

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEU

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA
OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,
SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS
ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 863) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA
ECCLESIE SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS,
PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA;

OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS
DETECTIS AUCTA;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUIUS MOMENTI
SUBSEQUENTIBUS, DONATA;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM
DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA;

OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM
ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;

DUCENTIS ET AMPLIUS INDICIBUS LOCUPLETATA; SED PRÆSENTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO
SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE

PATRUM, ABSQUE ulla EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR;

ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET

IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS,

A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS,

CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS

TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER

SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSENTINQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA,

SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILIC SPARSORUM,

PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES,

LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA

IN QUÆ PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIE GRÆCÆ
A S. BARNABA AD PHOTIUM,

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIE, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA; LATINA, JAM INTEGRE EXARATA, VIGINTI ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, CENTUMQUE ET VILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM CUM VERSIONE LATINA LATERALIS COMPLECTITUR, ET FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEDET NUMERUM. POSTERIOR AUTEM VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET IDEOQUE INTRA QUINQUAGINTA CIRCA VOLUMINA RETINEBITUR. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE MERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR: UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUIUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM COMPARET NECESSE ERIT; SECUS ENIM, CUIUSQUE VOLUMINIS AMPLI-
TUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS XXXIX.

DIDYMUS ALEXANDRINUS, S. AMPHILOCHIIUS ICONIENSIS, NECTARIUS CP.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM
SEU PETIT-MONTROUF.

PATROLOGIE

CURSUS COMPLETUS

BRUNNEN'S PATROLOGIE, HISTORIA, LITURGIA, THEOLOGIA, ECONOMICA, GEOGRAPHICA
VON DR. P. BRUNNEN, DIRECTOR DER BIBLIOTHEK DER UNIVERSITÄT ZÜRICH

1. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

RECENSIO BRUNNENIANA

BRUNNEN'S PATROLOGIE, HISTORIA, LITURGIA, THEOLOGIA, ECONOMICA, GEOGRAPHICA
VON DR. P. BRUNNEN, DIRECTOR DER BIBLIOTHEK DER UNIVERSITÄT ZÜRICH

1. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

2. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

3. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

4. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

5. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

6. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

7. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

8. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

9. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

10. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

11. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

12. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

13. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

14. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

15. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

16. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

17. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

18. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

19. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

20. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

21. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

22. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

23. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

24. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

25. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

26. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

27. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

28. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

29. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

30. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

31. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

32. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

33. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

34. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

35. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

36. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

37. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

38. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

39. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

40. THEIL. DIE PATROLOGIE. VON DR. P. BRUNNEN. 1871. 12. 1/2 Mk.

SÆCULUM IV.

ΔΙΔΥΜΟΥ

ΤΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ

ΤΑ ΣΩΖΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

DIDYMI ALEXANDRINI OPERA OMNIA.

ACCEBUNT

S. AMPHILOCHII ICONIENSIS EPISCOPI ET NECTARII CP. PATRIARCHÆ

SCRIPTA QUÆ SUPERSUNT.

ACCURANTE ET DENUO RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,

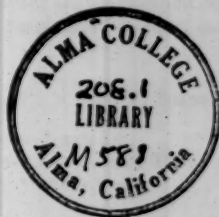
Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

TOMUS UNICUS.

VENIT 11 FRANCIS GALLICIS.

EXCUDERATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM,
SEU PETIT-MONTROUX.

1838

8121

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUÆ IN HOC TOMO XXXIX CONTINENTUR.

DIDYMUS ALEXANDRINUS.

De Trinitate libri tres.	270
De Spiritu sancto.	1034
Liber contra Manichæos.	1086
Fragmenta ex libris deperditis.	1110
ex Catenis.	1112
Enarratio in Epistolas catholicas.	1731

NECTARIUS ARCHIEPISCOPUS CP.

De festo S. Theodori, et de jejunio et eleemosyna.	1822
--	------

S. AMPHILOCHIUS

ICONIENSIS EPISCOPUS.

(Notitia ex *Bibliotheca Gallandiana*, tom. VI, Proleg. p. xi.)

I. Cappadocem fuisse Amphilocho, perinde A
atque Basilium et Gregorium Nazianzenum, diserte
prodit Hieronymus (a) : quin et Cæsareæ, in ipsa
videlicet primaria Cappadociæ urbe, magnique Ba-
sillii patria, ortum habuisse, aperte satis testatur
idem Basilus (b). Primum rhetor ac foro assuetus (c),
in solitudinem secedens monachum egit. Deinceps
vero ineluctabilibus gratiæ retibus captus, aique in
mediam Pisidiam numine divino deductus, ut verbis
utar Basilii (d), Iconii episcopus fuit ordinatus,
anno 373 exeunte, vel initio anni 374 ex viri docti
sententia (e) quam sequimur. Basilio in primis fuit
omnium charissimus, ut ex pluribus ejus epistolis ad
ipsum datis compertum habemus; quas inter emi-
nent tres canonicæ (f), intra annos 374 et 375 per-
scriptæ: quo quidem tempore librum quoque *De* B
Spiritu sancto Basilus eidem Amphilocho inscrip-
sisse perhibetur (g). Eo itidem familiariter usus
Gregorius Theologus, ut ex ejus epistolis haud pau-
cis ad ipsum datis constat. Et jure sane optimo no-
ster Iconiensis antistes magnis illis viris in pretio
habitus: qui nimirum egregiis cum mentis tum
animi dotibus præditus fuisse noscatur. Illius enim
igneus charitatis fervor, morumque gravitas ac ta-
curnitas celebratur (h). Discendi studium et hu-
militatem admirabatur in eo Basilus (i); quippe
qui discere non gravaretur, cum docendi locum te-
neret. Tantum denique amoris sibi apud omnes con-
ciliabat, ut nullius præsentia magis expeteretur quam
Amphilocho (j).

II. Jam vero, ut res in episcopatu ab eo præclare
gestas summatim recenseamus, Isaurorum Eccle-
siam sanctus Pater prudenter curasse (k), resque

Lycaoniæ more apostolico composuisse traditur (l).
Anno autem, ut videtur (m), 377 consultus ab alte-
rius provinciae, fortasse Lyciensis (n), episcopis qui
circa Macedonii hæresim fluctuabant, concilium
coegit: in quo consultationi respondens, egregiam
synodicam suo et aliorum episcoporum Lycaonien-
sium nomine conscripsit; quam sæculo superiore a
Cotelerio editam, inter nostra Amphilochoiana pro-
tulimus. Anno deinceps 381 synodo generali Con-
stantinopolitanae interfuit, atque a Patribus ad fidem
catholicam per Asiæ provincias restituendam dele-
gatus fuisse comperitur (o). Quo item anno primus
subscripsit noster Iconiensis episcopus testamento
Gregorii Nazianzeni, Flavio Eucherio et Flavio
Evagrio coss. litteris consignato (p). Biennio post
synodo viginti quinque episcoporum præfuit, Sidæ
in Pamphylia contra Messalianos coactæ, teste Theo-
dorito (q): qui et alibi (r): « Accuratus, inquit,
hæresim (Messalianorum) confodit longe optimus
Amphilocho, ipsa illorum verba actis a se con-
fectis inserens, quæ dogmatum differentiam aperte
declarant. » Sed hujusmodi opus Amphilochoianum,
ut ferre reliqua, intercidit. Exstat fragmentum ex
Amphilochoii epistola dogmatica ad Pancharium dia-
conum Sidensem (s), quod fortasse ad res in ea Si-
detana synodo gestas pertinere, haud immerito quis
existimet. Utcunque fuerit, juvabit tamen adire Pho-
tium (t), qui acta hujusce synodi Sidæ habitæ legit,
pluraque de ea scitu digna posteris tradidit. Neque
Tillemontius hac de re præterea velim (u).

III. Porro ad hunc ipsum annum 383, ut post Ba-
ronium (v) censent Valesius (x) ac Tillemontius (y)
spectat egregium illud Amphilochoii facinus, memo-

(a) Hieron. epist. 70, al. 84, § iv.

(b) Basil. epist. 161, al. 395, § i.

(c) Id. epist. 150, al. 392, §§ ii et iv.

(d) Id. epist. 161, § i.

(e) Maran. in *Vit. Basil.* cap. 30, §§ i et vi.

(f) Basil. epist. 188, 199, 217.

(g) Maran. in *Vit. Basil.* cap. 30, § vi.(h) Basil. lib. *De Spir. sancto*, cap. 50, § LXXIX.

(i) Id. epist. 190, § i.

(j) Id. epist. 176.

(k) Basil. epist. 190, § i.

(l) Id. epist. 200.

(m) Maran. in *Vit. Basil.* cap. 38, § i.(n) Tillem. *Mém. eccl.* tom. IX, pag. 624.(o) Socrat. *Hist. eccl.* lib. v, cap. 8; Sozom. lib. vii, cap. 9.(p) Greg. Naz. *Opp.* tom. I, sub init.(q) Theodor. *Hist. eccl.* lib. iv, cap. 11.(r) Id. *Hæret. fab.* lib. iv, cap. 11.(s) *Infra* sub num. 16.(t) Phot. *Bibl. cod.* LII.(u) Tillem. *Mém. eccl.* tom. VIII, pagg. 554 et 798, not. 2, *Sur les Messaliens.*

(v) Baron. ad ann. 383, § xxxi.

(x) Vales. ad Theodor. *Hist. eccl.* lib. v, cap. 16, not. 2.(y) Tillem. *Mém. eccl.* tom. VI, pag. 627 et 802, not. 105, *Sur les Ariens.*

ria scilicet dignissimum, quo a magno Theodosio, invito licet, impetravit ut Arianorum conventicula vetarentur. Rem fusius enarrat Theodorus (a), sed minus accurate Sozomenus (b). Nimirum in palatium ingressus admirandus ille Amphilocheus, Theodosium quidem solito honore prosecutus est; Arcadium vero patri astantem, quem ille paulo ante Augustum renuntiaverat, insalutatum præterit. Quod quidem indigne ferens imperator, de filii contemptu quod in se ipsum recidat, cum episcopo expostulat. Tunc vero contenta voce Amphilocheus: « Vides, inquit, imperator, te filii tui contumeliam ferre non posse, sed succensere iis qui illi contumeliam faciunt. Crede igitur, Deum quoque hujus universi eos aversari atque odio habere, qui Filium ipsius unigenitum blasphemant. » Factum dictumque admiratus imperator, legem a beato antistite postulatam extemplo tulit. Quod superest, idem Amphilocheus anno 394 desinente concilio Constantinopolitano sub Nectario habito interfuit, in quo Agapii et Bagadii qui de Bostrorum in Arabia episcopatu contendebant, causa definita est. Post hæc autem quo tempore supremum diem obierit sanctus præsul, haud satis est exploratum, ut videre est in primis apud Tillemontium (c). Illud potius attendendum, ipsum scilicet dum adhuc in vivis ageret, Gregorio Theologo teste (d), miraculis claruisse. Ejus vero memoria die 25 Novembris ab utraque Ecclesia recolitur.

IV. Reliquum est, ut de sancti Patris nostri litterarum monumentis verba faciamus. Et Hieronymus quidem egregii unius libri *De Spiritu sancto* ab Amphilocheo conscripti, mentionem injicit (e). Neque id sane mirum. Non enim, inquit (f), de his que non legi, nosse potui; et quod aliis forsitan sit notum, mihi in hoc terrarum angulo (Bethleemitico) fuerit ignotum. At vero idem doctor maximus ad Magnum oratorem scribens anno circiter 397, quinque nimirum post annos ab edito suo libro *De viris illustribus*, ex quo memoratum opus *De Spiritu sancto* ab Amphilocheo sibi rectum testatur: eundem præstantissimum præsulem Iconiensem, ob spectatam jam et diu cognitam ejus doctrinam, Basilio magno et Gregorio Theologo exæquat his verbis (g): *Exstant et Julii Africani libri. . . . Cappadocumque Basilii, Gregorii, Amphilochei: qui omnes in tantum philosophorum doctrinis atque sententiis suos resarciunt libros, ut nescias quid in illis primum admirari debeas, eruditionem sæculi, an scientiam Scripturarum.* Ex ipso ergo Hieronymo compertum habemus, complura fuisse ab Amphilocheo perscripta, et multiformis quidem doctrinæ laude conspi-

enda: quæ tamen omnia ad nos non pervenisse dolendum.

V. Neque aliter sane censendum, si spectentur in primis Amphilocheiana fragmenta quæ veteres nobis servarunt: Cyrillus, inquam, Alexandrinus, Theodorus, Anastasius Sinaita, Leontius Byzantinus, Facondus Hermianensis, Joannes Damascenus, aliique Ecclesiæ scriptores. Hæc autem magnam partem collegit Combefisius: quibus alia neque pauca et ipsi adjecimus; eaque omnia primum congesta non solum digessimus, sed etiam cum pridem editis denuo contulimus.

VI. Præter ejusmodi germana Amphilochei operum deperditorum fragmenta, ex vetustis ecclesiasticis scriptoribus desumpta, exstant præterea ejusdem sancti Patris *Iambi ad Seleucum*, quos cum metaphrasi Latina primum edidit Schleusingæ anno 1609 Joachimus Zehnerus. Sunt autem versus 333, eosque in fine adnumerat ipsemet auctor per tres hecatontadas et decadas totidem ac monadas tres, ad SS. Trinitatem videlicet respiciens. De operis integritate dissident eruditi. Billius primus omnium hos lambos Gregorio Nazianzeno asserere nititur, ex antiquarii quo usus est hujusmodi conjectura: *Καὶ τὰυτὰ δοκεῖ μοι τοῦ Θεολόγου τυγχάνειν φρονέως, ὡς παρὰ Ἀμφιλοχίου γραφέντα.* Hæc mihi videntur a Theologi mente projecta, tanquam sub Amphilochei nomine scripta: ea nimirum ratione, qua Nazianzenus ad Nicobulum ex Nicobuli filii persona, et alia quædam ad Vitalianum parentem ἀποργον scripsit. « Sunt nihilominus, inquit Combefisius (h), hæc leviora, quam ut fidem codicum vindicantium Amphilocheo elevent. Primum enim minus quadant hic posita de libris canonicis cum iis quæ habet Theologus (i), ubi absolute pronuntiat de Pauli Epistolis et septem catholicis, nulla mentione libri Esther aut Apocalypsis. Tum quia videntur hi Iambi non ita accedere ad cothurnum Gregorianum, potiusque referre facilem Amphilochei venam, ac nonnihil licentius decurrere et stylo solutæ orationi propinquiori. . . Item, quid velat ut Theologo æqualis, isque ipse omni scientiarum genere excultus ac plane vir ἐλλογιστάτος, etiam metro Seleucum instituerit, ad quem prosa semel et iterum eum scripsisse dogmatica probant quæ ejus producimur fragmenta? Nec est simile in aliis allatis, in quibus statim palam est assumpta persona. Etiam Balsamon habet ut Amphilochei (j), passimque Damascenus in *Elementis* emin. Rupifucaldii. » Hæc porro eadem quæ hactenus Combefisius, repetit augetque Tillemontius (k), licet operis auctorem Amphilocheum libere astruere non audeat.

(a) Theodor. *Hist. eccl.* lib. v, cap. 16.

(b) Sozom. lib. vii, cap. 6.

(c) Tillem. *Mém. eccl.* tom. IX, pag. 745, not. 4, *Sur S. Amphil.*

(d) Greg. Naz. *carm.* LI, [nunc III], § 242, *Opp.* tom. II, pag. 125 [ed. nov. p. 1017].

(e) Hieron. lib. *De vir. illustr.* cap. 153.

(f) Id. in prolog. ad lib. *De vir. illustr.*

(g) Id. *epist.* 70 aliàs 84, ad *Magnum orat.*, § iv.

(h) Combef. not. ad *Amphil.* pag. 255.

(i) Greg. Naz. *carm.* xxxiii [nunc viii]. *Opp.* tom. II, pag. 98 [ed. nov. p. 1089].

(j) Balsam. *Comment.* pag. 636 et 1082 edit. Paris. 1620.

(k) Tillem. *Memor. eccl.* tom. IX, pag. 746, not. 6, *Sur S. Amphil.*

Verum ad vindicandum carmen iambicum extra omnem dubitationis aleam episcopo nostro Iconiensi, præter codices manu exaratos quos præ cæteris excitat Montfauconius (a), veterum quoque scriptorum accedit auctoritas, non solum Joannis Damasceni et Balsamonis, quorum meminit Combefisius, sed etiam Zonaræ (b) Balsamone antiquioris: quin et Cosmæ Indicopleustæ, qui circa medium sæculi vi floruisse perhibetur (c). Quandoquidem vero ejusdem Cosmæ locum hac de re nemo hactenus animadvertit, ne ipse quidem Fabricius Amphilo- chii scripta recensens, ipsum propterea huc af- ferre juverit. Sic igitur ille (d): Ἀμφιλόχιος ἐπίσκοπος γενόμενος τοῦ Ἰκονίου, φίλος καὶ κοινωνικὸς τοῦ μα- χαρίου Βασιλείου, καὶ αὐτὸς ἐν τοῖς πρὸς Σέλευκον αὐτῷ γραφεῖσιν ἰάμβοις ἀμφιβαλλομένας αὐτὰς (τὰς καθολικὰς) ἐξεῖπεν. Id est: Amphilo- chius Iconii epi- scopus, amicus et familiaris beati Basilii, in iam- bus suis ad SELEUCUM scriptis dubias illas (catholi- cas Epistolas) pronuntiavit. Eo quidem loci minus accurate loquitur iste monachus Ægyptius de se- ptem catholicis Epistolis, ut probe advertit vir do- ctissimus (e): verum ad rem nostram satis apte, quippe qui Iambos Amphilo- chianos agnoscat (*). Ex quibus ergo, mea quidem sententia, nullus du- bitandi locus relinquitur, quin carmen illud iambi- cum tanquam sincerus Amphilo- chii fetus sit ha- bendum.

VII. De synodica Amphilo- chii epistola γνησιότητι

(a) Montf. *Bibl. bibl.* tom. I, pag. 257 A, et tom. II, C pag. 1050 D, 1055 E, 1551 B.

(b) Zonar. *Comment.* pag. 415 edit. Paris. 1618.

(c) Montf. *Præfat.* ad Cosm. *Topogr. Christ.* cap. 4, § 1. u.

(d) Cosm. *Indic. Christ. Topogr.* lib. vii.

(e) Montfau- c. *Præfat.* ad Cosm. *Christ. Topogr.* cap. 5, § x.

(*) Alterius Cosmæ testimonium addi posset qui in Scholiis ad Gregorii Nazianzeni carmen *Ad Olym- piada* (ap. Mai *Spicileg. Rom.*, t. II, p. 197, et apud nos in *Gregorio Nazianzeno*) Iambicum ad Seleucum Amphilo- chio tribuit his verbis: Ταύτης δὲ τῆς Ὀλυμπιάδος ἀδελφιδῶς Σέλευκος ἦν, πρὸς ὃν τὴν ἱαμβικὴν ἐπιστολὴν Ἀμφιλόχιος γεγράφτην ... Cum vero Patres Benedictini Iambicum illud inter Opera Nazian- zenii retinuerint, ab eis discedere noluimus. EDIT. PATR.

A quam sæculo superiore desinente in lucem extulit Cotelierius, nemo est qui ambigat: Est enim, inquit cl. editor, tota Amphilo- chiana, Basiliana, Grego- riana. De ea pluribus Tillemontius (f).

Ex octo autem orationibus quas sub Amphilo- chii nomine edidit Combefisius, quinque tantum selegi- mus, tribus reliquis, cum eodem editore, alio aman- datis (g). Porro de his omnibus laudatus Tillemon- tius pro more suo accurate satis disserit (h). Hoc unum addimus, orationem videlicet II, *De occur- su Domini*, Amphilo- chio asseri ex codice bibliothecæ Medicæ apud Montfauconium (i); qui et alterum bibliothecæ Sfortianæ codicem laudat (j), ex quo eidem Iconiensi antistiti astruitur oratio III, in La- zarum quatruiduanum.

B Vitam demum Amphilo- chii quam damus post Combefisium, descripsit editor ex regio codice n. XCII, qui et de illa hæc habet (k): « Ipsa est antiqua Amphilo- chii Vita, non quam Metaphrastes stylo or- navit ac μεταφράσει reddidit: quidquid mihi ju- niori, meque secuto Philippo Labbe obrepsit. » Et alibi (l): « Eandem vitam habet Aloysius Lipoma- nus tom. V, et ex eo Surius XIII Novembris; ma- jori tamen verborum fluxu, quam habeat laudatus codex regius: eoque fuit Latina versio Græcis com- ponenda, seu potius nova adornanda: nonnullis etiam re ipsa, quanquam minoris momenti, in nostro et quo usus est Lipomani interpres, codice diversis. »

(f) Tillem. *Mem. eccl.* tom. IX, pag. 624 seq.

(g) Combef. *Recens. auct. ad Bibl. concion.* tom. I, pag. 5.

(h) Tillem. *l. c.* pag. 747, not. 7, *Sur S. Amphil.*

(i) Montf. *Bibl. bibl.* pag. 258 C.

(j) Id. *ibid.* pag. 702 E.

(k) Combef. *l. c.*

(l) Id. in not. ad *Amphil.*, p. 279.

ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΙΚΟΝΙΟΥ

ΔΙΗΓΗΣΙΣ ΚΑΤΑ ΑΡΕΙΑΝΟΥ ΚΑΙ ΕΥΝΟΜΙΟΥ ΚΑΙ ΜΑΚΕΔΟΝΙΟΥ.

B. AMPHILOCHII

EPISCOPI ICONII

HISTORIA ADVERSUS ARIANUM EUNOMIUMQUE ET MACEDONIUM.

NOTA. Voces non paucae in hoc opusculo occurrunt, usitato scribendi modo prorsus repugnantes, quarum tamen scripturam mutare nobis religio fuit, siquidem ad Ægyptiacam dialectum pertinere videantur. Ignoscat igitur nobis lector, si ubi legerit διλειάσης pro δειλιάσης, ποιμένων pro ποιμαίνων, cæteraque id genus. EDIT. PATROL.

A'. Ἦν τις μοναχὸς ἀνὴρ ὀνόματι Ἀμφιλόχιος· καὶ οὗτος δίκαιος ἦν καὶ θεοσεβής. Οὗτος ἐν σπηλαίῳ

I. Erat monachus quidam nomine Amphilo- chius; fuitque vir ille justus et pius. Is annos quadraginta

vixerat in spelunca, quos sicco panis et aquæ epulo transegerat; vinum autem et oleum nunquam sumpsit. Accidit autem ut eo tempore decederet episcopus civitatis Iconii; angelus vero Domini astitit Amphilochio dicens: Amphilochi, vade in civitatem, pasce oves Christi. At ille non acquiescebat. Rursumque astans angelus Domini ait illi: Etiam nunc dico, vade, fac quod fuit præceptum. Ille autem nec sic parebat; dicebat enim apud se, ipsum etiam Satanam in angelum lucis se transfigurare¹. Factumque est nocte tertia, ut ei rursus astans angelus diceret: Surge a tuo isto strato, et vade in civitatem, ac pasce oves Christi. Surgensque ille tenuit eum dicens: Si angelus Dei es, stemus in oratione. Moxque angelus Domini, demisso capite clamavit, dicens: *Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus Sabaoth: plenum est cælum et terra gloria ejus*². Apprehensaque Amphilochii dextera, duxit eum in ecclesiam, quæ ultro eis aperta est; atque ingressi viderunt magna lumina, perinde atque in festo Domini (a). Erantque viri singulari eximioque amictu (b), quorum non erat numerus. Ii acceptum eum, duxerunt ad aram sanctam: ac præ manibus Evangelium habentes, tradiderunt ei, dicentes: Dominus tecum. Unus autem ex sanctis angelis qui etiam erat in eis primus, dicit ad eos: Precemini, omnes. Cœpitque dicere: Divina gratia præficit ordinatque (c) fratrem nostrum Amphilochium epi-

¹ II Cor. xi, 4. ² Isa. vi, 3.

(a) Perinde atque in festo Domini. 'Ὡς ἐπὶ ἑορτῆς Κυρίου, velut die Dominico, vel forte, Dominica ipsa Resurrectionis, a qua reliqui per annum habent ut sint Christianis solemnes et Dominici, lætisque omnino; quam eorum lætitiā et φαίδριότητα, μεγάλη illa et vere φαίδρά, in ecclesiis lumina cereique ut-cunque representent.

(b) Erantque viri singulari eximioque amictu. Habuit noster codex μονάζοντες, nec movimus, quam ut minus congruum non reddidimus. Etsi enim plerique episcopi Græci jam olim assumpti fuerint e cœtu monachorum, eoque potuerint angeli convenisse monachorum specie, ad consecrandum in episcopum confratrem monachum: aptius tamen videtur ut cultiori et sacro habitu apparuerint, ac quali deceret tantum ministerium; idque auctor significare voluerit. Quare reddidimus velut esset μονάζωνος, quomodo habuit sine dubio codex Lipomani, apud quem legimus: Viri præclara veste induti, et cincti singulari cingulo. Ubique Hieronymus eam vocem reddit, latrunculos. Videtur sonare, eximie et singulariter cinctum, eoque ornato reliquis militibus prælatum et honoratiorem, ut Suidas: quo sensu optime hic quadrat.

(c) Divina gratia præficit ordinatque. Προχειρίζεται. Sic etiam apud Lipomanum, cui tamen alteram vocem addidimus, explicationis causa, et quia primum, præficere, usu Latino videatur minus determinatum ad ipsam consecrationem promoti ad talem gradum significandam, quam Græcis τὸ, προχειρίζεσθαι: quod sit χειροτονεῖν et χειροθετεῖν, non tantum cærimoniale; quidquid multis, totius maledictis inferitis, in Arcudium aliosque æmulos, Catoucyritus; sed vere sacramentale et substantiale sacræ ordinationi; illa manuum impositione, accedente verborum forma satis exprimente tradendam eo actu potestatem, idemque præstante, atque apud Latinos præstant aliæ cærimonie, Christo tantum instituentē, ut signo aliquo sensibili sufficienter si-

A ἐποίησεν ἔτη μ'· διήγε δὲ ξηροφαγίαν ἄρτου καὶ ὕδατος· οἶνον δὲ καὶ ἐλαίον οὐδέποτε μετελάμβανεν. Ἐγένετο δὲ ἐν τοῖς καιροῖς ἐκείνοις, τελευτῆσαι τὸν ἐπίσκοπον Ἰκονίου, καὶ ἐπέστη ὁ ἄγγελος Κυρίου τῷ Ἀμφιλοχίῳ λέγων· Ἀμφιλόχιε, ἀπελθε εἰς τὴν πόλιν, ποίμανε τὰ πρόβατα τοῦ Χριστοῦ. Ὁ δὲ οὐκ ἐπέθετο· καὶ ἐπιστὰς πάλιν ὁ ἄγγελος Κυρίου λέγει αὐτῷ· Καὶ ἦδη λέγω σοι· Πορεύου, τὸ κελευσθέν σοι ποιήσον. Ὁ δὲ οὐδὲ οὕτως ἐπέθετο· Ἐλεγε γὰρ ἐν ἑαυτῷ, ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Σατανᾶς μετασηματίζεται εἰς ἄγγελον φωτός. Καὶ ἐγένετο τῇ τρίτῃ νυκτὶ, ἐπιστὰς πάλιν αὐτῷ ὁ ἄγγελος λέγει· Ἐγείρου ἀπὸ τῆς στρωμνῆς σου ταύτης, καὶ πορεύου εἰς τὴν πόλιν, καὶ ποίμανε τὰ πρόβατα Χριστοῦ. Καὶ ἀναστὰς κατέσχευεν αὐτὸν λέγων· Εἰ ἄγγελος εἶ τοῦ Θεοῦ, σῶμα ἐν εἰς προσευχὴν· καὶ εὐθὺς κλίνει τὴν κεφαλὴν ὁ ἄγγελος Κυρίου, καὶ ἐδόθησε λέγων· Ἄγιος, ἄγιος, ἄγιος Κύριος Σαβαώθ· πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ. Καὶ ἐπιλαβόμενος τῆς δεξιᾶς Ἀμφιλοχίου, ἤγαγεν αὐτὸν εἰς τὴν ἐκκλησίαν· καὶ αὐτόματος ἠνοιγὼν αὐτοῖς· καὶ εἶδον φῶτα μεγάλα, ὥς ἐπὶ ἑορτῆς Κυρίου. Καὶ ἄνδρες μονάζοντες, ὧν οὐκ ἦν ἀριθμὸς· καὶ ἐπιλαβόμενοι αὐτὸν, ἤγαγον ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον· καὶ εἶχον ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν Εὐαγγέλιον, καὶ ἀπέδωκαν αὐτῷ λέγοντες· Ὁ Κύριος μετὰ σοῦ. Εἰς δὲ πρῶτος αὐτὸν λέγει πρὸς αὐτούς· Εὐξάσθε πάντες. Καὶ ἤρξατο λέγειν· Ἡ θεία χάρις προχειρίζεται τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν Ἀμφι-

C gnificaretur traditio talis vel talis potestatis a legitimo ministro: quomodo etiam constat, aliter ordinatos primos diaconos, quam modo ordinentur, porrectione libri Evangeliorum, Matthæo qui primus scripsit Evangelium, aliquot postmodum annis, primum scribente. Sed de his pluribus, ecclesiasticarum rerum diligens scrutator Parisiensis Ecclesiæ theologus, D. Isacius Habertus in Ἀρχιερατικῷ, et Jacobus Goar in Euchologio. Quod porro spectat ad miraculosam istam, et præter legem, ordinationem; constantissimum est, potuisse eam fieri, fuisseque omnino credendum sanctis angelis, de ea testantibus, juxta doctrinam D. Thomæ iii p., q. 64, a. 7. Neque enim illi attentarent, nisi Christo jubente, qui potest quo maluerit ministro uti in sacramentis: quanquam secundum legem utatur solis hominibus, ut quibuscum ipse, sacramentorum auctor, communicat in natura: neque non factum, Spiritus veritatis, mendacio astruerent. Vix autem fuerit aliquis, de quo majori specie probabilitatis, privilegium tantum credi pie posset, sive insignem Amphilochii sanctitatem et contemplationis excellentiam spectemus; sive malitiam temporis, quando ad petulantissimos hæreticos coercentes, major viro qui velut princeps catholicorum episcoporumque esset futurus, Athanasio Basilioque e vivis exemptis, jactatoque, ac tandem exauctorato Gregorio Theologo, auctoritas concilianda fuit.

Est in Vitis Patrum Rosweydi, ut monachus sit redactus ad ordinem a Patribus, qui sibi videbatur sic miraculose ordinatus in presbyterum. Magna certe in rebus tanti momenti opus cautione. Nul- lum apud antiquiores occurrit hujusce tam singularis ordinationis Amphilochii nostri monumentum: nisi forte Gregorius carm. parænetico ad Olympiadem ad eam respexerit γ' 102, transmissione illa ad Deum, Θελῶν γε σὺν ἁγνῇ· cum virgine Thecla; nam cum non possit intelligi de transmissione ad Deum per excessum a vita, ut satis bene Baronius

λόγιον ἐπίσκοπον Ἰκονίου, ψήφω καὶ κινδύνῳ ἡμῶν παραγενομένων· εὐξώμεθα οὖν, ἵνα ἔλθῃ ἐπ' αὐτῷ ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Καὶ μετὰ τὸ εὐξασθαι αὐτῶν, ἔδωκαν αὐτῷ τὴν εἰρήνην· καὶ ἀφανεῖς ἐγένοντο ἀπ' αὐτοῦ.

Β'. Καὶ ἰδοὺ ἐπίσκοποι ζ' τὸν ἀριθμὸν, ἐκπεμφθέντες ὑπὸ τοῦ ἀγίου Πνεύματος, ἐπὶ πρώτων περὶ αὐτοῦ τοῦ Ἀμφιλοχίου, λέγοντες αὐτῷ· Σὺ εἶ Ἀμφιλόχιος μοναχός; Ὁ δὲ λέγει· Πᾶν ψεῦδος ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστίν, καὶ ἐπὶ μεγάλῳ πράγματι γίνεται, καὶ ἐπὶ μικροῦ. Καὶ εἶπεν· Ἐγὼ εἰμι Ἀμφιλόχιος μοναχός. Καὶ λαβόντες αὐτὸν οἱ ἐπίσκοποι εἰσήγαγον εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Καὶ λέγει αὐτοῖς ἐκεῖνος· Ἀκούσατε, ἀδελφοί καὶ πατέρες, ὡς τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν λέγω. Ἐν γὰρ τῇ νυκτὶ ταύτῃ ἀγγελοι Θεοῦ χειροτόνησαν με ἐπίσκοπον πόλεως Ἰκονίου. Καὶ ἀκούσαντες ταῦτα οἱ ἐπίσκοποι, ἔστησαν ἔννεοι, ἐμβλέποντες εἰς τὸν ἕνα, καὶ λέγοντες· Ὁν ὁ Θεὸς χειροτόνησε διὰ τῶν ἁγίων αὐτοῦ ἀγγέλων, ἡμεῖς χειροτονῆσαι ἢ παρυβρίσαι οὐ δυνάμεθα· ἀλλ' ἔσται εὐλογημένος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· καὶ δόξῃ αὐτῷ Κύριος πᾶσαν χάριν καὶ ἀνάπαυσιν· καὶ οἱ οὐλοῖ ἀνομίας οὐ κακώσουσιν αὐτῷ. Καὶ δόντες αὐτῷ τὴν εἰρήνην, ἀνεχώρησαν ἀπ' αὐτοῦ· καὶ ἀπῆλθον ἕκαστος εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν, καὶ διηγήσαντο τὰ περὶ Ἀμφιλοχίου· καὶ αὐτὸς ἦν ποιμένων τὸ ποίμνιον Χριστοῦ, ἐν πᾶσι δαίτυττι καὶ δικαιοσύνη.

Γ'. Μετὰ δὲ τρία ἔτη, ἀνέστησαν οἱ λύκοι τῆς Ἀραβίας, Εὐνόμιος καὶ Ἀριανὸς καὶ Μακεδόνιος, καὶ συζητήσιν ἐποιοῦντο περὶ τῆς πίστεως τῆς εἰς Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν· καὶ οὐδεὶς ἔσχεεν ἀντιστῆναι τῷ λόγῳ αὐτῶν· καὶ ἐγένετο σύνοδος ἐπι-

³ Psal. LXXXVIII, 23.

an. 394, quidquid levius scholiastes Germanus carminis ad Seleucum: et evidenter colligitur ex Hieronymo *De scriptoribus ecclesiasticis*, loquente post Gregorii obitum de Amphilochio ut de superstitie, exque Menologio longissimam ei ætatem tribuente: cum item transmissio spiritualis ob solam devotionem in Theclam minus sufficiens videatur intento Gregorii, qui totus mysteria loquitur, vixque habet syllabam aut vocem, cui non sit adjectus sublimis aliquis divinusque sensus (ut egregie prosequitur ejus studiosissimus et ipse nervosissimus Maximus, ad primam quæst. in orat. *De amore pauperum* ejusdem Gregorii, propediem cum reliquis ipsius ab amicissimo regio interprete Alberto, jam ex Cyrilli magni editione non parum claro, in jus publicum; nonnihil etiam nobis vel conferentibus vel annitentibus celerando operi, et promptius fodientibus multis, eruendo thesaurum, transferendus), non absonum videri possit, ut eo dicat, ad Deum transmississe cum virgine Thecla, quia sibi illa ipsum ascivisset, et suæ illi Ecclesiæ miraculose præfectum et ordinatum antistitem, velut jam non terrenum hominem, et pro vitæ hujus statu Ecclesiæ præsidem, sed tanquam cælestem virum, et jam in cælo et cum cœlitibus Deoque peculiarissime versantem, et fere status beatifici cum ipsa consortem videri fecisset; eoque vere sibi amicam, quod dicebatur; omnibus jam quodammodo et mystice communibus, ostendisset. Eandem Nicephorus historiam ex communi fama refert; sed is junior est, nec forte ab alio accepti quam a Metaphraste, penes quem, cum quæstio facti sit, stet rei tantæ fides.

(a) *Nostro qui adfuimus et suffragio et periculo.*

A scopum civitatis Iconii, nostro qui adfuimus et suffragio et periculo (a). Precemur ergo, ut gratia Domini nostri Jesu Christi super eum veniat. Peractisque precibus, dederunt ei pacem, et disparuerunt ab ejus oculis.

II. Ecce autem septem numero episcopi, mittente Spiritu sancto, percontabantur de ipso Amphilochio, dicentes: Tunc es Amphilochius monachus? Qui ait: Mendacium omne a malo est (b), sive quis mentiatur in re magna, sive in parva. Responditque: Ego sum Amphilochius monachus. Tunc accipientes ipsum episcopi, duxerunt in ecclesiam. Ait vero illis: Audite, fratres et patres, ut vobis dicam veritatem. Hac enim nocte angeli Dei me civitatis Iconii ordinaverunt episcopum. His illi auditis, steterunt muti, in se invicem aspicientes, dicentesque: Quem Deus per sanctos angelos suos ordinavit, non possumus ipsi ordinare aut afficere contumelia, sed erit benedictus in sæcula sæculorum; eique Domini gratiam omnem et quietem dederit: nec illi iniquitatis nocebunt ei. Data ergo ei pace, recesserunt ab eo; cumque in suam quisque civitatem reversi essent, narraverunt quæ circa Amphilochium gesta erant. Ipse porro Amphilochius Christi gregem pascibat in omnibus sanctitate et justitia.

III. Post tres autem annos, insurrexerunt lupi Arabiæ (c), Eunomius, inquam, Arianus, et Macedonius, quæstionemque moverunt de fide in Dominum Jesum Christum: nec quisquam eorum sermoni poterat resistere (d): factaque est Constanti-

ψήφω καὶ κινδύνῳ ἡμῶν παραγενομένων. Loquuntur angeli more hominum, quibus suffragantibus et imponentibus manus, non leve est periculum. Quamobrem Paulus Timotheo charissimo: *Nemini cito manus imposueris*, etc., 1 Tim. v, 22. Angeli autem, cum divinæ tantum voluntatis executores, et jam beati, id muneris obierint, extra aleam fuerunt. Vel fuerit nonnullum eorum periculum, ne non satis digne sacerdotio fungeretur, velut adhuc ad malum vertibilis et viator, quem ipsi et consecrassent et a Deo, sedis illius, cum Thecla, episcopum impetrassent. Nescii enim futurorum, cum aliquid a Deo, quod ad Dei gloriam putant, re minus succedente, quanquam nulla eorum culpa, velut peccare videntur, et in se ipsos id accersere periculi: quod omnino peculiarissima cura precibusque ad Deum conantur amoliri, velut quibus maximi sit, illa Dei taliter intenta gloria. Legenda apud Daniele pugna angelorum præpositorum Hebræis et Persis, et in eam expositores.

(b) *Mendacium omne a malo est.* Πᾶν ψεῦδος ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστίν. In hoc sanius, multis præsertim Græcis; in quorum partes Magnus concessit Hieronymus; qua de re pluribus Aug. lib. *Contra mendacium*.

(c) *Insurrexerunt lupi Arabiæ.* Ἀνέστησαν οἱ λύκοι τῆς Ἀραβίας. Incertus auctor inter Amphilo-chii opera orat. *In circumc.*, Gregorius quoque orat. 34, ubi Billius n. 3, alludunt omnes ad illud Habac. i juxta LXX: *Velociores lupis Arabiæ*: ubi Vulg. *lupis vespertinis*. Sola punctum diversitas discrepantiam facit. Videri potest Corn. eo loci.

(d) *Nec quisquam eorum sermoni poterat resistere.* Maxime Eunomii disertissimi, cujus cum Theodo-

nopoli ad inquirendum de ea re, centum quinquaginta trium (a) episcoporum synodus. Cumque Amphiloichius in memoriam venisset, dixerunt episcopi ad imperatorem: Domine imperator, jube igitur episcopum Iconii venire; etsi quidem fuerit ille victus, ipsi omnes victi fuerimus. Imperatore autem jubente venit Amphiloichius, ut qui non resisteret imperialibus mandatis, Theodulo ejus archidiacono comite. Porro, cum Iconio egrederetur, tulit ex strue plenum igne carbonem (b), tradiditque archidiacono, dicens: Hoc apud te serva, usque dum dixerō. Conscensoque pullo asini, pergebat Constantinopolim: ac neque comedit neque bibit, donec urbem ingrederetur. Quam ingressus hora nona, divertit apud quamdam mulierem viduam: ac confestim, Deum benedicens, ad ecclesiam est profectus. Erant autem portae omnes obseratae: at, ipso positus genibus precante, statim apertae eum intus susceperunt. Ille vero sic orare coepit: Domine Jesu Christe, Deus, non est in me sermo sapientiae: nec novi quid dicam loquarve coram imperatore. Haec cum dixisset, astitit Christus, qui per prophetas locutus est, dicens: *Prope est Dominus invocantibus eum in veritate*^a, atque illi: Amphiloichi, noli timere, neque trepidaveris: sum ego tecum, ut per te loquar, quae te oportet loqui coram senatu. Iisque dictis, ab eo discessit. At ille egressus, in suum se hospitium contulit.

IV. Cum audivissent autem lupi Arabia, invaserunt hospitium, moxque tanquam feri fluctus ad petram allisi, ut spuma soluti sunt. Erat enim Amphiloichius fide in petram duratus. Ait vero Eunomius: Tunc es ille Amphiloichius, Dei servus? Qui ait: Ego sum Amphiloichius peccator. Eunomius dixit: *Quid vero subvertis Israel?*^b Amphiloichius dixit: *Non ego subverto, sed tu*^c. Eunomius ait: Qui ergo habet prima vox Evangelii: *In principio erat Verbum: et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum*? Num ante principium erat, necne? Amphiloichius dixit: Non sicut tu existimas, creatura est Dei Verbum; sed est factum creatura, ut ejus divinitas voluit (c). Eunomius ait: Qui

^a Psal. cxliv, 48. ^b III Reg. xviii, 47. ^c ibid. 48. ^d Joan. i, 1.

sio congressionem verita Placilla (contendit Baronius an. 385 dictam Flacillam ex veteri numismate) quantum potuit, prohibuit, ut Sozom. l. vii, c. 6. Ut merito potuerint orthodoxi, magna jam apud omnes opinione, et Basilii nuper defuncti amicitia et studiorum societate clarum Amphiloichium requirere, atque in eo plurimum praesidii ponere.

(a) Centum quinquaginta trium. ργ'. Alii tantum, centum quinquaginta; sed potuit facile omitti minor numerus, ut fit passim in aliis. Apud Lipomani non exprimitur numerus.

(b) Tulit ex strue plenum igne carbonem. Καρβούνην μεμεστωμένην πυρός. Seu titionem, totum ignitum: vox communi jam usu Graecis recepta. Non habet vita a Lipomano edita hoc miraculum, vere illud grande, etsi non sine exemplo. Saepius enim se divina virtus eo modo prodidit in illo elemento; ut in fornace Babylonica, in Britio, in Francisco de Paula, etc.

A σκόπων ργ' ἐν Κωνσταντινουπόλει περὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Καὶ ἀναμνηθεὶς, πρὸς τὸν βασιλέα εἶπον οἱ ἐπίσκοποι· Κύριε βασιλεῦ, κέλευσον οὖν ἔλθειν τὸν ἐπίσκοπον Ἰκονίου· καὶ ἂν ἐκεῖνος, ἡττήθημεν πάντες. Κελευσθέντος δὲ τοῦ βασιλέως, ἦλθεν ὁ Ἀμφιλόχιος, ὡς μὴ ἀνθιστάμενος βασιλικοῖς προσταγμασιν, ἔχων μετ' αὐτοῦ καὶ Θεόδουλον τὸν ἀρχιδιάκονον αὐτοῦ. Τούτου δὲ ἐξερχομένου ἐκ τοῦ Ἰκονίου, ἦρεν ἐκ τῆς ἀνθρακίης καρβούνην μεμεστωμένην πυρός, καὶ ἔδωκεν τῷ ἀρχιδιάκονῳ αὐτοῦ λέγων· Τοῦτο φύλαξον παρὰ σεαυτῷ, ἕως ἂν εἴπω σοι. Καὶ καθέσθεις ἐπὶ πόλου θου, ἐπορεύετο ἐν Κωνσταντινουπόλει· καὶ οὐκ ἔφαγεν, οὐδὲ ἐπιεν, ἕως ἂν εἰσῆλθεν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Καὶ εἰσῆλθεν ὡρὰ θ', κατέλυσε παρὰ τινι γυναικὶ χήρᾳ· καὶ εὐθέως ἐξώρμησεν ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν εὐλογῶν τὸν Θεόν. Αἱ δὲ θύραι πᾶσαι ἡσφαλισμέναι ἦσαν. Θεὸς δὲ γόνυα προσηύδατο, καὶ αἱ θύραι ἀνεψύχθησαν παραχρῆμα, καὶ εἰσέλαθον αὐτὸν ἔσω. Ἀρχόμενος δὲ ἔλεγεν οὕτω· Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ ὁ Θεός, ὅτι οὐκ ἔστιν ἐν ἐμοὶ λόγος σοφίας, καὶ τί εἴπω ἢ τί λαλήσω ἔμπροσθεν τοῦ βασιλέως οὐκ οἶδα. Καὶ εὐθέως παρέστη αὐτῷ ὁ Χριστὸς, ὁ διὰ τῶν προφητῶν λαλήσας, λέγων· Ἐγγὺς Κύριος τοῖς ἐπικαλουμένοις αὐτὸν ἐν ἀληθείᾳ· καὶ λέγει αὐτῷ Ἀμφιλόχιε, μὴ φοβοῦ, μὴδὲ διλειάσης· μετὰ σοῦ (d) ὥσπερ δεῖ σε ἐνώπιον τῆς συγκλήτου. Καὶ ταῦτα εἰπὼν, ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ· καὶ ἐξελθὼν ὁ ἀνὴρ, ἐπορεύετο ἐν τῷ καταλύματι αὐτοῦ.

C Δ'. Ἦκουσαν δὲ οἱ λῦκοι τῆς Ἀραβίας, καὶ ἐπέστησαν ἐν τῷ καταλύματι· καὶ εὐθέως προστέρρηξαν τῇ πέτρᾳ, ὡς ἄγρια κύματα, καὶ ὡς ἄφρὸς ἐξελύθησαν. Πεπερωμένοι γὰρ τῇ πίστει ὑπῆρχεν ὁ Ἀμφιλόχιος. Καὶ λέγει ὁ Εὐνόμιος· Σὺ εἶ ὁ Ἀμφιλόχιος, ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ; Ὁ δὲ λέγει· Ἐγὼ εἰμι ὁ Ἀμφιλόχιος ἁμαρτωλός. Εὐνόμιος εἶπε· Καὶ τί διαστρέφεις τὸν Ἰσραὴλ; Ἀμφιλόχιος εἶπεν· Οὐκ ἐγὼ διαστρέφω, ἀλλὰ σὺ. Εὐνόμιος λέγει· Πῶς οὖν ἡ πρώτη φωνὴ τοῦ Εὐαγγελίου λέγει· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν· καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Πρὸ τῆς ἀρχῆς ἦν, ἡ οὐκ ἦν; Ἀμφιλόχιος εἶπεν· Οὐχ, ὡς σὺ ὑπολαμβάνεις, κτίσμα ἐστὶν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος· ἀλλ' ὡς ἡθέλησεν ἡ αὐτοῦ θεότης, μετεποιήθη. Εὐ-

D (c) Sed est factum creatura, ut ejus divinitas voluit. Ἀλλ' ὡς ἡθέλησεν ἡ αὐτοῦ θεότης, μετεποιήθη. Sic visum est et interpungere et reddere, ut stet sensus catholicus, quo certum est, non solum Amphiloichium esse olim locutum, sed et Metaphrasten scripsisse. Significat ergo Verbum non esse creaturam, sed factum creaturam, ea phrasi qua dicitur, factum caro, Joan. i, 14, seu sibi ascrivisse rationem illam creaturae; quae est propria et trita illius verbi significatio: idque ut voluit ejus divinitas; modo plane nobis incomperito, et in quo tota facit ratio, voluntas sit facientis. Interpret Lipomani sic reddebatur: Sed ut voluit, ejus divinitas transmutata est; cujus propositionis non occurrit sensus catholicus, clamante Jacobo: Apud quem non est transmutatio, etc., Jac. i, 7. Plane cohibenda in rebus tam arduis calami festinatio; nec tam sancta, non initiatis ac solum grammaticulis, permittenda.

(d) Μετὰ σοῦ. Deest hic aliquid.

νόμιος λέγει· Πῶς οὖν καὶ ἐν Παλαιᾷ Διαθήκῃ λέγει· *Δύο καὶ δύο, ἐν κατέναντι τοῦ ἐνός*; Ἀμφιλόχιος εἶπεν· Ὡς ταλαίπωρε καὶ δυσωδέστατε· δύο καὶ δύο τέσσαρά εἰσιν. Μάρκος, Ματθαῖος, Λουκᾶς καὶ Ἰωάννης· οἱ τέσσαρες εὐαγγελισταί, οἱ εὐαγγελιστάμενοι τὴν ὑφήλιον πᾶσαν τὴν σωτηρίαν ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν. Ὁ δὲ ἅγιος Πατὴρ ἀποστείλας τὸν Μονογενῆ καὶ ὁμόθρονον, καὶ ὁμοούσιον καὶ αἰῶδιον αὐτοῦ Λόγον, τοῦ σαρκωθῆναι, ἔφη· *Αἰτῆσαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἑθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέριπα τῆς γῆς, καὶ τὰ ἐξῆς*. Εὐνόμιος εἶπε· Πῶς οὖν διὰ τοῦ Προφήτου λέγει· *Οὐκ ἐκρύβη τὸ ὅστούρ μου ὁ ἐποίησας ἐν κρυφῇ*; Ἀμφιλόχιος λέγει· Μὴ γὰρ περὶ τοῦ Χριστοῦ τοῦτο λέγει; οὐχί· ἀλλὰ περὶ τοῦ Ἀδάμ, ἡνίκα ᾠόν λαβὼν ἀπὸ τῆς γῆς ὁ Θεός, ἐπλασε τὸν ἄνθρωπον, καὶ εἶπεν· *Οὐ καλὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον μόνον· ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν κατ' αὐτόν· καὶ ἐπέβαλεν ὁ Θεός ἐκτασίαν ἐπὶ τὸν Ἀδὰμ, καὶ ὑπνώσε· καὶ ἔλαβε μίαν τῶν πλευρῶν αὐτοῦ, καὶ ἀνέπλασεν αὐτῷ εἰς γυναικᾶ, καὶ ἔδωκεν αὐτῷ. Διὰ τοῦτο ὁ Προφήτης ὡς ἐκ τοῦ Ἀδάμ εἶπεν· *Οὐκ ἐκρύβη τὸ ὅστούρ μου ἀπὸ σοῦ, ὁ ἐποίησας ἐν κρυφῇ*. Ὑπολαβὼν δὲ Εὐνόμιος λέγει· Κύριος ἐκτίσε με ἀρχὴν ἐδῶν αὐτοῦ· πῶς τοῦτο λέγει ὁ Προφήτης; Ὅρξες οὐ ποιεῖν ἐστὶν ὁ Ὑῖος, καὶ οὐχὶ ὁμοούσιος. Ἀμφιλόχιος εἶπε· Μὴ γὰρ καὶ τοῦτο περὶ τοῦ Χριστοῦ λέγει; οὐχί· ἀλλ' ὅτε συνήντησε ταῖς γυναιξί, λέγων δὴ Μαριὰμ καὶ Μάρθαν, λέγουσιν αὐτῷ ἐκεῖναι μὴ γνωρίσασαι αὐτόν· Κύριε, εἰ εἶδας ποῦ ἔθηκαν αὐτόν, εἰπέ ἡμῖν· καὶ ὁ Κύριος ἔφη· *Μαρία, μὴ μου ἅπτου· πορεύου δὲ πρὸς τοὺς ἀδελφούς μου, καὶ εἰπὲ αὐτοῖς, καὶ τὰ ἐξῆς*. Ταῦτα ἀκούσας ὁ Εὐνόμιος ἔφη· Αὐτὸν ἐπὶ τοῦ βασιλείου καὶ τῆς συγκλήτου διαλεγόμεθα· καὶ ἀνεχώρησαν ἀπ' αὐτοῦ. Καὶ ἦν πᾶσα ἡ πόλις αἰδουμένη εἰς ἀρχάσιν Ἀμφιλοχίου καὶ Εὐνομίου· ἔλεγον γὰρ ἀμφιβάλλοντες πρὸς ἀλλήλους, καὶ λέγοντες· Ἄρα ποῖος νικᾷ; οὐ-*

⁸ Eccli. xxviii, 15. ⁹ Psal. ii, 8. ¹⁰ Psal. cxlviii, 15. ¹¹ Gen. ii, 18-22. ¹² Prov. viii, 42.

(a) *Duo et duo, et unum contra unum*. Δύο καὶ δύο, ἐν κατέναντι τοῦ ἐνός. Est Eccli. xxviii, 15, vixque apparet, quid eo loco vellet Eunomius conficere: nisi Anomæorum ipse coryphæus ac velut pater contendebat, non tantum in creatis, quod significat Scriptura, ut bene ibi Jansenius, sed in divinis, esse diversa paria, quorum unum alteri esset velut contrarium, nec per omnia simile; eoque non esse personas divinas ὁμοουσίου· ejusdem per omnia substantiæ, et summe unas. Responsio Amphilocho, etsi non ita literalis, non omnino tamen debet videri insufficiens. Satis enim fuit ut perversæ expositioni, nec ulla fultæ veritatis specie, suam nonnihil verisimilem, nec ullo modo sanis dogmatis adversam, opponeret. Cæterum occurrit post hæc scripta, nondum tamen edita, excerptum Amphilochoianum ex codice emin. card. Rospicallii, quod et aliis ejusdem excerptis adjunximus, quo vir sanctus rem melius explicat, docens non esse in divinis, unum et unum, duo et duo, sed unitatem in Trinitate, et Trinitatem in unitate: quibus nimirum significetur distincta subsistentia trium personarum, in individua summeque una substantia, et ἀμέ-

A ergo etiam in Veteri Testamento, dicit: *Duo et duo, et unum contra unum* ^(a)? Amphilochoius dixit: Audi, miser et putentissime: duo et duo, quatuor sunt. Marcus, Matthæus, Lucas et Joannes; quatuor evangelistæ, qui terræ universæ salutem nostram Christianorum annuntiaverunt. Pater autem sanctus, misso Unigenito, ejusdemque throni consorte et consubstantiali atque æterno Verbo suo, ut carnem sumeret, dixit: *Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ* ⁹, et quæ sequuntur. Eunomius dixit: Qui ergo ait per Prophetam: *Non est occultatum os meum, quod fecisti in occulto* ¹⁰? Amphilochoius ait: Quasi vero hoc dicat de Christo: non de Adam, quando Deus, accepto de terra pulvere, formavit hominem, et dixit: *Non est bonum hominem esse solum; faciamus ei adiutorium secundum ipsum*. Et immisit Deus ecstasim in Adam, et dormivit. Et accepit unam costarum ejus, et edificavit ei in mulierem, quam dedit illi ¹¹. Idecirco propheta velut ex persona Adæ dixit: *Non est occultatum os meum a te, quod fecisti in occulto*. Suscipiens vero Eunomius dicit: *Dominus creavit me* (b) *initium viarum suarum* ¹²: quomodo hoc dicit Propheta? Vides ut Filius creatura sit, non ejusdem substantiæ. Amphilochoius dixit: Num vere etiam hoc dicit de Christo? minime: sed quando occurrit mulieribus, dico autem Mariæ et Marthæ, dicunt illæ, cum eum non cognovissent, *Domine, si scis ubi posuerunt eum, dicito nobis. Jesus autem dixit: Maria, noli me tangere: vade autem ad fratres meos et dic illis* ¹³, etc. Cum Eunomius illa audisset, dixit: Disputabimus crastina die coram imperatore et senatu; discessitque ab illo. Tota porro civitas reverentia quadam et metu tenebatur (δ), ad Amphilochoii Eunomiique auditam disputationem. Dicebant enim ad invicem hæsitantes: Uter porro victor futurus est? Hicne an ille? At Amphilochoius totam noctem precabatur dicens: Domine Jesu

στος ἐν μεμερισμένοις θεότης· ut Gregorius loquitur, et citavimus in superioribus.

(b) *Dominus creavit me*. Ita juxta LXX, nisi in illis est mendum, nempe ἔκτισεν, ἀντὶ τοῦ, ἐκτίσαστο· *Possedit*, quomodo reddit Hieronymus ex Hebræo. Porro est responsio obscurior: in hoc tamen videtur consistere, ut Dominus, alio modo sibi et nobis, Deum et Patrem esse significaverit, eoque non accensendum creatis. Vel etiam, et forte melius, ut illis verbis, *Noli me tangere*: ad aliquid altius de ipso sapiendum quam præ se ferret, vereque divinum, humiliter cogitantem, quamquam amantem Mariam, exerit, quo Eunomius blasphemiam castiget, et Deum agnoscat, quamquam specie tantum hominem. Lapsu memoriæ, apparitionem soli Mariæ factam, communem Marthæ, Amphilochoius facit: duasque etiam in unam confundit.

(c) *Reverentia quadam et metu tenebatur*. Αἰδουμένη· interpretes Lipom. *Mirabantur*. Sequentia anxios significant de pugnæ exitu, et ejusnam partium esset futura victoria; ut fere in similibus accidit.

Christe, præsta quæ mihi es pollicitus, ut glorificetur sanctissimum nomen tuum Patris et Filii et Spiritus sancti (a). Hæc autem eo precante et dicente, nox perfluxit.

V. Mane autem facto, apprehenso manu diacono, dicit ei : Theodule frater, nobis hodie mors et vita proposita est. Dixitque diaconus : Ecquid vero sibi vult sermo iste, pater? Amphilocheus dixit : Quoniam mos est, ut nobis ad imperatorem ingredientibus (b), dicatur : *Recti omnes*. Tu igitur, fili mi, ingredientibus nobis, in introitu palatii clama voce magna : *Recti omnes, sive vita, sive mors*. Respondit diaconus : Plane vero, si ita dixerō, me imperator occidet. Ait Amphilocheus : Ne, fili, imperatorem istum timearis, qui potest corpus, non item animam occidere, potius autem illum time, qui corpus et animam in gehenna occidit¹⁴. Dixit diaconus : Ita, pater, faciam ut dixisti, sive vita, sive mors proposita est. Inter eos sermones cum prope accessissent ad palatii atrium, nuntiantibus cursoribus adventum Amphilochei, iussus est ingredi : atque archidiacono suo : Stolum meum, tua commuta (c). Quo facto dicit : Redde quod dum nostra urbe egredieremur, fuit depositum : solutoque strophilo (d), tradidit æque ardentes prunas ac acceperat initio. Quo viso, diaconus factus est fidentior : adolensque thymiama (e), voce magna clamavit : *Recti omnes*. Universa porro regia mota est, omnesque stupuerunt (f). Cum autem Amphilocheus appropinquas-

¹⁴ Luc. xii, 4.

(a) Sanctissimum nomen tuum, Patris, et Filii, etc. Unum nomen est superadorandum, quod Christus substantiæ et absolute dicitur et est, id ipsum Patris, et Spiritus sancti nomen, ut est una tribus natura et esse : quod subtilissime Amphilocheus iis verbis innuit. Utrum vero unum nomen Christi distincte invocatum, sufficiens sit Trinitatis invocatio, aut saltem fueritaliquando ex quadam indulgentia, ad valorem baptismi ; controversia est, in qua D. Ambrosius, et eum secutus Nicolaus, velut ex ejus sententia approbans baptismum a Judeo collatum in nomine tantum Christi, a parte affirmante videntur stare. Sed quidquid sit de Ambrosio qui aliter forte potuerit exponi, quod spectat ad Nicolaum, constans est errasse, qui sua etiam ætate, quando constat dispensationem cessasse, si qua unquam fuit, ejusmodi baptismum ratum habuerit.

(b) Quoniam mos est, ut nobis... ingredientibus. Significatur fuisse id moris in aula, ut omnes assurgerent ingredientibus episcopis ob reverentiam ordinis : quo facit incendium illud divinitus excitatum apud Sulpicium, quo Valentinianus, renuens id honoris deferre Martino, cella deturbatus est. Facit etiam, quæ in Euchologio habetur oratio super imperatorem, patriarcha ingrediente palatium, cui is proinde ut benedicendus humiliter assurgens, reverentiam haberet. Porro illud, *Recti omnes*, seu, Stent omnes et assurgant ; non episcopi erat ingredientis, sed suscipientis imperatoris. Amphilocheus vero suum fecit, ad ipsius totiusque aulae animos, in magni alicujus expectationem ex rei novitate erigendos, conciliandamque dicendis auctoritatem, pro quibus tanta fiducia notæ sanctitatis episcopus imperatorem adiret : adjectis maxime illis verbis :

Α τος ἡ ἐκεῖνος ; Δι' ὧν δὲ τῆς νυκτὸς προσήχεται ὁ Ἀμφιλόχιος, λέγων· Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ἃ ἐπηγγέλιω μοι, ποίησον, ἵνα δοξασθῇ σου τὸ πανάγιον ὄνομα, τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Καὶ ταῦτα αὐτοῦ προτευχομένου καὶ λέγοντος, παρήλθεν ἡ νύξ.

Ε'. Πρωτὰς δὲ γενομένης, ἐπιλαβόμενος τῆς χειρὸς τοῦ διακόνου λέγει αὐτῷ· Ἀδελφε Θεόδουλε, σήμερον θάνατος καὶ ζωὴ ἡμῖν πρόκειται. Καὶ ὁ διάκονος ἔφη· Καὶ τίς ἐστὶν ὁ λόγος οὗτος, πάτερ ; Ἀμφιλόχιος εἶπεν· Ἐπειδὴ [οὗκ] ἐστιν ἔθος ἐν τῷ εἰσεῖναι ἡμᾶς εἰς τὸν βασιλεῖα εἰπεῖν τὸ, Ὅρθοι πάντες. Σὺ οὖν, τέκνον μου, ἐν τῷ εἰσεῖναι ἡμᾶς ἐν τῇ εἰσόδῳ τοῦ παλατίου, κράξον μεγάλην τῇ φωνῇ· Ὅρθοι πάντες, εἰτε ζωὴ εἰτε θάνατος. Ὁ διάκονος ἔφη· Καὶ πάντως, ἐὰν εἶπω οὕτως, ἀποκτενεῖ με ὁ βασιλεὺς. Καὶ ὁ Ἀμφιλόχιος ἔφη· Μὴ φοβοῦ, τέκνον, τὸν βασιλεῖα τοῦτον τὸν δυνάμενον σῶμα ἀποκτείνει, καὶ τὴν ψυχὴν μὴ ἀποκτείνει· ἀλλὰ μᾶλλον φοβήθητι ἐκεῖνον τὸν ἀποκτείνοντα τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα ἐν γένει. Ὁ διάκονος ἔφη· Ναί. Πάτερ· καθὼς ἔφησας, οὕτω ποιήσω, εἰτε ζωὴ, εἰτε θάνατος. Ταῦτα λέγοντες, ἤγγισαν τῇ εἰσόδῳ τοῦ παλατίου. Καὶ μηνύσασι ταχυδρόμοις τὴν παρουσίαν Ἀμφιλοχίου, ἐκελεύσθη τοῦ εἰσεῖναι· καὶ λέγει τῷ ἀρχidiaκόνῳ αὐτοῦ· Ἀλλάξόν μου τὴν στολὴν τῆς ἑαυτοῦ. Καὶ τούτου γενομένου λέγει αὐτῷ· Ἀπόδος μοι τὴν παρκαταθήκην ἣν παρεθήμην σοι ἐν τῷ ἐξεῖναι ἡμᾶς ἐκ τοῦ ἡμετέρου τόπου. Καὶ λύσας αὐτοῦ τὸ ἐγγεῖριον, ἔδωκε τὴν ἀνθρακίαν ζῶσαν ὥσπερ ἦν τὸ πρότερον. Καὶ τοῦτο εἰδὼν ὁ διάκονος, ἐθαρσυνώθη.

Sive mors, sive vita. Velut caput ad pedes ipsius deponeret, lubensque vitæ aleam subiret.

(c) *Stolum meum, tua commuta.* Forte ut ornatio appareret coram imperatore. Non enim spernit gratia isthæc et humana media, ut in ejus operibus aliquid etiam sit nostræ industrie, quod passim prosequitur Chrysostomus, et observat in Christi in apostolos dispensatione. Sic Esther, Judithque adhibuerunt mundum muliebrem : sic cavet Raphael ne quid sordidius in Tobie afflicta domo, novam sponsam offenderet : cavique Paulus ne vilior tribuno factus flagellatione, neci traderetur, etc.

(d) *Solutoque strophilo.* Λύσας αὐτοῦ τὸ ἐγγεῖριον. Linteo quo carbonem accensum deposuerat, sic dicto quod habeatur ad manus. S. Germanus manutergium exponit, quod primo datur subdiacono, et pendet sacris ministris, a sinistro femore : de quo in Euchologicis.

(e) *Adolensque thymiama.* Καὶ βαλὼν θυμίαμα. Simili phrasi, atque βαλὼν μέτανοιαν quod Damasceno, Joanni Hierosolymitano in ejus Vita, aliisque mediæ ævi scriptoribus creberrimum est : velut, Sufflens et incensum offerens, eadem forte carimonia, qua nos etiam, personis in altiori gradu positæ, maxime sacris, seu in quibus Deum peculiariter agnoscamus, et in signum devoti affectus cum reverentia, thus et thymiama offerimus. Modus tamen ille Amphilochei singularis fuit, ipso a prunis illæso : quod plane vel unum omnibus percellendis erat.

(f) *Omnesque stupuerunt.* Ἐξέστησαν. Dieta maxime jam ratione. Sic Marc. v, 42 Ἐξέστησαν ἐκστάσει μεγάλῃ. Stupuerunt stupore magno.

Καὶ βαλὼν θυμίαμα ἀνέκραξε μεγάλη τῇ φωνῇ ὁ διάκονος· Ὁρθοὶ πάντες. Καὶ ἐσαλεύθη τὸ παλάτιον ὅλον, καὶ ἐξέστησαν ἅπαντες. Πλησίον δὲ γενόμενος τοῦ βασιλέως, ἔφη· *Εἰρήνη τῷ βασιλεῖ*· τὸ δὲ παιδίον παρέδραμε. Καὶ ὁ βασιλεὺς· Ἀμφιλόχιε· ναί, φησὶ, διὰ τί ἐνύβρισας τὸ βασιλεῖόν μου, καὶ ἐμοὶ μὲν ἀπέδωκας τὴν εἰρήνην, τὸν δὲ υἱόν μου παρήλθες; Οὐκ οἶδας ὅτι καὶ οὗτος μετ' ἐμοῦ βασιλεύσει; Καὶ ὁ Ἀμφιλόχιος ἀποκριθεὶς εἶπεν· Ἀκούσόν μου, βασιλεῦ ἀγαθώτατε· εἰ σὺ, ὁ σύνδουλός μου, ὁ σήμερον ὦν καὶ αὐριον μὴ ὑπάρχων, ἡγανάκτησας ὑβριζομένου τοῦ υἱοῦ σου, ὁ δὲ Θεὸς ὁ οὐράνιος οὐκ ἀγανακτήσει· ὑβριζομένου τοῦ Ὑιοῦ αὐτοῦ; Καὶ ὁ βασιλεὺς ἔφη· Ἀναιδέστατε γέρον καὶ κύων, διὰ τί ἀγανακτήσεις; Καὶ ὁ Ἀμφιλόχιος ἔφη· Βασιλεῦ ἀγαθώτατε, ἀκούσον τοῦ παιδός σου· τὸ μὲν γῆρας, διὰ τῶν χρόνων· ἡ δὲ ἀναιδία, διὰ τοὺς ἀτάκτους· κύων δὲ, ὅτι τρεῖς ληστὰς θεωρῶν, οὐ παύσεται ὑλακτῶν· λέγω δὲ Εὐνόμιον, Ἀρειανὸν καὶ Μακεδόنيον· οὓς ἐκκόψει Κύριος ἐκ τοῦ λαοῦ τούτου, ὅτι ἐνύβρισαν αὐτοῦ τὴν θεότητα. Καὶ ὁ βασιλεὺς ἐν ἑαυτῷ γενόμενος, εἶπεν· Ἀληθῶς εἴρηκεν ὁ γέρον οὗτος. Εἰ γὰρ ἐγὼ ἡγανάκτησα ὑβριζομένου τοῦ υἱοῦ μου· ὁ οὐράνιος Θεὸς οὐκ ἀγανακτήσει, ὑβριζομένου τοῦ Ὑιοῦ αὐτοῦ; Πολλῷ μᾶλλον ἀγανακτήσει καθ' ἡμῶν. Καὶ λέγει ὁ βασιλεὺς τοῖς παρεστῶσιν αὐτῷ· Κατασπάσατε αὐτοὺς ἀπὸ τῶν θρόνων αὐτῶν. Ἦσαν γὰρ παρακαθήμενοι οἱ διδάσκαλοι τῆς ἀπολείας οἱ τρεῖς. Καὶ ὁ δῆμος ἔκραζον, λέγοντες· Τὰς κεφαλὰς αὐτῶν ἀπομηθήτωσαν ξίφει. Ὁ δὲ Ἀμφιλόχιος εἶπε· Κύριε βασιλεῦ, μὴ κελύσῃς τοῦτο γενέσθαι, ἀλλὰ δέομαί σου τοῦ κράτους, ἐξορισθῆναι αὐτοὺς ἕκαστον ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι. Καὶ προσέταξεν ὁ βασιλεὺς, γενέσθαι καθὼς ἔταξεν ὁ πατὴρ ἡμῶν Ἀμφιλόχιος. Ὁ δὲ δῆμος ἔκραζον λέγων· Εἰς τὸ ἐξώτερον πῦρ ἀπελθέτωσαν. Καὶ παραλαβόντες αὐτοὺς, καὶ πληγὰς ἐπιθέντες, ἐθριάμβευσαν αὐτοὺς ἐν τῇ πόλει λέγοντες· Οὗτοί εἰσιν οἱ ἐχθροὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ τῶν Χριστιανῶν· καὶ ἐπιβάντες αὐτοὺς εἰς τὴν ἐπτάλωφον, ἐξεδιώξαν αὐτοὺς μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτῶν εἰς τὰς χώρας αὐτῶν. Τὸν δὲ δούλον τοῦ Θεοῦ Ἀμφιλόχιον, χρήματα πολλὰ δοὺς αὐτῷ ὁ βασιλεὺς Θεοδόσιος, ἀπέλυσεν αὐτὸν ἐν τῇ ἰδίᾳ πόλει, εὐλογηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ, καὶ πᾶτα ἡ σύγκλητος. Ὁμοίως καὶ πάντες οἱ ἐπίσκοποι ἀπῆλθον εἰς τὰς πόλεις αὐτῶν. Ὁ δὲ Ἀμφιλόχιος, μετὰ τὸ ἀπολύσαι ἀπὸ τῆς ὁδοῦ, ἔξησεν ἐτη γ', καὶ οὕτω πρὸς Κύριον ἐπεδήμησε· δοξάζων τὸν Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

(a) *Senex impudentissime et canis.* Ἀναιδέστατε γέρον καὶ κύων. Procaecius quam pro imperatoris moderatione, et reverentia tanti senis. Adde fuisse Theodosium, quanquam virum admirabilem, promptioris irae, quod praeter eadem Thessalonicensium, etiam indicta ab Ambrosio illius occasione poena, innuit. Sozomenus ait tantum jussum foras exturbari cum contumelia.

(b) *Impositosque in vehiculum.* Ἐπιβάντες εἰς τὴν ἐπτάλωφον. Non habuimus quo eam vocem melius redderemus : ἀπὸ τοῦ λωφᾶν· *Onere levor.* Nam sit

A set imperatori, ait : *Pax imperatori* : puerum autem praeteriit. Tum imperator : Amphiloichi, cur etiam imperium meum contumelia affecisti? meque salutans, pacem impertivisti, filium autem meum praeteristi. Nescis fore post me regnaturum? At Amphiloichius respondens ait : Audi me, optime imperator. Si tu, conservus meus, qui es hodie, cras vero non es, ægre tulisti affectum contumelia tuum filium : Deusne cæli non ægre feret, cum Filius ejus contumelia afficiatur? Aitque imperator : Senex impudentissime et canis (a), cur ægre feret? At Amphiloichius : Optime imperator, audi, rogo, puerum tuum : senex quidem sum, propter tempus : impudens autem, propter insolentes : canis denique, quod tres latrones videns, nempe Eunomium, Ariannum et Macedonium, latrare non desinam. Eos Dominus excindet ex populo isto, quod ejus divinitatem affecerint contumelia. Imperator autem in se reversus, dixit : Vere locutus est iste senex. Si enim ego ægre tuli quod filius meus contumelia afficeretur : Deus cæli non ægre feret, cum ejus Filius contumelia afficiatur? Plane potiori jure adversum nos succensuerit. Aitque astantibus, ut illos sedibus delurbarent. Assidebant enim tres illi perditionis magistri. Clamavit autem populus dicens : Gladio animadvertantur. At Amphiloichius dixit : Domine imperator, ne hoc jusseris fieri : sed rogo tuam potentiam, ut unusquisque relegatur in suam patriam. Præcepit vero imperator ut fieret quemadmodum pater noster Amphiloichius statuerat. Porro populus clamavit dicens : Abeant in ignem ex teriorem. Cumque apprehendissent, et imposuissent plagas, triumpho circumegerunt per civitatem dicentes : *Hi Christi hostes sunt, et Christianorum* : impositosque in vehiculum (b), expulerunt cum discipulis in suas ipsorum provincias. Imperator autem Theodosius servum Dei Amphiloichium multis pecuniis donatum in propriam dimisit civitatem : benedictionem cum toto senatu ab eo consecutus. Similiter etiam episcopi omnes reversi sunt in suas civitates. Cum autem Amphiloichius, tres ab itinere annos (c) in vivis egisset, est et ipse peregrinatus ad Dominum : glorificans Patrem et Filium et Spiritum sanctum, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

vitiosa scriptio, divinare non possumus. Dicitur Roma ἐπτάλωρος apud Plutarchum in *Probl.* propter septem colles; sed nihil ad propositum. — Εἰς τὴν ἐπτάλωφον. Hic locus Cangium haud fugit in *Append.* ad *Glossarium Græcit.* pag. 73, nosque remittit ad suam *Constantinopolim Christ.* lib. 1, sect. viii, tametsi nihil ad hunc locum faciat.

(c) *Tres ab itinere annos.* Plures annos vixisse, docet Baronius ann. 394, qui potest consuli; ut et quæ diximus initio. Nihil facilius quam ut numeri mutentur vitio scriptorum.

VETERUM TESTIMONIA

DE S. AMPHILOCHIO ICONIENSI EPISCOPO.

I.

S. BASILIUS, *lib. De Spiritu sancto, cap. 1, pag. 1, tom. III noviss. edit. BB. Paris. 1730.*

Collaudavi plane in moribus tuis discendi studium atque industriam; supraque modum delectatus sum tuæ mentis perspicacitate atque prudentia, qui arbitreris nullam vocem, ex his quæ secundum quemcunque sermonis usum de Deo prædicantur, oportere indiscussam relinquere, o charum mihi caput, frater Amphilochi, quem ego præ cunctis maximi facio.

Ἐπήνεσα τὸ φιλομαθές σου καὶ φιλόπονον τοῦ τρόπου, καὶ ἤσθην γε ὑπερφυῶς τῷ ἐπιστατικῷ καὶ νηφαλίῳ τῆς διανοίας, δι' ἧς οὐδεμίαν ἀδιερεύνητον οἶμαι χρῆναι καταλιμπάνειν φωνήν, τῶν ὅσαι περὶ Θεοῦ κατὰ πᾶσαν χρεῖαν τοῦ λόγου προφέρονται, ὡς φίλη κεφαλὴ, καὶ τιμιωτάτῃ μοι πασῶν, ἀδελφὲ Ἀμφιλόχιε.

IDEM, *Epist. CLXXXVIII, quæ est Canonica I, ibid., pag. 268.*

Sapientis percontatio, etiam stultum sapientem facit: quod nobis Dei gratia accidit, quoties laboriosæ tuæ animæ litteras accipimus. Nobis enim ipsis perspicaciores prudentioresque ab ipsa interrogatione reddimur; ac multa discimus, quæ nesciebamus; sitque nobis doctrina, responsionis studium.

Σοφοῦ ἐπερώτημα, καὶ τὸν ἀνόητον σοφίζει· ὅπερ τῇ τοῦ Θεοῦ χάριτι συμβαίνει ἡμῖν, ὅσκις ἂν σου δεσώμεθα τῆς φιλοπόνου ψυχῆς τὰ γράμματα· ἐπιστατικώτεροι γὰρ ἑαυτῶν καὶ ἐμφορονέστεροι γινόμεθα ἂν αὐτῆς τῆς ἐρωτήσεως, πολλὰ ὧν οὐκ ἐπιστάμεθα, διδασκόμενοι· καὶ γίνεται ἡμῶν διδασκαλός, ἡ περὶ τὸ ἀποκρίνεσθαι μέριμνα.

IDEM, *Epist. CXCIX, quæ est Canonica II, ibid., pag. 290.*

Admirati sumus, tum discendi tuam illam cupiditatem, tum humilitatem; quod velis discere, cui sit creditus locus docendi; idque a nobis, quibus nihil magni ad scientiam adest.

Ἐθαυμάσαμεν σου τὴν φιλομάθειαν ὁμοῦ καὶ τὴν ταπεινοφροσύνην· ὅτι καὶ μαθεῖν καταδέχη τὴν τοῦ διδάσκειν τάξιν πεπιστευμένος, καὶ μανθάνειν παρ' ἡμῶν, οἷς οὐδὲν μέγα πρόσεστι πρὸς γνῶσιν.

II.

S. GREGORIUS NAZIANZENUS, in Parænetico ad Olympiadem virginem, vers. 100-104, *Opp. tom. II, pag. 134.*

A patre susceptam quæ te formavit honestis moribus, Amphilochi soror omni labe carentis, Quem cælis nisi Domino cum virgine Thecla, Præconem veri celebrem, mihi dulce decusque.

Ἡ σ' ἐκ πατρὸς ἔδεχτο, καὶ ἐπλάσεν ἡθεοὶ κεδνοί, Ἀυτοκασιγνήτῃ μέγ' ἀμύμονος ἀργιεργῆς Ἀμφιλόχου, τὸν ἐπεμψα Θεῷ, θέκλῃ γε σὺν ἀγνῇ, Ἀγγελοῦ ἀτρεχίης ἐρινηχέα, κύδος ἐμείο.

III.

S. HIERONYMUS, *Epist. LXX, al. LXXXIV, ad Magnum oratorem, § 4, Opp. tom. I, pag. 427, edit. Veron.*

Exstant libri: Cappadocumque Basilii, Gregorii et Amphilochii, qui omnes in tantum philosophorum doctrinis atque sententiis suos refarciunt libros, ut nescias quid in illis primum admirari debeas, eruditionem sæculi, an scientiam Scripturarum.

IDEM, *lib. De Vir. illustr., cap. CXXXIII.*

Amphilochius Iconii episcopus, nuper mihi librum legit *De Spiritu sancto*, quod Deus et quod adorandus, quodque et omnipotens sit.

IV.

THEODORITUS, *Hist. eccl., lib. IV, cap. 11.*

Simili modo Amphilochius ille celeberrimus, qui metropolim Lycaoniæ pastorali cura regendam suscepit, et universam provinciam gubernabat, cum hanc pestem illuc pervasisse didicisset, rursus eam depulit, et gregem sibi commissum ea labe liberavit.

Ὅσαύτως δὲ καὶ ὁ πανεύφημος Ἀμφιλόχιος, τὴν Λυκαόνων μητρόπολιν νέμειν πεπιστευμένος, καὶ ἅπαν ἰθύνων τὸ ἔθνος, ἐπισκήψασαν αὐτόσε τὴν λύμην ταύτην μαθὼν, ἐξανέστησε πάλιν. καὶ τὰ ὑπ' αὐτοῦ νερόμενα τῆς λύθης ἐκείνης ἡλευθέρωσε πόλιν.

IDEM, *ibid., cap. 30.*

In Pisidia Optimus, et Amphilochius in Lycaonia, pro fide a maioribus tradita fortiter propugnantes, adversariorum impetus retundebant.

Ἐν Πισιδίᾳ Ὀπτιμος, καὶ Ἀμφιλόχιος ἐν Λυκαονίᾳ, γενναίως ὑπὲρ τῆς προγενικῆς παραταττόμενοι πίστεως, τὰς ἐναντίας ἀπεκρούοντο προσβολάς.

IDEM, *ibid.*, lib. v, cap. 8.

Ἦσαν δὲ ἄνδρες ἀξιάγαστοι, καὶ ζήλου καὶ σοφίας ἀνάπλεοι· Ἀμφιλόχιος Λυκαόνων, κ. τ. λ.

Erant autem viri admirabiles, et zelo divino ac sapientia singulari præditi: Amphilocheus Lyconia antistes etc.

IDEM, *ibid.*, cap. 16.

Μετὰ δὲ τὴν ἐκείθεν ἐπάνοδον, ἀφίκετο μὲν Ἀμφιλόχιος ὁ θαυμασίος, οὗ πολλάκις ἐμνήσθην, ἀντιβολῶν τοὺς τῶν Ἀρειανῶν ἐκ τῶν πόλεων ἐξελασθῆναι συλλόγους. Ὁ δὲ βασιλεὺς ἀπηνεστέραν ὑπολαβὼν τὴν αἰτησιν, οὐκ ἐδέξατο. Ὁ δὲ σοφώτατος Ἀμφιλόχιος παραυτίκα σιγήσας, μνήμης ἀξίαν ἐξεῦρε μηχανήν. Εἰσω γὰρ αὐθις τῶν βασιλείων γενόμενος, καὶ παρυστῶτα τῷ βασιλεῖ τὸν υἱὸν Ἀρχάδιον θεασάμενος (νεωστὶ δὲ οὗτος χειροτόνητο βασιλεὺς), αὐτὸν μὲν ἡσπάσατο συνήθως τὸν βασιλεῖα, ἀγέραςτον δὲ κατέλιπε τὸν υἱόν. Ὁ δὲ βασιλεὺς, ἐπιλησθῆναι νομίσας τὸν Ἀμφιλόχιον, προσελθεῖν καὶ φιλεῖν αὐτὸν ἐταξε τὸν υἱόν. Ὁ δὲ ἀποχρῆναι ἐφη τὴν αὐτῷ παρ' αὐτοῦ προσεγεχθείσαν τιμὴν. Ὁ δὲ δυσχεράνας, οὐ καίαν ἐκάλει παροινίαν τὴν τοῦ παιδὸς ἀτιμίαν. Τηνικαῦτα λοιπὸν ὁ σοφώτατος Ἀμφιλόχιος ἐκκαλύπτει τὸν τοῦ γεγεννημένου σκοπόν, καὶ βοῶν ἐφη· Ὁρᾷς, ὦ βασιλεῦ, ὅπως οὐ φέρεις τὴν τοῦ παιδὸς ἀτιμίαν, ἀλλὰ τοῖς εἰς τοῦτον παροينوῦσι χαλεπαίνεις πικρῶς; Πίστευσον δὴ ὄν, καὶ τῶν ὅλων Θεὸν τοὺς τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ βλασφημοῦντας βδελύττεσθαι, καὶ ὡς ἀχαρίστους περὶ τὸν Σωτῆρα καὶ εὐεργέτην γεγεννημένους μετεῖν. Οὕτω συνέεισε βασιλεὺς, καὶ τὰ τε πεπραγμένα, τὰ τε εἰρημένα θαυμάσας, νόμον εὐθὺς ἔγραψε τοὺς τῶν αἵρετικῶν συλλόγους κωλύοντα.

erga Servatorem et bene de se meritum, odio prosequi. Cujus institutum cum hoc pacto intellexisset imperator, facta ejus dictaque simul admiratus, legem protinus conscripsit, quæ vetabat conventus ab hæreticis agi.

V.

FACUNDUS HERMIANENSIS, lib. xi, cap. 3, pag. 760, tom. II, *Opp.* SIMOND, edit. Paris. 1696.

Ex dictis beati Amphilochei Iconiensis episcopi aliqua proferemus, quem et sapientissimus Joannes Antiochenus cum orientali concilio probatissimum doctorem pronuntiavit, et imperatores Gratianus et major Theodosius talem judicaverunt, ut

præciperent, sicut libro IV memoravimus (cap. 2, pag. 521), illos solos ecclesias habere, qui ex prædicti sancti Amphilochei et Diodori atque aliorum similium communione catholici probarentur.

VI.

COSMAS INDICOPLEUSTES, Topograph. Christ., lib. vii, pag. 292, tom. II Collect. PP. Græc. Montfaucon.

Ἀμφιλόχιος, ἐπίσκοπος γενόμενος τοῦ Ἰκονίου, φίλος καὶ κοινωνικός τοῦ μακαρίου Βασιλείου, καὶ αὐτὸς ἐν τοῖς πρὸς Σέλευκον αὐτῷ γραφεῖσιν Ἰάμβοις, κ. τ. λ.

Amphilocheus Iconii episcopus, amicus et familiaris beati Basilii, in lumbis suis ad Seleucum scriptis, etc.

VII.

CONCILIUM NICÆNUM II, Act. v, pag. 1015, tom. VIII Concil. edit. Veneto-Labb.

Ταράσιος ὁ ἀγιώτατος πατριάρχης εἶπεν· Ὁ πατὴρ ἡμῶν ὁ ἅγιος Ἀμφιλόχιος μέγας ἐστὶ, καὶ τὰ ἐξῆς.

Tarasius sanctissimus patriarcha dixit: Pater noster sanctus Amphilocheus magnus est, etc.

VIII.

PHOTIUS, Biblioth. cod. LII.

Ἀνεγνώσθη σύνοδος γενομένη ἐν Σίδῃ, κατὰ τῆς αἰρέσεως τῶν Μεσσαλιανῶν, ἡγοῦν Εὐχιτῶν ἦτοι Ἀδελφιανῶν. Ἐξῆρχε δὲ τῆς συνόδου Ἀμφιλόχιος ὁ τοῦ Ἰκονίου, συνεδρεόντων αὐτῷ καὶ ἑτέρων ἐπισκόπων κτ'.

Lecta synodus Sidæ habita adversus hæresim Messalianorum, hoc est Euchitarum seu Adelfianorum. Præfuit synodo Amphilocheus Iconii episcopus, consentibus et aliis viginti quinque episcopis.

IX.

JOANNES ZONARAS *ad canonem xxvii concilii Carthag.**Apud BEVEREGIUM in Pandecte canonum, tom. II, pag. 549.*

Quos libros legere in ecclesia oporteat, et postre-
mus apostolorum canon statuit, — et magnus Atha-
nasius, qui libri legendi sint, omnes enumerat, et
magnus Gregorius Theologus, et sanctus Amphi-
lochius.

Eadem ferme habet l. c. Theodorus Balsamon.

X.

MARTYROLOGIUM ROMANUM, d. xxiii Novembris.

Iconii in Lycaonia sancti Amphilochoi episcopi,
qui sanctorum Basilii magni et Gregorii Nazianzeni
in eremo socius, et in episcopatu collega, post multa

certamina pro catholica fide suscepta, sanctitate et
doctrina clarus quievit in pace.

XI.

MENOLOGIUM GRÆCORUM *jussu Basilii imp. confectum sub die XIX Octobris.**Part. I, pag. 127 edit. Urbin. 1727.*

Commemoratio sancti patris nostri Amphilochoi
episcopi Iconii.

Μνήμη τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀμφιλοχίου
ἐπισκόπου Ἰκονίου.

Hic non mortalis ejuspian, sanctorum angelo-
rum manibus ordinatus episcopus: commilito san-
ctorum Patrum, Basilii magni, Gregorii Theologi et
Gregorii Nysseni, adversus Arium, Eunomium et
horum similes hæreticos in acie stetit. Qui cum ad
Theodosii magni tempora vixisset, atque ab eo ut
cœrceret Arianorum synaxes postulasset; tunc
quidem supersedit imperator, veritus ne ea res
magnos excitaret tumultus. Sed postea cum quadam
de causa imperatorem Theodosium convenisset,
illumque solum, Arcadio filio qui prope assidebat
prætermisso, adorasset; rogatus quam ob rem id
faceret, respondit: Quemadmodum tu, imperator,
indigne fers, si non idem filio, qui tibi, honor ha-
bēatur, sic et Deo Patri injuriam fieri scito, si quis
Filium et Verbum contumelia afficit. Quibus verbis
permotus imperator, juxta viri sancti sententiam ac
voluntatem, rem confecit. Hunc autem in modum
transacta cum pietate vita, ad Dominum migravit.

Οὗτος προχειρίζεται ἐπίσκοπος Ἰκονίου ὑφ' ἁγίων
ἀγγέλων, οὐκ ἀνθρωπίνης χειρὸς· συναγωνιστὴς δὲ
γενόμενος τῶν ἁγίων Πατέρων, Βασιλείου τοῦ μεγά-
λου, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, καὶ Γρηγορίου τοῦ
Νύσσης, κατὰ τῶν αἰρετικῶν παρετάξατο Ἀρείου
καὶ Εὐνομίου καὶ τῶν ὁμοίων. Παρετάθη δὲ ἡ ζωὴ
αὐτοῦ μέχρι Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου· ὃν καὶ ἤξιώσε
κωλύσαι τῶν Ἀρειανῶν τὰς ἐν ταῖς πόλεσι συνάξεις.
Βαρὺ δὲ νομίσαντος τοῦτο τοῦ βασιλέως, διὰ τὴν τα-
ραχὴν, τότε μὲν ἡσύχασεν. Ὑστερον δὲ κατὰ τινα
χρεῖαν εἰσελθὼν πρὸς τὴν βασιλείαν, καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ
Ἀρκάδιον ἰδὼν τῷ πατρὶ συγκαθήμενον, τὸν μὲν
Θεοδόσιον προσεκύνησε, τὸν δὲ υἱὸν παρῆλθε. Τοῦ δὲ
βασιλέως εἰπόντος· Ἰνα τί τὸν υἱόν μου παρέδραμες;
ἔφη· Γνωθί, βασιλεῦ, ὅτι ὡς περ σὺ ἡγανάκτησας τοῦ
υἱοῦ παραδεδρομένου, οὕτω καὶ ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ,
τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου ὑβρίζομένου. Ὅθεν πεισθεὶς ὁ
βασιλεὺς, ἐποίησε τὸ τοῦ ἁγίου θέλημα. Οὕτω δὲ ζή-
σας εὐσεβῶς, πρὸς Κύριον ἐξεδήμησεν.

XII.

MENOLOGIUM d. xxiii Novembris.

Memoria sancti patris nostri Amphilochoi episcopi
Iconii.

Μνήμη τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀμφιλοχίου
ἐπισκόπου Ἰκονίου.

Hic gradu omni ecclesiastico a juvenili ætate;
alterna mutatione proventus, monasticaque exerci-
tatione et divina scientia clarus, communi suffragio
urbis Iconii episcopus creatur: temporibus Valen-
tiniani et Valentis imperatorum, vita ad Theodo-
sium usque magnum imperatorem ejusque filios
producta; factusque fidei orthodoxæ doctor, contra
Arianam luem ceu acie instructa firmiter consistens,
multas ab impiis persecutiones tribulationesque
sustinuit, una cum beatis Patribus certamen adver-
sus blasphemias Eunomii habens. Hic item, unus
centum illorum quinquaginta Patrum secundæ sy-
nodi, plurimum adversus Spiritus sancti hostem
Macedonium Ariique discipulos depugnavit. Porro,
potiente rerum magno Theodosio, reversoque Va-

Οὗτος ἐκ νεαρῆς ἡλικίας, πάντα βαθμὴν ἐκκλη-
σιαστικῶν παραλλάξας, καὶ ἀσκήσει καὶ θεῖαν γνώσει
λάμπων, ψήφῳ τοῦ κοινοῦ προχειρίζεται ἐπίσκοπος
τῆς Ἰκονιέων πόλεως, ἐν τοῖς χρόνοις Οὐαλεντινιανοῦ
καὶ Οὐάλεντος τῶν βασιλέων· παρατείνας τὴν ζωὴν
μέχρι Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου βασιλέως, καὶ τῶν υἱῶν
αὐτοῦ· ὃς καὶ διδάσκαλος τῆς ὀρθοδόξου πίστεως γε-
γὼνός, καὶ κατὰ τῆς Ἀρείου λύμης στερβῶς ἀντι-
ταξάμενος, πολλοὺς διωγμοὺς καὶ θλίψεις ὑπομείνας
παρὰ τῶν ἀσεβῶν, συναγωνιστὴς γεγονὼς τῶν μα-
καρίων Πατέρων κατὰ τῆς Εὐνομίου βλασφημίας·
οὗτος καὶ τῶν ἐν τῇ δευτέρᾳ συνόδῳ τῶν ἑκατὸν πεν-
τήκοντα Πατέρων εἰς ὑπάρχων, τὰ πλεῖστα διηγω-
νίστατο κατὰ Μακεδονίου τοῦ πνευματομάχου, καὶ
τῶν φοιτητῶν Ἀρείου· κατὰ δὲ τὸ κρατῆσαι τῆς βα-

σιλείας Θεοδοσίον τὸν μέγαν, καὶ τὸν νέον Οὐαλεντι-
 νιανὸν κατατρέφει, καὶ νικῆσαντα ἐπανελθεῖν, ἤντι-
 βόλει ὁ μέγας Ἀμφιλόχιος τὸν βασιλέα Θεοδοσίον
 ἀπώσασθαι τοὺς Ἀρειανούς, καὶ τοῖς ὀρθοδόξοις
 ἀνεῖναι τὰς ἐκκλησίας. Ἐπεὶ οὖν ὁ βασιλεὺς παρ-
 ῆταιτο, ἐξεῦρε μηχανὴν ὁ θαυμάσιος· καὶ παρελθὼν
 εἰς τὰ βασίλεια, τὸν μὲν βασιλέα Θεοδοσίον ἡσπά-
 σατο, τὸν δὲ υἱὸν αὐτοῦ Ἀρκάδιον, καταλιπὼν ὑφει-
 μένως, οὐκ ἡσπάσατο· καὶ τοῦτο ὁ βασιλεὺς δυσχε-
 ράνας, οἰκείαν ὕβριν ἐκάλει τὴν τοῦ παιδὸς παρ' αὐ-
 τοῦ ἀτιμίαν· ὁ δὲ σοφώτατα ἐκκαλύπτει τὸ δῶμα,
 καὶ φησιν· Ὁρᾷς, ὦ βασιλεῦ, πῶς οὐ φέρεις σὺ τὴν
 τοῦ παιδὸς ἀτιμίαν, ἀλλὰ χαλεπαίνεις; Πίστευσον
 οὖν, ὅτι καὶ τοὺς τὸν Ὑἱὸν τοῦ Θεοῦ βλασφημοῦντας,
 ὁμοίως καὶ ὁ Θεὸς ἀποστρέφεται καὶ μισεῖ. Τότε συν-
 εἰς ὁ βασιλεὺς, νόμους ἔγραψε τοῦς τῶν αἵρετικῶν
 συλλόγους κωλύοντας. Οὗτος ὁ ἀοιδιμος ἀνὴρ, ἐπὶ
 πλείστοις χρόνοις ποιμάνας τὸ τοῦ Χριστοῦ ποίμνιον,
 καὶ λόγους ὀρθοδόξους συντάξας, καὶ εἰς βαθὺ γῆρας
 ἐλάσας, ἐν εἰρήνῃ ἀνεπαύσατο.

XIII.

MENOLOGIUM GRÆCORUM sub eadem die, ex interpretatione cardinalis Sirleti.

Ex THESAURO CANISIANO tom. III, part. 1, pag. 490.

Natalis S. P. N. Amphiloicii episcopi Iconii,
 sub Theodosio imperatore magno, vir divinarum
 literarum peritiss et sanctitate vitæ, ac rectæ et
 catholicæ fidei sinceritate insignis, Basilii magni

amicitia et testimonio commendatus. Ille libros or-
 thodoxam fidem continentes conscripsit, et ad sum-
 mam senectutem proventus in pace quievit.

XIV.

Ex ANTHOLOGIO GRÆCORUM, xxiii Novembris, edit. Græc. 1736 (Romana), pag. 500.

Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀμφιλοχίου ἐπισκό-
 που Ἰκονίου.

Κοντάκιον.

Ἡ θεία βροντή· ἡ σάλπιγξ τοῦ Πνεύματος· πι-
 στῶν φυτουργέ· καὶ πέλεκυς τῶν αἵρέσεων· ἐσάρχα
 Ἀμφιλόχιε· τῆς Τριάδος θεράπων ὁ μέγιστος· σὺν
 ἁγγέλοις πέλων ἀεὶ· προσθεύων μὴ παύσῃ ὑπὲρ
 πάντων ἡμῶν.

Στίχοι.

Σταλεις, Ἀμφιλόχιε, νεκρῶν ἀμφοίς,
 Λόχους σκεδάξεις, καὶ νεκρὸς νοούμενος.
 Εἰκάδι ἐν τριτάτῃ θάνατος λάβεν Ἀμφιλόχιον.

C Sancti patris nostri Amphiloicii episcopi Ico-
 niensis.

Hymnus parvus.

O divinum tonitru; o auba Spiritus; fidelium
 plantator; et securis hæreticorum; pontifex Amphi-
 lochi; Trinitatis minister maxime; cum angelis
 existens semper; intercessor ne cesses esse pro
 omnibus nobis.

IBIDEM.

Versus.

Indutus, Amphiloichi, mortuorum linteis,
 Insidiantum agmina dissipas, vel mortuus reputatus.
 Die vicesima tertia mors cepit Amphiloichium.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΙΚΟΝΙΟΥ ΛΟΓΟΙ ΚΑΙ ΟΜΙΛΙΑΙ.

S. P. N. AMPHILOCHII

EPISCOPI ICONII

ORATIONES ET HOMILIAE.

ORATIO I.

*In natalitia magni Dei et Salvatoris nostri
Jesu Christi*¹⁵.

I. Videtur plane pratum hoc spirituale et splendendum, cœlestium florum venustate varium illud, apostolicisque ac incorruptis suaveolens odoribus, divini paradisi præferre typum. Quemadmodum enim tripudii ovansque ille sensui subjectus atque mala omni aura vacuus locus; arboribus incorruptis, immortalibusque fructibus, ac innumerabilibus aliis perquam magnificis decoratur ornamentis: ita sane et divinissimus sacratissimusque Ecclesiæ conventus, spiritualibus ærcanisque illustrius splendet sacramentis: quorum nobis sacrorum hodie Christi veri Dei nostri natalitiorum festa dies, solida crepido est fundamentumque immotum, et salubre initium ac plane augustus vertex: propter quam et vetera figurate prophetata sunt, et nova in toto terrarum orbe palam prædicata: per quam cœlum apertum est, terraque ad divinam elata celsitudinem: per quam paradisi concessus est hominibus, mortisque potestas abolita: per quam vis corruptionis est conculcata, perniciosusque diaboli cultus sublatus: per quam humana vitia mortificata sunt, angelicque domini designata vitæ ratio: per quam fugatus est error dæmonum, Deique sapientia ac castissimus annuntiatus adventus. *Non enim angelus, inquit, neque legatus, sed ipse Dominus veniet et salvabit eos*¹⁶. O faustorum nuntiorum immense divitiæ! o sapientissimorum sacramentorum scientia inenarrabilis! o divinatorum ineffabilium donorum indefectibilis thesaurus! o providæ clementiæ gratia innumerabilis! *Ipse enim, inquit, Dominus veniet, et salvabit nos*. Quo, propheta divine, modo ad nos

¹⁵ Tit. II, 13. ¹⁶ Isa. LXIII, 9.

(1) Καὶ ἀκήρατος χορδός. Placeret magis χῶρος· retinimus tamen propter sequens, θλάσος, ut significetur paradisi et hortus ille, ad modum loci choreis destinati, et loci tripudii: qualis vere fuit creatus innocent homini.

(2) Ἀγγελικῆς δεσποτείας βίος ἀνακεκαίρυσται.

A ΛΟΓΟΣ Α'.

Εἰς τὰ γενέθλια τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

A'. Ὁ μὲν πνευματικὸς οὗτος καὶ λαμπρὸς λειμὼν, ὁ τῶν οὐρανίων ἀνθῶν κάλλει πεποικιλμένος, καὶ ταῖς ἀποστολικαῖς καὶ ἀρχάντοις εὐοδιάζων ἀποφοραῖς, τύπον ἔχειν τοῦ θείου παραδείσου μοι φαίνεται. Ὃν γὰρ τρόπον ὁ αἰσθητὸς ἐκεῖνος καὶ ἀκήρατος χορδός (1), δένδρεσιν ἀφάρτοις, καὶ καρποῖς ἀθανάτοις, καὶ μυρίοις ἄλλοις ὑπεράμφοις φαιδρύνεται· κάλλεσιν· οὕτω δὲ καὶ οὗτος ὁ θεοειδέστατος τῆς ἱεροπρεπεστάτης Ἐκκλησίας θλάσος, νοητὸς καὶ ἀρρήτος καταλαμπρύνεται μυστηρίοις, ὧν χρητὴς ἡμῖν ἀρραγής, καὶ θεμέλιος ἀστεμφής, καὶ ἀρχὴ σωτήριος, καὶ κορυφὴ πανθεοάσμιος, ἡ σήμερον τῶν ἁγίων Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν γενεθλίων ἐστὶν ἑορτὴ· δι' ἣν καὶ τὰ παλαιὰ πεπρωτῆνται τυπικῶς, καὶ τὰ νέα διαβρόδῃν εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην κεκήρυκται· δι' ἣν φθορᾶς δύναμις πεπάτηται, καὶ διαδόλου σέβας ὀλέθριον πέπαυται· δι' ἣν ἀνθρώπινα πάθη τεθανάτωται, ἀγγελικῆς δεσποτείας βίος ἀνακεκαίρυσται (2)· δι' ἣν οὐρανὸς ἠνέμκται, καὶ γῆ εἰς θεῖον ὕψος μετεώρυσται· δι' ἣν παράδεισος ἀνθρώποις ἀποδόσεται, καὶ θανάτου κράτος κατήργηται· δι' ἣν πλάνη δαιμόνων δεδιώκεται, Θεοῦ σοφία καὶ πάναγνος παρουσία μεμῆνυται. Οὐκ ἄργεος γάρ, φησὶν, οὐδὲ πρέσβυς, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Κύριος ἦξει καὶ σώσει αὐτούς. Ὡς θεῶν εὐαγγελίων πλοῦτος ἀμύθητος! Ὡς πανσόφων μυστηρίων γνῶσις ἀνεκδιήγητος! Ὡς θεῶν ἀφράστων δωρεῶν θησαυρὸς ἀνεξάντητος! Ὡς προνοητικῆς φιλανθρωπίας χάρις ἀναρθητός! Αὐτὸς γάρ, φησὶν, ὁ Κύριος ἦξει, καὶ σώσει ἡμᾶς. Ἦξειν πρὸς ἡμᾶς τίνα τρόπον, ὧς θεῖε προσητὰ, κηρύττεις τὸν Κύριον; Παρ-

Velut prima illa libertate, qua similes angelis, mero imperio appetitui dominabamur, sin plene restituta, at velut inchoata; abundantiori illa gratia et sanitate τοῦ ἡγεμονικοῦ, redundante in corpus subiectum, ejusque vires.

ρησιάζομαι γὰρ ἐν τούτῳ τῷ μέρει πρὸς σὲ τὸ τῶν παλαιῶν ἀνδρῶν πρόσωπον ἀναδεγμένους, τῶν ταύτην (εἰς) τὴν πανύμνητόν μοι ἑορτασάντων πανήγυριν, μήτε δὲ τοῦ καινοῦ καὶ πανάγνου τοκετοῦ τῆς ἀχράντου Παρθένου πεπειραμένους, μήτε τὰ τῶν ἀγγέλων ἑωρακῶτων σκιρτήματα, μήτε τὰς θείας ἀκηκόστων φωνάς, ἃς πρὸς τοὺς ἱερεῖς ποιμένας ἀνευφημοῦντες τὸν γεγεννημένον Σωτῆρα, γηγηθότες ἀπήγγελλον· μήτε μὴν τῶν μάγων τὰ δῶρα συνένειπον, καὶ τὴν προσκύνησιν τὴν θεϊκὴν· ἐκεῖνων ἀναδεξάμενος τὸ πρόσωπον, ἐρωτήσαί μὲ σε τὸν τρόπον τῆς παρουσίας. Κατέπληττε γὰρ αὐτοὺς εἰκότως λίαν τὸ λόγιον, καὶ μικροῦ δεῖν τῷ πληθεῖ τοῦ δέους ἐξίστασθαι παρεσκεύασεν τῶν φρενῶν. Οὐ γὰρ εἶχον νοεῖν, ὅτι ὁ ἀθάνατος Θεὸς πρὸς ἀνθρώπους γεωδεσάτους ἦξει· ὁ ἀψηλάφητος, πρὸς τοὺς αἰσθητούς· ὁ ἀθεώρητος, πρὸς τοὺς ὁρατούς. Πῶς γὰρ ἂν ἦξιν τὸν Θεὸν ὥφθησαν, καὶ πῶς ὀφθήσεσθαι; Ἐνίοις μὲν ἐδόκει πρότερον ὡς ὤφθη τῷ Ἀβραάμ δι' ἀγγέλων, ἢ δ' αὖ πάλιν, ὡς ὤφθη τῷ Μωϋσῇ διὰ πυρὸς ἐν τῇ βάτῳ, ἢ καθ' ὃν τρόπον ὤφθη τῷ Ἡσαΐα διὰ τῶν σεραφίμ, ἢ τῷ Ἰεζεκιήλ διὰ τῶν χερουβίμ. Οὕτω γὰρ πάντες Θεὸν ἑωρακεῖναι διαμφοτέροις τρόποις μεμαρτυρήκασι. Ποῖος τοίνυν τούτων τρόπων εἰς θεωρίαν Θεοῦ ἔστιν ἄξιος; δῆλον ὅτι οὐδὲ εἰς.

Πόθεν δὲ μάλιστα τοῦτο πιστεύμεθα; Ἐκ τῆς ἐτέρας τοῦ προφήτου φωνῆς λεγούσης· Μετὰ ταῦτα ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συναρσώσθη. Ὁπτασίας μὲν γὰρ ἐκεῖνα, καὶ οὐ συναναστροφῆς ὕπρχε τεκμήρια· ταῦτα συναναστροφῆς, καὶ οὐκ ὀπτασίας τυγχάνει κηρύγματα. Πῶς οὖν φησὶν· Αὐτὸς ὁ Κύριος ἦξει, καὶ σώσει ἡμᾶς; Λέγεις ἂν ἡμῖν, ὦ μακάριε. Πῶς ὁ ἀσχημάτιστος σχηματίζεται; ὁ ἀκίνητος, ἀπὸ τῶν οὐρανίων θρόνων ἐπὶ τῆς γῆς πάλιν ἀνιμεισιν; εἰπὴ δ' ἂν πρὸς αὐτοὺς ἀπαντῶν ὁ θεὸς οὕτως ἀνῆλθ'· Ὅτι δι' ἐτέρων λογίων τὸν τρόπον ἤκούσατε τῆς παρουσίας, τί περισῶς πολυπραγμονεῖτε ἐνταῦθα τὸ λόγιον; Ἡ λέληθεν ὑμᾶς τὸ εἰρημένον, ὅτι Ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἔξει, καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ, ὃ ἐστὶ μεθερμηνεύον· Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός; ἢ οὐκ ἀκηκόατε τὸ γεγραμμένον, ὅτι Παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὧμου αὐτοῦ, καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, μεγάλης βουλῆς ἀγγελος, θανμαστός, σύμβουλος, Θεὸς ἰσχυρός, ἐξουσιαστής, ἀρχὼν εἰρήνης, πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος; Ἐκ τούτων τῶν λογίων τὸν τρόπον τῆς παρουσίας ἐπέγνωτε. Παρθένος γὰρ ἀφθαρτος ἀποκυΐσει σωματικῶς τὸν λόχον τὸν ἀφθαρτον (3).

¹⁷ Gen. xvii, 1. ¹⁸ Exod. iii, 2. ¹⁹ Isa. vi, 2. ²⁰ Ezech. x, etc. ²¹ Baruch iii, 38. ²² Isa. vii, 14.

²³ Isa. ix, 6.

(3) Τὸν λόχον τὸν ἀφθαρτον. Solet crebro in Scriptura per lucernam designari proles et semen; in qua igniculus Patris et Pater velut vivat. Sic Jansen. illud psal. cxxxi, Paravi lucernam Christo meo, paraphrasticōs: Paravi enim uncto meo David posteritatem, quæ sua claritate et gloria, quasi lucerna quædam illustrabit Davidis nomen: ubi plura in eam rem. Præ omnibus autem fuit Mariæ lu-

A venturum Dominum prædicas? Ad te enim hac in parte libere loquar, persona veterum assumpta, qui hancce mihi laudatissimam celebritatem coluerunt, nec novum tamen et castissimum intemeratæ Virginis partum, experimento cognoverunt, nec sanctorum angelorum viderunt tripudia, nec divinas audierunt voces, quibus illi, sacris pastoribus fauste acclamantes, natum Salvatorem gaudio nuntiarunt: sed neque magorum munera, divinamque perspexerunt adorationem: eorum, inquam, persona assumpta, ex te adventus modum quæsierim. Perculit enim eos perquam merito oraculum, parumque abfuit, ne præ ingenti metu sensibus deturbaret. Non enim poterant intellectui assequi, venturum Deum immortalem ad crassissimos homines; palpari nescium, ad sensibiles; invisibilem, ad visibiles. Nam quomodo venturum, quoque modo videndum existimarent? Quidam enim putabant, sicut prius Abrahæ apparuit per angelos¹⁷: aut rursum ut per ignem Moysi in rubo¹⁸: aut quomodo Isaia visus est per seraphim¹⁹: aut Ezechiel per cherubim²⁰. Illis enim alterutris modis, Deum omnes vidisse testati sunt. Quis ergo illorum dignus, ut se Deus eo videntum præberet? Planum est ne ullum esse.

II. Unde id confirmamus? Ex alia prophætæ voce, dicentis: Post hæc in terra visus est, et cum hominibus conversatus est²¹. Illa quidem visionis fuerunt, non conversationis argumenta: ista conversationis sunt, non visionis præconia. Quomodo igitur ait: Ipse Dominus veniet, et salvabit nos? Dixeris nobis, o beate: quomodo figuratur, in quem non cadit figura? immobilisque ab cœlestibus sedibus, derelicta rursum statione, in terram transfertur? Illis vero vir divinus occurrerit, dicens: Alio oraculo traditum audivistis adventus modum. Quid hic supervacanea curiositate exquisitis oraculum? Fugit vos dictum illud: Ecce virgo habebit in utero, et pariet filium, et vocabunt nomen ejus Emmanuel²²: quod interpreteris, Nobiscum Deus? Nonne audistis quod scriptum est, quia Parvulus natus est nobis, filius et datus est nobis, cujus principatus super humerum ejus, et vocatur nomen ejus, magni consilii angelus: admirabilis, consiliarius, Deus fortis, potens, princeps pacis, pater futuri sæculi²³? Ex iis sermonibus cognitum habetis modum præsentiae. Virgo enim incorrupta nesciam illam corruptionis lucernam corporali ratione concipiet. Oportet enim ut se Dei Verbum augustissimum ad carnem usque nobis inclinet; ut quos incorporea divinitate

cerna Dominus Jesus, qui lux de luce æternum a Patre prodit; humanumque et suum dignatione genus, carnali ex ea nativitate, ad divinæ lucis commercium, deificatione admirabili evehit: ut tantum faciat homines deos, quantum factus est ipse, homo: ut ingens illa theologiæ lucerna Gregorius audentius protulit exponitque D. Maximus dub. ad Thomam, etc.

ereaverat, peccato veteratos, carnis assumptione innovet, et immunes a corruptione, similitudine ad corruptionem, elliciat.

καινίσθη διὰ σαρκώσεως, παλαιωθέντας διὰ τὴν ἁμαρτίαν, καὶ ἀφθάρτους κατασκευάσθη διὰ τῆς ὁμοιότητος τῆς πρὸς τὴν φθοράν.

III. His ad eos per Prophetam dictis, etiam ipsi interrogabimus. O puerule caelo antiquior! O filius ter beatus, qui venit ferens principatum suum, non vero quaerens ut ab alio accipiat. Est enim Verbo a natura, tanquam Filio, ut omnibus praesideat, nec aliquid adscititium ut creatura habeat. *Principatus enim*, inquit, *super humerum ejus*. O proles magni nominis! *Magni enim consilii*, inquit, *angelus vocatur, et Deus fortis*. O potestas omnipotens! *Admirabilis enim consiliarius est, et princeps pacis*. Qui ergo celebraverimus hodiernam festivitatem? Qui maxime spiritualem in praesenti celebritatem beatam praedicaverimus? Quis enim hujusce diei immortales divitias investigabit? Quibus magnisonis elatissimisque verbis, omnibus canticis proseguendum, ac tropaeale sacramentum hoc proclamabimus? O dies innumerabilibus celebranda canticis, in qua nobis orta est stella ex Jacob²⁴, caelestisque homo ex Israel apparuit, ac nos Deus fortis adit: Solque justitiae obumbravit, et virtutum divinarum thesaurus patuit, ac vitae aeternae planta hominibus germinavit, Oriensque de alto illuxit et caelestium, terrestrium infernorumque Dominus ex virgineo progressus utero, pro mundi redemptione, in mundum corruptibilem venit. *Natus enim est nobis hodie Salvator Christus Dominus*²⁵, qui *lumen est gentium*²⁶, et salus domus Israel. O miraculum! Qui non definitur caelis, in praesepti demoraturus est ut parvulus: quique brevi sermone universa constituit, muliebribus fovebatur u'nis; ac qui supercaelestibus omnibus virtutibus donavit ut essent, impollutis lactabatur Virginis sacrae uberibus. *Factum enim est*, inquit, ut Evangelium testatur, *cum essent ibi, impleti sunt dies ut pareretur. Et peperit filium suum primogenitum, et pannis eum involvit, et reclinavit eum in praeseptio: quia non erat eis locus in diversorio*²⁷.

ἔδοκον, καὶ ἐπαργάτωσαν αὐτὸν, καὶ ἀνέκλινεν ἐν τῷ καταλύματι.

IV. Quae nova haec et mirabilis doctrina? Quae omnipotens, et faciens mortalem, divinae Providentiae benevolentia? Quod grande astutissimumque stratagemata adversus diabolum? Mundus assertus

A μέχρι γὰρ σαρκὸς δεῖ συγκαταβῆναι πρὸς ἡμᾶς (4) τὸν πανσεβάσιμον τοῦ Θεοῦ Λόγον, ἵνα δὴ τοὺς ἀσωμάτω θεότῃ παρ' αὐτοῦ δεδημιουργημένους ἀνα-

Γ'. Ταῦτα τοῦ Προφήτου πρὸς αὐτοὺς εἰρηκότος, ἐροῦμεν καὶ ἡμεῖς. Ὁ παιδίον οὐρανοῦ παλαιότερον! Ὁ τρισόβλιος υἱός, ὅστις ἐπ' ὤμων ἔχει τὴν ἑαυτοῦ βαστάζων ἀρχὴν (5), καὶ οὐ παρ' ἐτέρου ζητῶν αὐτὴν κομίσασθαι. Ἐμφυτον γὰρ τῷ Λόγῳ τῶν πάντων ἄρχειν ὡς Υἱῷ, καὶ οὐκ ἐπέισαχτον ὡς ποιήματι.

Ἡ ἀρχὴ γὰρ, φησὶν, ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ. Ὁ μεγαλύνουμον γέννημα! Μεγάλῃς γὰρ βουλῇς, φησὶν, ἄγγελος, καὶ Θεὸς ἰσχυρὸς ὀνομάζεται. Ὁ παντο-

B δύναμις ἐξουσία! Θανμαστός γὰρ σύμβουλος, καὶ ἄρχων εἰρήνης ἐστὶ. Πῶς τοίνυν δοξάσωμεν τὴν σήμερον ἑορτήν; Πῶς μακαρίσωμεν τὴν ἐπὶ τοῦ παρόντος μυστικωτάτην πανήγυριν; Τίς γὰρ ἐξιχνιάσει τὸν ταύτης τῆς ἡμέρας πλοῦτον ἀθάνατον;

Ποίοις μεγαλήχοις καὶ ὑψηλοτάτοις ῥήμασιν ἀνακηρύξομεν τὸ πανύμνητον τοῦτο καὶ τροπαιοῦχον τῆς ἀφθαρτίας μυστήριον; Ὁ ἡμέρα μυρίων ὤμων ἀξία, ἐν ἧ ἀνέτειλεν ἡμῖν τὸ ἄστρον ἐξ Ἰακώβ, καὶ ὁ ἄνθρωπος ὁ οὐράνιος, ὃς ὤφθη ἐξ Ἰσραὴλ, καὶ ἐπεδήμησεν ἡμῖν ὁ ἰσχυρὸς Θεός, καὶ ὁ τῆς δικαιοσύνης ἐπεσκίασεν ἥλιος, καὶ ὁ τῶν θείων ἀρετῶν ἠνέφκαται θησαυρὸς, καὶ τὸ τῆς αἰωνίου ζωῆς φῶς τὸν ἀνθρώποις ἐδίδασκεν, καὶ ἡ ἀνατολὴ ἐκ τοῦ ὕψους ἐπέλαμψε, καὶ ὁ τῶν οὐρανίων καὶ ἐπιγείων Δεσπότης ἐκ παρθενικῶν λαγόνων, ὑπὲρ κόσμου λυτρώ-

C σεις, εἰς κόσμον φθαρτὸν ἐλήλυθεν. Ἐγενήθη γὰρ ἡμῖν σήμερον Σωτὴρ, ὃς ἐστὶ Χριστὸς Κύριος, ὅστις φῶς ὑπάρχει ἐθνῶν, καὶ σωτηρία οἴκου Ἰσραὴλ. Ὁ τοῦ θαύματος! Ἐπὶ φάτνης ὡς παιδίον ᾠλίζετο, ὃ ὑπὸ τῶν οὐρανῶν μὴ περιγραφόμενος· καὶ γυναικαῖς ἀγκάλας ἐθάλπετο, ὁ λόγῳ βραχεῖ τὰ πάντα συστησάμενος· καὶ ἐγαλουχεῖτο ὑπὸ τῶν ἀμιάντων τῆς ἁγίας Παρθένου μαστῶν, ὁ πάσαις ταῖς ὑπερκοσμίαις δυνάμεσι τὸ εἶναι κεχαρισμένος. Ἐγένετο γὰρ, φησὶ, καθὼς μαρτυρεῖ τὸ Εὐαγγέλιον, ἐν τῷ εἶναι αὐτοὺς ἐκεῖ, ἐπλήσθησαν αὐτοὶ ἡμέραι τοῦ τεκεῖν αὐτήν, καὶ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρω-

αὐτὸν ἐν τῇ φάτνῃ, διότι οὐκ ἦν αὐτοῖς τόπος

Δ'. Τίς ἡ καινὴ καὶ παράδοξος αὕτη μυσταγωγία; Τίς ἡ παντοδύναμις καὶ φθαρτοποιὸς (6) τῆς θείας Προνοίας εὐμένεια; Τί τὸ δεινὸν καὶ πάνσοφον κατὰ τοῦ διαβόλου στρατήγημα; Ἠλευθέρωται κόσμος διὰ

capere potest.

(5) Ἐπ' ὤμων βαστάζων τὴν ἑαυτοῦ ἀρχήν. Pulchra illius loci expositio: quam eandem habet Theodotus Ancyranus auctor alterius orationis in Annam et Symeonem, Amphilochei nomine vulgate.

(6) Τίς ἡ παντοδύναμις καὶ φθαρτοποιός. Pulchra antithesis: vere enim nusquam magis eluxit divina potentia; tametsi impotentiae videtur, facere mortalem. Sic Maria: *Fecit potentiam*, etc.

²⁴ Num. xxiv, 17. ²⁵ Luc. ii, 41. ²⁶ ibid. 32. ²⁷ ibid. 6, 7.

(4) Μέχρι γὰρ σαρκὸς δεῖ συγκαταβῆναι πρὸς ἡμᾶς, velut condescendat: sed ea vox durior est; quanquam habet Bernardus, sive quisquis auctor est sermonis in Evangelium infra oct. Epiphani. Imitati sumus magnum Leonem in illo, *Se nobis inclinet*. Passim utitur Chrysostomus ea voce etiam in materia visionis, ubi etiam quaedam est Dei in nos inclinatio, compositioque ad nostrum modum, qui se videndum praebet, non quantus est ipse, sed quantum ejus lumine perfusus intellectus creatus,

capere potest.

(5) Ἐπ' ὤμων βαστάζων τὴν ἑαυτοῦ ἀρχήν. Pulchra illius loci expositio: quam eandem habet Theodotus Ancyranus auctor alterius orationis in Annam et Symeonem, Amphilochei nomine vulgate.

(6) Τίς ἡ παντοδύναμις καὶ φθαρτοποιός. Pulchra antithesis: vere enim nusquam magis eluxit divina potentia; tametsi impotentiae videtur, facere mortalem. Sic Maria: *Fecit potentiam*, etc.

παρθένου, ὁ διὰ ταύτης τὸ πρὶν ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν πεσὼν. Διὰ παρθενικοῦ τοκετοῦ τεταρτάρωται δαιμόνων ἀοράτων τὰ τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα συστήματα. Σύμμορφος τοῖς δούλοις ὁ Δεσπότης γέγονεν, ἵνα οἱ δούλοι γένωνται σύμμορφοι πάλιν Θεοῦ. Ὡς Βηθλεὲμ πόλις ἡγιασμένη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συγκεκληρωμένη (7). Ὡς φάτις, ὡς φάτις συμμετόχε τῶν Χερουβὶμ, καὶ ὁμοτίμις τῶν Σεραφίμ! Ὁ γὰρ αἰώνιως ὑπ' ἐκείνων τῶν θρόνων ἐποχοῦμενος θεϊκῶς, νῦν ἐν σοὶ σωματικῶς πάλιν αὐλίζεται. Ὡς Μαρία, ὡς Μαρία! ἡ τὸν ἀπάντων Δημιουργὸν πρωτότοκον κεκτημένη. Ὡς ἀνθρωπότης, ἡ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον σωματικῶς οὐσιώσασα (8), καὶ τῶν ἐπουρανίων καὶ νοερῶν δυνάμεων ἐν τοῦτῃ τῷ μέρει προτετιμημένη! Οὐ γὰρ ἡξίωσε Χριστὸς μορφωθῆναι πρὸς τὰς τῶν ἀρχαγγέλων μορφάς, οὔτε μὴν πρὸς τὰς τῶν ἀρχῶν, καὶ δυνάμεων, καὶ ἐξουσιῶν ἀτρέπτους εἰκόνας (9), ἀλλὰ πρὸς σὲ τὴν κατενεχθεῖσαν ἐπὶ τροπῇ, καὶ τοῖς ἀλόγοις ζώοις παρασυμβεβλημένην. Οἱ μὲν γὰρ ὑγιαίνοντες οὐ χρεῖαν ἔχουσιν ἱατροῦ· ἡ δὲ νόσος συχνῇ κατὰσχεθεῖσα, τηλικούτου καὶ τοιούτου τετύχηκεν ἱατροῦ, ὡς μείζονος τῆς ὑγείας εὐτυχῆς ἐστὶ σωτηρίας (10), τοῦ νοσήματος δραπέτευσαντος. Ἀλλὰ ποῦ νῦν ὁ δυσμενὴς καὶ ἀδρόννητος (11)· ὁ ἀλάστορ καὶ παμμίαρος δράκων, ὁ μεταωρίζειν εἰς ὕψος τὸν ἑαυτοῦ θρόνον ἐπαγγελάμενος;

Εἰ, ἀδελφοί, μακαρίως κλήσεως ἐπουρανίου μέτοχοι, πρὸς υἱοθεσίαν Θεοῦ καὶ ἀδελφότητα κεκλημένοι, εὐχαριστεῖν ὀφειλομένον τῷ καλέσαντι ἡμᾶς, καὶ παρέχειν ἑαυτοὺς ἀξίους εἶναι τοῦ παρέχοντος ἡμῖν τὴν ἀδελφότητα, καὶ δεξαμένου ἡμᾶς εἰς υἱοθεσίαν, ἐκόντες οὖν καὶ ἐξ ἀγάπης δουλεύσωμεν αὐτῷ, ἕτοιμοι ὄντες πρὸς πᾶσαν δικαιοσύνης κατόρθωσιν· ἀγνεύουσάμενοι, ἀκτημοσύνην διώκοντες, λόγοις Θεοῦ προσκαρτεροῦντες, εὐχαῖς ἁγίαις καὶ ὕμνοις Θεοῦ ἱεροῖς ἀνακείμενοι· μετασχηματίζοντες ἑαυτοὺς ἀπὸ τοῦ αἵωνος τοῦτου, ἐπιλανθανόμενοι τὸν γέννησαν καὶ θνήσκοντες ἐπιθυμῶν, νικῶντες ἐν τῷ ἀγαθῷ τὸ κακὸν, μηδεὶν κακὸν ἀντὶ κακοῦ ἀποδιδόντες· μὴ λογιζόμενοι ἑαυτοὺς διατρέβειν ἐν τῇ γῇ, ἀλλ' ἐν οὐρανῷ πολιτεύεσθαι· μετ' ἀγγέλων ἀναστρέφεσθαι, τῷ θρόνῳ τῆς οὐρανόου βασιλείας παραστήναι. Ταῦτα τῶν ἱερῶν ἀποστόλων τὰ διδάγματα· ἐν τούτοις Χριστὸς ἡμῖν τὴν μακαρίαν καὶ αἰώνιον διαθήκην διέθετο. Ἐλωμασάτω τὴν ἀρετὴν ἡμῶν ὁ κόσμος· αἰσχυρῶς

A est in libertatem per Virginem, qui per virginem olim sub peccatum corruerat. Virginali partu, tot tantæque invisibilium dæmonum copię in tartarum præcípites datæ sunt. Factus est Dominus conformis servis, ut servi iterum conformes Deo fierent. O Bethlehem urbs sanctificata, et communis hæreditas hominibus facta! O præsepe, o præsepe comparticeps cherubim, eodemque seraphim honore! Qui enim iis æternum sedibus²² divine inequitat, nunc in te rursum corporaliter degit. O Maria, o Maria, quæ universorum Creatorem habuisti primogenitum! O humanitas Dei Verbo corporaliter facta substantia, eoque titulo cœlestibus spiritualibusque virtutibus honore prælata! Noluit enim Christus formam archangelorum induere²³, sed neque principatuum et virtutum potestatumque immutabiles imagines, tuam vero in mutationem prolapsam induit, et brutis animantibus comparatam²⁴. Sanis quidem non est opus medicus²⁵: at quæ multis morbis detinebatur, talem tantumque consecuta est medicum, ut fugato morbo, majori quam sana fortunata sit salute. Ubi vero nunc infensus ille et imperscussus: ille exitiosus, prorsusque execrabilis draco, qui edixerat fore ut thronum suum in sublimē extolleret²⁶?

V. Ideo, fratres, beatæ cœlestis vocationis participes²⁷, ad divinam vocati adoptionem et fraternitatem, debemus agere gratias ei qui nos vocavit; eoque nos ipsos dignos ei exhibere, qui se nobis fratrem exhibuit; ac velut filii, illo digni esse, qui filiatione donavit inque adoptionem assumpsit. Lubentes ergo et ex charitate ei serviamus, expediti ad omnem gerendam justitiam, castitate ornati, consecrantes paupertatem, divinis sermonibus instantes, precibus sanctis sacrisque Dei dediti canticis, nos ipsos transformantes ab isto sæculo, oblitii terrenas et mortales concupiscentias; vincentes in bono, malum; nemini malum pro malo reddentes²⁸: non reputantes in terra incolatum nostrum, sed conversationem in cœlo²⁹: cum angelis agere, cœlestis que Regis throno astare. Sunt hæc sacrorum apostolorum doctrina tradita. In his Christus beatum nobis æternumque testamentum condidit. Demiretur mundus vestram virtutem. Confundantur Judæi con-

²² Psal. LXXIX, 2. ²³ Hebr. II, 16. ²⁴ Psal. XLVIII, 13. ²⁵ Matth. IX, 12. ²⁶ Isa. XIV, 13. ²⁷ Hebr. III, 1. ²⁸ Rom. XII, 21 et 17. ²⁹ Philipp. III, 20.

(7) Ἀνθρώποις συγκεκληρωμένη. Quam velut communem metropolim homines sortiti sint, ex ignobili vico, facta Christi editione, regina urbium, juxta prophetiam Michææ: Et tu, etc.

(8) Τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον σωματικῶς οὐσιώσασα. Quæ Dei Verbum vere substantia induisti: ut τὸ, σωματικῶς, sit emphaticum, quale illud Pauli: In quo habitat plenitudo divinitatis σωματικῶς, vel corporaliter, quia ipsa corporalis, substantia donavit Verbum, eo vere factum corpus, μεταποιώμενος τοῦτο. Hoc sibi adscisrens, ut et esse carnem, atque adeo creaturam, non mutatione aliqua; sed assumptione et appropriatione.

(9) Ἀτρέπτους εἰκόνας. Modo quidem tales absolute, propter gloriam: antea vero et a condi-

tionē, quodammodo etiam. Quod enim non absolute arguit Lucifer ille, mutatus in tenebras, ut bene colligit Gregorius Theologus, orat. in Natal. et 2 in sanctum Pascha.

(10) Μείζονος τῆς ὑγείας εὐτυχῆς ἐστὶ σωτηρίας. Sic passim Patres et theologi, immensas illas divinæ bonitatis divitias in humanum genus merito celebrantes.

(11) Ἀδρόννητος. Forte ἐμδρόννητος, velut qui voto frustratum se videat, quod attonitos percussosque habet facere. Forte vero voluit significare magnam illius audaciam et infractam pervicacitatem, qualis describitur Job XL sub nomine Bebe-moth.

tuentes quanto novus et electus populus, spirituali decore exultans sit, quantoque mundum splendore illustret. Idcirco enim dimisit nos gentibus commisceri, ut luceamus sicut luminaria in mundo²⁶: ut simus salutis semen²⁷ omnibus qui nobiscum versantur, et nos adeunt; ipsis facti ad conversionem spectaculum. Videte ne quis propter vos gentilium blasphemet Deum. Laudetur vero in nobis qui vocavit et sanctificavit, et salvos fecit. Ferox et audax, suspiciat nostram mansuetudinem et modestiam. Qui concivitur, reportans bona verba, confusus abscedat. Qui pro pecuniis contendit et vult iudicio agere, circa divitias imperturbatos inveniat, non reputantes habere nos terrenam possessionem, sed coelestem tenere. Qui nos adit, ut amica consolatione in mundanas voluptates inducat²⁸, inveniat graves, immobiles, temperantiae amantes, non capios voluptate; mortificantes naturam carnis, ut noverint quantum Spiritus sancti commoratio valeat. Qui praeceptum est ad perjurium, inveniat nos qui neque sustineamus jurare, sed Dei nomen, ubi de rebus abjectis et terrenis agitur, vereamur proferre. Sic enim docebimus omnes, qui in quovis negotio nos conveniunt. Sic vero institutis vitae rationibus, vere efficiemur sacrum fermentum, nostraque opera fermentabitur mundus ad salutem, multusque ex nobis fructus invenietur repositus Domino, et in nobis glorificabitur Deus, juxta Dominum dicentem: *In hoc clarificatus est Pater, ut fructum plurimum offeratis, et efficiamini mei discipuli*²⁹. Porro clarificatus a nobis Dominus, nos claritate aeterna clarificabit, in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria in saecula saeculorum. Amen.

ORATIO II.

De occursu Domini nostri Jesu Christi: deque Deipara, et de Anna et Simeone.

I. Sunt plures in hominibus magni, virique praestantes, qui virginitatem admirentur et deprædicent. Et sane est mirabilis, velut angelis cognata, velut sodalis supernarum virtutum, velut comes incorporarum naturarum, ut quæ faciem sanctæ Ecclesiæ præferat, ut quæ vincat mundum, ut quæ affectiones conculcet, refrenet appetitus, cum Eva communionem non habeat, sed doloris experts, immunis a gemitibus, decretam condemnationis sententiam non exspectet, qua dicitur: *Multiplicans multiplicatione tristitias tuas, et gemitum tuum: in tristitiis paries filios, et ad virum tuum conversio tua. Et ipse dominabitur tui*³⁰. Est igitur virginitas admirabilis, velut res invicta, velut germen corrumpi nescium, velut mansio libera, ut ascetici ordinis et exercita-

²⁶ Philipp. II, 15. ²⁷ Isa. I, 9; Rom. IX, 29. ²⁸ Hebr.

(12) *Προσθ. ΑΙ. ὑποδεχομένη.*

(13) *Καὶ πρὸς τὸν ἄνδρα σου ἡ ἀποστροφή σου.* Minus bene Sifanus: *Et ad virum tuum te avertes*: vix enim fuerit Latinis τὸ αverteres et aversio, ipsum, convertes et conversio, quod vult τὸ ἀποστροφή, et habent Syxtina ubi, teste Hieronymo, Aquila *Societatem*: Symmachus, *appetitum* vel *impetum* transtulerunt: quomodo etiam Tigris. *Et ad*

Α τωσαν Ἰουδαῖοι τὸν νέον καὶ ἐκλεχτὸν λαὸν θεωροῦν-
τες, ὅση κάλλει κεκόςμηται πνευματικῇ, ὅση λαμ-
πρότητι καταυγάζει τὸν κόσμον. Διὰ τοῦτο γὰρ ἡμᾶς
μεμιγμένους ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἀφήκεν, ἵνα φαινώμεθα
ὡς φωστῆρες ἐν κόσμῳ· ἵνα σπέρμα σωτηρίας ὦμεν,
εἰς ἐπιστροφήν θεωρούμενοι πᾶσι τοῖς συνοῦσι καὶ
συντυχάνουσιν. Ὅρατε μὴ τις δι' ὑμᾶς τῶν ἐθνι-
κῶν βλασφημήσῃ Θεόν. Εὐφρημέσθω δὲ ἐν ἡμῖν ὁ
καλέσας, καὶ ἀγιάσας καὶ σώσας. Ὁ βίαιος καὶ θρα-
σὺς θαυμάσῃ τὴν ἐπιείκειαν ἡμῶν καὶ μετριότη-
τα· ὁ λοιδορῶν, ἀντεφρημούμενος ἐντρεπέσθω· ὁ περὶ
χρημάτων φιλονικῶν καὶ δικάζεσθαι βουλόμενος
ἀταρχοῦς ἡμᾶς εὐρισκῆτω περὶ χρήματα, μὴ νομί-
ζοντες ἑαυτοὺς ἔχειν κτήσιν ἐπίγειον, ἀλλὰ κρατοῦν-
τες τὴν ἐπουράνιον· ὁ διὰ παρακλήσεως φιλικῆς
προσιέμενος ἡμᾶς εἰς ἡδονὰς κοσμικὰς εὐρισκῆτω
σέμνοους, ἀμετακινήτους, σωφροσύνην ποθοῦντας, οὐχ
ἡδονῇ δαλεαζομένους· ἵνα εἰδῶσι πόσον ἰσχύει Πνεύ-
ματος ἁγίου συνοικήσις, φύσιν σαρκὸς ἐκνεκρώσαν-
τες. Ὁ πρόχειρος εἰς ἐπιτοκίαν εὐρισκῆτω μηδὲ
ὁμνῶντες ἀνεχομένους ἡμᾶς, ἀλλὰ δεδοικότες τὸ τοῦ
Θεοῦ προφέρειν ὄνομα περὶ ταπεινῶν καὶ γηϊνῶν
πραγμάτων. Οὕτω γὰρ ἐσόμεθα πάντες διδασκαλοὶ
τῶν ἐντυγχανόντων ἡμῖν ἐν οἰκῇ ποτε πράγματι.
Οὕτω δὲ πολитеυσάμενοι γενησόμεθα ζῶντα ἁγία, καὶ
δι' ἡμῶν ζυμωθήσεται ὁ κόσμος εἰς σωτηρίαν, καὶ
πολὺς ἐξ ἡμῶν καρπὸς εὐρεθήσεται τῷ Κυρίῳ πε-
φυλαγμένος, καὶ δοξασθήσεται ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν, κατὰ
τὸν λέγοντα Κύριον· Ἐν τούτῳ ἐδοξάσθη ὁ Πα-
τήρ, ἵνα ὑμεῖς καρπὸν πολλὸν φέρετε, καὶ γέ-
νησθε μοι μαθηταί. Δοξασθεὶς δὲ ὑπ' ἡμῶν ὁ Κύ-
ριος, δοξάσει ἡμᾶς τῇ αἰωνίῳ δόξῃ, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ
τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

ΛΟΓΟΣ Β'

*Εἰς τὴν ὑπαπαντὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ
Χριστοῦ· καὶ εἰς τὴν Θεοτόκον, καὶ εἰς τὴν
Ἄρραν, καὶ εἰς τὸν Συμεῶνα.*

Α'. Πολλοὶ τῶν μεγάλων ἀνθρώπων τὴν παρθενίαν
θαυμάζουσιν· καὶ γὰρ ἐστὶ θαυμαστή, ὡς τῶν ἀγγέ-
λων σύμφυτος, ὡς τῶν ἀνὰ δυνάμεων συνόμιλος, ὡς
τῶν ἀσωμάτων φύσεων σύνδρομος, ὡς τῆς ἁγίας
Ἐκκλησίας λαμπαδόχος, ὡς τὸν κόσμον νικῶσα, ὡς
τὰ πάθη πατοῦσα, ὡς τὰς ἐρέξεις χαλινοῦσα, ὡς τῇ
Εὐφᾷ μὴ κοινωνοῦσα, ὡς λύπης ἀπηλλαγμένη, ὡς
στεναγμῶν λελυτρωμένη, ὡς τὴν καταδικασμένην
ἀπόφασιν μὴ προσδεχομένη (12), τὴν φάσκουσιν·
Πληθύνων πληθύνω τὰς λύπας σου, καὶ τὸν
στεναγμὸν σου· ἐν λύπαις τέξη τέκνα, καὶ πρὸς
τὸν ἄνδρα σου ἡ ἀποστροφή σου (13)· καὶ αὐτὸς
σου κυριεύσει· θαυμαστή τοιγαροῦν ἡ παρθενία, ὡς
ἀδούλωτον κτήμα, ὡς ἀμάραντον φυτὸν, ὡς ἐλεύθε-
ρον ἐνδιαίτημα, ὡς ἀσκητικὸν ἐγκαλλώπισμα (14),

²⁹ Joan. xv, 8. ³⁰ Gen. III, 16.

virum tuum erit desiderium tuum.

(14) *Ὡς ἀσκητικὸν ἐγκαλλώπισμα.* Velut monachorum et peculiarium Deo addictorum hominum gloria, quorum angelico in terris instituto ita cognata est angelica virtus virginitas, seu saltem continentia, ab illo semel arrepto, ut nulla indulgentia, ipso integro, possit violari, ac vel ad horam, in ra-

ὡς τῆς ἀνθρωπίνης ἕξεως ἀνωτέρα, ὡς τῶν ἐπαναγ-
καυοπαθῶν ἐλευθέρα (15), ὡς συνεισελθοῦσα τῷ νομί-
μῳ Χριστῷ εἰς τὸν θάλαμον τῆς οὐρανῶν βασιλείας.
Καὶ τὰ μὲν τῆς παρθενίας κλέη, ταῦτα, καὶ τὰ πα-
ραπλήσια τούτων· ὁ δὲ τίμιος γάμος ὑπέρκειται
παντὸς δώρου γήϊνου, ὡς ἔγκαρπον δένδρον, ὡς
ἀστὲρον φυτὸν, ὡς ῥίζα τῆς παρθενίας, ὡς γεωργὸς
τῶν λογικῶν καὶ ἐμφύχων κλάδων, ὡς εὐλογία τῆς
τοῦ κόσμου αὐξήσεως, ὡς παρήγορος τοῦ γένους, ὡς
δημιουργὸς τῆς ἀνθρωπότητος, ὡς τῆς θεϊκῆς εἰκό-
νος ζωγράφος, ὡς τὸν Δεσπότην εὐλογοῦντα κεκτημέ-
νος, ὡς πάντα τὸν κόσμον φέρειν δεχόμενος, ὡς ἐκεί-
νω πολιτευόμενος (16) ὃν καὶ ἐνανθρωπῆσαι ἐδυσ-
ώπησεν, ὡς δυνάμενος λέγειν μετὰ παρρησίας. Ἰδοὺ,
ἐγὼ καὶ τὰ παιδία, ἃ μοι ἔδωκεν ὁ Θεός. Περιέλε
τὸν τίμιον γάμον, καὶ τοῦ εὐρήσεις τὸ τῆς παρθενίας
ἄνθος· ἔνθεν γὰρ καὶ οὐκ ἄλλοθεν, τὸ τῆς παρθενίας
ἄνθος ἀναλέγεται. Ταῦτα δὲ λέγοντες, ἀγαπητοί, οὐ
μάχην παρεισβάλλομεν μετὰ τῆς παρθενίας καὶ γά-
μου· τὰ ἑκάτερα δὲ ὡς ἀλληλόχρεα θαυμάζομεν.
Ἐπειδὴ τῶν ἑκατέρων ὁ Δεσπότης καὶ προνοητὴς
οὐκ ἀντιταλαντεύει ἕτερον τῷ ἑτέρῳ· πρὸς γὰρ τὰ
ἑκότερα τῆς θεοσεβείας ἔχεται (17). Ἄνευ γὰρ τῆς
τιμίας καὶ θεοσεβοῦς εὐσεβείας (18) οὔτε παρθενία
σεμνή, οὔτε γάμος τίμιος.

Β'. Ταῦτα δὲ μοι ἐν τῷ παρόντι λόγῳ προήχθη, διὰ τὸ
ἐν τῷ νόμῳ γραφέν, καὶ ἐν τῇ χάριτι βεβαιωθὲν, καὶ
καθόλου λεχθὲν, καὶ καθόλου μὴ εὐρεθὲν, καὶ ἐν τῷ
Κυρίῳ μόνῳ πληρωθὲν (19)· περὶ τοῦ γαμικοῦ φημι

⁴¹ Heb. xiii, 4. ⁴² Isa. viii, 18.

etiam, non servari, solaque præparatione animi et
prompta voluntate; quomodo et obedientie et pau-
perialis vota, servata, non raro sufficiunt, vel defi-
ciente qui præcipiat, vel usu rerum interim libero,
ac qualis fere est domini. Qua de re tum canonistæ
ad Decret. extra. Cum ad monasterium, et Theologi
2-2, ubi de voto. Sifanus: *Utpote virtutis studii et
mentis exercitationis ornamentum*. Plane jejune, nec
quidquam ad mentem Amphilochoi.

(15) Ὡς τῶν ἐπαναγκαιοπαθῶν ἐλευθέρα. Αἱ
ἀπολυθεῖσα. Velut quæ superior videatur humanis
passionibus necessariis, et quædam jam angelicum et incorruptionis statum præferat. Erat
tæxus mendosus omnino et mutilus ὡς τῶν ἐπὶ ἀν-
αγκῆς ἐλθοῦσα τῷ νομίμῳ, κ. τ. ἐξ. Sifanus: *Ut quæ
necessario sponso Christo veniat in thalamum regni
cælorum: cuius dicti aut non video sensum, aut non
satis sanum.*

(16) Ὡς ἐκείνῳ πολιτευόμενος. Velut quod illi vi-
vatur et militet. Re vera enim etiam nuptiæ Deo mili-
tant; quanquam majori quam virginitas difficultate,
et terrenorum sollicitudine. Sifanus: *Cum ab illo
regatur et administratur, minus apte: ut enim vir-
ginitatis, ita nuptiarum ubique Amphilochoi prose-
quitur κατορθώματα, non formaliter divina χα-
ρίσματα, quid illa homini conferant, et quo
obsequantur Deo; non quid Deus illis conferat.*

(17) Πρὸς γὰρ τὰ ἑκότερα τῆς θεοσεβείας ἔχ-
εται. Nempe Dominus ille et provisor, velut ea affli-
citur eique insistit: ut sit ratio cor οὐκ ἀντιταλαν-
τεύει ἕτερον τῷ ἑτέρῳ, non unum contra aliud velut
truit et appendit: quasi ipsa præcise, ac nisi ut
media ad pietatem religionemque, pluris fiant ab
ipso: quod tamen non prohibet, ut ne virginitas
sit melior et acceptior Deo ex ipsa etiam ratione

torum decus, ut superior humano habitu et quali-
tate, ut necessariis affectionibus libera, ut cum
Christo sponso in regni cælorum penetrans thala-
mum. Et hæc quidem sunt virginitatis insignia, et
si qua iis fuerint proxima: honorabile autem con-
nubium ⁴¹, donum omne terrenum superat, tan-
quam arbor frugifera, ut planta elegans, velut ra-
dix virginitatis, ut quod rationales vitæque potiori
auctos ramos, excolat, veluti mundi cremento data
benedictio, ut solatium generis, ut naturæ conditor,
ut pictor divinæ imaginis, ut cui Dominus bene-
dixit, ut quod universum mundum portare susti-
neat, ut cuius rationes illi instituantur, quem etiam
ut homo fieret inflexit: quod tota libertate dicere
possit: *Ecce ego, et parvuli, quos dedi mihi Domi-
nus* ⁴². Ausser honorabile conjugium, nec usquam
virginitatis florem inveneris. Inde enim, non ex alio,
colligitur flos virginitatis. Cum vero hæc dicimus,
dilecti; haudquaquam inter virginitatem matrimo-
niumque pugnam inducimus: sed utrumque, ut
quod alterum alteri officium præstet, vicissimque
indigeat altero, suspicimus: siquidem amborum
Dominus provisorque non alterum alteri opponit:
in utroque enim religionem amplectitur Nam abs-
que religiosa pietate, neque virginitas venerabilis
est, neque matrimonium honorabile.

II. Hæc a me præsentī oratione prolata sunt,
propter id quod est scriptum in lege, et in gratia
confirmatum: quod universim dictum, nec univer-
sim inventum est, sed in solo Domino impletum

C operis: de quo Hieronymus contra Vigilantium.

(18) Εὐσεβείας Editi male, εὐλογίας.

(19) Καὶ ἐν τῷ Κυρίῳ μόνῳ πληρωθὲν. Ut ni-
mirum ipse aperiret vulvam, nullo semine prævio
ad ejus apertionem: quam etiam rationem Metho-
dus habet, necnon Ambrosius: solus tamen Am-
philochius ea de re et movet dubium et solvit: Am-
brosio etiam velut dissimulante, et ad Ecclesiæ spi-
ritalem vulvam, quam ille vere Sanctus esset aper-
turus, remittente: *Sed ille Sanctus, inquit, quem
in figura futuri mysterii, pia legis divinæ præscripta
signabant; eo quod solus sanctæ Ecclesiæ virginis,
ad generandos populos Dei, immaculatæ secunditatis
aperiret genitale secretum. Hic ergo solus sibi aperuit
vulvam. Nec mirum: hic enim dixerat ad prophetam:
« Priusquam te formarem, » etc. Qui ergo vulvam san-
ctificavit alienam, ut nasceretur propheta, hic est qui
aperuit matris suæ vulvam ut immaculatus exiret.*
Bene id quidem: At instat ille noster Amphilo-
chius; cuius se τῷ ἐπιστατικῷ καὶ νηφαλίῳ τῆς
διαβολῆς ὑπερφύως ἡσθῆναι, ait Basilium, proœm.
lib. De Spiritu sancto ad ipsum: perspicacitate illa
et prudentia, seu διορατικῷ illo Chrysostomi, quod
ipsum in sacerdote jungit τῷ νηφαλίῳ, qua diffi-
cilia quæque in Scriptura pervideret et feliciter sol-
veret; vel certe, modestiæ causa, ad solvendum,
quos ut magistros venerabatur, puta Basilium, etc.,
ipsa interrogatione ἐπιστατικωτέρους faciens, ut
idem Basilium epist. i can. ad ipsum, impelleret.
Instat, inquam: Lex ista ad Mariam refertur; fuit
ergo aperta ejus vulva; non ergo Virgo virginitatem
servavit. Solvat ipse qui tam digeste addubitavit:
Πρὸς μὲν τὴν παρθενικὴν φύσιν, κ. τ. ἐξ. Quod qui-
dem, inquit, spectat ad naturam virginitatis, nullo
modo sunt aperta virginei portæ: id est, re ipsa, et

loquor de primo edito matrimonii fructu. Quonam hoc? modo audisti evangelistam dicentem: *Et factum est postquam consummati sunt dies octo, ut circumcideretur puer: et vocatum est nomen ejus Jesus: quod vocatum est ab angelo, priusquam conciperetur. Et postquam impleti sunt dies purgationis, adduxerunt eum in templum, et exhibuerunt Domino, sicut scriptum est in lege Domini: Quia omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum Domino vocabitur*⁴³. Vidistin' matrimonii benedictionem, et id quod in commune dictum est, in Domino solo esse reperit? Id siquidem, *Omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum Domino vocabitur: solum Dominum, non ullum alium refert, tametsi universim dictum sit. Etenim id omnis virgo natura habet, ut primum ex viri consuetudine aperiat vulva, sicque deinde pariat. At non ita in Salvatore nostro accidit: sed ipse, aperta sine coitu vulva, inexplicabili ratione prodiit. Quare illud, Omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum Domino vocabitur, ad solum Dominum refertur. Nunquid vero Cain sanctus, vita profane abrupta*⁴⁴, quod materna vulva ante omnes princeps prodierit? Nunquid sanctus Esau, hostis ille et gladii hæres⁴⁵, quoniam et is primus ex utero materno excidit? Nunquid Ruben sanctus, cubili paterno violato, maledictionisque provocata sententia⁴⁶, quoniam et ipse ex secundo Liæ utero primus exivit? Nullus istorum sanctus; omnes enim poenas dederunt. Ex quibus ostenditur, referri ad solum Dominum, legis scitum illud: *Omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum Domino vocabitur: juxta quod Gabriel dixit ad Virginem: Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi: Ideo et quod nascetur ex te sanctum, Filius Dei vocabitur*⁴⁷.

III. Plane vero fuerit qui contradicens dicat: Si ergo ad Dominum refertur quod scriptum est: *Omne*

⁴³ Luc. II, 21-23; Exod. XIII, 2. ⁴⁴ Gen. IV, 8.

quod requiritur ut salva sint virginea claustra, nulla fuit apertio: præterea de hunc dñm tñm τεχθέντος Δεσπότης, οὐδὲν κέκλεισται τῷ Κυρίῳ. Ita nimirum exivit virtute illa sua divina, claustris integris, ac si illa reserata essent, qui supra naturam natura utitur, et ad notum sibi omnia subiecit. Exivit ergo vulva non aperta, quam sibi ipse ad immaculatum partum aperuit. Est hæc quaestio, seu hinc accepta grandi fragmento, inter collectanea Maximi, dubiorum in scripturam codicis Thuani.

(20) Ἀφάρτος. ΑΙ. ἀφάρτος.

(21) Ὁ ἐν βεβηλότῃ τὸ ζῆν ἀπορρήξας. Nempe vita fratris quam abruptendo, τὸ ζῆν et vitam absolute abrupt; prima morte, fratricidio invecata mundo. Sicut enim in aliis proprium cuiusque crimen refert, cuius causa, etsi primogenitus non sit vere sanctus, ita debuit referre Caini: quod constat esse fratrem cædem, non quod sit natus in peccato originali, quo nihil differt a sanctissimis. Male ergo Sifanus: *Qui in statu impuro atque profano in vitam prorupit*. Retinuimus τὸ, ἑξαρχος, quasi princeps primogenitorum: quauquam τὸ, ἑξ ἀρχῆς non sit incongruum.

πρωτοβόλου καρπού. Ποίου τούτου; ἡκούες ἀρτίως τοῦ εὐαγγελιστοῦ λέγοντος· Καὶ ἐγένετο ὅτε ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι ἐκτὸς τοῦ περιτεμεῖν τὸ παιδίον, καὶ ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦς, τὸ κληθεῖν ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου, πρὸ τοῦ συλληθῆναι αὐτόν. Καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ καθαρισμοῦ, ἀνήγαγον εἰς τὸ ἱερὸν αὐτόν, καὶ παρέστησαν αὐτὸν τῷ Κυρίῳ, καθὼς ἐστι γεγραμμένον ἐν νόμῳ Κυρίου, ὅτι Πᾶρ ἄρσεν διανοίγον μητέρα, ἅγιον τῷ Κυρίῳ κληθήσεται. Εἶδες τοῦ γάμου τὴν εὐλογίαν, καὶ τὸ κατὰ κοινὸν λεγθῆν, ἐπὶ τοῦ Κυρίου μόνου εὐρεθῆν; Ὅπερ, Πᾶρ ἄρσεν διανοίγον μητέρα, ἅγιον τῷ Κυρίῳ κληθήσεται, εἰς τὸν Κύριον μόνον τὴν ἀναφοράν κέκτεται, οὐχὶ καὶ εἰς ἄλλον τινὰ, εἰ καὶ ὅτι καὶ καθολικῶς εἴρηται. Καὶ γὰρ πᾶσα φύσις παρθένου, πρῶτον ἐκ συνουσίας ἀνδρὸς διανοίγεται ἡ μήτρα, καὶ εἴθ' οὕτως τίττει. Ἐπὶ δὲ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν οὐχ οὕτως· ἀλλὰ χωρὶς συνουσίας αὐτὸς διανοίξας τὴν μητέρα τῆς παρθένου, ἀφάρτος (20) προήλθεν· ὥστε τὸ, Πᾶρ ἄρσεν διανοίγον μητέρα, ἅγιον τῷ Κυρίῳ κληθήσεται, εἰς τὸν Κύριον ἀναφέρεται μόνον. Μὴ ἄρα ὁ Κάιν ἅγιος, ὁ ἐν βεβηλότῃ τὸ ζῆν ἀπορρήξας (21), ἐπειδὴ πρὸ πάντων οὗτος τῆς μητρικῆς μήτρας ἑξαρχος γέγονεν; Μὴ ἄρα ὁ Ἑσαῦ ἅγιος, ὁ πολέμιος καὶ μαχαίρας κληρονόμος, ἐπειδὴ καὶ οὗτος τῆς μητρικῆς νηδύος πρῶτος ἐξέπεσεν; Μὴ ἄρα ὁ Προῦθιμ ἅγιος, ὁ τὴν πατρικὴν κοίτην ὑβρίσας, καὶ κατὰρας ἀπόφασις ἀναξείας, ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς τῆς πολυγόνου κοιλίας τῆς Λίας πρῶτος ἐξῆλθεν; Οὐδεὶς τούτων ἅγιος· πάντες γὰρ οὗτοι ἐν ἐπιτιμίοις (22). Ἐξ ὧν δεικνύται, ὅτι εἰς τὸν Κύριον μόνον τὴν ἀναφορὰν ἔχει τὸ, Πᾶρ ἄρσεν διανοίγον μητέρα, ἅγιον τῷ Κυρίῳ κληθήσεται, κατὰ τὸν Γαβριὴλ τὸν εἰρηκότα πρὸς τὴν Παρθένον· Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοί· διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἐκ σοῦ ἅγιον, Ὑλὸς Ὑψίστου κληθήσεται.

Γ'. Ἔστι δὲ πάντως εἰπεῖν τινὰ τῶν ἀντιλεγόντων, ὅτι, Εἰ τοίνυν εἰς τὸν Κύριον τὴν ἀναφορὰν ἔχει τὸ, Πᾶρ

⁴⁵ Gen. XVI, 12. ⁴⁶ Gen. XLIX, 4. ⁴⁷ Luc. I, 35.

(22) Πάντες γὰρ οὗτοι ἐν ἐπιτιμίοις. Sola impressa hic mutila, necessaria ista continuandæ orationi desiderant. Dederunt poenas seu rei, quas et ipsas in singulis velut subindicat. In Caino ergo τὸ, ἀπορρήξας τὸ ζῆν, etiam Caini ipsius vitam significaverit, quam profane abrupt: eo modo mortuus, quo vixit: *Proflugus a facie Domini*; Genes. IV. Forte etiam occisus et ipse a Lamec, juxta Hebræorum traditionem, ut sit vir ille, quem is ait, *Se occidisse in vulnus suum*: Genes. item IV, cuius necis metus, non tam fuit divina indulgentia deprecanti abstersus, quam castigatus, adjecta inferenti graviori poena, quam ipse a cæde fraterna retulisset. In Esau, crimini respondet poena, τῷ πολέμῳ, hosti omnium et lacescenti omnes, gladius quem ei hostes omnes inferant, juxta illud: *Manus ejus contra omnes et manus omnium contra eum*, Genes. XVI, quod dictum in Ismaelem, referre videtur Amphilocheus in Esau, lapsu memorie. Male vero Sif.: *Et ille belli et gladii hæres*: ac in margine sc. πολέμου, egregia plane correctio. De Ruben nihil addendum, claris in eo, ex Scriptura, crimine et poena: offensa paterno cubili polluto, et maledictione.

ἄρσεν διαροῖγον μήτραν. ἄγιον τῷ Κυρίῳ κληθήσεται, οὐκ ἔμεινεν ἡ παρθένος, παρθένος. Ἐφώνησε γὰρ ἡ Γραφή, Ὅτι πᾶρ ἄρσεν διαροῖγον μήτραν· ἡνέφκεται ἡ παρθενικὴ μήτρα, εἰ εἰς τὸν Κύριον τὴν ἀναφορὰν κέκτηται· ἀλλ' ἄκουε συνετῶς (23)· πρὸς μὲν τὴν παρθενικὴν φύσιν, οὐδ' ὅλως αἱ παρθενικαὶ πύλαι ἡνεύχθησαν, βουλῇσι τοῦ ἀρτίως κυοφορηθέντος, κατὰ τὸ φάσκον περὶ αὐτοῦ ῥητόν· Αὕτη ἡ πύλη τοῦ Κυρίου, καὶ εἰσελεύσεται καὶ ἐξελεύσεται, καὶ ἔσται ἡ πύλη κεκλεισμένη. Ὡς πρὸς τὴν παρθενικὴν τοῖνον φύσιν, οὐδ' ὅλως ἡνεύχθησαν αἱ παρθενικαὶ πύλαι· ὡς δὲ πρὸς τὴν δύναμιν τοῦ τευχθέντος Δεσπότητος, οὐδὲν κέλεισται τῷ Κυρίῳ, ἀλλὰ πάντα ἡνέφκεται. Οὐδὲν τὸ παρεμποδίζον· οὐδὲν τὸ παρενοχλοῦν. Πάντα γὰρ τῷ Κυρίῳ ἡνέφκεται. Ὅθεν καὶ αἱ ἄνω ὑπέρταται δυνάμεις (24), ταῖς κάτω παρεγγυῶσαι, κεκράγασι λέγοντες· Ἀράτε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν, καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. Θαυμαστὴ τοῖνον ἡ παρθενία, ἡ ὅπως ἀληθὴς παρθενία, ἐπειδὴ ἔστι καὶ ἐν παρθενίᾳ διαφορά. Αἱ μὲν νυστάξασαι (25), αἱ δὲ γρηγορήσασαι. Θαυμαστὸς καὶ ὁ γάμος, ὁ ἀληθὴς, καὶ τίμιος· πολλοὶ γὰρ ἐφύλαξαν, καὶ πολλοὶ παρεσάλευσαν. Θαυμαστὴ δὲ καὶ ἡ χηροσύνη. Καλὴν γὰρ τῶν τριῶν ταγμάτων ἀπομονήμονεῦσαι.

Δ'. Καὶ, ὡς προεῖπον, θαυμαστὴ καὶ ἡ χηροσύνη, ἡ ὅπως χηροσύνη· ἡ τῶν ἀμείνων ἀδελφῶν ἀγῶνα νικήσασα, ἡ τίμια καὶ καθαρὰ καὶ ἀκίβδηλος· ἡ ἀνευ τοῦ ἰδίου συζύγου, ῥύπου ἀνεπίμικτος. Οἷα γέγονε καὶ ἡ ἀρτίως ἡμῖν παραγνωσθεῖσα, Ἄννα ἡ προφητις, ἡ καλῶς γηράσασα, καὶ ὡς ἀετὸς ἀνακαινισθεῖσα. Ἦκουες γὰρ ἀρτίως τοῦ εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ λέγοντος· Καὶ ἦν Ἄννα προφήτις, θυγάτηρ Φαριουήλ, ἐκ φυλῆς Ἀσὴρ, αὕτη προεβηκυνία ἐν ἡμέραις πολλαῖς, ζήσασα μετὰ τοῦ ἀνδρός ἕτη ἑπτὰ ἀπὸ τῆς παρθενίας αὐτῆς· καὶ αὕτη χήρα ὡς ἑτῶν ὀγδοήκοντα τεσσάρων· ἡ οὐκ ἀρλότατο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, νηστειαῖς (26) καὶ δεήσεσι λατρεύουσα ῥύκτα καὶ ἡμέρας. Εἶδες ἐν τίσιν, καὶ οἷα ἡ χήρα Ἄννα ἐν τοῖς θεοῖς Εὐαγγελίοις ἐγκεκαλῶπισται· Ὅντως Ἄννα, ἡ Ἄννα (27)· συνέδραμεν τῇ τῶν πρόπων εὐδοξίᾳ ἡ τοῦ δόματος προσηγορία· ἀκουέτωσαν αἱ γυναῖκες, καὶ ζηλούτωσαν τὴν ἐνδοξον Ἄνναν, καὶ τὸν ὅμοιον δρόμον τρεχέτωσαν, ἵνα τῶν ἱσων στεφάνων ἀπολαύσωσι. Μηδεὶς ἀποστασίαν προφασίσσεται, ἵνα μὴ τὴν ἀγγελίαν τῆς μονογαμίας ἀποσιῇται.

²³ Ezech. XLIV, 2. ²⁴ Psal. XXXIII, 7, 9. ²⁵ Sap. IV, 2. ²⁶ Psal. CII, 5. ²⁷ Luc. II, 36, 37.

(23) Συνετῶς. Impressa συνετῶς.

(24) Ὑπέρταται δυνάμεις. Ἀπλῶς forte ὑπέρταται, ut habent alii codices; ut tantum significentur angeli superiores daemonibus, et Christo comites. Ὑπέρταται τούτων δυνάμεις, sin naturæ conditione, at dono gratiæ.

(25) Αἱ μὲν νυστάξασαι. Dicit, non verba, sed sensum parabolæ: vere enim, sapere, vigilare est, et quomodo Dominus in parabolis aliis vigilandum

A masculinum udaperiens vulvæ, sanctum Domino vocabitur, Virgo virginitatem non servavit. Clamavit enim Scriptura: Omne masculinum udaperiens vulvæ: fuit unique aperta Virginis vulva, si id æeum referri habuit. Enimvero cordate audi et intelligenter: Quod quidem attinet ad naturam virginæam, nullo omnino modo virginæ portæ fuerunt apertæ, volente eo qui nuper utero gestabatur, juxta illud de ipso oraculum: Hæc porta Domini: et ingreditur et egreditur: et porta erit clausa²³. Quod itaque spectat ad naturam virginæam, nullo prorsus modo apertæ sunt virginæ portæ: sed quod attinet ad potentiam Domini qui est natus, nihil Domino clausum est, sed omnia sunt illi aperta. Nihil est quod impediatur; nihil quod officiat et obstet. Omnia B Domino sunt aperta. Unde etiam supremæ in excelsis virtutes, inferis virtutibus clamore præcipiant, dicentes, Tollite portas, principes, vestras: et elevamini, portæ æternales, et introibit rex gloriæ²⁴. Est ergo virginitas admirabilis, vera, inquam, virginitas; quando etiam in virginitate discrimen est. Aliæ siquidem virgines dormitaverunt, aliæ fuerunt vigilantes. Sed et matrimonium est admirabile, verum, inquam, illud et honorabile. Multi enim servaverunt, multique labefactarunt. Admirabilis nihilominus etiam viduitas. Haud enim alienum a recto, ut trium ordinum mentionem faciamus.

IV. Atque, ut prius dicebam, etiam viduitas admirabilis est, vera illa viduitas: quæ in certamine immaculorum præmiorum exstitit victrix²⁵; quæ honorabilis et pura est, nec ementita: quæ excepta conjugis consuetudine, turpis rei inquinamenta nescit. Talis fuit, quæ nobis modo, lectionis decursu inducta est, Anna prophetissa, bono propecta seniore, ac tanquam aquila renovata²⁶. Audisti enim non ita pridem Lucam evangelistam dicentem: Et erat Anna prophetissa, filia Phanuel, de tribu Aser: hæc processerat in diebus multiis, et vixerat cum viro suo annis septem a virginitate sua. Et hæc vidua usque ad annos octoginta quatuor: quæ non discedebat a templo, jejuniis et obsecrationibus serviens nocte ac die²⁷. Vidistin' quibus, et qualis existens Anna vidua, in sacris Evangeliiis honestetur? Anna, vere Anna. Spectatis moribus, comes accessit nominis appellatio. Audiant mulieres, et claram illam Annam æmulentur, paremque conficiant cursum, ut pares quoque coronas consequantur. Ne qua se causetur desitutam patrono, ut ne unici matrimonii castitatem et sanctimoniam excutiat.

præcipit, ut et desipere, dormire.

(26) Νηστειαῖς, x. τ. ἐξ. Αἱ ἡμεῖς ἐν νηστειαῖς καὶ δεήσεσι ἐλάτρευον ἐν τῷ ἱερῷ. Mox vero pro εὐδοξίᾳ al. εὐεξίᾳ.

(27) Ἄννα ὁρῶς Ἄννα. Sic simpliciter reddimus; non explicata voce Anna, ut nec auctor explicavit: ut enim nobis, Gratia, ita illi fuisset exponenda, χάρις. Aliiter impressa distinguunt, sed minori gratia.

V. Est Anna, corona mulierum viduarum, conditione et sexu mulier, ordine prophetissa, in viduitate degens, in regno agens, corpore languido et flaccescenti, robusto animo, cuius faciem rugæ contraherent, prudentia extenderet, senectute incurva, recta incedens scientia, longa annositate veterata, scientia Dei vicens, jejunans, non se cibo ingurgitans: orans, non mente vaga; in templo vacans, non per alienas oberrans domos; psalmis intenta, non nugis: prophetans, non fabulas loquens: divina meditans, non inhonesta procurans. Superavit Anna, quam Apostolus beatam deprædicat viduam. Quam illam? Audi Paulum dicentem: *Vidua eligatur, non pauciores annos sexaginta nata; si filios educavit; si sanctorum pedes lavit; si egenis subministravit; si omne opus bonum assectata est*²². Superavit hæc, quam Apostolus beatam prædicavit, et annositate et vitæ institutis. Quæ enim prophetiam consecuta est, et Spiritus sancti receptaculum fuit, omnibusque Christi in carne adventum expectantibus, signa adventus indicavit, qui non viduas omnes superaverit? de qua nimirum dixerit evangelista, ut modo audisti: *Et hæc, inquit, ipsa hora superveniens, vicissim confitebatur Domino, et loquebatur omnibus qui expectabant redemptionem in Hierusalem*²⁴. Vidistin' Annæ magnificentiam? Domino patronam agebat, coram præsentem res ejus loquens. O res novas et inauditas! Vidua erat; at sacerdotes et scribas mordebat, mordensque et offendens, populum universum oblectabat, futuram Domini adventu Hierosolymis redemptionem annuntians; ad eos loquens qui aderant et Domini symbola significans. Videbat Anna infantem Dominum; videbat quæ pro ipso et cum ipso offerebantur munera, et expiatoriæ hostiæ, nec ætatis parvitate offensa est. Deum Anna confessa est infantem, medicum et redemptorem validum, peccatorumque exterminatorem.

VI. Ne vageris, charissime, simpliciter præteriens Annæ verba. Omnibus qui aderant, insinuat Dominicam virtutem, in hæc verba congregatos alloquens: Huncne videtis parvulum, trahentem mammam? papillam ceu senori accipientem? acquiescentem in sinu materno? terram adhuc pedibus metiri non valentem? octavo circumcismum die a nativitate? Huncne, inquam, videtis parvulum? Hic sæcula fundavit²⁵: Hic cælos testudinario opere inflexit: Hic terram dilatavit et extendit²⁶: Hic mare arena circumvallavit²⁷: Parvulus iste ventos profert de thesauris suis²⁸: Hic parvulus

A Ε'. Στέφανος τῶν χηρῶν ἡ Ἄννα, γυνὴ τὸ σχῆμα, προφήτις τὸ τάγμα· ἐν χηροσύνῃ διαγούσα, ἐν βασιλείᾳ διαστρεφόμενη· κεχαλασμένη τὸ σῶμα, νενευρωμένη τὴν ψυχὴν· ἐρρύπιδωμένη τὴν ὄψιν, διατεταμένη τὴν φρόνησιν· τῷ γήρᾳ (28) συγκύπτουσα, ὀρθοτατοῦσα τῇ γνώσει· τῇ πολυετείᾳ πεπαιτωμένη, σφριγῶσα τῇ θεογνωσίᾳ· νηστεύουσα, καὶ μὴ ἀθηφαγούσα· δεομένη, καὶ μὴ βεμβομένη· τῷ ἱερῷ σχολάζουσα, καὶ ἀλλοτρίους οἴκους μὴ περιτρέχουσα· ψάλλουσα, καὶ μὴ φλυαρούσα· προφητεύουσα, καὶ μὴ μυθολογούσα· θεία μελετῶσα, καὶ τὰ ἀσεμνα μὴ προξενούσα· ὑπερέβαλεν ἡ Ἄννα τὴν παρὰ τοῦ Ἀποστόλου μακαριζομένην χήραν· ποίαν ταύτην; Ἄκουε Παύλου λέγοντος· *Χήρα καταλειγέσθω μὴ ἑλαττον ἐτῶν ἐξήκοντα γεγονυῖα, εἰ ἐτεκνοτρόφησεν· εἰ ἀγίων πόδας ἐνίψεν· εἰ δεομένοις (29) ἐπήκουσεν· εἰ παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ ἐπηκολούθησεν*. Ὑπερέβαλεν αὐτὴ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου μακαριθεῖσαν, καὶ τοῖς ἔτεσι, καὶ τοῖς πολιτεύμασιν. Ἡ γὰρ προφητείας ἀξιοθεῖσα, καὶ Πνεύματος ἁγίου δοχεῖον ὑπάρξασα, καὶ πᾶσι τοῖς προσδεχομένοις τὴν τοῦ Κυρίου ἐνταρχον παρουσίαν, τὰ σύμβολα τῆς παρουσίας μηνύσασα, πῶς οὐχ ὑπερηκόντισε πάσας; τοῦ εὐαγγελιστοῦ περὶ αὐτῆς εἰρηκότος, καθὼς ἀρτίως ἔηκουες· *Καὶ αὕτη, φησὶν, ἡ Ἄννα, αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἐπιστάσα, ἀνθρωπολογεῖτο τῷ Κυρίῳ, καὶ ἐλάλει πᾶσι τοῖς προσδεχομένοις λύτρωσιν ἐν Ἱερουσαλὴμ*. Εἶδες τῆς Ἄννης τὴν μεγαλειότητα; Ὑπὲρ τοῦ Κυρίου συνηγόρει, ἐπὶ αὐτοῦ τὰ αὐτοῦ κατενώπιον λαλοῦσα. Ὡ τῶν παραδόξων πραγμάτων!

C Χήρα, ἀλλὰ τοὺς ἱερεῖς καὶ γραμματεῖς ἐδρίμυττε, καὶ δριμύττουσα, πάντα τὸν λαὸν ἐψυχαγώγει, μηνύουσα τὴν μέλλουσαν ἐσεσθαι λύτρωσιν ἐν Ἱερουσαλὴμ, τῇ τοῦ Κυρίου ἐπιστάσι· λέγουσα πρὸς τοὺς παρόντας, καὶ τὰ σύμβολα τοῦ Κυρίου μηνύουσα. Βρέφος ἑώρα ἡ Ἄννα τὸν Κύριον· δῶρα καὶ καθάρσια ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτοῦ προσφερόμενα, καὶ οὐ προσέκοιτο τῇ ἐλαχίστῃ τῆς ἡλικίας· Θεὸν ὠμολόγησε τὸ βρέφος ἡ Ἄννα, ἱατρὸν καὶ λυτρωτὴν ἰσχυρόν, καὶ ἁμαρτιῶν ἀναιρέτην.

Γ'. Μὴ ἀπλῶς παραδράμης, ἀγαπητὲ, τῆς Ἄννης τὰ ῥήματα. Πᾶσι τοῖς παροῦσι μηνύουσα ἦν τὴν τοῦ Κυρίου ἐνέργειαν, λέγουσα πρὸς τοὺς συνηθροισμένους· Οὐχ ὁρᾶτε τοῦτο τὸ παιδίον, τὸ μᾶζον ἔλκον; τὸ θηλὸν δανειζόμενον; τὸ μητρφοῖς κόλποις προσαναπαυόμενον; τὸ ποσὶ τὴν γῆν τέως βηματίζει μὴ καταδεχόμενον; τὸ ὀκταήμερον περιτεμνόμενον; Οὐχ ὁρᾶτε; Τὸ παιδίον τοῦτο τοὺς αἰῶνας ἐθεμελίωσε (30)· τοῦτο τοὺς οὐρανούς ἐκαμάρωσε (31)· τοῦτο τὴν γῆν ἐπλάτυνε· τοῦτο τὴν θάλασσαν ἐχαράκωσε φάμμω. Τοῦτο τὸ παιδίον ἐκβάλλει ἀνέμους ἐκ θησαυρῶν αὐτοῦ· τοῦτο τὸ παιδίον ἐπὶ τοῦ Νῶε τοὺς

²² I Tim. v, 9, 40. ²⁴ Luc. II, 38. ²⁵ Heb. I, 2. ²⁶ Isa. XL, 22. ²⁷ Jer. v, 22. ²⁸ Psal. CXXIV, 8.

(28) Τῷ γήρᾳ. Αἱ. Τὸ γήρας. Mox vero, αἱ. γνώμη pro γνώσει.

(29) Δεομένοις. Apud Paulum θλιβομένοις.

(30) Ἐθεμελίωσε. Αἱ. ἐποίησε.

(31) Ἐκαμάρωσε. Fecit in modum fornicis et arcuatos, quod nostris parent oculis terminato un-

dique visu, aere luminoso ac velut paulatim subside, ex distantia. Sifanus. *Hic cælis cameram ac testudinem superinduxit*: est saltem obscurius: sonant enim illa verba, non cælos ipsos in testudinem formatos; sed inductam super ipsos alterius corporis testudinem.

καταράκτας ἀνέφξεν τοῦ οὐρανοῦ· τοῦτο τὸ παιδίον ὡς βροχῆς στήμονας κατεργάζεται· τοῦτο τὸ παιδίον ὡς ἔριον χιόνα τινάσσει· τοῦτο τὸ παιδίον τοὺς προπάτορας ἡμῶν ἐκ τῆς Αἰγύπτου διὰ τῆς Μωσαϊκῆς βακτηρίας ἡλευθέρωσε· τοῦτο τὸ παιδίον τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν ἔετεμε, καὶ ὡς διὰ χλοηφόρου πεδίου τὸν λαὸν διήγαγεν· καὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐπομβρίδας τὸ μάννα, γῆν ῥέουσιν γάλα καὶ μέλι ἐκληροδότησε· τοῦτο τὸ παιδίον τὸν ναὸν τοῦτον εἰς ὕψος ἐπαρθῆναι διὰ τῶν πατέρων παρεσκεύασε· τοῦτο τὸ παιδίον ὄρκους πρὸς Ἀβραὰμ προτιθέμενον, ἔλεγε· Πληθύνων πληθυνῶ τὸ σπέρμα σου, ὡς τὰ ἀστρα τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ὡς τὴν ἄμμος τὴν παρὰ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης. Περὶ τοῦτου τοῦ παιδίου ὁ προφητικὸς χορὸς παράκλησιν προφέρει, ἔλεγεν· Ἐξέγειρον τὴν δυναστείαν σου, καὶ ἔλθε εἰς τὸ σῶσαι ἡμᾶς. Μὴ, ὅτι παιδίον, τῷ παιδίῳ προσκύψετε. Τὸ αὐτὸ καὶ τὸ παιδίον, καὶ τῷ Πατρὶ συνάναρχον. Τὸ αὐτὸ καὶ χρόνοις ἀριθμούμενον, καὶ ἀγενεαλόγητον. Τὸ αὐτὸ καὶ παιδίον ψελλίζον, τὸ αὐτὸ καὶ σοφίαν καὶ σόμα χαριζόμενον· τὸ μὲν, διὰ τὴν ἐκ Παρθένου γέννησιν (32), τὸ δὲ, διὰ τὸ ἀκατάληπτον τῆς ὑπάρξεως· ἐπειδὴ καὶ τοῦτο παρέστησεν Ἰσαΐας φάσκων· Παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν. υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν. Τὸ μὲν, ἐγεννήθη· τὸ δὲ, ἐδόθη. Τὸ μὲν, διὰ τὸ ὀρώμενον· τὸ δὲ, διὰ τὸ νοούμενον.

Ζ'. Ταῦτα τῆς Ἄννης τὰ προφητεύματα· ταῦτα τῆς γυναικὸς τὰ ἀριστολογήματα· ταῦτα τῆς χήρας τὰ κατορθώματα, τῆς ὄντως χήρας, τῆς καλῶς τὸν βίον ἀνταλλαξάσης (33)· τῆς τὸν ἄνδρα προπεμφάσης, καὶ τὸν Κύριον ὑποδεξαμένης. Ἐπὶ ἑστὴ τῷ ἀνδρὶ συνῆλθεν ἀπὸ τῆς παρθενίας αὐτῆς, ἐτῶν ἑβδομάδα πληρῶσασα, καὶ ἐν τῷ ἑβδομῷ ἔτει τὴν ἀνδρικήν ὁμιλίαν καταπαύσασα. Καλῶς ἑβδοματίσθη· καλῶς ἑοσβάτισε· καλῶς τὴν Κυριακὴν τῆς χάριτος κατέλαβε (34)· τρυγόνος τάξιν ἢ Ἄννα μετήλθεν. Οὐκ ἐποιήσατο λήθην τοῦ συζύγου· οὐκ ἠθέτησε τὴν πρώτην πίστιν· οὐκ ἀνήγαγεν ὑβρίστην ἐπὶ κλίνῃ· οὐκ ἐπέθηκεν ἄλλω τὸ τῆς μονογαμίας ἔθλον. Ἐγένετο ἐν τῇ κλίνῃ, τῇ μνήμῃ, ὡς ζῶντα τὸν θεονεῶτα· οὐκ ἐρύπαψε τὴν νομφικὴν σινδόνα. Οὐκ ἤψατο αὐτῇ ὁ Ἐλεγχὸς Παύλου λέγοντος· Ὅταν δὲ καταστρηνώσῃσι τοῦ Χριστοῦ, γαμεῖν θέλουσι, ἔχουσαι κρίμα, οὗ τὴν πρώτην πίστιν ἠθέτησαν. Ὅντως κρίματος ἀξία, ἢ τὴν μνήμην συνάψασα τῷ θεοζεύκτῳ συζύγῳ, καὶ μάλιστα τέκνου, ἢ τέκνων παρόντων, διὸ καὶ ὁ νόμος τοῦ γάμου πεφυτούργηται· εἰ

A tempore Noe cœli cataractas aperuit⁵² : hic parvulus pluviz stamina et stillulas conficit⁵³ : hic parvulus nivem sicut lanam excutit⁵⁴ : puellus hic proavos nostros per Mosaicam virgam ex Ægypto liberavit⁵⁵ : hic puellus mare Rubrum secuit⁵⁶, et tanquam per virentem campum populum traduxit; cumque manna in deserto pluisset⁵⁷, terram lacte et melle manantem pro patrimonio dedit⁵⁸; hic puellus effecit, ut hoc templum per majores nostros in altum assurgeret⁵⁹; hic puellus jusjurandum ad Abraham statuens dicebat: Multiplicans multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli, et tanquam arenam quæ est juxta labium maris⁶⁰. Pro puello hoc preces offerens propheticus chorus, dicebat: Excita potentiam tuam, et veni, ut salvos facias nos⁶¹. B Nolite, quia puellus est, in puello offendi. Idem et est puellus, et una cum Patre principii expers⁶². Idem ipse et annis numeratur, nec generis ejus ratio reddi potest et enarrari⁶³. Idem et puer balbutiens, sapientiamque et os ac facundiam largiens : alterum, propter nativitatem ex Virgine; alterum, propter incomprehensibilitatem substantiæ. Hoc enim et Isaias significavit, dicens: Parvulus natus est nobis, filius et datus est nobis⁶⁴. Illud, natus est : hoc, datus. Illud, eo quod est oculis subjectum : hoc, eo quod mente percipitur.

VII. Hæc Annæ vaticinia : hæc mulieris verba optima ; hæc præclara viduæ gesta ; ejus, inquam, quæ vere vidua fuit, quæ vitam bene commutavit : quæ virum præmisit, et Dominum suscepit : Una cum viro annos septem⁶⁵, impleta annorum hebdomada, a sua virginitate vixit ; septimoque anno, a viri consuetudine cessavit. Egrege septimanam exegit, egregie celebravit Sabbatum, egregie Dominicam gratiæ apprehendit. Exhibuit Anna partes turturis, non oblivioni tradidit conjugem : primam fidem haudquaquam irritam fecit ; non induxit in cubile, qui injurios violaret ; nulli alteri, singulari matrimonii lignum imposuit ; in memoria, ceu lecto, defunctum, tanquam viveret, habuit ; sponsalem sindonem non polluit. Non eam perstrinxit Pauli reprehensio : Cum autem luxuriatæ fuerint in Christo, nubere volunt ; habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt⁶⁶. vere digna condemnatione, quæ una cum juncto sibi a Deo conjugem memoriam sepelivit ; cum maxime adest filius, aut filii : quorum suscipiendorum gratia, ma-

⁵² Gen. vii, 11. ⁵³ Job xxxviii, 28. ⁵⁴ Psal. cxlvii, 16. ⁵⁵ Exod. vi, 17. ⁵⁶ Exod. xiv, 21. ⁵⁷ Exod. xvi, 13. ⁵⁸ Deut. vi, 3. ⁵⁹ Jos. v, 6; I Esd. iii, 7, etc. ⁶⁰ Gen. xxi, 17. ⁶¹ Psal. lxxix, 3. ⁶² Joan. i, 4, 14. ⁶³ Isa. lxi, 8. ⁶⁴ Isa. ix, 6. ⁶⁵ Luc. ii, 36. ⁶⁶ I Tim. v, 11.

(32) Τὸ μὲν, διὰ τὴν ἐκ παρθένου γέννησιν. Nempe humana illa, quæ plura retulit : τὸ δὲ, διὰ τὸ ἀκατάληπτον ὑπάρξεως, propter incomprehensibilitatem substantiæ : nempe divina illa, et omnipotentia. Mutuam vitiosamque litteram nactus Sifanus nihil inde probati, quanquam conatus, potuit elicere. Sic vero restituta ex fide codicum, ipsaque serie exigente, clara omnino decurrit.

(33) Τῆς καλῶς τὸν βίον ἀνταλλαξάσης. Al. καταλλαξάσης. Nimirum, transitu a maritali statu

ad vidualem : et subrogato Christo in locum præmissi sponsi.

(34) Τῇ Κυριακῇ τῆς χάριτος κατέλαβε. Quæ nimirum succedit Sabbato ; scilicet, translata ad Evangelium a lege. Sif : Dominicam gratiam delibavit ; suspicatus legendum κατέλαβε, pro, κατέλαβε. Quod vitiosum in ejus codice erat : conjectura certe infelici ; infideliusque est τὸ, ἢ Κυριακῇ τῆς χάριτος ; Dominica gratia ; τὸ, κατέλαβε etiam, potius fuerit, distillavit.

trimonii lex insita est. Quod si junior vidua filio careat, æquum fuerit, ut stimulante proles desiderio ad secundas nuptias prosiliat; nam et Paulus hoc admonens dicebat: *Volo juniores viduas nubere*⁷⁴: tumque ostendens quid secundi matrimonii accessio conferat, adjunxit dicens: *Volo juniores viduas nubere, filios procreare, matresfamilias esse.* Est itaque adjectio secundarum nuptiarum ad filios procreandos. Cum autem prosilienti ad secundas nuptias viduæ filii sunt, supervacanea deinceps ejusmodi sementis est, rationalibus spiciis ex adverso pugnantibus.

VIII. Rursum ergo ad prius argumentum sermone redeamus. Quid igitur deinceps evangelista? præstat enim ut inhæreamus præsentī commentationi. Audisti modo Lucam evangelistam dicentem, quemadmodum Simeon dixerit ad Virginem: *Ecce hic positus est in ruinam et resurrectionem multorum in Israel, et in signum cui contradicatur: et tuam ipsius animam pertransibit gladius.* Quid hoc vero: *Et tuam ipsius animam pertransibit gladius*⁷⁵? Audi cordate et intelligenter: cum Simeon clare ad Virginis locutus aures, positum dixisset in ruinam et resurrectionem multorum in Israel, et in signum cui contradiceretur; moleste forsan tulit Virgo ut Domini mater, motaque in Simeonem, sic eum affata est: Nescis, homo, quid prædices. Ergo tristitia de Christo annuntias? Ignoras pueri conceptionem, et tanquam communis partus, contradictionis signum significas? Nulla est in eo ruina; sed multa exaltatio, multaque in eorum usum qui beneficium consequuntur, demissio. Quidni ergo benedicis, sed ais: *Ecce hic positus est in ruinam et in resurrectionem multorum in Israel, et in signum cui contradicatur?* Simeon porro ad Virginem: Sat tibi est, Virgo, quod voceris mater. Abunde est, ut ejus inventa sis nutrix, qui mundum universum nutrit. Magnum, ut eum carne portaveris, qui universa portat. Qui jam in te domicilium Christus habuit, ipse idem ut hoc in præsentiarum de ipso loquerer, disposuit: *Ecce hic positus est in ruinam et in resurrectionem multorum in Israel.* In ruinam quidem infidelium Judæorum: in resurrectionem autem fidelium gentium. *Ecce hic*

A δὲ μὴ πρόσσει τῇ νέᾳ χήρᾳ τέκνον, εἰκὼς αὐτὴν ἐπὶ δευτέρου γάμον ὁρμῶν, τῷ ἔρωτι τῆς φιλοτεκνίας νυττομένην. Ἐπειδὴν καὶ τοῦτο παραινῶν ὁ μακάριος Παῦλος ἔλεγεν (55)· Βούλομαι νεωτέρας χήρας γαμεῖν· εἰτα δεικνύς τί τὸ συμβάλλον τῆς προκοπῆς τοῦ δευτέρου γάμου, προσέθηκε λέγων· Βούλομαι νεωτέρας χήρας γαμεῖν, τεκνογονεῖν, οἰκοδομοποιεῖν. Ὡστε περὶ τῆς τεκνογονίας ἡ προσθήκη τοῦ δευτέρου γάμου· ὅταν δὲ πρόσσει τῇ ὁρμησάσῃ χήρᾳ πρὸς γάμον τέκνα, περιττὸς λοιπὸν ὁ τοιοῦτος σπέρρος, τῶν λογικῶν ἀσταχῶν (56) ἀντερίζοντων (57).

B H'. Πάλιν οὖν τῷ λόγῳ ἐπ' ἀνέλθωμεν πρὸς τὴν προτεραν ὑπόθεσιν. Τί οὖν λοιπὸν ὁ εὐαγγελιστής; καλὸν γὰρ τῆς παρουσίας πραγματείας ἐπιλαβέσθαι. Ἦκουες ἄρτιως τοῦ εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ λέγοντος, πῶς ὁ Συμεὼν πρὸς τὴν παρθένον ἔφη· Ἰδοὺ οὗτος κεῖται εἰς πτώσιν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν ἐν τῷ Ἰσραὴλ, καὶ εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον· καὶ σοῦ δὲ αὐτῆς τὴν ψυχὴν διελεύσεται ῥομφαία. Τί δὲ ἐστὶ, καὶ σοῦ δὲ αὐτῆς τὴν ψυχὴν διελεύσεται ῥομφαία; Ἀκούς συνετῶς· τοῦ Συμεῶνος εἰρηκότος περὶ τοῦ Κυρίου εἰς ἐξάκουστον τῶν Παρθενικῶν ἀκοῶν τὸ, Ἰδοὺ οὗτος κεῖται εἰς πτώσιν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν ἐν τῷ Ἰσραὴλ, καὶ εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον, ἡγανάκτησεν εἰκὼς ἡ Παρθένος ὡς μήτηρ τοῦ Κυρίου κατὰ τοῦ Συμεῶνος, λέγουσα πρὸς αὐτὴν· Οὐκ οἶδας τί διαγορεύεις, ἄνθρωπε. Ἐπὶ τὸν Χριστὸν σκυθρωπὰ καταγγέλλεις; Οὐκ οἶδας τὴν σύλληψιν τοῦ παιδίου, καὶ ὡς κοινὸν τόκου σημεῖον ἀντιλογίας μὴνύεις; Οὐδεμία πτώσις ἐν αὐτῷ· ὕψωσις δὲ πολλὴ καὶ συγκατάθεσις τοῖς εὐεργετούμενοις. Τί οὖν οὐκ εὐλογεῖς, ἀλλὰ φάσκεις, Ἰδοὺ οὗτος κεῖται εἰς πτώσιν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν ἐν τῷ Ἰσραὴλ, καὶ εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον; Ὁ δὲ Συμεὼν πρὸς τὴν Παρθένον· Ἀρεῖ σοι, Παρθέने, τὸ, μητέρα σε κληθῆναι· ἱκανὸν σοι τὸ, τροφὴν εὐρεθῆναι τοῦ τρέφοντος τὸν κόσμον. Μέγα σοι τὸ, σαρκὶ βαστάσαι τὸν τὰ πάντα βαστάζοντα. Ὁ ἐν σοὶ Χριστὸς νῦν κατοικήσας, καὶ ἐν ἐμοὶ (58) νῦν ὁ αὐτὸς περὶ αὐτοῦ λαληθῆναι παρεσκεύασεν, ὅτι οὗτος κεῖται εἰς πτώσιν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν ἐν τῷ Ἰσραὴλ· εἰς πτώσιν μὲν τῶν ἀπίστων Ἰουδαίων, ἀνάστασιν δὲ τῶν πιστευόντων ἐθνῶν. Ἰδοὺ οὗτος κεῖται εἰς

⁷⁴ 1 Tim. v, 11. ⁷⁵ Luc. ii, 34, 35.

(55) Ἐλεγεν. Al. κήραγε. Paulo post pro τεκνογονίας al. παιδοποιίας.

(56) Τῶν λογικῶν ἀσταχῶν ἀντερίζοντων. Velut secundæ nuptiæ cedant in damnum illorum: quod plerumque accidit. Edita, ἐτερίζοντων, ubi Sifanus: Quippe ratione præditis spiciis, naturam atque conditionem sortientibus diversam: quod constat minus aptum. Quod enim præcipue nocet prioris tori prolihus, aliud est; ipsa scilicet inducti conjugis in affectu, in quam plerumque etiam alter, et verus parens declinat, studio illius. Repugnantibus ergo, ex hoc aliisque incommodis, primis prolihus, non facile convolvendum habenti superstites proles ad secundas nuptias. Quanquam nec sic convolare sit proprie crimen: etsi Amphilocheus, ex quadam

D mali specie, faciliorem illum transitum, et velut prioris conjugis neglectam memoriam, crimen vocavit. Sicque Græcis invidiosæ sunt illæ sæpius repetitæ nuptiæ, ut non modo non benedicant secundas, sed abhorreant tertias, quartasque pœnis subijciant.

(57) Ἀντερίζοντων. Cotelierius ad Constit. apost. lib. iii, cap. 2, in huiusmodi locum hæc adnotat: Pro ἀντερίζοντων edit. Combef. stat quidem Regiæ bibliothecæ codex 205; pro ἐτερίζοντων vero Bibliothecæ PP. Paris. tom. XIII, pag. 841, codex 1043. Sed longe rectius ambo, meo quidem iudicio, codices 106 et 143 habent ἐταρίζοντων, hoc est, adulterinarum spicarum rationalium.

(58) Ἐν ἐμοὶ. Al. ἐμέ. Et mox, περὶ αὐτοῦ λαλεῖ.

τὴν ἐπὶ
τεχνίαν·
μακά-
ρας χή-
ρον τῆς
λέγων·
πορεῖν,
προσ-
ορμη-
ομένων ὁ
ἀντεροι-

προτε-
καλὸν
ἰκνοῦς
πῶς ὁ
καὶ
Ἰω-
σοῦ δὲ
Τί δὲ
σεται
κότος
νικῶν
ἀνδ-
μεῖον
ὡς
πρὸς
τὸν
σύλ-
ιντι-
οις
Τί
ται
ἡλ,
ῶν
τέ-
τοῦ
ῶ-
εἰς
δὲ
εἰς

παῦσιν καὶ ἀνδράσιν πολλῶν ἐν τῷ Ἰσραὴλ, καὶ εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον· σημεῖον ἀντιλεγόμενον τὸν σταυρὸν προσηγορεύσας. Διὰ τί; Ἐπειδὴ ἐν αὐτῷ τῷ σταυρῷ πολλοὶ τῶν ἀπίστων ἀντιλογίας προσήνεγκαν τῷ Κυρίῳ, καὶ λόγοις καὶ ἔργοις κωμωδοῦντες, ἕως ποτιζόντες, χολὴν προσάγοντες, ἀκάνθινον στέφανον περιθέντες, λόγχῃ τὴν πλευρὰν νύττοντες, χειρὶ βαπίζοντες, ὀνειδιστικοῖς βωύοντες λόγοις· Ἄλλους ἔσωσεν, αὐτὸν οὐ δύναται σῶσαι. Τοῦτο οὖν ἐρμηνεύων ὁ Συμεὼν ἔλεγε· Καὶ εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον. Πολλοὶ γὰρ ἀντίπεπον· ὁ τε Πέτρος ἠρνήσατο, καὶ πάντες οἱ ἀπόστολοι ὡς ἀποίμνα πρὸβατα διεσκορπίζοντο· ἐν τῷ οὖν σταυρικῷ σημεῖῳ, καὶ αὐτῆς τῆς Παρθένου ἐπεπλήρωτο ἡ καρδία λύπης· διὸ καὶ ἔλεγε· Διὰ τί μὴ προτελευτήσα; Διὰ τί δὲ τὴν ἡμέραν ταύτην κατέλαβον; Παρθένος μεμένηκα, καὶ μείζονα μητρίοις τοῖς σπλάγγνοις δάκνομαι. Τούτους τοὺς ἀπείρους λογισμοὺς τῆς Παρθένου, βομφαλὰν ὁ Συμεὼν προσηγόρευσεν, ὡς νύττοντας τὰ ἐνδόθια, ὡς σκάνδαλα προσοίσοντας, καθὼς καὶ ὁ Κύριος προεῖπε· Πάντες ἐν ἐμοὶ σκάνδαλίσθησθε ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ· ὅθεν καὶ ἐπήγαγεν ὁ Συμεὼν φάσκων· Καὶ σοῦ δὲ αὐτῆς τὴν ψυχὴν διελεύσεται βομφαλὰ, ὅπως ἂν ἀποκαλυφθῶσιν ἐκ πολλῶν καρδιῶν διαλογισμοί. Ὅρα πῶς τοὺς ἀπείρους διαλογισμοὺς βομφαλὰν προσηγόρευσεν ὁ Συμεὼν, ὡς νύττοντας τὰ ἐνδόθια, ὡς ἀπτομένους νεφρῶν καὶ μυελῶν. Τούτοις δὲ περιέπεσεν ἡ Παρθένος Μαρία (39), μηδέπω τὴν δύναμιν τῆς ἀναστάσεως εἰβνῆ· καὶ οὐ ἐκ γειτόνων ἡ ἀνάστασις, οὐδέπω ἐγίνωσκεν. Ὅθεν μετὰ τὴν ἀνάστασιν, οὐκέτι βομφαλὰ δίστομος· ἀλλ' εὐφροσύνη καὶ ἀγαλλίασις. Σημεῖον τοίνυν ἀντιλογίας, τὸ σταυρικὸν σημεῖον ὁ Συμεὼν προσηγόρευσεν, ἐν ᾧ καιρῷ βομφαλὰ λογισμῶν τῆς Παρθένου (40) διήλθεν. Ἔστι δὲ πάντως εἰπεῖν τινα· Καὶ πόθεν ἡμῖν ἡ ἀπόδειξις; Ἐξ αὐτῶν τῶν τοῦ Κυρίου διδαγμάτων. Ἀκούε αὐτοῦ λέγοντος· Ἡ γενεὰ αὕτη, γενεὰ πορνῆρά ἐστι· σημεῖον ἐπιζητεῖ, καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ, εἰ μὴ τὸ σημεῖον Ἰωῶν τοῦ ἀροῆτου. Ὅσπερ γὰρ ἦν Ἰωῶν ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους, οὕτως ἐστὶ καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς, τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας. Ὅρᾳς πῶς τὸ σταυρικὸν πάθος σημεῖον προσηγόρευθη, οὐ μόνον ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Παλαιᾷ; Σφόδρα γὰρ τὰ παλαιὰ συμφωνεῖ τῇ Νέᾳ. Διὰ τί; Ἐπειδὴ εἰς καὶ ὁ αὐτὸς Θεὸς ὁ κακεῖνα νομοθετήσας, καὶ ὧδε βραβεύσας. Καὶ τίς τοῦτοις μάρτυς; Αὐτὸς ὁ Κύριος. Ἀκούε αὐτοῦ λέγοντος ἐν τῇ προφήτῃ Ἰεζεκιήλ, πρὸς τοὺς θεριστάς ἀγγέλους, τὴν καθολικὴν συντέλειαν μηνύοντος, οὕτω λέγων· Μὴ φείσησθε τοῖς ὀφθαλμοῖς ὑμῶν,

A positus est in ruinam et resurrectionem multorum in Israel; et in signum cui contradicatur: signum cui contradicatur, crucem appellans. Quamobrem? Quia multi infideles in ipsa cruce contradixerunt Domino, et verbis et factis traducentes, potantes aceto, fel admoventes, imponentes coronam spineam, lancea fodientes latus, manibus dantes alapas, probrosis clamoribus sugillantes: Alios solvos fecit, se ipsum non potest saluum facere⁷⁶. Hoc ergo exponens Simeon, dicebat: Et in signum cui contradicatur. Multi siquidem contradixerunt, quando Petrus negavit; quando omnes apostoli velut oves pastorem non habentes, fuerunt dispersi. Fuit ergo ipse etiam Virginis cor tristitia impletum, in crucis signo. Quare etiam dicebat: Uiquid non prior vis excessi? quid ad hanc diem perveni? Virgo mansi, et ita manens, majores maternis visceribus dolores sentio. Hasce innumeras Virginis cogitationes Simeon appellavit gladium, velut quæ scandala allatura, viscera vulnerarent: quemadmodum etiam prædixit Dominus: Omnes in me scandalum patiemini in nocte ista⁷⁷. Unde etiam adjecit Simeon in hæc verba: Et tuam ipsius animam doloris gladius pertransibit, ut revelentur ex multis cordibus cogitationes⁷⁸. Vide ut Simeon innumeras cogitationes gladium vocaverit; velut quæ ferirent viscera; velut quæ renes medullasque contingerent. In has autem incidit Virgo Maria, quod nondum sciret vim resurrectionis, quod etiamnum resurrectionem in propinquo esse ignoraret. Unde post resurrectionem, non jam amplius gladius anceps, sed lætitia atque exultatio est. Signum igitur contradictionis, crucis signum Simeon appellavit, quo tempore cogitationum gladius Virginem pervasit. Sed prorsus aliquis dicat: Unde vero hæc demonstraveris? Ex ipsa Domini doctrina. Audi illum dicentem: Generatio hæc, generatio nequam est: signum querit, et signum non dabitur ei, nisi signum Jonæ prophetæ. Sicut enim fuit Jonas in ventre ceti: sic erit Filius hominis in corde terræ, tribus diebus et tribus noctibus⁷⁹. Vides ut crucis supplicium dictum fuerit signum, non solum in Novo Testamento, sed etiam in Veteri? Admodum enim consonant vetera Novo Testamento. Quamobrem? Quia unus et idem Deus est, qui illa sanxit, et hic ordinavit. Quis vero his testis fuerit? Ipse Dominus. Audi enim eum dicentem in propheta Ezechiele ad angelos messorum, dum universalem consumptionem annuntians ait: Ne parcite oculis vestris, et ne miderimini senem, neque juvenem, neque virginem, et puerum et mulieres interficite ad internecionem. Eos autem qui signum

⁷⁶ Matth. xxvii, 42. ⁷⁷ Matth. xxvi, 51. ⁷⁸ Luc. ii, 35. ⁷⁹ Luc. xi, 29, 30; Matth. xii, 39, 40.

(39) Τούτοις δὲ περιέπεσεν ἡ Παρθένος Μαρία. In hac autem incidit Virgo Maria: neque, cogitationes, gladii instar animam pervadentes, quod nondum sciret vim resurrectionis. Et hæc ab Origene accepta hom. 17 in Luc. non probanda sententia, in qua etiam fuit Cyrillus et alii. Potuit sane, nulla tali ignorantia laborans Maria, compassionis affectu et

maternis visceribus, dira illa Filii passione intime cruciari; ut etiam ex zelo divinæ gloriæ, quam tanto in Jesum parricidio Judeorum videbat immaniter conculcari; ut ne scandalum dicam in cruce futurum, ad quod præcipue Simeon respicere videtur. Videndus Beda, etc.

(40) Τὴν Παρθένον. Αἱ τὴν ψυχὴν τῆς Παρθένου.

gestant in frontibus, ne tetigeritis⁸⁰. Vide signum et Veteris et Novi Testamenti; est enim ipsa crux quæ salvat mundum, per Jesum Christum Dominum nostrum: cui gloria et imperium, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

ὁ σταυρὸς ὁ τὸν κόσμον σώζων· διὰ Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ORATIO III.

In Lazarum quatrduanum⁸¹.

I. Profer rursus in medium Joannem evangelistam. Bonum est ut consideremus resurrectionis primitias. Audisti enim nuper dicentem: Ante sex dies Paschæ venit Jesus Bethaniam, ubi erat Lazarus quem suscitavit a mortuis⁸². Vidistin' resurrectionis primitias, præcedenti typo in Lazaro designatas, quas cognovit fidelis populus? Agnoverunt turbæ, et pontifices miraculum transferentes in occasionem invidiæ, probris insectati sunt. Plane inviderunt suscitato Lazaro, cum post ejus resurrectionem quam audisti, consilium inierint ut eum interficerent. Vidistin' exsuperantem invidiam? Cogitaverunt ipsi interficere, quem Dominus suscitaverat⁸³; non conscii fore, ut quamvis interfecerint, facile sit Domino ut iterum amicum resuscitet. Consilium inierunt ut Lazarum interficerent. Nihil ita mordebat Judæos sicut resurrectio Lazari. Huic uni miraculo nequiverant calumniam inferre. Cæci a nativitate illuminationem fuerant calumniati, dicentes: Hic est: non est hic, similis ei est⁸⁴. Fuerant calumniati suscitationem filii Jairi, dicentes graviore depressam somno, non consummato morbo fuisse traditam⁸⁵. Suscitationem filii viduæ unigeniti fuerant calumniati, dicentes simulasse mortem, non mortis absorptum tyrannide⁸⁶. Exsiccata cum calumniati erant, dicentes aruisse velut accisam, non siccata sermone Dominico⁸⁷. Aquæ in vinum mutationi intulerant calumniam, dicentes jam in cœna temulentorum rem esse, nec irrisionem percipientium⁸⁸: soli suscitationi Lazari non potuerant inferre. Viderant ipsum Lazarum: vir insignis erat: pompæ funebri fuerant comites; viderant signatum sepulcrum, fuerant pro more consolati velut in parentalibus et demortui epulo. Fuerant consolati Martham et Mariam sorores Lazari. Noverant tres dies habere, accurate depositum in monumento, esseque quatrduanum mortuum; undeque dissolutis artubus, minutis carnibus, nervorum colligatione divulsa, dissipatis visceribus, ventre defluente. Cum essent horum conscii, ac repente vidissent resuscitatum Lazarum incolumem, novam velut ex torno, totam juvenem vegetamque ac renidentem speciem, turbati fuerunt; parum abest ut ne exspirarent, non inventientes quibus prætextis

καὶ μὴ ἐλεήσητε πρεσβυτέρη, μηδὲ νεανίσκον καὶ παρθένον· καὶ παῖδιν, καὶ γυναῖκα θανατώσατε εἰς ἐξάλειψιν. Τοῖς δὲ ἐπιγερομένοις ἐπὶ τῶν μετώπων τὸ σημεῖον, μὴ ἀψησθε. Ἴδε τὸ σημεῖον τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Νέας. Αὐτὸς γάρ ἐστιν Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος.

ΛΟΓΟΣ Γ'.

Εἰς τὸν τετραήμερον Λάζαρον.

Α'. Φέρε πάλιν εἰς μέσον τὸν εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην· καλὸν γὰρ τὴν ἀπαρχὴν τῆς ἀναστάσεως σκοπεῖσαι. Ἦκουες γὰρ αὐτοῦ ἀρτίως λέγοντος· Πρὸ ἑξ ἡμερῶν τοῦ Πάσχα, ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς Βηθανίαν, ὅπου ἦν Λάζαρος, ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν. Ἴδες τὴν ἀπαρχὴν τῆς ἀναστάσεως ἐν Λαζάρῳ προτυπωθεῖσαν, ἣν ὁ πιστὸς ὄχλος ἐγνώρισεν; Οἱ ὄχλοι ἐγνώρισαν, καὶ οἱ ἀρχιερεῖς ἐλοιδορήσαν, τὴν θαυματουργίαν εἰς βασκανίαν μεταβαλόντες. Ὅντως ἐβάσκαναν τὴν ἀνάστασιν Λαζάρου, ὅτι μετὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ, ἥς ἡκούες, συνεβουλεύσαντο αὐτὸν ἀποκτείνειν. Ἴδες βασκανίας ὑπερβολὴν; Ὅν ὁ Κύριος ἤγειρεν, αὐτοὶ ἀποκτείνειν διανοήθησαν, μὴ συνειδότες, ὅτι καὶ αὐτοὶ ἀποκτείνουσι, πάλιν κοῦφον τῷ Κυρίῳ ἀναστῆσαι τὸν ψῆλον. Συνεβουλεύσαντο τὸν Λάζαρον ἀποκτείνειν. Οὐδὲν οὕτως ἐδρίμυττε τοὺς Ἰουδαίους, ὡς ἡ ἀνάστασις τοῦ Λαζάρου. Τοῦτο μόνον τὸ θαῦμα οὐκ ἴσχυσαν συκοφαντῆσαι. Τὴν ἀνάβλεψιν τοῦ ἐκ γεννητῆς τυφλοῦ ἐσυκοφάντησαν λέγοντες· Οὗτός ἐστιν· οὐχ οὗτός ἐστιν· ὁμοῖος αὐτοῦ ἐστιν. Τὴν ἔγερσιν τῆς θυγατρὸς Ἰαήρου ἐσυκοφάντησαν (41), λέγοντες, ὡς κατηνέχθη, καὶ οὐ τελείῳ θανάτῳ παρεδόθη. Τὴν ἀνάστασιν τοῦ υἱοῦ τῆς χήρας τοῦ μονογενοῦς ἐσυκοφάντησαν λέγοντες, ὡς τὸν θάνατον ἐσηματίσατο, καὶ οὐχ ὑπὸ τῆς τυραννίδος τοῦ θανάτου κατεπλήθη. Τὴν ξηρανθεῖσαν συκὴν ἐσυκοφάντησαν λέγοντες, ὡς τρυγωνισθεῖσαν, καὶ οὐχ ὡς δεσποτικῷ ῥήματι ξηρανθεῖσαν. Τὴν τοῦ ὕδατος εἰς οἶνον μεταβολὴν ἐσυκοφάντησαν λέγοντες, ὡς ἦδη τῶν ἐν τῷ δείπνῳ μεθύσαντων, καὶ μὴ εἰδόντων τὴν χλεῖν. Τὴν ἀνάστασιν μόνην τοῦ Λαζάρου οὐκ ἴσχυσαν συκοφαντῆσαι. Ἴδον αὐτὸν Λάζαρον· ἐπίσημος ἦν ὁ ἀνὴρ· ἡκολούθησαν τῇ κηδίᾳ· ἴδον τὸν τάφον σφραγιζόμενον· παρεμυθήσαντο κατὰ τὸ εἰωθὸς, ὡς ἐν περιδείπνῳ θανάτου. Παρεμυθήσαντο Μάρθαν καὶ Μαρίαν τὰς ἀδελφάς τοῦ Λαζάρου· ἔγνωσαν ὅτι τέσσαρας ἡμέρας εἴχεν, ἀκριβῶς ἐν τῷ μηνίῳ κατατεθεὶς, καὶ ὅτι τετραήμερος νεκρὸς, πάντοθεν ἐξηρθρός, τῶν σαρκῶν μειωθέντων, τῆς νευροστασίας διασπασθείσης, τῶν ἐνδοσθίων διασκορπισθέντων, τῆς γαστρὸς ἐκχυθείσης. Ταῦτα συνειδότες, ὡς ἴδον ἀθρόον τὴν ἀνάστασιν Λαζάρου σῶαν, ἀρτίαν ὡς ἀπὸ τόρνου στιλβουσαν τὴν παννέυσαν, ἐταράχθησαν. Μικροῦ δεῖν ἀπέψυξαν, μὴ εὐρίσκοντες λόγους προφασιογίας, τὸ

⁸⁰ Ezech. ix, 5, 6. ⁸¹ Joan. xi, 17 sqq. ⁸² Joan. xii, 1. ⁸³ Joan. xii, 10. ⁸⁴ Joan. ix, 8. ⁸⁵ Marc. v, 39; Luc. viii, 52. ⁸⁶ Luc. vii, 11. ⁸⁷ Matth. xxi, 19; Marc. xi, 13. ⁸⁸ Joan. ii, 9. sqq.

(41) Ἐσυκοφάντησαν. Saltem potuerunt aliqua specie calumniari; quomodo reliqua accipi debent: solam enim expresse cæci illuminationem Joan. iv

legimus passam calumniam: τὸ, κατηνέχθη significantissimum est.

πῶς συκοφαντήσουσι τὴν ἀνάστασιν Λαζάρου, τῆς Ἀ

τοῦ Χριστοῦ πραγματείας τοῦτο κατασκευασάσης.

Β'. Τί ἐστὶ, τῆς τοῦ Κυρίου πραγματείας τοῦτο πα-
ρασκευασάσης; Ἀκούε διὰ βραχέων. Ἦνίκα Λάζαρος
τὴν παρούσαν ζωὴν ἀπεδύσατο φυσικῶς, οὐκ ἦν ὁ

Κύριος Βηθανίᾳ παρὼν τοῖς σωματικοῖς ὀφθαλ-

μοῖ; (42)· τῇ δὲ θεότῃ πανταχοῦ παρὼν, καὶ τὰ

πάντα πληρῶν. Μετὰ γὰρ τέσσαρας ἡμέρας τοῦ τα-

φῆναι τὸν Λάζαρον, ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς Βηθανίαν.

τὴν ἀνάστασιν τοῦ φίλου κωμωδῆσαι. Ὅθεν καὶ τοῦ

παραγενομένου ἐν Βηθανίᾳ, ὡς ἤκουσε Μάρθα ἡ

ἀδελφὴ Λαζάρου, ἔδραμεν. ἔσπευσε, προέπεισεν ἐν

παρακλήσει, αἰρετικὴν πρεσβειαν προσφέρουσα (43).

Προπετιῶς γὰρ ἔφασκε τῷ Κυρίῳ λέγουσα· Κύριε, εἰ

ἦς ὧδε, οὐκ ἂν ἀπέθαρην ὁ ἀδελφός μου. Καὶ

νῦν οἶδα, ὅτι ὅσα ἂν αἰτήσῃ τὸν Θεόν, δώσει σοι

ὁ Θεός. Ὁ δὲ Κύριος αὐτῆς, πέλᾳτος ὢν μακροθυ-

μίας, ἀπεκρίνατο λέγων· Τί λέγεις; Μάρθα; Κύριον

καλεῖς, καὶ Κύριον ἀγνοεῖς; Οὐκ ἤμην ὧδε; Μικρὸν

καρτέησον· ἐν τάχει γὰρ παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ σου μα-

θήσῃ. Ἀναστήσεται γὰρ ὁ ἀδελφός σου. Συγγινώσκω

σοι, Μάρθα. Μεθυσίς γὰρ τῇ λύπῃ (44). Ὡσπερ αὐτῇ

εἶπεν· Καλῶν μεθῶν σφάλλεται· ὅτε ἐκνήψῃς, τότε

σωφρονισθήσῃ. Ἀναστήσεται γὰρ ὁ ἀδελφός σου.

Ἦ δὲ Μάρθα, καὶ οὕτως συμπεριερχέμεθα (45) ἀνθρω-

πίνους βήματιν, ἀνθυπένεγκε τῷ Κυρίῳ λέγουσα·

Οἶδα ὅτι ἀναστήσεται ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ. Ὁ δὲ

Κύριος πρὸς αὐτὴν· Τί θαμβεῖς, ὦ Μάρθα; Τί εἰς

μακρὰς ἐλπίδας τὴν ἀνάστασιν ἀναδύῃ; Ἡ ἀνάστα-

σίς σοι διαλέγεται, καὶ περὶ ἀναστάσεως διαλέγῃ;

Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωὴ· ὁ πιστεύων

εἰς ἐμέ, κἀν ἀποθάνῃ, ζήσεται.

Christi arte molita.

II. Quænam porro sit illa Domini sic moliti ars,

paucis accipe. Quando Lazarus natura exuit præsen-

tem vitam, non erat Dominus in Bethania præsens

corporeis oculis : qui tamen est ubique deitate præ-

sens, et omnia replet. Post quatuor dies sepulti La-

zari venit Jesus Bethaniam, amici resurrectionem in

theatrum acturus. Unde etiam cum eo advenisset :

ut audivit Martha soror Lazari, cucurrit, properavit,

accidit, legationem sua voluntate assumptam sup-

plex obivit. Præcipitanti enim allocuta Dominum,

dixit : Domine, si fuisses hic, frater meus non fui-

set mortuus : sed et nunc scio quia quæcunque po-

posceris a Deo, dabit tibi Deus. Dominus autem,

ipse longanimitatis pelagus, respondit dicens : Quid

dicis, Martha ? Vocas Dominum, nec Dominum co-

gitas ? Non hic eram ? Modicum sustine : cito enim

noveris ex tuo fratre : Resurget enim frater tuus.

Ignosco, Martha : præ tristitia enim ebria es. Ac

si ei diceret : Errat a bonis qui est ebrius. Cum

omiserit, tunc sapueris. Resurget enim frater tuus.

Martha vero, si quoque verbis humanis obsecuta,

ex adverso intulit, dicens Domino : Scio quia re-

surget in novissimo die. At Dominus ad illam : Quid,

Martha trepidas ? Quid in longam spem resurrectio-

nem revocas ? Tecum resurrectio disserit, et de

resurrectione disceptas ? Ego sum resurrectio et

vita : qui credit in me, etiamsi mortuus fuerit,

vivet.

III. Hos Domino conferente sermones, parum

abfuit ne tota urbs Bethania ad adventum ejus ac-

curreret, non admirationis causa, sed irrisionis .

non enim sperabant fore, ut quatruiduanus resur-

geret. Quid igitur Dominus ? Ut vidit accurrisse

tantam multitudinem, ac dignos esse quibus ha-

beretur fides, idoneosque ut suscitando ab ipso te-

stimonium deferrent, respondens ad illos ait :

Ubi posuistis Lazarum ? Nunquid non sciebat lo-

cum, loci Dominus ? Plane noverat, sed modum

negotiator, ut omnes subinde coacti sequantur Je-

sum, quo ipsis oculis conspecta resurrectione, præ-

cones fierent omni majores exceptione. Ubi posui-

stis eum ? Qui autem fuerant interrogati dixerunt

ei : Veni et vide. Porro ambulante Jesu et ad se-

pulcrum properante, qui pone sequebatur populus,

apud se conferebat, dicens : Quid hic sepulcrum

et morte obversante animo, cui deprecande

sic festina Domino occurrisset.

(44) Μεθυσίς τῇ λύπῃ. Dicitur τὸ μεθύειν meta-

phorice de quocunque immoderato affectu, quo

quis velut sensibus moveatur. Dionys. Halicar. l. ii :

Μεθύετε τῷ μεγέθει τῆς ἐξουσίας. S. Chrys. de

Abraham to. I Fronton. ubi is videri potest.

(45) Συμπεριερχέμεθα. Velut adblandiens, et

gratiose quasi acquiescendo respondens, alio tamen

detortis verbis Dominicis ; ad aliam scilicet resur-

rectionem, quam pro qua supplex Dominum rogaret.

Lazari vult videre? Si est Dei Filius, suscitabit eum. A Quod enim ad eos spectat quos recens mortuos suscitavit, nescimus. Unde ergo sciverimus? Si erant perfecte mortui, hunc suscitabit, eoque cognoscimus esse re vera Dei Filium. Unde et Martha talibus se sermonibus facilem præbens, accessit et ipsa ad Dominum, dicens: Quo pergis, Domine? Quid vis videre sepulcrum Lazari? Quid refricas dolorem nostrum? Quid luctum exsuscitās? Quid vis videre sepulcrum? Nihil enim, Domine, inde retuleris commodi: *jam fetet, quatrividuus est enim*. Dominus autem ad Martham: *Nonne dixi tibi, quoniam si credideris, videbis gloriam Dei?* Mihine dicis, *Jam fetet?* Soror tua ungit unguento, ipsaque in infidelitate denigraris? Volo videre sepulcrum amici mei.

IV. His Dominus dictis, ad sepulcrum processit, jamque illi propinquus, ut tantum vidit monumentum, statim lacrymatus est. Quid vero ei quem erat suscitaturus, opus lacrymis? Utique lacrymatus est Dominus, ut qui sapienter omnia gereret. Est enim lacrymatus ad tumulum, ut quid ii qui comites adhæssissent de ipso suspicionis haberent animo repositum proderet. Unde etiam ut viderunt lacrymantem, humanum denuo aliquid passæ turbæ, cœperunt conferre invicem, ac dicere: *Ecce quomodo amabat eum*. Non poterat, qui suscitavit mortuos et cæcis restituit visum, facere ut ne hic moreretur, siquidem eum sic amabat? Dominus autem ut eos adhuc humana vidit loquentes, illis respondit: *Erat mihi non grave, ut Lazari vitam, quemadmodum etiam Eliæ et Enoch, retinerem: nemo tamen vestrum, mea illam voluntate retineri cognovisset*. Idcirco permisi ut morte absorberetur, quo accuratus vitæ et mortis habere me potestatem docerem. Moxque ad eos Dominus, ut omnes clare nostis: *Revolvite lapidem*. Judæis injunxit ut revolverent lapidem (46). Vide ut omnia prudenter gesserit, testes probatissimos resurrectionis Lazari faciens. *Revolvite lapidem*. Concessit discipulis ut sermone montes transferrent **, et ipse non revolvit lapidem? Verum, ut dixi, omnia sapienter ad utilitatem gerens, dixit Judæis: *Revolvite lapidem*, ut ex ipso feteturi fetore, putrui defunctum, non furto fuisse sublatum discerent, *Revolvite lapidem*. Ut autem illi murmurantes revolverunt (mordebat enim effrenata capuli plentia): cum itaque qui aderant revolvisent lapidem, confestim clamavit Dominus, dicens: *Lazare, veni foras*. Herus est qui vocat: ne quis contradixerit. *Lazare, veni foras*; certam fidem sorori tuæ Marthæ facito ut jubeam, non ut supplicem. *Lazare, veni foras*. Priusquam descendero, percurrere, et edissere in te arrhabonem: in me autem, quod perfectum est. *Lazare, veni foras*.

** Matth. xvii, 19.

(46) Judæis injunxit ut revolverent lapidem. Hæc desunt in Græcis, sed sensus constat.

(47) Ἐδάκρυσε. Littera vitiosa.

(48) Πρὸ τοῦ κατέλθω ἐξεῴθε. Perit lepos Græ-

Εἰ γὰρ ἔστι τοῦ Θεοῦ, τοῦτον ἀναστήσει. Τῶν γὰρ προσφάτως τελευτησάντων, ὧν ἡγείρεν, οὐκ ἐπιστάμεθα. Πόθεν οὖν ἴσμεν; Εἰ τελείῃ θανάτῳ παρεδόθησαν, τοῦτον ἀναστήσει, καὶ γνώσιν λαμβάνομεν ὅτι ἀληθῶς Θεοῦ γίος ἐστίν. Ὅθεν καὶ ἡ Μάρθα τοῖς λόγοις τοιοῦτοις συμπεριενεχθεῖσα, προσῆλθε τῷ Κυρίῳ καὶ αὐτῇ λέγουσα· Ποῦ πορεύῃ, Δέσποτα; Τί θέλεις τὸν τάφον ἰδεῖν Λαζάρου; Τί τὴν οἰκίαν ἡμῶν ἀναξείεις; Τί τὸ πένθος ἐπεγείρεις; Τί θέλεις τὸν τάφον ἰδεῖν; Οὐδὲν γὰρ ὦνῃση, Δέσποτα· Ἦδη ὄζει, τετραήμερος γὰρ ἐστίν. Ὁ δὲ Κύριος πρὸς τὴν Μάρθαν· Οὐκ εἰπὼν σοι, ὅτι ἐὰν πιστεύσῃς, ὅψῃ τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ; Ἐμοὶ λέγεις, Ἦδη ὄζει; Ἡ ἀδελφὴ σου μυρίζει, καὶ τὸ καπνίζειν ἐν τῇ ἀπιστίᾳ; Θέλω τὸν τάφον ἰδεῖν τοῦ φίλου μου.

B Δ'. Ταῦτα εἰπὼν ὁ Κύριος, ἐπὶ τὸν τάφον ἐπορεύετο καὶ πλησιάσας τῷ τάφῳ, μόνον εἶδε τὸ μνημεῖον, εὐθὺς ἐδάκρυσε. Τίς ἡ χρεῖα δακρύειν, ὃν ἡμελλεν ἐγείρειν; Ἐδάκρυσε (47), διὸ συντεῶς πάντα ὁ Κύριος σοφῶς ἐπραγματεύετο. Ἐδάκρυσε γὰρ ἐπὶ τὸν τάφον, ὅπως τῶν ἀκολουθησάντων τὴν γνώμην δημιουργήσῃ, ὅταν ἔχουσι περὶ αὐτοῦ ὑποψίαν. Διὸ καὶ ὡς εἶδον αὐτὸν δακρύσαντα, ἀνθρώπινα πάλιν παθόντες· οἱ ἀκολουθοῦντες δόλοιοι, ἤρξαντο πρὸς ἐδούτους ἀντιβάλλειν καὶ λέγειν· Εἶδες πῶς ἐφίλει αὐτόν; Ὁ νεκρὸς ἐγείρας, καὶ τυφλοὺς ὁματωῶντας, οὐκ ἔδύνατο ποιεῖν ἵνα καὶ οὗτος μὴ ἀποθάνῃ, εἰ ἀρα οὕτως ἐφίλει αὐτόν; Ὁ δὲ Κύριος, ὡς εἶδεν αὐτοὺς ἐπὶ ἀνθρώπινα λαλοῦντας, ἀπεκρίνατο πρὸς αὐτούς· Κοῦφον μὲν ἦν μοι παρακαταστῆναι τὴν ζωὴν Λαζάρου, ὡς καὶ τοῦ Ἠλία καὶ τοῦ Ἐνῶχ, ἀλλ' οὐδεὶς ὑμῶν ἐγίνωσκεν, ὅτι τῇ ἐμῇ θελήσει ἡ ζωὴ Λαζάρου παρακατέχεται. Διὰ τοῦτο συνεχώρησα ὑπὸ τοῦ θανάτου αὐτὸν καταποθῆναι, ὅπως ἀκριβῶς μάθητε, ὅτι ζωῆς καὶ θανάτου τὴν ἐξουσίαν ἔχω. Καὶ εὐθὺς πρὸς αὐτοὺς ὁ Κύριος, καθὼς ἴστε πάντες σαφῶς· Ἀποκυλίσατε τὸν λίθον. Βλέπε πῶς πάντα σοφῶς ἐπραγματεύετο, μάρτυρας ἀκριβεῖς τῆς ἀναστάσεως Λαζάρου καθιστῶν. Ἀποκυλίσατε τὸν λίθον. Τοῖς μαθηταῖς ἐπέτρεπεν ὅρη μεταγαγεῖν λόγῳ, καὶ αὐτοὺς λίθον οὐκ ἀπεκύλισαν; Ἀλλὰ πάντα σοφῶς, καθὼς προεῖπον, πραγματευόμενος πρὸς λυσιστέλειαν, ἔλεγε τοῖς Ἰουδαίοις, Ἀποκυλίσατε τὸν λίθον, ὅπως ἐξ αὐτῆς τῆς νεκροφόρου ἀποφορᾶς μάθωσιν ὅτι ἐσάπη καὶ οὐκ ἐκλάπη. Ἀποκυλίσατε τὸν λίθον. Τῶν δὲ ἀποκυλισάντων μετὰ γογγυσμοῦ (ἐδρίμυτεν γὰρ αὐτοὺς ἡ νεκροφόρος δυσίνος ἀποφορά) ἀποκυλισάντων δὲ τῶν παρόντων τὸν λίθον, εὐθέως ἐδόξεν ὁ Κύριος λέγων· Ἀδάρα, δεῦρο ἐξω. Δεσπότης ὁ καλῶν, οὐδεὶς ὁ ἀντιλέγων. Ἀδάρα, δεῦρο ἐξω· πληροφόρησον Μάρθαν τὴν ἀδελφὴν σου, ὡς κελεύω, καὶ οὐχ ἰκετεύω. Ἀδάρα, δεῦρο ἐξω. Πρὸ τοῦ κατέλθω, ἐξεῴθε (48)· ἐν σοὶ τὸν ἀρραβῶνα, ἐν ἐμοὶ τὸ τέλειον. Ἀδάρα, δεῦρο ἐξω.

ens in suavi illa propositionis solius commutatione. Tu ergo, priusquam morte inferna petam, esto hominibus præco; tuam resurrectionis, ut primitiarum: meaque illius, ut perfecti; nempe ut ejus,

Ε. Μὴ οὖν τὸν Κύριον πολλὰς φωνὰς βεβηλέναι. Ἄπαξ ἐλάλησε, καὶ ὃν ἐπλάσεν, ἤγειρεν. Οὐτε γὰρ ὡς Ἡλίας ἐκλαυσεν· οὐτε ὡς Ἐλισαῖος ἀπόρησε. Μονοφθόγγῳ φωνῇ (49) διύπνισε τὸν παρ' αὐτῷ καθυδόντα, εἰπὼν, *Λάζαρε, δεῦρο ἔξω* εἰς ὁ λόγος, καὶ διάφορα τὰ θαύματα. Μόνον ὁ Κύριος ἐφώνησε, *Λάζαρε, δεῦρο ἔξω*, καὶ εὐθέως αἱ σάρκες ἀπεπληροῦντο· αἱ τρίχες ἀντεφύτοντο (sic)· αἱ ἀρμονίαι συνεδραμοῦντο· αἱ φλέβες καθαρῷ αἵματι ἀντεγεμίζοντο· ὁ ᾄδης κάτωθεν κοπτόμενος τὸν Λάζαρον προέπεμψεν· ἡ ψυχὴ Λαζάρου παρακρατούμενη (50), καὶ ὑπὸ τῶν ἀγγέλων παρακαλουμένη, τὸ ἴδιον εἰς τὸ ἴδιον μετεχωνεύετο· καὶ τὸ πάντων ἐνδοξότερον (51) ἦν, ὅτι πανταχόθεν δεδεμένος ἦν τοὺς πόδας καὶ τὴν ὤφιν κηρίαις, καὶ ἀνεμποδίστως ἐβάδιζε. Διὸ καὶ ὁ Κύριος δραστηώτερον πρὸς τοὺς παρόντας ὄχλους παρεκελεύετο, λέγων· *Αὔσατε αὐτὸν, καὶ ἄφετε ὑπάγειν*. Βλέπε τὴν τοῦ Κυρίου πραγματείαν, καὶ πῶς τὰ πάντα σοφῶς οἰκονομεῖ. Πρὸς πληροφορίαν τῶν παρόντων ἔλεγε· *Αὔσατε αὐτὸν, καὶ ἄφετε ὑπάγειν*, ὡς τὸν λίθον ἀπεκυλίσατε, καὶ τὸν τάφον ὑπεδείξατε, καὶ τῆς ὁσφρήσεως μετήσχετε, καὶ τὰ νεκροτάφια ἐλύσατε· τὸ μὲν, εὐλογίαν τηροῦντες (52)· τὸ δὲ, ὡς μάρτυρες φυλάττοντες. Ἐκὼν ἀπιστήσωσιν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι ὡς οὐκ ἀνέστη Λάζαρος, δείξατε τὰ νεκροτάφια· ἐμφανίσατε σουδάρια ὡς ὁ παραλυτικὸς τὸν κράβατον. Ἡμεῖς δὲ τὰ βατα τῶν φοινίκων βαστάζοντες (53) εἰπωμεν· *Ὁσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις*· εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου. Αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, σὺν τῷ παναγίῳ καὶ ζωοποιῷ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΛΟΓΟΣ Δ'.

Ὁμιλία (54) εἰς τὴν γυναικα τὴν ἀμαρτωλὸν, τὴν ἀλείψασαν τὸν Κύριον μύρῳ, καὶ εἰς Φαρισαῖον. Τῇ μ. δ' (55).

Ἰκανῶς (56) ἡμᾶς πρῶτην ἐψυχαγωγῆσεν ὁ Χριστὸς

III Reg. xvii, 20. IV Reg. iv, 27. Marc. ii, 12. Joan. v, 9; Math. xxi, 9. Luc. vii, 36 sqq.

cui mors gustata tantum, omnino mortua sit; qui resurgens ex mortuis, jam non moriar, sed æternæ vitæ mortalibus universis aditum pandam.

(49) *Μονοφθόγγῳ φωνῇ*. Velut recta una simplici oratione, qualem refert evangelista, forte etiam breviori, pro Hebrææ et Syriacæ linguæ contractione, qua Dominus locutus est. Potuit etiam velut interjectione loqui, eaque excitare a monumento dormientem sibi Lazarum : *μονοφθόγγῳ φωνῇ*, quasi voce monosyllaba, evocare.

(50) *Παρακρατούμενη*. Novo robore aucta, Dominica voce : τὸ ἴδιον εἰς τὸ ἴδιον μετεχωνεύετο. Corpus proprium, quo vixisset, in proprium transmutando conflagrat : aptando ad pristinos usus, ac dotes restituendo, quibus olim suum continebat.

(51) *Τὸ πάντων ἐνδοξότερον*. Sic Andreas Cretensis, alique, eam circumstantiam merito suspiciunt : eratque ad stuporem vere maximum, ut homo tandiu sepulcro depositus, totus vincetus et involutus, ceu membris liber, procederet, seque aspectandam turbæ toti ipse rediivus daret.

(52) *Τὸ μὲν, εὐλογίαν τηροῦντες*. Respicit perantiquum morem fidelium servandū ut quid sacrum, quæ sacro alicui vel adhæsisset, vel fuisset usui; ac ceu benedictionem ab eo relictam : qui ritus, etsi

V. Tu vero, amice, cum audis, Lazare, veni foras, ne putaveris plures Dominum jactasse voces. Semel locutus est, eumque suscitavit quem plasmaverat. Neque enim deploravit sicut Elias : neque sicut Elisæus : dubitavit. Unius soni voce excitavit a somno dormientem apud ipsum, dicens : *Lazare, veni foras*. Sermo unicus, et miracula diversa. Solum voce protulit Dominus : *Lazare, veni foras*, confestimque repletæ sunt carnes, pili suis locis plantati, compages consertæ, venæ puro pro putri repletæ sanguine, inferne percussus infernus Lazarum emisit. Confirmata anima Lazari, atque ab angelis sanctis evocata, proprium in proprium transmutando conflagrat. Omnibus vero clarius et illustrius erat, ut undequaque pedes et faciem institis vincetus, libere ambularet. Ideo etiam Dominus præsentibus turbis efficacius majorique auctoritate præcepit dicens : *Solvite eum, et sinite abire*. Vide Dominicam in agendis solertiam, et ut omnia sapienter gerat. Ut certam fidem astantibus faceret, dixit : *Solvite eum, et sinite abire*, quemadmodum revolvistis lapidem, et sepulcrum ostendistis, percipistisque olentiam, ac sepulcralia solvistis : qua servantes ut benedictionem : qua velut testes custodientes. Si pontifices Phariseique increduli, quasi Lazarus non surrexerit, inficias ierint, exhibete sepulcralia, palam proferte sudaria, quemadmodum paralyticus grabatum. Nos vero ferentes ramos palmarum, dicamus : *Hosanna in excelsis* : *Benedictus qui venit in nomine Domini*.

Ipsi gloria et imperium, cum sanctissimo et vivifico Spiritu, nunc et semper, in sæcula sæculorum. Amen.

ORATIO IV.

Homilia in mulierem peccatricem, quæ unxit Dominum unguento, et in Phariseum. Magna quarta feria.

I. Abunde nuper, apud Zachæum convivans Chri-

in eum olim Dormitantiū ille Hieronymi, nostrique sectarii, deblaterent, etiamnum utrique Ecclesie sanctus merito perseverat, perseverabitque, ut et reliqua apostolica, usuque universali, christiana vere pietate recepta.

(53) *Τὰ βατα τῶν φοινίκων βαστάζοντες*. Alludit ad futurum statim insequenti Dominica Christi triumphum, quo velut redeuntē a Bethania Dominum, ubi pridie cum suscitato Lazaro, ungentē etiam ipsius sorore Maria, celebri convivio exceptus esset, continuata festivitate Græci suscipiunt, qua de re, elegantissime nec paucis præfatus Andreas : Amphilochoius leviter tantum innuit.

(54) *Ὁμιλ.* Hanc homiliam ex apographo Sirmondiano evulgavit Combefisius. Eandem ediderant Savilius et Morellus inter opera Chrysostomi supposita. Neque illam prætermisit Montfauconius in sua ejusdem Chrysostomi editione : exstatque in Appendice ad tom. X, pag. 799-806, absque nomine auctoris : quam tamen Amphilochoio tribuit doctissimus editor tom. XIII, in indice, v. *Ἰκανῶς*.

(55) *Τῇ μ. δ'*. Apud Montfaucon. *τῇ ἀγίᾳ καὶ μεγάλῃ δ', in sancta et magna feria iv*.

(56) *Ἰκανῶς, x. τ. λ.* Significat huic se assensum orationem in Zachæum habuisse, sed ea desideratur,

stus, nos recreavit. Ubi enim is convivatur, et simul recumbit cum hominibus, nostroque et potu et mensa fruitur, in lætum omnia sermonem transferuntur. Quis enim, dum cœli ac terræ auctorem in publicanorum meretricumque, seu illorum qui nefanda perpetraverant publicanam videt subintrantem domum: eumve qui fruges præbet, humanum manibus accipientem panem; seu uvarum largitorem, potus communione torcularia benedicentem: non eam rem festo lætæque celebritati, merito deputaverit? Fuerit plane hæc festivitas, hæc lætitia convivii angelici: ut Dominus cum servis, Deus cum hominibus; communi iudex potitus mensa videatur cum reis. Idcirco enim, cœlo non deserto, in terram venit: estque factus homo, divinitate haudquaquam deposita; ut etiam mare navigans, mundi huius pelago tempestate jactatos, de peccati fundo extraheret: vicisque et urbes circumiens, angipertusque et semitas atque aditus circumcursans, errantes in triviis ceu ⁹⁵ *oves non habentes pastorem* ad proprium ovile reduceret. Ipse namque est, qui ovem errantem quærit, quique nonaginta novem relictis ad unam perquirendam advenit ⁹⁶. Quippe quærebat unam; nec spernens multas, nec unam multitudini præferens. Nihilominus tamen reliquit nonaginta novem: par enim erat ut tuto in caula morarentur; unam autem illam progressus quærebat, ut ne diabolo præda cederet. Nam ovis absque pastore prompta feris parataque cœna: anima que signaculo carens, insidiis dæmonum exposita. Propterea nuper Zacchæum ⁹⁷, velut ovem ex lupi ore abripuit, commiscuitque caulæ, et signaculo donavit. Sicut enim pastor errantis ovis capturam meditans, sinit cicuratum animal, ut libero pastu resilientem venatum trahat: ita et

⁹⁵ III Reg. xxii, 17. ⁹⁶ Matth. xviii, 12; Luc. xv, 4. ⁹⁷ Luc. xix, 9.

ut et pleraque tanti viri opuscula, et præsertim docti illi tractatus in *Joan.*, quorum fragmenta plura damus sub finem.

(57) *Τῇ κοινωνίᾳ τοῦ ποτοῦ τὰς ληνοὺς εὐλογοῦντα*. Erat Christi usus tactusque, ceu consecratio quædam, pro ejusdem usus ratione: ut quibus ceu sacris et sacro ritu usus est, totam ad sacramenta necessariam antecedentem consecrationem contulerit; Ecclesia tantum adhibente caeremonias aliquas ad solemnitatem; ut in baptismo et Eucharistia, ubi nova antecedens consecratio materiæ, eo titulo, accidentalis est, ut theologi cum D. Thoma in p. Eodem itaque modo philosophatur de cibo et potu, pieque admodum, vere pius Amphilochius. Eadem etiamnum Græci pia religione, futura usui, sacro ministerio et incruento sacrificio, linteamina sacra, pontificem, ἀφιερῶντα τὴν Ἐκκλησίαν, consecrantem Ecclesiam; (quo actu peculiarissime gerit personam Christi Ecclesiam sibi in sponsam adiungentis, induunt; ut is totus λελαζαρωμένος, seu instar Lazari iis involutus, id peragat sacri officii: usu tactusque sic adhibita consecraturus: quam caeremoniam, quanquam Euchologium non habet, communi tamen probatam usu, tum ab aliis didici, tum nuper ἀπὸ φωνῆς et viva voce illustrissimi metropolitæ τῆς ἁγίας Μαρτῆς Parisiis hospitantis, audiui: quo eodem titulo, massam totam ex qua sumptus est ὁ ἅγιος ἄρτος, et confectum Dominicum corpus, sanctam habent et ἀντίσω-

A παρὰ Ζακχαῖου ἐστιώμενος. Ὃπου γὰρ Χριστὸς ἐστιᾶται, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανακλίνεται, καὶ ποτοῦ καὶ τραπέζης ἀπολαύει τῆς ἡμετέρας, πρὸς τὸν τῆς εὐφροσύνης μεταάγεται λόγον. Τίς γὰρ τελωνῶν, ἢ πορνῶν, ἢ τῶν τὰ ἄρῃετα ἐργασαμένων δεινὰ, τὸν οὐρανοῦ ἢ καὶ γῆς Ποιητὴν, στέγην ὑπελθόντα τελωνικὴν βλέπων· ἢ τὸν τῶν ἀσταγίων δοτῆρα, ἄρτον ἀνθρώπινον μετὰ χεῖρας λαμβάνοντα, ἢ τὸν τῶν βοτρυῶν χορηγόν, τῇ κοινωνίᾳ τοῦ ποτοῦ τὰς ληνοὺς (57) εὐλογοῦντα· μὴ ἑορτὴν καὶ πανηγυριν θέσθαι τὸ πρᾶγμα δικαιοσύειν; Αὕτη ἀληθῶς ἑορτὴ· αὕτη ἀληθῶς ἀγγελικῆς ἐστιᾶσεως εὐφροσύνη, τὸ τὴν Δεσπότην, μετὰ δούλων· τὸν Θεόν, μετὰ ἀνθρώπων τὸν δικαστὴν, μετὰ τῶν ὑπευθύνων ὁρᾶν κοινῇ ἀπολαύοντα τραπέζης. Διὰ γὰρ τοῦτο ἐπὶ γῆς ἦλθεν, οὐκ ἔρημον καταλιπὼν τὸν οὐρανόν· καὶ ἄνθρωπος γέγονεν, οὐκ ἀποδὺς τὸ εἶναι Θεός· ἵνα καὶ τὴν θάλασσαν πλέων, τοὺς εἰς τὸ βιωτικὸν χειμαζομένους πέλαγος, ἐκ τοῦ βυθοῦ ἀνασύρῃ τῆς ἁμαρτίας· καὶ κώμας καὶ πόλεις περὶών, στενοπούς καὶ ἀτραπούς, καὶ ἐπιδρόμους περιτρέχων, τοὺς ἐν ταῖς τρύδοις πλανωμένους ὡς ἀποίμιατα πρόβατα, ἐπὶ τὴν ἰδίαν ἐπαναγάγῃ ποιμνὴν. Αὗτος γὰρ ἐστὶν ὁ τὸ ἀπολωλὸς πρόβατον ἐπιζητῶν, τὰ ἐννεμήκοντα ἐννέα καταλιπὼν, καὶ περὶ τὴν τοῦ ἐνδὸς παραγενόμενος ζήτησιν. Ἐξήτει γὰρ τὸ ἐν (58). οὕτε τῶν πολλῶν καταφρονῶν, οὕτε τοῦ πλῆθους τὸ ἐν προκρίνων. Ἀλλὰ τὰ μὲν ἐννεμήκοντα ἐννέα κατελίμηνεν· ἔδει γὰρ ἀσφαλῶς αὐτὰ ἐν τῇ μάντρᾳ αὐλῆζεσθαι· τὸ δὲ ἐν προῶν ἐξήτει, ἵνα μὴ θῆνῃ (59) τῷ διαβόλῳ γέννηται. Πρόβατον γὰρ ἀποίμαντον, θηρσὶν ἔτοιμον δεῖπνον. Καὶ ψυχὴ ἀσφράγιτος, δαίμονιν εὐεπιβούλευτος. Ὅθεν πρῶτον τὸν Ζακχαῖον ὡς πρόβατον ἐκ στόματος λύκου ἀφῆρπασε, καὶ τῇ μάντρᾳ συνέμιξε, καὶ σφραγίδος ἡξίωσεν (60)· ὡς γὰρ ποιμὴν πρόβατον ἀποπλανηθὲν θη-

ρον, absque alia consecratione. De quo Thessal.

(58) *Ἐξήτει γὰρ τὸ ἐν*. Ubique alii sensus: ubique τὸ ἐπιστατικὸν Amphilochii nostri, et acute movet dubia, et feliciter resolvit. Nonnihil ergo absonum illud, ut bonus pastor, unius causa, tot oves relictas spreverit; unamque nonaginta illis novem anteposuerit; recte hic deprecatur: huiusque inquisitionem, necessariæ salutis; derelictionem illarum, securitati, ascribit: nullis re ipsa spretis, aut errante prælata cæteris: nisi forte eam velimus prælationem, quod majori subsidio egens, quanquam indignior, Pastore humeris in caulam reportante, consecuta sit: nimirum sacramento incarnationis Dominicæ; quo re vera, Scripturæ phrasi, nonnulla vereque magna fuerit prælatio et prærogativa ovis errantis; non tamen quam Amphilochius non agnosci, et qua vere non errantium spretio ac injuria sit.

(59) *Προῶν... θῆνῃ*. Montf. περὶών, circumiens, rectius ut videtur. Mox ibid. θοῖνῃ, ubi conjiciebat Combel. θῆρα.

(60) *Καὶ σφραγίδος ἡξίωσεν*. Videtur loqui de signaculo, non quod character est, sive in baptismo, sive in adjuncta confirmatione, quæ peculiarissime dicitur σφραγίς, velut consignatione in Christi milites subnotans insigniensque; sed de signaculo, quod est gratia et charitas, quæ sola distinguit inter filios regni et gehennæ, facitque ut ne anima εὐεπιβούλευτος sit diabolo: Deo peculiariter protegentie

ρᾶσαι θέλων, χειρόθες ζῶων ἐξ, ἵνα ἀπολύτως νεμό-
μενον, τὸ ἀποπνέον ἐλκύσῃ θήραμα· οὕτω καὶ ὁ
τοῦ Θεοῦ Λόγος τὴν σάρκα, ἣν ἐκ τῆς Παρθένου ἀνέ-
λαβεν, ὡς πρόβατον ἐν νομῇ, ἐν τραπέζῃ Ζαχαρίου
ἀφῆκεν· ἵνα τῷ κοινῷ τῆς ἐστιάσεως νόμῳ ἐλκύσας
ἐν ποίμνῃ.

B. Ἀλλὰ τοῦτο μὴ συνιέντες οἱ Φαρισαῖοι ἐγόγγυ-
ζον, ὁρῶντες αὐτὸν μετὰ τελωνῶν ἐσθίοντα· ἀλλ' ἐκεῖνοι
μὲν ὡς ἀσκήδαι παλαιὸς διαβόρηγνύσθωσαν. Οὐ γὰρ
δύνανται τὸν νέον τῆς διδασκαλίας δέξασθαι λόγον.
Ἡμεῖς δὲ κατόπιν τοῦ φιλανθρωποῦ βαδίσωμεν ποι-
μένος· ὁ γὰρ Ζαχαῖος τὸν τελωνὴν τῇ λογικῇ τῶν
ἀποστόλων συνάψας ποίμνῃ, αὐτὸς καὶ τὴν πόρνην
τὴν ἁμαρτωλὴν, τὴν μυρίων κακῶν ἐργάτιν, ἐκ τοῦ
φάρυγγος τοῦ διαβόλου ὡς ἀμνάδα ἐλκύσας, τῇ ἀν-
επιηρέστῳ ἀπέδωκε μάνδρα. Ἴνα δὲ γινώτε καὶ τοῦ
Χριστοῦ τὴν φιλανθρωπίαν, καὶ τῶν Φαρισαίων τὴν
ἀλογίαν, καὶ τῆς ἁμαρτωλοῦ τὴν παλινῳδαν (61),
αὐτὰς ὅμιν τὰς εὐαγγελικὰς παραθήσομαι βῆσεις·
ἐὰν γὰρ τοῦ ὕψους τοῦ ἀναγνώστου ἐπακούσῃτε,
ῥηδῶς καὶ τῆς ἐρμηνείας τὴν ἐννοίαν ἀναμάξεσθε.
Ἡρώτησε, φησὶ, τις τῶν Φαρισαίων τὸν Ἰησοῦν,
ἵνα φάγῃ μετ' αὐτοῦ· καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸν οἶκον
τοῦ Φαρισαίου, ἀνεκλήθη. Ὁ χάριτος ἀφράστου!
ὡ φιλανθρωπίαν ἀρῶντος! καὶ Φαρισαῖος συνεστιᾷ-
ται, καὶ τελωνὰς οὐκ ἀποσεισεται· καὶ πόρνας προσ-
δέχεται, καὶ Σαμαρεῖτιδι διαλέγεται· καὶ Χαναναίαν
λόγου ἀξιοῖ· καὶ τῇ αἰμορροούσῃ τὸ κράσπεδον παρα-
χωρεῖ, καὶ οὐκ ἐπαισχύνεται. Ἰατρὸς γάρ ἐστι, πάν-
των τῶν παθῶν ἐραπτόμενος, ἵνα πάντας ὠφελήσῃ,
πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, ἀχαρίστους καὶ εὐγνώμονας·
ὅθεν καὶ νῦν ὑπὸ τοῦ Φαρισαίου κληθεῖς, εἰσέρχεται
εἰς οἰκίαν ὥστε μεστὴν κακῶν. Ὅπου γὰρ Φαρισαῖος,
ἐκεῖ πονηρίας οἰκητήριον· ἁμαρτίας καταγώνιον·
ὑπεροφίας ὑποδοχή. Ἀλλὰ καὶ οὕτως αὐτοῦ διακειμέ-
νης τῆς οἰκίας, οὐκ ἀπαξιοῖ παραγενέσθαι ὁ Κύριος.
Καὶ εἰκότως· ὥσπερ γὰρ ὁ ἥλιος· οὐ καταβλάπτεται,
βορβορῶν τὰς οἰκίας ἀκτίνας ἐπιβάλλων· ἀλλὰ τοῦ-
ναντίον, καὶ τὴν ἐνοῦσαν ἀηδίαν περιμάσσεται, μηδὲν
αὐτὸς ὑβρίζομενος· οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς, ὡς ἥλιος
δικαιοσύνης, πάντα ἐναγῇ καὶ βέβηλον τόπον κατα-
λαμβάνει, καὶ τὴν δυσώδη ἁμαρτίαν, ταῖς ἀκτίσιν αὐ-
τοῦ τῆς ἀγαθότητος ἀναλίσκει. Οὐχ ὕβριν, οὐ μείωσιν,
οὐ μολυσμὸν ὑπομένων κατὰ τὸν τῆς θεότητος λό-
γον (62).

Γ'. Ὅθεν ἐπένευσεν εὐθέως τῷ Φαρισαίῳ καλοῦντι·
ἤρεμῶν, σιωπῶν. ἀνεξέλεγκτον αὐτοῦ τὸν βίον ἀφείλ-
ηρώτων μὲν, ἵνα ἀγιάσῃ τοὺς κληθέντας, τὸν καλέ-
σαντα, τῆς οἰκίας τὰ συστήματα, τῆς πολιτείας τὰ

A Dei Verbum, quam de Virgine carnem accepit, ceu
ovem in pascua, in mensa Zacchæi dimisit, ut
communi lege convivii in suam trahens familiari-
tatem clanculum suo ovili adjungeret.

αὐτοῦ πρὸς συνουσίαν, λαμβανόντως τῇ οἰκίᾳ συζευ-

II. Cæterum, qui id nescirent Pharisei, mur-
murabant videntes manducantem cum publicanis²².
Enimvero rumpantur illi ceu utres veteres²³:
haud enim novum doctrinæ sermonem capere pos-
sunt. Nos porro, sequamur benignum pastorem.
Nam qui publicanum Zacchæum, rationali aptavit
apostolorum ovili; ipse nihilominus meretricem
illam peccatricem, post innumera patrata mala,
B a diaboli faucibus ceu agnam abstractam, inviola-
bili caulæ reddidit. Ut autem et Christi humanita-
tē noveritis, et a ratione alienam Phariseorum
mentem, aversumque peccatricis iter, ipsas vobis
evangelicas voces proponam. Mox enim ut lectionis
contextum obaudieritis, facile etiam expositionis
sensem exprimetis: Rogavit, inquit, Jesum qui-
dam de Phariseis, ut manducaret cum illo. Et in-
gressus domum Pharisei, discubuit. O ineffabilem
gratiam! O inexplicabilem humanitatem! Et convi-
vatur cum Phariseis, nec publicanos repellit. Et
suscipit meretrices; disseritque cum Samaritana²⁴;
et Chananeam allocutione dignatur²⁵; atque sim-
briam hæmorrhoidisæ cedit²⁶, nec erubescit. Nam
C medicus est, omnes contrectans morbos, ut juvet
omnes; malos bonosque, ingratosque et gratos ac
benevolos. Unde et modo a Phariseo vocatus dom-
um ingreditur, velut malorum plenam. Ubi quip-
pe Phariseus; illic malitiæ domicilium, diver-
sorium peccati, arrogantis fastusque receptaculum.
Verum, neque sic affecta domo, dedignatur Domi-
nus accedere: idque merito. Quemadmodum enim
nihil soli damni, missis in cœnum radiis propriis,
accipit: quin potius, nulla sui injuria et læsione,
etiam illi insitam turpitudinem abstergit: ita et
Christus velut justitiæ sol, execrabilem omnem
profanumque locum occupat, ac grave olens pec-
catum, bonitatis suæ radiis absument, nihil ipse
D dedecoris, nihil minutionis, nihil sordium susti-
nens contrahensque, ratione deitatis.

III. Hinc statim Phariseo vocanti annuit, ac-
quiescens, tacens, ejus vivendi rationem irreprehen-
sam dimittens. Primum quidem, ut vocatos sanctifi-
cicaret; ut vocantem, familiæ cœtus, usibus huma-

²² Luc. xix, 7. ²³ Matth. ix, 17; Marc. ii, 22; Luc. v, 37. ²⁴ Joan. iv, 7. ²⁵ Matth. xv, 24. ²⁶ Matth. ix, 20.

quem ut filium ea agnoscit. de quo et Paulus præ-
cipue signaculo, II Cor. i, 22: Qui et signavit nos, et
dedit pignus Spiritus in cordibus nostris, velut nimi-
rum altero alterum explicante.

(61) Παλινοδ. Montf. cum Combef. παλινω-
δία.

(62) Κατὰ τὸν τῆς θεότητος λόγον. Videntur
Græca sonare, ut quod spectat ad ipsam deitatem,
ei qua Deus est, nihil ex malorum communionē ipse

mali perpassus sit, quomodo verum habet de omni
omnino malo, quod etiam vocant defectus naturalis.
Si vero etiam ad humanitatem extendatur oratio,
restringenda erit ad malum culpæ, quo prorsus, ut
etiam homo, quanquam versans cum peccatoribus, za-
τὰ τὸν τῆς θεότητος λόγον, juxta quod petit ratio di-
vinitatis, et ut illi consentaneum est, mansit im-
munis: quod secundum videtur magis consequens.

nis comparatos cibos : tum vero, ut ex acubitu, ex esu potuque, ac ciborum sumptu, non phantasma esse, quod sit factus homo, ostenderet; præterea autem, quod meretrix esset accessura, atque ferventem illum accensumque illic exhibitura poenitentiae modum. Propterea annuit confestim vocanti Pharisæo, ut coram Scribis et Pharisæis sua ipsius lugubriter depromens mala, qui debeant peccatores, tristitia pro peccatis placare Deum, ipsos doceret. Nam ecce, inquit, mulier in civitate, quæ erat peccatrix. Mulier, natura fragilis : primum illud diaboli rete, erroris initiatio, doctrix prævaricationis; facta illa quidem in adiutorium, sed quæ hostem sese exhibuit; facta quod spectat ad naturam, bona; sed quæ malam, voluntatis proposito, se ipsam fecit : quæ ostendit ligni pulchritudinem, et paradisum amisit. Et ecce, inquit, mulier in civitate, quæ erat peccatrix, quæ portaret Evæ onera, quæ multis malis esset onusta. Porro, priorum ejus morum largitatem dico, ut noveritis ipsius poenitentiae magnificentiam.

IV. Assumpto Deus osse de Adami latere *, eoque carne aucto, Evam fecit, quam et mulierem vocavit, Adæ adjutricem dedit. Post vero peccatum legisque transgressionem, postquæ ejectionem e paradiso, divinaque ultione adscitam mortem; ut ne morte funditus absumptum depereat humanum genus, militant nuptiæ adversus mortem : ut illæ quidem serant, hæc autem metat; cædat ista, illæ germinant. Quod porro post mortem subjectum hominem, conjugii gratia concessa sit : inde liquet, quod Adam, postquam exierat de paradiso, Evæ sit copulatus : scriptum est enim quod post egressum ex paradiso, tunc cognovit Adam uxorem suam *. Ante ergo peccatum, virginitas erat : quæ naturæ tunicae absque sorde servaret. Post autem transgressionem, post mortis sententiam est inductum conjugium, ut scaturigine vinceret haurientem mortem, genituraque vindemiantem superaret. Quia igitur ad generis conservationem naturæque cremepum data fuit conjugii lex, inseruit Deus, masculo quidem voluptatem; feminam autem ceu lenocinio quodam et philtro adulante, donavit; non prolectandis more meretricio ad coitum, sed legitime copulandis in matrimonium. Quare honorabilis apud Deum legitima conjugii mistio, quæ autem

* Gen. II, 21. * Gen. IV, 1.

(63) Τρόπων. Montf. κακῶν, malorum; quod utique rectius esse insinuare videtur vox subsequens μεταβολας.

(64) Ἀλλὰ μετὰ τὸ ἀμαρτεῖν. Idem pluribus, et inductum occasione peccati ac ex ejus prævisione matrimonium, Nyssenus, l. I De officio hominis, Damasc. lib. IV, et alii : majori forte pietate quam veritate. Quanquam enim propagatio quæ est carnali generatione ex legitima copula, nonnihil crassa sit et humilis, digniusque videretur ut Deus ipse nobis corpora sicut Adamo aptaret, haud tamen talis videri debet, iis sublati quæ accesserunt ex peccato, ut minus deceat hominem, pro illo etiam statu, qui nec ipse omnino a conditionibus vitæ animalis absolutus esset. Quod autem Adam non

βρώματα · ἐπειτα δεικνὺς, ὡς οὐ φάσμα ἦν ἡ ἐνανθρώπησις; ἐκ τῆς ἀνακλίσεως, τῆς βρώσεως, τῆς πόσεως, τῆς τῶν σιτίων δαπάνης. Ἄλλως δὲ, ἐπειδὴ ἔμελλεν ἡ πόρνη προστείνειν, καὶ τὸν θερμὸν ἐκείνον καὶ διάπυρον τῆς μεταβολῆς δεικνύειν τρόπον διὰ τοῦτο καλοῦντι τῷ Φαρισαίῳ ἐπινεύει ταχέως, ἵνα ἐπ' ὅψει Γραμματέων καὶ Φαρισαίων τὰ οἰκεία ἐκτραγυδῆσουσα κακὰ, διδάξῃ αὐτοὺς, πῶς δεῖ τοὺς ἀμαρτωλοὺς ἐπὶ ταῖς ἀμαρτίαις στυγνάζοντας, ἐξευμενίζεσθαι Θεόν. Ἰδοὺ γὰρ, φησὶ, γυνὴ ἐν τῇ πόλει, ἥ τις ἦν ἀμαρτωλός. Γυνὴ ἡ εὐλόγιθος φύσις, τὸ πρῶτον δίκτυον τοῦ διαβόλου, ἡ τῆς πλάνης εἰσαγωγὴ, ἡ τῆς παραβάσεως διδάσκαλος ἡ βοηθὸς μὲν γενομένη, πολεμία δὲ ἀναδειγθεῖσα ἡ γενομένη κατὰ φύσιν καλὴ, ἐκ προαιρέσεως δὲ ἀποδειχθεῖσα κακὴ ἡ τὸ κάλλος τοῦ ξύλου δείξασα, καὶ τὸν παράδεισον ἀπολέσασα. Καὶ Ἰδοὺ γυνὴ, φησιν, ἐν τῇ πόλει, ἥ τις ἦν ἀμαρτωλός, τὰ τῆς Εὕας φέρουσα βάρη, πολλοὺς κακοὺς βριθομένη. Ἐρῶ δὲ αὐτῆς τῶν προτέρων τρόπων (65) τὴν διαψύλειαν, ἵνα γνῶτε αὐτῆς τῆς μεταβολῆς τὴν πολυτέλειαν.

Δ'. Ὁ Θεὸς ἐκ τῆς πλεονεξίας τοῦ Ἀδὰμ ὁστέον λαβὼν, καὶ τοῦτο σαρκώσας, τὴν Εὐαν εἰργάσατο, ἣν καὶ γυναῖκα καλέσας, ἔδωκε βοηθὸν τῷ Ἀδὰμ. Ἀλλὰ μετὰ τὸ ἀμαρτεῖν (64), καὶ παραβῆναι τὸν νόμον, καὶ ἐκβληθῆναι τοῦ παραδείσου, καὶ θάνατον τὸ ἐπιτιμιον λαβεῖν ἵνα μὴ τῷ θανάτῳ δαπανώμενον ἀρδὴν τὸ γένος ἀπώληται, γάμος ἐπιστρατεύει τῷ θανάτῳ. Ἰνα ὁ μὲν σπείρῃ, ὁ δὲ θερίξῃ ὁ μὲν τέμνῃ, ὁ δὲ βλαστάνῃ. Καὶ ὅτι μετὰ τὸ ὑποβληθῆναι θανάτῳ, ἡ τοῦ γάμου ἐδόθη χάρις, δῆλον ἐκ τοῦ, τὸν Ἀδὰμ μετὰ τὴν ἐξόδον τοῦ παραδείσου συναφθῆναι τῇ Εὐᾷ. Γέγραπται γὰρ ὅτι, μετὰ τὸ ἐξελεῖν ἐκ τοῦ παραδείσου, τότε ἔγνω Ἀδὰμ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ· πρὸ τῆς ἀμαρτίας οὖν, παρθενία ἦν ἀμόλυντον τηροῦσα τὸν χιτῶνα τῆς φύσεως. Μετὰ δὲ τὴν παράβασιν, μετὰ τὴν τοῦ θανάτου ἀπόφασιν, ὁ γάμος ἀντείστηχθη, ἵνα ἀντὶ τοῦ θανάτου νικῆσθαι βρώων, καὶ τρυγῶντα ἡττησθαι φύον. Ἐπεὶ οὖν ἐπὶ τῇ συνοχῇ τοῦ γένους, καὶ ἐπὶ αὐξήσει τῆς φύσεως, ὁ τοῦ γάμου ἐδόθη νόμος· τῷ μὲν ἀνθρώπῳ ἡδονὴν ἐνέσπειρε· τὸ δὲ θῆλυ, θεωπευτικὸν ἐποίησεν· οὐχ ἵνα ἐταιρικῶς πρὸς μίξεις ἐρεθίζωνται· ἀλλ' ἵνα ἐννόμως πρὸς γάμον συνάπτονται. Ὅθεν ἡ μὲν ἐνθεσμος τοῦ γάμου μίξις τιμία παρὰ τῷ Θεῷ. Ἡ δὲ πρὸς χάριν τῶν ἡδονῶν ἐκτελούμενη, θανάτῳ ὑποβέβληται (65). Τίμιος γὰρ

nisi a peccato Evam cognoverit, non eo fuit, quia nisi peccasset non esset cogniturus, sed quia intra modicum illud tempus vix sex horarum a conditione ad lapsum, congruum non fuit : cum a Dei potius cultu et perficiendo usu scientiæ animo, imperiisque in subjecta quæque animalia executione, adeoque a spiritalibus inchoandum esset, eisque nonnihil temporis statim a creatione impendendum : qua etiam ratione, neque legitimus id temporis comedisse quidquam, excepto ligno scientiæ.

(65) Θανάτῳ ὑποβέβληται. Quando nimirum ita est voluptatis solius causa, ut legitimū matrimonii fines exeat, ut satis se auctor ipse declarat; alioqui enim concedit Paulus nuptias in remedium concupiscentiæ I Cor. VII, 9 : Quod si non se continent,

ὁ γάμος ἐν πᾶσι, καὶ ἡ κοίτη ἀμάρτων· πόρνος δὲ καὶ μοιχοὺς κοινεῖ ὁ Θεός. Αἱ οὖν χάριν παιδογονίας ἐννόμως τοῖς ἀνδράσι μιγνύμεναι, ἀνεγκλητοὶ εἰσιν ὥσπερ ἡ Σάρρα, καὶ ἡ 'Ρεβέκκα, καὶ ἡ 'Ραχὴλ· καὶ εἰ τις ἄλλη ἀπ' αὐτῆς· αἱ δὲ λόγῳ ἡδυπαθείας τοὺς νέους πρὸς ἀκολασίαν διεγείρουσαι, ὡς φθείρουσαι τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ, παραδίδονται φθορᾷ. Εἰ τις γὰρ, φησὶ, φθείρει τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ, φθερεῖ τοῦτον ὁ Θεός· ὣν καὶ αὕτη μία ἦν, ἡ μετὰ χεῖρας ἀμαρτωλός. Τὴν γὰρ φύσιν κατηλεύσασα, καὶ ταῖς ἔξωθεν βαφαῖς τὰς παρειὰς φοινίσσουσα, καὶ τέχνην βιαζομένη φανῆναι καλὴν, τοὺς νέους πρὸς ἀκολασίαν ὑπέσυρεν, ἀπροόπτως (66) αὐτοὺς εἰς τὸ τῆς πορνείας ἀποκλίνουσα (67) βάραθρον.

arie contendens videri pulchra, adolescentes incaute in luxuriam subtrahebat.

Ε'. Ταῦτα δὲ λέγω, οὐ κωμῶδῶν αὐτὴν ἐφ' οἷς ἔδρασε πρὶν· ἀλλ' ἐπαινῶν αὐτὴν, ἀφ' οἷων, οἷα γέγονεν ἄφω. Λέγω γὰρ τίς ἦν πρῶτη, ἵνα δείξω τίς γέγονε νῦν· λέγω αὐτῆς τῆς ἀμαρτίας τὰ πταίσματα, ἵνα δείξω τῆς μετανοίας τὰ κατορθώματα. Ἀλλ' αὕτη, ἡ τῷ σώματι οὐκ ἀμέμπτως χρησαμένη τὸ πρὶν· τοὺς μὲν διὰ βοστρύχων σαγηνεύουσα, τοὺς δὲ διὰ δακρύων φαρμάττουσα, τοὺς δὲ διὰ λήμματος ρογτεύουσα, πάντας δὲ πανταχόθεν εἰς τὸν βάραθρον τῆς ἀκολασίας προσκαλούμενη, τὸν αἰσχρὸν αὐτῆς καὶ ἡδυπαθῆ ἔρωτα εἰς θεῖον καὶ ἐπουράνιον μεταβάλλει φῶλτρον. Ὡς εἶδε γὰρ τὸν Ἰησοῦν, ποτὲ μὲν ἀδέως τῇ Σαμαρείτῃ διαλεγόμενον, ποτὲ δὲ τὴν Χαναanaίαν προσιέμενον, ἄλλοτε τῆς αἰμορροούσης ἀνακηρύττοντα τὴν κλοπὴν, καὶ πῇ μὲν τελώναις συνεσθίοντα, πῇ δὲ τῶν Φαρισαίων τοὺς οἴκους καταλαμβάνοντα, ἐλογίζετο ὅτι· Εἰ πόρνος καὶ ἀμαρτωλὸς καὶ τελώνας προσέεται, μέχρι πότε ἀκαθέκτως οἰστρώσα, τὸ τῆς ἀμαρτίας πέλαγος ἀντιῶ; Οὐ μένω νέα, οὐ μένω καλὴ· πάντα γὰρ παρέρχεται, πάντα μαραινεται, καὶ ἄνθη, καὶ κρίνα, καὶ τῶν προσώπων τὰ κάλλη. Τί οὖν πάθω ἐφ' οἷς ἔδρασα; Ἡδὴ γὰρ τὸ τῆς γεέννης πῦρ ἐννοῶ, ἥδη μου τὴν ψυχὴν μετὰ γυνωσὶς λαμβάνει, ὅτι ἐπ' ὀλέθρῳ τῶν ψυχῶν βιαζομένη φανῆναι καλὴν, ἐν ταῖς ἀγυαῖς τῆς πόλεως, ἐν ταῖς ἀγοραῖς, ἐν ἀμφοδείοις ἔτρεχον, δίκτυον μὲν τοὺς πόδας ἔχουσα, καὶ σαγῆνην τὴν γλῶτταν. Ὡς πόσους νεανίσκους κατέβλεξα, μεστὸν ἀναιδείας βλέμμα περιέρουσα! Ἐπὶ λύμῃ γὰρ τῶν θεατῶν ὠραιζομένη, πῇ μὲν πολυπλόκοις σειραῖς τὴν κεφαλὴν ἐπύργουν, πῇ δὲ νομάδας πλοκάμων ἐκ κορυφῆς εἶων κατὰ μετώπου χαλᾶσθαι. Ἀλλοτε δὲ τὰς παρειὰς ἐφοίνισσον, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς κατέγραφον. Καὶ ἄλλοτε δακρύων λιθάδας ἤφιον, τῇ κολακείᾳ ἐτραχηλίζουσα τὴν ψυχὴν. Τίς οὖν ἐπὶ τούτοις γένομαι; Τίνα ἱατρὸν εὗρω

* Hebr. xii, 5.   * I Cor. iii, 17.

nubant. Acceditque ratio, quia nusquam ratio præcepti, seu actus concessi, cadit sub præcepto, nisi forte cui illa substantialis est. Quanquam ergo coeat narius non sine generationis, siquæ in eo actu nonnulla deordinatio, quia tamen nihil facit vitium, directe saltem, et sub rigorosa obligatione, nec præsumit actum non concessum, non peccat saltem graviter: ut neque qui comedit nulla necessitate,

consuminatur ad voluptatum gratiam, vindictæ mortis obnoxia est. *Honorabile enim connubium in omnibus, et torus immaculatus: fornicatores vero et adulteros judicabit Deus* *. Quæ ergo mulieres suscipiendæ prolis gratia legitime commiscetur viris, sine crimine sunt: quemadmodum Sarra et Rebecca et Rachel, et si quæ alia sequitur. Quæ autem ratione voluptatis adolescentes ad libidinem provocant; velut quæ violent Dei templum, in interitum traduntur. *Si quis enim, inquit, templum Dei violaverit, disperdet illum Deus* *: e quibus et hæc erat, quam præ manibus peccatricem habemus. Velut enim sordide venia exponens cauponansque naturam, genasque ascitiis pigmentis purpurans, ac declinans depellensque in fornicationis barathrum,

V. Dico autem hæc, non ut traducam ob prius gesta, sed laudans, ut talis ex tali sit facta. Dico siquidem, quæ esset olim, ut quæ modo evaserit, ostendam. Dico peccati ipsius errata, ut exhibeam penitentiae merita. Verum, cui non absque crimine constiterat usus corporis; quæ alios quidem cincinnis caperet, alios oculorum lenocinio falleret; consilio alios seduceret, omnes undequaque in luxuriae barathrum provocaret, suum illum turpem mollemque amorem, in divinum cælestique philtrum transtulit. Ut enim Jesus cognovit, modo quidem libere cum Samaritana miscens sermonem: modo Chanaanæam recipientem; alio item loco, sanguine fluentis furum prædicantem; atque hic quidem cum publicanis manducantem; hic Phariseorum adeuntem domos; sic secum cogitavit: Cum is meretrices et peccatores publicanosque recipiat, quandiu impotenti cæstro percita, peccati pelagus haurio? Non manet juvenus; non pulchritudo: nam prætereunt omnia; cuncta marcescunt, floresque et lilia et vultuum species. Quid mihi ergo accidet pro his quæ feci? Jam enim gehennæ ignem cogito; jam penitudo animum corripit, quod in perniciem adolescentum studens parere pulchra, per vias civitatis perque plateas et bivia currens, pedes quidem, rete; linguam autem, sagenam habuerim. O quam multos demulsi juvenes, plenum impudentia circumquaque versans oculum! Splendide enim ornata in perniciem spectatorum; qua sinuosis resticulis plexuque vario caput fastigiabam, qua vagos ab vertice crines a fronte laxabam. Quandoque autem rubricabam genas, oculosque stibio sublinebam. Quandoque etiam lacrymarum latices mittens, animum adulatrix præcipitem dabam. Quæ igitur in his fuero? Quem innumerabilium isthæc morborum in-

et sola causa voluptatis, nullo inde gravi damno alicujus. — Id vero caute legas velim.

(66) Ἀπροόπτως. Deest hæc vox apud Montf., quæ tamen apposita satis esse videtur.

(67) Ἀπροόπτως αὐτοὺς ἀποκλίνουσα. Velut improvisos, quomodo Davidem in adulterium impulit, nihil ejusmodi cogitantem improvisumque, cōspecta temere Bethsabe (II Reg. xi, 2 sq.).

veniam medicum? Si res meas hominibus dixero, A inutilis mihi fuerit hujusmodi publicatio. Sed num mala occultavero? At nequeo latere. Quem enim latuero, Deum latere non valens? Quo ergo fugiam, cui omni loco iudex occurrat? Ille quidem non manifestus; sed qui mala mea ubique redarguat. Una mihi spes salutis reliqua est; unus vitæ propositus commeat, ut nimirum Jesum noverim, et ad illum accurram. Qui enim publicanos suscipit, non repudiabit meretricem; qui communi cum Pharisæis epulo comedit, peccatricis lacrymas non repellit. Ut ergo cognovi divertisse apud Simonem Pharisæum, ad illum accedam. Quid vero accedens petam? Num oculorum sanitatem? At est temporanea gratia. Num a morbo liberari? Verum, parum est quod eo conchitur: mors enim aeterna, præsentis gravior est. Cuncta omittam quæ sunt corporis; solam animæ sanitatem requiram. Unam enim impendentium malorum consolationem inveniam; dum videro iudicem: dum præoccupavero tempus punitionis. *Æmulabor Rahab meretricem*⁸: persequar mulieris illius mores studiosos. Nihil quippe Dens a nobis aliud requirit, quam mutationem propositi.

VI. Cum hæc pie dispexisset, animusque ad fidem inunxisset: superingressa est ubi accubuerat Jesus, assumpta in occasionem libertatis priori impudentia. Et illi quidem nihil loquitur, nam non audebat: noverat enim, non opus esse sermonum inspectanti cogitationes. Quid enim omnia scienti poterat dicere? Quod peccaverat? Quod multa perpetrarat mala? Quod deperiens, et deperitione amata, populi totius voluptatem foverat? Erant hæc Deo nota, non tantum cum fierent, sed et cum in occulto animi conclavi nudarentur. Sciens itaque quod cuncta nosset, nec eum quidquam posset latere: linguam quidem velut foribus munit, loquitur vero lacrymis. *Stans, enim, inquit, secus pedes ejus, flens, cepit rigare lacrymis pedes ejus*. Cæterum, quamquam non loquebatur lingua; at inenarrabiliter⁹ mutoque modo loquebatur gemitibus; cor contritum inflectens, peccatorum triumphans numerosam multitudinem; absonas turpesque cogitationes, execrandas cupiditates, actiones profanas, colloquia iniqua traducens. Nullum siquidem patrat malum, quod non lacrymis dire lamentaretur. D Sciebat enim quæ confiteretur, oblivioni tradenda: *Dixi enim, inquit, Proferam adversum me injustitiam meam Domino: et tu remisisti impietatem peccati mei*¹⁰. Nec sic tantum inenarrabiliter loquebatur

Jos. II, 4. ⁸ Rom. VIII, 26. ¹⁰ Psal. XXXI, 5.

(68) *Ἡ γνώμη ἐναλλαγήν*. Ita ex vi nominis sonat τὸ μετάνοια et quod multis nostratibus crebrum est, *Resipiscentia*: cuius tamen loco ubique fere Patribus est, *Pœnitentia*. Affine est quod Paulus (*Rom.* et *Gal.*) prædicat de fide, velut una sine operibus ad salutem sufficere: quasi nimirum radix, ad quam si est perfecta, debeant illa consequi pro loco et tempore. Sic certe nostra peccatrix, non tantum mutavit propositum; verum etiam adhibuit lacrymas, et pedes dominicos obsequio fovit: tandemque du-

τῶν ἀπειρῶν τούτων παθῶν; Ἐὰν ἀνθρώποις τὰ κατ' ἐμαυτὴν εἶπω, ἀνωφελὴς μοι γίνεται τῆς ἐξαγορεύσεως ὁ τρόπος. Ἀλλὰ καλύψω τὰ κακά; Ἀλλ' οὐ δύναμαι λαθεῖν. Τίνα γὰρ λάθω, θεὸν λαθεῖν μὴ δυναμένη; Ποῦ οὖν φύγω, πανταχοῦ τὸν δικαστὴν εὐρίσκουσα; Τὸν μὴ φαίνόμενον μὲν, πανταχοῦ δὲ διελέγχοντά μου τὰ κακά. Μία μοι σωτηρίας ἀπολείπεται ἔλπις, ἐν μοι ἐφόδιον πρόκειται ζωῆς· τὸ, τὸν Ἰησοῦν ἐπιγνῶναι, καὶ αὐτῷ προσδραμεῖν. Ὁ γὰρ τελώνας προσδεχόμενος, οὐκ ἀπαναίνεται πόρνην. Ὁ Φαρισαίους συνεσθίων, οὐ παραιτεῖται τῆς ἀμαρτωλοῦ τὰ δάκρυα. Ἐπεὶ οὖν ἔγνων, ὡς παρὰ Σιμωνὶ Φαρισαίῳ κατὰγεται, τούτῃ προσέλθω. Ἀλλὰ τί αἰτήσω προσελθούσα; Ὁφθαλμῶν ὑγίειαν; Ἀλλὰ πρόσκαιρος ἡ χάρις. Νόσου ἀπαλλαγὴν; Ἀλλὰ μυχρὸν τὸ κατόρθωμα· ὁ γὰρ αἰώνιος θάνατος τοῦ παρόντος ἐστὶ βαρύτερος. Πάντα παρήσω τὰ τοῦ σώματος. Τὸ δὲ τῆς ψυχῆς ἐπιζητήσω ἱάμα. Μίαν γὰρ εὐρήσω λύσιν τῶν ἐπητημένων κακῶν, ἐὰν τὸν δικαστὴν ἴδω, ἐὰν προλάβω τῆς κολάσεως τὸν καιρὸν. Μιμήσομαι Ῥαὰβ τὴν πόρνην, τῆς γυναικὸς τὸν ἐνάρετον μεταδιώξω τρόπον· οὐδὲν γὰρ παρ' ἡμῶν ἄλλο βούλεται θεὸς, ἢ γνώμης ἐναλλαγὴν (68).

Γ'. Ταῦτα εὐσεβῶς διασκεψαμένη (69), καὶ τὴν διανοίαν πρὸς πίστιν ἐπαλείψασα, ἐπεισέρχεται τῷ Ἰησοῦ ὅπου ἀνέκειτο, τὴν προτέραν ἀναίδειαν εἰς ὑποθεσιν παρῆρσις λαβοῦσα. Καὶ λέγει μὲν αὐτῷ οὐδὲν· οὐ γὰρ ἐτόλμα· ἦδει γὰρ ὡς ὁ τῶν λογισμῶν ἔφορος οὐ δαίται λόγων. Τί γὰρ εἰπεῖν εἶχε τῷ πάντα εἰδῶτι; Ὅτι ἡμαρτεν; Ὅτι πολλῶν κακῶν ἐργάτης γέγονεν; Ὅτι ἐρώσα καὶ ἐρωμένη τὴν πάνδημον ἡδονὴν ἐθεράπευσε; Ταῦτα θεῷ ὅληα ἦν, οὐ πραττόμενα μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ἀφάνει τῆς ψυχῆς βουλευτηρίῳ γυμνούμενα. Εἰδοῦσα οὖν ὡς πάντα οἶδε, καὶ λαθεῖν αὐτὸν δύναται οὐδὲν, θυροὶ μὲν τὴν γλῶσσαν, λαλεῖ δὲ τοῖς δάκρυσι. Στάσα γὰρ, φησί, παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ, κλαίονουσι ἤρξατο βρέχειν τοὺς πόδας αὐτοῦ τοῖς δάκρυσιν. Ἀλλ' εἰ καὶ μὴ τῇ γλώσσῃ ἐλάλει, ἀλλὰ στεναγμοῖς ἀλαλήτοις (70) ἐφθέγγετο, τὸν συντριμμὸν τῆς καρδίας ἐκκάμπτουσα, τὸ πλήθος τῶν ἀμαρτιῶν θριαμβεύουσα· τοὺς ἀτόπους λογισμοὺς, τὰς ἐναγεῖς ἐνθυμήσεις, τὰς βεβήλους πράξεις, τὰς παρανόμους ὁμιλίας ἐκπομπεύουσα· οὐδὲν γὰρ ἦν τῶν πεπραγμένων αὐτῇ κακῶν, ὃ μὴ δάκρυσιν ἐξετραγώδει. Ἥδει γὰρ ὅτι ὦν ὁμολόγει, τὴν ἀμνηστίαν ἐλάμβανεν· Ἐἴπα γὰρ, φησὶν, Ἐξαγορεύσω κατ' ἐμοῦ τὴν ἀνομίαν μου τῷ Κυρίῳ, καὶ σὺ ἀφῆκας τὴν ἀσέβειαν τῆς καρδίας μου. Καὶ οὐ μόνον ἀλαλήτως ἐφθέγγ-

rissimum vitæ genus arripuit, vixitque

(69) *Διασκεψ.* Edit. Montf. ἐπισκεψ.

(70) *Ἀλαλήτοις*. Velut passive, juxta quod exponitur Rom. VIII, 26, quo et videtur alludere: quamquam posset active sumi, ut esset velut *mute ac sine voce*: quo etiam modo forte aptius essent in sequenti: οὐ μόνον ἀλαλήτως ἐφθέγγετο, ubi tamen ob consecutionem locutionis reddidimus, *inenarrabiliter*, adjuncta particula, Sic: ad quamdam determinationem.

γετο, τοῖς στεναγμοῖς τῆς καρδίας δυσωποῦσα τὸν Κύριον· ἀλλὰ καὶ στήματι τὸ τῆς μετανοίας περιέγραφε κάλλος. Ἐδάκρυσε μὲν, ὡς πολλὰ γέλασσα· τοῖς καλοῖς δάκρυσι τὸν κακὸν ἐκπλύνουσα γέλωτα· ταῖς δὲ ράνιαι τῶν ὀφθαλμῶν τὸν τῶν παρειῶν ἐκπλύνουσα ῥύπον· ἵνα ἐν οἷς ἡμαρτεν, ἐν τούτοις καὶ ἀπολογῆσθαι· ἐν οἷς ἡνόμησεν, ἐν τούτοις τὸν νομοθέτην ἐξιλεώσθαι. Ὡςπερ γὰρ τὴν κοίτην ἦν ἐκθέσμως ἐμόλυνε συμπλοκῇ, δάκρυσιν ἀπέπλυνεν ὁ Δαβὶδ· Λούσω γὰρ, φησί, καὶ ἑκάστην νύκτα τὴν κοίτην μου· ἐν δάκρυσι μου τὴν σερῶμιν μου βρέξω· οὕτω καὶ αὕτη· δι' ὧν ὀφθαλμῶν πολλοὺς τῶν νέων εἰς ἀκολασίαν ὑπέσυρε, δακρύων ἀφείσα πηγὰς, τὸν δύσπλουτον τῆς ἀμαρτίας ἀπέπλυνε ῥύπον, αὕτη ἑαυτῇ λοῦτρον μετανοίας προβαλλομένη τὰ δάκρυα. Τὰ μὲν γὰρ δάκρυα ὡς ὕδωρ αὐτὰ παρέχε· τὴν δὲ ἀρετὴν ἀοράτως παρὰ τοῦ Χριστοῦ ὑπέδεχτο. Ἀλλὰ μὴν καὶ τὸν Ἀβραάμ, οὐ μισρομένη μόνον, ἀλλὰ καὶ νικῶσα, τοὺς πόδας ἀπέπλυνε τοῦ Χριστοῦ. Ὁ μὲν γὰρ νικτῆρα θείας, ὕδατι ἀπέπλυνε, καὶ λεντίῳ κατέμασεν· αὕτη δὲ οὐχ ὕδωρ ἀντλήσασα, ἀλλὰ κρήνας δακρύων ἀφείσα, τοὺς πόδας ἀπέπλυνε τοῦ Ἰησοῦ· φεισαμένη δὲ, μὴ δάκρυσιν ἀμαρτωλοῖς ἀγνοῦς ἐνυβρίση πόδας, τὸ τῶν τριχῶν κάλλος ὡς λεντίον ὑποβαλοῦσα, ἀπέμασε τοὺς πόδας· καὶ ἦν ἰδεῖν ὅλον δι' ὅλου τὸ γύναιον πρὸς θεραπείαν τοῦ Ἰησοῦ καμπτόμενον. Οἱ μὲν γὰρ ὀφθαλμοὶ ἄνωθεν, ὡς κρῆναι, δακρύων ἐπεμπον ὄχτους· ἡ δὲ ψυχὴ ὡςπερ νικτῆρ ὑποκειμένη, τὰς ἐκ τῶν ποδῶν ἀποσταζούσας ἐδέχτο ράνιδας. Οἱ δὲ πλόκαμοι ἠπέμασαν, τὸ λεντίον πληροῦντες σχῆμα. Αἱ δὲ χεῖρες τὸ ἀλάδαστρον τοῦ μύρου καταχέουσαι, τοὺς θείους ἤλειπον πόδας, μύρῳ τὸ μύρον τιμῶσαι· Μύρον γὰρ, φησί, κενωθὲν (71) ὀνομάσθαι.

Ζ'. Εἶδες πῶς ἐνίκησε τὴν ἀχάριστον τῶν Ἰουδαίων γνώμην γυνὴ ἀμαρτωλὸς, ἡ θείαν ἀμοιβὴν νόμων; Οἱ μὲν γὰρ λίθοις αὐτὸν ἐβαλλον, ἡ δὲ τοῖς τῆς εὐωδίας ὑψοφρανε μύροις· ἀλλὰ Ἰουδαῖοι μὲν ὡς ἀχάριστοι, ὡς ἀσύνητοι καὶ ἀγνώμονες, κακοῖς ἡμεῖζοντο τὸν εὐεργέτην, λίθοις τὸν ἀκρωγωνιατὸν φίλοφρονούμενοι λίθον· ἡ δὲ μύρῳ ἤλειψε τοὺς πόδας τοῦ μέλλοντος δι' αὐτὴν πανημέριον ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ ἱστασθαι τοῦ σταυροῦ. Καὶ τί λέγω, ὅτι τὸν ἀχάριστον τῶν Ἰουδαίων ἐνίκησε δῆμον, ὅπου γε ὅλων τῶν ἁγίων ὑπερηχόντισε τὸν χορὸν; Ἐλαβε γὰρ χάριν, ἣν οὐκ ἔλαβον βασιλεῖς, ἥς οὐκ ἔτυχον δυνάσται· Βασιλεῖς γὰρ θαρσεῖς καὶ νῆσοι δῶρα προσοίσουσιν, καὶ προσκυρήσουσιν αὐτῷ πάντες οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς. Καὶ δὴ κατὰ τὸν προφήτην, καὶ ἔδωκαν τὰ δῶρα, καὶ προσεκύνησαν πόρρωθεν· ἀλλ' οὐδεὶς αὐτῶν τοῦ Ἰησοῦ τοὺς πόδας ἐφίλησε. Πῶς γάρ; Ἥλιθον μάγοι λαβόντες ἀστέρα τῆς ἰκεσίας σύμμαχον· ἀλλὰ πόρρωθεν ἔδωροφόρου, τῆς οἰκειᾶς τάξεως τὸ μέτρον γινώσκοντες· Ὁ οὐρανὸς γὰρ

A cordis gemitibusque exorans Dominum: sed et habitu poenitentiae pulchritudinem adumbrabat. Lugebat quidem, velut quæ multum risisset, bonis lacrymis eluens malum risum; oculorum vero stillis abluabat genarum sordes: ut in quibus peccaverat, in iis quoque defensionem haberet: in quibus egisset inique, in iis legislatorem placaret. Sicut enim David pollutum iniqua copula lectum lacrymis eluebat: *Lavabo enim, inquit, per singulas noctes lectum meum: lacrymis meis stratum meum rigabo* ¹¹, ita et hæc: quibus oculis multos adolescentes in luxuriam subtraxerat, iis lacrymarum fontes emittens, peccati sordes non faciles elui, diluebat, sibi ipsa poenitentiae lavacrum proponens lacrymas. Ipsa quidem, ceu aquam, lacrymas præbebat: B invisibili autem ratione remissionem a Christo suscipiebat. Enimvero non etiam imitata tantum Abraham, sed et superans, Christi abluit pedes. Ille quidem pelvi posita, abluabat aqua et linteo extergebat; hæc vero, aqua non hausta, sed mittens lacrymarum fontes, abluabat Jesu pedes: ac cavens, ne lacrymis peccatricibus pedibus castis injuriam faceret, compactos crines velut linteam submittens, pedes extergebat: eratque videre mulierculam, totam prorsus ad Jesu obsequium inflexam. Oculi quidem desuper, ceu fontes, lacrymarum mittebant rivos; animus autem ceu pelvis supposita, distillantes e pedibus guttas excipiebat; cincinnati detergebant, lintei implentes formam; manus, fuso C alabastrum unguento, divinos ungebant pedes; unguentum unguento honorantes: *Unguentum enim inquit, evacuatum, nomen tibi* ¹².

VII. Vidistin', ut mulier peccatrix, expers illa divinarum legum, ingratam vicerit Judæorum mentem? Illi quidem appetiere lapidibus: hæc vero unguentis suaveolentibus recreavit. At quidem Judæi, ceu ingrati, ceu insipientes atque improbi, beneficio malis rependebant, lapidem angularem ¹³, amica excipientes lapidatione: hæc autem illius pedes unguento ungebat ¹⁴, qui diem totam in crucis patibulo, ipsius causa, staturus erat. Quid vero, ingratum Judaicum populum, dico vicisse, quando omnium sanctorum superavit chorum? Quam enim gratiam reges non acceperunt, quam potentes et principes non obtinuerunt, accepit ipsa: *Reges enim Thorsis, et insule munera offerenti: et adorabunt eum omnes reges terræ* ¹⁵. Sane vero juxta prophetam et dederunt dona, et eminus adoraverunt: at nullus coram osculatus est pedes Jesu. Qui enim? Venerunt magi, accepta stella supplicationis socia: eminus tamen offerebant dona, modum sui status nor ignoantes: *Cælum enim mihi sedes est; terra au-*

¹¹ Psal. vi, 7. ¹² Can. i, 2. ¹³ Psal. cxvii, 22.

¹⁴ Joan. x, 31. ¹⁵ Psal. lxxi, 10

(71) *Κενωθὲν*. Montf. ἐκκενωθὲν, ut apud LXX. *Μοχ ὀνομά σου*. Sed lectionem Combefisianam præ-

fert quoque codex Alex. Infra tamen § xi, ubi locus hic iterum excitatur, legimus ἐκκενωθὲν.

tem, scabellum pedum meorum¹⁴. Laudetur itaque mulier, velut quæ totius terræ gloriam suscepit; velut quæ sit amplexata immaculatos pedes, cujus pulverem lingent gentes cognationesque, juxta quod dictum est: *Et inimici ejus terram lingent*¹⁵. Amplexa est intemeratos pedes: Christi corpus cum Joanne partita est. Ille equidem recubuit supra pectus¹⁶, ut inde expressurus divinam doctrinam: at ista pedes unxit gradientes nostri causa. Porro Christus qui non judicat peccatum, sed poenitentiam laudat: qui præterita non punit, sed probat futura, traditis oblivioni malis ejus prioribus, mulieri honorem habet, et laudat poenitentiam. Justificat lacrymas, et propositum coronat.

VIII. Videns autem Phariseus miraculum, animo obstupescit: ictusque invidia, mulieris poenitentiam non admittit. Quin vero, quæ sic Dominum honoraverat, contumelia ceu in faciem cædit: ejusque cui delatus esset honos, ignorantia calculo tributa, dignitatem minuit. Videns enim, inquit, Phariseus qui vocaverat eum, ait intra se: Hic, si esset propheta, sciret utique quæ et qualis est mulier quæ tangit eum: quia peccatrix est. O stulte et insipiens, prorsusque Pharisee! Dum ista dicis, non mulieris arguis mores; sed tuum ipse animum reprehendis, qui dicas, nescire illum quænam esset mulier. Non ergo ut Deum qui nosset omnia, vocando honorasti. Non igitur pudet, o magnifice calumniator et sycophanta, quod quidem ut Deum voces, et qui benedicere possit: proclames vero ut hominem ac velut eum, qui nihil sciat præ nobis. Hic, inquit, si esset propheta. O quam te melior, Pharisee, mulier illa in Sichimis, quæ prophetam nesciens, nec primo statim visu confessa est Salvatorem! Domine enim, inquit, video quia propheta es tu¹⁷. Quam vero et hæc peccatrix, præ te digna admiratione, cujus quidem vides peccatum, sed poenitentiam non cernis! Quin et condemnas, quam judex justificat: reprehendisque et vituperas, quam Deus suscipiens coronat: quod visum apud te Deum in forma hominis recubentem, agnovit, eique honorem habuit: atque animæ relectis vulneribus, misericordiam, et anterioris vitæ commissorum obliterationem petiit. Tu autem qui honorasti vocando, contumelia in-honoras, dicens: Si esset propheta, sciret utique quæ et qualis est mulier quæ tangit eum. Miser! propterea quia non arguit tua mala, ignorantia damnas? Propterea quia tectum tuum pluribus gravatum malis subiit, scientiam adimis? Ita ne, quod rogaveris ut intraret sub tectum tuum, ut tecum accumberet, ut eduliis tuis adjiceret manum, nec rogatus abnuerit, unum aliquem de multis arbitraris? Num vero dignus eras, ut hospitio Deum exciperes, aut ei parares mensam, qui mensam paravit in deserto¹⁸? Verum cum propensiori in homines esset affectu, non detrectavit ut a suis ipse famulis po-

A μοι θρόνος, ἡ δὲ γῆ, ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου. Ἐπαινέσθω τοίνυν ἡ γυνή, ὡς ὅλης τῆς γῆς τὴν τιμὴν ὑποδεξαμένη· ὡς ἀψαμένη ποδῶν ἀγράντων, ὧν τὸν χοῦν ἔθνη καὶ πατριαὶ λήξουσιν, κατὰ τὸ εἰρημένον· Καὶ οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ χοῦν λήξουσιν. Ἡψατο ποδῶν ἀγράντων· ἐμερίσατο πρὸς Ἰωάννην τοῦ Χριστοῦ τὸ σῶμα. Ὁ μὲν γὰρ ἐπὶ στήθους ἀνέπεσε· θεῖαν γὰρ αὐτόθεν ἐμελλε διδασκαλίαν ἀπομάρσσεσθαι· ἡ δὲ τοὺς ὑπὲρ ἡμῶν βαδίζοντας πόδας ὑπῆλειφεν. Ἀλλ' ὁ Χριστὸς μὲν, ὁ μὴ τὴν ἀμαρτίαν κρίνων, ἀλλὰ τὴν μετάνοιαν ἐπαινῶν· ὁ μὴ τὰ παρελθόντα κολάζων, ἀλλὰ τὰ μέλλοντα δοκιμάζων, ἀμνηστία παρελθὼν τὰ προλαβόντα αὐτῆς κακὰ, τιμᾷ τὴν γυναῖκα, καὶ ἐπαινεῖ τὴν μετάνοιαν· δίκαιοι τὰ δάκρυα, καὶ στεφανοὶ τὴν πρόθεσιν.

B H'. Ὁ γε Φαρισαῖος ὁρῶν τὸ θαῦμα, πλήττεται τὴν διάνοιαν, καὶ φθόνῳ βαλλόμενος, οὐ παραδέχεται τῆς γυναικὸς τὴν μετάνοιαν. Ἀλλὰ καὶ τὴν οὕτω τιμήσασαν τὸν Κύριον, ἐπιβράτίζει τῇ λοιδορίᾳ· καὶ τοῦ τιμηθέντος ἐλαττοῖ τὸ ἀξίωμα, ἀγνοίαν αὐτῇ καταψηφίζόμενος. Ἰδὼν γάρ, φησὶν, ὁ Φαρισαῖος ὁ καλέσας αὐτὸν, εἶπεν ἐν ἑαυτῷ· Οὗτος, εἴ ἦν προφήτης, ἐγνώσκεν ἂν τίς καὶ ποταπὴ ἡ γυνή, ἡ τις ἄπτεται αὐτοῦ, ὅτι ἀμαρτωλὸς ἐστίν. Ὁ ἄφρον καὶ ἀσύνετος, καὶ τὰ ὅλα Φαρισαῖε! Ταῦτα λέγων, οὐ τῆς γυναικὸς διελέγχετο τὸν τρόπον· ἀλλὰ τῆς ἰδίᾳς κατηγορεῖς προαιρέσεως, ἀγνοεῖν αὐτὸν λέγων, τίς ποτε ὑπῆρχεν ἡ γυνή. Οὐκοῦν οὐχ ὡς Θεὸν πάντα γινώσκοντα τῇ κλήσει ἐτίμησας· οὐκ αἰδῶ οὖν, ὡς λαμπρὴ κατήγορος καὶ συκοφάντα, ὅτι καλεῖς μὲν αὐτὸν ὡς Θεὸν καὶ εὐλογεῖς αὐτὸν ὡς Θεὸν, καταβοῇς δὲ αὐτοῦ ὡς ἀνθρώπου, καὶ μηδὲν ὑπὲρ ἡμᾶς εἰδότες. Οὗτος, φησὶν, εἴ ἦν προφήτης. Καὶ πόσον σου βελτίων, ὦ Φαρισαῖε, ἢ ἐν Σιχίμοις γυνή, ἡ μὴ προφήτην εἰδυῖα, καὶ ἐκ πρώτης ὕψεως τὸν Σωτῆρα ὁμολογήσασα! Κύριε, γάρ, φησὶ, θεωρῶ ὅτι προφήτης εἶ σὺ. Πόσον δὲ σου θαυμαστοτέρα καὶ αὕτη ἡ ἀμαρτωλὸς, ἥς τὴν μὲν ἀμαρτίαν ὀρέξ, τὴν δὲ μετάνοιαν οὐ βλέπεις! Ἀλλὰ καὶ κατακρίνεις, ἦν ὁ κριτὴς δίκαιοι· καὶ μέμνη καὶ ψέγεις, ἦν ὁ Θεὸς ἀποδεξάμενος στεφανοῖ· ὅτι ἰδοῦσα παρὰ σοὶ Θεὸν ἐν ἀνθρώπου μορφῇ κατακειμένον, ἐπέγνω καὶ ἐτίμησε· καὶ τὰ τῆς ψυχῆς ἐκκαλύψασα τραύματα, ἔλεον ἤτησε καὶ τῶν βεβιωμένων τὴν ἀμνηστίαν. Σὺ δὲ τιμήσας τῇ κλήσει, ἀτιμάζεις τῇ λοιδορίᾳ, λέγων· Εἴ ἦν προφήτης, ἐγίνωσκεν ἂν τίς καὶ ποταπὴ ἡ γυνή, ἡ τις ἄπτεται αὐτοῦ. Ὁλίε! ἐπειδὴ τὰ σὰ οὐκ ἤλεγξε κακὰ, ἀγνοίαν αὐτοῦ καταψηφίζῃ; Ἐπειδὴ τὴν πολλοῖς κακοῖς βεβαρημένην σου στέγγην ὑπῆλθεν, ἀναιρεῖς αὐτοῦ τὴν γνώσιν; Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡξίωσας αὐτὸν τὴν σὴν ὑπελθεῖν στέγγην, ἀνακλιθῆναι μετὰ σοῦ, καὶ χεῖρα ἐπιβάλλειν τοῖς ἑδέσμασι σου, ἐπένευσες καὶ οὐκ ἀπηξίωσεν, ἵνα αὐτὸν τῶν πολλῶν νομίζεις; Ἀξίος δὲ ἦσθα ξενοδοχῆσαι Θεὸν, ἢ τράπεζαν παραθῆναι τῷ ἐτοιμάζοντι τράπεζαν ἐν ἐρήμῳ; Ἀλλὰ φιλόανθρωπος ὢν, οὐ παρητήσατο καὶ παρ' αὐτῶν τῶν οἰκετῶν πόμα καὶ σιτίον ὑποδέξασθαι. Τί

¹⁴ Isa. LXVI, 1. ¹⁵ Psal. LXXI, 9. ¹⁶ Joan. XIII, 23. ¹⁷ Joan. IV, 19. ¹⁸ Exod. XVI, 13.

οὐν αἰτιάσαι φιλάνθρωπον Δεσπότην, ὃ Φαρισαίε, A
ομοίως εἰς πάντας τὸν τῆς χρηστότητος ζυγὸν τάλαν-
τεύοντα; Τί δὲ τὸν κύνωπα τῆς γυναῖκος διύλιζων,
τὴν κάμηλον τῶν οἰκείων κακῶν καταπίνεις; Καὶ
ἐπὶ σοὶ μὲν μακρόθυμον τὸν Θεὸν εἶναι βούλῃ, ἐπὶ
ταύτῃ δὲ ἀπότομον; Τί ἐπ' ἄλλοις ἐγκλήμασι
παροξύνεις τὸν δικαστὴν, ἐπὶ τοῖς οἰκείοις συγγνώμην
αὐτῶν; Τί συνεφωνήσατε (72) σὺ καὶ Ἰούδας πει-
ρᾶσαι τὸν Κύριον; Σὺ μὲν γὰρ ὡς καθαρὸς ἀπὸ βύ-
που, ἐπὶ τοῖς ἁμαρτήμασι διασύρων τὸν ἄνθρωπον,
ἀγνοίαν καταψήφίζῃ Θεοῦ· ὃ δὲ, ὡς φιλόπτωχος ἀγαν-
ακτεῖ, λέγων· *Τίς ἡ ἀπώλεια τοῦ μύρου τού-
του; ἐδύνατο γὰρ πρᾶθῆναι πολλοῦ, καὶ δοθῆναι
πτωχοῖς.* "Ὡς τῆς ἀγνώμονος γνώμης! "Ὡ τῶν ἀχα-
ρίστων τρόπων! Ἀπώλειαν τίθεις, Ἰούδα, τὴν θερά-
πειαν τοῦ Χριστοῦ; καὶ μάταιον ἀνάλωμα καλεῖς, τὸ
εἰς τιμὴν προχωρῆσαι Θεοῦ;

Θ'. Πότον ἐδώκαμεν ὧν ἐλάβομεν; Λογιώμεθα, ἀφ'
οὗπερ ὁ κόσμος ἀνεδείχθη, πόσοι παρὰ τῆς αὐτοῦ
φύσεως ἐλέους ῥέουσι ποταμοί, καὶ οὐ λογίζεται ὁ
Θεὸς ζημίαν τὴν ἀφρονίαν. Πόσας ἡ γῆ εὐωδίας βλα-
στάνει; ῥόδον, καὶ κρίνον, καὶ στύρακα, νάρδον καὶ
στακτὴν, καὶ τὰ ἄλλα, ἀφ' ὧν τὸ καλὸν κατασκευά-
ζεται μύρον· καὶ οὐ λογίζεται (73) Θεὸς εἰς ἀπ-
ώλειαν ταῦτα· καὶ ἵνα μικρὸν ἀλλάσαστον μύρου τοῖς
ποσὶ τοῦ Χριστοῦ ἐπιχέσθῃ, γογγύζεις; Μὴ οὖν προίκα
αὐτὸ ἐλαβεν, ἵνα γογγύζεις; Ἐλαυς μύρον, καὶ
ἔδειξε μετανοίας τρόπον. Ἐλαβε δάκρυα, καὶ ἔστησε
πηγὴν ἁμαρτημάτων. Ποία οὖν ἐστὶν ἀπώλεια, εἰ
ἐσώθῃ γυνή, δι' ἣν ὁ παράδεισος ἀπεκλείσθη (74);
Ἀλλὰ λυπεῖ σε τοῦτο, Ἰούδα· Εἰκότως· καὶ γὰρ
τὸν διάβολον ἐλύπησεν αὐτῆς ἡ σωτηρία. Οἶδε γὰρ
δι' αὐτῆς λοιπὸν τὸ γένος πρὸς μετάνοιαν μεταβαλ-
λόμενον· καὶ δάκνεται καὶ ἀνιάται· οὐκ ἔχων λοι-
πὸν δίκτυον δι' ὃν θηράσῃ τὸν ἄνθρωπον. Ὅθεν καὶ
σὲ εἰς τὸ γογγύσαι παρώρμησεν. Εἰς τί, φησὶν, ἡ
ἀπώλεια αὐτῇ; *Ἐδύνατο γὰρ πρᾶθῆναι πολλοῦ.*
"Ἦθ' πράσσεις, Ἰούδα· ἥθ' προδοσίας μελετᾷς·
κακῶν αἰνιγμάτων (75) ἀρχή. Ἀλλ' ὁ Ἰησοῦς οὐκ
ἐλέγχει αὐτοῦ τὴν νόσον· οὐ γυμνοῖ τὸ φιλάργυρον,
ἵνα μὴ τὴν μέλλουσαν προδοσίαν ἀνακρούσῃται· ἀλλ'
ἐπὶ πάντας λέγει· *Τί κόπους παρέχετε τῇ γυναίκι;*
Τί πρὸς τοῖς προλαβοῦσι κακοῖς κακίζετε τὴν ἄν-

tum escasque susciperet. Quid ergo benignum Do-
minum postulas, o Pharisae, qui in omnes pariter
bonitatis stateram libret¹¹? Quid vero excolans
mulieris culicem, tuorum ipse malorum camelum
deglutis¹²? Et quidem, vis in te Deum longanimum;
in hanc autem promptum ad iram? Quid Dominum
exasperas in alienis criminibus, qui in propriis ve-
niam petas? Quid tu Judasque convenistis, ut ten-
taretis Dominum? Tu quidem, velut mundus a sorde,
detrahens homini pro peccatis, Deum ignorantiae
damnas: ille autem, ceu pauperum amans indignatur,
dicens: *Ut quid perditio ista unguenti? Poterat enim venundari multo, et dari pauperibus*¹³. O im-
probum animum! O ingratos mores! Aestimās, o
Juda, perditionem, obsequium Christi? vocasque
B inanem sumptum, quod in honorem Dei procedit?

IX. Quantum dedimus ex iis quæ accepimus.
Cogitemus ex quo mundus conditus est, quanta
fluunt ab ejus natura misericordiae flumina, nec
Deus largitatem detrimento ducit. Quot terra sua-
ves odores producit? rosam, liliū et styracem,
nardum et stactem, aliaque ex quibus unguentum
probum conficitur; nec Deus ista reputat perditionem;
et tu obmurnuras quod modicum alabastrum
unguenti Christi pedibus affusum sit? Nam vero
illud gratis accepit, ut murmuraveris? Accepit un-
guentum, et exhibuit poenitentiae modum. Accepit
lacrymas, et cohibuit scaturiginem peccatorum.
Quæ ergo perditio, salva effecta muliere, ob quam
paradisus clausus fuit? Verum te hoc, Juda, con-
tristat? Merito: nam et ejus salus alabolum contri-
stavit. Noverat enim deinceps per illam conver-
tendum sexum ad poenitentiam; ac mordetur, et
est anxius, quod jam desit rete ad hominem ve-
nandum, eaque te causa in murmur propellit. *Ut
quid, inquit, perditio hæc? Poterat enim venun-
dari multo. Jam venundās, Juda; jam proditio-
nes meditaris: malorum ænigmatum inchoatio.* Je-
sus tamen non arguit ejus morbum: non detegit
avaritiam, ut ne futuram proditorem depellat. Sed
ait in omnes: *Quid molesti estis huic mulieri*¹⁴?
Quid pro malis præteritis feminam objurgatis? Sa-

¹¹ Sap. vi, 8. ¹² Matth. xxiii, 24. ¹³ Matth. xxvi, 9; Marc. xiv, 4; Joan. xii, 5. ¹⁴ Matth. xxi, 10; Marc. xiv, 6.

(72) *Τί συνεφωνήσατε.* Videtur innuere unam
unctionem, cujus causa Judas murmuravit, et quæ
in domo Simonis (Luc. vi, 39) facta legitur, mur-
murante et ipso contra Dominum suscipientem:
nisi oratorie, duas unctiones, velut in unam, una
orationis serie cogit. Eandem illam mulierem, et
quam tres evangelistæ habent, existimat Chrysost.
hom. 81 in xvi Matth., sed aliam a mirabili illa Maria
sorore Lazari: qua de re nihil Amphilochoius: ob-
tinetque Augustini, Gregorii Magni, etc., sententia,
ut et ipsa una eademque sit; colitque Ecclesia
unam, officio ex variis locis Scripturæ, quibus et
sororis Lazari et mulieris quam evangelistæ alii
habent, mentio est, devotissime instructo. Unam
ego Mariam dixerim, tres unctiones: vel certe duas.
Videtur enim illa Luc. vii, 38, longe antiquior ea
quam Matthæus et Marcus factam habent, sub ipsum
ferme tempus passionis Dominicæ: ac nec quam

D Joannes narrat, accumbente Lazaro suscitato, in
ipsa, ut videtur, Lazari et sororum domo, ipsa fue-
rit, quæ apud Matth. et Marcum legitur in domo
Simonis leprosi: quanquam multa consonantia
eamdem probabilis suadeant. Habet Amphilocho
proxima præfatus Chrysost. hom. in prodit. Judæ
tom. V Ducei. Videri potest Jansenius Concord.
c. 48.

(73) *Λογίζ.* Montf. καὶ οὐ λογίζεται ὁ Θεὸς
ἀπώλειαν καὶ ἵνα.

(74) *Ἀπεκλείσθη.* Addit. Montf. δι' ἣν Ἀδὰμ
συνεβεβλήθη, per quam Adam simul ejectus fuerat.
Et statim: ἀλλὰ ἐλύπησε τοῦτο Ἰούδαν· εἰκό-
τως· Sed illud Judæ dolori fuit: jure quidem. Re-
ctius, ut videtur. Sed ἐπέχω ob ea quæ mox sequun-
tur, ὅθεν καὶ σὲ, x. τ. λ.

(75) *Ἀνιγμάτων.* Deest apud Montf.

tis male habuit feminens sexus : ne quis prohibeat , A quo minus salvæ fiant : ne quis illi molestus sit, quæ fessos propter ipsam ab itinere super terram pedes lavit. *Nam semper pauperes habetis vobiscum* ²⁵. Etiam cum pauperibus me accipite. Propter vos enim, cum dives essem, factus sum pauper, ut vos mea paupertate ditaremini ²⁶. Me occiditis, neque accuso : me illa sepulturæ tradit, et murmuratis? *Mittens enim hæc unguentum in corpus meum, ad sepeliendum me fecit* ²⁷. Non pudore, Juda, suffunderis, quod hæc, cum sit peccatrix, me unguentis honoret; tu vero, qui sis apostolus, venditione injurius sis? Et mulier quidem, parat quæ spectant ad sepulturam; discipulus autem morti tradit. Peccatrix est mulier, novi : cæterum, nihil fuit præter lacrymarum fontem, quod donaret : fontem fonte benevolum faciens. Sed et unguentum, infelix, probas; qui dicas trecentorum denariorum ²⁸ : probas autem, non ut laudes illius magnificentiam, quæ totum quod peccando divitiarum collegerat, in unguenti pretium insumpserit : sed ut murmurando ostendas, in quam durum malum, tantum damni passus, incideris. Verum nihil magni fuerit, quod moleste seras amissos trecentos denarios, cum acceptis triginta me Dominum tuum tradideris. *Quid enim, inquit, vultis mihi dare, et ego eum vobis tradam* ²⁹? Miser! Servus Dominum vendit? Inversus est ordo. Et quidem ego proprio te sanguine a peccato redimo : tu autem ad hæc vendis, triginta obolis? Præterea vero, homo Deum vendit? Demus vero quod vendat : quis emptor? Quanti vero quis Deum emerit? Quid autem etiam rem facis vilis pretii? Sic ne, triginta quis argenteis Deum in forma humana, ut servum, ut barbarum, vendit? Saltem discernas, quanti Deum inhabitantem ; quanti hominem qui paret, facis. *Quid mihi, inquit, vultis dare?* Tu quid vis accipere? Nam illi nihil habent dare, quod digne Deo responderit. *Et constituerunt illi, inquit, triginta argenteos* ³⁰. An quis medicum gratis curantem triginta obolis vendit? Medicum, inquam, qui cæcis dat visum : qui ad cursum claudos erigit? Hæc dico, ut te erudiam, qui molestus es mulieri, quod eum qui est inter mortuos liber ³¹, etiam ante mortem, velut mortuum, honore affecerit; quod sepulturæ, resurrectionisque gratiam unguento prænuntiaverit. Cæterum, tibi quidem proditionis fructus, restis manserit ³² : istius autem memoria, *ubique fuerit prædicatum Evangelium* ³³, inefficiens erit. Dixit : sicque factum fuerit. Nam cessavit Aaron et Eleazar unguentum, cornuque desiit : at hujus alabastrum, toti ævo coexistentum, inexhaustæ memoriæ fragrantiam habet.

X. Et ita quidem Judam ; murmurantem autem Phariseum hoc pacto Christus affatus est : *Simon,*

Α θρωπον ; Αὐτάρκως ἔχαμε τὸ των γυναικῶν γένος· μηδεὶς αὐτῶν τὴν σωτηρίαν ἐμποδιζέτω· μηδεὶς κοποῦτω τὴν λούσαντα μύρῳ τοὺς πόδας τοὺς ὑπὲρ αὐτῆς βαδίσαντας ἐπὶ τῆς γῆς. Τοὺς πτωχοὺς γὰρ πάντοτε ἔχετε μεθ' ἐαυτῶν. Λάβετε καὶ μετὰ πτωχῶν. Δι' ὑμᾶς γὰρ ἐπτώχευσα πλούσιος ὢν, ἵνα ὑμεῖς τῇ ἐμῇ πτωχείᾳ πλουτήσητε. Ἀναιρεῖτέ με, καὶ οὐκ ἐγκαλῶ· ἐνταφιάζει με αὕτη, καὶ γογγύζετε ; Βαλοῦσα γὰρ αὕτη τὸ μύρον ἐπὶ τοῦ σώματος μου, πρὸς τὸ ἐνταφιάσαι με πεποίηκεν. Οὐκ αἰδῶ οὖν, Ἰουδα, ὅτι αὕτη μὲν, ἀμαρτωλὸς οὖσα, μύροις με τιμᾷ· σὺ δὲ, ἀπόστολος ὢν, πράσσει με καθυβρίζεις ; Καὶ ἡ μὲν γυνὴ τὰ πρὸς τάφον ἐτοιμάζει, ὃ δὲ μαθητὴς τῷ θανάτῳ παραδίδωσιν. Ἀμαρτωλὸς ἐστὶν ἡ γυνή, οἶδα· ἀλλ' οὐδὲν εἶχέ μοι χαρίσασθαι, ἢ πηγὴν δακρύων· πηγὴ τὴν πηγὴν εὐμενίζουσα. Ἀλλὰ καὶ δοκιμάζεις, ἄθλιε, τὸ μύρον, τριακοσίων δηνარიῶν λέγων· δοκιμάζεις δὲ, οὐχ ἵνα αὐτῆς τὴν μεγαλοψυχίαν ἐπαίνεσης· ὅτι ὅλον τὸν ἐκ κακῶν συναχθέντα πλοῦτον εἰς τιμὴν μύρου κατανάλωσεν· ἀλλ' ἵνα γογγύζων δείξης, ὡς ἀπεύκτη περιέπεσας κακῶ, τοσοῦτον ζημιωθείς. Ἀλλ' οὐ μέγα εἰ τριακοσίων δηνარიῶν στέρησιν δυσχεραίνεις, ὅπου γε τριάκοντα λαβὼν, ἀπέδου με τὸν Κύριον. Τί γὰρ, φησὶ, θέλετέ μοι δοῦναι, καὶ γὰρ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν. Ἀθλίε ! Δούλος Δεσπότην πωλεῖ ; Ἀντέτραπται ἡ τάξις· καὶ ἐγὼ μὲν σὲ τῆς ἀμαρτίας τῷ οἰκεῖν ὀνοῦμαι αἵματι, σὺ δὲ μὲ τριάκοντα ἐπεμπωλεῖς ὀβολῶν ; Εἰτα δὲ (76) ἄνθρωπος Θεὸν πωλεῖ ; Δεδόσθω δὲ, ὅτι πωλεῖ· τίς ὁ ὀνούμενος ; C πόσου δὲ τις ἀγοράσει Θεόν ; τί δὲ καὶ εὐωνον ποιεῖς τὸ πρᾶγμα ; τριάκοντά τις ἀργυρίων Θεὸν πωλεῖ ἐν ἀνθρώπου μορφῇ, ὡς οἰκέτην, ὡς βάρβαρον ; καὶ διάκρινον, πόσου μὲν τὸν ἐνοικοῦντα Θεόν, πόσου δὲ τὸν φαινόμενον ἄνθρωπον· Τί μοι, φησὶ, θέλετε δοῦναι. Σὺ τί θέλεις λαβεῖν· ἐκεῖνοι γὰρ οὐδὲν ἔχουσι δοῦναι ἀντάξιον Θεοῦ. Καὶ ἐστῆσαν αὐτῷ, φησὶ, τριάκοντα ἀργύρια. Τριάκοντα ὀβολῶν ἡμισθὸν τις λατρὸν πωλεῖ ; λατρὸν τυφλοὺς ὁματουῦντα, χλωλοὺς πρὸς δρόμον ἐγείροντα. Ταῦτα λέγω, ἵνα σου καταγῇ τὴν διάνοιαν, ὅτι κόπους παρέχεις τῇ γυναικὶ· ὅτι τὸν ἐν νεκροῖς ἐλεύθερον, καὶ πρὸ τοῦ θανάτου ὡς νεκρὸν ἐτίμησεν· ὅτι διὰ τοῦ μύρου, τῆς ταφῆς, καὶ τῆς ἀναστάσεως τὴν χάριν προσέσχευεν. Ἀλλὰ D σὺ μὲν καρπὸν τῆς προδοσίας τὸν σχοῖνον ἔξεις· ταύτης δὲ ἡ μνήμη, ὅπου ἂν κηρυχθῇ τὸ Εὐαγγέλιον, ἀνεξάλειπτός ἐστιν. Εἶπε, καὶ ἐγένετο ἔργον οὕτως. Ὅτι τοῦ τοῦ Ἀαρὼν, τοῦ τοῦ Ἐλεάζαρ πέπαυται μύρον, καὶ τὸ χέρας ἤργησε. Τὸ δὲ ἀλάστρον ταύτης παντὶ τῷ αἰῶνι συνεπεκτείνεται, ἀκένυτον ἔχον τῆς μνήμης τὴν εὐωδίαν.

Γ'. Ἀλλὰ πρὸς μὲν τὸν Ἰουδαῖον οὕτω, πρὸς δὲ τὸν Φαρισαῖον γογγύζοντα Χριστὸς οὕτως εἰλεγε. Σίμων,

²⁵ Matth. xxvi, 41. ²⁶ II Cor. viii, 9. ²⁷ Matth. xxvi, 42. ²⁸ Marc. xiv, 5. ²⁹ Matth. xxvi, 15. ³⁰ ibid. ³¹ Psal. lxxviii, 6. ³² Matth. xxvii, 5. ³³ Matth. xxvi, 13.

(76) Εἰτα δέ. Montf. εἰ δέ.

ἔχω σοί τι εἰπεῖν. Ὁ χάριτος ἀπάτου! Ὁ φιланθρωπίας ἀρρήτου! Θεὸς καὶ ἄνθρωπος κοινωνοῦνται, καὶ προτίθῃσι πρόβλημα, κανόνα φιλανθρωπίας, ἐκλύων αὐτοῦ τὴν πονηρίαν. Σίμων, γὰρ, φησὶν, ἔχω σοί τι εἰπεῖν· ὁ μηδενὶ τῶν παλαιῶν εἶπον, οὐ πατριάρχῃ, οὐ προφήτῃ, οὐ νομοθέτῃ. Τότε μὲν γὰρ, ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος ἐζήτουν, τὸ δίκαιον ἀπαιτῶν· ἀλλ' ἐπειδὴ οὐ δύνασθε φέρειν τὸ δίκαιον, χάριν ἀντείσταγ' αὐτῷ νόμῳ, καὶ ἀλάλητέν σοι μυστήριον ἐρῶ. Ὁ δὲ φησὶ· Διδάσκαλε, εἰπέ. Δύο χρεωφειλέται ἦσαν ἐν ἀνδρῶν. Ὅρα Θεοῦ σοφίαν. Ἀποσιωπᾷ τὴν γυναῖκα. ἵνα μὴ κακουργήσῃ περὶ τὴν ἀπόκρισιν. Ὁ εἰς, φησὶν, ὄφελος δηγρία πεντακόσια· ὁ δὲ ἕτερος, πενήκοντα. Φοβερόν· τοῦ διηγήματος ὁ τρόπος. Γραμματεῖον ἐστὶν ὁ ἡμέτερος βίος, ἀοράτως γράφων καὶ λογισμοὺς, καὶ πράξεις, καὶ ὀφθαλμῶν βεμβασμοὺς, καὶ ψυχῆς κινήματα· ἀλλὰ λύει τὸν φόβον ὁ φιάνθρωπος δανειστής, ὁ τὰ χειρόγραφα διαβρήσων τῆς ἀμαρτίας· καὶ οὐ μόνον διαβρήσων, ἀλλὰ καὶ λαλῶν (77) τοῖς ὕδασι τοῦ βαπτίσματος, ἵνα μὴ ἔχως στοιχείου ἢ συλλαβῆς ὑπομείναν, ὑπόμνημα γένηται τῶν παρρηχρότων κακῶν. Μὴ ἐχόντων οὖν, φησὶν, αὐτῶν ἀποδοῦναι, ἀμφοτέροις ἐχαρίσατο. Εἶδες φιάνθρωπον δανειστήν; Πῶς δανεῖζει μὲν, οὐκ ἀπολαμβάνει δέ; Πῶς δὲ ἀγνωμονούμενος οὐ ναρχᾷ· ἀλλ' ἡπλωται αὐτοῦ τοῖς αἰτούσιν ἡ χεὶρ; Μὴ ἐχόντων, φησὶν, ἀποδοῦναι, ἀμφοτέροις ἐχαρίσατο. Ἀφῆκε μὴ ἐχόντων (78)· οὐχὶ θελόντων. Ἐτερον γὰρ μὴ ἔχειν, καὶ ἕτερον μὴ θέλειν. Οἶόν τι λέγω· Θεὸς οὐδὲν παρ' ἡμῶν ζητεῖ, ἢ μετάνοιαν. Ὅθεν βούλεται ἡμᾶς ἀεὶ χαίρειν, καὶ προστρέχει τῇ μετανοίᾳ. Ἐάν μὲν θελόντων ἡμῶν μετανοῦσαι, τὸ πλῆθος τῶν ἀμαρτιῶν ἄτονον τὴν μετάνοιαν ἡμῶν δεῖξῃ· οὐ παρὰ τὸ μὴ θέλειν, ἀλλὰ παρὰ τὸ μὴ ἔχειν, οὐκ ἐκτίνομεν τὸ χρέος. Διὰ τοῦτο οὖν λέγει, Μὴ ἐχόντων αὐτῶν· ἵνα δεῖξῃ ὅτι ἰδὼν αὐτοὺς βουλομένους μὲν διὰ μετανοίας ἀποδοῦναι τὸ χρέος, μὴ δυναμένους δὲ διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀμαρτιῶν, ὡς φιάνθρωπος, αὐτοῖς συνεγώρῃσε, οὐκ ἀπὸ πράξεως, ἀλλ' ἀπὸ προαιρέσεως ἐλευθερῶσαι τῆς ὀφειλῆς τὸ ὑπόχρεον. Μὴ ἐχόντων οὖν αὐτῶν ἀποδοῦναι· μὴ μαστίξας, μὴ ὑδρίσας, μὴ στρεβλώσας, ἀμφοτέροις ἐχαρίσατο

1Α'. Τίς οὖν αὐτὸν ὀφείλει πλέον ἀγαπήσαι; Ἀποκρίθεις δὲ ὁ Σίμων εἶπεν· Ὑπολαμβάνω, ὅτι ὃ τὸ πλέον ἐχαρίσατο. Βλέπε τοῦ Φαρισαίου τὸ δεινόν. Ὡς οἶδεν ἑαυτὸν τῷ λόγῳ ἡγῆ τῆς ἀληθείας ἀποκλητόμενον, τὸ Ὑπολαμβάνω τέθεικε, φοβούμενος

³⁶ Exod. xxi, 24.

(77) Λαλῶν. Montf. λαβαίνων. Unde Boisius in notis Savillii legendum putabat ἀφανίζων vel ἀπαλειφών. Ipse autem Montfauconius, quid, inquit, si dicamus hanc vocem medii aevi a Græculo usurpatam, ex Latino verbo lavo factam, inde λαβαίνων, lavans efformatum? Sed utriusque viri docti conjecturam elidit exemplaris Combelisiani proba

A habeo tibi aliquid dicere. O ineffabilem gratiam! O inexplicabilem humanitatem! Commune cum homine sermonem miscet: problemaque et quæstionem, regulam humanitatis proponens, illius malitiam dissolvit. Simon enim, inquit, habeo tibi aliquid dicere; quod nulli veterum dixi: non patriarchæ, non prophetæ, non legislatori. Tunc quidem, quærebam oculum pro oculo, dentem pro dente³⁶: quod justum est, exigens. Quia vero non potestis ferre quod est justum; loco legis gratiam induco, tibi inenarrabile sacramentum dico. At ille ait: Magister, dic. Duo erant debitores obstricti uni viro. Vide Dei sapientiam. Reticeat mulierem, ut ne ad responsionem subdole cavilletur. Unus, inquit, debebat denarios quingentos, et alius B quinquaginta. Terribilis narrationis species. Est libellus humana vita, inaspectabili ratione et cogitatus et actiones et oculorum vagos ictus motusque animi perscribens. Solvit nihilominus metum benignus creditor, is, inquam, qui dirumpit chirographa peccati: nec dirumpit solum, verum etiam delet aquis baptismi, ut ne elementum aut syllabæ superstes vestigium, malorum præteritorum monumentum fiat. Non habentibus ergo, inquit, illis unde redderent, donavit utrisque. Vidistin' creditorem humanum? Ut quidem feneretur, sed non recipiat? Ut etiam erga ingratos non torpeat, sed habeat rogantibus apertam manum? Non habentibus, inquit, unde redderent, utrisque donavit. Dimisit iis qui non haberent: non ita, qui nollent. Nam est C aliud non habere, et aliud nolle. Ut puta: Nihil Deus a nobis, præter pœnitentiam exigit. Quare vult ut semper gaudeamus, et curramus ad pœnitentiam. Si ergo, dum volumus pœnitentiam agere, peccatorum ingens numerus viribus infirmam et inefficacem pœnitentiam fecerit; non solvimus debitum, non quia nolumus, sed quia non habemus. Propterea igitur dicit, Non habentibus illis: ut ostendat, quod videns, velle debitum per pœnitentiam reddere, nec peccatorum multitudine velut obrutos, posse; concesserit ipse ut misericors, ut ab hujus se debiti reatu, non ab actione, sed a proposito animi eximerent. Non habentibus ergo illis D unde redderent: non flagellis adhibitis, non contumeliam irrogans, non subiciens tormentis, donavit utrisque.

XI Quis ergo plus eum debet agnoscere? Respondens Simon dixit: Æstimo quia is cui plus donavit. Vide Pharisei genium atque solertiam. Ut jam se vidit sermone veritatis exclusum, illud Æstimo, posuit; veritus dare absolutam responsionem. Porro

lectio. Hic vero respexisse videtur sanctus Pater ad locum Coloss. ii, 14.

(78) Ἀφῆκε μὴ ἐχ. Dimisit iis qui non haberent; non ita, qui nollent. Accedente libero consensu promptaque voluntate satisfaciendi, quæ Deo accepta est secundum quod habet, nunquam illi pauper, modo se divitem semper velit, ut ipsi donet.

Dominus non est scrutatus mentem : sed respondens rapiens, ait illi : *Recte judicasti. Et conversus ad mulierem, dixit Simoni : Vides hanc mulierem? peccatricem illam, tibi quidem desperatam, sed mihi factam salvam? Intravi in domum tuam. Tua enim domus est, non mea; quæ est plena contumelia. Aquam pedibus meis non dedisti: pedibus, inquam, tui causa pulvere conspersis; pedibus labore fatigatis, ut eos qui laborant et sunt onerati, laboribus et molestia liberarem* ²⁵. Dimidiatum honorem obtulisti: qui superiora quidem sis admiratus, inferiora autem non foveris. At tu quidem, *aquam pedibus meis non dedisti*; hæc autem lacrymarum fontes ab oculis mittens, peccati sui maculam abstersit. *Mihi tu osculum non dedisti*; atque utinam nec Judas, qui osculo prodicionem patravit : *Hæc autem ex quo intravit, non cessavit osculari pedes meos. — Oleo caput meum non unxisti; Oleum enim peccatoris non impinguet caput meum* ²⁶. Quomodo enim poterat capiti habere honorem, qui pedes neglexerat? *Hæc autem etiam pedes unxit unguento. — Oleum enim, inquit, evacuatum nomen tibi* ²⁷. Evacuatum et exhaustum; non effusum. Nam quia vas Judaici animi supputre erat, ideo ex alabastrite vestra in pedes meos fuit evacuatum unguentum, ut per me fragrantia gratiæ derivaretur in gentes. *Propter quod dico tibi: Remittuntur ei peccata multa: quod tu quidem, eodem tecto susceptum, neque osculo honoraveris, neque unguento foveris: hæc autem, malis ejus oblivioni traditis, honoraverit: velut duplici crateris temperato, ex lacrymis et unguentis.*

XII. Beatam igitur feminam prædicemus, quæ mala Evæ obtegit: peccatricem illam, illam meretricem, illam bonorum conciliatricem, cui iudex ipse advocatus fuit: quæ lacrymis vicit iudicii luctum. Quotquot adestis, quæ audistis æmulamini; atque meretricis non voluptatem imitamini, sed lamentum. Voluptas quidem parens lamenti et luctus fuit; luctus autem malis exitum conciliavit. Corpus itaque vestrum non aqua abluite, sed lacrymis: membra ungite, non unguentis, sed castitate.

²⁵ Matth. xi, 28. ²⁶ Psal. cxi, 5. ²⁷ Cant. i, 2.

(79) *Tὰ μὲν ἄνωθεν θανμάσας· τὰ δὲ κάτωθεν μὴ θεραπεύσας. Qui superiora quidem sis admiratus, inferiora autem non foveris.* Qui ut prophetam quidem et sapientem honorifice exceperis convivio, et honeste habueris: pedes autem meos et infima corporis, non obsequio foveris; nihil enim aliud τὰ ἄνωθεν, καὶ κάτωθεν hoc loco voluerint.

(80) *Ἀπ' ἧς εἰσῆλθεν.* Habent modo Græca εἰσῆλθεν: quomodo Jansenius putat legendum, et ait habere multos antiquos codices, prima persona: *Ex quo intravi.* Sensus tamen incommodus est; non enim tam festine videtur mulier illa secuta Dominum, ut statim atque ingressus est, potuerit ejus pedes ablueri, maxime quia non abluisset nisi recumbentis: est autem verisimile, ut ingressus exceptus-

A τελεῖαν τὴν ἀπόκρισιν δοῦναι. Ὁ δὲ Κύριος, οὐ τὴν γνώμην αὐτοῦ ἐξήτασεν, ἀλλὰ τὴν ἀπόκρισιν ἀρπάσας, λέγει αὐτῇ· Ὅρθως ἀπεκρίθης. Καὶ στραφεὶς πρὸς τὴν γυναῖκα, τῷ Σίμωνι ἐξη· Βλέπεις ταύτην τὴν γυναῖκα τὴν ἁμαρτωλὸν; τὴν σοὶ μὲν ἀπηγορευμένην, ἐμοὶ δὲ σωζομένην; Εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκόν σου. Σὺς γὰρ ὁ οἶκος, καὶ οὐκ ἐμός· ὁ λοιδορίας μεστός. Ὑδωρ ἐπὶ τοὺς πόδας μου οὐκ ἔδωκας· πόδας, τοὺς διὰ σὲ κονισθέντας· τοὺς τὸν κόπον ὑπομείναντας, ἵνα κόπων τοὺς κοπιῶντας καὶ πεφορτισμένους ἐλευθερώσω. Ἐξ ἡμισείας τὴν τιμὴν προστήνεγκας, τὰ μὲν ἄνωθεν θανμάσας, τὰ δὲ κάτωθεν μὴ θεραπεύσας (79). Ἀλλὰ σὺ μὲν ὕδωρ εἰς τοὺς πόδας μου οὐκ ἔδωκας· αὕτη δὲ πηγὰς δακρύων ἐκ τῶν βλεφάρων ἀφείσα, τῆς ἁμαρτίας αὐτῆς τὸν ῥύπον ἀπέσμηξε. Σὺ μοι φίλημα οὐκ ἔδωκας· ὡς εἶθε μὴ τε Ἰουδας, ὁ φιλήματι τὴν προδοσίαν ἐργασάμενος. Αὕτη δὲ ἀπ' ἧς εἰσῆλθεν (80), οὐ διέλειπε καταρτίζεσθαι μου τοὺς πόδας. Ἐλαίω τὴν κεφαλὴν μου οὐκ ἤλειψας· Ἐλαῖον γὰρ ἁμαρτωλοῦ μὴ λιπανάτω τὴν κεφαλὴν μου. Πῶς γὰρ (81) εἶχε τὴν κεφαλὴν τιμῆσαι, ὁ ποδῶν ἀμελήσας; Αὕτη δὲ καὶ τοὺς πόδας ἤλειψε μύρω. Μύρον γὰρ, φησὶν, ἐκκενωθὲν ὁρομὰ σοι. Ἐκκενωθὲν, οὐκ ἐκχυθὲν. Ἐπειδὴ γὰρ τὸ σκεῦος τῆς Ἰουδαϊκῆς γνώμης ὑπόσκαθρον ἦν, διὰ τοῦτο ἐκ τῆς ἀλαστροβολῆς ὑμῶν, ἐν τοῖς ποσὶ μου ἐξεκένωθη τὸ μύρον· ἵνα δι' ἐμοῦ εἰς τὰ ἔθνη μετόχεται τῆς εὐδορίας ἡ χάρις. Οὐ χάριν λέγω σοι· Ἀφῶνται αὐτῆς αἱ ἁμαρτίαι αἱ πολλαί· οὐ σὺ μὲν ὁμοῦ ῥόφον με δέξάμενος, οὐδὲ φιλήματι ἐτίμησας, οὐδὲ ἀλείμματι με ἐθεράπευσας, αὕτη δὲ πολλῶν κακῶν ἀμνηστίαν λαβοῦσα, ἐτίμησέ με, ἐκ δακρύων καὶ μύρων, οἶονε δυστυχεύοντα.

IB'. Μακαρίσωμεν οὖν τὴν ἀνθρωπὸν, τὴν τὰ Εὐὰς καλύψασαν κακὰ, τὴν ἁμαρτωλὸν, τὴν πόρνην, τὴν πρόξενον τῶν ἀγαθῶν, τὴν αὐτὸν τὸν χριστὴν συνηγορὸν ἐχρηκυῖαν, τὴν δάκρυσι νικήσασαν τὸν τῆς κρίσεως ὄδυρμόν. Οσοὶ πάρεστε, ζηλώσατε ἅπαρ ἡχοῦσατε· καὶ τῆς πόρνης μὴ τὴν ἡδονὴν, ἀλλὰ τὸν θῆνον μιμήσασθε. Ἡ ἡδονὴ μὲν γὰρ τὸν θῆνον ἐγέννησεν· ὁ θῆνος δὲ, τῶν κακῶν τὴν λύσιν προσέξενε. Λούσατε οὖν ὑμῶν μὴ ὕδασι, ἀλλὰ δάκρυσι τὸ σῶμα· ἀλείψατε μὴ μύροις, ἀλλ'

D que velut propheta, prius quam se cibo corruptibili pascendum composuisset, multis ipse verbis sacris cœlestique epulo hospitem suum paverit. Fuerit ergo credibilis, interpretem nostrum correctiorem nactum codicem, et qualis Amphilochio fuit, in quem τὸ εἰσῆλθεν loco τοῦ εἰσῆλθεν facili permutatione ac mala lectione irrepserit: quam ut Latinus aliquis offensus dicti difficultate, τὸ, *Intravi*, mutatum voluerit in *intravit*, quare illud merito Syxtina retinuerunt.

(81) *Πῶς γὰρ, x. τ. λ. Quomodo poterat capiti honorem habere, qui, etc.* Acute perstringit, et indicat in pedibus Jesu spretos pauperes et fratres, quos qui spernit, capiti Jesu ejusque divinitati, etsi ita arbitretur, honorem non tribuit. Sic Joannes de dilectione arguit.

cusserat, caputque Pharaonis undis operuerat; A
conspuitur ejus voltus, quem cherubim intueri non
sustinent. Atque hæc talia cum pateretur, pro se
crucifigentibus comprecabatur, dicens: *Pater,
dimitte illis; non enim sciunt quid faciunt* ⁴³. Boni-
tate malitiam vincit. Defensionem instituit Christus
pro Christi homicidis, salutem eorum studiose
captans. Diluit crimen, ignorantiam causatus. Non
acerbe fert, vesaniam ipsorum ludibrium factus.
Tolerat temulentiam, suaque in genus humanum
propensione, eosdem ad resipiscendum vocat. Quid
pluribus? Nullo e bonitate ipsius fructu percepto, se-
pulcro includunt, quem nulla rerum universarum quæ
existunt, in se continere queat. Signacula apponunt,
nostram liberationem custodientes: et resurrectione
metuentes ad sepulcrum milites custodes sta-
tuunt. Quis unquam vidit mortuum custoditum?
Aut potius, quis vidit mortuum bello impetitum?
quis audivit vitæ exitum cuiuspiam inductum, et ti-
more auctores afficientem? quis non de inimico
sollicitus esse desiit, postquam animam ipsius abs-
tulit? quis non inimicitiam dissolvit, morte ad-
versarii satiat? Quid quem de medio sustulisti,
adhuc horres, Judæe? quid metuis quem occidisti?
quid formidas e vivis egressum? quid times ene-
ctum? quid te discruciat quem crucifixisti? Cædes
ipsa tibi securitatem promittit. Bono animo esto. Si
nudus homo, qui mortuus est, non utique resurgit;
si nudus homo, recte in crucem egisti; si nudus
homo, non verum restat quod dixit: *Solve tem-
plum hoc, et in tribus diebus excitabo illud* ⁴⁴. Si
nudus homo, morte detinetur; si nudus homo, quid
sepulcrum consignas? Exspecta diem tertium, et
videbis insaniam tuæ confutationem. Desine frustra
laborare, et videbis rerum eventum. Desine contra
veritatem furere. Desine Deo bellum inferre, infe-
rensque te ipsum vulnerare. Desine solem justitiæ
injuris afficere, existimans te ejus radios extin-
guere. Desine, inquam; nec fontem vitæ obstruere
contendas. Desine præfectos fatigare. Desine de cu-
stodia verba facere. Desine mendacium tibi com-
mercari, et armatos commovere. Ne frustra nita-
ris ne ad impietatem impensam facias, ne contra
Deum tibi victoriam fingas. Ne militibus, ut alia
pro aliis referant, mercedem tribuas. Ne turbam
ad sepulcrum excubare facias. Ne in armis tuis fi-
duciam habeas. Armis resurrectio non prohibetur,
non impeditur signaculis, non coercetur militibus,
non surripitur pecuniis, sed fide obtinetur. Non
vidisti Lazarum nuper mortem instar somni ex-
cutientem? Non vidisti quomodo cum fasciis ipsis
gradiebatur, vocem, *Veni foras* ⁴⁵, simul audivisset?
Non vidisti quomodo mortuus vocantis jussum fue-
rit secutus, vinculorum nexu minime ipsum colli-
bente? Non vidisti quomodo morte jam solutum

ὁ πατάσας τὴν Αἴγυπτον ταῖς δέκα πληγαῖς, καὶ
τὴν κεφαλὴν τοῦ Φαραὼ καλύψας τοῖς ὕδασι.
Ἐμπύεται τὸ πρόσωπον ὃ ἰδεῖν οὐ φέρεται τὰ Χερου-
βίμ. Ταῦτα δὲ πάσχειν, ὑπὲρ τῶν σταυρούων προ-
ήχεται, λέγων· Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς, οὐ γὰρ ὁ-
δισι τί ποιοῦσιν. Ἀγαθότητι τὴν κακίαν νικᾷ.
Ἀπολογεῖται ὑπὲρ τῶν χριστοκτόνων, εἰς σωτηρίαν
αὐτοὺς σαγινεῖ. Λύει τὸ ἐγκλημα, τὴν ἀγωνίαν
αἰτιώμενος. Οὐ χαλεπαίνει τῆς ἐκείνων παροινίας
γινόμενος παύριον. Δέχεται τὴν μέθην, καὶ φιλε-
θρωπία καλεῖ πρὸς μετόνοιαν. Τί δεῖ λέγειν τι
πλείω; Οὐδὲν τῆς ἀγαθότητος ἀπονάμεινοι, ἐγκλείουσα
τάφῳ ὃν οὐδὲν τῶν ὄντων χωρεῖ· καὶ σήμερον
ἐπιτιθέασιν, ἡμῶν τὴν σωτηρίαν φυλάττοντες· καὶ
δεδιότες τὴν ἀνάστασιν, στρατιώτας φύλακας ἐ-
ιστάσιν τῷ μνήματι. Τίς εἶδε νεκρὸν φυλαττόμε-
νον; μάλλον δὲ τίς εἶδε νεκρὸν πολεμούμενον; τίς
ἤκουσε τελευταίαν ἀμφιβαλλομένην (84), καὶ δέξαι
ἐμποιοῦσαν τοῖς ἐργασαμένοις; τίς οὐκ ἐπαύσατο
πρὸς ἐχθρὸν τὴν ψυχὴν ἀφειλάμενος; τίς οὐ κα-
τέλυσε ἐχθρὰν ἀρκεσθεῖς θανάτῳ τοῦ δυσμενοῦς; Τί
ὃν ἀνῆλθας δειλεῖας, ὦ Ἰουδαῖε; τί φοβῇ ὃν ἀπ-
έκτεινας; τρέμεις τὸν μεταστάντα; τί δέδοικας τὸν
ἀναιρεθέντα; τί ὃν ἐσταύρωσας ἀγωνίζεις; Ἐχεις ἀπὸ
τῆς σφαγῆς ἀσφάλειαν. Θάρρει. Εἰ φίλος ἄνθρωπος
ὁ τεθνηκὼς, οὐκ ἀνίσταται· εἰ φίλος ἄνθρωπος,
καλῶς ἐπῆρας τὸν σταυρόν· εἰ φίλος ἄνθρωπος, οὐκ
ἀληθεύει, *λύσατε τὸν τῶν τοῦτο, εἰπὼν, καὶ ἐν
τρισὶ ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν*. Εἰ φίλος ἄνθρωπος,
τῷ θανάτῳ κατέχεται· εἰ φίλος ἄνθρωπος, τί τὸν
τάφον σφραγίζεις, ἀνόητε; Περιμένει τὴν τρίτην
ἡμέραν, καὶ ἔξει τῆς σεαυτοῦ μανίας τὸν ἐλεγχόν.
Παῦσαι περιεργαζόμενος, καὶ θεάσθαι τῶν πραγμάτων
τὴν ἐκδοσιν. Παῦσαι λύττων κατὰ τῆς ἀληθείας. Παῦ-
σαι Θεῷ πολεμῶν, καὶ τῷ πολεμῶν κατατιτρώσκων
σαυτόν. Παῦσαι τὸν ἥλιον τῆς δικαιοσύνης ὑβρίζων,
καὶ νομίζων τὰς ἀκτίνας ἐκείνου σβεννύνειν. Παῦσαι
τὴν πηγὴν τῆς ζωῆς προσχῶσαι φιλονεικῶν. Παῦσαι
ἀρχοῦσιν ἐνοχλῶν, καὶ περὶ φροσύνης διαλεγόμενος.
Παῦσαι τὸ ψεύδος ὠνούμενος, καὶ τοὺς ὀπλίτας κι-
κῶν. Μὴ κάμῃς ἀνόητα· μὴ εἰς ἀσέβειαν ἀναλώ-
σης τὰ σὰ, καὶ κατὰ Θεοῦ φαντάζου τὴν νίκην. Μὴ
δῶς μισθὸν στρατιώταις ἔτερα ἀνθ' ἐτέρων εἰπεῖν.
Μὴ παρακοιμήσῃς τὸν ὄχλον τῷ μνήματι. Μὴ θαρ-
ρήσῃς τοῖς ὀπλοῖς. Ὅπλοις ἀνάστασις οὐ κωλύεται·
οὐκ ἐμποδίζεται ταῖς σφραγίσιν, οὐκ εἰργεται στρα-
τιώταις, οὐ κλέπτεται χρήμασιν, ἀλλὰ πίστει. Μὴ
οὐκ εἶδες τὸν Λάζαρρον πάλιν καθάπερ ὕπνον τὸν
θάνατον ἀποσεισάμενον; Εἶδες πῶς σὺν αὐταῖς κη-
ραῖς ἐβάδιζε, τὸ δεῖτρο ἀκούσας; Εἶδες πῶς ἤκο-
λούθησε τῷ προστάγματι ὁ νεκρὸς, καὶ ὁ δεσμὸς οὐκ
ἐκώλυσεν; Εἶδες πῶς ἤρμωσεν ἡ φωνὴ τῷ τὸν δια-
λυθέντα θανάτῳ; Ὁ ἐκεῖνα δυνήθεις, καὶ ταῦτα
δυνήσεται· ὁ τὸν δοῦλον ἀναστήσας, αὐτὸς πολλῶν
μᾶλλον ἐγείρεται. Ὁ ζωογονήσας τὸν σεσηπότα, οὐκ

⁴³ Luc. xxiii, 34. ⁴⁴ Joan. ii, 19. ⁴⁵ Joan. xi, 43.

(84) Forte ἀναμνήσε.

ἑάσει νεκρὸν αὐτόν. Ἀλλὰ γὰρ ἡ τυφλότης τῶν Ἰουδαίων πολλή, καὶ ὁρῶσα τὰ θαύματα, οὐκ ὁρᾷ. Ὁφθαλμοὺς ἔχουσι, καὶ οὐ βλέπουσιν· ὦτα ἔχουσι, καὶ οὐκ ἀκούουσιν. Ὁ Θεὸς γὰρ τοῦ αἰῶνος τούτου ἐτύφλωσε τὰς καρδίας αὐτῶν, πρὸς τὸ μὴ κατανοῆσαι αὐτοῖς τὸ Εὐαγγέλιον τῆς δικαιοσύνης. Ἀλλ' ἐκεῖνους μὲν τέως ἕλσωμεν τῇ ἀπιστίᾳ· ἡμεῖς δὲ λέγωμεν μετὰ τῶν περὶ Μαριάμ τὴν πιστὴν, κατὰ διάνοιαν ἀναπλάττοντες ἑαυτοῖς τοῦ Σωτῆρος τὸν τάφον· Ἦρᾶν τὸν Κύριον ἡμῶν, καὶ οὐκ οἶδαμεν τί ἐποίησαν αὐτόν. Αὐτῷ ἡ δόξα, σὺν τῷ ἀχράντῳ Πατρὶ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

A vox restauravit? Qui illa potuit, et hæc poterit. Qui servum suscitavit, ipse multo magis suscitatur. Qui in vitam restituit jam putrefactum, nequam se ipsum mortuum sinet. Cæterum Judæorum cæcitas immensa, quæ videns miracula, minime videt: *Oculos enim habent, et non vident, aures habent, et non audiunt* ⁴⁶. Deus enim hujus sæculi corda eorum excæcavit, ut non illucescat illis *Evangelium justitiæ* ⁴⁷. Sed miseros illos deinceps suæ incredulitati relinquamus; nos vero cum fidei Maria, in animo nobis Servatoris nostri sepulcrum effingentes, dicamus: Tulerunt Dominum nostrum, et nescimus quid eo fecerunt ⁴⁸. Ipsi gloria, cum intemerato Patre, et sancto Spiritu, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

⁴⁶ Psal. cxiii, 5. ⁴⁷ II Cor. iv, 4. ⁴⁸ Joan. xx, 15.

ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ (85) ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΙΚΟΝΙΟΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΣΥΝΟΔΙΚΗ.

AMPHILOCHII EPISCOPI ICONII EPISTOLA SYNODICA.

Καὶ πρὶν κομίζεσθαι τὰ παρὰ τῆς ἀγάπης ὑμῶν γράμματα, περιήγγειλεν εἰς ἡμᾶς ἡ φήμη, καὶ τὸ τῆς πίστεως ὑμῶν ἀχραιφνὲς, καὶ πρὸς τοὺς κινδύνους παρατεταμένον, καὶ πρὸς τὰ παθήματα τὰ ὑπὲρ Χριστοῦ καρτερικόν, καὶ τῆς εἰς Θεὸν ἀγάπης (86), καὶ τὸ τῆς μελλούσης ἐλπίδος ἐν ὑμῖν βέβαιον. Ἐπεὶ δὲ καὶ τοῖς γράμμασι τῆς εὐλαθείας ὑμῶν ἐντετυχήκαμεν, εἰδομεν ὄντως Ἐκκλησίας ἀποστολικῆς χαρακτῆρα, καὶ ποιμένων ἀγαθῶν ζῆλον, καὶ σπουδὴν δοκον ἀληθινοῖς Χριστιανοῖς πρέπουσαν. Τὸ γὰρ μήτε τῆς οδοῦ μήκος ὑπολογίσασθαι, μήτε διεσπασμένως τὰς πεύσεις προσαγαγεῖν, ἀλλὰ κοινῇ διὰ τῶν γραμμάτων ποιήσασθαι τὴν ἐρώτησιν, λίαν ἡμᾶς εὐέλπιδας πεποίηκεν, ὅτι συμφώνως ἐπιστελλαντες, συμφώνως καὶ τὰς ἀποκρίσεις παρ' ἡμῶν δέξασθε (87)· καὶ οἷόν τι προοίμιον τῆς τελειοτέρας ὁμονοίας τὴν ἐν τοῖς γράμμασιν ὑμῶν ὁμόνοιαν ἐδεξάμεθα. Καὶ δι' εὐχῆς μὲν ἦν ἡμῖν, καὶ τὸν θαυμασιώτατον καὶ μετὰ πάσης αἰδοῦς ὀνομαζόμενον ἐπισκοπον Βασιλεῖον, καὶ παρόντα δέξασθαι τῇ συνόδῳ, καὶ κοινωνῶν, μᾶλλον δὲ ἐξαρχον τῶν πρὸς ὑμᾶς γραμμάτων (88) ἔχειν. Ἐπεὶ δὲ ἐκεῖνον ἀρβύστια σώματος ὑπερβάλλουσα, πρὸς τὴν ἀφιξίν διεκώλυσεν, τελείας μὲν ἐστὶν ἀγάπης ὑμῶν, μήτε τὰ τῆς ἡμε-

B Antequam litteræ a charitate vestra missæ afferrentur, frequens fama ad nos perduxerat vestram in fide sinceritatem, et ad pericula constantiam, nec non ad patiendum pro Christo fortitudinem, charitatis in Deum ardorem, denique erga futura spei firmitatem. Postquam autem litteras quoque pietatis vestræ accepimus, agnovimus re vera Ecclesiæ apostolicæ characterem, bonorum pastorum zelum, et impigrum studium quod veros Christianos deceat. Nam quod nec viæ longitudinem reputaveritis, nec separatim detuleritis quæstiones, sed communiter per litteras interrogaveritis, id nos bona spe replevit, futurum ut qui una voce scripsistis, unanimi etiam consensu responsionem nostram sitis recepturi; ac velut exordium perfectioris concordiae, vestram in litteris consensionem suscepimus. Et optabamus quidem, maxime admirandum omnique cum reverentia nominandum episcopum Basilium, præsentem excipere in nostra synodo, et socium; seu potius principem habere in dandis ad vos litteris. Verum quia gravis eum morbus detinuit, ne adveniret, vestræ est perfectæ dilectionis, nostræ mediocritatis epistolam nequam despiciere. Neque vero sanctam vestram Eccle-

(85) Ἀμφιλοχίου. Αἱ. Ἀμφιλοχίῳ Βασιλείῳ. Insignis ista epistola non potest esse Basilii, ut legenti patebit; sed est synodica Amphilocho, quæ meo quidem iudicio, respondet synodicae episcopi alterius provinciae, qui circa Macedonii hæresim de Spiritu sancto fluctuabant et dissentiebant

Doctrina autem tota est Amphilochoiana, Basiliana, Gregoriana.

(86) Videtur deesse aliquid.

(87) Δέξασθε. Αἱ. δέξεσθε.

(88) Γραμμάτων. Αἱ. πραγμάτων.

siam passi sumus etiam illius voce carere; sed habentes librum ipsius, quem de hoc peculiariter argumento elaboravit, ipsum pariter nobiscum in scripto loquentem obtinemus.

Quodnam igitur est ad interrogationem responsum? Sanctum concilium Nicænorum Patrum, pro vere catholico et apostolico concilio agnoscimus, fidemque eam, quæ tunc temporis exposita fuit a Patribus servamus immotam, atque ut in perpetuum maneat inconvulsa exoptamus. Porro fuit tunc Patribus necessarium, enarrare fusius de Unigeniti dogmate; quandoquidem Arii hæresim ea tempestate recens exortam excindere nitebantur, prima illius semina statim abolendo, antequam ad summam asperitatem perveniret spina: cumque eo tempore de questione circa Spiritum sanctum taceretur, ideo nihil amplius addiderunt. Verum iis qui prudenter legerint, sufficiens videbitur doctrina de Spiritu, quæ ea in fide continetur. Docuerunt enim, sicut credi debet in Patrem et Filium, ita etiam credendum esse in Spiritum: nec aliam quampiam inducentes in divina beataque Trinitate naturam; neque quidquam de Trinitate resecantes, in illa fidei expositione, sed quia nuper Ecclesias concutere aggressus Satanas, immisit quibusdam dubitationem de Spiritu, necesse est ut ad fidei fontem recurramus; e quo cum Nicææ congregati Patres etiam hausissent, fidei expositionem, confecerunt. Quænam ergo est nostræ fidei perfectio? Domini traditio, quam, postquam resurrexisset a mortuis, mandavit sanctis suis discipulis, præcipiens: *Euntes, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti* ⁸⁹. Constat accepisse nos mandatum, non solum hoc modo baptizandi, verum etiam pari modo docendi. Adeo ut per hoc præceptum, tum Sabellii intercludatur morbus, per tres hypostases pure nobis traditas; tum Anomæorum Arianorumque et Pneumatomachorum obturentur ora; tribus quidem personis ac hypostasibus declaratis, una vero natura et divinitate confessa. Quamobrem oportet eo nos modo baptizare, quo edocti sumus, atque eo credere, quo fuimus baptizati, eo autem glorificare, quo credidimus. Multis siquidem mente volutatis, et in omnes partes cogitationibus conversi, nihil possumus medium advertere Creatorem inter et creaturam. Quocirca si a divinitate Spiritum sejunxerimus, necessario illum cum creaturis debemus annumerare. Quod si ausi fuerimus creaturam dicere, qui fieri

⁸⁹ Matth. xxviii, 19.

(89) Id est, de Spiritu sancto.

(90) Al. add. τε καὶ ἀσάλευτον.

(91) *Ἐδχομαι*. Forte εὐχόμεθα.

(92) Al. ins. γάρ.

(93) *Πορευθέντες μαθητεύσατε*. Ita multi Matth. xxviii, 19. Alii inserunt, οὖν, alii, οὖν, ut Hilarius initio libri II De Trinitate, et ad Psal. lxy, 7.

τῆρας βραχύτης παριδεῖν γράμματα. Οὐ μὲν τὰ τὴν ἁγίαν ὁμῶν Ἐκκλησίαν ἁμοῖρον καὶ τῆς ἐκείνου φωνῆς περιείδομεν· ἀλλ' ἔχοντες αὐτοῦ σύγγραμμα περὶ ταύτης (89) ἰδικῶς αὐτῷ τῆς ὑποθέσεως πεπονημένον, κάκεινον διὰ τοῦ γράμματος ἔχομεν ἡμῖν συμφεγγόμενον.

Τίς οὖν ἡ πρὸς τὴν πεῦσιν ἀπόκρισις; Τὴν ἁγίαν σύνοδον τῶν Πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ, σύνοδον δυνάμει καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν γνωρίζομεν, καὶ πίστιν τὴν ἐκτεθείσαν ὑπὸ τῶν Πατέρων τηλικαῦτα, φυλάττομεν ἀκίνητον (90), καὶ πρὸς τὸ διηγεῖσθαι ἀσπαρακτον μένειν εὐχομαι (91). Γέγονε δὲ τότε τοῖς Πατράσιν ἀναγκαῖότερον, πλατύτερον ἐξηγήσασθαι περὶ τῆς δόξης τοῦ Μονογενοῦς· ἐπειδὴ τότε νεωστὶ φωμηνὴν τὴν αἵρεσιν τοῦ Ἀρείου διὰ σπουδῆς ἔσχειν ἰκκῶσαι, τὰ πρῶτα αὐτῆς προαναίρουσιν σπέρματα, πρὶν τελῶς ἐκτραχυνθῆναι τὴν ἀκανθάν. Ξεσηγημένον δὲ τηλικαῦτα τοῦ κατὰ τὸ Πνεῦμα ζητήματος, διὰ τοῦτο πλατύτερον μὲν οὐδὲν προσέθεσαν· τοῖς μέντοι γε συντεῶς ἀναγινώσκουσιν, αὐτάρκης καὶ ἡ περὶ τοῦ Πνεύματος ἐν ἐκείνῃ τῇ πίστει διδασκαλία. Ὡς περ (92) εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν πιστεύειν, οὕτω καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα πιστεύειν ἰδογμάτισαν· μήτε ἑτέραν τινὰ φύσιν ἐπεισάγοντες τῇ θείᾳ καὶ μακαρίᾳ Τριάδι· μήτε τι τῶν ἐκ τῆς Τριάδος ἀποτέμνοντες, εἰς τὴν τῆς πίστεως ἔκθεσιν. Ἐπεὶ δὲ πρόσφατον ὁ Σατανᾶς διασάλευει τὰς Ἐκκλησίας ἐπιχειρῶν, ἐνέβαλέ τισι περὶ τοῦ Πνεύματος διστάγμων, ἀναγκαῖον ἐπὶ τὴν πηγὴν ἀνατρέχειν τῆς πίστεως, ἐξ ἧς καὶ οἱ κατὰ Νίκαιαν Πατέρες ἀναρυσάμενοι, τὴν ἔκθεσιν τῆς πίστεως ἐποίησαν. Τίς οὖν ἡμῶν ἡ τῆς πίστεως τελειότης; Ἡ τοῦ Κυρίου παράδοσις, ἣν μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ μαθηταῖς ἐνετείλατο, προστάξας· *Πορευθέντες μαθητεύσατε* (93) πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· Δῆλον ὅτι τὴν ἐντολὴν ἐδεξάμεθα, οὐ μόνον εἰς τὸ βαπτίζειν οὕτως, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ μαθητεύειν οὕτως. Ὡς διὰ ταύτης τῆς ἐντολῆς, καὶ τὴν Σαβελλίου νόσον ἀποκλεισθῆναι, τῶν τριῶν ὑποστάσεων καθαρῶς ἡμῖν παραδοθεισῶν· καὶ τῶν Ἀνομοίων (94) καὶ τῶν Ἀρειανῶν καὶ τῶν Πνευματομάχων ἐμφραγῆναι (95) τὰ στόματα· τῶν προσώπων καὶ τῶν ὑποστάσεων τριῶν δηλουμένων, τῆς δὲ φύσεως καὶ τῆς θεότητος μιᾶς ὁμολογηθείσης. Ἀνάγκη τοίνυν οὕτως ἡμᾶς βαπτίζειν, ὡς ἐδιδάχθημεν· καὶ οὕτω πιστεύειν, ὡς ἐβαπτίσθημεν, καὶ οὕτω δοξάζειν, ὡς ἐπιστεύσαμεν. Πολλὰ γὰρ τῇ διανοίᾳ περισκοποῦντες, καὶ πανταχοῦ στραφέντες τοῖς λογισμοῖς, οὐδὲν ἐπινοῆσαι δυνάμεθα μετὰ τοῦ Κτίστου καὶ τῆς κτίσεως· ὥστε εἰ τῆς θεότητος τὸ

Euntes nunc docete.

(94) *Ἀνομοῖον*. Eunomiani ita vulgo dicti sunt propter τὸ ἀνόμοιον, et Ἀνομοιονιστὰς Basilio, ob ἀνομοιούσιον, vel, ut loquitur Severus, *Anomæonismam*. id est, *dissimilem substantiam*.

(95) *Ἐμφραγῆναι*. Al. ἀποφραγῆναι.

Λινεῦμα χωρίζομεν, ἀνάγκης (96) μετὰ τῶν κτισμάτων αὐτὸ καταριθμεῖν. Εἰ δὲ κτίσμα τολμήσοιμεν εἰπεῖν, πῶς δυνατὸν ἐν τῷ βαπτίσματι μιχθῆναι; Τὴν πολυθεῖαν οὕτως ὥς καὶ τὴν ἀθεῖαν κακίζομεν· καὶ οὕτε τρεῖς ἀρχάς, οὕτε τρεῖς θεοὺς, οὕτε τρεῖς διαφόρους καταγγέλλομεν φύσεις· ἀλλὰ ἀρχὴν τῶν ὅλων τὸν Πατέρα γινώσκοντες, οὕτε τινὰ τῶν τριῶν (97) ὑποστάσεων ἀθετοῦμεν, καὶ τὸ σεμνὸν τῶν τριῶν Γραφῶν, καὶ τὰς ἐφ' ἑκάστον μαρτυρίας προσάγοντες. Ἄλλ' ἐπειδὴ καὶ μέτρον ἐπιστολῆς ἐκφεύγει τὸ περὶ τούτων λεπτολογεῖν, καὶ τὴν ὑμετέραν ἀγάπην ἐπιστεύσαμεν ἀρκεσθῆσθαι τῷ κεφαλαίῳ τῆς ἡμετέρας ἐκθέσεως, καὶ τὰ λοιπὰ προσθήσειν οἰκοθεν. Δίδου γάρ, φησί, σοφὸν ἀφορμὴν, καὶ σοφώτερος ἔσται· καὶ ταῦτα ἀποχρώντως γεγραφέναι νομίζομεν. Οἷς ἀρκεῖ βραχέαν προσθεῖναι παράκλησιν. Παρακαλοῦμεν γὰρ μένειν ὑμᾶς υἱοῖς εἰρήνης· ἵνα πληρώσῃτε τὴν ἀποστολικὴν ἐντολὴν. *σύμφυχοι, τὸ ἐν φρονοῦντες*, καὶ τῶν παθημάτων τῶν ὑπὲρ Χριστοῦ κεκοινωνηκότες. Μὴ δῶτε τῷ πονηρῷ διαζευχθῆναι τὰ καλῶς συνημμένα, μήτε τοῖς λύκοις ἑαυτοὺς εὐαλωτοτέροις ποιήσῃτε τῇ διχοστασίᾳ, τὰς ἐκείνων βεβαιοῦντες εὐχάς. Ἐμάθομεν γὰρ ὅσους ἄθλους ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας ὑπέστητε. Τὰς οὖν ἀπειλὰς καὶ τὰς ἀνάγκας τὰς παρὰ τῶν ὑπεναντίων νικήσαντες, μηδένα δῶτε διαστᾶσι καιρὸν· μήποτε κατὰ βραχὺ παρεισιεύμενον μῖσος, ἐάν σῃ τόπον, μεγάλους ὑμῖν κρημνοὺς ὑποθήσει. Ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς δοξολογίαις τὸ Πνεῦμα Πατρὶ καὶ Υἱῷ (98) συνδοξάζειν, καὶ εἰδέναι τοῦτο, ὅτι οἱ τὴν ἀσυγχώρητον ἁμαρτίαν, διὰ τῆς εἰς τὸ Πνεῦμα βλασφημίας ἐξαμαρτάνοντες, εἰκὴ παραιτοῦνται τὴν πρὸς τοὺς Ἀρειανούς κοινωνίαν. Μετὰ γὰρ ἐκείνων κατακριθήσονται. Εὐχόμεθα δὲ ὑμᾶς ἄτμητον τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας ἀφιλονεικῶς φυλάξαντας, εἰρηνικῶς μὲν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι τὸν λειπόμενον διάγειν χρόνον, ἐνδόξῳ δὲ ἐν ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως παραστῆναι τῷ τοῦ Χριστοῦ βήματι.

⁹⁶ Prov. ix, 9. ⁹⁷ Philipp. ii, 2. ⁹⁸ Matth. xii, 31

(96) Ἀνάγκης. Αἱ ἀνάγκη.

(97) Τριῶν. Forte θεῶν.

A poterit, ut in baptismo conjungatur? eo pacto deorum multitudinem redarguimus, una cum negatione divinitatis: et neque tria principia, neque tres deos, neque tres diversas prædicamus naturas: sed Patrem pro universorum principio agnoscentes, nullam trium hypostasum inficiamur, sacrarum Scripturarum majestatem, ac singulis probandis testimonia proferentes. Sed quoniam epistolæ modum superat accurata de istis disputatio, credimusque charitatem vestram contentam fore expositionis nostræ summa, ac reliqua de se addituram: *Da enim, inquit, sapienti occasionem, et sapientior erit*⁹⁶: hæc sufficienter scripsisse nos arbitramur. Quibus satis est adjicere brevem adhortationem. Hortamur namque vos, ut maneatis pacis filii, quo apostolicum mandatum impleatis, *unanimis, id ipsum sentientes*⁹⁷, et communicantes passionibus pro Christo. Nolite illud dare malo, ut disjungat quæ pulchre connexa sunt, neque vos lupis efficiatis captu faciliores per dissensionem, illorum vota confirmando. Didicimus quippe quanta certamina pro recta fide sustinueritis. Quocirca minis et ærumnis, quæ per adversarios intentabantur, devictis, nullam præbete dissidio occasionem: ne forte paulatim illapsum odium, si locum invenerit, magna vobis supponat præcipitia. Sed et oportet in doxologiis Spiritum una cum Patre et Filio glorificare, atque hoc intelligere, quod ii qui irremissibile peccatum, per blasphemiam in Spiritum admittunt⁹⁸, frustra repudiant communionem cum Arianis, quia scilicet cum iis condemnabuntur. Precamur autem et optamus, ut vos corpus Ecclesiæ indivisum citra contentionem servantes, pacifice quidem in præsentī sæculo reliquum vitæ tempus transigatis, gloriose vero in die iudicii assistatis tribunali Christi.

(98) Αἱ. ins. *χρή*.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΙΚΟΝΙΟΥ ΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΚΛΟΓΑΙ.

S. P. N. AMPHILOCHII

EPISCOPI ICONII

SENTENTIÆ ET EXCERPTA.

I.

Apud Theodorum Dial. iii, Opp. tom. IV, pag. 166.

Τοῦ ἀγίου Ἀμφιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου ἐκ D Sancti Amphilochii episcopi Iconii, ex oratione τοῦ περὶ Υἱοῦ λόγου.

Εἰπὼν γὰρ ὁ Πάτερς ὅτι, Καὶ Κύριος καὶ Χριστὸς

Cum dixisset Petrus, Et Dominum et Christum

eum fecit Deus ²² : subjunxit, *Hunc Jesum, quem vos crucifixistis, hunc Deus suscitavit ex mortuis* ²³. Mortua autem est, non divinitas, sed homo. Qui vero ipsum suscitavit. Verbum est, Dei virtus; is qui dixit in Evangelio: *Solvite templum hoc, et in tribus diebus excitabo illud* ²⁴. Quare cum dicitur: *Et Dominum eum et Christum fecit Deus*, qui morte affectus est, et a mortuis resurrexit; carnem dicit, et non divinitatem Filii.

Αὐτὸν ἐποίησεν ὁ Θεός, ἐπήγαγε· τοῦτον τὸν Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε, τοῦτον ὁ Θεὸς ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν. Ἐνεκρώθη δὲ, οὐχ ἡ θεότης, ἀλλ' ὁ ἀνθρώπος. Καὶ ὁ ἐγείρας αὐτὸν, ἐστὶν ὁ Λόγος, ὁ δύναμις τοῦ Θεοῦ, ὁ εἰπὼν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· Ἀύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶ ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν. Ὡστε ἐὰν λέγηται, Καὶ Κύριον αὐτόν καὶ Χριστὸν ἐποίησεν ὁ Θεός, τὸν νεκρωθέντα, καὶ ἐκ νεκρῶν ἀναστάντα, τὴν σάρκα λέγει, καὶ οὐ τὴν θεότητα τοῦ Υἱοῦ.

II.

Apud eundem Theodoritum, ibid.

Ejusdem ex oratione adversus Arianos.

Ac ne longa utar oratione, paucis te rogo, hæretice. Qui ex Deo est ante sæcula genitus, passus est, an qui ex David in novissimis temporibus natus est Jesus? Si ergo divinitas passa est, blasphemiam dixisti: sin homo, ut veritas habet, cur homini passionem non ascribes?

Β Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ κατὰ Ἀρειανῶν λόγου.

Καὶ ἵνα μὴ μακρόν (98*) ἀποτείνω τὸν λόγον, συντόμως ἐρωτῶ σε, αἰρετικέ. Ὁ ἐκ τοῦ Θεοῦ πρὸ τῶν αἰώνων γεννηθεὶς ἔπαθεν, ἥ ὁ ἐκ τοῦ Δαβὶδ ἐν ὑστέροις καιροῖς τεχθεὶς Ἰησοῦς; Εἰ μὲν οὖν θεότης ἔπαθεν, εἴπας τὸ βλάσφημον· εἰ δὲ ὁ ἀνθρώπος, ὡς ἔχει ἡ ἀλήθεια, τίνος οὖν ἔνεκεν μὴ προσάπτεις τῷ ἀνθρώπῳ τὸ πάθος;

III.

Apud Cyrillum Alex. lib. De recta fide, Opp. tom. V, part. I, sub fin. pag. 50 et concil. Ephes. part. I tom. III, Concilior. p. m. 685.

Amphilochii episcopi Iconii ex libro De generatione Domini secundum carnem.

Veritas cognita est, gratia venit, vita apparuit, Dei Verbum, Deique Filius propter nos incarnatus est, quo nimirum mortales ad vitam æternam revocaret et a mortuis excitaret. Universorum opifex, qui ante omnem creaturam tam visibilem quam invisibilem, soli Patri et Spiritui sancto coexistebat immortalis; ecce is extra ullum peccatum, ullamque cujuspiam hominis aut viri operam, hodie nobis ex Virgine nascitur.

Ἀμψιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου, ἐκ τοῦ Περι τῆς κατὰ σάρκα γεννήσεως.

Η ἀλήθεια ἐγνώσθη, ἡ χάρις ἦλθε, καὶ ἡ ζωὴ ἐφάνη· ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς ὢν, ὁ ἐκ Θεοῦ Λόγος, σὰρξ ἐγένετο δι' ἡμᾶς, ἵνα θνητοὺς εἰς ζωὴν αἰώνιον ἀναστήσῃ, καὶ ἐκ τῶν νεκρῶν ἀνεγείρῃ· ὁ ποιητὴς τῶν ὅλων, ὁ πρὸ πάσης κτίσεως ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων, μόνῳ Πατρὶ καὶ Πνεύματι συνυπάρχων ἀθάνατος, σήμερον ἰδοὺ ἐκ Παρθένου γεννώμενος, χωρὶς πάσης ἀμαρτίας, ἀνευ ἀνθρώπου, ἦτοι ἀνδρός.

Ex concilio Ephesino part. II, act. 1, tom. III Concilior. pag. 1063.

Item ex concilio Chalced. part. II, act. I, tom. IV Concil. pag. 1145.

Amphilochii episcopi Iconii.

Quoniam enim idem Rex et Deus est, et mortem ob passionem dispensationem gustavit, munera mysteriorum sunt indicia. Offerunt magi aurum cognoscentes ipsum esse regem; offerunt thus, norunt enim se Deo offerre; offerunt myrrham, propter mortem in mysterio passionis.

Ἀμψιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου.

Ἐπειδὴ γὰρ ὁ αὐτὸς βασιλεὺς καὶ Θεός, καὶ νεκρώσεως διὰ τὴν τοῦ πάθους οἰκονομίαν γευσάμενος, τὰ δῶρα τῶν μυστηρίων ἐστὶν αἰνίγματα. Προσφέρουσιν οἱ μάγοι χρυσίον, γνωρίζοντες αὐτὸν εἶναι βασιλέα. Προσφέρουσι λίβανον· Θεῷ γὰρ ἰσασὶ προσφέροντες. Προσφέρουσι σμύρναν, διὰ τὴν ἐν τῷ μυστηρίῳ τοῦ πάθους νέκρωσιν.

Ex concil. Chalced. part. II, act. 1 tom. IV, p. 1145.

Item ex eodem.

Nisi enim ille natus fuisset secundum carnem, non renascereris tu spiritualiter. Nisi ille dignatus fuisset formam servi suscipere, nequaquam tu gloriam adoptionis lucratus esses. Propterea enim cælestis in terram descendit, ut tu qui in terra es,

Δ Ὁμοίως τοῦ αὐτοῦ.

Εἰ μὴ γὰρ ἐκεῖνος ἐγεννήθη σαρκικῶς, οὐκ ἂν σὺ ἀνεγεννήθης πνευματικῶς. Εἰ δὲ μὴ ἐκεῖνος ἠνέσχετο τῆς τοῦ δούλου μορφῆς, οὐκ ἂν σὺ τὴν δόξαν τῆς υἰοθεσίας ἐκέρδανας. Διὰ τοῦτο γὰρ ἐπὶ τῆς γῆς ὁ ἐπουράνιος, ἵνα σὺ ὁ ἐπὶ γῆς εἰς οὐρανὸν ἀναχθῇς.

²² Act. II, 26. ²³ ibid. 32. ²⁴ Joan. II 19.

(98*) Καὶ ἵνα μὴ μακρ. Recitat hunc locum Facundus Hermianensis lib. XI, cap. 5, pag. 761, eumque ita redditum refert: *Et ut non longum extendam sermonem, breviter te requiro. Qui natus est ex Deo ante sæcula, passus est, an qui ex David in ultimis temporibus generatus est Jesus? Si autem divinitas*

passa est, dixisti blasphemiam: si autem homo, sicut veritas habet, quare non applicas homini passionem, aut humilia non consuis verba? Hæc Facundus. Postrema omisit Theodoritus. Videsis quæ infra ad Fragm. XI adnotantur.

Διὰ τοῦτο Χριστὸς ἑαυτὸν ἐκένωσεν, ἵνα ἡμεῖς πάντες
ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ λάβωμεν. Ἐκεῖνου θανόν-
τος γέγονέ σοι ἀθανασία. Τὸ τοῦ Δεσπότου πάθος
γέγονε τοῦ δούλου ὕψωμα. Σὺ δὲ τὴν εὐεργεσίαν
λαμβάνεις βλασφημίας ἐφίδιον.

IV.

Ex Elementis Damasceni Rupefucald.

Τοῦ μακαρίου Ἀμφιλοχίου· ἐκ τοῦ, εἰς τὸ, Κύριος
ἐκτίσέ με· ἀρχή, Ὁ δ' λόγος.

Τὸ ἄχρονον ἄκτιστον· τὸ δὲ ἄκτιστον ἀναρχον· τὸ
δὲ ἀναρχον αἰδίων· αἰδῖος δὲ μόνος ὁ Θεός. Καὶ μεθ'
ἑτέρα· Ὡς Τριάς (99) ἅγια ἐν ἐνὶ ὀνόματι ἀριθμου-
μένη· οὐ γὰρ λέγεται μόνος καὶ δυάς, οὐδὲ μόνος
καὶ μόνος· ἀλλὰ Τριάς ἐν Μονάδι, καὶ Μόνος ἐν
Τριάδι· μονοειδὺς (1) μονωνύμως. Εἰς Θεός, Πατήρ
ἐν Υἱῷ, Υἱὸς ἐν Πατρὶ σὺν ἁγίῳ Πνεύματι (2). Ἡμεῖς
οἶδαμεν Πατέρα, Πατέρα· Υἱόν, Υἱόν· ἅγιον Πνεῦμα,
ἅγιον Πνεῦμα· Τριάδα ἐνόητι· μία γὰρ ἐστὶν ἐνό-
ησις Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος· μία
οὐσία, μία κυριότης, ἐν θέλημα· μία Ἐκκλησία, ἐν
βάπτισμα, μία πίστις.

Ex sacris Parallelis Damasceni, tom. II, pag. 299.

Τοῦ αὐτοῦ.

Μία δόξα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος.
Τὴν δόξαν γὰρ μου, φησὶν, ἑτέρῳ οὐ δώσω. Οὐ
γὰρ ἐστὶ δεύτερος Θεός ὁ Υἱός, ἀλλὰ Λόγος τοῦ ἐνὸς
καὶ μόνου Θεοῦ, θεολογούμενος ἐν Πατρὶ, ὥς καὶ
Πατήρ ἐν Υἱῷ θεολογεῖται. Καθὼς καὶ Ἡσαΐας λέγει,
θεολογῶν Υἱὸν σὺν Πατρὶ· Προσκυρήσουσί σοι, καὶ
ἐν σοὶ προσεύξονται· ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεός τοῦ
Ἰσραὴλ, Σωτήρ. Αἰσχυρῶνθ' οὐρα καὶ ἐντραπή-
σουται πάντες οἱ ἀντικείμενοι αὐτῷ. οἱ μὴ ὁμολο-
γούντες αὐτῷ, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ, τῆς αὐτῆς τῷ
Υἱῷ οὐσίας, καὶ πλὴν αὐτοῦ [μὴ] εἶναι Θεόν.

Οὐκ ἐστὶν οὕτω· μὴ γένοιτο! Οὐκ ἐστὶ γεννητὴ ἡ
Τριάς, ἀλλ' αἰδῖος· καὶ μία θεότης ἐν Τριάδι, καὶ
μία δόξα τῆς ἁγίας Τριάδος. Καὶ σχίζειν αὐτὴν εἰς
διαφόρους φύσεις τοῦ μᾶτε; Μόνῳ Θεῷ ἀρμόττει λέ-
γειν τὸ ἐμόν. Αὐτοῦ γὰρ μόνου ὄντως κτῆμα τὰ
πάντα.

V.

Ex Elementis Damasceni Rupefuc.

Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸν Ἡσαΐαν.

Ὁ ἐπὶ πάντων Θεός οὐκ ἀπαξιοῖ διακύπτειν ἐκ
τοῦ οὐρανοῦ· οὐδὲ αἱ λειτουργικαὶ δυνάμεις, τὴν
διακονίαν ὑπὲρ εὐεργεσίας τῶν ἀνθρώπων ἀρνοῦν-
ται.

⁹⁹ Prov. viii, 22. ⁹⁷ Isa. xlii, 8. ⁹⁸ Isa. xlv, 14-16. ⁹⁹ Rom. ix, 5. ⁹⁹ Hebr. i, 14.

(99) Ὡς Τριάς, x. τ. λ. Hæc item exstant in editis
sacris Parallelis Damascenicis, tom. II, pag. 299,
ubi minus recte doctissimus editor scribit eadem
legi apud Epiphanium Ancorat. § x. Ceterum hic
apud Damasc. ita legimus : Ὡς Τριάς ἅγια ἀριθμου-
μένη, Τριάς ἐν ἐνὶ ὀνόματι ἀριθμουμένη. Ὁ Trinitas
sancta quæ numeraris ; Trinitas uno nomine nu-
merata.

(1) Mor. In edito Damasc. locus sic interpungi-

A in cælum extollaris. Ideo Christus semetipsum ex
inanivit, ut nos omnes de plenitudine ejus accipere-
mus. Illius mors facta est tibi immortalitas, passio
Domini facta est servo exaltatio. Tu autem benefi-
cium vertis in occasionem blasphemix.

IV.

Ex Elementis Damasceni Rupefucald.

Beati Amphilochii, ex tractatu in illud, Dominus
creavit me ⁹⁶. Incipit : Quarta ratio.

Quod sine tempore et ab æterno est, increatum
est ; quod autem est increatum, etiam est æternum ;
Deus autem solus æternus est. Et post alia : O Tri-
nitas in uno accensita nomine. Nam non dicitur,
unitas et binarius ; neque unitas et unitas ; sed Tri-
nitas in Unitate ; et Unitas in Trinitate ; uniformi-
ter, uno nomine. Unus Deus, Pater in Filio, Filius
in Patre cum sancto Spiritu. Scimus ipsi, Patrem,
Patrem ; Filium, Filium ; Spiritum sanctum, Spiritu-
m sanctum : Trinitatem unitate. Una enim est
unitas Patris et Filii et Spiritus sancti, una sub-
stantia, una dominatio, una voluntas, una Ecclesia
unum baptisma, una fides.

Ejusdem.

Una est gloria Patris et Filii et Spiritus sancti.
Gloriam enim meam, inquit, alteri non dabo ⁹⁷. Non
enim secundus Deus est Filius, sed Verbum unius
et solius Dei, qui in Patre Deus esse prædicatur,
quemadmodum et Pater in Filio. Velut etiam Isaias
ait, dum Filium una cum Patre profitetur : Adora-
bunt te, et in te orabunt : quoniam in te Deus Israel,
Salvator. Confundentur et erubescunt omnes ⁹⁸, qui
ipsi adversantur, nec ipsam confitentur, nec Spiritu-
m ipsius ejusdem ac Filii essentix esse, ac præ-
ter eum, alium Deum esse.

Nequaquam ita est : absit ! Non est procreata Tri-
nitas, sed sempiterna ; et una est in Trinitate deitas
et una sanctæ Trinitatis gloria. Et vos eo audaciæ
prorumpitis, ut eam in diversas naturas scindatis ?
Uni Deo meum dicere convenit ; nam ipse solus omnia
vere possidet.

D

Ejusdem in Isaiam.

Qui est super omnia Deus ⁹⁹, non dedignatur de
cælo in terram aspicere ; neque virtutes illæ ad-
ministratoriæ obsequium negant ⁹⁹, ad beneficium
hominum.

tur : μονοειδὺς μονωνύμως εἰς Θεός. Πατ. Quod ma-
gis placet. Aliter tamen interpretes, qui et vocem
Deus omisit.

(2) Σὺν ἁγίῳ Πνεύματι. Hic cesinit fragmentum
apud Damasc., aliudque subjicitur quod ejusdem Am-
philochii esse, ex Rupefucald. exemplaris inscriptio-
ne, putat cl. Lequien. Sic autem incipit : Μία δόξα,
x. τ. λ., ut propterea illud alteri Combefisiano ad-
dendum existimavimus.

VI.

Ex collectione Barlahami reg. cod. ms. emend. ex cod. Sirmondi.

Amphilochii episcopi Iconii, ex sermone primo in illud, De die illa et hora⁴¹: duos enim in illud tractatus composuit.

Cum autem dicit, *Neque Filius, nisi Pater*⁴²: non Filii ignorantiam ementitur, sed exponit causam scientiæ: *Nam quia omnia quæcunque habet Pater, palam Filii sunt*⁴³; neque Filius, nisi Patre habente, eorum notitiam haberet. At quia Pater habet: confessum ergo est habere etiam Filium. Particulam enim, *nisi*, consuevit Scriptura ponere, quandoque quidem negative; cuiusmodi est illud: *Nemo scit quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui est in ipso: ita et quæ Dei sunt nemo cognovit, nisi Spiritus qui est ex Deo*⁴⁴; quandoque vero ponit, ad eorum quæ futura quidem expectabantur, nequaquam tamen evenerunt, rationem reddendam, ut cum ait: *Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, et sicut Gomorrha similes fuisset*⁴⁵. Quia igitur reliquit nobis semen; haudquaquam facti sumus sicut Sodoma, nec vero Gomorrhæ similes evasimus. Et iterum: *Nisi quia Dominus adjuvit me; paulo minus habitasset in inferno anima mea*⁴⁶. Quandoquidem ergo me adjuvit Dominus, nequaquam habitavit in inferno anima mea. Nec illud longe abest: *Nisi quia Dominus erat in nobis, cum exurgerent homines in nos, forte vivos deglutissent nos*⁴⁷. Quia igitur Dominus in nobis est, palam sit, quod non deglutierint nos. Sic itaque etiam hoc loco, *Neque Filius novit, nisi Pater*. Quia ergo novit Pater, confessum est, quod et Filius. Dixit ergo causam scientiæ, non falso

adduxit ignorantiam.

Ἀμφιλόχιον ἐπισκόπου Ἰκονίου, ἐκ τοῦ περὶ τῆς ἡμέρας καὶ ὥρας, λόγου α'. Δύο γὰρ αὐτῷ περὶ τούτου πεποιήνται συντάγματα.

Ὅταν δὲ εἴπῃ, Οὐδὲ ὁ Υἱὸς, εἰ μὴ ὁ Πατήρ, οὐκ ἄγνοιαν τοῦ Υἱοῦ καταφεύδεται· ἀλλὰ τὴν αἰτίαν τῆς γνώσεως ἐρμηνεύει. Ἐπειδὴ γὰρ πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, τοῦ Υἱοῦ προδήλως εἰσὶν, οὐδ' ἂν ὁ Υἱὸς εἴχῃ τὴν τούτων γνῶσιν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ εἴχῃ τὴν γνῶσιν. Ἀλλὰ μὴν ὁ Πατήρ ἔχει, καὶ ὁ Υἱὸς τοίνυν ὁμολογουμένως ἔχει. Τὸ γὰρ εἰ μὴ, ποτὲ μὲν ἐπὶ τοῦ στερητικοῦ τάττειν εἰσὶν ἡ Γραφή· ὡς τὸ, Οὐδεὶς εἶδε τὰ τοῦ ἀνθρώπου, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ἐν αὐτῷ· οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς οἶδεν, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ· ποτὲ δὲ τὸ, εἰ μὴ, τίθησι, τῆς τῶν προσδοκηθέντων μὲν, μηκέτι δὲ γενομένων αἰτίας τὴν ἀπόδοσιν παραστήσασα· ὅσον, ὅταν λέγῃ· Εἰ μὴ Κύριος Σαβαὶθ ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἂν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γόμορρα ἂν ὁμοιωθήμεν. Οὐκοῦν ἐπειδὴ περ ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα, οὐκέτι γεγόναμεν ὡς Σόδομα, οὕτε μὴν ὡς Γόμορρα ὁμοιωθήμεν. Καὶ πάλιν· Εἰ μὴ ὅτι Κύριος ἐβοήθησέ μοι, παραβραχὺ παρώκησε τῷ ᾧδῃ ἡ ψυχὴ μου. Οὐκοῦν ἐπειδὴ περ ἐβοήθησέ μοι ὁ Κύριος, οὐκέτι παρώκησει τῷ ᾧδῃ ἡ ψυχὴ μου. Παραπλησίον δὲ κἀκεῖνο· Εἰ μὴ ὅτι Κύριος ἐν ἡμῖν, ἐν τῷ ἐπαναστήναι ἀνθρώπους ἐφ' ἡμᾶς, ἄρα ζῶντας ἂν κατέπιον ἡμᾶς. Οὐκοῦν ἐπειδὴ περ Κύριος ἐστὶν ἐν ἡμῖν, εὐδῆλον ὡς ὅχι ὡς ζῶντας κατέπιον ἡμᾶς. Κάνταῦθα τοίνυν οὕτως, Οὐδὲ ὁ Υἱὸς οἶδεν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ. Οὐκοῦν ἐπειδὴ οἶδεν ὁ Πατήρ, ὁμολογουμένως καὶ ὁ Υἱός. Τὴν οὖν αἰτίαν εἶπε τῆς γνώσεως, οὐχὶ τὴν ἄγνοιαν καταφεύσατο.

VII.

Apud Theodoritum Dial. III tom. IV, pag. 166.

Ejusdem ex oratione in illud: Pater, si possibile est, transeat a me calix iste⁴⁸.

Ne ergo passiones carnis in Verbum impatibile conjeceris. Deus enim sum et homo, hæretice: Deus, ut testantur miracula; homo, ut declarant passiones. Cum ergo sim Deus et homo, dic quis passus est? Si Deum passum dixeris, fueris locutus blasphemiam; sin autem carnem, cur ei passionem non tribuis, cui metum ascribis? Alio enim patiente, alius non pertimescit; et dum homo cruciigitur, Deus non perturbatur.

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ λόγου τοῦ εἰς τὸ, Εἰ δυνατόν παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο.

Μὴ τὰ πάθος οὖν τῆς σαρκὸς τῷ ἀπαθεί προσέβη; Λόγῳ· Θεὸς γὰρ εἰμι καὶ ἄνθρωπος, αἰρετικέ· Θεός, ὡς ἐγγυᾶται τὰ θαύματα· ἄνθρωπος, ὡς μαρτυρεῖ τὰ παθήματα. Ἐπεὶ οὖν Θεός (3) εἰμι καὶ ἄνθρωπος, εἰπέ, τίς ὁ παθών; Εἰ ὁ Θεός ἐπαθεν, εἴπας τὸ βλάσφημον· εἰ δὲ ἡ σὰρξ ἐπαθε, τί μὴ τὸ πάθος προσάπτεις, ὃ τὴν δειλίαν ἐπάγεις; Ἄλλου γὰρ πάσχοντος, ἄλλος οὐ δειλιᾷ· καὶ ἀνθρώπου σταυρουμένου, ὁ Θεὸς οὐ ταραττεται.

⁴¹ Matth. xxiv, 36. ⁴² Marc. xiii, 32. ⁴³ Joan. xvi, 15. ⁴⁴ I Cor. ii, 11. ⁴⁵ Rom. ix, 29. ⁴⁶ Psal. xciii, 13. ⁴⁷ Psal. cxliii, 2. ⁴⁸ Matth. xxvi, 36.

(3) Ἐπεὶ οὖν, x, τ. λ. Hæc item recitat Facundus lib. xi, cap. 3, pag. 762. Quibus tamen ex eadem Amphilochii oratione sequentia præmittit: « Rursus (Amphilochius) de eo quod dictum est, Pater, si fieri potest, transeat calix iste, cuius initium est, Tunc sicut miles legitimus, ita dicit: Si enim oportet Filium hominis tradi; quomodo dicis,

« Si fieri potest, transeat calix iste? » Omnino autem si pati nolebas, quid dicebas, « Transeat calix iste? » Non ego qui cælum feci, qui fundavi terram, sed acundum te homo dicit, declinans mortem. Hæc autem, et quæcunque demum ex Amphilochianis recitat Facundus l. c. præterierunt Combefisium.

VIII.

Ex regio cod. laudua collect. Barlahami.

Ἐκ τοῦ. Καὶ Ἰησοῦς προέκοπτε σοφία καὶ ἡλικίᾳ **A** *Ex illo* : Jesus autem proficiebat sapientia et ætate et gratia apud Deum et homines⁶⁹.

Προέκοπτε κατὰ τὴν ἡλικίαν· ἀνδρουμένου κατὰ φύσιν τοῦ σώματος. Σοφία· διὰ τοὺς παρ' αὐτοῦ σοφισομένους. Χάριτι· ἐφ' ἣ εὐφρανόμενοι προκόπτομεν· πιστεύοντες ὅτι ἔσται τελειώσις τοῖς ὑπ' αὐτοῦ λελαλημένοις, περὶ τῆς ἐν ἡμῖν ἐλπίδος. Παρὰ Θεῷ· ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Πατρὸς τετελείωκε σαρκωθείς, καὶ ἡμᾶς λυτρωσάμενος. Καὶ παρὰ ἀνθρώποις· διὰ τὴν αὐτῶν ἐξ εἰδωλολατρίας ἐπὶ τριαδικῇ θεογνωσίᾳ μετὰστασις· κατὰ τοὺς οὖν τρόπους προέκοπτε, καὶ ἀληθεύει. Οὐ γὰρ κατὰ τοὺς ἀφρονάς, ἀπὸ τοῦ χείρονος ἐπὶ τὸ κρεῖττον.

Proficiebat secundum ætatem : corpore ad firmam ætatem juxta naturam perducto ; sapientia, propter eos quos ad sapientiam componebat ; gratia, qua recreante proficimus, fide certi, fore ut consummentur dicta ab ipso, de spe nostra ; apud Deum : consummavit enim opus Patris, assumpta carne, et redemptis nobis ; apud etiam homines, quos ab idololatria, ad divinam Trinitatis notitiam transtulit. Juxta hos ergo modos proficiebat, habetque verum. Non enim juxta quod insipientes existimant, ab eo quod est deterius, in melius promovebat.

IX.

Ex eodem regio codice.

Τοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ, Λύσατε τὸν ναὸν τούτου.

B *Ejusdem in illud* ⁷⁰: Solvite templum hoc.

Καὶ λέλυται τοῦ σώματος ναὸς κατὰ τὸν τοῦ πάθους καιρὸν, ἐν τῇ τριήμερῃ ταφῇ βουλομένου· καὶ πάλιν ἀνέστησεν αὐτὸν καὶ ἠνώθη αὐτῷ, ἀρρήτων καὶ ἀφράστων λόγῳ· οὐ κεκραμένος ἐν αὐτῷ ἡ ἀποσπαρακωμένος· ἀλλ' ἀποσώζων ἐν αὐτῷ τῶν δύο φύσεων τῶν ἑτερουσίῳ ἀσύγχυτον τὴν ἰδιότητα.

Solutumque est templum corporis sub tempus Passionis, triduo sepulture ipso volente : rursumque illud excitavit, et est ei unitus ratione ineffabili : non commistionem in ipso passus, aut carne obiecta : sed duplicis secundum essentiam diversæ naturæ, inconflusa proprietate servata.

X.

Apud Theodoritum, Dial. i, tom. IV, pag. 43.

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ λόγου τοῦ εἰς τὸ, Οὐ δύναται ὁ Υἱὸς ποιεῖν ἄφ' ἑαυτοῦ οὐδέν.

Ejusdem ex sermone in illud : Non potest Filius ex se facere quidquam ⁷¹.

Ποῖος δὲ παρήκουσεν ἐν οὐρανοῖς Ἀδάμ ; Ποῖος δὲ ἐξ οὐρανόθεν σώματος ἐπλάσθη παρὰ τὴν (4) πρώτην πρωτόπλαστος ; Ἀλλ' ἐπλάσθη ἐξ ἀρχῆς, ὁ ἐκ τῆς γῆς· παρήκουσεν ὁ ἐκ τῆς γῆς· ἀνελήφθη ὁ ἐκ τῆς γῆς. Διὸ καὶ ἐσώθη ὁ ἐκ τῆς γῆς, ἐν' οὕτως ἀληθὴς ἅμα καὶ ἀναγκαῖος φανῇ ὁ τῆς οἰκονομίας λόγος.

Quis porro Adam in celis inobediens fuit ? Quis vero ex cælesti corpore primum factus est protoplastus ? Sed est factus initio, qui ex terra ; fuit inobediens, qui ex terra ; assumptus est, qui ex terra. Ideo etiam servatus est qui ex terra, ut ita simul vera et necessaria videretur incarnationis ratio.

Apud Theodoritum, Dial. ii, ibid., pag. 100.

Τοῦ ἀγίου Ἀμφιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου. ἐκ τοῦ λόγου εἰς τὸ, Οὐ δύναται ὁ Υἱὸς ποιεῖν ἄφ' ἑαυτοῦ οὐδέν.

C *Sancti Amphilochii episcopi Iconii ex Oratione in illud* : Non potest Filius ex se facere quidquam ⁷².

Μετὰ γὰρ τὴν ἀνάστασιν ὁ Κύριος τὰ συναμφοτέρα δείκνυσι, καὶ ὅτι οὐ τοιοῦτον τὸ σῶμα, καὶ ὅτι τοῦτο ἀνιστάμενον. Ἀναμνήσθητι τῆς ἱστορίας. Ἦσαν οἱ μαθηταὶ συνελεγμένοι μετὰ τὸ πάθος καὶ τὴν ἀνάστασιν· καὶ τῶν θυρῶν κεκλεισμένων ἔστη μέσος αὐτῶν ὁ Κύριος. Οὐδέποτε τοῦτο πρὸ τοῦ πάθους ἐποίησε. Μὴ γὰρ οὐκ ἠδύνατο ὁ Χριστὸς καὶ πάλαι τοῦτο ποιῆσαι ; Πάντα γὰρ τῷ Θεῷ δυνατόν. Ἀλλ' οὐκ ἐποίησε πρὸ τοῦ πάθους, ἵνα μὴ νομίσας φαντασίαν τὴν οἰκονομίαν, ἢ δόκῃσιν· μηδὲ πνευματικὴν οἰηθῆς τοῦ Χριστοῦ τὴν σάρκα, μηδὲ ἐξ οὐρανῶν κατελθούσαν, μηδὲ ἑτεροούσιον τῇ ἡμετέρᾳ σαρκί. Ταῦτα γὰρ πάντα τινὲς φαντασθέντες, καὶ σεμνύνειν νομίζοντες διὰ τούτων τὸν Κύριον, λελέθασιν σφᾶς αὐτοὺς διὰ τῆς εὐχαριστίας βλασφημοῦντες, καὶ ψεῦδος κατηγοροῦντες τῆς ἀληθείας. Ἐρὸς τὸ, καὶ παντάπασιν ἄλογον τὸ ψεῦδος τυγχά-

Post Resurrectionem Dominus utrumque ostendit, tum quod non sit ejusmodi corpus, tum quod ipsum resurrexerit. Repete memoria historiam. Erant discipuli post passionem et resurrectionem congregati ; clausis vero januis stetit Dominus in medio eorum ⁷³. Hoc ante passionem nunquam fecerat. Numquid vero non et olim id Christus facere potuisset ? Sunt enim omnia Deo possibilia. Non tamen fecit ante passionem, ne inani specie et opinione existimaveris incarnationem consistere : neve Christi carnem putaveris spiritualem ; aut descendisse e cælis, aut alterius quam nostræ substantiæ. Hæc enim omnia sibi quidam animo fingentes, ac se Dominum per hæc honorare arbitrantur, non intelligunt, se blasphemos esse prætextu gratiarum actionis, falsique crimen veritatis inferre. Præterquam quod mendacium est, a ratione

⁶⁹ Luc. II. 52. ⁷⁰ Joan. II. 19. ⁷¹ Joan. V. 19. ⁷² ibid. ⁷³ Joan. XX. 19 sqq.

(4) Παρὰ τὴν πρώτην. Forte πρὸ τὸν πρῶτον, vel solum πρῶτον, ut legit Hervetus. **COMBES.** — Sirmundus veritæ præter primam formationem.

prorsus alienum. Si enim aliud assumpsit corpus, quid hoc ad meum attinet, quod salute indiget? Si carnem e cœlis devexit, quid ad meam carnem, quæ de terra sumpta fuit?

Ibid., pag. 101.

Ejusdem, ex eadem oratione.

Propterea igitur non ante passionem, sed post passionem, januis clausis stetit Dominus in medio discipulorum, quo fore noveris, ut etiam animale corpus tuum seminatum resurgat spirituale⁷⁵. Ne autem rursus aliud esse putaveris quod resurgit, Thoma resurrectionem non credente, ostendit ei fixuras clavorum, ostendit ei vulnere vestigia⁷⁶. An vero seipsum sanare non poterat, maxime post resurrectionem, qui omnes etiam ante resurrectionem sanaverat? Sed per hoc quidem, quod clavorum fixuras ostendit, ipsummet esse probat: per hoc autem, quod januis clausis ingreditur, ostendit non esse ejusmodi. Ipsum quidem, ut dispensationis impleteret modum, corpus mortuum resuscitando: non autem ejusmodi, ut ne rursus obnoxium esset corruptioni, neve iterum morti succumberet.

Apud Theodorum, Dial. III, ibid., pag. 166.

Ejusdem ex oratione in illud, Non potest Filius ex se facere quidquam⁷⁷.

Non enim fieri poterat ut Vita a corruptione detineretur. Quare divinitas haudquaquam ad mortem pertracta est. Quoniam enim id modo? Sed humanitas ad incorruptionem renovata est. *Oportet enim, inquit, mortale hoc induere immortalitatem: et corruptibile hoc induere incorruptionem⁷⁸.* Vides, quam accurate loquatur? *Mortale hoc*, quasi digito monstravit, ut ne putares alius carnis, esse resurrectionem.

Ex cod. ms. R. P. Sirmondi.

Amphilochii, ex tractatu in illud: Non potest Filius a se facere quidquam⁷⁹.

Nam si is qui semel aut iterum in præsentis sæculo peccasset, ad annos triginta et octo morbo traditus est⁸⁰: quis æternum puniendus dubitaverit eos, qui vitam totam genio indulgentes ac voluntatibus insumpserunt?

Α νειν. Εἰ γὰρ ἕτερον ἀνέλαβε σῶμα, τί πρὸς τὸ ἐμὸν τὸ τῆς σωτηρίας δεδομένον; Εἰ ἐξ οὐρανῶν κατήγαγε σάρκα, τί πρὸς τὴν ἐμὴν σάρκα τὴν ἐκ τῆς γῆς εἰλημμένην;

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.

Διὰ ταῦτα μὲν οὖν, οὐ πρὸ τοῦ πάθους, ἀλλὰ μετὰ τὸ πάθος, τῶν θυρῶν κεκλεισμένων ἔστη τῶν μαθητῶν μέσος ὁ Κύριος, ἵνα γνῶς, ὅτι καὶ σοὺ τὸ ψυχικὸν σῶμα σπαρὲν, ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν· ἵνα δὲ μὴ πάλιν ἄλλο νομίσης εἶναι τὸ ἀνιστάμενον, τοῦ θωμᾶ πρὸς τὴν ἀνάστασιν ἀπιστήσαντος, δείκνυσιν αὐτῷ τοὺς τύπους τῶν ἥλων, δείκνυσιν αὐτῷ τῶν τραυμάτων τὰ ἰχνη. Ἄρ' οὐκ ἴσχυεν ἑαυτὸν λίσσασθαι, καὶ ταῦτα μετὰ ἀνάστασιν, ὁ πάντας αἰπὸν τῆς ἀναστάσεως λασάμενος; Ἀλλὰ δι' ὧν μὲν τοὺς τύπους τῶν ἥλων δείκνυσιν, παραδίδωσιν ὅτι τοῦτο δι' ὧν δὲ κεκλεισμένων τῶν θυρῶν εἰσεisci, δείκνυσιν ὅτι οὐ τοιοῦτο· τοῦτο μὲν, ἵνα πληρώσῃ τὸν τρόπον τῆς οἰκονομίας, ἐγείρας τὸ νεκρωμένον· οὐ τοιοῦτο δὲ, ἵνα μὴ πάλιν ὑποπέσῃ φθορᾷ, μὴ δὲ πάλιν ὑποστῇ θάνατον.

Τοῦ αὐτοῦ ἐκ τοῦ λόγου τοῦ εἰς τὸ, Οὐ δύναται ὁ Υἱὸς ποιεῖν ἄφ' ἑαυτοῦ οὐδέν.

Οὐδὲ γὰρ εἶχε φύσιν ὑπὸ φθορᾷ κατέχεσθαι τὴν ζωὴν· διόπερ οὐχ ἡ θεότης εἰς πάθος κατεσπάσθη. Πῶς γάρ; Ἀλλ' ἡ ἀνθρωπότης εἰς ἀφθαρσίαν ἀνεκαίνισθη. Δεῖ γὰρ, φησὶ, τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν. Ὅρξας τὴν ἀκρίβειαν; Τὸ θνητὸν τοῦτο, ἔδειξε δεικτικῶς, ἵνα μὴ ἄλλης νομίσης σαρκὸς ἀνάστασιν.

Ἀμφιλοχίου, ἐκ τοῦ εἰς τὸ, Οὐ δύναται ὁ Υἱὸς ἀφ' ἑαυτοῦ ποιεῖν οὐδέν.

Εἰ γὰρ ὁ ἐν τῷ αἰῶνι τοῦτ' ἀμαρτάνων ἅπαξ ἡ δευτέρον, ἐπὶ ὅκτῳ καὶ τριάκοντα ἔτη παρεδότο τῇ νόσῳ· τίς ἀμφιβόλη ὅτι ἀθάνατα οὐ κολάζονται, οἱ ὁλόκληρον αὐτῶν βίον ἐν ταῖς ἡθούαις ἀναλώσαντες;

XI.

Apud Theodorum, Dial. III, ibid., pag. 165.

Sancti Amphilochii episcopi Iconii, ex oratione in illud: Amen amen dico vobis, qui audit sermonem meum, et credit ei qui misit me, habet vitam æternam⁸⁰.

Cujus ergo sunt passiones? Carnis. Ergo si assignas carni passiones, assigna eidem etiam humiles sermones: cui vero ascribis miracula, sublimes tribue sermones. Nam Deus miracula edens, jure merito sublimia loquitur, et operibus congrua. Qui vero patitur homo, recte humilia sonat, et passionibus convenientia.

Τοῦ ἁγίου Ἀμφιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου, ἐκ τοῦ λόγου τοῦ εἰς τὸ, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ τὸν λόγον μου ἀκούων, καὶ πιστεύων τῷ πέμψαντί με, ἔχει ζωὴν αἰώνιον.

Τίνος οὖν τὰ πάθη; Τῆς σαρκὸς. Οὐχοῦν εἰ διδως (5) σαρκὶ τὰ πάθη, ὅς αὐτῇ καὶ τοὺς ταπεινοὺς λόγους. Καὶ ὅ τὰ θαύματα ἐπιγράφεις, τοὺς ἀνηγμένους ἀνάβας λόγους· ὁ γὰρ θαυματουργῶν θεὸς εἰκότως ὑψηλὰ λαλεῖ, καὶ τῶν ἔργων ἐπάξια· ὁ δὲ πάσχων ἄνθρωπος καλῶς ταπεινὰ φθέγγεται, καὶ τῶν παθῶν κατάλληλα.

⁷⁵ I Cor. xv, 44. ⁷⁶ Joan. xx, 27. ⁷⁷ Joan. v, 19. ⁷⁸ I Cor. xv, 53. ⁷⁹ Joan. v, 19. ⁸⁰ ibid. 5.

(5) *Εἰ δίδως.* Habes hunc locum apud Facundum Hermianensem, lib. xi, cap. 3, pag. 761.

XII.

Apud Theodoritum, Dial. i et ii, *ibid.*, pagg. 43, 100.

Ἀμφιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου, ἐκ τοῦ λόγου τοῦ εἰς τὸ, Πατὴρ μου μείζων μου ἐστίν.

A Amphilochoi episcopi Iconii, ex oratione in illud, Pater major me est⁸¹.

Διάκρινόν μοι (6) λοιπὸν τὰς φύσεις, τὴν τε τοῦ Θεοῦ, τὴν τε τοῦ ἀνθρώπου· οὔτε γὰρ κατ' ἐκπτώσιν ἐκ Θεοῦ γέγονεν ἄνθρωπος· οὔτε κατὰ προκοπὴν ἐξ ἀνθρώπου Θεός. Θεὸν γὰρ καὶ ἄνθρωπον λέγω. Ὅταν δὲ τὰ παθήματα (7) τῇ σαρκί, καὶ τὰ θαύματα τῷ Θεῷ ᾧς, ἀνάγκη καὶ μὴ θέλων διδῶς, τοὺς μὲν ταπεινοὺς λόγους τῷ ἐκ Μαρίας ἀνθρώπῳ, τοὺς δὲ ἀνηγμένους καὶ θεοπρεπεῖς, τῷ ἐν ἀρχῇ ὄντι Λόγῳ· διὰ τοῦτο γὰρ, πῇ μὲν ἀνηγμένους, πῇ δὲ ταπεινοὺς φθέγγομαι λόγους· ἵνα διὰ μὲν τῶν ὑψηλῶν, τοῦ ἐνοικοῦντος Λόγου δείξω τὴν συγγένειαν (8)· διὰ δὲ τῶν ταπεινῶν, τῆς ταπεινῆς σαρκὸς γνωρίσω τὴν ἀσθένειαν. Ὅθεν πῇ μὲν ἑαυτὸν ἴσον λέγω τοῦ Πατρὸς, πῇ δὲ μείζονα τὸν Πατέρα· οὐ μαχόμενος ἑαυτῷ, ἀλλὰ δεικνύς ὡς Θεός εἰμι καὶ ἄνθρωπος· Θεὸς μὲν ἐκ τῶν ὑψηλῶν, ἄνθρωπος δὲ ἐκ τῶν ταπεινῶν. Εἰ δὲ θέλητε γινῶναι πῶς ὁ Πατὴρ μου μείζων μου ἐστίν, ἐκ τῆς σαρκὸς (9) εἰπον, καὶ οὐκ ἐκ προσώπου θεότητος.

XIII.

Ex collectione Barlahami reg. cod. Erat consequenter ad epist. ad Seleucum de Trinitate, velut ejusdem.

Ἐμπνεῖα εἰς τὸ, Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγέλει ὑμῖν.

Expositio in illud : De meo accipiet, et annuntiabit vobis⁸².

Πάλιν ἐν εἰδει φαίνεται πυροφλόγῳ· ἴσως τὸ πῦρ ἐκεῖνο τῷ κόσμῳ φέρων, ὅπερ βαλεῖν ἐφησας ἐλθὼν ἐς χθόνα. Καὶ τοῦτο γὰρ προεῖπας, ὡς ἐκ σοῦ λάβοι, καὶ τοῖς μαθηταῖς ἐκφράσει σαφεστάτως τῶν σὼν ἀπασῶν ἐντολῶν τὰς ἐκδόσεις. Καὶ τοῦ Παρακλητοῦ τε καὶ ζωαρχίου, χάρις τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὅπερ ἐκ τοῦ Πατρὸς τὴν ἐκπύρευσιν ἀχρόνως φέρειν ἐφησας· αὐτὸ ἀφευδεδάτως, σοῦ Πνεῦμα θεῶν, τὴν πανάχαρτον χάριν αἰτῶ, πόρευμα Πατρὸς εὐλογημένον· ἄκτιστον, εὐκτόν, καὶ συνἀναρχον πάλιν Ἰῶ το καὶ Θεῷ Πατρὶ, τοῖς αἰωνίοις.

Apparet rursus in specie linguae igneae : forsan inferens mundo ignem illum⁸³, ad quem mittendum in terram, dixisti venisse. Nam et hoc praedixisti, fore ut de tuo accipiat, planissimeque tuorum omnium mandatorum doctrinam discipulis exponat. Sane Paracleti, et vitae auctoris est gratia ; ille, inquam, Spiritus veritatis, quem a Patre sine tempore dixisti procedere. Ipsum verissime Spiritum tuum divinum, gratiam illam intemperatam, peto, benedictam Patris processionem, increatam, desiderabilem, simulque Filio et Deo Patri aeternis coaeternam.

⁸¹ Joan. xiv, 28. ⁸² Joan. i, 1, 2. ⁸³ Joan. v, 18.

⁸⁴ Joan. xiv, 28. ⁸⁵ Joan. xv, 14. ⁸⁶ Luc. xii, 41.

(6) *Διάκρινόν μοι*. Exstat hic locus inter acta Concilii Chalcedon. part. iii, cap. 1, tom. IV *Concil.*, pag. 1769, edit. Ven. Labb. Praestat autem huc afferre quae ex hac Amphiloichiana oratione recitat Facundus Hermianensis, lib. xi, cap. 3, pag. 761 ; quaeque apud alios antiquiores nuspian reperias : « Amphiloichius itaque, inquit, de eo quod dictum est, *Qui misit me Pater, major me est*, cum sermonem faceret, cuius est principium, *Laborare nos fecit certamen haeticorum*, sic ait : *Vides quod major est Pater dicente (Matth. xxvi, 46), « Eamus, » non dicente (II Cor. vi, 16), « Inhabitabo in eis et inambulabo. » Vides quod major est Pater dicente, (Joan. xv, 1) « Ego sum vitis, » non dicente (Jerem. ii, 21), « Ego plantavi vitem veram. » Et ut non longum extendam sermonem, » et reliqua quae habes superius *Fragm. 11 ex Oratione adversus Arianos*. Hinc Sirmondus ad Facundum l. c. *Theodoritus*, inquit, *Dial. iii, membrum illud, Καὶ ἵνα μὴ μακρόν, citat ἐκ τοῦ κατὰ Ἀρειανῶν λόγου. Leonius vicissim verba hujus loci, Διάκρινον λοιπὸν τὰς φύσεις,**

quae Theodoritus, Dial. i et ii citat ἐκ τοῦ λόγου εἰς τὸ, ὁ Πατὴρ μου μείζων μου ἐστίν, citat ipse (lib. i contra Nestor. et Eutych.) ἐκ τοῦ πρὸς Ἀρειανῶν λόγου. Ex quibus liquet, duplicem hunc Amphiloichii libro titulum fuisse. — Hinc porro, colligas hujusmodi fragmentum jungendum cum ii superius adducto : utrumque enim ex eodem opere desumptum esse nos docet Facundus.

(7) *Ὅταν δὲ, x. τ. λ.* Haec et sequentia repetit Theodoritus *Dial. iii, pag. 165 seq.*

(8) *Συγγένειαν*. Sirmondus, qui hanc vocem *Dial. i, pag. 43, verterat cognationem, deinceps vero Dial. iii, pag. 166 reddidit nobilitatem. Rectius fortasse : id enim antithesis postulare videtur.*

(9) *Ἐκ τῆς σαρκὸς. Ex carnis id dixi, et non ex persona divinitatis. Ita quidem hunc locum vertit cum Combefisio Sirmondus Dial. iii, pag. 166. Sed castigatius forte idem Sirmondus Dial. i, pag. 43, sic reddiderat : De carne dixi, et non de persona divinitatis.*

XIV.

Apud Facundum Hermianensem, lib. xi, cap. 3, pag. 761.

In quodam Sermone, ait Facundus, cujus principium est, *Affer, hodie* (10) certativos attingamus sermones; loquens de eo quod dictum est, *Ascendo ad Patrem meum et Patrem vestrum, et Deum meum et Deum vestrum*⁸⁷, *Communis est*, inquit, *Pater*; *Pater ipsius quidem propter naturam, noster autem propter gratiam. Communiter autem et Deus dicitur* (11) : *sed noster quidem Deus est, quia ex non exstantibus nos ut essemus fecit : ejus autem*

A Deus est secundum carnem. Ipse enim eam formavit in Virgine, ipse eam unxit in Jordane, ipse eam predicavit, ipse eam glorificavit in Passione, ipse eam suscitavit a mortuis, in nube vacua egressus, dextera sede dignam faciens. Hæc enim omnia qui ascendit ad Patrem sumens habet, non qui est in Patre. Et in hoc loco accusetur, quod non eum qui est in Patre, dicit esse qui ascendit ad Patrem.

XV.

Ex collectione Barlahami reg. cod. ms.

Ad Seleucum Trajani prætoris nepotem.

B Πρὸς Σέλευκον τὸν ἐκγορον Τραιανοῦ τοῦ στρατηλάτου.

Credo in unum Deum, in tribus personis cognitum : universorum causam et opificem : ingentem : incomprehensibilem : invisibilem : superantem cogitatum : incircumscriptum : immutabilem : invariabilem : immortalem, passioni non obnoxium : principium unum absque principio; ac nec in alio quoquam passionis susceptivum dico : est enim natura divina prorsus a passione immunis. Unum siquidem Deum dico, qui est vere Deus, gentilismi deos multos fugiens. Quod vero unus cognoscatur in tribus personis, Judaismi est eversio. Nam Pater in Filio est; et Filius in Patre : Spiritum item in Filio et Patre confiteor. Porro Jesum Christum adoro, Patri secundum divinitatem coæternum; nec substantiæ, nec existentie modo juniorem Patre, quod attinet ad deitatem. Similiter vero et Spiritum sanctum. Equidem Filium genitum dico sine tempore et principio, semper Patri qua Deus est, coexistentem. At Spiritum sanctum ex Deo et Patre æternum procedentem credo. Nec Spiritus processionem, generationem dico : nec Filii generationem, processionem dico. Cum porro series orationis postulaverit, dico unum Deum, non negans hypostases, sed Dei nomine significans substantiæ communitatem. Cum autem dico consubstantialia, non unius personæ, sed trium dico consubstantialitatem; Patris nimirum, Filii et sancti Spiritus : una enim persona non dicitur sibi consubstantialis; sed Pater, Filius et Spiritus. Cæterum distinctio penes personas attenditur, non penes substantiam. Hæc enim, Pater, Filius et Spiritus sanctus, nomina sunt modi existentie seu habitudinis, non substantiæ absolute. Quod igitur est Patris declarabit nomen *Deus*; quod vero est alicujus, nomen *Pater*. Esse porro alicujus Dei, Deus est : quod vero hic alicujus sit, *Filius* : similiter etiam Spiritus sanctus. Quorum autem est idem esse, horum una substantia quod mearum est virium.

Πιστεύω εἰς ἓνα Θεὸν ἐν τρισὶ γνωριζόμενον προσώποις· αἴτιον καὶ δημιουργὸν τῶν πάντων, ἀγέννητον, ἀκατάληπτον, ἀόρατον, ἀνεπινόητον, ἀπερίγραφον, ἀτρεπτον, ἀαλλοιωτον, ἀθάνατον, ἀπαθῆ· μίαν ἀρχὴν ἀναρχον· οὔτε ἐν ἑτέρῳ τινὶ πάθους εἶναι δεκτικὴν φημί· πάντῃ γὰρ ἀπαθὲς τυγχάνει· ἡ θεία φύσις. Ἐνα γὰρ Θεὸν λέγω, τὸν ὄντως ὄντα Θεὸν, πολυθεῖαν ἑλληνισμοῦ φεύγων. Ἐν τρισὶ δὲ προσώποις γνωρίζεσθαι τὸν ἓνα, Ἰουδαϊσμοῦ ἐστὶν ἀνατροπή. Πατὴρ γὰρ ἐν Υἱῷ, καὶ Υἱὸς ἐν Πατρὶ, καὶ Πνεῦμα ἐν Υἱῷ καὶ Πατρὶ ὁμολογῶ. Προσκυνῶ δὲ Ἰησοῦν Χριστὸν, συναδίδον τῷ Πατρὶ κατὰ τὴν θεότητα· οὐκ οὐσίας, οὐχ ὑπάρξεως τρόπον, νεότερον τοῦ Πατρὸς κατὰ τὴν θεότητα. Ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Τὸν μὲν γὰρ Υἱὸν φημί γεγεννημένον ἀχρόνως καὶ ἀνάρχως, συνυπάρχοντα δὲ τῷ Πατρὶ κατὰ τὴν θεότητα. Τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἀδιῶς πιστεύω. Καὶ τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ Πνεύματος, οὐ φημί γέννησιν. Καὶ τὴν γέννησιν τοῦ Υἱοῦ, οὐ λέγω ἐκπόρευσιν. Ὅταν δὲ τῶν λεγομένων ἡ ἀκολουθία ἀπαιτήσῃ, ἓνα Θεὸν λέγω, οὐ τὰς ὑποτάσεις ἀρνούμενος· ἀλλὰ τῷ τοῦ Θεοῦ ὀνόματι, τὸ κοινὸν τῆς οὐσίας σημαίνων. Ὅταν δὲ τὸ ὁμοούσιον λέγω, οὐχ ἑνὸς προσώπου ὁμοουσιότητα, ἀλλὰ τριῶν, φημί· Πατρός, Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος· ἐν γὰρ πρόσωπον ὁμοούσιον ἑαυτῷ οὐ λέγεται· ἀλλὰ Πατὴρ, Υἱὸς καὶ Πνεῦμα. Ἡ δὲ διαφορὰ ἐν προσώποις, οὐκ ἐν τῇ οὐσίᾳ· τὸ γὰρ, Πατὴρ, Υἱὸς καὶ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τρόπου ὑπάρξεως ἔχουν σχέσεως ὀνόματα, ἀλλ' οὐκ οὐσίας ἀπλῶς. Δηλώσει, ὃ τὸ οὖν εἶναι τοῦ Πατρὸς, τὸ, Θεός. Τὸ δὲ τινὸς εἶναι, τὸ, Ὁ Πατήρ· καὶ τὸ δὲ τινὸς εἶναι τοῦ Θεοῦ, τὸ, Θεός. Τοῦ δὲ τινὸς εἶναι τοῦ, Υἱός. Ὡσαύτως καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ὡς δὲ τὸ εἶναι ταυτὸν, τούτων ἡ οὐσία μία. Ταῦτα μὲν περὶ τῆς ὁμοουσιᾶς Τριάδος κατὰ τὴν ἐμὴν δυνάμιν εἰρᾶσθω.

est. Et hæc hactenus de consubstantiali Trinitate.

⁸⁷ Joan. xx, 17.

(10) *Affer hodie*. Φέρε, σήμερον, etc. Vertendum fuerat, *Age*, non *Affer*. Sed cujusmodi Græcorum versionibus uti soleat Facundus, jam monui. Hujus porro Amphiloichianæ orationis mentionem apud

alios exstare non memini. SIRMOND.

(11) *Deus dicitur*. Codex Veron. ex collatione Blanchiniana Venet. edit. *Deus Deus*; sed.

Ex eadem Barlahami collect. reg. cod. habet etiam Anastasius Sinaita in Hodego.

Ἀμφιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου, ἐκ τῆς πρὸς Σέλεσκον ἐπιστολῆς. A *Amphilochii episcopi Iconii, ex epistola ad Seleucum.*

Ἡ ληφθεῖσα (12) πάσχει φύσις· ἡ δὲ λαβοῦσα, ἀπαθὴς μένει. Οἰκείουται δὲ ὁ Θεὸς Λόγος ἀπαθῶς (13) τὰ τοῦ ἰδίου ναοῦ ἀνθρώπινα πάθη· σταυρὸν φημι καὶ θάνατον, καὶ τὰ ἄλλα, ὅσα περὶ αὐτὸν οἰκονομικῶς θεωρεῖται, οἰκείουται αὐτὸς ὁ Θεός, αὐτὸς πάσχων οὐδέν (14).

Ἀμφιλοχίου, ἐκ τῆς πρὸς Σέλεσκον ἐπιστολῆς.

Ἄλλ' ἐπειδὴ εἰς ἓν πρόσωπον συντελοῦσιν αἱ φύσεις (15)· ἡ ἀπαθὴς τὰ τῆς παθητοῦ οἰκείουται.

Apud S. Joannem Damascenum, lib. contra Jacobitas, tom. I, pagg. 423, 424, edit. Paris. 1712.

Τοῦ ἁγίου Ἀμφιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου, ἐκ τῆς πρὸς Σέλεσκον ἐπιστολῆς.

Οὕτω Θεὸν (16) καὶ ἄνθρωπον τὸν Χριστὸν ὁμολογῶ, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ἓνα Υἱὸν, δύο φύσεων, παθητῆς τε καὶ ἀπαθούς, θνητῆς τε καὶ ἀθανάτου.

Καὶ μετ' ὀλίγα. Ἐνα Υἱὸν, δύο φύσεων φημι, ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως, ἀδιαίρετως. Πάσχει τοίνυν ὁ Χριστὸς, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, οὐ θεότητι, ἀλλ' ἀνθρωπότητι (17). Τοῦτέστιν, ὁ Θεὸς ἐπαθε σαρκί· ἀλλ' οὐχ ἡ θεότης σαρκὶ ἐπαθεν. Ἀπαγε τὸ δυσμενὲς καὶ βλάσφημον, δειλαίε.

Ex eadem Barlahami collect. ms.

Ἀμφιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου, ἐκ τῆς πρὸς Σέλεσκον ἐπιστολῆς.

Ἐάν εἰπωσι ὡς μίς οὐσίας εἶναι, ἐρωτήσατε αὐτούς· Πῶς οὖν κατὰ μὲν τὴν θεότητα ἀπαθῆ λέγετε Χριστόν· κατὰ δὲ τὴν σάρκα, παθητόν; Τὸ γὰρ μίς ὑπάρχον οὐσίας, ὅλον ὅμοιον· ἢ γὰρ ἀπαθὲς ὅλον, ἢ παθητόν.

Ex Elementis Damasceni Rupefucaldis.

Τοῦ μακαρίου Ἀμφιλοχίου ἐκ τῆς πρὸς Σέλεσκον ἐπιστολῆς.

Λόγος ἦν περὶ τῆς ἐνώσεως· καὶ ὅτι ἀναθεματισθῆναι χρὴ τοὺς τὴν ἐκ μήτρας ἔκτισιν τῶν φύσεων λύοντας· ἔτι μὴν καὶ κατὰ σύγχυσιν ἢ τροπὴν νοοῦντας τὴν ἀρρήτον ἔκτισιν. Ὡς περὶ γὰρ τὸ τὴν ἔκτισιν χωρίζειν, τῆς ὀρθοδοξίας (18) ἀλλότριον, καὶ ἔξω τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ζωῆς· οὕτω καὶ τὸ συγχέειν τὰς φύσεις, τῆς θεότητος καὶ τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλότριον χριστιανισμοῦ.

Patitur assumpta natura : quæ autem assumpsit, manet impatibilis. Cæterum Deus Verbum humanas sibi passiones, templo proprias, nulla passione asciscit : sibi, inquam, crucem et mortem, et quæcunque alia circa ipsum dispensatione gesta considerantur, Deus ipse, nihil ipse patiens, appropriat et sua facit.

Amphilochii, ex epistola ad Seleucum.

Quia vero naturæ in unam personam coeunt : vendicat a passione immunis, quæ spectant ad naturam passioni obnoxiam.

B Sancti Amphilochii episcopi Iconii, ex epistola ad Seleucum.

Sic Christum Deum et hominem confiteor, Dei Filium, Filium unum, duarum naturarum, passibilis scilicet et impassibilis, mortalis et immortalis.

Et paucis interjectis. Unum Filium, duarum inquam naturarum, sine confusione, conversione, separatione. Patitur itaque Christus, Dei Filius, non deitate, sed humanitate. Hoc est, Deus passus est carne : haudquaquam vero passa est carne deitas. Facessat, miser, inimica blasphemæque isthæc opinatio.

C Amphilochii episcopi Iconii, ex epistola ad Seleucum.

Cum tibi dixerint esse unius substantiæ, percutiare illos : Qui ergo Christum dicitis impatibilem secundum divinitatem ; secundum vero humanitatem, patibilem ? Quod enim unius substantiæ est, totum simile est : nam vel impatibile totum, vel patibile.

B. Amphilochii ex epistola ad Seleucum.

Erat sermo de unionem : quodque ii sint anathemate percellendi, qui unionem naturarum ex utero solvunt ; ad hæc vero, ii etiam qui ineffabilem illam et arcanam unionem confusione intelligunt et mutatione. Nam sicut unionis divisio alienum facit a recta fide, extraque veritatem et fidem constituit : ita et naturarum confusio, divinæ inquam et humanæ, alienum a christianismo facit.

XVI.

Ex mss. codice R. P. Sirmondi.

Ἀμφιλοχίου Ἰκονίου, ἐκ τῆς πρὸς Παγχαρίον

Amphilochii Iconiensis episcopi, ex epistola dogma-

(12) *Ἡ ληφθ.* Hunc et proxime sequentem locum recitat Joannes Damascenus lib. contra Jacobitas, tom. I, pag. 424.

(13) *Ἀπαθῶς.* Hæc vox deest apud Damascenum.

(14) *Οἰκείουται* — *οὐδέν.* Sic Damascenus : οἰκείουται αὐτὸς πάσχων οὐδέν. Intermedia librario excidisse videntur ob repetitum αὐτό.

(15) *Αἱ φύσεις.* Damasc. αἱ διτταὶ φύσεις. Reliqua desunt ibid.

(16) *Οὕτω, κ. τ. λ.* Hæc desunt apud Combelsium.

(17) *Πάσχει* — *ἀλλ' ἀνθρωπότητι.* Huc usque Damascenus. Hinc autem rursus ad finem usque Combelsius ex laudata Barlahami collectione ms.

(18) *Τῆς ὀρθοδοξίας.* His addenda vox ποιᾷ, ut advertit Combelsius.

ica ad Pancharium diaconum Sidensem. Incipit: A

Gavisus sum de te, vir probatissime.

Plane impius est et alienus a veritate, qui non dicit, Christum omnium Salvatorem creatoremque, secundum ambas naturas quibus consistit, facultate arbitrii prædium, efficacemque, atque ab omni necessitate liberum.

διακονῶν Σίδης δογματικῆς ἐπιστολῆς· ἥ ἡ ἀρχή· Ἡσθην ἐπὶ σοι, δοκιμώτατε.

Ἀσεβὴς ὄντως ἐστὶ, καὶ τῆς ἀληθείας ἀλλότριος, ὁ μὴ λέγων τὸν Χριστὸν (20) τὸν Σωτῆρα τῶν ὅλων καὶ ποιητὴν, κατ' ἄμω τῶν ἐξ ὧν ἐστὶ κατὰ φύσιν, αὐτεξούσιον, καὶ ἐνεργῆ, καὶ πάσης ἀνάγκης ἐλεύθερον.

XVII.

Ex Elementis Damasceni Rupefucaldinis.

Ejusdem, ex epistola quam scripsit ad Suadrenses, de sancta Trinitate.

Una potissimum in Moyse annuntiatur divinitas: in prophetis autem binarius plurimum prædicatur; sed in Evangeliiis manifestatur Trinitas: magis secundum temporum generationumque successionem, justo congruens ad scientiam et fidem. Ejus porro scientia, immortalitas est. Oritur autem adoptio ex ejus fide. Primum nihilominus justitias carnis edicit, velut exteriorem templi ornatum in Moyse exsuscitat: post hæc autem secundas enarrat animæ justificationes, velut Sancta exornet in aliis prophetiis: tertio denique spiritus justificationes, velut propitiatorium, Sanctaque sanctorum, domicilium suum, in Evangeliiis rite componat. Porro habet tabernaculum sanctum, templum sanctum, legem justam illis comitem. Habitat vero in illo divinitas una immensa: una divinitas ineffabilis, inconceptibilis, incomprehensibilis, inenarrabilis, invisibilis; quæ sola se ipsa cognoscat; seque quibus velit, testes sibi suscitans, manifestam prodat; prædestinans et præfatiens: ad suam rursus gloriam fidemque, unum faciens. Sunt tria hæc, cælestia, terrestria et inferna⁸⁸.

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τῆς γραφίσσης ὑπ' αὐτοῦ ἐπιστολῆς πρὸς τοὺς ἐν Συνόδῳ περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος.

Θεότης μία ἐν Μωϋσεὶ μάλιστα καταγγέλλεται· διὸς δὲ ἐν προφήταις σφόδρα κηρύσσεται· Τριάς δὲ ἐν Εὐαγγελίοις φανεροῦται· πλείον κατὰ καιροὺς καὶ γενεὰς ἀρμύζουσα τῇ δικαίῳ εἰς γνῶσιν καὶ πίστιν· γνῶσις δὲ αὐτῆς ἀθανασία· Ἐκ πίστεως δὲ αὐτῆς υἱοθεσία γίνεται· Ἀλλὰ πρῶτον δικαιώματα σαρκὸς ἐκφράζει, ὡς περιβάλλον ναοῦ τὸν ἐξω διεγείρουσα ἐν Μωϋσεὶ· δευτέρα δὲ δικαιώματα ψυχῆς ἐκδιηγέται, ὡς τὰ Ἅγια κοσμοῦσα, ἐν λοιπαῖς προφητείαις· τρίτον δὲ δικαιώματα πνεύματος, ὡς τὸ ἱλαστήριον, καὶ τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων ρυθμίζουσα, ἐν Εὐαγγελίοις κατοίκησιν αὐτῆς· σκηνὴν δὲ ἁγίαν, ναὸν ἅγιον, τὸν δίκαιον ἔχει νόμον, τὸν συνόντα τούτοις· κατοικεῖ ἐν αὐτῇ μία θεότης ἀπειρος· μία θεότης ἀφραστός· ἀπερινόητος· ἀκατάληπτος· ἀνεκδιήγητος· ἀόρατος· αὐτὴν γινώσκουσα μόνη· καὶ αὐτὴν ἐμφανίζουσα οἷς βούλεται, μάρτυρας αὐτῇ διεγείρουσα, προορίζουσα· ἐνωποιοῦσα πάλιν πρὸς τὴν αὐτῆς δόξαν καὶ πίστιν. Τὰ τρία ταῦτα· ἐπουράνια, ἐπίγεια, καὶ καταχθόνια.

Ex iisdem Elementis.

Ex eadem epistola.

Qui non confitetur tres hypostases et personas, in una substantia. Porro, haud aliam substantiam dico præter deitatem; haud aliam deitatem præter substantiam: sed quia sic exacte rem exquirimus, substantiam vocamus; ut ne aliud et aliud ejusmodi vafer obtendat.

Ἐκ τῆς αὐτῆς.

Ὁ μὴ ὁμολογῶν τρεῖς ὑποστάσεις ἐν μιᾷ οὐσίᾳ· οὐχ ἑτέραν δὲ λέγω οὐσίαν παρὰ τὴν θεότητα· οὐχ ἑτέραν δὲ θεότητα παρὰ τὴν οὐσίαν. Ἀλλὰ διὰ τὸ οὕτως ἀκριβοῦς, οὐσίαν καλοῦμεν· ἵνα μὴ ἄλλο καὶ ἄλλο ὁ τοιοῦτος βρδουργεῖ.

XVIII.

Ex concilio Nicæno II, Act. v, pag. 1014, tom. VIII Concilior. edit. Ven. Labb.

Sancti Amphilochii episcopi Iconii, de falsis super-

D Τοῦ ἁγίου Ἀμφιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου περὶ τῶν ψευδεπιγραφῶν τῶν παρὰ αἱρετικοῖς.

Justum arbitratu sumus omnem eorum denudare impietatem, et publicare patenter errorem; quoniam et libros quosdam proponunt superscriptiones habentes apostolorum, per quos simpliciores quosque decipiunt. [Et post pauca (19): Ostendimus enim hos libros, quos nobis ii proferunt qui ab Ecclesia desciverunt, non apostolorum Acta esse, sed dæmonum scripta.] Et post alia: Hæc quidem

Ἄκαιον δὲ ἡγησάμεθα πᾶσαν αὐτῶν γυμνῶσαι τὴν ἀσέβειαν, καὶ δημοσιεῦσαι αὐτῶν τὴν πλάνην. Ἐπειδὴν καὶ βιβλία τινὰ προβάλλονται ἐπιγραφὰς ἔχοντα τῶν ἀποστόλων, δι' ὧν ἀπολυστέρους ἐξαπατῶσι [Καὶ μετ' ἄλλα· Δείξομεν γὰρ τὰ βιβλία ταῦτα, ἃ προφέρουσι ἡμῖν οἱ ἀποστάται τῆς Ἐκκλησίας, οὐχὶ τῶν ἀποστόλων Πράξεις, ἀλλὰ δαιμόνων συγγράμματα.] Καὶ μεθ' ἑτέρα· Ταῦτα μὲν ὁ ἀπόστολος Ἰωάννης

⁸⁸ Philipp. II, 10.

(19) Et post pauca. Desunt clausa in Latina Conciliorum editione. COMBESII.

(20) Τὸν Χριστὸν. Hæc desunt in edito Combessiano. Ea vero restituiimus ex ipso Sirmondo, a

quo hujusmodi excerptum accepit Combessius. Et enim vir ille doctissimus integrum nunc locum, pro ut illum edidimus, recitat ad Facundum Hermian. lib. XI, cap. 3, pag. 760.

οὐκ εἶπεν, ὁ γράψας ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ὅτι ὁ Κύριος Α
ἀπὸ τοῦ σταυροῦ λέγει, Ἰδοὺ ὁ υἱός σου· ὡς καὶ
ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκεῖνης λαβεῖν τὸν ἅγιον Ἰωάννην
τὴν Μαρίαν εἰς τὰ ἴδια. Πῶς ἐνταῦθα λέγει μὴ παρ-
εῖναι; Ἄλλ' οὐδὲν ξένον. Ὡς περ γὰρ ὁ Κύριος ἀλή-
θειά ἐστιν, οὕτως ὁ διάβολος ψεύστης τυγχάνει.
'Εκεῖνος γὰρ ψεύστης ἐστὶ, καὶ πᾶν αὐτοῦ·
καὶ ὅταν λαλῇ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ.
Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ ψεύδους.

XIX.

Reliqua Amphiloichiana excerpta quae superant.

Ex catena in Joannem.

'Αμφιλοχίου.

Οὐκ ἐπειδὴ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου κατήλθεν ἐκ τῶν
οὐρανῶν, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ κατελθὼν Υἱὸς Θεοῦ, αὐτὸς
ἀνῆλθε γενόμενος Υἱὸς ἀνθρώπου, ἀσφαλιζόμενος
ἔλεγεν· Οὐδεὶς ἀνέβη εἰς τὸν οὐρανόν, εἰ μὴ ὁ
ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβῇ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, ὁ
ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ. Ἀπαθὴς γὰρ καὶ ἀθάνατος
μετὰ τῆς ἀναστάσεως γενομένη ἡ σὰρξ διὰ τὴν πρὸς
Θεὸν κοινωνίαν· ἀδιαιρέτως γὰρ ἐστὶν αὐτῷ τῆς αὐ-
τῆς ἡξωμένη καθέδρας· διὸ καὶ Παῦλος ἔλεγεν· Ὁ
καταβὰς, αὐτὸς ἐστὶ καὶ ὁ ἀναβὰς ὑπεράνω τῶν
οὐρανῶν, ἵνα πληρώσῃ τὰ πάντα.

Apud Anastasium in Hodego, cap. 10.

'Αμφιλοχίου.

Εἰς ἐν γὰρ πρόσωπον, καθὼς καὶ ὑμετέρα διδά-
σκει ἁγιοςύνην, συνέδραμον αἱ δύο φύσεις· ἅσπερ καὶ
εἶναι, καὶ σώζεσθαι ἀτρέπτως καὶ ἀδιαιρέτως ἐν Χρι-
στῷ ὁμολογοῦμεν.

XX.

Ex-Elementis Damasceni Rupefucaldinis.

'Αμφιλοχίου.

Ὡς περ τινὰς παιδαγωγὸς ἢ παιδονόμος ἐπιτε-
ταγμένους τοῖς ἀνθρώποις τοὺς ἀγγέλους ἰδὼν ὁ Ἀπό-
στολος, εἰς μαρτυρίαν ἐκάλεσεν.

XXI.

Ex iisdem Elementis.

Τοῦ ἁγίου Ἀμφιλοχίου ἐπισκόπου Ἰκονίου.

Θεὸς λέγεται (21), διὰ τὸ τεθεικέναι τὰ πάντα τῇ
ἐαυτοῦ ἐξουσίᾳ ἢ ἀσφαλείᾳ· καὶ διὰ τὸ θέειν, ὅπερ
ἐστὶ τρέχειν καὶ κινεῖν καὶ κυβερνεῖν, καὶ ζωογονεῖν
τὰ πάντα.

XXII.

Ex Euphemio Antiocheno, ap. Photium, Biblioth. cod. cccxix, p. 790.

Καὶ ὁ ἐν ἁγίοις δὲ τοῦ Ἰκονίου πρόεδρος Ἀμ-
φιλοχίος οὕτω φησὶν· Ὁρᾶται τοιγαροῦν ὅπως καὶ
οἱ θεοπέσινοι Πατέρες ὁμοούσιον εἰρήκασι τὸν Υἱὸν τῷ
Πατρὶ κατὰ τὴν θεότητα, καὶ ὁμοούσιον τῇ Μητρὶ
κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα, διπλοῦν τὴν οὐσίαν ἤτοι
κατὰ τὴν φύσιν· οὐ διπλοῦν δὲ τὴν ὑπόστασιν.

⁹⁹ Joan. xix, 6. ⁹⁹ Joan. viii, 44. ⁹⁹ Joan. iii, 13. ⁹⁹ Ephes. iv, 10. ⁹⁹ Hebr. i, 14.

(21) Θεὸς λέγεται. Hujusmodi excerptum exstat
quidem in *Parallelis Damascenicis* ex ms. cod. Ru-
pefucaldino vulgatis, tom. II, pag. 785, ubi tribuitur
Amphilochio Iconiensi episcopo. Sed pauculis immu-

A Joannes apostolus nequaquam diceret, scribens in
Evangelio, quia Dominus in cruce dicit: *Ecce filius
tuus*⁹⁹: ita ut a die illa acciperet Joannes Mariam
in sua. Quomodo ergo hic dicit non adfuisse?
Sed nihil extraneum. Sicut enim Dominus veritas
est, ita diabolus mendax est. *Ille enim mendax est,
et pater ejus: et cum loquitur mendacium, ex suo
loquitur*⁹⁹. Sed haec quidem de mendacio.

B

Amphilochii.

Non quia Filius hominis descendit de caelo; sed
quia qui descendit Dei Filius, is ipse ascendit fu-
ctus Filius hominis, asseverans dixit: *Nemo ascen-
dit in caelum, nisi qui descendit de caelo, Filius ho-
minis qui est in caelo*⁹⁹. Christi enim caro post Re-
surrectionem, immunis a passione et immortalis,
communione ad Deum evasit. Eadem enim cum
ipso, indivise, sessione honorata est. Quapropter
etiam Paulus ait: *Qui descendit, ipse est et qui
ascendit super caelos, ut impleret omnia*⁹⁹.

Amphilochii.

In unam enim personam, sicut et vestra sanctitas
docet, convenerunt duae naturae; quas et in Christo
esse et conservari immutabiliter et indivisibiliter,
constemur.

C

Amphilochii.

Cum Apostolus angelos ceu paedagogos quosdam
et insitutores hominibus praefectos consideraret,
vocavit in testes⁹⁹.

Sancti Amphilochii episcopi Iconii.

Dicitur Θεός, hoc est, Deus; quod omnia con-
stituerit in sua potestate, et constituta, protectione
custodiat: vel Θεός, διὰ τὸ θέειν, quod est cur-
rere, omniaque movere, et gubernare, et vivifi-
care.

D Sanctus quoque Amphilochius Iconii episcopus ita
ait: Apparet certe divinos Patres nostros consub-
stantialialem asserere Patri Filium secundum divini-
tatem, et consubstantialialem Matri secundum huma-
nitatem; duplicem quoad essentiam sive naturam,
non duplicem quoad personam.

tatis idem occurrat apud Theophilum Antiochenum
lib. I ad Autolyceum, § 4, unde sua forte hauserit Am-
philochius. Adisis nostrae Biblioth. PP. tom. II,
pag. 79, not. 6.

ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΙΚΟΝΙΟΥ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΜΕΣΟΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗΝ

Καὶ εἰς τὸν παράλυτον, καὶ εἰς τὸ, « Μὴ κρίνετε κατ' ὄψιν. »

AMPHILOCHII EPISCOPI ICONII

IN MESOPENTECOSTEN (22),

In paralyticum ²², et in illud : « Nolite judicare secundum faciem ²². »

(Edit. Christ. Frid. Matthæi cum Gregorii Thessalonicensis Orat. X, Mosquæ, 1776, in-8°, ex codice membran. sæc. XII, qui est bibliothecæ synodalis num. CCXXI.)

In Sabbato dixit Dominus ad paralyticum : Sur- A
gens, tolle grabatum tuum, et vade in domum tuam ;
et propterea dicebat Judæis : *Mea doctrina non est*
mea, sed ejus qui misit me, Patris ²². Quod autem
Jesus, propter paralytici curationem vi omnipoten-
tis voluntatis suæ effectam, hæc verba Judæis dixe-
rit, ex iis quæ nuper lecta sunt, demonstratio peten-
da est. Inde enim probavit Dominus suam cum Patre
consubstantialitatem. Si enim dixisset Dominus : *Mea*
doctrina non est Patris, sed mea est, se a Patre se-
parasset, ab ipsius substantia se alienum fecisset,
salutis humanæ abjecisset œconomiam. Cum autem
dixerit : *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui*
misit me, Patris, ostendit se Patri esse consubstan-
tialem, unamque et eandem esse doctrinam Patris,
Filii et Spiritus sancti. Enimvero unus est Filius
Patris Verbum ; et unus Spiritus Patris, Spiritus
sanctus (23). Num igitur fieri possit, alia docere
Verbum, alia Spiritum sanctum ? Minime, minime ;
dicit enim beatus Apostolus : *Nemo scit quæ sunt*
hominis, nisi spiritus hominis qui in ipso est : ita et
quæ Dei sunt nemo cognovit, nisi Spiritus Dei ²².
Rursus autem Jesum, propter paralytici curationem
vi omnipotentis voluntatis suæ effectam, sic Judæis
fuisse locutum, ex illo etiam probatur, quod Do-
minum modo audieris dicentem : *Unum opus feci,*
et omnes miramini. Propterea Moyses dedit vobis
circumcisionem (non quia ex Moyse est, sed ex patri-
buis), et in Sabbato circumciditis hominem. Si cir-
cumcisionem accipit homo in Sabbato, ut non solva-
tur lex Moysei, mihi indignamini, quia totum hominem
salvum feci in Sabbato ? Nolite judicare secundum
faciem, sed justum judicium judicate. Quoniam au-
tem sic locutus est Dominus propter curationem para-

Εν Σαββάτῳ πρὸς τὸν παράλυτον ὁ Κύριος εἶπε
γεν· Ἐγερθεὶς ἄρον τὸν κρᾶβάτῳ σου, καὶ
ὑπάγε εἰς τὸν οἶκόν σου· καὶ τοῦτου χάριν πρὸς
τοὺς Ἰουδαίους εἶλεγεν, Ἡ ἐμὴ διδασχὴ οὐκ ἐστὶν
ἐμὴ, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με Πατρός. Καὶ ὅτι
διὰ τὴν πρὸς τὸν παράλυτον αὐτεξούσιον θεραπείαν ὁ
Κύριος πρὸς τοὺς Ἰουδαίους τοὺτους εἶπεν τοὺς λόγους,
ἐκ τῶν ἀρτίως ἀναγνωσθέντων λάμβανε τὴν ἀπό-
δειξιν. Ἐνθεν γὰρ ὁ Κύριος φανερώτερον ἐμήνυσεν
τὸ ἀπαράλλαχτον αὐτοῦ καὶ τοῦ Πατρός. Εἰ ἦν γὰρ
ὁ Κύριος εἰρηκῶς, Ἡ ἐμὴ διδασχὴ οὐκ ἐστὶ τοῦ
Πατρός, ἀλλ' ἐμὴ ἐστὶν· ἐχώριζεν αὐτὸν τοῦ Πα-
τρός, ξένον ἐπολεῖ τῆς οὐσίας, ἡλλοτριῶν τῆς οἰκο-
νομίας. Εἰρηκῶς δὲ, Ἡ ἐμὴ διδασχὴ οὐκ ἐστὶν
ἐμὴ, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με Πατρός, εἰδείξε τὸ
B ἀπαράλλαχτον τῆς οὐσίας, καὶ ὅτι μία διδασχὴ Πα-
τρός καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος. Εἰς γὰρ ὁ Λό-
γος Υἱὸς τοῦ Πατρός, καὶ Πνεῦμα τοῦ Πατρός, τὸ
ἅγιον Πνεῦμα. Πῶς ἕτερα διδάξει ὁ Λόγος, καὶ πῶς
ἕτερα κατηχήσει τὸ ἅγιον Πνεῦμα ; Οὐκ ἐστὶ τοῦτο,
οὐκ ἐστὶ, κατὰ τὸν μακάριον Παῦλον τὸν λέγοντα·
Οὐδεὶς οἶδεν τὰ τοῦ ἀνθρώπου, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα
τοῦ ἀνθρώπου τὸ κατοικοῦν ἐν αὐτῷ· οὕτω καὶ
τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς οἶδεν, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ
Θεοῦ τὸ ἐν αὐτῷ. Καὶ ὅτι διὰ τὴν πρὸς τὸν παρά-
λυτον αὐτεξούσιον θεραπείαν, καθὼς προεῖπον, ὁ
Κύριος προσήκατο τοὺτους τοὺς λόγους, ἤκουες ἀρ-
τίως τοῦ Κυρίου λέγοντος· Ἐν ἔργῳ ἐποίησα,
καὶ πάντες θαυμάζετε· διὰ τοῦτο Μωδῶς ὑμῖν
ἐδωκε τὴν περιτομὴν (οὐχ ὅτι ἐκ τοῦ Μωδῶς
C ἐστὶν, ἀλλ' ἐκ τῶν πατέρων), καὶ ἐν Σαββάτῳ
περιτέμνετε ἄνθρωπον. Εἰ περιτομὴν λαμβάνει
ἄνθρωπος ἐν Σαββάτῳ, ἴνα μὴ λυθῇ ὁ νόμος
Μωδῶς, ἐμοὶ χολᾷτε, ὅτι ὅλον ἄνθρωπον ὑγιᾶ

²² Joan. vii, 46. ²³ I Cor. ii, 11. ²² Joan. vii, 46. ²³ I Cor. ii, 11.

(22) Mesopentecoste solemnitas est, quæ per dies octo celebratur, et incipit ab hebdomadæ quartæ post Pascha feria quarta, et desinit in feriam quartam quintæ hebdomadæ. SUICERUS.

(23) Forte hoc comma, quod τῷ Filioque procedit prima facie adversari videtur, editori Mosquensi persuasit ut hoc fragmentum e tenebris, in quibus non immerito jacebat, erueret. EDIT.

ἐποίησα ἐν Σαββάτῳ; Μὴ κρίνετε κατ' ὄψιν, ἀλλὰ τὴν δικαίαν κρίσιν κρίνατε. Ὅτι δὲ διὰ τὴν τοῦ παραλύτου θεραπείαν ὁ Κύριος τοῦς λόγους τοῦτους προσήκατο, ἐκ τοῦ νόμου δεικνύς αὐτοὺς παρανόμους, λέγει πρὸς αὐτοὺς, καθὼς ἤκουες· Εἰ περιτομὴν λαμβάνει ἄνθρωπος ἐν Σαββάτῳ, καὶ ἐν Σαββάτῳ περιτέμνεται βρέφος, ἵνα μὴ ἀκυρωθῇ ὁ ὀκταήμερος νόμος, νόμῳ νόμον ἀνατρέποντες ὑμεῖς ἀνατρέπετε τὸν νόμον, καὶ ἐμοὶ χολᾶτε, ὅτι ὅλον ἄνθρωπον ὕγι' ἐποίησα ἐν Σαββάτῳ. οὐχ ἰδρώσας, ἀλλὰ θαυματουργήσας! Ἐν Σαββάτῳ οὐ δεῖ ἐργάζεσθαι, ἀλλὰ πάντας ἀεργοὺς εἶναι. Τίνος ἕνεκεν παρ' ὑμῖν, Ἰουδαῖοι, γυνὴ ἐν Σαββάτῳ τίεται, καὶ μαῖα θορυβεῖται, καὶ σπάργαντα τινάσσεται, καὶ φύσις καθαίρεται, καὶ θήλη πρὸς γαλακτοτροφίαν εὐτρέφίζεται; Γυνὴ τίεται, καὶ φύσις νόμου περιγίνεται, καὶ Θεὸς οὐ θαυματουργεῖ; Εἰπέ μοι, ἐν Σαββάτῳ περιτέμνεται ἄνθρωπος, ἵνα μὴ λυθῇ ὁ νόμος, ἐμοὶ χολᾶτε ὅτι ὅλον ἄνθρωπον ὕγι' ἐποίησα ἐν Σαββάτῳ; Μὴ κρίνετε κατ' ὄψιν, ἀλλὰ τὴν δικαίαν κρίσιν κρίνατε. Καταδέχομαι ὑφ' ὑμῶν τῶν ἑθρῶν δικάζεσθαι, ὅπως, ἐν ᾧ κρίματι κρίνετε, κριθήσεσθε. Τίς λύει τὸ Σάββατον· ὑμεῖς οἱ ἐν τῷ Σαββάτῳ περιτέμνοντες, καὶ ξίφος ὀξύνοντες, καὶ τομὴν ἐπάγοντες, καὶ μέλος χωρίζοντες, καὶ τὸν τόπον αἰμάττειν παρασκευάζοντες, ἡ ἐγὼ ὁ εἰρηκῶς λόγῳ, Ἐγερθεὶς ἄρον τὸν κράββατόν σου, καὶ ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου; Εἰ μὴ ἐνήργησεν ὁ λόγος, ἔλυσα οὖν τὸ Σάββατον ματαιολογήσας· εἰ δὲ προέδραμε τὸν λόγον τὸ ἔργον, τί τὸ Σάββατον ἐκδικεῖτε, καὶ τὸν Δημιουργὸν ἀδεστεῖτε; Οὐκ ἐκορέσθητε, ὦ Ἰουδαίων παῖδες, ἐπὶ τριακονταοκτῶ ἔτη ὀρῶντες τὸν παράλυτον τῇ κλίνῃ προσηλωμένον, καὶ τὴν κλίνην κάμνουσαν, καὶ τὸν παράλυτον, νυχθήμερον φορτίον, βαστάζουσαν; Οὐκ ἠγανακτήσατε; οὐ συνεπαθήσατε; καὶ ἵνα μίαν ὥραν ὁ παράλυτος κλίνην βαστάσῃ, καὶ τὴν ἀντιμισθίαν παράσῃ, ἀγανακτεῖτε; Οὐκ ἔδεε καὶ τούτῳ βοήσαι, Ἐστρεψάς τὴν κλίνην μου ἐν τῇ ἀφροσύνῃ μου; Οἶδα, ὦ Φαρισαῖοι, τίνος χάριν ἀγανακτεῖτε· οὐχ ὅτι θεραπεύθῃ ὁ παράλυτος διαπρίσθε, ἀλλ' ὅτι οὐκ ἰσχύσατε τὴν κλίνην κρῦψαι· διὰ τοῦτο, τὴν γνώμην ὑμῶν ἐπιστάμενος, ἐκέλευσα βαστάζειν αὐτὸν τὴν κλίνην, ἵνα, κἄν ὑμεῖς σιωπήσητε, ἡ κλίνη τὸ θαῦμα βοήσῃ. Τί διατάζετε, ὦ Φαρισαῖοι; Οὐκ ἔστιν ὁ παράλυτος παρὶσακτος, οὐκ ἔστιν ὀλιγοχρόνιος, γνωρίζετε αὐτὸν ἅπαντες· τριακονταοκτῶ ἔτη τῇ κολυμβήθρᾳ τῇ παρ' ὑμῖν παρῆστέυσεν. Οὐκ ἔχετε λέγειν, ὡς ἐπὶ τοῦ ἐκ γενετῆς τυφλοῦ, Οὗτός ἐστιν, Ὅμοιος αὐτῷ ἐστιν, οὐκ ἔστιν οὗτος. Εἰ μὴ ἤτησεν ὑμᾶς ὁ τυφλός, καὶ τοῦτον κρατήσατε, καὶ εἰς δικαστήριον ἐλκύσατε, ὅπως διὰ πάντων αἰσχύνῃς πληρωθῆσεσθε. Μὴ κρίνετε κατ' ὄψιν, ἀλλὰ τὴν δικαίαν κρίσιν κρίνατε.

Καὶ, εἰ δοκεῖ, διὰ βραχείων ἐπ' αὐτὴν τὴν περιόχην τοῦ παραλύτου ἀναδράμωμεν, διὰ τὸ καὶ τὸν

A lytici, Judæos ex ipsa lege legis transgressionis arguens, dicit illis, sicut audivisti : Si *circumcisionem accipit homo in Sabbato*, et in Sabbato circumciditur infans, ne lex octavi diei antiquetur, vos, legem unam altera lege subvertentes, totam legem subvertitis, et mihi indignamini, quia totum hominem *salvum feci in Sabbato*, non laborans, sed omnipotentiam exercens! In Sabbato quidem nulli licet operari, sed omnes otiosos esse mandatum est : quare igitur, etiam inter vos, o Judæi, mulier in Sabbato parit, obstetrix æstuat, pannosque excutit, purgantur viscera, ad lactationem mammæ parantur! Parit in Sabbato mulier, vincit natura legem, Deus autem omnipotentiam suam exercere non potest! Dic mihi : in Sabbato circumciditur homo, ne solvatur lex, vosque mihi indignamini, quia totum hominem *salvum feci in Sabbato*? *Nolite judicare secundum faciem, sed justum judicium judicate.* A vobis iniuncti judicari sustineo, ut in quo judicio judicatis, ipsi postea judicemini. Quis solvit Sabbatum, vos, qui in Sabbato circumciditis, gladium acuentes, sectionem facientes, membrum absciudentes, sanguinis effusionem provocantes; vel ego, qui voce tantum usus, dixi : *Tolle lectum tuum, et vade in domum tuam*? Si sermo effectu caruit, solvi Sabbatum, vaniloquentiæ reus : si autem verbo præcucurrit opus, ut quid Sabbatum quasi violatum ulciscimini, et Creatorem spernitis? Nonne satis vobis fuit per triginta octo annos videre paralyticum lecto affixum, ipsumque lectum pondere laborantem, dum paralytici corpus, diurnum nocturnumque onus, sustinet? Hoc spectaculum nullam vobis indignationem, nullam compassionem movit : nunc autem paralyticum vel unam horam lectum suum *bajulantem*, dignumque beneficio opus præstantem, non sine indignatione videre sustineatis? Nonne et ille clamare debuit : *Versasti iratum meum in infirmitate mea* ?? Equidem novi, o Pharisei, quam ob causam indignamini : non ideo angustiamini, quod sanatus est paralyticus, sed quia lectum ejus occultare non possibile vobis fuit; propterea ego, cogitationem vestram perspicens, illi lectum suum tollere præcepi, ut, etiam vobis tacentibus, ipse lectus miraculum proclamaret. Quare dubitatis, o Pharisei? Non fraudulenter huc adductus est paralyticus, non recens infirmitas; nostis eum omnes, triginta octo abhinc annis, prope piscinam vestram ex erogata stipe viventem. De hoc non potestis, sicut de cæco a nativitate, in varias sententias abire, dicentes : Hic est, Est aliquis illi similis, Non est hic ??. Quod si a cæco illo non victa est audacia vestra, et hunc paralyticum tenete, ad tribunal trahite, ut in omnibus abundet ignominia vestra. *Nolite judicare secundum faciem, sed justum judicium judicate.*

Sed paucis, si placet, paralytici historiam retragemus, siquidem ipse Dominus illam memoriæ tra-

didit. Quem enim memoravit Dominus, quomodo nos silentio præterire possumus? Aut quis miretur nos mirabilia Domini enarrare? Præsens enim festività Domini est; mediator est Dominus, media est festività: porro quod est medium, ab extremitatibus firmamentum accipit, ideoque præsens festività duplicem Resurrectionis gratiam obtinet: medium enim locum tenens inter Resurrectionem et Pentecosten, Resurrectionem memorat, Pentecosten indigitat, Ascensionem quasi tuba prænuntiat. Qualia sint igitur quæ de paralytico exponuntur, discite vos, verbi divini negotiatores, ut spiritualium bonorum thesaurum lucrificatiis. Certe memoria tenes verba evangelistæ dicentis: *Post hæc erat festus dies Judæorum, et ascendit Jesus Jerosolymam. Erat autem Jerosolymis piscina quæ cognominatur Hebraice Bethesda, quinque porticus habens. In his jacebat multitudo magna languentium, cæcorum, claudorum, aridorum; erat autem quidam homo ibi triginta et octo annos habens in infirmitate sua. Hunc cum vidisset Jesus (qui omnia novit priusquam fiant), et cognovisset quia jam multum tempus haberet, dicit ei: Vis sanus fieri? O curationem Domini ab omni vana gloria alienam! Non exspectat invocationem ægrotorum, sed semetipso laborantibus obvium præbere festinat: cum enim sol justitiæ sit, radios beneficentiæ suæ super omnes late effundit. Erat, inquit, Jerosolymis, ad portam Probatricam, piscina quæ cognominatur Hebraice Bethesda, quinque porticus habens. In his jacebat multitudo magna languentium, cæcorum, claudorum, aridorum. Alluditur ad spirituales Judæorum infirmitatem. Quinque sunt numero porticus multitudinem infirmorum repletæ; quinque enim sensibus laborat populus Judaicus, visu, olfactu, gustu, auditu, tactu: hos omnes sensus infirmos habebant Judæorum filii. Non sanum habebant visum, siquidem miracula videntes, nihil curabant; non beneficiorum memorem gustum, siquidem manna manducantes cucumerum desiderio tenebantur¹; non sincerum olfactum, siquidem unguento Dominico diabolicum fœtorem præponebant; non purum auditum, siquidem draconis inferni sibilis potius quam gloriosis prophetarum vocibus se dociles præbuerunt; non utilem tactum, siquidem idola quasi deos colentes, Deum viventem contempserunt. Verumtamen Christus, sensuum fabricator, et creaturarum conditor, corporearum simul et voluntariarum infirmitatum sanationem præstitit. Ille enim paralyticus duplici flagello vapulabat, corpus habens morbo solutum, animamque peccatis mutilatam; ideoque Dominus, qui corporis et animæ medicus exsistebat, corpus firmat, spiritum illuminat; corpori lectum, animæ jugum virtutis tollere præcipit. Quid enim? Videns Dominus illum paralyticum, dicit illi, quod scitis omnes: *Vis sanus fieri?* Ille autem Judæorum filii Domino obloquuntur,*

A Κύριον ἀπομνημονεύσαι τοῦ παραλύτου· εἰ γὰρ ὁ Κύριος αὐτοῦ ἐμνημόνευσεν, πῶς ἡμεῖς λήθην ποιησώμεθα; Τότε τίς θαυμάζει, ὅτε τὰ τοῦ Κυρίου θαύματα διηγείται; Τοῦ γὰρ Κυρίου καὶ ἡ παρούσα ἑορτὴ· μεσότης ὁ Κυρίου, μέση καὶ ἡ ἑορτὴ· ἀεὶ δὲ τὸ μέσον τοῖς ἀκροῖς ἡσφάλισται· διὰ τοῦτο καὶ ἡ παρούσα ἑορτὴ διπλὴν τῆς Ἀναστάσεως τὴν χάριν κέκτηται. Ὑπὸ γὰρ τῆς Ἀναστάσεως καὶ τῆς Πεντηκοστῆς μεσολαβουμένη, τὴν Ἀνάστασιν ὑπέδειξε, τὴν Πεντηκοστὴν δακτυλοδεικτεῖ, τὴν Ἀνάληψιν σαλπίζει. Τίς οὖν ἡ παρούσα τοῦ παραλύτου πραγματεία, γνωρίσατε, οἱ τοῦ λόγου φιλέμποροι, ὅπως διὰ πάντων τῆς πνευματικῆς ὠφελείας τὴν ἐνθήκην καρπώσηθε. Φέρετε μνήμην πάντως τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου βοῶντος· Μετὰ ταῦτα ἦν ἡ ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἀνέβη ὁ Ἰησοῦς εἰς Ἱερουσόλυμα. Ἦν δὲ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις κολυμβήθρα ἡ ἐπιλεγομένη Ἑβραϊστὶ Βηθεσδα, πέντε στοὰς ἔχουσα. Ἐν ταύταις κατέκειτο πλῆθος πολλὸν τῶν ἀσθενούντων, τυφλῶν, χωλῶν, ξηρῶν. Ἦν δὲ τις ἀνθρώπος ἐκεῖ τριᾶκοντα καὶ ὀκτὼ ἔτη ἔχων ἐν τῇ ἀσθενείᾳ αὐτοῦ. Τοῦτον ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς, (ὅτι πάντα εἰδὼς πρὶν γενέσεως αὐτῶν), καὶ γυνὸς, ὅτι πολλὴν ἤδη χρόνον ἔχει, λέγει αὐτῷ, θέλεις ὑγιᾶς γενέσθαι; Ὡς τῆς τοῦ Κυρίου ἀνενοδόξου θεραπείας! Οὐκ ἐκδέχεται παρακληθῆναι ὑπὸ τῶν ἀρρώστων, αὐτὸς ἐπείγει ἑαυτὸν πρὸς τοὺς πάσχοντας· ἥλιος γὰρ ὢν δικαιοσύνης, ἐπὶ πάντας ἄπλοι τὰς ἀκτίνας τῆς εὐεργεσίας. Ἦν δὲ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις, ἐπὶ τῇ Προβατικῇ, κολυμβήθρα ἡ ἐπιλεγομένη Ἑβραϊστὶ Βηθεσδα, πέντε στοὰς ἔχουσα· ἐν ταύταις κατέκειτο πλῆθος πολλὸν τῶν ἀσθενούντων, τυφλῶν, χωλῶν, ξηρῶν. Σύμβολον τοῦτο τῆς Ἰουδαϊκῆς ἀδρωστίας, αἱ πέντε στοᾶι, αἵτινες ἐπεπληροῦντο ἀρρώστων. Καὶ γὰρ ἀρρώσται ὁ Ἰουδαϊκὸς λαὸς διὰ τῶν πέντε αἰσθήσεων, ὁράσεως, ὁσφρήσεως, γεύσεως, ἀκοῆς, ἀφῆς, δι' ἀπάντων ἡρῶστων οἱ Ἰουδαίων παῖδες. Οὐκ εἶχον καθαρὸν ὀφθαλμὸν, ὁρῶντες τὰ θαύματα καὶ παρορῶντες· οὐκ εἶχον γεῦσιν εὐχάριστον, μάννα τρώγοντες καὶ συκεοὺς ἐπιζητούντες· οὐκ εἶχον ὁσφρησιν εὐκρινῆ, τοῦ Δεσποτικοῦ μύρου τὴν διαβολικὴν δυσωδίαν προκρίναντες· οὐκ εἶχον ἀκοὴν καθαρὰν, τῶν δρακοντιαίων συρισμάτων, καὶ οὐ προφητικῶν καυχημάτων, πειθόμενοι· οὐκ εἶχον τὴν ἀφῆν συνεργητικὴν, εἰδωλα θεολογούντες, καὶ τοῦ ζῶντος Θεοῦ καταφρονούντες. Ἀλλ' ὅμως ἐπιδημήσας τῇ ἐνσάρκῳ αὐτοῦ παρουσίᾳ ὁ Δεσπότης Χριστὸς, ὁ καὶ τῶν αἰσθήσεων ποιητὴς καὶ τῶν χτισμάτων δημιουργός, ἐν ταύτῃ καὶ τῶν σωματικῶν παθῶν καὶ τῶν προαιρετικῶν πταισμάτων τὴν διόρθωσιν ἐποίησεν. Οὗτος γὰρ ὁ προκείμενος παράλυτος διπλὴν ἐπέφερετο τὴν μάστιγα· τῷ μὲν σώματι, νόσφ' διελέυτο, τὴν δὲ ψυχὴν ταῖς ἀμαρτίαις ἐξήρρωτο. Διὸ καὶ ὁ Κύριος, ὡς τῶν ἐκατέρων λατρός, καὶ τὸ σῶμα συσφίγγει, καὶ τὸ πνεῦμα φωτίζει, καὶ τῷ μὲν σώματι τὴν κλίνην

¹ Num. xi, 5.

φέρειν ἐκέλευσε, τῇ δὲ ψυχῇ τὴν ἀρετὴν βασιτάζειν ἐπέτρεπε. Τί γάρ; ἰδὼν ὁ Κύριος τοῦτον τὸν παράλυτον, ἔφη πρὸς αὐτόν, καθὼς οἴδατε πάντες, *Θέλεις ὑγίης γενέσθαι*; Ἄλλ' ἐνταῦθα ἐπιλαμβάνονται οἱ Ἰουδαίων παῖδες τῷ Κυρίῳ λέγοντες· Εἰ θεὸς ἦν ὁ Χριστὸς, πῶς ἐπηρώτα τὸν παράλυτον, *Θέλεις ὑγίης γενέσθαι*; Τῇ νόσῳ συνέχετο, τριάκοντα καὶ ὀκτὼ ἔτη εἶχεν ἐν τῇ ἀρρώστῳ, τῇ κολυμβήθρᾳ παρέμενεν, ἵνα τὸ πάθος ἀπορρίψῃται, καὶ ἐπερωτᾷ τούτον, *Θέλεις ὑγίης γενέσθαι*; Ποῖος θεὸς ὁ ἐρωτῶν; Ἐνταῦθα ὁ Κύριος οὐχ ὡς ἀγνοῶν ἐπερωτᾷ, ἀλλ' ὡς διὰ πάντων τὴν διόρθωσιν χαρίσασθαι βουλόμενος. Εἰ τοῦ σώματος μόνου ἡ ἀσθένεια ἦν, οὐκ ἂν ἔλεγεν ὁ Κύριος πρὸς τὸν παράλυτον, *Θέλεις ὑγίης γενέσθαι*; εἰδὼς, ὅτι θέλει, ὁ θέλει· ἀλλ' ἐπειδὴ ψυχικῶν πταισμάτων ἦν ὀλίγημα, τοῦτο ἐνεκεν ἐπερωτᾷ τὸν παράλυτον λέγων· *Θέλεις ὑγίης γενέσθαι*; τούτῃσι, Παραφυλάττει ἀπὸ τοῦ λοιποῦ μὴ ἀμαρτάνειν; *Θέλεις ὑγίης γενέσθαι*, ὁδὸς τὴν συγκατάθεσιν, καὶ λάβε τὴν ἰασιν, ἐπειδὴ οὐδὲν ἀνάγκη μετέρχομαι· ἐγὼ γάρ εἰμι ὁ διὰ τοῦ προφήτου βοήσας ἐκ πολλῶν τῶν χρόνων· Ἐὰν θέλητε καὶ εἰσακούσητέ μου, τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς φάγεσθε· ἔὰν δὲ μὴ θέλητε, μηδὲ εἰσακούσητέ μου, μάχαιρα ὑμῶς κατέδεσται. Ἐπεὶ οὖν αὐτεξούσιον ζῶον ὁ ἄνθρωπος, καὶ ψυχικῶς ὁ παράλυτος ἦν διαλελυμένος, τοῦτο ἐνεκεν ὁ Κύριος, ἵνα μὴ ἀμισθον αὐτῷ τὴν θεραπείαν παράσχῃ, ἐπηρώτα τοῦτον λέγων, αἰτῶν τὴν συγκατάθεσιν, *Θέλεις ὑγίης γενέσθαι*; Ἐπὶ τῶν σωματικῶν παθῶν οὐδ' ὅλως ἐπηρώτα ὁ Κύριος λέγων, σάν, οὔτε τὸν λεπρῖον, οὔτε τοὺς δύο τυφλοὺς ἐπηρώτησεν. Ὅπου γὰρ ψυχικὸν ἦδει πάθος, ἐπερωτᾷ, συγκατάθεσιν βουλόμενος δέξασθαι· εἰ μὴ δέξῃται συγκατάθεσιν, ἰασιν οὐ παρέχει.

Ἔστι δὲ πάντως εἰπεῖν τινα· Τί οὖν; καὶ οἱ δύο τυφλοὶ ἀμαρτιῶν ἔφερον γνῶρισμα, ὅτι κακείνους ἐπηρώτησε λέγων ὁ Κύριος, *Τί θέλετε, ἵνα ποιήσω ὑμῖν*; Μὴ κακείνοι οἱ ἀναγεγραμμένοι ἐν τοῖς βίβλοις Εὐαγγελίοις δύο τυφλοὶ συνετυφλοῦντο τοῖς σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τὸ ψυχικὸν βλέμμα οὐκ ὥς ὑδέρκουν περὶ τὸν Κύριον; Οὐκ εἶχον τελείαν τὴν γνῶσιν, ἀμφέβαλλον περὶ τὴν ὁμολογίαν· διὸ καὶ ὁ Κύριος ὑπερτίθεται τὴν ἰασιν, ἵνα κρατῇ τὴν πίστιν. Ἔστι δὲ πάντως εἰπεῖν τινα· Καταψήφίζει τῶν τυφλῶν, πιστοὶ ἦσαν οἱ ἄνδρες. Οὐχί, ἀλλὰ μόνον ἤκουσαν [ἔτι] Ὁ Κύριος παροδεύει, [καὶ] ἐδόθησαν λέγοντες· Ἐλέησον ἡμᾶς, Κύριε, *ὡς Δαβὶδ*. Πῶς τοίνυν ἀμαρτωλοὶ, οἱ ταύτην τὴν φωνὴν βοήσαντες, ἀκούε ὁ ἀντιλέγων. Διὰ ταύτην τὴν φωνήν, ἣν πρώτην ἐβόησαν, καὶ τὴν ὑπέρθεσιν τῆς ἰάσεως ἐποιήσατο, ἐπειδὴ παρακαλοῦντες ἔλεγον· Ἐλέησον ἡμᾶς, *ὡς Δαβὶδ*. Ποῖος υἱὸς Δαβὶδ τοσαύτην δύναμιν παρέχει, ἥ τοσαύτας θαυματουργίας ἐποίησεν; Ἠραῖος ὁ Ἀβεσσαλὼμ, ἀλλὰ πατροκτόνος ἐφάνη· ποθητὸς ὁ Ἀμνὼν, ἀλλὰ τὴν ἰδίαν ἀδελφὴν διέφθειρε· σοφὸς ὁ Σολομὼν, ἀλλ' εἰς τὸ τέλος ὠλισθήσεν. Ἐπεὶ οὖν ὡς υἱὸς Δαβὶδ προσήλθον, καὶ οὐχὶ θεὸν, κραταῖον δοκοῦντες αὐτὸν καὶ ἐπιστήμονα

A dicentes : Si Deus esset Christus, num interrogaret paralyticum, *Vis sanus fieri*? Morbo tenebatur ille, triginta et octo annos habebat in infirmitate sua, ad piscinam permanens, ut curationem acciperet; et interrogat illum, *Vis sanus fieri*? Qualis est Deus iste interrogator? Non quasi aliquid nesciens paralyticum interrogat Dominus; ideo autem interrogat, quod omnimodam illi sanationem largiri volebat. Si corporis tantum curanda esset infirmitas, non diceret paralytico Dominus : *Vis sanus fieri*? Scit enim eum velle, quod reipsa vult. Sed quia a lapsu spiritali sanandus erat, propterea dicit : *Vis sanus fieri*? hoc est, A peccando deinceps cavebis? *Vis sanus fieri*? da assensum, et sanitatem recipe: nihil enim nisi a libera voluntate requiro. Ego enim sum B qui olim per prophetam clamavi : Si volueritis, et audieritis me, bona terræ comedetis. Quod si nolueritis et non audieritis me, gladius devorabit vos¹. Quoniam igitur animal liberum est homo, et spiritua- lem paralysim patiebatur paralyticus, idcirco Dominus, ne illum absque ipsius merito curaret, illius assensum tali interrogatione postulavit : *Vis sanus fieri*? Dicens autem Dominus, *Vis sanus fieri*? nequaquam de corporis passionibus interrogabat paralyticum, sicut nec hæmorrhoidis, nec leprosum, nec duos cæcos de carnali infirmitate interrogavit. Tum enim interrogat, cum spiritualement esse morbum cognoscit, assensum videlicet requirens, nec prius sanationem collaturus, quam assensus confessionem exceperit.

Θέλεις ὑγίης γενέσθαι; ὡς οὔτε τὴν αἰμορροῦσιν

Erit sane qui dicat : Quid igitur in ipsis duobus cæcis peccati deprehendit indicium, siquidem et illos interrogavit Dominus, dicens : *Quid vultis ut faciam vobis* ? Num illi duo cæci, qui in divinis Evangeliiis memorantur, præter communem carnalium oculorum cæcitatem, spiritualis etiam visus infirmitatem patiebantur, non plane quæ ad Dominum pertinebant perspicientes? Perfectam cognitionem non habuerunt, ambigamque edidere confessionem; quamobrem curationem differt Dominus, ut illorum fidem roboraret. Sed dicet aliquis : Calumniatur cæcos; viri enim erant fideles. Minime: sed tantummodo audientes quia Dominus transiret, clamaverunt dicentes : *Miserere nostri, Domine, fili David* ². Quisquis igitur contradicis, audi quomodo peccatores sint, qui hanc vocem emisere. Hæc ipsa precatio, quam primum edidere, causa differendæ curationis exstitit, quoniam Dominum invocantes dixerunt : *Miserere nostri, fili David*. Ecquis filius David tantam exserit potentiam, tantaque edere potuit prodigia? Pulcherrimus Absalon, sed parricida; amabilis Amnon, sed propriæ sororis corruptor; sapiens Salomon, sed in fine lapsus est. Quoniam ergo Jesum convenerunt duo cæci, ut filium David, minime vero

¹ Isa. i, 19, 20. ² Matth. xx, 32. ³ ibid. 31.

ut Deum, illum scilicet pro potentissimo peritissimoque medico habentes, nedum pro Deo gloriosissimo; ideo clamantibus illis, *Miserere nostri, fili David*, non dedit responsum, ut fidei illorum proficiendi locum daret. Curatione igitur paulisper dilata, cæcorum anima illuminata est; et paulo post, ubi illos, spiritaliter illuminatos fidei lucem accepisse novit Dominus, interrogavit eos dicens: *Creditis quia hoc possum facere*? Quid respondent cæci, quorum jam fides profecerat? *Etiā, Domine*. Jam non dicunt, *Etiā, fili David*, sed, *Etiā, Domine*. Ex curationis dilatione sapientiores facti, perfectam confessionem edere festinant, dicentes: *Etiā, Domine*; credimus quia hoc potes facere. Tunc fidei illorum profectum indicans Dominus, respondit: *Secundum fidem vestram fiat vobis*: innuens scilicet, eos, nisi fide profecissent, non fuisse visum recuperaturos. Propterea Dominus, quia non tam corpore quam anima debilitatus jacebat paralyticus, propter peccatorum corruptionem, interrogavit eum dicens: *Vis sanus fieri*? Paralyticus autem, ignorans quis eum alloqueretur, respondit Domino dicens: *Volo sanus fieri. [Sed quid dixi, Volo?] Bene* interrogas num velim; jam enim velle desino, siquidem jam diu est quod volo, et nihil sum consecutus; quare id velle perseverem quod non apprehendo? *Volo sanus fieri*; in lecto consenui, sepulcro loquaci assimilatus sum, mortuus sum vivens, nihil mihi pejus accidere potest; thema juramenti omnibus factus sum; triginta et octo effluxere anni, ex quo huic piscinæ assideo, et nemo compatitur. Venditur donum Dei, negotiantur illud Pharisei; unus singulis annis sanatur, et cum primus ordine cæteris præferri deberet, præfertur divitior. Abest a piscina justitia, obtinet iniquitas. Num justa aliquando superveniet administratio, ut aqua tandem mercimonium esse desinat, et omnibus liberaliter donetur? Dominus autem ad paralyticum: *Quomodo homo uni eidemque loco affixus de his disserere valeat? En me ut ignorantem alloquitur! Egone, piscinæ Dominus, quæ ad illam spectant nesciverim? Bene novi Judæorum negotiationem; quamobrem veni piscinam commutaturus. Ecce ego illam aboleo, ipsique baptismatis lavacrum substituo. In illa unus quotannis sanatur; in hoc innumeri quotidie regenerabuntur; in illam angelum descendere jussi, in hoc ego ipse, angelorum creator, descendi. Responde igitur interroganti: Vis sanus fieri? id est, Credisne quod talia facere possim ego qui loquor tecum? Paralyticus autem, caput aliquantulum sublevans, supremam quidem Domini potestatem confessus est; sed veterem consuetudinem secutus, respondit: *Etiā, Domine; Hominem non habeo, ut cum turbata fuerit aqua, mittat me in piscinam; dum venio enim ego,**

A λατρὸν, οὐχὶ δὲ ἐνδοξον Θεὸν, βοῶντων τῶν τυφλῶν, Ἐλέησον ἡμᾶς, υἱὲ Δαβὶδ, οὐκ ἔδωκεν αὐτοῖς ἀπόκρισιν, ἵνα τὴν πίστιν αὐτῶν προκάλῃ παρασκευάσῃ. Διὰ τὴν ὑπέρθεσιν οἱ τυφλοὶ δεξιόμενοι, κατὰ ψυχὴν ἐφωτίσθησαν, καὶ μετ' ὀλίγον, ὡς εἶδεν ὁ Κύριος, ὅτι κατὰ ψυχὴν ἐφωτίσθησαν, καὶ ἐδέξαντο τὸν φωστῆρα τῆς πίστεως, ἐπηρώτα ὁ Κύριος λέγων αὐτοῖς· Πιστεύετε, ὅτι δύναμαι τοῦτο ποιῆσαι; Τί οὖν οἱ τυφλοὶ, προκάλαντες, φασίν; *Ναί, Κύριε*. Οὐκέτι εἶπον, *Ναί, υἱὲ Δαβὶδ· ἀλλὰ, Ναί, Κύριε*. Ὑπεμνήσθησαν τῆς ἀναβολῆς, διὰ παραυτὰ τὴν ὁμολογίαν ποιοῦνται λέγοντες· *Ναί, Κύριε, πιστεύομεν, ὅτι δύνασαι τοῦτο ποιῆσαι*. Εἴτα δεικνὺς ὁ Κύριος, ὅτι τῇ πίστει προέκοψαν, ἀπεκρίνατο λέγων· *Κατὰ τὴν πίστιν ὑμῶν γενήσθω* **B** *ὑμῶν*, ὡς, εἰ μὴ προέκοψαν τῇ πίστει, τὸ βλέπον οὐκ ἐδέχοντο. Διὰ τοῦτο καὶ ἐνταῦθα ὁ Κύριος, ἐπειδὴ ὁ παράλυτος μᾶλλον ψυχικῶς ἢ ἐξηρθρωμένος, τῇ τῶν ἀμαρτημάτων καταφθορᾷ, ἐπηρώτα τοῦτον ὁ Κύριος λέγων· *Θέλεις ὑγιὲς γενέσθαι*; Ὁ δὲ παράλυτος, μὴ εἰδὼς ἔτι, τίς ἐστιν ὁ λαλῶν, ἀπεκρίνατο πρὸς τὸν Κύριον λέγων· *Θέλω ὑγιὲς γενέσθαι· καλῶς ἐπηρώτησας [εἰ] θέλω· οὐκέτι γὰρ θέλω· πολλοστὸν γὰρ θελήσας, οὐδὲν ἤνυσα· τί λοιπὸν θέλω, δὲ οὐ μὴ βδάνω; Θέλω ὑγιὲς γενέσθαι, κατεγήρασα τῇ κλίνῃ, τάφος εἰμὶ πολὺλάλος, τέθνηκα ζῶν, οὐδὲν καινότερον ὑπομένειν μέλλω, ὅρκον μὲ πάντες λαμβάνουσιν· τριάκοντα καὶ ὀκτὼ ἔτη ἔχω καταμένων τῇ κολυμβήθρᾳ, καὶ οὐδεὶς συμπαθεῖ. Πιπράσκειται τὸ δῶρον, καπηλεύουσιν αὐτῷ Φαρισαίων παῖδες· εἰς τῷ ἐνιαυτῷ καθαίρεται, καὶ, δέον τὸν πρῶτον προτιμᾶσθαι, ὁ εὐπορώτερος τοῖνον προκρίνεται· ἀκριτος ἡ κολυμβήθρα, δδὶκα τὰ παρόντα· ἄρα ἔσται ἐπισκοπὴ τίς δικαία, ἵνα μὴ τὸ ὕδωρ καπηλεύεται, ἀλλὰ πᾶσιν ἀφθόνως δίδωται; Ὁ δὲ Κύριος πρὸς τὸν παράλυτον· Τί ἐν ἐνὶ τόπῳ κατακείμενος πελάζει τῷ λογισμῷ; Ὡς ἀγνοοῦντί μοι διαλέγει. Τῆς κολυμβήθρας δεσπόζω, καὶ οὐκ οἶδα τὰ γινόμενα; Ἐγὼν τὴν Ἰουδαίων πραγματείαν; Διὰ τοῦτο παρεγενόμην ἀνταλλάξαι τὴν κολυμβήθραν, καὶ νῦν ταύτην παύω, καὶ τὴν τοῦ βαπτίσματος ἀνοίγω. Ἐν ταύτῃ εἰς κατ' ἔτος καθαίρεται, ἐκεῖ ἀναρίθμητοι καθ' ἑκάστην ἀναγεννηθῇσονται· ἐν ταύτῃ ἀγγελὸν ἀπέστειλα, ἐν ἐκείνῃ ἐγὼ ὁ τῶν ἀγγέλων ποιητὴς κατήλθον. Διὰ πρὸς τὴν ἐρώτησιν ἀποκρίθητι· *Θέλεις ὑγιὲς γενέσθαι*; τούτεστι, Πιστεύεις, ὅτι ἐν τούτοις δυνατός εἰμι ὁ λαλῶν σοι; Ὁ δὲ παράλυτος, μικρὸν ἀνανεύσας, καὶ τὴν δεσποτείαν τοῦ Κυρίου γνωρίσας, τῇ συνθειᾷ ἔτι συνεχόμενος, ἀπεκρίνατο λέγων, ἄπερ ἴστε σαφῶς γινώσκοντες· *Ναί, Κύριε, ἄνθρωπον οὐκ ἔχω, ἵνα, ὅταν τυραχθῇ τὸ ὕδωρ, βάλῃ με εἰς τὴν κολυμβήθραν· ἐν ᾧ δὲ ἔρχομαι ἐγὼ, ἄλλος πρὸ ἐμοῦ καταβαίνει*. Ὁ δὲ Κύριος πρὸς τὸν παρὶλυντον· Τί βαμβαίνεις (24), παράλυτε; Ἀρκεῖ σοι τὸ*

* Math. ix, 28. * ibid. 29.

(24) Βαμβαλνεις. Lexicon. inedit. Βαμβαλνεις· διαστάζει, τρέμει τοῖς ποσὶ, καὶ τῇ γλώσσῃ ἀσήμεως

φθέγγεται, ὑπὸ τρέμου ἔχει τοὺς ὀδόντας. Ἀπὸ μεταφορᾶς τῶν ποδῶν τῶν μὴ ἑδραίων τὴν φυγὴν ἔχον

γνωρίσαι με Κύριον· μὴ φαντάζου περὶ πολλὰ, μὴ ἂν εἰς τὴν παραχρῆν τῆς κολυμβήθρας ἀφόρα· τετάραχται τὰ Ἰουδαϊκά, τῆς ἐμῆς πηγῆς τὴν ὀγδοάδα ἔχει· ἂ ἐπιζητεῖς, οἶδα. Εἰ γὰρ καὶ ἀνθρώπων οὐκ ἔχεις, ἀλλὰ παρῆσθηκα σοὶ ὁ ἐνανθρωπήσας Θεός. Δὲ ἀκουσόν μου, καὶ ἔγερθεῖς ἄρον τὸν κράββατον σου, καὶ ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου. Δρίμυξον Ἰουδαίους, θάμνησον δαίμονας, κάπνισον τοὺς ἀντιλέγοντας, πληροφόρησον τοὺς κακόφρονας, λύσον τὴν τοῦ Σαββάτου ἀργίαν, ἀντὶ δικολόγου τὴν κλίνην φέρε. Ταῦτα ἀκούσας ὁ παράλυτος, καὶ τὸ πάθος παραχρῆμα ἀποθέμενος τῷ τοῦ Κυρίου λόγῳ, τὸ πρόσταγμα ἀπεπλήρου, καὶ τὴν κλίνην ἐβάσταζεν, καὶ τοὺς Ἰουδαίους, κωλύσαι θέλοντας διὰ τὸ Σάββατον καὶ λέγοντας, Οὐκ ἔξεστί σοι ἄραι τὸν κράββατον, ὅτι Σάββατον ἔστιν, ἀπεσῶβει, ὡς πρόσταγμα πληρῶν τοῦ κελεύσαντος, λέγων πρὸς αὐτούς· Ὁ ποιήσας με ὑγιῇ, ἐκεῖνός μοι εἶπεν, Ἄρον τὸν κράββατόν σου, καὶ περιπάτει. Τῶν δὲ ἀνόμων Ἰουδαίων αἰτιωμένων τὸν Κύριον καὶ ἔρωτων, τίς ἐστὶν ὁ ἰασάμενός σε καὶ προστάξας ἄραι τὸν κράββατόν σου; καὶ δίδην· κυνῶν ὑλακτούντων κατὰ τοῦ τεθεραπευκότος, ἐνέμεινεν ὁ λαθεὶς μαρτυρικῶς ἀγωνισάμενος κατὰ τῶν μισαιφόνων. Εὐρίσκει αὐτὸν μετὰ ταῦτα πάλιν ὁ Κύριος, καὶ λέγει αὐτῷ, Ἴδε ὕγιής γέγονας, μηκέτι ἀμαρτάνε, ἵνα μὴ χειρόν τί σοι γένηται. Ὅρᾳς, ἀγαπητέ, ὅτι διὰ τὰς ἀμαρτίας τοσοῦτον χρόνον τῇ ἀσθενείᾳ κατεῖχeto; Ἐπιστρέψωμεν τοίνυν καὶ ἡμεῖς, ὅπως τῆς προσκαίρου ταύτης κολάσεως ρυθώμεν, καὶ τῆς αἰωνίου γεέννης ἐκφύγωμεν, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

των. Ἔστιν οὖν βαῖνω, καὶ κατὰ διπλάσιον βαβαῖνω, καὶ πλεονασμοῦ τοῦ μ, βαμβαῖνω. Eodem etiam modo explicatur in *Lexico* inedito Cyrilli,

alius ante me descendit. Dominus autem dixit paralytico: Quid balbutis, o paralytice? Sufficit tibi quod me confessus sis Dominum. Noli plura excogitare; non jam de piscinae turbatione sollicitus esto: turbata sunt Judaica, accipe fontis mei ogdoadem. Quid expectas, novi; hominem non habes, sed adsum tibi ego homo-Deus. Audi ergo me: Surgens tolle grabatum tuum et vade in domum tuam. Punge Judaeos, terre daemones, suffoca contradicentes, extorque fidem incredulis, solve Sabbati otium; tolle grabatum, hunc causidicum habe. His auditis, paralyticus, verbo Domini sanatam infirmitatem sentiens, quod jussus erat facit; lectum hujulat, Judaeosque obnitentes propter Sabbatum, dicentesque: Sabbatum est, non licet tibi tollere grabatum tuum, repellit, illis objiciens auctoritatem jubentis: Qui me, inquit, sanum fecit, ille mihi dixit: Tolle grabatum tuum, et ambula. Cum autem impii Judaei, accusantes Dominum, interrogarent paralyticum, quis esset qui eum sanum fecerat et grabatum tollere praeceperat, adversusque sanationis auctiorem more canum latrarent, perseveravit qui sanatus fuerat, martyrem agens, homicidis illis obliuctari. Postea occurrens ei Dominus, ipsi dixit: Ecce sanus factus es, jam noli peccare, ne deterius aliquid tibi contingat. Viden', dilecte, quod in peccatis causa sit cur tam diuturna infirmitate laboraverit? Convertamur ergo et nos, ut et illius vindictae temporalis immunes simus, et aeternam gehennam effugiamus, per Christum Jesum, Dominum nostrum, cui gloria et potestas in saecula saeculorum. Amen.

cujus apographum est apud me. *Βαμβαίνει*· διατάζει, τρέμει τοῖς ποσὶ, καὶ τῇ γλώττῃ ἀσήμεως φέγγεται.

DIDYMUS ALEXANDRINUS.

NOTITIA.

(*Bibliotheca Græca Fabricii*, ed. Harles., tom. IX, pag. 269.)

Didymus, Alexandrinus, Didymo, Alexandrino grammatico chalcentero annis prope quadringentis junior, nec cum monacho Ægyptio (a) Didymo (de quo Socrates iv, 33) confundendus, parva ætate quadrimulus, cum adhuc etiam prima litterarum ignoraret elementa, oculorum usum amisit; sed majore inde desiderio scientiæ verique luminis inflammatus, precibus et audiendi meditandique impigro studio tantum profecit, ut non modo (b) grammaticæ, rhetoricæ, dialecticæ, geometriæ, arithmeticæ, musicæ et astronomiæ, cæteræque philosophiæ adyta penetraverit, sed et sacrarum litterarum insigni peritiâ instructus, doctorem Ecclesiæ præstiterit tanto magis eximium, quanto

etiam magis vitæ exemplo et morum sanctitate celebratum. Vivebat adhuc, catechetæ, hoc est professoris theologiæ, Alexandrini fungens munere, cum Hieronymus a. C. 392 librum suum *De scriptoribus ecclesiasticis* componeret, quo tempore annum octogesimum tertium ætatis testatur eum excessisse, quod ego attigisse interpretor. Nam quinque et octoginta cum excessit annos, (c) obiit a. 396, decennio postquam eum frequentarant Hieronymus et Rufinus: ne de Palladio et Ambrosio, Alexandro, Evagrio, Isidoro innumerisque aliis, qui ejus audiendi causa concurrerunt, jam memorem.

DIDYMI SCRIPTA QUÆ EXSTANT (d).

1. Liber insignis de Spiritu S. Græce quidem

(a) De aliis Didymis Jonsins III, 2. [Add. Lam- bec. *Comm. de bibl. Cæsar.* VII, p. 39.]

(b) Vide Socratem iv, 25; Sozom. III, 15; Rufin. XI, 7, *Hist.*; Theodorum iv, 29; *Tripartitam* viii, 8; Cassiodorus c. 5 *Inst. divin. lit.*; Nicephorus ix, 17, et e recentioribus Tillemontium tom. X, p. 387 seq. Porro illustre Didymus exemplum est ex iis qui, oculorum luce orbat, magnam doctrinæ laudem obtinere: quales commemorantur alii nonnulli a Jacobo Gutherio in *Tiresta* sive *Diatriba de cæcitatibus et sapientiæ conjunctione*. Fabr.—Conf. G. Cave *Hist. lit. SS. eccl.* tom. I, p. 253; L. Ell. du Pin *Nouv. Biblioth.* II, p. 129; J. Basnagii *Animadvers. in Didymum et ejus Opera*, in Canisii *Lection. antiquæ* tom. I, p. 197 sqq. Disputat præcipue contra Baronium, qui ex uno Didymo duos finxerat. G. Stolle *Nachricht von den Kirchenrättern*, pag. 288; R. Ceillier *Hist. gén. des AA. ecclés.*, tom. VII, p. 727; J. G. Walch. *Hist. eccl.* N. T., pag. 1364. Jac. Bruckeri *Hist. crit. philos.*, tom. III, periodi II pag. 471 sqq., et in appendice s. vol. VI, pag. 549 sqq. Hambergeri z. N. part. II, pag. 899 sqq. — *Veterum testimonia de Didymo Alexandrino cæco: ex quibus tres libri De Trinitate, nuper detecti, eidem asseruntur*. Ferdinandus Mingarellus, theologus Camaldulensis, collegii, atque animadversæ, adjecit. Romæ, 1764, 4° (qui in secunda animadversione probabiliter demonstravit, Didymum videri ann. C. 355, auctore Athanasio, catechetæ munus obtinuisse, et in animadv. III, contra Tillemontium disputans, annum mortis refert ad ann. C. 395). Saxium in *Onom.* I, pag. 398 sqq., qui, « Obiit Didymus, ait, circa ann. C. 395. Hieronymus saltem librum suum *De scriptoribus eccles.* ann. 393 scribens, sic de eo, cap. 109,

B Virit usque, inquit, hodie, et octogesimum tertium ætatis excessit annum. » Atque Schroeckh. in *Hist. eccl. Christ.* part. VII, pag. 74 sqq., qui inter alia observat, Didymum ab Hieronymo, illius discipulo, quidem laudari, sed tamen in *Apol. advers. Rufin.* lib. I, pag. 135, tom. II Opp., lib. II, pag. 147, 148, culpari, quod Origenis fuerit in quibusdam placitis sectator atque admirator. HARL.

(c) Ita Siebertus Gemblacensis, cum quo non difficile fuerit conciliare Palladium, ex cujus sententia ad annum 399 Didymi obitum referendum colligit Tillemontium tom. X *Memor.* pag. 392-796. Annos 83 ætatis Didymo tribuit Palladius cap. 4 *Lausiace historię*.

(d) In variis codd. occurrunt libri aut fragmenta Opp. Didymi. In bibl. Bodleiana secund. *Cal. cod. Angliæ*, etc., in cod. Barocc. CLIV, in catena in 1 priores psalmos (verum quod in pluribus catenarum editi. et codd. Anglicis, Venetis, Vindob., Gallicis, etc., servata sunt illius loca, istarum mentionem facere desinam) n. 277. In cod. Oliv. Cromwell. (pariter in codd. Coisl. LXXXIII et CCLXXXII sec. Montfaucon. *Bibl. Coisl.* p. 139 et 399). In Palladii *Hist. Lausiaca*, n. 58, *Vita*, etc., Didymi.—N. 1242, in cod. Laudi, VII, epp. canonicæ, cum glossis Bedæ, Didymi et Clementis.—Oxoniz in cod. XII collegii Jesu, s. n. catal. 2031, Didymus *De Spiritu S.*—Idem opusc. Cantabrigiæ in cod. collegii Caio-Gouv. LXV, 5, sive catal. n. 755, et in cod. CXCVIII Pembroch., sive n. 2126 catal.—Idem in cod. eccl. Dunelmens. CXLVI, s. n. 261 cat., tom. II.—In cod. XI eccl. Hereford. s. n. 1603 cat.—Inter codd. Vossian. ibid. n. 2145, et n. 2290, *Did.* Περὶ αὐτὸς μέτρα μαθημάτων καὶ παντοίων ἐξέλων. In bibl. Jacobæa, n. 7885, Didymi opuscula

intercidit, sed ab Hieronymo circa a. 386 Latine e Græco versus exstat ex illius versione inter Hieronymi Opera, in Joan. Martianæi editione, tom. IV, præter auctoris et interpretis (a) mentem discerptus in libros tres. Meminit Augustinus, lib. II *Quæst. in Exod.*, cap. 25; Niceph. IX, 17. Prodiit separatim primum Coloniz ann. 1531, 8, deinde libri III quatuor exemplarium collatione a multis mendis epurgati, Joanne a Fuchte curante, Helmstadii 1614, 8. Occurrit et in quibusdam *Bibliotheca Patrum* editionibus, Paris. 1589, 1654. Plura hujus scripti loca illustrat Caspar Barthius in *Adversariis*. Analysin ejus summaque capita vide, si lubet, apud Abrahamum Sculetum, tom. IV *Medullæ Pætrum*, pag. 428. FABR.—Leidæ inter codd. Scaliger. vid. *Cat. bibl. Leid.*, p. 339, 2. HARL.—Excerpta ex hoc libro vernaculo sermone leguntur in Roesler. *Bibl. der Kircheng.*, VI, p. 384 seq.

2. Cum eodem libro *De Spiritu S.* lucem videntur primum, sed itidem Latine tantum, Didymi *Brevēs enarrationes in Epistolas canonicas*, Coloniz, 1531, 8; fallitur enim Caveus, qui a Canisio primum editas scribit. Exstant et in editionibus Patrum omnibus, Paris. ann. 1575, tom. VI, ann. 1589, 1644, 1654, tom. IX; Colon. 1618, et Lugd. 1677, tom. IV: Illas *Enarrationes* ex Græco Latine vertendas curavit Cassiodorus ab Epiphano scholastico, ut ipse narrat cap. 8 *De institut. divinarum litterarum*: Sed cum de reliquis canonicis *Epistolis* magna nos cogitatio fatigaret, subito nobis *codex Didymi, Græco stylo conscriptus, in expositionem septem canonicarum Epistolarum, Domino largiente, concessus est, qui ab Epiphano, viro disertissimo, Divinitate jurante, translatus est*. Labbeus (b) testatur, se hasce Didymi *Enarrationes* (c) vidisse mss. in quodam codice antiquo cœnobii S. Mariæ Montis Dei, una cum Clementis Alexandrini *Adumbrationibus* in easdem *Epistolas*, quarum et ibidem Cassiodorus mentionem facit.

3. *Liber adversus Manichæos*, sive major certe libri pars, nam integer non videtur ad nos perve-

nisse, quoniam in eo non reperiuntur hæc verba, quæ ex Didymo *adversus Manichæos* laudat Damascenus in *Parallelis*, pag. 507: Φιλοῦσι τὰ ἀμαρτήματα ἐκ πλήθους ὁχλῶν καὶ εὐθηνίας τῶν ἀναγκαίων τίκεσθαι. Quantum vero illius libri habemus, e Græco vertit Franciscus Turrianus, e cujus versione dedit Latine primus Antonius Possevinus in *Apparatu S.*, ad calcem litteræ D, Venet. 1603, Colon. 1608, fol.; deinde Henr. Canisius tomo V *Lectionum antiquarum*, Ingolstad. 1604, 4, pag. 17. Hinc in *Bibliothecis Patrum* Colon. et Lugd., tomo IV. Græce porro primus exhibuit cum nova versione Franciscus Combefis. in parte secunda *Auctarii novissimi*, pag. 21-32, Paris., 1672, fol. (d). Donaverat ipsi Græcum apographum suum ex Italia redux Emericus Bigotius. Antequam Græce prodiret, initium ex illo produxit Petrus Possinus *ad S. Nili epistolas*, pag. 342.

4. *De Trinitate libri tres*. Fabricius inter scripta deperdita retulerat *Περὶ Τριᾶδος, De S. Trinitate libros III*, et de iis ea quæ sequuntur scripserat: « Incertum an iidem cum libris duobus *Contra Arianos*, atque simul cum illis computato libro *De Spiritu S. vel Sectarum* volumine (e). Meminit Socrates IV, 25, qui μέγιστον συνήγορον τῆς οἰκίας πίστεως habitum ab Ecclesia suæ ætatis Didymum, eodem loco testatur. » Sed detexit eos Joan. Aloysius Mingarelli in cod. quodam Græco Patris ejusdam incerti, atque de eorum librorum origine opusc., sermone Italico, et separatim et tom. XI Calogeræ, *Nuova raccolta d'opuscoli scient.*, etc., editum composuit. Illius vestigia secutus est frater Ferdinandus Mingarellus in opere supra jam citato, *Veterum testimonia de Didymo Alexandrino*, etc. In prima animadv. docet, hunc Didymum Cæcum Alexandriæ monachum fuisse; in animadv. IV operam dat demonstrare Didymi libros III *De Trinitate*, ex aliorum opinione deperditos, eosdem esse quos frater ipsius ab umbris revocasset, et verisimillimum esse existimat, Didymum libros duos *contra Arianos* Eunomio, et tres *De Trinitate* Lucio oppo-

quedam.—Vindobonæ in codd. Cæsar. Didymi lib. vel potius fragmentum libri *Contra Manichæos* in cod. CV. Fragmenta quedam miscell. in cod. CLXIV, n. 6; alia fragmenta in cod. CLXVII et CLXVIII. V. Lambec. *Comment.* vol. IV, pag. 50, ibique Kollar.; ibid. pag. 364 sqq., pag. 392 seqq. et 395.—Monachii in cod. CCXXXVIII, *Did.* *Περὶ τῶν μαρτύρων καὶ παντοίων ζώων μετρήσεως*, ex Anatalio, v. *Cat. codd. gr. Bavar.*, p. 82, et in cod. Parisin. MMCDLXXV, n. 2, et in *Cat. codd. bibl. Paris. publ.*, II, p. 508, dicitur opus ineditum: sed alius Didymus Alexandr. videtur fuisse auctor.—Venetiis in Naniano cod. XXIII, s. catena in Psalmos insunt plura Didymi loca, quæ omnia Mingarellius exscripsit in *Codd. gr. mss. apud Nanios*, pag. 19 sqq., et in animadv. quinta veterum testimon. de Didymo supra laudatorum. HARL.

(a) Cave credas Eliæ du Pin, qui ab Hieronymo in tres libros distinctum scribit; nam unum librum agnoscit Hieronymus in *Catalogo*, c. 109, et lib. II in *Rufin.*, et, qui Hieronymi versionem legit, Rattramus lib. II *contra Græcos*, cap. 5.

(b) Tom. I *De scriptoribus eccles.*, pag. 250. FABR.—In cod. Coisl. CCXXIV, fol. 412, *Epistolæ catholicæ*, cum commentariis Chrysostomi, Origenis, Didymi et aliorum. V. Montfaucon. *Bibl. Coisl.*, p. 275. HARL.

(c) Opusculum hocce cum fragmentis Græcis exhibent *Quæstiones ac vindiciæ Didymianæ*, sive *Didymi Alex. enarratio in Epistolas catholicas Latina, Græco exemplari magnam partem e Græcis scholiis restituta*, ed. Lücke. Gotingæ, 1829-32, in 4°. Edit.

(d) Græce ex Combefisii *Auctario*, et Lat. interprete Turriano, in H. Canisii *Lect. antiq.*, ed. J. Basnagii, tom. I, p. 197 sqq.; Gallandius in *Bibl. PP.*, tom. VI, p. 309 sqq. Conf. Lambec. *Comm. de bibl. Cæsar.* IV, p. 50 sqq. de cod. CV, ibique notas Kollarii. HARL.

(e) Hoc ultimum contendit Mingarelli. in *Veterum testimoniis* citatis, animadv. IV, quoniam omnes in illo libro *De Trinitate* ante Macedonianam hæreses ortæ memorentur.

suisse. In animadv. v reliqua Didymi Alex. scripta, partim edita, partim inedita adhuc perlustrat. In additamento respondet anonymo cuidam Romanensi, qui in : *Gazette littéraire de l'Europe*, ann. 1764, evincere studuit, librum istum haud profectum esse a Didymo Cæco. Conf. longas censuras in *Novis act. eruditor.*, Lips. men. Jun. 1768, pag. 248 sqq.; et (Schroeckh) in *Nova bibl. theol.*, tom. VII, Lips. 1766, 8, part. iv, p. 303-312; atque Schroeckh. in *Hist. eccl. Christ.*, VII, p. 85.—Lucem viderunt *Didymi libri tres de Trinitate*, a Joan. Aloysio Mingarello, Gr. et Lat. Bonon., 1769, fol. V. Mauri Boni *Degli autori classici, Bibliot. portatile, etc.*, part. 1, Venet. 1793, pag. 287. HARL.

SCRIPTA DIDYMI DEPERDITA.

Συγγραφέα et sacrorum expositorem scriptorum, qui multos S. Scripturæ libros explicaverit, laudat Palladius in *Lausiaca* (pag. 15 edit. Meursii), et in *Vitis Patrum* Rosweidi, pag. 751. Quin in Heraclidis *Paradio* (in iisdem *Vitis*, pag. 710) legas Testamentum Vetus ac Novum ad verbum interpretatum esse, sectas autem omnes tam subtiliter firmiterque, exposita super ipsas ratione disseruisse, ut omnium scientiam veterum peritiamque transiret. Hujus aliquanti dicta, inquit Rufinus lib. xi *Hist. eccles.*, cap. 7, vel communiter disputata vel proponentibus responsa, adhibitis notariis describere, quæ etiam nunc in magna admiratione habentur. Nos tamen, qui et vivæ vocis ejus ex parte aliqua fuimus auditores, et ea, quæ a nonnullis dicente eo descripta, legimus; longe majorem gratiam et divinum nescio quid, ac supra humanam vocem sonans, in illis magis sermonibus, qui de ore ipsius proferebantur, cognovimus.

Εἰς τὸν Ἀὐτ καὶ τὸν Δαβὶδ. Citat Joan. Damascenus in *Sacris Parallelis*, pag. 789, tom. II Opp.

In *Jobum* commentarii. Hieron. cap. 109 *Catalogi*. Fragmenta plurima in catena Patrum Græcorum ad Jobi librum.

Ἀπόρος εἰς τὸν Ἰώβ. Damascenus in *Parallel.*, pag. 789.

Commentarii in Psalmos omnes. Hieron. cap. 109 *Catalogi*, et epist. 89 ad Augustin.; Nicephorus ix, 17. Fragmenta bene multa in catena ad Psalmos Corderiana; et in codd. catenar. in Psalmos.

In *Proverbia*. Cassiodorus cap. 5 *Institut. divin. lit.*, in quo libro Didymus expositorem in Græca lingua reperimus, qui ab amico nostro viro disertissimo Epiphania in Latinum sermonem diligentissime, Domino juvante, translatus est. Ex hoc commentario fragmenta in catena Patrum ad *Proverbia*, quam Latine Theodorus Peltanus edidit, et in catena Corderiana ad Lucæ viii, 5.

In *Ecclesiastem*. Joan. Damascenus in *Sacris parallelis*, pag. 685.

In *Canticum canticor*. Catena a Meursio edita pag. 49.

In *Isaiæ postrema a quadagesimo usque capita*, tpmi XVIII. Hieronymus *Prologo in Isaiam*. Di-

dymus, cujus amicitia nuper usi sumus, ab eo loco ubi scriptum est (xxxix, 13) : Consolamini, consolamini populum meum, sacerdotes, loquimini ad cor Jerusalem, usque ad finem voluminis, decem et octo edidit tomus. Meminit et capite 109 Catalogi et Nicephorus ix, 17. Citat Damascenus pluribus locis Sacr. parallel. pag. 307, 341, 677, 721, 781.

In *Jeremiam* citat catena Ghisleriana tom. I, pag. 39; tom. II, pag. 704, 753.

In *Oseam libri III*, ad Hieronymum scripti, teste ipso Hieronymo cap. 109 *De S. E. et Apologia ultima in Rufin.* p. 164, et Proëm. in *Oseam et Zachariam*. Citat Damascenus in *Parallelis*, pag. 778. Hieronymi verba ex Proëmio in *Oseam* ascribere placet : Ante annos circiter viginti duos, cum essem Alexandria, vidi Didymum et eum frequenter audiui, virum sui temporis eruditissimum, rogaviqve eum, ut, quod Origenes non fecerat, ipse compleret, et scribe-ret in *Osee* commentarios : qui tres libros me petente dictavit, quinque alios in *Zachariam*.

In *Zachariam libri V*, Hieronymo rogante scripti. Id. Proëmio in *Zachariam* : Didymus quinque explanationum libros me rogante dictavit, quos cum aliis tribus in *Osee* et mihi προσεφώνησεν. Sed tota eorum ἐξήγησις allegorica fuit, et historiae vix pauca tetigerunt.

Etiam in *Michæam* scripsisse Didymum tres libros, notat Tillemontius tom. X *Memor.*, pag. 393; sed decepit eum corruptus Proëmii Hieronymiani in *Zachariam* locus : quos cum tribus aliis in *Osee* et *Michæa* προσεφώνησεν, pro, et mihi προσεφώνησεν, ut e mss. cod. recte Martianæus restituit.

In *Evangelium Matthæi*. Meminit Hieron. cap. 109 *Catalogi* et Proëm. in *Matthæum*; Nicephorus ix, 17. Citat Damascenus pag. 676 *Parallel.* In catena edita ad *Matthæum*, nusquam, quod miratus sum, Didymi nomen occurrit.

In *Evangelium Joannis*. Hieron. c. 109 *Catalogi*; Nicephorus ix, 17. Citat Damascenus pag. 754, et sæpius auctor catenæ Patrum Græcorum editæ in Joannem.

[In *Acta apostolorum*. V. J. Christoph. Wolffii *Anecdota Gr.*, tom. IV, pag. 1 sqq., ubi inter excerpta ex catena ms. in *Acta apost. et Epp. cathol.*

p multas Didymi interpretationes, ex ejus comment. in *Acta apost.* sumptas, Gr. attulit, Latine vertit, et hinc inde explicuit. — In cod. Coislin. XXV, qui complectitur *Acta apostolorum* et *Epp. catholicas* cum commentariis ex Chrysostomo, Ammonio presbytero, Didymo, aliisque Patribus et auctoribus collectis et in ordinem digestis ab Andrea presbytero. Vid. Montfauc. *Bibl. Coislin.*, p. 75 sq. et p. 263, de cod. CCII, qui continet *Acta apostolorum* cum Chrysostomi, Didymi aliorumque commentariis, et pag. 264, in cod. CCIV, s. catena in *Epistolas Pauli*. — Leidæ inter codd. Vossian. Didymus ad cap. III Actorum apostol., vers. 49 et 21, Gr. V. *Cat. bibl. Leid.*, pag. 401, n. 4. — Vindobonæ in cod. Cæs. CCLI, qui continet anonymi locos communes

asceticos de interpretationibus divinarum præceptorum Domini ex varior. Patrum opp. collectos, fol. 187 exstat Didymi fragmentum expositionis in Acta apostolorum. V. Lambec. Comment. V, p. 521 sqq. HARL.]

In Epistolam ad Galatas (vel certe in illum locum ubi Petri a Paulo reprehensi sit mentio). Hieron. epist. 89, ad Augustin.

In Epistolam ad Ephesios commentarioli. Hieron. I in Rufin. et Proœm. in Epist. ad Ephes.

In Epistolam ad Corinthios. Hieron. epist. 31, ad Pammachium : Origenes, Dionysius, Pierius, Eusebius Cæsariensis, Didymus, Apollinaris, latissime hanc Epistolam interpretati sunt. Citat Damascenus in Parallelis, pag. 721.

Sectarum volumen (a). Didymus ipse libro De Spiritu S., tom. IX Opp. Hieron., pag. 323 : Quod autem ab aliis capiatur Spiritus S. et non alia capiat, et nunc et in Sectarum volumine, prout potuimus, expressimus. Et pag. 328 : Hoc ipsum, quod subsistit Spiritus, sapientiæ est, et natura ejus nihil est aliud, nisi Spiritus veritatis et Spiritus Dei, de quibus jam abundanter in Sectarum volumine disputavimus. Memorat et Didymi adversus sectas opus Heraclides in Paradiso, c. 1, p. 710. Ab hoc non distinguendum dogmatum volumen, cujus meminit, p. 332. Ex quibus ostenditur, esse Spiritum S. creatorem, ut jam in Dogmatum volumine breviter ostendimus. Hic est Liber de dogmatibus, cujus et Hieronymus, cap. 109 Catalogi mentionem facit. Et Theodorus iv, 29, Hist. testatur, eodem tempore Ephraïmum Edessæ, et Alexandriæ Didymum κατὰ τῶν ἀντιπάλων τῆς ἀληθείας δογμάτων scripta composuisse. Sed quæ Stobæus Eclog. ethic., pag. 15, ex Didymo Περὶ αἰρέσεως affert, petita sunt ex Didymi alterius (b), ethnici scriptoris, libro Περὶ φιλοσοφίας Πυθαγορείης, quem laudat Clemens Alex. i Strom., pag. 569, et cujus Περὶ τῶν Πλάτωνι ἀρεσκόντων, laudat Eusebius xi, 23, Præparat., Epitomen, Stobæus Florileg., serm. 101, pag. 557. Vide Joan. Christophori Wolfii dissertationem, qua Philosophumena, quæ sub Origenis feruntur nomine, pro illo Didymi Sectarum volumine haberi non posse, neque volumen Dogmatum Didymi Alex. a Sectarum volumine diversum esse disputat adversus Christophorum Augustum Heumannum. Prodiit illa dissertatio una cum secundis laudati Wolfii ad Φιλοσοφουμένων scriptorem curis Hamburgi 1714, 8. FABR.

Contra Arianos libri II. Hieron., cap. 109, De S. E.; Nicephorus ix, 47, Hist. Videtur respicere Didymus ipse sub extremum explanat. in I Joannis, Arianos perstringens, Horum, inquit, singula examinationem, ut fuit possibile, in aliis habuerunt.

Πρὸς φιλόσοφον. Damascenus, pag. 645 Parallel.

Liber ad Rufinum, quare moriantur infantes, cum propter peccata corpora acceperint. Hieronymus Apo-

logia ultima ad Rufin., pag. 161 : Exstat liber Didymi ad te, quo sciscitanti tibi respondit, non eos multa peccasse, et ideo corporum carceres tantum eis tetigisse sufficere. Magister meus et tuus eo tempore quo tu ab eo ista quærebas.

De impari numero, sive septenario. Hieron. Apologia pro libris adversus Jovinianum.

Περὶ ἀσωμάτων. Damascen., pag. 780 Parallel.

Ὑπομνήματα εἰς τὰ Περὶ ἀρχῶν Ὀριγένης, In libros Origenis De principiis commentaria apologetica, adversus ejus adversarios, quos calumniari, quæ non intelligenter, arguit, teste Socrate, iv, 25. His præcipue in se odium multorum et invectivas contraxit bonus Didymus : atque propter hos commentarios factum est, ut etiam post fata sit cum Origene et Evagrio proscriptus non uno in concilio. Vide cardinalis H. Norisii Diss. de synodo quinta, capite 7, ubi contra Halloisium docet, a quinta synodo generali utique fuisse damnatos Evagrium Didymumque a. 553, neque in hoc errasse concilium Lateranense sub Martino papa, a. 649, synodumque sextam in Trullo a. 680, et septimam 787 Nicenam, quæ exemplum illud concilii quinti sunt secutæ. Argumenta Norisii labefactare non potuit Joan. Garnerius in Diss. de eadem quinta synodo quam Liberati Breviario subjunxit. Hieronymus lib. ii in Rufin., pag. 148 : Quid respondebis pro Didymo, qui certe in Trinitate catholicus est, cujus etiam nos De Spiritu S. librum in Latinam linguam vertimus ? Certe hic in his quæ ab hæreticis in Origenis operibus (ex Rufini scilicet opinione) addita sunt, et in ipsis Περὶ ἀρχῶν, quos tu interpretatus es, libros breves dictavi commentariolos, quibus non negaret, ab Origene scripta, quæ scripta sunt, sed nos simplices homines non posse intelligere, quæ dicuntur, et quo sensu in bonam partem accipi debeant, persuadere conatur, hoc duntaxat de Filio et Spiritu S. Cæterum in aliis dogmatibus et Eusebius et Didymus apertissime in Origenis scita concedunt, et quod omnes Ecclesiæ reprobant, catholice et pie dictum esse defendunt. Idem Apologia postrema, pag. 163 : In Didymo memoriam prædicamus, et super Trinitate, fidei puritatem. Sed in cæteris, quæ Origeni male credidit, nos ab eo retrahimus. Magistrorum enim non vitia imitanda sunt, sed virtutes. Adde pag. 159.

De providentia et judicio Dei in hac vita, ne erremus, jussit Didymus (c) observare diligenter varietatem corporum rerumque, quibus mundi decus constat, et rationes, quibus Deus per aspera nos ad virtutem ducit ac sapientiam. Τὸς Περὶ προνοίας καὶ κρίσεως κατὰ ταυτὸν ἀεὶ γύμναζε λόγους, φησὶν ὁ μέγας καὶ γνωστικὸς διδάσκαλος Δίδυμος, καὶ τούτων τὰς ὕλας διὰ μνήμης φέρειν πειράθητι. Καὶ τοὺς μὲν Περὶ κρίσεως λόγους ἐν τῇ διαφορᾷ τῶν σωμά-

τῶν Ἀριστοτελειῶν τε καὶ Πυθαγορείων, usi Ptolemæus et Porphyrius, ut dixi supra, lib. ii, cap. 15.

(c) Apud Socratem iv Hist., c. 23, pag. 237.

(a) V. supra ad n. 4. HARL.
(b) Incertum, siue hic Didymus Heraclidæ filius, grammaticus et musicus, Nerone clarus imperante, Suidæ memoratus, cujus libro Περὶ τῆς διαφορᾶς

των καὶ κατὰ τὸν κόσμον εὐρήσεις. Τοὺς δὲ Περὶ Ἀποροῶν, ἐν τοῖς τρόποις τοῖς ἀπὸ κακίας καὶ ἀγνοίας ἐπὶ τὴν ἀρετὴν ἢ ἐπὶ τὴν γνῶσιν ἡμᾶς ἐπαν-
 ἄγουσι. *Sermones De providentia et de iudicio Dei, assidua meditatione tecum ipse recole, ait magnus doctor et spiritali scientia instructus, Didymus, eorumque sermonum materias fac in memoria circumferas. Omnes enim fere in his labuntur. Et sermones quidem ac rationes de iudicio, in differentia cor-*

porum et in partibus mundi reperies. Sermones autem De providentia, in modis illis, quibus a vitio et ignorantia ad virtutem et cognitionem ducimur, deprehendes.

Styli simplicitatem significare, non vitium reprehendere voluit Hieronymus, quando Præf. ad librum Didymi De Spiritu S. scripsit: Imperitus sermone est, sed non scientia, apostolicum virum ex ipso stylo exprimens, tam sensus lumine quam simplicitate verborum.

DIDYMI ALEXANDRINI

DE TRINITATE

LIBRI TRES

PRIMUM EX PASSIONEIANO CODICE GRÆCE EDITI,

LATINE CONVERSI, AC NOTIS ILLUSTRATI

A D. JOANNE ALOYSIO MINGARELLIO

CANONICO REGULARI ORDINIS S. AUGUSTINI CONGREGAT. RHENANÆ S. SALVATORIS, SACRÆ THEOL. LECT. EMERITO, SACRÆ CONGR. INDICIS CONSULTORE, ET IN BONONIENSI ARCHIGYMNASIO GRÆCARUM LITTERARUM LECTORE PUBLICO.

(Bononiæ, typis Lælii a Vulpe. 1769, in-fol)

DE DIDYMO COMMENTARIUS

Ad nobilissimum præsulem D. Franciscum Carasam Minturnensium ducis filium, Patrensium archiepiscopum, apostolica legatione Venetiis functum, et sacræ congregationis Episcoporum ac Regularium negotiis præpositæ a secretis.

LIBER PRIMUS.

DE AUCTORE TRIUM, QUOS NUNC EDIMUS, LIBRORUM DIDYMO.

[I-X*] Cum veteres omnes Passioneianæ bibliothecæ membranas, librosve calamo exaratos seu Græcos seu Latinos humaniter mihi a præclarissimo cardinali Dominico Passioneio traditos, imo domum ad me paulatim missos, anno 1768, accurate recensissem, ac recensitionem ipsam, indicemque a me elaboratum evolverem, plura quidem in iis reperiri luce digna opuscula deprehendi, nullum tamen tribus *De Trinitate* libris, quos nunc edo, anteponendum existimavi. Itaque cum illorum nonnulla, domini non permissu modo, sed pene etiam jussu aut manu mea exscripserim, quæ Græca erant, aut exscribenda curaverim, quæ Latina; tres ta-

men hosce libros, etsi initio mutilos, mihi potissimum excolendos esse duxi: cupido enim me statim incessit illos, Deo Opt. Max. opem ferente, aliquando evulgandi. Sed quanti id laboris futurum esset, jam tum animo prospiciebam. Nam Græcum aliud opus postquam descripsissem, quod mutilum et ipsum initio est, evulgatum postea fuisse comperi. Investigandum igitur erat primum, an hi editi unquam forent, ne bis ad eundem lapidem, quod veteri proverbio prohibemur, offenderem. Exscribi deinde illos a me ipso oportebat, quod nullus mihi idoneus præsto esset amanuensis; Latine insuper vertendi, ac præterea annotationibus illu-

* His numeris representantur paginae editionis Mingarelli.

strandant. Verum illud præ omnibus sollicitum me tenebat, quod cuiusnam auctoris essent, ignorabam. Pigeat enim sine auctoris nomine evulgare, sed pigeat inulto magis ejus auctoris nomen inscribere, a quo scriptos esse certum mihi necdum videretur; etsi enim multis ducerem conjecturis, ut illos huic potius, quam alteri tribuerem auctori, hisce tamen conjecturis nimis fidendum non arbitrabar, quod et nonnulla opinioni meæ aliquantulum officere tunc viderentur, et nullum toto in opere locum invenire possem, qui invictum mihi solus argumentum ad detegendum scriptoris nomen suppeditaret: si quid enim occurrebat, quod hujusmodi videretur, id re maturius examinata probabilitatis fines non excedere deprehendebam. Fateor itaque tandiu me de operis auctore dubitasse, quandiu scholia, sive adnotationes in totum opus non absolvi. His vero ad exitum perductis, ac singulis auctoris verbis diligenter perpensis, in ea tandem sententia acquiescendum duxi, ut genuinus operis auctor sit Didymus Alexandrinus. Argumentum, quo innitor, multiplex quidem videtur, sed re ipsa unicum est: tantamque mihi vim habere visum fuit, ut tuto jam Didymi nomen in operis fronte inscribere me posse statuerim: illud tamen profiteor, huic me sententiæ tunc duntaxat firmiter adhæsurum, cum ea doctis sapientibusque viris, quibus Italia, et reliqua redundat Europa, probabitur, quorum et doctrinam, et ingenium sumnoperè miror, quosque ut magistros suspicio. Argumentum porro, quod dixi, fusius mox in hoc libro persequar; quamvis enim unum sit, tam multa sunt tamen, ex quibus veluti coalescit, ut longiorem desideret orationem. Cæterum huc totum redigitur, ut fieri omnino non possit, ut Didymus ille non sit, cui omnia cum Didymo paria sint. Librum *De Spiritu sancto* edidit Didymus, edidit et iste auctor: imo sæpius in his libris ita loquitur, ut ea supplere videatur, quæ ibi minus fuisse persecutus est. Sæculo quarto uterque floruit; uterque Alexandrinus fuit; uterque catechista; uterque filios genuit; uterque tres *De Trinitate* libros scripsit; uterque in Trinitate catholicus fuit; uterque strenue contra Arianos ac Macedonianos semper decertavit: uterque λόγους, seu libros contra Arianos edidit; neuter satis caute de gratia loquitur; uterque in poetis versatus; uterque Deum vocat ἀπαγέθη, id est magnitudinis, nempe [XI] quantitatis expertem: uterque de impari numero scripsit: utrumque imitati sunt Ambrosius ac Hieronymus; uterque de hæreticorum sectis scripsisse videtur; uterque de se demisse sentit; uterque memoria singulari præditus fuit; eadem tamen utriusque σφάλματα μνημονικά, sive iidem lapsus memorie vitio: uterque nonnulla citat apocrypha; eosdem uterque hæreticos obiter confutat; Origenis uterque studiosus, et imitator

A et in multis sectator: uterque certa Scripturæ loca eodem modo legit; uterque eosdem Scripturæ libros, de quorum olim auctoritate a multis dubitabatur, ut canonicos habuit; eadem utriusque omissiones, eadem Scripturarum interpretationes, eadem frigiditates, idem stylus, eadem argumentandi methodus, eadem dubitanter loquendi ratio, eadem ab utroque dogmata inculcata, eadem utriusque sæpius formulæ, eadem Scripturarum textuum mutationes, eadem Scripturas citandi ratio, iidem mores, eadem opiniones, eadem parum accurate locutiones: innumerabilia demum in hoc opere sunt, quæ etsi aliis convenire queant, Didymo tamen potissimum consentanea sunt; nihil contra in toto opere legitur, quod ab eo di sonum sit. Quid ergo superest, nisi ut Didymum hujus operis auctorem esse pro certo habeamus? Possem hic eundem finem loquendi facere; horum enim pleraque in adnotationibus ostendi: verum cum plures sint, qui adnotationes legere negligunt, cumque labor lectori minuendus sit, hæc ipsa veluti totidem lineamenta ac notas simul colligens, sic ea persequar, ne nimis longus sim, ut nec omnia recenseam, et lectorem identidem ad notas ipsas amandem. Incipio autem ab eo loco, quo primum motus sum, ut Didymo opus hoc tribuerem, etsi postea compererim rationem inde ductam non esse invictam.

CAP. I. *Theologus noster bis citat librum suum De Spiritu sancto.*

C Suum ergo librum *De Spiritu sancto* bis citat auctor noster: primum scilicet pagina 374*, ubi sic loquitur: « Animæ et angeli sunt... mortales, quatenus mente aliquando corrumpuntur: nam ex mutatione est quando labuntur in peccatum, ex quo supervenit mors. Juxta quem modum Paulus scribit: *Et in deliciis vivens vidua, mortua est*¹: etsi ea nondum ex hac vita migraverit, sicut jam explicatum est in λόγῳ (id est, libro, aut sermone) *De Spiritu sancto*... » Deinde pagina 425, ubi hæc legimus: *ac insuper aliis etiam oraculis quæ afferuntur in λόγῳ De Spiritu sancto, etc.* Quæ autem citat, exstant in Didymi libro *De Spiritu sancto*, quem Hieronymus Latine vertit, ut monui in notis ad ea loca.

D Confecta ergo res est, inquit: nec dubitandum jam, quin tres hi libri a Didymo dictati sint. Ita et ego olim, fateor, ratiocinabar; sed postquam omnia maturius expendi, argumentum hoc non mediocribus difficultatibus obnoxium esse deprehendi. Nimirum secundus liber operis, quod nunc edo, *De Spiritu sancto* et ipse inscribitur. Itaque existimare quis potest, primo quidem in loco, nempe pagina 374, respici segm. 67: in altero autem respici caput 15 secundi libri, aut aliud, si quod est, caput in quo textus Biblici a Macedonianis catholica Ecclesiæ objecti afferantur. Huc accedit quod secundus

¹ 1 Tim. v. 6.

*Paginas intellige editionis Mingarelli quas typis grandioribus in textu expressimus.

liber tribus in locis mutilus est, nimirum pag. 225, 285 et 292. Quidni ergo quis putet, ea auctorem loca respicere secundi libri, quæ modo desiderantur?

Din hæc, ut verum fatear, sollicitum me habueret. Verum in eam tandem descendi sententiam, ut putarem citari utrobique non secundum hujus operis librum; sed librum *De Spiritu sancto* ab Hieronymo Latine versum. Tribus autem rationibus id confirmo.

Nam primo dubium valde est, an secundi libri titulus ab auctore ipso sit inscriptus, an vero a librariis. Equidem non eum modo titulum, sed et indicem capitum, qui proxime post titulum sequitur, et singulorum capitum argumenta ab his, non ab illo addita esse existimo; auctoris vero mentem hanc fuisse, ut tres hi libri hoc vel alio affini modo inscriberentur: *Περὶ θεολογίας* (vel *Περὶ τῆς Τριάδος*) βιβλίον α'. *Περὶ τῆς Τριάδος* βιβλίον β'. *Περὶ τῆς Τριάδος* βιβλίον γ', id est, *De Trinitate* liber 1; [XII] *De Trinitate* liber 11; *De Trinitate* liber 11.

Quod enim spectat ad argumenta initio capitum inscripta, ea auctoris non esse, sed studiosi amanuensis, colligi videtur cum ex iis, quæ dixi pag. 4, not. 3; tum ex eo quod is qui illa apposuit initio operis, idem quasi defatigatus ea omisit a capite 15 usque ad postremum libri primi, ac toto libro tertio: tum demum ex argumento capitis 18 libri primi: ibi enim legitur, *ὀνόματα λέγονται*. auctor vero non *λέγονται* dictasset, sed *λέγεται*. sic enim semper loqui consuevit. Quod vero attinet ad argumentorum series, sive indices capitum, qui præponuntur libro secundo, ac tertio, ii adeo oscitanter, ac male concinnati sunt, ut auctori tribui non possint, quin injuria ipsi inferatur. Quæ cum ita sint, ne titulum quidem, qui exstat pag. 107, auctori tribuerim, sed librario, cum præsertim non libro secundo, sed indicij capitum secundi libri, proxime inscribatur. Cæterum sive hic titulus ab auctore dictatus fuerit, sive a librario adjectus, non ita accipiendus est, ut sit genuinus secundi libri titulus, sed ita ut sit ejus veluti argumentum: nempe verus, ut dixi, titulus est: *De Trinitate liber secundus*. Itaque verba illa, *Liber secundus, de Spiritu sancto*, hoc tantum indicant, in secundo libro sermonem esse de Spiritu sancto, sicut in primo sermo fuit de Filio. Alioquin scribendum fuisset: *Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος* βιβλίον β', non vero: *βιβλίον β' Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος*.

Secundo concedamus, ea quæ pag. 374 habet auctor, referri forsitan posse cum ad secundum hujus operis librum, tum ad librum *De Spiritu sancto*. At illud certe, quod ait pag. 425, vix ac ne vix quidem ad secundum hujus operis librum referre licet. Nam postquam tria ibi attulit Scripturæ loca, quibus hæretici ad deprimentandam Spiritus sancti naturam abutebantur, subdit, eos aliis etiam hujusmodi testimoniis abusos esse, hæc vero se in libro *De Spiritu sancto* attulisse. At quænam, quæso, sunt

A hæc alia testimonia in secundo hujus operis libro allata? Si excipias illud: *Nisi quis*, etc., quod cap. 43 afferitur, vix ullum aliud in secundo libro invenies: id enim potissimum in secundo auctor spectat, ut argumenta ac testimonia afferat, quibus Spiritus sancti divinitas ostenditur, quemadmodum in tertio id potissimum spectat, ut ea Scripturæ loca afferat, quibus perperam explicatis catholice Ecclesiæ dogma hæretici impugnabant. At contra in libro *De Spiritu sancto* multa profert Scripturæ loca iis similia, quæ pag. 425 attulit in hoc opere, ut ostendi in notis.

Tertio librum suum *De Spiritu sancto* dum citat duobus in locis auctor noster, utrobique λόγον eum vocat, non βιβλίον. Inde autem colligo spectari ab eo non secundum hujus operis librum, sed librum *De Spiritu sancto* ab Hieronymo Latine conversum; nec enim ita promiscue duo ea nomina accipiuntur, ut nullum inter ipsa discrimen sit. Nomen quidem λόγος optime libro *De Spiritu sancto* convenire, jam ostendi pag. 374. At secundus *De Trinitate* liber magis proprie βιβλίον, quam λόγος nuncupatur. Nam tres hi libri βιβλία, non λόγοι vocantur in codice Passioneiano: qua de causa merito a Socrate quoque eosdem, ut equidem opinor, indicante βιβλία denominantur. Quin imo auctor ipse libro III, pag. 345, λόγον secernit a βιβλίῳ, cum sic loquitur: *in primo* λόγῳ cap. 10, *et in hoc* βιβλίῳ cap. 14. Videtur ergo vocabulo λόγος opusculum designare aliud a primo hujus operis libro. Quod ut clarius adhuc appareat, animadvertendum est, terdecies in his libris a theologo nostro citari primum λόγον, octies autem primum, aut secundum βιβλίον. Quæcunque vero citat ex primo, aut secundo βιβλίῳ, ea omnia, aut fere omnia in primo, vel altero ex tribus hisce libris inveniri, si pauca excipias, quæ in capitibus deperditis exstabant. At contra tredecim ea loca, quæ citat ex primo λόγῳ, in primo hujus operis libro non reperiri, nisi forte unum, aut duo, de quibus dubitare licet, utrum in primo libro inveniantur. Quis autem credat, tredecim ea loca omnia, aut fere omnia in paucis illis primi libri capitibus exstitisse quæ interierunt? Apparet ergo non temere distingui a theologo nostro λόγον a βιβλίῳ, ut proinde cum citat primum λόγον, aut cum citat λόγον *De Spiritu sancto*, non primum, [XIII] aut secundum hujus operis librum allegare putandus sit, sed alia opuscula.

CAP. II. Citat auctor noster λόγους, quos scripsit contra Arianos.

Duos Didymum λόγους, id est, sermones contra Arianos edidisse testantur vetusti scriptores, quorum testimonia simul congesta in Appendice lectori exhibui. Id autem in theologum nostrum quadrare liquet cum ex iis, quæ dixi pag. 435, atque alibi, tum etiam ex his quæ mox dicam.

CAP. III. Se contra Arianos semper pugnassee affirmat theologus noster.

Præterea auctor noster pag. 202, se Arianis ac

Macedonianis pro virili parte semper obstitisse ait, ac pro catholica de Trinitate doctrina in medium semper prodixisse ad litem aut intentandam, aut sustinendam. At quisnam est post Athanasii ætatem Græcus sæculi quarti scriptor, ad quem aptius hæc referre possimus, quam Didymus Alexandrinus? quem Rufinus, Socrates, Sozomenus, Hieronymus, Theodoretus ut catholicæ de Trinitate doctrinæ strenuum propugnatorem prædicant; quique et in libro *De Spiritu sancto*, et in sermonibus contra Arianos, et in libro, seu libris *De sectis*, et *De dogmatibus* contra eos hæreticos ex professo scripsit: qui denique in enarrationibus in Epistolas catholicas, atque in commentariis sacræ Scripturæ, quorum fragmenta in catenis exstant, nullam elabi sinit occasionem, quin catholica de Trinitate dogmata inculcet, aut Arianos, Macedonianos, aliosque hæreticos perperam de illa sentientes refellat? Rem ita se habere, observabit diligens lector in catena in *Psalms* ad psalmum cii, vers. 20, et alibi, in catena in *Acta* tom. IV *Anecd. Wolfii*, pag. 6, 9, 14, 19, atque in alijs catenis quæ jam impressæ sunt. Ego enim ne nullum ex innumerabilibus exemplis quæ offerri queunt, protulisse videar, omissis iis quæ edita jam sunt, unum dumtaxat exscribo ex catena ms. in *libros Regum*, quæ exstat in codice Græco xvi bibliothecæ Venetæ S. Marci. ibi enim ad versiculum 22 capitis xii libri II *Regum*, qui incipit, "Ὅτι ἐφύλαξα τὰς ὁδοὺς Κυρίου, hæc legitur pag. 129: Διδύμου. "Ὅτι ἐφύλαξα, φησὶ, τὰς ὁδοὺς Κυρίου. Ταῦτα οὐκ ἀλαζονικῶς φησιν, ὥς τινες οἰοῦνται· ἀλλ' ἀνατιθεὶς τῷ Θεῷ τὴν αἰτίαν τῶν κατ'ὁρθωμάτων. Φυλάσσει δὲ τὰς ὁδοὺς Κυρίου ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ πορευόμενος· καὶ οὐκ ἀσεβεῖ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ, ὃ ὁρθῶς περὶ τῶν τῆς ἀληθείας δογμάτων διεληφώς· ἀμέμπτως περὶ Θεοῦ ἐννοῶν καὶ ἀγίως περὶ Χριστοῦ διαλαμβάνων· καὶ εὐσεβῶς περὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἐνθυμούμενος· καὶ περὶ τῶν ἄλλων δογμάτων ὃν διὰ πρόπον δοξάζων. Quæ sic verto: «Didymi. Quia custodiri, inquit, vias Domini». Hæc non arroganter dicit, ut quidam putant; sed Deum agnoscens ut causam eorum quæ a se gesta sunt, ac ea illi tribuens. Custodit autem vias Domini is qui in mandatis ejus ambulat: et impie non agit a Deo suo^a is qui recte de veritatibus dogmatibus disserit, irreprehense de Deo sentiens, et sancte de Christo disserens, et pie de Spiritu sancto cogitans, et de alijs dogmatibus ita ut oportet sentiens. » Quis hominem vel paucis hisce in verbis non agnoscit catholicam de Trinitate doctrinam inculcandi percupidum? At quanto magis in cæteris quæ exstant ejusdem operibus atque fragmentis?

CAP. IV. Tres de Trinitate libros dictavit auctor noster, ut Didymus.

Quin tres a Didymo libros De Trinitate dictatos esse testantur aperte Socrates, Cassiodorus, et Anselmus Havelbergensis in testimoniis a me in Ap-

^a Psal. xvii, 22. ^b ibid.

pendice allatis. Hujusmodi vero opus respicere videtur et Hieronymus in libro *De script. eccles.* cap. 120, cum ait: *Responderunt ei* (nempe Eunomio) *Apollinarius, Didymus*, etc. Id autem quam belle auctori nostro conveniat, me vel tacente omnes vident. Itaque ad alia statim progredior.

[XIV] CAP. V. De impari numero scripsit ut Didymus.

Undecim scilicet scriptores, qui de impari numero scripserant, numerat Hieronymus in epistola ad Pammachium, ut dixi pag. 268, not. 5, quorum sextus est Didymus. Ego vero rationem hinc duco non contemnendam, qua confirmem tres hosce libros esse Didymi. Fusc enim de impari numero, id est de septenario, agit theologus noster lib. ii, cap. 14. Itaque cum illa Hieronymi epistola post editos hosce libros scripta fuerit, valde probabile est, eosdem ab ipso respici; multo enim fusius de impari numero hic agit auctor noster, quam plerique ex alijs Patribus, quos Hieronymus nominat: nimirum undecim illi sunt Clemens, Hippolytus, Origenes, Dionysius, Eusebius, Didymus, Tertullianus, Cyprianus, Victorinus, Lactantius, Hilarius: quorum nullus mea quidem sententia opus edidit, quod de impari numero inscripserit, sed obiter omnes de eodem in suis operibus locuti sunt. Nullius vero opus citat Hieronymus nisi Cypriani; ait enim: *Quorum Cyprianus de septenario, id est de impari numero disserens quæ et quanta dixerit, ad Fortunatum liber illius testimonio est.* Jam vero quæ Cyprianus in libro, sive epistola ad Fortunatum de septenario scripsit pag. 522 editionis Venetæ anni 1728, multo minus copiosa sunt, quam quæ de eodem numero disputat auctor noster. Quod si reliquorum opera quæ exstant evolveris, invenies Tertullianum quoque, Clementem Alexandrinum, atque Origenem variis in locis, Hilarium tractatu in *psalmum cxviii*, tom. I, pag. 409, et Lactantium lib. vii *Instit.* cap. 14, minus fusc de hac re locutos esse, quam theologum nostrum. De Hippolyto autem, Dionysio, Eusebio, Victorino nihil dico, quod duorum quidem opera interierint, alii vero in his quæ supersunt operibus aut parum, aut nihil de impari numero disserant, si Eusebium Cæsariensem excipias, qui ubinam de illo sermonem habeat, ignoro, sed locum is facile, opinor, inveniet qui ejus commentarios in *Psalms*, atque in *Isaiam* a Montfauconio editos, aut alia ejusdem modi opera Eusebii percurrerit. Mihi enim illud in præsens sufficit, ut valde verisimile sit hosce auctoris nostri libros ab Hieronymo indicari.

CAP. VI. Perbelle auctori nostro congruunt quæ de Didymo testantur veteres, eum nempe et de sectis, et contra Manichæos scripsisse, et primam ad Corinthios Pauli Epistolam latissime interpretatum esse, et plures alios e sacris libris commentariis, aut commentarioliis illustrasse.

Hactenus rationes satis efficaces attulimus, mox

alias adhuc validiores prolaturi. Sed antequam ad has veniamus, nonnullas hic addere conjecturas placet. Suum *Sectarum* volumen bis memorat Didymus in libro *De Sp. S.*, num. 5 et 21. Opinati autem sunt aliqui, id magna saltem ex parte adhuc exstare, idem nempe esse cum eo quod *Philosophumena* inscribitur. Nonnulli etiam diversum ab illo non esse censuerunt, quod *Dogmatum* volumen Didymus ipse vocat in libro *De Sp. S.*, num. 52. Quarum opinionum primam gravibus obnoxiam esse difficultatibus multi ostenderunt, altera levibus conjecturis duntaxat innititur. Quod si talibus ego rationibus acquiescerem, contendere forsitan et ipse possem, hos *De Trinitate* libros nihil aliud esse, quam *Sectarum* volumen: huiusmodi enim suspicio ex duobus postremis tertii libri capitibus oriri posset. Nam capite quidem 41 repente auctor noster ad Montanistarum hæresim orationem convertit, ac non modo ea refellit, quæ contra catholicam de Trinitate doctrinam docebant, sed et alia eorum deliramenta : tum subdit : *Ita adversus alias hæreses modestè ac sapienter, ut possumus, pugnamus.* Ac statim postea Manichæos confutare aggreditur cap. 42, cuius utinam postremam partem nobis ætas non invidisset. Huiusmodi tamen ego suspitione non moveor, sed tres hosce *De Trinitate* libros a *Sectarum* volumine omnino alios esse existimo : tum quia quæ de Montanistarum, Manichæorum, aliorumque hæreticorum sectis dicit auctor, obiter duntaxat, ac [XV] veluti appendicis loco dici videntur : tum etiam quia *Sectarum* volumen antelibrum *De Spiritu sancto*, tres vero hi libri post eundem meo quidem iudicio dictati sunt. Illud itaque tantum aio, ei qui *De hæresibus vel sectis*, scripserit, optime convenire, ut postrema illa duo capita dictaverit. Id enim Didymo in more positum esse animadverti, ut ad eandem sapiens sicut in uno eodemque opere, ita etiam in diversis redeat. Quod vere a me dici is fatebitur, qui attente singula quæ exstant illius opera aut fragmenta expenderit, atque inter se contulerit.

Adversus Manichæos sane peculiare opus ipse edidit, quod aut totum, aut bona saltem ex parte etiamnum exstat. Sed adversus eosdem passim disputat etiam in *Enarrationibus in Epistolas catholicas*. Eosdemque ut refellat, a proposito parumper aberrat in libro *De Spiritu sancto*, num. 45, occasione arrepta ex illis Isaiaë verbis : *Inferens nobis iuxta misericordiam suam*¹. Cuiam ergo magis, quam Didymo convenire arbitramur quod in trium horum librorum auctore observamus, ut Manichæos non modo obiter, paucisque verbis refellat paginis 385, 388, et 396; verum etiam capite 42 tertii libri fusius, ut modo dicebamus, contra eos scribat, atque a proposito argumento ad illos confutandos digrediatur?

Quoniam vero conjecturis nunc indulgemus, illud etiam animadversione dignum reor, quod cum plu-

rimos Scripturæ libros commentariis, aut commentariolis Didymus explanaverit, ut constat cum ex Hieronymo, tum ex catenis aut impressis, aut calamo exaratis : si *Indicem locorum sacræ Scripturæ* tribus hisce in libris allegatorum expenderis, iria hæc vera esse comperies : primo, ex iis libris, quos commentariis Didymus interpretatus est, cuiusmodi sunt Epistola prima ad Corinthios, Isaia, Psalmi, etc., plurimos ab auctore nostro textus afferri; secundo, ex iis libris, quos brevibus commentariolis illustravit, pauciores : ex iis demum quos nullo modo interpretatus est, aut nullum textum aut paucissimos allegari. Qua de causa nullum in eo indice locum reperies ex Machabæorum libris desumptum, nullum ex libro Judith, nullum ex libro Esther, nullum ex libro Ruth; vix unum aut alterum, aut saltem perpauca ex libris Josue, Iudicum, Paralipomenon, Esdræ, ac, ut de aliis taceam, plerorumque ex prophetis, quos minores vocant.

Demum, ne in singulis immorer, illud quoque animadvertas velim, tribus hisce libris Scripturarum loca quæ afferuntur, ita passim explicari, ut facile auctorem agnoscas in Scripturarum campo summo opere exercitatum : cuiusmodi profecto fuit Didymus; talem enim se prodit non modo in commentariis in Scripturam, sed vel in ipso libro *De Spiritu sancto*.

CAP. VII. Auctorem nostrum item ut Didymum imitati sunt Ambrosius, Hieronymus, aliique fortasse nonnulli.

Sed jam ad potiores Didymi Alexandrini notas transeamus. Harum postrema profecto ea non est, quod sancti Ecclesiæ Patres Ambrosius ac Hieronymus haud pauca ex ejus libris mutuati sint, aut imitati. Nam quod attinet quidem ad Ambrosium, id aperte fatetur Rufinus Aquileiensis, cuius verba protuli pag. 51, not. 5. Id ipsum vero probant monachi S. Mauri tom. II operum Ambrosii pag. 597 in Admonitione in ejusdem Ambrosii libros *De Spiritu sancto* inscriptos. Ibi enim loca ipsa indicant quæ Ambrosius ex Didymi libro *De Spiritu sancto* mutuatus fuit. Quod vero pertinet ad Hieronymum, fatetur ipsemet sæpius, multa se ex Didymo, quem suum magistrum vocat, desumpsisse. Ita esse comperiet lector, si Hieronymi loca in *Veterum Testimoniis* a me allata percurrat. Id scilicet præstitit Hieronymus in commentariis potissimum in *Epistolam ad Galatas*, in *Epistolam ad Ephesios*, in *Matthæum*, in *Osee*, in *Zachariam*, in *Isaiam*, etc.

Itaque si ex auctore etiam nostro plura mutuatos esse Ambrosium, ac Hieronymum constet, nonne id quoque indicio erit, tres hosce libros a Didymo dictatos esse? Atqui plura hinc mutuatum, aut imitatum esse Ambrosium ostendi jam in notis. Lege, quæso, quæ dixi pag. 275, not. 9 : videbis enim totum fere Ambrosii librum *De mysteriis*, anno

¹ Isa. LXIII, 7.

[XVI] Christi 387 scriptum, e capite 14 secundi ex his libris expressum esse. Lege etiam, si libet, quæ dicta a me sunt pag. 51, not. 5, pag. 253, not. 1, pag. 246, not. 4, et pag. 357, not. 5.

Quod si quas præterea locorum Scripturæ interpretationes in auctore nostro inveniamus iis persimiles, quas in memoratis Hieronymi commentariis legimus, nonne id quoque argumento erit, ex illis eas esse, quas tacito auctoris nomine, ut solebat, ex Didymo sapius deprompsit ipse Hieronymus? non quod ex hoc opere eas hauserit, ut puto, sed quod valde credibile sit, unum eundemque Scripturæ locum eodem fere modo plerumque a Didymo explicatum esse in hoc opere, atque in commentariis in Scripturam. Ut vero perspicias, quam vere dixerim, non parvam in Hieronymo, et auctore nostro interpretationum similitudinem observari, lege quæ adnotavi pag. 253, not. 5, pag. 177, not. 4, pag. 98, not. 9, pag. 270, not. 3, pag. 271, not. 5, et alibi.

Sed præter Ambrosium ac Hieronymum alij etiam fortasse auctorem nostrum imitati sunt: ego tamen unum duntaxat hic nominabo, cujus nomen pondus aliquod addit sententiæ meæ, quod et Alexandrinus fuerit, ut Didymus, et haud multis post hujus obitum annis Alexandriæ scripserit, Cyrillum nempe Alexandrinæ Ecclesiæ patriarcham. Utrum is porro auctorem nostrum revera imitatus sit, judicet lector, postquam ea legerit quæ dixi pag. 39, not. 2, de voce ἀμπεύθης, et pag. 304, not. 8, ac pag. 303, in pluribus notis. Illa præterea, quæ theologus noster habet pag. 8, lin. 1, et sequentibus, cum iis conferat quæ Cyrillus scripsit lib. 1 in Julianum pag. 31 editi. Lipsiensis anni 1696, quæque ita se habent: Ὁρθῶς δὲ μάλα· δόξα γὰρ Κυρίου κρύπτει λόγον, κατὰ τὸ γεγραμμένον, καὶ πᾶς περὶ αὐτοῦ λόγος ἀσθενεῖ· καὶ τῆς ἀξίας κατόπιν ἐρχεται· ἔστι γὰρ ἀπάσης ἐννοίας ἐπέκεινα· βλέπομεν δὲ δι' ἐσόπτρου, καὶ ἐν αἰνίγματι, τὰ περὶ αὐτοῦ, καθά φησιν ὁ πάντορος Παῦλος. Non parvam enim inter hujusmodi loca similitudinem, qui ea contulerit, deprehendet.

CAP. VIII. Auctor noster fuit Alexandrinus ut Didymus.

Videndum nunc, cujas fuerit theologus noster: si enim ipsum Alexandrinum fuisse compertum fuerit, multo eum fidentius poterimus hac de causa Didymum appellare. At talem reipsa fuisse auctorem nostrum, satis mihi indicari videtur conjecturis, quas subjicio; vix enim fieri potest, ut simul omnes alteri congruant, quam scriptori Alexandrino.

Ac primum quidem auctoris loquela manifestum eum facit. Nihil nunc loquar de ejus stylo, quem Alexandrini hominis esse censeo: nihil de allegoricis, quas identidem affert, Scripturæ interpretationibus, quibus Alexandrina maxime schola oblectabatur; nihil de Origenianis locutionibus ab eo

A adhibitis, et Alexandrino scriptori magnopere congruentibus; nihil de studio, quod in poetas eum impendisse apparet: nihil denum de dialecticis quibusdam ejus subtilitatibus, quas Alexandriæ potissimum viginisse Didymi ætate, nemo ignorat: hæc enim omnia quantam vim habeant, facile per se intelliget lector eruditus. At vocabula quoque ipsa, quibus theologus noster utitur, Alexandrinum scriptorem subindicant sæpenumero. Alexandrina videtur vox περιόδια, ab Athanasio quoque adhibita ad curationem denotandam, ut dixi pag. 268, not. 2: eam certe apud nullum alium scriptorem hactenus ego inveni, qui Alexandrinus non foret. Itaque tandiu Alexandrinam esse opinabor, quandiu ea in aliis scriptoribus, iisque nec Ægyptiis, neque Alexandrinæ scholæ alumniis, neque Alexandriæ proximis reperitur: quod fieri tamen posse non inficio. Alexandrina simili modo est, ut puto, vox ἀμπεύθης: hujusmodi enim epithetum haud scio an Deo ullus alius tribuerit, quam Didymus, ac post ipsum Cyrillus Alexandrinus, ut dixi pag. 39, not. 2. Alexandrina fortasse est vox ἀνεθελησία, ab auctore nostro usurpata, atque ab eodem Cyrillo in locis a Suicero allegatis. Alexandrinam esse verisimile est vocem οὐρανοί eo sensu acceptam, quo occurrit pag. 201, ut ibidem indicavi. [XVII] Alexandrinam itidem esse conjicio vocem ἀβέλα, quæ legitur pag. 32, quamque ab Athanasio in fragmentis commentariorum in Matthæum pag. 340 tom. II Collectionis novæ Monasticonianæ adhibitam invenio. Denique, ne singula persequar, Alexandrinam quodammodo, parum scilicet elegantem, dialectum redolent plura ex vocabulis, quæ in Græcarum vocum Indice a me adnotata sunt, et potissimum videlicet, quæ fastidiosæ aures, Atticorum elegantiorumque aliorum scriptorum stylo assuetæ ferre vix possunt.

Alexandrino præterea scriptori maxime congruunt quæ legimus pag. 201: Nec eos piget, inquit, ... pelagus (πέλαγος) trajicere, ac multorum deinceps dierum iter ... perficere. Ut enim testatur Strabo, lib. xvii, p. 543, πέλαγος, seu pelagus vocabatur cum Ægyptiacum mare, tum palus Mareotis, quorum illud a Septentrionē, hæc a meridie Alexandrinam regionem alluit: qua de causa eamdem regionem ibidem dicit ἀμπεύκυστον δυοὶ πελάγεσι, id est, quæ duobus pelagis alluitur: Alexandrinæ vero urbis τὸ παράλιον μέρος, id est partem in ora moritima sitam, lib. ii contra Apionem, segm. 4, Josephus memorat. Quin etiam optime in Alexandrinum theologum quadrant cum ea, quæ pag. 598 docet auctor noster de quotidiana corporis et sanguinis Domini communione, ut ibi adnotavi, tum illa, quæ de quotidiana baptismi administratione scribit, ut videre licet, pag. 273, not. 1; tum etiam quæ de ambitiosorum dissidiis attingit, pag. 308, quæque de oratione Manassis sensit, quam ut

sacrae Scripturae partem citat pag. 399; tum de-
mum, quod pag. 184 *cosmographum* vocet Moysen,
librum scilicet Geneseos, ut puto, respiciens, qui
in codice Alexandrino, et a Philone, atque Cle-
mente Alexandrinis inscribitur γενεσις κόσμου, id
est, origo mundi, ut monet vir clariss. Mazochius
initio *Spicilegii*.

Omnibus hisce conjecturis illud insuper adjun-
gendum est, quod a theologo nostro ita passim
Scripturas allegari observaverim, ut Alexandrinum
se prodatur. Id autem pluribus modis ostendo. Nam
primo ubi lectio Graecae editionis alia est a lectione
vulgatae Latinae translationis, saepissime auctor no-
ster eam sequitur lectionem, quam secutus est
vulgatus interpret. At vero Alexandrinum codicem
saepissime cum vulgato concordare, testatur Simo-
nius in Dissertatione de manuscriptis Novi Testa-
menti codicibus, pag. 61. Deinde Alexandrina sac-
rorum Bibliorum exemplaria non omnino emen-
data, sed additamentis quibusdam aucta fuisse con-
stat ex Hieronymi libro xvi in *Isaiam*, tom. IV,
pag. 696 editionis Veronensis. Ibi enim postquam
versiculum undecimum capituli LVIII sic attulit, ut
in emendatis LXX Interpretum exemplaribus lege-
batur, haec subiicit: « Quod in Alexandrinis exem-
plaribus in principio hujus capituli additum est:
Et adhuc in te erit laus mea semper; et in fine: *Et
ossa tua quasi herba orientur* ... in Hebraico non ha-
bentur, sed ne in Septuaginta quidem emendatis, et
veris exemplaribus. » Nimirum tres potissimum
erant Didymi aetate versionis LXX Interpretum
editiones, ut nos docet ipse Hieronymus *Prologo in
Paralipomena*, seu libro II in *Rufinum*, segm. 27,
tom. II, pag. 521, ubi haec scribit: Si LXX Inter-
pretum pura, et ut ab eis in Graecum versa est editio
permaneret, superflue me... impelleres, ut tibi Hebraea
volumina Latino sermone transferrem ... Nunc vero
cum pro varietate regionum diversa ferantur exempla-
ria, ... Alexandria, et Aegyptus in Septuaginta suis
Hexychium laudat auctorem, Constantinopolis usque
ad Antiochiam Luciani martyris exemplaria probant.
Mediae inter has provinciae Palaestinos codices legunt,
quos ab Origene elaboratos Eusebius, et Pamphilus
vulgaverunt: totusque orbis hac inter se trifaria
varietate compugnat. Ita Hieronymus. Ac revera
in codice Alexandrino, qui quarto, ut aliqui, aut
saltem sexto saeculo exaratus est, ut alii volunt,
inveniri scholia in textum introducta, rara quidem
ipsa, textusque vere εξηγητικά, testatur Millius in
Prolegomenis, p. 143; Didymum vero non semper
quidem, sed plerumque tamen Alexandrina exem-
plaria secutum esse non dubito. Ita exempli gratia
in *Enarrationibus* ad caput I Epistolae primae Petri
citatur psalmum xxxviii hoc modo: *Peregrinus ego
(mendosa enim est editionis lectio, ergo) in terra.*
Voces vero, in terra, leguntur quidem in codice
Alexandrino, sed desunt in Graeca Bibliorum [XVIII]
editione. Simili modo ipse Didymus in fragmento,
quod affert Hieronymus in epistola 119 ad Miner-

vium et Alexandrum, sequitur lectionem codicis
Alexandrini. Nam cum in Epistola I ad Cor. cap.
xv, vers. 51, Graeca Biblia habeant: *Omnes qui-
dem non dormiemus, sed omnes immutabimur*; co-
dex vero Alexandrinus, cui consentit vulgata Lati-
na translatio, habeat: *Omnes quidem dormiemus,
sed non omnes immutabimur*: Didymus utramque
ibi quidem lectionem memorat, sed secundam alteri
anteponit, ac sequitur. Cum itaque noster etiam
theologus Scripturae loca ita alleget, ut in illius
allegationibus et additamenta occurrant aliquando,
et passim Alexandrinarum membranarum lectiones
sequatur, Alexandrinum hac etiam in re scriptorem
agnoscimus.

Et quod spectat quidem ad additamenta, de iis
cum in notis, tum in *rerum Indice* ad vocem *Addi-
tamenta*, lectorem monui. Quod vero ad codicis Ale-
xandrini lectiones attinet, pluribus exemplis quod
dixi confirmandum est: si cui vero id molestum
futurum sit, is eadem prateriens, ad caetera, quae
subijciam, transiliat. Itaque primo, in Epist. ad
Philipp. III, 8, Graeca Biblia habent, *Χριστοῦ Ἰη-
σοῦ τοῦ Κυρίου μου*: codex Alexandrinus pro *μου*
habet *ἡμῶν*: noster vero theologus hunc sequitur,
pag. 5. Secundo, in Ep. ad Gal. II, 16, Biblia Graeca
habent, *διότι οὐ δικαιοθήσεται*: Alexandrinae vero
membranæ pro *διότι* habent *ἐτι*, ut legit auctor,
pag. 4. Tertio, in ead. Ep. II, 14, Graeca Biblia habent
Πέτρῳ, codex Alex. *κηρᾷ*, ut auctor noster, pag.
168 et 387. Quarto, in Ep. ad Hebr. XIII, 9, Biblia
Graeca habent *περιφέρεσθε*, auctor noster pag. 6,
et codex Alexandrinus *παραφέρεσθε*. Quinto, in
Ep. I ad Cor. VIII, 2, Graeca Biblia habent, *οὐδέπω
οὐδὲν ἔγνωκα*, auctor noster pag. 8, omitta voce
οὐδὲν, legit, *οὐπω ἔγνωκα*: simili autem modo legi-
tur in codice Alexandrino, nempe οὐπω ἔγνω. Sexto,
in Ep. I Joan. I, 3, Biblia Graeca habent, *ἀπαγγέ-
λομεν ὑμῖν*, auctor noster pag. 21, et codex Ale-
xandrinus, *ἀπαγγέλλομεν καὶ ὑμῖν*. Septimo, apud
Joannem I, 18, Graeca Biblia habent, *ὁ μονογενὴς
Υἱός*, auctor noster pag. 76 et alibi legit, *ὁ μονο-
γενὴς Θεός*, quo modo legit Origenes Alexandrinus,
ut monui pag. 76, not. 5. Octavo, in Ep. Jac. IV,
12, Graeca Biblia carent vocibus καὶ *χρητῆς*; at no-
ster auctor illa legit pag. 27, ut et codex Alexandri-
nus. Nono, in Ep. ad Hebr. I, 4, Graeca Biblia ha-
bent *ἐπ' ἐσχάτων*, auctor vero noster pag. 33, et
cod. Alex. *ἐπ' ἐσχάτου*. Decimo, in Ep. ad Ephes.
III, 14, Biblia Graeca habent, *Πατέρα τοῦ Κυρίου
ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*, codex Alexandr., et auctor
noster, pag. 49, omittunt omnia haec verba, τοῦ Κυ-
ρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Undecimo, in Act. V,
32, Graeca Biblia habent αὐτοῦ *μάρτυρες*: auctor
noster pag. 55 omittit vocem αὐτοῦ, ut cod. Ale-
xandrinus. Duodecimo, in Ep. ad Philipp. III, 5,
Biblia Graeca habent, *Πνεύματι Θεῷ*: auctor noster
hanc lectionem vitiosam esse contendit pag. 246, ac
legit *Πνεύματι Θεοῦ*, quo modo legitur et in co-
dice Alexandrino. Haec, ni fallor, sufficiunt, ut ap-

pareat auctorem nostrum Alexandrinis Bibliorum A exemplaribus usum esse.

Demum, ut alias mittam conjecturas, quæ lectori erudito opus hoc legenti facile in mentem venire possunt, unum tantum ejus locum addam, quo magis magisque roboratur opinio mea de patria, aut saltem domicilio auctoris nostri. Exstat is pag. 308, in qua cum nihil legatur, quod Alexandrino homini non conveniat, tum illud maxime Alexandrini est, quod Deum Opt. Max. unum ac trinum orat, ut *Nili fluenta sint plena, et maxima annonæ ubertas*. Ne vero cogar ea repetere, quæ alibi dicta sunt, lege, quæso, notas meas ad illum locum. Ego enim ad alia statim progredior.

CAP. IX. *Ecclesiæ Alexandrinæ catechista fuit auctor noster ut Didymus.*

Alexandrinæ Ecclesiæ catechistam a S. Athanasio factum fuisse Didymum, pauci ignorant, præfectum scilicet eum fuisse celebri scholæ a S. Marco evangelista, ut testatur Hieronymus, fundatæ, cui scholæ viri magni Pantænus, Clemens Alexandrinus, Origenes, Heraclas, S. Dionysius, Athenodorus, Pierius, S. Petrus Martyr, S. Macarius, aliique præfuerant. Quodnam vero esset Alexandrini catechistæ munus, [XIX] ex Eusebii *Historia ecclesiastica* lib. vi, cap. 10, discimus. Ad eum scilicet spectabat non modo rudiores primis fidei elementis imbueri, ut nomen ipsum catechistæ sonat, verum etiam primo sacras litteras interpretari; eam enim scholam vocat ibidem Eusebius διδασκαλείον τῶν ἱερῶν λόγων· deinde divinarum dogmatum thesauros, ut Eusebii verbis utar, partim viva voce, partim scriptis exponere auditoribus: demum hæreticorum sophismata refellere: etsi enim hoc aperte non memoret Eusebius, dubitandum tamen non est, quin unum ex præcipuis illius catechistæ muneribus fuerit. Id certe a Didymo egregie præstitum esse constat.

Jam vero hæc omnia in theologum nostrum aptissime quadrare quis non videt? Illud in primis quadrat, quod is Alexandrinæ Ecclesiæ fuerit catechista. Quid enim, quæso, aliud sunt illi *alternorum dierum conventus*, quos pag. 304 ipsemet commemorat, nisi conventus, in quibus suas habebat catecheses? In iis enim conventibus se una cum suis, id est cum discipulis, sanctæ Trinitatis commemorationem factitare consuevisse ait, ac semper Trinitatem ipsam pro viribus celebrasse, nec ullo unquam tempore non prædicasse, eos valde in suam ipsorum perniciem peccare, qui præclarum aliquid ad catholicam de Trinitate fidem spectans vel discere negligant, vel docere. Aptissime sane hæc in catechistam Alexandrinum convenire, ostendi jam in notis ad eum locum. Cum enim Alexandria, non vero in reliqua Ægypto, synaxes alternis diebus reipsa haberentur, vix dubitandum videtur, quin Didymus quoque alternis diebus suas συνουσίας, id est suos congressus, aut conventus habuerit. Quod vero istos cœtus συνουσίας potius vocet auctor no-

ster, quam synaxes, id ex eo fieri videtur, quod hujusmodi denominatio iis cœtibus maxime conveniat, quibus non episcopus, non presbyter præerat, sed catechista sacris ordinibus non initiatus. Aliud enim est docere in ecclesia, aliud vero docere in catechesibus, ut colligo ex hisce Joannis Jerosolymitani episcopi verbis apud Hieronymum in libro adversus eundem Joannem, segm. 11, pag. 419: *Quæ... in ecclesia docemus, et in catechesibus*. Primum illud in ecclesia Alexandrina post Arii tempora episcopo reservatum erat, si fides habenda est Sozomeno, qui lib. vii, cap. 19, scribit, *apud Alexandrinos solum civitatis Alexandrinæ episcopum ἐπὶ ἐκκλησίας* (id est in ecclesia) docere: quam consuetudinem, inquit, cum antea non fuisset, introductam esse ferunt, ex quo Arius presbyter de doctrina fide, disserens, nova dogmata invenit. Quæ verba etsi stricto sensu fortasse accipienda non sint, ex iis tamen conjicere posse videmur, Didymum non in ecclesia, sed alibi, synaxium diebus catecheses suas habuisse: ideoque hac etiam de causa eos conventus magis propriè συνουσίας, quam synaxes nuncupari.

Sed alia adhuc sunt in auctore nostro loca, quæ ipsum catechistam fuisse indicant. Sæpius enim is filios suos, ac filiorum suorum filios memorat, *propter quos*, inquit, *se viventem laborare*; sæpius etiam de iis meminit, qui una cum ipso conveniebant. De primis loquens ait: *Οἱ ἐξ ἐμοῦ, et πατέρα ἃ ἔδωκέν μοι Θεός*· de aliis autem sic loquitur: *Οἱ σὺν ἡμῖν, et οἱ σὺν ἐποῖ*. C Etsi vero primos illos non spirituales, sed carnales auctoris filios fuisse conjiciam, secundos tamen, quos vocat τοὺς σὺν ἐποῖ, eos ipsos fuisse verisimile est, qui una cum ipso in conventibus, aut συνουσίαις, quas dixi, ad eum audiendum confluabant.

Quod demum spectat ad catechistæ munia, quam præclare iis functus fuerit theologus noster, dicere supervacaneum est. Ex iis enim, quæ hactenus dixi, apparet eum et in sacrarum, litterarum studio, atque interpretatione quammaxime versatum fuisse, et divina dogmata cum viva voce, tum scriptis strenue propugnasse, eaque ab hæreticorum dictis, objectisque vindicasse. In iis igitur formolis potius, quas modo memoravi, paulisper immoremur: ut majus inde, si fieri potest, opinioni meæ robur accedat.

CAP. X. *Filios genuit et auctor noster et Didymus.*

Nihil itaque crebrius in precationibus huic operi insertis memorat auctor noster, quam filios suos, ut jam dixi. [XX] Eorum meminit pagg. 202, 203, 305, 307, 308, ac demum 319. Quæri ergo posset primo, utrum auctor noster, aut Didymus monachus fuerit: deinde utrum de filiis spiritualibus, an de carnalibus ea loca intelligenda sint. Verum prima quæstio et a proposito meo aliena est, neque ad solvendam alteram omnino necessaria. Fieri enim potest, ut liberis operam prius dederit Didymus, ac deinde, uxore aut defuncta, aut consentiente, aut etiam, ut Theonas fecit a Cassiano memoratus col-

latione xxi, cap. 1, eadem invita, in monasterium se receperit. Sive ergo monachus fuerit Didymus, ut eum appellat Victor Tununensis, sive non fuerit, solvenda adhuc restat altera ex propositis questionibus. Verum haud scio an ea nobis supersint monumenta, quibus ita dilui possit, ut lectori omnino satisficiamus, qui probabilibus conjecturis contentus esse nolit. Duo tamen hæc statuere posse mihi videor : primum sive loca, quæ indicavi, de spiritualibus filiis accipiantur, sive de carnalibus, optime Didymo ea convenire. secundum, verisimilius esse auctorem nostrum de carnalibus filiis loqui.

Ut autem a primo exordiar, si ea loca de spiritualibus filiis *per catechesim*, ut Cyrillus Jerosolymitanus loquitur, genitis intelligantur, quam bene ea Didymo congruant, nemo non videt : fuit enim is Alexandrinæ Ecclesiæ catechista, ut vero ait Clemens initio primi Stromatis, Πατέρας τοῦς κατηχησαντάς φάμεν. Sin autem de filiis carnalibus theologi nostri verba interpretemur, cuinam, quæso, ex omnibus quarti sæculi Patribus Alexandrinis apius convenire possunt, quam Didymo ? qui, cum cæcus foret, nullis ordinibus sacris initiatus esse poterat ? Etsi enim nonnulli tunc presbyteri, et episcopi uxore non destituti fuisse perhibeantur, ut Synecius Ptolemaidis, ut S. Hilarius Pictaviensis, ut S. Pacianus Barcinonensis episcopi, nulli tamen ex hisce tribui potest hoc opus ; nec ullum præterea ex omni antiquitate Patrem novi, aut presbyterum, aut episcopum, qui de filiis suis carnalibus tam sæpe mentionem fecerit, ac eos veluti ostentaret, ut auctor noster facit : dedecere scilicet existimabant, ut opinor, ita se gerere eum, qui sacris ordinibus initiatus sit. Huc accedit quod non modo filios suos commemorat auctor noster, verum etiam nepotes, seu *filiorum suorum filios*. At id quoque adamussim quadrat in Didymum, quod et diutissime vixerit, et hos libros post tertium ac septuagesimum circiter vitæ annum dictasse videatur, si eos revera dictavi, ut puto.

Quod vero ea quæ numeravi, auctoris nostri loca de carnalibus multo verisimilius, quam de spiritualibus, filiis accipiantur, multis conjecturis confirmari potest, quæ non omnes tamen ejusdem sunt roboris. Afferam prius leviores, tum veniam ad graviores.

Nimirum primo in commentariis in *Psalmos* ad versic. 157. psalmi cxviii, pag. 502 catenæ Cordierianæ perinde loqui videtur Didymus, quasi uxor ipsi fuerit, ac liberi : ita enim ait : *Adversariæ potestates per domesticos, per uxorem litigiosam, et garrulam, et iracundam nos tentant, ut peccemus...* Τὰ γὰρ χρυστὰ Κυρίῳ τῷ Θεῷ ἡμῶν· τὰ δὲ φανερά ἡμῖν καὶ τοῖς τέκνοις ἡμῶν. Similique modo in libro *adversus Manichæos*, pag. 215. Videmus, inquit, hæc semper in nobis ipsis accidere : quæ enim filios docemus, cum volumus eos secundum disciplinam instituire, ut disciplina utantur, non sic tamen utuntur, ut instituti a nobis sunt.

Secundo, in citatis locis auctor noster non solum nihil omnino habet, quod indicet eum loqui de filiis spiritualibus, sed ita e contrario loquitur, ut, meo quidem iudicio, carnales potius filios designet. Etsi enim filii spirituales, aut discipuli sæpius vocentur a Patribus παῖδες, υἱοί, aut τέκνα, nempe filii ; haud scio tamen an eorum ullus de discipulis suis loquens hac locutione usus unquam fuerit : οἱ ἐξ ἐμοῦ, id est, ii, qui (sunt) ex me, nempe, qui orti sunt ex me. At auctor noster sæpius eam usurpat, ut videre licet in locis superius allegatis.

Tertio, non filiorum duntaxat is meminit, inquiens eos esse ex ipso (nempe natos ex ipso) ac sibi a Domino datos, sed istorum quoque filios memorat, eosque vocat alicubi quidem τοῦς ἀπ' αὐτῶν ὄντας, id est, qui ab ipsis sunt, nempe, qui ab eis geniti sunt ; alibi vero παῖδες τῶν παιδίων, id est, filios filiorum. Quin præterea pro nepotibus orat nondum natis, sed in posterum orituris, [XXI] dum ait, τοῦς ἀπ' αὐτῶν ἐσπομένους. Deo in summa commendat non tantum se, ac filios suos, sed et natos natorum et qui nascentur ab illis. At si hæc omnia de filiis, ac nepotibus spiritualibus, sive de discipulis, et de discipulorum discipulis, ac demum de iis, quos discipulorum discipuli edocturi erant, intelligerentur, nimis continuata esset, meo iudicio, sine ulla necessitate, allegoria. Ac sane quis alius scriptor unquam discipulorum suorum discipulos, filios filiorum suorum nuncupavit, iis præsertim in locis, ubi oratio simplex sit, nec translationibus referta ?

Quarto, memorat theologus noster cum eos, quos vocat τοῦς ἐξ ἐμοῦ, tum eos, quos appellat τοῦς σὺν ἡμῖν, et τοῦς σὺν ἐμοί, nempe memorat cum filios suos, tum eos, quos una cum se ipso esse ait. Videntur autem hæc satis commode explicari, si dixerimus, aut priore formula carnales Didymi filios, secunda vero illos, qui una cum ipso ad catecheses conveniebant, designari ; aut primos eosdem esse cum secundis, quod scilicet Didymi filii una cum Didymo ipso vitam degerent.

Quinto, auctor noster pag. 319 ait : *Simul cum filiis, quos dedit mihi (Deus), et filiorum filii, propter quos etiam viventes laboramus.* Pagina vero 307 illud a sancta Trinitate petit, ut possint universi iis qui indigent, largiri pro viribus, incipientes a propinquis, et consanguineis, atque domesticis. Hæc autem et aptissime ei tribuuntur omnia, cui filii carnales sint, nec possunt cuncta de discipulis probabiliter intelligi : si enim de his primo in loco loqueretur, filios duntaxat commemorasset, non vero filiorum etiam filios : nam propter filios quidem dicere poterat, se viventem laborare, non vero propter illos qui non erant ejus discipuli, sed discipulorum suorum discipuli, pro quibus proinde non Didymus ipse laborabat, sed ipsi discipuli.

Sexto, quemadmodum ex Isidori Pelusiote epistolis unam, quæ Evagrius inscripta est, celebri Evagrii Didymi discipulo scriptam vult Tillemontius

tomus X, in Evagrio; et epistolam 125 libri I Gregorio Nysseno missam idem arbitratu tom. XV, ubi agit de S. Isidoro Pelusiota; ac demum epistola 109 libri I, Marathonio monacho inscripta, ad eum Marathonium data videtur qui episcopus Nicomedienus creatus fuit: ita cum tres etiam sint ejusdem S. Isidori epistolæ, ut monui pag. 477, quarum duæ inscribuntur Didymo, nempe 330 et 331 libri primi, tertia autem Didymo scholastico, nempe 206 libri sexti, videntur hæc quoque Didymo nostro scriptæ. Nam quod attinet ad binas priores, in utraque de quibusdam Davidis verbis agit S. Isidorus, in secunda vero Didymum, ad quem scribit, ex eo laudat, quod, *cum et ingenii acumine polleat, et Scripturarum sensum sagaciter perscrutetur, nihil est quod eum latere possit: nam cum omnia, inquit, in juvenili ætate præclare collegeris, requiem in senectute habes.* Hæc vero omnia Didymo nostro mirifice conveniunt. Quidni ergo suspicemur tertiam quoque eidem Didymo scriptam esse? Non ausim id equidem asseverare. Scholastici tamen titulus, de quo legendum Cangii Glossarium, recte ei tribui potuit, qui et scholæ Alexandrinæ præerat, et pluribus scientiis eruditus erat. Quod si ad ipsum epistola isthæc missa est, fuerunt ei sine dubio liberi, lique plures, ut allata etiam theologi nostri verba indicant. Sic enim incipit epistola: *Filium tuum maximum a natu minimo dissidere, teque ejus rei ferunt conscium, fingere tamen quasi nescias.* Quæ mirum in modum conveniunt auctori nostro: enim enim quietis amantissimum fuisse, ac mansuetum, atque ab ejusmodi contentionibus alienum, plurima hujus de Trinitate operis loca manifestant.

Demum, Libanius in epistola 321 Sebastiano Manichæo, Ægypti duci, Rhetorium commendat, quem et discipulum suum dicit, et hominem non pecuniosum, et in oratoribus ac poetis versatum, Didymi autem filium: *Duo, inquit, in primis me ipsi (Rhetorio) benevolam reddunt. Cum enim meus sit discipulus, filius præterea est διδάσκαλου, id est doctoris, seu magistri. Didymum sane tu non ignoras, nisi et magnam civitatem ignores, in qua doctrinæ suæ copiam aliis ipse fecit, noctu et interdium fluens.* Et in epistola 320, *Rhetorius iste nobiscum versatus est; ego vero patris ejus disciplina usus sum; et mihi quidem per illum poetas, illi vero per me rhetoras [XXII] nosse contigit...* Ille nunc in Ægyptum venit fundum paternum non amplum occupaturus: patrem enim ibi habet. Hactenus Libanius. Utrum vero is de Didymo nostro sermonem habeat, penes lectorem judicium sit. Ei sane, de quo Libanius, omnia cum Didymo nostro conveniunt adamussim: in Didymum enim nostrum perbelle quadrat, quod vocetur διδάσκαλος, id est doctor; quod filium in oratorum ac poetarum lectione versari, atque erudiri curaverit; quod fuerit in poetis et ipse summopere versatus; quod Sebastiano notus non esse nequiverit; quod ab iis omnibus cognitus fuerit, qui magnam Ægypti civitatem, videlicet Alexandriam,

non ignorarent; quod Ægyptius exstiterit; quod doctrinæ suæ copiam aliis fecerit; quod noctu et interdium docuerit; quod filium habuerit non pecuniosum. Itaque tandiu de Didymo nostro sermonem a Libanio haberi credere licet, quandiu aut alius Didymus deprehensus sit, qui Libanii ætate Alexandriæ floruerit, ac Didymo nostro notior, vel saltem æque notus fuerit, aut ratio aliqua afferatur, ob quam de Didymo nostro Libanius nequeat intelligi. At inquit, Didymum illum Libanius vocat magistrum, ac præceptorem suum: id autem Didymo nostro vix ac ne vix quidem congruit: nec enim Libanius Alexandriam profectus unquam esse videtur, nec Didymum nostrum utpote cæcum Antiochiam, aut Athenas, aut Nicomediam, aut Constantinopolim, aut Nicæam perrexisse verisimile est: quibus in urbibus moratum esse constat Libanium. Huc autem accedit, quod Didymi nostri æqualis foret Libanius: hic enim anno Christi 314 natus est, Didymus autem anno circiter 310 ortus fuit. Sed ejusmodi hæc non sunt, ut inanem reddant conjecturam meam. Libanius enim utpote paulo junior, Didymi nostri discipulus esse potuit, atque Alexandriæ forsitan aliquando fuit, cum in oratione in eos qui molestum ipsum appellabant, segm. 7 sic loquatur: *In Ægypto quampluribus, apud Athenas tribus metum injeci, a curia utrobique advocatus.* Quin imo si magnæ civitatis nomine Alexandriam superius designavit Libanius, ut videtur, vix in dubium revocari potest, quin eadem in urbe poetis in Didymi gymnasio operam dederit adolescens. Sed jam ad theologum nostrum redeamus, et quo sæculo scripserit, investigemus.

CAP. XI. Auctor noster sæculo IV floruit ut Didymus.

Hos de Trinitate libros post annum Domini 379 scriptos fuisse aperte patet ex pag. 406: ibi enim Basilium Magnum citat auctor ut jam defunctum. Sed tempus ipsum, quo hæc dictata sint, nusquam in hoc opere aperte designatur. Tam multæ tamen sunt conjecturæ, quæ illum quarto sæculo vixisse denotant, ut dubitandum non videatur, quin quarto sæculo reipsa scripserit ut Didymus; nam primo, etsi de Filio ex professo agat, nusquam tamen aut Nestorianam, aut Eutychianam hæresim memorat, cum plerarumque ex antiquioribus hæresibus mentionem faciat. Secundo, Arianis exprobrat, pag. 227, quod Marathonium Nicomediensium episcopum creandum curarint: id autem cum quarto sæculo contigerit, scriptorem indicat quarti sæculi; Marathonii enim nomen haud multos post ejus ætatem annos vix cuiquam notum fuisse videtur. Tercio, Origenianis quibusdam locutionibus utitur, quas post Didymi obitum sæculo quinto circiter ineunte suspectas evasisse constat: iis autem usus non esset auctor noster, si tum scripsisset, cum ab Hieronymo jam exagitata fuerant, atque a Theophilo Alexandrino condemnata; quod contigit ipso quinti sæculi initio. Quarto, de Macedonianis ubi-

que sic loquitur, ut eorum hæresim non ut vetustam, sed ut recentem confutare videatur, ac primos ejus defensores impugnare. Demum sive dogmata spectentur, quæ is inculcat, sive peculiaria, quibus adhæsit, opiniones, sive disciplina ecclesiastica, quam alicubi attingit, cujusmodi est disciplina arcani, orantium conversio ad orientem, oratorum usus atque constructio, ecclesiarum ornatus ex auro, argento, ebore ab Hieronymo etiam in epist. 130, segm. 14, memoratus, continua baptismi administratio, creberrima Eucharistiæ sumptio, et alia his affinia, nihil in hoc opere invenietur, quod auctori [XXIII] quarti sæculi non congruat. Quæ cum ita sint, eadem ipsum ætate qua Didymum floruisse non dubito.

CAP. XII. Auctor noster Deum vocat ἀμεγέθη ut Didymus.

Sed aliud hic argumentum addere placet, quod non parvi ponderis esse existimo. Illud autem ex eo duco, quod auctor noster Deum sæpius in hoc opere dicat esse ἀμεγέθη quam vocem cum in epistola ad clarissimum præsulem Joannem Archintum Bænoniæ tunc prolegatum commemorassem, ac vertissem, quantitate carentem, Gallicus quidam scriptor ea de hoc vocabulo pronuntiavit, quæ mihi probari nequeunt. Verum ei satis superque a me jam responsum est pag. 59, not. 2, et pag. 112, not. 1. Nunc itaque nihil aliud superest, nisi ut argumentum meum paucis exponam. Nimirum constat primo, Deo magnitudinem a Patribus tribui, ut citatis locis diximus: neque vero eam duntaxat magnitudinem, quæ Græce μεγαλοσύνη dicitur, aut μεγαλειότης, sed etiam μέγεθος. Ita Chrysostomus tom. I editionis Montfauconianæ, pag. 457, ait: Τοῦ μεγέθους καὶ τῆς ἰσχύος τοῦ πεποιηκότος αὐτὰ· et Basilium Deum vocat ἀόριστον μέγεθος apud Fabricium in *Bibl. Græc.* vol. VIII, pag. 100; a Josepho autem lib. II contra Apionem, segm. 22, Deus ipse appellatur τὴν μορφὴν καὶ μέγεθος ἡμῶν ἀφανέστατος, sive, ut alii legunt, ἀφατος. Constat secundo, in sacra Scriptura, Dei quidem μεγαλοσύνην, aut μεγαλειότητα memorari, nusquam tamen, ni fallor, Dei μέγεθος aut μέγεθος nominari. Tertio, nullum hæcenus inveni Didymo vetustiorum Patrum, a quo Deus dictus sit ἀμεγέθης. Constat denique Deum a Didymo Alexandrino in commentariis in *Psalmos* dictum esse ἀμεγέθη, ut monui not. 1, pag. 112. Id autem ex eo fortasse factum est, quod is, utpote diligentissimus Scripturarum interpres, scrutator, atque indagator, observavit, μέγεθος nusquam Deo tribui in Scripturis. His præmissis cum et auctor noster Deum sæpius in hoc opere dicat esse ἀμεγέθη, non immerito mihi videor hinc quoque colligere posse, ipsum unum, eundemque esse cum Didymo Alexandrino. Fateor alium quoque Alexandrinum scriptorem, nempe S. Cyrillum, eodem modo de Deo locutum postea esse, ut monui not. 2, pag. 59, cum Deum et ipse aperte dixerit ἀμεγέθη, sed hujusmodi locutionem ex Didymo Cyrillum mu-

A tuatum esse conjicere licet, cum et aliis in locis Didymum ipsum imitatus esse videatur, ut superius suspicari me dixi. Et de hac quidem re satis: ad aliam itaque rationem transeamus.

CAP. XIII. In poetis versatus erat auctor noster ut Didymus.

Cum plurimi ex Græcis Patribus Didymo vetustioribus aut supparibus, profanos scriptores, ac præsertim poetas citent, ut ex eorum operibus apparet, mirum non est, si auctores externos, id est profanos theologos quoque noster haud raro allegat. Illud potius mirum videri debet, potuisse hinc nescio quem colligere, opus hocce Didymi ætate multo recentius esse: cui cum satis jam occurrerim in notis, mihi nunc vicissim videor ex hoc ipso contrariam conjecturam ducere posse, ut operis auctorem Didymum esse magis magisque confirmem. Didymum enim in poetarum maxime, ac rhetorum quoque operibus versatum fuisse testantur Sozomenus, Theodoretus, ac Nicephorus in *Testimoniis*, quæ in Appendice attingi. Ipse vero Didymus in commentariis in *Acta apostolorum* ad caput VII, tomo IV *Anecd.* Wollfi, pag. 23, docet, doctrinam externam non omnino contemnendam esse; in laudem enim ponitur, quod Moses omni sapientia Ægyptiorum fuerit instructus, sicut et de Daniele, et sociis ejus Judæis prædicatur, quod omnes in Chaldeorum philosophia, affinibusque scientiis superarint. Quin catechistas omnes Alexandrinos Didymi præcessores Pantænium, Clementem, Origenem, Dionysium, Ammonium, aliosque externæ quoque sapientiæ operam impendisse constat: inter quos Clemens atque Origenes quantum non modo in sacra, verum etiam in profana eruditione excelluerint, nemo [XXIV] ignorat. Nam Clementis quidem opera profanorum poetarum ac philosophorum allegationibus ubique referta sunt. Alter vero non modo in libris contra Celsum pro Christiana religione scriptis Euripidem, Homerum, aliosque citat, ut patet ex tom. I pag. 349, 393, et 730, editionis Parisiensis anni 1733; verum etiam discipulum suum S. Gregorium Thaumaturgum hortatur pag. 3 ejusdem tomi, ut geometriæ, atque astronomiæ operam navet, quod hujusmodi scientiæ Christiano homini ad intelligendas, explicandasque sacras Scripturas conferre queant. Quæ cum ita sint, rationem hanc paucis ita concludimus. Theologus noster Pindarum, Homerum, Sophoclem, Orpheum, Diagam, Platonem Comicum, Silyllina carmina, aliorumque poetarum, quorum nomina reticet, versus sæpius citat; Platonem quoque allegat, Aristotelem, Porphyrium, ac Mercurium Trismegistum, cujus nomine inscripti libri ut genuini tunc habebantur. Atqui hoc ei maxime convenit, quem in poetis, aliisque scriptoribus ethnicis versatum fuisse constat, cujusmodi fuit Didymus. Ergo tantum æbet, ut hoc opinioni nostræ quidquam officiat, ut potius hæc ratio non seorsum quidem sumpta, sed

aliis conjecturis, ac rationibus juncta sententiam nostram probabiliorē reddat.

CAP. XIV. *Origenianas locutiones habet theologus noster ut Didymus.*

Apertissimum Origenis propugnatorem vocat Didymum Hieronymus. Quo autem sensu id accipiendum sit, quæve sint, aut quales Origenis opiniones, quibus adhæserit Didymus, non inquiram modo. Illud mihi in præsens sufficit, ut quemadmodum in Didymo, ita et in theologo nostro multæ occurrant ex iis locutionibus, quas in Rufino Aquileiensi, in Joanne episcopo Hierosolymitano, aliisque ut Origenianas insectatus est Hieronymus ipse, Theophilus Alexandrinus, et alii Patres. At hujusmodi reipsa sunt primo quæ de imagine Dei ab homine per peccatum amissa docet auctor noster pag. 235; deinde quæ sapius scribit de *apatheia*, id est, *imperturbatione*, aut immunitate a perturbationibus animi, quas vulgo *passiones* dicunt; ac demum quod pagg. 32 et 151 affirmat, cum in illa quidem ait: *Quicumque initium dicere voluerint, finem etiam confitentur*: in hac vero: *Nam revera quidquid initium accepit, habebit etiam finem*.

Fateor tres hasce theologi nostri, aliasque hujusmodi locutiones recto sensu accipi posse, ac reipsa ab aliis Patribus esse adhibitæ. At ne in Didymi quidem operibus quæ exstant, ulla fortasse est Origeniana locutio, quam catholice explicare nequeamus: quas vero in theologo nostro reperimus Origenismum redolentes, plerasque ut Origeniana labe infectas ab Hieronymo, aliisve habitas fuisse ostendi in notis, ut proinde nihil nunc restet aliud, nisi ut de sententia, quam pag. 32 et 151 exstare dixi, aliquid addam; nihil enim de ipsa in notis dictum fuit. In Origenistis igitur hanc quoque reprehensam fuisse didici e S. Anastasio Sinaita, qui in *Hodego* apud Greiserum tom. XIV, pag. 149, hæc scripsit: « Ait sanctus Basilius sermone in *Hexaemeron*: *Omne illud quod principium habet, habere etiam finem*. . . . Quod dictum crebro nobis obijciunt vanissimi Origenistæ, ut inde præexistentiam animarum in cælis ante corpora extendant. » Ita Anastasius. Ego vero cum verba, quæ is Basilio tribuit, in Basilii homiliis in *Hexaemeron* non inveni, utrum ea Basilii sint, ignoro. Sed eadem in theologo nostro exstare certum est.

Quod vero hactenus dixi de Origenianis locutionibus, id ipsum de iis dictum volo, quæ post Didymi obitum Pelagianæ aut Semipelagianæ vocari cœperunt, quæque a theologo nostro item ut a Didymo usurpatæ sunt: cujusmodi est illa, qua auctor noster ait pag. 270, *fidem a nobis incipere*. Nam istæ quoque inter Origenianas recenseri possunt, quippe quas auctor noster ex Origene desumpsit, ut monui not. 1, pag. 270.

[XXV] CAP. XV. *Fidem in theologo nostro, atque in Didymo occurrunt memoriæ lapsus.*

Ne illud quidem parvi faciendum est, quod cum in scriptore nostro, tum in Didymo animadverti,

non raro utrumque, dum Scripturæ loca allegat, memoriæ vitio lapsus esse. Et quod attinet quidem ad theologum nostrum, singula hujusmodi errata diligenter ipse in paginarum margine adnotavi; multa etiam in *verum Indice* ad vocem *Memoriæ* indicata sunt.

Quod autem spectat ad Didymum, etsi pleræque, aut omnia, quæ exstant, illius opera tribus hisce de Trinitate libris breviora sint, hujusmodi tamen lapsus in iis quoque deprehendi. Ita, verbi gratia, in libro *adv. Manichæos* pag. 207, postquam attulit ex Paulo hæc verba, *Ut sit sancta*, et cætera, quæ exstant in Ep. I ad Corinthios, statim subjungit: *Imo etiam in Epistola ad Corinthios*, etc. Quin continuo post hæc verba rursus labitur; ait enim: *Et paulo post eosdem* (Corinthios) *alloquitur*, etc.; verba enim, quæ is allegat, non paulo post, sed paulo ante, imo proxime superius exstant apud Paulum. Simili modo in commentariis in *Acta apostolorum*, quorum commentariorum panes fragmenta Wolfius edidit, Petrus pro Paulo nominatur pag. 23 tom. IV *Anecdotorum* ejusdem Wolfii. In libro etiam *De Sp. sancto* plura ex hujusmodi erratis inveni, ac de iis lectorem monui pag. 3, not. 2, et pag. 62, not. 2. Demum in *Enarrationibus in Epistolas catholicas* plurima quidem Scripturæ testimonia profert, sed vix duobus, tribusve in locis libros nominat, ex quibus ea desumpta sunt, quasi vereatur ne in hujusmodi errata incidat: verum omnes memoriæ lapsus vitare non potuit; exponens enim quartum caput epistolæ I Petri, allegat octavum versiculum capituli v Epistolæ ad Romanos, tum hæc addit: « Et mox ait: *Pro impiis*. » Quasi hæc verba, *pro impiis*, post octavum versiculum sequantur, cum exstent versiculo sexto ejusdem capituli.

Sed et aliam adjicere placet animadversionem, quæ pluris adhuc facienda est; aliqua enim ex hisce erratis non modo similia, sed eadem plane in utroque auctore esse comperi. Ita, exempli gratia, Pauli verba, *Ut sit sancta corpore, et spiritu*, theologus quidem noster, pag. 160, reperiri ait in Epistola ad Hebræos, cum exstent in prima ad Corinthios. Didymus vero in libro *adversus Manichæos* eadem verba sic affert, ut ea non in prima ad Corinthios exstare affirmet, sed alio in loco, ut monui pag. 160, not. 10. Simile quid pag. 388, not. 9, et alibi observatum est.

CAP. XVI. *Memoria tamen pollebat singulari theologus noster ut Didymus.*

Sed cum opere in longo fas sit obrepere somnum, ut Flaccus ait, mirum nemini videri debet, quod auctorem nostrum, dum innumerabilia citat Scripturæ loca, memoria interdum fefellerit: illud potius omnes mirabuntur, tanta cum memoria polleere, ut tam multa præsto semper habeat Bibliorum testimonia. At id ipsum Didymo Alexandrino apprimè congruit, quod illum memoria summo opere valuisse cum omnes uno ore testentur veteres, tum

ejus opera confirmant, maxime vero liber *De Spiritu sancto*, *Enarrationes in Epistolas catholicas*, et quæ supersunt fragmenta commentariorum ipsius in sacra Biblia: hujusmodi enim libros a cæco dictari potuisse vix in animum induceremus, nisi ex indubitatis constaret monumentis eum non hæc modo, verum alia longe plura, imo, ut Hieronymus loquitur, *innumerabilia* opera dictasse. Novi equidem primis Ecclesiæ sæculis plurimos fuisse Christianos, qui divina volumina nocturna diurnaque manu versantes memoriter ea ediscebant. Quin plures etiam exstitisse non inficiabor, qui integra Biblia fideliter sine scripto recitare possent, ut vult auctor *Antiquitatum Critices* tom. I, ac Joannes Lyronus monachus S. Mauri tom. III *Rerum singularium ad litteras, historiamque spectantium*, a viro clariss. Casto Innocente Ansaldio allegatus. At theologus noster non tantum sacros libros maxima saltem ex parte memoria tenuisse videtur, verum etiam omnia Scripturæ loca, quæ usui esse possent, quotiescunque usui [XXVI] futura erant, præ oculis habuit. Aliud autem est Psalmos, verbi causa, aut integra Biblia ita memoria retinere, ut hæc in ecclesia vel dormitans memoriter recitare valeas; aliud vero ex innumerabilibus præterea Scripturarum testimoniis ea semper in promptu habere atque afferre, quæ ad rem faciant. Illud excellentis memoriæ est; hoc vero, ut equidem arbitrator, excellentissimæ: ac illud quidem Didymum facere potuisse satis probabile est; hoc vero theologum nostrum, seu Didymum ipsum fecisse certum ac manifestum est.

CAP. XVII. *Eadem in theologo nostro, atque in Didymo quorundam Scripturæ textuum lectiones.*

Magnam fuisse Didymi ætate in Græcis Bibliorum exemplaribus aut lectionum, aut translationum varietatem, nemo nescius est, ut superius dicebam. CAP. VIII. Videamus ergo, utrum theologus noster, ac Didymus easdem Biblicorum textuum lectiones secuti sint; si enim easdem apud utrumque deprehenderimus, erit hoc quoque non leve indicium, quod opinioni nostræ suffragetur. Verum non omnes parvi etiam momenti varietates attendendæ sunt; sæpe enim contingit ut unum eundemque Scripturæ locum nunc uno modo legant, nunc alio, vel quod memoriter citent, vel quod minimas, minimique pretii discrepantias negligant, vel demum quod modo unam lectionem sequi malint, modo aliam. Attamen quædam tunc erant in Bibliorum codicibus varietates, quas peculiari animadversione dignas censeo. Ita, exempli gratia, Primo in Epist. II ad Thess., cap. II, vers. 13, Græca quidem editio habet, ἀπ' ἀρχῆς, id est *ab initio*; Didymus vero in libro *De Spiritu sancto* legit ἀπαρχῆν, id est *primitias*; at auctor quoque noster legit *primitias*, ut dixi pag. 123, not. 4. Secundo, in Epist. ad Romanos cap. VIII, vers. 41, codex Alexandrinus, et Græca editio habent: *per inhabitantem Spiritum*

* I Cor. x, 41.

A *ejus in vobis*; Latina vero Biblia, *propter inhabitantem*, etc.; theologus autem noster non solum legit, *per inhabitantem*, sed et alteram lectionem ut Macedonianam improbat: at Didymus etiam in libr. *De Spiritu sancto* legit, *per inhabitantem*, ut dixi pag. 180, not. 5. Tertio, auctor noster pag. 247, hæreticos redarguit, quod in Bibliorum exemplaribus ex quodam Amos prophætæ loco vocem *ego* abstulerint; Didymus vero eundem prophætæ textum asserens in libro *De Spiritu sancto* num. 44 et 59, cavet ne omittat dictionem *ego*. Quarto, cum apud Joannem cap. I, vers. 18, omnes editiones tam Græcæ, quam Latinæ, imo et Alexandrinus codex habeat, *Unigenitus Filius, qui est in sinu Patris ipse enarravit*; theologus tamen noster pag. 76, et alibi pro *Unigenitus Filius* legit *Unigenitus Deus*: Didymum vero legisse *Unigenitus Deus*, quamvis certo probare nequeam, quod nullus nunc succurrat locus, in quo textum hunc afferat, hoc tamen modo et eum legisse opinor, cum ejus quoque præcessor Origenes catechista Alexandrinus eadem ratione legerit, ut dixi pag. 76, not. 5. Denique, lectorem rogo, ut ea videat quæ pag. quidem 246, not. 1, scripsi de Pauli verbis, *Spiritui Dei servientes*; alibi vero de aliis textibus: ego enim cum verear ne longior sim, alia hujusmodi exempla hic afferre supersedeo.

Ac illud potius addo, ab auctore quidem nostro Scripturæ loca sic sæpe afferri, ut sententiæ magis adhæreat, quam verbis; at eadem se ratione gessisse Didymum is comperiet qui Biblicos textus ab eo allegatos cum Græcis Bibliis contulerit. Attamen cum hoc ipsum non raro ab aliis etiam factum esse videamus, non potest pro nota quadam haberi, qua Didymus a reliquis Patribus secernatur.

CAP. XVIII. *Easdem uterque affert certorum Scripturæ textuum interpretationes.*

Alexandrinus catechistas allegoriis, dum Scripturas interpretabantur, delectatos esse norunt theologi. De Didymo autem nostro equidem ea præ oculis habens, quæ in ipsius operibus, aut fragmentis observare me memini, tria hæc statuere posse mihi videor. I. Eum ubi hæreticos refellit, non allegorias sectari consuevisse. sed ex litterali Scripturæ sensu argumenta petere ad eos [XXVII] confutandos. II. Dum Veteris Testamenti libros, aut textus explicabat, allegoriis indulsisse: propterea, ut opinor, quod omnia in figura contingebant Hebræis⁶. III. In Novi Testamenti verbis raro eum allegorias expiscatum esse, sed litterali sensui plerumque, aut fere semper adhæsisse.

At tria hæc ipsa in theologo etiam nostro observavi. Sicut enim Didymus in libro *De Sp. sancto* Macedonianos validissimis confutat argumentis e litterali Scripturæ sensu deductis, ita et noster scriptor Arianos, Eunomianos, Macedonianos sic refellit, ut fere omnia argumenta e Scripturis lit-

teraliter explicatis derivet. Ac quemadmodum Didymus quinque *Explanationum* libros in *Zachariam* ita dictavit, Hieronymo teste, ut *tota eorum ἑξήγησις allegorica fuerit, et historiae vix pauca tetigerint*, ita theologus noster lib. II, cap. 14, plures simul *Zachariae* ipsius textus allegans in quadam digressionem, allegorice omnes interpretatur, ac ea fortasse in compendium redigit, quæ in illis *Explanationibus* fusius disseruerat: alibi vero sæpius alia Veteris Testamenti loca allegorice exponit. Demum, ut in Didymo, ita et in auctore nostro perpauca, ni fallor, occurrunt Novi Testamenti loca allegorice explanata.

Verum, quod magis notandum est, multæ in his *De Trinitate* libris occurrunt textuum Scripturæ interpretationes, quas si cum iis comparemus quæ in Didymo leguntur, easdem esse invenimus, ut plurimum in notis monui. Nam I, Joëlis verba, exempli gratia, *Effundam de Spiritu meo super omnem carnem*⁷, eodem modo explicat Didymus lib. *De Sp. S.* num. 11, ac theologus noster pag. 117. II. P. altis verba, *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine*⁸, auctor noster de Spiritu sancto exponit pag. 278, eademque ratione illa accepit Didymus pluribus in locis, ut dixi ibidem not. 6. III. Ubi Scriptores Veteris Testamenti *brachium Dei*, aut *dexteram Dei* nominant, Didymus Filium Dei interpretatur, ut dixi not. 6 pag. 143; idem vero facit theol. noster in eadem pagina. IV. Christi verba, *Non veni pacem mittere, sed gladium*⁹, sic intelligit auctor noster pag. 147, ut nomen gladii significet sapientiam, qua Spiritus sanctus obdurata corda incidit. Simili modo Didymus in *Enarrationibus* ad caput IV Epistolæ Jacobi: *Veniens Jesus* (inquit). . . . *gladium misit in terram. Sermo namque, et doctrina illius dividit, et abjungit a terrenis, atque materialibus rebus*. V. Verba Pauli, *Elegit nos in ipso ante constitutionem mundi*¹⁰, de Dei præsentia exponit theologus noster pag. 341; eademque ratione illa intelligit Didymus in *Enarrationibus*, ut ibidem indicavi. Demum, ne singula afferam, legenda sunt quæ scripsi pag. 50, not. 2, pag. 28, not. 3, pag. 127, n. 3, pag. 177, not. 2, pag. 185, not. 6, p. 232, not. 3, pag. 277, not. 6, pag. 232, not. 7, et alibi passim. CAP. XIX. *Frigidiuscula quædam, aut certe leviora* D

Etsi auctor noster validis plerumque, imo fere semper argumentis hæreticos refellere soleat, ac ea scribere, quæ gravem theologum decent, nihilominus pauca quædam in eo leguntur quæ, meo quidem iudicio, frigidiuscula sunt, aut certe leviuscula. Huiusmodi esse opinor quod pag. 264 scribit de nomine *πιστερά*, numeroque CCCCI, quem ex eo nomine, item ut ex literis α, et ω magno, elici observat. Frigida etiam videntur quæ pag. 18 exstant de Latinis vocabulis, *Plus quam perfectus*. Interpretatio autem verborum Joannis Baptistæ, *Tu es*

A *qui venturus es*¹¹? quam habet pag. 21, haud scio an multis arridere queat. Quin etiam levicula compluribus videbuntur quæ occurrunt pag. 345, de verbis Joannis Theologi: *Et Verbum erat apud Deum*¹². Nonnulla vero alia ejusdem generis non indicamus, quod fieri facile possit, ut quæ a nobis levia, eadem ab aliquibus gravia habeantur. Illud vero diffiteri nemo potest, duos saltem ex apocryphis Veteris Testamenti libris ab ipso citari, librum III Esdræ, p. 294, et orationem Manassis, p. 399 et 434.

At similia plane in Didymo etiam reperi. In libro quidem *De Spiritu sancto* gravissimis Macedonianos redarguit rationibus, atque ita Scripturæ loca ubique fere exponit ut theologum decet. [XXVIII] Sed explicatio, quam num. 50 adhibet verbis Isaïæ, *Congregans dextera Moysen*¹³, in quibus Moysi nomine intelligi etiam posse ait legem Mosaicam, haud scio an ejusdem cum cæteris interpretationibus sit gravitatis. Ac illud quoque non satis firmum videbitur cuiuspiam quod ait in commentariis ad cap. VII *Actorum*, tomo IV *Anecdotorum* Wolfii, nempe verba Salomonis, quæ exstant in Græca Proverbiorum translatione cap. V, *Ne multus sis cum aliena*, de uxore marito juncta accipi non posse, sed de ethnicorum sapientia accipienda esse. Levicula certe est explicatio illa verborum, *Quis ostendit nobis bona*¹⁴? quam etsi ex aliorum sententia afferat, non respuit tamen in fragmento quod edidi pag. 278, not. 6. Leviusculum iidem videri potest quod apud Nicetam Heracleensem in catena ms. in *Jobum* legi ad caput I, vers. 2. Cum enim *Jobo septem filios, ac tres filias* fuisse narret ibi sacer scriptor, Didymus binis hisce numeris mystice acceptis *septem* Spiritus sancti dona, ac divinarum personarum trinitatem designari ait, *ἵνα μάθωμεν τὴν ἐν Τριάδι πλὴν τῆς ἐκδόμης χάριτος εἶναι δημιουργόν*, id est, ut discamus, fidem qua in Trinitatem credimus, *semplicitatis gratiæ creatricem esse*. Leviusculum denique, ut alia nonnulla præteream, id etiam, ni fallor, est, quod ex *Enarrationibus* mox afferemus.

Quod vero apocrypha Veteris aut Novi Testamenti opuscula a Didymo etiam citata interdum fuerint, tribus ostendo exemplis. Nam I, apud Nicetam in *Catena Græcorum Patrum* in B. *Job*, Londini anno 1637 edita, librum *Pastoris* allegat pag. 202: qui tamen ab Athanasio quoque tom. I, pag. 895, et alibi allegatus fuerat. II. In *Enarrationibus* ad cap. III Epistolæ I Joannis apocryphum librum citat, qui *λεπτογένεσις*, aut *μικρογένεσις*, id est, *parva Genesis*, nuncupabatur: hæc enim ibi leguntur: *Nam et in libro qui Leptogenesis appellatur, ita legitur, quia Cain lapide, aut ligno percussit Abel: unde deputandum non est, percussione dici solummodo fieri vulnus, sed absolute omnem plagam, quæ lacerationem facit in corpore*. III. In commentariis ad caput VIII *Actorum*, tom. IV *Anecdotorum*

⁷ Joël II, 28. ⁸ Psal. IV, 7. ⁹ Matth. X, 34. ¹⁰ Ephes. I, 4. ¹¹ Matth. XI, 3. ¹² Joan. I, 1. ¹³ Isa-

LXIII, 12. ¹⁴ Psal. IV, 6.

Wolfii pag. 35 : *Quia zero, inquit, in canonicis libris non exprimitur, quo pervenerit (Enochus), in apocryphis in paradysum sublatus memoratur.*

CAP. XX. *Plurima theologus noster loca habet atque argumenta iis persimilia, quæ in editis Didymi operibus reperiuntur.*

Quam plurima in theologo nostro loca esse atque argumenta iis valde affinia, quæ in Didymi opusculis, maximeque in libro *De Spiritu sancto* occurrunt, extra omnem controversiam positum est. Id enim passim ostendi in notis. Ne vero quæ jam scripsi, rursus dicere cogar, lectorem rogo, ut has percurrat, ac eas præsertim quæ exstant a pagina 160 ad 170. Jam vero tantam quoque similitudinem indicium esse opinor non contemnendum, quo nostri operis auctor delegatur, ac unus idemque cum Didymo esse indicetur. At potuit, inquires, theologus iste Didymum imitari. Non diffiteor. Sed primo non illud nunc queritur, quid fieri omnino potuerit, sed quid probabilius sit. Deinde ita quedam theologi nostri loca quibusdam Didymi locis similia sunt, ut sæpe eodem utrobique lectione deprehendantur, iidem Scripturæ textus cum iisdem additamentis, iidem memoriæ lapsus, idem denique stylus, ac ratiocinandi modus : quæ omnia ut in duobus auctoribus tam similia sint, vix fieri posse videtur.

CAP. XXI. *Utriusque scripta auctorem produunt eisdem moribus præditum.*

Videndum nunc etiam, quibus moribus præditum se prodat uterque auctor ; fieri enim potest ut aliquod et isti nobis indicium subministrant. Quæ in theologo quidem nostro notavi, hæc potissimum sunt : I. Summus pro catholica in Trinitatem fide zelus in toto opere elucet, maximeque pag. 202, ubi paratum se esse proficitur *omnem laborem strenue, ac periculum, si opus fuerit, subire pro hac fide.* II. De se ipso hæc fere scribit pag. 255 : *Maxime nobis toto vitæ decursu, ut nobis quidem videtur, curæ fuit, ut nihil. . . pronuntiarem [XXIX] ex odio in quemquam, et convivium quodlibet, tametsi non injustum, vitavimus.* III. Demisse ac modeste de se ipse sentit, ac loquitur, dum se *indisertum*, ac *peccatorem* vocat pag. 319, atque *indignum* pag. 404. IV. Qui de divinitate disserere velit, ei necessariam esse docet pag. 105, non modo eruditionem, sed pietatem quoque, bona opera, ac meditationem.

Didymum modo cum huiusmodi auctore, qualem descripsimus, comparemus. I. Maximo pro catholica de Trinitate doctrina zelo eum inflammatum fuisse, necesse non est ostendere : adeo manifesta res est cum ex omnibus ejus operibus, tum ex veterum testimoniis. II. A quovis convicio, quod probo viro indignum sit, ita abhorrui, ut in libro *De Spiritu sancto* Macedonium, ac Macedonianos, adversus quos ex professo scribit, ne semel quidem nominet, ut pag. 175 not. 1 animadverti. III. Demisse et ipsum de se sensisse, ac locutum esse constat ex num. 38 et 65 ejusdem libri : utrobique enim se *indisertum* esse fatetur, atque *ab eloquii venustate,*

A ac rhetorica facundia præcul abesse. Demum illud et ipse petit ibidem num. 63, ut qui ejus volumen legere voluerit, *mundet se ab omni opere malo, et cogitationibus pessimis.* Potestne major hac etiam in re inter utrumque intercedere similitudo.

CAP. XXII. *Utriusque stylus idem omnino est.*

Aliud nunc argumentum ex auctoris nostri. Didymique stylo deductum adiciendum est. Sed antequam id faciam, querere necesse est, utrum Didymus eloquens ac disertus dici queat. Qua in re dicam ingenue quod sentio. Equidem illum doctissimum fuisse, atque in Scripturæ præsertim studio, et interpretatione tam versatum quam qui maxime, libenter concedo ; quin multis, iisque gravibus rationibus hæreticos ab eo refelli, jure nemo inficiari potest. Sed si de ea eloquentia sermo sit quam in Isocrate, in Demosthene, in Æschine, atque adeo in Basilio, in Joanne Chrysostomo, in Gregorio Nazianzeno suspicimus, ab hac longe ipsum abesse existimo. Quamvis enim Græcum exemplar libri *De Spiritu sancto* atque *Enarrationum* interierit, tamen ex Latina horum operum interpretatione, et ex Græcis quæ supersunt ejus opusculis, atque fragmentis rem ita esse intelligimus. Talis scilicet Didymi oratio videtur mihi, qualis auctoris nostri. Nam doctissimus et iste est, et in Scripturarum campo mirum in modum exercitatus, strenue in adversarios decertat, gravissimisque ut plurimum argumentis eos confutat, atque profligat. Sed facundus, disertus, eloquens meo quidem judicio dici nequit.

At emunctæ naris vir Hieronymus, inquires, in Epistola 84 ad Pammachium et Oceanum, *Quid prudentior, ait, doctior, eloquentior Eusebio ac Didymo ?* Socrates vero lib. iv, cap. 25, *ἁλλόγιστον* ipsum Didymum vocat, hoc est, ut vertit Valesius, *disertissimum.*

Fateor. Verum Rufinus quoque in *Hist. eccles.* hæc de Didymo testatus est. *Etiā nunc in magna admiratione habentur (Didymi opera).* Nos tamen qui et viva vocis ejus ex parte aliqua fuimus auditores, et ea, quæ a nonnullis dicente eo descripta, legimus longe majorem gratiam, et divinum nescio quid, ac supra humanam vocem sonans, in illis magis sermonibus, qui de ore ipsius proferebantur, agnovimus. Cum itaque sæpe contingere videamus, ut aliqui ingenio præditi, dum loquuntur, facundi videantur, imo interdum reipsa sint, sique ipsi cum calamus prehendunt, flaccida, aut etiam inepta scribant, ita fieri potest, ut Didymum dicentem quidem vis ingenii atque animi sic incenderet, ut eloquens videretur, et foret ; scribentem autem, seu potius dictantem ardor ille animi deficeret, eaque de causa ejus flaccesceret oratio.

Cæterum quod spectat ad Hieronymi de Didymo judicium, is aut Eusebio duntaxat, non Didymo eloquentiam tribuere censendus est, aut dicendum potius, eloquentem ab ipso vocari Didymum, non quod ejus scripta cum scriptis disertorum virorum,

quos paulo ante dixi, comparari possint, sed vel propter allatam ex Rufino rationem, vel quia quod sibi proponit Didymus, id multa doctrina, pluribusque modis et argumentis, iisque robustis et efficacibus ostendere consueverit, ac lectoribus [XXX] persuadere. Nam Hieronymus ipse in præfatione libri *De Spiritu sancto* auctorem ejus operis Didymum appellat *imperitum sermone, sed non scientia*. Quin ipse Didymus pro ea, qua præditus erat, modestia candide id fatetur in extremo eodem libro, ubi impressa quidem exemplaria hæc habent: *Sicut enim pietatis sensum nobis audacter juxta nostram conscientiam vindicamus; ita quantum de eo loqui pertinet, venustatem rhetoricam facundiamque, juxta consequentiam textumque sermonis, procul abesse simpliciter confitemur. Studii quippe nostri fuit, de Scripturis sanctis differentibus pie intelligere quæ scripta sunt, et imperitiam mensuramque nostri non ignorare sermonis. Sed legendum puto ex nostro codice ms. sæpe in notis a me laudato: Sicut enim pietatis sensum nobis audacter juxta nostram conscientiam vindicamus; ita quantum ad eloqui pertinet venustatem, et rhetoricam facundiam, et consequentiam textumque sermonis, nos procul abesse simpliciter confitemur, et reliqua, ut superius.*

Quod si male nos mereri de Didymo quis existimet, dum *imperitiam sermonis* in ipso agnoscimus, norit non modicam ei laudem a nobis tribui, cum inter eos illum numeramus, quos, dicit Psaltes *eruditos corde in sapientia*¹⁵: hæc enim ipse Didymus in catena Corderiana tom. II, pag. 865, explicat in hunc modum: « Porro corde eruditus est in sapientia qui secundum mentem ac rationem sapiens evasit, tametsi prolatio sermone aberret; ita ut vere etiam dicere possit: *Etsi imperitus sermone, non tamen scientia*. » Norit præterea non modo Victorinum martyrem *imperitum sermone* vocari ab Hieronymo tom. IV, pag. 6, edit. Veronensis, sed de propheta quoque sic eum loqui tom. VI, pag. 232: *Ex hoc numero pastorum Amos propheta fuit, imperitus sermone, sed non scientia*. Quid plura? Paulus ipse in II ad Cor., cap. XI, vers. 6, *imperitum sermone, sed non scientia* semetipsum dicit, eo quod scilicet *persuasibilibus humanæ sapientiæ* D *verbis*, ut ipse ait, non uteretur, Græcamque facundiam contemneret, aliam vero quamdam multo sublimiorem sectaretur: qua de causa merito ipsum Dionysius Longinus homo ethnicus inter illos numerat qui sublimi dicendi genere excelluerunt.

Quod vero pertinet ad Socratem, nuncupat is quidem Didymum *ἐλλόγιμον*, sed vereor ut Valesius non recte ibi interpretatus sit *disertissimum*; ea enim dictio non disertum modo denotat, sed *insignem etiam, et doctum*, ut reor. Theodoretus sane in *Hist. eccles.* lib. IV, cap. 2, Athanasium Joviano imperatori expositionem fidei missurum congre-

A gasse ait τοὺς ἐλλογιμωτέρους τῶν ἐπισκόπων Num convocatos ab Athanasio putabimus eos episcopos qui *eloquentiores* forent, an qui insigniores, aut doctrina excellentiores? Origenes quoque tom. I, pag. 30, inquit: *Ἐλλογίμων αἰρέσεων*, hoc est *insigniorum sectarum*: et apud ipsum Celsus pag. 338, *ἐλλογίμοις ἀνδράσι*, id est *doctis viris*. Itaque *ἐλλόγιμος* Suidæ quidem est *τίμιος, σεβάσιμος*: auctori autem Lexici, quod ms. exstat in 140 Naniano codice, *ἐλλόγιμος* exponitur *λόγιος, ἀξιόλογος*.

Hæc habui quæ dicerem de Didymi eloquentia. At si quis eum disertum esse contendat, equidem contentioni vitandæ causa non repugnabo, modo tamen mihi et ipse concedat, eam eloquentiam, quam in libro *De Spiritu sancto*, in *Enarrationibus*, in libro *adversus Manichæos* admiratur, in theologi etiam nostri opere elucere.

His de utriusque stylo generatim dictis, enucleatius nunc de eadem re agendum est, ac nonnulla singillatim consideranda, ut magis appareat ea quam quærimus similitudo.

Primo itaque parum elegantem esse auctoris nostri orationem, nemo inficiabitur qui elegantiam, ut sic loquar, de facie norit. Quin loca quædam in eo valde perplexa, quædam etiam horrida vocabula, quædam itidem solæca, aut ὑποσολοιχα. Inelegans est, ut opinor, exempli gratia, verbum ἀγιοτριτολογῆσαι, aliaque haud pauca ex iis quæ in *rocum Græcarum Indice* recensui, ut paulo etiam superius dictum fuit. Solæcum vero est, οἱ θνεῖδοι, pro τὰ θνεῖδη, vel pro οἱ θνεῖδισμοί. Solæcum est etiam quod legitur pag. 30, Τριὰδα θνεῖδίζουσης, etc., pro θνεῖδίζουσαν.

At nonne similia in Didymo reperimus? Solæcum est quod in libro *adv. Manichæos* legitur initio: Οὗτοι μεταβάλλειν [XXXI] δύναντες. Solæcum itidem quod in eadem pagina legere licet: Ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος.... λέγων, pro, λέγοντος. His autem affinia invenimus in Didymi fragmentis tom. IV *Anecdotorum* Wollii editis, et apud *Catenarum* auctores.

Quod si reponas, librariorum inscitiae, aut incuriae tribui hæc posse, qui exaraverint λέγων pro λέγοντος, et δύναντες pro δύνανται, et ita porro; ea dices quæ æquitati consentanea sunt; sed hæc eadem æquitas postulabit, ut solæcismi etiam in theologo nostro occurrentes librario tribuantur, qui perperam scripserit, ex. gr. οἱ θνεῖδοι pro οἱ θνεῖδισμοί, et θνεῖδίζουσης pro θνεῖδίζουσαν.

II. Ab illis quæ præ manibus habet, argumentis digreditur aliquando Didymus ad rem a proposito plane alienam. Ita in libro *De Spiritu sancto*, ne per omnia ejus opera discurram, postquam num. 43 Isaia locum valde longum attulit, in quo pauca tantummodo ad propositum pertinentia reperiuntur, totum eum locum, oblitus veluti argumenti, amplissimo commentario illustrat: nec eo contentus alteram repente inserit num. 45 digressionem, in

¹⁵ Psal. LXXXIX, 12.

qua Manichæos alium Deum bonum, alium justum fingentes refellit. Hujusmodi vero digressiones in nostro etiam theologo inveniet lector. Nam p. 295, verbi gratia, Marci textum haud brevem ita interpretatur, ut ea etiam explanet quæ ad propositum argumentum nihil attinent. Ac simile quid occurrit pag. 260, et sequentibus, ubi Zachariæ locum sic explicari videbis, ut jam non theologum de Spiritu sancti divinitate agentem legere te putes, sed interpretem Scripturas explanantem. Quod paginam quoque 345, aliasque nonnullas legenti continget.

III. Dialectice ac subtiliter in libro *De Spiritu sancto* Didymus ratiocinatur, etsi ibi argumenta e Scripturis tantum ducta proferat. Id ipsum facit et noster.

IV. Vocabulis uterque utitur maxime propriis ad explicanda, seu designanda potius quæ ad Trinitatis mysterium spectant.

V. Ea Scripturæ loca, ex quibus hæreticorum blasphemias refellit, sensu accipit fere semper non mystico, sed litterali, non violento, sed naturali cum theologus noster, tum Didymus.

VI. Nimium subtilis non est Didymus, etsi subtiliter ac dialectice argumentetur. Eademque laus theologo nostro debetur.

VII. Se ipsum citat non raro theologus noster item ut Didymus. Uterque etiam scriptores citans, aut alios aliquos nominans, breve ipsorum elogium passim adjungit. Uterque lectores interdum ad alia præter illa, quæ affert, Scripturæ testimonia querenda excitat; noster quidem, v. gr., pag. 227 et 344; Didymus vero in locis a me pag. 227 allegatis.

VIII. Nonnulla iterum ac tertio inculcantur cum in libro *De Spiritu sancto*, tum in hoc opere.

IX. Satis longa exscribit interdum Didymus Scripturæ loca, idque sine magna necessitate, ut monui pag. 347. Id ipsum a nostro fieri patet cum ex eadem pag. 347, tum ex pagg. 36, 37, 44, 58, 194, 258 et 385.

Denique dubitanter loqui amat Didymus, ita scilicet ut non quid ipse sentiat, definire velit, sed aliqua lectori examinanda proponat. Hujus rei exempla in Enarrationibus invenies pagg. 50, 54, 55, 71 et 88, *Bibliothecæ Patrum* editionis Parisiensis anni 1644; in libro autem *De Spiritu sancto* pagg. 160, 161, 162, 164 editionis Veronensis. Similia vero exempla in theologo nostro occurrunt pagg. 198, 261, 271, 344 et 417.

CAP. XXIII. *Notabiles quædam in utroque scriptore omissiones.*

Satis multas jam ex his quæ scripsit auctor noster, conjecturas rationesve deprompsimus. Quidni ex his etiam argumentemur quæ ipse tacuit? cum hæc quoque non mediocriter juvent causam meam. Nusquam igitur in tribus hisce libris (quod mirum cuipiam in veterum Patrum Didymi suppa-

rium lectione minus versato videri potest), nunquam, inquam, hæreticis objicit nec celebre Joannis capitulum, *Tres sunt qui testimonium dant in cælo*, et reliqua, neque Nicæni concilii, neque Constantinopolitani, multoque minus alterius cujusquam synodi definitiones. Præterea argumentum ex traditione petatum attingit [XXXII] quidem alicubi, sed non urget, illud tantum hæreticis veluti obiter exprobrare contentus, novam esse eorum doctrinam, ipsosque ex *inconcussa domo*, ut ipse loquitur pag. 174, nempe ex Ecclesia, egressos esse. Insuper quamvis omnes fere Scripturæ libros citet, libros tamen Machabæorum, librum Judith, ac librum Esther nunquam allegat. Sæpe etiam dum loca e Scriptura, aliisve libris affert, auctorum, aut librorum, unde desumpta sunt, nomina reticet. Quod vero majore videtur animadversione dignum, Arianos quidem, Macedonianos, ac Eunomianos nominat, sed Semiarianorum, Anomæorum, aliisque similibus nuncupationibus nunquam utitur, etsi hujusmodi vocabula quarto etiam Ecclesiæ sæculo invaluerint, ut ex Epiphanio constat, aliisque Patribus. Postremo Aetii, Apollinarii, Marcelli Ancyran nominibus parcat; etiamsi enim Aetium quidem pag. 14 confutet, imo ejus verba afferat; Apollinarii vero hæresim memoret pagg. 393 et 396; ac Marcellum refellat, ut verisimile est, libro I, cap. 31; Aetii tamen, Apollinarii ac Marcelli nomina ne semel quidem commemorat.

Ita quidem theologus noster se gessit. Quia vero Didymus? Nonne simili his quoque modo? Imo eodem prorsus, ni fallor. Ne ipse quidem Joannis testimonium, *Tres sunt et cætera*, unquam affert neque in *Enarrationibus in primam ipsius Joannis Epistolam*; neque in libro *De Spiritu sancto*, nec alibi. Id autem ex eo factum non dubito, quod in Alexandrinis Bibliorum exemplaribus textus ille desideraretur: cum Arianis ne ab Athanasio quidem unquam objectus sit, nec in Alexandrino, qui superest, codice legatur. Nullius quoque synodi mentionem ullam facit Didymus; satius, ut opinor, esse ducens e Scripturis, quarum auctoritatem agnoscebant hæretici, quam ex synodis, quas illi despiciebant, argumentari. Hanc item ob causam, ni fallor, ne traditionem quidem magnopere usquam urget, sed obiter tantum eam attingit: ut cum initio libri *De Spiritu sancto* sic loquitur: *Hæc de Spiritu sancto jactitant, quæ neque in Scripturis lecta, neque a quoquam ecclesiasticorum veterum usurpata sunt.* Veterum enim Patrum testimonia illis obiectare supervacaneum fuisset, quod alios præter Arium, Eunomium, ac Macedonium ne audire quidem volebant, ut ait theologus noster pag. 260, quique cum suas opiniones fidei Patrum doctrinæque contrarias esse non ignorarent, Catholicos ad Scripturam solam provocabant, ut multis post sæculis nefarii apostatæ fecerunt Lu-

¹⁸ I Joan. v, 7 sqq.

therus atque Calvinus : nondum enim cuiquam A intoleranda illa atque absurdissima opinio in mentem venerat, ut Patres Nicæno concilio vetustiores de Filii, aut Spiritus sancti divinitate non ita sensissent, quemadmodum catholica sensit Ecclesia.

Libros vero Machabæorum, Judith, et Esther ne Didymus quidem in ullo ex editis operibus allegat, quod sciam : sive quod nulla ipsi eos citandi occasio oblata sit, sive quod illos, utpote historicos, nec memoriæ mandasset, neque commentariis illustrasset.

Quod demum pertinet ad reliquas omissiones, Didymus quoque sæpius testimonia profert, quin libros, aut auctores, unde desumpta sunt, nominet. Cumque edita hactenus illius opera aut legerim olim, aut saltem percurrerim fere omnia, Semiariarum, Anomæorumque denominationes, atque Aetii, Apollinarij, ac Marcelli nomina nunquam in iis reperire me memini, etiamsi horum omnium hæreses commemoret. Jure igitur ac merito concludere jam licet, maximam esse vel in omissionibus inter utrumque theologum similitudinem.

Fateor equidem, argumentum ex ethnicorum scriptis, maximeque ex iis quæ Orpheo, ac Mercurio Trismegisto tribuebantur, deductum obijci a theologo nostro adversariis, a Didymo autem in libro *De Spiritu sancto* prorsus prætermitti. At Didymus ibi non ethnicos confutat, sed hæreticos duntaxat, a quibus Orphei ac Mercurij auctoritas nihili fiebat. Theologus autem noster ethnicos etiam redarguere voluit, ut manifesto patet ex cap. 24 C tertijs libri. Hi vero Orphei, Mercurijque opera tanti faciebant, ut Theon Alexandrinus, qui Didymi ætate floruit Alexandria, ea publice interpretatus sit, quemadmodum pag. 301 dictum est.

[XXXIII] CAP. XXIV. *Nihil in theologo nostro reperitur quod Didymo non conveniat.*

Postremo ne illud quidem exigui momenti est, quod de theologo nostro post diuturnam considerationem vere affirmare posse mihi videor, nihil admodum in eo esse, quod in Didymum optime non quadret. Sic se res habet, benigne lector. Nullus in hoc opere auctor citatur, aut nominatur recentior Didymo; nulla commemoratur hæresis, quæ illum non præcesserit; nullum ex catholicis dogmatibus inculcatur, quod alij Patres aut vetustiores, aut suppres non inculcarint; nullus liber laudatur ut canonicus, quem alij ex Alexandrinis potissimum Patribus ut talem antea non allegassent; nulla tandem in eo reperitur dictio, nulla sententia, quæ Didymi ætati, moribus, stylo, doctrinæ perapposita non sit.

Ac ne illud quidem alienum a proposito nostro est, quod vix unum operis apographum supersit; opus vero ipsum nullus ex Græcis mediæ ævi scriptoribus, iis præsertim qui post Justiniani tempora scripserunt, commemoraverit. Nec enim ullam hujus rei probabiliorem causam excogitare licet, nisi quod ejus auctor Didymus male ob Origenisnum

A audiret. Eadem namque ex causa iactum est, ni fallor, ut *Enarrationum* quoque in *Epistolas catholicas*, ac libri *adversus Manichæos*, quamvis orthodoxam doctrinam continentis, unicum exemplar ms. repertum sit, ex quo imprimerentur; Græcus vero textus cum libri *De Spiritu sancto*, tum *Enarrationum* omnino interierit, ut videtur. Adeo scilicet monachi, atque amanuenses ab iis abhorrebant, qui de violata fide suspecti essent, aut damnati, ut ipsorum opera vel nullo errore infecta exscribere, aut exscribenda curare detrectarent. Hinc factum igitur puto, ut cum aliorum plurimorum, quos enumerare necesse non est, tum etiam Didymi opera aut interierint, aut plerisque ignota fuerint : adeo ut Ægyptius scriptor Cosmas Indicopleustes, p. 483 a me allegatus, manifesto indicet sibi ignotas fuisse Ægyptij nostri theologi *Enarrationes*, cum ait, *neminem ex iis, qui in divinas Scripturas commentaria ediderunt, catholicarum Epistolarum ullam rationem habuisse*. Quinimo Photius ipse, etsi non minori esset eruditione quam improbitate, nullum in *Bibliotheca* ex tam multis Didymi operibus memoravit; in libro autem primo *adversus Manichæos* plures quidem enumerat qui contra eos hæreticos scripserant, Didymum vero prætermittit

CAP. XXV. *Conclusio.*

Atque hæc potissimum sunt quæ pro sententia mea adferenda censui. Nihil itaque aliud nunc reliquum est, nisi ut duo tandem ex his, quæ hactenus dixi, colligam argumenta, quæ quantam vim habeant, lectoris erit judicare. Primum est hujusmodi, sicut initio diximus. Fieri non potest, ut alius a Didymo sit auctor ille, in quo summam cum Didymo quoad omnia similitudinem deprehendimus. Talis autem est theologus noster, ut ostensum fuit. Non est igitur alius a Didymo. Alterum sic se habet. Didymo tribuendam est hoc opus, si nullus omnino, præter Didymum, inveniat Ægyptius theologus, in quem ea, quæ superius recensui, conveniant universa. Atqui nullum alium reperiet, ni fallor, qui rem hanc attentius examinare voluerit, ac singulos ex Ægyptiis, Alexandrinisve Patribus cum theologo nostro conferre. Didymi ergo esse non immerito affirmamus tres hosce *De Trinitate* libros. Quod erat ostendendum.

CAPUT POSTREMUM. *Nonnulla indicantur quæ obijci nobis possunt.*

Libro itaque huic finem tandem imponam, humanissime lector. Quæcunque enim sententiæ meæ obijci posse suspicatus sum, quantumvis levia, universa aut in secundo libro ad trutinam revocaturi sumus, aut alibi jam diluimus; pagina nempe 18, 94, 124, 238 et 356. Quæ tamen in *Litteraria cphemeride Parisina* objecta fuerunt, seorsum commemoranda hic sunt, [XXXIV] non cum reliquis permiscenda, ne adversarium videar parvi facere : sed paucis verbis me expediam, quod et alias his quoque occurrerim, et ad finem jam properet oratio.

Sunt ergo hujusmodi. I. Didymus a Socrate ἑλλόγιμος, id est *eloquens* dictus est; theologus vero noster non est ejusmodi. II. Deum vocat auctor iste ἀμεγέθης, et ἀνεξέστος, hoc est *magnitudinis expertem ac formæ*. At Petri Lombardi est isthæc locutio, aut alterius cujusdam theologi Lombardo supparis. III. Vocabulum ἀνεξέστης, quod hic auctor adhibet, unum est ex iis, quæ multo post Didymi ætatem cuderunt scholastici; significat enim *nonvoluntatem*, seu *notantatem*. IV. Didymus ἐν πάσῃ παιδεύσει, id est *in omni doctrina*, versatus erat, teste Socrate; theologus vero hicce ne geographiæ quidem elementa norat: Golgotham enim montem *terræ centrum* vocat. Denique cum Orpheum, Mercurium Trismegistum, Pindarum, aliosque ethnicos alleget, et quidem de sacrosancto Trinitatis mysterio disputans,

A videtur esse monachus aliquis mediæ ævi; nec enim ita se gessisset ullus ex Patribus quarti sæculi. Ita ille. Primum autem argumentum solutum est paulo ante. Alterum infirmum esse patet: vocabulum enim ἀμεγέθης alia quidem, imo contraria significatione a Longino in libro *Περὶ ὕψους* adhibitum fuerat, eodem autem, quo in hisce *De Trinitate* libris, sensu usurpatum fuisse etiam a Didymo jam ostendimus superius cap. 12, itemque pag. 39, 84, 112. Tertium paulo superius diluimus cap. 8, et pag. 131, et rursus pag. 148; quartum, pag. 33; quintum denique, pag. 69, atque in notis ad 27 caput secundi libri. Lege, quæso, omnia hæc quæ indicavi loca; apparebit enim, ut confido, rationibus ab adversario allatis non infirmari sententiam meam, B sed confirmari.

LIBER SECUNDUS.

DE DIDYMI PLACITIS ATOUE OPINIONIBUS.

Quoniam trium, quos in lucem nunc primum edimus, librorum auctorem fuisse Didymum, satis, nisi mea me fallit opinio, superiore libro ostensum fuit; de hujus viri placitis parumper nunc loqui operæ pretium esse existimo, Franciscæ Carafa præsul amplissime, ac proposito meo summo opere consentaneum. Etsi enim plures de ipsius vita, scriptisque egerint perdiligenter, nemo tamen hactenus, quem norim, illius opiniones satis accurate persecutus est. Itaque ipse priora illa omittens, de postremis hisce duntaxat agam, non quod arbitrer tuto nos ubique jam posse incedere, ac veluti pedem figere (pleraque enim alia theologi hujusce opera ex quibus major posset lux affulgere, interciderunt), sed quod nova afferre posse mihi videar, eaque tibi veritatis amantissimo non omnino injucunda fore confidam. Ita enim his de rebus scribere animus est, ut Didymo generatim nec favere certum sit, neque adversari, sed illa tantummodo, quæ vera mihi, aut verisimiliora videbuntur, breviter proponere, atque amplecti; quæ autem obscuriora fuerint, atque incerta, in medio relinquere. Ac ne multis te verbis inutiliter nunc detineam, exordior statim in hunc modum.

CAP. I. De levioribus Jacobi Basnagii in Didymum accusationibus.

Plurima Didymum in *Enarrationibus*, atque in libro *adv. Manichæos*, veritati minus consentanea docuisse, affirmat homo heterodoxus Jacobus Basnagius tomo I *Lectionum antiquarum* Canisii, pag. 199, ubi ea omnia commemorat, ob quæ merito ipsum redargui posse arbitratur. Cum autem hujusmodi accusationum aliæ leviores sint, graviore alia; de

levioribus nunc breviter dicam, de gravioribus fusius in posterum.

Primo igitur sic eum accusat. *Nescio quos, inquit, evangelistas carpit in I Joan. [XXXV] quasi antiquæ legi nimis addicti præcepta nova repudiarent.* Sed equidem miror, ut dicam id quod res est Didymo talia objici. Affert ibi Didymus ipse hæc Epistolæ, quam explanat, verba: *Charissimi, non novum mandatum scribo vobis* ¹⁷, etc. Tum ea sic explicare aggreditur: *Quia forte derogabant aliqui evangelistæ tunc doctrinæ, tanquam heri et nuper inceptæ, docet quia mandatum scribit non tunc primitus hominibus datum.* Quis porro non videt, vocabulum, *evangelistæ*, non esse hic nominativum pluralem casum (pudet me, lector, ad grammatica te revocare), sed esse genitivum singularem, quo Joannes ipse Epistolæ illius auctor designatur?

Ait secundo Basnagius: *Homines praves, et jam æterno damnatos supplicio poenitentiam olim acturos, ut et dæmonas, credidit.* Quinimo de conversione diaboli, quasi jam facta, loqui videtur (in *Ep. Judæ*, p. 88): *Ostenditur enim ex communi sensu, quem habemus de cunctis animabus, quoniam cum sint liberi arbitrii, et conversio sit facta diaboli, quod non sit malus.* Sed hic quoque te miror, Basnagi, nec vocabulum *conversio* intellexisse, et, quod pejus est, Didymi verba tam infideliter proferre. Ea sic se habent: *Nec est diabolus terrena substantia; habuit enim aliquando divinam gloriam, et sanctam Dei scientiam, licet conversus de magnitudine tanta ceciderit. Ostenditur itaque ex communi sensu, quem habemus de cunctis rationalibus, quoniam, cum sint liberi arbitrii, et conversio sit*

¹⁷ I Joan. II, 7.

facta diaboli, natura non malus est. Cur, quæso, addita vocula quod sententiam omnem perturbasti, atque in Latinam Didymeum *Enarrationum* interpretationem, quæ satis cæteroque per se inelegans est, novum barbarismum inexisti? Cur loco vocis *rationalibus*, quæ naturas ratione non destitutas denotat, subrogas vocem *animabus*? Cur denique vocabulum, *natura*, quod nullo modo omittendum erat, omisisti? Falsum sane est, *diabolum non esse malum*: sed verum est, *diabolum non esse natura malum*. Illud falso tribuis Didymo; hoc vere dixit Didymus: eo enim sensu negat diabolum esse *natura malum*, quo *natura malum* enim dicebant Manichæi, quos ibi refellit theologus noster: ita scilicet vult ipsum esse malum, ut ex electione malus factus sit, non ex necessitate naturæ suæ sit malus.

Quod vero spectat ad diaboli conversionem, rectissime eam admisit Didymus cum in allato loco, tum in opere, quod nunc edo, pag. 150 et sequenti, tum demum in libro *De Spiritu sancto*, num. 12 et alibi. Nec enim *converso*, quam Græce *τροπήν* dicit Didymus, *pœnitentiam* tantummodo significat, ut tu putas, quod veteres Patres aut non legeris, aut non intellexeris; sed quamcumque animi, aut voluntatis mutationem, sive mala fiat ex bona, seu vicissim bona efficiatur ex mala. Nihil ergo aliud vult ibi Didymus, nisi diabolum non esse conditum malum, sed prius fuisse bonum, tum factum esse malum, ideoque non necessario, sed libere.

Tertio Didymum reprehendit Basnagius hisce verbis: « Judam optimum fuisse cum eligeretur a Christo, sed postea a recto tramite deviasse probabat ex eo, quod Christus miserit oves inter lupos. Judæi enim fuerunt illi rapaces lupi; oves vero apostoli: Judas fuit ovis; debuit igitur inter bonos recenseri. » Ita Basnagius. Verum quo melius intelligamus, si fieri potest, quid sit id quod ei non probatur, Didymi verba exscribenda sunt. Is ergo libro *adv. Manichæos*, cap. 11, sic loquitur: « Et de Juda scriptum est, quod esset filius perditionis. Sic enim Dominus de eo dixit: *Nemo ex discipulis meis perit, nisi filius perditionis* ¹⁸. Eum vocavit *filium perditionis*, quia fecit quæ digna interitu erant: non enim cum erat unus ex apostolis, et una cum illis ministrabat Salvatori, talis erat; sed cum factus est proditor Filii Dei, et Magistri, amans argentum perditionis. Et quia non erat natura malus, pariter cum aliis discipulis omnibus audivit: *Ecce ego mitto vos tanquam oves in medio luporum* ¹⁹. Si lupos dicit eos qui peccant; oves vero eos, qui virtuti operam navant; Judas autem natura malus erat, non erat ovis Christi, quia non est aptus ad vacandum virtuti qui natura malus est. » Amabo te, Basnagi, quid his in verbis reprehensione dignum putas? Si illud crimini vertis Didymo, quod dixerit, Judam [XXXVI] fuisse bonum, cum erat unus ex apostolis, et antequam Dominum proderet; id dixisse Di-

dymum non modo non inficior, sed et addo, his id ab eo affirmari in his etiam *De Trinitate libris*, pag. 187, et segm. 67, seu pag. 181, not. Tuum ergo erit ostendere, id falso dici: ego sane qua ratione probare hoc possis, non video. Sin autem Didymi non sententiam redarguis, sed ratiocinationem, id redarguis quod non intelligis. Nec enim argumentatur, ut tu putas, Didymus ad hunc modum. Judas erat ovis Christi: ergo non erat malus. Sed hoc pacto. Judas erat ovis Christi: ergo non erat natura malus, sensu Manichæo; sed factus est postea malus ex mutatione liberæ voluntatis. Quæ argumentatio ab eo tantum despicitur potest, qui Manichæorum systema ignoret. Id autem nunc exponere meum non est.

Quarto Didymum ita carpit Basnagius. « Inter eas sententias, quas nempe ex Didymo affert S. Maximus, legitur una vix admittenda, quam tamen Maximus sibi propriam facit: *Peccata non ex voluntate, lex condonat, et Deus pene despiciat, ut qui sit clemens ac misericors, nec vel eorum, quæ voluntaria sunt, immitis ultor existat.* » Hactenus Basnagius. Ego vero antequam dico quid sentiam, Græca Didymi verba profero e Maximi sermone 55, pag. 660. Τὰ μὲν ἀκούσια ἀμαρτήματα, inquit, καὶ νόμος συγχωρεῖ, καὶ Θεὸς παρορᾷ φιλόανθρωπος ὢν καὶ οὐκ ἀπηνής καὶ τῶν ἐκούσιων.... Reliqua desiderantur. Eandem autem sententiam eodem modo affert ex Didymo Joannes Damascenus in *Parallelis*, tit. 21, pag. 520, nisi quod pro adjectivo ἐκούσιων legitur ibi adverbium ἐκούσιως, id est *voluntarie*.

His præmissis, fateor equidem consuevisse Didymum divinam clementiam valde extollere, ut ex his etiam *De Trinitate libris* cognosci potest. Sed allatam a Maximo sententiam jure posse reprehendi inficias eo. Dñs nempe ipsa habet partes. Prima quidem sic ad verbum convertenda est: *Involuntaria quidem peccata, et lex condonat, et Deus dissimulat, cum sit benignus, non crudelis.* At quis ob hæc Didymum insimulet? cum de peccatis loquatur, quæ sint simpliciter involuntaria, non de iis quæ theologi appellant *voluntaria in causa*. Quod vero attinet ad alteram sententiæ partem, quis eam aut probare ausit, aut improbare, cum sit mutila et sensu carens? Combellisius quidem, cujus translatione utitur Basnagius, ita sententiam perfecit ut ipsi placuit. Possem ego eodem jure aliter eam complere, ac legere, exempli gratia: Καὶ τῶν ἐκούσιων τιμωρὲς ἐστί, id est, *et voluntariorum vindex est*. Sed quidquid sit id quod suppleri oporteat, illud pro certo habere posse mihi videor, cum hæc Didymi sententia Maximo ac Damasceno, quos integram legisse verisimile est, probata fuerit, haud magui referre si non probatur Basnagio. Sed ab hisce jam tritis expediti ad graviora transeamus, reliquas Basnagii in Didymum accusationes memoraturi suo loco.

¹⁸ Joan. xvii, 12. ¹⁹ Matth. x, 16.

CAP. II. De visibilitate Dei.

Deum a beatis mentibus cum angelicis, tum humanis, per lumen gloriæ intuitive conspici; eorum vero animabus, qui purgatione non indigeant, huiusmodi visionem ante extremum iudicii diem concedi: duo sunt catholicae Ecclesiae dogmata, de quibus quid tradiderit Didymus, videndum est.

Quod spectat ad primum, non ea nunc rursus persequar, quæ copiose alias dixi in epistola ad clariss. præsulem Joann. Archintum: sed quæcunque in Didymo notavi, ad novem capita revocans, paucis rem expedio. I. Deum a nulla creata intelligentia comprehendi posse docet in *Enarrationibus* in Ep. I Joann. cap. 1, et libro I *De Trin.* pag. 26, et alibi. II. Stultissimos Eunomianos fuisse confutat *Enarratione* in Ep. I Joann. cap. III, quod se Deum perfecte cognoscere affirmarent. III. Corporeis oculis videri Deum non posse tradit *Enarr. ad cap. IV Ep. I Joannis*, et lib. III *De Trin.* cap. 16. IV. Deum ab Moysæ, Abrahamo, Isaia visum non esse in hac vita, multis verbis probat ad caput IV Epistolæ I Joannis, argumento inde potissimum ducto, quod Deus *sensibiliter* videri nequeat omnino. V. Juxta Didymum aliud est videre, aliud inspicere, etsi nonnunquam alterum sumatur pro altero; et aliud est sensibiliter, aliud intellectualiter [XXXVII] Deum percipere. Sic enim loquitur ad caput I Ep. I Joannis: «Quia vero *inspiciendi* sermo intellectualem significat perceptionem, manifestant etiam hoc illa verba: *Beati mundo corde, quoniam ipsi inspicient Deum* ²⁰. Hæc itaque differentia *videndi* et *inspiciendi* sic maneat, quomodo utraque sunt simul. Nam aliquando intelligibilis inspectio *visionis* voce significatur; ut est illud: «*Qui videt me, videt et Patrem* ²¹,» non quis Patrem quis oculis carnis vidit; quisquis enim est ex Deo, videt Deum.» VI. Deum et in Scripturis vocari ἀόρατον, id est *invisibilem* ²², nec ab ulla creatura sive angelica, sive humana *videri* posse pluries ait: ut lib. I *De Trin.* pag. 26, lib. II, pag. 191, et alibi. Hæc autem catholico sensu ab eo dici, mox apparebit. VII. Manichæorum impiam opinionem refellit ad caput IV Epistolæ I Joannis, quod duos comminiscerentur deos, alterum Veteris Testamenti visibilem, alterum Novi Testamenti invisibilem. VIII. Angelis Filium autem Incarnationem fuisse invisibilem, æque ac Patrem; post Incarnationem vero ab ipsis visum esse docet lib. I *De Trin.* pag. 84, ex Pauli apostoli testimonio. Quæ ita accipienda existimo, ut vidisse dicantur a Didymo angeli Filium incarnatum aut corporeis oculis, aut eo modo quem in citata ad Archintum epistola explicavi. IX. Catholicæ dogmæ tam clare tradit multis in locis, Deum a beatis mentibus videri docens, ut nullus mihi superesse videatur dubitandi locus. Lege, quæso, quæ in hanc rem habet lib. II *De Trin.* pag. 171 et 216, et ad caput III Ep. I Joann-

A nis: sed ea potissimum quæ fuscæ ac locupletissime edisserit ad caput IV ejusdem Epistolæ exponens Joannis verba: *Deum nemo vidit unquam* ²³. Ego enim brevitatibus hæc non affero.

Quod vero ad alterum dogma pertinet, nullum hactenus in Didymo locum me legere memini, ubi perspicue id confirmetur: etsi enim creatas intelligentias cum angelicis, tum humanas haud obscure admittat, quæ beatæ jam sint, quibusque proinde beatificam visionem ab eo tribui credibile sit; haud scio tamen an beatitatem huiusmodi re ipsa in intuitiva Dei visione, qua jam fruuntur, sitam esse dilucide affirmet ullo in loco. Illud tantum scio, nullum mihi ejus opera legenti usque adhuc testimonium occurrisset, quod catholico huic dogmati adversaretur.

B Quocirca nihil aliud restat, nisi ut præcipua, quæ in Didymo notavi loca de justorum statu post mortem, lectori exhibeam. I. Igitur Millenariorum opinionem aperte respuit in *Enarr. ad cap. I Ep. I Petri*. Si ergo in cælis, inquit, fidelibus hæc servatur hereditas, frivola quædam et tepida proferunt aliqui putantes eam se percipere in terrena Ierusalem. Mille annis existimant esse deliciarum præmia proprietate recepturos, et reliqua. II. Omnes qui secundum Christum finiuntur, in Abraham sinum proficisci ait ibidem, et lib. III *De Trinitate* pag. 423.

III. Sinum huiusmodi vocare videtur locum æthereum in fragmento quod exscripsi ex pagina 92 ms. codicis 23 Græci bibliothecæ Venetæ S. Marci titulum hunc præ se ferentis: Ἐκλογαὶ ἐρηνησίων εἰς τὰς Παροιμίας Σολομώντος ἐκ διαφόρων Πατέρων, id est, *Selectæ interpretationes in Parabolis Salomonis ex diversis Patribus excerptæ*. Explicans enim ibi Didymus Salomonis locum, ὅτι εὐθεὶς κατασκηνώσουσι γῆν, id est, *quia recti tentoria figent in terra*, quæ exstant vers. 21 capitis II Proverbiorum, et verba respiciens Christi apud Matthæum inquentis, *Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram* ²⁴, sic loquitur: τὸν πρᾶτον τόπος αἰθέριος ὢν· ὡς πρὸς τὸν ὑπερκαίμενον οὐρανόν· γῆ τῶν οἰκούντων ἐστίν. Ἐν αὐτῇ τοίνυν οἱ πραεῖς κατασκηνώσουσιν· εἰς αὐτὸν προσδεχόμενοι τὸν οὐρανὸν ἐμφανισθῆναι τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ. Μήπω γὰρ τῶν ἐπαγγελιῶν τυγχόντες οὐκ οἰκοῦσιν· ἀλλὰ κατασκηνοῦσιν· id est, *Milium locus cum sit æthereus, respectu superioris cæli, terra est illorum qui ibi habitant. In ipsa ergo mites tentoria figent, expectantes dum in cælo ipso appareant ante faciem Dei: cum enim necdum adepti sint repromissiones, in ea non habitant, sed tentoria habent*. IV. Electos salutem primum, deinde coronam gloriæ consequi docet in libro *De Spiritu sancto* num. 8. V. Eos, qui jam nunc beati sint, admittit in *Enarrationibus ad caput I, vers. 12, Epist. I Petri*, dum ad ea verba, *In quæ concupiscunt angeli prospicere*, hæc scribit: *Non ab re est etiam intelligi de sanctis angelis, et simpliciter cunctis [XXXVIII] beatis*

²⁰ Matth. v, 8.²¹ Joan. XIV, 9.²² I Tim. I, 17.²³ Joan. I, 18.²⁴ Matth. v, 4.

rationalibus hoc dictum, cum omnes appetitum habeant **A** me fallit amor non Didymi, sed veritatis. Quis enim de timore servili perperam sensisse dixerit eum, qui et huiusmodi timorem utilem esse agnoscit, et eum commendat, ac veluti pædagogum, quo ad charitatem ducamur, ipsum habet? qui præterea illum duntaxat pœnæ, et quidem temporalis, timorem, quo quis ab officio deterreatur, explodit? qui demum charitatem timore servili perfectionem, ac præstantiorem ducit? Ad hæc tamen capita rediguntur, ni fallor, quæcunque de servili timore docuit Didymus, aut certe quæ ipse in Didymo hactenus observavi.

Nam primo ejus timoris utilitatem agnoscit in libro *Adversus Manichæos* cap. 17, ubi hæc habet: *Quem enim peccasse pœnitet, ideo pœnitet, ut ab ira in peccantes futura fugiat, non amplius peccando.* **B** Eundem commendat in illa Enarratione, quam carpit memoratus notularum auctor. Nam ad cap. 4, pag. 66, exponens hæc verba: *Si autem initium a nobis, quis finis eorum, qui non credunt Dei Evangelio* ³⁷? Sic loquitur: *Per hoc, certamen, multumque timorem fidelibus inseri, quatenus caute discent judicem, ad quem habere poterunt sine dubie rationem. Hos ergo excitans, ad timorem ejus invitatur, dicens, non credentes divinæ doctrinæ inevitabilem et indeclinabilem suscepturos scilicet ultionem. quam finem eorum nominavit. Timorem [XXXIX] vero hunc quasi pædagogum quemdam, quo ad Dei amorem ducamur, describit in fragmento, quod olim exscripsi ex pag. 92 membranei codicis 25 bibliothecæ Venetæ S. Marci paulo ante commemorati. Etenim Salomonis verba, φοβου δὲ τὸν Κύριον, id est, time autem Dominum, quæ exstant in Prov. III, 7, sic ibi interpretatur: Φόβου τις Κυρίου καταφρονῶν πρὸ τῆς τελείας ἀγάπης τῆς ἐξω βαλλούσης τὸν φόβον, οὐ κτήσεται ταύτην· οὐδὲ φθάσει τὴν τελειότητα μὴ παιδαγωγηθεὶς τῷ φόβῳ κωλύοντι τοῦ κακοῦ τὴν ἐνέργειαν. Μεθ' οὗ ἡ ἀγάπη προσάγει τῷ κρείττονι τε καὶ ἀγαθῷ. Qui Dei timorem, inquit, contemnit, antequam perfectam charitatem habeat, quæ foras mittit timorem, hanc non assequetur; neque ad perfectionem perveniet, nisi timor quasi pædagogus quidam eum a perpetrando malo prohibeat; post timorem vero charitas ad id quod præstantius est **D** [vel, ad Deum], et ad bonum adducit. Respicit autem hic Didymus versiculum 18 cap. IV epist. I Joannis: *Perfecta charitas mittit foras timorem.**

Deinde ubi timorem servilem deprimit Didymus, ibi aut illi charitatem anteposit, ut in libro *De Spiritu sancto*, num. 42, ubi hæc legimus: « Rursum refocillans eos, et consolans, et provocans sperare meliora; quibus loquebatur, ait: *Non enim accepistis iterum spiritum servitutis in timore, id est, non similitudine servorum, metu et terrore pœnarum vos abstinētis a vitiis, quia habetis vobis datum a Patre Spiritum adoptionis, id est Spiritum sanctum.* » Aut de timore loquitur, qui injuste

181

rationalibus hoc dictum, cum omnes appetitum habeant **A** me fallit amor non Didymi, sed veritatis. Quis enim de timore servili perperam sensisse dixerit eum, qui et huiusmodi timorem utilem esse agnoscit, et eum commendat, ac veluti pædagogum, quo ad charitatem ducamur, ipsum habet? qui præterea illum duntaxat pœnæ, et quidem temporalis, timorem, quo quis ab officio deterreatur, explodit? qui demum charitatem timore servili perfectionem, ac præstantiorem ducit? Ad hæc tamen capita rediguntur, ni fallor, quæcunque de servili timore docuit Didymus, aut certe quæ ipse in Didymo hactenus observavi.

Nam primo ejus timoris utilitatem agnoscit in libro *Adversus Manichæos* cap. 17, ubi hæc habet: *Quem enim peccasse pœnitet, ideo pœnitet, ut ab ira in peccantes futura fugiat, non amplius peccando.* **B** Eundem commendat in illa Enarratione, quam carpit memoratus notularum auctor. Nam ad cap. 4, pag. 66, exponens hæc verba: *Si autem initium a nobis, quis finis eorum, qui non credunt Dei Evangelio* ³⁷? Sic loquitur: *Per hoc, certamen, multumque timorem fidelibus inseri, quatenus caute discent judicem, ad quem habere poterunt sine dubie rationem. Hos ergo excitans, ad timorem ejus invitatur, dicens, non credentes divinæ doctrinæ inevitabilem et indeclinabilem suscepturos scilicet ultionem. quam finem eorum nominavit. Timorem [XXXIX] vero hunc quasi pædagogum quemdam, quo ad Dei amorem ducamur, describit in fragmento, quod olim exscripsi ex pag. 92 membranei codicis 25 bibliothecæ Venetæ S. Marci paulo ante commemorati. Etenim Salomonis verba, φοβου δὲ τὸν Κύριον, id est, time autem Dominum, quæ exstant in Prov. III, 7, sic ibi interpretatur: Φόβου τις Κυρίου καταφρονῶν πρὸ τῆς τελείας ἀγάπης τῆς ἐξω βαλλούσης τὸν φόβον, οὐ κτήσεται ταύτην· οὐδὲ φθάσει τὴν τελειότητα μὴ παιδαγωγηθεὶς τῷ φόβῳ κωλύοντι τοῦ κακοῦ τὴν ἐνέργειαν. Μεθ' οὗ ἡ ἀγάπη προσάγει τῷ κρείττονι τε καὶ ἀγαθῷ. Qui Dei timorem, inquit, contemnit, antequam perfectam charitatem habeat, quæ foras mittit timorem, hanc non assequetur; neque ad perfectionem perveniet, nisi timor quasi pædagogus quidam eum a perpetrando malo prohibeat; post timorem vero charitas ad id quod præstantius est **D** [vel, ad Deum], et ad bonum adducit. Respicit autem hic Didymus versiculum 18 cap. IV epist. I Joannis: *Perfecta charitas mittit foras timorem.**

Deinde ubi timorem servilem deprimit Didymus, ibi aut illi charitatem anteposit, ut in libro *De Spiritu sancto*, num. 42, ubi hæc legimus: « Rursum refocillans eos, et consolans, et provocans sperare meliora; quibus loquebatur, ait: *Non enim accepistis iterum spiritum servitutis in timore, id est, non similitudine servorum, metu et terrore pœnarum vos abstinētis a vitiis, quia habetis vobis datum a Patre Spiritum adoptionis, id est Spiritum sanctum.* » Aut de timore loquitur, qui injuste

Cap. III. — De timore servili.

De timore servili non recte sensisse visus est Didymus auctori notularum, quæ Enarrationibus appositæ leguntur in margine Parisinæ, qua utor, editionis *Bibliothecæ Patrum* anno 1644 evulgatæ. Ad caput enim II Epistolæ I Petri pag. 57 hæc adnotavit: *Caute lege: nam videtur damnare timorem pœnæ, seu servilem, tanquam irrationabilem; cum tamen ex se bonus, et utilis sit, eo modo quo S. Thomas exponit 2-2, q. 19, art. 4. Vide concilium Trid. sess. VI, c. 6 et canone 8.* Ita Didymum accusat notularum auctor. Sed plane immerito, nisi meus

³⁵ Philipp. III, 20. ³⁶ Psal. XXVI, 13. ³⁷ I Petr. IV, 17.

ab hominibus injiciatur, ut nos ab officio deterreant. Ita in eadem Enarratione, cui notula illa apposita est, cap. 3, pag. 64, ubi Petri verba: *Cujus estis filia, bene facientes, nec timentes ullam perturbationem*²⁹, explanat in hunc modum: *Invitat mulieres, per bona opera matrem habere Saram, et super omnia consistere, nec habere timorem illum, quem rationabiliter perfecta charitas mittit foras; quoniam pœnæ magis est, non Dei. Hunc enim per omnia divinus interdicit sermo, alicubi quidem dicens: « Quis est, ut timeas hominem mortalem »³⁰; alicubi autem: « Nolite timere eos qui occidunt corpus »³¹; et alia his vicina. Et apud Joannem Damascenum in *Parallelis* pag. 307, ita loquitur idem Didymus: *Fieri non potest, ut qui vere timet Deum, meticulousus sit, cum dictum fuerit: « Præter ipsum ne timeas alium. »**

Quæ cum ita sint, apparet jam, ut reor, rectissime Didymum de timore servili locutum esse. At non ita loquitur, inquit, in loco, quem notularum auctor reprehendit. Antequam respondeam, ac locum ipsum asseram, duo animadvertere necesse est: primo Enarrationes illas esse non modo ineleganter conversas e Græco, verum etiam sive vetusti amanuensis, sive typographorum incuria, sive alia de causa, mendis refertas: hanc itaque a lectore veniam peto, ut eum locum a me non ostentationis causa, sed quod ita necessitas ferat, emendatum afferri patiatur. Deinde sæpe contingere notandum est, ut in vetustis membranarum voces *Deus* ac *Dominus* inter se confundantur, quemadmodum norunt qui in iis versati sunt; imo sæpius factum esse, ut ubi membranæ habebant *Dominus*, typographi impresserint *Deus*, et viceversa: quod compendiaris utriusque vocis scripturas probe a se invicem non secernerent. His adnotatis Didymi locum exscribo. Propositis itaque Petri verbis: *Servi obedite cum omni timore dominis vestris*³², etc., ita loquitur theologus noster: *Non passibilem timorem servos habere præcipit apud dominos; hic enim irrationabilis, et ad irrationabilia constitutus est; sed eum qui cum disciplina, et recta ratione consistit; cujus proprium est reverentia. Qui enim propter Christum et doctrinam ejus Deum (pro Deum puto scriptum fuisse in membranarum dominum, id est herum) timet, cum reverentia ei subjectus est: cum ille qui per (aut barbarus interpret, aut indoctus librarius posuit per pro propter) verbera, aliaque tormenta timet Deum (hic quoque pro Deum legendum puto dominum), passibilem timorem habere videt (pro videt lego videtur). Hac significatione et hic, post alia, utitur ad feminas dicens: « Considerantes vestram in timore castam conversationem »³³. Et frequenter Scriptura hæc de timore tali modo perloquitur. Ita se habet Didymi locus a censore reprehensus. Quid autem censoria virgula dignum insit in his verbis, non video: præsertim cum timorem*

A [XL] dontaxat Didymus improbet passibilem, sive ἐμπασθῆναι, ac de illo timore tantummodo loquatur, quo servi dominos juxta Apostolum timere debent, aut non timere: revera enim non propter verbera, sed propter Christum heros servi timere debent.

CAP. IV. — De hominis spiritu ab anima diverso.

Didymum redarguit Gennadius in libro *De ecclesiasticis dogmatibus*, quod tertium in substantia hominis spiritum admiserit: sed spiritus, inquit, ipsa est anima, pro spiritali natura, vel pro eo quod spiret in corpore, spiritus appellatus. Reipsa vero etsi cum in libro *Adv. Manichæos*, tum in libro *De Spiritu sancto*, num. 54 docuerit Didymus, vocabulo spiritus animam interdum significari; quin tamen tria ipse in homine distinxerit, corpus, animam et spiritum, dubitari nequit. Ut enim libri in *De Trinitate*, caput 31 prætermittam, ubi sententiam hujusmodi indicat potius, quam amplectitur; apertissime pro ea pugnat in libro *De Spiritu sancto*, num. 54, 55 et 59, eandemque manifesto admittit apud Corderium in Catena ad vers. 14 psalmi I, pag. 1002: etenim in Psalms verbis, *Spiritu principali confirma me*, intelligi posse ait nomine spiritus aut Spiritum sanctum, aut τὸ τοῦ ἀνθρώπου (πνεῦμα) τὸ ἐν αὐτῷ ἕτερον ὃν τῆς τοῦ ἀνθρώπου ψυχῆς, id est hominis spiritum, qui in ipso est, ab hominis anima distinctum.

At sententia hujusmodi non Gennadio solum displicuit, sed et sancto doctore Thomæ, qui in *Explanatione Epistolæ I Pauli ad Thessal.* ad hæc verba³⁴: *Ut integer spiritus vester, et anima, et corpus . . . servetur*, sic loquitur: *Occasione verborum istorum dixerunt quidam, quod in homine aliud est spiritus, et aliud anima; ponentes duas in homine animas: unam quæ animat, aliam quæ ratiocinatur. Et hæc sunt reprobata in Ecclesiasticis dogmatibus. Unde sciendum quod hæc non differunt secundum essentiam, sed secundum potentiam. In anima enim nostra sunt quedam vires, quæ sunt actus corporalium organorum, sicut sunt potentie sensitivæ partis. Aliæ sunt quæ non sunt actus talium organorum, sed sunt abstractæ ab eis, sicut sunt potentie intellectivæ partis: et hæc dicuntur spiritus, quasi immateriales, et separatæ aliquo modo a corpore, in quantum non sunt actus corporis: et dicuntur etiam mens.... In quantum autem animat, dicitur anima, quia hoc est ei proprium. Hactenus S. Thomas.*

Jam vero quamvis huic opinioni Didymum adhæsisse concedamus, quod a nemine, qui sincere agat, negari potest; æquitatis tamen amor ac veritatis id a nobis exposcit, ut nonnulla hic animadvertere ne omittamus, quæ ipsum valeant aliquantulum excusare. Primum enim longissime is abfuit ab illa hæresi, quam Apollinarius eadem fere opinione abusus excogitavit: qui cum in homine tria et ipse distingueret, corpus, animam,

²⁹ I Petr. II, 6. ³⁰ Isa. LI, 12. ³¹ Matth. X, 28. ³² I Petr. II, 18. ³³ I Petr. III, 16. ³⁴ I Thess. V, 23.

et λόγον, id est mentem, seu rationem; duo quidem priora a Verbo assumpta fuisse fatebatur, mente autem Christum caruisse contendebat, ejusque animam λόγον, id est, ratione destitutam appellabat. Atque hanc fortasse Apollinarii sententiam spectabat Michael Glycas, cum in *Quæstionibus Biblicis* necdum editis quæstione 20, pag. 262 codicis Naniani scripsit: Ἡ αἴρεσις ἡ ἐκ τριῶν λέγουσα συγκεῖσθαι τὸν ἄνθρωπον, σώματος δηλονότι, ψυχῆς ἀλόγου, καὶ ψυχῆς νοεράς, id est, hæresis quæ hominem ex tribus rebus coalescere dicit, corpore videlicet, anima rationis experte et anima intelligente.

Deinde sententiam suam clare nusquam explicat Didymus. Nam spiritum quidem hominis a Scriptura sæpius memorari ait, eundemque spiritum tertium quiddam in homine, præter animam et corpus, esse contendit, duobus potissimum Pauli testimoniis innixus, quorum primum in Ep. I ad Thessal. cap. v, vers. 23, sic se habet: *Ut integer spiritus vester, et anima, et corpus...*, servetur; alterum vero in Ep. I ad Cor. cap. ii, vers. 11, exstat, et est hujusmodi: *Quis enim scit hominum ea quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in eo est?* At quid hujusce spiritus vocabulo intelligendum velit, non declarat. Quod si hominem tribus substantiis, corpore, anima rationali, et spiritu, constare [XLI] existimasset, rejicienda profecto hujusmodi opinio foret; sed ita enim sensisse, haud scio an tuto affirmari possit. Potuit enim spiritus nomine animum ab anima rationis experte distinctum intelligere. Quæ si fuit ejus opinio, non videtur tam confidenter improbanda, ut eam improbat Gennadius. Lactantius sane in libro *De opificio Dei* cap. 18, non tam facilem solutu censuit quæstionem, qua quæritur, utrum animus idem sit cum anima. Sequitur, inquit, alia et ipsa inextricabilis quæstio: idemne sit anima, et animus; an vero aliud sit illud, quo vivimus, aliud autem quo sentimus, et sapimus. Non desunt argumenta in utramque partem. Potuit etiam vocabulo spiritus non tertiam quamdam substantiam intelligere Didymus, sed λόγον, id est mentem, aut aliud quiddam ab anima distinctum non ea distinctione, per quam substantia distinguitur a substantia, sed qua modus distinguitur a substantia, seu qua rei modus distinguitur ab ipsa re, cujus est modus.

Verum quæcunque fuerit theologi nostri sententia, eodem quo ipse modo et Augustinus, et Hieronymus locuti sunt. Nam ille quidem in tractatu *De Symbola* tria in homine distinguit, spiritum, animam, et corpus. Hic vero lib. ii *Comment. in Amos* cap. 5, pag. 279, sic loquitur: *«Iste qui creat spiritum;»* quem in hoc loco non Spiritum sanctum, ut hæretici suspiciantur; sed ventum intelligimus, sive spiritum hominis; quia *«nemo scit quæ sunt in homine, nisi spiritus qui in eo est»*...

A vel certe spiritum, animam debemus accipere. Et in *Comment. in Epist. ad Ephes. lib. iii, cap. 4, pag. 632*: *Signati autem sumus Spiritu Dei sancto, ut et spiritus noster et anima imprimantur signaculo Dei.* Et cap. 5 ejusdem libri pag. 648: *Necnon et illud est disserendum, quomodo uni atque eidem dicatur quasi viventi, «Surge qui dormis»²⁵, et quasi mortuo, «Exsurge a mortuis»²⁶. Igitur quia et spiritus est hominis, quem semper in bonam partem scriptum meminimus, et anima, cujus et infirmitates, et mores legimus peccatorum; id quod nunc dicitur, «Surge qui dormis», referatur ad spiritum: et quod sequitur, «Exsurge a mortuis», animæ coaptetur. «Anima enim quæ peccaverit, ipsa morietur»²⁷. Spiritus autem mortem nunquam omnino legimus. Demum in epistola 120, ad Hedibiam, exponens Hieronymus ipse allata Pauli verba: *Ut integer spiritus vester, et anima, et corpus*²⁸, etc., post explosam hæreticorum explicationem, quatuor alias affert interpretationes, atque inter cæteras Didymi etiam opinionem. Illa quidem, quam Hieronymus ipse amplectitur, in eo sita est, ut spiritus nomine Paulus non Spiritum sanctum, ut volebant hæretici, sed Spiritus sancti dona designet. Quam vero Didymus probavit, una est ex tribus, quas hisce verbis exponit sanctus doctor: *Multi simpliciter hunc locum de resurrectione intelligunt; ut et spiritus, et anima, et corpus in adventu Domini integra conserventur.* Alii ex hoc loco triplicem in homine volunt affirmare substantiam: spiritus, quo sentimus; animæ, qua vivimus; corporis, quo incedimus. Sunt qui ex anima tantum, et corpore subsistere hominem disserentes, spiritum in eo tertium non substantiam velint intelligi, sed efficientiam, per quam et mens in nobis, et sensus, et cogitatio, et animus appellantur, et utique non sunt tot substantiæ, quot nomina. Cumque illud eis oppositum fuerit²⁹, *«Benedicite, spiritus et animæ iustorum Domino,»* Scripturam non recipiunt, dicentes eam in Hebraico non haberi. Nos autem in præsentī loco, ut supra diximus, spiritum, qui cum anima et corpore integer conservatur, non substantiam Spiritus sancti, qui non potest interire, sed gratias ejus, donationesque accipimus, quæ nostra vel virtute, vel vitio et accenduntur, et extinguuntur in nobis.*

CAP. V. De processione Spiritus sancti.

Catholice Didymus de processione Spiritus sancti sensisse, quod hunc non a Patre solum, sed et a Filio procedere docuerit, tam certum est quam quod maxime. Quid enim clarius, magisque Photianorum blasphemix contrarium, quam quæ in libro *De Spiritu sancto* hac de re legimus? Numero quidem 54 ejus libri Filium de Spiritu sancto sicloquentem inducit: *Ex Patre [XLII] et me est: hoc enim ipsum quod subsistit, et loquitur, a Patre, et me illi est.* Numero autem 57, sic loquitur: *Neque enim quid aliud est Filius, exceptis his quæ ei dantur a*

²⁵ I Cor. ii, 11. ²⁶ Ephes. v, 14. ²⁷ ibid. ²⁸ Ezech. xviii, 20. ²⁹ I Thess. v, 25. ³⁰ Dan. iii, 86.

Patre; neque alia substantia est Spiritus sancti, A prater id quod datur ei a Filio.

At in libris *De Trinitate*, inquit, sæpius ait Didymus Spiritum sanctum a Patre quidem procedere, in Filio autem aut apud Filium manere. Verum hæc item ut alia ejusdem modi, quæ regerere quis posset, satis jam tractata ac diluta sunt a me in epistola ad præclarissimum præsulem Joannem Archintum. Nempe dum ait Didymus, *Filium manere apud Patrem*, nihil aliud vult, nisi eam indicare, quam theologi vocant divinarum personarum *circuminsessionem*. Idque ex eo etiam confirmare licet, quod libro II, pag. 300, aperte dicat, Spiritum sanctum manere apud Patrem; nec enim apud Patrem ita manet profecto, ut ab ipso Patre non procedat.

CAP. VI. De divina gratia.

Cum ante exortas, damnatasve Pelagianorum ac Semipelagianorum hæreses obierit Didymus, mirum nemini videri debet, si ita caute de divina gratia locutus ubique non sit, ut ii qui post Pelagiana tempora scripserunt. Nimirum nonnulla in eo reperiri candide fateor, quæ si quinto, aut sexto Ecclesiæ sæculo dictata forent, vix ac ne vix quidem a Semipelagianismi labe immunia sincero theologo videri possent. Verum sæpe contingit, ut una eademque locutio non eandem semper vim habeat, ac sententiam, sed diversis temporibus diverso modo accipiat. Quid ergo miremur, si de eo quidem maxime sollicitus semper fuerit Didymus, ut arbitrii libertatem astrueret, eamque ita defenderit, ut divinæ gratiæ necessitatem non semper expresse nominarit, sed lectori aliquando subintelligendam reliquerit; cum ea floruerit tempestate, qua Manichæi quidem libertatem arbitrii de medio tollentes Ecclesiam vexabant, Pelagius vero libertatem arbitrii nimis extollendo, divinæ gratiæ ad bona ac salutaria opera perpetranda necessitatem nondum sustulerat?

Quæ cum ita se habeant, nullus, ut reor, Didymi locus theologo æquitatis amanti talis videbitur, ut persuadere valeat, Didymum erroribus, qui in Pelagio aut in Semipelagianis postea damnati sunt, adhasisse. Ac in his quidem *De Trinitate* libris nihil tale exstare, satis a me ostensum puto cum in epistola, quam paulo ante memoravi, tum in adnotationibus pag. 11 et 270. Quod vero spectat ad alia Didymi opera, id ipsum nunc breviter demonstrandum est. Sed antequam hoc præstem, quatuor proponere placet effata, sive dogmata, quæ ab eo potissimum inculcata animadverti.

Primo nempe docet, fidem esse ex divina gratia, Id aperte tradit cum in libro *De Spiritu sancto*, num. 9 his verbis: *Fidei effectus est particeps, quæ ex Spiritu sancto venit*; tum in loco, quem mox afferam ex pag. 189 catenæ in Joannem. At fidei nomine quis neget designatam ab eo fuisse etiam fidem incipien-

tem, sive initium fidei? Ab eo sane, qui ante scribebat, quam fidem incipientem Semipelagiani a fide adulta, ut sic loquar, secernerent, et hanc, non illam divinæ gratiæ tribuerent, exigere jure non potest, ut apertis verbis dicat, ex divina gratia esse non incipientem modo, sed et provectam fidem.

Secundo docet, gratiam nobiscum cooperari. Nam capite 1 *Enarrationis in Epist. Jacobi*: Qui fruitur, inquit, *corona deliciarum*, et qui habet gratiam Dei cooperantem, *coronam gratiarum* percipit. Similique modo in catena Corderiana ad vers. II psalmi L, pag. 993: *τὴν Θεοῦ συνέργειαν*, id est *Dei cooperationem*, seu gratiam cooperantem, ex qua virtus sit, agnoscit, ut patebit ex verbis mox afferendis.

Terio docet, non viribus nostris, sed divinæ gratiæ tribuendum esse, si non delinquamus. Nam in citato catenæ Corderianæ loco sic loquitur: *Ne, si non delinquerent, propriis viribus, non vero Θεοῦ συνέργειαν*, id est *Dei cooperationi*, virtutem ascriberent. Et capite 5 *Enarrationis in Ep. I Joannis* explicans hæc verba, *Qui natus est ex Deo, servat semetipsum, et malignus non tangit eum*⁴⁰, aperte ait, hominem non solis suis viribus, sed per gratiam servare se a peccato; nam ut custodiæ nostræ divina [XLIII] custodia adjungatur necessarium esse affirmat; sic enim loquitur: *Si quis autem semetipsum servat, orat divinitus custodiri, ut intactus permaneat a maligno. Præceptum namque custodiæ, quæ studio nostro fit, hoc est quod ait: « Custodite cor⁴¹; » et post pauca: « Custodite vos ab idolis⁴². » Custodiæ vero divinæ exemplum est quod ait: « Domine, servabis nos, et custodies nos. » Et illud: « Sub umbra alarum tuarum protege me⁴³. » Et illud: « Pater sancte, custodi eos⁴⁴. »*

Demum omnia omnino opera, quæ ad salutem conferant, ideoque etiam initium fidei, ex divina gratia esse pluribus in locis asseverat. Ita in Corderiana catena ad vers. 20 psalmi xciii pag. 936: *Curam*, inquit, *nostris habes, Domine. Unde si quid adest nobis boni, scimus id ipsum, quantumcunque est, a te etiam exsistere*. Et lib. II *De Trin.* pag. 167 hæc habet: *Quod nempe sine Spiritus sancti adventu nulla nobis ad Deum sit vis aut spes*. Et pag. 282 affirmat, *nullum creaturam bonum habere sine Spiritu sancto*. Ac demum in libro *De Spiritu sancto* num. 44, hæc dictavit: *Dominus videlicet noster, atque Salvator infert nobis secundum misericordiam suam omnia quæ nos provehant ad salutem*. Quis ergo inficetur jam recte Didymum de necessitate divinæ gratiæ sensisse? Videndum tamen adhuc est quænam ipsi exprobrari posse videantur, aut exprobrata jam fuerint ab aliquibus. Quatuor autem, si fallor, hæc potissimum sunt.

Primum exstat in catena in Joannem pag. 189, ubi explicans Domini verba, *Omnis qui audit a Patre, et didicit, venit ad me*, quæ in Joanne exstant cap. VI, vers. 45, sic loquitur: *Κατ' εἰκόνα καὶ*

⁴⁰ I Joan. v, 18. ⁴¹ Prov. iv, 23. ⁴² Ezech. xiv, 6. ⁴³ Psal. xi, 8. ⁴⁴ Joan. xvii, 11.

ὁμοίωσιν, καὶ αὐτὸ τοῦτο [legendum fortasse, καὶ αὐτὸ τοῦτο] λογικοῦ γενομένου τοῦ ἀνθρώπου, ἐν-
εσπαρμέναι εἰσὶν αὐτῷ ὑπὸ Θεοῦ αἱ περὶ ἐκτακτικῶν
πράξεων ἐννοίαι, ἀλλὰ καὶ τῆς γνώσεως τῆς ἀλη-
θείας. Ὁ τοῦτον κατὰ τὰς κοινὰς ἐννοίας ἀκούσας,
καὶ μαθὼν παρὰ τοῦ Πατρὸς, ἐρχεται διὰ πίστεως
πρὸς τὸν Κύριον. Quæ sic vertit interpres: *Ad ima-
ginem ac similitudinem suam efformato, atque hoc
ipso ratione prædito homini, quasi semina quædam,
ac rerum recte gerendarum dictamina indita sunt a
Deo, cognitionisque veritatis. Quisquis igitur commu-
nes illos instinctus audit, ac discit a Patre, per fidem
ad Christum venit.* Ita interpres: qui vocem ἐν-
νοιαὶ cur. verterit primum dictamina, deinde instin-
ctus, ignoro: ea enim *notiones*, sive, ut vulgo lo-
quuntur philosophi, *ideas* designat. Ac ne illud
quidem scio, cur voculam κατὰ, id est *juxta*, se-
cundo loco omiserit in Latina interpretatione. Di-
dymi ergo locum ad verbum imprimi reddemus:
nec enim æquum est, ut ea translatione utamur,
quæ Didymi mentem accurate non referat. Cum
juxta imaginem, et similitudinem factus sit homo,
atque hoc ipso rationalis factus sit, insertæ sunt ipsi
a Deo *notiones de laudabilibus actionibus*, imo et de
cognitione veritatis. Qui ergo *juxta communes notio-
nes* « *audivit, et didicit a Patre, venit* » per fidem ad
Dominum. » Jam vero in his verbis nihil esse con-
tendo, quod orthodoxum non sit: nec enim ait:
*Communes tantum recti bonique notiones sufficiunt
ut quis veniat ad Dominum*: sed ait, illos per fidem
venire ad Dominum, qui non modo *juxta commu-
nes notiones audiverint*, sed etiam *didicerint a Pa-
tre*: hisce autem verbis divinam gratiam cum a
Christo Domino in citato loco, ut docet Augusti-
nus, tum a Didymo hic significari dubitandum non
est. Quod ut manifestius appareat, legenda sunt quæ
scripsit in lib. *De Spiritu sancto* num. 31; ibi enim
divinæ gratiæ tribuendum esse docet, quod quis
fiat *docibilis Dei*, id est, a Patre audiat, et discat.
Quod vero attinet ad communes recti verique no-
tiones homini a Deo insertas, quas admittit Didy-
mus, viderint alii, utrum innatæ dicendæ sint,
necne: ego illud tantum addo, eas cum ab aliis
Patribus agnosci, tum etiam a Prospero divinæ
gratiæ propugnator gravissimo, qui ait: *Genitam
vobiscum agnoscite legem.*

Alter theologi nostri locus exstat in fragmentis
a Christophoro Wolfio evulgatis, ad cap. v vers.
32. Exponit enim ibi hæc Actorum verba, *Et
spiritus sanctus, quem dedit Deus obedientibus
sibi*¹⁸, in hunc modum: *Non solum in hoc, in-
quit, sed et aliis Scripturæ locis significatur, Spi-
ritum sanctum dari, si nos ipsi occasionem et causam
illiud accipiendi suppeditemus. Obedire enim Deo est
res arbitrii nostri, sicut et credere, quibus scilicet
convenienter Spiritus sanctus datus est, tan-
quam donis [XLIV] gratiæ ejus affectis. His affine
est illud: « Dabit Spiritum sanctum petentibus ab*

A ipso¹⁹. » Pelagianismum autem redolere videntur hæc
Wolfio. Ac revera si denotarent posse hominem sine
gratiæ auxilio mereri ut accipiat Spiritum san-
ctum, aut ullam gratiam, Pelagiana sine dubio fo-
rent. Sed hanc esse Didymi verborum sententiam,
non concedo. Imo cum ab eo dictata sint, quem
constat sæpius docuisse, fidem esse ex gratia, nul-
lumque bonum, quo provehamur ad salutem, nobis
esse sine gratia; et insuper ab eo qui illud perpetuo
spectavit, dum Scripturas explanabat, ut Manichæos
refelleret, ac nullam esse rationalem creaturam
natura, ac necessario malam, capta undecunque
posset occasione, demonstraret; idcirco nihil aliud
hic eum voluisse crediderim, nisi libertatem homi-
nis Deo obtemperantis, divinamque gratiam non
respuentis astruere: de eo autem nequaquam Di-
dymum cogitasse, ut gratiæ salutaria opera præve-
nientis necessitatem excluderet.

Quid? quod locus, de quo agimus, paulo per-
plexior videtur, ut dubitare non temere liceat, an
revera ita dictaverit Didymus, ut legit Wolfius.
Græca enim sic legit: Τὸ γὰρ προαιρετικὸν Θεῷ προαι-
ρετικόν, ὡς περ τὸ πιστεύειν, οἷς κατὰ ἀναλογίαν
δίδεται τὸ Πνεῦμα, τοῖς τῶν χαρισμάτων αὐτοῦ τυγ-
χάνουσιν. Quæ ad verbum conversa sic sonant: *Nam
obedire Deo, voluntarium est [seu, liberum est], sic-
ut et credere, iis quibus juxta analogiam datus est
Spiritus, qui dona ipsius consequuntur.* Cum vero
pigeat me in grammatico vocum examine tempus
terere, missum hoc faciens sic argumentor. Aut
lectio, quam Wolfius exhibet, mendosa est, aut ge-
nuina. Si mendosam quis eam esse reponat, tan-
diu ergo incerta est Didymi hoc in loco sententia
ac mens, quandiu non constat, quomodo emendan-
dus sit iste locus. Sin autem genuinam esse dixe-
ris, ea duntaxat Didymi verbis interpretatio adhi-
benda est, quam ferre possunt. Vocula ergo οἷς,
id est *iis quibus*, referenda est ad dictionem προαι-
ρετικόν, id est *liberum*; nec enim referri potest ad
verbum πιστεύειν, id est *credere*: alioquin non de
fide theologica qua credimus in Deum, loqueretur
Didymus, sed de fide quam habemus viris gratia
sanctificante donatis: quod est absurdum. At si
vox οἷς referenda est ad vocem προαιρετικόν, quis
non videt, Didymi verba a qualibet Pelagianismi
suspicionem immunia esse? Loci enim sententia hæc
est: *lis liberum esse Deo obedire, et credere, qui
Spiritus sancti dona consequantur.*

Supervacaneum vero foret in aliis hujus modi lo-
cis explicandis immorari, in quibus ait Didymus,
Spiritus sanctum illis conferri, aut in illis habi-
tare, qui digni adventu ejus exstiterint, ut loquitur
num. 28 libri *De Spiritu sancto*, quive se dignos
ejus munere præparaverint, ut ait ibidem num. 37.
His enim formulis, quas non raro etiam in libris
De Trinitate habet, perspicuum est dignos eos dici
adventu Spiritus sancti, qui præcedentes gratias non
respuerint, sed divina adjuvante gratia a vitiis

¹⁸ Act. v, 32. ¹⁹ Luc. xi, 13.

liberati sint. *His enim tantummodo Spiritus sanctus inseritur*, inquit ipse num. 49 ejusdem libri *De Spiritu sancto*, qui vitiis derelictis, virtutum sectantur chorum, et juxta eas, et per eas in fide Christi victitant.

Tertius locus exstat libro 1 *De Trin.* pag. 51. *Creatura*, inquit, *per participationem habet bonitatem*, imitatione exprimens pro suis ipsius viribus, si ita loqui fas est, innatam, et perfectam Dei bonitatem, et per hanc salva facta. Verum non casu, sed consulto addit Didymus: *per hanc* (Dei bonitatem) *salva facta*, et, si ita loqui fas est. Vires ergo humanæ quas memorat, non sunt mere naturales, sed cum divina gratia cooperantes. Quo sensu in libro etiam *De Spiritu sancto* num. 22, ait: *Cum autem Filius imago sit Dei invisibilis, et forma substantiæ ejus; quicumque ad hanc imaginem, vel formam imaginantur atque formantur, adducuntur in similitudinem Dei, juxta vires tamen humani profectus, istiusmodi formam et imaginem consequentes.* Cæterum verba hæc, pro suis ipsius viribus; et, juxta vires humani profectus, æque valere opinor, atque ista, quantum homini possibile est.

Postremus locus exstat in *Enarrationibus ad cap. 1 Epist. 1 Petri*. Ibi verba Petri, ⁴⁷ *Electis.... secundum præscientiam Dei Patris*, sic explicat: *«His concordant quæ a Paulo dicta sunt ita: Sicut [XLV] elegit nos in ipso ante originem mundi esse sanctos et immaculatos coram eo in dilectione, prædestinans nos in adoptionem filiorum»*⁴⁸. Licet enim quidam dicant, quoniam semper, et ante mundum, rationabilium natura sit; verumtamen prævidens Deus fidem, et actus hominum, quæ [legendum puto, qui] aguntur per evangelicam doctrinam, præscienter elegit eos in Christo ante mundi originem, jam tunc prædestinans eos filios esse participio sanctos adoptionis. Præscientia enim nihil aliud est putanda, quam contemplatio futurorum: quæ non est jam præscientia postea, sed scientia, dum ea quæ primitus contemplata sunt, veniunt ad effectum. Licet igitur *secundum præscientiam electi* erant quibus Petrus scribit; verumtamen existentibus eis Petrus loquitur. Abjicit itaque fabulam Manichæorum de naturis et intellectus præsens.

Parum vero hæc arridet censori illi, qui in *Enarrationum* margine breves notas apposuit; arbitratur enim is, ut opinor, aut saltem suspicatur, Didymum hic loqui de prædestinatione quæ subsequatur naturalium meritorum prævisionem, aut saltem de prædestinatione ad gloriam. At, nisi ego fallor, Didymus neque de prædestinatione ad gloriam loquitur, neque de prædestinatione ad gratiam ex prævisis meritis naturalibus: nullam enim neque gloriæ, nec meritorum naturalium mentionem facit; nam sermonem habet de prædestinatione ad gratiam adoptionis, sive sanctificantem, quæ prædestinatio subsequatur præscientiam meritorum per gratiam acquisitorum, fidei nempe potissimum

A et operum salutarium. Ut enim Didymus ipse ait in iisdem *Enarrationibus ad caput 11 Epist. 1 Joannis: Filii Dei sumus jam a præsentis sæculo.... dum constat in nobis, sicut possibile est, in præsentis viæ filiorum adoptio.*

CAP. VII. De apatheia.

Vocabulum ἀπάθεια, quod, spectata ejus origine, impatibilitatem, sive immunitatem a passione significat, post Didymi obitum Catholicis valde suspectum evasit, quod eo Pelagiani turpiter abusi sint. Cum igitur Didymus ipse illud usurpaverit, videamus nunc, utrum pravo an recto sensu id acceperit. Quod priusquam perpendam, animadvertere opus est, tribus præcipue modis eam vocem olim sumptam esse. Nam primo dicitur ἀπαθής, sive impassibilis absolute et simpliciter. Atque hoc sensu Didymus lib. 11 *De Trin.* pag. 211, ait: *Qui vero impassibilis est, Deus est.* In libro autem *De Spiritu sancto* num. 9, vocat Spiritum sanctum impassibilem. Secundo ἀπαθής dicitur ille, qui, ut verbis utar Hieronymi ad Ctesiphontem scribentis, ad virtutum summam cum venerit meditatione, et assidua ipsarum virtutum exercitatione, passiones, seu perturbationes ita de mente extirpaverit, ut nulla fibra radique vitiorum in eo resideat: adeo ut ne in nocte quidem ea patiatur quæ hominum sunt, nec cogitatione vitiorum aliqua titilletur. Hoc sensu quosdam sanctos homines evadere impassibiles, docuerunt Pelagiani. Quo autem illorum absurdior foret opinio, illud etiam aliquando saltem addiderunt, posse hominem solis naturæ viribus ad hujusmodi statum pervenire. His Augustinus in libro *De dono perseverantiæ*, cap. 2, hoc Ecclesiæ dogma opponit: *In quancumque justitia sine qualibuscumque peccatis in hoc corruptibili corpore nemo vivit.* Cum gratia nempe ordinaria, ut ego interpretor. Vemum ἀπάθεια, sive impassibilitas sumitur etiam pro eo statu, inquit Cotelierius tomo 1 *Patrum apostolicorum*, pag. 548, in quo positus vir sanctus, per gratiam Dei minus crebris, minoribusque tentationibus obnoxius est, nec gravioribus peccatis succumbit. Ac sane ἀπάθειαν sic definit S. Maximus centuria 1 *De charitate*, cap. 36, ut sit pacatus animæ status, secundum quem difficulter movetur anima erga malitiam. Sanctus vero Isaacus Syrus, libro 11 *Sermonum*, sermone 34, pag. 200 Naniani codicis eosdem sermones continentis: *Τί ἐστιν, inquit, ἡ ἀπάθεια ἡ ἀνθρωπίνη; Ἀπάθεια οὐ τὸ μὴ αἰσθηθῆναι τῶν παθῶν ἐστιν· ἀλλὰ τὸ μὴ δέξασθαι τὰ πάθη· ἐκ πολλῶν γὰρ καὶ ποικίλων ἀρετῶν ὧν ἐκτέλεσαντο τῶν φανερῶν καὶ κρυπτῶν, ἡσθῆναι αὐτοῖς τὰ πάθη· καὶ οὐ δύνανται εὐχερῶς ἀπαναστῆναι κατὰ τῆς ψυχῆς, i. e. Quid est humana impassibilitas? Impassibilitas [XLVI] non in eo sita est, ut passiones non sentiantur, sed in eo ut passiones non recipiantur: nam ex multis variisque virtutibus cum manifestis, tum occultis, quas acquisiverunt debiles factæ sunt*

⁴⁷ 1 Petr. 1, 4, 2. ⁴⁸ Ephes. 1, 4, 5.

eorum *passiones*, nec possunt istæ contra animam facile *insurgere*. Hoc ferme sensu vulgo intelliguntur Irenæi, Justinī, Clementis Alexandrini, Basilii, et aliorum loca, in quibus Justorum ἀπάθεια memoratur. Ego vero hanc explicationem non solum rejicere non audeo, sed etiam libenter eam amplector, ac illud tantum adjicio, mihi quidem eorum Patrum loca legenti visum esse, ipsos interdum *apatheia* nomine nihil aliud designare voluisse, quam statum illum, in quo aut per baptismum, aut per poenitentiam homo ab omni peccati sorde mundatus sit : adeo ut πάθος non tam *passionem*, quam *peccatum* nonnunquam sonet ; ideoque ἀπαθής aliquando non tam is dicatur, qui *passionis*, aut *passionum*, quam qui *peccati actualis expers* fuerit.

Sed jam tempus est, ut quid hac de re Didymus senserit, inquiramus. Loca igitur, in quibus humanam ἀπάθειαν is commemorat, hac potissimum inveni. Primus occurrit lib. I *De Trin.* pag. 71, ubi affirmat, qui Christi *consortes* sint, eos esse ἀπαθείας [sive *impatibilitatis*] Christi ipsius *participes*. Alter exstat lib. III *De Trin.*, pag. 367, ubi sic loquitur theologus noster : Nos sibi *conformes faciens* (Christus Dominus), in *apatheiam* [sive *invulnerabilitatem*] *transiit*. Tertius legitur in libro *De Sp. S.* num. 41 : Deus autem [codex noster, *Deus enim*] *largitor bonorum spem quam promisit, reddet* [rectius codex noster, *redditi*] in *virtute Spiritus sancti his, qui habent illum ; gaudio* [codex noster : *et gaudio*], *et pace complet eos, qui imperturbatam, et sedatam cogitationem possidentes, lætas habent mentes, et ab omni perturbationum tempestate tranquillæ*.

Verum neque his, nec aliis hujusmodi, si qua sunt in Didymo, ostenditur, eum pravo sensu humanam apatheiam admisisse. Nostræ vero æquitatis est, apatheia vocabulum recto sensu in Didymo, ut in aliis Patribus facimus, interpretari, donec certa proferantur argumenta quæ illum perperam sensisse demonstrent. Nam I, S. Hieronymus et in *Epistola* quidem ad Ctesiphontem, et in *Proæmio* libri quarti in *Jeremiam* plures nominat Pelagianæ apatheia defensores, Origenem, Rufinum, Evagrium, Jovinianum, aliosque ; Didymum tamen nusquam hac de re objurgat, etsi multis aliis in locis, alias ob causas eum accusando, illius nomini non pepercerit. II. Vox ἐμπαθής apud Didymum non hominem denotat *passionibus obnoxium*, sed *passionibus succumbentem*. Dictione igitur contraria ἀπαθής non eum designare putandus est, qui nullis passionibus obnoxius sit, aut nunquam iis succumbat, sed eum qui passionibus succumbere non solet. Quod autem vox ἐμπαθής ita sumatur a Didymo, ostensum a me fuit *pot.* ad pag. 129, idque confirmare licet ex ejus verbis, quæ in *Enarrationibus ad caput III Epistolæ Jacobi* legimus. Pacem, inquit, quam dat (mundus), ad corporeos actus invitat *amatores concupiscentiæ, et passibiles eos facit : Jesus autem vacem præbens,*

A *amicos Dei constituit*. Nec enim dubito, quin ἐμπαθής Græce dixerit Didymus quos Epiphanius Scholasticus, seu quicumque illarum fuerit *Enarrationum* interpretes, vocat *passibiles* ; id est passionibus succumbentes. III. Vox πάθος, id est *passio*, ita accipi videtur a Didymo lib. II *De Trin.*, pag. 129, ut *peccatum* valeat : vox vero ἐμπαθής ita, ut eum significet, qui peccet. Mirum itaque esse non debet, si etiam ἀπαθής eum interpreter, qui per Dei gratiam sanctificantem a peccatis mundatus fuit. IV. Vocabulo ἀφάρπια, quod idem valet atque ἀπάθεια, *virtutem* aliquando denotari docet Didymus in catena in *Psalmos*, quæ exstat in codice Græco XVII Bibliothecæ Venetæ S. Marci ; pagina enim 22 explicans hæc psalmi noni verba, *Infixa sunt gentes in corruptione, quam fecerunt*, sic loquitur : Καὶ μὴν καὶ τῆς ἀρετῆς ἀφάρπια λεγομένης ἐν τῷ · Ἡ χάρις μετὰ τῶν ἀγαπῶντων τὸν Κύριον ἡμῶν ἐν ἀφάρπια · ἡ ἐναντίας ἔχουσα κακία λέγεται· ἀν εἰκότως διαφθορὰ καὶ φθορὰ, id est, *Atqui cum et virtus dicatur incorruptio in illo textu* (Ephes. VI, 24) : « *Gratia cum iis qui diligunt Dominum nostrum in incorruptione ; merito contraria virtuti nequitia dicitur corruptio*. V. Humanam apatheiam stricto sensu acceptam rejectam fuisse a Didymo colligo ex lib. III *De Trin.* pag. 316 ; ab anima enim [XLVII] quæ corpus sibi subiectum teneat, et Dei cogitationibus impleatur, reddi corpus ipsum ἀπαθές non ait, sed ipsam *νῦν* reddere illud *veluti ἀπαθές*. VI. Si singula ex allatis antea Didymi locis expendamus, manifesto apparebit, summum illum virtutum et apatheia apicem, quem ex Hieronymo descripsimus, neulquam ab ipso indicari ; multoque minus posse hominem, Didymi sententia, ad eum statum sine divina gratia pervenire : ubique enim de iis omnibus loquitur, qui gratia sanctificante donati sint.

Denique omnem scrupulum tollit ipse Didymus, dum Pelagianam apatheiam aperte rejicit : nam et in loco, quem attuli pag. 255, docet, *impossibile esse homini vitam ad perfectam legis normam exigere ; et affinia scribit lib. II De Trin.*, pag. 168 et 192.

At Didymus, inquiet quis, libro II *De Trin.*, pag. 255, eos qui baptizantur, ait fieri ἀναμαρτήτους, id est, *impeccabiles*. Sed quis non videt, vocem ἀναμαρτήτος non sumi ibi eo sensu, quem reprehendit Hieronymus in epistola ad Ctesiphontem, nec aliud ibidem significari a Didymo, quam omnia in baptismo peccata deleri ? Alioquin Pelagianam ἀναμαρτήτων tribuisse dicendus esset omnibus baptizatis : quod ne verisimile quidem est.

Quæ cum sic se habeant, immunem a Pelagiano errore fuisse Didymum concludere jam liceret, nisi quidam adhuc locus superesset, qui negotium facessere queat : de quo proinde pauca dicenda sunt. Exstat is tomo IV *Anecdotorum* Wolfii, ubi explanans Didymus ista Actorum verba 12, *Hæc erat plena operibus bonis et elemosynis*, sic loquitur :

¹² Act. IX, 36.

Quoniam nonnulli, qui negligenter in studio perfectæ virtutis versantur, fieri posse negant, ut homo inculpabilem vitam agat; præsentī loco Scripturæ consulari possunt, quo Dorcas plena fuisse dicitur bonis operibus omnibus, et erogatis in pauperes elemosynis. Qui enim ita vitam instruit, eum sine sordibus vivere consequens est.

At ne hæc quidem censura digna existimo. Ab illo enim dicuntur, qui aperte docuit, ut jam monui, non posse hominis vitam ad perfectam legis normam exigi. Quapropter eum hominem inculpabilem vitam agentem hic nominat, non eum intelligit, opinor, qui in nullum unquam ne veniale quidem vel levissimum peccatum labatur, sed qui graviter quidem nunquam, venialiter autem multo rarius delinquat, quam cæteri vulgo homines. Quanquam posse hominem justum, cum gratia extraordinaria, vitare omnia peccata etiam venialia, ne ipse quidem Augustinus negat. Qui dicunt, inquit libro II *De peccatorum meritis et remissione* cap. 6, segm. 7, esse posse in hac vita hominem sine peccato, non est eis continuo incauta temeritate obsistendum. Si enim posse negaverimus; et hominis libero arbitrio, qui hoc volendo appetit, et Dei virtuti vel misericordiæ, qui hoc adjuvando efficit, derogabimus. . . . Si a me quærat, utrum homo sine peccato possit esse in hac vita, confitebor posse per Dei gratiam, et liberum ejus arbitrium. Imo aliquos reipsa fuisse, vel esse homines justos sine peccato, præter Christum Dominum, ac B. Virginem, confidenter negare non audeo in libro *De perfectione justitiæ*, cap. 21, segm. C 44. Scio enim, inquit, quibusdam esse visum: quorum de hac re sententiam non audeo reprehendere, quanquam nec defendere valeam.

CAP. VIII. De cælis.

Cælos anima intelligentiæque præditos esse, adeo aperte negat Didymus lib. I *De Trin.*, pag. 97, et lib. II, pag. 192, ut jure statui posse existimem, ipsum Origenianis hac in re nequaquam suffragatum esse. Quid ergo sibi vult, inquit, cum ait lib. II, pag. 114, cælos a Spiritu sancto corroboratos esse, atque sanctificados? Respicit ibi, atque adeo explicat Psaltis illud: Verbo Domini cæli firmati sunt⁸⁰, etc. Eum vero locum accipi posse cum de cælorum substantia, tum de angelis cælorum incolis, docet ipsemet lib. II, pag. 174. Itaque cum cælos quidem vocat res inanimatas, et creaturas irracionales, de cælorum substantia loquitur; cum vero eos a Spiritu sanctificados dicit, alteram sequitur interpretationem. Lege, quæso, quæ scripsi not. ad pag. 87 et 114.

[XLVI] CAP. IX. De peccato originali.

Inter cæteros errores, quos Didymus in *Enarrationibus*, atque in libro *adv. Manichæos* docuisse suspiciatur Jacobus Basnagius, hunc etiam recenset, quod peccatum originale negasse videatur. Sed injustam plane ac falsam esse hujusmodi accusa-

tionem, ostensum a me fuit in not. ad pag. 257. Quis vero non miretur, eum Didymo errorem tribui a Basnagio, quem aperte explodit ipse Didymus cum in libro *adv. Manichæos*, ut monui pagina jam citata, tum capite 5, 19, *Enarrationis in Epistolam primam Joannis*, ubi explicat hæc verba: Totus mundus in maligno positus est. Horum enim interpretationem sic exorditor: «Mundus, id est, mundi amatores maligno ortui sunt subjecti. Totus, ait, quod omnes sub peccato nascimur, quoniam ipse ortus in vitio est.» Quid amplius exigi ab eo potest, qui tum hæc dictabat, cum peccatum originale nee dum negaverant Pelagiani?

Sed argumentum paulisper expendamus Basnagi, quod is affert in hunc fere modum. Pauli verba, *Eramus natura filii iræ*⁸¹, ita accipit Didymus in libro *adv. Manichæos*, ut vocem natura significare dicat vere. «At φύσις, inquit, nequaquam significat vere. et Apostolus vult, nos Dei vindictam ob peccatum originale mereri; quod tamen ibi Didymus non commemorat, ideoque peccatum originale negasse videtur.»

Sed Hieronymus quoque libro I *Comment. in Epistolam ad Ephesios* cap. II, ea Pauli verba sic exponit, ut neque peccati originalis mentionem faciat, et vocabulum φύσις ambiguum esse affirmet, ut verti etiam possit prorsus, sive omnino. Nunquid ergo Hieronymum quoque inter eos numerabimus, qui tam turpiter errarunt, ut peccatum originale non agnoverint?

CAP. X. De animarum præexistentia.

Origeniano de animarum præexistentia errore infectum fuisse Didymum, adeo clare testatur multis in locis Hieronymus, ut dubitare omnino non liceat, quin ipse a sancto doctore, ut pravæ illius doctrinæ patronus habitus fuerit. Ut enim ea præteream quæ de Didymo scripsit ille lib. I *adv. Rufinum*, segm. 6, et lib. II, segm. 16, ac lib. III, segm. 12, quid apertius his quæ legimus segm. 28 libri tertii? Rufinum ibi sic alloquitur: Hinc est et illa tua arcana interrogatio, quare moriantur infantes, cum propter peccata, corpora acceperint. Exstat liber Didymi ad te, quo sciscitanti tibi respondit, non eos multa peccasse, et ideo corporum carceres tantum eis tetigisse sufficere. Quapropter Didymum ab Origenismi labe defendere nemo potest, quin probet aut Didymi scripta, ob quæ ipsum Hieronymus accusat, ab Origenistis corrupta, vel ficta fuisse, idque Hieronymum ignorasse: aut id Hieronymum propositum fuisse, ut Didymum calumniaretur: aut denique illum Didymi mentem probe non assecutum, ea Origeniano sensu dicta existimasse, quæ catholico dictaverat Didymus. Quorum primum ne verisimile quidem videtur: alterum dici non potest quia maxima maximo doctore, sanctissimoque viro injuria temere inferatur: tertium vero nulla omnino ratione confirmare jam licet, quod et pleraque Di-

⁸⁰ Psal. xxxiii, 6. ⁸¹ Ephes. II, 3.

dymi scripta interierint, et circa quintæ synodi tempora, ac post eam synodum quamplurimi, quibus fortasse ea legere datum erat, eandem, quam Hieronymus, Didymo notam inusserint. Quæ cum ita sint, in dubium revocari non potest, quin aliqua saltem ex Didymi scriptis, quæ interciderunt, Origeniana labe inquinata fuerint: ac illud tantum nobis integrum est querere, utrum hujusmodi sint etiam quæ supersunt.

Itaque, ut in præexistentia animarum sistamus, nullum ejus vestigium neque in libro *adv. Manichæos*, neque in libro *De Spiritu sancto*, nec in fragmentis, quæ Didymo in *Catenis* tribuuntur, observare me memini. In libris vero *De Trinitate* nonnullæ quidem occurrunt locutiones, quæ ad Origenianum hunc errorem referri queant, cujusmodi est illa quæ pag. 248 legitur: *Pro terra rursus donat cælum*; sed singulas catholico sensu commode accipi posse ostendi, ni fallor, in notis, ut videre licet pag. 87 et 114, [XLIX] 314 et 248, aliisque locis ibi indicatis. Quin vel ipse Augustinus post damnatum jam ab Ecclesia Origenismum, cum quadam ex hujusmodi locutionibus usus esset, eam in *Retractionibus* lib. 1, cap. 1, sibi quidem non omnino arridere indicat, sed ut absurdum non respuit: sic enim eam retractat: « Alio loco cum agerem de animo, dixi: *Securior rediturus in cælum*. Iturus autem, quam rediturus, dixissem securius, propter eos qui putant animos humanos pro meritis peccatorum suorum de cælo lapsos sive dejectos, in corpora ista detrudi. Sed ego propterea non dubitavi dicere, quia ita dixi, *in cælum*, tanquam dicerem, *ad Deum*. . . . Et in libro Ecclesiastæ scriptum est: *Spiritus revertatur ad Deum, qui dedit illum* ».

Reliquum est ergo ut quæstionem hanc omnem ad *Enarrationes* contrahamus: in his enim eum, de quo loquimur, errorem nonnulli se detexisse arbitrati sunt. Locus autem, quem reprehendunt, exstat initio *Enarrationis in primam Petri Epistolam*, ubi explicatis litteraliter his verbis, *advenis dispersionis Ponti*, in hunc modum pergit: « Si quid autem supra textum hic potest intelligi, animadvertendum est hoc de animæ ratione, quasi *advenam* eam velit agnosci. Unde, etiam dictum videtur: *Peregrinus ergo [legendum, ego] in terra, et advena, sicut omnes patres mei* ». Et iterum: *Heu me! quoniam incolatus meus prolongatus est* ». *Advenæ* siquidem fiunt hominum animæ corporibus copulatæ, dum in eis temporaliter esse constituuntur. Nam si essent ex ea substantia, vera corpora essent habitatrices terræ. Denique animæ habentes compassionem carnis, esse in habitatione carnea nuncupantur, et velatione, quanquam *advenæ* sunt in terram [lego, *in terra*], sed magis assimilantur indigenis. Unde et terrores inferuntur [respicit Didymus versiculum 13 capitis VIII *Apocalypsis*] super

habitatores terræ: rapientes utique ea quæ terrena sunt, et terreni indutos imagine. » Ita Didymus. Qui vero notas in margine adjecit: *Caute lege, inquit, nam subdole videtur insinuare hæresim Origenis de præexistentia animarum ante corpora, et mundum visibilem*.

Sed equidem, ut verum fatear, cur non possint catholico hæc sensu accipi, non video. Nulla enim hic præexistentiæ, nulla præcedentium peccatorum mentio, sed temporaneæ duntaxat animarum in corporibus habitationis: nec aliud spectare mihi videtur Didymus, nisi ut moneat, non esse animas ex terrena substantia; alioquin dicerentur non *advenæ*, sed *habitatrices terræ*; eas vero animas, quæ *habent compassionem carnis*, id est, quæ carnalia desideria, passionisque sectantur, indigenis potius quam *advenis* assimilari.

Quid? quod absurdum Origenis de præexistentia opinionem aperte ibidem post paucissima verba commemorans Didymus, ita quibusdam eam tribuit, ut indicare videatur sibi illam non arridere, aut ita certe, ut illam ibi non amplectatur. Ut enim paulo superius diximus, afferens Pauli verba, *Sicut elegit nos in ipso ante originem mundi esse sanctos*», sic ea exponit: *Licet enim quidam dicant, quoniam semper et ante mundum rationabilium substantia sit; verumtamen prævidens Deus fidem, et actus hominum . . . præscienter elegit eos in Christo ante mundi originem*.

At si hæc ita se habent, qui fit ergo, inquires, ut Hieronymus Origenianum de præexistentia errorem Didymo tribuat? Nempe Hieronymus ea Didymi scripta respicit quæ jam nulla sunt; nos vero ea duntaxat quæ adhuc exstant.

CAP. XI. De carnis resurrectione.

Transeamus modo ad carnis resurrectionem; nam de ista quoque perperam senserunt Origenistæ. De Didymo autem sic statuo: nullum exstare, aut nullum certe mihi notum esse locum, in quo de resurrectione ea docuerit quæ docuisse dicitur Origenes. Cum enim in canonibus, sive anathematismis *contra Origenem* sæculo sexto conditis accusetur ipse Origenes, aut saltem Origeniani, quod corpus Domini post resurrectionem æthereum et sphaericum evasisse voluerint, ac nostra item corpora post resurrectionem æthereæ fore, et [L] sphaerica, imo tandem substantiam corporum in nihilum abituram censuerint; nihil tale unquam in ullo Didymi opere invenire potui: quin e contrario in multa incidi loca, quibus satis aperte se catholicæ Ecclesiæ doctrinam sequi indicat. Unum exempli causa profero ex Corderiana catena in *Joannem*. Exstat vero pag. 159, ubi exponitur versiculus 29 quinti capitis, qui est hujusmodi: *Omnes qui in monumentis sunt, audient vocem Filii Dei*. Didymi autem verba Latine a Corderio sic versa sunt: *Illud,*

» Eccle. xii, 7. » Psal. xxxviii, 13. » Psal. cxix, 5. » Ephes. i, 4, 5.

« Omnes qui in monumentis sunt, » idem est ac si dicat : Omnes mortui. Alioquin enim eorum qui a feris igneque consumpti sunt, corpora non resurgerent. Verum quandoquidem omnium mortalium futura sit resurrectio, illi etiam eorum, qui in monumentis sunt, numero censendi. Quod si contentiosius contradicant, sciendum iis, sicut qui bona malaque perpetrarunt, non sunt corpora, quæ in monumentis recondita sunt, sic neque Verbum prohibitorium ipsos quominus corpora sua igni aliave ratione assumpta resumant. Quid clarius? Non ætherea, non spherica assumpturos nos esse dicit corpora, sed τὰ πρὸς ἡ ἄλλως ἀναλωθέντα, id est ea ipsa quæ ante obitum habebamus, etsi forte ab igne, aut alia evacunee ratione assumpta fuerint.

Superest itaque tantum, ut potiora quædam Didymi loca lectori exhibeam, ut judicare queat, utrum orthodoxa sint, necne.

Primum desumo ex Nicetæ catena in *Jobum*, pag. 187, Græca tamen verba omittens brevitatē ergo ac ea Latine tantum, sed fideliter, et ad verbum a me conversa asserens. Explicat ibi Didymus nonum decimumque versiculum septimi capituli, ubi Græca translatio hæc habet : Si enim homo descenderit in infernum, non amplius ascendet, neque revertetur in propriam domum, neque agnoscat eum amplius locus ejus. Quæ dum exponit, sic loquitur : Alii vero dicunt : Non ut neget resurrectionem (Jobus), hæc dicit : sed ita loquitur primum quidem ut homines caducos esse ac debiles ostendat : deinde quia qui semel mortuus est, in hanc corruptibilem vitam non revertetur, neque quisquam ipsum videbit ea facientem quæ facere consueverat. Itaque verbis illis, « Non amplius ascendet ex inferno, » conjungenda sunt verba hæc, « In propriam domum non revertetur. » Ut sensus sit : Resurget quidem, non revertetur tamen in suam domum. Sed probabilis quidem est hæc interpretatio; verior autem est prior illa, quod nempe ignorabat justus (Jobus) quæ pertinent ad resurrectionem. Ita Didymus, nihil, ut opinor, affirmans, quod Ecclesiæ doctrinæ de corporum resurrectione adversetur : etsi ex duabus, quas indicat, interpretationibus eam amplecti videatur, quæ minus probabilis est.

Alter locus legitur tom. IV *Anekdotorum* Wolfii. Affert ibi Didymus ex vers. 26 capituli II Actorum verba Psaltis : Insuper et caro mea requiescet (sive habitabit) in spe : tum hæc subjungit, quæ Wolfii translationem a me alicubi fideliter emendatam sequens assero. Quoniam Jesus, in quantum mortem subiit, carnem, quam salutis nostræ causa assumpserat, deposuit, ut eam tertia die ex morte resuscitaret ; merito hanc sui ipsius carnem in spe habitasse dicit ; ob expectationem scilicet [sive spem] resurrectionis. Hactenus Didymus nihil dicit non orthodoxum : nulla hic mentio ætherei, spherice corporis, sed unius tantum ejusdemque carnis, quæ primum a Domino assumpta fuerit, tum quodam-

A modo deposita, ac demum iterum assumpta in resurrectione.

Sed pergit loqui Didymus in hunc modum : Si qui vero hæc ex persona Davidis dici opinatur, desinat sese simpliciorum sententiæ de resurrectione opponere. Quamvis enim hi demonstrare ad oculum non possint quod credunt ; pie tamen se gerunt, cum aiunt carnem resurgere, ut spiritale et incorruptibile corpus sit. sicut enim mortuus qui resurgit, post resurrectionem vivus est, non vero mortuus ; ita caro resuscitata post resurrectionem spiritale et incorruptibile corpus est. Huic autem loco non dissimilis est alter, qui in extremis enarrationibus legitur, et est hujusmodi : « Scriptum namque de hujusmodi justis est (Dan. xii. 3) : Fulgebunt sicut claritas firmamenti, et intelligentes erunt sicut astra. Propterea namque sancti resurgentes a mortuis cum incorruptibili et spirituali corpore, solis et lunæ, et siderum gloria comparantur. » Hisce autem in locis [LI] dum resurgentium corpora spiritalia et incorruptibilia vocat, respicit sine dubio Pauli verba : *Seminatur corpus animale, resurget corpus spiritale*⁸⁶. Itemque illa : *Et mortui resurgent incorrupti*⁸⁷.

Suspicionem tamen alicui, ne quid dissimulem, movere potest quod carnem a corpore veluti distinguere videatur Didymus, dum ait, carnem resurgere, ut spiritale et incorruptibile corpus sit. Joannem enim Jerosolymitanum redarguit Hieronymus, quod de mortuorum resurrectione loquens, corporis, non carnis vocabulo usus esset : ex quo inferi, eum de resurrectione idem cum Origene sensisse. Alia, inquit, carnis, alia corporis definitio est : omni caro est corpus, non omne corpus est caro. Caro est proprie quæ sanguine, venis, ossibus, nervisque constringitur. Corpus quamquam et caro dicatur, interdum tamen æthereum, vel æereum nominatur... Vides, nos intelligere subtilitates vestras, et arcana, quæ in cubiculis, et inter perfectos loquimini... Patet quare corporis, et non carnis resurrectionem dixeris : scilicet ut nos rudes carnem te dicere posuerimus in corpore, et hi qui perfecti sunt, intelligerent carnem in corpore denegari.. In Symbolo fidei... omne Christiani dogmatis sacramentum, carnis resurrectione concluditur. Et tu intantum in corporis, et iterum corporis, et tertio corporis, et usque novies corporis vel sermone, vel numero immoraris, nec semel nominans carnem. Hæc Hieronymus adversus Joannem, quæ in Didymum etiam convenire posse censeat quis.

Verum antequam Didymum damnes, lector, æquum est, ut hæc quoque animadvertas : primo, resuscitatorum corpora nec aerea, nec æthereæ, nec spherica ab ipso hic dici, nec alibi, quod sciam ; secundo, hæc multo ante dictasse Didymum, quam subtilem istam carnis a corpore distinctionem exposuisset Hieronymus, suspectumque reddidisset corporis vocabulum ; tertio, ideo fortasse corporis potius, quam carnis

⁸⁶ I Cor. xv, 44 ⁸⁷ ibid. 52.

nomine usum esse theologum nostrum, quod Paulus citato in loco dixerit, *resurget corpus spiritale*. Postremo simpliciorum sententiam defendi hic a Didymo; Origenistis autem in more positum fuisse, ut non seipsos, sed Catholicos simplicium titulo donarent, ut centies indicat Hieronymus.

Nunc bina alia coronidis loco exscribere possem Didymi de resurrectione fragmenta ab Hieronymo allata in epistola 110, ad Minervium et Alexandrum. Sed cum valde longa sint, nihilque in eis dicatur, quod se recte non habeat, satius duco illa praetermittere; satis enim ex his quae hactenus dixi, constare videtur, rectene Didymus de carnis resurrectione senserit, an secus.

CAP. XII. De poenarum reprobis inflictarum aeternitate.

Quod vero pertinet ad poenarum demonibus ac reprobis inflictarum aeternitatem, nihil iis addere necesse est, quae jam dixi pag. 131, not., aliisque in notis ibidem indicatis. Nam plura quidem alia in Didymi scriptis inveni loca, in quibus inferni supplicia aeterna diceret; sed ne unum quidem hactenus reperi, ubi ea sempiterna fore indicaretur.

CAP. XIII. De angelis.

Cum haud pauca de angelis in Didymo loca, eaque aut animadversionis, aut censurae digna viderim, operae pretium erit simul hic omnia, vel certe potissima lectori indicare, quo facilius valeat ipsis hac de re omni opinionatione cognoscere.

Primo itaque ipsum in ea fuisse suspicor opinionione, ut angeli non omni omnino corpore destituti sint, sed respectu nostrum tantummodo dicantur incorporei. Verum satis de hoc dixi in epistola ad praclarissimum praesulem Joannem Archintum (a).

Secundo, bonos angelos proborum hominum, malos vero improborum custodes esse docet, si auctor ipse fragmenti est, quod sub ejus nomine scriptum reperi in Naniano codice alias a me pag. 277 inter notas memorato. Nam pagina 328 ejus codicis haec legi: *Διδύμου. [LII] Τὸς μὲν ἀγίους φωταγωγοὶ φυλάττουσιν ἄγγελοι· τοὺς δὲ φαύλους σκοτεῖνοι, id est: Didymi. Sanctos quidem custodiunt angeli lucis, malos vero angeli tenebrarum.*

Tertio, quemdam ab ipso angelorum ordinem admissum esse suspicor, qui in Scriptura vocentur *Æones*, sive *Sæcula*, ut dixi pag. 133, not. De qua opinione legenda sunt quae scripsit Cotelerius tomo I Patrum apostolicorum, pag. 403, not. 18, et p. 406.

Quarto, daemones ab immundis spiritibus distinguere videtur in libro *De Spiritu sancto*, num. 56. Ibi enim primum vocabulo *spiritus* nuncupari ait *supernas rationabilesque virtutes*, id est sanctos angelos; deinde *rationales quoque alias creaturas, et de bono in malum sponte propria profluentes vocari spiritus pessimos et spiritus imundos*. Tum demum subiungit, *spiritus quoque daemones in Evangeliiis appellari*.

Quinto, angelos apostatas in terram e caelo de- (a) Exstat infra.

PATROL. GR. XXXIX.

A turbatos fuisse ait apud Wolfium tomo IV *Anecdotorum* pag. 26 (ad vers. 38 capituli VII Actuum apost. infra): Cum ibi, inquit (nempe in caelo), adhuc essent angeli apostatae, terrae affectum affixerant: ex quo illud consecutum est, ut e caelo in terram projicerentur. Simili modo Irenaeus lib. IV, cap. 16: *Angeli quidem transgressi, inquit, deciderunt in terram*. Atque, ut alios praeteream, Pantaleon diaconus atque Chartophylax in 32 Naniano codice pag. 187, Κατὰ τοῦ ἀποστόλου (ait) καὶ πονηροῦ Σατανᾶ· τοῦ ὡς ἀστραπὴ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πρὸς τὴν γῆν καταπασθέντος σὺν τοῖς ἀκαθάρτοις καὶ πονηροῖς αὐτοῦ πνεύμασιν, id est, *Contra apostatam et malum Satanam, qui ut fulgur e caelo in terram detractus est una cum immundis suis malisque spiritibus*. At cum Didymum, tum alios ita loquentes nihil aliud spectasse crediderim, quam quod Isaia ait cap. XIV, vers. 12: *Quomodo cecidisti de caelo, Lucifer?.. corruisti in terram*. Ubi tamen statim subiungit propheta: *Verumtamen ad infernum detraheris in profundum lacu*. Haec enim omnia de diabolo intellecta fuisse a Didymo constat ex iis quae legere licet in catena in Joannem ad cap. III, vers. 13, pag. 94.

Sexto, de angelis rebellibus non satis recte alicubi loqui videri potest, dum de iis ut in via olim existentibus egit. Namque in *Enarrationibus*, ad versiculum 9 Epistolae Judae haec legimus: *Nec est diabolus terrena substantia; habuit enim aliquando divinam gloriam, et sanctam Dei scientiam, licet conversus de magnitudine tanta ceciderit*. In libro autem *De Spiritu sancto*, num. 12, postquam sanctos angelos naturae mutabilis esse affirmavit, haec verba addit: *Licet in beatitudine et sanctimonia perseverent*. Ac paulo post subiungit, si unum saltem angelum convertibilis, id est mutabilis naturae esse ostenderimus, merito dici posse omnes omnino angelos esse mutabilis naturae, licet, inquit, non sint conversi in beatitudine perseverantes. At si juxta Didymum angeli qui non peccavere, in beatitudine perseverarunt, sequi videtur, ut eos qui peccarunt, ex beatitudine excidisse existimaverit, ideoque angelis, cum in via adhuc exsistebant, beatitudinem tribuerit.

Attamen, ut verum fatear, vix in animum inducere queo, Didymum in ea fuisse sententia, ut angeli reprobi beatifica Dei visione aliquando potiti sint, qua postmodum privati fuerint. Nam et allata loca recto sensu satis commode exponi posse reor, nec alibi usquam, quod sciam, ejusmodi opinionem secutus est.

Quod attinet itaque ad primum locum, equidem cum videam *Enarrationum* editionem mendis referam esse, ut dicebam superius, sive ob typographorum incuriam, sive quod unicus ille codex manuscriptus, ex quo primum impressae sunt, mendosus foret; proinde conjicio, Latinum earundem *Enarrationum* interpretem non scripsisse divinam glo-

riam, sed, divinam gratiam; tam pro dictione gratiam irrepsisse vocem gloriam: quo nihil facilius, cum in vestustis membranarum compendiarie utriusque vocis scripturæ parum a se invicem absint, ut sic loquar, ac valde similes sint. Quod si retinendum omnino quis velit vocabulum gloriam, Didymum divinæ gloriæ nomine non beatificam visionem designasse respondebo, sed splendorem gratiæ ac donorum supernaturalium Satanæ a Conditorum collatorum. Nam vox δόξα, sive gloria sæpe a Didymo ita accipitur, ut claritatem splendoremque significet, sicut alibi monuimus: nec proprie sancti angeli [LIII] dicuntur habere divinam gloriam, id est beatificam visionem: sed frui divina gloria, aut notius celestis gloria.

In altero autem loco, quem superius attigimus, ideo sanctos angelos in beatitudine perseverare ait, ut puto, quod aut illos spectet quatenus in patria, non in via existentes; aut per anticipationem loquens beatitudinem vocet eum statum, in quo erant cum adhuc essent in via; aut demum quia creati sunt in beatitudine imperfecta, ut docet S. Thomas. In eodem sane libro *De Spiritu sancto* num. 61, statum ex quo excidit Satanæ, exponens Didymus inquit: Unde et convertibilis (Satanas) atque mutabilis, e sanctitate decidit atque virtute. Et in *Enarrationibus* ad caput I Epist. I Petri: In infinitum beatorum permanebit hæreditas. Ac deum in libro *adversus Manichæos* cap. 1, diabolum vocat principem malorum, et primum qui a virtute defect: cap. vero 12: Factus, inquit, ut esset bonus, potestatem virtutis capiendæ imperfectam et mancā servavit, (diabolus); potestatem vero vitii suscipiendi ad actum perduxit.

Septimo, Verbi incarnationem non prius angelis, quam nobis notam esse faciam, imo eam per nos angelis innotuisse docet lib. III *De Trin.*, pag. 392. Quod tamen explicatione aliqua indigere nemo non videt, ne illud consequatur, ut beatæ Virgini ac pastoribus, quibus Salvatoris nativitas ab angelis nuntiata est, prius notam fuisse incarnationem voluerit Didymus, quam Gabrieli archangelo, et angelis, qui Salvatoris adventum Mariæ ipsi, ac pastoribus annuntiarunt. Sanctus Thomas sane angelos a principio suæ beatitudinis præcivisse docet mysterium incarnationis, quoad substantiam tamen, non vero quoad omnes circumstantias. Quæ sententia facile cum Didymi verbis conciliari potest.

Octavo, de angelis lapsis duobus in locis loquens Didymus, aliquorum resipiscētiā, emendationem, ac salutem per Christum ab eis obtentam commemorat. Primus locus exstat capite 4 *Enarrationis in Epistolam I Petri*, et a Basnagio tom. I *Lectt. Antiq.* Canisii pag. 199, sic redarguitur: «Homines pravos, et jam æterno damnatos supplicio poenitentiam olim acturos, ut et dæmonas, credidit (Didymus). Nam licet, inquit, quidam angeli sint pravi, at-

tamen detenti supplicio resipiscēt unde ceciderunt.» Ita Basnagius. Sed integrum Didymi locum exscribere operæ pretium est. Explicat ibi enarrator versiculos 10, 11 ac 12 capitis primi, in quibus hæc inter cætera leguntur: *De qua salute exquisierunt atque scrutati sunt prophetæ... quibus revelatum est, quod non ipsis, vobis autem ministrabant hæc, quæ nunc annuntiata sunt vobis... in quæ concupiscunt angeli prospicere.* Postrema autem hæc verba ita interpretatur: «Sic exponitur, si quis existimaverit, quæsitam a prophetis salutem in fine esse mundi: quod in omnibus, et in summo est appetitu; quando ipsius quidem causa alia cuncta sunt, ipsum vero cuius causa nullius agitur.» [*Mendosam hic esse lectionem perspicuum est: an delenda vox cuius? (a)*]

«Non abs re est etiam intelligi de sanctis angelis, et simpliciter cunctis beatis rationalibus hoc dictum, cum omnes appetitum habeant prospicere ea quæ in fine sæculi sunt agenda. Si vero alium quemdam statum fecerunt beatum (per ea quæ revelata sunt a Spiritu sancto eis qui Evangelicam susceperunt) præter eum qui ductus est [*lego*, dictus est]; dicendum est et concupiscere in eum prospicere angelos, qui in transgressionem quadam inventi sunt. Nam licet quidam eorum pravi sint, attamen detenti supplicio, resipiscētes unde ceciderunt (quod etiam studiosis hominibus compromittitur), habebunt desiderium vel per fenestras ea respicere.» Totum hunc locum attuli, ut videat lector, eum alicubi valde obscurum esse, sive id ex Latini interpretis barbarie repetendum sit, sive ex vetustorum amanuensium, sive ex typographorum mendis. Quocunque autem modo se res habeat, equidem ægre adducor ut credam genuinam esse lectionem vocabuli *resipiscētes*. Nonne multo concinnior sententia erit, si legerimus: *resipiscētes unde ceciderunt*? Quis unquam audivit huiusmodi locutionem, *resipiscētes unde ceciderunt*? aut quidnam tandem valet? Cæterum sive *resipiscētes* [LIV] legendum sit, sive *resipiscētes*, falsum omnino est quod ait Basnagius. Didymus enim nec de hominibus reprobis, nec de dæmonibus loquitur, sed de quibusdam angelis lapsis, quibus Deus poenitentiae locum concesserit, eo quod minus peccarint, sive in transgressionem quadam inventi sint.

Multo enim clarius id ipsum affirmare videtur in altero loco qui exstat in eadem *Enarratione*, cap. III, ad hæc Petri verba: *Qui est in dextera Dei, deglutiens mortem, ut vitæ æternæ hæredes efficeremur, profectus in cælos, subjectis sibi angelis, et potestatibus, et virtutibus.* Ea enim sic exponit: «Sicut per Filium Dei, quod Verbum est, seu Ratio, essentiam cuncta rationalia, et ut essent, habuerunt; sic per eum omnium eorum salus effecta est. Qui enim [*fortasse legendum, quia enim*] non substantialiter, sed acquisitive sanctitatem habent, cum creaturæ sunt [*videtur legendum, sint*], jure purgatio facta est

(a) Vide notas ad hunc locum in nova recensione infra. Edit

circa cuncta hoc modo habentia bonitatem. Unde etiam sublimi ore [*legendum puto, sublimiorem*] correctionem suscipiunt. *Pacificavit enim Jesus per sanguinem crucis suæ quæ in cælis, et quæ in terra sunt*⁸⁸, omne bellum destruens et tumultum. Mox etenim in descensu ejus, et nativitate facta de Virgine dictum est : *Gloria in excelsis Deo, et in terra pax*⁸⁹. Concorditer autem et in præsentibus dictum est, quia, cum resurrexisset a mortuis, et sederet in dextera in excelsis, *profectus in cælum, subjecti sunt angeli ei, potestates atque virtutes*. Sic enim homines abstinentes a peccatis, subjecti sunt; ita et superiora rationalia correcta spontaneis culpis, quæ [*lego, quas*] forsitan habuerunt, ei subjecta sunt, completa dispensatione habita pro salute cunctorum. Possibile est autem aliquos hujusmodi spontaneis passionis voluntatibus abstinentes dicere, quia non omnino mutatio facta significatur subditorum animalium superiorum. » Hactenus Didymus. Qui adeo perspicue hic loquitur, ut negari jam non possit, quin aliquos angelos *spontaneorum culparum* reos, salvos per Jesum Christum factos esse existimaverit, ac purgatos atque correctos.

Ex hoc tamen duntaxat loco jure inferri non potest, ut opinor, ei omnem Origeniani systematis absurditatem probatam fuisse. Nam primo non de dæmonibus agit, sed de angelis lapsis, nempe non de omnibus lapsis angelis, sed de quibusdam. Deinde non de peccatis mortalibus, ob quæ inferni poenas meruerint, videtur loqui, sed de culpis venialibus: ut proinde tertium quoddam angelorum genus admisisse videatur, qui medii sint inter sanctos angelos, et angelos reprobos, sive dæmones. In scriptis sane, quæ hodie supersunt, quæque ipse legerim, nusquam indicat, ni fallor, ullam ex reprobis creaturis ab inferni poenis liberatam fuisse, aut liberatum iri: quin e contrario sæpius docet, ut superius dixi, reproborum supplicia fore sempiterna. Ideo autem in hanc de angelorum quorundam emendatione sententiam Didymum venisse conjicio, ut magis magisque sese Manichæis opponeret: mihi enim ipsius *Enarrationes* legenti vix alia de causa opus illud composuisse videtur, quam ut pestiferam istorum hæresim confutaret. Cum itaque Catholicis illud objicere, ac dicitare non cessarent Manichæi, dæmones esse *natura* malos, idque Didymus falsum esse ostendere vellet; eo adductus est, ut diceret, aliquos quidem ex angelis lapsis, quod minus, aut venialiter peccaverint, damnatos non esse, sed pœnitentiæ locum relictum eis fuisse; alios vero, quod mortaliter peccaverint, et ἐξ οὐρανόθεν ἁδόντες καὶ βέβηλοι, ut ipse lib. II *De Trin.*, cap. 6, p. 148 loquitur, facti fuerint, æternis suppliciis cruciati iri.

CAP. XIV. De Origenismo generatim spectato.

Plures quarti sæculi Patres de Origenismo accusatos fuisse, pauci sunt theologi qui ignorent. Accusatus fuit S. Gregorius Nyssenus, quem ab hac nota defendit S. Germanus patriarcha Constantinopolita-

nus, ut testatur Photius in *Bibliotheca* cod. ccxxxiii. Accusatus est S. Isidorus Pelusiota, pro quo Stephanum Gobarum Tritheitam, ut hoc [LV] ab eo crimen depelleret, scripsisse affirmat ibidem Photius cod. 232. Accusatus est S. Joannes Chrysostomus a Theophilo Alexandrino. Theophili vero liber *contra Chrysostomum* scriptus, Latine conversus est a S. Hieronymo, ejusque translationis fragmentum affert Facundus Hermianensis lib. VI, cap. 5. Accusatus fuit denique, ne omnes enumerem, S. Hilarius Pictaviensis.

Cum itaque omnes hosce de Origenismo injuria accusatos fuisse nemo jam dubitet, suspicari fortasse quis posset, Didymum quoque immerito de eodem accusatum fuisse; nam ante sextum Ecclesiæ sæculum nullus omnino scriptor, præter S. Hieronymum, hanc ei notam inussit, ni fallor: sed contra multi summis eum laudibus extulerunt, ut Sozocrates, Sozomenus, Theodoretus. Mirum autem videri potest, quod nusquam eum reprehenderit magnus ille Origenistarum adversarius S. Epiphanius, neque in *Epistola ad Joannem episcopum Jerusalemitanum* (etsi in ea de Origenistis loquens Rufinum, ac Palladium inenuset), neque in *Panario*, ubi de omnibus hæresibus, ac præcipuis earum patronis sermonem habet, neque in ullo alio opere. Quin illud etiam admirationem aliquam habere potest, quod neque Augustinus in libro *De hæresibus* Didymum memoret, nec Gelasius apocrypha recensens opera ullum Didymi opus nominet, neque Theophilus Alexandrinus Origenistarum, et Origeniani systematis damnator, mentionem Didymi unquam faciat in epistolis contra Origenem atque Origenistas scriptis, ac in Nitrienses quidem monachos invehat, neminem vero commemoret, quem Origenianis erroribus a Didymo imbutum affirmet. Immo ne in synodo quidem, quam in Nitria ad condemnandos Origenistas habuit ipse Theophilus, ulla Didymi mentio facta est: ut ex eo colligo, quod Hieronymus in *epistola 133 ad Ctesiphontem* pag. 1023 et sequenti, multos enumerans, ac nominans, qui in eo concilio damnati sunt, Didymum non commemorat.

At quamvis hæc ita se habeant, si probari tamen posset quod Baronius et Natalis Alexander aiunt, Melaniam seniore Origenianis erroribus a Didymo imbutum fuisse, nullus jam relinqueretur de Didymi Origenismo dubitandi locus. Sed utrum id efficaci aliquo argumento confirmari possit, haud scio.

Quid ergo tandem, inquires, statuendum est? Fuitne Didymus Origenista, annon? Satis fortasse jam alibi quid mihi probetur, indicavi. Nimirum pro compertis hæc tantum habenda existimo, quæ ex veterum testimoniis constant in extremo hoc volumine a me editis. Primo, Origenis eruditionem summum in modum mirabatur Didymus. Quis vero eam non miretur? Secundo, in iis omnibus quæ ad sanctissimam Trinitatem spectant, orthodoxus sine dubio exstitit, ipso id fatente Hieronymo, sed Orige-

⁸⁸ Coloss. I, 20. ⁸⁹ Luc. II, 14.

nis tamen quoad hæc propugnator apertissimus fuit, quod enim de Trinitate catholice sensisse contenderet. Tertio, in iis quæ exstant scriptis plures adhibet locutiones, quas antea Origenes usurpaverat, quæque etiamsi catholicum sensum habere queant, post Didymi tamen obitum suspectæ evaserunt, tum scilicet cum earum nonnullas quidem a Pelagianis, alias vero ab Origenianorum errorum patronis pravo sensu adhiberi compertum est. Denique cum sæculo quinto maximæ auctoritatis vir Hieronymus, et a sexto sæculo, sive a quintæ synodi tempore usque ad hanc ætatem alii plurimi, quorum verba in *veterum Testimoniis*, de quibus modo dicebam, legi possunt, Didymum ut Origenistam habuerint, imo anathemate perculerint, dubitari merito non potest, quin ipse inter Origenistas numerandus sit.

Sed quo sensu, ut ita dicam, fuerit Origenista, id est, cum tot sint errores Origeni tributi, quibusnam adhæserit Didymus, haud scio an tuto definiri queat. Nam in scriptis quidem, quæ supersunt, vix ulla alia certo apparet Origeniana opinio, præter eam, quam capite superiori attuli, de angelis quibusdam, quorum lapsus ejusmodi fuerit, ut æternis suppliciis non statim cum reprobis angelis damnati sint, sed pœnitentiæ locus eis concessus fuerit. Ex omnibus autem veteribus scriptoribus, qui Didymum Origenismi accusarunt, ne unus quidem est qui loca aliqua ex Didymo deprompta, atque Origenistarum blasphemias continentia nobis reliquerit, [LVI] imo ne unus quidem est (si Hieronymum exceperis, de quo mox dicam) qui eos saltem Didymi libros nominaverit, in quibus easdem blasphemias a Didymo doceri existimaverit.

Fateor quidem, in Latina Evagrii scholastici interpretatione lib. iv, cap. 38, legi : *Retulerunt etiam iidem Patres multas alias Didymi, Evagrii, ac Theodori blasphemias, quas studiose admodum ex eorum libris excerpserant*. Sed verba hæc, ex eorum libris, de suo addidit Latinus interpres, cum in Græco fonte, ex quo locum attuli pag. 485, non legantur; is enim habet : *Τὰ περὶ τούτων ἐκλεξαμένοις*, non vero *παρὰ τούτων*, ut proinde vertendum potius sit : *qui studiose admodum quæ ad hanc rem [aut, quæ ad hos] spectabant, selegerunt* : vel, *quæ de his retulerunt* (nempe aut de Didymo, Evagrio, ac Theodoro Mopsuesteno, aut de his blasphemias : ambigua est enim vox Græca) *selegerant*.

Fateor etiam multis post Evagrii ætatem sæculis ea scripsisse Nicephorum, quæ Latinæ huic ipsius Evagrii verborum interpretationi consentanea sunt. Nam in testimonio, quod attulit pag. 496 ex libro xvii, cap. 27, sic loquitur Nicephorus : *Παρὰ τῶν κακῶς συγγραφέων ἐκείνοις ἀπολεξάμενοι*, hoc est, *Cum ipsas blasphemias ex iis, quæ perperam ab illis (Didymo nempe, Evagrio et Theodoro) scripta fuerant, collegissent*. Verum citata Evagrii verba præ oculis hic habuisse, imo fere exscripsisse videtur Nicephorus, ut ex utriusque locis inter se colla-

tis conjicere licet. Id autem, si sic se habet, haud magni hac in re Nicephori auctoritas momenti est. Apud Evagrium enim legi profecto debet τὰ περὶ τούτων, non vero παρὰ τούτων, aut τὰ παρὰ τούτων. Etenim si παρὰ τούτων, aut τὰ παρὰ τούτων legere quis velit, aut hiulem ibi, aut inelegantem reddet Nicephori orationem.

Solus ergo nobis modo relinquitur Hieronymus, quem certo constet non aliorum fidei, seu narrationi innixum, nec fragmentis e Didymo excerptis, e quibus sæpe vera auctoris sententia colliguntur, Didymum ut Origenistam traduxisse, sed et ipsis Didymi operibus, iisque genuinis (nihil est enim cur de hoc dubitemus) accusationem suam deprompsisse. Etsi enim quandiu in vivis fuit Didymus, magnis eum laudibus extulerit, ac *videntem prophetam, et Didymum videntem, et oculos habentem sponsæ de Cantico canticorum, et magistrum suum* eum appellavit, paucisque post ejus obitum annis *sanctum Didymum* ipsum nominavit, imo pluribus annis post scriptos in Rufinum libros Didymum memorans se illius amicum fuisse veluti gloriatus fuerit his verbis : *Cujus nuper amicitia mihi sumus* : in libris tamen *contra Rufinum* editis non modo Didymum Origeniano systemate præexistentiæ animarum imbutum fuisse affirmat, verum etiam libros indicat, in quibus hujusmodi systema ipse Didymus secutus fuerat, commentariolos scilicet in Origenis libros *De principiis*, a Socrate etiam memoratos, et librum ad Rufinum *De morte infantium*. Quis autem negare ausit, locupletissimum testem esse Hieronymum, maximaque pollentem auctoritate?

At Rufinus Aquileiensis, inquires, manifeste indicat libro ii *Invectivarum* sive *Apologiæ* num. 43, immerito Didymum ab Hieronymo inter eos qui *diversa ab Ecclesiis doceant, collocari*. Fateor. Verum antequam solemnem iudicio Origenes Alexandriæ ac Romæ condemnaretur, hæc scripsit Rufinus, quod in ea tum esset opinione, ut censeret quæstionem de animarum præexistentia ad fidem non pertinere, sed esse adiaphoram. Id enim aperte affirmat cum alibi, tum maxime in *Apologia*, sive *Epistola ad Anastasium papam*, ubi de erroribus in Origene ab Hieronymo reprehensis loquens, catholicæ quidem Ecclesiæ dogmata esse profitetur et veram veræ carnis resurrectionem, et pœnarum inferni æternitatem; sed quod spectat ad animarum originem, tres ait esse sententias, quæ salva fide defendi possint : primam scilicet de animarum diffusionem per traducem; alteram, quod *formatis in utero corporibus Deus quotidie faciat animas, et infundat*; tertiam Origenis, quod *factas jam olim, id est, tunc cum omnia Deus creavit ex nihilo, nunc eas iudicio suo dispenset in corpore*. Ex tribus autem hisce opinionibus quam sequi debeat, se ignorare subjungit. Quapropter mirum non est, si Didymum nunquam contraria catholicæ Ecclesiæ [LVII] dogmatibus tradidisse ait Rufinus, etsi Didymus ipse Origenis opi-

nionem de animarum præexistentia aut defenderit, aut saltem non omnino improbabilem esse duxerit.

Quod autem in eodem secundo libro, segm. 8, queritur Rufinus, Hieronymum, dum Origenem ac Didymum redarguit, reos nec interrogatos, nec respondentes condemnare; et non solum non respondentes, sed nec præsentis; et non solum non præsentis, sed et mortuos; et non solum mortuos, sed et eos quos semper ante laudaverat; et non solum eos quos laudaverat, sed et eos, quos secutus fuerat, et magistros habuerat: videtur id quidem alicujus esse ponderis, sed tanti non est, ut certo ostendat Didymum nostrum (nam de Origene loqui mei non est instituti) ab omni Origeniano errore alienum fuisse: fortasse enim commentarios Didymi, quos diximus, librumque ad Rufinum nondum legerat Hieronymus, cum de ipso Didymo tanquam de theologo omni exceptione majori locutus est, videntem prophetam eum nuncupans.

Quamquam mihi de difficili hac questione cogitanti illud in mentem venit, alia etiam nos posse via incedere, ac eo tandem pervenire, ut et Hieronymum, et Rufinum, et alios Didymi cum laudatores, tum vituperatores, et ipsum magna ex parte Didymum non sine verisimilitudine tueamur. Nimirum cum Hieronymus ab iis, quos Origenismi insinuat, Origeniana dogmata non palam, sed clanculum disseminata fuisse affirmet sæpius, Didymum vero usque ad annum Christi quadringentesimum nunquam non commendaverit; ideoque suspicor, ne in iis quidem Didymi scriptis, quæ interciderunt, Origenismum ita clare prædicatum fuisse, ut nullus catholicæ interpretationi locus relinqueretur, etsi multæ in iis occurrerent locutiones Origenianæ. Id si verum esse ponamus, recte omnia se habebunt. Nam primo, desperata non erit Didymi causa, si nihil eum dictasse censeamus, quod orthodoxo sensu accipi non posset: in libro autem *De morte infantium*, non tam ex sua, quam ex Origenis sententia, de qua a Rufino interrogatus fuerat, locutum esse. Secundo, mirum non erit, si Didymum Hieronymus affirmaverit apertissime in *Origenis scita concedere*: cum enim plures locutiones ab Origene adhibitas, quales in libris de Trinitate nos invenimus, in Didymo reperisset, quas ab Origenistis pravo sensu pronuntiaris noverat; Didymum vero ipsum in iis quæ ad Trinitatem spectant, acerrimum Origenis defensorem esse constaret; nihil dubitavit, quin pravo sensu dictata forent quæcunque in Didymi operibus sapiebant Origenismum: ex quo factum est, ut ipse utpote summo catholicæ fidei zelo inflammatus non modo Origenismum radicatus extirpandum, atque ab Epiphano, a Theophilo Alexandrino, et a Romano episcopo in primis condemnandum curaret, verum etiam omnes, quorum auctoritate sese tuebantur Origenistæ, quosque

A Origenismo infectos esse censebat, fidelibus denuntiaret, quo isti facilius sibi ab errore cavere possent. Tertio, excusandus in eo erit Rufinus, quod ægre ferret, eum tam aperte ut heterodoxum damnari, qui Origenismum aperte non prædicasset, imo multa Origenianæ doctrinæ capita apertissime rejecisset. Denique ne illud quidem mirabimur, quod Didymum alii quidem, tametsi ab Origeniana doctrina alieni, maxime laudaverint, alii vero eum contra vituperaverint.

CAP. XV. De nuptiis.

Hunc præterea Didymo errorem tribuit Jacobus Basnagius in *Animadversionibus*, pag. 199, quod nuptias Veteris Testamenti tempore malas fuisse docuerit. Revera autem in libro *adversus Manichæos* cap. 9, ita de nuptiis loquitur theologus noster, ut, si oscitanter legatur ille locus, videri possit ita sensisse ut vult Basnagius. At mihi quidem ejus verba perpendiculari (id enim theologum præstare oportet, qui de theologicis operibus judicium ferre, multoque magis qui ea reprehendere velit) videtur injuste accusari Didymum a Basnagio. Tuum erit, lector, judicare, uter Didymi mentem assecutus sit, Basnagius, an ego. Sed res altius [LVIII] repetenda est quo clariora sint quæ dicturi sumus.

Inter cætera itaque argumenta, quibus execrabiles Manichæi utebantur, quoddam erat ex illis Scripturæ locis deductum, in quibus *caro peccati*, aut *corpus peccati* nominatur: inde enim colligebant admittendam esse carnem *natura*, et necessario *malam*. Hanc rationem ut infirmet Didymus, ostendit *carne peccati* dici non ex eo quod *natura* sit mala, sed quod homo ipsa carne abutatur ad peccandum. Hoc demonstrato locum Pauli affert, ubi Deus dicitur *misisse Filium suum in similitudine carnis peccati* ⁶⁶. Ideo autem Christi carnem nuncupatam ait *similitudinem carnis peccati*, quia etsi esset vera caro, non, ut volebant Manichæi, simulata, non erat tamen ex coitu. Quod si corpus ex coitu conceptum sumpsisset Salvator, existimatus utique esset, inquit, originali peccato et ipse obnoxius.

His præmissis hæc subdit, quæ ex Turriani interpretatione affero: « Si vero dixerint, Si *caro peccati* est quæ ex conjunctione viri et femine nata est, *malæ sunt nuptiæ*; audiant isti, quod ante adventum Salvatoris, qui abstulit peccatum mundi, si omnes homines, sicut alia cum peccato agebant, sic etiam nuptias cum peccato habebant. Unde similiter de corporibus ex connubio natis intelligendum est: quia post peccatum facta fuit conjunctio Adæ cum Evæ, ideoque dicta est *caro peccati* [*malim vertere, dicta sunt caro peccati*].... Verumtamen per adventum Christi, sicut ab aliis rebus ablatum est peccatum, sic etiam a nuptiis. Itaque nunc qui secundum Evangelium vivunt, habere possunt *honorabiles nuptias et torum immaculatum*.... Ex quo fit ut neque

⁶⁶ Rom. VIII, 3.

peccatum sit conjugium. Aliter etiam dici potest magis physice. Divina quædam res est virginitas, et tanquam in virtutibus existit. Si quis igitur nuptias cum virginitate conferens, ipsas dicat peccatum esse, non absolute sunt peccatum : malum enim non comparatione boni malum est ; siquidem per se tale est. » Hactenus Didymus : quem pravo hæc sensu dictasse equidem persuasum non habeo.

Nam primo, quis credat eum, qui perpetuus Manichæorum adversarius fuit, nuptias damnasæ, ut Manichæi faciebant, idque in eo libro quem scripsit *adversus Manichæos*? Secundo, sanctos Veteris Testamenti sanctis Novi Testamenti æquales esse vult Didymus, idque fuse probare nititur in *Enarrationibus*. At quis nescit plerosque saltem e sanctis Vetusti Testamenti viris uxore non caruisse? Tertio, Græcum hujus loci textum non omnino sincerum ad nos pervenisse perspicuum est : nam ubi Turrianus vertit : *Audiant isti, quod ante adventum Salvatoris, qui abstulit peccatum mundi, si omnes homines et reliqua ; quid, quæso, sibi vult vocula illa si ?* nonne perplexam reddit, imo hiulcam orationem? Eadem tamen est Græci etiam textus lectio. Itaque meo quidem judicio corruptus est, ac mendosus ea ipsa in parte, qua maxime innititur Basnagius. Quarto, si nuptias ante Christi adventum malas fuisse opinatus fuisset Didymus, continuo alteram responsonem non addidisset : *Si quis nuptias cum virginitate conferens, ipsas dicat peccatum esse, non absolute sunt peccatum*, etc. Postremo, quod caput est, postulat æquitas, ut tam turpis error Didymo non tribuatur, nisi saltem in allatis verbis, licet alicubi mendosis, perspicue is appareat. Verum si attente singula Didymi verba expenderimus, nullum inveniemus, quod eum condemnare nos cogat. Dum enim ait, *Nuptias cum peccato habebant*, nihil aliud denotat, ut puto, nisi peccatum originale, quod per Christum deletum est, ac deletur. Si enim verbis hisce indicaretur, malas olim fuisse omnes nuptias, sequeretur ut verba etiam quæ proxime antecedunt, *Alia cum peccato agebant*, significarent malas fuisse quaslibet illorum omnium actiones, qui ante Christi adventum fuere : quo nihil non modo absurdius excogitari potest, sed ne Didymo quidem magis contrarium. Nam et sanctos Veteris Testamenti laudat in omnibus qui exstant libris ; et omnem quoad hoc dubitationem tollunt quæ in *Enarrationibus* ad caput I Epistolæ I Petri disserit ipse Didymus de duplici Christi adventu, sensibili altero, altero intelligibili, cujus participes fuisse [LIX] ait sanctos Veteris Testamenti. Quibus similia libro III *De Trin.* cap. 28, dictavit, pag. 312. Quod vero subjungit Didymus, *per Christi adventum sicut ab aliis rebus, sic a nuptiis oblatum esse peccatum*, id quoque de peccato originali intelligendum puto. Demum quæ addit *de honorabilibus nuptiis*, non eo spectant, ut nuptiæ in Veteri Testamento honorabiles esse non possent, etsi nondum ad sacramenti dignitatem evectæ ; honorabiles enim reipsa fuere

A in Abrahamo, aliisque sanctis ex Christi venturi meritis : sed, ut ego censeo, nullam aliam ob causam ea verba adjecit Didymus, nisi ut alium Manichæorum errorem refelleret, qui nuptias omnes sive in Veteri, sive in Novo Testamento malas esse docebant. His præmissis, judicet lector, utrum allatus Didymi locus merito accusetur a Basnagio.

CAP. XVI. De Epistola secunda Petri.

Secundam Petri epistolam in deuterocanonicis Scripturis numerari norunt theologi. Itaque si de ea hoc tantum dixisset Didymus, *ipsam non esse in Canone*, excusatione dignus foret : necdum enim in Scripturarum Canonem ab omnibus, nec solemnè universalis Ecclesiæ decreto relata fuerat. Verum ipsam præterea *falsatam* dicit. His enim verbis enarrationem in *hanc epistolam* concludit : *Non est igitur ignorandum, præsentem epistolam esse falsatam : quæ licet publicetur, non tamen in Canone est.*

Adjectam fuisse ab aliquo hanc clausulam suspicatur Basnagius. Cujus opinionem libenter equidem amplecterer, si nossem qua ratione certo confirmari possit. Sed, cum id ignorem, illud duntaxat tuto hac in re statuere posse mihi videor, epistolam hanc ut sacrarum Scripturarum librum, aut partem agnitam a Didymo fuisse. In libris enim *De Trinitate* Petro sæpius eam tribuit, et instar aliorum Scripturæ librorum citat ; in *Enarrationibus* vero ipsam quoque una cum aliis Catholicis epistolis interpretatur : ac demum in allatis verbis opus *publicatum* illam nuncupat. Quid autem librorum *publicatorum* vocabulo designet, intelligere licet ex iis quæ is dictavit in commentariis in *Acta*, ad vers. 39 capitis VIII. Ibi enim postquam Enochum *translatum* fuisse dixit, id est ex loco in locum delatum, subjungit : *Quoniam vero ἐν ταῖς δευτεροευμέναις βιβλοῖς*, id est, in *libris publicatis*, non exprimitur quo is pervenerit ; in *apocryphis* dicitur, eum in *paradisum* *translatum* esse.

Quid autem sibi velit Didymus, cum eam Epistolam *falsatam* esse affirmat, nescire me fateor. Exprobrat quidem ipse hæreticis libro II *De Trinitate*, quod plura Scripturæ loca depravare, seu *falsare* conati sint ; quin etiam exemplaria sic *falsata* in Orthodoxorum manus venisse conqueritur ; nusquam tamen aut ipse, aut ullus alius e veteribus Patribus scripsit, Ecclesiam sinceris Scripturarum exemplaribus destitutam fuisse. Credibile itaque non videtur, hanc esse Didymi mentem, ut genuina secundæ Petri epistolæ exemplaria amissa velit ab Ecclesia. At si id reipsa voluisset, absurda plane esset illius sententia.

CAP. XVII. De Didymi fama post obitum valde obscurata.

Satis jam ea quæ in Didymi scriptis aut jure, aut injuria reprehensa fuere, persecuti sumus. Superest nunc tantum, ut de illius existimatione ac fama summopere post obitum obscurata dicamus ;

ipsum enim a pluribus damnatum atque anathemate perculsum fuisse post quintum Ecclesiae saeculum, nemo nescius est. Sed cum huiusmodi argumentum et controversiae, et periculi plenum esse videam, ac meas insuper vires ei pro dignitate tractando impares esse agnoscam, nihil aliud faciam, nisi breviter, sed sincere attingam quaecunque cum adversus Didymum, tum pro illo afferri posse existimo; ut omnibus inter se collatis iudicium lector ferre queat. Exordior autem a primis, hoc est ab iis, quae bonam Didymi existimationem obscurarunt.

[LX] Quanquam in hisce fusiis describendis immorari necesse non est, cum et vulgo nota sint, et superius a nobis indicata, et fusiis in *Testimoniis veterum* a me collectis exposita legi queant. Ad duo autem haec capita revocantur universa. I. Quod Didymum Hieronymus perversis Origenianorum sententiis infectum fuisse affirmaverit. II. Quod etiamsi in Actis quintae oecumenicae synodi Didymum ne semel quidem memoratum legamus, tamen ab illa synodo aut ipsum, aut dogmata quae is sequeretur, damnata fuisse plurimi asseveraverint, ipsumque ipsimet damnarint, nempe Cyrillus Scythopolitanus, Evagrius Scholasticus, S. Sophronius, Heraclius imperator, synodus Lateranensis sub Martino I habita, S. Anastasius Sinaita, synodus sexta generalis, Constantinus Pogonatus imperator, Leo II papa, synodus quinisexta, liber Diurnus Romanorum Pontificum, Theodorus patriarcha Ierosolymitanus, Tarasius patriarcha Constantinopolitanus, synodus septima generalis, S. Nicephorus patriarcha Constantinopolitanus, alique nonnulli. Nec enim singulos ad unum numerare necesse est, cum plerosque, atque adeo illos omnes, quorum magna est auctoritas, nominarim.

Quae autem pro Didymo afferri posse censeo, haec potissimum sunt. I. Quamvis Hieronymus Didymum ut Origenistam in libris *adversus Rufinum* aliquot post ipsius Didymi obitum annos scriptis traduxerit; tamen et illum antea semper commendaverat, et eundem nupote in Ecclesiae pace et communione jam demortuum, *sanctum Didymum* appellavit in epistola 71, ad *Lucinium*. Novi equidem vocabulum, *sancti*, a Veronensi editore ibi expunctum esse: sed cum illud et in vetusto membraneo codice bibliothecae nostrae Bononiensis epistolas Hieronymi continente ipse legerim, et in antiquis aliis membranis, et vero in impressis etiam exemplaribus legi constet; proinde retinendum esse non dubito. Huc accedit quod Hieronymus ipse Didymi amicum se fuisse gloriatus sit pluribus annis postquam libros in *Rufinum* evulgaverat, ut superius dictum est. Ex quibus omnibus illud consequitur, ut Didymi memoriam quasi heterodoxi damnataque hominis aversatus non sit. II. Didymum nullum unquam alius scriptor ut heterodoxum traduxit usque ad sextum saeculum, quod sciam: quin multi e con-

trario illum magnopere commendarunt. III. In synodo Nitriensi ad condemnandum Origenismum sub Theophilo Alexandrino episcopo post Didymi obitum congregata, quamvis plures Origenistae nominatim damnati sint, nulla tamen Didymi mentio facta est: Itaque suspicari quispiam forsitan potest, aut aliqua Didymi scripta postmodum ab Origenistis corrupta fuisse, aut supposititium aliquem fetum sub ejus nomine ab iisdem evulgatum bonae illius existimationi plurimum nocuisse. IV. In actis quintae synodi Didymi nomen nusquam exstat, ut dixi. V. Ne Justinianus quidem imperator Didymum unquam nominat in ullo e scriptis, quae contra Origenem edidit. VI. Nullum exstat antiquum monumentum, quod nos doceat, quandonam Didymi opera accurate, ut par est, et canonice examinata sint; nullum item, in quo illa Didymi opera nominentur, quae condemnatione digna existimata sint aut declarata a quinta synodo. Ex quo sequitur, ut suspicari possit aliquis Didymi defensor, eos qui ipsum a quinta synodo condemnatum fuisse affirmarunt, non ideo sic locutos esse, quod eum nominatim damnatum crediderint, sed quod implicite ipsum quoque, aut saltem aliqua illius opera proscripta tunc fuisse censuerint a quinta synodo, cum haec Origenem ejusque errores damnavit: propterea scilicet quod canone xi addiderit haec verba: *Et eos qui similia praedictis haereticis sapuerunt, et sapiunt*. VII. Justinianus imperator in epistola nuper a viro clariss. Bandinio evulgata, *haeresum* quidem *auctores* anathemate nominatim feriendos esse ait; illos vero qui *haeresum auctores secuti sunt*, suppresso nomine, ac generali formula condemnandos esse, adhibitis nempe his verbis: *Omnes quoque cum ipso sentientes*. Atque ita revera se gessit quinta synodus canone xi, ut modo dictum est. Verisimile itaque non videtur, quintam ipsam synodum Constantinopoli sub Justiniano habitam, aut aliud Constantinopolitanum [LXI] concilium, quod paulo ante ipsam, ut nonnulli opinantur, sub eodem imperatore ad condemnandum Origenem convocatum fuerit, Didymo nominatim anathema dixisse; sed contentam fuisse synodum credibile est Origenem anathemate percellere: Justiniano enim morem gessere, quantum licuit, illi Patres. VIII. Cyrillus Scythopolitanus, qui paulo post habitum quintum concilium S. Sabae vitam scripsit, postquam in eadem dixit, Origenem a quinta synodo damnatum esse, non subjungit, condemnatum esse etiam Didymum, sed damnata fuisse illa quae de praesistentia et restitutione dicta sunt a Didymo. Similique modo nonnulli alii locuti sunt. IX. Gregorius Magnus, qui synodi Acta praemanibus se habuisse testatur lib. xii, epist. 7, tria tantum capitula, et unam personam, nempe Theodorum Mopsuestenum, in eodem concilio damnata fuisse scribit lib. ii, epist. 36. Itaque ignota ipsi fuit Didymi condemnatio. X. Tarasius patriarcha Constantinopolitanus in synodica, quae

exstat act. 3 septimæ synodi, affirmat, a Nicæna prima synodo damnatum fuisse Arium, Aetium, Eunomium, etc. : attamen nec Aetius, nec Eunomius a concilio Nicæno commemorati sunt; implicite ergo tantum damnati ab illo dici possunt. Simili modo liber Diurnus Romanorum pontificum, synodus pseudoseptima, ac Photius Diodorum a quinta synodo damnatum aiunt, etsi Diodorus nusquam a quinta synodo nominetur. Et Hieronymus in *epistola ad Pammachium et Avitum* de Patribus Nicænis scribit : *Latenter Origenem fontem Arii percurserunt*. Quidni ergo plures ex iis qui Didymum a quinta synodo condemnatum dicunt, ita intelligi poterunt, ut implicite ac *latenter* ab ea damnatum voluerint, non vero explicite, ac nominatim? XI. Liberatus diaconus in *Breviario* cap. 23, Cassiodorus in *Divinis lectionibus* cap. 1, Nicolaus I in *epistola ad Michaellem imperatorem*, Eustratius in *Vita sancti Eutychii*, apud Bollandianos tom. I Aprilis, pag. 554, seu cap. 3, num. 19, alique Origenem quidem a quinta synodo damnatum fuisse tradunt, Didymum vero non nominant. Imo Cassiodorus non mediocribus ipsum laudibus prosequitur. XII. Adeo obscura est hæc de Didymi condemnatione historia, ut nihil certi de ejus tempore, de modo, de auctoribus definiri posse videatur : alii enim in fine quinti concilii, alii initio damnatum volunt : alii non Didymum, sed Didymi scripta : alii non a quinta synodo, sed ab alio Constantino-politano concilio ante quintam synodum habito : alii non a concilio, sed a Justiniano ipso damnatum suspicantur, qui edictum suum a pluribus episcopis, in concilio tamen non congregatis, subscriptione probandum curaverit. XIII. Tantum abest, ut constet Didymum a quinta synodo damnatum esse, ut ne ipsum quidem Origenem condemnatum ab illa fuisse censeant Halloixius et Fabius : quorum sententiam etsi nunc non amplectar, tamen hæc ex Fabio adnotabo : 1, Justinianum imperatorem in litteris datis ad quintam synodum quarto Nonas Maii, id est eo ipso die, quo cæpta est synodus, hortari quidem Patres ut tria capitula damnent, de Origene autem, ac Origenistis nihil dicere; 2. epistolam Justiniani *ad synodum Constantinopolitanam* de Origene, ejusque sectatoribus datam esse anno 25 imperii Justiniani; synodum vero quintam anno 27

A cæptam esse atque absolutam; 3, Menam, ad quem scripta est epistola adnexa tractatui a Justiniano *adversus Origenem* scripto, obiisse ante initium quintæ synodi. Hæc tamen non eo adnotavi, quod censeam, Origenem in quinta synodo damnatum non fuisse, et canone xi, pro voce *Origenem* legendum esse *Dioscorum*, ut opinatur Halloixius; sed quod probare videantur, Didymum a quinta synodo œcumenica damnatum non esse, sed, si damnatus est, ab alio concilio damnatum fuisse. XIV. Romanos Pontifices Vigilium, Pelagium I et II, ac S. Gregorium Magnum quintæ synodi gesta probasse duntaxat quoad trium capitulorum damnationem contendit Fabius in *Prodromo Velitari*. Postremo S. Maximus, S. Joannes Damascenus, S. Nico, Theodulfus Aurelianensis, S. Thomas Aquinas, alique plures Didymum ut [LXII] doctorem citant; Joannes vero de Columna *sanctum doctorem*, et Guido Terrena *doctorem Græcorum maximum* eum vocant, ut constat ex eorum verbis pag. 497 a me allatis : Trithemius vero *vita præclarum* dicit : imo in Actis sacrosanctæ et œcumenicæ synodi Florentinæ non allegatur tantum, verum etiam *magnus Didymus* nuncupatur.

Hæc sunt potissimum quæ et contra Didymum, et pro Didymo breviter attigenda ratus sum. Ex his judicium ferat lector; nam ego quidem in obscura adeo, difficilique quæstione tanto auctoritatis pondere me premi sentio ab iis qui Didymo adversati sunt, ut ne hiscere quidem audeam.

C Finem itaque tandem his libris impono. Si quid autem in iis non satis caute aut vere dixisse videbimur, *docti ab aliquo, facile et libenter*, ut Marci Tullii verbis utar, *sententiam commutabimus*. Non enim parum cognosse, sed in parum cognito stultie et diu perseverasse, turpe est : propterea quod alterum communi hominum infirmitati, alterum singulari uniuscujusque vitio est attributum. Sed Romanæ in primis Ecclesiæ Ecclesiarum omnium magistræ judicio cum hæc, tum alia quæcunque edidi, subiecta volo. Tu vero, præsul amplissime, tenue hoc munusculum, ut meæ in te observantiæ monumentum, ac veteris amicitiae nostræ pignus, benigne excipe : si enim tibi hæc, qualiacunque sint, non displicuisse cognovero, nihil jam erit cur suscepti me laboris pœniteat.

VETERUM DE DIDYMO TESTIMONIA.

I.

Didymus ipse lib. De Spiritu sancto, num. 5

Quod autem ab aliis capiatur Spiritus sanctus et non alia capiat, et nunc, et in *Sectarum* volumine, prout potuimus, expressimus.

Et num. 21.

Spiritus sanctus . . . dictus est *Spiritus sapientiæ* . . . et natura ejus nihil est aliud, nisi *Spiritus veritatis et Spiritus Dei* : de quibus jam abundanter in *Sectarum* volumine disputavimus.

Et num. 32.

Ex quibus ostenditur, esse Spiritum sanctum creatorem, ut jam in *Dogmatum* volumine breviter ostendimus.

Et num. 58.

Hæc interim juxta possibilitatem ingenii nostri, quot res spiritus significaret, attigimus, suo tempore quid unumquodque significet, si Christus tribuerit, disserturi.

Et in enarratione in I Epist. Joannis cap. v.

Verus Filius Dei est Jesus Christus, verus Deus existens. Et considera que nammo-lum consubstantialis Patri, et non idem numero secundum Sabellium Filius sit cum Patre, etc. . . . Horum itaque singula examinationem (ut fuit possibile) in aliis habuerunt.

Et in libris De Trinitate haud raro de se ipse loquitur. *Lege potissimum pag. 202, 233, 263, 305, et 319.*

II.

Libanius (natus anno 314, et mortuus anno circiter 384) in epist. 321 ad Sebastianum, pag. 153, editionis Amstelædamensis anni 1738, de Didymo nostro fortasse loquitur, cum hæc scribit:

Ἐξεῖς δὲ τοῦτον Ῥητόριον, οὐ φαύλην παραφυχὴν, διὰ πολλῶν μὲν ῥητόρων, οὐκ ἐλαττόνων δὲ ποιητῶν ἀφιγμένον, καὶ ὄντα ἀγαθὸν καὶ τοῦτο κάκεινο. Σὲ μὲν οὖν αὐτῷ φίλον ποιεῖ τὰ τε ἐμὰ γράμματα, καὶ τὸ τοῖς σοῖς οἰκείοις συμπεποιητῆκεναι τὸν ἄνδρα. Τοῦτῳ δὲ εὐνοῦν ἐμὲ δὴ ποιεῖ τὰ μέγιστα. Μαθητὴς γὰρ ὢν ἐμὸς, διδασκάλου μοι παῖς ἐστὶ· πάντως δὲ τὸν Δίδυμον οὐκ ἄγνοεῖς, εἰ μὴ καὶ τὴν μεγάλην ἀγνοεῖς πόλιν, ἐν ᾗ τῆς αὐτοῦ παιδείας ἐκεῖνος μετέδιδου νύκτα καὶ ἡμέραν ῥέων. Ἀλλ' ὅπως οὗτος ἐγκράτης γένοιτο τῶν κτημάτων ἐφ' ἅπερ ἔχει. Μικρὰ μὲν γὰρ ταῦτα, πένητι δὲ παραμυθία. Ῥητόριος δὲ τὸν οὐκ εὐπρόυν. Ἔστι δὲ σοι δύναμις ἐν Αἰγύπτῳ, δι' ἧς οἱ μὲν ἄλλοι χρήματα εἰργάσαντο, σὺ δὲ δόξαν ἀγαθὴν τῇ πρὸς τὸ δίκαιον συμμαχίῃ.

Rhetorium vero hunc non leve habebis solatium multos quidem rhetores, nec pauciores poetas pervagatum, ex utraque vero parte egregium. Te igitur amicum illi faciant tum litteræ meæ, tum illud quod cum necessariis tuis familiariter est versatus. Duo vero in primis me ipsi benevolam reddunt. Cum enim meus sit discipulus, filius præterea est præceptoris. Didymum sane tu non ignoras, nisi et magnam illam civitatem ignores, in qua doctrinæ suæ copiam aliis ipse fecit, noctu et interdiu fluens. Fac itaque, ut teneat fundos, quorum causa venit. Parvi illi quidem sunt, pauperi tamen solatio. Rhetorius vero non est ex pecuniosis. Jam potes aliquid in Ægypto, cujus ope alii quidem opes congesterunt, tu vero nominis famam tuo justè æquique studio tibi peperisti.

III.

S. Ambrosius in libris De Spiritu sancto (scriptis anno 381), et in libro De mysteriis, plura ex Didymo sumptisse videtur. *Lege quæ scripsi pag. 51, not. 5, et pag. 275, not. 9.*

IV.

Evagrius Ponticus, primum archidiaconus Constantinopolitanus, tum monachus et abbas (natus anno 345 et mortuus anno 399), in libro Contemplativo, ut testatur Cassiodorus loco mox afferendo, hæc scripsit, quæ nos e Socratis Historia Eccl. lib. iv, cap. 23, afferimus:

«Τοὺς Περὶ Προνοίας καὶ Κρίσεως, κατὰ σεαυτὸν ἀεὶ γύμναζε λόγους,» φησὶν ὁ μέγας καὶ γνωστικός διδασκαλὸς Δίδυμος, «καὶ τούτων τὰς ὕλας διὰ μνήμης φέρειν παρηγόρητι· ἅπαντες γὰρ σχεδὸν ἐν τούτοις προσπατοῦσι. Καὶ τοὺς μὲν Περὶ κρίσεως λόγους, ἐν τῇ διαφορᾷ τῶν σωμάτων καὶ κατὰ τὸν κόσμον εὐρήσεις· τοὺς δὲ Περὶ Προνοίας, ἐν τοῖς τρώτοις τοῖς ἀπὸ κακίας καὶ ἀγνωσίας, ἐπὶ τὴν ἀρετὴν ἢ ἐπὶ τὴν γνῶσιν ἡμᾶς ἐπανάγουσι.» Τόσαυτα μὲν ἐκ τῶν Εὐαγγελίου ἐνταῦθα παρεθέμεθα· ἐγένετο δὲ καὶ ἄλλος ἀνὴρ θαυμάσιος ἐν τοῖς μοναχοῖς, ὃ ὄνομα Ἀμμόνιος.

V.

S. Hieronymus in Chronico (quod editum fuit anno 380) tom. VIII ed. Veron. pag. 812, ad annum Domini 376.

Didymus Alexandrinus multa de nostro dogmate per notarios commentatur, qui post quintum natalis suæ annum luminibus orbatus, elementorum quoque ignarus fuit.

In prologo in translationem homiliarum Origenis in Jeremiam et Ezechielem ad Vincentium presbyterum (scripto anno circiter 381) tom. V pag. 742.

Magnum est quidem, amice, quod postulas, ut Origenem faciam Latium, et hominem, juxta Didymi Videntis sententiam, alterum post apostolorum (alii, post apostolos) Ecclesiarum magistrum etiam Romanis auribus donem.

In epist. 36 ad Damasum (scripta anno 384) tom. I pag. 159.

Et ut verius loquar, Didymi De Spiritu sancto librum in manibus habeo, quem translatum tibi cupio dedicare, ne me existimes tantummodo dormire, qui lectionem sine stylo somnum putas.

In præfatione ad Paulinianum in librum Didymi De Spiritu sancto (edita anno circiter 387) tom. II pag. 106.

Cum in Babylone versarer . . . volui garrere aliquid de Spiritu sancto, et ceptum opusculum ejusdem nobis pontifici dedicare . . . Itaque, mi Pauliniane frater, quia supradictus pontifex Damasus, qui me ad hoc opus primum impulerat, jam dormit in Christo . . . canticum quod cantare non potui in terra aliena, hic a vobis in Judæa provocatus immurmuro . . . et ut auctorem titulo fatear, malui alieni operis interpret existere, quam, ut quidam faciunt, alienis me coloribus adornare. . . Didymus vero meus, oculum habens Sponsæ de Cantico canticorum, et illa lumina, quæ in candentes segetes sublimari Jesus

præcepit, procul altius intuetur; et antiquum nobis morem reddidit, ut Videns vocetur propheta. Certe qui hunc legerit, Latinorum furta cognoscat, et contemnet rivulos, cum cœperit haurire de fontibus. Imperitus sermone est, et non scientia: apostolicum virum ex ipso sermone exprimens, tam sensuum lumine, quam simplicitate verborum.

In Prologo commentariorum in Epistolam ad Galatas (scripto anno 387) tom. VII pag. 370.

Origenis commentarios sum secutus. . . Prætermitto Didymum Videntem meum, et Laodicenum. . . Qui et ipsi nonnullis super hac re commentarios reliquerunt. E quibus si vel pauca decerpere, fieri aliquid quod non penitus contemneretur. Itaque, ut simpliciter fatear, legi hæc omnia, et in mente mea plurima coacervans, accito notario, vel mea, vel aliena dictavi, nec ordinis, nec verborum interdum, nec sensuum memoriam retentans.

In Prologo commentariorum in Epist. ad Ephesios (scripto anno 387) tom. VII pag. 539.

Non quo at adolescentia aut legere unquam, aut doctos viros ea quæ nesciebam interrogare cessarem, et me ipsum tantum, ut plerique, habuerim magistrum. Denique nuper ob hanc vel maxime causam Alexandriam perrexi, ut viderem Didymum, et ab eo in Scripturis omnibus quæ habebam dubia sciscitarer. . . Illud quoque in Præfatione commoneo, ut sciatis. . . Apollinarium etiam et Didymum quoddam commentarios edidisse, e quibus licet pauca decerpissimus, et nonnulla, quæ nobis videbantur, adieciimus, sive subtraximus, ut studiosus statim in principio lector agnoscat, hoc opus vel alienum esse, vel nostrum.

In libro De scriptoribus ecclesiasticis (qui scriptus est anno 392) tom. II pag. 925, cap. 409.

Didymus Alexandrinus captus a parva ætate oculis, et ob id elementorum quoque ignarus, tantum miraculum sui omnibus præbuit, ut dialecticam quoque, et geometriam, quæ vel maxime visu indiget, usque ad perfectum didicerit. Is plura opera et nobilia conscripsit, commentarios in psalmos omnes, commentarios in Evangelium Matthæi et Joannis, et De dogmatibus, et contra Arianos libros duos, et de Spiritu sancto librum unum, quem ego in Latinum verti: in Isaiam tomos decem et octo: in Osee, ad me scribens, commentariorum libros tres: et in Zachariam, meo rogatu, libros quinque: et commentarios in Job, et infinita alia, quæ digerere proprii indicis est. Vivit usque hodie, et octogesimum tertium ætatis excessit annum.

Et capite 120 ejusdem libri pag. 931.

Responderunt ei [Eunomio] Apollinarius, Didymus, Basilus Cæsariensis etc.

Et cap. 126 ejusdem libri pag. 935.

Ambrosius Alexandrinus, auditor Didymi, scripsit adversum Apollinarium, etc.

Et cap. 135, ejusdem libri pag. 939.

Hieronymus... hæc scripsi... De Spiritu sancto Didymi, quem in Latinum transtulij, librum unum.

In epist. 48, ad Pammachium pro libris Contra Jovinianum (scripta anno 393) tom. I, pag. 230.

Nunc enumerandum mihi est, qui ecclesiasticorum de impari numero disputarint: Clemens, Hippolytus, Origenes, Dionysius, Eusebius, Didymus, etc.

In epist. 49, ad Pammachium (scripta anno 393) tom. I, pag. 233.

Origenes, Dionysius, Pierius, Eusebius Cæsariensis, Didymus, Apollinaris latissime hanc epistolam (nempe primam ad Corinthios) interpretati sunt.... Revolve omnium, quos supra memoravi, commentarios, et Ecclesiarum bibliothecis frue, et magis concito gradu ad optata cœptaque pervenies.

In epist. 50, ad Domnionem (scripta anno 393) tom. I, pag. 235, ironice sic loquitur:

Frustra ergo Alexandri verti commentarios.... et, ut humana contemniam, sine causa Gregorium Nazianzenum, et Didymum in Scripturis sanctis catechistas habui.... Inventus est homo absque præceptorum perfectus.... qui eloquentia Tullium, argumentis Aristotelem, prudentia Platonem, eruditione Aristarchum, multitudine librorum Chalcenterum, Didymum scientia Scripturarum, omnesque sui temporis vivaci tractatores.

In epist. 68, ad Castrutium (scripta anno 397) tom. I, pag. 408.

Brevem tibi fabulam referam, quæ infantiae meæ temporibus accidit. Beatus Antonius cum a sancto Athanasio Alexandria episcopo propter confutationem hæreticorum, in urbem Alexandriam esset accitus, et isset ad eum Didymus vir eruditissimus, captus oculis, inter cæteras sermocinationes, quas de Scripturis sanctis habebant, cum ejus admiraretur ingenium, et acumen animi collaudaret, sciscitans ait: Num tristis es, quod oculis carnis careas? cum ille pudore reticeret; secundo tertioque interrogans, tandem elicit, ut mororem animi simpliciter fateretur. Cui Antonius: Miror, ait, prudentem virum ejus te dolere damno, quam fornicæ, et muscæ, et culices habent, et non letari illius possessione, quam sancti soli, et apostoli meruerunt. Ex quo pervides, quod multo melius sit spiritu videre, quam carne; et illos oculos possidere, in quos peccati festuca non possit incidere.

In epist. 71, ad Lucinium (scripta anno 398) tom. I, pag. 432.

Origenis, et sancti Didymi pauca transtulimus, volentes nostris ex parte ostendere, quid Græca doctrina retineat.

Διδυμος Ἀλεξανδρεὺς, ἐκ νέας ἡλικίας βλαβὴς τὰς ὄψεις, καὶ διὰ τοῦτ' ἀπειρος τῶν στοιχείων, οὐ σούτων θαύμα πᾶσι παρέσχετο, ὥστε τὴν διαλεκτικὴν καὶ γεωμετρικὴν, ἥ τις μάλιστα ὁράτως χρῆζει, ἀκρον ἐκμεμαθηκέναι. Ὅς πολλὰ καὶ περιφανῆ ἔταξε, ταῦτάστιν ὑπομνήματα εἰς πάντας τοὺς φιλομύους ὑπομνήματα εἰς Ματθαῖον καὶ Ἰωάννην καὶ Περὶ δογματῶν καὶ κατὰ Ἀρειανῶν λόγους δύο καὶ περὶ Πνεύματος ἁγίου λόγον ἓνα, ὅτις τινὰ ἐγὼ εἰς Ῥωμαίων μετέφρασα. Εἰς Ὡσηὲ πρὸς ἐμὲ γράφων ὑπομνημάτων λόγους τρεῖς. Εἰς Ἰωαννῶν χαρὰν ἐμοὺ παρακαλέσας λόγους πέντε. Ὑπομνήματα εἰς τὸν Ἰώβ καὶ ἄλλα ἀπειρα, ἀπὸ διηγησάσθαι ἰδίῳ ἐστὶ καταλόγου. Περὶ ἐστὶν ἄρα τοῦδε, καὶ ὀρθοχρῶστέον τρίτον ἐπλήρωσεν ἐνιαυτὸν.

Ῥῶτιν ἀντέγραψαν Ἀπολλινάριος, Διδυμος, Βασίλειος Καισαρείας, κ. τ. λ.

Ἀμβρόσιος Ἀλεξανδρεὺς, ἀκροατὴς Διδύμου, ἔγραψε κατὰ Ἀπολλινάριον [legendum κατὰ Ἀπολλινάριου], κ. τ. λ.

Ἰερώνυμος... τάδε συνέταξα.... Περὶ Πνεύματος ἁγίου, Διδύμου, ὃν εἰς Ῥωμαίων μετέβαλον, λόγους ἓνα.

In Prologo comment. in Matthæum (scripto anno 393) tom. VII, pag. 6.

Legisse me fateor ante annos plurimos in Matthæum Origenis viginti quinque volumina... Et Theophilli Antiochenæ urbis episcopi commentarios : Hippolyti quoque martyris... ac Didymi Alexandrini... e quibus etiamsi parva carperem, dignum aliquid memoria scriberetur.

In epist. 75, ad Evangelium (scripta anno 398) pag. 439. (Vide et Bedam in Quæstionibus in Genesim.)

Illuc devolutus est (Origenes), ut eum (Melchisedech) angelum diceret..... Transivi ad Didymum sectatorem ejus (nempe Origenis), et vidi hominem pedibus in magistri isse sententiam.

In epist. 84, ad Pammachium et Oceanum (scripta anno 400) pag. 520.

Apollinarium Laodicensem audiui Antiochiæ frequenter, et colui... Jam canis spargebatur caput, et magistrum potius, quam discipulum decebat. Perrexi tamen Alexandriam, audiui Didymum : in multis ei gratias ago. Quod nescivi, didici ; quod sciebam, illo docente, non peridi... Horum omnium frequenter in opusculis meis facio mentionem. Certe Apollinarii et Didymi inter se dogma contrarium est. Rapiat me ergo utraque turba diversum alitrescens, quia magistrum utrumque confiteor.... Et audet quidam proferre litteras meas ad Didymum, quasi ad magistrum. Grande crimen discipuli, si hominem eruditum, et senem magistrum dixerim. Et tamen volo inspicere ipsam epistolam, quæ tanto tempore in calumniam reservata est. Nihil præter honorem et salutationem continet.

Et pag. 527.

Quis prudentior, doctior, eloquentior Eusebio, ac Didymo, assertoribus Origenis? quorum alter sex voluminibus τῆς ἀπολογίας ita eum, ut se, sensisse confirmat; alter sic ejus errores nititur excusare, ut tamen illius esse fateatur : non scriptum negans, sed sensum scriptionis edisserens. Aliud est, si qua ab hæreticis addita sunt, aliud si quis quasi bene dicta defendat.

Et pag. 528.

Sexti libri Eusebii super Origenis defensione principium usque ad mille ferme versus liber iste, qui Pamphili dicitur, continet : et in reliquis scriptor ejusdem operis profert testimonia, quibus nititur approbare Origenem fuisse catholicum... Ex quo ostenditur, vel Didymi, vel cujuslibet alterius esse opusculum, qui sexti libri capite detruncato cætera membra sociarit.

In libro primo adv. Rufinum (scripto anno 402) tom. II, pag. 462, num. 6.

Quæ cum legissem, contulisseque cum Græco, illico animadverti quæ Origenes de Patre, et Filio, et Spiritu sancto impie dixerat, et quæ Romanæ aures ferre non poterant, in meliorem partem ab interprete commutata. Cætera autem dogmata, de angelorum ruina, de animarum lapsu, de resurrectionis præstigiis, de mundo, vel intermundiis Epicuri, de restitutione omnium in æqualem statum, et multo his deteriora, quæ longum esset retexere, vel ita pervertisse, ut in Græco invenerat, vel de commentariolis Didymi, qui Origenis apertissimus propugnator est, exaggerata, et firmiter posuisse, ut qui in Trinitate catholicum (Origenem) legerat, in aliis hæreticum non caveret.

Et num. 13.

An injuria tibi facta est, quod pro te Apollinarium Didymumque sectatus sum?

Et num. 16.

Ego enim in commentariis ad Ephesios sic Origenem, et Didymum, et Apollinarium secutus sum (qui certe contraria inter se habent dogmata), ut huius meæ non amitterem veritatem. Commentarii quid operis habent? Alterius dicta edisserunt.

Et num. 21.

In epistolam Pauli ad Ephesios tria Origenes scripsit volumina. Didymus quoque, et Apollinarius propria opuscula condidere. Quos ego vel transferens, vel imitans, quid in Prologo ejusdem operis scripserim, subjiciam : Illud quoque in Præfatione commoneo, ut sciatis, Origenem tria volumina in hanc epistolam conscripsisse... Apollinarium etiam, et Didymum quosdam commentariolos edidisse ex quibus etc. ut supra col. 217.

Et in libro secundo adv. Rufinum num. 11, pag. 502.

In primo libro Περὶ Ἀρχῶν, ubi Origenes lingua sacrilega blasphemavit, quod Filium Patrem non videat, tu etiam causas reddis, quasi ex persona ejus, qui scripsit ad Didymi interpretaris σχολίων, in quo ille casso labore conatur alienum errorem defendere, quod Origenes quidem bene dixerit; sed nos simplices homines, et cures Enniani nec illius sapientiam, nec tuam, cui interpretatus es, intelligere possumus.

Et num. 16.

Sed forsitan hic, ut Arianus, ab hæreticis addita, in occasionem sui traxit erroris, ne solus male sensissse contra Ecclesiam putaretur. Quid respondebis pro Didymo, qui certe in Trinitate catholicus est? Cujus etiam nos De Spiritu sancto librum in Latinam linguam vertimus. Certe hic in his quæ ab hæreticis in Origenis operibus addita sunt, consentire non potuit; et in ipsius Περὶ Ἀρχῶν, quos tu interpretatus es, libris breves dictavit commentariolos, quibus non negaret ab Origene scripta, quæ scripta sunt; sed nos simplices homines non posse intelligere quæ dicuntur; et quo sensu in bonam partem accipi debeant, persuadere conatur. Hoc duntaxat de Filio, et Spiritu sancto. Cæterum in aliis dogmatibus et Eusebius, et Didymus apertissime in Origenis scita concedunt, et quod omnes Ecclesiæ reprobant, catholice et pie dictum esse defendunt.

Et num. 34.

Origenes tuus... in omnibus libris suis post LXX Interpretes Judæorum translationes explanat et edisserit. Eusebius quoque, et Didymus idem faciunt.

Et lib. III, num. 12, pag. 541.

In Cæsariensi bibliotheca, Eusebii sex volumina reperi ἀπολογίας ὑπὲρ Ὀριγέωνος : quæ cum legissem, primum eum librum deprehendi, quem tu solus sub nomine martyris edidisti, de Filio, et Spiritu sancto

in bonam partem plerisque blasphemis commutatis : et hoc vel Didymum, vel te, vel alium fecisse nescio quem, quod tu apertissime in libris *Περί Ἀρχῶν* fecisse convinceris.

Et num. 13.

Si ergo Apollinarii sunt, et Origenis, quæ sub aliorum nomine posu.; quomodo in libris tuis mihi crimen impingis, quod quando scribo : Alius hoc dicit : Quidam sic suspicatur, *alius ille*, et *quidam*, ego sim? Inter Apollinarium, et Didymum explanationis, styli, et dogmatum magna diversitas est. Cum in uno capitulo diversas pono sententias, num contrarios sensus sequi credendus sum?

Et num. 27.

In laude, et detractatione mea quia varius exstitisti, miro acumine argumentatus es, sic tibi licere de me et bene, et male dicere, quomodo et mihi licuerit Origenem, et Didymum reprehendere, quos ante laudaverim.... In Origene miramur scientiam Scripturarum, et tamen dogmatum non recipimus falsitatem. In Didymo vero et memoriam prædicamus, et super Trinitate fidei puritatem, sed in cæteris quæ Origeni male credidit, nos ab eo retrahimus. Magistrorum enim non vitia imitanda sunt, sed virtutes.

Et num. 28.

Hinc est et illa tua arcana interrogatio, quare moriantur infantes; cum propter peccata, corpora acceperint. Exstat liber Didymi ad te, quo sciscitanti tibi respondit, non eos multa peccasse, et ideo corporum carceres tantum eis tetigisse sufficere. Magister meus et tuus eo tempore, quo tu ab eo ista quærebas, tres *Explanationum in Osee prophetam* libros ad me, me rogante, dictavit. Ex quo apparet quid me, quid te docuerit.

In epist. 112, ad Augustinum (scripta anno 404) num. 4, tom. I, pag. 733.

Ad quæ primum respondeo, debuisse prudentiam tuam præfatiunculæ commentariorum meorum meminisse, dicentis ex persona mea.... « Prætermitto Didymum Videntem meum » etc., ut supra col. 217.

Et num. 30, pag. 747.

Maxime in explanatione Psalmorum, quos apud Græcos interpretati sunt multis voluminibus, primus Origenes.... sextus Didymus Alexandrinus. Feruntur et diversorum in paucos (Psalmos opuscula : sed nunc de integro Psalmorum corpore dicimus.

In epist. 119, ad Minervium et Alexandrum (scripta anno 406) num. 1 et 3, pag. 794 et 795.

Itaque et ego tempore coarctatus, singulorum vobis, qui in sacram Scripturam commentarios reliquerunt, sententias protuli, et ad verbum pleraque interpretatus sum; ut me liberem quæstione, et vobis veterum Tractatorum mittatur auctoritas.... Didymus non pedibus, sed verbis in Origenis transiens sententiam, contraria via graditur. Ecce mysterium vobis loquor : Omnes quidem dormiemus, non omnes autem immutabimur⁶¹. Quod ita disseruit.... Deinde affert Hieronymus Didymi fragmentum : tum subjungit : « Quodque sequitur juxta Græcos ἐν ἀτόμῳ.... idem Didymus ita explanavit. » Tum aliud satis longum Didymi fragmentum affert.

In Præfatione in Osee prophetam (scripta anno 406) tom. VI, pag. 23.

Unde ante annos circiter viginti duos, cum, rogatu sanctæ et venerabilis socrus, imo matris tuæ Paulæ (illud enim nomen carnis, hoc spiritus est : quæ monasteriorum, et Scripturarum semper amore flagravat), essem Alexandriæ, vidi Didymum, et eum frequenter audiui, virum sui temporis eruditissimum, rogavique eum, ut quod Origenes non fecerat, ipse compleret, et scriberet in Osee commentarios : qui tres libros, me petente, dictavit; quinque quoque alios in Zachariam.... Hæc dico, ut noveris quos in prophetæ hujus campo habuerim præcursores : quos tamen, ut simpliciter et non superbe (sicut quidam meorum amicorum semper insibilat) tuæ prudentiæ fatear, non in omnibus sum secutus : ut iudex potius operis eorum quam interpret existerem, diceremque quid mihi videretur in singulis.

In Præfatione in Zachariam prophetam (scripta anno 406) tom. VI, pag. 778.

Scriptis in hunc prophetam Origenes duo volumina, usque ad tertium partem libri a principio. Hippolytus quoque edidit commentarios, et Didymus quinque *Explanationum* libros, me rogante, dictavit, quos cum aliis tribus in Osee et mihi προσεφώνησεν⁶² : sed tota eorum ἐξηγησις allegorica fuit; et historiæ vix pauca tetigerunt. Itaque imitari cupiens illum patrefamilias, qui profert de thesauro suo nova, et vetera⁶³; et Sponsam de Cantico canticorum, quæ dicit : Nova cum veteribus, fratruel meus, servavi tibi⁶⁴ : historiæ Hebræorum tropologiam nostrorum miscui.

In epistola 121, ad Algasiam (scripta anno 407) num. 6, pag. 862.

Origenis, et Didymi in hanc parabolam explanationem invenire non potui; et utrum abolita sit temporum vetustate, an ipsi non scriaserint, incertum habeo.

In commentariis in Daniele (scriptis anno 407) cap. 3, tom. V, pag. 644, Didymum mea quidem sententia potissimum respiciens Hieronymus hæc scribit :

Et ex præsentī loco, et ex eo quod sequitur : Benedicite, spiritus et animæ iustorum, Domino⁶⁵; et in Psalmis : Sacrificium Deo spiritus contribulatus; cor contritum, et humilium Deus non despicit⁶⁶, sunt qui alium velint esse spiritum in homine, excepto Spiritu sancto, et aliam animam. Sed laborandum eis erit, quomodo absque carne, et gratia Spiritus sancti, duæ substantiæ, et duo interiores homines in uno homine esse dicantur.

In epistola 120, ad Hedibiam (scripta anno 407) num. 12, pag. 842.

Alli ex hoc loco, nempe ex I ad Thessal. v 23, triplicem in homine volunt affirmare substantiam; spiritus, quo sentimus; animæ, qua vivimus; corporis, quo incedimus

⁶¹ I Cor. xv, 51. ⁶² Matth. xii, 35. ⁶³ Cant. vii, 13. ⁶⁴ Dan. iii, 86. ⁶⁵ Psal. l, 49.

In Præfatione, seu Prologo commentariorum in Isaiam (scripto anno 410), tom. IV, pag. 6.

Didymus, ejus amicitia nuper usi sumus, ab eo loco ubi scriptum est (*Isa. xl, 1*): *Consolamini, consolamini populum meum, sacerdotes: loquimini ad cor Jerusalem usque ad finem voluminis (Isaie) decem et octo edidit tomos.*

VI.

S. Isidorus Pelusiota (qui obiit anno circiter 449) septem Didymo inscripsit epistolas, quæ exstant libro primo Epistolarum ipsius num. 199, 201, 204, 205, 281, 330 et 331. Hæc Didymo nostro scriptas fuisse conficio. Postrema vero sic incipit:

Διδύμω.

Ἀγγέλους ὄν, καὶ συνετώς ἐρευνῶν, οὐδὲν δύνασαι ἀγνοεῖν· πάντα γὰρ καλῶς ἀπορίσας ἐν νεότητι, ἔχεις ἐν γῆρῃ ἀνάπαυσιν.

Didymo.

Cum tu et ingenii acumine polles, et Scripturarum sensum sagaciter perscruteris, nihil est, quod te latere possit. Nam cum omnia in juvenili ætate præclare collegeris, requietem in senectute habes.

Ipsæ S. Isidorus tres Didymo Scholastico inscripsit epistolas, nempe 205 libri quarti, et 206, ac 207 libri quinti. Utrum vero et hæc Didymo nostro scriptæ sint, judicet lector. Nos ducentesimam sextam quinti libri hic subjicimus.

Διδύμω Σχολαστικῷ.

Didymo Scholastico.

Τὸν προσβύτατόν σου τῶν παίδων πρὸς τὸν νεώτατον διαφέρουσαι τινὲς φασί, καὶ σε μὲν εἰδέναι, περιποιεῖσθαι δὲ μὴ εἰδέναι. Θάπτον τοίνυν ἀποθέμενος τὴν ἐκούσιον ἀγνοίαν, πειράσθῃ αὐτοὺς εἰς φιλίαν συναλλάξαι, μήποτε τι ἀνήκεστον τευχθεῖ κακόν· οὐ γάρ τι χρῆστον ἢ φιλονεικία ὀδίνει· ἢ ὥσπερ τοῦ εἶναι μετὰ τὴν Πρόνοιαν αὐτοῖς κατέστης αἴτιος, οὕτω καὶ τοῦ εἶναι κατὰστατος.

Filium tuum maximum a natu minimo valde dissidere, teque ejus rei ferunt conscium, fingere tamen, quasi nescias. Deposita itaque spontanea illa ignorantia, conare, quæso, illos ad mutuum adigere amorem, ne immedicabile hinc malum existat. Discordia enim boni nihil gignit. Sic fiet, ut quemadmodum illos parens genuisti, sic et bene illis ut sit, edicias.

VII.

Heraclides Cynrius (qui anno 399 Constantinopoli diaconus est ordinatus) in opere quod inscribitur Paradisus, apud Rosveydum in Vitæ Patrum, pag. 944, editionis Antuerpiensis anni 1628, hæc scripsit de Didymo juxta vetustam ejus operis translationem: si tamen Heraclidi tribuendum est illud opus, ex parte saltem ut opinatur Fabricius, non autem Palladio.

Plures autem viri digni habitaculo beatorum, semina quoque obierunt tunc in Alexandrinæ Ecclesiæ civitate: in quibus Didymus erat, oculorum quidem lumine destitutus, divinarum tamen Scripturarum peritia pollens: quem ego intra decem annos diversis temporibus quater vidisse me memini, quique post octoginta et quinque annos vitæ terminum fecit. Hic igitur quem loquor, captus est oculis, ut ipse retulit mihi, cum quartum ageret ætatis suæ annum: qui neque magistris traditus litterarum, neque prima unquam elementa cognoscens, habebat insitum bonum semper incolume, naturalem magistrum conscientiam suam. Quem tanta gratia scientiæ spiritualis ornat, ut in eo evidentissime quod scriptum adimpleretur: Dominus cæcos sapientes facit⁶⁶. Testamentum quidem Vetus ac Novum ad verbum interpretatus est: sectas autem omnes tam subtiliter firmiterque exposita super ipsas ratione disseruit, ut omnium scientiam veterum peritiamque transiret. Qui cum me cogeret quondam ut orationem in cella ipsius facerem, nec tamen ejus acquiescerem jussioni, hoc referendo dicebat: Ad istud, inquit, hospitium ter benedictus Antonius, dum me visitare dignatur, ingressus est: et rogatus a me ut in hoc loco flecteret genua, et precem funderet, statim fecit, ac secundo noluit se rogari: ipsis me rebus docens sanctorum voluntatibus obedire. Quamobrem si vestigia ipsius, inquit, sectaris ac vitam quemadmodum monachus, et pro acquirendis virtutibus peregrinus, nolo contendas. Hoc quoque idem retulit mihi: Cum, inquit, grandi quadam sollicitudine ac tristitia fatigarer propter Juliani imperatoris infeliciissimam vitam, ita ut quadam die usque ad vespertinas profundæ noctis horas non attingerem panem, anxietate confectus: foris accidit ut somno residens occuper, et in quadam transmigratione animæ revelationem talem viderem: Quatuor equites cum albis equis per diversa discurrentes clamantesque: Dicite Didymo: Hodie hora septima Julianus mortuus est: surge igitur, et cibum sume, et ad Athanasii episcopi domum mitte, ut ipse quoque cognoscat hoc. Notavit itaque, sicut ipse dicebat, et mensem, et septimanam, et diem, et horam: et sic omnia sicut audierat approbavit. Retulit etiam mihi et de puella quadam, etc.

VIII.

Rufinus Aquileiensis libro II Historiæ ecclesiasticæ (quem scripsit anno circiter 400), cap. 7, pag. 276, tom. I, Operum ed. Veron. anni 1745.

Verum cum apud Alexandriam populos, et urbem nebulosi doctoris tetra perfidiæ caligo suffunderet, velut lampadem quamdam divina luce fulgentem Didymum Dominus accendit. De cujus vita, atque institutis, quoniam ad Ecclesiæ gloriam Dei munere concessus creditur, licet in transcurso, necessario tamen commemoranda nobis pauca videntur. Is namque in parva ætate, cum adhuc etiam prima litterarum ignoraret elementa, luminibus orbatus, majore desiderio scientiæ veri luminis inflammatur: nec desperationem cupita adipiscendi passus est, cum audisset scriptum in Evangelio: *Quod apud homines impossibile est, possibile est apud Deum*⁶⁷. Hæc igitur divina pollicitatione confusus indesinenter Dominum deprecabatur, non ut oculorum carnalium visum, sed ut illuminationem cordis acciperet. Miscebat tamen precibus studia, ac laborem, et juges continuatasque vigiliis, non ad legendum, sed ad audiendum adhibebat, ut quod aliis visus, hoc illi conferret auditus. Cum vero post lucubrationis laborem, somnus, ut fieri solet, legitibus advenisset, Didymus silentium illud non ad quietem, vel otium datum ducens, tanquam animal ruminans cibum, quem ceperat, ex integro revocabat, et ea quæ dudum, percurrentibus aliis, ex librorum lectione cognoverat, memoria et animo retegebatur, ut non tam audisse quæ lecta fuerant, quam decerpisse ea mentis suæ paginis videretur. Ita brevi, Deo docente, in tantam divinarum humanarumque rerum

⁶⁶ Psal. cxlv, 8. ⁶⁷ Luc. xviii, 27.

eruditionem ac scientiam venit, ut scholæ ecclesiasticæ doctor existeret, Athanasio episcopo, cæterisque sapientibus in Ecclesia viris Dei admodum probatus: sed et in cæteris sive dialecticæ, sive geometriæ, astronomiæ quoque, vel arithmeticæ disciplinis ita esset paratus, ut nullus unquam philosophorum aliquæ ex his artibus proponens, obtinere eum, vel concludere quiverit, sed statim in responsiones ejus acciperet, magistrum eum etiam illius de qua proposuisset, crederet disciplinæ. Hujus aliquanti dicta, vel communiter disputata, vel proponentibus responsa, adhibitis notariis describere: quæ etiam nunc in magna admiratione habentur. Nos tamen qui et vivæ vocis ejus ex parte aliqua fuimus auditores, et ea, quæ a nonnullis dicente eo descripta, legimus, longe majorem gratiam, et divinum nescio quid, ac supra humanam vocem sonans, in illis magis sermonibus, qui de ore ipsius proferebantur, agnovimus. Hunc etiam beatus Antonius cum fidei Athanasii testimonium laturus adversum Arianos de Thebaide Alexandriam descendisset, magnificis consolatus est verbis: Nihil iste alius Nazianzenus, et Didymus videns prophetæ, ambo magistri mei, quibus sapientius in fide Christi nihil habuit mundus. Omnes isti ut Origenes erraverunt.

Lib. I Apologiæ in Hieronymum num. 4 (pag. 352, tom. I, Operum Rufini) Rufinus ipse Hieronymum sic loquentem facit:

Si Origenes aliquid de divinæ dispensationis secretioribus suspicatus est, nemo recipiat.... etiamsi Gregorius ille Ponticus, vir apostolicarum virtutum: etiamsi iste alius Nazianzenus, et Didymus videns prophetæ, ambo magistri mei, quibus sapientius in fide Christi nihil habuit mundus. Omnes isti ut Origenes erraverunt.

Lib. II, ejusdem Apologiæ (scripto anno circiter 401) num. 8, pag. 361, tom. I, Opp. Ruf.

Nunquid illum imitabimur, qui reos nec interrogatos, nec respondentes condemnat, et non solum non respondentes, sed nec præsentibus; et non solum non præsentibus, sed et mortuos; et non solum mortuos, sed et eos, quos semper ante laudaverat et non solum eos, quos laudaverat, sed et eos, quos secutus fuerat, et magistros habuerat?

Et num. 9, atque alibi Hieronymi verba affert in quibus de Didymo sermo est: sed hæc omittimus, ut vole jam superius allata.

Et num. 12, pag. 366.

Cæterum iste qui in tota vita sua non totos triginta dies Alexandriæ, ubi erat Didymus, commoratus est, per totos pene libellos suos longe lateque se jactat Didymi videntis esse discipulum, et καθηγητήν, id est præceptorem, in Scripturis sanctis habuisse Didymum. Et omnis ista jactantia in uno mense quæsitæ est. Ego qui sex annis Dei causa commoratus sum, et iterum post intervallum aliquod aliis duobus ubi Didymus, de quo tu solo te jactas, et ubi alii nihilominus illo non inferiores, quos tu ne facie tenus quidem nosti, Serapion, et Menites, viri natura, et moribus, et eruditione germani: ubi Paulus senex Petri martyris discipulus: et, ut ad eremi magistros veniam, quibus et attentius, et frequentius vacabamus, ubi Macarius Antonii discipulus, et alter Macarius, et Isidorus, et Pambas, omnes amici Dei, qui nos hæc docebant, quæ ipsi a Deo discebant: quantam ego, si hoc ita deceret, aut expediret, de his omnibus habere jactantiæ materiam possem? Sed erubescō hæc etiam retexens, dum volo tibi ostendere, non, ut tu dicis, nostro ingenio magistros, sed, quod plus doleo, magistris defuisse magis ingenium nostrum. Verum quid stultus ego sanctos numero Christianos viros?

Et num. 23, pag. 377.

Sed quoniam polliciti sumus probaturos nos, quomodo laceret (Hieronymus) virum omnium admiratione dignum Ambrosium episcopum... unam adhuc ipsius *Prælationem* ponemus, ex qua videatis vel tantum virum quam fœde et indigne laceret, vel iterum quomodo Didymum usque ad cælum efferat laudibus, quem rursus usque ad inferna demergit.

Et num. 25, pag. 378.

Etiamsi secutus est (S. Ambrosius) Græcos catholicos nostrorum scriptores, et aliquid de eorum scriptis præsumpsit, non continuo hæc debuit tua esse summa cura, hic labor, hoc studium, ut pro hac causa interpretareris librum Didymi *De sancto Spiritu*, ut furta illius cognoscerentur, qui fortassis etiam necessitatem scribendi passus est, ut insanientibus tunc hæreticis responderet... Si tu Origenem, quem alterum post apostolos dicis, recte facis imitari, quid concidis eum, qui secutus est Didymum, quem nihilominus et prophetam nominas, et apostolicum virum designas? Si ergo neque tanto ac tali viro Ambrosio pepercisti... et Didymum ipsum hunc, quem nunc prophetam videntem, et oculum habentem Sponsæ de Cantico canticorum, et apostolicum virum sensuum nomine designas, iterum eum perversum doctorem criminari, et inter hæreticorum consortia, tua censoria, ut ais, virgula segregas... si, inquam, istos omnes, quos tuo ore laudasti, tuo ore rursus condemnas, quid ego, ad istos pulex, de me conquerar, si me nunc laceres?

Et num. 26, pag. 380.

Verum hæc quoquomodo sint, quæcunque habes tu cum istis vel antiquis, vel novellis scriptoribus, sive eos tu apostolos, sive eos venerarios scribas, sive prophetas eos tu, sive perversos doctores voces, ad me ista quid spectant? Tu pro his varietatibus tuis, pro contumeliis, et lacerationibus bonorum, recte penitentiam egeris, si tamen egeris.

Et num. 35, pag. 390.

Quid ergo mirum est, si me minimum, et nullius numeri hominem laceret, si Ambrosium secet, si Hilarium, si Lactantium, si Didymum reprehendat?

Et num. 43, pag. 398.

Ostendi etiam, quam indigne ministros, et sacerdotes Christi laceraverit (Hieronymus)... Didymum etiam, quem dudum inter videntes prophetas, et apostolos posuerat, nunc inter eos, qui diversa ab Ecclesiis doceant, collocavit.

IX.

Rufinus Palæstinus in libro De fide num. 52 (pag. 610, appendicis tom. I, Operum Rufini Aquileiensis) eodem plane modo Arianorum argumentum quoddam refert, quo Didymus in hoc opere De Trin. lib. 1, pag. 8.

X.

S. Augustinus in epist. 82 (scripta anno 405) cap. 3, num. 23, pag. 199, tom. II.

Cum tu tam plures nominatim commemoraveris, qui te in eo, quod astruis, præcesserunt; petens ut in eo, si te reprehendo errantem, patiar te errare cum talibus; quorum ego, fateor, neminem legi: sed cum sint ferme sex, vel septem, horum quatuor auctoritatem tu quoque infringis. Nam Laodiceum, cuius nomen taces, de Ecclesia dicis nuper egressum; Alexandrum autem veterem hæreticum; Origenem vero ac Didymum reprehensos abs te lego in recentioribus opusculis tuis, et non mediocriter, nec de medicribus quæstionibus, quamvis Origenem mirabiliter ante laudaveris.

Et lib. II Quæstionum in Heptateuchum (scripto anno circiter 419) quæst. 25, pag. 429, partis I, tom. III.

Digitus autem Dei, sicut Evangelium manifestissime loquitur, Spiritus sanctus intelligitur... Quis enim dementissimus dixerit digitum Dei in hoc signo potuisse conatus magorum impedire, et in superioribus nequiveris? Omnino ergo certa causa est, quare illa facere huc usque permitti sunt. Commendatur enim fortasse Trinitas, et quod verum est, summi philosophi gentium, quantum in eorum litteris indagatur, sine Spiritu sancto philosophati sunt, quamvis de Patre, et Filio non tacerint: quod etiam Didymus in libro suo meminit, quem scripsit *De Spiritu sancto*.

XI.

Philippus Sidetes, seu Sidensis (qui haud multo post sæculi quinti initia floruit, atque a Socrate libro VII, Hist. eccl., cap. 27, citatur) in opere, quod amplius non exstat, de Didymo loquebatur, ut colligitur ex fragmento quod Henricus Dodwellus ex codice Barocciano 142 edidit Oxoniæ anno 1689, ad calcem Dissertationum in S. Irenæum, pag. 488. Hæc enim inter cætera leguntur in eo fragmento:

Καί φησι Φίλιππος ὁ Σιδετῆς, ἐν λόγῳ κδ· Τοῦ διδασκαλείου τοῦ ἐν Ἀλεξανδρίᾳ Ἀθηναγόρας πρῶτος ἡγήσατο... Τέταρτος προέστη τῆς Χριστιανικῆς διατριβῆς Ὀριγένης· μετὰ Ὀριγένην Ἡρακλᾶς· μετὰ τούτον Διονύσιος· μετὰ τούτον Πιέριος· μετὰ Πιέριον Θεόγνωτος· μετὰ τούτον Σεραπίων· μετὰ τούτον Πέτρος ὁ μέγας ἐπίσκοπος· μάρτυρ γενόμενος· μετὰ Πέτρον Μακάριος, ὃν Πολιτικὸν ἐκάλεον οἱ ἐπὶχώριοι· μετὰ τούτον Δίδυμος· μετὰ Δίδυμον Ῥόδων, ὃς καὶ μετήγαγε κατὰ Φίλιππον τὴν διατριβὴν ἐν τῇ αὐτῇ [legendum suspicor αὐτοῦ] πόλει τῇ Σίδῃ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ μεγάλου Θεοδοσίου· τοῦ τῷ Ῥόδωνι λέγει μαθητεῦσαι ὁ Φίλιππος.

Inquit etiam Philippus Sidetes sermone 24: Scholæ præfuit Alexandrina: primus Athenagoras.... Quartus Christianæ scholæ præfuit Origenes; post Origenem Heraclas; post hunc Dionysius; post quem Pierius; post Pierium Theognostus; post hunc Serapion; post quem magnus ille episcopus Petrus, martyrio inclutus; post Petrum Macarius, Politicus a conterraneis cognominatus; post illum Didymus; post Didymum Rhodon, qui etiam Philippi temporibus [ita vertit Dodwellus; sed verti etiam potest: qui etiam juxta Philippi testimonium] scholam transiit in ipsam [vel in ipsius] Philippi civitatem Sidem, imperante magno Theodosio. Hujus Rhodonis se discipulum fuisse ait Philippus.

XII.

Palladius in Historia Lausiaca (scripta anno circiter 420) cap. 13, tom. XIII, Bibl. Patrum, pag. 904, ed. Parisien. anni 1641. Locum contuli cum codice ms. Naniano.

Πλεῖστον μὲν οὖν σύστημα χοροῦ ἁγίου ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν ἐτελειώθησαν τότε ἐν τῇ Ἀλεξανδρίᾳ Ἐκκλησίᾳ, ἅξιοι εὐρεθέντες τῆς γῆς τῶν πρῶτων. Ἐν οἷς τελεῖται καὶ ὁ μακάριος Δίδυμος ὁ συγγραφεὺς ὁ ἀπὸ ὁμμάτων γενόμενος· οὗ καὶ συντυχίας ἰσχυρὰ τέσσαρας, ἐκ διαλημμάτων [lege, διαλεκτῶν] ἀπεργόμενος πρὸς αὐτὸν, ἐπὶ δέκα ἐτη. Τελεῖται δὲ οὗτος, ἐτῶν ὀγδοήκοντα πέντε. Οὗτος ἀπὸ ὁμμάτων ὑπῆρχεν, ὡς αὐτὸς μοι διηγῆσατο, τετραετῆς τὰς ὕψεις ἀποβαλὼν, μήτε γραμμάτων [codex Nanianus, γράμματα] μεμαθηκώς, μήτε παρὰ διδασκάλους φοιτήσας (εἶχε γὰρ τὸν κατὰ φύσιν διδασκαλὸν ἐρρωμένον· τὸ ἴδιον συνεῖδος)· ὃς τσαυτῇ χάριτι ἐκέκοσμητο γνώσεως πνευματικῆς, ὡς καὶ ἱστορίαν πληροῦσθαι τὸ γεγραμμένον· Κύριος σοφοῖς τυφλοῖς. Παλαιὰ μὲν γὰρ καὶ Καινὴν γραφὴν (cod. Nanianus, Διαθήκην) ἤρμηνευσε κατὰ λέξιν. Τῶν δὲ δογμάτων οὕτως ἐπεμελήθη λεπτῶς καὶ πάνυ ἰσχυρῶς ἐκθεμελιεύων τὸν περὶ αὐτῶν λόγον, ὡς πάντας ὑπερβεβῆκεν τοὺς ἀρχαίους ἐν γνώσει. Τούτου ποτὲ ἀναγκάζοντός με ποιῆσαι εὐχὴν ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, καὶ μὴ βουλομένου μου, ἔλεγέν μοι διηγούμενος, ὅτι· «Εἰς τὴν κέλλαν ταύτην τρίτον εἰσῆλθεν ὁ μακάριος Ἀντωνίος ἐπισκεψόμενός με, καὶ παρακληθεὶς παρ' ἐμοῦ ποιῆσαι εὐχὴν, εὐθὺς ἐκλινεν γόνυ ἐν τούτῳ τῷ κελίῳ, καὶ οὐ παρεσκευάσας με δευτερεύσαι τὸν λόγον, ἔργῳ με παιδεύσας ἐν τῇ ὑπακοῇ. Ὡς οὖν, εἰ καὶ ἴσῃς βαίνειν καὶ σὺ τῆς ἐκείνου [cod. Nan., αὐτοῦ] πολιτείας, ὅσα τε [cod. Nan., ὡς ἀπὸ] μονάζων, καὶ δι' ἀρετὴν ζηντεῖων, ἀπόθου πᾶσαν φιλονεικίαν.»

Plurimus ergo cælus sanctorum virorum, et mulierum tunc fuit consummatus in Ecclesia Alexandrina, qui sunt inventi digni terra mitium. Inter quos consummatur etiam beatus scriptor Didymus, qui fuit orbus. Cum quo fuit mihi quater congressio, cum decem annorum interjecto intervallo ad eum proficiscerer. Is autem consummatur natus annos octoginta quinque. Fuit autem is orbus, ut qui, cum esset quatuor annos natus, oculos amisit, ut ipse mihi narravit: et neque litteras didicit, neque ventitavit ad præceptores (habebat enim secundum naturam magistratam firmam ac validam, propriam conscientiam). Tanta autem spiritalis cognitionis fuit exornatus gratia, ut revera impleteretur in eo quod scriptum est: *Dominus illuminat cæcos*⁶². Vetus enim et Novum Testamentum interpretabatur ad verbum. Dogmata autem subtiliter, et tam strenue exponebat, ut omnes veteres scientia superaret. Is cum aliquando me cogeret in cella facere orationem, ego autem nollem, mihi dixit narrans: «Ter in hanc cellam ingressus est beatus Antonius ut me viseret: qui a me rogatus ut faceret orationem, statim genuflexit in hac cella neque commisit, ut quod dixeram iterum repeterem, re ipsa quidem docens in obedientia. Quare si tu quoque ejus vitæ vestigia sequeris ut qui sis monachus, et hospes ob virtutem, omnem deponere contentionem». Hic ipse hoc quoque mihi narravit. «Cum quadam die, aiebat, de vita miseri Juliani imperatoris, utpote persecutoris, essem sollicitus, et animo angerer; accidit ut propter

⁶² Psal. CXLV, 8

hanc sollicitudinem, ad vesperam usque seram nihil comederem : et cum in sedili sederem, me somnus opprimeret, et viderem in exstasi equos albos cum insessoribus percurrentes, et annuntiantes : Dicite Didymo : Hodie hora septima mortuus est Julianus. Surge ergo, et comede : et quod tu scis, domum mitte ad episcopum Athanasium, ut ille quoque sciat. » Notavi autem, inquit, et horam, et diem, et hebdomadam, et mensem; et sic inveni.

Ἀναστὰς οὖν φάγε σὺ, καὶ γῶσιν ἀποστείλον τῇ ἐπισκόπῳ Ἀθανασίῳ ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἵνα χάκεινος γῶν περὶ τούτου. » Κατέσημεισάμην, φησὶ, καὶ τὴν ὥραν, καὶ τὴν ἡμέραν, καὶ τὴν ἑβδομάδα, καὶ τὸν μῆνα· καὶ εὐρῆται οὕτως.

Ibidem cap. 4, pag. 905.

Narravit autem mihi quoque hic beatus de quadam ancilla nomine Alexandra, quæ, etc.

Διηγῆσάτο μοι Διδύμος ὁ συγγραφεὺς [*codex Nanius habet*]. Ὁ μακάριος οὗτος διηγῆσάτο μοι περὶ παιδίσκης τινὸς ὀνόματι Ἀλεξάνδρας· ἥτις, κ. τ. λ.

Ibidem cap. 12, pag. 944.

Vetus autem et Novum Testamentum dicebat memoriter; et in doctorum virorum Origenis, et Didymi, et Pierii, et Stephani scriptis ita erat versatus, ut sexagies centena millia versuum proferret.

Παλαιὰν δὲ καὶ Καινὴν Γραφὴν ἀπεστήθισεν· καὶ ἐν συγγράμμασιν ἀνδρῶν λογάδων Ὁριγένους τε καὶ Διδύμου [*voce*], καὶ Διδύμου, *desunt in codice Naniano*], καὶ Πιερίου, καὶ Σεφράνου διήλθεν μυριάδας ἐξακοσίας.

Apud Rosveydum in Vitis Patrum cum duplex sit Historiæ Lausiæ editio, una longior, brevior altera, in breviori hæc leguntur pag. 986 :

In sanctis Patribus Didymus fuit sacrarum expositor librorum, qui multos libros ex divinis Scripturis exposuit. Hic absque oculis fuit, ejus et notitiam habui. Hic septuaginta quinque annorum defunctus est. Iste cæcus cum esset, ut ipse mihi narravit, quatuor annorum in infantia visum amiserat, nec litteras noverat, neque apud magistros fuit. Habuit autem naturalem magistrum robustissimum propriam conscientiam; qui tanta gratia ornabatur scientiæ, ut Vetus et Novum Testamentum interpretaretur ad verbum. Liberale autem studium ita exsecutus est subtiliter, et minutissime exponens sermonem, ut omnes superaret antiquos scientia. Compellebat autem me ut in cella ejus facerem orationem. Et non acquiescente me, dicebat mihi, referens : « Quia in cellulam istam tertio ingressus est beatus Antoninus, visitans me : et deprecatus a me, ut orationem faceret, statim inclinavi genua in hoc domicilio, et non compulsi me repetere sermonem, erudiens me ad obedientiam. » Narravit autem mihi et hoc : « Quia cum essem sollicitus propter vitam Juliani imperatoris miserabilis, et nimis tristiter, quadam die usque ad alteram vesperam non gustavi panem propter sollicitudinem. Et evenit, et in cathedra sedente me, oppressus somno video in excessu equos albos discurrentes, cum sessoribus dicentibus : Dicite Didymo, quia hodie hora diei septima mortuus est Julianus : Surge ergo, comede, et mitte, et nuntia hoc Athanasio episcopo, ut et ille noverit. » Et annotavi statim horam, mensem, et septimanam, et diem : inventumque est ita, quemadmodum oppresso somno videbatur. Retulit autem et mihi de ancilla cujusdam, etc.

XIII

Auctor operis, quod inscribitur falso : Ἱερωνύμου ἢ κατ' Αἰγυπτίον τῶν μοναχῶν ἱστορία, id est, Historia monachorum Ægyptiorum, auctore Hieronymo (quod opus Montfauconius in Bibliotheca Coisliniana, pag. 138, testatur exstare in codice 85 ejus Bibliothecæ) describens Vitæ sanctorum Patrum, teste eodem Montfauconio, inter cæteros vitam quoque scribit alterius Didymi oculatissimi.

XIV.

Paulus Orosius (qui scripsit, ut putat vir clariss. Vallarsius, commentarium in prophetas minores tres Osee, Joel, et Amos, inter annum 420, et 430) tom. I Operum Rufini ed. Veron. pag. 594, in Prologo Didymum respicere videtur, dum hæc scribit :

Apud Græcos, et apud Syros exstiterē nonnulli, qui scripta eorum (nempe duodecim prophetarum) disserere niterentur.

Et lib. 1 ejusdem commentarii pag. 395.

Non me autem fugit quanta doctorum hominum fuerit in loci istius opinionē contentio, ita ut regiones integræ super ejus assertionē dissentiant. Nam Palestina et Ægyptus, aliique omnes, qui Origenis auctoritate plurimum commoventur, conjugium istud ab Osee propheta negant corporaliter institutum. Sed quomodo pleraque prophetis in spiritu gesta narrantur, ita has aiunt cum meretrice nuptias in verbo tantum fuisse completas.

XV.

S. Cyrillus Alexandrinus, libro primo in Julianum (anno circiter 433 scripto) Didymum imitatus esse videtur, pag. 31 et 33, editionis Lipsiensis anni 1696. Lege pag. 103, et 301 et sqq. lib. III De Trinitate in hoc volumine.

XVI.

Socrates (qui Historiam ecclesiasticam scripsit post annum 439) lib. IV, cap. 24, 25 et 26.

Cum igitur imperator Valens lege lata præciperet, ut orthodoxi tam qui Alexandria, quam qui in reliqua Ægypto erant, fugerentur, vastata protinus ac subversa sunt omnia.... Sub idem tempus

Τοῦ τοίνυν βασιλέως Οὐάλεντος νόμῳ καλεῦσαντος διώκεσθαι τοὺς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ τοὺς κατ' Αἰγυπτὸν, πάντα ἐπορεύετο καὶ ἀνέτρεπετο... Ὑπὸ δὲ τοῦς αὐτοῦς χρόνοις καὶ ἕτερον ἀνδρᾶ πιστὸν ἐδείξεν

ὁ Θεὸς, δι' αὐτοῦ μαρτυρηθῆναι δικαιοσύνας τὴν πίστιν. Δίδυμος γὰρ ἀνὴρ θαυμαστὸς καὶ ἐλλόγιμος, κατὰ τὸν αὐτὸν ἠνέθησε χρόνον, πάσῃ διαπρέφας παιδεύσει. Οὗτος κομιδὴ νέος ὢν, καὶ τὰ πρῶτα τῶν γραμμάτων στοιχεῖα μαθὼν, τῷ τῆς ὀφθαλμίας περιέπεις πάθει· καὶ κακῶς διατεθείς, τὸν κρατικὸν ἀπέβαλεν. Ὁ Θεὸς δὲ αὐτῷ ἀντὶ τῶν αἰσθητῶν ὀφθαλμῶν παρέσχε τοὺς νοητούς· ἃ γὰρ δι' ὀφθαλμῶν παιδεύθηται οὐκ ἴσχυσε, ταῦτα δι' ἀκοῆς ἐξεμάνθανε. Ἐκ παιδὸς γὰρ ὢν εὐφυῆς, καὶ ψυχῆς λαγῶν ἀγαθῆς, ἐνίκα τοὺς εὐφρεῖς καὶ ἐξυτάτα βλέποντας. Γραμματικῆς τε γὰρ τοὺς κανόνας βράδως κατέωρθον, καὶ ῥητορικῆς πάλιν θάπτον ἐλάμβανεν. Ἐλθὼν δὲ ἐπὶ τὰ φιλόσοφα, θαυμαστῶς πως καὶ τὴν διαλεκτικὴν ἐξέμαθε, καὶ ἀριθμητικὴν τε καὶ μουσικὴν, καὶ τὰ ἄλλα τῶν φιλοσόφων μαθήματα ἐν τῇ ψυχῇ κατέθετο, ὡς προθύμως αὐτὸν ἀπαντῶν πρὸς τοὺς ταῦτα δι' ὀφθαλμῶν κατορθώσαντας. Οὐ μὴν ἄλλα καὶ τὰ θεῖα λόγια Παλαιῶς καὶ Καινῆς Διαθήκης οὕτως ἀκριβῶς ἐγνώκει, ὥστε πολλὰ μὲν ἐκδοῦναι βιβλία· ὑπαγορεύσαι δὲ καὶ τὰ *Περὶ Τριάδος* τρία βιβλία· ἐρμηνεύσαι δὲ καὶ τὰ *Περὶ ἁρχῶν* Ἀριγόνους· *Υπομνηματὰ* τε ἐκδοῦς εἰς αὐτά, δι' ὧν συνίστηναι, ὡς εἴη ἀρίστα γεγραμμένα. Καὶ μάτην ἐρεσχελοῦσιν οὐ κατηγορεῖν τὸν ἄνδρα καὶ τὰ βιβλία διασείρειν σπουδάζοντες· μὴ δὲ γὰρ αὐτοὺς δύνασθαι φησὶν ἐλεῖν τὴν τοῦ ἀνδρὸς σύνεσιν. Εἰ τις οὖν τὴν πολυμαθίαν καὶ τὸ διὰ πύρον τῆς ψυχῆς Διδύμου γνῶναι προήρην, ἐντυχὼν τοῖς πεπονημένοις αὐτῷ βιβλίοις μαθήσεται τοῦτο. Λέγεται καὶ Ἀντώνιον ἦδη πρότερον κατὰ τὸν Οὐδέλντο χρόνον, ὅτε διὰ τοὺς Ἀρειανούς ἐν τῇ Ἀλεξανδρείᾳ ἐκ τῆς ἐρήμου κατήλθεν, ἐντυχεῖν τῷ Διδύμῳ, καὶ μαθόντα τὴν τοῦ ἀνδρὸς σύνεσιν, εἰπεῖν πρὸς αὐτόν· Μηδὲν, ὦ Δίδυμε, παρατίττω σε ἡ τῶν αἰσθητῶν ὀφθαλμῶν ἀποβολή· τοιούτῳ γὰρ σοι λείπουσιν ὀφθαλμοί, οἷς καὶ μυῖαι καὶ κύνες βλέψαι ἰσχύουσιν· χαίρει δὲ ὅτι ἔχεις ὀφθαλμούς, οἷς καὶ ἄγγελοι βλέπουσι, δι' ὧν καὶ ὁ Θεὸς θεωρεῖται, καὶ τὸ αὐτοῦ φῶς καταλαμβάνεται. Ταῦτα μὲν ἦδη πρότερον παρὰ τοῦ θεωριολοῦς Ἀντωνίου πρὸς Διδύμον εἰρητο· τότε δὲ μέγιστος σινηγορος τῆς οἰκείας πίστεως ἐφάνετο Δίδυμος, πρὸς τοὺς Ἀρειανούς ἀπαντῶν, καὶ σοφίσματα ἀναλύων αὐτῶν, καὶ τοὺς κибδῆλους καὶ δολεροὺς αὐτῶν λόγους ἐξελέγχων. Ἀλλὰ Δίδυμον μὲν τοῖς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Ἀρειανίζουσιν ἡ τοῦ Θεοῦ ἀντίταξαι πρόνοιαι· ἐν δὲ ταῖς ἄλλαις πόλεσιν Βασιλείων τε τὸν Καίσαρᾶ, καὶ Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν.

ducentos eorum sermones refelleret. Ac Didymum quidem Arianis, qui Alexandriæ erant, divina opposuit providentia : in aliis autem civitatibus Basilium Cæsariensem, et Gregorium Nazianzenum.

XVII.

Sozomenus (qui anno circiter 450 obiit) lib. III Historiæ eccles., cap. 15.

ὑπὸ δὲ τούτων τὸν χρόνον καὶ Δίδυμος ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς διέπρεπε, προϊστάμενος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τοῦ ἱεροῦ διδασκαλείου τῶν ἱερῶν μαθημάτων. Ἐν τούτῳ δὲ καὶ παντοδαπὴ σοφία ἔκει, ποιηταὶ τε καὶ ῥήτορες, ἀστρονομία τε καὶ γεωμετρία, καὶ ἀριθμοί, καὶ δόξαι φιλοσόφων. Πάντων δὲ νῦν μόνῃ καὶ ἀκοῇ εἰδῆσιν ἐκτίσαστο· νέος γὰρ ἔτι τυφλὸς ἐγένετο ἐν τῇ πρώτῃ πείρᾳ τῆς μαθήσεως τῶν στοιχείων. Ἦδη δὲ εἰς ἐφθρούς τελῶν, ἐπεθύμησε λόγων καὶ παιδείας· καὶ τοῖς ταῦτα διδάσκουσι φοιτῶν, ἤκροστο μόνον· καὶ ἐπὶ τούτῳ ἦλθε σοφίας, ὡς καὶ τὸν ἐν τοῖς μαθήμασι σχολίων θεωρημάτων ἐφικέσθαι. Λέγεται δὲ τοὺς χαρακτῆρας τῶν γραμμάτων, σπινθὶ καταχαρτχθέντας εἰς βάθος, ἐκμαθεῖν, τοῖς δακτύλοις ἐφαπτόμενος· συλλαβὰς δὲ καὶ ὀνόματα καὶ τὰ ἄλλα ἐφεξῆς, καταλήψει νοῦ, καὶ συνεχεῖ ἀκροάσει, καὶ ἀναμνήσει τῶν ἀκοῇ θρωμένων. Ἦν δὲ οὐ τὸ τυχὸν θαῦμα· καὶ πολλοὶ κατὰ κλῆρος τοῦ ἀνδρὸς εἰς Ἀλεξανδρίαν παρεγίνοντο, οἱ μὲν αὐτοῦ ἀκουσόμενοι, οἱ δὲ ἰστορήσαντες [f. ἰστορήσαντες] μόνον. Ἐλπίει δὲ οὐ μετρίως τοὺς Ἀρειοῦ, τῷ δόγματι τῆς ἐν Νιχαίᾳ συνόδου συνιστάμενος. Ἐπειὶ γὰρ βράδως, οὐ βῆλ λόγων τοῦτο ποιεῖν δο-

alium quoque fidelem virum Deus in medium produxit, eo consilio, ut fides testimonio et assertione ejus roboraretur. Didymus enim, vir plane admirabilis ac disertissimus, per id temporis in omni genere doctrinæ florebat. Hic admodum adolescens, cum jam prima litterarum elementa didicisset, in morbum oculorum incidit: quo quidem graviter vexatus, videndi facultatem penitus amisit. Verum Deus pro corporalibus oculis spiritales ei largitus est. Nam ea, quæ oculorum visu percipere non poterat, didicit audiendo. Cum enim a puero egregia esset indole, et excellenti ingenio præditi, æquales suos, qui oculorum acie pollebant, longe superavit. Quippe et grammaticæ præcepta facile addidit, et rhetoricæ multo adhuc celerius. Inde ad philosophiam transgressus, admirabili facilitate dialecticam, arithmetice et musicam perdidit, et reliquas philosophorum disciplinas adeo penitus in animo suo recondidit, ut adversus illos, qui eas artes oculorum beneficio perceperant, prompte atque alacriter disputaret. Sed et divina oracula, quæ tam in Vetere, quam in Novo Testamento continentur, adeo perfecte norat, ut multos in ea conscribere libros; ac præterea *De Trinitate* tres libros dictavit: et Origenis libros *De principiis* interpretatus est, editis in eos commentariis, quibus illos recte scriptos esse asserit, frustra contendere eos, qui virum illum accusare, et libros ejus calumniari conantur: neque enim excellentem hominis sapientiam, inquit, intelligentia assequi possunt. Si quis igitur multiplicem Didymi eruditionem, et animi ejus ardorem cognoscere desiderat, id ex libris, qui ab illo sunt elaborati, facile perspiciet. Cum hoc Didymo Antonius monachus diu ante Valentis tempora collocatus esse dicitur, tunc cum propter Arianos, relicta solitudine, venit Alexandriam; perspectaque hominis doctrina, hæc ei dixisse: « Nihil te moveat, o Didyme, jactura corporalium oculorum. Ejusmodi enim oculis orbus es, quibus et muscæ, et culicæ videre possunt. Gaude potius, quod illos habes oculos, quibus angeli vident; quibus Deus cernitur, et lux ejus comprehenditur. Et istud quidem diu ante hæc tempora ab Antonio dictum est Didymo. Tunc vero maximus fidelis patronus, ac propugnator Didymus habebatur, quippe qui adversus Arianos validissime disputaret, eorumque sophisticas cavillationes dissolveret, et falsos, ac fraudulentos eorum sermones refelleret. Ac Didymum quidem Arianis, qui Alexandriæ erant, divina opposuit providentia : in aliis autem civitatibus Basilium Cæsariensem, et Gregorium Nazianzenum.

Nicanæ doctrinam assereret. Persuadebat enim facillime; idque non sermonum violentia, sed pro ea, qua valebat, persuadendi facultate, unumquemque illorum velut arbitrum controversiæ constituens. Omnes autem Catholici singulari benevolentia eum amplectebantur. Sed et monachorum agmina in Ægypto degentium, eum magnopere laudabant, et magnus ille Antonius. Quem quidem ferunt, cum Alexandriam eo tempore venisset, ut Athanasii fidem suo testimonio comprobaret, Didymo hæc dixisse: « Non est grave, nec dolendum, o Didyme, quod oculis careas, quibus lacerte, mures, et vilissima prædita sunt animalia. Sed beatum potius, et jucundum est, quod perinde atque angeli, oculos habeas, quibus Deum perspicue contemplaris, et veram notitiam exacte percipis. »

Et lib. vi cap. 2.

Eodem die Didymus quoque ecclesiasticus philosophus Alexandriæ degens, cum, utpote imperatore adversus religionem peccante, gravissimo dolore afficeretur, tum propter ipsum vano errore deceptum, tum ob contumeliam Ecclesiarum, jejuniis et orationibus vacabat. Cumque præ nimia sollicitudine ne superveniente quidem nocte cibum sumpisset, in cathedra sedens somno oppressus est. Ac velut in mentis excessu positus, equos candidatos per ærem discurrentes videre sibi visus est, virosque ipsis insidentes, ita clamantes audire: « Nuntiate Didymo hodie Julianum hæc ipsa hora peremptum esse; idque ille Athanasio episcopo significet, et surgens comedat. » Et hæc quidem tum a familiari Juliano, tum a Didymo philosopho visa fuisse accepi. Et neuter eorum in iis, quæ viderat, a vero aberravit, sicut postea patet factum est.

κῶν· ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἄγαν πειθοῦς, ἕκαστον αὐτῶν οἶοναι κριτὴν καθίστη τῶν ἀμφιδόλων. Τοῖς δὲ ἀπὸ τῆς καθόλου Ἐκκλησίας περισπούδαστος ἦν. Ἐπὶ ἡμῶν δὲ αὐτὸν καὶ τὰ τάγματα τῶν ἐν Αἰγύπτῳ μοναχῶν, καὶ Ἀντώνιος ὁ μέγας· ὃν φασὶ τότε ἐπὶ μαρτυρίᾳ τῆς Ἀθανασίου πίστεως ἐκ τῆς ἐρήμου παραγενόμενον εἰς Ἀλεξάνδρειαν, τότε πρὸς αὐτὸν εἰπεῖν· Ὁ γὰρ χαλεπὸν, οὐδὲ λύτης ἔστιν, ὃ δίδουμε, ὀφθαλμῶν ἀπορεῖν σε, ὃν μέτεστι σαύρας καὶ μυσὶ καὶ τοῖς εὐτελέσι ζώοις· μακάριον δὲ καὶ χαρίεν, ὅτι παραπλησίως ἁγέλους τοὺς ὀφθαλμοὺς ἔχεις, δι' ὧν τρανὸς τὸ θεῖον κατανοεῖς, καὶ τὴν ἀληθὴ γνῶσιν ἀκριβῶς ὀρᾷς.

οἶοναι κριτὴν καθίστη τῶν ἀμφιδόλων. Τοῖς δὲ ἀπὸ τῆς καθόλου Ἐκκλησίας περισπούδαστος ἦν. Ἐπὶ ἡμῶν δὲ αὐτὸν καὶ τὰ τάγματα τῶν ἐν Αἰγύπτῳ μοναχῶν, καὶ Ἀντώνιος ὁ μέγας· ὃν φασὶ τότε ἐπὶ μαρτυρίᾳ τῆς Ἀθανασίου πίστεως ἐκ τῆς ἐρήμου παραγενόμενον εἰς Ἀλεξάνδρειαν, τότε πρὸς αὐτὸν εἰπεῖν· Ὁ γὰρ χαλεπὸν, οὐδὲ λύτης ἔστιν, ὃ δίδουμε, ὀφθαλμῶν ἀπορεῖν σε, ὃν μέτεστι σαύρας καὶ μυσὶ καὶ τοῖς εὐτελέσι ζώοις· μακάριον δὲ καὶ χαρίεν, ὅτι παραπλησίως ἁγέλους τοὺς ὀφθαλμοὺς ἔχεις, δι' ὧν τρανὸς τὸ θεῖον κατανοεῖς, καὶ τὴν ἀληθὴ γνῶσιν ἀκριβῶς ὀρᾷς.

Κατ' ἐκείνην δὲ τὴν ἡμέραν καὶ Δίδυμος ὁ ἐκκλησιαστικὸς φιλόσοφος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ διατρίβων, οἷά γε τοῦ βασιλέως εἰς τὴν θρησκείαν διασφαλέντος, περιλυτὸς ὢν, διὰ τε αὐτὸν ὡς πεπλανημένον, καὶ διὰ τὴν καταφρόνησιν τῶν Ἐκκλησιῶν, ἐνήστευσέ τε καὶ τὸν Θεὸν περὶ τούτου ἰκέτευεν. Ὑπὸ δὲ τῆς μερίμνης, οὐδὲ τῆς νυκτὸς ἐπιγενομένης μεταλαβὼν τροφῆς, ἐπὶ θρόνου καθεζόμενος, εἰς ὕπνον ἠνέσθη· καὶ ὡς ἐκαστάς τι γέγονος, ἔδοξεν ὁρᾶν ἵππους λευκοὺς ἐν τῷ ἀέρι διατρέχοντας· τοὺς δὲ ἐπ' αὐτῶν ὄχουμένους κηρύττειν, « Ἀγγεῖλατε Δίδυμω, σήμερον περὶ τῆς τῶν Ὑουλιανῶν ἀνηρῆσθαι· καὶ Ἀθανασίῳ τῷ ἐπισκόπῳ τούτου μηνύσατω· καὶ ἀναστὰς ἐσθιέτω. » Καὶ ἃ μὲν τεθέαται ὁ τε Ὑουλιανὸς οἰκείως καὶ ὁ φιλόσοφος, ὥδε γενέσθαι ἐπυθόμην· καὶ οὐδέτερος ἐν οἷς τεθέατο, τῆς ἀληθείας διήμαρτεν, ὡς ἐμνήσθην ὑστερον.

XVIII.

Theodoretus in Historia eccles. (anno 450 scripta), lib. iv, cap. 26, pag. 70 tomi III Operum editionis anni 1642.

Per idem tempus, Edessæ quidem Ephræm admirabilis, Alexandriæ vero florebat Didymus; uterque adversus dogmata veritati contraria libros conscribens. Et Ephræm quidem, Syrorum utens lingua, spiritualis gratiæ radios diffundebat. . . . Didymus vero, cum a puero luminibus orbatus fuisset, poeticam nihilominus, ac rhetoricam artem didicit. Arithmeticam præterea, ac geometriam, et astronomiam; Aristotelis syllogismos, et Platonis facundiam aurium sensu percepit, non tanquam disciplinas, quæ veritatem docerent, sed velut tela, quibus veritas adversus mendacium uti potest. Sacræ quoque Scripturæ non litteras solum, sed et illarum sensus edidit. Inter monachos igitur, et virtutis studiosos cultores, isti, quos diximus, tunc temporis enituerunt. Inter episcopos vero etc.

Κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον, ἐν Ἐδέσσῃ μὲν Ἐφραίμ ὁ θαυμάσιος, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ δὲ διέπρεπε Δίδυμος, κατὰ τῶν ἀντιπάλων τῆς ἀληθείας δογμάτων συγγράφοντας. Καὶ οὗτος μὲν τῇ Σύρων χειρημένους φωνῇ, τῆς πνευματικῆς χάριτος τὰς ἀκτῖνας ἤρπει. . . . Ὁ δὲ Δίδυμος, παιδόμενος τῆς ὀπτικῆς ἐστέρη- μένος αἰσθησεως, καὶ ποιητικῶν καὶ ῥητορικῶν μετέλαχε παιδευμάτων· ἀριθμητικῆς τε καὶ γεωμετρίας, καὶ ἀστρονομίας, καὶ τῶν Ἀριστοτέλους συλλογισμῶν, καὶ τῆς Πλάτωνος εὐτελείας, διὰ τῶν ἀκοῶν εἰσεδέξατο τὰ μαθήματα, οὐχ ὡς ἀληθειαν ἐκπαιδεύοντα, ἀλλ' ὡς ὅπλα τῆς ἀληθείας κατὰ τοῦ ψεύδους γιγνόμενα. Καὶ μέντοι καὶ τῆς θείας Γραφῆς μεμάθηκεν οὐ μόνον τὰ γράμματα, ἀλλὰ καὶ τὰ τούτων νοήματα. Ἐν μὲν οὖν ἀσκηταῖς καὶ τῆς ἀρετῆς φροντισταῖς, οὗτοι κατ' ἐκείνον διέλαμπον τὸν καιρὸν. Ἐν ἐπισκόποις δὲ, κ. τ. λ.

XIX.

Faustus Rejensis (qui anno 455 episcopus ordinatus est) epist. 10, tom. 1. eccl. Antiqq. Canisii pag. 364 editionis Basnagii.

Legimus enim in quodam receptissimo Patrum tractatu: *Ingredi, inquit, et imolare omnia soli est possibile Trinitati.*

XX.

Gennadius (vel Massiliensis, qui obiit anno 492, vel, juxta Ratramnum, Constantinopolitanus episcopus, qui anno 458 successit Anatolio) in libro De ecclesiasticis dogmatibus, cap. 20, tom. VIII Operum S. Augustini, pag. 78 Appendicis.

Non est tertius in substantia hominis spiritus, sicut Diaymus contendit. *Quæ spiritus ipsa est anima, pro spiritali natura, vel pro eo quod spiret in corpore, spiritus appellatus. Anima vero ex eo vocatur, quod ad vivendum, vel ad vivificandum animet corpus. Tertium vero, qui ab Apostolo cum anima et corpore inducitur, spiritum gratiam sancti Spiritus esse intelligamus, quam orat Apostolus ut integra perseveret in nobis⁶⁹, ne nostro vitio aut minuatur, aut fugetur a nobis; quia Spiritus sanctus effugietur⁷⁰.*

XXI.

Vetus auctor Vitæ S. Hieronymi (quem Gennadium esse censent Mabillonius, et Martianæus, Vallarsius

⁶⁹ 1 Thess. v, 23. ⁷⁰ Sap. 1, 5.

amen octavo, aut nono sæculo floruisse putat) tom. XI Operum S. Hieronymi, editionis Veronensis pag. 248.

Sicut et de Spiritu sancto Didymi videntis librum in Latinam transtulit (Hieronymus) linguam.

XXII.

S. Gelasius (anno 496 pontifex electus) in cap. Sancta Romana, dist. 15.

Illā sentimus, quæ prædictum B. Hieronymum sentire cognoscimus: et non solum de Rufino, sed etiam de universis, quos vir sæpius memoratus zelo Dei, et fidei religione reprehendit.

XXIII.

Iohannes Procopius Gazæus (qui vixit sæculo v exeunte, et sexto ineunte, circa ann. 520 clarus) opus confecit, in quo Didymi loca afferuntur, quodque in codice Græco 22, bibliothecæ Venetæ S. Marci sic inscribitur:

Εἰς τὸν Ἐκκλησιαστικὴν. Προκοπίου Χριστιανοῦ σοφιστοῦ ἐξηγητικῶν ἐκλογῶν ἐπιτομὴ, ἀπὸ Γρηγορίου Νύσσης, καὶ Διονυσίου Ἀλεξανδρέως, Ἀριγέρους, Εὐαγρίου, Διδύμου, Νελλου, καὶ Ὀλυμπιόδωρου.

n Ecclesiastem, Procopii Christiani sophistæ exegeticarum eclogarum epitome excerptarum ab ore Gregorii Nysseni, et Dionysii Alexandrini, Origenis, Evagrii, Didymi, Nili, et Olympiodori.

XXIV.

Cosmas Indicopleustes (qui anno circiter 540 scripsit) in Topographia Christiana, lib. vii, pag. 292.

Καὶ πάντες δὲ οἱ ὑπομνηματίσαντες τὰς θείας Γραφάς, οὐτε εἰς αὐτῶν λόγον ἐποιήσατο τῶν καθολικῶν [Ἐπιστολῶν].

Certe nemo ex iis, qui in divinas Scripturas commentaria ediderunt, catholicarum Epistolarum ullam rationem habuit.

XXV.

Cassiodorus in Historia tripartita (quam scripsit anno 545), libro viii, cap. 1, pag. 300, tom. I editionis Venetæ anni 1729.

Hæc igitur Evagrius in libro suo Actuali commemoravit. In Contemplativo autem hæc dicit... Maximus contemplationum doctor Didymus ait: « De Providentia, atque iudicio apud temetipsum semper exerce sermones, et studiorum materiam memoria retine: pene enim omnes in his peccamus: rationemque iudicii in corporum differentia, in qua etiam est mundus, invenies; Providentiæ vero, in modis quibus a malitia, vel ignorantia atque virtutes atque scientiæ culmen evehitur. Hæc autem ex Evagrii dictis retulimus.

Et cap. 7 et 8 ejusdem libri, pag. 304.

Cum igitur imperator Valens lege præcepisset persequendos esse in Alexandria et Ægypto cunctos orthodoxos, omnia vastabantur... Sic igitur propter consubstantialitatis fidem, viri admirabiles probabiliore effecti sunt, aliosque sanantes, firmiorem operibus ostenderunt fidem. Eo siquidem tempore virum alium fidelem produxit Deus, ut per eum fidei testimonium perhiberet, Didymum mirabilem virum, qui omni tunc doctrina florebat. Is cum parvus adhuc prima litterarum elementa doceretur, passione oculorum perdidit visum. Cui Deus pro visibilibus oculis intelligibiles condonavit. Nam quod per oculos doceri non potuit, audita vigilantia cognovit. Qui dum a puero fuisset ingeniosus, vincebat etiam acute conspicientes. Facile namque regulas grammaticæ, atque rhetoricæ artis didicit. Cumque venisset ad philosophiam, mirabiliter dialecticam, arithmeticam, musicam, aliasque philosophiæ disciplinas didicit, animoque recondidit; ita ut recenter obliverit eis, qui oculis inspectoribus talia didicissent. Sed etiam Vetus, Novumque Testamentum adeo perfecte cognovit, ut multos ederet libros, Qui et de Trinitate tres libros fecit, et Origenis opus *De principiis*, id est, *Περὶ ἀρχῶν* interpretatus, in eis explanationes reliquit eximias. Fertur enim, cum Antonius, Valentis tempore, propter Arianos venisset in Alexandriam, vidisse Didymum, eique dixisse: « Non te conturbet, o Didyme, amissio sensibilibus oculorum: tales etenim oculi tibi desunt, quibus et muscæ, et pulices noscere possunt. Sed gaude potius, quoniam habes oculos, quibus etiam angeli contuentur, per quos videtur Deus, et ejus lumen inspicitur. Didymus ab infantia privatus oculis, grammaticam, rhetoricam, arithmeticam, geometriam, et astronomiam, et syllogismos Aristotelis, et eloquentiam Platonis auditu didicit; non quasi hæc veritatem erudirent, sed tanquam adversus mendacium arma veritatis existerent.

Et in libro De institutione divinarum litterarum, cap. 5, pag. 312, tom. II.

Quintus codex est Salomonis, cujus primum librum, qui appellatur Proverbia, quadrifaria reperi divisione partitum... In quo libro Didymum expositorem in Græca lingua reperimus, qui ab amico nostro viro disertissimo Epiphania in Latinum sermonem diligentissime, Domino juvante, translatus est. Quem Didymum, quamvis carne cæcum, merito beatus Antonius Pater monachorum prophetali lumine vocavit videntem, quando perspicuo corde conspexit, quod corporeis oculis non valet intueri. Mirum est enim dicere, quantis disciplinis, atque artibus audiendo imbutus fuerit, qui ipsos apices quoque litterarum privatus carnali lumine nequibat inspicere. Quod mihi pene impossibile, fateor, videbatur esse, cum legerem: nisi de partibus Asiæ quemdam ad nos venire Eusebium nomine contigisset, qui se infantem quinque annorum sic cæcatum esse narrabat, ut sinistrum ejus oculum fuisse excavatum, orbis profundissimus indicaret: dexter vero globus vitreo colore confusus, sine videndi gratia infructuosus nisibusolvebatur. Hic tantos auctores, tantos libros in memoriæ suæ bibliotheca condiderat, ut legentes probabiliter admoneret, in qua parte codicis quod prædixerat, invenirent... Quid plura? Fecit credi de Didymo, quem suo præsentabat officio (*alii legunt, exemplo*).

Et capite 8 ejusdem libri, pag. 314.

Sed cum de reliquis canonicis Epistolis magna nos eogitatio fatigaret, subito nobis codex Didymi Græco stylo conscriptus in expositionem septem canonicarum Epistolarum, Domino largiente, concessus est, qui ab Epiphania viro disertissimo, divinitate juvante, translatus est.

XXVI.

Quinta synodus œcumenica (habita anno 553) in Actis, quæ exstant, nusquam Didymum memorat: tantum collatione 8, can. xi, hæc leguntur

Si quis non anathematizat Arium... et Origenem... et alios omnes hæreticos... et eos qui similia prædictis hæreticis sapuerunt vel sapiunt, et usque ad mortem in sua impietate permanserunt, talis anathema esto.

Εἰ τις μὴ ἀναθεματίζει Ἀρειὸν... καὶ Ὁριγένην... καὶ τοὺς τὰ ὅμοια τῶν προειρημένων αἰρετικῶν φρονήσαντας, ἢ φρονούντας, καὶ μέχρι τέλους τῆ οἰκείᾳ ἀσεβείᾳ ἐμμένειντας· ὁ τοιοῦτος ἀνάθεμα ἔστω.

XXVII.

Barsanuphius (qui scripsit anno circiter 550) seu potius auctor opusculi a Montfauconio in Bibliotheca Coisliniana pag. 394 editi, quod sic inscribitur: Διδασκαλία τοῦ ἁγίου Βαρσανουφίου ἐπὶ Ἀθηναίων ἐπισκόπου Γάζης περὶ τῶν Ὁριγένους, Εὐαγρίου, καὶ Διδύμου ἐρρημάτων, id est, Doctrina sancti Barsanuphi, sub Aureliano, episcopo Gazæ, circa opinioniones Origenis, Evagrii et Didymi.

Frater quidam interrogavit sanctum senem abbatem Barsanuphium his verbis: «Nescio, Pater, quo pacto incidere in libros Origenis, et Didymi, et in *Gnostica* Evagrii, necnon in ejus disciplinæ instituta. Dicunt autem hominum animas non fuisse creatas cum corporibus; sed ipsis præexistisse, nudasque intelligentias fuisse, id est, incorporeas; similiterque angelos nudas intelligentias fuisse, dæmonasque item nudas intelligentias; atque homines, sive hominum animas ad hujus corporis (animationem) damnatas fuisse; angelos vero ideo angelos factos esse, quod sese conservaverint; dæmonas ex multa nequitia tales effectos esse. Aliaque bene multa similia dicunt illi. Itemque aiunt fore ut futurum illud supplicium finem habeat; itemque futurum esse, ut homines, angeli, et dæmones revertantur, ut prius erant, nudæ intelligentiæ: quod vocant *restitutionem*.

Ἀδελφός ἠρώτησε τὸν ἅγιον γέροντα τὸν ἀββᾶν Βαρσανούφιον, λέγων· «Ὁὐκ οἶδα, Πάτερ, πῶς ἐπέσα εἰς τὰ βιβλία τοῦ Ὁριγένους, καὶ Διδύμου, καὶ εἰς τὰ Γνωστικὰ Εὐαγρίου, καὶ εἰς τὰ τῶν μαθημάτων αὐτοῦ· καὶ λέγουσιν ὅτι οὐκ ἐδημιουργήθησαν αἱ τῶν ἀνθρώπων ψυχαὶ μετὰ τῶν σωμάτων, ἀλλὰ προὔπῃρχον αὐτὸν νόες γυμνοὶ οὐσαι, τούτεστιν ἀσώματοι. Ὅμοιως καὶ οἱ ἄγγελοι νόες γυμνοὶ ἦσαν, καὶ οἱ δαίμονες νόες γυμνοὶ ἦσαν. Καὶ οἱ μὲν ἀνθρώποι παραβάντες, κατεδικάσθησαν εἰς τὸ σῶμα τοῦτο. Οἱ δὲ ἄγγελοι γεγόνασιν ἄγγελοι, τηρήσαντες ἑαυτούς· οἱ δὲ δαίμονες ἀπὸ πολλῆς κακίας, τοιοῦτοί γεγόνασιν· καὶ ὅσα [lege ὅσα] ἄλλα λέγουσιν τοιαῦτα. Καὶ πάλιν, ὅτι δεῖ μέλλουσιν κόλατιν τέλος λαβεῖν· καὶ ἔχουσιν οἱ ἀνθρώποι, καὶ οἱ ἄγγελοι, καὶ οἱ δαίμονες ἐπανελεῖν ἥς [fort. ὡς] ὑπῆρχον νόες ὑμνοί· ὃ λέγουσιν ἀποκατάστασιν.»

XXVIII.

Cyrrillus Scythopolitanus in Vita S. Sabæ (paulo post annum 554 scripta) tom. III Monumentorum Ecclesiæ Græcæ a Cotelerio editorum Parisiis anno 1686, pag. 274.

Agapetus suscepta novæ Lauræ præfectura, quatuor invenit in congregatione monachos... qui occulte Origeniana dogmata susurrabant. Quorum princeps erat vir quidam Palæstinus, Nonnus nomine, qui Christianismum sectari præ se ferens, et pietatem simulans, impiorum gentilium, Judæorum, et Manichæorum dogmata in animo habebat, quæ ab Origene, Evagrio, et Didymo de præexistentia fabulose fuere prolata.

Ἀγαπητὸς τὴν τῆς Νέας Λαύρας ἡγεμονίαν δεξιόμενος, ἤρε τέσσαρας μοναχοὺς... ψιθυρίζοντας ἐν κρυπτῇ τὰ Ὁριγένεια [lege Ὁριγένεια] δόγματα· ὦν πρῶτος ὑπῆρχεν ἄνθρωπος Παλαιστίνος, Νόννος καλούμενος, ὅστις Χριστιανίζειν προσποιούμενος καὶ εὐλόγησιν ὑποκρινόμενος, τὰ τῶν ἀθίων Ἑλλήνων, καὶ Ἰουδαίων, καὶ Μανιχαίων δόγματα ἐφρόνει, τὰ ὑπὸ Ὁριγένους, καὶ Εὐαγρίου, καὶ Διδύμου περὶ προὔπαρξως μεμυθολογημένα.

Etpag. 374 ejusdem Vitæ, sive act. i concilii

Nicæni secundi, tom. VIII Conc., pag. 729

Itaque cum sancta et universalis quinta synodus Constantinopoli esset coacta, communi et generali anathemati submissi sunt Origenes et Theodorus Mopsuestenus, cum iis quæ de præexistentia et restitutione dicta sunt ab Evagrio et Didymo.

Τῆς τοίνυν ἁγίας καὶ οἰκουμένης πέμπτης συνόδου ἐν Κωνσταντινουπόλει συναθροισθείσης, κοινῇ καὶ καθολικῇ καθυπεβλήθησαν ἀναθέματι Ὁριγένης τε καὶ Θεόδωρος ὁ Μοψουεστίας, καὶ τὰ περὶ προὔπαρξως καὶ ἀποκαταστάσεως Εὐαγρίου καὶ Διδύμου εἰρημένα.

XXIX.

Victor Tununensis (qui scripsit anno circiter 565) in Chronico, tom. I Lectt. antiqq. Casinii editionis Basnagii, pag. 335.

Anno 39 imperii sui Justinianus Eutychium Constantinopolitanum episcopum, damnatorem trium Capitulorum, et Evagrii eremitæ diaconi, et Didymi monachi et confessoris Alexandrini, quorum laudes supra illustrium virorum ex auctoritate retulimus, exsilio dirigit.

XXX.

Eustratius Constantinopolitanæ Ecclesiæ presbyter in Laudatione in S. Eutychium patriarcham Constantinopolitanum, quam habuit anno 582, apud Bollandanos die 1 Aprilis, pag. 67 et 557, num. 34.

Qui vèro hæc docuerunt, ii fuere qui execranda insani Origenis, Evagrii ac Didymi dogmata vindicabant, ac profitebantur.

Οἱ δὲ ταῦτα εἰσηγούμενοι ἦσαν οἱ τῶν μυσαρῶν δογμάτων ἀντιποιοῦμενοι Ὁριγένους τοῦ λήρου, Εὐαγρίου τε καὶ Διδύμου.

XXXI.

Evagrius scholasticus in Historia ecclesiastica (quam scripsit anno 595) lib. iv, cap. 38, pag. 418 et Cantabrig. anni 1720.

Missi sunt Constantinopolim ab Eustochio Rufus abbas monasterii Theodosii, et Conon abbas monasterii Sabæ... Et hi quidem de Origene in primis, et de Evagrio ac Didymo agere instituerunt.

Στέλλονται πρὸς τὴν βασιλέως πόλιν [leg. fort., βασιλεῖα πόλιν] πρὸς Εὐστοχίου, Ρούφου ἡγούμενου τῆς Θεοδοσίου μονῆς, καὶ Κόνων τῆς Σάβας.... Καὶ οὗτοι μὲν τὰ κατὰ τὸν Ὁριγένην πρωτοτύπως ἔκινουν, καὶ Εὐάγριον, καὶ Διδύμον.

Et pag. 420 ejusdem capituli.

Ἐκ λιθέλλων δὲ ἐπιδοδόμενων πρὸς Εὐλογίου, Κώνωνος, Κυριακοῦ, καὶ Παγκρατίου μοναχῶν κατὰ τῶν Ὀριγένους, τοῦ καὶ Ἀδαμαντίου, δογμάτων, καὶ τῶν ἐπομένων τῇ τοῦτου δυσσεβείᾳ καὶ πλάνῃ, πυνθάνεται Ἰουστινιανὸς τῆς ἀλίσθητης συνόδου περὶ τούτων... Ἀναφορὰ τοίνυν γέγονε πρὸς Ἰουστινιανὸν παρὰ τῆς συνόδου μετὰ τὰς γενομένας παρ' αὐτῆς ἐκδόσεις κατὰ Ὀριγένους καὶ τῶν τὰ αὐτὰ ἐκείνῳ πεπλανημένων... Ἀνηνέχθησαν αὐτοῖς καὶ Διδύμου, καὶ Εὐαγρίου, καὶ Θεοδώρου ἑτεροι πολλοὶ βλασφημαί, μάλα σπουδαίως τὰ περὶ τούτων ἐκλεξαμένοις.

XXXII.

Joannes Moschus cognomento Eucrata (qui floruit Mauritio imperatore, et ineunte dein saeculo septimo) in capitibus Prati Spiritualis, quae editi Cotelerius tom. II Monumentorum Eccl. Graecae, capite 14, pag. 349.

Θεωρεῖ ὁ ἀδελφός τινα ἐφιστάμενον αὐτῷ φοβερὸν τῷ εἶδει, καὶ λέγοντα αὐτῷ· « Ἐργὸν καὶ ἰσὲς τὴν ἀλήθειαν. » Καὶ παραλαβὼν αὐτὸν ἀποφέρει εἰς τόπον σκοτεινὸν καὶ δυσὼδὴ μετὰ πυρός· καὶ δεικνυσιν αὐτῷ ἐν αὐτῷ τῷ πυρὶ Νεστόριον... Εὐάγριον, καὶ Διδύμον [haec tamen postrema verba, Εὐάγριον καὶ Διδύμον, desiderari in aliis codicibus adnotat ibi Cotelerius].

Cum autem libelli ab Eulogio, Conone, Cyriaco, et Pancratio monachis dati essent contra dogmata Origenis Adamantii, et contra eos, qui impietatem atque errores illius sequebantur, de his Justinianus synodum, quae congregata erat, consuluit... Missa est igitur relatio a praedicta synodo ad Justinianum, post acclamationes, quas contra Origenem, et ejusdem cum illo erroris sectatores congresserant... Retulerunt etiam iidem Patres multas alias Didymi, Evagrii ac Theodori blasphemias, quas studiose admodum (ex eorum libris) excerpserant.

XXXIII.

S. Sophronius episcopus Jerosolymitanus (qui obiit anno circiter 636 aut 638) in synodica epistola ad Sergium episcopum Constantinopolitanum, quae inserta est actioni XI synodi sextae aemulenicae tom. VII Conciliorum editionis Venetae anni 1729, pag. 913.

Ἄλλ' οὐκ ἐπειδὴ περ αἱ τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς Θεοῦ χάριτι τὴν φόβαν ἀπέωσαντο, τὴν πᾶσι χριστῆς φύσεως [αἱ χριστοῦ φυσικῶς] ἐμφωλευσούσαν, διὰ τοῦτο καὶ πρὸ σωμάτων αὐτὰς ὑποπτεύουσιν, ἢ πρὸ τῆς τοῦ ὁρωμένου κόσμου παραγωγῆς; καὶ συμπήξεως ἐν αὐτῷ τινὲς ζωὴν τελεῖν ἐννοήσουσιν, καὶ βίον ἔχειν οὐράνιον φήσουσιν, ἀσπρόν τε καὶ ἀσώματον, ζώσας ζωὴν τὴν αἰδίον ἐν οὐρανῷ ποτε μὴ ὑπάρχοντι, ὡς Ὀριγένης ὁ παράφορος βούλεται, καὶ οἱ τοῦτου συμμύσται καὶ σύμφρονες Διδύμος, καὶ Εὐάγριος, καὶ ὁ λοιπὸς αὐτῶν μυθωμέριμος ὄμιλος· οἵπερ οὐ τοῦτο μόνον πεπλανημένως δοξάζουσιν Ἕλληνικοῖς ἐμπερόμενοι δόγμασι, καὶ τὴν Χριστιανῶν καταβρῦπουντες εὐγένειαν, ἀλλὰ καὶ τὴν τῶν σωμάτων τούτων, ὧν νυνὶ περιχέμεθα, ἀνοήτως ἀναιροῦσιν ἀνάστασιν, μυστὰ δεινὰ βατταρίζοντες, τῆς δυσσεβοῦς αὐτῶν μυθολαστίας ἐπάξια.

Sed non ideo quod hominum animae gratia Dei corruptionem repulerunt, quae omnibus creaturis naturaliter insidet, ideo et ante corpora eas fuisse suspicabimur, vel ante hujus visibilis mundi prolationem, atque compaginem in sempiterna quadam vita positae arbitrabimur, vitamve habuisse coelestem asseremus, incarneam, seu incorpoream vitam viventes perpetuam in caelo aliquando non exsistenti, sicut Origenes erroneus constituit, et hujus complices, atque consentanei Didymus, et Evagrius, et reliqua earum fabularum excogitatrix sodalitas; qui quidem non hoc solum errando pronuntiant paganorum concreti dogmatibus, et Christianorum nobilitatem sordidantes, sed et istorum corporum, quibus nunc sumus amicti, imprudenter perimunt resurrectionem, multa callide balbutientes implissimis eorum, et fabulosis figmentis condigna.

Et in eadem epistola, pag. 918.

Καὶ πέμπτην ἁγίαν... οἰκουμένην δέχομαι σύν-
οδον... Ἀναίρει δὲ καὶ ἐκρίπτει πρὸς θάλασσαν, πρω-
τοτύπως μὲν Ὀριγένην τὸν ἄφρονα... Εὐαγρίου δὲ
σὺν αὐτοῖς καὶ Διδύμου τὰ δόγματα· καὶ πάντα αὐ-
τῶν τὰ Ἑλληνικὰ καὶ τερατώδη, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ
μυθώδη ληρήματα.

Etiam quintum sanctum... concilium universa-
liter constitutum suscipio... Perimit autem, et in
interitum projicit principaliter quidem Origenem
insanum... Evagrii quoque cum eo, et Didymi do-
gmata omnia eorum pagana, atque prodigiosa, nec
non et fabulosa deliramenta.

Et pag. 925 in eadem epistola.

Ἀνάθεμα τοίνυν εἰσαεῖ... ἔστωσαν, πρῶτον μὲν
Σίμων ὁ Μάγος... Ὀριγένης ἑτερος, ὁ καὶ Ἀδαμάν-
τιος... Διδύμος, καὶ Εὐάγριος, οἱ τῆς Ὀριγενιανῆς
τερβρέλας μυστηριῶν παμμίχροι.

Anathema itaque in perpetuum... sint primum
quidem Simon Magus... alter Origenes, qui et
Adamantius... Didymus, et Evagrius Origenianae
vanitatis primi secretales foedissimi.

Tria superiora Sophronii loca ex alia veteri Latina versione exstant etiam pagg. 1258, 1259 et 1261 ejusdem tomi septimi.

XXXIV.

Heraclius imperator in Ecthesi (edita anno 639, et inserta Actis concilii Lateranensis S. Martino pontifice habiti) secretario 3, pag. 206 tomi VII Conciliorum.

Καὶ ταῦταις [ταῖς οἰκουμένικαῖς πέντε συνόδοις] ἐν
ἅπασιν ἀκολουθοῦντες... ἀναθεματίζομεν... Ὀριγέ-
νην, Εὐάγριον τε καὶ Διδύμον.

Et haec (aemulenica quinque concilia) in omni-
bus sequentes... anathematizamus... Origenem,
Evagrium, Didymum.

XXXV.

Auctores, aut unus ex auctoribus Chronici Paschalis, sive Alexandrini, a mundo condito ad Heraclii imperatoris annum vicesimum progredientis (quod opus videtur Ducangio scriptum usque ad annum 354 ab uno auctore, inde vero usque ad finem ab alio qui vixerit Heraclio imperante) haec habet ad olympiadem cccxxiii, pag. 344 edit. Paris. ann. 1688.

Τούτῳ τῷ ἔτει τῆς Ἰουστινιανῶν βασιλείας... γέ-
γονεν ἡ ἐ' συνόδος ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τῶν δυσ-

Hoc anno imperii Justiniani... celebrata est sy-
nodus Constantinopoli contra impia, execranda,

impura, et a Christiana religione prorsus aliena pagana dogmata Origenis, ac Didymi et Evagrii perduellium Dei, et Theodori, etc

σεδῶν, καὶ μυσαρῶν, καὶ ἀκαθάρτων, καὶ ἀλλοτρίων τοῦ Χριστιανισμοῦ Ἑλληνικῶν δογμάτων Ὀριγένους, καὶ Διδύμου, καὶ Εὐαγρίου, τῶν θεομάχων, καὶ Θεοδώρου, x. τ. λ.

XXXVI.

S. Antiochus abbas (qui scripsit anno circiter 641) in homilia 150 Pandectis, tom. XII Biblioth. Patrum edit. Parisiensis anni 1644, pag. 251

Hactenus hæreticos recensuimus, quorum hæreses exposuit sanctus Epiphanius. Post hos autem fuerunt Evagrius, et Didymus, qui Origenem secuti sunt quod spectat ad præexistentiam et restitutionem.

Ἔως τῶν ὧδε ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος ἐξέθετο. Μετὰ δὲ τοὺτους γεγόνασιν Εὐάγριος καὶ Δίδυμος, τὰ Ὀριγένους φρονούντες πρὸς ὑπαρξιν [malim legere φρονούντες προὑπαρξιν] καὶ ἀποκατάστασιν.

XXXVII.

Synodus Lateranensis (anno 649 habita) secretario 5, can. 18, pag. 364 tom. VII Conciliorum.

Si quis... non respuit et anathematizat... Sabelium, Arium... Origenem, Didymum, Evagrium, et compendiose omnes alios hæreticos... talis homo condemnatus sit.

Εἴ τις... οὐκ ἀποβάλλεται καὶ ἀναθεματίζει.. Σαβέλλιον, Ἀρειον... Ὀριγένην, Δίδυμον, Εὐάγριον, καὶ ἀπλῶς τοὺς ἄλλους ἅπαντας αἱρετικούς... ὁ τοιοῦτος εἴη κατὰκριτος.

XXXVIII.

S. Maximus abbas, theologus et confessor (qui synodo Lateranensi interfuit anno 649) in Locis communibus, tomo II Operum editionis Combefisiana, loca ex Didymi Operibus profert pagg. 531, 549, 579, 583, 600, 606, 649, 651, 660, 662, 672. Videndus etiam est codex 571 Coislinianus, de quo Montfauconius loquitur in Bibl. Coislin, pag. 574, et seqq. Ac præterea videndus codex 15 plutei septimi bibliothecæ Medicæ Laurentianæ, de quo Bandinius in Catalogo, pag. 253.

XXXIX.

S. Anastasius Sinaita in Hodego (qui liber inter annum 677 et 686 scriptus ab eo fuit) cap. 5, pag. 44, tom. XIV Operum Gretseri edit. Ratisbonensis anni 1740.

Annis post Chalcedonense concilium centum, sub Justiniano imperatore, quintum œcumenicum actum est concilium, contra Origenem, Didymum, et Evagrium stulte sapientes; quippe qui dicerent animas nostras cum dæmonibus e cælo in corpora nostra decidissē: et quod pœna (damnatorum) habeat finem; quodque diabolus in antiquum angelicum denuo restituendus sit ordinem. Damnavit etiam hæc sancta synodus Severum, etc.

Μετὰ χρόνους ρ' τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου, γέγονεν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ βασιλέως ἡ πέμπτη οἰκουμένη· καὶ ἡ σύνοδος κατὰ Ὀριγένους, καὶ Διδύμου, καὶ Εὐαγρίου, τῶν ματαιοφρόνων, λεγόντων τὰς ἡμετέρας ψυχὰς μετὰ τῶν δαιμόνων ἐξ οὐρανοῦ καταπεσεῖν εἰς τὰ σώματα ἡμῶν, καὶ ὅτι τέλος ἔχει ἡ κόλασις, καὶ ἀποκαθίσταται δι' αὐτῆς πάλιν ὁ διάβολος εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ τάξιν τὴν ἀγγελικὴν. Κατέκρινε δὲ ἡ αὐτὴ ἁγία σύνοδος τὸν Σεβήρην, x. τ. λ.

Idem S. Anastasius in oratione I De Trinitate, tom. I Lect. antiq. Canisii edit. Basnagianæ pag. 446, nonnulla scribit, in quibus videri potest imitatus quæ scripserat Didymus cum in libro De Spiritu sancto, num. 6, tum in lib. II De Trinitate, cap. 4, pag. 135 et seq.

XL.

Macarius episcopus Theopolitanus, nempe Antiochenus, homo hæreticus (in expositione fidei, quæ inserta est actione 8 synodi sextæ ann. 680, quamque Macarius ipse jampridem se scripsisse ait) tom. VII Conciliorum, pag. 777, iterumque pag. 1208.

Quæ abjecerunt (universales quinque synodi), nos quoque anathematizamus, et... præcipue Arium... Origenem quoque, et Didymum, et Evagrium, et fabulosa horum deliramenta.

Ἀπερ ἀπεβάλλοντο [αἱ οἰκουμενικαὶ πέντε συνodoi] καὶ ἡμεῖς ἀναθεματίζομεν· καὶ... ἐξαίρετως· Ἀρειον... Ὀριγένην τε καὶ Δίδυμον, καὶ Εὐάγριον, καὶ τὰ μυθώδη τούτων [αἱ. τούτου] ληρήματα.

XLI.

Synodus sexta generalis anni 680, act. 18, tom. VII, pag. 1055, iterumque pag. 1303.

Hoc sanctum nostrum universale concilium... sanctis et universalibus quinque synodis in omnibus pie consonuit: nempe... et ultimæ harum quintæ sanctæ synodo, quæ hic congregata est adversus Theodorum Mopsuestenum, Origenem, Didymum et Evagrium.

Ἡ καὶ ἡμῶς ἁγία καὶ οἰκουμένη καὶ σύνοδος... ταῖς ἁγίαις καὶ οἰκουμέναις πέντε συνόδοις ἐν ἅπασιν εὐσεβῶς ὁμοφρόνησε. Φαμέν δὲ... καὶ τῇ τελευταίᾳ τούτων πέμπτῃ ἁγίᾳ συνόδῳ, τῇ ἐν ταῦθα συναθροισθείσῃ κατὰ Θεοδώρου τοῦ Μαφουεστίας, Ὀριγένους, Διδύμου τε καὶ Εὐαγρίου.

XLII.

Constantinus Pogonatus imperator in edicto anni 681, quod exstat in fine Actorum concilii sexti generis, is, tom. VII, pag. 1133, iterumque pag. 1320, quodque Baronio spurium aut suspectum videtur.

Suscipimus quoque eam quæ temporibus Justiniani... congregata est synodus contra Dei impugnatores Origenem, Didymum, et Evagrium.

Δεχόμεθα δὲ καὶ τὴν ἐν χρόνις Ἰουστινιανοῦ... κεκορημένην σύνοδον κατ' Ὀριγένους, καὶ Διδύμου, καὶ Εὐαγρίου, τῶν θεομάχων.

XLIII.

Leo II in Epistola ad Constantinum Pogonatum (scripta anno 683), quæ Baronio spuria videtur, tom. VII Conciliorum, pag. 1153.

Simul anathematizamus omnes hæreses... id est, Arium... Origenem, qui et Adamantius, Didymum et Evagrium.

Συναναθεματίζομεν πάσας τὰς αἰρέσεις... τούτων ἐστὶν Ἀρειον... Ὀριγένην, τὸν καὶ Ἀδαμάντιον, Δίδυμον, καὶ Εὐάγριον.

XLIV.

Synodus quinisexta (anno 692 habita) can. 1, tom. VII, pag. 1341.

Οἱ Θεόδωρον τὸν Μοψουεστίας τὸν Νεστορίου διδάσκαλον, Ὀριγένην τε [add. καὶ] Διδύμον, καὶ Εὐάγριον, τοὺς τὰς Ἑλληνικὰς ἀναπλασμένους μυθοποιίας, καὶ σωμάτων τινῶν καὶ ψυχῶν ἡμῶν περιόδους καὶ ἀλλοιώσεις ἀναπεμπάσαντας ταῖς τοῦ νοῦ παραφοραῖς τε καὶ ὀνειρώξεσι, καὶ εἰς τὴν τῶν νεκρῶν δυσσεβῶς ἐμπαροινήσαντας ἀναβίωσιν.

Qui (Patres quintæ synodi generalis) Theodorum Mopsuestiæ, Nestorii magistrum, et Origenem, et Didymum, et Evagrium, qui gentiles fabulas rursus fictas retulerunt, et corporum quorundam, et animarum circuitiones, et immutationes, seu transmigrationes de integro ruminaverunt, suis quibusdam mentis deliriis ac somniis: et in mortuorum resurrectionem impie ac contumeliose insultarunt.

XLV.

Liber diurnus romanorum pontificum (quem Garnerius paulo post annum 714 scriptum putat) in secunda fidei professione, pag. 38.

Hæc igitur sancta atque universalia quatuor concilia, etiam sanctum quintum concilium venerandum assecutum est.... In hoc Origenes cum impiis discipulis, et sequacibus, Didymo, et Evagrio, et qui Creatorem omnium Deum, et omnem rationalem ejus creaturam gentilibus fabulis prosecuti sunt, æternæ sunt condemnationi submissi.

XLVI.

S. Bonifacius martyr, episcopus Moguntinus (qui sedit ab anno 719 ad annum 754), epistola 3, pag. 50, tom. XVI Bibl. Patrum ed. Paris. ann. 1634.

Habes, Pater mi, sicut Antonius de Didymo fertur dixisse, oculos, quibus potest Deus videri, et angeli ejus, et supernæ Jerusalem gloriosa gaudia speculari.

XLVII.

S. Joannes Damascenus (qui floruit anno circiter 750, nec obiit ante annum 756) multa affert ex Didymo in Parallelis sacris. Addendus etiam alter Didymi locus qui exstat in codice 22, plutei octavi bibliothecæ Medicæ Laurentianæ, de quo Bandinius in Catalogo, pag. 370. Ac præterea addenda ex codice Naniano quæ ego attuli, pag. 277.

XLVIII.

Conciliabulum Constantinopolitanum falso septimum universale dictum (quod habitum est anno 754) in definitione quæ inserta est actioni sextæ concilii Nicæni secundæ generalis, tom. VIII, pag. 1072, iterumque pag. 1468.

Πρὸς γε ταῦταις ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει συνελθούσα τῶν ἑκατὸν ἐξήκοντα πέντε ἁγίων Πατέρων ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ τῆς θείας λήξεως ἥτις ἀνεθεμάτισεν Ὀριγένην, τὸν καὶ Ἀδαμάντιον, Εὐάγριον, Διδύμον, μετὰ τῶν Ἑλληνικῶν αὐτῶν συγγραμμάτων.

Præterea et quæ Constantinopoli convehit centum sexaginta quinque sanctorum Patrum sub Justiniano divæ recordationis: quæ anathematizavit Origenem, qui et Adamantius dictus est, Evagrium, Didymum, cum paganis conscriptis eorum.

XLIX.

Theodorus patriarcha Jerosolymitanus in Epistola synodica (scripta anno circiter 754) et inserta actioni 3 concilii septimi generalis, tom. VIII Conc. pag. 829. ed. Ven. ann. 1729, iterumque pag. 1370.

Ἡ πέμπτη συγκεκρότηται σύνοδος... ἥτις... ἀναθεμάτισα Νεστόριον... ἔτι τε Ὀριγένην καὶ Εὐάγριον, Διδύμον, καὶ πάσας τὰς μυθώδεις καὶ Ἑλληνικὰς αὐτῶν τερατολογίας.

Quinta convenit synodus... quæ... anathematizavit Nestorium... adhuc etiam Origenem, et Evagrium, Didymum quoque, et omnia fabulosa et pagana atque prodigiosa ipsorum eloquia.

L.

Tarasius patriarcha Constantinopolitanus in Epistola ad tres patriarchas scripta anno 784, inserta actioni 3 concilii Nicæni secundæ, tom. VIII Conciliorum, pag. 813, iterumque pag. 1364.

Τῆς δὲ πέμπτης [συνόδου], ὡς ἡ τοῦ Πνεύματος μάχαιρα τὰς ἐξ ἀνωθεν τῶν χρόνων ἐπιπολαζούσας αἰρέσεις αἰρέσεις ἐξέτεμε, καὶ τοὺς ἐφευρέτας αὐτῶν ἐθριάμβευσεν, Ὀριγένην, Διδύμον τε καὶ Εὐάγριον· καὶ ἐξωθῶμαι ὡς αἰρετικῶν τερατισμάτων [αἰ. τερατευμάτων] μυθεύματα.

Denique cum quinta (synodo), quæ sicut machæra Spiritus in superficie quodammodo ex prioribus temporibus navigantes iniquas rescidit hæreses, et inventores patefecit earum, Origenem videlicet, et Didymum, et Evagrium, ita et ego has, utpote portentosas hæreticorum fabulationes, repello.

LI.

Septima synodus œcumenica (anno 787 habita) act. 7 in Definitione, tom. VIII Conc., pag. 1205, iterumque pag. 1526.

Καὶ τὰ Ὀριγένους, Εὐάγριου τε καὶ Διδύμου μυθεύματα ἀναθεματίζομεν, ὡς καὶ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει συγκεκροτηθεῖσα πέμπτη σύνοδος.

Et Origenis, et Evagrii, ac Didymi fabulas anathematizamus, sicut et Constantinopoli congregatum quintum concilium egisse dignoscitur.

LII.

Theodulfus Aurelianensis episcopus in opusculo De Spiritu sancti processione a Patre Filioque (quod scripsit anno 809) apud Sirmondum, tom. II, pag. 708.

Illum sicut et a Patre procedere Hieronymus in libro Didymi, quem de Græco in Latinum transtulit, quod Spiritus sanctus a Patre egreditur, et a Filio mittatur, non secundum angelorum, prophetarum et apostolorum ministerium, sed ut a Sapientia Dei Spiritum Dei mitti decet, sic docet. Ex quo conficitur et a Filio. Hactenus Theodulfus, qui deinde sex Didymi loca satis longa affert ex libro De Spiritu sancto.

LIII.

Incertus auctor Dialogi De origine animarum inscripti (qui cum S. Gaudioso episcopo, medico, et martyre se familiariter locutum esse ait) tom. IX Operum Hieronymi editionis Vallarsianæ pag. 217.

Fatetur idem ipse Origenes in præfatis opusculis; sed et Eusebius Cæsariensis, et Pamphilus martyr,

Basilius quoque, et Gregorius, Didymusque, et Rufinus similiter in suis, unius substantiæ omnes esse animas, et immortales et rationabiles, liberi arbitrii ac voluntatis, iudicandas quoque esse pro his quæ in hac vita gesserunt; esse tamen eas factas a Deo qui universa creavit et condidit. Quando autem factæ sint, olim simul, aut nunc per singulos nascentium, quid periculi esse aiunt alterum e duobus opinari?

LIV.

Incertus auctor Professionis fidei, quæ exstat apud Joann. Alb. Fabricium vol. XI Bibl. Græc. pag. 173.

Septem sanctas et generales synodos recipio... Quintam vero... ut et evellem; et demetentem doctrinas Origenis, Didymi, Evagrii, gentilium dogmatibus incoctorum, qui imprudenti et inepta sententia in ultimum impietatis barathrum delapsi sunt. Nam divinitatis gradus et inferiora subsellia fingebant et excogitabant, animarum præexistentiam, et illarum (secundum divinitatem nutus sui) effluvia et lapsus in seipsis substituentes et admittentes, illas ad diversa, et varia corpora accedere, et in illa destrudi volebant, et suppliciorum finem, et demonum restitutionem in priorem statum, et ventriloquium eructantes, ore aperto fabulabantur, inaniterque jactabant et decantabant.

Τὰς ἀγίας καὶ οἰκουμενικὰς ἐπὶ τὰ συνόδους ἀποδέχομαι... τὴν δὲ πέμπτην... ὡς διασπάσαν τε καὶ ἐκθερίσασαν Ὁριγένην, Διδύμον, καὶ Εὐαγρίον. Ἐληνόφρωνι λογισμῷ καὶ ἀσυνέτῃ γνώμῃ εἰς ἐσχατον βυθὸν ἀθεότητος ἐμπεπτωκότας. Βαθμούς γὰρ καὶ ὑποβάσεις θεότητος ἀναπλάσαντες, καὶ ψυχῶν προὔπαρξεις, καὶ τῆς πρὸς τὸ θεῖον αὐτῶν νέυσεως ἀπορροίας τε καὶ ἀποπτώσεις ἐν ἑαυτοῖς ὑποστήσαντες, εἰς διάφορὰ τε καὶ πολυειδῆ σώματα μεταγίγνοντες ταύτας καὶ μεταβάλλοντες, καὶ τέλος κολάσεως, καὶ δαιμόνων ἀποκαταστάσεις, ἀπὸ κοιλίας, τὸ δὴ λεγόμενον, ἐρεγγύμενοι, ἀθροιστώως ἐμυθολόγησάν τε καὶ ἐρραψώθησαν.

LV.

Incertus auctor opusculi, quod inscribitur: Renuntiatio hæreticorum Armeniorum, editus a Cotelerio in notis ad lib. v Constit. apost., cap. 13, pag. 317, tom. I edit. Amstelæd. anni 1724. Armeniorum autem hæresis sæculo circiter septimo cæpit, aut viguit.

Quintam rursus Constantinopolitanam (synodum B suscipio), actam in scripta dementis Origenis, Evagrii et Didymi.

Τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει αὖθις πέμπτην [σύνδοον ἀποδέχομαι] τὴν κροτηθεῖσαν κατὰ τὸν συγγραμμάτων Ὁριγένους τοῦ παράφρονος, Εὐαγρίου τε καὶ Διδύμου.

LVI.

S. Nicephorus episcopus Constantinopolitanus in Epistola synodica ad Leonem III, Romanum episcopum (scripta anno 811), tom. IX Conciliorum edit. Ven. ann. 1729, pag. 312.

Tum quintam rursus (suscipio)... sacram 165 sanctorum Patrum synodum, quæ... impia Theodori, Nestorii, Origenis, Didymi, Evagrii, reliquorumque hæreticorum prædicta sectantium dogmata, dudum quidem ante apud plerumque occulta, per id vero tempus acerbos denuo ramos surculosque proferentia juste excidit: quæ enim ipsi delira et fabulose profitebantur, ea Judæorum et paganorum imaginationi verius, quam Christianorum fidei consentanea erant.

Ἐτι μὴν [ἀποδέχομαι] καὶ τὴν... ἀγίαν πέμπτην σύνδοον τῶν ρεῖ' ἁγίων Πατέρων ἡμῶν· ἥτις τὰ θεοδώρου καὶ Νεστορίου, πρὸς δὲ καὶ Ὁριγένους, Διδύμου τε καὶ Εὐαγρίου, καὶ τῶν ἀμφ' αὐτοὺς κακοδόξων ἀσεβῆ δόγματα, τέως μὲν παρὰ τοῖς πολλοῖς κρυπτόμενα, τῇ νικαύτῃ δὲ πικρῶς ἀναφύοντα καὶ ἀναβλαστήσαντα, ἐξέτεμε. Δι' ὧν γὰρ αὐτοὶ ἐληρώδουν μυθολογημάτων, Ἰουδαϊκῇ τε καὶ Ἑλληνικῇ μάλλον ἢ Χριστιανικῇ δόξῃ ἐπηκολούθησαν.

LVII.

S. Theophanes (qui obiit anno 818) in Chronographia ad annum mundi 6045, tom. VI Hist. Byzantinæ ed. Venetæ, pag. 154

Hoc anno sanctum et œcumenicum quintum concilium adversus dementem Origenem, Didymum oculatorum tumine privatum, Evagrium, eorumque deliria in gentilium mentem declinantia... celebratum est.

Τούτῳ τῷ ἔτει γέγονεν ἡ ἀγία καὶ οἰκουμενικὴ πέμπτη σύνοδος κατὰ Ὁριγένους τοῦ παράφρονος, καὶ Διδύμου τοῦ ἀπὸ ὀμμάτων, καὶ Εὐαγρίου, καὶ τῆς Ἐληνόφρονος αὐτῶν ληρωδίας.

LVIII.

Freculphus episcopus Lexoviensis (qui floruit anno circiter 840) in Chronicis, tomo II, lib. iv, cap. 21, pag. 247 tomi XVI Bibl. Patr. ed. Paris. anni 1634.

Qua tempestate Didymus Alexandrinus, captus parva ætate oculis, et ob id elementorum quoque ignarus, tantum miraculum sui omnibus præbuit, ut dialecticam quoque, et geometriam, quæ vel maxime visu indigent, usque ad perfectum didicerit. Hic plurima nobiliora scripsit, commentarios in Psalmos omnes, commentarios in Evangelium Matthæi, et in Joannis, et De dogmatibus, et contra Arianos duos libros, et De Spiritu sancto librum unum, quem Hieronymus in Latinum vertit, et in Isaiam decem et octo commentarios, et in Osee commentariorum libros tres, et in Zachariam prophetam libros quinque, et commentarios in Job, et infinita alia, quæ digerere proprii iudicii [legendum fortasse indicis] est.

Idem Freculphus in eodem tomo II, lib. v, cap. 3, pag. 253.

Responderunt (Eunomio) Apollinaris, Didymus, Basilius Cæsariensis.... Ambrosius Alexandrinus auditor Didymi scripsit adversus Apollinarem.... Hieronymus... hæc scripsit... De Spiritu sancto Didymi, quem in Latinum transtulit, librum unum.

LIX.

Rabanus Maurus (qui obiit anno 856), si Thomæ Valdensi credimus, cujus verba mox afferentur, quædam ex Didymo profert capite 10 libri iv De naturis rerum: qui tamen liber non exstat inter opera edita Rabani. Exstat quidem tomo II Operum Bedæ liber De natura rerum; sed in eo non sunt quæ affert Valdensis.

LX.

Photius (qui anno 857 sedem Constantinopolitanam invasit) in Epistola ad Michaellem Bulgaricæ principem,

tom. II Lect. antiq. Canisii ed. Basnag., part. II, pag. 391; et tom. VI Concil. pag. 416, ubi eadem leguntur. sed cum aliqua lectionum varietate: et apud Euthymium in Panoplia, pag. 38 membranei cod. Naniani scripti sæculo XII, in quo Panopliæ textus Græcus exstat necdum editus.

Ἐτι δὲ κατεδίκασε καὶ ἀνεθεμάτισεν Ὀριγένην, Διδύμον, Εὐάγριον, παλαιὰ τῶν πιστῶν ἀρρώστῃματα, ἀνδρας τὴν Ἑλληνικὴν μυθολογίαν ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ παρεισνεγκέειν φιλονεικῆσαντας. Προϋπάρχειν τε γὰρ οὗτοι τὰς ψυχὰς τῶν σωμάτων ἐληρόνδουν, καὶ πολλὰ σώματα τὴν αὐτὴν μετενδύεσθαι [apud Euthymium in cod. Naniano, ἐπενδύεσθαι]· δόγμα μισρὸν καὶ κατὰπτυστον, καὶ μόνον, ὡς ἀληθῶς, ἐκεῖνων τῶν ψυχῶν ἀξίον. Καὶ τέλος δὲ τῆς ἀτελευτήτου κολάσεως ἐψηφίζοντο· ἄλλη, τούτου, παράκλησις πρὸς ἁμαρτίαν πᾶσαν καὶ ἀπώλειαν. Καὶ τοῖς πονηροῖς δαίμοσι τὸ ἀρχαῖον ἀξίωμα ἐχαρίζοντο, ἐπαναδραμεῖν αὐτοὺς εἰς τὴν ἀνωθεν δόξαν, ἐξ ἧς ἐξέπεσον, ἀναπλάττοντες. Ἐτι δὲ, οὐδὲ τὰ σώματα ταῖς ψυχαῖς ἐβούλοντο συνανίστασθαι· γυμνὰς δὲ αὐτὰς σωμάτων ἀνιστῶσιν· οὐκ οἶδ' ὅτι καὶ καλοῦντες ἀνάστασιν, εἴπερ τοῦ πεπτωκότος καὶ θανόντος ἡ ἀνάστασις, οὐχὶ δὲ τοῦ ἀεὶ ἐστώτος καὶ ἐν ἀβυσσῷ διαμένοντος, οἷον πέρ ἐστιν ἡ ψυχὴ· οὐδὲ τούτου δυσωπηθέντες οἱ ἄθλιοι, ἤλκον ὅσον ἀδίκημα, δι' ὃν λήθουσι [Euthymius in cod. Nan., ληροῦσι], τοῦ δικαίου κριτοῦ κατηγοροῦσι. Πῶς γὰρ οὐκ ἐσχάτην ἀδικίαν αὐτοῦ καταμαρτυροῦσι, τὰ μὲν συναβλήσαντα σώματα ταῖς ψυχαῖς, τοὺς κατ' ἀρετὴν πόνοις, τῶν κοινῶν ἐπάθλων ἀποστρεφῖν αὐτὸν βλασφημοῦντες· τὰ δ' αὖ πάλιν συνεξαμαρτόντα, τῆς κοινῆς αἰτίας καὶ πράξεως ἀνεπιτήμητα καταλιμπάνειν, μόνας δὲ τὰς ψυχὰς, χωρὶς τῶν συνδιαπραξαμένων σωμάτων, ἡ διπλὴν εἰσπράττειν τιμωρίαν, ἡ διπλῆς ἀξίου μισθοποδοσίας;

Condemnavit insuper (quinta synodus) et anathemate feriit Origenem, Didymum, Evagrium, ab antiquis temporibus in fide languidos, quippe qui in Ecclesiam Dei subintroducere paganorum fabulas tentaverant. Delirabant enim animas ante corpora præexistisse, necnon unam et eandem animam multa corpora subingredi. Impium dogma et conspuendum, nullis dignum præter ipsos fautoribus. Finem quoque, et terminum supplicii interminabilis constinebant: quæ est maxima omnium ad peccandum illecebra et præcipitium in ruinam ducens. Sed et impiis dæmonibus suum antiquum locum et dignitatem largiebantur; nam regressum illis ad coelestem gloriam patefactum iri docebant, unde olim exciderant. Sed nec corpora cum suis animabus conjuncta resurrectione lingebant, sed nudas animas sine corporibus; nescio quam rem interea comminiscens resurrectionem; siquidem resurrectio illius est, quod conciderat et moriebatur, non ejus quod juxta consistebat et incorruptibile permanebat, ejusmodi animæ status est: nec intelligebant miseri, aut reverebantur, quam magna injustitia justum interea iudicem onerabant. Nam quomodo non contra illum perhibent de summa injustitia testimonium, qui blasphemæ pronuntiant, corpora illa, quæ una cum animabus in stadio virtutis decertaverant, præmiis illorum laborum communibus privanda: aut ut quæ una peccaverant, ab omni reatu et pœna pro actibus solverentur; animæ autem solæ et solitarie ac semotæ a corporibus una operantibus vel duplici pœna, vel duplicata mercede retributionem haberent?

LXI.

Æneas episcopus Parisiensis (qui floruit anno circiter 867) in libro adversus Græcos, cap. 29 et sequentibus, tom. I Spicilegii Acheryani ed. Parisien. ann. 1723, pag. 124.

Hieronymus in libro Didymi, quem de Græco in Latinum transtulit: quod Spiritus sanctus a Patre egrediatur, et a Filio mittatur, non secundum angelorum, prophetarum et apostolorum ministerium, sed ut a Sapientia Dei Spiritum Dei mitti decet, sic docet: ex quo confitetur et a Filio sicut et a Patre procedere. Hactenus *Æneas*, qui statim subjicit sex loca ex Didymi libro De Spiritu sancto deproptia, sed cum aliqua lectionum varietate.

LXII.

Kratamnus monachus Corbeiensis, Æneæ Parisiensis æqualis, lib. II contra Græcorum opposita, cap. 3, tom. I Spicil. Acheryani, pag. 76.

Didymus Alexandrinus, corporalibus quidem a puero captus oculis, verum spiritali visione satis illustris, in libro, quem De Spiritu sancto scripsit, sic loquitur: «Igitur quicumque,» etc. Ita *Kratamnus*, qui deinde allatis plurimis ex Didymo testimoniis fuisse probat, Spiritum sanctum ex Didymi doctrina procedere non modo a Patre, verum etiam a Filio: ac tandem caput illud quintum concludit his verbis: Sufficiunt ista de libro Didymi breviter collecta: qui, dum talia de Spiritu sancto posuit Alexandriæ sentiret, et scriberet, nec a Græcis, nec a Græcorum imperatoribus est vel reprehensus, vel communione suspensus... Vos nunc, imperatores moderni, novi sectam erroris instituentes... illorum convincimini non esse discipuli, qui priores vestri fuere, qui catholicam fidem roboravere, qui pravi dogmatis inventa semper expugnare.

Et cap. 6 ejusdem libri, pag. 79.

Paschasius antiquus Romanæ sedis et doctor, et diaconus, in libello, quem de Spiritu sancto scripsit, Didymi sequens Alexandrini vestigia, sic inquit: «Non scruteris,» etc.

LXIII.

Anastasius Bibliothecarius (qui anno 869, synodo VIII interfuit) in Historia ecclesiastica ad annum mundi 6046, Christi 546, seu potius ad annum 26 Justiniani, pag. 34 ed. Ven.

Anno imperii Justiniani vicesimo sexto facta est sancta et universalis quinta synodus contra Origenem vesanum, et Didymum cæcum, et Evagrium, atque gentilis sensus eorum deliramentum; et rursus contra Capitula.

LXIV.

S. Ado Viennensis (qui obiit anno 874 circiter) in Chronico ad annum 385, tom. XVI Bibl. Patrum ed. Lugdun. anni 1677, pag. 795.

Didymus Alexandrinus oculis captus, et ob id elementorum quoque ignarus, tantum miraculum sui omnibus præbuit, ut dialecticam quoque, et geometriam, quæ vel maxime visu indigerent, usque ad perfectum didicerit.

LXV.

Auctor catenæ ms. in Joannem, quæ exstat in codice decimi sæculi Bibliothecæ Coislinianæ, a Montfauconio memoratus in Bibl. Coisl., pag. 64.

Siquidem ex multis variisque non modo sanctis Patribus, sed etiam reprobatis hæreticis hic liber concinnatus est; nimirum Joanne Chrysostomo Constantinopolis episcopo... Eusebio, et Severo... et Apollinario, et Origene... et Athanasio Alexandrino; interdum etiam Basilio Magno, Gregorio Theologo, Gregorio Nysseno, Isidoro, Epiphanio Cypri, Methodio Patarorum, Anastasio Antiocheno, et Didymo cæco, aliisque multis, quorum nomina reperta non sunt. Ex his itaque omnibus hunc librum mutuatus, nihil ex iis, quæ improbe et flagitiose in hæreticorum scholiis dicta sunt, apposui.

Καὶ γὰρ ἐκ πολλῶν καὶ διαφόρων οὐ μόνον ἁγίων Πατέρων, ἀλλὰ καὶ ἀδοκίμων αἱρετικῶν αὐτῇ ἡ βίβλος ἐσχεδιάσται· λέγω δὴ Ἰωάννου ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως... Εὐσεβίου καὶ Σευήρου... Ἀπολλιναρίου τε καὶ Ὀριγένης... καὶ Ἀθανασίου Ἀλεξανδρείας· ἐνίοτε δὲ καὶ Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, καὶ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, καὶ Γρηγορίου Νύσσης, καὶ Ἰσιδώρου, Ἐπιφανίου τε Κύπρου, καὶ Μεθοδίου Πατάρων, Ἀναστασίου Ἀντιοχείας, καὶ Διδύμου τοῦ τυφλοῦ, καὶ ἐτέρων πολλῶν, ὧν τὰ ὀνόματα οὐχ εὐρηγται. Ἐκ τούτων τοίνυν ἀπάντων τὴν βίβλον ταύτην ἐρανισάμενος, οὐδὲν τῶν ἀδοκίμως καὶ κακοσκόπως ἐν τοῖς τῶν αἱρετικῶν σχολίοις εἰρημένων ἐνθεῖς, κ. τ. λ.

LXVI.

Auctor scholiorum, seu catenæ in Psalmos, quæ exstat in codice Græco decimi sæculi, qui memoratur a Montfauconio in Biblioth. Coisl., pag. 137, ex Didymo plura affert: ac semel ait: Ex Didymo monacho.

LXVII.

Auctor opusculi, quod inscribitur: "Ὅροι πίστεως ὀρθοδοξίας, id est, Definitiones fidei orthodoxæ, quod editum est a Montfauconio in Bibl. Coisl., pag. 265, ex codice undecimi circiter sæculi.

Et (suscepit) alteram Constantinopolitanam (synodum) sub Justiniano... (habitam) contra Origenem, Evagrium et Didymum... Et anathemate damno omnes hæreses a Simone Mago... præcipue autem, 1 Arium, 2 Eunoium... 15 Origenem, 16 Evagrium, 17 Didymum.

Καὶ τὴν αὐτὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ κατὰ Ὀριγένης, Εὐαγρίου τε καὶ Διδύμου... Καὶ ἀναθεματίζω πᾶσαν αἵρεσιν ἀπὸ Σίμωνος... ἑκαρέτως δὲ α' Ἀρειον, β' Εὐνόμιον... ι' Ὀριγένην, ις' Εὐάγριον, ις' Δίδυμον.

LXVIII.

Hermannus Contractus in Chronico (quod scriptum est anno 1054), tom. III Lect. antiqq. Canisii edit. Basnagianæ parte 1, pag. 214.

371 (anno). Didymus Alexandriæ cæcus claruit.

LXIX.

S. Nicon (qui floruit anno circiter 1060 sub Constantino Duca) in opere inedito, quod inscribitur Pandectes, sententias, sive fragmenta affert ex Didymo, ut testatur Montfauconius in Bibl. Coisl., pag. 111 et 491. Exstat hoc opus ms. etiam Venetiis in Bibliotheca Naniana; sed codex est valde mutilus et imperfectus. Vide etiam Bibliothecam bibliothecarum Montf., pag. 1051.

LXX.

Nicetas metropolita Heracleensis (qui floruit anno circiter 1077) auctor, seu collector catenæ in Jobum, loca ex Didymo passim affert, ut ex. gr. pag. 11 edit. Junianæ, 14, 17, 28, etc.

LXXI.

Antonius, cognomento Melissa, id est Apis (qui floruit, ut Oudinus putat, anno circiter 1080) in Sententiis, libro 1, ex Didymo quinque loca affert.

LXXII.

Auctor catenæ ms. in Acta apostolorum, quæ exstat in cod. 58 bibliothecæ Collegii novi Oxoniensis, passim loca ex Didymo deprompta affert. Ex hisce fragmentis plura edidit Joannes Christophorus Volfius tom. III et IV Anecdotorum: in præfatione vero tom. III laudat exquisitum collectoris, quicunque demum is sit, in seligendis præstantissimis doctorum sententiis iudicii acumen. De ejus ætate nihil certi habet Volfius quod dicat: sed illud tantummodo certum esse ait, collectorem hunc sæculo saltem sexto recentiore esse.

LXXIII.

Theophylactus Bulgarorum archiepiscopus (qui floruit sæculo xi, et ineunte xii) Didymi fragmenta bis affert in commentario in Acta apostolorum, cap. 1, pag. 18, et cap. 3, pag. 42 tom. tertii Operum editionis Venetæ anni 1758.

LXXIV.

Aliæ incertorum auctorum catenæ, in quibus fragmenta ex Didymo afferuntur. Animadvertat tamen lector non omnes hasce catenas esse inter se diversas. Quænam vero inter se differant, eorum est docere, qui codices consulere queunt, in quibus exaratae exstant. Didymum ergo allegant, aut memorant.

I. Collectores catenarum quinque in Genesim, quarum prima memoratur a Lambecio III, pag. 17, atque Nesselio, tom. I, pag. 20. Secundam edidit Aloysius Lippomanus, qui Didymum allegat pag. 29, 92, 103, 141, etc. Tertia exstat cod. 150 bibliothecæ Regiæ Parisinæ, ut constat ex tom. II Catalogi codicum ejus bibliothecæ, pag. 20. Quarta est in codice 161, sæculi 15, ejusdem bibliothecæ. Quinta in codice Pasioniano sæculi xv, pag. 44.

II. Auctor catenæ in Exodum, quæ exstat cod. 151 bibl. Regiæ Parisinæ.

III. Auctor catenæ Græcæ in Pentateuchum, de qua Fabricius in Bibl. Gr. vol. VII, pag. 729, quæque edita est tantum La'ine.

- IV. Auctores catenarum quinque in Octateuchum, quarum prima est in codice Græco 50 bibliothecæ Regiæ Taurinensis, ut patet ex tomo I Catalogi ejusdem bibliothecæ, pag. 154. Secunda in cod. 15 Græco bibliothecæ Venetæ S. Marci. Hæc dicitur afferre fragmenta ex Didymo: ego nullum in eo inveni; sed cum festinanter eam percurrerim, oculos fortasse meos effugere. Tertiam se Venetiis vidisse in codice sæculi XI ait Montsfaucius in Diario Italico, pag. 453. Quarta est in codice 128 biblioth. Reg. Paris. Quinta ibidem in codice 129.
- V. Auctores catenarum in libros Regum, quarum primam vidi Venetiis in bibliotheca S. Marci, codice Græco 16, et Didymus ibi allegatur pagg. 46, 68, 79, 129 et seqq., 150, 195 et 199. Secunda exstat in codice sæculi X, de quo agit Montsfaucius in bibliotheca Coislinianna, pag. 44. Tertia in codice 133 biblioth. Reg. Parisiensis. Denique Joannes Rodolphus Cordubensis Didymum allegat in catena in libros Regum.
- VI. Auctores catenarum in Job, quarum prima memoratur a Montsfaucio in biblioth. Coislinianna, pag. 57, et dicitur haud multum diversa a catena Nicetæ jam edita. Secunda exstat in codice Passioneiano sæculi XIV, pag. 76: eam contuli olim cum catena Nicetæ, ac valde quidem similem comperi, sed aliqua ex parte diversam. Tertia est in Græco codice Naniano. Quarta est in codice Mediceo Laurentiano 27 plutei 5, qui scriptus est sæculo XIV inuente, ut testatur vir cl. Bandinius, pag. 52, Catalogi, qui eam non parum differre ait a catena Nicetæ. Quinto videndus etiam est codex 19 plutei 10 ejusdem bibliothecæ. Sexta exstat in codice 134 biblioth. Reg. Parisinæ. Septima et octava in 158 et 151 codice ejusdem bibliothecæ. Nono in codice 162 sæculi XIII, qui exstat ibidem, leguntur scholia in Joannem, in quibus allegatur Didymus. Decima est in codice Bibliothecæ Scorialensis, quem memorat Corderius pag. XXIII Indiculi ejus Bibliothecæ vulgati ab ipso Corderio una cum homiliis XIX Cyrilli Alexandrini in Jeremiam.
- VII. Auctores catenarum in Psalmos, quarum prima edita est a Corderio. Secundam vidi Venetiis in bibliotheca S. Marci codice Græco 17, et est a Corderiana diversa. Tertia exstat in Bibl. Medicea Laurentiana, ut testatur Bandinius pag. 34. Quarta et quinta in codicibus 79 et 221 biblioth. Regiæ Taurinensis. Sextam a superioribus diversam vidi Venetiis in codice Græco Bibliothecæ Nanianæ. Septima est in codice 188 biblioth. Coisl., qui est sæculi X, ut testatur Montsfaucius Bibl. Coisl. pag. 244. Octava in codice sæculi X ejusdem bibliothecæ memorato a Montsfaucio pag. 57. Ex catalogo autem Patrum in hac catena allegatorum colligo eam differre a Corderiana. Nona ibidem in cod. 80, in quo etiam Didymus sæmel vocatur monachus, ut paulo superius dixi pag. 490. Decimo aliæ exstant in codicibus 139, 140, 144, 146, 148, 163, 164, 166, 167, biblioth. Reg. Parisinæ. Undecimo in codicibus, qui memorantur, tom. I manuscriptorum Angliæ parte I, pag. 20 et 121. Postremo in catena, quæ exstat cod. 3 plutei 6 bibl. Medic. Laurentianæ Didymum allegari, Montsfaucius testatur in Bibliotheca bibliothecarum pag. 256. At vir cl. Bandinius eum codicem recensens, ac Patres numerans, ex quibus catena contexta est Didymii mentionem non facit.
- VIII. Auctores catenarum in Cantica Vet. et Novi Testamenti. Primam memorat Fabricius Bibl. Gr. vol. VII, pag. 729. Secunda exstat in cod. 159 biblioth. Vindobonensis, teste Nesselio tom. I, pag. 255. Tertia in cod. 81 Bibl. Coisl. sæculi XI, ut testatur Montsfauc. in Bibl. Coisl. pag. 138. Quarta in cod. 274 ejusdem bibliothecæ, teste Montsfauc. ibid. pag. 389.
- IX. Auctores catenarum in Proverbia Salomonis exstantium. Primo in codice 31 bibl. Bavaricæ monachii apud sereniss. Electorem. Videndus etiam codex 8 ejusdem bibliothecæ. Secundo in editione Pelitani Latina hujusmodi catenæ. Tercio in cod. 22 bibliothecæ Venetæ S. Marci. Quarto in codice 23 ejusdem bibliothecæ, quem vidi: in eo autem sic inscribitur catena: *Ἐκλογὴ ἐμπνευστῶν εἰς τὰς Παροιμίας Σολομῶντος ἐκ διαφόρων Πατέρων*, id est, Interpretationes selectæ in Proverbia Salomonis ex diversis Patribus. Quinto in codice Passioneiano, qui mihi est 23. Sexto in cod. 194 Coisl. sæculi XVI, teste Montsfauc. pag. 247 Bibl. Coisl. Septimo in codice chartaceo 31 biblioth. sereniss. Elect. Bavaricæ, ut me monuit vir cl. Franciscus Toysl præpositus canonicor. regul. Pollingæ. Octavo in cod. 8 ejusdem biblioth. teste Montsfauc. in Bibliotheca bibliothecarum, pag. 587. Nono in codicibus 151, 154, 172 et 174 biblioth., reg. Parisinæ. Decimo in codice Scorialensi, ut constat ex pag. 23 Corderiani Indiculi jam citati.
- X. Auctores catenarum in Ecclesiastem, quarum primam vidi Venetiis in codice Græco 22 bibliothecæ S. Marci. Secunda exstat in cod. 176 bibl. Reg. Parisinæ. Aliæ tres vero exstant Oxoniæ in biblioth. Bodleiana, teste Fabricio, vol. VII Bibl. Græc., pag. 751.
- XI. Auctores catenarum in Canticum Salomonis, quarum prima exstat in cod. Græco 95 bibl. Reg. Taurinensis, ut disco ex tom. I Catalogi codd. ejus bibl., pag. 184. Altera edita est a Meursio, et Didymum allegat, pag. 19. Tertia exstat in cod. 153 biblioth. Reg. Parisinæ.
- XII. Auctor catenæ in Isaiam, quæ exstat in codice Scorialensi, ut constat ex Corderiano Indiculi jam citato.
- XIII. Auctores catenarum in Jeremiam: quarum prima edita est a Ghislerio, et Didymum allegat tom. I, pag. 39, ac tom. II, pag. 704 et 753. Secunda exstat in cod. 4 plutei XI bibl. Medic. Laur. Lege Bandinium pag. 500 Catalogi. Tertia in cod. 159 bibl. Reg. Paris.
- XIV. Auctor scholiorum in Daniele, quæ exstant in cod. 159 bibl. Reg. Parisinæ.
- XV. Auctor catenæ in Matthæum, Lucam et Joannem, quæ exstat cod. 187 bibl. Reg. Parisinæ.
- XVI. Auctor catenæ in Lucam, quam Latine conversam edidit Corderius, Didymum allegat ad cap. 8, sect. 5.
- XVII. Auctores catenarum in Joannem. Quarum prima edita est a Corderio, et undecies Didymum allegat. Secunda exstat in cod. 33 plutei 6 bibl. Medic. Laur. Tertia in codice 23 Coisl. pag. 789. Secunda memoratur infra pag. 490. Tertiam collegit Andreas presbyter, et exstat in cod. 25 Coisl. pag. 76 et 77. Quarta exstat in cod. 202, olim 94 Coisl. pag. 76 et 77. Quinta in cod. 216 bibl. Reg. Parisinæ.
- XVIII. Auctores catenarum in Acta: quarum primam exstat in codice bibliothecæ Regiæ Parisinæ ante 600 annos exarato testatur Richardus Simonius apud Fabricium, vol. VII Bibl. Græcæ pag. 789. Secunda memoratur infra pag. 490. Tertiam collegit Andreas presbyter, et exstat in cod. 25 Coisl. pag. 76 et 77. Quarta exstat in cod. 202, olim 94 Coisl. pag. 76 et 77. Quinta in cod. 216 bibl. Reg. Parisinæ.
- XIX. Auctores catenarum in Epistolas S. Pauli: quarum prima exstat in bibliotheca Bodleiana, teste Fabricio, vol. VII Bibl. Gr., pag. 790. Altera in cod. 204. Coisl. pag. 790. Tertia in cod. 216 bibl. Reg. Parisinæ.

XX. Auctores catenarum in Epistolas catholicas. Quarum prima exstat in cod. 58 bibliothecae Collegii novi Ozoniensis : eamque memorat Volfius tom. IV Anecdotorum, ac in ea Didymum citari docet, ni fallor. Secunda in codice Coisliniano, quem memorat Montfauconius Bibl. Coisl. pag. 275, et scriptum dicit tempore Basilii et Constantini imperatorum. Esse autem hanc catenam diversam, ab ea quae exstat Ozonii, colligo ex Catalogis Patrum in utraque allegatorum. Tertia in cod. 224 Coisliniano saeculi I, teste Montfauconio, pag. 274. Quarta in cod. 216 bibl. Reg. Parisinae. Quinta in codice saeculi XII bibliothecae Medic. Laurentianae, teste Bandinio pag. 102 Catalogi.

XXI. Auctores Eclogarum, sive Excerptorum ex Scriptura, et Patribus. Exstant autem huiusmodi Eclogae primo in codice 294 Coisliniano saeculi XII, teste Montfauconio pag. 412 Bibl. Coisl. Secundo in cod. 296 Coisliniano saeculi XII ut testatur idem ibid. pag. 414.

XXII. Denum Montfauconius ipse in Palaeographia pag. 347 haec scribit : Frequentissime erratum fuit, maximeque in catenis, ubi... v. gr. Athanasius pro Didymo, quia cum in codicibus litterae Δ, et Α admodum similes sint, duplex Δ superpositum pro duplici Α habitum fuit, et lectum 'Αθανάσιου.

LXXV.

Sigebertus Gemblacensis (qui floruit anno circiter 1115) in Chronico, quod ab anno 381, pergit ad annum 1115, haec habet ad annum 396 :

Didymus absque oculis anno aetatis 85 Alexandriae obiit.

LXXVI.

Joannes Zonaras schismaticus (qui floruit anno circiter 1118) in Annalibus, lib. XIII, tom. II edit. Venetae anni 1729, pag. 53.

Concillii huius (quinti) indicti causa fuit Origenes, ejusque perversae opiniones, et sectatores ejus Didymus, atque Evagrius : quorum dogma fuit animas ante corpora exstitisse, et supplicii finem esse, et daemones pristinam dignitatem recuperaturos, aliaque plura.

Συνήθροιστο δὲ [ἡ πέμπτη σύνοδος] κατὰ τοῦ Ὁριγένους καὶ τῶν ἀλλοκοτῶν ἐκείνου δοξῶν, καὶ τῶν τὰ ἐκείνου πρεσβευσάντων, Διδύμου καὶ Εὐαγρίου οἵτινες τῶν ψυχῶν προὔπαρξιν ἐδογματίζον, καὶ τέλος τῆς κολάσεως ἔλεγον, καὶ τῶν δαιμόνων εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀποκατάστασιν, καὶ ἕτερα πλεῖστα.

Idem Zonaras in Canone in Deiparam, qui exstat tom. III Monumentorum Ecclesiae Graecae a Coelerio editorum, pag. 468.

Didymus, Evagrius.

Cum Didymo rursum docet Evagrius animarum praesistentiam, ex Origene accepta absurda opinione.

Διδύμος, Εὐάγριος.
Σὺν Διδύμῳ διδάσκει πάλιν ὁ Εὐάγριος ψυχῶν προὔπαρξιν, ἐκ τοῦ Ὁριγένους τὴν ἀλλοκοτὴν δοξάν δεξάμενοι.

Idem.

Eorundem sententia est, rursum et daemones restitutionem in pristinum statum accepturos, atque homines qui nefaria commiserint, cum angelis etiam completuros unitatem, quam insana mente fabulantur.

Οἱ αὐτοί.
Τῶν αὐτῶν ἐστὶ δόγμα, αὐτὸς καὶ τοὺς δαίμονας ἀποκατάστασιν μέλλειν εἰληφέναι, καὶ ἀνθρώπων τοὺς ἄθεσμα πράξαντας, καὶ μετὰ ἀγγέλων ἀναπληρῶσαι τὴν ἐνάδα, ἣν μυθεύονται γινώμη κακῶ φρονι.

LXXVII.

Honorius Augustodunensis (qui floruit anno circiter 1120) libro I De scriptoribus ecclesiasticis, cap. 110.

Didymus Alexandrinus captus a parva aetate oculis, et ob hoc quoque elementorum penitus ignarus, tantum miraculum sui omnibus praebuit, ut dialecticam, et geometricam, quae vel maxime visu indiget, usque ad perfectum didicerit. Hic plurima opera, nobiliaque conscripsit : commentarios in Psalmos ; commentarios in Evangelium Matthaei et Joannis ; De dogmatibus, et contra Arianos libros duos ; De Spiritu sancto librum unum, in Isaiam tomos octodecim ; in Osee libros tres ; in Zachariam quinque ; et commentarios in Job, et multa alia.

Et cap. 127 ejusdem libri.

Ambrosius Alexandrinus auditor Didymi.

Et cap. 136.

Hieronymus... scripsit... De Spiritu sancto librum unum.

LXXVIII.

Georgius Cedrenus (qui floruit anno circiter 1150) in Compendio historiarum, tom. I, pag. 236, edit. Venetae anni 1729.

Eo anno (nempe sexto Constantii) Didymus quidam, vir praeclarus, oculis captus, innotuit. Ad hunc magnus ille Antonius Alexandriae accedens : « Non est, ait, cur ob jacturam oculorum perturberis. Tales enim amisisti oculos, quos etiam muscae, ac culices damno afficere possunt. Gaude potius, quod oculos habes, qualibus angeli vident. »

Τούτῳ τῷ ἔτει Δίδυμος τις ἐλλόγιμος ἀνὴρ ἀπὸ ὀμμάτων ἐγνωρίζετο. Τούτῳ ἐντυχὼν ὁ μέγας Ἀντωνῖος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ εἶπε πρὸς αὐτόν : « Μηδὲν ταραττέτω σε ἡ ἀποβολὴ τῶν ὀμμάτων· τοιοῦτοι γάρ σε λείπουσιν ὀφθαλμοί, οὓς καὶ μυῖαι καὶ κύνωπες βλάπτει ἰσχύουσι· χαίρει δὲ, ὅτι ἔχεις ὀφθαλμούς, οἷς καὶ ἄγγελοι βλέπουσι. »

Et pag. 297.

Anno xxv imperii Justiniani habita est sancta et oecumenica quinta synodus... contra Severum... necnon contra vecordem Origenem, et eos qui impias ejus opiniones sectabantur, Didymum caecum, et Evagrium, qui dudum floruerant, et contra capitula ab ipsis exposita, in quibus, Graecarum opinionum ansa arrepta de animarum transitu in alia atque alia corpora, nugabantur animas corporibus

Τῷ κε' ἔτει τῆς βασιλείας Ἰουστινιανοῦ γέγονεν ἡ ἀγία καὶ οἰκουμένη ἑ' σύνοδος... κατὰ Σεβήρου... ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦ παράφρονος Ὁριγένους, καὶ τῶν τὰ ἐκείνου ἀσεβῆ δόγματα διαδεξαμένων, Διδύμου τοῦ ἀπὸ ὀμμάτων, καὶ Εὐαγρίου, τῶν πάλαι ἀκμασάντων, καὶ τῶν ἐκτεθέντων παρ' αὐτοῖς κεφαλῶν, ἐν οἷς ἐληρώδους προὔπαρξιν τὰς ψυχὰς τῶν σωμάτων, ἐξ Ἑλληνικῶν ὁρμῶμα

νοι δογμάτων, τὴν μετεμψύχωσιν δοξαζόντων, τέλος
τε τῆς κολάσεως, καὶ τὰ σώματα ἡμῶν μὴ ἀν-
ίστασθαι τὰ αὐτὰ ἐν τῇ ἀναστάσει, καὶ τὴν τῶν
δαίμονων εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀποκατάστασιν· τὸν δὲ
παράδεισον ἀλληγοροῦντων, καὶ μὴ γεγενῆσθαι, μῆ-
τε εἶναι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ αἰσθητὸν, μῆτε ἐν σαρκὶ
πλασθῆναι τὸν Ἀδὰμ. Ἄτινα δόγματα ἕως χρόνου
τὸ πλέον ἐκρύπτετο εἰς πλῆθος δὲ ἐπιδιδόντα, καὶ
πολλοὺς τῆς Ἐκκλησίας λυμαινόμενα, τηνικαῦτα
στηλιτευθέντα ἀνεθεματίσθησαν.

LXXIX.

Petrus diaconus (qui obiit post annum 1140) in libro De viris illustribus Casinensibus, cap. 36, seu pag. 187 Bibliothecæ ecclesiasticæ editæ a Jo. Alb. Fabricio.

Paulus e Liguria Romanorum provincia ortus, et ab ipsa infantia, occulto Dei judicio, lumine priva-
tus, et ob hanc rem litteris, et philosophicis studiis ignarus, tantum usque in hodiernum diem de se
miraculum præbuit, ut ab omnibus alter Didymus appelletur. Hic postquam scripsit, etc.

LXXX.

Anselmus Havelbergensis (qui scripsit anno 1145) in libro II Dialogorum, cap. 24, seu pag. 189 tom. I Spicilegii Acheryani.

Didymus etiam Græcorum doctor non minimus, qui multos libros edidit, et *De sancta Trinitate* tres
libros fecit, et Origenis opus *De principiis*, id est *Περὶ ἀρχῶν*, commentatus, in eis explanationes re-
liquit eximias: ille, inquam, Didymus oculorum quidem passione visu privatus, sed intus perfecte illu-
minatus, in libro *De Spiritu sancto*, quem noster Hieronymus, Græca, et Latina, et Hebraica lingua
eruditus, transtulit, Spiritum sanctum a Filio quoque procedere, patenter ostendit dicens: *Spiritus
sanctus, qui est Spiritus veritatis*, etc.... Hæc ita Didymus.

LXXXI.

*Gratianus in decreto (quo edidit anno circiter 1151) parte III De consecr. dist. 5, cap. 40, pag. 244, edit. Venetæ anni 1604, longum ex Didymo testimonium offert, ut probet Spiritum sanctum a Patre et Filio pro-
cedere. Editores autem decreti hunc ei capituli titulum inscripserunt. Item Didymus in lib. II De Spiritu
sancto contra errores Græcorum.*

LXXXII.

*Alcherus monachus Cisterciensis (qui floruit medio circiter sæculo XII, et cui tribuunt monachi Maurini
librum De spiritu et anima) capite 49 ejus libri, seu tom. VI Operum Augustini in Appendice pag. 55, Di-
dymum memorat: sed nihil aliud facit, quam Gennadii verba jam allata pag. 482 ex lib. De dogm. eccl.
exscribit.*

LXXXIII.

*Auctor chronici Veingantensis (qui scripsit anno circiter 1200) tom. III Lectionum antiquarum Canisii
parte II, pag. 594, edit. Basnagianæ.*

Valens.... regnavit annos XI, Ambrosius, Maximus, Hieronymus claruerunt. Ita quidem habent exem-
plaria edita: sed puto, pro Maximus, legendum esse, Didymus.

LXXXIV.

*Vincentius Bellovacensis ord. Præd. (qui obiit anno 1264) in Speculo Historiali, lib. XIV, cap. 55, pag. 190
edit. Venetæ anni 1591.*

Hieronymus in Chronico, anno Valentiniani octavo: Didymus Alexandrinus multa de nostro dogmate, etc.
Rufinus secundo libro: Didymus in parva ætate cum prima adhuc elementa, etc.

Et cap. 56 ejusdem libri.

Hieronymus in libro Virorum illustrium: Didymus Alexandrinus captus a parva ætate oculis, etc.

Deinde allato Hieronymi testimonio, hæc subjicit Vincentius Bellovacensis:

Omnium librorum Didymi nullum in armariis, quæ sunt apud nos, uspiam reperi, præter librum *De
Spiritu sancto*; quem Hieronymus se in Latinum vertisse testatur, dicens, etc.: Animadvertendum, in locis
Hieronymi ac Rufini a Bellovacensi allatis, si conferantur cum eorum operibus impressis, aliquas deprehendi
lectionum varietates.

LXXXV.

*Joannes de Columna Romanus ord. Præd. (qui anno 1255 factus est archiepiscopus Messanensis, et anno
1263, vicarius Romæ) hæc habet in libro nondum edito De viris illustribus in duas partes diviso, quem
videtur scripsisse post annum 1263, parte II, pag. 59, codicis membranei, qui asservatur Venetiis in biblio-
theca Sanctorum Joannis et Pauli, et ex quo ego ea exscripsi. Vir doctissimus Bernardus de Rubeis eun-
dem codicem sæculo XIV interpolatum, sine auctum esse docet quoad scriptores recentiores. Vide ejus admo-
nitionem præviam in tomum I Operum S. Thomæ.*

Didymus Alexandrinus genere, vir mor. (nescio, utrum legendum sit morali, an morum, an moribus)
scientia et doctrina eximius fuit. Is namque, ut dicit Rufinus, in parva ætate cum adhuc etiam prima
ignoraret elementa litterarum, luminibus orbatus, majori desiderio veri luminis inflammatus est, nec de-
spirationem cupita addiscendi passus, cum audisset scriptum in Evangelio, *Quod apud homines impossibile
est, possibile est apud Deum* ¹¹, hac pollicitatione confusus in Domino, precabatur obnixius, ut illumina-
tionem cordis acciperet; miscebat tamen precibus studia, ac laborem, et juges, continuatasque vigilias
non ad legendum, sed ad audiendum adhibebat, ut quod aliis visus, hujus illi conferret auditum. Cum
post lucubrationis labores, ut fieri solet, somnus legentibus advenisset, Didymus somnum illum non ad
quietem vel otium datum ducens, tanquam mundum animal ruminans cibum quem ceperat, ex integro
revocabat, ut non tam audisse quæ lecta fuerant, quam descripsisse mentis suæ paginis videretur. Et ita

¹¹ Matth. XIX, 26; Luc. XVIII, 27.

brevi, Deo docente, et tanta divinarum humanarumque rerum eruditione ac scientia venit, ut scholæ ecclesiasticæ Doctor existeret, ab Athanasio episcopo cæterisque viris sapientibus in Ecclesia Dei admodum approbatus. Sed in cæteris sive dialecticæ, sive geometriæ, astronomiæ quoque et arithmeticæ disciplinis ita erat peritus, ut nullus unquam philosophorum in aliqua ex his artibus proponens obtinere eum, vel concludere quiverit. Sed statim ut responsionem acciperet, magistrum eum etiam illius, de qua proposuisset, quæreret disciplinæ. Cujus etiam scripta in magna hodie admiratione habentur. Hic, ut dicit Hieronymus, plurimæque nobilia opera scripsit, scilicet commentarios in omnes *Psalmos*, commentarios in *Evangeliiis Joannis et Matthæi*. Item *De dogmatibus contra Arianos* lib. 11: item *De Spiritu sancto* lib. unum, quem Hieronymus de Græco in Latinum convertit; in *Isaiam* tomos XVIII; in *Osee* lib. III; in *Zachariam* lib. VII. Item commentarios in *libris sancti Job*. De libris autem hujus sancti doctoris apud Latinos penitus invenitur, præter librum *De Spiritu sancto* quem Hieronymus transtulit, ut dictum est. In cujus prologo sic dicit. Volens aliquid *De Spiritu sancto* garrire, malui alieni Interpres existere, quam, ut quidam faciunt, informis cornicula alienis me coloribus adornare. Legi dudum libellos *De Spiritu sancto*, et juxta comici sententiam, de Græcis bonis Latina vidi non bona: nihil tibi virile, nihil strictum, sed totum flaccidum, molle et nitidum. Didymus vero meus oculos habens Sponsæ, et ille lumina illa, quæ in candescentes segetes Jesus præcipit sublevari, procul altius intuens, antiquum nobis morem reddens ut propheta vocetur videns. Certe qui hunc legerit, Latinorum furta cognoscat et contemnet rivulos haurire de fontibus. Huncque cum beatus Antonius fidei Athanasii testimonium laturus adversus Arianos de Thebaide Alexandriam descendisset, magnificis consolatus est verbis. Nihil te, inquit, offendant, o Didyme, quod carnalibus oculis videris orbatus: desunt tibi oculi illi, quos mures, muscæ et lacertæ habent. Sed lætare quod habes oculos, quos angeli habent, per quos tibi magistrum scientiæ lumen accenditur. Sed et Eusebius de eo sic loquitur: Nos qui et vivæ vocis ejus et parte aliqua auditores fuimus, et ea, quæ a nonnullis docente sonans, conscripta sunt, legimus, longe majorem gratiam et divinum nescio quid ac supra humanam vocem sonans, in illis magis sermonibus, qui de ore ipsius proferebantur, agnovimus. Vixit autem annis nonaginta. Floruit autem sub Valentiniano imperatore.

LXXXVI.

Incertus auctor Synopseos imperfectæ vetustorum conciliorum generalium, in fragmento, quod affertur tom. VI Conciliorum ed. Ven. anni 1729 pag. 417. Testimonium vero istud hic ideo collocaui, quod videatur idem cum proxime sequenti, aut alterum ex altero excerptum.

Rejecit quoque, et anathematizavit sancta illa synodus (quinta) in primis Origenem dementem, et omnia ejus impia dogmata ac scripta, tum Evagrium et Didymum, ut symmystas ejus, ac sequaces, et paganorum dogmatibus scaturientes. Nam et illa corpora quæ nunc gestamus, dementer dixerunt non excitatum iri a Deo; nec esse, et in carne formatum non esse Adamum; et finem esse suppliciorum; ac dæmonum in priorem statum restitutionem. Nec ea tantum, sed et alia quadam præter hæc, quæ quasi arcana celabantur, non omnino traducta sunt in synodo, etiamsi quidam sanctorum Patrum ea haberent, nam et antiquiores hæc sancta synodo fuerunt illi tres hæretici. Ubi vero populum ingentem deceperunt hi perversi frutices, tunc et sancta synodus illa congregata illos ac sequaces cum suis blasphemias anathematizavit.

synodus συναθροισθεῖσα, τούτους τε καὶ τοὺς ὁμόφρονας αὐτοῖς καὶ τὰς αὐτῶν βλασφημίας ἀνεθεμάτισεν.

Ἀπεβάλετο δὲ καὶ ἀνεθεμάτισεν ἡ ἁγία σύνοδος (ἡ πέμπτη) ἐν πρωτοτύπῳ μὲν Ὀριγένην τὸν παράφρονα, καὶ πάντα αὐτοῦ τὰ ἀσεβῆ dogmata καὶ συγγράμματα, Εὐάγριον τε καὶ Δίδυμον, ὡς συμμύστας τούτου, καὶ σύμφρονας, καὶ Ἑλληνικοῖς ἐμφοροῦμένους dogμασι. Καὶ γὰρ καὶ αὐτὰ τὰ σώματα, ἃ νῦν περιχέμεθα, ἀνόητως εἰπον μὴ ἀναστήσασθαι ὑπὸ Θεοῦ, μήτε εἶναι, καὶ ἐν σαρκὶ μὴ πλασθῆναι τὸν Ἀδὰμ, καὶ τέλος εἶναι τῆς κολάσεως, καὶ δαιμόνων εἰς τὸ ἀρχαῖον κατάστασιν. Οὐ μόνον δὲ ταῦτα, ἀλλὰ καὶ ἄλλα τινὰ παρά τισιν ἐν τῷ κρυπτῷ κατεχόμενα τελείως οὐκ ἐθριαμβεύθησαν ἐπὶ συνόδῳ, εἰ καὶ τινες τῶν ἁγίων Πατέρων εἶχον αὐτά. Καὶ γὰρ προγενέστεροι τῆς ἁγίας ταύτης συνόδου οἱ τρεῖς ὑπῆρχον αὐτοὶ αἰρετικοὶ ὁπνίχῃ δὲ πολὺν λαὸν τὰ τοιαῦτα πονηρὰ ἐξηπάτησαν βλαστήματα, τηνικαῦτα καὶ αὐτὴ ἡ ἁγία σύνοδος συναθροισθεῖσα, τούτους τε καὶ τοὺς ὁμόφρονας αὐτοῖς καὶ τὰς αὐτῶν βλασφημίας ἀνεθεμάτισεν.

LXXXVII.

Auctor Tractatus contra Græcos (qui editus dicitur Constantinopoli anno 1252) tom. XXVII Biblioth. Patrum editionis Lugdun. anni 1677, pag. 612. Combefisius autem et Fabricius aiunt eum esse scriptum a Pantaleone ordinis Prædicatorum.

Excommunicavit eadem sancta synodus (quinta) Origenem, et omnia ejus impia scripta, Evagrium et Didymum, et similes, et æqualia sapientes; et doctrinis gentilium contemnentes (*legendum fortasse, contemdes, aut consentientes*). Etenim ipsi corpora, in quibus nunc sumus, dixerunt tanquam sine intellectu et insipienter, non esse resurrectura; et quod paradisus sensibilis non est factus a Deo, nec est; et quod Adam non fuit formatus a Deo in carne; et quod pœna reprobatorum finem habeat; et quod dæmones reducentur in statum pristinum, quem habuerunt scilicet, antequam eaderent. Non solum autem hoc, sed et alias infinitas blasphemias colligentes se ipsos immerse runt in profundum. Quæ tamen usque in publicum, vel in manifestationem non prædicaverunt, sed apud aliquos in occulto habebantur, nec potuerunt perfecte æstimari prædicta dogmata de sancta synodo. Quia cum dicti tres hæretici multo antiquiores fuissent prædicto v concilio, multos in diversis partibus mundi attraxerunt sibi. Cumque multum populum cæpissent hujusmodi impia dogmata corrumpere; statim et v concilium voluntate Dei fuit celebratum, ubi ipsos et eorum blasphemias reprobans, eos et omnes similia sequentes anathematis gladio percussit. Insuper et Theodorum, etc.

LXXXVIII.

S. Thomas Aquinas in Expositione continua, seu Catena Aurea in evangelistas (quod opus scripsit paulo post annum 1262, illudque se ex diversis doctorum libris compilasse ait) sæpius Didymi loca affert ex libro De Spiritu sancto: quæ si conferantur cum editionibus ejus libri, aliqua lectionum varietas deprehenditur. Nimirum ad caput XXVIII Matthæi, seu tom. IV ed. Ven. anni 1745, pag. 495, legimus:

Didymus in libro (u) De Spiritu sancto: Licet autem quis possit existere saxei, ut ita dicam, cordis, etc.

Et ad cap. XIV Joannis, seu tom. V, pag. 609.

Didymus De Spiritu sancto: Sed Spiritum sanctum alium Paracletum nominavit, etc. Didymum etiam citat

S. Thomas, ejusque verba allegat ad caput xv Joannis pag. 624, et rursus pag. 625. Et ad caput xvi, pag. 630; et rursus bis pag. 631; itemque pag. 632.

Et in Summa theologia (quam scribere cepit anno 1265) parte III, quæst. 66, art. 6, seu tom. XXIV, pag. 416.

Sed contra est, quod Pelagius papa scribit... Didymus etiam dicit in libro secundo De Spiritu sancto: Licet quis possit existere, etc. Verum vox illa, secundo, irrepsit in editionem Venetam.

Alibi etiam Didymum citare videtur sub S. Hieronymi nomine: ut 1 part., quæst. 31, art. 2, pag. 188, ubi legitur:

Quia ex verbis inordinate prolatis incurritur hæresis, ut Hieronymus dicit, ideo cum de Trinitate loquimur, cum cautela et modestia est agendum. Eadem verba asserti paulo post, nempe quæst. 39, art. 7, pag. 227, ubi editores hæc notant: Refertur a Magistro Sententiarum lib. IV dist. 13 in fine; sed in Hieronymo nullibi occurrit. Ita illi. Ego vero crediderim respici tum a Magistro, tum a S. Thoma initium libri Didymi De Spiritu sancto. Lege etiam quæst. 33, art. 4, pag. 201.

LXXXIX.

Ptolemæus Lucensis, episcopus Torcellanus, ordinis Prædicatorum (defunctus paulo post annum 1325) in Historia ecclesiastica libro V, cap. 27, seu tom. XI Rer. Italicar. script., pag. 838.

Circa ista etiam tempora fuit Didymus Alexandrinus, qui captus a parva ætate, et oculis orbatus, ut scribit Hieronymus, et ob hoc litterarum ignarus, tantum miraculum sui omnibus præbuit, ut dialecticam et grammaticam vel maximo nisu usque ac perfectum didicerit. Hic plurima volumina conscripsit, videlicet commentarios in Psalmos omnes, ut scribit idem doctor: Commentarios in Evangelium Matthæi et Joannis: et De dogmatibus contra Arianos libros II: De Spiritu sancto librum I, quem idem doctor dicit transulisse de Græco in Latinum: in Isaiam tomos XVIII: in Osee scribens ad Hieronymum lib. III. Longo enim tempore vixit, et extendi se vita ejus usque ad tempora memorati doctoris, propter quod ipse Hieronymus rogavit eum de commentario faciendo supra Zachariam, et fecit libros V. Fecit et commentarios super Job, et alia multa non sine magna admiratione divinæ illustrationis in ipso. Hujus Historiam Rufinus lib. XI multo diffusius tradidit.

XC.

Nicephorus Callistus Callisti filius in Historia Ecclesiastica (quam scripsit anno circiter 1320) libro IX, cap. 17, seu tom. I, pag. 715, editionis Parisiensis anni 1630.

Καιροῖς δ' ἐκείνοις καὶ ὁ ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς Διδύμος ἐγνωρίζετο, τῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ διατριβῆς προϊστάμενος τῶν ἱερῶν μαθημάτων. Ἦν δὲ οὐ μόνον ἐν τούτῳ τὸ δοκίμιον εἶναι κτησάμενος, ἀλλὰ καὶ τῆς ἄλλης παντοδαπῆς σοφίας ἐπ' ἀκριβὲς ἔχων. Τούτους γὰρ ποιητὰς καὶ ῥήτορας εἰς ἄκρον ἤσκητο ἀστρονομίας δὲ, καὶ γεωμετρίας, καὶ ἀριθμῶν ἀναλογίας, οὐδὲν ἐκείνῳ παρεῖτο λαθόν. Ἐπὶ τῶσδε δὲ τὰς διαφόρους δόξας τῶν φιλοσόφων ἠκρίβωσεν, ὡς ἄλλο μὴδὲν εἰδέναι δοκεῖν. Ἄ ὦ πάντα νῦν τε καὶ ἀκοῇ προσεκτήσατο. Νήπιος γὰρ πᾶμπαν τυφλὸς γενόμενος, εἰς πείραν μόνην τῶν στοιχείων ἔλθειν εἰς ἐφθούρας δὲ παρελάσας, τῆς τῶν λόγων ἐραστὴν παιδείαν. Καὶ δὴ τοῖς διδασκαλείοις φοιτῶν ἠκρόστο μόνον εἰς τῶσδε δ' ἤθε σοφίας δι' ὀλίγου μεγέθει καὶ τάχει φύσεως, ὡς καὶ τὰ τῶν μαθημάτων σχολία καὶ ἀπόρρητα τῶν θεωρημάτων εἰς ἄκρον μαθεῖν. Τυφλὸν δ' ὅντα λέγεται μαθεῖν τὰ γράμματα τῇ ἀφῇ τῆς χειρὸς. Τούτους γὰρ τῶν γραμμάτων τύπους, σανιδί εἰς βάθος ἐνοσημανθέντας, ἐπαφόμενον γνῶναι τὰ δ' ἄλλα, συλλαβὰς, καὶ μίξεις, καὶ τὰ ἐξῆς, διανοίας δεύσθητι τῷ νῦν θηράσαι καὶ ἀκοῇ. Θαύμα δ' ἦν ἐξαίσιον καὶ ἀκούσιμος καὶ ὁράσιμος. Πολλοὶ μὲν οὖν καὶ εἰς Ἀλεξανδρείαν ἦγον, οἱ μὲν κατὰ θέαν μόνην τάνδρην, οἱ δὲ καὶ τῆς ἐνοουσίας τοῖς λόγοις χάριτος ἀκουσόμενοι. Τῆς δ' ἐν Νικαίᾳ δόξης ὑπεριστάμενος, Ἀρειανούς ἀντετάσσετο. Ἦγχε δὲ αὐτοὺς τῇ πειθοῇ τῶν λόγων, ἣν οὐ βία ποιεῖν ἐδόκει. Τοῖς δ' ἀμφιβαλλομένοις προτείνων τοὺς λόγους, τῶν διαμαχομένων τὴν κρίσιν ἐπέτρειπεν (ὅ δὲ μάλα πειθῆναι ἦν) τοῖς δὲ ὁρῶν δοξάζουσι, διὰ τοῦτο ἐράσιμος μάλιστα. Οὐ τούτους δὲ μόνους, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ μοναχοὺς διὰ τιμῆς ἤγετο. Καὶ μᾶλλον ὁ περιβόητος ἐν ἀσκήσει Ἀντώνιος διὰ θαύματος αὐτὸν ἐποιεῖτο. Ὅν φασὶ τὴν Ἀλεξανδρείαν κατελιπεῖν, τὸ βέβαιον τῆς Ἀθανασίου πίστεως μαρτυρούμενον, τοιαῦτα τῷ Διδύμῳ εἰπεῖν· Ὁὐ χρεῖον, ὦ Διδύμε, λύπαις σαυτὸν ἐκτρίχειν, στερούμενον ὀφθαλμῶν, οἷς μέτεστι καὶ μου καὶ σαύραις καὶ τοῖς ἀφαιρούσι τῶν ζωυφίων· ἡδεσθαι ἔξ μᾶλλον καὶ χαίρειν, οἷς παραπλησίως ἀγγέλοις τοῖς ἐνδόν ὁρᾶς ὀφθαλμοῖς· οἱ ὦν τρανοὺς τὴν ἀκρίβειαν, καὶ θέαν γνῶσιν κατανοεῖς, καὶ τὴν ἀλήθειαν ἀκριβῶς εἰσορᾷς. Βιβλία δὲ οὗτος καταλέ-

Temporibus autem eis clarus etiam fuit ecclesiasticus scriptor Didymus, scholæ sacrarum disciplinarum Alexandriæ præfectus. Neque vero lapidem in ea eruditione tantum meritus fuerat, verum etiam omne genus alterius sapientiæ summo excoluerat studio. Poeticam namque et oratoriam perfecte didicerat; de astronomia autem, et geometria, numerorumque proportionibus, et convenientiis nihil eum latebat. In diversis philosophorum opiniones tanta incubuerat, ut eas exacte perdisceret, cura, ut præterea aliud nihil scire videretur. Quæ sane omnia acumine mentis, et auditionis perceptorat. In pueritia namque visum prorsus amisit, cum elementa prima discenda ei essent. Ephebus vero artium liberalium eruditionem adamavit, atque in scholis præceptores audiebat tantum. Eo autem sapientiæ brevi pervenit amplitudine et celeritate ingenii, ut mathematicarum artium obscura, et theorematum, speculationumque arcana exactissime didicerit: et cum cæcus esset, litterarum notitiam manuum contrectatione assecutus esse dicitur; nam earum formas in tabula altius excusculptas sæpius tangendo cognovit. Alia porro, ut syllabas, litterarumque connexiones, et quæ ordine consequuntur cætera, propter naturæ acumen animo et auditu pervestigata perceperat: præcipuumque ipse miraculum fuit, cum audiretur, et conspiceretur. Multi quidem vel ut virum cum duntaxat viderent, vel ut suavem gratiamque orationem audirent, Alexandriam venere. Pro Nicænis vero decretis pugnans Ariani restitit, eosque orationis suæ suadela, quam vi nulla adhibere videbatur, pressit. Et ad eos, qui secum disputabant, verba faciens, rerum controversarum iudicium detulit. Et cum ad morem gerendum, et credendum facilis erat, tum orthodoxis eo nomine charus maxime fuit; nec ab his tantum, sed etiam a monachis Ægyptiis magno honore cultus est. Præcipue vero eum clarissimus ille pietatis exercitio Antonius admiratus est: quem dicunt, cum Alexandriam venisset, ut Athanasio firmæ certæque fidei perhiberet testimonium, hæc ad Didymum prolocutum esse verba: Non est, Didyme, quod te ipsum mœrore conficias, propterea quod oculis careas, quos mures, lacertæ, et vilia animalcula habent: voluptate potius et lætitia effert te conve-

nit, qui itidem ut angeli internis maxime vigeas oculis, quibus clare immortalem et divinam cognitionem percipis. Hic hosce reliquit libros. In totum *Psalmorum* librum varios commentarios. In *Osee* et *Zachariam* libros quinque. In *Isaiam* libros duodeviginti. In *Evangelium secundum Matthæum* et *secundum Joannem* non parvos commentarios scripsit. Insuper contra Arianos. Et *De Spiritu sancto* : aliaque scripta plurima composuit.

Et libro x, cap. 35, seu tom. II, pag. 82

Sed et Didymus philosophus ecclesiasticus, domicilium Alexandriæ habens, in mœnore maximo fuit cum propter imperatorem, qui tam impiam sequeretur religionem, tum quod Ecclesias tantopere contemni videret. Quapropter jejuniis se macerans, et Deum precibus invocans, cum prae vehementi sollicitudine ne noctu quidem alimenti quidquam sumpsisset, in sella considens somno obrutus est; deinde ekstasi correptus equos candidos per aerem discurrentes sibi videre est visus : et qui eis insidebant eosque cohibebant equites, elata voce clamantes : Annuntiate Didymo, hac ipsa hora Julianum esse cæsum : hoc ipsum autem magno Athanasio etiam ipse significet, et surgens cibum capiat.... Quia Julianus monachus, et ecclesiasticus sunt. Neque illorum cuiusquam a veritate aberravit, quam cædes postea renuntiata confirmavit.

Et lib. xi, cap. 37, tom. II, pag. 187.

Valde etiam litterarum et eruditionis studiosus fuit (Ammonius monachus), ita ut Origenis, et Didymi, et Evagrii scripta diligenter et feliciter legeret.

Et cap. 42 ejusdem libri, seu tom. II, pag. 196.

Post Ephraim Syrum, celeberrimi in utraque philosophia fuere Didymus Alexandrinus, et Evagrius monachus Ægyptiacus. Cæterum de Didymo, qui fuerit, et quæ scripta post se reliquerit, in nono historiæ hujus libro a me est dictum. De Evagrio autem, etc.... Ambo isti in sana fidei doctrina claudicarunt, etsi plura scriptorum tela in veritatis hostes jecerint.

Et libro eodem cap. 43, seu tom. II, pag. 199 et seq.

Hæc igitur ad verbum scribit Evagrius in libro qui inscribitur *Practicus*. Quænam vero in *Gnostico* etiam enarret, audiamus.... Sermones *De Providentia*, et *De judicio*, assidua meditatione tecum ipse recole, ait magnus ille doctor, et spiritali scientia instructus, Didymus; eorumque sermonum materias fac in memoria circumferas. Omnes enim fere in his labuntur. Et sermones quidem, ac rationes de judicio, in differentia corporum, et in partibus mundi reperies. Sermones autem de Providentia, in modis illis, quibus a vitio et ignorantia ad virtutem et cognitionem ducimur, deprehendes. Atque hæc, speciminis causa, ex Evagrii libris desumpta, hic inseruimus.

Et libro xvii, cap. 27, seu tom. II, pag. 774 et seq.

Imperator Justinianus sanctam quintam œcumenicam synodum coegit... cum permulti in Palæstina, qui Origenis dogmata profiterentur, florent... Postquam Patres (quintæ synodi) ibi in loco uno convenire, causam in primis Origenis, Didymi et Evagrii in medium protulere : videlicet quod Græcorum opinionibus rectis Ecclesiæ doctrinis perperam illi immiscuissent : easque opiniones tollendas esse censuere.

Et eodem capite 27, pag. 776 et seq.

In secunda autem sessione libelli ab Eulogio, Conone, Cyriaco, et Pancratio, monachis Jerosolymitanis, contra impia Origenis, qui et Adamantius dictus est, dogmata, et contra impietatis, et seductionis ejus sectatores oblatis, et lecti sunt : Justinianus rursum synodum de eis sententiam dicere

loipse ταῦτα • Εἰς τὴν τῶν Παλινῶν βιβλίον ἄλλην διάφορα Ὑπομνήματα. Εἰς τὸν Ὡσὴ καὶ Ζαχαρίαν λόγους πάντα. Εἰς τὸν Ὑσαίαν λόγους δεκάοκτώ. Εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον καὶ κατὰ Ἰωάννην οὐκ ἐλάχιστα Ὑπομνήματα. Ἐν δὲ καὶ κατὰ Ἀρσιανῶν, καὶ Ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ ἕτερα συγγράμματα πλείστα.

Ἄλλα καὶ Διδύμος ὁ τῆς Ἐκκλησίας φιλόσοφος, τὴν Ἀλεξάνδρου οἰκῶν, περιλυτός μάλιστα ἦν, διὰ τε τὸν κρατούσαν θρησκείαν οὕτως ἐλόμενον, καὶ διὰ τὸν Ἐκκλησιῶν καταφρόνησιν. Νηστεύων οὖν διὰ ταῦτα, καὶ τὸν Θεὸν ἱκετεύων, ὑπὸ τῆς ἀγαν μερίμνης οὐδὲ τῆς νυκτὸς τροφῆς μετασχιών, οὕτως ἐπὶ ὁρόνῳ καθήμενος, εἰς ὕπνον τρέπεται. Εἰς ἔκστασιν δ' ἐλθὼν, λευκοὺς ὑπ' ἀέρι τρέχοντας ἵππους ἐδῶκε ὄρᾶν· οἱ δ' ἱππῶται τούτων ἔποχοι ὄντες, ἐκήρυττον· Ἐναγγεῖλατε Διδύμῳ, ὡς περὶ τήνδε τὴν ὥραν ἀνήρηται Ἰουλιανός· τοῦτο δὲ καὶ Ἀθανασίῳ τῷ πάντῳ διαμνηνέτῳ, καὶ ἀναστάς μετεχέτω τροφῆς.

Quia Julianus monachus, et ecclesiasticus sunt. Neque illorum cuiusquam a veritate aberravit, quam cædes postea renuntiata confirmavit.

Εἰσάγαν δὲ καὶ φιλόλογος ἐγένετο [Ἀμμώνιος μοναχός], ὥστε καὶ τὰ Ὁριγένους, καὶ Διδύμου, καὶ Εὐαγρίου σπουδάζματα γενναίως διεξελεῖν.

Μετά γε μὴν τὸν Σύρον Ἐφραίμ, ἐπισημοτάτῳ ἐγενέσθη καὶ τὴν κατ' αὐτῷ φιλοσοφίαν, Διδύμος ὁ Ἀλεξανδρέους, καὶ Εὐάγριος ὁ Αἰγυπτίος. Ἄλλα περὶ μὲν Διδύμου, τίς τε ἦν, καὶ ὅσα συγγράμματα καταλείπειν, ἐν τῇ ἐνάντη μοι διεληγμένα τῶν ἱστοριῶν περὶ δὲ Εὐαγρίου, κ. τ. λ.... Ἄμφοι περὶ τὸ ὁγιεῖν τῆς πίστεως δόγμα χωλαίνοντες ἦσαν, καίπερ πλείστα λόγων θέλη κατὰ τὸν τῆς ἀληθείας ἀφιέντες ἐχθροὺν.

Ἐν μὲν οὖν τῷ ἐπιγεγραμμένῳ αὐτοῦ *Πρακτικῷ* ταῦτα κατὰ λέξιν φησὶν Εὐάγριος. Οἷα δὲ καὶ ἐν τῷ *Γνωστικῷ* αὐτοῦ διεξίστην, ἀκουσώμεθα... Ὁ τοὺς *Περὶ Προνοίας* καὶ *Κρίσεως* κατὰ σαυτὸν ἀεὶ γύμναζε λόγους, φησὶν ὁ μέγας καὶ γνωστικὸς διδάσκαλος Διδύμος, καὶ τούτων τὰς ὕλας διὰ μνήμης φέρειν πεираθήναι· ἅπαντες γὰρ σχεδὸν ἐν τούτοις προσπατοῦσι. Καὶ τοὺς μὲν περὶ κρίσεως λόγους, ἐν τῇ διαφορᾷ τῶν σωμάτων καὶ τοῦ κόσμου εὐρήσεις· τοὺς δὲ περὶ Προνοίας, ἐν τοῖς τρόποις τοῖς ἀπὸ κακίας καὶ ἀγνωστίας ἐπὶ τὴν ἀρετὴν, ἢ ἐπὶ τὴν γνώσιν ἡμᾶς ἐπανάγουσιν. Ταῦτα μὲν, γεύματος χάριν, ἐκ τῶν Εὐαγρίου ὁμῶν παραθέμεθα.

Ὁ βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς τὴν ἁγίαν πέμπτην οἰκουμένην ἤθροισε σύνοδον... τῶν τὰ Ὁριγένους φρονούντων ἐν Παλαιστίνῃ πολλῶν ἀμαρζόντων... οἱ δὲ κατὰ ταυτὸν γενόμενοι, τὰ κατὰ τὸν Ὁριγένην, Διδύμον καὶ Εὐάγριον, ἐν πρώτοις ἐκίνουν ὡς ἄρα εἴεν Ἑλλήνων δόξας τοῖς ὀρθοῖς τῆς Ἐκκλησίας δόγμασι παρασπείραντες, καὶ δέον ἐκ μέσου τούτους γενέσθαι.

Ἐν δευτέρῳ δὲ συνελεύσει λιθέλλων ἐπιδοδωμένων πρᾶ τε Εὐλογίου, Κόνωνος, Κυριακοῦ, καὶ Παγκρατίου, τῶν μοναχῶν Ἱεροσολυμιτῶν, κατὰ τὸν δυσσεβῶν δογμάτων Ὁριγένους, τοῦ καὶ Ἀδαμαντίου, καὶ τῶν τῇ ἐκείνῳ δυσσεβεῖν καὶ πλάνῃ ἐφερομένων, ὁ Ἰουστινιανὸς αὐτοῖς τῆς συνόδου περὶ τούτων ἀπαπει-

ῥατο... οἱ δ' αὐτοὶ μοναχοὶ καὶ Διδύμου καὶ Εὐαγρίου καὶ Θεοδώρου ἄλλας πολλὰς βλασφημίας σπουδαίως μάλα παρὰ τῶν κακῶς συγγραφέντων ἐκείνοις ἀπολεξάμενοι, τῇ συνόδῳ ἀνήνεγκαν. Ἄ δὲ πάντα τῶ ἀναθέματι περιέβαλλον ἐφεξῆς δὲ πάντα κατέστρωσαν.

Et eodem libro, cap. 29, tom. II, pag. 781.

Ὁβω συγχὼς, ὡς εἰρηται, μετὰ τὴν πέμπτῃν σύνοδον περιππεύει καιρὸς... τῶν γὰρ Σευήρου δογμάτων τῆς Ἐκκλησίας ἀπεληλαμένων, καὶ τῶν τάκείνου φρονούντων, ἐτι δὲ Ὀριγένους, καὶ Διδύμου, καὶ Εὐαγρίου, καὶ τῶν ἄλλων ὡς ἀλλοκότων δογμάτων παραδεδομένων τῷ ἀναθέματι, κ. τ. λ.

Et pag. 783, eodem capite.

Τῇ Ἱεροσολύμων Μακαρίου αὐθις τῷ θρόνῳ ἀποδοθέντος, μετὰ τὴν Εὐστοχίου καθάρισιν (καθελε γὰρ τοῦτον μὴ τοῖς ἐκείνου δόγμασιν εἶκιν αἰρούμενον μεθ' ὃ Ὀριγένην καὶ Διδύμον ἀναθεμάτισε καὶ Εὐαγρίον), Ἰουστινιανὸς τὸ Ῥωμαῖσι ὀνομαζόμενον ἰδικτον γράφει.

A jussit.... iidem monachi perquam diligenter etiam Didymi, et Evagrii, et Theodori alias plures blasphemias, ex eorum perperam scriptis libris collectas, ad synodum retulerunt; quas omnes anathemate conciderunt ordineque omnes exposuerunt. Nondum multum, sicut dictum est, a quinta synodo præterierat tempus... quum namque Severi doctrina ex Ecclesia rejecta, et qui illam secuti fuerant, atque etiam Origenis, et Didymi, et Evagrii, aliorumque aliena atque absurda dogmata anathemate confossa essent, etc.

Et pag. 783, eodem capite.

B Hierosolymis Macario in thronum suum reducto (resituit namque hunc Justinianus, cum Origenem, et Didymum, et Evagrium anathemati subiecisset) post Eustochii exauctorationem, edictum (ita enim Latine dicitur) idem imperator scripsit.

XCI.

Guido Terrena, Perpinianus, ex ordine Carmelitarum (defunctus anno 1342) in summa de hæresibus, capite 1 De hæresibus Græcorum, seu pag. 31 editionis Coloniensis anni 1631.

Unde Didymus, doctor Græcorum maximus, in libro de Spiritu Sancto dicit, quod Spiritus Sanctus dicitur Spiritus veritatis, quia procedit a veritate, quum hoc ipsum sit quod profertur a Filio, id est, procedens.

XCII.

Guillelmus Pastrengus Veronensis, Petrarchæ præceptor, clarus anno circiter 1330, in libro De viris illustribus. Qui liber semel quidem impressus fuit Venetiis anno 1547 a Michaele Angelo Blondo, ut Monifaucinus testatur tom. XIII Opp. Chrysost., pag. 291; sed cum editum exemplar præ manibus non habuerim, exscripsi ejus verba ex codice ms. Bibliothecæ Venetæ Sanctorum Joannis et Pauli, in quo exstant pag. 13. Auctor vero ibi vocatur Guillelmus Pastregicus Veronensis civis et fo urbis ejusdem aliquando causidicus.

Didymus Alexandrinus a prima ætate luminibus captus, ob idque litterarum ignarus, tantum sui miraculum præbuit, ut dialecticam, et arithmeticam usque ad plenum didicerit. Plurima insignia edidit: commentarios in Psalmos omnes, in Evangelia Matthæi et Joannis. Item De dogmatibus contra Arianos libros II, De Spiritu sancto librum, quem beatus Hieronymus ex Græco in Latinum se vertisse refert. In Isaiam tomos XVIII. Item Osee, scribens ad Hieronymum, commentariorum libros III. In Zachariam, ejusdem Hieronymi exhortatione libros V. In Job commentarios. Multaque alia, quæ ipse idem indicare potuit. Obiit LXXX anno jam exacto.

XCIII.

Andreas Dandulus (anno 1345 Venetorum dux) in Chronico lib. V, cap. 10, part. XVI, seu tom. XII Rer. Italicar. Script., pag. 90.

Vigilius Papa... in Constantinopoli quintam universalem synodum... celebravit contra Theodorum... et contra Origenem, Evagrimonem, et Didymum, ac adversus alias hæreses.

XCIV.

Gobelinus Persona (qui obiit anno circiter 1420) in Cosmodromio, ætate VI, cap. 18, seu tom. I Rerum Germanicarum edit. Lipsien. anni 1688, pag. 208.

Anno ejus (Valentiniani) sexto Eusebius episcopus Vercellensis moritur. Eo tempore Didymus Alexandrinus multos libros per notarios composuit, licet post quintum annum nativitatæ suæ luminibus orbatus, elementorumque ignarus fuit. Cum S. Antonius fidei Athanasii testimonium laturus adversum Arianos de Thebaide Alexandriam descendisset, hunc Didymum consolatus est his verbis: « Nihil te offendat, o Didyme, quod carnalibus oculis videris orbatus: desunt enim tibi illi oculi, quos mures, et muscæ, et lacerti habent: sed lætare quod habes oculos, quos angeli habent, quibus Deus videtur: per quos tibi scientiæ magnum lumen accenditur. Et Hieronymus in libro De viris illustribus de illo Didymo scribit, dicens: quod ipse Didymus eo tempore, quando Hieronymus librum prædictum scripsit, octogesimum tertium annum vitæ suæ jam excedebat. Eodem tempore floruit Epiphanius, etc.

XCv.

Thomas Valdensis (qui obiit anno 1431) in Doctrinali fidei, lib. I, cap. 31, seu tom. I Operum editionis Venetæ anni 1757, pag. 171.

Sed ostendamus deinceps patronos hujus scholæ, in qua ponit Vicleffus trinitatem naturarum in uno supposito hominis, spiritum, animam, et carnem. Unum enim veterem comperi Didymum in hac sententia reprobatum. Unde Augustinus De definitionibus rectæ fidei, capitulo 19; et assumit hoc Rabanus De naturis rerum libro IV, cap. 10. Augustinus. « Duabus, inquit, substantiis constat homo... Non est tertius in substantia hominis spiritus, ut Didymus contendit, » etc.

Tum allatis Gennadii verbis, quæ is Augustino tribuit, quæque superius ego attuli pag. 482, subdit Valdensis:

Hæc Rabanus, et Augustinus. Ecce quam plana verborum serie trinitas Vicleffi damnabatur in Didymo: quia ultra animam, et carnem, tertiam ab utraque naturam, spiritum assignavit.

XCVI.

In codice ms., qui asservatur in nostra bibliotheca S. Salvatoris Bononiæ, et exaratus est sæculo xv, pag. 21, ubi incipit liber Didymi De Sp. sancto, hic titulus legitur :

Beati Didymi Alexandrini liber de Spiritu Sancto, D. Hieronymo interprete.

Montfauconius vero in Bibliotheca bibliothecarum, pag. 127, recensens codices Vaticanos, hæc scribit : « Codex 314, sæculo xiv scriptus. S. Didymi de Spiritu sancto. »

Idem, pag. 685, codices Hibernicos in ædibus Jacobæis asservatos recensens inquit : « 7885. Didymi opuscula quædam. »

Et pag. 922, codices Colbertinos recensens, ait : « Codex 6... Liber Didymi Videntis, De Spiritu sancto, D. Hieronymo interprete.

Et pag. 1286, loquens de codicibus Diviobennianis, ait : Super Didymum De Spiritu sancto (codex) 157.

Denum, ut alia hujusmodi præteream, in Catalogo librorum mss. Angliæ et Hiberniæ, tom. 1, part. III, pag. 109, ubi recensentur codices mss. in Collegio Caiogonvillensi Cantabrigiæ asservati, hæc legimus codice 755 : « Didymus Græcus de Spiritu sancto. » Quæ verba quomodo accipienda sint, ignoro. Bini Angli rogatu meo codicem illum 755 Cantabrigiæ quærendum curarunt : sed eum in Collegii modo memorati bibliotheca amplius non exstare compererunt.

XCVII.

Acta concilii œcumenici Florentini, parte II, collatione 22, quæ habita est anno 1439.

Habemus apud Latinos translatum per beatum Hieronymum librum magni Didymi De Spiritu sancto. Hic Didymus fuit præceptor Hieronymi, et ipsemet Hieronymus de se dicit in epistola, quod jam canis ejus spargebatur caput, et magistrum magis decebat esse, quam discipulum ; tamen perrexit Alexandriam, ut Didymum audiret : et vestri historici, videlicet Theodoretus, et Socrates immensam laudem de scientia sua dicunt. Iste sic dicit : Spiritus quoque Sanctus, etc.

Tum afferuntur nonnulla Didymi testimonia ex libro De Sp. Sancto.

XCVIII.

Joannes Trithemius in libro De scriptoribus ecclesiasticis (quem edidit anno 1492), cap. 75.

Didymus Alexandrinus, captus a parva ætate oculis, et ob hoc elementorum quoque penitus ignarus, tantum miraculum sui præbuit, ut dialecticam et geometriam, quæ vel maxime visu indigent, ad perfectum didicerit. In divinis vero Scripturis doctissimus fuit, beati Hieronymi præceptor, et sancti Antonii amicissimus, ingenio acer, et vita præclarus. Scripsit, Græco sermone, subjecta :

Contra Arianos, lib. II ; De dogmatibus quoque lib. I ; In Epistolas canonicas lib. VII, Jacobus, etc. Sicuti mor. ; De Spiritu sancto lib. I : Omnes quidem quæ divina ; In librum sancti Job lib. I ; In Isaiam prophetam lib. X ; In Osee ad Hieronymum lib. III ; In Zachariam ad eundem lib. V ; In Evangelium Matthæi, lib. I ; In Evangelium Joannis, lib. I ; In Psalterium quoque lib. I ; Et quædam alia.

Claruit octogenarius sub Theodosio imperatore, anno Domini 495.

Et cap. 87.

Ambrosius presbyter, natione Alexandrinus, Didymi cæci quondam auditor atque discipulus, quo explanante Scripturas divinas magnifice didicit, et varias in illas explanationes composuit, etc.

XCIX.

Jacobus Merlinus Victurniensis in Apologia pro Origene ad Patres regalis Collegii Navarræ (anno 1512 typis vulgata Parisiis) fol. 3 editionis Venetæ anni 1515, a Lazaro Soardo Veneto typographo factæ.

Quæ omnia, mea sententia, Origeneis doctrinam... ab hæretica pravitate prorsus alienam satis indicant atque demonstrant, et qui sibi persuadere tantis, tamque solemnium Patrum testimoniis non valet, Pamphili Martyris apologiam, Didymi, Mirandulæ, Rufini, et aliorum plurium sententias inquirat... Mammæa vero, auctoribus Eusebio, Didymo, et Orosio, Alexandri imperatoris mater, cum de Origeneis doctrina magnifica ubique celeberrima audivisset, summo nisu gestire cœpit, quatenus sibi ejus præsentia fieret.... Concludo longe satius esse cum Pamphilo Martyre, Didymo, Aymone, Rufino, et aliis pluribus semper de Origeneis doctrina recte sapere, quam inique : nec justum est hoc respuere, quod viri maximi summo studio olim conquirere sudaverunt.

C.

Cælius Rhodiginus (natus anno 1450, ac mortuus anno 1520) Lectionum Antiquarum lib. III, cap. 3, pag. 112.

Nonne Alexandrinum Didymum scribit Hieronymus ab ineunte ætate excæcatum, scientiarum adyta secretiora tentasse præcelso animo, et consecutum felicissime ? Sed quod mirari satis non est, geometrica theoremata excellenter etiam tenuisse ? Mortalis naturæ germina non sunt hæc ; cœlestem redolent majestatem.

Et libro XIX, cap. 9, pag. 1058.

Didymi Ἐξέτασις nominat in Rufinum Hieronymus, et in Exodum commentaria videntur intelligi.

Ita Rhodiginus : sed quod ex Hieronymi libris in Rufinum citat, in iis eisdem non inveni.

CI.

Auctor Catalogi librorum mss. bibliothecæ Sfortianæ (quem ex manuscripto codice 1555 bibliothecæ Chisianæ edidit Montfauconius in Bibliotheca bibliothecarum), pag. 706, col. 2, sic loquitur de illo ipso codice Passiozeiano, olim Sfortiano, ex quo tres libros, quos edo, exscripsi.

Cyrilli De Spiritu sancto libri tres imperfecti, sine principio primi, et sine fine tertii.

DIDYMI ALEXANDRINI

DE TRINITATE

LIBRI TRES ⁽¹⁾.

Didymus certe in Trinitate catholicus est.

S. Hieron. lib. II *adv. Rufinum*.

LIBER PRIMUS.

Index capitum (2) hujus libri, et priora sex capita desiderantur.

ΚΕΦ. Ζ'.

[1 a] Ἐκφύγειν τοιγαροῦν τὸ ἐγκλημα τὸ περὶ
τῆς ὁδοῦ τῶν χριστῶν θεῶν τοὺς πιστεύοντας τῷ

(1). *Didymi*. Deest titulus in codice; tituli autem loco in ea, quæ nunc prima est, codicis pagina recentior quidam sæculo circiter xv scripsit hæc verba ad marginem, τοῦ θεοῦ Κυρίου, id est, divi Cyrilli. Equidem Didymi nomen fidenter hic apposui, quod librum *De Spiritu sancto*, quem S. Hieronymus Latine transtulit, quique sine controversia Didymi est, his auctor alleget ut suum. Quinetiam a S. Augustino citatum, ac Didymo tributum hoc opus, a Didymo autem ipso suas in *Epistolæ Joannis primam Enarrationes* in his libris forsitan allegatas fuisse addiderem, nisi ea nunc omittenda essent, quæ dubitatione nonarent. Sed de his opportunius alibi ac fusius. Nunc illud tantum obiter animadvertere placet, Didymum hunc, celeberrimum illum theologum esse, de quo tam multa veteres scripserunt, quique in œcumenica Florentina synodo, parte II, collatione xxii, dicitur *magnus Didymus*. Codex vero, ex quo ipse opus hoc manu mea, cum Romæ essem, anno 1759 exscripsi, xi^e sæculo exaratus fuit. Erat is amplissimus S. R. E. presbyteri cardinalis Dominici Passionei: at post ejus obitum in Romanam Patrum Eremitarum S. Augustini bibliothecam, quæ *Angelica* dicitur, una cum tota Passioneiana bibliotheca translatus est: ego tamen, grati animi causa, *Passioneianum* illum vocare pergā.

(2) *Index capitum*. Initio secundi ac tertii libri indices capitum atque argumentorum habet codex: itaque dubitandum non videtur, quin exstarent etiam initio primi una cum sex capitibus, quæ interierunt. At cum libro III, cap. 2, argumenta a se antea pro Verbi divinitate allata in compendium redigat Didymus, hanc nobis jacturam aliqua ex parte resarcit ipsemet. Equidem, etsi modica spes erat, fore ut aliud calamo exaratum, atque integrum exemplar inveniretur, tentare tamen volui, eaque etiam de causa duobus ferme abhinc annis epistolam de tribus hisce libris dedi ad amicissimum mihi, doctrinaque et omnibus virtutibus ornatum præsulem Joannem Archintum, Archintum, inquam, illum, Bononiensem desiderium, nobilissimæque familiæ præclarum lumen, atque alteram hoc sæculo spem. Sed quo abripio? Redeamus in viam. Ex quo igitur illud, quod dixi, opusculum in undecimo novā

A

1 CAP. VII (3).

Qui (4) ergo (5) Filio (6) credunt, vereri non debent, ne accusentur, quod creatis diis honorem

collectionis Calogeranæ tomo edidi, necdum ullum aliud, quod sciam, hujus operis exemplar repertum est: itaque diutius expectandum non censui, opus vero ipsum ita edere statui, ut est in codice Passioneiano, præsertim cum pluribus et amicorum, et doctissimi in primis, atque eminentissimi card. Nicolai Antonelli litteris excitatus sim.

(3) *Caput septimum*. Vox *caput* deest in Græco et hic, et in sequentibus. [Illam supplevimus.] Pleaque autem capita suum habent in fronte argumentum, non tamen omnia, ut vel e septimo hocce apparet. Qua de causa mihi ea non a Didymo ipso dictata esse, sed a librario, aut a studioso aliquo homine addita fuisse verisimilius videtur, cum præsertim auctoris mentem non omnia accurate referant. In hoc porro capite auctoritate potissimum Pauli apostoli probat Didymus, Dei Filium Deum esse, non servum, aut creaturam.

B (4) (1 a) Totum hoc Didymi opus in totidem segmenta partitus sum, quot sunt Passioneiani codicis membranæ, seu folia, ut, si quis codicem ipsum consulere voluerit, facili negotio inveniat quod quærit. Hæc ergo nota (1 a) significat hic incipere primi segmenti partem primam, nimirum primam paginam illius folii, quod nunc est primum, olim vero erat quintumdecimum, aut sextumdecimum, cum codex erat integer. Nota vero (2 b) exempli causa, quæ paulopost apponetur ad initium octavi capitis hujus libri, designat, ibi incipere secundam partem secundi segmenti, seu secundam paginam secundi folii. Quoniam porro tria priora codicis folia magna ex parte mutila sunt, quod litterarum vestigia evanuerint, idcirco servata, ubi lacunæ occurrent, eadem circiter vacuum spatiorum, ut sunt in codice, intercapedine, ea hic exhibenda curavi. Singulæ uniuscujusque folii pagine septem ac viginti versus inibi habent. Secunda incipit: σὺς Ἰησοῦ· tertia: Καὶ οὐκ ἐξ· quarta: H. περὶ τῶν μυθολογούντων· quinta: Κατὰ τὸν ἐκείνων· sexta: Τοῦτο εἰ καὶ ἐγράφη.

C (5) Qui ergo. Prima hujus capitis verba, ἐκφύγειν ἐγκλημα, etc., allegat infra, aut, si malis, respicit Didymus segm. 151 a, seu lib. III, cap. 2, argum. 14.

(6) *Filio*. Codex habet τῷ Υἱῷ, sine iota subscri-

et gloriam referant : hujusmodi enim eos **2** criminationem effugere peritus in lege (7) Paulus, a divino Spiritu edoctus, fidejussor est. Quinetiam, quia Filius in creatoris non numeratur, *atheos* (8), sive Deum non colentes, ipse vocat eos, qui antea non Filium, sed Deum Patrem duntaxat cognoverant. Nam alicubi quidem scribit (9) : *Memores estote, quod aliquando vos gentes in carne, qui dici-mini praeputium, ab ea quae dicitur circumcisio in carne, manu facta; quia eratis illo tempore sine Christo, alienati a spe Israel, et hospites testamentorum promissionis, spem non habentes, et athei (aut sine Deo) in mundo; alibi vero (10) : Sed tunc quidem ignorantes Deum, iis qui natura non sunt dii, serviebatis. Nunc autem cum cognoveritis Deum, imo cogniti sitis a Deo, quomodo convertimini iterum ad infirma et egena elementa, quibus denuo ut olim servire vultis (11)? Sed veteris quoque legis novam (12) semper, et nunquam ad senium vergentem salutarem de Christo et Spiritu sancto prae-dicationem, et ecclesiasticam sanctionem praestantio-riorem ducit, eo quod perfectior sit, et non habeat neque. . . . . neque vero pulchrius, aut (13) majus. . . . . ratione, aut modo. . . . . enim. . . . . scribit. . . . . Factus sum (14). . . . . securdum (15) amulationem persequens Ecclesiam, secundum justitiam, quae in lege est, factus irreve-*

pto. Nimirum cum ea littera non pronuntietur, librarii paulatim eam in scribendo negligere coeperunt : itaque mirum non est, si is qui codicem *Passioneianum* exaravit, eam perpetuo omittit. Ego ubique illam restitui, a scriptura codicis consulto recedens hac in re : quod si alibi necessario ab ea recedendum mihi fuerit, lectorem monebo. Interpretationem codicis ideo non immutavi, ut, si cui illa, quam in translatione secutus sum, non arriserit, is norit quomodo scripserit librarius. Haec porro adnotatio ad Graecum fontem pertinet, non ad meam translationem : verum quo res expeditior sit, ac ne cogatur lector notas hasce modo ad Graecum exemplar referre, modo ad Latinam interpretationem, omnes ad hanc apponendas statui.

(7) *Peritus in lege*. Respicere videtur versiculum 21 capitis ix Epist. I ad Corinthios. In Graeco est, *ἐννομος*. Quae vox apud ethnicos scriptores *legitimus* significat : ita *ἐννομον δικαστήριον* Polluci est *legitimum dicasterium*, seu legitimus iudicium conventus, qui scilicet servato ordine a legibus praescripto coit. In Graecis Bibliis *ἐννομος* denotat *consentaneum legi*. Ita auctor prologi in *Ecclesiasticum*, *ἐννομον βίωσιν* dicit *vitam quae ex legis praescripto ducatur*, etsi interpres ibi verterit *legitimam vitam*. In Proverbiis autem cap. xxxi, vers. 26, fortis mulier dicitur *aperire os*, id est loqui, *ἐννόμως*. Verum a Didymo Paulus hoc in loco dicitur *ἐννομος* alio sensu, ut opinor, nimirum ut *legis peritum* denotet. Quo sensu fortasse a Timone in *Sillis* Socrates dictus est *ἐννομολόσσης* eo versu, quem Laertius in *Socrate*, et Sextus Empiricus libro *adversus Mathematicos* asserunt. Empiricus sane ipse ita eam vocem accepisse videtur, cum subiunxit : *Διὸ καὶ ἐννομολόσσης προσέθηκεν, ὅτε τοῦ ἡθικοῦ μέρους ὄντος τοῦ περὶ τῶν νόμων διαλέγεσθαι*, id est : *Ac proinde addidit ἐννομολόσσης, quod de legibus disputare ad ethicon pertineat*.

A *Γιῶ ὁ ἐννομος Παῦλος τῷ θεϊκῷ Πνεύματι σεπορι-σμένος ἐγγυῶται*. Eri δὲ καὶ ἀθέους ἀποκαλεῖ τοὺς πρὸ τούτου ἐκτὸς τοῦ Υἱοῦ τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα μόνον ἐγνωσάτας (ἐπειδὴ οὐκ ἐν ποιήμασι τελεῖ), γράφων πῇ μὲν, ὅτι *Μνημονεύετε, ὡς ποτε ὑμεῖς τὰ ἔθνη ἐν σαρκὶ οἱ λεγόμενοι ἀκροβυστία ὑπὸ τῆς λεγομένης περιτομῆς ἐν σαρκὶ χειροποιήτου*· ὅτι ἦτε τῷ καιρῷ ἐκεῖνῳ χωρὶς Χριστοῦ ἀπηλλοτριωμένοι τῆς ἐλπίδος τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν τῆς ἐπαγγελίας, ἐλπίδα μὴ ἔχοντες, καὶ ἄθεοι ἐν τῷ κόσμῳ· πῇ δὲ· Ἀλλὰ τότε μὲν οὐκ εἰδότες Θεόν, ἐδουλεύσατε τοῖς φύσει μὴ ὄντι θεοῖς· νῦν δὲ γνόντες Θεόν, μᾶλλον δὲ γνωσθέντες ὑπὸ Θεοῦ, πῶς ἐπιστρέφετε πάλιν ἐπὶ τὰ ἀσθενῆ καὶ πτωχὰ στοιχεῖα, οἷς πάλιν ἄνωθεν δουλεῦν θέλετε ; Ἀλλὰ καὶ τοῦ πρεσβυτέρου νόμου τὸ ἀεὶ νέον, καὶ οὐκ εἰς γῆρας ἀποκλίνον σωτήριον κήρυγμα, τὸ περὶ Χριστοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος, καὶ τὸν ¹⁰ ἐκκλησιαστικὸν θεσμὸν προπερέστερον ἡγεῖται διὰ τὸ ¹⁰ τέλειον καὶ τὸ μὴ ἔχειν μήτε ἀνομι. . . . . ἐνοχλοῦν μήτε ¹⁰ μήν κάλλιον ἢ μεῖζον. . . . . χρῆ προτεθῇ. . . . . λόγῳ ἢ τρόπῳ. . . . . καλλ. . . . . γὰρ τῷ ¹¹ χρήματι τούτῳ γράφει πεπ. . . . . σι ¹² τὸ μὲν, ὅτι Ἐγενόμην. . . . . κατὰ ¹³ ζῆλον διώκων τὴν Ἐκκλησίαν, κατὰ δικαιοσύνην τὴν ἐν νόμῳ γενόμενος ἀμεμ-

C (8) *Atheos*. Hoc sensu Aelius Eunomii praeceptor, Arianus, cognominatus fuerat *Atheus* eo ipso saeculo, quo haec scripsit Didymus.

(9) *Scribit*. Ephes. ii, 11, 12, ubi Graeca editio habet : *Διὸ μνημονεύετε, ὅτι ὑμεῖς ποτε*. Et paulo post, *ἐν τῷ καιρῷ ἐκεῖνῳ*. Pro : *ἀπηλλοτριωμένοι τῆς ἐλπίδος τοῦ Ἰσραὴλ*, id est, *alienati a spe Israelis*, eadem editio habet : *ἀπηλλοτριωμένοι τῆς πολιτείας τοῦ Ἰσραὴλ*, quod Vulgatus vertit : *alienati a conversatione Israel*.

(10) *Alibi vero*. Galat. iv, 8. Graeca editio habet : *τοῖς μὴ φύσει ὄντι θεοῖς*. Vocem vero *ἄνωθεν*, quam verti ut *olim*, habet Graeca etiam editio ; sed Vulgatus interpres eam omisit.

(11) *Vultis?* Punctum interrogationis ita scribit librarius, ut hic impressum est in Graeco. Quae vero paulo post Italico characterē impressa sunt, dubiae lectionis esse scias.

(12) *Novam*, etc. Cum haec, et ea quae sequuntur, usque ad verba, κατὰ ζῆλον, mutila sint in codice, et ad legendum perdifficilia, ideo dubiae interpretationis sunt, atque lectionis. Ut autem conjicere queat lector, quot circiter verba in proxima lacuna, aliisque paulo post sequentibus, desint, numeros in Graeco apposit, quibus significatur, ubi corruptae lineae incipiant, et ubi desinant in codice : nimirum linea 18 primae paginae incipit a voce *ἐκκλησιαστικόν*, decima nona a syllabis *λεον*, et ita porro.

(13) *Aut*. Librarius voculam *ἤ*, id est, *aut*, semper scribit sine accentu, sic, *ἤ*. Ego illum ubique restitui.

(14) *Factus sum*. Citabat hic fortasse aliquem Pauli locum, cuiusmodi est ille Epistolae ad Coloss. I, 25 : *Ἡ Ἐκκλησία ἥς ἐγενόμην ἐγὼ διάκονος*.

(15) *Secundum*. Philipp. iii, 6 et 7. Graeca editio, item ut Didymus, habet *Ecclesiam*. Vulgatus vero : *Ecclesiam Dei*.

ποτος· ἀλλ' ἅπαντα ἦν μοι κέρδη, ταῦτα ἠρῶμαι διὰ τὸν Χριστὸν ζημίαν. Ἀλλὰ μερῶν γε καὶ ἠρῶμαι πάντα ζημίαν εἶναι διὰ τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως Ἰησοῦ [1 b] Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν· δι' ὃν τὰ πάντα ἐζημιώθη, καὶ ἠρῶμαι σκύβαλα εἶναι, ἵνα Χριστὸν κερδήσω· Ῥωμαίοις δέ· Εἰ μὲν γὰρ ὁ ἐρχόμενος ἄλλοι Ἰησοῦν κηρύσσει, ὃν οὐκ ἐκηρύξαμεν, ἢ Πνεῦμα ἕτερον λαμβάνετε, ὃ οὐκ ἐλάβετε. Ἄρα δὲ καὶ πρὸς τι ἀπειθῶν, καὶ οἷα διανοηθεὶς, ἀκραίφονους θεογνωσίας αὐθις ἰδὶα γέγραπεν, Κορινθίους μὲν τὸ δεύτερον, ὅτι γε εἰ τῷ Ἰῶ τις καταλλαγῇ, τῷ Θεῷ κατηλλάγη· καὶ ὅτι ἐν Χριστῷ ἢ πρὸς τὸν Θεὸν σύμβασις, ἐστὶ τοῦ κόσμου; Ἐγὼ δέ· Ὡς ὅτι Θεὸς ἦν ἐν Χριστῷ κόσμον καταλλάσσω ἐαυτῷ, μὴ λογιζόμενος αὐτοῖς τὰ παραπτώματα αὐτῶν, καὶ θέμενος ἐν ἡμῖν τὸν λόγον τῆς καταλλαγῆς. Ὑπὲρ Χριστοῦ οὖν πρεσβεύομεν ὡς τοῦ Θεοῦ παρακαλοῦντος δι' ἡμῶν. Δεόμεθα ὑπὲρ Χριστοῦ· καταλλάγητε τῷ Θεῷ. Καὶ πάλιν, ὡς πάντα τὰ ἄλλα. . . . ἀπαρ- εῖς ἐκλήρυνεν μεγάλα¹⁸ αὐγῶν, ὅτι καὶ τὸ δοκοῦν ἐπονεϊδιστονεῖναι Χριστῷ διὰ τὴν φιλόφρωναν αὐτοῦ οἰκονομίαν, πᾶσαν εὐκλείαν καὶ βώμην βρῦει ἐγὼ. . . . τοῦτο ποιῶν ἐξ ἔργου· ἵνα καὶ ὁ ἐκ τοῦ ἐνδόξου πάθους τὴν ἀγέννητον καὶ ἀχράστον καὶ . . . . . θεότητα μὴ κατοπτρεύω¹⁹ Γραφὴν δ. . . . . οφλοῖ· Ἐλεγεν δὲ τοιάδε²⁰· Οὐκ ἐκρίνα τοῦ εἰδέναι τι ἐν ὑμῖν, εἰ μὴ Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον· Ῥωμαίοις δέ· Δικαιοσύνη δὲ Θεοῦ διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς πάντας καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς πιστεύοντας²¹ φησὶ. . . . . ἀπὸ Θεοῦ ἕκαστος²². Γαλάταις δέ· Εἰδότες, ὅτι οὐ δικαιούται ἄνθρωπος ἐξ ἔργων νόμον, ἐὰν μὴ διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡμεῖς εἰς Ἰη- σοῦν Χριστὸν ἐπιστεύσαμεν, ἵνα δικαιωθῶμεν ἐκ πίστεως Χριστοῦ, καὶ οὐκ ἐξ ἔργων νόμον· ὅτι ἐξ [2 a] ἔργων νόμον οὐ δικαιωθήσεται πᾶσα σὰρξ. Ἐξηγεῖται δὲ καὶ ἐτέρωδι, ὅτι Οὕτε περι-

hensibilis. Sed quæ mihi fuerunt **3** lucra, hæc arbi- tratus sum propter Christum detrimenta. Verumta- men existimo omnia detrimentum esse propter eminentem scientiam Jesu Christi Domini nostri (16): propter quem omnia detrimentum feci, et arbitror ut stercora, ut Christum lucrificam. Ad Romanos vero (17) scribens: Nam si is qui venit, alium Christum prædicat, quem non prædicavimus, aut alium Spiritum accipitis, quem non accepistis. Quidam vero spectabat, et qualia cogitabat, cum rursus germanæ ac veræ Dei cognitionis propria scripsit ad Corinthios (18) in secunda Epistola affirmans, si quis Filio reconciliatus fuerit, Deo reconciliatum esse; et mundi cum Deo reconciliationem esse in Christo? Hæc autem habet (19): Quoniam quidem Deus erat in Christo mundum reconcilians sibi ipsi, non reputans illis delicta ipsorum, et ponens in nobis verbum reconciliationis. Pro Christo ergo legatione fungimur tanquam Deo exhortante per nos. Obsecramus pro Christo: reconciliamini Deo. Et rursus, ut alia omnia. . . . . omittens, magnopere gloriabatur, ac prædicabat illud etiam quod Christo propter benignam ejus Incarnationem ignominiosum esse videtur, gloriam undequaque, ac vim veluti effundere. . . . . ut (20) etiam qui in gloriosa Passione increatam, et immortalem, et. . . . . deitatem non agnoscit, Scripturam. . . . . Ait autem in hunc modum: Non judicavi (21) me scire aliquid inter vos, nisi Jesum Christum, et hunc crucifixum. Ad Romanos vero scribens ait: Justitia (22) autem Dei per fidem Jesu Christi, in omnes, et super omnes credentes. . . . . inquit. . . . . a Deo unusquisque. Ad Galatas vero: Scientes (23) quod non justificatur homo ex operibus legis, nisi per fidem Jesu Christi; et nos in Christum Jesum credidimus, ut justificemur ex fide Christi, et non ex operibus legis: quia ex operibus legis non justificabitur omnis caro. Alibi vero etiam sic exponit:

(16) Jesu Christi Domini nostri. Græca editio habet: Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου μου, id est Christi Jesu Domini mei.

(17) Ad Romanos vero. Didymum memoria fefellit hoc in loco; nec enim exstant hæc in Epistola ad Romanos scripta, sed in secunda ad Corinth., cap. xi, vers. 4. In libro quoque *De Spiritu sancto* in simile erratum labitur; nam num. 5 (pag. 3, tom. II Operum S. Hieronymi editionis Veronensis) legitur: «Ad Corinthios quoque idem scribens: Nolite, inquit, contristare Spiritum sanctum:» quæ tamen verba in Epistola invenies ad Ephesios scripta, cap. iv, vers. 30, non vero in Epistolis ad Corinthios. Numero autem 41, pag. 119 a Paulo dicta esse ait in Actis apostolorum quædam verba, quæ a Petro sunt pronuntiata. Duo hæc emendare in sua interpretatione Hieronymus debuisset, si id verum foret, quod nonnulli nescio quibus argumentis inducti censuerunt, eum aliqua in transferendo eo libro addidisse, aut abstulisse, aut immutasse: id quod eum fecisse, in animum inducere nequeo, iis tamen exceptis locis, in quibus is, qui ex una in aliam linguam convertit, vocabulum aliquod in translatione, quo sententia non mutetur, sed decla-

retur, aliquando cogitur adjicere. Cæterum qui in veterum Patrum lectione versati sunt, norunt, nonnunquam hujusmodi in illis quoque menda occurrere, ac præsertim in Clemente Alexandrino. Quare non est cur miremur, si cæcus quoque, qui memoriter omnia citabat, ac per notarios scribere cogebatur, aliquando in ea inciderit: illud potius mirum summopere, atque adeo instar prodigii est, ipsum tam multa sacrarum librorum loca memoria retinuisse, atque in promptu, quoties usus esset, habuisse, quam multa in hoc opere allegantur; quæ sunt innumerabilia.

(18) Ad Corinthios. Lege II ad Cor. v, 18, 19 et 20; nec enim Pauli verba hic allegat, sed sensum.

(19) Habet. II Cor. v, 19 et 20.

(20) Ut. Ea omitto in translatione, quorum et lectio, et sententia incerta. Legendum fortasse, ἐγνωσμένον τοῦτο ποιῶν ἐξ ἔργων.

(21) Non judicavi. I Cor. ii, 2, ubi Græca editio habet: οὐ γὰρ ἐκρίνα.

(22) Justitia. Rom. iii, 22.

(23) Scientes. Galat. ii, 16, ubi Græca editio habet: Εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν. Et paulo post: Δόξε: οὐ δικαιωθήσεται ἐξ ἔργων νόμου πᾶσα σὰρξ.

Neque (24) circumcisio aliquid valet, neque praeputium. sed fides nova, quae per charitatem agitur. Cum autem hujus loci (25) sensus reconditus sit ac profundus, idcirco explicandus est. Hoc itaque docere vult, Christi adventu (26) novam quamdam et unicam fidem compertam omnibus hominibus factam esse: juxta quam nullus neque Judaismo neque Hellenismo locus relictus est. Haec autem . . . . . et . . . . .
juxta illud (27): Ecce vetera transierunt, nova facta sunt omnia. Et ut . . . . . quidem . . . . .
Deum noscens . . . . .
eluxit vero in salutari doctrina . . . . .
Lux vera, et libera Filius; et . . . . .
. . . . . quibusdam ipsorum ignoratum mysterium, propter recentem in ipsis polytheismi ex Aegypto memoriam. Venerandus itaque Dei Filius propriam naturam libertatem e caelo habere testificans, nec sororem, ut sic dicam, illi esse creaturam. Quidquid enim productum est (28), servum est ejus a quo productum est, et quidquid creatum est, creatoris servum est. . . . . ait ad Petrum: Reges (29) terrae a quibus accipiunt tributum vel census? a filiis suis, an ab alienis? Cumque ille respondisset: Ab alienis; dixit illi Jesus: Ergo liberi sunt filii. Ut autem non scandalizemus eos, vade ad mare, et mitte hamum, et eum piscem, qui primus ascenderit, tolle, et aperto ore ejus invenies staterem: illum sumens, da eis pro me, et te. . . . . quidem de his. Ii vero. . . . . non cessant adhuc.

5 CAP. VIII.

De iis (30) qui a Patre Filium factum esse fabulantur, ut ipsius minister esset in creatione.

Blaspheme sese opposcentes (31) sic fabulantur: Pater, inquit, Filium fecit, quod sibi utilissimus futurus esset; ut ipsi nempe ad aliarum creaturarum conditionem inserviret. Sed nequaquam animadvertunt, ex hac illorum sophistica ratiocinatione illud consequi, ut in Deum et invidia, et desidia, et alia hujusmodi, quae crassa ac materialia sunt, inducantur. Oportet enim . . . . . videre; nam si praeclara res creatio est (ut sane est, ac divinae duntaxat magnificentissimaeque naturae propria ique soli reservata: ne de-

Α τομή τι λήξει, οὐτε ἀποθυστία, ἀλλὰ καινή πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη. Τοῦ δὲ λόγου βαθύνοντος, τὸν νοῦν ἀναπτύκτεον. Διδάσκειν μὲν οὖν βούλεται, ὡς ἡ Χριστοῦ ἐπιφάνεια καινὴν τινα καὶ τὴν μόνην πίστιν ἅπασιν ἀνθρώποις ἐξεύρετο· καὶ ἢ ἢν οὐδὲ μίαν χώραν οὐτε Ἰουδαϊσμῷ. . . . . ἡνισμῷ καταλείπειν. Αὐτὴ δὲ νοη. . . . . ἐν καὶ. . . . . κατὰ τὸ, Ἰδοὺ τὰ ἀρχ. . . . . καινὰ γ. . . . . πάντα. ¹⁰ Καὶ ἵνα συνελ. . . . . μὲν ὅτι. . . . . ¹¹ Θεὸν εἰδὼς νόμ. . . . . ὡς. . . . . τελεῖ. . . . . τὴν περι. . . . . ¹² σιν. Ἀνέλαμψεν δὲ εἰς σωτήριον. . . . . διδασ. . . . . ¹³ Φῶς τὸ ἀληθινὸν καὶ ἐλεύθερον, ὁ Υἱὸς· καὶ πα. . . . . ¹⁴ τισιν αὐτῶν ἀγνοούμενον μυ. . . . . διὰ τὴν ἑναυλον ἐν ¹⁵ αὐτοῖς ἡς πολυθείας ἐξ Αἰγύπτου μνήμην. Προσμαρτυρῶν τοίνυν ὁ σπ. πτὸς Θεοῦ Υἱὸς τῇ οικείᾳ φύσει τὸ ἀνωθεν ἐλεύθερον, καὶ μὴ ἀδελφὴν οἷον ἔχειν τὴν κτίσιν. Δούλον γὰρ πᾶν τὸ παραχθὲν τοῦ παραγαγόντος. ¹⁶ Καὶ τὸ κτισθὲν κτίς. . . . . ἔτρον· Οἱ ¹⁷ βασιλεῖς τῆς γῆς. . . . . ἤρσαν; ἀπὸ ¹⁸ τῶν νῦν αὐτῶν. . . . . ¹⁹ Ἀποκρινομ. . . . . Ἐκ τῶν. . . . . εὐθεροῖ ²⁰ εἰσιν οἱ υἱοὶ· Ἰνα δ. . . . . ²¹ ρευθεὶς εἰς θάλασσαν. . . . . τὸν ²² ἰχθὺν ἄρον· καὶ. . . . . ²³ ρα· ²⁴ ἐκείνον λαβὼν . . . . . ἐν ²⁵ περὶ τούτων. Οἱ. . . . . αὖνται ἐτι.

ΚΕΦ. Η'.

[2 b] Περὶ τῶν μυθολογούντων ὅτι ὁ Πατὴρ ἐποίησε τὸν Υἱὸν ἐπὶ τῇ ὑπουργίᾳ τῆς κτίσεως.

Βλασφημῶς ἀντεξάγοντες καὶ διαμυθολογούντες, φασι τὸν Πατέρα πεποιηθῆναι Υἱὸν χρεωδέστατον, ἐπὶ τὸ ὑπουργεῖν αὐτῷ πρὸς τὰ λοιπὰ τῶν κτισμάτων. Οὐκ ἐστὶ κατανοοῦντες, ὡς ἐξήρηται τοῦτο. . . . . οὐδὲ στοχαστικοὺ αὐτῶν λόγου φθόνος· τε καὶ ὁκνος καὶ ἕτερα ὀλικά· δεῖ γὰρ δῆπου καὶ ταῦτα ὁρᾶν. Εἰ γὰρ καλὸν τὸ δημιουργεῖν (ὥσπερ οὖν καλὸν, καὶ μόνον ἴδιον, καὶ μόνον ἐξαίρετον τῆς θεϊκῆς ἀφθόνου φύσεως, ἵν' ἔχοι καὶ ὑπὸ τοῦ δοξάζηται), ἀνότου μὴ πάντα δι' ἑαυτοῦ ἔκτισεν, ἀλλ' οἷον εἰπως κατώκησεν; Εἰ δὲ καὶ μέγα τοῖς κτισομένοις

(24) Neque: Galat. v, 6, ubi Graeca editio non habet vocem, καινή, id est, nova, quam Didymus explicationis causa adiecisse videtur. Ita sane non raro facere consueverunt veteres Patres, ac ipse Didymus alibi.

(25) Loci. Vox, λόγος, non raro apud Didymum, et alios Scripturae locum designat, ut videre licet etiam in ejus libro De Spiritu sancto, atque in Enarrationibus in Epistolae catholice.

(26) Adventu. In Graeco, ἐπιφάνεια, id est, apparitio, seu manifestatio: quo nomine Christi adventum in Scripturis, et a Patribus designari, nemo ignorat.

(27) Juxta illud. II Cor. v, 17, ubi Graeca editio habet: Τὰ ἀρχαία παρῆλθεν· ἰδοὺ γέγονε καινὰ τὰ πάντα. Didymus noster segm. 165 a. rursus hunc locum sic affert: Τὰ ἀρχαία παρῆλθεν· ἰδοὺ

καινὰ γέγονε πάντα.

(28) Productum est. Apud Graecos Patres παρ-ἀγειν saepe est producere, seu condere: itaque αὐτο-πάρχτον dicunt quod per se productum sit. Quin Lucianus quoque illa voce hoc sensu usus est. Didymus vero eadem significatione dixit etiam παρα-φέρειν, et παραχομίζειν.

(29) Reges. Matth. xvn, 24, 25 et 26. Quae in codice hic legi nequeunt, partim ex Bibliis, partim ex conjectura supplervi in interpretatione Latina.

(30) De iis. Caput argumenta ita posui, ut sunt in codice. Vide notam 3, pag. 1.

(31) Sese opposcentes. Ἀντεξάγειν proprie significat, copias adversus hostes educere. Quae mox sequuntur usque ad finem hujus segmenti, incertum pleraque habent sensum, utpote mutila.

τὸ ὑπὸ τοῦ μεζίνου καὶ ἐ . . ἤρημε οὐ παραφέ-
ρεσθαι· (εἴπερ κατ' αὐτοὺς μεζίνου τοῦ ἰδίου Υἱοῦ
Λόγου ὁ Πατήρ), ἐδάσκαينه τοῖς δοξάζουσιν αὐτὸν
τὴν δι' ἑαυτοῦ ποιήσιν. Εἰ δὲ καὶ ὑπερηφαν . . .
ἀδυναμίας τε ἅμα παντάπασιν οὐκ ἀπήλλακται τὸ
διὰ ¹⁶ μεσίτου ποιειμ . . . τὸ παραγόμενον τοῦ
παραγόντος ¹⁷ αὐτὸ δι' ἑαυτοῦ ἤπερ τοῦ δι' ἐτέρου
ποιούντος μεζίονα τὴν δόξαν ἐκφαίνει· οὐ γὰρ ὄν,
τοῦ ἀεὶ ὄντος νεύμασιν ὑπακούει, καὶ ὅσον οὐδέπω
διαπεραίνεται, καὶ μέτρα ²⁰ προσήκοντα . . . καὶ
οὐκ ἔχει ἐν τινι τὸ ²¹ ἄλλοιπον . . . περήφα-
νος μόνον ²² ὁ ὑπερη . . . ἀλλ' ἤδη καὶ ²³
ταυτὸ . . . εἰ δειχθεῖ πάντα ὅσα ²⁴
ἀν . . . οὐσίαν καὶ ἀπ . . . ρ . .
μ . . . ²⁵ τ . . . ἀρῶ τεθνηκότι· ²⁶
Δεῦρ . . . ἄλλω· ²⁷ Ἀφένονται . .
ἐπιτάσσων ²⁸· Ἐξέλθε . . .
ποιεῖν δι' ἄλλου· [3 a] κατὰ τὸν
ἐκείνων νοῦν δείχνουσι τὸν μὲν Θεὸν Πατέρα, οὗ αἱ
νοήσεις ποιήσεις εἰσιν, μὴ δύνασθαι δι' ἑαυτοῦ τὸ
πᾶν διαπεραίνειν διχα τῆς ἐπικουρίας ἐκείνου τοῦ δι'
οὗ ἦ ἐν ᾧ ποιεῖ· τὸν δὲ γε Υἱὸν, ὡς τι ἄψυχον ἔργα-
νον· πῶς οὐ μέγα προσπύσας, καὶ τὰς χεῖρας
ὑπτίας ἀντιθεῖς ταῖς οὐτωσὶ ἀγρίαις δυσφημίαις,
ἀναχωρήσει, δεδιὼς μὴ ὑπόδικος γένηται τοῦ θείου
δ. καστηρίου, καὶ ἀκοῆς ἀπροαιρέτου χάριν;

ΚΕΦ. Θ.

Περὶ ὧν λέγουσιν αἱρετικοί· Ποτὶ ὁ Υἱὸς ἐγεννήθη,
καὶ τὸ Πνεῦμα ἐξεπορεύθη; καὶ τὰ λοιπά.

Τοσοῦτον τοῦτον καὶ οὕτω σαφῶς ἀποδείξωμεν οὐ-
σῶν καὶ τῆς Γραφῆς παραινούσης ποικίλαις καὶ ἐξ-

(32) *Qua de causa.* Lege, si magis placet, ἀνθ'
δοῦ, 1^ο ἀνθόστου.

(33) *Quodammodo.* Lege οἷον εἴπως, vel οἵονελ-
πως.

(34) *A majori.* In Græco legendum fortasse ὑπὸ
τοῦ μεζίνου καὶ ἐξηρημένον.

(35) *Veni.* Joan. xi, 43.

(36) *Dimittuntur.* Matth. ix, 2 et 5. Legο, ἀφένον-
ται, id est, dimissa sunt, sive, ut vertit Vulgatus,
dimittuntur. Segmento quoque 31 a. codex habet,
ἀφένονται. At segm. 39 a. ἀφένονται.

(37) *Exi.* Fortasse hic citabatur illud Marc. i,
25, ubi Jesus spiritui immundo ait : Ἐξέλθε ἐξ
αὐτοῦ, i. e. Exi ab ipso.

(38) *Est facere.* Respicit fortasse illud Geneseos,
Dixit... et factum est. Hieronymus in libro contra
Joannem Jerosolymitanum : Cujus velle, inquit, se-
cisse est. Clemens Alexandrinus in *Protreptico* : Sola
ejus voluntas est mundi creatio. Similique modo lo-
quuntur fere omnes sancti Patres. Quin Aristoteli
quoque : Δύναται γὰρ ἴσον τῷ ὄντι τὸ
νοεῖν, id est : Cogitare, et facere sunt idem.

(39) *Remissas manus.* In Græco, τὰς χεῖρας
ὑπτίας· quæ locutio ignaviam denotat, et æquivalet
illi, quæ in Græcis Bibliis sæpius legitur, ubi
dicuntur manus dissolutæ, sive, ut est apud Isaiam
xxxv, 3, χεῖρες ἀνεμμέναι. Respicit fortasse Didy-
mus illud Jobi xi, 15 : ὑπτιάσεις δὲ χεῖρας πρὸς
αὐτόν, quod tamen in Vulgato sic se habet : et ex-
tendisti ad eum manus tuas.

(40) *Blasphemiis.* In Græco, δυσφημίαις. Vox au-
tem δυσφημία in sacris libris, ac Græcis Patribus
sæpe blasphemiam valet, non vero simpliciter convi-
ctum, aut quid simile. Ita lib. I Machab. vii,

A sit qui gloriam ei reddat) qua de causa (32) non
omnia per semetipsum creavit, sed eum quodam-
modo (33) piguit id facere? Si vero creatis rebus
perhonorificum est a majori (34), et a . . . pro-
duci, ac, eorum quidem sententia, proprio Filio
Verbo major est Pater : iis ergo, a quibus glorifi-
catur, creationem per semetipsum factam invidit
ipse Pater. Si autem nec superbire, neque impoten-
tia is omnino expers est : quod per mediatorem
. . . quod producit, ejus, qui illud per semet
ipse producit, quam ejus, qui per alterum facit ;
majorem gloriam exserit : cum enim nondum sit,
illius nutibus paret, qui semper exsistit, et statim
perficitur, et convenientes habet mensuras, neque
ulla in re deficit . . . superbus tantum . . . sed

B jam et . . . omnia quæcunque . . . auctori-
tatem, et . . . Lazaro mortuo : Veni (35) foras
. . . alteri : Dimittuntur (36) tibi pecca-
ta . . . præcipiens : Exi (37) . . .
facere per alium : juxta eorum interpretationem
ostendit, Deum quidem Patrem, cui cogitare est fa-
cere (38), non posse universum per semetipsum per-
ficere sine illius ope, per 6 quem, aut in quo ope-
ratur : Filium vero veluti quoddam inanimatum
instrumentum esse : quomodo recedere poterit,
quin hæc magnopere contemnat, ac veluti remis-
sas manus (39) tenere desinat, nec sese tam immanibus
blasphemiis (40) opponat, neque vereatur

C

CAP. IX.

De eo, quod dicunt hæretici : Quoniam (42) Filius
genitus fuit, et Spiritus processit? et cætera.

Quum ergo tam multa sint, tamque manifesta
argumenta (43) : Scriptura vero moneat (44) ne va-

38, ubi legitur : μνησθητι τῶν δυσφημιῶν αὐ-
τῶν, recte Vulgatus interpres vertit : memento
blasphemias eorum. Quo modo transtulit etiam lib. II
Mach. xiii, 11. Sed cap. xv vers. 32, ubi legitur : τὴν
χεῖρα τοῦ δυσφήμου, Vulgatus habet : manu ne-
faria; at, si verbum verbo reddere malis, verti po-
test : blasphemii hominis manu : quod tamen eodem
recidit. Didymi nostri, apud Joannem Damascenum,
in *Parallelis*, pag. 379, similem fere habes senten-
tiam : Κίνδυνον, inquit, φέρεi πολλάκις τὸ δυσφή-
μους λόγους ἀκούειν, quæ verba sic transtulit inter-
pres : Periculum sæpe affert turpia verba audire ;
sed malim : blasphemos sermones audire.

(41) *Audiverit.* Nimirum inter actiones, quæ
olim in judicio intendebantur, erat τέρεψις ἀκοῆς,
id est, delectatio auditus. Eum morem respexit hic
fortasse theologus noster : qui si vereri videretur,
ne is a Deo puniatur, qui blasphemias imprudens
audit, quid de illis adolescentibus dicturum putamus,
qui opera sive hæreticorum, sive improborum illo-
rum hominum, qui cum se catholicos videri velint,
Christiano tamen homine indigna scribunt, pervo-
lutare non verentur?

(42) *Quandonam.* Legο, πότε.

(43) *Argumenta.* Sive, testimonia. Didymo enim
ἀποδείξεις, μαρτυρία, γραφικὴ ἀπόδειξις, πίστις,
κεφάλαιον, ἐδάφιον, χωρίον, ῥητόν, ῥήμα, λέξις, λό-
γος, περίοχη, γραφή, λόγιον, γραφίον, ac si quid
aliud est, quod mihi in præsens non succurrat, sæpe
idem

(44) *Moneat.* Hebr. xiii, 9, ubi Græca edi-
tio habet verbum περιφέρεσθαι, quod est cir-
cumferri; sed Didymus legit παραφέρεσθαι : imo
et Vulgatus interpres, cum verterit abduci.

us et peregrinis doctrinis abducamur, neque vocum inanitates (45) fugiamus : heterodoxi e Scripturis suæ ipsorum sectæ dogmata probare nescientes, et tanquam (46) ebrii sermonem habentes de unaquaque re hæc atque illac veluti jactatum et vacillantem, varia sophismata ab ipsis malo artificio composita, et diu multumque meditata obijciunt : cujusmodi sunt ista : Nonne ergo, inquirunt, omnia sunt ex Deo? Quibus respondendum est : Sed non per generationem, ut Filius : neque per processio- nem, ut Spiritus Dei : neque talia operantur, aut tam illustres obtinuerunt confirmationes. . . . de- inde aiunt : Quandonam Filius genitus est, aut Spi- ritus processit? Tunc 7 quum Pater genitus non fuit (47). Si enim et . . . . . post ipsum, et ut fas non est inquirere. . . . . enim in loco : quoniam neque. . . . . qui genuit, et qui generatus est : ita neque. . . . . tempore : cum enim Deus sit Filius et Verbum. . . . . similiter (48) et Spiritus. . . . . Quomodo au- tem, inquirunt, genitus est? At hoc, etsi scriptum sit de Filio quidem : *Ex utero* (49), ante *Luciferum genuit te*; de Spiritu sancto autem : *Spiritus a me* (50) *procedit*; et David (51) ita psallat : *Verbo Domini cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnes virtutes eo- rum* (52); et Johes dicat : *Spiritus divinus* (53) *qui fecit me, et status Omnipotentis docens me*; et Domi- nus ipse doceat : *Spiritus veritatis* (54), *qui a Patre procedit*; ac Paulus demum scribat (55), ipsum esse Spiritum Dei, sicut hominibus est ipsorum spiritus : tamen omnem mentem excedit (56). Quia

αἰς διδασκαίς μὴ παραφέρεσθαι, φεύγειν δὲ τὰς κε-
νοφωνίας· οἱ ἑτερόδοξοι συστήσαι ἀπὸ Γραφῶν τὰ
τῆς θρησκείας αὐτῶν ἀπορροῦντες, καὶ ὡς ἂν οἱ με-
θύοντες ῥῆδε κάκεισε τὸν ἐφ' ἐκάστῳ λόγον διαρι-
πτούμενον ἔχοντες, διάφορα σοφίσματα συνταγέμενα
αὐτοῖς κακοτέχνως καὶ κατὰ πολὺ μελετηθέντα προ-
βάλλουσιν, ἐν οἷς ἐστὶ ταῦτα· Τὰ σύμπαντα οὖν, φη-
σιν, οὐκ ἐστὶν ἐκ τοῦ Θεοῦ; Οἷς ἀποκριτέον· Ἄλλ'
οὐ γεννητῶς, ὡς ὁ Υἱός· οὐδ' ἐκπορευτικῶς, καθὰ 11
τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ· οὐδὲ τοιούτων ἐστὶν ἐνεργειῶν,
ἢ οὕτω περιδιδέπτων 22 ἡξιώθη συστάσεων. . . . .
εἰτα· Πότε οὖν ὁ Υἱὸς 22 ἐγεννήθη. . . . .;
Τότε, ὅτε ὁ Πατὴρ 24 οὐκ ἐγεννήθη. Εἰ γὰρ καὶ . .
. . . . . μετ' αὐτὸν, καὶ 25 ὡς ἀθέμιτον
τὸ ζητεῖν. . . . . γὰρ ἐν τόπῳ 28 ἐπειδὴ
B μήτε περὶ ορ. . . . . ἦσας καὶ ὁ 27 γεν-
νηθεὶς οὕτως οὐδ' . . . . . χρόνῳ.
Θεὸς γὰρ ὢν 28 ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος, τοῦ . . . . .
. . . . . το ἄλλα τοῦ ποιεῖν 29 ὡσαύτως καὶ τὸ
Πνεῦμα . . . . . Πῶς δὲ, φησὶν, ἐγεν-
νήθη; 30 Τοῦτο εἰ καὶ ἐγράφη περὶ μὲν τοῦ Υἱοῦ·
[3 b] Ἐκ γαστρὸς πρὸ Ἑωσφόρου ἐγέννησά σε·
περὶ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· Πνεῦμα παρ' ἐμοῦ
ἐκπορεύεται· καὶ εἰ Δαυὶδ ψάλλει· Τῷ λόγῳ Κυ-
ρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ πνεύματι
τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτῶν·
καὶ εἰ λέγει ὁ Ἰώβ· Πνεῦμα θεῶν τὸ ποιήσάν με,
προηὶ δὲ Πατοκράτορος ἡ διδάσκούσά με· καὶ
εἰ Κύριος διδάσκει· Τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας δ
παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται· καὶ εἰ Παῦλος γρά-
C φει, Πνεῦμα εἶναι αὐτὸ τοῦ Θεοῦ, ὡς ἀνθρώποις τὸ

idem valent; significant scilicet Scripturæ locum, testimonium, auctoritatem, capitulum, etc. Quod spec-
tat ad vocem ἀνδρείς, eam sæpe hoc sensu usur-
patam invenies infra, ut ex. gr. segm. 54 b. At de-
monstrationem quoque significare hic potest.

(45) *Inanitates*. Ex prima ad Tim. vi, 20:

(46) *Tanquam*. Pro ὡς ἂν οἱ, malim legere ὡς
ἂν εἰ, seu ὡσαύτῃ. Pro διαρπτούμενον, lego διαρ-
πιπτούμενον. Similem porro Didymus sententiam
habet apud Joannem Damascenum in *Parallelis*, pag.
727 : Αἱ οὐκ ἀληθεῖς δοῦναι, inquit, διὰ μυρίων ψευ-
δολογιῶν βαδίζουσιν, πλὴν καὶ τὴν αὐτὴν τῆς ἐαυτῶν
καταχρήσεως οὐκ ἔχουσι διήγησιν· quæ sic verto :
*Falsæ opiniones, cum per sexcenta vagantur falsarum
ratiocinationum commenta, unam eandemque doctri-
næ suæ enarrationem non habent.*

(47) *Genitus non fuit*. Præclara responsio! quam
Didymus ex Gregorio Nazianzeno, paucis ante illius
obitum annis defuncto, desumpsisse existimo : is
enim oratione 35, qua Eunomianos refellit, simili
plane ratione ait : Πότε ὁ Υἱὸς γεγέννηται; Ὅτε
ὁ Πατὴρ οὐ γεγέννηται, id est : *Quandonam Filius ge-
nitus est? Cum Pater genitus non est.*

(48) *Similiter*. In codice, ὡς αὐτως, divisim.
Scribe, si placet, conjunctim, ὡσαύτως : ita enim
vulgo nunc scribunt. Ego tamen scripturam codicis
retinui, tum quia ita semper scribit libarius, id
quod in multis etiam aliis mss. codicibus observare
me memini, tum quia aliquando saltem a veteribus
ita scriptum fuisse constat, ut in illo Musæi versu
apud Clementem Alexandrinum in sexto *Stromatum* :
Ὅς δ' αὐτως καὶ φύλλα ζῶντι ζῆλωτος ἀρουρα.

(49) *Ex utero*. Psal. cix, vers. 3.

(50) *Spiritus a me*. Respiciat Isa. lvii, 46, ubi le-
gitur : Πνεῦμα γὰρ παρ' ἐμοῦ ἐξελεύσεται, id est,
Spiritus enim a me exibit : quo modo locum hunc

citat infra ipse Didymus lib. ii, cap. 2, segm. 52 a.
Vulgatus vero interpres habet : *quia Spiritus a fa-
cie mea egrediatur.*

(51) *David*. Davidis nomen ne semel quidem in
toto codice integrum scribitur, sed compendiarie
semper ratione, nempe Δαδ. At cum segm. 22 b.
scribat libarius Δαυϊκόν cum υ, non cum β, ego
ubique scripsi, Δαυδ. Recte tamen scribitur etiam
Δαβιδ, cum Hebraicam litteram tau Græci veteres
ei per υ et per β efferrent, ut apparet vel ex ipso
nomine tau, quod reddiderunt per βαν.

(52) *Virtutes eorum*. Ps. xxxii, vers. 6. Hunc
locum sæpe allegat Didymus in hoc opere, ac
semper legit : πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτῶν, id est *omnes
virtutes eorum*. Quam lectionem secutus videri potest
Nyssenus, quod in oratione catechetica, cap. 4, scrip-
serit : Εἰ δὲ, καθὼς λέγει Δαβιδ, ἐστερεώθησαν τῷ λό-
γῳ τοῦ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ, καὶ αἱ δυνάμεις αὐτῶν ἐν τῷ
Πνεύματι τοῦ Θεοῦ τὴν σύστασιν ἔσχον· ἄρα, x. τ. λ.,
id est : Si autem, ut dicit David, *Verbo Domini fir-
mati sunt cæli et eorum virtutes consistunt in Dei
Protreptico*, Theophilus in libris ad *Autolyicum*, et
alii legunt : *Omnis virtus eorum*. Et ita habent cum
Græca editio, tum Vulgata translatio.

(53) *Spiritus divinus*. Job xxxiii, 4. Sic habet
Græca etiam editio. Vulgatus habet : *Spiritus Dei
fecit me, et Spiritum Omnipotentis vivificavit me.*

(54) *Spiritus veritatis*. Joan. xv, 26.

(55) *Paulus scribat*. I ad Cor. ii, 11. Sensus, non
verba hic citat.

(56) *Excedit*. Locutio Biblica ex Epist. ad Phil.
iv, 7. Verum etiam posset : *tamen sic omnia mentem
excedunt*. Cum enim manca sit oratio, sensus non
est omnino certus.

αὐτῶν· ὁμῶς οὕτω πάντα νοῦν ὑπερβαίνει· ὅτι ὁ αὐτοῦ ἀπόστολος Κορινθίοις γράφει· Τῷ δὲ Θεῷ χάρις, τῷ πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς ἐν τῷ Χριστῷ, καὶ τὴν ὁσμὴν τῆς γνώσεως φανερώσῃ δι' ἡμῶν· ὥς μὴ πάσης τῆς γνώσεως ἡμᾶς, διὰ τὸ ἀχώρητον, ἀλλ' ὅλον τινος ἰσάλατος ἢ αὐρας ὥσπερ μετασχόντας. Καὶ πάλιν· Βλέπομεν δὲ δι' ἐσώπετρον καὶ ἐν αἰνίγματι τὰ περὶ αὐτοῦ. Καὶ μάλα εἰκότως· Δόξα γὰρ Κυρίου κρύπτει λόγον κατὰ τὸ θεῖον ῥητὸν, ὑπερκειμένη ἀφράστῳ καὶ ἀπείρῳ λόγῳ πάσης αἰσθήσεως γενητῆς· οὐ διὰ τὸ ἀβάστακτον μόνον, ἀλλ' ὅτι τὸ προαῖνιον καὶ πρὸ πάσης κτίσεως, εἰ μὴ ὑπὸ Γραφῶν δεδήλωτο, ἢ τῇ κτίσει ἤγνω... καὶ πάλιν τοῖς αὐτοῖς τὸ δεύτερον⁵⁷ εἰς τοῦτο παγκalos... εἰ· Ἡμεῖς δὲ οὐκ εἰς τὰ ἄμετρα⁵⁸ καυχησόμεθα· [ἀλλὰ κατὰ] τὸ μέτρον τοῦ κανόνος, ὃ ἐμέρισεν ἡμῖν ὁ Θεός [μέτρον, ἐφικέσθαι ἀκρι καὶ ὁμῶν]. Καὶ ἐν τῇ πρώτῃ δὲ Ἐπιστολῇ φησιν· Εἰ τις δοκεῖ εἰδέναι, οὕτω ἔγνωκεν καθὼς⁵⁹ δεῖ γινώσκειν... τ... ἀφορὰ τῆς γεννήσεως⁶⁰ καὶ τῆς ἐκπορεύσεως... ὡς ὁ τρόπος ἀγνωστος, οὕτω [4. a.] καὶ ἡ διαφορὰ· εἴγε δὴ ἄρα ἐξὸν αὐτὸν τούτου ἀκούειν, ἢ λαλεῖν. Τὸ γὰρ αἰτίας τῶν ὑπὲρ πᾶσαν αἰτίαν καὶ νόησιν ἀποδιδόναι, τολημὸν· τὸ δὲ θαυμάζειν τὸ θεῖον, καὶ φόβον εἶναι τὴν περὶ αὐτοῦ ἔννοιαν φοβεράν νομίζειν, ἀσφαλές. Θέλω οὖν, φησὶν, ἐγέννησεν ὁ Θεός, ἢ μὴ θέλων; Ἀλλ' ἡμᾶς χρὴ προειπεῖν τὸν σκοπὸν αὐτῶν, καὶ οὕτως ἀποκρίνασθαι. Ὁ οὖν σκοπός ἐστιν, ἵνα πρὸς ἀκρατοῦς ἀπὸ ἐκατέρας λέξεως τὴν ἀντίθεσιν ποιῶνται. Ἦντι γὰρ δράζονται τοῦ, Μὴ θέλων ἐγέννησεν (οὐδὲ δὲ αὐτοῖς τοῦτο ἀποκρίνεται), λέγουσιν· Οὐκ οὖν, ὃ μὴ θέλει ὁ Θεός, ὑπομένει γεννήσας τὸν Υἱόν, φύσεως ἀνάγκης εἰς τοῦτο ἄκοντα αὐτὸν περιαχούσης· ἦν τε δοθῇ αὐτοῖς τὸ, θέλων ἐγέννησεν, ἐπάγουσιν· Ἀρα γε ἡ γέννησις τοῦ Υἱοῦ ἐξήπται τῆς πατρικῆς θελήσεως, δημοιουκῶς ὑπαρξὶν αὐτῷ παρεχούσης. Ἡ δὲ ἀπόκρισις αὕτη εὐνουστάτη τυγχάνει. Τῆς θελήσεως γὰρ καὶ τῆς ἀνεθέλησας καὶ πάσης ἐννοίας προτερεῖται ὃ τε γεννήσας, Θεός καὶ Πατὴρ, τὸ τε ἀπαύγασμα

(57) *Deo autem*. II ad Cor. II, 14, ubi Græca editio, quam Vulgatus int. sequitur habet: τῆς γνώσεως αὐτοῦ φανεροῦντι.

(58) *Aut auræ*. Respicit vocem, ὁσμῇ, a Paulo adhibitam: αἶρα enim hic idem significat atque ὁσμῇ, id est, odorem, auram, sive effluvium odoriferum.

(59) *Videmus autem*. Ex I ad Cor. XIII, 12, ubi Græca editio habet: Βλέπομεν γὰρ ἀκρι δι' ἐσώπετρον ἐν αἰνίγματι. Didymus vero explicationis causa addit: τὰ περὶ αὐτοῦ, id est, quæ de ipso cognita habemus.

(60) *Gloria Domini*. Proverb. XXV, 2, ubi pro Κυρίου, legitur, Θεοῦ, id est *Dei*.

(61) *Scribens*. II Cor. X, 13. Quæ uncis inclusa sunt in Græco, supplervi ex Græca Bibliorum editione.

(62) *Si quis sibi*. I ad Corinth. VIII, 2, ubi Græca editio pro, οὕτω ἔγνωκεν, habet: οὐδὲν ἔγνωκε. Sed vocem, οὐδὲν, non modo Didymus, verum etiam Vulgatus interpret videtur non legisse.

idem apostolus Corinthiis scribit: *Deo autem* (57) *gratias, qui semper triumphat nos in Christo, et odorem cognitionis manifestavit per nos: quod scilicet non omnis cognitionis, quia eam capere non possumus, participes facti simus, sed veluti cujusdam simulacri, aut auræ* (58). Et rursus: *Videmus* (59) *per speculum, et in enigmate* quæ de ipso novimus. Et merito quidem: nam juxta divinam sententiam *Gloria Domini* (60) *celat verbum*, et ineffabili, atque infinita ratione omnem creatum sensum excedit: non modo quia ferri non potest, sed etiam quia quod est ante sæcula et ante omnem creaturam, nisi a Scripturis manifestatum fuisset, a creatura ignoraretur. Et rursus iisdem Corinthiis secundo scribens (61), ad hoc pulcherrime.... *Nos autem non in immensum gloriabimur, sed secundum mensuram regulæ, qua pariter est nobis Deus, mensuram peringendi usque ad vos*. In prima vero Epistola ait: *Si quis sibi* (62) *videtur scire aliquid, nondum cognovit quemadmodum oporteat eum scire*. Frustra vero queritur (63) *discrimen generationis, et processionis, ejus sicut modus est ignotus, sic et differentia, nam eorum causas reddere, quæ omnem causam, et intelligentiam superant, audacis est: divinitatem vero admirari, et timorem Dei in eo positum esse existimare, ut cum timore de ipso cogitemus, tutum est*. Nunquid ergo (64), inquirunt, volens genuit Deus, an nolens? Sed nos prius, quinam sit illorum scopus, dicere oportet, tum respondere. Eorum ergo scopus est, ut contra simplices (65) homines ex utralibet responsione objectionem ducant. Nam si respondeas (66): *Nolens genuit* (nemo autem ipsis sic respondet); dicunt: Ergo quod non vult Deus, patitur Filium generans, naturali necessitate ipsum invitum ad hoc cogente. Sin vero ipsis reposueris: *Volens genuit; inferunt: Ergo Filii generatio ex Patris voluntate pendet, quæ existentiam ipsi per creationem dat*. Maxime autem liberalis est ista responsio: nam voluntatem, et noluntatem, et omnem cogitationem an-

(63) *Frustra vero queritur*. Tria hæc vocabula addidi ex conjectura, ne hiulca esset translatio, ut codex, hoc in loco.

(64) *Nunquid ergo*. Affinia Catholicis objicit Eunomius in fragmento Disputationis, quod exstat tomo primo *Antiq. Lect.* Canisii: ibi enim legitur: *Genuitne, annon? Aiunt, Genuit. Ex substantiane, an ex voluntate?* etc. Verum hoc Arianorum, Eunomianorumque argumentum solvit, ut Nyssenum, ac Nazianzenum, aliosque vetustos Patres taceam, S. Augustinus quoque in libro *contra sermonem Arianorum*, num. 2.

(65) *Simplices*. Codex habet, ἀκέρτους. Lego, ἀκράτους. Veteres enim librarios ob solum similitudinem sæpe ac in e mutasse, et vice versa, neminem latet, qui Græcos calamo exaratos codices inspexit.

(66) *Si respondeas*. Pro δράζονται, lege δράζονται. Et paulo post pro οὐκ οὖν, lege, si magis placeat, conjunctim οὐκ οὖν. Ego codicis scripturam mutandam non putavi.

tacedit cum Deus et Pater qui generavit, tum 9 splendor (67) gloriæ illius, Filius : nihilque medium inter hunc, et illum, ex quo est, cogitari potest. Similiter vero et imago Dei (68) se habet. Est autem præterea Filius (69) prima existentia, quæ velle aut nolle non incipit, nec desinit. Generavit ergo in natura, quæ consilio et mente superior est. Sed insuper (70) ista, quam proponunt, quæstio absurditate plena est : præcedit enim voluntatem quidem passio desiderii, hoc autem quod est nolle quidem, sed tamen facere, præcedit necessitas et violentia, ac simul ante hanc volitio intelligitur, et ante volitionem cognitio hypostaseos Patris, quæ tamen omnino, et absolute sibi consubstantem habet splendorem. Præterea si omnia per Filium ex voluntate Patris facta esse credunt, non præexistit voluntas : fieri enim nullo modo potest, ut opifex non subsistat, et postea putetur aliquid per ipsum creatum esse. Verum hoc quoque (71) inscientiæ plenum est. Si enim ait ipse *Ego sum* (72), *et mutatus non fui*, quomodo immutabilis natura mutationi subjici potest secundum hypostases, non manendo in identitate personarum, sed veluti motum ac transmutationem subeundo? Insuper et hoc (73) addo : Si verum est, ut verum sane est, illud : *Quæcunque 10 facit* (74) *Pater, hæc etiam Filius similiter facit*; faciet etiam Filius alium Filium, ut omnia faciat, quæ facit Pater. Cum ergo

A τῆς δόξης αὐτοῦ ὁ Υἱός· καὶ οὐδὲν τούτου μέσον καὶ ἐκεῖνου ἐξ οὗ ἐστὶν ἐπινηθηθῆναι δύναται. Ὁμοίως δὲ καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ. Ἔστιν δὲ πάλιν ὁ Υἱὸς οὐκ ἀρχομένη οὐδὲ παυομένη πρώτη ὑπαρξίς τῆς θελήσεως, ἢ μὴ θελήσεως. Ἐγέννησεν οὖν ἐν τῇ ὑπὲρ βουλὴν καὶ νοῦν φύσει. Ἀλλὰ καὶ ἥδε ἡ πρότασις αὐτῶν, ἀτοπίας ἀνάμεστος. Ἡγεῖται γὰρ τοῦ μὲν θέλειν, πάθος ἐπιθυμίας· τοῦ δὲ μὴ θέλειν μὲν, ποιεῖν δὲ, ἡ ἐξ ἀνάγκης βία μετὰ τοῦ προεπινοεῖσθαι τὴν βούλησιν· καὶ πρὸ ἐκεῖνης τὴν [4 b] νόησιν τῆς τοῦ Πατρὸς ὑποστάσεως τῆς πάντη τε καὶ πάντως ἐχούσης συνυφεστὸς τὸ ἀπαύγασμα. Πρὸς τούτῳ εἰ πιστεύουσι τὰ πάντα ἐκ τῆς βουλήσεως τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ γεγονέναι, οὐ προὑπάρχει ἡ βούλησις. Ἀμύχανον γὰρ καὶ ἀδύνατον, μὴ τὸν δημιουργὸν ὑφεστάναι, καὶ μετέπειτα δεδόχθαι τὸ δι' αὐτοῦ δημιουργῆσαι. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἀσυνεσίας μέστων. Εἰ γὰρ αὐτὸς φησιν· Ἐγὼ εἰμι, καὶ οὐκ ἡλωμαι· πῶς ἡ ἀναλλοίωτος φύσις ἀλλοίωσιν ὑποσταίνει, κατὰ τὰς ὑποστάσεις μὴ ἐν ταυτοῦτητι τῶν προσώπων ἐστῶσα, ἀλλὰ κινουμένη καὶ μεταπίπτουσα; Ἐνὶ καὶ τοῦτο· Εἰ ἀληθὲς, ὥσπερ οὖν ἀληθὲς, τὸ, Ἄπερ ἄν ὁ Πατὴρ ποιῇ, ταῦτα καὶ ὁ Υἱὸς ὁμοίως ποιῇ· ποιήσει καὶ ὁ Υἱὸς ἄλλον Υἱόν. ἵνα πάντα ὁμοίως τῷ Πατρὶ ποιῇ· εἰ δὲ οὐκ ἐποιήσει οὐδὲ ποιῇ, οὐκ ἐστὶν κτίσμα, οὐδ' ἡγεῖται αὐτοῦ πατρικῆς βουλήσις. Εἴπομαι καὶ ἕτερον· Εἰ λέγει ὁ Σωτὴρ· Θέλημα τοῦ πέμψαντός με, ἵνα

(67) Splendor. Ex Epist. ad Hebr. 1, 3.

(68) Imago Dei. Respicit ea Pauli de Christo verba, quæ exstant in Epistola ad Coloss. 1, 15 : Ὃς ἐστὶν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, id est, Qui est imago Dei invisibilis. Nimirum Filius, ut scite animadvertit Crigenes libro vi contra Celsum, est εἰκὼν τοῦ Θεοῦ, id est imago Dei, nos vero κατ' εἰκόνα Θεοῦ, id est ad imaginem Dei. Argumentum porro, quod vix duobus verbis attingit Didymus hoc in loco, aliquanto latius ante illum diluxerat Alexander Alexandrinus in prima Encyclica epistola, quam contra Arium scripsit. Et merito quidem. Ex eo enim quod Filius imago Patris perfecta sit, recte colligitur, cum æternum esse, sicut æternus est Pater. Neque enim Patris imago est, ex nihilo facta, sed ab illo genita, ut testantur sacræ Litteræ : quapropter, ut optime ait in libro contra sermonem Arianorum Augustinus, nihil minus habet, quam ille cuius imago est. Vide inferius segm. 17 b.

(69) Filius. Legendum forsitan, ὁ Πατὴρ, id est Pater.

(70) Sed insuper. Librarius scripsit : Ἡ δὲ πρότασις. Sed in membrana margine emendatum est : Ἀλλὰ καὶ ἥδε ἡ πρότασις.

(71) Verum hoc quoque. Hæc verba : Ἀλλὰ καὶ τοῦτο, et reliqua usque ad καὶ μεταπίπτουσα, in codicis Passioneani margine addita sunt. Fieri potest ut Didymi non sint : ego vero ea in textum inserui, quod Didymi esse existimarim.

(72) Ego sum. Malach. III, 6, ubi legitur : Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ὁμῶν, οὐκ ἡλωμαι, id est, Ego Dominus Deus vester, non sum mutatus. Nonnulli vero mss. codd. habent : καὶ οὐκ ἡλωμαι. Alexander Alexandrinus in secunda contra Arium Encyclica epistola, quam Didymus memoriter edidicisse crediderim (memoria enim erat incredibili), similem Arianis rationem objecit, et Malachiæ locum hunc iisdem verbis citat, quibus Didymus.

(73) Insuper et hoc. Brevibus hujusmodi trans-

C itionibus, qualis est hæc, ἔτι καὶ τοῦτο, et ea quæ mox occurret, εἴπομαι καὶ ἕτερον, utitur Didymus initio quoque libri contra Manichæos.

(74) Quæcunque facit. Joann. v, 19, ubi legitur : Ἄ γὰρ ἂν ἐκεῖνος ποιῇ, id est, Quæcunque enim ille fecerit. Nimirum eum vox, ille, Patrem designet, idcirco Didymus explicationis causa voci, ille, substituit vocem, Pater. Eodem modo quo Didymus hoc in loco, ea verba citat Augustinus in libro contra sermonem Arianorum, cap. 15, et alii etiam Patres. Didymus vero in libro De Spiritu sancto, pag. 145, ut est in Bibliis, ita citat : Scriptum est autem (inquit) : Quæ enim ille facit, haud dubiam quin Pater, hæc eadem Filius similiter facit. Nempe illud vetustis Patribus in more positum est, ut modo quidem Scripturæ verba, modo autem sensum duntaxat allegent. Quod spectat ad alios Patres, rem hanc exemplis illustrare supervacaneum puto : satis enim est, ut quis vel pauca Clementis Alexandrini, verri gratia, aut Justinii folia percurrat, et rem ita se habere comperiet. Quod vero attinet ad Didymum nostrum, non pauca ejusdem rei nobis exempla is præbet in libro De Spiritu sancto, in libro adversus Manichæos, in Enarrationibus, et passim in hoc opere. Quin illud quoque animadverti, Didymum, cum verba ipsa, non sensum tantum citare voluerit, addere passim has formulas, κατὰ λέξιν, ἐπὶ λέξεως, αὐτολεξεῖ, αὐτῇ λέξει, λέξεσιν αὐταῖς, αὐτοῖς ῥήμασι, ῥητῶς, αὐταῖς συλλαβαῖς, aut alias affines : id est, ad verbum, iisdem verbis, expresse, iisdem syllabis, etc. Queni morem secutum fere video Clementem quoque Alexandrinum, Gregorium Nyssenum, ac nonnullos alios. Adeo ut nisi aliqua ex hujusmodi formulis addatur, certo non constet, utrum verba ipsa, an sententia solum allegetur Hæc semel adnotasse sufficiat, ne quisquam hujusmodi varietates, quæ sæpius in posterum occurrunt, miretur.

πῶς ὁ θεωρῶν τὸν Υἱὸν καὶ πιστεύων εἰς αὐτόν, ἔχη ζωὴν αἰώνιον· οὐκ ἐκ θελήματος ὁ Υἱός, ἀλλ' ὁ θεωρῶν αὐτόν. Τὸ γὰρ θέλημα, μετὰ τὸν Υἱὸν κἀνταῦθα εὐρίσκεται. Ἀπεύσαιτο δ' ἂν καθ' ὅλου τις ἕαττον αὐτῶν καὶ τούτῳ τὸν λόγον οὐκ ἐκ μόνων τῶν προλεχθέντων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπαχθησμένων πρὸς ἡμῶν· τοῦτ' ἐστίν, εἴγε παραπλήσιον ἀντέρηται αὐτούς· Πότερόν ποτε ὁ Πατὴρ θελήσας ὑπάρχει, ἢ οὐ; Τὰ ἴσα γὰρ ὧν ἐμελέτησαν ἀπαντήσαι αὐτοῖς· πρὸς μὲν τὸ, Οὐ θελήσας, ὅτι παρὰ σκοπὸν αὐτῷ συνέβη τὸ φρεσταναι, φύσεως ἀνάγκης εἰς τοῦτο αὐτὸν ἀκοντα περιτρεπούσης· πρὸς δὲ τὸ δεύτερον, ὅτι πρὸ τῆς θελήσεως οὐκ ἦν. Ἀναχθῆσεται γὰρ ἡ ὑπαρξίς αὐτοῦ εἰς τὴν βούλησιν αὐτοῦ· δημιουργικῶς αὐτόν, κατὰ τὰς βαττολογίας αὐτῶν, εἰς ὑπόστασιν περιελαυνούσης. Ὁμοίως καὶ ἄλλο, λέξει μόνον διαφέρον τοῦ πρὸ αὐτοῦ· Θελητῶς [5 a] ὁ Θεὸς ἀθάνατός ἐστιν καὶ ἀγαθός, ἢ ἀνευθελητῶς; Ἐπανεχθῆσεται γὰρ τὰ αὐτά. Κάλιον δὲ τις ποιήσει, εἰ συντόμως ἀποκρίνηται αὐτοῖς μηδὲν ἐπισυμβαίνειν τῷ παντελεῖψ Θεῷ, μηδὲ τι ἀπολιμπάνειν αὐτόν· καὶ ὥσπερ οὐ προηγείται τῆς πατρικῆς ὑπάρξεως καὶ ἀθανασίας καὶ ἀγαθότητος θέλημα, οὕτως οὐδὲ τῆς γεννήσεως· καὶ ἀπαῖδει πάντα ὑπόστα τοιαύτα τῆς περὶ τοῦ Θεοῦ ἐνθυμήσεως. Περὶ δὲ τῶν κτιστῶν, τὸν Δαυὶδ ᾄδειν ἐν ριγ' ψαλμῷ· Ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἐν τῇ γῇ πάντα ὅσα ἠθέλησεν, ἐποίησεν· καὶ, Πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας· τοῦτ' ἐστίν ἐν τῷ Υἱῷ, οὐχὶ δὲ ἐν θελήματι. Καὶ ἐν οἱ ψαλμῷ· Ἐκράτησας τῆς χειρὸς τῆς δεξιᾶς μου, ἐν τῇ βουλῇ σου ὡδήγησάς με, καὶ μετὰ δόξης προσελάβου με· καὶ ἐν κθ'· Ὅτι ὄργη ἐν τῷ θυμῷ αὐτοῦ, καὶ ζωὴ ἐν τῷ θελήματι αὐτοῦ· καὶ ἐν κε'· Ἐν τῷ θελήματι σου παρῄσχον τῷ κἀλλει μου δόξαμιν· καὶ ἐν ιζ'· Ρύσεται με, ὅτι ἠθέλησέν με. Καὶ γὰρ ὅν τρόπον ὑπάρχων ὁ Πατὴρ ἀθάνατός τε καὶ ἀγαθός, βούλεται εἶναι ταῦτα, καὶ βουλούμενός ἐστιν ταῦτα, οὐκ αἰτίαν, ἐν' οὕτω φράσω, τὴν βούλησιν

(75) *Voluntas ejus.* Joan. vi, 40.

(76) *Reficiat.* Didymus Attice, ἀπεύσαιτο. Usitatior autem hujusmodi Atticismos aliquando in hoc opere invenies, cujusmodi ille est, qui in hac ipsa linea mox occurrit in voce τούτῳ. In libro quoque contra Manichæos, licet brevi et imperfecto, tres aut quatuor animadverti, ut ἡδύνατο, οἰσεσθαι, etc. Quod si Græcum libri De Spiritu sancto exemplar legere liceret, non dubito quin aliquos in eo etiam reperiremus.

(77) *An non.* Codex, ἡ οὐ· quam formulam in secundo Hippocratis aphorismo habes ita scriptam: nisi quod Passionieianus codex dietiunculam, ἡ, habet de more; sine accentu. Porro has responsiones, quas theologus noster Eunuimio argumento adhibet, alius etiam theologus eidem adhibuerat, nempe Gregorius cognomento Theologus, seu Nazianzenus, in xxxv oratione.

(78) *Ad subsistentiam traxerit.* Vox περιελαυνούσης referenda est ad vocem θελήσεως. Nisi quis malit vocabulum aliquod hic omissum fuisse a librario; ut legendum sit: δημιουργικῶς αὐτόν τῆς βουλῆς· εἰς ὑπόστασιν περιελαυνούσης. Quia conjicere etiam licet, casu aliquo factum esse, ut verba transponerentur: quod in veteribus membranarum non raro contingere norunt, qui mss. codices pervolu-

neque fecerit, nec faciat, non est creatura, nec eum præcedit paterna voluntas, seu volitio. Aliud quoque dixerim: Si ait Salvator: *Voluntas ejus* (75) *qui misit me, ut omnis qui videt Filium, et credit in eum, habeat vitam æternam;* non est ex voluntate Filius, sed qui ipsum videt: nam voluntas hic quoque post Filium invenitur. Citius vero hanc etiam illorum argumentationem omnino quis rejiciat (76) non ex iis modo, quæ antea dicta sunt, sed et ex his, quæ a nobis adducuntur: si nempe simili eos vicissim urgeat interrogatione: Pater existitne volens, annon (77)? Nam eo modo, quo ipsi respondebunt, et nos ipsis occurreremus. Si dixerint: Nolens, respondebimus, præter intentionem ei contigisse ut subsisteret, ad hoc eum naturali necessitate invitum adigente. Si vero dixerint: Volens; ita eos urgebimus: Ergo ante voluntatem non existebat: nam in ejus volitionem, quæ per creationem ipsum, juxta eorum ineptias, ad subsistentiam traxerit (78), reducetur ipsius existentia. Alia itidem eos interrogatione urgere possumus, quæ vocibus duntaxat a superiore differt: Nunquid voluntarie Deus immortalis est, et bonus, an involuntarie? Nam eadem absurda inferri queunt. Sed melius quis egerit, si compendiarie ipsis respondeat, Deo summe perfecto nihil accidere, nihilque excidere: et sicut Patris existentiam, et immortalitatem, et bonitatem non præcedit voluntas, sic ne generationem quidem (quæcumque vero his similia sunt, omnia a recta, qua de Deo cogitare debemus, ratione aliena sunt): de creatis autem rebus sic Davidem canere in cxiii 11 psalmo: *Deus noster* (79) *in cælo, et in terra omnia quæcumque voluit, fecit.* Et: *Omnia* (80) *in sapientia fecisti, id est in Filio;* non in voluntate. Et in lxxii psalmo: *Tenuisti* (81) *manum dexteram meam, in voluntate tua deduxisti me, et cum gloria suscepisti me.* Et in cxix: *Quoniam ira* (82) *in indignatione ejus, et vita in voluntate ejus.* Et in eodem (83): *Domine, in voluntate*

tarunt. Si autem ita foret, legendum esset: Πρὸ τῆς θελήσεως οὐκ ἦν δημιουργικῶς αὐτόν, κατὰ τὰς βαττολογίας αὐτῶν, εἰς ὑπόστασιν περιελαυνούσης· ἀναχθῆσεται γὰρ ἡ ὑπαρξίς αὐτοῦ εἰς τὴν βούλησιν αὐτοῦ· ὁμοίως, x. τ. λ. Alique ita mollius fuit oratio. Utcunque sit, ego nihil in textu mutare volui.

(79) *Deus noster.* Infra quoque, segmento 13 b, ex psalmo cxiii, ita hunc locum citat Didymus. Quinetiam vetustus auctor operis, quod inscribitur, *Expositio rectæ confessionis*, num. 6, apud Justinum, pag. 424 ed. Parisiensis, simili modo illum recitat. At voces, καὶ ἐν τῇ γῇ, id est, *et in terra*, videntur huc irrepsisse ex psal. cxxxiv, vers. 6, ubi legitur: Πάντα ὅσα ἠθέλησεν ὁ Κύριος, ἐποίησεν ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῇ, id est: *Omnia quæcumque voluit Dominus, fecit in cælo, et in terra.*

(80) *Omnia.* Psal. ciii, vers. 24.

(81) *Tenuisti.* Psal. lxxii, vers. 23, ubi Græca editio habet: Καὶ ἐν τῇ βουλῇ σου, id est, *Et in voluntate tua.* Sed voculam, καί, nonnulli codices omittunt, ut Didymus.

(82) *Quoniam ira.* Psal. cxix, vers. 6.

(83) *Et in eodem: Domine.* Codex habet: Καὶ ἐν κε'· Ἐν τῷ θελήματι. At mendose: hæc enim exstant non in xxv, psalmo, sed in cxix, vers. 8.

κνυσι κτίσμα τὸν Υἱόν. Καὶ μὴ πρὸς τὴν ἐνανθρωπήσιν αὐτοῦ ὄλον νένευκε τὸ νόημα. Ἐπειδὴ γὰρ λέγοντι αὐτῷ, Υἱὸς Θεοῦ εἰμι, ἀντεφθέγγοντο, *Βλασφημίαις*, ἐπεφρίσαστο αὐτῷ ὁ Πατὴρ, ὅτι οὗτος μόνος ἐστὶν Υἱὸς μου γνήσιος. Τὸ γὰρ οὗτος, καὶ τὸ ἀγαπητός, καὶ τὸ μετὰ ἁρθροῦ ὠνομάσθαι Υἱὸς, τοῦτο δηλοῖ. Ἐν τούτῳ, φησὶν, εὐδόκησα διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως αὐτοῦ τὴν σωτηρίαν ὑμῖν πορισθῆναι. Κἀν περὶ τῆς θεότητος δὲ ἐκλάβη τις τὸ εὐδόκησα, τὸ σφισμα αὐτῶν ἀκυροῦται. Ἐπειπερ οὐ πᾶσα λέξις ῥηθεῖσα παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ μάλιστα περὶ τοῦ Θεοῦ Λόγου, κοσμικοῦ ἔθους ἀποτελεῖ νόημα. Ἐπειτα εἰ ἐπὶ τῷ ῥῥῳ ὄντι Υἱῷ ἔλεγεν, Ἐν ᾧ εὐδόκησα, οὐκ αἰτία ἡ εὐδοκία τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ εὐρίσκεται. Ὅστε δὲ σαφέστερον τὸ ὑπὸ τῆς τοιαύτης λέξεως δηλούμενον γενέσθαι, μάρτυρι χρησάμεθα τῷ ψάλλοντι ἐν ρυθμῷ ψαλμῷ. Ὅτι εὐδοκεῖ Κύριος ἐν τῷ λαῷ αὐτοῦ. Οὐ γέγονεν δὲ ἡ εὐδοκία πρὸ τοῦ λαοῦ, ἀλλὰ μετ' αὐτόν. Τότε γὰρ εὐδοκεῖ ἐν αὐτῷ, καὶ εἰρήνην καὶ χάριν ἐπεμπευ, ὅτε ὁρθῶς αὐτῷ ἐλάτρευεν. ὅτε δὲ μὴ ὁρθῶς, τούναντίον ἡ νῦν προφητεία. Ὅτ' ἂν ἀποκτείνῃ αὐτόν, τότε ἐξεῖλκον αὐτόν. καὶ ἐν μὲν ψαλμῷ. Ὁ βραχίον αὐτῶν οὐκ ἔσωσεν αὐτούς, ἀλλ' ἡ δεξιὰ σου, καὶ ὁ βραχίον σου, καὶ ὁ φωτισμὸς τοῦ προσώπου σου, ὅτι εὐδόκησας ἐν αὐτοῖς. δεξιὰν καὶ

A *Hic est* (87) ὁ Υἱὸς μου (id est, *Filius meus*) dilectus, in quo complacui, devenerunt (88), non recto illud sensu, sed pravo interpretantis: alioquin firmam in hoc ipso recte fidei anchoram habuissent. At illi e contrario aiunt, vocibus hisce, *In quo complacui*, ostendi, Filium esse creaturam. Atqui ejus incarnationem totius sententiæ significatio respicit. Etenim, quoniam dicenti ipsi, *Filius Dei sum* (89), contra reposuerunt, *Blasphemias*; ejus dicta hoc suffragio confirmavit Pater: *Hic solus est Filius meus genuinus*. Nam vox, *hic*, et vox, *dilectus*, et *Filii* denominatio cum articulo (90) **13** (ait enim, ὁ Υἱός, id est, ille Filius) hoc significat. Nempe, *In hoc*, inquit, complacui, per ejus incarnationem salutem vobis comparari. Quamvis vero de divinitate interpretetur quis verbum εὐδόκησα, id est, *complacui*, eorum tamen sophisma inane redditur: nec enim quælibet vox a Deo, et præsertim de Deo Verbo dicta, eo sensu accipienda est, quem mundana fert consuetudo. Deinde si de Filio jam existente dixit: *In quo complacui*; non est existentie Filii causa complacentia. Quo autem manifestum magis id fiat quod hac dictione (91) significatur, teste utamur Psalte, qui in psalmo cxxix ait: *Quoniam* (92) εὐδοξεῖ (id est *beneplacitum est*), *Domino in populo suo*. Non exstitit autem beneplacitum, seu compla-

sensum satis attigisse non videtur interpres, cum veriterit: *Intelligent isti dicere se, quæ cum consequentia capitis pugnant. . . . ait enim Salvator in alio capite.* Nam vox κεφάλαιον utrobique non caput denotat, sed capitulum, aut versiculum.

(87) *Hic est*. Duobus in locis hæc refert Mattheus, cap. iii, vers. 17, et cap. xvii, vers. 5. Bis nempe ex cælo audita est ea vox. In baptismo primum, deinde in transfiguratione. At Didymus primum locum profecto non respicit, ut constabit ex his quæ mox sequuntur: reliquum est ergo ut spectet alterum.

(88) *Devenerunt*. Nempe hæretici, contra quos scribit. Ex hoc porro, aliisque hujusmodi locis non immerito quis colligat, certum quoddam ac peculiare opus a Didymo hic spectari, ut alibi quoque aliquod aliud, quamvis illa, eorumque auctores minime nominet; hoc enim in loco, item ut in aliis fere semper, de adversariis, quos ex professio confutat, Arianis nempe, Eunomianis, ac Macedonianis, plurali numero ac generatim loquitur, uno tantum aut altero, nisi memoria me fallit, excepto, ubi aut Eunomium ipsum expresse nominat, aut Macedonianum quemdam hæreticum, suppresso nomine, alloquitur, ab Eunomio tamen, ut videtur, plane diversum. Cæterum si Eunomius ipse, quasi non suo, sed gregalium nomine scribens, in iis etiam, quæ supersunt, opusculis, *Credimus*, inquit pluraliter, in *Dei Filium*, et reliqua: quidni plurali numero uti possit Didymus, ibi quoque, ubi certum aliquod scriptum refellat? Sed hæc de re alias.

(89) *Filius Dei sum*. Joan. x, 36, ubi legitur: Ὑψεῖς λέγετε, ὅτι Βλασφημεῖς: ὅτι εἶπον: Υἱὸς τοῦ Θεοῦ εἰμι. id est: *Vos dicitis: Blasphemias; quia dixi: Filius Dei sum*. Cum hic porro, ut videtur, Didymus indicet, prius Judæos blasphemum Christum dixisse, quam audita de cælo fuerit ea Patris vox: *Hic est Filius meus*, etc., oportet, ut, Didymi sententia, transfiguratio contigerit postquam Christum impie exprobrassent Judæi verbo illo: *Blasphemias*. Quod an verum sit, meum non est expendere.

(90) *Cum articulo*. Didymus hic quoque agnoscimus: solet enim is non raro Græcis nominum articulis non mediocrem vim tribuere, quod articulus, ut ait ipse, in Græco sermone singularitatis significator sit. Ita in libro *De Spiritu sancto* (pag. 108 edit. Veronensis Operum Hieronymi tom. II). *Unde et cum articulo*, inquit, *ejus meministi, quasi solitarium et unum esse contendas, vobis dici non simpliciter, Πνεῦμα ἅγιον* (sive, ut est in mss. codice nostræ bibliothecæ S. Salvatoris Bononiæ, Πνεῦμα τὸ ἅγιον. neutra enim lectio improbanda), *hoc est, Spiritus sanctus, sed cum additamento articuli, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον*, hoc est, *Hic Spiritus sanctus*. Affinia sunt, quæ pag. 123, idem observat. In catena vero in *Psalmis* manu exarata, et hæc psalmi xiv verba: Σύντεψεν τὸν βραχίονα τοῦ ἁμαρτωλοῦ, id est: *Contere brachium peccatoris*, hujusmodi articulos itidem inculcat Didymus: hæc enim ibi leguntur: Διδύμου. Μετὰ ἁρθροῦ ῥηθεῖς ὁ ἁμαρτωλὸς, τὸν διάβολον δηλοῖ, id est: *Didymi. Cum articulo dictus ὁ ἁμαρτωλός*, id est, *ille peccator, diabolus significat*. Exstat vero ea catena Venetiis in membraneo codice sæculi x, in 4, Nannianæ ad sanctos Gervasium ac Protasium Bibliothecæ, qui numero 21 nunc signatus est, ac foliis constat 86. Eum mihi commodavit Joannes Nanius Venetus presbyter ac patricius, qui quanto demissius de se ipse sentit, cum maximis virtutibus exsplendescat, tanto elatius de ipso alii sentiunt.

(91) *Hac dictione*. Theodorus Mopsuestenus in quintodecimo ejus operis, quod subdole inscripterat: *Contra eos, qui affirmant homines peccare natura, non voluntate*, de ista voce hæc recte scripsit apud Leontium Byzantinum: *«Eὐδοξία vero, id est beneplacencia, est optima voluntas Dei, quam faciet in iis acquiescens, qui studuerunt se ei dicare, ἀπὸ τοῦ εὖ καὶ καλὰ δοκεῖν αὐτῷ περὶ αὐτῶν, id est ex eo dicto verbo, quod bene et bona placeant Deo de illis.»*

(92) *Quoniam*. Psalm. cxxix, vers. 4.

centia ante populum, sed post ipsum. Tunc enim in illo *complacebat*, ac pacem mittebat, et gratiam, cum recto ei cultu serviebat: cum vero non recte illum colebat, his contraria prorsus dicit Propheta, nempe: *Cum occideret* (95) *eos, quærebant eum*. Et in *xlvi* psalmo: *Brachium* (94), *eorum non salvari eos, sed dextera tua, et brachium tuum, et illuminatio vultus tui, quoniam complacuit in eis* (95): *dexteram, et brachium Dei* (96), et illuminationem vultus ejus, Filium vocans. Et in *cv* psalmo: *Memento* (97) *nostri, Domine, in beneplacito (seu complacentia) populi tui*.

14 CAP. X.

De eo quoa dicunt: Si omnino generativus (98) est inginitus Deus, non substantialiter genuit: et: Si ejus essentia mutata est in genimen, non est immutabilis essentia Dei.

Ipsorum est etiam inane hoc et absurdum sophisma, hujusmodi verbis (99) expositum: Si totus (1) generativus est inginitus Deus, non substantialiter generatus est is, qui generatus est, cum tota ejus substantia habeat hoc quod est generare, non vero generari. Sed audiant responsionem: Si tota lux est generativa, non substantialiter splendorem generat, sed ab extrinseco eum acquirit, cum tota ejus essentia habeat hoc quod est generare, non vero generari. Quod si lux non ab extrinseco splendorem accipit, sed ex tota essentia illum continue generat, ne Deus quidem Filium ab extrinseco sibi additum habuit, sed eum ex tota substantia continue genuit, utpote incorporeus: ex quo fit, ut sit vere Pater. Inferunt rursus, iis quæ Scriptura docet, contraria semper docentes: Si transformata Dei essentia genimen, id est Filium, dicitur, non est immutabilis ejus essentia, cum Filii facturam, quæ Patris propria est, operata sit mutatio. Sed ne hoc quidem quisquam ipsis concedit ut dicant: Hæc enim a Christianis aliena esse, commemorata Scripturæ locutio (2) probat, quæ cuiusvis hæretico per-

A [5° a] βραχίονα τοῦ Θεοῦ, καὶ φωτισμὸν τοῦ προσώπου αὐτοῦ, τὸν ὕδιν ἀνειπόν. Καὶ ἐν ρε ψαλμῷ· Μνήσθητι ἡμῶν, Κύριε, ἐν τῇ εὐδοκίᾳ τοῦ λαοῦ σου.

in *xlvi* psalmo: *Brachium* (94), *eorum non salvari eos, sed dextera tua, et brachium tuum, et illuminatio vultus tui, quoniam complacuit in eis* (95): *dexteram, et brachium Dei* (96), et illuminationem vultus ejus, Filium vocans. Et in *cv* psalmo: *Memento* (97) *nostri, Domine, in beneplacito (seu complacentia) populi tui*.

ΚΕΦ. I.

Περὶ τοῦ λέγειν· Εἰ ὅλως ἐστὶ γεννητικὸς ὁ ἀγεννητος Θεός, οὐκ οὐσιωδῶς ἐγέννησεν· καὶ, ὅτι Εἰ μετεβλήθη ἡ οὐσία αὐτοῦ εἰς γέννημα, οὐκ ἀμετάβλητος ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ.

B Αὐτῶν καὶ τοῦτο ἐστὶ τὸ εἰκαλὸν καὶ πλημμελὲς λέξουν· τοιαῦτα τεθέν· Εἰ ὅλος ἐστὶ γεννητικὸς ὁ ἀγεννητος Θεός, οὐκ οὐσιωδῶς ὁ γεννηθεὶς ἐγεννήθη, ὅλης ἐχούσης τῆς οὐσίας αὐτοῦ τὸ γεννᾶν, ἀλλ' οὐ τὸ γεννᾶσθαι. Ἀλλ' ἀκούετωσαν· Ὅτι περ εἰ ὅλος ἐστὶ γεννητικὸν τὸ φῶς, οὐκ οὐσιωδῶς τὸ ἀπαύγασμα γεννᾷ, ἀλλ' ἐξωθεν προσλαμβάνει, ὅλης ἐχούσης τῆς οὐσίας αὐτοῦ τὸ γεννᾶν, ἀλλ' οὐ τὸ γεννᾶσθαι· εἰ δὲ τὸ φῶς οὐ προσλαμβάνει ἐξωθεν τὸ ἀπαύγασμα, ἀλλ' ἐκ πάσης τῆς οὐσίας αὐτὸ γεννᾷ ἀδιαστάτως· οὐδ' ὁ Θεός ἐπεκτέτατο ἐξωθεν τὸν ὕδιν, ἀλλ' ἐξ ὅλης τῆς ὑποστάσεως ἐγέννησεν ἀδιαστάτως, ὥς ἀσωματος. Ὅθεν ἀληθῶς ἐστὶ Πατήρ. Ἐπάγουσι πάλιν, πανταχοῦ τὴν ἐναντίαν τάξιν τῆς Γραφῆς διώκοντες· Εἰ μετασχηματισθεῖσα ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, γέννημα λέγεται· οὐκ ὁ μεταβλήτος ἡ οὐσία αὐτοῦ, τῆς μεταβολῆς ἐργασαμένης τὴν τοῦ ὕδιν ἰδιοποίησιν. Ἀλλ' οὐδεὶς οὐδὲ τοῦτο συγχωρεῖ αὐτοῖς λέγειν· Ἀλλότρια γὰρ εἶναι ταῦτα Χριστιανῶν, ἡ μνημονευθεῖσα ἐλέγχει Γραφῇ, παντὶ αἵρετικῷ ἀντιβαίνουσα παγγαλέπω πάθει. Εἰ γὰρ μετασχηματισάμενον τὸ φῶς, ἀπαύγασμα γίνεται,

(95) *Cum occideret*. Psal. *lxxvii*, vers. 38, ubi Græca editio, pro ἀπέκτεινεν, habet ἀπέκτεινεν, quo modo legendum est.

(94) *Brachium*. Psal. *xlvi*, vers. 4 et 5.

(95) *In eis* [5° a.] Cum sexta codicis membrana ab imperito bibliopogo loco non suo posita sit, et ad finem translata, quinti segmenti numerum iterare coactus fuit, ne omnem numerorum seriem perturbarem.

(96) *Dexteram, et brachium Dei*. In libro quoque *De Spiritu sancto*, num. 20, pag. 127, similiter ait Didymus: *Filius et manus, et dextera, et brachium Patris dicitur*. Et num. 51, pag. 157: *Quæ est Dextera Dei... nisi Dominus et Salvator noster? Ipse enim est dextera Patris*, etc. Ante Didymum vero Clemens Alexandrinus in *Protreptico*, pag. 94: ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ (scripserat), βραχίον Κυρίου· id est *Logos, seu Verbum Dei, brachium est Domini*.

(97) *Memento*. Psal. *cv*, vers. 4.

(98) *Generativus*. In Græco, γεννητικός· quæ vox proprie non generantem significat, sed eum qui generandi facultatem habeat, seu qui sit, ut multi hodie loquuntur, *generativus*. Pro ὅλως, id est omnino legendum puto ὅλος, id est totus, ut paulo post.

(99) *Verbis*. Dum ait, *hujusmodi verbis*, confirmare videtur Didymus id quod paulo ante indicavi, nimirum certum aliquod opus in hoc capite confutari (Vide, quæso, notam 74 pag. 9, et not. 89 pag. 12). Quod si ita se res habeat, verba illa: *Si totus generativus, et reliqua usque ad. non generari, non*

Didymi sunt hæreticorum argumentum referentis, sed hominis hæretici, aut synodi, aut opusculi illius, quod confutat.

(1) *Si totus*. Hæreticorum argumentum, quod hic refert Didymus, ac refellit, ei simile est, quod Anomæus aliis verbis objicit catholice Ecclesie in fragmento Eunomianæ Disputationis (apud Canisium tom. I *Lect. Antiq.*, pag. 184), et Eunomius ipse in libro *Apologetico* (quem primus integrum edidit Joannes Albertus Fabricius, tum Garnierus) num. 9, pag. 621, appendicis ad tom. I *Operum S. Basilii*. Illudque diluit Augustinus quoque in quinto *De Trinitate*, num. 4, Eunomii et Augustini verba non affero, ne longior sit hæc nota. Viriusque loca adeat lector, si videbitur.

(2) *Scripturæ locutio*. Eam intelligit, qua Filius Hebr. 1, 3, dicitur *Splendor gloriæ Patris*, quam superius commemoravit, segm. 4 a. Porro vox γραφή, seu Scriptura, qua hic utitur Didymus, idem passim valet ac κεφάλαιον, seu capitulum, ut in hoc loco. Vide notam 1, pag. 12. Pro, *Scripturæ locutio*, vertere potuissem, *Scriptura*: sic enim cum ab Hieronymo in Didymi libro *De Spiritu sancto*, num. 8, tum a Vulgato interprete redditur vox γραφή, eo etiam sensu accepta quem dixi. Ita Joann. xix, 37, legimus: *Et alia Scriptura dicit, id est aliud Scripturæ capitulum*. Et Luc iv, 21: *Hodie impleta est hæc Scriptura*. Verum quo clarior esset sententia, sic transtuli.

οὐκ ἀμετάβλητον τὸ φῶς, τῆς μεταβολῆς ἐργαζομένης τὴν τοῦ ἀπαυγάσματος ἰδιοποίησιν. Εἰ δὲ οὐ μεταβλήθην τὸ φῶς, ἀπαύγασμα γεγέννηκεν, μέιναν καὶ αὐτὸ [5·b] φῶς, καὶ ἔχον τὸ ἀπαύγασμα συμφύτως ἐξ αὐτοῦ τέλειον· καὶ ὁ Θεὸς μένει ἀτρέπτως Θεός, ἀπαυγάσματος ἰδίου τυγχάνων Πατὴρ, οὐκ ἔτι ἔξωθεν αὐτὸ προσλαβὼν, ἀλλ' ἐκ τῆς οὐσίας γεννήσας τέλειον.

ΚΕΦ. ΙΑ'.

Περὶ τῶν φλαραούντων ὡς ἐκ τῆς Πατρὸς ὀνομασίας παρῆλλαγμένη ἐστὶν ἡ οὐσία αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ.

Αὐτὰ περὶ τῶν αὐτῶν ἀνακυκλῶντες, καὶ ἔως τοῦ παντὸς παρασημαίνοντες τῆς ἀληθείας τὸ κάλλος, ἀφιλοθέως καὶ τοῦτο φάσκουσιν· Ὡν τὰ ὀνόματά ἐστι· διάφορα, τούτων παρῆλλάγθαι καὶ τὰς οὐσίας ἀναγκη· φησὶν γάρ· Ἡ Πατὴρ λέξις οὐ σημαίνει τὴν Υἱόν, οὐδ' αὖ ἡ Υἱὸς ὀνομασία δηλοῖ τὴν Πατὴρ ὑπόστασιν. Ἀκουέτωσαν δὲ, ἐν μὲν, ὅτι εἰ μὴ καταλλήλῃ προσηγορίᾳ πεφανέρωντο αἱ θεαὶ ὑποστάσεις, ποίῳ συμβόλῳ ἂν τὴν χρησάμενος, μὴ λέγων τὴν Πατὴρ προσηγορίαν, ἐμήνυσεν αὐτὸν τε τὸν Πατέρα, καὶ ὅτι Υἱὸν ἔχει; ἢ μὴ ὀνομάζων τὴν Υἱόν καὶ Πνεῦμα προσηγορίαν, προσεφώνησεν αὐτόν τε τὸν Υἱὸν ἢ τὸ Πνεῦμα, καὶ ὅτι ὁ μὲν Υἱὸς Πατέρα ἔχει, τὸ δὲ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐστὶν Πνεῦμα; Ἐτερον δὲ, ὅτι ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος, πλήν τοῦ Πατέρα λέγεσθαι τὸν ἀληθῶς ὄντα τοῦτο, καὶ τοῦ Μονογενῆ

A molesto morbo obsistit. Si enim transformata lux (3) sit splendor, non **15** est immutabilis lux, cum splendoris facturam, quæ lucis propria est, mutatio operetur. Si vero lux, quin mutetur, splendorem generavit, manens ipsa lux, et splendorem habens connaturaliter ex seipsa perfectum: etiam Deus manet immutabiliter Deus, etsi proprii splendoris Pater sit, cum non ab extrinseco illum acceperit, sed ex substantia eum generaverit perfectum.

CAPUT XI.

De iis, qui, cum Patris denominatio diversa sit (4) a denominatione Filii, diversam quoque esse effutunt ejusdem Filii essentiam.

B Cum eadem de iisdem repetant, et veritatis pulchritudinem omnino adulterent, illud etiam animo in Deum inimico aiunt: Quorum nomina differunt, horum essentias (5) quoque diversas esse necesse est. Vox enim Pater, inquit (6), non significat vocem Filii; neque vice versa Filii denominatio Patris hypostasim denotat. Binas vero audiant (7) responsiones. Prima quidem est: Nisi divinæ hypostases (8) convenienti denominatione manifestatæ fuissent, quodnam esset symbolum, quo utentes nos, **16** Patrisque denominationem omitientes, indicare possemus cum ipsum Patrem, tum hoc quod est, eum habere Filium? aut quomodo Filii ac Spiritus denominatione non utentes, vocare potuissemus eum ipsum Filium, tum Spiritum, et verbis declarare, Filio quidem Patrem esse, Spiritum

(3) *Transformata lux.* Cum Filius a Paulo splendor Patris dictus sit, argumentum hoc ex lucis comparisonem desumptum passim inculcant Patres qui contra Arianos scripserunt. Fortasse autem Didymus ea hic peculiariter refellere in animo habuit, quæ scripserat in *Apologetico*, num. 19, Eunomius. Quanquam his, aliisque a Didymo confutatis assinia alios etiam Anomæorum libros habuisse, ut *Isagogicum* libellum, quem Gregorius Nazianzenus execratur, aut Theognosti opera a Nysseno commemorata, aut Arii *Thaliæ*, aut Eunomium ipsum sive in scholiis in *Aetii epistolam*, sive in commentariis in *Epistolam ad Romanos*, sive in suis epistolis, quas Philostorgius Eunomianus ceteris Eunomii scriptis anteponit, sive in libris contra Basilii libros apologeticis, verisimile est.

(4) *Diversa sit.* Codex hoc loco mendum habet. Veram lectionem expressi in translatione. Nimirum legendum est: Ὅς ἐκ τῆς Πατρὸς ὀνομασίας παρῆλλαγμένης, παρῆλλαγμένη ἐστὶ καὶ ἡ οὐσία αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ, aut quid simile. Vide notam proximæ sequentem.

(5) *Essentias.* Vox, οὐσία, si etymon ejus species, essentiam, valet. Ego veteres Patres, maximeque Augustinum secutus, modo *essentiam* modo *substantiam*, modo *naturam* interpretor, ac, si opus fuerit, vocem ipsam *Usiæ* retinere non dubitavim. Eunomius porro in *Apologetico*, num. 18, hoc orthodoxis argumentum objicit, et iisdem pene verbis, ut proinde eum locum spectasse Didymum videatur. Ὅς ἐχρῆν, inquit ipse, ... παρῆλλαγμένων τῶν ὀνομάτων, παρῆλλαγμένας ὁμολογεῖν καὶ τὰς οὐσίας, id est, Quos utique deceret, ... cum diversa sint nomina, diversas etiam essentias confiteri. Lege, si placet, cætera: nec enim totus nobis liber ille describendus est.

C (6) *Inquunt.* Vide not. 89, pag. 12, et not. 99, pag. 14.

(7) *Audiant.* Similem formulam, seu transitionis in respondendo modum adhibet Didymus in libro adversus Manichæos: Εἰ δὲ λέγοιεν (inquit)... ἀκουέτωσαν· Ὅτι πρὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος, x. τ. λ.

(8) *Hypostases.* Cum *hypostasis* vocabulum a priscis aliquando Patribus, imo et a Nicæna synodo alicubi ad significandam *essentiam*, sive *substantiam* adhibitum esset, dubitari cœpit Antiochiæ, ut theologi norunt, haud ita multis annis, antequam hæc Didymus dictaret, an *tres* in Deo *hypostases* dicendæ forent. Paulinum Antiochenum secuti nonnulli unam tantum Trinitatis hypostasim, tres vero personas dicendas esse contendebant, veriti scilicet (nec enim de bona eorum fide dubitare volumus), ne tres essentias, aut substantias dicere viderentur. Plerique alii e contrario tres in Trinitate hypostases confidenter dicebant, quod ita cum vetustiores, tum recentiores Patres locuti forent. Inceps inter utramque opinionem hæsit Hieronymus, ita tamen ut a trium hypostasium nuncupatione potius abhorreret: qua de causa Romanum pontificem Damasum consuluit. At Didymus in hoc opere passim *hypostases* in Trinitate pluraliter dicit. Neque vero ipsum ab ea locutione in libro *De Spiritu sancto* abstinuisse existimo, quamvis id opus eo circiter tempore dictaverit, quo illa, quam commemoravi, controversia vigeat. Verum Hieronymus, cui parum *hypostasium* vocabulum probabatur, in Latina ejus operis interpretatione ab eo dedita opera abstinuisse videtur: nulla sane ibi alia nunc vocabula occurrunt, quam *substantiæ*, *subsistentis*, *personarum*, etc., nusquam vero *hypostasium*.

vero, Dei Spiritum exsistere? Secunda vero est: In sancta Trinitate, excepto quod Pater dicitur, qui vere est talis, et Unigenitus vocatur, qui naturaliter genitus est, et Spiritus Dei denominatur qui revera est, sicut denominatur, Patris Spiritus: alia omnia nomina sunt eadem; ut, Deus, Dominus, sanctus, justus, bonus, lux, vita. Ergo econtrario in sola beata Trinitate, quorum nomina sunt eadem, illorum etiam substantia una est: ut hoc sequatur, nempe simile a simili representari. Nam veræ, et sempiternæ luci ad veram et sempiternam lucem, et veræ (9).

Capp. XII, XIII et XIV desiderantur.

CAPUT XV.

ΚΕΦ. ΙΕ΄.

Deest (10) initium.

egredietur (11) de ore meo justitia, et sermones mei non revertentur, quia mihi curvabitur omne genu, et omnis lingua jurabit Deum, hoc est, cognoscat Deum, aut, confitebitur Deo (12). Non est ergo ante Filium Deus et Pater; non æternitate, non essentia, non gloria; sed ipsi æquatur (13): nec prior ipso est, nisi paternitatis ratione. Nam quod hæc unigeniti Filii verba sint, divinus Paulus Romanis scribens declaravit, cum ita ait: **17 Omnes enim** (14) stabimus ante tribunal Christi, sicut scriptum est: Vivo ego, dicit Dominus, quoniam mihi sicutletur omne genu, et omnis lingua confitebitur Deo. Similiter autem Joannes theologus quoque in Evangelio quidem ait: In principio (15) erat Ver-

ἐξελεύσεται ἐκ τοῦ στόματός μου [6 a] δικαιοσύνη, καὶ οἱ λόγοι μου οὐκ ἀποστραφήσονται· ὅτι ἐμοὶ κάμψει πᾶν γόνυ, καὶ πᾶσα γλῶσσα ὁμῶνται τὸν Θεόν· ὃ ἐστίν, ἐπιγνώσεται τὸν Θεόν, ἢ, ἐξομολογήσεται τῷ Θεῷ. Οὐκ ἐστὶν οὖν ἔμπροσθεν τοῦ Υἱοῦ ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ, οὐ τῷ ἀνάρχῳ, οὐ τῇ οὐσίᾳ, οὐ τῇ δόξῃ, ἀλλ' ἐπ' ἴσης· πλὴν εἰ μὴ ποὺ τῷ τῆς πατρότητος λόγῳ. Ὅτι γὰρ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τὰ ῥήματα, ὁ θεοπέσιος Παῦλος Ῥωμαίοις γράφων ἐσαφηνίσειεν, οὕτως εἰπὼν· Πάντες γὰρ παραστησόμεθα τῷ βήματι τοῦ Χριστοῦ, καθὼς γέγραπται· Ζῶ ἐγὼ, λέγει Κύριος, ὅτι ἐμοὶ κάμψει πᾶν γόνυ, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται τῷ Θεῷ. Ὅμοιος δὲ καὶ ὁ θεολόγος Ἰωάννης· ἐν μὲν τῷ

(9) Et veræ. Postrema hujus folii verba in codice sunt hæc: Καὶ τῇ ὄν, ita fortasse supplenda: Καὶ τῇ ὄντως ζωῇ, etc. Nunc inter istud folium, et illud quod sequitur, quodque numero 6 nudiustertius signatum fuit, tria aut quatuor folia desiderantur. Illud enim quod sequitur, et incipit, ἐξελεύσεται, in prima pagina olim, cum codex esset integer, signatum fuit littera majuscula Δ, quæ denotat, hic incipere quartum quaternionem. Quilibet autem quaternio octo foliis constat, nempe sexdecim paginis. Desunt ergo ab initio codicis ad sequens folium, quatuor et viginti folia, sex tantum exceptis, quæ, licet mutila, supersunt tamen.

(10) Deest. Filium probat in hoc capite æternum esse, omnipotentem, ac Patri consubstantialiem. Vide lib. III, cap. 2, num. 15.

(11) Egredietur. Isa. XLV, 23, ex quo supplenda quæ hic desunt. Nimirum ibi legitur: Κατ' ἐμοῦ ὁμνῶ, et μὴ ἐξελεύσεται, et reliqua; id est: Per me juro, nisi egredietur, et cætera. Vulgatus interpret paulo aliter vertit. Eum consule. Græca editio habet, οἱ λόγοι μου, sine conjunctione καί. Tum pro ὁμνῶνται, habet ὁμνῶνται, et ita revera legendum est, non vero ὁμνῶνται.

(12) Confitebitur Deo. Ita Paulus quoque interpretatus est, Rom. XIV, 11.

(13) Sed ipsi æquatur. In Græco, ἀλλ' ἐπ' ἴσης, id est, ad verbum, sed ex æquo. Malit forsitan quis conjunctim scribere ἐπίσης· ego codicis scripturæ constanter inhæreo. Thomas Magister in Eclogis nominum Atticorum: Ἐξίσης (inquirit) κάλλιον, ἢ

ἐπίσης. Attamen utrumque promiscue Atticis etiam scriptoribus usitatum.

(14) Omnes enim. Rom. XIV, 10 et 11, ubi pro καὶ γέγραπται, legitur: γέγραπται γάρ, id est, Scriptum est enim.

(15) In principio. Joan. I, 1-5. In vocibus, καὶ ἡ ζωὴ ἦν, nonnullæ Græcæ editiones perperam omiserunt articulum, qui hoc præsertim in loco non erat omnino negligendus: al eum non omisit Didymus, qui inobservatos hujusmodi articulos, nominibus Πνεῦμα, Υἱός, ζωὴ, ἀμαρτωλός, etc., præpositos, præterire non consueverat. Vide superius notam 90, pag. 12. Quod attinet vero ad ea Joannis verba, ὃ ἐγένετο, id est, quod factum est, neminem ex theologis latet, veterum Patrum sive Græcorum, sive Latinorum alios ea conjungere cum antecedentibus, alios cum sequentibus: nimirum alios legere: Et sine ipso factum est nihil quod factum est: alios vero post verba: Et sine ipso factum est nihil, interpunctionis et clausulæ notam, seu punctum apponere, imo novum versiculum, ut vulgatæ Novi Testamenti editiones Græcæ faciunt, exordiri sic: Quod factum est, in ipso vita erat: quibus ipsis in verbis non deficit qui incisionis notam post voces, In ipso, apponeret; ut Græca sic vertenda essent: Quod fuit in ipso, vita erat. Ego codicis interpuncta, seu, quod eodem recidit, primam lectionem secutus sum, duabus potissimum de causis. Nam primum quidem ex his, quæ mox sequentur, quæque ad verba illa: In ipso vita erat, paulo post habet Didymus, apparet

Εὐαγγελίῳ εἶπεν· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν. Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν. Ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων· καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει, καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν· ἐν δὲ τῇ Ἀποκαλύψει· Ὁ ὢν, καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ἐρχόμενος· Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ Παντοκράτωρ. Τὸ, Ὁ ὢν, σημαίνει τὸ αἰὲν ὃν τῆς θείας ὑποστάσεως, καθὰ καὶ ἀλλαχοῦ ἐφαμέν· ἀόριστος γὰρ ἡ λέξις· ὅθεν ἔνομα ἑαυτοῦ ὁ Θεὸς εἶπεν εἶναι τὸ, Ὁ ὢν. Τὸ, Ἐν ἀρχῇ ἦν, ποιεῖ προῦπτον καὶ σφόδρα γε συμφανὲς τὸ ἄπονον καὶ φευκτὸν τοῦ, Ἦν ὅτε οὐκ ἦν. Ἡ γὰρ λέξις ἡ, Ἦν, ἀπαρέμφοτος ἐστίν·

eum primam illam lectionem secutum esse, quae punctus finalis post verba, *Quod factum est*, apponitur. Deinde haeretici illi ipsi, quos in hoc opere Didymus refellit, id nempe qui Spiritum sanctum Deum esse negabant, primam illam lectionem, quam exhibet Passioneianus codex, cum dictabat haec Didymus, respuebant, alteri tenaciter adherentes, quod eam pravo ipsorum dogmati consentaneam perperam iudicarent: sic enim interpretabantur: *Quod factum est in ipso*, nempe Spiritus sanctus, in Filio, sive a Filio creatus, *vita erat*. Rem ita se habere testatur Iohannes Chrysostomus homilia v in Joannem, sive in hunc ipsum, de quo agimus, Joannis locum; quam quidem eodem circiter tempore habuit Chrysostomus, quo dictabat haec Didymus. In ea scilicet haec leguntur tom. VIII, pag. 35 editionis Parisiensis: «Ne vero putes ipsum ea omnia tantum commemorare, quae et Moyses dixit, subiungit: *Et sine ipso factum est nihil quod factum est*. . . . Οὐ γὰρ δὴ τὴν τελείαν στιγμὴν τῷ, οὐδὲ ἐν, ἐπιθήσομεν κατὰ τοὺς αἰρετικούς. Ἐκεῖνοι γὰρ βουλόμενοι τὸ Πνεῦμα πνεύματι εἶπεν, φασίν· Ὁ γέγονεν ἐν αὐτῷ, (ζωὴ ἦν).» Id est, «Neque enim perfectam στιγμὴν (seu punctum) ad verba illa, οὐδὲ ἐν, id est, *Nihil*, apponemus, ut haeretici faciant: illi enim cum velint, Spiritum creatum esse, ita legunt: *Quod factum est in ipso, vita erat*.»

(16) *Qui est, et qui erat*. Apocalypsim, de cuius auctoritate nonnulli per ea tempora dubitabant, ut librum canonicum a Joanne scriptum agnovit Didymus in Enarratione quoque in primam ipsius Joannis Epistolam, et in catena in Psalmos a Corderio edita, ad psalmum l: capitulum vero hocce, prout Didymus illud hic affert, non exstat in Apocalypsi. Nam capite quidem i, vers. 8, legitur: Ὁ Κύριος, ὁ ὢν, καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ἐρχόμενος, ὁ παντοκράτωρ, sive, ut Vulgatus, addita voce *Deus*, legunt: *Dominus Deus, qui est, et qui erat, et qui venturus est, omnipotens*. Capite vero iv, vers. 8, legitur: Κύριος ὁ Θεός, ὁ Παντοκράτωρ, ὁ ἦν, καὶ ὁ ὢν, καὶ ὁ ἐρχόμενος, id est, *Dominus Deus, Omnipotens, qui erat, et qui est, et qui venturus est*. Putandum est ergo, Didymum aut primum ex duobus hisce locis citare, ac verba illa: *Dominus Deus noster*, partim transponere, partim explicationis causa addere: aut potius sensum magis, quam verba ipsa Joannis afferre voluisse, ut alias saepe cum in hoc opere facit, tum etiam in libro adversus Manichaeos, in libro *De Spiritu sancto*, et in Enarrationibus in Epistolas catholicas: quod passim fecisse Clementem quoque Alexandrinum, et alios Patres, notiores est, quam ut exemplis confirmanda sit. Vide notam 72, pag. 9.

(17) *Sempiternam*. Hoc Dei nomen, ὁ ὢν, id est, *Qui est*, eodem quo Didymus sensu acceperat ante ipsum Justinus martyr in Cohortatione ad Gre-

bum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil quod factum est. In ipso vita erat, et vita erat lux hominum, et lux in tenebris lucet, et tenebrae eam non comprehenderunt; in Apocalypsi vero: *Qui est, et qui erat* (16), et qui venturus est: Dominus Deus noster, Omnipotens. Illud, ὁ ὢν, nempe, *Qui est*, sempiternam (17) existentiam divinæ Hypostasis significat, sicut alibi etiam diximus (18): indefinita est enim 18 ea dictio: quam ob causam nomen suum Deus dixit (19) esse hoc ipsum, nempe, ὁ ὢν, sive, *Qui est*. Illud: *In principio erat*, absurditatem ejus haeticorum locationis, *Fuit quando non erat* (20),

cos, pag. 25, post Justinum Alexander Alexandrinus in secunda contra Arium encyclica epistola, post Alexandrum Gregorium Nazianzenum in oratione, quam Constantinopoli habuit coram Patribus secundi concilii oecumenici. Querebant autem veteres metaphysici, utrum nomen hoc, τὸ ὢν, sive ens, univoco Deo conveniat et creaturis, an æquivoco. Ast Patres, neglecta istiusmodi questione, Deo duntaxat nomen, ὁ ὢν, seu, *Qui est*, proprie convenire consentiant. Id quod ante ipsos non semel scripserat vel ipse Plato.

(18) *Alibi etiam diximus*. Vox ἀλλαχοῦ, id est, *alibi*, opus ab hoc aliud videtur indicare: ut cum Enarratione in primam Joannis Epistolam ad caput v, pag. 85, ait: *Horum itaque singula examinationem, ut fuit possibile, in aliis habuerunt*: apud scriptores enim ecclesiasticos idem valet ἐν ἑτέροις, atque ἀλλαχοῦ, id est, *alio in loco*. His autem verbis Tillemontius (tom. X, pag. 393) respici existimat a Didymo duos libros, quos contra Arianos eum scripsisse constat: ejus vero conjecturae facile ob rationes alibi afferendas assentior, etsi ea, quae ibi Didymus alibi a se ad examen revocata esse ait, in his etiam *De Trinitate* libris expendantur. Si ergo Didymus aliquod ex superioribus capitulis indicare voluisset, non hac locatione, ut videtur, usus foret, *Ut alibi diximus*: sed alia potius; cujusmodi est illa: ὡς ἦδη ἐλέχθη, id est, *ut jam dictum est*, qua utitur paulo post; aut illa: ὡς προσηγορεύται, id est, *ut antea dictum fuit*, quam habet segm. 95 b et 99 b; aut alia simili. Posset quis huc trahere quae in libro *De Spiritu sancto*, num. 30, de hoc Dei nomine, *Qui est*, obiter dixit: at cum ibi *sempiterna Dei existentia* expresse non commemoretur, eum indicari locum non existimo. Verosimilius dixeris, aut Enarrationem in primam Joannis Epistolam, ea nempe quae dictavit Didymus ad prima ejus Epistolae verba: *Quod fuit* (Graece, ἦν, id est, *erat*) *ab initio*; aut binos, quos contra Arianos edidit, libros; aut quae ipse in Exodum ad ea capituli iii verba: *Ego sum qui sum*, dictavit, hic spectari.

(19) *Deus dixit*. Exod. iii, 14.

(20) *Fuit quando non erat*. Id est, *Aliquando non erat*, nempe Filius. Nam ad vitandum temporis vocabulum non vertimus: *Fuit tempus quo non exsistebat*. Est autem haec celebris Ariatorum formula, quam Niceni Patres in Symbolo nominatim ut blasphemiam execrati sunt. Ante Didymum Alexander Alexandrinus, ut Basilium, aliosque omittam, ex Joannis verbis id ipsum intulerat quod Didymus. Τίς γὰρ ἀκούων (inquit is in secunda contra Arium encyclica epistola) Ἰωάννου λέγοντος· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος· οὐ καταγινώσκει τούτων λέγοντων· Ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν, id est, *Quis, cum Joannem audial dicentem: In principio erat Verbum, istos non condemnet qui aiunt: Fuit quando non erat?*

perspicuam ac valde manifestam facit, eamque fugiendam esse ostendit. Nam vox, ἦν, id est *erat*, indefinita est: Latine autem vocabulum, quo verbum *indefinitum* esse temporis significatur, ex duabus vocibus, *Plusquam perfectus* (21), componitur, ac vertitur, πλεον ἢ τέλειος. Itaque hic exigit, ut intelligatur superæternus, aut principii expers. Nam qui *erat in principio*, aut, ut quis dixerit, qui *erat aliquando principium* (22), quomodo non ita erat, ut nullam causam agnosceret? Aut rursus quomodo tempus quod nondum existat, mensura illius esse potest, qui tempus ipsum fecit (23)? Illud: *Erat 19 apud Deum*, ostendit eam, quam (24) Filius habet cum Deo Patre, naturæ communionem, atque hoc etiam ostendit, ex quo nempe fuit, si ita loqui fas est, increatus Pater, ipsi coexistisse Filium qui ex ipso est. Quin etiam illorum verborum, *Erat apud Deum*, sana interpretatio foret, si ita intelligerentur: *Erat secundum Deum*, id est, erat, æque ac Deus, principio carens, non factus, incomprehensibilis (25), bonus, immortalis, omnium rex. Nisi enim in seaturiente hac sapientia res ita se habeat, ne in fonte quidem, ex quo ipsa emanat, sic se habebit. At in ambobus revera ita se habet: nam Joannis scopus, et divinitus traditus ejus sermo, manifestus est, et firmus, non supervacuus, sed solam spectans divinitatem. Illud, *Deus erat Verbum*, probat substantiale esse Verbum, ipsumque esse Deum, sicut Deus est ille, cuius Ver-

(21) *Plusquam perfectus*. Binas hasce, seu tres potius dictiones ita hic repetendas curavi, ut eas ipse ex codice in meo apographo delineaveram. Quæ autem ex temporis plusquam perfecti appellatione infert Didymus, frigidiuscula esse quis non videt? Equidem miror, viro summa doctrina, magnoque ingenio prædito istiusmodi nugas arridere potuisse. Quin etiam parum se in Latina grammatica profecisse ostendit, cum de verbo, ἦν, sive, *erat*, perinde loquitur, quasi illud sit apud Latinos temporis plusquam perfecti. Ab his porro *plusquam perfectum* dicitur neutro genere, quod subaudiatur vox, *tempus*: Didymus autem masculino illud effert genere, quod ad masculinum nomen χρόνος referat. Sed hujusce modi tricas omittamus: atque illud potius animadvertamus, nullum fortasse aliud in veteribus scriptoribus Græcis exemplum occurrere Latine vocis ita adhibitæ, ut retentis elementis q et f, quæ Græcus sermo non habet, neque vero mutata in oς terminatione Latina us, Latinis omnino litteris scribatur. Ego quidem nunquam in quidquam tale incidi: quotiescunque enim Latina vocabula aut ex Latino sermone allegant, aut in Græcam linguam sequioribus sæculis invecta adhibent, Græcis uti elementis consueverunt (a). Ita Plutarchus in *Galba*: 'Εν τοῖς ἀρχαίοις, inquit, ἀπριγκίπια καλοῦσι Ῥωμαῖοι, id est, in ducum tabernaculis quæ Latini principia vocant: et Pollux lib. iv, cap. 4: Τὴν ζώνην, ἣν Ῥωμαῖοι φακαίαν καλοῦσι, id est, zonam, quam Latini fasciam vocant: vocabula vero λίβελλος, δηνάριος, κήνος, σπιχουλάτωρ, πρωτοῦριον, κοδραντής, μίλιον, aliaque hujus generis quamplurima, Græcis semper elementa a Græcis cum auctoribus, tum librariis exarata, omnibus qui hoc studiorum genere delectantur, nota sunt. Neque vero Latinas aliquas

(a) Animadvertas tamen velim Theophilum Antecessorem Græco sermoni plura Latina vocabula Latinis litteris exarata immiscuisse, similique modo Constantinum Pogonatium (i. VII Concil., p. 1153) voce Latina *Sancimus* usum fuisse.

A Ῥωμαῖοι δὲ ἡ ἀπαρέμφατος ἐκ δύο λέξεων σύγκειται· **ΠΛΥΣΚΩΔΗΜΕΡΕΡΕΚΤΟΥΣ** ἐρμηνεύεται δὲ, *πλεον ἢ τέλειος*. Ὅστε νῦν ἀπαιτεῖ νοηθῆναι ὑπεράχρονος ἢ ἀναρχος. Ὁ γὰρ ὦν ἐν τῇ ἀρχῇ, ἢ ἂν τις εἴποι [6 b] ἀρχὴ ποτε ἀναίτιως οὐκ ἦν. Ἡ πάλιν ὁ μηδέπω ὦν χρόνος, τοῦ ποιήσαντος αὐτὸν πῶς εἶναι μέτρον δύναται; Τὸ, *Ἦν πρὸς τὸν Θεόν*, παριστᾷ ἦν Ἰῶς ἔχει πρὸς Θεὸν Πατέρα φύσεως οὐ καυτήτα, καὶ τὸ ἀφ' οὗ ἦν, εἰ θέμις οὕτως εἰπεῖν, ὁ αὐτογενὴς Πατὴρ, συνυπάρχειν αὐτῷ τὸν ἐξ αὐτοῦ Ἰῶν. Ἐρρωμένως δὲ νοηθεῖν ἂν τὸ, *Ἦν πρὸς τὸν Θεόν*, ὅτι κατὰ τὸν Θεὸν ἦν, ἀναρχος, ἀγέννητος, ἀχώρητος, ἀγαθός, ἀθάνατος, παμβασιλεύς. Εἰ γὰρ μὴ οὕτως ἔχει ἐπὶ τῆς βρυθείσης σοφίας ταύτης, οὐκ ἔξει οὐδ' ἐπὶ τῆς πηγῆς τῆς βρυθείσης τῆν σοφίαν. Ἐχει δὲ οὕτως ἐπ' ἀμφοῖν. Ἐπιφανὴς γὰρ, καὶ βέβαιος, καὶ ἀπερίεργος, καὶ πρὸς τὸ θεῖον ὁρῶν μόνον ὁ σκοπός, καὶ ὁ θεοπαράδοτος λόγος τοῦ Ἰωάννου. Τὸ, *Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*, συνιστᾷ τὸ οὐσιώδη εἶναι τὸν Λόγον καὶ Θεὸν εἶναι, οἷός ἐστιν Θεὸς ἑκαῖνος ὁ Λόγος ἐστίν· καὶ αὐτὸς τὸ ἀναίτιον. Τὸ, *Πᾶσα δι' αὐτοῦ ἐγένετο*, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν, ἀποφαίνει αὐτὸν, ὡς ἦδη ἐλέχθη, μονονουχὶ δημιουργόν· ἀλλ' ὅτι καὶ οὐκ ἐκτίσθη. Εἰ γὰρ μὴδὲ ἐν κτιστὸν χωρὶς αὐτοῦ τὸ εἶναι ἐδέξατο, παντί που ὄντι, ὡς αὐτὸς οὐκ ἐγένετο, ἀλλ' ἐγεννήθη θεϊκῶς. Καὶ γὰρ ἀμύχανον ἐκ μὴ ὄντων εἰς τὸ εἶναι ἔχειν, τὸν ὑπαρξιν τοῖς ὄντοι, καὶ τοῖς λογικοῖς οὐσίωσιν καὶ ἀθανάσιαν δεδοκότα. Οὐδὲν γὰρ κτιστὸν οὐσιῶν, ἢ ἀπ-

C voces Didymo cognitatas iuisse is mirabitur, qui animadvertit Rufinum ac Hieronymum aliquo, etsi non longo, tempore ejus fuisse discipulos: Latinam vero linguam qui tunc in Oriente excolerent, non defuisse: nam et S. Epiphanius, ut in secundo *contra Rufinum* Hieronymus testatur, eam callebat, et Cyrillus Jerosolymitanus, ac Gelasius Cæsareæ in Palæstina episcopus, si Photio fides adhibenda est, *Ecclesiasticam* Rufini *historiam* Græce transtulerunt. Atque hæc docti illius viri gratia dicta sint, qui cum in opusculo a me edito locum hunc Didymi allegatum legissem, conjiciebat opus illud perverbum esse non posse, in quo Latine voces afferrentur.

(22) *Qui erat aliquando principium*. Codex hoc in loco, ut equidem opinor, vitio non caret. Ego sic transtuli, quasi legendum sic: 'Ὁ γὰρ ὦν ἐν τῇ ἀρχῇ· ἢ ἂν τις εἴποι· ἀρχὴ ποτε· πῶς ἀναίτιως οὐκ ἦν; Malit fortasse quis, ἀναίτιως οὐκ ἦν.

D (23) *Fecit*. Hanc rationem alii etiam Patres asserunt, ac nominatim Alexander Alexandrinus in prima *contra Arium* *Epistola encyclica*. Omnes enim in eo consentiunt, ut tempus a Deo factum dicendum sit, juxta illud Pauli: *Per quem fecit et sæcula*: et illud Ecclesiæ in hymno: *Rex aique factor temporum*. Quo sensu autem id accipiendum sit, viderint philosophi. Scite Augustinus libro *contra sermonem Arianorum*, num. 2: *Tempus (inquit) sine aliquibus creaturæ motibus non potest esse, et ideo per illum (id est Filium) facta confitemur et tempora*.

(24) *Quam*. Pro ἦν, id est, *erat*, ἦν, id est, *quam*.

(25) *Incomprehensibilis*, id est, *incapabilis*, ut veteres Latini Patres loquuntur; nempe, qui capi, aut comprehendere non potest; id enim valet vox ἀχώρητος.

αθανατοῦν, ἢ λογικοὺς ποιεῖν δύναται· ἀλλ' ἐκ τῆς ἡδὴ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐξ οὐκ ὄντων παραχθείσης οὐσίας χρυσοῦ, ἢ ἀργύρου, ἢ χαλκοῦ, ἢ σιδήρου, ἢ ξύλου, ἢ λίθου δημιουργεῖ ἄψυχον καὶ ἄλογον [7 a] ἀνδριάντα τυγόν, ἢ τι ἕτερον· αὐτὸ δὲ οὐσίαν μὴ οὖσαν προϊῶσαι, ἢ ἐμψυχον καὶ λογικὴν ἀναδείξαι, μόνης τῆς πανδυνάμου καὶ αὐτοτελοῦς μιᾶς θεϊκῆς φύσεως ἴδιον καὶ ἐξείρετον τυγχάνει ὄν. Ἐποίησεν δὲ δι' αὐτοῦ ὁ Πατήρ, ὡς φῶς δι' οὐκείου ἀπαυγάσματος, καὶ ὡς νοῦς διὰ λόγου. Τὸ, Ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, ἐπεκεκράσκει, ὅτι αὐτὸς ἐστὶν ἀνάρχως, ἢ ζωὴ τῆς μιᾶς καὶ ἀνωτάτω φύσεως ὑπάρχων, καὶ μηδὲ μὴ ὄντων πάντων, αἰτίος ὢν τῶν ὄντων. Διὸ καὶ αὐτὸς φησιν· Ἐγώ εἰμι ἡ ζωὴ· ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς. Φιλοτιμείται δὲ τῷ ἀνάρχῳ τὰς μαρτυρίας τοσαυτάκις εἰπὼν τὸ, Ἐν ἵνα τῇ συνεχείᾳ τῆς τοιαύτης φωνῆς, ἢ αἰρετικῶν τὰς κωφὰς ἀκοὰς διανοιῇ, ἢ μὴδὲν περὶ τοῦ, Ἐν ἵτε οὐκ ἦν, ἐν τῇ μελλούσῃ καθολικῇ καὶ ἀπαρεγκλίτῳ διαγνώσει πρόφασιν ὑπολειφθεῖ. Τὸ, Καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων, ἐκπαίδευει αὐθις τὰ αὐτά. Φησιν γάρ· Αὕτη ἡ ἀγέννητος ζωὴ, σύστασις τῆς γεννητῆς ἀνθρώπων φύσεως ὑπάρχει. Τὸ, Καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει, καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν, οὐκ ἀνέχεται τῶν αἰρετικῶν δοξασμάτων. Κρυφίως γάρ καὶ ἄγαν δριμύως δηλοῖ, ὡς ὅνπερ ἂν τις προχρόνιον χρόνον, ἢ ἀκαριαίαν ῥοπὴν, ἢ προαιώνιον αἰῶνα ὑπολάβῃ, φαίνει ἀδίδως ὡς ἀχώριστον ἀπαύγασμα τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐποτε σκοτία ἀνταρξίας αὐτὸ κατέλαβεν. Τὸ, Ὁ παντοκράτωρ, οὐδὲ ἐρμηνείας δεῖται. Δείχνουσι γὰρ ἀδιάρετον ἔχειν πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα αὐτοῦ τὴν βασιλείαν, καὶ εἶναι ἐπὶ πάντων Θεόν. [7 b] Τὸ, Ὁ ἐρχόμενος, τὸν ὕδιν δηλοῖ μέλλοντα ἐρχεσθαι τὸ δευτέρον, καὶ κρίνειν ζῶντας καὶ νεκρούς, αὐτὴ ἀνεπιβλήσιμη ἀγνitione (33) tueantur. Illud, Et vita erat lux hominum, eadem rursus docet: hoc

bum est: quin etiam probat, nullam ei causam dedisse ut esset. Illud, Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso ne una quidem res facta est, non modo (26) ipsum conditorem esse demonstrat, ut jam dictum est, sed etiam non esse creatum: si enim ne una quidem creatura sine ipso accepit existentiam, omnibus manifestum est, ipsum non esse factum, sed genitum divino modo: nam fieri non potest, ut ex nihilo (27) ad existentiam veniat is qui omnibus creaturis existentiam, rationalibus vero subsistentiam dedit, atque immortalitatem; nulla enim creatura potest aut essentiam dare, aut immortalitatem, aut rationalitatem: sed ex substantia auri, aut argenti, aut æris, aut ferri, aut ligni, aut lapidis jam a Deo e nihilo producta (28) inanimatum, et irrationale simulacrum, exempli causa, effingit, aut aliquid aliud: 20 substantiam veronon existentem producere, aut animatum, et rationalem facere, divinæ duntaxat omnipotentis (29), atque unius et per se perfectæ naturæ proprium est, eique soli convenit. Fecit (30) autem per ipsum Pater, sicut lux per proprium splendorem, et sicut mens per rationem. Illud, In ipso vita erat, nos insuper edocet, ipsum esse ab æterno vitam, cum sit illius, quæ una est, ac suprema, naturæ, et nequaquam eum esse unum ex omnibus (31), cum sit causa eorum quæ sunt. Quam ob causam ipse etiam inquit: Ego sum vita; ego sum lux (32). Dicendo autem tam sæpe, erat, large nobis, ac prolixè testimonia suppeditat Joannes, quibus Filii æternitas confirmetur: ut continuo ejus vocis usu aut surdas hæreticorum aures aperiat, aut nullus ipsis quoad formulam illam, Aliquando non erat, prætextus relinquantur, quo se in futura universali, hoc

(26) Non modo. Observanda vox μονονοχῆ, quæ hic, ut alibi quoque apud Didymum, non raro idem valet ac, non modo: pro quo nonnulli etiam dicunt, οὐ μονονοχῆ, ut Eusebius Pamphili.

(27) Ex nihilo. Arianam formulam, ἐξ οὐκ ὄντων, sive, ἐκ μὴ ὄντων, perstringit, quam Nicæna synodus cum execratione damnaverat in Symbolo. Latinorum veterum Patrum alii verterunt: Ex iis quæ non sunt; alii: Ex nullis substantiis; alii: Ex nullis subsistentibus. Ego, quo sensus magis omnibus perspicuus sit, verti: Ex nihilo. Adeo autem celebris erat per ea tempora isthæc formula, ut ex eadem Ariani, uno confiato vocabulo, dicti sicut etiam Euxontii, quemadmodum testatur S. Athanasius in libro De synodis Arimini et Seleuciæ.

(28) Producta. In Græco, παραχθείσης. Evidenter autem ex hoc loco confirmari posset, quod de verbo παραγένει dixi not. 28, pag. 4, si confirmatione indigeret. Id cum non animadverterit Harduinus, ubi sextus quintæ synodi adversus Origenem anathematismus habet: Ἐνα δὲ νοῦν... παραγαγεῖν πᾶσαν τὴν σωματικὴν φύσιν, transtulit: Unum autem animum... qui universam prætergressus sit corpoream naturam. Sed vertendum sine dubio est: Unam vero mentem.... quæ omnem produxerit corpoream naturam.

(29) Omnipotentis. Accusat Origenem Justinianus imperator in suo contra illum edicto ad Mennam, quod de divina potentia non recte senserit: ipsius vero Origenis verba afferit, quibus innititur accusatio. Quin etiam inter anathematismos a quinta

synodo in Origenem latos hunc octavo-loco affert Christianus Lupus, qui tamen inter illos quindecim a Lambecio primum evulgatos nullus est: Si quis dicit, aut sentit, vel finitum esse Dei potentiam, vel eum tanta sciebat, quanta comprehendere potuit, anathema sit. Verum, quod spectat saltem ad rem hanc, Origenista non fuit Didymus: nam et hoc in loco, et segmentis 13 b, 21 a, 37 a, 41 b, atque alibi Deum dicit modo πανδύναμον, modo παντοκράτορα, modo παντεξούσιον, modo ἀπειροδύναμον, hoc est, infinita potentia præditum.

(30) Fecit. Respicit verba superius a se allata: Omnia per ipsum facta sunt.

(31) Ex omnibus. Pro ὄντων πάντων, malim legere, ἐν τῶν πάντων· id est, Unum ex omnibus: ut hoc velit Didymus, cum legimus, omnia per Filium facta esse, Filium ipsum voce illa: Omnia, non comprehendendi. Hoc sensu in libro De Spiritu sancto, num. 15: Neque enim (inquit), unum ex omnibus, sed aliud extra omnia per substantiam ex utroque (desunt voces, ex utroque, in nostro ms. codice) demonstratus est Spiritus sanctus.

(32) Ego sum, etc. Joan. xi, 25; et xiv, 6.

(33) Agnitione. Locutio Biblica, qua extremi iudicii dies designatur: hæc enim in Sacris Bibliis ἡμέρα διαγνώσεως, id est, dies agnitionis, dicitur Ecclesiastici xxvii, 9; et Sap. iii, 18, ubi legitur: Et si celeris defuncti fuerint, non habebunt spem, nec in die agnitionis (Græce, ἐν ἡμέρᾳ διαγνώσεως) allocationem.

enim sibi vult : Increata hæc vita creatam hominum naturam facit subsistentem. Illud, *Et lux in tenebris lucet, et tenebræ eam non comprehenderunt*, hæreticas opiniones profligat; arcana enim, et valde acri ratione hoc significat : quodcumque tempus tempore antierius, aut individuum momentum, aut sæcula præcedens sæculum conceperis, in eo *lucere* Verbum sempiternæ ut inseparabilem *splendorem* Dei, ac *tenebras* non existentie nunquam ipsum *comprehendisse*. Illud, *Omnipotens* (34), ne interpretationis quidem indiget : ostendit enim ipsum habere individuum cum **21** Deo Patre, et sancto ejus Spiritu regnum, et esse *super omnia* (35) *Deum*. Illud, *Qui venturus est*, Filium significat, qui iterum venturus est, et vivos ac mortuos judicaturus.

Baptista vero Joannes quoque illud, *Qui est* A (36), de Filio dictum esse statuens, manifestum id Domino facit, inquit : *Tu es* (37) (pro, *Ille, qui es*, quemque adhuc in Virginis utero existentem cum Deum agnovissem, dum ipse ego in utero sterilis feminæ essem, per subsultum adoravi) : *An alium exspectamus?* In prima vero Epistola amicus et apostolus Domini Joannes scribit (38) : *Quod fuit* (Græce, *ἦν*) *ab initio, quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, et manus nostræ contractaverunt de verbo vitæ : et vita manifestata est, et vidimus, et testamur, et annuntiamus vobis vitam æternam, quæ erat apud Patrem, et apparuit nobis : Quod vidimus et audivimus, annuntiamus etiam vobis, ut et vos societatem habeatis nobiscum, et societas nostra sit cum Patre, et cum Filio ejus Jesu Christo. Observa rursus frequentem usum* (39) *vocis ἦν, id est, erat, atque animadvertite salutis societatem, seu communionem cum Patre, aut cum Unigenito eos non habere, qui Filium ipsum secundum naturam Deo coæternum esse non constituentur : in hac enim fide, quæ in mystagogia illuminationis* (40), seu baptismi, ab omnino Domino tradita fuit, *consortium illud nobis est, de quo Petrus scripsit* (41) : *Ut efficiamini 22 divinæ consortes naturæ* : Nam quod creatum est, ac tempore obnoxium, non est divina natura. Illud autem præterea memoria tene, quod *societatem nostram dixit*

(34) *Omnipotens*. A verbis Evangelii Joannis transiit repente ad locum Apocalypsis ejusdem, quem antea segm. 6 a, protulit. Vide not. 16, pag. 17. Filium porro, æque ac Patrem, esse *Omnipotentem* ideo videtur Didymus sæpius inculcare, quod Eunomius id negasset in ea Confessione, quam anno 383 Theodosio imperatori obtulit, quæque exstat tom. I *Eccl. antiq.* Canisii pag. 178. Ibi enim Filium excludens inquit de Patre Eunomius : *Unus est enim et solus Deus Omnipotens, Deus deorum, etc.* Quæ verba refellit S. Gregorius Nyssenus libro primo contra ipsum Eunomium.

(35) *Super omnia*. Respicit Rom. ix, 5, ubi legitur : *Ὁ ὢν ἐπὶ πάντων θεός*, id est, *Qui est super omnia Deus*.

(36) *Qui est*. Non respicit Exod. iii, 14, sed eum, quem dixi, Apocalypsis locum.

(37) *Tu es*. Matth. xi, 5; et Luc. vii, 19, 20.

(38) *Scribit*. Cap. i, vers. 1, 2, 3, ubi pro ἀπαγγέλλομεν καὶ ὑμῖν, Græca editio habet : ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν : quam lectionem sequitur Vulgatus interpret.

(39) *Frequentem usum*. Aut, si malis, *vim, emphasisim*, et similia. Didymus porro initio enarrationis in priorem Joannis Epistolam de primis ejusdem Epistolæ verbis : *Quod erat ab initio*, eodem, quo hic, modo disserit. Idem vero (inquit) significant hæc verba, quibus ait : *Quod erat ab initio, quod illud, ubi ait : Ego sum qui sum.*

Συνιστῶν τοίνυν καὶ ὁ Βαπτιστὴς Ἰωάννης, ὅτι τὸ, Ὁ ὢν, περὶ τοῦ Υἱοῦ εἰρηται, δηλοῖ τῷ Θεσπότη· Ὡς εἰ (ἀντὶ τοῦ, Ἐκεῖνος ὢν, ὃν καὶ ἐν τῇ μήτρᾳ σε ὄντα τῆς Παρθένου, Θεὸν ἐπιγινούς αὐτὸς ἐγὼ, ἐν τῇ νηδὺ τῆς στείρας ὢν, διὰ τῆς σκιρτήσεως προσεκύνῃσα), ἡ ἕτερον προσδοκῶμεν; Καὶ ἐν τῇ πρώτῃ δὲ Ἐπιστολῇ Ἰωάννης ὁ φίλος καὶ ἀπόστολος τοῦ Κυρίου γράφει· "Ὁ ἦν ἀπ' ἀρχῆς, ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἑώρακαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν· ὃ ἐθεασάμεθα καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς· καὶ ἡ ζωὴ ἐφανερώθη, καὶ ἑώρακαμεν, καὶ μαρτυροῦμεν, καὶ ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, ἥτις ἦν πρὸς τὸν Πατέρα καὶ ἐφανερώθη ἡμῖν. "Ὁ ἑώρακαμεν καὶ ἀκηκόαμεν, ἀπαγγέλλομεν καὶ ὑμῖν, ἵνα καὶ ὑμεῖς κοινωνίαν ἔχητε μεθ' ἡμῶν, καὶ ἡ κοινωνία δὲ ἡ ἡμετέρα μετὰ τοῦ Πατρὸς καὶ μετὰ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Πρὸς τὰς καὶ αὐτὴς τῷ πλήθει τοῦ ἦν· καὶ ὡς κοινωνίαν σωτηρίας οὐκ ἔχουσιν μετὰ τοῦ Πατρὸς, ἡ τοῦ Μονογενοῦς, οἱ μὴ ὁμολογοῦντες κατὰ φύσιν Ἰῶν εἶναι αὐτὸν συνάναρχον τοῦ Θεοῦ. Πρὸς ταύτην γὰρ ἡμῖν τὴν πίστιν, τὴν παραδοθεῖσαν ἐν τῇ μυσταγωγίᾳ τοῦ φωτισματος παρὰ τοῦ πάντων Θεσπότη, ἐστὶν ἡ κοινωνία ἡν Πέτρος ἐγράψεν· Ἰνα γένησθε θείας κοινωνοὶ φύσεως. Τὸ γὰρ κτίσμα καὶ ὑπὸ χρόνον ὢν, οὐ θεία φύσις ἐστίν. Μέννησο δὲ πρὸς τοῖς, ὅτι περὶ τὴν κοινωνίαν ἡμῶν εἶπεν μετὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ ἰσοτιμίας, καὶ οὐχὶ διὰ τοῦ

(40) *Illuminationis*. Baptismus hoc nomine a Patribus passim vocari norunt omnes theologi. Respicebant scilicet Patres illud Pauli, Hebr. vi, 4 : *Τοὺς ἀπὸ φωτισθέντας*, id est, *Qui semel sunt illuminati*. Hinc ducta illarum Cyrilli catechesium inscriptio, quæ dicuntur τῶν φωτιζομένων, id est, *Illuminandorum*. Cur vero sic vocetur baptismus, scite exponit Justinus martyr in prima Apologia, num. 61. Vocatur autem (inquit) lavacrum illud φωτισμός, id est, *illuminationis, eo quod mente illuminantur qui hæc discunt*. Prætereundum tamen non est, baptismum ab illuminatione distingui interdum, ut cum is, quem dixi, Cyrillus in prima catechesi, num. 2, ait : *Ἐβαπτίσθη, ἀλλ' οὐκ ἐφωτίσθη*, id est, *Baptizatus fuit, sed non illuminatus*.

(41) *Petrus scripsit*. In Epis. ii, cap. i, vers. 4. Animadvertendum vero est, auctorem enarrationis in secundam hanc Petri Epistolam, eam ipsam Epistolam ut sacri Bibliorum canonis partem non habuisse. Nam primum quidem inquit : *Agnovit autem hæc conscriptor Epistolæ*; quasi Petrum nominare vereatur : tum eam enarrationem concludit his verbis : *Non est igitur ignorandum præsentem Epistolam esse falsatam, quæ licet publicetur, non tamen in canone est*. Quarum tamen locutionum secunda quidem maximam habet vim ad ostendendum quod volo : primæ vero si magnam tribuerimus, jam de enarratione quoque in primam Petri Epistolam eas

ΥΙΟΥ ΑΥΤΟΥ. Καὶ ὁ Ἀμὼς δὲ προφητεύων [8 a.] Πα-
τοκράτορα ὁμοίως τὸν Υἱὸν ὀνομάζει, οὕτω που λέ-
γων· Ὁ οἰκοδομῶν εἰς οὐρανὸν τὴν ἀνάβασιν
αὐτοῦ, καὶ τὴν ἐπαγγελίαν αὐτοῦ ἐπὶ γῆς θεμε-
λιῶν· ὁ προσκαλούμενος τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης,
καὶ ἐκχεῖν αὐτὸ ἐπὶ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς·
Κύριος ὁ Θεὸς ὁ Πατοκράτωρ ὄνομα αὐτοῦ. Περὶ
ἧς ἀναβάσεως ψάλλει καὶ Δαυὶδ· Ἀρέθῃ ὁ Θεὸς ἐν
ἀλαλαγμῷ, Κύριος ἐν φωνῇ σάλπιγγος. Ἀμφο-
ταῦτα περὶ τοῦ Υἱοῦ. Ὁ γὰρ Πατήρ οὕτε κατέβη
οὕτε ἀνέβη, ὥς ὁ Ἀπόστολος ἐρμηνεύει, γράφων ὅδε·
Τὸ δὲ, ἀνέβη, τί ἐστίν, εἰ μὴ ὅτι καὶ κατέβη πρῶ-
τον; Ὁ καταβάς, αὐτὸς ἐστίν καὶ ὁ ἀναβάς ὑπὲρ
ἅνω πάντων τῶν οὐρανῶν, ἵνα πληρώσῃ τὰ πάντα.
Ὡς πάντων, ψῆσιν, ὑπερανεστηκώς καὶ ὑπερφέρων
ἑμοῦ τῷ τεκνόντι Πατρί, ὅτε ἀγέννητος. Φανερός γάρ
ἐστι τοῦτο νοήσας ἀπ' ὧν καὶ αἱ νοερὰ δυνάμεις,
ἐπειδὴ κτίσματα μεμετρημένα τυγχάνουσιν οἶσαι ἐν
οὐρανῷ, ἀλλ' οὐχ ὑπὲρ ἁνω τῶν οὐρανῶν, οὐδὲ πλη-
ροῦσαι τὰ πάντα εἰσίν. Καὶ Σοφονίας πατοκράτορα
ὡσαύτως ἀναγορεύει αὐτὸν, λέγων· Αὕτη αὐτοῖς
ἀρετὴ τῆς ὑδρεως αὐτῶν· διότι ὠνειδίσουν καὶ ἐμε-
γαλύνθησαν ἐπὶ τὸν Κύριον τὸν πατοκράτορα.
Ἐπιφανήσεται Κύριος ἐπ' αὐτοὺς, καὶ ἐξολοθρεύ-
σει Κύριος πάντας τοὺς θεοὺς τῶν ἐθνῶν τῆς
γῆς, καὶ προσκυνήσουσιν ἕκαστος ἐκ τοῦ τόπου
αὐτοῦ. Καὶ Μαλαχίας ἐπομένως ἐκ προσώπου τοῦ
δεσπότου ψάσκει· Διότι ἀπὸ ἀνατολῶν ἤλουν καὶ
ἔως δυσμῶν δεδόξασται μου τὸ ὄνομα ἐν τοῖς
ἔθνεσιν, καὶ ἐν παντί τόπῳ θυμίαμα προσάγεται
τῷ ὀνόματί μου καὶ θυσία καθαρὰ· διότι μέγα τὸ
ὄνομά μου ἐν τοῖς ἔθνεσιν, λέγει Κύριος [8 b]
πατοκράτωρ· ὅμοις δὲ βεβηλοῦτε αὐτό. Ἡ γὰρ
μνήμη τῆς τε ἐπιφανείας καὶ τοῦ δοξάζεσθαι ἐν τοῖς

A cum Patre et Filio ejus, æquali utrumque honore
afficiens, non vero dixit, Per Filium (42) ejus. Quin
Amos quoque prophetans omnipotentem similiter
Filium alicubi vocat inquit : Qui ædificat (43) in
cælo ascensionem suam, et promissionem suam in
terra fundans, qui vocat aquam maris, et effundit
eam super faciem universæ terræ : Dominus Deus
omnipotens, nomen illi. De qua ascensione David
etiam psallit : Ascendit (44) Deus in jubilo, Domi-
nus in voce tubæ. Horum utrumque de Filio dici-
tur ; nam Pater neque descendit, neque ascendit :
et sic Apostolus interpretatur, dum ita (45) scribit :
Quod autem (46) ascendit, quid est, nisi quod et de-
scendit primum ? Qui descendit, ipse est et qui ascen-
dit super omnes cælos, ut impleat omnia. Quasi dica-
tur : quippe qui una cum Patre, a quo genitus
fuit, omnibus rebus eminentior est, atque præstanti-
or, utpote increatus. Nam id Paulum voluisse, ex
eo patet, quod intelligibiles virtutes, cum creature
sint expertes immensitatis, et in cælo, non vero
supra cælos existunt, neque implent omnia. Et So-
phonias omnipotentem similiter eum vocat, in-
quiens : Hæc eis (47) pro contumelia ipsorum : quia
exprobraverunt, et magnificati sunt in Dominum om-
nipotentem. Manifestabitur Dominus super eos, et
disperdet Dominus omnes deos gentium terræ, et
adorabunt unusquisque ex loco suo. Et his consen-
tanea scribens Malachias, ex persona 23 Domini
ait : Ab ortu (48) enim solis usque ad occasum glo-
rificatum est nomen meum in gentibus, et in omni
loco thymiamata offertur nomini meo, et sacrificium
munum ; quia magnum est nomen meum in genti-
bus, dicit Dominus omnipotens : vos vero polluitis
illud. Quod enim duobus hisce in locis et manifesta-

dubitationes movere incipiemus, quas de enarra-
tione in secundam Epistolam mox indicabo. Nam
et in illa ad caput 1, et rursus ad cap. 11, legitur :
Conscriptor Epistolæ, pro Petrus. E contrario au-
tem in opere, quod nunc edimus, non modo secundam
Petri Epistolam sæpius allegat Didymus, verum
etiam ex ea ut canonica, et una ex catholicis, id est,
universalibus, Epistolis verba profert. Id verum
esse apparet cum ex hoc loco, tum e segmentis 44 a,
37 b, 39 a, 43 a, 51 b, 67 a, 90 b, 107 b, et 119 b :
ne enim longior sim, loca ipsa non assero. Quinam
ergo rem hanc se habere putabimus ? Novi equidem
Didymi ætate a quibusdam de illius Epistolæ aucto-
ritate dubitatum esse, ut proinde nunc inter eas,
quas deutero-canonicas vulgo theologi vocant, nu-
meretur. Novi a Didymo in his De Trinitate libris
tertium quoque Esdræ, qui canonicus minime est,
semel allegari. Verum hæc nihil ad rem, præser-
tim cum tertium Esdræ ut canonicum non citet.
Equidem igitur conjecerim, aut brevissimam illam,
imperfectamque enarrationem, ne dicam abortivum in-
terim, vel privam doctrinam obtrudere, vel Didymi
nomen multis olim post ejus mortem invisum infama
afficere, interpolatum fuisse : aut eum tandem,
cum libros hosce De Trinitate extremis, ut arbitror,
vix annis conscripserit, opinionem, quam antea
amplexus fuerat, seu dubitationem omnem abje-
cisse. Quod enim ait Basnagius apud Canisium,
tom. I Lect. antiq., pag. 202, clausulæ illius ver-
ba : Non est igitur ignorandum, et reliqua, cum

cæteris non coherere, qua de causa ab aliquo forsi-
tan adjecta esse suspicatur, eo magnopere non mo-
veor.

(42) Per Filium. Hæreticos tacite perstringit, qui
Deo hymnum glorificationis dicebant his verbis :
Gloria Patri per Filium in Spiritu sancto : alteram
vero formulam : Gloria Patri, et Filio, et Spiritui
sancto, avversabantur, ut in meo de tribus hisce li-
bris opusculo animadverti.

(43) Qui ædificat. Amos ix, 6, ubi Complutensis
editio habet : Ὁ οἰκοδομῶν εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνάβασιν,
καὶ τὴν ἐπαγγελίαν ἐπὶ γῆς θεμελιῶν..... ἐπὶ προσ-
ώπου τῆς γῆς, Κύριος ὄνομα αὐτοῦ. Francofortien-
sis vero habet : ἐπὶ πρόσωπον τῆς γῆς, Κύριος Πα-
τοκράτωρ ὄνομα αὐτοῦ.

(44) Ascendit. Psal. xlii, vers. 5.

(45) Ita. Codex, ὡς, sine iota subscripto, quod
tamen semper in eo omittitur. At mea quidem sen-
tentia iota illud in hac voce omittendum non
est.

(46) Quod autem. Ephes. iv, 9 et 10. Sed omit-
tit Didymus intermedia verba, εἰς τὰ κατώτερα μέ-
ρη τῆς γῆς.

(47) Hæc eis. Sophon. ii, 10 et 11, ubi Franco-
furtensis editio fere in omnibus cum Didymo con-
sentit. Sed Complutensis habet : Τοῦτο αὐτοῖς.....
ἐπὶ τὸν Κύριον τῶν δυνάμεων ἐπιφανὴς ἔσται x. ἔ.
αὐ. Καὶ ἐξολοθρεύσει πάντας... προσκυνήσουσιν αὐτῷ
ἕκαστος ἐκ τοῦ τόπου αὐτῶν.

(48) Ab ortu. Malach. i, 11 et 12, ubi Græca edi-
tio : τὸ ὄνομά μου δεδόξασται.

to (49) commemoretur, et glorificatio inter gentes, A
Filiū significari ostendit, ejus nomen Judæi
una cum ciematolatriis, id est creaturarum adora-
toribus, polluunt. Ipsa vero sermonis consequentia
omnipotentem illum esse demonstrat, quatenus
omnipotentis imago est, et Unigenitus, qui hac
etiam in re imago esse intelligendus est, ut sit om-
nipotens, sicut ille est. Paulus vero Hebræis scri-
bit: *Qui cum sit* (50) *splendor gloriæ Patris*; id est,
coæternus ipsi, et homousius (51), seu consub-
stantialis. Ut enim ea, quæ comparationem non
admittunt, comparatione aliqua, et exemplo illu-
strentur, atque hoc saltem modo aliquantulum il-
lud, quod supra mentem est, mente concipiatur (52),
dicam (cum parvo id comparans, quod magnum
est, et duntaxat magnum), simul atque sol existit,
e solis natura, et ex toto disco, indivise, et con-
tinue, et æquali mensura, totam lucem simul exse-
ri, simulque operari, ac simul calorem rebus, quæ
hanc sensationem excipere queunt, præbere; sub-
stantiæ vero, a qua lux, seu lumen effunditur, qua-
litem omnem in semetipso exserit ipsum lumen,
quippe cum primo ipso momento, non vero poste-
riori, ab ea profundatur, simulque cum ea et pro-
cedat, et subsistat. Quod si splendor, eorum qui-
dem sententia, *aliquando non erat*, ubinam erat ea,
ex qua splendor ipse est, lucis substantia, sive hy-
postasis? Nam simul cum illo hæc etiam omnino
evanescat necesse est. Atqui Daniel quoque pro-
phetans ait: *Et lux* (53) *cum ipso erat*; id est, 24
Filius cum Patre: quod enim divinitas comparatio-
nem omnem excludat, atque excellentissima sit,
id maxime ostendit, eam Filium a Patre sine ulla
passione genitum fuisse, qui esset, æque ac ipse,
et initio carens, et idem cum eo principium ha-
bens, simulque et perfectus, et cujuslibet experts
discriminis: creaturæ enim, non creatoris (54),
mutationis capax, non immutabilis, judicio sub-
jecti, non judicis, vivificati, non vivificantis, pec-
cato obnoxii, non vero Dei proprium est generare
alio modo, et generari: si enim ipse, cum non-
dum ullum aliud opus factum esset, sæcula fecit,
quæ ex temporibus conficiuntur, et omnibus rebus
initium dedit, nihil vero ante tempora, et sæcula

βεθελούσιν· τὸν Υἱὸν σημαίνεσθαι δείκνυσιν οὗ τὸ ὄνομα
βεθελούσιν· Ἰουδαῖοι· σὺν τοῖς κτισματολόγοις. Καὶ
αὐτὴ δὲ ἡ ἀκολουθία παντοκράτορα αὐτὸν εἶναι βοῶ-
λεται, καθ' ὃ εἰκὼν καὶ Μονογενὴς παντοκράτορος κε-
χρησθημένος, τὸ καὶ ἐν τούτῳ εἰκὼν νοεῖσθαι τοῦ
παντοκράτορος. Καὶ Παῦλος δὲ Ἑβραίοις γράφει·
Ὅς ὦν ἀπαύγασμα τῆς δόξης τοῦ Πατρὸς, τοῦτ'
ἐστὶν συνάναρχος καὶ ὁμοούσιος. Ἦνα γὰρ τὰ ἀπαρά-
κλητα παραβολικῶς πως παραδειχθεῖν, εἰ καὶ οὕτω
ποσῶς εἰς νοῦν δευχθεῖν τὸ ὑπὲρ νοῦν, ἐρῶ (τὸ μέγα
καὶ μόνον μέγα μικρῶ συμβάλλον), ὥς ἅμα τε ἥλιος,
ἅμα ἐξ ἡλίου φύσεως καὶ ἐξ ὅλου τοῦ δίσκου ἀμερί-
στως, καὶ ἀδιαστάτως, καὶ ἰσομέτρως ὅλον τὸ φῶς
συνεκφάνεται, καὶ συνενεργεῖ, καὶ συμπαρέχει τὴν
θέρμην τοῖς αἰσθήσεως δεκτικοῖς, καὶ τῆς τοῦ πρὸν-
τος οὐσίας τὸ ἀμέσως, καὶ οὐχ ὕστερον προχέμενον,
καὶ συμποδὸν, καὶ συνυφιστάμενον φῶς, ἔλην ἐν
ἐαυτῷ διεκφάνει τὴν ποιότητα. Εἰ δὲ πρὸς τὸ εἶκον
ἐκείνοις, Ἦν ὅτε οὐκ ἦν, τὸ ἀπαύγασμα· ποῦ ἡ
ἀπαυγάζουσα αὐτὸ ὑπόστασις τοῦ φωτός; Συνδιολο-
γήσει γὰρ ποῦ πάντως ἐκείνῳ τοῦτο. Καὶ μὴν καὶ
Δανιὴλ προφητεύων εἶπεν· Καὶ φῶς μετ' αὐτοῦ ἦν,
ἀντὶ τοῦ, ὃ Υἱὸς μετὰ τοῦ Πατρὸς. Τοῦτο γὰρ μάλι-
στα δείκνυσιν τὸ ἀσυνείκαστον καὶ μέγα τῆς θεότη-
τος, ὅτι συνάναρχον αὐτοῦ καὶ σύναρχον, ὁμοῦ δὲ
[9 a] καὶ τέλειον καὶ ἀπαράλλακτον ἀπαθῶς ἐγένε-
νηεν ὁ Πατήρ. Κτίσματος γὰρ ὅσον καὶ οὐ κτίστου·
τρεπτοῦ καὶ οὐκ ἀτρέπτο· ὑπὸ κρίσιν καὶ οὐ κρι-
τοῦ· ζωοποιουμένου καὶ οὐ ζωοποιούντος· ὑπὸ ἁμαρ-
τίαν καὶ οὐ Θεοῦ τὸ μὴ οὕτως γεννηθῆναι καὶ γεννηθῆ-
ναι. Εἰ γὰρ αὐτός, οὕτως ἐνεργείας ἄλλης οὐδεμιᾶς
γενομένης, ἐποίησεν τοὺς αἰῶνας, οἱ ἐκ τῶν χρόνων
ἀποτελοῦνται, καὶ τοῖς πᾶσιν ἀρχὴν ἐπέθηκεν, οὐδὲν
δὲ πρὸ τῶν χρόνων καὶ αἰώνων νοεῖσθαι δύναται, εἰ
μὴ ἡ ἀκατάληπτος καὶ ἀληθῶς μόνῃ πρωτίστῃ καὶ
πρωτουργῇ φύσις, ἡ μόνως οὕσα ἀναρχὸς καὶ αἰώ-
νιος, καὶ ὤφεισιν πρὸς ἑτέραν οὐκ ἔχουσα· πῶς οὐκ
ἀνάρχος ἐκ τῆς ὑποστάσεως γεννηθῆναι πιστεύεται
τοῦ Πατρὸς, καὶ οὐκ ἐκ τῆς ἐνεργείας; Χρόνον γὰρ
οὐ διορίζοντος, οὐκ ἐστὶν πρότερον καὶ ὕστερον· ἀλλ'
ὃ μὴ ὢν ὑπὸ χρόνον, ἀναρχός ἐστιν· ὃ δὲ ἀναρχὸς
ἄκτιστος. Ὡς γὰρ οὐκ ἐστὶ χρόνος ἀγέννητος, οὕ-
τως οὐδὲ κτίσις ἀχρονος, ἀλλ' ἔχει μέτρον τὸν χρό-
νον· σὺν αὐτῇ γὰρ καὶ ὁ χρόνος γέγονεν. Καὶ εἰκό-

(49) *Manifestatio*. Clariora hæc in Græco sunt, cum vox *Epiphaneia*, et *manifestationem*, et *adventum* Domini significet.

(50) *Qui cum sit*. Hebr. 1. 3. Illud autem hic animadvertendum est, Epistolam ad Hebræos, de cuius auctoritate nonnulli dubitaverant, a Didymo ut canonicam, atque a Paulo scriptam citari.

(51) *Homousius*. Cum adeo celebris sit hæc vox, ut diu potior catholicismi nota habita fuerit, eam in translatione retinere placuit. Ὁμοούσιος autem scribendum est, non, ut quidam perperam fecit, ὁμούσιος, *homousius*, inquam, non *homusius*. Ab ejus vocis usu Didymi ætate S. Cyrillus Jerosolymitanus cum abstinuerit, nonnullis suspectus fuit, quamvis immerito, ut fuse Toutteus probat. At Didymus noster eam passim ac palam prædicat cum in hoc opere, tum enarratione in primam Joannis Epistolam pag. 85, ubi ait: *Considera, quemadmodum consubstantialis Patri*, et reliqua; tum demum in libro De

Spiritu sancto. Quod enim ait Jacobus Basnagius (tom. I *Lecti. antiq.* Canisii pag. 202), *homousii* vocem ab Hieronymo in Latina ejus libri translatione insertam esse, mea quidem sententia commentitium est, ac nihili plane faciendum, quasi nunquam in ullius hominis mentem venisset.

(52) *Concipiatur*. Pro, εἰς νοῦν δευχθεῖν, malit fortasse quis legere: εἰς νοῦν δευχθεῖν.

(53) *Et lux*. Dan. 11. 22, ubi Græca editio habet: Καὶ τὸ φῶς μετ' αὐτοῦ ἐστὶ. Articulus vero ille, τὸ, a Didymo negligendus non erat hoc in loco, ex his quæ dixi in not. 90 pag. 12. Itaque a librario potius omissum quis credat.

(54) *Creatoris*. Recte codex habet κτίστου, non κτίστου, et alibi κτίστης, nusquam vero κτίστης. Recte etiam in Bibliis κτίστης semper legitur: recte in Clemente Alexandrino editum est: κτίστη τῶν αἰρέσεων· et in Herodoto, *Terpsichore*, συγκτίστης, et κτίστης. Perperam vero vulgata Lexica

πως πάντα μὲν ἀπὸ τοῦ Δημιουργοῦ μετρεῖται ὡς ἅ
δεύτερα, αὐτὸς δὲ ὑπ' οὐδενός, ἐπειδὴ ἀναρχὸς καὶ
φύσει Θεός.

principii expers, ac sempiterna, neque ulla altera inferior est : quomodo non creditur generatus ab aeterno ex hypostasi Patris, non vero ex ejus operatione? In illo enim, qui tempus non terminat, neque prius quidquam est, nec posterius; sed qui non est tempori obnoxius, aeternus est : qui autem aeternus est, increatus est; nam sicut non existit tempus non factum, sic ne creatura quidem tempori non obnoxia; sed tempus ei pro mensura est; simul enim cum ipsa tempus quoque factum est : et merito omnia quidem a Conditor mensuram habent, utpote inferiora; ipse vero a nemine, utpote aeternus, et natura Deus.

Τὰ δὲ ἴσα θεωρεῖται καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Οὐ γὰρ γέγραπται πότε, ἐξεπορεύθη, ἀλλ', ἐκπορεύεται. Πῶς δὲ αὐτὴ ἡ ζωὴ ζωοποιεῖται, ἢ τὸ ἀληθινὸν φῶς φωτίζεται; Ἦν δὲ ἄρα τότε θεῖον φῶς, καὶ ζωὴ αἰώνιος αἰεὶ, καὶ αὐτὸς ἑαυτὸν λέγει ὁ ἀψευδὴς καὶ μέγας Θεός· οὐκ ἦν μὴ ὅτε ἀπαύγασμα δόξης, καὶ χαρακτῆρα ὑποστάσεως, καὶ εἰκόνα ἀγαθότητος, καὶ [96] δύναμιν, καὶ σοφίαν, καὶ δικαιοσύνην Θεοῦ (ἃ ὑπάρχειν τὸν αὐτὸν Μονογενῆ Παῦλος μαρτυρεῖ) οὐκ εἶχεν ὁ Πατήρ· ἀλλ', ὃ μὴ προσήκεν εἶπειν, ὕστερον ὅ τι οὖν προσέλαβεν. Εἰ δὲ εἶχεν, ἦν αἰεὶ ὁ ταῦτα ὢν Μονογενής. Οὕτε γὰρ ὁ ταῦτα ὢν ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ, οὔτε ὁ Θεὸς χωρὶς τοῦ ὄντος αὐτοῦ ταῦτά ποτε νοηθῆναι δύναται. Ταῦτα δὲ ὑπάρχει ὁ Μονογενής, οὐ καθάπερ ἕξις ἢ ἐπιτηδεύσις, ἀλλ' οὐσιν οὕτως, καθὰ προεῖρηται. Εἰ δὲ καὶ ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς κοσμογονίας, τὰ πρῶτα δένδρα σὺν τοῖς ἐξ αὐτῶν καρποῖς συνυπέστη (καὶ παράδοξον οὐδὲν εἰ σὺν τῇ ῥίζῃ ὁ καρπὸς συνανέτελεν), πῶς ἀμήχανον κατ' ἀρχὰς τὸν εὐμήχανον Πατέρα μὴ ἔγκαρπον γεγενῆσθαι τοῦ ἰδίου Υἱοῦ, καὶ εὐθὺς ἐκ τῆς δόξης τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ συνεκλάμψαι τὸ ἀπαύγασμα; Καθὰ οὖν αὐτοῦ ἡ τῆς ἐνανθρωπήσεως κάτω γέννησις ἐτέρᾳ γεννήσει οὐ συγκρίνεται (ἐκ Παρθένου γὰρ ἄρυστος, ἀπημάντος, ὅπερ ἡ φύσις ἡμῶν οὐκ ἔχει), οὕτω καὶ ἄνω γέννησις ἀκατάληπτος ὑπὲρ τὸ πλεόν, καὶ πᾶσαν ἐξαλλάττουσα γέννησιν ὑπάρχει· καὶ οὕτε ἀπιστεῖν χρὴ, οὔτε μὴν ζητεῖν ἢ ἐξηγεῖσθαι τὸν τρόπον ἡμῖν ἀσφαλές, τοῖς εἰπεῖν μὴ δυναμένοις. Πῶς παρθένος ἔτεκεν μέινασα παρθένος, μήτε δὲ τὴν ἰδίαν ἡμῶν

unica, omnium prima, et primario operans natura, quæ singulari ratione, unitati ejus consentanea,

quomodo non creditur generatus ab aeterno ex hypostasi Patris, non vero ex ejus operatione? In illo enim, qui tempus non terminat, neque prius quidquam est, nec posterius; sed qui non est tempori obnoxius, aeternus est : qui autem aeternus est, increatus est; nam sicut non existit tempus non factum, sic ne creatura quidem tempori non obnoxia; sed tempus ei pro mensura est; simul enim cum ipsa tempus quoque factum est : et merito omnia quidem a Conditor mensuram habent, utpote inferiora; ipse vero a nemine, utpote aeternus, et natura Deus.

Hæc eadem vero de Spiritu sancto etiam dici possunt : nec enim scriptum est usquam (55), *processit*, sed, *procedit* (56). Quomodo autem vita ipsa vivificatur, aut vera lux illuminatur? Nempe (57) cum divina lux, tum *vita aeterna* (58) semper existit, et ipse mendacii 25 expers, ac magnus Deus semetipsum his nominibus vocat, ac nullum unquam fuit tempus, ut ita loquar, quo splendorem gloriæ, et figuram substantiæ, et imaginem bonitatis, et virtutem, et sapientiam, et justitiam Dei (hæc enim omnia, Paulo teste, est ipse Unigenitus) non haberet Pater, aut quo quidquam de novo (id enim dicere nefas est [59]) postea acceperit. Quod si Pater ea semper habuit, Unigenitus, qui hæc omnia est, semper existit : nam neque qui est hæc, est extra Deum, nec Deus sine illo, qui est ipsemet hæc, concipi unquam potest. Hæc autem omnia est Unigenitus non tanquam habitus, aut habitudo, sed substantialiter, ut antea dictum fuit (60). Quod si initio etiam creationis mundi primæ arbores una cum propriis fructibus substiterant, ac simul cum radice fructum quoque exortum esse, ne utinam incredibile est; quomodo fieri non posse censebimus, ut sagax universi Conditor (61) Pater proprium Filium, velut fructum (62), in principio habuerit, ac simul cum eo splendor statim ex gloria hypostaseos ipsius eluxerit? Quemadmodum ergo terrena ejus in Incarnatione nativitas nulli alteri nativitati comparari potest (nam et ex Vir-

habent χτιστής pro κτίστης. Quæ tamen de Græca voce κτίστης conditorem significante dicta volo. Quod enim spectat ad Thracios illos κτιστάς, de quibus Strabo lib. vii, legenda sunt quæ vir ingenio et eruditione pollens Martorellius scripsit in *Theca Calamaria*, pag. 482 et seqq.

(55) *Usquam*. Lego, γέγραπται πότε, pro, γέγραπται πότε. Præcedens autem vox, θεωρεῖται, ad verbum vertenda : considerantur.

(56) *Sed, procedit*. Similem Didymi animadversionem invenies cum in libro *De Spir. sancto*, num. 15, ubi : *Bene autem (inquit) quod in ipsa sententia non ait, Qui creavi, sed, Qui creo* : tum in ea catena, de qua dixi pag. 15 : ibi enim ad vers. vi psalmi lxx, hæc adnotat Didymus : Ὡς καὶ ἐν τῷ, Ὁ μεταστρέφων. Ἀντὶ γὰρ τοῦ, Ὁ μεταστρέφας, id est : *Sicut etiam ubi ait : Converterens : id enim positum est pro, Qui convertit, seu, Qui mutavit*. Fatendum est tamen, non semper magni faciendas esse hujusmodi animadversiones, ut ii norunt, qui Hebraicam linguam callent. Quin Didymus ipse segm. 60 b discrimen illud parum curasse videtur.

(57) *Nempe*. Pro, ἦν, legi posset, ἦν, id est si : et ut mollius flueret oratio : ἦν δὲ ἄρα ἦν. Tum : οὐκ ἦν ὅτε μή. Pro τότε, lego τό τε.

(58) *Aeterna*. In prima Joannis v, 20, Filius vocatur *Vita aeterna*.

(59) *Nefas est*. Προσῆκεν pro προσήκει adhibere vetat Herodianus in *Philetero*, pag. 468. At non pauci auctores, lique potissimum, qui circa Didymi tempora scripsere, grammatici illius legi se obnoxios non existimant.

(60) *Dictum fuit*. Fortasse cap. 10.

(61) *Sagax Conditor*. In Græco, εὐμήχανον, quam vocem uno vocabulo hic transferre ita, ut tibi met ipse satisfacias, difficile est. Vertere etiam licet : *qui omnia facile molitur, aut, qui nullo negotio mundi fabricam extruxit*. Porro Didymus paronomasiæ causa eo vocabulo usus est : ludit scilicet non ineleganter in dictionibus, ἀμήχανον, et εὐμήχανον.

(62) *Fructum*. Mendum, quod est, ut reor, in codice, sustuleris, si voculam, μή, expunxeris, aut pro, μὴ ἔγκαρπον, non fructuosum legeris, μὴ ἀκαρπον, hoc est non infructuosum.

gine fuit, et sine fluxione (63), ac sine violati-
one (64), id quod natura nostra non habet: ita
etiam caelestis (65) nativitas incomprehensibilis
maxime est, et a quavis discrepans (66) nativitate.
Neque vero aut fidem denegare oportet, aut tuta
res nobis est quærere, sive exponere, quomodo ea
se habeat, cum ne dicere quidem possimus, quo-
modo Virgo pederit manens virgo; imo ne pro-
priam quidem nostram generationem perspectam
habeamus: quod si etiam nostram non ignorare-
mus, nullo tamen modo Dei quoque generationem
cognoscere, quæ vel ipsis caelestibus virtuti-
bus (67) **26** incomprehensibilis est. Quare cum
stupore propheta ait, de terrena quidem nati-
vitate: *Et homo est* (68), *et quis cognoscat eum?*
id est, *Nemo*. De caelesti vero: *Generationem* (69)
autem ejus quis enarrabit? quoniam tollitur a terra
vita ejus. Ubi generationis nomine (70) nativitatem,
vita vocabulo existentiam designat: hoc vero quod
est, in immensum supra terram elevatum esse, et
omnem mentem excedere, valde mystice exprimit
his vocibus: *Tollitur a terra*: nam quod is omni
tempore, quodecunque tandem quis, postquam multa
animo versaverit, concipiat, infinite superior sit,
et quavis quantitate sine comparatione præstan-
tior, ejusque essentia mente comprehendi nequeat,
et sit ipse usquequaque omnino invisibilis, semet
ipse circumdans, et nihil extra se habens, et huic
illius incomprehensibilitati angelorum quoque mul-
titudine, et omnis caelestium ordinum populus ce-
dat, exclamant Scripturæ in hunc modum: David
quidem in xvii psalmo: *Posuit* (71) *tenebras lati-*
culum suum, in circumitu ejus tabernaculum ejus.
Canticum autem Ambacumi: *Operuit* (72) *cælus*
virtus ejus. Matthæus vero: *Nemo* (73), inquit, *no-*
vit Filium, nisi Pater: neque Patrem quis novit, nisi
Filius. Nam quod a creatura gignitur, per com-
munionem, seu relationem alterius ad alterum ge-
neratur, neque ejusdem naturæ est cum generante,
nec perfectum statim est, nec sine passione proce-
dit: in divinitate vero res contra se habet: nam
cum creatura sic generet, generationis auctor con-
trario modo gignit, non vero similiter ut proprie

A γέννησιν ἐπισταμένους· ὅπου γε καὶ τὴν καθ' ἡμᾶς εἰ
ἐγινώσκομεν, οὐ πάντως καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ, ἥτις καὶ
ταῖς ἐπουρανίοις ὀνομάμεσιν ἀκατάληπτος οὕσα τυγχά-
ναι· διὸ σὺν ἐκπλήξει ὁ προφήτης φησὶν, περὶ μὲν τῆς
κάτω γεννήσεως· Καὶ ἄνθρωπος ἔστιν, καὶ τίς
γινώσκει αὐτόν; ἀντὶ τοῦ, οὐδεὶς· [10 a] περὶ δὲ
τῆς ἄνω· Τὴν δὲ γενεὰν αὐτοῦ τίς ἐξηγήσεται;
ὅτι αἰρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ· τὴν γέννη-
σιν, γενεάν· τὴν ὑπαρξιν, ζωὴν· τὸ ὑπερἑπεπλησθαι
ἀμέτρως ἀπὸ τῆς γῆς καὶ ὑπερφέρειν παντὸς νοῦ,
αἰρεται ἀπὸ τῆς γῆς καλέσας μυστικώτατα. Ὅτι
γὰρ παντὸς χρόνου ὃν ἂν νοήσῃ τις, πολλὰ κυκλεύσας
τῇ διανοίᾳ, ἀπεράντως ἀνώτατος, καὶ ποσότητος πά-
σης ἀσυγκρίτως ἀμείνων, καὶ τὴν οὐσίαν ἀπερινόη-
τος, καὶ πάντοθεν ὀνομαστος εἰς ἅπαν καθέστηκεν, αὐ-
τὸς ἑαυτὸν περιβαλὼν, καὶ οὐδὲν ἑαυτοῦ ἐξωθεν
ἔχων· καὶ παραχωρεῖ τῷ τοσοῦτῳ αὐτοῦ ἀκατάληπτῳ
καὶ ἡ ἀγγέλων πληθὺς, καὶ πᾶς οὐρανίων ταγμάτων
ἄνθρωπος· ἐκδοῦσιν ὡς· ὁ μὲν Δαυὶδ ἐν ἱζ' ψαλμῷ·
Ἔθετο σκότος ἀποκρυφὴν αὐτοῦ, καὶ κύκλῳ αὐ-
τοῦ ἡ σκηνὴ αὐτοῦ· ἡ δὲ ὥδῃ Ἀμβακούμ· Ἐκά-
λυψεν οὐρανοῦς ἡ ἀρετὴ αὐτοῦ· ὁ δὲ Ματθαῖος·
Οὐδεὶς, φησὶν, γινώσκει τὸν Υἱόν, εἰ μὴ ὁ Πα-
τήρ· οὐδὲ τὸν Πατέρα τίς ἐπιγινώσκει, εἰ μὴ ὁ
Υἱός. Τὸ μὲν γὰρ τεχθὲν παρὰ τῆς κτίσεως κατὰ
κοινωνίαν ἄλλου πρὸς ἄλλο γεγέννηται, καὶ οὐ συμ-
φυὲς τῇ γεννήθῃ· οὐδὲ τέλειον εὐθὺς καὶ ἀπαθὺς
ἐξεληλύθεν. Ἐπὶ δὲ τῆς θεότητος, τὸ ἐμπάλιν. Ἐπει-
δὲ γὰρ ἡ κτίσις τοιῶσδε, ὁ γενεσιουργὸς ἐναντίως,
καὶ οὐχ ὁμοίως τῶν ἰδίων ποιημάτων, ἀλλ' ὥς οἶδεν
ταῦτα μόνῃ ἡ μακαρία Τριάς. Οὐδὲ γὰρ ἀκατάλη-
πτος, εἰ καταλαμβάνετο· οὐδὲ μυστήριον, εἰ ἐγινώ-
σκετο· οὐδὲ θεῖον, εἰ ἔχωρεῖτο· οὐδὲ δημιουργὸς
πάντων, εἰ ἀπὸ χρόνου· οὐδὲ ἀσύνθετος καὶ ἀμερῆς,
εἰ πρὸς τὰ σώματα. Καθάπερ γὰρ ἀκούοντες περὶ
τοῦ Πατρὸς· [10 b] Ἀπὸ τοῦ αἰῶνος καὶ ἕως τοῦ
αἰῶνος σὺ εἶ· καὶ, ἕως τῶν νεφελῶν ἡ ἀλήθεια
αὐτοῦ· οὐχ ὅρους τιθέμεν αὐτῷ, ἀλλὰ τὸ ἀίδιον πι-
στεύομεν (οὐ γὰρ ὁμῆλξ αὐτῷ ὁ αἰὼν)· ὡσαύτως
περὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος φρονεῖν
ὀφειλομεν· ἐπὶ γὰρ τῆς πάντων ἐπικρατοῦσης μᾶς
φύσεως, εἰς ἣν αὗται αἱ πάντιμοι ὑποστάσεις. Τὰ
ἴσα μελερθεὶ καὶ περὶ τοῦ Υἱοῦ· Σὺ δ' αὐτὸς εἶ, καὶ

(63) Fluxione. Codex, ἄρρευτος· et ita scribi-
tur etiam in vulgatis lexicis. At equidem non du-
bito quin ex similitudine analogia scribendum sit ἄρ-
ρευτος.

(64) Violatione. Ne putet quis Græcæ linguæ
minus peritus desiderari hoc in loco conjunctio-
nem καί, ac legendum esse, ἄρρευτος καὶ ἀπῆ-
μαντος· nam hujusmodi ἀσυνθεῖα non raro
occurrunt et in Didymo, et in aliis, ut cum ait
Didymus seg. 155 a, ἀμήχανον, ἀδύνατον, et Cle-
mens Alexandrinus pag. 424, λέγειν τι, πράττειν τι.

(65) Caelestis. In Græco legendum arbitror, καὶ ἡ
ἄνω γέννησις.

(66) Discrepans. Observa peculiarem usum verbi,
ἐξαλλάττω.

(67) Virtutibus. Ita vulgo verti solet vox, δυνά-
μεις, tum etiam cum angelos designat. Hieronymus
verit̃ sæpe, fortitudo.

(68) Et homo. Frustra hoc in Vulgato int. quæ-
siveris: sed Græca editio id habet Jerem. xvii, 9.

(69) Generationem. Isa. lxxiii, 8, ubi voculam, εἰ,
non habet Græca editio. Vulgatus autem aliter in-
terpretatur.

(70) Generationis nomine. Ne locus iste alicui
Græcæ linguæ rudi videatur insulsus, quasi nullum,
quod quidem ad rem faciat, generationem inter, ac
nativitatem discrimen sit, sciendum est, voce γε-
νεάν, quam, generationem, cum Vulgato interprete
transluli, non actum ipsum, quo quis generatur,
aut nascitur, denotari, sed genus potius, progeniem,
prosapiam. Itaque probe a se invicem tria hæc, γε-
νεά, γέννησις et γένεσις, distinguenda. Vide segm. 85 a.

(71) Posuit. Vers. 13, ubi Græca editio habet, κύ-
κλῳ, sine conjunctione καί.

(72) Operuit. Abac. iii, 2, ubi editio Complutensis
habet, ἐπεκάλυψεν. Vulgatus paulo aliter: habet
enim gloria, pro virtus.

(73) Nemo. Cap. xi, 27, ubi Græca editio habet: οὐ-
δεὶς ἐπιγινώσκει. Vide Luc. x, 22, ubi legitur, οὐδεὶς
γινώσκει. Vide etiam segm. 31 a.

τὰ ἐτη σου οὐκ ἐκλείψουσιν. Καὶ εἰ μὴ μικρὸν τὸ Ἀ
περὶ τοῦ Πατρὸς γεγράφθαι, Ὁ ὑπάρχων πρὸ τῶν
αἰώνων, οὐ μικρὸν οὐδὲ τὸ περὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ χρη-
σιμωθῆναι, ὅτι Προαίτιος Θεός· ὁ γὰρ δ', ὡς ἀπε-
ρινόητος, καθὰ δειχθήσεται οὐ πολλῷ ὑστερον. Καὶ
καθὰ ὁ Πατὴρ ἔχει ἀθανασία, μᾶλλον δὲ αὐτὸς ἐστὶν
ἡ ἀθανασία· οὕτως ὁ Υἱὸς ἐστὶν ζωὴ αἰώνιος, ἐστὶν
δὲ τὸ αὐτό. Καὶ ὡς περὶ ὁ Πατὴρ, Εἰς Θεός, εἰρηται·
οὕτω ὁ Υἱὸς κέκληται Μονογενής, Θεὸς Λόγος, καὶ
Εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός. Καὶ ὡς Ἰάκωβος πε-
ρὶ αὐτοῦ γράφει· Εἰς ἐστὶν ὁ νομοθέτης καὶ κρι-
τής, ὁ μόνος σώζων δύναμιος· οὕτω τὸ Πνεῦμα
παρὰ Παύλου, Κορινθίους καὶ Ἐφεσίους γράψαντος,
ὁμνῆται, Ἐν, καὶ τὸ αὐτό, καὶ μόνον· ἵνα καὶ αὐ-
τῷ τούτῳ τῷ ὡσανεὶ ἀριθμῷ, ἔν' οὕτω λεχθῇ, δει-
κνύται φέρουσαι αἱ μακάριαι ὑποστάσεις αὐταὶ τὸ
ἐναδικόν, ἥτοι μοναδικόν, τῆς πατρικῆς θεότητος.
Καὶ εἰ ἐπὶ τοῦ Πατρὸς ἀληθὲς τὸ, ὁ Θεὸς καὶ Κύ-
ριος, ἀψευδὲς καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ καὶ τοῦ Πνεύ-
ματος. Ὡς γὰρ ἐπεμνήσθημεν πολλαχού, ἡ τε Πρε-
σβυτέρα Διαθήκη, τὴν ἰσοτιμίαν φυλάσσας διελάλη-
σεν· Εἶπερ ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· καὶ, Ἐδρεξεν
Κύριος παρὰ Κυρίου· καὶ, Ἐποίησεν ὁ Θεὸς κατ'
εἰκόνα Θεοῦ τὸν ἄνθρωπον· καὶ, Τίς [11 α] Θεὸς
παρεῖς τοῦ Κυρίου; καὶ, Τίς Θεὸς πλὴν τοῦ Θεοῦ
ἡμῶν; Καὶ ἐν τῇ Νέᾳ δὲ Διαθήκῃ, ὁ μὲν Ἰωάννης
ἔφη ἅπερ ἔδῃ ἐλέχθη· ὁ δὲ Θωμᾶς· Ὁ Κύριός μου
καὶ ὁ Θεός μου· καὶ ὁ Παῦλος· Ὁ δὲ Κύριος τὸ
Πνεῦμά ἐστιν· οὐ δὲ τὸ Πνεῦμα Κυρίου, ἐκεῖ
ἐλευθερία· καὶ πάλιν καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύμα-
τος· Καὶ δὴ Κύριος εὐρεῖν ἔλεος παρὰ Κυρίου C
τῷ Ὁρησιφέρου οἴκῳ. Ὁ δὲ Ἰωδ· Πνεῦμα θεῖον
τὸ ποιῶν μὲ· καὶ, Πνεῦμα θεῖον τὸ περιόν
μοι ἐν ρισίν. Ταυτὸν δὲ ἐστὶν τῇ Γραφῇ λέξει θεῖον,
ἡ θεὸν, ὡς διδάσκουσιν, Παῦλος μὲν Ῥωμαίους γρά-
φων· Ἡ τε ἀδελφία αὐτοῦ δύναμις καὶ θεοῦ· αἱ
δὲ Πράξεις· οὐκ ὀφειλομένον νομίζειν χρυσῷ, ἢ ἀργύ-
ρῳ, ἢ λίθῳ, χαράγματι τέχνης, ἢ ἐνθυμήσεως ἀν-
θρωπίνης, τὸ θεῖον εἶναι ὁμοιον· Πέτρος δὲ ἐν τῇ δευ-
τέρᾳ Ἐπιστολῇ· Ἰνα διὰ τούτων γένησθε θελας
κοινωνοὶ φύσεως. Καὶ ὅν τρόπον ὁ Πατὴρ ἀκατά-
ληπτος, οὕτω καὶ τοῦ Χριστοῦ ὁ πλοῦτος ἀνεύχνηλα-

(74) *A sæculo*. Psal. lxxxix, vers. 2.

(75) *Usque*. Psal. cvii, vers. 4, ubi Græca editio pro αὐτοῦ, habet σοῦ, ut Vulgatus interpret.

(76) *Ponimus*. Notandum Ionicum illud, τιθέμεν, D pro τίθεμεν adhibitum.

(77) *Existunt*. Pro εἰς ἦν, hoc est, in quam, lego eis, id est sunt.

(78) *Tu idem*. Psal. ci, vers. 28, ubi legitur : σὺ δὲ ὁ αὐτός, etc. Eum locum de Filio accipit Paulus quoque Hebr. i, 12.

(79) *Qui est*. Psal. liv, vers. 21.

(80) *Ante sæcula*. Respicit, ut reor, Psal. lxxiii, vers. 15, qui sic se habet in Græca editione : Ὁ δὲ Θεὸς βασιλεὺς ἡμῶν πρὸ αἰώνος, εἰργάσατο σωτηρίαν ἐν μέσῳ τῆς γῆς, id est, *Deus autem noster ante sæculum, operatus est salutem in medio terræ*. Quem locum infra, nempe segm. 13 b, de Filio intelligit Didymus.

(81) *Immortalitatem*. I ad Tim. vi, 16.

(82) *Æterna*. I Joannis cap. v, vers. 20.

(83) *Unus Deus*. I ad Cor. viii, 6, et alibi.

(84) *Unigenitus Deus*. Respicit Evangelii Joannis

illius creatoræ faciunt, sed eo modo, quem illa duntaxat cognitum habet, quæ hæc novit, beata Trinitas : nam neque incomprehensibilis esset, si comprehenderetur, nec mysterium foret, si cognosceretur, nec Deus, si caperetur, nec omnium conditor, si certo tempore existere cœpisset, nec incompositus, et partibus carens, si cum corporibus 27 conferri posset : quemadmodum enim cum id audimus, quod de Patre dicitur : *A sæculo* (74) *et usque in sæculum tu es*; et : *Usque* (75) *ad nubes veritas ejus*, fines ipsi non ponimus (76), sed ejus æternitatem credimus; nec enim ipsi cœvum est sæculum : eodem modo cum de Filio, tum de Spiritu sancto sentire debemus : nam in una natura omnium domina existunt (77) hæc summopere honorandæ hypostases. Similia modulatur David etiam de Filio : *Tu idem* (78) *ipse es, et anni tui non deficiunt*. Quod si parvum, minusque, quam oporteat, exprimens, non est quod de Patre scriptum fuit : *Qui est* (79) *ante sæcula*; ne parvum quidem est illud quod de ipso Filio editum fuit oraculum, quo is dicitur, *Ante sæcula* (80) *Deus*. Manifestum vero est, cum mente comprehendere non posse, ut paulo post ostenditur. Et quemadmodum *Pater habet immortalitatem* (81), vel potius ipse est immortalitas; sic Filius est *vita æterna* (82). Quod unum et idem est. Et sicut Pater dictus est *unus Deus* (83); ita Filius vocatus est *Unigenitus Deus* (84), *Verbum*, et unus *Dominus Jesus Christus* (85). Et sicut Jacobus de illo scribit : *Unus est* (86) *legislator, et judex, qui solus potest salvare*; sic Spiritus a Paulo Corinthiis, et Ephesiis scribente (87) laudatus est tanquam *unus, et idem, et solus* : ut vel hoc ipso quasi numero, ut sic loquar, ostendatur, beatas hæc hypostases in unitate, aut singularitate paternæ deitatis existere. Ac si de Patre vera est hæc locutio, *Deus, et Dominus*; vera est etiam de ipso Filio, et de Spiritu. Nam, ut sæpius diximus, cum Vetus, tum Novum Testamentum æquali hæc hypostases honore afficit. Ac Vetus quidem sic loquitur : *Dixit* (88) *Dominus* 28 *Domino meo*; et, *Pluit Dominus a Domino*; et, *Fecit Deus ad ima-*

cap. i, vers. 18. Nam quamvis ibi cum Græca editio, tum Vulgata translatio nunc habeat : Ὁ Μονογενὴς Υἱός, id est, *Unigenitus Filius*; tamen olim, aliqui saltem, pro *Filius*, legebant *Deus*. Constat hoc ex Theodoti excerptis, num. 6. ubi legitur : Ἀντικρὺς Θεὸν αὐτὸν δηλοῖ, λέγων Ὁ μονογενὴς Θεός, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο· id est, *Deum illum esse liquido ostendit* (Joannes) *dicens : Unigenitus Deus, qui est in sinu Patris, ipse enarravit*. Quin etiam Syriaca translatio habet, *Deus*. Vide segm. 62 a.

(85) *Jesus Christus*. In prima ad Cor. viii, 6.

(86) *Unus est*. Jacob. iv, 12, ubi Græca editio paulo aliter habet, nempe : Εἰς ἐστὶν ὁ νομοθέτης, ὁ δυνάμενος σώσει καὶ ἀπολέσει, id est : *Unus est legislator, qui potest salvare, et perdere*. Sed voces καὶ χριτῆς, legit etiam Vulgatus interpret.

(87) *Scribe*. I ad Cor. xii, 15 et 4. Et Ephes ii, 18.

(88) *Dixit*. Psal. cix, vers. 1. Alia quatuor iocæ proxime sequentia invenies, primum quidem Gen. xix, 21, ubi : Καὶ Κύριος ἐδρεξεν..... παρὰ

ginem Dei hominem; et, Quis Deus præter Domi-
num? et, Quis Deus præter Deum nostrum? In Novo
autem Testamento, Joannes quidem dixit quæ jam
allata sunt (89): Thomas vero: Dominus (90)
meus, et Deus meus. Et Paulus: Dominus au-
tem (91) Spiritus est; ubi autem Spiritus Domini,
ibi libertas. Et rursus, Dominum esse Spiritum in-
dicans: Et dei (92) Dominus invenire misericordiam
a Domino Onesiphori domui. Job autem: Πνεῦμα
θεῶν, id est, Spiritus (93) Deus, qui fecit me; et:
Πνεῦμα θεῶν, id est, Spiritus Deus, qui superest (94)
mihi in naribus. Idem vero sunt in Scriptura θεῶν,
et Θεός, hoc est, Divinitas, et Deus, ut docent Paulus
quidem Romanis scribens: Sempiterna (95) quoque
ejus virtus, et divinitas, id est, Divinitas; Acta vero:
Non debemus (96) aestimare, auro, aut argento, aut
lapidi, sculpturæ artis, aut cogitationis humanæ τὸ θεῶν, id est, Divinitatem esse similem; Petrus autem
in secunda Epistola: Ut per hæc (97) efficiamini divinæ consortes naturæ. Et quemadmodum Pater com-
prehendi non potest, ita Christi divitiæ investigari nequeunt, teste Paulo. Ait enim: Mihi (98) omnium
hominum minimo data est gratia, ut evangelizarem in gentibus ininvestigabiles divitias Christi. Præterea
magnitudinis (99) ejus non est finis, neque intelligentiæ (1) numerus, juxta David, neque pacis terminus (2),
juxta Isaiam. Et: Incorruptibilis (3) 29 regem, inquit, Spiritus tuus est in omnibus. Et: Spiritus (4) Do-
mini replevit orbem terrarum. Nemo enim adeo stupidus invenietur atque hebes (5), ut e sinceris hisce
ac genuinis (6) testimoniis immensitatem Unigeniti, et sanctissimi Spiritus non colligat.

Ejusdem vero ponderis sunt, iisdemque vo-
cibus expressa, quæ de utraque hypostasi ab Apo-
stolo scripta sunt; nimirum cum ea, quæ de
Patre dicuntur: Qui est (7) super omnes, et per
omnia, et in omnibus Deus; et: Deus (8), et Pa-
ter Domini nostri Jesu Christi novit, qui est benedi-
ctus in sæcula, quod non mentior. Tum ea quæ de
Filio scripta sunt Romanis: Qui est (9) super om-
nia Deus benedictus in sæcula. Amen. Præterea
etiam illud: Plenitudo (10) ejus, qui omnia in
omnibus adimpletur. Similia itidem sunt oracula,
quæ de tribus hisce personis prolata fuerunt; ni-

Kυριου. Alterum Gen. 1, 27. Tertium et quartum
psal. xvii, vers. 34. In iis porro Genesios verbis,
Pluit Dominus a Domino, distinctas Patris ac Filii
personas ante Didymum agnoverant Irenæus lib. iii,
cap. 6, Tertullianus lib. contra Praxeam cap. 15 et
16, Justinus in Dialogo cum Tryphone, alique
postmodum. His adhaerere debent catholici theo-
logi, non Judeis, qui illud ΠΝΕΥΜΑ, id est, a
Domino, veluti pronomen habent, quasi valeat, a
semetipso, ac majorem duntaxat vim sermoni ad-
dat.

(89) Allata sunt. In hoc capite, segm. 6 a.

(90) Dominus. Joan. xx, 28.

(91) Dominus autem. II ad Cor. iii, 17, ubi Vulg.
interpres pro, Spiritus Domini, habet, Spiritus Dei.
Vide segm. 74 b. Etiam in libro De Spiritu sancto
num. 54 ad Filium locum hunc refert Didymus,
cum inquit: « Nam et Pater Spiritus dicitur... Et
Filius Spiritus: Dominus, inquit, Spiritus est. »

(92) Et dei. Vide II ad Tim. i, 16 et 18. Didymus
enim sensum potius allegans, quam verba, ex duo-
bus locis unum conflavit.

(93) Spiritus. Job xxxiii, 4. Vertissem, Spiritus
divinus, sed ob ea quæ sequuntur, coactus fui ver-
tere: Spiritus Deus.

(94) Spiritus... qui superest. Job xxvii, 3, ubi pro
qui superest, Complutensis editionis Latina transla-
tio habet, circumexistens.

(95) Sempiterna. Rom. i, 20.

(96) Non debemus. Act. xvii, 29, ubi Græca edi-
tio habet: Καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου, id est et co-
gitationis hominis.

(97) Ut per hæc. II Petr. i, 4.

στος, κατὰ τὸν Παῦλον, τυγχάνει ὧν. Φησὶν γάρ·
Ἔμοι τῷ ἐλαχιστοτέρῳ πάντων ἀνθρώπων ἐδόθη
ἡ χάρις εὐαγγελίσσθαι ἐν τοῖς ἔθνεσιν τὸν ἀν-
εξιχνίαστον πλοῦτον τοῦ Χριστοῦ. Ἀλλὰ καὶ τῆς
μεγαλσύνης αὐτοῦ οὐκ ἔστιν πέρας, οὔτε τῆς συν-
έσεως ἀριθμὸς, κατὰ τὸν Δαυὶδ· οὔτε τῆς εἰρήνης
ὅριον, κατὰ Ἡσαΐαν. Καὶ τὸ ἀφθαρτόν δέ σου, φη-
σὶν, πνεῦμά ἐστιν ἐν πᾶσιν· καὶ, Πνεῦμα Κυρίου
πεπλήρωκεν τὴν οἰκουμένην. Οὐδεὶς γὰρ ἂν οὕτω
παχύνοις καὶ νοθῆς εὐρεθείη, ὅστις μὴ ἐκ τούτων τῶν
ἀπλάστων καὶ καθαρῶν μαρτυριῶν, τὸ ἀπέραντον τοῦ
Μονογενοῦς καὶ τοῦ παναγίου Πνεύματος συνείδοι.

[11 b] Καὶ ἰσόσταθμα, καὶ ὁμοιόλεκτα, τὰ περὶ ἀμ-
φοῖν τῶν ὑποστάσεων γραφέντα παρὰ τοῦ Ἀποστόλου
φημὶ, τὰ τε περὶ τοῦ Πατρὸς διαλεγόμενα· Ὁ ἐπὶ
πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν Θεός· καὶ,
Ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ
οἶδεν, ὃ ὡς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, ὅτι οὐ ψευ-
δομαί· τὰ τε περὶ τοῦ Υἱοῦ Ῥωμαίοις γραφέντα· Ὁ
ὡς ἐπὶ πάντων Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας.
Ἀμήν· πρὸς τοῦτω καὶ, τὸ πλήρωμα τοῦ τὰ πάντα
ἐν πᾶσιν πληρουμένου. Ἐτι ὁμοία τὰ χρησθέντα,
περὶ μὲν τοῦ Πατρὸς· Ἰνα ἢ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν
πᾶσιν· περὶ δὲ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ· Ὁ πον οὐκ ἐν ἑλί.

(98) Mihi. Ephes. iii, 8, ubi Græca editio pro ἀν-
θρώπων, id est hominum, habet ἀγίων, hoc est,
sanctorum. Et deinceps: Ἡ χάρις αὐτῇ, ἐν τοῖς
ἔθνεσιν εὐαγγελίσασθαι.
(99) Magnitudinis. Psal. cxliv, vers. 5.
(1) Intelligentiæ. Psal. cxlvi, vers. 5.
(2) Terminus. Isa. ix, 7, ubi pro ὅριον, Græca
editio habet τέλος.
(3) Incorruptibilis. Sap. xii, 1, ubi Vulgatus al-
ter. Græca editio: τὸ γὰρ ἀφθαρτόν σου, etc. Euse-
bius lib. iv Hist. eccl. cap. 15 Clementem Alexan-
drinum suggillat, propterea quod in Stromatum libris
utitur testimoniis Scripturarum, quibus a multis con-
tradicti solet: nimirum Sapientiæ, quæ Salomonis
dicitur, ... et Barnabæ, et Clementis. At Didymus
noster nullum ex apocryphis libris a Clemente cita-
tis allegat in hoc opere, præter tertium Esdræ. Li-
brum vero Sapientiæ, de cuius auctoritate dubitare
jam nefas est, sæpius hic, et in libro De Spir. san-
cto, num. 26, allegat.

(4) Spiritus. Sap. i, 7.
(5) Hebes. Pro, νοθῆς, lego, νοθῆς.
(6) Geminis. Καθαρὰς μαρτυρίας, seu pura testi-
monia, eodem sensu dicit, quo argentum, exempli
causa, non adulteratum, dicitur ἀργύριον καθαρὸν.

(7) Qui est. Ephes. iv, 6, ubi Græca editio: εἰς
Θεὸς ... ὁ ἐπὶ πάντων, x. τ. λ.
(8) Deus. II ad Cor. xi, 31.
(9) Qui est. Rom. ix, 5.
(10) Plenitudo. Ephes. i, 23, ubi Vulgatus inter-
pres vertit, adimpletur: at verti etiam potest, im-
plet: quod fortasse Didymi sententiam melius re-
ferret.

ἡν καὶ Ἰουδαῖος, βάρβαρος, Σκύθης, δοῦλος, ἐλεύθερος· ἀλλὰ τὰ πάντα ἐν πᾶσιν Χριστός. Καὶ ἐτέρωθι· Ἰνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πᾶν γένος κάμψῃ ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται, ὅτι εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός. Περὶ δὲ τοῦ Πνεύματος, κατὰ τε τὰ περὶ αὐτοῦ προσφάτως εἰρηγμένα, καὶ καθ' ὃ πάντα νοεῖσθαι, καχερώσεται αὐτῷ· ὅσα ἐστὶν ὁ Πατήρ, ὡς Πνεῦμα αὐτοῦ, ὅλα μέντοι τοῦ εἶναι Πατέρα. Ἐξικονίζει γὰρ καὶ ἐν τούτῳ καὶ ἐν πᾶσιν τὸν Θεόν, ᾧ διαγορεύει· Ἐν τούτῳ γινώσκουμεν, ὅτι ἐν ἡμῖν ἐστὶν ἐκ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, οὗ ἔδωκεν ἡμῖν· καὶ ἰσοδύναμον τῷ μελωδῇ περὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς, Σὺ εἰ μένος Ὑψίστος ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, τὸ περὶ τοῦ Υἱοῦ χρησμοδῆθ' ἐν π' ψαλμῷ· Μήτηρ Σιών ἐρεῖ· Ἄνθρωπος, καὶ ἄνθρωπος ἐγενήθη ἐν αὐτῇ, καὶ αὐτὸς ἐθεμελίωσεν αὐτήν· ὁ Ὑψίστος· καὶ τὸ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐν Εὐαγγελίῳ· Ὑμεῖς Ἀλήθεσι δύνάμει ἐξ ὕψους ἐπελάθοντες τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπ' ὅμας. Καὶ καθὰ [12 a] μέγας ὁ Πατήρ πρὸς τοὺς ἄλλους, ὅτι οἶδεν τὸν Υἱόν· οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς μέγας ἐστὶ καὶ διὰ τὸ γινώσκειν τὸν Πατέρα. Ὁμοίως καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Φησὶν γάρ· Οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς οἶδεν, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἀπαράλλακτον τῷ παρὰ Παύλου Ἑβραίοις γραφέντι περὶ τοῦ Πατρὸς, Ἐκρεπεν γὰρ αὐτῷ, δι' ὃ τὰ πάντα, καὶ δι' οὗ τὰ πάντα, τὸ περὶ τοῦ Υἱοῦ χρησμοδῆθ'· Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο· καὶ περὶ τοῦ Πνεύματος· Τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτῶν. Αἱ οὖν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ ἐν ἴσῳ ἐκτετιμῆναι ἐνδοξοὶ ὑποστάσεις, ὡς τὴν ἐπὶ πάν-

A mirum de Patre quidem : ut sit (11) Deus omnia in omnibus. De Filio autem ipsius : Ubi non est (12) gentilis, et Judæus ; barbarus, Scythæ, servus, liber ; sed omnia in omnibus Christus. Et alibi : Ut in nomine (13) Jesu omne genu flectatur cælestium, et terrestrium, et omnis lingua confitebitur, quod unus est Dominus Jesus Christus. De Spiritu autem, cum juxta ea, quæ paulo ante dicta sunt, tum etiam quatenus omnia in ipso (14) intelligi debent, quæcunque est Pater, cum sit ejus Spiritus, quin tamen sit Pater : Imaginem enim Dei refert cum in hoc, tum in omnibus : qua ratione edicit Scriptura : In hoc (15) cognoscimus, quod in nobis est, ex Spiritu ejus, quem dedit nobis. Ac illi quidem sententiæ, quam David de Deo Patre modulatus est, B Tu es (16) solus Altissimus in omni terra, æquivallet id, quod de Filio in LXXXVI psalmo scriptum est : Mater (17) Sion dicet : Homo, et 30 homo factus est in ea, et ipse fundavit eam Altissimus. Et quod de Spiritu sancto in Evangelio legitur : Vos accipietis (18) virtutem ex alto supervenientis Spiritus sancti in vos. Et sicut magnus est Pater cum ob alia, tum etiam quia novit Filium ; ita Filius quoque magnus est ex eo etiam quod cognoscat Patrem (19) : similiterque Spiritus sanctus. Ait enim Scriptura : Sic et quæ (20) Dei sunt, nemo novit, nisi Spiritus Dei. Quod autem de Patre a Paulo Hebræis scriptum fuit, Decebat (21) enim eum, propter quem omnia, et per quem omnia, nihil plane differt ab eo quod de Filio in Scriptura legitur : C Omnia (22) per ipsum facta sunt : Et de Spiritu sancto : Verbo (23) Domini cæli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnes virtutes eorum. Itaque cum

(11) Ut sit. I ad Cor. xv, 28.
(12) Ubi non est. Coloss. iii, 11, ubi Græca editio : τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστός. Quin etiam nonnulla verba intermedia omittit Didymus.
(13) Ut in nomine. Philipp. ii, 10 et 11. Didymus omittit voces, καὶ καταχθονίων. In Græca editione legitur : ἐξομολογήσεται, et desideratur vocula εἰς, id est unus.
(14) In ipso. In Græco, αὐτῷ. Fortasse legendum, ἐν αὐτῷ. Vel potius, αὐτό.
(15) In hoc. Locum hunc primæ Joannis Epistolæ iv, 13, sæpius recitat infra Didymus, puta segm. 62 b, 105 a, et alibi : necnon in libro De Spiritu sancto, num. 40. Nusquam vero verba ipsa affert prout sunt in Græca editione : in hac enim legitur : Ἐν τούτῳ γινώσκουμεν, ὅτι ἐν αὐτῷ μένομεν, καὶ αὐτὸς ἐν ἡμῖν, ὅτι ἐκ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ δέδωκεν ἡμῖν· quæ Vulg. int. ad verbum transtulit.
(16) Tu es. Psal. LXXXII, vers. 17 (scu 19), ubi Græca editio non habet vocem, εἰ.
(17) Mater. Psal. LXXXVI, vers. 5, ubi Græca editio pro ἐγενήθη, id est factus est, habet, ἐγεννήθη, hoc est natus, seu genitus est.
(18) Vos accipietis, etc. Verit etiam recte posset : superveniente Spiritu sancto in vos. Vide notas ad segm. 60 a. Hæc porro non in Evangelio exstant sed in Actis apostolorum, cap. i, vers. 8, ubi Græca editio caret vocibus, ὅμας, εἰ, ἐξ ὕψους. Vide not. 17, pag. 3. An ideò Didymus dixisse, in Evangelio, putabimus, quod primi capitis Actorum initium, veluti quædam Evangelii pars videatur, cum ibi nonnulla ad Christum Dominum pertinentia, ejusque ad apostolos verba, a Luca referantur?

(19) Patrem. Accusat Origenem Hieronymus in libro contra Joannem Hierosolymitanum, num. 7, quod Patrem a Filio, Filium a Spiritu scripserit non videri : quin etiam Origenis verba ex primo περὶ ἀρχῶν ibidem Hieronymus recitat in hunc modum : Sicut enim incongruum est dicere, quod possit Filius videre Patrem ; ita inconueniens est opinari, quod Spiritus sanctus possit videre Filium. Rufinus e contrario eum Origenis locum catholice explicandum esse contendit lib. i Invektivarum in Hieronymum : de visione videlicet, quæ per oculos corporeos habeatur. Eademque ante Rufinum Didymus noster senserat, ut Hieronymus testatur in secundo contra Rufinum, quem sic alloquitur num. 11, pag. 502 : « In primo libro περὶ ἀρχῶν, ubi Origenes lingua sacrilega blasphemavit, quod Filius Patrem non videat, tu etiam causas reddis, quasi ex persona ejus, qui scripsit, et Didymi interpretaris σχολίων, in quo ille casso labore conatur alienum errorem defendere, quod Origenes quidem bene dixerit, sed nos simplices homines, et cicures Enniani nec illius sapientiam, nec tuam, qui interpretatus es, intelligere possumus. » Quidquid autem sit (nec enim meum est de hac re modo disserere), si ea fuit Origenis opinio, quam ipsi tribuit Hieronymus, ne hac quidem in re Origenistam Didymum fuisse apparet tum ex hoc loco, tum clarius adhuc e segm. 77 a.
(20) Sic et quæ. I ad Cor. ii, 11.
(21) Decebat. Hebr. ii, 10.
(22) Omnia. Joan. i, 3.
(23) Verbo. Psal. XXXII, vers. 6. Vide notam 52, pag. 7.

inclitas hasce hypostases, utpote divinam illam naturam habentes, quæ ita in omnibus rebus est, ut nulla tamen cum re aut permisceatur, aut comparari queat, æquali cum Deo et Patre honore affici videant; quomodo eas sub Deo in rerum omnium censu connumerare possunt (24)? quod tamen faciunt, dum eas statuunt fuisse creatas. Nam sicut fieri nequit, ut Pater non sit et ab æterno, et vere Pater (nec enim in tempore habuit, neque superadditum (25) hoc nomen); sic fieri non potest, ut Filius Verbum, ac ejus Spiritus non ab æterno, et natura, ex ejus hypostasi non sit. Nam simul ac exstitit Pater (concedatur, quæso, ut sic loquar), continue ille quidem genitus fuit, hic vero processit. Itaque nunquam exstitit, quin et esset Unigeniti Pater, et Spiritum suum haberet et semetipso procedentem. Ex eo autem quod sit Pater, colligitur eum neque tempore, nec essentia differre a Filio, aut a Spiritu ipsius. Nam si posterius gigneret, immutaretur, aut converteretur; quod alienum est a deitate, sicut ab eadem alienum est, ut inveniantur, Deum aliquando vocatum non fuisse Patrem, aut talem non exstitisse, eo quod nondum generavisset.

Hebræis autem quoque comprobatur Apostolus æternitatem, et incomprehensibilitatem generationis Filii Dei, cum de Melchisedeco scribit:

(24) Possunt. In codice, συναριθμήσαν, quæ lectio videtur vitiosa. Legendum forsitan passivè, συναριθμηθείσαν. At legi etiam potest activè, συναριθμοῦσαν. nec enim desunt in Græcis scriptoribus hujusmodi Hebraismi, ut sic eos vocem; nominativi casus videlicet ita suspensi, ut suspensus foret hoc loco nominativus, at ὑποστάσεις, si legere mus συναριθμοῦσαν. Ita Heliodorus lib. 1 ait: 'Ο δὲ αἰγιαλὸς, μεστὰ πάντα σωματῶν. In Bibliis vero nihil occurrit crebrius. Sic Psal. xvi, vers. 33 legitur: 'Ο Θεὸς μου, ἄριστος ἡ ὁδὸς αὐτοῦ, id est Deus meus, impolluta via ejus.

(25) Superadditum ... hic vero processit. «Alia hæresis (inquit Augustinus in libro De hæresibus) semperitene natum non intelligens Filium, putat illam nativitatem sumpsisse a tempore initium: et tamen volens cœternum Patri Filium confiteri, apud illum fuisse antequam de illo nasceretur, existimat: hoc est, semper eum fuisse, verumtamen semper eum Filium non fuisse, sed ex quo de illo natus est, Filium esse cœpisse.» Quod hisce tam perspicuis verbis nos docuit Augustinus, id ipsum passim alii Patres dixerunt, iique potissimum, qui Arianas blasphemias confutabant, quorum 'dux et antesignanus Alexander Alexandrinus in secunda contra Arium encyclica Epistola: Πῶτα δὲ (inquit) παρὰ τὰς Γραφὰς ἐφευρόντες λαλοῦσιν, ἐστὶ ταῦτα· δόγμα Ἀρείου· Οὐκ αἰὶ ὁ Θεὸς Πατὴρ ἦν, ἀλλ' ἦν ὅτε ὁ Θεός, Πατὴρ οὐκ ἦν· id est: Quæ autem contra Scripturas excogitarunt, sunt hujusmodi: dogma Arii: Deus non semper fuit Pater, sed aliquando fuit Deus, quin esset Pater. De aliis Patribus taceo, quippe qui theologis noti sunt: ac nemo catholicus esse aut debet, aut potest, qui tam perversam opinionem exsecrandamque blasphemiam tueatur. Illud tamen a lectore peto, ut huic quoque Didymi locum perpendat, ac mihi nunquam alias ejus benignitate abusu, benigne ignoscat, si occasione hanc nactus Symbolum quoddam, ne pereat, hic adunxero, ac totum e Græco ad verbum, ut par est, Latine transtulero: facit enim mirifice ad rem nostram. Illud autem sic edo, ut exstat in eo ipso codice ms., qui apocryphum Thomæ Evangelium habet, superiore anno a me editum. Τοῦ Χριστοῦ, τὸ ἅγιον

των θεῶν ἀμικτον καὶ ἀπαράβλητον αὐτοῦ φύσιν διακληρώσασθαι· πῶς ἂν ἐν πᾶσιν ὑπὸ θεῶ, καθ' ὃ κτιστὰς ψηφίζονται αὐτὰς, συναριθμήσαν; Ὅσπερ γὰρ ἀδύνατον ἐστὶν μὴ τὸν Πατέρα ἀνάρχως τε καὶ ἀληθῶς εἶναι Πατέρα (οὐ γὰρ χρόνῳ, οὐδ' ἐπιθετον ἔσχεν τὸ ὄνομα τοῦτο), οὕτως ἀδύνατον ἐστὶν μὴ τὸν Υἱὸν Λόγον καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ἀνάρχως τε καὶ φύσει εἶναι ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ· ἅμα γὰρ Πατὴρ (συγχωρηθῇ δὲ τὸ οὕτως εἰπεῖν), ἀδιαστάτως, ὁ μὲν ἐγεννήθη, τὸ δὲ ἐξεπορεύθη. Καὶ τοῦ εἶναι οὖν Πατέρα τοῦ Μονογενοῦς, καὶ τοῦ ἔχειν τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ἐκπορεύμενον παρ' αὐτοῦ οὐ παρήρηται· καὶ διὰ τὸ εἶναι Πατέρα, οὔτε χρόνῳ, οὔτε οὐσίᾳ, διαφέρει τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ. Εἰ γὰρ ὅτερον ἐγέννα, μετεβάλλετο ἂν, ἥτ' οὖν ἐτρέπετο, ὅπερ ἄλλοτερον θεότητος, μετὰ τὸ εὐρίσκεσθαι τὸν Θεὸν ποτε μὴ λεγόμενον, ἢ μὴ ὄντα Πατέρα, ὡς μήπου γεγεννηκότα.

Καὶ Ἑβραίοις δὲ ὁ Ἀπόστολος, τὸ ἀναρχον καὶ ἀκατάληπτον τῆς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ γεννήσεως [12 δ] παριστῶν, γράφει περὶ τοῦ Μελχισεδέκ·

σύμβολον· Πιστεύω εἰς ἓνα Θεόν· Πατέρα Παντοκράτορα πιστεύω, οὐκ ἐρευνῶ· πιστεύω, οὐ διώκω τὸν ἀκατάληπτον· πιστεύω, οὐ μετρώ τὸν ἀμέτρητον. Ἐὰν πιστεύω, φωτίζομαι τὴν ψυχὴν· ἐὰν περιεργάζομαι, σκοτίζομαι τοὺς λογισμοὺς· ἐὰν πιστεύω καλῶς, ἀνυψοῦμαι πρὸς οὐρανόν· ἐὰν ζητήσω περιέργως, καταπέρομαι εἰς βυθόν. Πιστεύω εἰς ἓνα Θεόν, ἀληθινόν, παντοκράτορα. Ἀρνούμαι τοὺς παρὰ τῶν Ἑλλήνων πεπλανημένους (lego, πεπλασμένους) θεοὺς. Πολυθεῖα γὰρ οὐρανὸν οὐκ οἰκεῖ. Ἐνα μόνον Θεὸν ἀνυμνῶ. Μισῶ τὸν Ἀρειανισμόν. Οὐ λέγω· Ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν Πατὴρ· ἀλλὰ αἰὶ Θεὸν τὸν Θεόν, αἰὶ Πατέρα ὄντα καὶ Πάτερ, ὡς ὁδὸν αὐτός. Πιστεύω εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν Μονογενῆ· τὸν ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων, ὡς οἶδε μόνος οἶδεν (lege αὐτός) ὁ γεννηθείς· γεννηθέντα, οὐ ποιηθέντα, καὶ δημιουργηθέντα ἐκ τῆς πατρὸς αὐτοῦ οὐσίας· ἀρχόντως ἐκλάμψαντα, καὶ οὐκ ἐξωθεν ἐπισελθόντα ποθέν· οὐχ ὑποβολιμαίον, ἢ νόθον υἱόν, ἀλλὰ γνήσιον ἀπαύγασμα τοῦ γνησίου Πατρὸς· ἀπαράλλακτον χαρακτῆρα ἀοράτου μορφῆς· οἶδα τὸν Χριστόν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός ὡς Θεόν· οἶδα τὸν Χριστόν ὁμοούσιον τοῖς ἀνθρώποις, ὡς ἀνθρωπῶν ἐξ οὐρανοῦ· οἶδα τὸν Χριστόν ἀόρατον καὶ ὁρώμενον· οἶδα τὸν Χριστόν ἀψηλάφητον, καὶ χεῖρα (lege, χεῖρ) τοῦ Θωμᾶ ψηλαφούμενον· οἶδα τὸν Χριστόν χιλιᾶδας ῥήματι θρέψαντα, καὶ τοὺς κύμασιν ἐπιβαδίσαντα, καὶ δαιμονιστὴν ἐπιτάξαντα, καὶ νεκροὺς ἀναστήσαντα, καὶ μύρια ποιήσαντα θαύματα τῇ δυνάμει τῆς οἰκείας θεότητος· οἶδα τὸν Χριστόν πενιθάσαντα, καὶ διψήσαντα, καὶ ἰηρώσαντα τῇ φύσει τῆς ἀνθρωπότητος. Οἶδα τὸν ὡς Θεόν (lege τὸν αὐτόν, vel potius, τὸν Χριστόν ἀποθανόντα σαρκί). Οἶδα τὸν Χριστόν ἀναστάντα σαρκί, ἀναστάντα τοῦ σώματος αὐτοῦ τὸν ναιόν. Γνωρίζω τῶν δύο φύσεων αὐτοῦ τὸ διάφορον. Οὐ μερίζω τὸν ἓνα Υἱὸν εἰς δύο υἱούς. Πιστεύω καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται· τὸ τῆς Τριάδος πληρωτικόν. Αὐτὸ παρὸν τὸν ἐμὸν ἁγιασμόν· αὐτὸ παρὸν τὴν ἐκ τῶν νεκρῶν ἐξανάστασιν. Id est: Joannis Chrysostomi, sanctum symbolum. Credo in unum Deum, Patrem omnipotentem. Credo, non perscrutor. Credo, non investigo incomprehensibilem. Credo, non

Ἀπάτωρ, ἀμήτωρ, ἀγενεαλόγητος· μηδὲ ἀρχὴν ἡμερῶν ἔχων, μηδὲ τέλος ζωῆς ἀφωμοιωμένος τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ. Ἀφωμοιωτο δὲ, καθὼς οὐκ ἐγενεαλογήθη, ὡς ἔθος ἦν ποιεῖν ταῖς φυλααῖς τοῦ Ἰσραὴλ περὶ τῶν ἐν αὐτοῖς ἐντίμων διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν τύπον καὶ υπογραμμὸν τινὰ τοῦ Δεσπότου, τοῦ ἄνω μὲν ἀμήτορος καὶ ἀχρόνου, κάτω δὲ ἀπάτορος καὶ ἀπὸ χρόνου. Καίτοι ἐπιφανὴς ἱερεὺς γενόμενος ὁ Μελχισεδέκ, ὡς εὐλογηθήναι παρ' αὐτοῦ τὸν Ἀβραάμ, καὶ δεκάτας αὐτῶν τῶν σκύλων παρασχεῖν, καθὰ ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος λέγει· Θεωρεῖτε δὲ πηλικὸς οὗτος ὧ καὶ δεκάτην ἀπὸ πάντων ἐμέρισεν Ἀβραάμ· καὶ πάλιν· Καὶ, ὡς ἔπος εἰπεῖν, διὰ Ἀβραάμ καὶ Λευὶ ὁ δεκάτας λαμβάνων, δεδεκάτωται· τοῦτ' ἐστίν, διὰ τοῦ προπάτορος Ἀβραάμ. Ἐτι γάρ, φησὶν, ἐν τῇ ὁσφύτι τοῦ πατρὸς ἦν (Λευὶ ὁ ἀπόγονος Ἀβραάμ, παρ' οὗ ἡ δεκάτωσις τῷ Κυρίῳ γενικῶς ἐπινενόηται) ὅτε συνήνητησεν αὐτῷ (τοῦτ') ἐστὶν τῷ Ἀβραάμ) ὁ Μελχισεδέκ. Τί δὲ οὖν τὸ βούλημα τῆς κενολογίας αὐτῶν, καὶ πῇ τὸ ἀποπον· Σύνες γάρ· Ὅσοι ἐθέλωσι λέγειν ἀρχὴν, καὶ πέρας ὁμολογοῦσιν καὶ τῷ γένεσιν ἐπαγγέλλεσθαι, καὶ τὴν ἐκ ταύτης θνήσκουσιν ἀποδέχονται· καὶ τῷ ἔξ οὐκ ὄντων, ἢ ἐξ ἀνομιᾶς τῆς θεϊκῆς οὐσίας ὑπολαμβάνειν γεγενῆσθαι θνητόν τε ἄμα καὶ ἀλλότριον, τῆς τοῦ Πατρὸς συνθεότητος ἀποφαίνονται· ὅπερ καὶ λεγόμενον μονοουχὶ καὶ δοξαζόμενον πάσης ἀθείας [15 α] ἀνάμεστον. Ἀλλὰ πρὸς τὸ, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, τὰ ἐκεῖνων δῆθεν ἰσχυρά. Ἐγράφη καὶ περὶ τῆς κτίσεως, φησὶν, τὸ, Ἦν. Ἐχει γάρ· Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· ἡ δὲ γῆ ἦν ὁράτος καὶ ἀκατασχεύαστος· καὶ, Ἦν ἀνθρώπος ἐξ Ἀρμαθὲμ Σιγά. Οὐδὲν δὲ κοινὸν τῷ, Ἐν ἀρχῇ ἦν, καὶ τῷ, Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν· οὐδὲ τῷ κτίσῃ πρὸς τὸ κτίσμα. Τὸ γάρ, Ἦν, ἐπὶ τῆς κτίσεως, περὶ μόνου

metior immensum. Si credo, illuminatur anima mea. Si curiosius examino, mens obscuratur. Si recte credo, extollor in cælum. Si exquisierio curiosius, deorsum feror in profundum. Credo in unum Deum, verum, omnipotentem. Nego deos a Græcis confictos; deorum enim multitudo in cælo non habitat. Unum tantum Deum hymnis celebro. Aversor, odio habeo Arianismum. Non dico: Aliquando non erat Pater: sed Deum semper Deum prædico, Patrem semper Patrem, eo modo Patrem, quem solus novit ipsemet. Credo in Dominum nostrum Jesum Christum, Filium ejus Unigenitum, ex ipso genitum ante omnia sæcula, eo modo genitum, quem solus novit ille qui genitus fuit. Genitum, non factum, nec creatum. Qui ex Patris substantia ab æterno eluxit, neque ab extrinseco ulla tenus irrepsit. Non supposititium, aut nothum filium, sed genuinum splendorem genuini Patris. Invisibilis formæ characterem cujuslibet discriminis expertem. Novi Christum Filium Dei et Patris ut Deum. Novi Christum consubstantialē hominibus, quatenus hominem de cælo. Novi Christum invisibilem, et visum. Novi Christum intangibilem, et Thomæ manu palpatum. Novi Christum verbo millia hominum nutriendem, et super fluctus ambulāntem, et dæmonibus præcipientem, et mortuos suscitāntem, et innumerabilia miracula palrantem potestate propriæ deitatis. Novi Christum esurientem, et sitientem, ac sudore manantem in natura humanitatis. Novi Christum carne mortuum. Novi Christum in carne resuscitatum, corporis sui templum suscitāntem. Agno-

A Sine patre (26), sine 32 matre, sine genealogia, neque initium dierum, neque finem vitæ habens, assimilatus Filio Dei. Assimilatus est autem, quatenus contexta non est ejus genealogia, ut mos erat tribuum Israelis, illorum virorum texere, qui apud ipsas (27) illustriores erant; quia scilicet typus ipse erat, et quædam imago Domini, qui in cælo quidem est sine matre, et sine tempore; in terra vero sine patre, et in tempore. Atqui clarum est sacerdotem fuisse Melchisedecum, adeo ut ab ipso benedictionem acceperit Abrahamus, et spoliū decimas ipsi præbuerit, sicut idem apostolus testatur iniquens: Intuemini (28) autem quantus sit hic, cui et decimas ex omnibus partitus est Abraham. Et rursus: Et (ut ita (29) dictum sit) per Abraham, et B Levi, qui decimas accepit, decimatus est; hoc est, per proavum (30) Abrahamum. Adhuc enim (31), inquit, in lumbis patris erat (ipse Levi scilicet pronepos Abrahami, ex quo repetitur ea, quæ in Domino ob generis originem considerata est decimatio), quando obviavit ei (nempe Abrahamo) Melchisedecus. Quid ergo sibi vult hæc eorum vaniloquentia, imò absurditas? Hoc enim probe intellige. Quicunque initium dicere voluerint, finem etiam constituentur, et dum genituram temporariam admittunt, mortem quoque ex ea derivatam agnoscunt, et dum ex nihilo, aut e substantia divinæ dissimili (32) putant factum esse, mortalem simul, et alienum a paternæ deitatis communione pronuntiant. Id autem vel dicere duntaxat, nedum opinari, omni impietate plena res est. Sed contra illud Joannis, In principio erat Verbum, eorum vires potissimum convertuntur. De creatura etiam, inquit, scripta est vox, ἦν, id est, erat. Legimus enim: In principio (33) fecit Deus cælum, et terram: terra autem erat invisibilis, et incomposita. Et: Erat (34) homo ex Har-

sco duarum ejus naturarum discrimen. Non divido unum Filium in duos filios. Credo etiam in Spiritum sanctum, Spiritum veritatis, a Patre procedentem, Trinitatis complementum. In ipso spero meam sanctificationem. In ipso spero resurrectionem ex mortuis.

(26) Sine Patre. Hebr. vii, 3, ubi aliquas, nullius tamen momenti, varietates habet Græca editio.

(27) Apud ipsas. Malis fortasse quis pro, ἐν αὐταῖς, nempe, in Israel, legere, ἐν αὐταῖς.

(28) Intuemini. Hebr. vii, 4, ubi Græca editio· θεωρεῖτε... δεκάτην Ἀβραάμ ἐδώκεν ἐκ τῶν ἀποθνήσκων ὁ πατριάρχης.

(29) Et ut ita. Hebr. vii, 9.

(30) Per proavum. Aptius vocabulum, quo vocem προπάτορα verterem, non occurrit. Nimirum non avum, non proavum, non progenitorem duntaxat hoc in loco sonat, sed ἀρχὴν γένους, ἀρχηγέτην, ῥίζαν τοῦ γένους, πηγὴν τοῦ γένους, id est, auctorem generis, principem generis, radicem generis, prosapiæ fontem: cujusmodi erat Abrahamus ad Christum relatus.

(31) Adhuc enim. Hebr. vii, 10.

(32) Dissimili. Exuconios, sive Arianos et Anomæos intelligit, ut patet.

(33) In principio. Gen. i, 1.

(34) Erat. Lib. I Reg. i, 1, ubi Græca editio vocem, ἦν, nunc non habet: sic enim in ea legitur: Καὶ ἐγένετο ἄνθρωπος εἰς ἐξ Ἀρμαθαίμ Σιγά, vel, ἐξ Ἀραμαθαίμ Σοφίμ, juxta Complut. editionem.

mathem Sipa. Verum nihil commune habet illud, *In principio fecit*, cum illo, *In principio erat*, neque creatura **33** cum Creatore. Nam vox, *Erat*, de creatura dicitur duntaxat, et creditur, quatenus significat tempus fluens, quod est etiam limitatum : etenim creatura erat, postquam facta fuit ex nihilo : nam prius dixit Moses, Deum illam fecisse ; tum subjunxit vocem, *Erat* ; ne per se existens creatura putaretur. At vero in Deo Verbo singularem, et omnimodam significat initii carentiam. Ait enim : *In principio erat. Et : Deus erat.* Illudque : *In principio erat*, creationem ex non existentibus, id est ex nihilo, excludit. Quod vero Filius sit ante sæcula existens, et factor sæculorum, sic testantur Scripturæ. Paulus Hebræis quidem scribens : *Μultifariam* (35), multisque modis olim *Deus loquens patribus in prophetis*, novissime diebus istis locus est nobis in Filio, quem constituit heredem universorum, per quem fecit et sæcula. Ipse ergo eorum, quæ sua ipsius sunt, hæres est, tum ut illorum Conditor, tum ut verus Filius. Hæres autem constitutus est, quatenus incarnatus. Corinthiis vero scribens ait in prima Epistola : *Fundamentum* (36) enim nemo potest ponere, præter id quod positum est quod est *Christus Jesus*. Hoc est, principium Filii intelligi non potest : in ipso enim, et per ipsum est omne principium (37). David etiam in LXXIII psalmodi *Eterno* psallens ait (38) : *Deus autem rex noster ante sæcula operatus est salutem in medio terræ*. Golgotham vero intelligit : locum in ipso medio (39) situm, ac veluti centrum terræ, illum vocans (40) : In ovo divina

τοῦ ρέοντος χρόνου, τοῦ καὶ περατουμένου, λέγεται καὶ πιστεύεται. Ἦν γὰρ ἡ χτίσις μετὰ τὸ ἐξ οὐκ ὄντων γενέσθαι. Εἶπεν γὰρ προλαβὼν ὅτι ἐποίησεν αὐτὴν, καὶ τότε ἐπήγαγεν τὸ, Ἦν, ἵνα μὴ αὐτομάτως νομισθῇ. Ἐπὶ δὲ τοῦ Θεοῦ Λόγου, τὸ ὑπεράναρχον σημαίνει. Ἐν ἀρχῇ γὰρ, φησὶν, ἦν· καὶ, Θεὸς ἦν· καὶ τὸ, Ἐν ἀρχῇ ἦν, τὸ ἐκ μὴ ὄντων ἐξωθεῖ. Μαρτυροῦσι δὲ, περὶ μὲν τοῦ εἶναι τὸν Υἱὸν προαιώνιον, καὶ ποιητὴν τῶν αἰώνων, ὧδε· Παῦλος ἐπιστέλλων Ἑβραίοις μὲν· Πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως πάσαι οὗ Θεοῦ λαλήσας τοῖς πατέρας ἐν τοῖς προφήταις, ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν τούτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν Υἱῷ, ὃν ἔθηκεν κληρονόμον πάντων· δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησεν. Αὐτὸς οὖν τὰ ἑαυτοῦ κληρονομεῖ, καὶ ὡς ποιητὴς αὐτῶν, καὶ ὡς ἀληθινὸς Υἱός· ἐτέθη δὲ κληρονόμος, ὡς ἐνανθρωπήσας. Κορινθίοις δὲ ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ· Θεμέλιον γὰρ οὐδεὶς δύναται θεῖναι, παρὰ τὸν κείμενον, ὃς ἐστὶν Ἰησοῦς Χριστός· τοῦτ' ἐστὶν, ἀρχὴν ἐκπονηθῆναι τοῦ Υἱοῦ, ἀμύχανον ἐν αὐτῷ γὰρ καὶ δι' αὐτοῦ πᾶσα ἀρχή. Δαυὶδ δὲ ἐν οἱ ψαλμοῖς περὶ τοῦ ἀναρχοῦ ψάλλον· Ὁ δὲ Θεός [136] βασιλεὺς ἡμῶν, προαιώνιος· ἐργάσατο σωτηρίαν ἐν μέσῳ τῆς γῆς. Λέγει δὲ τὸν Γολγοθᾶν, τόπον μεσώτατον καὶ οἰκεῖ κέντρον τῆς ὑπουρανοῦ ὁνομάζων αὐτόν· ἐν ᾧ τῇ μὲν θετικῇ αὐτοῦ προγνώσει πρὸ αἰῶνος ἐργάσατο ἡμῖν σωτηρίαν ἐν τῇ ἐνανθρωπήσει ὁ Υἱός· τῷ δὲ πράγματι, ὅτε δι' ἀγαθότητα ἐπαθεν ὡς οἶδεν καὶ ἠθέλησεν ὁ ἀπαθὴς ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ ὥς τῆς χαρίδας τῆς γῆς, ὡς εἰπεῖν, ἐγένετο· καθὰ καὶ Ἰεζεκιὴλ προφητεύει τοιάδε· Αὐτὴν

(35) *Μultifariam*. Hebr. 1, 1, 2. Græca editio pro, ἐπ' ἐσχάτου, habet, ἐπ' ἐσχάτων.

(36) *Fundamentum*. 1 ad Cor. III, 11. Græca editio addit, ἄλλον, et articulum nominis Christi.

(37) *Principium*. Vide Coloss. 1, 16, 17 et 18.

(38) *Deus*. Psal. LXXIII, vers. 13, ubi Græca editio habet non προαιώνιος, sed πρὸ αἰῶνος. Utrum tamen Didymus vocem, προαιώνιος, revera dicaverit, an vero librarius ex duabus dictionibus, πρὸ αἰῶνος, unam cuderit, valde dubio. Paulo post enim locum hunc explicans ait : *Divina sua præscientia πρὸ αἰῶνος operatus est salutem nobis*, etc.

(39) *In ipso medio*. Vocem, ipso, addidi, quo propius vim dictionis, μεσώτατον, attingerem, cum vocabulum novum, *mediissimus*, effingere non liceret. Cæterum hac eadem, qua Didymus, locutione haud ita multis ante illum, ut opinor, annis usus fuerat S. Cyrillus Jerosolymitanus catechesi xiii, num. 28. Ibi enim sic loquitur : *Expandit in cruce manus, ut comprehenderet τῆς οἰκουμένης τὰ πέρατα*, id est, *Orbis terrarum fines* ; *medius enim terræ locus est iste Golgothas* (in Græco : Τῆς γὰρ γῆς τὸ μεσώτατον ὁ Γολγοθᾶς οὗτός ἐστιν). *Non meus hic sermo est. Propheta est qui ait : Operatus es salutem in medio terræ.* Alios etiam Patres affinia de Golgotha monte, aut de urbe Jerusalem, quasi in medio terrarum orbe sitis, scribentes asserre nunc supersedeo, præsertim cum de re agatur theologis nota, ut alias in meo ad Archinum præsulem opusculo indicavi. Vide, si placet, Calmetum, aliosque Scripturæ interpretes tum ad hunc psalmi versiculum, tum ad Ezechielis cap. v, vers. 5, et cap. xxxviii, vers. 12.

(40) *Illum vocans*. Cum locum hunc in eo, quod modo dixi, opusculo attulissem, incertus, aut mihi

quidem certe ignotus auctor in *Litteraria Ephemeride*, quæ Parisiis editur, atque inscribitur : *Gazette littéraire de l'Europe*, ad diem primam Augusti anni proxime elapsi 1764, articulo 5, hæc scripsit : *Socrate rapporte que Didyme é ait versé dans toute sorte de doctrine, ἐν πάσῃ παιδεύσει· et l'auteur des trois livres découverts par le P. Mingarelli n'a pas même les éléments de la géographie : il place le mont Golgotha au milieu du globe, il en fait le centre de la terre, κέντρον τῆς γῆς. Dei, quæso, mihi fector hanc veniam, ut hic tantisper immoror : innoxium enim tam male haberi, æquo animo (fateor) ferre nequeo. Sicubi errat Didymus, erratum non inficior : ignosco, non tueor : ubi vero injuria accusator, quidni defendam ac propulsem injuriam? Primum itaque cur tam sidenter censor iste affirmet, *Golgotham montem in medio globo a theologo nostro collocari*, non video. Ego sane in meo illo opusculo dedita opera cavi, ne id asseverarem, quod res certa esse non videretur. Quod si de Cyrillo Jerosolymitano, exempli causa, sermo esset, vix haberem, quod opponerem ; Golgotham enim in medio terrarum orbe ab ipso collocari, satis indicare videntur voces ille, τῆς οἰκουμένης τὰ πέρατα, id est, *orbis terrarum fines* : nam sic vulgo accipitur, ac veritatis vox, οἰκουμένη, quamvis, spectata vocabuli origine, non tam terrarum orbem, quem *globum terraqueum* dicunt, quam eam terrestriis globi partem designat, quæ *habiteitur*. At si de Didymo sermo sit, res meo quidem iudicio non est ita perspicua : nullus enim theologus ignorat, multas *terræ* vocabulum in Scripturis habere significationes : sepe vero non terrarum orbem, sed *regionem* illam, in qua sacer auctor scribit, aut de qua loquitur, denotari, ut in tertio Regum : *Abstulit effeminatos de terra* : in secundo*

Ἱερουσαλὴμ εἰς μέσον τῶν ἐθνῶν τέθεικα αὐτήν καὶ ἐν ῥηγμῶν φελλῶν. Εἰς τὸν αἰῶνα, Κύριε, ὁ λόγος σου διαμέρει ἐν τῷ οὐρανῷ. Καὶ αὐτὸς περὶ ταυτοῦ ὁ Δεσπότης αἰρετικοῖς που πάντως ἀποκλείων εἶπεν· Ἀμήν ἀμήν λέγω σοι· πρὸ τοῦ τοῦ αἰῶνος γε-
γέσθαι, ἐγὼ εἶμι.

verbis : Ipsam (42) Jerusalem in medio gentium posui eam. Et in cxviii psalmo : In æternum (43), Domine, Verbum tuum permanet in celo. Et ipse de se ipso Dominus, hæreticis ora omnino obstruens,

35 alicubi ait : Amen (44) amen dico tibi : antequam sæcula fierent, ego sum.

Περὶ δὲ τοῦ καθεστάναι πάντων ἁσωμάτων τε καὶ σωματοειδῶν δημιουργόν, οὐχὶ δὲ ὑπουργόν ἢ μεσίτην, ἐν ταυτῷ δὲ καὶ ἀναρχόν· πρὸς ταῖς ἡβῇ παρατεθείσαις μαρτυρίαις καὶ Δαυὶδ ἐν ρηγμῶν φελλῶν ᾄδει· Ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῇ, πάντα ὅσα ἠθέλησεν ἐποίησεν. Οὐκ εἶπεν, Ὅσα ἐπεγράφη. Τίς οὖν καταρνήσεται ἂν, τῆς αὐτεξουσίας καὶ παντεξουσίας μονάδος οὐσίας

Paralipomenon · Regnavit Athalia super terram, et alibi. Itaque ut ex theologi nostri verbis jure quis colligere posset, Golgotham montem in medio terrestri globo collocari, ostendendum foret, terræ nomine globum terrestrem ab ipso intelligi. Verum id neque ostendit articuli illius auctor, neque ostensurus est, ut puto, Didymus enim psalmi locum explicans, nihil affirmat aliud, quam verbis illis, in medio terræ, Golgotham indicari, Golgotham vero ipsum a Psalmographo vocari locum in ipso medio situm, ac veluti centrum terræ. Quid vero terræ nomine a Davide intelligatur, totiusne terrarum orbis, an aliquid aliud, non statuit. Sed cum censore liberaliter agamus. Golgotham montem in medio terrarum orbe situm dixerit theologus noster. Nunquid continuo vel ipsa geographiæ elementa ignoravit? Si ita se res habet, quam multis ea nota scriptoribus inuendenda erit? Nihil de profanis dicam, qui celebrem Phocensium urbem Delphos in medio terrarum orbe positam falso censuerunt : nihil itaque de Pindaro, qui in sexto Pythiorum εἰδει eam vocat ὀμφαλὸν γένος, id est umbilicum terræ ; nihil de Sophocle, qui in Œdipo tyranno μεσόμυραλα γῆς, id est medium terræ umbilicum, illam dixit : nihil de T. Livio, qui lib. xxxviii Manlium inquitentem inducit : Etiam Delphos. . . . umbilicum orbis terrarum Galli spoliaverunt ; nihil demum de Ovidio, qui in Metamorphosis cecinit :

Mediamque tenentes

Orbis humum Delphos.

Horum quidem opinio superstitioni magis consentanea est, quam veritati cum in ea distantia, quæ inter Columnas Herculis, aut locum illum, cujus meridianum circulum quasi primum posuit Ptolemæus, et eos qui ad orientem fines terræ olim habebantur, intercedit, medium circiter locum Delphi non tenerent : sed num propterea scriptores illi quasi geographiæ prorsus ignari habendi sint, an vero qui hanc eis dicam impingat, perinde facere videatur ac si quis, ubi quempiam dicentem audiverit : Velut inter orbes luna minores, illico exclamet : Il n'a pas même les éléments de l'astronomie, alii viderint. Quod vero spectat ad theologum nostrum, si vel ipsorum geographiæ elementorum ignarus merito haberetur, ignarus eadem de causa habendus esset Irenæus, qui Ecclesias in Palæstina constitutas vocat, τὰς κατὰ μέσας τοῦ κόσμου, id est, ad mundi medietatem sitas : ignarus Hieronymus, qui eam opinionem rationibus ex geographiâ petitis defendit : ignari uno verbo ii Patres, qui cum Jerusalem ab Ezechiele et umbilicus terræ dicta sit, et in medio gentium ita posita, ut in circuitu terras habeat, a Psalte autem in medio terræ exhibebatur, terræ nomine non Judæam, ut Josephus, sed mundum, id est, terrarum

A 34 quidem sua præscientia ante sæcula operatus est salutem nobis in incarnatione Filius : re autem ipsa, quando propter suam bonitatem ille, qui impassibilis est, pro nobis sic passus est, ut ipse novit, et voluit, et usque ad cor terræ (41), ut sic loquar, venit. Quo sensu Ezechiel quoque prophetat hisce

verbis : Ipsam (42) Jerusalem in medio gentium posui eam. Et in cxviii psalmo : In æternum (43), Domine, Verbum tuum permanet in celo. Et ipse de se ipso Dominus, hæreticis ora omnino obstruens,

35 alicubi ait : Amen (44) amen dico tibi : antequam sæcula fierent, ego sum.

Quod autem Filius non minister, aut mediator sit, sed omnium cum incorporarum, tum corporarum rerum conditor, simulque etiam æternus, præter illa, quæ allata sunt, capitula, David quoque testimonio suo confirmat : nam in cxiii psalmo canit : Deus (45) noster in celo, et in terra omnia quæcunque voluit, fecit. Non ait : Quæcunque ipsi mandata sunt. Eum ergo, cujus

orbem intellexerunt. Quid plura? Ignarus elementorum geographiæ erit magnus ille geographus Christophorus Cellarius, qui, cum Jerosolyma sexaginta circiter gradibus distet ab Hispania ulteriori, ac totidem a Gange fluvio. Itaque media circiter notis tunc terræ finibus interjaceat, idcirco non ut anilis fabula (inquit) ridenda est illa antiquæ Ecclesiæ opinio, in medio mundo urbem Hierosolymitanam sitam fuisse, et in eadem medietate natum, supplicio affectum, a morte excitatum humani generis reparatorem : scilicet ut omnibus pateret tanta salus, et ex æquo annuntiari omnibus applicarique divina beneficia possent. Ita Cellarius, etsi homo heterodoxus. At censor multo aliter : Il n'a pas même les éléments de la géographie : il place le mont Golgotha au milieu du globe. Quin vulnus refricat, dum typis hæc mando, auctor Litterariæ Ephemeridis Florentinæ : nam ad diem 3 Maii hujus anni 1763, non solum Didymo eam, quam dixi, opinionem nimis confidenter tribuit, verum etiam sic loqui non dubitat. Quanto allo sproposito geografico. . . questa cosa è comune agli antichi Padri. Jam vero cum hæc ita se habeant, equidem Parisinum illum articulum a præclaro geometra Jacquiero scriptum esse nunquam in animum inducere potui : geometriæ enim esse arbitrabar, quæ certa non sint, ea fidenter non affirmare ; nec verisimile videbatur, doctissimo viro ignota fuisse quæ Cellarius hæc de re scripserat. Le mathématicien n'y a point de part, scite inquit Jacquierus ipse. Nimirum impenso veritatis amore ductus insignis ille mathematicus, meusque in ipsius veritatis amore rivalis, dubitationem nobis omnem sustulit : in epistola enim Parisinæ illi Ephemeridi inserta ad diem 3 Febr. anni 1765, hæc scribit : Le mathématicien, sans autre intérêt que celui de la vérité, déclare. . . qu'il n'a point de part à cette critique. Itaque Florentinæ Ephemeridis Litterariæ auctori aliquantulum irascor, quod aureum illud Augustini in Canonicorum Regula monitum non attenderit : Famulo Dei dicenti quid sibi doleat, sine dubitatione credatur.

(41) Cor terræ. Ideo sic loqui Didymum coadjicio, quod respiciat ea Christi Domini nostri verba apud Matthæum : Sic erit Filius hominis in corde terræ, etc.

(42) Ipsam. Ezech. v, 5, ubi Græca editio : Ἀδὴν Ἱερουσαλὴμ, ἐν μέσῳ, καὶ τὰ ἐξῆς, id est : Hæc est Jerusalem ; in medio, et reliqua.

(43) In æternum. Psal. cxviii, vers. 89.

(44) Amen. Joan. viii, 58. Sensus tamen citat Didymus, non verba : ibi enim cum Græca editio, tum Vulgata translatio habent : Amen, amen dico vobis, antequam Abraham fieret, ego sum. Notanda præterea in Didymo vocis illius, ἀποκλείων, acceptio.

(45) Deus. Psal. cxiii, vers. 11. Vide not. 79, p. 11.

essentia libere, ac per se operans sit, quique omnia habeat soli ac mero suo nutui sine cunctatione obsequentis, quis ad unitatem illius essentiae pertinere inficietur, quæ propria auctoritate agit, et omnem plane habet potestatem? Et in ci psalmo : *Initio* (46) *terram tu, Domine, fundasti, et opera manuum tuarum sunt cæli : ipsi peribunt, tu autem permanes, et omnes sicut vestimentum veterascent, et sicut stragulum circumvolves eos, et mutabuntur : tu autem idem ipse es, et anni tui non deficient.* Hoc est : Tu æternus es, et infinitus. Paulus autem quoque similia scribit, ad Ephesios quidem : *In Deo* (47), *qui omnia creavit* : ad Colossenses autem : *Quoniam* (48) *in ipso condita sunt universa, quæ in cælis, et quæ in terra sunt, visibilia, et invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates : omnia per ipsum, et in ipso creata sunt : et ipse est ante omnes, et omnia in ipso constant.* Nam eo, qui substantialis imago Dei est, quique est ante omnes, nullus deitate præstantior est, nec supra eum positus, neque vetustior ; sicut eo, qui est post omnes, nullus inferior est, ac sub eo positus, neque posterior (49). Et aliter. Si est ante omnes, solus igitur ex solo, et unica ac singulari ratione ante omnem operationem ineffabiliter genitus fuit, et substantialiter est Filius Patris : necesse enim est, ut qui est ante omnes, et omnem naturam modo quodam 36 naturam ipsam transcendente administrat, non sit quidquam ex omnibus, neque creatura habeatur, liisve comparetur, quæ ab ipso producta (50) fuerunt, et omnem, habita ad eum ratione, diversitatem sortita (51) sunt. Et aliter. Num, quem quis cujuslibet creaturæ factorem esse pronuntiaverit, quemque portantem (52) omnem creaturam, et imaginem Dei, et Filium, cum rei veritate spectans, tum divinis oraculis convictus nominaverit ; eum, inquam, ipsum, quomodo facturam quoque, aut minorem portante omnia Deo, aut juniorem, nisi insanus fuerit, in fidei confessione (53) affirmabit? De nomenclatura vero Dei, et angeli, Filio conveniente, prophetat Malachias sic inquit : *Veniet* (54) *ad templum suum Dominus quem vos queritis, et Angelus testamenti, quem vos vultis. Ecce venit Dominus, et quis sustinebit diem ingressus ejus? aut quis subsistet in visione ejus?* Hujus oraculi initium Œconomiam, hoc est, Incarnationem designat ; quod autem sequitur, secundum Domini adventum indicat, terribilem simul, ac

(46) *Initio* Psal. ci, vers. 26, 27 et 28. Græca editio, διαμένεις, id est *permanes*. Codex Passio-neianus, διαμενεις, sine accentu, quasi incertus fuerit librarius, scribere sine διαμένεις, an διαμενεῖς, id est *permanebis*. Pro, εἰλέξεις, autem, sive, ut habet codex, εἰλέξεις, Græca editio habet, ἐλέξεις. Neutra lectio videtur repudianda. Vide segm. 67 b.

(47) *In Deo*. Ephes. iii, 9, ubi post, κτίσαντι, additur : Ἀπὸ Ἰησοῦ Χριστοῦ, id est *per Jesum Christum*. Conjectat fortasse quis, librario hæc excidisse, cum Didymus de Filio hic loquatur, non de Deo ac Patre. Vide tamen segm. 90 a.

(48) *Quoniam*. Coloss. i, 16 et 17, ubi Græca editio habet : Τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα. Deinde pro, ἐκτίσθη, habet, ἐκτίσται. Pro, sive throni, S. Au-

A ὁπάρχειν τὸν θελουσθῶς αὐτουργοῦντα, καὶ ἔχοντα φιλῶ τῷ οἰκείῳ νεύματι πάντα διχα μελλήσεως συντρέχοντα ; καὶ ἐν ῥα' φαλμῶ. Κατ' ἀρχῆς τὴν γῆν σὺ, Κύριε, ἐθεμελίωσας, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσὶν οἱ οὐρανοί· αὐτοὶ ἀπολούνται, σὺ δὲ διαμένεις· καὶ πάντες ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσονται, καὶ ὥσει περιβάλοιον εἰλέξεις αὐτοὺς, καὶ ἀλλαγῆσονται· σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἰ, καὶ τὰ ἔτη [14 a] σου οὐκ ἐκλείψουσιν· ἀντὶ τοῦ, ἀναρχὸς ὑπάρχεις καὶ ἀπέραντος. Καὶ Παῦλος δὲ τὰ ἴσα γράφει, πρὸς Ἑφεσίους μὲν· Ἐν τῷ θεῷ τὰ πάντα κτίσαντι πρὸς δὲ Κολασσαεῖς· Ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς ὁρατὰ, καὶ ἀόρατα· εἰτε θρόνοι, εἰτε κυριότητες, εἰτε ἀρχαί, εἰτε ἐξουσίαι, τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἐκτίσθη· καὶ αὐτὸς ἐστὶ πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκεν. Τοῦ γὰρ οὐσιωδῶς ἐξεικονίζοντος τὸν θεόν, καὶ τοῦ πρὸ πάντων τῇ θεότητι οὐδεὶς ὑπάρχειται, οὐδὲ πρεσβυτερεύει· ὡς τοῦ μετὰ πάντας οὐδεὶς ὑπόκειται, οὐδὲ ὑστερεύει. Καὶ ἄλλως· Εἰ πρὸ πάντων ἐστὶν ὁ μόνος ἐκ μόνου, καὶ μόνως πρὸ πάσης ἐνεργείας ἀπορρήτως ἐγεννήθη, καὶ οὐσιωδῶς Υἱὸς ἐστὶ τοῦ Πατρὸς. Δεῖ γὰρ τὸν πρὸ πάντων ὄντα, καὶ πάσης φύσεως ὑπερφύως ἐπιτροπεύοντα, μηδὲν εἶναι τῶν πάντων· μηδὲ κτίσμα κατὰ σύγκρισιν νοεῖσθαι τῶν παρ' αὐτοῦ παροισθέντων, καὶ πᾶσαν εἰληχτότων πρὸς αὐτὸν ἐξαλλαγῆν. Καὶ ἄλλως· Ὅν ἂν τις παντὸς ποιήματος ποιητὴν ἀποφῆναιτο, καὶ πᾶσαν βαστάζοντα τὴν κτίσιν, καὶ εἰκόνα τοῦ Θεοῦ καὶ Υἱὸν ὀνομάσει, τῇ τε ἀληθείᾳ προσέχων καὶ ὑπὸ τῶν θείων λογίων πληροφορούμενος· τοῦτον πῶς ἂν ποιήμα, ἢ μικρότερον τοῦ φέροντος τὰ πάντα Θεοῦ, ἢ προγενέστερον ἔχοντα, εἰ μὴ μαίνοιτο, προσομολογήσει ; Περὶ δὲ τοῦ θεοῦ καὶ Ἄγγελον κεκλησθαι, προφητεύουσιν, Μαλαχίας μὲν, οὕτως εἰπὼν· Ἦξει εἰς τὸν ναὸν αὐτοῦ Κύριος, ὃν ὑμεῖς ζητεῖτε· καὶ ὁ ἄγγελος τῆς διαθήκης, ὃν ὑμεῖς θέλετε. Ἰδοὺ ἔρχεται Κύριος, καὶ [14 b] τίς ὑπομνεῖ ἡμέρας εἰσόδου αὐτοῦ ; ἢ τίς ἀποστήσεται ἐν τῇ ὁρασίᾳ αὐτοῦ ; ἢ ἀρχὴ τοῦ ῥητοῦ, τὴν εἰκονομίαν· τὸ δ' ἐπόμενον, τὴν φοδερὰν καὶ φιλόνητον αὐτοῦ δευτέραν παρουσίαν δηλοῖ. Ἡσαίας δὲ βοῶν, τρόπῳ ᾧ εἰώθασιν οἱ συγχαιρόντες ἀγγέλλειν τοῖς οὐκω τοῦ γενομένου ἡσθημένους· Παῦλος ἐγερνήθη ἡμῖν, Υἱὸς καὶ ἐδόθη καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, μεγάλης βουλῆς Ἄγγελος· θαυμαστὸς, σύμβουλος, θεός, ἰσχυρὸς, ἐξουσιαστής, ἀρχὼν εἰρήνης. Τοῦτον τὸν θεόν Λόγον

(49) *Et aliter*. Arida ista, ut sic loquar, et jejuna transitiōne utitur Didymus etiam in libro contra Manichæos, nisi quod ibi ait, ἄλλως τε. Veri autem potest : *Et aliter*, vel, *præterea*, vel, *item*.

(50) *Producta*. Vide not. 28, pag. 4, et not. 28, pag. 19.

(51) *Sortita*. In cod. εἰληχτόων. Lege, εἰληχτόων.

(52) *Portantem*. Respicit Hebr. i, 3. Vide etiam notam 68, pag. 9.

(53) *In fidei confessione*. Ideo sic transtuli, quod voce illa, προσομολογήσει, videatur mihi Didymus aliquam ex multis fidei Confessionibus, quas ea ætate Ariani, Eunomiani, Homœusiani, Macedonianique identidem eudebant, indicare.

(54) *Veniet*. Malach. iii, 1 et 2. Græca editio

καὶ Ἰακώβ ἄγγελον καλεῖ, ὅτε πορευόμενος εἰς Α
Μεσοποταμίαν, κοιμηθεὶς ἰδὼν ὄναρ. Φησὶν γάρ·
Καὶ ἰδοὺ κλίμαξ ἐστηρικμένη ἐπὶ τῆς γῆς, ἥς ἡ
κεφαλὴ ἐφικεῖτο εἰς τὸν οὐρανόν· καὶ οἱ ἄγγελοι
τοῦ Θεοῦ ἀνέβαινον καὶ κατέβαινον ἐκ' αὐτῆς· ὁ
δὲ Κύριος ἐπεστήρικτο ἐκ' αὐτῆς, καὶ εἶπεν·
Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς τῶν πατέρων σου, ὁ Θεὸς
Ἀβραάμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ· μὴ φοβοῦ· ἡ
γῆ ἐξ' ἥς σὺ καθεύδεις, σοὶ δώσω αὐτήν καὶ
τῷ σπέρματί σου· καὶ ἐγὼ ἔσομαι μετὰ σοῦ,
καὶ διαφυλάξω σε ἐν τῇ ὁδῷ πάσῃ, ἥ ἐὰν πο-
ρευθῇς, καὶ ἀποστρέψω σε μετὰ σωτηρίας εἰς
τὸν οἶκον τοῦ Πατρὸς σου· καὶ πλατυνθήσεται
τὸ σπέρμα σου ἐπὶ λίβα, καὶ θάλασσαν, καὶ
βορρᾶν, καὶ ἀνατολὰς. Προσηγγεῖτο δὲ, διὰ μὲν
κλίμακος ὁ σταυρὸς, δι' οὗ οἱ πιστοὶ ἐπὶ τὰς οὐ-
ρανίους ἀναβαίνουσιν σκηνάς· ὁ δὲ ἐπὶ τῇ κλίμακι
ἐπστηρικμένους Θεὸς, αὐτὸς ὁ ἑκουσίως τῷ σταυρῷ
ὑπὲρ ἡμῶν προσηλωθεὶς. Καὶ μεθ' ἑτέρα· Ἡῤῥατο,
φησὶν, Ἰακώβ· Ἐὰν ᾗ Κύριος ὁ Θεός μετ' ἐμοῦ,
καὶ διαφυλάξῃ με ἐν τῇ ὁδῷ ἣ πορεύομαι, καὶ
ἐφ' μοι ἄρτον φαγεῖν, καὶ ἱμάτιον περιβαλέσθαι,
[15 α.] καὶ ἀποστρέψῃ με μετὰ σωτηρίας εἰς τὸν
οἶκον τοῦ πατρὸς μου· καὶ ἔσται μοι Κύριος εἰς
Θεόν· καὶ ὁ λίθος οὗτος ὃν ἔστησα στήλην,
ἔσται μοι οἶκος Θεοῦ· καὶ ἀπὸ πάντων ὧν ἄρ
μοι δῶς, δεκάτην ἀποδεκατώσω σοι. Εἶτα πληθυ-
νθεὶς παρὰ τῷ Λάβαν, ἰδὼν ἐν τῇ κισσήσει τῶν θρεμ-
μάτων, πάλιν ἐν ὀπτασίᾳ, τὸν ἀνωτέρω ὁρθέντα
αὐτῷ Θεόν· καὶ διηγῆσατο οὕτως· Εἶπέν μοι ὁ
ἄγγελος τοῦ Θεοῦ καθ' ὕπνον· Ἰακώβ, ἀνάβλε-
ψον τοὺς ὀφθαλμοῖς σου, καὶ ἴδε τοὺς κριοὺς καὶ
τοὺς τράγους ἀναβαίνοντας ἐπὶ τὰ πρόβατα καὶ
τὰς αἰγας· οἶδα γὰρ ὅσα σοι Λάβαν ποιήσει.
Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεός ὁ ὀφθεὶς σοι ἐν τῇ ὁδῷ ἣ ἤρ-
χου, οὗ ἔστησάς μοι στήλην, καὶ ἠῤῥω μοι ἐκεῖ
εὐχὴν. Καὶ ἐν Αἰγύπτῳ δὲ, ὁ αὐτὸς Ἰακώβ τοῖς
υἱοῖς Ἰωσήφ αὐτοῦ τοῦ ἀγγέλου καὶ μεγάλου Θεοῦ
τὴν εὐλογίαν αἰτεῖται, εἰπών· Ὁ Θεός, ᾧ εὐχρέ-
στησαν οἱ πατέρες μου Ἀβραάμ καὶ Ἰσαὰκ ὁ
Θεός ὁ τρέφων με ἐκ νεότητός μου ἕως τῆς ἡμέ-
ρας ταύτης, ὁ ἄγγελος ὁ ρυόμενός με ἐκ πάντων
τῶν κακῶν μου.

benignum. Isaias vero ea ratione clamans, qua even-
tum aliquem iis, qui nondum illum norunt, nuntiare
consueverunt (55) qui congratulantur : *Parvulus*
(56), inquit, natus est nobis, et *Filius datus est* : et
vocatur nomen ejus, magni consilii *Angelus*, admi-
rabilis, consiliarius, *Deus fortis, dominator, princeps*
pacis. Hunc Deum Verbum Jacobus quoque Ange-
lum vocat, cum in Mesopotamiam proficiscens
somnia captus somnium vidit : ait enim Scriptura :
Et ecce (57) *scala firmata in terra, cujus caput per-*
tingebat ad caelum, et angeli Dei ascendebant, et
descendebant in ea. Dominus autem innitebatur
ipsi, et dixit : *Ego sum Dominus Deus patrum*
tuorum, Deus Abrahami, et Deus Isaaci : *ne*
timeas ; *terram, in qua dormis, tibi dabo,*
et semini tuo : *Et ego ero tecum, et* 37
custodiam te in omni via, quacunque perrexeris, et
reducam te cum salute in domum patris tui, et
dilatabitur semen tuum in austrum, et mare, et
boream, et orientem. Praenuntiabatur autem in scala
quidem crux, per quam fideles in caelestia taber-
nacula ascendunt : Deus vero qui scale innititur,
est ipse Deus cruci pro nobis voluntarie affixus. Et
post alia : *Vovit* (58), inquit, *Jacob* : *Si fueris Domi-*
nus Deus mecum, et custodierit me in via, in qua
ambulo, et dederit mihi panem ad vescendum, et ves-
timentum ad induendum, et reduxerit me incolumem
in domum patris mei, et erit mihi Dominus in Deum ;
et lapis iste, quem erexi in columnam, erit mihi do-
mus Dei ; *et ex omnibus quae dederis mihi, decimas*
offeram tibi. Postea cum in Labani domo ditatus fuis-
set, in coitu pecudum rursus illum vidit in visione,
quem antea viderat Deum, et sic eam narravit : *Dixit*
mihi (59) *angelus Dei in somno* : *Jacob, respice oculis*
tuis, et vide arietes, et haedos ascendentes super pecu-
des, et capras : *novi enim quaecunque Laban tibi faciet.*
Ego sum Deus quem vidisti in via, in qua ambulabas,
ubi erexisti mihi columnam, et novisti mihi ibi votum.
In Aegypto autem quoque Jacobus ipse Josephi filiis
hujus angeli, et magni Dei benedictionem precatur
sic inquam : *Deus* (60), *cui accepti fuerunt patres*
mei Abrahamus, et Isaacus, Deus qui nutrivit me ab
adolescencia mea usque in diem hanc, angelus qui
liberavit me a cunctis malis meis.

D

pro, αὐτοῦ, habet, εὐαγγ. Deinde : Ἰδοὺ ἔρχεται,
λέγει Κύριος παντοκράτωρ· καὶ τίς, κ. τ. λ., id est,
ecce venit, dicit Dominus omnipotens. Et quis, etc.

(55) Consueverunt. Lego, εἰδέναι.

(56) Parvulus. Isa. ix, 6. Inter vocem, εἰδέναι,
et voces, καὶ καλεῖται, Graeca editio nonnulla habet
intermedia, a Didymo ommissa.

(57) Et ecce. Gen. xxviii, 12, 13, 15, 21 et 14.
Graeca editio habet has varietates : Καὶ ἰδοὺ...
ἐν τῇ γῇ, ... ἀφικνεῖτο... κατέβαινον ἐκ' αὐτῇ
(voces, Κύριος ὁ Θεός τῶν πατέρων σου, in ea
desunt). ... ὁ Θεός Ἀβραάμ τοῦ πατρὸς σου...
καθεύδεις ἐκ' αὐτῆς. A versiculo 13 transit Didy-
mus ad 15, ubi Graeca editio : Καὶ ἰδοὺ ἐγὼ εἰμι
μετὰ σοῦ, διαφυλάσσω σε... οὗ ἂν πορευθῇς. A
vers. 15 transit ad 21, ubi Graeca editio : Καὶ
ἀποστρέψει μετὰ σωτηρίας... πατρός μου, Deum

a vers. 21 redit ad 14, ubi Graeca editio : Καὶ πλα-
τυνθήσεται ἐπὶ θάλασσαν, καὶ λίβα, καὶ βορρᾶν (ma-
lim βορρᾶν) καὶ ἐπὶ ἀνατολὰς.

(58) Vovit. Gen. xxxi, 20-22. Graeca Complu-
tensis editio : Ἡῤῥατο Ἰακώβ εὐχὴν, λέγων...
μετ' ἐμοῦ διαφυλάξῃ... ὁδῷ ταύτῃ ἣ ἐγὼ πο-
ρεύσομαι... καὶ ἀπὸ πάντων... ἀποδεκα-
τώσω αὐτά σοι.

(59) Dixit mihi. Gen. xxxi, 11 et 12. Post voces,
Ἰακώβ, et αἰγας, nonnulla omittit Didymus, quae in
Graeca editione exstant, in qua praeterea legitur :
εἰδέναι γὰρ ὅσα σοι Λάβαν ποιεῖ... Θεός σου ἐν τῷ
τόπῳ Θεοῦ, οὗ ἡλεψάς μοι ἐκεῖ στήλην, etc.

(60) Deus. Gen. xlviii, 15. Complutensis editio
post πατέρες μου, addit ἐνώπιον αὐτοῦ. Pro ρυόμε-
νος habet ρυσάμενος, et omittit voculam μου.

38 CAP. XVI.

A

ΚΕΦ. ΙΓ'.

De iis, qui dicunt : Parem excludit Pater; et : Est major Filio; et : Aliud est imago, aliud Deus; et : Homo etiam dictus est in Scriptura imago, et gloria Dei. Et de eo quod testatur Scriptura, nullo modo differre a Filio Patrem.

Illud vero etiam Patri, eo quod sit ingenuus, tribuunt, ut parem excludat personam, et sit major : Filio autem, ut sit dissimilis (61), eo quod sit genitus : rursus scilicet quæ ad summe ineffabilem deitatem spectant, ea deprimunt, et ad nostræ naturæ conditionem (62) trahunt; quæque spiritalia sunt, atque intellectu tantum percipiuntur, ea fluxæ materiæ similia esse existimant : cum illa quæ supercælestia sunt, omnem mentem, et cogitationem superent; quæ vero terrena sunt, abjecta etiam sint, ac tempore facta, et decremento mortique obnoxia. Sed ille maxime quidem ab æterno genitus est, cum vero suo Patre, veluti lux cum solis disco, et simul existens et simul operans : illud vero etiam habet, ut et sit, et a Scripturis dicatur Deus, Dominus, sanctus, creator, incorruptibilis, vita, lux, et omnia quæcunque est Pater. Ac potius ex pluribus similitudinem habere debet, et æqualitatem, quam ex uno dissimilitudinem. Quomodo autem Adam et Eva, qui geniti non fuerant, neque patrem habuerant, nobis, qui ex ipsis orti sumus, natura æquales fuerunt? Aut qualisnam omnino est ea comparatio, vel mensura, ad quam illum, qui est, ut ipsi inquit, *ἀνόμιος*, nempe *dissimilis*, referunt, dum in eo insistent, ut Patrem præstantiorem dicant, atque maiorem? cum Scriptura quidem ex una parte neque naturarum in sancta, et æterna, una, individuaque Trinitate distinctionem admittat, neque alteri quidem hoc attribuat (63), ut prior sit, alteri autem, ut posterior : ex alia vero parte duo hæc manifesta sint; primo scilicet necessario non æqui, ut quod majus est, sit heterousium, videlicet alterius essentia : deinde comparativa de iis, quæ homousia sunt, id est consubstantialia, non **39** de iis, quæ sunt heterousia, hoc est alterius naturæ, enuntiari. Neque vero temporarium (64) illud dicere tentabunt, quia ne de illo quidem, qui asyncretis (seu parem excludens), et major est, dicitur. Non quoad quantitatem, aut quamdam molem : etenim sine magnitudine (65) est, ac sine latitudine, et a quavis quantitate, et compositione, et

Περὶ τῶν λεγόντων, ὅτι Ἀσύγκριτος καὶ μείζων ὁ Πατήρ τοῦ Υἱοῦ· καὶ, ὅτι Ἄλλο εἰκὼν καὶ ἄλλο Θεός· καὶ, ὅτι Καὶ ἄνθρωπος εἰκὼν Θεοῦ ἐγράφη καὶ δόξα. Καὶ περὶ τοῦ μαρτυρεῖσθαι κατ' οὐδὲν διαφέρειν τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα.

Καὶ τὸ ἀσύγκριτον δὲ καὶ μείζων τῷ Πατρὶ διὰ τὸ ἀγέννητον ἀπονέμουσι· τῷ δὲ Υἱῷ τὸ ἀνόμιον, διὸ τὸ ἔχειν τὸ γεννητὸν, καθέλκοντες πάλιν τὰ περὶ τῆς ἀρρήτοτατης θεότητος εἰς τὰ τῆς ἡμετέρας φύσεως ἀποτελέσματα, καὶ τὰ νοητὰ τοῖς τῆς ὕλης βεῦμασιν συνεξομιουοῦσθαι νομίζοντες. Τὰ μὲν γὰρ ὑπερουράνια πάντα νοῦν καὶ πάσαν νόησιν ὑπερβαίνοντα, τὰ δὲ γῆινα καὶ ταπεινὰ καὶ χρόνῳ γινόμενα καὶ ἀπογινόμενα τυγχάνει. Ἀλλὰ μάλιστα μὲν [15 b] ἀνάγκως ἐτέχθη, συνυπάρχων καὶ συμπράττων τῷ ἑαυτοῦ ἀληθινῷ Πατρὶ, ὡς τὸ φῶς τῷ ἡλιακῷ δίσκῳ. Ἐχει δὲ τὸ εἶναι καὶ ἀπὸ Γραφῶν μαρτυρεῖσθαι Θεός, Κύριος, ἅγιος, Δημιουργὸς ἀφθαρτος, ζωὴ, φῶς, καὶ πάντα ὅσα ὁ Πατήρ. Καὶ μᾶλλον ἐκ τῶν πλείονων τὸ ὅμοιον καὶ ἴσον ἔχειν ὀφείλει, ἥπερ ἀπὸ τοῦ ἐνὸς τὸ ἀνόμιον. Πῶς δὲ ὁ Ἀδὰμ καὶ ἡ Εὐὰ, οὐ γεννηθέντες, οὐδὲ πατέρα ἐσχηκότες, τοῖς ἐξ αὐτῶν ἡμῖν ἴσοι τῇ φύσει γεγόνασιν; ἢ ποῖαν ἀπλῶς παράθεσιν ποιησάμενοι τοῦ, ὡς λέγουσιν, ἀνομοίου; ἢ πῶς παραμετρήσαντες ἐπέστησαν τῷ κρείττονι καὶ μείζονι; Γραφῆς μὲν οὕτε ἀφορίζουσας τῇ φύσει τὴν ἁγίαν καὶ ἀναρχον μίαν καὶ ἀμέριστον Τριάδα, οὐδ' αὖ πάλιν ἀφορίζουσας αὐτῇ τὸ πρῶτιστα καὶ τὸ ἐπιτετα; δῆλον δὲ ὄντων δύο τούτων, ὅτι τε αὐτὸ πάντως τὸ μείζων ἑτεροουσίον ἐστίν, καὶ ὅτι καθ' ὅλου τὰ συγκριτικὰ ἐπὶ ὁμοουσιῶν, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ ἑτεροουσιῶν λέγεται. Οὐκ ἂν δὲ οὐδ' ἐξ ἐπιβολῆς εἴποιεν καιρίον, ὅτι οὐδὲ περὶ τοῦ ἀσυγκρίτου καὶ μείζονος. Οὐ κατὰ μέγεθος, ἢ τινα ὄγκον· ἀμεγέθης γὰρ καὶ ἀπλατῆς ἐστίν, καὶ πηλικώτερος πάσης, καὶ συνθέσεως, καὶ σχήματος ἀναχωρήσας ὁ Θεὸς Λόγος (καθὰ καὶ ὁ Πατήρ, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα αὐτοῦ), καὶ ὑπὸ μηδενὸς μὲν περιεχόμενος αὐτὸς, πάντα δὲ ἐμπεριέχων· διότι καὶ πάντων ἀρχὴ μεγεθῶν ὡς ποιητῆς ἐστίν. Ποῦ γὰρ ἐν ταῖς ἀκροτάταις, καὶ ὑπερασωμάτοις, καὶ κρείττοσιν ὑποστάσεσι μέγεθος; Οὐδὲ κατὰ τὸ ἀναρχον· συνυπάρχει γὰρ τῷ Πατρὶ, ὡς ἀπαύγασμα τῆς δόξης αὐτοῦ, καὶ μὴ ἔχων πρὸ αὐτοῦ Θεόν. [16 a] Καὶ γὰρ φησιν· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος. Καὶ οὐδὲ συμμετρεῖται χρόνῳ Θεός, καὶ ποιητῆς ποιήματι.

(61) *Dissimilis*. Anomæos, sive Eunomianos hic refellit.

(62) *Conditionem*. Seu *perfectiones*, id est proprietates, qualitates etc. Vide segm. 58 b, et 202 a.

(63) *Attribuat*. Ludit in vocibus *διορίζουσας* et *ἀφορίζουσας*.

(64) *Temporarium*. Utrum aliquod hic mendum lateat, iudicet eruditus lector. Equidem suspicor nonnulla deesse, quibus veluti via sterneretur ac transitus ad ea quæ sequuntur : et Patris essentia major ullo modo esse negaretur, quam essentia Filii.

(65) *Sine magnitudine*. Quo clarior esset translatio, maluissimè vertere, *sine quantitate*, ut in *Epistola ad Archintum* feci : sed ob ea quæ sequuntur, *quantitatis* vocabulum hic omittere coactus sum. Vox ergo *μέγεθος*, seu *magnitudo*, quæ apud Marcossios, Irenæo teste, angeli nomen erat, a Didymo sæpe ita usurpatur, ut *quantitatem* valeat, aut, si mavis, *molem*, sive (ut fortasse in Didymi libro *De Spiritu sancto*, num. 26, vertit Hieronymus), *rastitatem*. Itaque cælos e contrario vocat Didymus segm. 155 a, *παμμεγεθεστάτους*. Jam vero censor ille, cujus memini pñt. 40, pag. 33, ex eo quod Deum

ἐπεὶ ἀνάγκη αὐτοὺς ἀπαίτει (ὅπερ καὶ ἐννοεῖν σα-
λερὸν), πρότερον ὑποστῆσαι τοῦ ἀνάρχου καὶ ἀπε-
ρινοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς χρόνον, καὶ οὕτω συγχε-
ρῖναι. "Ἀνθρώποι δὲ εἰώθασιν μελίζοντας καλεῖν τοὺς
χρόνους τὴν γένεσιν προεληφότας, κατὰ τὸν Ἰσαὰκ
διαταττόμενον. Ὁ μελίζων δουλεύσει τῷ ἐλάττω.
Οὐδὲ ὡς αἴτιος· οὐ γὰρ αἴτιος αὐτοῦ. "Ἀναρχος
γὰρ καὶ ὁ μονογενὴς Υἱὸς ἐδείχθη· ἐπεὶ ὁμοίως αὐτοῦ
τε καὶ ἡμῶν μελίζων· ὅπερ μὴ γένοιτο εἰπεῖν ἢ
ἀκοῦσαι. Οὐδὲ κατὰ τὴν οὐσίαν καὶ τὸ ὅμοιον· ἐξ
αὐτοῦ γὰρ ὡς Μονογενὴς παρὰ Πατρὸς πλήρης χά-
ριτος καὶ ἀληθείας, καὶ ὡς χαρακτήρ τῆς ὑποστά-
σεως πρὸς ἅπαντα ὧν χαρακτήρ, καὶ ὡς εἰκὼν τοῦ
Θεοῦ, ἣν ὁ ἑωρακὴς ἑώρακε τὸν Πατέρα. Ἐν αὐτῷ
γὰρ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος·
ἐπισπᾶται δὲ τοῦτο μαρτυρία καὶ τὸ, Ποιήσωμεν
ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἡμετέραν.
Οὐδὲ κατὰ ποιότητος ἐπίτασιν· ἐπεὶ μὴ ποιότητες
αἱ θεαὶ καὶ ἀπόρρητοι ὑποστάσεις· ἐν σώμασι γὰρ
ἡ ποιότης· αἱ δὲ ἀσώματοι, καὶ νοηταί. Ἀλλὰ μὴδὲ
νοεῖσθαι δύνασθαι περὶ αὐτῶν, ὡς εἴη τοῦ καλοῦ
κάλιον, καὶ τοῦ καλλίονος βέλτιον παραπλησίως τῇ
περὶ ἄλλου λεγούσῃ Παύλου φωνῇ· Νυνὶ δὲ μένει
τὰ τρία ταῦτα· πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη· μελίζων δὲ
τούτων ἡ ἀγάπη· διὰ γὰρ τὴν εἰς ἀρετὴν ἐπίτα-
σιν, ἀπένειμεν τῇ ἀγάπῃ τὸ μελίζω. Ἀγαπήσαντες
γὰρ, φησί, πιστεύομεν· καὶ πιστεύσαντες, ἐλπίζομεν
συμβασιλεύσειν τῷ Χριστῷ. Εἰ γὰρ ἀληθὲς
τὸ, Εἰς Θεὸς, καὶ τὸ, Ἰνα γένησθε θείας κοινωνοί
[16 b] φύσεως, καὶ οὐχὶ φύσεων· ἐν εἶναι καὶ τὸ
καθ' ἑαυτὸ καλὸν ἀποδέδεικται, φημί δὲ ἡ θεότης.
Οὐδὲ κατὰ τὸ ἴσον· διότι, Μέγας καὶ ἐπὶ πάντων,
γέγραπται. Θεὸς ὁ Υἱὸς, ἴσον ἑαυτὸν ποιῶν τῷ Πα-
τρὶ, καὶ, Ὁμῶν καθ' ἑαυτοῦ, ἐπεὶ μὴ ἔχει τὸν
μελίζονα. Οὐδὲ κατὰ τὴν δύναμιν. Γέγραπται γὰρ·
Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ σοφίαν· καὶ, Πάντα
ἃ αὐτὸς ποιῇ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ.
Οὐδὲ κατὰ τὴν δόξαν, ἣ τι ἀξίωμα. Εἰ γὰρ ἤδε-
σαν, φησὶν, οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύ-
ρωσαν. Καὶ θέλημά ἐστι τοῦ Πατρὸς κατὰ τὸν
Ἰωάννην, Ἰνα πάντες τιμῶσι τὸν Υἱόν, καθὼς
τιμῶσι τὸν Πατέρα. Κατὰ τὸ οὐν λοιπὸν τὸ μελίζω,

hujus operis auctor dicat ἀμεγέθη, aliisque non-
nullis hujusmodi locutionibus utatur, intulit eum ad
Petri Lombardi tempora pertinere. *N'est-ce pas là,*
inquit, *une phrase de Pierre Lombard, ou de quel-*
qu'autre théologien de son temps? At Cyrillus quo-
que Alexandrinus non multis a Didymi obitu annis
Deum dixit ἀμεγέθη, id est, magnitudinis (nempe
quantitatis) expertem, tom. V, pag. 591. Simili
modo substantiæ quoque vocabulum quasi Deo in-
dignum nonnulli Patres habuerunt, ac essentiali po-
tius, quam substantiam Dei dicendam rati sunt. *Ma-*
nifestum est (inquit Augustinus l. viii *De Trin.*,
cap. 5) *Deum abusive substantiam vocari.* Nimirum
hi substantiam spectabant, ut a Peripateticis descri-
bitur, accidentibus obnoxiam ac veluti substantem.
Aliis vero hujusmodi locutionibus, quas hodie quis
immerito recentiores putaverit, et scholasticas no-
minaverit, passim usus est ante Didymum, ut reli-
quos omittam, Clemens Alexandrinus; Didymi vero
ætate, aut post ipsum, ii potissimum Patres qui
contra subtiliores Manichæorum, et Arianorum hæ-

A figura alienus Deus Verbum, quemadmodum etiam
Pater, et sanctus illius Spiritus; et a nulla quidem
re ipse continetur, omnia vero in se continet, eo
quod omnium etiam magnitudinum principium est,
utpote earum factor. Quomodo enim in supremis,
et incorporeis, et divinis hypostasibus magnitudo,
seu quantitas, esse potest? Nec quoad æternita-
tem; etenim una cum Patre coexistens est, utpote
splendor gloriæ illius, et non habens ante se
Deum, Nam, *In principio*, inquit, *erat Verbum.* Ne-
que vero Deus commensuratur temporis, neque
factor facturæ; alioquin necessitas eos illuc adig-
et, ut ante æternum, et creatæ menti incompre-
hensibilem Deum Patrem, tempus subsistens po-
nant, ac tum comparisonem instituant: quod vel
cogitare periculosum est. Consueverunt autem ab
hominibus majores vocari illi, qui tempore priores
generati sunt, juxta illud Isaaci præceptum: *Ma-*
ior (66) serriet minori. Neque ut causa; nec enim
est illius causa: cum Filius quoque unigenitus
principio carens ostensus sit: alioquin simili ra-
tione ipso, ac nobis, major esset Pater; quod ab-
sit ut dicamus, aut dicenti aures præbeamus (67).

40 Neque quoad essentialiam, et similitudinem: ex eo
enim est sicut Unigenitus a Patre, plenus gratiæ
et veritatis; et sicut character hypostaseos, sive
substantiæ, isque talis ut quoad omnia sit charac-
ter perfecte repræsentans; et sicut imago Dei,
quam qui vidit, vidit Patrem: etenim in ipso (68)
inhabitat omnis plenitudo divinitatis. Ex testimonio
autem Scripturæ hoc infertur, et ex illis verbis:
Faciamus (69) hominem secundum imaginem, et si-
mitudinem nostram. Neque quoad qualitatis in-
tensionem: quoniam qualitates non sunt, diviniæ
et ineffabiles personæ: in corporibus enim est
qualitas, illæ autem incorporeæ sunt, et intel-
ligibiles. Sed ne illud quidem de ipsis cogitare
potestis (70), esse in illis pulchro pulchrius,
et pulchriore melius, quo modo Paulus de alia
re dixit: *Nunc autem (71) manent tria hæc, fides,*
spes, charitas: major autem ex his est charitas;
nam charitatem majorem (72) dixit, ob in-

reses scripsere. Vide segm. 58 a.

(66) *Major.* Gen. xxv. 23. Græca editio, ἐλάσσονι.
D Didymus Attice, ἐλάττω.

(67) *Aures præbeamus.* Consueverunt Christiani
veteres, ubi impium aliquid a quoquam diceretur,
aures obturare. Itaque Hieronymus in primo adver-
sus Rufinum: *Lectis*, inquit, *nuper Theophili papæ*
epistolis, in quibus Origenis exponit errores, dicitur
obturasse aures suas. Athanasius vero in *Epistola*
ad solitarios: *Τίς ἀκούσας οὐ διακρύψει, τάχα καὶ*
τὴν ἀκοὴν κλείσει, ἵνα μὴδὲ ἐτέρου λέγοντος ἀν-
έχεται; id est, *quis hæc audiens non luceat, aut au-*
res etiam non obturet ne alterum dicentem sustineat?
Morem hunc sæpius respicit Didymus. Vide not. 41,
pag. 6, et segm. 55 a, etc.

(68) *In ipso.* Coloss. ii. 9.

(69) *Faciamus.* Gen. i. 26.

(70) *Potestis.* Lego, δύνασθε.

(71) *Nunc autem.* I Cor. xiii. 13, ubi voces,
τὰ τρία ταῦτα postponuntur.

(72) *Majorem.* Videtur legendum in Græco, τὸ μελ-

tensiohem, qua in virtutem tendit : ait enim Scriptura : *Diligentes* (73) *credimus, et credentes speramus regnare cum Christo*. Etenim si verum est illud : *Unus* (74) *Deus, et illud : Ut efficiamini* (75) *divinae consortes naturae, non vero naturarum; unum quoque esse id, quod omnino bonum est, demonstratur, nempe deitatem. Neque quoad aequalitatem; quia Magnus, et, super omnia Deus dicitur Filius in Scriptura, et Aequalem* (76) *seipsum faciens Patri, et, Jurans* (77) *per semetipsum, cum non habeat maiorem se. Neque quoad potentiam: scriptum est enim: Christum* (78) *Dei virtutem, seu potentiam, et Dei sapientiam; et: Omnia* (79) *quaecunque facit Pater, Filius quoque similiter facit. Neque quoad gloriam, aut quamdam dignitatem. Ait enim Scriptura: Si cognovissent* (80), *Dominum gloriae non crucifixissent*. Et voluntas Patris est, juxta Joannem, ut omnes (81) *honorent Filium, sicut honorant Patrem. Secundum quid ergo restat ut major* (82) *sit Pater, et dissimilis Filius? Secundum nihil, ut ostensum est. Apostolus itaque haereticorum impias de unigenito Filio et Deo opinionones* 41 *rejciens, et eandem ipsi cum Patre naturam esse, eamque coeternam praedicans, cum scripsisset, ut superius dictum est: Qui cum sit* (83) *splendor gloriae Patris; subjunxit: Et character hypostasis, seu substantiae, ejus. Et rursus ad Colossenses, et ad Hebraeos* (84) *scripsit: Qui est* (85) *imago Dei invisibilis. In Evangelio autem secundum Joannem, Filius suam essentiam Patris characterе obsignatam esse ostendens, ait: Hunc* (86) *enim Pater signavit Deus. Propterea scilicet, quod sigillum una cum archetypo subsistat, et aequalem cum eo typum, seu formam habeat, et perfecte, ac vere unitatem naturae Patris, et Filii, et Spiritus sancti in se ipso ostendat: nam sigillum, item ut character, similitudinem, et genitricam nativitatem significat: alioqui ne Pater quidem ingenuus, atque incomparabilis dicendus jam erit, si ille, qui creatus, et ei dissimilis est, ipsius Imago, et character est. Divina haec, et interpretationis non indigentia oracula recte non intelligentes haeretici, sed et ea pervertentes, et humanis commentis ad impugnanda Dei verba utentes, sic aiunt: Aliud est Deus, aliud imago Dei; sicut aliud*

ζων, ut vocem ipsam indicet Didymus, quam habet Paulus. Malit fortasse quis legere τὸ μεῖζον. Nec deerunt forsitan quibus ne lectio quidem codicis displiceat: cum et paulo post ea occurrat, et a Clemente Alexandrino in tertio Stromatum quidam Matthaei locus ita citetur: Ἐάν μὴ περισσεύσῃ ἡ δικαιοσύνη ὑμῶν πλεῖω τῶν γραμμάτων· ubi tamen Graeca Bibliorum editio pro, πλεῖω, habet, πλεῖον. Vide not. 82, hic, et segm. 17 a, 83 a, 141 b.

(73) *Diligentes*. Locum hunc in Scriptura non invenit. Respicit, ut opinor, I Petr. 1, 8.

(74) *Unus*. Ephes. iv, 6.

(75) *Ut efficiamini*. II Petr. 1, 4.

(76) *Aequalem*. Joan. v, 48.

(77) *Jurans*. Hebr. vi, 13.

(78) *Christum*. I Cor. 1, 24.

(79) *Omnia*. Joan. v, 19.

A καὶ ἀνόμοιον; Ὡς ἐδείχθη, κατ' οὐδέν. Καὶ γοῦν ὁ Ἀπόστολος, τὰς εἰς τὸν μονογενῆ Υἱὸν καὶ Θεὸν ἀσβεῖς ὑπολήψεις αἰρετικῶν ἀναστέλλων, τὴν δὲ πρὸς τὸν Πατέρα αὐτοῦ τῆς φύσεως ταυτότητα, ἐτι δὲ καὶ τὸ συνάναρχον κηρύττων, γράψας, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, ὡς Ἄν ἀπαύγασμα τῆς δόξης τοῦ Πατρὸς, ἐπήγαγεν, καὶ χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ. Καὶ πάλιν πρὸς Κολοσσαεῖς καὶ πρὸς Ἑβραίους ἐπέστειλε· Ὅς ἐστὶν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου. Καὶ ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην δὲ Εὐαγγελίῳ, ὁ Υἱὸς τὴν ἑαυτοῦ οὐσίαν πατρικῶ χαρακτήρῃ ἐσφραγίσθαι παριστῶν, εἶπε· Τοῦτον γὰρ ὁ Πατὴρ ἐσφράγισεν ὁ Θεός· συνυφεστηκυίας δὲ ὁλῶν οὐ τῆς σφραγίδος τῷ ἀρχετύπῳ, καὶ ἰσοτύπου οὐσίας, καὶ ἐν αὐτῇ δὲ δεικνυούσης τελείως καὶ ἀληθῶς τὴν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἁγίου μονάδα τῆς φύσεως. Ἡ γὰρ σφραγίς, ὡς καὶ ὁ χαρακτήρ τὸ ὅμοιον καὶ ἀνόθευτον σημαίνει· ἐπεὶ καιρὸς [17 a] εἰπεῖν καὶ τὸν Πατέρα μὴ ἀγενήτως καὶ ἀσυγκρίτως ἔχειν, εἴπερ ἐξεικονίζεται καὶ χαρακτηρίζεται ὑπὸ γεννητοῦ καὶ ἀνομοίου. Τὰ θεῖα ταῦτα καὶ ἐρμηνείας ἀνεπιδεὰ λόγια μὴ συνέντες ὀρθῶς, διαστρέφοντες δὲ, καὶ ἀνθρωπίνους νοήμασι μαχόμενοι τοῖς τοῦ Θεοῦ ῥήμασι, φάσκουσιν· Ἄλλο Θεός, καὶ ἄλλο εἰκὼν Θεοῦ· ὡς ἄλλο ἄνθρωπος, καὶ ἄλλο εἰκὼν ἀνθρώπου· καὶ τρόπον τινὰ εἰκὼν ἀκινήτῳ τὸν ζῶντα καὶ ἐνεργὸν Θεὸν Λόγον ἀπεικάζουσι· κατ' οὐσίαν δὲ καὶ κατὰ πάντα εἰκὼν ἐστὶν ἀτλανεστάτη καὶ ἀναρχὸς τοῦ Πατρὸς, καὶ οὐ κατὰ μορφὴν καὶ σχῆμα, ὡς ὁ πλάστουρργηθεὶς ἡ γυλισμμένος ἄπνους καὶ οὐκ αὐτοκίνητος ἀνδρίας· οὐδὲ κατὰ εἶδος καὶ χρῶμα ὡς ἡ τεχνητὴ καὶ μιμητὴ ἀφωνος εἰκὼν. Ταῦτα γὰρ οὐδὲ κατὰ φύσιν, οὐδὲ μὴν εἰς ὅλα τὰ ἄλλα ἐκφαίνουσι τὸν πρωτότυπον. Καὶ Υἱὸς μὲν γὰρ ἀνθρώπου εἰκὼν οὐσίας τοῦ αὐτοῦ Πατρὸς ἐστίν· ἀλλὰ συμβαίνει παραλλάττειν ἡλικίαν, ἡ εἶδος, ἡ γνώμην, ἡ δύναμιν, ἡ ἀξίαν, ἡ τὰ συναμφοτέρα, ἡ καὶ τι ἕτερον. Ὁ δὲ Θεὸς Λόγος, ἀπαρallάκτως καὶ ἀπηκριβωμένως, εἰς ὅλα τὴν ἀπλήν, καὶ ἀσύνθετον, καὶ ἀποκείμενον πατρικὴν θεότητα φυσικῶς καὶ ἀνάρχως ἐξεικονίζει. Οὐδὲ γὰρ νοεῖν ἐξόν, ὡς κατὰ τι Θεοῦ εἰκὼν καὶ παρὰ τι· οὐδὲ μὴν γίνεσθαι ἀσυγκρίτου εἰκὼν, οὐδὲ δύνασθαι διὰ τοῦ ἀνομοίου, ἡ μικροτέρου, ἡ ὑπερσυστοῦ τὸ ἀληθές, καὶ ἀρχέτυπον, καὶ μεῖζον, καὶ αὐτεξούσιον, καὶ ἀσύγκριτον φαίνεσθαι. Οὐδ' αὖ διὰ

D (80) *Si cognovissent*. I Cor. ii, 8. Graeca editio, ἔγνωσαν, pro ᾔδσαν.

(81) *Ut omnes*. Joan. v, 23.

(82) *Major*. In codice, τὸ μεῖζον. Vide not. 72, supra.

(83) *Qui cum sit*. Hebr. i, 3. Pro, ὡς, lego, ὅς, praesertim cum ita scripserit Paulus. In libro etiam *De Spiritu sancto*, num. 3, Epistolam ad Hebraeos ut a Paulo scriptam agnoscit Didymus.

(84) *Et ad Hebraeos*. Conjectio legendum esse, ὡς καὶ πρὸς Ἑβραίους, id est, sicut et ad Hebraeos. Nam verba illa: *Qui est imago, et caetera*, in Epistola ad Hebraeos non exsant, eisi eundem sensum habeant ac illa: *Character* (seu ὁμοῖον) *substantiae ejus, quae leguntur in Epistola ad Hebraeos*.

(85) *Qui est*. Coloss. i, 15.

(86) *Hunc*. Joan. vi, 27.

τοῦ κτίσματος ἡ φυσικὴ μορφή τοῦ κτίσαντος κατανοεῖσθαι. Οὐδὲ [17 b] γὰρ οὐδὲ ἄλλη φύσις τὴν ἐτέραν ἐν ἑαυτῇ ἐπιθεῖνουν· ἀλλὰ καὶ ὁ Πατὴρ εὐρίσκεται ἀνυπόστατος γεγενῆσθαι ὅτε αἰρετικοὶ τὸν χαρακτήρα οὐ διδόντες ἔχουν αὐτὸν τῆς ὑποστάσεως. Ἀλλ' οὐδὲ ὁ ἀόρατος, καὶ ἀσύνθετος, καὶ ἀσημάτιστος Θεὸς εἰκόνα ἔχει οἷαν ἔχειν· ἐμφαίνουσι μιμητικῇ. Παραλῦσι δὲ τὰ ἐκείνων σαφῶς καὶ ἡ ἐπαγωγὴ, ἔχουσα· *Οὐχ ἀρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι Ἰσα Θεῷ*. Περὶ δὲ φυσικῆς εἰκόνης ὡφηρεῖται καὶ Μωϋσῆς οὕτως· *Ἐγέννησεν Ἀδὰμ τὸν Σὴθ κατὰ τὴν εἰδέαν αὐτοῦ*. Οὐκ ἦν δὲ ἑτεροούσιος ἀναγκαῖος ὁ Σὴθ τῷ Ἀδὰμ· καὶ ὅμως εἰκόνα τὴν εἰδέαν καὶ ὁμοίωσιν τῆς οὐσίας ἐκάλεισεν. Ἀλλὰ καὶ περὶ ἀνθρώπου, φησὶ, γέγραπται, ὅτι ἔστιν εἰκὼν καὶ δόξα Θεοῦ. Ἀλλ' οὐδαμοῦ, ὡ οὗτοι, ἀνθρώπος ἢ ἄλλο πῶμα γέγραπται εἶναι ἀπαύγασμα τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ καὶ χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως· ἄλλο δὲ ἔστιν ἀνθρώπων εἰκόνα εἶναι Θεοῦ, τοῦτ' ἐστὶ τὸ τεχνηθὲν τοῦ τεχνησαμένου, ὡς δίφρος τοῦ τέκτονος. Σολομὼν γὰρ λέγει· *Ἀναλόγως τῶν κτισμάτων ὁ Γενεσιουργὸς θεωρεῖται*· καὶ ἄλλο ἐστίν, κατὰ τὸ σύμμορφον, καὶ ταυτούσιον, καὶ συνάναρχον, ἀπαύγασμα εἶναι δόξης, καὶ χαρακτήρα ὑποστάσεως ἐνυπόστατον καὶ ἀφενδύεσθαι. Φησὶ γάρ· *Ὁ ἑωρακὴς ἐμὲ, ἐώρακε τὸν Πατέρα*· ὁ δὲ ἑωρακὴς ἀνθρώπων, οὐκ ἐώρακε τὸν Θεόν· ὡς ὁ θεασάμενος τὸν δίφρον, οὐκ ἐώρακε τὸν τέκτονα. Ἀλλὰ καὶ ἀνάγκη τοῦ μόνου ἀοράτου Θεοῦ μόνην ἀράτον εἶναι· ἐκείνην τὴν εἰκόνα καὶ οὐ τὴν κατ' εἰκόνα ἐρατὸν ἀνθρώπων. Οὕτε οὖν ἄλλω ὁμοίος ἐστὶν ὁ Υἱὸς· γράφει γὰρ *Τίς ὁμοιωθήσεται τῷ Κυρίῳ ἐν υἱοῖς Θεοῦ*; Οὔτε τῷ [18 a] ἑαυτοῦ Πατρὶ ἀνόμιος· *Ἐγὼ γάρ, φησὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἑσμεν*. Οἱ δὲ κτιστῆς εἰκόνης ἔνοσιον ἐπὶ αὐτοῦ λαμβάνοντες, ἐξομοιοῦνται τῷ Ναβουχοδονόσωρ ποιητῇ ψυχῶν εἰκόνα προσκυνεῖσθαι τυπώσαντι. Καὶ τὸν Ἀδὰμ δὲ διὰ τὴν παρακοὴν ἐκ τοῦ παραδείσου ὁ Θεὸς δίκαιως ἐξέβαλε· τὸν δὲ ληστὴν, καὶ σὺν αὐτῷ τὸν Ἀδὰμ καὶ τὸ κοινὸν ἡμῶν ὄλον γένος ὁ Υἱὸς εἰσῆγαγεν ὡς ἴσος πάντως τῇ θεότητι καὶ ἀγαθότητι καὶ δεσποτεῖα τῷ βίβαντι τυγχάνων. Ποῦ δὲ ἐγράφη ὅτι ἀσύγκριτος ὁ Πατὴρ πρὸς τὸν ἑαυτοῦ Μονογενῆ; ἢ ὅτι ὁ Υἱὸς αὐτοῦ καὶ τῶν πάντων Δημιουργὸς καὶ κριτὴς, κατὰ τὴν θεῖαν αὐτοῦ καὶ ὄλον ἐξηρημένην ἀπειρον φύσιν κτίσμα ἐστίν; ἢ ὅπως, ὅτι ποτὲ οὐκ ἦν; ἢ ποῦ ἰδικῶς ἔφη ὁ Πατὴρ, *Ἐκτίσά μοι Υἱόν*· ἢ ὁ Υἱὸς, *Ἐκτίσθην ὑπὸ τοῦ Πατρὸς*; ὅπερ ἀκούειν, μήτις καὶ λέγειν, φρικτὸν καὶ φευκτόν. Οὐδαμοῦ μὲν οὖν παντελῶς θείας καὶ πνευματικῆς Γραφῆς εὐρηται ταῦτα. Τοῦναντίον δὲ συγκρίνοντος ἑαυτὸν πρὸς τὸν Πατέρα ἐστὶ πάντα τοῦ Μονογενοῦς τὰ περὶ τῆς θεότητος αὐτοῦ ῥήματα· καὶ ἐνοῦντος ἑαυ-

A est homo, aliud imago hominis : ac vivum, atque operantem Deum Verbum imagini motu destitutæ quodammodo assimilant : cum is et quoad essentialiam, et quoad omnia, imago sit Patris omni omnino diversitate carens, et æterna, non vero ad illius formam ac figuram sit, instar simulacri a plaste efficti, aut sculpti, quod inanimum est, nec sua se vi movens : neque secundum illius speciem, et colorem sit, cuiusmodi est artificiosa ad imitationem facta, et muta effigies : huiusmodi enim imagines neque quoad naturam, neque ex integro quoad alia prototypum exhibent. Porro hominis etiam filius imago est substantiæ patris sui, sed diversus ab ipso est ætate, aut specie, aut sententia, aut vi, aut dignitate, aut his omnibus simul, aut aliqua etiam alia re. At Deus Verbum sine ullo discrimine et adamussim quoad omnia simplicem, et incompositam, et varietate carentem Patris deitatem naturaliter, et ab æterno habet ut Patris imago : nam quod ipse sit Dei imago 42 secundum quid, et propter aliquid, ne cogitare quidem licet. Nec vero quidquam illius imago est, qui ejus respectu incomparabilis sit : neque per eum qui dissimilis sit, aut minor, aut subiectus, representari potest ille qui, verus sit, et archetypus, et major, et sui ipse juris, et incomparabilis : neque pariter per creaturam naturalis forma Creatoris intelligi potest : nam ne alia quidem ulla natura alteram in semetipsa representat. Quin etiam illud sequitur, ut Pater sit sine substantia, nisi verum sit illud, quod hæretici negant, ipsum habere characterem substantiæ. Præterea invisibilis, et inkompositus, et figura carens Deus imaginem habere non potest, qualem ipsi describunt, quæ scilicet ad imitationem facta fuerit. Morum autem commenta manifeste enervat etiam quod subijcitur, et sic se habet : *Non rapinam* (87) *arbitratus est esse se æqualem Deo*. De naturali vero imagine Moyses quoque sic loquitur : *Adam* (88) *genuit Seth secundum formam suam*. Neque vero fuit Seth alterius necessario substantiæ, habita ratione ad Adamum ; et tamen imaginem (89) vocavit formam, et similitudinem substantiæ. At de homine quoque, inquit, scriptum est (90), eum esse imaginem, et gloriam Dei. Sed nullo in loco, o suavissimi, de homine, aut de alia ulla creatura scriptum est, eam esse splendorem gloriæ Dei, et characterem substantiæ. Aliud autem est, hominem esse imaginem Dei, id est rem fabrefactam architecti esse imaginem, sicut sella est imago fabri; ait enim Salomon : *Per analogiam* (91) *creaturarum Conditor cernitur*. Aliud vero est, per identitatem formæ, essentialiæ, et æternitatis, splendorem esse

(87) *Non rapinam*. Philipp. ii, 6.

(88) *Adam*. Gen. v, 3. Græca editio pro, εἰδέαν habet, ἰδέαν. Sensus tamen potius quam verba citati Didymus : quæ, cum clarius reddant quod ipse subiungit, hic assero : Ἐγένεσε δὲ Ἀδὰμ διακόσια καὶ τριάκοντα ἔτη, καὶ ἐγέννησε κατὰ τὴν ἰδέαν αὐτοῦ καὶ κατὰ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ ἐπωνόμασε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Σὴθ, id est : *Vixit vero Adam cccxxx annos,*

et genuit secundum formam suam, et secundum imaginem suam, et nominavit nomen ejus Seth.

(89) *Imaginem*. Ex hac voce conjicere licet, librariorum nostrum in Genesis loco ante allato omisisse verba illa, καὶ κατὰ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, id est, *et secundum imaginem suam.*

(90) *Scriptum est*. I Cor. xi, 7.

(91) *Per analogiam*. Sap. xiii, 5.

gloriae, et characterem hypostaseos, sive substantiae in Patre subsistentem, et veracissimum. Inquit enim ipse: *Qui vidit* (92) *me, vidit Patrem*: at vero qui vidit hominem, non vidit Deum, sicut qui vidit sellam, non vidit fabrum. Verum necesse etiam est, ut unius invisibilis Dei illa una invisibilis imago sit, non vero visibilis homo, qui est ad imaginem (93). Igitur Filius neque alteri **43** similis est; scriptum est enim: *Quis* (94) *assimilabitur Domino in filiis Dei?* neque Patri suo dissimilis est: ait enim: *Ego* (95) *et Pater unum sumus*. Qui vero creatam in ipso comminiscuntur imaginem, Nabuchodonosori (96) similes sunt, qui manufactam, et inanimatam imaginem conflavit, ut adoraretur (97). Adamum porro ob inobedientiam e paradiso Deus merito ejecit. Latronem vero, et cum ipso Adamum, et universum nostrum genus illuc Filius introduxit (98), utpote ei, qui expulerat, omnino aequalis deitate, et bonitate, et dominatione. Ubinam vero scriptum legitur (99), Patrem? habita ad suum Unigenitum ratione, esse asyncretum, hoc est, incomparabilem? aut omnium conditorem, ac iudicem Filium ejus spectata ipsius divina, et infinita, et ab omnibus rebus segregata natura creaturam esse? aut omnino aliquando cum non exstitisse? aut ubinam speciatim dixit vel Pater: Creavi mihi Filium; vel Filius: Creatus sum a Patre? quod: auditu, nedum dictu horrendum est, et omnino fugiendum. Nequaquam porro haec in tota divina, et a divino Spiritu inspirata Scriptura inveniuntur. E contrario autem quaecunque de sua deitate dixit Unigenitus, ea omnia sunt Filii semetipsum comparantis Patri, et unum cum illo, ejusdemque honoris dignum se demonstrantis. Quin spectata caelesti infinita generatione, quam nihil omnino exprimere, ac representare valet, neque τέκνον, id est *Natus*, neque παῖδον, id est *puerulus*, neque γέννημα, id est *genimen* (1), unquam dictus fuit: ne scilicet aliquid humile imaginetur quis, aut quod praedictis eorum blasphemias artificiose confictis suspicionem praebeat. Verum Υἱός, id est *Filius*, dicitur, ob perfectam atque aeternam generationem, eandemque plane cum Patre naturam. Omnia vero illa quae nonnulli respectu divinitatis **44** humilia esse putant, ut et illud: *Qui misit me Pater* (2), *major me est*, in sacris libris divinitus dictata, ac scripta sunt ob benignam atque ineffabilem ipsius incarnationem, quae propter nos, et pro nobis facta est: propter quam etiam scriptum fuit, eum angelis minorem factum esse, juxta Apostolum in Epistolis suis inquentem: *Eum autem* (3), *qui modico quam angeli, minoratus est, videmus Jesum, propter passionem mortis*. Ego igitur puto, nec omnino fallor, illum de Patre, et de se ipso, ut bonitatem utriusque, et consubstantialitatem ostenderet, dixisse: *Aut facite* (4) *arborem bonam, et fructum ejus bonum: aut facite arborem malam, et fructum ejus malum*. Siquidem ex fructu, inquit, *arbor cognoscitur*.

CAP. XVII (5).

Quoniam vero ex his qui Deo bellum inferunt,

(92) *Qui vidit*. Joan. xiv, 9.

(93) *Ad imaginem*. Vide not. 68, pag. 9.

(94) *Quis*. Psal. lxxxviii, 7.

(95) *Ego*. Joan. x, 30.

(96) *Nabuchodonosori*. Codex, Ναβουχοδονόσωρ, cum ω, et sine accentu. Graecae Bibliorum editiones, aliae, Ναβουχοδονόσωρ, aliae, Ναβουχοδονόσωρ.

(97) *Ut adoraretur*. In Graeco, προσκυνεῖσθαι, pro, ὡς προσκυνεῖσθαι: quae ellipsis Graecis scriptoribus familiaris est.

(98) *Introduxit*. Nempe in regnum caelorum; quod barbaro, ex Persica scilicet lingua ducto, *Paradisi* nomine a Graecis Patribus passim vocari norunt theologi. Salutem itaque Adami, quem a Christo ad inferos descendente liberatum ait Augustinus in epistola 164, ad Evodium, indicat his verbis Didymus Tatianum tacite vellicans, qui primus ταύτην βλασφημίαν id est, hanc blasphemiam, suemadmo-

Α τὸν καὶ ὁμότιμον ἀποφαίνοντος· ἀλλ' οὐδὲ τέκνον ἢ παιδίον ἢ γέννημα εἰρηται πώποτε κατὰ τὴν ἀνω ἄπειρον γέννησιν ἣν οὐδὲν τὸ παράπαν χαρακτηρίζαι δύναται· ἵνα μὴ τι μικρὸν ἢ ὑπόνοιαν παρέχον ταῖς προλεχθεῖσαις αὐτῶν σεσοφισμέναις βλασφημίαις φαντασθῇ τις· ἀλλ' Υἱὸς διὰ τὸ τέλειον καὶ τὸ ἀνάρχως γεννηθῆναι, καὶ τὸ πρὸς τὸν Πατέρα τῆς φύσεως ἀπαράλλακτον. Ὅλα δὲ τὰ νομιζόμενα παρὰ τισιν εἶναι πρὸς θεότητα μικρά, καὶ τὸ, Ὁ πέμψας με Πατὴρ μείζων μου ἔστι, διὰ τὴν φιλόανθρωπον καὶ ἀρρήτην [18 b] ἐνανθρώπησιν αὐτοῦ, τὴν δι' ἡμᾶς καὶ ὑπὲρ ἡμῶν γενομένην, ταῖς ἱεραῖς κεκληρωμένῃσι βίβλοις· δι' ἣν καὶ ἀγγέλων ἡλαττώσθαι γέγραπται, κατὰ τὸν Ἀπόστολον ἐπιστελλαντα· Τὸν δὲ βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἡλαττωμένον βλέπομεν. Ἰησοῦν διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου. Ἐγὼ οὖν οἶμαι καὶ οὐ πάντως διασφάλλομαι, ὅτι περὶ τοῦ Πατρὸς καὶ ἑαυτοῦ εἶπε, τὴν ἀμφοῖν δεικνύς ἀγαθότητα καὶ ὁμοουσιότητα· Ἡ ποιήσατε τὸ δένδρον καλόν, καὶ τὸν καρπὸν αὐτοῦ καλόν, ἢ ποιήσατε τὸ δένδρον σαπρὸν καὶ τὸν καρπὸν αὐτοῦ σαπρὸν· ἐκ γὰρ τοῦ καρποῦ, φησί, τὸ δένδρον γινώσκειται.

natura creaturam esse? aut omnino aliquando cum non exstitisse? aut ubinam speciatim dixit vel Pater: Creavi mihi Filium; vel Filius: Creatus sum a Patre? quod: auditu, nedum dictu horrendum est, et omnino fugiendum. Nequaquam porro haec in tota divina, et a divino Spiritu inspirata Scriptura inveniuntur. E contrario autem quaecunque de sua deitate dixit Unigenitus, ea omnia sunt Filii semetipsum comparantis Patri, et unum cum illo, ejusdemque honoris dignum se demonstrantis. Quin spectata caelesti infinita generatione, quam nihil omnino exprimere, ac representare valet, neque τέκνον, id est *Natus*, neque παῖδον, id est *puerulus*, neque γέννημα, id est *genimen* (1), unquam dictus fuit: ne scilicet aliquid humile imaginetur quis, aut quod praedictis eorum blasphemias artificiose confictis suspicionem praebeat. Verum Υἱός, id est *Filius*, dicitur, ob perfectam atque aeternam generationem, eandemque plane cum Patre naturam. Omnia vero illa quae nonnulli respectu divinitatis **44** humilia esse putant, ut et illud: *Qui misit me Pater* (2), *major me est*, in sacris libris divinitus dictata, ac scripta sunt ob benignam atque ineffabilem ipsius incarnationem, quae propter nos, et pro nobis facta est: propter quam etiam scriptum fuit, eum angelis minorem factum esse, juxta Apostolum in Epistolis suis inquentem: *Eum autem* (3), *qui modico quam angeli, minoratus est, videmus Jesum, propter passionem mortis*. Ego igitur puto, nec omnino fallor, illum de Patre, et de se ipso, ut bonitatem utriusque, et consubstantialitatem ostenderet, dixisse: *Aut facite* (4) *arborem bonam, et fructum ejus bonum: aut facite arborem malam, et fructum ejus malum*. Siquidem ex fructu, inquit, *arbor cognoscitur*.

C

KEΦ. ΙΖ'.

Ἐπειδὴ δὲ θεομαχοῦντες οἱ μὲν σὺν τῷ Υἱῷ καὶ

dum Irenaeus lib. i, cap. 31, loquitur, excogitavit, ut Adamum inter damnatos ac reprobos numeraret.

(99) *Legitur*. Eunomianos, sive Anomaeos carpit, qui cum homousii vocem ideo respuerent, quod in Scriptura non legatur, plura tamen de Filio imple affirmabant, quae in Scriptura neque quoad verba, neque quoad sensum reperiuntur.

(1) *Genimen*. Ea locutio, qua Filius diceretur Patri γέννημα, id est *genimen* seu *germen*, parum nonnullis Patribus probabatur, ut constat ex Gregorii Nysseni libro tertio contra Eunomium pag. 105.

(2) *Qui misit*. Joann. xiv, 28, ubi tamen non legitur, Ὁ πέμψας με, sed: Ὅτι ὁ Πατὴρ μου μείζων μου ἔστι, id est, quia Pater meus major me est.

(3) *Eum autem*. Hebr. ii, 9.

(4) *Aut facite*. Math. xii, 35.

(5) *Cap. XVII*. Primam Dei creaturam non esse

τὸ ἅγιον Πνεῦμα τὸ πρῶτον κτίσμα εἶναι λέγειν το-
μῶσι· Μακεδόνιος δὲ τὸ Πνεῦμα μόνον· ἐπ' ἐκείνους
μὲν τὸ βάρος τοῦ ἐπιμνησθῆναι τῶν τοιούτων ἀπο-
νενομημένων καὶ κατακρίτων βημάτων τρέφειν ἢ
ἀγία καὶ ὁμοούσιος Τριάς· ἡμεῖς δὲ ὑποδείξομεν,
τὰς θείας παρατιθέμενοι Γραφάς, τὸ πρῶτον κτίσμα
τοῦ Θεοῦ οὕτω γεγενῆσθαι. Πρῶτον κτίσμα ἐπαρθὲν
ἐκ τῶν οὐρανῶν ἐβρίφη ὡς ἀστραπή, καθὰ αὐτὸς ὁ
κτίσας καλῶς καὶ ὑστερον δικαίως ῥίψας ἐν Εὐαγγε-
λίῳ ἐθεώρησε· λέγει· δὲ οὕτως· παρὰ τῷ Ἰωδ·
Ἄλλ' ἰδοὺ θηρίον παρὰ σοὶ χόρτον ἴσα βουσίῃ
ἐσθίων· ἰδοὺ ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ ἐν ὀσφύϊ, ἡ δὲ δού-
ραμις αὐτοῦ ἐπ' ὀμφαλοῦ γαστροῦ. Ἐσθίει
οὐρανὸν ὡς κυνάρισσον, τὰ δὲ νεῦρα αὐτοῦ συμ-
πέπλεκται· αἱ πλευραὶ χαλκαί, ὁ δὲ ῥῶτος αὐ-
τοῦ σιδηρεὺς χυτὸς. Τοῦτο ἐστὶν ἀρχὴ πλά-
σματος Κυρίου [19 α] πεποιημένον ἐγκατα-
παίξασθαι ἐπὶ τῶν ἀγγέλων. Ὅστε τὸν διάβολον
πρῶτον κτίσμα εἶναι λέγει, ἐαυτὸν ποιήσαντα ἐγκα-
ταπαίξασθαι ὑπὸ τῶν ἁγίων ἀγγέλων, διὰ τὸ ἀνόσιον
αὐτοῦ καὶ κακὸν βουλον τῆς προαιρέσεως. Οὐκ ἂν δὲ
μετ' αὐτὸν ὁ Υἱός, ὁ καὶ τοῦτον δημιουργήσας οὕτε
μὴν τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐκτίσθη.

ΚΕΦ. ΙΗΨ.

ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος. Καὶ διὰ τὰ ταῦτον
τῆς οὐσίας τὰ αὐτὰ ἐπ' ἀμφοτέραις ταῖς ὑπο-
στάσεσιν ὁνόματα λέγονται, πᾶρεξ τῆς πατρό-
τητος καὶ υἱότητος, καὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ
Πνεύματος· τοῦτο γὰρ ἰδιὸν ἐκείνης ὑποστά-
σεως ἰδικῶς. Καὶ διὰ ποτὲ ὁ Πατήρ, ποτὲ ὁ
Υἱός, ποτὲ τὸ Πνεῦμα προστάσσεται. Καὶ διὰ
καὶ τὸ τριαδικὸν καὶ τὸ μοναδικὸν ἐν τῇ Γραφῇ
δείκνυται.

Ἐκ πάντων δὴ οὖν τῶν εἰρημένων συνέστη ὡς τὰ
ἐκείνων παντοίως ἀλλότρια τῆς ἀληθείας ὄντα τυγχά-
ναι. Σοφιστείας γὰρ ἔργον τὸ εὐρεσιλογεῖν· σοφίας
δὲ τὸ μετ' αἰδοῦς καὶ τῆς ἐναρμολογίας ἀποδοχῆς
διερευνᾶν τὰς Γραφάς. Ἀναγκαῖον δὲ λοιπὸν, τὰς
ἀπειθάνους αὐτῶν συρρετολογίας καὶ διαμάχας παρ-
ελθόντας καὶ τῷ νοητῷ ποτίμῳ ὑδατι τοῦ ἁγίου
Πνεύματος τὰς ἀλμυράς, τὸ δὴ λεγόμενον, ἀποκλυ-
σαμένους ἀκοᾶς ἐπιδείξαι, ὅτι περ αἱ Γραφαὶ διὰ τὸ
ταῦτον τῆς θεότητος ποτὲ μὲν μίαν τῶν θεῶν ὑπο-
στάσεων, ποτὲ δὲ τὰς τρεῖς ὀνομάζουσιν· καὶ ἐκάστην
αὐτῶν ὁμοίως τὸ ἀγαθὸν ἀπονέμουν· ὡς δὲ τὸ
λέγει Μωϋσῆς· Ἄκουε, Ἰσραὴλ· Κύριος ὁ Θεός

A alii quidem cum Filio Spiritum quoque sanctum
esse primam creaturam audent dicere; Macedo-
nius autem Spiritum sanctum duntaxat: in illos
quidem fastidium, quod stulta hujusmodi, et da-
mnata deliramenta commemorantes asserunt, vertat
sancta et consubstantialis Trinitas: nos autem
divinas Scripturas in medium asserendo, primam
Dei creaturam sic factam esse ostendemus. Prima
creatura superbia elata, ex caelo ejecta est ut ful-
gur, sicut ille ipse qui eam praelare creavit, ac
jure postea expulsi, in Evangelio (6) vidisse se
dicit. Sic autem loquitur Scriptura apud Jobum:
Sed ecce (7) sera apud te, senum sicut boves co-
medens. Ecce fortitudo ejus in lumbis; virtus au-
tem illius in umbilico ventris. Erexit eandem sicut
B cypressum, nervi autem ejus perplexi sunt. Costae
aereae, dorsum autem ipsius ferrum fustum. Hoc est
principium formationis Dei, factum ut illudatur ab
angelis. Itaque primam creaturam dicit esse dia-
bolum, qui se ipsum a sanctis angelis, ob suam
pravitatem, et malam voluntatem, fecit illudi. Post
ipsum (8) autem 45 neque Filius, qui illum etiam
creavit, neque vero ipse Spiritus Dei creatus fuisse
dicendus est.

CAP. XVII.

De sancta Trinitate. Et ob identitatem essentiae en-
dem de ambabus personis nomina dici, excepta
paternitate, et filiotate, et processione Spiritus:
haec enim singularum peculiariter personarum
propria sunt. Et modo Patrem, modo Filium, modo
Spiritum primo loco nominari (9). Et in Scriptura
cum trinitatem, tum unitatem Dei demonstrari.

Ex his porro omnibus, quae dicta sunt, omnino
aliena esse constat a veritate, quae ab illis affirman-
tur; sophistae (10) enim proprium est verba loqua-
citer fundere (11); sapientis vero est, cum vere-
cundia, et convenienti quaestu (12) Scripturas per-
serutari. Necesse autem est, ut deinceps ineptias
eorum, sordidasque ratiocinationes contentiones-
que praetereuntes, ac mystica sancti Spiritus po-
culenta (13) aqua salsas, ut dici solet, aures abs-
tergentes, ostendamus, Scripturas ob identitatem
deitatis aliquando quidem unam ex divinis perso-
nis, aliquando vero tres nominare, et unicuique
D ipsarum eodem modo bonitatem attribuere. Ut cum-

Filium, nec Spiritum sanctum, ostendit in hoc ca-
pite contra Eunomianos ac Macedonianos.

(6) In Evangelio. Luc. x, 18. Videbam Satanam
sicut fulgur de caelo cadentem.

(7) Sed ecce. Job xl, 10, 11, 12, 13 et 14. Com-
plutensis editio habet: Ἄλλὰ δὴ ἰδοὺ θηρία...
ἐσθίει· ἰδοὺ δὲ... ἐπ' ὀσφύϊ... αἱ πλευραὶ αὐτοῦ
πλευραὶ χάλκεια· ἡ δὲ ῥάχις αὐτοῦ σιδηρὸς...
τοῦτο· ἐστίν... ἀγγέλων αὐτοῦ. In Passioneiano
autem apographo pro χαλκαί, malim legere, χαλκαί.

(8) Post ipsum. Similia habemus libro iv contra
Eunomium, tom. I Operum Basilii, pag. 288.

(9) Primo loco nominari. Pro, προστάσσεται, lego,
προτάσσεται.

(10) Sophistae. In Graeco, σοφιστείας. Haec autem
vox Polluci, apud quem legitur etiam σοφιστία,

inelegans videtur ac barbara. Sed tam delicatis
auribus non erat theologus noster, ut haec quasi
absona vitaret. Vide sequ. 70 a.

(11) Fundere. Notandum antithetum in vocibus
σοφιστείας, et σοφίας. Pro εὐρεσιλογίαν vero Cle-
mens Alexandrinus εὐρησιλογίαν dixit in octavo
Stromatum, pag. 924. Ibi enim legitur: καὶ τὰς
ἀγοραίους εὐρησιλογίας, id est, ut Latina trans-
latio habet, et forenses sermonum inventiones: quae
tamen interpretatio mihi quidem minus arridet.

(12) Quaestu, aut, si cui magis placeat, interpre-
tatione.

(13) Poculenta. respicit, opinor, illud Pauli in
I Cor. xiii, 13: Omnes in uno Spiritu potati
sumus.

ait Moses : Audi (14), Israel : Dominus Deus tuus, A Dominus unus est. Per vocem, unus, unam indicans deitatem : per vocem vero Dominus, deinde Deus, et rursus Dominus, Trinitatem significans : a qua hominibus omne mundanum, et supramundanum (15) bonum fuit, atque erit. Et rursus : Dixit (16) Deus : Fiat firmamentum. Et fecit Deus firmamentum. Et vidit Deus, quod esset bonum. Animadvertendum est, hoc in loco et tres personas nominari, et unamquamque Deum vocari, et consensionem, atque cooperationem demonstrari cum illius, qui dixit, tum illius qui fecit, tum 46 illius qui laudavit. Et rursus : Præcipit (17), inquit, Deus Moysi dicens : Loquere Aaroni et filiis ejus : Sic benedicetis Israel. Benedicat te Dominus, et custodiat te. Ostendat Dominus faciem suam super te, B et misereatur tui. Elevet Dominus vultum suum super te, et det tibi pacem. Ut tres indicaret personas, non dixit semel : Dominus benedicat te, et ostendat tibi, et det tibi pacem : sed ter Dominum nominavit. Simili modo prophetavit, Aggeus quidem ex persona Patris divinam (18) sententiam proferebat, quæ sic se habet : Confortare (19), Zorobabel, quoniam ego vobiscum sum, et Verbum meum bonum, et Spiritus meus in medio vestri : Isaias autem ab hypostasibus æquali honore dignis, ac per se perfectis missionem æque honorificam factam fuisse dicens, paucisque verbis omnem ipsarum communionem demonstrans, et clamans : Et nunc (20) Dominus Dominus misit me, et Spiritum suum (21) : Nec enim frustra bis nominans dixit, Dominus Dominus, et postea, Spiritum suum : sed ut eum personas, tum unam deitatem ac voluntatem denotaret. David vero (nam ipse quoque hujusmodi capitulo suffragatur [22]) et cantu

σου, Κύριος εἷς ἐστίν. διὰ τοῦ εἰπεῖν εἰς δηλώσας τὴν μίαν θεότητα· διὰ δὲ τοῦ Κύριος, εἶτα Θεός· καὶ πάλιν Κύριος, τὴν Τριάδα σηµάνας· παρ' ἧ πᾶν ἐγκόσμιον καὶ ὑπερκόσμιον ἀγαθὸν ὑπῆρξεν καὶ ὑπάρξει τοῖς ἀνθρώποις. Καὶ πάλιν· Ἐπεὶ ὁ Θεός· Γενηθήτω στερέωµα. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεός τὸ στερέωµα. Καὶ ἶδεν ὁ Θεός, ὅτι καλόν. Σηµειωτέον, ὅτι καὶ τρεῖς ὑποστάσεις, καὶ ἐκάστη Θεὸν ὀνοµάζει, καὶ τὴν συμφωνίαν καὶ τὴν συνεργίαν δείκνυσιν τοῦ εἰπόντος καὶ τοῦ [19 b] ποιήσαντος καὶ τοῦ ἐπαινέσαντος. Καὶ πάλιν, Προστάται, φησὶν, ὁ Θεός τῷ Μωϋσῇ λέγων· Ἀάλησον Ἀαρὼν καὶ τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ· Οὕτως εὐλογήσετε τὸν Ἰσραὴλ· Εὐλογήσαι σε Κύριος, καὶ φυλάξαι σε. Ἐπιβάναι Κύριος τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐπὶ σέ καὶ ἐλεῆσαι σε. Ἐπάραι Κύριος τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐπὶ σέ· καὶ δόξῃ σοι εὐφήγη. Ἵνα δηλώσῃ τρία πρόσωπα, οὐκ εἶπεν ἅπαξ· Κύριος εὐλογήσαι σε, καὶ ἐπιβάναι σοι καὶ δόξῃ σοι εὐφήγη· ἀλλὰ τρίτον ὀνόμασεν Κύριος. Καὶ ἐς ἥλικα προφητεύουσιν· Ἀγγαῖος μὲν θεόχρηστον ἐκ προσώπου τοῦ Πατρὸς φέρων φωνὴν οὕτως ἔχουσαν· Ἰσχυε, Ζοροβάβελ, διότι ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι· καὶ ὁ Λόγος μου ὁ ἀγαθός, καὶ τὸ Πνεῦμά μου ἐν μέσῳ ὑμῶν· Ἥστας δὲ ἐξ ὁμοτίμων τῶν αὐτοτελῶν ὑποστάσεων ὁμοτίμον τὴν ἀποστολὴν γεγενῆσθαι λέγων καὶ ἐν ὀλίγῃ ῥήσει πᾶσαν κοινωνίαν αὐτῶν ἐνδεικνύμενος καὶ βοῶν· Καὶ νῦν Κύριος Κύριος ἀπέσταλκέν με καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ. Οὐ γὰρ ἀπλῶς δευτέρον ὀνόμασεν, Κύριος C Κύριος καὶ οὕτω τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ· ἀλλ' ἵνα καὶ τὰς ὑποστάσεις καὶ τὴν μίαν δηλώσῃ θεότητα καὶ θέλῃσιν. Αὐτοὶ δὲ (καὶ γὰρ καὶ αὐτὸς ἀρτίζει τῷ τοιῷδε κεφαλαίῳ) καὶ φθὲς ἐμπλεα πάντα ποιεῖ καὶ ἐκφαίνει, ὅπῃ πίστεως ἔσχε, κατὰ τάσδε τὰς λέ-

(14) Audi. Denter. vi, 3. Græca editio pro ὁ Θεός σου, habet, ὁ Θεός ἡμῶν, id est Deus noster.

(15) Mund. et supramundanum. Id est, naturale, et supernaturale.

(16) Dixit. Gen. i, 6-8. Plura intermedia verba omittit Didymus.

(17) Præcipit. Numer. vi, 22-26. Græca editio : καὶ ἐλάλησε Κύριος πρὸς Μωϋσῆν λέγων... αὐτοῦ λέγων· Οὕτως εὐλογήσετε τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ, λέγοντες αὐτοῖς· Εὐλογῆσαι, x. τ. λ.

(18) Divinam. Sive, Deo afflante prolatam, aut potius, a Deo editam : ut non omnino idem valeat θεόχρηστος, atque θεόπνευστος. Etenim χρᾶν est responsa dare, ut homines divinitus inspirati faciunt. Unde χρησμός, χρηστήριον, χρησµωδία, θεόχρηστος, et similia.

(19) Confortare. Agg. ii, 5 et 6. Sensus potius, quam verba recitat Didymus. Ac sane verba illa, καὶ ὁ λόγος μου ὁ ἀγαθός, id est, et Verbum meum bonum, in nulla ex Græcis editionibus leguntur. Didymus tamen ea citat alibi, nempe segm. 54 b, tanquam ex Scriptura deprompta. Græca porro Complutensis editio hoc in loco sic habet : Κατίσχυε, Ζοροβάβελ,.... διότι μεθ' ὑμῶν εἰμι.... τὸ ῥῆμα ὃ διέθηκα πρὸς ὑμᾶς (aliæ editiones habent, ὁ λόγος, aliæ, τὸν λόγον ὃν διεθέμην ὑμῖν).... καὶ τὸ Πνεῦμά μου ἐφέστηκεν ἐν μέσῳ ὑμῶν.

(20) Et nunc. Isai. xlviii, 16. Complutensis editio habet : Καὶ νῦν Κύριος ὁ Θεός ἀπέσταλκέ με. Vocem vero, Κύριος, repelitam habet versiculo se-

quenti : Οὕτως λέγει Κύριος, Κύριος. Ast editio Francofurtensis anni 1597 iteratam dictionem Κύριος, habet in 16 versiculo, ut Didymus : cuius lectio Hebraico fonti magis consentanea est, in quo legitur nomen Adonai junctum nomini tetragrammato.

(21) Spiritum suum. Cum Græca duplicem possint habere significationem, ac verti queat tum, Spiritus ejus, ut habet Vulg. interpres, tum Spiritum suum, ego eam interpretationem hic sequor, quæ Didymo ipsi arrisit, ut apparet ex lib. De Sp. D sancto, num. 26. Ibi enim hæc legimus : « Ineffabili itaque, et sola fide noto sermone credendum est, Salvatorem dictum esse exisse a Deo, et Spiritum veritatis a Patre egredi, loquente : Spiritus qui a me egreditur. Cum enim dicere posset, de Deo, sive de Domino, sive de Omnipotente, nihil horum tetigit, sed ait, de Patre. » [Quæ cum in editis libris manca sint, supplenda sunt ex codice ms. nostræ bibliothecæ S. Salvatoris Bononiæ in quo post voces, a Deo, legitur : « et Spiritum veritatis a Patre egredi loquente : Spiritus qui a me egreditur. Et pulchre. Qui de Patre, inquit, egreditur. Cum enim etc.].... Salvatore quoque per prophetam loquente [sicut manifestum esse poterit ei, qui totum perlegerit locum] : Et Dominus misit me, et Spiritum suum. Siquidem non solum Filium, sed et Spiritum mittit Deus. »

(22) Suffragatur. Codex, ἀρρηγέτω. Sed manifestum mendum sustuli.

ζει· ἐν μὲν ἰς φάλημ· Τίς θεός παρέξ τοῦ Κυρίου; Καὶ τίς θεός, πληρ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, ὁ θεός δὲ περιωρῶν με δύναμι· Ἐν δὲ μὴ· Σὺ, ὁ θεός, ἀντιλήπτωρ μου εἰ. Ὁ θεός μου, τὸ ἔλεος αὐτοῦ προφθάσει με· ὁ θεός μου δειξέι μοι ἐν τοῖς ἐχθροῖς μου· ἐν δὲ ζε· Ἀσάτε τῷ Κυρίῳ ἄσμα καινόν· ἄσάτε τῷ Κυρίῳ, πᾶσα ἡ γῆ· ἄσάτε τῷ Κυρίῳ· εὐλογήσατε τὸ ὄνομα αὐτοῦ. [20 a] Τρίτον γὰρ ὀνομάσας, ἡ Κύριον, ἡ Θεὸν, τὴν Τριάδα παρεδήλωσεν. Ἀλλὰ καὶ Ἄννα εἰς τὰς Βασιλείας προσευχομένη, τὴν Τριάδα ἐπεκαλέσατο, εἰποῦσα· Ἀδωνάει, Κύριε, Ἐλωὶ Σαβαώθ· ἐρμηνεύεται γὰρ τῇ Ἑβραϊδὶ φωνῇ τὸ, Ἀδωνάει, Κύριος· καὶ πάλιν Ἑλλάδι φωνῇ εἴπε, Κύριος· καὶ τρίτον Ἑβραϊστὶ ἐφη, Ἐλωὶ Σαβαώθ, ὅπερ ἐστὶ, Θεὸς στρατιῶν, ἥτοι δυνάμει· Ἡδὲ δὲ νῦν

A omnia replet, et, quæ illius esset fides, declarat his verbis : in psalmo quidem xvii : Quis Deus (23) præter Dominum, et quis Deus præter Deum nostrum? Deus qui præcinxit me virtute. In lviii autem : Tu Deus (24) susceptor meus es; Deus 47 meus, misericordia ejus præveniet me. Deus meus ostendet mihi in inimicis meis. In xcv autem : Cantate (25) Domino canticum novum, cantate Domino, omnis terra. Cantate Domino : benedicite nomen ejus. Ter enim nominando aut Dominum, aut Deum, Trinitatem significavit. Sed et Anna in Regnorum libris orans, Trinitatem invocavit, cum dixit : Adonai (26), Domine, Elohi Sabaoth. Hebraice enim vox, Adonai, vertitur Dominus (27), et rusus Græca voce dixit, Κύριος, hoc est, Dominus, et tertio Hebraice (28) dixit : Elohi Sabaoth, quod est,

(23) Quis Deus. Psal xvii, v. 34 et 35 (seu 32 et 33). Pro, καὶ τίς, Græca editio habet, ἡ τίς, id est, aut quis.

(24) Tu Deus. Psal. lviii, 40 et 41.

(25) Cantate. Psal. xcv, 1 et 2.

(26) Adonai. I Reg. i, 11. Complutensis editio pro his quatuor vocibus, binas tantum habet, ut Hebræum exemplar, Κύριε Σαβαώθ. Nonnullæ vero aliæ editiones habent, ut legit Didymus : in his tamen scribitur Ἀδωνάι, et Ἐλωὶ cum iota simplici.

(27) Dominus. Recte Didymus. Nam quamvis nomen דָּוָי, quod hic habet Hebræum exemplar, aliter vertendum sit; cum tamen Hebræi sacrosanctum illud nomen pronuntiare non audent, usus obtinuit, ut ejus loco aliud a Christianis etiam pronuntiaretur, plerumque scilicet subrogaretur nomen דָּוָי Adonai, quod reipsa valet Dominus.

(28) Hebraice. Utrum Didymus Hebraicæ linguæ peritus fuerit, non videtur certo definiri posse. In ejus libro *De Spiritu sancto*, num. 15, hæc leguntur : « Quod si e diverso opposuerint [editi libri habent, opposuerit, sed legendum esse, opposuerint, ut habet noster codex, e toto sermonis decursu patet], manifeste de Spiritu sancto hæc dici, quia inferatur ad creationem Spiritus illud, quod sequitur : Et annuntians in homines [edita exemplaria habent, in omnes homines : sed vocem illam, omnes, codex noster non habet, ac eam merito Vallarsius expungendam conjecit] Christum suum [in Hebræo habetur : Annuntiat in hominem; cod. noster : Et annuntians in hominibus] loquelam suam. » Porro hæc verba : In Hebræo habetur, et reliqua, Jacobus Basnagius ab interprete Hieronymo addita esse affirmat. Deinde vero (inquit ipse tom. I *Lect. antiq.*, Canisii p. 202), aliquoties confugit ad textum Hebraicum, Didymo penitus ignotum... observabat optime Hieronymus hæc in Hebræo non legi. Vide heterodoxi hominis miram confidentiam hoc in loco. Primum affirmat, a S. Hieronymo adjecta dicenda esse ea verba : In Hebræo, etc., si Hebraicam linguam Didymus ignoravit. Deinde textum Hebraicum Didymo penitus ignotum fuisse : quasi homo Alexandrinus Hebraicæ linguæ peritus esse omnino non poterit. At quibus hæc argumentis probat Basnagius? Αὐτὸς ἔφα, Ipse dixit. Hoc satis superque esse debet. Mihi quidem, ut verum fatear, tanta confidentia non satis probatur : sed brevis adnotationis angustia me liberius vagari non patiuntur : itaque perpauca hæc subjunxisse sufficiat. Quod spectat ad primum, præ manibus habebat Didymus Aquilæ, Symmachi, ac Theodotionis translationes, eisque utebatur, ut constat e segm. 165 a hujus operis, et ex aliis, qui supersunt, illius libris, et fragmentis, utque aperte testatur Hieronymus in secundo adversus Rufinum. Quod attinet ad alterum, illud tantum

tanquam certum ausim asseverare, quotiescunque Hebraicas voces in hoc opere transferi Didymus, genuinam atque accuratam esse eam, quam affert, interpretationem, ut videre licet non tantum in hoc loco, sed etiam segm. 195 a, in voce Osanna; segm. 40 a, in vocibus Bar Jona; segm. 216 b, in voce Abba, etc. Quin imo id ipsum in ejus libro adversus Manichæos observavi, ubi agit de voce Satanas. At quæ in libro *De Spiritu sancto*, num. 44, scribit ipse de voce Israel, quæque ab Hieronymo adjecta esse neminem dicturum puto, in causa sunt, ut non certum quidem, probabilius tamen mihi videatur, Didymum Hebraicæ linguæ valde peritum non fuisse. Sed Vallarsius quoque in notis ad eum Didymi locum, pag. 125, verba illa : In Hebræo, et cætera, ab Hieronymo adjecta censet : nullam tamen rationem non affert, ut Basnagius. Adnotationem, inquit, ex Hebræo non ex Didymi ingenio, qui Hebraicas litteras penitus ignorabat, sed utique ex Hieronymo profecisse, mihi persuadeo. Nam S. quoque Ambrosius, qui lib. ii *De Spiritu sancto* huic ex Amosi loco objectioni respondet, hanc apud Didymum solutionem ex Hebræo se indicat non legisse, cum illum omnino dissimulet. Ita vir clarissimus. Sed ejus conjectura tanti ponderis esse non videtur, ut ob illam Hieronymum interpretem Didymi non fidelem habere cogamur : fidelis enim sane non fuisset, si quid de suo addidisset, præsertim cum ea de re lectorem in Prefatione non moneat. Non quæram nunc, an S. Ambrosius aliqua e Didymo revera mutuatus sit : consentientes enim hac in re viros doctissimos video : quin Rufinus ipse, libro ii in Hieronymum, etsi Ambrosium, quem ab Hieronymo ipso suggillatum putabat, quodammodo tueatur, id tamen non denegat. Ne illud quidem quæram, an S. Hieronymus S. Ambrosium acriter ac mordaciter carpat, quasi multa ex Didymo furatum, etsi ægre adducar ut id credam, quidquid hac de re senserit Rufinus in Hieronymum exacerbatus. Illud tantum dicam, quamvis plura ex Didymo Ambrosium deprompsisse concedamus, non omnia tamen eum describere voluisse, quæ Didymus dictaverat. Didymus quidem obiectum ab hæreticis prophetæ capitulum : Creans Spiritum, et annuntians... Christum suum, ita explicat, ut spiritus nomine ventum intelligat. At Ambrosius spiritus nomine Christi quoque animam accipi ibi posse contendit : nulla itaque ipsum necessitas adiebat, ut lectorem moneret, pro Christum suum, in Hebræo legi, loquelam suam. Quin imo eundem forsitan sensum esse censuit Ambrosius, sive legas, Christum suum, sive legas loquelam suam, aut Sermonem suum, aut, Verbum suum, id est, Filium : cum Didymo e contrario alius videatur sensus, si legas, Christum suum, alius vero, si legas, loquelam suam.

o *Deus exercituum*, aut *virtutum*. Quin et Elias A Thesbites in tertia Regnorum historia (29), 48 cum orasset, ut mortuum Sidonice viduæ filium ad vitam revocaret, ter in ipsum insufflavit, et postea illum resuscitavit : atque ita non modo ostendit se in oratione vivificam Trinitatem invocavisse, sed et nos docuit, non aliam nostram aut fidem, aut in reddenda Deo gloria formulam esse debere. Cum vero iis, qui aquam portabant, præcepit : *Iterum* (30) *hoc facite*; et : *Tertio hoc facite*, tres hæc omnibus hymnis dignas personas æquali vi ubique in omnibus operari, et æqualiter honorandas esse indicavit. Quod si vobis placet, ex divina quoque voce rursus id ipsum, de quo agitur, vobis notum faciam. Nam cum turris, ut est in libro Genesis, ædificaretur, Deus et Pater beatas personas manifestavit, ita Filium suum, et sanctum ejus Spiritum alloquens : *Venite* (31), *descendamus*, *confundamus ibi linguas eorum*, ut non audiat unusquisque vocem proximi sui. Moyses autem ad ostendendam, ut opinor, Trinitatis æqualitatem, unam vitem exposuit in tribus propaginibus (32), nusquam vero alteram propaginem altera profundiorum (33) dixit : ne quis scilicet unam personam altera priorem putet, sed tres ad unam deitatem spectare credamus universi. Qua etiam de causa in altari, in quo Trinitas glorificatur, gradus fieri vetuit divina Scriptura (34) : ne scilicet homines, sicut in gradibus, divinas personas ita definirent, ut alteram altera inferiorem dicerent. In summa Vetus Testamentum Novi typum ferens, mystice, et consultissime loquitur, mysterium hocce, quod postea patefactum fuit, ænigmatice potius multis in locis indicans, quam in uno eodemque (35) explanans, ac simul magis illud explicans, quam obscure indicans : ne scilicet aut eos, qui initiati non erant, quique nondum satis firmi, divinæque cognitionis capaces exsistebant, repentina impressione percelleret, aut omni eos damno afficeret; illud enim esset 49 imperitiæ, hoc autem inhumanitatis. Sæpe vero etiam eorum (36), quæ ex occasione uno in loco nobis dixit ad comprehendendum difficilia, solutionem, explicationemque in alio capitulo præbere consuevit. Novum autem Testamentum non jam tanquam in umbra, et sub velo, sed manifesto, et expresse loquitur, ut testantur ii, quorum verba subjicio. Paulus Romanis quidem scribens : *Siqui-*

A καὶ Ἡλίας ὁ Θεσβίτης ἐν τῇ τρίτῃ τῶν Βασιλειῶν ἱστορίᾳ, τῆς Σιδωνίας χήρας τὸν υἱὸν νεκρὸν ὄντα ἀναβιώναι εὐξάμενος, τρίτον ἐνεφύσησεν εἰς αὐτὸν, καὶ οὕτως ἀνέστησεν· ἐκ τούτου μονοουχὶ σημάνας, ὡς αὐτὸς ἐν τῇ προσευχῇ τὴν ζωοποιὸν ἐπεκαλέσατο Τριάδα; ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς μὴ ἄλλως πιστεύειν καὶ δοξάζειν διδάσκει. Καὶ τοῖς ὁδοφόροις δὲ παρακελεύμενος, *Δισσεύσατε*, καὶ, *Τρισσεύσατε*, τὰς τρεῖς παννυήτους ὑποστάσεις ἰσοδυνάμως καὶ ὁμοτιμῶς πανταχοῦ ἐν πᾶσιν ἐνεργεῖν παρεδῆλου. Εἰ δὲ βούλεσθε, γινώριμον ὑμῖν καὶ ἐκ θείας φωνῆς αὐθις τὸ κινούμενον ποιήσω. Ἐν γὰρ βίβλῳ Γενέσεως, ἐν τῇ πυργοποιᾷ, ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τὰς μακαρίας ὑποστάσεις ἐξέφηνεν, πρὸς τὸν ἑαυτοῦ Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον αὐτοῦ Πνεῦμα εἰρηκώς· *Δεῦτε καταθάνατε συγγέγονες ἐκείνῳ αὐτῶν τὰς γλώσσας, ἵνα μὴ ἀκούσωσιν ἕκαστος τὴν φωνὴν τοῦ πλησίον*. Καὶ Μωϋσῆς δὲ, τὴν ἰσότητά τῆς Τριάδος, ὡς οἶμαι, δηλῶν, ἐξέθετο μίαν ἀμπλον ἐν τρισὶ πυθμέσι, τοῦτον τοῦ ἄλλου πυθμένος οὐδαμῶς προβαθέστερον εἰρηκώς· ἵνα μὴ τις τὴν ὑπόστασιν ταύτην ἐκείνης προτερεῦειν νομίῃ, ἀλλὰ τὰς τρεῖς ἐν μιᾷ συντίνῃ [20 b] θεότητι πάντες πιστεύωμεν. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ θεόπνευστος Γραφὴ ἐκώλυσεν ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ, ἐν ᾧ ἡ Τριάς δοξάζεται, ἀναβαθμοὺς ποιεῖν· ὥστε μὴ ὡς ἐν βαθμοῖς διορίζεσθαι ἀνθρώπους, καθ' ὑφεσὶν τινα εἶναι τὰς θείας ὑποστάσεις. Καὶ ἀπλῶς ἡ Παλαιὰ Διαθήκη, τύπον φέρουσα τῆς Νέας, μυστικῶς καὶ προμηθεστάτως διαλέγεται· ἀνιντομένη μᾶλλον ἐν πολλοῖς, ἢ φράζουσα ἐν ταυτῷ· καὶ φράζουσα πλέον, ἢ περ αἰνισσομένη τὸ ὑπερὸν ἐκφανθὲν μυστήριον· ὅπως μῆτε πλήρη τῇ ἀθρόα προσβολῇ τοὺς ἀμυήτους, καὶ οὕτω ὄντας σταθεροὺς τε καὶ δεκτικοὺς τῆς θεοπτείας· μῆτε μὴν εἰς τὸ παντελὲς ζημιώσῃ· τὸ μὲν γὰρ ἦν ἀπειρία, τὸ δὲ ἀπανθρωπία. Πολλὰς δὲ καὶ ἄπερ τυχὸν ἐνταῦθα ἡμῖν δυσεφικτως ἔπραξε, δι' ἐτέρας γραφῆς τὴν λύσιν παρέσχετο. Ἡ δὲ Νέα οὐκ ἔτι ὡς ἐν σιγῇ καὶ παραπετάσματι, ἀλλὰ σαφῶς καὶ διαρρήδην φράζει, ὡς μαρτυροῦσιν οὗτοι Παῦλος γράφων, Ῥωμαίοις μὲν, *Εἰπερ εἰς ὁ Θεὸς Γαλιταῖς δὲ καὶ Κορινθίοις*· Ὁ Θεὸς εἰς ἐστίν. Καὶ πάλιν δὲ Κορινθίοις τὸ δεῦτερον· *Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος μετὰ πάντων ὑμῶν*. Ἐνταῦθα διὰ τὸ ταυτὸν τῆς θεότητος, πρώτου ἐμνημόνευσεν τοῦ Υἱοῦ, καὶ οὕτω τοῦ Πατρὸς, εἰτα τοῦ ἁγίου Πνεύματος αὐτοῦ· *κοινωνίαν*

(29) *Historia*. III Reg. xvii, 21. Eodem modo Justinus in *Cohortatione ad Græcos*, num. 51, hunc librum citat. Οὐκ ἀπὸ τῆς τρίτης (inquit) τῶν Βασιλειῶν ἱστορίας; x. τ. λ. *Nonne ex tertia Regno historia?* etc.

(30) *Iterum*. III Reg. xviii, 34. Complutensis editio habet, *Δευτερώσατε*, et *Τρισσεύσατε*. Nonnullæ aliæ, *Δευτερώσατε*, et *Τρισσώσατε*.

(31) *Venite*. Gen. xi, 7. Complutensis editio : *Δεῦτε*, καὶ καταβάντες συγγέγονες αὐτῶν γλώσσαν... ἕκαστος τῆς φωνῆς. Nonnullæ aliæ editiones habent ut legit Didymus.

(32) *Propagininibus*. Gen. xi, 9 et 10.

(33) *Profundiorum*. Vox, *προβαθύν* deest in vul-

gatis lexicis, aut nullo exemplo illustrata affertur, ut in Patricii lexico.

(34) *Scriptura*. Exod. xx, 26. Eodem plane modo, quo Didymus, hunc Exodi locum accepit auctor *Glossarum in Exodum*, anno 1756, in *Fasciculo anecdotorum* a me editus. *Nihil*, inquit pag. 116. in *Trinitate superius*, nihil *inferius credendum est*, ne gradus faciamus, sicut Arius, dicendo *Patre Filium minorem*, et *Filio Spiritum sanctum*.

(35) *Eodemque*. In Græco, ἐν ταυτῷ, quod summi etiam potest adverbii instar, ut valeat, simul, una, sive, ut Vulg. interpretes loqui solet, in unum.

(36) 24. *Eorum*. In Græco, ἅπερ, pro ὥπερ. Vide not. 7 pag. 30.

δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος μετὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ εἶπε τῆς μῆδς θεότητος, καὶ δόξης, καὶ βασιλείας· ποία γὰρ ἄλλη ἐπὶ Θεοῦ κοινωρία; Ἐφεσίοις δὲ· *Εἰς Κύριος, μία πίστις, ἓν βάπτισμα, εἰς Θεὸς καὶ Πατὴρ πάντων, ὁ [21 α] ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἓν πᾶσι.* Εἶτα τοῖς αὐτοῖς· *Τούτου χάριν κάμπτω τὰ γόνατά μου πρὸς τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα, ἐξ οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται, ἵνα δῶ ὑμῖν, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ, δυνάμει κραταιωθῆναι διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον κατοικῆσαι τὸν Χριστὸν διὰ τῆς πίστεως ἐν ταῖς καρδιαῖς.* Ὡς δὲ πάλιν ὁμοίως, διὰ τὸ ἱστίον τῶν ὑποστάσεων, μετὰ τὸν Πατέρα, πρώτου τοῦ Πνεύματος, καὶ οὕτως τοῦ Υἱοῦ ἐμνημόνευσεν. Καὶ πάλιν Κορινθίοις· *Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ διὰ τῆς ἀγάπης τοῦ Πνεύματος, συναγωνισασθαι μοι ἐν ταῖς προσευχαῖς ὑπὲρ ἑμοῦ πρὸς τὸν Θεόν.* Ἑβραίοις δὲ· *Εἰ γὰρ ὁ δὲ ἀγγέλων λαληθεὶς λόγος ἐγένετο βέβαιος, καὶ πᾶσα παράβασις καὶ παρακοή ἔλαβεν ἐνδικὸν μισθοποδοῦσαν· πῶς ἡμεῖς ἐκφευξόμεθα, τηλικαύτης ἀμελήσαντες σωτηρίας;* *Ἦτις ἀρχὴν λαβοῦσα λαλεῖσθαι διὰ τοῦ Κυρίου, ὑπὸ τῶν ἀκουσάντων, εἰς ἡμᾶς ἐδεβαῖώθη, συνεμαρτυροῦντος τοῦ Θεοῦ σημείοις τε καὶ τέρασιν, καὶ ποικίλαις δυνάμεσιν, καὶ Πνεύματος ἁγίου μερισμοῖς, κατὰ τὴν αὐτοῦ θέλησιν.* Διὰ οὗν τοῦ, Κυρίου, δεδοῦται ὁ Υἱός· διὰ δὲ τοῦ, Θεοῦ, ὁ Πατὴρ· εἶτα καὶ τὸ αὐτεξούσιον καὶ παντοδύναμον τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Καὶ ὁ Υἱὸς δὲ ἔδειξε, τὴν μὲν μίαν θεότητα, διὰ τοῦ εἰπεῖν, *Τί με λέγεις ἀγαθόν;* *Οὐδεὶς ἀγαθός, εἰ μὴ εἰς ὁ Θεός·* τὰς δὲ ἰστίμους καὶ ἰσοδυνάμους τρεῖς ὑποστάσεις, διὰ τῆς περὶ τὸ βάπτισμα διδαχῆς· μὴ εἰπὼν δὲ πειραστικῶς ἐξετά-

(37) *Siquidem.* Rom. i. 1, 30. Græca editio ἐπεὶ-περ, pro, εἰπερ.

(38) *Deus.* Galat. iii, 20, et I Cor. viii, 4 et 6.

(39) *Gratia.* II Cor. xiii, 13. Græca editio omittit vocem, ἡμῶν, quam et Vulgatus legit, et Didymus tum hic, tum in libro *De Spiritu sancto*, num. 16, ubi edita exemplaria habent, *sit semper cum omnibus vobis*: sed codex noster omittit binas voces, *sit semper*, ut eas omittit Didymus hoc in loco.

(40) *Communicatio.* Ita vertit Vulg. interpres, ac Hieronymus in Didymi libro jam laudato. Vox tamen *communio* Didymi scopo accommodatior hic videtur.

(41) *Unus.* Ephes. iv, 5 et 6.

(42) *In omnibus.* Græca ed. addit ὑμῖν, id est, vobis. Vulgatus int. nobis.

(43) *Hujus.* Ephes. iii, 14-17. Hoc Scripturæ testimonium, ac duo quæ proxime antecedunt, simili modo Macedonianis objicit Didymus in libro *De Spiritu sancto*.

(44) *Ad Deum et Patrem.* Græca editio: Πρὸς τὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Et paulo post: ἵνα δῶν· quo modo dictavit Didymus segm. 27 a. Vide et segm. 88 a.

(45) *In interiorem hominem.* Ita Vulg. interpres. Hieronymus vero in Didymi libro *De Spiritu sancto*, num. 24, vertit, *in interiori homine*, atque hæc verba jungit non cum iis quæ antecedunt, sed cum

A dem (37) *unus est Deus.* Galatis vero, et Corinthiis: *Deus* (38) *unus est.* Et rursus in secunda ad Corinthios: *Gratia* (39) *Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei, et communicatio* (40) *sancii Spiritus cum omnibus vobis.* Hic ob identitatem deitatis primum nominat Filium, deinde Patrem ac postea sanctum ejus Spiritum. *Communicationem* autem, seu communionem Spiritus sancti cum Patre et Filio, dum dixit, *unius deitatis, et gloriæ, et dominationis, seu regni communionem indicavit*: quæ enim alia est in Deo *communio*? Ad Ephesios vero: *Unus* (41) *Dominus, una fides, unum baptisma, unus Deus, et Pater omnium, qui est super omnes, et per omnia, et in omnibus* (42). Deinde ad eosdem: *Hujus* (43) *rei gratia flecto genua mea ad Deum et Patrem* (44), *ex quo omnis paternitas in cælis, et in terra nominatur, ut det vobis secundum divitias gloriæ suæ, virtute corroborari per Spiritum ejus in interiore hominem* (45) *habitare Christum per fidem in cordibus.* Hoc in loco rursus simili ratione ob æqualitatem honoris, qui singulis personis debetur, post Patrem prius meminit Spiritus, deinde Filii. Et rursus ad Corinthios scribens: *Obsecro* (46) *autem vos, fratres, per Dominum* 50 *nostrum Jesum Christum, et per charitatem Spiritus, ut adjuvetis me in orationibus pro me ad Deum.* Ad Hebræos autem: *Si enim* (47), *qui per angelos dictus est sermo, factus est firmus, et omnis prævaricatio, et inobedientia accepit justam mercedis retributionem; quomodo nos effugiemus, si tantam neglexerimus salutem? quæ cum initium acceperit, ad loquendum per Dominum, ab eis, qui audierunt, in nos confirmata est, contestante Deo et signis, et portentis, et variis virtutibus, et Spiritus sancti distributionibus juxta suam voluntatem.* Porro hic Domini (48) vocabulo significatur Filius, Dei

his quæ sequuntur. Hæc enim ibi legimus: «Nec non et illud considerandum, quod in corde, et sensu [cod. noster: et in sensu] habitare non potest creatura, nisi Deus, et Sermo ejus, in Spiritu sancto.... Per fidem quippe habitare Christum in interiori homine in Spiritu, ait Apostolus ita scribens: *In Spiritu in interiori homine habitare Christum per fidem in cordibus vestris* [codex noster mendose, ut videtur: nostris]. Ipse quoque, et reliqua.

(46) *Obsecro.* Non in Epistolis ad Corinthios descriptis hæc exstant, sed Rom. xv, 30. Vide notam 17, pag. 3.

(47) *Si enim.* Hebr. ii, 2-4.

(48) *Domini.* Simili modo Pauli verba accipit in libro *De Spiritu sancto*, num. 15, ubi hæc leguntur: «Unde et Apostolus [codex noster habet, Paulus]... alium eum esse ab omnibus angelis demonstrat, dicens: *Cui enim angelorum dixit aliquando: Sede a dextris meis....* Et post alia: *Quomodo nos effugiemus, tantam negligentes salutem? quæ principium accipiens ad loquendum per Dominum....* Hoc enim quod ait, *cui angelorum*, æque accipitur, ac si diceret [cod. noster: dixerit]: *Nulli*: per angelicum nomen significans omnium substantiam invisibilem creaturarum. Neque enim ulli [emendatum est ex nostro codice sic: *Neque enim nulli*] quidem angelorum, et aliæ cuidam rationabili creature dixit Deus: *Sede a dextris meis.* In commune itaque Sermo pronuntiat, non esse dictum cuiquam creaturæ:

autem voce Pater : deinde auctoritas, quam ex semetipso habet Spiritus sanctus, ejusque omnipotentia, declaratur. Quin Filius quoque unam quidem deitatem ostendit dicendo : *Quid me* (49) *dicis bonum ? nemo bonus, nisi unus Deus* : trium autem personarum æqualem dignitatem, ac potentiam ostendit per ea, quæ docuit de baptismo (50). Cum vero legisperito, qui eum tentando interrogaverat, non responderit : Ne dicas me bonum ; sed : *Quid me dicis bonum ?* ostendit hac responsione et semetipsum bonum esse æque ac Patrem, et ex Patris bonitate suam patefieri bonitatem, et se bonum a bono (51) generatum esse demonstrat. Si enim, inquit, nosti me bonum, et non cum magistri voce connectis hanc vocem (eo sensu quo dictum est illud : *Engē*, (52) *serve bone* ; et illud : *Bonus* (53) *homo ex bono thesauro cordis profert bonum* ; et illud : **51** *Bonus erat* (54) *Samuel cum Deo, et dominibus* ; et illud : *Bonus erat Saul* (55) *filius Cis ex tribu Benjamin, magis procerus inter omnes Israelitas ab humero et sursum* ; et illud : *Bonus canis* (56) *vivus super leonem mortuum* : Nihil adimas primario bono, sed sicut Deum me agnosce, non alium deitate a Patre, sed hypostasi : una est enim amborum divinitas ; alioquin primum bonum jam non unum esse invenietur : legisti enim, inquit, alicubi, *Bonum esse* (57) *tibi confidere in Domino, quom confidere in homine* : nam adhaerere (58) *Deo bonum est* : ac vos ego me tanquam bonum sequi, et post me venire, semper hortatus sum. Propterea non dixit : Nemo bonus, nisi unus Pater ; sed (59) : *Nemo bonus, nisi unus Deus* : quemad-

A σαντι τῷ νομικῷ, Μὴ με λέγε ἀγαθόν, ἀλλὰ, *Τί με λέγεις* [21 b] *ἀγαθόν* ; ἔδειξεν ὡς καὶ αὐτὸς ἀγαθός ἐστιν ἐν ἰσῷ τῷ Πατρὶ, καὶ ἐκ τῆς πατρικῆς ἀγαθότητος ἐκφαίνεται ἡ αὐτοῦ, καὶ δείκνυται ἀπὸ ἀγαθοῦ, ἀγαθὸς γεγεννημένος. Εἰ γάρ, φησὶν, οἰδᾶς με ἀγαθόν, καὶ μὴ συμπλέκεις τῷ διδασκάλῳ τὴν λέξιν (ὡς τὸ, Εὖ, δοῦλε ἀγαθός· καὶ ὡς, Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας προσφέρει τὸ ἀγαθόν· καὶ ὡς, Ἀγαθὸς ἦρ Σαμουὴλ μετὰ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων· καὶ, Ἀγαθὸς ἦρ Σαούλ, υἱὸς Κεὶς, ἐκ φυλῆς Βενιαμὴν, ὑψηλότερος πάντος Ἰσραὴλ ὑπὲρ ὁμίαν καὶ ἐπάνω· καὶ, Ἀγαθὸς κύων ὁ ζῶν ὑπὲρ τὸν λέοντα τὸν τεθνηκότα), μὴδὲν παραιροῦ τοῦ πρωτοουργοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλ' ὡς Θεόν με ἐπίγνωθι· μὴ ἄλλον τῇ θεότητι τοῦ Πατρὸς, B ἀλλὰ τῇ ὑποστάσει· μία γὰρ ἡ ἀμφοτέρων θεότης· ἐπεὶ οὐκ ἔτι τὸ πρῶτον ἀγαθόν, ἐν εὐρίσκειται. Ἀνεγνῶς γάρ που, φησὶν, ὡς Ἀγαθόν σοι πεποιθέσθαι ἐπὶ τὸν Κύριον, ἡ πεποιθέσθαι ἐπ' ἄνθρωπον. Τὸ γὰρ προσκολλησθαι τῷ Θεῷ, ἀγαθόν ἐστιν· καὶ ὡς ἀγαθὸν, ἀκολουθεῖν μοι, καὶ κατοπινῶ μου βαίνειν ὑμᾶς ἀεὶ προέτρεψα. Διὸ οὐκ εἶπε μὲν, Οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς ὁ Πατήρ, ἀλλ', Οὐδεὶς ἀγαθός, εἰ μὴ εἷς ὁ Θεός· ὡς καὶ ἐν ἄλλῳ που λέγει· *Τί με λέγετε, Κύριε, Κύριε, καὶ οὐ ποιεῖτε τοὺς ἐμοὺς λόγους* ; Ἡ γὰρ κτίσις, φησὶ, κατὰ μετοχὴν τὴν ἀγαθότητα ἔχει, ἀπομιμουμένη πρὸς δύναμιν τὴν ἐαυτῆς, εἰ θέμις εἶπαι, τὴν ἐμψυτον καὶ τελείαν τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητα, καὶ δι' αὐτῆς σωζομένη· καὶ ἐστὶν ὑπαρξίς τοῦ ἐν αὐτῇ ἀγαθοῦ, τὸ μετέχειν τῆς τοῦ Θεοῦ, προσκολλημένην αὐτῷ τῇ ὑπακοῇ καὶ τῷ πρὸς

Sede a dextris meis. Et hoc in commune de creatura pronuntians [sic emendo ex nostro codice ; editi enim libri habent : de creatura. Et pronuntians], de omnibus invisibilibus creaturis ait, eas esse administratores [cod. noster : administratorios] spiritus.... Quomodo igitur alius est ab universis creaturis : Dominus, per quem principium ad loquendum acceperat [cod. noster, accepit] illa magna salus... ; sed et Deus, qui testimonium perhibet signis et portentiis isti saluti, alius est ab omnibus administratoris spiritibus : Sic et Spiritus sanctus, ejus divisionibus juxta voluntatem ejus testimonium perhibet Deus, distribuens eum, non per concisionis [cod. noster, concisionum] partes, sed per communionem, quibus eum præstare decreverit, alterius est et ipse substantiæ ab his in quæ dispartitur effusus [codex noster : disperitur diffusus].

(49) *Quid me*. Matth. xix, 17 ; et Marc. x, 18, et Luc. xviii, 19.

(50) *De baptismo*. Matth. xxviii, 19, *Baptizantes eos in nomine Patris, et reliqua.*

(51) *Bonum a bono*. Eadem plane scribit Didymus in libro *De Spiritu sancto*, num. 53. *Bonus*, inquit, *Dominus noster Jesus Christus, et ex bono Patre generatus est.*

(52) *Euge*. Matth. xxv, 21, et alibi.

(53) *Bonus*. Matth. xii, 35. Græca editio pro, προσφέρει τὸ ἀγαθόν, habet, ἐκβάλλει τὰ ἀγαθά, Vulgatus vero int. profert bona.

(54) *Bonus erat*. I Reg. ii, 28 (seu 26). Complutensis editio habet : Ἦν ἀγαθόν (nempe τὸ πατρίων Σαμουὴλ) μετὰ Κυρίου καὶ ἀνθρώπων. Vulgatus interpres : *Placebat tam Domino, quam hominibus.*

(55) *Bonus erat Saul*. Vide I Reg. ix, 1 et 2.

Inde enim hæc protulit Didymus, sensum tamen potius allegans, quam verba. Sic enim habet Complutensis editio : Καὶ ἦν ἄνθρωπος ἐκ τῶν υἱῶν Βενιαμὴν, καὶ ὄνομα αὐτοῦ Κεὶς.... καὶ τοῦτω υἱὸς, καὶ ὄνομα αὐτοῦ Σαούλ... ἀγαθός, καὶ οὐκ ἦν ἐν υἱοῖς Ἰσραὴλ ἀγαθὸς ὑπὲρ αὐτὸν, ὑπερωμίαν καὶ ἐπάνω ὑψηλὸς ὑπὲρ πάντων τῶν γῆν.

(56) *Bonus canis*. Ecclesiasticus ix, 4. Græca editio : Ὁ κύων ὁ ζῶν, αὐτὸς ἀγαθὸς ὑπὲρ τὸν λέοντα τὸν νεκρόν.

(57) *Bonum esse*. Psal. cxvii, 8.

(58) *Adhaerere*. Psal. lxxii, 28.

(59) *Nemo*. Marc. x, 18, et Luc. xviii, 19. Simili modo Ambrosius lib. ii *De fide*, cap. 1, scripsit : *Et ideo circumspectione cælesti non dixit : Nemo bonus, nisi unus Pater ; sed : Nemo bonus nisi unus Deus.* Quod si quinque S. doctoris libri *De fide*, aut liber *De incarnationis Dominicæ sacramento*, imo liber ipse *De mysteriis*, cum tribus hisce theologi nostri libris conferrentur, non pauca invenirentur utrobique similia. Nunquid ergo, quemadmodum Ambrosium ipsum in suis *De Spiritu sancto* libris aliqua ex Didymo decompromissæ fatentur erudit theologi, idque S. Hieronymi, aut Rufini, aut utriusque scilicet, aut, quod verisimilius credere me juvat, Rufini duntaxat testimonio confirmatur ; ita aliqua eundem Ambrosium in libris *De fide* ex hoc Didymi opere, aut ex duobus libris contra Arianos scriptis desumpsisse statim conveciemus ? Testatur (fateor) Rufinus aliqua sanctum illum Mediolanensem episcopum ex Græcis Patribus in opera sua derivasse, dum hæc de ipso scribit lib. ii in Hieronymum : *Qui (alii legunt, quod) etiamsi secutus est Græcos catholicos nostrorum scriptores, et aliquid de eorum scriptis præsumpsit, non continuo*

αὐτὸν ἔρωτι. Ἐγγράφη γὰρ ὡς *Οἱ μακρόννοτες ἐαν- τοὺς ἀπὸ τοῦ ἀπολοῦνται* καὶ, *Μακρὰν ἀπέχει ὁ Θεὸς ἀπὸ ἀσεβῶν* καὶ, *Μακρὰν* [22 α] ἀπὸ ἀμαρτωλῶν ἢ σωτηρία. Ἀπὸ δὲ, ὡς σέσσει καὶ διαθέσει, διὰ τὴν πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἐναντιώσιν, καὶ τὸ πρὸς ἀρετὴν βράδος· ἀλλ' οὐ τόπω. Ὅτι δὲ καὶ αὐ- τοὺς ἀγαθὸς ἐστίν, ἅτε φύσει τῷ ἀγαθῷ Πατρὶ ὑπάρ- χων ἐν, αὐτὸς τε ἐν Ματθαίῳ λέγει· *Εἰ δ' ὀφθαλμὸς σου ποτηρὸς ἐστίν, ὅτι ἐγὼ ἀγαθὸς εἰμι*; καὶ πάλιν· *Μαρία τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἐξελέξατο*, ἥτις οὐκ ἀφαιρεθήσεται ἀπ' αὐτῆς. Ἐλγε δὲ ἀγαθὴν μερίδα, ἑαυτὸν. Καὶ συνεξαγγέλλουσι δὲ αὐτῷ οὐκ ἀφανεῖς ἄνδρες, ἀλλὰ καὶ σφόδρα προσομιλήσαντες τῷ θεϊκῷ Πνεύματι· οἱ δὲ εἰσι μεταξὺ τῶν ἄλλων τῶν συνοπαδῶν αὐτοῖς, οὗτοι· ὁ Ἱεροφάντης ἐν ριζῇ ψαλμῷ· Ἐξομολογήσῃς τῷ Κυρίῳ, ὅτι ἀγαθός· καὶ ἐν τῷ αὐτῷ· Ἀγαθὸς Κύριος τοῖς ὑπομένον- τιν αὐτόν, ψυχῇ ἐκζητούσῃ αὐτόν· καὶ Ἡσαίας· Κύριος κριτὴς ἀγαθὸς τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ. Ὅτι δὲ καὶ τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ Πνεῦμα ἀγαθὸν ὑπάρχει, ὁ μνημονευθεὶς Δαυὶδ ἐν κδ' ψαλμῷ μελωδεῖ· *Τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἀγαθὸν ὀδηγήσει με ἐν γῇ εὐ- θείᾳ*. Πρὸς δὲ τοῦτοις, εἰ ἀγαθὸν ἐστὶν ἡ αἰώνιος ζωὴ, καὶ τὰ ῥήματα τοῦ Ἰϋοῦ· (ἔφη γὰρ· Ἐγὼ

hæc debuit tua esse summa cura... ut pro hac causa interpretaretur librum Didymi De sancto Spiritu, ut furta illius cognoscerentur. Ita Rufinus. Quod si illud etiam dicere liceret, quod mihi magni illius doctoris opera legenti contingit, adderem, plures identidem locutiones in eo occurrere, quæ fastidiosius quidem Latinorum grammaticorum auribus duriusculæ videntur, sed mihi non minus sapientiam quam cætera, quod scriptorem in iis, etsi minus Latinis, agnoscere videar Græca exprimentem. Atque ut id magis perspicuum sit, quod volo, unum saltem afferre exemplum opus est. In extremo libro *De incarnationis Domini* hæc de Spiritu sancto scribit Ambrosius : *Spiritus intelligentiæ, sanctus... subtilis, bene mobilis, disertus... inviolabilis... possibilis, stabilis, integer, et reliqua*. Quis, quæse, intelliget, cur Spiritus sanctus *subtilis, bene mobilis, inviolabilis, possibilis, stabilis, integer*, dicatur ab Ambrosio, nisi ab eo respici Græcas voces, λεπτὸν, εὐκίνητον, ἀτήκτανον, δυνατόν, βέβαιον, ἄρτιον animadvertat? Quin etiam interdu Græcas ipsas voces a Græcis Patribus adhibitas apponit. Nemo tamen, opinor, diffitebitur, facili negotio fieri posse, ut, cum duo eadem de re scribunt, similia, aut etiam aliquando eadem excogitent.

(60) Quid mē. Luc. vi, 46, ubi Græca editio : *Τί δὲ με καλεῖτε, Κύριε, Κύριε, καὶ οὐ ποιεῖτε ἃ λέγω*; id e i, Quid autem vocatis me, Domine, Domine; et non facitis quæ dico? Clemens quoque Alexandrinus in septimo Stromatum his allegans hunc locum, nempe, pag. 901 et 896, pro καλεῖτε, habet, λέγετε. Nam primo in loco sic citat : *Τί με λέγετε, Κύριε, Κύριε, καὶ οὐ ποιεῖτε ἃ λέγω*; in secundo autem : *Τί με λέγετε, Κύριε, καὶ οὐ ποιεῖτε τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς μου*;

(61) Imitatione exprimens... salva facta, etc. Affinia scribit Didymus in Enarratione in primam Joannis Epistolam ad caput tertium. Scriptoris autem hæc sunt in bello adversus Manichæos exercitati, qualis erat Didymus, et nefanda Basilidis, Valentini, Marcionis dogmata, totamque illam errorum colluviem tacite abominantis. Quorum alii creaturas natura, non electione, non libera voluntate, malas comminiscabantur, ut Manichæi; alii natura homines salvos fieri, ut Valentinus, jēste Clemente in

A modum et alibi ait : Quid me (60) dicitis, Domine Domine, et non facitis sermones meos? Creatura enim, inquit, per participationem habet bonitatem, imitatione exprimens pro suis ipsius viribus, si ita loqui fas est, innatam et perfectam Dei bonitatem, et per hanc salva facta (61): Bonum autem, quod in ipsa 52 exsistit, in eo situm est, ut illius bonitatis, quæ Dei est, particeps fiat, ei per obedientiam, et per amorem erga ipsum, adhærendo. Scriptum est enim : Qui elongant (62) se a te, peribunt; et : Longe (63) abest Deus ab impiis; et : Longe a peccatoribus (64) salus. Manifestum porro est, de habitu, et affectu hæc dici, eo quod bono contrarii sint, et ad virtutem tardi peccatores, non autem de loco. Quod autem et ipse bonus sit, utpote natura unum cum bono Patre, ipsemet in Matthæo dicit : An oculus (65) tuus nequam est, quia ego bonus sum? Et rursus : Maria (66) bonam partem elegit, quæ non auferetur ab ea. Semetipsum autem dixit bonam partem. Idem vero, ac ipse, prædicant viri non obscuri, sed divino Spiritui valde familiares : nempe, præter alios, qui ipsos sequuntur, isti. Sacer Psaltes in cxvii psalmo : Confitemini (67) Domino quoniam bonus. Et in eodem : Bonus est (68)

quinto Stromatum; alii natura fideles et electos esse, ut Basilides. Idcirco subiungit Didymus : ipsi per obedientiam... adhærendo, et cætera. In libro quoque *De Spiritu sancto*, num. 45, veluti argumenti sui parumper oblitus, ab eo ad Manichæorum confutationem digreditur. Arguendus est, inquit, ex præsentī capitulo hæreticorum error, qui... alium Deum bonum, alium justum esse (vocem, esse, addo ex nostro codice) sinxerunt.... Salvatore etiam in Evangelio justum, et bonum Patrem liquido attestante : Pater juste, mundus [cod. noster : Et mundus, ut legitur in Græcis Bibliis] te non cognovit. Et hæc quidem e latere contra hæreticos strictim dicta sunt [cod. noster : sint]. Tempus autem est, etc. Enarratio vero in primam Petri Epistolam, cap. ii, ad ea verba, genus electum, et cætera, hanc habet digressiunculam : Fugendum est itaque de naturis loqui, quod Manichæi proponunt, dicentes bonam, seu malam naturam, etiam propter præsentēs voces. Nam quod eligitur, non ex natura, sed virtutis munere possidetur. Quinimo in iis Enarrationibus identidem ad hunc ipsum sermonem redit. Vocabulum vero illud, ἔμψυτον, valet, innatam, nempe naturalem, cujusmodi non est creaturæ bonitas, ἔμψυτος, seu naturalis, immerito dicta ab hæreticis.

(62) Qui elongant. Psal. lxxii, 26 [seu 27]

(63) Longe. Prov. xv, 52 [apud Vulg. 29].

(64) Longe a peccatoribus. Psal. cxviii, 154 [seu 155]. Francfortensis editio habet : ἡ σωτηρία. Sed Complutensis, ut legit Didymus.

(65) An oculus. Matth. xx, 15. Nonnullæ editiones pro ei, habent ἡ.

(66) Maria. Luc. x, 42.

(67) Confitemini. Psal. cxvii, 1 et 29. In libro quoque *De Spiritu sancto*, num. 53, ad Filium refert Didymus hunc psalmi locum.

(68) Bonus est. Non in Psalmis hæc exstant, sed in Jeremiæ Thren. iii, 25, ubi Complutensis editio habet, ψυχὴ ἡ ζητήσῃ, id est, anima quæ quæret. Francfortensis : ψυχὴ ἡ ζητήσῃ, id est, anima, quæ quæret. Vulgato interpreti consentit cæcus noster, quem si memoria fellit hoc in loco, non fefellerat tamen in libro *De Spiritu sancto*, num. 45; ibi enim hoc testimonium citat ex Jeremia.

Dominus exspectantibus eum, animæ exquirenti illum. A *Et Isaias : Dominus (69) iudex bonus domui Israel. Quod autem sanctus quoque Dei Spiritus bonus sit, memoratus David in xxiv psalmo canit : Spiritus (70) tuus bonus deducet me in terra recta (71). Ad hæc, si bona est vita æterna, ac si bona sunt verba Filii (ait enim : Ego sum (72) vita : et 53 rursus : Verba (73), quæ locutus sum vobis, Spiritus sunt, et vita sunt) ; ac si bona est sancti Spiritus sanctificatio, ejusque in illuminatione, seu baptismo, operatio (nam una cum aliis personis in eo commemoratur, utpote cooperans) ; atque insuper si bona est cœlestium donorum distributio (74) : omnino dicendum est, Filium, et Spiritum sanctum bonum esse. Neque vero ex auditu tantum didicimus, sed etiam oculis, quoad ejus fieri potest, spectavimus in veneranda, et consubstantiali Trinitate personarum proprietatem : Patris quidem, cum e cœlis ait : *Hic est (75) Filius meus dilectus* : Unigeniti autem ipsius, cum in terra baptizatus est : sancti vero illius Spiritus, qui unus et solus Spiritus dicitur, cum in columbæ specie (76) descendit, et mansit super ipsum unigenitum Deum et Filium. Nam thesaurus quoque Davidicus in lxxxiv psalmo hujus rei fidem facit ; quod illum scilicet, qui ex nobis terrenis carnem sumpsit, Deus Pater testatus est esse suum Filium. Notus autem omnibus est locus, qui sic se habet : *Veritas (77) e terra orta est, justitia e cœlis vespexit*. Similiter, quia deitatis discrepantia non est in tremenda, et immaculata Trinitate, aliquando Patrem cum Filio revelant divina oracula, ut cum ait David quidem : *Dixit (78) Dominus Domino meo : Sede a dextris meis* : Paulus autem : *Gratia (79) vobis, et pax a Deo Patre, et Domino Jesu Christo*. Aliquando vero Patrem cum Spiritu sancto conjungunt : ut cum Aggeus prophetat : *Quoniam (80) ego vobiscum sum, dicit Dominus omnipotens, et Spiritus meus stetit in medio vestrum*. Et rursus : *Non in virtute (81) magna, neque in robore, sed in Spi-**

A *εἰμι ἡ ζωὴ· καὶ πάλιν· Τὰ ρήματα, ἃ λελάληκα ὑμῖν, Πνεῦμά ἐστι, καὶ ζωὴ ἐστι)· καὶ εἰ ἀγαθὸν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὁ ἁγιασμός, καὶ ἡ ἐν τῷ φωτισμῷ ἐνέργεια (συμμηνημονεύεται γὰρ ὡς συνεργόν), ἐτι δὲ καὶ ἡ διανομή τῶν οὐρανίων δωρημάτων· πάντως ἀγαθὸς ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Οὐκ ἀποξὴ δὲ μόνον ἐδιδάχθημεν, ἀλλὰ καὶ ἐθεασάμεθα, ὡς ἐγγυρεῖ τῆς σεπτῆς καὶ ὁμοουσίου Τριάδος τὸ ἰδικόν τῶν ὑποστάσεων· τοῦ μὲν Πατρὸς ἐξ οὐρανῶν λέγοντος· Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός· τοῦ δὲ Μονογενοῦς αὐτοῦ ἐπὶ γῆς βαπτιζομένου [22 b] τοῦ δὲ ἐνδὸς καὶ μόνου ἁγίου Πνεύματος αὐτοῦ κατιόντος ἐν εἰδει περισσευῶν, καὶ μένοντος ἐπ' αὐτὸν τὸν μονογενῆ Θεὸν καὶ Υἱόν. Καὶ Δαυϊτικὸν γὰρ θησαυρίσμα ἐν πᾶσι τοῦτο πιστοῦται ψαλμῷ· ὅτι ὁ B σαρκωθεὶς ἐκ τῶν γυνῶν ἡμῶν, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς ἐμαρτυρεῖτο Υἱός. Γινώσκοντες δὲ πᾶσιν ὁ λόγος, ἔχον ὧδε· Ἀλήθεια ἐκ τῆς γῆς ἀνέτειλε, δικαιοσύνη ἐκ τῶν οὐρανῶν διεκύνησεν. Ὁμοίως, διὰ τὸ μὴ εἶναι διαφορὰν θεότητος τῇ φρικτῇ καὶ ἀχράντῃ Τριάδι, ποτὲ τὸν Πατέρα μετὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκφαίνουσι τὰ λόγια, ὡς ὅταν λέγῃ, Δαυὶδ μὲν· Ἐλεῖν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθον ἐκ δεξιῶν μου· Παῦλος δέ· Χάρις ὑμῖν, καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ Πατρὸς, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ· ποτὲ δὲ τὸν Πατέρα μετὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος συνάπτουσιν, ὡς ὅταν Ἀγγαῖος προφητεύῃ· Διότι ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, καὶ τὸ Πνεῦμά μου ἐρέστησεν ἐν μέσῳ ὑμῶν· καὶ πάλιν· Οὐκ ἐν δυνάμει μεγάλη, οὐδὲ ἐν ἰσχύϊ, ἀλλ' ἡ ἐν Πνεύματι μου, εἶπε Κύριος παντοκράτωρ. Ἐγγηρονιστέων τῷ ῥητῷ. Ἐπειδὴ γὰρ ἐστὶν ὅτε οἱ ἑτερόδοξοι, τοῦ Πνεύματος οὐκ ἐν τῷ Πατρὶ μνημονευομένου, φασὶν ἀνυπόστατον δύναμιν τινα δηλοῦσθαι, ἡσφαλισμένως ἔχει τὸ προκειμενον ῥητόν. Καὶ Ἡσαΐας· Καὶ γινώσκοντες ἀπέσταλκέ με, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ· καὶ πάλιν· Ἐκεῖ συνήρτησαν ἔλλαφοι, καὶ ἔδοσαν τὰ πρόσωπα ἀλλήλων· ἀριθμῷ παρήλθοσαν, καὶ μὴ αὐτῶν οὐκ ἀπώλετο· ἑτέρα τὴν ἑτέραν οὐκ ἐξή-*

(69) *Dominus*. Frustra hæc quæsieris in Vulgata translatione. Græca LXX ea habet Isa. lxxiii, 7.

(70) *Spiritus*. Psalmo non xxiv, sed cxlii, vers. 12 [seu 10].

(71) *In terra recta*. Aut, in terram rectam, ut est in Vulg. int., utque Hieronymus transfert in Didymi libro *De Spiritu sancto*, num. 53, ubi cum Didymus prius sic citasset : *Spiritus tuus bonus deducet* (sive, ut habet noster codex ms. biblioth. S. Salv. Bononiæ, *diriget*) *me in terram rectam* ; statim subdit : *Scimus autem in quibusdam exemplaribus scriptum esse : Spiritus sanctus tuus*. Codex quidem noster caret voce illa, *sanctus*, sed mendose, ut reor. Nimirum pro τὸ ἀγαθόν aliquos scripsisse τὸ ἅγιον, conjicio. Quam lectionem mendosam Didymus comperisset, si Hebraicum fontem adiisset. Hieronymus vero, si qua in translatione ejus libri emendare voluisset, ut aliqui suspicati sunt, locum illum Didymi alio nunc modo legeremus.

(72) *Ego sum*. Joan. xi, 25 ; et xiv, 6. *Ego sum...* vita.

(73) *Verba*. Joan. vi, 63 [seu 64]. Græca editio pro, λελάληκα, habet, ἐγὼ λαλῶ. Vulgatus legit, ut Didymus, cum transtulerit : *Verba, quæ ego locu-*

tus sum vobis, spiritus, et vita sunt.

(74) *Distributio*. Vide I Cor. xii.

(75) *Hic est*. Matth. iii, 17.

D (76) *In columbæ specie*. Matthæus, Marcus, et Joannes Spiritum sanctum descendisse aiunt ἐκ περισσευῶν, id est, sicut columbam : Lucas vero, σωματικῶς εἶδει ὡς περισσευῶν, id est, corporali specie sicut columbam. Negant itaque nonnulli recentiores columbæ speciem a Spiritu sancto assumptam esse. At Didymus id expresse affirmat.

(77) *Veritas*. Psal. lxxxi, 12. Græca editio habet : Καὶ δικαιοσύνη ἐκ τῶν οὐρανῶν.

(78) *Dixit*. Psal. cix, 1.

(79) *Gratia*. Rom. i, 7. Græca editio habet : Πατὴρ ἡμῶν, ut et I Cor. i, 3, et Coloss. i, 2, ubi eadem plane repetit Paulus. In libro quoque *De Spiritu sancto*, num. 16, ea citans Didymus omittit vocem ἡμῶν, seu nostro.

(80) *Quoniam*. Agg. ii, 5 et 6, ubi nonnulla sunt intermedia, quæ omittit Didymus. Complutensis editio pro Παντοκράτωρ, id est, Omnipotens, habet : τῶν δυνάμεων, id est, virtutum, sive exercituum. Sed aliæ editiones habent ut legit Didymus.

(81) *Non in virtute*. Zachar. iv, 6. Græca editio-

τησαν· διὸ Κύριος ἐνετείλατο αὐταῖς, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ συνήγαγεν αὐτάς. Παῦλος δὲ Κορινθίους· Οὐκ οἴδατε, ὅτι ῥαδὸς Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν· Καὶ πάλιν· [23 a] Ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐκκέχυνται ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν διὰ Πνεύματος ἁγίου· καὶ πάλιν· Ἡμεῖς δὲ ἀπεκάλυψεν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ. Ἄλλοτε δὲ μόνον τὸν Υἱὸν ὀνομάζουσιν, ὡς ἠνίκα Ἡσαίας προφητεῖ· Καὶ νῦν, Κύριε, πατὴρ ὑμῶν σὺ, ἡμεῖς δὲ πηλὸς ἔργα τῶν χειρῶν σου πάντες. Παῦλος δὲ Γαλάταις· Ὅσοι γὰρ εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, Χριστὸν ἐνεδύσασθε. Ἄλλοτε σὺν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι τὸν Μονογενῆ κηρύττουσιν, ὡς ἔστιν Παῦλος Κορινθίους μὲν ἐπιστέλλῃ· Ἀλλὰ ἀπελούσασθε, ἀλλ' ἡγάσθητε, ἀλλ' ἐδικαιώθητε ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου ὑμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ ὑμῶν. Ῥωμαῖοις δὲ· Ἀληθεῖαν λέγω ἐν Χριστῷ, οὐ ψεύδομαι, συμμυρτυρώσης μοι τῆς συνειδήσεώς μου ἐν Πνεύματι ἁγίῳ· καὶ πάλιν· Εἰ μὲν γὰρ ὁ ἐρχόμενος ἄλλον Ἰησοῦν κηρύσσει, ὃν οὐκ ἐκηρύξαμεν· ἢ Πνεῦμα ἕτερον λαμβάνετε, ὃ οὐκ ἐλάβετε. Καὶ ἄλλοτε τοῦ ἁγίου Πνεύματος κατὰ μόνάς ἐπιμέμνηται, ὡς ὁπότεν Ἡσαίας μὲν προφητεῖ· Αὐτοὶ ἠπερίσθησαν, καὶ παρώξυναν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Καὶ πάλιν· Κατέβη Πνεῦμα παρὰ Κυρίου, καὶ ὠδήγησεν αὐτούς. Παῦλος δὲ Κορινθίους γράφει· Σαρικῶς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ· καὶ ὡς Στέφανος ἐν ταῖς Πράξεσι φάσκει· Ὑμεῖς τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἀντιπικτετε. Καὶ πάλιν· Ἡμεῖς ἐσμεν μάρτυρες τῶν σημείων τούτων, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Καθὰ ὡς ἐπίπαν εἰδωμεν λέγειν· Ἡμεῖς μόνον ἐνταῦθα ἐσμεν, καὶ ὁ Θεός. Καὶ

A ritu meo, ait Dominus omnipotens. Quibus in verbis immorandum est (82) : cum enim interdum heterodoxi Spiritum, si una cum Patre commemoretur, significare dicant quamdam virtutem 54 non subsistentem (83), ad eorum cavendas insidias valet illud, quod superius positum est, testimonium. Et Isaias : Et nunc (84) Dominus misit me, et Spiritum suum. Et rursus : Illic (85) occurrerunt cervæ, et dederunt (86) facies invicem : numero præterierunt (87), et una ex ipsis non periiit : altera alteram non quæsit : quia Dominus (88) præcepit eis, et Spiritus ejus congregavit eas. Paulus autem ad Corinthios : Nescitis (89), quod templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis? Et rursus : Charitas (90) Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum. Et rursus : Nobis (91) autem revelavit Deus per Spiritum suum. Alias vero solum Filium nominant : ut cum Isaias prophetans ait : Et nunc (92), Domine, pater noster es tu, nos vero lutum, opera manuum tuarum omnes. Paulus autem ad Galatas : Quicunque (93) enim in Christum baptizati estis, Christum induistis. Alias cum Spiritu sancto Unigenitum prædicant : ut cum Paulus ad Corinthios scribit : Sed abluti estis (94), sed sanctificati estis, sed justificati estis in nomine Domini nostri Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri. Ad Romanos autem : Veritatem (95) dico in Christo, non mentior, testimonium simul red-dente mecum conscientia mea in Spiritu sancto. Et rursus : Nam si (96) is, qui venit, alium Jesum prædicat, quem non prædicavimus, aut alium Spiritum accipitis, quem non accepistis. Alias vero Spiritum sanctum duntaxat commemorant (97) : ut cum Isaias quidem sic prophetat : Ipsi (98) non credide-

nes omittunt voculam, ἡ. Nonnullæ vero post ἰσχύϊ repetunt vocem μεγάλην.

(82) *Immorandum est.* Lego, ἐγγρονιστεον.

(83) *Non subsistentem.* Nonnullos ex Macedonianis indicat, qui Spiritum sanctum non creaturam dicebant, sed essentia, seu substantia, ac propria subsistentia carentem. Itaque Augustinus in libro *De hæresibus*, hæresi 52, de Macedonianis hæc scribit : *Sed de Spiritu sancto hoc nolunt credere, creaturam esse dicentes.....* Quamvis a nonnullis perhibeantur, non Deum, sed deitatem Patris et Filii dicere Spiritum sanctum, et nullam propriam habere substantiam. Utramque Macedonianam sectam segm. quidem 26 a tacite carpit, in libro autem *De Spiritu sancto* aperte refellit Didymus : primam quidem passim, alteram vero num. 25, ubi hæc habet : *Unde discentes operatricem..... naturam Spiritus sancti, non abducatur ab his, qui dicunt operationem, et non substantiam Dei esse Spiritum sanctum.*

(84) *Et nunc.* Isa. XLVIII, 16. Vide notam 20, pag. 46.

(85) *Illic.* Isa. XXIV, 15 et 16. Cum vox ἑλαφοῖ sit communis generis, in Complutensi editione vertitur, cervi. Ego transtuli, cervæ, ob nomina feminina, quæ sequuntur, μία, id est, una, et ἑτέρα, id est, altera.

(86) *Dederunt.* Græca editio, εἶδον, id est, viderunt.

(87) *Præterierunt.* Complut. editio, παρήλθον. Francofurtensis, παρήλθεν, sed ex errore typographi fortasse. Didymus, παρήλθοσαν. Sic Zachar. i,

6, legitur, κατέλαθον, pro κατέλαβον. Et paulo post, nempe vers. 21, ἐξήλθοσαν, pro, ἐξήλθον· et alibi similes inflexiones, seu terminationes occurrunt, ut εἶδον pro εἶδον, et cætera.

(88) *Quia Dominus.* Græca editio, ὅτι ὁ Κύριος.

(89) *Nescitis.* I Cor. III, 16.

(90) *Charitas.* Rom. v, 5. Vide segm. 73 b, et ibi meas notas.

(91) *Nobis.* I Cor. II, 10.

(92) *Et nunc.* Isa. LXIV, 8.

(93) *Quicunque.* Gal. III, 27.

(94) *Sed abluti.* I Cor. VI, 11. Græca editio caret vocibus ὑμῶν, et Χριστοῦ. At Vulgatus eas legit, ut Didymus. In libro autem *De Spiritu sancto*, num. 4, citatur locus a Didymo, juxta editionem Veronensem : *In nomine Jesu Christi*; at codex ms. nostræ bibliothecæ sæpius jam citatus ibi habet : *In nomine Domini nostri Jesu Christi*; qui codex, etsi mendis scateat, plures tamen habet lectiones animadversione dignas.

(95) *Veritatem.* Rom. IX, 1.

(96) *Nam si.* II Cor. XI, 4.

(97) *Commemorant.* In Græco, ἐπιμέμνηται. Subintellige, ἡ Γραφή. Nisi malis legere, ἐπιμέμνηται.

(98) *Ipsi.* Isa. LXIII, 10. Ita transtuli, ut Hieronymus in libro *De Spiritu sancto*, num. 47, ubi hæc habet Didymus : « Siquidem et ibi post peccatum dicitur ad eos : *Dereliquistis Dominum, et ad iracundiam concitastis sanctum Israel*; et nunc quod ipsi non crediderunt [rectius fortasse codex noster : *Et nunc æque : Ipsi non crediderunt*], et exacerbarunt Spiritum sanctum ejus. »

runt, **55** et exacerbaverunt Spiritum sanctum. Et rursus : *Descendit* (99) Spiritus a Domino, et deduxit eos. Paulus vero ad Corinthios scribit : Carnalis (1) autem homo non recipit quæ sunt Spiritus Dei; et Stephanus (2) in Actis ait : Vos (3) Spiritui sancto resistitis. Et rursus : Nos sumus (4) testes horum verborum, et Spiritus sanctus. Eo plane modo quo dicere consuevimus : Nos soli hic sumus, et Deus. Quin Salvator etiam apud Joannem solius meminit divini Spiritus, dum ait : Cum autem (5) venerit ille, Spiritus veritatis, deducet (6) vos in omnem veritatem. Et Acta similiter de hoc fidem faciunt : Petro (7) autem cogitante de verbo (8), dixit ei Spiritus sanctus (9) : Surgens descende, et vade cum eis nihil dubitans, quia ego misi illos. Et rursus : Hæc dicit (10) Spiritus sanctus : Segregate mihi Paulum (11), et Barnabam in opus ad quod vocavi eos. Et rursus Petro dixit Spiritus sanctus (12) : Surgens vade in domum Corneli. Et rursus **56** Acta apostolica cum gratia ac jucunditate in hoc sermone nos detinent : hæc enim continent : Tunc Paulus repletus Spiritu sancto dixit ad eum (13). Et insuper : Petrus (14) enim plenus Spiritu sancto dixit ad populum. Divinarum autem, omnique honore colendarum hypostasium æqualis vis ac potentia in eo etiam similiter significatur, quod Dominus Deus Verbum, per prædictam suam de baptismo hymnis semper celebrandam vocem, æqualitatem honoris

Α ὁ Σωτὴρ δὲ παρ' Ἰωάννην, μόνου μνημονεύει τοῦ θεοῦ τοῦ Πνεύματος, λέγων· Ὅταν δὲ ἔλθῃ ἐκεῖνος, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὀδηγήσει ὑμᾶς εἰς τὴν ἀλήθειαν πᾶσαν. Καὶ αἱ πράξεις ὡσαύτως περὶ τούτου [23 b] πιστοῦνται· Τοῦ δὲ Πέτρου διανοομένου περὶ τοῦ ῥήματος, εἶπεν αὐτῷ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· Ἀρστέας κατὰβηθι, καὶ πορεύου σὺν αὐτοῖς, μὴδὲν διακρινόμενος· διότι ἐγὼ ἀπέσταλκα αὐτούς. Καὶ πάλιν· Τάδε λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· Ἀφωρίσατέ μοι τὸν Παῦλον καὶ τὸν Βαρνάβαν εἰς τὸ ἔργον, ὃ προσκέκλημαι αὐτούς. Καὶ πάλιν Πέτρος εἶπεν τὸ ἅγιον Πνεῦμα· Ἀρστέας πορεύθητι εἰς τὸν οἶκον Κορνηλίου. Καὶ αὖθις κομψομένους αἱ ἀποστολικάι Πράξεις, διατρίβην παρέχουσι τῷ τοιῷδε λόγῳ· περιέχουσι γάρ· Τότε δὲ Παῦλος πλησθεὶς Πνεύματος ἁγίου, εἶπε πρὸς αὐτόν. Καὶ ἔτι· Ὁ γὰρ Πέτρος πλησθεὶς Πνεύματος ἁγίου, εἶπε πρὸς τὸν λαόν. Σημαίνεται δὲ ὁμοίως τὸ ἰσθόρπον καὶ ἰσθύνειον τῶν παντίμων ὑποστάσεων, καὶ ἐν τῷ τὸν Δεσπότην Θεὸν Λόγον, διὰ τῆς πρόλεξεσθαι αὐτοῦ εἰς τὸ βάπτισμα πανομνήτου φωτὸς, τὴν ἰσοτιμίαν αὐτοῦ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι τὴν πρὸς τὸν Πατέρα φυλάξαι· δι' ἣν αἱ ἱεραὶ βίβλοι, ποτὲ μὲν πρώτου μένηνται τοῦ Πατρὸς, καὶ οὕτω τοῦ Υἱοῦ, ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· ποτὲ δὲ πρώτου ἐπιμέμνηνται τοῦ Υἱοῦ, διὰ τὸ τῆς φύσεως ἀμέριστον, καὶ τῆς θεολογίας τὸ ἀδιάφορον· ὡς ὅταν λέγῃ Ἰῶδ, τρανὴς τὴν Τριάδα δηλῶν· Ζῆ

(99) *Descendit*. In Vulgato interprete haud ita facile hæc invenies. Exstant autem in Græca editione Isai. lxiii, 14.

(4) *Carnalis*. I Cor. ii, 14. Græca editio, et Vulgatus int. habet, ψυχικός, id est animalis. Quin Didymus ipse tum in hoc opere, segm. 28 b, 134 a, et alibi, tum in libro *De Spiritu sancto*, num. 31, habet, animalis, non vero, carnalis. Quod si edita tantum ejus libri exemplaria spectemus, videbitur ibi paulo post legisse, ea quæ Spiritus sunt, non vero, ea quæ sunt Spiritus Dei. At res aliter se habebit, si codicem ms. bibliothecæ nostræ inspicere, ac sequi malimus. In totum locum, ut exstat in editione Veronensi : « Docebit vero non quasi doctor, et magister disciplinæ, quam aliunde est consecutus... sed quasi ipse ars, atque doctrina, et sapientia, veritatisque Spiritus... audacter alio conclamante : Docuisti me, Deus, a juventute mea : atque ita omnes sunt docti. Dei quoque Filius et sapientia Dei et veritas sic docet participes suos... Unde et eum docentur solum magistrum vocare discipuli. Has easdem disciplinas, quæ dantur a Patre et Filio in corda credentium Spiritus sanctus ministrat his, qui animales esse desiderint. Animalis quippe homo non percipit ea, quæ Spiritus sunt : arbitrans esse stultitiam quæ dicuntur. » Codex vero noster habet : Docebit, etc... et Sapientia veritatisque Spiritus... audacter alio conclamante : Docuisti me, Deus, a juventute mea. Atque : Omnes sunt docibiles Dei. Filius quoque Veritas, et Sapientia Dei sic docet participes suos... Unde et eum solum docentur magistrum vocare discipuli. Has easdem igitur disciplinas, quæ dantur, etc... his qui animales esse desiderunt, animalis quippe homo non percipit ea quæ sunt Spiritus Dei, arbitrans, esse stultitiam quæ dicuntur.

(2) *Stephanus*. Legendum in Græco, Στέφανος. (5) *Vos*. Act. vii, 51, ubi legitur, ὑμεῖς ἀσέλ, et cætera.

(4) *Nos sumus*. Act. v, 32, ubi Græca Biblia ha-

bent, αὐτοὺς μάρτυρες, et, Πνεῦμα δέ.

(5) *Cum autem*. Joan. xvi, 15.

(6) *Deducet*. Sive, diriget, ut transfert Hieronymus in Didymi libro *De Spiritu sancto*, num. 33. Vulgatus interpretes : docebit.

(7) *Petro*. Act. x, 19 et 20. Nonnulla intermedia hic omittuntur.

(8) *Cogitante de verbo*. Hoc est, de re : id enim sæpe valet Hebraismus iste. Quanquam ea etiam verba intelligere licet, quæ Petro, dum celebre illud vas descenderet, in visione dicta sunt. Græca editio : ἐνθυμουμένου περὶ τοῦ ὁράματος, hoc est cogitante de visione. Vide segm. 102 b.

(9) *Sanctus*. Hæc vox deest tum in Græca editione, tum in Vulg. int.

(10) *Hæc dicit*. Act. xiii, 2. Græca editio : εἶπε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγ. Ἀφ' οὗ, δὴ μοι τὸν τε Βαρνάβαν καὶ τὸν Σαῦλον, et reliqua. In libro quidem *De Spiritu sancto* num. 8, hæc habet Didymus : « Hinc [codex noster ms. unde] et quidam cum supercilio ait : Hæc dicit Spiritus sanctus. » Verum ibi non locum hunc respicit, sed Act. xxi, 11, ubi Agabus eo modo cum supercilio loquens inducitur. Vide segm. 102 b.

(11) *Segr. mihi Paulum*. Pro, Paulum, Græca editio habet, Saulum. In libro autem *De Spiritu sancto*, num. 23, affertur hic locus in hunc modum in editis exemplaribus : Separate mihi Barnabam et Saulum, et cætera. At ibidem codex noster ms. habet, Paulum. Conjicere itaque licet, Hieronymum ex Didymo vertisse Paulum, ac scitulum aliquem ex Bibliis emendasse, Saulum.

(12) *Sp. sanctus*. Act. x, 19 et 20. Sensus tamen citat, non verba.

(13) *Tunc Paulus*. Act. xiii, 9. Sensus magis affert, quam verba.

(14) *Petrus*. Act. iv, 8. Videtur Didymus superiorem locum cum hocce confundere, aut sensum potius, quam ipsa verba utrobique citare voluisse. Vide segm. 107 b.

Κύριος, ὃς οὕτω με κέρριξε, καὶ ὁ Πατοκράτωρ ὁ πικράρας μου τὴν ψυχὴν· εἰ μὴν ἐτι τῆς προῆς μου ἐνούσης, Πνεῦμα δὲ θεῖον τὸ περίοι μοι ἐν ῥισί. Τὸ ζωοποιῶν με ἅγιον Πνεῦμα, φησίν, καὶ ἀναπνεῖν ἐτι ποιοῦν. Καὶ ὡς ἡνίκα Παῦλος Θεσσαλονικεῦσαι τὸ δευτέρον γράφει· Αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, καὶ ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ παρκαλέσει ὑμῶν [24 a] τὰς καρδίας. Καὶ Γαλάταις· Παῦλος ἀπόστολος, οὐκ ἀπ' ἀνθρώπου, οὐδὲ δι' ἀνθρώπου, ἀλλὰ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ Πατρός. Καὶ Κορινθίοις, ὡς προεῖρηται· Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Καὶ ὁ Σωτὴρ δὲ φησιν· Ἐλενσόμεθα ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ, καὶ μοῖρην παρ' αὐτῷ ποιήσομεν. Ποτὲ δὲ πρῶτον τὸ ἅγιον Πνεῦμα ὀνομάζουσιν, μετέπειτα δὲ τὸν Πατέρα, ἢ τὸν Υἱόν, ὡς ὅταν Δαυὶδ ψάλλῃ· Πού πορευθῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματος σου; καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου ποῦ φύγω; Καὶ ὁ Ἰωβ, τὸ εὐγνώμον δεικνύς, φάσκει· Πνεῦμα θεῶν τὸ ποιῇσάν με· προῆ δὲ Πατοκράτορος ἡ διδασκουσά με. Καὶ ὡς Παῦλος ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ Κορινθίοις γράφει· Διαίρέσεις δὲ χαρισμάτων εἰσιν, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα· καὶ διαίρέσεις διακονιῶν εἰσιν, ὁ δὲ αὐτὸς Κύριος· καὶ διαίρέσεις ἐνεργημάτων εἰσιν, ὁ δὲ αὐτὸς Θεός, ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσιν. Ποτὲ δὲ περὶ δύο ὑποστάσεων διαλέγονται ἀνωνόμως, ὡς ὅτε Ζαχαρίας λέγει· Εἴπερ Κύριος πρὸς τὸν διάβολον· Ἐπιτιμῆσαι Κύριος ἐν σοί, διόβολε. Καὶ ἀνωτέρω ἰδεῖσθαι διὰ πλείονων.

Divisiones ministeriorum sunt, idem autem Dominus (25); et divisiones operationum sunt, idem autem Deus, qui operatur omnia in omnibus. Modo vero de duabus personis loquuntur, quin eas nominant (26) : ut cum Zacharias ait : Dixit (27) Dominus ad diabolum : Increpabit Dominus in te, diavole. Et ut superius (28) ostensum est fusius.

(15) *Dei nomen... conveniat.* Ad verbum : et ob theologie indifferentiam. Porro sicut χυριολογεῖν, est, Dominum vocare, sic θεολογεῖν est, Deum vocare, ut omnibus notum est, iis maxime, qui in Græcorum Patrum lectione versati sunt. Itaque hæc theologie indifferentia, de qua Didymus, in eo sita est, ut *Dei nomen sine discrimine* divinis personis tribuantur.

(16) *Vivit.* Job xxvii, 2 et 3. Complutensis editio sic habet, ut Didymus. Nonnullæ aliæ pro Κύριος habent, ὁ Θεός, et pro εἰ μὴν habent, ἢ μὴν. Qui notas apposuit Francofurtensi editioni, lectionem, εἰ μὴν, mendosam dixit : non animadvertens fortasse hebraisum hic latere, ac jurantis esse illud, εἰ, aut, si.

(17) *Ipse.* II Thess. ii, 16 et 17. Nonnulla omittuntur intermedia. Pro παρκαλέσει Græca editio habet, παρκαλέσαι, sicut et Vulgatus legit.

(18) *Paulus.* Galat. i, 1. Græca editio et Vulgata translatio habent : non ab hominibus.

(19) *Antea.* Segm. 20 b.

(20) *Gratia.* II Cor. xiii, 13. Explicationis causa addit Didymus verba illa, et Patris, quæ segm. 20 b non addiderat : ut scilicet clarius indicet, Dei nomine se Deum Patrem intelligere.

(21) *Veniemus.* Joan. xiv, 23, ubi verba illa, ego, et Pater, non exstant, sed a Didymo sensum citante hic adduntur : nec ea in Evangelio ipse legit, aut, ut rectius loquar, sibi a suis lectis audivit : sicut manifesto apparet ex libro De Sp. sancto, num. 24.

A cum Patre sibi, et Spiritui sancto servaverit. Atque ob hanc æqualitatem sacri libri modo quidem prius mentionem faciunt Patris, tum Filii, aut Spiritus sancti; modo vero prius memorant Filium : quod natura ab iis individuus sit, et quod Dei nomen sine ulla discrepantia omnibus conveniat (15). Ut cum ait Job, Trinitatem manifesto designans : Viri (16) Dominus qui sic me judicavit, et Omnipotens qui ad amaritudinem adduxit animam meam : si quidem dum adhuc inest halitus meus, Spiritus autem divinus qui superest mihi in naribus : quasi diceret : Spiritus sanctus, qui me vivificat, et qui adhuc me respirare facit. Et sicut cum Paulus in secunda ad Thessalonicenses scribit : Ipse (17) autem Dominus noster Jesus Christus, et Deus ac Pater consolabitur corda vestra. Et ad Galatas : Paulus (18) apostolus non ab homine, neque per hominem, sed per Jesum Christum et Deum Patrem. Et ad Corinthios, ut antea (19) dictum est : Gratia (20) Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei ac Patris, et communicatio sancti Spiritus. Salvator vero etiam ait : Veniemus (21) ego et Pater, et 57 mansionem apud eum faciemus. Modo vero primum Spiritum sanctum nominant, deinde Patrem, aut Filium : ut cum David psallit : Quo ibo (22) a Spiritu tuo, et a facie tua quo fugiam? Et Jobus non ingratus se ostendens ait : Spiritus (23) divinus qui fecit me, halitus vero Omnipotentis docens me. Et sicut Paulus in prima ad Corinthios Epistola scribit : Divisiones (24)

C autem charismatum sunt, idem autem Spiritus; et divisiones operationum sunt, idem autem Deus (25); et divisiones operationum sunt, idem autem Deus, qui operatur omnia in omnibus. Modo vero de duabus personis loquuntur, quin eas nominant (26) : ut cum Zacharias ait : Dixit (27) Dominus ad diabolum : Increpabit Dominus in te, diavole. Et ut superius (28) ostensum est fusius.

Ibi enim prius hæc dictavit : « Et Salvator, Veniemus, inquit, ego et Pater (haud dubium, quin ad eum, qui præcepta ejus servaverit, et mansionem apud eum faciemus. » Tum quasi eum pœniteret, quod verba ipsa sermonis, id est textus (id enim valet non raro vox λόγος apud Didymum, ut vidimus segm. 22 b, et apud alios Patres), hæc statim subjunxit : « Porro sic sermo iste contextitur : Si quis diligit me... Pater meus diligit eum, et ad eum veniemus, » et reliqua.

(22) *Quo ibo.* Psal. cxxxviii, 6 (seu 7).

(23) *Spiritus.* Job xxvii, 4. Complutensis editio post Πατοκράτορος, addit ἐστι. Aliæ editiones voculam eam omittunt, ut Didymus tum hic, tum alibi.

(24) *Divisiones.* I Cor. xii, 4-6

(25) *Idem autem Dominus.* Græca editio habet : καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος, quam lectionem sequitur Didymus segm. 26 a, et 94 b, et, ut videtur, in libro De Spiritu sancto, num. 22, cum ibi Vaticanus codex, ac noster, et Vetus editio habeant : Et ipse Dominus. Quin etiam vocula ἐστι, quæ mox additur in Græcis Bibliis, ibi similiter omittitur a Didymo, ut hoc in loco.

(26) *Quin eas nominent.* Pro ἀνωνόμως legendum suspicor, ὁμωνόμως, id est, ambigue.

(27) *D.xii. Zachar. iii, 2.* Græca editio pro ἐπιτιμῆσαι habet, ἐπιτιμῆσαι, hoc est increpare.

(28) *Superius.* Initio hujus capituli, sive segm. 19.

CAP. XIX.

A

ΚΕΦ. ΙΘ'.

Quod alicubi dicitur de Patre, id alibi de Filio dici, aut de Spiritu sancto, eo quod Trinitas sit in una Deitate.

In una igitur exsistere deitate inclytam Trinitatem, ac Dei appellationem in ea communem esse cum norint hierophantæ (29) nostri, seu mysteriorum doctores; illud ipsum, quod modo de Patre dixerunt, alias alii de Filio, aut de Spiritu sancto prædicant: non quod sibimetipsi contradicant, sed ut nos quoque et hoc ipsum rectæ fidei præcipuum (30) caput noverimus, neque hoc etiam ignoremus, quod scilicet cujuscunque omnino personæ mentionem fecerimus, fide aliam quoque simul, utpote inseparabilem (51), **58** comprehendimus. At fieri non potest, ut veraces, atque ab omni opinione veritatem negante puri, ac immunes, Dei hypophetæ (32), hoc est, ejus oraculorum interpretes, mentiantur, qui simplicem veritatem, ac eam, quæ vere veritas est, id est bonitatem Dei, docent: *Nec enim fas est immundis munda* (33) *attingere*, ut aiunt: ii vero mundi erant, atque ab omni falsa opinione alieni. Hoc porro statim in divina visione inveniemus, quam vidit Isaïas. Quidni autem primo totum illum locum, sicuti se habet, in medium afferam? Ait igitur: *Vidi* (34) *Dominum Sabaoth* (35) *sedentem super solium excelsum, et elevatum: et plena domus gloria ejus. Et seraphim stabant circa ipsum: sex alæ uni, et sex alæ uni: et duabus quidem alis velabant facies; duabus autem pedes; duabus autem volabant. Et clamabant alter ad alterum: Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Sabaoth: plenum est cælum* (36), *et omnis terra gloria ejus. Et post alia inquit: Dixit* (37) *mihi: Dic populo: Audiu audite, et non intelligetis; et videntes videbitis, et non cognoscetis: impinguatum enim est cor populi hujus, et auribus suis graviter audierunt, et oculos suos clauservnt, ne forte videant oculis, et auribus audiant, et corde intelligant, et convertantur, et sa-*

(29) *Hierophantæ.* Vox a profano usu ad sacrum translata: ejus modi apud Græcos Patres non paucæ occurrunt, ab ethnicis quoque usurpatæ, ut *hieromantæ*, *hypophetæ*, *mystæ*, *mystagogia*, *λόγια*, sive, *oracula*, *χρήματα*, seu *præcones*, *χρησμοί*, id est divina responsa, et alia id genus.

(30) *Præcipuum.* In Græco, τὸ κέριον, quæ vox rursus occurrit segm. 120 a. Nunquid suspicabimur κύριον legendum esse? Mihi quidem id minus arrideret. An vocem ipsam retinebimus, quippe quæ bis ita scripta fuerit a librario, eoque non omnino indiligenti? Eam fortasse lectionem quis defendat, atque huc *καρπολάστας* vel *invitos trahat*, aut quod apud Homerum Paridi Diomedes ait, *κέρ' ἀγλαέ*. Ast equidem malim pro κέριον legere χαίριον, ut legitur segm. 201 b: nam segm. quoque 4 a scriptum est ἀκέρειους pro ἀκαταίτους, et segm. 121 b, ἀκέρειον pro ἀκέρειον. Eo sensu itaque χαίριον hic dixit Didymus, quo Timæus Locrus τόπως ἐπικαιρίως, id est, *loca principalia*: ac Lucianus τραύματα χαίρια, ejusmodi sunt, quæ a Synesio χροταφιαῖαι πληγαὶ dicuntur.

(51) *Inseparabilem.* Legi potest Augustinus in primo *De Trinitate*, num. 17: Denique propter inseparabilitatem, inquit, sufficienter aliquando nominatur vel Pater solus, vel Filius solus, et reliqua.

Περὶ τοῦ τοῦ νῦν λεγθῆναι περὶ τοῦ Πατρὸς, ἄλλοτε περὶ τοῦ Υἱοῦ εἰρησθῆναι, ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, διὰ τὸ ἐν μιᾷ θεότητι τὴν Τριάδα ὑπάρχειν.

Ἐν μιᾷ τοιγαροῦν θεότητι οἱ ἱεροφάνται τὴν ἐνδοξον Τριάδα ἐπιστάμενοι, καὶ τὴν θεολογίαν αὐτῆς ἐπύκνουν οὖσαν, ὅπερ νῦν εἰρήκασι περὶ τοῦ Πατρὸς, ἄλλοτε ἄλλοι περὶ τοῦ Υἱοῦ, ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διαγορεύουσιν· οὐκ ἐναντιούμενοι ἑαυτοῖς, ἀλλὰ διὰ τὸ καὶ ἡμᾶς εἰδέναι τοῦτό τε αὐτὸ τῆς ὁρθῆς πίστεως τὸ κέριον· καὶ ὡς οἷας δ' ἂν ὑποστάσεως ἐπιμνησθώμεν ἐκ παντὸς, καὶ τὴν ἄλλην τῇ πίστει [24 b] συνανελάθωμεν, ἅτε ἀχώριστον. Ἀφευθεῖν δὲ ἀνάγκη τοὺς ἀφευθεῖς ὑποφύτας Θεοῦ, καὶ δόξης ἀρνούμενης τὴν ἀλήθειαν καθαρὸς τοὺς τὴν ἀπλήν καὶ ὄντως ἀλήθειαν, τοῦτ' ἐστὶν τὴν ἀγαθότητα, τοῦ Θεοῦ διδάσκοντας. Μὴ καθαρὸς γὰρ καθαρῶν ἐφάπτεσθαι μὴ οὐχὶ θεμιτὸν, φασίν· οἱ δὲ ἦσαν καθαρὸι, καὶ πάσης ψευδοδοξίας ἄλλοτριοι. Εὐρύησμεν δὲ τοῦτο εὐθὺς εἰς τὴν θεοπρίαν, ἣν ἐθεάσατο Ἡσαΐας. Τί δὲ μὴ πρῶτον ὧλου ἐκείνου, ὡς ἔχει, μνημονεύσω τοῦ χωρίου; Λέγει οὖν· Ἴδον τὸν Κύριον Σαβαὼθ καθήμερον ἐπὶ θρόνον ὑψηλοῦ καὶ ἐκρημένον, καὶ πλήρης ὁ οὐρανὸς τῆς δόξης αὐτοῦ. Καὶ σεραφίμ εἰστήκεισαν κύκλῳ αὐτοῦ· ἕξ πτέρυγες τῷ ἐνὶ, καὶ ἕξ πτέρυγες τῷ ἐνὶ· καὶ ταῖς μὲν δυσὶ πτέρυξι κατεκάλυπτον τὰ πρόσωπα, ταῖς δὲ δυσὶ τοὺς πόδας, ταῖς δὲ δυσὶν ἐπέταρτο, καὶ ἔκραζον ἕτερος πρὸς τὸν ἕτερον· Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος Κύριος Σαβαὼθ· πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ πᾶσα ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ. C Καὶ μεθ' ἑτερά φησιν· Εἰπέ μοι· Εἰπέ τῷ λαῷ· Ἀκοῇ ἀκούετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδῃτε. Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὤσιν αὐτῶν βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμνυσαν, μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὤσιν ἀκούσωσιν, καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσιν· καὶ ἐπιστρέψωσιν, καὶ ἰδοῦμαι αὐτούς. Καὶ μετὰ τὸ ἄλλον ἐπιφέρει· Καὶ τὸν βασιλέα Κύριον Σα-

(32) *Hypophetæ.* Erant apud ethnicos et *prophetæ*, seu *vates*, et *hypophetæ*, quasi *subvates*, ii scilicet, opinor, qui ridicula illa oracula a perridiculis prophetis accepta interpretabantur, aut evulgabant. Itaque hypophetas non inelebantur vocat Didymus sacros illos Novi Testamenti scriptores, qui prophetarum Veteris Testamenti oracula interpretati sunt.

(33) *Immundis munda.* Socrates in *Phædone* Platonis: Μὴ καθαρῶ γὰρ (inquit) καθαρῶ ἐφάπτεσθαι μὴ οὐ θεμιτὸν ἢ· id est, *Nam impuro quidem purum attingere nefas est.* Eodem vero sensu adagium illud Plato adhibet, quo Didymus, et Gregorius Naz. oratione xxxiii. Vox quoque ψευδοδοξία, quæ mox subiicitur, Platonica est.

(34) *Vidi.* Isa. vi, 1-3. Græca editio habet, εἶδον, et εἰστήκεισαν, aliasque nonnullas parvi momenti varietates, quarum plerasque omitto.

(35) *Sabaoth.* Vox Σαβαὼθ hic deest in Græca editione.

(36) *Cælum, et.* Non leguntur in Græca editione voces, οὐρανός, καί.

(37) *Dixit.* Isa. vi, 9, 10. Complutensis editio: Καὶ εἶπε· Πορεύθητι· καὶ εἰπὼν τῷ λαῷ τούτῳ... ἀκούσατε... συνῆτε... λάσωμαι.

δαὼν ἰδὼν τοῖς ὀφθαλμοῖς μου· καὶ ἀπεστᾶλη πρὸς μὲ ἐν τῶν σεραφίμ, καὶ τὰ ἐξῆς. Τὸν ὀφθέντα τοῖνον Κύριον Σαβαὼθ καὶ [25 a] βασιλέα, Ἡσαίας μὲν οὕτως αὐτὸν τὸν Θεὸν Πατέρα εἶναι οἶδεν· Παῦλος δὲ, ἐν τῇ βίβλῳ τῶν ἀποστολικῶν Πράξεων, τὸ ἅγιον Πνεῦμα τυγχάνειν ὅν ἀπεφάνετο, τοιῶσδε ἀνείπων· Καλῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐλάλησε πρὸς τοὺς πατέρας ὑμῶν διὰ Ἡσαίου τοῦ προφήτου, λέγοντος· Πορεύθητι πρὸς τὸν λαὸν τούτων, καὶ εἰπέ αὐτῷ· Ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνήτε, καὶ τὰ ἐξῆς ὡς πρόκειται. Ἰωάννης δὲ ἐν Εὐαγγελίῳ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι διωρίσατο· ἔφη γάρ· Τοσαῦτα σημεῖα πεποιηκότος τοῦ Ἰησοῦ, οὐκ ἠδύνατο πιστεῦν· ὅτι εἶπεν Ἡσαίας· Τετύφλωκεν αὐτῶν τοὺς ὀφθαλμούς, καὶ ἐπῆρωσεν αὐτῶν τὴν καρδίαν· ἵνα μὴ ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ νοήσωσι τῇ καρδίᾳ, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς. Καὶ εὐθὺς ἐπάγει· Ταῦτα δὲ εἶπεν Ἡσαίας, ὅτε εἶδεν τὴν δόξαν αὐτοῦ, τοῦτ' ἔστιν τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Ταῦτα μὲν δὴ περὶ τούτων ὡς πη. Ἄκουε δὲ καὶ ἕτερα τῆς αὐτῆς δυνάμεως, τοῦ Δαυὶδ ἐν ψαλμῷ 48· ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ Πατρὸς ἄσαντος τῇ λύρᾳ τοιῶσδε· Ἐπειράσαν με οἱ πατέρες ὑμῶν, καὶ ἰδὼν τὰ ἔργα μου τεσσαράκοντα ἔτη. Διὸ προσώχθισα τῇ γενεῇ ταύτῃ, καὶ εἶπον· Ἀεὶ πλανῶνται τῇ καρδίᾳ. Αὐτοὶ δὲ οὐκ ἔγνωσαν τὰς ὁδοὺς μου. Ὡς ὅμως ἐν τῇ ὁρῇ μου, εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαντίν μου. Παῦλος, Ἑβραῖος γράφων, ἐκ τοῦ αὐτοῦ ψαλμοῦ ἀπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διορίζεται τόνδε τὸν τρόπον· Καθὼς εἶπε, φησὶν, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· Σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς μου ἀκούσητε, μὴ σκληρύνετε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ, κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ [25 b] πειρασμοῦ, οὐ ἐπειράσαν με οἱ πατέρες ὑμῶν, καὶ ἰδὼν τὰ ἔργα μου τεσσαράκοντα ἔτη. Καὶ Στέφανος, εἰς τὰς ἀποστολικὰς Πράξεις, τοὺς Ἰουδαίους ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἐντρέπων Γραφῆς, ἔφη· Σκληροτράχηλοι καὶ ἀπερίτμητοι τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς ὦσιν, ὑμεῖς αἰεὶ τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἀντιπλήτετε· ὡς οἱ πατέρες ὑμῶν, καὶ ὑμεῖς. Ὅμοιος δὲ ἐξ Αἰγύπτου ὠδηγήκεναι τοὺς

A nabo (38) eos. Et inter alia addit : Et regem (39) Dominum Sabaoth vidi oculis meis, et missus est ad me unus e seraphim. Et quæ sequuntur. Illum ergo, quem vidit, Dominum Sabaoth, et regem, Isaias quidem iste ipsum novit esse (40) Deum Patrem. Paulus autem in libro Actorum apostolicorum Spiritum sanctum esse affirmavit, præconis instar id ita promulgans : Bene (41) 59 Spiritus sanctus locutus est ad patres vestros per Isaiam prophetam dicentem : Vade ad populum istum, et dic ipsi : Aure audietis, et non intelligetis, et quæ sequuntur, ut antea posita sunt. Joannes autem in Evangelio Filium Dei esse definivit : ait enim : Cum tanta (42) signa fecisset Jesus, non poterant credere : quia dixit Isaias : Excæcavit eorum oculos, et pervertit (43) eorum cor, ut non viderent oculis, et non intelligant corde, et convertantur, et sanabo eos. Et statim subdit : Hæc (44) autem dixit Isaias, quando vidit gloriam ejus : id est, Filii Dei. Atque hæc quidem de his hactenus. Alia vero etiam eandem vim habentia, audi a Davide in psalmo xciv ex persona Dei Patris canente ad lyram in hunc modum : Tentaverunt (45) me patres vestri, et viderunt opera mea quadraginta annis : ideo (46) iratus fui generationi huic, et dixi : Semper errant corde : ipsi vero non cognoverunt vias meas ; ut juravi in ira mea, si introibunt in requiem meam. Paulus Hebræis scribens, ex eodem psalmo ex persona sancti Spiritus delinit in hunc modum : Sicut (47) dixit, inquit, Spiritus sanctus : Hodie, si vocem meam (48) audieritis, ne obduretis corda vestra, sicut in exacerbatione, secundum diem tentationis (49), ubi tentaverunt me patres vestri (50), et viderunt opera mea quadraginta annis. Et Stephanus in Actis apostolorum Judæis ex eodem Scripturæ loco pudorem incutiens ait : Duri (51) cervicæ, et incircumcisi corde, et auribus, vos semper Spiritui sancto resistitis : sicut patres vestri, ita et vos. Similiter vero Hebræos ex Ægypto eductos fuisse ac deductos a Domino Moyses dicit in Deuteronomio : Dominus (52) enim, inquit, solus duxit illos, et non erat 60 cum illis deus alienus.

(38) Sanabo. In libro quoque De Spiritu sancto, num. 29, Didymus dictavit, ἰάσωμαι, cum Hieronymus transtulerit : Et convertentur (sive, ut habet codex noster, et convertantur), et sanabo illos.

(39) Et regem. Isa. vi, 5, 6. Græca editio D

elidon.
(40) Esse. Lego ὅν, pro ὅν. Argumentum porro, quod hic hæreticis objicit, attigerat Didymus etiam in libro De Spiritu sancto, num. 29.

(41) Bene. Act. xxviii, 25, 26. Græca editio habet ἡμῶν pro ὑμῶν, et λέγον pro λέγοντος. Vox vero αὐτῷ ibi deest. In libro De Sp. sancto, num. 5, pro, bene, Hieronymus vertit, sicut. Itaque verisimile est, Didyme opusculi exemplar, quo is usus est, habuisse καθὼς pro καλῶς. At in eodem libro, num. 29, hunc ipsum locum rursus citat hoc modo : « Ut in fine eorumdem Actuorum scribitur : Bene Spiritus sanctus locutus est per Isaiam prophetam ad patres vestros [codex noster : ad patres nostros], dicens : Vade ad populum istum, et dic : Aure audietis, et reliqua. »

(42) Cum tanta. Joan. xii, 37-40. Plura omittit intermedia.

(43) Pervertit. In Joanne Græca editio habet πεπώρωκεν, id est, induravit. Didymus, ἐπῆρωσεν, nisi quis librarium conjiciat pro ἐπώρωσεν, scripsisse ἐπῆρωσεν. Paulo post Græca Joannis editio habet, ἐπιστραφῶσι καὶ ἰάσωμαι, id est convertantur, et sanem, ut legit, et vertit Vulg. interpretes.

(44) Hæc. Joan. xii, 41, ubi deest vocula δέ.

(45) Tentaverunt. Psalm. xciv, 10-12, Græca ed. post ὑμῶν addit, ἐδοχίμασαν μς. Tum sequitur, καὶ εἶδον. Pro ταύτῃ, καὶ εἶπον, habet, ἐξείνη, καὶ εἶπα.

(46) Ideo. Deest vox διὸ in Græca editione Psalmorum. Sed eam habet Paulus citans hunc locum in Epistola ad Hebræos.

(47) Sicut. Hebr. iii, 7-9, ubi legitur : καθὼς λέγει.

(48) Meam. Biblia : αὐτοῦ, id est ejus.

(49) Tentationis. Biblia addunt, ἐν τῇ ἐρήμῳ, id est in deserto.

(50) Vestri. Græci editio addit, ἐδοχίμασαν μς, id est probaverunt me. Tum habet : καὶ εἶδον.

(51) Duri. Act. vii, 51.

(52) Dominus. Deut. xxxii, 12.

Et Jeremias similiter : *Et non* (55) *dixistis* (inquit) : *Ubi est Dominus, qui reduxit nos de terra Aegypti, qui deduxit nos in deserto ?* Isaïas autem a Spiritu sancto deductos fuisse dicit : ait enim : *Duxit* (54) *eos per abyssum, sicut equum per desertum, et non laboraverunt; et sicut jumenta per planitiem : descendit Spiritus a Domino, et deduxit illos.* Paulus autem ipsis ducem viæ Christum fuisse docet : *Bibebant* (55) enim, inquit, *de spiritali sequente petra; petra autem erat Christus.* Cui consona etiam Judas in catholica, hoc est universali, Epistola scribit : *Qui* (56) enim *Dominus Jesus semel populum ex Aegypto salvavit, secundo eos, qui non crediderunt ipsi, perdidit.* Eorum (57) ergo conatus, qui adorabilem Filium, et divinum Spiritum aiunt esse creaturam, duobus hic modis evertitur : primum scilicet ex eo, quod de utraque persona in Scriptura dicta sint, quæ unam infinitam naturam denotant; deinde ex eo, quod addatur : *Non erat cum illis Deus alienus, id est heterousius, sive alterius substantiæ.* Eadem ratione Moyses quidem ait : *Non erit* (58) *pars, neque sors Leviitis in terra : Dominus ipse est pars eorum.* Et Jeremias : *Qui formavit* (59), inquit, *omnia, ipse est hæreditas Jacob : Dominus nomen illi.* Ac David in xv psalmo : *Dominus* (60) *pars hæreditatis meæ, et calicis mei.* At vero Paulus Spiritum sanctum hæreditatem esse scribit Ephesiis : *In quo* (61), inquit, *credentes signati sumus Spiritu promissionis sancto, qui est pignus hæreditatis nostræ.* Similiter ad Corinthios scribit Paulus : *Divisiones* (62) autem *charismatum sunt, idem autem Spiritus : et divisiones ministeriorum sunt, et idem Dominus : et divisiones operationum sunt, idem* (65) *autem Deus, qui operatur omnia in omnibus.* Ut porro deitatis 61 identitatem ostendat, non modo Spiritus primum meminit hoc in loco, deinde Filii, ac postmodum Patris : sed etiam ille ipse, qui nunc dixit, *Deum omnia operari*, post pauca subdit : *Hæc autem* (64) *omnia operatur unus et idem Spiritus dividens seorsum unicuique, sicut vult : manifeste, et expresse ostendens, Spiritum esse simul et Deum Patri, ac Filio consubstantialem, et sua prædium auctoritate, ac potestate. Quin audire etiam licet Deum ac Patrem in Isaia dicebent : Et gloriam* (65) *meam alteri non dabo : et Joan-*

A *Ἑβραίους, ὁ μὲν Μωϋσῆς Κύριον λέγει ἐν τῷ θεωρονομίῳ· Κύριος γὰρ, φησὶν, μέγας ἦεν αὐτοὺς, καὶ οὐκ ἦν μετ' αὐτῶν θεὸς ἀλλότριος. Καὶ ὁ Ἰερεμίας ὡσαύτως· Καὶ οὐκ εἶπατε, φησὶν· Ποῦ ἔστιν Κύριος ὁ ἀγαγὼν ἡμᾶς ἐκ γῆς Αἰγύπτου, ὁ καθοδηγήσας ἡμᾶς ἐν τῇ ἐρήμῳ; Ὁ δὲ γε Ἡσαΐας, τὸ ἅγιον Πνεῦμα ὠδηγήσεται λέγει· Ἥγαγε γὰρ, φησὶν, αὐτοὺς διὰ ἀβύσσου, ὡς ἵππον δι' ἐρήμου, καὶ οὐκ ἐκοπίσαν· καὶ ὡς κτήνη διὰ πεδίου. Κατέβη Πνεῦμα παρὰ Κυρίου, καὶ ὠδήγησεν αὐτοὺς. Ὁ δὲ Παῦλος ὠδηγὸν αὐτῶν τὸν Χριστὸν γενεῖσθαι διδάσκει· Ἐπὶ τὸν γὰρ, φησὶν, ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθοῦσης πέτρας· ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός. Ἡ συνῶδα καὶ Ἰούδας καθολικῶς γράφει· Ἀπαξ γὰρ Κύριος Ἰησοῦς λατρεῖς ἐξ Αἰγύπτου σώσας, δεύτερον τοὺς μὴ πιστεύσαντας αὐτῷ ἀπόλεσεν. Ἐνταῦθα οὖν διπλῶς ἀναφέρεται ἡ ἐπιχειρήσις τῶν λεγόντων κτίσμα τὸν σεπτὸν Υἱὸν καὶ τὸ θεῖον Πνεῦμα, ἀπὸ τοῦ περὶ ἑκατέρως ὑποστάσεως καχρησιμοποιῆσθαι τὰ τὴν ἀπειρον μίαν φύσιν κατασημαίνοντα, ἀπὸ τοῦ παρακαλεῖσθαι, ὅτι οὐκ ἦν μετ' αὐτῶν θεὸς ἀλλότριος, τοῦ ἔστιν ἑτεροούσιος. Τὸν Ἰσον τρόπον Μωϋσῆς μὲν λέγει· Οὐκ ἔσται μερὶς, οὐδὲ κληρὸς τοῖς Λευΐταις ἐπὶ [26 a] τῆς γῆς· Κύριος αὐτοὺς, μερὶς αὐτῶν· Ἰερεμίας δὲ· Ὁ πλάσας, φησὶν, τὰ πάντα, αὐτ' ἐκ κληρονομία τοῦ Ἰακώβ· Κύριος ὄνομα αὐτῷ· Δαυὶδ δὲ ἐν ιε' ψαλμῷ· Κύριος, μερὶς τῆς κληρονομίας μου καὶ τοῦ ποτηρίου μου. Ὁ δὲ γε Παῦλος τὸ ἅγιον Πνεῦμα τὴν κληρονομίαν εἶναι Ἐφεσίοις ἐπιστέλλει· Ἐν ᾧ, φησὶν, πιστεύσαντες, ἐσφραγίσθημεν τῷ Πνεύματι τῆς παγγελίας τῷ ἁγίῳ, ὁ ἔστιν ἀρχὴ τῆς κληρονομίας ἡμῶν. Ὁμοίως Παῦλος Κορινθίοις γράφει· Διαίρεσις δὲ χαρισμάτων εἰσιν, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα· καὶ διαίρεσις διακονιῶν εἰσιν, καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος· καὶ διαίρεσις ἐνεργημάτων εἰσιν, ὁ δὲ αὐτὸς Θεὸς ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πάντιν. Δεικνύς δὲ τὴν ταυτότητα τῆς θεότητος, οὐ μόνον ἐνταῦθα πρῶτον ἐπιμέμνηται τοῦ Πνεύματος, εἰτα τοῦ Υἱοῦ, καὶ οὕτω τοῦ Πατρὸς· ἀλλὰ καὶ ὁ νῦν εἰρηκῶς τὸν Θεὸν τὰ πάντα ἐνεργεῖν, μετ' ὀλίγον ἐπάγει· Ταῦτα δὲ πάντα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διωροῦν ἰδίᾳ ἐκάστω, καθὼς βούλεται· σαφῶς καὶ διαβρῆδον αὐτὸ Θεὸν ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ καὶ τῷ*

(53) *Et non.* Jerem. n. 6. Græca editio: εἶπαν pro εἶπατε, et ἡμᾶς utrobique pro ὑμᾶς.

(54) *Duxit.* Isa. lxxiii, 13, 14. Edit. τῆς ἀβύσσου.

(55) *Bibebant.* I Cor. x, 4.

(56) *Qui.* Judæ vers. 5. Græca editio : εἰδότες ἡμᾶς ἀπαξ τοῦτο, ὅτι ὁ Κύριος λαβὼν ἐκ γῆς Αἰγύπτου... μὴ πιστεύσαντας αὐτῷ ἀπόλεσεν. Vulgatus int. pro, Dominus, habet, Jesus. Didymus utrumque.

(57) *Eorum,* etc. Anomæos, sive Eunomianos potissimum designat. Macedonius enim, ut ait etiam Didymus segm. 48 b, solum Spiritum sanctum, non Filium volebat esse creaturam. Quin de Macedonianis quoque Augustinus in libro *De hæresibus*, hæresi 52, ait : *De Patre et Filio recte sentiunt, quod unus sint ejusdemque substantiæ sive essentiæ.*

(58) *Non erit.* Deut. x, 9, ubi sensus quidem est fere idem, sed verba paululum diversa. Com-

D plutensis editio habet : Οὐκ ἔσται τοῖς Λευΐταις μερὶς καὶ κληρὸς παρὰ τοῖς ἀδελφοῖς αὐτῶν· Κύριος αὐτοὺς κληρὸς αὐτοῦ. Id est : *Non erit Leviitis pars et possessio apud fratres suos. Dominus ipse possessio ejus.* Aliæ editiones aliter.

(59) *Qui formavit.* Bis hæc scripsit Jeremias, cap. x, 5, et cap. li, 19. Utrouque pro τοῦ Ἰακώβ legitur αὐτοῦ.

(60) *Dominus.* Psal. xv, 5.

(61) *In quo.* Ephes. i, 13, 14. Græca editio : ἐσφραγίσθητε, id est *signati estis.* Et paulo post : ὅς ἐστιν. Segm. 56 a, et in lib. *De Spiritu sancto*, num. 5, etiam Didymus dictavit : *signati estis.*

(62) *Divisiones.* I Cor. xii, 4-6.

(63) *Idem.* Omittit voculam ἔστι, ut segm. 24 a.

(64) *Hæc autem.* I Cor. xii, 11.

(65) *Et gloriam.* Vocula καὶ deest in Gr. ed.

Τῶν ἅμα καὶ αὐτεξούσιον παριστῶν. Ἐστὶν ἀκούσαι καὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς παρ' Ἡσαΐα· μὲν εἰρηκό-
τος· Καὶ τὴν δόξαν μου ἐτέρῳ οὐ δώσω· Ἰωάν-
νου δὲ φήσαντος· Ἵνα πάντες τιμῶσι τὸν Υἱόν,
καθὼς τιμῶσι τὸν Πατέρα (ἦδη γὰρ ἤδει σαφῶς,
ὅτι οὐχ ἑτεροουσίῳ τῷ Μονογενεὶ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύ-
ματι ἡ δόξα ἀναπέμπεται)· πάλιν τοῦ Μάρκου λέ-
γοντος ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ· Ὅς γὰρ ἂν ἐπαισχυνθῇ
με καὶ τοὺς ἐμοὺς λόγους, ἐν τῇ ῥεσεῖ αὐτῇ τῇ
μοιχαλλίδι καὶ ἀμαρτωλῷ, καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώ-
που ἐπαισχυνθήσεται αὐτόν, ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ
δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων τῶν
ἁγίων· Ὁ Ματθαῖος, τὸ αὐτὸ κεφάλαιον ἐκτιθέμενος,
οὐκ εἶπεν, Ἐν τῇ [26 b] δόξῃ τοῦ Πατρὸς, ἀλλ', Ἐν
τῇ τοῦ Υἱοῦ, οὕτω γράψας· Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ Υἱὸς
τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ πάντες οἱ
ἅγιοι ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ· ὅτε καθίσῃ ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ. Καὶ παρ' Ἰωάννη δὲ φησιν· Δόξασόν
με τῇ δόξῃ, ἣ εἶχον παρὰ σοί, πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι.

ΚΕΦ. Κ'.

Περὶ τοῦ, διὰ τὸ ὁμοούσιον καὶ ἰσοδύναμον, κα-
τοικεῖν ἐν πιστοῖς τὸν τε Πατέρα, τὸν τε Υἱόν,
τὸ τε ἅγιον Πνεῦμα. Καὶ πρὸς τὴν τῶν ἑτεροδό-
ξων ἀντίθεσιν.

Εὐρήσομεν ἐν τῷ ὁμοούσιον τῆς Τριάδος, καὶ ὡς
ἀπαρallάκτως πάντα ἐστὶν αὐτῇ δυνατὰ, εἰ ξυμφέ-
ρουμεν, ὅτι αὕτῃ μόνῃ, ὑπὲρ τὸ αἶλον καὶ ἀόρατον
οὐσα, κατ' οὐσίαν μετέχουσαι δύναται, καὶ πληροῦν
ὃν ἔκτισε ναόν· καὶ αὕτῃ οὐ τὸ πρᾶγμα τοῦτο μόνον,
ἀλλὰ καὶ ἡ λέξις ἀρμόζει. Ἐπειτα γὰρ τῷ μεθεκτῷ
τὸ ἀτρέπτον· καὶ τοῦτ' ἂν ἀκτιστον, ὃ ἐστὶν καὶ
ἀναρχον. Οὐδὲν δὲ κτιστὸν, ὅσον ἀπὸ Γραφῶν συν-
ηθείας, μετουσίᾳς τρόπῳ μετέχουσαι δύναται, ἢ πλη-
ροῦν οὐσιωδῶς τὸν ἀνθρώπον· ἀλλὰ μόνῃ τῷ τῆς
ἕξεως, τῆς ἀγαθῆς, ἢ τῆς φαύλης. Μεταφορικῶς γὰρ
λέγομέν τινες ἀρετῆς καὶ ἐπιστήμης πεπληρωσθαι,
καὶ θεωρημένως προσφέρειν δύνασθαι τὰ ἀρετῆς καὶ
ἐπιστήμης ἐπίχειρα, ὡς οἱ ἀκραιφνῶς τῆς χάριτος
τοῦ ἁγίου Πνεύματος μεταλαχόντες. Μαρτυρεῖται οὖν
κατοικεῖν ἐν ἡμῖν ὃ τε Πατήρ, ὃ τε Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦ-
μα, ὡς ἡνίκα Παῦλος Κορινθίους τὸ δευτέρον γράφει
ἐκ τοῦ Ἱερεμίου· Ἡμεῖς γὰρ ραδς Θεοῦ ἐσμεν
ζῶντος, καθὼς εἶπεν ὁ Θεός· Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς,
καὶ ἐμπεριπατήσω· καὶ ἔσομαι αὐτῶν Θεός, καὶ
αὐτοὶ ἔσονται μοι λαός· καὶ πάλιν· Οὐκ οἰδατε,
ὅτι ραδς Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ
οικεῖ ἐν ὑμῖν· καὶ οὐκ οἰδατε, ὅτι τὰ [27 a] σώ-

A nem inquentem: *Ut omnes* (66) *honorent Filium*,
sicut *honorant Patrem* (jam enim probe noverat,
gloriam, quæ redditur Unigenito, et Spiritui san-
cto, non reddi *heterousio*, hoc est, ei, qui sit alte-
rius essentialis) : insuper Marcum dicentem ex per-
sona Christi : *Qui enim* (67) *me erubuerit et verba*
mea, in *generatione ista adultera et peccatrice*, et
Filius hominis erubescet eum, cum *venerit in gloria*
Patris sui cum angelis sanctis. Hoc ipsum capitu-
lum exponens Matthæus non dixit, in *gloria Patris*,
sed, in *gloria Filii*, cum ita scripserit : *Cum au-*
tem (68) *venerit Filius hominis in gloria sua*, et
omnes sancti angeli cum eo, quando *sedebit in*
throno gloriæ suæ. Et apud Joannem ait : *Glori-*
fica (69) *me gloria quam habui apud te, antequam*
B mundus esset.

CAP. XX.

De eo, quod in Scripturis ob consubstantialita-
tem (70), et potestatis æqualitatem legimus, habi-
tare in fidelibus et Patrem, et Filium, et Spiritum
sanctum. Et contra heterodoxorum objectionem.

Præterea consubstantialem esse Trinitatem, ac
omnia eam posse sine ullo inter personas discrimi-
nine, inveniemus, si hoc animadvertamus, quod
cum ipsa (71) sola supra immaterialia et invisibi-
lia omnia posita sit, participari secundum essen-
tiam potest, et templum implere, 62 quod
condidit; ac si noverimus, non modo hanc ei
rem convenire, sed etiam ipsum vocabulum. Quod
enim est communicabile, est etiam immuta-
bile; quod vero est immutabile, est etiam
increatum, seu, quod idem valet, est etiam æter-
num. Nulla vero creata res, quantum quidem lo-
quendi consuetudo fert a Scripturis servata, per
participationem communicari dici potest, aut sub-
stantialiter hominem implere valet; sed donaxat
instar habitus boni, aut mali: metaphorice enim
aliqui virtute, et scientia repleti esse dicuntur, et
speculative proferre posse virtutis et scientiæ
dona (72), ut ii qui vere ac sincere Spiritus san-
cti gratiæ participes facti sunt. In nobis porro ha-
bitare et Patrem, et Filium, et Spiritum testantur
Scripturæ: ut cum Paulus in secunda ad Corin-
thios scribit ex Jeremia: Nos enim (73) sumus

(66) *Ut omnes*. Joan. v, 23.

(67) *Qui enim*. Marc. viii, 38. Græca editio sic
habet omnino, ut Didymus. At Vulgatus interpre-
s contrario sensu: *confessus fuerit*, et: *confitebitur*.
An suspicari licet librarios ita scripsisse, pro *con-*
fessus fuerit, et, *confundetur*?

(68) *Cum autem*. Math. xxv, 31. Græca editio
pro ὅτε habet τότε, id est, tunc.

(69) *Glorifica*. Joan. xvii, 5. Aliqua omittit in-
termedia.

(70) *Ob consubstantialitatem*, etc. Hoc ipsum ar-
gumentum fuse persequitur Didymus in libro *De*
Spiritu sancto, num. 4, et seq., et num. 25 et 60.
Alicubi vero iisdem verbis mentem suam aperit,
quibus hoc in capite.

(71) *Ipsa*. Librarius quasi incertus, scriberetne

D αὐτῇ, id est, hæc, an αὐτῇ, id est, ipsa, scripsit
sine spiritu, ac sine accentu, αὐτῇ.

(72) *Dona*. *Exigeptor* est proprie *manupretium*,
translate quodvis *præmium*, aut *merces*. Itaque So-
phocles, apud Clementem in quarto *Stromatum*,
virtutem ait laboris ipsam sui præmium esse, οὐκ
ἐκ θυραίων τὰ πείχαιρα λαμβάνειν, id est, non aliunde
præmia accipere.

(73) *Nos enim*. II Cor. vi, 16. Græca Episto-
larum Pauli editio habet: Ὑμεῖς . . . ἐστε . . . ὅτι
ἐνοικήσω . . . ἔσονται μοι. Locus vero a Paulo
hic allegatus exstat non in Jeremia, ut ait Didymus,
sed Levit. xxvi, 12. At cum Apostolus paulo post
afferat Jeremiæ verba, *ero vobis in Patrem*, hinc
fortasse profecta errati occasio. Quanquam Didy-
mus in citandis Scripturæ locis memoria nonnun-

templum Dei viventis, sicut dicitur Deus : *Inhabitabo* (74) in ipsis, atque inambulabo, et ero illorum Deus, et ipsi erunt meus populus. Et rursus : *Nescitis* (75) quod templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis? Et : *Nescitis* (76) quod corpora vestra templum sunt existentis in vobis Spiritus sancti, quem habetis a Deo? Et ad Ephesios : *Ut det* (77) vobis secundum divitias gloriæ suæ, virtute corroborari per Spiritum ejus in interiorem hominem, habitare Christum per fidem in cordibus vestris. Et sicut cum Dominus in Joanne ait : Spiritum (78) veritatis, quem mundus non potest accipere, quia non videt eum, nec cognoscit eum : vos autem cognoscitis eum, quia apud vos manet, et in vobis erit ; et rursus : Si quis (79) diligit me, sermonem **63** meum servabit, et Pater meus diligit eum, et ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus. Atque hoc ei magis manifestum erit, qui norit (80), omnipotentem Deum Verbum et immutabilem mansisse, et a Virgine in utero gestari voluisse. Ipsi vero iterum instant, et ita contradicunt (81). Scriptum est (82) scilicet de Anania (83) quidem : *Cur implevit Satanias cor tuum?* De Juda vero (84), quod intraverit in ipsum Satanias. Quibus sic respondendum est. Satanias non participatus, neque in animam veluti insiliens, sed eam decipiendi, et mala consilia, ac versutos mores in ea operando, atque otiosam reddendo, sua nequitia replet eum, qui non attendit quod scriptum est : *Non des* (85) in commotionem pedem tuum, neque dormitat qui custodit te. Quo modo Elymam filium suum operationis Satanicæ suggestionem replevit : nam ei mente (86) et actionibus abomi-

quam lapsum esse, alias jam dixi. Ita in lib. *De Spiritu sancto*, num. 10, cum ex xii Lucæ capite attulisset versiculos 11 et 12, statim subjungit : *Et in alio Evangelio*; cum tamen continuo non aliud, sed rursus idem citet Lucæ Evangelium, asserens ex cap. xxi versiculum 14. Quin etiam num. 60 similem denno nævum diligens lector animadvertet : ait enim : *Et de Juda loquitur ipse Salvator, quod intraverit [codex noster, intravit] in eum Satanias.* At verba ista : *Intravit autem Satanias in Judam*, quæ tum Græcæ editio, tum Vulgata translatio habet in Luc. cap. xxxii, vers. 3, non Salvatoris sunt, sed evangelistæ. Simile quid reperies num. 18 ejus libri. Vide etiam quæ dixi pag. 3, not. 2, et pag. 49, not. 11.

(74) *Inhabitabo*. In Levitico sic habet Græcæ editio : καὶ ἐμπεριπατήσω ἐν ὑμῖν, καὶ ἔσομαι ὑμῶν Θεός, καὶ ὑμεῖς ἔσεσθέ μοι λαός, id est, et inambulabo in vobis, et ero vester Deus, et vos eritis mihi populus.

(75) *Nescitis*. I Cor. iii, 16.

(76) *Nescitis*. I Cor. vi, 19. Græcæ ed. pro τὰ σώματα habet τὸ σῶμα, id est, corpus. Vulgatus Int. membra. Didymus etiam in libro *De Spiritu sancto*, num. 25, corpora.

(77) *Ut det*. Ephes. iii, 16, 17. Vide notam 8, pag. 49.

(78) *Spiritum*. Joan. xiv, 17.

(79) *Si quis*. Joan. xiv, 23. Græcæ editio, ac Didymus ipse segui. 24 a, pro ποιησόμεθα habet ποίησομεν.

(80) *Norit*. Notanda vox, ἐπιστάνοντι.

(81) *Contradicunt*. Hoc ipsum argumentum sibi

ἄματα ὑμῶν ῥαδὸς τοῦ ἐν ὑμῖν ἁγίου Πνεύματος ἔστιν, οὗ ἔχετε ἀπὸ τοῦ Θεοῦ; Καὶ Ἐφεσίοις· Ἴσα δὲ ὑμῖν, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ, δυνάμει κραταιωθῆναι, διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον κατοικῆσαι τὸν Χριστόν, διὰ τῆς πίστεως ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν. Καὶ ὡς ἔταν ὁ Δεσπότης ἐν Ἰωάννῃ λέγει· Τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ ὁ κόσμος οὐ δύναται λαβεῖν, ὅτι οὐ θεωρεῖ αὐτό, οὐδὲ γινώσκει αὐτό· ὑμεῖς δὲ γινώσκετε αὐτό, ἔτι παρ' ὑμῖν μένει, καὶ ἐν ὑμῖν ἔσται· καὶ πάλιν· Ἐάν τις ἀγαπᾷ με, τὸν λόγον μου τηρήσει· καὶ ὁ Πατήρ μου ἀγαπήσει αὐτόν, καὶ πρὸς αὐτόν ἔλευσόμεθα, καὶ μονήν παρ' αὐτῷ ποιησόμεθα. Ἔσται δὲ τοῦτο πλέον καταφανὲς τῷ ἐπιστάνοντι, ὅτι θελήσας ὁ πάντα δυνάμενος Θεὸς Λόγος, ἀτρεπτός τε διέμεινεν καὶ ὑπὸ τῆς Παρθένου ἐκυσφορήθη. Οἱ δὲ πάλιν ἐνίστανται ἀντιλέγοντες. Γέγραπται ὅθεν περὶ μὲν Ἀνανία· Διὰ τί ἐπλήρωσεν ὁ Σατανᾶς τὴν καρδίαν σου; περὶ δὲ Ἰούδα, ὡς Εἰσῆλθεν εἰς αὐτόν ὁ Σατανᾶς. Πρὸς οὓς ῥητέον, ὡς Οὐ μετεχόμενος, οὐδὲ τῇ ψυχῇ ὡς περ ἐπιδατεύων, ἀλλὰ φανακίζων, καὶ κακοβουλίας, καὶ παλιμβολον τρόπον ἐνεργαζόμενος, καὶ πάρεργον ποιῶν τῆς ἑαυτοῦ πονηρίας, πληροὶ τὸν μὴ προσέχοντα τῷ, Μὴ δόξης εἰς σάλλον τὸν πόδα σου, καὶ οὐ μὴ ρυστάζει ὁ φυλάσσων σε· καθ' ὃν τρόπον Ἐλυμαν τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐπλήρωσεν τῇ ὑποβολῇ πράξεως σατανικῆς· λέγει γὰρ αὐτῷ Παῦλος, μυσταρῶν τὴν γνώμην καὶ τὰς πράξεις τυγχάνοντι, καὶ ἀνάπλεψ τῆς διαβολικῆς [27 b] ὅντι μογηθρίας, καὶ κατασοφισμένῳ τοὺς ἁγίους, ὡς δοκεῖν ἐν αὐτῷ οἰκεῖν τὸν ἀρχέακον πατέρα αὐτοῦ· Ὡς ἀλήρης παντός δόλου καὶ πάσης ἐραδιουργίας

objicit, ac diluit Didymus in libro *De Spiritu sancto*, num. 60 et 61. Confer, si placet, utriusque operis loca.

(82) *Scriptum est*. Act. v, 3. Vulgatus interpres pro, implevit, habet, tentavit. Didymus autem in libro etiam *De Spiritu sancto*, num. 18, legit, complavit, et num. 60, implevit : quin vocem ipsam, implevit, ibi urget, argumentum diluens ex ea desumptum. Hæc enim ibi legitur : *Interim nunc disputemus adversum id quod scriptum est : Quare implevit Satanias cor tuum? quomodo Satanias mentem alicujus, et principale cordis impleat. . . sed quasi callidus quidam, et nequam ac fallax (cod. noster : atque pellar, pro, ac fallax) fraudulentusque deceptor, in eos animam humanam malitia affectus trahit [rectius codex noster : trahat]. per cogitationes, et incentiva vitiorum, quibus ipse plenus est.* Gregorius Nyssenus quoque in opusculo ad Ablabium tom. II, pag. 452 legit : *Quare implevit Satanias, et cætera.*

(83) *De Anania*. Codex, περὶ μὲν Ἀνανία. Putabit quis legendum, περὶ μὲν Ἀνανίου, vel cum locus hic citatus incipit in Bibliis a voce Ἀνανία, legendum fortasse sic esse : περὶ μὲν Ἀνανίου· Ἀνανία, διὰ τί, et reliqua. Vide tamen segm. 77 a.

(84) *De Juda vero*. Luc. xxii, 3.

(85) *Non des*. Psal. cxx, 3. Complutensis editio : μὴ δόξη, id est, non det, ut Vulg. interpres. Tum pro, καὶ οὐ μὴ ρυστάζει, habet, μὴδὲ ρυστάζει. Mox codex habet Ἐλυμαν pro Ἐλύμαν.

(86) *Mente*. In codice, τὴν γνώμην. Legendum vero, ut patet, τὴν γνώμην.

ὡς διὰ δόλου· ἔτι δὲ καθὼς καὶ τοὺς ψευδοπροσβύ-
τας ἐπὶ τῆς σεμνοπρεπειότητος Σωσάννης ἐπλήρωσεν
ἀκολάστου γνώμης· ἔχει δὲ οὕτως· Ἡλθεὶς δὲ καὶ
οἱ δύο προσβύτεροι πλήρεις τῆς ἀνόμου ἐννοίας.
Καὶ ἵνα μὴ ὄχλον πολλὸν τῇ ἀκοῇ παρασκευάζωμεν,
πολλὰ αὖ λέγειν εἰχομεν, εἰς τοῦτο παρέντες, συν-
τόμως ἐροῦμεν, ὥς εἴπερ κρατεῖ ὁ λόγος αὐτῶν
οὗτος, ὅρα λοιπὸν μὴ μέγα οἰεσθαι τὸ τὴν θείαν γα-
ληνότητα οἰκεῖν ἐν πιστοῖς, ἀλλ' ὥς ἐν γε δὴ μόνῳ
τῷ δοκεῖν τοῦτο τὴν δόξαν ἔχειν.

ΚΕΦ. ΚΑ'.

Περὶ τοῦ, διὰ τὸ ἀπαράλλακτον τῆς φύσεως καὶ
τῆς οὐσίας, λαλεῖν ἐν πιστοῖς τὴν Τριάδα.

Καὶ τὸ λαλεῖν δὲ ἐξ Ἰesu ἐν ἁγίοις τὰς θείας ὑπο-
στάσεις, τὴν ἀπαρραλξίαν τῆς φύσεως καὶ ἐξουσίας
ἀπαγγέλλει. Ζαχαρίας μὲν γάρ, οὐχ ὁ προφήτης,
ἀλλ' ὁ πατήρ Ἰωάννου, Κύριον τὸν Θεὸν Ἰσραὴλ
διὰ τῶν προφητῶν λελαληκέναι· ἔφησεν. Καὶ Παῦλος
δὲ ὁμοίως Ἑβραίοις ἐπέστειλεν· Πολυμερῶς καὶ
πολυτρόπως πάλαι ὁ Θεὸς λαλήσας τοῖς πατέ-
ρσιν ἐν τοῖς προφήταις, ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν
τούτῳ ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν Υἱῷ. Καὶ Κορινθίοις
δὲ περὶ τοῦ Υἱοῦ ἔγραψεν· Ἐπεὶ δοκιμὴν ζητεῖτε
τοῦ ἐν ἡμῶν λαλοῦντος Χριστοῦ. Ὁ δὲ γε Σωτὴρ
παρὰ Ματθαίου διδάσκει· Οὐ γὰρ ὑμεῖς ἐστε οἱ λα-
λοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς ὑμῶν ἐστίν·

A nabili ac diabolica nequitia pleno, et sanctos en-
piose eludenti, ita ut pater ejus, princeps mali au-
ctor (87), in ipso habitare videretur, dixit Paulus : O
plene (88) omni dolo et omni fallacia (89), filii dia-
boli ! Ac præterea quo modo illorum etiam, qui
senes falso (90) dicebantur, mentem inconcontinentia,
qua in mulierem pudicissimam Susannam fereban-
tur, implevit. Sic autem scriptum est : Venerunt (91)
autem 64 et duo presbyteri pleni iniqua cogitatione.
Ac ne nimiam auribus molestiam comparemus, plu-
ribus, quæ in hanc rem dicere possemus, omissis, breviter
dicemus : quod si quid valet hæc eorum
objectio, oportet jam (92), ut in posterum ne magni
faciamus, quod divina serenitas habitat in fi-
delibus ; sed spectata duntaxat hominum opinione gloriosum hoc esse statuamus.

B

CAP. XXI.

De iis locis in quibus, ob naturæ, et substantiæ
identitatem, loqui in fidelibus Trinitas dicitur.

Ex eo etiam quod in sanctis (93) ex æquo lo-
quantur divinæ hypostases, unam sine ullo discrimi-
mine ipsis naturam et potestatem esse apparet.
Nam Zacharias quidem, non propheta (94) ille, sed
Joannis pater, Dominum Deum Israelis, per pro-
phetas locutum esse dixit (95). Paulus autem simi-
liter Hebræis scripsit : Multifariam (96) multisque
modis olim Deus loquens patribus in prophetis, non
viximis diebus istis locutus est nobis in Filio. Et
ad Corinthios de Filio scripsit : Quoniam (97) ex-
perimentum queritis Christi, qui in me loquitur.
Salvator autem apud Matthæum docet : Non
enim (98) vos estis qui loquimini, sed Spiritus Pa-
tris vestri, qui loquitur in vobis.

locutio, ὅρα λέγειν, καὶ ὁδὸς λέγειν, ὅρα οἰεσθαι, et
aliæ id genus, non raro occurrunt in Græcis Patri-
bus, ut, exempli gratia, in Cyrillo Alexandrino
pag. 12 Thesauri, et in Gregorio Nazianzeno
orat. 35, ubi hæc locutio ὅρα διαγράφειν, non satis
concinne ab interprete redditur : tempus jam fu-
erit, etc.

(93) In Sanctis. Nempe in sacris scriptoribus, qui
Deo afflante scripserunt. Hos enim passim Sanctos
per antonomasiam dicit Didymus in hoc opere. Quin
etiam eam vocem hoc modo ab ipso adhibitam ob-
servavi in libro De Spiritu sancto, et in Enarratio-
nibus in Epistolas catholicas, atque in aliis etiam
Patribus. Ductam vero opinor eam locutionem ex
vers. 21 capitis 1 secundæ Petri Epistolæ : Spiritu
sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines.

(94) Non propheta. Simili ratione loquitur Didy-
mus segm. 109 b, communem secutus consuetudi-
nem, ut alterum Zachariam ab altero distinguat.
Cæterum Zacharias quoque Joannis pater prophe-
tasse dicitur a Luca cap. 1, vers. 67. Lucæ verba
profert Didymus ipse in lib. De Spiritu sancto,
num. 8 : sed eo in loco edita exemplaria mendosa
sunt : sic enim habent : « Et post alia : Et Spiritu
sancto repletus est Zacharias pater ejus. Haud du-
bium quin et Joannes prophetavit. Necnon in Acti-
bus apostolorum, » et cætera. Porro ubi editio habet,
quin et Joannes, codex noster habet : quin Joannes
et. Utraque autem lectio, ut puto, emendatione in-
diget, ac ita legendum est : « Et post alia : Et Spiritu
sancto repletus est Zacharias pater ejus (haud du-
bium, quin Joannis), et prophetavit. Necnon, » et
cætera.

(95) Dixit. Luc. 1, 68 et 70.

(96) Multifariam. Hebr. 1, 1 (ap. Vulg. 1 et 2).

(97) Quoniam. II Cor. xiii, 3.

(98) Non enim. Matth. x, 20.

(87) Princeps, etc. Voce, ἀρχέκακος, quæ in vul-
gatis lexicis deest, usus est non modo Didymus et
in hoc opere, et in libro adversus Manichæos ver-
sus finem, verum etiam Clemens Alexandrinus in
Protreptico, ubi Satanam dixit quoque, ἄρχοντα τῆς
κακίας, id est, nequitiae principem.

(88) O plene. Act. xiii, 10.

(89) Fallacia. Ita vertit Vulgatus. Hieronymus in
lib. De Spiritu sancto, num. 60, ubi similia dictasse
Didymum dixi, transtulit, iniquitate. Hæc enim ibi
legimus : Arguens itaque eum (Elymam) apostolus
Paulus, atque corripens ait : O plene omni iniqui-
tate, et omni dolo [cod. noster : omni dolo. et omni
iniquitate], filii diaboli, inimice justitiæ Dei. Quia
enim versipellis, et callidus, omnem in se dolum
fraudentiæ [cod. noster, dolum fraudulentiamque]
susceperat, appellatur filius diaboli, quia implebat ipse
omne principale illius [codex noster, omissis voci-
bus, ipse omne, habet : qui implevit et principale
ipsius] fraude, et iniquitate . . . ut ipse Satanias
. . . habitare in eodem putaretur.

(90) Senes falso. Ex personis comicis una dice-
batur ψευδοκέρη, id est, virgo falso sic dicta. Simili
fere ratione viros illos Didymus dicit, ψευδοπρο-
σβύτας.

(91) Venerunt. Dan. xiii, 28. Dux voculæ, autem
et, desunt in Græca editione. Sed Didymus eundem
locum citans eas habet etiam in libro De Spiritu
sancto, num. 61, ubi legimus : Hæc autem fallacia
etiam presbyteros, qui adversus Susannam in crude-
litate se vertentur, intravit : implens animas eorum
[cod noster : Hæc utens fallacia contra presbyteros,
qui contra Susannam amorem in crudelitatem verte-
rant, implevit animas eorum] incendio libidinis, et
sera senii [cod. noster, senum] voluptate. Scriptum
est enim : Venerunt autem et duo presbyteri, pleni
iniqua cogitatione.

(92) Oportet jam. Pro ὅρα lego ὅρα. Hæc enim

63 CAP. XXII.

De iis locis in quibus, ob eandem rationem, id est ob consubstantialitatem Trinitatis, scriptum est, nos vivere Patri, et Filio, et Spiritui sancto.

Hoc ipsum manifestissime in iis etiam locis contemplari docemur, in quibus scriptum est, nos vivere Patri, et Filio, et Spiritui sancto: ut cum Paulus per litteras Romanos sic alloquitur: *Vos* (99) existimate, vos mortuos quidem esse peccato, viventes autem Deo in Christo Jesu Domino nostro; et rursus: *Ut qui* (1) vivunt, non jam sibi vivant, sed ei qui pro ipsis mortuus est, et resurrexit, Christo; et ad Galatas: *Si Spiritu* (2) vivimus, Spiritu et ambulemus.

CAP. XXIII.

De iis locis in quibus, ob eam ipsam rationem, celestem legem Patris, et Filii, et Spiritus sancti esse scriptum fuit.

Ob eam, quam diximus, rationem celestem quoque legem Patris, et Filii, et Spiritus sancti esse Scripturæ aiunt. Ita sacer Psaltes in psalmo quidem xxxvi inquit: *Lex* (3) *Dei ejus in corde ipsius.* In xxxix autem: *Ut facerem* (4), *Deus, voluntatem tuam volui, et legem tuam in medio ventris mei.* Paulus vero scribit Galatis quidem: *Alier* (5) *alterius onera portate, et sic adimplete legem Christi;* et ad Corinthios in prima Epistola: *Factus* (6) *sum iis, qui sine lege erant, tanquam sine lege essem (cum sine lege Dei non essem, sed in lege essem Christi), ut lucrificerem eos, qui sine lege erant;* ad Romanos autem: *Nam lex* (7) *Spiritus vitæ in Christo Jesu liberavit me a lege peccati, et mortis;* et rursus Novum ac Vetus Testamentum subindicans, ait: *Nunc* (8) *autem soluti sumus a lege mortui in qua detinebamur, ita ut serviamus in novitate Spiritus, et non in vetustate litteræ;* et rursus: *Scimus* (9) *enim quod lex spiritalis est.*

66 CAP. XXIV.

De iis locis in quibus, ob eandem causam, id est ob Trinitatis consubstantialitatem, aut homines Dei, aut Christiani, aut spirituales nominamur.

Propter hanc ipsam porro rationem aut homines Dei, aut Christiani, aut spirituales, in sequentibus Scripturæ locis cognominamur. Vidua quidem, quæ in Sareptis (10) erat, Eliæ Thesbitæ dixit: *Quid* (11) *mihi et tibi, vir Dei?* et rursus: *Nunc* (12) *cognovi quod homo Dei sanctus es tu.* Sunamitis autem ad suum

(99) *Vos.* Rom. vi, 11.

(1) *Ut qui.* II ad Cor. v, 15. Vocem Χριστῷ non habet Græca editio, nec Didymus ipse pag. 67.

(2) *Si Spiritu.* Galat. v, 25.

(3) *Lex.* Ps. xxxvi, 35 (sen 31).

(4) *Ut facerem.* Psal. xxxix, 41. Complut. edit. habet ἡδουλῆθην, ac transponit nomen ὁ Θεός.

(5) *Alter.* Galat. vi, 2.

(6) *Factus.* I Cor. ix, 20 et 21. Græcæ editiones pleræque habent Θεῷ et Χριστῷ.

(7) *Nam lex.* Rom. viii, 2.

(8) *Nunc.* Rom. vii, 6. Græcæ editiones nonnullæ habent ἀποθανόντος. Vulg. mortis.

A

ΚΕΦ. ΚΒ'.

Περὶ τοῦ, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, ἡγούρ διὰ [28 α] τὸ ὁμοούσιον τῆς Τριάδος, γεγράφθαι, ζῆν ἡμᾶς τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι.

Τοῦτο ἐπιφανέστατα θεωρεῖν διδάσκει, καὶ τὸ γεγράφθαι, ζῆν ἡμᾶς τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι· ὡς ὅταν Παῦλος διαλέγεται γράμμασι Ῥωμαίοις· Ὑμεῖς λογίσεσθε ἑαυτοὺς νεκροὺς μὲν εἶναι τῇ ἁμαρτίᾳ, ζῶντας δὲ τῷ Θεῷ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν· καὶ πάλιν· Ἰνα οἱ ζῶντες μηκέτι ἑαυτοῖς ζῶσιν, ἀλλὰ τῷ ὑπὲρ αὐτῶν ἀποθανόντι καὶ ἔγερθέντι Χριστῷ· καὶ Γαλάταις· Ἐλῶμεν Πνεύματι, Πνεύματι καὶ στοιχῶμεν.

ΚΕΦ. ΚΓ'.

B

Περὶ τοῦ, διὰ τὸν λόγον τοῦτον, τὸν ἀνωθεν νόμον γεγράφθαι εἶναι τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

Δι' ὃν ἔφαμεν λόγον καὶ ὁ ἀνωθεν νόμος γέγραπται εἶναι τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· καθὼς ὁ ἱεροφάντης λέγει, ἐν μὲν λς' ψαλμῷ· Ὁ νόμος τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ, ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ· ἐν δὲ λθ'. Τοῦ ποιῆσαι, ὁ Θεός, τὸ θέλημα σου ἐδουλήθην, καὶ τὸν νόμον σου ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου. Καὶ ὡς Παῦλος γράφει Γαλάταις μὲν Ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάζετε, καὶ οὕτως ἀναπληρώσατε τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ· καὶ Κορινθίοις ἐν τῇ α' Ἐπιστολῇ· Ἐγενόμην τοῖς ἀνόμοις ὡς ἀνομος, μὴ ὢν ἀνομος Θεοῦ, ἀλλ' ἔρρομος Χριστοῦ, ἵνα κερδήσω τοὺς ἀνόμους· Ῥωμαίοις δὲ· Ὁ γὰρ νόμος τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἡλευθέρωσέν με ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου. Καὶ πάλιν τὴν Νέαν καὶ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ἀνιπτόμενός φησιν· Νυνὶ δὲ κατηργήθημεν ἀπὸ τοῦ νόμου, ἀποθανόντες ἐν ᾧ κατειχόμεθα, ὥστε δουλεύειν ἡμᾶς ἐν καινότητι Πνεύματος, καὶ οὐ παλαιότητι γράμματος· καὶ πάλιν· Οἶδαμεν γάρ, ὅτι ὁ νόμος πνευματικὸς ἐστίν.

ΚΕΦ. ΚΔ'.

Περὶ τοῦ, διὰ τὴν αὐτὴν τῆς ὁμοουσιότητος ἐν τῇ Τριάδι αἰτίας, χρηματίζεσθαι ἡμᾶς [28 β] ἢ ἀνθρώπους Θεοῦ, ἢ Χριστιανούς, ἢ πνευματικούς.

Χρηματίζομεν τοίνυν διὰ τοῦτο ἢ ἀνθρώποι Θεοῦ, ἢ Χριστιανοί, ἢ πνευματικοί, δι' ὧν φασιν, ἢ μὲν ἐν Σαρέπτοις χήρα πρὸς τὸν Θεοδίτην Ἠλίαν· Τί ἐμοὶ καὶ σοί, ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ; καὶ πάλιν· Νῦν ἐγνων, ὅτι ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ ἅγιος εἰ σύ· ἢ δὲ Σουμανίτις πρὸς τὸν ἑαυτῆς ἄνδρα περὶ Ἐλισσαί

(9) *Scimus.* Rom. vii, 14.

(10) *In Sareptis.* Ad vocem Σαρέπτοις in membrana margine librarius hanc apposuit notam: τόπος ἐστὶ τῆς Σιδωνός, id est, locus est Sidonis. Nimirum Sarepta, a Plinio quoque lib. v, cap. 49, commemorata, inter Sidonem erat ac Tyrum, in Sidoniorum tamen agro sita.

(11) *Quid.* III Reg. xvii, 18.

(12) *Nunc.* III Reg. xvii, 25 (sen 24). Græca editio caret voce ἅγιος, id est, sanctus, quam huc fortasse Didymus transtulit e sequenti loco quarti Regum. Ac pro νῦν ἐγνων habet, ἰδοὺ ἐγνώκα, id est, ecce cognovi. Mox codex: Σουμανίτις υἱο Σουμανίτις.

τοῦ προφήτου· Ἰδοὺ δὴ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ μέ-
 γας παραγίνεται πρὸς ἡμᾶς· αἱ δὲ Βασιλ. καὶ ἱστο-
 ρίαι· Καὶ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ ἦλθεν ἐξ Ἰουδα,
 καὶ προσφώνησεν ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τὸ ἐν
 Βεθὴλ· ὁ δὲ ἱεροφάντης ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ πν̄
 ψαλμοῦ· Προσευχὴ Μωϋσῆ, ἀνθρώπου τοῦ Θεοῦ·
 ὁ δὲ Παῦλος, Τιμοθέῳ γράφων τὸ δεύτερον· Ἰνα
 ἄρτιος ἦ ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος, πρὸς πάντῃ ἔργον
 ἀγαθὸν ἐξηρισμένος· αἱ δὲ πράξεις· Ἐγένετο δὲ
 αὐτοῦ καὶ ἐνιαυτὸν ἕλκον συναχθῆναι ἐν τῇ Ἐκ-
 κλησίᾳ, χρηματίζειν τε πρῶτον ἐν Ἀντιοχείᾳ
 τοῖς μαθηταῖς Χριστιανοῦς· ὁ δὲ Παῦλος Κορινθίοις
 ἐν Ἐπιστολῇ διαλεγόμενος· Περὶ δὲ τῶν πνευμα-
 τικῶν οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγροεῖν, ἀδελφοί. Οἴδατε,
 ὅτι ὅτε ἔθνη ἦτε, πρὸς τὰ εἰδωλά τὰ ἄφωνα ὡς
 ἀνῆγεσθε ἀπαγόμενοι· διὸ γινώσκω ὑμῖν, ὅτι οὐ-
 δεις δύναται εἰπεῖν, Κύριος Ἰησοῦς, εἰ μὴ ἐν
 Πνεύματι ἀγίῳ· καὶ πάλιν· Ψυχικὸς δὲ ἄνθρω-
 πος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ (μω-
 ρία γὰρ αὐτῷ ἔστιν), καὶ οὐ δύναται γινῶναι, ὅτι
 πνευματικὸς ἀνακρίνεται· ὁ δὲ πνευματικὸς
 ἀνακρίνει μὲν πάντας, αὐτὸς δὲ ὑπ' οὐδενὸς ἀνα-
 κρίνεται. Τίς γὰρ ἔγνω τοῦτον Κυρίου, ὃς συμβιβά-
 σει αὐτόν; ἡμεῖς δὲ τοῦν Χριστοῦ ἔχομεν· καὶ
 πάλιν· Ἀδελφοί, ἐνὶ καὶ ἀποληθῇ ἄνθρωπος ἐξ
 ὑμῶν ἔν τινι παραπτώματι, ὑμεῖς οἱ πνευματικοί,
 καταρτίζετε τὸν τοιοῦτον ἐν πνεύματι πραΰτητος·
 σκοπῶν σεαυτὸν, μὴ καὶ σὺ πειρασθῇς. Ἀλλή-
 λων [29 α] τὰ βάρη βαστάζετε, καὶ οὕτως ἀνα-
 πληρώσατε τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ.

ΚΕΦ. ΚΕ΄.

Περὶ τοῦ, διὰ τὴν αὐτὴν τῆς ὁμοουσιότητος τῆς
 Τριᾶδος αἰτίου, τὴν Γραφὴν, ἅπερ νῦν λέγει
 τὸν Πατὴρ, ἄλλοτε λέγειν τοῦ Υἱοῦ, ἢ τοῦ ἁγίου
 Πνεύματος.

Μίαν θεότητα καὶ δεσποτείαν ἡ Γραφὴ δηλοῦσα,
 ἅπερ νῦν λέγει τοῦ Πατρός, ἄλλοτε φάσκει τοῦ Υἱοῦ,
 ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἶναι, ὡς ἦν ἡ καὶ ὁ Σωτὴρ πα-
 ρὰ Ματθαίῳ Ἰουδαίοις λέγει· Ἀπόδοτε τὰ Καίσα-
 ρος Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ. Καὶ ὡς
 ὅταν ὁ αἰδίδιμος γράφει Παῦλος Φιλιππησίους μὲν·
 Οἱ πάντες γὰρ τὰ ἑαυτῶν ζητοῦσιν, οὐ τὰ Ἰησοῦ
 Χριστοῦ· Γαλάταις δέ· Οἱ δὲ τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ
 τὴν σάρκα ἐσταύρωσαν σὺν τοῖς παθήμασι καὶ

A virum de Eliseo propheta sic loquitur : Ecce (13)
 vir Dei magnus venit ad nos. Regum vero historie :
 Et homo (14) Dei venit ex Juda, et prophetavit in
 altari, quod est in Bethel. Ac sacer Psaltes in in-
 scriptione psalmi LXXXIX : Oratio Moysis hominis
 (15) Dei. Paulus autem secundam Timotheo scri-
 bens Epistolam : Ut (16) perfectus (17) sit homo
 Dei, ad omne opus, bonum instructus. Acta vero :
 Factum est (18) autem, ut etiam annum totum con-
 gregarentur ipsi in Ecclesia, et cognominarentur pri-
 mum Antiochiæ discipuli, Christiani. Et Paulus
 Corinthios in Epistola sic alloquitur : De spirituali-
 bus (19) autem, nolo vos ignorare, fratres. Sci-
 tis, quod, cum gentes essetis, ad simulacra muta
 veluti adducebamini sequentes. Ideo notum vobis fa-
 cio, quod nemo (20) potest dicere, Dominus Jesus,
 nisi in Spiritu sancto. Et rursus : Animalis (21)
 autem homo non capit ea quæ sunt Spiritus Dei ;
 stultitia enim sunt illi : et non potest cognoscere
 quod spiritualiter (22) judicatur : spiritualis autem
 judicat quidem omnes, ipse vero a nemine judicatur.
 Quis enim 67 cognovit mentem (seu sensum) Domini
 qui instruet eum? nos autem mentem (seu sensum)
 Christi habemus. Et rursus : Fratres (23), etsi præoc-
 cupatus fuerit homo ex vobis in aliquo deficto, vos
 qui spirituales estis, talem instruite in spiritu leni-
 tatis : considerans te ipsum, ne et tu tenteris. Alter
 alterius onera portate, et sic adimplete legem Chri-
 sti.

C

CAP. XXV.

De iis locis in quibus, Scripturæ ob eandem cau-
 sam, nimirum ob consubstantialitatem Trinitatis,
 ea quæ alicubi dicunt esse Patris, alibi dicunt
 esse Filii, aut Spiritus sancti.

Unam deitatem et dominationem ut ostendant
 Scripturæ, ea quæ nunc dicunt esse Patris, alibi
 aiunt esse Filii, aut Spiritus sancti : Ut cum Salva-
 tor apud Matthæum Judæis dicit : Reddite (24) quæ
 sunt Cæsaris, Cæsari, et quæ sunt Dei, Deo. Et
 cum inelytus Paulus scribit ad Philippenses qui-
 dem : Omnes (25) enim quærunt quæ sua sunt, non
 quæ Jesu Christi : ad Galatas vero : Qui autem (26)
 sunt Christi Jesu, carnem crucifixerunt cum passioni-

(13) Ecce. IV Reg. iv, 9. Sensum citat : nam D
 verba in Complutensi editione sunt : Ἰδοὺ δὴ οἶδα,
 ὅτι ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ ἅγιος οὗτος διαπορεύεται ἐφ'
 ἡμᾶς· id est, ecce jam novi quod homo Dei sanctus
 iste transit ad nos.

(14) Et homo. III Reg. xiii, 1 et 2. Hic quoque
 citatur sensus. Verba sunt : Καὶ Ἰδοὺ ἄνθρωπος τοῦ
 Θεοῦ παρεγένετο ἐξ Ἰουδα . . . εἰς Βεθὴλ . . .
 καὶ ἐπεκάλειεν ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, id est, Et ecce
 homo Dei venit ex Juda . . . in Bethel . . . et
 invocavit super altare.

(15) Hominis. Complut. editio : ἀνθρώπου, id est,
 homini. Nonnullæ aliæ, ut Didymus.

(16) Ut. II Tim. iii, 17.

(17) Perfectus. Ad dictionem ἄρτιος hæc adno-
 tavit librarius in margine : ὑγιής· ὁλόκληρος· πε-
 πληρωμένος, id est : sanus, integer, completus.

(18) Factum est. Act. xi, 26. In Græca edit. deest
 vocula καὶ, ac nonnulla adduntur intermedia.

(19) De spiritualibus. I Cor. xii, 1-3. Vox ὅτε
 deest in aliquibus editionibus Græcis : sed eam legit
 Vulg. interpres. Pro ἀνῆγεσθε Græca editio habet,
 ἀν ἤγεσθε.

(20) Nemo. Post hanc vocem nonnulla omittit.
 Græca ed. pro Κύριος Ἰησοῦς habet, Κύριον Ἰη-
 σοῦν. Vulgatus int. legit, ut Didymus hoc in loco.

(21) Animalis. I Cor. ii, 14-16.

(22) Spiritualiter. Lego πνευματικῶς, ut est in
 Græcis Bibliis : quæ paulo post pro πάντας habent
 πάντα, id est, omnia.

(23) Fratres. Galat. vi, 1 et 2. Græca editio non
 habet voces, ἐξ ὑμῶν.

(24) Reddite. Matth. xxii, 21 ; Marc. xii, 17 ;
 Luc. xx, 25.

(25) Omnes. Philipp. ii, 21. Græca editio : οὐ τὰ
 τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ.

(26) Qui autem. Galat. v, 24. Græca ed. non ha-
 bet vocem Ἰησοῦ.

bus, et concupiscentiis; et ad Corinthios: *Charitas* (27) enim Christi cohibet nos, hoc judicante (28). Et pro omnibus mortuus est, ut qui vivunt, jam non sibi vivunt, sed ei qui pro ipsis mortuus est, et resurrexit; et rursus: *Animalis* (29) autem homo non capit ea quæ sunt Spiritus Dei; stultitia enim sunt illi; et rursus: *Emulamini* (30) autem spiritualia. Insuper Ecclesiam quoque, quæ simul cum glorificatione, quam Deo exhibet, et cum incruenta latria (31), quam offert, consideratur, in prima quidem ad Corinthios Dei **68** esse annuntiavit in hunc modum: *Sine* (32) offensione estote et Judæis, et Græcis, et Ecclesiæ Dei; et rursus: *Nos* (33) talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesiæ Dei. Ad Ephesios autem scribens, ipsam vice versa docuit esse Christi, cum sic ait: *Ut exhiberet* (34) sibi irreprehensibilem Ecclesiam, non habentem maculam, aut rugam, aut aliquid hujusmodi, sed ut sit sancta, et immaculata. Si quis enim aliter sentit, is interpretetur quid sibi velit Aggæus propheta, cum inquit: *Magna* (35) erit gloria domus hujus, novissima super primam; id est, Ecclesiæ Christi, et glorificationis, quæ in ipsa redditur, præ Synagoga Judæorum, in qua solus Deus Pater vocabatur Deus, et glorificabatur. His porro consentanea sunt quæ de Evangelio quoque scribit Paulus. Nam illud modo dicit esse Dei Patris, nimirum scribens ad Romanos: *Paulus* (36) servus Jesu Christi, vocatus Apostolus, segregatus in Evangelium Dei; et rursus: *Non enim* (37) erubesco Evangelium: virtus enim Dei est in salutem omni credenti, et Judæo primum, et Græco: justitia enim Dei in eo revelatur (38): justus autem ex fide vivit; et in II ad Corinthios: *Quoniam* (39) gratis Evangelium Dei evangelizavi vobis. Modo autem Dei Unigeniti illud esse Corinthiis scribit: in prima quidem Epistola: *Sed non* (40) usi sumus hac potestate, sed omnia sustinemus, ne quam excisionem demus Evangelio Christi; in secunda vero: *Cum venissem* (41) autem Troadem propter Evangelium Christi; et rur-

(27) *Charitas*. II Cor. v, 14 et 15.

(28) *Hoc judicante*. Græca editio: *χρίναντας* τούτου, id est, judicantes hoc. Post quæ verba nonnulla sequuntur, quæ omittit Didymus.

(29) *Animalis*. I Cor. ii, 14.

(30) *Emulamini*. I Cor. xiv, 1.

(31) *Latria*. Glorificationem dicit præcipue hy-
mnium, Gloria Patri, et reliqua. Incruentam vero
latriam, seu cultum, sacrosanctam liturgiam inter-
pretor: sic enim eam vocat Cyrillus quoque Jero-
solymitanus catech. xxiii, num. 8. Ipse autem Didy-
mus segmento 92 a, et, quod pluris faciendum est,
Ephesine synodus œcumenica anath. xi, eam vocat
ἀναίμακτον θυσίαν, id est, incruentum sacrificium.
Latriæ vero, id est, servitutis, aut cultus nomine sa-
crificium etiam designari cum in Bibliis, tum in Pa-
trum scriptis, norunt theologi. Qua de causa ipso-
rum Patrum nonnulli Judæos, jam μήτε προφήτας,
μήτε λατρείαν, id est, neque prophetas, neque la-
triam, nempe sacrificium, habere affirmant. Utram-
que porro simul appellationem jungens Athenagoras
in *Legatione*, num. 13: Προσφέρειν δέον (inquit)
ἀναίμακτον θυσίαν, καὶ τὴν λογικὴν προσάγειν λα-
τρείαν, id est, cum incruentam victimam, et rationa-
lem latriam, seu cultum offerre oporteat. Quam in-

ταῖς ἐπιθυμίαις· καὶ Κορινθίοις· Ἡ γὰρ ἀγάπη
τοῦ Χριστοῦ συνέχει ἡμᾶς, κρίναντος τούτου·
καὶ ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἵνα οἱ ζῶντες μηδε-
τι ἑαυτοὺς ᾤσιν, ἀλλὰ τῷ ὑπὲρ αὐτῶν ἀποθανόν-
τι καὶ ἐγερθέντι· καὶ πάλιν· Ψυχικὸς δὲ ἄνθρω-
πος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ· μω-
ρία γὰρ αὐτῷ ἔστιν· καὶ πάλιν· Ζηλοῦτε δὲ τὰ
πνευματικά. Ἐτι καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, ἥτις νοεῖται
σὺν τῇ ἀναπεμπομένῃ ἐν αὐτῇ ὁδῷ, καὶ τῇ προσ-
αγομένῃ ἀναίμακτῳ λατρείᾳ, Κορινθίοις μὲν τὸ
πρῶτον γράφων τοῦ Θεοῦ εἶναι, κατήγγειλεν οὕτως·
Ἀπρόσκοποι καὶ Ἰουδαίοις γίνεσθε, καὶ Ἑλ-
λησι, καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ· καὶ πάλιν·
Ἡμεῖς τοιαύτην συνήθειαν οὐκ ἔχομεν, οὐδὲ αἱ
Ἐκκλησίαι τοῦ Θεοῦ. Ἐφεσίοις δὲ πάλιν ἐπιστέλ-
λων, τοῦ Χριστοῦ εἶναι αὐτὴν ἐδίδαξεν, ὥς ἐπὶ
ἴνα παραστήσῃ ἑαυτῷ ἄμεμπτον τὴν Ἐκκλη-
σίαν, μὴ ἔχουσαν σπῆλον, ἢ ρυτίδα, ἢ τι τῶν
τοιούτων· ἀλλ' ἵνα ἡ ἀγάπη καὶ ἀμωμος. Εἰ γὰρ μὴ ὥς
αὐτῷ ἐδόκει, ἐρμηνεύσει τις, τί βούλεται εἰπὼν [29 b]
ὁ προφήτης Ἀγγαῖος, ὅτι Μεγάλη ἔσται ἡ δόξα τοῦ
οἴκου τούτου, ἡ ἐσχάτη ὑπὲρ τὴν πρῶτην· τοῦτ'
ἐστίν, τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, καὶ τῆς ἐν αὐτῇ
δοξολογίας, παρὰ τὴν συναγωγὴν Ἰουδαίων, ἐν ᾗ μό-
νος ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ θεολογεῖτο καὶ ἐδοξάζετο.
Ἐπομένως τοίνυν καὶ τὸ Εὐαγγέλιον νῦν μὲν Θεοῦ
τοῦ Πατρὸς εἶναι λέγει, γράφων Ῥωμαίοις· Παῦ-
λος, δούλος Ἰησοῦ Χριστοῦ, κλητὸς ἀπόστολος,
ἀφωρισμένος εἰς Εὐαγγέλιον Θεοῦ· καὶ πάλιν· Θὺ
γὰρ ἐπαισχύνομαι τὸ Εὐαγγέλιον. Δύναμις γὰρ
Θεοῦ ἐστίν, εἰς σωτηρίαν παντὶ τῷ πιστεύοντι,
Ἰουδαίῳ τε πρῶτον, καὶ Ἑλληνι. Δικαιοσύνη
γὰρ Θεοῦ ἐν αὐτῷ ἀποκαλύπτεται· ὁ δὲ δίκαιος
ἐκ πίστεως ζήσεται· καὶ Κορινθίοις τὸ δεύτερον·
Ὅτι δωρεὰν τὸ τοῦ Θεοῦ Εὐαγγέλιον εὐηγγελισά-
μην ὑμῖν. Νῦν δὲ Θεοῦ τοῦ μονογενοῦς αὐτὸ τυγχά-
νειν ἐπιστέλλει Κορινθίοις, τὸ μὲν α'· Ἀλλ' οὐκ
ἐχρησάμεθα τῇ ἐξουσίᾳ ταύτῃ· ἀλλὰ πάντῃ στέ-
γομεν, ἵνα μὴ ἐκκοπήν τινα δώμεν τῷ Εὐαγγε-
λίῳ τοῦ Χριστοῦ· τὸ δὲ β'· Ἐλθὼν δὲ εἰς τὴν

firma autem sint quæ Albertinus, alique Calvinianī
de hujusmodi locutione commenti sunt, non est
hujus loci ostendere.

(32) *Sine*. I Cor. x, 32.

(33) *Nos*. I Cor. xi, 16.

(34) *Ut exhiberet*. Ephes. v, 27. Græca editio habet,
αὐτὴν ἑαυτῷ ἐνδοξον, ac nonnulla exemplaria habent
αὐτὸς pro αὐτῇ· qua de causa Vulg. int. verit: *Ut exhiberet ipse sibi gloriosam*, et reliqua. Pro
σπῆλον lego σπλον.

(35) *Magna*. Agg. ii, 10.

(36) *Paulus*. Rom. i, 1.

(37) *Non enim*. Rom. i, 16 et 17. Græca editio
habet: Εὐαγγέλιον Χριστοῦ. At vocem, *Christi*,
omittit non modo Didymus, sed et Vulg. inter-
pres.

(38) *Revelatur*. Post hanc vocem nonnulla habet
editio, quæ omittit Didymus.

(39) *Quoniam*. II Cor. xi, 7.

(40) *Sed non*. I Cor. ix, 12. Græca editio pro
ἐκκοπήν habet, ἐγχοπήν. Sed utraque vox videtur
eamdem hic habere significationem, *offendiculi*
nempe, sive impeditenti.

(41) *Cum venissem*. II Cor. ii, 12.

Ἐρωδᾶ εἰς τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ· καὶ πάλιν· Δοξάζοντες τὸν Θεὸν ἐπὶ τῇ ὑποταγῇ τῆς ὁμολογίας ὑμῶν εἰς τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ· καὶ Ῥωμαίοις· Μάρτυρ γάρ μου ἐστὶν ὁ Θεὸς ὃς λατρεύω ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ τὴν ἱερὰν λειτουργίαν ποτὲ μὲν Θεῷ τῷ Πατρὶ, ποτὲ δὲ Θεῷ τῷ μονογενεῖ αὐτοῦ Ὡς ἐκτελεῖσθαι ἔφη, γράψας Κορινθίοις, τὸ μὲν α'· Οὕτως ἡμᾶς λογιζέσθω ἄνθρωπος, ὡς ὑπηρέτας Χριστοῦ καὶ οἰκονόμους μυστηρίων Θεοῦ· ὃ δὲ λοιπὸν, ζητεῖται ἐν τοῖς οἰκονόμοις, ἵνα πιστὸς τις εὐρεθῇ· τὸ δὲ δεύτερον· Ἐν παντὶ συνιστῶντες ἑαυτοὺς, ὡς Θεοῦ διάκονοι· καὶ πάνιν· Διάκονοι Χριστοῦ εἰσιν; παραφρονῶν λέγω· ὑπὲρ ἐγώ. Καλ. . . . .

ΚΕΦ. ΚΓ'.

(Initium desideratur.)

..... B
βω αὐτοῦ, καὶ ἐγκατελείφθη; ἢ τίς [50 a] ἐπεκαλέσατο αὐτὸν καὶ ὑπερίδεν αὐτόν; Ὅς γὰρ, καὶ οἱ ἔξω φασίν, πελθεταὶ Θεῷ, μάλα τ' ἐκλυον αὐτοῦ. Τοιγαροῦν οὐδὲν ἐπίκτητον, ἢ ὅψ' ἐτέρου ἐνεργού-

(42) *Glorificantes*. II Cor. ix, 13.(43) *Testis*. Rom. i, 9. Nonnulla omittuntur in-
termedia.(44) *Sic nos*. I Cor. iv, 1 et 2.(45) *In omnibus*. II Cor. vi, 4.(46) *Ministri*. II Cor. xi, 23. Editio Græca habet, λαλῶ, id est, loquor, pro, λέγω. Sed Vulg. interpres legit ut Didymus.

(47) *Et*. . . Cum codex quaternionibus constet, quorum singuli quatuor integras membranas habent, nempe octo folia, seu dimidias membranas, quidam satis vetustus, librario tamen recentior, singulorum quaternionum initio suum apposuit numerum : nempe folio 6 appositum notam δ', folio 14 notam ε', folio 22 notam ζ'. Hujus vero sexti quaternionis postrema verba sunt, ὑπὲρ ἐγώ. Καί. Folio autem sequenti, seu tricesimo, a quo incipit septimus quaternio, octo foliis, ut tres præcedentes, constans, appositum notam ζ'. Attamen inter sextum illum et septimum hunc quaternionem multa desiderari perspicuum est. Quæ cum ita se habeant, primum quidem apparet, mutilum hoc in loco jam tum fuisse codicem, cum eæ notæ appositæ fuerunt : deinde cum verisimile non videatur, ea, quæ desiderantur, tam multa fuisse, ut octo integris foliis continerentur (deest enim duntaxat finis capitis xxv, et initium capitis xxvi, ejus magna pars exstat), suspicari licet librarium ipsum ea omisisse, nullum vero ex iis foliis quæ ab eo exarata sunt, hic deficere.

(48) *Caput XXVI*. Filium esse Deum Patri æqualem probat in hoc capite Didymus ex iis Scripturæ locutionibus, in quibus eadem ipsi ac Patri tribuuntur, et nonnullas solvit hæreticorum objectiones.

(49) *Quis permansit*. Eccli. ii, 11 (seu 12). Græca ed. habet ὑπερείδεν. Porro librum Ecclesiastici, quem temere heterodoxi rejiciunt, citat Didymus etiam segm. 121 a, et 159 a. Quin citari etiam putabit quis in lib. *De Spiritu sancto*, n. 10, ut censuit is, qui concinnavit editionem Veronensem. At ibi laudatur a Didymo non Ecclesiasticus, sed versiculus 6 capitis ii Proverbiorum, in hunc modum : « Dominus, inquit, dabit sapientiam, et a facie ejus sapientia [codex noster, scientia, quod magis consentaneum est Græcis Bibliis], et intellectus procedit. » Vox autem, procedit, omittitur in nostro codice, item ut in Græca Bibliorum editione.

A sus : *Glorificantes* (42) *Deum* in 'obedientia' confessionis vestrae in Evangelium Christi; et ad Romanos : *Testis* (43) enim mihi est Deus, cui servio in Evangelio Filii ejus. Quin etiam sacram liturgiam modo quidem Deo Patri, modo autem Deo Unigenito ipsius Filio præstari ac perfici dixit ad Corinthios scribens : in prima quidem Epistola : *Sic nos* (44) existimet homo ut ministris Christi. 69 et dispensatores mysteriorum Dei : quod autem reliquum est, quaeritur inter dispensatores ut fidelis quis inveniat; in secunda vero : *In omnibus* (45) exhibentes nosmetipsos sicut Dei ministros; et rursus : *Ministri* (46) Christi sunt? [præter mentem dico] plus ego. Et (47).....

CAP. XXVI (48).

..... [Quis permansit (49) in timore ejus, et derelictus est? aut quis invocavit eum, et despexit illum? Ut enim aiunt etiam externi (50), sive profani : Qui obtemperat deo, illum magis exaudire (51) 70 consuevit. Ut ostendat porro ni-

(50) *Externi*. In Græco, οἱ ἔξω. Locutio est biblica, Græcis Patribus usitata, qua ii significantur, qui extra Ecclesiam sunt. Ducta est autem ex illo Pauli I ad Cor. v, 12 : Τί γάρ μοι τὸς ἔξω κρίνεται; id est : Quid enim mihi de iis qui foris sunt judicare? et similibus aliis ejusdem Apostoli locis, quorum unum Didymus noster afferens enarratione in primam Petri ad caput tertium, recte sic interpretatur : *Foris dicens eos qui nondum fideles existunt*. Hinc titulus Hermiae libelli, qui inscribitur : *Irrisio τῶν ἔξω* (id est ethnicorum) philosophorum.

(51) *Exaudire consuevit*. Emendo : Μάλα τ' ἐκλυον αὐτοῦ. Locutio est enim ex Homero deprompta, mutato tamen plurali deorum nomine in singulare Dei vocabulum. Nimirum in *Odyssea* quidem lib. ζ' versu 186 legitur : Μάλιστα δέ τ' ἐκλυον αὐτοῖς, id est, *Maxime autem audiunt ipsi*. In *Iliade* vero lib. α' vers. 218 : Ὅς καὶ θεοῖς ἐπιπεσέσθαι, μάλα γ' ἐκλυον αὐτοῦ, id est, *Qui diis quidem paruerit, eum magis exaudiverunt*, hoc est, *exaudire consueverunt*. Ac secundum hunc locum respicit Didymus, etsi voculam τε ex primo sumpsisse videatur. Porro ex eo, quod plura profanorum scriptorum loca a nostro auctore citari dixerim in meo de tribus hisce libris opusculo, quorum non pauci ibi attuli, Gallicus censor in *Litteraria ephemeride*, de qua superius commemoravi, conjicit, aut suspicatur potius, opus hoc ab aliquo mediæ ævi monacho conscriptum esse. *Nous ne dissimulerons point* (inquit Dipse) *que nous sommes très-porté à soupçonner que ce manuscrit est de quelque moine du moyen âge. En effet l'auteur..... cite à tout propos* (cur dicat, à tout propos, equidem non intelligo) *Mercurius Trismégiste, Orphée, et reliqua*. Qua in re unicuique integrum est id opinari, quod maxime placeat. Equidem, si quam ejus argumenti vim esse sentirem, id aperte profiteri non dubitarem. At cum ab iis potissimum ex Græcis Patribus (de Latinis enim nihil dicam) qui ante Didymum scriperunt, vel ejus ætati sup-pares fuere, Justino scilicet, Irenæo, Athenagora, Tatiano, Clemente Alexandrino, Theophilo Autio-chensi, et aliis, profanos auctores eodem modo, iisdemque occasionibus captis, allegari videam, a nonnullis quidem haud raro, ab aliis autem sæpissime : quæ vero in Theologo nostro occurrunt allegationes, nihil habere, quod medium ævum sapiat, ut apparebit in posterum : idcirco Gallo scriptori neque assentiri. Ideo autem eos Patres ita se ges-

hil cum in semetipso habere, quod acquisitum fuerit, aut quod alter in ipso operatus sit, sed omnia se bona de suo habere, ac secum trahere, unam divinam pacem, cuius non est finis (52), et de qua Isaias locutus est, cum exclamavit: *Domine* (53) *Deus noster, pacem da nobis; omnia enim reddidisti nobis: Domine, extra te alium non novimus: hanc, inquam, pacem, utpote quæ illius est, eo quod communem cum Patre naturam habeat, et æque Dominus sit, ac ille, propria auctoritate largitur. Ait enim: Pacem* (54) *relinquo vobis, pacem meam do vobis. Idcirco Paulus quoque eodem modo divinum* (55) *hoc donum ambas increatas hypostases sine ullo discrimine subministrare ait, cum sic ad Romanos alicubi scribit: Gratia* (56) *vobis, et pax a Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo. Hoc autem ipsum ita se habere, dignoscere nobis licet etiam ex illis verbis: Omnia* (57) *quæcunque habet Pater, mea sunt. Hæc enim non de creatura, hoc est de Christo ut homine, inscite accipienda sunt, sed de divina dignitate, si tamen dignitatem in Deo dicere fas est. Deus enim* (inquit) *est Pater? Sum et ego; cum Filius ejus unigenitus sim, et verus, et dilectus. Dominus est Pater? Sum et ego omnium Dominus, et hæres, qui vivente Patre in hæreditate dominium exerceo: ac eorum quæ mea ipsius* (58) *sunt hæres exsisto, tum quatenus ipsorum Creator, tum vero etiam ut germanus Filius: constitutus autem sum hæres* (59), *ut incarnatus. Creator et Rex est Pater? Sum ego quoque: dixi* (60) *enim vobis, fuisse quemdam regem, et abitis, ut faceret purpuras filio suo regi. Immutabilis est Pater? Sum et ego. Scriptum est enim de me* (61) *: Tu idem ipse es, et anni tui non deficient. Impatibilis est Pater? Sum ego quoque, ita ut etiam participes, seu consortes* (62) **71** *mei, impatibilitatis participes sint. Æternus est Pater? Sum et ego. Nunquam enim ipse non habuit nomen Patris, et subsistentem in eo gloriæ suæ splendorem, et characterem substantiæ, et imaginem deitatis, nempe me. Vita, et lux, et bonitas, et potentia, et sapientia, et veritas, et omnia, quæ Deo digna sunt, est Pater? Sum et ego, ut antea audistis. Atqui etiam Salvator sum*

sisse existimo, quod, cum inter homines Græcicæ eruditionis amantissimos scriberent, veneratione, si aliter se gessissent, veluti rudes, et indocti despicerentur; aut quod majorem hac ratione apud illos fidem sibi conciliare vellent. Præclare S. Ambrosius lib. iii *De fide*, cap. 4, cum in primo libro non poetarum versiculos citasset, ut Didymus, sed ex poeticis fabulis comparisonem duxisset: *Si quis, inquit, contra licitum putat colorem disputationis ejusmodi a poeticis fabulis derivatum, et cum in fide nihil quod vituperare possit invenerit, aliquid in sermone reprehendit; agnoscat non solum sententias, sed etiam versiculos poetarum, Scripturis insertos esse divinis.*

(52) *Finis. Respicit Isa. ix, 7, ubi legitur: Kal tñ; eirhñns ouk esti telos, id est, et pacis non est finis.*

(53) *Domine. Isa. xxvi, 12 et 13. Nonnulla omittit intermedia.*

(54) *Pacem. Joann. xiv, 27.*

A μενον, ἐν ἑαυτῷ εἶναι· ὁχοθεν δ' ἐπάγεσθαι τὰγαθὰ πάντα παριστῶν, τὴν μίαν θεϊκὴν εἰρήνην, ἥς ὅριον οὐκ ἔστιν· περὶ ἧς Ἡσαΐας διακέκραγεν· Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, εἰρήνην δὲς ἡμῖν· πάντα γὰρ ἀπέδωκας ἡμῖν· Κύριε, ἐκτός σου ἄλλον οὐκ οἶδαμεν· ὡς αὐτοῦ τυγχάνουσιν, διὰ τὸ ἐπικοινωνεῖν τῆς φύσεως, καὶ κυριότητος διδῶσιν καταξουσίαν. Ἐφη γάρ· Εἰρήνην ἀφῆμι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν διδῶμι ὑμῖν. Διὸ οὐχ ἥκιστα καὶ Παῦλος τοῦτο τὸ θεόδοτον χρέμα ἄμω τὰς ἀγενήτους ὑποστάσεις ἀπαραλλάχτους χορηγεῖν ἔφη, Ῥωμαίοις οὕτω που γράψας· Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ Πατρὸς ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ· διάγνωσιν δὲ ἡμῖν, τοῦ· αὐτὸ οὕτως ἔχειν, παρέσχετο καὶ τὸ, Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, ἐμὰ ἔστιν. Ταῦτα γάρ οὐκ ἀμαθῶς εἰς τὴν κτίσιν, ἀλλ' εἰς τὴν θεϊκὴν ἀξίαν ἐκλαμβάνεται, εἰ ἀξίαν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ φάναι χρή. Θεὸς γάρ, φησὶν, ἐστὶν ὁ Πατήρ; εἰμὶ καὶ ἐγώ· Υἱὸς γὰρ αὐτοῦ μονογενὴς, καὶ ἀληθινὸς, καὶ ἀγαπητός. Κύριός ἐστιν ὁ Πατήρ; εἰμὶ καὶ ἐγώ πάντων Κύριος, καὶ κληρονόμος ζώντος Πατρὸς, τῆς κληρονομίας δεσπόζων. Κληρονομῶ δὲ τὰ ἐμαυτοῦ, τοῦτο μὲν ὡς ποιητῆς αὐτῶν, τοῦτο δὲ καὶ ὡς γνήσιος Υἱός. Ἐτέθην δὲ κληρονόμος, ὡς ἐνανθρωπήσας. Δημιουργὸς καὶ βασιλεὺς ἐστὶν ὁ Πατήρ; εἰμὶ. Εἶπον γὰρ ὑμῖν, ὡς Ἦν τις βασιλεὺς, καὶ ἐπορεύθη ποιῆσαι γάμους τῷ υἱῷ αὐτοῦ τῷ βασιλεῖ. Ἀτρεπτός ἐστὶν ὁ Πατήρ; εἰμὶ καὶ ἐγώ. Κεχρησμέθηται γὰρ περὶ ἐμοῦ· Σὺ ὁ αὐτός εἰ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσιν. Ἀπαθὴς ἐστὶν ὁ Πατήρ; εἰμὶ, ὡς καὶ τοὺς μετόχους μου ἀπαθείας [30 b] μεταλαμβάνειν. Ἀναρχὸς ὁ Πατήρ; εἰμὶ. Οὐ γὰρ ἦν, ὅτε οὐκ εἶχεν τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τῆς δόξης αὐτοῦ τὸ ἐνυπόστατον ἀπαύγασμα, καὶ τὸν χαρακτήρα τῆς ὑποστάσεως, καὶ τὴν εἰκόνα τῆς θεότητος, ἐμὲ. Ζωὴ, καὶ φῶς, καὶ ἀγαθότης, καὶ δύναμις, καὶ σοφία, καὶ ἀλήθεια, καὶ ὅσα Θεοῦ ἀξία ἐστὶν ὁ Πατήρ; εἰμὶ, ὡς φθάσαντες ἠκούσατε. Καὶ μέντοι καὶ Σωτὴρ ἐγώ, ἀνατέλλων τὸν ἥλιον ἐπὶ δικαίους καὶ ἁμαρτωλοὺς, καὶ οὐκ ἐπάγων κακὸν ἀντὶ κακοῦ. Φιλάνθρωπος ὁ Πατήρ; εἰμὶ· ὅπουγε ὑμῶν ἐνεκα ἐμαυτὸν ἐκένωσα, μορφὴν δούλου λαβὼν· καὶ βαπτιζόντων, καὶ ἐμπτύοντων, καὶ ἐμπαίζοντων, καὶ σταυρουόντων ὑμῶν τῇ-

D (55) *Divinum. Recte θεόδοτον dictavit Didymus: sic enim Pindarus Pyth. od. v scripsit, aliique veteres. Itaque vocabulum illud, θεόδοτος, quod in fragmento Didymi apud Joannem Damascenum in Parallelis, pag. 685, legitur, mendosum fortasse est.*

(56) *Gratia. Rom. i, 7.*

(57) *Omnia. Joan. xvi, 15.*

(58) *Mea ipsius. Lego ἐμαυτοῦ pro ἑαυτοῦ.*

(59) *Constitutus:.... hæres. Respicit Hebr. i, 2.*

(60) *Dixi. Matth. xxii, 2.*

(61) *De me. Vide not. 78, pag. 27.*

(62) *Consortes. Locutio Biblica ex illo psalmi*

xliv, ducta: *Præ consortibus* (sen *participibus*) *tuis. Quod vero spectat ad illam ἀπάθειαν, id est, impatibilitatem, ejus nos participes effici affirmat, quæque Hieronymi accusatione infamis, aut suspecta saltem, dum hæc dictaret Didymus, nondum evaserat, dicam in notis ad sequ. 175 a, sive ad cap. 12 tertii libri.*

εσχόμην. Πάντα οὖν εἶπα τὰ πατρικὰ τυγχάνειν A
αὐτοῦ, ὥστε μηδὲν πλεόν διδόναι τῷ Θεῷ Πατρί, ἢ
μόνον τὸ εἶναι Πατέρα Υἱοῦ συνανάρχου καὶ συν-
υφεστάτου. Οὕτω πιστεύουσιν ἀναπεθεῖν καὶ τὸ, Πάντα
τὰ ἐμὰ σὰ ἔστιν· καὶ τὰ σὰ, ἐμὰ· καὶ δεδεδασμαι
ἐν αὐτοῖς. Εἰ γὰρ μὴ διὰ τὴν φυσικὴν σχέσιν ὥδε
ἐλέγθῃ, καὶ πᾶσιν τοῖς πατρικοῖς οὐσιωδῶς δεδδά-
σται ὁ Υἱός· εἰ μὴ βασιλεία καὶ δεσποτεία μία τυγ-
χάνει· ἄρα, κατὰ γε λόγον αἰρετικὸν, ἔστιν ἂ μὴ
ὑπὸ τὴν τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ
Υἱοῦ τελεῖ. Καὶ πάλιν· Ἐὰν ἐγὼ δοξάζω ἐμνα-
τον, ἢ δόξα μου οὐδὲν ἔστιν· ἔστιν ὁ Πατήρ
μου ὁ δοξάζων με. Ἐμοί, φησὶν, λέγνται
περὶ τῆς ἐμαυτοῦ θεϊκῆς δόξης, ὅτι Ἐγὼ καὶ ὁ
Πατήρ ἐν ἑσμεν, ἀπιστεῖτε· ἀλλ' ἔστιν ὁ μαρτυρῶν
μοι Πατήρ, ὅτι κατὰ φύσιν δοξάζομαι, Υἱὸς μὲν ὢν
αὐτοῦ ἀγαπητός καὶ ἀληθινός, Θεὸς δὲ ὁμῶν καὶ
Δεσπότης. Εἰτα λέγει· Πάτερ, δόξασόν σου τὸν
Υἱόν, Ἰνὰ καὶ ὁ Υἱός σου δοξάσῃ σε. Ἰση κάν-
ταῦθα ἐφυλάχθη τιμῇ τε καὶ δόξῃ ταῖς θείαις [31 a]
ὑποστάσεσιν. Ὁ γὰρ ἂν ὑπολάβωμεν τρόπῳ τὸν
Πατέρα δοξάζειν τὸν Υἱὸν αὐτοῦ, τοῦτω αὐτὸς δοξά-
ζεται ὑπ' αὐτοῦ. Καὶ αὖθις ἐπάγει· Καὶ νῦν δόξα-
σόν με, Πάτερ, παρὰ σενιτῷ, τῇ δόξῃ ἣ εἶχον
πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι παρὰ σοί. Φρικτὸν ἀκοῇ,
ὅτι ὁ δόξαν ἔχων ἀνάρχος παρὰ τῷ ἑαυτοῦ Πατρί
(τοῦτο γὰρ σημαίνει τὸ, Ἡ εἶχον δόξην πρὸ τοῦ τὸν
κόσμον εἶναι) ὑπὸ αἰρετικῶν οὐ δοξάζεται. Ποία δὲ
ἦν αὕτη; Ἦν, ὡς οἶμαι, καὶ Μάρκος ἔφη· Ὅταν
ἔλθῃ ὁ Υἱὸς ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ· ἀντί-
τοῦ, τὴν πατρικὴν δόξαν ἔχει, καὶ ἐν αὐτῇ ἤξει· τὸ
δεύτερον. Ὡς δὲ ἡ δόξα μία, οὐκ ἄλλη καὶ ἄλλη θεό-
της, καὶ βασιλεία, καὶ προσκύνησις καθέστηκεν.
Ὅθεν προπαργγέλλει· Πιστεύετε εἰς τὸν Θεόν,
καὶ εἰς ἐμὲ πιστεύετε· ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Πατρὸς
μου μοιὰ πολλὰ εἰσιν. Τῆς γὰρ θεότητος, φησὶν,
διαφορὰν οὐκ ἔχουσας, μίαν πίστειν γινώσκοντες περὶ τῆς
Τριάδος· ἔχειν ὀφείλου, ἐν οὕτω κατασκευάσῃ ἐν
ἐκείναις· ταῖς τρισμακαρίσταις αὐλαῖς, ταῖς πᾶσιν
ἀρμοδίαις τε καὶ ἀρκούσαις. Οὐ μόνον γοῦν τὰ ὑφ'
ἡγῆτοῦ, ἀλλὰ καὶ τὰ Θεοῦ παρέχων, λέγει· Ἀφέν-
ται σοι αἱ ἀμαρτίαι· προσέχεις κάνταῦθα. τὸ αὐτ-
εξούσιον αὐτοῦ, ὅτι ὡσανεὶ πρὸς μεῖζονα οὐ πρεσβεύει,
ἀλλ' ὡς αὐτοκράτωρ συγχωρεῖ. Ματθαῖος δὲ, συνεισ-
φέρων καὶ αὐτὸς ταῖς περὶ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ θεο-
λογίαις, ἔφη· Οὐδεὶς γινώσκει τὸν Πατέρα, εἰ μὴ
ὁ Υἱός· οὐδὲ τὸν Υἱόν τις ἐπιγινώσκει, εἰ μὴ ὁ
Πατήρ. Πῶς τοίνυν οὗτοι φιλονεικοῦσιν, ὡς εἰδότες,
τὸν μὲν Πατέρα ἀσύγκριτον· τὸν δὲ Υἱὸν αὐτοῦ,
ἀνόμιον αὐτῷ· τὴν δὲ οὐσίαν, ἀγεννησίαν· οὐδὲν

A ego, qui oriri facio (63) solem super justos, et pec-
catores, et non induco malum pro malo (64). Beni-
gnus est Pater? Sum et ego: quandoquidem me
ipsum propter vos exinanivi, formam servi acci-
piens, vobisque alapis me credentibus, atque in me
conspuentibus, et mihi illudentibus, meque crucifi-
gentibus, hæc universa sustinui. Omnia ergo, quæ
Patris sunt, sua dixit esse, ita ut nihil amplius
Deo Patri det, nisi hoc solum, quod ipse sit coæ-
terni, ac simul cum eo subsistentis Filii Pater. Sic
nos credere jubet etiam oraculum illud: Omnia (65)
mea tua sunt, et tua mea, et glorificatus sum
in illis. Si enim non propter naturalem habitudi-
nem id ita dictum fuit, ac si non omnibus, quæ Pa-
tris sunt, substantialiter glorificatus est Filius, si
B demum utriusque regnum ac dominium unum non
est, sequitur, juxta hæreticam quidem ratiocinationem,
ut quædam sint, quæ non sub Patris, sed sub
Filii potestate enumerentur. Et rursus: Si
ego (66) glorifico me ipsum, gloria mea nihil est: est
Pater meus, qui glorificat me. Mihi, inquit, de mea
divina gloria dicenti: Ego (67) et Pater unum su-
mus, non creditis; sed est, qui mihi testimonium
perhibet, Pater, secundum naturam glorificari me
testans, cum ipsius existam dilectus Filius, et ve-
rus, vester autem Deus, et Dominus. Deinde inquit:
Pater (68), glorifica tuum Filium, ut et Filius tuus
glorificet te. Æqualis hoc etiam in loco divinis ser-
vatus est et honor, et gloria personis: quocunque
enim modo a Patre glorificari existimaverimus Fi-
lium suum, eodem ipse Pater a Filio glorificatur.
Et rursus addit: Et nunc (69) glorifica me, Pater,
apud te metipsum gloria quam habui, priusquam
mundus esset, apud te. Horrendum auditu est, il-
lum 72 qui gloriam ab æterno habet apud Patrem
suum (hoc enim significat (70) illud: Gloria quam
habui priusquam mundus esset), ab hæreticis non
glorificari. Qualis autem erat ista? Ea, ut puto, de
qua Marcus etiam ait: Cum venerit (71) Filius in
gloria Patris sui: quod perinde est ac si diceret:
Patris gloriam habet, et in hac iterum veniet. Quo-
rum autem una est gloria, alia atque alia non est
deitas, et regnum, et adoratio. Qua de causa prius
præcipit: Creditis (72) in Deum, et in me credite.
In domo Patris mei mansiones multe sunt. Quasi
D dicat: Cum deitatis nullum sit discrimen, unam
de Trinitate habere debetis fidei cognitionem: ut
ita credentes in illis ter beatissimis aulis, quæ om-
nibus aptatæ sunt, ac sufficientes, inhabitetis (75).
Jam vero non modo doctorem (74) se ostendens,

(63) Oriri facio. Vide Matth. v, 45.

(64) Pro malo. Vide Rom. xii, 17; et I Petr. iii, 9; et Jerem. iv, 6, etc.

(65) Omnia. Joan. xvii, 10.

(66) Si ego. Joan. viii, 54.

(67) Ego. Joan. x, 30.

(68) Pater. Joan. xvii, 1.

(69) Et nunc. Joan. xvii, 5, ubi Græca editio ad-
dit voculam σὺ, id est, tu.

(70) Significat. Vide quæ annotamus ad segm.

205 a. Excidit librario vox εἶναι, addenda ante
ὑπό.

(71) Cum venerit. Marc. viii, 38.

(72) Creditis. Joan. xiv, 1 et 2.

(73) Aulis. . . inhabitetis. Locutio Biblica ex
Psalm. lxxiv, vers. 4 (seu 5) desumpta, ubi legi-
tur: Κατασκηνώσει ἐν ταῖς αὐλαῖς σου, sive, ut est
in Vulg. int., inhabitabit in atriis tuis.

(74) Doctorem. Lego, ὀφηγῆτοῦ.

sed etiam Deum, ait : *Dimissa sunt* (75) *tibi peccata*. Ipsum hic quoque vides propria auctoritate agentem : quoniam non rogat, quasi majorem alloquatur, sed, ut plenam habens ipsemet potestatem, condonat. Matthæus autem earum locutionum census, in quibus unigenitus Filius vocatur Deus, et ipse contribuit, cum inquit : *Nemo* (76) *novit Patrem, nisi Filius, neque Filium quis novit, nisi Pater*. Qui ergo sit, ut hi pervicaciter altercentur (77), quasi probe noverint, Patrem quidem esse asyncritum, hoc est, respectu Filii incomparabilem, Filium vero ipsius ei dissimilem existere, ac Patris essentiam esse ἀγεννησίαν, hoc est, ingenerationem (78); nihil vero Dei Patris, et Dei unigeniti cognitioni reservatum relinquunt; neque demum illud reputent, quod nunquam is qui heterousius sit, id est alterius naturæ, æqualem habet cognitionem ac alter heterousius? Paulus autem similiter scribit Timotheo quidem in prima Epistola : *Præcipio* (79) *tibi coram Deo, qui* 73 *vivificat omnia, et Jesu Christo, qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato bonam confessionem, ut serves mandatum* (80) *sine macula, irreprehensibile, usque ad adventum Domini Jesu Christi : quem* [adventum] *suis temporibus ostendet beatus, et solus potens* (81), *et Rex regnantium, et Dominus dominantium, qui solus habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibilem : quem nullus hominum vidit, nec videre potest, cui honor, et gloria* (82) *sempiterna in sæcula sæculorum. Amen*. Hæreticis quidem de solo Patre accipiendum esse visum est illud : *Solus potens, et Rex regnantium, et reliqua*. Sicut vero de ambabus semper prædicandis personis inquit : *Præcipio tibi coram Deo, et Christo Jesu*; ita ambas easdem, ut deitate unum, hymnis concelebravit in verbis hæc sequuntur. Nec enim ignorabat ipse, ut isti hæretici, illud : *Omnia* (83) *quæcunque habet Pater, mea sunt; et illud : Ut omnes* (84) *honorent Filium, sicut honorant Patrem; et illud : Hic est* (85) *verus Deus et vita æterna; et : Hic* (86) *Deus noster : non reputabitur alter præ*

A εἰς αἵρετον τῇ γνώσει τοῦ Θεοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ μονογενοῦς Θεοῦ καταλιμπάνοντες, οὐδὲ λογιζόμενοι, ὅτι περ οὐδὲν ἑτεροφυῆς ἴσῃ τῷ ἑτεροουσίῳ κέκτηται γνώσιν; Παῦλος δὲ ὁμοίως γράφει [51 b] Τιμοθέῳ μὲν ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ. Προστάσσω σοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τοῦ ζωποιοῦντος τὰ πάντα, καὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ μαρτυρήσαντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου τὴν καλὴν ὁμολογίαν, φυλάξαι τὴν παραγγελίαν ἀσπιλον, ἀνεπίληπτον, ἕως τῆς ἐπιφανείας τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ· ἥν καιροῖς ἰδίους δείξει ὁ μακάριος, καὶ μόνος δυνατός, καὶ βασιλεὺς τῶν βασιλευνόντων, καὶ Κύριος τῶν κυριευόντων, ὁ μόνος ἔχων ἀθανάσιαν, καὶ φῶς οὐκ ὄντων ἀπόρσιτον· ὃν οὐδεὶς ἀνθρώπων ἵδεν, οὔτε ἰδεῖν δύναται· ᾧ τιμὴ καὶ δόξα αἰώνιος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Αἰρετικοῖς μὲν γὰρ δίδωται τῷ Πατρὶ μόνῳ δίδοναι τὸ, Ὁ μόνος δυνατός, καὶ βασιλεὺς βασιλευνόντων, καὶ τὰ ἐξῆς. Ὅσπερ δὲ περὶ ἀμφοῖν τῶν ἀειμνήστων ὑποστάσεων εἶπεν· Προστάσσω σοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ· οὕτως ἐπ' ἀμφοῖν αὐτῶν, ὡς κατὰ ἐνὸς τῇ θεότητι, καὶ τὰ ἐξῆς ὑμνήσεν. Οὐ γὰρ, ὡς οὗτοι, ἠγνόησεν αὐτὸς τὸ, Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, ἐμὰ ἐστίν· καὶ τὸ, Ἰνα πάντες τιμῶσι τὸν Υἱόν, καθὼς τιμῶσι τὸν Πατέρα· καὶ τὸ, Οὗτός ἐστιν ὁ ἀληθινὸς Θεός, καὶ ζωὴ αἰώνιος· καὶ, Οὗτος ὁ Θεός ἡμῶν· οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν· καὶ, Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός· ἀλλὰ καὶ ἀποτείνεται μᾶλλον τὰ ἐκκεῖμενα πρὸς τὸν Υἱόν. Ἐχει γὰρ Παραφυλάξαι τὴν παραγγελίαν ἕως τῆς ἐπιφανείας τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ· ἥν καιροῖς ἰδίους δείξει ὁ μακάριος καὶ μόνος δυνατός. Δῆλον δ', ὅτι ὁ Υἱὸς δείξει τὴν ἑαυτοῦ ἐπιφάνειαν, τὸ δεῦτερον ἐλευσόμενος. Ἐπιτήρει οὖν, ὅτι διὰ τὴν ἰσότην Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ δόξαν τὴν πρώτην αὐτῷ ἀπονέμει. Ῥωμαιοὶς δέ· Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ, ἀπὸ κτίσεως κόσμου, τοῖς ποιήμασιν νοούμενα καθορᾶται· ἥ τε αἰδὼς αὐτοῦ δύναμις καὶ θεότης. Καὶ ταῦτα δὲ οὐ ῥέπει πρὸςποίημα. Οὐ γὰρ ἐν τῷ γεννητῷ νοεῖσθαι τὸν Δημιουργόν, ἢ [52 a] ἀδιότῃ καὶ θεό-

(75) *Dimissa sunt*. Matth. ix, 2 et 5. Vide not. 36, pag. 5.

(76) *Nemo*. Matth. xi, 27. Locum hunc segm. 10 a ita protulit Didymus, ut est in Bibliis : hic autem inverso ordine, quo modo eum citat Justinus quoque in prima Apologia. Leve scilicet id utrique visum est, ac leve reipsa esset, nisi Valentiniani, ac Marcionii consulto locum corripissent, quamvis idem revera sensus sit, sive uno, sive altero modo legas. At cum hi hæretici hac inversione abuterentur, ideo Irenæus lib. iv, cap. 6, ita in eos invehitur : *Domini... dicebat : « Nemo cognoscit Filium nisi Pater, neque Patrem quis cognoscit, nisi Filius... » sic et Matthæus posuit, et Lucas similiter... Hi autem, qui peritiores apostolis volunt esse, sic describunt : « Nemo cognovit Patrem, nisi Filius, nec Filium, nisi Pater, et cui voluerit Filius revelare ; » et interpretantur, quasi a nullo cognitus sit verus Deus ante Domini nostri adventum : et cum Deum, qui a prophetis sit annuntiatus, dicunt non esse Patrem Christi.*

(77) *Altercentur*. Codex pro φιλονεικῶσιν habet φιλανεικῶσιν.

(78) *Ingenerationem*. Ita loquebatur Ennomius, cuius systema breviter exponit Didymus. Rem ita esse constiat cum ex aliis, tum ex Gregorii Nazianzeni oratione 35.

(79) *Præcipio*. I Tim. vi, 13 et 16. Græca editio pro προστάσσω habet παραγγέλλω.

(80) *Mandatum*. Græca ed. τηρῶσαι σε τὴν ἐντολὴν... μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

(81) *Potens*. Græca editio habet δυνάστης, id est *Dynastes*, seu *Domínus*. At *Vulgatus* im. legit ut Didymus. Tum eadem editio pro καὶ βασιλεὺς, habet ὁ βασιλεὺς. ut legit *Vulgatus*. Ac paulo post, εἶδεν.

(82) *Gloria*. Aliter Græca editio ; nempe brevis : ᾧ τιμὴ καὶ κράτος αἰώνιον. Ἀμήν, id est cui honor, et imperium sempiternum. Amen.

(83) *Omnia*. Joan. xvi, 15.

(84) *Ut omnes*. Joan. v, 25.

(85) *Hic est*. I Joan. v, 20. Græca editio cum articulo : ἡ ζωὴ.

(86) *Hic*. Baruch iii, 22 (apud *Vulg.* 36).

της αὐτοῦ οὐ γνωρίζεται, τοῦτ' ἐστὶν ἡ ἀεὶ καὶ κατὰ ταῦτα ἔχουσα θεότης. Φιλιππησίους δέ· Ὅς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων οὐχ ἀρπαγμὸν ἡγήσατο εἶναι ἰσα Θεῷ, ἀλλ' ἐαυτὸν ἐκένωσεν, μορφὴν δούλου λαβὼν. Τί τῆς ἰσότητος ταύτης εὐρίσκεται ἄνισον; Οὐχ ἤρπασε γὰρ, φησὶν, οὐκ ἔλαβε τὸ ἴσον εἶναι τῇ φύσει τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ. Καὶ δὴ ὁ μὴ ὑπ' ἄλλου κενώσας, ἐαυτὸν δὲ κενώσας, αὐθέντην δεσπότην ὁμοῦ καὶ ἀδίδον ἐαυτὸν ἐπέδειξεν. Εἰ γὰρ ἐγένετο ἐν δούλου μορφῇ, ἀναμφιλογον, ὡς οὐ διετέλει πρηνὴ τοῦτο γένηται ἐν ποιήμασιν, ἀλλ' ἐν ἐλευθέρῃ τῇ πατρικῇ φύσει ἦν. Ἐπεὶ δὲ μὴ δυνατόν ἦν ὀφθῆναι, συγκατέθετο ἀτρέπτως, ἀφαντασιάζσας, ἕως οὐκίτου μορφῆς· καὶ τὰ τοῦ οὐκίτου ἀπόστατο δόξη, καὶ ζωῆς παιδοτρότας δέδωκεν ἀρχήν· ὅθεν καὶ ὅστις ἀνάρχως ἦν, ἐπεγνωσθή. Καὶ τὰ ἄλλα δὲ τὰ ἐπιστάλιντα τοῖς αὐτοῖς Φιλιππησίους, ὅτι ἦδη πως τὸν Υἱὸν, προῦχοντά τε καὶ ὑπερβάλλοντα σὺν τῷ αὐτοῦ Πατρὶ, ὅσον πρὸς ἀσυνέτους ἀποφαίνει, ἦδη μοι λέλεκται πρὸςθεν ἐν κεφαλῇ γ'. καλῶς δὲ οὐδὲν, καὶ ἀπὸ τῆς ἀρχαίας τοῦτο συστήσει Γραφῆς· δεῖ γὰρ μὴ παρέργως κεχρῆσθαι τῇ θεολογίᾳ. Λέγει οὖν παρὰ τῷ Ἠσαΐᾳ ὁ Θεός· Τὰς νομμητίας ὑμῶν, καὶ τὰ Σάββατα, καὶ τὰς ἑορτὰς ὑμῶν μισεῖ ἡ ψυχὴ μου. Ἐγενήθητέ μοι εἰς πλησμονήν· οὐκέτι ἀνθρώπου τὰς ἀμαρτίας ὑμῶν· κἀν πληρώσente τὴν δέησιν, οὐκ εἰσακούσομαι ὑμῶν· αἱ γὰρ χεῖρες ὑμῶν αἵματος πλήρεις. Αὐσασθε, καθαροὶ γένεσθε· ἀφέλετε τὰς ἀμαρτίας ὑμῶν ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν. Ὅρξῃ τοίνυν, οὐ καὶ φθάνει φιλανθρωπία τὴν ἀπειλὴν, ὅσον οὐδέπω διαλλαττόμενος, καὶ μηνιεῖν μακρὰ, μέλλον δὲ μηνιεῖν ὄλως οὐκ εἰδώς· καὶ μισεῖ τὰς ἑορτὰς αὐτῶν, ὅ ἐστι τὴν [32b] ὀρθοσκειαν, ὡς τῆς τελευταίας θεωρησιᾶς ἀπολειπομένην· παρακελεύεται δὲ βαπτισθῆναι, ὥστε δέξασθαι τὴν πίστιν πρὸς τὸν περὶ τοῦ βαπτίσματος δεσποτικὸν ὅρον. Ἐπιστάτωσατο δὲ ἡμεῖς καὶ ἀλλαχοῦ ὁ Παῦλος, ἐπὶ λέξεως ἀνακεκραγώς, μὴ ἔχειν αὐτοῦ μείζονος τὸν Υἱόν. Εἰπόντος γὰρ τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ Γενέσει πρὸς τὸν Ἀβραάμ· Τὸν υἱόν σου προστένγκε μοι θυσίαν· καὶ τοῦτο προθύμως ποιήσαντος, καὶ ἐπάγειν ἐπ'

A ipso; et : Hic est (87) *Filius meus dilectus*. Quin etiam ad Filium magis spectant quæ allata sunt : sic enim habent : *Ut serves mandatum uaque ad adventum Domini Jesu Christi, quem adventum suis temporibus ostendet beatus, et solus potens*. Manifestum est autem, de Filio potius hæc dici; ipse enim est qui suum ipsius adventum ostendet, cum iterum veniet. Observa igitur, Paulum, ob ejus cum Patre æqualitatem, etiam primam gloriam ipsi attribui. Ad Romanos autem scribit : *Invisibilia* (88) *enim ipsius a creatura mundi per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur : et sempiterna ejus virtus, ac deitas*. Ne hæc quidem ad eum pertinent qui factus sit : dum enim Conditor conditus seu factus (89) concipitur, ipsius æternitas ac deitas, id est ea deitas quæ uno eodemque semper modo se habet (90), non deprehenditur. Ad Philippenses 74 autem : *Qui cum* (91) *in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo; sed semetipsum exinanivit, formam servi accipiens*. Quid in hac æqualitate invenitur inæquale? Nec enim rapuit, inquit, non aliunde accepit ut esset natura Deo et Patri æqualis. Et sane qui non ab alio exinanitus est, sed semetipsum exinanivit, si se ipsum ostendit Dominum esse propria auctoritate agentem (92) simul et æternum. Si enim in forma servi factus est, indubitate, antequam hoc fieret, inter creaturas non numerabatur; sed in libera erat natura Patris : et quoniam fieri non poterat ut aspiceretur, condescendit immutabiliter ac realiter usque ad formam servi, et famuli molestias repulsi, et letioris vitæ initium dedit : unde et qui ab æterno erat, agnitus est. Alia vero quæ iisdem Philippensibus (95) scripta sunt, Filium una cum proprio Patre dignitate præcellentem et superiorem declarare, quantum nostra fert inscitia, jam antea in septimo capitulo (94) a me dictum fuit. Nihil autem prohibet quominus hoc ex Veteri etiam Scriptura probemus : divinum enim sermonem obiter ac negligenter tractare nefas est. Ait ergo apud Isaiam Deus : *Neomenias* (95) *vestras et*

(87) *Hic est*. Matth. iii, 17, et xvii, 5.

(88) *Invisibilia*. Rom. i, 20. Græca ed. pro θεότης habet θεϊότης. Vide segm. 41 et 114a, ubi legendum omnino esse vult θεϊότης.

(89) *Factus*. Lego γεννητόν pro γεννητόν.

(90) *Modo se habet*. Lego κατὰ ταῦτα pro κατὰ ταῦτα, quod mendosum est. Hæc porro locutio, ἡ ἀεὶ καὶ κατὰ ταῦτα ἔχουσα, aut τὸ κατὰ ταῦτα καὶ ὁσάυτως ἔχον, Platonicæ est : ac sæpius a Platone tunc potissimum adhibetur, cum de divinitate sermonem habet, ut videre licet in *Timæo*, et alibi. Eam vero deitatem sic loquens excludit Didymus, quam Filio tribuebant Ariani.

(91) *Qui cum*. Philipp. ii, 6 et 7. Codex Φιλιππησίους. Græca editio, τὸ εἶναι.

(92) *Agentem*. De voce αὐθέντης, vide Thomam Magistrum pag. 205, in voce δεσποτεία, et quæ ibi adnotata sunt.

(95) *Philippensibus*. Lego Φιλιππησίους, pro Φιλιππησίους.

(94) *In VII capitulo*. Quidnam septimi κεφαλαίου nomine intelligat, non omnino exploratum

mihī est. Quater duntaxat in iis quæ supersunt capitibus Epistolam ad Philippenses scriptam allegavit hactenus Didymus : nimirum cap. 25, segm. 29, cap. 16, segm. 17, cap. 15, segm. 11, et cap. 7, segm. 4. Porro tria priora ex hisce capitibus sane non respicit : ut enim alias omitam conjecturas, credibile non est, tantam in numero mutationem a librario factam esse. Reliquum ergo esset ut illud indicaret, quod caput 7 in scriptis : præsertim cum ibi locus ex ea epistola afferatur, etsi nullum peculiare ex illo argumentum deducat Didymus. Sed utrum illud caput revera præ oculis ipse habuerit, lector judicet. Mihi quidem illud etiam verisimile videtur, quemadmodum libri tertii caput alterum quinque et quinquaginta habet κεφάλαια, hoc est capita, seu capitula potius, nempe argumenta : ita in libro primo post proœmium caput exstitisse, quo multa hujusmodi κεφάλαια, seu capitula continerentur : ac septimum ex iis sic allegari. Vide notas pag. 82.

(95) *Neomenias*. Isa. i, 14-16. Plura omittit intermedia. Græca editio : καὶ ἐὰν πληθύνετε τὴν δει-

Sabbata, et festivitates vestras odii anima mea: facti estis mihi in satietatem; non amplius remittam peccata vestra; et si impleveritis orationem, non exaudiam vos; manus enim vestrae sanguine plenae sunt; lavamini, mundi efficiamini, auferite peccata vestra ab animabus vestris. Vides ergo et benignitate praeveniri minas, quatenus etsi nondum reconciliatus, nescit tamen diutius irasci, aut potius nescit omnino irasci; et ipsum eorum festivitates, id est cultum, odisse, utpote ad perfectissimam (96) Dei cognitionem non pertinentem. **75** Jubet autem eos baptizari, ut juxta statutam a Domino baptismi formulam fidem recipiant. Sed alibi quoque fidem nostram Paulus confirmavit, cum expresse dixit, atque exclamavit, Filium non habere majorem se. Cum enim Deus in Genesi dixisset Abrahamo: *Filium (97) tuum offer mihi in sacrificium*, idque sine cunctatione faceret Abrahamus, ac manum ense armatam (98) jamjam in filium illaturus esset, vocavit eum angelus Domini, et ait: *Abraham (99), ne injicias manum tuam in puerulum, neque ipsi feceris quidquam mali (1); nunc enim cognovi, quod tu times Deum, et non pepercisti filio tuo dilecto propter me.* Deinde cum Isaaci loco aries ad sacrificandum inventus esset, ac sacrificium, spectato quidem animo, per puerum, spectata vero mactatione, per arietem, jam peregisset Abrahamus, *Vocavit (2) ipsum*, inquit Scriptura, *iterum angelus Domini de caelo dicens: Per memetipsum juravi, dicit Dominus, quia fecisti rem (3) [hanc], et non pepercisti filio tuo dilecto propter me: nisi (4) benedicens benedicam te, et multiplicans multiplicabo semen tuum sicut stellae caeli, et arenam maris (5), et benedicentur in te omnes gentes, quia obedisti voci meae.* Angelus autem ille nec Pater erat, nec vero minister aliquis: minister enim neque jurat per semetipsum, neque benedicit, nec dicere potest: *Non pepercisti filio tuo dilecto propter me, neque sacrificium Deo oblatum audeat prohibere, neque vicissim potestatem habet illud acceptandi.* Sed qui sacrificium exposcebat, unigenitus Deus Verbum erat, qui Abrahamo etiam unigenitum largitus fuerat, ut interpretatur Paulus, cum ita scribit ad Hebraeos: *Abraham (6) namque promittens Deus (quae et promisit, et fecit), quoniam neminem habuit, per quem juraret, majorem, juravit per se-*

αὐτὸν τὴν χεῖρα μαχαίρα ὥπλισμένη μέλλοντος, ἐκάλεσεν αὐτὸν ἄγγελος Κυρίου, εἰπὼν· Ἀβραάμ, μὴ ἐπιβάλης τὴν χεῖρά σου ἐπὶ τὸ παιδάριον, μήτε ποιήσης αὐτῷ μὴδὲν κακόν. Νῦν γὰρ ἔγνω, ὅτι φοβῆσθαι τὸν Θεόν, καὶ οὐκ ἐφέλω τοῦ υἱοῦ σου τοῦ ἀγαπητοῦ δι' ἐμέ. Εἶτα κριοῦ πρὸς τὴν θυσίαν ἀντὶ Ἰσαὰκ εὐρεθέντος, καὶ τῆς θυσίας ὑπὸ Ἀβραάμ πληρωθείσης, τῇ μὲν γνώμῃ διὰ τοῦ παιδός, τῇ δὲ σφαγῇ διὰ τοῦ κριοῦ, Ἐκάλεσεν, φησὶν, αὐτὸν ἐκ δευτέρου ἄγγελος Κυρίου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, λέγων· Κατ' ἐμαντοῦ ὤμοσα, λέγει Κύριος, οὐ εἶρεκεν ἐποίησας τὸ πρῶγμα, καὶ οὐκ ἐφέλω τοῦ υἱοῦ σου τοῦ ἀγαπητοῦ δι' ἐμέ· εἰ μὴν εὐλογῶν εὐλόγησά σε, καὶ πληθύνων πληθυνῶ τὸ σπέρμα σου, ὡς τοὺς ἀστέρας τοῦ οὐρανοῦ καὶ τὴν ἄμμορ τῆς θαλάσσης· καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πάντα τὰ ἔθνη, ἀνθ' ὧν ἀπήκουσας τῆς ἐμῆς φωνῆς. Ἦν δὲ οὔτε ὁ Πατήρ, οὔτε μὴν λειτουργὸς ἄγγελος. Οὐ γὰρ ὁμνύει καθ' ἑαυτοῦ λειτουργός, ἢ εὐλογεῖ, ἢ λέγει· Οὐκ ἐφέλω τοῦ υἱοῦ σου τοῦ ἀγαπητοῦ δι' ἐμέ· οὐδ' ἀποστήσαι τὴν τῷ Θεῷ προσγομένην τολμῇ θυσίαν, οὐδ' αὖ προσεσθαι αὐτὴν ἐξουσιάζει. Ἀλλὰ ἦν ὁ τὴν θυσίαν ζητήσας μονογενὴς Θεὸς Λόγος, χαριζόμενος τὸν μονογενὴ τῷ Ἀβραάμ, ὡς Παῦλος ἐρμηνεύει, γράφων Ἑβραίοις [35 α] οὕτως· Τῷ γὰρ Ἀβραάμ ἐπαγγελία μένος ὁ Θεός (ἢ περ ἐπαγγελάτο τε καὶ ἐποίησεν), ἐπεὶ κατ' οὐδεὶρος μείζονος εἶχεν ὁμοῖσαι, ὡμοσεν καθ' ἑαυτοῦ, λέγων· Εἰ μὴν εὐλογῶν εὐλόγησά σε. Καὶ Ῥωμαίοις δὲ, τὸν ὕδιν αὐθις· καθ' ἑαυτοῦ ὁμνύοντα ἐφησέτο· Πάντες γὰρ παρὰ στήθεσμά μου τῷ βήματι τοῦ Χριστοῦ, καθὼς γέγραπται· Ζῶ ἐγώ, λέγει Κύριος, ὅτι ἐμοὶ κάμψαι πᾶν γένος, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται τῷ Θεῷ. Καὶ τὸ ἐκ δεξιῶν δὲ συγκαθέζεσθαι τῷ Πατρὶ, εἰ δὲ καὶ τὸ θεωροῦσθαι γλῶττη ἀναφθέγγεσθαι τὸν εὐαγγελιστὴν, καθέδραν πρέπουσαν τῷ Υἱῷ τὸν πατρικὸν εἶναι κόλπον· εἰ μὴ σημαίνει τὸ ταυτούσιον, καὶ ὁμοτίμον, καὶ τὸ χρῆναι σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Πνεύματι αὐτοῦ προσκυνεῖσθαι τὴν μονογενὴ Θεὸν καὶ Υἱὸν, ἀλλὰ κατὰ ἀνθρώπων οὐ δέον ἐκδέχεσθαι χρῆ τὰ περὶ Θεοῦ γέγραμμένα· μείζων καὶ ἐνδοξότερος κατ' αὐτοῦς ἐστὶν ὁ ἐκ δεξιῶν, ὁ τὸν θεῖον ἀπατον κόλπον, ὡς τὸν χειροδικὸν, ἔχων πολύωπα θρόνον· ὃ μὴ γένοιτο εἰπεῖν ἐπὶ τῆς ἀρρήτοτάτης καὶ γαληνοτάτης Τριάδος! Ὁ μὲν γὰρ Δαυὶδ ᾄδει περὶ τοῦ Πατρὸς ἐν ῥῷ

σιν... γίνεσθε· ἀφέλετο τὰς πονηρίας ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν.

(96) *Perfectissimam.* Perfectam Dei cognitionem dici: non eo sensu, quo ridicule dicebat Eunomius, sed quatenus per eam Deus creditur non modo unus, sed etiam trinus.

(97) *Filium.* Gen. xxii, 2, ubi tamen non verba a Didymo recitata exstant, sed sensus duntaxat.

(98) *Armatam.* Legendum videtur, ὥπλισμένην.

(99) *Abraham.* Gen. xxii, 11 et 12.

(1) *Mali.* Vox κακόν deest in editis Bibliorum exemplaribus, ac tantum in iis legitur: μηδὲ [pro μήτε] ποιήσης αὐτῷ μηδὲν [pro μηθέν].

(2) *Vocavit.* Gen. xxii, 15-18. Graeca editio pro ἐκ δευτέρου habet δεύτερον.

(3) *Rem.* Complutensis editio: βῆμα τοῦτο, id est verbum hoc, nempe rem hanc.

(4) *Nisi.* Compl. ed. ἢ μὴν, id est profecto. Didymus pro ἢ habet εἰ, id est si, quae est jurantis particula apud Hebraeos. At legendumne est ἢ pro μὴν, postquam legeris εἰ? Viderit lector.

(5) *Maris.* Compl. ed. καὶ ὡς τὴν ἄμμορ τὴν παρὰ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης. Tum, aliis interiectis, quae omittit Didymus: καὶ εὐλογηθήσονται ἐν σοὶ σπέρματί σου πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς, ἀνθ' ὧν, et reliqua, ut hic.

(6) *Abraham.* Hebr. vi, 13 et 14. Graeca Novi Testamenti editio hic habet ἢ pro εἰ. Verba vero illa: quae et promisit, et fecit, a Didymo interpretationis causa addita videntur.

φαλῶν· Ἐπεὶ ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθον ἐκ δεξιῶν μου· ὁ δὲ Παῦλος ἑβραίοις ὑφηγεῖται· Ὁς ὢν ἀπαύσασμα τῆς δόξης τοῦ Πατρὸς, καὶ χαρά- κτηρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, φέρων τε τὰ πάντα τῷ ρήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, καθαρισμόν τῶν ἁμαρτιῶν ποιησάμενος, ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλowsύνης ἐν ὑψηλοῖς· ὁ δὲ εὐαγγελιστὴς· Ὁ μορογενὴς Θεός, ὁ ὢν ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Πα- τρός, αὐτὸς ἐξηγήσατο.

venientem dicat esse sinum Patris, nisi eandem honorem deberi, atque una cum Patre, et ejus Spiritu unigenitum Deum ac Filium adorandum esse significet, sed humano more, quod nefas est, interpretari oporteat quæ de Deo scripta sunt; illud sequetur, ut major, et illustrior, eorum sententia, ille sit, qui a dextris sedet, et cui divinus ineffabilis sinus sit instar cherubici, multisque oculis (10) præditi throni: quod absit ut dicamus de summe ineffabili, ac serenissima (11) Trinitate. Nam David quidem in psalmo cix de Patre canit: *Dixit Dominus Domino meo: sede a dextris meis.* Paulus autem Hebræis scribens, ita exponit: *Qui cum (12) sit splendor gloriæ Patris, et figura substantiæ ejus, portansque omnia verbo virtutis suæ, purgatione peccatorum facta, sedit ad dexteram majestatis in excelsis;* evangelista vero: *Unigenitus (13) Deus, qui est in sinu Patris, ipse enarravit.*

ΚΕΦ. ΚΖ.

Ὁμοίως θεολογία περὶ τοῦ Υἱοῦ ὅτι ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος· καὶ ὅτι Θεὸς μέγας καὶ ἐπὶ πάντων, πρὸς ὃν οὐ λογισθί- σεται ἕτερος· καὶ ἀληθινὸς Θεός· καὶ ζωὴ αἰώ- νιος· καὶ μόνος Δεσπότης· καὶ μόνος θαυματουργός· καὶ ὕψιστος· καὶ βασιλεὺς [53 b]· καὶ ἐξου- σιαστής· καὶ πάντα ἐν πᾶσι Χριστὸς, καὶ τὰ λοιπά.

Τοσαῦτα μὲν καὶ περὶ τούτων ἤρκει· οὐχ ἤρε- μοῦσι δὲ οἱ τῶν θεῶν μύσται, καὶ τὰ τῆς προνοη- τικωτάτης πάντων Τριάδος ζηλοῦντες· ἀλλ' ἔτι ὑψη- λὰ καὶ ὅλα περὶ τοῦ Πατρὸς, τοιαῦτα καὶ περὶ τοῦ Υἱοῦ θεολογοῦσιν· ὅτι ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος, καὶ ὅτι Θεὸς μέγας καὶ ἐπὶ πάντων, πρὸς ὃν οὐ λογισθίσεται ἕτερος· καὶ ἀληθινὸς Θεός, καὶ ζωὴ αἰώνιος, καὶ φῶς τὸ ἀληθινόν, καὶ μόνος Δεσπότης, καὶ μόνος Ὑψιστος, καὶ μόνος θαυματουργός, καὶ βασιλεὺς μέγας, καὶ Κύριος πάντων, καὶ Δημιουργός, καὶ ἐξουσια- στής, καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ὄριον, καὶ Σωτὴρ, καὶ πάντα ἐν πᾶσι Χριστὸς, καὶ εὐλο- γημένος εἰς τοὺς αἰῶνας· καὶ ὅτι μέγα τὸ τῆς εὐ-

(7) *Dicens.* Gen. xii. 16 et 17.

(8) *Omnes.* Rom. xiv. 10 et 11. Editio: γέγραπται γάρ, pro καθὼς γέγραπται.

(9) *Scriptum est.* Isa. xlv. 23.

(10) *Multis oculis.* Seu *faciebus.* Vide Ezech. i. 18 et 10. In membræ margine ad vocem πολὺωπα librarius, haud scio utrum scholiastæ officio fungens, ac eam dictionem nimis difficilem, aut poeticeam existimans, an vero aliter legere jubens scripsit, πολυόματον. Sed sive πολὺωπα, sive πολυόμα- τόν, sive etiam πολυόφθαλμον dicere malueris, parum refert. De hac autem voce, πολὺωψ, quæ in vulgatis lexicis desideratur, legendus vir eruditus Mariorellus in *Theca calamaria*, pag. 18, ubi πολὺωπα recte ἀπὸ τοῦ πολὺωπου distinguit, ac πολὺωπα multis *faciebus* distinctum vertit. Cherubinis porro quatuor πρόσωπα, seu *facies* tribuuntur ab Ez- cheriel, eamque ob rem πολὺωπας dici a Didymo potuerunt: sed *oculis plenis* dicuntur: idcirco in translatione, *oculis* potius dixi, quam *faciebus*.

(11) *Serenissima.* Id est, *beatissima*.

(12) *Qui cum.* Hebr. i. 3. Vox, *Patris*, deest in

PATROL. GR. XXXIX.

A *metipsum, dicens* (7): *Nisi benedicens benedicam te.*

Ac in Epistola quoque ad Romanos Scripturæ lo- cum de Filio rursus per semetipsum jurante ex- ponit, inquit: **76 Omnes** (8) enim stabimus ante tribunal Christi: sicut scriptum est (9): *Vivo ego, dicit Dominus, quoniam mihi flectetur omne genu, et omnis lingua confitebitur Deo.* Quin etiam quod Filius sedeat a dextris Patris, ac præterea quod evangelista Deo affante loquens sedem Filio con- esse utriusque essentiam, et æqualem ambobus Spiritu unigenitum Deum ac Filium adorandum esse significet, sed humano more, quod nefas est, interpretari oporteat quæ de Deo scripta sunt; illud sequetur, ut major, et illustrior, eorum sententia, ille sit, qui a dextris sedet, et cui divinus ineffabilis sinus sit instar cherubici, multisque oculis (10) præditi throni: quod absit ut dicamus de summe ineffabili, ac serenissima (11) Trinitate. Nam David quidem in psalmo cix de Patre canit: *Dixit Dominus Domino meo: sede a dextris meis.* Paulus autem Hebræis scribens, ita exponit: *Qui cum (12) sit splendor gloriæ Patris, et figura substantiæ ejus, portansque omnia verbo virtutis suæ, purgatione peccatorum facta, sedit ad dexteram majestatis in excelsis;* evangelista vero: *Unigenitus (13) Deus, qui est in sinu Patris, ipse enarravit.*

B

77 CAP. XXVII.

Ea similiter loca afferuntur, quæ ostendunt Filium esse Deum (14); ea nempe, in quibus dicitur, quod in ipso habitat plenitudo divinitatis; et quod ipso est Deus magnus; et super omnia; et, cujus respectu alter non reputabitur; et, verus Deus; et, vita æterna; et, solus Dominus; et, solus mirabilium effector; et, altissimus; et, Rex; et, Dominator; et, omnia in omnibus Christus; et reliqua.

Atque hæc quidem de his sufficerent: verum qui res divinas docuerunt, et cum zelo ea quæ ad rerum omnium providentissimam Trinitatem at- tinent, pertractarunt; sacri magistri, his contenti non sunt: sed alia adhuc de Filii deitate testimo- nia nobis suppeditant, eaque sublimia, atque ejusmodi ejusmodi sunt quæ de Patris divinitate scripserunt. Nimirum quod in ipso habitat omnis plenitudo divinitatis; et quod est Deus magnus; et super omnia; et, præ quo alter non reputabitur; et, verus Deus; et, vita æterna; et, lux vera; et, solus Dominus; et, solus Altissimus; et, solus miracu- lorum effector; et, Rex magnus; et, Dominus omnium; et, Creator; et, Dominator; et, cujus pacis

Græca editione, et addita videtur a Didymo expli- cationis causa. Sed præterea Græca editio habet, δι' ἐαυτοῦ καθ. ποι. τ. ἀμ. ἡμῶν. Didymus vero voces illas, δι' ἐαυτοῦ, id est, *per semetipsum*, et ἡμῶν, id est, *nostrorum*, non legit: quod mirum non est, cum eas ne Vulgatus quidem int. legerit.

(15) *Unigenitus.* Joan. i. 18. Vide not. 84, pag. 27, et segm. 62 a. Græca editio nunc habet: ὁ μο- νογενὴς Υἱός, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ πατρὸς, ἐκεῖ- νος ἐξηγήσατο. Ita etiam Vulgatus: qui tamen cum verbum e verbo vertat, videtur cum Didymo legisse, αὐτὸς pro ἐκεῖνος. Origenes quoque catechista Ale- xandrinus pro *unigenitus Filius*, legit *unigenitus Deus*, in commentariis in Joannem tom. IV, pag. 89 et 438 editionis Parisiensis anni 1759. Eodemque modo legit Irenæus.

(14) *Deum.* Pro θεολογία, lego θεολογία. Quin- que porro et quadraginta Christi nomina recenset S. Damasus in suo *De Christi cognomentis* epigram- mate, pag. 224 ed. Rom. anni 1754. Sed alia adhuc fortasse plura a Didymo in hoc opere recensentur.

non est finis; et, *Salvator*; et, *omnia in omnibus* *Christus*; et, *Benedictus in secula*; et, quod magnum est pietatis mysterium [perspicuum vero est, de Christianorum mysterio hoc dici, apud quos Christus ut increatus Deus hymnis celebratur]; et quod sua deitate populum acquirit, ac liberat: eo quod sit Patri consubstantialis. Sancti (15) ergo, qui nunc a nobis commemorabuntur, quibusque Deus, juxta psalmum xv, *notas* (16) *fecit vias vitae*, ita de his loquuntur. David in vii quidem psalmo sic orat: *Exsurge* (17), *Domine Deus meus, in praecepto quod mandasti, et synagoga populorum circumdabit te, et propter hanc in altum regredere*. Ipsum a Propheta ut Dominum ac Deum agnoscere sentis, quem etiam ita precatur: *Exsurge*, in ineffabili tua Incarnatione, eo modo, quem ipsemet praefinisti illis verbis: *Solvite* (18) *templum* **78** *hoc, et tribus diebus excitabo illud*. Nam propter hanc, inquit, quae nobis inde comparata est, salutem, gentes quidem fide circumdabunt te, tu vero illuc unde ita venisti, ut inseparabilis tamen maneres, regredere; in psalmo autem xlii: *Deus* (19) *magnus Dominus, et rex magnus super omnem terram*; et in psalmo xlii: *A solis* (20) *ortu usque ad occasum, ex Sion species decoris ejus: Deus manifeste veniet*; et in lxvii: *Exsurgat* (21) *Deus, et dissipentur inimici ejus*; et: *Iter facite* (22) *ei qui ascendit super occasum: Dominus nomen illi*; et in lxxxi: *Surge* (23), *Deus, judica terram*. Animadvertite hic porro, quomodo unumquodque ex hisce testimoniis quid de Filio sentientium sit, definiat, et eorum quodlibet sufficit, ut illum ad unitatem paternae essentiae pertinere persuadeamur. Ac illud etiam observa, quod magniloquus scriptor eum, qui in sepulcro, non sine vita (24) tamen existens, ideo positus est, ut simul cum vivis eos etiam servaret, qui e vivis excesserant, Deum vocal, atque e monumento surrectorum praenuntiat, eosque judicaturum, qui post tale ac tantum beneficium terrena sapiunt. Scito autem, occasus nomine eum novissima tempora denotare, quibus aspectabili huic mundo solis instar manifeste imminens, apparuit. Et in psalmo lxxvi: *In sancto* (25) *via tua: quis Deus magnus, sicut Deus noster? Tu es Deus, qui facis mirabilia solus*. Incarnatum Deum Verbum celebrat etiam hoc in loco, qui in Judaico templo et crebro versatus est, et docuit, et miracula patravit. In psalmo autem cxvii: *Benedictus* (26) *qui venit in nomine Domini: Deus magnus Dominus, et illuxit nobis*. Quod si Do-

σεβείας μυστήριον (δὴλον δ' ὡς τὸ Χριστιανὸν, παρ' οἷς ἀγέννητος Θεὸς ὑμνεῖται ὁ Χριστός) καὶ ὅτι τῇ ἑαυτοῦ θεότητι περιποιεῖ τὸν λαόν, διὰ τὸ ὁμοουσίως ἔχειν πρὸς τὸν Πατέρα. Τοιῶσδε τοίνυν περὶ τούτων λέγουσιν οἱ μνημονευθησόμενοι νῦν πρὸς ἡμῶν ἄγιοι· οἷς ὁ Θεός, κατὰ τὸν ιε' ψαλμὸν, ἐγνώρισεν ὁδοὺς ζωῆς. Δαυὶδ, ἐν μὲν ζ' ψαλμῷ εὐχόμενος· Ἐξεγέρθητι, Κύριε ὁ Θεός μου, ἐν προσταγμάτων ᾧ ἐντείλω, καὶ συναγωγῇ λαῶν κυκλώσει σε· καὶ ὑπὲρ ταύτης εἰς θυγὸς ἐπιστρέψον. Αἰσθάνη, ὡς ὁ προφήτης Κύριον καὶ Θεὸν οἶδεν αὐτὸν, καὶ δεῖσται αὐτοῦ λέγων· Ἐξεγέρθητι ἐπὶ τὴν ἐνανθρωπήσιν σου, τρόπῳ ᾧ προώρισας τῷ, Ἀνάστα τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἔγερῶ αὐτόν. Ὑπὲρ ταύτης γάρ φησιν τῆς περιγινόμενης ἡμῖν ἐντεῦθεν σωτηρίας, τὰ μὲν ἔθνη τῇ πίστει κυκλώσει σε· σὺ δὲ, ὅθεν ἦλθες, ἀχωρίστως ἐπανάλῃς· ἐν δὲ μς'. Θεὸς μέγας Κύριος, καὶ βασιλεὺς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν· ἐν δὲ μβ'. Ἀπὸ ἀνατολῶν ἤλλου μέχρι δυσμῶν, ἐκ Σιών ἡ εὐπρέπεια τῆς ὡραιότητος αὐτοῦ· ὁ [34 α] Θεὸς ἐμφανῶς ἤξει· ἐν δὲ ζζ'. Ἀναστήτω ὁ Θεός, καὶ διασκορπισθήτωσαν οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ· καὶ, Ὀδοποιήσατε τῷ ἐπιβεβηκότι ἐπὶ δυσμᾶς· Κύριος ὁνομα αὐτῷ· ἐν δὲ πα'. Ἀνάστα, ὁ Θεός· κρινόν τὴν γῆν. Ἀθρεῖ μὲν, πῶς ἐκάστη λέξις ἀνάπτει τὴν περὶ αὐτοῦ δόξαν, καὶ ἐφαρκεῖ πείσαι τῆς πατρικῆς μονάδος ὑπάρχειν αὐτὸν οὐσίας· καὶ ὅτι ὁ μεγαλογράφος, τὸν ἐν τάφῳ οὐ δίχα ζωῆς τεθέντα, ἵνα σὺν τοῖς ζῶσιν καὶ τοῖς ἀπελθόντας τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων σώσῃ, Θεὸν καλεῖ, καλίστασθαι τοῦ μνήματος προφητεῖαι, κρινόντα τοὺς μετὰ τοσαύτην καὶ τηλικαύτην εὐεργεσίαν γῆνως φρονήσαντας. Ἰσθι δὲ, ὅτι δυσμὰς τοὺς ἐσχάτους λέγει καιροὺς. Ἐν αὐτοῖς γὰρ ἐπέστη ἐμφανῶς τῷδε τῷ θεατῷ κόσμῳ· ἐν δὲ ος'. Ἐν τῷ ἀγῶνι ὁδὸς σου· τίς Θεὸς μέγας, ὡς ὁ Θεός ἡμῶν; Σὺ εἰ ὁ Θεός ὁ ποιῶν θαυμάσια μόνος. Τὸν σαρκοθέντα Θεὸν λόγον ἀνευφημεῖ κάναυθα, τὸν ἐκ τῷ Ἰουδαϊκῷ ἱερῷ ἐμφιλοχωρήσαντα, καὶ διδάξαντα, καὶ θαυματουργήσαντα· ἐν δὲ τῷ ριζ'. Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου· Θεὸς μέγας Κύριος, καὶ ἐπέφανεν ἡμῖν. Εἰ εὐλόγως παρὰ τῷ προσφῆτι Θεὸς μέγας, καὶ εἰ εὐλογημένος, ὁ ἐστὶν δεδοξασμένος, καὶ βασιλεὺς μέγας, καὶ μόνος θαυματουργός ὑπάρχει ὁ ἐπιφανείς ἡμῖν Κύριος (ἔστιν δὲ ὁ Υἱός)· ἀλόγως παρὰ αἰρετικοῖς, μικρότερος τοῦ ἰδίου Πατρὸς ὑπονοεῖται. Οὐκ ἐνδέχεται γάρ, τὸν αὐτὸν τῇ ἀληθείᾳ, πρῶτως μὲν ἔχειν κατὰ τὴν προφητείαν, δευτέρως δὲ κατ' ἐκείνους. Εἰ δὲ πυνθόμεθα

(15) Sancti. Vide notam 93, pag. 64.

(16) Notas. Ex psal. xv, vers. 11.

(17) Exsurge. Psal. vii, vers. 7 et 8.

(18) Solvite. Joan. ii, 19.

(19) Deus. Psal. xlii, vers. 2 (seu 3). Græca editio: Κύριος ὕψιστος, φοβερός, καὶ βασιλεὺς, et cætera.

(20) A solis. Psal. xlii, vers. 2 et 3.

(21) Exsurgat. Psal. lxvii, vers. 1 (seu 2).

(22) Iter. Psal. lxxvii, vers. 4 (seu 5). Editio: ἐπὶ δυσμῶν.

(23) Surge. Psal. lxxxi, vers. 8.

(24) Non sine vita. Nam et eo tempore, quo Christi corpus in sepulcro mansit, eidem corpori divina Verbi persona conjuncta fuit.

(25) In sancto. Psal. lxxvi, vers. 13 (seu 14). Vox μόνος, id est solus, deest in Græca editione, et videtur huc translata ex versiculo 19 psalmi septuagesimi primi, ubi legitur: ὁ ποιῶν θαυμάσια μόνος.

(26) Benedictus. Psal. cxvii, vers. 24 et 25. Nonnulla omittit intermedia. Vox autem μέγας, id est, magnus, deest in Græca editione.

τοῦ αὐτοῦ ψαλμφοῦ, μαθησόμεθα, ὅτι ἐπίσταται, ὡς ἅπαντες οὕτως καὶ τὸν Ἰὺν, ὑπάρχοντα Θεὸν τῶν προπατόρων. Ἐν γὰρ μὲν ψαλμῷ κέκραγεν· Ἐξασπένδον ὁ Θεὸς ἐπὶ τὰ ἔθνη· ὁ Θεὸς καθίσταται ἐπὶ θρόνου ἀγίου αὐτοῦ· ἀρχοντες λαῶν συνήχθησαν [34 b] μετὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραάμ. Συνεκλήσθησαν δὲ μετὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ ἐνανθρωπήσαντος· περὶ οὗ ᾄδεται ἐν β' ψαλμῷ· Ἰρα τί ἐφύλαξαν ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενὰ· Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἀρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, κατὰ τοῦ Κυρίου, καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ· Ἡσαΐας δὲ ἀσύγκριτον αὐτὸν, ὡς τὸν Θεὸν Πατέρα, ἀνεφρημῶν βοᾷ· Ἀπὸ τοῦ αἰῶνος οὐκ ἠκούσαμεν, οὐδὲ οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν ἴδον Θεόν, πληρ σοῦ. Ἄλλον γὰρ οὐκ ἴδμεν Θεόν, ἢ τὸν ἐκ Παρθένου Μαρίας, κατὰ τὴν σωτήριον ἐνανθρώπησιν τεχθέντα· οὐδὲ ἠκούσαμεν, εἰ μὴ τὴν μαρτυρηθέντα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς· Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱὸς μου ὁ ἀγαπητός· καὶ πάλιν, ὡς προελέχθη· Παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, υἱὸς καὶ ἐδόθη, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὅμου αὐτοῦ· καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Θεὸς ἰσχυρός, Ἐξουσιαστής, Ἀρχὴν εἰρήνης, Πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Μεθ' ἑτέρᾳ τὲ ἐπαγγέλλεται· Καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ὅριον. Ὁ Υἱὸς, φησὶν, τοῦ Θεοῦ ἐνανθρωπήσας, ἐγεννήθη παιδίον καὶ ἐδόθη ἡμῖν, φέρων αὐτὸς ἐπὶ τοῦ ὅμου αὐτοῦ ταύτης αὐτοῦ τῆς κάτω γεννήσεως τὴν ἀρχὴν· τοῦτ' ἔστιν, αὐτὸς ἑαυτοῦ ἀρχὴ τυγχάνων, ἐν τῷ ἀρρέουστος ὑπὸ Παρθένου, καὶ ἐξ αὐτῆς ἀρρήτως σαρκωθέντα τεχθῆναι, συνουσίας ἀνδρὸς ἀρχὴν οὐ παρασχομένης. Ὄνομα δὲ αὐτῷ, Θεὸς ἰσχυρός, Ἐξουσιαστής. Οὐκ εἶπεν, Ὑψίστος· ἀλλ' ἐφανέρωσεν αὐτοῦ τὴν φύσιν, τὴν δύναμιν, τὴν αὐθεντείαν. Ὅπερ ὄνομα γινώσκων Δαυὶδ, ψάλλει· Γινώσκων, ὅτι ὄνομα σοι, Κύριος· σὺ εἶ μόνος· Ὑψίστος ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν· τὸ μόνος, διὰ τὴν μίαν θεότητα εἰπὼν [35 a]. Πατέρα δὲ αὐτὸν μέλλοντος ἐκάλεσεν αἰῶνος ὄντα, καὶ τῶν παρελθόντων αἰώνων δημιουργόν, διὰ τὸ ἀπὸ χρόνου τοῦ τῆς οἰκονομίας ἐγνώσθαι αὐτὸν πολλοῖς ἀνθρώποις. Κτιστὴς τοίνυν, καὶ οὐκ ἀκτίστου φύσεως, εἶπεν αὐτὸν Πατέρα· εἰς γὰρ ὁ ἀκτίστου καὶ ὁμοουσίου Υἱοῦ Πατρὸς. Παραδεικνύς δὲ τῆς θεότητος αὐτοῦ τὸ ἀμέγεθες, ἔφη· Τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ὅριον. Καὶ ἱερεμίας δὲ, ἦτοι Βαροῦχ (βίβλος γὰρ μία ἀμφοτέρων), σημνηγορεῖ περὶ αὐτοῦ· Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν· οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν. Ἐξεύρεν πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδωκεν αὐτῇ Ἰακώβ τῷ παιδί αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἡγαπημένῳ ὑπ' αὐτοῦ. Μετὰ ταῦτα, ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη. Εἰ οὐκ μὴ θεοπροπῶς νοηθεῖν, ὅτι διὰ τὸ ταυτὸν τῆς θεότητος ἅμω τῶν ἀποβήτων ὑποστάσεων, ἡ προκειμένη γραφὴ οὕτως ἐρρήθη, λέγεται ἀθεσάντα

A minus, qui nobis apparuit, sive illuxit (is autem Filius est), recte dicitur apud Prophetam Deus magnus, si est benedictus, id est glorificatus, si rex magnus, si solus miraculorum effector, perperam hæretici minorem proprio Patre eum esse suspicantur: nec enim fieri potest, ut unus atque idem reipsa et primas teneat, ut vult prophetia, et secundas, ut ipsi volunt. Sane 79 si Psalterium ipsum percontemur, sicut Patrem, sic etiam Filium ab ipso ut Deum proavorum agnosci conperiemus. Nam in psalmo xlii exclamavit: Regnavit (27) Deus super gentes, Deus sedet super sedem sanctam suam; principes populorum congregati sunt cum Deo Abraham. Simul autem convenientes congregati sunt cum Deo incarnato, de quo canitur in secundo psalmo: Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania? astiterunt reges terræ, et principes convenerunt in unum adversus Dominum, et adversus Christum ejus? Isaias autem ipsum celebrans ut eum, qui asyncretis sit, id est, incomparabilis, æque ac Deus Pater, ita clamat (28): A sæculo non audivimus, neque oculi nostri viderunt Deum præter te. Nec enim alium, Deum vidimus, nisi eum, qui ex Virgine Maria in salutari Incarnatione natus est, neque alium audivimus, nisi eum, cui testimonium hoc reddidit Deus Pater: Hic est Filius meus dilectus; et rursus, ut antea dictum est (29), exclamavit: Puer (30) natus est nobis, filius et datus est, cujus ἀρχή, hoc est, principatus, seu principium super humerum ejus: et vocatur nomen ejus Deus fortis, Dominator, Princeps pacis, Pater futuri sæculi. Post alia vero subdit: Et pacis (31) ejus non est terminus. Dei Filius [inquit] incarnatus, natus est puer, et datus est nobis, portans ipse super humerum suum hujus suæ terrenæ generationis ἀρχήν, hoc est, principium, nempe ipse sui ipsius ἀρχή, seu principium existens, dum secluso quovis fluxu (32) a Virgine genitus fuit, ex qua ineffabiliter incarnatus est, quin viri coitus ἀρχήν, id est initium, ei præberet. Nomen autem ipsi est, Deus fortis, Dominator: non dixit, subditus; sed ejus naturam, potentiam, dominationem, atque auctoritatem declaravit. Quod nomen cum David non ignoraret, sic psallit: Sciant (33), quod nomen tibi Dominus: tu es solus Altissimus super omnem terram; ubi illud, solus, dixit Psalter ob unitatem deitatis. Patrem autem futuri sæculi, cum sit etiam præteritorum sæculorum creator, ipsum vocavit Isaias, eo quod a tempore 80 œconomizæ, nempe Incarnationis, valde cognitus fuit ab hominibus. Creatam igitur, scilicet humanam, non vero increatam naturam indicavit, cum eum vocavit Patrem: unus enim est in deitate Pater, increati nempe, et consubstantialis Filii. Ut

(27) Regnavit. Psal. xlii, vers. 7 et 8.

(28) A sæculo. Isa. lxiiv, 4. Græca editio εἰδόν.

(29) Dictum est. Cap. 15, segm. 14 b.

(30) Puer. Isa. ix, 6. Complutensis editio post ἐδόθη, addit ἡμῖν post ἀρχή, addit ἐγεννήθη. Demum post, τὸ ὄνομα αὐτοῦ, plura habet, quæ Didymus prætermittit. Vocem vero ἡμῖν, omisit etiam segm. 14 b.

(31) Et pacis. Isa. ix, 7. Complut. edit. οὐκ ἔστιν τέλος.

(32) Fluxu. Codex, ἀρεῦστος. Lego, ἀρρέουστος.

(33) Sciant. Psal. lxxxii, vers. 17 (seu 19). Editæ Biblia carent vocula et. Vide, si placet, Marcæ Marini adnotationes ad hunc locum.

autem deitatem ipsius ostendat quantitate ac certa magnitudine carere, ait : *Pacis ejus non est terminus*. Jeremias (34) vero etiam, aut Baruch (nam unus est amborum liber), de illo magnifice loquitur in hunc modum : *Hic est* (35) *Deus noster, et non reputabitur alter prae ipso*. Adinvenit omnem viam scientiæ, et tradidit illam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo. Post hæc (36) in terris visus est, et cum hominibus conversatus est. Porro nisi allatus modo Scripturæ locus eo sensu, qui Deum deceat, intelligatur, ut scilicet ob identitatem deitatis amborum ineffabilem personarum in hunc modum Baruch locutus fuerit, reliquum jam est, ut impie dicas (37) ipsum Deum Patrem, qui genuit, non esse Deum nostrum, neque eum comparari posse cum Filio suo. Concidit ergo, et omnino irrita redditur eorum ratiocinatio, qui calumniando inquit, Deum Verbum minorem esse, et ministrum : quomodo enim alius esse potest asyneritus, id est incomparabilis, prae illo Filio, de quo dicitur : *Præ ipso alter non reputabitur*? Et rursus : *Dii* (38), *qui cælum et terram non fecerunt, pereant in terra*. Dominus, qui fecit (39) cælos in intelligentia, ipse est Deus **81** *virus, et verus* : quia scilicet nulla alia est vera deitas, nisi deitas genuini Filii Dei, per quem, et a quo, una cum toto mundo, cæli etiam producti sunt (40). Sed Paulus quoque, virorum ille præstantissimus Paulus, eandem cum prophetis servans locutionum seriem, de Filio convenientes rationes reddit; etenim ad Titum quidem scribit : *Expectantes* (41) *beatam spem, et adventum gloriæ magni Dei, et Salvatoris Jesu Christi : qui dedit semetipsum pro nobis, ut redimeret nos ab omni iniquitate, et*

A *ειπεῖν, ὅτι ὁ τεκνὼν αὐτοῦ Θεὸς καὶ Πατὴρ, οὗ Θεὸς ἡμῶν, οὐδὲ συγκρίνεται τῷ Υἱῷ αὐτοῦ*. Ἐκπέπτωκεν δὲ οὖν, καὶ εἰσπάμπαν ἠφάνισται ὁ λόγος τῶν διαβαλλόντων μικρότερον καὶ ὑποურγὸν τὸν Θεὸν Λόγον. Πῶς γὰρ ἂν ἄλλος εἴη ἀσύγκριτος πρὸς τὸν Υἱόν, πρὸς ὃν οὐ λογισθήσεται ἕτερος; Καὶ πάλιν Θεοί, οἱ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν οὐκ ἐποίησαν, ἀπολέσθωσαν ἐπὶ τῆς γῆς Κύριος, ὃς ἐποίησεν τοὺς οὐρανοὺς ἐν συνέσει, αὐτὸς Θεὸς ζῶν καὶ ἀληθινός· ὡς ἄλλης θεότητος μὴ οὐσης ἀληθινῆς, εἰ μὴ τῆς τοῦ γνησίου Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, δι' οὗ καὶ παρ' οὗ ἅμα παντὶ τῷ κόσμῳ καὶ οἱ οὐρανοὶ παρεχομίσθησαν. Καὶ ὁ ἔξοχος δὲ ἀνδρῶν Παῦλος, τὴν αὐτὴν ἀκολουθίαν τοῖς προφήταις τηρῶν, τοὺς πρέποντας περὶ αὐτοῦ ἀποδίδωσι λόγους [35 b], γράφων τίτω μὲν· *Προσδεχόμενοι τὴν μακαρίαν ἐλπίδα καὶ ἐπιφάνειαν τῆς δόξης τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ δόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα λυτρώσεται ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀνομίας, καὶ καθάρισεν ἑαυτῷ λαὸν ἁγίουσιν, ζηλωτὴν καλῶν ἔργων*. Διὰ μὲν γὰρ τοῦ ἀναφθέγγεσθαι, τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δηλοῖ τὸ μὴ δευτέρως εἶναι κατ' οὐσίαν καὶ τὸ ἀναρχον πρὸς τὸν μέγαν Θεὸν Πατέρα. Καὶ κατὰ τὸ φαινόμενον γὰρ ἐστὶ συνιδεῖν, ὅτι εἰ μικρός ὁ Υἱός, πῶς ἔσται μέγας ὁ Πατήρ; εἰ ἦν, ὅτε οὐκ ἦν ὁ Θεὸς Λόγος· ἦν, ὅτε Πατὴρ· ὁνομα οὐχ ὑπῆρχεν. Ἔστω δὲ ὡς ἡμεῖν, τοιαῦτα λέγειν τολμῶσιν διὰ τὴν ἄλλων ἀγνωμοσύνην· Ἡ γὰρ εὐλάβεια καλὴν ἔδωκεν, φασί, τοῖς χρωμένοις. Διὰ δὲ τοῦ φράζειν, *Τὸ δόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα καθάρισεν ἑαυτῷ λαὸν ἁγίουσιν* (οὐχ) δὲ, Ἄλλω ἵνα καθάρισεν λαόν), ἀκόλουθα τῶν μνημονευθέντων

(34) Jeremias. Lego, pro Ἱερεμίας, Ἱερεμίας, ut sæpe scribit librarius noster, aut, si mavis, Ἱερεμίας; usus enim obtinuit apud Græcos, ut nomen hocce aspietur, quamvis in Hebraica ejusdem nominis scriptura nihil sit, quod illam aspirationem exposcat; quod ipsum de nominibus Ἱεροσαλήμ, Ἱερζαζ, aliisque nonnullis valet. Atque hac de causa, Jeremias, Isaias, Jerusalem, et cætera, plerique nunc scribunt, non Hieremias, Hesaias et Hierusalem.

(35) Hic. Baruch. iii, 22 et 23 (sen 36-38) Simili modo Ambrosius lib. i De fide locum hunc quasi Jeremiæ citat : In Jeremiæ quoque libro (inquit)... sic habes : *Hic Deus noster, et non reputabitur alius ad eum*. Et cætera.

(36) Post hæc. Græca editio : μετὰ τοῦτο, id est post hoc. Vulg. int. legit ut Didymus. Paulo post pro καὶ τοῖς, Græca ed. habet, καὶ ἐν τοῖς.

(37) Impie dicas. Notanda antithesis inter voces, θεοπεπώς et ἀθεήσαντα nempe inter explicationem, quæ Deo conveniat, et eam, quæ Deo non conveniat : seu, quod eodem recidit, inter explicationem theologo dignam, et explicationem dignam atheo. Notanda etiam vox ipsa, ἀθεήσαντα. Vocem quidem ἀθεῖν in Athanasio invenies, in Clemente, in aliis : in verbum vero, ἀθεεῖν, non tam facile incidet : nec enim quemadmodum et ἀθέατος, et θεάσσομαι dicitur, ita et ἀθεός et ἀθεῖω dicere amarunt Græci. Eam porro dictionem, ἀθεήσαντα, referre etiam licet ad prophetam, ac vertere : ut impie dicat.

(38) Dii. Jerem. x, 10 (sive 11). Editio Complutensis habet, ἀπὸ τῆς γῆς, pro ἐπὶ τῆς γῆς· editio

Francofurtensis : ἐκ τῆς γῆς ; liber vero quartus in Eunomium tomo primo Operum S. Basilii p. 295, ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ. Locus porro, quem ex Jeremia citat Didymus, explicit non in verbis illis, *virus et verus*, ut olim suspicabar ; sed in illis, *pereant in terra*, ut nunc opinor. Nimirum quæ post hæc sequuntur, non ab eo citari videntur veluti ex Jeremia deprompta, sed addi explicationis causa. Nisi conijcere quis malit, vocem quidem illam, Κύριος, esse primam versiculi proxime sequentis, qui incipit : Κύριος ὁ ποιήσας τὴν γῆν, id est Dominus, qui fecit terram, et reliqua, sed librarius aliqua omisisse. Vide tamen segm. 202 b. In Soliloquiis, quæ exstant apud Augustinum tomo VI, in appendice, sic allegatur cap. 32 hic locus : *Dii, qui non fecerunt cælum, et terram, pereant de cælo, et terra : Deum vero, qui creavit cælum, et terram, cæli, et terra benedicant*.

(39) Qui fecit... virus, et verus. Hæc verba, ut jam indicavi, Didymi esse videntur, Biblicis tamen locutionibus utentis : nam psalmo quidem xxxv, vers. 5, legitur : Τῷ ποιήσαντι τοὺς οὐρανοὺς ἐν συνέσει, id est, Εἰ, qui fecit cælos in intelligentia. In prima vero ad Thess. i, 9 : δουλεύειν Θεῷ ζῶντι καὶ ἀληθινῷ, id est servire Deo vivo ei vero.

(40) Producti sunt. Παραχομίσκειν idem valet hic, atque παραφέρειν et παράγειν. Vide not. 28, pag. 4. Eodem sensu verbum hoc adhibet segm. 166 a.

(41) Expectantes. Tit. ii, 13 et 14. Græca editio : Σωτῆρος ἡμῶν... ὃς ἔδωκεν ἑαυτὸν, etc. Vocem vero ἡμῶν, paulo post addit Didymus, etsi hic eam omittit.

προσεπιτίσκει. Σημαίνει γὰρ αὐτὸν, τὴν μίαν αὐτέξ-
ούσιον καὶ ἀγαθὴν θεότητα τὴν πάντων αἰτίαν. δια-
κεκληρῶσθαι. Ἴδιον γὰρ δημιουργοῦ μὲν, καὶ οὐ δη-
μιουργήματος, τὸ ὑπεραποθανεῖν, εἰ οὕτω χρὴ φάναι,
τοῦ ἰδίου ποιήματος· Ἰοῦ δὲ ἀγαπητοῦ, θεότητα καὶ
βασιλείαν οὐ διάφορον ἔχοντος μετὰ Πατρὸς, τὸ ἐαυ-
τῷ τὸν λαὸν περιποιῆσαι. Ἄγων δὲ τὸν λόγον, ὁ πολὺς
οὗτος καὶ ἀληθὴς ἐξηγητὴς, εἰς τὸ ἀποδείξει αὐτὸν,
ἅμα μὲν φιλόανθρωπον σωτήριόν τε Θεόν, ἅμα δὲ ὡς
ἐαυτὸν ἐδυσώπησεν, καὶ οὐ κρείττονι εἶξεν θεότητι,
γενέσθαι μεθ' ἡμῶν, ὡς εἰς ἐξ ἡμῶν, τροπὴς διχα
καὶ ἀμαρτίας, φάσκει· Ὅτε δὲ ἡ χρηστότης, καὶ ἡ
φιλοανθρωπία ἐπεφάνη τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ,
οὐκ ἐξ ἔργων ὧν ἐποιήσαμεν ἡμεῖς, ἀλλὰ κατὰ
τὸ πολὺ αὐτοῦ ἔλεος. Κολοσσαεῦσι δὲ καὶ μέμφε-
ται, καὶ καταβολὴν τῆς πρωτότης θεολογίας περὶ
[36 a] αὐτοῦ ποιεῖται, γράφων, ὡς ἔδῃ ἐν τῷ Περὶ
ἁποστολίου εἴρηται κεφαλαίῳ· Διὰ τί κατὰ τὴν
παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ
κόσμου, καὶ οὐ κατὰ Χριστὸν Ἰησοῦν· ὅτι ἐν
αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλῆρωμα τῆς θεότητος
σωματικῶς· τοῦτ' ἐστιν, οὐσιωδῶς. Καὶ γὰρ ἐκεῖνος
φύσει πλήρωμά ἐστιν, αὐτὸ ἡ πατρικὴ θεότης ὑπάρ-
χων τῇ οὐσίᾳ. Οὐχ ἀρπαγμόν γὰρ ἡγήσατο τὸ εἶ-
ναι Ἰσα Θεῷ· ἡμεῖς δὲ ἐκ τοῦ πληρώματος, δι'
ἀγαθότητα αὐτοῦ, χάριν ἐλάβομεν, ἥνπερ φύσει,
ὡς δοῦλοι, οὐκ εἵχομεν, κατὰ Ἰωάννην λέγοντα· Καὶ
ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβο-
μεν, καὶ χάριν ἀντὶ χάριτος· τοῦτ' ἐστιν,
τὴν τῆς ἀναγεννήσεως ἀντὶ τῆς ἀπεδόλμεν χάρι-
τος, παρακρουσάμενοι τὴν ἐπὶ τῷ ἐνὶ φυτῷ
πρώτην θεσμοδοσίαν. Οὐκ ἔτι γὰρ, φησὶν, ἐστὲ
ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν· καὶ αὖτις· Ὅτι ἐν
αὐτῷ εὐδόκησε πᾶν τὸ πλῆρωμα κατοικῆσαι, καὶ
δι' αὐτοῦ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα εἰς αὐτόν.
Ἐπόμενα καὶ ταῦτα τοῖς πρόσθεν. Τοῦ γὰρ Πατρὸς
ἐν τῷ Ἰῳ, καὶ αὐτοῦ ἐν τῷ Πατρὶ τῇ φύσει τυγχά-
νοντος, ὡς καὶ πᾶν συγγενὲς ἀχώριστόν πως τοῦ

(42) *Peculiarem*. Vulgatus interpres, *acceptabilem*, eodem fere, ut opinor, sensu. Sed vox, *peculiarem*, fortasse magis Didymi mentem refert, ex his, quæ sequuntur paulo post. Hæc porro Pauli locutio, λαὸς περιούσιος, ex Veteri Testamento deprompta est, in quo non semel reperitur.

(43) *Locum*. Visus est Origenes Hieronymo, Justiniano imperatori, aliisque gradus in Trinitate agnoscere in libro primo *De principiis* cap. 3, n. 5 : ac sane eum locum, prout a Justiniano affertur in *Epistola ad Menam*, non vero prout a Rufino Latine translatus fuit, ad catholicum sensum trahere haud ita facile est. At theologus noster neque hac in re, neque in ulla alia ad sanctum Trinitatis mysterium spectante, Origenista fuit : nisi Origenistam eum dicere quis velit, qui Origenis de Trinitate locutiones a multis reprehensas catholice explicari posse contendebat.

(44) *Propitius*. Codex. Ἐσω. Quæ vox cum sæpius in hoc opere occurrat, modo scribitur a librario sine littera σ, ut hic, et segm. 58 a, et alibi : modo vero Ἐσως, ut segm. 38 b, et alibi. Quod si tam sæpe scriptum non invenissem, Ἐσω, legendum esse conjecissem hoc in loco, ἔστων δὲ Ἐσω, id est, *propitius ambo sint*, Pater nempe, ac Filius. Sed cum alibi quoque Ἐσω pro Ἐσως a librario scriptum videam, nihil est cur ad hanc conjec-

turam confugiam. Quare, nisi quis velit utramque Didymo terminationem placuisse, reliquum est, ut putemus librum aut pro Ἐσως mendose scripsisse Ἐσω, aut cum scriptum reperisset in apographo, quod describebat, Ἐσως cum parvo o, ex duobus elementis o, σ, unum mendose confusse ω magnum. (45) *Religioso*. Ex aliquo forsitan poeta sententiam hanc hausit theologus noster, atque ex iambo senario prosam orationem fecit. Versus autem videtur hic fuisse : καλὸν γὰρ εὐλάβει' ἔδος τοῖς χρωμένοις, aut alius affinis. (46) *Pertinere*. Locutio illa, θεότητα διακεκληρῶσθαι, significat proprie, *deitatem sortitum esse*, seu sorte veluti *divisam possidere*. Quod Græcis quidem auribus absoum non est, sic enim alii quoque Patres loquuntur : sed Latine id non ferunt : itaque dedita opera *sortitionis* vocabulum evitavi. (47) *Acquirere*. Ex prima Petri II, 9. (48) *Cum autem*. Tit. III, 4 et 5. Editio Bibliorum habet : ὅτε δὲ... οὐκ ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ ὧν ἐπ. ἡμ. ἀλ. x. τὸν ἄ. ἔλεον. (49) *De consubstantiali*. Eadem hic oritur difficultas, quæ paulo ante, segm. 32 a, orta est. Quodnam, quæso, est *capitulum* istud, vel *caput*, de consubstantiali inscriptum? An aliquid aliud opus respicit Didymus? Minus verisimile videtur. Nun-

cturam confugiam. Quare, nisi quis velit utramque Didymo terminationem placuisse, reliquum est, ut putemus librum aut pro Ἐσως mendose scripsisse Ἐσω, aut cum scriptum reperisset in apographo, quod describebat, Ἐσως cum parvo o, ex duobus elementis o, σ, unum mendose confusse ω magnum.

(45) *Religioso*. Ex aliquo forsitan poeta sententiam hanc hausit theologus noster, atque ex iambo senario prosam orationem fecit. Versus autem videtur hic fuisse : καλὸν γὰρ εὐλάβει' ἔδος τοῖς χρωμένοις, aut alius affinis.

(46) *Pertinere*. Locutio illa, θεότητα διακεκληρῶσθαι, significat proprie, *deitatem sortitum esse*, seu sorte veluti *divisam possidere*. Quod Græcis quidem auribus absoum non est, sic enim alii quoque Patres loquuntur : sed Latine id non ferunt : itaque dedita opera *sortitionis* vocabulum evitavi.

(47) *Acquirere*. Ex prima Petri II, 9.

(48) *Cum autem*. Tit. III, 4 et 5. Editio Bibliorum habet : ὅτε δὲ... οὐκ ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ ὧν ἐπ. ἡμ. ἀλ. x. τὸν ἄ. ἔλεον.

(49) *De consubstantiali*. Eadem hic oritur difficultas, quæ paulo ante, segm. 32 a, orta est. Quodnam, quæso, est *capitulum* istud, vel *caput*, de consubstantiali inscriptum? An aliquid aliud opus respicit Didymus? Minus verisimile videtur. Nun-

duum (50) *traditionem hominum, secundum elementa mundi, et non secundum Christum Jesum; quia in ipso habitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter; id est substantialiter; nam ille ex natura est plenitudo ipsa, cum sit paterna ipse Deitas ex essentia: et enim non rapinam* (51) *arbitratus est esse se aequalem Deo. Nos autem ex illo qui est plenitudo, ob ejus bonitatem gratiam accepimus, quam natura, utpote servi, non habebamus, juxta Joannem qui ait: Et ex* (52) *plenitudine ejus nos omnes accepimus, et gratiam pro gratia, id est, gratiam regenerationis pro gratia, quam abjecimus* (53), *quando primum Dei præceptum, quo ab una planta abstinere jubebamur, repudiavimus. Non enim, inquit* (54) *Paulus, jam estis* **83** *sub lege, sed sub gratia. Et rursus: Quia* (55) *in ipso complacuit, omnem plenitudinem inhabitare, et per eum reconciliare omnia in ipsum. Consentanea sunt hæc quoque superioribus; nam cum natura Pater in Filio, et Filius in Patre, quamvis hypostasi distinctus, existat, sicut omne etiam συγγενές, hoc est coexistens, inseparabile quodammodo ab illo est, cujus respectu coexistens est: idcirco in eo, de quo sermo est, Scripturæ textu recte* (56) *etiam, etsi valde profunde, ac ita ut facile id omnes assequi nequeant, additum est: Per ipsum, et in ipsum reconciliare omnia: adeo ut Filio quoque illud conveniat, quod de Patre in sacris oraculis dictum est: Ex quo* (57) *omnia; si recte quidem se habent et quæ modo dicta sunt, et illud, In ipso* (58) *habitat omnis plenitudo divinitatis. Ad Timotheum quoque scribens, mirum in modum theologi munere functus est, Filii divinitatem asserens: atque ambobus in locis ipsum, spectata ejus deitate* (59), *a paterna natura alienum non esse docuit: sic enim ait: Manifeste* (60) *magnum est pietatis sacramentum: Deus* (61) *manifestatus est in carne, justificatus est in Spiritu, apparuit angelis, prædicatus est gentibus, creditus est mundo, assumptus est in*

quid unum e sex ac viginti superioribus capitibus? In iis quidem, quæ supersunt, semel tantum citatur locus hic Epistolæ ad Colossenses, scilicet capite 16, segm. 16 a, si tamen ibi illum citari, non vero potius attingi, dicendum est. At quis putet caput illud 16 hic respici? Equidem indicari potius crediderim caput 15, aut capitulum aliquod capituli illius plura habentis κεφάλαια, sen capitula, de quo dixi not. 94, pag. 74. Vide segm. 68 a.

(50) *Secundum*. Coloss. II, 8 et 9. Librarius porro, mea quidem sententia, aliquid hic omisit. Quid enim sibi vult illud διὰ τῆς, id est quare? Cum igitur in citato Pauli loco legatur: Διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης, κατὰ τὴν παράδοσιν, et reliqua, ut a Didymo citantur; idcirco pro, διὰ τῆς, conjicio ita legendum esse, ut habet Bibliorum editio.

(51) *Non rapinam*. Philipp. II, 6.

(52) *Et ex*. Joan. I, 16.

(53) *Abjecimus*. Pro ἀπελάβομεν, lego, ἀπεβάλομεν. Nam τὸ ἀπολαμβάνειν τὴν χάριν huic loco videtur minus opportunum: librarii vero non raro alteram vocem pro altera scribunt in vetustis membranis, ut norant qui eas evolvere consueverunt.

(54) *Inquit*. Rom. VI, 14, ubi legitur, οὐ, pro οὐχέτι

A εαυτοῦ συγγενούς καθέστηκεν, καὶ τῇ ὑποστάσει διέξουσται· καλῶς καὶ ὁ ἐν τῷ κινουμένῳ ἐδαφίῳ λόγος, εἰ καὶ ἄγαν βαθέως, ἀλλ' οὐ πᾶσιν εὐσυνόπτως, Δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἀποκαταλλάσσειν τὰ πάντα· ὡς ἀρμόττειν τῷ Υἱῷ καὶ τὸ περὶ τοῦ Πατρὸς χρησθῆν· Ἐξ οὗ τὰ πάντα· εἴπερ ὑγιῶς ἔχει, τὰ τε νῦν εἰρημμένα, τὸ τε, Ἐρ αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος. Καὶ Τιμοθέῳ δὲ γράψας, εἰς ἄκρον ἐθεολόγησεν περὶ αὐτοῦ, καὶ ἀπ' ἀμφοῖν τῶν λέξεων, τὸ μὴ εἶναι κατὰ θεότητα παρὰ φύσιν τὴν πατρικὴν ἐδίδασκεν. Εἶπεν γὰρ τοιῷσδε· Ὁμολογουμένως μέγα ἐστὶν τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον· θεὸς ἐφανερῶθαι ἐν σαρκί, ἐδικαιώθη ἐν Πνεύματι, ὥρθη ἀγγέλοις [36b], ἐκηρύχθη ἐθνεσιν, ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ, ἀνελήθη ἐκ δόξης. Οὐπω γὰρ πᾶσιν σαφῶς ἐκδηλός ὢν οὗτος ὁ πάντων γενεσιουργὸς καὶ εὐεργέτης, ἐφανῆς εὐρέθῃ, ἡνίκα διὰ τὴν πάντων σωτηρίαν ἐγένετο ἐθελοντής, καὶ ὡς εἰς τῶν πάντων. Ὅθεν ἐδικαιώθη ἐν Πνεύματι, τοῦτ' ἐστὶν ἀπεφάνθη. ἥτ' οὖν ἐβεβαιώθη, καὶ παρὰ τῶν ἀγνοησάντων αὐτὸν ἐν τῷ ὅπισθεν χρόνῳ ἀληθινὸς εἶναι θεός· καὶ τοῦτ' ὤφθην, οὐκ ἄβασανίστως, ἀλλ' αὐτῇ τῇ ψυχικῇ ἡμῶν κινήσει, ὡς ἡ κοινὴ συνήθεια ἔχει λέγειν· Ὁ δεῖνα ἐδικαιώθη ἀληθινὸς εἶναι υἱὸς τοῦδε, πίστιν γένους παρασχόμενος· καὶ ἄλλοτε· Ὁ δεῖνα ἐδικαιώθη καλῶς ἡγεμονεύειν. Καὶ ἵνα πιστικώτερος ὁ λόγος φανῇ, ὥφθαι αὐτὸν ἀξιολ καὶ ἀγγέλοις, οἷσσισι, διὰ τὴν θέλειαν αὐτοῦ ἀπειρίαν καὶ ἀναιδεύτητα, ἀόρατος ἦν πρὸ ἐκείνου τοῦ χρόνου ὁμοίως τῷ μόνῳ ἀοράτῳ Θεῷ· καὶ ὑπ' αὐτῶν ὑμνησθαι· Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνῃ· ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία· κεκηρύχθαι δὲ ἐν τῷδε τῷ παντί, καὶ πεπιστεῦθαι, ὅτι περὶ ὅ ἐκ τοῦ ἀρρήτου φωτὸς ἀχρόνως ἐκλάμπας, ἀπὸ τῆς Ἀειπαρθένου ἐν ὑστέροις καιροῖς διὰ φιλανθρωπίας ἀφράστως ἐτέχθη, τὰ πατρικά πάντα ἐκφῆνας ἐν εαυτῷ· ἀναβεβηκέναι τε τὸν πάντα περιεληφῶτα ἐν δόξῃ, ἥ αἰετὶ ἐτύγγανεν ὢν μετὰ τοῦ Θεοῦ. Ἀξιόπιστος δὲ καὶ αὐτὸς, περὶ οὗ ὁ λό-

(55) *Quia*. Coloss. I, 19 et 20

(56) *Textu recte*. In Græco, καλῶς, et reliqua. Nisi librarius aliquid omisit, subintellige ἔχει, aut quid simile. Ἐδάφιον vero est τὸ χεῖμενον, seu textus. Ita apud Athanasium dial. 3 De Trin., tom. II, pag. 220: Μᾶλλον γὰρ ἐκ τοῦ ἐδαφίου διδάσκουμεν. Ubi interpretes verit: *Magis enim ab ipsius fundamentis erudimur*. Sed non satis feliciter.

(57) *Ex quo*. I ad Cor. VIII, 6.

(58) Coloss. II, 9.

(59) *Deitate*. Eunomianos carpit, qui Deum quidem dicebant Filium, sed ὁμώνυμον, id est, æquivoce sic vocatum, et Patri dissimilem. Lege, si placet, XXXV Gregorii Nazianzeni orationem, pag. 571 edit. Coloniensis.

(60) *Manifeste*. I Tim III, 16. Græca editio: Ἐν ἑθνεσιν. At voculam illam, ἐν, neque Vulg. interpretes legit, neque Didymus.

(61) *Deus*. Græca etiam editio habet, Θεὸς ἐφανερῶθαι, id est, *Deus manifestatus est*, ut legit Didymus. Sed Vulg. int. habet: *Quod manifestatum est*. Liberatus vero diaconus in Breviario, cap. 19: *Hoc tempore, inquit, Macedonius Constantinopolitanus episcopus ab imperatore Anastasio dicitur expulsum, tanquam Evangelia falsasset, et maxime illud Apostoli dictum: « Quia apparuit in carne,*

γος, τῇ ἰδίᾳ μαρτυρῶν θεότητι, καὶ κυριότητι, καὶ λέγων, παρὰ Μαθαίῳ μὲν, πρὸς τὸν διάβολον· Οὐ μὴ πειράσῃς Κύριον τὸν Θεόν σου· παρὰ Ἰωάννη δέ, πρὸς τοὺς ἀποστόλους· Ὑμεῖς φωνεῖτέ με· Ὁ Κύριος, καὶ ὁ διδάσκαλος· καὶ καλῶς λέγετε· εἰμὶ γάρ. Θωμᾶς δὲ καὶ τύπους ἤλων, οὓς ἔσχεν δι' ἡμᾶς· παρ' ἡμῶν ὁ Σωτὴρ ὡς φιλόανθρωπος, ψηλαφήσας, οὐκ ἐταράχθη. [57a] οὐδὲ καθυψήκεν τῆς περὶ αὐτοῦ ἀνωτάτω δόξης. Ἠπίστατο γάρ, ὡς μόνῃς τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀπειροδυνάμου καὶ ἀγαθωτάτης φύσεως ἦν, οὐ μὴν δὲ κτιστῆς, τὸ μόνον οὐχ ὑπὲρ ἰδίων κτισμάτων παθεῖν, ἀλλὰ καὶ καθολικὴν ἦν φαμεν, καὶ γενικὴν σωτηρίαν, καὶ ταύτην αἰωνίως δωρήσασθαι. Τοιγάρτοι κἀντεῦθεν μᾶλλον ἐπιπαράσῃσας, ἀντιστρέφει αὐτῷ τὴν βεβαίαν πίστιν, καὶ ἀνευφημεῖ· Ὁ Κύριός μου, καὶ ὁ Θεός μου. Καὶ ἐν ταῖς Καθολικαῖς δὲ Ἐπιστολαῖς, ἐξ Ἰσοῦ καὶ ὁμοιόλεκτος τὸν ὕδιν τῷ Πατρὶ θεολογοῦντες, ἔγραψαν, ὡς προελέχθη, Ἰωάννης μὲν ὁ πολὺς ἐν θεολόγοις, καὶ οἶδαμεν, φησὶν, ὅτι ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἦκει· καὶ ἔδωκεν ἡμῖν διάνοιαν, ἵνα γινώσκωμεν τὸν ἀληθινὸν Θεόν, καὶ ἐσμεν ἐν τῷ ἀληθινῷ τῷ Ὑῖῳ τοῦ Θεοῦ Ἰησοῦ Χριστῷ. Οὗτος ἐστὶν ὁ ἀληθινὸς Θεός, καὶ ζωὴ αἰώνιος. Ἄλλον, φησὶν, μὴ ζητεῖτε τῇ οὐσίᾳ Θεόν, ἢ ὕδιν Θεοῦ. Δις γάρ εἰπόν σοι ἐπὶ αὐτοῦ τὸ ἀληθινόν, ὅτι τε ὕδιν ἀληθινός, καὶ Θεός ἀληθινός, δεδωκώς διάνοιαν τοῖς λαβεῖν ἀξίοις· ὥστε ἔχειν εἰδέναι ὡς ἀληθῶς γεγέννηται, καὶ ἀληθῶς ἐστὶ τῷ τεκόντι Θεῷ ὁμοούσιος· Ἰούδας δὲ ὁ εἰς τοὺς δυσκαί-

A gloria. Cum enim beneficis iste rerum omnium Conditor nondum aperie omnibus manifestatus esset, tunc manifestus factus est, quando ob omnium salutem voluntarie etiam sicut unus ex omnibus factus est: unde justificatus est in Spiritu, id est, affirmatus fuit, aut confirmatus ab iis etiam, qui eum antea ignorabant, verus Deus; idque non sine examine, inquit, sed ipsa animæ nostræ motione peractum est: atque hoc sensu communem loquendi consuetudinem secuti dicere nonnunquam solemus: Ille ἐδικαιώθη (sive justificatus est) verus filius huius, genus suum, atque originem comprobando: et nonnunquam: Ille ἐδικαιώθη **84** [nempe justificatus est] recte administrare. Quo maiorem autem ad persuadendum sermo vim habeat, ipsum etiam ab angelis visum esse addit; quibus, eo quod divinæ esset ac infinitæ naturæ, formaque (63) careret, invisibilis ante illud tempus erat æque ac ille qui dicitur in Scriptura (63) solus invisibilis Deus: et ab ipsis cantatum esse hymnum illum: Gloria (64) in altissimis Deo, et in terra pax, in hominibus bona voluntas. Eum vero prædicatum esse in hoc universo, et creditum esse addit, quia qui ex ineffabili luce ab æterno eluxit, e semper Virgine (65) posterioribus temporibus ob suam benignitatem in homines ineffabiliter natus est, ac omnia in semetipso manifestavit, quæ Patris sunt. Et eum qui omnia comprehendit, ascendisse ait in gloria, in qua semper fuit cum Deo. Fide autem dignus est

justificatum est in Spiritu. Hunc enim mutasse ubi habet, δς, id est, qui, monosyllabum Græcum, littera mutata o in u, vertisset, et fecisset ὡς, id est, ut esset Deus, apparuit per carnem.

(62) *Formaque.* In Græco, ἀνειδεότης. Cum porro apud Clementem in quarto Stromatum legatur vocabulum, ἀνείδος, conjicit Sylburgius legendum esse, ἀνίδος, ut sit non a voce εἶδος, sed a voce ἰδέα. At vox quidem ἀνείδος in vetustis scriptoribus sæpius occurrit, vox vero ἀνίδος haud scio an usquam reperitur. Neque vero censori alias a me commemorato not. 40, pag. 53, assentiri possum, qui, tametsi vel membranas ipsas, e quibus opus hocce exscripteram, Petri Lombardi ætate antiquiores esse monuisssem, in Parisina tamen Ephemeride superioris anni 1764 hæc scripsit: *Les mots dont l'auteur des trois livres se sert, n'appartiennent point au style du 14e siècle; mais bien à cette scolastique, qui ne fut inventée que plusieurs siècles après. Par exemple, Dieu y est appelé ἀνεγέθες (emendandum typographi erratum, ac legendum ἀνεγέθης) καὶ ἀνείδος, sans grandeur et sans forme. N'est-ce pas là une phrase de Pierre Lombard, ou de quelque autre théologien de son temps? De voce ἀνεγέθης dixi not. 65 ad pag. 59, et ad segm. 54 a. Vocem vero ἀνείδος, ut alia omitam exempla, reperiet censor in Jamblichio, et in Sallustii libro *De diis et mundo*, cap. 27, ubi hæc scripsit: Εἰ δὲ ἀνείδον λέγουσι μὲν τὴν ὕλην, κ. τ. λ. id est: Si vero materiam quidem forma carentem dicunt, etc. Athanasius quoque tom. II, pag. 598, ἀνείδον Θεόν dixit. Ac Tertullianus, lib. adv. Præx. cap. 27, eum vocavit informabilem. Cæterum si vel unum ex omnibus vocabulis, quæ non modo in meo ad Archintum præsulenti *Epistola* attuli, sed etiam in toto hoc opere occurrunt, aut quidquam aliud, Didymi ætate recentius ostenderit censor, equidem serio polliceor me statim e sententiâ decessurum: nihil enim veritate*

mihî potius, nihil antiquius. Legat, quæso, alia Didymi opera, ac plura in iis inveniet quæ scholastica ei videbuntur.

(63) *In Scriptura.* I Tim. 1, 17.

(64) *Gloria.* Luc. 11, 14.

(65) *Semper virgine.* Quo tempore sic Didymus loquebatur, eodem circiter adversus Helvidium scribebat Hieronymus librum *De beatæ Mariæ virginitate perpetua* inscriptum: atque hoc dogma Eunomius etiam, ut ex Philostorgii libro vi testatur Photius, impudenter rejiciebat. Nomen porro, Ἀειπαρθένος, ante Didymum a pluribus cum ethnicis, tum Christianis scriptoribus adhibitum fuerat, ac iis tributum feminis, quæ aut nunquam nupsissent, aut perpetuam Deo virginitatem novissent. Hoc sensu adhibetur a Dione, Sophocle, Eusebio Cesariensi, Ignatio martyre, et ab aliis. Attamen paulo antequam hæc dictaret Didymus, nomen illud peculiari modo beatæ Dei genitrici Mariæ attribuerat magnus ille Origenis, atque Origenianorum adversarius Epiphanius in *Panario* heresi lxxviii, quæ est Antidicomarianitarum, pag. 1037 edit. Colonien. anni 1682, ubi scripserat: *Κενὸν γὰρ τι ἀκούω περὶ τῆς ἁγίας Μαρίας τῆς Ἀειπαρθένου τινὰ διανοεῖσθαι*: quæ sic veritè Pelagius: *Etenim nescio quem audio adversus sanctissimam perpetuamque Virginem Mariam meditari non-nihil.* Quod si Rufini Palæstini, Pelagiani quidem, sed pervetusti auctoris, librum *De fide* allegare hic licet, is quoque num. 43 scribit: *Ex Maria quidem semper virgine corpus accipiens.* Et paulo post: *Ex ipsa semper Virgine nascitur homo.* Verum temporibus Didymo posterioribus maxime invaluit id nomen, ut nihil frequentius occurrat, quam voces, Ἀειπαρθένος, et semper virgo, in Græcis, ac Latinis liturgiis, antiphonis, orationibus, atque adeo in synodorum actis, et sanctorum Patrum operibus, ubi de beatâ Mariâ sermo sit. Vide segm. 165 a.

etiam ipsemet : ad ipsum enim pertinent ea loca, in quibus sibi ipse testimonium reddit, Deum se, ac Dominum esse declarans, cum apud Matthæum quidem diabolo ait : *Non (66) tentabis Dominum Deum tuum* : apud Joannem vero apostolis : *Vos (67) vocatis me : Magister, et Dominus : et bene dicitis : sum etenim*. Thomas quoque cum **85** vestigia, seu loca clavorum, quos a nobis propter nos Salvator utpote benignus habuit, palpasset, conturbatus non est, nec de suprema illius glorificatione quidquam detraxit. Noverat enim, solius imperatoria per se auctoritate, et infinita potentia præditæ, et optimæ nature, non vero illius, quæ creata sit, proprium esse non modo pro suis creaturis pati, sed etiam universalem quam dicimus, et generalem salutem largiri, idque in æternum. Idcirco inde etiam majorem fiduciam sumens, firmam ei fidem vicissim quasi tributum offert, et clamat : *Dominus (68) meus, et Deus meus*. In catholicis vero (id est, universalibus) Epistolis quoque deitatem Filio ac Patri ex æquo, et similibus vocabulis tribuentes Joannes ac Judas ita scripserunt, ut antea (69) dictum est. Joannes quidem, magnus ille theologus, *Et novimus (70), inquit, quod Verbum Dei venit, et dedit vobis mentem (71), ut cognoscamus verum Deum (72) : et sumus in vero Filio Dei Jesu Christo (73). Hic est verus Deus, et vita æterna*. Quasi dicat : Alium ne quæras, qui sit ex essentia Deus, aut Filius Dei : nam de ipso loquens bis tibi dixi vocem, *verus* : quia et Filius verus est, et Deus verus, qui intelligentiam, seu mentem dedit iis, qui illam accipere erant digni (74). Adeo ut cogooscere inde liceat, ipsum et vere genitum fuisse, et vere Deo, qui illum genuit, consubstantialiorem esse. Judas autem, is nempe qui inter duodecim illos ascriptus est, unicum Dominum (75) ipsum definivit : utpote eum qui paternam deitatem, super omnia, et per omnia, et in omnibus existentem, habet. Sic enim alicubi ad universos populos scripsit : *Subintroierunt (76) enim quidam homines (qui olim præscripti sunt in hoc judicium) impii, Dei nostri gratiam transferentes in petulantiam, et solum Dominatorem et Dominum nostrum Jesum Christum negantes*. Sed et Petrum **86** apostolorum coryphæum in Actis dixisse constat (77) : *Verbum (78) quod misit filiis Israel annuntians pacem per Jesum Christum, hic est omnium Dominus*. Ubinam ergo, aut quomodo, aut quandonam ille, qui tantis, tamque evidentibus, et ejusdem omnibus modi, nihilque inter se discrepantibus Patris oraculis decoratus fuit (79), dissimilis productus fuisse dici potest?

CAP. XXVIII.

De iis locis, in quibus scriptum est, Filium largiri (80) omne bonum ; et, exoriri ; et, esse solem justitiæ ; et, sanationem ; et, thesaurum sapientiæ et scientiæ ; et, lucem : eos vero, qui credunt, neque scandalizantur in ipso, filios lucis fieri.

Enimvero qui laudibus illum celebrarunt, ii, ut multis modis ejus deitatem, perfectamque propria-

A δεκα συγγραφεις, μονοκτήτορα ὤριστο αὐτὸν, ὡς τὴν ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν πατρικὴν διακληρωσάμενον θεότητα, οὕτωςί που τοῖς ἀπανταχοῦ γράψας· *ἰαροισέδυσαν γάρ τινες ἄνθρωποι (οἱ πάλοι προγεγραμμένοι εἰς τοῦτο τὸ κρίμα) ἀσεβεῖς, τὴν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν χάριν μετατιθέντες εἰς ἀσελγείαν, καὶ τὸν μόνον Δεσπότην καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀρνούμενοι*. Ἀλλὰ καὶ Πέτρος ὁ ἐν ἀποστόλοις κορυφαῖος, ἐν ταῖς Ἠράξεσιν φαίνεται εἰπών· *Τὸν Λόγον, ὃν ἀπέστειλεν τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, εὐαγγελιζόμενος εἰρήνην διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, οὗτός ἐστι πάντων Κύριος*. Ποῦ (57 b) οὖν, ἢ πῶς, ἢ πότε τοσαύταις ἐναργέσι τε καὶ ἰσοτρότοις, καὶ ἀπαρallάκτοις τοῦ Πατρὸς τετιμημένος χρησιμώδεις, ἀνόμοιος εἰσχομι-

B θείῃ ; quasi tributum offert, et clamat : *Dominus (68) meus, et Deus meus*. In catholicis vero (id est, universalibus) Epistolis quoque deitatem Filio ac Patri ex æquo, et similibus vocabulis tribuentes Joannes ac Judas ita scripserunt, ut antea (69) dictum est. Joannes quidem, magnus ille theologus, *Et novimus (70), inquit, quod Verbum Dei venit, et dedit vobis mentem (71), ut cognoscamus verum Deum (72) : et sumus in vero Filio Dei Jesu Christo (73). Hic est verus Deus, et vita æterna*. Quasi dicat : Alium ne quæras, qui sit ex essentia Deus, aut Filius Dei : nam de ipso loquens bis tibi dixi vocem, *verus* : quia et Filius verus est, et Deus verus, qui intelligentiam, seu mentem dedit iis, qui illam accipere erant digni (74). Adeo ut cogooscere inde liceat, ipsum et vere genitum fuisse, et vere Deo, qui illum genuit, consubstantialiorem esse. Judas autem, is nempe qui inter duodecim illos ascriptus est, unicum Dominum (75) ipsum definivit : utpote eum qui paternam deitatem, super omnia, et per omnia, et in omnibus existentem, habet. Sic enim alicubi ad universos populos scripsit : *Subintroierunt (76) enim quidam homines (qui olim præscripti sunt in hoc judicium) impii, Dei nostri gratiam transferentes in petulantiam, et solum Dominatorem et Dominum nostrum Jesum Christum negantes*. Sed et Petrum **86** apostolorum coryphæum in Actis dixisse constat (77) : *Verbum (78) quod misit filiis Israel annuntians pacem per Jesum Christum, hic est omnium Dominus*. Ubinam ergo, aut quomodo, aut quandonam ille, qui tantis, tamque evidentibus, et ejusdem omnibus modi, nihilque inter se discrepantibus Patris oraculis decoratus fuit (79), dissimilis productus fuisse dici potest?

ΚΕΦ. ΚΗ'.

C

Περὶ τοῦ τὸν Υἱὸν πᾶν ἀγαθὸν ἀνατέλλειν· καὶ εἶναι ἥλιον δικαιοσύνης· καὶ ἱσιν· καὶ θησαυρὸν σοφίας καὶ γνώσεως· καὶ ὥς· καὶ τοὺς πιστεύοντας, καὶ μὴ σκανδαλιζομένους εἰς αὐτὸν, υἱὸς φωτὸς γίνεσθαι.

Οἱ γοῦν περὶ αὐτοῦ ὕμνηκότες, διαφόρως ἡμῖν τὴν θεότητα αὐτοῦ, καὶ τὸ τελὲς αὐτὸν προστάναι

(66) *Non*. Matth. iv, 7, ubi, οὐκ ἐκπειράσεις.

(67) *Vos*. Joan. xiii, 13.

(68) *Dominus*. Joan. xx, 28.

(69) *Antea*. Joannis locum attulit segm. 31 b. Judæ autem verba in capitibus quæ perierunt.

(70) *Et novimus*. I Joan. v, 20. Græca editio : Οὕτως δὲ ὁ Υἱὸς τοῦ . . . καὶ δέδωκεν.

(71) *Mentem*. In enarratione ad hunc locum ait Didymus, διάνοιαν idem hic esse, atque mentem illam, de qua dictum est I Cor. ii, 16, νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν, id est mentem, seu cognitionem, Christi habemus. Vulgatus int. utranque vocem, διάνοιαν, et νοῦν, vertit sensum tum hic, tum alibi. Quo modo vetus quoque Irenæi interpretes transferre solet ; ut lib. ii, cap. 13, ubi legitur : *totus cum sit sensus (Deus)*. Et in apocrypha Pauli Epistola ad Laodicenses : *Estote firmi in sensu Christi*.

(72) *Deum*. Vox, *Deum*, deest in Græcis Bibliis : legiturque in iis duntaxat, τὸν ἀληθινόν, id est, verum, sive, eum qui verus est. At Didymus in citata etiam enarratione legit eam vocem, *Deum*, ut et Vulg. interpretes.

(73) *Christo*. Græca editio : ἐν τῷ ἀληθινῷ, ἐν τῷ Υἱῷ αὐτοῦ Ἰ. Χ. . . καὶ ἡ ζωὴ αἰώνιος.

(74) *Qui illam accipere erant digni*. Hujusmodi locutionem, benigne a lectore accipiendam, habet sæpius Didymus tum hic, tum in libro *De Spiritu sancto*, pag. 133 et 136 edit. Veronensis, tum alibi. Quin etiam apud Clementem Alexandrinum, et alios Patres legitur.

(75) *Dominum*. Seu, *possessorem* : quem Lucas quoque in Actis iv, 34, dixit πρῆτορα.

(76) *Subintroierunt*. Epist. Jud. vers. 4.

(77) *Coryphæum*. Nova Ernesti Grabii hominis heterodoxi opinio, qua non Petrum, sed Jacobum apostolorum primum fuisse retur, cum risu potius excipienda est, quam refellenda. Vide Massueti notas ad Irenæi librum iii, cap. 3, num. 2, pag. 200. Vide et meas ad segm. 106 b.

(78) *Verbum*. Act. x, 36.

(79) *Decoratus*. Codex mendose, τετιμημένος.

(80) *Largiri*. In Græco excidisse conjicio voces παρέχειν καί, post vocem ἀγαθόν.

τῶν οἰκείων ἔργων ἐπιδεικνύοντες, διδάσκουσιν, ὅτι αὐτός ἐστι παντὸς ἀγαθοῦ παρεκτικὸς, καὶ φῶς ἀγαθοειδές, καὶ ἀγαθοποιὸν, καὶ ἥλιος νοητὸς, τῷ ἀφ' αὐτοῦ ἀλήκτω φωτὶ ἀπολαμπρύνων τὰ ὅμματα τῶν ἀπλανῶν καὶ δεκτικῶν ψυχῶν, καὶ εἰς τὴν νοητῆς ἄγων περιωπῆς, καὶ ποιῶν ὄρεϊν, ἃ μὴ πρότερον δι' ἁμαρτίας ὄρεϊν καθ' αὐτὰ ἐπεφύκει· ἥ καὶ ὅλον τὸν ἄρτιον ἄνθρωπον φωτοειδῇ ποιῶν, ὡς ὁ ἥλιος ἡλιοειδῇ τὰ σώματα τὰ ἐν οἷς παραγίνεται· ἔτι δὲ ὅτι καὶ λαοί, καὶ θησαυρὸς σοφίας καὶ γνώσεως ἀδαπάνητος καὶ πανταρχῆς τυγχάνει. Καὶ οἱ περὶ αὐτὸν εἰλικρινῶς διακείμενοι, ὡς καὶ περὶ τὸν Πατέρα αὐτοῦ, υἱοὶ φωτὸς γίνονται, καθὰ υἱοὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς· ὡς ἡνίκα διακηρύττουσιν, Μαλαχίας μὲν· Ἀνατελεῖ ὁμῖν, τοῖς φοβουμένοις τὸ ὄνομά μου, ἥλιος δικαιοσύνης, καὶ λαοὶ ἐν ταῖς πτέρυξιν αὐτοῦ. Πέτρος δὲ, ἐν τῇ δευτέρᾳ Ἐπιστολῇ· Ἔως οὐ ἡμέρα διανύσις, καὶ φασγόνος ἀνατελεῖ ἐν ταῖς καρδίαις ὁμῶν. Ἐλέγεν δὲ, οἶμαι, τὸν ἀπὸ τῆς δευτέρας αὐτοῦ ἐπιφανείας ἀνίσχειν μέλλοντα ταῖς ψυχαῖς φωτισμὸν, καὶ πάντα καταφαιδρύνοντα τὰ σκότῳ κεκρατημένα. Καὶ ἐτέρωθι· Καὶ ἡ δόξα Κυρίου ἐπὶ σὲ ἀνατέταλκεν. Ζαχαρίας δὲ προεφῆτευσεν· Εἰ τι ἀγαθόν, αὐτοῦ· καὶ εἰ τι καλόν, παρ' αὐτοῦ ἔσται. Καὶ Παῦλος, πρὸς μὲν Κολοσσαεῖς περὶ [58 a] αὐτοῦ ἔφη· Ἐν ᾧ εἰσιν πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ γνώσεως ἀπόκρυφοι· πρὸς δὲ Ῥωμαίους, λέγει γάρ, φησὶν, ἡ Γραφή· Πᾶς ὁ πιστεύων ἐν αὐτῷ, οὐ κατασχυνθήσεται· οὐ γάρ ἐστι διαστολή Ἰουδαίου καὶ Ἑλλήνου· ὁ γὰρ αὐτὸς Κύριος πάντων, πλουτὼν εἰς πάντα τοὺς ἐπικαλουμένους αὐτόν· πᾶς γάρ ὃς ἐπικαλέσεται τὸ ὄνομα Κυρίου, σωθήσεται. Ποῖον δὲ ὄνομα ἐπικαλοῦνται τοῦ Υἱοῦ, οἱ μὴδὲ Θεὸν ἄπιστοι, μὴδὲ Υἱὸν ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ λέγοντες αὐτὸν τὸν καλλίνικον, τὸν Σωτῆρα οὐρανοῦ, καὶ γῆς, καὶ θαλάσσης; Καὶ Ἰωάν-

(81) *Bonitate präditam.* Quemadmodum θυμοειδής dicitur animosus, aut iracundus; ita ἀγαθοειδής, bonitate präditus, seu bonus, seu beneficus, ut puto. Suspiciabitur fortasse quis legendum esse, φῶς αὐτοειδές. Sed codicis lectio sollicitanda non est: cum Jamblichus quoque ante Didymum eodem vocabulo usus sit apud Joannem Stobensem λόγῳ primo. Τὰ δὲ ἀρετῆς ἔργα (inquit) ἀγαθοειδῇ· quæ sic vertit interpres: *Virtutis autem opera boni formam habent.* De scriptore autem, qui sub Dionysii Areopagitæ nomine latet, ac eandem vocem adhibet, nihil dico, quod eum Didymo recentiore esse valde probabile videatur, ideoque hujus vocabuli vetustas, quam quero, satis ex eo non probetur.

(82) *Inerrantium.* Allegoriam a sole ductam persequitur, atque ab astris inerrantibus, seu fixis. Animas ergo interpretor peccato non inquinatas.

(83) *Jurantem.* Olympii Jovis digito, Clemente teste in *Protreptico*, Phidias insculpsit, Πανταρχῆς καλός. Est autem πανταρχῆς qui omnibus prodest, aut qui omnibus sufficit.

(84) *Orietur.* Malach. iv. 2.

(85) *Donec.* II Petr. i. 19.

(86) *Omnia.* Origenismum hic fortasse aliqui subolfacient. At cum Didymus sempiternos reproborum cruciatus et in libro *De Spiritu sancto* num. 47 ac 59 et in hoc opere segm. 221 a, atque alibi agnoverit; propterea dæmonas, reproborumve animas ni-

rum ipsius creaturarum gubernationem nobis ostendant, docent, ipsum cujusvis boni largitorem esse; et bonitate präditam (81), bonorumque effectricem lucem; et mysticum solem, qui indeficienti lumine a se ipso emanante inerrantium (82), ejusdemque luminis capacium animarum oculos illuminat, et intra mysticam speculam degit, ac ea, quæ ob peccata ita prius comparata erant, ut ipsa per se videre non possent, videndi facultate donat, aut etiam totum perfectum hominem lucidum facit, sicut et sol clara, sibi que similia reddit corpora, ad quæ pertingit. Eum insuper et sanationem esse docent, et thesaurum sapientiæ et scientiæ inexhaustum, omnesque juvantem (83). Ac demum eos, qui erga ipsum, sicut erga Patrem ejus, sincero animo affecti sunt, filios lucis esse aiunt, sicut filii sunt Dei Patris. Hæc 87 enim prædicant. Malachias quidem: *Orietur (84) vobis, qui timetis nomen meum, sol justitiæ; et sanitas in alis ejus.* Petrus autem in secunda Epistola: *Donec (85) dies eluxerit, et Lucifer ortus sit in cordibus vestris.* Illuminationem autem, ut puto, intelligit ex secundo ejus adventu in animabus orituram, ac omnia (86), quæ a tenebris tenentur, exspondescere facientem. Et alibi: *Et gloria (87) Domini super te orta est.* Zacharias autem sic prophetavit: *Si quid (88) bonum, ab ipso, et, si quid pulchrum, ab ipso erit; et scribens ad Colossenses Paulus, de illo dixit: In quo (89) sunt omnes thesauri sapientiæ et scientiæ absconditi; in Epistola vero ad Romanos ait: Dicit enim (90) Scriptura: Omnis, qui credit in illum, non confundetur. Non enim est distinctio Judæi, et Græci; nam idem Dominus omnium, dives in omnes, qui invocant illum: omnis enim quicumque invocaverit nomen Domini, salvus erit. Quale autem Filii nomen invocant qui ipsum cœli, et terræ, et maris (91) victoriosum*

hil huc pertinere crediderim, sed eodem fere sensu hæc a Didymo dici, quæ in prima ad Cor. iv. 5, scriptum a Paulo fuit: *Donec veniat Dominus, qui et illuminabit abscondita tenebrarum.*

(87) *Et gloria.* Isa. lx. 1.

(88) *Si quid.* Zachar. ix. 17, legitur: *Et ti ἀγαθὸν αὐτοῦ, καὶ εἰ τι καλὸν παρ' αὐτοῦ.* Complut. tamen editio vocem παρὰ omittit, quam habet Francofurtensis: vox vero ἔσται utrobique desideratur. Itaque hic pro ἔτι lego εἰ τι, præsertim cum librarius ante illud ἔτι interpunctionis notam apposuerit.

(89) *In quo.* Coloss. ii. 3.

(90) *Dicit enim.* Rom. x. 11-13. Græca edit., *Τουδαίου τε, et paulo post, ὃς ἂν ἐπικαλέσεται.*

(91) *Et maris.* Origenismum hic quoque suspicari proclive est, item ut segm. 67 a. Origenes enim lib. i *De principiis* (num. 4 et 5, pag. 73) solis animam antiquiorem dixit *alligatione ejus ad corpus.* Ac sextus ex anathematismis in Origenem latis sic se habet: *Si quis dicit cælum, et solem, et lunam, et stellas, et aquas, quæ super cælos sunt, animatas, et materiales esse quasdam virtutes, anathema sit.* De aquis vero, quæ super terram sunt, id ipsum sensisse Origenem affirmat S. Epiphanius in litteris ad Joannem Jerosolymitanum. At equidem in præsens hæc duntaxat lectori animadvertenda proponam. I. Didymum nihil aliud his fortasse verbis velle, quam quod in lib. *De Spir. sancto* scripserat

68 Servatorem neque Deum increatum esse dicunt, neque Filium Patri consubstantialium? Ac Joannes similiter de ipso inquit: *Quoniam* (92) *lucem habetis, credite in lucem, ut filii lucis sitis*. Nam post mortem, ait, non est poenitentiae locus, sicut et David psallit: *In inferno* (93) *autem quis confitebitur tibi?* Et rursus ex persona Salvatoris dicitur: *Euntes* (94) *renuntiate Joanni quae auditis, et videtis: caeci rursus vident, claudi ambulant, et mortui resurgunt, et pauperes evangelizantur. Et beatus est quicunque* (95) *non fuerit scandalizatus in me*. Quid enim de seductis, et seducentibus dicturus sit, Isaias praedixit: *Popule* (96) *meus, qui vos beatos dicunt, illi vos seducunt, et semitam pedum vestrorum turbant. Sed nunc constituetur in iudicio Dominus, et sistet populum* (97) *in iudicio. Ipse Dominus ad iudicium veniet cum senioribus populi, et cum principibus suis: vos autem quare incendistis vineam meam?* Ipse vero Dominus in iudicio veniet cum doctoribus, et principibus, non tanquam ipse ab alio iudicandus, sed tanquam redarguturus eos, ut alibi loquitur: *Venite* (98), *et disceptemus, dicit Dominus*. Nimirum videamus, inquit, qualia ego pro vobis fecerim, et qualia vestra erga me, et servos meos opera exstiterint. Vineam enim dicit mundum, aut populum; quem haereticorum quidem, et Iudaeorum doctores per blasphemam doctrinam gehennae igni obnoxium fecerunt: principes vero, dum ea, quae populi sunt, ut sua non curaverunt, sed potestate abusi sunt, variis et multis modis iniquitatem patraverunt. Nam et aliud quid ejusdem

νης ὁμοίως περὶ αὐτοῦ· Ὡς τὸ φῶς ἔχετε, πιστεύετε εἰς τὸ φῶς, ἵνα υἱοὶ φωτὸς γένησθε. Μετὰ γὰρ θάνατον, φησὶν, μετάνοια οὐκ ἔστιν· ὡς καὶ Δαυὶδ ψάλλει· Ἐν δὲ τῷ ᾧδῃ τις ἐξομολογήσεται σοι; καὶ πάλιν ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος· Πορευθέντες ἀπαγγέλλετε· Ἰωάννη, ὁ βλάπτει, καὶ ἀκούετε· τυφλοὶ ἀναβλέπουσιν, χωλοὶ περιπατοῦσιν, καὶ νεκροὶ ἐγείρονται, καὶ πτωχοὶ εὐαγγελίζονται· καὶ μακάριός ἐστιν ὁς δ' ἂν μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί. Τί γὰρ λέξει περὶ τῶν πλανωμένων καὶ τῶν πλανώντων, Ἡσαΐας προεῖπεν· Λαός μου, οἱ μακαρίζοντες ὑμᾶς, πλανώσιν ὑμᾶς, καὶ τὴν τρίβον τῶν ποδῶν ὑμῶν ταράσσουσιν. Ἀλλὰ νῦν καταστήσεται εἰς κρίσιν Κύριος, καὶ στήσει τὸν λαὸν εἰς κρίσιν· Αὐτὸς Κύριος εἰς κρίσιν ἦξει μετὰ τῶν πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ, καὶ μετὰ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ· Ὑμεῖς δὲ τί ἐρεπυρίσατε τὸν ἀμπελῶνα μου; Ἡξει δὲ αὐτὸς Κύριος εἰς κρίσιν μετὰ τῶν διδασκάλων καὶ ἀρχόντων, οὐχ ὡς αὐτὸς ὑπ' ἄλλου κριθήσμενος, ἀλλ' ὡς ἐλεγγίων αὐτοῦ, καθάπερ διαλαλεῖ ἐν ἄλλῳ μέρει· Δεῦτε, καὶ διακριθώμεν, λέγει Κύριος. Οἶα, φησὶν, τὰ ἀπ' ἐμοῦ ὑπῆρξεν ὑμῖν, καὶ οἶα τὰ ἀφ' ὑμῶν γέγονεν εἰς ἐμὲ καὶ τοὺς δούλους μου. Λέγει γὰρ ἀμπελῶνα τὸν κόσμον, ἢ τὸν λαόν· [58 b] ὅντινα ὁ μὲν αἵρετικῶν καὶ Ἰουδαίων ἐξηγητᾷ, διὰ τῆς βλασφημίας διδασκαλίας, ἐνοχον ἐποίησαν τῷ τῆς γέννησης πυρὶ· οἱ δ' ἀρχόντες, οὐκ οἰκειωσάμενοι τὰ κατ' αὐτὸν, ἀποχρησάμενοι δὲ τῇ ἐξουσίᾳ, ποικίλως καὶ διαφόρως ἠδίκησαν. Τοιοῦτότροπον γὰρ καὶ ἄλλο εἴρηται τῷ αὐτῷ προφήτῃ ἀπὸ τοῦ Δεσποτικοῦ προσώπου· Τίς ὁ κρινόμενός

num. xi: *Salvator in universam terram, quin potius in omnem creaturam extendit vocabulum suum*. II. Ipsum paucos post versus hic subjungere: *Post mortem non est poenitentiae locus*: et segm. 88 a similia habere: alibi autem suppliciorum, quibus reprobi cruciantur, aeternitatem profiteri, ac denique illum ab ea opinione abhorruisse, quam lib. I *De principiis*, cap. 8, pag. 76, proposuerat Origenes his verbis: *Kai táta kat' áxián tῆς ἐπὶ πλείον πώσεως τῆς χαλκίας ἐνδύεται σώματα οὐδεὶ τοιοῦδε ζῶου ἀλόγου, id est, ut venit interpret, et forte pro merito majoris ad vitium prolapsionis induit (anima) corpus aquaticum hujus, vel hujus bruti animalis*. Nimirum pro mendosa voce οὐδεὶ, legendum monet interpretes ὁδραῖ· sed malim legere: σώματα τοῦδε ἢ τοιοῦδε ζῶου ἀλόγου, id est, corpora hujus, vel talis animalis irrationalis. Ab his, inquam, alienum se prodidit Didymus in commentariis in *Jobum*. Dogma etiam (ait pag. 237) *praeclarissimum docet* (Jobus), *quod scilicet qui semel ex hac vita excesserit, non amplius ad eam revertatur, ὡς μυθολογοῦσιν οἱ τὰς μετενσταντώσεις τερατεύμενοι, id est, sicuti fabulantur qui corporum transmutationes (sive, ut Tertullianus loquitur, recorporationes) prodigiose effinxerunt*. Videtur itaque Origenianis tam adductus non fuisse Didymus, quam vulgo putant. III. Eum segm. 142 a scripsisse: *Recta administratio, ac profunda pax in universa terra, et mari erit*. Maris autem nomine fabulosos illos Origenianorum demones profecto ibi non designari. IV. In Apocalypsi legi: *Quibus datum est nocere terrae et mari*. V. Maris nomine satis commode insularum incolae venire posse. Demum Σωτῆρα conservatorem magis, quam servatorem hic forsitan denotare; nam σώζεσθαι conservari potius aliquando valet, quam servari. Hoc sensu verbum illud adhibet cum Didymus segm.

139 a, et alibi, tum, ut alios omittam, Ocellus Lincanus in libro *De universo*, cap. 4: *Kai τὸ τοῖς ἄλλοις (inquit) αἰτίον γινόμενον τῆς σωτηρίας καὶ διαμονῆς, αὐτὸ ἐξ ἑαυτοῦ σωζόμενον, καὶ διαμένον ἐστὶ ... Ὁ δὲ γε κόσμος αἰτίος ἐστὶ τοῖς ἄλλοις τοῦ εἶναι, καὶ τοῦ σώζεσθαι, καὶ τοῦ αὐτοτελεῖ εἶναι· αὐτὸς ἄρα ἐξ ἑαυτοῦ ἀιδίος ἐστὶ, καὶ αὐτοτελής, καὶ διαμένων τὸν πάντα αἰῶνα, καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο τοῖς ἄλλοις παραίτιος γινόμενος τῆς διαμονῆς τῶν ὄλων*. Quae sic veritit Nogarola: *Quod item efficit, ut alia serventur, ac permanent, ipsum sua sponte saluum itidem est, ac permanens ... Mundus igitur cum sit in causa cur existant aliae res, servantur, et perfectionem habeant, idcirco sua vi sempiternus est, aeternoque permanens tempore, atque ob eam rationem habetur auctor, cur aliae quoque res perpetuo durent et consistent*. Ita interpretes: sed eundem voces illas, τῆς σωτηρίας, σωζόμενον et σώζεσθαι, Latinis vocabulis *conservationis, conservatum et conservari*, vertendas crediderim. Lege Didymi enarrationem in I Petr. iii, 22. (92) *Quoniam*. Joan. xii, 36. Graeca editio, ac Vulgata habent: *ἔως, id est dum, pro ὡς, id est quoniam*.

(93) *In inferno*. Psal. vi, vers. 5 (seu 6). (94) *Euntes*. Luc. vii, 22, 23. Nonnulla tamen hic omittuntur intermedia. Graeca editio: *ἃ εἶδετε καὶ ἠκούσατε· ὅτι ... περιπατοῦσι ... νεκροὶ ... ὡς ἐάν μῃ*. (95) *Quicunque*. Codex mendose, *ὡς δ' ἂν, pro, ὡς ἐάν*. (96) *Popule*. Isa. iii, 41-43. Complut. ed. *τὰς τρίβους ... ἐκταράσσουσι*. Aliae, ut Didymus. (97) *Populum*. Graeca ed. addit αὐτοῦ, id est, *snm*. (98) *Venite*. Isa. i, 18. Complut. ed. *διελεγχθώμεν*. Aliae, *διελεγχθώμεν*. Didymus, *διακριθώμεν*.

modi ab eodem propheta ex persona Domini dictum est : *Quis est* (99) *qui litiget mecum* ? ἀντίστω (hoc est, *obstat*) mihi. *Et quis est, qui litiget mecum* ? *accedat ad me*. Quod perinde est ac si diceret : Si quis rationes habet, quas pro se afferat, utpote operibus munitus, is contra me veniat, qui hoc **89** volo, et per sermones mecum congregiatur. Aliqui autem legunt sic : *Quis est qui litiget mecum* ? ἀντί (1), id est, *ex adverso*, et alicubi longe a me στήτω, id est, *stet*, utpote qui bona vialica (2), sam mecum contendere, et mundissimum tribunal i digni sunt, si praelata consequantur, nulla in-

B

CAP. XXIX.

Ipse enim est vivorum, et mortuorum iudex, id est, justorum, et peccatorum; ipse est, qui remissionem delictorum iis largitur, qui credunt nomini ejus; ipse, qui propria gloria, et gratia nos salvos facit: neque est in ullo alio salus: quoniam natura propitius (5) est, et Salvator, propitio, et salvante Deo et Patre nulla in re inferior; sicut decessent cum alia Scripturarum oracula, tum Michaeas iniquens: *Quis (6) Deus sicut tu, qui auferis iniquitates, et transcendis injustitias?* Et Petrus in Actis sic loquens: *Et praecepit (7) nobis praedicare populo, et testificari, quod ipse est, qui constitutus est a Deo iudex vivorum, et mortuorum.* Huic omnes prophetae testimonium perhibent, remissionem peccatorum accipere per nomen ejus omnes, qui credunt in eum. In ipsum hic celebratum habemus ut constitutum a Deo, ob salutiferam ejus Incarnationem, in qua **90** venit (8) quaerere, et salvum facere quod perierat: propter quam etiam scriptum est illud: *Neque (9) enim Pater judicat quemquam, sed omne judicium dedit Filio.* Ipsum vero iudicem vocat, utpote inter creaturas non numerandum: nam creatura non iudicatur, sed legi, et iudicio subicitur. Idem vero

Αὐτοὺς γὰρ ἔστιν ὁ κριτὴς ζώωντων καὶ νεκρῶν, τοῦτ' ἔστιν δικαίων καὶ ἀμαρτωλῶν, ὁ παρέχων ἄφεσιν ἀμαρτιῶν τοῖς πιστεῦουσιν τῇ ἐνότητι αὐτοῦ, καὶ σώζων ἡμᾶς ἰδίᾳ δόξῃ καὶ δωρεᾷ· καὶ ἐν οὐδενὶ ἄλλῳ ἔστιν σωτηρία· ἐπεὶ περ τὴν φύσιν ἔστιν Πλασὴ καὶ Σωτὴρ, εἰς οὐδὲν καταδεέστερον τοῦ λαοῦ καὶ σώζοντος Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ὡς χρησιμοῦσιν αἱ τε ἅλ-
λαι Γραφαί, καὶ μέντοι Μιχαίας, λέγων· Τίς Θεός, ὥσπερ σὺ, ἐξαίρων ἀνομίας καὶ ὑπερβαίνειν ἀδι-
κίας; Καὶ Πέτρος ἐν ταῖς Πράξεσιν οὕτως· Καὶ παρῆγγελεν ἡμῖν κυριεῖσθαι τῷ λαῷ καὶ διαμαρτυ-
ρασθαι, ὅτι αὐτοὺς ἔστιν ὁ ὠρισμένος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κριτὴς ζώωντων καὶ νεκρῶν. Τοῦτω πάντες οἱ προφῆται μαρτυροῦσιν, ἄφεσιν ἀμαρτιῶν λα-
βεῖν διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ πάντω ὅν τι πιστεύου-
σα [59 α] εἰς αὐτόν. Ἔχομεν αὐτὸν τοίνυν ἐμφημι-
θέντα, ὠρισμένον ὑπὸ Θεοῦ, διὰ τὴν σωτήριον ἐναν-
θροῦσιν αὐτοῦ, ἐν ᾗ ἦλθεν ζητῆσαι καὶ σωσαι τὸ ἀπολλώδες· δι' ἣν καὶ τὸ, Οὐδὲ γὰρ ὁ Πατὴρ κρίνει οὐδένα· ἀλλὰ πᾶσαν τὴν κρίσιν δέδωκεν τῷ Υἱῷ, γέγραπται. Κριτὴν δὲ, ὡς ἐξηρημένον τῶν κτισμά-
των. Τὸ γὰρ κτίσμα οὐ κρίνει, ἀλλὰ νόμῳ καὶ κρί-
σει ὑπόκειται. Καὶ πάλιν· Οὐτός ἐστιν ὁ λόθος ὁ

scriptor, qui novum, ac ridiculum officii genus vel ipsi Casæ, nedum sanctis Patribus, ignotum, invenerit conatus est, dedecere putans *Apostatæ* intitulæ Julianum notare : quasi vero unus idemque et elegans scriptor, cujus modi apostatam illum fuisse fateatur, et improbus esse nequeat, aut apostata immerito is vocetur, qui Christianus, atque adeo clericus cum esset, Christianæ religioni post adeptum imperium bellum maligne intulit, atque ad abominanda sacra turpissimè deflexit; cum *Juliani*, inquam, *Apostatæ* libros *Porphirii* libris, discipulum nempe magistrum, antelulisset *Libanum*, et quasi *Porphirii* manes reformidans, addidisset, *ὧς οὐ Τύριος ἐστίν*, id est *propitius mihi sit Tyrus ille senex*, scite, ac lepide inde intulit *Socrates* l. iii, c. 23, *Porphyrion* a *Libanio* in diis numerari.

(6) *Quis*. Mich. vii, 18. Complutensis editio paulo aliter : aliæ, ut Didymus.

(7) *Et praecepit.* Act. x, 42 et 43. Librarius noster scripsit παραγγειλεν, pro παρήγγειλεν.

(8) *Vznit.* Luc. xix, 10.

(9) *Neque.* Joan. v, 22.

[illegible]

(5) *Propitius*. Vocem *ἔλεος*, id est *propitius*, eo sensu accipit, quo de divinitate proprie dicitur. Ita cum Juliani Apostatae (ignoscat mihi recentior ille

Petrus sic rursus loquitur: *Hic est* (10) *lapis, qui a reprobatus est a vobis aedificatoribus, qui factus est in caput anguli: et non est in alio aliquo salus.* Sed et catholicas, id est, universales, secundo mittit litteras, quæ inter alia de Filio dicta, illud etiam habent: *Quippe* (11) *omnia nobis a divina virtute ipsius, quæ ad vitam et pietatem donata sunt, per cognitionem ejus, qui vocavit nos propria gloria, et virtute* (12): *per quæ maxima, et pretiosa nobis feliciter nuntiata* (13) *donavit, ut per hæc efficiamini divinæ consortes naturæ.* Idecirco Jacobus quoque in generali Epistola ait: *Unus* (14) *est legislator, et iudex, qui potest liberare, et perdere.* Quid autem necesse est multa adhuc Scripturæ testimonia in hanc rem congerere? cum Samaritani quoque apud accuratum theologum Joannem has gratis hominibus, recteque sentientibus dignas voces emisissent: *Ipsi* (15) *enim audivimus, et scimus, quia hic est vere Salvator mundi, Christus.* Ille scilicet, qui benigne (16) ait: *Confide* (17), *fili: remissa tibi sunt peccata.*

91 CAP. XXX.

De iis locis, in quibus ob æqualem Trinitatis dignitatem scriptum est, Patrem revelare nobis Filium, et trahere nos ad ipsum: et vicissim ipsum Filium, et Spiritum sanctum adducere nos ad Patrem. De Petri etiam confessione simul sermo habetur: et admittendam esse poenitentiam ostenditur.

Ut enim omnibus modis beate Trinitatis æqualitas, ac eadem undecunque dignitas demonstraretur, proprium Filium nobis Pater revelat, et nos ad illum per semetipsum trahit, et in regnum illius transfert: ac vicissim Filius, et Spiritus sanctus ad Deum et Patrem nos adducit: nec enim ad eum, qui heterousius, id est alterius substantiæ, esset, aut major, neque ad sceptrum, ut ita dicam, sceptris ejus inferiora nos transferret Deus. Vetus ergo Testamentum Novi Testamenti scriptura perfectit ob fidem, qua in Filium, et divinum Spiritum credere nos jussit. Sic autem loquuntur Scripturæ. Deus quidem Pater in Isaia ad Filium ait: *Ecce* (18) *proseliti accedent tibi per me, et accolæ tui erunt, et ad te confugient; Filius autem in Joanne: Nemo* (19) *potest venire ad me, nisi Pater celestis traxerit eum: et ego resuscitabo eum in novissimo die.* Et rursus ad Petrum, qui dixerat, *Tu es* (20) *Christus Filius Dei vivi,* ait: *Beatus es, Petre bar Jonæ, quia caro, et sanguis non revelavit tibi,*

(10) *Hic est.* Act. iv, 11 et 12. Editi Biblia: ἐξουθενθεις, et οἰκοδομούντων, πρὸ οἰκοδόμων.

(11) *Quoniam.* Il Petr. 1, 3 et 4. Editi exemplaria: ὡς πάντα.

(12) *Et virtute.* Biblia, διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς, id est per gloriam et virtutem. Didymus initio hujus capitis ideo fortasse dixit, ἰδίᾳ δόξῃ καὶ θωρεῖ, quod respexerit etiam versiculum 12 psalmi LXXXIII, χάριν καὶ δόξαν δώσει Κύριος, id est gratiam et gloriam dabit Dominus.

(13) *Nuntiata.* Biblia, ἐπαγγέλματα, id est, promissa. Didymus, εὐαγγέλματα: nisi lectio mendosa est.

(14) *Unus.* Jac. iv, 12. Græca Biblia carent vocibus, καὶ κριτής, id est, et iudex. Sed Vulgatus interpretum item, ut Didymus, eas legit.

ἐξουθενθεις ὅς' ὑμῶν τῶν οἰκοδόμων, ὁ γενόμενος εἰς κεφαλὴν ᾠκλίας· καὶ οὐκ ἔστιν ἐν ἄλλῳ οὐδενὶ ἢ σωτηρία. Ἀλλὰ καὶ Καθολικὰ τὸ δεύτερον πέμπει γράμματα, μεταξύ ἄλλων περὶ αὐτοῦ ἔχοντα καὶ τοῦτο· Ὡς τὰ πάντα ἡμῖν τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ τὰ πρὸς ζωὴν καὶ εὐσέβειαν δεδωρημένης, διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς ἰδίᾳ δόξῃ καὶ ἀρετῇ· δι' ὧν τὰ μέγιστα καὶ τίμια ἡμῖν εὐαγγέλματα δεδωρηται, ἵνα διὰ τούτων γένησθε θείας κοινωνοὶ φύσεως. Διδ καὶ Ἰάκωβος ἐν γενικοῖς χαράγμασιν ἐφη· Εἰς ἔστιν ὁ νομοθέτης, καὶ κριτής, ὁ δυνάμενος σώσαι καὶ ἀπολέσαι. Τὶ δὲ πλήθους δεῖ Γραφῶν εἰς τοῦτο λοιπὸν, καὶ Σαμαρειτῶν παρὰ Ἰωάννῃ τῷ ἀκριβεῖ θεηγόρῳ, εὐγνωμόνων ἀνδρῶν, ἀφιέντων φωνάς· Αὐτοὶ γάρ, φησὶν, ἀκηκόαμεν καὶ εἶδαμεν, ὅτι οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ Σωτὴρ τοῦ κόσμου, ὁ Χριστός· ὁ λέγων, φησὶν, ἡπίως· Θάρσει, τέκνον· ἀφέωνται σοὶ αἱ ἀμαρτίαι.

ΚΕΦ. Α'.

Περὶ τοῦ διὰ τὴν ἰσχυρίαν τῆς Τριάδος, τὸν Πατέρα ἀποκαλύπτειν ἡμῖν τὸν Υἱόν, καὶ ἔλκειν ἡμᾶς πρὸς αὐτόν· καὶ πάλιν αὐτὸν Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα προσάγειν ἡμᾶς τῷ Πατρί. Ἐν ταυτῷ καὶ περὶ τῆς ὁμολογίας Πέτρου· καὶ ὅτι ἔστιν μετάνοια.

Ἰνα γὰρ δι' ὧν ἀποδείχθῃ τῆς μακαρίας Τριάδος τὸ περὶ πάντα ἰσότημον, ἀποκαλύπτει ἡμῖν τὸν ἴδιον Υἱὸν ὁ Πατήρ, καὶ ἔλκει ἡμᾶς δι' ἑαυτοῦ πρὸς αὐτόν, καὶ μελίστα εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ· καὶ πάλιν ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα προσάγει ἡμᾶς τῷ Θεῷ καὶ Πατρί· οὐκ ἂν [39 b] γὰρ εἰς ἑτεροούσιον, ἢ μελίζονα, οὐδ' εἰς ὑποκαταρχόμενα, ὥσπερ σκηπτρα, τῶν ἑαυτοῦ μετέθηκεν ἡμᾶς ὁ Θεός. Τετελειωκεν γοῦν τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ἡ Νέα, διὰ τὴν εἰς τὸν Υἱὸν καὶ τὸ θεῖον Πνεῦμα πίστιν. Λέγουσι δὲ ὧδε, ὁ μὲν Θεὸς Πατὴρ ἐν Ἡσαΐᾳ πρὸς τὸν Υἱόν· Ἰδοὺ προσήλυτοι προσελεύσονται σοὶ δι' ἐμοῦ, καὶ παροικήσουσίν σοι, καὶ ἐπὶ σοὶ κατασέξονται· ὁ δὲ Υἱὸς ἐν Ἰωάννῃ· Οὐδεὶς δύναται ἔλθεῖν πρὸς με, ἐὰν μὴ ὁ Πατὴρ ὁ οὐράνιος ἐλκύσῃ αὐτόν· καὶ γὰρ ἀναστήσω αὐτόν ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ. Καὶ πάλιν πρὸς τὸν Πέτρον εἰπόντα, Σὺ εἰ ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, ἐφη· Μακάριος εἰ, Πέτρε βαρ Ἰωῆ, ὅτι σῶξ. καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέν σοι, ἀλλ' ὁ Πατήρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐ-

(15) *Ipsi.* Joan. iv, 42.

(16) *Benigne.* Codex, ἡπίως, cum spiritu aspero, ut segm. 51 b et 181 b. Alii scribunt, ἡπίως et ἡπιος et ἡπίότης. Neque enim consentientes sunt hac in re grammatici.

(17) *Confide.* Matth. ix, 2.

(18) *Ecce.* Isa. liv, 45. Nonnullæ editiones omitunt voculam σοι, primo loco.

(19) *Nemo.* Joan vi, 44. Editi Biblia pro οὐράνιος, id est celestis, habent, ὁ πέμψας με, id est qui misit me. Tum: καὶ ἐγώ... αὐτόν τῇ ἐσχάτῃ.

(20) *Tu es.* Matth. xvi, 16, 17. Ed itio pro Πέτρε, habet Σίμων.

πατρὸς. Καὶ γὰρ δέ σοι λέγω, ὅτι σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι ᾗδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς· καὶ ὅσῳ σοι τὰς κλεῖς τῶν οὐρανῶν· καὶ ὃ ἐὰν δέσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς· καὶ ὃ ἐὰν λύσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Ὡς πῶς δύναται πίστις! καὶ τὸ ὁμολογῆσαι ὕδιν ἀληθινὸν εἶναι τοῦ Θεοῦ, καὶ μὴ κτίσμα τὸν μονογενῆ Θεὸν Λόγον. Οὐκ εἰδίστασεν Πέτρος σαρκὶ καὶ αἵματι· Θεὸν ἐπὶ γῆς ἐμφιλοχωροῦντα ὅρων· τοῦτο γάρ ἐστιν, ὅτι Σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψεν σοι. Ἐπέγνω δὲ τὸν συμφύλ καὶ συν-αἰδίου κλάδου τοῦ Θεοῦ· ἐτίμησεν ἐν τούτῳ τὴν ἀποκαλύψασαν αὐτῷ αὐτογενῆ καὶ ἀναρχον ρίζαν· ἐπίστευσεν αὐτοῦ τῇ πρὸς τὸν Πατέρα τῆς θεότητος ἐνότητι· ἐμακαρίσθη ὑπὸ τοῦ μόνου μακαρίου Δεσπότη· ὠκοδομήθησαν ἐπὶ τὴν πέτραν ταύτην αἱ Ἐκκλησίαι, ὧν τινων πύλαι ᾗδου, τοῦτ' ἐστὶν αἰρετικῶν συλλογισμοί, οὐ περιγίνονται· ἐνεχειρίσθη τὰς κλεῖς τῶν [40 α] οὐρανῶν· ἵνα τοῖς μὲν πιστεύουσιν (ὡς αὐτὸς Πέτρος ἀρτίως ἀποκρινάμενος φαίνεται, καὶ ὡς παρὰ τοῦ Χριστοῦ σὺν τοῖς ἄλλοις ἤκουσεν ἀποστόλοις), βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἀνοίξῃ ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ· τοῖς δὲ μὴ οὕτω δοξάζουσιν, τὴν τριμακαρίαν καὶ εὐκαιρίατάτην εἰσόδον ἀποκλείσῃ. Αὐτῷ γὰρ τούτῳ, ᾧ ἐμακαρίσθη, αὐτὸς ἐπὶ τῇδε τῇ δόξῃ ἐδέχθη, ὡς οἱ ἀπεναντίως λέγοντες, κατεψέχθησάν τε καὶ ἀπεδύλησαν. Ἀληθεύσας δὴ σὺν, ὕδιν τοῦ Θεοῦ διωμολογηκῶς αὐτὸν, τοῦτ' ἐστὶν γνήσιον καὶ ὁμοούσιον, παραπλήσια ἤκουσεν, Βὰρ Ἰωνᾶ, ὃ ἐρμηνεύεται, υἱὲ Ἰωνᾶ. Οὐκ ἦν δὲ πάντως ἑτεροούσιος τῷ τεκόντι αὐτὸν ὁ Πέτρος. Πρὸς τοῦτοις ἔλαβεν ἐξουσίαν, μᾶλλον δὲ καὶ πάντες δι' αὐτοῦ, μὴ ἀπαγορεύειν τοῖς πταλούσιν, ἀλλὰ δέχεσθαι μετανοοῦντας ὁδοὺς γὰρ ἀναμάρτητον, εἰ μὴ ὁ ταύτην ἐπιτρέψας, τῷ Πέτρῳ τὴν αὐθεντίαν· τοῦτο γάρ ἐστιν· Ὁ ἐὰν λύσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένον ἐν τοῖς οὐρα-

sed Pater meus, qui in caelis est. Et ego tibi dico, quia tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam, et portae inferni non praevalerunt adversus eam, et tibi dabo claves caelorum (21), et quodcumque ligaveris super terram, erit ligatum in caelis, et quodcumque solveris super terram, erit solutum in caelis. Proh! quanta potest fides, et confessio, qua unigenitum Deum Verbum esse verum Dei Filium constitetur, non vero creaturam! Non haesit ambiguus Petrus, carne et sanguine Deum in terra versantem videns; hoc enim sibi vult illud, caro et sanguis **92** non revelavit tibi. Agnovit autem consubstantialiam, et coaeternum Dei ramum: in hoc (22) radicem ingentem, et principio carentem, quae ipsi revelaverat, honoravit: unam eandemque ipsius cum Patre deitatem credidit: beatus dictus est ab eo, qui solus beatus Dominus est. Ecclesiae super hanc petram aedificatae sunt, quas portae inferni, id est, haereticorum syllogismi, non superabunt (23): traditae ipsi sunt claves caelorum; ut illis quidem, quorum fides cum iis consentit, quae Petrus ipse modo respondit, et cum iis, quae ille una cum aliis apostolis a Christo audivit (24), Baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, fores aperiat in regno Dei: iis autem, qui simili formula (25) glorificationis hymnum non efferunt, beatissimum, et optatissimum aditum intercludat. Ob illud enim ipsum, cuius causa beatus dictus est, ipse in hac gloria exceptus fuit, sicut vicissim ii, qui contraria dicunt, et vituperati sunt, et reprobati. Is ergo cum vera dixisset (26), et Filium Dei, id est, genuinum, et consubstantialiam, illum esse confessus foret, similia audivit, cum ei dictum fuit, bar Jona, quod interpretari licet, fili Jona. At non erat sane Petrus, illius respectu qui eum genuerat, heterousius, hoc est alterius ab eo substantiae. Potestatem praeterea accepit, aut potius omnes etiam per eum acceperunt (27), **93** non

(21) Caelorum. Bibliorum editio, Βασιλείας τῶν οὐρανῶν, id est, regni caelorum.

(22) In hoc. Pro τούτῳ, lego ἐν τούτῳ.

(23) Superabunt. Lego, περιγίνονται, pro περιγίνονται.

(24) Baptizantes. Matth. xxviii, 19.

(25) Formula. Eos respicit, qui Deo gloriam dicebant his, aut similibus verbis: Gloria Patri per Filium in Spiritu sancto.

(26) Vera. Pro ἀληθεύσας, lego ἀληθεύσας.

(27) Per eum... id enim, etc. Ex iis, quae hic docemur, illud Christi ad apostolos, Quodcumque solveritis, et reliqua, ita accipiendum est, ut per Petrum apostoli, id est per papam episcopi, a Christo auctoritatem illam omnem acceperint: nec incertum est Didymo, an aliam, praeter se ipsum, Petram Christum significaverit Matth. xvi, 18. Parum quidem haec Justino Febronio, cuius nuper opus a Romanae Ecclesiae inimicis cum plausu exceptum fuit (a), probari novi Sed quid personatum, ac proinde nullius auctoritatis scriptorem moremur, qui, cum se catholicum monomet, Tridentinam tamen synodum quasi ex monumentis, quorum necdum falsitas detecta foret (ex ea scilicet Decreta-

lium collectione, de qua jam Cusanus scripserat: Illas Anacleti epistolas apocryphas credo), nonnulla carpit pag. 60 et 586. Qui sanctos praeceptorum pontifices Victoris I, Stephanum I, Innocentium I, Bonifacium I, Coelestinum I, Leonem Magnum, Gelasium I, Gregorium Magnum quasi ea, quam a Christo acceperant, potestate non contentos traducit pag. 648, et alibi; qui sacrosancti, ac generalis concilii Florentini auctoritatem tacite imminuere nititur pag. 388; qui Hieronymi, Augustini, aliorumque Patrum locutiones sibi minus aridentes, ampullatas vocat pag. 191; qui S. Gelasium, cuius verbis se premi sentit, primum quidem in suam sententiam trahere conatur, tum vero Lutherana licentia (nos enim Catholici talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesiae Dei) aperte refellit pag. 346; qui S. quoque Innocentium I audacter impugnatur pag. 279; qui S. Theodori Studitae verba, quibus Romanus pontifex, ἀρχιποίμην τῆς ὁπ' οὐρανῶν Ἐκκλησίας, sive, ut ea citat Benedictus XIV, universae, quae sub caelo est, Ecclesiae princeps moderator, et pastor dicitur, quasi Romani curialistae effatum proponit, ac ea Benedicto XIV subdole, atque infideliter tribuit pag. 214; qui ge-

(a) Citavi primam Febronii editionem quae sola tunc in lucem prodierat, et ex Germania in Italiam paucis diebus antequam eam notam scriberem delata fuerat. — Ex addendis et emendandis.

rejiendi lapsos, sed recipiendi eos, si resipiscant; cum nemo sit peccati expers, nisi is, qui hanc Petro concessit auctoritatem: id enim significat illud: *Quodcunque solveritis super terram, erit solum in caelis*. Repudiavit ex illo tempore Novati (28) et Sabbatii (29) inhumanitatem. Iis vero, quae ante allata sunt, consentanea scribit etiam Paulus ad Galatas: Cum autem (30) placuit Deo, qui me segregavit ex utero matris meae ut revelaret Filium suum in me; et ad Colossenses: Gratias (31) agentes Patri, qui idoneos nos fecit in partem sortis sanctorum

αὐτοῖς. Ἐρρίψεν ἔκτοτε τὴν Ναυατοῦ καὶ Σαββατίου ἀπανθρωπίαν. Τοῖς προκειμένοις δὲ αὐτῷ ἔπεται καὶ Παῦλος Γαλάταις γράφων· Ὅτε δὲ εὐδόκησεν ὁ Θεὸς ὁ ἀπορίσας με ἐκ κοιλίας μητρός μου, ἀποκαλύψαι τὸν Υἱὸν αὐτοῦ ἐν ἐμοί· καὶ Κολοσσαεῦσιν· Εὐχαριστοῦντες τῷ Πατρὶ, τῷ ἰσχυρῶς αὐτῷ ἡμᾶς εἰς τὴν μερίδα τοῦ κλήρου τῶν ἀγίων ἐν τῷ φωτί· ὃς ἐρρύσατο ἡμᾶς ἐκ τῆς ἐξουσίας τοῦ σκοτοῦς, καὶ μετέστησεν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Υἱοῦ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ· ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν, τὴν ἀφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν· καὶ Κοριν-

neralium conciliorum, Lateranensis sub Innocentio III. ac Tridentini, Romanam Ecclesiam omnium Ecclesiarum, et cunctorum fidelium matrem, et magistrum nuncupantium auctoritatem parvi facit pag. 177: qui universalem primatum Romano pontifici in Petro, ut definivit synodus Florentina, a Christo collatum, ipsi aeternae Urbis episcopo ab Ecclesia adimi, et alteri alterius sedis antistiti tribui posse asseverat, suaeque sententiae Benedictum XIV singulariter irasci fingit pag. 105; qui hanc ipsam opinionem, quasi omnes sancti Patres, aut unus saltem eam tradiderit, in se verissimam definit pag. 105, et eandem defendi ait pag. 98, cum a Scoto in iv dist. 24, ubi tamen nihil tale legitur; tum a Bannesio in II quaest. 1, art. 10, qui in eo articulo pag. 188, illam rejicit; tum a Cusano *De concordantia catholica* lib. II, cap. 35, tametsi in eo capite ne verbum quidem hac de re habeatur (fateor tamen, ne parum sincere agere videar, doctissimum illum canonicum regularem, ac postea sanctae Romanae Ecclesiae cardinalem, Basileensem tamen concilii tunc fautorem, haec alibi scripsisse: *Si per possibile Treverensis archiepiscopus per Ecclesiam congregatam pro praeside et capite eligeretur, ille proprie plus successor S. Petri in principatu foret, quam Romanus episcopus*), tum demum a Cordubensi lib. IV, quaest. 1, quamvis ex propria sententia non loquatur Cordubensis, ut colligitur ex pag. 225 et 259; qui Ecclesiae universalis in concilio congregatae infallibilitatem non agnoscit pag. 415 et seqq; qui temporariam a Romani episcopi obedientia subtractionem (audite qui nondum schismatici estis, ut esse discatis) nationalibus synodis, atque adeo catholicis Europae regibus maligne insinuat pag. 712 et 714, si decretis a Febronio propositis, atque in synodo condendis sese opponat, ut recte animadvertit doctus ille canonicus regularis, qui sub Justiniani Frobenii nomine latet; qui demum, ut alia praeteream, etsi Edmundi Richerii doctrinam, ac Pauli Sarpilii, quos osoros papas vocat, et quorum ductores Lutherum, Catrinumque fuisse affirmat pag. 777, sibi non probari dicat, novis tamen eam additamentis ampliare non veretur; atque hanc praefatorum inventorum congeriem Clementi XIII potissimum inscribere non erubuit; itaque in omnium Christianorum Patrem ac doctorem, cuius pedes maximi reges aut coram aliquando (quod nostra aetate augustus ac serenissimus Carolus III Borbonius fecit) aut per legatos, vel per epistolas quotannis exosculantur, insultare non dubitavit. Cumque a successore ac haerede potestatis illius apostoli, cuius terrena iudicia (ut cum S. Hilario loquar) iudicia celestia sunt, apostolico Brevi anno 1764 se reprehensum, suumque opus damnatum audisset, non modo non resipuit, sed iterum illud insequenti anno, dum haec ad praelum mitterem, auctius evulgare ausus est, inscriptis primo folio, quasi vexillo cuidam, iis Joannis Chrysostomi, ethnicam consuetudinem insectantis, verbis, ex quinquagesima duodecimi toni pagina petitis: *Melius est, ut vos me suspicemini audacem, saevum, et arrogantem, quam ut vos faciat is ea quae*

Deo non placent: etsi eadem in pagina legisset haec alia: *Ut bonum est non peccare, ita est utile ferre reprehensionem*. . . Si peccaverimus, feramus reprehensionem. . . Ὡς πόντια αἰδώς, εἶθε τῷ Φεβρωνίῳ συνοῦσα τὰ ναύαρχοντον ἑξήκον φρενῶν. Omne malum (inquit Tertullianus in *Apologetico*) aut timore, aut pudore natura perdidit. Febronius timorem prodidit, dum latere gestit: fexit Deus, ut salutari etiam pudore perfundatur. Sed ad lineas rursus, et in gradum: satis enim vagati sumus. Vide notas meas ad segm. 56 b.

(28) *Novati*. Novatus, et Novatianus presbyteri, ille Carthaginensis Ecclesiae, hic Romanae cujus etiam primus antipapa fuit, nemini ignoti sunt. Ac Novatianum quidem, Adamitarum, ac Montanistarum errorem renovando, lapsis poenitentiam denegasse consentiunt omnes: Novatianos vero non a Novato, sed a Novatiano denominatos esse monent passim viri eruditi. Monent praeterea saepe a Graecis Patribus pro Novatiano Novatum perperam nominari, ab Eusebio, exempli gratia, ab ejus interprete Rufino, a Socrate lib. IV, cap. 28, et ab aliis, qui dum Novatum cum Novatiano confundunt (ait Constantinus pag. 159), Novatum haeresiarcham, et Catharorum principem falso faciunt. . . Novatus enim factionis Felicissimi presbyteris adhaerebat, qui lapsis. . . statim pacem, et communionem dari volebant. Haec si ita se habent, Didymum quoque deceptum fuisse putandum erit, ac pro Novatiano Novatum nominasse: nec enim dubitandum videtur, quin Novatiana sectae auctorem respiciat. Verum si una cum aliis scriptoribus Graecis in errorem inductus est Didymus, erravit etiam Augustinus, ac Hieronymus. Ille enim in libro *De haeresibus*, haeresi 38, haec scripsit: *Cathari*. . . poenitentiam deneganti, Novatum sectantes haereticum; unde etiam Novatiani appellantur. Hieronymus vero in ep. 77, ad Oceanum: *Non est loci hujus* (inquit) *ut poenitentiam praedicem, et quasi contra Montanum, Novatumque scribens, dicam, etc.* Quid plura? Cyprianus ipse in ep. 49, ad Corneliam, de Novato sic loquitur: *Damnare nunc audeat sacrificantium manus, cum sit ipse nocentior*: Quae Novato exprobari non potuissent, si in ea tunc opinione mansisset, ut lapsis pacem continuo dandam vellet. Quinimo universus orbis quodammodo deceptus videretur, quod Catharos non Novatianistas, aut Novatianenses vocaverit, ut alicubi eos appellat Cyprianus, sed Novatianos. At enim Novatus Felicissimi schismati adhaesit. Fateor. Verum Novato ipso instigante, ac favente, Novatiani quoque schisma conflatum est. Sed quis jure ab insipientibus postulet, ut cum ratione insaniant?

(29) *Sabbatii*. Ex eo quod Sabbatii, ex Judeo Christiani, Novatianaeque sectae addicti meminerit Didymus, libros hosce ab eo postremis vitae annis editos fuisse colligo, Magno Theodosio imperante. Sed haec alias.

(30) *Cum autem*. Galat. I, 15 et 16. Nonnulla omittit post voculam *proo*.

(31) *Gratias*. Coloss. I, 12-14. Post ἀπολύτρωσιν, pauca praetermittit.

θλοῖς· Πιστός ὁ Θεός, δι' οὗ ἐκλήθητε εἰς κοινω-
νίαν τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου
ἡμῶν· καὶ Ἐφεσίοις· Καὶ [40 b] ἐλθὼν εὐηγγελί-
σας εἰρήνην ὑμῖν τοῖς μακρὰν, καὶ εἰρήνην τοῖς
ἐγγύς· ὅτι δι' αὐτοῦ ἔχομεν τὴν προσαγωγήν
οἱ ἄμφότεροι, ἐν ἐνὶ Πνεύματι, πρὸς τὸν Πατέρα.
evangelizavit pacem vobis, qui longe fuistis, et pacem
ambo in uno Spiritu ad Patrem.

ΚΕΦ. ΑΑ'.

Περὶ τοῦ μὴ εἶναι τέλος τῆς βασιλείας τοῦ
Μονογενοῦς.

Καὶ ὥστε αἰρετικούς λέγοντας, ὅτι μετὰ τὴν γε-
νικὴν ἀνάστασιν ὁ Υἱὸς παραδίδόμην μέλλει τὴν βασι-
λείαν τοῦ Πατρὸς, κατασχύνεσθαι, κηρύττουσι τὸ κρά-
τος τοῦ Υἱοῦ εἶναι ἀτελεύτητον οὕτως· Γαβριὴλ μὲν
παρὰ Λουκᾶ εὐαγγελιζόμενος τὴν Θεοτόκον· Καὶ δώ-
σει, φησὶν, αὐτῷ Κύριος ὁ Θεός τὸν θρόνον Δαυὶδ
τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ· καὶ βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον
Ἰσραὴλ εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ
οὐκ ἔσται τέλος. Καὶ μάλα ἀληθῶς· εἰ γὰρ ἀποκαθ-
ίστηναι, ἐν ποίᾳ αὐτοῦ βασιλείᾳ, καὶ πότε συμβασι-
λεύσομεν αὐτῷ; Παῦλος δὲ γράφων, πρὸς Ἐφεσίους
μὲν· Πᾶς πόρος, ἢ ἀκάθαρτος, ἢ πλεονέκτης,
ὃς ἐστὶν εἰδωλόλατρες, οὐκ ἔχει κληρονομίαν ἐν

(32) *Fidelis*. 1 Cor. i, 9.

(33) *Et veniens*. Ephes. ii, 17, 18. Vocem,
ἐρχόμενον, semel tantum habet Græca editio. Sed
Vulgatus interpres legit ut Didymus.

(34) *Hæretici*. Perversam hanc doctrinam re-
fellit rursus lib. iii, cap. 20. Eternum autem non
fore Christi regnum cum Eunomiani affirmarunt,
tum Marcellus Ancyranus: illi quidem obiter po-
tius, ut videtur, et occasione capta ex xv capite
primæ ad Corinthios perperam accepto: Marcellus
vero ex professio, ut ita dicam, nisi iocosa me fallit
opinio. Utrosque igitur respicere Didymus potuit.
Ac primum quidem quod ad Eunomianos spectat,
id eos affirmasse testatur Gregorius Nazianzenus
oratione xxxvi, ac eos tacite fortasse indicant Sar-
dicensēs Patres, cum in epistola Encyclica, etsi
Marcellum ab eo errore alienum affirmant, sic ta-
men loquuntur: *Illud etiam credimus, hunc semper
sine ullo principio ac fine cum Patre regnare, et
regnum ejus nec tempus habere, quod definitur, nec
unquam desinere.* Quod verò Marcellus quoque
regni Christi finem fore dixerit, extra omnem con-
troversiam positum esse arbitror: ut Petavius ipse,
doctissimus ille vir, qui multa pro Marcello, multa
contra Marcellum, de cuius recta fide dubius
est, attulit, id aperte fateatur. Cum itaque is et a Ju-
lio pontifice, ad quem appellavit, absolutus sit, et a
Sardicensi concilio receptus, et ab Athanasio, diu
saltem, ut Catholicus habitus, idcirco nihil aliud
superest, quam ut putemus aut eum coram Sardi-
censibus Patribus ad catholicum aliquem sensum
transisse, quæ bona fide scripserat, aut hæreticum
quidem reipsa fuisse, sed versipellem adeo, ut Ca-
tholicis imponeret, quod multo mihi probabilius
videtur, ac dicam certius. Eum enim ut purum ac
putum hæreticum aperte traducunt non modo Cy-
rillus Jerosolymitanus catech. xv, Hilarius in libro
ad Constantium, Hieronymus in libro *De scripto-
ribus ecclesiasticis*, Basilius Magnus epist. 69 et 264,
Joannes Chrysostomus, Theodoretus, Gen-
nadius, Marius Victorinus, verum etiam secunda
synodus oecumenica, idque post Julii obitum, et
in ipso primo canone ubi legimus: Ἀναθεματι-
σθῆναι πᾶσαν αἵρεσιν, καὶ ἰδικῶς τὴν τῶν Εὐνομια-
νῶν... καὶ τὴν τῶν Σαβελλιανῶν, Μαρκελλιανῶν, x.
c. λ., id est: Anathematizari omnem hære-

A in lumine; qui eripuit nos de potestate tenebrarum;
et transtulit in regnum Filii dilectionis suæ: in quo
habemus 94 redemptionem, remissionem peccato-
rum; et ad Corinthios: Fidelis (32) Deus, per quem
vocati estis in communionem Filii ejus Jesu Christi
Domini nostri; et ad Ephesios: Et veniens (33)
iis, qui prope: quoniam per ipsum habemus accessum

CAP. XXXI.

De iis locis, in quibus dicitur, nullum esse finem
regno Unigeniti.

Atque ut hæretici (34), qui Filium post ge-
neralem resurrectionem regnum Patri aiunt esse
traditurum, erubescant, Filii imperium perpe-
B tuum fore prædicant Scripturæ. Gabriel quidem
apud Lucam Deiparæ (35) annuntians, *Et da-
bit* (36), inquit, illi Dominus Deus sedem David
patris ejus, et regnabit in domo Israel in sæcula, et
regni ejus non erit finis. Ac verissime id qui-
dem 95 dicitur: Si enim regnum ipse restituit (37),
in quonam ejus regno, et quandonam simul cum
illo regnabimus: Omnis (38) fornicator, aut im-
mundus, aut avarus, qui est idolorum servus, non
habet hæreditatem in regno Christi, et Dei. De re-
sim, ac speciatim hæresim Eunomianorum... Sab-
lianorum, Marcellianorum, et reliqua. Quin etiam
ad profligandam Marcelli hæresim concilium illud
symbolo Nicæno hæc verba adjecisse, cujus regni
non erit finis, aliqui opinantur.

(35) *Deiparæ*. Cum in fragmentis hujus operis,
in Epistola ad Archinum præsulem, a me allatis
vox ista occurreret, dubitavi nonnemo, an opus
ipsum tantæ esset vetustatis, quantam ei tunc ipse
tribueram, quod dictionem illam ante Nestorianæ
tempora usitatam non fuisse diceret. At res non ita
se habet: nam ante Didymum eo vocabulo usus
fuerat Alexander Alexandrinus in Epistola ad
Alexandrum Byzantinum anno 321 scripta, Grego-
rius Nazianzenus in epist. ad Cledonium, Cyrillus
catechesi x, num. 19, ac Eusebius Cæsariensis.
Quin magister ipse Nestorii Theodorus Mopsueste-
nus eam omnino non respuit. Cum igitur in-
terrogant (ait ille apud Leontium Byzantinum lib. iii,
contra Nest. et Eutych.) an sit Maria, ἀνθρωποτό-
κος, ἢ Θεοτόκος, id est hominipara, an Deipara,
dicatur a nobis utrumque, etc. Julianus vero Apo-
stata apud Cyrillum Alexandrinum lib. viii, pag.
262, ita Christianos alloquitur: Vos Mariam Θεο-
τόκον, id est, Deiparam vocare non cessatis. Merito
itaque Cyrillus ipse tom. V, pag. 716, Nestorium
illam vocem rejicientem ex eo redarguit, quod
Patrum traditioni contradicat; et anonymus syno-
dicarum epistolarum collector, qui sexto sæculo
floruit, atque a Christiano Lupo editus est, id
ipsum in animadversionibus ad epistolam 198 con-
firmat his verbis: *Cur ergo ipsi novitatis inventores,
nostros Patres accusant, dum longe antiquiores ab
Ephesino, sed et alii ab ipso quoque Nicæno concilio
magistri clarissimi, verè ac proprie, id est summi ac
sempiterni Dei Genitricem beatam Virginem... dicant?*
(36) *Et dabit*. Luc. i, 32, 33. Biblia pro,
Israel, habent, Jacob. Eodem tamen utrumque recidit.
(37) *Restituit*. Hoc ipsum verbum adhibebant
Eunomiani, ut colligo ex Nazianzeno, eorum opi-
nionem, seu potius objectionem, oratione 35 (nunc
29) exponente. Oportet (inquit ipse ex illorum sen-
tentia) illum regnare... usque ad tempora τῆς κα-
ταστάσεως, id est restitutionis.

(38) *Omnis*. Ephes. v, 5.

gno autem sine dubio loquitur, quod erit post resurrectionem (39). Quodnam ergo tempus illud est, quo regnum, eorum iudicio, deinceps tradet? Ad Timotheum vero in secunda Epistola: *Testor* (40) *coram Deo, et Christo Jesu, qui iudicaturus est vivos, et mortuos, et adventum* (41) *ipsius, et regnum ejus, prædica Verbum*. Manifestum porro est, Paulum de regno loqui, quod indivisum, ac perpetuum una cum Patre, et Spiritu sancto et nunc, et in futuro sæculo habet Filius. Ad Hebræos autem: *Et ad* (42) *angelos quidem dicit: Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos flammam ignis*. Ad *Filiū autem: Thronus tuus, Deus, in sæculum sæculi*. Ac David in XLIV psalmo: *Thronus* (43) *tuus, Deus, in sæculum sæculi; virga rectitudinis virga regni tui: dilexisti iustitiam, et odisti injustitiam: propterea unxit te, o Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ participibus, seu consortibus tuis*. Observa, hic rursus regnum ejus infinitum dici, et deitatem ipsius sempiternam. Illa vero verba, *Deus tuus*, propter ineffabilem ejus Incarnationem addita sunt. Et in CXLIV: *Regnum* (44) *tuum regnum omnium sæculorum, et dominatio tua in omni generatione et generatione*. Et in x psalmo: *Regnabit* (45) *Dominus in sæculum sæculi*. Petro (46) autem Filius claves regni dedit **96** ut Dominus (non regni quidem hujus sæculi, nondum enim illo possumus; sed futuri: in quo etiam sæculo Filium illud traditurum esse conjuncti hæretici), ut qui æternum quidem, et finem non habiturum illius regnum esse credunt, hi recipiantur; qui vero cum Nathanaele non clamant, *Tu es* (47) *Filius Dei, tu es Rex Christianorum*, ii rejiciantur, ut paulo ante dictum est (48). Ac verba illa Isaie prophete, *Regem* (49) *Dominum Sabaoth vidi oculis meis*, Paulus quidem Spiritui Dei attribuit, Joannes autem Unigenito, ut antea dictum fuit; ob deitatis nempe, et unius perpetui regni (50) communionem. Quomodo enim fieri potest, ut unus quidem regnet, alius vero, sicut in-

A τῇ βασιλείᾳ τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ· πάντως δὲ λέγει τὴν μετὰ τὴν ἀνάστασιν. Πότε οὖν λοιπὸν, κατ' ἐκείνους, παραδίδωσι τὴν βασιλείαν; Πρὸς δὲ Τιμόθεον ἐν τῇ δευτέρᾳ Ἐπιστολῇ· Διαμαρτύρομαι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ μέλλοντος κληρεῖν ζωτὰς καὶ νεκρούς· καὶ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ, καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, κήρυξον τὸν Λόγον. Σαφὲς δὲ, ὅτι βασιλείαν λέγει, ἣν ἔχει ἀδιαίρετον, καὶ ἀδιάδοχον μετὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν τε καὶ εἰς τὸν μέλλοντα αἰῶνα. Πρὸς δὲ Ἑβραίους· Καὶ πρὸς μὲν τοὺς ἀγγέλους λέγει· Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα· πρὸς δὲ τὸν Ἰδὲν· Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· Αὐτὸ δὲ ἐν μὲν ψαλμῷ· [41 a] Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος ἐκδοῦς, ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου· ἡγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀδικίαν· διὰ τοῦτο ἐχρισέν σε, Θεέ, ὁ Θεός σου ἑλαῖον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. Ἀθρεῖ καὶ αὐτὸς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ ἀπέραντον, καὶ τὴν θεότητα ἀναρχον. Διὰ δὲ τὴν ἀρχήν, αὐτοῦ ἐνανθρώπησιν ἐπήγαγεν τὸ, Ὁ Θεός σου. Καὶ ἐν ρμδ· Ἡ βασιλεία σου, βασιλεία πάντων τῶν αἰώνων· καὶ ἡ δεσποτεία σου, ἐν πάσῃ γενεῇ καὶ γενεῇ. Καὶ ἐν τῷ ε' ψαλμῷ· Βασιλεύσει Κύριος εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Καὶ Πέτρῳ δὲ ὁ Ἰδὲς τὰς κλεῖς ὡς Κύριος δέδωκεν τῆς βασιλείας (οὗ τοῦ νῦν αἰῶνος, οὕτω γὰρ τυγχάνομεν αὐτῆς, ἀλλὰ τοῦ μέλλοντος, ἐν ᾧ καὶ παραδιδόναι αὐτὸν τεκμαίρονται αἰρετικοί), ἐπὶ τὸ εἰσεδεχθῆναι μὲν τοὺς ἀναρχον αὐτοῦ καὶ ἀπέραντον τὴν βασιλείαν εἶναι πιστεύοντας, ἀπωσθῆναι δὲ, ὡς μικρῷ πρόσθεν εἰρηται, τοὺς μὴ κράζοντας κατὰ τὸν Ναθαναήλ· Σὺ εἶ ὁ Ἰδὲς τοῦ Θεοῦ, σὺ εἶ ὁ Βασιλεὺς τῶν Χριστιανῶν· Καὶ τὴν προφητείαν δὲ Ἡσαίου, τὴν λέγουσαν· Τὴν βασιλείαν Κύριος Σαβωὺθ ἰδοὺ τοῖς ὀφθαλμοῖς μου, Παῦλος μὲν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ ἀνέθηκεν, Ἰωάννης δὲ τῷ Μονο-

(39) *Post resurrectionem*. Nimirum tunc duntaxat et omnes sancti cum Christo regnabunt, et eo modo in cælis erunt, quo ibi nunc Christus est, animabus nempe cum corpore conjunctis, post acceptam mysticam utramque stolam. Vide tamen segm. 119 a, et 206 b.

(40) *Testor*. II ad Tim. iv, 1 et 2. Græca editio habet: Θ. x. τοῦ Κυρίου Ἰ. X. id est *Deo, et Domino J. C.* At vocem, *Domino*, ne Vulg. quidem int. legit.

(41) *Et adventum*. Græca editio: κατὰ τὴν, etc., id est *juxta adventum ipsius*. At Vulg. interpretes videtur legisse ut Didymus; vertit enim: *testificor... per adventum ipsius*.

(42) *Et ad*. Hebr. i, 7 et 8.

(43) *Thronus*. Sive, *sedes*. Ps. XLIV, vers. 8 et 9. (seu 7 et 8). Græca editio pro, ἀδίκιαν, habet, ἀνομίαν, et pro, Θεέ, habet ὁ Θεός.

(44) *Regnum*. Ps. CXLIV, vers. 13.

(45) *In x psalmo*. Cum Psalmorum numeri in Græca editione a numeris discrepent, quos Hebraicum exemplar habet, imo ex hoc ipso, quem Didymus citat, psalmo discrepantia exordiat (psalmus enim, qui Græcis est nonus, in duos ab Hebræis secatur, quorum alter nonus ab illis dicitur, alter

decimus); theologus noster Græce editionis numeros sequi consuevit. Sed hoc in loco Hebræorum numero, qua de causa nescio, utitur. Nimirum in psalmo, qui Hebræis est decimus, vers. 16 (apud Græcos xl), Græca editio habet: Κύριος βασιλεὺς εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, id est *Dominus rex in sæculum, et in sæculum sæculi*. Pro, βασιλεὺς, seu rex, Didymus, et Vulg. int. legunt, βασιλεύσει, id est *regnabit*. At Complutensis editio, ac Francofurtensis, quas ego solas nunc inspecio, habent βασιλεὺς, quin ulla in margine adnotetur lectionis varietas. Marcus Marinus tamen ad hunc locum scribit: *Græci utramque lectionem agnoscunt, nam quidam habent βασιλεὺς, quidam vero βασιλεύσει*.

(46) *Petro*. Pro, Πέτρος, lego, Πέτρῳ. Hujusmodi vero mutationem litteræ ω in ος, alias vidimus.

(47) *Tu es*. Joan. i, 50, ubi Biblia habet τοῦ Ἰσραήλ, id est *Israelis*. Didymus vero dedita opera vocem, *Christianorum*, subrogat, locum illum ad rem, propositumque suum accomodans.

(48) *Dictum est*. Segmento 40 a.

(49) *Regem*. Isa. vi, 5. Vide segm. 24 b, ubi affinia scribit.

(50) *Perpetui regni*. Theophilus Alexandrinus in

γενεῖ, ὡς προεῖρηται, διὰ τὸ ἐπικοινωνεῖν τῆς θεότητος, καὶ τῆς ἀδιαδόχου μιᾶς βασιλείας. Πῶς γὰρ καὶ ἐγγωρεῖ, τὸν μὲν ἀρχειν, τὸν δὲ, ὡς ἐν ἀνθρώποις, σχολαῖον εἶναι, ὅταν ὁ Πατὴρ ἐν τῷ Υἱῷ, καὶ ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ μένει, καὶ ὁπότε τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται παρὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ μένει παρὰ τῷ Υἱῷ θεϊκῶς;

[41 b] ΚΕΦ. ΔΒ'.

Περὶ δοξολογίας αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

Τοιγαρὺν καὶ περὶ τῆς δόξης αὐτοῦ θεά, οἷα καὶ αὐθις μαρτυροῦσιν οἱ ἅγιοι, ὧν, φησὶν, ὁ κόσμος οὐκ ἦν ἄξιος· διδάσκοντες ἡμᾶς τοὺς χάριτι ἐπὶ τῆς γῆς κληθέντας υἱούς, τὸν ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς μονογενῆ Υἱὸν ἐν ἰσῃ, καθάπερ αὐτὸν, δοξάζειν δόξῃ, καὶ ἀποδίδειν εἰς τὴν δόξαν ἣν εἶχεν πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι παρὰ τῷ Πατρὶ τῷ μὴ φθορῶντι τῷ Ἀγαπητῷ· βασκανίας γὰρ καὶ παντὸς πάθους τὸ Θεὸν ἐλεύθερον. Αὐτὸς ἐν οἱ ψαλμῷ, ὃν ὁμολογουμένως περὶ τοῦ Χριστοῦ προεφήτευσεν, Ἔσται, φησὶν, τὸ δρομα αὐτοῦ εὐλόγημένον εἰς τοὺς αἰῶνας· πρὸ τοῦ ἡλίου διαμένει τὸ δρομα αὐτοῦ καὶ πρὸ τῆς σελήνης γενεᾶς γενεῶν· καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, καὶ πάντα τὰ ἔθνη μακαριοῦσιν αὐτόν. Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ, ὁ ποιῶν θαυμάσια μόνος, καὶ εὐλογητὸν τὸ δρομα τῆς δόξης αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· καὶ πληρωθήσεται τῆς δόξης αὐτοῦ πᾶσα ἡ γῆ· γένοιτο.—Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, εἶπεν, ἀντὶ τοῦ, δοξαζόμενος, ἢ αἰνούμενος. Ὁ γὰρ Θεὸς, εὐλογεῖται μὲν ὑπὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ, τοῦτ' ἐστὶν δοξάζεται· εὐλογεῖ δὲ αὐτὸς τὰ οἰκεία κτίσματα, τοῦτ' ἐστὶν ἀγιάζει. Ἐπισημαντέον δὲ, ὡς καὶ Θεὸς Ἰσραὴλ, ὃ ἐστὶ Θεὸς τῶν πατέρων, καθὰ ὁ Πατὴρ αὐτοῦ ἀνείρηται. Καὶ ἐν πε' ψαλμῷ τὸ παγκρατορικὸν καὶ πανδύναμον τοῦ Μονογενοῦς, καὶ ὡς ὀφείλει δοξάζεσθαι παριστῶν, ψάλλει· Πάντα τὰ ἔθνη, ὅσα ἐποίησας, ἤξουσιν, καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιόν σου, Κύριε, καὶ δοξάσουσιν τὸ δρομά σου, ὅτι μέγας εἰ σὺ, καὶ αἰῶν θαυμάσια· σὺ εἰ ὁ Θεὸς μόνος· καὶ ἐν ιη'. Οἱ οὐρανοὶ διεηγούρουν τὴν δόξαν Θεοῦ. Πῶς; Τῷ δεῖκνύναι ἀπὸ τῆς δοθείσης αὐτοῖς μεγαλειότητος καὶ ὠραιότητος, [42 a] ἀνυπέροκτον καὶ δοξαζόμενον τὸν δημιουργήσαντα, ὃς ἐστὶν ὁ Θεὸς Λόγος. Τῷ γὰρ Λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσαι αἱ θυνάμεις αὐτῶν. Οὕτε οὖν τὴν τῶν

synodica epistola, quam primus edidit vir cl. Valarsius, hac Origeni verba tribuit pag. 541, tom. I Operum Hieronymi: Christi regnum finietur aliquando. A quo errore quam longe absit Didymus, patet ex hoc capite.

(51) *M. a. Filium.* De hac, aliisque huiusmodi locutionibus Didymi, sermonem habui in *Epistola ad Archimium praesulem*. Ceterum haec ipsa, quam Didymus affert, ratione Origenem postmodum refellit Theophilus in prima Paschali epistola anno 401 data, num. 5, pag. 559. *Ubi erit* inquit, quod semper Filius in Patre, et Pater in Filio est, si regnum Filii non erit coaeternum?

(52) *Scriptura.* Hebr. xi, 58.

(53) *Erit.* Psal. lxxi, a vers. 17 ad 21. Verba tamen, *Et ante lunam generationes generationum*, ex

PATROL. GR. XXXIX.

CAP. XXXII.

De gloria ipsi Dei Filio re'dita.

Jam vero de gloria quoque ipsius, ac majestate vide qualia rursus testentur sancti, quorum dignus, ut ait Scriptura (52), non erat mundus. Hi porro nos docent, ab iis, qui in terra per gratiam vocati sunt filii, illum qui ex persona Patris existit unigenitum Filium aequali, ac ipsum Patrem, gloria glorificari, eamque gloriam ab ipsis respici, B quam habuit, priusquam mundus esset, apud Patrem dilecto suo non invidentem: malignitatis enim, et cujuscunque pravi affectus expertus est Divinitas. David quidem in lxxi psalmo, quem sine controversia de Christo prophetavit: *Erit* (53), inquit, *nomen ejus benedictum in saecula: ante solem permanet nomen ejus, et ante lunam generationes generationum. Et benedicentur in ipso* 97 *omnes tribus terrae, et omnes gentes beatorum praeedicabunt illum. Benedictus Dominus Deus Israelis, qui facit mirabilia solus, et benedictum nomen gloriae ejus in saeculum, et in saeculum saeculi. Et implebitur gloria ejus omnis terra. Fiat.* Ait autem, *Benedictus Dominus Deus Israelis*, hoc est, glorificatus, aut laudatus (54). Nam Deus benedicetur quidem ab operibus suis, id est, glorificatur; benedicit autem ipse proprias creaturas, id est, eas sanctificat. Illud etiam animadvertendum est, Deum Israelis, hoc est, Deum patrum, sicut vocatus est Pater ejus, et ipsum hic praedicari. Et in lxxxv psalmo, Unigeniti omnipotentiam (55), ac omnimodam quilibet efficiendi potestatem ostendens, et gloriam ei reddendam esse docens, ita psallit: *Omnes* (56) *gentes, quoscunque fecisti, venient, et adorabunt coram te, Domine, et glorificabunt nomen tuum, quoniam magnus es tu et faciens mirabilia: tu es Deus solus.* Et in xviii: *Caeli* (57) *enarrant gloriam Dei.* Quomodo autem enarrant? Per amplitudinem, et pulchritudinem, qua donati sunt, et qua praestantissimum, et gloria dignum esse ostendunt eorum D conditorem, qui est Deus Verbum: nam *Verbo* (58)

versiculo quinto ejusdem psalmi huc translata sunt. Ibi autem Graeca editio pro γενεάς, id est generationes, habet, γενεᾶς, quod Vulg. interpret vertit, in generatione. Paulo post pro, καὶ εὐλογητόν, Biblia habent, καὶ εὐλογημένον.

(54) *Laudatus.* Hoc sensu a profanis quoque scriptoribus accipitur verbum εὐλογεῖν, seu benedicere.

(55) *Omnipotentiam.* Pro, παγκρατορικόν, Clemens in quinto Stromatum, ac Didymus superius dixit παντοκρατορικόν.

(56) *Omnes.* Psal. lxxxv, vers. 8 et 9. Biblia habent, Θεός, sine articulo.

(57) *Caeli.* Psal. xviii, vers. 1.

(58) *Verbo.* Psal. xxxii, vers. 6. Vide not. 52. pag. 7. Tertullianus quoque legit ut Didymus; n. m.

Domini cœli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnes virtutes eorum. Itaque isti ne illud quidem testimonium erubescunt, quod de Filii, et Spiritus sancti gloria res inanimatæ (59) reddunt; et in xxiii: *Attollite* (60) *portas, principes, vestras, et elevamini, portæ æternæ, et introibit Rex gloriæ.* Quibus in verbis terrenæ quidem creaturæ præcipit, ut attollat portas in ejus Incarnatione; cœlesti autem, in ejus Assumptione (61). Et in cxvi: *Laudate* (62) *Dominum, omnes gentes, et laudent eum omnes populi.* Isaias vero: *Regem* (63) *cum gloria videbitis.* Ezechiel autem: *Benedicta* (64) *gloria Domini ex loco suo.* Et: *Hæc* (65) *visio similitudo gloriæ Domini.* Deinde Paulus: **98** *Dicentes* (66) *se esse sapientes, stulti facti sunt, et mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei, in similitudinem imaginis corruptibilis hominis; et rursus ad Romanos: Propter quod* (67) *tradidit illos in desideria cordium eorum, in immunditiam, ut ignominia officiant corpora sua in semetipsis: qui commutaverunt gloriam* (68) *Dei in mendacium, et coluerunt, et servierunt creaturæ potius quam Creatori, qui est benedictus in sæcula. Amen.* Quisnam vero est rerum omnium Conditor, quem ait esse benedictum in sæcula, nisi Unigenitus? Quinam autem ii, qui mutaverunt gloriam ejus? Qui dicunt, *Gloria Patri per Filium in sancto Spiritu*, quique Filium opinantur esse creaturam, ac ne regem quidem æternum existere. Ad eosdem præterea scribens ait: *Ita ut* (69) *sint inexcusabiles: quia cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt; sed evanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum.* Qualisnam vero est Deus ille, qui ab hæreticis, et Judæis, et Græcis cognitus est, sed non agnitus, nisi ille, qui in carne manifestatus est, Deus Verbum? Ad Corinthios vero etiam primam scribens Epistolam Dominum gloriæ natura ipsum esse ostendit, cum ait: *Si enim* (70) *cognovissent, Dominum gloriæ non crucifixissent.* Et alibi: *Ut in* (71) *nomine Jesu Christi omne genu flectatur: et omnis lingua confitebitur, quod Dominus Jesus Christus in gloria Dei Patris, id est, in ipsa paterna gloria existit.* Scribit insuper: *Eum* (72) *enim, qui minoratus est, videmus Jesum, propter passionem mortis, gloria et honore coronatum.* Quod

in libro *adversus Praxeam*, cap. 7, ita hunc versiculum affert: *Sermone ejus cœli confirmati sunt, et Spiritu ejus omnes vires eorum.* Et cap. 19: *Sermone ejus cœli formati sunt, et Spiritu oris ejus omnes virtutes eorum.* Ita legit Theodoretus quoque pag. 578 catenæ in *Psalmos*. Sed alii Patres ferme omnes legunt, *omnis virtus eorum.*

(59) *Res inanimatæ.* Confer hæc cum segmm. 51 a, 59 a, 78 b, 79 a et 87 a.

(60) *Attollite.* Ps. xxiii, vers. 7 et 9.

(61) *Assumptione.* Christi *ascensio* a Græcis vocatur *Assumptio*.

(62) *Laudate.* Ps. cxvi, vers. 1. Biblia habent, *ἐπαινεσατε*, pro, *καὶ ἐπαινεσάτωσαν*.

(63) *Regem.* Isa. xxxiii, 17. Vulgatus interpret aliter.

(64) *Benedicta.* Ezech. iii, 12.

ἀφύχων αἰσχύνονται περὶ τῆς δόξης τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος μαρτυρίαν. Καὶ ἐν γγ'· Ἄρατε πύλας, οἱ ἀρχοντες, ὧν, καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. Παρακελεύεται τῇ μὲν κάτω κτίσει, ἄραι τὰς πύλας ἐν τῇ ἐνανθρωπήσει αὐτοῦ· τῇ δὲ ἄνω, ἐν τῇ ἀναλήψει. Καὶ ἐν ρις'· Αἰνεῖτε τὸν Κύριον, πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἐπαινεσάτωσαν αὐτὸν πάντες οἱ λαοί. Ἡσαίας δέ· Βασιλέα μετὰ δόξης ὄψεσθε. Ἐζεκιήλ δέ· Εὐλογημένη ἡ δόξα Κυρίου ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ· καὶ, Ἀὐτὴ ἡ δρασὶς, ὁμοίωμα δόξης Κυρίου. Εἴτα Παῦλος· Φάσκορτες εἶναι σοφοί, ἐμωράνησαν· καὶ ἡλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ, ἐν ὁμοιώματι εἰκότος φθαρτοῦ ἀνθρώπου· καὶ πάλιν Ῥωμαίους· Διὸ παρέδωκεν αὐτοὺς ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῶν καρδιῶν αὐτῶν, εἰς ἀκαθαρσίαν, τοῦ ἀτιμάζεσθαι τὰ σώματα αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς· οἵτινες μετῴλλυσαν τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ψεύδει· καὶ ἐσεβάσθησαν, καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα, ὃς ἐστὶν εὐλογημένος εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Τίς δὲ ὁ πάντων δημιουργὸς, ὃν εἶναι λέγει εὐλογητὸν εἰς τοὺς αἰῶνας, εἰ μὴ ὁ Μονογενής; τίνες δὲ οἱ ἀλλάξαντες τὴν δόξαν αὐτοῦ; Οἱ λέγοντες· Δόξα Πατρὶ δι' Υἱοῦ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι· οἱ καὶ κτίσμα αὐτὸν εἶναι, καὶ οὐδὲ βασιλέα αἰώνιον δοξάζοντες. Εἴτα τοὺς αὐτοὺς φησὶ· Εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀναπολόγητους· διότι πρότερος Θεὸς, οὐχ ὡς Θεὸς ἐδόξασαν, ἢ ἡγχαρίστησαν· ἀλλ' ἑματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ συνέρετος αὐτῶν καρδία. Ποῶς δὲ ὁ [42 b] γνωσθεὶς Θεός, καὶ μὴ ἐπιγνωσθεὶς, παρὰ αἰρετικῶν, καὶ Ἰουδαίων, καὶ Ἑλλήνων, εἰ μὴ ὁ ἐπιφανὲς σαρκὶ Θεὸς Λόγος; Καὶ Κορινθίους· δὲ ἐν τοῖς πρώτοις γράμμασι, Κύριον δόξης κατὰ φύσιν εἶναι δεικνύς αὐτὸν, ἐπιστέλλει οὕτως· Εἰ γὰρ ᾔδεσαν, οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν· καὶ ἐτέρωδι· Ἴνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ πᾶν γόνυ κλῆνῃ, καὶ πᾶσα κλῶσσα ἐξομολογήσεται, ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς ἀντὶ τοῦ, Ἐν αὐτῇ τῇ πατρικῇ δόξῃ ὑπάρχει. Καὶ ἔτι· Τὸν γὰρ ἡλατωμένον βλέπομεν Ἰησοῦν, διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον. Ὑστεροπρώτως εἰρηται. Φησὶν γάρ· Τὸν δοκούντά τισιν διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου

(65) *Hæc.* Ezech. ii, 1. Biblia habent, ὁμοίωμα-τος, id est *similitudinis*, pro, ὁμοίωμα.

(66) *Dicentes.* Rom. i, 22, 23.

(67) *Propter quod.* Rom. i, 24 et 25. Biblia post, αὐτοὺς, addunt, Θεός.

(68) *Gloriam.* Editio Græca, cui consentit translatio Vulgata, habet, τὴν ἀλήθειαν, id est *veritatem*. Et paulo post, εὐλογητός, pro, εὐλογημένος.

(69) *Ita ut.* Rom. i, 20, 21. Editio Biblia: γνόντες τὸν Θεόν. Et, εὐχαρίστησαν.

(70) *Si enim.* I Cor. ii, 8. Biblia pro ᾔδεσαν, habent, ἔγνωσαν.

(71) *Ut in.* Philipp. ii, 10 et 11. Nonnulla omittit Didymus intermedia. Biblia non habent vocem, Χριστοῦ. Et pro, ἐξομολογήσεται, habent, ἐξομολογῆται [rectius].

(72) *Eum.* Hebr. ii, 9. Nonnulla omittit Didymus, ac pro, δέ, legit γάρ.

ἡλατῶσθαι Ἰησοῦν, βλέπομεν δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον. Ἀλλὰ καὶ δόξαν αὐτὸν καλεῖ, ἅτε φυσικῶς ἀπαύγασμα ὄντα τῆς πατρικῆς δόξης, δι' ὧν γράφει· Ὁ Θεὸς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ Πατὴρ τῆς δόξης. Θεὸν δὲ εἶπεν τῆς ἀρρήτου σαρκώσεως, Πατέρα δὲ τῆς ἀνάρχου γενήσεως. Καὶ πάλιν Ἰωάννης (Ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατρός), πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας. Καὶ πάλιν παρὰ Μάρκου μὲν, ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος· Ὁταν ἔλθῃ ὁ Υἱὸς ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ· παριστῶν, ὡς ἡ αὐτοῦ δόξα, ἰσότης τῆς δόξης ἐστὶν τοῦ Πατρὸς· παρὰ δὲ Ματθαίου· Ὁταν ἔλθῃ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ πάντες οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ. Καὶ αὖθις γοῦν Ἰωάννης, συνιστῶν τὸ ἐν δόξῃ εἶναι αὐτὸν, καὶ παρὰ πάντων δόξαν ὀφείλεσθαι αὐτῷ, εἶπεν· Τοσαῦτα δὲ σημεῖα πεποιηκότος τοῦ Ἰησοῦ, οὐκ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι· ἵνα πληρωθῇ τὸ ρηθὲν διὰ Ἡσαίου· Ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε. Καὶ [43 a] μεταξὺ ἐπάγει· Ταῦτα δὲ εἶπεν, ὅτε ἰδὲν τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐλάλησεν περὶ αὐτοῦ. Καὶ Πέτρος δὲ, ἐν μὲν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ· Καθ' ὃ κοινωνεῖτε τοῖς τοῦ Χριστοῦ παθήμασιν, χαίρετε, ἵνα καὶ ἐν τῇ ἀποκαλύψει τῆς δόξης αὐτοῦ χαρῆτε ἀγαλλιώμενοι· ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ· Ὡς τὰ πάντα ἡμῖν τῆς θεῆς δυνάμεως αὐτοῦ, τὰ πρὸς ζωὴν καὶ εὐσεβείαν δεδωρημένης, διὰ τῆς ἐκκλησίας τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς ἰδίᾳ δόξῃ καὶ ἀρετῇ· ἀντὶ τοῦ, ἡ δόξα τοῦ Μονογενοῦς, ἡ τῆς φύσεως, ἡ τῶν θαυμάτων, ἡ τῆς βασιλείας καὶ αὐτῆς τῆς δοξολογίας, ὁμοία ἐστὶν καὶ ἴση τῆς δόξης τοῦ Πατρὸς, παρ' οὗ φυσικῶς καὶ ἀδιαστάτως γεγεννηται, καὶ ὅλα ἐν αὐτῷ ἔχει ὡς Μονογενῆς. Ὅστε καὶ γενόμενον τάρκα μηδεμίαν τροπὴν, ἢ μετέωρον ὑπομεῖναι. Οὕτω καὶ οἱ τρεῖς παῖδες, οὗ τῇ Βαβυλωνίᾳ φλογί, ἀλλὰ τῷ περὶ τὸν κτίστην καὶ εὐεργέτην πυρακτούμενοι πόθῳ, καὶ οὐ μᾶλλον τὴν περιβάλλουσαν αὐτοὺς κάμινον, τῆς ἡτοιμασμένης τοῖς κτιστοτάταις γεέννης, προσέγοντες, ὑπέβαλλον τῇ κτίσει δοξολογεῖν τὸν φανέντα σὺν αὐτοῖς ἐν τῇ καμίνῳ· περὶ οὗ γέγραπται· Ἡ δὲ δρασὶς τοῦ τετάρτου ὁμοία γὰρ Θεοῦ· εὐλογεῖτε πάντα τὰ ἔργα Κυρίου, τὸν

A Inverso verborum ordine (73) dictum fuit, per figuram, quæ vocatur hysteron proteron. Sensus enim est hujuscemodi : Eum, qui aliquibus visus est minorari propter passionem mortis, Jesum videmus gloria et honore coronatum. Verum gloriam (74) quoque **99** ipsum vocat, utpote eum, qui naturaliter splendor est paternæ gloriæ cum scribit : *Deus* (75) *Domini nostri Jesu Christi, Pater gloriæ.* Ubi *Deum* quidem ipsius dicit, ratione habita ineffabilis Incarnationis ; Patrem vero, respectu æternæ generationis. Joannes præterea, (*Vidimus* (76), inquit, *gloriam ejus, gloriam quasi Unigeniti a Patre*), *plenus gratiæ et veritatis.* Et rursus apud Marcum quidem ex persona Salvatoris scriptum est : Cum (77) *venerit (Filius) in gloria Patris sui.* Quæ verba ostendunt ejus gloriam æqualem esse Patris gloriæ. Apud Matthæum vero : Cum *venerit Filius* (78) *hominis in gloria sua, et omnes angeli ejus cum eo.* Rursus porro Joannes ostendens, ipsum in gloria esse, et ab omnibus gloriam ei debere, ait : Cum (79) *autem tanta signa fecisset Jesus, non crediderunt in eum* *Judei, ut impleretur quod dictum est per Isaiam ; Auribus audietis, et non intelligetis.* Tum subdit : *Hæc autem* (80) *dixit, quando vidit gloriam ejus, et locutus est de eo.* Petrus quoque in prima quidem Epistola : Quatenus (81) *communicatis Christi passionibus, gaudete, ut et in revelatione gloriæ ejus gaudeatis exsultantes, in secunda vero ait : Quippe* (82) *omnia nobis divina virtus ipsius, quæ ad vitam et pietatem donavit, per cognitionem ejus, qui vocavit nos propria gloria et virtute.* Quorum hic sensus est : Gloria Unigeniti quoad naturam, quoad miracula, quoad dominatum, et quoad ipsam glorificationem similis est, et æqualis gloriæ Patris, a quo naturaliter, et continue atque inseparabiliter genitus est, et omnia in seipso habet ut Unigenitus : adeo ut factus etiam caro nullam conversionem, aut decrementum passus sit. Sic etiam tres pueri non Babylonica flamma, sed desiderio, quo in Creatorem ac benefactorem serebantur, incensi, et præparatam creaturarum adoratoribus gehennam potius quam fornacem, qua circumdabantur, attendentes, creaturam jubebant glorificare eum, qui

(73) Ordine. Vocem ὑστεροπρώτως vertere potuissem uno vocabulo præpostere. At cum id in malam quoque partem accipiatur, ab eo cavi.

(74) Gloriam. Hieronymus quoque in commentariis in Epistolam ad Ephesios lib. 1, cap. 1, eodem modo verba illa, *Pater gloriæ*, accipit. *Pater autem gloriæ*, inquit, ita intelligendus, ut quomodo Dominus noster Jesus Christus, ipse est Sermo, Sapientia, Veritas..., ipse sit etiam Gloria. Utrum vero hæc interpretatio ex iis sit, quas in illis commentariis ex Didymi commentariis in eandem Epistolam se decerpisse ait Hieronymus, definire difficile est. Illud tantum constat Didymum nostrum etiam in commentariis in Psalmos, ad ea psalmi Lxx verba, *Ut canteam gloriam tuam*, hanc ipsam indicasse explicationem. Θεοῦ δόξα, inquit, ἐστίν... ὁ Μονογενῆς, περὶ οὗ γέγραπται· Ὁρθήσεται ἡ δόξα Θεοῦ, id est, Gloria Dei est... Unigenitus, de quo scriptum est : Videbitur Gloria Dei.

D (75) *Deus.* Ephes. 1, 17.

(76) *Vidimus.* Joan. 1, 14.

(77) *Cum.* Marc. viii. 38.

(78) *Cum venerit Filius.* Matth. xxv, 31. Vulgatus legit, ut Didymus, omittens vocem, ἄγιοι, id est sancti, quam habet Græca editio. Vox αὐτοῦ deest utrobique.

(79) *Cum autem.* Joan. xii, 37, 38. Sed Græca Biblia ac Vulg. translatio eisi eundem ferme sensum habeant, eadem tamen non habent verba. Quin imo verba illa, *Auribus audietis*, et cætera, ex capite Actorum xxviii, vers. 26, huc translata sunt a Didymo.

(80) *Hæc autem.* Joan. xii, 41, ubi legitur : Ταῦτα εἶπεν Ἡσαίας, ὅτε εἶδε, et reliqua.

(81) *Quatenus.* I Petr. iv, 13. Didymus legit, καθ' ὃ· Græca editio, καθὼς· Vulg. int., sed.

(82) *Quoniam.* II Petr. 1, 5. Vide cap. 29, pag. 90, not. 11.

in fornace cum ipsis apparuit, **100** de quo scriptum est, *Visio* (85) autem quarti similis *Filio Dei*, dicentes: *Benedicite* (81), omnia opera Domini, Dominum, laudate, et superexaltate eum in sæcula. Quinetiam cum Domini interfectores irascuntur (85) ut ait evangelista, pueris, et turbis, quod Jesum tanquam Deum glorificantes dicerent, *Hosanna* (86) in altissimis: *Benedictus qui venit in nomine Domini*, illum Scripturæ locum in memoriam eis revocavit, qui sic se habet: *Ex ore* (87) infantium et lactentium perfecisti laudem: sibi met ipsi eum accommodans, et gloriam sibi, quæ ab ipso aliena sit, non offerebant: *Gloria* (88) in altissimis Deo, et in terra pax,

CAP. XXXIII.

De adoratione. Epilogus (89).

Jam vero cum ipsum viderimus glorificatum, videamus (90) eundem etiam adoratum: utriusque enim Deo et convenit et debetur, non vero creaturæ. Ita sancti scribunt, quos subjicimus. David in psalmo xciv: *Venite* (91), adoremus, et proci damus ante illum, et plore mus coram Domino, qui fecit nos, quia ipse est Deus noster, et nos populus pascuæ ejus, et oves manus ejus; et in xxi: *Reminiscentur* (92) et convertentur ad Dominum universi fines terræ; et adorabunt in conspectu ejus universæ familiæ gentium; quoniam Domini est regnum, et ipse dominatur gentium. Quidnam tandem illi inquit, qui seorsum tribuunt Patri quidem nomen Deus, Filio autem nomen Dominus (93), cum audiant hic Dominum et adorari, et dominari, et ipsius esse regnum? **101** Et rursus in ix psalmo (94): *Et adorabote, Domine, fortitudo mea*. Et in cxxxi: *Adoremus* (95) in loco, ubi steterunt pedes ejus. Paulus ex

A Κύριον ὑμεῖς, καὶ περὺφύετε αὐτὸν εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀχθομένων δὲ, φησὶν, καὶ τῶν Κυριοκτόνων πρὸς τὰ παῖδια καὶ τοὺς δούλους, ὅτι ὡς Θεὸν τὸν Ἰησοῦν δοξάζοντες ἔλεγον, Ὡσαυτὰ ἐν τοῖς ὑψηλοῖς· εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, ὑπέμνησεν αὐτοὺς τῆς λεγούσης Γραφῆς· Ἐκ στόματος ῥηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον· αὐτῷ ἀρμόσας τὸ ῥητὸν τοῦτο, καὶ δεῖξας μὴ ἀνοικεῖως προσάγεσθαι αὐτῷ δόξαν. [45 b] Καὶ ἄγγελοι δὲ, φησὶν, ἔλεγον τεχθέντος αὐτοῦ· Δόξα ἐν ὑψηλοῖς Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη. offerri demonstrans. Sed et angeli ipso nato inquit, ut refert evangelista.

B

ΚΕΦ. ΑΓ'.

Περὶ προσκυνήσεως. Ἀνακεφαλαίως.

Ἰδομεν τοίνυν αὐτὸν δοξαζόμενον, ἴδομεν αὐτὸν καὶ προσκυνούμενον· ἀμφοτέρω δὲ Θεῷ ἐστὶν πρόποντα καὶ ὀφειδόμενα, οὐχὶ δὲ κτίσματι, καθὰ γράφουσιν οἱ ὑποταταγμένοι ἄγιοι· Δαυὶδ ἐν ιδ' ψαλμῷ· Δεῦτε, προσκυνήσωμεν καὶ προσπέσωμεν αὐτῷ, καὶ κλυνώσωμεν ἐναντίον Κυρίου, τοῦ ποιήσαντος ἡμᾶς, ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ ἡμεῖς λαὸς τομῆς αὐτοῦ, καὶ πρὸς αὐτὸν χεῖρὸς αὐτοῦ· καὶ ἐν κα'· Μνησθήσονται, καὶ ἐπιστραφήσονται πρὸς Κύριον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς· καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν· ὅτι τοῦ Κυρίου ἡ βασιλεία, καὶ αὐτὸς δεσπόζει τῶν ἐθνῶν. Τί ἐροῦσιν ἄρα οἱ ἀπονέμοντες ὄνομα κεχωρισμένως, τῷ μὲν Πατρὶ τὸ Θεός, τῷ δὲ Υἱῷ τὸ Κύριος, ἐπαίοντες ἐνθάδε τὸν Κύριον προσκυνεῖσθαι καὶ δεσπάζειν, καὶ αὐτοῦ εἶναι τὴν βασιλείαν; Καὶ πάλιν ἐν θ' ψαλμῷ· Καὶ προσκυνήσω σε, Κύριε, ἡ ἰσχύς μου· καὶ ἐν ρα'· Προσκυνή-

Domineitas, ut ita dicam, seu Dominatio, nempe hoc quod est esse Dominum. Absurdum vero hanc opinionem refellit Gregorius Nyssenensis initio libri vi in Eunomium. Ac videndus etiam Didymi liber De Spiritu sancto, num. 29.

(94) Et adorabo. Cum hic locus in Bibliis omnino non exstet, psalmi xvii prima verba, *Diligam te, Domine, fortitudo mea*, a Didymo respicijcerem, nisi obstaret tum vocula, et, tum discrimen quod interest non modicum inter ἀγαπήσω, id est diligam, et προσκυνήσω, id est adorabo, quam vocem hic Didymus inculcat; ac nisi præterea incredibile videretur, eum, qui memoria tantopere pollebat, in citando eo psalmo lapsum esse, quem in ecclesia cantatum sexcenties eum audivisse non dubito. Quæ cum ita se habeant, aut putandum est, ea verba etsi in nono psalmo non exstent, in aliquo tamen alio Scripturæ loco legi, quem ego non invenerim; aut dicendum, exemplaria, quibus Didymus utebatur, addimenta aliqua habuisse. Simili modo Irenæus lib. iv, cap. 52, verba quædam e Scripturis allegat, quæ modo in Bibliis non leguntur: hæc enim ibi scripsit: *Quemadmodum alibi ait: «Sacrificium Deo, cor contribulatum: odor suavitatis Deo, cor clarificans eum, qui plasmavit.»* Quin Clemens quoque in libro Pædagogici tertio, postquam illud psalmi i attulit, *Sacrificium Domino spiritus contritus*, subjungit: *Quodnam Domino incensum offeram?* «Odor, inquit, suavitatis Deo est cor, quod glorificat eum qui ipsum formavit.» Vide infra, si placet, notas ad segm. 63 a.

(95) Adoremus. Psal. cxxxi, vers. 7.

(80) Visio. Dan. iii, 92.

(84) Benedicite. Dan. iii, 57. Porro hymnum trium puerorum ut canonici libri partem a Didymo agnitioni fuisse apparet non modo ex hoc loco, et ex segm. 77 a, sed etiam ex iis, quæ idem ad psalmi xxxiii versiculum 4 dictavit pag. 604 Catene a Corderio editæ: «Ὡς περ οἱ ἐν χαλκῷ βλῆθέντες, αἱ, ἐν Βαβυλῶνι... Θεὸν ὑμνοῦντες, πᾶσαν τὴν κτίσιν παρέλαβον εἰς τοῦτο, x. τ. λ. id est, Sicut qui Babilone in fornacem missi sunt... Deum hymnis prosequentes omnem ad hoc creaturam advocarunt.

(85) Irascuntur. Matth. xxi, 15.

(86) Hosanna. Matth. xxi, 9. Quæ hic primum, in Bibliis secundum locum habent.

(87) Ex ore. Psal. viii, vers. 3.

(88) Luc. ii, 14.

(89) Epilogus. In Græco, ἀνακεφαλαίως, sive, ut vetusti interpretes vertere solent, *recapitulatio*: quanquam Græcam vocem retineri mallet Hieronymus in comment. *Epist. ad Ephes.* lib. i, cap. 4, ut Latine quoque diceretur anacephalaosis. Videtur autem hic posita ea vox, quia nihil aliud facit in hoc capite Didymus, nisi Scripturæ testimonia congerit.

(90) Videamus. Lego, ἴδομεν.

(91) Venite. Psal. xciv, vers. 6 et 7.

(92) Reminiscentur. Psal. xxi, vers. 29, 30, 31 (sen 28 et 29).

(93) Dominus. Eunomii sententia erat, nomine Κύριος seu Dominus, quod Filio tribuitur, Filii ipsius non dignitatem, sed essentiam significari: ita scilicet ut Patris quidem essentia sit Θεότης, id est Deitas, Filii vero essentia sit Κυριότης, id est

σωμεν εἰς τὸν τόπον, οὗ ἔστησαν οἱ πόδες αὐτοῦ. Παῦλος ἐκ τῆς ψῆδης τοῦ Δευτερονομίου γράφων· "Ὅταν δὲ εἰσαγάγῃ τὸν Πρωτότοκον εἰς τὴν οἰκουμένην, λέγει· Καὶ προσκυνήσάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ. Καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς· Ἐποιν, φησὶν, οἱ μάγοι· "Ἴδομεν αὐτοῦ τὸν ἀστέρα ἐν τῇ ἀνατολῇ, καὶ ἤλθομεν προσκυνῆσαι αὐτῷ· καὶ πάλιν· Ἴδού, φησὶν, Λεπρός ἦλθεν, καὶ προσεκύνει αὐτῷ· καὶ πάλιν παρὰ Ματθαίῳ φησὶν· "Ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος· οἱ δὲ ἐν τῷ πλοίῳ προσεκύνησαν αὐτῷ, λέγοντες· Ἀληθῶς Θεοῦ Υἱὸς εἶ. Καὶ οὐ καὶ ἡμᾶς, φησὶν, τοὺς ἀφθόνῳ [44 a] ὠρεῖ ἐπικληθέντας υἱούς. Καὶ, Ἀρχὼν τις προσεκύνει αὐτῷ. Καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ ἐν τῷ ὄρει, φησὶν, Οἱ ἀπόστολοι ἰδόντες αὐτὸν, προσεκύνησαν αὐτῷ.

ΚΕΦ. ΑΔ'.

Περὶ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα πίστεως.

Καθὰ τοίνυν τῆς Γραφῆς μερίζονα, ἢ περὶ τοῦ Πατρὸς, κατὰ τὸ φαινόμενον λεγούσης πολλὰ περὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ δηλοῦσης αὐτὸν παντοκράτορα καὶ ποιητὴν τῶν αἰώνων, καὶ πάντων δημιουργόν· καὶ ἀληθινὸν Θεόν, καὶ οὐκ ἔχοντα πρὸ αὐτοῦ Θεόν· καὶ ἐπάνω πάντων, καὶ μέγαν καὶ ἐπὶ πάντων Θεόν, πρὸς ὃν οὐ λογισθῆσεται ἕτερος· καὶ ἐκ δεξιῶν συγκαθεζόμενον τῷ Πατρὶ, καὶ εἰς τὸν κόλπον αὐτοῦ ὄντα· καὶ αὐτὸν εἶναι τὴν αἰώνιον ζωὴν, καὶ φῶς τὸ ἀληθινόν, καὶ πάντων Κύριον, καὶ μόνον Δεσπότην καὶ ἐξουσιαστήν· οὗτινος ἢ μὲν εἰρήνην οὐκ ἔχει ὄριον, ἀλλὰ καὶ ὑπερέχει πάντα νοῦν· ἢ δὲ βασιλεία ἀτελεύτητος· καὶ ἐν μηδενὶ ἄλλῳ εἶναι τὴν σωτηρίαν· καὶ τὸν Πατέρα ἔλαειν πρὸς τὸν Υἱὸν τοὺς ἀΐους· κατ' οὐδὲν ὑποδεέστερος (μὴ γένοιτο!) νομίζεται ὁ Πατὴρ, ἢ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ· τὸν ἴσον τρόπον, θεολογούσης περὶ τοῦ Πατρὸς ὑψηλὰ, οὐκ ὀφείλει ὡς μικρότερος, ἢ ἀνόμιος λογισθῆναι ὁ Μονογενὴς, ἢ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Οὐδεμιὰς γὰρ κτιστῆς δυνάμεως ἔστιν, μόνης δὲ τῆς ἀκτίστου, τὰ τε μνημονευθέντα, καὶ τὸ δημιουργεῖν οὐσίαν ἐξ οὐκ ὄντων, καὶ λογικῇ ζωοποιεῖν τε· ἁμαρτίας τε συγχωρεῖν· καὶ τὴν κτίσιν ἰδίαν λέγειν· καὶ ἐκ τῶν ἰσῶν γινώσκειν τὸν Πατέρα, ὡς γινώσκεται ὑπ' αὐτοῦ· καὶ ἰσουργεῖν τῷ Θεῷ Πατρὶ· καὶ εἶναι ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ τὸν Πατέρα ἐν αὐτῷ ἐξ ἰσου· ὑπὸ ἀγγέλων τε ὑπηρετεῖσθαι· καὶ τὸ εἶ τιούτων ὑπερτεροῦν τὸ μονογενὴ Υἱόν, καὶ Θεόν, καὶ φῶς ἐκ φωτός, καὶ ζωὴν αἰώνιον, καὶ ἀληθειαν, καὶ Σωτῆρα μαρτυρεῖσθαι· καὶ πανταχοῦ [44 b] παρῆναι, καὶ πάντα ἐν αὐτῷ ἑστηρίχθαι· βασιλείαν τε οὐρανῶν, καὶ τὴν θεϊκὴν εἰρήνην, ὡς αὐτοῦ τυγχάνουσιν, ἀδασκάνως πᾶσιν ὠρεῖσθαι· καὶ τοῖς πιστεύουσιν, ἐπικαλουμένοις αὐτόν, τὴν ἐπὶ τῇ θηνεκαὶ σωτηρίᾳ παρέχειν ἀσφάλειαν. Οἱ γὰρ κτίσμα, καὶ οὐκ ἀναρχόν, καλοῦντες τὸν ἀληθινόν Υἱὸν Θεόν,

(96) Et cum. Hebr. i, 6, ubi post δέ, additur, πάλιν.

(97) Et adorent. In Vulgatæ editionis margine ad psalmum xcvi referuntur quæ hic Paulus citat; sed exstant, ut optime ait Didymus, in cantico Deuteronomii, cap. xxxii, vers. 43.

(98) Dixerunt. Matth. ii, 1 et 2. Sensum potius citat, quam verba. Editio Græca: εἰδομεν.

A cantico Deuteronomii scribit: Cum (96) vero introducit primogenitum in orbem terræ, dicit: Et adorent (97) eum omnes angeli Dei; et evangelista, Dixerunt (98), inquit, magi: Vidimus stellam ejus in Oriente, et venimus adorare ipsum. Et rursus, Ecce (99), inquit, leprosus venit, et adorabat eum. Itemque apud Matthæum legitur: Cessavit (1) ventus; qui autem in navicula erant, adoraverunt eum, dicentes: Vere Filius Dei es. Quasi dicerent: Et non sicut nos, qui ex munifico dono cognominamur filii. Et alibi: Quidam (2) princeps adorabat eum. Et post illius resurrectionem apostoli in monte, ut ait evangelista (3), Videntes eum, adoraverunt ipsum.

CAP. XXXIV.

De fide in Deum Patrem.

Quemadmodum porro etsi multa de Filio majora in speciem, quam de Patre, Scriptura dicat, et Filium ipsum omnipotentem esse declaret, ac factorem sæculorum, et rerum omnium conditorem, et verum Deum, quique Deum antese non habeat, et supra omnia existentem illum vocet, ac magnum, et super omnia Deum, et præ quo non reputabitur aliter, et a dextris sedentem una cum Patre, et existentem in sinu ejus, et ipsum esse dicat vitam æternam, et lucem veram, et omnium Dominum, et solum Dominum et dominatorem: cujus pax quidem nec habet 102 terminum, et superat omnem mentem, regnum autem sine caret, atque in nullo alio salutem esse, et Patrem ad Filium trahere eos, qui digni sunt: tamen nullo plane modo minor (apage impietatem) putatur Pater, aut Spiritus ejus: eadem ratione cum sublimia de Patre Scriptura dicit, non debet minor, aut dissimilis Unigenitus, vel Spiritus sanctus reputari. Nullius enim creatæ potentie, sed increatæ duntaxat propria sunt et ea quæ commemorata fuerunt, et substantiam ex nihilo creare; et rationalem eam facere; et illam vivificare; et peccata condonare, et creaturam sui ipsius propriam dicere; et Patrem ex æquo cognoscere, sicut semetipsum ipse cognoscit, et æqualem una cum Deo Patre operationem habere; et esse in Patre, et Patrem in ipso æqualiter; et angelos sibi famulantes habere; et, quod his adhuc præstantius est, unigenitum Filium a Scriptura vocari, ac Deum, et lucem ex luce, et vitam æternam, et veritatem, et Salvatorem dici; et ubique adesse; et omnia in ipso firmata fuisse; et regnum cælorum divinamque pacem, utpote quæ ipsius sit, sine invidia omnibus largiri; et credentibus, qui eum invocant, securitatem in perpetua salute sitam præbere. Qui

(99) Ecce. Matth. viii, 2. Græca editio: Ἐλθὼν προσεκύνει αὐτῷ.

(1) Cessavit. Matth. xiv, 32 et 33. Græca editio addit, ἐλθόντες, post πλοίῳ.

(2) Quidam. Matth. ix, 18. Vocula, τις, deest in Græca editione.

(3) Videntes. Matth. xiviii, 17.

enim verum Filium Deum, et sanctum ac vivificantem Spiritum non æternum vocant, sed creaturam, illi in has personas non credunt, quamvis se credere profiteantur; fortasse autem ne in Patrem quidem credunt: etenim Patris mandatum violant (4) sic præcipientis: Audi (5), *popule meus, et loquar tibi; Israel, et contestabor te; si audieris me, non erit in te deus recens, neque adorabis deum alienum*, id est, deum qui olim non exstiterit, aut deum heterousium, seu qui sit alterius substantiæ; et: *Dominum* (6) *Deum tuum adorabis, et illi soli servies*; et: *Non erunt* (7) *tibi dii alii præter me*; et: *Maledictus* (8) *omnis, qui habet spem in homine*, id est, in creatura. Filii quoque præceptum violant, **103** qui in Matthæo quidem ait, *Nemo* (9) *potest duobus dominis servire*, id est, duabus naturis, aut dominationibus; in Paulo autem Romanis scribente: *Coluerunt* (10) *et servierunt creaturæ magis quam Creatori*. Mosis demum legem violant sic se habentem: *Qui* (11) *sacrificaverit diis alienis, præter solum Deum, lapidabitur*. Recens autem, et alienus Deus ille exsistit, qui non est Deo et Patri consubstantialis, quique aliquando non fuit. At qui dicunt, *Gloria Patri per Filium in sancto Spiritu*, non glorificant Filium, aut Spiritum Dei: nam alteri per alterum in altero gloriam referunt, aut, ut melius dicam, nulli: quinetiam hædunt primum quidem voluntatem Patris, qui ait, *Gloriam* (12) *meam alteri non dabo*, id est, ei qui sit alterius naturæ: quique Filio similem ac sibi honorem deferri vult. Deinde vero etiam traditionem Filii transgrediuntur. Ac idem ipsi faciunt, quod ii, qui ore quidem ipsum vocabant Christum, manibus autem eum cædebant, et clamabant: *Prophetiza* (13) *nobis, Christe, quis est qui te percussit*: quique aiebant: *Credimus* (14) *ut Moyses, et prophetæ*; sed eum ipsum, qui ab his prænuntiatus fuerat, crucifixerunt. Cum ergo et Deo Patri, et Unigenito Deo inobsequentes sint, et fides in creaturam sit inutilis, ac nocere magis possit, quam salvare; repudent ipsi, an periculo careat eorum fides, dum salutem abnegant: nec enim salvus fieri is potest, qui recte non credat: nam præclara, ut aiunt, res est servari, aliorum vero alia est ra-

(4) *Mandatum violant*. Hoc ipsum hæreticis argumentum objicit in comment. in *Psalms*, pag. 695 catenæ Corderianæ, ad vers. 9 psalmi 80: Ταῦτα τὴν Ἀρεῖου (inquit) καὶ Εὐνομίου παραπληξίαν ἐλέγχει. Εἰ γὰρ οὐχ ὁμοούσιος, ἀλλότριος ἄρα καλοῖτ' ἂν εἰκότως... Τὸν ὅστιον τοίνυν προφανῶς παροινῶσι νόμον, ἀλλότριον καὶ πρόσφατον προσκυνῶντες θεόν, id est, *Hæc Arit, et Eunonii vesaniam redarguunt: si enim consubstantialis non est* (Filius), *alienus merito vocari poterit... Manifeste itaque sanctam legem transgrediuntur, alienum ac recentem deum adorantes*.

(5) *Audi*. Ps. lxxx, vers. 7 (seu 9). Complutensis editio omittit voces, καὶ λαλήσω σοι, item ut Vulg. translatio.

(6) *Dominum*. Deut. vi, 45, ubi pro προσκυνήσεις, editio Græca habet, φοβηθήσῃ, id est *timebis*. Sed idem utrobique sensus: ex quo fit ut Matth. iv,

A καὶ τὸ ἅγιον καὶ ζωοποιὸν Πνεῦμα, οὐ πιστεύουσιν εἰς τὰς ὑποστάσεις ταύτας, καὶ λέγωσι πιστεύειν· τάχα δὲ οὐδὲ εἰς τὸν Πατέρα. Παραβαίνουσι γὰρ τὴν ἐντολὴν τοῦτο μὲν τοῦ παραγγέλλοντος Πατρός· Ἄκουσον, λαός μου, καὶ λαλήσω σοι, Ἰσραὴλ, καὶ διαμαρτυροῦμαι σοι. Ἐὰν ἀκούσης μου, οὐκ ἔσται ἐν σοὶ θεὸς πρόσφατος, οὐδὲ προσκυνήσεις θεῷ ἀλλοτρίῳ ἂντὶ τοῦ, οὐκ ὄντι ποτὲ, ἢ ἑτερουσίῳ. Καὶ, Κύριον τὸν θεόν σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις· καὶ, Οὐκ ἔσονται σοὶ θεοὶ ἕτεροι, πλὴν ἐμοῦ· καὶ, Ἐκκατάρατος πᾶς, ὃς ἔχει τὴν ἐλπίδα ἐπ' ἄνθρωπον· τοῦτ' ἔστιν, ἐπὶ ποίημα. Τοῦτο δὲ τοῦ λέγοντος Υἱοῦ, ἐν Ματθαίῳ μὲν· Οὐδεὶς δύναται δυοὶ κυρίοις δουλεύειν· τοῦτ' ἔστιν, δύο φύσεις, ἢ B δεσποτείας· ἐν Παύλῳ δὲ Ῥωμαίοις ἐπιστέλλοντι· Ἐσεβάσθησαν, καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει, παρὰ τὸν κτίσαντα. Τοῦτο δὲ τοῦ νομοθετήσαντος Μωυσέως· Ὁ θυσιάζων θεοῖς ἀλλοτρίοις, λιθοβοληθήσεται, πλὴν Κυρίῳ μόνῳ. Πρόσφατος δὲ καὶ ἀλλότριος θεός, ὁ μὴ ὁμοούσιος τῷ θεῷ καὶ Πατρὶ ὄν, καὶ ποτὲ μὴ ὑπάρξας. Καὶ οἱ λέγοντες, Δόξα Πατρὶ δι' Υἱοῦ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι, οὐ δοξάζουσι τὸν Υἱόν, ἢ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Ἄλλῳ γὰρ δι' C ἄλλου ἐν ἄλλῳ ἀναπέμπουσι τὴν δόξαν, μᾶλλον ἢ οὐδ' ὁποτέρῳ· καὶ παρατιτρώσκουσι τοῦτο μὲν τὸ θέλημα τοῦ Πατρός (λέγοντος· Τὴν [45 a] δόξαν μου ἑτέρῳ οὐ δώσω· ἀντὶ τοῦ, Ἐτερορρεῖ οὐ δώσω, βουλομένου δὲ τιμᾶσθαι τὸν Υἱόν ὁμοίως αὐτοῦ), τοῦτο δὲ καὶ τὴν παράδοσιν τοῦ Υἱοῦ· ὁμοία πάσχοντες τῶν Χριστῶν μὲν αὐτὸν τῷ στόματι καλούντων, ταῖς δὲ χερσὶ τυπτόντων καὶ κραζόντων· Προφήτευσον ἡμῖν, Χριστέ, τίς ἐστὶν ὁ πῦλός σε· τῶν καὶ λεγόντων οὕτως· Πιστεύομεν ὡς Μωσῆς καὶ οἱ προφῆται· αὐτὸν δὲ τὸν προφητευθέντα σταυρωσάντων. Ὅτε οὖν καὶ ὁ θεὸς Πατὴρ σὺν τῷ μονογενεῖ θεῷ παρακινεῖται, καὶ ἡ εἰς κτίσμα πίστις ἀνωφελὴς ἐστίν, βλέπτειν μᾶλλον ἢ σώζειν δυναμένη· αὐτοὶ λογιζέσθωσαν, εἰ ἀκίνδυνον ἔχουσι πίστιν, τὴν σωτηρίαν ἀρνούμενοι· δεῖ γὰρ σωθῆναι ὁρθῶς πιστεύοντα· καλὴν γὰρ, φᾶσι, τὸ σωθῆναι· τᾶλλα δὲ ἐστὶν ἄλλως λόγος. Καὶ Μακεδονίου δὲ παῖδες, ὡς τοῦ ἁγίου Πνεύματος, οὕτω καὶ τοῦ Mo-

D 10, Christus Dominus eundem locum allegans, usus sit verbo προσκυνήσεις.

(7) *Non erunt*. Exod. xx, 3. Sed Vulg. int. paulo aliter, eodem tamen sensu.

(8) *Maledictus*. Jerem. xvii, 5. Græca editio pro πᾶς, habet ὁ ἄνθρωπος.

(9) *Nemo*. Matth. vi, 24.

(10) *Coluerunt*. Rom. i, 25.

(11) *Qui*. Leguntur hæc Exod. xxi, 20. Sed pro λιθοβοληθήσεται, Græca editio habet ἐξολοθρευθήσεται, id est, *exterminabitur*. At lapidatio ipsa in Deuteronomio memoratur xiii, 10, et xvii, 5, ubi idololatram lapidibus obrui jubet Moyses.

(12) *Gloriam*. Isa. xlii, 8, et lviii, 11.

(13) *Prophetiza*. Matth. xxvi, 68.

(14) *Credimus*. Hæc verba in Bibliis non reperi. Respicit autem fortasse Didymus illud Joannis x, 28· Nos autem Mosis discipuli sumus.

νογενούς την δόξαν οὐ σώζουσιν, ὁμοούσιον τῷ Πατρί, καὶ οὐχὶ ὁμοούσιον λέγοντες αὐτόν· ὥς νοεῖσθαι, ὅτι ἄλλης ὁμοίας οὐσίας ἐστίν. Ὅστε λείπεται αἰρετικούς, ἢ ἀμεῖψαι ἐν ταῖς ὁρῃσκαίαις αὐτῶν τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, ὥς τῇ ἀληθείᾳ παρ' αὐτοῖς οὐκ ὄντος αὐτοῦ Πατρὸς, ἔτι μὴν καὶ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ, καὶ τοῦ Πνεύματος δὲ τοῦ Θεοῦ, ὥς τοῦτο οὐκ ὄντος (συγγνώμῃ δὲ ἡμῖν ἡ ἁγία καὶ σεπτή, καὶ παρ' ἡμῶν δοξαζομένη ὁμοούσιος Τριάς)· ἀμεῖψαι δὲ πρό γε πάντων τὸ ἑαυτῶν ὄνομα, καὶ μήτε καλεῖσθαι Χριστιανούς ἢ Πνευματικούς, μήτε διακρίσθαι ὥς ὄντες αὐτοὶ ἐκείνοι ὁμογενεῖς υἱοὶ τῶν ἰδίων πατέρων· ἢ μὴ ἐξαλλάττειν τῆς τοῦ Πατρὸς θεότητος καὶ δόξης, τὸν ἀληθινὸν Υἱόν, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα αὐτοῦ. Ἰδιὸν γὰρ Ἰουδαίων μὲν τὸ τὸν Πατέρα μόνον τιμᾶν, Ἑλλήνων δὲ τὸ [45 b] πλῆθος δαιμονίων μέγα, καὶ μικρὸν, καὶ χρονικόν, καὶ ἑτεροούσιον εἶδεν.

quidem proprium est, solum Patrem honorare; Græcorum vero, multitudinem dæmonum colere, qui magni sint, et parvi, et temporarii, et heterousii, hoc est, alii alias habentes naturas.

ΚΕΦ. ΛΕ'.

Ὅπως χρῆ νοεῖν τὰς θεολογίας τῶν Γραφῶν.

Συναγωνίσασθαι δὲ ὁ ἀνάξιος ἐγὼ ταῖς περὶ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος θεολογίαις προήχθην, οὐδὲ κατὰ ἔννοιαν παραδιδάπτων τὴν περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἀφραστον δόξαν (οὐ γὰρ ἠγνόηται, ὥστε καὶ μὴ πρὸ ἁμφοῖν δεδῆλωται τῶν εἰρημένων θείων ὑποστάσεων· ἀλλ' ὅμως ἄμφω αἱ ὑποστάσεις ἐξ αὐτοῦ κατὰ φύσιν συμφυῶς εἰσιν, ἢ μὲν τοῦ Υἱοῦ γεννητικῶς, ἢ δὲ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ ἐκπορευτικῶς)· ἀλλ' αἰρετικῶν τὰς πανολεθρίους ἐξηγήσεις ἀποσκευαζόμενος, καὶ συνιστάμενος, ὅτι δι' ὧν δοκοῦσι παρὰ τὴν Γραφὴν πλεόν τιμᾶν τὸν Πατέρα, διὰ τούτων αὐτὸν τε λυποῦσι, καὶ τὸν Μονογενῆ αὐτοῦ, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐνυδρίζουσιν.

displacere, atque Unigenitum ejus, ac Spiritum contumelia afficere, per quæ Patrem ipsum contra Scripturæ mentem magis videntur honorare.

ΚΕΦ. ΑΓ'.

Καὶ τοῦτο περὶ τοῦ αὐτοῦ.

Τοὺς τοίνυν ὀρθοδόξους χρῆ εἰδέναι μὲν, ὥς καὶ περὶ μικροῦ ἔργου τοῦ Θεοῦ (εἰ τολμήσαντα μικρὸν ἔργον ἔστι φάναϊ Θεοῦ) τοῖς διαλαβεῖν ἐθέλουσι, χρεῖα λόγων, καὶ ἔργων πρὸ τῶν λόγων, καὶ πίστεως πρὸ

lio (15-16). At Macedonii alumni (17) sicut sancti Spiritus, sic etiam Unigeniti gloriam labefactant, cum ipsum aiunt esse Patri homœusium (18), id est, similis cum eo substantiæ, non vero homousium, id est consubstantialiam; ut significant (19), eum alterius similis substantiæ 104 exsistere. Itaque reliquum est, ut hæretici aut in superstitionis ipsorum liturgiis nomen Patris immutent, quippe cum vere juxta illos non sit Pater: quin etiam nomen unigeniti Filii, et Spiritus Dei obliterent necesse est, quippe cum eorum sententia neuter sit talis (parcat vero nobis sancta, et adoranda, et a nobis glorificata consubstantialis Trinitas): sed in primis proprium nomen mutent oportet, ac neque Christiani vocentur, aut spirituales, neque se ipsi parentum suorum congeneres filios esse existiment; aut a deitate, et gloria Patris verum Filium, et sanctum ejus Spiritum non subducant. Nam Judæorum

quidem proprium est, solum Patrem honorare; Græcorum vero, multitudinem dæmonum colere, qui magni sint, et parvi, et temporarii, et heterousii, hoc est, alii alias habentes naturas.

CAP. XXXV.

Quomodo intelligere oporteat Scripturarum de Deo testimonia.

Eo autem adductus sum ego indignus, ut in hoc certamine Scripturarum testimoniis, in quibus unigeniti Filii, et Spiritus sancti divinitas declaratur, veluti suppetias ferrem. Id porro non eo præstiti, quod ineffabilem Dei ac Patris gloriam ne cogitatione quidem labefactare vellem; nota enim ea est: et quamvis (20) ante ambas prædictas divinas personas manifestatus sit; tamen utraque hypostasis ex ipso secundum naturam, et cum ipso coexistit, Filii quidem hypostasis per generationem, Spiritus autem ipsius per processionem. Sed hæc dictavi, ut hæreticorum perniciosissimas explicationes everterem, simulque probarem, illos per ea ipsa Patri

terem, simulque probarem, illos per ea ipsa Patri

105 CAPUT XXXVI.

De eadem re.

Illud porro orthodoxi norint oportet, eos qui vel de parvo aliquo Dei opere (si tamen ullum Dei opus sine audacia parvum vocare licet) disserere velint, eruditione indigere, sed ante eruditionem operi-

(15-16) *Alia est ratio.* Pro ἄλλως λόγος, lego ἄλλος λόγος· quam proverbialem locutionem in Atticis scriptoribus memini me legere.

(17) *Alumni.* In Græco παῖδες, seu filii, nempe discipuli. Simili modo alii etiam loquuntur vetusti scriptores. Ita qui philosophiæ operam dant, φιλόσοφων παῖδες vocantur a Clemente in *Protreptico*; qui vero grammatica arte eruditi sunt, in *Pædagogico* dicuntur γραμματικῶν παῖδες. Quin vocem quoque, υἱός, eodem sensu adhibuisse videtur Justinus in *Cohort. ad Græcos*, num. 5, dum Musæum Orphei υἱόν, seu filium nuncupat; Musæi enim pater Eumolpus fuit, non Orpheus.

(18) *Homœusium.* Doctissimi monachi S. Mauri ad Athanas. lib. *De synodis*, pag. 746, scribendum esse contendunt, ὁμοούσιον, sive homœousium.

Ego lectionem Passioneiani codicis non immutavi, etsi alteram magis probem.

(19) *Ut significant.* Recte hæc Macedonianis potius, quam Macedonio tribuit Didymus. Nam Macedonii dogma est, ut ait Hieronymus in *Chronico*, Patrem quidem, et Filium unius divinitatis, ejusdemque substantiæ confiteri, sed Spiritum sanctum dicens creaturam. Macedonianorum autem opinionem Antiochena synodus anno 363 declaravit: in qua synodo, ut ait ibidem Hieronymus, *Homœusio, Anomæoque rejecto, medium inter hæc Homœusion Macedonianum dogma vindicaverunt.*

(20) *Et quamvis.* Utrum ea lectio, ὥστε καὶ μὴ, recta sit, judicet lector. Ego voculam μὴ expungendam crediderim.

bus (21), ante opera vero, atque eruditionem floe, magnaque pietate, et exquisitissima meditatione, ut hac ratione intelligere digni fiant ne illud quidem, quod parvum sit, cogitatione capi posse, sed et hoc humanos in infinitum conatus excedere (si enim Dei opus est, etsi parvum videatur, magnum est, quatenus est Dei: *Parvis autem* (22) *magna laboribus quomodo quis assequatur? stultum est*, ut ille ait, *hæc vel optare*): multo autem magis ut supra humanas vires esse cognoscant, ipsius ineffabilis Dei illam notionem habere, quæ archangelorum etiam sensum ac mentem superat: hæc autem cognoscentes et a periculosis inquisitionibus absterneant, talia Deo, qui solus ea novit, relinquentes, et cum Apostolo dicant: *Credidi* (23), *propter quod et locutus sum*. Scripturarum autem de Deo testimonia sic ab iis intelligi oportet, ut norint, sacros scriptores modo ex unius persona loqui, ob naturæ et voluntatis unitatem; modo ex persona ambarum, ut in sancta et immaculata Trinitate propriam consistentiam ostendant. Aliquando enim Isaïas ait: *Ego Dominus* (24) *extendi cælum, et firmavi terram*; et rursus, *Ego sum* (25), *et non est alius Deus præter me*; ob deitatis unitatem et concordiam personarum, ut antea dictum est; aliquando commemorari non videtur Spiritus sanctus, eo quod Dei, cuius ipse Spiritus est, nomen et illum complectatur; aliquando initiationis ritum tradens Dominus ait, *Baptizantes* (26) *eos, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti*; eo quod personæ æquali honore dignæ sint, et æquali potentia præditæ, et consubstantiales, et distinctæ; aliquando quod alicubi de Deo et Patre dictum est, alibi de Unigenito, aut de Spiritu sancto commemoratur, eo quod prædictas causas; aliquando eadem opera eadem operatione ambas personas facere, diversis modis docent (27), ob rationem, quæ allata est; aliquando, cum possit unaquæque persona creare et omnia facere, placuit Deo et Patri per Filium quidem ac Deum omnia constitui, per Spiritum autem sanctum sanctificari, eo quod una sit Trinitatis voluntas, utque ostendatur, omnia bona ab ea subministrari, et ut communem nos ei, et æqualem gratiarum actionem reddamus, et glorificationem; aliquando Scripturæ iisdem utuntur nominibus de beata Trinitate loquentes, cuiusmodi sunt, Deus, Dominus, sanctus, justus, bonus, et aliis similibus; idque, cum de ipsa loquuntur, duntaxat faciunt, eo quod communis sit in hypostasibus natura, et

A ἀμφοῖν τούτων, καὶ πολλῆς εὐλαβείας, καὶ κατανοήσεως ἀκροτάτης· ἵνα διὰ ταῦτα γινῶναι ἀξιοθέντες, ὡς καὶ τὸ μικρὸν οὐχ ἀλιώσιμον τῇ διανοίᾳ, ἀλλ' ἀπειρώς καὶ αὐτὸ τῶν ἀνθρωπίνων ὑπερφέρει ἐπιβολῶν (εἰ γὰρ τοῦ Θεοῦ ἔργον, κἂν μικρὸν δοκῇ, μέγα ὡς Θεοῦ· *Μικροῖς δὲ τὰ μεγάλα πῶς ἔλοι τις ἂν πόνοισιν*; Ἀμαθὲς, φασίν, καὶ τὸ βούλεσθαι τάδε), πολλῶ δὲ μᾶλλον ἢ περὶ αὐτοῦ τοῦ ἀφράστου Θεοῦ διάλψις ὑπερβαίνουσα καὶ ἀρχαγγέλων αἰσθησιν· τῶν μὲν σφαλερῶν ζητήσεων ἀναχωρήσωσιν, γινώσκουν [46 a] αὐτὰ μόνῃ τῷ Θεῷ ἀριέντες, σὺν τῷ Ἀποστόλῃ δὲ εἰπωσιν· *Ἐπίστευσα, διὸ καὶ ἔδωκ' ἡσυχίαν*· τὰς δὲ θεολογίας τῶν Γραφῶν νοεῖν οὕτως· Ὅτι περ, ὅταν ἀπὸ ἐνὸς προσώπου λέγουσιν, διὰ τὴν μίαν φύσιν καὶ θέλησιν· ὅταν ἀπὸ ἀμφοῖν, διὰ τὸ δεικνυσθαι τὸ ἰδιουσὺν τῆς ἀγίας καὶ ἀκλήρου Τριάδος· Ὅταν γὰρ Ἡσαΐας λέγῃ· *Ἐγὼ Κύριος ἐξέτεινα τὸν οὐρανὸν, καὶ ἐστερέωσα τὴν γῆν*· καὶ πάλιν· *Ἐγὼ εἰμι, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος Θεός, πλὴν ἐμοῦ*· διὰ τὴν μίαν θεότητα καὶ συμφωνίαν, ὡς προεῖρηται· Ὅταν δόξῃ μὴ μνημονεύεσθαι τὸ ἅγιον Πνεῦμα, διὰ τὸ συμπεριέχεσθαι αὐτὸ τῷ Θεῷ, οὗ Πνεῦμα τυγχάνει ὅν· ὅταν τὴν μυσταγωγίαν πατρὸς ὁ Δεσπότης λέγῃ· *Βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος*· διὰ τὸ ἰσότημον, καὶ ἰσοσθενὲς, καὶ ὁμοούσιον, καὶ τὴν εὐκρίνιαν τῶν ὑποστάσεων· Ὅταν τὸ νῦν περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς λεχθὲν, ἐτέρωθι περὶ τοῦ Μονογενοῦς, ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀπομένηται· διὰ τὰς προλεχθεῖσας αἰτίας· Ὅταν τὰ αὐτὰ ἔργα, τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν ἀμφοτέρως ποιεῖν τὰς ὑποστάσεις διαφόρως διδάσκωσιν· διὰ τὸ ὡς προεῖρηται· Ὅταν ἐκάστης ὑποστάσεως δυναμένης δημιουργῆσαι, καὶ πάντα ποιῆσαι, εὐδόκησεν ὁ Θεός, καὶ Πατὴρ, διὰ μὲν τοῦ Υἱοῦ καὶ Θεοῦ ὑποστῆναι πάντα, διὰ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἁγιασθῆναι· διὰ τὸ ἐν θέλημα τῆς Τριάδος, καὶ τὸ δεικνυσθαι ἐξ αὐτῆς χορηγεῖσθαι πάντα τὰ καλὰ, καὶ διὰ τὸ ἡμᾶς κοινὴν αὐτῇ καὶ ἰσὴν ἀναπέμπειν εὐχαριστίαν καὶ δοξολογίαν· Ὅταν τοῖς αὐτοῖς ὀνόμασι κέχρηται ἐπὶ τῆς μακαρίας Τριάδος· οἷον Θεός, Κύριος, ἅγιος, δίκαιος, ἀγαθός, καὶ ὅσα τοιαῦτα· πλὴν ὅτι ὁ Πατὴρ, μόνος καὶ ἀεὶ Πατὴρ· καὶ ὁ ἀληθινὸς Υἱὸς καὶ Θεός, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἀνάγκῃς ἐν [46 b] καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ· διὰ τὴν τῆς φύσεως, καὶ βασιλείας, καὶ πάντων κοινωνίαν· τοῦτο δὲ ἐπὶ αὐτῆς μόνῃς· Ὅταν ἐν ἀπορρήτῳ διαλέγωνται, διὰ τὸ ἀεὶ τὸ μυστήριον τῆς πίστεως φυλάττεσθαι, μόνοις ἀποκαλυπτόμενον πιστοῖς· Ὅταν λέγωσιν, τὸν μὲν Θεὸν Πατέρα γεννῇ-

(21) *Operibus*. Similia inculcat lib. *De Spiritu sancto*, n. 1 et 63.

(22) *Parvis autem*. Librarius quasi ea non intelligeret, quæ hic scribebat, æcentus, et spiritus omisit. Sunt autem duo iambi, quos Cyrillus quoque lib. ix in *Julianum* sic offert: *Optime autem mihi dixisse videtur quidam e poetis Græcorum*:

Σμικροῖς δὲ τὰ μεγάλα πῶς ἔλοι τις ἂν Πόνοισιν; Ἀμαθὲς καὶ τὸ βούλεσθαι τάδε.

Id est,

Qui magna parvis compares laboribus?
Stultum est vel ista velle.

(23) *Credidi*. II Cor. iv, 13, ex psalmo cxv. Utrouque Græca editio voculam, καί, omittit.

(24) *Ego Dominus*. Isa. xlv, 24. In Bibliis additur vox μόνος, id est solus, casu fortasse hic omissa.

(25) *Ego sum*. Isa. xlv, 9.

(26) *Baptizantes*. Matth. xxviii, 19.

(27) *Diversis modis*. Sic veriti, ne lectionem codicis temere immutare viderer. Cæterum puto legendum ἀδιαφόρως, id est indifferenter, aut sine discrimine (facere).

παντα, τὸν δὲ Υἱὸν Λόγον γεννηθέντα, τὸ δὲ ὅγιον Πνεῦμα ἐκπορευόμενον· διὰ τὸ θεϊκῶς νοεῖν ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς ἀνάγκῃ καὶ ἀπαθῶς, καὶ μὴ παραπλησίως τῶν κτισμάτων προεληλυθέναι τε καὶ ἡνωσθαι. Ὅταν λέγῃ· Ὁ πέμψας με Πατήρ, μείζων μου ἐστίν, καὶ ὅσα νενομίσται πρὸς θεότητα εἶναι μικρά· διὰ τὴν δι' ἡμᾶς καὶ ὑπὲρ ἡμῶν ἄρρητον καὶ ἐκούσιον αὐτοῦ οἰκονομίαν. Ἐπὶ γὰρ τῆς θεότητος οὔτε τὸ μικρόν, οὔτε τὸ μὴ εἶναι πανταχοῦ χώραν ἔχει. Ὅταν λέγῃ ὁ Υἱὸς, ὅτι Ὁ Πατήρ μου ἐντολήν μοι δέδωκεν, εἰ ἐπω, καὶ εἰ λαλήσω, καὶ ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐκ ἐλάλησα· περὶ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, Ἀπ' ἐαυτοῦ οὐ λαλήσει, καὶ ὅσα τοιαῦτα· διὰ τὴν συμφωνίαν τῶν θεῶν ὑποστάσεων, καὶ διὰ τὸ κοινὰ εἶναι τῆς μακαρίας Τριάδος τὰ διδάγματα καὶ χαρίσματα, καὶ οὐ διαφωνοῦντα ὡς τὰ τῶν ἀνθρώπων.

humile et parvum sit, neque quod ubique non sit, locus habet; aliquando inquit Filius: Pater (29) meus praeceptum mihi dedit, quid dicam, et quid loquar, et a semetipso non sum locutus; de Spiritu autem sancto, A semetipso (30) non loquetur, et alia his similia; ob divinarum personarum concordiam, et eo quod communia sint beatæ Trinitatis documenta, et dona, non vero discrepantia, ut in hominibus.

(28) Qui misit. Joan. xiv, 28, ubi non leguntur voces, πέμψας με, ex aliquo alio Evangeliorum loco fortasse huc translatae. Magnus enim (inquit Hieronymus in præfatione in evangelistas) hic in nostris codicibus error inolevit, dum quod in eadem re alius

dominatus, et omnino omnia: hoc solum exceptio quod prima tantum est Pater, et semper Pater, altera tantum est verus Filius ac Deus, tertia tantum est Spiritus sanctus ab æterno, et unus atque idem Spiritus Dei; aliquando secreto loquuntur, ut fidei mysterium, quod solis fidelibus revelatum est, semper custodiat; aliquando dicunt Deum quidem Patrem genitorem, Deum vero Verbum genitum, sanctum autem Spiritum procedentem, ut intelligamus, divino modo ex persona Patris ab æterno, et sine passione, non vero ut in creaturis contingit, duas hypostases sic processisse, ut unum essent cum Patre. Aliquando ait, Qui misit (28) me Pater, major me est, et alia, quæ deitatis respectu humilia esse videntur, ob eam, quæ propter nos, et pro nobis facta est, ineffabilem, et voluntariam ejus incarnationem: nam in deitate neque quod

evangelista plus dixit, in alio, quia minus putaverint, addiderunt.

(29) Pater. Joan. xii, 49. Sensus citat, non verba.

(30) A semetipso. Joan. xvi, 13.

BIBAION B'.

107 LIBER SECUNDUS.

[47 a] ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ.

C IN QUO DE SPIRITU SANCTO SERMO EST.

ΚΕΦ. Α'. Περὶ τοῦ τῆς ἁγίας Τριάδος ἀκατάληπτον τῇ τε δόξα καὶ δυνάμει κτίσει καθεστάναι· καὶ τοῖς πάνσιν παρεῖναι· καὶ πάντων δημιουργῆσαι εἶναι αὐτῆς κοινῇ.

ΚΕΦ. Β'. Περὶ τοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς Πνεῦμα, ὡς ἡμῶν τὸ ἡμέτερον· καὶ παρ' αὐτοῦ ὁμοουσίως ἐκπεπορευθῆναι. Καὶ κατὰ ἀρετικῆς διδασκαλίαν.

ΚΕΦ. Γ'. Περὶ τοῦ διάφορα ὀνόματι εἶναι τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ, σηματοῖν τὴν θεϊκὴν αὐτοῦ φύσιν καὶ δύναμιν. Καὶ κατὰ ἀρετικῶν φρονήματος.

ΚΕΦ. Δ'. Περὶ τῶν λεγόντων ἀρετικῶν· Πνεῦμα ὁ Θεός, καὶ πῶς τοῦ Πνεύματος Πνεῦμα τὸ ἅγιον Πνεῦμά ἐστιν; Καὶ πάλιν· Οἱ ἄγγελοι οὖν, φασίν, οὐκ εἰσὶν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἅγιοι, καὶ πνεύματα τοῦ Θεοῦ;

ΚΕΦ. Ε'. Περὶ τῶν λεγόντων, ὅτι Μονογενοὺς ὄντος, φασίν, τοῦ Θεοῦ Λόγου, εἶ τὸ Πνεῦμα καλέσμεν; Καὶ περὶ τοῦ μαρτυρεῖσθαι, τὸν Υἱὸν μονογενῆ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἐκ καὶ μόνον· καὶ πάλιν τὸν Υἱὸν, Λόγον τὸ ἅγιον Πνεῦμα, Ῥῆμα. Καὶ περὶ συγκρίσεως. Καὶ περὶ τοῦ μὴ εἶναι παράδειγμα τῆς ἀσυγκρίτου οὐσίας.

ΚΕΦ. Ζ'. Περὶ τοῦ πάντα, ὅσα ἴδια θεότητος, μαρτυρεῖσθαι περὶ τοῦ Πνεύματος οὕτως·

α'. Ὅτι οὐ κατὰ ἀρετικῶς πρῶτον κτίσμι ἐστίν, ἀλλὰ Θεός· τὸ γὰρ πρῶτον κτίσμα ὁ Σατανᾶς τυγχάνει.

β'. Ὅτι πληροὶ τῆς οἰκουμένης, καὶ συνέχει τὰ πάντα.

γ'. Ὅτι ἀθάνατος.

δ'. Ὅτι αἰώνιος.

Cap. I. Sanctam Trinitatem cum invisibili, tum visibili creaturæ incomprehensibilem esse; et rebus omnibus præsentem; ac omnem creationem trium communiter personarum existere.

Cap. II. Spiritum sanctum esse Dei et Patris Spiritum, sicut nostrum est noster; et ab ipso consubstantialiter processisse. Et contra hæreticam doctrinam.

Cap. III. Diversa esse nomina Spiritus Dei, quæ divinam ejus naturam, et potentiam significant. Et contra hæreticam opinionem.

Cap. IV. De hæreticis qui aiunt: Deus est Spiritus; quomodo autem Spiritus sanctus esse potest Spiritus Spiritus? Itemque: Ergone angeli, inquit, non sunt a Deo, et sancti, et spiritus Dei?

Cap. V. De his qui inquit: Si Unigenitus est Deus Verbum, quomodo vocabimur Spiritum? Et de locis, in quibus Filius dicitur unigenitus, et Spiritus sanctus unus et solus; itemque Filius Logos seu Sermo, et Spiritus sanctus Rhema seu Verbum. Et de comparatione. Et quod exemplum asseri nequit asyncretæ (i. e. incomparabilis) substantiæ.

Cap. VI. Omnia quæ propria sunt deitatis, dici in Scriptura de Spiritu. In hunc modum:

1. Quia non est, ut volunt hæretici, prima creatura, sed Deus; nam prima creatura est Satan.

2. Quia implet orbem terræ, et continet omnia.

3. Quia est incorruptibilis.

4. Quia est æternus.

5. Quia nec virtutis, nec nequitiae capax est utpote A
mutationi non obnoxius.

6. Quia est natura sanctus, et sanctificans, et justifi-
cans.

7. Quia substantialiter participari potest; Dei au-
tem duntaxat hoc proprium est.

8. Quia est bonus, ac per se efficiens in **108** crea-
tura bonitates cum veritatis, tum sapientiae,
tum charitatis; et in ipso simul intelligitur
omnis largitio bona, et omne donum per-
fectum.

9. Quia hominum amator est.

10. Quia est natura liber, non servus; et ut Deus,
et Dominus liberat, et facit filios Dei.

11. Quia praecipit, non vero ministrat.

12. Quia robur, ac vim confert.

13. Quia fallere nequit; quod proprium est solius
Dei.

14. Quia ipse est veritas, eo quod non discrepet ab B
una Deitate.

15. Quia nemo scit quae sunt Dei, nisi Spiritus B
sanctus. Et quia ob ejus aequalitatem cum Pa-
tre, Deus vicissim scit quae sunt Spiritus
sancti.

16. Quia nemo videt Deum et Patrem, nisi solus
Filius, et Spiritus sanctus. Et adversus eos qui
dicunt: Nonne scriptum est, Angeli vident faciem
Patris?

17. Quia Spiritus sanctus creaturam adoptione
dignatur, ipse autem ex persona Dei pro-
cedit.

18. Quia in hymno Deum laudare non jubetur, ut
aliae creaturae; est enim ipse ex iis, qui in hymno
celebrantur.

19. Quia simul cum Patre, et Filio nominatur.
Et de haereticorum objectione.

20. Quia sicut communem habet essentiam, sic
etiam communia habet nomina cum Deo Patre, C
et Unigenito ejus Filio.

21. Quia unus est, non plures, ut sunt creaturae.

22. Quia ob ejus consubstantialitatem et aeterni-
tatem scriptum est, eum aquam vitae esse ex pa-
terno fonte procedentem.

23. Quia Spiritu sancto unctus est Salvator; si
autem esset creatura sanctus Spiritus, non esset
unctus proprio Spiritu ille qui est increa-
tus. Et quia nos quoque unctionem ejus habe-
mus.

Cap. VII. De divinis operationibus, et largitionibus
sancti Spiritus. In hunc modum:

1. Quia vivificat.

2. Quia ob identitatem deitatis, et aequalem trium
personarum operationem, Christum voluntarie
propter nos carne passum modo dicitur in Scri-
ptura suscitasse **109** Pater, modo ipse semet-
ipsum, modo Spiritus sanctus. Et contra haere-
ticam expositionem.

3. Quia creat, et a mortuis resuscitat. Item: quia
sanctificatio est creatio, et magis necessaria est,
quam creatio. Et contra haereticam interpreta-
tionem.

4. Quia sanctificat, et justificat.

5. Quia salutem largitur.

6. Quia a morte liberat, et peccata dimittit.

7. Quia operatur simul cum Patre et Filio. Et
quia Christus in virtute Spiritus signa, et pro-
digia fecit, et daemones ejecit, eo quod insepara-
bilis sit deitas.

8. Quia sicut Deus ac Pater, sic etiam Spiritus
sanctus divinitus revelat: quod significat eum
esse Deum et Dominum.

9. Quia cum Christo judicaturus est omnia.

10. Quia Paulus in virtute Spiritus Elymam Magum
excaecavit.

ε'. 'Οτι ὡς ἀρεπτον, ἀρετῆς τε, [47 b] καλας
τε ἀρεπιδεχτὸν ἔστιν.

ς'. 'Οτι φύσει ἄγιον, καὶ ἀγάπον, καὶ δικαιοῦν.

ζ'. 'Οτι μεθεκτὸν οὐσωδῶς ἔστι· Θεοῦ δὲ μό-
ρου ἴδιον τοῦτο.

η'. 'Οτι ἀγαθόν, αὐτοτίκτον τὰς ἐν τῇ κτίσει
ἀγαθότητας, καὶ ἀληθείας, καὶ σοφίας, καὶ
ἀγάπης· καὶ ἐν αὐτῷ συνεπινοεῖται πᾶσα
δόσις ἀγαθῆ, καὶ πᾶρ δώρημα τέλειον.

θ'. 'Οτι φιλόδηρων.

ι'. 'Οτι φύσει ἐλεύθερον, καὶ οὐ δοῦλον· καὶ
ὡς Θεὸς καὶ Κύριος ἐλευθεροῖ, καὶ νικοῦς
Θεοῦ ποιεῖ.

ια'. 'Οτι ἐπιτάσσει, οὐχ ὑποურγεῖ.

ιβ'. 'Οτι ἐνδυναμοῖ.

ιγ'. 'Οτι ἀψευδές· ὅπερ ἴδιον μόνου Θεοῦ.

ιδ'. 'Οτι ἀλήθεια, διὰ τὸ μὴ διαφωρεῖν αὐτὸ
πρὸς τὴν μίαν θεότητα.

ιε'. 'Οτι οὐδεὶς οἶδεν τὰ τοῦ Θεοῦ, εἰ μὴ τὸ
ἄγιον Πνεῦμα. Καὶ ὅτι διὰ τὴν πρὸς τὸν Πα-
τέρα ἰσότητα, τὸ ἀνάπαλιν ὁ Θεὸς οἶδεν τὰ
τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

ις'. 'Οτι οὐδεὶς ὁρᾷ τὸν Θεόν καὶ Πατέρα, εἰ μὴ
μόνος ὁ Υἱός, καὶ τὸ ἄγιον Πνεῦμα. Καὶ πρὸς
τοὺς ἀγγέλους· Οὐ γέγραπται οὐδ', φησὶν,
ὅτι οἱ ἄγγελοι βλέπουσιν τὸ πρόσωπον τοῦ Πα-
τρός;

ιγ'. 'Οτι τὸ ἄγιον Πνεῦμα, τὴν κτίσιν νλοθεσίας
ἀξιοῖ· αὐτὸ δὲ ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Θεοῦ
ἐκπορεύεται.

ιη'. 'Οτι οὐχ ὁρμεῖ, ὡς ἡ ἄλλη κτίσις· ἐπειδὴ
αὐτὸ τῶν ὁρμυμένων ἐστὶ.

ιθ'. 'Οτι μετὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ συνο-
μάζεται. Καὶ περὶ ἀλειτουργικῆς ἀντιθέσεως.

κ'. 'Οτι κοινουρεῖ, ὡς τῇ οὐσίᾳ, οὕτω καὶ τοῖς
ἐνόμασι, τῷ Θεῷ Πατρὶ καὶ τῷ μονογενεῖ
αὐτοῦ Υἱῷ.

κα'. 'Οτι ἐν ἔστιν, καὶ οὐ πολλὰ, ὡς τὰ κτι-
σματα.

κβ'. 'Οτι διὰ τὸ ὁμοούσιον, καὶ [48 a] ἀνα-
ρχον γέγραπται εἶναι ὕδωρ ζωῆς, ἐκ τῆς πα-
τρικῆς πηγῆς ἐκπορευθέν.

κγ'. 'Οτι τῷ ἁγίῳ Πνεύματι ἐχρίσθη ὁ Σωτὴρ·
οὐκ ἂν δὲ εἰ κτίσμα ἦν, τῷ ἰδίῳ ἐχρίστατο
ποτηματι ὁ ἀκτιστός. Καὶ ὅτι καὶ ἡμεῖς χρί-
σμα ἔχομεν αὐτοῦ.

ΚΕΦ. Ζ'. Περὶ τῶν θεϊκῶν ἐνεργειῶν καὶ παροχῶν
τοῦ ἁγίου Πνεύματος οὕτως·

α'. 'Οτι ζωοποιεῖ.

β'. 'Οτι διὰ τὴν ταυτότητα τῆς θεότητος, καὶ
τὴν ἰσην ἐνεργειᾶν γέγραπται, ὡς ἡρεπεν
τὸν ἐκουσίως δι' ἡμᾶς παθόντα σαρκὶ Χρι-
στὸν ποτε ὁ Πατὴρ, ποτε αὐτὸς αὐτὸν, ποτε
τὸ ἄγιον Πνεῦμα. Καὶ κατὰ ἀλειτουργικῆς ἐκθέ-
σεως.

γ'. 'Οτι δημιουργεῖ, καὶ ἐκ νεκρῶν ἔγειρει. Ἐν
ταυτῷ, ὅτι τὸ ἀνάσαι, δημιουργησαί ἔστιν.
καὶ ἀναγκαϊότερον τοῦ δημιουργῆσαι. Καὶ
κατὰ ἀλειτουργικῆς ἐκθέσεως.

δ'. 'Οτι ἀγάπει, καὶ δικαιοῖ.

ε'. 'Οτι σωτηρίαν χορηγεῖ.

ς'. 'Οτι θανάτου ἐλευθεροῖ, καὶ ἀμαρτίας συγ-
χωρεῖ.

ζ'. 'Οτι συνεργεῖ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ. Καὶ ὅτι
Χριστὸς ἐν τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος, ση-
μεία καὶ τέρατα ἐποίησεν, καὶ δαίμονια ἐξ-
έβαλεν, διὰ τὸ ἀχώριστον τῆς θεότητος.

η'. 'Οτι, ὥσπερ ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ, οὕτω καὶ τὸ
ἄγιον Πνεῦμα χρηματίζει, σημαίνόμενον Θεὸς
καὶ θεοποίητος.

θ'. 'Οτι οὐδὲν τῷ Χριστῷ κρύπτει μέλλει τὰ πάντα.

ι'. 'Οτι ὁ Παῦλος ἐν τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύμα-
τος ἑλόμενος τὸν μάγον ἐξέστύλωσεν.

11. "Οτι τῇ δυνάμει τοῦ πατρὸς Πνεύματος ἄνευχθέντες οἱ οὐρανοὶ ὤφθησαν τῷ ὁσίῳ Στεφάνῳ.
12. [48 b] "Οτι προηρώτης.
- ΚΕΦ. Η'. Περὶ τῆς αὐτεξουσίτητος τοῦ ἁγίου Πνεύματος οὕτως.
- α'. "Οτι αὐθεντικῶς δωρεῖται τὰ χαρίσματα, ὡς βούλεται· καὶ πνεῖ ὅπου προήρηται. Καὶ κατὰ Μακεδονιανοῦ φρονήματος.
- β'. "Οτι ἐθετο τοὺς προφήτας καὶ ἀποστόλους· καὶ αὐθεντικῶς ἀπέστειλεν· καὶ ἐποίησεν ὡς ἡβουλῇ φέρεσθαι αὐτούς.
- γ'. "Οτι νομοθετεῖ καὶ προστάττει ἀποφαντικῶς, ὡς Θεός. Καὶ πρὸς τοὺς λέγοντας, ὡς καὶ περὶ ἀγγέλου ἐγράφη· Τάδε λέγει ὁ ἄγγελος.
- δ'. "Οτι μετὰ τοῦ Πατρὸς ἀποστέλλει καὶ ὁδηγεῖ αὐτεξουσίως. Καὶ πρὸς τοὺς λέγοντας· Ὁ Θεὸς πρὸς αὐτὸν ὁδηγεῖ, τὸ δὲ Πνεῦμα πρὸς τὴν ἀλήθειαν.
- ΚΕΦ. Θ'. Περὶ τοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ· σημαίνεσθαι δὲ καὶ παντοκράτορα. Ἐν ταυτὶ περὶ τῆς ἀδιουδέτου παρδενικῆς φύλης.
- ΚΕΦ. Ι'. Περὶ τοῦ μαρτυρεῖσθαι, ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα Θεός, καὶ Κύριος, καὶ δοξαζόμενος. Καὶ ἀντίθετος τῆς Μακεδονιανῆς διδασκαλίας.
- ΚΕΦ. ΙΑ'. Περὶ τοῦ αὐτοῦ. Καὶ ὅτι ἐκ τοῦ χειροῦ καὶ καθέσται ἁρόνιον καὶ δύνανται ἐξαποστέλλει. Καὶ ὅτι ὁ Παῦλος αὐτὸ οὐδὲν εἶναι τὸν φθόνον τῷ Ἰσάαϊ Κύριον Σαβῶθ. Καὶ κατὰ τοῦ Μακεδονιανοῦ φρονήματος. Καὶ ὅτι ἐν ἡμῖν οἰκεῖ. Καὶ ὅτι ῥαδιουργοῦσιν αἱρετικοὶ τὰς θείας Γραφάς.
- ΚΕΦ. ΙΒ'. Περὶ τοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἀνακατατίθειν ἡμᾶς τῷ βαπτίσματι· καὶ ὡς δεσπότην ἐλευθεροῦν· καὶ ποιεῖν μέτοχους θείας δόξης, καὶ νίκης, καὶ κληρονομίας τοῦ Πατρὸς, συγκληρονομῶντες δὲ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἀδελφούς, συνδοξασιζομένους καὶ συμβασιλεύουσιν [49 a] αὐτῷ. Καὶ περὶ τοῦ ἀνόνητον εἶναι τὸ βαπτισμα τοῖς μὴ πιστεύουσιν, ὅτι Θεός ἐστὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ἐν ταυτὶ, ὅτι ἄλλη ἡλίου δόξα, καὶ ἄλλη σελήνης καὶ ἀστέρων.
- ΚΕΦ. ΙΓ'. Περὶ τῶν πρὸς ἐντέλειαν τοῦ Πνεύματος προφερόντων τὸ, Ἐάν μὴ τις γεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος.
- ΚΕΦ. ΙΔ'. Καὶ περὶ τοῦ ἀπὸ καταβολῆς κόσμου τὰ τε ὕδατα ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἡγιασθαι, καὶ προφορομῆσθαι ἡμῖν τὴν ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος σωτηρίαν. Καὶ περὶ τοῦ Ἰσραηλίτας σωτηρίας τετυχηκέναι ἀπὸ τῆς ὁδοῦ ποτὲ εἰκότος τοῦ βαπτίσματος· πολλῶ δὲ πλεον τοὺς νῦν βαπτισμένους καὶ μακαριζομένους.
- ΚΕΦ. ΙΕ'. Περὶ τοῦ τὴν Γραφὴν ἐν πολλοῖς, καὶ μάλιστα ἐπὶ τοῦ βαπτίσματος, μόνον τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ τῆς σφραγίδος αὐτοῦ, ἧς ἐχομεν, μνημονεύειν.
- ΚΕΦ. ΙΖ'. Περὶ τοῦ ἐπιτελεσθῆναι διὰ τυπικῶς Ἰσραηλίτας, εἰς μὲν τιμὴν καὶ δόξαν τοῦ ἁγίου Πάσχα τοῦ Χριστοῦ, τὴν ἡμέραν τῶν Ἀζύμων· εἰς δὲ τιμὴν καὶ δόξαν τῆς σεπτικῆς ἐπιδημίας τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τὴν παρ' ἐκείνους ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς· προηγορεῖσθαι δὲ διὰ τῆς ἐρογῆς τῶν Σκηνοπηγῶν τὰς συνάξεις τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ μαρτυρίων.
- ΚΕΦ. ΙΖ'. Περὶ τοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα συμπάρειναι καὶ συνεργερεῖν διὰ τῷ Θεῷ Πατρὶ, καὶ ἐνδυναμοῦν ἡμᾶς. Καὶ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ καὶ τὴν διδασκαλίαν, ὁμότηρον καὶ σύμφωνον εἶναι τῆς τοῦ Υἱοῦ· καὶ εὐχεσθαι τὸν πνευματοφόρον Δαυὶδ στηριχθῆναι ἐπ' αὐτόν.
- ΚΕΦ. ΙΗ'. Περὶ τοῦ τοὺς δώδεκα [49b] ἀποστόλους, τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος καθοπλισθέντας, μόνους ἀντιστῆναι τῇ οἰκονομίᾳ καὶ τῷ διαβόλῳ, λαλοῦντας καὶ ροοῦντας πάντας ᾧ ᾧ ἔσται. Καὶ περὶ τοῦ εἰπόντος εὐνοῦχον· Ἰδοὺ ὕδατος· τί κωλύει με βαπτισθῆναι;

11. Quia virtute sanctissimi Spiritus apertos caelos vidit sanctus Stephanus.

12. Quia Spiritus sanctus praecognoscit.

Cap. VIII. De potestate, quam habet propria Spiritus sanctus. In hunc modum :

1. Quia propria auctoritate largitur dona, ut vult; et ubi vult, spirat. Et contra Macedonianam opinionem.

2. Quia posuit prophetas et apostolos, et propria auctoritate eos misit, et fecit illos loqui ut voluit.

3. Quia leges fert, et praecipit definitive, utpote Deus. Et contra eos, qui dicunt, etiam de angelo scriptum esse : Haec dicit angelus.

4. Quia una cum Patre mittit, et in via deducit, propria potestate. Et contra eos, qui dicunt : Deus ad semetipsum ducit, Spiritus autem ad veritatem.

Cap. IX. Spiritum sanctum esse consubstantialem Patri, et Filio : in Scripturis vero significari, eum esse omnipotentem. Ibidem de virginea impervia porta.

Cap. X. Testari Scripturas, quod Spiritus sanctus est Deus, et Dominus, 110 et glorificatus. Et oppositio Macedonianae doctrinae.

Cap. XI. De eadem re. Et quod in cherubico throno sedet, et virtutem emittit. Et quod Paulus illum novit esse eum, quem vidit Isaias, Dominum Sabaoth. Et contra Macedonianam opinionem. Et quod in nobis habitat. Et quod haeretici divinas Scripturas dolose depravant.

Cap. XII. Spiritum sanctum baptismo nos renovare, et tanquam Dominum liberare, et facere nos particeps divinae gloriae, et filios, et heredes Patri, coheredes autem Filii, et fratres, simul cum ipso glorificandos, et simul regnatos. Et baptismum esse inutilem iis, qui Spiritum sanctum Deum esse non credunt. Ibidem, aliam esse solis gloriam, aliam lunae, et stellarum.

Cap. XIII. De iis qui ut Spiritum deprimant, proferunt illud : Nisi quis generatus fuerit ex aqua, et Spiritu.

Cap. XIV. A mundi constitutione et aquas a Spiritu sancto sanctificatas esse, et praestitutas nobis eam, quae est ex baptismate, salutem. Et Israelitas salutem consecutos fuisse ex ea, quae olim erat, baptismi imagine; multo autem magis illos, qui baptizantur nunc, beatique praedicantur.

Cap. XV. Scripturam in multis, et maxime in baptismo, solius Spiritus sancti, et oblationis ejusdem Spiritus, quam habemus, meminisse.

Cap. XVI. Semper Israelitas typice celebrasse in honorem quidem et gloriam sancti Paschatis Christi, diem Azymorum; in honorem autem et gloriam adorandi adventus Spiritus sancti, diem, quae apud ipsos est Pentecoste, id est, quinquagesima. Praenuntiatas vero esse per festum Scenopegiorum, synaxes (sive collectas) Ecclesiarum et martyriorum.

Cap. XVII. Spiritum sanctum semper una cum Deo Patre et adesse, et operari, et nos corroborare. Et ejus manifestationem, ac doctrinam aequali honore dignam esse, ac manifestationem, doctrinamque Filii, et illam huic consonam 111 existere. Et Davidem, qui Spiritum in se ipso ferebat, orare, ut ab ipso Spiritu confirmetur.

Cap. XVIII. Duodecim apostolos virtute Spiritus armatos, solos resistere orbi terrae, et diabolo, loquendo, et intelligendo omnes linguas. Et de eunucho, qui dixit : Ecce aqua : quid prohibet me baptizari?

Cap. XIX. *De his, qui aiunt: Quare Spiritus sanctus clare non vocatur Deus, sicut vocatur Deus Filius? Et quod sanctæ Trinitatis commune est nomen Deus, et Dominus, sicut est una deitas, et una dominatio.*

Cap. XX. *Spiritum sanctum non habet terrenus homo, sed fidelis, et baptismum consecutus. Et talis homo potest, pro mensura naturæ nostræ, gloriam quoque sancti Spiritus oculo animæ videre.*

Cap. XXI. *De iis, qui dicunt, in sancto Spiritu glorificari Deum, non tamen Spiritum sanctum. Et de illo loco: Nemo potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto. Et quod regenerare per baptismum majus est et honorificentius, quam glorificari, aut adorari.*

Cap. XXII. *Ob perfectionem fidei in Spiritum sanctum et Filium, Ecclesiam Synagoga majorem esse.*

Cap. XXIII. *Et de doxologia, seu glorificatione.*

Cap. XXIV. *De hæreticis, qui nobis adversantur, et perperam interpretantur Scripturas. Ibidem, Patres non hallucinari.*

Cap. XXV. *Epilogus, sive repetitio.*

Cap. XXVI. *De definita a Deo comminatione contra eos, qui Filium ejus, et Spiritum sanctum non agnoscunt.*

Cap. XXVII. *Græcorum quoque sapientes, ac proceres in ipsorum scriptis Spiritus sancti cum Deo consubstantialitatem, illiusque ex hoc processionem agnoscere.*

A ΚΕΦ. ΙΘ'. Περὶ τῶν λεγόντων· Διὰ τί, ὡς ὁ Υἱὸς τανῶς Θεὸς προσηγόρευται, μὴ καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα; Καὶ περὶ τοῦ κοινὸν ὄνομα εἶναι τῇ ἁγίᾳ Τριάδι τὸ Θεὸς καὶ τὸ Κύριος, ὡς ἡ θεότης καὶ κυριότης μία.

ΚΕΦ. Κ'. Περὶ τοῦ τὸν χοῖκον ἀνθρώπων μὴ ἔχειν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἀλλὰ τὸν πιστὸν, καὶ βαπτισματος καταβιβάσθαι· αὐτὸν τε δύνασθαι, πρὸς τὸ μέτρον τῆς γνώσεως ἡμῶν καὶ τὴν δόξαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τῷ τῆς ψυχῆς ὁματι καθορᾶν.

ΚΕΦ. ΚΑ'. Περὶ τῶν λεγόντων, ὅτι Ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι δοξάζεται ὁ Θεός, οὐ μὴν τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Καὶ περὶ τοῦ· Οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν, εἰ μὴ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Καὶ περὶ τοῦ τὸ ἀναγεννᾶν τῷ βαπτισματὶ τοῦ δοξάζεσθαι ἢ προσκυνεῖσθαι μείζον καὶ τιμιώτερον καθεστάναι.

ΚΕΦ. ΚΒ'. Περὶ τοῦ, διὰ τὸ τέλειον τῆς περὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα καὶ τὸν Υἱὸν πίστεως, μείζονα εἶναι τὴν Ἐκκλησίαν τῆς συναγωγῆς.

B ΚΕΦ. ΚΓ'. Καὶ περὶ δοξολογίας.

ΚΕΦ. ΚΔ'. Περὶ τῶν ἀντιδιατακτομένων καὶ παρερμηνεύοντων τὰς Γραφὰς αἰρετικῶν. Ἐν ταύτῃ, περὶ τοῦ μὴ παραβλέπειν Πατέρα.

ΚΕΦ. ΚΕ'. Ἐπαράκλησις, ἥτις ἐπαπαδύλλωσις.

ΚΕΦ. ΚΖ'. Περὶ τῆς ἐριθείας ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀπειλῆς κατὰ τῶν ἀθετούντων τὸν Υἱὸν αὐτοῦ καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα.

ΚΕΦ. ΚΖ'. Περὶ τοῦ καὶ Ἐλλήνων τοὺς λογάδας τὸ πρὸς τὸν Θεὸν ὁμοούσιον τοῦ ἁγίου Πνεύματος γεγραφεῖναι, καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύεσθαι.

112 LIBER SECUNDUS.

CAP. I.

Sanctam Trinitatem esse incomprehensibilem.

Qui templum se esse student aliquatenus dignum Spiritus sancti in fidelibus habitantis, utpote qui illucescentem ipsis inaccessibilem lucem semel habuerunt, æqualiter gloriificant, eodemque honore prosequuntur, sicut Dominus in mystica baptismi institutione præcepit, cum ingentum Deum ac Patrem, tum ipsi ex ipso coexistentem dilectum, et unigenitum Filium Verbum, tum commemoratum Spiritum sanctum, qui solus ex ejus hypostasi ab æterno, et continue processit: consubstantialitati quidem Trinitatis fidem non denegantes, modum vero ac discrimen generationis et processionis non investigantes: id enim vel cœlestibus Deo inservientibus potestatibus ignotum est, ineffabile, et ad cogitandum formidabile; nec modum inquirentes, quo in semetipsa ab æterno substituerit sancta, et uno semper eodemque modo se habens Trinitas, quæ ex æterno, ubi considet, solio abyssos inspicere potest, et tacens audiri, et tacentes audire, et quæ futura sunt, antequam fiant, scire, et verbo duntaxat, imo verbo citius, et sola voluntate omnia producere, et priusquam in corde tuo consideres quid petas, dummodo fideliter, et juste petas, statim postulata concedere, et omnibus tempus ad beneficia eis conferenda disponere, et ad iram quidem tarda esse, ad benefaciendum vero prompta, et irasci quidem ob nostra de-

C

50a] ΚΕΦ. Α'.

Περὶ τοῦ τὴν ἁγίαν Τριάδα ἀκατάληκτον εἶναι.

Οἱ σπουδάζοντες εἶναι νὰς καὶ ποσὺς ἄξιους τοῦ οἰκούντος ἐν τοῖς πιστοῖς ἁγίου Πνεύματος, ὡς ἅπασι ἔχοντες ἐλλάμπον αὐτοῖς τὸ ἀπρόσιτον φῶς, δοξάζουσιν, ὡς ὁ Δεσπότης, ἐν τῇ μυσταγωγίᾳ τοῦ βαπτίσματος, ἐθέσπισεν ἰσοτίμως τὸν τε αὐτογενῆ Θεὸν καὶ Πατέρα, καὶ τὸν ἐξ αὐτοῦ συνυπάρχοντα αὐτῷ ἀγαπητὸν καὶ μονογενῆ Υἱὸν Λόγον, καὶ τὸ μνημονευθὲν ἅγιον Πνεῦμα, τὸ μόνον ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ ἀνάρχως καὶ ἀδιαστάτως ἐκπορευθὲν· τῷ μὲν ὁμοουσίῳ τῆς Τριάδος μὴ ἀπιστοῦντες, τρόπον δὲ καὶ διαφορὰν γεννήσεως καὶ ἐκπορεύσεως οὐ ζητοῦντες· ἐπειδὴ καὶ ταῖς οὐρανίους λειτουργικαῖς δυνάμεσιν ἀγνωστον, ἀφραστον, καὶ φοβερόν D ἐνθυμήσει καθέστηκεν τοῦτο, καὶ τὸ πῶς ἐαυτῇ συνυφίστηεν ἀνάρχως ἡ ἁγία Τριάς, ἔχουσα ἀεὶ ὡσαύτως καὶ κατὰ ταυτά· καὶ οἷά τε οὕσα ἐπὶ τοῦ αἰωνίου καθημένη θώκου, ἐπιβλέπειν ἀδύσους, καὶ σιωπῶσα ἀκοῦσθαι, καὶ σιωπώντων ἀκοῦειν· καὶ πρὸ τοῦ πρακτεῖν ἐπίστασθαι τὸ μέλλον· καὶ λόγῳ, καὶ ὁρᾶν λόγου, καὶ μόνῃ τῷ θέλειν πάντα παραγαγεῖν· καὶ πρὶν διαβρῆσθαι τις ἐν τῇ καρδίᾳ, μόνον δὲ πιστῶς καὶ δικαίως, τὴν ψῆφον εὐθύς τὴν ἐπὶ τῇ αἰτήσει παρέχειν, καὶ πᾶσι καιρὸν εἰς εὐεργεσίαν ἀρμόζεσθαι· καὶ βραβεῖαν μὲν εἶναι εἰς ὀργὴν, εἰς εὐποιαν δὲ ἔτοιμον· καὶ χαλεπαίνειν μὲν δι' ἡμετέραν πλημμέλειαν, ἀφιέναι δὲ δι' οἰκείαν φι-

ανθρωπιαν την τιμωριαν. Ἐτι γε μὴν ἀκατάληπτον αὐτῆς ἐστὶν καὶ τὸ πῶς ἐν ἔχει θέλημα, καὶ λαλεῖ, καὶ παρέχει κοινὸν ἑαυτῆς· καὶ ἐπισκέπτεται οὐ μάλλον εὐεξίαν σωμάτων, ἀλλ' αὐτὴν συντετριμμένην καρδίαν. Καὶ μὲν δὴ καὶ τοῦτο, πῶς ὑπάρχει ἀόρατος, καὶ σεραφικοῖς ὀφθαλμοῖς ἀπερὶληπτος, λόγῳ καὶ τόπῳ ἀχώρητος, δυνάμει ἀμερῆς, ἀναφῆς, ἀμεγέθης· ἀδαθῆς, ἀπλατῆς, ἀνείδεος· [50 b] παντὲς ἐπίσκοπος, παντεπῆκοος, καὶ πάντων ἐλπίς· φωτὸς οὐρανοῦ ὑπὲρ τὸ πολὺ φωτεινότερα, καὶ παντὸς ὕψους, ὅσον οὐκ ἐστὶν εἰπεῖν, ὑψηλότερα· καὶ παντὸς νοῦ ἀπεῖρψ λόγῳ νοητικωτέρα. Πῶς γὰρ οὐκ ἔμελλεν τὰ τῆς Τριάδος πᾶσιν ἀκατάληπτα τυγχάνειν, ὅτε αὐτὴ πάντων ἐστὶ γενεσιουργός, καὶ ἀνωτάτω πάσης νοερᾶς, ἔτι μὴν καὶ νοητῆς κτίσεως, μεθ' ἣν ἐπέκεινα παντελῶς οὐδὲν, πάντα δὲ μάλλον ὑπ' αὐτῇ, καὶ δι' αὐτὴν, καὶ ὑπὸ πόδας αὐτῆς, ὡς ποιήματα; Προκατήρξατο γὰρ εὐδοκῆσας ὁ Πατήρ· ἐδημιούργησεν δὲ ὁ Μονογενῆς· ἡγίασεν δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, καὶ τῷ ἁγίασμῷ αὐτοῦ ἐτελείωσεν, ἐφώτισεν, ἐνεδυνάμωσεν, ἐξωδοήτησεν· ἐν πᾶσιν καὶ ἐν ἑκάστῳ ὅλον ὑπάρχον, καὶ ὑπὸ ὅλων ὅλον μετεχόμενον καὶ χωροῦμενον δι' ἀγαθότητα· καὶ μὴ μεριζόμενον, μήτε μετερχόμενον, ἢ μεταβαλλόμενον· ἀλλ' αἰεὶ πᾶσιν ἐπιπνέον ὁμοίως, καὶ οὐκ ἐν μέρει, καὶ φυλάττον τὴν οἰκίαν ἀχραντον ἀπὸ τῶν σωμάτων καθαρότητα, πάντα τε θείως

(34) *Magnitudinis... expers.* In Græco, ἀμεγέθης. Censor autem ille, de quo not. 65, pag. 59, et not. 62, pag. 84 jam dixi, ex eo quod Theologus noster Deum dicat ἀμεγέθην, colligit eum non esse Didymum. At (pace ipsius dictum sit) ex hoc ipso hujus auctorem operis potius se prodit Didymus. Didymo enim peculiare est, ut Deum vocet ἀμεγέθην· adeo ut cum in innumerabilia inciderim Patrum loca, qui Deo magnitudinem tribuunt, neminem hacenus repererim, qui illum magnitudinem carentem clare appellet. Nimirum alii eum dicunt ἀπειρομεγέθην, id est, « infinite magnum, » alii μεγέθει ἀπερίοριστον alii, ut Tertullianus, ipsum sic definiunt, ut sit « summum magnum; » cui definitioni maxime is innititur Marcionem refellens; alii, ut Athanasius, μέγθος ei tribuunt; alii demum alias habent hujusmodi locutiones. At Didymus in commentariis in *Psalmos* ad versiculum quartum psalmi xxxiii (pag. 604, tom. I Catenæ Corderianæ) sic aperte loquitur: Τὸ δὲ Μεγαλύνετε τὸν Θεόν, οὐκ αὐξήσαι μέγθος ἐστὶν αὐτοῦ (ἀμεγέθης γάρ)· σωμάτων γὰρ ὄντων τοῦτο, ὃ δὲ Θεὸς ἀσωματος, id est, « Illud autem, » « Magnificate Deum, » non denotat, magnitudinem ejus augendam esse: Deus enim est expers magnitudinis; siquidem hæc corporum est propria, Deus autem incorporeus exsistit. » Simili tamen modo magnitudinis vocabulum adhibuisse videri potest Origenes in libro primo *De principiis*: nam cap. i, num. 7, « Visui, » inquit, « subjacent colores, habitus, magnitudo. » Et cap. 2. num. 4, sic loquitur: « In nulla harum intelligi corporale aliquid potest, quod vel magnitudinem designare videatur, vel habitum, vel colorem. » Idem autem fere, ut puto, Didymus hic voluit, quod Irenæus Deum vocans « immensurabilem, » ac Rufinus Palæstinus iniqui in libro *De fide*, ipsum esse « sine circumdatione. » Nam μέγθος, seu « magnitudinem, » alio tamen sensu acceptam, Deo tribuere videtur etiam Didymus segm. 133 b, et enarratione

Alia, pœnam autem ob propriam ipsius benignitatem condonare. Ac ne illud quidem in ipsa comprehendi potest, quomodo et unam habeat voluntatem, et ita loquatur, largiaturque, ut loquela, ac largitio tribus personis communis sit, et non tam bonam corporum habitudinem spectet, quam ipsum contritum cor. Insuper ne hoc quidem intelligere licet, quomodo ipsa vel seraphicis oculis invisibilis sit, incomprehensibilis existat, ratione, aut loco capi nequeat, individuum potentiam habeat, tangi non possit, magnitudinis ([51] id est, quantitatis) expers sit, profunditate, 113 latitudine, et forma careat, omnia inspiciat, omnia audiat, et omnium spes in ea sita sit, ac cœlesti luce supra modum splendidior, et omni celsitudine, ultra quam dici possit, excelsior existat, et cujusvis mentis infinita ratione intelligentiam excedat. Quomodo enim ea quæ ad Trinitatem pertinent, omnibus incomprehensibilia non esse possunt, cum ipsa rerum omnium creatrix sit, et supra quamlibet intelligentem, imo et intelligibilem creaturam quam longissime extollatur, ac post eam nihil omnino ulterius sit, sed omnia potius sub ipsa sint, et propter ipsam, et sub pedibus ejus (52), ut pote creata? Auspicatus est enim Pater complacendo, creavit autem Unigenitus, et sanctificavit Spiritus Dei, et sanctificando perfecit, illuminavit, corroboravit, vivificavit, totus in omnibus, et in singulis

C in primam Petri ad cap. iii, ubi ait: « Qui magnificat eum, magnitudinis ejus (nempe Dei) participium suscipit in semetipsum. » Quanquam non constat, utrum Didymus ibi, et Origenes in citato loco voce μέγθος, an alia usi sint. Scriptura sane Deo ipsi μέγθος nusquam tribuit, ni fallor.

(32) *Sub pedibus ejus.* Nimis absona ac dura, Latinis præsertim auribus, videtur hæc translatio, qua omnia dicuntur esse « sub pedibus Trinitatis. » Respicit fortasse Didymus Isa. vi, 2, aut I Cor. xv, 27. In libro tamen etiam *De Spir. sancto* num. 39, sic loquitur: « Ipsos quoque demones... habebunt sub pedibus suis. » Et post pauca: « Cum autem titillantem subjecerimus nostris pedibus luxuriam. » Quin etiam dæmonem Christus « divinitatis pede » percussisse dicitur in homilia necdum edita (a), quæ in Naniano xii sæculi codice sic inscribitur: Τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ λόγος εἰς τοὺς ἁγίους πάντας, id est, « Sancti Patris nostri Gregorii Thaumaturgi sermo in omnes sanctos: » Ibi enim hæc exstant: Πάλαι μὲν Ἰακώβ κλίμακα ἐστρηγμένην ἕως τοῦ οὐρανοῦ ἐθεάσατο, καὶ τοὺς ἀγγέλους τοῦ Θεοῦ ἀναβαίνοντας καὶ καταβαίνοντας· νυνὶ δὲ διὰ τὸν ἄνθρωπον ἄνθρωπος γενόμενος ὁ φιλόανθρωπος, τὸν ἀπάνθρωπον λακτίσας τῷ ποδὶ τῆς θεότητος, καὶ τὸν ἄνθρωπον βαστάσας τῇ χειρὶ τῆς χριστότητας (seu χρηστότητας), τὸν ἄδατον αἰθέρα ποσσὶν ἀνθρωπίνους περσεύσασθαι παρεσκεύασεν, id est, « Olim quidem Jacobus scalam vidit usque ad cœlum pertingentem, ibique firmatam, et angelos Dei ascendentes ac descendentes: nunc vero propter hominem homo factus ille qui hominum amator est, ac benignus, eum qui hominum hostis est, et inhumanus, divinitatis pede percutens, et manu benignitatis (seu dignitatis) quæ Christus est) hominem portans, pedibus humanis invium æthera calcari fecit. »

existens, et totus ab omnibus propter ipsius bonitatem participatus, et receptus, non tamen divisus, neque alio transmigrans, neque mutationem subiens, sed omnibus eodem semper modo, non vero ex parte, inspirans, et propriam puritatem a corporibus incontaminatam servans, et omnia divino modo illuminans, et ubique sanctificationem, charitatem, pacem, sapientiam, gaudium, securitatem, et omne bonum **114** adaugens, utpote qui ex paterno fonte (33) subsisteret emanavit ac eluxit: per quem, et propter quem nobiscum versatur Deus et Pater, cum quo Spiritus ipse et in caelis est, et apud nos manet; nam potest quidem unaquaeque divina persona omnia perfecte sine ullius indigentia facere; verum ut eadem ostendatur operatio, eademque cum essentia ipsarum, tum adoratio, et gloria, et gratiarum actio, quae eis reddi a nobis debet, ideo communiter a sancta Trinitate creatio completa fuit. Ut hunc porro creatarum rerum ornatum atque ordinem a tota Trinitate esse demonstraret David, sic psallit: « Verbo (34) Domini caeli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnes virtutes eorum. » Etenim Dominum quidem dicit Deum Patrem; Verbum vero, Unigenitum Filium, per quem, et a quo creati sunt caeli; Spiritum autem, sanctum Dei subsistentem Spiritum, a quo et sanctificati (35) et corroborati sunt: ipse enim est divinum nomen; ipse omnipotentia, et excellentissima dignitate praeditus; qui simul cum Patre ac Filio et commemoratur, et conglorificatur; qui sanctificat, et vivificat, et caelestis lucis participes facit; qui singulorum in concordia perseverantiam custodit; qui prophetis et apostolis inspiravit, et martyribus, ut tyrannicae crudelitati resisterent, vim dedit; qui renovat, et liberat ut Dominus, et filius Dei nos facit ut Spiritus adoptionis; qui daemonum acies per illuminationem, id est per baptismum, repellit, et adversarium, seu Satanam, ignominia afficit; qui caelorum portas nobis reserat, et ad salutis aditum (36) nos ducit, et angelicae conversationis, hymnodicaeque participes facit; qui semita nobis fit, ad ipsum caelestem Deum ac Patrem deducens; qui serenissimo adventu suo nobis sese liberrime et excellentissime manifestavit; qui est **115** secunda, et infinita, et servatrix vis; magnitudine, seu dimensione quavis carens, et

A καταλάμπον, καὶ πανταχοῦ πληθύνον ἁγίασµόν, ἀγάπην, εἰρήνην, σοφίαν, χαρὰν, ἀσφάλειαν, καὶ πᾶν ἀγαθόν, ὅτε ἐκ τῆς πατρικῆς ἐνυποστάτως ἐκλάµβαν πηγῆς· δι' οὗ καὶ δι' ὃ ἡµῖν πλησιάζει ὁ Θεὸς καὶ Πατήρ, µεθ' οὗ καὶ ἐν οὐρανοῖς ἐστίν, καὶ παρ' ἡµῖν μένει· δυναµένῃς µὲν ἐκάστης θείας ὑποστάσεως ἀπροσδεῶς πάντα ποιῆσαι τελείως· ἵνα δὲ δευχθῇ τὸ συμπρακτικὸν καὶ ἀπαράλλακτον τῆς τε οὐσίας αὐτῶν, τῆς τε προσκυνήσεως, καὶ δόξης, καὶ εὐχαριστίας τῆς ὀφειλουσῆς παρ' ἡµῶν γίνεσθαι, διὰ τοῦτο κοινῇ παρὰ τῆς ἁγίας Τριάδος τῆς κτίσεως πληρωθεῖσιν. [51 a] Παριστῶν γοῦν τὸ τριαδικῶς διακεκοµηθῆναι τὴν κτίσιν, ψάλλει· « Τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ Πνεύµατι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτῶν. » B Εἶπεν γὰρ Κύριον µὲν τὸν Θεὸν Πατέρα· Λόγον δὲ τὸν μονογενῆ Υἱόν, δι' οὗ καὶ παρ' οὗ ἐκτίσθησαν· Πνεῦµα δὲ τὸ ἐνυπόστατον ἅγιον Πνεῦµα τοῦ Θεοῦ, παρ' οὗ ἁγιασθέντες ἐνεδυναµώθησαν. Αὐτὸ γὰρ ἐστίν τὸ θεῖον ὄνοµα, τὸ παντοκρατορικὸν καὶ ὑπερέχον ἀξίωµα, τὸ σὺν Πατρὶ καὶ Υἱῷ µνηµονευόµενον καὶ συνδοξαζόµενον· τὸ ἁγιαστικόν, καὶ ζωοποιόν, καὶ φωτὸς οὐρανόθεν μεταδοτικόν· τὸ φρουρητικὸν ἐκάστῳ τῆς ἐν ταυτότητι διαµονῆς· τὸ προφῆταις καὶ ἀποστόλοις ἐνηχῆσαν, καὶ µάρτυρας ἀντιστῆναι τυραννικῇ ὀµότητι ἐνισχύσαν· τὸ ἀνακαίνιζον καὶ ἐλευθεροῦν ὡς Κύριος, καὶ υἱὸς Θεοῦ ἡµᾶς ποιοῦν ὡς Πνεῦµα υἱοθεσίας· τὸ ἀπελαύνον τῷ φωτισµατι δαιµόνων στίφη, καὶ τὸν ἀντικειµένον καταισχύον· τὸ ἀναπετάζον ἡµῖν τὰς οὐρανῶν πύλας, καὶ ἄγον ἐπὶ τὴν εἰσοδὸν τῆς σωτηρίας, καὶ τῆς ἀγγέλων πολιτείας καὶ ὁµωνόµιας ἐργαζόµενον κοινωνοῦς· τὸ γινόμενον ἡµῖν τρίτος ἀποφέρουσα πρὸς αὐτὸν τὸν ἐπουράνιον Θεὸν καὶ Πατέρα· ἡ αὐτεξουσίος καὶ ὑπερβάλλουσα γαληνοτάτῃ ἐπιφάνεια· ἡ γόνιμος, καὶ ἀπειρος, καὶ σωστικὴ δύναμις· ἡ ἀμεγέθης, καὶ ἀσύγκριτος, καὶ σεπτὴ ὑπόστασις· ἡ ἀχραντος, καὶ ἐγκριτος, καὶ πᾶναγνος δόξα· ἡ θεία χάρις, ἡ τὰ λείποντα ἀναπληροῦσα, καὶ τὰ ἀσθενῆ ἰωµένῃ· ἡ ἀρρήτος καὶ ἀδίδιος ἀγαθότης· ἡ πηγὴ τῶν ἀνεκλείπτων χαρισµάτων, καὶ παντὸς ἀγαθοῦ νοῦ πρόοδος· ἡ µελλόντων καὶ ἀγνώστων ἀληθῆς φανέρωσις· ἡ [51 b] σωτήριος σφραγίς, καὶ τὸ θεῖον χρίσµα· ὁ ἀρραβὼν τῶν ἀδίδιων ἀγαθῶν· παρ' οὗ πᾶσα κτίσις, ὁρατὴ καὶ ἀόρατος, λογικὴ καὶ µὴ λογικὴ, ἐνδυναµοῦται· παρ'

(33) *Fonte*. Est enim Pater, ut loquuntur theologi, « fons totius divinitatis. » Cave autem putes, his locutionibus processionem Spiritus sancti a Patre, Filioque negari. Quia de re alias sermonem habui in *Epistola ad Archintum praesulem*.

(34) *Verbo*. Psal. xxxii, vers. 6.

(35) *Sanctificati*. Cum haec ab eo dictata sint, qui ob Origenismum male audit, nihil facilius quam ut illuc ab aliquo trahantur. Vide quae superius pag. 87, adnotavi. Quid tamen vetat quominus Didymum existimemus caelorum nomine angelos, caelorumque virtutes, seu potestates, aut fortitudines hic intelligere, ideoque Origeniano sensu non loqui? Hieronymus sane in *Epistola ad Algasia* num. 10, « Militia caeli, » inquit, « non tantum sol appellatur, et luna, et astra rutilantia, sed et omnis

angelica multitudo, eorumque exercitus, qui Hebraice appellatur Sabaoth, id est, virtutum, sive exercituum. » Hilarius vero ad ea psal. lxxvii verba, « Coeli distillaverunt, » sic loquitur pag. 220 tom. I: « Si enim lex disposita est per angelos, panemque angelorum manducavit homo, coelique stillasse in Sina scribuntur, profecto ministerium hoc a caelis, id est, ab angelis expletum esse non dubium est. » Quid plura? Didymus ipse hunc eumdem psalmi locum asserens segm. 78 b, « Virtutes caelorum » ait esse non modo caelorum « substantias, » sive id quo « constituuntur, » verum etiam « angelos. »

(36) *Salutis aditum*. Locutio translata; e templis scilicet, ut opinor, ducta, quorum pars anterior εἰσοδος, sive « aditus » dicitur, aut προπύλαια, seu « vestibulum. »

ὅς ἡμῖν ἡ θεία ἀναγέννησις, καὶ τῶν ἀνομιῶν ἡ ἀφεσις, καὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡ ἐπικάλυψις, καὶ ἡ πρὸς τὸν Θεὸν οἰκειώσις· στέφανός τε δικαίος, καὶ ἀγαθὸν ἀπόληψις· οὐράνιον τε ἐνδιαίτημα, καὶ ζωὴ ἀτελεύτητος, καὶ βασιλεία Θεοῦ κληρονομία αἰώνιος· οὗτινος τῆς κοινωνίας διὰ τῆς παλιγγενεσίας ὁ μετέχων, τυγχάνει τῶν μνημονευθέντων ἀγαθῶν, καὶ πρὸς τὰς καθολικὰς Ἐπιστολάς, θείας ἐστὶ κοινωνὸς φύσεως. Ὁ γὰρ ἀφθάρτου καὶ ἀβύλου φωτισματος μετεληφώς, ἀγῆρος κατὰ τὸ νοητὸν μένει ἐν νεότητι καὶ ἡπιότητι, καὶ ἐξομοιοῦται τῷ μόνῳ ἔχοντι ἀθανάσιαν, καὶ φῶς οἰκοῦντι ἀπρόσιτον. Οἱ γὰρ τῆς Ἀρχαίας καὶ Νέας Διαθήκης ἱερομάνται, τῆς ἀνωτάτω μιᾶς θείας φύσεως εἶναι τὸ ἄγιον Πνεῦμα ἐπίστανται. Αὐτίκα γοῦν μαρτυροῦσιν·

KEΦ. B.

Περὶ τοῦ τὸ ἄγιον Πνεῦμα εἶναι τοῦ Θεοῦ. Καὶ περὶ αἰρετικῆς ἀντιθέσεως.

Πρῶτον μὲν, ὅτι Πνεῦμά ἐστιν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ, εἰ καὶ μὴ μετ' αὐτὸν, καὶ μόνον εἶδός τὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπὶ πάντας τυγχάνον· λέγουσι τοιαῦτα· Μωϋσῆς μὲν ἐν τῇ Γενέσει ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ· «Οὐ μὴ καταμείνῃ τὸ Πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις εἰς τὸν αἰῶνα, διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς σάρκας»· Ἀγγαῖος ὁμοίως ἀπὸ θεϊκῆς φωνῆς· «Ἐγὼ εἰμι μεθ' ὑμῶν, καὶ τὸ Πνεῦμά μου ἐφέστηκεν ἐν μέσῳ ὑμῶν»· Ζαχαρίας ὁμοίως· «Πλὴν ἀκούσατε τοὺς λόγους μου, καὶ τὰ νόμιά μου δέχεσθε, ἃ ἐγὼ ἐντέλλομαι ἐν Πνεύματί μου τοῖς δούλοις μου τοῖς προφήταις»· Ἡσαΐας ἀπὸ τοῦ Πατρὸς πρὸς τὸν Υἱόν· «Τὸ Πνεῦμα τὸ ἐμὸν, ὃ [52 a] ἐστὶν ἐπὶ σοί, καὶ τὰ ῥήματα, ἃ δέδωκα εἰς τὸ στόμα σου, οὐ μὴ ἐκλείπῃ ἐκ τοῦ στόματός σου, καὶ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ σπένουμάς σου· σπέρμα λόγων αὐτοῦ, τοὺς

(37) *Unctio*. Respicit sacramentum confirmationis. Lege segm. 126 et seqq.

(38) *Abseconsio*. Locutiones Biblicæ ex illo psalmi vers. desumptæ : « Beati quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata. »

(39) *Conjunctio*. In Græco, οἰκειώσις, id est, « familiaritas, » aut « propinquitas. » Atque hanc vocem Didymus eodem modo adhibuit in comment. in *Psalmos*. Affini etiam locutione utitur segm. 119 a, et 22 a, ubi ait : Προσομιλήσαντες τῷ θεϊκῷ Πνεύματι. Et ad vers. 17 cap. 1 Jobi (pag. 44 catenæ in *Jobum* a Niceta concinnatæ) : Πᾶς γὰρ Θεὸς προσομιλῶν, μικρὰ φροντίζει τῶν κάτω, id est, « Nam qui Deo utitur familiariter, terrena parvipendit. » Nimirum sancti fiunt (ut ait Paulus in Epist. ad Ephes. 11, 19) οἰκεῖοι τοῦ Θεοῦ, id est, « domestici Dei. »

(40) *Divinæ*. II Petr. 1, 4.

(41) *Infantia*. Codex, ἡπιότητι. Vide not. 16, pag. 90.

(42) *Solus*. I Tim. vi, 16.

(43) *Scriptores sacri*. In Græco, ἱερομάνται. Vide not. 29, pag. 57. Simili modo in comment. in *Psalmos*

asyncretita (id est, incomparabilis), et veneranda hypostasis; incontaminata, et eximia, ac purissima gloria; qui est divina ipsa gratia, quæ deficientia sunt, supplens, et quæ infirma sunt, sanans; ineffabilis, et sempiterna bonitas; indeficientium charismatum fons, et omnis bonæ mentis præcursor; futurarum, et ignotarum rerum vera manifestatio; salutaris obsignatio, et divinum chrisma, sive unctio (37), æternorum bonorum arrhabo : a quo omnis creatura visibilis et invisibilis, rationalis et irrationalis robur ac vim accipit : a quo nobis est divina regeneratio, et iniquitatum remissio, et peccatorum abseconsio (38), et conjunctio (39) cum Deo, et corona justis, et bonorum acquisitio, et cælestis domicilium, et vita interminuta, et regni Dei sempiterna hæreditas : ejus

CAP. II.

Spiritum sanctum esse Dei. Et de hæreticorum objectione.

Testantur primo, Spiritum esse Dei, et ex Deo, etsi non sit post ipsum, et eum solum scire quæ sunt Dei, et super omnes existere; hæc enim scribunt. Moses quidem in Genesi ex persona Dei : « Non C 116 permanebit (44) Spiritus meus in hominibus his in sæculum, quia ipsi sunt carnes. » Aggæus pariter ex persona Dei : « Ego (45) sum vobiscum, et Spiritus meus stetit in medio vestrum. » Zacharias similiter : « Verumtamen (46) audite sermones meos, et legitima mea suscipite, quæ ego mando in Spiritu meo servis meis prophetis. » Isaias ex persona Patris Filium alloquentis : « Spiritus (47) meus, qui est in te, et verba, quæ dedi in ore tuo, non deficient ex ore tuo, et ex ore seminis tui. » Semen ejus appellat fideles, quos etiam ad adoptionem vocavit; et rursus ex persona Filii : « Spiritus

meus ad vers. 1 psalmi xxxii, et ad vers. 24 psalmi cxiii, Moysen vocat ἱεροπρόντην.

(44) *Non permanebit*. Gen. vi, 3. Nonnullæ editiones omittunt voces, εἰς τὸν αἰῶνα. Sed Complutensis eas habet, item ut Didymus hoc in loco; nam alibi, ut enarratione in primam Petri ad cap. 11, is eas prætermittit.

(45) *Ego*. Agg. 11, 5 et 6. Nonnulla omittuntur intermedia.

(46) *Verumtamen*. Zach. 1, 6. Verbum ἀκούσατε, id est, « audite, » deest in Bibliis. Et pro ἃ, in eisdem legitur, ὅσα. In libro *De Spir. sancto* num. 29, hujus versiculi partem affert Didymus, ita tamen ut videatur legisse non, « mando, » ut hic, sed, « mandavi, » si edita exemplaria spectemus : sic enim habent : « Quæcunque mandavi in Spiritu meo, » etc. At codex noster ms. ibi sic habet : « Quæcunque ego mando in Spiritu meo, » et reliqua. Numero tamen 50, rursus citatur hic locus ita : « Mandabo in Spiritu meo, » et cætera.

(47) *Spiritus*. Isa. lxxxi, 21. Complut. edit. habet, ῥήματά μου, ἃ ἐδωκα.

tus (48) Domini super me. » Impleta autem hæc esse in Incarnatione, Matthæus his verbis ait : « Ut (49) adimpleretur quod dictum est per Isaiam prophetam dicentem : Ecce (50) puer meus, quem elegi, dilectus meus, in quo bene complacuit animæ meæ. Ponam Spiritum meum super eum ; » et rursus ex persona Patris : « Spiritus (51) enim ex me exibat. » Et in Ezechiele altissimus Pater nostrum quidem spiritum, vocat nostri spiritum, Spiritum vero sanctum, sui ipsius proprium vocat, utpote qui ex ipso processit secundum naturam : « Et dabo (52) vobis cor novum, et Spiritum novum : et auferam cor lapideum ex carne vestra, et dabo vobis cor carneum : et Spiritum meum dabo in vobis ; » et in Joële : « Effundam (53) de Spiritu in eo super omnem carnem. » Hæc quoque impleta esse scripsit Paulus ad Titum : « Quando (54) apparuit gratia salutaris nostra, non ex operibus quæ fecimus nos, sed secundum multam ipsius misericordiam regenerando nos per lavacrum regenerationis et renovationis Spiritus sancti, quem effudit in nos abunde per Jesum Christum. » Quænam autem « effudit ? » quando Christus insufflans dixit : « Accipite Spiritum sanctum. » Recte autem positum est illud, « effudit : » effudit scilicet eum veluti aquam ex ipso consubstantialiter procedentem, et ut divinum unguentum, **117** quemadmodum opportune a nobis in locis convenientibus ostendetur. Recte etiam dictum est, « Super omnem carnem : » quadrant enim hujusmodi voces in sanctæ Trinitatis essentiam, quæ essentia tota simul (55) communicabilis est ; at creatæ incommunicabili rationali naturæ non conveniunt : nusquam enim scriptum est, neque probabile dictum est, « Effundam de archangelo (56) ; » idque non absolute enuntiatum, sed cum additamento, « super omnem carnem. » David quoque supplex clamat : « Spiritum (57) tuum sanctum ne auferas a me ; » et rursus : « Spiritus (58) tuus bonus deducet me in terra recta ; » et Matthæus ex persona Filii : « Non enim (59) vos estis

πιστούς, οὐς καὶ εἰς υἰοθεσίαν ἐκάλεσεν. Καὶ πάλιν ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ. « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ. » Ἐκπεπεράσθαι δὲ ταῦτα ἐν τῇ οἰκονομίᾳ, Ματθαῖος οὕτως εἶπεν. « Ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἰσαίου τοῦ προφήτου, λέγοντος. Ἰδοὺ ὁ παῖς μου, ὃν ἡρέτισα, ὁ ἀγαπητός μου, εἰς ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχὴ μου. θήσω τὸ Πνεῦμά μου ἐπ' αὐτόν. » καὶ πάλιν ἀπὸ τοῦ Πατρὸς. « Πνεῦμα γὰρ ἐξ ἐμοῦ ἐξελεύσεται. » Καὶ ἐν τῷ Ἰεζεκιήλ ὁ ὕψιστος Πατήρ, τὸ μὲν ἡμέτερον πνεῦμα, ἡμῶν πνεῦμα. τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα, ἰδίον αὐτοῦ ἐξονομάζει, ἅτε ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευθὲν κατὰ φύσιν. « Καὶ δώσω ὑμῖν καρδίαν καινὴν, καὶ πνεῦμα καινόν. καὶ ἀφεῶ τὴν καρδίαν τὴν λιθινὴν ἐκ τῆς σαρκὸς ὑμῶν, καὶ δώσω ὑμῖν καρδίαν σαρκίνην, καὶ τὸ Πνεῦμά μου δώσω ἐν ὑμῖν. » καὶ ἐν τῷ Ἰωήλ. « Ἐρχεῖ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα. » Καὶ ταῦτα τετελεσθαι Παῦλος ἔγραψεν Τίτῳ. « Ὅτε ἐπεσφάνη ἡ χάρις ἡ σωτήριος ἡμῶν, οὐκ ἐξ ἔργων, ὧν ἐποίησαμεν ἡμεῖς, ἀλλὰ κατὰ τὸ πολὺ αὐτοῦ ἔλεος ἀναγεννήσας ἡμᾶς διὰ λουτροῦ παλινγενεσίας, καὶ ἀνακαινώσεως Πνεύματος ἁγίου, ὃ ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς πλουσίως διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. » Πότε δὲ ἐξέχεεν ; Ὅτε ὁ Χριστὸς ἐμφυσῶν, ἔλεγεν. « Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον. » Εὐ δὲ καὶ τὸ, ἐξέχεεν, ἅτε ὕδωρ ἐξ αὐτοῦ ὁμοουσίως ἐκπορευθὲν, καὶ μύρον θεϊκὸν, καθὰ εὐχαίρως ἐν τοῖς ἀρμόζουσιν τόποις δειχθήσεται πρὸς ἡμῶν. καὶ τὸ, « Ἐπὶ πᾶσαν σάρκα. » Αἱ γὰρ λέξεις αὗται, ἐπὶ τῆς ἐν ὁμάδι μεθεκτῆς οὐσίας τῆς ἁγίας Τριάδος ἀρμόζουσιν, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ κτιστῆς ἀμεθέκτου λογικῆς φύσεως. Οὐ γάρ που [52 b] ἐγγράφῃ, οὔτε λέγειν πειθανόν, Ἐρχεῖ ἀπὸ τοῦ ἀρχαγγέλου, καὶ οὐδὲ οὕτως ἀπολελυμένως, ἀλλ', « Ἐπὶ πᾶσαν σάρκα. » Καὶ Δαυὶδ δὲ ἱκετεύων βοᾷ. « Τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἅγιον μὴ ἀντανέλης ἀπ' ἐμοῦ. » καὶ πάλιν. « Τὸ Πνεῦμά μου τὸ ἀγαθὸν ὀδηγήσει με ἐν γῇ εὐθείᾳ. » καὶ Ματθαῖος ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ. « Οὐ γὰρ ὑμεῖς ἐστέ οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς μου τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν. » ὃ ἐστίν, Οὐχ ὑμεῖς οἱ κτιστοί, ἀλλὰ τὸ ἄκτιστον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Γράφει δὲ καὶ Παῦλος, πρὸς μὲν Κορινθίους ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπι-

(48) *Spiritus*. Isa. lxi, 1. Vide etiam Luc. iv, 18.

(49) *Ut* Matth. xii, 17, 18.

(50) *Ecce*. Hæc citat Matthæus ex Isa. lxi, 1, etsi in Græcis Bibliis nunc aliqua sit lectionum varietas. Vide lib. *De Sp. S.* num. 11. Pro ἡρέτισα, codex Passioneianus hic habet, ἡρέτισα.

(51) *Spiritus*. Isa. lvii, 16. Vide not. 50, pag. 7.

(52) *Et dabo*. Ezech. xxxvi, 26 et 27. Pro, λιθινὴν, lego λιθίνην. Græca editio post πνεῦμα καινόν, addit, δώσω ἐν ὑμῖν, id est, « dabo in vobis. »

(53) *Effundam*. Joel. ii, 28.

(54) *Quando*. Tit. iii, 4-6. Sensum potius allegat, quam verba ipsa, ut sunt in Bibliis. Vide segm. 74 a, et 69 b, et 116 a, et lib. *De Sp. S.* num. 12.

(55) *Tota simul*. In Græco, ἐν ὁμάδι. Vocis porro, ὁμάς, nullum in vulgaribus Lexicis affertur exemplum. Inter opera Maneti, seu Manichæo attributa numeratur ἐπιστολὴν ὁμάς. Theophilus vero antecessor lib. ii *Institutionum*, tit. 4, scribit : Τῆς δὲ ὁμάδος, ἥτοι universitatis ἐστίν, etc.

(56) *De archangelo*. Simillima, et maxime gemina dictaverat Didymus in libro *De Spiritu sancto* cum num. 8, tum maxime num. 11, pag. 119, edit. Ve-

ronensis. « Ipsum quoque effusionis « nomen, » inquit, « increatam Spiritus sancti substantiam probat. Neque enim Deus cum angelum mittit, aut aliam creaturam, « Effundam, » dicit, de angelo meo, aut principatu, aut throno, aut dominatione In solis quippe his, quæ ab alio participantur, hic sermo consentit. » Confer, si placet, ambo hæc loca, et Didymum vere Didymum, id est geminum, ac sese pene exseribentem hic agnoscere. Quod si rem quoque minimi momenti adnotare licet, animadvertas velim, quemadmodum hic ait Didymus, οὔτε λέγειν πειθανόν, ita ibi post vocabulum, « Dominatione, » in Tolosano ms. codice, et Vaticano, et nostro addi : « Incredibili, imo, fallaci istiusmodi dicto. »

(57) *Spiritus*. Psal. l, vers. 12 (seu 13). Vide lib. Didymi *De Spiritu sancto*, num. 2, 53 et 49.

(58) *Spiritus*. Psal. cxlii, vers. 12 (seu 10).

(59) *Non enim*. Matth. x, 20. Biblia habent, ὁμῶν, id est, « vestri, » pro, « mei. » At Didymus segm. etiam 148 b, habet μου, seu « mei. » At in libro *De Spiritu sancto*, num. 49, legitur : « Patris vestri ; » quanquam ibi codex noster calamo exaratus habet : « Sed Spiritus Patris qui loquitur in vobis. »

στολή. « Ἄ ὀφθαλμοὶ οὐκ εἶδεν, καὶ οὐς οὐκ ἤκου-
σαν, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη. ἃ ἡτοίμα-
σεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτὸν, ἡμῖν δὲ ἀπεκάλυ-
ψεν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ. Τὸ Πνεῦμα
πάντα ἐρευνᾷ καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ. Τίς γὰρ οἶδεν
ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀνθρώπου, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ
ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ; Οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς
οἶδεν, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Ἡμεῖς δὲ οὐ
πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ
τοῦ Θεοῦ. ἵνα ἴδωμεν τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα
ἡμῖν. » Τὰ ἡτοιμασμένα παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀγαθὰ
εἶπεν, ὅτι τὸ Πνεῦμα ἀπεκάλυψεν ὡς συνδοτήρ. καὶ
Πνεῦμα αὐτοῦ, κατὰ ἀντιπαράθεσιν τοῦ ἡμετέρου
πνεύματος. Καὶ ἐπασφαλιζόμενος αὐθις τὸ μὴ νομί-
ζεσθαι αὐτὸ ὡς ἄγγελον, ἢ ἄλλο πνεῦμα κτιστὸν,
ἐπήγαγεν. « Οὐ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν »
(τοῦτ' ἐστὶν γενητὸν), « ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ
Θεοῦ. » τοῦτ' ἐστὶν, ἐξ ὑπολειπομένων, τὸ ἐκ τοῦ
Θεοῦ τῆς ὑποστάσεως ἐκπορευθέν. καὶ ὡς αὐτὸ μόνον
οἶδε τὰ τοῦ Θεοῦ, ὡς Κύριος καὶ ἔχων ὡσαύτως
τῇ φύσει πρὸς τὸν Πατέρα. Ὁ γὰρ « ὁδολός, » ὡς
ἐν Εὐαγγελίῳ λέγει, « οὐκ οἶδε τί ποιεῖ ὁ κύριος
αὐτοῦ. » Οὐκ ἐστὶ δὲ ὡς ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου εἶπε τὸ,
« Κατοικοῦν ἐν τῷ Θεῷ, » ἵνα μὴ σύνθετος νομισθῇ
ὁ ἀσύνθετος [53-a] Θεός. Πρὸς δὲ Ἐφεσίους. « Μὴ
λυπεῖτε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ ἐσφρα-
γίσθητε εἰς ἡμέραν ἀναπολυτρώσεως. » πρὸς δὲ
Ῥωμαίους. « Ὑμεῖς οὐκ ἐστέ ἐν σαρκί, ἀλλ' ἐν
Πνεύματι, εἴπερ Πνεῦμα Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν. » εἰ δὲ
τις Πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, οὗτος οὐκ ἐστὶν αὐ-
τοῦ. » πρὸς δὲ Γαλάτας. « Ὅτι δὲ ἐστε υἱοί, » ἐξ-
ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς
καρδίας ὑμῶν, κράζον Ἀββὰ ὁ Πατήρ. » πρὸς δὲ
Φιλιππησίους. « Οἶδα γὰρ, ὅτι τοῦτό μοι ἀποθήσεται
εἰς σωτηρίαν, διὰ τῆς ὑμῶν δεήσεως, καὶ ἐπιχορη-
γίας τοῦ Πνεύματος Ἰησοῦ Χριστοῦ. » Ἀθροῖ δὲ οὖν,
ὡς καὶ μόνον τὸ φάναι αὐτὸ « Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, »
καὶ ἡ προσθήκη δὲ τοῦ ἄρθρου τοῦ « μου » καὶ
« σοῦ, » καὶ τοῦτο τηλαυγῶς ἐσήμανεν, ὅτι καὶ ἄκρι-

A qui loquimini, sed Spiritus Patris mei qui loquitur
in vobis. » Hoc est : Non vos creaturæ, sed increa-
tus Spiritus Dei. Paulus vero in prima Epistola ad
Corinthios scribit : « Quæ oculus (60) non vidit, et
auris non audit, et in cor hominis non ascende-
runt quæ præparavit Deus diligentibus se : nobis
autem revelavit Deus per Spiritum suum. Spiritus (61)
omnia scrutatur etiam profunda Dei. Quis enim
hominum novit quæ sunt hominis, nisi spiritus
hominis qui est in ipso? Sic etiam quæ sunt
Dei, nemo novit nisi Spiritus Dei. Nos autem non
spiritum mundi accepimus, sed Spiritum qui est ex
Deo, ut sciamus quæ a Deo donata sunt nobis. »
Præparata a Deo bona revelata esse ait a Spiritu
tanquam conlargitore. Ac Spiritum suum, id est
Dei, spiritui nostro opponit. Atque ut hoc tanquam
certum rursus stabiliat, non esse habendum ipsum
ut angelum, aut alium spiritum creatum, subiecit,
« Non spiritum mundi accepimus » id est, factum,
seu creatum, « sed Spiritum qui est ex Deo, » id
est (supplendo quæ subintelliguntur), « qui ex Dei
hypostasi processit. » Addit etiam, ipsum solum no-
visse quæ sunt Dei, ut Dominum 118 et eandem
cum Patre naturam habentem; nam « servus, »
ut est in Evangelio, « non novit (62) quid faciat
dominus ejus. » Neque vero quasi de homine
dixit : « Qui habitat in Deo; » ne compositus pute-
tur incompositus Deus. Ad Ephesios autem : « No-
lite (63) contristare Spiritum sanctum Dei, in quo
signati estis in diem redemptionis; » ad Romanos
vero : « Vos (64) non estis in carne, sed in Spi-
ritu; si tamen Spiritus Dei habitat in vobis. Si
quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est
ejus; » et ad Galatas : « Quoniam (65) autem estis
filii, emisit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra
clamantem, Abba, Pater; » et ad Philippenses :
« Scio (66) enim quod hoc mihi proveniet ad salu-
tem per vestram orationem, et subministratio-
nem Spiritus Jesu Christi. » Jam vero in allatis te-

Christum, et ad Deum].... Deinde sequitur post
hoc quod ait : « Si quis autem Spiritum Dei [legen-
dum cum nostro codice : « Spiritum Christi] non
habet, hic non est ejus, » et inferitur : « Si autem
Christus in vobis, » et manifestissime demonstratur
inseparabilem esse Spiritum sanctum a Christo : quia
ubique Spiritus sanctus fuerit, ibi et Christus
est; et undecunque Christi Spiritus discesserit, inde
pariter recedit et Christus : si quis enim Spiritum
Christi non habet, hic non est ejus. Cui conjuncto
si quis contrarium assumat, dicere potest : Si quis
Christi est, ita ut Christus in eo sit, in hoc Spiritu
Dei [rectius cod. noster : Christi] est. Hoc autem
idem et de Deo Patre similiter usurpandum : Si
quis Spiritum Dei non habet, iste non est ejus. Cui
rursum contrarium si quis assumat, dicens [ut sen-
sus integer sit, legendum cum nostro codice : cui
rursum contrarium quis assumens dicet] : Si quis
Dei est, in hoc Spiritus Dei est. »

(65) Quoniam. Galat. iv, 6. In libro *De Spiritu
sancto*, num. 31, editum est : « in corda nostra. »
Sed ibi codex noster calamo exaratus habet : « in
corda vestra. »

(66) Scio. Philipp. i, 19. Codex, Φιλιππησίους.

(60) Quæ oculus. I Cor. ii, 9-12.

(61) Spiritus. Biblia addunt hic vocem γάρ. Et paulo post pro ἴδωμεν habent εἰδόμεν.

(62) Non novit. Joan. xv, 15.

(63) Nolite. Ephes. iv, 30. Pro ἀπολυτρώσεως lege ἀπολυτρώσεως, ut est in Græcis Bibliis. Nam syllaba illa ab hac irrepsit e superiori voce ἡμέραν, ob librarii oscitantiam. Vide segm. 128 a.

(64) Vos. Rom. viii, 9. Pro τις codex habet τι. Argumentum vero ex hoc Pauli loco ductum fassus persequitur Didymus in libro *De Spiritu sancto*, num. 39 et 40, ubi hæc legimus : « Vos autem, » ait, (haud dubium quin discipuli Christi) qui sapientiam Spiritus suscepistis, et vitam, et pacem, « non estis in carne » (id est, in carnis operibus) : « neque ejus [codex noster : neque enim ejus] opera perpetrat, » si quidem Spiritum Dei habetis in vobis. » Idem autem Spiritus Dei, et Spiritus Christi est deducens [cod. noster, adducens], et copulans eum, qui in se habuerit [legendum cum nostro codice : qui se habuerit], Domino Jesu Christo. Unde et in consequentibus scribitur : « Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus. » Rursum in præsentī discimus societatem, quam habet Spiritus sanctus ad Deum, et ad Christum [codex noster : ad

stimonii hæc considera. Nimirum nuncupatio « Spiritus Dei » vel sola, multoque magis cum additamento vocum « meus, » et « tuus (67), » perspicue significat, ipsum et increatum esse, et Deum, neque hoc Dei nomen ascititium habere, sed ideo habere, quod ex natura sit id, quod vocatus fuit. Quod autem scriptum est, ipsum esse « Spiritum Filii (68), » ostendit similiter, **119** communem esse Spiritui et Filio naturam, ut opinari non liceat Filii creaturam esse Spiritum : quomodo enim proprio Patri, quasi eum antea ex se ipso non habenti, condidisse dici potest Filius illum, qui et est, et dictus fuit in Scripturis Spiritus Dei? Id quidem non modo blasphemum est, sed etiam stultum. Intellegitur autem « Spiritus Christi, » id est virtus Christi, eo modo quo dictum est : Christum (69) Dei virtutem, et Dei sapientiam. Quoniam enim ex uno Patre natura, non vero creatrice operatione processerunt beatæ istæ hypostases, ad eundem unum referuntur. Etenim ne susplices, ipsi initium esse, aut finem, sed eum vere credas ad suam processionem secundum naturam, Spiritum Dei esse, ab æterno spiratum, non vero factum, quasi unus foret ex aliis Deo famulantibus spiritibus, in Evangelio secundum Joannem hæc Dominus docet : « Spiritus (70) veritatis, qui a Patre procedit. » Non ait autem, creator; omnis enim generatio et processio in iis qui æquales et similes sint, perficitur, maxime autem et præstantiori modo generatio ac processio quæ est ab uno Patre est secundum unitatem deitatis ipsius Patris. Ac in creaturis quidem tempore præcedit prototypus, at vero in Deo non ita se res habet; sed personæ sic subsistunt, ut simul subsistant, et ita procedunt, ut simul procedant. Domino autem concinens Joannes quoque sanctum Spiritum Patri sine ulla discrepantia æqualem, et, ut ita dicam, totum incircumscriptum Deum Patrem comprehendentem prædicavit, et in fidelibus inveniri ostendit, cum ait : « In hoc (71) enim scimus quod in ipso manemus, et ipse in

astón ἐστι, καὶ Θεὸς τοῦνομα ἔχον οὐκ ἐπακτὸν, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ εἶναι ἐκαίνο φυσικῶς, τοῦτο ὅπερ καὶ προσηγόρευται. Καὶ τὸ γεγράφθαι δὲ αὐτὸ, « Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, » ὁμοίως τὴν πρὸς αὐτὸν κοινωνίαν τῆς φύσεως ἐδήλωσε, καὶ ὥστε μὴ κτίσμα αὐτοῦ νομισθῆναι. Πῶς γὰρ ἂν τῷ ἰδίῳ Πατρὶ, ὡς οὐκ ἔχοντι πρὸ τούτου ἐξ ἑαυτοῦ, ἔκτισεν ὁ Υἱὸς τοῦθ' ὅπερ ἐστὶ τε καὶ γέγραπται Πνεῦμα Θεοῦ; Ὅπερ οὐ βλάσφημὸν ἐστὶ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἡλίθιον. Νοηθεῖν δὲ ἂν « Πνεῦμα Χριστοῦ, » τοῦτ' ἐστὶ δύναμις Χριστοῦ, ὃν τρόπον εἴρηται· Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν, καὶ Θεοῦ σοφίαν. Ἐπειδὴ γὰρ ἐκ τοῦ ἐνὸς Πατρὸς φύσει, καὶ οὐ δημιουργικῇ ἐνεργείᾳ, προσήλθον αἱ μακάριαι ὑποστάσεις αὗται, εἰς τὸν αὐτὸν ἕνα ἀνάγονται. Ἵνα γὰρ μὴ τις ὑποπτεύσῃ ἀρχὴν αὐτοῦ εἶναι ἡ πέρας, ἀλλ' ἀπὸ τῆς κατὰ τὴν φύσιν αὐτοῦ προόδου πιστεύσῃ ἀληθῶς αὐτὸ Πνεῦμα εἶναι τοῦ Θεοῦ, ἀναπνευσθῆν ἀνάγκη, καὶ οὐ γενόμενον, ὡς ἐν τῶν ἄλλων λειτουργικῶν πνευμάτων διδάσκων [53 b] ὁ Κύριος ἐν τῇ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίῳ, λέγει· « Τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται. » Οὐκ εἶπε δὲ, κτίζεται. Πᾶσα μὲν γὰρ γέννησις καὶ ἐκπόρευσις, διὰ τῶν ἰσῶν καὶ ὁμοίων ἐπιτελεῖται· μάλιστα δὲ διαφερόντως ἡ ἀπὸ τοῦ ἐνὸς Πατρὸς καθ' ἑνωσιν τῆς ἑαυτοῦ θεότητος ἐστὶ γέννησις καὶ ἐκπόρευσις. Ἀλλ' ἐπὶ μὲν τῶν κτισμάτων ἡγεῖται τῷ χρόνῳ ὁ πρωτότυπος· ἐπὶ δὲ τοῦ Θεοῦ οὐχ οὕτως, ἀλλὰ συυφεστώτως καὶ συμπροεληλυθῶτως. Συνάδων δὲ τῷ Κυρίῳ καὶ Ἰωάννῃ ἐκήρυξε τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὸ πρὸς τὸν Πατέρα ἴσον καὶ ἀπαράλλαχτον, ὅλον, ὡς ἂν εἴποι τις, τὴν ἀπερίγραφον Θεὸν Πατέρα περιλαβάνον, καὶ παρὰ πιστοῖς εὐρισκόμενον δείκνυσιν, εἰπών· « Ἐν τούτῳ γὰρ γινώσκωμεν, ὅτι ἐν αὐτῷ μένομεν, καὶ αὐτὸς ἐν ἡμῖν, ἐκ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, οὗ ἔδωκεν ἡμῖν· ὃν τρόπον ὁ Υἱὸς εἶπεν· « Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακε τὸν Πατέρα· » καὶ, « Ἐγὼ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐξῆλθον. » Οὐδὲν γὰρ ὅλως κατ' οὐσίαν, ἢ κατὰ χρόνον, ἢ ὁδὸν ὑφ' ἑνὸς ἔχον, δύναται τὴν ὅλην ἐκφάνειν ἀλήθειαν, ἢ ὁμοειδὲς τυγχάνειν, καὶ ἴσῳ

(67) *Meus, et tuus.* Simile argumentum, ductum scilicet ex voce, « meus, » lege apud Hilarium, tom. II, pag. 148, 149, 167.

(68) *Spiritum Filii.* Cum Spiritus sanctus in Scripturis dicitur « Spiritus Filii, » id ita explicat Didymus, ut Spiritum ipsum Filio consubstantiali esse significet. Eodem plane modo ratiocinatur et in libro *De Spiritu sancto*; nam num. 31, « Ostendit, inquit, quia unitate sit iunctus ad Filium : unde et Filii dictus est Spiritus; » numero autem 31, idem argumentum fusius persequitur. Post Didymum Theodoretus quoque (prætereo alios Patres) in *Ep. ad Rom.* cap. x, num. 11 : « Sanctum, inquit, Spiritum et Dei appellavit, et Christi : non quod, ut volunt hæretici, ex Deo per Filium creatus sit; sed quia est ejusdem cum Patre et Filio substantiæ. » Quin etiam cum S. Cyrillus in *Anathematismis* « proprium Filii Spiritum » dixisset, veritus Theodoretus ipse, ne id sensu Macedoniano prolutum fuisset, sic respondit : « Proprium autem Filii Spiritum, si quidem ut ejusdem cum eo naturæ, et ex Patre procedentem dixit (Cyrillus), semel confitebimur..... Si vero tanquam ex Filio, aut

per Filium exstantiam habeat, hoc ut blasphemum et impium rejiciemus. » Nimirum eum sensum rejicit Theodoretus, quem Biblicæ illi locutioni Anomæi adhibebant, dum Spiritum sanctum « ex Filio, » aut « per Filium » exstitisse inquebant per creationem.

(69) *Christum.* I Cor. i, 24. Vide notas ad segm. 171 a, seu lib. III, cap. 7.

(70) *Spiritus.* Joan. xv, 26.

(71) *In hoc.* I Joan. III, 24 ubi Græca editio habet ita, ut Vulgatus int. transtulit : « Et qui servat mandata ejus, in illo manet, et ipse in eo : et in hoc scimus quoniam manet in nobis, de Spiritu quem dedit nobis. » Omitto Græca brevitalis causa. Atque illud potius animadverto, hunc ipsum textum ad illud idem probandum, quod hoc in loco vult Didymus, afferri etiam in libro *De Spiritu sancto*, num. 40 : sed sensum potius utrobique afferri, quam verba. Ibi enim ita dictavit : « Et in Joannis Epistola : « In hoc cognoscitur Deus habitans in » quibusdam, cum « manserit in » eis « Spiritus quem dedit. » Ex quibus omnibus indissociabilis, atque indiscreta Trinitatis substantia demonstratur. »

ἔχειν ἐπίγνωσιν· οὐτε δὲ τις τύχοι ἂν μετοχῆς θεότητος ἀληθοῦς διὰ κτίσματος· διδοται δὲ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, οὐ κατατομῆς μερισμοῖς, ἀλλὰ τῷ λόγῳ τῆς μετουσίας, καὶ τοῦ μὴ νοεῖσθαι ἑτεροφυῶς, ἢ ἑτερογνώμως τοῦ Πατρὸς οἰκεῖν ἐν ἡμῖν. Ἐδειξε δὲ ἅμα ὁ τῆς βροντῆς υἱός, ὡς ἔνθα ἐστὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, παρέστιν ὁ Θεὸς Πατὴρ, τὸ Πνεῦμά ἐστιν· ὅπερ καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς προανεφώνησεν, εἰπὼν· «Ἐνωκῆσω ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπεριπατήσω· καὶ ἔσομαι αὐτῶν Θεός, καὶ αὐτοὶ ἔσονται μοι λαός.» Ὡς πάλιν τὸ ἀντικείμενον δηλοῖ, ὅτι Ἐγὼ τὸς Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ὡς Θεὸν [54 a] ἀληθινὸν οὐκ ἔχει, οὐδὲ τὸν Πατέρα ἔχει· παρ' οἷς δὲ μὴ οὗτός ἐστιν, οὐδὲν ἀληθές, οὐδ' ἀσφαλές, οὐδὲ βέβαιον. Ὡς τὸ ἐμπαλιν· Ὅστις οὖν λέγων περὶ αὐτοῦ, κἀν αἰρετικὸς ὢν τύχοι, ἂν ἐρωτηθῇ περὶ τοῦ διαλέγεται πνεύματος, λέγει, «τοῦ ἁγίου·» καὶ εἰ αὖθις πάλιν πεῦσις αὐτῷ προσενεχθείη, «τοῦ ἁγίου,» ἀνάγκη αὐτὸν εἰπεῖν εἰς φανερωτάτην δόλωσιν, «τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ,» ὡς τῶν ἄλλων μὴ οὕτωδὺς ὄντων αὐτοῦ. Μοχθηροὶ δὲ ἑαυτοῖς τε καὶ τοῖς ἀκούουσιν γινώμενοι αἰρετικοὶ, βλαῖς ἐπιχειρήσασιν συκοφαντοῦσι τοὺς ἡμῶν καὶ αὐτῶν ἀμείνους, καὶ μέγιστον διαφέροντας, καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος χρῆσαντας ἁγίους, οἷς οὐκ ἔναντία νομοθετητέον. Φατὶ γὰρ κατὰ λέξιν οὕτως· Ὅταν οὖν λέγῃ ὁ Θεός· «Ὁ παῖς μου Ἰσαΐας·» καὶ, «Υἱὸς πρωτότοκος μου Ἰσραὴλ,» ἢ «μου·» συλλαβὴν ἔχειν τι κοινὸν τῇ ἀνθρωπείᾳ φύσιν πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ δεικνύσιν; Ὅπερ οὖν, φησὶ, τοῦτο εἶπεν ὡς τοῦ εἶναι αὐτοῖς ἀκτίος, οὕτως καὶ τὴν ψύχωσιν αὐτῶν «Πνεῦμά μου» προσείπεν. Ἐγὼ τὸς αὐτοῖς τῆς ἀληθείας καὶ ἀκριβείας λόγος ὕπην, οὐκ ἂν τηλικαῦτα ἔπαιον. Πρῶτον μὲν γὰρ αὐτῷ τῷ φάναι, Ἰσαΐαν, καὶ Ἰσραὴλ, ἀνθρώπους ἐδῆλωσε· προσέθηκεν δὲ κατ' ἐξαιρέτον αὐτοῖς τὸ «μου·» ὡς αὐτῷ ταῖς πράξεσι προσήκουσιν. Τὸν Ἰσαΐαν δὲ παῖδα ἐκάλεσε, τοῦτ' ἐστὶν οἰκέτην· τὸν δὲ Ἰσραὴλ πρωτότοκον, ὡς πρῶτον ἀρεῖάμενον λατρεύειν αὐτῷ, καὶ ὄντα τῇ περὶ αὐτὸν διαθήσει, καὶ φρονεῖν τοῦ Θεοῦ, ἐν τῇ ψυχῇ υἱοῦ. Ὅσα τὸ «μου,» ἐπὶ μὲν τοῦ ἀληθινοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἀληθινοῦ Πνεύματος λεγόμενον παρὰ τοῦ Θεοῦ, τὴν οἰκεῖν τῆς φύσεως δηλοῖ· ἐπὶ δὲ τῶν ἄλλων πάντων, τὸ αὐτῷ κατὰ δεσποτείαν ἢ πίστιν διαφέρειν· ὡς καὶ ἡμεῖς εἰώθαμεν λέγειν, ἐπὶ μὲν τῶν ὁμοουσίων ἡμῖν, «Ὁ υἱός μου,» τὸ πνεῦμά μου· ἐπὶ δὲ τῶν [54 b] ἄλλων, «Ὁ ἀγρός μου, ὁ ἵππος μου,» ἄλλα καὶ, ὁ Θεός μου. Ὅν τρόπον γὰρ τὸν τῆς θείας φύσεως ἐνυπόστατον Λόγον, οὐ τὸ ἀπλῶς καὶ ἀπολελυμένως

A nobis, ex Spiritu ejus, quem dedit nobis; » eo modo quo Filius dixit : « Qui vidit (72) me, vidit Patrem; » et : « Ego (73) a Patre exivi. » Nihil enim omnino quod secundum essentiam, aut tempus, aut gloriam inferius sit, totam exhibere ac representare valet veritatem, aut ei conforme (74) esse, et æquali cum ipsa veritate **120** cognitione cognosci : nec præterea potest quis veram deitatis participationem consequi per creaturam : datur autem Spiritus sanctus non concisim et per partes, sed ratione participationis, et quia concipi non potest, eum ita habitare in nobis, ut sit alterius a Patre nature, aut sententiæ. Quin illud etiam simul ostendit tonitruum filius (75), ubi est Spiritus sanctus, ibi adesse Deum Patrem, cujus est Spiritus : id quod ipse quoque Deus antea inclamans dixerat : « Inhabitabo (76) in eis, et inambulabo, et ero illorum Deus, et ipsi erunt populus meus. » Sicut rursus ex opposito declarat, si qui Spiritum Dei ut verum Deum non habent, eos ne Patrem quidem habere ut talem : iis autem, apud quos talis non est, Pater, nihil verum, nihil tutum, nihil firmum esse potest. Sicut vice versa quicumque de ipso loquens, quamvis hæreticus fuerit, si interrogetur de quoniam spiritu disserat, « de sancto, » inquit; ac si rursus urgeatur interrogatio, « de quo sancto, » necesse est ut ad explicandam clarissime mentem suam dicat : « de Spiritu Dei; » cum alii spiritu non sint substantialiter ipsius Dei. Hæretici autem cum sibimetipsis, tum auditoribus graves ac molesti, sanctos, qui nobis et ipsis meliores sunt, multoque excellentiores, quique divinitus inspirati de Spiritu sancto scripserunt, quibus proinde contraria statuere non licet, violentis conatibus invadunt, et eorum verba calumniosis interpretationibus pervertunt. Sic enim ad verbum (77) alunt : Cum ait Deus, « Puer (78) meus Isaias; » et, « Filius (79) primogenitus meus Israel, » nunquid vox illa, « meus, » ostendit, naturam humanam habere aliquid commune cum Dei natura? Sic ergo, inquit, hæc dixit Deus, quatenus illis causa est ut existant; ita et eorum animationem, Spiritum suum vocavit. At si quam illi veritatis atque accurate interpretationis rationem haberent, in hujusmodi errores non inciderent. Nam primum eo ipso quod Isaiam, et Israel nominavit, de hominibus se loqui ostendit. Ut vero eos a reliquis secerneret, addidit **121** iis pronomen illud, « meus, » quasi ob illorum gesta ejus propinqui forent. Ac Isaiam quidem pue-

(72) Qui vidit. Joan. xiv, 9.

(73) Ego. Joan. xvi, 27, 28.

(74) Conforme. In Græco, ὁμοειδές. Cujus vocis nullum in vulgaribus lexicis affertur exemplum. Ea tamen usus est, ut alios taceam, M. Aurelius Antoninus lib. vi, num. 37, et alibi.

(75) Tonitruum filius. Id est, Joannes ipse. Nemo enim ignorat, Jacobum Zebedæi filium, et Joannem ejus fratrem a Christo Domino apud Marc. iii, 17, « Boanerges, » hoc est, « tonitruum filius, » cognominatos esse. De voce autem ipsa « Boanerges » lege, si pla-

cet, Possini *Spicilegium evangelicum*.

(76) Inhabitabo. II Cor. vi, 16; Levit. xxvi, 11, 12. In secunda quidem ad Corinthios Biblia pro μου habent μοι. In Levitico autem Complutensis editio : Καὶ ἔθωσιν τὴν σκηνὴν μου ἐν ὑμῖν..... Καὶ ἐμπεριπατήσω ἐν ὑμῖν, καὶ ἔσομαι ὑμῶν Θεός, καὶ ὑμεῖς ἔσεσθε μοι εἰς λαόν.

(77) Ad verbum. Videtur hic afferre ipsa Eunomii aut Macedoniani alicujus hæretici verba.

(78) Puer. Isa. xi, 3.

(79) Filius. Exod. iv, 22.

rum vocavit, id est, servum; israelitem vero primogenitum, quippe qui ipsum adorare primum cœpit (80), et spectata cum sua in Deum affectione, tum Dei ipsius cura et sollicitudine, loco filii erat. Itaque vox, « meus, » de vero quidem Filio, et de vero Spiritu dicta a Deo, proprietatem (81) conjunctionemque significat naturæ; de aliis autem omnibus cum dicitur, denotat, eos attentam dominationis aut fidei ratione ab ipso differre. Ita nos quoque dicere consuevimus non modo de iis, quæ nobis sunt consubstantialia, « filius meus, spiritus meus; » sed et de aliis, « ager meus, equus meus, » imo etiam, « Deus meus. » Nam quemadmodum divinæ naturæ subsistens Verbum ex hypostasi Dei genitum esse ostenditur non simpliciter et absolute ex eo quod nominetur Filius, et Unigenitus, et Verbum Dei, et Christus, sed ex eo quod adnexam videamus iis appellationibus vocem, « meus, » et « tuus, » (ut cum Deus inquit, « Hic est (82) Filius meus dilectus; » et rursus, « Sermo (83) meus bonus; » et, « Paravi (84) lucernam Christo meo: » cumque nos clamamus, « Filius tuus, Unigenitus tuus, Christus tuus; ») neque vero ex eo quod homonymum, id est, æquivoce, aut synonymum, hoc est, univoce de nobis scriptum sit (85), « Filii (86) hominum, usquequo gravi corde? » isthæc homonymia, seu nominum similitudo Filium Dei excludit a deitate: ita Spiritum sanctum ex paterna hypostasi processisse ostenditur non ex eo quod simpliciter vocetur Spiritus, sed ex eo quod connexa fuerit huic nomini aut, cum loquitur Deus, vox « meus, » aut, cum loquitur creatura, vox « tuus, » aut etiam vox « sanctus, » vel « incorruptibilis, » vel « æternus: » neque vero ex eo quod homonymum administratorii spiritus, ac nostri quoque spiritus aut sancti vocati fuerint, aut æterni, concludi **122** potest, eum secundum naturam non esse verum Spiritum Dei; nam vel in ipsis locutionibus arcanis, quæ de illo dictæ sunt, invenitur omnino aliquid, quod divinam ejus naturam ac potentiam manifestat. Creaturæ autem superadditam earum naturæ sanctitatem atque æternitatem acceperunt, ac nunquam ista ex seipsis secundum naturam habuerunt ullo modo. Cæterum nonne hæretici (87) isti ipsi semetipsos accusare deprehenduntur, quia vocem « meus » de Filio Dei prolatam, et vocem « sanctus, » et « æternus » simpliciter ita interpretantur,

(80) *Primum cœpit.* De Israelitico populo, seu de Jacobi, aut Israelis posteris, non de Jacobo ipso accipienda hæc sunt, ut patet: alioquin manifesto falsum esset quod ait Didymus, etsi verbo λατρεύειν non « adorandi, » sed « sacrificandi » significationem tribueremus.

(81) *Proprietatem.* Ubi Hieronymus lib. *De Spiritu sancto*, num. 26, vertit: « Proprietatem, et, ut ita dicam, familiaritatem, » οἰκειότητα a Didymo scriptum fuisse puto, ut hoc in loco.

(82) *Hic est.* Matth. iii, 17.

(83) *Sermo.* Hæc verba non modo in Vulgata Bibliorum translatione non reperiuntur, sed ne in Græca quidem. Citat vero ea Didymus ex Aggæi cap. ii, vers. 5, propterea quod hujusmodi in suis exemplaribus additamentum haberet, ut patet ex

Α εἰρήσθαι Ἰῶν, καὶ Μονογενῆ, καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ Χριστὸν, δείκνυσαι γεγενῆσθαι ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὸ ἔχειν συνημμένην τὴν συλλαβὴν τοῦ « μου » καὶ « σου » (ὡς ἦνίκα ὁ μὲν Θεὸς λέγει· « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός »· καὶ πάλιν· « Ὁ λόγος μου ὁ ἀγαθός »· καὶ, « Ἦτοίμασα λόχον τῷ Χριστῷ μου »· ἡμεῖς δὲ ἀνευφημοῦμεν, Ὁ Υἱός σου· ὁ Μονογενὴς σου· ὁ Χριστὸς σου)· οὐδὲ γε μὴν τὸ ὁμωνύμως ἢ συνωνύμως περὶ ἡμῶν γεγράφθαι, « Υἱοὶ ἀνθρώπων, » ἕως πότε βαρυκαρδιοὶ; « ἐξέλκει τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἢ ὁμωνυμία τῆς θεότητος· οὕτω τὸ ἅγιον Πνεῦμα, οὐ τὸ ἀπλῶς εἰρησθαι Πνεῦμα, ἀλλὰ τὸ συνησθαι τῷ ὀνόματι, ἢ ὡς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τὸ « μου, » ἢ ὡς ἀπὸ τῆς κτίσεως τὸ « σου, » ἢ καὶ τὴν « ἁγιος, » ἢ « ἀφθαρτος, » ἢ « αἰώνιος » λέξιν δηλοῦ ἐκπεπορευσθαι αὐτὸ ἐκ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως· οὐδὲ γε μὴν τὸ ὁμωνύμως εἰρησθαι τὰ λειτουργικὰ καὶ τὰ ἡμῶν πνεύματα, ἢ ἁγια, ἢ αἰώνια, ἐξέλκει αὐτὸ τοῦ κατὰ φύσιν εἶναι ἀληθινὸν Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐν τοῖς αἰνίγμασι γὰρ αὐτοῖς τοῖς περὶ αὐτοῦ εὐρίσκαται τις πάντως δὴλωσις περὶ τῆς θείας αὐτοῦ φύσεως καὶ δυνάμεως. Τὰ δὲ κτίσματα πρὸς τὴν ἑαυτῶν φύσιν ἐλαβε τὸ ἅγιον καὶ αἰώνιον, οὐ καθάπαξ ταῦτα κατὰ φύσιν ἐξ ἑαυτῶν ἔχοντα. Ἐπεὶ μὴ γε αὐτοὶ οὗτοι αἰρετικοὶ εὐρίσκονται κατηγοροῦντες ἑαυτῶν, ὅτι τὸ « μου » ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ « ἅγιον » καὶ τὸ « αἰώνιον » ἀπλῶς δέχονται ὡς ἀγγέλλον ταυτότητα τῆς θεϊκῆς φύσεως; Ἐπειτα πρὸς τούτοις, οὐ τὴν φύσιν αὐτῶν ἡμῶν πνεῦμα ὀνόμασεν ἐν ταῖς προκειμέναις ἀποδείξεσιν, ἀλλὰ τὸ αὐτοῦ ἅγιον Πνεῦμα. Ἐχόντων γὰρ ἡμῶν τὸ ἴδιον πνεῦμα, [55 a] ἐδόθη ἡμῖν καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ. Εἶπε γὰρ ὁ Πατήρ· « Οὐ μὴ καταμεῖνῃ τὸ Πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις »· καὶ ὁ Υἱός· « Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον. » Ἀπλὸν δὲ, ὡς τοῖς ἡδὴ ἔχουσι τὸ οἰκεῖον ἡμῶν πνεῦμα ἐλέγετο περὶ τοῦ θεϊκοῦ Πνεύματος. Καθὰ τοῖνον ὁ Υἱὸς Λόγος τοῦ Θεοῦ, οὐκ ὡς γεννητικός· οὕτω τὸ ἅγιον Πνεῦμα, πνευματικῶς ἐκπορευτικόν, καὶ οὐ δημιουργικῶς. Καὶ ὡς οὐδεμία παραλλαγή οὐσίας, καὶ δυνάμεως, καὶ δόξης τῷ μονογενεῖ Υἱῷ πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα, διαφορὰ δὲ πᾶσα, εἰ γε θέμις τοῦτο φάναι, πρὸς τὴν γένεσιν· οὕτω καὶ τῷ ἐνὶ θεϊκῷ Πνεύματι. Τὸ οὖν μὴδὲ ἀκούειν τὰ αἰρετικῶν, τῷ μὴ καὶ προσέμενον αὐτὰ ἀκούειν δικαίωτερον.

segm. 19 b, ubi eum locum alias attulit. Ducta fortasse sunt, et illuc translata ex primo versiculo psalmi xliiv, quem de Filio intelligit Tertullianus in libro *adv. Praxeam*, cap. 11: « Distincte, inquit, Pater et Filius demonstrantur, distincte, inquam, non divise, sicut ego profero dictum a Deo: « Eratavit cor meum sermonem optimum. »

(84) *Paravi.* Psal. cxxxi, 18 (seu 17).

(85) *Ex eo quod.... scriptum sit.* Pro τὸ... γεγράφθαι lego τῷ... γεγράφθαι. Legenda quæ Didymus in libro *De Spiritu sancto*, num. 58, de homonymiis et synonymiis ait.

(86) *Filii.* Psal. iv, 3.

(87) *Hæretici.* Non Eunomianos, sed Macedonii ascesas indicat.

ut identitatem divinæ naturæ enuntiet (88)? Præterea non animationem nostram spiritum nominavit in allatis antea Scripturæ testimoniis, sed Spiritum sanctum suum: nobis enim proprium Spiritum jam habentibus datus est etiam Spiritus Dei. Ait namque Pater: « Nequaquam (89) manebit Spiritus meus in hominibus his; » et Filius: « Accipite (90) Spiritum sanctum. » Porro de divino Spiritu hæc dicta fuisse perspicuum est, cum ad nos pertineant, qui proprium nostrum spiritum jam habebamus. Sicut ergo Filius Verbum Dei filialiter (91) genitus est, ita sanctus Spiritus spiritaliter processit, non vero per creationem: et sicut nulla essentiae, et potestatis, et gloriæ differentia est in Unigenito Filio, respectu Dei Patris, sed omne discrimen (si ita loqui fas est) in creatura, nempe in assumpta humanitate, consistit: ita ne in divino quidem uno Spiritu ulla est huiusmodi discrepantia. Satiuse ergo est quæ hæretici effutunt omnino non audire, quam non ea quidem admittere, sed tamen aures illis adhibere.

ΚΕΦ. Γ'.

Περὶ τοῦ ἐκ διαφόρων ὀνομάτων σημαίνεσθαι τὴν θεϊκὴν φύσιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

Ὁ δὲ ἐλέγομεν ἐξ ἀρχῆς, δευτέρου μαρτυροῦσι τὰ λόγια, ὅτι διάφορα θεοπροπῆ ὀνόματά ἐστι τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ, πολλὰν τε ἄλλην ἔμφρασιν ἐπηρμένην, καὶ σχέσιν ὑπερτέραν πάντων, καὶ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ συνεχῆ, καὶ κρείττονα τῆς προπρωδεστάτης ἐρμηνείας συνεισφέροντα τοῖς προκειμένοις θεωρήμασι: καὶ ἐστὶ ἀναπλουῦντα, ἕνια μὲν τὴν θεϊκὴν αὐτοῦ φύσιν, ἕνια δὲ τὴν αὐθεντικὴν δύναμιν, καὶ παραμυθούμενα τὴν ἀδυναμίαν ἡμῶν, τὴν περὶ τὸ ἀξίως ἐφικέσθαι αὐτοῦ. ἡ ἐρμηνεία ῥημάτων, ἡ θεωρία νοῦ, καὶ παρρησίαν παρέχοντα, ἀκινδύνως ὁμοούσιον τοῦ Θεοῦ καλεῖν αὐτὸ, καὶ πιστεῦειν τῷ ἁγιασμῷ αὐτοῦ. Καὶ οὐχ εὐρίσχομεν οὐδὲν τῶν ἄλλων πνευμάτων καταξιώθεν κληθῆναι τοῖς ὀνόμασι τούτοις. Τὸ δὲ μόνως καὶ φύσει ὑπάρχον ταῦτα, οὐδὲν ἐστὶ τῶν πάντων, ἀλλὰ Θεός. Ἔστι δὲ τὰ ὀνόματα τάδε: Πνεῦμα ἅγιον, ὡς πανταχοῦ γέγραπται: Πνεῦμα ἀγιοσύνης, καὶ ἀγιάζον, [55 b] ὡς γράφει Ῥωμαίοις: « Παῦλος, δούλος Ἰησοῦ Χριστοῦ, κλητὸς ἀπόστολος, ἁφωρισμένος εἰς Εὐαγγέλιον Θεοῦ, ὃ προεπηγγελάτο ἡμῶν τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἐν Γραφαῖς ἁγίαις περὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαυὶδ κατὰ σάρκα, τοῦ ὁρισθέντος Υἱοῦ Θεοῦ ἐν δυνάμει κατὰ Πνεῦμα ἀγιοσύνης: » καὶ πάλιν: « Ἵνα γέννηται ἡ προσφορά τῶν ἱθύνων εὐπροσδεκτος, ἡγιασμένη ἐν Πνεύματι ἁγίῳ: » καὶ ἐτέρωθι: « Ἡμεῖς δὲ ὀφειλομεν εὐχαριστεῖν τῷ Θεῷ πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἀδελφοί ἡγαπημένοι ὑπὸ Κυρίου, ὅτι εἴλετο ὑμᾶς ὁ Θεὸς ἀπαρχὴν εἰς σωτηρίαν, ἐν ἁγιασμῷ Πνεύματος, καὶ πίστει ἀληθείας. » Πνεῦμα δυνάμεως, καὶ ἀγάπης, καὶ σωφρονισμοῦ, ὡς Παῦλος ἐν δευτέρᾳ Ἐπιστολῇ πρὸς Τιμόθεον ἔγραψεν: « Οὐ γὰρ ἔδωκεν ὑμῖν ὁ Θεός

A 123 CAP. III.

Ex diversis Spiritus sancti nominibus divinam ejus naturam colligi.

Ut autem initio (92) diximus, testantur secundo loco divina oracula, varia esse ac diversa Spiritus Dei nomina, divinæ majestati convenientia, quæ non modo allatis antea capitulis, atque animadversionibus sublimem aliam speciem, et emphasim haud modicam conferunt, atque habitudinem, seu relationem supra omnia elevatam, et a Patre ac Filio non disjunctam, et quavis vel magnificentissima interpretatione potius ostendunt; verum etiam eorum alia quidem divinam ejus naturam, alia vero propriam ipsius potestatem expriment, ac nostram consolantur impotentiam, qui pro merito illum æsequi aut textuum explicatione, aut mentis contemplatione non valemus, et animum nobis addunt, ut eum confidenter ac sine errandi periculo consubstantiali Deo vocemus, et sanctificantem esse credamus. Neque vero ullum ex aliis spiritibus dignum habitum esse invenimus qui his nominibus appellaretur. Ast ille qui unico et singulari modo, et ex natura sua hæc existit, non est omnino ex numero aliorum omnium, sed est Deus. Hæc autem sunt ea quæ dixi nomina: Spiritus sanctus, ut passim legitur in Scriptura; Spiritus sanctitatis, et sanctificans, ut scribit ad Romanos: « Paulus (93) servus Jesu Christi, vocatus apostolus, segregatus in Evangelium Dei, quod ante promiserat per prophetas suos in Scriptis sanctis, de Filio suo, qui factus est ex semine David secundum carnem: qui prædestinatus est Filius Dei in virtute secundum Spiritum sanctitatis; » et rursus: « Ut fiat (94) oblatio gentium accepta, sanctificata in Spiritu sancto; » et alibi: « Nos autem (95)

(88) Enuntiet. Lego ἀγγέλλον pro ἀγγελο.

(89) Nequaquam. Gen. vi, 3.

(90) Accipite. Joan. xx, 22.

(91) Filialiter. In Græco, υἱκῶς. Quam dictionem nunc primum non eudit Didymus, sed ab aliis antea adhibitam usurpat. Ita in epistola cxxix Basilii legitur: Τὸν δὲ Υἱόν, υἱκῶς (εἶναι) Πατέρα, id est, « Filium vero filialiter esse Patrem. » Quæ tamen verba non scripsit Basilii, sed ea affert ipsemet ex quadam epistola, quam ejus adversarii a Basilio ipso ad Apollinarium scriptam sinnerant, quæque ab accuratissimis, doctissimisque monachis Maurinis inter epistolas Basilii ad Apollinarium, et Apollinari ad Basilium ideo edita non est, quod ejus apographum non invenerint; sed inveni ego in perveusto codice sæc. x circiter, ac penes me habeo.

Agitur in ea de voce ὁμοούσιος, et ita incipit: Ἐδεξάμην τὸ γνῶρισμα τῆς πίστεως. Concluditur autem his verbis: Οὐχ ὡς ἕτερον ἐν τῷ κοινῷ δεχομένους ἐνοσιδῶς, οὐτε ἐν τῷ ἰδίῳ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον (οὐ γὰρ ἐμπεριέχεται τῷ κοινῷ τὸ ἰδίον), ἀλλ' ἐκάτερον ὡς ἐν ἐκ τῆς ἀρχῆς ἐκπέφηνεν ὁ Θεὸς Λόγος.

(92) Initio. Vide postrema verba primi capituli hujus libri, et secundi capituli prima.

(93) Paulus. Rom. i, 1-4.

(94) Ut fiat. Rom. xv, 16.

(95) Nos autem. II Thess. ii, 13. Græca editio nunc pro ἀπαρχήν, id est « primitias, » habet ἀπ' ἀρχῆς, id est « ab initio. » Nimirum cum pro ἀπ' ἀρχῆς scribatur etiam ἀπαρχῆς, ut ἐξαρχῆς, et καταρχῆς, idcirco facilis fuit mutatio vocis ἀπαρχήν in vocem ἀπαρχῆς. At Vulgatus interpret legit,

debemus gratias agere Deo semper pro vobis, **124** A fratres dilecti a Domino, quia elegit vos Deus primitias in salutem, in sanctificatione Spiritus, et fide veritatis; » Spiritus potestatis, et dilectionis, et castigationis, seu moderationis: sicut Paulus in secunda ad Timotheum Epistola scripsit: « Non enim (96) dedit vobis Deus spiritum servitutis, sed spiritum potestatis, et dilectionis, et emendationis (97); » et ad Romanos: « Obsecro (98) autem vos, fratres, per Dominum nostrum Jesum Christum, et per charitatem Spiritus; » et alibi: « Fructus (99) autem Spiritus est charitas, gaudium, pax. » Cui simile est illud: « Deus (1) charitas est; » et illud alterum: « Transtulit (2) in regnum Filii dilectionis suæ; » et illud: « Sicut (3) Christus dilexit Ecclesiam; » et rursus illud: « Filii (4) Dei, qui dilexit me. » Simile est etiam illud: « Amodo (5) videbitis Filium hominis sedentem a dextris virtutis Patris; » et illud: « Ego (6) cognovi virtutem exeuntem ex me. » Spiritus sapientiae et intelligentiae, Spiritus consilii et fortitudinis, Spiritus scientiae et pietatis, Spiritus timoris Dei, Spiritus iudicii et combustionis: sicut Isaias propheta eum vocat (7); et sicut Sapientia dicit: « Benignus (8) enim Spiritus sapientiae; » et sicut Moyses in Exodo disserit: « Ecce (9) vocavit Deus ex nomine Beseleel filium Uri, filium Or (10), de tribu Juda, et implevit eum Spiritu divino sapientiae et intelligentiae, et scientiae; » et secundum Baruch: « Dereliquit (11) fontem sapientiae; » et ut Proverbia docent: « Deus (12) sapientia fundavit terram, paravit autem coelos in prudentia. » Quo modo de Deo Patre Isaias inquit: « Ipse (13) Sapiens duxit super ipsos mala; » de Unigenito autem Paulus dixit: « Christus (14) Dei virtus, et Dei **125** sapientia; » et alius (15): « Benedicam Do-

ni Didymus; vertit enim « primitias. » Eodemque modo legit ipse Didymus in libro *De Spiritu sancto* num. 55, ubi haec exstant: « Et nunc in praesenti [codex noster: ex praesenti] Pauli testimonio largitor sanctificationis ostenditur, in eo quod ait: « Debemus autem et nos [vocalum, et nos, desunt in nostro codice] gratias agere Deo... quia elegit Deus nos [legendum fortasse, vos] primitias in salutem... » Nam et in hoc loco charismata Dei subintelliguntur [codex noster, superintelliguntur] in Spiritu, » etc.

(96) *Non enim.* II Tim. i, 7. In Graecis Bibliis omittitur vox πνεῦμα secundo loco, et pro δουλείας legitur in illis δειλίας, id est « timoris. »

(97) *Emendationis.* Aut, « sobrietatis, » ut vertit Vulg. interpres.

(98) *Obsecro.* Rom. xv, 30.

(99) *Fructus.* Galat. v, 22.

(1) *Deus.* I Ioan. iv, 8.

(2) *Transtulit.* Coloss. i, 13.

(3) *Sicut.* Ephes. v, 25.

(4) *Filii.* Galat. ii, 20.

(5) *Amodo.* Matth. xxvi, 64. Graeca editio habet ἀπ' ἀρτι pro ἀπάρτι, quod idem est. At praeterea omittit vocem Πατρός, id est « Patris. » Vulgatus int. pro Πατρός legit Θεοῦ, id est « Dei, » ut et Marc. xiv, 62. Graeca vero editio utrobique utramque vocem omittit. Vocem autem Θεοῦ habet Luc. xxi, 69, ubi eadem repetitur sententia.

πνεῦμα δουλείας, ἀλλὰ Πνεῦμα δυνάμεως, καὶ ἀγάπης, καὶ σωφρονισμοῦ. » καὶ πρὸς Ῥωμαίους: « Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ διὰ τῆς ἀγάπης τοῦ Πνεύματος: » καὶ ἐτέρωθι: « Ὁ δὲ καρπὸς τοῦ Πνεύματος ἐστὶν ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη: » ὅμοιον τῷ, « Ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστὶ, » καὶ τῷ, « Μετέστησεν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Υἱοῦ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ. » Καί, « Καθὼς ὁ Χριστὸς ἠγάπησε τὴν Ἐκκλησίαν: » καὶ πάλιν: « Τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀγαπήσαντός με: » ὅμοιον καὶ τῷ, « Ἀπάρτι ἐψέσθη τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου καθήμενον ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως τοῦ Πατρὸς, » καὶ τῷ, « Ἐγὼ ἔγνω δύνάμιν ἐξελεθούσαν ἐξ ἐμοῦ. » Πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως. Πνεῦμα βουλῆς καὶ ἰσχύος. Πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας. Πνεῦμα φόβου Θεοῦ. Πνεῦμα κρίσεως καὶ καύσεως, ὡς Ἡσαίας προφητεύει: καὶ ὡς ἡ Σοφία λέγει: « Φιλάνθρωπον γὰρ Πνεῦμα σοφίας: » καὶ ὡς Μωϋσῆς ἐν τῇ Ἐξόδῳ διηγείται: « Ἰδοὺ ἀνακέκληκεν ὁ Θεὸς ἐξ ὀνόματος τὸν Βεσελεὴλ τὸν τοῦ Οὐρ, [56 a] τὸν τοῦ Ὀρ, ἐκ φυλῆς Ἰούδα, καὶ ἐνέπλησεν αὐτὸν Πνεῦμα θεῶν σοφίας, καὶ συνέσεως, καὶ ἐπιστήμης: » καὶ κατὰ τὸν Βαρούχ: « Ἐγκατέλιπε τὴν πηγὴν τῆς σοφίας: » καὶ ὡς αἱ Παροιμίαι διδάσκουσιν: « Ὁ Θεὸς τῇ σοφίᾳ ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, ἠτοίμασεν δὲ οὐρανοὺς ἐν φρονήσει: » καθὰ περὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς Ἡσαίας εἶπεν: « Αὐτὸς σοφὸς ἦγεν ἐπ' αὐτοὺς κακὰ. » Περὶ δὲ τοῦ Μονογενοῦς Παύλος εἶπεν: « Χριστὸς, Θεοῦ δόναμις, καὶ Θεοῦ σοφία: » καὶ ἄλλος: « Εὐλογῆσω τὸν Κύριον τὸν συνετίσαντά με. » Πνεῦμα πράττης, καθὰ Παῦλος νοθετεῖ Γαλάτας: « Ἀδελφοί, ἐάν τις προληφθῇ ἀνθρώπος ἐν τινι παραπτώματι, ὑμεῖς οἱ πνευματικοὶ καταρτίζετε τὸν τοιοῦτον ἐν Πνεύματι πράττης. » Πνεῦμα παιδείας, τοῦτ' ἐστὶ σοφίας. Ἡ γὰρ Σοφία λέγει: « Πνεῦμα παιδείας φεύζεται δόλον, καὶ ἀπαναστήσεται ἀπὸ λογισμῶν ἀσυνέτων. » Πνεῦ-

(6) *Ego.* Luc. viii, 46, ubi Graeca editio habet ἀπ' ἐμοῦ pro ἐξ ἐμοῦ.

(7) *Vocat.* Ex Isa. xi, 2 et 3, et iv, 4.

(8) *Benignus.* Sap. i, 6. Graeca editio pro σοφίας habet σοφία, id est « sapientia. » At Vulg. interpres ac Didymus et hic, et in libro *De Spiritu sancto*, legit « sapientiae. » Ita enim habet num. 58: « Benignus siquidem est [vocalum, est, omittit codex noster ms.] Spiritus sapientiae. »

(9) *Ecce.* Exod. xxxv, 28, 29 (seu 30, 31).

(10) *Filium Or.* Graeca Biblia, υἱοῦ Ὀρ, id est « filii Or. » Compl. ed. Exod. xxxi, 2, habet Ὀρ, seu « Hor. » Quae lectio, sive pronuntiatio Hebr. exemplari consentit, in quo nomen « Hor, » vel « Hur » scribitur cum littera ה, cui litterae nihil melius in Graeco respondere potest, quam densus spiritus.

(11) *Dereliquit.* Baruch. iii, 7 (ap. Vulg. 12). Graeca editio habet ἐγκατέλιπε, id est « dereliquit. »

(12) *Deus.* Proverb. iii, 19. Hunc versiculum etsi ad Spiritum sanctum hic referat, ad Filium tamen refert tum segm. 166 a, tum in catena in *Jobum* a Peltano translata, pag. 81.

(13) *Ipse.* Isa. xxxi, 2. Graeca ed. σοφός, id est, « sapiens, » pro σοφός, id est, « sapiens. »

(14) *Christus.* I Cor. i, 24. Sed Biblia haec efferunt quarto casu, ut Didymus ipse alibi.

(15) *Alius.* Nempe Psaltes in psalmo xv, vers. 7. Biblia Graeca habent συνετίσαντα.

μα υιοθεσίας, ὡς Παῦλος τὸ πρῶτον Ῥωμαίους ἐπέστελλεν· « Ὅσοι γὰρ Πνεύματι Θεοῦ ἄγονται, οὗτοι υἱοὶ Θεοῦ εἰσιν. Ὅτι γὰρ ἐλάβετε Πνεῦμα υιοθεσίας, ἐν ᾧ κράζομεν, Ἀββὰ ὁ Πατήρ, αὐτὸ τὸ Πνεῦμα συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν, ὅτι ἐσμὲν τέκνα Θεοῦ. » Πνεῦμα ἐπαγγελίας, κατὰ τὸν αὐτὸν ἀπόστολον, Ἐφεσίους γράφοντα· « Ἐν ᾧ καὶ πιστεύσαντες, ἐσφραγίσθητε τῷ Πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ, ὅς ἐστιν ἀρραβὼν τῆς κληρονομίας ἡμῶν. » καὶ πρὸς Γαλάτας· « Χριστὸς ἡμᾶς ἐξηγόρασεν ἐκ τῆς κατάρας τοῦ νόμου, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα. Γέγραπται γάρ· Ἐπικατάρατος πᾶς ὁ κρεμᾶμενος ἐπὶ ξύλου· ἵνα εἰς τὰ ἔθνη ἡ εὐλογία τοῦ Ἀβραάμ γένηται ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἵνα τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πνεύματος λάβωμεν διὰ τῆς πίστεως. » Πνεῦμα πίστεως καὶ ἀποκαλύψεως, κατὰ τὸν αὐτὸν, Κορινθίους δηλοῦντα ἐν τῇ δευτέρᾳ Ἐπιστολῇ· « Ἐχόντες [56 b] δὲ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα τῆς πίστεως, » καὶ πάλιν· « Ἡμεῖν δὲ ὁ Θεὸς ἀπεκάλυψε διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ. » Ὅμοιον οὖν Ῥωμαίους ἐδήλωσεν· « Πιστὸς ὁ Θεός, δι' οὗ ἐκλήθητε εἰς κοινωνίαν τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ. » καὶ τῷ ὑπὸ Μωυσέως ἐν τῷ Δευτερονόμιῳ λαχθέντι· « Καὶ γνώσῃ σήμερον, ὅτι Κύριος ὁ Θεός σου, οὗτος Θεὸς ὁ Θεός ὁ πιστός. » καὶ τῷ Ψάλλοντι· « Πιστὸς Κύριος ἐν πᾶσι τοῖς λόγοις αὐτοῦ, καὶ ὅσιος ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις αὐτοῦ. » « Noli (25) autem Deus revelavit per Spiritum suum. » Simile quid porro significavit Romanis : « Fidelis (24) Deus, per quem vocati estis in communionem Filii ejus. » Simile item est quod a Moysa in Deuteronomio dictum fuit : « Et cognosces (25) hodie, quod Dominus Deus tuus hic Deus Deus fidelis. » Et quod a Psalte canitur : « Fidelis (26) Dominus in omnibus sermonibus suis, et sanctus in omnibus operibus suis. »

Πνεῦμα ἡγεμονικόν, Πνεῦμα εὐθὲς, κατὰ τὸν Δαυὶδ ἐν τῷ ν' ἐξομολογούμενον. Ὅμοίως τῷ Ψάλλοντι ἐν λβ'· « Ὅτι εὐθὲς ὁ Λόγος τοῦ Κυρίου,

A minum, qui tribuit intellectum mihi. » Spiritus mansuetudinis; sicut Paulus Galatas monet : « Fratres (16), et si preoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos, qui spirituales estis, talem instruite in Spiritu mansuetudinis. » Spiritus disciplinae, id est, sapientiae. Nam Sapientia inquit : « Spiritus (17) disciplinae fugiet dolum, et recedet a cogitationibus stultis. » Spiritus adoptionis; sicut Paulus primum (18) Romanis scripsit : « Quicumque (19) enim Spiritu Dei aguntur, hi sunt filii Dei. Quod enim accepistis Spiritum adoptionis, in quo clamamus, Abba (Pater); ipse Spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quod sumus filii Dei. » Spiritus promissionis; juxta eundem Apostolum Ephesiis ita scribentem : « In quo (20) credentes signati estis Spiritu promissionis sancto, qui est pignus hereditatis nostrae; » et ad Galatas : « Christus (21) nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum; scriptum est enim : Maledictus omnis qui pendet in ligno : ut in gentibus benedictio Abraham fieret in Christo Jesu, ut pollicitationem Spiritus accipiamus per fidem. » Spiritus fidei et revelationis, juxta eundem, qui in secunda ad Corinthios Epistola ita eum manifestat : « Habentes (22) autem eundem Spiritum fidei; » et rursus : « Simile quid porro significavit Romanis : « Simile item est quod a Moysa in Deuteronomio dictum fuit : « Et cognosces (25) hodie, quod Dominus Deus tuus hic Deus Deus fidelis. » Et quod a Psalte canitur : « Fidelis (26) Dominus in omnibus sermonibus suis, et sanctus in omnibus operibus suis. »

C Spiritus principalis (27) seu gubernans, Spiritus rectus, 126 quemadmodum David in I. psalmo (28) confitetur. Similique modo tum Psaltes in 127 xxxii

(16) *Fratres*. Galat. vi, 1.

(17) *Spiritus*. Sap. i, 5.

(18) *Primum*. Cur τὸ πρῶτον, id est « primo, » dixerit, divinare non ausim, cum una tantum sit Pauli Epistola ad Romanos. Ea eam ante alias tredecim scriptam putavit Didymus? An ideo ait, « primo, » quod similia legantur in Ep. ad Gal. iv, 5, 6. An vero aliquid a librario omissemus concitemus?

(19) *Quicumque*. Rom. viii, 14-16. Graeca editio pro « Ὅτι γὰρ ἐλάβετε, et reliquis, habet οὐ γὰρ ἐλάβετε πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον, ἀλλ' ἐλάβετε, et cætera. Quo modo legit et theologus noster segm. 74 b et 216 b. Passioneianum vero codicem vitio hic non carere verisimile est. Nam primum etsi Didymus capitulum hocce detruncando brevare voluisse putetur, valde durum tamen est illud, ὅτι γὰρ· deinde ubi una eademque vox bis occurrat, ut dictio ἐλάβετε hoc in loco, contingit non raro ut librarii a priore ad alteram, intermediis omissis, desiliant.

(20) *In quo*. Ephes. i, 13, 14.

(21) *Christus*. Galat. iii, 15, 14.

(22) *Habentes*. II Cor. iv, 13.

(23) *Nobis*. I ad Cor. ii, 10.

(24) *Fidelis*. Non in Epist. ad Romanos, sed in I ad Cor. i, 9, hæc exstant, ex qua Didymus ipse ea citavit segm. 40 a.

(25) *Et cognosces*. Deut. vii, 9. In Gr. edit. deest vox σήμερον, id est « hodie. »

(26) *Fidelis*. Psal. cxliv, 14 (seu 13).

(27) *Principalis*. Hac dictione utuntur veteres, ut Græcam ἡγεμονικός Latine vertant. Itaque Ter-

tullianus in libro *De anima*, cap. 13, sic loquitur : « Summus in anima gradus, ... quod ἡγεμονικόν appellant, id est principale. » Et cap. 13 : « Dispicere superest, principalitas ubi sit, id est, quid cui præest; » et in libro *adv. Hermogenem*, cap. 4 : « Quid principale, nisi quod super omnia? nisi quod ante omnia, et ex quo omnia? » Alia ex aliis scriptoribus loca asserre supervacaneum est. Unum duntaxat ex Irenæi libro iii *adv. hæres.*, cap. 3, placet adjungere. Ibi hæc leguntur : « Ad hanc enim Ecclesiam (nempe ad Romanam) propter potiore principalitatem necesse est omnem convenire Ecclesiam, hoc est, eos qui sunt undique, fideles : » ubi plerique codices mss. pro « potiore » habent « potentior. » Clericus nullo alio argumento innixus, quam suo in sedem Romanam odio, interpretem ait vertere debuisse, « propter potiore antiquitatem. » Salmasius vero, ac Massuetus pro « principalitatem » putant Irenæum Græce scripsisse πρωτεύων, id est « primatum : » nempe Salmasius quidem ἐξαιρετον πρωτεύων, Massuetus vero ὑπέρτερον πρωτεύων. Sed quomodo Irenæus scripserit, tandiu certo statui non poterit, quandiu Græcum ejus exemplar in lucem non proferetur. Attamen si post binos hosce doctissimos viros mihi dicere licet quod sentio, Irenæum potius voce ἡγεμονίαν usum crediderim, quam voce πρωτεύων. Veteribus enim translatoribus Græca ad verbum fere verientibus solemne est, ut ubi in vocem ἡγεμονίαν et ἡγεμονικόν incidunt, « principalitatem » vertant, et principale

(28) *In I. psalmo*. Vers. 13 et 11.

psalmo ait : « Quia (29) rectum est Verbum Domini, et A omnia opera ejus in fide ; » tum Moyses inquit : « Rectus (30) Dominus Deus noster, et non est iniquitas in eo. » Spiritus gratiæ, sicut Apostolus Hebræis scribit : « Qui (31) Filium Dei conculcaverit, et Spiritui gratiæ contumeliam fecerit. » Atqui idem aposto-

« principale. » ut jam dixi. Ita apud Irenæum ipsum lib. III, cap. 11, ubi vetus interpretes habet, « et principale, et regale, » Græcus Irenæi textus habet καὶ ἡγεμονικόν, καὶ βασιλικόν. Et paulo post ubi legitur « principalem, » Græce Irenæus dixit ἡγεμονικόν. Ultra autem lectio, ὑπερτέρον πρωτεύον, id est « superiorem primatum, » an ὑπερτέραν ἡγεμονίαν, probabilior sit, et Græcis auribus melius sonet, judicent qui in Græcis Patribus versati sunt. Equidem neque ὑπερτέρον πρωτεύον, id est « superiorem primatum » legerem, nec ἐξαιρετον πρωτεύον, id est « eximum primatum. » Quod si voce ἡγεμονίαν usus est Irenæus, « principalitatis » vocabulum ibi non primatum duntaxat, sed rectionem gubernationemque totius Ecclesiæ significat. Itaque quod ait David, « Spiritus principalis, » a Didymo in comment. in Psalmos ad vers. 15 psalmi 1 dicitur ἀρχὸν καὶ ἡγεμονεύον, id est « imperans et gubernans. » Ac Romanam Ecclesiam Cyprianus quoque, epist. 55, vocat « Ecclesiam principalem. » Hoc ergo sibi vult Irenæus : « Ad Romanam Ecclesiam δὲ τὴν ὑπερτέραν ἡγεμονίαν, » id est « propter superiorem, qua politur, gubernationem necessario convenire debere omnem Ecclesiam. » Lectionem interpretationemque meam parvi forsitan facies, Justine Febronii : quo enim alio te nomine compellem, nescio, nisi eo quod ipsemet eementitus es. At nihil nos ejus clamoribus commovemur, qui etsi in Romano episcopo primatum agnoscat, tam angustis tamen limitibus auctoritatem illi a Christo collatam coeret, ut eam pene ad nihilum redigere, ac omnem fere universalis Ecclesiæ administrationem ei adimere videatur. Qui summo Pontifici Clementi XIII volumen inscribens, « primum in terris Christi vicarium » eum appellat, quasi alius in terris sit Christi vicarius eo sensu, quo talis est successor Petri. Qui morem illum, quo nunc episcopi, sui nominis, et honoris auctorem agnoscunt, semetipsos « Dei, et apostolicæ sedis gratia episcopos » vocare solent, « sæculo XIV, necdum usitatum » fuisse confidenter asseverat pag. 257 secundæ editionis ; quamvis anno 1270 Auximatum episcopus sanctus Benvenutus (tom. V *Annal. Camaldul.*, pag. 213 Append.) eo se titulo appellaret, dum ita exordiebatur : « Benvenutus Dei et apostolica gratia Auximanus episcopus : » et mox adderet : « Auctoritate Dei, et apostolicæ sedis, et B. Leopardi : » Eodem autem sæculo XIII similem titulum sumpserit Gerardus archiepiscopus Nicosiensis, ut videre licet tom. XV *Conciliorum*. Qui pag. 258 hæc ipsa formula, « Dei, et sanctæ sedis gratia, » primos in Gallia annis 1351 et 1365 usos esse archiepiscopos ait, ob « ea jura, quæ archiepiscopali Pallio annexere pontificibus visum est : » quamvis nec S. Benvenutus, nec urbis nostræ Febronio invisæ antistes anno 1343 archiepiscopus foret, sed episcopus, ac Beltraminus tamen eo anno « Dei, et apostolicæ sedis gratia episcopus Bononiensis » vocetur in monumento, quod exstat pag. 587 Appendicis ad librum Bononiæ impressum, qui inscribitur : *Memorie istoriche concernenti le due Canoniche di S. Maria di Reno e di S. Salvatore*. Et in App. tom. V *Annal. Camald.*, pag. 513. Thomas episcopus Foroliviensis. an. 1355 eodem modo loquatur. Qui pag. 205 ex *Pithæo* statuit, « octo primis sæculis nullius synodi et decretorum ejus confirmationem a sede Romana postulasse » episcopos ; pagina vero 388 sententiæ ipsemet suæ circumscriptor synodum Chalcedonensem « petiisse » ait

καὶ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πίστει. » καὶ τῷ Μωϋσεὶ λέγοντι. « Εὐθὺς Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ οὐκ ἔστιν ἀδικία ἐν αὐτῷ. » Πνεῦμα χάριτος, καθὰ ὁ Ἀπόστολος Ἑβραίοις ἐπιστέλλει. « Ὁ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καταπατήσας, καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς χάριτος ἐνοβρίσας. » Καὶ γὰρ ὁ αὐτὸς ἔγραψε, περὶ μὲν τοῦ

a Leone I, « sub confirmationis verbo ratihabitionem eorum, quæ contra voluntatem legatorum acta fuerant ; » ac sextam synodum in synodica epistola Agathonis pontifici hæc scripsisse : « Quam (doctrinam) ad iterum per honorabilia rescripta confirmetis, vestram rogamus paternam sanctitatem. » Qui pag. 251, ait Innocentium III, « ex persuasione contraria sacre Scripturæ, toti antiquitati, conciliorum definitionibus, et observantia universalis Ecclesiæ » scripsisse hæc verba : « Majores Ecclesiæ causas, præsertim articulos fidei contingentes, ad Petri sedem referendas, » etc. ; quamvis multis ante sæculis ad Afros S. Innocentius I, rescripsisset in hunc modum : « Ut quidquid quamvis de disjunctis remotisque provinciis ageretur, non prius ducerent finendum, nisi ad hujus (nempe Romanæ) sedis notitiam perveniret, ut tota hujus auctoritate quæ fuerit justa sententia firmaretur. » Qui, cum Cyprianus nonnullos Romanam navigaturos, postquam « in Urbe (id est Romæ) schisma factum erat, » hortatus sit, « ut Ecclesiæ catholicæ matricem et radicem agnoscerent, ac tenerent, » fidenter affirmat pag. 185 non ita Cyprianum intelligendum esse, ut Romanam Ecclesiam vocet « Ecclesiæ catholicæ matricem et radicem, » sicut interpretes arbitrati sunt, sed « Ecclesiæ catholicæ matricem et radicem » nihil aliud esse, quam unitatem catholicam, eo quod alibi Ecclesiam catholicam vocet « matricem » Cyprianus : quasi vero aut idem sit « matrix » simpliciter, atque « Ecclesiæ catholicæ matrix et radix ; » aut supervacaneum non fuerit Christianos homines hortari, ut unitatem catholicam, quam ex Symbolo jamdiu norant, agnoscerent ; » aut quasi in libro *De unitate Ecclesiæ* aperte non docuerit Cyprianus, « unitatis ejusdem originem ab uno » Petro « incipere, ac super illum unum ædificatam esse Ecclesiam. » Qui demum, cum hæc in suo « singulari libro » scripserit, ut alia omittam, sibi ipse blanditur, ac bibliopolam initio sic loquentem inducit : « Postquam prima hujus Operis editio insolita celeritate exhausta esset, » etc. Sed inflantur et pueri calceis novis, ut ille ait ; nemo autem ignorat, nostro sæculo (proh dolor !) per-versos atque adeo exitiosissimos libros brevi tempore iterum, ac tertio, aut sæpius typis mandari : ut in Helvetii opere, et sædissimis, maximeque impiis libellis, qui Voltairii nomine clam venditantur, contigisse nuper vidimus, dum interim tot sanctorum Patrum, tot doctissimorum theologorum, jurisconsultorum ac philosophorum opera vix semel uno sæculo imprimebantur. Ut enim recte inquit Hieronymus, « multo pars major est Milesias fabulas revolvendum, quam Platonis libros. » Sed jam ad ἀπορροδιόσασα digressus sum, et corrente rota, dum urceum facere cogito, amphoram finxit manus. Vide notas ad segm 78 b.

(29) Quia. Psal. xxxii, vers. 4. Complut. editio, εὐθὺς.

(30) Rectus. Dent. xxxii, 4, legitur Θεὸς πιστός, καὶ οὐκ ἔστιν ἀδικία ἐν αὐτῷ. δίκαιος καὶ ὁσιος ὁ Κύριος. Hæc tametsi iis similia sint quæ Didymus affert, non sunt tamen plane eadem. At eadem plane invenies in psalmo xci, vers. 15.

(31) Qui. Hebr. x, 29. Plura omittit intermedia. In lib. *De Spiritu sancto*, num. 4, 16 et 63, simili modo accipit Pauli verba ; nam num. 4 hæc habet : « Denique qui communione ejus fruuntur, participes dicuntur Spiritus sancti, sanctificati uti-

μαρὸς· « Χάρτι Θεοῦ εἰμὶ ὃ εἰμι, καὶ ἡ χάρις αὐ-
τοῦ ἡ εἰς ἐμέ· » περὶ δὲ τοῦ Υἱοῦ· « Ἡ χάρις τοῦ
Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. » Πνεῦμα ἀληθείας,
ὡς Ἰωάννης ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος εὐαγγελίζεται· « Ἐάν
ἀγαπᾷτε με, τὰς ἐντολὰς τὰς ἐμὰς τηρήσατε· καὶ γὰρ
ἐρωτήσω τὸν Πατέρα, καὶ ἄλλον Παράκλητον δώσει
ὑμῖν, ἵνα ᾤ μεθ' ὑμῶν εἰς τὸν αἰῶνα, τὸ Πνεῦμα
τῆς ἀληθείας· » καὶ πάλιν ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ Ἐπι-
στολῇ· « Καὶ τὸ Πνεῦμά ἐστι τὸ μαρτυροῦν, ὅτι τὸ
Πνεῦμά ἐστιν ἡ ἀλήθεια· » ὁμοίωσιν τοῦ εἰπεῖν
τὸν Υἱόν· « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια. » Πνεῦμα θεῶν,
καὶ πνοή Παντοκράτορος, καὶ φιλόανθρωπον, κατὰ τὴν
φράσιν Ἰωβ, καὶ τὴν περὶ ὀλίγων στιχιδίων ἐν τῇ κε-
φαλαίῳ τούτῳ μνημονευθεῖσαν Μωϋσέως. Ἀνεμφη-
μήθη καὶ φῶς, τὸ ἅγιον Πνεῦμα [57 α], ἐν ᾧ καὶ
ὕψ' οὗ φωτισζόμεθα, ὡς ἤνικα ὁ Ἀπόστολος γράφει·
« Ἰνα δὴν ὑμῖν Πνεῦμα σοφίας καὶ ἀποκαλύψεως,
ἐν ἐπιγνώσει αὐτοῦ, παρωτισμένους τοὺς ὀφθαλμοὺς
τῆς καρδίας· » καὶ ὡς Δαυὶδ ψάλλει· « Ὅτι παρὰ
σοὶ πηγὴ ζωῆς· ἐν τῷ φωτί σου ὀρίσθη φῶς· »
τοῦτ' ἐστιν, Ἐν τῷ Υἱῷ σου, τῷ ἀπαυγάσματι τῆς
δόξης σου, τὸ ἅγιον σου Πνεῦμα. Καὶ, « Ἐσημειώθη
ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου, Κύριε. Τί γὰρ
ἂν εἴη ἄλλο τὸ Πνεῦμα, ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς, ἡ ἐκ τοῦ
φωτὸς ἐκπορεύεται; περὶ οὗ Ἰωάννης ὑμνησεν ἐν
μὲν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ· « Φῶς ὁ Θεός· » ἐν δὲ
Εὐαγγελίῳ περὶ τοῦ Μονογενοῦς· « Ἦν τὸ φῶς τὸ
ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς
τὸν κόσμον· » καὶ, « Ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς, ἐγὼ εἰμι ἡ ζωή· »
Οὐδὲν δὲ θαυμαστὸν, εἰ ἐνδὴν καὶ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχον,
διαφόροις προσσηγορίαις δοξάζεται. Τῷ γὰρ ἀπεριλη-
πτὸν εἶναι ὁνητῶν λόγων τὴν ἀπραστον αὐτοῦ θεότητα,
κατὰ δύναμιν τὰς εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς γινόμενας ἐνεργείας
ὑμνοῦντες, διαφόροις καὶ τοῖς ὀνόμασι προσχρώμεθα.
veluti comprehendere nequeunt, nos, dum pro viribus diversas ejus operationes in nobismetipsis fa-
ctas celebramus, diversis etiam nominibus utimur.

que ab eo. Perspicue enim scriptum est : « Et Spi-
ritui gratiæ contumeliam faciens : » haud dubium
quin is, qui post susceptionem ejus peccaverit. Si
autem sanctificatus est per communionem Spiritus
sancti, ostenditur, » etc. Codex vero noster paulo
aliter habet, nempe : « Denique... sanctificati utique
ab eo, ut perspicue scriptum est : « Et Spiritui
gratiæ contumeliam faciens, in quo sanctificatus
est : » haud dubium quin » et cætera. Numero
autem 16 : « Nam et Ipse Spiritus dictus est gratia,
secundum illud : « Et Spiritui gratiæ injuriam [co-
dex noster, contumeliam] faciens, in quo sanctifi-
catus est. » In Zacharia quoque, » et reliqua.
Demum num. 63 : « Nec ulla misericordia, et venia
reservabitur illi, qui conculcaverit Filium Dei,
et injuriam [cod. noster, et contumeliam] fe-
cerit Spiritui gratiæ ejus, in quo sanctificatus
est. »

(32) Gratia. I Cor. xv, 10.

(33) Gratia Domini. Rom. xvi, 20, et alibi.

(34) Si diligitis. Joan. xiv, 15-17. Græca editio :
Καὶ ἐγὼ ἐρωτήσω· et : Ἰνα μένη μεθ' ὑμῶν.

(35) Et Spiritus. I Joan. v, 6.

(36) Ego. Joan. xiv, 6.

(37) Afflatus. Ita vocem πνοή vertendam esse vult
Tertullianus lib. II contra Marcionem, cap. 9. Vul-

lus scripsit de Patre quidem : « Gratia (32) Dei sum
id quod sum, et gratia ejus, quæ est in me ; » de Fi-
lio autem : « Gratia Domini (33) nostri Jesu Chri-
sti. » Spiritus veritatis ; sicut Joannes ex persona
Salvatoris ait in Evangelio : « Si diligitis (34) me,
mandata mea servate : et ego rogabo Patrem, et
aliud Paracletum dabit vobis, ut sit vobiscum in
æternum, Spiritum veritatis ; » et rursus in prima
Epistola : « Et Spiritus (35) est qui testificatur ; quo-
niam Spiritus est veritas. » Id autem simile est ei,
quod ait Filius : « Ego (36) sum veritas. » Spiritus
divinus, et afflatus (37), sive spiratio Omnipotens,
et benignus, vel homines amans, juxta phrasim Jo-
bi (38) et Moysis locutionem, quæ in hoc capite an-
te paucos versiculos (39) commemorata est. Dictus

B etiam fuit lux Spiritus sanctus, in quo et a quo
illuminamur : sicut cum Apostolus scribit : « Ut
dei (40) vobis Spiritum sapientiæ et revelationis,
in agnitione ejus, illuminatos oculos cordis : » et
sicut David psallit : « Quoniam (41) apud te est fons
vitæ : in lumine tuo videbimus lumen, » id est, in
Filio tuo (42), qui est splendor gloriæ tuæ, sanctum
tuum Spiritum videbimus. 128 Et : « Signaturus
(43) est super nos lumen vultus tui, Domine. »
Quid enim aliud esse potest Spiritus, qui a Patre,
aut ex lumine procedit ? de quo Joannes ipsum lau-
dans inquit in prima Epistola : « Lux est (44) Deus ; »
in Evangelio autem de Unigenito ait : « Erat (45)
lux vera, quæ illuminat omnem hominem venien-
tem in mundum ; » et : « Ego (46) sum lux, ego sum
C (47) vita. » Nihil autem mirum est, si, cum sit
unus, et semper eodem modo se habens, diversis
denominationibus glorificatur. Nam quia mortalium
sermone ineffabilem ejus deitatem assequi, ac

gatus int. habet « spiraculum » tum Gen. II, 7, tum
in Jobi loco hic citato.

(38) Jobi. Cap. xxxiii, 4. Vide etiam Sap.
I, 6.

(39) Versiculos. Nimirum segm. 56 a Exoai. o-
cum attulit ex cap. xxxi, vers. 2, ubi Spiritus di-
citur « divinus. »

(40) Ut dei. Epist. I, 17 et 18. Vulgatus inter-
pres legit ut Didymus. At Græca editio pro καρ-
διάς, id est « cordis, » habet διανοίας, id est « men-
tis. »

(41) Quoniam. Psal. xxxv, 10.

(42) In Filio tuo. Eodem modo illa psalmi verba
interpretatur Alexander Alexandrinus in epistola
Encyclica, quam sæpius commemoravi (pag. 49
tom. II Concilior. edit. Venetæ). Origenes vero libro
I περὶ ἀρχῶν, cap. 1, paulo aliter, nempe de Filio,
et Patre, ea accipit. « Tale est ergo (inquit) quod
dicitur, « In lumine tuo videbimus lumen : » hoc
est, in Verbo, et Sapientia tua, qui est Filius tuus,
in ipso te videbimus Patrem. »

(43) Signaturus. Psal. iv, 7.

(44) Lux est. I Joan. I, 5. Græca editio : Ὁ Θεός
φῶς ἐστι.

(45) Erat. Joan. I, 9.

(46) Ego. Joan. viii, 12.

(47) Ego sum. Joan. xiv, 6.

Qui vero Macedonii dogma profitentur, de sua ipso-
rum hæresi magis quam de veritate (48) sollici-
ti, nihil vident, quod his consentaneum sit, quæ di-
vina docent oracula. Nam his ipsis verbis (49) sum-
matim (50) blaterones isti nugantur. Attendendas
non esse aiunt homonymias, aut synonymias, aut
locutionum similitudines (51). Ubi enim Deo, in-
quiunt, Scriptura tribuit nomen hoc « Bonus, » ibi
statim additur, « unus Deus (52). » At vero ubi de
Spiritu sancto sermonem habet, nomini « Bonus »
non adjungit ea verba, « unus Deus. » Præterea bo-
nus, inquit, dictus est etiam homo a Scriptura,
ut cum ait : « Benefac (53), Domine, bonis ; » et :
« Bonus (54) homo de bono thesauro profert bona. »
Similiter autem bona, inquit, homonyme dicuntur
etiam inanimata : ut cum ait propheta : « Si volu-
eritis (55) **129** et audieritis me, bona terra come-
detis. » Quin etiam de rebus non subsistentibus dic-
tum est, eas esse bonas ; ut in iis verbis : « Bo-
num (56) est confiteri Domino. » Similiter sanctus,
inquiunt, vocatur etiam homo. Ac potentia Dei, in-
quiunt, vermis, quoque dictus fuit : qua ratione
scribit Joel, « Eruca (57) potentia mea magna. »
Salvator autem : « Potestates (58) cælorum com-
movebuntur. » At hoc quidem quod nempe homo-
nymias et locutionum similitudines attendere non
oporteat quamvis in iis valeat, quorum alia alte-
rius generis sunt, alteriusque substantiæ ; non va-
let tamen in Spiritu sancto, nec in illo, cujus ipse
est Spiritus, ac ne in Filio quidem. Scriptura
enim quando homonymiis aut synonymiis hisce
utilitur, voces « meus, » aut « tuus, » aut « san-
ctus, » aut « bonus, » simul adjungit, ut genuinum
suarum locutionum sensum in tuto ponat. Nimirum
aut a persona Dei dicit, « Spiritus meus, » aut
ex persona Davidis, et nostra : « Spiritus (59) tuus
bonus deducet me. » Sed iis credere oportet,
quibus multo utilius creditur, commemoratis nem-
pe Scripturæ testimoniis : ac illud nosse opus

A OI δὲ τὸ Μακεδονίου πρεσβεύοντες δόγμα, τῆς
αἵρέσεως αὐτῶν μᾶλλον ἢ τᾶληθοῦς γινόμενοι, οὐδέν
τι συμβαῖνον τοῖς τῶν λογίων βλέπουσιν. συναρπα-
κτικῶς γὰρ μυθεύονται ῥήμασιν αὐτοῖς, ὡς οὐ ἡ
ὁμωνυμίαις, ἢ συνωνυμίαις, ἢ ὁμοιολεξίαις προσ-
έχειν. τοῦ γὰρ θεοῦ, φησὶν, τὸ « Ἀγαθὸς »
ὄνομα, τῷ « εἰς θεὸς » συμπέπλεκται· ἐπὶ δὲ τῷ
ἀγίῳ Πνεύματι τῷ « Ἀγαθὸς » ὀνόματι οὐ συνέζευκται
τὸ « εἰς θεός. » Καὶ πάλιν· Ἀγαθὸς, φησὶν, ἐγράφη
εἶναι καὶ ἄνθρωπος, ὡς ἡνίκα λέγει· « Ἀγάθυνον,
Κύριε, τοῖς ἀγαθοῖς » καὶ, « Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος
ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ ἐκβάλλει ἀγαθὰ. » Ὁμοίως
δὲ, [57 b] φησὶν, ἀγαθὰ ὁμωνύμως καὶ ἀψυχα·
ὡς ὅταν προφητεῖ· « Ἐάν θελήσῃτε καὶ ἀκούση-
τέ μου, τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς φάγεσθε. » Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ
B ἀνυποστάτων ᾄθην πραγμάτων εἰρηται· « Ἀγαθὸν
τὸ ἐξομολογεῖσθαι τῷ Κυρίῳ. » Ὁμοίως ὁ ἅγιος, φη-
σὶ, καλεῖται καὶ ἄνθρωπος. Δυνάμεις τε θεοῦ, φησὶ,
καὶ σκώληξ, ἢ γράφει· « Ἡ κάμπη, ἢ δύναμις μου
ἢ μεγάλη » καὶ ὁ Σωτὴρ δέ· « Αἱ δυνάμεις τῶν οὐ-
ρανῶν σαλευθήσονται » καὶ τοῦτο μὲν (φησὶ δὲ τὸ
μὴ προσέχειν ὁμωνυμίαις καὶ ὁμοιολεξίαις) λόγον
ἔχει ἐπὶ τοῖς ἑτεροειδέσιν καὶ ἑτεροουσίοις, οὐ μέντοι
ἐπὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος, καὶ ἐκείνου οὐ Πνεῦμά
ἐστιν, εἰ μὴν καὶ τοῦ Υἱοῦ. Προστιθεῖσα γὰρ ἡ
Γραφή τὴν ἀπὸ ἐαυτῆς ἀσφάλειαν ταῖς ὁμωνυμίαις ἢ
συνωνυμίαις συμφράζει τὴν « μου » ἢ « σου » συλλα-
βὴν, ἢ τὴν « ἅγιος » ἢ « ἀγαθὸς » λέξιν· τοῦτ' ἐστιν,
ἢ ὡς ἀπὸ τοῦ θεοῦ λέγει, « Τὸ πνεῦμά μου » ἢ ὡς
ἀπὸ τοῦ Δαυὶδ καὶ ἡμῶν· « Τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἀγα-
C θὸν ᾄδῃ ἡσέει με. » Πειθεσθαι οὖν δεῖ οἷς πολλῶ
λυσιτελέστερον, ταῖς μνημονευθεῖσαις γραφικαῖς μαρ-
τυρίαις λέγω, καὶ εἰδέναι, ὡς τὸ ἅγιον Πνεῦμα τὴν
ὁμωνυμίαν ἢ συνωνυμίαν καὶ τὰς ὁμοιολεξίας πρὸς
τὸν θεὸν ἔχει, καὶ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ Υἱόν, τοῖς
τοῖς ὁμοίοις ὀνόματιν ὕμνηθέντας, οὐ πρὸς τὰ κτί-
σματὰ διὰ τὴν εὐρισκομένην ἐσθ' ὅτε ἐν ἐκείνοις
ὁμωνυμίαν. Ταῦτα γὰρ, εἰ καὶ δοίμεν ὀνόματί τινα
ἢ λέξει θεῷ κοινωνεῖν, ἀλλ' οὐκ οὐσίᾳ οὐδὲ ἐνεργείᾳ

(48) *De veritate.* In Græco τᾶληθοῦς, quod gram-
maticis parum arridebit. At Clemens quoque lib. iii
Pædagog., pag. 253 edit. Potteri dixit τάνδρος· et,
quod magis mirare τᾶλήθειαν, in primo *Stromatum*
pag. 392 : quod tamen adeo inusitatum est, ut non
immerito suspicari de mendo liceat.

(49) *His ipsis verbis.* Macedoniani alicujus verba
affert, non vero Eunomii, aut Eunomiani ejus-
piam, ut patet ex his quæ sequuntur.

(50) *Summatim.* In Græco συναρπακτικῶς· quo
adverbio iterum utitur segm. 77 b. Quænam vero
hic sit certa illius significatio, non ausim definire.
Didymus quidem in libro *adv. Manichæos*, ἀσυνάρ-
πακτος, inquit, ἢ ἀρετὴ τῇ κακίᾳ· quæ interpres
sic vertit : « Virtus cum vitio non potest simul ar-
ripi. In Scriptoribus autem Didymi fere æqualibus
ubi occurrit hæc formula, κατὰ συναρπαγὴν, inter-
pres modo vertunt, « raptim, festinanter, » modo
per « impulsus » alterius. Demum apud Theophi-
lum Antecessorem libro iv *Institutionum*, tit. xiii,
et apud alios jurisconsultos, et in Basilicis συναρ-
παγὴ est « subreptio, » aut potius « obreptio. »
Quæ cum ita se habeant, videtur vox συναρπα-
κτικῶς tunc adhiberi, cum aliquid subripitur, aut
cum secum trahit aliud, aut cum plura simul col-

liguntur. Primo sensu vox συναρπακτικῶς veri
etiam hic posset, « per obreptionem : » quo modo
Ambrosius lib. v *De fide*, cap. 13, « Totum aposto-
licum caput recenseamus, ut nihil videatur fraude
substractum, aut obreptione præstrictum. » Altero
sensu Basilii epist. 235, ait : Τῇ ἐρωτῇ τοῦ
καθόλου τὸ πᾶν συναρπάζουσιν, id est « Interro-
gatione generali omnia simul complectuntur. »

(51) *Similitudines.* Lego ἢ ὁμοιολεξίας. Legi
etiam potest καὶ ὁμοιολεξίας. Vocabulo autem
ὁμοιολεξία usus est Athanasius tom. II, pag. 66.

(52) *Unus Deus.* Respicit illud Christi apud
Marcum x, 18 : « Nemo bonus, nisi unus Deus. »

(53) *Benefac.* Psal. cxxii, 4.

(54) *Bonus.* Matth. xii, 35. Græca ed. habet :
θησαυροῦ τῆς καρδίας ἐκβάλλει τὰ ἀγαθὰ. At Vul-
gatus int. legit, ut Didymus hoc in loco : uterque
enim omittit nomen τῆς καρδίας, id est « cordis. »
Vide tamen segm. 72 b.

(55) *Si volueritis.* Isa. i, 19. Complut. ed. habet
εἰσακούσθητέ μου.

(56) *Bonus.* Psal. xci, 1.

(57) *Eruca.* Joel. ii, 25.

(58) *Potestates.* Matth. xxiv, 29.

(59) *Spiritus.* Psal. cxlii, 10.

δυνάμεις καὶ ἁγιασμῷ. Οὐδὲ γὰρ φύσει ταῦτα καὶ ἱπαξὺ ὑπάρχουσι· κατὰ σύγκρισιν δὲ τοῦ κακοῦ τὸ ἀγαθὸν, καὶ τοῦ ἀμαρτηματός, ἔχουν τοῦ πάθος, τὸ ἅγιον τέτακται· τὸ γὰρ μὴ λίαν κακὸν καὶ ἀμαρτωλὸν, ἔχουν ἐμπαθές, ἀγαθὸν καὶ ἅγιον ἐνθάδε προσεῖρηται. Ὡς γὰρ κακία καὶ ἀμαρτία, ἔχουν πάθος καὶ ἀδυναμία [58 a], ἐν τῷ ἐνὶ ἁγίῳ Πνεύματι οὐχ εὐρίσκεται, ἅτε ἀγενήτω· οὕτως ἐν οὐδενὶ τῶν γενητῶν, τὸ ἀγαθὸν καὶ ἅγιον καὶ δυνατόν κατὰ τὸ τέλειον, ἀλλὰ κατὰ μετουσίαν· ὅπου δὲ οὐδαμοῦ ταῦτα κατὰ τὸ τέλειον, οὐδαμοῦ τὸ ἀγενήτων. Ἐνθα γὰρ σκότος, οὐδαμοῦ τὸ φῶς· καὶ ὅπου νύξ, οὐχ ἡμέρα. Ὅθεν· (εἰρηται καὶ τῷ Ἑρμῇ τῷ ἐπίκλην Τρισμεγίστῳ)· ἀδύνατον ἐν γενέσει εἶναι τὰγαθὸν, ἐν μόνῳ δὲ τῷ ἀγενήτῳ. Ὡς περ δὲ μετουσία πάντων ἐστὶ τῇ ὕλῃ δεδομένη, οὕτω καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. »

ratione habita peccati sive passionis, vocatæ sunt sanctæ : quod enim valde malum non est, nec peccatis inquinatum, aut passionibus deditum (61), id bonum et sanctum in allatis locis 130 denominatum fuit : nam sicut nequitia et peccatum, sive passio et impotentia in illo Spiritu sancto, qui unus est, non reperitur, utpote increato : sic in nulla ex rebus creatis bonitas, aut sanctitas, aut potentia invenitur perfecto modo, sed tantum ex participatione. Ubi autem hæc nequaquam existunt perfecto modo, ibi nequaquam est increatum : ubi enim sunt tenebræ, ibi neutiquam est lux ; et ubi est nox, ibi non est dies. Quapropter » (inquit vel ipse Hermes (62) cognomento Trismegistus) « fieri nequit ut in generatione sit bonum ; sed in solo increato esse potest. Sicut autem omnium participatio est materiæ data, sic et boni. »

Ὁμοιον τοίνυν καὶ Ἰσὺν τὸ ἅγιον Πνεῦμα τῆς τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Μονογενοῦς θεότητος· καὶ ἐκ τῆς τῶν τοιούτων δεικνύται χρίσεως, αὐτὸ τῇ φύσει ἁγιότης, καὶ ἀγαθότης, καὶ δύναμις ὑπάρχον, ἅτε ἐν ὃν ἐκ τοῦ ἐνός. Ἐπεὶ πρὸς τὴν ἐκεῖνων ἐπισχελίαν οὕτε ὁ ἀγαθώτατος καὶ ὡς τὴν φύσιν Ὑἱὸς ἐστὶ ἀγαθὸς ἔσται· ἐπειδὴ μὴ συνηνωμένον ἔχει τὸ, « Ἐὺς θεός »· οὕτε μὴν ὁ φιλανθρωπώτατος καὶ ὅλος ὡς Πατὴρ καὶ ὁ Ὑἱὸς ἔξουσιν ἐπίσημα τὰ μνημονευθέντα ὀνόματα τῆς θεότητος· ἀλλὰ καὶ δι' αὐτῶν ὑποβιβασθήσονται ὅσον, ὡς ἔθος λαλεῖν αἰρετικοῖς, εἰς τοὺς ὁμιονόμους ἡμᾶς. Ἰαθὶ δὲ, ἅγια Τριάς. Ἀλλ' ὁ Ὑἱὸς, φησὶν, συναπογεννηθείς, ἐμφυτὸν ἔχει τὴν ἀγαθότητα, καὶ τὰ ἄλλα ὅσα ὁ Πατὴρ. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα συνεκπορευθὲν, κατὰ φύσιν ἐστὶν ἀγαθὸν, καὶ ὅσα ὁ θεὸς Πατὴρ. Εἰ μὲν οὖν περὶ τῶν τυχόντων ἢ βιωτικῶν πραγμάτων ἦν αὐτοῖς ἢ διάσεις, καλῶς ἂν αὐτοῖς ἔσθ' ὅτε χρεῖα ἐγίνετο συμπλάσσειν μύθους τινὰς, καὶ Ἀριστοτελικῇ δῆθεν δεινότητι καὶ τῇ ἐν λόγῳ τέχνῃ, ὡς Εὐνόμιος, περιστρέφειν τὸ πρᾶγμα, καὶ συσκιάζειν τὴν ἀλήθειαν· νῦν

(60) *Absolute*. Græce καὶ ἁπαξ· quod eodem sensu sapiens dicit Didymus in lib. adv. Manichæos.

(61) *Passionibus deditum*. In Græco, ἐμπαθές· qua voce eodem sensu usus est Didymus in commentariis in *Psalmos* ad vers. 5 psalmi cii, ubi ἐμπαθὴ ζωὴν vocat « vitam passionibus deditam », nempe, ut alias loquitur, οὐκ ἀπαθῆ.

(62) *Hermes*. Loquitur Didymus ex communi per ea tempora opinione, ut alii etiam Paires. Vide notas ad segm. 159 b. Verba porro, quæ hic affert, exstant lib. vi, pag. 14 editionis Ferrariensis : ast ibi pro ἀγενήτῳ legitur ἀγενήτῳ, et pro δεδομένη legitur δεδεμένη· quæ postrema editionis lectio mihi quidem minus arridet. Totus itaque locus in Ferrariensi editione sic se habet : « Ὅπου γὰρ ἡμέρα, οὐδαμοῦ νύξ· ὅπου δὲ νύξ, οὐδαμοῦ ἡμέρα. Ὅθεν ἀδύνατον ἐν γενέσει εἶναι τὸ ἀγαθὸν, ἐν μόνῳ δὲ τῷ

(est, quæ homonyme aut synonyme, et per locutionum similitudines Deo Patri conveniunt, et unigenito ejus Filio, qui similibus nominibus celebrantur, eadem eodem modo etiam Spiritui sancto convenire : quæ vero de creaturis dicuntur, ea in Spiritum sanctum eodem modo non quadrare, etsi nonnulla aliquando de creaturis ipsis dicta invenimus, quæ homonyme, hoc est, sensu plane diverso, de Spiritu sancto itidem enuntiantur. Etsi enim eas nomen aliquod aut vocabulum cum Deo commune habere concedamus, communem tamen cum ipso non habent potestatis et sanctificationis essentiam atque operationem. Ipsæ enim ne sunt quidem ex earum natura absolute (60), sed comparative dicuntur bonæ et sanctæ : nimirum spectato malo, dictæ sunt bonæ ; ac

ratione habita peccati sive passionis, vocatæ sunt sanctæ : quod enim valde malum non est, nec peccatis inquinatum, aut passionibus deditum (61), id bonum et sanctum in allatis locis 130 denominatum fuit : nam sicut nequitia et peccatum, sive passio et impotentia in illo Spiritu sancto, qui unus est, non reperitur, utpote increato : sic in nulla ex rebus creatis bonitas, aut sanctitas, aut potentia invenitur perfecto modo, sed tantum ex participatione. Ubi autem hæc nequaquam existunt perfecto modo, ibi nequaquam est increatum : ubi enim sunt tenebræ, ibi neutiquam est lux ; et ubi est nox, ibi non est dies. Quapropter » (inquit vel ipse Hermes (62) cognomento Trismegistus) « fieri nequit ut in generatione sit bonum ; sed in solo increato esse potest. Sicut autem omnium partici-

Itaque Spiritum sanctum deitate similem esse, et æqualem Patri, atque Unigenito, ex talium etiam iudicio ostenditur, cum ipse ex natura sua sit et sanctitas, et bonitas, et potentia, quippe qui est unus ex uno. Alioquin ne ipse quidem natura optimus et propitius (63) Filius bonus erit, si illorum ratiocinationem, cavillationis (64) et pervicaciæ plenam attendamus : quoniam conjunctum non habet illud, « Unus Deus. » Quin imo benignissimus erga homines totusque propitius Pater ac Filius ne characteres quidem illos habebunt atque insignia deitatis, qualia sunt nomina quæ commemoravimus : sed per eadem nomina deprimentur veluti, ut loqui consueverunt hæretici, ad nostram hominum, qui eis homonymi sumus, hoc est, eadem cum ipsis nomina habemus, conditionem. Mihi vero sic loquenti propitia esto sancta Trinitas. At non eodem modo boni nos dicimur, quo bonus est Filius, et Spiritus sanctus (65). Filius enim cum ita sit genitus, ut cum genitore existat, habet ex ipsa natura, sive essentia, bonitatem, et alia quæcunque habet Pater. Ac Spi-

ἀγενήτῳ. Ὡς περ δὲ μετουσία πάντων ἐστὶ ἐν τῇ ὕλῃ δεδεμένη, οὕτω καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Quæ sic transulit Franciscus Patricius : « Ubi namque dies, nullibi nox. Ubi vero nox, nullibi dies. Unde impossibile est in generatione esse bonum, sed in solo ingenito. Sicut vero participatio omnium est in materia illigata, sic et boni. »

(63) *Propitius*. Vide not. 5, pag. 89.

(64) *Cavillationis*. In Græco ἐπισχελίαν, quæ vox Attica est. Disputant grammatici, utrum scribendum sit ἐπισχελία, an vero ἐπισχηλία, an potius ἐπισχηλία, an demum ἐπισχηλία. Ego lectionem codicis retinui, controversiam hanc aliis dirimendam relinquens, neque ullam ex quatuor illis formis respuere audens.

(65) *At non eodem... Spiritus sanctus*. Utrum aliquid in Græco desideretur post vocem Τριάξ,

ritus sanctus itidem cum ita procedat, ut ei coexistens sit, a quo procedit, natura bonus **131** est, et est omnia quæ est Deus Pater. Porro si de rebus qualibuscunque, ac parvi momenti, aut de mundanis (66) negotiis dissererent, fabulas aliquas posset interdum belle confingere, atque Aristotelico (67) acumine, et dicendi arte, ut Eunomius (68) fecit, rem pervertere, ac veritatem obscurare. At vero hic non ita se res habet; Paulus enim nos docet: « Si non credideritis (69), ne intelligetis quidem; » et: « Sapientia (70) hominum stultitia est apud Deum. » Neque vero divina oracula, quæ de inclyto Spiritu loquuntur, et supra humanas ratiocinationes sunt, captiosis sophismatibus eludere fas est: nam sancto quidem Spiritui vituperatio non nocet, neque hæreticorum perperam sententiarum convicia (71) et scommata ultra (72) aures progrediuntur: qui vero ea usurpant, sempiternum cruciabantur (73), et similiter quodammodo faciunt, ac si quis in hanc lucem, quæ ex luce *inaccessibili* vim habet, scommata jaculari, ac eam sermonibus inquinare aggrediatur. Sed majorem in nos gloriam ex doctrina a sanctis deprompta derivari credendum est, quam ex ea quæ raditur ab hominibus. Illos ergo a nobis redargui convenit, ne ob nimium, quo propriam hæresim prosequuntur, amorem sophisticis suis ratiocinationibus divinitatem, quantum quidem in ipsis est, ad creaturarum **132** proprietates et conditionem detrahant, atque hac ratione exitii amorem simplicioribus inusque expertis ingenerent, ac illos ad majorum facinorum et scelerum desiderium inducant.

CAP. IV.

De hæreticis qui aiunt: Spiritus est Deus; quomodo autem Spiritus sanctus potest esse Spiritus Spiritus? et reliqua.

Verum ipsi ea, quæ simplicia, et recta, et perfecta sunt, rejicientes, ac sacrorum oraculorum

quidve proprie sibi velit illud φησίν, quod mox sequitur, judicet lector. Equidem ne locus nimis perplexus atque obscurus foret, aliqua de meo addere in translatione coactus sum.

(66) *Mundanis.* In Græco βιωτικῶν. Didymo autem βιωτικὸς sæpe est « mundanus, » aut « sæcularis, » ut in commentariis in *Psalmos* ad vers. 5 psalmi xxiii, ubi μερίμνας βιωτικὰς dicit « curas mundanas. » Et alibi eorum scripta, qui ecclesiastici scriptores non sunt, vocat βιωτικὰς συγγραφαίς, id est « sæculares scriptiones. » Vide et librum *adv. Manich.*, pag. 207.

(67) *Aristotelico.* Quantum Aristotelicæ, quam excoluerat, philosophiæ principiis inniteretur Eunomius, constat ex Gregorii Nysseni libro vi contra illum scripto, constat ex Cyrilli *Thesaurō*, constat ex Augustini libro *De hæresibus*, constat deum, ut de aliis Patribus sileam, ex Eunomii ipsius libro *Apologetico*. Quin de omnibus generatim Arianis, Eunomianis, etc., conqueruntur illius sæculi Patres, quod dialecticas argutias sanæ atque orthodoxæ divinarum oraculorum interpretationi anteferebant. « Omnem enim vim venenorum suorum (ait Ambrosius lib. i *De fide*, cap. 5) in dialectica disputatione constituunt, quæ philosophorum sententia definitur non astruendi vim habere, sed studium destruendi. » Vide not. 65, pag. 39.

(68) *Eunomius.* In vivis adhuc erat infamis iste Aetii discipulus, dum hæc dictarentur a Didymo: obiit enim anno circiter 394.

(69) *Si non credideritis.* Non Pauli sunt hæc, sed Isaïæ: exstant autem cap. vii, vers. 9, ubi Græca editio habet οὐδὲ μὴ pro οὐδ' οὐ μὴ. Complutensis vero συνεῖτε pro συνῆτε. Vulgatus int. vertit: « Si non credideritis, non permanebitis. » Augustinus autem in *Collatione cum Maximino Ariano*,

A δὲ διδάσκει Παῦλος: « Ἐὰν μὴ πιστεύσητε, οὐδ' οὐ μὴ [58 b] συνῆτε. » καὶ, « Ἡ σοφία τῶν ἀνθρώπων μωρία παρὰ τῷ Θεῷ. » Καὶ οὐ χρὴ τὰ περὶ τοῦ ἐνδόξου Πνεύματος λόγια, τὰ μείζονα λογισμῶν ἀνθρώπων, κατασοφίζεσθαι. Οὐ γὰρ βλάπτει φῶς τὸ ἅγιον Πνεῦμα· οὐδὲ περαιτέρω τῆς ἀκοῆς προέρχονται οἱ ὀνειδισμοὶ καὶ τὰ σκώμματα τῶν αἰρετικῶν, οἷς ἐπὶ λθε τὸ φαῦλως φρονεῖν· ἀλλ' οἱ χρώμενοι τοιοῦτοις, ἀπέραντα πονήσουσι, καὶ πράξουσι παραπλήσια πῶς τοῖς ἐπιχειροῦσιν ἀποσκώπτειν εἰς τοῦτο τὸ φῶς, τὸ ἐκ τοῦ ἀπροσίτου φωτὸς τὴν ἰσχύον ἔχον, καὶ μαίειν τοῖς λόγοις αὐτό. Πιστεύειν δὲ δεῖ τὴν ἐκ τῶν ἁγίων διδασκαλίαν, τῆς παρ' ἀνθρώπων πλεονα δύνασθαι τὴν δόξαν ἐμποιεῖν. Ἡμῖν τόνον ἀρμόζει ἐκείνοις ἐπιμέμφοσθαι, τοῦ μὴ δι' ὑπερβολὴν εὐνοίας, τῆς περὶ τὴν οἰκίαν αἵρεσιν, καθέλκειν τό γε ἐπ' αὐτοῖς τὸ θεῖον εἰς τὰ τῶν κτισμάτων ἀποτελέσματα ταῖς σοφιστείαις, καὶ διὰ τούτων τίττειν ἀπωλείας ἔρωτα τοῖς ἀπλουστέροις καὶ ἀπειροτέροις, καὶ προάγειν εἰς ἐπιθυμίαν ἁμαρτημάτων μείζονων.

B
ἐνόοιας, τῆς περὶ τὴν οἰκίαν αἵρεσιν, καθέλκειν τό γε ἐπ' αὐτοῖς τὸ θεῖον εἰς τὰ τῶν κτισμάτων ἀποτελέσματα ταῖς σοφιστείαις, καὶ διὰ τούτων τίττειν ἀπωλείας ἔρωτα τοῖς ἀπλουστέροις καὶ ἀπειροτέροις, καὶ προάγειν εἰς ἐπιθυμίαν ἁμαρτημάτων μείζονων.

ΚΕΦ Δ'.

Περὶ τῶν λεγόντων αἰρετικῶν· Πνεῦμα ὁ Θεός· καὶ πῶς τοῦ Πνεύματος Πνεῦμα τὸ ἅγιον Πνεῦμά ἐστιν; καὶ τὰ λοιπά.

C
Ἄλλ' ἀποπεμπόμενοι μὲν τὰ ἀπλά, καὶ εὐθέα, καὶ τέλεια· καὶ ἀνεπιστημοσύνης ἀναπιμπλύντες

pag. 676, tom. VIII: « Et scis, » inquit, « utique dixisse prophetam: Nisi credideritis, non intelligetis. »

(70) *Sapientia.* I Cor. iii, 19. Sed Græca ed. habet: « Ἡ γὰρ σοφία τοῦ κόσμου τούτου, id est « sapientia enim hujus mundi. »

(71) *Convicia.* Lego οἱ ὀνειδισμοί, vel τὰ ὀνειδή.

(72) *Ultra.* Codex περαιτέρω. Lego περαιτέρω.

(73) *Cruciabantur.* Accusantur Origeniani a Justiniano imperatore, quod reproborum in inferno supplicia æterna fore negaverint. « Hoc quoque proprio errori adjungunt (inquit ipse in libro *adversus Origenem* ad Mennam, de Origenianis loquens) ducem et auctorem habentes perversam ejus (nempe Origenis) disciplinam, ut dicant, omnium impiorum hominum, ac præterea dæmonum poenam finem habiturum esse. » Similia de Origene scripserat S. Hieronymus in libro *adv. Joan. Jerosol.*, num. 7. Imo et S. Athanasius in *Fragmentis* commentariorum in *Matthæum*, pag. 38.

D
Collectionis novæ Montfauconianæ tom. II, ut alios Patres præteream, ad ea verba, « Omne peccatum, et blasphemiam remittetur hominibus, » sic loquitur: « Si verum est illud (quod ait Evangelium), cur miser accusatur Origenes, quod finem aliquem poenarum constituat, ac tandem remissionem omnium peccatorum hominibus pariter et dæmonibus a Deo concedendam prædicet? » Urum vero Didymus hoc sensu Origenianus fuerit, cognoscat lector non modo ex hoc loco, sed etiam ex segm. 88 a, 114 b et 221 a, itemque ex lib. *De Spiritu sancto*, num. 47 et 59, et, ut alia omittam, ex his quæ dictavit ad vers. 18 cap. ix *Proverborum*, pag. 153 Catenæ editæ a Peltano: « Qui illius (nempe meretricis) moribus a seque consiliis obsequuntur... ad sempiternum tandem interitum adducuntur. »

τῶν ἱερῶν λόγων τὴν προαίρεσιν, καθ' ἣν ἐθέλει ὁ
 Θεὸς Πατὴρ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ συντάττεσθαι αὐτῷ,
 ὡς τὸν μονογενῆ Λόγον, καὶ τὸ ἐξηρημένον αὐτοῦ
 ἀπὸ τῆς κτίσεως καὶ ὑπερέχον ἀσφαλίῃ, διὸ καὶ
 τρισαγιολογείται, φασίν. Πῶς τοῦ Πνεύματος
 Πνεῦμα τὸ ἅγιον Πνεῦμά ἐστιν; Ὅτι δὲ τοῦτο γέ-
 γραπται, δέδεικται· τὸ δὲ πῶς, νοῦ καὶ λόγου τοῦ
 καθ' ἡμᾶς, ἐτι δὲ καὶ ἀγγέλων γνώσεως ἐπέκεινα
 τυγχάνει. Ὡς γὰρ Πνεύματος ὑπάρχοντος αὐτοῦ,
 [59 a] ἐγεννήθη ἐξ αὐτοῦ ὁ Θεὸς Λόγος· οὕτως ἐξ
 αὐτοῦ καὶ σὺν αὐτῷ ἐξεφάνη τὸ ἅγιον Πνεῦμα· δεῖ-
 κνυσθαί τε ἐν τούτῳ μάλιστα τὸ ἀκατάληπτον αὐτοῦ,
 ἐν τῷ τὸ φαινόμενον καὶ ἐν τῇ κτίσει ἄδύνατον, εἶναι
 παρ' αὐτῷ δυνατόν. Ἐπεὶ τίς ἡ διαφορά τῆς ἀναι-
 τίου καὶ ζωοποιῶ φύσεως, καὶ τῆς δημιουργηθείσης
 καὶ ζωοποιουμένης; οὐκ ἐγχωρεῖ δὲ τὸ Πνεῦμα μὴ
 εἶναι ὁμοούσιον καὶ ἰσότημον ἐκείνου ἐξ οὗ ἐστὶ· διό-
 περ ἐστὶν καὶ ἅγιον φυσικῶς. Οἱ οὖν ἄγγελοι, φη-
 σίν, οὐκ εἰσὶν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἅγιοι, καὶ πνεύματα
 τοῦ Θεοῦ; Ἐκεῖνοι εἰσὶν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καθ' ὃ προσ-
 τάξει αὐτοῦ γεγόνασιν, ὡς πάντα· ἅγιοι δὲ
 μετὰ τὸ ἁγιασθῆναι, ὡς οἱ ἄνθρωποι· πνεύματα
 δὲ, καθὼς πρὸς ἡμᾶς ἀσώματοι· οὐ κληθέντες
 πνεύματα τοῦ Θεοῦ, ἢ ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἢ ἐκπορευό-
 μενα παρὰ τοῦ Πατρὸς, ἢ θεῖα, ἢ πνεύματα ἀλη-
 θείας, ἢ πνεύματα ἀγιοσύνης· ἀλλ' ἄγγελοι λειτουργ-
 οὶ, καὶ σώματα οὐράνια, διὰ τὸ ἀπείρω ἀπέχειν καὶ
 ὑψιτάειν τοῦ ἀκτίστου Πνεύματος τοῦ Θεοῦ, κατὰ
 τὴν γράφοντα ἔμπειρον Ἀπόστολον· «Σώματα ἐπί-
 γεια, καὶ σώματα ἐπουράνια.» Ὡς γὰρ οὐ κατ' αὐ-
 τοὺς τὰ πνεύματα τῶν ἀνέμων, οὐδὲ αὐτοὶ κατὰ τὸ
 ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Αὐτοὶ γὰρ ἐκτίσθησαν, οὐ
 μέντοι ἐξεπορεύθησαν ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Θεοῦ
 καὶ Πατρὸς· οὐκ ἀναγεννῶσιν ἡμᾶς, οὐ θεοποιοῦσιν,
 ἀμαρτίας οὐ συγχωροῦσιν, οὐ ζωοποιοῦσιν, οὐ δη-
 μιουργοῦσιν, οὐχ ἀγιάζουσιν, οὐ κρίνουσιν, ἀλλὰ καὶ
 κρίνονται («Ὑμεῖς γὰρ, φησίν, «καὶ ἀγγέλους
 κρίνετε»). Οὐδ' ἐν αὐτοῖς εἰσι τῶν οὐρανῶν αἱ δυ-
 νάμεις. Οὐ τόποις εἰσὶν ἀπερίγραφοι, καὶ διαστήμα-
 σιν ἀμέτρητοι. Ὁ γὰρ Γαβριὴλ λαλῶν τῷ Δανιὴλ, ἢ
 εὐαγγελιζόμενος τὴν Θεοτόκον Παρθένον, [59 b] οὐκ
 ἦν καὶ ἐν οὐρανῷ τῇ οὐσίᾳ, ὡς τῇ διανοίᾳ· ἀλλὰ τότε
 ἐπὶ γῆς διέτριβε μόνον. Οὐδὲ τοῖς αἰῶσιν εἰσὶν ἀπε-
 ρίληπτοι· «Ὁ ποιῶν» γὰρ, φησὶ, «τοὺς ἀγγέλους
 αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πῦρ
 φλέγον.» Οὐχ ἔν τι τῶν γινόμενων παρὰ τοῦ ἁγίου
 Πνεύματος ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ λειτουργοῦσιν αὐτῷ,
 ὡς ἔδειξεν ὁ ἀρχάγγελος Γαβριὴλ, διακονησάμενος

(74) *Apparet.* Pro deīκνυσθαί legendum fortasse deīκνυσται· nisi quis ἀπὸ κοινοῦ subaudire malit superius illud deδεικται, quod tamen valde durum foret.

(75) *Impossibile.* Matth. xix, 26, et Luc. xviii, 27.

(76) *Inquiunt.* Qui Spiritum sanctum angelum esse putant.

(77) *Corpora.* I Cor. xv, 40. Plures ex vetustis Patribus corpora alicujus generis angelis tribuisse, norunt theologi. «Corporum» vero «caelestium» vocabulo alii in hoc Pauli loco solem, lunam, stellas intellexere, ut Hieronymus in libro contra Joannem Jerosolymitanum.

A sensum propositumque inscitia replens, juxta quæ Spiritum suum, non secus ac unigenitum Verbum, sibi æqualem dici vult Deus Pater, eumque in creaturarum numero non esse, sed longe supra illas excellere asseverat; qua etiam de causa ter in trisagio sanctus nominatur: Quomodo potest, inquit, Spiritus sanctus esse Spiritus illius qui est Spiritus? Ast hoc in Scripturis affirmari ostensum est. Qua autem ratione id fiat, intelligere non valemus: excedit enim hoc mentem et rationem nostram, imo etiam angelorum cognitionem. Nam sicut cum ipse Pater esset Spiritus, genitus ex ipso fuit Deus Verbum; ita ex ipso, et cum ipso eluxit Spiritus sanctus. Ex eo autem potissimum apparet (74) illum esse incomprehensibilem, quod ei id possibile sit, quod creaturæ et videtur et est impossibile (75). Alioquin quam in re differret natura causæ aut principii expers, ac vivificans a natura creatæ atque [vivificatæ]? Non potest autem Spiritus non esse consubstantialis et æqualis illi ex quo existit: ideoque est etiam natura sanctus. Nunquid ergo angeli (inquit [76]) non sunt a Deo, nec sancti, nec spiritus Dei? Sunt a Deo, quatenus jussu ipsius facti sunt, ut alia omnia: sancti autem sunt, postquam sanctificati sunt, ut homines; spiritus vero sunt, quatenus respectu nostrum sunt incorporei. At nusquam vocati fuerunt spiritus Dei, aut ex Deo, aut procedentes a Patre, aut divini, aut spiritus veritatis, aut spiritus sanctitatis: sed angeli ministrantes aut servientes, et corpora cælestia, eo quod ab
 C **133** increato Dei Spiritu in infinitum distent, eo-que inferiores sint juxta peritum Apostolum, qui scribit: «Corpora (77) terrena, et corpora cælestia.» Sicut enim ipsis similes non sunt spiritus ventorum, sic ne ipsi quidem sunt similes Spiritui sancto Dei. Nam ipsi quidem creati sunt; altamen ex hypostasi Dei et Patris non processerunt, non regenerant nos, non faciunt filios Dei, peccata non remittunt, non vivificant, non creant, non sanctificant, non judicant, sed e contrario judicantur: («Vos» enim, inquit (78) Scriptura, «etiam angelos judicabitis.») Nec in ipsis sunt (79) cælorum virtutes, seu potestates. Non sunt locis incircumscripti, nec distantis immensi: nam Gabriel Daniele alloquens, aut Deiparæ Virgini annuntians, non erat etiam in cælo essentia, sicut mente; sed in terra duntaxat tunc debebat (80). Neque sunt

(78) *Inquit.* I Cor. vi, 3. Græca editio habet: Οὐκ οἴδατε, ὅτι ἀγγέλους κρίνομεν; id est, «An nescitis, quod angelos judicabimus?»

(79) *Nec in ipsis sunt.* Eamdem locutionem habet etiam segm. 69 a. An respicit illud Psalms: «Et spiritu oris ejus omnes virtutes eorum?» An vere potius illud: «Et hoc, quod continet omnia,» et reliqua?

(80) *In terra duntaxat tunc debebat.* Affinita tum his, tum iis quæ paulo post sequantur, dictaverat Didymus in libro De Sp. S., num. 6: quæ cum utilia nobis mox futura sint, operæ pretium erit hic

æonibus, sive sæculis (81) incomprehensibiles; ait enim Scriptura: « Qui facit (82) angelos suos spiritus, et ministros suos ignem urentem. » Ac ne unum quidem ex iis faciunt, quæ sunt a Spiritu sancto; sed huic famulantur, sicut archangelus Gabriel fecit, cum legationem (83) ad Deiparam **134** Mariam obiit, ac dixit: « Spiritus (84) sanctus veniet super te. » Igitur ne illum quidem templum est homo, sicut est Dei, et Spiritus ejus, et unigeniti Filii. Non circumprehenduntur (85) simul cum Deo. Non una quædam duntaxat hypostasis angelica existit, sed innumerabiles. Spiritus autem sanctus, qui divino modo omnia collustrat, ex ineffabili et supersubstantiali, et ante omnes substantias existente, et universali, et formæ experte paterna hypostasi per identitatem (86), unitatemque naturæ ab æterno (87) processit; et nominatus est divinus; et unus est, non multiplicatus; bonus, magnificus, inaccessus, nulla potis intelligentia circumscribi, infinita potentia præditus, ineffabilis (88), singulari modo et unico existens, et natura cum sanctus, tum Spiritus Dei, et in rerum omnium

ea exscribere, etsi longiora. Sic ergo se habent: « Ipse vero Spiritus sanctus, si anus de creaturis esset, saltem circumscriptam haberet substantiam, sicut universa, quæ facta sunt; nam etsi non circumscribantur loco, et finibus invisibiles creaturæ, tamen proprietate substantiæ finiuntur. Spiritus autem sanctus, cum in pluribus sit, non habet substantiam circumscriptam; mittens quippe Jesus prædicatores doctrinæ suæ, replevit eos Spiritu; et insufflans in faciem eorum, « Accipite, inquit, Spiritum sanctum (Joan. xx, 22); » Et: « Euntes docete omnes gentes (Matth. xxviii, 19): » quasi omnes cunctis gentibus mitteret. Neque enim omnes apostol. ad omnes gentes pariter sunt profecti, sed quidam in Asiam, quidam in Scythiam [*codex noster pro Scythiam habet Syriam*], et alii in alias dispersi nationes, secundum dispensationem illius, quem secum habebant Spiritus sancti, quomodo et Dominum dicentem: « Vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi (ibid. 20). » His et illud congruit: « Accipietis virtutem supervenientis Spiritus sancti in vos [*cod. noster, superveniente in vos Spiritu sancto*]; et eritis testes mihi... usque ad extremum terræ (Act. i, 8). » Si ergo hi in extremis finibus terræ ob testimonium Domini constituti, distabant inter se longissimis spatiis, aderat autem eis inhabitator Spiritus sanctus, incircumscriptam habens substantiam, demonstratur angelica virtus ab hoc prorsus aliena. Angelus quippe, qui aderat, verbi gratia, Apostolo in Asia oranti [*codex noster, moranti.*] non poterat simul eodem tempore adesse aliis in cæteris partibus mundi constitutis. Spiritus autem sanctus non solum sejunctis a se hominibus præsto est, sed et singulis quibusque angelis, principibus, thronis, dominationibus inhabitator assistit. »

(81) *Sæculis*. An æonum, sive sæculorum nomine aliquem angelorum ordinem intelligit? Hoc sensu fortasse Clemens in extremo *Pædagogō* ait: οὗ ὁδὸς αἰῶνες, id est: « ejus gloria sunt sæcula. » Ex nonnullis autem Scripturæ locutionibus, ejusmodi sunt illæ, « Per quem fecit et sæcula (Hebr. i, 2), » et, « Regi sæculorum immortalis (1 Tim. i, 17), » opinio hæc duci potuit: ac inde etiam Valentinus suos illos æonas, sive sæcula forsitan confinxit.

(82) *Qui facit*. Psal. ciii, 5 (seu 4). Compluten-

sis editio habet, πρὸς τὴν Θεοτόκον Μαρίαν, καὶ εἰπὼν: « Πνεῦμα ἅγιον ἐλεύσεται ἐπὶ σέ. » Οὕτε οὖν ναὺς αὐτῶν ἐστὶν ὁ ἀνθρώπος, καθὰ ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, καὶ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ. Οὐ συμπεριλαμβάνονται μετὰ τοῦ Θεοῦ. Οὐ μὴ τις ἐστὶν ὑπόστασις ἀγγελικὴ, ἀλλὰ καὶ οὐσαρίθμητος. Τὸ δὲ ὑπερπάμφαές ἅγιον Πνεῦμα, συμφῶς καὶ ἐνοσιδῶς ἀπὸ τῆς ἀρρήτου, καὶ ὑπερουσίου, καὶ προουσίου, καὶ καθολικῆς, καὶ ἀμόρφου προῆλθεν ἀχρόνως πατρικῆς ὑποστάσεως, καὶ προσηγόρευται θεῶν. Ἐν τῇ ἐστὶν, ἀπλήθυντον, ἀγαθόν, ἀφρόνον, ἀπρόσιτον, ἀπερίγραφον πάσαις νοήσεσιν, ἀπειροδύναμον, ἀνέκλεκτον, μόνως ὑπάρχον· καὶ φύσει ἁγίον τε καὶ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐδὲν ὄν τῶν πάντων· ἀλλὰ Θεὸς ἐν οὐρανῷ τε ὢν καὶ συνὼν ἡμῖν, αἰτίος πάντων πάντων καλῶν· παρὼν μὲν τοῖς ὅλοις ἅλλως, ἀνείδως, ἀμετασχηματίστως· οὐκ ἐξιστάμενος δὲ τοῦ συνιδρῶσθαι ἀφράστως τῷ Πατρὶ, καὶ ἐξαπλούμενος πάντῃ, καὶ χωρῶν, καὶ ἐν ἅπασιν ἀμικῶς κατοικῶν· καὶ ταῖς ἐνοσίαις ἡμῶν τε καὶ τῶν ἡμῖν ἀοράτων ἐμβατεύων, καὶ ἀκριδῶν ἅπαντα, καίτοι πάντα εἰδῶς· καὶ ἀφώκως ἐνηχῶν, καὶ ψυχῶν ἐπακούων ἐνδοθεν σιγῇ κραζού-

sis editio habet, πρὸς φλόγα, id est: « ignis flammam, » pro: « ignem urentem. » Vide segm. 78 b.

(83) *Legationem*. In Græco διακονήσας, quod verbum vulgo a lexicographis et interpretibus « ministrandi » verbo transfertur. At mea quidem opinione significat etiam « legationem obire: » idque confirmare licet cum ex hoc ipso Didymi loco, tum ex Polluce; is enim lib. viii, cap. xi, scribit: Καὶ τὰ ῥήματα πρεσβεῦσαι, διακονήσασθαι, ἀποπρεσβεῦσθαι. Quem locum interpres sic reddidit: « Et verba, legatum agere, administrare, legationem mittere. » Malim: « Et verba, legatum agere; legationem obire; quæ in legatione acta sunt renuntiare. » Libro autem iv, cap. 3, ubi Pollux ait, πρεσβεῦσαι, διακονήσασθαι, πλανηθῆναι, interpretes verit: « legatum agere, inservire, seducere. » Sed malim hic quoque: « legatum agere; legationem obire; legationis causa per varias regiones errare. » Simili ratione regum legati vulgari sermone nunc appellantur etiam « ministri. »

(84) *Spiritus*. Luc. i, 35, Biblia habent ἐπελεύσεται. Vide notas ad segm. 125 a.

(85) *Circumprehenduntur*. Respicit, ut opinor, divinarum personarum « circuminsectionem. » Qua de causa verbo, « comprehenduntur, » usus non sum. « Dei » vero nomine Deum Patrem passim designari, neminem fugit. Recte Augustinus in *Altercatione cum Pascentio*: « Laudantes Deum dicere solemus... Qui capit omnia, quem capit nemo; sed hominum: nam totus capit a Filio. »

(86) *Identitatem*. In Græco ἐνοσιδῶς, quæ vox deest in vulgaribus lexicis. Ante Didymum ea usus fuerat auctor supposititiæ epistolæ, de qua dixi not. 91, pag. 122, in verbis ibi allatis. Athanasius quoque dixit ἐνοσιδῶς.

(87) *Ab æterno*. In Græco, ἀχρόνως, id est sine tempore. Vide quæ ex Joanne Euchaitensi adnotavi ad segm. 168 a.

(88) *Ineffabilis*. In Græco, ἀνέκλεκτον. Est autem ἀνέκλεκτον, quod verbis effari, aut exprimere non valemus. Qua ratione ἀνεκλάλητον quoque, et ἀνεκφραστον, et ἀνεκδιήγητον dicitur, ut norunt qui Irenæum, Clementem Alexandrinum, Eusebium, aliosque hujusmodi scriptores legerunt: sicut e contrario ἐκλαλεῖν, atque ἐκλέγειν Polluci est: « eloqui, » et « efferre. » Vide segm. 94 a, et 194 b.

σὼν, καὶ πασας ἐπὶ πᾶσιν οἰκτείρων ἀμελλήτι, καὶ ἐπιρρωννύων, καὶ εὐφροσύνην ἁπατον ταῖς ἑκασταχοῦ [60 a] φύσει ἐνδιδοῦς· περιέχων τοῦδε τοῦ παντὸς τὴν σύστασιν, καὶ πάντα ἔχων ὑφ' αὐτῶν· καὶ θεοπεσίῳ φωτίων φωτὶ, καὶ εὐσεγέτων τῇ ἀπλήτει αὐτοῦ ἐνεργείᾳ καὶ ἀναθοῇ· τὰ μὲν ἀμείνω τὴν γνώμην ἐπὶ τελειότερον ἄγων σκοπὸν, τὰ δὲ χεῖρω καὶ πλημμελῶς ἀναστρεφόμενα οὐκ ἀποστερῶν τῆς ἑαυτοῦ βασιλικῆς καὶ ὁμονοητικῆς καὶ ἀμερίστου προστασίας· ἀλλ' ἐν ἐφέσει καθιστῶν αὐτὰ, καὶ συννοίᾳ τῆς χορηγοῦ τὸν ὀλίκων ἀγαθῶν ὁμοουσίου Τριάδος, καὶ πᾶσι τοῖς καλλιεργοῦσι συλλαμβανόμενος, μετὰ τοῦ πάντων ἐξηρημένος εἶναι, οὕτως, ὅτι

(89) *In cælo, et... in nobis existens.* Hæc, aliæque hujusmodi, quæ segm. 60 a subiunguntur, sicut iis similia sunt, quæ modo nota 80 e libro *De Sp. S.* attulimus, ita lucem afferunt argumento, quo ibi Didymus probat, Spiritus sancti incircumscriptionem esse substantiam. Eo enim abutitur Albertinus, scriptor satis eruditus, sed Calvinianus, lib. II de *Euchar. sacram.* cap. 2. Paucis totam hujus argumentationem contraho: piget enim binas ex illo paginas describere. « Didymus, inquit, Spiritus sancti divinitatem probaturus, argumentum ducit ab ipsius incircumscriptione; incircumscriptionem rursum demonstrans ex eo quod simul sit in pluribus locis. » Ergo dogma « Transubstantiationis » non agnoscit. Si enim Christi corpus in pluribus simul locis esse posset, fatilis hujusmodi ratio foret. Huc redeunt, velit nolit, quæcunque duabus paginis scribit homo heterodoxus. Ea dum legerem, poetæ illius mihi in mentem venit, qui cum in vatium conventu tetracastichum recitaturus insurrexisset, atque argumentum gravissimum histrionali levitate sic proposuisset: « Inter natos mulierum non surrexit major Joanne Baptista (*Matth. xi, 11*): « ergo B. Virgo est immaculate concepta, » alius repente e secundis sedibus eum interpellans, « In principio, inquit, creavit Deus cælum, et terram (*Gen. i, 1*): » « ergo philosophia est necessaria. » Sed a ludicris ad seria; nisi tamen ludicrum id ipsum est, quod refellimus. Catholicos inducit Albertinus, quasi nihil aliud respondere valeant, ad hoc veluti latibulum confugientes, ac inquietantes: « Didymi mens est, angelum esse non posse simul pluribus in locis propria naturalique virtute, quemadmodum Spiritus sanctus in iis est. » Sed bona verba, quæso. Ne nos tam stolidos fingas, Albertine: non ita, mihi crede, desipimus. Age vero, dic aodes. Si ego non omnia quæ a Patribus afferuntur argumenta invicta esse responderem: si Didymum alibi veram corporis Christi in Eucharistia præsentiam agnoscere objicerem: si verba illa, « Cum in pluribus sit, » quibus tu maxime inniteris, idem ac, « Quamvis in pluribus sit, » valere contenderem: si argumenti vim non in eo quod Spiritus sanctus sit in pluribus, sed quod « in cælo, et nobiscum, et in nobis, et ab ortu ad occasum, » nempe ubique, eum existere testentur Scripturæ, positam esse vellem: quid esset quod a te regei posset? « Vox, vox, prætereaque nihil. » Ne videar tamen nodum tuo quidem judicio inextricabilem non solvere, sed cedere, hæc pro non dictis habeantur. « Didymus, inquit, incircumscriptionem Spiritus sancti ex eo demonstrat, quod simul sit in pluribus locis. » Falsum est, quod ais, pace tua dixerim, Albertine. Didymus ait: « Cum in pluribus sit, » tu, quasi eodem utrumque recidas, « Cum sit, inquit, in pluribus locis. » At nusquam Didymus Spiritum sanctum in pluribus « locis » esse affirmavit: quin imo id num. 25 aperte negat. « Sed quomodo, inquit, Pater non consistens in loco, ultra omnem corporum est na-

A censu non numerandus: sed Deus et in cælo, et nobiscum, ac in nobis existens (89), omnia in omnibus **135** bona efficiens, omnibus quidem immaterialiter, sine forma, sine transfiguratione præsens; nunquam vero cum Patre ineffabiliter manere, ac veluti considerare cessans, et ubique diffusus, et capiens, et in omnibus sine commistione inhabitans, et in cogitationes cum nostras, tum eorum qui nobis invisibiles sunt, se insinuans, et accurate scrutans omnia, etiamsi omnia noscat, et sine voce insonans, et animas intus tacite clamantes exaudiens, et eas omnes sine cunctatione (90) in omnibus misericordia prosequens, et corbo-

B turam [*noster ms. codex habet: sed quomodo Pater non consistit in loco, cum ultra omnem corporum naturam*]: ita et Spiritus veritatis nequaquam locorum sine clauditur, cum sit incorporealis, et, ut verius dicam, excellens [*rectius codex noster, excelsus*] universam rationalem creaturam. » Ac similia docet segm. 66 a hujus operis, quod nunc edimus. Tantum vero abest ut Spiritum sanctum in pluribus locis esse velit Didymus, ut angelos ipsos non modo « in locis » non existere, sed ne « in loco » quidem esse aperte doceat. « Etsi non circumscribantur, inquit, loco et finibus, tamen proprietate substantiæ finiuntur. » Et num. 29: « Sicut loca et commutationes locorum ab incorporeis separamus; sic et prolationes (intus dico, et foris) ab intellectualium natura discernimus: quia istæ corporum sunt recipientium tactum, et habentium vastitates. » De iis ergo substantiis loquitur, quas vult « in loco » non esse: quæque nihil quoad hanc rem commune habent cum Christi corpore: hoc enim quamvis innumeris, ac pene dixerim infinitis in locis ponatur existere, tamen non modo « proprietate substantiæ finitur, » sed « loco » etiam « ac finibus circumscribitur. » Nec enim ex eo Deus incircumscriptus est, quod infinitis locis præsens sit, sed ex eo quod ubique ita præsens sit, ut « substantiæ proprietate non finiat: » creatura vero si vel infinitis in locis simul existere fingeretur, in iis omnibus locis certam quamdam magnitudinem, exempli causa, aut intelligentiam, aut inscitiam, etc., haberet, uno verbo, « substantiæ suæ proprietate finiretur. » En itaque quo tandem meo quidem judicio (ut omnia uno complectar syllogismo) tota magni hujus theologi argumentatio redigenda sit. Ille incircumscriptionem habet substantiam, quem sacræ Scripturæ talem esse testantur, ut « pluribus » (non locis, Albertine) sed sanctis tum viris, tum angelis ubique sive terrarum, sive cælorum existentibus « inhabitator assistat, » eo ipso modo, quo Dei Filius, cujus vos Macedoniani incircumscriptionem fatemini esse substantiam. Atqui talem esse Spiritum sanctum testantur Scripturæ. Ergo Spiritus sanctus incircumscriptionem habet substantiam.

(90) *Sine cunctatione.* In Græco, ἀμελλήτι. Idem autem valet, ac id quod superius segm. 45 b dixit, δίχα μελλήσεως. In vulgaribus Lexicis affertur vox ἀμελήτι, eaque nullo exemplo illustrata: at ἀμελλήτι in eisdem deest. Sed hac utitur non modo Constantinus Maximus imperator in oratione ad Patres Nicænos habita, ac Sozomenus *Hist. Eccl.* lib. II, cap. 22, verum etiam Didymus ipse in fragmento quod affert Joannes Damascenus in *Paralel.* tom. I, pag. 341: etsi enim ibi legatur non ἀμελλήτι, ut apud Sozomenum, sed ἀμελήτι, emendandum tamen est ac scribendum ἀμελλήτι, ut patet ex his quæ antecedit et subsequuntur. Thucydides autem e contrario in lib. I, ac Pollux « cunctatorem » μελλήτην dixerunt.

rans (91), et inexplicabilem lætitiā omnibus ubique naturis infundens, hujus universi constitutionem continens, et omnia sub semetipso habens, et divina luce ea illuminans, et illis immensa sua efficaciacia, ac bonitate benefaciens: eos quidem, quibus melior intentio est, atque animus, ad perfectiorem scopum ducens; quorum vero deterior, atque adeo prava mens ac vita est, eos sua ipsius regia, et concordii, et indivisa gubernatione non privans, sed desiderium in eis ingenerans, et considerationem consubstantialis, omniumque generatim bonorum largitricis Trinitatis, et omnibus recte operantibus opem ferens, cum simul sit ab omnibus segregatus, hac ratione videlicet, quod alteri quidem apostolorum (92) 136 in India (93) degenti (94), alteri vero in Hispania (95), alteri autem ab ipso

A ἄλλω μὲν τῶν ἀποστόλων διάγοντι ἐν Ἰνδίᾳ, ἐτέρω δ' ἐν Σπανίᾳ, ἄλλω δ' ἐν ἄλλῳ τόπῳ ἕως τῆς ἐσχάτης τῆς γῆς, παρ' αὐτοῦ νενεμημένῳ, τῆς αὐτοῦ ἀπλανοῦς καὶ ἀκιδέηλου μετεδίδου σοφίας· οὐ τῷδε μὲν νῦν, ἐτέρω δ' εἰς αὖθις παραγινόμενος· οὐδὲ τῷ μὲν μᾶλλον, τῷ δὲ ἑλαττον ἐπιπνέων, ἀλλ' ἅμα τε καὶ ἐκάστῳ ὁμοῦ καὶ διακεκριμένως ἀεὶ ὁμοίως ἐπιλάμπων, καθὰ καὶ ὁ ἐπὶ τῶν Κύριος· « Μεθ' ὧμων εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. » Ἐπεὶ μὴ γε ἐπειδὴ αὐτοὶ τὴν παρ' Ἰωάννη κεϊμένην θεολογίαν περὶ τοῦ Πνεύματος ἐνθα εἶπε, « Πνεῦμα ὁ Θεός, » μεταφέρουσιν εἰς τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα, λέγοντες διὰ τὸ εἶναι. Πνεῦμα αὐτὸν οὕτω γεγράφθαι. Ἐτι δὲ ἐπειδὴ γέγραπται καὶ, « Πνεῦμα τοῦ προσώπου ἡμῶν Χριστὸς Κύριος· » ἄρα καὶ τὸν B Πατέρα, καὶ τὸν Υἱὸν, ἅτε Πνεῦμα, τοῖς ἄλλοις συν-

(91) Corroborans. Codex, ἐπιρυννύων pro ἐπιρυννύων.

(92) Apostolorum. Apostoli nomen non modo duodecim illis, quibus a Christo ipso, utpote ab illo « missis », impositum fuit, sed aliis etiam tributum est. Nam et Paulus, et Barnabas honorificentissimo eo titulo cum a Græca, tum a Latina Ecclesia insigniti sunt. Ac Paulus ipse in Epist. ad Philipp. cap. ii, vers. 25, de Epaphrodito loquens, « Vestrum autem, inquit, apostolum : » et Salvianus in primo *De gubernatione Dei* : « Legimus Timotheum apostolum carne infirmissimum fuisse : » et Hieronymus in *Chronico* : « Reliquiæ apostoli Timothei Constantinopolim invectæ : » et Joannes XX S. Martialem apostolum in epistola sua nuncupavit. Quinimo a Græcis multo adhuc facilius crebriusque apostolicos viros « apostoli » titulo donatos esse, quam a Latinis, non diffiteor. Ita Clemens in quarto *Stromatum*, ὁ ἀπόστολος Κλήμης, inquit, id est « apostolus Clemens. » Et Didymus noster segm. 93 b, Stephanum dicit « duplici corona redimitum, apostolatus et martyrii. » In Græcis vero Menologiis aut Kalendaris nihil occurrit frequentius. Nam, ut nihil dicam de Hemerologio illo quod quotannis Græci Venetiis edunt, in Menologio xii sæculi, quod in nostra S. Salvatoris Bononiæ bibliotheca exstat, ad diem ix Octobris lego : Τοῦ ἀγίου ἀποστόλου Φιλίππου τοῦ ἐνδὲ τῶν ἐπτὰ, id est, « Sancti Philippi apostoli unius e septem. » Ac in Evangelii xii sæculi Naniæ bibliothecæ eodem titulo decorantur S. Quadratus ad diem xxi Septembris, S. Silas ad xxix Novembris, « sancti Herodion, Agabus, Rufus, Phlegon, et Epaphras ad viii Aprilis, ac sanctus Fortunatus ad ix Junii. Denique, ut cætera hujusmodi monumenta præteream, in alio adhuc vetustiori Evangeliorum codice Naniæ, uncialibus litteris scripto, ad i Octobris diem legitur : Εἰς τὴν μνήμην τοῦ ἀγίου ἀποστόλου Ἀνανίου, id est, « Pro commemoratione sancti apostoli Ananias. » Idemque ibidem titulus tribuitur S. Lucæ diē xviii Octobris, et S. Onesimo diē xv Februarii. Hunc porro codicem sæculo viii exaratum censuit qui eum ante me inspexit, sed cum ibi S. Ignatius Constantinopolitanus patriarcha commemoretur ad diem xxiii Octobris, idcirco ante sæculum x scriptus non fuit : libros enim chori usus destinatos vel usque ad xi sæculum uncialibus litteris scribere perrexerunt librarii. Jam vero etsi hæc ita se habeant, nemo tamen inficiabitur, cum apostoli sine additamento nominantur, duodecim illos a Christo Domino electos intelligi : quo sensu Didymus in libro *De Spir. S.*, num. 3, ait : « In apostolis cæterisque discipulis. » Eodemque modo nomen apostolorum accipiendum hic esse existimo.

(93) In India. Græce, ἐν Ἰνδίᾳ. Etsi autem ea

regio crebrius a vetustis scriptoribus Græcis dicatur ἡ Ἰνδία, Josephus tamen etiam in primo *Antiquitatum*, et Polyænus *Ἰνδία* dixerunt. Indiæ porro nomine Æthiopia etiam denotata est a Patribus : atque in hac Thomam apostolum Evangelium prædicasse censent plures. Sed hæc alii vident. Quod attinet ad hunc locum, videtur Didymus Indiam proprie dictam designare, binos scilicet noti tunc orbis fines spectans, dum Indiam atque Hispaniam nominat.

(94) Degenti. Hoc ipso verbo usus erat theologus noster in loco, quem attuli not. 80, pag. 153 : ubi enim edita exemplaria habent, « oranti, » bibliothecæ nostræ codex ms. habet, « moranti. » Quæ lectio genuina videtur. Nec alia fortasse est apud Hieronymum significatio verbi, « requiesceret, » libro x comment. in *Isaiam*, cap. xxxv, pag. 446, ubi hæc leguntur : « Ut alius ad Indos, alius ad Hispanias... pergeret, et unusquisque in Evangelii sui atque doctrinæ provincia requiesceret. »

(95) In Hispania. Græce, ἐν Σπανίᾳ. Biblio autem nomine, et sui sæculi scriptoribus usitato Hispaniam vocat : ea enim a profanis scriptoribus Ἰβηρία, aut Ἰβηρία, ab Irenæo at Ἰβηρία, ab auctore secundi Machabeorum, aliisque Ἰσπανία, sed a Paulo bis, ab Athanasio in *Epistola ad Jovianum imperatorem*, tom. II, pag. 783, a Constantino imperatore in epistola encyclica ad omnes Ecclesias, a Gelasio Cyziceno, atque ab aliis; in Græcis vero conciliorum circa Didymi tempora habitorum Actis passim Σπανία dicitur : qua ratione apud Gregorium quoque Magnum legitur in epist. 115 lib. ix, vel ep. 45 lib. xiii : « Eunti in Spaniam. » Et apud Beatum Liebanensem presbyterum in commentariis in *Apocalypsim* : « Jacobus Spania. » Et in Martyrologio Blumano, quod Benedictus Clemens Arostegui in dissertatione eruditionis plena, « de Jacobi majoris prædicatione in Hispania, » citat ex Florentino : « Hic Spaniam, et occidentalia loca prædicatur. » De illo autem apostolo, quem Didymus hic indicat, dixi in mea *ad Archintum præsulem epistola*. Nulli scilicet alteri Didymi verba melius conveniunt quam ei qui ex duodecim apostolis unus extiterit; qui inter eos præsens fuerit quos Christus Dominus alloquebatur, cum ait, « Eritis mihi testes... usque ad extremum terræ (Act. i, 8), » ut colligo ex hujus Didymi loci collatione cum num. 6 libri *De Sp. sancto*; qui ex eorum numero sit quos « a Spiritu sancto » ad concionandum veneμημένους, id est « distributos » vocat Didymus, cui scilicet Hispania in ea distributione per apostolos facta obtigerit; qui demum in Hispania biennio saltem aut triennio διάγων, id est « commoratus » esse, ibique Evangelium prædicasse dici queat. At hujusmodi magnus ille universarum gentium apostolus

αριθμήσουσι λειτουργικοῖς πνεύμασιν; Εἰ δὲ τοῦτο οὐχ οὕτως, οὐδὲ τὸ ἅγιον Πνεῦμα νοεῖται μετὰ τῶν ἄλλων πνευμάτων. Ἀρχάγγελος γὰρ οὐκ ἔστιν. Ὁ γὰρ Μιχαήλ, καὶ Γαβριήλ, καὶ οἱ κατ' αὐτοὺς, εἰσὶν ἀρχάγγελοι· μετ' ἐκείνους δὲ οὐδὲ αἱρετικοὶ εἴποιεν ἂν τετάχθαι τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Ποῦ οὖν λοιπὸν, ἢ [60 b] μετὰ ποίων κτισμάτων τάσσεσθαι δοκιμάζουσιν αὐτό; Μετὰ γὰρ τὸν Θεόν, φύσιν ἄλλην λογικὴν ἀπὸ Γραφῶν οὐκ ἐβδόχθμεν, ἢ τῶν πολλῶν πνευμάτων καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς σωμάτων. Ἐτι σοφιστικῶς ἐκ τῶν προκειμένων ἐπάγουσιν· Ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς ἀληθινός, τὸ δὲ Πνεῦμα ἀλήθεια γέγραπται, ὡς ἀπρόσδοτος τούτου. Ἐστὶν δὲ ταυτὸν, καθὰ ἐν τῷ πρώτῳ δίδεσται λόγῳ, καὶ οὐ διαφέρει τοῦτο ἐκείνου.

ac Filius, utpote quibus nomen Spiritus convenit inter ceteros famulantes spiritus ab iis connumerandi sint? Quod si hoc dici non potest, ne Spiritus quidem sanctus in aliorum spirituum censum venit. Nam archangelus non est; Michael enim et Gabriel, et qui his sunt similes, archangeli sunt; infra hos autem ne haeretici quidem dixerint positum esse Spiritum sanctum Dei. Quinam ergo ipsi locus reliquus est? aut cum quibusnam creaturis eum ponendum censent? Nam post Deum nullam aliam rationalem naturam esse docent Scripturae, nisi plurium spirituum, et talium corporum, qualia sunt nostra. Insuper sophistice ex praemissis inferunt: Pater et Filius dicitur in Scripturis verus; Spiritus autem veritas (1): quasi hoc ab illo diversum sit. At vero utrumque unum et idem est, ut in primo λόγῳ [id est, tractatu, vel libro (2)] ostensum fuit, neque ab illa differt haec locutio.

ΚΕΦ. Ε'.

Περὶ τῶν λεγόντων, ὅτι Μονογενοὺς ἔντος τοῦ Θεοῦ Λόγου, τί τὸ Πνεῦμα καλέσμεν; καὶ τὰ λοιπὰ.

Πρὸς ταῦτα οἱ ποικιλώτατοι καὶ πολυτροπώτατοι κατὰ τὸν λόγον (οὐκ οἶδα, εἰ μὴ καὶ κατὰ τὴν γνώμην, πάντως δὲ οὐ καὶ τοῦτο), οἱ τῆς ἀπλουστερίας καὶ ἀληθευτέρας διδασκαλίας ἀλλότριοι αἱρετικοί,

Paulus non exstitit; nec enim ulla ex quatuor hisce notis ei convenit. Quin imo Didymus noster Ecclesias a Paulo fundatas commemorans in commentariis in *Psalmos*, ad vers. 2 psalmi cxi, intra eosdem fines illas concludere videtur, ac eos, quos Apostolus ipse, cum ad Romanos scripsit, suae praedicationi cap. xv, vers. 19 assignaverat. Sic enim ibi loquitur noster Bibliorum interpres, catechista, ac theologus: Οὐκ Παῦλος ὁ ἀπόστολος, ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ συστητάμενος τῷ Θεῷ μυριάδων Ἐκκλησιῶν.. οὗτοι δὲ καὶ τῶν λοιπῶν μαθητῶν ἕκαστος id est: Veluti Paulus apostolus, qui ab Jerusalem usque ad Illyricum numerosissimas Deo constituit Ecclesias... ac similiter unusquisque ex aliis discipulis. Catholicis itaque regnis, inelytaeque Hispanorum nationi gratulor, quod novum ipsius theologus noster monumentum suppeditet, quo eorum sententia, ac traditio magis confirmetur.

(96) *Alteri*. Codex, οὕτω δὲ. Lego, οὐ τῶδε. Nec is probandus videretur, qui legere mallet, οὐ τῷ δὲ, id est οὐ τινι δὲ.

(97) *Sicut etiam Dominus*. Eadem scribit, eundemque allegat ex *Matth.* cap. xxvii, vers. 20 locum, in verbis ex lib. *De Spir. sancto* nuper citatis not. 80, pag. 133.

(98) *Spiritus*. Joan. iv, 24. Vide notas ad segm. 115 a. Similia habet Didymus segm. 107 a. In libro autem *De Spiritu sancto* numero tum 54, tum 58, ad Filium quidem refert illud Pauli in secunda ad Cor. cap. iii, vers. 17: « Dominus autem Spiritus est: » ad Patrem vero haec Jesu Christi apud Joannem verba: « Spiritus est Deus. » Quanquam codex n. bibliotheca nostrae Bononiensis ab editione Veronensi discrepat: editio enim sic habet

in alia regione usque ad extremitatem terrae distributo, suam infallibilem, et incontaminatam impretiebatur sapientiam: nequaquam alteri (96) quidem nunc, alteri vero alias praesto existens: neque alteri quidem magis, alteri autem minus afflans, atque inspirans; sed simul et universis conjunctim, et singulis seorsum simili semper modo illucescens: sicut etiam Dominus (97), qui dixit: **137** « Vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi. » Alioquin cum isti haeretici sententiam illam apud Joannem scriptam, « Spiritus (98) est Deus, » ad Deum et Patrem referant, eo quod (inquiunt) Spiritus sit ipse Pater; cumque praeterea scriptum sit, « Spiritus faciei (99) nostrae Christus Dominus: » nonne illud sequetur, ut Pater quoque

138 CAP. V.

De iis, qui inquiunt: Cum Deus Verbum sit Unigenitus, quo nomine vocabimus Spiritum? et reliqua.

Contra haec inconstantissimi, maximeque varii, et sermone (haud scio an mente quoque) versipelles haeretici, a simpliciori certe (et enim omnino scio) veriorique doctrina alieni, eadem saepius

num. 54: « sanctificationis [codex noster, « sanctitatis »] bonitatisque vocabulum et ad Patrem, et ad Filium, et ad Spiritum sanctum aequè refertur, sicut ipsa quoque appellatio Spiritus. Nam et Pater Spiritus dicitur, ut ibi: « Spiritus est Deus. » Et Filius Spiritus. « Dominus, » inquit, « Spiritus est. » Spiritus autem sanctus semper Spiritus sancti appellatione censetur. At postrema haec in codice nostro sic se habent: « ut ibi: « Spiritus Dei. » Et Filius Spiritus. « Domini » [mendose pro Dominus], inquit, « Spiritus est. » Et Spiritus sanctus semper Spiritus [codex rectius omittit hic vocem « Sancti, » quae irrepsit in edita exemplaria] appellatione censetur. Equidem cum nostro codice legerem, « Spiritus Dei, » nisi numero deinceps 58, cum libro impresso consentiret hac in re codex manuscriptus; uterque enim habet: « ut ante [codex hic addit, jam] diximus, ubi etiam illud adjunximus: « Spiritus Deus est. » An hic quoque legendum suspicabimur: « Spiritus Dei? » Equidem legere malim: « Spiritus Deus. »

(99) *Spiritus faciei*. Thren. iv, 20. Biblia non habent articulum τοῦ.

(1) *Veritas*. In prima Joannis v, 6, ubi Vulgata translatio habet, « Christus est veritas, » Graeca editio habet: τὸ Πνεῦμα ἐστὶν ἡ ἀλήθεια, hoc est, « Spiritus est veritas. » Vide segm. 56 b, pag. 127.

(2) *Libro*. Cum priorem hunc λόγον, sive tractatum, sive orationem, sive librum allegat Didymus, plerumque negotium nobis facessit. Vide quae adnotabimus ad segm. 72 b, 75 a, 79 b, 135 b, 136 a, 175 b, 183 b, 187 b, 208 a, et 212 a. Atque illud interim tecum reputa, utrum duorum λόγων, seu librorum, primus hic citetur, quos edidit Didymus contra Arianos.

verba repetentes inquirunt : Deus Verbum vocatus est Unigenitus, quia Spiritus sanctus ex hypostasi Patris non existit : alioquin ipse quidem vocatus non fuisset Unigenitus ; Spiritus vero sanctus vocatus fuisset ipsius frater (3). Ita quidem illi disse- runt, ac seipsos produnt vel sibi ipsis dissimi- les (4), sicut eis dissimilis est veritas. Unigenitum dixit Scriptura Filium, tum quia solus ex hypo- stasi Patris genitus fuit, non vero processit, sic- ut Spiritus sanctus ; tum quia excludere voluit hæreticorum blasphemias, qui eum dicunt esse creaturam, et filium, sicut nos sumus. Spiritum autem sanctum ait Scriptura unum et solum esse, tum quia unico (5) quodam, et singulari modo ipse processit ex Dei et Patris hypostasi, non vero ge- nitus est, sicut Filius : tum etiam ne suspicemur, eum esse creaturam, ut sunt alii spiritus. Nam qui est unus Spiritus (6), alienus non est ab essentia Patris, neque ab unitate illius, quod unum est, se- jungitur, sed unum cum eo est : neque respectu illius aut minor, subjectusve est, aut alium habet, qui connaturalior, magisque cum illius essentia con- iunctus sit, aut Deo propinquior : neque potest (7) aut numerus vocari, cum pertineat ad unitatem es- sentiae, aut inter res productas collocari, quippe qui una cum Patre, et Filio omnium rerum conditor est. Nequit ergo unus sanctus Spiritus aut unius Pa- tris, uniusve Filii esse dissimilis, aut multitudini spirituum similis. Quemadmodum enim quamvis unus sit Deus et Pater, et unus Filius ve- rus, **139** omnes tamen, qui ad ejus imaginem su- mus, dii et filii ob illius bonitatem et liberalita- tem, licet reipsa non simus, vocati fuimus, juxta illud, « Ego dixi (8) : Dii estis, et filii Excelsi om- nes ; » ita etsi unus sit et solus Spiritus sanctus veri- tatis, multi tamen spiritus dicuntur, qui non sunt natura Spiritus Dei. Porro (9) hæretici nihil de eo solliciti, ut divinis theologis consentanea dicere vi- deantur, alia quoque asserre non verentur valde per- nicioiosa. Neque vero quispiam antequam id omne, quod dicturus sum, audierit, me reprehendat, quod pernicioiosa vocem quæ illi asserunt : eos enim sic loqui comperiet, ut illorum virorum menti ac sententiae manifesto repugnent, qui Deo afflante scripsere, quique donum hoc a Deo habuerunt, ut ista in re præclare versarentur. Ajunt enim : Si (10) Deus est Spiritus sanctus, aut Pater est, aut Filius. Atqui neuter horum est : non est ergo Deus,

ἀναστρέφοντες, πολλάκις τὰ αὐτὰ ῥήματα, φασίν : Μονογενὴς ἐκλήθη ὁ Θεὸς Λόγος, ἐπειδὴ τὸ ἅγιον Πνεῦμα οὐκ ἐκ τῆς ὑποστάσεως ἐστὶν τοῦ Πατρὸς. Ἐπεὶ αὐτὸς μὲν οὐκ ἂν ἐλέγθη Μονογενὴς, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα προσηγορεύθη ἂν ἀδελφὸς αὐτοῦ. Ἐκεῖνοι μὲν οὕτως, καὶ πρὸς ἑαυτοὺς ἀνομοιοῦμενοι, ἢ δὲ ἀλήθεια πρὸς αὐτοὺς. Μονογενὴς γέγραπται, διὰ τε τὸ μόνον γεννηθῆναι ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πα- τρὸς, καὶ μὴ ἐκπορευθῆναι, ὡς τὸ ἅγιον Πνεῦμα· διὰ τε τὸ ἀποκλειεσθαι τὰς βλασφημίας αἰρετικῶν, λε- γόντων αὐτὸν κτίσμα καὶ υἱὸν, ὡς ἔσμεν ἡμεῖς. Καὶ τὸ ἅγιον δὲ Πνεῦμα ἐν καὶ μόνον εἶναι γέγραπται, διὰ τε τὸ ἐνιαῖος καὶ μόνως αὐτὸ ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἐκπορευθῆναι, καὶ μὴ γεννηθῆ- ναι, ὡς ὁ Υἱὸς· διὰ τε τὸ μὴ κτίσμα, ὡς τὰ ἄλλα πνεύματα, ὑπονοεῖσθαι. Τὸ γὰρ ἐν οὐτε ἀλλότριόν ἐστι τὸ Πνεῦμα τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς, οὐτε διωρι- σται τῆς πρὸς τὸ ἐν ἐνώσεως· οὐτε πρὸς ἐκεῖνο, ἢ ὕφesiν ἔχει, ἢ [61 a] ἄλλον ἑαυτοῦ μάλλον συμφυέ- στερον, ἢ ἀγγίζον· οὐτ' ἀνέχεται, ἢ ἀριθμὸς προσ- αγορεύεσθαι, τῆς ἐνάδος οὐσίας ὅν, ἢ τοῖς παρηγγε- νοῖς συντάττεσθαι, τῶν πάντα παραγαγόντων σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ τυγχάνον. Οὐ δύναται οὖν τὸ ἐν ἅγιον Πνεῦμα, οὐτε τῷ ἐνὶ Πατρὶ, ἢ τῷ ἐνὶ Υἱῷ εἶναι ἀνόμοιον, οὐτε τῷ πληθεὶ τῶν πνευμάτων ὅμοιον. Καθ- ἅπερ γὰρ ἐνὸς ὄντος Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ ἐνὸς Υἱοῦ ἀληθινοῦ, πάντες οἱ κατ' εἰκόνα δι' ἀγαθότητα καὶ ἀφθονίαν αὐτοῦ ἐκλήθημεν θεοὶ καὶ υἱοί, οὐκ ὄντες τῇ ἀληθείᾳ κατὰ τὸ, « Ἐγὼ εἶπα· Θεοὶ ἐστε καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες. » οὕτως ἐνὸς καὶ μόνου ὄντος ἁγίου Πνεύματος ἀληθείας, πολλὰ πνεύματα λέγεται, οὐκ ὄντα τῇ φύσει πνεύματα τοῦ Θεοῦ. Οὐ βλέποντες καὶ ἀνασχεπτόμενοι, ὅπως ἂν τοῖς θεολόγοις φαίνοντο συμβαίνον τι λέγοντες, οὐκ ὀκνοῦσι καὶ ἄλλα ἐπιφέ- ρειν βλαβερά. Καὶ μοι, πρὶν ἅπαντος ἀκοῦσαι τοῦ λόγου, μέμψεται μὴδὲ εἰς, εἰ βλάβῃ τὰ ἐκείνων καλῶ. Εὐρήσει γὰρ, ὅτι φθέγγονται, ἀντικρυς ἀντι- πράττοντες τῇ γνώμῃ τῶν θεηγόρων ἀνδρῶν, οἱ τὸ περὶ τοῦτο διαπρέπειν εἶχον παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐν δωρεᾷς μέρει. Λέγουσι γάρ· Εἰ Θεὸς τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἢ Πατὴρ, ἢ Υἱὸς ἐστίν· μὴ ὅν δὲ τούτων μὴδὲν, οὐκ ἐστὶ Θεός, ὡς οὐδὲ τὰ ἄλλα πνεύματα. Ἀπαντήτεον τοῖνυν αὐτοῖς οὕτως· Ὡςπερ Θεὸς ὁ Πατὴρ, οὐ διὰ τὸ εἶναι Πατέρα, ἀλλὰ διὰ τὸ εἶναι θεὸς φύσεως· καὶ ὁ Υἱός, οὐ διὰ τὸ εἶναι τοῦ τυχόντος υἱός, ἀλλὰ διὰ τὸ τοῦ Θεοῦ εἶναι Υἱὸν Λόγον, καὶ ἀναγκαίως τῆς αὐτοῦ θείας φύσεως ὑπάρχειν· οὕτως καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα Θεός, οὐ διὰ τὸ ἀπλῶς εἶναι Πνεῦμα, ἀλλὰ

(3) *Frater*. Hoc Macedonianorum argumentum affert Didymus ac diluit in libro etiam *De Spiritu sancto*, num. 62.

(4) *Dissimiles*. Utpote versipelles.

(5) *Unico*. In Græco, ἐνιαῖος. Est autem ἐνιαῖος « solus, unus, » aut « singularis. » Itaque Joannes Euclaitarum metropolita in oratione inedita in *Synaxim angelorum*, pag. 58, cujusdam ms. codicis Naniæ bibliothecæ, sic loquitur : τὸ τρισσὸν αὐτῆς (nempe τῆς θείας μεγαλειότητος) καὶ ἐνιαῖον, id est, « trinitatem ipsius (divinæ majestatis) et unita- tem. »

(6) *Spiritus*. Si conjecturis indulgere liceret, su-

spicarer legendum esse in Græco : τὸ γὰρ ἐν ὁμοίᾳ ἐστὶ οὗτος, x. τ. λ.

(7) *Neque potest*. Codex, ἂν ἔχεται. Lego, ἀν- ἔχεται.

(8) *Ego dixi*. Psal. lxxxi, vers. 6.

(9) *Porro*. Nisi aliquid addas in Græco, ac legas, exempli causa, οὐ βλέποντες οὖν, vel, οὐ βλέποντες δέ, vel, ἀλλ' οὐ βλέποντες. nimis soluta, laxa, aique exsanguis videbitur oratio. Quanquam hæc magnopere curasse non videtur Didymus. Fortasse etiam novum caput hic incipi volebat, cum ad aliam trans- eat objectionem.

(10) *Si*. In codice, ἢ Θεός. Lego, Εἰ Θεός.

δικὰ τὸ τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐν καὶ μόνον Πνεῦμα ἅγιον, A καὶ τῆς αὐτοῦ [61 b] θείας φύσεως καθεστάναι, ὡς προελέχθη. Καὶ ὡς περ ἀκούσαντες· «Εἰς ὁ Θεός·» καὶ, «Κυρίῳ τῷ Θεῷ σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις·» ἐξ Ἰσοῦ τῷ Πατρὶ Θεόν τε εἶναι τὸν μονογενῆ Λόγον πιστεύομεν, καὶ προσκυνούμεν, καὶ λατρεύομεν αὐτῷ· τὸν Ἰσον τρόπον καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διακείμεθα. Αὐτῷ γάρ, ὃ προσετάχθημεν ἐν τῷ περὶ τοῦ ἀφάρτου βαπτίσματος δοθέντι ὄρω, ἐξ οὗ ἡρτῆται ἡ τῆς πάσης ἡμῶν πολιτείας καὶ θρησκείας κατάστασις, συντάττειν αὐτὸ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ· προσετάχθημεν καὶ συμπροσκυνεῖν, καὶ συνδοξάζειν αὐτὸ, καὶ λειτουργεῖν αὐτῷ. Αὕτη γάρ ἐστιν ἡ λογικὴ λατρεία, ἣν ἔγραψεν Παῦλος τοῖσδε· «Ἵνα παραστήσῃτε τὰ σώματα ὑμῶν θυσιάν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ, τὴν λογικὴν λατρείαν.» Καὶ ὅν τρόπον, τοῦ Ἀποστόλου τὸν Θεὸν μόνον σοφόν τε καὶ ἔχειν ἀθανάσιαν χρησιμοῦσαντος, πιστεύομεν καὶ τὸν Υἱὸν ὁμοίως ἔχειν ἀθανάσιαν, καὶ εἶναι σοφόν, ὅτε ἀπαράλλακτον κατ' οὐσίαν ὄντα τῷ Πατρὶ, καὶ Λόγον αὐτοῦ, καὶ ζῶν αἰώνιον, ὡς γράφει, ὑπάρχοντά· οὕτως καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Οὐ γὰρ κατὰ χάριν, ἥτοι δόσιν, ἔχει τὴν ἀθανάσιαν καὶ σοφίαν, ὁμοίως τῶν λειτουργικῶν πνευμάτων· ἀλλὰ φύσει κέκτηται· Πνεῦμα γὰρ σοφίας ἐστίν. Τοιγαροῦν γέγραπται, ὡς· «Οὐδὲς γινώσκει τὰ τοῦ μόνου σοφοῦ, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ.» Εἰ γὰρ δόλησαν μὴ ταῦτα οὕτως ἔχειν, ἢ παρακρούσονται τὸν Θεὸν Λόγον, ἢ παρὰ τὰς Γραφὰς δόξουσι ποιεῖν. Τῇ γὰρ ἐν μιᾷ Θεότητι Τριάδι οὐ συντάττεται τι, οὕτως τὰ πνεύματα διὰ τὸ κεκληθῆναι πνεύματα, καὶ μὴ τὰ βέβηλα εἰποιμεν, οὕτε οἱ ἄνθρωποι διὰ τὸ κεκληθῆναι θεοί· οὐ γὰρ ἔσμεν τῇ ἀληθείᾳ. Εἰ δὲ οὐκ εἰρηθῶσιν ἀντιπίπτειν αὐτοῖς τὸ, «Μόνῳ [62 a] σοφῷ Θεῷ·» καὶ, «Μόνος ἔχων ἀθανάσιαν·» οὐ δυνήσονται ἀπ' οὐδενὸς ἐξ ἐναντίας τοῦ ἁγίου Πνεύματος κατασοφίζεσθαι. Ταῦτα γὰρ οὕτως ὑπὸ Παύλου ἐβρόθη, διὰ τὸ τοῦ Θεοῦ Λόγον μὲν τὸν Υἱὸν, Πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον Πνεῦμα τυγχάνειν, καὶ ἀχωρίστως αὐτοῦ ἔχειν κατὰ τὴν φύσιν, καὶ εἰς μίαν ἀνάγεσθαι θεότητα, ὡς καὶ παρὰ τοῖς ἔξω λέγεται·

Εἰς Θεὸς αὐτοπάτωρ, ἐξ οὗ τάδε πάντα D Unus Deus, suimetipsius pater (22), ex quo hæc [révorto].

Ὡς τοίνυν περὶ τοῦ Πατρὸς Παῦλος Ῥωμαίους,

A sicut ne alii quidem spiritus dīi sunt. Sic porro ip-
sis respondendum est : Sicut Deus est Pater non eo
quod sit Pater, sed quia est divinæ naturæ; et Fi-
lius est Deus non eo quod sit qualiscunque filius,
sed quia est Dei Filius Verbum, et necessario ejus-
dem divinæ naturæ cum Patre : sic etiam Spiritus
sanctus est Deus, non eo simpliciter quod sit spiri-
tus, sed quia est Dei unus et solus Spiritus sanctus,
ejusdemque divinæ naturæ cum Patre, ut antea
dictum est. Et quemadmodum cum audimus, « Unus
(11) Deus; » et, « Dominum (12) Deum tuum ado-
rabis, et illi soli servies, » unigenitum Verbum,
æque ac Patrem, Deum esse credimus, et eum ex
æquo adoramus, ac ei servimus; ita eodem modo
etiam affecti sumus erga Spiritum sanctum. Nam
B eo ipso quod in præscripta nobis divini baptismatis
formula, ex qua totius nostræ politiæ, et religionis
constitutio pendet, eum collocare cum Patre, et Fi-
lio jussi sumus, jussi etiam sumus eum simul ado-
rare, et glorificare, eique obsequium, et cultum
exhibere. Hoc enim est rationabile obsequium, hic
cultus, de quo ita scripsit Paulus : « Ut (13)
exhibeatis corpora 140 vestra hostiam viventem,
sanctam, Deo placentem, rationabile obsequium (si-
ve cultum). » Et quemadmodum etsi Paulus Deum
solum sapientem (14) esse, et eum solum immor-
talitatem habere (15) dicat, Filium tamen quoque
similiter, utpote qui Patri sine ullo discrimine na-
tura similis est, et Verbum illius, et vita æterna,
ut Scripturæ aiant (16), existit, immortalitatem
habere, et sapientem esse credimus : sic etiam de
C Spiritu sancto idem dicendum est. Nec enim ex
gratia, aut ex donatione immortalitatem ac sapien-
tiam habet instar famulantium spirituum, sed natu-
ra; est enim Spiritus sapientiæ : qua de causa in-
quit Scriptura, « Neminem (17) nosse quæ sunt
solius sapientis, nisi Spiritum illius. » Nam si hæc
ita se habere non concesserint (18), aut Deum Ver-
bum repudiabunt, aut Scripturis adversari vide-
buntur. Nam ei, quæ in una Deitate est, Trinitati
nulla res æqualis dici potest : neque spiritus scilicet,
ex eo quod spiritus vocati sint, in eodem cum ipsa gradu collocantur, quamvis de immundis spi-
ritibus non loquamur; neque nos homines, ex eo quod dīi nuncupati fuerimus, illam æquamus; nec
enim dīi revera sumus. Si vero illos sibi metipsius adversari non opinemur, illud, « Soli (19) sapienti
Deo, » et illud, « Solus (20) habens immortalitatem, » non poterunt ullo modo contra Spiritus
sancti Deitatem captiose objicere. Nam hæc a Paulo ideo dicta sunt, quia Dei Verbum quidem est Fi-
lius, Dei autem Spiritus est Spiritus sanctus, et binæ hypostases istæ natura idem cum ipso sunt, at-
que in unam coalescunt deitatem : sicut etiam apud ethnicos (21) dicitur :

Sicut igitur de Patre Paulus ad Romanos, ad Ga-

(11) Unus. Ephes. iv, 5, et alibi sæpius.

(12) Dominum. Matth. iv, 10, ubi Græca editio habet : Κύριον τὸν Θεόν σου. Vide etiam Deut. vi, 13; inde enim locus hic de promptus est : ibi tamen legitur φοβηθήσῃ, pro προσκυνήσεις.

(13) Ut. Rom. xii, 1. Pro ἵνα παραστήσῃτε. Biblia habent tantum, παραστήσαι.

(14) Sapientem. I Tim. i, 17.

(15) Habere. I Tim. vi, 16.

(16) Aiunt. I Joan. v, 20.

(17) Neminem. I Cor. ii, 11.

(18) Concesserint. Lego δόλησαν pro δόλης ἄν.

(19) Soli. I Tim. i, 17, et Rom. xvi, 27.

(20) Solus. I Tim. vi, 16.

(21) Ethnicos. Vide not. 50, pag. 69

(22) Pater. Vide quæ de voce αὐτογενέθλος, aliis-
que affinis adnotamus ad seqm. 149 b.

latus et ad Timotheum (23) scribens ait, « Unus Deus; » sic de Filio quidem Joannes dixit: « Unigenitus (24) Deus, qui est in sinibus Patris: » de Spiritu sancto autem Paulus ad Corinthios scribens docuit: « Alteri (25) **141** autem dona curationum in uno Spiritu; » nam unitas propria est divinitatis et immultiplicabilis naturae. Et sicut scriptum est, Filium genitum esse (26), et ipse id attestans ait, « Ego (27) a Patre exivi; » ita scriptum est, et ipsemet dixit: « Spiritum (28) veritatis, qui a Patre procedit, » aut processit. Et sicut Filius cum sit Deus et Dominus, est tamen Dei et Domini Filius, sic Spiritus sanctus etsi sit Deus et Dominus, est tamen Dei et Domini Spiritus. Et quemadmodum Verbum dicitur in Scripturis Filius, quia coexistit Patri; eodem modo etiam Spiritus sanctus vocatus est in Scriptura Dictum Dei (29), et Spiritus oris (30) eius, et Flatus Omnipotentis (31), quia simul cum illo subsistens ex eo eluxit: ne ipsum suspicetur quis extra deitatem esse Patris, aut Verbi ipsius: nam Dictum proprium est verbi, sive sermonis, et Sermo mentis, et verum esse comperitur illud: « Unus (32) Deus et Pater omnium, et super omnes, et per omnia, et in omnibus. » Et sicut Filium a Patre nullo modo discrepare ostenditur ex eo quod (33) ait Scriptura, « Qui (34) vidit me, vidit Patrem; » simili ratione et Spiritum sanctum nullo modo a Patre discrepare ostenditur per ea quae ait Scriptura: « In hoc (35) cognoscimus, quod est in nobis Deus, ex Spiritu ipsius, quem dedit nobis. » Cum ergo Pater sit verus Deus, necesse omnino est, ut verus Deus ipsi aequalis ille etiam sit, qui eum ostendit per solam sui ipsius manifestationem. Et sicut per Filium omnia facta sunt, sic a Spiritu sancto omnia sanctificata sunt, et corroborata. Aiunt (36) enim apostoli: « Domine (37) qui fecisti caelum, et terram, et mare, et omnia quae in eis sunt: qui per Spiritum sanctum, et per os David pueri tui dixisti. » Et sicut aequalis potestate, et similis Patri, et Dominator, Unigenitus significatur juxta illud, « Quaecunque (38)

Γαλαταῖς καὶ Τιμοθέῳ γέγραπεν· « Εἷς ὁ Θεός· » οὕτω, περὶ μὲν τοῦ Υἱοῦ Ἰωάννης εἶπεν· « Ὁ μονογενὴς Θεός, ὁ ὢν ἐν τοῖς κόλποις τοῦ Πατρὸς· » περὶ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος Παῦλος Κορινθίοις ἐδίδαξεν· « Ἄλλω δὲ χαρίσματα ἰαμάτων ἐν τῷ ἑνὶ Πνεύματι· » τὸ γὰρ ἑνιαῖον τῆς θείας καὶ ἀπληθύντου φύσεως ἰδίον. Καὶ καθὰ ἐγράφη, ὅτι ὁ Υἱὸς ἐγεννήθη, καὶ μαρτυρῶν λέγει· « Ἐγὼ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐξῆλθον· » οὕτως ἐγράφη, καὶ ὁ αὐτὸς εἶπεν· « Τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, » ἤτουν ἐξεπορεύθη. Καὶ ὡς περ ὁ Υἱὸς Θεός καὶ Κύριος ὢν, τοῦ Θεοῦ καὶ Κυρίου ἐστὶν Υἱός· οὕτω τὸ ἅγιον Πνεῦμα, Θεός καὶ Κύριος ὢν, τοῦ Θεοῦ καὶ Κυρίου ἐστὶν Πνεῦμα. Καὶ ὅν τρόπον Λόγος γέγραπται ὁ Υἱὸς διὰ τὸ συνπαράχειν τῷ Πατρί· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα γέγραπται, ῥῆμα τοῦ Θεοῦ, καὶ Πνεῦμα τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ Πνοὴ Παντοκράτορος, ἐπειδὴ συνυφεστάς ἐξέλαμψεν ἐξ αὐτοῦ· ἵνα μὴ ἐξώθεν αὐτὸ τῆς θεότητος τοῦ Πατρὸς ἢ τοῦ Λόγου αὐτοῦ εἶναι τις ὑπολάβῃ. Ἰδίον γὰρ τὸ ῥῆμα τοῦ λόγου, καὶ ὁ Λόγος τοῦ νοῦ· καὶ πληροῦται τὸ, « Ὁ εἷς Θεός καὶ Πατὴρ πάντων, καὶ ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν. » Καὶ καθὰ ὁ Υἱὸς δεικνύεται ἀπαράλλακτος τοῦ Πατρὸς, ἢ γράφει· « Ὁ ἑωρακώς ἐμὲ ἑώρακε τὸν Πατέρα· » ὡσαύτως καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα δι' ὧν [62 b] φάσκει· « Ἐν τούτῳ γινώσκουμεν, ὅτι ἐν ἡμῖν ἐστὶν ὁ Θεός, ἐκ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, ὃ ἐδωκεν ἡμῖν. » Ἀνάγκη οὖν πᾶσα, Θεοῦ ἀληθινοῦ ὄντος τοῦ Πατρὸς, Θεὸν ἀληθινὸν εἶναι ἴσον αὐτῷ καὶ τὸν δεικνύοντα αὐτὸν τῇ ἑαυτοῦ ἐμφανείᾳ. Καὶ ὡς περ διὰ τοῦ Υἱοῦ πάντα ἐγένετο, οὕτως ὑπὸ τοῦ Πνεύματος πάντα ἡγιασθή καὶ ἐνεδυναμώθη. Φασὶν γὰρ οἱ ἀπόστολοι· « Δέσποτα, ὃ ποιήσας τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν, καὶ τὴν θάλασσαν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς· ὁ διὰ Πνεύματος ἁγίου, στόματος δὲ Δαυὶδ παιδὸς σου εἶπῶν. » Καὶ καθὰ ἰσοδύναμος καὶ ὁμοιος ὁ Μονογενὴς τῷ Πατρί καὶ ἐξουσιαστής σημαίνεται, κατὰ τὸ, « Ὅσα ἂν ποιῇ ὁ Πατὴρ, ταῦτα καὶ ὁ Υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ· » ὡσαύτως καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸ, « Πάντα δὲ ταῦτα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ

(23) *Ad Timotheum.* In prima epist. cap. ii, vers. 5.

(24) *Unigenitus.* Graeca editio pro Θεός habet, Υἱός. Et pro ἐν τοῖς κόλποις habet, εἷς τὸν κόλπον, id est, « in sinu. » Vide not. 84, pag. 27, et not. 13, pag. 76.

(25) *Alteri.* I Cor. xii, 9. Editio Graeca nunc habet: ἐν τῷ αὐτῷ Πνεύματι, id est, « in eodem Spiritu. » Sed Vulgatus int. legit ut Didymus: vertit enim totum versiculum sic: « Alteri fides in eodem Spiritu: alii gratia sanitarum in uno Spiritu. » Vide segm. 64 b.

(26) *Genitum esse.* Psal. ii, 7, et Hebr. i, 5.

(27) *Ego.* Joan. xvi, 27, 28. Ἐγὼ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθον· ἐξῆλθον παρὰ τοῦ Πατρὸς.

(28) *Spiritum.* Joan. xv, 26.

(29) *Dictum Dei.* Ephes. vi, 17, ubi legitur: τὴν μάχαιραν τοῦ Πνεύματος, ὃ ἐστὶ ῥῆμα Θεοῦ. Vulgatus int. vertit: « gladius Spiritus, » quod est verbum Dei. Sed Didymus voculam ὃ retulit ad Πνεύματος, ut sensus esset: « Qui Spiritus est Dictum Dei. »

(30-31) *Spiritus oris.* Psal. xxxiii, « Flatus Omnipotentis, » vers. 6, et Job xxxiii, 4.

(32) *Unus.* Ephes. iv, 5. Graeca ed. εἷς, sine articulo. Et paulo post, ὁ ἐπὶ pro καὶ ἐπὶ.

(33) *Ex eo quod.* Lego ἢ pro ἢ, scriptura codicis.

(34) *Qui.* Joan. xiv, 9.

(35) *In hoc.* I Joan. iv, 13. Vide not. 13, pag. 29.

(36) *Aiunt.* Codex, φησὶν. Lego, φασὶν.

(37) *Domine.* Act. iv, 24 et 25. Graeca editio post Δέσποτα addit, ὃ ὁ Θεός· deinde omittit voces, ὁ διὰ Πνεύματος ἁγίου. Vulgatus interpres e contrario nec habet nomen illud « Deus, » et addit voces, « Spiritu sancto » : itaque legit ferme ut Didymus; qui in libro etiam *De Spiritu sancto* num. 29. eadem ratione locum hunc citaverat: sic enim ibi transtulit Hieronymus: *Et in eodem rursum libro* (in Actis scilicet apostolorum) : Qui per Spiritum, inquit, sanctum ore David pueri tui locutus es.

(38) *Quaecunque.* Joan. v, 19. Vide not. 74, pag. 10.

αὐτὸ Πνεῦμα. » Καὶ ὡς περ περὶ αὐτοῦ εἶπεν ὁ Χριστός· « Οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ὁ Υἱός· » οὕτω καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὸ ὅμοιον εἰρη-
 ται, ὅτι· « Τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς ἔγνω, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. » Καὶ ὃν τρόπον ὁ Υἱὸς τὸ ἀγγελτικόν, « Μεγάλῃς βουλῇ Ἄγγελος, » ἐκλήθη· οὕτω καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Φησὶν γάρ· « Ἀλλὰ ἐλάβομεν τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἰδῶμεν τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν. » Καὶ ὁμοιότητον τῶ, « Ἀπαρχή, Χριστός, » τὸ λέγον βήτον· « Καὶ τὴν ἀπαρχὴν τοῦ Πνεύματος ἔχοντες. » Καὶ ἰσοπαλὲς τῶ, « Ὁ δὲ Κύριος ἀγιάσαι ὑμᾶς, ἵνα ᾗτε εἰλικρινεῖς καὶ ἀπρόσκοποι εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως, » τὸ, « ἵνα γένηται ἡ προσφορά τῶν ἐθνῶν εὐπρόσδεκτος, ἡγαρμένη ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. » Καὶ ἰσθόρπον τῶ εἰπεῖν, « Ὁ ἀπορίσας με ἐκ κοιλίας μητρός μου, διὰ τῆς χάριτος αὐτοῦ ἀποκαλύψαι ἐν ἡμοῖς τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, » τὸ, « Ἀπεκάλυψεν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ. » Καὶ ἰσοδύναμον τῶ εἰπεῖν, « Ἐαυτοὺς δοσιμάζετε, [63 a] εἰ ὁ Χριστὸς ἐν ὑμῖν, » τὸ φάναι· « Ἡμεῖς δὲ οὐ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. » Καὶ ἴσον τὸ, « Οὐκ ὁλοῦται, ἐπὶ ναὸς Θεοῦ ἔσται, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν; » τῶ ὑπὸ Ἰωάννου γραφέντι· « Ἐν ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν μένει. Ἐν τούτῳ γινώσκομεν, ὅτι ἐν αὐτῷ μένομεν, καὶ αὐτὸς ἐν ἡμῖν, ἐκ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, ὃς ἐδωκεν ἡμῖν· » καὶ τῶ, « Ἐλευσόμεθα ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ, καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιήσομεν. »

nobis manet. In hoc cognoscimus, quod in eo manemus, et ipse in nobis, ex Spiritu ejus quem dedit nobis. » Idemque etiam valet ac illud : « Veniemus (56) ego, et Pater, et mansionem apud eum faciemus. »

(39) *Hæc.* I Cor. xii, 41.

(40) *Nemo.* Matth. xi, 27. Vide not. 76, pag. 72.

(41) *Quæ.* I Cor. ii, 41. Pro ἔγνω Biblia habent οἶδεν.

(42) *Legatione.* Notanda in Græco formula illa, τὸ ἀγγελτικόν, quæ ex Polluce lucem accipit, ut vicissim Pollucis locus ex Didymo. Nimirum libro iv, cap. 14, de variis saltationis generibus loquens Pollux hæc scripsit : Τὸ δὲ Ἰωνικόν, Ἀρτέμιδι ὀρχοῦντο, Σικελικῶντα μάλιστα· τὸ δὲ ἀγγελικόν, ἐμμεῖτο σχήματα ἀγγέλων· quæ sic verterat interpres : « Ionicum vero (choreæ genus), Dianæ saliebant, imprimis Siculi. Angelicum porro, angelorum referebat formas. » Id quod satis ridiculum est : quis enim sine risu audiat « angelicas choreas » ab ethnicis usurpatas, et ab ethnico scriptore commemoratas? Recte ergo ex codice Palatino pro ἀγγελικόν emendavit Kuhnus, ἀγγελτικόν, ut de ea saltatione loquatur Pollux, quæ « legatorum » gestus habitumque referret. Justinus quoque eodem vocabulo usus est in prima Apologia num. 22, ubi Mercurium a nonnullis ethnicis vocari ait λόγον τὸν παρὰ Θεοῦ ἀγγελτικόν, id est, sermonem a Deo internuntium.

(43) *Magni consilii.* Isa. i, 6, in Græca editione. Vulgatus enim interpres hæc non habet. Tertulianus in libro *De carne Christi*, cap. 14 : « Dictus est quidem, inquit, « magni consilii Angelus, » id est, nuntius; officii, non naturæ vocabulo. » Ac Hilarius, ut alios Patres omittam, eadem citat lib. iv *De Trinitate* num. 25 : « Est autem, inquit, secundum prophetiam Filius Dei magni consilii Angelus. »

(44) *Sed.* I Cor. ii, 12. Biblia pro, τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ· ἵνα ἰδῶμεν, habent, τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ· ἵνα εἰδῶμεν.

(45) *Præmia.* I Cor. xv, 25.

A facit Pater, hæc et Filius similiter facit; » sic

142 talis est et Spiritus sanctus, juxta illud :

« Hæc (39) autem omnia operatur unus et idem Spiritus. » Et sicut de se ipso dixit Christus, « Nemo (40) novit Patrem, nisi Filius; » sic etiam de Spiritu sancto simile quid dictum est, nempe :

« Quæ (41) sunt Dei, nemo novit, nisi Spiritus Dei. »

Et sicut Filius, quatenus fungens legatione (42),

« Magni consilii (43) Angelus, » id est *legatus*, vo-

catulus fuit; ita de Spiritu sancto tale quid dictum

est: ait enim Scriptura : « Sed (44) accepimus Spi-

ritum Dei, ut sciamus quæ a Deo donata sunt no-

bis. » Et illi locutioni, « Primitiæ (45), Christus, »

simillima est alia : « Et primitiis (46) Spiritus ha-

bentes. » Et illi textui, « Dominus (47) autem san-

ctificet vos, ut sitis sinceri et sine offensione in

diem redemptionis, » eadem vis est atque alteri,

« Ut fiat (48) oblatio gentium accepta (49), sancti-

ficata in Spiritu sancto. » Et illud, « Qui me (50)

segregavit ex utero matris meæ per gratiam suam,

ut revelaret in me Christum suum, » æque valet,

ac illud, « Revelavit (51) Deus per Spiritum suum. »

Et æqualem vim habet textus ille, « Vosmetipsos,

(52) probate, si est Christus in vobis, » cum alio

textu : « Nos autem (53) non spiritum mundi accepi-

mus, sed Spiritum Dei; » et illud, « Nescitis, (54)

quod templum Dei estis, et Spiritus Dei 143 ha-

bitat in vobis? » idem valet ac illud, quod a Joanne

scriptum est : « Si (55) diligamus invicem, Deus in

nobis manet. In hoc cognoscimus, quod in eo manemus, et ipse in nobis, ex Spiritu ejus quem dedit

nobis. » Idemque etiam valet ac illud : « Veniemus (56) ego, et Pater, et mansionem apud eum faciemus. »

C (46) *Et primitias.* Rom. viii, 23.

(47) *Dominus.* I ad Thess. v, 23, et Philipp. i, 10, et Ephes. iv, 30. Nempe ex duobus primis textibus unum cudid, nonnulla etiam verba immutans, aut ex tertio loco huc transferens. Primus in Bibliis sic se habet : ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἀγιάσαι ὑμᾶς ὁλοτελεῖς· καὶ ὁλόκληρον ὁῦμεν τὸ πνεῦμα . . . ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου . . . τηρηθεῖτε. Alter vero sic : ἵνα ᾗτε εἰλικρινεῖς καὶ ἀπρόσκοποι εἰς ἡμέραν Χριστοῦ. Cum vero nonnulla inter eos similitudo sit, mirum non est, si cæcus memoriter citans ex uno ad alium transierit. Suspiciari tamen licet, erratum librarii esse, non Didymi, cum segm. 208 b, primus textus recte citetur, ut et lib. *adv. Manich.*, pag. 207.

(48) *Ut fiat.* Rom. xv, 10.

(49) *Accepta.* Sive, « acceptabilis, » ut vertit Hieronymus in Didymi libro *De Spiritu sancto*, num. 11, ubi hæc legimus : « Cum ergo hæc bona ex largitione Spiritus sancti ad homines veniant, « vocatio Gentium . . . acceptabilis, et sanctificata redditur in Spiritu sancto : » quia et in hac sanctificatus et acceptus faciens Spiritus sanctus, substantia est honorum Dei. »

(50) *Qui me.* Galat. i, 15, 16. Græca editio post *me* addit, καὶ καλέσας, et pro Χριστὸν habet Υἱόν, id est, *Filium*.

(51) *Revelavit.* I Cor. ii, 10.

(52) *Vosmetipsos.* II Cor. xiii, 5. Sensum citat, non ipsa verba.

(53) *Nos autem.* I Cor. ii, 12. Biblia habent : τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου . . . τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ.

(54) *Nescitis.* I Cor. iii, 16.

(55) *Si.* I Joan. iv, 12.

(56) *Veniemus.* Joan. xiv, 23. Explicationis causa addit voces, « ego et Pater. »

Et sicut per Patrem, et Filium Spiritus sanctus A datur, juxta illud, « Effundam (57) de Spiritu meo super omnem carnem, » et juxta illud, « Accipite (58) Spiritum sanctum; » sic per Spiritum sanctum datur Christus, juxta Paulum ad Ephesios hæc scribentem: « Ut det (59) vobis secundum divitias gloriæ suæ, virtute corroborari per Spiritum ejus, in interiorem hominem Christum habitare. » Illam vero locutionem, « Factus (60) est sermo Domini ad hunc prophetam, » et illam, « Dominus dixit, » et illam, « Hæc dicit Dominus omnipotens, » simili et æquali modo accipiamus, ac illud, quod in Actis a Petro dictum est, « Oportebat (61) impleri Scripturam, quam prædixit Spiritus sanctus; » et id quod Paulus Romæ Judæis dixit, « Recte (62) Spiritus sanctus locutus est per Isaiam prophetam; » et illud, « Spiritus (63) autem manifeste dicit; » et illud, « Hæc (64) dicit Dominus omnipotens. » Et illi textui, « Deus (65) æternus, » respondet æqualem majestatem denotans quod a Paulo est prædicatum: « Qui (66) semetipsum obtulit per Spiritum æternum; » et cum illis verbis: « Nemo (67) potest Spiritum sanctum accipere nisi a Domino, » itemque cum illis: « Accipite (68) Spiritum **144** sanctum, » comparantur hæc: « Nemo (69) potest dicere Dominum Jesum Christum, nisi in Spiritu sancto; » et, « Deduci (70) a Spiritu sancto ad veritatem, » nempe, deduci a Spiritu sancto ad veram fidem, idem est ac deduci a Domino Christo, hæc præcipiente: « Baptizantes (71) eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti; » et cum iis verbis, « An æmulamur (72) Dominum? Nunquid fortiores illo sumus? » æqualem vim habent hæc: « Nolite (73) contristare Spiritum sanctum Dei, in quo signati estis in diem re-

B Καὶ ὡς περ διὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα διδοῦναι, κατὰ τὸ, « Ἐκχεῖν ἀπὸ τοῦ Πνεύματος μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, » καὶ κατὰ τὸ, « Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον, » οὕτως διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὁ Χριστὸς, κατὰ τὸν Παῦλον Ἐφεσίοις γράφωντα: « ἵνα ὁ ὅτι, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ, δυνάμει κραταιωθῇ διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον κατοικῆσαι τὸν Χριστόν. » Ἐκλάβοιμεν δ' ἂν ἐν ὁμοίᾳ καὶ ἰσῶ τὸ, « Ἐγένετο Λόγος Κυρίου πρὸς τόνδε τὸν προφήτην, » καὶ τὸ, « Κύριος εἶπεν, » καὶ, « Τάδε λέγει Κύριος παντοκράτωρ, » τῶ ἐν ταῖς Πράξεσιν ὑπὸ Πέτρου εἰρημένῳ. « Ἐδεῖ πληρωθῆναι τὴν Γραφὴν, ἣν προεῖπεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, » καὶ τῶ ὑπὸ Παύλου ἐν Ῥώμῃ πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, « Καλῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐλάλησεν διὰ Ἠσαίου τοῦ προφήτου, » καὶ τῶ, « Τὸ δε Πνεῦμα ῥητῶς λέγει, » καὶ « Τάδε λέγει Κύριος παντοκράτωρ, » Ἰσότημόν τε τῶ, « Ὁ Θεὸς αἰώνιος, » τὸ ὑπὸ Παύλου κηρυχθῆναι, « Ὃς ἐαυτὸν προσήνεγκεν διὰ Πνεύματος αἰωνίου. » Συγκριτικὸν τε τῶ, « Οὐδεὶς δύναται Πνεῦμα ἅγιον λαβεῖν, ἢ παρὰ Κυρίου, » καὶ τῶ, « Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον, » τὸ, « Οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, εἰ μὴ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. » Ταῦτόν τε ἐστὶν τὸ ὅ, « Ὁδηγεῖσθαι ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος πρὸς τὴν ἀλήθειαν, » τοῦτ' ἐστὶν τὸ ὀδηγεῖσθαι ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος πρὸς [63 b] τὴν ἀληθινὴν πίστιν, τῶ ὀδηγεῖσθαι ὑπὸ τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ, θεοσπίζοντος. « Βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. » Καὶ ἰσοσθενὲς τῶ λέγοντι φητῶ, « Μὴ παραζηλοῦμεν τὸν Κύριον; Μὴ ἰσχυρότεροι αὐτοῦ ἐσμεν; » τὸ γράφειν. « Μὴ λυπεῖτε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ ἐσφραγίσθητε εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως. » Καὶ ὁμοῦλεκτόν τῶ, « Ἐξαποστελεῖς τὸ

(57) *Effundam.* Joel. ii, 28.

(58) *Accipite.* Joan. xx, 22.

(59) *Ut det.* Ephes. iii, 16. Vide notas 43, 44, 45, pag. 49.

(60) *Factus.* Ezech. i, 3, et alibi passim in Veteri Testamento, item ut binæ, quæ proxime sequuntur formulæ.

(61) *Oportebat.* Act. i, 16.

(62) *Recte.* Act. xxviii, 25. Vide not. 41, pag. 58. Hunc ipsum locum non modo affert Didymus in libro *De Spir. S.* num. 3, verum etiam eundem, ut puto, respicit eodem numero ubi legitur: Et Isaiam prophetasse commemorat cum articulata voce, διὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, id est, « per hunc Spiritum sanctum, » et non simpliciter Πνεῦμα ἅγιον. Nimirum hujusmodi lectionem mendosam esse existimo; nusquam enim ait Paulus, ni fallor, aut scriptura, Isaiam « prophetasse per Spiritum sanctum, » sed vice versa ait, « Spiritum sanctum locutum esse per Isaiam. » Ac præterea voces illas, διὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, non recte verteret Hieronymus, « per hunc Spiritum sanctum; » significant enim, « propter hunc Spiritum sanctum. » Porro ex bibliothecæ nostræ codice ms. nihil lucis mutuari possumus: menda enim mendis addit, cum habeat, « ipsa jam, pro, Isaiam. » Itaque sic legendum ipse conjicio, « Et per Isaiam prophetasse commemorat cum articulata voce τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, id est, « hunc Spiritum sanctum, » et non simpliciter Πνεῦμα ἅγιον.

(63) *Spiritus.* I Tim. iv, 1.

(64) *Hæc.* Ut intelligas cur ista verba hic citet, lege librum *De Spir. S.* num. 28. Vide etiam cap. 19 libri superioris.

(65) *Deus.* Isa. xxvi, 4, ubi Vulg. int. aliter. Vide etiam Epist. ad Rom. xvi, 26, et Dan. xiii, 42.

(66) *Qui.* Hebr. ix, 14. Vulgatus int. aliter.

(67) *Nemo.* In Bibliis hæc non exstant, ni fallor. Simon Magus objurgatur Act. viii, 20, quod Spiritum sanctum emere vellet. Et in Epist. ad Rom. xiii, 1 legitur: « Non est potestas, nisi a Deo. » Et apud Joannem iii, 34: « Ad mensuram dat Deus Spiritum: » et cap. xiv, vers. 17: « Spiritus veritatis, quem mundus non potest accipere. » Utrum aliquem ex his locis respererit Didymus, lector judicet. Sed cum privatorum hominum codices brevia scholia aut ad marginem Bibliorum haberent, aut intra lineas, fieri potest ut unum sit hocce ex illis scholiis, quod Didymo quasi pars textus sacri lectum fuerit.

(68) *Accipite.* Joan. xx, 22.

(69) *Nemo.* I Cor. xii, 3. Biblia carent voce. Χριστόν quam Didymus ipse omittit infra, nempe segm. 134 b, et in lib. *De Sp. S.* num. 4.

(70) *Deduci.* Ex Joan. xvi, 13. Passioneiani codicis lectio illa, τὸ ὅ, mendosa est: expungendus scilicet est articulus, ὅ.

(71) *Baptizantes.* Matth. xxviii, 19.

(72) *An æmulamur.* I Cor. x, 22. Græca editio: Ἥ παραζηλοῦμεν.

(73) *Nolite.* Ephes. iv, 30.

Πνεῦμά σου, καὶ κτισθήσονται, » τὸ, « Ἐξαποστείλεις
τὸν Λόγον σου, καὶ τῆσει αὐτά. » Ἰσάμλλον τε τῷ
εἰπεῖν, « Κύριος μαρτυρεῖ τῇ ἐμῇ ψυχῇ, ὅτι οὐ ψεύ-
δομαι, » τὸ γράφειν. « Τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ
παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκεῖνος μαρτυρήσει
περὶ ἐμοῦ. » καὶ, « Τὸ Πνεῦμα διαμαρτύρεται με
κατὰ πόλιν λέγον. » Ἀπεικασμένον τε τῷ λέγοντι
Δεσποτικῷ ῥήματι, « Ἰδοὺ ἀποστέλλω ὑμᾶς, ὡς πρό-
βατα ἐν μέσῳ λύκων, » τὸ, « Οὗτοι μὲν οὖν ἐκπε-
φθόντες ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, κατήλθον
εἰς Σελεύκειαν. » Καὶ Ἰσον τὸ γράφειν, « Εἰ δοκιμὴν
ζητεῖτε τοῦ ἐν ἐμοὶ λαλοῦντος Χριστοῦ, » τῷ γρά-
φειν, ὅτι « Ἐλεγον τῷ Παύλῳ διὰ τοῦ Πνεύματος.
Μὴ ἀνάβαινε εἰς Ἱερουσαλὴμ. » Συγγενές τε τῷ,
« Ὁ Υἱὸς ζωῆς αἰώνιος, » τὸ ὑπ' αὐτοῦ λεχθέν. « Τὸ
ἔδωκ, ὃ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, γενήσεται ἐν αὐτῷ πηγὴ ὕδα-
τος· ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον. Τοῦτο δὲ ἔλεγον περὶ
τοῦ ἁγίου Πνεύματος, οὗ ἐπ' ἄλλον λαμβάνειν οἱ πιστεύ-
οντες εἰς αὐτόν. » καὶ τῷ, « Μέτοχοι γὰρ τοῦ Χριστοῦ
γενόμεθα, » τὸ, « Ἀδύνατον γὰρ τοὺς ἀπαξ φωτισθέν-
τας, γευσασμένους τε τῆς δωρεᾶς τοῦ ἐπουρανίου, καὶ
μετόχους γεννηθέντας Πνεύματος ἁγίου. » Καὶ εἰσικεν
σφόδρα τὸ ἐν ταῖς Πράξεσι τοιῷσδε εἰρημένον,
« Ὀφθῆσαν τοὺς ἀποστόλους διαμεριζόμεναι γλῶσ-
σαι ὡσεὶ πυρὸς, καὶ ἐκάθισαν ἐφ' ἑνα ἕκαστον αὐ-
τῶν, καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες Πνεύματος ἁγίου. »
[64 a] καὶ τὸ ὑπὸ Ἰωάννου λεχθέν, « Αὐτὸς ὑμᾶς
βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ, » τῷ χρη-
σιμοποιηθέντι, ὑπὸ μὲν Μωυσεώς. « Ὁ Θεὸς πῦρ
καταναλίσκων, » ὑπὸ δὲ Ἡσαίου. « Ἴδοὺ Κύριος ὡς
πῦρ ἔξει. » Καὶ συνάδει τῷ φάναι, « Περιετμήθητε
περιτομῇ χειροποιήτῃ, ἐν τῇ ἀπεκδύσει τοῦ σώ-
ματος τῶν ἁμαρτιῶν, ἐν τῇ περιτομῇ τοῦ Χριστοῦ, »
τὸ γεγράφθαι. « Περιτομή καρδίας ἐν Πνεύματι. »
Καὶ εἰ ἐμπρέπει περὶ τοῦ Θεοῦ λέγεσθαι τὴν Πέ-
τρου φωνήν. « Μετανοήσει ἕκαστος ἀπὸ τῆς κακίας
αὐτοῦ, καὶ ἀπὸ τῆς ὁδοῦ τῆς πονηρίας, καὶ βαπτί-

A demptionis; » et iisdem verbis expressum est illud,
« Emittere (74) Spiritum tuum, et creabuntur, » qui-
bus hoc alterum: « Emittere Verbum (75) tuum, et
liquefaciet ea; » et huic loco, « Dominus (76) testis
est animæ meæ, quod non mentior, » congruit hic
alter: « Spiritus (77) veritatis qui a Patre procedit,
ipse testimonium perhibebit de me, » itemque hic
alius: « Spiritus (78) contestatur me per civitatem
dicens; » et illis Domini verbis, « Ecce (79) mitto
vos sicut oves in medio luporum, » similia sunt
hæc: « Hi ergo (80) emissi a Spiritu sancto de-
scenderunt in Seleuciam; » et illud, « Si (81) ex-
perimentum queritis loquentis in me Christi, »
æque valet ac illud. « Dicebant (82) Paulo per Spi-
ritum: Ne ascendas in Jerusalem; » et illi capitu-
B lo, « Filius (83) vitæ æternæ, » cognatum est quod ab
ipso Filio dictum fuit: « Aqua (84), quam ego da-
bo illi, fiet in ipso fons aquæ salientis (85) in vitam
æternam (86). Hoc autem dicebat de Spiritu sancto,
quem accepturi erant credentes in ipsum; » et loco
illi. « Participes (87) enim Christi facti sumus, » affinis
est hic: « Impossibile (88) est enim, eos qui semel
sunt illuminati, qui et gustaverunt donum cælestē (89)
145 et participes facti sunt Spiritus sancti. » Quod
vero in Actis ita scriptum est, « Apparuerunt (90)
apostolis dispertitæ linguæ sicut ignis, et sederunt su-
pra singulos eorum, et repleti sunt omnes Spiritu
sancto, » et illud quod a Joanne dictum est, « Ipse (91)
vos baptizabit in Spiritu sancto, et igne, » valde
simile est huic Mosis oraculo, « Deus (92) ignis
consumens, » et alteri Isaia, « Ecce (93) Dominus
quasi ignis veniet. » Et testimonium hoc, « Cir-
cumcisi (94) estis circumcisione non manufacta, in
ex politione corporis peccatorum, in circumcisione
Christi, » consonum est huic alteri, « Circumci-
sio (95) cordis in Spiritu. » Ac si Deo convenit illa Pe-
tri vox, « Pœnitentiam (96) agat unusquisque a mali-

que Christi sententiam convenient. Biblia habent:
Τοῦτο δὲ εἶπε περὶ τοῦ Πνεύματος, et reliqua, ut
hic afferuntur.

(87) Participes. Hebr. iii, 14.

(88) Impossibile. Hebr. vi, 4.

(89) Cælestē. Codex habet: τῆς δωρεᾶς τοῦ ἐπου-
ρανίου, id est: donum Cælestis, » nempe Dei. Sed
cum in extremo hoc capite eundem locum affe-
rens Didymus dictaverit τῆς ἐπουρανίου, idcirco
codicem hic mendosum crediderim.

D (90) Apparuerunt. Act. ii, 3 et 4. Græca editio
habet ἐκάθισεν τε, pro καὶ ἐκάθισαν.

(91) Ipse. Matth. iii, 11, non vero in Evangelio
Joannis.

(92) Deus. Deut. iv, 24.

(93) Ecce. Isa. lxi, 15.

(94) Circumcisi. Coloss. ii, 11. Græca ed. τῶν
ἁμαρτιῶν τῆς σαρκός, id est: peccatorum carnis. »

(95) Circumcisio. Rom. ii, 29.

(96) Pœnitentiam. In Actis cap. ii, vers. 38,
sic Petrus loquitur: Μετανοήσατε, καὶ βαπτί-
σθήτω ἕκαστος ὑμῶν ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χρι-
στοῦ, id est: Pœnitentiam agite, et baptizetur
unusquisque vestrum in nomine Jesu Christi. »
Cætera, quæ addit Theologus noster, translata hæc
sunt ex Jerem. xxxvi, 3, aut aliquo alio simili loco.
Vide not. 94. pag. 101.

(74) Emittere. Psalm ciii, vers. 31 (seu 30).

(75) Emittere Verbum. Ps. cxlvii, vers. 7 (seu 18).
Biblia cum Græca, tum Latina habent: « Emittere
Verbum suum. »

(76) Dominus. Sensum citat, non verba. Vide ep.
Rom. i, 9, et ep. ad Galat. i, 20.

(77) Spiritus. Joan. xv, 26.

(78) Spiritus. Act. xx, 23. Græca ed. paulo aliter.
In ea deest vocula με, quam Vulg. interpretes le-
gissee videtur: verum enim: « mihi protestatur. »

(79) Ecce. Matth. x, 16.

(80) Hi ergo. Act. xiii, 4.

(81) Si. II Cor. xiii, 5. Græca editio pro ei
habet ἐπεὶ, id est, « quoniam. » Vulgatus vero int.
legit ut Didymus.

(82) Dicebant. Act. xxi, 4. Græca editio habet: με
ἀναβαλέμεν.

(83) Filius. I Joan. v, 20, ubi legitur: οὗτός
ἐστιν... ἡ ζωὴ αἰώνιος, id est. « Hic est... vita
æterna. »

(84) Aqua. Joann. iv, 14. Græca editio caret
voce, ἐγώ.

(85) Salientis. Codex habet ἀλλομένου pro ἄλ-
λομένου.

(86) Æternam. Hac voce absolvitur locus ex
quarto Joannis capite depromptus. Quæ sequuntur,
huc transtulit Didymus ex cap. vii, vers. 39 ejus-
dem evangelistæ, eo quod perbelle in allatam quo-

ita sua, et a via mala, et baptizetur in nomine Domini Jesu, et salvabitur, » Spiritum igitur a Deo nihil differre constat etiam ex eo quod iisdem verbis utens Dominus discipulis dixerit : « Expectate (97) promissionem Patris, quam audistis : quia Joannes quidem baptizavit aqua in poenitentiam (98), vos autem baptizabimini in Spiritu sancto. » Nihil enim aliud haec denotant, nisi id quod alia quoque ejus de baptismo doctrina; eadem scilicet operari, et posse Spiritum sanctum, quæ nomen Patris, et Filii ejus, utpote qui est ejusdem deitatis : et cuiuslibet discriminis expertes Filium, ac Spiritum sanctum in unum veluti glomum (99) convenire, et ex æquo venerandos esse : quo modo (1) Paulus Romanis (2) scribit : « Nam si is qui venit, alium Christum prædicat, quem non prædicavimus, aut alium Spiritum accipitis, quem non accepistis. » Illud quoque, « Non enim (3) audeo aliquid loqui eorum, quæ per me non effecit Christus in obedientiam gentium, verbo et opere, 146 in virtute signorum et prodigiorum, in virtute Spiritus Dei, » eandem vim habet, atque emphasim, quam habet illud : « Pater (4) in me manens ipse facit opera. Creditis, quod ego in Patre, et Pater in me? » Etenim observa primum, sicut Patrem, sic etiam Spiritum ejus apud Christum manere, quod sit ob divinam naturam inseparabilis. Observa deinde, ab ineffabili Trinitate divina opera concorditer fieri. Observa demum, sicut Pater in propria hypostasi existens repræsentatur in unigenito velut in imagine ob identitatem deitatis, id est essentiali, eodem modo etiam Unigenitum in uno Spiritu sancto velut in imagine repræsentari. Quam multa vero alia de divino Spiritu scripta sunt (5) ab iis non discrepantia, quæ de Deo ac Patre, et de Unigenito ejus Filio scripta fuerunt! quorum aliqua variis locis hujus libri continentur, in sermonis decursu a nobis allata. Quod si (7) eos vicissim interrogemus, utrum Eva (8), ac pueri quos ea genuit, ex Adamo sint,

σθῆτω εἰς τὸ ὄνομα Κυρίου Ἰησοῦ, καὶ σωθήσεται· ἄρα τῷ Θεῷ ἀπαράλλακτον τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ· καὶ ἀπὸ τοῦ τὸν Δεσπότην τοῖς μαθηταῖς, αὐτοῖς ὀνόματι φάναι· ὁ Ἀναμείνατε τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πατρὸς, ἣν ἠκούσατε, ὅτι Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι εἰς μετάνοιαν, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Ὁὐδὲν γὰρ ἕτερον τοῦτο δηλοῖ, ἢ ὅπερ καὶ ἡ ἄλλη αὐτοῦ περὶ τὸ φῶτισμα μυσταγωγία, ὅτι δὴ τὰ αὐτὰ ἐνεργεῖ καὶ δύναται τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἥπερ τοῦνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Παυλοῦς αὐτοῦ, ἅτε τῆς αὐτῆς ὑπάρχον θεότητος. Ἀπαράλλακτόν τε τὸ μήρυγμα τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ ἐξ Ἰσοῦ σεπτὸν, ἢ Παῦλος Ῥωμαίοις γράφει· « Εἰ μὲν γὰρ ἡ ἐρχόμενος ἄλλον Ἰησοῦν κηρύσσει, ὃν οὐκ ἐκηρύξαμεν, ἢ Πνεῦμα ἕτερον λαμβάνετε, ὃ οὐκ ἐλάβετε. » Τὴν αὐτὴν ἐνδείξειν ἔχει καὶ τὸ, « Οὐ γὰρ τολμῶ εἰ λαλεῖν, ὃν οὐ κατεργάσατο Χριστὸς δι' ἐμοῦ εἰς ὑπακοὴν ἔθνων, λόγῳ καὶ ἔργῳ, ἐν δυνάμει σημείων καὶ τεράτων, ἐν δυνάμει Πνεύματος Θεοῦ, » τῷ, « Ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοὶ μένων, αὐτὸς ποιεῖ τὰ ἔργα. Πιστεύετε, ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί. » Παρατρέπει γὰρ, ὅτι περὶ ὡς ὁ Πατὴρ, οὕτως καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ παρὰ τῷ Χριστῷ μένει, ἀχώριστον ὃν τῇ θεῇ φύσει· καὶ ὅτι τὰ θεῖα ἔργα [64 b] ἐπὶ τῆς ἀρρήτου Τριάδος ὁμοφρόνως γίνονται· καὶ καθὰ ὁ Πατὴρ, ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει ὢν, ἐξεκονοῦται ἐν τῷ Μονογενεῖ, διὰ τὸ ἀπαράλλακτον τῆς θεότητος, τοῦτ' ἐστὶν τῆς οὐσίας· τὸν Ἰσοῦ τρόπον καὶ ὁ Μονογενὴς ἐν τῷ ἐνὶ ἁγίῳ Πνεύματι. Πόσα δὲ ἀλλὰ ἐμφέρεται περὶ τοῦ θεικοῦ Πνεύματος, οὐ διαφέροντα πρὸς τὰ γεγραμμένα περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ τοῦ μονογονοῦς αὐτοῦ Υἱοῦ! ἐξ ὧν τινα διαφόροις τόποις τοῦδε περιέχεται τοῦ βιβλίου, δι' ὧν ἤλθεν ὁ τοῦ λόγου δόμος. Ἐπεὶ μὴ γὰρ (6) ἐροῦναι ἀντερωτηθέντες, ὅτι ἐκ τοῦ Ἀδάμ ἡ Εὐα καὶ οἱ ἐξ αὐτῆς παῖδες; Καὶ πῶς, οἱ μὲν ἐγγράφησαν γεννηθέντες, ἢ δὲ οὐτ' αὐτοῦ παῖς, οὐτ' ἀδελφὴ τῶν τεχθέντων ἐκλήθη; Ὅπως οὐ δυνατόν παραδειχθῆναι, ἐκ παραβολῆς κτισμάτων, τὴν μονάδα καὶ ἀσύγκριτον

(97) *Expectate.* Act. 1, 4 et 5. Biblia paulo aliter.

(98) *In poenitentiam.* Græca editio hæc non habet. Huc fortasse irrepserunt ex Matth. iii, 11, aut ex scholiis intra lineas, vel ad marginem adjectis. Vide not. 28, pag. 106 et not. 62, pag. 145.

(99) *Glomum.* In Græco : τὸ μήρυγμα τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, id est ad verbum. « glomeramen Filii et Spiritus sancti. » Quæ locutio, seu metaphora Latinis auribus humilior videtur, quam ut in divinas personas convenire queat : at tamen satis perspicue id exhibet, quod vult Didymus. Venustæ porro Pollucis editiones lib. iv, cap. 10, habebant μήρυγμα· sed Kuhniius emendavit, μήρυμα. Verum ex hoc Didymi loco apparet, præscam illam lectionem μήρυγμα non contemnendam esse.

(1) *Quo modo.* Codex, ἤ. Lego, ἦ.

(2) *Romanis.* Bis ad eundem, ut est in proverbio. Iterum scilicet ex Epistola ad Romanos citat, quæ exstant in secunda ad Corinthios. Vide not. 17, pag. 5.

(3) *Non enim.* Rom. xv, 18 et 19. Græca editio habet τολμήσω, id est « audebo. » Sed Vulgatus int. legit ut Didymus, nempe, « audeo. »

(4) *Pater.* Joan. xiv, 10, 11. Biblia paulo aliter, sed eodem sensu.

(5) *Scripta sunt.* Aut, « feruntur, » in Scripturis « continentur. » Simili significatione adhibitum ἐμφέρεται invenies apud Epiphanium hæres. l. Ἀπὸ τῶν ἁγίων... Πιλάτου (inquirit)... ἐν οἷς ἐμφέρεται τῇ πρὸς ἑκτὸν καλῶνδων Ἀπριλλίων τὸν Σωτήρα πεπονθέναι, id est « Ex Actis Pilati... in quibus continetur, vel, scriptum est, » et reliqua. Joannes vero Damascenus tom. II, pag. 275 ait : καὶ ὅσα περὶ ἡμῶν ἐν Γραφαῖς ἐμφέρεται, id est « et quæcunque de nobis in Scripturis feruntur, aut, scripta sunt, » aut « continentur. »

(6) *Μή γὰρ.* Forte, μή γινε. Edit.

(7) *Quod si.* Redit repente ad hæreticorum objectionem, hujus capituli initio propositam : cuius nos, qui tanta memoria, quanta Didymus, non pollemus, oblii jam eramus. Hæc de causa ubi is ait, ἐπεὶ, veriti, « quod si, » quo violenta minus esset transitio. Hæc porro responsione, quam hæreticorum argumento adhibet Didymus, alii etiam Patres, qui contra Arianos scripserunt, passim utuntur.

(8) *Eva.* Codex habet ἡ Εὐα sine accentu, ut sollet, id est, ἡ Εὐα, nempe, « aut Eva. » Ego tamen legi, ἡ Εὐα.

φύσιν, τὴν ἀθέατον μένουσαν τῷ νῷ, ἀκοῇ δὲ καὶ ῥήμασιν οὕτε προσισθῆναι ἀνεχομένην. Ἐὰν γὰρ μικρά τις, ὥστε σκιά ὁμοιώσεως οἰονείπως, εὐρεθῇ, φεύγει τὸ πλεόν ἀπὲν τὴν παρεκβάλλοντα κάτω ποῦ. Οὐδαμῶς γὰρ τὸ παρὰδείγμα ταυτοῦτης εἶναι δύναται· ἐκεῖνα δὲ μόνον λέγειν ἀσφαλές, ὥστε πρὸς τὰ μέτρα ἡμῶν ἐδίδαξαν αἱ Γραφαί. Ὅτι οὖν ἐν καὶ μόνον εἶναι Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ Πατρὸς γέγραπται, διὰ τὸ κεχωρισθαι μὲν τῇ φύσει τῶν ἄλλων πνευμάτων, συνῆθαι δὲ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ αὐτοῦ τῷ λόγῳ τῆς οὐσίας, Παῦλος ὑφηγεῖται γράφων πρὸς μὲν Κορινθίους ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ. « Ἄλλω δὲ χαρίσματα ἱαμάτων ἐν τῷ ἐνὶ Πνεύματι » καὶ πάλιν « Πάντα δὲ ταῦτα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἐκάστῳ, καθὼς βούλεται » καὶ πάλιν « Πάντες ἐν Πνεύμα ἐποτίσθημεν » πρὸς δὲ Ἑβραίους. « Ὅτι δι' αὐτοῦ ἔχομεν τὴν [65 a] προσαγωγήν οἱ ἀμφότεροι, ἐν ἐνὶ Πνεύματι πρὸς τὸν Πατέρα » καὶ πάλιν « Σπουδαζόντες τηρεῖν τὴν ἐνότητά τοῦ Πνεύματος » τοῦτ' ἐστίν, πολλὰν ποιῆσθαι φυλακὴν τοῦ μὴ χωρίζειν αὐτὸ τῆς ἀνωτάτης ἐνάδος καὶ αὐτοτελοῦς οὐσίας. Ὅτι δὲ καὶ ῥῆμα ὁνομάσται, μαρτυροῦσιν οὐτως· Παῦλος γράφων, πρὸς Ἑβραίους μὲν « Ἀναλαβόντες τὴν πανοπίαν τοῦ Θεοῦ, καὶ θώρακα τῆς δικαιοσύνης, καὶ τὸν θυρεὸν τῆς πίστεως, καὶ τὴν περικεφαλαιάν τοῦ σωτηρίου, καὶ τὴν μάχαιραν τοῦ Πνεύματος, ὅ ἐστιν ῥῆμα Θεοῦ. » Ἦς τινος μάχαιρας ἐμνημόνευσεν καὶ Ματθαῖος, ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ εἰπὼν « Οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν » οὐ ζήσος λέγων, ἀλλὰ τὴν εἰρήνης ἐπέκεινα τμητικὴν τῶν πεπωρωμένων καρδιῶν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀκατάλειπτον σοφίαν πρὸς δὲ Ἑβραίους. « Φέρωμεν γὰρ τὰ πάντα τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. » Ποίῳ δὲ ῥήματι; Προσφύτευσεν Δαυὶδ· « Τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πάσαι αἱ δυνάμεις αὐτῶν » καὶ πάλιν ὁ Παῦλος· « Ἀδύνατον γὰρ τοὺς ἀπαξ φωτισθέντας, γευσασμένους τε τῆς δωρεᾶς τῆς ἐπουρανίου, καὶ μετόχους γεννηθέντας Πνεύματος ἁγίου, καὶ καλὸν γευσασμένους Θεοῦ ῥῆμα » Πέτρος δὲ· « Διότι πάσα σὰρξ ὡς χόρτος, καὶ πάσα ὀψία αὐτῆς ὡς ἄνθος χόρτου· ἐξηράνθη ὁ χόρτος, καὶ τὸ ἄνθος ἐξέπεσεν, καὶ ἡ εὐπρέπεια αὐτοῦ ἀπώλετο· τὸ δὲ ῥῆμα τοῦ Θεοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα » ὃν τρόπον περὶ τοῦ Υἱοῦ φάλλει ἐν ρηγ'· « Εἰς τὸν αἰῶνα, Κύριε, ὁ Λόγος σου διαμένει ἐν τῷ οὐρανῷ. »

A nonne illos ex Adamo esse respondebunt? At quomodo hi quidem dicuntur in Scriptura generati esse, illa vero neque Adami filia vocatur, neque eorum, quos genuit, soror? Nimirum fieri non potest, ut ex creaturarum comparatione exemplum aliquod ducatur ac similitudo ad exprimendam illam monadem, et incomparabilem illam naturam, quæ menti invisibilis (9) manet, ac ne auribus quidem mandari, verbisve proferri se patitur. Nam etsi parva aliqua veluti umbra similitudinis qualitercunque inveniretur, nunquam tamen illam satis explicare possemus (10). Similitudo enim, et comparatio nequaquam esse potest identitas. Ea vero duntaxat dicere tutum est (11), quæ ad nostrum capium ac mensuram accommodata 147 Scripturæ docuerunt. Quod ergo unum et solum esse Spiritum Dei Patris ideo dicat Scriptura, quia natura sejunctus quidem est ab aliis spiritibus, conjunctus autem Patri, et ejus Filio ratione essentia, Paulus enarrat scribens ad Corinthios quidem in prima Epistola: « Alteri (12) autem dona curationum in uno Spiritu »; et rursus: « Hæc (13) autem omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens seorsum singulis prout vult »; et rursus: « Et omnes (14) uno Spiritu potati sumus »; ad Ephesios autem: « Quoniam (15) per ipsum habemus accessum ambo in uno Spiritu ad Patrem »; et rursus: « Curantes (16) servare unitatem Spiritus »; id est, valde cavere ne ipsum separemus a suprema unitate, et ab ea, quæ per se perfecta est essentia. Quod autem etiam ῥῆμα, seu Dictum nominatus sit, ex hisce testimoniis apparet. Paulus scribens ad Ephesios quidem inquit: « Accipientes (17) armaturam Dei, et loriceam justitiæ, et scutum fidei, et galeam salutis, et gladium Spiritus, qui est Dictum Dei. » Cujus gladii meminit etiam Matthæus, cum ex persona Christi dixit: « Non veni (18) pacem mittere, sed gladium »; non enim intelligens, sed inenarrabilem sapientiam Spiritus sancti, quæ, plus quam pax, obdurata corda incidit. Ad Hebræos vero: « Portans (19) enim omnia Verbo virtutis suæ. » Quo autem Verbo? Prænuntiavit David: « Verbo (20) Domini cæli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnes virtutes eorum »; et rursus Paulus: « Impossibile (21) est enim eos qui semel sunt illuminati, qui et gustaverunt donum cæleste, et participes

(9) *Menti invisibilis.* Excludit visionem « adæquatam », et « comprehensivam », non « intuitivam »: ut alias ostendi in *Epistola ad Archintum præsulem*, pag. 55 et seqq.

(10) *Possemus.* In Græco, φεύγει τὸ πλεόν ἀπὲν τὴν παρεκβάλλοντα κάτω ποῦ. Quæ proverbialis locutio videtur. Est autem παρεκβάλλειν « excerpere »: unde dictæ Eustathii παρεκβολαί, composita voce ex παρὰ, ἔκ, et βάλλω. Itaque Didymi locutionem sic ad verbum transferendam censeo: « cum quis ex inferiori loco » proceræ arboris poma, exempli causa, « excerpit, » aut « deicit, major eorum pars remanet » in arbore. Si cui hæc non arripient, afferat meliora; libenter enim ea excipiam.

(11) *Tutum est.* Simili modo respondet in libro *De Spir. sancto*, num. 62.

(12) *Alteri.* I Cor. xii. 9. Vide not. 23, pag. 140.

(13) *Hæc.* I Cor. xii. 11.

(14) *Et omnes.* I Cor. xii. 13. Græca ed. εἰς ἐν Πνεῦμα.

(15) *Quoniam.* Ephes. ii. 18.

(16) *Curantes.* Ephes. iv. 3.

(17) *Accipientes.* Ephes. vi. 13-17. Citat sensum, plura omittens intermedia.

(18) *Non veni.* Matth. x. 34.

(19) *Portans.* Hebr. i. 3. Græca ed. φέρων τε, id est « portansque ».

(20) *Verbo.* Psal. xxxii. vers. 6.

(21) *Impossibile.* Hebr. vi. 4 et 5.

facti sunt Spiritus sancti, et gustaverunt bonum Dei A Πολλά γὰρ περὶ τῶν ἀκροτάτων καὶ θεωτάτων ὑπο-
Verbum; » Petrus autem : « Quia (22) omnis caro στάσεων μουσικώτατα παραδίδωσιν.
ut senum, et omnis gloria ejus tanquam flos feni : exaruit senum, et flos (23) excidit, et decor ejus
periit : Verbum autem Dei manet in sæculum; » Quemadmodum de Filio Psaltes ait in cxviii psalmo :
« In æternum, (24) Domine, 148 Verbum tuum permanet in cælo. » Multa enim de supremis, et
divinissimis hypostasibus tradit sensu summe mystico intelligenda.

CAP. VI.

*Omnia, quæ Deitatis sunt propria, testimonium red-
dere Spiritui sancto.*

Insuper (25) igitur de immortalis et ineffabilis Spi-
ritus sancti natura talia dicuntur in divinis oracu-
lis, qualia de omnium dominatore Deo et Patre, ac
de universorum Domino, et omnia transcendente
Filio, propterea quod neque heterousius, id est,
alterius essentiae sit, neque potentiae minoris, aut
gloriae. Quorum nihil per se ulla creatura habere
deprehenditur : id ipsum enim, quod habet, ex
ejus, quæ in una deitate est, Trinitatis largitione
habet. Cujuslibet autem rei natura iis semper con-
sistit, ex quibus dignoscitur et quid ea sit, et
tutur. Exempli gratia :

I. Creatura habet ut sit, cum initio omnino non
existeret. Cujusmodi vero sit in rationalium natu-
rarum ordine primum illius opus, ostendit liber
Jobi : moribus enim mendacem, natura diabol-
um (26) dicit. At vero Spiritus sanctus, utpote
flatus Omnipotentis (27), nusquam in Scripturis di-
citur aut esse creatura, aut initium omnino habere.
Nec enim ante creatorem Spiritum existere potuit
creatura, ac talis quidem creatura, quæ ex propria
voluntate sese reprobam, ingratam, et impuram
prodidit. Cum vero Scriptura neque Spiritus sancti
initium esse dicat, sed illum celebret ut Spiritum
149 Dei, et ex Deo, et divinum, et sanctum, neque
in divinarum hypostasium natura prioritatem, ac
posterioritatem admittat, quinam relinquitur dubi-
tandi locus, utrum ipsæ in una increata deitate sint,
et æquali honore afficiendæ?

(22) *Quia.* Epist. 1, Petr. 1, 24 et 25. Pro αὐτῆς
Græca editio habet ἀνθρώπου, id est « hominis. »
Sed Vulg. interpretes legunt ut Didymus : verit enim
« ejus. »

(23) *Et flos.* Græca editio : καὶ τὸ ἄνθος αὐ-
τοῦ, id est « et flos ejus. » Verba vero proxime se-
quentia, καὶ ἡ εὐπρέπεια αὐτοῦ ἀπώλετο, id est « et
eximius decor ejus periit, » desiderantur et hic, et D
Isa. xl, 8, cum in Græcis Bibliis, tum in Latinis :
in quibus præterea pro, « Dei, » legitur, « Domini. »

(24) *In æternum.* Psal. cxviii, vers. 89.

(25) *Insuper.* Dictio, « insuper, » idem hic valet
atque, « tertio loco. » Nimirum in extremo capite
primo hujus libri ait Didymus, se ex Veteri Novo-
que Testamento plura testimonia, sive argumenta
allaturum, quibus probet Spiritum sanctum esse
Deum, eaque ad nonnulla capita revocat, ac primum
illud caput secundi hujus libri sic concludit : αὐτί-
κα γοῦν μαρτυροῦσιν : tum statim primum argumen-
torum caput aut genus exponit capite secundo, sic
incipiens : Πρώτον μὲν. Alterum proponit capite
tertio, sic exorsus : ὁ δὲ ἐλέγομεν ἐξ ἀρχῆς· δευτε-
ρον μαρτυροῦσιν. Tertium in sexto hoc capite : ea-
que de causa, omisso nominativo, incipit : ἔπειτα
οὖν χρησιμοδοῦσιν. Quartum in septimo capite, et ita
deinceps. Vide notas ad segm. 212 a.

ΚΕΦ. Ζ'.

*Περὶ τοῦ πάντα, ὅσα ἰδία θεότητος [65 b], μαρτυ-
ρεῖσθαι τὸ ἅγιον Πνεῦμα.*

Ἐπειτα οὖν χρησιμοδοῦσιν περὶ τῆς ἀκηράτου καὶ
ἀφράστου φύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὅσα περὶ τοῦ
ὅλων κατεξουσιάζοντος Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ τοῦ πάν-
των ἐπέκεινα καὶ πάντων Κυρίου Ἰησοῦ, διὰ τὸ μὴ ἐτε-
ροουσίως ἔχειν, μηδὲ δυνάμει καὶ δόξῃ ἐλαττόνως. Καὶ B
οὐδὲν εὐρίσκειται τούτων ἀφ' ἑαυτοῦ ὑπάρχον οὐδενὶ
κτιστῷ. Ὅπερ γὰρ καὶ ἔχει φιλοτιμηθὲν παρὰ τῆς ἐν
μῇ θεότητι Τριάδος, ἔχει· καὶ πέφυκεν ἕκαστον ἀπὸ
ἀφ' ὧν ἔστιν ἐπιγινώσκεισθαι, τί τέ ἐστιν, καὶ τί μὴ
ἐστιν, εἴτε Θεὸς ἔφυ, εἴτε κτίσμα. Οἶον·

A'. Ἡ κτίσις τὸ εἶναι ἔχει, οὐκ οὕσα τὴν ἀρχήν.
Ἐδείχθη δὲ ἐν τῷ Ἰωδ, καὶ ποῶν αὐτῆς ἐστὶν ἐν
λογικοῖς πρῶτον ποιήμα. Λέγει γὰρ τὸν ψευδόμενον
τῷ τρόπῳ τὴν φύσιν διάβολον. Τὸ δ' ἅγιον Πνεῦμα,
ὡς πνοὴ τοῦ Παντοκράτορος, κτίσμα εἶναι, ἢ ἀρχὴν
ὅλως ἔχειν, οὐδαμῇ γέγραπται. Οὐδὲ γὰρ ἂν προὔπηρξεν
τοῦ δημιουργικοῦ Πνεύματος δημιουργήμα, καὶ τοιοῦτο
ἀδόκιμον, ἀχάριστον, καὶ βέβηλον ἐξ οἰκείας γνώμης
φανέν. Γραφῆς δὲ μήτε λεγούσης εἶναι τοῦ θεικοῦ
Πνεύματος ἀρχήν, Πνεῦμα δὲ τοῦ Θεοῦ καὶ ἐκ τοῦ
Θεοῦ, καὶ θεῖον καὶ ἅγιον εὐφημούσης αὐτό· μήτε
δὲ ἀφοριζούσης ἐπὶ τῆς φύσεως τῶν θεῶν ὑποστά-
σεων τὸ πρῶτιστα, καὶ τὸ ἔπειτα, ποῖα περὶ τοῦ εἶ-
ναι αὐτὰς ἐν τῇ ἀγενήτῳ μῇ θεότητι καὶ ἰσοτιμίᾳ
ὑπολείπεται ἀμφισβήτησις;

(26) *Natura diabolium.* Ne videatur Didymus se-
cum ipse pugnare, ac iis contraria dictare, quæ in
libro *adv. Manich.* dixerat, animadvertendum est,
nomen « diaboli » ab ipso hic non sumi quatenus
« calumniatorem » designat, sed ut nomen proprium.
In Jobo enim cap. 1 et 2 Græca editio habet, διά-
βολος, ubi Hebraicum exemplar, et Latina transla-
tia habent « Satan : » quæ vox etsi « adversarium »
et ipsa significet, usurpatur tamen instar nominis
proprii. Itaque cum adversus Manichæos creaturas
« natura » malas contingentes loquens ait (pag.
214, tom. 1 *Lectt. Antiqq. Canisii*) : τὸ γὰρ διά-
βολος ὄνομα, οὐκ οὕτως, ἀλλὰ προαίρεσιν ὀλησῶ,
id est « diaboli enim nomen non usiam, sive natu-
ram declarat, sed voluntatem, » etymon respicit
vocabuli « diabolus : » cum vero hic ait, τὴν φύσιν
διάβολον, hoc est « natura diabolium, » imo etiam
cum in ipso libro *adv. Manich.* pag. 212 inquit, τὴν
οὐσίαν τὴν καλούμενην διάβολον, id est « naturam,
quæ vocatur diabolus, » vocem « diabolus » accipit
ut nomen proprium. Quod ut clarius appareat, τρέ-
πον ἀπὸ τῆς φύσεως, id est « mores a natura, »
hic sejungit, sicut ibi προαίρεσιν distinguit ab οὐ-
σίᾳ, id est, « voluntate a natura. »

(27) *Flatus Omnipotentis.* Ex Job xxxiii 4.

B. Οὐδὲν κτιστὸν πληροῖ τὴν οἰκουμένην, ἢ συν-
 ἔχει τὰ πάντα, καὶ ἐν πᾶσιν τυγχάνει· ἀλλὰ καὶ τῶν
 νοερῶν δυνάμεων πέρας ἐστίν, καὶ ὠρισμένη ποσό-
 της· μόνως γὰρ ταῦτα τῆς θεότητος ἴδια. Ἡ δὲ τοῦ
 ἁγίου Πνεύματος μεγαλωσύνη, ἀδιάλυτος, ἀπέραν-
 τος, καὶ πανταχοῦ, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν
 αἰεὶ ἐστίν· πληροῦσα μὲν τὸν κόσμον καὶ συνέχουσα
 [66 a] κατὰ τὴν θεότητα, ἀχώρητος δὲ κατὰ τὴν δύ-
 ναμιν· καὶ μετροῦσα μὲν, οὐ μετρομένη δέ. « Οὐ
 γὰρ ἐκ μέτρου δίδωσιν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα, » ὡς ὁ
 Σωτὴρ ἐν Ἰωάννῃ λέγει· καὶ κατὰ τὴν Σοφίαν, ἔχου-
 σαν· « Ἀγαπᾷ γὰρ τὰ ὄντα πάντα, καὶ οὐδὲν βδε-
 λύσῃ, ὧν ἐποίησας· οὐδὲ γὰρ ἂν μισῶν τι κατε-
 σκεύασας. Πῶς δὲ ἔμεινεν ἂν τι, εἰ μὴ σὺ ἠθέλη-
 σας, ἢ τὸ μὴ βληθὲν ὑπὸ σοῦ ἐτηρήθῃ; » Φεῖθῃ δὲ
 πάντων, ὅτι πάντα σὰ ἐστίν, Δέσποτα φιλόφυγε, καὶ
 τὸ ἀφθαρτὸν σου Πνεῦμα ἐστίν ἐν πᾶσιν. » Ἐνθεν
 καὶ Πατέρα πάντων, τὸν Θεὸν εἰκότως ὀνομάζομεν,
 οὐκ ὄντα ἡμῶν φύσει πατέρα, ὡς ἐστὶν τοῦ Μονογε-
 νοῦς αὐτοῦ. Καὶ πάλιν· « Πνεῦμα Κυρίου πεπλήρω-
 κεν τὴν οἰκουμένην, καὶ τὸ συνέχον τὰ πάντα γινώσιν
 ἔχει φωνῆς· » ἀντὶ τοῦ, Περιέλαβεν τὴν ἀόρατον καὶ
 ὁρατὴν κτίσιν, τὴν νοητὴν καὶ αἰσθητὴν, καὶ οὐδὲν
 τῶν πάντων ἐστὶν ἄμοιρον τῆς αἰδοῦ ἐπιστασίας αὐ-
 τοῦ· τὸ γὰρ πάντα συνέχεν τοῦτο δηλοῖ. Καὶ πάσης,
 φησὶν, ἐπακούει φωνῆς, ὡς Θεὸς ἐν πᾶσιν πανταχοῦ
 αἰεὶ τυγχάνων, καὶ πᾶσαν ὕλικὴν ἀναρμωστίαν εἰς
 τάξιν περιάγων τὴν πρέπουσαν, καὶ τῶν πρὸς αὐτοῦ
 ποιηθέντων φειδόμενός τε καὶ ἐπιμελούμενος, ἅτε
 αὐτὸς τὴν φύσιν πρόνοια ὑπάρχων, καὶ σοφία, δι'
 ὧν διαπεφοιτηκῆαι, ὡς ὁ Πατήρ. Τίς γὰρ ὁ τοιαύ-
 τῃν ἔχων γινώσκων; Ἡσαΐας τε λέγει οὕτως· « Πνεῦ-
 μα γνώσεως καὶ εὐσεβείας· » καὶ ὁ Δαυὶδ προσφθεῖ·
 « Ποῦ πορευθῶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου; καὶ ἀπὸ τοῦ
 Πνεύματός σου ποῦ φύγω; » Καὶ ὁ Δεσπότης δὲ δι-
 δάσκων, ὡς ἡ θεότης τοῦ ἁγίου Πνεύματος οὐ περι-
 γράφεται τόπω, ἀλλ' ὁμοῦ ἐν ὁρανῷ τέ ἐστιν καὶ
 ἐπὶ γῆς, πᾶσαν αὐτάρκειαν παρασχόμενον αἰεὶ καὶ
 παρεχόμενον τῇ κτίσει, ἐφη παρ' Ἰωάννῃ· « Ἐάν
 ἀγαπᾷτέ με, τὰς ἐντολάς [66 b] τὰς ἐμὰς τηρήσατε·
 καὶ ἐγὼ ἐρωτήσω τὸν Πατέρα, καὶ ἄλλον Παράκλητον
 δώσει ὑμῖν, ἵνα ἢ μεθ' ὑμῶν τὸ Πνεῦμα τῆς ἀλη-
 θείας, ὃ ὁ κόσμος οὐ δύναται λαβεῖν, ὅτι οὐ θεωρεῖ
 αὐτὸ οὐδὲ γινώσκει αὐτό· ὑμεῖς δὲ γινώσχετε αὐτό,

(28) Apud Joannem. Cap. iii, vers. 34.

(29) Diligis. Sap. xi, 25-27; xii, 1. Græca editio
 habet : τὸ μὴ κληθὲν ὑπὸ σοῦ διετηρήθῃ, pro τὸ μὴ
 βληθὲν... ἐτηρήθῃ.

(30) Omnia. Hæc vox deest in Græca editione.
 In libro De Spir. sanctionum. 46 hæc ita afferuntur :
 « Parces » (legendum reor, « parcis », ut legitur
 in ms. codice bibliothecæ nostræ Bononiensis) « au-
 tem omnibus; quia tuæ sunt. » Sed legendum puto,
 « quia tua sunt, » ex eodem codice, quem sæpius
 memoravi : nullum enim est in Græco nomen femi-
 ninum.

(31) Et. Græca editio, γάρ, id est « nam. » Vul-
 gatus int. aliter.

(32) Patrem omnium. Sic vocatur Deus Ephes.
 iv, 6. Quin etiam ethnici eum sic nuncupaverunt,
 ut Plato, ac Diphilus comicus apud Clementem in
 quinto Stromatum.

A II. Nulla res creata implet orbem terrarum, aut
 continet omnia, aut in omnibus existit : sed in-
 telligentium quoque virtutum terminus quidam est,
 et quantitas definita : quæ vero dixi, solius deitatis
 propria sunt. At vero Spiritus sancti majestas per-
 petua est, atque interminata, et ubique et per om-
 nia et in omnibus semper existit, ac mundum qui-
 dem implet, et continet secundum divinitatem, sed
 capi ipsa et contineri non potest secundum poten-
 tiam, et mensurat quidem, sed non mensuratur :
 « Nec enim ad mensuram dat Deus Spiritum, » sicut
 Salvator apud Joannem (28) ait, et sicut Sapientia
 docet, cum inquit : « Diligis (29) enim omnia quæ
 sunt, et nihil abominaris eorum quæ fecisti : nec
 enim odio habens quidquam constituisti. Quomodo
 autem permansisset aliquid, nisi tu voluisses? aut
 a te non jactum conservaretur? Parcis autem om-
 nibus, quoniam omnia (30) tua sunt, Domine ama-
 tor animarum. Et (31) incorruptus tuus Spiritus es :
 in omnibus. » Itaque Deum merito vocamus etiam
 Patrem omnium (32), etsi natura pater noster non
 sit, sicut est Unigeniti sui ; et rursus : « Spi-
 ritus (33) Domini replevit orbem terrarum, et hoc
 quod continet omnia, scientiam habet vocis. » In
 autem perinde est ac si diceret : Invisibilem et vi-
 sibilem creaturam, intelligentem et sentientem com-
 prehendit, ac nulla ex omnibus rebus æternæ illius
 rectionis expertus est : nam omnia continere, hoc si-
 gnificat. Et omnem, inquit, vocem audit, utpote Deus
 in omnibus ubique semper existens, et materialem
 omnem confusionem in convenientem ordinem redi-
 gens, et iis, quæ ab ipso facta sunt, parcens, et eo-
 rum curam habens, utpote qui ipse ex natura est
 providentia et sapientia, omnia complectens,
 150 ac penetrans (34), sicut Pater. Quis enim est
 qui talem habet scientiam? Audi tum ex Isaia in-
 quiente, « Spiritus (35) scientiæ et pietatis; » tum ex
 Davide ita canente : « Quo (36) ibo a facie tua, et quo
 a Spiritu tuo fugiam? » Quin etiam Dominus ut dei-
 tatem Spiritus sancti loco non circumscribi doceat,
 sed simul et in cælo esse, et in terra, omnemque
 creaturis sufficientiam (37) subministrasse semper,
 et subministrare, sic loquitur apud Joannem : « Si
 diligitis (38) me, mandata mea servate. Et ego ro-

D (35) Spiritus. Sap. i, 7.

(34) Omnia... penetrans. Eodem modo loquitur
 in commentariis in Psalmos ad vers. 4 psalmi xxiv :
 « Ὅδοι Κυρίου (inquit), αἱ διοικήσεις τῆς αὐτοῦ προνοίας,
 καὶ ὅς τὰ σύμπαντα διακυβερεῖ... τρέβω δὲ, αἱ κατὰ
 μέρος διοικήσεις, δι' ὧν ὡσπερ τὰ πάντα διαπορεύεται,
 id est, « Viæ Domini sunt dispositiones providentiæ
 ipsius, per quas omnia gubernat... » Semitæ « au-
 tem sunt particulares dispositiones, per quas veluti
 omnia pervadit. »

(35) Spiritus. Isa. xi, 2.

(36) Quo. Psal. cxxxviii, vers. 7. Biblia inverso
 ordine.

(37) Sufficientiam. Vox est biblica. vide II Cor.
 ix, 8, ubi αὐτάρκεια, et cap. iii, vers. 5 ejusdem
 epistolæ, ubi ἱκανότης dicitur.

(38) Si diligitis. Joan. xiv, 15-17.

gabo Patrem, et alium Paracletum dabit vobis, ut sit vobiscum (39), Spiritum veritatis, quem mundus non potest accipere, quia non videt eum, nec scit eum: vos autem cognoscitis eum, quia apud vos manet, et in vobis erit. » Ut vero notum fiat, talibus etiam testimoniis ipsum unius ubique præsens naturæ declarari, æqualia de ambabus hisce immortalibus subsistentiis Scripturæ tradiderunt. Nam Jeremias quidem ex persona Dei et Patris loquens hæc exponit: « Cælum (40) et terram ego impleo, dicit Dominus; » David vero de Filio in cXLIV psalmo clamat: « Et (41) magnitudinis ejus non est finis; » Paulus autem prædicat de eodem: « Qui descendit (42), ipse est et qui ascendit super omnes cælos, ut impleret omnia. »

III. Creatura non est simpliciter incorruptibilis, sed corruptioni obnoxia, id est, conversioni, quam dicimus etiam mutationem; sicut prophetia inquit: « Faciens (43) omnia, et transmutans ipsa. » Cui obsecundantes illi etiam qui a profanis sapientes habentur, aiunt (44):

Ipsa dissolvens in ipsamet, et ex ipsismet rursus ea [augens.

Nam incorporea rationalis creatura, quoad **151** voluntatem corruptionis expers non est, cum stabilem quidem ei naturam Deus dederit, illamque in sæculum et in sæculum sæculi constituerit; ipsa vero ex sua ipsius electione mutata sit, et in pejorem sortem (45) statumque inciderit, et ex hoc ipso adeo corrupta sit, ut ex eo tempore denominationem illam veluti amiserit, qua vocabatur æterna. Quod enim ex se ipso, quocumque tandem modo id fiat, egreditur, hoc est, immutatur, illud etsi alio modo perduret, mortem invenit, nempe propriam mutationem (46). Nam quidquid eam rem postea fieri posueris, illud est rei prioris mors: exempli gratia, si malitia fiat bonitas, jam eo ipso quod malitia recedit a creatura, occiditur a bonitate; et vice versa bonitas interficitur a malitia. Sunt enim quædam, quæ semper consistere in primo statu ac termino, etsi hoc ipsis denegatum non fuerit, non pergunt. Hæc itaque in Epistolis scribitur Petrus et Judas. Petrus ait: « Si enim (47) angelis peccantibus non pepercit Deus, sed rudentibus inferni (aut tenebrarum) detractos in tartarum, in judicium magnæ diei (48) reservavit, et antiquo mundo non pepercit. » Judas vero: « Angelosque, qui non servaverunt suum

A « ὅτι παρ' ὁμῶν μένει, καὶ ἐν ὁμῶν ἔσται. » Ἵνα δὲ γινώριμον γένηται, ὡς τῆς ἀπανταχοῦ παρουσίας μὴ ἀπείρου φύσεως καὶ αἱ τοιαῖδε μαρτυρίαι ἀποφαννοῦνται αὐτῷ, τὰ ἴσα παρέδωκαν περὶ ἑκατέρως ἀκηράτου ὑποστάσεως Ἱερεμίας μὲν ἐξηγούμενος ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός· « Τὴν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ, λέγει Κύριος. » Δαυὶδ δὲ περὶ τοῦ Υἱοῦ ἐν ῥμδ' ψαλμῷ κελαδῶν· « Καὶ τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ οὐκ ἔστιν πέρας. » Παῦλος δὲ κηρύττειν περὶ τοῦ αὐτοῦ· « Ὁ καταβάς αὐτός ἐστιν καὶ ὁ ἀναβάς ὑπὲρ ἅνω πάντων τῶν οὐρανῶν, ἵνα πληρώσῃ τὰ πάντα. »

B Γ'. Ἡ κτίσις οὐκ ἀφάρτος καθάπαξ ἐστίν· ἀλλὰ φθορὰν ἐπιδέχεται, τὴν τροπὴν, ἣν φαμεν καὶ μεταβολὴν, ὡς ἡ προφητεία λέγει· « Ὁ ποιῶν πάντα καὶ μετασχευάζων αὐτά. » Ἦς κατακούσαντες τῶν ἐξω σοφοί, φασίν·

Αὐτὰ λύων εἰς αὐτὰ, καὶ ἐξ αὐτῶν πάλιν αὖξων.

Ἡ μὲν γὰρ ἀσώματος λογικῆς κτίσεως, τὴν κατὰ προαίρεσιν ἔχει φθορὰν, τοῦ μὲν Θεοῦ μόνιμον αὐτῇ φύσιν δεδοκός, καὶ στήσαντος αὐτὴν εἰς τὸν αἰῶνα. καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· αὐτῆς δὲ αὐτοπροαιρέτως μεταβαλλομένης, καὶ εἰς χειρόνα ἐκπτώσεως λήξιν, καὶ αὐτῇ τούτῳ φθειρομένης, ὡς ἀπολλύειν οἶον ἐκ τούτου τὸ καλεῖσθαι αἰῶνος. Τὸ γὰρ ὅτι δῆποτε ἐξεργόμενον ἑαυτοῦ, τοῦτ' ἐστὶν ἀλλασσόμενον, θάνατον εὐρίσκει, καὶ ἄλλως διαμένει, τὴν ἰδίαν ἀλλοίωσιν. Καὶ γὰρ ὅπερ ἂν νοήσαις [67 a] γεγενῆσθαι ἔπειτα, τοῦτο θάνατος τοῦ προτέρου ἐστὶν οἶον τι ἢ κακία γενομένη ἀγαθότης, θανατοῦται αὐτῇ ἢ ἀπέστη ὑπὸ τῆς ἀγαθότητος· καὶ τὸ ἐμπάλιν, ἡ ἀγαθότης ὑπὸ τῆς κακίας. Ἔστιν γὰρ τινα ἅπερ ἀεὶ ἐστάναι· ὅπ' ὁ πρώτῳ ὄρω, εἰ καὶ μὴ ἡρνήθη τοῦτο αὐτοῖς, οὐκ ἀνέχεται. Τοιγαροῦν διαγορεύουσιν ἐν Ἐπιστολαῖς ταῦτα, Πέτρος μὲν· « Εἰ γὰρ ἀγγέλων ἀμαρτιάντων οὐκ ἐφείσατο ὁ Θεός, ἀλλὰ σειραῖς ζόφου ταπεινώσας, εἰς κρίσιν μεγάλης ἡμέρας τετήρηκεν, καὶ ἀρχαίου κόσμου οὐκ ἐφείσατο· » Ἰούδας δέ· « Ἀγγέλους τε τοὺς μὴ τηρήσαντας τὴν ἑαυτῶν ἀρχήν, ἀλλ' ἀπολιπόντας τὸ ἴδιον οἰκητήριον, δεσμοῖς αἰδίοις ὑπὸ ζόφου τετήρηκεν. » Ἡ δὲ σωματικὴ καὶ λογικὴ

ἡς κατακούσαντες, quæ verti etiam possunt « quam cum audisset, » Clementis Alexandrini sententiam attingere videtur, qui ethnicos plura et sacris Bibliis hausisse contendit.

(45) Sortem. Αἰξίν δuco ex verbo λαγγάνω, quod est, « sortior »: ut significet sedem, locum, aut statum quem quis sortitus sit. Posset quis vocem ducere a verbo λήγω, ac « finem » vertere.

(46) Mortem. . . nempe propriam mutationem. Eadem locutione usus erat Tertullianus in libro *adv. Præzeam*, cap. 27. « Deum » inquit « immutabilem, et informabilem credi necesse est, ut æternum; transfiguratio autem interemptio est pristini. » Et reliqua.

(47) Si enim. II Petr. II, 4, 5.

(48) Diei. Cum similia in loco Judæ, quem mox afferret, legantur, idcirco ea verba, « in judicium

(39) *Ut sit vobiscum.* Biblia: ἵνα μένη μεθ' ὁμῶν εἰς τὸν αἰῶνα, id est « ut maneat vobiscum in sæculum. » At Didymus in libro quoque *De Spir. S.* num. 27 habet: « ut sit vobiscum in æternum. » Voces porro, « in æternum, » etsi omittantur in editis exemplaribus, non desunt tamen in nostro codice.

(40) *Cælum.* Jerem. XLIII, 24

(41) *Et.* Psal. CXLIV, vers. 5.

(42) *Qui descendit.* Ephes. IV, 10.

(43) *Faciens.* Amos V, 8, ubi Vulg. interpret nihil tale habet; vertit enim: « Facientem Arcurum, et Orionem. » Complutensis ed. pro μετασχευάζων habet κατασχευάζων. Sed Francofurtensis, μετασχευάζων ambæ vero carent voce αὐτά: quæ tamen non omittitur apud Basilium in quinto contra Eunomium, pag. 296.

(44) *Aiunt.* Vide not. 51, pag. 69. Verbis autem illis,

κτίσις ἀλλοίωσιν δέχεται· κατὰ ἕξιν μὲν, ὡς ὁ Ἰού-
δας τὸν ἁγιασμὸν ἀπολέσας· καὶ ὡς Παῦλος γράφει·
« Ἡ δὲ σπαταλώσα χήρα, ζῶσα τέθηκεν »· καίτοι
βίον ἀνούσα τὸν ἐν ἀνθρώποις ἔτι· κατ' οὐσίαν δὲ,
ὡς ἀπολήγουσα μὲν πρῶτον, ἔπειτα δὲ μεταπίπτου-
σα εἰς ἀθανασίαν. « Δεῖ γάρ, φησὶν, τὸ φθαρτὸν τοῦ-
το ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύ-
σασθαι ἀθανασίαν. » Ἡ δὲ μὴ λογικὴ κτίσις τροπὴν
ὑπομένει, καὶ ἀπογίνεται· ὡς ἡνίκα τοῦ φωτός εἰς
σκότος, καὶ τοῦ ὕδατος εἰς αἷμα μεταπίπτοντος, προ-
εφητεύετο· « Αὕτη ἡ ἀλλοίωσις τῆς δεξιᾶς τοῦ Ὑψί-
στου »· καὶ ἀλλαχού· « Ὁ οὐρανὸς, φησὶν, καὶ ἡ γῆ
παρελεύεσται. » Προεφητεύθη γάρ, ὡς ἔσονται καινοὶ
οὐρανοί, καὶ καινὴ γῆ. Καὶ γὰρ ἀληθῶς πᾶν τὸ δεξι-
μενον ἀρχήν, ἔξει καὶ τέλος. Τὸ δὲ ἅγιον [67 b]
Πνεῦμα, ὅτε τῆς ἀρχῆς, καὶ πάντων ἐπικρατού-
σης αἰωνίου, καὶ ἀφθάρτου φύσεως ὑπάρχον, καὶ ἀεὶ
ὡσαύτως καὶ κατὰ τὰ αὐτὰ ἔχον· μόνον τε εἰδὸς καὶ
ποιούν τὰ τοῦ Θεοῦ· καὶ φρουρητικὸν πάντων ἐν τῶν
τε λογικῶν καὶ τὴν πίστιν τελείων, τῶν τε μὴ логи-
κῶν, ἕως τοῦ θοθέντος τοῖς μὴ λογικοῖς ὅρου τῆς ἐν
ταυτοῦται διαμονῆς· φύσει καὶ προαιρέσει τροπῆς
καὶ μεταβολῆς ἀνεπίδεκτον καθέστηκεν, ὃ ἔστιν
ἀφθαρτον. Τὸ δὲ ἀτρέπτον, ἦτιον ἀφθαρτον, εὐθὺς
ἀναρχον, ἀτελεύτητον καὶ ὑπεραιώνιον ἔστιν. Τὸ δὲ
ἀναρχον, δημιουργὸς, καὶ οὐ δημιουργημα. Διὸ κυ-
ρίως λέγει ἡ μὲν Σοφία· « Τὸ ἀφθαρτὸν σου Πνεῦμα
ἔστιν ἐν πᾶσιν »· ὃ δὲ Πέτρος· « Ἐν τῷ ἀφθάρτῳ τοῦ
πραέος καὶ ἡσυχίου Πνεύματος. » Οὕτω γὰρ καὶ ὁ
Πατήρ Ἰσος αὐτὸς ἑαυτῷ καὶ ὅμοιος ἀεὶ ὑπάρχων,
μὴ· ἔνδοξον πρὸς τὸ χεῖρον, μὴ· ἐπίτασιν πρὸς τὸ
βέλτιον δεχόμενος, ἤκουσεν ὑπὸ Ἰακώβου· « Παρ' ᾧ
οὐκ ἐνι παραλλαγῇ, ἡ τροπῆς ἀποσκίασμα »· καὶ
παρὰ Παύλου· « Ἀφθάρτῳ, ἀοράτῳ, ἰμόνῳ σοφῷ
Θεῷ »· ὃν τρόπον καὶ ὁ Ὑῖος ἐν ρα' ψαλμῷ ἐμαρτυ-
ρήθη· « Σὺ δὲ, Κύριε, εἰς τὸν αἰῶνα μένεις »· καὶ
πάντι· « Κατ' ἀρχὰς τὴν γῆν σὺ, Κύριε, ἐθεμελίω-
σας, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσὶν οἱ οὐρανοί. Αὐ-
τοὶ ἀπολοῦνται, σὺ δὲ διαμένεις· καὶ πάντες ὡς ἱμά-
τιον παλαιωθήσονται καὶ ὡσεὶ περιβόλαιον εἰλίξεις

magnæ diei, » inde huc irrepserunt. Græca editio
in hoc Petri loco habet : Παρέδωκεν εἰς κρίσιν τετη-
ρημένους, pro, εἰς x. μ. ἡ. τετήρηκεν.

(49) *Angelosque... principatum.* Ep. Judæ, vers. 6.
Post vocem, « domicilium, » Græca editio, et Vulg. int.
habent verba illa, « in iudicium magnæ diei, » de
quibus nota superiore.

(50) I Tim. v, 6.

(51) I Cor. xv, 55.

(52) *Hæc.* Psal. lxxvi, vers. 10 (sive 11).

(53) *Cælum.* Marc. xii, 31. Græca editio, παρ-
ελεύσονται.

(54) *Fore cælos.* Isa. lxxv, 17 et lxxvi, 22. Vide
etiam Epist. II Petr. iii, 15, et Apoc. xxi, 1.

(55) *Habebit... finem.* De spirituum immortali-
tate clarius alibi loquitur Didymus, quam ut suspi-
cari liceat, ipsum generali hoc axioma illam ever-
tere, aut inficiari voluisse. Intelligendus ergo est
vel de aspectabilibus creaturis, vel potius de eo
fine, qui nihil aliud sit, quam τροπή illa, seu
« conversio, » aut « mutatio, » quam paulo ante
sensu metaphorico, aut potius dialectico, « mor-
tem » quoque appellavit. Mirum in modum hæc
illustrantur ex iis, quæ in libro *De Spiritu sancto*

A principatum (49), sed dereliquerunt suum domi-
cilium, vinculis æternis sub caligine reservavit.
Creatura vero quæ corporea simul et rationalis sit,
mutationem subire potest : quoad habitum quidem,
ut Judas qui sanctificationem amisit et sicut Paulus
scribit (50) : « Quæ autem in deliciis est vidua, vi-
vens mortua est, » quamvis ea inter homines adhuc
vitam agat ; quoad substantiam vero, quatenus pri-
mum quidem moritur, deinde ad immortalitatem
transit. « Oportet enim, » inquit [Paulus] (51) : cor-
ruptibile hoc induere incorruptionem et mortale
hoc induere immortalitatem. » Creatura autem ra-
tione destituta mutationi subjicitur et corrumpitur :
ut quando luce in tenebras, et aqua in sanguinem
conversa, dictum est a Propheta : « Hæc (52) mu-
tatio dexteræ Excelsi ; » et alibi : « Cælum (53), in-
quit, et terra transibit. » Prophetatum est enim,
fore « cælos (54) novos, et terram novam. » Nam
revera quidquid initium accepit, habebit etiam fi-
nem (55). Spiritus autem sanctus **152** cum ineffa-
bilem, et rerum omnium dominam, sempiternam et
incorruptibilem naturam habeat, et uno eodemque
semper modo existat, et solus ea quæ sunt Defi-
norit, et faciat, et omnia cum rationalia, et per si-
dem perfecta, tum irrationalia tutetur usque ad
assignatum iis, quæ rationalia non sunt, finitem
perseverantiæ in identitate ; idcirco ex natura, et
voluntate sua conversionis, et mutationis incapax
est, id est, incorruptibilis. Quod autem est immuta-
bile, sive incorruptibile, est etiam initii et finis
expers, et excellenti modo sempiternum. Quod vero
est æternum, creator est, non creatura. Quocirca
proprie loquitur tum Sapientia inquis : « Incor-
ruptibilis (56) tuus Spiritus est in omnibus ; » tum
Petrus, cum ait : « In incorruptibilitate (57) ele-
mentis et quieti Spiritus. » Simili enim ratione de
Patre quoque, cum sibimet ipse semper æqualis et
similis existat, neque remissionis in deterius, ne-
que intensionis in melius capax sit, dictum fuit a
Jacob : « Apud (58) quem non est transmutatio,

dictaverat : quorum aliqua ex num. 12 placet
exscribere. « Capabili quippe, » inquit, « statim
inconvertibile, et inconvertibili æternum est conse-
quens : quomodo e contrario capienti convertibile,
et [vocalum, « et » addo ex nostro codice] conver-
tibili creabile subsequens est. Nihil ergo de creatu-
ris inconvertibile, propter quod neque sempiternum
est [vox, « est, » deest in nostro codice]. Non solum
igitur quod in hominibus est rationale, convertitur
et creatur, verum etiam in omnibus creaturis hæc
eadem conversio reperitur. Nam et angelorum
conversiones et ruinas divina eloquia demonstrant.
Licet enim multitudo angelorum... in beatitudine
et sanctimonia perseverent : tamen cum ea [edita
exemplaria habent, « cum in ea, » sed particula,
« in, » quam codex noster non habet, omnino est
expungenda : sententiam enim, alioqui satis claram,
perplexam reddit, et solacium,] « quæ similem habent
naturam, conversa sint, dilucide ostenditur, » et
reliqua.

(56) *Incorruptibilis.* Sap. xii, 1. Vide not. 3,
pag. 28.

(57) *In incorruptibilitate.* I Petr. iii, 4.

(58) *Apud.* Ja. i, 17.

neque conversionis obumbratio; » et a Paulo : « In-

corruptibili (59), invisibili, soli sapienti, Deo. »
 Quemadmodum etiam de Filio in psalmo ci testatur Psaltes : « Tu autem (60), Domine, in æternum manes; » et rursus : « Initio (61) terram tu, Domine, fundasti, et opera manuum tuarum sunt cæli. Ipsi peribunt, tu autem permanes, et omnes sicut vestimentum veterascent, et sicut opertorium involves illos, et mutabuntur : tu autem idem semper es, et anni tui non deficient. »

IV. Creatura non est absolute, et per se perfecte æterna : primum quidem quia hoc de suo non habet, sed ab eo tempore quo facta fuit, id consecuta est ex participatione ac dono Dei, qui unice et superæterne est a se : cum enim bonus sit, creat, ac suæ facturæ præsidens, æternitatem ipsi munifice largitur : secundo autem ob causas in capitulo (62) proxime superiore expositas. **153** At vero Spiritus sanctus cum natura æternitatem habeat, sicut convenit habere Creatorem, et sit bonus Spiritus Dei, omnia ut is qui æternus sit operans, et ipse quidem nunquam limitetur, sed quæ ab ipso facta sunt, limitare possit, idcirco ea nuncupatione celebratus fuit. Quod si his quæ dixi, non acquiescitis, vera esse discetis hac ratione. Paulus ad Hebræos ita scribit : « Qui (64) per Spiritum æternum semetipsum immaculatam obtulit Deo. » Loquitur autem de Domino Christo, qui in veneranda sua incarnatione semetipsum pro nobis per Spiritum sanctum Patri suo obtulit. His consentanea Petrus quoque personat, ut jam commemoratum est : « Verbum (65) autem Dei manet in sæculum. » Nam Verbum Dei vocat Spiritum Dei. Paulus porro Patrem et Filium commemorans, eadem Æterni denominatione Filium quoque celebrat propter identitatem Deitatis. « Deus (66), inquit, et Pater Domini nostri Jesu Christi novit, qui est benedictus in sæcula; » et rursus : « Jesus (67) Christus heri et hodie, idem et in sæcula. » Non possunt autem, non possunt audiri ac ferri, quæ contra hoc etiam capitulum statuerunt qui erga testimonia Spiritus sancti divinitatem declarantia male affecti sunt. Nam quæ præoccupatam opinionem semetipsos in terræ extremitates abducunt : inconsideratus vero amor diligentem præ se ferre non solet inquisitionem. Nihil tamen impedit quin hanc ipsam captiosam argumentationem audiamus : sic enim magis adhuc damnatione digni videbuntur. Sic igitur ea se habet : Si quid homonymæ æternum vocatum fuit, non continuo Deus dici potest : sed qui Deus est, is illorum quæ dicuntur æterna, creator est. Scriptum enim fuit (68), « temporum et sæculorum factorem esse Deum; » et rursus : « Multifariam (69) multisque modis olim Deus

A αὐτοὺς, καὶ ἀλλαγήσονται· σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείουσιν. »

Δ'. Ἡ κτίσις οὐ καθάπαξ καὶ αὐτοτελὴς τὸ αἰώνιον κέκτηται, πρῶτον μὲν ἐπειδὴ οἰκοθεν τοῦτο οὐκ ἔχει, ἀλλ' ἔτυχεν αὐτοῦ εἰς τὸ ἔξῃς, ἀφ' οὗ ἐγένετο, μεταδίδει τοῦ μόνως καὶ ὑπεραιωνίως ὄντος αὐτομάτου Θεοῦ. Ἀγαθὸς γὰρ ὢν οὗτος, δημιουργεῖ· [68 a] προϊστάμενος τῆς ἑαυτοῦ ποιήσεως, φιλοτιμεῖται αὐτῇ αἰωνιότητα· δεύτερον δὲ, διὰ τὰς ἐξηγηθείσας αἰτίας ἐν τῷ κεφαλῶν τῷ πρὸ τοῦδε. Τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα, ὡς φύσει τὸ αἰώνιον ἔχον, καθὰ προσήκειν ἔχειν δημιουργὸν καὶ ἀγαθὸν Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, πάντα ἐνεργούν αἰωνίως, καὶ οὐποτε μὲν αὐτὸ περατούμενον, τῶν δ' ὑπ' αὐτοῦ γενομένων δυνάμενον εἶναι περατωτικόν, ταύτῃ ἀνευφημήθη τῇ προσήκει. Μάθοιτέ δὲ ἂν, εἰ μοι ἐπέπεισθε (63), τῇδε Παῦλος Ἑβραίοις ἐπιστάλλει οὕτως· « Ὁς διὰ Πνεύματος αἰωνίου ἑαυτὸν ἁμωμον προσήνεγκεν τῷ Θεῷ. » Λέγει δὲ τὸν Δεσπότην Χριστὸν, τὸν ἐν τῇ σεπτῇ ἐνανθρωπήσει αὐτοῦ ἑαυτὸν διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀνθ' ἡμῶν τῷ ἑαυτοῦ Πατρὶ προσενηνοχότα. Καὶ Πέτρος δὲ προσχεῖ ἀκόλουθα, ὡς ἤδη ἐμνημονεύθη· « Τὸ δὲ Ῥῆμα τοῦ Θεοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα. » Ῥῆμα γὰρ Θεοῦ ἐνταῦθα καλεῖ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Διὰ γοῦν τῆς Θεότητος τὴν ταυτότητα μνημονεύων τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ὁ Παῦλος, τῇ αὐτῇ κέχρηται τοῦ ῥήματος εὐφημία· « Ὁ Θεός, φησὶν, καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ὁδεῖν, ὁ ὢν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας· » καὶ πάλιν· « Ἰησοῦς Χριστὸς χθὲς καὶ σήμερον· ὁ αὐτὸς καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας. » Οὐκ ἔστιν δὲ, οὐκ ἔστιν ἀκοῦσαι, ἀπερ καὶ εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο ὠρίσαντο οἱ περὶ τὰς θεολογίας τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀποδιακείμενοι. Ἀπάγουσι γὰρ εἰς ἔσχατα γῆς ἑαυτοὺς ἀπὸ προλήψεως· ἄκριτος δὲ ἔρωσ οὐκ εἰώθεν ἀκριβῆ μαρτυρεῖν ἐξέτασιν· ὁμῶς οὐδὲν ὁλον καλῶς αὐτῆς ἐκείνης τῆς πειθανουργίας ἀκοῦσαι. Οὕτω γὰρ ἂν ἔτι πλέον καταγνωσθῆσαν. Ἐχει οὖν ὧδε. Οὐκ εἴ τι αἰώνιον ὁμωνύμως προσηγόρευται, Θεὸς δύναται λέγεσθαι, ἀλλ' εἴ τις Θεός, αἰωνίων [68 b] ποιητής. Γέγραπται γάρ· « Χρόνων καὶ αἰώνων ποιητὴς ὁ Θεός· » καὶ πάλιν· « Πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως πάλαι ὁ Θεός λαλήσας ἐν τοῖς προφήταις, ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν Υἱῷ, ὃν ἔθετο κληρόνομον πάντων, δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησεν. » Εἰ γὰρ εἴ τι αἰώνιον προσηγόρευται, Θεὸς ὀφείλει ὀνο-

(59) *Incorruptibili*. I ad Tim. i, 17.

(60) *Tu autem*. Psal. ci, vers. 15.

(61) *Initio*. Psal. ci, vers. 26-28. Vide not. 46, pag. 35.

(62) *Capitula*. Nimirum paragrapho superiore, segm. 66 b, et 67 a. Notanda hæc significatio vocis, κεφάλαιον.

(63) *Εἰ μοι ἐπέπεισθε*. Legisse videtur interpret ei μή, pro εἰ μοι. Lege ἐπέπεισθε, vel πέπεισθε, pro ἐπέπεισθε. EDIT.

(64) *Qui*. Hebr. ix, 14.

(65) *Verbum*. Epist. I Petr. i, 25. Vide not. 22,

pag. 147.

(66) *Deus*. II Cor. xi, 31.

(67) *Jesus*. Hebr. xiii, 8.

(68) *Scriptum enim fuit*. Vertendum videbatur : « Scriptum est enim : Temporum et sæculorum factor Deus. » At cum hic textus in Bibliis non exstet, idcirco aliter transtuli.

(69) *Multifariam*. Hebr. i, 1, 2. Biblia post λαλήσας addunt τοῖς πατράσιν, et post ἡμερῶν addunt τοῦτων· ac demum pro ἔθετο habent ἔθηκε. Sed vide segm. 27 b, et 201 b.

μαζεσθαι. ἄπειροι θεοὶ ἔσονται. Γέγραπται γάρ· «Καὶ ἐπάρθητε, πόλεις αἰώνιοι.» Καὶ πάλιν· «Ἐπὶ αἰώνια» ἐμνήσθησαν. Καὶ αὖθις· «Ὅσπερ πρόβατα αἰώνια» καὶ, «Ἀναστήσονται οὗτοι εἰς κόλασιν αἰώνιον· καὶ ἐτέρωθι· Ἀναστήσονται οἱ ἐν χόματι γῆς, οἱ μὲν εἰς ζωὴν αἰώνιον, οἱ δὲ εἰς αἰσχύνην αἰώνιον.» Ἄρα οὖν καὶ ἡ κόλασις καὶ ἡ αἰσχύνη, θεοί; Ὅρᾳς εἰς ὅτην ἀτοπίαν καὶ ἀσέβειαν ἡ κατὰ τὸ αἰώνιον ὁμωνυμία ἐκπίπτει; Τοῖς μὲν οὖν ἐκείνων νοήμασι καὶ ῥήμασι σφάλμη ἐπιπολάζει· τε καὶ συμπέφυρται· ταύτην δὲ διαλύει τάδε· Τοῦ αἰωνίου ὀνόματος, ὡς ἄρτι ἐπεμνήσθημεν, τὰ ἄλλα κἂν ἔτυχεν, μόνον οὐκ ἀπὸ χρόνου ἔτυχεν· ἀλλὰ καὶ φθορὰν τὴν ἀπὸ γνώμης οικείας τροπὴν ἔχει, καὶ ἀνόμοιον παντάπασιν τῷ θεῷ αἰωνίῳ τὸ ἐκείνων αἰώνιον ἔστιν· καθὰ οὐδὲ ὁ λεγόμενος ἅγιος, ἄγγελος ἢ ἄνθρωπος, ὁμοίως καὶ ἴσως τοῦτο ἔστιν τῷ ἁγίῳ τῶν ἁγίων Πνεύματι· αὐτὸ γὰρ ἁγίως καὶ αἰωνίως τὸ πᾶν ὑπάρχει. Πρόσχωσι τοίνυν, μετὰ ποίας μεγαλοφυίας τὸ αἰώνιον ἐπὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀνείρηται, καὶ ὅτι τοῦτο τὸ θαύμαστον ἐκεῖνο καὶ πᾶσιν ἀχωρητότατον προσεπέθηκεν, φημὶ τὸ διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὸν κατασκευάσαντα τοὺς αἰῶνας ἑαυτὸν προσαγαγεῖν τῷ ἑαυτοῦ ἀληθινῷ Πατρὶ ὑπὲρ ἡμῶν. Σκεψάσθωσαν δὲ καὶ οἱ αἱ [69 α] δυνάμεις πᾶσαι τῶν οὐρανῶν ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι εἶσιν, πάντως ὅτι ὡς συνδημιουργῶ τοῦ ἀνεπίδεους δημιουργοῦ· καὶ ὅτι ὦν οὐκ εὐκαίρως, ἀλλ' ἐνδιασκεύως ἐμνημόνευσαν αἰρετικοὶ αἰωνίων πλῶν καὶ προβάτων τὸ τέλος, τὰ εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο προσκομισθέντα πρὸς ἡμῶν λόγια προεῖπαν. Καὶ ἔστω δῆλον αὐτοῖς τὸ διάφορον τοῦ τε ἀνάρχως καὶ ἀτρέπτως αἰωνίου, τοῦ τε ἀπὸ χρόνου καὶ τρεπτοῦ, καὶ ὡς οὐ βραχὺ τοῦτο, οὐδὲ περὶ τὴν οὐσίαν καὶ τὸ ἄλλο κάλλος ἐστὶ μόνον, ἀλλὰ τὸ παντάπασιν ἐξηλλαγμένον. Ἔστω δὲ γνώριμον καὶ τὸ, ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα τὴν περὶ τὸ αἰώνιον κρίσιν πρὸς τὸν ἐνισχύσαντα τὰ σύμπαντα θεὸν Πατέρα καὶ τὸν Ὑῖον ἔχει, οὐ πρὸς τὰ κτίσματα· καὶ λύσαντες τὴν χεῖρ᾽ ἀγνοίας, ἐλίσθωσαν τὴν βελ-

(70) *Et elevamini.* Psal. xxiii, vers. 7 et 9.

(71) *Anni.* Psal. lxxvi, vers. 5 (seu 6).

(72) *Sicut.* Haec in Vulgæ translatione non exstant: exsiant tamen in Græca Job xxi, 11.

(73) *Resurgent.* Matth. xxv, 46, ubi Græca edit. pro ἀναστήσονται, habet ἀπελεύσονται.

(74) *Resurgent qui sunt.* Dan. xii, 2, ubi Complutensis edit. habet, ἐκ γῆς χώματος ἐξεγερθήσονται. Sed Francofurtensis, ἐν γῆς χώματι ἐξεγερθήσονται. Alias varietates, utpote parvi momenti, omitto.

(75) *Furfur et purgamenta.* In Græco, σφάλμη. Quæ vox sollicitos hactenus viros doctissimos tenuit, quod ejus sensum assequi nequiverint: nihil enim hic perinet σφάλμη illa, sive σφάλμη, cujus Pollux et Hesychius meminere, cum nihil aliud sit, quam barbaricum, nempe Thracicum, gladii genus, aut nomen. In adnotationibus postremæ Pollucis editioni adjectis M. Aurelius Antoninus sæpe hac dictione usus dicitur. At eequidem cum omnes illos duodecim Antonini libros legerim, in eam non memini me nisi semel incidere: occurrit scilicet libro xi segmento 15, ubi hæc scribit sapiens ille imperator ac philosophus: Ἐπίτρεψαίς δὲ ἀπλότη-τος σφάλμη ἐστίν. Vox porro isthæc, σφάλμη (sive, ut plerique, quam ob causam nescio, legere malae-

loquens in prophetis, in novissimo dierum locutus^s est nobis in Filio, quem constituit hæredem universorum, per quem fecit et sæcula. Nam si ex eo quod æternum aliquid vocatum sit, debet deus nominari, innumerabiles erunt dii: scriptum est enim: «Et elevamini (70), 154 portæ æternæ;» et rursus: «Anni (71) æterni» commemorati sunt; et rursus: «Sicut (72) oves æternæ;» et: «Resurgent (73) hi in supplicium æternum;» et alibi: «Resurgent qui sunt (74) in acervo terræ, alii quidem in vitam æternam, alii vero in opprobrium æternum.» Nunquid ergo dii sunt et supplicium, et opprobrium? Videsne in quantam absurditatem, et impietatem incidās ob hanc homonymiam, qua plura æquivoce dicuntur æterna? Illorum porro cogitatis dictisque commista veluti sunt, ac supernatant furfur et purgamenta (75). Sed hujusmodi cavillationes sic dissolvuntur. Nimirum etsi alia quoque, ut modo diximus, æterna nuncupentur, tamen non modo eam nomenclaturam ex certo tempore acquisitam habent, sed etiam corruptioni, quæ ex propriæ voluntatis animique mutatione proficiscitur, obnoxia sunt: ac dissimilis plane est eorum æternitas divinæ æternitati: sicut ne angelus quidem, aut homo, qui dicatur sanctus, simili eodemque modo sanctus est, quo sanctus sanctorum Spiritus: iste enim sanctitas totus est, atque æternitas. Attendant ergo, quam excelso ac sublimi sensu æternus prædicatur Spiritus sanctus. Animadvertant, huic denominationi mirabile illud, et cuilibet menti maxime incomprehensibile adjectum esse, quod scilicet is, qui sæcula condidit, semet ipse per Spiritum sanctum suo vero Patri pro nobis obtulerit. Illud etiam animo reputent, omnes virtutes cælorum in Spiritu sancto esse (76); quod ita omnino intelligendum 155 est, ut sint in eo tanquam in creatore, et concreatore, ut sic loquar, ac socio non indigi creatoris. Considerent demum, earum, de quibus non

runt, σφάλμη) cum omnium interpretum ingenia torserit, tum etiam omnibus pro adjectivo nomine posita visa est. Verum ex Didymi nostri verbis perspicuum plane est, eam nomen esse substantivum. Xylander pro σφάλμη legendum putavit σφαλνῆ· ut veluti subintelligatur nomen ὁδός, id est «via»: ac vertit, «insidiæ tectæ.» Bootius emendavit, σκαία, id est, «scæva, sinistra.» Mericus Casaubonus Isaaci filius vertit: «nullo modo laudabilis.» At undenam hanc significationem eruit? Salmasius legere jubet, σκαμῆ, id est, «distorta.» Gatakerus Salmasium ait «rem ipsam acu tetigisse, nec quæsitum ulterius opus.» Itaque vertit: «Simplicitatis vero affectatio tortuosa est.» Mihi, ut verum fatear, nulla ex his opinionibus arridet, quod omnes adjectivum nomen ibi quæsierint, ubi agnoscendum erat substantivum. Itaque σφάλμη a verbo σάλλειν, quod est «sarrire» derivatur. Σφάλμη autem proprie dicitur, ut censo, id quod «sarriendo» ac purgando segetes veluti inutile, aut noxium rejicitur. Valet ergo «purgamentum,» cujusmodi sunt furfur, acus, et alia id genus: ut M. Aurelii sententia sit: «Est autem simplicitatis veluti purgamentum, affectatio,» sive «artificium.»

(76) *Esse.* Vide segm. 155 a.

opportune, sed ad orationem ornandam meminerunt hæretici, æternarum portarum, et ovium finem prædictum esse in oraculis, quæ a nobis antea in hanc rem allata sunt : et discant tandem, eum qui sit sine initio, et immutabiliter æternus, ab eo quod est in tempore et mutabile, differre ; neque vero parvum esse hoc discrimen, neque duntaxat circa essentialiam, et eas, quibus hæc ornatur, proprietates versari, sed ex toto et in totum isthæc inter se discrepare. Notum autem ipsis hoc etiam sit, Spiritum sanctum scilicet æternum dici non respectu creaturarum, sed respectu ejus, a quo omnia vim accipiunt, Dei Patris et Filii : ac deteriori repudiata opinione, meliorem eligant : et pro iis, quæ nunc admirantur, ea admirentur, quæ admiratione digna sunt, ac venturum tempus felicius transigant ; nihil enim ipsis invidemus : et unde arrogantem accusationem sibi met ipsis noxiam deprompserunt, inde pœnitentiæ emolumentum percipiant. Si enim vox hæc « æternus » tanquam aliquid divina majestate dignum designans in Scripturis de Deo Patre ac de Filio dicta fuit, simili et æquali modo accipienda est ubi dicitur de Spiritu Dei. Atque hæc quidem est prima responsio. Altera vero est hujusmodi. Nulla ex iis rebus æternis, quas commemorarunt, denominata est aut divina, aut sanctus Spiritus ex Deo procedens, nempe unum quid et simplex, non plura existens ; neque ulla ex ipsis simul cum Patre et Filio in divina baptismatis mystagogia, divinxque gratiæ largitione collocatur, neque ullo alio honore delati conveniente (ne plura enumerem) dignata est. Aliud præterea addam. Dei et Patris complacentia fuit, ut per Filium suum Verbum omnia crearentur : qualis autem sanctissimo Spiritui injuria non inferretur, si, ut ipsi somniant, creare non diceretur ? nimirum si, ut ii volunt, simul cum Creatore æque ac Pater ineffabiliter operari non crederetur ? Quod autem unigeniti ejus Filii Verbi, et unius Spiritus sancti operatio omnis, atque largitio et Creatoris propria, et bona, et perfecta, et communis ipsorum sit, omnia vero in unicum ac solum referantur, ex quo, et cum quo beatæ istæ hypostases **156** ineffabiliter eluxerunt, facillime intelliget qui oracula sapientiæ plena cum in diversis hujus libri locis, tum in superiore libro commemorata (77), quieto (78) ac tranquillo animo aliquantulum expendat. Sed Paulus quoque supra communem hominum conditionem elatus (79) manifeste id declarat, dum in Epistola ad Corinthios hæc asseverat : « Sed abluti (80) estis, sed justificati estis, sed sanctificati estis in nomine Domini nostri Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri. » Observa

Α τίονα· καὶ θαυμαζέτωσαν, ἀντὶ τῶν νῦν, ἃ θαυμάζειν ἔξινον· καὶ πραξάτωσαν βελτίον τὸν μετὰ ταῦτα χρόνον· φθόνος γὰρ οὐδεὶς· καὶ ἀφ' ὧν τὴν ἀλαζόνα μέμψιν ποιησάμενοι, ἑαυτοὺς ἐβλάψαν, ἐντεῦθεν καὶ τὸ τῆς μεταμελείας ὄφελος ἀπανεγκάσθησαν. Εἰ γὰρ, ὡς θεοπροπέες τι ἐνδείκνυμένη ἡ λέξις αὕτη, ἐχρήσθη περὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἴσως καὶ ὁμοίως ἐκλήφθῃ ἂν περὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ. Ἐν μὲν δὴ τοῦτο· ἕτερον δὲ, ὅτι οὐδὲν ὧν ἐμνήσθησαν αἰωνίων, προσηγόρευται θεῖον, ἢ Πνεῦμα ἅγιον ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐκπορευθὲν, ἦγουν ἐν τι, καὶ μὴ πλῆθος ὄν· οὐδὲ συντάττεται τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ εἰς θείαν μυσταγωγίαν καὶ θεϊκὴν δωρεάν, οὐδὲ ἄλλης τινός, ἵνα μὴ πολλὰ λέγω, θεότῃ ἀνηκούσης τιμῆς ἤξιωται. Ἄλλο πρὸς τοῦτοίς· Ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ εὐδόκησεν διὰ [69 b] τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ Λόγου πάντα δημιουργηθῆναι. Καὶ ποῖα, ὡς ὀνειροπολοῦσιν, λοιδορία τῷ Πνεύματι αὐτοῦ τῷ παναγίῳ ἐκ τοῦ μὴ δημιουργῆσαι, εἰ γε ἄρα, κατ' αὐτοὺς, μὴ ἀρρήτως συνεργόν ἐστι τῷ Δημιουργῷ, ὡς ὁ Πατὴρ ; Ὅτι δὲ τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ Υἱοῦ Λόγου, καὶ τοῦ ἐνὸς ἁγίου Πνεύματος, πᾶσα ἐνέργεια καὶ δωρεὰ, δημιουργικὴ τε, ἀγαθὴ τε καὶ τελεία, καὶ κοινὴ αὐτῶν ὑπάρχει, ἀνάγεται δὲ ὅλα εἰς τὸν ἕνα, ἐξ οὗ καὶ σὺν ᾧ ἀφράστως ἐξεφάνησαν αἱ μακαρίαι ὑποστάσεις αὗται· ῥᾶστα ἂν καταμάθοι ὁ ἐξέταςίν τινα ἡσυχῇ ποιησάμενος τῶν σοφίας μεσῶν λογίων, τῶν τε ἐν διαφόροις τόποις τοῦδε τοῦ βιβλίου μνημονευθεισῶν, τῶν τε ἐν τῷ πρὸ αὐτοῦ. Καὶ Παῦλος δὲ, οὐ κρείττων ἢ κατ' ἀνθρώπου, ἀπέφηνεν τοῦτο φανερώς διαβεβαιωσάμενος, Κορινθίοις μὲν· « Ἀλλὰ ἀπολούσασθε, ἀλλὰ ἐδικαιώθητε, ἀλλὰ ἡγιασθήτε ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. » Ἀθρεῖ οὖν, ἄθρεῖ, ὡς εἰ θεϊκὸν ὄνομα, ὥσπερ σὺν θεϊκόν, τὸ τοῦ Υἱοῦ, ἐξάπαντος καὶ τὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· ἐν γὰρ ἁμφοῖν αὐτῶν ἐδήλωσεν ὄνομα. Καὶ ὅτι, ὡς συγκρίσαν ἀρρήτως τὸ ἅγιον Πνεῦμα παρὰ τὴν ἀρχὴν, καὶ νῦν ἀνακτιρίζει. Τὸ γὰρ ἀπολούσασθαι, τὸ ἀνακτισθῆναι ἐσήμανεν. Τίτῳ δέ· « Ἀναγεννήσας ἡμᾶς διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας καὶ ἀνακαινίστως Πνεύματος ἁγίου. » Οὐδὲν δὲ ἤττον καὶ ὁ Ἱεροφάντης, τοὺς ἡδὴ ὅν γενέσει ὑπάρχοντας, νῦν κτιζομένους ἐν τῇ θεῇ κολυμβήθρᾳ πνευματικῶς ἀξιοῖ εἰδέναι. Φησὶν γάρ· « Λαὸς ὁ κτιζόμενος αἰνέσει τὸν Κύριον. » Οὐκ οὖν αἱ τὴν αὐτὴν τιμὴν καὶ ἐνέργειαν ἔχουσαι ὑποστάσεις [70 a] τὴν αὐτὴν ἐκλήρωσαντο φύσιν, καὶ οὐδὲν θεότῃ καὶ δυνάμει διαφέρουσιν ἀλλήλων, μόναι δὲ συμμέσθαι, καὶ συντάττεσθαι, καὶ πανταχοῦ συνεπινοεσθαι δύνανται τῷ ἐνὶ· ὅς ἁμφοὶ αὐτοῖς, οὐχ ὧν αἱ ὑποστάσεις ἁμφοῖν, ἔχει ἐξ ἑαυτοῦ ἀνάρχως, καὶ ἐξ Ἰσου, καὶ ὁμοῦ, καὶ ἀλέκτως ἡνωμένως, καὶ συνεχεῖς τὰς ὑποστάσεις. Ἐτι πρὸς τοῖς ἡγεθείσιν· Πᾶν

(77) *Commemorata*. Codex habet, μνημονευθεισῶν· quæ lectio sine dubio mendosa est. Legendum scilicet, μνημονευθέντων· aut putandum fuisse dictionem aliquam, ut ἀποδείξεων, vel μαρτυριῶν.

(78) *Quieto*. Codex, ἡσυχῇ. Lego ἡσυχῇ.

(79) *Elatus*. Codex habet, οὐ κρείττων. Ego sic transtuli, quasi legendum sit, ὁ κρείττων.

(80) *Sed abluti*. I Cor. vi, 11. Ordinem verborum non eundem omnino habent Biblia. Vide not. 94, pag. 54. Didymus in lib. *De Spiritu sancto*, num. 4, ita hæc allegat : « Apostolus quoque ad Corinthios scribens, et enumerans eos, qui regnum cælorum sunt consecuturi (legendum puto cum Bibliothecæ nostræ codice : « non sunt consecuturi », additi dicens : *Et hæc quidem fuistis, sed abluti estis*, » etc.

δικαίωμα τῶν αἰρετικῶν τούτων ὁμοιότροπον, ὥστερ καὶ ὁμοιόλεκτον ἔστι τῆς νῦν κινουμένης αἰώλου αὐτῶν σοφιστείας, ὡς μαθησόμεθα μετ' οὐ πολὺ τῇ πείρᾳ ἐξ αὐτῶν τῶν κεφαλαίων. Εἰ γὰρ τυχὼν λέξιν τινὰ, ὡς τὴν « αἰώνιος, » ἢ τὴν « ἀγαθός, » θέλαν ἐνδείξιν κομίζουσιν περὶ τῆς ἐν μονάδι Τριάδος, καὶ αὐτῇ καθ' ὅλου καὶ τελείως προσήκουσαν, ἔτυχεν ποῦ εἰρησθαὶ περὶ κτίσματος, μετὰ τῆς ὀφειλομένης κτίσματος μνήμης· οὐδὲν μὲν λέγουσι (τί γὰρ καὶ εἰπεῖν ἔχουσιν;) περὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ· κατάγουσι δὲ εὐθὺς ἀφρονέστατα τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἰς τὴν κτίσιν, οὐκ ἀνάγουσι προπεσόντα εἰς τὸν Θεὸν καὶ τὸν Μονογενῆ τοῦς ἐν ὁμοίῳ καὶ ἴσῳ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι ἀρμοδιώτατα ὑπὸ τῶν θεολόγων ἀνευρημθέντας. Καὶ μόνων τοίνυν τῶν πρὸς ἡμῶν ἐν τῷ κεφαλαίῳ, ᾧ μέτεμεν, δικαιολογηθέντων ὑπερβαθῆναι μὴ δυναμένων, ἀρχόντων δὲ εἰς ὅλον τὸν περὶ αἰρετικῶν ἀγῶνα· ἢ δεξιότασσαν (ὅ καὶ λέγειν βαρὺ λίαν), ὡς ἀρχῇ, ἢ πέρας τοῦ ἁγίου Πνεύματος κεχρησμέθηται ποῦ· ἢ ὅλως, ὅτι ὁδὸν τινὰ ἔσχεν ἐπὶ φθορὰν, ὡς ἡ ἀγγελικὴ καὶ ἀνθρωπικὴ προαίρεσις· ἢ ἔστω αὐτοῖς, τὸ δὴ λεγόμενον, « βοῦς [70 b] ἐπὶ γλῶσσαν. » Τόσαῦτα μὲν περὶ ἐκείνων· ἐγὼ δὲ ἐπὶ τὴν ἐξ ἀρχῆς ὑπόθεσιν μεταθίσσομαι.

verbis expressum **157** ac frigida (84) illa, quam nunc expendimus, cavillatio, ut paulo post ex ipsis eorum capitulis argumentisque experientia comperiemus. Si enim aliquam forte vocem, ut « eternus, » aut « bonus, » de Trinitate, quæ in unitate est, dictam, ejusque divinitatem denotantem, et eidem omnino ac perfecte convenientem, de creatura quoque alicubi dici contigerit, cum ea tamen, quæ creaturæ debetur, commemoratione, ipsi de Deo Patre quidem, ac Filio ejus nihil müssitant (quid enim dicere possent?); sed Spiritum sanctum statim ad creaturarum conditionem insipientissime dejiciunt, quem maxime deceret ad æqualitatem evehere (85) cum Deo, et Unigenito, qui Spiritui ipsi similes et æquales a theologis convenientissime prædicati sunt. Itaque cum vel ea sola, quæ a nobis in hoc capitulo, in quo versamur, pro nostra causa allata fuerunt, invicta sint, et ad totam concertationem adversus hæreticos conferendam sustinendamque sufficientia, ostendant ergo illi, aut Spiritui sancto (quod vel dictu molestissimum est) initium, vel finem alicubi in Scriptoris tributum fuisse, aut aliquem omnino aditum ad corruptionem in ipso esse, ut est in angelica, et humana voluntate; aut sit ipsis, ut fert adagium, « bos in lingua (86). » Atque hæc de illis quidem hactenus: ego vero ad argumentum, quod initio susceperam, revertar.

(81) *Regenerans*. Tit. III, 5. Græca editio habet ἔωσεν, id est « salvavit, » pro, ἀναγεννήσας, id est « qui regeneravit: » et, ἀνακαινώσεως, pro, ἀνακαινίσεως. Didymus vero legit ἀναγεννήσας etiam segm. 52 a, et 116 a. Pro ἀνακαινίσεως vero ipsemet habet ἀνακαινώσεως segm. 52 a, etsi segm. 116 a. rursus habet ἀνακαινίσεως.

(82) *Piscina*. Fons sacer, seu baptismalis non modo a Græcis Patribus passim « piscina » vocatus est, sed a Latinis quoque nonnullis. Ita Optatus libro III *adv. Parmenianum*, cap. 2, « Hic est piscis (inquit) qui in baptismo fontalibus undis inseritur, ut quæ aqua fuerat, a pisce etiam Piscina vocetur. » Respicit autem Optatus ad celebre illud Christi nomen ἰχθύς, id est « pisces, » quod æque valet ac « Jesus Christus Dei Filius Servator. » Quod respiciens etiam Tertullianus in libro *De baptismo* scripserat: « Sed nos discipuli secundum ἰχθύον nostrum Jesum Christum in aqua nascimur. » Attamen fonti sacro piscinæ nomen inditum crediderim potius translatione ducta ex probatica Piscina. Vide segm. 125 b.

(83) *Populus*. Psal. CI, vers. 19.

(84) *Frigida*. In codice, αἰώλου σοφιστείας. Legendum puto aut αἰόλου cum o parvo, aut αἰώλου ut vel « perplexam » ac versutam, vel « frigidam, »

A ergo, observa, si divinum est, ut sane est, Filii nomen, tale omnino esse nomen quoque Spiritus sancti: unum enim amborum dixit nomen. Ac illud etiam animadvertite, sicut initio ineffabiliter Spiritus sanctus una cum Patre et Filio creavit, sic etiam nunc rursus creare: nam *ablu*i idem valet ac iterum creari. In Epistola vero ad Titum ait: « Regenerans (81) nos per lavacrum regenerationis et renovationis Spiritus sancti. » Simili modo sacer quoque Psaltes eos qui generati jam erant, nunc vero in divina piscina (82) spiritualiter creantur, videre exoptat; ait enim: « Populus (83) creatus laudabit Dominum. » Cum igitur eodem honore dignæ sint, eademque operentur istæ hypostasæ, eandem quoque naturam habent, neque deitate ac potentia B a se invicem quidquam differunt: solæ autem cum eo qui unus est, simul existere possunt, et simul in eodem gradu collocari, et simul ubique accipi, et subintelligi: qui ipsemet (nec enim dico: quarum ambarum personæ) ambas personas habet ex se ipso ab æterno, et æqualiter, et similiter, et ineffabiliter unitas atque conjunctas. Hæc insuper iis, quæ dicta sunt, addo. Quidquid pro sua causa afferunt isti hæretici, ejusdem modi est, item ut iisdem

C ineptamque significet hæreticorum ratiocinationem. Non est tamen continuo reprehendendus Passioneiani apographi exscriptor, aut Didymus, quasi lectionem sequantur, quæ sine dubio vitiosa sit. Nam et apud Pollucem libro sexto ubi edita exemplaria habent ἐωλοκρασία, apographa calamo exarata habent αἰωλοκρασία. In Cyrilliano autem lexico ms., quod Venetiis Naniana servat bibliotheca, non in littera ε, sed in littera α hæc leguntur· ἄωλον (mendose pro αἰωλον), μάταιον, ἀπρακτον. Vide not. 10, pag. 45.

(85) *Evehere*. Observanda illa antitheta κατάγουσιν ἀφρονέστατα, et ἀνάγουσι προπεσόντα.

(86) *Bos in lingua*. De hoc adagio omnes illi agunt qui adagia collegerunt, aut interpretati sunt, Zenobius centuria altera, Schottus in Zenobium, Erasmus, Manutius. Nimirum numisma quoddam, Polluce teste, puta didrachmum, « bos » vocabatur, quod bovem haberet insculptum: hinc factum ut qui pecunia corruptus silere cogeatur, bovem in lingua habere diceretur. Paulo tamen aliter adagium accipit Didymus, de illo nempe, qui cum objecta dilucere non valeat, invitatus tacet: quo modo Theognis quoque in *Gnomis* ait: Βοῦς μοι ἐπὶ γλῶσσης, id est: « Bos mihi est in lingua. » Julianus vero Apostata in oratione VII, alio adhuc aliquantum

V. Rationalis creatura et virtutis capax est, et nequitiae. Tales sunt inter naturas incorporeas, ut antea diximus, quoad virtutem (87) quidem boni angeli, quoad nequitiam vero, reprobis (88) : inter corporeas autem naturas, tales nosmetipsi sumus. At vero divinus Spiritus, cum praestantior sit, quam ut virtutis et opinionis capax existat, seu potius summam ipse virtutem e semetipso velut ex fonte scaturientem habeat, nihil horum accipere potest, sicut ne Pater quidem, nec Filius. Quod si horum capax non est, ne alterius quidem est voluntatis : si autem alterius voluntatis non est (facit enim omnia quae vult Pater), ne alterius quidem substantiae est. Hinc ergo etiam colligitur (89) et eum creaturam non esse, nihilque plane a Deo Patre ac Filio ejus discrepare, et ex ipso Deum, quod in nobis etiam sit, ut ait Scriptura.

VI. Creatura a Deo, qui natura sanctus est, sanctificatur, et justificatur ; nam sanctificationem, et justificationem accipere ea potest, non dare. Spiritus vero sanctus, quia sejungitur quidem a creatura, conjunctus autem natura est illi, ex quo processit (de quo etiam mystica haec doctrina tradita nobis fuit : « Omnis (90) largitio bona, et omne donum perfectum desursum est, descendens a Patre luminum, apud quem non est transmutatio, neque conversionis obumbratio) ; » et quia omnium curam habet, et omnibus prospicit, ne exceptis quidem sotentibus : idcirco sanctificat quidem ipse, et justificat, et sapientiam dat, et omne coelestis virtutis genus praebet ; ipsum autem nequaquam talem natura dici usquam invenimus, ut aut sanctificari possit, aut justificari, aut sapiens fieri ab altero (sicut ne talis quidem est aut qui per se ipse existit, Pater, aut qui simul cum eo coexistit, ejus Filius) : adeo ut recte hac etiam de causa Spiritus sanctus et per se sanctus dicatur, et Spiritus sanctitatis, id est, ex natura sua, et ex se ipso sanctus ; et Spiritus divinus, id est, natura Deus ; et flatus Omnipotentis, id est, consubstantialis Omnipotentis, atque ex ejus hypostasi spiratus : ut vel hac sola denominatio ostendat, eum et consubstantialem esse Deo Patri, et sanctificandi vim habere, ac ne oratione quidem, aut ratione nos assequi illum posse. Quocirca nos Paulus ille et facundia (91) pollens, et in exponendis fidei formulis strenuus, quid credendum nobis esset, edocuit, dum

159 et capitulum hocce, quod nunc expen-

E'. Ἡ κτίσις ἡ λογικὴ ἀρετῆς τε κακίας τε ἐστὶ δεκτικὴ, ὡς εὐρίσκομεν ἐν ἀσωμάτοις μὲν, καθὰ προείπομεν, ἀρετῆς ἐντὸς τοῦ εὐδοκίμους ἀγγέλου, κακίας δὲ τοῦ ἐκφρίφεντας· ἐν δὲ σώμασιν, ὡς ἐσμέν ἡμεῖς αὐτοί. Τὸ δὲ θεῖον Πνεῦμα ὑπὲρ ἀρετὴν καὶ δόξαν τυγχάνον, μᾶλλον δ' αὐτὸ πηγάζον τὴν ἀκρατάτην ἀρετὴν, οὐδενός ἐστι τούτων δεκτικόν, ὡς οὐδὲ ὁ Πατήρ, οὐδ' ὁ Υἱός. Εἰ δὲ μὴ δεκτικόν, οὐδ' ἐτερόβουλον· εἰ δὲ τοῦτο (ποιεῖ γὰρ πάνθ' ὅσα θέλει ὁ Πατήρ), οὐδ' ἐτεροούσιον. Κάντεϋθεν οὖν συνάγεται καὶ τὸ τε μὴ εἶναι αὐτὸ κτίσμα, ἀπαρallάκτως δὲ ἔχειν πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν αὐτοῦ, καὶ τὸ ἡμᾶς ἐξ αὐτοῦ τὸν Θεὸν, ἐξ οὗ φυσικῶς ἐξεπορεύθη, γινώσκειν, ὅτι καὶ ἐν ἡμῖν ἐστὶν ὡς γέγραπται.

G'. Ἡ κτίσις ἀγιάζεται, καὶ δικαιούται ὑπὸ τοῦ τῆν φύσιν ἁγίου Θεοῦ· δεκτικὴ γὰρ τοῦ ἁγιασθῆναι καὶ δικαιωθῆναι τυγχάνει, οὐ παρεκτικὴ. Τὸ δ' ἅγιον Πνεῦμα, ἐπεὶ περ διέστηκε μὲν τῆς κτίσεως, συνῆπται δὲ τῇ φύσει ἐκείνῃ, ἐξ οὗ ἐκπεπόμενται (περὶ οὗ καὶ ἐμυσταγωγῆθημεν, ὡς « Πᾶσα δόσις ἀγαθῆ, καὶ πᾶν δώρημα τέλειον ἀνωθέν ἐστι, καταβαῖνον ἐκ τοῦ Πατρὸς τῶν φώτων, παρ' ᾧ οὐκ ἔστι παραλλαγή, ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα) » καὶ ἐπεὶ περ πάντων κηδεταί, καὶ προμηθεύεται καὶ αὐτῶν τῶν ὑπατίων· ἀγιάζει μὲν, καὶ δικαιοῖ, καὶ σοφίζει, καὶ πᾶν εἶδος [71 a] ἐπουρανίου ἀρετῆς παρέχει· αὐτὸ δὲ οὐδαμῶς εὐρίσκεται ἔχον ἐπιτηδεύματα τοῦ ἀγιάζεσθαι, ἢ δικαιοῦσθαι, ἢ σοφίζεσθαι ὑφ' ἑτέρου (καθὰ οὐδ' ὁ αὐτοφύης Πατήρ, οὐδ' ὁ ὁμοφύης αὐτοῦ Υἱός)· ὡς καὶ διὰ τοῦτο ὁρθῶς εὐφημεῖσθαι αὐτοάγιον τε καὶ Πνεῦμα· ἀγιωσύνης, ἀντὶ τοῦ, φύσει καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ ἅγιον· καὶ Πνεῦμα θεῖον, ἀντὶ τοῦ, φύσει Θεός· καὶ πνοῇ Παντοκράτορος, ἀντὶ τοῦ, ὁμοούσιον τοῦ Παντοκράτορος πνευσθὲν ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ· ὥστε καὶ μόνην μίαν τοιαύτην ὀνομασίαν δεικνύσαι αὐτὸ ὁμοούσιόν τε τῷ Θεῷ Πατρὶ καὶ ἁγιαστικόν, καὶ μηδὲ λόγῳ χωρεῖσθαι. Τοιγάρτοι οἱ δυνατὸς εἰπεῖν τε καὶ τύπους ἐκθέσθαι πίστεως Παῦλος εισηγήσατο, προσθέμενος ἅμα μὲν τοῦτο τὸ κεφάλαιον, ὃ νυνὶ μέτουμεν, ἅμα δὲ καὶ τῶν μεγαλοδωρεῶν, καὶ τῆς ἐν τῷ βαπτίσματι ἀναγεννήσεως τὸ πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα ἐπικοινωνοῦ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· ἐπὶ δὲ καὶ ὅτι τὸ « ὁ Θεός » ὄνομα, ἐν τε καὶ ἰσως ἐστὶ τῇ Τριάδι· καὶ ἰσοδυναμῶς αἰεὶ ἐνεργεῖ ἐπικληθεὶς ὁ δὲ Θεός Πατήρ, ὁ τε Θεός Υἱός, ὁ τε Θεός Πνεῦμα.

diverso sensu ait : Τὸν βοῦν δὲ ἐπιτίθημι τῇ γλώττῃ, id est « Bovem vero linguae deinceps imponam, » nempe, arcana non retegam.

(87) *Quoad virtutem.* In Graeco, ἀρετῆς ἐντὸς. Is e contrario, qui nullius peccati reus sit, dicitur a Didymo, ἀμαρτημάτων ἐκτὸς ὢν, pag. 149 Catenae in Iobum Nicetianae.

(88) *Reprobi.* Notandus hic locus, propterea quod ei faveat, qui commentitium Origenianorum systema de angelis reprobis, sive apostatis, probis aliquando evasuris, a Didymo adoptatum non fuisse contenderet. Vide etiam segm. 72 a.

(89) *Colligitur.* In codice, συνάγεται καὶ τότε.

An inducenda vocula καί, ut supervacua? Pro, τότε, sane legendum τὸ τε. Illud vero, συνάγεται, eodem sensu adhibitum invenies in Clemente Alexandrino.

(90) *Omnis.* In Epist. Jac. i, 17. Graeca editio habet, ἀπὸ τοῦ Πατρὸς, pro, ἐκ τοῦ Πατρὸς· atque, οὐκ ἐνι, pro, οὐκ ἐστὶ.

(91) *Facundia.* In codice εἰπέν τε· quam lectionem mendosam esse non dubito : itaque lego, εἰπεῖν τε. Quin tota haec sententia adeo perplexa est in Graeco, ut vocem aliquam librario excidisse suspicer.

Κορινθίοις γράφων δημηγορεῖ· « Ἀλλὰ ἀπελούσασθε, ἀλλὰ ἐδικαιώθητε, ἀλλὰ ἡγιασθήτε ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. » Διὰ οἱ κοινωνούντες αὐτῷ, ὃ ἐστὶν οἱ ἀξιούμενοι ἀγιάζεσθαι ὑπ' αὐτοῦ, καὶ δικαιοῦσθαι, καὶ σοφίζεσθαι, εἰρηνταί, ὡς ὁ αὐτὸς ἀπόστολος Ἑβραίους διδάσκει, « μέτοχοι Πνεύματος ἁγίου. » Καὶ Ἐφεσίοις δὲ γράφει· « Ἐν ᾧ καὶ πιστεύσαντες ἐσφραγίσθητε τῷ Πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ. » Ἀπὸν γὰρ, ὡς οἱ σφραγιζόμενοι, τοῦτ' ἐστὶν ἀγιαζόμενοι, μετέχουσιν, ἀλλ' οὐ μετέχονται. Καὶ γὰρ εἰ κτίσμα ἐτύγχανεν ὃν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἢ ὁ Υἱὸς τοῦ ἦν χρεῖα τὸ κτίσμα [71 b] ἀγιάζειν, καὶ ποιεῖν τὴν πληρώσιν, καίτοι τοῦ Θεοῦ Πατρὸς ἀποκρῶντως ἡγιακτός· Οἱ γ' οὖν κτιστοὶ, ἀκτίστου τὸ χρίσμα τοῦτο εἰδότες, οὐκ οἴκωθεν παρέχονεν τὸν ἁγιασμὸν, ἀλλὰ φαμέν· Ὁ Θεὸς ἀγιάζει σε. Καὶ πρὸς ἕτερον δὲ ὁμολογῶν καὶ κραταῖον βαδίζουμαι δικαίωμα, μεθ' ὃ οὐδὲ τοῖς μεμελητηκόσιν ἀναίσχυντεῖν ἐξέσται τοῦτο ποιεῖν. Ὁ τοῦ παντὸς Δεσπότης, περὶ μὲν τοῦ Θεοῦ Πατρὸς καὶ αὐτοῦ ἀποκαλυμμένους διαταξάμενος· « Βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, οὐχ ἀπλῶς ἐπήγαγε, « καὶ τοῦ Πνεύματος, » ἀλλὰ προσέθηκε, « τοῦ ἁγίου. » Ὡστε μονονουχὶ ὑποδεηκῶτως αὐτοῦ οὐκ ἐμνήσθη, ἀλλὰ καὶ ἀναβεδηκῶτως, διὰ τὸ ἐκεῖνο εἶναι τῇ φύσει, ὃ εἰσιν αἱ αὐτοτελεῖς ὑποστάσεις, ἃς ἐστήμανε τὸ ἐν ὄνομα, ᾧ καὶ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα συμπροσηγορεύθη· καὶ παραλλήλως διὰ τὸ ἐκεῖνο καθεστάναι τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ὃ ἐστὶ τῇ θεότητι ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς αὐτοῦ· οἷς συνεμνημονεύθη, ὡς τὸ δὴ λεγόμενον, ἔστι πρόδηλον καὶ τυφλῷ. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν πλείονος ἔχεται θεολογίας· ἵνα δὲ ῥαδίως πιστεῦται θεότητος μόνης ἰδίον ὑπάρχειν τὸ καλεῖσθαι, καὶ εἶναι φύσει ἅγιόν τε, δικαίον τε, ἔτι μὴν τὸ ἀγιάζειν, καὶ δικαιοῦν τὰ οἰκεῖα κτίσματα· ὅμοια ὑμνημένα εἰσιν, περὶ μὲν τοῦ Πατρὸς, ὡς ἡνίκα αὐτὸς ὁ Υἱὸς παρὰ Ἰωάννη λέγει· « Πάτερ ἅγιε, τήρησον αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματί σου. » καὶ πάλιν· « Ἀγιάσον αὐτοὺς ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου· ὁ Λόγος ὁ σὸς, ἀλήθειά ἐστι· » καὶ αὖθις· « Πάτερ δίκαιε. » Καὶ ὡς ὅταν προφητεύωσιν, Ἰεζεκιήλ μὲν· « Καὶ γνώτωσαν, ὅτι ἐγὼ Κύριος ὁ ἀγιάζων αὐτούς. » Δαυὶδ δὲ ἐν ἡ ψαλμῷ· « Δίκαιος Κύριος, καὶ [72 a] δικαιοσύνην ἠγάπησεν· εὐθύτητας ἰδοὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ. » καὶ ἕτερος· « Καὶ πάντες οἱ ἡγιασμένοι ὑπὸ τὰς χεῖράς σου, καὶ ὑπὸ σέ εἰσιν. » Καὶ ὡς ὅταν Παῦλος ἐπιστέλλῃ, πρὸς μὲν Θεσσαλονικίας· « Αὐτὸς δὲ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἀγιάσαι ὑμᾶς ὁλοτελεῖς· » πρὸς δὲ Ῥωμαίους· « Θεὸς ὁ δικαίων· τίς ὁ κατακρίνων; » πρὸς δὲ Ἑβραίους· « Ἰνα ἢ ἡ παρθένος ἁγία σώματι καὶ πνεύματι· » ὡς ἐγγυρῶντος τοῦ, ἢ κατ' οἰκείαν τροπὴν μὴ εἶναι αὐτὴν ἁγίαν, ἢ κατ' ἀρετὴν ἀγιά-

dimus, proposuit, et magnifica dona, ac regenerationem, quam in baptismo consequimur, æque et communiter a Deo Patre, ac Spiritu sancto esse, et præterea nomen hoc « Deus » in Trinitate unum exsistere, et tribus æqualiter convenire, et invocatum a nobis cum Deum Patrem, tum Deum Filium, tum Deum Spiritum æquali semper potestate operari ostendit: nam Corinthiis scribens ita concionatur: « Sed (92) abluti estis, sed justificati estis, sed sanctificati estis in nomine Domini nostri Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri. » Propterea qui ei communicant, id est, qui digni facti sunt ut ab eo sanctificentur, et justificentur, et sapientes reddantur, ii « participes Spiritus sancti » dicuntur, ut idem Apostolus Hebræos docet (93). Ad Ephesios autem scribit: « In quo (94) et credentes signati estis Spiritu promissionis sancto. » Nam perspicuum est, eos qui signantur, id est, sanctificantur, participare, sed non participari. Si enim creatura esset Spiritus sanctus aut Filius, quidnam necesse foret, postquam Pater satis abundeque sanctificavit, ut is etiam, qui creatura esset sanctificaret, ac veluti supplendo expleret? Itaque cum chrisma istud, sive unctionem, illius esse noverimus, qui increatus est, nos utipote creaturæ non de nostro sanctificationem damus, sed dicimus: Deus te sanctificet. Trans eo nunc ad simile aliud, idque pervalidum argumentum, quod cum attulero, eorum quoque audacia contundetur, qui in impudenti contendendi ratione exercitatiores sunt. Universi Dominus cum de Deo Patre, ac de seipso absolute loquens, ita præcepisset, « Baptizantes (95) eos in nomine Patris, et Filii, » non subjunxit simpliciter, « et Spiritus, » sed addidit, « sancti. » Itaque non solum ejus ita non meminuit, ut eum deprimeret, sed etiam ejus ita meminit, ut eum extolleret, eo quod ipse natura id sit, quod sunt perfectissimæ hypostases, quas significat unum nomen, quo ipse etiam Spiritus simul cum illis nominatus est, et pari in gradu collocatus, propterea quod id sit Spiritus sanctus, quod est divinitate Pater et Filius ejus, quibuscum simul commemoratus fuit, quemadmodum vel cæco, ut aiunt, **160** perspicuum est. Sed hoc quidem majori quadam emphasi Spiritus sancti divinitatem declarat. Verum quo facilius quis credat, solius deitatis proprium esse, ut vocetur, et sit cum sancta ex essentia sua, tum justa, et proprias præterea creaturas sanctificet ac justificet: similia offeram elogia, quibus Pater item ut Filius celebratus fuit. Ac de Patre quidem ipse Filius apud Joannem ait: « Pater (96) sancte, serva eos in nomine tuo; » et rursus: « Sanctifica (97)

(92) Sed. I Cor. vi, 11. Vide not. 80, pag. 156.

(93) Docet. Hebr. vi, 4.

(94) In quo. Ephes. i, 13.

(95) Baptizantes. Matth. xxviii, 19.

(96) Pater. Joan. xvii, 11.

(97) Sanctifica. Joan. xvii, 17. In libro De Spir.

sancto, num. 53, si edita spectemus exemplaria, videbitur Didymus paulo aliter citasse hunc locum: in iis enim legitur: « Et Salvator ait: « Pater sancte, sanctifica eos in veritate, quia verbum tuum est veritas. » Perspicue dicens: In me... sanctifica illos fide, et consortio mei. » At res aliter se habebit, si codicem nostrum ms. consulamus, qui sic habet:

illos in veritate tua : Verbum tuum veritas est ; » A
et rursus : « Pater (98) iuste. » Prophetæ vero his con-
sentanea habent. Nam Ezechiel quidem ait : « Et
sciant (99), quod ego Dominus sanctificans illos. »
David vero in x psalmo : « Justus (1) Dominus, et ju-
stitiam dilexit : rectitudines viderunt oculi ejus (2). »
Et alius : « Et omnes (3) sanctificati sub manibus
tuis, et sub te sunt. » Simili demum modo Pau-
lus scribit ad Thessalonicenses quidem : « Ipse (4)
autem Deus pacis sanctificet vos perfectos. » Ad Ro-
manos autem : « Deus (5) est qui justificat : quis est
qui condemnet ? » Et ad Hebræos : « Ut sit (6) vir-
go sancta corpore et spiritu. » Ideo vero sic lo-
quitur, quod fieri possit, ut ea vel ex propriæ vo-
luntatis mutatione sancta non sit, vel per virtutem
sanctificetur. Nomine autem « spiritu » hoc in
loco habitum intelligit, nomine vero « corporis, »
practicam operationem, juxta illud Isaïæ prophe-
tæ : « Et cognoscent (7) qui spiritu errant, intellectum : » id est, qui errant opere, aut habitu (8). D^e
Filio autem similia legimus, 161 ut ubi is ita laudatur : « Unus sanctus (9), unus Dominus Jesus Christus, »
et ubi Acta habent : « Occiderunt (10) eos, qui prænu-
ntiaverant de adventu Justi. » Et ubi Petrus
inquit : « Christus (11) semel pro peccatoribus mortuus est, Justus pro injustis. » Porro divinis
etiam hisce oraculis adduci eos oporteret, nisi injusti esse velint, ad laudandum (12) ac prædicandum
Spiritus ut Deum : at ipsi non modo id non faciunt, sed e contrario inquit : Angeli non sunt
sanctificati ; attamen sancti sunt. Neque animadvertunt, angelos quoque aut sanctificatos esse, non

« Et Salvator ait : « Pater, sanctifica illos in veri-
tate tua : verbum tuum veritas est. » Perspicue di-
cens : « In me... sanctifica illos, in fide, et consortio
mei. »

(98) Pater. Joan. xvii, 25.

(99) Et sciant. Ezech. xx, 12. Complutensis ed., C
τοῦ γινώσκειν αὐτοὺς, ὅτι ἐγώ, et reliqua.

(1) Justus. Psal. x, vers. 8. Græca editio habet :
δικαιοσύνας, pro δικαιοσύνην. In libro autem De Sp.
sancto Didymus videbitur legisse, δικαιοσύνας, id
est, « justitias, » si edita consulas exemplaria, quæ
num 45 habent : « et justitias dilexit. » Verum co-
dex noster ms. habet ibi : « et justitiam dilexit. »
Vide tamen segm. 74 a.

(2) Rectitudines viderunt oculi ejus. Græca ed. εὐ-
θύτητας εἶδε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ.

(3) Et omnes. Deut. xxiii, 3. Græca editio : καὶ
οὗτοι ὑπὸ αὐτοῦ εἰσι. Didymus eadem, qua hic, ratione
legit in libro De Spir. sancto, num. 53, acibi quoque
ad Filium refert hoc oraculum.

(4) Ipse. I ad Thess. v, 25. In libro quoque De
Spir. sancto, num. 53, ad Patrem refert hunc locum,
ita scribens : « Quod autem Pater sanctificet, Apo-
stolus scribit, dicens : « Deus autem pacis sanctificet
vos perfectos. »

(5) Deus. Rom. viii, 33 et 34.

(6) Ut sit. I ad Cor. vii, 34, non vero in Epist.
ad Hebræos. Mox, « virgo, » addita ex antecedenti-
bus, explicationis causa. Græca editio addit καὶ,
ante vocem σώματι. Sed Vulg. interpres legit ut
dictavit Didymus tum hic, tum in lib. De Spir. san-
cto, tum in libro Adv. Manichæos, ubi etiam ita hunc
locum citat, quasi non exstet in Epistola ad Corin-
thios, sed alibi.

(7) Et cognoscent. Sive, « et scient. » Isa. xxix,
24.

(8) Aut habitu. Adeo affinia his sunt, imo gemina,
quæ in libro De Spir. sancto dictavit Didymus, num.
57, ut unum eundemque theologum utrobique lo-
quentem facile agnoscas. « Sciendum quoque (in-
qui), quod nomen spiritus et voluntatem hominis,
et animi sententiam sonet [malim cum ms. nostro
codice legere, sonat]. Volens quippe Apostolus, vir-

ζεσθαι. Λέγει δ' ἐν ταῦθα, τὴν μὲν εἶναι πνεῦμα, τὴν
δὲ πρακτικὴν ἐνέργειαν « σώμα, » κατὰ Ἡσαΐαν προφη-
τεύοντα : « Καὶ γνώσονται οἱ τῷ πνεύματι πλανώ-
μενοι σύνασιν. » ὁ ἐστίν, οἱ τῇ πράξει ἢ τῇ εἰς πλανώ-
μενοι. Περὶ δὲ τοῦ Υἱοῦ, ὡς ἡνίκα εὐφημῆται : « Εἰς
ἅγιος, εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός » καὶ ὡς αἱ Πρά-
ξεις διαλέγονται : « Ἀπέκτειναν τοὺς προκαταγγεί-
λαντας περὶ τῆς ἐλευθέρωσης τοῦ δικαίου » καὶ καθὰ
Πέτρος ἔφη : « Χριστὸς ἅπαξ ὑπὲρ ἁμαρτωλῶν ἀπ-
έθανε, δίκαιος ὑπὲρ ἀδίκων. » Καὶ ἐκ τῶν τοιούτων
τοίνυν λογίων δέον, εἰ τὰ δίκαια πράττειν ἐβούλοντο,
ποδηγεῖσθαι ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀνομνεῖν τὸ Πνεῦμα τοῦτο
μὲν οὐ ποιοῦσι, φάσκουσι δὲ, ὅτι οἱ ἄγγελοι οὐχ
ἡγιάσθησαν, καὶ ὁμοῦς ἅγιοι εἰσιν : οὐ προσέχοντες,
ὅτι καὶ ἄγγελοι, ἢ ὡς ἄνθρωποι ἡγιάσθησαν (ὅπερ
B ἀληθές « κτιστοὶ γάρ, » ἢ ἐλάττωτες τῶν ἁγιασθέντων
ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀνθρώπων, καὶ μετεχόντων αὐτοῦ, καθ-
εστᾶσιν.

ginem non solum opere, sed et mente sanctam es-
se, id est, non tantum corpore, sed et motu cordis
interno, ait : « Ut sit sancta corpore, et spiritu, »
voluntatem spiritu, et corpore opera significans
[codex noster mendose, ut sapius, habet : sanctam
voluntatem, et corpus opera significans]. Considera,
utrum hoc ipsum in Isaia [cod. noster, in Esaia] so-
net quod scriptum est : Et scient, qui spiritu er-
rant, intellectum : qui enim errore judicii alia pro
aliis bona [cod. noster, bono studio, pro bona] exi-
stimant, accipient [cod. noster, accipiunt] intelle-
ctum, ut corrigatur error illorum, ut [cod. noster,
et] pro pravis ea, quæ recta sunt, eligant. Necnon
et illud, « Una fortitudo spiritus vestri, » vide an id
ipsum ostendat. » Sed in postremis hisce verbis
mendum latet tum in libris impressis, tum in nostro
codice manu exarato. Nusquam enim in Scriptura
legitur : « Una fortitudo spiritus vestri. » Emen-
dandum ergo sic : « Vana fortitudo spiritus vestri. »
Quæ ducta sunt ex Isa. xxxiii, 11, ubi Gr. ed. ha-
bet : ματαία ἔσται ἡ ἰσχύς τοῦ πνεύματος ὑμῶν, id
est « Vana erit fortitudo spiritus vestri. » Vide etiam
librum adv. Manich., pag. 207, tom. I Lecti. antiq.
Canisii.

D (9) Unus sanctus. Hunc versiculum hisce iisdem
verbis affert segm. 498 a, quasi ex Paulo desum-
ptum, itemque segm. 91 b et 175 a. Attamen voces
illæ, « unus sanctus, » quas maxime hoc in loco
spectat Didymus, in Paulo non leguntur. Vide I ad
Cor. viii, 6, et ad Philipp. ii, 11, ubi Didymus le-
gisse, εἰς Κύριος, id est « unus Dominus, » apparet
e segm. 187 b. Vide etiam, si placet, segm. 177 b,
ac præsertim notas meas ad segm. 175 a.

(10) Occiderunt. Act. vii, 52.

(11) Christus. I Petr. iii, 18. Græca editio loco
harum vocum, ὑπὲρ ἁμαρτωλῶν, habet, ὑπὲρ ἁμαρ-
τιῶν, id est « pro peccatis. » Similiter pro ἀπέθανεν,
habet, ἔπαθε, id est « passus est. » Vulgatus tamen
int. legit, ἀπέθανε, ut Didymus ; vertit enim, « mor-
tuus est. » Vide segm. 82 b, ubi Didymus legit paulo
aliter.

(12) Ad laudandum. Codex, ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀνομνεῖν.
Malim pro τόν, legere τό.

secus ac homines (quod verum (15) sane est : sunt enim creati), aut inferiores esse (14) hominibus, cum hi a Deo sanctificentur, ejusque participes fiant.

Z'. Ἡ κτίσις ἀμεθεκτός ἐστιν οὐσιωδῶς τῇ λογικῇ A ψυχῇ, ὡς ἐνοικίζεσθαι αὐτήν· μόνου γὰρ Θεοῦ ἴδιον τὸ οὕτως μετέχεσθαι. Τὸ δ' ἅγιον Πνεῦμα μεθεκτὸν οὐσιωδῶς ὑπάρχει, ὡς ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός, καθὰ ἐν τῷ πρώτῳ εἴρηται λόγῳ. [72 b] 'Ἐπεὶ κἀνταῦθα, τοῦ Πατρὸς ἅπας ἐνοικούντος τοῖς ἀξίοις, ποῖον ἦν ἀναγκαῖον, εἰ μὴ δι' ἐνόητα τῆς θεϊκῆς φύσεως καὶ πλήρωσιν τὴν εἰς ἡμᾶς, συνεισβάλλειν καὶ συνειστρέχειν, καὶ τὸν Υἱόν, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα; Ἀμέλει τοι οὐκ ἂν τίς ποτε ἔλοιτο φάναι πληθὺν οἰονείπως Θεῶν κατοικεῖν ἐν ἡμῖν, ἀλλ' ἓνα κατὰ γε τὸ ἐν ἐνάδι θεότητος ἀνάρχειν τὰς τρεῖς ὑποστάσεις.

multitudinem quodammodo deorum in nobis habitare; sed tres hypostases, spectata unitate (17) deitatis, unum esse dicendum est.

H'. Ἡ κτίσις ἔχει τὸ ἀγαθόν, μεταδόσης αὐτῇ B τῆς ἐν μιᾷ θεότητι Τριάδος, τῆς οὐσης αὐτὸ τὰγαθόν. Καὶ ἔστι δεύτερον, τὸ κατὰ μετοχὴν ἔχειν τι πρὸς τὸ ἑαυτοῦ μέτρον ἀγαθόν, τοῦ φύσει αὐτὸ τὸ πρῶτον καὶ ἀμέτρητον ἀγαθὸν ὑπάρχειν· καὶ οὐ συγκλῶσθαι, οὐδὲ συντάττεται τῷ δημιουργῷ ἐνὶ καὶ πρωτουργῷ ἀγαθῷ· οὐ πάντα μὲν ἐφίεται, αὐτὸ δὲ οὐδενός, τὸ ἐν τῇ κτίσει εὐρισκόμενον ἀγαθόν, κἀν λέγεται ἐν Εὐαγγελίῳ· « Εὖ, δοῦλε ἀγαθὲ· » καὶ, « Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας προφέρει τὸ ἀγαθόν. » Οὐ γὰρ, ὡς εἰπεῖν, αὐτὸ τὸ ἐγκάρδιον καὶ κυρίως ὄν ἀγαθὸν λέγει, ἀλλὰ τὸ συνευγμένον καὶ πρέπον τῇ κτίσει. Ἐκεῖνο γὰρ πληθεῖ τε καὶ τοῖς οἰκείοις ποιήμασιν φιλοτιμεῖται ἀγαθότητας, ὅπως ἂν ἐντεῦθεν ἕκαστα τῶν ὄντων σώζηται, καὶ ἐν ἣ ἔλαχεν εἶναι τάξει C διαμένη· καὶ αὐτὸ ἐστὶ τὸ ἐν ἀγαθόν, αἴτιον πάντων ἀγαθῶν· καὶ δι' αὐτὸ πράττεται τὸ κατὰ ἀγαθόν· καὶ αὐτὸ σώζει πάντα, ὅς ἂν παρῇ, ὥσπερ τὸ κακὸν ἐκ προαιρέσεως ἡμῶν συμβαῖνον φθείρει. Θυ ἀισθόμενοι καὶ οἱ ἔξω φασιν, ὡς· « Οἱ [73 a] κακοὶ τοῦτο μέγιστον ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς ἀγαθόν· ἄλλους γὰρ ἐπιχειροῦντες κακοῦν, αὐτοὶ πρότεροι τῆς ἑαυτῶν ἀπολαύσεως μοχθηροί. » Τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα, ὡς προσέφηται, ὑπάρχειν αὐτοαπροσδεὲς ἀγαθόν, καὶ ὅλον ἀεὶ πρὸς πάντας, ὄν ἀγαθόν, καὶ οὐ δεύτερον τοῦ ἐνός καὶ πρώτου ἀγαθοῦ, Ἰσα

VII. Creatura non potest (15) substantialiter ita participari ab anima rationali, ut illa in hac habitet : solius enim Dei proprium est sic participari. At vero Spiritus sanctus substantialiter participabilis est, ut Pater et Filius, sicut in primo (16) λόγῳ (aut sermone) dictum est. Nam hic quoque valet eadem ratio. Nimirum simul ac Pater in iis qui digni sint, habitat, quid necesse est, Filium etiam, et Spiritum sanctum in illos una ingredi, et concurrere, nisi id ex eo fiat, quod divina harum personarum natura una sit, et 162 Trinitatis plenitudo in nobis habitet? Nemo sane unquam dixerit,

VIII. Creatura habet bonum, quia illius partem eam facit Trinitas, quæ in una deitate est, quæque est ipsum bonum. Minus autem atque inferior est, bonum aliquod pro sua ipsius mensura ex participatione habere, quam natura esse ipsum primum, et immensum bonum. Neque bonum, quod in creatura invenitur, ejusdem ordinis, ejusdemque gradus est cum eo bono, quod unum est, et creans, et primigenium bonum, ac tale, ut omnia quidem illud appetant, ipsum vero nullam appetat rem, quamvis in Evangelio dicatur : « Euge (18), serve bone ; » et : « Bonus (19) homo ex bono thesauro cordis profert bonum ; » nec enim bonum ipsum initium, atque in corde, ut sic loquar, situm, quodque proprie bonum sit, his verbis designatur ; sed bonum, quod creaturæ adjungitur, etque conveniens est. Nam bonum illud prioris generis et diffunditur, et propriis creaturis beneficia abunde elargitur, ut omnia, quæ existunt, conserventur, et in eo, qui ipsis obligat, ordine permaneant. Atque hoc est unum illud bonum, quod omnibus causa est honorum omnium, et propter ipsum agitur bonum omne terrenum, et ipsum servat omnia, quibus 163 est ; sicut e contrario malum, quod ex nostra voluntate fit, corrumpit ac labefactat. Id verum esse cum vel ipsi ethnici senserint, inquirunt : « Mali (20) maximum hoc bonum in seipsis ha-

(15) Verum. Codex etsi segm. 4 b, et alibi habeat, ἀληθές, tamen et hic, et segm. 177 b, atque 197 a habet, ἀληθες, proparoxytone. Si grammaticos audimus, acuenda est postrema vocis syllaba, cum valet « verum ; » prima autem, cum valet « vere. » Lege Cyrillianam vocum Collectionem, Thomam Magistrum in voce ἀληθές, pag. 34, aliosque lexicographos. Sed apud Didymum tunc etiam significat id quod « verum » sit, cum scribitur ἀληθές.

(14) Aut inferiores esse, etc. Eodem plane modo ratiocinatur Didymus in libro De Spir. sancto num. 7.

(15) Non potest, etc. Breviter hæc attingit in præsens, quod fuse ea persecutus fuisset in libro De Spir. sancto num. præsertim 8. « Multæ Scripturæ sunt (inquit), quæ sine ambiguitate convincant, alterius eum a cunctis conditionibus esse naturæ. Quidam enim [exemplaria typis impressa habent : quidam etiam ; sed ego sequor lectionem nostri codicis] Spiritu sancto pleni esse dicuntur. » Lege cætera.

D (16) In primo. Primum fortasse indicat duorum librorum, quos contra Arianos dictaverat. Vide not. 2, pag. 137. Cæterum in libro etiam De Sp. sancto id ipsum ostenderat, ut dixi.

(17) Spectata unitate. Codex, κατὰ γε τὸ ἐν ἐνάδι θεότητος. Legendum videtur, κατὰ γε τὸ ἐν ἐνάδι θεότητος, nisi cui magis arrideat, κατὰ γε τὸ ἐν ἐνάδι θεότητος.

(18) Euge. Matth. xxv, 21 et 23.

(19) Bonus. Matth. xii, 35. Vide not. 54, pag. 128.

(20) Mali. Affinem ex Didymo sententiam affert Joannes Damascenus in Paralelis, pag. 562 : « Ὁ κακὸς ἕτερον διατιθέναι βουλόμενος (inquit), πρότερον ἑαυτὸν οὕτω διατίθηναι· quæ interpretis sic reddidit : « Qui malo aliquo alium vult multare, eodem modo se ipsum prius multat. » Haud scio an verum melius possit : « Qui alterum vult malo afficere, semet-

bent, quod dum alios malo afficere aggrediuntur, A ipsimet primum propria fruuntur nequitia. » At vero Spiritus sanctus cum bonum sit, sicut antea dictum fuit, per seipsum tale ut nullius indigeat rei, cumque totus semper in omnes sit bonus, neque inferior uno et primo bono exsistat, **163** eadem de ipso, ac de Patre, et Filio, etiam quoad hoc, testimonia legimus in Scripturis, sicut ostensum est in primo (21) sermone, et sicut ex Esdra patet, qui de divina bonitate confidenter (22) locutus est, propterea quod nosset, nihil se ab ea pati posse; etiamsi aliquantulum imprudentia laberetur. Hæc enim prophetauit : « Et Spiritum (23) tuum bonum dedisti, ut intelligentes faceret eos. » Matthæus autem et Lucas, ut Spiritum divinam ipsam bonitatem substantialiter (24) esse significant, atque omnem (25) largitionem bonam, et omne donum perfectum in ipso intelligi (26), hæc scripserunt. Alter quidem : « Quanto (27) magis Pater e cælo dabit bona petentibus ipsum? » Alter vero : « Quanto (28) magis Pater de cælo dabit Spiritum sanctum petentibus se? » Illius enim substantiæ, quæ sit mutabilis, id est, creata, proprium est, ut bona ab alio reddatur, aut sancta, aut sapiens, non vero ut sit immutabiliter hæc omnia. Quin etiam Deus in Isaia ut ostendat, neminem unquam spirituales ejus benedictiones accepturum (29) esse, qui inventus prius non fuerit plenus (30) sapientia, et intelligentia Spiritus sancti, inquit : « Ponam (31) Spiritum meum super semen tuum, et benedictiones meas super filios tuos. » Quibus consentanea scripsit Paulus : « Ideo (32), inquit,

τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ καὶ περὶ τούτου μαρτυρίας ἐδίδετο, ὡς ἐν τῷ πρώτῳ ἀπεδείχθη λόγῳ, καὶ ὡς ὁ Ἑσδρας ὁ πρὸς τὴν θείαν παρρησιασάμενος ἀγαθότητα, διὰ τὸ εἰδέναι, ὅτι κἀν πταίῃ τι, τὸ παθεῖν παρ' αὐτῆς οὐκ ἐνι, προσφύτευσεν. » Καὶ τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἀγαθὸν ἔδωκας συνετίσαι αὐτούς. » Καὶ Ματθαῖος δὲ καὶ Λουκᾶς, αὐτὴν τὴν θεϊκὴν ἀγαθότητα τὸ Πνεῦμα κατ' οὐσίαν εἶναι σημαίνοντες, καὶ ἐν αὐτῷ ἐπινοεῖσθαι πᾶσαν δόσιν ἀγαθῶν, καὶ πᾶν δῶρημα τέλειον, ὁ μὲν ἔγραψε. « Πόσω μᾶλλον ὁ Πατὴρ ἐξ οὐρανοῦ δώσει ἀγαθὰ τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν; » ὁ δὲ. « Πόσω μᾶλλον ὁ Πατὴρ ἐξ οὐρανοῦ δώσει Πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν; » Τραπεῖς γάρ, ὅ ἐστι κτιστῆς, οὐσίας ἰδίον τὸ ὑπ' ἄλλου ἀγαθύνεσθαι, ἢ ἀγιάζεσθαι, ἢ σοφίζεσθαι, καὶ μὴ αὐτὴν ἀτρεπῶς ὑπάρχειν ταῦτα. Καὶ ὁ Θεὸς δὲ ἐν Ἡσαΐα δεικνύς, ὡς οὐποτε τὰς πνευματικὰς αὐτοῦ εὐλογίας λήψεται τις, μὴ ἀνάπλεως πρότερον τῆς σοφίας καὶ συνέσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος εὐρεθεὶς, ἔφη. « Ἐπιθήσω τὸ Πνεῦμά μου ἐπὶ τὸ σπέρμα σου, καὶ τὰς εὐλογίας μου ἐπὶ τὰ τέκνα σου. » Ὁ ἐπόμενος ἔγραψε Παῦλος. « Διὰ τοῦτο, » φησὶ, « καὶ ἡμεῖς, ἀφ' ἧς ἡμέρας ἤκουσαμεν, οὐ παυόμεθα ὑπὲρ ὑμῶν προσευχόμενοι, καὶ [73 b] αἰτούμενοι, ἵνα πληρωθῇτε τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ θελήματος αὐτοῦ, ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ συνέσει πνευματικῇ περιπατοῦντες ἀξίως τοῦ Κυρίου. » Ἀπὸ δὲ, ὅτι λέγει « τοῦ θεικοῦ Πνεύματος. » Συνεπινοεῖσθαι γάρ τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ τὴν ἄνω ἀτελεύτητον βασιλείαν, ὡς μὴ ἄλλοτρίαν αὐτοῦ τυγχάνουσιν διὰ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἀλληλουχίαν. Καὶ αὖθις διὰ τῆς αὐτῆς Ἐπιστολῆς πιστοποιαί, γράφων. « Οὐ γάρ

ipsum prius malo afficit. » Equidem transtulerim potius : « Qui alterum vult male affectum reddere, semetipsum prius male affectum reddit. » Demophilus quoque in *Sententiis Pythagorici* num. 4, similem habet sententiam : Βουλευσάμενος περὶ ἄλλου κακῶς, φθονεὶς σαυτῷ (lege φθάνεις σεαυτὸν) πάσχω ὑπὸ σαυτοῦ κακῶς, id est « Dum alterum malo afficere deliberas, te ipsum prius malo afficis. » Et Hierax in libris *De justitia* a Joanne Stobensi λόγῳ θ' allegatis : Πᾶς ἄδικος αὐτὸς τῆς κακίας πρώτος γεύεται πρὶν εἰς ἄλλους ἀφιέναι, id est « quivis injustus malitiam suam primus experitur, antequam in alios emittat. »

(21) *In primo.* Vide not. 2, pag. 137.

(22) *Confidenter.* Lege lib. II Esdrae, cap. ix, vers. 17-19.

(23) *Et Spiritum.* Lib. II Esdræ, ix, 20. Verti etiam potest, ut transtulit Hieronymus in Didymi libro *De Spir. sancto* : ita enim legitur num. 53 : « Porro in Esdra absque ulla ambiguitate bonus Spiritus appellatur : « Spiritum tuum bonum dedisti, ut eos faceres intelligere. »

(24) *Substantialiter.* Affini, imo eodem argumento usus fuerat in libro *De Spir. sancto* : hæc enim leguntur num. 4 : « Nam eundem Evangelii locum Matthæus Lucasque describens, alter ex his ait : « Quanto magis Pater cælestis dabit bona petentibus se? » Alter vero : « Quanto magis Pater vester cælestis dabit Spiritum suum [cod. noster omittit vocem, suum] sanctum petentibus se? » Ex quibus apparet, Spiritum sanctum plenitudinem esse « bonorum Dei... » Quod autem substantialiter bonum est, non potest extraneæ capax esse bonitatis. »

Numero autem 9 : « Et paulo ante diximus, substantiam bonorum Dei Spiritum sanctum esse, » cum posuimus exemplum : « Dabit Pater Spiritum sanctum petentibus se. » Et : « Dabit Pater bona petentibus se. »

(25) *Omnem.* etc. Ex Epist. Jac. i, 17.

(26) *Intelligi.* Sive, ut veritit Hieronymus, « superintelligi. » Nam num. 10 libri *De Spir. sancto*; ubi legitur, « superintelligi semper in Spiritu sancto dona virtutum, » puto Græcum exemplar habuisse ἐπινοεῖσθαι, pro « superintelligi. »

(27) *Quanto.* Matth. vii, 11, ubi Græca ed. pro, ὁ Πατὴρ ἐξ οὐρανοῦ, habet : ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

(28) *Quanto.* Luc. xi, 13. Græca ed. ὁ Πατὴρ ὁ ἐξ οὐρανοῦ.

(29) *Accepturum.* Persimilia in libro *De Sp. S.* num. 10 legimus : « Unde » (inquit) et in Isaia ipse Deus cuidam dicit : « Ponam Spiritum meum super semen tuum, et benedictiones meas super filios tuos. » Nunquam enim accipit quisquam spirituales benedictiones Dei, nisi præcesserit Spiritus sanctus. » Lege cætera num. 10 et 11, et cum his confer, quæ hoc in loco dictavit theologus noster, ut eundem utrobique auctorem agnoscas, et sex illa ipsa Scripturæ loca, quæ hic proxime affert, ibi etiam allata perspicias.

(30) *Plenus.* Codex, ἀναπλέως. Lego, ἀνάπλεως.

(31) *Ponam.* Isa. xlv, 3.

(32) *Ideo.* Coloss. i, 9 et 10. Græca ed. pro περιπατοῦντες, habet, περιπατήσαι ὑμᾶς, id est, « ut ambuletis. » At Didymus in lib. etiam *De Spir. S.* num. 10, legit « ambulantes. »

ἐστιν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ βρώσις καὶ πόσις, ἀλλὰ δικαιοσύνη, καὶ εἰρήνη, καὶ χαρὰ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. » Οὐκ ἔλαβε δ' οὐδὲ τοῦτο καὶ Πέτρον. Ἀπολογούμενος γὰρ τοῖς αἰτιωμένοις τὴν συντυχίαν, ἣν ἐποιήτατο πρὸς Κορινθίον, ἔφη. « Εἰ οὖν τὴν ἴσιν δωρεὰν ὀδῶκεν αὐτοῖς ὁ Θεός, παρασχὼν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ὥς καὶ ἡμῖν ἐν ἀρχῇ· ἐγὼ τίς ἡμῖν δυνατὸς κωλύσαι τὸν Θεόν; » Καὶ πάλιν. « Καὶ ὁ καρδιογνώστης Θεός ἐμαρτύρησεν αὐτοῖς, δοὺς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καθὼς καὶ ἡμῖν· καὶ οὐδὲν διέκρινεν μεταξὺ ἡμῶν τε καὶ αὐτῶν, τῇ πίστει καθάρισας τὰς καρδίας αὐτῶν. » Τοῦτ' ἐστίν. Ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκχυσίς, ὡς ὅν τις εἰποι, ἡ ἀκατάσχετος καὶ ἀφθονος ἐπιφοίτησις αὐτοῦ, αἰτία προφητείας, καὶ ἀνακαινισμού, καὶ οὐρανίων ἀγαθῶν, καὶ τοῦ κατανοεῖν τὸ κάλλος τῆς θεϊκῆς ἀληθείας ἐστίν. Ὡς γὰρ τῷ Ἀποστόλῳ δοκεῖ. « Ὁ καρπὸς τοῦ Πνεύματος, ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη ἐστίν. » Ὅθεν καὶ πάλιν γράφει. « Ἡ γὰρ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐκκέχυται ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. » Μὴς γοῦν οὐσης ἀγαθότητος τῆς ἐν ἐνάδι Τριάδος, πολλὰ ἡμῖν ἀποτίκτονται ἀγαθότητες· ὥσπερ ἀληθείας, καὶ δικαιοσύνης, καὶ σοφίας μὴς οὐσης (τῆς ἀνω φημι) κατὰ τὸ, « Δυνατὸς εἰ, Κύριε, καὶ ἡ ἀλήθειά σου κύκλω σου » (ἡτις [74 a] ἐστὶν ὁ μονογενὴς Θεός), καὶ κατὰ τὸ, « Μόνω σοφῷ Θεῷ », πολλὰι πληθύνονται ἡμῖν ἀνωθεν ἀλήθειαι, καὶ δικαιοσύναι, καὶ σοφαί, κατὰ τὸ, « Ἀληθείας ἐκζητεῖ Κύριος »· καὶ, « Δίκαιος Κύριος, καὶ δικαιοσύνας ἡγάπησε »· καὶ, « Πλήθος σοφῶν, σωτηρία κόσμου »· καὶ, « Συμπορευόμενος σοφοῖς, σοφὸς ἔσθι. » Σαφὲς οὖν, ὡς τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, τῇ ὑπάρξει αὐτῇ, Πνεῦμα ἀγαθόν, καὶ Πνεῦμα σοφίας καὶ ἀληθείας, καὶ Πνεῦμα τοῦ ἀοράτου καὶ ἀσυνθέτου Θεοῦ καὶ Πατρὸς καθέστηκεν.

juxta illud : « Soli (41) sapienti Deo ; » multæ tamen nobis desuper sunt, ac multiplicantur veritates, et justitiæ, et sapientiæ, **165** juxta illud : « Veritates (42) exquirat Dominus ; » et : « Justus (43) Dominus, et justitias dilexit ; » et : « Multitudo (44) sapientium, salus mundi ; » et : « Ambulans (45) cum

A et nos ex qua die audivimus, non cessamus pro vobis orantes, et postulantes ut impleamini agnitione voluntatis ejus, in omni sapientia et intelligentia spiritali, ambulantes digne Domino, » hoc est, « digne divino Spiritu, » **164** ut manifestum est. Nam simul cum Spiritu Dei intelligi cœleste interminatum regnum, utpote ab ipso non alienum, cum ea quæ habet Pater et Filius, habeat et ipse Spiritus, rursus per eandem Epistolam confirmat scribens : « Non est (33) enim regnum Dei cibus, et potus, sed justitia, et pax, et gaudium in Spiritu sancto. » Id vero ne Petrum quidem latuit : expurgans enim se illis qui eum accusabant, quod in consuetudinem Cornelii se dedisset, ait : « Si ergo (34) æqualem gratiam dedit ipsis Deus præbens B Spiritum sanctum, sicut et nobis in principio, ego quis eram qui possem prohibere Deum? » Et rursus : « Et cordium (35) cognitor Deus testimonium tribuit eis, dans Spiritum sanctum, sicut et nobis, et nihil discrevit inter nos, et illos, fide mundans corda eorum. » Id est, Spiritus sancti effusio (36), τῆς, ut sic loquar, coerceri non potest, et copiosa illius participatio, atque adventus, prophetiæ, et renovationis, et cœlestium bonorum causa est, efficitque ut pulchritudo divinæ veritatis percipiatur. Ut enim Apostolo videtur : « Fructus (37) Spiritus, charitas, gaudium, pax est. » Unde et rursus scribit : « Charitas (38) enim Dei diffusa est in cordibus nostris (39) in Spiritu sancto. » Cum ergo Trinitatis in unitate existentis una sit bonitas, multæ tamen nobis gignuntur bonitates : sicut cum veritas, et justitia, et sapientia una sit (loquor autem de cœlesti), juxta illud : « Potens (40) es, Domine, et veritas tua (quæ est unigenitus Deus) in circuitu tuo, » et nobis desuper sunt, ac multiplicantur veritates, et

539 catenæ Corderianæ.

(38) *Charitas*. Rom. v, 5. Græca editio habet non, « in Spiritu sancto, » sed, « per Spiritum sanctum. » Quin Didymus ipse locum hunc in tribus aliis hujus operis locis afferens (nempe segm. 23 a, 98 a, et 206 b) legit, « per Spiritum sanctum. » Verum eadem plane varietas occurrit etiam in libro *De Spir. sancto* : nam num. 11, bis hunc locum allegans, dictavit, « per Spiritum sanctum : » num. autem 17 dictavit, « in Spiritu sancto. »

(39) *Nostris*. Quotiescunque in hoc opere totum istum versiculum profert, legit : « in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis. » At in libro *De Spir. S.* num. 11 et 17, editio Veronensis habet, « in cordibus vestris... qui datus est vobis. » Codex vero noster ms. primo quidem in loco habet semel, « vestris, » et « vobis : » sed duobus aliis in locis non dissentit a lectione Græcæ editionis. Itaque puto ubique legendum esse : « in cordibus nostris... qui datus est nobis. »

(40) *Potens*. Psal. lxxxviii, vers. 9.

(41) *Soli*. I Tim. i, 17, et Rom. xvi, 27.

(42) *Veritates*. Psal. xxx, vers. 31 (seu 24).

(43) *Justus*. Psal. x, vers. 8. Vide not. 1, pag. 161.

(44) *Multitudo*. Sap. vi, 26.

(45) *Ambulans*. Prov. xi, 21 (seu 20). Com-

(33) *Non est*. Non in Epist. ad Coloss. hæc leguntur, sed Rom. xiv, 17.

(34) *Si ergo*. Act. xi, 17. Verba, « præbens Spiritum sanctum, » et « in principio, » addit explanationis causa, ex his, quæ duobus proxime superioribus versiculis, 15 et 16, leguntur. Eademque ipsa additamenta observabis a Didymo facta etiam in libro *De Spir. S.* num. 11, ubi hunc locum citat. Quod si ibi non legitur, « prohibere Deum, » ut hic, sed « prohibere Dominum, » nihil te moveat ista varietas : nam codex Roster ms. ibi habet, « prohibere Deum. »

(35) *Et cordium*. Act. xv, 8 et 9. Græca ed. bis habet vocem, αὐτοῖς, nempe habet, « dans ipsi Spiritum sanctum. » Sed Didymus eodem plane modo locum attulit cum hic, tum in lib. *De Spir. sancto*, num. 11.

(36) *Effusio*, etc. In lib. *De Spir. S.* num. 11, « Effusio quippe Spiritus (inquit) causa existit prophetandi, et videndi sensum pulchritudinemque veritatis. »

(37) *Fructus*. Galat. v, 22. In libro *De Spir. S.* num. 17 edita exemplaria ordinem verborum aliquantulum immutant : habent enim : « gaudium, pax, charitas. » Sed omnem discrepantiam tollit codex noster ms., qui habet ibi : « Charitas, gaudium, pax : » quo modo legit Didymus etiam in commentariis in *Psalmos*, ad psalmum lxxvii, pag.

sapientibus, sapiens eris. » Manifestum est ergo, Spiritum Dei ex ipsa sui existentia esse Spiritum bonum, et Spiritum sapientiae, et veritatis, et Spiritum invisibilis et incompositi Dei Patris.

IX. Creatura non dicitur in Scripturis amatrix A hominum, seu benigna in humanum genus : id enim proprio sensu ac stricto soli convenit substantiali Trinitati : namque amator hominum est Pater, qui « non usque in finem (46) nobis irascitur, neque in saeculum iratus manet, neque nobis facit secundum peccata, neque secundum iniquitates nostras retribuit, » juxta cii psalmum; et juxta Salomonem (47), qui ait : « Parcis (48) autem omnibus, quia omnia tua sunt, Domine amator animarum, » ut dictum est (49) : adeo ut hac etiam de causa noster et Dominus et Pater nuncupetur, quod paterna ejus cura, ac sollicitudo vi ac potentia temperetur. Dei enim nulla est denominatio magis propria, quam denominatio Patris, et amatoris hominum, et boni, et sancti. Amator hominum est Filius, qui propter nos, augustarum mysticarumque ejus manuum opera (50) existentes, « semetipsum exinanivit formam servi accipiens. » Id testatur Tito scribens Apostolus his verbis : « Cum (51) autem bonitas, et amor in homines (seu benignitas) Salvatoris nostri Dei apparuit. » Quisquis vero illa omnia ipsi tribuerit, quæ unigenito Deo conveniunt, plus ab eo accipiet, quam sperabat. Amator hominum est sanctus Dei Spiritus, juxta Sapientiam sic inquentem : « Amator (52) enim hominum (seu benignus in humanum genus) est Spiritus sapientiae, et non liberabit 166 justum : » nec enim perditam humanam naturam neglexit, sed per semetipsum venit, dirigens nos in via, et omnem veritatem docens, et renovans nos, et divina nobis dona largiens; tantamque e supernis sedibus curam ejus, qui ad imaginem Dei factus est, suscepit, ut hanc quoque denominationem, veluti notam atque indicium eximiae suae bonitatis, habeat. Nam magna quidem elementa sunt coelum, terra, mare; magna quoque est rationalis creatura angelorum, et cujuslibet supernae potestatis : sed a nulla harum creaturarum nomen sumere (53) voluit Trinitas; cum e contrario ex ea bonitate, qua hominem prosequitur, φιλόανθρωπος, hoc est, amatrix hominum, seu benigna in homines, vocatur.

X. Creatura serva est Domini, qui eam affabre condidit, ac libertatem, quam ex se ipsa non habet, neque sibi met ipsa, nec aliis præbere potest; ait enim prophetia : « Omnia (54) serviunt tibi. » At

Θ'. Ἡ κτίσις οὐ γέγραπται φιλόανθρωπος· ἴδιον γὰρ τοῦτο κυρίως μόνῃς τῆς ὁμοουσίου Τριάδος. Φιλόανθρωπος γὰρ ὁ Πατήρ « οὐχ ἕως τέλους ἡμῖν ὀργιζόμενος, οὐδ' εἰς τὸν αἰῶνα μηνίων, οὐδὲ ποιῶν ἡμῖν πρὸς τὰς ἀμαρτίας, οὐδὲ κατὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν ἀνταποδιδούς, » κατὰ τὸν ρβ' ψαλμόν· καὶ ὡς Σολομών λέγει· « Φεῖδῃ δὲ πάντων, ὅτι πάντα σά ἐστι, Δέσποτα φιλόφυγε, » καθὰ εἴρηται· ὡς καὶ διὰ ταῦτα καλεῖσθαι ἡμῶν Δεσπότην τε καὶ Πατέρα, τῆς κηδεμονίας αὐτοῦ τῇ δυνάμει κεκραμένης. Τῷ Θεῷ γὰρ οὐκ ἔστι πρόσρησις οικειοτέρα τῆς Πατρὸς, καὶ φιλοανθρώπου, καὶ ἀγαθοῦ, καὶ ἀγίου. Φιλόανθρωπος ὁ Υἱὸς, ὅς γε δι' ἡμᾶς, τὰ ἔργα τῶν σεπτῶν αὐτοῦ καὶ νοητῶν χειρῶν, « ἑαυτὸν ἐκένωσε, μορφὴν δούλου λαβὼν, » καθὰ Τίτῳ γράφει ὁ Ἀπόστολος· B « Ὅτε δὲ ἡ χρηστότης καὶ ἡ φιλοανθρωπία τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ ἐπεφάνη. » Καὶ ὅστις ἀν ἀπονεύμῃ αὐτῷ, ὅσα πρόπει μονογενεῖ Θεῷ, λαβὼν πλεον ὧν ἤλπισεν ἀπέρχεται. Φιλόανθρωπον τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὴν Σοφίαν, οὕτω λέγουσαν· « Φιλόανθρωπον γὰρ Πνεῦμα σοφίας, καὶ οὐκ ἀθωώσει δίκαιον, » Οὐ γὰρ παρίδεν ἀπολλυμένην τὴν ἀνθρωπείαν [74 b] φύσιν· ἀλλ' ἐφοίτησε δι' ἑαυτοῦ, ὁδηγήσαν, διδάξαν πᾶσαν ἀλήθειαν, ἀνακαίνισαν ἡμᾶς, καὶ τὰ θεϊκὰ χαρίσματα δωρησάμενον, καὶ τοσαύτην τοῦ κατ' εἰκόνα θέμενον ἀνέκαθεν φροντίδα, ὥστε εἰς γνῶρισμα τῆς ὑπερφοῦς αὐτοῦ ἀγαθότητος καὶ ταύτην ἔχειν τὴν προσηγορίαν. Μεγάλα μὲν γὰρ στοιχεῖα οὐρανός, γῆ, θάλασσα· μεγάλη δὲ λογικὴ κτίσις, ἡ ἀγγέλων καὶ πάσης ὑπερκοσμοῦ δυνάμεως· C ἀλλ' οὐκ ἀφ' ἐνὸς τούτων ἤξιώσεν, ἐκ δὲ τῆς πρὸς τὸν ἀνθρώπον ἀγαθότητος ἔχει ὄνομα τὸ φιλόανθρωπον ἡ Τριάς.

Γ'. Ἡ κτίσις, δούλη τοῦ τεχνησαμένου αὐτὴν Δεσπότης καθέστηκεν, ἐλευθερίαν, ἣν ἀφ' ἑαυτῆς μὴ κέκτηται, οὕτε ἑαυτῇ οὐτ' ἄλλοις παρέχει δυνάμεν. Φησὶ γὰρ ἡ προφητεία· « Τὰ σύμπαντα, δούλα

plutensis editio : 'Ο συμπεριφερόμενός σοφοῖς, σοφισθῆσεται, id est, « qui circumfertur cum sapientibus, sapiens fiet. » Francofurtensis vero habet ut Didymus, nisi quod pro, ἔσθ, id est « eris, » habet ἔσται, id est « erit. » At Didymus in libro etiam De Spir. S., num. 21, legit, « sapiens eris. »

(46) Non usque in finem. Ex Psal. cii, vers. 9 et 10. Codex mendose οὐδ' εἰ. Emendo, ac lego, οὐδ' εἰς.

(47) Juxta Salomonem. In libro etiam De Spir. S. num. 54, Salomoni tribuit theologus noster librum Sapientiae : hæc enim ibi legimus : « Necnon Salomon inter multa hoc quoque munus a Deo accepit, [codex nostræ bibliothecæ : Necnon et Salomon inter multas gratias, hoc quoque a Domino munus accepit], ut sciret violentias spirituum, « non aliud se in hoc accepisse demonstrans, quam scire rapidos ventorum flatus. » Quibus in verbis perspicuum

D est citari a Didymo caput septimum libri Sapientiae, ubi legitur vers. 18 et 20 : Αὐτὸς γὰρ μοι ἔδωκεν... εἰδέναι... πνευμάτων βίας, id est : « Ipse enim mihi dedit... scire... spirituum violentias. »

(48) Parcis. Sap. xi, 27.

(49) Dictum est. Segm. 66 a.

(50) Opera. Locutiones Biblicæ unicuique notæ.

(51) Cum. Tit. iii, 4.

(52) Amator. Sap. i, 6. Græca editio pro, δίκαιον, habet, βλάσφημον, id est « blasphemum : » quo modo legit ipse Didymus segm. 138 b.

(53) Nomen sumere. Nimirum Deus nusquam φιλάγγελος, exempli causa, id est, « angelorum amator » dictus fuit, sicut vocatus est φιλόφυγος, id est, « amator animarum, » et φιλόανθρωπος, id est « amator hominum. »

(54) Omnia. Psal. cxviii, vers. 91.

σά. » Τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα μονονοῦχ' δούλον οὐ γέ-
 γραπται, ἀλλὰ καὶ ὡς Δεσπότης καὶ φύσει ἐλεύθερος,
 ἔνθα ἐστὶ καὶ οἷς ἐπιφοιτᾷ, ἐλευθερίαν, ἣν ἔχει,
 παρέχει. Τὰ γὰρ ποιήματα μόνῃ τῆς δουλείας
 ὑπάγεται ζυγῷ· τὸ δὲ μὴ δούλον, οὐδὲ ποίημα· τὸ
 δὲ μὴ ποίημα, φύσει Θεός· οὐδὲν γὰρ τὸ δούλον
 πρὸς τὸ μὴ δούλον γένος, » καὶ οἱ ἔξω ἔφασαν. Μάρ-
 τυς δὲ τούτων πιστὸς ὁ Ἀπόστολος, γράφων Κοριν-
 θίοις μὲν ἐν τῇ δευτέρᾳ Ἐπιστολῇ· « Ὁ δὲ Κύριος
 τὸ Πνεῦμά ἐστιν· οὐ δὲ τὸ Πνεῦμα Κυρίου, ἔχει
 ἐλευθερίαν· » Τιμοθέῳ δὲ· « Οὐ γὰρ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ
 Θεὸς πνεῦμα δουλείας, ἀλλὰ Πνεῦμα δυνάμεως, καὶ
 ἀγάπης, καὶ σωφρονισμοῦ· » Ῥωμαίοις δὲ· « Οὐ
 γὰρ ἐλάβετε πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον, ἀλλὰ
 πνεῦμα υἱοθεσίας, ἐν ᾧ κράζομεν· [75 α] Ἀ66α,
 ὁ Πατήρ. Ὡστε οὐκ ἐστὶ δούλος, ἀλλὰ υἱός. » Καθά-
 περ οὖν ἠλευθερώθημεν παρὰ τοῦ Υἱοῦ, ἀκούσαντες·
 « Οὐκ ἐστὶ εἰ δούλος, ἀλλ' ἐλεύθερος· » καὶ, « Τῇ
 ἐλευθερίᾳ ἧ ὁ Υἱὸς ὑμᾶς ἠλευθέρωσεν· » οὕτω διὰ
 τὸ ταυτὸν τῆς οὐσίας καὶ δεσποτείας, ὑπὸ τοῦ Πνεύ-
 ματος ἐλευθερούμεθα, διὰ τὸ μὴ νημενευθέντος ῥή-
 ματος· « Οὐ δὲ τὸ Πνεῦμα Κυρίου, ἔχει ἐλευθε-
 ρία. »
 nium, liberi efficitur, ut ostendunt commemorata

ΙΑ. Ἡ κτίσις, ἥ τε νοερά καὶ αἰσθητή, ὑπουργεῖ,
 οὐκ ἐπιτάττει ἀφ' ἑαυτῆς, ὡς περὶ τῶν ἀγγέλων
 λέγει· « Δυνατοὶ ἰσχυροὶ, ποιούντες τὸν λόγον αὐτοῦ. »
 Τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ αὐθεντικῶς προφη-
 ταις καὶ ἀποστόλοις προστάττει, ὡς Θεὸς καὶ Δε-
 σπότης, καθὰ ἐν τοῖς ὑποκειμένοις κεφαλαίοις ἀπο-
 δειχθεῖν.

ΙΒ. Ἡ κτίσις ἐνδυναμοῦται ὑπὸ τῆς παναλκοῦς
 καὶ πανδυνάμου θεϊκῆς ἰσχύος, οὐκ ἐνδυναμοῖ δὲ αὐ-
 τή. Τὴν γὰρ αὐτῇ διαρκούσαν ἐδέξατο δύναμιν, καὶ
 μεταδίδουσι τοῖς συνδούλοις οὐ σθένει. Τὸ δὲ γε
 Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, τῇ γενίμῳ, καὶ θρεπτικῇ, καὶ
 ἀνεκλείπτει αὐτοῦ ἰσχυρὴ ἐνδυναμοῖ, ἐπειδὴ κτίστης,
 καὶ οὐ κτίσμα τυγχάνει. Ὁ γὰρ Σωτὴρ ἐν ταῖς Πρά-
 ξεισι φησὶν· « Ὑμεῖς δὲ λήψαθε δύναμιν, ἐπελθόν-
 τος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς. » ὡς δὴ καὶ τῆς
 αὐτοῦ ἐπιφοιτήσεως, οὐδεμιᾶς ἡμῖν πρὸς τὸν Θεὸν
 δυνάμεως, ἣ ἐλπίδος ὑπαρχούσης. Κατανοητέον δὲ
 πρὸς τοῦτω, ἐν μὲν, ὅτι τὴν παρουσίαν τοῦ ἁγίου

(55) *Servum genus.* Poetae alicujus sententiam
 esse existimo : si enim voculam γάρ detraxeris,
 reliquus erit iambus iste senarius :

Οὐδὲν τὸ δούλον πρὸς τὸ μὴ δούλον γένος.

Ea vero locutio, δούλον γένος, Euripidea est : ut in
 illo versu :

Ἥλεγχον· οὐτὼ γὰρ κακὸν δούλον γένος.

Et in hoc altero ejusdem poetæ :

Φεῦ ! Φεῦ ! Τὸ δούλον ὡς ἀπανταχῇ γένος, x. τ. λ.

(56) *Dominus.* II Cor. III, 17.

(57) *Non enim.* II Tim. I, 7.

(58) *Servitutis.* Græca editio pro, δουλείας, habet,
 δειλίας, id est timoris.

(59) *Nec enim.* Rom. VIII, 15, usque ad vocem,
 « Pater. »

(60) *Itaque.* Ista huc translata sunt ex Epist. ad
 Galat. IV, 7. Nisi suspicari malimus Didymum
 duo Pauli loca dictasse, librarium vero ex duo-

A vero Spiritus sanctus non modo dicitur in Scriptu-
 ris servus, sed etiam ut Dominus, et natura liber, ibi
 describitur, et iis, quos adventu suo dignatur, li-
 bertatem, quam habet, impertitur. Nam solæ crea-
 turæ servitutis jugo subduntur. Quod autem non
 est servum, ne creatura quidem est : quod vero
 non est creatum, natura Deus est : etenim « ser-
 vum genus (55) nihil ad eum qui servus non sit, »
 ut profani quoque dixerunt. Hujus rei testis est fide
 dignus Apostolus scribens Corinthiis quidem in se-
 cunda Epistola : « Dominus (56) autem Spiritus
 est : ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas, »
 Timotheo autem : « Non enim (57) dedit nobis
 Deus spiritum servitutis (58), sed spiritum fortitu-
 dinis, et dilectionis, et emendationis; » Romanis
 B vero : « Nec enim (59) accepistis spiritum servitu-
 tis iterum in timore, sed spiritum adoptionis, in
 quo clamamus, Abba, Pater. Itaque (60) jam 167
 non es servus, sed filius. » Sicut ergo liberavit
 nos Filius, cum dictum nobis sit : « Jam non es
 servus, sed liber; » et : « Libertate (61), qua Fi-
 lius vos liberavit, » ita etiam a Spiritu, quod eam-
 dem cum Filio essentiam habeat, idemque domi-
 verba : « Ubi autem Spiritus Domini, ibi liber-

XI. Creatura cum intelligibilis, tum sensibilis
 ministrat, non præcipit ex seipsa; sicut de an-
 gelis testatur Scriptura : « Potentes (62) virtute,
 facientes verbum illius. » At Spiritus sanctus Dei
 sua ipsius auctoritate prophetis, et apostolis præci-
 pit ut Deus, et Dominus, sicut in iis, quæ subji-
 cientur, capitulis ostendetur.

XII. Creatura ex validissima, et omnipotenti vir-
 tute divina vim ac robur accipit; sed ipsa vim ac
 robur non impertitur; tantam enim accepit vim,
 quanta ipsi sufficit, eamque conservis communicare
 non valet. At Spiritus Dei secunda sua, et nutri-
 cante, et indeficiente virtute corroborat; quia
 creator est (63), non creatura : Salvator enim in
 Actis ait· « Vos autem (64) accipietis virtutem,
 superveniente Spiritu sancto in vos; » quod nempe
 sine ejus adventu (65) nulla nobis ad Deum sit vis,
 aut spes. Animadvertendum vero etiam est, duo
 alia his verbis significari; primo quidem, Spiritus

bus unum conflasse. Nimirum ita legendum esse
 conjicio : Ῥωμαίοις δέ· Οὐ γὰρ ἐλάβετε... Ἀ66α
 (aut Ἀ66β), ὁ Πατήρ. Γαλάταις δέ· Ἐξαιρέσειεν
 ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας
 ὑμῶν. κράζον· Ἀ66α, ὁ Πατήρ. Ὡστε οὐκ ἐστὶ εἰ
 δούλος, ἀλλ' υἱός.

(61) *Libertate.* Galat. V, 1. Græca editio pro, ὁ
 Υἱός, habet, Χριστός.

(62) *Potentes.* Psal. CII, vers. 20.

(63) *Creator est.* In libro etiam *De Spiritu sancto*
 num. 31, Spiritum sanctum Creatorem esse probans
 affert Christi verba in Actis a Luca relata : « Acci-
 pietis virtutem, » etc.

(64) *Vos autem.* Act. I, 8. Biblia pro ὑμεῖς δέ,
 habent ἄλλὰ. Vide not. 18, pag. 50, et notas ad
 segm. 113 a.

(65) *Adventu.* Itane ioqueretur qui de divinæ gra-
 tiæ necessitate perperam sentiret?

sancti adventum ex propria illius auctoritate factum esse; deinde vero Spiritum sanctum, suum ipsius adventum non nuntiasset, sed ab ipso magno Deo et Salvatore prænuntiaturum fuisse. Itaque rursus ait: « Vos autem (66) sedete in civitate, donec induamini virtute ex alto. » Virtutem vero intelligit Spiritus sancti. Et Paulus Romanis ea scribit, quæ admirari, ut par est, aut interpretari nemini, multoque minus cursim hæc afferenti, facile est: « Habeo (67) igitur fiduciam, inquit, in Christo Jesu ad Deum: non enim audeo aliquid loqui eorum, quæ non effecit Christus per me verbo et opere, in obedientiam gentium, in virtute signorum 168 et prodigiorum, in virtute Spiritus sancti. »

XIII. Creatura non semper verax est, sed de suo id habet, ut et animi mutationi obnoxia sit, et aliquando mentitur. Talis inter creaturas carnis expertes (68) est diabolus: de carnis vero scriptum est: « Omnis (69) homo mendax; » et: « Perdes (70) omnes qui loquuntur mendacium. » Quin ethnici quoque scripserunt:

Nec enim mendacibus pater Deus erit auxiliator.

De sanctis vero, puta de apostolis (71), ait Paulus: « Sed (72) cum vidi, quod non recte ambularent ad veritatem Evangelii, dixi Cepha (73) coram omnibus, » quæ dixit. Revera enim solius divinæ naturæ est nunquam a veritate recedere. Ideo Hebræis Paulus ita scripsit: « Ut (74) per duas res immobiles, in quibus impossibile est mentiri Deum, validum solatium habeamus qui confugimus ad tenendam propositam spem. » Communio autem Spiritus sancti, qua communem cum Patre et Filio naturam habet, communio est quoad omnia, atque adeo etiam quoad hoc, ut nisi vera loqui non possit. Nam Spiritus veritatis Dei est, ut antea dictum fuit, una voluntate Patris et Filii et sui ipsius loquens, et a semetipso non loquens, sicut de ipso testatus est Filius, cum inquit: « A semetipso (75) non loquetur. »

XIV. Creatura nihil habet quod denominetur veritas (76), eo quod una sit divina veritas, sicut

(66) *Vos autem.* Luc. xxiv, 49. Græca editio, ἐν τῇ πόλει Ἱερουσαλὴμ. Vocem vero, « Jerusalem, » Vulg. interpres omittit ut Didymus.

(67) *Habeo.* Rom. xv, 17, 18 et 19. Græca editio, καύχησιν, pro, πεποιθήσιν. Et, τὰ πρὸς Θεόν, pro, πρὸς τὸν Θεόν. Et, τοιμήσω, pro, τοιμῶ. Et, Πνεύματος Θεοῦ, pro, Πνεύματος ἁγίου.

(68) *Carnis expertes.* Simili modo in Commentariis in Psalmos locutus est Didymus ad psal. ix, vers. 18. Ἀμαρτωλούς, inquit.... καλεῖ, οὐκ ἀνθρώπους μόνον, ἀλλὰ καὶ δυνάμεις ἀσάρχους, id est: « Peccatores... vocat (Psalmes) non modo homines, sed et carnis expertes potestates. »

(69) *Omnis.* Rom. iii, 4.

(70) *Perdes.* Psal. v, vers. 6, seu 7.

(71) *De apostolis.* Vide not. 3, pag. 135. Nempe apostolorum vocabulum latiori significatione hic accipitur, præsertim cum horum, de quibus Didymus ac Paulus loquuntur, unus fuerit Barnabas; Didymus vero ipse in *Enarr. in Epist. I Petr. cap. 1*, apostolorum vocabulum strictiori sensu accipiens,

Πνεύματος κατ' ἐξουσίαν σημαίνει γεγενῆσθαι: ἕτερον δὲ, ὅτι οὐκ αὐτάγγελος ἦλθεν, ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος προεμνησθῆναι: καὶ αὐθις οὖν λέγει: « Ὑμεῖς δὲ καθίστατε ἐν τῇ πόλει, ἕως οὗ [75 b] ἐνδύσησθε δυνάμιν ἐξ ὑψους. » Αὕτη δὲ ἦν ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Καὶ Παῦλος γράφει Ῥωμαίοις, ἀ θαυμάσαι, ἡ ἐρμηνεύσαι ἀξίως, μάλιστα ἐξ ἐπιδρομῆς, οὐδενὶ εὐπετές: « Ἐχω οὖν πεποιθήσιν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ πρὸς τὸν Θεόν. Οὐ γὰρ τοιμῶ τι λαλεῖν, ὃν οὐ κατειργάσατο Χριστὸς δι' ἐμοῦ, λόγῳ καὶ ἔργῳ, εἰς ὑπακοὴν ἐθνῶν, ἐν δυνάμει σημείων καὶ τεράτων, ἐν δυνάμει Πνεύματος ἁγίου. »

II'. Ἡ κτίσις οὐκ ἀληθεύει ἀεὶ· ἀλλ' ἐξ οἰκίας γνώμης ἔχει τροπῆς μέρος καὶ τὸ ψεύδεσθαι ποτε. Ὡς ἐν μὲν ἀσάρχους, ὁ διάβολος· ἐν δὲ σαρκίνοις, καθὰ γράφει: « Πᾶς ἄνθρωπος ψεύστης: » καὶ, « Ἀπολεῖς πάντας τοὺς λαλοῦντας τὸ ψεῦδος. »

Οὐ γὰρ ἐπὶ ψεύδεσσι Πατὴρ Θεὸς ἔσσει·
[ἀρωγός·

ἔγραψαν καὶ οἱ ἔξω. Ἐν δὲ ἁγίοις, ὡς Παῦλος περὶ τῶν ἀποστόλων ἔφη: « Ἀλλ' ὅτε ἴδον, ὅτι οὐκ ὀρθοποδοῦσιν πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ Εὐαγγελίου, εἶπον τῷ Κηφᾷ ἐμπροσθεν πάντων, » ἀ εἶπεν. Ὡς ἀληθῶς γὰρ· μόνης θεϊκῆς φύσεως τὸ ἀεὶ ἀψευδεῖν. Διὸ Ἑβραίοις ἐπέστελλεν: « Ἰνα, φησὶν, διὰ δύο πραγμάτων ἀμεταθέτων, ἐν οἷς ἀδύνατον ψεύσασθαι τὸν Θεόν, ἰσχυρὰν παράκλησιν ἔχωμεν οἱ καταφυγόντες κρατῆσαι τῆς προκειμένης ἐλπίδος. » Ἡ δὲ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος, κοινωνοῦσα τῇ φύσει τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, κοινωνεῖ εἰς ὅλα, ἔτι μὴν καὶ εἰς τὸ ἀψευδεῖν. Πνεῦμα γὰρ ἀληθείας ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, ὡς προελέχθη, τῷ ἐνὶ θελήματι τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἑαυτοῦ λαλοῦν, καὶ ἄφ' ἑαυτοῦ οὐ λαλοῦν, ὡς ὁ Υἱὸς αὐτῷ ἐμαρτύρησεν. εἰπὼν: « Ἀφ' ἑαυτοῦ οὐ λαλᾷσει. »

ΙΔ'. Ἡ κτίσις οὐδὲν ἔχει προσαγορευθὲν ἀλήθεια, διὰ τὸ μίαν εἶναι θεϊκὴν [76 a] ἀλήθειαν, ὡς μία

affirmet, « inter eos, qui Christi Evangelium sunt secuti, » neminem « apostolis celsiorem esse fide et conversatione. »

(72) *Sed.* Galat. ii, 14. Græca editio, εἶδον, pro, ἴδον. Illam vero Pauli querimoniam adversus Cepham scite appellat Tertullianus lib. primo contra Marcionem, cap. 20, « solius conversationis, placitura postea accusatori suo, reprehensionem. »

(73) *Cepha.* Græca editio, τῷ Πέτρῳ. Sed Vulg. interpres legit « Cepha, » ut Didymus. Utrum vero Cephas iste sit Petrus apostolorum princeps, an vero unus e lxx discipulis, ut vetustis etiam temporibus non pauci opinati sunt, meum non est inquirere. Multi jam de hac re scripserunt nostra etiam ætate. Lege Hieron. lib. ii in *Ep. ad Galat. cap. ii*, pag. 408 ed. Veronensis, et ibidem Valarsii notas.

(74) *Ut.* Hebr. vi, 18.

(75) *A semetipso.* Joan. xvi, 13.

(76) *Veritas.* Cod., ἀλήθεια. Lege, ἀλήθεια, vel ἀληθειαν.

ἐστὶν ἡ ἀγιότης, καὶ ἡ ἀγαθότης, ἀφ' ἧς ἐκάστους ἡμῖν ταῦτα ἐφίκειν ὁμολογοῦμεν. Τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα ἀλήθεια προσηγόρευται, καθὰ ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱός· ἐπειδὴ τῆς αὐτῆς μιᾶς ἐστὶ θεότητος, οὐδὲν ἔχον πολυσχιδές, ἢ διαφωνοῦν. Μαρτυρεῖ δὲ περὶ μὲν τοῦ Πατρὸς καὶ ἑαυτοῦ ὁ Υἱός, λέγων· « Πάτερ, ὁ Λόγος ὁ σὸς, ἀλήθειά ἐστι· καὶ πάλιν· « Ἐγὼ εἰμι ἡ ζωὴ, καὶ ἡ ἀλήθεια. » Περί δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὡς προελέχθη.

ΙΕ'. Ἡ κτίσις οὐκ οἶδε τὰ τοῦ Θεοῦ· υπερβαίνει γὰρ αὐτήν· καὶ οὐδὲν πρὸς τοιαύτην εἰδῆσιν ὀρμῆσαι τολμᾷ, κἂν ἢ τῶν εὐδοκίμων· ἐπειδὴ γινώσκει τὰ τοῦ Θεοῦ, εἰς πᾶμπαν ἀδύνατον τῇ μὴ οὐσίᾳ τῆς αὐτῆς φύσεως, καὶ τὴν αὐτὴν γινώσκει τῷ Θεῷ κεκτημένη, ὡς ἐδίδαξεν ὁ Σωτήρ, εἰπὼν ἐν Ἰωάννῃ· « Ὁ δοῦλος οὐκ οἶδε τί ποιεῖ ὁ κύριος αὐτοῦ· » καὶ ὡς ἔγραψεν Πέτρος· « Ἔστιν ἃ νῦν ἀναγγέλλει ὑμῖν, διὰ τῶν εὐαγγελισαμένων ὑμᾶς Πνεύματι ἁγίῳ, ἀποσταλέντι ἀπὸ οὐρανοῦ, εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι. » Τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα ὅτι ἐπίσταται, ὡς ἡμοῦς οἶσθε, ὁ Ἀπόστολος Κορινθίους ἐπέστειλεν, ὡς προερίηται. Καὶ πάλιν τὴν μεγαλειότητα τοῦ Πνεύματος, καὶ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα ἰσότητά παριστῶν, ἰσόρροπον ἐκεῖνον γράφει· « Ὁ δὲ ἐρευνῶν τὰς καρδίας, οἶδε, τί τὸ φρόνημα τοῦ Πνεύματος. » Καθὰ γὰρ μέγα τι λέγων περὶ τοῦ Πατρὸς, εἶπεν εἰδέναι αὐτὸν τοῦ Πνεύματος τὸ φρόνημα· οὕτω τὴν πρὸς αὐτὸν κοινωνίαν τῆς φύσεως καὶ θελήσεως, καὶ τὴν ἰσότητά τῆς ἀξίας καὶ δυνάμεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος παριστῶν, ἔγραψε μόνον αὐτὸ εἰδέναι τὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ τὰ βῆθ' αὐτοῦ ἐρευνᾶν, καὶ τὰς ἀγνώστους ἐκεῖνον νοήσεις, ἃς χρῆ, καὶ ἡνίκα [76 b] δεῖ, τοῖς ἀξίοις ἐκφαίνειν. Τὸν δὲ Πέτρον, ὡς προερίηται, γράφει· « Ἀπεστάλη ἀπ' οὐρανοῦ τὸ Πνεῦμα· νοεῖσθω, ᾧ τρόπῳ νοεῖται τὸ, Ἀπεστάλη ὁ Υἱός. » Ὡς Λόγος γὰρ ἐκεῖνος, καὶ τοῦτο ὡς ῥῆμα καὶ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἀπεστάλη. Καὶ διὰ τὸ εἰδέναι, ὅτι τὰ παρὰ τοῦ Χριστοῦ, ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λεγόμενα, λέγεται καὶ παρὰ

A una est sanctitas, et bonitas, a qua singulis nobis hæc provenire confitemur. At Spiritus sanctus veritas denominatus est, sicut Pater et Filius: quoniam ejusdem cum ipsis est, atque unius deitatis, nihilque habens multifidum, aut dissonum. Ac de Patre quidem, et de se ipso id testatur Filius inquitens: **169** « Pater (77), Verbum tuum veritas est. » Et rursus: « Ego (78) sum vita, et veritas. » De Spiritu sancto autem, ut antea (79) dictum est.

XV. Creatura non novit quæ sunt Dei; ipsam enim excedunt: et nullo modo in hujusmodi cognitionem ea tendere ac niti audeat, quamvis ex electorum numero fuerit: nec enim fieri ullo modo potest, ut ea, quæ non sit ejusdem naturæ, eademque cognitionem non habeat cum Deo, noscat illa, quæ Dei sunt; sicut Salvator docuit, cum ait in Joanne: « Servus (80) nescit, quid faciat dominus ejus; » et sicut scripsit Petrus: « Quædam (81) sunt, quæ nunc annuntiat vobis per eos qui evangelizaverunt vobis Spiritu sancto misso de cælo, in quæ (82) desiderant angeli prospicere. » At vero Spiritus sanctus novit ut consubstantialis Deus, juxta Apostolum ad Corinthios (83) scribentem, ut antea dictum est. Ac rursus ut majestatem Spiritus, ejusque cum Patre æqualitatem confirmet, illum huic æquiparat scribens: « Qui (84) autem scrutatur corda, scit quid desideret (aut sapiat) Spiritus. » Nam sicut cum vellet magnum aliquid de Patre dicere, dixit eum nosse, quid desideret Spiritus; ita cum vellet naturæ voluntatisque communionem, ac dignitatis, et potentie æqualitatem, quam cum Patre habet Spiritus sanctus, confirmare, scripsit, ipsum solum nosse quæ sunt Patris, ac ejus profunda scrutari, et ignotas ejusdem Patris cogitationes, quas oportet, et quando **170** oportet, iis qui digni sint, manifestare. Quod autem Petrus scripsit, ut antea dictum est, missum esse de cælo Spiritum, id eo modo accipiat, quo intelligitur illud: Mis-

(77) Pater. Joan. xvii, 17. Vide not. 96, pag. 160.

(78) Ego. Joan. xiv, 6.

(79) Antea. Segm. 56 a.

(80) Servus. Joan. xv, 15.

(81) Quædam. In prima Petri i, 12. Biblia carent voce, ἔστιν, quam a Didymo additum puto ad breviam locum, atque indicanda simul quæ in Petri textu antecedunt. Pro, ἀναγγέλλει, habent, ἀνηγγέλη, et pro, Πνεύματι, habent, ἐν Πνεύματι. Versiculum hunc bis affert in libro *De Spiritu sancto*, num. 26 et 40. Primo quidem in loco eum tribuit Apostolo, et voculam ἐν omittit: sic enim habet: « Sed et Apostolus loquitur: « Quæ nunc annuntiatæ sunt vobis per eos, qui evangelizaverunt vobis, Spiritu sancto misso de cælis. » Et in libro, qui Sapientia inscribitur [cod. noster m. s. habet: et in Sapientia, quæ inscribitur πανάρτος] ab his qui divina charismata consecuti sunt, vox gratias Deo perferens [cod. noster, grates Deo referens] destinatur. » In altero autem loco eum Petro tribuit. « Sed et in Epistola Petri, inquit, Spiritus sanctus esse Christi Spiritus comprobatur. « Scrutantes, » inquit, « et inquirentes » [cod. noster: exquirentes], id est prophetæ, de quibus ei fuerat sermo superior, in quod et quale [cod. noster, aut quale] tempus significabat is, qui in eis erat, Spiritus Christi testi-

ficans in Christo passiones, et ea, quæ post erant secutura [cod. noster: quæ erant subsecutura] decreta: in [deest vocula, in, in nostro codice] quibus revelatum est: quia [cod. noster: quoniam] non sibi, sed nobis ministrabant ea, quæ nunc annuntiatæ sunt vobis per Spiritum sanctum. » Vide Didymi enarrationem in primam Petri ad hunc locum.

(82) In quæ. In Didymi enarratione ad hæc verba legitur: « In quem concupiscunt angeli prospicere. » Notandum quod apud Græcos, « in quæ, » legatur, non « in quem. » Et sic exponitur. Si quis existimaverit, etc. Conjicio autem, Didymum dictasse, « in quæ: » Latinum vero interpretem ex Vulgata translatione posuisse, « in quem, » ac de suo addidisse verba illa: « notandum quod, » etc., ut lector melius intelligeret quæ subjungit Didymus.

(83) Ad Corinthios. I Cor. ii, 11.

(84) Qui. Rom. viii, 27. S. Augustinus in libro contra sermonem Arianorum, cap. 25, vertit: « scit quid Spiritus sapiat. » Vulgatus interpres, et Hieronymus in Didymi libro *De Spir. sancto*, pro, « sapiat, » vertunt, « desideret: » sic enim in eo libro legitur num. 27: « Qui autem scrutatur corda, scit quid desideret Spiritus, quomodo [legendum puto, quoniam, ut scriptum est in nostro codice] secundum Deum postulat pro sanctis. »

sus est Filius. Iste enim missus est ut Verbum, ille autem ut dictum (85), et Spiritus Dei. Ideo vero huiusmodi voces adhibite sunt, ut quæ a Christo, aut a Spiritu sancto dicuntur, ea dici etiam a Patre neque ignorat Spiritus sanctus, nec mittitur ut servus (86), neque a semetipso aut loquitur, aut operatur, aut venit quasi Dei adversarius (87).

XVI. Creatura non videt Deum et Patrem ita uti est; ab altera enim natura capi id non potest, nec sustineri: ac de ipsa intelligendum est illud: «Nemo (88) videbit faciem meam, et vivet.» In Scripturis vero interdum quidem Filius solus, interdum autem solus Spiritus sanctus videre dicitur, aut nosse Deum Patrem; eo quod in unitate Deitatis sit Trinitas: ut cum Salvator apud Joannem ait: «Non quia (89) Patrem quisquam vidit, nisi is qui est ex Deo: hic vidit Patrem.» Est autem ex Deo secundum naturam cum Filius per generationem, tum Spiritus sanctus per processionem. Et rursus cum ait: «Nec enim (90) Patrem quis novit nisi Filius, et cui Filius revelaverit.» Et quando peculiariter de Spiritu sancto illa Paulus Corinthiis (91) scribit, quæ antea dicta sunt. Et cum Isaias propheta ait: «Spiritus (92) sapientiæ, et intellectus, Spiritus scientiæ, et pietatis.» Sed nonne a Matthæo, inquit, scriptum est ex persona Salvatoris: «Videte (93) ne contemnatis unum ex his pusillis: dico enim vobis, quod angeli eorum in cœlis semper vident faciem Patris mei, qui in cœlis est.» Utique. At vident, **171** non quantus, et qualis est Deus, sed quantum ipsi capaces sunt (94). Unigenitus autem et Spiritus sanctus, ob identitatem deitatis, vident ita uti est quantitatis et formæ expers Deus.

XVII. Creatura rationalis cum renovationem et adoptionem consequitur, illam hisce donis omnipotens gratia Spiritus sancti dignam facit; quia non creatura is est, sed Deus, qualis ille est, qui primum eam creavit.

XVIII. Quælibet creatura cum visibilis, tum invisibilis, laudare et superexaltare Deum in sæcula

(85) *Dictum... Dei.* Vide superius paginam 147. In libro etiam *De Spir. sancto* num. 28 et 29 Spiritum sanctum vocat «sermonem Dei,» ni fallor. «Isaias quoque, inquit, cum sermone Dei impulsus ad prophetandum fuisset, Spiritus sancti imperio prophetasse perhibetur.» Ubi vir clariss. Vallarsius conjicit pro, «Spiritus sancti imperio,» legendum esse, «Spiritus sanctus per eum.» Ego codicis nostri lectionem secutus sum, qui habet: «Spiritus sancti imperio.»

(86) *Ut servus.* De missione Filii, ac Spiritus sancti similia dictavit Didymus in lib. *De Spir. sancto*, num. 25, 26, 30 et 31. Ibi enim copiosius de hac re agit. Ita num. 30 ait: «Missus a Patre Spiritus sanctus, non servus, non alius [rectius codex noster: non alienus], nec disjunctus a Filio intelligatur.»

(87) *Dei adversarius.* Vel, semideus. Utrumque enim valet vox, ἀντίθεος. Primæ significationis exemplum nobis præbet Christianus ille poeta, quem Irenæus in primi libri cap. 45, «divinum senem, veritatisque præconem» vocat, in eo versu:

Ἐχωρ σε πρόδρομον ἀντιθέου πανουργίας.

171. Ἡ κτίσις οὐχ ὁρᾷ τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα οὕτως ὡς ἔστιν· ἐτέρᾳ γὰρ φύσει τοῦτο ἀχώρητον καὶ ἀβάστακτον ὑπάρχει· καὶ πρὸς αὐτὴν ἔστι τὸ, «Οὐδεὶς ὁφθαλμῶν μου τὸ πρόσωπόν, καὶ ζήσεται.» Αἱ δὲ Γραφαὶ λέγουσι, ποτὲ μὲν τὸν Υἱὸν μόνον, ποτὲ δὲ τὸ ἅγιον Πνεῦμα μόνον ὁρᾶν, ἢ εἰδέναι τὸν Θεὸν Πατέρα, ἐπειδὴ ἐν μονάδι Θεότητος ἡ Τριάς· ὡς ἡνίκα ὁ Σωτὴρ παρὰ Ἰωάννη λέγει· «Οὐχ ὅτι τὸν Πατέρα τις ἐώρακεν, εἰ μὴ ὁ ὢν ἐκ τοῦ Θεοῦ· οὗτος ἐώρακε τὸν Πατέρα.» Ἔστι δὲ ἐκ τοῦ Θεοῦ κατὰ φύσιν ὁ Υἱὸς γεννητικῶς, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορευτικῶς. Καὶ πάλιν· «Οὐδὲ γὰρ τὸν Πατέρα τις ἐπιγινώσκει, εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, καὶ ὃ ἐὰν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ.» Καὶ ὡς ὅταν ἰδιῶς περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὡς προελέχθη, Παῦλος Κορινθίοις γράφει. Καὶ ὡς Ἡσαίας προφητεύει· «Πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως, Πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας.» Οὐ γέγραπται οὖν, φησὶ, Ματθαίῳ ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος, «Ὁρᾶτε, μὴ καταφρονήσητε ἐνὸς τῶν μικρῶν τούτων· λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι οἱ ἄγγελοι αὐτῶν ἐν οὐρανοῖς διὰ παντός βλέπουσιν τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς;» Ναί· ἀλλὰ βλέπουσιν, οὐχ ὅσος καὶ οἷός [77 a] ἔστιν ὁ Θεός, ἀλλὰ καθ' ὅσον αὐτοὶ χωροῦσιν. Ὁ δὲ Μονογενὴς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, διὰ τὸ ταυτὸν τῆς θεότητος, ὁρῶσιν οὕτως ὡς ἔστιν ὁ ἀμεγέθης καὶ ἀνείδος Θεός.

172. Ἡ κτίσις ἢ λογικὴ, ὅταν ἀξία γένηται ἀνακτισμοῦ καὶ υιοθεσίας, ὑπὸ τῆς πανδυνάμου χάριτος τοῦ ἁγίου Πνεύματος τούτων ἀξιοῦται· ἐπειδὴ οὐ κτίσμα, ἀλλὰ Θεός ὑπάρχει, οἷος ὁ κτίσας τὸ πρῶτον.

173. Ἡ κτίσις πᾶσα, ὁρατὴ καὶ ἀόρατος, ὀνομαστικῶς προστάττεται ὑπὸ τῶν τριῶν παίδων Ἀνανία, Ἀζα-

Alterius Pindarus in *Pythiis* od. 3 et 4, Homerus, alii. Vide segm. 182 a, et 186 a.

(88) *Nemo.* Exod. xxxiii, 20. Citat sensum: Græca enim editio habet: Οὐ γὰρ μὴ τῷ ἀνθρώπῳ τὸ πρόσωπόν μου, καὶ ζήσεται.

(89) *Non quia.* Joan. vi, 46. Græca editio, παρὰ τοῦ Θεοῦ, pro, ἐκ τοῦ Θεοῦ.

(90) *Nec enim.* Matth. xi, 27, et Luc. x, 22. Sensus citat, non verba. Vide not. 70, pag. 72. Cæterum S. etiam Athanasius in sermone majiori *De fide*, num. 28, legit: Καὶ ὃ ἐὰν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ.

(91) *Corinthiis.* Ep. i, cap. ii, vers. 11.

(92) *Spiritus.* Isa. xi, 2.

(93) *Videte.* Matth. xviii, 10.

(94) *Capaces sunt.* Didymus de visione, qua Deus a beatis mentibus videtur rectissime sensisse, apparet tum ex hoc, aliisque similibus locis a me in *Epistola ad Archintum præsulem* allatis (*infra*), tum etiam ex iis, quæ sic dictavi enarratione in *primam Joannis* ad ea capitula nisi verba, «Videbimus eum sicuti est,» et alia cap. iv: «Deum nemo vidit unquam.»

ρία, καὶ Μισαήλ, ἐν τῇ Βαβυλωνίᾳ καμίνῳ ἀποτε-
θέντων, ὑμνεῖν καὶ ὑπερυψοῦν τὸν Θεὸν εἰς τοὺς
αἰῶνας· ἔτι δὲ καὶ τὰ Χερουβὶμ καὶ ὁ θεϊκὸς ὄρνις,
ὃς ἐνταῦθα νοεῖται τὰ Σεραφίμ, δοξάζει, ὅτε ὄντα
καὶ αὐτὰ μέρος τῆς κτίσεως. Ἔφασαν γάρ οἱ αὐτοί·
« Εὐλογημένος εἶ, ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν Χερουβίμ· »
καὶ πάλιν, ἀντὶ τοῦ μνημονεῦσαι τῶν Σεραφίμ· « Καὶ
εὐλογημένος εἶ ἐπὶ ὁρόνῳ τῆς βασιλείας σου, καὶ
ὑπερυψούμενος εἰς τοὺς αἰῶνας. »
Ὁμοίως καὶ ὑπὸ τοῦ Δαυὶδ, ἐνεργουμένου ὑπὸ τοῦ
ἁγίου Πνεύματος, ἐν ρβ' καὶ ἐν ρμῇ ψαλμῷ, παρα-
καλεῖται ἡ κτίσις αἰνεῖν τὸν Κύριον. Τὸ δὲ ἅγιον
Πνεῦμα, ὡς καὶ ὁ Ὑῖος, οὐ συνεμνημονεύθη· ἐπειδὴ
καὶ αὐτὸ, οὐ δημιουργητά, ἀλλὰ δημιουργός· οὐδὲ
τῶν ὑμνουμένων, ἀλλὰ τῶν ὑμνουμένων καὶ ὑπ'
αὐτῶν τῶν Σεραφίμ ἐστι, τῶν σὺν πολλῷ φόβῳ
περιστώτων τὸ θεῖον βῆμα, καὶ συγκαλυπτόν-
των ταῖς πτέρυξιν ἑαυτὰ, καὶ ἀμοιβᾶν ἀνταναφω-
νούντων ἀσιγήτοις στόμασι, καὶ ἀκαταπαύστῳ φωνῇ,
εἰρήν, « Ἅγιος, διὰ τὰς τρεῖς ὑποστάσεις· ἁπαξ,
Κύριος, διὰ τὴν μίαν κυριότητα. [77 b] ἄπερ
ὅτι μάλιστα δείκνυσιν τὴν θεότητα τοῦ πανυμνήτου
Πνεύματος. Μακεδονianoι δὲ, φυλαττόμενοι, καὶ οἷον
δοδοκότες, μὴ περὶ αὐτοῦ ἢ προσήκοντά ποτε λέ-
γοντες ὁρῶσιν, ἢ ἀπρόσηχα προέμενοι λάθωσιν, ἐπι-
βαίνουσιν, ἀνευ δίκης ἑαυτοὺς ἐπιτρέποντες, καὶ τῷ
κεφαλῷ τῷδε, ὅπλα παντοδαπὰ κινούντες, τοὺς
ἀκολάστους λόγους, καὶ φάσκοντες συναρπακτικῶς.
Γέγραπται, φησὶν· « Αἰνεῖτε τὸν Κύριον, ὅτι ἀγα-
θὸν ψαλμός· τῷ Θεῷ ἡνυμφεῖται αἰνεσις· » καὶ, « Ἀγα-
θὸν τὸ ἐξομολογεῖσθαι τῷ Κυρίῳ, καὶ ψάλλειν τῷ
ὀνόματι σου, Ὑψίστη. » Οὐδαμοῦ δὲ δῆθεν εὐρίσκο-
μεν· Αἰνεῖτε τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ἀπαντητέον δὲ αὐ-
τοῖς οὕτως· Εἰ περὶ τοῦ Πατρὸς δέχεσθε, ὡς προεκο-
μίσατε φωνὰς, ἐκβάλλετε τὸν Ὑῖον· εἰ δὲ περὶ τοῦ
Ὑῖου, τὸ ἐναντίον· ὅποτε καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα Κύ-
ριός ἐστι τε καὶ γέγραπται· καὶ ἄδῃον περὶ ποίας
ὑποστάσεως γέγραπται νῦν τε (ὁ Κύριος). Σκοπεῖτε οὖν,
εἰ μὴ τοῦναντιον ἑαυτοῖς ἐχρήσασθε. Τὸ δὲ ἅγιον
Πνεῦμα ὅτι οὐχ ὑμνεῖ, ἐπειδὴ μὴ κτίσμα ἐστίν,
συνυμνεῖται δὲ, τῷ Θεῷ Πνεῦμα ὑπάρχειν, ῥῆον κα-
ταναθεῖν, ἀπὸ τε τοῦ συντάττεσθαι αὐτῷ, καὶ ἀπὸ
τοῦ τοὺς τρεῖς παῖδας, καὶ τὸν Ἱεροφάντην, πᾶσαν
τὴν κτίσιν κατ' ὄνομα ὑμνεῖν παρακαλεῖσθαι, οὐ μὴν

(95) *Nominatim*. Codex, ὀνομασεῖ. Lego ὀνομα-
σεῖ.

(96) *Jubetur*. Hoc argumentum alii etiam Patres usu-
sunt, ut Athanasius, et Cyrillus Alexandrinus in
Thesaurō tom. V, pag. 169.

(97) *Anania*. In Græcâ, Ἀνανία, pro Ἀνανίῳ. Si-
milis modo in commentariis in *Psalms* ad vers. 2
psalmi cxi dixit ipse Didymus : τοῦ Ἠλῆα, ἢ τοῦ
Ἱερεμῆα. Hic tamen alias, nempe segm. 107 a di-
xit Ἀνανίῳ.

(98) *Benedictus*. Dan. iii, 54 (seu 55). Complut.
ed. ἐπὶ Χερουβείμ.

(99) *Et benedictus*. Dan. iii, 55 (seu 54). Vulga-
tus interpres legit ut Didymus. Sed Græcâ Biblia
addunt vocem δόξης post vocem ὁρόνου. Ac præter-
ea pro ὑπερυψούμενος, habent ὑπερένδοξος.

(1) *In centesimo secundo*. Hoc ipso argumento
Macedoniano obiter refellit Didymus in commenta-
riis in *Psalms* ad psalmi cii versiculum 20, qui sic
se habet : « Benedicite Dominum, omnes angeli, »

A nominatim (95) jubetur (96) a tribus pueris Ana-
nia (97), Azaria et Misaele, in Babylonica fornace
depositis. Quin etiam Cherubim, et divinus thro-
nus, qui hoc in loco Seraphimos significat, gloriam
Deo reddunt, utpote qui sunt et ipsi pars creatio-
nis. Dixerunt enim iidem pueri : « Benedictus (98)
es, qui sedes super Cherubim, » et rursus, Seraphi-
mos indicando, aiunt : « Et benedictus (99) es in
throno regni tui, et superlaudabilis, et superexal-
tatus in sæcula. » Similiter a Davide etiam, qui a
Spiritu sancto agebatur, in cii (1), et in cxlviii
psalmo jubentur creaturæ laudare Dominum. At
vero Spiritus sanctus simul cum illis non comme-
moratur, sicut ne Filius quidem : quia ut Filius,

ita etiam Spiritus neque creatura est, sed creator,
neque hymnis celebrans, sed celebratus ab ipsis
quoque Seraphimis, qui multo cum timore divinum
circumstant tribunal, ac suis se alis velant, et al-
ternis vicibus, suis nunquam tacentibus oribus, at-
que incessanti voce **172** proclamant ter quidem
Sanctus, propter tres hypostases, semel vero Do-
minus, ob unitatem dominationis. Hæc Spiritus
sancti hymnis nunquam satis celebrati divinitatem
maxime ostendunt. Macedoniani autem, quasi ca-
veant ac metuant, ne forte aut quæ ei conveniunt,
dicere unquam videantur, aut ne non evulgentur
quæ de illo, quamvis ei non convenientia, effutiant :
in hocce etiam capitulum argumentumque invadunt,
ac semetipsos, quin iudicium dent, arbitros con-
stituunt, omnique armorum genere, effrenatisque
sermonibus utentes, hæc in summa (2) obijciunt.
Scriptum est, inquit, « Laudate (3) Dominum,
quoniam bona res est psalmus : Deo dulcis sit lau-
datio ; » et : « Bonum (4) est confiteri Domino, et
psallere nomini tuo, Altissime ; » nusquam vero scri-
ptum invenimus : Laudate Spiritum sanctum. Sic
autem ipsi respondendum est : Si de Patre ea loca
accipitis, quæ modo attulistis, excluditis Filium :
sin autem de Filio, Patrem vicissim excluditis :
quandoquidem Spiritus quoque sanctus et est et
dicitur in Scripturis Dominus, incertumque est, de
quanam hypostasi scriptum hic sit illud « Dominus. »
Videte ergo, num eo argumento usi sitis, quod vo-

etc. : Οὐ τὸν προφήτην (inquirit) ἀνθρώπων ὄντα, ἀλλὰ
τὸ ἐν αὐτῷ Πνεῦμα ἁγίῳ ἡγητέον προστάττειν τοῖς
ἀγγέλοις τὰ ἐκείμην. « Πάντες » γὰρ, φησὶν, « οἱ ἀγγέ-
λοι αὐτοῦ, » δηλονότι τοῦ Κυρίου, « εὐλογοῦντες αὐτόν. »
Προσάττον δὲ πᾶσι τοῖς ἀγγέλοις τὸ Πνεῦμα, ἕτερον
αὐτῶν κατ' οὐσίαν ἐστίν. Εἰ δὲ τοῦτο, πῶς θρασεῶς
ἐτόλμησάν τινες τῆς τάξεως τῶν ἀγγέλων αὐτὸ φά-
ναι, κατὰ πάντα ἕτερον ὄν ; id est, « Non prophetam,
cum homo esset, sed Spiritum sanctum, qui in ipso
erat, angelis præcipere putandum est ea, quæ habet
textus. « Omnes » enim, inquit, « angeli ejus, » nem-
pe Domini, « benedicite eum. » Spiritus vero, qui
omnibus angelis præcipit, alius ab ipsis est secun-
dum essentiam. Quod si ita est, quomodo confiden-
ter quidam dicere ausi sunt, eum esse ex ordine an-
gelorum, cum alius ab ipsis sit omnino ? »

(2) *In summa*. Vide not. 50, pag. 128.

(3) *Laudate*. Psal. cxlvi, vers. 1. Biblia : τῷ Θεῷ
ἡμῶν... ἢ αἰνεῖτε.

(4) *Bonum*. Psal. xci, vers. 1 (seu 2).

bismetypis adversetur. Quod autem Spiritus sanctus hymnis Deum non celebret, quia non est creatura, sed et ipse concelebratur, quia Dei Spiritus est, facile cognoscitur tum ex eo quod in æquali gradu cum Deo collocetur, tum ex eo quod tres pueri, et sacer Psalter omnem creaturam nominatim hymnos Deo canere jubent, non tamen Spiritum Dei, ut illum sancti (5) nominare consueverunt. Si enim est, ut dicunt hæretici, naturæ inter Deum et angelos mediæ, et præstantior omnibus atque excelsior, oportebat, cum præsertim sit unus, aut illi jubere, ut semet ipse per seipsum hymnis celebraret, aut saltem primo illum nominare, tum alias cum ipso creaturas generatim assumere: non vero contra, ut isti arroganter blaterant atque comminiscuntur.

XIX. Creatura non connumeratur cum Deo. Quæ enim decremento obnoxia est, quid commune habet cum eo, qui est **173** omnium excelsissimus, et supra quamlibet exaggerationem? aut ea, quæ condita est, cum illo, qui ipsam condidit? At sanctus summe honorandus Spiritus, utpote Deus, aut simul cum Patre et Filio nominatur, ut cum Dominus baptismi formulam tradit, et cum Apostolus in secunda ad Corinthios scribit, « Gratia (6) Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei, et communicatio sancti Spiritus cum omnibus vobis: » aut simul nominatur cum una duarum hypostasium; aut etiam solus, ut in primo libro (7) dictum est, commemoratur. Macedoniani (8) vero e secta excommunicati illius, atque ex Ecclesia ejecti Valentini, qui manichæizavit, ac furore (9) plenus, præter alia absurda commenta, divinum Spiritum angelis coævum dixit, ortum trahentes, inquit (10): Paulus ad Timotheum scripsit: « Obtestor (11) coram Deo, et Domino Jesu Christo, et electis angelis: » sanctum vero Spiritum tacuit, quippe qui scilicet eum cum angelis connumerabat. Sed ex abundantia cordis ipsorum propria manat hocce cogitatum. Quamvis enim aliquando Spiritus sancti mentio peculiariter non fiat, coassumitur tamen cum Deo Patre, utpote qui Spiritus ipsis est secundum naturam. Hæc sane ratio est, ob quam aut ipse Deus Pater expressis verbis non est commemoratus, sed fidei interpretatione, Filius autem et Spiritus sanctus commemoratus est; aut vice versa: quandoquidem vel abominandus ille, ac ne nominandus quidem Valentinus sanctificantem quidem Spiritum

(5) *Sancti*. Id est, sacri scriptores. Hos enim per antonomasiam « sanctos » vocat passim Didymus. Vide not. 2, pag. 64, et segm. 98 b, 106 a, 108 b, 115 a, etc. Sed vide etiam notas ad segm. 202 a, ubi alio sensu hæc vox accipitur.

(6) *Gratia*. II ad Cor. xiii, 45. Græca editio caret voce, « nostri. » Sed cum Vulgato interprete eam legit Didymus tum hic, tum in libro *De Spir. sancto* num. 16. Nonnullam vero varietatem in his, quæ sequuntur, esse censebit qui editis ejus libri exemplaribus contentis, membranas manu exaratas negligat: sic enim habet editio Veronensis: « Et communicatio sancti Spiritus sit semper cum omnibus vobis. » At in codice nostræ bibliothecæ Didymus versiculum eodem plane modo affert, quo hoc in loco: ita enim habet: « In fine Epistolæ secundæ, quam ad Corinthios scripsit Paulus, ait: « Gratia Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei, et commun. sancti Spiritus cum omnibus vobis. » Numero

A τὸ τοῦ Θεοῦ Πνεῦμα, ὡς ἔχουσι συνηθείας οἱ ἅγιοι ἐξονομάσαι. Εἰ γὰρ, ὡς φασὶν αἱρετικοὶ, μέσης Θεοῦ καὶ ἀγγέλων φύσεως ἐστὶ, καὶ τιμιώτερον καὶ ἀνωτέρω πάντων· ἔδει, ἐπειδὴ μάλιστα ἐν ἐστίν, ἢ καθ' αὐτὸ παρακαλεῖσθαι αὐτὸ ἀνυμνεῖν, ἢ καὶ πρῶτον αὐτὸ ὀνομάσαι, καὶ αὐτῷ τὰ ἄλλα γενικῶς συναλαβεῖν· οὐ μὴν, ὡς αὐθαδῶς εἰκάζουσι, τὸ ἀνάπαλιν.

et præstantior omnibus atque excelsior, oportebat, cum præsertim sit unus, aut illi jubere, ut semet ipse per seipsum hymnis celebraret, aut saltem primo illum nominare, tum alias cum ipso creaturas generatim assumere: non vero contra, ut isti arroganter blaterant atque comminiscuntur.

ΙΘ'. Ἡ κτίσις οὐ συναριθμεῖται [78 a] τῷ Θεῷ. Τί γὰρ καὶ κοινὸν τῇ οὐσῃ ἐν μειώσει πρὸς τὸν πάντων ὑπέρτατον, καὶ ὑπὲρ πᾶσαν ὄντα ὑπερβολὴν, ἢ τῇ γενομένη πρὸς τὸν ποιήσαντα; Τὸ δὲ πάντιμον Πνεῦμα, ὡς Θεός, ἢ μετὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ συνονομάζεται· ὡς ὅταν ὁ Δεσπότης τὸν περὶ τὸ βάπτισμα διδῶσιν ὅρον, καὶ ὡς ὅταν ὁ Ἀπόστολος Κορινθίους τὸ δευτέρον γράφῃ· « Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος μετὰ πάντων ὑμῶν· » ἢ μετὰ μιᾶς αὐτῶν ὑποστάσεως· ἢ καὶ κατὰ μόνas, καθὰ ἐν τῷ πρώτῳ εἴρηται βιβλίῳ, μνημονεύεται. Ἀπὸ δὲ τῆς προαιρέσεως τοῦ ἐξοβλήτου, καὶ ἀπεβριμμένου Οὐαλεντίνου, τοῦ μανιχαῖσαντος, καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀτόποις μυθοπλασμασι μανιωδῶς εἰπόντος ἡλικιώτην τὸ θεῖον Πνεῦμα τοῖς ἀγγέλοις, ὁρμώμενοι οἱ Μακεδόνιοι, φασί· Παῦλος Τιμοθέῳ ἔγραψε· « Διαμαρτύρομαι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῶν ἐκλεκτῶν ἀγγέλων· » τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα, ὡς συντάξας ὤθεν τοῖς ἀγγέλοις, ἀπεσιώπησεν. Ἀπὸ δὲ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας αὐτῶν τῆς ἰδίας ἢ ἐννοιά ἐστιν αὐτῇ. Κἂν γὰρ ποτε ἰδικῶς μὴ γένηται μνήμη τοῦ ἁγίου Πνεύματος, συναναλαμβάνεται τῷ Θεῷ Πατρὶ, ἅτε Πνεῦμα αὐτοῦ κατὰ φύσιν ὂν. Διὰ τοι τοῦτό ἐστιν, ὅτε, ἢ αὐτὸς ὁ Θεὸς Πατὴρ τῷ ῥήματι οὐκ ἐμνημονεύθη, ἀλλὰ τῇ πιστῇ διανοίᾳ, ὁ δὲ Υἱὸς, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐμνημονεύθη· ἢ τὸ ἐμπαιλιν. Ὅπου γε ὁ μὴ ὀφείλων μνημονεύεσθαι Οὐαλεντίνος, τὸ μὲν ἀγιαστικὸν Πνεῦμα, Παράκλητον ὠνόμασεν, ὡς καὶ ὁ Δεσπότης Χριστὸς, Παράκλητος ἐκ τοῦ παρακαλεῖσθαι ἐκλήθη· τοὺς δὲ ἁγιαζομένους λειτουργοὺς, προσ-

itidem 17 editio Veronensis habet: Juxta illud: « et comm. S. Sp. sit semper cum omnibus vobis. » Codex vero noster omittit voces, « sit semper. »

(7) *In primo libro*. Segm. 23 a.

(8) *Macedoniani*. Codex: οἱ Μακεδόνιοι. Videtur legendum: οἱ Μακεδονίανοι.

(9) *Furore*. Ludit in vocibus μανιχαῖσαντος et μανιωδῶς.

(10) *Iniqui*. In libro etiam *De Spir. sancto* num. 16, iisdem Scripturæ oraculis Macedonianos refellit, quibus in hoc 78 segmento. Attamen hanc eorum responsonem ibi non commemorat, sicut ne alias quidem plures, quas superius jam solvit, ac in postero soluturus est. Qua ex re Macedonianum illud opus, quod præ oculis habuit hoc in loco Didymus, editum videtur postquam dictatus a Didymo fuerat liber *De Spiritu sancto*.

(11) *Obtestor*. I ad Tim. v, 21.

ηγόρευεν ἀγγέλους. Πρὸς τοῦτοις [78 b] οὐδαμῶς Γραφῆς εἰς δημιουργίαν, ἢ μυσταγωγίαν, ἢ δοξολογίαν ἀγγέλους συνημνημονευομένους εὐρίσκομεν τῷ Θεῷ. Τοῦ δὲ ἁγίου Πνεύματος κοινωνίαν πρὸς τὴν θεότητα ὁ Παῦλος Κορινθίοις ἐν τῇ δευτέρᾳ γέγραπεν Ἐπιστολῇ. « Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος. » καὶ ἐν ἄλλοις. « Εἰ τις κοινωνία Πνεύματος. » Ὁ γοῦν Ἱεροφάντης, τὴν πρὸς τὰ λειτουργικὰ πνεύματα ἐξαλλαγὴν τοῦ ἀγενήτου Λόγου καὶ τοῦ θεικοῦ Πνεύματος, καὶ τὸ μὴ εἶναι τῆς ἐκείνων συστοιχίας, ἀλλ' ὑπὸ τῶν αὐτοτελῶν ὑποστάσεων τούτων, καὶ δι' αὐτῶν, καὶ δι' αὐτάς τὸν Θεὸν Πατέρα, καὶ ἐν αὐταῖς ἐκτεῖσθαι τοὺς ἀγγέλους, καὶ τὰ πάντα τελειοῦσθαι καὶ διακρατεῖσθαι, βοᾷ ῥήμασι τοιοῖσδε. « Τῷ Λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστρεώθησαν, καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτῶν. » Νοητέον γὰρ Λόγον, τὸν δι' οὗ τὰ πάντα. Πνεῦμα στόματος Κυρίου, τὸ ἅγιον Πνεῦμα. δυνάμεις οὐρανῶν, αὐτάς τε τὰς συστάσεις αὐτῶν, καὶ μέντοι ἀγγέλους, καὶ ἀρχάς, καὶ ἐξουσίας, καὶ δυνάμεις. Καὶ πάλιν. « Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πῦρ φλέγον. » Διαπληκτίζεται δὲ πρὸς αὐτοὺς καὶ ὁ Ἀπόστολος, κρᾶζων. « Ἐν Πνεύμα ἐποτίσθημεν. » Ὡς γὰρ τὸ ἀπαύγασμα χωρισθῆναι ἀμήχανον τοῦ φωτός, καὶ τὴν σοφίαν τοῦ σοφοῦ, τοῦτ' ἐστὶ τὸν Ἰῶν ἀπὸ τοῦ Πατρὸς· οὕτως καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἀπ' ἐκείνου, οὗ ἐστὶ Πνεῦμα, ὡς ἡμῖν ὁ ἀναπνέομεν. Ἐλαθον τολῶν ἐαυτοὺς, ὡς δι' ὧν ἀχαίρως ἡμῖν οὐ συντίθενται, καὶ εἰς τὸν ἀκατάσχετον οἶκον ἐπάνεισιν τὸν ἐν ἀρχαῖς, ὅθεν ἀπεπήδησαν. πράγματα πλέκουσι τῷ Ἀποστόλῳ, αὐτῶν ἕνεκα [79 a] διαμαρτυραμένῳ ἐν τοῖς ἐγκειμένοις αὐτοῦ ῥήμασιν, ἐνώπιον τῆς ἀκρίστου φύσεως καὶ τῆς κτιστοῦς, πα-

(12) *Paracletus*. Vide librum *De Spir. sancto* num. 27 et 28.

(13) *Alibi*. Vide pag. 18 not. 18.

(14) *Si qua*. Philipp. ii, 1. In libro quoque *De Spir. sancto* num. 17, locum hunc eodem modo acceperat, suamque interpretationem, aut argumentum inde ductum uberius explicaverat.

(15) *Patrem*. Codex, τὸν Θεὸν Πατέρα. Sed aliquid supplendum esse perspicuum est : puta, ὡς καὶ διὰ τὸν Θεὸν Πατέρα, vel aliud quid.

(16) *Verbo*. Vide not. 53, pag. 7.

(17) *Qui facit*. Psal. ciii, vers. 4. In libro *De Spir. sancto* num. 56 videbitur paulo aliter legisse Didymus, si editionem Veronensem sequamur : sic enim habet : « Appellantur quoque supernæ rationabilesque virtutes, quas solet Scriptura angelos, et fortitudines nominare, vocabulo spiritus, ut ibi : « Qui facis angelos tuos spiritus. » At codex noster ms. aliique habent : ut ibi ait : « Qui facit angelos suos spiritus. » Tertullianus pariter lib. ii *adv. Marcionem* cap. 8 sic citat : « Qui facit, inquit, spiritus angelos, et apparatus flammam ignis. »

(18) *Uno*. 1 ad Cor. xiii, 13. Græca editio : εἰς ἓν, hoc est : in uno, » ut habet Vulgatus interpres. Rufinus quoque Palæstinus legit ut Didymus : nam in libro *De fide* num 14 sic legit : « Unum Spiritum potati sumus. » Vide segm. 120 a.

(19) *In inconcussam domum*. Respicit illud Pauli in Ep. 1 ad Tim. cap. iii, vers. 15 : « In domo Dei, quæ est Ecclesia Dei vivi. » Macedonianos ergo in

A vocavit *Paracletum*, sicut etiam Dominus Christus vocatus est *Paracletus* (12) ex eo quod consoletur ; sanctificatos autem ministros denominavit angelos. Ad hæc, in nullo Scripturæ loco angelos una cum Deo 174 commemoratos aut in creatione, aut in initiatione, seu baptismi disciplina, aut in glorificatione invenimus. Sancti vero Spiritus communicationem, seu communionem, qua communem habet cum Patre deitatem, Paulus Corinthiis in secunda memoravit Epistola : « Gratia Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei ac Patris, et communicatio sancti Spiritus. » Et alibi (13) : « Si qua (14) communicatio Spiritus. » Porro famulantes spiritus ab increato Verbo, ac divino Spiritu differre, hunc vero ad illorum ordinem non pertinere, sed ab hisce B per se perfectis hypostasisibus, et per eas, et propter eas, ut et propter Deum Patrem (15), et in eis creatos esse angelos, easque omnia perfecisse, et conservare, clamat sacer Psaltes his verbis : « Verbo (16) Domini cæli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnes virtutes eorum. » Sic enim intelligenda sunt : Verbum est illud, per quod sunt omnia ; Spiritus oris Domini est Spiritus sanctus. Virtutes cælorum sunt cum ipsæ eorum essentia, et constitutione, tum etiam angeli, et principatus, et potestates, et virtutes. Et rursus : « Qui facit (17) angelos suos spiritus, et ministros suos ignem urentem. » Quin Apostolus etiam ipsos impugnât, clamans : « Uno (18) Spiritu potati sumus. » Nam sicut splendor a luce separari non potest, nec sapientia a sapiente, id est, Filius a Patre : sic ne Spiritus quidem sanctus ab eo, cujus est Spiritus, sicut nobis est spiritus ille, quem spiramus. Itaque per ea, in quibus intempestive a nobis dissentiunt, atque in inconcussam domum (19), ubi initio 175 erant, et

Ecclesiæ catholicæ sinum redire vult, quam domum inconcussam vocat, quod « concuti, » id est falli nequeat, utpote « columna et firmamentum veritatis, » de qua proinde etiam in comment. in *Psalms* ad vers. 40 psal. xcv sic loquitur : Τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ, ἥτις οὐ σαλευθήσεται. τεθεμελιώται γὰρ ἐπὶ τὴν πέτρην, id est « Ecclesiam ejus (Dei scilicet), quæ non concutietur ; fundata enim est supra petram. » Plures porro adhuc erant, cum hæc dictabantur a Didymo, non solum laici et clerici, sed et episcopi, qui Scripturarum ac Patrum de Spiritu sancto locutiones ita accipiendas esse sentiebant, ut eas Macedoniani interpretabantur. Nihilominus Didymus duo hic tanquam certa habet : primo eos, qui hujusmodi locutiones sic explicabant, ut Spiritum sanctum Patri Filioque consubstantialiæm denotarent, esse illam Christi Ecclesiam, quam fides docet esse infallibilem : deinde Macedonianos in Ecclesia amplius non existere. Verum si in Febroniana potius, quam in theologica schola institutus fuisset, haud scio an hæc duo fidenter asseverasset. Quæro enim ex personato illo jurisconsulto [nam eo jam ventum est, ut de theologicis rebus jurisperitos consulere, et quæ ex theologis accepimus, dediscere nos debere contendant novi isti jurisconsulti, ut ea discamus, quæ ipi nos dedocent] quæro, inquam, ex te, Justine Febroni, quoniam modo hæc duo vera ostendere Didymus potuisset? An ex eo quod Romanus episcopus, aut Romana Ecclesia Ecclesiarum omnium magistra Macedonianam illam

unde exsilierunt (20), non revertuntur, se litigare cum Apostolo, eique veluti negotium facessere non animadvertunt, qui ipsorum causa in verbis jam allatis obtestatus est coram natura tum increata, tum creata, eo fere modo quo quidam dixit: « Peccavi (21) Deo et hominibus; » et: « Testor (22) hodie cælum, et terram; » et: « Audi (23), cælum,

απαληθίσως πως τοῦ εἰπόντος: « Ἡμαρτον τῷ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις. » καὶ, « Διαμαρτύρομαι σήμερον τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. » καὶ, « Ἀκούε, οὐρανέ, καὶ ἐνωτίζου, γῆ. »

et auribus percipe, terra. »

XX. Creatura communia cum Deo **176** non habet nomina, sicut ne naturam quidem. At Spiritus sanctus, quia communem cum Deo naturam habet, communia etiam cum ipso habet nomina: nisi quod Pater solus vocatur Pater, quia solus hypostasi generat; et Filius solus dicitur Filius increatam naturam habens, non vero dicitur Pater, quia vere generatur, sed non generat. Ita Scriptura ipsum etiam Spiritum vocat Dominum, utpote rebus omnibus dominantem, et commune habentem unum

Κ'. Ἡ κτίσις ἀκοινώνητα ἔχει τὰ ὀνόματα πρὸς τὰ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ λεγόμενα ὀνόματα, ὡς καὶ τὴν φύσιν. Τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα κοινωνεῖ τοῖς ὀνόμασι τοῦ Θεοῦ, διὰ τὸ καὶ τῇ φύσει κοινωνεῖν· πλὴν ὅτι ὁ Πατὴρ μόνος καλεῖται Πατὴρ, διὰ τὸ μόνον ὑποστάσει γεννηθῆναι· καὶ ὁ Υἱός, Υἱός, καὶ οὐ Πατὴρ, ἀκτίστου φύσεως, διὰ τὸ ἀληθῶς γεννηθῆναι μὲν, μὴ γεννηθῆναι δέ. Ὡς ἡνίκα ἡ Γραφὴ ὀνομάζει καὶ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα Κύριον, ὡς πάντων δεσπόζον, καὶ κοινωνοῦν τῆς μᾶς βασιλείας τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ· ἅγιον, ὡς

interpretationem blasphemiamque damnaret? Verum Romanus pontifex universos fideles ea quæ sunt fidei docens, et una cum ipso Romana Ecclesia, tuo quidem iudicio, falli potest. An ex eo quod plerique episcopi per universum orbem dispersi cum Romano antistite consentirent? Sed consensum istum negare audes infallibile esse. An demum ex eo, quod secunda synodus generalis Macedonianos anathemate perculisset? At concilium generale « conditionate » duntaxat infallibile esse doces cap. 2, paragr. 8, num. 12: (Si nempe,) inquis, « Patres legitime convocati, in eo ita se gesserint, ut dici debeant representasse totam Ecclesiam: quod an ita de facto sit, declarat agnitio, seu receptio Ecclesiæ. » Neget ergo Didymo Macedonianus, Constantinopolitanos Patres eo, quem tu dicis, modo se gessisse. Quam ratione refelli poterit? An ex eo quod Romanus episcopus, aut Romana Ecclesia, et universi fere antistites per terrarum orbem dispersi eam synodum ita se gessisse asserant? At hi omnes, tua opinione, in rebus fidei possunt decipi: quanto magis in facto, quod ex pluribus factis moralis duntaxat certitudinis capacibus coalescit? Aliudne ergo generale concilium congregandum erit, ut sciamus, an prius illud ita se gesserit, ut totam representaret Ecclesiam? Ast de hoc etiam eadem, quæ prius, valebit ratio. Vides, Febroni, in quassam angustias, quantum quidem in te est, Catholicos redigas. Illic scilicet nos adigisti, ut, si te sequi velimus, necessario nobis dicendum sit, Didymum, ac omnes illius sæculi Patres, dum Macedonianos ut « formales » hæreticos insectati sunt, aut parum firma ratione ductos esse, aut odio illo, quod tu « odium theologicum » vocas, formulam hanc ex quibusdam nugarum scriptoribus indecentissime mutuatis. Macie porro animo, Febroni, et quoniam monitum illud Hieronymi, « Quæso te, ut parcas Romanis auribus, parcas fidei, quæ Apostoli voce laudata est, » parvi facis, nil actum reputa si quid supersit agendum. Multa undique collegisti in unum ea volumen congreus, sed non omnia. Si Græcæ linguæ peritus es, Græcorum schismaticorum opera tibi compara: pollicore fore ut vel in uno tantum scriptore nondum Latine converso quatuor ac viginti accusationum capita in Romanam Ecclesiam intentata invenias, quorum ne unum quidem attigisti. Ridicula quidem mihi videntur: sed tu, qui acutiore es ingenio, aliter fortasse senties. Ac ne ea quidem omnia tibi forsitan displicebunt, quæ pro Photio alii, quæ pro Cerulario, quæ adversus generale Florentinam synodum scripserunt, quamvis sexcenties confutata. Infarci ex his omnibus librum tuum, ut perfectam tandem in hoc genere syllogem, numerisque omnibus absolutum sordium, ac purgamentorum omnium

receptaculum habeamus.

(20) *Exsilierunt*. In libro *De Spir. sancto* Macedonianos confutat Didymus; Macedonium tamen, aut Macedonianos nusquam nominat: imo ne hæreticos quidem fortasse eos usquam vocat: unus enim in toto libro locus est, ubi sic illos appellare videri possit, nempe num. 7, ubi ait: « Si vero hæretici proposuerint, » etc., sed voce illa, « hæretici, » haud scio utrum Arianos potius designet, quam Macedonianos. At vero in tribus hisce libris et Macedonii nomen sæpius occurrit, et Macedoniani passim hæretici nuncupantur, et extra Ecclesiam esse dicuntur hoc in loco. Quidnam in causa est, cur ita se gesserit theologus noster? Propterea, opinor, quia librum illum dictavit antequam secunda synodus haberetur, eo scilicet tempore, quo necdum Macedonii nomen infame evaserat, ac Macedoniani etsi ut blasphemii, imo ut hæretici haberentur a Didymo, nondum tamen ut « formales » hæretici traducendi videbantur. Cum vero tres hi libri exarati sunt, habita jam fuerat generalis ea synodus, ideoque Macedoniani « formales » hæretici jam erant. Didymus enim, alique omnes ejusdem ætatis Patres cum Febronianam de supremo, ac ultimo controversiarum iudice doctrinam ignorarent, ac secundam synodum a Romana Ecclesia non in omnibus quidem, sed « in hoc » tamen, « quod est per eam contra Macedonium definitum, » ut ait Gregorius Magnus, acceptam ac probatam nossent, ideo « causam finitam » esse non dubitabant: nec Macedonianos audiendos jam esse arbitrabantur, si Febroniana exceptione uti vellent, ut negarent universam Ecclesiam ab eo concilio representatam fuisse, quod ex centum et quinquaginta tantum episcopis constitisset; cui Romanus pontifex nec per se, nec per legatos interfuisset; cui ex universo Occidente unus tantum antistes affuisset; cui plures Christiani, clerici, presbyteri, episcopi Macedonio adherentes etiamnum reiragarentur. Hæc enim, aliaque id genus Didymo obijci ab iis poterant, si prænoscere potuissent, post mille trecentos et octoginta circiter annos in iis regionibus, in quibus Didymi ipsius cum doctor, atque in Christo pater Athanasius, tum auditor Hieronymus aliquando versati sunt, exorturum quemdam ex catholicæ Ecclesiæ sinu, qui tam strenue illorum omnium causam ageret, qui Romanæ Ecclesiæ iudiciis, ac synodis ut generalibus ab ea agnitis subijci renuunt.

(21) *Peccavi*. Non exstant hæc, ni fallor, in Bibliis. Respicit autem, ut reor, Luc. xv, 18, ubi tum Græca editio, tum Vulgata translatio habet: « Peccavi in cælum, et coram te. »

(22) *Testor*. Deut. iv, 26, et xxx, 19. Græca ed. addit, ὅτι, id est « vobis. »

(23) *Audi*. Isa. i, 2.

αὐτὸ φύσει ἅγιον, καὶ ὡς τὴν κτίσιν ἀγιάζον· ἀφ' ὧν ὁ Θεὸς ἐνδυναμοῖ· δικαίον, ἀφ' ὧν δικαιοῖ, αὐτοσχεδιάζον ὑπάρχον· Παράκλητον, ὡς καὶ τὸν Υἱόν· πῦρ, ἀφ' ὧν ὠφθη τοῖς ἀποστόλοις πυρίναις γλώσσαις, καθὰ περὶ μὲν τοῦ Πατρὸς λέγει Μωϋσής· «Ὁ Θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλίσκον»· περὶ δὲ τοῦ Υἱοῦ Ἰωάννης· «Αὐτὸς ὁμοῦς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ»· καὶ ὅσα τοιαῦτα.

KA'. Ἡ κτίσις οὐδὲν ἔχει ἐν μιᾷ ὑποστάσει, ἥτοι ἐν ἐνὶ προσώπῳ. ὑπάρχον. Καὶ γὰρ ἄγγελοι καὶ ἀρχάγγελοι πολλοί· τὰ σερὰφιμ ὁμοίως· τὰ χερουβιμ, οὐχ ἐν τῇ ἐστίν, ἀρχαὶ καὶ ἐξουσίαι εἰρηνται, δυνάμεις, καὶ κυριότητες, καὶ θρόνοι, πληθυντικῶς· οὐρανοὶ, ἄνθρωποι, καὶ τὰ λοιπὰ ποιήματα. Κοινωνεῖ γὰρ καὶ ἥλιος, καὶ σελήνη τῷ πλήθει τῶν ἀστρῶν, τῇ τε φύσει καὶ τῷ πυροειδεῖ, ὡς ἐξεργαστικώτερον [79 b] ὁ πρῶτος τοῦτο περιέσχεν λόγος. Τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα, ὡς μὴ ἐναριθμῶν τῇ κτίσει, ἐν καὶ τὸ αὐτὸ εἶναι τὰ λόγια ἡμῖν προσανεφώνησεν.

KB'. Ἡ κτίσις οὐ γέγραπται εἶναι ὕδωρ ζωῆς· οὐ γὰρ ἀφ' ἑαυτῆς ἔσχεν ἀειζῶσαν, ὡς ὁ ἀνάρχος ζῶν Θεός. Τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα τοῦτο εἶναι ἐνεργημοῦσιν οἱ ἐν τοῖς ὑπογεγραμμένοις μνημονευησόμενοι ἱεροκήρυκες, ὡς ἐκ τῆς ἀθανάτου καὶ φυσικῶς πατρικῆς πηγῆς συμφυῶς ἐκπορευόμενον, οὐχὶ κτιστόμενον. Καθάπερ γὰρ ἐν τῷ πρώτῳ εἰσπομὲν λόγῳ, ὅτι τὸ φῶς οὐ γενεσιουργεῖ τὴν ἑαυτοῦ αὐγὴν, ἀλλὰ γεννᾷ· οὕτως ἐνταῦθα, ὅτι ἡ πηγὴ οὐ γενεσιουργεῖ τὸ ἐξ αὐτῆς ὕδωρ, ἀλλ' ἐκπορευόμενον ἔχει καὶ ὁμοούσιον. Οὐδεὶς γὰρ τοῦ ἑαυτοῦ, ἢ υἱοῦ, ἢ πνεύματος, γενεσιουργός ἐστιν· ἐπεὶ οὐκ ἔστι πατὴρ, οὔτε πνεῦμα ἔχων. Ἱερεμίας ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ· «Ἐξέστη ὁ οὐρανὸς ἐπὶ τούτῳ, καὶ ἐφρίξεν ἐπὶ τούτῳ ἡ γῆ· ὅτι δύο καὶ πονηρά ἐποίησεν ὁ λαός μου. Ἐμὲ ἐγκατέλιπον πηγὴν ὕδατος ζῶντος, καὶ ὠρυξαν ἑαυτοῖς λάκκους συνετριμμένους, οἱ οὐ δυνήσονται ὕδωρ συνέχειν.» Τὸ μυστήριον ὁ προφήτης μυστικῶς ἐκτίθεται. Εἶπεν γὰρ πηγὴν τὸν Θεόν· ὕδωρ δὲ ζῶν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, τὸ ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ πάσας ἡμῶν ἐκκαθαίρον τὰς ἀμαρτίας, τὸ διασπασθῆναι τῇ φύσει τῆς νοητῆς πηγῆς μὴ δυνάμενον, ὡς καὶ τὸ ἐκ πηγῶν βεῖθρον. Ἡσαίας ὁμοίως· «Ἐγὼ δώσω ὕδωρ ἐν δόξῃ τοῖς πορευομένοις ἐν

A regnum cum Patre et Filio; sanctum, quia ipse per se natura sanctus est, et creaturam sanctificat; incorruptibilem, bonum, charitatem, sapientiam, intelligentiam, sicut et Deum appellavit; virtutem, ex eo quod roboret, ac vires largiatur; justum, ex eo quod justificet; impecabilem per se ipsum, et Paracletum, sicut etiam dicitur Filius; ignem, ex eo quod apostolis apparuit in linguis igneis: quare de Patre quidem ait Moses: «Deus (24) noster ignis consumens;» de Filio autem Joannes: «Ipse (25) vos baptizabit in Spiritu sancto et igne.» Et alia id genus.

XXI. Creatura nihil habet in una hypostasi, aut in una persona existens. Nam angeli, et archangeli multi sunt; seraphim pariter, et cherubim non sunt unum aliquid; ac plurariter dicti sunt principatus, et potestates, virtutes, et dominationes, et throni, cœli, homines, et aliæ creaturæ. Nam sol quoque et luna communem habent cum astrorum multitudine tum naturam, tum ignis similitudinem, sicut operosius in primo λόγῳ, seu sermone disceptatum est. At Spiritum sanctum, cum inter creaturas non connumeretur, unum (26) et eundem esse divina nobis oracula manifestarunt.

XXII. Creatura in Scripturis non dicitur esse aqua vitæ; nec enim a semetipsa habuit sempiternam vitam, sicut vivens ab æterno Deus. At Spiritum sanctum talem esse affirmant sacri præcones infra commemorandi, eo quod ex immortali, et vivifico paterno fonte connaturaliter procedat, quin creetur. Quemadmodum enim lux, ut in primo λόγῳ, seu sermone diximus, non est causa productionis sui 177 splendoris, sed eum general; ita fons non est causa producens aquam, quæ ex ipso manat, sed illam habet ex se procedentem et consubstantialem. Nemo enim est causa productionis sui filii, aut sui spiritus: alioquin nullus amplius esset pater, nemo haberet spiritum. Jeremias ex persona Dei: «Obstupuit (27) cœlum in hoc, et horruit in hoc terra: quoniam duo, et mala fecit populus meus: me dereliquerunt fontem aquæ vivæ, et foderunt sibi cisternas contritas, quæ non poterunt aquam continere.» Mystrium propheta mystice exponit. Dixit enim fontem, Deum: aquam vero vivam, Spiritum sanctum (28), qui omnia peccata nostra emundat in piscina, quique natura distrahi non potest ab intelligibili fonte sicut ne rivus quidem a fontibus. Isaias similiter: «Ego dabo (29)

(24) Deus. Dent. iv, 24. Biblia: σου, pro ὁμῶν.

(25) Ipse. Matth. iii, 11, hæc existant, non vero apud Joannem.

(26) Unum. Simili ratione Ambrosius lib. v De fide, cap. 2: «De nullo, inquit, qui creatus est, proprie dici potest, quia solus est. Nam cui inest communis creatura, quemadmodum quasi solus potest a cæteris separari?» Et reliqua.

(27) Obstupuit. Jerem. ii, 12 et 13. Complutensis editio: «Ἐξέστη ὁ οὐρανὸς ἐπὶ τούτῳ, καὶ ἐφρίξεν ἐπὶ πλεῖον, λέγει Κύριος· ὅτι δύο πονηρά, et reliqua.

(28) Aquam... vivam Spiritum sanctum. Eodem

modo Jeremias locum explicat Didymus in comment. in Psalmos ad vers. 2 psalmi xxxix, pag. 745 catenæ, ubi ait: Τῆς ζωῆς νοητὸν ὕδωρ, δηλονότι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Φησὶ γὰρ καὶ διὰ Ἱερεμίου προφήτου· «Ἐμὲ ἐγκατέλιπον πηγὴν ὕδατος ζῶντος,» id est, «Aqua vitæ, spiritali sensu accepta; videlicet Spiritus sanctus. Ait enim et per Jeremiam prophetam: «Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ.»

(29) Ego dabo. Isa. xlii, 3 et 4. Græca editio: ὡς ἀνὰ μέσον ὕδατος χόρτος. Tum pro παραβρέον, habet πῦρ βέον.

aquam in siti ambulantes in sicco ; imponam Spiritum meum super semen tuum, et benedictiones meas super filios tuos : et exorientur in medio aquæ, sicut herba, et sicut salix super præterfluentem aquam. » Hic quoque locus arcanum sensum continet, atque allegoricam explicationem habet. Nam his, inquit, qui baptismum (30) ignorant ideoque in sicco ambulant, « imponam Spiritum meum, » qui efficere potest, ut per piscinam reflorescant sicut plantæ aquaticæ, et « sicut (31) lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo, et folium ejus non defluet. » Et sacer Psalter id quod re verum est, verbis obscurum quodammodo ex necessitate faciens, in xxxv psalmo concinit : « Quoniam (32) apud te est fons vitæ ; » in cxlvii autem : « Emittet (33) Verbum suum, et liquefaciet ea : stabit Spiritus ejus, et fluent aquæ, magnam civitatem (34) Dei ædificantes : » hæc autem est tota terra. Ut enim sic loquar, quod hominibus est unaquæque civitas, hoc (35) Omnipotenti est terra. Baruch populum deflens, qui in 178 terra erat Chaldæorum Spiritum sanctum non habentium, clamat : « Quid tibi (36) est, Israel ? quod in terra inimicorum es, inveterasti in terra aliena, coinquinatus es cum mortuis, reputatus es cum his, qui sunt in inferno : dereliquisti fontem Sapientiae : In via Dei si ambulasses, habitasses in pace sæculum tempus. » Porro fontem dicit Deum ; Sapientiam Spiritum sanctum. Joannes ex persona Filii ad Samaritanam : « Si scires (37) donum Dei, et quis est qui dicit tibi : Da mihi bibere, in forsitan petisses ab eo, et dedisset tibi aquam vivam, » id est, piscinæ sancti Spiritus immortales aquas. Quod enim hæc omnia de Spiritu Dei dicta sint, commemoratus evangelista interpretatus est apertis verbis. Cum enim Salvator dixisset, « Si quis (38) sitit, veniat ad me, et bibat : qui credit in me, sicut dixit Scriptura, flumina ex ventre ejus fluent aquæ vivæ ; » statim subjunxit : « Hoc autem dixit de Spiritu, quem accepturi erant credentes in eum. »

XXIII. Creatura oleo creata ac sanctificato ungitur in baptismo. Salvator, utpote Deus, unctus est suo undequaque sancto, et æque, ac ipse increato Spiritu, præ consortibus suis, nobis scilicet. Quod si creatura esset Spiritus sanctus, illo unctus (39) non foret is, qui est increatus. Testes hujus rei sunt, quos subijcio. Isaias ex persona Salvatoris dicens : « Spiritus (40) Domini su-

(30) Baptismus. Similia habet Hieronymus ad hunc Isaiæ locum tom. IV, pag. 525, in commentariis : quod opus scripsit postquam decem et octo Didymi in Isaiam tomos vidisset, ut ipse ait.

(31) Sicut. Psal. i, 3.

(32) Quoniam. Psal. xxxv, vers. 10.

(33) Emittet. Psal. cxlvii, vers. 7.

(34) Civitatem. Ex psal. xlv, vers. 4 seu 5.

(35) Hoc. Codex τοῦ τῷ. Lego τοῦτο, vel τοῦτο τῷ.

(36) Quid tibi. Baruch iii, 7 seu 10. Complutensis editio paucas habet varietates, nimirum τι

ἀνὸδρῳ· ἐπιθήσω τὸ Πνεῦμα μου ἐπὶ τὸ σπέρμα σου, καὶ τὰς εὐλογίας μου ἐπὶ τὰ τέκνα σου· καὶ ἀνατελοῦσιν ἀνὰ μέσον ὕδατος, ὡς χόρτος, καὶ ὡς ἰτέα ἐπὶ παραρρέον ὕδωρ. » Καὶ τοῦτο διὰ χρυφίων ἔχει νοητὴν διαίρεσιν. Τοῖς γὰρ ἐν ἀγνοίᾳ, φησὶν, [80 a] τυγχάνουσιν τοῦ βαπτίσματος, καὶ διὰ τοῦτο πορευομένοις ἐν ἀνὸδρῳ, « ἐπιθήσω τὸ Πνεῦμά μου, » τὸ ποιῆσαι δυνάμενον τὴν κολυμβήθραν ἀναθῆλαι αὐτοὺς, ὡς τὰ φίλυδρα τῶν φυτῶν, καὶ ὡς τὸ ξύλον τὸ περυτευμένον παρὰ τὰς διεξόδους τῶν ὁδῶν· ὃ τὸν καρπὸν αὐτοῦ δώσει ἐν καιρῷ αὐτοῦ, καὶ τὸ φύλλον αὐτοῦ οὐκ ἀπορρύθεται. » Καὶ ὁ ἱεροφάντης, τὸ ἀληθὲς τῷ πράγματι ἀφανὲς πως τῷ λόγῳ διὰ τὸ ἀναγκαῖον ποιῶν, ἀναμέλπει, ἐν μὲν λε' ψαλμῷ· « Ὅτι παρὰ σοὶ πηγὴ ζωῆς· » ἐν δὲ ρμζ'· [ε] Ἐξ-
B αποστελεῖ τὸν Λόγον αὐτοῦ, καὶ τῆξει αὐτὰ· πνεύσει τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ ρυθίsetαι ὕδατα εὐφραίνοντα τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ τὴν μεγάλην· » αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ πᾶσα οἰκουμένη. Ἰν' οὕτως γὰρ εἶπω, ὅπερ ἀνθρώποις ἐστὶν ἐκάστη πόλις, τοῦτο παντοκράτορι ἡ οἰκουμένη. Βαροὺχ ἀποκλαυόμενος τὸν λαὸν ὄντα ἐν γῇ Χαλδαίων τῶν Πνεύμα ἔχοντων, βοᾷ· « Τί σοὶ ἐστίν, Ἰσραὴλ, ὅτι ἐν γῇ τῶν ἐχθρῶν εἶ ; Ἐπαλαιώθη ἐν γῇ ἀλλοτρίᾳ, συνεμιάνθη τοῖς νεκροῖς, προσελογίσθη μετὰ τῶν εἰς ᾄδου. Ἐγκατέλιπες πηγὴν τῆς σοφίας· τῇ ὁδῷ τοῦ Θεοῦ εἰ ἐπορεύθης, κατ'όκεις ἂν ἐν εἰρήνῃ τὸν αἰῶνα χρόνον· » πηγὴν τὸν Θεόν, σοφίαν τὸ ἅγιον Πνεῦμα λέγων. Ἰωάννης ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὴν Σαμαρείτιδα· « Εἰ ᾔδεις τὴν δωρεάν τοῦ Θεοῦ, καὶ τίς ἐστὶν ὁ λέγων σοι, Δός μοι πιεῖν, σὺ ἂν ᾔησας αὐτὸν, καὶ ἔδωκεν ἂν σοι ὕδωρ ζῶν· » τῆς κολυμβήθρας τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὰ ἀθάνατα νάματα λέγων. Ὅτι γὰρ πάντα ταῦτα περὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ εἰρηται, ὁ μνημονεύεις εὐαγγελιστὴς ἡρμήνευσεν ἐπὶ λέξεως. Τοῦ γὰρ Σωτῆρος εἰπόντος, « Εἰ τις διψᾷ, ἐρχέσθω πρὸς με, καὶ πινέτω. Ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, καθὼς εἶπεν ἡ Γραφή, ποταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ῥεύσουσιν [80 b] ὕδατος ζῶντος, » εὐθὺς ἐπήγαγεν· « Τοῦτο δὲ εἶπεν περὶ τοῦ Πνεύματος, οὗ ἔμιλλον λαμβάνειν οἱ πιστεύοντες εἰς αὐτόν. »

KΓ'. Ἡ κτίσις ἐλαίῳ κτιστῷ ἁγιαζομένη ἐν τῷ βαπτίσματι χρίεται. Ὁ Σωτὴρ, ὡς Θεός, τῷ συνακτιστῷ αὐτοῦ χρίσαστο πανάγιον Πνεῦμα παρὰ τοὺς μετόχους, ἡμᾶς. Εἰ γὰρ κτίσις ἦν, οὐκ ἂν τῷ ἰδίῳ ἐχρίσαστο ποιήματι ὁ ἀκτιστός. Μάρτυρες δὲ οἱ ὑπογεγραμμένοι· Ἡσαίας ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος λέγων· « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με· » Δαυὶδ δὲ· « Διὰ τοῦτο ἔχρισέ, σε ὁ Θεός ὁ Θεός σου ἐστὶν pro τῇ σοὶ ἐστίν. Εἰ, τὴν πηγὴν τῆς σοφίας τῇ ὁδῷ. Εἰ, κατ'όκειας ἐν εἰρήνῃ, pro κατ'όκεις ἂν ἐν εἰρήνῃ. Ἀλλὰ editiones alias habent discrepantias.

.. (37) Si scires. Joan. iv, 10.

(38) Si quis. Joan. vii, 37-39. Græca editio : ἐὰν τις.

(39) Unctus. Codex οὐκ ἂν, ... ἐχρίσαστο, id est, « usus non esset. » Ego legi : ἐχρίσαστο pro ἐχρήσαστο.

(40) Spiritus. Isa. lxi, 1.

Ελαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. » Διὰ τοῦτο, ποίον; » Ἐπειδὴ Θεὸς ἀχειροποιήτος ὢν, ὑπὸ Θεοῦ ἀκτίστου, ἀνάρχου ἐχρίσθη. Εἶπεν δὲ τὸ, « Ὁ Θεός σου, » διὰ τὴν ἐκ Παρθένου γέννησιν αὐτοῦ. Πέτρος ἐν ταῖς Πράξεσιν· « Ὑμεῖς ἐπίστασθε τὸ γενόμενον ῥῆμα καθ' ὅλης τῆς Ἰουδαίας καὶ Σαμαρείας, ἀρξάμενον ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας μετὰ τὸ βάπτισμα, ὃ ἐκήρυξεν Ἰωάννης· Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρεθ, ὃς ἐχρίσεν αὐτὸν ὁ Θεὸς Πνεύματι ἁγίῳ καὶ δυνάμει· » αἱ Πράξεις· « Συνήχθησαν ἐπ' ἀληθείας ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, ἐπὶ τὸν ἅγιον παῖδά σου Ἰησοῦν, ὃν ἐχρίσας. » Καὶ τὰ ἄγματα δὲ περὶ τοῦτου ὡφείλονται οὕτως· « Μύρον ἐκκενωθὲν ὀνομάσῃ· διὰ τοῦτο νεάνιδες ἠγάπησάν σε. » Μύρου ὄνομα εἶναι τῷ Χριστῷ λέγει τὸ τοῦ Παρακλήτου· ἐπειδὴ ἄμφω αἱ ὑποστάσεις τοῦ τε ὀνόματος κοινωνοῦσιν, καὶ ἐν ἑαυταῖς τὴν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς εὐωδιάζουσιν φύσιν. Νεάνιδας δὲ τὰς Ἐκκλησίας λέγει, ἐν αἷς δοξάζεται, περὶ ὧν καὶ Δαυὶδ ἐν 57^ῳ εἶπεν ψαλμῷ· « Προέφθασαν ἄρχοντες, ἐχόμενα ψαλλόντων, ἐν μέσῳ νεανίδων τυμπανιστῶν· » οὕτω φράσας, διὰ τὸ ἐκδόχον τῆς πίστεως, καὶ διὰ τὸ [81 a] ἔχειν αὐτὰς εἰς πᾶσαν τὴν γῆν τοῖς ἀναγνώμασιν καὶ ταῖς ψαλμωδίαις. Πρὸς ἑκάστην δὲ αὐτῶν ἐν τοῖς ἄσμασι καὶ αὐτὸς ὁ ὦρτος τῷ κάλλει νυμφίος σωφρόνως προσλαλεῖ· « Ἰδοὺ εἰ καλῇ, ἡ πλησίον μου· Ἰδοὺ εἰ καλῇ. » Καὶ πάλιν ἐπιθαλάμῳ ὥσπερ ᾄδει· « Δεῦρο ἀπὸ Λιβάνου, νύμφη· δεῦρο ἀπὸ Λιβάνου· ἐλεύσῃ καὶ διελεύσῃ ἀπὸ ἀρχῆς πίστεως. » Ὅτι δὲ καὶ ἡμεῖς χρίσμα δεχόμεθα ἐν τῷ ἀνακαινισμῷ, Ἰωάννης γράφει ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ· « Καὶ ὅμεις χρίσμα ἔχετε ἀπὸ τοῦ ἁγίου, καὶ οἴδατε πάντα. » Ὅσπερ, φησὶν, ἐν τῇ οἰκονομίᾳ ὁ Σωτὴρ, καὶ ὅμεις χρίσμα ἔχετε ἀπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Καὶ τοῦτο δὲ τὸ σωτήριον δῶρον κοινῇ ὑπὸ τῆς μακαρίας Τριάδος ἡμῖν παρεσχῆσθαι, διδάσκουσιν οὕτως· Ὑσάλας· « Καὶ ποιήσει Κύριος Σαβαὶθ πᾶσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐπὶ τὸ ὅρος τοῦτο, πίνονται οἶνον, χρίσονται μύρον ἐν τῷ ὄρει τοῦτῳ. Παράδος ταῦτα πάντα τοῖς ἔθνεσιν. » Ὅρος γὰρ τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, διὰ τὸ ὑψηλὴν τῆς πίστεως· οἶνον, τὸ δεσποτικὸν σωτήριον αἷμα· μύρον, ὃ ἁγιασθέντες ἀλειφόμεθα ὑπὸ τοῦ ἱερέως, προανεφώνησεν. Ἰωάννης ἐν τῇ αὐτῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ περὶ τοῦ Χριστοῦ· « Καὶ ὅμεις τὸ χρίσμα, ὃ

A per me; propterea unxit me. » David, vero : « Propterea unxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis. » Quid sibi vult illud, « Propterea (41) ? » Nempe illum, quod Deus sit non manufactus, a Deo increato et æterno unctum esse. Dixit autem « Deus tuus » propter ejus nativitatem ex Virgine. Petrus in Actis : « Vos scitis (42) verbum factum per universam Judæam, et Samariam, quod incepit a Galilee post baptismum, quem prædicavit Joannes, Jesus a Nazareth, quomodo unxit eum Deus Spiritu sancto et virtute. » Acta : « Convenerunt (43) vere **179** in civitate ista adversus sanctum puerum tuum Jesum, quem unxisti. » Cantica vero etiam ita de hoc enarrant : « Unguentum (44) evacuatum (hoc est, effusum) nomen tibi : propterea adolescentulæ dilexerunt te. » Porro unguenti nomen esse Christo hic dicitur, id est, nomen Paracleti, seu consolatoris : quoniam ambæ hypostases et nomen hocce commune habent, et in se ipsis veluti suavem odorem naturæ Dei et Patris emittunt. Adolescentulas autem, Ecclesiās dicit, in quibus glorificatur. De quibus David quoque in LXVII psalmo inquit : « Prævenierunt (45) principes, juxta psallentes, in medio adolescentularum tympanistiarum : » sic locutus cum propter divulgationem fidei, tum quia ipsæ Ecclesiæ resonant in omni terra lectionibus, et psalmodiis. Unamquamque vero ipsarum in Canticorum libro ipse etiam speciosus forma sponsus modeste alloquitur sic : « Ecce (46) pulchra es, propinqua mea : ecce pulchra es. » Et rursus epithalamium veluti canit : « Veni (47) de Libano, sponsa, veni de Libano : venies, et transibis ab initio fidei. » Quod autem et nos unctionem accipiamus in renovatione, id est in baptismo, Joannes scribit in prima Epistola : « Et vos (48) unctionem habetis a sancto, et nostis omnia. » Sicut, inquit, in Incarnatione Salvator, sic et vos unctionem habetis a sancto Spiritu (49). Hoc autem salutare donum communiter a beatæ Trinitatis personis collatum nobis esse docent Scripturæ. Isaias quidem : « Et faciet (50) Dominus Sabaoth omnibus gentibus super montem hunc : bibent vinum, ungentur unguento in monte hoc : trade hæc omnia gentibus. » D Nam montis nomine Ecclesiam Dei præsignificat ob

(41) Propterea. Psal. XLIV, vers. 9 sive 8. Vide, si placet, Hilarium lib. IV De Trinitate, num. 35.

(42) Vos scitis. Act. x, 37 et 38. Græca editio habet οἴδατε pro ἐπίστασθε. Et omittit voces καὶ Σαμαρείας. An hoc irrepsit ex Act. I, 8?

(43) Convenerunt. Act. IV, 27. Voces ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, id est « in hac civitate, » desunt in Græca editione. Sed Vulg. interpret eas legit ut Didymus.

(44) Unguentum. Cant. I, 2. In libro etiam De Spiritu sancto, num. 41, ad Christum refert hæc verba.

(45) Prævenierunt. Psal. LXVII, vers. 27 (seu 26). Nonnullæ editiones habent ἐχόμενοι. Sed Complutensis ἐχόμενα, ut Didymus, id est « juxta : » ut in illis verbis Judic. XIX, 14 : « Εἶδον αὐτοῖς ὁ ἄγιος ἐχό-

μενα τῆς Γαβαά, hoc est « Occubuit ipsis sol juxta Gabaa. »

(46) Ecce. Cantic. I, 14.

(47) Veni. Cantic. IV, 8.

(48) Et vos. In prima Joan. II, 20.

(49) A sancto Spiritu. Enarratione in primam Joannis ad hunc locum : « Palam facti sunt enim (inquit) recedentes ab unctione, quam habebant a sancto Spiritu, eo videlicet ostentantes, quod sint Antichristi : Christianismi quicunque sunt participes, Christi in eis permanet unctio, id est chrisma a sancto percipientes. »

(50) Et faciet. Isa. XXV, 6 et 7. Complutensis editio : πίνονται ἐν εὐφροσύνῃ· πίνονται οἶνον. Verba autem illa, πίνονται ἐν εὐφροσύνῃ, fortasse a Didymo dictata sunt, sed in Passioneiano codice omissa.

sublimitatem fidei : vinum designat Dominicum salutarem sanguinem (51) : unguentum vero illud dicit, quo sanctificati unguimur a sacerdote. Joannes autem in eadem prima **180** Epistola de Christo ait : « Et vos (52) unctio quam accepistis ab eo, manet in vobis : et non necesse habetis ut aliquis doceat vos ; sed sicut unctio ejus docet vos de omnibus. » Paulus vero in secunda ad Corinthios : « Qui autem (53) confirmat nos vobiscum in Christo, et qui unxit nos Deus, qui et signavit nos, et dedit

CAP. VII.

De divinis operationibus, et largitionibus Spiritus sancti.

Jam vero Scripturarum oracula cum valde accurate sancti Spiritus naturam, quæ supra omnem vitam, mentemque existit, divinam esse ac supremam nobis ostenderint, similem quoque, et tali naturæ convenientem declarant providentissimam illius atque entheam operationem, in hunc modum :

I. Quia vivificat, utpote qui est Spiritus Dei omnia vivificantis, juxta fidei tubam Paulum scribentem ad Romanos quidem : « Lex (54) enim Spiritus vitæ in Christo Jesu liberavit me a lege peccati, et mortis ; » et rursus : « Qui suscitavit (55) Jesum Christum ex mortuis, vivificabit et mortalia vestra corpora per inhabitantem (56) ipsius Spiritum in vobis ; » ad Corinthios vero : « Non quod (57) sufficientes simus cogitare aliquid a nobis quasi ex nobis : sed sufficientia nostra ex Deo est : qui et idoneos nos fecit ministros Novi Testamenti, non litteræ, sed **181** spiritus ; littera enim occidit, spiritus autem vivificat. » Littera vero hic Mosaicam legem (58) de notat, quæ sic edicit, « Oculum (59) pro oculo, et dentem pro dente, » quæque defendit eum, qui insipienter vivit (60). Vivificantem vero dicit sanctum Dei Spiritum, qui facit ut non amplius sub lege simus, sed sub gratia, nobisque præcipit, ut

(51) *Sanguinem.* Nisi in Eucharistia Christi sanguis reipsa adesset, vinum hic significaret vinum, non vero salutarem sanguinem, quem pro humano genere Christum effudit.

(52) *Et vos.* In prima Joannis II, 27.

(53) *Qui autem.* In II ad Cor. I, 21 et 22. Biblia : *ὁ καὶ σφραγισάμενος.*

(54) *Lex.* Rom. VIII, 2.

(55) *Qui suscitavit.* Rom. VIII, 11. Græca editio pro *Ἰησοῦν Χριστόν*, habet *τὸν Χριστόν*. Sed Vulgatus interpres legit ut Didymus hoc in loco. In libro autem *De Spiritu sancto* bis affert theologus noster hunc ipsum versiculum, ac numero quidem 39 habet, « Jesum Christum ; » numero autem 41 habet duntaxat, « Christum, » tum in editis exemplaribus, tum in nostro codice.

(56) *Per inhabitantem.* Apud Athanasium in dialogo III *De Trinitate* (tom. II, pag. 228 et 234 vel. ed.) Macedonius redarguitur, quod in hoc Pauli textu perperam legeret : *διὰ τὸ ἐνοικοῦν αὐτοῦ Πνεῦμα*, id est « propter inhabitantem ipsius Spiritum ; » ac legendum esse contendit Dialogi auctor, *διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος*, et reliqua, ut habent Græca Biblia. Eadem sensit, ac dictavit Didymus segm. 114 a. Jam vero quis credat, lectionem illam, quam ut Macedonianam exagitavit segm. illo 114 a, proposuit ab ipso fuisse in libro *De Spiritu sancto* ? Attamen in eo libro num. 39, edita exemplaria sic habent : « Proponamus et Apostoli ad Romanos

ἐλάβετε ἀπ' αὐτοῦ, μένει ἐν ὑμῖν· καὶ οὐ χρεῖαν ἔχετε ἵνα τις διδάσκη ὑμᾶς, ἀλλ' ὡς τὸ αὐτοῦ χρέμα διδάσκει ὑμᾶς περὶ πάντων· » Παῦλος δὲ ἐν τῇ δευτέρᾳ πρὸς Κορινθίους· « Ὁ δὲ βεβαιῶν ὑμᾶς σὺν ὑμῖν εἰς Χριστόν, καὶ χρίσας ὑμᾶς Θεός, καὶ σφραγισάμενος ὑμᾶς, καὶ δοὺς τὸν ἀρραβῶνα τοῦ Πνεύματος ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν. » Qui autem (53) confirmat nos vobiscum in Christo, et qui unxit nos Deus, qui et signavit nos, et dedit pignus Spiritus in cordibus nostris. »

ΚΕΦ. Ζ'.

Περὶ τῶν θεϊκῶν ἐνεργειῶν, καὶ [81 b] παροχῶν τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

Ἄγαν τοίνυν φιλοτίμως τὴν θέαν καὶ ἀκροτάτην τοῦ ἁγίου Πνεύματος φύσιν, τὴν οὖσαν ὑπὲρ ζωὴν καὶ ὑπὲρ νοῦν, τὰ λόγια ἐπιδείξαντα, ἐφάμιλλον αὐτῆς καὶ τὴν κηδεμονικωτάτην ἐνθεον ἐνεργεῖαν ἐκφαίνει οὕτως :

A'. Ὅτι ζωοποιεῖ, ὡς Πνεῦμα ὑπάρχον τοῦ ζωογονούντος τὰ πάντα Θεοῦ, κατὰ Παῦλον τὴν ἀλμπιγγα τῆς πίστεως, γράφοντα, *Ῥωμαίοις μὲν*· « Ὁ γὰρ νόμος τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἠλευθέρωσέν με ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου· » καὶ πάλιν· « Ὁ ἐγείρας Ἰησοῦν Χριστόν ἐκ νεκρῶν, ζωοποιήσει καὶ τὰ θνητὰ ὑμῶν σώματα, διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτοῦ Πνεύματος ἐν ὑμῖν· » Κορινθίοις δὲ· « Οὐχ ὅτι ἱκανοὶ ἐσμεν ἀφ' ἑαυτῶν λογισασθαι τι, ὡς ἐξ ἑαυτῶν· ἀλλ' ἡ ἰκάνότης ἡμῶν ἐκ Θεοῦ· » δς καὶ ἰκάνωσεν ὑμᾶς διακόνους Καίνης Διαθήκης, οὐ γράμματος, ἀλλὰ πνεύματος. Τὸ γὰρ γράμμα ἀποκτείνει, τὸ δὲ πνεῦμα ζωοποιεῖ. » Γράμμα δὲ εἶπεν τὸν Μωσαϊκὸν νόμον, τὸν διαγορεύοντα ὀφθαλμῶν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὁδόντα ἀντὶ ὁδόντος, καὶ ἀμυνόμενον τὸν ἀσυνέτως βιοτεύοντα· ζωοποιὸν δὲ, τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, τὸ μηκέτι ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν ὑμᾶς ποιήσαν, καὶ παρεγ-

Epistolæ testimonium... « Si autem Spiritus ejus, qui suscitavit Jesum a mortuis, habitat in vobis ; qui suscitavit Jesum Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra propter inhabitantem Spiritum ejus in vobis... » Ait quippe Apostolus, justificationem divinam, et spiritualis legis expleri in his, non qui juxta carnem ambulat, sed juxta Spiritum. » Verum scrupulus omnis tollitur, si ms. codicem nostræ Bibliothecæ S. Salvatoris Bononiæ consulamus. Sic enim in eo legitur : « Proponamus autem et Apostoli, » et reliqua. Tum : « Si autem Spiritus ejus, qui suscitavit Jesum Christum ex mortuis, habitat in vobis ; qui suscitavit Jesum Christum ex mortuis, vivificavit [legendum vivificabit, ut puto] et mortalia corpora vestra per inhabitantem Spiritus ejus in vobis... » Ait quippe Apostolus, justificationem divinæ, et spiritualis legis, » etc. Ac sane num. 41 ejusdem libri cum editio, tum noster codex habet, « per inhabitantem, » non vero, « propter inhabitantem. » Hæc tamen non eo dixi, quod lectionem illam, « propter inhabitantem, » omnino rejiciendam velim, cum Vulgatus interpres illam habeat.

(57) *Non quod.* II Cor. III, 5 et 6. Græca editio : *ἐκ τοῦ Θεοῦ.*

(58) *Legem.* Vide lib. *De Sp. sancto* num. 57 et 55.

(59) *Oculum.* Levit. XXIV, 20.

(60) *Vivit.* Lege Exod. XXI, 13, 18, 21, etc.

γυῆσαν μὴ ἀποδοῦναι κακὸν ἀντὶ κακοῦ, μᾶλλον δὲ ἀγαθὸν ἀντὶ κακοῦ παρασχεῖν. « Ἐάν, γάρ, φησὶν, « πεινᾷ ὁ ἐχθρὸς σου, χόρτασον αὐτόν » καὶ πάλιν τοῖς αὐτοῖς. « Ἐγένετο ὁ πρῶτος Ἀδάμ εἰς ψυχὴν ζῶσαν, ὁ ἕσχατος Ἀδάμ εἰς Πνεῦμα ζωοποιούν. » Γαλάταις δέ. « Ὁ σπείρων εἰς τὸ Πνεῦμα, ἐκ τοῦ Πνεύματος θερίσει ζωὴν αἰώνιον. » καὶ κατὰ Ἰωάννην λέγοντα ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος. « Τὸ Πνεῦμά ἐστιν τὸ ζωοποιούν. » Αὐτὸ δὴ τοῦτο δηλῶν Ἰεζεκιήλ, καὶ ὅτι σὺν τῷ Θεῷ, ὡς Πνεῦμα αὐτοῦ, [82 a] τὴν ἀνάστασιν ποιήσει, προφητεύει. « Τάδε λέγει Κύριος τοῖς δούλοις τοῖς ἐρητοῖς τούτοις. Ἰδοὺ ἐγὼ ἐσάγω εἰς ὑμᾶς Πνεῦμα ζωῆς, καὶ δώσω ἐφ' ὑμᾶς νεύρα, καὶ ἀνάξω ἐφ' ὑμᾶς σάρκα, καὶ ἐκτενῶ ἐφ' ὑμᾶς δέρμα, καὶ δώσω ἐφ' ὑμᾶς τὸ Πνεῦμά μου, καὶ ζήσεσθε, καὶ γνώσεσθε, ὅτι ἐγὼ Κύριος. » Ἡ οὖν οὐ συνῶς ζωῇ, καὶ ἡ ζωοποιὸς δύναμις, οὐτ' ἀρχὴν, οὐτε πέρας, οὐτ' ἀλλοιωσιν ἔχει. τὸ δὲ τούτοις μὴ ὑποκείμενον φύσει καὶ ἀληθείᾳ Θεός ἐστιν, ἅτε δὴ καὶ τὰ κατ' ἐξαίρετον τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς οἰκοδοῦν κακῆς. Οὐδὲν γὰρ κτιστὸν ζωῆς αἰτίον εἶναι, ἡ ζωὴν ἐν αὐτῷ δεῖκνυναι δύναται. πάντα δὲ νεκρά τὰ τοῦ θεικοῦ Πνεύματος ἐστερημένα. « Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν, καὶ κινούμεθα, καὶ ἐσμέν, ὡς ἔγρασαν αἱ ἀποστολικαὶ Πράξεις. Καὶ γὰρ εἰ πάντα τὰ γινόμενα, καὶ φθαρτά, τὰ δὲ φθειρόμενα στερεῖται ζωῆς ὑπομένοντα. πῶς ἂν ἄλλοις χαρίσαιντο ταῦτα, ὧν αὐτὰ γίνεσθαι ἐνδεῆ; Ζωοποιούμεθα δὴ οὖν ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὡς καὶ ὑπὸ τοῦ εἰπόντος. « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωὴ. » quorum ipsa indigent? Vivificamur ergo sane a sum (70) resurrectio, et vita. »

B. Ὅτι, διὰ τὴν ταυτότητα τῆς θεότητος καὶ τὴν μίαν ἐνέργειαν, λέγουσιν αἱ Γραφαί, ὡς κατὰ τὴν τοῦ δούλου μορφήν Ἰησοῦν Χριστὸν ἡγεῖρε ποτε

A non reddamus malum pro malo, sed bonum potius pro malo præbeamus. « Si (61) » enim, inquit, « esurierit inimicus tuus, ciba illum; » et rursus ad eundem (62): « Factus est (63) primus Adam in animam viventem, novissimus Adam in Spiritum vivificantem; » ad Galatas vero: « Qui seminat (64) in Spiritu, de Spiritu metet vitam æternam; » et secundum Joannem (65) ex persona Salvatoris Inquentem: « Spiritus (66) est qui vivificat. » Hoc sane ipsum significans Ezechiel, eumque simul cum Deo, utpote Spiritum ipsius, resurrectionem (67) facturum declarans, sic prophetat: « Hæc dicit (68) Dominus 182 ossibus his aridis: Ecce ego induco in vos Spiritum vitæ, et dabo super vos nervos, et reducam super vos carnes, et extendam super vos pellem, et dabo super vos Spiritum meum, et vivetis, et cognoscetis, quod ego Dominus. » Porro substantialis vita, et vivificans virtus neque initium habet, neque finem, neque mutationi subjecta est; quod autem his obnoxium non est, natura et vere Deus est: quippe qui de suo et illa habet, quæ per excellentiam tribuuntur Deo Patri; nulla enim creatura potest vitæ causa esse, aut vitam in se ipsa ostendere: sed quæcunque divino Spiritu carent, mortua sunt: « In ipso (69) enim vivimus, movemur et sumus, » ut nos docent Acta apostolica. Si enim omnia quæ facta sunt, corruptibilia etiam sunt; quæ vero corrumpuntur, patiundo vita privantur, quomodo aliis largiri possunt illa, Spiritu sancto, sicut et ab eo qui dixit: « Ego

II. Quia ob identitatem deitatis, et unitatem operationis Scripturæ Jesum Christum, quatenus in forma servi existentem, suscitatum esse in-

(61) Si. Rom. xii. 20. Græca editio: Ἐάν οὖν πεινᾷ ὁ ἐχθρὸς σου, ψάμμιζε αὐτόν. Passioneianus codex mendose, πινᾷ.

(62) Ad eosdem. Quæ allaturus est, non exstant in Epistola ad Romanos, ut proxime superiora. Itaque vox ista, « eosdem, » referenda est ad Corinthios, quorum paulo ante meminit: ut scilicet verba illa, « littera autem hic, » usque ad, « ciba illum, » quasi intra parenthesim clausa habenda sint.

(63) Factus est. I ad Cor. xv. 45. Græca editio: ὁ πρῶτος ἄνθρωπος Ἀδάμ.

(64) Qui seminat. Galat. vi. 8.

(65) Et secundum Joannem. Cum initio hujus articuli dixerit, « juxta Paulum, » idcirco nunc ait: « Et secundum Joannem. » At nos, quibus Didyme memoria non est, oblitum jam pene eramur illorum verborum, « juxta Paulum. »

(66) Spiritus. Joan. vi. 63. Locus hic citatur a Didymo etiam in libro De Spir. sancto num. 15, sed ita in editis exemplaribus affertur, ut vix eum agnosceas. Sic enim habent: « Neque enim frustra sine articulo... nunc spiritus creatus dicitur: quoniam non est sanctus, cum pere semper Spiritus sanctus cum articulo nominetur, ut in illo... Et alibi: αὐτός ἐστιν τὸ ζωοποιούν, id est, Ipse est qui vivificat. » Emendatione locum indigere sensit Valarsius, sed mss. librorum auctoritate destitutus emendare coactus fuit ex ingenio. Codex noster ms.

sic habet: « Neque vero frustra sine articulo... et nunc spiritus creatus dicitur, quoniam non est sanctus; cum pene semper Spiritus sanctus cum articulo nominetur: ut in illo... Et alibi: Τὸ Πνεῦμα (id est Spiritus) est qui vivificat. »

(67) Resurrectionem. Origenem de corporum resurrectione non recte sensisse norunt theologi. Illius vero opinionem secutum esse Joannem quoque Jerosolymitanum episcopum probat Hieronymus in libro contra ipsum Joannem num. 23 et seqq., quod de resurrectionis veritate subdole locutus sit, atque ad eam confirmandam illa ipsa Scripturæ testimonia attulerit, quibus innixus Origenes veram carnis resurrectionem negavit. Itaque ut se ab Origenismo abhorrere ostendat Joannes, illud ab ipso exigit Hieronymus ut hunc potius Ezechielis lectionem afferat, quem affert Didymus hoc in loco. « His enim testimoniis (ait Hieronymus) veritatem resurrectionis probas, quibus Origenes negat... Profer magis Ezechiel, qui ossa jungens ossibus, et educens ea de sepulcris suis, et super pedes stare faciens, carnibus nervisque construit, et cute desuper tegit. »

(68) Hæc dicit. Ezech. xxxvii. 5 et 6. Complutensis editio habet: Τάδε λ. Κύριος, Κύριος. et omittit voces, τοῖς ἐρητοῖς. ac pro ἐσάγω habet ὅσων. et Πνεῦμά μου, sine articulo: et ἐγὼ εἰμι Κύριος.

(69) In ipso. Act. xvii. 28.

(70) Ego sum. Joan. xi. 25.

quiunt modo a Patre, modo ipsum a se ipso, modo a Spiritu sancto, in hunc modum. Acta : « Hunc Deus (71) suscitavit tertia die. » Joannes ex persona Salvatoris : « Solvite (72) templum hoc et in tribus diebus suscitabo illud. Ipse autem dicebat de templo corporis sui ; » et rursus : « Ego pono (73) animam meam, ut iterum sumam eam. Nemo tollit eam a me : sed ego pono eam (74). Potestatem habeo ponendi eam, et potestatem habeo iterum sumendi eam. » Petrus in prima Epistola : « Christus (75) semel pro peccatis pro nobis mortuus est, justus pro injustis, ut nos offerret Deo, mortificatus quidem carne, vivificatus autem Spiritu. »

III. Quia creat Spiritus sanctus magnam creaturam hominem, atque ex mortuis eum suscitavit, et vivificat, et ad cælum vertit, ac terram in diluvio simul cum humanis iniquitatibus defluentem, **183** rursus renovavit, eamque iterum indito calore fovit sine studio, ac spontanea, instar veluti automatum, operatione, utpote qui æque creator est, ut supremus ille architectus (76) Deus, qui tellurem ipsam initio subsistentem fecit, et cum quo æqualem habet operationem ; ut cognoscere nobis licet ex his, quæ sacri scriptores declararunt, quos subjecio. Job : « Spiritus (77) divinus, qui fecit me, status autem Omnipotentis, qui docet me. » David in psalmo quidem ciii : « Emittes (78) Spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis faciem terræ. » Id confirmat Apostolus in secunda ad Corinthios Epistola : « Itaque (79) si quis in Christo, nova creatura : vetera transierunt : ecce nova facta sunt omnia. » In psalmo autem xxxii : « Verbo (80) Domini cæli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnes virtutes eorum. » Quæ porro ex hujus capituli sententia colligi possunt, inobservata ne prætereas. Nimirum ipse, utpote creator et bonus Deus, manens semper Spiritus Dei, stabilem creaturæ largitur amicitiam, et indissolubilibus eam astrinxit vinculis, firmamque et inconcussam posuit, suæque

A ὁ Πατήρ, κατὰ αὐτὸς ἑαυτὸν, κατὰ τὸ ἅγιον Πνεῦμα οὕτως. Αἱ Πράξεις : « Τοῦτον ὁ Θεὸς ἤγειρε τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ : » Ἰωάννης ἀπὸ τοῦ Σωτήρος : « Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν. Αὐτὸς δὲ ἔλεγεν περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ : » καὶ πάλιν : « Ἐγὼ τίθημι τὴν ψυχὴν μου, ἵνα πάλιν λάβω αὐτήν. Οὐδεὶς αἶρει αὐτὴν ἀπ' ἐμοῦ, ἀλλ' ἐγὼ τίθημι αὐτήν. Ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτήν, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν. » Πέτρος ἐν τῇ πρώτῃ [82 b] Ἐπιστολῇ : « Χριστὸς ἅπαξ περὶ ἁμαρτιῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἀπέθανεν, δίκαιος ὑπὲρ ἀδίκων, ἵνα ἡμᾶς προσαγάγῃ τῷ Θεῷ· θανατωθεὶς μὲν σαρκί, ζωοποιηθεὶς δὲ Πνεύματι. »

Γ. Ὅτι δημιουργεῖ τὸ μέγα κτίσμα τὸν ἀνθρώπον, καὶ ἐκ νεκρῶν ἐγείρει, καὶ ζωοποιεῖ, καὶ εἰς οὐρανὸν ἐπιστρέφει· καὶ συγκαταβρῦσαι τὰς ἀνθρώπων ἀνομίαις τὴν γῆν ἀνεκαίνισε πάλιν, καὶ ἀνέθαλψε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀνευ πραγματείας, καὶ οἷον αὐτομάτως, ἅτε συνδημιουργὸς καὶ ἰσουργὸς τοῦ ὑποστήσαντος αὐτὴν κατ' ἀρχὰς ἀρχιτέχνα Θεοῦ, ὡς γινώσκει ἡμῖν ἐφίεται, ἐξ ὧν ἐξέφηναν οὗτοι· Ἰωβ : « Πνεῦμα θεῖον, τὸ ποιήσάν με· πνοὴ δὲ παντοκράτορος, ἣ διδάσκούσά με. » Δαυὶδ ἐν μὲν ργ' ψαλμῷ, « Ἐξαποστειλεὶς τὸ Πνεῦμά σου, καὶ κτισθήσονται, καὶ ἀνακαίνιεις τὸ πρόσωπον τῆς γῆς. » Τοῦτο βεβαιεῖ ὁ Ἀπόστολος, γράφων Κορινθίοις τὸ δεύτερον : « Ὅστε εἴ τις ἐν Χριστῷ, καὶνὴ κτίσις : τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοὺ γέγονε καὶνὰ τὰ πάντα. » Ἐν δὲ λβ' ψαλμῷ : « Τῷ Ἀδῶφ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐσταρέωθησαν, καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτῶν. » Μὴ παραδράμῃς τὰ αὐτῶν ἀκούεσθαι δυνάμενα· ἀλλ' ἴδε, ὅτι περ ὡς δημιουργὸς καὶ ἀγαθὸς Θεὸς μένων εἰς αἰὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, φιλιαν μόνιμον τῇ κτίσει χορηγεῖ, καὶ ἀλύτοις αὐτὴν ἐσφιγξὲς δεσμοῖς, καὶ ἡδρασεν ἀκατάσειστον, καὶ πάντα τῇ ἑαυτοῦ δυνάμει στηρίζει· καὶ ὅτι ἀθέμιτόν ἐστι κτίσμα καλεῖν τὸ κτίζον καὶ ἐνδυναμοῦν τοῦ Θεοῦ τὰ κτίσματα. Συνεργὸν γὰρ καὶ ὁμοούσιον

(71) Hunc Deus. Act. x, 40.

(72) Solvite. Joan. ii, 19 et 21. Bib. ἑκαίνος pro αὐτός.

(73) Ego pono. Joan. x, 17 et 18.

(74) Pono eam. Græca editio hic addit, ἀπ' ἐμαυτοῦ, id est « a me ipso. »

(75) Christus. In prima Petri iii, 18. Voces, ὑπὲρ ἡμῶν, omittit Græca editio. Pro ἀπέθανεν eadem editio habet ἔπαθε, id est « passus est. » Sed Vulg. int. legit ut Didymus. Demum ea editio habet τῷ Πνεύματι, sed articulum omissum hic puto a librario, ex his, quæ dixi in not. ad pag. 12.

(76) Supremus architectus. In Græco, ἀρχιτέχνα Θεοῦ, ejus locutionis, inflexionisque vix aliud mihi hactenus occurrit exemplum. Eo autem modo Deum vocat ἀρχιτέχνα, aut, si malis, ἀρχιτέχνην, quo viles artifices dicuntur μικροτέχνηται· quo Pindarus apud Plutarchum lib. ii De natura, et apud Clementem Alexandrinum ait, ἀριστοτέχνα Πάτερ· quo alibi legitur, ὁ ἀριστοτέχνας Πατήρ, alibi vero ἀριστοτέχνης· quo apud Anacreontem nonnulli legunt καλλιτέχνα τέρευσον, pro καλὴ τέχνα τέρευσον· quo demum ab Epiphano in Anchorato. cap. 28, Filius vocatur ὁ ἀρχιτέχνης Δόγος, id est « supremus artifex Verbum. »

(77) Spiritus. Job xxxiii, 4. Vide not. 57, pag. 7, et not. 23, pag. 57.

(78) Emittes. Psal. ciii, vers. 31 (seu 30). In libro De Sp. sancto num. 52, ubi hic locus bis afferitur, paulo aliter legisse videbitur Didymus, (si in exemplarium typis impressorum auctoritate sistamus. Ea enim pro, « emittes, » habent utrobique, « emitte. » At codex noster ms. quamvis priore loco habeat mendose, ut reor, « emitte, » in secundo tamen habet « emittes. » Sed ipsa Didymi verba afferre inutile non erit. « Et in psalmo ad Dominum dicitur : « Auferes ab eis Spiritum tuum, et « deficient, et in terram suam revertentur : emitte « Spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis faciem « terre. » Nec mirum si Dominici tantum corporis Spiritus sanctus conditor sit, cum Patri Filioque sociatus, eadem potestate creaverit omnia, quæ Pater creavit, et Filius : « Emitte » enim, ait, « Spiritum « tuum, et creabuntur. » Ita in editis libris : sed postrema hæc rectius ex parte saltem, ut videtur, in eo quem dixi codice : « Nec mirum si Dominici tantum corporis Spiritus sanctus conditor, sit cum Patre Filioque sociatus : cum eadem creet omnia quæ Pater creavit, et Filius. « Emittes » enim, ait, « Spiritum tuum, et creabuntur. »

(79) Itaque. II ad Cor. v, 17.

(80) Verbo. Psal. xxxii, vers. 6.

αὐτὸ τῷ Θεῷ, ἅτε Πνεῦμα αὐτοῦ καὶ δακτύλον, ὡς ἐν τῷ πρώτῳ ἐδείχθη βιβλίῳ. [83 a] μυστικῶς παριστῶν ἐν ἡ' ψαλμῷ προφητεύει· « Ὅτι ὄψομαι τοὺς οὐρανούς, ἔργα τῶν δακτύλων σου. » Καὶ Μωϋσῆς δὲ ἐν τῇ Γενέσει, ἀπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, πρὸς τὸν Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον αὐτοῦ Πνεῦμά φητιν· « Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἡμετέραν, καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἐπὶ τῆς γῆς. » Οὐ γὰρ ἀγγέλους, ἢ ἄλλα πνεύματα ἔλαβε συγχειουργοὺς, ἢ γνωμοδότας ὁ Θεός· ἐπειδὴ ὁ δοῦλος οὐκ οἶδεν, τί ποιεῖ αὐτοῦ ὁ δεσπότης. Οὐδὲ εὐρίσκεται πώποτε εἰς δημιουργίαν συμπαραλαβὼν κτίσμα (καθὰ Δαυὶδ ψάλλει ἐν λβ' ψαλμῷ· « Ὁ πλάσας κατὰ μόνας τὰς καρδίας αὐτῶν· » καὶ ἐν ρη'· « Οὐκ ἐκρύβη τὸ ὅστούν μου ἀπὸ σοῦ, ὃ ἐποίησας ἐν χρυφῇ. » Καὶ ὡς Παῦλος Ῥωμαίοις γράφει· « Τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου; ἢ τίς σύμβουλος αὐτοῦ ἐγένετο; » τοῦτ' ἐστίν, τῆς κτίσεως οὐδεὶς. Πλάτος γὰρ ἔχον τὸ « τίς » τοῦτο προφαίνει. Ἐδείξε δὲ τῷ μὲν μὴ εἰπεῖν, Ποιήσατε, ἀλλὰ, « Ποιήσωμεν, » ὡς οὐκ ἔστιν ὑπουργὸς ὁ Υἱός, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἀλλὰ δυνάμειος καὶ θελήσεως μιᾶς· τῷ δὲ ἐπαγαγεῖν, « κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἡμετέραν, » ὡς μία ἐστὶν οὐσία τῇ Τριάδι· καὶ ὡς οὐ πρὸς ἀγγέλους εἶρηται τοῦτο, τοῖς ἀπείρως καὶ ἀσυνεικástως ἐν μένῃ τὴν εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἔχουσιν (εἰ ἀκίνδυνον τοῦτο, ὡς ἀνθρώπων, εἰπεῖν) τῆς ἀνειδέου, καὶ ἀσχηματίστου, καὶ ἀρρήτου Τριάδος. Διὸ ἐπήγαγεν ὁ αὐτὸς κοσμογράφος· « Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν· ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς· καὶ εὐλόγησεν αὐτούς· » καὶ πάλιν· « Ἴδεν ὁ Θεός, ὅτι καλόν· » ἐν οἷς ῥητοῖς αὐθις τῆς αὐτοτελοῦς καὶ γενεσιουργοῦ Τριάδος τὸ τέλειον, καὶ σύμφωνον, καὶ κοσμητικόν, καὶ ἐπίπαν ἄφθονον σημαίνεται μυστικῶς. Ἐπειδὴ ταῦτα [83 b] θεάτρων μὲν καὶ πλήθους ἄξια οὐκ ἠγήσατο εἶναι ὁ Μωϋσῆς, ἦτουν ὁ ἐνηγήσας αὐτῷ Θεός· τοσοῦτων δὲ, ὅσον μὴ παρανομεῖν ἐς ταῦτα ἔμελλεν. « Ἐποίησε » γὰρ ὁ Θεός, « τοῦτ' ἐστίν ὁ Υἱός, » τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα Θεοῦ, « τοῦτ' ἐστίν τοῦ Πατρὸς, » ἐποίησεν αὐτόν, καὶ ἴδεν ὁ Θεός, « τοῦτ' ἐστίν τὸ Πνεῦμα, » ὅτι καλόν, καὶ εὐλόγησεν αὐτούς, « τοῦτ' ἐστίν ἡγίασεν. Τὸ δὲ, « κατ' εἰκόνα, » ὡς ἔμοι δοκεῖ, νοητέον, ὅτι ἐκ τοῦ θεϊκοῦ φύσματος τὸ Πνεῦμα τὸ ἀθάνατον ἔχον, καὶ νοῦν ἀειθέοντα, καὶ κυβερνῶντα, ἐφ' ὃ χρῆ, καὶ λόγον σφὸν ἀρέσκοντα τῷ θεοῦ, καὶ δυνάμενον σὺν πίστει τεκνογονίας αἰτιον γίνεσθαι, καὶ ζωῆς, καὶ νεκρῶν ἐγέρσεως, καὶ ὁρέων μεταθέσεως· πρὸς τοῦτοις, ὅτι μετεilhεζμεν καὶ τῆς αὐτοῦ ἀγαθότητος.

A ipsius potentia rebus omnibus tribuit stabilitatem : nefas vero est creaturam illum vocare, qui Dei creaturas creat, et vim ipsi omnem impertitur : ipsum enim simul cum Deo operari, et Deo ipsi consubstantiali esse, utpote qui Spiritus ipsius, ac Digitus est, ut in primo libro (81) ostensum fuit, mystice indicans, comprobansque in vii psalmo sic prophetat David : « Quoniam (82) videbo caelos, opera digitorum tuorum. » Moses vero in Genesi ex persona Dei et Patris Filium, **184** et sanctum ejus Spiritum sic alloquitur : « Faciamus (83) hominem juxta imaginem et similitudinem nostram, et dominentur in illa, quæ sunt in terra. » Nec enim cooperatores, aut consiliarios sumpsit Deus angelos, vel alios spiritus : quoniam servus non novit, quid faciat dominus ejus ; neque invenimus eum unquam ad creationem sociam sibi assumpsisse creaturam (sicut David psallit in xxxii psalmo : « Qui finxit (84) singillatim corda eorum. » Et in cxxxviii : « Non est (85) occultatum os meum a te, quod fecisti in occulto ; » et sicut Paulus ad Romanos scribit : « Quis enim (86) novit mentem Domini, aut quis consiliarius ejus fuit ? » Id est, nulla ex creaturis. Illud enim, « Quis (87), » late patet, atque hoc significat. Dicendo autem non Facite, sed « Faciamus, » ostendit ministrum non esse Filium, nec Spiritum sanctum, sed unius cum ipso Deo potentia et voluntatis : soljungendo autem, « secundum imaginem, et similitudinem nostram, » unam esse essentiam Trinitati ; et hæc ad angelos dicta non esse ostendit iis, qui imperite, et stulte parvi faciunt, et imminuunt (88) (si hoc sine periculo homini dicere licet) imaginem ac similitudinem forma carentis, et figuræ expertis, et ineffabilis Trinitatis. Idcirco subjungit idem cosmographus : « Et fecit (89) Deus hominem : ad imaginem Dei fecit illum : masculum et feminam fecit eos, et benedixit eos ; » et rursus : « Vidit (90) Deus quod esset bonum. » Quibus in verbis mystice rursus perfectio, et concordia, et exornandi scientia, et omnimoda liberalitas significatur illius, quæ per se ipsa perfecta est, et productrix, Trinitatis. Nec enim Moses, aut Deus, quo is affante scripsit, theatris veluti, ac multitudini hæc exponenda censuit, sed illis omnibus tantum, qui (91) ea violaturi non essent. « Fecit » enim « Deus, » id est Filius, « hominem : ad imaginem Dei, » id est, Patris, « fecit illum. » Et vidit Deus, » id est Spiritus sanctus, « quod esset bonum, et benedixit eos, » id est san-

(81) In primo libro. In iis nempe capitibus, quæ interierunt. Cæterum in libro etiam *De Sp. sancto* num. 20. fusius ostendit, « digitum Dei » nominari Spiritum sanctum.

(82) Quoniam. Psal. vii, vers. 4.

(83) Faciamus. Gen. i, 26. Postreimam tamen versiculi partem breviter Didymus. Lege Tertulliani librum *adversus Praxeam*, cap. 12, ubi similes affert argumentationes ex his Genesios locis.

(84) Qui finxit. Psal. cxxxii, vers. 15.

(85) Non est. Psal. cxxxviii, vers. 14 (seu 15).

(86) Quis enim. Rom. xi, 34.

(87) Quis. Hujusmodi adnotationem non semel in Didymo offendimus, ut superius pag. 26, et in lib. *De Sp. sancto* num. 13, ubi legimus : « Hoc enim quod ait, « Cui angelorum, » æque acciperet, ac si diceret, Nulli. » Et alibi etiam.

(88) Imminuunt. Notanda locutio ista, ἐν μετῷ ἔχουσι, id est μετῶνεκτοῦσι.

(89) Et fecit. Gen. i, 27 et 28.

(90) Vidit. Gen. i, 18. Græca ed., εἶδεν.

(91) Qui. In codice, ὅσον. Malim ὅτοι. Nisi quis malit legere : τοσοῦτον δὲ ὅσον.

cificavit. Locutio autem illa, « juxta imaginem, » A ita meo quidem **185** judicio intelligenda est, ut significet, ex divina nos insuflatione immortalem spiritum habere, et mentem semper cogitantem (92), et, prout oportet, gubernantem (93), rationemque sapientem, quæ et ei, qui illam dedit, placeat, et per fidem filios gignere potest, et vitam tribuere, et a mortuis excitare, et montes transferre. Quin illud præterea denotat, ipsum nos suæ quoque bonitatis participes fecisse. Ita juxta Paulum etiam, ut non multo ante dictum est (94), « Vivificabit et mortalia nostra corpora per inhabitantem Spiritum ejus in nobis. » Et in Epistola ad Hebræos, sæcula facta esse, et creaturam firmatam fuisse a Spiritu sancto denuntians, Spiritum vero vocans, ut jam commemoravi (95), « Verbum, » seu « Dictionem Dei, » hæc scribit : « Fide (96) intelligimus aptata esse sæcula Verbo Dei, ut id quod videtur, factum non sit ex apparentibus ; » et rursus : « Portans (97) enim omnia Verbo virtutis suæ ; » et Psaltes : « Omnia (98) in sapientia fecisti : » id est, in Spiritu tuo, et in Filio tuo. Quomodo ergo divinus Spiritus æternus dicendus non erit, et creator, et proprie Deus ? cum sit inseparabilis ab eo, qui eum spiravit, et a creatore Filio ; cum sæcula constituerit, quibuscum et cælum, et omnia, quæ in eo sunt, et quidquid aliud creatum existit productum **186** fuit ; et omnia sua virtute portet, atque administret ; cum demum ille ipse sit, qui statim ac cælum, terra, et mare conditum fuit, « ferebatur (99) super aqua, » et animantium genitricem, atque nutricem eam fa-

Εἶτα καὶ Παῦλος, ὡς μικρῶ πρόθεν ἐλέχθη· « Ζωοποιήσει καὶ τὰ θνητὰ ἡμῶν σώματα, διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτοῦ Πνεύματος ἐν ἡμῖν. » Καὶ Ἑβραίοις τοὺς αἰῶνας γεγενῆσθαι, καὶ τὴν κτίσιν ἐστηρίχθαι ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος καταγγέλλων, καὶ Ῥῆμα Θεοῦ τὸ Ἡνεῦμα, καθὼς ἦδη ἐμνημονεύθη, προσαγορεύων, γράφει· « Πίστει νοοῦμεν κατηρτίσθαι τοὺς αἰῶνας Ῥῆματι Θεοῦ, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὸ βλέπομενον γεγενῆναι· » καὶ πάλιν· « Φέρων γὰρ τὰ πάντα τῷ Ῥῆματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ· » καὶ ὁ Παλμύδης· « Πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας, » τοῦτ' ἐστὶν ἐν τῷ Πνεύματι σου καὶ τῷ Υἱῷ σου. Πῶς οὖν οὐκ ἀναρχον, καὶ δημιουργόν, καὶ κυρίως Θεὸς τὸ θεῖον Πνεῦμα ; τὸ ἀχώριστον τοῦ πνεύσαντος αὐτὸ, καὶ τοῦ δημιουργοῦ Υἱοῦ· τὸ τοὺς αἰῶνας κατασκευάσαν· μεθ' ὧν οὐρανὸς τε καὶ τὰ ἐν αὐτῷ, καὶ πᾶν εἴ τι ἐστὶν κατὰ τὴν παρήχθη· καὶ πάντα τῇ αὐτοῦ δυνάμει φέρων τε καὶ διοικοῦν· τὸ παραυτίκα τοῦ γενέσθαι οὐρανὸν, [84 a] γῆν, θάλατταν, ἐπιφερόμενον ἐπὶ τοῦ ὕδατος, καὶ ζωογόνον καὶ ζωοτρόφον αὐτὸ ἀπεργάζομενον. Ὅσπερ γὰρ διὰ τὸ λέγειν ἐν τῷ Ἰωδὲ περὶ τοῦ Υἱοῦ, « Ὁ τανύσας τὸν οὐρανὸν μόνος, » οὐκ ἀριστῆ μὲν τῆς δημιουργίας τὸν ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ ἐν ᾧ πάντα συνέστηκεν Πατέρα· (πῶς γὰρ ἂν εἴη λοιπὸν ταῦτα ἀληθῆ ;) οὕτως οὐδὲ τὸ τῆς σοφίας, καὶ δυνάμεως, καὶ ἀγιοσύνης Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐξωθεῖν τοῦ εἶναι συνδημιουργὸν τοῦ Θεοῦ, ὅσιον. Καὶ πόλα δὲ εἰς τοῦτο μετὰ ἀπόδειξις ἂν εὐρεθείη, τοῦ ἐφ' ἐκάστη ἐν τῷ βεπτίσματι ἀνακαινίζειν καὶ ἀγιάζειν τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπὶ τὸ κρεῖττον καὶ πρῶτον ἀνακαλεῖσθαι σχῆμα τοῦ βίου ; τοῦτο γὰρ δηλοῖ καὶ τὸ

(92) *Cogitantem*. In Græco, ἀεὶ θέοντος νοῦ, id est ad verbum, « semper currentis mentis. » Quæ locutio ex vetustissimo philosopho Ocello ducta videtur. Is enim in libro *De universo*, cap. 2, hæc scripsit : Τὸ δὲ ἐξ ἀμφοτέρων αὐτῶν, τοῦ μὲν ἀεὶ θέοντος· θείου, τοῦ δὲ ἀεὶ μεταβάλλοντος· γεννητοῦ, κόσμος ὅρα ἐστίν, id est, ut vertit Nogarola, « At quod ex ambabus constat partibus, ex una scilicet divina et semper currente, ex altera vero genita, et mutationibus semper obnoxia, id certe mundus est. » Vide quæ ad segm. 97 b de voce ἀεικλίνητος, adnotavi.

(93) *Gubernantem*. Codex : κυβερνοῦντα.

(94) *Dictum est*. Vide not. 55 et 56, pag. 180.

(95) *Commemoravi*. Segm. 65 a.

(96) *Fide*. Hebr. xi, 3. Græca editio habet divinum, ex φαινομένων· codex vero Passioneianus conjunctum unum verbum, ἐκφαινομένων. Passim tamen librarius verba diversa simul inter exarandum connectit, ut videre licet in aliis etiam vetustis membranis. Præterea eadem editio habet τὰ βλέπομενα pluraliter.

(97) *Portans*. Hebr. i, 3. Biblia habent φέρων τε.

(98) *Omnia*. Psal. ciii, vers. 25 (sen 24). Locum hunc Origenes libro i *De principiis*, cap. 2 et alibi, item ut Didymus superius lib. i, cap. 9, pag. 11, de Filio acceperat : nunc vero theologus noster de Filio et de Spiritu eum interpretatur. Nimirum Spiritum sanctum quoque « Sapientiam » dictum esse docent, ut alios tacemus, Irenæus pag. 255, et Rufinus Palæstinus in libro *De fide* pag. 585. Quin Didymus ipse fusius hæc persequitur in lib. *De Sp. sancto* num. 21 et 22, ubi inter cætera hæc leguntur : « Deus vero non alterius sapientiæ participatione, neque aliunde sapiens effectus, dictus est « solus

sapiens, » et generans [codex noster ms. rectius, ut puto, habet, sed generans] Sapientiam, et alios faciens sapientes. Quæ sapientia Dominus est noster Jesus Christus, qui dicitur, « Dei virtus, et Dei sapientia. » Spiritus quoque sanctus dicitur Sapientia [codex tamen noster habet : Quæ Sapientia Dominus noster est : Jesus Christus enim « Dei virtus » est, « Dei Sapientia. » Spiritus quoque sanctus « Spiritus » dicitur « Sapientie »]. Siquidem et in veteribus libris refertur, repletum esse Jesum Nave a Domino Spiritu Sapientiæ. Sicut ergo solus sapiens Deus, non accipiens aliunde sapientiam, sed sapientes faciens, et generans sapientiam : solus est sapiens, extra omnes, qui per nuncupationem ejus sapientes dicuntur... sic et Spiritus sanctus non accipiens aliunde sapientiam, dictus est, « Spiritus sapientiæ [codex noster omittit illa voce sicut, sic habet : Ergo « solus sapiens » Deus est, et non accipiens aliunde sapientiam. Sed sapientes faciens, et generans sapientiam « solus » est « sapiens » extra omnes, qui per nuncupationem ejus sapientes dicuntur... Sicut et Spiritus sanctus non accipiens aliunde sapientiam, dictus est « Spiritus Sapientiæ »]. Similiter et Spiritus sanctus cum sit signaculum Dei, hi qui formam et imaginem Dei capiunt, signati per eum, in eo ducuntur ad signaculum Christi sapientiæ, et scientiæ, insuper fide pleni [rectius codex noster : signati per eum, et in eo, ducuntur ad signaculum Christi, sapientia, et scientia, et insuper fide pleni]. »

(99) *Ferebatur*. Gen. i, 1. Origenes quoque libro i *De principiis*, cap. 3, pag. 61, Paschasius Rom. Eccl. diaconus lib. i *De Sp. sancto*, cap. 12, alique passim Patres hunc locum de Spiritu sancto interpretati sunt. Vide segm. 121 b.

συμνημονεύεσθαι αὐτό, ὡς τὸν Ἀπόστολον περὶ τῶν ἐκ παλιγγενεσίας ἀρτίων γενέσθαι, καὶ τοῦ παρὰ πάντα μεγίστου κατορθώματος ἀπολαύσαι προσδοκωμένων, ἀναφανεῖν· «Ὅπως γένησθε κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος ὑμᾶς·» προφητεύειν δὲ καὶ τὸν Δαυὶδ ἐν ῥαΨαλμῷ· «Λαὸς ὁ κτιζόμενος αἰνέσει τὸν Κύριον.» Εἰ μὴδὲ κοινωνίαν οὐσίας, καὶ κυριότητος, καὶ ἐνεργείας εἶχεν πρὸς τὸν Πατέρα καὶ πρὸς τὸν, «Δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο,» ὧν, οὐκ ἂν ἀνεκαίνιζε καὶ ἡγίαζε. Διὸ σὺν τῷ παναγίῳ Πνεύματι ὁ Χριστὸς, μετὰ τὴν ἀνάστασιν, τὸν φθαρέντα τῇ παρακοῇ ἀνθρώπων ἀνακτίζων καὶ ἁγιάζων, ἐνεφύσα εἰς τὰ πρόσωπα τῶν μαθητῶν, καὶ ἔλεγεν· «Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον·» πληρῶν τοῦ Ναοῦ προφητείας, τὴν ὑπὸ ἀκατασθέντος πόνου, τοῦ πρὸς τὸ ἄμετρον καλὸν τοῦ πράγματος, τὸ γενησόμενον ὡς ἡδὴ πραττόμενον διηγουμένην· «Ἀνέβη ἐκ τῆς γῆς ὁ ἐμφυστῶν εἰς τὸ πρόσωπόν σου, καὶ ἐξαιρούμενός σε ἐκ θλίψεως.» «Οὗ δὲ κτίσαι ἐστίν καὶ [84 b] τὸ ἁγιάσαι, ὅπερ ποιεῖν πέφυκε τὸ θεῖον Πνεῦμα, Δαυὶδ μαρτυρεῖ, ψάλλον· «Καρδίαν καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμοί, ὁ Θεός·» τοῦτ' ἐστίν, Ἀγιάσόν με, ἵνα ἀνακαινισθῇ, καταφθαρείς τῇ ἁμαρτίᾳ· ἐπεὶ πῶς ἂν αὐτῷ ἑτέρα ἐκτίσθαι καρδία; Συμψράζει τε τούτῳ· «Καὶ Πνεῦμα εὐθὺς ἐγκαίνισον ἐν τοῖς ἐγκαταίτοις μου·» ἀντὶ τοῦ, τὸ πάντα ὑπερφέρων σεβάσμιόν σου Πνεῦμα παράσχου μοι. Ἰνα, φησὶν, τῷ ἁγιασμῷ αὐτοῦ καθαρὸς ἀναφανεῖς, γένουμαι ναὸς αὐτοῦ ἁγίος. Ἐκ γὰρ δὴ μόνης τῆς αὐτοῦ καὶ τοῦ ὕψους σου ἐπιστάσις, καὶ αὐτοῦ, Δέσποτα, κατασημαίνῃ ἡμῖν, καὶ πάντων ἄκος δεχόμεθα κακῶν, καὶ ἐν ἐλπίσιν βεβαίως παντὸς αἰωνίου γινόμεθα ἀγαθοῦ. Ἐμφανὲς γὰρ ἡμῖν, ὅτι Δαυὶδ αὐτὸ ἐξαιτεῖ ἐγκαίνισθαι αὐτῷ· ἐπεὶ πῶς ἂν τὸ ἡδὴ ἐν αὐτῷ Πνεῦμα, ὡς ἄρτι ἐπ' αὐτὸν ἐρχόμενον ἐνεκαινίζετο; Ἀλλὰ καὶ μείζον καὶ ἀναγκαϊότερον τὸ ἁγιάσαι τοῦ δημιουργήσαι εἰδυία ἡ Γραφή, περὶ τοῦ ἀπολέσαντος τὸν ἁγιασμὸν ἐλεεινὸν Ἰούδα εἶπεν· «Καλὸν ἦν αὐτῷ, εἰ οὐκ ἐγεννήθη ὁ ἀνθρώπος ἐκεῖνος.» Ἐπειδὴ, φησὶν, ἀπάντων ἀσυμφορώτατον ἔπραξε, καὶ τὸν Δεσπότην ἀντ' οὐδενὸς κακοῦ ἀπέδοτο, καὶ τὴν ζωὴν ἀργυρίων ἡλλάξατο. Καὶ δὴ καὶ περὶ τῆς ἐν τῇ ἀρβήτην οἰκονομίᾳ δουλικῆς μορφῆς, περὶ ἧς λέγει Ἰωάννης μὲν· «Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο·» Παῦλος δέ· «Ἐαυτὸν ἐκένωσεν, μορφὴν δούλου λαθὼν·» ὁ μὲν Σολομὼν εἶπεν· «Ἡ σοφία ὑποκόπησεν ἑαυτῇ οἶκον·» ὁ δὲ Ματθαῖος, διὰ τὸ ταυτὸν τῆς θεϊκῆς φύσεως καὶ ἐνεργείας ἐξέθετο ὡδὶ· «Τοῦ δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ γέννησις οὕτως ἦν· Μνηστευθεὶς τῆς μητρὸς [85 a] αὐτοῦ Μαρίας τῇ Ἰωσήφ, πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτοὺς εὗρεθ' ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἐκ Πνεύματος ἁγίου.» Καὶ ὁ ἀρχάγγελος δὲ ἔφη· «Τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν, ἐκ Πνεύματος ἐστίν

A ciebat? Quomodo enim ex eo quod Scriptura de Filio dicat in Jobi libro, «Qui extendit (1) cælum solus,» a creatione non excludit illum, «ex quo omnia, et in quo omnia» constituta sunt, nempe Patrem (alioquin quomodo hæc jam vera esse possent?); ita neque fas est Spiritum sapientiæ, et virtutis, et sanctitatis, Spiritum scilicet Dei, excludere ab eo ut simul cum Deo creator sit. Quænam vero ad hoc probandum firmiter demonstratio exco-gitari potest, quam quod quotidie (2) operatur Spiritus Dei, dum in baptismo renovat, et sanctificat, et ad præstantiorem, ac primam vitæ formam revocat (3)? Id enim illa etiam formula significat, qua ipse una cum Patre et Filio in baptismo commemoratur: adeo ut Apostolus de iis, qui ex regeneratione integri, ac perfecti fieri, et, donorum omnium maximo, redintegratione frui sperant, exclamet: «Ut sitis (4) secundum imaginem ejus, qui creavit vos;» David autem quoque in ci psalmo sic prophetet: «Populus (5) qui creatur, laudabit Dominum.» Nisi communem haberet essentiam, et dominationem, et operationem cum Patre, et cum eo, per quem omnia facta sunt, nempe Filio; non renovaret, nec sanctificaret. Idcirco post resurrectionem Christus corruptum per inobedientiam hominem una cum sanctissimo Spiritu rursus creans, et sanctificans, insufflavit in facies discipulorum, et ait, «Accipite (6) Spiritum sanctum,» implens hæc ratione Nahumi prophetiam, quæ ob vehementem ac effrene desiderium, quo in immensam rei pulchritudinem ferebatur propheta, ut jam factum enarrat quod faciendum erat: «Ascendit (7) ex terra, qui insufflat in faciem tuam, et eruit te ex tribulatione.» Quod autem sanctificatio (quam præstat Spiritus sancti est) sit creatio, testatur 187 David psallens: «Cor (8) mundum crea in me, Deus;» hoc est, sanctifica me, ut renover, cum peccato corruptus sim: alioquin quomodo aliud cor ipsi creatum foret? Consentanea vero sunt quæ jungit superiori-bus: «Et Spiritum rectum, inquit, innova in visceribus meis:» id est venerandum tuum Spiritum, omnia transcendentem ac prætergradientem mihi largire, ut ejus scilicet sanctificatione mundatus dignum illius templum efficiar; nam ex sola ipsius, et Filii tui gubernatione ac præsentia tu quoque nobis, Domine, signæris, et malorum omnium remedium accipimus, et firmam spem habemus cuiuslibet æterni boni. Quod enim David hunc sibi renovari postulet, manifestum est; nam quomodo is, quem jam habebat, spiritus in eum veluti recens venire, ac renovari poterat? Quin etiam Scri-

(1) Qui extendit. Job ix, 8.

(2) Quotidie. Vide segm. 125 b.

(3) Revocat. Vide notas ad segm. 114 b.

(4) Ut sitis. In Bibliis non exstant hæc ad verbum, ut puto. Citat ergo sensum ex Epist. ad Coloss. iii, 10. Vide segm. 109 a, ubi pro ὑμᾶς, habet ἡμᾶς, et segm. 118 a.

(5) Populus. Psal. ci, vers. 19.

(6) Accipite. Joan. xx, 22.

(7) Ascendit. In Vulgata editione frustra hunc locum quæras. In Græca Complutensi exstat vers. ultimo capitis Nahum, in aliis editionibus vers. 1 cap. ii. Ibi autem sic se habet: Ἀνέβη ἐμφυσῶν εἰς πρόσωπόν σου, ἐξαιρούμενος ἐκ θλίψεως.

(8) Cor. Psal. l, vers. 11 (seu 12).

puta cum præstantiorem, magisque necessariam sanctificationem esse nosset, quam creationem, de miserabili Juda, qui sanctificationem amiserat, ait: « Bonum (9) erat ei, si natus non fuisset homo ille; » quia scilicet rem omnium perniciosissimam patravit, et Dominum, a quo nihil mali acceperat, tradidit, et cum, qui vita est, argento vendidit. Atqui etiam de assumpta in ineffabili Incarnatione servili forma (de qua Joannes quidem ait: « Et Verbum (10) caro factum est; » Paulus autem: « Semetipsum (11) exinanivit, formam servi accipiens ») Salomon dixit: « Sapientia (12) ædificavit sibi domum; » Matthæus vero ob identitatem divinæ naturæ, et operationis sic (13) eam exposuit: « Jesu (14) Christi autem generatio sic erat. Cum esset desponsata mater ejus Maria Joseph, antequam convenirent, inventa est in utero habens de Spiritu sancto. » Archangelus vero inquit: « Quod enim (15) in ea natum est, e Spiritu sancto est; » et rursus: « Spiritus (16) sanctus veniet super te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi: ideo et quod nascetur Sanctum, Filius Altissimi vocabitur. » Illud ergo memoria tenendum **188** est, evangelistam ob hæreticorum nugas, quas loquaciter effutunt, ante Incarnationem posuisse originem, deinde generationem. Illi enim Scripturarum testimonia a nobis allata carpentes, simulate sic nos interrogant (17): Ergone Christus est Filius Spiritus sancti? Ac eo modo, quo fidelem decet, neque hæc accipiunt, neque id quod apostolis ab ipso dictum fuit: « Nescitis (18), » cuius Spiritus est Filius hominis. » Si ergo ex eo quod Pater sit Deus verus, sequitur ut ejus operatio sit omnino atque absolute divina; ex eo etiam quod operationi Patris æqualem et similem esse appareat operationem Spiritus sancti, sequitur ut et ipse sit Deus verus. Pari autem modo etiam de Filio loqui convenit; nam si Patris operatio operatione Filii, aut Spiritus potior (19) esset, quidnam omnino operarentur in nobis Spiritus, aut Filius? qui sane, si Patri dissimiles forent, ut volunt hæretici, minorem, quam Pater, nobis inderent virtutem. Quod si e contrario utile nobis, ac salutare est Filio, et Spiritu sancto repleti, nulla in re Patri dissimilis erit Filius, aut Spiritus: nam neque is,

A αγίου · » καὶ πάλιν · « Πνεῦμα ἅγιον ἐλεύσεται ἐπὶ σέ, καὶ δυνάμεις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι · διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἅγιον, Ὑἱὸς Ὑψίστου κληθήσεται. » Μνημονεύετον οὖν, ὅτι διὰ τὰς αἰρετικὰς ἀδολοσχίας γένεσιν προανέταξεν τῆς ἐνανθρωπήσεως ὁ εὐαγγελιστής, εἰτα γέννησιν. Διασύροντες γὰρ ἡμῶν τὰς γραφικὰς ἀποδείξεις, λέγουσιν πειστικῶς καθ' ὑπόκρισιν · Ὑἱὸς οὖν τοῦ Πνεύματος ἐστὶν ὁ Χριστός; πιστῶς οὐδὲ ταῦτα ἀκούοντες, οὐδὲ τὸ παρ' αὐτοῦ τοῖς ἀποστόλοις εἰρημένον · « Οὐκ οἴδατε, οἶον Πνεύματος ἐστὶν ὁ Ὑἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. » Εἰ οὖν, ἐπειδὴ ὁ Πατὴρ Θεὸς ἀληθινὸς, διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ θεία ἐστὶν πάντη τε καὶ πάντως, ἐπειδὴ ταύτη ἴση καὶ ὁμοία ἡ ἐνέργεια τοῦ ἁγίου Πνεύματος φαίνεται διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸ Θεὸς ἀληθινὸς τυγχάνει. Πρέπει δὲ ἂν καὶ περὶ τοῦ Υἱοῦ ὡσαύτως εἰπεῖν. Ἐπεὶ μὴ γε εἰ ἡ τοῦ Πατρὸς ἐνέργεια τῆς τοῦ Υἱοῦ, ἡ τοῦ Πνεύματος ἀμείνων, τί γὰρ καὶ ὅλως ἐνήργει τὸ Πνεῦμα, ἢ ὁ Ὑἱὸς εἰς ἡμᾶς; καίτοι τὴν χεῖρ ἐπαράγοντες δύναμιν, εἴπερ ἀνομοίως ἔχουσιν, ὡς οἱ αἰρετικοὶ φασιν. Εἰ δὲ δὴ χρήσιμος καὶ σωτηριώδης ἡ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος πληρωσις, κατ' οὐδὲν ἔσται ἀνόμιμος ὁ Ὑἱὸς, ἢ τὸ Πνεῦμα. Οὐτε γὰρ ἂν ὁ ὑπέρτατος καὶ πλούσιος ἐν ἐλέει παρὰ τοῦ χείρονος καὶ πνευστέρου ἐδανείσατο, οὔτε ἡμεῖς διττῶς καὶ ἀνομοίως ἐνηργήμεθα. Καὶ μέντοι ποῖον ἔχει λόγον, ἀνθρώπων μὲν καλῶν, φέρε εἰπεῖν, ἢ κακῶν εἶναι ποιητὴν καὶ δημιουργόν, τὸ δὲ Πνεῦμα μὴ εἶναι τοῦτο; Ἄλλ' ὁ ἀνθρώπος, [85 b] κατὰ συγχώρησιν μὲν τοῦ Θεοῦ πράττει τοῦτο, ἢ ἐκεῖνο ἀπὸ οὐσίας δὲ τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ προοισθείσης, ἀψυχον δημιουργεῖ ὃ δ' ἂν θέλοι, οὐ μὲν καὶ οὐσίαν αὐτὴν, ὡς ἔφαμεν ἤδη. Τὸ δὲ γε Πνεῦμα καὶ αὐθεντικῶς ποιεῖ, καὶ οὐσίαν ἐκ μὴ ὄντων ὑψίστησιν, ἅτε συνεργὸν καὶ πνοή τοῦ Παντοκράτορος. Διόπερ ὁ Θεὸς ἐν τῷ ἱερῷ ἐκτελέη, τὸ μὲν ἡμέτερον πνεῦμα ἀνακαίνιζεσθαι, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα ἀνακαίνιζεν, καὶ οὐχ ἀπλῶς Πνεῦμα εἶναι, ἀλλ' ἐαυτοῦ κυρίως ὑποδεικνύς, τοιάδε θεσπίζει · « Καὶ δώσω ὑμῖν καρδίαν καὶνὴν, καὶ Πνεῦμα καὶνόν · καὶ ἀφελῶ τὴν καρδίαν τὴν λιθίνην ἐκ τῆς σαρκὸς ὑμῶν, καὶ δώσω ὑμῖν καρδίαν σαρκίνην, καὶ τὸ Πνεῦμά μου δώσω ἐν ὑμῖν. » Οἱ δὲ καὶ τῶν θεῶν φωνῶν τούτων ὀλιγορούντες, καὶ ἐν ἀπορίᾳ πάσῃ τῶν δικαίων καθιστώτες, λοιπὸν ταῖς

D riam angelus, « Spiritus, » inquit, « sanctus super-veniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi. » [Codex vero noster post vocem interpretari sic habet: « Accipietis enim virtutem Spiritus sancti venientem super vos, » ad apostolos dicitur. Et ad Mariam archangelus, « Spiritus, » inquit, « sanctus veniet super te, et virtus Altissimi obumbrabit te. »]

(17) Interrogant. In Græco, πειστικῶς, id est « interrogative, » sive, ut in comment. ad psalmum LIII loquitur theologus noster, κατὰ πᾶσιν, id est « per interrogationem. »

(18) Nescitis. Luc. ix, 55. Sed Græca editio, cui consentit Vulgata translatio, sic habet: « Οὐκ οἴδατε, οἶον Πνεύματος ἐστὶ ὁ υἱός, » hoc est, « Nescitis, cuius Spiritus vos estis, » nempe, « nescitis, qualis sit Spiritus ille, cuius vos estis. »

(19) Potior. Codex, ἀμείνω. Lego ἀμείνων.

(9) Bonum. Matth. xxvi, 24.

(10) Et Verbum. Joan. i, 14.

(11) Semetipsum. Philipp. ii, 7.

(12) Sapientia. Prov. ix, 1.

(13) Sic. Codex: ὡς.

(14) Jesu. Matth. i, 18. Græca editio habet μνημονεύεσθαι γὰρ. Sed Vulgatus interpres legit ut Didymus.

(15) Quod enim. Matth. i, 20.

(16) Spiritus. Luc. i, 55. Græca Complutensis editio: Τὸ γεννώμενον ἐκ σοῦ ἅγιον, κληθήσεται Ὑἱὸς Θεοῦ. Aliæ tamen editiones omittunt voculas, ἐκ σοῦ, ut Didymus. In libro De Spiritu sancto, num. 51, versiculus iste affertur dimidiatus, ac eo modo, quo in hoc loco. Hæc enim ibi leguntur: « Æqualem vero Spiritui virtutem non possumus aliam præter Christum Dominum interpretari. Ipse enim discipulis ait: « Accipietis enim virtutem Spiritus sancti venientem super vos. » Et ad Ma-

ἔξωθεν τέχναις ἀποκέρχονται, καὶ ἐπ' ἄλλα καὶ ἄλλα μεταφέρειν ἐπιχειροῦσι τὰ οὕτως σαφῶς εἰρημένα. Φάσκουσι γὰρ λείξεσιν αὐταῖς· Νεκροὺς ὁ δημιουργήσας, τοὺς νεκρούμενους ἐγείρει μόνος. Ἀρχιτέκτονος γὰρ ἔργον φθειρόμενον ζωγράφος οὐκ ἂν διορθώσαιτο, ἀλλ' οὐδὲ ναυπηγοῦ θηρευτής, ἀλλ' οὐδέ γε οἰκοδόμου δρομέυς· ἀλλὰ γὰρ ἀρχιτέκτονος ἀρχιτέκτων, καὶ ναυπηγοῦ ναυπηγός. Τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα, φησὶν, οὔτε νεκροὺς ἡγείρειν, οὔτε ἐδημιούργησεν· ἀποξ γὰρ, φησὶν, ἐπὶ τοῦ Ἀδὰμ δεδημιούργηται ἡ ἀνθρώπων φύσις· καὶ οὔτε ἑτέρα παρ' ἐκείνην, οὔτε πολλάκις. Ἀλλὰ καὶ ἡ Εὐα συνεκτίσθη μὲν τῷ Ἀδὰμ τῷ κοινῷ τῆς φύσεως λόγῳ, μετὰ ταῦτα δὲ διεμορφώθη. Ἡμεῖς δὲ οἱ ὀρθόδοξοι, ἐπειδὴ μάλιστα θεϊκῆς δυνάμεως γνώρισμα τὸ δημιουργῆσαι καὶ νεκροὺς ἐγείρειν, ὁμολογοῦμεν τὸ ἅγιον Πνεῦμα ταῦτα πεποιηκὸς εἶναι Θεόν· « Τῷ Λόγῳ » γὰρ « Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, [86 a] καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτῶν » καὶ ἐπειδὴ ἀρχῆθεν, δημιουργουμένων πάντων, συμπάρῃν καὶ ἀχωρίστως εἶχε τῇ θεότητι καὶ τῇ ἐνεργείᾳ, διὰ τοῦτο καὶ ἀνακαινιζομένων αὐτῶν συμπάρεστιν καὶ συμνημονεύεται. Ὅπερ γὰρ εἰρήκασιν αὐτοὶ οὗτοι, οὐκ ἦν ἑτέρας οὐσίας, ὅ ἐστιν φύσεως, τὸ ἀνακαινίσαι, εἰ μὴ τῆς τοῦ κτίσαντος. Περὶ οὖν τῶν ὄντων καὶ πολιτευομένων, ὡς μὴ ὄντων, ἀλλὰ νῦν πνευματικῶς καὶ θειοτέρως κτιζομένων, ὁ Δαυὶδ καὶ ὁ Παῦλος κηρύσσει, ὡς προελέχθη, καὶ ὡς πολλαχοῦ εὐρῆσμεν. Ἐπιλείπει με γὰρ ἂν ὁ πᾶς χρόνος, εἰ πάντων πανταχοῦ μνημονεύειν ἐβελήσω. Εἰ μὴ οὖν ἑτέρως μὲν ταῖς Γραφαῖς, ἑτέρως δὲ αὐτοῖς ἐκεῖνοις ἰδοῦμαι, πρῶτον μὲν οὖν καὶ ποτε παρενεθυμήθησαν τὰ θεῖα γραφία, τὰ ἐν τῷ βιβλίῳ τῆδε καὶ τῷ πρὸ αὐτοῦ ἡμῶν μεθ' ἡμῶν· τί γὰρ ἂν, ἀκούοντες ταῦτα, φήσαιεν τὸν χρῆσαντα αὐτὰ διδάσκειν; Δεύτερον δὲ ἐλογίσαντο ἂν, ὅτι περ, ὅν τρόπον τοῦ Υἱοῦ κτίσαντος συμποιητῆς ὁ Πατήρ ἐστιν τῇ εὐδοκίᾳ, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ· καὶ οὐκ εἰς τὴν τῶν οὐχ ὁμοίων ἐξέτασιν, τῶν συνάρεως τῆς ἀλλήλων καὶ τῆς ἀπὸ τοῦ χρόνου ὁμομένων, καὶ μηδὲ πληροῦντων ἐτοίμους καὶ πανταχόθεν ἀμέμπτως τὴν ἐνθύμῃσιν, τὰ τῆς ἀμύκτου ἁπασιν μακαρίας Τριάδος, τῆς καὶ ἡμᾶς ἀπολεσάσης δημιουργοῦς λόγων τε καὶ ὕλων ἐπισκευῆς, ἡγαγον, λέγοντες, ἅπερ μήποτε ἔρασαν. Τί γὰρ, ἢ ὡς πηλικοὶ εἰπομεν τῷ ἁπαξ θελήσαντι Θεῷ Πατρὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ Λόγου πάντα υποστήναι; Ἀμέλει τοι περὶ τοῦ ἐκ σπέρματος Δαυὶδ, καὶ Ἀδραμ, καὶ ἐκ ῥίζης Ἰεσσαὶ κατὰ σάρκα, κεκλήρκεται [86 b], ὡς ἀρτίως εἰρηται· « Τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν ἐκ Πνεύματος ἐστὶν ὁ γίγις »· ἵνα χάνεσθαι ὁμολογῶν ἦ, ὡς συνεργὸν ἦν τῷ ἀγαθοῦργῳ δημιουργῳ τῷ ἁγιαστικῶν Πνεύματι. Διὸ καὶ αὐθις γέγραπται· « Ἦγετο ὁ Ἰησοῦς ἐν Πνεύματι ἐπὶ τὴν Ἰερουσαλὴμ »· ἐπειδὴ συνῆν αὐτῷ τὸ ἡγεμονικὸν Πνεῦμα, ὡς Θεὸς Θεῷ καὶ ὡς πάντα συνέχων καὶ πανταχοῦ παρὼν, τῷ ἐφ' ὃν πάντα ἐστήρικται, καὶ ἐν πᾶσιν ὄντι, καὶ πληροῦντι τὰ

A qui supremus est, ac dives in misericordia, ab inferiori, et pauperiore quidquam mutuatus esset, neque nos duplici modo, ac dissimili acti sumus. Ac sane quomodo rationi consentaneum est, ut homo quidem bonorum, exempli gratia, aut malorum effector sit, atque conditor, Spiritus autem non sit huiusmodi? Verum homo ex concessione quidem Dei hoc, aut illud operatur, atque ex substantia a Deo creata inanimatum aliquid, quodcunque voluerit, efficit; non tamen etiam substantiam ipsam, ut jam diximus (20), condit. At vero Spiritus et suā auctoritate operatur, et substantiam ex nihilo educit, ac subsistentem facit, utpote cooperator, et flatus Omnipotentis. Quapropter Deus in Ezechiele nostrum quidem spiritum renovari inquires, B Spiritum autem sanctum renovare, et hunc non simpliciter Spiritum, sed ipsius Spiritum proprie esse subindicans, hæc divine loquitur: « Et dabo (21) vobis cor novum, et spiritum novum: et auferam 189 cor lapideum ex carne vestra, et dabo vobis cor carneum, et Spiritum meum dabo in vobis. » Hæretici vero divina etiam hæc verba parvipendentes, cum firmis rationibus omnino careant, extrinsecis jam artibus abutuntur, et alio atque alio transferre conantur quæ tam manifesto sensu dicta sunt. Inquunt enim hisce ipsis verbis: Qui mortuos condidit, mortificatos solus suscitavit; depravatum enim, et corruptum architecti opus pictor restaurare non potest, neque naupegi opus venator, neque fabricatoris opus cursor; sed architecti architectus, et naupegi naupegius. Spiritus autem sanctus, inquunt, nec mortuos suscitavit, neque creavit. Semel enim, inquunt, in Adamo condita est hominum natura, neque vero altera præter illam condita fuit, nec eadem sæpius: quin Eva quoque simul quidem cum Adamo creata est, communi nature ratione; postea vero formata fuit. Nos autem orthodoxi, quoniam divinæ potissimum potentie character est condere, et mortuos suscitare, confitemur sanctum Spiritum, qui duo hæc fecit, esse Deum. Nam « Verbo (22) Domini cæli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnes virtutes eorum. » Et quoniam initio, cum omnia condita sunt, præsens simul cum aliis personis aderat, et deitate, atque operatione ab iis inseparabilis erat, proinde nunc quoque, cum ea renovantur, una cum aliis hypostasibus præsens est, et simul cum iis commemoratur; nam, ut ipsi adversarii dixerunt, renovare ad aliam essentiam, id est, naturam non spectabat, quam ad naturam illius, qui condiderat. De iis porro, qui, cum essent, ita se gerebant quasi non essent, nunc vero spiritualiter, et diviniore modo conditi sunt, David, et Paulus sic prædicant, ut antea dictum est, et sicut multis aliis in locis invenimus: deficiat enim me omne tempus, si omnia ubique commemorare velim. Nisi ergo alia Scri-

(20) Diximus. Vide segm. 7 a.

(21) Et dabo. Ezech. xxxvi, 26 et 27. Biblia: Καὶ

πνεῦμα καὶνὸν δώσω ἐν ὑμῖν.

(22) Verbo. Psal. xxxii, vers. 6.

pturarum esset, alia vero illorum ipsorum sententia, primum quidem aliquando saltem divina Scripturæ oracula (23), quæ hoc in libro, atque in superiore commemorata sunt, in mentem revocassent (24): ea enim audientes quidam doceri ab eo dicerent, quo affante scripta sunt? Deinde vero illud considerassent, sicut una cum Filio **190** creante creavit et Pater complacentia, sic etiam simul cum eo creantem dici debere Spiritum ejus: neque ea quæ ad beatam, nullique rei permistam Trinitatem, a qua nos quoque et ratiocinationum, et rerum materialium structuræ (25) veluti conditores effecti sumus, comparassent, simulque discussissent cum iis, quæ dissimilia, existant, quæque mutua connexion, eaque temporaria, indigent, ac ne cogitationem quidem prompte, modoque cujuslibet reprehensionis experie, implent; neque ista unquam dixissent (26), quæ objecerunt. Quare enim, aut qua auctoritate, vel potestate dicemus, Deo Patri semel volente, omnia sicut per Filium Verbum, ita et per Spiritum sanctum (27) constituta non esse? De eo sane, qui est ex semine David, et Abrahami, et ex radice Jesse secundum carnem, prædicatum fuit, ut nuper diximus: « Quod (28) enim in ea natum est, ex Spiritu sancto est: » ut vel ex his verbis certo constet, benefico Creatori socium in creatione, et cooperatorem fuisse sanctificantem Spiritum. Ideo alibi quoque scriptum est: « Ducebatur (29) Jesus in Spiritu in eremum: » quia simul cum ipso erat Kte, qui dicitur Spiritus principalis, seu ductor, ut Deus cum Deo, et ut omnia continens, et ubique præsens una cum eo, in quo omnia firmata sunt, quique in omnibus est, et omnia implet. Alioquin, si eorum rationem et arguendi modum attendamus, ne Pater quidem erit conditor, aut mortuorum suscitator: omnia enim per Filium facta sunt sine labore; labor enim est passio; passio vero est via ad corruptionem. Ilæc autem dum dicimus, Dominum incarnatum esse sine peccato ex natura Adami, id est ex Virginis natura, aut ex nostra, non inficiamur: sed potius hoc confirmamus, cum dicimus ex Spiritu sancto generatum esse: quoniam, ut dictum est, initio quoque is, qui ante sæcula, et ante mundum exsistebat, Spiritus Dei, simul aderat cum conditore nostræ naturæ; neque vero cum ipso aderat tanquam cum eo, qui auxilio indigeret, sed cum identitate, et æqualitate **191** deitatis, et volitionis aderat, ac veluti lux a luce non sejuncta. Aut ergo sanctis adjungere, o Macedoni, qui divinum Spiritum creaturam non vocant, sed eum processisse aiunt ex Deo, ut Spiritum ejus secundum naturam: aut, quoniam tibi dictitare mos est, eos in divinis oraculis docuisse, Spiritum sanctum Deo quidem natura minore esse, angelis autem majorem, præstantioremque exsistere, ac mediam quamdam naturam, et locum sortitum esse; tu ipse vel tuam (30) ipsius impietatem condemnando, vel sponte, primas nobis cede: quæ enim sancti illi scripserunt, jure ac merito apud Deum tuis, et Arii dictis præferuntur, nec licet tibi, ut artificiosæ, et sophisticae disciplinæ lex fert, audacter contra divinum Spiritum propriis sermonibus effutire, cujus divinam naturam ne minimum quidem inspicere posses, etsi mentis oculos tantos ac tales haberes, quantos et quales tribuit Scriptura cherubinis: quis enim invisibilem, et incomprehensibilem deitatem

(23) *Oracula.* Codex paroxytone γράφια tum hic, tum segm. 100 a. Sed γράφια paroxytone segm. 104 b, 108 b, et alibi.

(24) *In mentem revocassent.* Verbo παρενθυμούμαι aliter usus est Clemens libro primo *Pædagog.*, cap. 12, ubi, ut reor, valet « negligo. »

(25) *Structuræ.* Codex: ἐπὶ σκευῆς. Lego ἐπισκευῆς.

(26) *Dixissent.* Codex: ἀπερ μήποτε ἔφασαν. Quæ lectio ferri potest. Suspiciari tamen licet deesse aliquid, ut legendum sit, verbi gratia, ἀπερ μήποτε ἂν ἔφασαν. Vel: ἀπερ μήποτε ἔφασαν αἱ Γρα-

C φαί. Vel potius (cum apud scriptores Didymi æquales μήποτε sæpe valet « fortasse ») ἀπερ μήποτε οὐκ ἂν ἔφασαν, id est « quæ fortasse non dixissent. »

(27) *Ita et per Spiritum sanctum.* Cum desit aliquid in Græco, non potui quin hæc verterem ex ingenio. Puto tamen me a Didymi sententia non recessisse.

(28) *Quod.* Matth. i, 20.

(29) *Ducebatur.* Luc. iv, 1. Græca editio: ἤγετο ἐν τῷ Πνεύματι εἰς τὴν ἔρημον.

(30) *Tuam.* Pro ἐαυτοῦ ἡμῶν σκαυτοῦ· et εἰκὼν pro ἐκὼν.

veluti apprehendere potest, et capere? Sed redeamus rursus ad argumentum, quod initio suscepimus.

Δ'. Ἄλλ' ἐπαινῶμεν πάλιν ἐπὶ τὴν ἐξ ἀρχῆς Α ὑπόθεσιν, ὅτι ἀγιάζει καὶ δικαιοῖ, καθὰ προείπομεν.

Ε'. Ὅτι σωτηρίαν καὶ τοῖς ἀποσφαλείσιν χορηγεῖ· ὁ μόνος ἐστὶν τῆς παγκρατορικῆς οὐσίας. Ἄνευ γὰρ Θεοῦ πᾶσαι τι κτιστὸν, ἀμήχανον,

Οὐδ' ὅσον ἀμπετάσαι βλεφάρων περιζατά κύκλα.

Ἐλεγεν γὰρ ὁ Ἀπόστολος Φιλιππησίους τοιαύδε· «Ὡίδα γάρ, ὅτι τοῦτό μοι ἀποδίδεται εἰς σωτηρίαν, διὰ τῆς ὑμῶν δεήσεως, καὶ ἐπιχορηγίας τοῦ Πνεύματος Ἰησοῦ Χριστοῦ.» Καθὰ ὑμνηταὶ περὶ μὲν τοῦ Πατρὸς ἐν Ὡσῇ· «Πλὴν ἐμοῦ οὐ γνώσῃ» καὶ σώζων οὐκ ἔστιν ἄλλος ἐμοῦ· » περὶ δὲ τοῦ Υἱοῦ ἐν ταῖς Πράξεσιν· «Καὶ οὐκ ἔστιν ἐν ἄλλῳ οὐδενὶ ἡ σωτηρία. Οὐδὲ γὰρ ἄλλο ὀνομά ἐστιν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τὸ δεδομένον ἐν ἀνθρώποις, ἐν ᾧ δεῖ σωθῆναι.»

Ζ'. Ὅτι θανάτου ἐλευθεροῖ, καὶ ἁμαρτίας συγχωρεῖ, ἅτε δὴ ἐκ τῆς πατρικῆς ῥίζης οὐσίας καρπὸν φέρον τὸ ἀθάνατον καὶ ἴλεω. Κτίσματος δὲ οὐ δυνατόν, ἢ ἀναμάρτητον εἶναι, ἢ ἐν τούτων οὐκ ὀφείδει ποιῆσαι. Οὐδὲ γὰρ οὐδὲν τῶν πνευμάτων, ὡς προεδείχθη, ἀναμάρτητον· οὐδὲ τάχα, καθ' ὑπερβολὴν λόγου, ἢ μὴ οὕσα λογικῇ. Καὶ γὰρ ὁ οὐρανὸς αὐτὸς καὶ ὁ ἥλιος πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ καθαρότητα οὐκ ἁμμεπτοι. Εἰ γὰρ καὶ φαίνονται ἀπόστολοι ποτε τοιοῦτόν τι πράξαντες, οὐκ ἰδίᾳ δυνάμει [87 b] περιεγένοντο, ἀλλὰ τῇ τοῦ εἰπόντος· «Ἐν τῷ ἐμῷ ὀνόματι μείζονα τούτων ποιήσετε· » καὶ τῇ τοῦ Πνεύματος τοῦ Πατρὸς, τοῦ λαλήσαντος ἐν αὐτοῖς, καθὰ Ῥωμαίους Παῦλος διδάσκει· «Ὁ γὰρ νόμος τοῦ Πνεύματος, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἡλευθέρωσέν με ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου.» Καὶ ὁ Δεσπότης δὲ παρ' Ἰωάννην, ἀποδιδούς ἡμῖν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ὁ ἀπολέσαντες ἡμεν διὰ τῆς ἀρχαίας παρακοῆς, ἐνεφύσησεν εἰς τὰ πρόσωπα τῶν μαθητῶν, καὶ εἶπεν· Ἀλάβετε Πνεῦμα ἅγιον. Ἄν τινων ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας, ἀφίενται· ἂν τινων κρατῆτε, κεκράτηνται. » Ἐνταῦθα τοσούτον τοῦ ἀειμνήστου Πνεύματος τὸ αὐτεξούσιον, ὅτι αὐτὸς τε δι' ἑαυτοῦ ἁμαρτίας συγχωρεῖ, καὶ ἐν τῷ ὀνόματι καὶ τῇ δυνάμει αὐτοῦ, οἱ ἀπόστολοι, καὶ πάντες οἱ πιστεύοντες αὐτῷ, ἄφασιν ἁμαρτιῶν παρέχουσιν. Ὅτι δὲ Θεοῦ μόνου τὸ ἐλάσσεσθαι ἁμαρτάνουσιν, ἐνδοξοῖ Θεοῦ ῥήσεις σημαίνουσιν· «Ἐγὼ » γὰρ, φησὶν, «εἰμὶ ὁ ἐξαλείφων τὰς ἁμαρ-

IV. Quia sanctificat, et justificat, sicut antea diximus.

V. Quia salutem etiam iis, qui errarunt, largitur: quod solius est omnipotentis essentiae; fieri enim non potest, ut sine Dei ope creatura quidpiam operetur.

Ne tantum quidem, quantum est palpebris clausos oculorum orbis (31) aperire.

Nam hæc Philippensibus (32) dixit Apostolus: «Scio (33) enim, quod hoc mihi proveniet ad salutem per vestram orationem, et subministrationem Spiritus Jesu Christi.» Sicut de Patre quidem ab Osee hymnis eum celebrante dictum est: «Præter me (34) non cognosces, et qui salvet non est, præter me; » de Filio autem in Actis: «Et non est (35) in ullo alio salus: nec enim aliud nomen est sub cælo datum in hominibus, in quo oporteat salvari.»

VI. Quia a morte liberat, et peccata dimittit, utpote is nempe qui ex paternæ essentiae radice hunc veluti fructum refert, 192 ut sit immortalis, et propitius (36). Creatura vero non potest aut impeccabilis esse, aut quidquam horum, quæ dixi, de suo facere: nam ne spirituum quidem ullus, ut antea (37) ostensum fuit, est impeccabilis; imo, ut hyperbole sermonis utar, ne ulla quidem fortasse creatura (38) irrationalis: nam cælum ipsum, et sol, si cum Dei puritate conferantur, irreprehensibiles non sunt. Etsi porro apostolos interdum tale aliquid fecisse constet, non propria tamen virtute fuerunt mortis victores, aut peccati, sed virtute illius, qui dixit, «In nomine (39) meo majora his facietis, » et virtute Spiritus Patris, qui in eis locutus est, sicut Romanos docet Paulus: «Lex enim (40) Spiritus (41) in Christo Jesu liberavit me a lege peccati et mortis.» Ac Dominus quoque apud Joannem reddens nobis Spiritum sanctum, quem amiseramus per veterem inobedientiam, insufflans in facies discipulorum ait: «Accipite (42) Spiritum sanctum: quorum dimiseritis peccata, dimittantur (43); quorum retinueritis, retenta sunt.» Tam magna illius, qui cum laude semper commemorandus est, Spiritus propria potestas hoc in loco indicatur, quia et ipse per se ipsum peccata condonat, et in illius nomine, ac virtute tum apostoli, tum omnes, qui

(31) *Orbes*. Pro κύκλα legendum conjicerem κύκλα, nisi κύκλα non modo Dionysius Periegetes, sed et Homerus dixisset in duodevicesimo *Iliadis* libro versu 373, qui est huiusmodi: Χρύσεα δὲ σφ' ὑπὸ κύκλα ἐκαστῷ πυθμένι [θῆκεν].

Sic enim plures legunt pro ὑπόκύκλα.

(32) *Philippensibus*. Codex: Φιλιππησίους.

(33) *Scio*. Philipp. i, 19.

(34) *Præter me*. Osee xiii, 5. Complut. editio: Θεὸν πλὴν ἐμοῦ οὐ γνώσῃ. Vocem vero Θεόν, id est «Deum, » videtur hic omisisse librarius noster. Editio Francfurtensis paulo aliter, nempe: Θεὸς πλὴν ἐμοῦ οὐκ ἔστι.

(35) *Et non est*. Act. iv, 12.

(36) *Propitius*. Vide not. 44, pag. 81.

(37) *Antea*. Cap. superiore segm. 70 b.

(38) *Creatura*. In Græco fortasse addenda vox, κτίσις.

(39) *In nomine*. Joan. xiv, 12. Sensum citat, non verba.

(40) *Lex enim*. Rom. viii, 2.

(41) *Spiritus*. Græca editio, et Vulg. translatio addunt, τῆς ζωῆς, id est «vitæ.» Quo modo legit ipse Didymus segm. 28 a.

(42) *Accipite*. Joan. xx, 22 et 23.

(43) *Dimittuntur*. Græc. ed. et Vulg. int. addunt αὐτοῖς, id est «eis.»

ei credunt (44), remissionem peccatorum conferunt. Quod autem solius Dei proprium sit propitium esse his, qui peccaverint, eisquē peccata dimittere, inclyta Dei oracula significant. « Ego » (45) enim, inquit, « sum qui deleo peccata tua ; » et : « Si sint (46) peccata vestra ut puniceum, tanquam [nivem dealbabo ; si autem sint ut coccinum, sicut lanam alba reddam. » Salvator vero, ut Dei Filius, paralytico (47) dixit : « Fili (48), dimittantur tibi peccata ; »

193 VII. Quia una cum non indigo, et rerum omnium datore Deo Patre, et Filio ejus operatur ut Spiritus Patris, et simul cum eo largitur (50) omnia omnibus, non in crastinam diem differens, utpote qui ejusdem est, et concordis sententiae, increata habens existentiam, et una cum Patre regnans, ut increatus, et ejusdem cum illo, ex quo sic prodiit et una cum ipso ab aeterno substituit, deitatis existens. Et quia Christus infinitam auctoritatem, ac potentiam habens, cum virtute ejusdem augustissimi Spiritus signa, et prodigia fecit, et daemonibus ejecit, ut hierophantae nostri enarrarunt. Michæas quidem : « Hæc (51), » inquit, « dicit Dominus super prophetas, qui seducunt populum meum. » Et post pauca subdit : « Quia (52) non erit qui exaudiat ipsos : nisi ego implebo fortitudinem in Spiritu Domini, et judicii, et dominationis. » Ait porro, Dominum fortitudinem facere in Spiritu Domini, ut simul et Trinitatem declarat, et naturæ ipsius veluti colligationem. Subinducat autem judicium illud, in quo non est amplius poenitentia, nec qui exaudiat (53). « In inferno » (54) enim, inquit, « quis confitebitur tibi ? » Quod autem ait, « Implebo fortitudinem, » periunde est, ac si diceret : Magnam retributionem faciam cum divino Spiritu. Paulus vero ille magis quam omnes apostoli tentatus ac probatus, ad Ephesios scribit : « Hujus rei (55) gratia flecto genua mea ad Deum Patrem, ex quo omnis paternitas in cœlis et in terra nominatur : ut dei vobis secundum divitias gloriæ suæ, virtute corroborari per Spiritum ejus in interiore homine, habitare Christum ; » ad Romanos autem : « Habeo (56) igitur fiduciam in Christo Jesu ad Deum : non enim audeo aliquid loqui eorum, quæ non effecit Christus per me verbo, et opere in obedientiam gentium, in

τίας σου · » καὶ, « Ἐάν ὧσιν αἱ ἁμαρτίαι ὑμῶν ὡς φοινικιοῦν, ὡς χιόνα λευκανῶ · ἐάν δὲ ὧσιν ὡς κόκκινον, ὡς ἐριον λευκανῶ. » Καὶ ὁ Σωτὴρ δὲ, ὡς Παῖς Θεοῦ, τῷ παραλύτῳ ἔφη · « Τέκνον, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι · » καὶ, « Ἰδὲ ὁ Ἀμὸνς τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὰς ἁμαρτίας τοῦ κόσμου. »

et : « Ecce (49) Agnus Dei, qui tollit peccata mundi. »

Z'. Ὅτι τῷ ἀπροσέει, καὶ παντοδότη Θεῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ αὐτοῦ συνεργεῖ, καὶ συμπάρεχει πάντα πᾶσιν, οὐκ εἰς αὐριον ἀναβαλλόμενον, ἀτε δὴ ξύγνωμον καὶ ὁμόγνωμον Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, ἀνεκποίητον ἔχον τὸ εἶναι καὶ συμβασιλεύειν αὐτῷ, καὶ τὴν αὐτοῦ, ὅθεν καὶ συνυφεστώτως ἐξῆλθεν, διακληρωσάμενον θεότητα. Καὶ ὅτι ὁ πανταξούσιος καὶ πανδύναμος Χριστὸς, σὺν τῇ δυνάμει τοῦ αὐτοῦ σεμνοτάτου Πνεύματος, τὰ σημεῖα καὶ τὰ [88 η] τέρατα ἐποίησεν, καὶ δαίμονας ἐξέβαλεν, ὡς ἐξηγήσαντο οἱ ἱεροφάνται · Μιχαῖας μὲν · « Τάδε, » φησὶν, « λέγει Κύριος, τοὺς προφήτας τοὺς πλανῶντας τὸν λαόν μου. » Καὶ μετ' ὀλίγον ἐπιφέρει · « Διότι οὐκ ἔσται ὁ εἰσακούων αὐτῶν, ἐάν μὴ ἐγὼ ἐμπλήσω ἰσχύιν ἐν Πνεύματι Κυρίου, καὶ κρίσεως, καὶ δυναστείας. » Ἐἴπε τοίνυν ποιεῖν ἰσχύιν Κύριον ἐν Πνεύματι Κυρίου, διὰ τὸ καὶ τὴν Τριάδα, καὶ τὸν σύνδεσμον τῆς φύσεως αὐτῆς δηλῶσαι. Αἰνίσσεται δὲ τὴν κρίσιν, ἐν ᾗ οὐκ ἔτι λοιπὸν μετάνοια καὶ ὁ εἰσακούων · « Ἐν » γὰρ « τῷ ᾄδῃ, » φησὶν, « τίς ἐξομολογήσεται σοι ; » Τὸ δὲ, « Ἐμπλήσω ἰσχύιν, » ἀντὶ τοῦ, Μεγάλῃν ἀνταπόδοσιν ποιήσω μετὰ τοῦ θεοῦ Πνεύματος. Παῦλος δὲ ὁ δοκιμώτατος ἀποστόλων πρὸς Ἐφεσίους μὲν · « Τοῦτου χάριν κάμπτω τὰ γόνατά μου πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα, ἐξ οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ τῆς ὀνομάζεται, ἵνα δῶ ὑμῖν, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ, δυνάμει κραταιωθῆναι, διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον κατοικῆσαι τὸν Χριστόν · » πρὸς Ῥωμαίους δέ · « Ἐγὼ οὖν πεποίησιν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ πρὸς τὸν Θεόν. Οὐ γὰρ τολμῶ τι λαλεῖν, ὧν οὐ κατεργάσατο Χριστὸς δι' ἐμοῦ, λόγῳ καὶ ἔργῳ, εἰς ὑπακοὴν ἐθνῶν, ἐν δυνάμει σημεῶν καὶ τεράτων, ἐν δυνάμει Πνεύματος ἁγίου. » Αἱ ἑμοὶαι τῇ φύσει ὑποστάσεις ὁμοίας τιμῆς ἀξίαι · ὅθεν παραπλήσιον καὶ τὸ λόγιον τίδε τῷ, « Χριστὸς

(44) Omnes, qui ei credunt. Paulo durior videri potest hæc sententia. Sic autem accipienda est, ut de sacerdotibus catholicis loquatur, ac simul indicare velit, ab episcopis, ac presbyteris hæreticis, qui Spiritui sancto non credunt, nec catholicæ Ecclesiæ communionem fruuntur, nempe a Macedonia, quos hic refellit, remissionem peccatorum non conferri.

(45) Ego. Isa. XLIII, 25. Græca editio : Ἐγὼ εἰμι αὐτὸς ὁ ἐξαλείφων... τὰς ἁμαρτίας σου.

(46) Si sint. Isa. I, 18. Græc. ed. ὡς ἐριον.

(47) Paralytico. In Græco : παραλύτῳ pro παραλυτικῷ. Eodem modo alii scriptores Didymi æquales, ac suppres locuti sunt : Apollinarius enim in catena in Joannem Corderiana, pag. 143, ait. Τοῦ ἐκεῖ κειμένου παραλύτου, id est « paralytici ibi decumbentis. » Et Cyrillus ibidem : Τοῦ παραλύτου ἀσθένεια, id est « paralytici infirmitas. »

(48) Fili. Matth. IX, 2 et 5. Videnot. 36, pag. 5.

(49) Ecce. Joan. I, 29. Græca editio : τὴν ἁμαρ-

τίαν, id est « peccatum, » pro τὰς ἁμαρτίας.

(50) Simul... largitur. De hac re copiose egerat Didymus in lib. De Spiritu sancto, num. 16 et 17.

(51) Hæc. Mich. III, 5. Passioneianum exemplar caret voce ἐπὶ, quæ omnino addenda est ex Græca editione, ac legendum ἐπὶ τοὺς προφήτας, hoc est « super prophetas. »

(52) Quia. Mich. III, 7 et 8. Græca editio, διότι οὐκ ἔστιν ὁ ἐπακούων... καὶ κρίμα καὶ δυναστείαν.

(53) Exandint. An is, qui Origeniano de reprobis vicissitudinibus, ac de temporaria eorum poena systemati adhaereret, hæc dictasset?

(54) In inferno. Psal. VI, vers. 5 (seu 6).

(55) Hujus rei. Ephes. III, 14-17. Vide notis 43-45, pag. 49.

(56) Habeo. Rom. XV, 17-19. Græca editio : Ἐγὼ οὖν καύχησιν ἐν Χ. ἰ. τὰ πρὸς Θεόν. Οὐ γὰρ τολμῶ λαλεῖν τι ὧν, et reliqua.

Θεοῦ δύναμις, καὶ Θεοῦ σοφία. » Ματθαῖος ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος. » Εἰ δὲ ἐν Πνεύματι Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἅρα ἐφθασεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ. » Καὶ ὡς ἐν τῷ φωτισμῷ συμπράττει, ἀδύνατον τοίνυν τῇ συμφωνίᾳ καὶ τῇ ἐνεργείᾳ ὑπάρχειν ἐν, μὴ οὐσίας οὐσίας μίξις· καὶ διὰ τοῦτο λέγει ὁ Δεσπότης ποτὲ μὲν. « Ὁ Πατὴρ ὁ ἐν ἐμοὶ μένων, αὐτὸς ποιεῖ τὰ ἔργα. » ποτὲ δὲ, ὡς νῦν εἴρηται. « Ἐγὼ ἐν Πνεύματι Θεοῦ [88 b] ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια. » Διὰ τοῦτο δὲ καὶ Παῦλος εἶπεν. « Ἐν δυνάμει Πνεύματος ἁγίου. » ὁμολογῶν, ὅτι τῇ θεῇ τῆς Τριάδος ἐνεργείᾳ τιθεσώτας ἤγειραν, αὐτὸς μὲν τὸν Εὐτυχον, Πέτρος δὲ τὴν Ταβήθαν.

nunc dictum est, « Ego in Spiritu Dei ejicio dæmonia. » Propterea vero etiam Paulus dixit : « In virtute (60) Spiritus sancti. » Quibus verbis divina Trinitatis operatione, ac virtute mortuos suscitatos esse cōfiteatur, ab ipso quidem Eutychum, a Petro autem Tabetham.

H'. Ὅτι ὥσπερ ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ, οὕτω καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα χρηματίζει, σηματοῖνον Θεὸς καὶ Δεσπότης, καθὰ φράζει Λουκᾶς. « Ἦν ἄνθρωπος ἐν Ἱερουσαλὴμ, ᾧ ὄνομα Συμεὼν· καὶ ὁ ἄνθρωπος οὗτος, δίκαιος καὶ εὐλαβής, προσδεχόμενος παράκλησιν τῷ Ἰσραὴλ· καὶ Πνεῦμα ἅγιον ἦν ἐπ' αὐτῷ, καὶ ἦν αὐτῷ κεχρηματισμένος ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, μὴ ἰδεῖν θάνατον, ἕως ἂν ἴδῃ τὸν Χριστὸν Κυρίου. Καὶ ἤγετο ἐν τῷ πνεύματι εἰς τὸ ἱερὸν. Καὶ ἐγένετο, ἐν τῷ εἰσαγαγεῖν τοὺς γονεῖς τὸ παιδίον Ἰησοῦν, τοῦ ποιῆσαι αὐτοὺς κατὰ τὸ ἡθισμένον τοῦ νόμου περὶ αὐτοῦ· καὶ αὐτὸς ἐδέξατο αὐτὸ εἰς τὰς ἀγκάλας, καὶ εὐλόγησεν τὸν Θεόν, καὶ εἶπεν· Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου, Δέσποτα, κατὰ τὸ ῥῆμά σου, ἐν εἰρήνῃ· ὅτι ἴδον οἱ ὀφθαλμοί μου τὸ Σωτήριόν σου. » Ἐχρημάτισεν τοίνυν τὸ ἅγιον Πνεῦμα· ἐδέξατο Συμεὼν τὸν Χριστὸν εἰς τὰς ἀγκάλας, κατὰ τὸν χρηματισμόν· εὐλόγησεν τὸν χρηματίσαντα, τοῦτ' ἐστὶν ἐδέξατο τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἑωρακώς τὸ σωτήριον τοῦ χρησμοῦ δεξιόμενον πέρας· Θεὸν τε καὶ Δεσπότην αὐτὸν τὸν χρηματίσαντα ἐκάλεσεν. Ἐχρημάτισεν δὲ ὁ Θεὸς Πατὴρ, τῷ ἰοῦδ φάνας· « Οἶμαι με ὁλως σοὶ κεχρηματιξέναί, ἥ ἵνα ἀναφανῆς δίκαιος; » Οἱ δὲ, τῷ ἀληθινῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ μάχεσθαι ἡσυχῆτες, πανταχοῦ τῆς ὑποθέσεως τὰ ἐν ἄλλοις πράγμασιν, καὶ οὐκ εἰς θεολογίαν, συντελοῦντα πρὸς τὸ συστιάσαι τὴν ἀλήθειαν συλλέγοντες, καὶ οὐ τὰ πρόποντα τῷ θεῷ μυστηρίῳ ἀτρεκέως [89 a] ἐκδεχόμενοι, καὶ τῇ ὑποθέσει ἁρμόζοντες, καὶ πρὸς τὸ κεφάλαιον τοῦτο ἀδεκτα τοῦ θεοῦ προσφέρουσι ῥήματα, ἄνω καὶ κάτω, ὡς μέγα καὶ ἑναργὲς κεφάλαιον, τὸ ψυχρὸν ἐκεῖνο καὶ ἀπατηλὸν ῥῆμα λέγοντες· Ὅτι, φησὶν, κατὰγεται ἐκ τῶν τοιούτων μαρτυριῶν τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἰς ἀγγέλου φύσιν, ἥ καὶ αὐτοὶ φαίνονται χρηματιστὰς. Καὶ οὕτω τὰς ὁρθὰς τῶν Γραφῶν ἐννοίας, ἐξ ἀτόπων ἰδίων λόγων εἰς περιπετείας ἐξ-

A virtute signorum, et prodigiorum, in virtute Spiritus sancti. » Hypostases natura similes similis honoris sunt dignæ : ideoque huic etiam oraculo simile est illud : « Christus (57) Dei virtus, et Dei sapientia. » Matthæus ex persona Salvatoris : « Si autem (58) 194 in Spiritu Dei ejicio dæmonia, ergo pervenit in vos regnum Dei. » Et sicut in illuminatione, id est, in baptismo, simul cum Patre et Filio operatur, ita fieri non potest, ut ipse consonantia, et operatione sit unum cum ipsis, quin tamen unum sit etiam essentia. Atque hæc de causa Dominus aliquando quidem ait : « Pater (59) in me manens, ipse facit opera ; » aliquando vero, sicut

B VIII. Quia sicut Deus et Pater, sic etiam Spiritus sanctus dicitur chrematizare, id est, oracula edere, seu divina responsa dare : quod illum significat esse Deum ac Dominum. Ita Lucas : « Erat (61), » inquit, « homo in Jerusalem, cui nomen Simeon : et homo iste justus, et timoratus, expectans consolationem Israeli : et Spiritus sanctus erat in eo. Et ipsi chrematizatum (hoc est, responsum datum) fuerat a Spiritu sancto, non visurum eum mortem, donec videret Christum Domini. Et ductus est in spiritu in templum. Et factum est, cum inducerent parentes puerum Jesum, ut facerent secundum consuetudinem legis pro eo : et ipse accepit eum in ulnas, et benedixit Deum, et dixit : Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum

C in pace, quia viderunt oculi mei Salvatorem tuum. » Itaque chrematizavit, id est, responsum e supernis dedit Spiritus sanctus ; Simeon vero Christum chrematismo illo sibi promissum in ulnas sumpsit ; ac eum, qui chrematismi auctor erat, benedixit ; hoc est, Spiritui sancto gloriam reddidit, postquam Salutare (id est, Salvatorem) chrematismo prænuntiatum aspexit, ac divinum in eo responsum impletum vidit ; Deumque ac Dominum, eum qui chrematizaverat, appellavit. Chrematizavit vero etiam Deus Pater, cum Jobo dixerit : « Putas (62) me aliter tibi chrematizasse (id est responsa dedisse),

195 quam ut appareas justus? » At hæretici in bello contra verum Dei Spiritum exercitati, cum, quavis arrepta occasione, ad obscurandam veritatem ea congerant, quæ de aliis rebus dicta sunt, quæque ad theologiam, seu modum, quo de Deo loqui debemus, nihil attinent ; ea vero, quæ divino mysterio conveniunt, simplici ac sincero sensu non accipiant, nec proposito argumento aptent ; contra

(57) Christus. I Cor. i, 24.

(58) Si autem. Matth. xii, 28.

(59) Pater. Joan. xiv, 10.

(60) In virtute. Rom. xv, 19.

(61) Erat. Luc. ii 25-30. Gr. ed. habet τοῦ Ἰσραὴλ pro τῷ Ἰσραὴλ. Et, ἐπ' αὐτόν pro ἐπ' αὐτῷ. Et, πρὶν ἢ pro ἕως ἂν. Et, ἦλθεν pro ἤγετο. Denique vox ἐγένετο ibi desideratur.

(62) Putas. Ne quæras hæc in Vulgata translatione, sed in Græca libri Job xl, 3. Nonnullæ editiones habent, Οἶμαι δὲ με μὴ ἄλλως, et reliqua. Editio libri Jobi ex vetustissimo codice a Patricio Junio Londini anno 1637 concinnata : Μηδὲ οἶμαι με ἄλλως σοὶ κεχρηματιξέναί, ἀλλ' ἵνα δίκαιος ἀναφανῆς. Complutensis vero voculam μὴ omittit ut Didymus.

hocce etiam capitulum, demonstrationemque insurgunt, et Scripturæ textus, ac verba proferunt, quibus divinitas indicari non potest, et quasi maximum quoddam, ac perspicuum argumentum, frigidam hanc, et fallacem ratiocinationem jaciunt inculcantque. Hujusmodi testimoniis, inquirunt, Spiritus sanctus ad angelicam naturam deprimitur; cum angelos (63) quoque chrematizasse (hoc est, oracula fudisse) constet. Atque ita rectas Scripturarum sententias absurdis suis commentis temere depravant (64). Nam scriptum est, inquirunt, in Actis apostolicis: « Cornelius (65) centurio, vir justus, et timens Deum, et testimonium habens ab universa gente Judæorum, chrematismum (hoc est, cœlestem admonitionem) accepit ab angelo sancto, accersire te in domum suam, et audire verba abs te. » Vos porro si taceretis, o hæretici, et calumniosa ora consueretis, rem multo utiliorem faceretis. Nos autem ad perfectiorem scopum hoc etiam capitulum dirigentes ac veluti retro flectentes, et animi alacritatem iis, qui lecturi hæc sunt, comparantes, ac majorem orthodoxum zelum ipsis injicientes, sic respondemus. Sicut nulla naturæ communio est inter creatam, et increatam naturam, ita ne chrematismi quidem communio intercedit. Nam angelus quidem id omne ἀγγέλλει (id est, annuntiat) quod a Spiritu sancto, a quo agitur, dicere coactus fuerit, etsi illud ignotum ipsi fuerit; atque inde angeli nomen habet. Spiritus vero sanctus, utpote qui ea omnia novit quæ sunt Dei, ut Paulus (66) asseverat; divino modo, sicut Pater, chrematizat, id est, revelat, quæcunque **196** in omnibus deitatis oculis videt velle cum Patre, tum Filium; non vero instar ministri ac famuli chrematizat, sicut satelles (67). Dei Angelus facit: nec enim servus novit (68), quid faciat dominus ejus, neque ille, qui sit heterosius, hoc est, alterius substantiæ, eandem habere potest cognitionem cum eo, qui natura alter ab ipso est. Unamquamque enim naturam conveniens ei cognitio sequitur, et memoria: quin etiam aliquando creatæ naturæ illud evenit, ut longa die id ipsum ei excidat, atque evolet, quod cognitum ab illa fuerat. Quapropter hic quoque capituli initium dedita opera inter decertandum disceptandumque improbi omiserunt (69). Sic enim habet: « Petro (70) autem cogitante de verbo (71),

(63) Cum angelos. Codex: ἡ καὶ αὐτοί, et reliqua. Equidem pro ἡ, quod mendosum est, flego ἡ, id est, « qua, » vel, « quatenus. » At si ita legamus, mutanda fortasse erit vox, ἀγγέλου, ac legendum, ἀγγέλων, hoc est, angelorum, » ut eo referatur pronomen αὐτοί. Quod si quis pro, ἡ, vel ἡ, legere mallet ἡ, ac vertere: « Papæ! et ipsi (hæretici scilicet) oracula fundere videntur, » is mea quidem sententia Didymi mentem probe non assequeretur.

(64) Temere depravant. In Græco, εἰς περιπτύξας ἐξέλκουσιν. Legendum forsitan quis conjiciat, εἰς περιπερίξας ἐξέλκουσιν. Verum Passioneliani apographi lectio immutanda non est; nam vocem, περιπτύξας, simili modo accipit Epiphanius in Pa-

A ἐλκουσιν. Γέγραπται γὰρ, φησὶν, ἐν ταῖς ἀποστολικαῖς Πράξεσιν. « Κορνήλιος ἑκατοντάρχης, ἀνὴρ δίκαιος καὶ φοβούμενος τὸν Θεόν, μαρτυρούμενός τε ὑπὸ παντὸς ἔθνους τῶν Ἰουδαίων, ἐχηρηματίσθη ὑπὸ ἀγγέλου ἁγίου, μεταπέμψασθαι σε εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, καὶ ἀκοῦσαι ῥήματα παρὰ σοῦ. » Ὑμεῖς μὲν οὖν, εἰ ἰσωπῆσατε, καὶ ἀπερβράψατε συκοφαντίας τὰ στόματα, ἐπράττετε ἂν πολλῶν λυσιτελέστερον. Ὑμεῖς δὲ, ἐπὶ τὸν τελειότερον σκοπὸν ἀναπέμποντες καὶ τὸ κεφάλαιον τοῦτο, καὶ εὐθυμίαν τοῖς ἐντευξομένοις παρέχοντες, καὶ πλείονα τὴν ὁρθόδοξον ζῆλον ἐμβάλλοντες, φαμὲν, ὅτι Ὡς οὐδεμία κοινωνία φύσεως κτίσματος πρὸς τὴν ἀκτιστον φύσιν ἐστίν, οὕτως οὐδὲ χρηματισμοῦ. Ὁ μὲν γὰρ ἀγγέλλει, ὃ δ' ἂν οὐκ εἰδώς ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰπεῖν ἐνεργηθῇ: καὶ ἐντεῦθεν αὐτῷ ἄγγελος τούνομα. τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα, ἅτε πάντα εἶδς τὰ τοῦ Θεοῦ, ὡς διαβεβαιούται ὁ Παῦλος, χρηματίζει θεϊκῶς, ὡς ὁ Πατήρ, ἅπερ ἂν τοῖς τῆς θεότητος ἀκοιμήτοις ἡμασιν ὁρᾷ βουλόμενον, καὶ τὸν Πατέρα, καὶ τὸν Υἱόν, καὶ οὐ διακονικῶς, καθάπερ ὁ δορυφόρος ἄγγελος. « Ὁ γὰρ δοῦλος οὐκ οἶδεν, τί ποιεῖ ὁ Κύριος αὐτοῦ, » οὐδὲ γὰρ ὁ ἑτεροούσιος τὴν αὐτὴν τῷ ἑτέρας ὄντι οὐσίας κεκτῆσθαι [89 b] δύναται γνῶσιν. φύσει γὰρ ἐκάστη ἡ ἀνήκουσα γνῶσις καὶ μνήμη συμπαρομαρτεῖ. ἀλλὰ καὶ τὸ γνωσθὲν τῇ γεννητῇ φύσει ἐστὶ ὅτε τῷ χρόνῳ ἀφίπταται. Ὅθεν κἀνταῦθα τὴν ἀρχὴν τοῦ χωρίου ἐκόντες ἐν τῇ διαμάχῃ τοῦ λόγου παραλειποῦσιν οἱ ἀγνώμονες. Ἐχει γάρ. « Τοῦ δὲ Πέτρου διενθυμούμενου περὶ τοῦ ῥήματος, εἶπεν αὐτῷ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ἰδοὺ ἄνδρες τρεῖς ζητοῦσιν σε. Ἀλλὰ ἀναστὰς πορεύθητι σὺν αὐτοῖς, μηδὲν διακρινόμενος. διότι ἐγὼ ἀπέσταλκα αὐτούς. Καταβάς δὲ Πέτρος πρὸς τοὺς ἄνδρας εἶπεν. Ἰδοὺ ἐγὼ, ὃν ζητεῖτε. τίς ἡ αἰτία, δι' ἣν πάρεστε; Οἱ δὲ εἶπαν. Κορνήλιος ἑκατοντάρχης, ἀνὴρ δίκαιος, » καὶ τὰ ἐξῆς, ὡς πρόκειται. Ὡστε παρὰ κριταῖς ἀγαθοῖς, κἀνταῦθα παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος φαίνεται τὸν χρησμὸν ὁ ἄγγελος μαθὼν. Θεότητος γὰρ ἐκκριτον γνῶρισμα, τὸ προλέγειν ἀσφάλτως. καὶ τοῦτο ἐπ' ἀγαθῶ τῶν ἀκούοντων, ἐν ἀσφαλισμένῳ σωθῶσιν. Εἰτα οὐ νομίζετε, τοιαῦτα εἰσηγούμενοι, βασκαίνειν μὲν πως τῇ κτίσει, μέμπεσθαι δὲ οἷον τῷ δι' ἀφθονίαν ταῖς περὶ αὐτοῦ εἰρημναῖς λέξεσιν κοσμήσαντι. τὰ αὐτοῦ ποιήματα; ὡς ἐπομένου πάντως τῷ τοιοῦτῳ πράγματι καὶ τῆς αὐτοῦ χάριτος. Ἐκ γὰρ καὶ τούτου, ὕβρισεν μὲν αὐτὸν

nario hæres. 61, pag. 528, aliique nonnulli.

(65) Cornelius. Act. x, 22. Græca editio: ὑπὸ ὅλου τοῦ ἔθνους, pro, ὑπὸ παντὸς ἔθνους.

(66) Paulus. 1^a Cor. ii, 10 et 11.

(67) Satelles. Sive, « hastifer. » Vide lib. IV Reg. xix, 35, et lib. II Reg. xxiv, 17, et Josue v, 14, et Luc. xvi, 22.

(68) Novit. Joan. xv, 15.

(69) Omiserunt. Ex hoc etiam loco apparet, certum quoddam Macedonianum opusculum a Didymo refelli.

(70) Petro. Act. x, 19, 22. Nonnulla intermedia omittuntur, quæ habet Græca editio.

(71) De verbo. Græca editio: περὶ τοῦ ὁράματος, id est « de visione. »

οὐδαμῶς, μᾶλλον δὲ καὶ ἐπαίνεται ἐδειξεν, τὰ δὲ ἐργα αὐτοῦ συνθήκας ἐφαίδρουνεν. Ἡμεῖς δὲ, εἰ καὶ σεμνότητά τινα θεῖαν τῇ πάσῃ ὑποθέσει φέροι τὸ χρηματίζειν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ ἀρκεῖ καθ' ἑαυτὸ παραλαβανόμενον εἰς μαρτυρίαν· ὁμῶς οὐ μόνον αὐτὸ, ἀλλὰ γὰρ καὶ πλῆθος ἄλλο ὑψηλῶν καὶ ἀνιμψισθημάτων ἀποδείξουν παρηγάγομεν· οἷς εἰ προσέχετε ἀντιπαθείας ἄνευ, ἀγωνότεροι [90 α] πάντως ἐσεσθε τῶν ἰχθύων. Διελέγχει τοίνυν τὴν πειθανουργίαν ὁμῶν σαφέστατα καὶ ὁ Παῦλος, Ἐφεσίοις γράψας· « Ἐμοὶ τῷ ἐλαχιστοτέρῳ πάντων ἁγίων ἐδόθη ἡ χάρις αὕτη, ἐν τοῖς ἔθνεσιν εὐαγγελίσασθαι τὸν ἀνεξιχνίαστον πλοῦτον τοῦ Χριστοῦ, καὶ φωτίσαι πάντας, τίς ἡ οἰκονομία τοῦ μυστηρίου, τοῦ ἀποκεκρυμμένου ὁπὸ τῶν αἰώνων ἐν τῷ Θεῷ, τῷ τὰ πάντα κτίσαντι· ἵνα γνωρισθῇ νῦν ταῖς ἀρχαῖς, καὶ ταῖς ἐξουσίαις, ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, διὰ τῆς Ἐκκλησίας, ἡ πολυποίκιλος σοφία τοῦ Θεοῦ. » Κατανόειτε οὖν, πόσον ἐξηρηται ἡ ἀγγελίων φύσις τοῦ ἀφ' ἑαυτῆς εἰδέναι τι τῶν ἐσομένων, καὶ τοῦ χρηματίζειν· ὅτι καὶ διὰ τῆς ἐν τῷδε τῷ κόσμῳ Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ, ἥτις ἐσμεν ἡμεῖς, τὰ μεγαλεῖα μαθαίνει. Πρὸς πειθῶ δὲ τὴν παρ' αὐτοῦ, δύναται τι συλλαμβάνειν καὶ ἄπερ Κολοσσαεῦσιν ἐγραψεν τοιῷσδε· « Τὸ μυστήριον τοῦτο τὸ ἀποκεκρυμμένον πρὸ τῶν αἰώνων καὶ ἀπὸ τῶν γενεῶν, ὃ νῦν ἐφανερώθη τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ. » Πρὸ τούτου γὰρ, φησὶ, τῷ Θεῷ ἐγνωστο μόνῳ. Πρὸς τοῦτοις, καὶ ἄπερ περὶ τῶν ἐνεγκόντων πᾶσιν ἀνθρώποις ὄφελος, τῶν περὶ τὴν ἐλεκτικὴν οἰκονομίαν φημί, τοῖσδε παρὰ Πέτρου ἀνείρηται τοῖς ῥητοῖς, ὡς προελέχθη· « Εἰς ἃ, φησὶν, ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι. » Εἰ δὲ τινα ἐμφυτον γνώσιν εἶχον, οὐκ ἂν ἱμεῖροντο τοῦ καὶ διακύψαι εἰς αὐτά. Ἀλλ' ἐπειδὴ μὴ ἔχουσιν, εἰς ὑπερβάλλοντα, ὡς οἱ ἄνθρωποι, τρόπον τιὰ ἐκπίπτουσιν ἔρωτα ἐκείνων, ὅν τῆς γνώσεως· τυχεῖν αὐτοῖς μὴ ὑπεσθιν. Πέφυκε γὰρ καὶ τὴν ἄλλως, ὑπερροᾶσθαι μὲν τὰ εὐρεθῆναι ῥῥῖα, ποιεῖσθαι δὲ τὰ σπανιώτερα. Καὶ μέντοι καὶ τοῦτο οὐ κατὰ γνώμην οἰκείαν, τῷ κοινῷ δὲ τῆς φύσεως αὐτῶν λόγῳ (οὐ πάντας φημί) ὑπόχρεοι ὄντες· τινεῖς. « Εἰ [90 β] γὰρ, φησὶν, ἄγγελοι ἁμαρτησάντων ὁ Θεὸς οὐκ ἐφείσατο, » ποῖαν ἐμφυτον γνώσιν τῶν μελλόντων, ἢ αὐθεντεῖαν τοῦ χρηματίζειν, ὡς ὁ Θεός, ἔχειν δύνανται; Εἰ δὲ οὐκ ἴσασιν μὲν οὗτοι ἀφ' ἑαυτῶν, οὐδὲ κατ' ἐξουσίαν ἰδίαν χρηματίζουσιν, ὡς ἐστὶ καὶ δίχως συστάσεως τινος τὸ πρᾶγμα αὐταπόδεικτον, διὰ δὲ τὸ τὴν λέξιν μόνην κατὰ κοινῷ κατηγορεῖσθαι, ἐπὶ τὴν μέμψιν καὶ τὴν κατηγορίαν παρηγγελλάτω· προπετῶς καὶ ἀδιασχέτως ἐπράξατε, καὶ οὐδὲν πρὸς τὸ

A dixit ei Spiritus sanctus (72): Ecce viri tres quæ-
runt te. Sed surge, et vade cum eis, nihil dubitans,
quia ego misi illos. Descendens autem Petrus ad
viros (73), dixit: Ecce ego sum quem quæritis: quæ
causa est propter quam venistis? Illi autem dixe-
runt: Cornelius centurio, vir justus, et reliqua,
ut antea posita sunt. Itaque apud probos quidem
judices constat, angelum hic quoque a Spiritu san-
cto ea didicisse, quæ chrematizavit, id est, *revela-
vit*. Eximius enim divinitatis character ac nota est,
prædicere infallibiliter, idque ita facere, ut in eo-
rum, qui audiunt, commodum atque utilitatem ce-
dat; ut nempe sibi caveant, et salvi fiant. Dum ita-
que hujusmodi interpretationes, et commenta pro-
fertis, nunquid illud non reputatis, quod et creaturæ
B ipsi quodammodo invidi estis, et eum, qui liberali-
tatis ac munificentie causa suas ipsius creaturas iis
ipsis vocabulis, quæ de illo dicta sunt, honestavit
ornavitque, veluti (74) criminamini? cum hujusmodi
rem, chrematismum scilicet Spiritus sancti, cele-
stemve ejus admonitionem, gratia quoque ipsius
comitetur (75). Ex hoc enim ipso chrematismo non
modo is nullum plane sibiimet ipsi dedecus compa-
rat, sed etiam laude dignum se ostendit, atque opera
sua, ut solet, exhilarat. 197 Nos vero etsi divinam
Spiritus sancti amplitudinem ac majestatem in tota
hac disputatione ex eo tantum confirmare potuis-
semus, quod ipse *chrematizet*, id est, *oracula fundat*,
aut responsa det, aut cœlitus revelet, atque hoc vel
solum, ac seorsum sumptum, eam satis demonstret
ac testetur: tamen non hocce duntaxat argumentum
attulimus, sed plura etiam alia, eaque splendida ac
sublimia, et cujusvis dubitationis expertia, Scriptu-
rarum loca: ad quæ si absque aversatione ac fa-
stidio attenderitis, magis quam pisces (76), ut alunt,
muti, omnino evadetis. Jam vero captiosam argu-
mentationem vestram manifestissime diluit ac re-
darguit etiam Paulus Ephesiis scribens: « Mihi (77)
omnium sanctorum minimo data est gratia hæc,
in gentibus evangelizare ininvestigabiles divitias
Christi, et illuminare omnes, quæ sit dispensa-
tio (78) mysterii absconditi a sæculis in Deo, qui
omnia creavit (79): ut innotescat nunc principati-
bus et potestatibus in cœlestibus, per Ecclesiam,
D multiformis sapientia Dei. » Animadvertite ergo,
quam alienum ab angelorum natura sit, ut eorum,
quæ futura sunt, aliquid per seipsos sciant, et chre-
matizent, id est, *revelent*; eum etiam per Eccle-
siam Dei, quæ in hoc mundo est (hæc vero Ecce-

(72) Sanctus. Vox ἅγιον deest in Bibliis.

(73) Ad viros. Græca editio hic addit: τοὺς ἀπεσταλμένους ἀπὸ τοῦ Κορνηλίου πρὸς αὐτόν, id est « missos a Cornelio ad eum. » At hæc non modo Didymus, sed et Vulgatus interpret omittit.

(74) Veluti. Codex: οἷον τό. Lego, οἷον τῷ... κοσμησάντι.

(75) Comitetur. Cod. ἐπομένους. Legend. fort. ἐπομένης. [Bene se habet, ἐπόμενος... χάριτος: sic enim aliquando occurrit apud Alexandrinos. Sic etiam infra, βραθυμία τῇ οὐκ ἐνδέοντι, pro ἐνδεούση. EDIT.]

(76) Magis quam pisces. Proverbialis locutio, quam Pollux quoque habet lib. vi, cap. 34.

(77) Mihi. Ephes. iii, 8, 9 et 10. Vide not. 10 ad pag. 28.

(78) Dispensatio. Vulgatus interpret legit ut di-
dymus. At Græca editio habet: ἡ κοινωνία, id est, « communio. »

(79) Creavit. Græca editio hic addit, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, id est, « per Jesum Christum. » Sed hæc verba omittit, præter Didymum, Vulg. etiam interpret. Vide Segm. 14 a.

sia nosmet ipsi sumus) Dei magnalia perdiscent. A
Atque ut id ipsum adversariis persuadeatur, illa
etiam efficere possunt, nonnullamque ad hoc vim
habere, quæ Colossensibus scripsit in hunc mo-
dum (80): «Mysterium (81) hoc absconditum ante
sæcula, et a generationibus, quod nunc manifesta-
tum est sanctis ejus.» Antea enim, inquit, a Deo
tantum cognoscebatur. Præterea huc etiam illud
facit, quod de iis, quæ omnibus hominibus utilita-
tem attulerunt, de iis scilicet, quæ ad ineffabilem
Incarnationem spectant, hisce (82) a Petro verbis,
ut antea diximus, prædicatum fuit (83): «In quæ,
inquit, desiderant angeli prospicere.» Si quam vero
innatam cognitionem haberent (84), illa per rimas
saltem perspicere non optarent; **198** sed quia
eam non habent, in vehementissimum quodam-
modo, ut homines, amorem incidunt eorum quo-
rum cognitionem assequi nequeunt. Solent enim quæ
inventu quidem facilia sunt, obiter (85) cerni et
despici; quæ autem sunt rariora, æstimari. Neque
vero id ex propria quorundam voluntate repeten-
dum est, sed ex communi (86) eorum naturæ rati-
one. Porro de omnibus angelis id non dico, sed
de quibusdam, qui veluti debitores sunt, ac sup-
plicio obnoxii (87). Nam Scriptura inquit: «Si
enim (88) angelis peccantibus Deus non pepercit.»
Quomodo ergo innatam futurorum cognitionem
habere, aut propria auctoritate chrematizare (hoc
est, *cælitus admonere*) possunt ut Deus? Quod si
ipsi nec scientiam (89) ex seipsis habent, nec ex
propria potestate chrematizant, ut est etiam sine
ulla probatione per se manifestum; vos vero, quia
unum idemque chrematizandi verbum communiter
de Spiritu sancto et de angelis prædicatur, ad re-
prehensionem accusationemque conversi estis (90):
temere et inconsulte egistis, ac nihil ad rem. Nam
ne si Deum quidem Patrem chrematizare (id est,
oracula fundere, aut *revelare*), et bonum esse ali-
qui alii forte dixerint, decet nos contrarium affir-
mare. An quiddam aliud vobis dicam? Videte, quæ-
so, num per angelum, qui centurioni chrematizavit,
seu *cæleste responsum dedit*, Sanctus sanctorum, id
est Salvator, significetur. Nam hoc etiam nomine
arcano sensu multa cum emphasi ac divina Scri-
pturam, ubi de eo loquitur, usam esse constat, pro-
pterea quia is in Incarnatione, quatenus Filius
Verbum, paternam voluntatem fγγελε, hoc est,
annuntiavit. Nec enim dixit nominatim, ut solet
dicere, Michael, Gabriel, nec certum aliud hujus-
modi nomen adhibuit. Quidnam ergo in omnibus
doctrinis nostris merito criminari quis po-

(80) In hunc modum. Codex τοῦτωδε, non vero τοῦτωδε. Ita alibi habet τοῦτωδε, τοῦτωδε, etc. Simili modo Æschylus initio *Promethei vinciti* habet τοῦτωδε, et vers. 237, τοῦτωδε, et similia alibi.

(81) *Mysterium*. Coloss. i, 26. Græca editio paulo aliter, eodem tamen sensu. Vide segm. 160 a.

(82) *Hisce*. Codex τοῖς δε, pro τοῖσδε.

(83) *In quæ*. In prima Petr. i, 12. Vide not. 5, pag. 169, et quæ Didymus habet enarratione in primam Petri ad hunc versiculum.

ἄλλα πρᾶγμα. Οὐδὲ γὰρ εἰ τὸν Θεὸν Πατέρα φαίεν τυχὸν
ἄλλοι τινὲς, ὅτι χρηματίζει καὶ ἀγαθὸς ἐστίν, ἡμᾶς
τὸ ἐναντίον λέγειν πρέπειν. Εἴπω τι ὑμῖν καὶ ἕτερον;
Βλέπετε μὴ τὸν χρηματίζοντα τῷ ἑκατοντάρχῃ ἀγ-
γελον, τὸν ἅγιον τῶν ἁγίων Σωτῆρα εἶπεν. Τῷ γὰρ
ὀνόματι τούτῳ προσχρησαμένη ἐπιχειρουμένως σὺν
ἐμφάσει πολλῇ καὶ θείᾳ περὶ αὐτοῦ φαίνεται ἡ
Γραφή, διὰ τὸ ἀγγεῖλαι ἐν τῇ οἰκονομίᾳ ὡς Υἱὸν
Λόγον τὸ πατρικὸν βούλημα. Οὐ γὰρ εἶπεν ὀνο-
μαστὶ, ὡς εἴωθε λέγειν· Μιχαὴλ, Γαβριὴλ, ἢ, ὁ δεῖ-
να. Τί τοῖνον ἐξ ἀπάντων τῶν ἡμετέρων λόγων
αἰτιάσται· ἂν τις εὐλόγῳ; τί δὲ μέμφαίτο τῇ οὐ-
δαμόθεν ἔχουσῃ τὸ εὐθύνεσθαι ὀρθοδόξῳ πίστει;
πῶς δὲ οὐ πιστεύειν ἄξιον, ὡς τὸ ἅγιον Πνεῦμα βα-
σιλικῶς, ἥτοι θεϊκῶς, χρηματίζει· οἱ δ' ἄγγελοι
λειτουργικῶς, ἥτουν διακονικῶς; ὡς χαλεπὸν οὖν,
καθὰ φησιν, οἰάκων ἔχεσθαι, ὅτῳ κυβερνητικῆς οὐχ
ὑπεσιν· οὕτω χαλεπὸν καὶ διδάσκειν, ὅτῳ ἡ χάρις
τοῦ Θεοῦ Πνεύματος, ἡ τῶν ἀνθρώπων σὺν τῷ Πα-
τρὶ καὶ τῷ Υἱῷ ἐργαζομένη τὴν σωτηρίαν, οὐ πά-
ρυστος, οὕτε ἐστὶν τὸ εἰδέναι τὴν καὶ ἐν τοῖς αἰνί-
γματι τῶν λογίων εὐρίσκομένην [91 a] ἀσφάλειαν,
καὶ τὴν ἀπὸ τῆς ἐπιτήμης τῶν πιστῶν ἀνδρῶν δι-
δομένην ἀπόκρισιν· καὶ ὅτῳ ἐριστικῆς, καὶ ἀντιλο-
γικῆς, καὶ ποικίλης προαιρέσεως ἄνευ οὐκ ἐστὶ
λόγου προφορά. Οἶδα δὲ σαφῶς, ὡς εὐδόκιμοι, καὶ τὸ
οὐράνιον φῶς κατοικοῦντες ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ, ὅτι περ
ὑμεῖς, ὡς ἀμεμπτοὶ καὶ τέλειοι, οὐκ ἠχθέσθητε ἐπὶ
τοῖς λεγέσθαι παρ' ἐμοῦ, ἕνεκα τῶν κατὰ τὴν φύσιν,
οὐ κατὰ τὸ ἐπαινετὸν τῆς γνώμης, ὁμοίων ὑμῖν ἀγ-
γέλων· οἷς ἐξ ἀρχῆς μέμψις παρηκολούθησεν, ὡς
καὶ αἰρετικοῖς, τοῖς εἰς μέσον ἄγουσιν, ὡς οὐκ ἐχρήν.
τὰ ἄρτι μνημονευθέντα· οἵτινες ὑμῖν μάλιστα ἀπεί-
θανοί τινες πρὸς τὸν κατὰ τῆς ἀληθείας ἀγῶνα φαί-
νονται. Ὁ γὰρ λόγος μοι ἐστὶν ὕπερ τοῦ θεϊκοῦ
Πνεύματος, τοῦ φωτίζοντος ἅπαντα, καὶ φιλοτιμου-
μένου τὰ θεϊκὰ τοῖς κτίσμασι· τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ
Μονογενοῦς αὐτοῦ ἐφάμιλλα, τοῦ ἁγιάσαντος καὶ
ὁμᾶς, καὶ συνδοξαζομένου παρ' ὑμῶν, ἅμα τῷ Πα-
τρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, διὰ τοῦ τρισαγίου αἵνου. Μᾶλλον
δὲ καὶ συνεπενεύσατε, Πνεῦμα τοῦτο τῆς ὑποστά-
σεως τοῦ Θεοῦ ἐν, καὶ μόνον, καὶ Θεὸν ἀνευφημή-
σαντί μοι· καὶ ἐβούλεσθε ἂν τάχα (πανηγυρίζει δὲ
μοι ἐν τῷ μέρει τούτῳ τὸ βιβλίον), δι' ὑπερβολὴν
εὐνοίας ὑμῶν, τῆς περὶ τὴν σεπτήν καὶ ὁμοούσιον
Τριάδα, ὑμέτερά τε εἶναι ῥήματα τὰ ἐκ τῆς τῶν
Γραφῶν διανοίας λεγθέντα παρὰ πολλῶν, καὶ νῦν
παρ' ἐμοῦ, καὶ μηδέποτε σιωπῇ τούτοις ἐπιβληθῆ-
ναι; καὶ πάντας δὲ τοὺς ἀνθρώπους τὴν ἀπὸ τῶν
πραγμάτων σχολὴν δαπανᾶν εἰς ὑπόθεσιν τοιαύτην.
Τοιγαροῦν διὰ τοῦτο, κρίσει τῇ υπερτάτῃ; σὺ μὲν,

(84) *Haherent*. Codex, ἔχον. Lego εἶχον.

(85) *Obiter*. Codex, τὴν ἄλλως. Lego, ἐπὶ ἄλλως.

(86) *Ex communi*. Leg. lib. *De Sp. s.* num. 12 et 13.

(87) *Obnoxii*. Totus hic locus paulo perplexior est in Græco. Deest fortasse aliqua dictio.

(88) *Si enim*. In secunda Petr. ii, 4.

(89) *Scientiam*. Codex, εἰσασι. Lego, ἴσασι.

(90) *Conversi estis*. Ludere videtur in duplici si-
gnificatione vocum κατηγορεῖσθαι et κατηγορία.

ὦ ἄγιο Μιχαήλ, ἀρχεῖν τῶν ἀσωμάτων στρατιῶν προχειρίσθης, καὶ ζῶνῃ οἶον νοεῖς [91 b] ἐπιμή-
 θης, καὶ εὐδοκίᾳ τις τῆς πάντων δεσποσύνης πανα-
 γοῦς καὶ οἰκτίρμονος Τριάδος ὑπάρχεις· σὺ δὲ, ὦ
 ἄγιο Γαβριήλ, διακονήσασθαι τῷ μυστηρίῳ τῆς
 ἀφράστου οἰκονομίας, ὡς ἐχέμυθος καὶ πιστὸς, ἐξε-
 λέγης· ἄλλος δὲ ἄλλῳ, οὐδὲ αἰτήσας, θεοσδότῳ χαρί-
 σματι τετίμηται, οἷον μὴ καὶ ἑτεροί, καὶ οἷον μὴ καὶ
 ἡμεῖς· ἀλλὰ καὶ ἡμεῖς, οἷον μὴ καὶ ὁμοῖς. Ὁ γὰρ
 Θεὸς Λόγος, οὐ διὰ τοὺς ἀμαρτήσαντας ἀγγέλους
 ἀγγελος, ἀλλὰ διὰ τοὺς ἐν ἀμαρτίᾳ ἀνθρώπους ἀν-
 θρωπος, ἀτρεπτος, ἀσυγγύτως, ἀναμαρτήτως, ἀφρά-
 στως, ὡς οἶδς καὶ ἡβουλήθη, ἐκ τῆς Παρθένου, καὶ
 κατὰ τὴν σάρκα αὐτῆς καὶ πάντων ἡμῶν ἐγένετο,
 μείνας ὁ ἦν, καὶ ἔστι, καὶ ἔσται, εἰς καὶ ὁ αὐ-
 τός. «Εἰς γὰρ, φησὶν, ἄγιος, εἰς Κύριος Ἰησοῦς
 Χριστός, εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς.» Καὶ οὕτως,
 ὡς ἀπὸ γῆς εἰς οὐρανοὺς ἀνέβη, ἤξει τὸ δεύτερον, δια-
 κολουμένον αὐτῷ ἀγγελικῶν εὐδοκίμων φαλάγγων
 μυρίων μυριάδων, καὶ ἐτι καὶ χρίνει καὶ ποιῆσει κατὰ
 τὴν φιλανθρωπίαν αὐτοῦ. Διὸ μετὰ τὰς Ἐκκλησίας,
 καὶ οἰκοὶ εὐκτήριοι τῷ Θεῷ, τῆς προσηγορίας ὡμῶν
 ἐπώνυμοι, ὦ εὐάρεστος ξυνοῦρς ἀρχαγγέλων, οὐκ ἐν
 μόναις ταῖς πόλεσιν, ἀλλὰ καὶ στενωποῖς ἰδίᾳ, καὶ
 οἰκίαις, καὶ ἀγροῖς ἰδρύσθησαν, χρυσῷ, καὶ ἀργύρῳ,
 ἥ καὶ ἐλέφαντι κοσμηθέντες· ἴασιν τε οἱ ἄνθρωποι
 καὶ εἰς τὰ ἀπώτερον τῆς ἐνεγκαμένης αὐτοὺς χω-
 ρία τὰ ἔχοντα οἶον ὡς κρυτάνια ἐπιτευγμάτων καὶ
 εὐκτήρια προβεβλημένα, οὐκ ὀκνοῦντες καὶ πέλαιος
 διαλαβεῖν, ἦν δέοι, μακρόν, καὶ πολλῶν ἐφεξῆς ἡμε-
 ρῶν ὁδὸν ἔσθ' ὅτε καὶ ἀργαλέον ἐξανύσαι, ὡς πει-
 ρασθόμενοι πλεονος εὐνοίας μὲν τῆς περὶ τὴν πρέσ-
 βειαν ἀπὸ ὡμῶν, μετουσίας δὲ τῆς τῶν φιλοτιμουμέ-
 νων ὑπὲρ τοῦ εὖ [92 a] ἀγαθῶν παρὰ τοῦ Θεοῦ.
 Ἐν γὰρ ταῖς ἀγίαις αὐτοῦ ἐκκλησίαις, καὶ τοῖς
 εὐκτήριοις, καὶ μαρτυρίοις, ὡς ἐν ἄλλοις οὐρανοῖς,
 τὰ ἀνέκλειπτα αὐτοῦ προῦθρην ἀγαθά· καὶ ἀφ' ὧν
 οὗτος αὐτὰς ὁ Βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων, καὶ Κύ-
 ριος τῶν κυριευόντων, δέδωκε τε καὶ ὁσημέραι δι-
 δωσιν ἐκάστοις, ἀπὸ τούτων, εὐσεβῶς καὶ ὁσίως
 προσφερομένην, δέχεται ἀναιμάκτον θυσίαν, καὶ
 πάντα ἔχει τὰ παρὰ ἀνθρώπων γέρα. Νομίζω δὲ εἰς
 τὰ κατὰ αἰρετικῶν, καὶ εἰς τὰ περὶ θεολογίας, καὶ
 τὰ ἄλλα ζῶα, μενοῦνγε τοὺς λίθους αὐτοὺς, τῇ προ-
 θυμίᾳ συμφέγγεσθαι ἡμῖν. Τί γὰρ οὐ ποιεῖ ὁ περὶ
 Θεοῦ ἔρω; ἢ τίνι παραχωρεῖ φίλτρον ἀληθὲς καρ-
 δίας; Ὅτε γὰρ (σὺν Θεῷ δὲ πάντα εἰρήσθω), οὕτω
 μεθ' ὡμῶν τε καὶ τῶν ἐκ τῆς ἡμετέρας φύσεως γε-
 γονότων ἁγίων πρεσβευόντων πεπραχέναι, ὡς μηδέ-
 να πω, μέχρι καὶ τήμερον, οἶον δίκην εἶναι μοι καὶ
 κακῆγορίας ἐλίσθαι λαχεῖν ὑπὲρ ὡμῶν τῶν ἡμετέ-
 ρων πρέσβειν, τῶν τιμὰς τὰς πρὸς τὸ μέτρον ὡμῶν
 παρὰ πᾶσιν ἐχόντων· μηδὲ ὀνόματι καλέσαι με εἰς
 ἀγῶνα τὸν περὶ τούτου, καὶ κρίσιν, καίτοι εὐρισχομέ-
 νων τῶν τὰ μὴ ὄντα κατηγορούντων· ἀλλὰ μηδὲ τίνα
 πειραθῆναι διελέγξαι με, ὡς εἴην λόγους ἀκούσας

A test? aut quid est, in quo orthodoxorum fi-
 dem, nulla ex parte emendationis indigentem,
 accusare quis possit? Quomodo autem credendum
 non erit, Spiritum quidem sanctum ut Regem
 sive ut Deum, angelos vero ut ministros, sive ut
 famulos, chrematizare? Sicut ergo difficile est, ut
 199 aiunt, ut gubernacula teneat is qui guber-
 nandi arte caret: ita difficile est ut is doceat cui
 divini Spiritus gratia, quæ hominum salutem una
 cum Patre et Filio operatur, non adest; et cui præ-
 terea cognoscere non datur illam, quæ vel in ipsis
 divinorum oraculorum ænigmatibus invenitur, cer-
 tam sententiam atque interpretationem, ei eam, quæ
 ex scientia fidelium virorum profertur, responsio-
 nem; qui demum sine contendendi et contradi-
 cendi libidine, ac sine versutia loqui nescit. Novī
 autem optime, o inclyti, ac celestem lucem habi-
 tantes angeli Dei, iratos mihi vos non esse, utpote
 irreprehensibiles ac perfectos, ob ea quæ a me di-
 cta sunt illorum angelorum causa, qui natura qui-
 dem vobis similes sunt, laudabili vero mente non
 item; quique ab initio reprehensionem meruerunt,
 sicut hæretici etiam, qui ea in medium inconsulte
 afferunt, quæ nuper commemorato sunt, quosque
 maxime ineptos, ad certamen contra veritatem
 ineundum, esse cognoscitis. Mihi enim sermo est
 pro divino Spiritu, qui omnia illuminat; qui crea-
 turis divina, non secus ac Pater et Unigenitus ejus,
 largitur; qui vos etiam sanctificavit; quique a vobis
 per trisagium hymnum una cum Patre et Filio glo-
 rificatur. Sed mihi potius Spiritum hunc hypostas-
 sis Dei unum et solum, et Deum prædicandi con-
 sensistis: ac fortasse ob immodicum vestrum erga
 augustam et consubstantialem Trinitatem amorem
 [mihi autem meus hac in parte liber panegyricus
 evadit] vestra esse velletis verba, quæ ex Scriptu-
 rarum sententia a multis, atque in præsens a me
 dicta sunt, et nunquam hæc silentio obrui, sed
 omnes homines, cum a negotiis vacanti, in hocce
 argumento tempus impendere exoptatis. Hanc igitur
 ob causam tu quidem, o sancte Michael, su-
 premo iudicio ad imperandum incorporeis exerciti-
 bus electus, ac veluti spiritali cingulo honestatus
 es, et suavis quidam odor existis sanctissimæ re-
 rum omnium dominæ, et misericordis Trinitatis.
 Tu vero, o sancte Gabriel, utpote arcani taciturnus
 ac fidelis custos, legatus (91) ad præstandum
 ineffabilis Incarnationis mysterium ministerium elec-
 tus es. Alii autem 200 aliis donis, vobis a Deo
 datis, ne petentes quidem, ornati estis; quorum do-
 norum nonnullis quidem alii honestati non sunt,
 nonnullis autem honestati non fuimus nos: sed nos
 quoque nonnullis decorati sumus, quibus vos hone-
 stati non foistis. Nam Deus Verbum non propter
 peccantes angelos angelus, sed propter peccatores
 homines homo, citra mutationem, citra confusio-

(91) *Legatus*. Lucianus quoque verbo διακονεῖσθαι simili fere sensu usus videtur in *Dialogis fabulosis selectis*, Dialogo II, pag. 66; nam Mercurium

ait diis διακονεῖσθαι, id est, ut ego interpretor, decorum « legatum esse. »

nem (92), citra peccatum, ineffabiliter, sicut ipse novit, et voluit, ex Virgine, et cum carne carni ipsius Virginis, omniumque nostrum simili, factus est, manens quod erat, et est, et erit, unus, et idem. « Unus (93) enim Sanctus, inquit, unus Dominus Jesus Christus in gloria Dei Patris. » Atque uti ex terra in caelos ascendit, ita iterum veniet, myriadibus myriadum phalangum bonorum angelorum ipsi inservientibus : ac praeterea tum judicabit, tumaget juxta suam in homines benignitatem. Idcirco post ecclesias, aedes etiam oratoriae (94), quae a vobis, o gratiosum archangelorum par (95), nomen habent, Deo erectae (96) sunt non solum in civitatibus, sed et in vicis privatim, et domibus, et agris, caeruleo auro, et argento, aut etiam ebore ornatae : et pergunt homines in loca etiam a regione, in qua orti sunt (97), longius dissita, **201** quod oratoria in iis exposita sint veluti totidem prytaenea (98), curiaeve, in quibus voti compotes fiunt : nec eos piget longum quoque, si opus sit, pelagus trajicere, ac multorum princeps diem iter, idque interdum etiam difficile ac molestum, perficere, utpote majorem experturos a vobis in intercedendo pro illis benevolentiam, et bonorum, quae maxime benefice (99) Deus elargitur, copiosius participes

(92) *Citra mutationem.* Codex, ἀρεπτος. Legendum videtur ἀρεπτος.

(93) *Unus.* Quamvis textus iste, prout hic affertur, non exstet in Bibliis, tamen saepius eum citat Didymus. Vide not. 4, pag. 161, et segm. 173 a, 177 b, 197 b, et 198 a.

(94) *Aedes oratoriae.* Hac ipsa appellatione seu locutione utitur S. Athanasius in comment. in *Matthaeum*, pag. 29 tom II Collectionis novae Patrum Graecorum, et Socrates lib. v *Histor. ecclesiast.*, cap. 20, ubi exō τῶν πόλεων (inquit) συνεχώρησε εὐκτηρίους οἴκους κατασκευάζειν, id est, « ut extra urbes exstruerent (Ariani et Macedoniani) aedes oratorias, » sive « oratoria, permisit (Theodosius). » Quin et ecclesias ab oratoriis, ac martyriis distinguunt, ut Didymus, cum Rufinus lib. II *Hist. eccl.*, cap. 27, tum idem Socrates lib. v cap. 10, ac post utrumque Theophilus antecessor lib. II *Institutionum*, tit. I, pag. 213 editionis anni 1751 : ubi sacra esse ait quae justo ritu, et per sacerdotes Deo sunt consecrata, ὅποια αἱ ἐκκλησίαι, καὶ τὰ μαρτύρια, καὶ τὰ εὐκτήρια, id est, « ejusmodi sunt ecclesiae, martyria et oratoria. » Quae vero Didymus ipse hoc in loco de sacris aedibus Deo in archangelorum honorem erectis dictavit, iis consentanea sunt quae Sozomenus tradidit lib. II *Hist. eccl.*, cap. 3 de ecclesia in Hestii extra Constantinopolim a Constantino erecta, quae ab archangelo Michaelis nomen habebat, et Μιχαήλου, seu « Michaelium » vocabatur.

(95) *Par.* In Graeco, ξυνορίς. Συνορίς verò, sive συνορίς inter talorum jactus recensetur a Polluce lib. VII, cap. 33, etsi aliqui codices ibi habeant συνορικώς. Interpres autem vertit, « conveniens. » At συνορίς Hesychio est δῦας, sive « dyas, » id est, ut nonnulli ex veteribus Patribus, ac nominatim S. Paschasius diaconus, loquuntur, aut vertunt, « dualitas, » nimirum « par, » aut « biga. » Quo sensu Theodoretus *Hist. eccl.* lib. II, cap. 8 de duobus loquens ait : τῶν ἀρχιερέων ἡ ξυνορίς, id est, « par illud episcoporum ; » et cap. 24 : ἡ δὲ ἀξία ἀγαπτος ξυνορίς Φλαβιανὸς καὶ Διδύμος, id est, « Par autem illud admirabile, Flavianus, et Didymus. » Imo Lucianus ipse in *Timone* ait : γενίχης... συν-

A κατὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ δι' αἰδῶ τυχὸν ἡ ψόβον τοῦ λέγοντος ἐπινεύσας, καὶ τὰ μὴ καλὰ ἐπαινέσας· ἡ ὅλως ὀλιγωρήσας ποτὲ, καὶ ἐν βαθυμίᾳ τῇ οὐκ ἐνδόντι θέμενος τὸ πρὸς δύναντα ἀντιτάσσασθαι· μενοῦνγε ἐκ τοῦ ἐναντίου φάναι πολλοὺς, ὥς αἰετὶ παρῆλθον εὐτονος καὶ ἡρεμος εἰς τὰ τοιαῦτα, ἡ δόσω δίκην, ἡ ληψόμενος. Κέρδος γὰρ μέγιστον καὶ αἰώνιον ἐμαυτοῦ, καὶ τῶν ἐξ ἐμοῦ, καὶ τῶν σὺν (12 b) ἡμῖν ἡγοῦμαι καλῶς, τὸ πάντα πόνον, εἰ δεῆσαι, καὶ κίνδυνον ἐλίσθαι ὑπὲρ τοῦ ποιήσαντος ἡμᾶς καὶ σώζοντος, καὶ κρίναι, καὶ φιλανθρωπεύσασθαι αὐτοῦ ἐνεκα ἔχοντος Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος. Εἰδότες οὖν, ὥς ἐκλεκτοὶ λατρευταὶ μὲν τῆς παναγοῦς Τριάδος, προσθευταὶ δὲ τοῦ ἀνθρώπων γένους, μηδὲν μετ' αὐτὴν, τὴν πάντων B αἰτίων καὶ ζωοπαθῶν. αἰδοῦς εἰς ἡμᾶς· ἐλλειβεῖσθαι μοι, τῆς ὀφειλομένης εἰς τοὺς συναγορευοντάς με ταύτῃ, τῇ χορηγούσῃ ἐνθυμήσεις καὶ φράσεις σοφᾶς, αὐτῇ τε ἀρεσκούσας καὶ ἡμᾶς εὐεργετούσας· ἔπειτα καὶ ὑμῖν· καὶ τοσοῦτ' « ἔπειτα, » ὅσῃ πρέπει, μετὰ τὴν ἀκτιστον κτιστὴς εὐπροσῶς μνημονεύειν φύσεως τάξαντας· ἱκετεύσατε ἰδικῶς ὑπὲρ ἐμοῦ καὶ τῶν ἐξ ἐμοῦ, καὶ σὺν ἐμοῖ, καὶ πάντων (τούτου γὰρ πλέον παρέχειν ἡμῖν οὐκ ἐπατράπητε), τὴν τε ἐπὶ τούτῳ γνώμην διατηρηθῆναι μοι ἀκίνητον, τὴν τε εὐχὴν

ὡρίδι πολιτικῇ· quae interpres vertit : « equestri certamine vici. » Sed συνορίς πολιτικῇ sensu proprio est « equulorum par, » aut « biga. »

(96) *Deo erectae.* Ita loquitur Didymus, ut Theologum decet : soli enim Deo templa eriguntur, non angelis, non sanctis, etsi in istorum honorem erigantur. Praeflare Augustinus in *Collatione cum Maximino Ariano* (tom. VIII, pag. 660) : « Nonne, si templum (inquit) alicui sancto angelo excellentissimo de lignis et lapidibus faceremus, anathematemur a veritate Christi, et ab Ecclesia Dei : quoniam creaturae exhiberemus eam servitutem, quae uni tantum debetur Deo? Si ergo sacrilegi essemus faciendo templum cuicunque creaturae, quomodo, » etc. Pseudo-Athanasius vero dial. 3 *De Trinitate* : Πᾶς ναὸς, Θεοῦ ναὸς ἐστίν, id est, « Omne templum, Dei templum est. » Atque, ut alios praeteream, S. Paschasius lib. II *De Spiritu sancto*, cap. 12 : « Quem templo, inquit, perspicis dignum, divinis honoribus noveris adorandum, celebrandum votis, sacrificiis excolendum. »

(97) *A regione in qua orti sunt.* In Graeco, τῆς ἐνεγκαμένης. Simili modo « patria » a Libanio vocari solet ἡ ἐνεγκούσα.

(98) *Prytaenea.* Satis eleganter oratoria illa vocat Didymus ἐπιτευγμάτων πρυτανεία, sive, ut habet codex, πρυτανία· quemadmodum enim Athenis in Prytaneo sportulae ex publico aerario dabantur, aut victus quotidianus praebebatur, ita in oratoriis illis aedibus ea passim « consequebantur » fideles, quae postulassent. « Idque ipse quoque (ait Sozomenus de Michaelio prope Constantinopolim sito loquens) maximo affectus beneficium, verissimum esse iestor... Quidam... in gravissimas calamitates, aut inevitabilia pericula prolapsi, alii morbis... oppressi, precibus illis ad Deum suscitatis, statim malis liberati sunt, » et caetera.

(99) *Benefice.* In Graeco, ὑπὲρ τοῦ εἶναι, quod positum videtur pro ὑπέρευ. Simili modo Aristophanes in *Acharn.*, act. II, vocula εὐ ariculum addidit in anapæstis illis, quos lib. VIII ad *Attic.*, epist. VIII, affert Cicero :

Τὸ γὰρ εὐ μετ' ἐμοῦ, καὶ τὸ δίκαιον Σύμμιχον ἐστίν.

μου πᾶσαν, ἣν οἶδεν αὐτὴ ἡ τὰ πάντα μόνῃ εἰδυῖα, καὶ εἰς αἴσιον, καὶ ἐπ' ἀπειρον κατορθοῦσα ἀγαθω-
τάτῃ, καὶ αὐτοτελῇ, καὶ ἀδιαίρετος Τριάς προσδε-
χθῆναι καὶ καταξιωθῆναι ἡμᾶς παντελεῖ, πανοικεῖ,
παγγενεῖ, καὶ παμφιλεῖ (φιλοὶ δὲ ἡμῶν οἱ ὀρθόδοξοι),
ὅν ὁμῖν τε καὶ πᾶσιν τοῖς ἀγίοις, ἀγιοτρισεσολογῆ-
σαι αὐτὴν ἐν οὐρανοῖς εἰς τοὺς ἀπεράντους αἰῶνας
τῶν αἰώνων καὶ τῆς ἐπιγγελεμένης, καὶ πρὸς ἡμῶν
πιστευομένης ἀτελευτήτου καὶ ἀδιαίρετου αὐτῆς
βασιλείας, χάριν αὐτῆς, τυχεῖν. Ἀμήν. Ἀμήν. Ἀμήν.
nobiscum consentire puto. Quid enim non facit
d's philtrum (3)? Ut enim vos nostis (omnia autem Deo favente dicta sint), sic vobiscum, et cum quin-
nibus sanctis, qui ex nostra (4) fuerunt natura, quique pro nobis intercedunt, me gessi, ut usque ad
hanc diem nemo ullam mihi veluti convicii actionem intenderit pro vobis, qui nostri estis intercessores,
atque honores pro modulo vestro apud omnes habetis: ac nemo me nominatim in certamen ac ju-
diciū de hac re vocavit; quamvis non desint qui falso etiam accensent: sed ne ullus quidem me re-
darguere tentavit, quod sermones contra Deum Verbum, et sanctum Spiritum audiverim, et prae vere-
cundia fortasse, vel loquentis timore annuerim, ac ea quae recta non erant, laudaverim, aut quod om-

A futuros. Etenim in sanctis suis ecclesiis, et orato-
riis, et martyriis, sicut in aliis sacellis (1), indefi-
cientia sua bona proposuit: et ex quibus rebus hic
ipse Rex regnantium, ac Dominus dominantium et
dedit, et quotidie dat singulis, ex his pie et sancte
oblatum accipit incruentum sacrificium (2), et om-
nia habet, quae ab hominibus 202 dari possunt,
munera. In his autem quae contra haereticos, et in
iis, quae de Trinitatis unitate diximus, vel ipsa ir-
rationalia animantia, imo ipsos lapides prompte
amor qui in Deum fertur? aut cui cedit verum cor-
d's philtrum (3)? aut cui cedit verum cor-

(1) Sacellis. Videat eruditus lector, an verba illa, B
ὅς ἐν ἄλλοις οὐρανοῖς, ita accipi queant, ut sensus
sit, Deum «sicut in caelis, ita in ecclesiis indefi-
cientia sua bona proponere:» an vero potius,
quod mihi magis arridet, conijciendum sit, dicta-
tum quidem fuisse a Didymo ἱεροῖς, aut ναοῖς, id
est «templis:» nam Didymi αὐτο, «templi» voca-
bulo, a quo antea abhorrebant, assuescere coeperunt
Christiani: librariorum vero vocem ἱεροῖς, aut ναοῖς
mutasse in compendiarium notam οὐνοῖς, hoc est,
οὐρανοῖς. Quod si retinenda sit lectio codicis, οὐρα-
νοῖς, nihil aliud designari crediderim, quam θεῖους
οἶκους, nempe «sacras aedes,» eo sensu οὐρανοῦς
dictas, quo in iis versibus, quos Antiochie in ma-
gna ecclesia inscribi jussit Constantinus, teste Joan-
ne Malala lib. xiii, templum illud dicitur οὐρανίας
ἀφῆσθαι παντελεῖον, id est, «coelestibus apsidibus per-
simile:» aut quo sensu Pollux lib. ii, cap. 4, ait:
Τοῦ δὲ στόματος τὸ ἄνω, οὐρανός, id est, «Superior
vero oris pars, vocatur caelum:» quod autem nos
dicimus «capiti impendere,» id Aegyptii, Alexan-
dri videlicet, dicebant, μεσουρανεῖν: quorum tamen
dialectum ii despiciabant, quibus nihil sapiebat, nisi
quod Atticissimum saperet. Didymus ergo cum tria
sacrarum aedium nomina recensisset, ne omnia
quae in usu tunc erant, recenseret (quae enim re-
centioribus saeculis in Graecam linguam inducta sunt,
huc non pertinent), generatim subiunxit: «sicut in
aliis sacris aedibus.» Hujusmodi sunt, exempli gra-
tia, ναοί, seu θεῖοι ναοί, id est, «templa Dei:» Βα-
σιλικαί, seu «Basilicae:» Κυριακὸν, seu «Domini-
um,» ut ecclesiam vocat Hilarius lib. i ad Con-
stantium: οἱ τῶν μαρτύρων οἶκοι, «aulae,» etc.
Quinetiam nonnullarum propria, ac veluti singu-
laria erant nomina, ut «Anastasis, Analepsis,» sive
Assumptio, id est Ascensio, «Crux, Anastasia, Mi-
chaelum,» τὸ Μνημα, seu «Sepulcrum» Domini,
Ἀποστολεῖον, τὸ Καίσαριον, seu Καίσαρειον, alia-
que hujusmodi id temporis usitata. Porro vox, οὐ-
ρανός, hoc sensu accepta nondum alibi mihi occur-
rit. Aliquod fortasse ejus vestigium exstare suspi-
cetur quis in Philostorgio, seu potius in compen-
dio Philostorgianae Historiae, quod Photius nobis
reliquit. Nam lib. ix, haec impius ille Eunomii lau-
dator ac patronus narrabat: «Ὁ μὲν Εὐδῶσιος, εἰς τὸ
κακολογεῖν τοὺς ἀνδρας, ὧν ὑπερήσπισεν, ἀπετρέ-
πετο οὐνοδόστας ἐπ' ἐκκλησίας εἰρηνευόμενος τοὺς
ἀμφὶ τὸν Ἀέτιον, Αἰθιοπὰ τε τὸν θεόφιλον ἐξυβρί-
ζειν:» ὥσπερ οὐκ εὐσεβείας καὶ πίστειος ἀγώνων ὄν-
των, ἀλλὰ χρωμάτων ἐκλογῆς καὶ γένους, id est, ut
vertit Valesius, «Euzoioi quidem conviciari cepit

illis, quorum patrocinium susceperat, οὐρανοδά-
τα in ecclesia per ludibrium appellans sectatori
Aetii, et Theophilum Aethiopem: prorsus quia
non de religione ac fide ageretur, sed de coloris
ac generis delectu.» Porro vocem οὐνοδόστας men-
dosam esse omnes fatentur. Valesius legendum
censet οὐρανοδάτας. «Sic autem (inquit) Euzoioi
Aetium et Eunomium per ludibrium appellabat ob
audaciam ac dementiam, quod instar gigantum in
caelum conscendere tentarent, et de divinitate tem-
tere garrere praesumerent.» Gothofredus οὐρανο-
δόστας legendum putat: «allusione (inquit) ad
Aetianorum ecclesias facta, quasi pascua caelestia
incolerent haberentque.» Demum Jacobus Basna-
gius, «Observat (inquit) Philostorgius has ironia
indicare Eunomianorum ecclesias. At ecclesiae non
tentabant in caelum conscendere, nec dici poterant
caeli pascua: sed ipsas appellabat Euzoioi ridendo
οὐνοδόστας, «asinorum pascua.» Jam vero ex hoc
Didymi loco conijciat quis legendum esse οὐρανο-
δόστους, aut quid simile: Aetianos vero ab Euzoio
conciones in Ecclesia habente ideo sic vocatos esse,
quia in templo viderentur totidem βοσκῶν.

(2) Incr. sacrificium. Sacrosanctum Missae sa-
crificium sine dubio intelligit, quod eodem modo
vocat etiam in commentariis in Psalmos ad vers.
39 psalmi vii, pag. 748 catena Corderiana:
Ἀντιστάγει δὲ (inquit) τὴν ἀναιμάκτων θυσίαν καὶ
λογικὴν τοῦ Κυριακοῦ σώματος καὶ αἵματος, id est,
«Ex opposito autem introducit incruentum ac ra-
tionale sacrificium Domini corporis et sanguinis.»
Ad versiculum vero 22 psalmi cvi, Missae sacrifi-
cia vocat τὰς τῆς Καινῆς Διαθήκης θυσίας, ἃς καὶ
εὐχαριστίας ὀνομάζειν ἡμῖν ἔθος, τὰς λογικὰς καὶ
ἀναιμάκτους, id est, «Novi Testamenti sacrificia,
quae Eucharistias etiam nominare consuevimus,
rationalia et incruenta.» Ideo autem ea appellat
«rationalia,» ut a cruentis sacrificiis Veteris Te-
stamenti secerantur, quae alibi dicit αἰσθητὰς θυ-
σίας, id est, «sensibilia sacrificia.»

(3) Philtrum. De rerum terrenarum amore econ-
trario ait Clemens in secundo Paedagogi: Πηγαὶ
γὰρ αἱ τῶν ἐρώτων καρδίαι, καὶ ὁδύνονται μετα-
νοῶν τὰ φίλτρα, id est, «Amanium enim corda
sunt volueria, amorisque irritamenta,» seu «philtrea,
exstinguuntur saepe poenitentia.»

(4) Ex nostra. In Epistola ad Arentium prae-
sulem, ubi haec attulit, impressum Venetiis fuit, ex τῆς
ὑμετέρας, id est, «ex vestra.» Id quomodo conti-
gerit, ignoro: hoc tantum scio, in codice clare legi,
ex τῆς ὑμετέρας, id est, «ex nostra.»

nino unquam neglexerim eis pro virili parte obsistere, et, contra quam deceat (5), socors fuerim. Quinimo e contrario plerique aiunt me pro huiusmodi rebus in medium semper prodissse magna vi et voce, ac sine perturbatione (6), ad litem aut intentandam aut sustinendam (7). Nam lucrum maximum et æternum puto mei ipsius, et eorum qui ex me sunt (8), eorumque, qui nobiscum existunt, omnem laborem strenue, ac, si opus fuerit, periculum subire pro Patre, et Filio, et Spiritu sancto, qui nos fecit, et salvat, et iudicaturus est, ac sui ipsius (9) causa benignitate prosecuturus. Cum ergo noveritis, utpote electi adoratores sanctissimæ Trinitatis, et humani generis legati atque oratores, nulla me in re obsequio illi defuisse, quod vobis post hæc (10) Trinitatem rerum omnium causam, atque omnia vivificantem **203** debetur, utpote qui mihi apud eandem Trinitatem patrocinamini, a qua cogitationes loquentesque sapientes, et ei gratæ atque acceptæ, nobisque utiles, ac deinde vobis quoque placentes subministrantur : tantoque libentius dico « deinde, » quanto convenientius est naturam creatam post increatam collocari, atque ita a nobis decenter commemorari : supplicate peculiariter pro me, et pro iis qui orti sunt ex me, ac pro iis qui mecum sunt, et pro omnibus (nec enim vobis concessum est, ut quidquam amplius, quam hoc, nobis præbeatis), ut et in mea de hac re sententia immobilis permaneam, et omnes meæ preces, quas novit illa, quæ sola novit omnia, et cui omnia prospere in æternum cedunt (11), optima, et per se perfecta et individua Trinitas, acceptæ sint, et benigne audiantur; nosque cum omnibus filiis (12), cum tota domo, cum tota familia, et cum omnibus amicis [amici vero nobis sunt orthodoxi] vobiscum una, et cum omnibus sanctis eam laudare, trisagium hymnum canendo, in cælis per infinita sæcula sæculorum, et promissum, atque a nobis creditum interminabile, et individuum ejus regnum per gratiam ipsius consequi mereamur. Amen. Amen. Amen.

IX. Sed jam tempus est ad inceptum argumentum A reverti. Quia una cum Christo, utpote Deus et Conditor, iudicatorus est omnia Spiritus sanctus. Cuius est enim omnia judicare, nisi ejus qui Deitatis et regie dominationis communionem cum illo habet, qui ipsa fecit? Ita prophetat Isaias : « Egredietur (13) virga ex radice Jesse, et flos ex radice (14) ascendet. Et requiescet super eum Spiritus Dei (15), Spiritus sapientiæ et intellectus, Spiritus consilii et fortitudinis, Spiritus scientiæ et pietatis; et replebit eum Spiritus timoris Dei. Non secundum opinionem judicabit, neque secundum loquelam arguet. Sed judicabit humili **204** iudicium, et arguet superbos (16), et liberabit humiles terræ, et percutiet terram verbo oris sui, et in Spiritu per labia interficiet impios (17). » Virgam et florem ex radice Jesse illum dicit, qui ex ipsa quasi germen prodiit in Incarnatione, ac sui odoris suavitate terram corroboravit : super quem etiam quiescentem vidimus in Evangelii Spiritum sanctum : quem demum

Θ. Ἄλλ' ὥρα γὰρ εἰς τὴν ἀρχθεῖσαν ὑπόθεσιν αὐθις οὖν τείνεσθαι [95 a]. Ὅτι σὺν τῷ Χριστῷ, ἅτε Θεὸς καὶ Δημιουργός, τὸ ἅγιον Πνεῦμα κρίνειν μέλλει τὰ πάντα. Τίνος γὰρ καὶ ἐστὶν κρίναι, ἢ τοῦ κοινωνίαν ἔχοντος πρὸς τὸν ποιήσαντα αὐτὰ θεότητος καὶ βασιλείας; ὡς προφητεῖ. Ἡσαΐας μὲν· « Ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης ἀναθήσεται; καὶ ἀναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, Πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως, Πνεῦμα βουλῆς καὶ ἰσχύος, Πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας; καὶ ἐμπλήσει αὐτὸν Πνεῦμα φόβου Θεοῦ. Οὐ κατὰ τὴν δόξαν κρίνει, οὐδὲ κατὰ τὴν λαλιὰν ἐλέγξει; ἀλλὰ κρίνει ταπεινῶ χρίσιν, καὶ ἐλέγξει τοὺς ὑπερηφάνους, καὶ ἐξελεῖται τοὺς ταπεινοὺς τῆς γῆς, καὶ πατάξει τὴν γῆν τῷ λόγῳ τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ ἐν Πνεύματι διὰ χειλέων ἀνελεί ἀσεβεῖς. » Παύδον καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί λέγει, τὴν ἐξ αὐτῆς ἐν τῇ ἐνανθρωπήσει βλαστήσαντα, καὶ τῇ εὐατοῦ εὐωδίᾳ τὴν ὑφ' αὐτὸν ῥύσαντα, ἐφ' ὃν ὅσοι ἐν Εὐαγγελλίοις ἀναπαυσάμενον τὸ ἅγιον Πνεῦμα· χρίτην

(5) *Decent*. Didymus, οὐκ ἐνδέοντι. Qua voce eodem sensu utitur Dio Cassius, pag. 855 editionis Reimari. Aliis vero, ut Clementi in vii *Stromatum*, τὸ ἐνδέον dicitur « id quod deest. »

(6) *Perturbatione*. Codex, ἡρεμος, cum aspero spiritu.

(7) *Sustinendam*. Verti etiam potest : « ad iudicium dandum, aut accipiendum. »

(8) *Ex me sunt*. Vide segm. 143 b.

(9) *Sui ipsius*. Codex, αὐτοῦ. Legere malim αὐτοῦ.

(10) *Post hæc*. Codex, μηδὲν με ταύτην. Lego μηδὲν μετ' αὐτήν.

(11) *Cedunt*. In Græco, εἰς αἰῶνα καὶ ἐπ' ἄπειρον κατορθοῦσα. Quæ verba non satis perspicua sunt. In *Epistola ad Archintum præsulem* transtuli, « infinite beata : » nam vox ἄπειρον sine dubio valet hic « infinitum, » aut « æternum : » ac frigide, meo iudicio, quis verteret, « inexperto, » aut « ignoto modo. » Simili ratione in commentariis in *Psalmos*, ad postrema verba psalmi cx, quod Psalter ait, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, Didymus aliter dicit, ἐπ' ἄπει-

ρον, id est, « in æternum. » H ἀνεσις αὐτοῦ (inquit) μένει ἐπ' ἄπειρον, id est, « laudatio ejus manet in æternum, » sive « infinitum. » Cum vero verbum, κατορθοῦν, duplicem habeat significationem, verti fortasse etiam posset : « quæ omnia ad prosperum exitum in æternum dirigit. »

(12) *Filiis*. Codex, πανταχῶς, et reliqua. Utrum autem scribendum sit πανδημίαι, exempli causa, πανδημίαι, πανουδαί, et cætera, an vero πανδημίαι, πανουδαί, disputant grammatici. Ego codicis scripturam retinui, in quo similium vocabulorum postrema syllaba circumflectitur.

(13) *Egredietur*. Isa. xi, 1-4.

(14) *Ex radice*. Græca Biblia habent : « ex radice ejus. » Didymus segm. 123 b, habet ἐξ αὐτῆς, id est, « ex ipsa. »

(15) *Dei*. Compl. editio, Κυρίου, id est « Domini. »

(16) *Superbos*. Verba ista, τοὺς ὑπερηφάνους, καὶ ἐξελεῖται, id est, « superbos; et liberabit, » sive « eruet, » desunt in omnibus editionibus.

(17) *Impios*. Biblia Græca : ἀσεβεῖς, id est, « impium. »

δὲ αὐτὸν σὺν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι ἐν τῇ δευτέρᾳ αὐ-
τοῦ παρουσίᾳ ἰδεῖν περιμένοντες. Τοῦτο γὰρ σημαί-
νει τό τε, « Ἐν Πνεύματι διὰ χειλέων ἀνελεί ἀπε-
δεῖς, » καὶ τὸ ἀλλαχοῦ εἰρημένον τῷ αὐτῷ προφήτῃ·
« Ἐν Πνεύματι κρίσεως, καὶ ἐν Πνεύματι καύσεως. »
Δαυὶδ δὲ ἐν ρλγ' ψαλμῷ φησιν· « Ποῦ πορευθῶ ἀπὸ
τοῦ Πνεύματός σου; καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου
ποῦ φύγω; » Τὸ, « Ποῦ πορευθῶ, » καὶ, « Ποῦ φύγω, »
πλατεῖαν ἔχει ἐμφασιν· σημαίνει γὰρ πανταχοῦ
παρεῖναι καὶ κριτὴν ὑπάρχειν τὸ ἅγιον Πνεῦμα.
« Φοβερόν » γὰρ ὡς ἀληθῶς, κατὰ τὸν Ἀπόστολον,
« ἐμπεσεῖν εἰς χεῖρας Θεοῦ ζώντος, » τοῦ λέγοντος ἐν
μθ' ψαλμῷ· « Ἐλέγξω καὶ παραστήσω κατὰ πρόσωπόν
σου τὰς ἁμαρτίας σου. » Καὶ τοῦ Μιχαίου δὲ ἡ
μικρῶ πρόσθεν [93 b] λεχθεῖσα προφητεία, καὶ εἰς
τὴν συντελεῖ τὸ κεφάλαιον. Ποῖαν δὲ ἀπόδειξιν ἂν
εἴποι τις ἰσχυροτέραν εἰς τοῦτο, τοῦ καὶ τὸν Σωτῆρα
παρ' Ἰωάννῃ λέγειν περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος·
« Ἐλθὼν ἐκεῖνος ἐλέγξει τὸν κόσμον περὶ ἁμαρτίας,
καὶ περὶ δικαιοσύνης, καὶ περὶ κρίσεως; »

Γ. Ὅτι ἐν τῇ υπερβαλλούσῃ δυνάμει τοῦ ἁγίου
Πνεύματος, ὁ Παῦλος ἐν Κύπρῳ ἔλυμαν τὸν μά-
γον, ἐπιστρατεύοντα τοῖς ἁγίοις, καὶ λυμαινόμενον
τῇ ἀληθείᾳ, ἐξετύφλωσε λόγῳ. Τοῦ Πνεύματος γὰρ
εἶναι τὴν δύναμιν δεῖκνυσα ἡ Γραφή, λέγει αὐτοῖς
ὀνόματι οὕτως· « Τότε ὁ Παῦλος πλησθεὶς Πνεύμα-
τος ἁγίου, εἶπε πρὸς αὐτόν· Ἰδοὺ χεὶρ Κυρίου ἐπὶ
σέ, καὶ ἔση τυφλὸς μὴ βλέπων τὸν ἥλιον. » Ἀληθῶς
γὰρ οὐκ ἦν αὐτὸν, μὴ ἔχοντα τοῦ Πνεύματος τὴν
πάντα ἐνεργούσαν δύναμιν, ἀνθρώπου μαγανταίας
συζώντος καὶ δαίμοσι πεποιθότος τὸ βλέπειν ῥήματι
ἀποδείξαι.

ΙΑ'. Ὅτι τῇ δυνάμει καὶ χάριτι τοῦ ἁγίου Πνεύ-
ματος ἀναπτυχθέντες οἱ οὐρανοὶ, ὤφθησαν τῷ δι-
πλοῦς στεφάνου ἀναδυσταμένῳ ἀποστολῇ καὶ μαρτυ-
ρίῳ. Φησὶ γάρ· « Στέφανος πλησθεὶς Πνεύματος
ἁγίου ἶδε τοὺς οὐρανοὺς ἀνεφγμένους. » Ὅστε εἶναι
τὸ οὐδ' ἀρχαίως εἰρημένον·

Ὁυρανόςθεν δ' ἄρ' ὑπερφάνη ἄσπετος αἰθήρ.

ΙΒ'. Ὅτι προγινώσκει, ὡς ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱός·
μόνης δὲ θεϊκῆς φύσεώς ἐστιν, ἀκριβῶς εἰδέναι τὰ
μέλλοντα. Ἡ γὰρ κτίσις, πάντα μὲν τὰ ἀφ' ἐαυτῆς
στοχαστικὰ προφέρει, ἐκεῖνο δὲ μόνον ἀπλανῶς καὶ
ἀπαραβάτως προδίδει, ὃ αὐτὴν διδάξῃ τὸ ἅγιον
Πνεῦμα. Ταῖς γὰρ θελαῖς ἀκτίσιν αὐτοῦ μονοουχὶ τὰς
ἐν οὐρανῷ καταλάμπον δυνάμεις, ἀλλὰ καὶ τῶν ἡμε-
τέρων ψυχῶν ἀπολαμπρόν τὰ ὅμματα, ὑποδείκνυσί

A una cum sancto Spiritu iudicem in secundo ejus
adventu videre speramus; id enim significant tum
verba illa, « In Spiritu per labia interficiet im-
pios, » tum id, quod alibi ab eodem propheta di-
ctum est: « In Spiritu (18) iudicii, et in Spiritu ardo-
ris. » David vero in cxxxviii psalmo ait: « Quo ibo (19)
a Spiritu tuo, et a facie tua quo fugiam? » Illud,
« Quo ibo, » et, « Quo fugiam, » latam habet em-
phasim: Spiritum enim sanctum ubique præsenti-
tem esse, ac iudicem existere significat. Revera
enim « terribile (20) est, » ut Apostolus ait, « in-
cidere in manus Dei viventis: » illius nempe, qui
in xlix psalmo inquit: « Arguam (21), et statuam
contra faciem tuam peccata tua. » Quin Michææ
quoque prophetia, quæ paulo ante (22) allata est,
hoc ipsum capitulum argumentumve confirmatur.
Quænam vero validior ad hoc probandum demon-
stratio afferri potest, quam quæ ducitur ex eo,
quod Salvator apud Joannem de Spiritu sancto sic
loquatur: « Ille (23) veniens arguet mundum de
peccato, et de iustitia, et de iudicio? »

X. Quia in suprema Spiritus sancti virtute Ely-
mas ille magus sanctorum hostis, ac veritatis cor-
ruptor, verbo a Paulo in Cypro exæcatus est.
Scriptura enim ut illam virtutem ostendat esse Spi-
ritus sancti, hisce verbis loquitur: « Tunc (24) Pan-
lus repletus Spiritu sancto dixit ad eum: Ecce
manus (25) Domini super te, et eris cæcus non vi-
dens solem. » Revera enim fieri non poterat, ut
Paulus, nisi virtutem Spiritus habuisset, quæ om-
nia operatur, verbo visum hominis exstingeret,
incantamentis dediti, et dæmonibus confidentis.

XI. Quia virtute et gratia Spiritus sancti factum
est, ut reseratos cælos conspiceret 205 is, qui
duplici corona redimitus est, apostolatus et marty-
rii. Ait enim Scriptura: « Stephanus (26) plenus
Spiritu sancto vidit cælos apertos. » Adeo ut de
ipso verum fuerit quod a vetusto poeta dictum est:

E cælo (27) autem discissus est immensus æther.

XII. Quia præscit ut Pater et Filius: futura
autem probe nosse, divinæ tantummodo naturæ
est. Quidquid enim per seipsam prænosceat crea-
tura, id conjecturis ducta assequitur, ac profert,
et illud tantum infallibiliter, ac sine ullo deceptio-
nis periculo prævidet, quod ipsam docuerit Spi-
ritus sanctus. Nam divinis suis radiis non solum
cælestes illuminans virtutes, sed etiam nostrarum

(18) In Spiritu. Isa. iv, 4.

(19) Quo ibo. Psal. cxxxvii, vers. 6 (seu 7).

(20) Terribile. Hebr. x, 31.

(21) Arguam. Psal. xlix, vers. 22 (seu 21). Bi-
blia: ἐλέγξω σε.

(22) Ante. Segm. 88 a.

(23) Ille. Joan. xvi, 8.

(24) Tunc. Act. xiii, 9 et 11. Sacri scriptoris ve-
ba in compendium redigunt.

(25) Manus. Codex, ut solet, γείρ, pro χεῖρ.

(26) Stephanus. Act. vii, 55 et 56. Sensum potius
affert quam verba, omittens ea quæ ad rem non
faciunt.

(27) E cælo. Hemistichium est Homeri ex Iliad.
cant. viii, vers. 554. Alii etiam Patres, cum profa-
num aliquem poetam citant, sæpe nomen omittunt.
Ita Clemens Alexandrinus, exempli gratia, duos in
Protreptico ex Euripide versus afferens, λέγεται
(inquit) τινί, id est, « a quodam dictum fuit. » Cy-
rillus vero Alexandrinus dialogo 1 De sancto Trini-
tate proferens ex Iliad. cant. xviii, vers. 404 ea
verba, ἐτώσιον ἄχθος ἀρούρης, quæ ab Horatio ita
conversa sunt, « telluris inutile pondus, » hæc
utiliter locutione: Καθάπερ τις ἐφη τῶν παρ' Ἑλλήσι
ποιητῶν, id est « Sicut quidam ait Græcorum poe-
tarum. » Vide not. 50, pag. 69.

animarum oculos illustrans, diversis sæpe modis suggerit (28) futura, et ob propriam bonitatem et benignitatem concedit, ut creatura aliquando ea quæ humanæ naturæ conducibilia sunt atque utilia, eloquatur : quæ quidem interdum non ei, qui per creaturam concessit, sed ipsi (29) creaturæ accepta refert (30) materialis nostra natura. Testimonia vero de præscientia Spiritus ex apostolicis Actis desumpta, hæc sunt. Ex persona Petri ad Judæos : « Viri (31) fratres, oportebat impleri Scripturam (32), quam prædixit Spiritus sanctus per os David de Juda, qui factus est dux eorum (33), qui comprehendere Jesum. » Recte autem dixit, « oportebat ; » nam solius Dei sermo talis est omnis, ut non compleri non possit. Et 206 ex persona Pauli : « Spiritus (34) sanctus per singulas civitates mihi protestatur dicens, quod vincula et tribulationes me manent. » Per prophetam vero Agabum frumenti egestatem (35) in terra ob hominum delicta futuram prænuuntiavit (36) utpote bonus, sicut fecerat etiam in Ninive, ut scilicet amore perculsi, per penitentiam malum effugerent. Contigit vero ea fames multo post tempore sub Claudio. Quin etiam in Evangelio Christus de Spiritu ait : « Et quæ (37) veniunt, annuntiabit vobis ; » id est, quæ futura sunt.

CAP. VIII.

De præscientia, et potestate, quam per se habet Spiritus sanctus.

Post divinam porro Spiritus Dei naturam, atque energiam, sive operationem, manifestissime omnino auctoritatem, quam per se ipse habet, et voluntariam ejus distributionem Scripturarum oracula exponunt.

I. Quia non ut minister, sed propria auctoritate enuncia facit, et, prout vult, subministrat clarissima, quotecunque ineffabilis, et supersubstantialis, et unica largitur natura : et quæcunque vult,

(28) *Suggestit.* In Græco, ὑποδείκνυσθαι. Sunt autem qui censeant, præpositionis ὑπό eam esse in compositione vim, ut æque valeat interdum, atque πρό, id est « ante. » Ita Phavorinus in Lexico : Ὑπαιτεῖν (inquirit) ἀντὶ τοῦ προεῖπεῖν, καὶ ὑπολαβὼν ἀντὶ τοῦ προλαβὼν. Ac sane commodius in hoc Didymi loco verteretur, « præmonstrat, » quo modo vertunt vulgata Lexica, quam « subindicat : » ut perspicuum est. Verum haud scio, an id quod Phavorinus ait, ullo certo exemplo confirmari queat.

(29) *Ipsi.* Codex, αὐτῇ. Lego, αὐτῇ. Nisi quis malit, αὐτῇ, id est « sibi ipsi. »

(30) *Accepta refert.* In Græco, ἐπιγράφει. Nimirum ἐπιγραφεῖς dicebantur, qui τὰ ὀφειλόμενα ἐφ' ἑκάστου ἑκάστου ἐπιγράφον, id est, « qui singulorum debita adnotabant. »

(31) *Viri.* Act. i, 16. Primam hujus versiculi partem sic affert Theologus noster in lib. *De Spiritu sancto*, num 3 : Petrus quoque in eo sermone, quo præsentibus persuadebat : « Oportuerat, inquit, impleri Scripturam, quam locutus est Spiritus sanctus, » id est, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, « per os David de Juda. » Ita editi libri : nostri vero codicis exarator cum scripsisset vocem, « præsentibus, » in margine emendavit, « patribus. » Tum pro, « oportuerat, » habet, « oportet : » ita enim verbum ἔδει, aut προσήκειν, aliquando accipitur. Vide quæ dixi

A τε πολλάκις διαφόρως τὰ [94 a] μέλλοντα, καὶ συγχωρεῖ, δι' οἰκείαν ἀγαθότητα καὶ φιланθρωπίαν, τὰ πρὸς τὸ χρήσιμον συντελούντα τῇ ἀνθρωπείᾳ φύσει ἐκλέγειν ποτὲ τὴν κτίσιν. ὅπερ ἔσθ' ὅτε ἡ ἐνυλὸς ἡμῶν φύσις, οὐ τῷ χορηγῆσαντι διὰ μέσης τῆς κτίσεως, ἀλλ' αὐτῇ ἐπιγράφει. Αἱ δὲ περὶ τῆς προγνώσεως τοῦ Πνεύματος ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν Πράξεων μαρτυρίαι εἰσὶν ἐν τοῦτοις. Ἀπὸ τοῦ Πέτρου πρὸς τοὺς Ἰουδαίους : « Ἄνδρες ἀδελφοί, ἔδει πληρωθῆναι τὴν Γραφὴν, ἣν προεῖπε, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ στόματος Δαυὶδ περὶ Ἰούδα, τοῦ γενομένου ὁδηγοῦ τῶν συλλαβόντων Ἰησοῦν. » Εὖ τοίνυν εἶπε τὸ, « ἔδει. » Θεοῦ γὰρ μόνου πᾶς λόγος οὐκ ἀτελεύτητος. Καὶ ἀπὸ τοῦ Παύλου : « Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ πόλιν διαμαρτύρεται με λέγον, ὅτι δεσμὰ καὶ θλίψεις με μένουσιν. » Καὶ διὰ τοῦ προφήτου δὲ Ἀγάθου, σιτοδείαν ἐσομένην τῇ ὕπ' οὐρανὸν, διὰ τὰς ἀνθρώπων πλημμελείας, προεμήνυσεν, ὡς ἀγαθὸς, καθὰ καὶ ἐπὶ τῆς Νινευῆ· ὡς ἂν εὐλαβηθέντες, μετανοήσῃ φύγοιεν τὸ κακόν. Ἦτις καὶ συνέβη πολλοῖς ὕστερον χρόνοις ἐπὶ Κλαυδίου. Καὶ ἐν Εὐαγγελίῳ δὲ ὁ Χριστὸς περὶ τοῦ Πνεύματός φησιν : « Καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν. » τοῦτ' ἔστι, τὰ μέλλοντα. ait : « Et quæ (37) veniunt, annuntiabit vobis ; » id est, quæ futura sunt.

ΚΕΦ. Η'.

Περὶ τῆς προγνώσεως καὶ αὐτεξουσιότητος τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

Μετὰ δὲ τὴν θείαν φύσιν καὶ ἐνέργειαν τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ, τρανέστατα κομιδῇ περὶ τῆς αὐτεξουσιότητος αὐτοῦ καὶ ἐθελουσίῳ διανομῇ τὰ λόγια διαλέγονται.

A'. Ὅτι οὐ διακονικῶς, ἀλλ' αὐθεντικῶς, πάντα ποιεῖ καὶ παρέχει, καθὼς βούλεται, τὰ χαρίσματα, ὅσαπερ ἂν ἡ ἀφραστός, καὶ ὑπερούσιος, καὶ μόνῃ χαρίσαιο φύσις : καὶ ἐνεργεῖ ὅσα ἐθέλει, καὶ πνεῖ

not. i, pag. 25. Præterea pro « impleri, » habet, « compleri : » et pro « locutus, » habet « prælocutus. » Vox vero illa, « id est, » ibi desideratur. Quæ codicis nostri lectiones mihi quidem magis arrident, quam vulgatæ. Numero autem 29 ejusdem libri sic rursus affertur iste versiculus : Et Petrus ad consortes fidei loquitur : « Oportebat impleri [cod. noster : Oportet compleri] Scripturam, quam prædixit, » et reliqua.

(32) *Scripturam.* Græca editio addit ταύτην, id est « hanc. » Sed eam vocem neque Vulg. interpretes legit, neque Didymus ipse in allatis verbis lib. *De Spiritu sancto*.

(33) *Eorum, etc.* Græca editio, τοῖς συλλαβοῦσι. Vulgatus int. videtur legisse ut Didymus.

(34) *Spiritus.* Act. xx, 23. Græca editio, post διαμαρτύρεται, omittit voculam με. Sed Vulg. interpretes legit ut Didymus.

(35) *Egestatem.* Codex, σιτοδείαν. Lego σιτοδείαν : sed non continuo librarium nostrum reprehendo ; nam alii quoque satis vetusti librarii ita scripserunt, ut videre licet etiam apud Hesychium.

(36) *Prænuuntiavit.* Act. xi, 28. Jonæ porro prophetia, qua non famem, sed Ninivæ subversionem prænuuntiavit, neminem latet.

(37) *Et quæ.* Joan. xvi, 13.

ἔπου προήρηται· βούλεται δὲ, ὅπερ ὁ Πατὴρ, καὶ ὁ Υἱὸς· καὶ πνεῖ ὁμοίως ἐνθα θέλει καὶ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς· πληροῦν τὴν ἀφθόνον [94 b] τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἑαυτοῦ μίαν βούλησιν· καὶ μηδὲν, μηδὲ αὐτῶν τῶν ἀμυδρὰν ἐχόντων ζῶην, ἔρημον ἀπολιμπάνον τῆς ἑαυτοῦ προνοίας. Προϊστάμενον γὰρ τῆς ἑαυτοῦ ποιήσεως, ἅτε ὃν αὐτοάγαθον, καὶ ἅτε συνεργὸν τοῦ ἀγαθοῦ Δημιουργοῦ, πάντα ἐφορᾷ, καὶ οὐδὲν παραβλέπει, πανταρχὲς ὑπάρχον, καὶ θεῖα δωρήματα διανέμων. Τῷ γὰρ « ἐνὶ ἀγαθῷ, » οὐδεὶς περὶ οὐδενὸς οὐδέποτε ἐγγίνεται φθόνος· ἀλλ' εὐεργεσίαις μᾶλλον δεικνυσὶ τὴν ἐξουσίαν. Καὶ διὰ τοῦτο ἐν θέλημα, καὶ μίαν ἐξουσίαν καὶ δύναμιν τῆς Τριάδος εἶναι λέγομεν. Ὡν δὲ θέλησις, καὶ ἐξουσία, καὶ ἐνέργεια μία, ἅρα μία καὶ ἡ θεότης. Τὸ γὰρ πάντα ἐνεργοῦν κατ' ἐξουσίαν ἰδίαν, καὶ παρὸν ἐν τοῖς καθ' ἑκάστον, τῆς ἐπὶ πάντων ἐστὶ μίς καὶ ἀκράτου φύσεως, οὐκ ἔχον ἐν τινὶ τὸ ἔλλειπον, οὐδὲ ποιοῦν ὃ μὴ θέλει· ἀλλ' οὐδὲ ποιοῦν ὃ μὴ θυμῆρες τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ. Καὶ ὃν τρόπον ἅπαρ ἡλκτον πρὸς τὸν Πατέρα μετὰ τῶν ἄλλων ἀποδείξεων δεικνυσὶ τὸν Υἱόν, καὶ τὸ, « Ὅσα ἂν ποιῇ ὁ Πατὴρ, ταῦτα καὶ ὁ Υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ· » οὕτω καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὸ πάντα ἐνεργεῖν καὶ δωρεῖσθαι καθὼς βούλεται καὶ πνεῖν ἐνθα προήρηται. Τοῦτο γὰρ παριστῶν, καὶ τραυὲς θεολογῶν τὸ Πνεῦμα, ἔγραψεν ὁ Ἀπόστολος· « Ἵνα ἴδωμεν τὸ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν. » Γένοιτο δ' ἂν πάντων τούτων καὶ αὐτὸς μάρτυς πιστὸς γράφων ὁ αὐτὸς Κορινθίοις ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ· « Διαίρεσις δὲ χαρισμάτων εἶναι, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα· καὶ διαίρεσις διακονιῶν εἶναι, καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος· καὶ διαίρεσις ἐνεργημάτων εἶναι, ὃ δὲ αὐτὸς Θεὸς ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πάνσιν. Ἐκάστῳ δὲ δίδεται ἡ φανέρωσις τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸ [95 a] συμφέρον. » Ὡ μὲν γὰρ δίδονται διὰ τοῦ Πνεύματος λόγος σοφίας, ἄλλῳ δὲ λόγος γνώσεως κατὰ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, ἑτέρῳ δὲ πίστις ἐν τῷ αὐτῷ Πνεύματι, ἄλλῳ δὲ χαρίσματα λαμάτων, ἄλλῳ δὲ ἐν Πνεύματι, ἄλλῳ δὲ ἐνεργήματα δυνάμεων, ἄλλῳ δὲ προφητεία, ἄλλῳ δὲ διάκρισις πνευμάτων, ἑτέρῳ δὲ γένη γλωσσῶν, ἄλλῳ δὲ ἔρμηνεια γλωσσῶν. Ταῦτα δὲ πάντα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διακρίων ἰδίᾳ ἐκάστῳ καθὼς βούλεται. » Χρὴ δὲ μὴ

A operatur, et spirat ubi vult : id autem vult quod Pater, et Filius : et ibi similiter spirat ubi vult et Pater, et Filius : munificam Patris, et Filii, et sui ipsius unam voluntatem complens, nullamque creaturam ne ex iis quidem quæ obscuram imperfectamque (38) vitam habent, expertem relinquens suæ providentiæ. Nam suæ ipsius facturæ præsidens, utpote qui est ipse per se bonus, et simul cum bono Creatore operans, omnia inspicit, et nihil inobservatum præterit, omnibus sufficiens, ac divina dona distribuens : nam qui est « unus bonus, » ei nulla omnino unquam ingeneratur invidia, sed suam beneficiis potius ostendit potestatem. Ideo unam voluntatem, et unam auctoritatem, ac 207 potentiam Trinitatis esse dicimus. Quorum autem voluntas, et potestas, et energia, sive operatio una est, una etiam est Deitas. Nam qui omnia ex propria auctoritate operatur, atque adest in singulis, huic non alia natura est, quam unica illa, et incorrupta, atque in omnibus rebus existens natura ; nihilque ulla in re mancum habet, ac imperfectum, neque facit quod non vult ; sed ne facit quidem quod gratum Patri et Filio non sit. Et quemadmodum Filium nihil a Patre differre ostendit, præter alios Scripturæ textus, etiam iste : « Quæcumque (39) facit Pater, hæc etiam Filius similiter facit : » ita Spiritum sanctum quoque Patri æqualem cum alia ostendunt, tum etiam hoc, quod omnia operetur, et largiatur prout vult, et spiret ubi vult. Id enim confirmans Apostolus, et manifeste Spiritum, Deum vocans, scripsit : « Ut perspiciamus (40) quæ a Deo donata sunt nobis. » Sit autem horum omnium rursus fidelis testis ille idem Corinthiis hæc scribens in prima Epistola : « Divisiones (41) vero charismatum sunt, idem autem Spiritus ; et divisiones ministeriorum sunt, et idem Dominus ; et divisiones operationum sunt, idem vero Deus, qui operatur omnia in omnibus. Uniqueque autem datur manifestatio Spiritus ad utilitatem ; nam alii quidem datur per Spiritum sermo sapientiæ ; alii autem sermo scientiæ secundum eundem Spiritum : alteri autem fides in eodem Spiritu : alii autem gratiæ sanationum in uno Spiritu (42) : alii autem

(38) Imperfectamque. Ea, opinor, animalcula intelligit, de quibus Clemens in *Protreptico*, pag. 45 editione Potterii hæc scribit : Τινὰ τῶν ζῶων οὐχὶ πάσας ἔχει τὰς αἰσθήσεις. ὥσπερ εὐλαὶ καὶ κάμπαι, καὶ ὅσα διὰ τῆς πρώτης γενέσεως εὐθὺς ἀνάπτρα φαίνεται, καθάπερ οἱ σπάλακες καὶ ἡ μυγάλη· id est : « Quædam animalia non habent omnes sensus, ut vermes, et cruceæ, quæque naturæ suæ conditione a primo ortu imperfecta sunt, velut talpæ et mus araneus. »

(39) Quæcumque. Joan. v. 19

(40) Ut perspiciamus. I ad Cor. ii. 12. Græca editio, εἰδῶμεν pro, ἴδωμεν. Hunc Pauli locum respicit Didymus in lib. *De Spiritu sancto*, num. 31, ubi impressa exemplaria mendose habent : « Et eundem ipsum Spiritum, ipso revelante, cognoscunt, ut sciant quia a Domino donata sunt eis. » Legendum enim puto : « quæ a Domino donata sunt eis. »

(41) Divisiones. I ad Cor. xii. a vers. 4 ad 11.

Totum fere hunc locum sic affert in libro *De Spiritu sancto*, num. 22 : « Nam » divisiones operationum sunt, idem autem ipse Spiritus, qui operatur omnia in omnibus [codex noster habet : « Divisiones quippe donationum sunt : idem autem Spiritus ; et divisiones ministeriorum, et ipse Dominus ; et divisiones operationum : ipse idem Deus, qui operatur omnia in omnibus]. Operante ergo Patre multiplicem charismatum plenitudinem, multiplicat [codex noster : ministrat] eam Filius subsistentem per Spiritum sanctum. » Alii enim per Spiritum datur sermo sapientiæ. Alii vero scientiæ [codex noster : Alii sermo scientiæ] secundum eundem Spiritum. Alii fides in eodem Spiritu. .... Hæc autem omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult [codex noster : dividens unicuique sicut vult]. Unde discentes, » etc.

(42) In uno Spiritu. Vulg. interpres legit ut Didymus. Sed Græca editio habet : ἐν τῷ αὐτῷ Πνεύματι, id est, « in eodem Spiritu. »

operationes virtutum, alii autem prophetia, alii autem discretio (43) spirituum, alii autem genera linguarum, alii autem interpretatio linguarum. Hæc autem omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens seorsum unicuique prout vult. » Neque vero hæc obiter prætereunda sunt. Nam primo quidem animadvertendum est, quod **208** ob omnimodam Spiritus sancti cum Patre aequalitatem, prius meminit ipsius Spiritus, tum Filii, ac deinceps Dei et Patris qui operatur omnia in omnibus. Secundo illud observandum est, quod, cum superius dixisset, Deum operari omnia in omnibus, unam postmodum totius testimonii consequentiam atque harmoniam indicans, et de Patre æque ac de Spiritu ejus intelligendum ostendens, subiungit : « Hæc autem omnia operatur unus et idem Spiritus dividens seorsum unicuique prout vult : » ut inde Spiritum sanctum declararet esse Deum propria ex seipso auctoritate præditum : neque vero, dum ita se gerit, quidquam aggreditur (44), quod inconveniens sit, nec ordinem novum invehit, nec ab eo quod recte se habet, aberrat, sed illasam servat fidei cognitionem, et theologici sermonis puritatem : neque individuae naturæ ac dignitati injuriam infert, sicut ii faciunt, qui Filium et Spiritum sanctum non cum Patre connumerant, sed sub Patre numerant. Namque nec fortuito, ac sine causa, neque propria auctoritate nominum ordinem inverit : sed is, qui loquitur in eo, Christus, ut omnem cum malignorum cordium, tum eorum, quæ nondum perversa facta sunt, suspicionem tollat, diversis modis unam eandemque veritatem docet, perfectam scilicet esse in Trinitate et potentiam, et honoris, et usiæ, sive substantiæ æqualitatem : cum alibi quidem apud eundem Paulum dixerit : « Idem autem Deus est, qui operatur omnia in omnibus : » alibi vero apud Evangelistam dicat : « Baptizantes (45) eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti : » nunc autem apud Paulum, ut antea dictum est, sic loquatur : « Hæc autem omnia operatur unus et idem Spiritus, dividens seorsum singulis sicut vult. » Quin etiam in Epistola ad Hebræos hoc ipsum capitulum argumentumque confirmat his verbis : « Contestante (46) Deo et signis, et portentis, et variis virtutibus, et Spiritus sancti distributionibus, juxta ipsius voluntatem. » Et Domini sententiæ apud Joannem sic habent : « Spiritus (47) ubi vult spirat ; » et : « Spiritus est (48) veritas. » Id perinde est, ac si diceret : Decet vos ipsum ut Deum hymnis celebrare, non in secundo divinitatis gradu eum **209** collocando, sed in primo : ut securitatem in vita (49) habeatis. Nam qui beneficia confert, sibi

A παραδραμῖν, ἐν μὲν, ὅτι διὰ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα περὶ πάντα ἰσότητα τοῦ ἁγίου Πνεύματος, πρῶτον μέμνηται αὐτοῦ, εἰτα τοῦ Υἱοῦ, καὶ μετέπειτα τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἐνεργούντος τὰ πάντα ἐν πᾶσιν· δεῦτερον δὲ, ὅτι ἀνωτέρω εἰπὼν τὸν Θεὸν ἐνεργεῖν τὰ πάντα ἐν πᾶσιν, ἐπάγει μίαν ἁρμονίαν μαρτυρίας ἐκτιθέμενος περὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ· « Ταῦτα δὲ πάντα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαίρου ἰδίᾳ ἐκάστῳ καθὼς βούλεται· » ἔν ἐκ τούτου Θεὸν αὐτεξούσιον δηλώσῃ τὸ ἅγιον Πνεῦμα· οὐκ ἀπροσῆκον πράγματι ἐγχειρήσας, οὐδὲ τὴν τάξιν καινοτομήσας, οὐδὲ διαμαρτίων τοῦ καλῶς ἔχοντος· ἀλλ' ἀτρωτον φυλάττων τὴν γνώσιν τῆς πίστεως, καὶ τῆς θεολογίας τὴν καθαρότητα· καὶ οὐχ ὑβρίζων τὴν ἀμέριστον φύσιν καὶ ἀξίαν, ὡς οἱ μὴ συναριθμοῦντες, ἀλλ' ὑπεριθμοῦντες τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Οὐδὲ γὰρ ἀπλῶς καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ ἀνέστρεφε τῶν ὀνομάτων τὴν ἀκολουθίαν· ἀλλ' ὁ λαλῶν ἐν αὐτῷ Χριστὸς, τῶν κακοήθων καὶ ἀδυσπρόφρων καρδιῶν ἀφανίζων τὴν ὑπόληψιν, διαφύρων τὴν ἀλήθειαν τῆς ἰσοδυναμίου, καὶ ὁμοτίμου, καὶ ὁμοουσίου διδάσκει Τριᾶδος, ἄλλοτε μὲν παρὰ τῷ αὐτῷ Παύλῳ εἰρηκῶς· « Ὁ δὲ αὐτὸς Θεὸς [95 b] ἐστὶν ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσιν· » ἄλλοτε δὲ παρὰ τῷ Εὐαγγελιστῇ λέγων· « Βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· » νῦν δὲ παρὰ Παύλῳ, ὡς προεῖρηται· « Ταῦτα δὲ πάντα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαίρου ἰδίᾳ ἐκάστῳ καθὼς βούλεται. » Συνηγορεῖ δὲ καὶ ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῇ τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ, ἐχούσῃ ὡς· « Συνεπιμαρτυροῦντος τοῦ Θεοῦ σημεῖοις τε καὶ τέρασιν, καὶ ποικίλαις δυνάμεσιν, καὶ Πνεύματος ἁγίου μερισμοῖς, κατὰ τὴν αὐτοῦ θέλησιν. » Καὶ δεσποτικῶς δὲ φάσεις παρ' Ἰωάννη ἔχουσιν· « Τὸ Πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ· » καὶ, « Τὸ Πνεῦμα ἐστὶν ἡ ἀλήθεια. » Καὶ ἐμπρεπῶς, φησὶ, πρωτεῖος θεότητος, ἀλλὰ μὴ ἐπὶ δευτερείας ὁμνεῖν αὐτό· ἐν ἐπὶ τῇ ζωῇ τὴν ἀσφάλειαν ἔχητε. Τὸ γὰρ εὐεργετοῦν, εὐχαριστεῖσθαι καὶ θεραπευεσθαι φιλεῖ· ὅπερ εὖρον εἰπεῖν ἀδόλως καὶ οἱ ἔξω· « Τὸν εὐεργέταν ἀγαναῖς· ἀμοιβαῖς ἀποτινύσθε. » Εἰ γὰρ, φησὶν, ἀμείνων ὁ αὐτεξούσιος ὑπεξουσίος, ἦδη καὶ ὁ ἀνθρωπος αὐτεξούσιος ὢν, κρείττων παρ' ὅμιν ἀποφανθεῖ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Φεῦ τῶν δεινῶν ! Τὰ τῆς θεϊκῆς δυνάμεως καὶ φύσεως σύμβολα ὡς ἐπὶ κτιστῆς ἐκδεχόμενοι Μακεδονιανοὶ, περινενοήκασιν ἀπάτας, καὶ ἔγραψαν εἰσάγοντες πρόσωπα ὀρθοδόξου καὶ Μακεδονιανοῦ· καὶ τοῦ μὲν ὀρθοδόξου νῦν περικόποντες τὴν ἀποδείξεω, νῦν οὐδὲ προσφέροντες ὅσας ἔχρην· ἄλλοτε ἀποροῦντα ποιοῦντες αὐτὸν περὶ τὴν ἀντιλογικὴν καὶ ἀποδεικτικὴν ἀπόκρισιν· ἢ καὶ διαχόντες καὶ ἀνιέντες ὄνθεν πειθανοῖς ῥή-

(43) Discretio. Græca editio: διακρίσεις, id est, discretiones. » Vulg. int. legit ut Didymus.

(44) Aggreditur. Eodem modo verbum ἐγχειρεῖν construit Clemens in septimo Stromatum, pag. 890, cum ait : Τοῖς μεγίστοις ἐγχειροῦντας πράγματα. Notanda quoque vox, ἀπροσῆκον, qua usus est auctor etiam segm. 77 b.

(45) Baptizantes. Matth. xxviii, 19.

(46) Contestante. Hebr. ii, 4.

(47) Spiritus. Joan. iii, 8.

(48) Spiritus est. Epist. I Joān. v, 6. Vide not. ad segm. 60 b.

(49) In vita. Nempe, ut ego interpretor, « in vita æterna. »

μασι τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ ἐμμελές· καὶ ἀπλῶς ἐν οὐδενὶ τὰ λόγια, ἀ μετ' ἀξιώματος τοῦ πρέποντος ἐχρήσθη, τιθέμενοι· εἰς δὲ αὐτοῖς δοκεῖ περιάγοντες [96 a] τὸν λόγον, καὶ αὐτοὺς ἀνθούοντας περὶ τὸν οἰκεῖον σκοπὸν, καὶ ἀπνευστὶ τὸν λόγον εἰρόντας, καὶ νικητὰς πάντων μετὰ εὐλαδοφανοῦς εἰρωνείας εἰσφέροντες· διασύρουσιν, ὥς γε νομίζουσι, τὴν ὁρθοδοξίαν. Ἐχει δὲ ἡ τοῦ Μακεδονιανοῦ φωνὴ ὁθῆν γενομένη πρὸς ὁρθόδοξον, τόνδε τὸν τρόπον· Ἐλεγε· Ἐνεργεῖ Θεός· ἐνεργεῖ καὶ ἅγιον Πνεῦμα· καὶ ἐκ τοῦ ἐνεργεῖν καὶ ἐνεργεῖν, ἐδούλου τὸ ἰσότημόν τε καὶ ἰσοδύναμον ἁγίῳ Πνεύματι καὶ Θεῷ ὑπάρχειν. Ἐγὼ δὲ ὅτι ἐπὶ ἑτεροειδῶν τε καὶ διαφερόντων τῇ φύσει καὶ τοῖς ὁρίσμοις, τὸ ἐνεργεῖν ἱατροί τε καὶ πάντες ἄνθρωποι λαμβάνουσιν, εἴτε ἐπὶ ὑδάτων θερμῶν, εἴτε ἐπὶ τῶν ἐσθιομένων, εἴτε ἐπὶ βοτανῶν, ἐν· τοῦτο δὲ μόνον δείκνυμι, ὅτι καὶ ἐπὶ τῆς ἐναντίας δυνάμεως ὁ θεὸς εἰληψε λόγος, εἰρηχότος τοῦ Ἀποστόλου περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου· «Ὁὐ ἐστιν ἡ παρούσα κατ' ἐνεργεῖαν τοῦ Σατανᾶ ἐν πᾶσι σημείοις καὶ τέρασι ψεύδους.» Ὅρα οὖν, φησὶ, τοῦ ἐνεργεῖν ὀνόματος ὁμωνύμως ἢ συνωνύμως λαμβανομένου ἐπὶ πολλῶν, εἰς τί κατήγαγες τὸ ἅγιον Πνεῦμα· καὶ οὐκ ἐλογίζου, ὅτι Θεὸς μὲν κόσμον ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τὸ εἶναι πεποίηκε τε καὶ ἐνέργηκεν· ἅγιον δὲ Πνεῦμα, διαίρεσιν χαρισμάτων ἐν τοῖς ὑπὸ Θεοῦ κτισθεῖσιν. Γέγραπται γάρ· «Διαιροῦν ἰδίᾳ ἐκάστῳ καθὼς βούλεται· οὐ μὲν δωροῦμενον.» Καὶ πῶς, ὦ Μακεδονιανέ, οὐχὶ ταῦτα παρὰ τὰς ἐννοίας ἐστὶ τὰς θεολογικάς; πῶς δὲ αὐτόφωρος οὐκ ἔστιν αὐτόθεν ἡ ὑπόκρισις; Πρῶτον μὲν γάρ ἐπειδὴ πᾶσιν ὁμολογόν, ὅτι τὸ ἐνεργεῖν ῥῆμα ἐπὶ διαφορῶν οὐσιῶν τε καὶ πραγμάτων κατηγορεῖται, τίνος εἵνεκα τοῦ κινουμένου περὶ θείας καὶ ἐμφανοῦς ἐνεργείας τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὄντος, οὐ εἰς μέσον παρήγαγες ἀ παρήγαγες, καὶ ἐκ τούτου ὕβρισας μᾶλλον ἢ ἐπήνεσας [96 b] τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ; Ἐπειτα οὐ πῶς ὁμωνύμως, ἢ συνωνύμως, ἐπὶ τε τοῦ Θεοῦ, ἐπὶ τε βοτανῶν, καὶ τοῦ Σατανᾶ λαμβάνεσθαι τὴν λέξιν τὴν ἐνεργεῖ· ἀλλὰ τοῖς προσώποις καὶ τῇ τῆς ἐνεργείας διαφορᾷ προσέχειν χρὴ· καὶ τὴν κρίσιν τῶν περὶ τοῦ θεικοῦ Πνεύματος λόγων τε καὶ πραγμάτων πρὸς τὸν Θεόν, τὸν τῇ λέξει τοῦ ἐνεργεῖν ὁμνηθέντα, ὡς πρόκειται, ἀλλὰ μὴ πρὸς τὰ ῥήματα καὶ πρὸς τὸν ῥιφέντα δαίμονα ποιεῖσθαι. Ἐπειδὴ τὸ μὲν Πνεῦμα τὸ ἅγιον μετὰ τοῦ Θεοῦ πρέποντος σεβάσματος μνημονεύεται ἐν ὅλῃ τῇ περὶ αὐτοῦ εὐρισκόμενῃ ἐν ἐκάστῳ χωρίῳ συμφράσει· τὰ δὲ κτίσματα καὶ ὁ δαίμων, αὐτῶν ἀξίως. Ὅπερ μὴ φυλάττων σὺ ὁ Μακεδονιανός, μηδὲ διαγινώσκων, τοῦ μὲν δαίμονος τὸ δυσμενές, τοῦ δὲ ἁγίου Πνεύματος

A gratias agi, ac se coli amat: quod, ut candide loquar, vel ethnicis compertum fuit: «Bene meritum (50) blandis retributionibus remuneramini.» Si enim, inquit, præstantior ille est qui propria ipse auctoritate ac potestate præditus est, quam ille qui alterius potestati subijcitur, jam illud sequitur, ut homo etiam, cum sit suæ potestatis, præstantior a vobis, o hæretici, dicatur esse, quam Spiritus sanctus. Apage intoleranda huiusmodi deliramenta. Macedoniani porro ea, quæ divinæ potentiae ac naturæ symbola sunt, perinde accipientes quasi creatam potentiam, naturamque significant, fraudes excogitarunt, ac litteris mandarunt, atque orthodoxum, et Macedonianum, quasi binas dialogi personas, loquentes induxerunt, et orthodoxi interlocutoris testimonia (51) modo detruncarunt, modo ne tot quidem protulerunt, quot oportebat; alias vero eum accipiemt exhibuerunt, quid contra diceret, quove argumento objectis responderet; ac vel ipsam veritatem, et rerum convenientiam ineptis sane, confosisque ratiocinationibus obscurarunt: et omnino Scripturarum oracula, quæ cum convenienti dignitate Deo afflante prolata sunt, nihili faciunt: sed quocumque ipsis videtur, orationem trahunt, ac semetipsos transferunt jactantque, dum in eo, quod sibi ipsi proposuerunt, exsultant, et sermonem uno spiritu protrahentes, et semetipsos quasi omnium victores cum quadam ironia et dissimulatione gerentes, orthodoxiam, ut ipsi quidem arbitrantur, suggillant, et carpunt; sic autem in eo dialogo Macedonians disputans, ac orthodoxum alloquens inducitur: Dixisti (52), Operatur Deus; operatur etiam Spiritus sanctus: et ex eo quod Deus operetur, et Spiritus sanctus opereatur, inferri volebas, Spiritum sanctum esse æquali honore dignum, et æquali potentia præditum, ac Deum: ego vero illud quidem omitto, quod de rebus diversæ 210 speciei, et natura, ac definitione inter se diversis *energiæ*, id est *operationis* vocabulum cum medici, tum omnes homines accipiunt, sive de aquis calidis sermonem habeant, sive de cibis, sive de herbis. Hoc autem solum ostendo, quod etiam de adversaria virtute divinus sermo illud accepit, cum de Antichristo dixerit Apostolus: D: Cujus (53) est adventus secundum operationem Satanæ, in omnibus signis et prodigiis mendacii. Cum ergo, inquirunt, verbum hoc, *operari*, homonymie aut synonyme de multis rebus usurpetur, vide quo deieceris ac depresseris sanctum Spiritum: neque illud reputasti, quod Deus quidem

(50) *Bene meritum.* Desumpta hæc sunt ex Dorico aliquo scriptore, Pindaro fortasse; e deperditis scilicet ejus carminibus. Pro *ἀγαν αἰς*, lego *ἀγαναῖς*. Simile illud Thebani poetae in *V Pyth. oda*: «Ἐκόντι τοῖνυν πρέπει Νόῳ τὸν εὐεργέταν Ὑπαντάσσαι. Et in *III Isthm. Oda*: «Χρὴ δὲ κωμάζοντα ἀγαναῖς Χαρίτεσσι βαστάσαι. Et Callimachi illud Hymn. in *Dianam*: Χάριτος δὲ τοι ἔσσει ἀμοιβή.

(51) *Testimonia.* In Græco, ἀποδείξων. Deest for-

tasse aliqua vox, verbi gratia, τινὰς.

(52) *Dixisti.* Videntur hæc non Didymi esse, sed Macedoniani scriptoris, quem confutat; nimirum a vocibus illis: Ἐλεγε· Ἐνεργεῖ Θεός, usque ad, οὐ μὴν δωροῦμενον. Suspicor autem ea esse Marathonii.

(53) *Cujus.* II ad Thess. II, 9. Pro, ἐν πᾶσι σημείοις, Græca ed. habet: ἐν πάσῃ δυνάμει καὶ σημείοις, id est, «in omni virtute et signis.»

mundum ex nihilo ad existentiam eduxit, eumque et fecit et operatus est; Spiritus autem sanctus divisionem charismatum in iis, qui a Deo creati sunt, operatus est. Scriptum est enim: « Dividens seorsum singulis prout vult; » non vero, « largiens. » At quomodo non vides, o Macedoniane, theologicis sententiis atque interpretationibus isthæc nequam consentanea esse, teque ex his ipsis, quæ dicis, hypocriseos manifesto convinci? Nam primum verbum hoc, ἐνεργεῖ, id est, « operatur, » de diversis essentiis, ac rebus prædicari, omnes fatentur: quanam ergo de causa, cum in eo, de quo agitur, textu de divina et manifesta Spiritus sancti operatione sermo sit, ea tu in medium adduxisti, atque hac ratione contumelia potius afficisti Spiritum Dei, quam laudasti? Deinde non hoc attendendum est, quod ais, homonyme aut synonyme cum de Deo, tum de herbis, et de Satana accipi vocem ἐνεργεῖ, id est, « operatur; » sed personæ attendendæ sunt, atque operationum discrimina: ac de iis, quæ ad divinum Spiritum attinent, sive doctrinis, sive rebus, iudicium facere oportet, non habita ad res terrenas et ad ejectum e cælo dæmonem ratione, sed habita ratione ad Deum, qui verbo illo, ἐνεργεῖ, hoc est, « operatur, » celebratus est, ut superius dictum fuit. Singula enim, quæ de Spiritu sancto inveniri possunt Scripturæ loca, talia sunt, ut ex tota sermonis serie et consequentia pateat, Spiritum ipsum cum ea, quæ Deo convenit, veneratione commemorari, creaturæ vero, et dæmon eo modo commemorantur, quo merentur: **211** id quod non observans tu, qui Macedonianus es, nec ea, quæ operatur dæmon ex odio, ab iis discernens, quæ Spiritus sanctus ob suum in homines amorem operatur, deprimis, quantum in te est, ac labefactas per ea, quæ ex cordis tui abundantia dicis, incomparabilem gloriam Dei Patris, qui similibus et ipse locutionibus ob divina sua opera celebratus est, et sancti Spiritus ipsius Patris: neque illud animadvertisti, quod immerito (54) temetipsum inter eos numerasti, qui recte sentiunt. Sed hoc potius attende, quod in allatis Pauli verbis ante Deum Patrem, et Filium Spiritus sanctus primo loco memoratus est: id vero ei soli convenit, qui Deus sit. Ex hoc autem infer, venerandæ illi in unitate existenti Trinitati nullam plane inesse discrepantiam, eamque ineffabiliter suimet ipsius cooperatricem esse. Illud insuper considera, quod commemorata divina dona unicuique per Spiritum sanctum, et a Spiritu sancto conferuntur: præter quæ nulla alia reliqua est largitio ac donatio divinæ gratiæ propria; qui vero ea non assequitur, utpote a Deo data, miserrimus est; ac si quis non ita in scriptis suis sensit, ac sermonibus, ille insanabilis manet, neque adjumentum ipse ullum percipiens, nec alios

τὸ φίλιον, εἰς ἅπασιν ἐκ τοῦ περισσεύματος σου λεγεις καταφέρεις, τό γε ἐπὶ σοί, τὴν ἀσύγκριτον δόξαν τοῦ Θεοῦ Πατρὸς, τοῦ ὁμοιοῦσαις ἐπὶ θεῶν πραγμάτων ἀνευφημηθέντος, καὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ· καὶ ἑλαθες εἰκότως τάσας ἑαυτὸν ἐν τοῖς ὑγιῶς φρονούσι. Πρόσχευ δὲ μᾶλλον, ὅτι ἐν τοῖς προκειμένοις, πρὸ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, τὸ ἅγιον Πνεῦμα πρῶτον θεοπροπῶς ἐμνημονεύθη· καὶ λογίζου ἐκ τούτου, ὅτι διαφορὰν ἢ ἐν μονάδι σεπτῇ Τριάδι οὐκ ἔχει, καὶ ὅτι ἀρρήτως συνεργεῖ ἑαυτῇ. Εἴτα σὺ σχόπησον, ὅτι ἐκάστῃ διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διδοται τὰ μνημονευθέντα θεῖα χαρίσματα· ὧν οὐδεμία ἐξωθεν ὑπολείπεται δόσις θεϊκῆς ζωρεῖς ἰδίᾳ, καὶ ὧν ὁ μὴ τυγχάνων, ὡς παρὰ τοῦ Θεοῦ διδομένων, ἀθλίῳ ἐστὶν ἀθλιώτερος· καὶ ὁ μὴ οὕτω γράφων τε· καὶ λέγων, ἀνάτος μένει, μήτ' αὐτὸς ὠφελούμενος, μήτ' ἄλλους ὠφελῶν, ἀλλὰ [97 α] καὶ βλάπτων· καὶ ὅτι ταῦτα πάντα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, τοῦτ' ἐστὶν ποιεῖ τε καὶ παρέχει· ὁ δὲ εἰς ταῦτα ἐνεργῶν, καὶ εἰς πάντα ἐνεργήσας, καὶ ἀνεκδοξὴς ἐστὶν· ὁ δὲ ἀνεκδοξὴς, ἀπαθής· ὁ δὲ ἀπαθής, Θεός. Ἡ ἄρα ἐὰν λέγεται περὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς· « Κύριος δυνατὸς ἐν πολέμῳ » καὶ, « Γνωστὸς ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ὁ Θεός, » καὶ ὅσα τοιαῦτα· ἐν ἄλλοις οὐ νοηθῆσεται δυνατὸς, καὶ ἐνεργητικὸς, καὶ ἐπιφανής; Σκέψαι δὲ ὁμοίως, ὅτι πᾶσαν μὲν ἀπαμφιένυσιν αἰρετικὴν πειθολογίαν, διεγυῶνται δὲ διαφορῶς τὴν θεϊκὴν αὐτοῦ αὐτερουσιότητα, τὴν ὁμόφροναν τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, αἱ οὕτω διαλαλοῦσαι λέξεις· **C** « Κατὰ τὴν αὐτοῦ θέλησιν » καὶ, « Διαίρει ἰδίᾳ ἐκάστῃ καθὼς βούλεται » καὶ ὅτι συνεπιμαρτυρεῖ τοῦτοις, ὁ τε Θεὸς Πατὴρ σημείοις καὶ τέρασιν, ὁ τε Σωτὴρ λέγων· « Τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται » καὶ, « Τὸ Πνεῦμά ἐστιν ἡ ἀλήθεια »· ὁ τε Πέτρος, Θεὸν τὸ ἅγιον Πνεῦμα διαῤῥόηδον τῷ Ἀνανίᾳ καταγγέλλων τοῖσδε· « Τί ὅτι συνεφωνήθη ὑμῖν ψεύσασθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον; Οὐκ ἐψέσω ἀνθρώπῳ, ἀλλὰ τῷ Θεῷ. » Κάκεινο δὲ εἰδὼς ἐσο, ὅτι οὐκ ἔλαθες πανουργῶς παραλείψας ἐν τῷ καταλίῳ καὶ καταβλαβείῳ πονηματίῳ σου, μᾶλλον δὲ βλασφημητηρίῳ σου, τὸ προηγούμενον τοῦ θείου γραφίου. Περιέχει γὰρ ὧδε· « Τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα » καὶ οὕτως ἐπιφέρει, ὃ μόνον σὺ ἐνδιαστρόφως ἐπήγαγας· « Διαίρουσιν ἰδίᾳ ἐκάστῃ καθὼς βούλεται »· ἀντὶ τοῦ, ὠρουόμενον, καὶ διανέμον, καὶ ἐκκαλύπτον αὐθεντικῶς τὰ οὐράνια ἀγαθὰ. Οὐκ ὀρθῶς δὲ γνώμης καὶ πίστεως, μετὰ τοῦ παρερμηνεύειν ἔτι καὶ ἀκρωτηριάζειν τὰ λόγια. [97 β] Τὸ γὰρ περιέχειν, « Ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, » ἀποκλείει σοι τοῦ τε χωρίζειν αὐτὸ τῆς πρὸς τὸν ἕνα, καὶ ἀνύστατον, καὶ πάντα πηδاليουχούντα ταυτότητος (διαφέρει γὰρ οὗτος ὁ ἀθεωρητότατος καὶ ἀπεριληπτότατος τῇ θεότητι οὗτι γε σμικρὸν, πλὴν μόνῳ τῷ τῆς πατρότητος λόγῳ· ὅτι ἐξεπορεύθη φύσει ἐξ αὐτοῦ, καὶ οὐ δημιουργικῇ ἐνεργείᾳ), τοῦτε λέγειν· « Πνεῦμα Θεοῦ, καὶ Πνεῦμα Χριστοῦ γέγραπται, δύο νοηθῆσεται

(54) Immerito. In Græco, εἰκότως. Videat lector an legendum sit οὐκ εἰκότως, aut paulo post, οὐχ ὀγμῶς.

Πνεύματα. Προείρηται δὲ οὐ πολλῶ ἀνωτέρω, δι' ἣν αἰτίαν οὕτω κεχρησμέθηται. Μὴ ἀγνοεῖ δὲ καὶ τὸ ὅτι τὰ ἐκκαίμενα λόγια, οὐκ ἄλλο σημαίνει πρόσωπον εἶναι τὸ χαριζόμενον, καὶ ἄλλο τὸ διανεμόν. ὡς ἐπὶ τῶν ὅλα μῆτε εἰδέναι δυνάμενων, μῆτε ἀπόνως πραττόντων ἀνθρώπων, καὶ διὰ τοῦτο διδόντων μὲν ἀποκρίτως τούτων, ἐτέρων δὲ κατὰ δοκιμασίαν ἀκριβῆ διανεμόντων, μῆπως, ἢ οἱ χορηγοῦντες οὐκ ἐπαρκέσωσιν, ἢ οἱ διακονοῦμενοι αὐτοὶ οὐ κερδάνωσιν. Ὁ γὰρ ἀνάιτος, καὶ ἀπαθής, καὶ ἀεικίνητος, πανταρχὴς τε καὶ ἀφθονός Θεός, ὁ μὴ πρὸς ὃ ἀξιοὶ λαβεῖν ἡμεῖς (οὐδὲ γὰρ οὐδὲ ἀξιοὶ ἐξ ἔργων ἀγαθοῦ οὐδενός), ἀλλὰ πρὸς ὃ αὐτῷ δοῦναι πρέπον ἐστὶ παρέχων πάντα εἰδώς, καὶ πάντα δυνάμενος, ὡς καὶ παρ' Ἑλλήσιν εἴρηται.

veri speciem comparatis, irritum omnino reddi (57), Spiritus, auctoritate ac potestate Patris Filique potestati consentiente atque concordī, certiores fieri. Ita enim loquuntur: « Juxta ipsius voluntatem; » et: « Dividit (58) seorsum unicuique prout vult: » his autem testimonium simul reddere cum Deum Patrem signis et prodigiis (59), tum Salvatorem inquierentem: « Spiritus Veritatis, qui a Patre procedit; » et: « Spiritus (60) est veritas; » tum etiam Petrum, qui Deum expresse dixit Spiritum sanctum, idque Ananias annuntiavit in hunc modum: « Quare (61) simul conspirastis ut mentiremini Spiritui sancto? Non es mentitus homini, sed Deo. » Atque illud etiam scito, quod non latet, fraudulentem a te omissionem esse in inepto et pernicioso tuo opusculo (62), vel potius in tuo blasphematorio, id quod antecedit in divino textu. Sic enim habet: « Unus et idem Spiritus: » ac deinde id subdit, quod tu, hisce omissis verbis, perverse adduxisti: « Dividens seorsum unicuique prout vult: » nempe, largiens, et distribuens, et revelans per semetipsum, ac propria potestate cœlestia bona. Non est autem ejus qui recte sentiat, et credat, divina oracula non modo perperam interpretari, sed insuper etiam mutilare. Quod enim habeant, « unus et idem Spiritus, » id primo te vetat (63) separare illum ab ea identitate, qua idem cum eo est, qui unus et supremus existit, ac omnia gubernat: nam hic summe invisibilis, et summe incomprehensibilis Deus ne minimum quidem deitate differt a Spiritu, sed sola Paternitatis ratione: quia hic processit natura (64) ex illo, non vero per Conditoris operationem. Vetat secundo te dicere: Si « Spiritus Dei, » et, « Spiritus Christi » nominatus est in Scripturis, duo intelligentur Spiritus. Dictum est autem non multo ante, quam ob causam sic scriptum sit. Sed ne illud quidem ignores, quod alata Scripturæ oracula non aliam esse significant personam, quæ donat, aliam vero quæ distribuit, sicut contingit in hominibus, qui omnia nec scire

A juvenis, sed eis potius nocens. Neque vero hoc etiam perpendere omittas, quod « hæc omnia operatur unus et idem Spiritus, » id est, ea et facit et præbet; qui autem in horum largitione operator est, in omnibus quoque operabitur, et nulla re indiget; qui vero nulla re indiget, passionis incapax est; qui vero passionis est incapax, Deus est. Quod si de Deo Patre dicitur: « Dominus (55) potens in bello: » et: « Notus (56) in Judæa Deus, » et alia hujusmodi, nunquid hæc ita accipiemus, ut eum in aliis rebus potentem, et operatorem, et illustrem inclytumque non esse arbitremur? Illud vero pariter reputa, Scripturarum verbis mox asserendis artificium omne, quo hæresi vestræ aliquam

nosque de divina, quam ex semetipso habet **212** potestati consentiente atque concordī, certiores fieri. Ita enim loquuntur: « Juxta ipsius voluntatem; » et: « Dividit (58) seorsum unicuique prout vult: » his autem testimonium simul reddere cum Deum Patrem signis et prodigiis (59), tum Salvatorem inquierentem: « Spiritus Veritatis, qui a Patre procedit; » et: « Spiritus (60) est veritas; » tum etiam Petrum, qui Deum expresse dixit Spiritum sanctum, idque Ananias annuntiavit in hunc modum: « Quare (61) simul conspirastis ut mentiremini Spiritui sancto? Non es mentitus homini, sed Deo. » Atque illud etiam scito, quod non latet, fraudulentem a te omissionem esse in inepto et pernicioso tuo opusculo (62), vel potius in tuo blasphematorio, id quod antecedit in divino textu. Sic enim habet: « Unus et idem Spiritus: » ac deinde id subdit, quod tu, hisce omissis verbis, perverse adduxisti: « Dividens seorsum unicuique prout vult: » nempe, largiens, et distribuens, et revelans per semetipsum, ac propria potestate cœlestia bona. Non est autem ejus qui recte sentiat, et credat, divina oracula non modo perperam interpretari, sed insuper etiam mutilare. Quod enim habeant, « unus et idem Spiritus, » id primo te vetat (63) separare illum ab ea identitate, qua idem cum eo est, qui unus et supremus existit, ac omnia gubernat: nam hic summe invisibilis, et summe incomprehensibilis Deus ne minimum quidem deitate differt a Spiritu, sed sola Paternitatis ratione: quia hic processit natura (64) ex illo, non vero per Conditoris operationem. Vetat secundo te dicere: Si « Spiritus Dei, » et, « Spiritus Christi » nominatus est in Scripturis, duo intelligentur Spiritus. Dictum est autem non multo ante, quam ob causam sic scriptum sit. Sed ne illud quidem ignores, quod alata Scripturæ oracula non aliam esse significant personam, quæ donat, aliam vero quæ distribuit, sicut contingit in hominibus, qui omnia nec scire **213** possunt, nec sine labore faciunt, atque hæc de causa alii quidem non sine delectu largiuntur, alii vero non sine accurato examine ac probatione distribuunt: ne forte aut qui largiuntur, reipsa opem non ferant (65), aut ministri ipsi lucrum non

(55) Dominus. Psal. xliii, vers. 3.

(56) Notus. Ps. lxxiv, vers. 1 (seu 2).

(57) Irritum . . . reddi. In Græco, ἀπαμφιέννυσιν.

Legendum tamen crediderim ἀπαμφιέννυσιν. Verbum porro hoc « nudandi, » aut « exuendi » significationem habet in Lexicis. In Cyrilliano Lexico alias a me citato sic exponitur: ἀπαμφιάσαντες, ἀπογομύσαντες: similique ratione in Patricii Lexico Latine vertitur. Itaque sicut Sophocles dixit, ἐπημφεσμένος, ita e contrario Didymus non ineleganter dixit, ἀπαμφιέννυσιν, vel potius, ἀπαμφιέννυσιν, sensu scilicet translato.

(58) Dividit. Cur hic non legit: « Dividens? » An deest aliquid post vocem λέξεις?

(59) Prodigia. Ex ep. ad Hebr. ii, 4.

(60) Spiritus. Vide not. ad segm. 60 b.

(61) Quare. Citat sensum: nempe ex versiculis 9, 3 et 4, capituli v Actorum.

(62) Opusculo. Græce, ποιημάτων: quæ vox eodem sensu legitur apud Athanasium, tom. II, pag. 495.

(63) Te vetat. Cod. ἀποκλείει σοι. Malim: ἀποκλείει σε.

(64) Processit natura. Id quomodo intelligendum sit, nullus ignorat theologus. Simili modo Ambrosius lib. iv De fide, cap. 8, divinam naturam relative spectans, quatenus scilicet in Patre existit,

D hæc de divina generatione scribit: « Generatio. . . non ad sublimitatem potentie, sed ad proprietatem refertur nature. » Quamquam nomen φύσις apud Græcos Patres non « naturam » aliquando denotat, sed « personam: » ut cum S. Alexandrinus in Epistola ad Alexandrum Constantinopolitanum, Patrem ac Filium vocat, τὰς τῇ ὑποστάσει δύο φύσεις, Unigenitum vero appellat φύσιν μονογενῆ. Demum apud Patres aliquando vox φύσις, id est « natura, » idem valet atque ἀληθώς, id est « vere, » ut Didymus noster explicat in libro adv. Manichæos.

(65) Non ferant. Locum hunc non satis clarum ita tandem vertendum statui: sed erit fortasse qui ambiguas voces διακονοῦμενοι, et ἐπαρκέσωσιν, aliter accipiendas putet. Hoc porro sibi vult, ni fallor, Didymus: in Deo quidem eum qui largitur alium non esse ab eo qui distribuit, in hominibus vero eos qui largiuntur, alios esse ab iis qui distribuunt, quosque mox vocat διακονοῦμένους: ac ii quidem qui distribuunt, id potissimum curant, ut lucrum et ipsi aliquid percipiant; qui vero largiuntur, illud spectant, ut iis largiantur, quibus reipsa opem largitione laturi sint. Hoc sensu, ut equidem puto, scripsit Pollux lib. iii, segm. 118: πολὺδωρος, τοῖς δοκίμοις ἐπαρκών: etsi enim interpres vertat, « multa donans munera, » necessariis contentus, » tamen, pro « necessariis con-

percipiant. Porro inculpabilis (66), et impatibilis, et nunquam otiosus (67), et omnibus sufficiens, et liberalis Deus, qui, dum largitur, non id respicit, quod nos meremur accipere (nam ne ex operibus quidem meremur ullum bonum), sed illud spectat, quod ipsi convenit dare; qui omnia novit, et omnia potest, sicut a Græcis quoque dictum est:

Nec enim quis aliam mentem ea potius cogitabit, A Οὐ γὰρ τις ἄλλοι ἀμείνους τοῦδε νοήσει,
[Qualem ego cogito: [Οὐκ ἐγὼ νοέω·

solo nutu, non vero manu operatione, 214 vel molestia ac dolore singulis bona et larga dona liberaliter copioseque semper præbet: neque vero nunc (68) ea confert, nunc minime confert; neque modo quidem magis, alias vero minus, sed continue, eodem modo et similiter, summa cum consensione (qui enim fieri potest ut res aliter se habeat?) tum proprii Filii Verbi, tum unius sancti ejus Spiritus. Nemo enim ex iis, qui sunt, ab ipso rejicitur, quandoquidem oriri facit (69) solem super justos æque, ac super peccatores, et iis, qui undecima hora operari ceperunt, eandem mercedem confert quam iis, qui ab aurora foderunt, et vineam coluere, ex conventionem dat. Neque ullus ei metuendus est, quasi vel ob ejus

ἐπινεύσει μόνῃ, καὶ οὐ χειρουργίῃ, ἢ κακοπαθείῃ, ἐκάστοις τὰς ἀγαθὰς καὶ ἀφρόνους δόσεις δαψιλῶς ἀεὶ χορηγεῖ· καὶ οὐ νῦν μὲν, νῦν δ' οὐ· οὐδὲ ποτὲ μὲν μᾶλλον, ἄλλοτε δὲ ἥττον· ἀλλὰ διηγεῖται κατὰ ταῦτα καὶ ὡς αὐτως ἐν ἀπάσῃ συμποσίῃ (πῶς γὰρ οὐ;) τοῦ τε ἰδίου Υἱοῦ λόγου καὶ τοῦ ἐνὸς ἁγίου αὐτοῦ Πνεύματος. Οὐδὲ γὰρ τῶν ὄντων οὐδεὶς αὐτῷ ἀπόδλητός ἐστιν· ὅπου γε ἀνατέλλει [98 α] τὸν ἥλιον ἐπὶ δικαίους καὶ ἀμαρτωλοὺς ὁμοίως, καὶ τοῖς εἰς τὴν ἐνδεκάτην ὥραν ἐργασασμένοις, τὸν αὐτὸν μισθόν, ὃν τοῖς ἀπὸ ἑθέρου σχάπουσι καὶ ἀμπελουργοῖς συνεφώνησε, χορηγεῖ· οὐδὲ ἐπιφοβὸς αὐτῷ ἐστιν, ἵνα διὰ τῆς ἐνδεσίας, ἢ τοῦ μὴ πλουσίως δοῦναι πολεμήσει αὐτῷ· οὐδὲ ἄλλος τις κατὰ δεσποτείαν διαφέρων εὐρίσκεται, ἵνα βασκάνῃ τοῦτ' ὃ ἐξιωθῆναι τοῖς

tentus, transferendum crediderim, indigentibus opem ferens; de eo enim loquitur Pollux, qui munificus sit.

(66) *Inculpabilis.* Juxta illud effatum: *Αἰτία*, ἔλομένον· Θεὸς δ' ἀναίτιος, id est culpa, eligentis est; at Deus culpæ expers est. Cæteram ἀναίτιος Didymo esse etiam potest, cause, seu principii expers.

(67) *Nunquam otiosus.* Nimirum, ejus mens nunquam otiosa est. In Græco legitur, ἀεικίνητος. Est autem ἀεικίνητος, proprie qui semper movet, aut sese movet. Hoc sensu S. Theodorus Studita in centesima prima ex cxxxv nondum editis catechesibus πρὸς τοὺς αὐτοῦ μαθητάς, hoc est, ad discipulos suos, virtutem ἀεικίνητον, id est, ad ulteriora semper tendentem, vocat. Ἡ ἀρετὴ (inquit) ἀεικίνητόν τι πρᾶγμα πέφυκεν εἶναι· οὐδέποτε τῆς ἐπὶ τὰ πρῶτα φορὰς ἱσταμένη, ἀλλ' ἀεὶ πρὸς τὰ κρείττονα τοὺς μετόχους αὐτῆς μεταβιβάζουσα· id est, Virtus res quædam esse ita comparata, ut semper in motu sit: nec unquam ad ulteriora ferri desinit, sed qui ipsius participes fuerint, eos ad meliora semper provehit. At enim quo sensu Deum ἀεικίνητον vocat Didymus? Nonne iste contrarius ἀκίνητος, id est, cujuslibet motus expers, rectissime dicitur? Nonne illum ejusmodi esse omnes omnino docuerunt cum Patres, tum theologi, ac Didymus ipse in libro *De Spiritu sancto*, num. 25 et 26? ut proinde non male a nonnullis vocatus sit ὁ Ἐστῶς, id est, Stans: ὅτι κατὰ αὐτὰ ἐστῶς χεῖρ τὴν σύμπασαν στάσιν, ut ait Philo in libro *De nominum mutatione*, pag. 1054, hoc est, quia in eodem statu stans, id omne quod stat, movet. Verum aliud est motus, proprie sumptus, qui Deo non convenit; aliud motus per translationem acceptus, qui a Patribus Didymi aequalibus non solum animo rationali, sed etiam Deo tribuitur, dum utrumque vocant ἀεικίνητον. Ita nempe loquuntur, præter Didymum aliosque, Hilarius ac Basilus. Hilarius quidem in *psalmum* cxxix, num. 6: Anima humana (inquit) in hac sensus sui mobilitate ad imaginem Opificis sui facta est; dum naturam Dei mobilitas animæ perennis imitatur. Basilus autem epist. 233 de humana mente loquens ait: ἀκίνητος ὢν, id est, cum in perpetuo motu versetur. Ut autem ad Theologum nostrum redeam, is Deum ἀεικίνητον dicit aut eo sensu quo in *Sapientia* libro, cap. vii, vers. 22, Spiritus intelligentiæ sanctus vocatur

ἀκίνητος, id est bene mobilis; propterea scilicet quod ejus providentia nunquam otiosa sit: quæ explicatio iis consentanea est, quæ mox subjungit Didymus: aut illo fere modo Deum ἀεικίνητον nuncupat, quo superius, segm. 83 b, dixit νῦν ἀεὶ θέοντα, id est mentem semper currentem, nempe semper cogitantem. Quo sensu in Cyrilliano Lexico ms. alias a me citato ratio nostra ἀκίνητος dicitur. Hæc enim leguntur sub littera θ pag. 133: Θέλημά ἐστι ὁρμὴ καὶ κίνησις πρὸς τὸ ποιοῦμενον· ἢ ὃ ἐν ἡμῖν ἀκίνητος λόγος, id est, Voluntas est impetus et motus in rem concupitam: aut ratio nostra nunquam quiescens. Quin etiam angelum sic definit ejusdem Lexici auctor, sive interpolator, ut sit οὐσία νοερά, ἀκίνητος, αὐτεξούσιος, ἀσώματος, id est: substantia intelligentia prædita, semper cogitans, sui juris, et incorporea. Has vero omnes locutiones ex vetustis philosophis depromptas puto. Nam et Thales, Plutarcho teste, lib. iv *De placitis philosophorum*, cap. 2, primus animam dixit φύσιν ἀκίνητον ἢ αὐτοκίνητον, id est, naturam quæ semper movetur, aut ipsa se movet: et Ocellus Lucanus divinam naturam ἀκίνητον dixit cum in libro *De universo*, tum in libro *De legibus*, ejus fragmentum in *Eclog. phys.* lib. i, cap. 16, Joannes Stobensis profert: utrobique enim duplicem distinguit naturam, alteram ἀκίνητον, alteram ἀεὶ παθεῖν, nempe alteram semper in motu positam, aut agentem, alteram semper patientem. Ac demum, ut alios omittam, post Ocellum Plato non modo animi λόγον, id est rationem, seu definitionem ait (tom. II, pag. 896 ed. Serrani) esse τὸ αὐτὸ χεῖρ εἶναι, id est, semet ipsum movere; sed etiam in *Phædro* pag. 245, animam ex eo immortalem esse probat, quod sit ἀκίνητος. Pollux vero lib. v, cap. 51, celebre illud Platonis τὰ ὄντων, hoc est, idem, ait esse αἰδιον, ἀφθαρτον... ἀκίνητον, αὐτοκίνητον, id est, æternum, incorruptibile... perpetuo motum, seipsam per sese movens.

(68) *Neque vero nunc.* Similia dictavit in commentariis in *Psalms* ad vers. 16 psalmi cii, pag. 45 catenæ Corderianæ. Οὐ γὰρ ποτὲ μὲν, inquit, ἔλαε, ποτὲ δὲ οὐ. Φύσει γὰρ ἀγαθὸς ὢν, ἀεὶ ἔλαε· id est, Nec enim modo quidem miseretur, modo vero non: cum enim natura bonus sit, semper miseretur.

(69) *Oriri facit.* Ex Matth. v, 45. Vide et cap. xx, vers. 9 et senio.

αὐτῶ προσήκουσιν (ὁ μὴδ' εἰπεῖν εὐαγές, εἰ μὴ ὑποθέσεων καὶ ὑποστάσεων μοχθηρῶν)· οὐδὲ ἀνῆκεν ᾧ ὀργισθῆσθαι· « Φείδῃ » γάρ, φησὶ, « πάντων, ὅτι πάντα σά ἐστι, Δέσποτα φιλόφυγε· καὶ τὸ ἀφθαρτόν σου Πνεῦμα ἐστὶν ἐν πᾶσιν. » Τούτων δὲ μὴ ὄντων, τί σοι ὑπολείπεται σοφίζεσθαι; Ὡς πάλιν ὅταν λέγῃται ὁ Υἱὸς, ἡ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, παρέχειν θεϊκὰ δωρήματα, εὐδολον, ὡς εὐδοκία πατρική· πῶς γὰρ οὐχ οὕτως; Τοιγαροῦν ἀκρόασαι Παύλου Ῥωμαίους διδάξαντος· « Ὅτι ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐκκέχυται ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν διὰ Πνεύματος ἁγίου τοῦ δοθέντος ἡμῖν· » καὶ, « Ὅσοι Πνεύματι Θεοῦ ἄγονται, οὗτοι υἱοὶ Θεοῦ εἰσιν· » καὶ πάλιν· « Ὁ οὖν ἐπιχορηγῶν ὑμῖν τὸ Πνεῦμα, καὶ ἐνεργῶν δυνάμεις ἐν ὑμῖν· » καὶ Κορινθίους τὸ πρῶτον· « Εἰ δὲ Πνεύματι ἄγεσθε, οὐκ ἐτι ἐστὶ ὑπὸ νόμον· » καὶ Γαλάταις· « Ὁ γὰρ καρπὸς τοῦ Πνεύματός ἐστιν ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πραότης, ἐγκράτεια. Κατὰ τῶν τοιούτων οὐκ ἐστι νόμος· » Διὸ κἀνταῦθα προσέειπε· « Διαίρεσεις δὲ χαρισμάτων εἶσι, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα· » τοῦτ' ἐστι (κατὰ ἑλλειψιν λόγου καὶ συγκατάνεον), τὴ χαριζόμενον Πνεῦμα· καὶ οὕτως ἐπήγαγεν· « Τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαίρουσιν ἰδίᾳ ἐκάστῳ καθὼς βούλεται· » ὥστε ἀποδείξαι, ὅτι αὐτὸ, καὶ χαρίζεται, καὶ [98 b] διαίρει, ὁμοφρόνως δῆλον ὅτι τῷ ἐνί, οὐ Πνευμά ἐστι, καὶ εἰς ὃν πάντα ἀνάγεται, ὡς Ῥωμαίους ἐγράφη· « Ὅτι ἐξ αὐτοῦ, καὶ δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα. » Πρόσεχε δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσιν, ἃ προσείρηκε τὰ λόγια περὶ αὐτοῦ. Εἰ δ' ἂν γὰρ πᾶσι προσείηκε, καὶ εἰ ἐπίστευες αὐτῷ τῷ Θεῷ Πατρὶ, καὶ τῷ μονογενεῖ αὐτοῦ Υἱῷ, ἔτι δὲ καὶ τοῖς τοσοῦτοις ἁγίοις, ὧν οἱ ὀφθαλμοὶ τῆς διανοίας οὕτως ἐγρηγόρουν, ὡς οἱ Χερουβικόι, οὓς ἡμεῖς, ὅσῳ πλέον αἰσχυρόμεθα καὶ τιμώμεν, τοσοῦτον μᾶλλον τὴν ἔργῳ γενομένην τε παρ' αὐτῶν συμβολὴν καὶ διδασχὴν καὶ τὴν ἐπιδεδειχθεῖσαν πίστιν ὁρθῶς δεχόμεθα· εἰ δ' ἂν δὲ καὶ μὴ τὴν ἀρχὴν ἡκολούθησας ἐν μέλει τοῖς Ἀρεῖου ὑπασιπισταῖς, οὓς μὴδὲ λέγειν ἡμᾶς εἴη, μὴδὲ μανθάνειν, ἐρυθρίων αὐτοῦς, ὡς περὶ τεθεικότας σοι ὄνομα ἐπισκόπου, διακόνου πρὸς τούτου τῆς ὁρθοδόξου καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τυγχάνοντι· οὐκ ἂν μὲν τὴν παρεξέτασιν τῶν περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰρημμένων πρὸς τὰ περὶ τῶν κτισμάτων λεχθέντα ἐποιήσω, καὶ τὴν ὑπόνοιαν τοῖς συνασεβοῦσι σοι πλείονα ἔδωκας, οὐδὲ ἐχρήσω ἂν λοιδορίᾳ, ἵνα μὴ εἴπω βλασφημίαν, νικῶσιν τὸ μέτριον· εἰδέναι δὲ εἶχεσ' ἂν, ὅτι συμπάρῃν καὶ συνήργει ἀβρίῳτως πάν-

A egestatem, vel quia abunde non aet, bellum ipse illaturus sit: neque alius (70) quisquam, qui cum eo de imperio contendat, invenitur, ut huic invideat, ac vereatur, ne sibi exaequetur ea occupando quae ad se pertinent: id quod ne dicere quidem fas est, nisi ubi de malignis substantiis sermo sit (71). Neque ob id, quod semel remisit, rursus irascitur. « *Parcis* (72) » enim « omnibus, » inquit Scriptura, « quia omnia tua sunt, Domine amator animarum: et incorruptibilis tuus Spiritus est in omnibus. » Cum vero haec dicere nequeas, quid tibi relinquitur ad captiose cavillandum? Vice versa cum Filius aut Spiritus sanctus praebere dicitur divina dona, Paterna complacentia id fieri manifestum est: qui enim aliter fieri potest? Itaque B Paulum audi Romanos haec docentem: « *Charitas* (73) Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis; » et: « *Quicumque* (74) Spiritu Dei aguntur, hi filii Dei sunt. » Et rursus: « *Qui ergo* (75) tribuit vobis Spiritum, et operatur virtutes in vobis; » et in prima ad Corinthios: « *Si autem* (76) Spiritu agimini, non amplius estis sub lege. » Et ad Galatas: « *Fructus* (77) enim Spiritus est charitas, gaudium, pax, longanimitas, probitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia. 215 Contra tales non est lex. » Quapropter hic quoque prius dixit: « *Divisiones vero gratiarum sunt; idem autem Spiritus:* » id est (per ellipsim sermonis, et syncopen) « *Spiritus qui donat:* » et postea subjunxit: « *Unus et idem Spiritus, dividens seorsum unicuique prout vult;* » ut eundem ipsum et donare, et dividere ostenderet, ita scilicet, ut idem omnino velit, atque ille unus, cuius est Spiritus, et ad quem omnia referuntur, sicut Romanis scriptum est: « *Quoniam* (78) ex ipso, et per ipsum, et in ipsum omnia. » Verum ad alia cuncta etiam oracula attende, quae de ipso Scripturae habent: Si enim ad omnia attendisses, ac si ipsi Deo Patri, et Unigenito ipsius Filio crederes, ac insuper tot sanctis, quorum mentis oculi, cherubicorum instar, vigiles (79) erant, quos ipsi quanto majori reverentia et honore prosequimur, tanto magis symbolam opere ab ipsis factam, et doctrinam, et fidem ab iis probatam recte suscipimus: ac si praeterea initio secutus ex parte non fuisse Arii assecclas, quos nec nominare nobis licet, nec noscere, reveritus eos utpote qui tibi nomen episcopi (80) imposuerunt, cum antea or-

(70) *Alins.* Codex, ἄλλω τις. Lego ἄλλος τις. Malim etiam πολεμήσοι, vel πολεμήσῃ, pro πολεμήσει.

(71) *Nisi ubi... sermo sit.* In Graeco, εἰ μὴ ὑποθέσεων. Videtur omissum aliquid a librario, ut legendum sit, exempli gratia, εἰ μὴ ἐπὶ ὑποθέσεων.

(72) *Parcis.* Sap. xi, 27 et seq.

(73) *Charitas.* Rom. v, 5.

(74) *Quicumque.* Rom. viii, 14.

(75) *Qui ergo.* Galat. iii, 5.

(76) *Si autem.* Non in I ad Cor. haec exstant, sed in Ep. ad Galat. v, 18. Graeca editio non habet vocem ἐτι, id est amplius.

(77) *Fructus.* Galat. v, 22 et 23. Biblia pro γάρ habent δέ· quo modo legit etiam Didymus segm. 55 b. Vide Vulgatam translationem.

(78) *Quoniam.* Rom. xi, 36.

(79) *Vigiles.* Pro ἐγρηγόρουν, emendo ἐγρηγόρουν.

(80) *Nomen episcopi.* Hac locutione aut indicat eum quem refellit, σχολαῖον (ut Socrates lib. iv Hist. eccl. cap. 7. loquitur), id est « vacante » episcopum fuisse; aut potius contemptus causa sic loquitur Didymus, ut eum indicet pseudo-episcopum a se haberi: qua ratione concilii Sardicensis Patres in epistola synodica, de episcopis Magni Athanasii adversariis et calumniatoribus loquentes,

thodoxæ et apostolicæ Ecclesiæ diaconus esses; A τῶν δημιουργουμένων, ἅτε Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐν-
nunquam ea, quæ de Spiritu sancto dicta sunt,
cum iis comparasses, quæ de creaturis dicta fue-
runt, nec iis, qui tibi in impietate socii sunt, ma-
jorem suspicionem ingenerasses, neque convicio,
ne dicam blasphemia, modum omnem excedente,
usus esses: sed illud scire potuisses, quod simul
aderat Spiritus sanctus, et simul operabatur inef-
fabilliter, cum omnia condita sunt, utpote Spiritus
Dei in eodem subsistens; Dei vero et Patris com-
placencia omnino fuit, sicut superius dictum est,
per Filium Verbum omnia ex nihilo produci, ita
ut simul cum ipso intelligatur (qui enim aliter res
esse potest?) cum ipse Pater, tum sanctificans ejus
Spiritus, in creatione: hominibus vero tantum,
aut etiam angelis contingere, ut multis personis,
et manibus indigeant ad quidlibet perfecte, et fe-
lici cum exitu **216** faciendum. De his autem nos
ille certos reddit, qui in ea, quæ per baptismum
fit, nostra hominum regeneratione, Spiritum simul
cum aliis personis commemorari jussit; nam ipse,
quoque commemoratur ut simul præsens, et simul
operans, et ineffabili natura non inferior. Sic ergo,
et non aliter hæc se habent, et plura tamen (81)
dicere omittam. At enim per Spiritum etiam dis-
tribuit Deus, sicut per Verbum suum creat. Sed hoc
eum a deitate non excludit, sicut ne Filium qui-
dem: quin imo hæc etiam ostendunt, ipsum esse
Deum: quoniam iis, qui per Filium creati sunt,
per Spiritum sanctum bona præbentur, quæ ad sa-
lutem conferunt, quæque ubique celebrantur: al-
terum enim ab altero pendet, et creaturæ utilior
est providentia, copiosaque divinorum ac cælestium
donorum multitudinis consecutio, quam creatio; et
pluris ab omnibus æstimatur non existere, quam
cum exsistas, superna inexhausta bona non conse-
qui; quæ etiam cum dantur, non conspiciuntur,
sicut eorum etiam donator et in sæcula elargitur,
et quodammodo ignoratur: nec enim ea oculus
vidit, neque auris audivit, neque in mentem et
cogitationem nostram venerunt, nec cognitioni
nostræ exposita sunt; sed quidquid excelsum ac
sublime, quidquid pulchrum usquam est, id omne
simul mente colligimus, ut (82) aliquo tandem
modo ad veritatem accedat fides nostra; in al-
tera enim vita duntaxat divina illa bona, prout
revera in seipsis sunt, et sine velo, quan-
tum capaces erimus, intuebimur, cum in hac vita
percipere eadem non valeamus. Itaque is qui falli
non potest, de eo qui bonorum istorum particeps
factus non est, dixit: « Bonum (83-75) erat homini

Τῆς συκοφαντίας αὐτῆς μισθὸν (inquiunt) τῷ Ἰσχύρᾳ
δεδώκασιν ἐπισκόπου ὄνομα, τῷ μὲν πρεσβυτέρῳ
τυγχάνοντι, id est: « Ipsi Ischyrae calumniæ istius
mercedem dederunt nomen episcopi, cum tamen
ne presbyter quidem esset. » Theoploretus vero
lib. II *Hist. eccl.*, cap. 24, Leontium a Flaviano ac
Diodoro reprehensum narrat, quod Aetium ἐπὶ
λύμῃ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ τῆς διακονίας ὀνόματος
ἡρώσαντο, id est, « quod in Ecclesiæ perniciem dia-

των δημιουργουμένων, ἅτε Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐν-
υπόστατον· εὐδόκησε δὲ ἅπαξ ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ,
καθὰ ἀνωτέρω εἰρηται, διὰ τοῦ Υἱοῦ Λόγου πάντα
ἐκ μὴ ὄντων παροισθῆναι, συνεπινοουμένου (πῶς
γὰρ οὐ;) αὐτοῦ τε τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ ἀγιαστικοῦ
Πνεύματος αὐτοῦ εἰς τὸ δημιουργῆσαι· ἐπὶ ἀνθρώ-
πων δὲ, ἣ καὶ ἀγγέλων, χρεῖα πολλῶν προσώπων καὶ
χειρῶν εἰς τὸ τελείως καὶ περιγεγονότως ὁτιοῦν πρᾶ-
ξαι. Διεγγυᾶται δὲ [99 α] ταῦτα ὁ θεοπίστας συμ-
μνημονεύεσθαι αὐτὸ ἐν τῇ τοῦ βαπτίσματος ἀναγεν-
νήσει ἡμῶν· ὡς συμπαρὼν γὰρ, καὶ συμπράττον,
καὶ τῆς ἀρρήτου φύσεως οὐχ ὑποβιβαζόμενον μνη-
μονεύεται καὶ αὐτό. Οὕτως μὲν ὄν ταῦτα, καὶ οὐκ
ἄλλως, καὶ πλείω παρήσω λέγειν ὁμῶς. Ἀλλὰ καὶ
διὰ τοῦ Πνεύματος διανέμει ὁ Θεός, ὡς διὰ τοῦ Λό-
γου αὐτοῦ κτίζει. Τοῦτο οὐκ ἐκβάλλει αὐτὸ τῆς θεό-
τητος, ὡς οὐδὲ τὸν Υἱόν· μενοῦν γὰρ καὶ ἀπογαίνει
καὶ διὰ τούτων αὐτὸ Θεόν. Ἐπειδὴ τοῖς διὰ τοῦ Υἱοῦ
κτισθεῖσι, διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὰ πρὸς σωτη-
ρίαν καὶ πανταχοῦ λαλοῦμενα παρέχεται ἀγαθὰ. Θά-
τερον γὰρ θατέρου ἡρηται, καὶ τῷ δημιουργηθέντι
συμφορώτερον τοῦ δημιουργηθῆναι τὸ προνοεῖσθαι,
καὶ τοῦ ρέοντος πλήθους τῶν ἐξ οὐρανοῦ θείων κατ-
αξιούσθαι δώρων· καὶ προτετίμηται πανταχοῦ τὸ μὴ
γενέσθαι, τοῦ γενομένου ἀνευθίαν ἔχειν τῶν ἀνωθεν
ἀδαπανήτων ἀγαθῶν· ἃ καὶ διδόμενα οὐχ ὁράται, ὡς
καὶ ὁ διδοὺς καὶ δι' αἰώνων ἐπαρκεῖ, καὶ ἀγνοεῖται
πῶς. Οὐ γὰρ ἴδεν αὐτὰ ὄμμα, οὔτε ἤκουσεν οὖς, ἣ
εἰς ἐνθύμησιν ἤλθέ πῶ· καὶ πρόκειται τῇ γνώσει
ἡμῶν πᾶν περὶ αὐτῶν ὕψος συλλογιζομένων, πᾶν τε
C κάλλος συλλεγόντων, ὅπως ποτ' ὄν πελάτῃ τῷ πρέ-
ποντι ἢ πίστις· ἐνθα γὰρ αὐτὸ τάλῃθες, ἣ τάχριδες,
τέως οὐκ ἁλώσιμον, ἐς τὸ δυνατόν δεῖ βλέπειν. Ἀπλά-
νης ὄν ἐλεξε φωνῇ περὶ τοῦ γενομένου ἀμετόχου
τούτων· « Καλὸν ἦν τῷ ἀνθρώπῳ ἐκεῖνω, εἰ οὐκ
ἐγεννήθη. » Αὐτὸς ὄν σεαυτὸν δι' αἰτίας ἡγαγες
ἡδὴ, καὶ εἰς ἑαυτὸν περιτρέψας, ἦν εἰλω καθ' ἡμῶν
κατηγορίαν· καὶ ἀπλῶς τῶν ἀέρα τυπόντων οὐδὲν
διαφέρειν ἔδοξας, προαχθεὶς εἰς τὸ ἀπορίας τι-
νάς, τὸ δὲ λεγόμενον, κατῴσαι, καὶ [99 β] με-
ταξὺ θείων πραγμάτων καὶ διηγημάτων εἰς μέσον
ἀσφως φέρειν, τῆς χρεῖας οὐκ ἀπαιτούσης, ἀλλὰ τί
τινα ὀλίκα, καὶ μέντοι τὴν ἀντικείμενον, καὶ ἀπο-
δελημένον, καὶ ὁἷα περ ἐλεξας ὑποβάλλοντα. Πολύ
τε ἀπέχεις τῶν ἐπεικῆς τι καὶ χρηστὸν πεποιηκό-
των, καὶ οὐδεὶς σε Χριστιανῶν τῶν τὰς Γραφὰς
ὀρθῶς καὶ ἀπροσπαθῶς ἐκμελετησάντων, καὶ οἷς
εὐθὺς τὸ διαπρέπειν ἐπὶ τῇ δοθείσῃ παρὰ τοῦ Θεοῦ
Πνεύματος χάριτι ὑπῆρξεν, ἀποδέξαιτο ἂν εἰς τὰ
ψυχοβλαβῶς σοι ἐκπονηθέντα. Κατὰ γὰρ τὴν σὴν
ἐγγείρησιν, ἐκβληθήσεται τάχα πᾶσα Γραφή, θεολο-
γίας ἐνδείξιν ἐχούσα. Καὶ φέρε, εἰ μὴ ταῦτα ἀληθῆ.

conatus nomine Aetium dignatus esset. »

(81) Tamen. Vox ὁμῶς loco fortasse non su-
posita est a librario: ac legendum coniciat quis:
Ἀλλ' εἰ καὶ διὰ τοῦ Πνεύματος... ὁμῶς τοῦτο οὐκ
ἐκβάλλει, addita nempe vocula εἰ, quo concinnior
sit oratio.

(82) Ut. Legendum fortasse, ἵν' ὅπως ποτ' ὄν.
(83-75) Bonum. Matth. xxvi 24, et Marc. xiv 21.
Utrobiusque autem Græca editio paulo aliter

οὕτως πρῶως καὶ μετρίως σκοπήσωμεν. Ἐγὼ τε γὰρ ἀναφανὼ ἀκριβῶς, καὶ οὐκ ἀπλῶς ἐξ ἀμφιδόξων ἀποδείξεων, ἀλλ' ὁμολογουμένων, διδάξω τε ῥαδίως, καὶ ὑμεῖς μαθήσεσθε. Παῦλος, ὁ τὸν δὴ λεγόμενον πυρὸς θερμότερον τὸν περὶ τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μακάριστον ζῆλον ἔχων, γράφει Χριστὸν διάκονον γεγενῆσθαι. Καὶ αὐτὸς περὶ ἑαυτοῦ ὁ εὐεργέτης οὗτος ἐπιφανῶς ἔφη· « Ἐντολὴν ἔλαβον, τί εἶπω, καὶ τί λαλήσω » καὶ, « Οὐδὲν ἀπ' ἑμαυτοῦ ποιῶ. » Καὶ ἐτέρωθεν εἴρηται· « Ὁ νόμος διὰ Μωϋσέως ἐδόθη· ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο. » Καὶ ὁμῶς πιστῶς καὶ θεοπρεπῶς ταυθ' οὕτως γεγράφθαι, διὰ τὸ ἐν θέλημα τῆς ἁγίας Τριάδος, καὶ διὰ τὸ εἰς τὸν Πατέρα πάντα ἀνάγεσθαι, νοοῦμεν. Ὡς τοίνυν οὐδεμία ἐπινοεῖται παραλλαγὴ θεότητος ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ (οὔτε γὰρ διακονεῖ, ὡς ἄλλοιός τῃ φύσει ἄλλοιψ· οὐθ' ὑφέσει δυνάμει, ἀλλ' ὡς Υἱὸς Λόγος γνησίῳ Πατρὶ· οὐτ' ἐντολὴν λαμβάνει, ὡς ἀγνοῶν τὸ δέον καὶ τὸ πατρικὸν βούλημα, ἀλλ' ὡς προεῖρηται), οὕτω καὶ [100 α] τὸ θεῖκον Πνεῦμα. Καὶ ὅ τρόπῳ τὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου ἀναφέρεται εἰς τὸν Θεὸν Πατέρα, τοῦτω, καὶ οὐκ ἄλλῳ, τὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ὅστες οἱς ἂν ἐπῆραν τὸ φρόνημα αὐτῶν αἰρετικοί, τοῦτοις ἂν καθ' ἑαυτῶν τὴν ἐπ' ἀλαζονείᾳ καὶ κακοδοξίᾳ διαβολὴν ἐκίνησαν. Οὐκ ἔστι αὐτοῖς ἄχρι τούτων τὰ τῆς ἀσεβοῦς καὶ ἀπροσέχου διαβολῆς. Θολοῦν γὰρ πειρώμενοι τὴν περὶ τῆς θεότητος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀχραντὸν δόξαν, ὡς οὐδενὸς αὐτοῖς ἀγαθοῦ ὑπάρχοντος παρ' αὐτοῦ, ἅμα δὲ καὶ ἡμᾶς εἰς ἐγκλημα βαλεῖν, αὐτοὶ οὗτοι οἱ χρησάμενοι διδασκάλοις ἀνθρώπων τισιν, οὐκ ὀκνοῦσι νεζολεγεῖν καὶ τότε αὐτολεξεῖ, ὅτι λαμβάνοντες ἡμεῖς εἰς θεϊκὴν ἀξίαν τὸ διαγορεῦον γραφίον, « Τὸ Πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ, » εἰς ἀνθρωπεῖαν φύσιν κατάγομεν αὐτό· ἐπειδὴ μεθ' ἑτέρα ἔχει· « Οὕτως ἔσται πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Πνεύματος. » Αὐτοὶ δὲ, φησιν, οὔτε εἰς θεϊκὴν ἀξίαν ἀνάγουσι τὸ Πνεῦμα, οὔτε εἰς τὴν τῶν λοιπῶν φύσιν καθέλκουσιν· τὴν γὰρ μέσσην τάξιν ἐπέχει, μήτε Θεὸς ὢν, μήτε ἐν τι τῶν λοιπῶν. Καὶ τίς αὐτοὺς τῷ ὄντι τῆς τοσαύτης τόλμης οὐ γράφεται; Δεῦρο οὖν προσέχετε τὸν νοῦν· δι' ὀλίγων γὰρ φράσω. Μάλιστα μὲν οὐκ εἶπεν· Οὕτως ἔστιν ὁ ἄνθρωπος, ὁ ἀπλῶς ἄνθρωπος· ἀλλ', « Οὕτως ἔσται πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Πνεύματος· » ἀντὶ τοῦ, ὁ καταξιωθεὶς ἀναγεννηθῆναι ἐν τῇ θεῇ κολυμβήθρᾳ, καὶ γενέσθαι (ὡς

A illi, si natus non fuisset. » Tute ergo temetipsum jam propter criminationes tuas (74) in iudicium traxisti, atque in temetipsum eam accusationem, quam contra nos suscepas (75), **217** convertisti, nihilque in summa ab iis, qui aerem verberant, differre visus es, ac eo redactus fuisti, ut futilia quaedam sutoris instar (ut est in proverbio) consueres, et dum divinis de rebus, doctrinisque sermo erat, cum alia quaedam e materialibus rebus dueta exempla, sine ulla necessitate in medium inscite afferres, tum etiam adversarium, et reprobum, ac tibi ea, quæ dixisti, suggerentem Satanam. Tantum vero abest, ut rem feceris, quæ deceat æquum ac probum virum, ut e Christianis hominibus, qui Scripturas recte, et animo ab omni partium studio alieno scrutati ac meditati sunt, et quibus datum est, ut statim per concessam a divino Spiritu gratiam proficerent, nullus te non aversetur, ac ea non respuat, quæ magna cum animarum perniciæ a te elaborata sunt. Si quid enim conatus tui valerent, nullus jam fortasse nobis Scripturæ locus relinqueretur theologicum argumentum subministrans. Age vero, utrum hæc vera sint, sine iracundia et æquo animo expendamus. Nam ego quod volo, accurate ostendam non ex ambiguis, sed ex certis, et controversiæ non obnoxiiis testimoniis, et facile atque expedite docebo, vosque discetis. Beatissimus ille Paulus, cui zelus igne, ut loquuntur, fervidior erat pro magno Deo, et Salvatore nostro Jesu Christo, scribit (76) ministrum factum esse Christum; et ipse de se ipso beneficus iste Salvator aperte dixit: « Mandatum (77) accepi, quid dicam, et quid loquar; » et: « Nihil (78) a me ipso facio; » et alibi dictum fuit: « Lex (79) per Moysen data est; gratia, et veritas per Jesum Christum facta est. » Et tamen hæc fideliter, et sensu, qui Deo conveniat, accipientes, ideo ita scripta esse intelligimus, quod una et eadem sanctæ Trinitatis voluntas sit, et quod omnia ad Patrem referantur. Sicut ergo nulla deitatis diversitas in Filio intelligitur (nam nec ministrat quasi natura alieno alieno, aut quasi minore potentia præditus, sed ut Filius Verbum genuino Patri: neque mandatum accipit, quasi D ignorans quid facere oporteat, et quid Pater velit; sed eo modo, qui antea dictus est): sic etiam de

(74) *Propter criminationes tuas.* In Græco, δι' αἰτίας, itaque veriti etiam posset: « Per accusationem tuam. » Verum δι' αἰτίας ἄγειν idem videtur esse atque δι' αἰτίας ἔχειν. Legendum vero esse suspicatus sum aliquando: Αὐτὸς οὖν σαυτῷ αἰτίας (aut potius αἰτίαν) ἐπήγαγας. Nam forensis locutio, αἰτίαν ἐπάγειν, valet « causam intendere, » ut omnes norunt.

(75) *Suscepas.* In Græco, εἰλω per ω· quæ ratione in Sapientiæ libro, ex. gratia, cap. ix, vers. 7, legimus: Σὺ με προσέλω βασιλέα. Contendunt porro veteres grammatici, inflectendum sic esse hoc verbum, nempe εἰλόμην, εἴλω, εἴλετο, non vero εἰλόμην, εἴλω, εἴλατο, quod Phrynicho, atque Herodiano inelegans videtur. Ac sane Atticissimum non sapit hæc inflexio, etsi illius exempla Orvillius

attulerit ad Chariton. pag. 334: dubitare enim adhuc licet, utrum ea auctoribus ipsis, an librariis usum sui temporis secutis tribuenda sit. Didymus segm. 145 b, dixit ἀνείλετο, et segm. 195 a, εἴλετο. Sed in comment. in Act. apost. vi, 45 (tom. IV Anecd. Wolf. pag. 27) dixit εἰλάμεθα, εἴλαντο.

(76) *Scribit.* Rom. xv, 8.

(77) *Mandatum.* Joan. xii, 49, ubi Biblia habent: Αὐτὸς μοι ἐντολὴν ἔδωκε, τί εἶπω, καὶ τί λαλήσω, id est « ipse (Pater) mandatum dedit mihi, » etc. Cap. vero i, vers. 13, legitur: Ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔλαβον, id est: « Mandatum hoc accepi, » etc. Vocem ergo ἔλαβον e secundo hoc loco in primum illum transtulit Didymus.

(78) *Nihil.* Joan. viii, 28.

(79) *Lex.* Joan. i, 17. Biblia: Μωσέως.

Spiritu sancto eadem sentire debemus. **218** Et quomodo quæ Dei Verbi sunt, referuntur ad Deum Patrem, eodem et non alio modo ad ipsum referuntur quæ sunt Spiritus sancti. Ea igitur omnia, ob quæ sese audacter extulerint hæretici, ipsorum accusationem in ipsosmet non iniuria retorqueri, ac eos arrogantiae reos esse, et perperam sentire, demonstrant. Sed hic non sistit illorum impia, et indecens calumnia. Immaculatam enim Spiritus sancti gloriam in ejus divinitate sitam, quasi nolum (80) ab eo beneficium acceperint, inquinare conantes, ac simul nos culpæ reos facere, isti ipsi quibusdam hominibus ut magistris utentes, hanc etiam doctrinam plane novam afferre (81) non verentur, et hisce verbis exponere. Nimirum Spiritum sanctum gloriam a nobis, dum locum illum Scripturæ, ubi dicitur, « Spiritus (82), ubi vult, spirat, » de divina dignitate interpretamur, ad humanam conditionem deprimi inquirunt; ibidem enim post alia verba additur: « Sic erit (83) omnis qui natus est ex Spiritu. » Ipsi vero neque ad divinam dignitatem, inquirunt, Spiritum extollimus, neque ad reliquarum creaturarum naturam eum deprimimus: nam medium locum tenet, cum neque Deus sit, neque unum aliquod ex reliquis. Quis autem revera tantam illorum audaciam non condemnaverit? Adeste ergo huc, et animum attendite: nam paucis verbis loquar. Illud vero potissimum animadvertite, quod non dixit Scriptura: « Sic est homo, qui est simpliciter homo; » sed dixit: « Sic erit omnis, qui natus est ex Spiritu: » id est, Qui dignus factus est ut regeneraretur in divina piscina, et fieret (sicut in Catholicis (84), hoc est, universalibus manifestatum est Litteris) divinæ consors naturæ. Quæ verba similia sunt hisce: « Faciamus (85) hominem secundum imaginem, et similitudinem nostram; » et his aliis: « Ut sitis (86) secundum imaginem ejus qui creavit nos. » Et quemadmodum Altissimus Pater, ac Filius ejus per sanctas hasce locutiones, quæ captum nostrum excedunt, ad humanæ naturæ conditionem non deprimitur; ita ne Spiritus sanctus quidem per antedicta testimonia, aut per suam erga nos benignitatem, ad eam redigitur. Deinde (quod pejus adhuc est) Spiritum sanctum nec **219** Deum esse putant, neque unum aliquod ex reliquis. Restat ergo ut ipsum existentia carentem putent. Et aliter: Si Deus non est, ut ipsi inquirunt; communi creaturarum rationi, ac definitioni subijcitur. At vero nullum hujus rei argumentum in Scripturis invenitur. Neque vero mediæ cujusdam naturæ esse dicitur a divinis illis oraculis; sed ipsum e contrario esse aiunt et Spiritum Dei, et eum qui a Patre procedit, et divinum Spiritum. Restat ergo ut sit Deus tum ex Petri, ac Pauli locutionibus, tum ex omni Scripturarum sensu, et verbi, procedit. Cum enim hoc indefinitum sit, æternam esse illius naturam, atque ab illo, ex quo ineffabiliter « procedit, » inseparabilem, divinissime ostendit. At hoc etiam addo. Si nulla is est ex aliis rebus, ut vere profecto ipsi inquirunt: Deus igitur est. Ad hæc: Si nihil quod creatum sit, in una hypostasi, sive substantia esse invenitur, sicut in primo libro (87) demonstratum est, Spiritus vero sanctus, utpote unus et solus, ad unitatem, aut monadem essentialiæ pertinet: hæreticos ergo ex iis ipsis, quæ scripserunt, impostores esse intelligi-

(80) Nullum. In Græco, οὐδέν. Lego, οὐδενός.
(81) Novam afferre. In Græco, νεολογεῖν. Legendum putet quis, νεολογεῖν· at segm. 136 a iterum οὐκ ἔστιν νεολογοῦντες.

(82) Spiritus. Joan. iii, 8.

(83) Sic erit. Ibid. Biblia pro ἔσται, habent, ἐστί.

A Καθολικοῖς ἐκπέφανται χαράγμασιν) θέας κοινωνῶς φύσεως. Καὶ παραπλήσιά ἐστι ταῦτα τῶ, « Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἡμετέραν· » καὶ τῶ, « Ἵνα γέννησθε κατ' εἰκόνα τοῦ πατρὸς ἡμᾶς. » Καὶ ὡς οὐ καθέλκεται ὁ ὕψιστος Πατήρ, καὶ ὁ Υἱὸς αὐτοῦ, ἐκ τῶνδε τῶν ἁγίων καὶ ὑπὲρ ἡμᾶς φωνῶν εἰς ἀνθρωπείαν φύσιν· [100 b] οὕτως οὐδὲ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἐκ τῶν προλεχθέντων ῥητῶν, καὶ τῶν περὶ ἡμᾶς αὐτοῦ φιλανθρωπευμάτων. Ἐπειτα δοκεῖ αὐτοῖς, τὸ γὰρ εἶτι χεῖρον, μήτε Θεὸν εἶναι τὸ ἅγιον Πνεῦμα, μήτε ἐν τι τῶν λοιπῶν. Ὑπολείπεται τὸ ἀνύπαρκτον αὐτὸ νοεῖν. Καὶ ἄλλως· Εἰ μὴ ἐστίν, ὡς φάσκουσι, Θεός, τῷ κοινῷ λόγῳ τῶν κτισμάτων ὑπάγεται. Οὐδὲν δὲ τοιοῦτον τεκμήριον ἐν Γραφαῖς εὐρίσκειται, οὐδὲ μέσης φύσεως εἶναι κατεχρησμένηται· B πᾶν δὲ τούναντιον, ὅτι Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ Πνεῦμα θεῖον. Λέγεται τὸ Θεὸν εἶναι, ἀπὸ τε τῶν Πέτρου καὶ Παύλου φωνῶν, ἀπὸ τε πάσης ἐννοίας τῶν Γραφῶν καὶ τῆς « ἐκπορεύεται » λέξεως. Ἀόριστος γὰρ οὖσα, τὸ αἰετὶον καὶ ἀχώριστον τῆς φύσεως αὐτοῦ τῆς πρὸς ἐκείνον, ἐξ οὗ ἀρρήτως προέρχεται, θεοῦτατα ἐνδείκνυται. Καὶ μὲν δὴ καὶ τοῦτο· Εἰ μὴδὲν τῶν ἄλλων ὑπάρχει, ὥσπερ οὖν τοῦτο αὐτῶν ἀληθές, Θεός ἐστιν. Πρὸς τοῦτους· Εἰ οὐδὲν κτιστὸν ἐν μιᾷ ὑποστάσει εὐρίσκειται, ὡς ἐν τῷ πρώτῳ ἀπεδείχθη βιβλίῳ, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα ἐν καὶ μόνον τῆς ἐνάδος, ἥτοι μονάδος, οὐσίας ἐστίν· ὡς ἂν τοῖνον φενακίζοντες ἐξ αὐτῶν, ὡς ἔγραψαν, νοηθεῖεν, καὶ δοκοῦσιν εἶναι θεῖοι εἰπεῖν, ὃ βούλοιντο, καὶ μὴδὲ ἐν αὐτοῖς τῆς καθ' ἡμῶν ὁρμῆς ἐκπορισθεῖν· καυχήματα γὰρ ἀνθρώπινα ταχὺ ἐξελέγγεται. Σοφὸς περὶ ἐκάστου αὐτῶν ὡς διεῖλεφεν ἄνθρωπος· C Μὴ πολλὰ σοφίζου, ἵνα μὴ ἐκπλαγῇς. » Καὶ ὁ Στέφανος δὲ ἐν ταῖς Πράξεσιν ὡς πῶς οὐκ εἰδίζει αὐτοῖς· « Σκληροτράχηλοι, καὶ ἀπερίτμητοι τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς ὦσιν, ὁμεις αἰετὶ τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἀντιπίπτετε· ὡς οἱ πατέρες ὑμῶν, καὶ ὁμεις. » Πατέρας δὲ αὐτῶν ἔφη Ἀρειον, [101 a] Μακεδόνιον, τὴν ὁλέθριον δοῦδα. Ἐρχομαι οὖν ἐφ' ἕτερον κεφάλαιον.

ad humanæ naturæ conditionem non deprimitur; ita ne Spiritus sanctus quidem per antedicta testimonia, aut per suam erga nos benignitatem, ad eam redigitur. Deinde (quod pejus adhuc est) Spiritum sanctum nec **219** Deum esse putant, neque unum aliquod ex reliquis. Restat ergo ut ipsum existentia carentem putent. Et aliter: Si Deus non est, ut ipsi inquirunt; communi creaturarum rationi, ac definitioni subijcitur. At vero nullum hujus rei argumentum in Scripturis invenitur. Neque vero mediæ cujusdam naturæ esse dicitur a divinis illis oraculis; sed ipsum e contrario esse aiunt et Spiritum Dei, et eum qui a Patre procedit, et divinum Spiritum. Restat ergo ut sit Deus tum ex Petri, ac Pauli locutionibus, tum ex omni Scripturarum sensu, et verbi, procedit. Cum enim hoc indefinitum sit, æternam esse illius naturam, atque ab illo, ex quo ineffabiliter « procedit, » inseparabilem, divinissime ostendit. At hoc etiam addo. Si nulla is est ex aliis rebus, ut vere profecto ipsi inquirunt: Deus igitur est. Ad hæc: Si nihil quod creatum sit, in una hypostasi, sive substantia esse invenitur, sicut in primo libro (87) demonstratum est, Spiritus vero sanctus, utpote unus et solus, ad unitatem, aut monadem essentialiæ pertinet: hæreticos ergo ex iis ipsis, quæ scripserunt, impostores esse intelligi-

D (84) Catholicis. Primam Petri Epistolam indicat.

(85) Faciamus. Gen. i, 26.

(86) Ut sitis. Vide not. 4, pag. 486.

(87) In primo libro. In capitibus deperditis, opinor. Lege hujus ii libri cap. 6, paragr. 21, pag. 476.

mus, etsi facultate quidquid voluerint dicendi pollere videantur; nec ullus ipsis sese adversum non efferendi prætextus suppetit; humanæ enim jactantiæ cito redarguuntur. Ac sapiens vir de uno quoque ipsorum ita disseruit: « Ne multa (88) sapias, ut non stupescas. » Stephanus autem in Actis sic eos exprobrat: « Duri (89) cervice, et incircumcisi corde et auribus, vos semper Spiritui sancto resistitis; sicut patres vestri, ita et vos. » Patres (90) vero eorum dixit exitiosum illud par, Arium et Macedonium. Venio nunc ad alterum capitulum.

B. Ὅτι ἔθετο τοὺς προφῆτας καὶ ἀποστόλους ποιμαίνειν τὴν λογικὴν ποίμνην, καὶ ἐπιμελεῖσθαι αὐτῆς· καὶ αὐθεντικῶς ἀπέστειλεν, καὶ ἐποίησεν, ὡς ἡβουλῆθη, φεγγᾶσθαι αὐτοὺς καθ' ὁμοιότητα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἅτε Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, δι' ἐκπορεύσεως, οὐ διὰ κτήσεως ὑπάρχον, καὶ ἅτε Πνεῦμα ἀνοθον σοφίας καὶ συνέσεως, συνδεσπάζον τῷ πάντων ἡγούμενῳ Πατρὶ, καὶ Υἱῷ. Κτίσματος δὲ φύσις, οὐ ταύτης τῆς τάξεως. Εἶναι δὲ ἀληθῆ ταῦτα, πείθουσιν Μωυσέως τε βίβλοι, λέγουσαι· « Τίς δώσει πάντα τὸν λαὸν προφῆτας, ἐν τῷ δοῦναι Κύριον τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ἐπ' αὐτούς; » αἱ τε ἀποστολικαὶ Πράξεις, τοιαῦτα ἅτα διαλεγόμεναι· « Ὁφθῆσαν αὐτοῖς διαμεριζόμεναι γλῶσσαι ὥστε πυρὸς· ἐκάθισέν τε ἐφ' ἑνα ἕκαστον αὐτῶν· καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες Πνεύματος ἁγίου, καὶ ἤρξαντο λαλεῖν ἐτέραις γλώσσαις, καθὼς τὸ Πνεῦμα ἐδίδου ἀποφθέγγεσθαι αὐτοῖς· » καὶ πάλιν ἀπὸ τοῦ θεσπεσίου Παύλου· « Καλῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐλάλησεν πρὸς τοὺς πατέρας ὑμῶν διὰ τοῦ προφήτου. » Αὐθίς τε αὖ, μεταπειψάμενος ἐν Μιλήτῳ τοὺς Ἐφέσου πρεσβυτέρους, φησιν· « Προσέχετε ἑαυτοῖς, καὶ παντὶ τῷ ποιμνί, ἐν ᾧ ὑμεῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔθετο ἐπισκόπους, ποιμαίνειν τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Κυρίου, ἣν περιποιήσατο διὰ τοῦ ἰδίου αἱματος· » καὶ πάλιν· « Διῆλθον δὲ τὴν Φρυγίαν καὶ τὴν Γαλατικὴν χώραν, κωλυθέντες ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λαλῆσαι τὸν λόγον ἐν τῇ Ἀσίᾳ· ἐλθόντες δὲ κατὰ τὴν Μυσίαν, ἐπαίραζον εἰς τὴν Βηθυνίαν πορευθῆναι, καὶ οὐκ εἶασεν αὐτοὺς τὸ Πνεῦμα Ἰησοῦ. » Ὡς πάντα προγιγνώσκων, καὶ αὐταξούσιος Θεός, [101 b] ὅπου μὲν λαλῆσαι, ὅπου δὲ πορευθῆναι αὐτοὺς οὐκ ἀφῆκεν, διὰ τὸ συμφέρον· Ἰσον ποῶν τῷ Υἱῷ, εἰπόντι· « Μὴ βαστάζετε πῆραν, ἢ βάδον, ἢ ὑποδήματα· » καὶ αὖθις οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι φασιν· « Ἐδοξεν γὰρ τῷ ἀνίῳ Πνεύματι καὶ ἡμῖν, μηδὲν πλέον ἐπι-

II. Quia prophetas et apostolos posuit Spiritus sanctus, ut rationalem gregem pascere, ejusque curam haberent: et propria auctoritate eos misit, et loqui fecit ut voluit, nihil ne in hoc quidem discrepans a Patre et Filio, utpote qui est et Spiritus Dei per processionem, non vero per creationem, et Spiritus genuinus sapientiæ et intelligentiæ, communem habens cum rerum omnium moderatore Patre et Filio dominatum. At vero creaturæ 220 natura non est hujus ordinis. Quod autem hæc vera sint, persuadent cum Mosis libri, qui aiunt: « Quis dabit (91) omnem populum prophetas, dum dat Dominus Spiritum suum super eos? » tum Acta apostolica, quæ in hunc fere modum loquuntur: « Apparuerunt (92) illis dispartitæ lingue sicut ignis, seditque supra singulos eorum, et repleti sunt omnes Spiritu sancto, et cœperunt loqui aliis linguis, prout Spiritus sanctus dabat eloqui illis; » et rursus ex persona divi Pauli: « Bene (93) Spiritus sanctus locutus est ad patres vestros per prophetam; » et rursus, cum Ephesios presbyteros Miletum accersivisset, ait: « Attendite (94) vobismetipsis, et universo gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit episcopos ad pascendam Ecclesiam Domini, quam acquisivit per proprium sanguinem; » et rursus: « Transierunt (95) autem Phrygiam, et Galatiæ regionem, vetati a Spiritu sancto loqui verbum in Asia: cum venissent autem in Mysiam, tentabant ire in Bithyniam, et non permisit eis Spiritus Jesu (96). » Nempe, utpote Deus omnia præsciens, et propriam potestatem habens, modo quidem loqui, modo autem proficisci eos non sivit, quod ita utilitas postularet; idem scilicet faciens quod Filius, qui ait: « Nolite (97) portare peram, aut virgam, aut calceamenta; » et rursus apostoli ac presbyteri aiunt (98): « Visum (99) est

(88) *Ne multa*. Ecclesiastis cap. vii, vers. 17. Complut. ed., Μὴ σοφίζου περισσά, μή ποτε ἐκπλαγῆς, id est, « ne sapias supervacua, ne quando obstupescas. »

(89) *Duri*. Act. vii, 51.

(90) *Patres*. Codex, Πατέρες. Lego, πατέρας.

(91) *Quis dabit*. Num. xi, 29. Biblia eodem fere sensu habent: Τίς δόη πάντα τὸν λαὸν Κυρίου προφῆτας, ὅταν δῶ Κύριος τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ἐπ' αὐτούς;

(92) *Apparuerunt*. Act. ii, 3 et 4.

(93) *Bene*. Act. xxviii, 25. Vide not. 41, pag. 58 et seg. 3 b. Gr. ed. pro ὡμῶν habet ἡμῶν.

(94) *Attendite*. Act. xx, 28. Græca editio et Vulgata translatio pro τῷ Κυρίῳ habet τοῦ Θεοῦ, id est « Dei. » Didymus legit « Domini, » seu Κυρίου, etiam in libro *De Spir. sancto*, num. 24, ubi hæc exstant: « Siquidem cum Miletum Paulus apostolus presbyteros de diversis locis et plurimis Ecclesiis congregasset, « Attendite, » inquit, « vobis, et universo gregi, super quos [codex etiam noster habet:

super quos;] sed paulo post omittit voculam « vos; » itaque in codice, quem exscribat libarius, videtur scriptum fuisse, « super quo vos ».] Spiritus sanctus posuit vos episcopos ad regendam Ecclesiam Domini, quam acquisivit per sanguinem suum. »

(95) *Transierunt*. Act. xvi, 6 et 7. Græca editio pro διῆλθον habet διελθόντες, id est « cum præterissent. » Pro ἐλθόντες δὲ habet ἐλθόντες. Sed Vulg. int. legit voculam δὲ ut Didymus. Pro εἰς τὴν Βεθυλίαν (sic enim legendum, non Βηθυνίαν) πορευθῆναι, habet κατὰ τὴν Βιθυνίαν πορεύεσθαι.

(96) *Spiritus Jesu*. Vox, « Jesu, » deest in Græcis Bibliis. At Vulg. int. eam legit ut Didymus.

(97) *Nolite*. Vide Matth. x et Luc. x, 4. Nam ex duobus locis unum conflati.

(98) *Aiunt*. Codex, φησίν. Lego, παρίν.

(99) *Visum*. Act. xv, 28, 29. Biblia: ἐπιτίθεσθαι pro ἐπιθέσθαι. Εἰ, πλὴν τῶν ἐπάναρχας τούτων, pro πλὴν τούτων, ὡν ἐπάναρχας. Voces vero, ὑμεῖς ἀπό, in iis desunt. Sed Vulg. int. legit ut Didymus.

enim Spiritui sancto, et nobis, nihil ultra imponere vobis oneris, præter hæc, quæ necessaria sunt : ut abstinere ab immolatis simulacrorum, et sanguine, et suffocato, et fornicatione; a quibus custodientes vos, bene agetis. » Quod visum fuerit ei, qui subditus sit, non vero dominus, nemo ratum habet : quidquid autem visum fuerit regi, et iis, qui ab ipso præfecti sunt, illud est lex; et his quidem, qui parent, laudem; his vero, qui **221** non obtemperant, periculum affert. Nam « inobedientia (1), » inquit, « mortem operatur, obedientia autem vitam eternam :

Potentior (2) enim est rex, cum irascitur viro inferiori.

Sicut ergo rex ad magnos præfectos, qui proximum ab eo locum tenent, quibusque subditorum habenas regendas dedit, proprias sanctiones transmittere solet; hi vero eas obsignare (3), et omnibus notas facere, ut omnes iis, quæ a rege, aut imperatore sancita sunt, sese subijciant, et earum sanctionum violatoribus pericula minari consueverunt : ita etiam apostoli, quos primos posuit Deus (4), cum Spiritum sanctum propria potestate prædiximus, et Patri consubstantialem esse scirent (5), ita scripserunt : Visa sunt, inquit, hæc et hæc Spiritui sancto (ut regi, et dominatori, et curatori generis), et nobis quoque, utpote qui segregati sumus, ut præsesimus fidei, et Ecclesiis; « a quibus custodientes vosmetipsos, bene agetis; » a sin autem præcepta hæc violaveritis, res (inquit) contra se habebit (6). Eorum enim meminerunt, quæ Saluator ipsis dixerat in Evangelio secundum Marcum : « Non enim (7) vos estis qui loquimini, sed Spiritus sanctus. » Atque ut nunc capitulum hocce, argumentumve, quod nunc persequimur, parvi momenti esse suspicetur, sed omnes eandem esse sanctæ Trinitati voluntatem, et iussionem, et operationem credant, ideoque eandem etiam deita-

A θεσθαι ὑμῖν βάρος, πλὴν τούτων, ὥν ἐπάναγκες ἀτέσθαι ὁμᾶς ἀπὸ εἰδωλοθύτων, καὶ αἵματος, καὶ πνικτοῦ, καὶ πορνείας· ἐξ ὧν διατηροῦντες ἑαυτοὺς, εὖ πράξετε. » Τὸ δόξαν τῷ ὑπεξουσίῳ, καὶ μὴ κυρίῳ, οὐδεὶς προσέεται· πᾶν δὲ ὃ τι ἂν δόξῃ βασιλεῖ καὶ τοῖς ὑπ' αὐτοῦ προχειρισθεῖσιν, τοῦτο νόμος. τοῖς μὲν ὑπηκόοις ἐπαίνον, τοῖς δ' ἀπειθοῦσι κίνδυνον φέρων. « Ἡ » γὰρ « παρακοή, » φησὶν, « θάνατον κατεργάζεται· » ἡ δὲ ὑπακοή, ζωὴν αἰώνιον·

Κρείσσων γὰρ βασιλεὺς, ὅτε χάσεται ἀνδρὶ χεῖρῃ.

B Καθὰ τοῖνον ἐλωθεν βασιλεὺς μὲν τὰς ἑαυτοῦ νομοθεσίας τοῖς ἐγγύστα μεγάλοις ἀρχοῦσι καταπέμπειν, οἷς τὰς ἡνίας τῶν ἀρχομένων δίδωκεν· ἐκείνους δὲ, πάντων εἰς γνῶσιν φέρειν τυποῦντας, ὑποκύπτειν τοῖς παρὰ βασιλέως θεσπισθεῖσιν, καὶ ἀπειλοῦντας τοῖς παραβαίνουσιν κίνδυνον· οὕτω καὶ οἱ ἀπόστολοι, οὓς ἐθετο πρῶτους ὁ Θεὸς, τὸ αὐτεξούσιον τοῦ Πνεύματος, καὶ τὸ πρὸς τὸν Πατέρα ὁμοούσιον εἰδότες, ἐπέστελλον· « Ἔδοξεν, φησὶν, τότε καὶ τότε τῷ ἁγίῳ Πνεύματι ὡς βασιλεῖ, καὶ ἐξουσιαστέῃ, καὶ κηδεμόνῃ τοῦ γένους· » καὶ ἡμῖν δὲ, ὡς προσετηκέναι ἀποριθεῖσιν τῆς πίστεως καὶ τῶν Ἐκκλησιῶν. « Ἐξ ὧν διατηροῦντες ἑαυτοὺς, εὖ πράξετε· » παρὰ τῶν ὁμοούσιων δὲ, φησὶν, τὸ ἐναντίον πείσεσθε. Ἐμμένοντο γὰρ τοῦ Σωτῆρος αὐτοῖς εἰρηκτός ἐν τῷ κατὰ Μάρκον εὐαγγελίῳ· « Οὐ γὰρ ἐστέ ὑμεῖς οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. » Καὶ ὥστε μή τινα ὑπολαβεῖν [102 a] μικρὸν εἶναι, ὃ μέτιμεν νῦν κεφάλαιον, πιστεύειν δὲ τὴν αὐτὴν εἶναι τῇ ἁγίᾳ Τριάδι θέλησιν, πρῶταξιν τε, ἐνέργειάν τε, οἷς ἐπεται τὸ καὶ τὴν αὐτὴν εἶναι αὐτῇ θεότητι· Παῦλος ὁ πρῶτος γενόμενος νομομαθὴς καὶ διώκτης, καὶ ὑστερον αὐτῆς τῆς ἀφθέγκτου οἰκονομίας ἀναδειχθεὶς μυσταγωγὸς, συναφῶντα περὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ διαγορεύει,

(1) *Inobedientia.* In Bibliis hæc non inveni. Num respicit Rom. v, 19, aut II Cor. vii, 10?

(2) *Potentior.* Homerus *Iliad.* lib. 1, vers. 80.

(3) *Obsignare.* Sententia in Græco adeo perplexa est, ut voces aliquas a librario omissas putem. Suspensus sum addendum esse verbum *κελεύει*, id est « jubet, » ac pro τυποῦντας legendum esse τοῦ πάντας, vel τυποῦντας τοῦ πάντας· at ne sic quidem concinna redditor oratio. Sed mirifice locum hunc illustrabit alius Gregorii Nysseni locus huic valde similis, nempe initium orationis, quæ inscribitur, « In eos, qui differunt baptismum, » quod sic se habet : Οἱ τῆς οἰκουμένης ταύτης βασιλεῖς, ἡνίκα ἂν νόμους συγγράψωσι... τοῖς ἀρχοῦσιν αὐτοὺς ἐγχειρίζοντες, δι' ἐκείνων κελεύουσι τοῖς ὑπηκόοις δημοσιεύσθαι, ἢ οὕτως ἀπαράβατα προστεταγμένα φυλάττειν, id est, « Hujus mundi reges, cum leges scripserint... eas tradentes magistratibus, per illos eas jubent evulgari, ac innotescere subditis, ut quæ imperata fuerint, inviolata serventur. » Mos porro iste, de quo Nyssenus ac Didymus loquuntur, neminem latet, qui vel Theodosianum codicem tantum inspexerit. Ita in ejus codicis Appendice, lege xvi, Honorius imperator Theodorum præfectum prætorio his verbis affatur : « Et ne quis contumacia suæ culpam præcepti ignorance inuatur, Theodore parens charissime, atque amantissime,

illustris magnificentia tua legis tenorem litteris tuis edictisque propositis, ad omnium iudicium, et provincialium notitiam faciat pervenire. »

(4) *Posuit Deus.* Ex I ad Cor. xii, 23.

(5) *Cum Spir. sancto consubstantialem esse scirent.* Simili modo hæc libri Actorum verba accepit in lib. *De Spir. sancto*, num. 25, ubi hæc legimus : « Et ex aliis quoque plurimis locis subsistens natura demonstratur Spiritus sancti : ut in illo quod Apostoli scribunt : « Visum est enim Spiritui sancto, et nobis : » quia hoc quod dicitur, « visum est, » non operationem significat, sed naturam.

(6) *Se habebit.* Codex, *πῆσσεθς. Lego, πείσεσθε.* Cum porro εὖ πράττειν sit « recte agere, » et « prorsperam vitam agere, » videtur Didymus verba illa, εὖ πράξετε, accepisse perinde ac si valeret : « præclare vobiscum ageatur. » Ego Vulgati interpretis translationem retinui.

(7) *Non enim.* Marc. xiii, 11. In libro etiam *De Spir. sancto*, num. 20, ex similibus Christi apud Matthæum verbis infert Spiritus sancti consubstantialitatem : « In alio quoque (ait) Evangelio dicitur : « Non enim vos estis, qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis. » Si ergo Spiritus Patris in apostolis loquitur... liquido apparet, ejusdem naturæ Spiritum esse cum Filio, et cum Patre, cujus Spiritus est. »

Γράφας Κορινθίοις μὲν τὸ πρῶτον· « Ἀλλ' οὓς μὲν ἔθετο ὁ Θεὸς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ πρῶτον ἀποστόλους, δεύτερον προφῆτας, τρίτον διδασκάλους· » καὶ ἄλλα· « Λέγω δὲ οὐκ ἐγὼ, ἀλλ' ὁ Κύριος, γυναῖκα ἀπὸ ἀνδρὸς μὴ χωρισθῆναι· » Γαλάταις δέ· « Ὅτε εὐδόκησεν ὁ Θεός, ὁ ἀφορίσας με ἐκ κοιλίας μητρός μου, ἀποκαλύψαι τὸν Υἱὸν αὐτοῦ ἐν ἐμοί, ἵνα εὐαγγελίζωμαι αὐτὸν ἐν τοῖς ἔθνεσιν· » καὶ ἐτέρωθι· « Καθὼς καὶ δεδοκιμάσμεθα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πιστευθῆναι τὸ εὐαγγέλιον, οὗτοις λαλοῦμεν, οὐχ ὡς ἀνθρώποις ἀρέσκοντες, ἀλλὰ τῷ Θεῷ τῷ δοκιμάζοντι τὰς καρδίας ἡμῶν· Οὐδὲν δὲ ἤττον καὶ ὁ Σωτὴρ τοῖς μαθηταῖς εἰπεῖν ἠξίωσεν· « Ἐγὼ ὑμᾶς ἐξελεξάμην. »

« rederetur Evangelium; ita loquimur, non quasi nostra. » Pari autem modo Salvator etiam discipulis

Γ'. Ὅτι νομοθετεῖ καὶ προστάττει ἀποφαντικῶς ἐκάστους τῶν ἔργων τὸ πρόσωπον, ὡς βασιλεὺς ἡμερον καὶ νόμιμον ἀνημμένος ἡγεμονίαν, καὶ εἰρήνην ἀπειρον τῷ σύμπαντι οὐρανῷ τε καὶ κόσμῳ βραβεύων, καὶ τὸ ἡγεμονικὸν μετὰ τοῦ κηδεμονικοῦ ἀρμολύμενος. Μόνης δὲ τῆς τῶν ὅλων βασιλείδος φύσεως, τὸ θεομοθετεῖν καὶ κρίνειν ποιήματος δὲ, τὸ ὑπὸ νόμον καὶ κρίσιν τελεῖν. Διωρίσατο γὰρ Παῦλος μὲν τὸ σκεῦος τῆς ἐκλογῆς, ὡς ἔφαρμεν ἥδη, γράφας· « Ὁ γὰρ νόμος τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἡλευθέρωσέν με ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου· » αἱ δὲ ἀποστολικαὶ Πράξεις, ἔχουσαι ὧδε· « Τοῦ Πέτρου διανοουμένου περὶ τοῦ ῥήματος, [102 b] εἶπεν αὐτῷ τὸ Πνεῦμα· Ἰδοὺ ἄνδρες τρεῖς ζητοῦσιν σε. Ἀλλὰ ἀναστὰς κατὰβηθι, καὶ πορεύου σὺν αὐτοῖς, καὶ ἡδὲν διακρινόμενος· ὅτι ἐγὼ ἀπέσταλκα αὐτούς· » καὶ πάλιν· « Εἶπεν τὸ Πνεῦμα τῷ Φιλίππῳ· Πρόσελθε, καὶ κολληθήθῃ τῷ ἄρματι τούτῳ· » καὶ αὖθις ἀπὸ Ἀγάθου προφῆτου· « Τάδε λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· Τὸν ἄνδρα, οὗ ἐστιν ἡ ζώνη αὐτή, οὕτω δῆσουσιν· » καὶ Παῦλος· « Ἰδοὺ νῦν ἐγὼ δεδεμένος τῷ Πνεύματι πορεύομαι· » ὅπερ παραπλήσιον τυγχάνει

A tem; Paulus, qui prius 222 legis peritus, et persecutor Ecclesiae fuerat, ac postea ipsius inexplicabilis incarnationis doctor, ac fidei initiator (8) factus est, consona de Patre et Filio edicit, scribens ad Corinthios quidem in prima Epistola: « Sed quosdam (9) quidem posuit Deus in Ecclesia, primum apostolos, secundo prophetas, tertio doctores; » et alibi: « Dico (10) autem non ego, sed Dominus, uxorem a viro non separari; » ad Galatas vero: « Cum complacuit (11) Deo, qui segregavit me ex utero matris meae, revelare Filium suum in me, ut evangelizarem ipsum in gentibus; » et alibi: « Sicut (12) et probati sumus a Deo, ut hominibus placentes, sed Deo, qui probat corda nostra. » Ego (13) vos elegi. »

B III. Quia leges ferit, et praecipit, singulis operibus suis quod conducibile sit, demonstrans, ut rex mansueta et legitima utens (14) gubernatione, atque interminatam pacem universo cum caelo, tum mundo comparans, et ut praemium largiens (15), atque imperium cum curatione permiscens ac temperans. Solius autem naturae rerum omnium dominus est leges ferre, et judicare. Creaturae vero, sub lege degere, ac iudicio subijci. Id enim defluivit vas illud electionis Paulus, ut jam diximus (16), dum scripsit: « Nam lex (17) Spiritus vitae in Christo Jesu liberavit me a lege peccati et mortis; » et Acta apostolica, quae sic habent: « Petro (18) cogitante de verbo, dixit ei Spiritus: Ecce vires quærent te. Sed surgens descende, et vade cum eis nihil dubitans, quia ego misi 223 illos; » et rursus: « Dixit (19) Spiritus Philippo: Accede, et adijunge te currui huic; » et rursus: « x persona Agabi propheta: « Hæc dicit (20) Spiritus sanctus: Virum, cujus est zona hæc, sic ligabunt; » et Paulus: « Ecce nunc (21) ego vincens Spiritu, proficiscor. » Quod testimonium simile est illi: « Paulus (22) vincens Jesu Christi; » et rursus:

(8) Fidei initiator. Græce, « mystagogus. » Hieronymus quoque in Didymi lib. *De Spir. sancto*. hanc, ut puto, vocem eodem modo transtulit num. 23.

(9) Sed quosdam I Cor. xii, 28. Græc. ed. καὶ οὓς, pro ἄλλ' οὓς. In libro etiam *De Spir. sancto* num. 24 de Patre accipit Didymus hunc Pauli locum. Vide not. 5, supra.

(10) Dico. I ad Cor. vii, 40. Græc. ed. παραγγέλλω pro λέγω δέ, quod ductum est ex vers. 12 ejusdem capituli.

(11) Cum complacuit. Galat. i, 15 et 16. Omittit aliquæ.

(12) Sicut. I ad Thess. ii, 4. Græca editio habet ἁλλὰ καθὼς, hoc est, sed sicut, pro καθὼς καὶ. Sed in libro etiam *De Spir. sancto*, num. 24, Didymus et dictavit καὶ, pro ἁλλὰ, et de Deo Patre textum hunc interpretatus est. Hæc enim ibi legimus: « Hæc es salus ergo credentium » [codex noster, omissis vocibus, « Hæc est, » habet: « Et salus ergo credentium], et dispensatio ecclesiasticæ disciplinæ in hac Trinitate perficitur. Nam cum Salvator discipulos suos ad prædicandum Evangelium miserit, et ad dogmata veritatis docenda Pater in Ecclesia constituisse dicatur « primo apostolos, secundo pro-

phetas, tertio magistros; » super hac re etiam apostoli congruente sententia: « Et sicut probati sumus a Deo ad credendum Evangelium, sic loquimur; non ut hominibus placentes, sed Deo, qui probavit corda nostra: « hos eosdem, quos Christus magistros esse præcepit, et Pater probavit, et Spiritus sanctus dispensatores, et præpositos in Ecclesia constituisse perhibetur. Siquidem, etc.

(13) Ego. Joan. xv, 16 et 19.

(14) Utens. Codex, ἀνημμένος. Legendum fortasse ἀνελημμένος. Ita Epiphanius initio Anchorati homines divini amoris facibus inflammatos vocat τοὺς ζῆλον Θεοῦ ἀνελημμένους.

(15) Ut præmium largiens. In Græco, εἰρήνην βραβεύων. Videtur respicere illud Pauli ad Coloss. iii, 15: « Ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ βραβεύεται, id est, « Pax Dei ut præmium detur. »

(16) Vincens. Segm. 28 a et 57 b.

(17) Nam lex. Rom. viii, 2.

(18) Petro. Act. x, 19, 20. Vide not. 7, pag. 55.

(19) Dixit. Act. viii, 29.

(20) Hæc dicit. Act. xxi, 11.

(21) Ecce nunc. Act. xi, 22.

(22) Paulus. Philen. i, 1.

« Hæc dicit (23) Spiritus sanctus : Segregate mihi A Paulum, et Barnabam in opus, ad quod vocavi eos. » Quæ verba similia sunt illis : « Dominus (24) autem dixit : Ingredere in civitatem, et ibi dicitur tibi, quid te oporteat facere; » et rursus Petro « dixit Spiritus (25) : Surgens vade in domum Corneli. » Atque in Epistolis Paulus Timotheo scribit : « Spiritus autem (26) expresse dicit. » Observa porro, non solum per hanc vocem ut legislatorem rursus a Paulo exhiberi Spiritum [nam voce illa, ῥητῶς, hoc est, *expresse*, sive *aperte* (27), illi etiam usi sunt, qui mundanas leges (28) tulerunt], sed aliis quoque testimoniis æqualem Patris, ac Spiritus sancti naturam, et potestatem demonstrari : nam simili modo de Deo et Patre multis in locis scriptum est : « Hæc dicit Dominus omnipotens. » Hæretici vero, qui omnia quæ vera sint, impugnant, nihil sublime de divina operatione, ut par esset, sentientes, sed in futilibus, et inanibus commentis, et in iis omnibus, quæ tenaciter apprehenderint, inhærentes, atque hæc utpote refractarii tanquam firma proferentes opponunt. De angelo quoque, inquit, Zacharias, cum spectavit in visione candelabrum, ait : « Angelus (29), qui loquebatur in me. » Itaque Spiritum sanctum quasi angelum quempiam habere licet (30). Sed vel ex hoc ipso apparet, eorum 224 tenacitatem (31), ac sordidam parcimoniam ipsis detrimentum asserere (32) : nam angelus ille non ex seipso loquebatur, nec propria sui ipsius verba, sed quæ a Deo, ejusque Spiritu jussus fuerat, ut minister dicebat. Sic enim locus ille se habet : « Et interrogavi (33), et dixi ad angelum, qui loquebatur in me, dicens : Quid sunt hæc? et respondit angelus, qui loquebatur in me, et dixit ad me : Iste est sermo Domini ad Zorobabel, dicens : Non in fortitudine magna, neque in robore, sed in Spiritu meo, dicit Dominus omnipotens. » Deinde Filius, et Spiritus ad

τοῦ, « Παῦλος δέσμιος Ἰησοῦ Χριστοῦ » καὶ πάλιν « Τάδε λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον Ἀφορίσάτέ μοι τὸν Παῦλον καὶ τὸν Βαρνάβαν εἰς τὸ ἔργον, ὃ προσκέκλημαι αὐτούς. » ὁμοίων τῶ, « Ὁ δὲ Κύριος εἶπεν Ἐξέλθε εἰς τὴν πόλιν, καὶ καὶ λαληθήσεται σοι, τί σε δεῖ ποιεῖν. » Καὶ πάλιν τῷ Πέτρῳ εἶπεν τὸ Πνεῦμα : « Ἀναστὰς πορεύθητι εἰς τὸν οἶκον Κορνηλίου. » Καὶ δὴ ἐν Ἐπιστολαῖς Παῦλος Τιμοθέῳ γράφει : « Τὸ δὲ Πνεῦμα ῥητῶς λέγει. » Ὅρα οὖν, μὴ μόνον ὅτι διὰ τοῦ τοιοῦτου ῥήματος ὁ Παῦλος νομοθέτην αὐθις ἀπέφηνεν τὸ Πνεῦμα (τῇ γὰρ λέξει τοῦ « ῥητῶς » καὶ οἱ κοσμικῶς θεσμοθετησάντες ἐχρήσαντο), ἀλλ' ὅτι καὶ ἄλλαι μαρτυρίαι τὸ ἴσον τῆς πρὸς τὸν Πατέρα φύσεως, καὶ αὐθεντίας τοῦ ἁγίου Πνεύματος δεικνύουσιν. Ὁμοιοτρόπως γὰρ περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἐν πολλοῖς γέγραπται : « Τάδε λέγει Κύριος παντοκράτωρ. » Αἰρετικοὶ δὲ, οἷς τάληθ' πάντα ἀντιλεγόμενα ὑπάρχει, οὐδὲν ἄξιον τῆς θείας ἐνεργείας ἐννοοῦντες, περὶ φαντασίας δὲ διακένους διατρίβοντες, καὶ ὧν ἂν ἀπρὲς ἐπιλάδωνται, ταῦτα, ὡς τινες ἀντίποινοι, ὡς βέβαια προφέροντες ἀντιτιθέασιν. Εἶπεν, φησὶν, καὶ περὶ ἀγγέλου Ζαχαρίας, ὅτε τὴν ὁπτασίαν τὴν περὶ τῆς λυχνίας τεθέαται : « Ὁ ἀγγελος ὁ λαλῶν [103 a] ἐν ἐμοί. » Δύνασθαι οὖν ὤφθην ἀγγελον νοεῖσθαι : τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ἀλλ' αὐτόθεν τὸ γλίσχρον αὐτῶν ἀποικονομεῖται. Ὅ γὰρ ἀγγελος οὐκ ἀφ' ἑαυτοῦ, οὔτε ἴδια ῥήματα, ἀπερ δὲ προσεστέτετο παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, διακονῶν ἔλεγεν. Περιέχει δὲ οὕτως : « Καὶ ἐπηρώτησα, καὶ εἶπα πρὸς τὸν ἀγγελον τὸν λαλοῦντα ἐν ἐμοί, λέγων : Τί ἐστὶ ταῦτα; Καὶ ἀπεκρίθη ὁ ἀγγελος ὁ λαλῶν ἐν ἐμοί, καὶ εἶπεν πρὸς με : Οὗτος ὁ λόγος Κυρίου πρὸς Ζοροβάβελ, λέγων : Οὐκ ἐν δυνάμει μεγάλῃ, οὐδὲ ἐν ἰσχύϊ, ἀλλ' ἢ ἐν Πνεύματι μου, λέγει Κύριος παντοκράτωρ. » Ἐπειτα ἀγγελος ἐκλήθη ὁ ὕψος, καὶ τὸ Πνεῦμα, ἐν τῇ δρυὶ τῇ Μαμβρῇ, ὅτε ἡ ἔνδοξος Τριάς ὤφθη τῷ Ἀβραάμ, διὰ τὸ ἀγγεῖλαι τὰ ἀγνωστα. Πρὸς οἷς, ἐκ τῆς ἀγγελικῆς πληθύος οὐδεὶς αὐ-

(23) *Hæc dicit.* Act. xiii, 2. Vide not. ad pag. 56. In libro etiam de Spir. sancto, num. 23, hoc textu utilis, ut probet Spiritum sanctum auctoritate præditum esse; eo enim allato, subiungit : « Quæ vox divinitatis, et auctoritatis index, non creatam, sed increatam substantiam demonstrat. » Lege cætera, quæ sequuntur.

(24) *Dominus.* Act. ix, 6 (seu 7). Græca editio : καὶ ὁ Κύριος πρὸς αὐτόν : Ἀνάστηθι, καὶ ἐξέλθε, etc. Tum pro καὶ habet καὶ. Sed Vulg. int. legit καὶ, ut Didymus.

(25) *Dixit Spiritus.* Act. x, 19, 20. Sonsum citat, non verba.

(26) *Spiritus autem.* I Tim. iv, 1.

(27) *Aperte.* Joannes Chrysostomus hom. 16 in Epist. I ad Timotheum sic explicat : Τί δὲ ἐστὶ, ῥητῶς; φανερώς, σαφῶς, ὁμολογουμένως, ὡς μὴ ἀμφιβάλλειν, id est : « Quid autem sibi vult vox ῥητῶς? aperte, manifeste, sine controversia, sine dubitatione. » Quod vero ait Didymus, civilium legum latrores vocabulo ῥητῶς usos fuisse (ut dicerent ex gr. « expresse sancimus, jubemus, vetamus, » etc.) utrum de imperatorum constitutionibus legibusve, an de præfectorum prætorio, aut aliorum magistratuum edictis accipiendum sit, viderint jurisconsulti. Nullum sane in promptu est exemplum ex iis, quæ exstant, imperatorum constitutionibus ductum, quo

id confirmetur. Nisi forte nunc pertineant jurisconsultorum locutiones in Digesta postmodum relatæ. Ita Modestinus ait : « Et principalibus constitutionibus expresse caveatur, » etc. Quæ verba exstant lib. xlii Digest., tit. 1, leg. 2. Julianus vero eodem lib., tit. 5, leg. 5, ait : « Cum aperte lege Julia... caveatur, » etc.

(28) *Mundanas leges.* Vide notas ad segm. 125 b.

(29) *Angelus.* Zach. iv, 1 - 5.

(30) *Quasi angelum... habere licet.* In Græco, Δύνασθαι οὖν, etc. Sed mendum aliquod illuc videtur irrepsisse.

(31) *Tenacitatem.* Codex, τὸ γλίσχρον, sine accentu. Nimium quum alii scribant γλίσχρος, alii γλίσχρός, librarius noster eam rem in medio relinquendam fortasse censuit.

(32) *Detrimentum asserere.* In Græco, τὸ γλίσχρον αὐτῶν ἀποικονομεῖται : quod Latine ad amussim reducere difficile est. Videtur autem proverbialis locutio, Alexandrinorum forsitan propria : verbum sane ἀποικονομεῖσθαι necdum alibi mihi occurrit. In eo porro particula ἀπό negationem, seu « privationem » significat, ut in vocibus ἀποκρήρυκτος, ἀπεικταῖος, ἀποφατικόν, et aliis id genus.

(33) *Et interrogavi.* Ex Zachar. iv, 4-6, nonnullis omissis intermediis.

θεντικῶς ἐξ οικείας κινήσεως ἁγίους ἀπέστειλεν, οὐδὲ ἀγορεύσαι λόγια, ἢ μόνον διατάξασθαι, ἢ ὅλως ἄπερ ἐβούλετο αὐτὸς, λέξαι ἐποίησεν. Ἀλλ' οὐδὲ ἱσασιν ἄγγελοι τῆς ἀρρήτου καὶ εὐμενοῦς Τριάδος τὰ ὁμόφρονα βουλευματα, οὐδὲ καταλαμβάνουσι τῆς θείας αὐτῆς ἀρωγῆς τὴν δύναμιν· τῷ δὲ αὐτῆς γαληνῷ νύματι ὑπηρετοῦνται, καὶ μειλίσσονται αὐτὴν λιταῖς, ἀσιγήτοις στόμασι, καὶ φωνῇ ἀκαταλήκτῃ.

benignæ Trinitatis concordia consilia ignorant angeli, neque divinæ ejus opis vim comprehendunt, sed sereno illius nutui inserviunt, et eam assiduè, ac nunquam interruptis precibus placant.

Δ'. "Ὅτι μετὰ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς τὸ ἅγιον αὐτοῦ Πνεῦμα ἀποστέλλει καὶ ὁδηγεῖ αὐτεξουσίως· καὶ γὰρ ἐστὶν ἀληθῶς ἔργον φιλόνητον τῆς πανσόφου καὶ ἀγαθωτάτης Τριάδος, ἥ εἰς εὐσεβῆ βίου τρίβον ἀποστολῇ, καὶ ὁδηγίᾳ, καὶ ἡ περὶ πάντας χρηστότης. Ἄν δὲ ἡ αὐτὴ ὁδηγία καὶ γαληνότης, ἡ αὐτὴ καὶ οὐσία. Καὶ τοῦτο δὲ τὴν διὰ τῶν ἔργων ἀριδηλοτάτην λαμβάνει πίστιν. Τοῦ γὰρ Θεοῦ εἰρηκτός τῷ Μωϋσεῖ, «Συναποστέλλω πρὸ προσώπου σου τὸν ἄγγελόν μου, καὶ ἐκβάλει τὸν [103 b] Χαναναῖον, ὁ μέγας οὗτος Μωϋσῆς εὐ μάλα εἰδώς, τοὺς μὲν ἀγγέλους κτίσματα, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα Θεόν, παρεκάλει λέγων· «Εἰ μὴ αὐτὸς συμπορεύῃ μετ' ἡμῶν, μὴ ἀναγάγῃς με ἐντεῦθεν. » Ἀμειψάμενον δὲ αὐτὸν τοῦ Παντοκράτορος τοιοῦτο τοῖς ῥητοῖς, «Καὶ τοῦτόν σου τὸν λόγον, ὃν εἶρηκας, ποιήσω· εὐρηκας γὰρ χάριν ἐνώπιόν μου, καὶ οἶδά σε παρὰ πάντας, ὁ Ἥστας δηλῶν τὸ ταυτὸν τῆς ἐν μᾶ θεότητι συμφωνοῦς Τριάδος, προηγῆσθαι αὐτὸν τὸ θεῖκον Πνεῦμα ἔρατο λέξουσιν αὐταῖς· «Ὁ ἀναδιβάσας ἐκ γῆς τὸν ποιμένα τῶν προβάτων. Ποῦ ἐστὶν ὁ θεὸς ἐν αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὁ ἀναγαγὼν τῇ δεξιᾷ Μωϋσῆν; » Μετ' οὐ πολὺ τε ἐπάγει· «Κατέβη Πνεῦμα παρὰ Κυρίου, καὶ ὠδήγησεν αὐτούς· οὕτως ἤγαγες τὸν λαόν σου, ποιῆσαι σεαυτῷ ὄνομα δόξης. » Θέα οὖν καὶ τοῦτο ἐνταυθοῖ, ὅτι οὐ πεπεμφθαι εἶπεν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἀλλ' αὐθεντικῶς καὶ βασιλικῶς καταβεθεκέναι. Αὐθὺς τε, ἀμφοῖν μεμνημένος τῶν θείων ὑποστάσεων, ὁμοτίμως ἀνέφηκεν· «Καὶ νῦν Κύριος ἀπέσταλκέν με, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ. » Ὅθεν πολλάκις ἀνευφημῆσας εὐρίσκειται Μωϋσῆς· «Κύριος ὁ Θεὸς ὁ προπορευόμενος πρὸ προσώπου ὑμῶν. » Καὶ εὐχαριστοῦντες δὲ ὑμνοῦν τρέφω τοιῶδες· «Τῷ διαγαγόντι τὸν λαόν αὐτοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ

A quercum in Mambre, cum inclyta Trinitas ab Abrahamo conspecta fuit, angeli vocati sunt (34), ducta denominatione a verbo ἀγγέλλειν, quod scilicet ignota *annuntiaverint*. Præterea ex omni angelorum multitudine nullus propria auctoritate, ac proprio motu sanctos unquam misit, neque oracula fundere, aut legem statuere, aut omnino quæ ipse vellet, dicere eos fecit. Quin etiam ineffabilis, et neque divinæ ejus opis vim comprehendunt, sed nunquam interruptis precibus placant.

IV. Quia cum Deo Patre sanctus ejus Spiritus mittit, atque in via nos deducit propria potestate : benignum enim revera opus sapientissimæ, et summe bonæ Trinitatis est in piam vitæ semitam mittere, et in ea deducere, atque omnes clementia (35) prosequi. Quorum autem eadem est ὁδηγία (hoc est, *ductio*, qua in via ducimur) eademque serenitas, illorum eadem etiam est essentia. Hoc vero manifestissime opera ipsa confirmant, ostenduntque. Cum enim dixisset Mosi Deus : « Simul mitto (36) ante faciem tuam angelum meum, et ejicit Chananæum ; » optime sciens magnus ille Moses angelos quidem creaturas, sanctum vero Spiritum Deum esse, sic obsecravit : « Nisi (37) ipse venis una nobiscum, ne educas me hinc. » Cum vero ei responderit Omnipotens his verbis : « Et hoc tuum (38) verbum, quod dixisti, faciam ; invenisti enim gratiam coram me, et novi te præter omnes ; » Isaias identitatem concordis in una deitate Trinitatis ostendens, eorum rectorem ac duces fuisse ait divinum Spiritum, his ipsis verbis : « Qui (39) eduxit (sive ascendere fecit) ex terra pastorem ovium. Ubi est qui posuit in ipsis Spiritum sanctum ? Qui, reduxit (40) dextera Moysi ? » Et paulo post subdit : « Descendit (41) Spiritus a Domino, et ductor eorum fuit : sic duxisti populum tuum, ut faceres tibi tibi nomen gloriæ. » Illud autem etiam observa hoc in loco : quod scilicet non ait Scriptura, Spiritum sanctum misum fuisse, sed propria eum auctoritate, et regia potestate descendisse. Rursus vero ambas commemorans divinas hypostases, et æquali honore utramque prosequens, hæc promulgavit : « Et nunc (42) Dominus misit me, et Spiritus ejus. » Itaque Mo-

(34) *Angeli vocati sunt*. Confer Genes. cap. xviii, D vers. 1-3, cum cap. xix, vers. 1. Ac lege quæ ante Didymum Justinus Martyr in *Dial. cum Tryphone*, num. 56, atque Hilarius lib. iv *De Trinitate*, num. 23, quæque postea magnus Ecclesiæ doctor Augustinus luculenter scripsit hac de re lib. ii *De Trin.*, num. 19-21.

(35) *Clementia*. Codex, *χριστότης*. Lego, *χρηστότης*.

(36) *Simul mitto*. Exod. xxxiii, 2. Complut. *leditio* : *Συναποστέλλω... καὶ ἐκβαλεῖ... τὸν Χαναναῖον*.

(37) *Nisi*. Exod. xxxiii, 15.

(38) *Et hoc tuum*. Exod. xxxiii, 17. Græca editio *pro* σου. Librarius vero noster mendose scripsit *εἶρηκα*, id est « dixi », pro *εἶρηκας*, id est « dixisti ».

(39) *Qui eduxit*. Isa. lxvii, 11 et 12. Lege quæ de hoc Isaiæ loco uberime disserit theologus noster in lib. *De Spir. S.* num. 43 et seqq.

(40) *Qui reduxit*. Græca editio pro *ἀναγαγὼν* habet *ἀγαγὼν*. Hieronymus vero in Didymi lib. *De Spir. S.* num. 43 vertit : « congregans dextera Moysen ; » sed num. postea 51, transfert : « qui adduxit. » Hæc enim ibi legitur : « Qui ergo posuit in eis Spiritum sanctum, Moysen dextera sua sanctificatum esse commemorat : sive illum illustrem virum, et mysteriorum Dei initiatorem [*codex noster*, *nuntiatorem*]... sive legem suam... Porro quæ est dextera Dei, quæ adduxit Moysen, nisi Dominus, et Salvator noster? Ipse est enim dextera Patris, per quam (*typographus Veronensis*, per quem) *salvat*, etc.

(41) *Descendit*. Isa. lxiii, 14. Græca editio pro *ποιῆσαι* habet *τοῦ ποιῆσαι*.

(42) *Et nunc*. Isa. lxviii, 16. Vide not. 20. pag. 46.

*em sæpius exclamasse invenimus : « Dominus (43) Deus qui præcedit ante faciem vestram. » Israelitæ vero dum gratias Deo agerent, laudes ei canebant in hunc modum : « Ei qui (44) traduxit populum suum in deserto : quoniam in sæculum misericordia ejus. » Quin etiam Deus Pater, ut nullum plane discrimen in essentia, et potentia, et voluntate, et gloria inter seipsum, et unigenitum Verbum, et unum ejus Spiritum sanctum intercedere ostendat, in tota fere Scriptura inquit : « Ego (45) reduxi vos ex terra Ægypti. Testes vos estis, si Deus erat alienus in vobis præter me. » Is vero, qui cum altissimo Patre, et sancto ejus Spiritu ejusdem naturæ, et voluntatis est, clemens noster (46).

CAP. X.

226 Caput IX desideratur.

ΚΕΦ. Ι'.

Deest initium cap. 10.)

..... contra Spiritum meum (47), aut de Spiritu meo. Atque is vel ob hanc tantum causam, ut equidem opinor, ipsorum misertus venire eos jussit ad Jobum, ut pro illis oraret : nimirum propter verba ad eum pertinentia, quæ protulerunt, id factum puto : rectissime enim, nescio quomodo, et convenientissime dixerunt : « Spiritus (48) divinus qui fecit me, halitus autem Omnipotentis docens me ; » et paucis verbis magnam potentiam, et creatricem, ac salutis largitricem, malorumque expultricem naturam explicaverunt. At nunquid in theologia hac locutione sistit Eliu (49) ? Atqui multa de omnipotenti Deo Patre aperte adjecit, quibus quod opponi possit, nihil est. Ait enim : « Æternus (50) enim est, qui est supra mortales. » Et rursus : « Si sint mille angeli mortem afferentes, unus ex ipsis nequaquam vulnerabit ex ipsis (51), si cogitaverit corde convertere ad Dominum ; » et rursus : « Orabit (52) ad Dominum, et accepta ei erunt ; » et rursus : « Salva animam meam, ne exeat (53) in corruptionem : et vita mea locum videbit. Ecce hæc omnia operatur Fortis. » Quæ igitur de Deo, ac ejus Spiritu docet, recta sunt : quæ vero aliis de rebus, prava. Nam Jobus quoque cum divinum vocasset Spiritum sanctum, ut superius dictum fuit, tantam a Deo laudem consecutus est. Hoc ergo reputa, etsi nempe testimo-

A Ελεος αὐτοῦ. » Ἀλλὰ καὶ ὁ Θεὸς Πατὴρ, μηδὲν τι διάφορον ἐν τῇ οὐσίᾳ, καὶ δυνάμει, καὶ θελήσει, καὶ θέλῃ εἶναι δεικνὺς μεταξὺ αὐτοῦ τε καὶ τοῦ μονογενοῦς Λόγου, καὶ τοῦ ἐνὸς ἁγίου Πνεύματος αὐτοῦ, διὰ πάσης σχεδὸν τῆς Γραφῆς λέγει. « Ἐγὼ ἀνήγαγον ὑμᾶς ἐκ γῆς Αἰγύπτου. Μάρτυρες ὑμεῖς ἐστε, εἰ Θεὸς ἦν ἄλλότριος ἐν ὑμῖν, πλὴν ἐμοῦ. » Καὶ ὁ τῷ ὁφίστῳ δὲ Πατρὶ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι αὐτοῦ ὁμοφυὴς καὶ ὁμόφρων, ὁ προστῆνης ἡμῶν. . . . .

.....

B [104 a] κατὰ τοῦ Πνεύματος μου, ἢ περὶ τοῦ Πνεύματος μου. Καὶ οἶμαι, ὡς διὰ τοῦτο καὶ μόνον φεισάμενος αὐτῶν, προσέταξεν ἔλθειν ὡς τὸν Ἰώβ, ἐπὶ τῷ ἐκείνῳ εὐξασθαι ὑπὲρ αὐτῶν. Ἐνεκα δὲ τῶν εἰς αὐτὸν συντεινόντων ῥημάτων, διὰ τὸ ἀλήπως αὐτοὺς καὶ λίαν προσηκόντως οὐκ οἶδα πῶθεν φάναι. « Πνεῦμα θεῶν τὸ ποιῶν με, πνοή δὲ Παντοκράτορος ἡ διδάσκουσά με. » καὶ ἐν ὀλίγῃ ῥήσει δύναμιν πολλήν, καὶ φύσιν τὴν δημιουργικὴν καὶ ἀλεξικακὸν δηγήσασθαι. Ἀρ' οὖν ἐνταῦθα ἐστὶ τῆς θεολογίας ὁ Ἐλιοῦς ; Καίτοι διαῤῥήδην προσέθηκεν πολλὰ περὶ τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ Πατρὸς, οἷς οὐδὲν ἀντιθετόν. Ἐφ' ἡ γάρ. « Αἰώνιος γάρ ἐστιν ὁ ἐπάνω βροτῶν. » καὶ πάλιν. « Ἐάν ὧσιν χίλιοι ἄγγελοι θανατηφόροι, εἰς αὐτῶν οὐ μὴ τρώσῃ ἐξ αὐτῶν, ἐάν νοήσῃ τῇ καρδίᾳ ἐπιστραφεῖν ἐπὶ τὸν Κύριον. » αὐθὺς τε. « Εὐξεται πρὸς Κύριον, καὶ δεκτὰ αὐτῷ ἔσται. » καὶ πάλιν. « Σώσον τὴν ψυχὴν μου, τοῦ μὴ ἐξελεῖσθαι εἰς διαφθοράν. καὶ ἡ ζωὴ μου φῶς ὀφείτω. Ἰδοὺ ταῦτα πάντα ἐργάζεται ὁ Ἰσχυρὸς. » Οὐκοῦν οἱ λόγοι αὐτοῦ, εἰς μὲν τὰ περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, καλοὶ. εἰς δὲ τὰ ἄλλα, ἀμαρτάνοντες. Ἐπεὶ τοι καὶ ὁ Ἰώβ, θεῶν ὀνομάσας τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ὡς προσέλεθθαι, τοῦ παρὰ Θεοῦ ἔτυχεν τηλικούτου ἐπαίνου. Λογίζου τοίνυν, ὅτι καὶ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἐλιοῦς μὴ προσδέχῃ, ἀρκοῦσι καὶ οὕτως οἱ

malin ex Hebraico Ἐλιοῦ, ut in Complut. ed. impressum fuit.

D (50) Æternus. Job xxxiii, 12. Tria, quæ mox affert, loca ibidem exstant vers. 23, 26, et 28, ac 29.

(51) Ex ipsis. Complut. ed., οὐ μὴ τρώσῃ αὐτόν, id est, « non vulnerabit ipsum. » Francofurtensis vero : οὐ μὴν τρώσῃ αὐτόν, hoc est, « non tamen », etc. Et paulo post Complutensis : πρὸς τὸν Κύριον. Jnniana libri Jobi editio, sen vetustissimus codex in ea expressus habet : Εἰς ἐξ αὐτῶν οὐ μὴ τρώσῃ αὐτόν, ἐάν νοήσῃ τῇ καρδίᾳ ἐπιστραφεῖν ἐπὶ τὸν Κύριον.

(52) Orabit. Græca Biblia : εὐξάμενος, id est, « deprecatus. » Sed Didymi lectio Hebraica exemplari consentanea est, et vetustissimo Græco codici, quo usus est Patricius Junius, qui ex eo edidit εὐξεται.

(53) Ne exeat. Græca editio, τοῦ μὴ ἔλθειν, id est, « ne veniat, » aut, « ne pergat. » Et paulo post habet ἐργάται pro ἐργάζεται, eodem sensu. Codex quo usus est Junius, habet, τοῦ μὴ ἐξελεῖσθαι, ut legit Didymus, et ἐργάται, ut Græcæ editiones.

(43) Dominus. Deut. i, 30. Complut. ed., Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν. Similia habemus Deut. xx, 4; xxxi, 6, etc.

(44) Ei qui. Ps. cxxiv, vers. 16.

(45) Ego. Sensum citat ex pluribus simul Scripturæ locis. Vide II Paral. vi, 5; Levit. xi, 45; Isa. xliii, 12, etc.

(46) Noster. . . . Quatuor hic folia, sive segmenta desiderantur : finis nempe octavi hujus capituli, totum caput nonum, et decimi initium. Noni vero, ac decimi capituli argumenta superius habes in tabula, pag. 109.

(47) Contra Spiritum meum. Fortasse Didymus eo sensu dixit, κατὰ τοῦ Πνεύματος μου, ut valeret : « de Spiritu meo. » Ita enim sæpe accipit dictionem κατὰ, in hoc opere, et in aliis. Ut exemplum afferam, in comment. in Act. apost. ad vers. 22 cap. ii, (tom. IV Anecd. Wolf., pag. 9,) ait : κατὰ μόνης σαρκὸς λεχθήσεται, id est, « de sola carne dicetur. »

(48) Spiritus. Job xxxiii, 4.

(49) Eliu. Codex mendose Ἐλιοῦς, pro Ἐλιοῦς, quod Francofurtensis editio habet. Scribere tamen

θεῶν τὸ ἅγιον Πνεῦμα φήσαντες ἱεροκήρυκες· καὶ ἀξιόπιστός ἐστιν καὶ εἰς ἐξ αὐτῶν μαρτυρῶν· καὶ ὅτι πολλάκις ὁ δαίμων ἀπατήσαι βουλόμενος, μίγνυσι τῷ ψεύδει, ὡς δέλεαρ, ἀλῆθειάν τινα τῷ πρὸς ἐν ὁ λόγος αὐτῷ ἐστὶν ἐγνωσμένην. Ἀμέλει τοι ἐν Εὐαγγελίῳ ἀκούομεν τοῦ διαβόλου ἀπὸ θεῶν Γραφῶν τῷ πάντων Δεσπότη διαλεγόμενου, καὶ [104 b] τοῖς ἀνοσίτοις αὐτοῦ λογισμοῖς καὶ ῥήμασιν τὰ ὅσα γραφία συμπλέκοντος, καὶ λέγοντος πειραστικῶς· « Εἰ Υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, βάλε σεαυτὸν κάτω· γέγραπται γάρ, Ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάξαι σε· » ἐτι μὴν καὶ τῶν δαιμόνων θεολογούντων βέλτιον Ἀρειανῶν, τῶν χειροτονησάντων τὸν αἵρεσιάρχην ὁμῶν Μακεδόνιον, καὶ μετ' αὐτὴν Μαρθώνιον· « Τί ἡμῖν καὶ σοί, Ἰησοῦ Υἱὲ τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος; Ἥλθες ὧδε πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς; » Καὶ ὁ Ἰάκωβος δὲ παριστῶν, ὅτι ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστίν, καὶ τὸ ἐμπαιν, θάτερον δὲ θατέρῳ συνεργεῖ, καὶ ἐξ ἀμφοῖν τὸ τέλειον, ἀναφανδὸν κηρύσσει· « Σὺ πιστεύεις, ὅτι ὁ Θεὸς εἰς ἐστίν; Καλῶς ποιεῖς· καὶ τὰ δαιμόνια πιστεύουσιν, καὶ φρίσσουν. » Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἡ Σαμαρεῖτις γυνή, ἐφ' οἷς εἶπεν παρὰ τὴν ἀρχήν, ὕβρισθαι παρὰ τοῦ πάντας σωθῆναι βουλομένου Χριστοῦ. ἐφθέξατο τὸ δεύτερον πιστῶς, καὶ οὐχ ὡς Σαμαρεῖτις· καὶ ἐπαίνου ἅμα καὶ ἐλέους ἡξιώθη. Καὶ ἄλλα δὲ ἰσως εὐρεθεῖν τοιαῦτα πολλὰ παρὰ τῶν φιλοπονώντερον περὶ ταῦτα διατριβόντων. Ὅρᾳς οὖν, ὅτι σὺ, ὦ Μακεδονιανέ, οὐδὲ ὡς ὁ Ἐλιοῦς περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος πιστεύεις· ἀλλ' ἐξεβρύχῃ ἀπὸ σοῦ πᾶς σύμφρων περὶ αὐτοῦ λογισμός· καὶ διὰ τὴν μείωσιν, ἣν ἐργάζῃ περὶ τὴν θεῖαν οὐσίαν αὐτοῦ, καὶ τὸ μὴ εἶναι σε τέλειον συγκοινωνῶν τῆς χάριτος αὐτοῦ, ὑποσπανίζει σοι τὰ ἀπείρα ἑωρήματα αὐτοῦ; Ἀλλὰ καὶ τούτων μὲν ἄλλος· ἐπὶ δὲ τὰ

anum Eliu non accipias, nobis tamen sacros præcones sufficere, qui Spiritum sanctum divinum **227** appellaverunt; ac fide dignum esse vel unius tantum ex ipsis testimonium: sæpe vero demonem, quod nos decipere velit, veritatem aliquam veluti escam cum mendacio permiscere, quæ ei, quicum sermonem habet, perspecta sit. In Evangelio sane diabolus audimus ex divinis Scripturis cum rerum omnium Domino colloquentem, et profanis suis ratiocinationibus ac verbis sancta oracula inserentem, et tentantis instar inquentem: « Si Filius (54) Dei es, projice te deorsum; scriptum est enim: Quoniam angelis suis mandabit de te, ut custodiant te. » Quin etiam demones audimus, de Filii divinitate melius loquentes, quam Ariani, qui hæresiarcham vestrum Macedonium ordinarunt, post Macedonium vero, Marathonium. « Quid nobis (55), et tibi, inquit, Jesu Fili Dei viventis? Venisti hic ante tempus torquere nos? » At Jacobus quoque fidem (56) ostendens sine operibus mortuam esse (57), et vice versa; ex duobus vero his alterum cum altero (58) cooperari, atque ex ambobus perfectum quid haberi, palam ac manifeste sic prædicat: « Tu credis (59), quod Deus unus est? Bene facis: etiam demones credunt, et contremiscunt. » Quin Samaritana quoque mulier, quam Christus, qui omnes vult salvos fieri, ob ea, quæ initio dixerat, exprobravit (60), iterum postea ut fidelis, non ut Samaritana locuta est, et laude simul ac misericordia dignata est. Sed multa etiam alia his similia ab iis fortasse inveniuntur, qui majorem in hac laborem impendent (61). Jamne **228** vides, o Macedoniane, tuam de Spiritu sancto fidem ne illi quidem æqualem esse, quam de illo habuit Eliu? nihil vero te sapienter

(54) Si Filius. Matth. iv. 6. Verba, τοῦ διαφυλάξαι σε, hoc est, « ut custodiant te, » in Matthæo non leguntur: sed ex vers. 11 psalmi xc, quem ibi demon citat, desumpta sunt.

(55) Marathonium. Ordinationem Marathonii, qui undecimus Nicomediensis episcopus numeratur, Macedonio tribuunt Socrates ac Nicephorus: id tamen optime cum eo componitur, quod ante ipsos dixerat hoc in loco Didymus. Nam primum quidem de electione potius, quam de ordinatione loqui videtur theologus noster, aut certe de tribus, seu pluribus episcopis Marathonii consecratoribus: deinde iidem sæpe hæretici turbulenta ea tempestate modo Ariani, modo Pneumatomachi duntaxat, seu Macedoniani videri volebant. Hæc ergo de Marathonio scripsit Socrates lib. ii, cap. 38: Καὶ τῆς μὲν Κυζίκου, Ἐλεῦσιον ἐπίσκοπον ἀναδεικνύς· τῆς δὲ Νικομηδείας, Μαρθώνιον· ὃς πρότερον μὲν διάκονος ἦν, ὑπὸ Μακεδονίῳ ταττόμενος, id est: « Et Cyzici quidem episcopum ordinavit, aut creavit (Macedonius) Eleusium, Nicomedie vero Marathonium, qui diaconus antea sub ipso erat. » Et cap. 45 ejusdem libri: « Invaluit tamen apud plerosque hæc opinio (Græca brevitas causa omitto), non a Macedonio primum istud (nempe vocabulum, homœusius) excogitatum fuisse, sed a Marathonio, quem illi ad episcopatum Nicomediensis Ecclesiæ paulo ante promoverant: unde « Marathoniani dicuntur hujus dogmatis sectatores. » Lege etiam,

si placet, Sozomenum, lib. iv, cap. 27, ac Nicephorum Callistum, lib. ix Hist. eccles., cap. 42 et 47.

(56) Quid nobis. Matth. viii, 29. Græca editio caret vocibus τοῦ ζῶντος, id est, « viventis. »

(57) Fidem. Jac. ii, 20 et 22.

(58) Cum altero. In Græco, θατέρῳ. De qua voce grammatici disputant, aliis eam barbaram esse contententibus, aliis vero aliquibus exemplis defendi posse. Vide Herodianum in Philetaro. Julianus tamen Apostata in Epistola ad Serapionem ea utitur: Τὸ γὰρ ὁμοῖον θατέρῳ (inquit), μένειν ὁποῖον καὶ τὸ ἕτερον, id est: « Quod enim alteri simile est, tale semper manere, quale sit alterum. » Et Henrichus apud Joannem Stobensem λόγῳ xi: Δημοκρατία θατέρῳ ὀνομ' ἐστὶ, τῇ δ' ἀριστοκρατία θατέρῳ· id est: « Democratia alteri nomen est, alteri vero Aristocratia. »

(59) Tu credis. Jac. ii, 19.

(60) Exprobravit. Joan. iv, 17 et 18 Samaritanam illam exprobrat Christus: ubinam vero postea laudata fuisse dicitur?

(61) Alia. ab iis. inveniuntur, qui majorem in hac laborem impendent. Didymum hic quoque agnosco. Simili enim modo loquitur non raro. Ita lib. De Spir. S., num. 26, ait: « Et multa alia his similia, quæ in Evangelio observans lector inveniet. » Ac num. 30: « Quod manifestum advertere poteris, prophetas relegens ex animo. » Vide et num. 2, 5 et 38.

de illo cogitare? sed divina (62) tibi ejus dona de-
ficere, tum quia divinam ejus essentiam deprimis,
tum quia gratia illius perfecte particeps non es? Sed
de his satis. Ad sequentia progrediamur. Paulus
similiter in secunda ad Corinthios scribit: « An ne-
scitis (63), quod templum Dei estis, et Spiritus
Dei habitat in vobis? Si quis templum Dei corrup-
pit, disperdet hunc Deus: templum enim Dei sanc-
tum est, quod estis vos. » Animadvertite autem,
hic Spiritum Dei Deum dici habitantem in templo
hominis, quem Dei templum vocat Apostolus, sic-
ut alibi dicit: « Quæ consensio (64) templo Dei
cum idolis? Nos enim sumus (65) templum Dei vi-
vi; sicut dixit Deus: Inhabitabo in illis, et inam-
bulabo inter eos, et ero illorum Deus, et ipsi erunt
mihi populus; » et sicut Timotheo scribit: « Bo-
num (66) depositum custodi per Spiritum sanctum,
qui habitat in nobis; » et sicut in Evangelio habet,
ut jam dictum est: « In hoc (67) enim cognoscimus,
quod Deus in nobis est, ex Spiritu ejus, quem dedit
nobis. Profecto tanquam ex persona duarum hypo-
stasium apud Isaïam dicit Scriptura: « Ego sum (68),
et non est amplius. » Sicut etiam ex persona Filii
evangelista inquit: « Si quis (69) diligit me, sermo-
nem meum servat, et Pater meus diligit eum, et ad
eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus; »
et in Epistola ad Hebræos: « Christus (70) autem su-
229 per domum suam, cujus domus sumus nos; »
et sacer Psaltes: « Tu autem (71) in sanctis ha-

Α εξῆς προΐωμεν. Ὁμοίως Παῦλος ἐν τῇ δευτέρᾳ πρὸς
Κορινθίους γράφων· [105 a] « Οὐκ οἰδατε, ὅτι ναὸς
Θεοῦ ἐστέ, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν;
Εἴ τις τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ φθειρήσῃ, φθερεῖ τοῦτον ὁ
Θεός· ὁ γὰρ ναὸς τοῦ Θεοῦ ἁγίος ἐστιν, οἳτινὲς ἐστέ
ὑμεῖς. » Κατανόησον, ὡς τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ Θεὸν
εἶπεν οἰκοῦντα ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἀνθρώπου, ὄντινα
Θεοῦ ὠνόμασε ναὸν, ὡς ἀλλαχοῦ λέγει· « Τίς
συγκατάθεσις ναῷ Θεοῦ μετὰ εἰδώλων; Ἡμεῖς
γὰρ ναὸς ἐσμεν Θεοῦ ζώντος, καθὼς εἶπεν ὁ Θεός·
Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπεριπατήσω, καὶ ἔσομαι
αὐτῶν Θεός, καὶ αὐτοὶ ἔσονται μοι λαός. » Καὶ ὡς
Τιμοθέῳ γράφει· « Τὴν καλὴν παραθήκην φύλαξον
διὰ Πνεύματος ἁγίου, τοῦ ἐνοικοῦντος ἐν ἡμῖν. »
Καὶ ὡς ἐν Εὐαγγελίῳ ἔχει, καθὰ ἤδη ἐλέγχθη· « Ἐν
τούτῳ γὰρ γινώσκουμεν, ὅτι ὁ Θεός ἐν ἡμῖν ἐστιν,
ἐκ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, οὗ ἔδωκεν ἡμῖν· ὁ ἀμέλει
ὡς ἀπὸ δύο ὑποστάσεων παρ' Ἡσαΐα λέγει· « Ἐγὼ
εἰμι, καὶ οὐκ ἐστιν ἔτι. » Ὡς καὶ ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ ἐν
Εὐαγγελίῳ ἔφη· « Ἐάν τις ἀγαπᾷ με, τὸν λόγον
μου τηρεῖ, καὶ ὁ Πατήρ μου ἀγαπήσεται αὐτόν, καὶ
πρὸς αὐτόν ἐλευσόμεθα, καὶ μὴν παρ' αὐτῷ
ποιησόμεθα· » καὶ πρὸς Ἑβραίους· « Χριστὸς
δὲ ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ, οὗ οἴκός ἐσμεν ἡμεῖς· » καὶ
ὁ Ἱεροφάντης· « Σὺ δὲ ἐν ἁγίοις κατοικεῖς, ὁ ἔπαινος
τοῦ Ἰσραὴλ. » Οἶμαι οἰκητήριον ἁγίου τοῦ ἀπεριγρά-
φου Θεοῦ εἰπὼν πᾶσαν λογικὴν τῶν πιστῶν φύσιν.
Ἀπεδείχθη οὖν μονονοῦχ ὁ Θεός τὸ ἅγιον Πνεῦμα·
ἀλλὰ καὶ Ἰσος, καὶ ὁμοῖος τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, ἐν

(62) *Divina*. In Græco, ἀόδια, id est, ad verbum,
« æterna. » Sæpe vero « æternum » pro « divino »
dicit Didymus.

(63) *An nescitis*. Non in secunda, sed in I ad
Cor. III, 16, 17.

(64) *Quæ consensio*. II Cor. VI, 16.

(65) *Nos... sumus*. Biblia: ὑμεῖς... ἐστέ, id
est, « vos... estis. »

(66) *Bonum*. II ad Tim. I, 14. Græca editio πα-
ρακαταθήκην, pro παραθήκην.

(67) *In hoc*. Non in Evangelio, sed in Epist. I
Joan. IV, 13.

(68) *Ego sum*. Isa. XLV, 19. Biblia habet: Ἐγὼ
εἰμι Κύριος, καὶ οὐκ ἐστιν ἔτι, id est, « Ego sum
Dominus, et non est amplius. »

(69) *Si quis*. Joan. XIV, 23. Græca editio pro
τηρεῖ habet τηρήσει· quam lectionem Didymus
quoque secutus est superius segm. 27 a et in lib.
De Sp. sancto, num. 24. Pro ποιησόμεθα eadem
editio et Didymus ipse segm. 24 a habent ποιή-
σομεν.

(70) *Christus*. Hebr. III, 6. Græca editio post
δὲ addit ὡς Υἱός, id est, « ut Filius. » Similia
porro dictaverat Didymus in lib. *De Spir. S.*, num.
24 et 25, ubi hunc quoque Pauli locum allegat,
sed tam male habitum in editis exemplaribus,
ut vix eum agnoscas, ac Didymi mentem non sa-
tis percipias. Sic enim habet editio Veronensis:
« In alio quoque loco, omnis natura rationalium
creaturarum, domus dicitur Salvatoris. Sicut autem
super domum suam Dominus Jesus, cujus domus
sumus nos: ita domus Christi templum Dei est, in
quo Spiritus ejusdem inhabitat Dei. » At codicis
nostri ms. in Canonica S. Salv. Bononiæ asservati
lectio concinnior videtur, et clarior, atque adeo ge-
nuina, præsertim cum Vaticanus Regiæ codex a
cl. Vallarsio citatus ex parte saltem ei consentiat.
Sic porro habet codex noster: « In alio quoque loco

C omnis natura rationalium creaturarum domus
dicitur Salvatoris: « Christus autem super do-
mum suam, cujus domus sumus nos. » Ista domus
Christi templum est Dei, in quo Spiritus ejusdem
habitat Dei. » Utrobique ergo omittit Didymus verba
illa, « ut Filius. » Inferre tamen inde non licet,
Bibliorum exemplaria, quibus ille utebatur, vo-
cibus, « ut Filius, » caruisse. Nam in commenta-
riis in *Psalmos* ad titulum psalmi noni explicans
ipse ea verba, ὑπὲρ τῶν κρυφίων τοῦ Υἱοῦ, id est,
« pro oculis Filii, » attulit hunc Pauli locum, nec
voces, « ut Filius, » omisit. Hæc enim leguntur in
catena in *Psalmos* manu scripta, fol. 20, ad eum,
quem dixi, titulum, *Διδύμου*. « Εν πολλοῖς δὲ τῆς
Γραφῆς ἀσπίστως εἰρηται, μὴ προσκειμένου, τίνος
Υἱός· ἐν μὲν τῇ πρὸς Ἑβραίους λέγοντος Παύλου·
Χριστὸς ὡς Υἱός ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ· οὗ οἴκός ἐσμεν
ἡμεῖς· καὶ πάλιν· Ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν τούτων
D ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν Υἱῷ. Καὶ αὐτὸς δὲ φησιν ὁ Σωτὴρ
ἐν Εὐαγγελίοις περὶ ἑαυτοῦ· Ἐάν οὖν ὁ Υἱός ὑμᾶς
ἐλευθερώσῃ, ὅντως ἐλευθεροὶ γενήσεσθε. Ἀλλ' οὖν,
ὡς καὶ νῦν αὐτὸν δηλοῖ τῷ μὴ προσκεισθαι, τίνος
Υἱός· καὶ οὐχ ὡς ἂν εἶποιεν Ἰουδαῖοι τὸν Ἀβεσα-
λὼμ, καὶ ὅσα κρύβδην ἐβουλεύσατο κατὰ τοῦ πατρὸς.
Οὐ γὰρ ἐξωμολογήσατο τελευτήσαντος, ὁ καὶ ἀπει-
πὼν αὐτοῦ τὴν ἀναίρεσιν, καὶ ὀρηγνήσας τὸν θάνατον·
id est: « *Didymi*. In multis vero Scripturæ locis
indefinite dicitur Filius, quin addatur cujus sit Fi-
lius: cum in Epistola quidem ad Hebræos di-
cat Paulus: « Christus ut Filius super domum
suam, » etc., nec enim omnia vertam, ne longior
sim. Catena porro locupletissima, ex qua hæc ex-
scripsi, necdum edita est, atque ab ea diversa,
quam Corderius edidit, exstatque in codice Græco
XVII Bibliothecæ Venetæ S. Marci elegantissimo
et satis emendate exarato, ac Didymus in ea pas-
sim allegatur.

(71) *Tu autem*. Psal. XXI, 3 (seu 4). Græca edi-

τῶ ἰσως καὶ ὁμοίως ναὸν ἔχειν τὸν ἀνθρώπων· καὶ ὅτι ὁ ὢν οἶκος τοῦ Πατρὸς, ἔχει καὶ τὸν ἐν αὐτῷ ὄντα Υἱόν, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ· ὡς αὖ πάλιν τοῦ Υἱοῦ, ἢ τοῦ Πνεύματος τῆς ἐπιφοιτήσεως καταξιωθεὶς, ἐκ παντὸς ἔχει καὶ τὸν Πατέρα. Καὶ πάλιν ἐν τῇ [105 b] αὐτῇ δευτέρᾳ Ἐπιστολῇ· « Ἡ οὐκ ὀφθατε, ὅτι τὰ σώματα ὁμῶν ναὸς τοῦ ἐν ὁμῶν ἁγίου Πνεύματός ἐστιν, οὗ ἔχετε ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐκ ἐστὲ ἐκπτῶν; ἡγοράσθητε γὰρ τιμῆς. Δοξάσατε δὴ τὸν Θεὸν τὸν ἐν τοῖς σώμασιν ὁμῶν. » Τὰ σώματα τῶν πιστῶν ναὸν τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἶναι εἰπὼν, ἐνουθέτησεν δοξάζειν τὸν Θεὸν ἐν τοῖς σώμασι, δῆλον ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Λέγων δὲ αὐτὸ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, διδάσκει, ὡς κατὰ φύσιν πρόεισιν ἐξ αὐτοῦ. Ὅπερ αὐθις παριστᾷ καὶ τὸ ναὸν εἶναι αὐτοῦ τὸν ἀνθρώπων, ἰσως τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ. Ὁμοίως ἐν τῇ αὐτῇ δευτέρᾳ Ἐπιστολῇ· « Ἀχρὶ γὰρ τῆς σήμερον τὸ αὐτὸ κάλυμμα ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης μένει, μὴ ἀνακαλυπτόμενον (ὅτι ἐν Χριστῷ καταργεῖται). » Ὅταν δὲ ἐπιστρέψῃ πρὸς Κύριον, περιαιρεῖται τὸ κάλυμμα. Ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστιν· οὗ δὲ τὸ Πνεῦμα Κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθερία. Ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακαλυμμένοι προσώπων τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμενοι, τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος. » Καὶ Κύριον τοσαυτάκις ὀνόμαζεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ ἐλευθερίαν δωρούμενον, οἷς ἐπιφαίνει καὶ δόξαν ἔχον ἐν ἑαυτῷ. Ἡ δὲ πᾶσα τοῦ κεφαλαίου ἐρμηνεία ἔχει ὧδε· Τὰ τῆς Παλαιᾶς, φησὶν, Διαθήκης Ἰουδαϊκὰ παρατηρήματα ἐτι μέλει, μὴ ἀποσκαπασθέντα καὶ γνωσθέντα ἐνίοις, ἵτι κατήγγηται ἐν Χριστῷ, τῷ εἰπόντι· « Οὐκ ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον, ἀλλὰ πληρῶσαι· » τοῦτ' ἐστίν, ἢ παῦσαι, ἢ τὸ λείπον ἀναπληρῶσαι. Ὅταν δὲ τις ἐπιστρέψῃ πρὸς Κύριον, καὶ μεταστῇ ἀπὸ τοῦ τύπου εἰς τὴν ἀληθειαν, ἀπὸ τοῦ νόμου εἰς τὴν χάριν, κατὰ τὸ, « Οὐκ ἐστὲ ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν, » ἀπορρίπτει ἐκεῖνο τὸ ὥσπερ [106 a] συγκαλύπττον αὐτὸν κάλυμμα· ὅμοιον ποιῶν Μωϋσῇ, περιαιροῦντι, ἥνικα διαλέγεσθαι ἤξιοτο τῷ ἀοράτῳ Θεῷ, τὸ κάλυμμα τοῦ προσώπου αὐτοῦ, τοῦ ἐκ τῆς θεϊκῆς ἐπιφανείας δεδοξασμένου, καὶ ἀμαυροῦντος δίκην ἡλιακῶν ἀκτίνων τοὺς ὀφθαλμούς τῶν ἐνατεινόντων αὐτῷ. Τὸν δὲ Κύριον ἐνταῦθα τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι λέγει·

tio : ἐν ἁγίῳ, id est « in sancto. » Symmachi versionem hic sequitur Didymus, quæ habebat, ἐν ἁγίοις. At in lib. *De Spir. sancto*, num. 24 legitur : « Tu autem in sancto habitas. »

(72) *Templum est*. Simili modo in lib. *De Spir. sancto*, num. 25 : « Si autem in domo, inquit, et templo [*cod. noster*, et in templo], quo Pater et Salvator inhabitat, illico invenitur et Spiritus sanctus, ex hoc indivisa Trinitatis substantia demonstratur... Cum ergo Spiritus sanctus, similiter ut Pater et Filius, mentem, et interiorem hominem inhabitare doceatur, non dicam ineptum, sed impium est eum dicere creaturam. »

(73) *Secunda Epistola*. Locum Pauli, qui exstat in prima ad Cor. iii, 16 et 17, citavit paulo ante quasi desumptum ex secunda. Nunc rursus in eundem impingit lapidem : nam hæc quoque exstant non in secunda, sed in prima ad Cor. vi, 19 et 20. Utrumque vero testimonium affert etiam in lib. *De*

bitas, laus Israel. » Universam vero fidelium rationalem naturam incircumscripti Dei *sanctum* habitaculum dicit, ut puto. Spiritum sanctum ergo non modo Deum esse demonstratum est, sed etiam æqualem et similem Patri, et Filio, tum quia trium personarum æquali et simili modo templum est (72) homo; tum etiam quia qui domus est Patris, Filium quoque in se habet existentem, et Spiritum Dei : sicut vicissim qui Filii, aut Spiritus adventu dignus factus est, habet omnino etiam Patrem; et rursus in eadem secunda Epistola (73) : « An nescitis, quod corpora vestra (74) templum sunt existentis in vobis sancti Spiritus, quem habetis a Deo, et non estis vestri? Empti enim estis pretio. Glorificate Deum, qui est in corporibus vestris. »

B Postquam fidelium corpora templum esse dixit Spiritus sancti, Deum glorificandum esse monet in corporibus; videlicet Spiritum sanctum. Inquiens vero, a Deo illum nos habere, ipsum *secundum naturam* (75) ex Deo procedere docet. Id quod ex eo rursus confirmatur, quod templum ejus sit homo æqualiter atque Patris et Filii. In eadem similiter secunda Epistola : « Usque (76) in hodiernum enim diem idem velamen in lectione Veteris Testamenti manet non revelatum (quoniam (77) in Christo evacuatur). Cum autem conversus fuerit ad Dominum, aufertur velamen. Dominus autem Spiritus est : ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas. Nos 230 vero omnes revelata facie gloriam Domini speculantes, in eandem imaginem transformamur a gloria in gloriam tanquam a Domini Spiritu. »

C Observa, Spiritum sanctum et Dominum sæpius hic vocari, et largientem libertatem iis, quibus illucescit, et habentem gloriam in semetipso. Totius autem capituli interpretatio sic se habet : Judaicæ, inquit, Veteris Testamenti observationes adhuc manent non relectæ nonnullis, qui non cognoscunt, eas evacuatæ, sive abrogatæ esse in Christo, qui dixit : « Non veni (78) solvere legem, sed implere, » id est, aut ei fidem imponere, aut quod deest, supplere. Cum vero quis conversus fuerit ad Dominum, et transmigraverit ex typo in veritatem, ex lege in gratiam, juxta illud : « Non estis (79) sub lege, sed sub gratia; » illud velamen abjicit, quod eum veluti abs-

D *Sp. sancto*, num. 24, ac postquam primum et tertio capite attulit, e sexto capite sic affert alterum : « Et post non multa [*rectius codex noster*: et post multa] ejusdem Epistolæ : « Nescitis, inquit, quia corpora vestra templum Spiritus sancti sunt, quem habetis a Deo? » Vide not. 75, pag. 62.

(74) *Corpora vestra*. Græca editio : τὸ σῶμα ὁμῶν, id est « corpus vestrum. » Et paulo post : τὸν Θεὸν ἐν τῷ σῶματι ὁμῶν, id est, « Deum in corpore vestro. »

(75) *Secundum naturam*. Non per creationem. Vide not. 64, pag. 212.

(76) *Usque*. II Cor. iii, 14-18.

(77) *Quoniam*. Græca editio : ὅτι, id est « quod » scilicet, « velamen. » Versiculum 15 omisit fortasse non Didymus, sed librarius, simili vocum καταργεῖται, et κείται terminatione deceptus.

(78) *Non veni*. Matth. v, 17.

(79) *Non estis*. Rom. vi, 14.

condit; idemque facit, ac Moses (80), qui, cum invisibilem Deum alloqui dignus fiebat, auferebat velamen vultus sui (81) ex divina apparitione glorificati (82), atque illorum oculos, qui obtutum in ipso figerent, solarium radiorum instar, perstringentis atque hebetantis. Dominum autem hoc in loco Spiritum sanctum esse dicit: a quo nos, qui ejus templum sumus, libertatem accipientes, revelata jam facie, nec servitutis iugo amplius succumbentes, gloriam Domini in nobis habitantis speculamur ex gloria Spiritus in gloriam Patris venientes. Sed progrediamur ad sequentia. « Si omnes, inquit (83), prophetent, intret autem quis infidelis, vel idiota, convincitur ab omnibus, dijudicatur ab omnibus (84): occulta cordis ejus manifesta fiunt: et ita cadens in faciem adorabit Deum, pronuntians, quod vere Deus in vobis est. » Itaque hoc etiam in loco Spiritus sanctus, qui in prophetis, et in sanctis loquitur, et operatur, et charismata, seu dona largitur, manifeste vocatus est Deus adoratus. Notandum vero hoc est, quod ipse etiam adorari dicitur. Præcedentibus similia ad Romanos quoque scribit. Sic autem se habent ejus verba: « Deus (85) autem patientiæ, et spei (86) det vobis idipsum sapere in alterutrum secundum Jesum **231** Christum: ut unanimes uno ore glorificetis Deum et Patrem Domini nostri Jesu Christi. » Quis vero est Deus, qui dat nobis ita sapere de Patre, et Unigenito ejus, nisi Spiritus sanctus? Superest enim ipse duntaxat, quem hic intelligere possimus. Sed Thessalonicensibus quoque similiter scribit: « Dominus (87) autem dirigat corda vestra in charitatem Dei, et in patientiam Christi. » Adeo ut Spiritus sanctus sit ille Dominus, qui dirigit in charitatem Dei et Patris, et in patientiam Filii; et rursus: « Vos autem (88) Dominus multiplicet, et abundare faciat charitatem in invicem, et in omnes, quemadmodum et nos in vos; ad confirmanda corda vestra sine querela (89) in sanctitate, coram Deo et Patre nostro, in adventu Domini nostri Jesu Christi. » Quis porro est ille Dominus, qui multiplicat et confirmat in sanctitate coram Patre et Filio, nisi Spiritus sanctus? Ipsos hortatur insuper, ne ex quadam petulantia, aut negligentia æternam (90) ejus gratiam, quæ in nobis veluti accensa est, respuant: hæc scribens (91): « Spiritum nolite extinguere; » et rursus Deum illum faciens, et æqualis eum cum Patre gradus, ac dignitatis esse, eique concordare annuntians, ait: « Qui spernit (92), non hominem

(80) *Moses*. Vide Exod. xxxiv. 34 et 35. Similia habet Origenes in libro primo *De principiis*, cap. 4, pag. 50.

(81) *Sui*. Codex, αὐτοῦ. Legendum fortasse, αὐτοῦ.

(82) *Glorificati*. Latina translatio Exod. xxxiv. 35, Mosis faciem « cornutam fuisse » ait; Græca vero, « glorificatam fuisse. »

(83) *Inquit*. I ad Cor. xiv. 24 et 25.

(84) *Ab omnibus*. Græca Biblia post, ὑπὸ πάντων, habent: καὶ οὕτω τὰ χροπτά, id est « et ita occulta. » Sed Biblia Latina item ut Didymus omitunt hic voces, « et ita. »

A παρ' οὗ τὴν ἐλευθερίαν, οἱ ναὺς ὄντες αὐτοῦ, δεχόμενοι, ἀνακαλυμμένῳ προσώπῳ, καὶ οὐκ ἐστὶ τῇ ζυγῇ τῆς δουλείας ὑποκεκυφότες, τὴν δόξαν τοῦ Κυρίου, τοῦ οἰκοῦντος ἐν ἡμῖν, κατοπεριζόμεθα, ἀπὸ δόξης τοῦ Πνεύματος εἰς δόξαν τοῦ Πατρὸς ἐρχόμενοι. Προσωμεν δὲ καὶ ἐπὶ τὰ ἐξῆς: « Ἐάν, » φησὶν, « πάντες προφητεύουσιν, εἰσέλθῃ δέ τις ἄπιστος, ἢ ἰδιώτης, ἐλέγχεται ὑπὸ πάντων, ἀνακρίνεται ὑπὸ πάντων, τὰ χροπτά τῆς καρδίας αὐτοῦ φανερά γίνονται: καὶ οὕτω πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον, προσκυνήσει τῷ Θεῷ, ἀπαγγέλλων, ὅτι ὄντως ὁ Θεὸς ἐν ὑμῖν ἐστίν. » Θεὸς οὖν προσκυνούμενος τὸ ἐν τοῖς προφητεύουσι καὶ τοῖς ἀγίοις λαλοῦν καὶ ἐνεργοῦν, καὶ τὰ χαρίσματα παρέχον ἅγιον Πνεῦμα καὶ ἐνταῦθα φανερώς ὀνόμασται. Καὶ σημειωτέον, ὅτι καὶ προσκυνεῖται. Τοῖς πρόσθεν παρακλήσις καὶ Ῥωμαίοις ἀξιοῖ γράφειν: ἔχουσι δ' αἱ λέξεις τόνδε τὸν τρόπον: « Ὁ δὲ Θεὸς τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς ἐλπίδος δῶκε ὑμῖν τὸ αὐτὸ φρονεῖν ἐν ἀλλήλοις, κατὰ Ἰησοῦν Χριστόν: ἵνα ὁμοθυμαδὸν ἐν ἐνὶ στόματι δοξάζητε τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τίς οὖν ὁ διδοὺς ὑμῖν Θεὸς οὕτω φρονεῖν περὶ τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ, ἀλλ' ἢ τὸ ἅγιον Πνεῦμα; Αὐτὸ γὰρ [106 b] νοῆσαι ἡμᾶς ὑπολείπεται. Ἀλλὰ καὶ Θεσσαλονικεῦσιν ὡσαύτως: « Ὁ δὲ Κύριος κατεσθῆναι ὑμῶν τὰς καρδίας εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰς τὴν ὑπομονὴν τοῦ Χριστοῦ. » Ὡς εἶναι τὸ ἅγιον Πνεῦμα, τὸ κατεσθῆναι Κύριον εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ εἰς τὴν ὑπομονὴν τοῦ Υἱοῦ. Καὶ πάλιν: « Ὑμεῖς δὲ ὁ Κύριος πλεονάζει καὶ περισσεύει τῇ ἀγάπῃ εἰς ἀλλήλους, καὶ εἰς πάντας, καθάπερ καὶ ἡμεῖς εἰς ὑμᾶς: εἰς τὸ στηρίξαι ὑμῶν τὰς καρδίας ἀμέμπτως ἐν ἀγιοσύνῃ, ἐμπροσθεν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἡμῶν, ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. » Ποῶς οὖν Κύριος ὁ πλεονάζων καὶ στηρίζων ἐν ἀγιοσύνῃ ἐμπροσθεν τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἢ τὸ ἅγιον Πνεῦμα; Καὶ παρεγγυᾷ δὲ αὐτοίς, μὴ ἐκ παροινίας τινὸς, ἢ ἀμελείας ἀποπέμψασθαι τὴν ἐν ἡμῖν ἀναφθεῖσαν αὐτοῦ αἰωνίαν χάριν, γράφων: « Τὸ Πνεῦμα μὴ σβέννυτε. » Αὐτοῖς τε θεοποιῶν αὐτὸ, καὶ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα συστοιχίαν καὶ ὁμοφροσύνην ἀπαγγέλλων, φησὶν: « Ὁ ἀθετῶν οὐκ ἄνθρωπον ἀθετεῖ, ἀλλὰ τὸν Θεόν, τὸν διδοῦντα τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ τὸ ἅγιον εἰς ὑμᾶς. » Πέτρος δὲ, ὁ τὰ πρωτεύει ἐν τοῖς ἀποστόλοις ἔχων, διαρρήδην Θεὸν καὶ Κύριον τὸ ἅγιον Πνεῦμα παριστῶν, τοιοῦτον ἠτελησεν κατὰ λέξιν Ἀνανίαν τινὲ τοῦνομα: « Διὰ τί ἐπλήρωσεν ὁ Σατανᾶς τὴν καρδίαν σου, ψεύσασθαι σε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον,

(85) *Deus*. Rom. xv. 5 et 6.

(86) *Et spei*. Biblia Græca: καὶ παρακλήσεως, id est, « et consolationis. »

(87) *Dominus*. II Thess. iii. 5.

(88) *Vos autem*. I Thess. iii. 12 et 13.

(89) *Sine querela*. Græca Biblia, ἀμέμπτως.

(90) *Æternam*. Id est, « divinam. » Vide not. 62 pag. 228. Αἰωνίαν vero dicit pro αἰώνιον, ut Paulus Hebr. ix. 12 dixit, αἰωνίαν λύτρωσιν, et Basilii libro *De Sp. sancto* cap. 11, αἰωνία κατὰκρισις, id est « sempiterna condemnatio. »

(91) *Spiritum*. I Thess. v. 19.

(92) *Qui spernit*. I Thess. iv. 8. In Græco, ὁ

καὶ νοσφίσασθαι ἀπὸ τῆς τιμῆς τοῦ χωρίου; Οὐχὶ μένον σοι ἔμενεν, καὶ πραθὲν ἐν τῇ σῇ ἐξουσίᾳ ὑπῆρχεν; Οὐκ ἐψέσωσιν ἀνθρώποις, ἀλλὰ τῷ Θεῷ. » Εὐθέως δὲ καὶ πρὸς Σάπφειραν, τὴν Ἀνανίου γυναῖκα, λέγει τάδε. « Τί ὅτι [107 a] συνεφωνήθη ὑμῖν πειράσαι τὸ Πνεῦμα Κυρίου; » ὁμοιότροπον τῷ, « Οὐ μὴ πειράσεις Κύριον τὸν Θεόν σου; » καὶ τῷ παρὰ Τακιδίου γραφέντι. « Ὁ γὰρ Θεὸς ἀπειραστός ἐστι κακῶν. » πειράζει δὲ αὐτὸς; οὐδένα. » Ὁ δὲ Ἰωάννης θεολογῶν τὸ Πνεῦμα, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, ἔφη. « Πνεῦμα ὁ Θεός, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν, ἐν Πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν. » Ὡς γὰρ ὁ Θεὸς Πνεῦμα, καὶ τὸ ἅγιον αὐτοῦ Πνεῦμα Θεός. καὶ ὡς ὁ Θεὸς ἐκεῖνός ἐστιν καὶ λέγεται, ὃ ἐστὶν τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ. οὗτω καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐκεῖνός ἐστιν, ὃ ἐστὶν, οὐ Πνεῦμα τυγχάνει, τοῦτ' ἐστὶν ἀναρχος Θεός. Χρῆ δὲ, φησὶν, ἡμᾶς ἐν ὅλῃ τῷ πνεύματι ἡμῶν ἀνεκδοῦσθαι, μετὰ ἀληθείας, καὶ μὴ χειλίσαι μόνον, καὶ λόγοις φιλοῖς, τὸ ἅγιον Πνεῦμα προσκυνεῖν. Εἰ δὲ εἰποιεν Μακεδονιανοί, ὅτι ἐν τῷ

ἀθετῶν. Verbum porro ἀθετεῖν Vulgato quidem interpreti hoc in loco est, « spernere: » Hieronymus autem in Di. ymi libro *De Spir. sancto* vertendum potius esse vult, « praevaricari, » quam « spernere. » Numero enim 49 et 50, ubi idem Pauli locus asseritur, quamvis in Veronensi editione vix agnoscatur, haec legimus: « Quod si paulatim negligentia subrepente coperint ad pejora confluere [codex noster: corruere], concitant adversum se habitatorem suum Spiritum sanctum... Huic quid simile et Apostolus ad Thessalonicenses scribens ait: « Neque enim vocavit nos Deus ad immunditiam, sed ad sanctificationem: itaque qui spernit [sive, quod melius habetur in Graeco, qui praevaricatur], non hominem praevaricabitur, sed Deum, qui dedit Spiritum sanctum suum in vobis. » Nam in his sermonibus Deus vocans per fidem in sanctificationem, id est, ut sancti Spiritus fierent credentes, dedit eis Spiritum sanctum. » Ita editio Veronensis: sed codex noster pro, « non hominem praevaricabitur, » habet, « non hominem praevaricatur, » et ita legendum puto: Graeca enim Pauli verba sunt: οὐκ ἀνθρώπου ἀθετεῖ. Tum pro his verbis, « ut sancti Spiritus fierent credentes, » habet idem codex: « ut sancti fierent credentes. » Praeterea num. 43 ejusdem libri verba haec Isaiae cap. LXIII, vers. 8, οὐ μὴ ἀθετήσωσι, vertit Hieronymus, « non praevaricabuntur: » et paulo post, num. scilicet 41, ubi ille Isaiae locus explicatur, haec legimus: « Et factus est eis in salutem: » id est, illis, de quibus Dominus ait: « Nonne populus meus filii, et non praevaricabuntur? » Hoc enim ipsum quod non praevaricati sunt, nec spreverunt patrem, eis factus est in salutem. » (95) *Dat.* Cod. διδόντα, pro διδόντα. Vide Suidam.

(94) *Principatum tenens.* Quem hoc in loco τὸν τὰ πρωτεία ἐν ἀποστόλοις ἔχοντα vocat Didymus, id est « primas inter apostolos tenentem, » eundem idem in commentariis in *Acta apost.* ad cap. x, vers. 10 (tom. IV *Anecd.* Wolf, pag. 52) appellavit τὸν τῶν ἀποστόλων ἑταρχον, h. e. « apostolorum exarchum. » Quae dignitas cum Petro non ab Ecclesia collata sit, sed a Deo ac Domino nostro Jesu Christo, eam ipsi adimere, ac alteri conferre non potuissent universi apostoli, aut universa Ecclesia. Quod de Petro dixi, primatum ipsi non ab homine, sed a Christo collatum esse, id de Romana sede, ejusque antistite S. Damasus, S. Gelasius, atque ut alios Patres praevertant, oecumenica synodus Florentina docuerunt. Judicet itaque le-

A spernit, sed Deum; qui etiam dat (93) Spiritum suum sanctum in nobis. » Petrus autem ille inter apostolos principatum tenens (94), Spiritum sanctum Deum ac 232 Dominum esse aperte statuens, dum quemdam nomine Ananiam cum coactione redargueret, ita ad verbum locutus est: « Cur implevit (95) Satanus cor tuum, ut mentireris Spiritui sancto, et fraudares de pretio agri? Nonne manens tibi manebat, et venumdatum in tua erat potestate? Non es mentitus hominibus, sed Deo. » Statim vero Sapphiram quoque Ananiae uxorem sic alloquitur: « Quare (96) convenit inter vos, ut tentaretis Spiritum Domini? » qui textus similis est illi: « Non tentabis (97) Dominum Deum tuum: » et ei, qui a Jacobo scriptus est: « Deus enim (98) B tentationi obnoxius non est malorum; ipse autem neminem tentat. » Joannes vero Spiritus divinitatem asserens, sicut superius (99) dictum est, ait: « Spiritus (1) est Deus, et eos, qui adorant illum, in Spiritu et veritate oportet adorare. » Nam sicut Deus

ctor veritatis amans, ntrum ferenda sit Annae Comnenae, ac Justini Febronii confidentia. Nam schismatica quidem illa scriptrix universalis Ecclesiae primatum Roma Constantinopolim translatum asseverat in *Alexiade*, libro primo, pag. 29 edit. Venetae. Febronius vero eundem primatum nondum quidem alio translatum dicit, sed eum tamen « cum omni jure suo » universalis Ecclesiae auctoritate Romano episcopo auferri, atque ad Myriophitensem, verbi causa, aut Constantinopolitanum antistitem transferri posse ita statuit, ut hanc opinionem li-denter, sicut solet, « in se verissimam » vocet. Qui cum de primatu ipso ex Scriptura, ex Patribus, ex conciliis, atque ex usu constanti et uniformi disciplina judicandum esse rectissime doceat, jure illud ab ipso expectamus, aut potius exigimus, ut argumenta ex hisce fontibus derivata in lucem proferat, quibus id confirmet, aut unum saltem e sanctis Patribus, vel conciliis nomet, a quo id affirmatum sit.

(95) *Cur implevit.* Act. v, 3 et 4. Vide not. 82, pag. 63. In libro porro *De Spir. sancto*, num. 18, idem argumentum Macedonianis objiciens, haec dictavit theologus noster: « Neque enim [rectius codex noster: Neque vero] ex his tantum, quae praemissimus, Trinitatis unitas docetur [cod. noster: edoceatur]... Arguens Petrus Ananiam, in eo quod in venditione agri, cujus se totum pretium obtulisse dicebat, fraudem fecisset et medio [codex noster: ex dimidio], sancti Spiritus unitatem ad Deum, non secundum numerum, sed juxta substantiam comprobavit, dicens: « Anania, quare complexit Satanus cor tuum, ut mentireris Spiritui sancto, et absconderes de pretio agri? Nonne manens tibi manebat, et venditum in tua erat potestate? Quare posuisti in corde tuo hanc rem? Non hominibus mentitus es, sed Deo. » Si enim qui Domino mentitur, mentitur Spiritui sancto, et qui Spiritum sancto mentitur, mentitur Deo: nulli dubium est, consortium Spiritus sancti esse cum Deo. »

(96) *Quare.* Act. v, 9.

(97) *Non tentabis.* Deut. vi, 16, et Matth. iv, 7. Utrouque Biblia habent: Οὐκ ἐκτεράσεις.

(98) *Deus enim.* Jac. i, 13.

(99) *Superius.* Vide segm. 60 a. Verisimilius tamen est respici hic a Didymo ea quae intercederunt, nempe caput octavum, aut nonum, vel decimi hujus initium.

(1) *Spiritus.* Joan. iv, 24. Vide segm. 134 b, et not. 98, pag. 137.

ἀγίου, εἶπεν πρὸς τὸν λαόν, ὁ ἄπερ εἶπεν. Ἐν ἑκα-
στον μὲν οὖν τῶν ἐν Γραφαῖς περὶ τοῦ θεικοῦ Πνεύ-
ματος διαγορευθέντων, ἀποκρῶν ἐστι τεκμήριον τῆς
ἐκείνου περὶ πάντα πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ Πατρὸς καὶ
τοῦ Υἱοῦ θεότητα ὁμοιότητος. Οἱ δὲ τὸ Μακεδονίου
φρόνημα ἡγούμενοι τῆς ἐν Γραφαῖς ἀπλότητος εἶναι
σπουδαιότερον, καὶ βουλόμενοι τοῦτο τιμιώτερον τῆς
παρ' ἡμῖν ἀκιδόβλου πίστεως δεκνύναι, ἀντεροῦντες
τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, ἔγραψαν καὶ περὶ τῆς [108 a]
ἐν ἡμῖν κατοικήσεως αὐτοῦ λοιδορίας, αὐτοῖς ὀνόμα-
σιν οὕτως· «Τὰ ἀλληγορικῶς, ἢ προσηγορικῶς, ἢ
μεταφορικῶς, ἢ ὁμωνύμως λεγόμενα, οὐ χρὴ εἰς
δόγματος ἀκρίβειαν παραλαμβάνειν. Ναὸς γάρ,
φησὶν, καὶ ὁ ἐν Ἱεροσολύμοις ὁ ἐξ ὕλης ἀψύχου,
καὶ πρῶτος ἐκεῖνος ὀνομάσθη ναὸς· ὁμωνύμως δὲ
λοιπὸν καὶ οἱ ἄνθρωποι. Ναὸς δὲ ὄθθεν καὶ οἶκος
βιωτικὸς, διὰ τὸ ἐννεῖν καὶ ἐνοικεῖν. «Ἦν γάρ,» φησὶν,
«ὁ Ναβουχοδονόσωρ ἐν τῷ ναῷ τῆς βασιλείας.» Καὶ
πάλιν· «Εἰ φύσει ἄνθρωποι, προσηγορικῶς ναὸς εἰσιν,
καὶ οὐχὶ ὄθθεν ἀληθῶς» καὶ πάλιν· Ἐπειδὴ οὖν,
φησὶν, καὶ πρίσθα ὀνομάσμεθα, ἅρα κατὰ φύσιν
τοῦτό ἐσμεν; αὐθὶς τε· Ὁ ἐξαγοράσας ἡμᾶς, φησὶν,
ὁ ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθανὼν ἐστίν· ὁ δὲ ἐξαγοράζων, οὐ
τὸ ἀλλότριον ἐξαγοράζει. Αὐτοὶ μὲν οὕτως, ἀπόρως,
καὶ ἀλόγως, καὶ ὥς οὐκ ἂν τις, οὐδὲ τῶν μικρὰ ὅπως-
οὖν λογίζεσθαι δυναμένων, ἀποδέξαιτο αὐτούς. Εἰς
παρεξέτασιν γὰρ τῶν θεοχρήστων ῥητῶν, τῶν περὶ
αὐτῆς τε τῆς ἀκαταφρονήτου θεότητος, περὶ τε τῶν
λογικῶν ἔργων τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἡμῶν, κτήνη καὶ
οἰκοδομίαν ἀψυχον εἰς μέσον φέρουσιν, καὶ παίζουσιν
οἷον εἰς τὰ φεβερά γραφία καὶ πράγματα, καὶ διὰ
τῶν ὄθθεν ἀφελῶν τοῦτων καὶ ἀναιμένων λόγων ἐπὶ
τὸ ἑαυτῶν βάραθρον χαλοῦσιν, ὥς οἱ τοὺς ἰχθύας
μικρῷ τινι δελεάσμετι ἀγκιστρυνόντες. Ἡμεῖς δὲ
πανταχόθεν δεκινύοντες ὡς πλείστην παρὰ πάντα τὸν
βίον, ὥς γε ἑαυτοῖς δοκοῦμεν, πεποιήμεθα φροντίδα
τοῦ μηδ' ὀνειῶν εἰκῇ, μηδὲ σὺν ἀπεχθείᾳ τῇ κατὰ
τινος φθέγγεσθαι, καὶ τοῦ ὅτι εὐλόγων λοιδορίαν πε-
φεύγαμεν· ἤκομεν [108 b], τοὺς μὲν τῶν σωφρονε-

A tute mea. » Quin etiam divinitus inspirata, et divina
vocata est Scriptura, quia qui eam inspiravit san-
ctus Spiritus, Deus est. Paulus enim in secunda ad
Timotheum 234 scribit : « Omnis (15) Scriptura
divinitus inspirata, et utilis. » Ac Petrus quoque
Spiritus sanctum in creaturis numerandum non
esse ostendens (16), in catholica secunda Epistola
scribit : « Non enim (17) voluntate hominis allata
est prophetia aliquando, sed a Spiritu sancto ducti
locuti sunt (18) ex Deo sancti homines. » Acta vero
apostolorum hæc habent : « Petrus (19) plenus Spi-
ritu sancto dixit ad populum (20) » quæ dixit. Eorum
igitur, quæ de divino Spiritu in Scripturis prædicata
sunt, satis unumquodque ostendit, nihil illum a Dei
Patris, ac Filii deitate discrepare, sed similem esse
B quoad omnia. Qui vero Macedonii opinionem, au-
daciamque et Scripturarum simplicitate potiore
arbitrantur, et pluris faciendam esse contendunt,
quam incorruptam nostram fidem, Spiritui sancto
contradictantes, de ipsius quoque in nobis inhabita-
tione contumeliose (21) scripserunt hisce ipsis ver-
bis : « Quæ allegorice, aut denominative, aut meta-
phorice, aut homonymie, sive æquivoce dicuntur, al-
accuratam dogmatis explicationem assumenda non
sunt. Etenim ναῶν, id est, templi nomine et illud
quod Jerosolymis erat, ex inanimata materia con-
fectum, et primum illud templum (22) vocatum est :
deinde vero homonymie homines quoque templa no-
minati sunt. Quin etiam domus, in qua degimus,
ναὸς, hoc est, templum, dicitur, ducto nomine a
C verbo ἐννεῖν (23), nempe ἐνοικεῖν, quod est, inhabi-
tare. Ait enim Scriptura : « Erat (24) Nabuchodo-
nosor in templo regni. » Insuper : Si nos natura
homines sumus, denominative profecto templum
sumus, non re vera. Præterea : Oves etiam (inquini)
appellati fuimus : nunquid ergo natura oves sumus ?
Ad hæc : Qui nos redemit (inquini) est ille, qui
pro nobis mortuus est : at is qui redimit, 235
non redimit quod alienum sit (25). » Ita qui-

eo doctus fuerat : « Deus docuisti me sapientiam. »
Et audacter alio conclamante : « Docuisti me,
Deus, a juventute mea : » atque ita omnes fiunt
docti. Dei quoque Filius, et sapientia Dei et veritas
sic docet participes suos, » etc. Codicis vero nostri
lectio paulo alia est, cum in ipso respici videatur
locus ille, quem paulo ante hic attulit Didymus ex
Isa. lvi, 15, et Joan. vi, 45. Nimirum postrema
verba in eo codice sic leguntur : « Et audacter alio
conclamante : « Docuisti me, Deus, a juventute
mea. » Atque : « Omnes fiunt docibiles Dei. » Filius
quoque Veritas et Sapientia Dei sic docet participes
suos, et cætera.

(15) Omnis. II Tim. iii, 16.

(16) Ostendens. Codex, ἀποφέρων. An legendum,
ἀποφαινων ?

(17) Non enim. II Petr. i, 21.

(18) Locuti sunt. Græca editio : Ἐλάλησαν οἱ
ἅγιοι Θεοῦ ἄνθρωποι. Eam secutus est Vulg. int.

(19) Petrus. Act. iv, 8.

(20) Ad populum. Græca editio, πρὸς αὐτούς, id
est, ead ipsos.

(21) Contumeliose. Codex mendose, λοιδορίας,
pro λοιδορίας.

(22) Primum illud templum. Respicit, opiner,

illud Christi : « Solveite templum hoc, » etc.

(23) A verbo ἐννεῖν. Codex hic habet, διὰ τὸ ἐν-
νεῖν, et paulo post rursus, παρὰ τὸ ἐννεῖν. Cujus
verbi vix fortasse ullum ex auctore prorsus quidem
oratione scribente exemplum afferri potest : nam
vulgata verbi νέω significatio huc non pertinet :
sed dictum videtur a scriptore, quem refellit Didy-
mus, ἐννεῖν pro valein, seu potius pro ἐνναῖν, id
est « inhabitare. » Verum in Orpheo et Hesiodo
simili modo verbum νέω usurpatum puto. Nam
apud illum in Argonauticis versu 1045, ubi editi
libri habent, Οἱ μῆσαντο, recte conjicit Joan. Mathias
Gesnerus legendum esse, Οἱ νῆσαντο, id est « qui
incolebant. » Hesiodus vero in Operibus ac diebus,
vers. 639 ait : Νάσσατο δ' ἄγχ' Ἐλικώνος, id est,
« Habitabat autem prope Heliconem. »

(24) Erat. Dan. iv, 26. Vulg. int. habet : « In
aula Babylonis deambulabat, » responditque (Nabu-
chodonosor). » Sed Græca editio : Ἐπὶ τῷ ναῷ
τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐν Βαβυλῶνι περιπατῶν, ἀπ-
εχρίθη, id est « In templo regni sui in Babylone
deambulans, respondit, » etc.

(25) Alienum sit. Cum ea nunc desiderentur, ad
quæ hæc referuntur, satis certa non est hujus loci
sententia. Eo tamen spectat Macedonianorum obje-

dem illi: sed perplexa (26) adeo, et ratione destituta est eorum oratio, ut ne ex iis quidem, qui vel minimum quomodoque rationari valent, ullus sit eis assensus. Ad illustranda enim, ac discutienda divina oracula, in quibus cum de ipsa nullo modo contemnenda deitate, tum de rationalibus illius manuum operibus, nempe de nobis, sermo est, quadrupedes, et inanimatum ædificium in medium afferunt, ac tremendis Scripturæ textibus, rebusque veluti illudunt, et per rudes hasce, infirmasque ratiocinationes ad suum ipsorum barathrum invitant, eorum instar qui parva quadam esca pisces ad hamum trahunt, et capiunt. Nos vero qui nulla unquam occasione non declaravimus, maxime nobis toto vitæ decursu, ut nobis quidem videtur, curæ fuisse, ut nihil temere pronuntiarem, aut ex odio in quempiam, quique convicium quodlibet, tametsi non injustum, vitavimus (27), iis quidem, qui prudentiores sunt, quique nobiscum sentiunt, ea in memoriam revocare pergitur, quæ ex Scripturis audiverunt; cæteris vero illud, quantum (28) quidem in nobis est, persuadere, ut aliam in posterum ab ea, quam nunc habent, sententiam ac fidem amplectantur. Qui enim digni facti sumus, ut habitantem in nobis (29) haberemus eum, qui omnia implet, subsistentem Spiritum Dei; neque per homonymiam, aut synonymiam, neque per allegoriam, neque per metaphoram templum ejus nominati sumus, sed proprie, et secundum veritatem. Quamobrem manifesto Apostolus Spiritum sanctum Deum esse ostendens, non templo Hierosolymitano, iisve rebus, quibus ut exemplis usi sunt hæretici, sed fidelibus ait: « Nescitis (30), quod templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis? » Et ad Hebræos: « Participes (31) Spiritus sancti sumus. » Si enim vās (id est templum) Spiritus sancti sumus non ut Dei, sed inhabitationis causa duntaxat, ducto **236** scilicet nomine vās, quod est templum, a verbo ἐνεῖν, nempe ἐνοικεῖν, quod est incolere; sequitur, ut ne tunc quidem cum Dei templum vocati fuimus, templum Dei ut Dei denominati simus. At vero et Deus Pater, qui nos ut Dominus possidet, habitat in nobis (nam soli Deo templum convenit), et, similiter ac ipse, cum unigenitus ipsius Filius, tum unus ejus Spiritus sanctus. Et quemadmodum Deus et Pater, quamvis de eo scriptum non sit, quod nos proprio sanguine redemerit, Dominus noster est: ita etiam sanctus ejus Spiritus. Hæc enim, quæ ad describendam Spiritus

A στέρων καὶ τοὺς ὁμόφρονας ἡμῖν ἀναμνήτοντες, ὡς ἀπὸ τῶν Γραφῶν ἀκηκόασιν· τοὺς δ' ἄλλους πεί-
 σοντες, τῷ γε ἐφ' ἡμῖν, μὴ οὕτω γνώμης, ἢ πίστεως,
 ὡς ἔχουσιν, τοῦ λοιποῦ ἔχειν. Οἱ γὰρ ἀξιούμενοι
 ἔχειν κατοικοῦν ἐν αὐτοῖς τὸ πληροῦν τὰ πάντα ἐν-
 υποστάτων Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, οὔτε κατὰ ὁμωνυμίαν ἢ
 συνωνυμίαν, οὔτε κατὰ ἀλληγορίαν, οὔτε κατὰ μετα-
 φοράν, ναὺς αὐτοῦ ὀνομάσμεθα, ἀλλὰ κυρίως καὶ
 κατὰ ἀλήθειαν. Ὅθεν ὁ Ἀπόστολος, οὐ τῷ ἐν Ἱε-
 ροσολύμοις ναῷ καὶ ἐκεῖνοις, οἷς εἰκότι ἐχρήσαντο
 αἰρετικοί, ἀλλὰ γὰρ πιστοῖς, Θεὸν σαφῶς τὸ ἅγιον
 Πνεῦμα εἶναι θεικνὺς, ἔφη· « Οὐκ οἴδατε, ὅτι ναὺς
 Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν; »
 Καὶ πρὸς Ἑβραίους· « Μέτοχοι Πνεύματος ἁγίου
 ἐσμεν. » Εἰ γὰρ ναὺς τοῦ ἁγίου Πνεύματος, οὐχ ὡς
 B Θεοῦ, ἀλλὰ παρὰ τὸ ἐνεῖν καὶ ἐνοικεῖν ἐσμεν, οὐδὲ
 τοῦ Θεοῦ ναὺς κληθέντες, ὡς Θεοῦ προσηγορεύθημεν.
 Καὶ ὁ Θεὸς δὲ Πατὴρ, δεσποτικῶς ἡμᾶς κεκτημένος,
 οἰκεῖ ἐν ἡμῖν (ναὺς γὰρ Θεῷ μόνῃ ἀρμόζει), καὶ πα-
 ραπλησίως αὐτοῦ, ὅ τε μονογενὴς αὐτοῦ Υἱὸς, τό τε
 ἐν αὐτοῦ ἅγιον Πνεῦμα. Καὶ ὃν τρόπον ὁ Θεὸς καὶ
 Πατὴρ, καὶ μὴ γέγραπται, ὅτι ἐχρηγόρασται ἡμᾶς
 τῷ ἰδίῳ αἵματι, Δεσπότης ἡμῶν ἐστιν· οὕτω καὶ τὸ
 Πνεῦμα αὐτοῦ τὸ ἅγιον. Τούτοις γὰρ τοῖς πρὸς περι-
 γραφὴν τῆς θεότητος τοῦ ἁγίου Πνεύματος λεγομέ-
 νοις ἀκολουθεῖ τὸ παραπλησίως καὶ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ
 Πατρὸς ἐκλαμβάνεσθαι. Τίς οὖν ἂν πείθοιτο δικαιοτέ-
 ρον Παῦλον καὶ τοὺς ἄλλους ἁγίους, ἢ Μακεδονίῳ καὶ
 τῷ πλαστῶς μετανοήσαντι Ἀρείῳ; Εἰ μὲν γὰρ ἐστὶν
 αὐτοῖς τῶν ἁγίων λόγος, πῶς [109 a] ἔλαθον τά-
 ξαντες ἑαυτοὺς ἐν τοῖς ἀντιταττομένοις, καὶ οὐ
 ταῦτα ἐκεῖνοις λέγειν καὶ φρονεῖν ἀξιούσιν; Εἰ δὲ ἄλ-
 λως μὲν ἐκεῖνοις, ἄλλως δὲ τούτοις δοκεῖ (τούτο γὰρ
 ἀναμφέλεκτον ἀφ' ὧν δέδεικται. Οὐ γὰρ τοίχοις καὶ
 C θρέμμασιν καταφρονητικῶς καὶ χλευαστικῶς, ὡς οἱ
 ὕβρισται οὗτοι, παραβάλλοντες, ἢ ἐν καὶ ταυτὸν τοῖς
 εἶναι δοκιμάζοντες τὸν λογικὸν ναὺν, τὸν κατ'
 εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, τὸ ἔργον τῶν χειρῶν αὐτοῦ, καὶ
 τῶν ἐπὶ γῆς τὸ κάλλιστον, ἐχρησαν τὰ ἐκκαίμενα λό-
 για), οὐ Χριστιανῶν μὲν, οὐδὲ ἄλλως σοφῶν ἐστὶ
 τοῦτο· οὐδὲ ἂν θεοῦ τοιαῦτα αὐτοῦς διδάσκοντας
 ἂν τις τὴν ἀρχὴν νομίσει. Οὕτως δὲ ἔχειν γνώμης
 αὐτοῦς ὡς ἀληθῶς μαθῶν, πῶς οὐκ οἰήσεται πλεον
 σωφρονεῖν, ἂν τὰ μὲν αἰρετικῶν φεύγῃ, πείθοιτο δὲ
 D οἷς πολλῶ ἀμεινον, φημὶ τοῖς ἁγίοις, ἢ, τό γε ἀλη-
 θέστερον, τοῖς αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ; Οὐ γὰρ ἂν τις, καὶ
 Γραφῶν παντοίως ἀπειρος ἢ, ἀπὸ τῆς αὐτῶν γνώμης
 μόνον ταῦτα εἰρηκέναι τοὺς ἀρίστους πάντας καὶ
 κλεινοὺς ἐκεῖνους ἄνδρας φήσας, ἀλλ' οὐχὶ διὰ τῆς

ctio, ut infirmetur quod catholica docet Ecclesia, non modo Filium esse nostrum « Dominum, » sed et Spiritum sanctum: ut colligo ex capitis hujus argumento, et ex iis, quæ subjiciuntur pag. seq.

(26) *Perplexa*. In Græco, ἀπόρως καὶ ἀλόγως· quod sumptum videri queat, aut lucem certe mutatur ex Polluce, qui lib. vi, cap. 34 in eum, qui ὀλίγα ὅπ' ἀσθενείας λέγει, id est, qui perspicuis adversarii rationibus convictus, pauca duntaxat balbutire valet, quadrare ait hæc: Ἀπορός, ἀλογός, ἀφωνός... καὶ τὰ ἐπιβρόχματα, ἀπόρως, ἀλόγως, ἀφώνως, x. τ. λ. quæ verba sic vertit interpres:

« perplexus, sermone carens, mutus... atque adverbis, perplexim, mute, infanter, » etc.

(27) *Vitavimus*. Codex mendose, παφεύγομεν. Lego παφεύγαμεν. Quin etiam pro καὶ τοῦ ἐπὶ, legendum videtur καὶ τὸ ἐπὶ.

(28) *Quantum* etc. Pro τῷ γε legendum forte τὸ γε.

(29) *In nobis*. Codex, ἐν αὐτοῖς. Lege ἐν ἑαυτοῖς, aut ἐν αὐτοῖς.

(30) *Nescitis*. I Cor. iii, 16.

(31) *Participes*. Hebr. vi, 4. Græca Biblia: Μετόχοις γεννηθέντας Πνεύματος ἁγίου.

αὐτῶν φωνῆς ἡμῖν τὸν Θεὸν διαλέγεσθαι, καὶ τὰ τε ἄλλα, τὰ μέζονα συνέσεως ἀνθρώπων, διδάσκειν, καὶ ὅτι ἐν πιστοῖς αὐτός τε ὁ Θεός, καὶ ὁ μονογενὴς αὐτοῦ Υἱός, καὶ τὸ ἐν αὐτοῦ Πνεῦμα ὁμοίως καὶ ἴσως οἰκεῖ ἀγράντως. Διελέγων τοίνυν καὶ ἀποβρίπτων τὰς σοφισματώδεις αὐτῶν φλυαρίας, καὶ τὸ μὴ τὰ βλαβερά, διὰ Ἀρείον καὶ Μακεδόνιον, αἰρεῖσθαι συμβουλευόντων ἐν ῥῶ ψαλμῷ παρεγγυᾶται αὐτοῖς· « Ἐν τοῖς προφήταις μου μὴ πονηρεύεσθε. » Ἀλλὰ τὰ μὲν περὶ ἐκείνων, τῶν μηδαμῶς φίλων Θεῷ τῷ καὶ τὴν ἐξ ὁμνυμίας δωρεάν [109 b] ἀνθρώποις δεδοκότες εἰρηκότων· « Μὴ κίνει καμάριναν· ἀκίνητος γὰρ ἀμείνων. » Διαγωνισθέντος τοίνυν καὶ τοῦ, ὅτι Θεός τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ τὰς προφητείας αὐτὸ ὑπέβαλεν, μεταβῆναι ἤδη καιρὸς ἐπὶ τὸν Ζαχαρίαν, οὗ τὸν δρεπανηφόρον προφήτην, ἀλλὰ τὸν πατέρα Ἰωάννου, ἐγκρίναντα καὶ αὐτὸν Θεὸν καὶ Κύριον τοῦ Ἰσραὴλ εἶναι τὸν ἐν προφήταις λαλήσαντα. Αὐτὰ δὲ παραθῶμαι, ὥστε ἐκείνος ἔλεξεν· « Εὐλόγητος Κύριος ὁ Θεός τοῦ Ἰσραὴλ, ὅτι ἐπεσκέψατο, καὶ ἐποίησεν λύτρωσιν τῷ λαῷ αὐτοῦ· καὶ ἤγειρεν κέρας σωτηρίας ἡμῖν ἐν τῷ οἴκῳ Δαυὶδ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ, καθὼς ἐλάλησεν διὰ στόματος τῶν ἁγίων, τῶν ἀπ' αἰῶνος προφητῶν αὐτοῦ. » Καὶ ὁ ἱεροφάντης δὲ οὐκ ἀποστάς ποτε δογματικῆς διδασκαλίας, συμφέρεται τοῖς, λέγων ἐν μὲν πα' ψαλμῷ· « Ἀκούσονται, τί λαλήσει ἐν ἐμοὶ Κύριος ὁ Θεός· » ἐν δὲ τῇ β' τῶν Βασιλειῶν ἱστορίᾳ ἐξέειπεν, ποίου ἦν Κυρίου καὶ Θεοῦ ὁ εὐκταῖος οὗτος ἐνθουσιασμός, φράσας· « Πνεῦμα Κυρίου ἐλάλησεν ἐμοί, καὶ ὁ Λόγος αὐτοῦ ἐπὶ γλώσσης μου. »

et Deus ipse, et unigenitus ejus Filius, et unus ejus Spiritus similiter et æqualiter habitat impollute. Sophisticas itaque eorum nugas redarguens ipse, ac rejiciens, eosque, ne propter Arium et Macedonium, quæ noxia sint, sectentur, monens in civ psalmo, hæc eis præcipit: « In prophetis (35) meis nolite malignari. » Sed de illis hactenus (36): nam ii etiam qui Deo, a quo gratia quoque homonymie sic dicta hominibus data est, nequaquam amici sunt, hæc monuerunt (37): « Camarinam ne moveas; satius enim est immotus relinquere. » Cum ergo et Spiritum sanctum Deum esse, et prophetas ipsum dictasse viderimus, tempus jam est ad Zachariam transire, non prophetam illum falciferum (38), sed Joannis patrem, qui et ipse Deum ac Dominum Israelis esse profitetur illum, qui in prophetis locutus est. Ipsa autem, quæ is dixit, verba apponam (39): « Benedictus Dominus Deus Israelis, quia visitavit, et fecit redemptionem plebi suæ: et erexit cornu salutis nobis in domo David pueri sui: sicut locutus est per os sanctorum, qui a sæculo sunt, prophetarum ejus. » Sacer autem Psalter a dogmatica doctrina nunquam recedens, his consentit, in psalmo quidem LXXXI dicens: « Audiam (40) quod loquatur in me Dominus Deus; » in secunda vero Regnorum historia, cujus Domini ac Dei optabilis

A sancti divinitatem dicta sunt, consentaneum ac necessarium est etiam de Deo Patre simili modo accipere. Cui ergo magis æquum est credere? Paulone, et aliis sanctis, an Macedonio, et ei qui fiete resipuit (32), Ario? Si quam porro ipsi sanctorum rationem habent, quomodo in eorum numero sese imprudentes collocarunt, qui sanctis adversantur, nec eadem (33) cum his dicere ac sentire volunt? Si vero aliter quidem illi, aliter vero isti sentiunt (nam hoc ex iis quæ ostensa sunt indubitatum est; nec enim illi rationale templum, quod ad imaginem Dei est, et opus manuum ejus, atque omnium terrenarum rerum pulcherrimum, cum pecudibus ac muris per contemptum, et irrisorie, ut conviciatores isti faciunt, compararunt, aut unum et idem cum his rebus esse putarunt, quando divino afflatu allata Scripturæ loca scripserunt), indignum id Christianis est, atque adeo iis qui quovis alio modo sapientes sint; neque quisquam illos vera docere omnino (34) existimaverit, dum talia docent. Cum vero eos sic revera sentire quis compererit, quomodo non se magis sapere arbitrabitur, si ea quidem devitet, quæ ab hæreticis dicuntur, iis autem credat, quibus credere multo melius est, nempe sanctis, aut, ut verius eloquar, iis quæ sunt ipsius Dei? Nemo enim, etsi omnino Scripturarum imperitus, optimos illos omnes inclytosque viros ex sua ipsorum sententia duntaxat hæc scripsisse dixerit, aut per eorum vocem nobis Deum loqui negaverit, eumque cum alia docere hominum intelligentiam

237 superantia, tum etiam hoc, quod in fidelibus

Spiritus similiter et æqualiter habitat impollute.

Sophisticas itaque eorum nugas redarguens ipse, ac rejiciens, eosque, ne propter Arium et Macedonium,

quæ noxia sint, sectentur, monens in civ psalmo, hæc eis præcipit: « In prophetis (35) meis

nolite malignari. » Sed de illis hactenus (36): nam ii etiam qui Deo, a quo gratia quoque homonymie sic

dicta hominibus data est, nequaquam amici sunt, hæc monuerunt (37): « Camarinam ne moveas; satius

enim est immotus relinquere. » Cum ergo et Spiritum sanctum Deum esse, et prophetas ipsum

dictasse viderimus, tempus jam est ad Zachariam transire, non prophetam illum falciferum (38), sed

Joannis patrem, qui et ipse Deum ac Dominum Israelis esse profitetur illum, qui in prophetis lo-

cutus est. Ipsa autem, quæ is dixit, verba apponam (39): « Benedictus Dominus Deus Israelis, quia

visitavit, et fecit redemptionem plebi suæ: et erexit cornu salutis nobis in domo David pueri sui: sicut

locutus est per os sanctorum, qui a sæculo sunt, prophetarum ejus. » Sacer autem Psalter a dogma-

tica doctrina nunquam recedens, his consentit, in psalmo quidem LXXXI dicens: « Audiam (40) quod

loquatur in me Dominus Deus; » in secunda vero Regnorum historia, cujus Domini ac Dei optabilis

(32) Fiete resipuit. De simulata ab Ario resipiscencia lege inter cæteros Socratem *Hist. eccl.* lib. i, cap. 26, 35 et 38.

(33) Eadem. Codex, ταῦτα. Lego ταῦτά.

(34) Omnino. In Græco, τὴν ἀρχήν. Simili modo pag. 179 Catenæ in *Jobum* aut Didymus: Μὴ καταδεδυμένος αὐτὰ τὴν ἀρχήν. Ibi enim τὴν ἀρχήν valere puto « omnino, » etsi interpret verterit, « in initio. » At non raro alii quoque, binas eas significationes confundendo, lapsi sunt.

(35) In prophetis. Psal. civ, 15.

(36) Hactenus. Codex, τὰ μὲν. Legendum potius, ταῦτα μὲν. Quin fortasse aliquid deest.

(37) Camarinam. De notissimo hoc adagio lege paræmiographos. De eo dixi in *Fasciculo anecdoticorum* pag. 279, in notis ad Theophylacti libellum.

(38) Falciferum. In Zachariæ libro cap. v, vers. 4 et 2, « falcem » quidem « vidisse » dicitur ipse Zacharias, juxta Græcam editionem: nam ubi Vulgata translatio habet: « Et ecce volumen volans... Ecce video volumen volans, » Græca habet: Καὶ ἰδοὺ δρέπανον πετόμενον... ἐγὼ δρῶ δρέπανον πετόμενον, id est, « et ecce falx volans... ecce video falcem volantem. » At nusquam, quod sciam, Zacharias ipse « falcem ferens » describitur. Conficere itaque licet, ideo sic loqui Didymum, quod propheta ille falcem manu gereus a pictoribus eam visionem respicientibus fortasse exhiberetur. Vide not. ad cap. 21 libri i.

(39) Benedictus. Luc. i, 68-70.

(40) Audiam. Psal. LXXXIV (non LXXXI), 8 (seu 9).

hicce ac divinus afflatus existeret, declaravit, inquit : « Spiritus (41) Domini locutus est in me (42), et sermo ejus in lingua mea. »

238 CAPUT XI.

Quod in cherubico throno sedet Spiritus sanctus, et virtutem emittit. Et quod Spiritum sanctum Paulus eum esse novit, qui ab Isaia visus fuit, Dominum Sabaoth. Et contra Macedonianam opinionem. Et quod in nobis habitat Spiritus sanctus. Et quod divinas Scripturas dolose depravant hæretici.

Jam vero apud eum, quem commemoravi, accuratissimum, ac omnia, quæ necessaria sint, copiose tractantem melodum, in psalmo cix, qui totus ex persona Patris ad Filium dictus est, tum æque honoranda sancta Trinitas, tum Spiritus, qui Dominus sit emittens virtutem, atque una cum Patre et Filio considens, manifeste potius quam ænigmatice annuntiat. Ut autem in promptu sit demonstratio, visum est mihi totum ex ordine ascribere (43) sacram hoc oraculum, nihilque prætermittere. Sic ergo habet : « Dixit (44) Dominus Domino meo, Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Virgam potentiae emittet tibi Dominus ex Sion, et dominare in medio inimicorum tuorum. Tecum principatus in die potentiae tuæ, in splendoribus sanctorum (45) : ex ventre ante Luciferum genui te. Juravit Dominus, et non poenitebit eum : Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech : Dominus a dextris tuis. » Si enim Pater ait Filio : « Sede a dextris meis ; » et : « Virgam potentiae emittet tibi Dominus ; » et : « Dominaberis inimicis tuis ; » et : « Juravit Dominus ; » et : « Dominus a dextris tuis ; » quisnam est Dominus ille, qui ipsi virgam mittit, et jurat, et a dextris Filii sedet ? Nihil restat, nisi ut sit Spiritus sanctus : adeo ut Filium a dextris quidem Patris esse, Spiritum vero Dei a dextris habere comperimus. Illud vero meminisse oportet, quod hic jurat etiam Spiritus, quippe qui « non habet majorem se (46), » sicut Filius, qui dixit, « Per memetipsum (47) juro, » quemadmodum in primo libro (48) commemoratum 239 fuit. Sed et in lxi psalmo ab eodem Davide annuntiari apparet sanctam Trinitatem, dum ita psallit : « Semel (49) locutus est Deus : duo hæc audiui. » Quænam vero sunt hæc duo ? Subdit : « Quod potestas Dei est, et tua Domine, misericordia. » Quis enim est Deus, qui dixit, « quod potestas Dei est ? » et cuinam dicit : « Et tua, Domine, misericordia ? » Quin et apud Danie-

ΚΕΦ. ΙΑ'.

« Ὅτι ἐπὶ τοῦ χειρονδικίου θρόνον καθέζεται τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ δυνάμιν ἐξαποστέλλει. Καὶ ὅτι ὁ Παῦλος αὐτὸ ὀδερ εἶναι τὸν ὁφθέντα τῷ Ἰσαΐᾳ Κύριον Σαβαώθ. Καὶ κατὰ τοῦ Μακεδονίου φρονήματος. Καὶ ὅτι ἐν ἡμῖν οἰκεῖ. Καὶ ὅτι ῥαδιουργοῦσιν αἱρετικοὶ τὰς θείας Γραφάς. »

Παρὰ τῷ μνημονευθέντι τοίνυν ἀκριβεστάτῳ μελωδῷ, τῷ πᾶσι τοῖς ἀναγκαίοις ἐμπλεονάζοντι, ἐν ῥθ' ψαλμῷ, ὅστις ὅλος ἐκ προσώπου τοῦ Πατρὸς πρὸς τὸν Υἱὸν ἐλέγθη, ἰσότημος ἡ ἅγια Τριάς, καὶ Κύριος τὸ Πνεῦμα ἐξαποστέλλων δυνάμιν, καὶ συγκαθεζόμενος τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ ἐμφανῶς μᾶλλον, ἥ περ αἰνιγματωδῶς ἀπαγγέλλεται. Ἐδοξεν δέ μοι εἰς ἐτοίμην ἀποδείξιν πάντα ἐφεξῆς παραγράψαι τὸν ἱερὸν τουτονὶ λόγον, μηδὲν αὐτοῦ παραλιπόντι. Ἐχει δὲ οὕτως : « Εἶπεν [110 a] ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθροὺς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. Ῥάβδον δυνάμεως ἐξαποστελεῖ σοι Κύριος ἐκ Σιών, καὶ κατακυριεύς ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου. Μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου ἐν ταῖς λαμπρότησι τῶν ἁγίων. Ἐκ γαστρὸς πρὸ Ἑωσφόρου ἐγέννησά σε. Ὄμωσεν Κύριος, καὶ οὐ μεταμελήθησεται. Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ· Κύριος ἐκ δεξιῶν σου. » Εἰ γὰρ ὁ Πατὴρ λέγει τῷ Υἱῷ· « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου· » καὶ, « Ῥάβδον δυνάμεως ἐξαποστελεῖ σοι Κύριος· » καὶ, « Κατακυριεύσεις τῶν ἐχθρῶν σου· » καὶ, « Ὄμωσεν Κύριος· » καὶ, « Κύριος ἐκ δεξιῶν σου· » τίς ὁ ἀποστέλλων αὐτῷ τὴν ῥάβδον, καὶ ὁ μνύων, καὶ ἐκ δεξιῶν τοῦ Υἱοῦ καθεζόμενος Κύριος, εἰ μὴ λοιπὸν τὸ ἅγιον Πνεῦμα ; ὡς εὐρίσκεσθαι τὸν Υἱὸν, ὄντα μὲν ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς, ἔχοντα δὲ ἐκ δεξιῶν τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Μεμνησθαι δὲ χρὴ, ὅτι ἐν ταῦθα καὶ ὁ μνύει τὸ Πνεῦμα, ὡς οὐκ ἔχον τὸν μείζονα, καθὰ ὁ Υἱὸς, εἰπὼν, « Κατ' ἐμαντοῦ ὁ μνύω, » ὡς ἐν τῷ πρώτῳ ἐμνημονεύθῃ βιβλίῳ. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ψαλμῷ ὁ αὐτὸς Δαυὶδ ἀπαγγέλλων τὴν ἁγίαν Τριάδα φαίνεται, ἐν τῷ φάλλειν· « Ἀπαξ ἐλάλησεν ὁ Θεός· δύο ταῦτα ἤκουσα. » Ποῖα δὲ δύο ; Ἐπάγει· « Ὅτι τὸ κράτος τοῦ Θεοῦ, καὶ σοῦ, Κύριε, τὸ ἔλεος. » Τίς γὰρ ὁ εἰπὼν Θεός, « Ὅτι τὸ κράτος τοῦ Θεοῦ ; » καὶ πρὸς τίνα λέγει, « Καὶ σοῦ, Κύριε, τὸ ἔλεος ; » Καὶ ἐπὶ τοῦ Δαυιδῆλ δὲ φησιν ἐν τῇ περὶ Σωσάννης κρίσει· « Ἐξήγειρεν ὁ Θεός τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸν Δαυιδῆλ· » κἀν ταῦθα

(41) Spiritus. II Reg. xxiii, 2.

(42) In me. Græca Biblia pro ἐμοί, id est « mihi, » habent ἐν ἐμοί, id est « in me » : atque ita legendum puto cum ob antecedentia, tum quia postrema syllaba vocis ἐλάλησεν, facile nostrum exscriptorem in errorem inducere potuit.

(43) Ascribere. Ita loquitur Didymus, quasi suæ cæcitatibus oblitus. Simili modo in lib. De Spiritu sancto, num. 50, ait : « Crebro legisse me memini. » Quin etiam Hieronymus Abigaum cæcum epistola 76 sic alloquitur, num. 4 : « Scribe igitur audacter. »

(44) Dixit. Psal. cix, vers. 4-6. Vide, si placet,

quæ ad hunc psalmum dictavit Didymus, pag. 249 catenæ Corderianæ.

(45) Sanctorum. Græca Biblia : τῶν ἁγίων σου, id est « sanctorum tuorum. » Vulg. int. legit ut Didymus.

(46) Majorem se. Ex epistola ad Hebr. vi, 13.

(47) Per memetipsum. Isa. xiv, 25. Vide etiam Gen. xxi, 16, ubi tamen Græca editio habet « juravi, » pro « juro. »

(48) In primo libro. Cap. xxvi, pag. 75, seu segm. 55 a, aut fortasse cap. xv, ante segm. 6 a.

(49) Semel. Psal. lxi, 11 (seu 12).

Θεὸν δηλώσας εἶναι τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ἐπιφέρει γάρ· « Καὶ ἔκρινεν τοὺς πρεσβυτέρους, Πνεύματι ἁγίῳ ἐμφορούμενος. » Ἐύροιμεν δ' ἂν καὶ Ἐλισσαῖον τὸν ἀξιολογώτατον ἐν προφήταις, ἀξιούντα εἰδέναι Θεὸν τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ἐχει δ' [110 b] ἡ πρὸς Ἡλίαν αὐτοῦ φωνή, ἡ ἔξαιτούσα σὺν τῇ μηλωτῇ καὶ τὸ ἅγιον κληρονομήσαι Πνεῦμα οὕτως· « Γενέσθω τὸ Πνεῦμα τὸ ἐπὶ σοί, δις αὖς ἐπ' ἐμοί. Ὁ δὲ εἶπεν· Ἐσκήρυνας τοῦ αἰτήσασθαι (ἀντὶ τοῦ, Μεγάλα ἐξήτησας). Πλὴν ἐὰν ἴδῃς με ἀναλαμβάνομενον, ἔσται σοι οὕτως· ἐὰν δὲ μὴ ἴδῃς, οὐ μὴ γένηται. » Ἴδεν τοίνυν αὐτὸν καὶ ἔκραξεν· « Πάτερ, πάτερ, ἄρμα Ἰσραὴλ, καὶ ἱκευὲς ἐν αὐτῷ. » Ὅτε οὖν ἐπάταξεν τὸν Ἰορδάνην τῇ μηλωτῇ τοῦ Ἡλία, καὶ τὸ ὕδωρ οὐ διηρέθη· ὡς ἐπὶ Ἡλίᾳ, ζήτων τὴν αἴτησιν αὐτοῦ καὶ τὴν δοθείσαν ὑπόσχσιν, οὐκ ἔτι εἶπεν·

(50) *Apud Danielelem.* Sive ad verbum « in Daniele. » Porro historiam Susannæ ut libri Danielis partem a Didymo etiam agnoscitur, animadvertant heterodoxi. Ante Didymum vero celeberrimum pro ejus historiæ auctoritate epistolam scripserat Origenes ad Africanum, ut de aliis Patribus sileam.

(51) *In judicio de Susanna.* Ea pars libri Danielis, quam hic indicat, in editione Complutensi, et in Vulgata est decimum tertium caput Danielis. In Francofurtensi editione, ab heterodoxo homine concinnata, seorsum a Daniele imprimitur, inscribiturque Σωσάννης ἱστορία, id est « Sosannæ Historia » : quo modo etiam a S. Hieronymo vocatur. Ab Africano in *Epistola ad Origenem* dicitur Ἡ ἐν νεότητι προφητεία τοῦ Δανιήλ, id est « Prophetia Danielis adhuc adolescentis. » Ab Origene in *Epistola ad Africanum* simpliciter appellatur Σωσάννα, id est « Susanna, » sive « Sosanna » : eodemque modo in aliquibus vetustis codicibus eam inscribi testatur Sabatierus ad hunc Danielis locum tom. II, part. II. Demum in aliis codicibus, eodem Sabatiero teste, habet hunc titulum : Διάκρισις Δανιήλ, id est, « Judicium Danielis. » A nostro autem Theologo appellatur *Τὸ Δανιήλ ἢ περὶ Σωσάννης κρίσις*, id est, « Danielis judicium de Susanna, » sive simpliciter Ἡ περὶ Σωσάννης κρίσις.

(52) *Suscitavit.* Dan. xiii, 45. In Complutensi editione translatio S. Hieronymi, omisso vocabulo « sanctum » habet : « Suscitavit Dominus spiritum pueri junioris, cujus nomen Daniel. » At Didymus in libro etiam *De Spiritu sancto* legit, ut hoc in loco : nam num. 2, pag. 108, hæc habet : « Et Danieli adhuc puero « suscitas » dicitur « Deus Spiritum sanctum : » quasi jam habitantem in eo. » Ac sane Græca Biblia, quibus consentit Vulgata editio, habent : Ἐξήγειρεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον παιδαρίου νεωτέρου, ὃ ὄνομα Δανιήλ. Cyrillus vero Hierosolymitanus catech. xvi, num. 51, legit ἐπὶ παιδαρίου, id est « in puero, » pro παιδαρίου, id est « pueri. »

(53) *Danielis.* Codex, τὸν Δανιήλ. Lege, τοῦ Δανιήλ. Aut verte : « Excitavit Deus Spiritum sanctum Danielelem. »

(54) *Ostendit, etc.* Lege not. ad num. 7 capituli 6 libri II.

(55) *Et judicavit.* Hæc verba neque in Græcis Bibliis leguntur modo, neque in Vulgata translatione, quæ hoc in loco Theodotionis interpretationem exprimit, neque in versionibus antiquis a Sabatiero editis. Desumpta itaque arbitror ex editione LXX interpretum, qualis exstabat Origenis, Didymi ac Hieronymi tempore, non vero qualis legitur in Bibliis Complutensibus. Nimirum duplex tunc erat historiæ Susannæ translatio, altera in

A lem (50) in judicio de Susanna (51) habito legitur : « Suscitavit (52) Deus Spiritum sanctum Danielelis (53). » Hic quoque Deum esse spiritum sanctum ostendit (54) Scriptura. Subjungit enim : « Et judicavit (55) presbyteros (sive seniores) Spiritu sancto repletus. » Ast Elisæum quoque inter prophetas maxime insignem illud petere invenimus, ut cognoscat Deum Spiritum sanctum. Ipsius vero ad Eliam verba, quibus exposcit ut simul cum melota (56) 240 Spiritum etiam sanctum hæreditarium accipiat, sic se habent : « Sit Spiritus (57), qui est in te, dupliciter in me. Ille autem dixit : Indurasti petendo (hoc est : Magna postulasti). Verumtamen si videris me, cum assumar, erit tibi sic : si autem non videris, non fiet. » Vidit ergo ipsum, et clamavit : « O pater (58), pater, o currus Israelis, et

editione Theodotionis, altera in editione LXX interpretum : hæc vero ab illa plurimum differebat ; ip hac enim non modo ea exstabant, quæ de Susanna, de Belo ac dracone, et de tribus pueris leguntur in Theodotionis versione, quam hac in parte probavit Ecclesia ; sed etiam nonnulla addita fuerant a LXX interpretibus, aut fortasse ab alio, qui LXX interpretum nomine abusus fuerat. Joannes Rodolphus Weisthenius, homo heterodoxus, censet Susannæ historiam editioni LXX interpretum adjectam olim fuisse ex editione Theodotionis ; ut iisdem omnino verbis in utraque editione legeretur Origenis ac Didymi ætate, utrobique scilicet ex versione Theodotionis. Sed eum falli ostendunt Maurini monachi tomo I Operum Origenis, pag. 14. Quorum sententia ex hoc etiam additamento, quod hic citatur a Didymo, et in Theodotionis versione desideratur, confirmari potest. Illud porro respexisse videtur Rufinus libro II *Apologiae*, num. 55, ubi ironice sic loquitur : « Omnis qui putabat, quod puer Daniel » Spiritu sancto « fuerit » repletus, « et arguerit adulteros senes, erravit. » Sed apertius id respicit, imo affert Epiphanius in *Anchorato*, cap. 25, ubi hæc legimus : Ὅτι ἐπλήσθη Δανιήλ Πνεύματος ἁγίου, καὶ εἶπε· Καθαροὶ ἐγὼ ἀπὸ τοῦ αἵματος αὐτῆς· καὶ ἐπέστρεψαν εἰς τὸ κριτήριον· καὶ ἔκρινε τοὺς πρεσβυτέρους, Πνεύματι ἁγίῳ ἐμφορούμενος. Quæ sic vertit Petavius : « Cum scriptum sit Danielelem Spiritu sancto repletum exclamasse : Mundus ego sum a sanguine illius : et reversi sunt ad judicium : judicavitque seniores, impellente Spiritu sancto. » Ideo autem hæc postrema verba diversò caractere, iis scilicet typis, quos « rotundos » vocant, expressit vir ille doctissimus, quod cum hunc Didymi locum non vidisset, censuit ea ex Bibliis non afferri. Ex his porro Epiphanius verbis colligo primum, Didymi ætate in Bibliis re ipsa juxta aliquam versionem a versione Theodotionis diversam exstitisse hæc verba : « Et judicavit seniores Spiritu sancto repletus, » aut, ut vertere mavult Petavius, « Spiritu sancto impellente. » Deinde colligo, ubinam eadem hæc verba exstarent ; nimirum legebantur cap. xiii Danielis, ac, ni fallor, versiculo 50 proxime subjungebantur.

(56) *Melota.* Erat μηλωτῇ vestis, aut stragula ex ovis pelle.

(57) *Sit Spiritus.* IV Reg. II, 9 et 10. Complutensis editio pro γενέσθω habet γενηθήτω δὴ. Et pro, ἐπ' ἐμοί. Ὁ δὲ εἶπεν, habet : ἐπ' ἐμέ· καὶ εἶπεν Ἡλίας. Et post vocem ἀναλαμβάνομενον addit ἀπὸ σοῦ. Francofurtensis alias habet varietates.

(58) *O pater.* IV Reg. II, 12. Biblia : αὐτοῦ pro ἐν αὐτῷ.

equitans in eo! » Cum itaque Jordanem melota Eliæ A « percussit (59) » Eliseus, « et aqua non est divisa, » sicut sub Elia contigerat (60), orans ipse, ut ejus postulatio et data promissio impleteretur, non ait amplius: « Ubi est Spiritus duplus? » sed: « Ubi est Deus Eliæ appho (61) duplus? » illud scilicet nobis revelans, Spiritum sanctum esse Deum, simulque docens, idem esse dicere Deum, ac dicere Spiritum sanctum, et vice versa. Vox vero ἀπὼ (62) fraternæ est compellatio. Quid autem prophetavit Ezechiel quoque, cum, apertis ei caelis, « vidit (63) visionem Dei, » et cherubimos? « Et cum starent (64), inquit, animalia, stabant rotæ, et cum ea extollerentur (65), extollebantur, quia Spiritus vitæ erat in rotis; » hoc est, insidens erat in cherubimis. Et paulo post ait: « Hoc animal (66) est, quod vidi subter Deum Israelis, et cognovi, quod cherubimi sunt. » Cum superius dixisset, « Spiritum esse supra cherubimos, » postea dixit, « subter Deum, » id est, subter Spiritum, esse cherubimos et animalia. Rursus itaque animadvertit, sanctum Dei Spiritum et Deum, et Spiritum vitæ nuncupari et in cherubico æterno throno considerare. Verum ad argumentum hocce confirmandum 241 Judicium (67) quoque testimonio uti opus est, eorumque non negligentium, sed qui hoc maxime præ aliis rebus omnibus recte judicarunt, oportere Spiritum Dei ut Dominum potentem et opitulatorem agnoscere et confiteri. Cum enim de eodem dixissent, quod simul cum Samsonē ibat, in eumque « dirigebatur (68), » adeo ut majorem quam natura humana fert, vim exsereret ostenderetque; non dixerunt postea, Spiritum, a quo robor omne Samson acceperat, ab illo recessisse, eamque ob causam Samsonem infirmum factum esse; sed Dominum ab eo recessisse dixerunt. Sic autem loquuntur: « Cœpit (69) Spiritus Domini simul ire cum Samsonē; » et rursus: « Saliit (70) super eum

A « Πού τὸ Πνεῦμα τὸ διπλοῦν; » ἀλλὰ· « Πού ὁ Θεὸς Ἡλίου ἀπὼ ὁ διπλοῦς; » ἐκκαλύπτων Θεὸν ὑπάρχεν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ διδάσκων ἅμα, ὡς ταυτὸν ἐστὶν εἰπεῖν Θεὸν, ἢ Πνεῦμα ἅγιον, καὶ τὸ ἐμπαλιν. Τὸ δὲ ἀπὼ προσφώνησις ἐστὶν ἀδελφική. Τί δὲ καὶ Ἰεζεκιήλ προφητεύει, ὅτε, τῶν οὐρανῶν ἀνοιγόντων αὐτῷ, ἰδὼν ὅρασιν Θεοῦ καὶ τὰ χειροῦ; « Καὶ ἐν τῷ ἐστάναι, » φησὶν, « τὰ ζῶα, ἰστήκεισαν οἱ τροχοί· καὶ ἐν τῷ ἐξαιρεῖν αὐτὰ, ἐξήρποντο· ὅτι Πνεῦμα ζωῆς ἦν ἐν τοῖς τροχοῖς· » ἀντὶ τοῦ, ἐπικαθεζόμενον ἐπὶ τῶν χειροῦ. Καὶ μικρὸν ὑποκαταβάς λέγει· « Τοῦτο τὸ ζῶον, ὃ ἰδὼν ὑπὸ κάτω Θεοῦ Ἰσραήλ, καὶ ἔγνω, ὅτι τὰ χειροῦ ἐστίν. » Εἰρηκῶς ἀνωτέρω τὸ Πνεῦμα ἐπάνω εἶναι τῶν χειροῦ, ὑποκαταβάς εἶπεν, ὑποκάτω τοῦ Θεοῦ, τοῦτ' ἐστὶν τοῦ Πνεύματος, εἶναι τὰ χειροῦ καὶ ζῶα. Θέα τοίνυν καὶ αὐθις τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ Πνεῦμα, καὶ Θεὸν καὶ Πνεῦμα ζωῆς προσαγορεύόμενον, καὶ ἐπὶ τοῦ χειροῦ καθεζόμενον αἰωνίου θρόνου. Χρηστὴν δ' εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο [111 α] καὶ τοῖς χριταῖς οὐδὲ αὐτοῖς ἀμελήσασιν, ἀλλ' ὅτι μάλιστα παρὰ πάντα τοῦτο κεκρικόσιν καλῶς, τὸ ὁμολογῆσαι Κύριον δυνατόν καὶ ἐπίκουρον τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Εἰπόντες γὰρ περὶ αὐτοῦ, ὅτι συνεπορεύετο μετὰ Σαμψών, καὶ ἐπὶ τοῦ χειροῦ αὐτοῦ, ὥστε μεῖζονα φύσεως ἀνθρωπίνης δύναμιν ἐνδείκνυσθαι αὐτὸν, οὐκ εἶπαν μετὰ ταῦτα τὸ ἐνδυναμοῦν αὐτὸν Πνεῦμα ἀναχωρηκῆναι ἀπ' αὐτοῦ, καὶ διὰ τοῦτο ἡσθενηκῆναι, ἀλλὰ τὸν Κύριον. Ἐχουσι δὲ οὕτως· « Ἦρξατο Πνεῦμα Κυρίου συμπορεύεσθαι μετὰ Σαμψών· » καὶ πάλιν· « Ἡλατο ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα Κυρίου· » καὶ πάλιν· « Ἐξέκλινεν εἰς ἀμπελῶνα θαμναθὰ, καὶ ἰδοὺ σκύμνος λέοντος εἰς ἀπάντησιν αὐτοῦ· καὶ κατεύθυνεν ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα Κυρίου, καὶ διέσπασεν αὐτὸν ὡς ἔριφον αἰγῶν· » καὶ πάλιν· « Ἠλάαξαν, » φησὶν, « οἱ ἀλλόφυλοι, καὶ ἔδραμον εἰς ἀπάντησιν αὐτοῦ· » (τοῦτ' ἐστὶν Σαμψών)· « καὶ κατεύθυνεν ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα Κυρίου, καὶ ἐγένοντο τὰ καλῶδια,

(59) Percussit. Ibidem vers. 14. Complutensis editio: Καὶ ἐπάταξε τὰ ὕδατα, καὶ οὐ διηρέθη· καὶ εἶπεν Ἐλῖσα· Πού ἐστὶν Θεὸς Ἡλίου ἀπὼ; Francofurtensis vero: Καὶ ἐπάταξε τὸ ὕδωρ, καὶ οὐ διέστη· καὶ εἶπε· Πού ὁ Θεὸς Ἡλίου ἀπὼ;

(60) Contigerat. Ibid. vers. 8.

(61) Appho. E duabus vocibus אִפְּהוּ אִפְּהוּ (aph hu), id est, « etiam ipse, » quas hic habet Hebræum exemplar, sinxerunt LXX int. vocem ἀπὼ, sive, ut alii scribunt, ἀφῶ, sive ἀφῶ. Vulgatus interpres binas illas Hebraicas voces vertit: « etiam nunc. » Didymus legit ἀπὼ· unde videtur ductum Jonathæ cognomentum, qui ab auctore libri primi Machabæorum, cap. 11, 5, dicitur ἐπικαλούμενος Ἀπφῶς, h. e. « cognominatus Apphūs. »

(62) Vox vero ἀπὼ. Alii aliter hanc vocem interpretati sunt. Hesychius ita eam accipit, ut significet πατὴρ, id est « patris. » Verum in exemplari Hebraico non legitur אִפְּהוּ אִפְּהוּ (abb hu), id est « pater ipse, » sed אִפְּהוּ אִפְּהוּ, ut dixi. Suidas vero sic illam explicat, ut valeat: Ἀποκρύφου ἢ τοῦ ἀποκρυφέντος, id est « absconditi. » At undenam hanc significationem eruit Suidas? Nunquid ex radice אָבַח, id est « latitavit? » Sed quis non videt nihil esse radicem huc pertinere? Probabiliora itaque affert Didymus, modo vox ut Græca spectetur. Pollux enim lib. 111, cap. 8, segm. 74, apud novos

comicos nomina ἀπφῶ et ἀπφῶριον ait esse blandas novæ Dominiæ compellationes. Ad quem Pollucis locum hæc annotat Kuhniius: « Cæterum ἀπφῶ est blanda sororis fratrisque compellatio. » Novi hanc Pollucis interpretationem Henrico Stephano suspectam esse (ut ibidem animadvertit Jungermannus), quod Pollux ab Hesychio, Eustathio ac Suida hac in re dissentiat. Sed Polluci suffragatur Didymus hoc in loco.

(63) Vidit. Ezech. 1, 1.

(64) Et cum starent. Græca quidem editio Ezech. 1, 21, isthæc habet. Sed Didymus respicere videtur cap. x, vers. 17, ubi eadem fere leguntur.

(65) Extollerentur. Codex mendose ἐξαιρεῖν. Lege ἐξαιρεῖν.

(66) Hoc animal. Ezech. x, 20.

(67) Judicium. De auctore libri Judicum accipe quæ hic pluraliter de judicibus dicuntur.

(68) Dirigebatur. In Græco, κατεύθυνεν αὐτῷ, dativo casu: quod singulare videtur. At cum in libro Judicum xiv, 6 et 19, et xv, 14 Græca translatio habeat, κατεύθυνεν ἐπ' αὐτόν, Didymus pro ἐπ' αὐτόν dicit αὐτῷ. Valet autem: « Irruebat in eum. »

(69) Cœpit. Judic. xiii, 25.

(70) Saliit. Judic. xiv, 19. Græca editio habet κατεύθυνεν pro ἦλατο.

τὰ ἐν τοῖς βραχίσιον αὐτοῦ, ὥστε στύπιον, ἦν ἡ ἀν' ὀσφρανθῆ πυρός. » Ὅτε δὲ λοιπὸν σὺν τῇ κόμῃ καὶ τὴν δύναμιν αὐτοῦ ἀπέθετο, καὶ ἀπώνατο εἰς ὀλεθρον ἑαυτοῦ τῆς ἀβουλίας, ἀλλόφουλον, οὐ δέον, γυναῖκα ὑπερφιλῶν τὴν Δαλιδά, « Ἐξηγέρθη, » φησὶν, « ἐκ τοῦ ὕπνου αὐτοῦ, καὶ εἶπεν· Ἐξελεύσομαι, καὶ ἀποτινάξομαι, καὶ ποιήσω καθὼς ἀεί. Καὶ αὐτὸς οὐκ ἔγω, ὅτι Κύριος ἀπέστη ἀπ' αὐτοῦ. » Τῆς γὰρ δυναστείας τοῦ Κυρίου τούτου πείραν ἔχων καὶ Μωϋσῆς, εἶπεν· « Πῶς διώζεται εἰς χιλιούς, καὶ δύο μετακινήσουσιν μυριάδας, εἰ μὴ Κύριος παρέδωκεν αὐτοὺς, καὶ ὁ Θεὸς ἀπέδοτο αὐτούς; » Καὶ τὸν ὀφθέντα δὲ τῷ Ἡσαΐα βασιλεῖα Κύριον Σαβαώθ καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου, [111 b] ἐν οἴκῳ δόξης πεπληρωμένῳ, καὶ ὑπὸ τῶν σεραφίμ τῇ τρισαγίῳ φωνῇ καταγεραϊρόμενον, ὁ μὲν προφήτης τὸν Πατέρα οἶδεν, ὁ δὲ Ἰωάννης τὸν Υἱόν· ὁ δὲ Παῦλος ἐν ταῖς Πράξεσιν, διὰ τὴν ταυτότητα τῆς θεότητος, τὸ πάνσοφον Πνεῦμα εἶναι ἐδήλωσεν τοιῶδες· Καλῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐλάλησεν πρὸς τοὺς πατέρας ὑμῶν διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, λέγον· Πορεύθητι πρὸς τὸν λαὸν τούτον, καὶ εἰπέ αὐτῷ· Ἀκοῇ ἀκούσατε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε, » καὶ τὰ ἐξῆς. Αἱρετικοὶ δὲ, κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς προαίρεσιν διωδεύοντες, καὶ τὸν οἰκεῖον σκοπὸν καὶ λόγον ἄγοντες κατὰ τοῦ χάους, ἀποπηδῶσι καὶ πρὸς τὸ λόγιον τοῦτο, καὶ συνήθως ἀντιφάσκουσιν οὐκ εὐλόγως, καὶ πειρῶνται δυσσεβεῖα δυσσέβειαν συνδεῖν καὶ συνάπτειν, φημὶ τοῖς προτέροις αὐτῶν ῥήμασιν τὰ δευτέρα καὶ τρίτα, λόγους προέμενοι, ὅτι οὐδὲν θαυμαστὸν καὶ θεότητος ἴδιον περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εὐρίσκεται ἐκ τοῦ Παύλου φάναι· Καλῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐλάλησεν πρὸς τοὺς πατέρας ὑμῶν διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, λέγον· Πορεύθητι πρὸς τὸν λαὸν τούτον, καὶ εἰπέ αὐτῷ· τάδε καὶ τάδε· διὰ τὸ πολλάκις, φησὶν, τὰ αὐτὰ, ποτὲ μὲν ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ, ποτὲ δὲ ἐκ προσώπου τοῦ προφήτου, ἡ ἀγγέλου εἰρημένα φέρεσθαι· ὡς ἦν ἡμεῖς, φησὶν, περὶ τοῦ χωρίου τούτου λέγει Ἰωάννης· Ταῦτα εἶπεν Ἡσαΐας, ὅτε ἶδεν τὴν δόξαν αὐτοῦ· καὶ ὡς ὁ Σωτὴρ ἐν Ματθαίῳ ἔφη· « Ἐκλῶς προσεφθέτευσεν Ἡσαΐας, λέγων· Ὁ λαὸς οὗτος τοῖς χειλεσίν με τιμᾷ, τῇ δὲ καρδίᾳ πόρρω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ· » καὶ ὡς ὁ Παῦλος ἐν ἄλλῳ κεφαλαίῳ ἔφη· Καθὼς Δαυὶδ λέγει τὸν μακαρισμόν· Μακάριοι, ὧν ἀφέθησαν αἱ [112 a] ἁμαρτίαι, καὶ ὧν ἐπεκαλύφθησαν αἱ ἁμαρτίαι· οὐκ εἶπεν δὲ, φησὶν, Καθὼς ὁ Θεὸς διὰ Δαυὶδ λέγει· Καὶ ἐτέρωθι· Καὶ ἦλθεν ὁ Θεὸς πρὸς Βαλαὰμ νυκτός, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Εἰ καλέσαι σε πάρεισιν οἱ ἄνθρωποι οὗτοι, ἀναστὰς ἀκολούθη-

(71) *Declinavit.* Judic. xiv, 5, 6.

(72) *In vineam.* Complut. ed. εἰς ἀμπελώνας, id est « in vineas. » Et post vocem *lions* in eadem additur ὀρυόμενος, id est « rugiens. »

(73) *Vociferati sunt.* Judic. xv, 14. Græca ed. εἰς συνάντησιν; pro εἰς ἀπάντησιν. Et γέγενετο, pro ἐγένετο. Et στύπιον, pro στύπιον.

(74) *Dalidam.* In Hebræo fonte, et in Complut. editione vocatur « Dalila. » In Francofurtensi vero editione, atque a Didymo « Dalida. » Pro ὑπὲρ φιλῶν, quod habet codex, lego ὑπερφιλῶν.

A *Spiritus Domini;* » et rursus : « *Declinavit* (71) in vineam (72) *Thamnatha;* et ecce catulus leonis in occursum ejus : et direxit super eum *Spiritus Domini,* et dilaceravit eum ut *hædum caprarum;* » et rursus. « *Vociferati* (73) sunt, inquit, alienigenæ et cucurrerunt in occursum ejus (id est, *Samsonis*); et direxit super eum *Spiritus Domini,* et facti sunt *funiculi,* qui erant in *brachiis* ejus tanquam *stuppa,* quando *olfecerit ignem.* » Postmodum vero, quando simul cum coma robur amisit, atque alienigenam feminam *Dalidam* (74) vehementer ab eo, contra quam fas erat, dilectam, in suam ipsius perniciem atque insipientiæ pœnam, assecutus est, « *Exsurrexit* (75), » inquit Scriptura, « *e somno suo,* et dixit : *Egrediar, et excutiam me, et faciam sicut semper :*

B et ipse non noverat quod Dominus recesserat ab eo. » Nam hujus Domini potentiam Moses quoque experientia compertam habens, ait : « *Quomodo* (76) *persequetur unus mille, et duo dimovebunt decem millia, nisi Dominus tradidisset eos, et Deus vendidisset eos?* » Quin illum etiam, qui ab *Isaia* visus est (77), « *Regem, Dominum Sabaoth, in excelsis throno et elevato sedentem,* » in domo gloriæ plena, atque a seraphim ter « *Sanctus* » clamantibus celebratum, propheta quidem 242 Patrem agnovit; *Joannes* (78) vero Filium; *Paulus* autem in *Actis*, ob identitatem deitatis, sapientissimum Spiritum esse declaravit his verbis : « *Bene* (79) *Spiritus sanctus locutus est ad patres vestros per Isaia* prophetam dicens : *Vade ad populum hunc, et dic ei : Aure audietis, et non intelligetis,* » et quæ sequuntur. At hæretici eam, quam initio elegerunt, viam tenentes, et proprias speculationes doctrinasque per medium veluti chaos promoventes, in hoc etiam oraculum insultant, ac temere, ut assolent, contradicunt, atque impietatem cum impietate, cum primis scilicet verbis secunda et tertia, colligare et nectere conantur, fuitiles hasce rationes proferendo. Nihil mirabile (inquiunt) aut deitatis proprium de Spiritu sancto a Paulo dictum deprehenditur in iis verbis : « *Bene Spiritus sanctus locutus est ad patres vestros per Isaia* prophetam dicens : *Vade ad populum hunc, et dic ei* » hæc et hæc. Sæpius enim, inquiunt, contingit ut eadem modo ex persona Dei dicantur, modo vero ex persona prophetæ, aut angeli efferantur; ut cum de hoc oraculo *Joannes* ait : « *Hæc dixit* (80) *Isaia,* quando vidit gloriam ejus. » Et cum *Salvator* in *Matthæo* inquit : « *Bene prophetavit* (81) *Isaia* dicens (82) : *Populus hic labiis me honorat, corde autem longe abest*

(75) *Exsurrexit.* Judic. xvi, 21.

(76) *Quomodo.* Deut. xxxii, 30.

(77) *Visus est.* Isa. vi, 1, 3, 5.

(78) *Joannes.* Cap. xii, 41. Vide, si libet, *Hilarii* librum v *De Trin.*, num. 32 et seqq.

(79) *Bene.* Act. xxviii, 25. Vide not. 41, pag. 58.

(80) *Hæc dixit.* Joann. xii, 41.

(81) *Bene prophetavit.* Matth. xv, 7, 8. Evangelistæ textum abbreviat *Didymus.*

(82) *Dicens.* Isa. xlix, 13.

μονότητος, ἦθουν θεότητος, ἐξηρημένον μὲν καὶ ἀσύντακτον παντελῶς τῶν ὧλων, συντεταγμένον δὲ καὶ σύμφωνον τῆς πρωτίστης, καὶ γενεσιουργοῦ, καὶ ἀσυγκρίτου φύσεως. Τί γὰρ οὐκ ἀεὶ τῶν ἀγαθῶν δι' αὐτοῦ, καὶ παρ' αὐτοῦ, ἔτι μὴν καὶ παρὰ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ εὐδοκίᾳ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς; Ὅταν οὖν λέγῃ ὁ μὲν Ὑμνολόγος· « Τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἅγιον μὴ ἀντανέλης ἀπ' ἐμοῦ » ὁ δὲ Παῦλος· « Εἰ Πνεῦμα ἅγιον ἐλάβετε πιστεύσαντες » ἐπιφέρει τε· « Εἰς τί οὖν ἐβαπτίσθητε; » εἰ γὰρ μὴ εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐβαπτίσθητε· [113 a] ὁ δὲ μονογενὴς Θεός· « Συμφέρετε ὑμῖν, ἵνα ἐὰν ἀπέλθω, ἐκείνος οὐκ ἔργηται, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται » καὶ, « Ὑμεῖς δὲ λήψετε δύναμιν, τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπελθόντος ἐφ' ὑμᾶς » καὶ ὁ Θεὸς Πατὴρ ἐν τῷ Ἀγγαίῳ· « Μεθ' ὑμῶν ἐγὼ εἰμι, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, καὶ τὸ Πνεῦμά μου ἐφέστηκεν ἐν μέσῳ ὑμῶν » τί ψήσομεν αὐτοῦς φάσκειν, ἢ ὅτι θεϊκὴν φύσιν καὶ μέθεξιν αὐτοῦ, καὶ ἁγισμὸν, καὶ δημιουργικὴν δύναμιν, καθαίρουσαν ἡμῶν, καὶ οἷον ἀπολαμπρύνουσαν τὴν ζωὴν, καὶ ἐν πᾶσιν ἀρωγοῦσαν, παραδιδόντες ταῦτ' ἐξέφωνησαν; Ὅταν δὲ καὶ πάλιν λέγῃ ὁ Θεὸς Πατὴρ· « Οὐαὶ, τέκνα! Βουλὴν ἐποίησατε, οὐ δι' ἐμοῦ καὶ συνθήκας, οὐ διὰ τοῦ Πνεύματος μου » ἄρ' οὐκ ἀραρότως Ἀρειανῶν, καὶ Εὐνομιανῶν, καὶ Μακεδονιανῶν τὴν ἐπὶ τῇ αἰρέσει ἀθλιότητα καὶ τάλαιπωρίαν ἐπιμέμφεται; Πρὸς τοῦτοις φαίνεται ἂν, ὡς διὰ τοῦτο ἐγράφη· « Ταῦτα εἶπεν Ἡσαίας » καὶ, « Καθὰ Δαυὶδ λέγει· » ἐν ὁ Θεὸς θεσμός φαίνεται, διὰ τοῦ ἁγίου κεκρύπτεται. Περὶ δὲ τοῦ κατὰ τὸν Βαλαὰμ ἀγγέλου τοσοῦτον ἐροῦμεν, ὡς οὐκ ἔχει τὰ κατ' αὐτὸν τῶν περὶ τοῦ θεοῦ Πνεύματος, ἢ τοῦ Υἱοῦ παρὰ Παύλου καὶ Ἰωάννου κυρίως πεφασμένων εἰκότα λόγον. Ὁ γὰρ ἄγγελος ἀποσταλεὶς, ἅπερ ὁ Θεὸς ὑπέσχετο ἐπὶ μέλλοντι χρόνῳ δηλώσειν τῷ Βαλαὰμ, διήγγειλεν οὐκ αὐτὸς δὲ εἶναι ἐνοσθη ὁ Θεός, καθὰ ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐνοσθησαν εἶναι οἱ λελαληκότες τὰ ἐνταλθέντα τῷ Ἡσαίᾳ παρὰ τοῦ καθεζομένου ἐπὶ τοῦ θεικοῦ θρόνου, καὶ ἐν φωτὶ ἀράτῃ καὶ δόξῃ ἀνεικάστῃ ὑπάρχοντος. Κάνταῦθα τοίνυν, ὡς τὰ ἡμῶν μὲν φαῦλα, [113 b] τὰ δὲ αὐτῶν σεμνὰ, καὶ πλείονος σπουδῆς καὶ πίστεως δέξια παρῶνται δεικνύονται. Συμμιγνάν τινὰ καὶ συμφωνίαν τοῦ θεοῦ πρὸς τὰ κτίσματα ἐργάζονται, καὶ συγκαταβάλλουσιν, ὡς οὐκ ἴσασιν, ταῖς θεϊκαῖς ὑπολήψεσι τοῦ ἀεὶ ὡσαύτως

A et ad eum omnia referuntur. Ac prima quidem responsio est hæc (88). Altera vero est huiusmodi. Quisnam alius conspici ab Isaia potuit, cui convenientius aut utilius hæc, quæ ex persona Dei Patris a propheta scripta sunt, tribui videantur tanquam ei qui illa dixerit? Quali autem condemnatione dignum eum dicemus, qui veram de divinitate (89) doctrinam adulterare audet, ac 244 Joannem et Paulum infamare vult, qui eam sane neque ignorarunt, nec celarunt, sed omnibus e contrario manifeste et evidenter ea, quæ ad ipsum pertinent, prædicarunt? Verum Scriptura tota inclyti Spiritus unitatem, sive deitatem nobis indicat, dum de ipso sic loquitur, ut ab omnibus plane rebus eum segreget, ac secernat, atque in eodem ordine cum prima, et creatrice, et incomparabili natura collocet, eique concordem faciat. Quodnam enim bonum est, quod per ipsum semper, et ab ipso, sicut et ab unigenito Filio, cum complacentia Dei Patris, non existat? Cum ergo ait hymnologus quidem : « Spiritum (90) tuum sanctum ne auferas a me; » Paulus vero : « Si Spiritum (91) sanctum accepistis credentes? » subjungens : « In quo ergo baptizati estis? » si nempe in Spiritu sancto non estis baptizati; Unigenitus vero Deus : « Expedit (92) vobis, ut ego abeam : si enim ego non abiero, ille non venit, Spiritus » scilicet veritatis, qui a Patre procedit; et : « Vos vero (93) accipietis virtutem, Spiritu sancte superveniente in vos; » Et Deus Pater in Aggæo : « Vobiscum (94) ego sum, dicit Dominus omnipotens : et Spiritus meus stetit in medio vestrum. » Cum hæc, inquam, divini scriptores dicunt, quidnam aliud illos voluisse inquirimus, nisi, dum hæc tradiderunt, divinam Spiritus sancti naturam, ejusdemque Spiritus communicationem, et sanctificandam vim, et creatricem potentiam, quæ vitam nostram emundat (95), ac veluti illuminat, atque in omnibus opitulatur, celebrarunt? Cum vero rursus ait Deus Pater : « Væ, filii (96) ! consilium fecistis, non per me, et conventiones, non per Spiritum meum, » nunc Ariatorum, et Eunomianorum, et Macedonianorum miseriam atque infelicitatem, ob eorum hæresim, convenienter apteque redarguit? Ad hæc : ideo scriptum esse dicimus, « Hæc dixit Isaïas, » et, « Sicut David dicit, » ut appareat, quis ille sanctus sit, per quem divinum oraculum prædicatum est. 245 Quod vero ad angelum spectat,

(88) Est hæc. Codex, ἔχεται οὖν ἐν τούτῳ. Legendum fortasse ἔχετε pro ἔχεται.

(89) De divinitate. In Græco, περὶ τοῦ κρείττονος. Simili modo a Clemente in quinto Stromatum, ab Athanasio tom I, pag. 315, et ab aliis Deus vocatur ὁ Κρείττων.

(90) Spiritum. Psal. l, 12 (sen 13).

(91) Si Spiritum. Act. xix, 2 et 3.

(92) Expedit. Joan. xvi, 7. Biblia pro ἐκείνος, id est ille, habent ὁ Παράκλητος, id est Paracletus. Verba vero illa : « Spiritus veritatis, qui, » etc., non habet Scriptura hoc in loco, sed alibi.

(93) Vos vero. Act. i, 8. Passioneiani codicis scriptor post vocem δύναμιν interpunctionis notam hic apposuit : itaque transtulit : « Spiritu san-

cto superveniente in vos; » non vero : « supervenientis Spiritus sancti in vos, » præsertim cum in Didymi libro De Spiritu sancto num. 6, ubi editi libri habent « supervenientis, » et cætera, codex ms. bibliothecæ nostræ S. Salvatoris Bononiæ habeat : « superveniente in vos Spiritu sancto. »

(94) Vobiscum. Agg. ii, 5 et 6.

(95) Emundat. Codex, καθαίρουσιν. Lego καθαίρουσαν.

(96) Væ, filii. Isa. xxx, 1. Complut. editio : Οὐαὶ τέκνα ἀποστάται. Τάδε λέγει Κύριος· Καὶ ἐποίησατε βουλὴν, οὐ δι' ἐμοῦ καὶ συνθήκην, κ. τ. λ. Francofurtensis pro καὶ ἐποίησατε habet tantum ἐποίησατε· et pro συνθήκην habet συνθήκας, ut Didymus.

qui Balaamum allocutus est, respondemus, quæ de illo dicuntur, iis similia non esse, quæ de divino Spiritu, aut de Filio a Paulo et Joanne proprie dicta sunt, sed esse diversæ rationis. Angelus enim ille, qui tunc missus fuit, ea nuntiavit Balaamo, quæ pollicitus erat Deus se venturo tempore manifestaturum: nusquam vero indicat sacer textus, angelum illum esse ipsum Deum, Filius autem e contrario, ac Spiritus sanctus ii esse dicuntur a Scriptura, qui loquebantur quæ Isaiæ tunc mandavit ille, qui et in divino throno sedere dicitur, et in luce ineffabili est, atque in gloria incomparabili. Sed hic quoque ea quidem, quæ dicuntur a nobis, nullius esse pretii conantur ostendere: quæ vero aiunt ipsi, graviora esse, ac maiorem cum animi attentionem tum fidem promereri. Commistionem scilicet quamdam consensionemque divinitatis cum ergaturis comminiscuntur; neque intelligunt, se una cum divinis Spiritus sancti, qui eodem semper modo se habet ad Deum Patrem, notis et characteribus notas etiam et characteres deprimeret ipsius Dei Patris, et unigeniti ejus Filii; atque Isaiam fortasse in cælesti throno sedentem exhiberi subindicant, ac sibimetipsi præcipientem: « Va de ad populum hunc, et dic ei » quæ jussus est dicere. Nos vero illud plane miramur, quod jam vel ipsimet suarum opinionum absurditatem imbecillitatemque non sentiant, nec videant, quam risu digni sint, dum talia de Deo cogitant, ac ea quæ manifesta sunt, quasi ad dirimendum difficilia, pervertunt. Neque vero nos errare arbitramur, dum ita sentimus: nam iis, qui cum ipsis sentiunt, longanimis Deus ostendens nullum relinqui nec prætextum ad contradicendum, neque argumentum ad sese defendendos, per Ezechielem ait: « Si pater (97) ego sum, ubi est timor meus? et, si Dominus ego sum, ubi est gloria mea? » Sed hæc hactenus. Illuc autem redeat oratio, unde divertit. Videamus vero quid rursus dicat Paulus ad Philippenses (98) scribens: « Videte (99) concisionem: nos enim sumus circumcisio, qui Spiritui

246 Dei (1) servimus, et gloriamur in Christo

A ἔχοντος πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα ἁγίου Πνεύματος, τὰς τε αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ Υἱοῦ, καὶ ὑποδηλοῦσιν τὸν Ἡσαίαν, τάχα ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ καθεστῆναι θρόνου, καὶ προστάξαντα ἑαυτῷ· « Πορεύθητι πρὸς τὸν λαὸν τούτων, καὶ εἰπέ αὐτῷ, » ἅπερ προσετάχθη εἰπεῖν. Ἡμεῖς μὲν οὖν ἀντικρυς θαυμάζομεν, εἰ μὴ ἤδη καὶ αὐτοὶ τῆς ἀτοπίας καὶ ἀσθενείας τῶν οἰκείων δοξαμάτων αἰσθάνονται, καὶ ὡς γελοῖοι εἰσι, τοιαῦτα περὶ τοῦ Θεοῦ διανοούμενοι, καὶ τὰ σαφῆ ὡς δυσδιαίτητα διαστρέφοντες. Καὶ οἰόμεθα μὴ σφάλεσθαι οὕτως ἔχοντες, ὅτι τοῖς κατ' αὐτοὺς ὁ μακρόθυμος Θεὸς παριστῶν, ὡς οὐχ ὑπολείπεται αὐτοῖς οὐτ' ἀντιλογίας ὑπόθεσις, οὐτ' ἀπολογίας ἀφορμή, διὰ τοῦ Ἰεζεκιήλ ἔφη· « Εἰ Πατὴρ ἐγὼ εἰμι, ποῦ ἐστὶν ὁ φόβος μου; Καὶ εἰ Κύριος ἐγὼ εἰμι, ποῦ ἐστὶν ἡ δόξα μου; » Ἀλλὰ ταῦτα μὲν οὕτως· ἔφ' ὃ δὲ ἡμῖν ὁ λόγος ὤρμηται, μετεितον. Ἰδόμεν δὲ, τί λέγει καὶ αὐτὸς ὁ Παῦλος, Φιλιππησίοις γραφῶν· « Βλέπετε τὴν κατατομήν· ἡμεῖς γάρ ἐσμεν ἡ περιτομή, οἱ Πνεύματι Θεοῦ λατρεύοντες, καὶ καυχώμενοι ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. » Θεὸς οὖν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, πᾶσαν ἀναπεμπομένην θυσίαν σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ δεχόμενος· εὐδελον γάρ, ὡς ἡ λατρεία τῷ Θεῷ μόνῳ ὀφείλεται. Ἀλλ' οἱ αἰρετικοὶ κόρακες βλέπετε πῶς τοῖς θεοῖς λυμήνασθαι ἐπεχείρησαν ῥητοῖς, δι' ἐνὸς στοιχείου ὑπαλλαγῆς· τινὲς γὰρ αὐτῶν ἐποίησαν, « Οἱ Πνεύματι Θεῷ λατρεύοντες, » ἵνα μὴ δείκνυται ἡ [114 a] λατρεία τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐν πνεύματι τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ μόνῳ προσαγομένη. Ὅπερ καὶ ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους τοῦ Παύλου γεγραφότος· « Εἰ δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ ἐγείραντος Ἰησοῦν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν οἰκεῖ ἐν ὑμῖν· ὁ ἐγείρας Χριστὸν Ἰησοῦν ἐκ νεκρῶν ζωοποιήσει καὶ τὰ θνητὰ ὑμῶν σώματα, διὰ τοῦ ἐνοικούντος αὐτοῦ Πνεύματος ἐν ὑμῖν. » ἔκείνοι ἐναλλάξαντες ἐποίησαν· διὰ τὸ ἐνοικῶν αὐτοῦ Πνεῦμα ἐν ὑμῖν· ἵνα μὴ ζωοποιῶν καὶ δημιουργὸν δείκνυται. Καὶ Ῥωμαίοις γράψαντος αὐτοῦ· « Ἡ τε ἀδίκησις αὐτοῦ δυνάμις καὶ θεότης· » ἔκείνοι ἐποίησαν, θεότης· ἐστὶν δὲ τὸ αὐτό· ἀλλ' ὅμως διὰ τὸ στενωθεῖν τὰς περὶ τοῦ μεγαλυνήμου Πνεύματος

(97) Si pater. Non in Ezechiele hæc exstant, sed Malach. cap. i, vers. 6, ubi etiam inverso ordine leguntur in hunc modum: Ei Πατὴρ εἰμι ἐγὼ, ποῦ ἐστὶν ἡ δόξα μου; καὶ εἰ Κύριός εἰμι ἐγὼ, ποῦ ἐστὶν ὁ φόβος μου; id est: « Si pater sum ego, ubi est gloria mea? et si Dominus sum ego, ubi est timor meus? » atque ita omnino legendum est cum Hebræo textu, cum Vulgata, aliisque omnibus editionibus.

(98) Ad Philippenses. Codex, Φιλιππησίοις pro Φιλιππησίοις.

(99) Videte. Philipp. iii, 2, 3.

(1) Spiritui Dei. Lectionum varietatem habent in hoc Pauli loco vetera exemplaria cum Græca, tum Latina. Nam primo Græcæ editiones complures, ut Aldina anni 1518, Francofurtensis, et aliæ pro Πνεύματι Θεοῦ habent Πνεύματι Θεῷ, ut sensus sit: « Qui spiritu Deo (vel, Qui Spiritui Deo) servimus. » Secundo Complutensis editio Græca ex vetustissimis membranis expressa, codex membranæ Græcæ bibliothecæ nostræ S. Salvatoris Bo-

noniæ Evangelia ac Pauli Epistolas continens, et sæculo xii scriptus, tres item codices in margine Francofurtensis editionis citati habent Πνεύματι Θεοῦ· imo « omnes, aut pene omnes Græci » codices Augustini ætate hanc habebant lectionem, ut testatur ipsemet. Tertio Latinus nostræ bibliothecæ codex sæculo xi exaratus, et Pauli Epistolas cum glossis continens, habet: « Qui Spiritu Dei servimus: » quo modo locus hic legitur etiam in Lyrani Bibliis editionis Venetæ anni 1485. Quarto Latinus alius nostræ bibliothecæ codex membranæ sæculo circiter xiii scriptus habet: « Qui Spiritui Deo, » etc. Demum Vulgata editio habet: « Qui spiritu servimus Deo. » Ex his omnibus lectionibus secundam amplectitur Didymus cum hic, tum segm. 134 b. At primam sæculis videbitur in libro De Spiritu sancto, num. 57, si edita exemplaria consulas: sic enim habent: « In hanc congruit voluntatem et illud: « Nos sumus circumcisio, qui spiritu Domino servientes sumus... » Qui enim non littera carnem concidunt, sed cor spiritu circumcidunt... » hi

ἀποδείξεις, τὰς διὰ τοῦ εἰρῆσθαι αὐτὸ Πνεῦμα θεῖον, δηλοῦσας αὐτὸ Θεόν. Καὶ τοῦ προφήτου Ἀμὼς ἐκ προσώπου τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰρηκότος· « Ἰδοὺ ἐγὼ στερεῶν βροντὴν » περιελθὼν τὸ « ἐγώ » ἵνα μὴ δείκνυται τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἡ φωνή, ἀλλὰ γὰρ τοῦ Πατρὸς, ἢ τοῦ προφήτου. Οὐκ ἔστιν δὲ τέως τοῦ Πατρὸς καὶ Θεοῦ, διὰ τὸ ἔχειν εὐθέως· « Ἀπαγγέλλων εἰς ἀνθρώπους τὸν Χριστὸν αὐτοῦ » καὶ μὴ εἰπεῖν· Τὸν Χριστὸν μου, ὡς ἐν ψαλμῷ λέγει· « Ἠτοιμάσα λύχον τῷ Χριστῷ μου. » Καὶ ἐν πολλοῖς δὲ φαίνονται πατρῶσαντες ἐξεπίτηδες κἀντεῦθεν, τὴν ἀκριβῆ διάνωσιν τῶν νοθευθέντων τόπων, τὸ γε ἐπ' αὐτοῖς, ἀφανίσαντες. Καὶ τοῦτο οὕτω ἦν δεῖνόν, καίπερ ὃν σφόδρα δεῖνόν, εἰ μὴ οὕτω παρ' ἐκείνων παραποιηθεῖσαι βίβλοι ἦλθον καὶ εἰς ὁρθῶς πιστεύοντας, ἀμαντεῦτως ἔχοντας τῆς τοιαύτης ῥηδιουργίας.

et Spiritus vivificans et Creator denotetur. Et ejus virtus ac divinitas, illi fecerunt, deitas. Est autem unum et idem: attamen sic illi immutarentur, ut testimoniorum, quæ de inclyto Spiritu

A Jesu. » Deus ergo est Spiritus sanctus, sacrificium (2) omne, quod a nobis oblatum fuerit, una cum Patre et Filio excipiens. Nam servitutem propriæ dietam, seu latreiam, soli Deo deberi manifestum est. Sed videte quomodo hæretici corvi divina verba corrumpere (3) conati sunt per unius litteræ mutationem: quidam enim ipsorum fecerunt (4): « Qui spiritu Deo servimus; » ne servitus scilicet, seu latreia, Spiritui Dei oblata indicetur, sed in spiritu soli Deo et Patri. Ita etiam in Epistola ad Corinthios cum Paulus scripserit: « Si autem (5) Spiritus 247 ejus, qui suscitavit Jesum Christum ex mortuis, habitat in vobis; is qui suscitavit Christum Jesum ex mortuis, vivificabit etiam mortalia vestra corpora per inhabitantem ejus Spiritum in vobis: » illi immutarentur, ac fecerunt: « propter inhabitantem ejus Spiritum in vobis: » ne videlicet cum Romanis idem scripserit, « Sempiternaque (6) est virtus ac divinitas, » illi fecerunt, « deitas. » Est autem unum et idem: attamen sic illi immutarentur, ut testimoniorum, quæ de inclyto Spiritu dicta sunt, vis imminuatur (7), eorum scilicet, quæ

vere spiritu circumcisi sunt. » Verum in codice nostro ms. sæpius a me citato legitur: « In hanc congruit voluntatem et illud: Nos sumus circumcisio, qui Spiritui Dei servientes, et non in carne confidentes. Qui enim, » et reliqua. Deinde animadvertendum est, non raro Didymum in diversis unius ejusdemque operis locis unum ac idem Scripturæ testimonium diversis modis legere, aut interpretari: cujus rei plura exempla in hisce ipsis libris *De Trinitate* videre licet. Nihil itaque esset, cur mirareremur, si in libro quidem *De Spiritu sancto* unam lectionem secutus esset, in hisce vero libris non paucos post annos compositis, re maturius considerata, eam ipsam lectionem reprehendisset, ac aliam secutus foret.

(2) *Sacrificium*. Hinc colligitur, idem interdum esse Didymo *θυσιάν* ac *λατρείαν*, utroque scilicet vocabulo « sacrificium » ab eo designari. Vide not. 51, pag. 67.

(3) *Corrumpere*. Codex, *λοιμῆνασθαι*. Lego *λυμῆνασθαι*.

(4) *Fecerunt*. Mirabitur fortasse quis, eam lectionem, quam pleræque saltem Vulgatæ translationis editiones habent, suggillari a Didymo, quasi confictam ab hæreticis. At licebat Didymi ætate id sentire hac de re, quod magis arrideret. Ambrosius sane atque Augustinus id ipsum, quod hic a Didymo dictatum, et ab Ambrosio fortasse lectum fuerat, suffragio suo postea comprobant: uterque enim et Spiritus sancti divinitatem ex hoc Pauli loco demonstravit, et lectionem illam, *πνεύματι Θεῷ*, id est « spiritu Deo, » ut scilicet explosit. Ambrosius quidem in libro *De Spiritu sancto*, cap. 3, hæc scripsit: « Et quoniam creatorem Spiritum noverat (Paulus), docet eidem serviendum: « Videte canes videte, malos operarios, videte consensionem: nos enim sumus circumcisio, qui Spiritui Dei servimus. » Quod si quis de Latinorum codicum varietate contendit, quorum aliquos perfidi falsaverunt, Græcos inspicat codices, et advertat quia ibi scriptum est: *Οἱ Πνεύματι Θεοῦ λατρεύοντες*, quod interpretatur Latinus: « Qui Spiritui Dei servimus. » Ergo cum serviendum dicat Spiritui idem Apostolus, qui non creaturæ, sed Creatori asserit serviendum; evidenter utique et ipse sanctum ostendit Spiritum creatorem. » Post Ambrosium vero Augustinus in libro quidem *De Bonifacium*, cap. 7, num. 22, hanc lectionum varietatem commemorat, quin ullam ex illis rejiciat.

« Nam ex quo loco (inquit) suscepit hæc dicere, sic exorsus est: « Videte canes... Nos enim sumus circumcisio, qui spiritu Deo servimus; » vel, sicut nonnulli codices habent, « qui Spiritui Deo, » vel, « Spiritui Dei servimus, et gloriamur in Christo Jesu, et non in carne fidentes. » Verum cap. 7 libri *De Trinitate* aliquot ante annos hæc scripserat num. 13: « Similiter et de Spiritu sancto collecta sunt testimonia, quibus ante nos, qui hæc disputaverunt abundantius, usi sunt, (an Didymum quoque hic respiciat Augustinus?) quia et ipse Deus, et non creatura... Maxime vero illo loco satis claret, quod Spiritus sanctus non sit creatura, ubi jubemur non servire creaturæ, sed Creatori: non eo modo, quo jubemur per charitatem servire invicem, quod est Græce *δουλεύειν*, sed eo modo, quo tantum Deo servitur, quod est Græce *λατρεύειν*... Porro si tali servitute creaturæ servire prohibemur... non est utique creatura Spiritus sanctus, cui ab omnibus sanctis talis servitus exhibetur, dicente Apostolo: « Nos enim sumus circumcisio, Spiritui Dei servientes, » quod est in Græco *λατρεύοντες*. Plures enim codices etiam Latini sic habent: « Qui Spiritui Dei servimus. » Græci autem omnes, aut pene omnes. In nonnullis autem exemplaribus Latinis invenimus non, « Spiritui Dei servimus, » sed, « spiritu Deo servimus. » Sed qui in hoc errant, et auctoritati graviori cedere detrectant, nunquid et illud varium in codicibus reperiunt: « Nescitis quia corpora vestra, » et cætera?

(5) Si autem. Röm. viii, 11. Vide notas 55 et 56, pag. 130.

(6) *Sempiternaque*. Röm. i, 20.

(7) *Imminuatur*. Hæc, ni fallor, Didymi mens est: Catholici Spiritum sanctum Deum esse probant ex iis Scripturæ locis, in quibus ipse appellatur « Spiritus divinus. » (Vide segm. 56 a et b.) Nam eodem modo « divinum » Paulus vocat etiam Deum Patrem, dum ejus « divinitatem » nominat Röm. i, 20; loquitur enim ibi de Deo Patre. Hæretici itaque ut istam Catholicorum rationem infirmarent, in hoc Pauli loco vocem *θεότης*, id est « divinitas, » expunxerunt, ac pro ea scripserunt legeruntque *θεότης*, id est « deitas. » Ipse tamen Didymus, aut certe librarius, pag. 73 legit *θεότης*. Illud mihi præterea in mentem venit, Didymum fortasse in Pauli verbis « virtutis » nomine Filium, qui in I ad Cor. i, 24, dicitur « virtus » Patris; « divinitatis » autem vocabulo « divinum » Spiritum intelligere.

illum Deum esse demonstrant ex eo quod in Scripturis vocetur « divinus Spiritus. » Et cum ex persona Spiritus sancti Amos (8) propheta dixerit, « Ecce ego (9) firmans tonitruum, » amputarunt ipsi vocem, « Ego (10); » ne Spiritus sancti verba esse videantur, sed Patris, aut prophetae. At loquens ibi non inducitur Pater ac Deus; quia statim subjungitur: « Annuntians in hominibus Christum ejus; » non vero dicitur, « Christum meum; » sicut in psalmo legitur: « Paravi (11) lucernam Christo meo. » In multis autem eos de industria peccasse vel hinc apparet, atque accuratam germanamque adulterationum locorum interpretationem, quantum quidem in ipsis erat, corrupisse. Atque hoc nondum grave foret, etsi gravissimum sit, nisi libri ita ab illis adulterati in manus etiam orthodoxorum venissent, qui hujusmodi fraudem detegere ac divinare non poterant.

248 CAP. XII.

Spiritum sanctum baptismate nos renovare, et tanquam Dominum liberare, et divinae gloriae participes facere, et filios, et hæredes Patris, et reliqua. Et baptismum inutilem esse iis qui non credunt Spiritum esse Deum. Et aliam esse solis gloriam, aliam lunæ, aliam astrorum.

Sed hactenus dicta sufficiant, ne longior sit digressio. Revertamur autem ad munificam magnorum donorum largitricem Spiritus sancti deitatem. Renovat igitur nos in baptismo Spiritus sanctus ut Deus, una cum Patre et Filio, nosque ex deformi statu ad pristinam pulchritudinem reducit, ac sua implet gratia, adeo ut nullam amplius rem, quæ expetenda non sit, capere possimus: et liberat a peccato atque a morte: et ex terrenis, id est, ex « terra et cinere, » (12), spiritalis facit, et participes divinae gloriae, et filios et hæredes Dei ac Patris, et conformes imaginis Filii, et cohæredes ejus, et fratres, una cum eo glorificandos, simulque cum ipso regnatos: et pro terra rursus donat (13) cælum, et paradysum liberaliter largitur: et angelis jam honoratioribus facit: et divinis pisci-

KEΦ. ΙΒ'.

Περὶ τοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἀνακαλῶν ἡμᾶς τῷ βαπτίσματι· καὶ ὡς Δεσπότῃν ἐλευθεροῦν· καὶ ποιεῖν μετόχους θείας δόξης, καὶ υἱόδε καὶ κληρονόμους τοῦ Πατρὸς· καὶ τὰ λοιπά. Καὶ περὶ τοῦ ἀνόνητον εἶναι τὸ βάπτισμα τοῖς μὴ πιστεύουσιν ὅτι [114 b] Θεὸς τὸ Πνεῦμα· καὶ ὅτι ἄλλη ἡλὸς δόξα, καὶ ἄλλη σελήνης, καὶ ἄλλη ἀστέρων.

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐπὶ τοσοῦτον ἀπόχρη, ἵνα μὴ πολὺ ὁ λόγος ἐν ἐκτροπῇ γένηται. Ἐπανίσταται δὲ πάλιν ἐπὶ τὴν μεγαλὸν τοῦ ἁγίου Πνεύματος θεότητα. Ἀνακαλῶν τοῖνυν ἡμᾶς τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐν τῷ βαπτίσματι, ὡς Θεὸς, σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ ἀπὸ τοῦ ἀκαλλοῦς εἰς τὸ πρεσβύτερον ἀνάγει κάλλος, καὶ τῆς αὐτοῦ πῦμπλησιν χάριτος, ὡς μηδὲν ἐστὶ τῶν ἀνεράστων δύνασθαι χωρεῖν· καὶ ἐλευθεροῖ ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου· καὶ ἀπὸ χοιρῶν, ὅ ἐστιν ἀπὸ γῆς καὶ σποδοῦ, ποιεῖ πνευματικούς, καὶ μετόχους θείας δόξης, καὶ υἱὸς καὶ κληρονόμους τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, συμμέρους τε τῆς εἰκόνης τοῦ Υἱοῦ, καὶ συγκληρονόμους αὐτοῦ, καὶ ἀδελφοὺς συνδοξασθησόμενους καὶ συμβασιλεύουσιν αὐτῷ· καὶ ἀντὶ γῆς πάλιν δωρεῖται τὸν οὐρανὸν, καὶ τὸν παράδεισον ἀφθόνω· χαρίζεται· καὶ ἀγγέλων ἡδὴ ποιεῖ τιμιωτέρους·

(8) Amos. Codex, Ἀμός, cum spiritu aspero.

(9) Ecce ego. Amos iv, 13. Vide caput 31 libri III. Complutensis editio habet: Κύριος εἰ, στερεῶν βροντῇ, id est « Dominus es firmans tonitruum. » Francfortensis vero editio habet, ut legerunt Didymus cum hoc in loco, tum libro *De Spiritu sancto*, num. 14, 59, atque Ambrosius lib. II *De Spiritu sancto*, cap. 6.

(10) Ego. Vocem hanc, Ego, omittit ipse Didymus segm. 207 a, nec eam habet Hebræum exemplar, in quo legitur דָּרִיבִּי דָּרִיבִּי, id est « Ecce formans montes, » ut legitur etiam in Vulgata translatione. Auctor quoque Dialogi tertii de Trinitate, apud Athanasium, Macedonitans similia exprobrat pag. 233 tomi II antiquæ editionis.

(11) Paravi. Psal. cxviii, 18 (seu 17).

(12) Et cinere. Ex Gen. xviii, 27.

(13) Rursus donat. Origeniana videri potest hæc locutio: Origenismi tamen ob ipsam Didymum non accusaverim. Sæpe enim apud vetustos Patres talia occurrunt. Clemens quidem in *Protreptico* (tom. I, pag. 4) sic loquitur: Ἡμεῖς... αὐθὶς εἰς οὐρανὸν ἀνακαλεῖται τοὺς εἰς γῆν ἐβρίμηνους, id est, « nos... humi abjectos ad cælum revocat » Christus Dominus. Et pag. 25: Ἰν' ἡδὴ ποτὲ τῆς πλάνης λήξετε, αὐθὶς δὲ παλινδρομήσετε εἰς οὐρανούς, id est: « Ut ab his erroribus tandem aliquando desistatis, et in cælum revertamini. » Atque in libello, qui inscribitur, « Quis dives salvetur, » ait: « Ut cum novissima tuba... hinc emigrandi velut e stadio, ex mortali hac vita, signum dederit... certaminum præsidii victor præsentetur, cælesti palam dignus patria, εἰς ἣν... ἐπανέρχεται, » id est

C « in quam... revertitur. » Simili ratione Basilii, in libro *De Spiritu sancto* (cap. 15, num. 35) de baptismo loquens, ait: « Aqua mortis exhibet imaginem, corpus velut in sepulcro recipiens: Spiritus vero vim vivificam immittit, a morte peccati renovans animas nostras » εἰς τὴν ἐξ ἀρχῆς ζωὴν, id est « in pristinam vitam, » sive, ad verbum, « in vitam, quam initio vivebamus. » Et num. 36: Διὰ Πνεύματος ἁγίου, ἡ εἰς παράδεισον ἀποκατάστασις· ἡ εἰς βασιλείαν οὐρανῶν ἵκνῃσι· ἡ εἰς υἰοθεσίαν ἐπάνοδος, id est: « Per Spiritum sanctum datur in paradysum restitutio, ad regnum cælorum ascensus, in adoptionem filiorum reditus. » Qui vero in Patrum lectione versantur, iis alia hujusmodi facile

D occurrunt loca, in quibus nobis per baptismum « reddi, » aut « rursus donari » affirmant sancti Patres vel cælum, vel Dei imaginem, aut similitudinem, vel pristinam vitam, vel pristinam gratiam, vel Spiritum sanctum, etc. Hæc omnia « rursus » nobis « dari » dicuntur ratione habita justitiæ originalis, ac status innocentiae, ex quo cum per Adami peccatum excidimus, jus omne ad cælorum regnum amisimus, idque per baptismum rursus acquirimus. Atque hoc sensu accipiendæ sunt affines aliæ locutiones, quas theologus noster habet segm. 84 a, 123 a, 127 b, 204 b et alibi. Huc accedit, quod quæcumque in hujus capituli præmio de baptismate magnifice prædicat Didymus, ad ea Bibliorum loca referuntur, quæ mox afferi; itaque locutio isthæc, « pro terra rursus donat cælum, » refertur ad illud Pauli: « conresuscitavit, et consedere fecit in cælestibus; » quod citatur segm. 118 a.

καὶ τοῖς θεοῖς τῆς κολυμβήθρας βέλθοις τὴν τοσαύτην τῆς γενένης ἀσθεστον κατασθένουσι φλόγα. Διτταὶ γὰρ γίνονται κυήσεις ἀνθρώποις, ἡ μὲν ἐκ σώματος ἡμετέρου, ἡ δὲ ἐκ τοῦ θεοῦ Πνεύματος. Περὶ δὲ τούτων οἰκείως ἔγραψαν δογματικοὶ ἄνδρες· παραγράφω δ' ἐκάστου τὸ τε ὄνομα καὶ αὐτὸ τὸ διήγημα. Ἰωάννης· «Ὅσοι δὲ ἔλαβον αὐτὸν, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι, τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ· οἱ οὐκ ἐξ αἱμάτων, οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκὸς, οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρὸς, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ ἐγενήθησαν. » Ὅσοι, φησὶν, ἐπίστευσαν εἰς τὸν Χριστὸν, ἐδέξαντο ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι, τοῦτ' ἔστιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ συγγένειαν κτήσασθαι πρὸς τὸν Θεόν, [115 a] ἧς οὐκ ἠξιώθησαν ἄγγελοι. Δηλῶν γάρ, ὅτι ὁ γενῶν Θεὸς τὸ ἅγιον Πνεῦμά ἐστιν, ἐπήγαγεν ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ· «Ἀμήν, ἀμήν λέγω σοι· ἐὰν μὴ τις γεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος, οὐ δύναται εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Τὸ γεγεννημένον ἐκ τῆς σαρκὸς σὰρξ ἐστίν· καὶ τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Πνεύματος Πνεῦμά ἐστιν. Μὴ θαυμάσης, ὅτι εἶπόν σοι· Δεῖ ὑμᾶς γεννηθῆναι ἄνωθεν. Τὸ Πνεῦμα, ὅπου θέλει πνεῖ· καὶ τὴν φωνὴν αὐτοῦ ἀκούεις· ἀλλ' οὐκ οἶδας, πόθεν ἔρχεται, καὶ ποῦ ὑπάγει. Οὕτως ἐστὶν πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Πνεύματος. » Τῷ εἰπεῖν· «Ἐὰν μὴ τις γεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος, οὐ δύναται εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ· » καὶ, «Δεῖ ὑμᾶς γεννηθῆναι ἄνωθεν· » ἐσήμανεν, ὡς, καὶ εἰς τὸ νο-

nae (14) fluentis tantam gehennae inextinguibilem (15) **249** flammam (16) exstinguit. Duæ sunt enim hominibus conceptiones, altera ex nostris corporibus, altera ex divino Spiritu. De utraque apte scripserunt dogmatici viri. Ego vero uniuscujusque et nomen ascribam, et doctrinam ipsam. Joannes : « Quotquot (17) autem acceperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomen ejus, qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt (18). » Quotquot, inquit, in Christum crediderunt, potestatem acceperunt ut filii Dei efficerentur, id est, Spiritus sancti, utque congeneres fierent Dei ; quo honore dignati non sunt angeli. Ut enim ostenderet, quod generans ille Deus Spiritus sanctus est, subjunxit ex persona Christi : « Amen (19) amen dico tibi : nisi quis genitus fuerit ex aqua et Spiritu, non potest introire in regnum Dei ; quod genitum est ex carne, caro est ; et quod genitum est ex Spiritu, Spiritus est (20). Non mireris, quia dixi tibi : Oportet vos nasci denuo (aut, « desuper »). Spiritus ubi vult spirat, et vocem ejus audis, sed nescis unde venit, et quo vadit, Sic est omnis, qui natus est ex Spiritu. » Cum ait f « Nisi quis genitus fuerit ex aqua, et Spiritu, non potest introire in regnum Dei ; » et : « Oportet vos generari denuo (seu « de caelo »), » **250** significavit, quod, etsi in nomen Patris et Filii crediderint, ac

(14) *Piscinae*. Vide not. 82, pag. 156.

(15) *Inextinguibilem*. Accusatur Origenes, quod reprobatorum in inferno poenas æternas fore negaverit. Vide not. 8, pag. 151. Origenianum vero hæc in re Didymum non esse apparet etiam ex hoc loco. Nec enim ferendus esset catholicus theologus, qui locutione illa, τῆς γενένης ἀσθεστον φλόγα, significari vellet « gehennæ flammam » non « inextinguibilem », sed « inextinctam ». Hæc enim ipsa voce, ἀσθεστος, ad declarandam suppliciorum æternitatem usus est Christus apud Marcum, c. ix, 44, unde ea locutio desumpta est : ibi enim legitur : Εἰς τὴν γένναν, εἰς τὸ πῦρ τὸ ἀσθεστον, ὅπου ὁ σκόληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται, id est, ut recte vertit Vulg. interpres, « in gehennam ignis inextinguibilis, ubi vermis eorum non moritur, et ignis non exstinguitur. » Quæ postrema verba ex ultimo Isaie versiculo deprompta sunt, ubi pro οὐ σβέννυται, id est « non exstinguitur », Græca editio eodem sensu habet : οὐ σβεσθήσεται, id est « non exstinguetur. » Ex his autem Evangelii atque Isaie locis sempiternas fore damnatorum poenas probant, ut alios omitam, Ambrosius lib. ii *De fide*, cap. 15, et Augustinus, qui in libro *contra Priscillianistas et Origenistas* ad Orosium, num. 7, « Qualiscunque (ait) poena significata sit nomine vermis atque ignis, certe si non morietur nec exstinguetur, sine fine prædicta est, nec aliud agebat propheta, cum hoc diceret, nisi ut eam sine fine prædiceret. »

(16) *Flammam*. Hieronymus lib. iii, cap. 5, commentariorum in *Epistolam ad Ephesios*, in quibus plura se ex Didymi commentariolis mutuatum fatetur, « Sunt plerique (ait) qui dicunt, non futura pro peccatis esse supplicia, nec extrinsecus adhibenda tormenta, sed... conscientiam delicti esse pro poena, dum... in animo ignis accenditur. » Origeneum autem et Hieronymos respicit, ut colligo ex lib. ii in *Rufinum*, num. 7, pag. 496. At Didymus

noster ista etiam in re ab eis dissensit hoc in loco, atque in commentariis in *Psalms*, ad vers. 8 psalmi xvi, ubi de improbis respiscere nolentibus ait (pag. 328 catenæ Corderianæ) : Καταφλέξει τὸ πῦρ αὐτοὺς τὸ αἰώνιον, id est, « Comburet illos ignis æternus. » Ac, ne quis reponere queat, « flammæ, » aut « ignis » nomen proprie ab eo non sumi, ipsemet ignem illum vocat « elementum a terra diversum. » Hæc enim dictavit ad psal. ciii, 55, pag. 92 : Ἀμαρτωλοὶ καὶ ἄνομοι τότε ἐκλείψουσιν, οὐχ ἀπλῶς ἀπὸ τοῦ παντός, ἀλλ' ἀπὸ τῆς γῆς, ὡς μηκέτι ὑπάρχειν αὐτοὺς ἐν τῇ γῇ, ἀλλ' ἐν ἐτέρῳ παρὰ τὴν γῆν στοιχείῳ παραδοθήσονται γὰρ πάντως ποῦ τῷ αἰωνίῳ πυρὶ· id est, « Peccatores et iniqui tunc deficient non simpliciter de universo, sed de terra, ita ut non amplius in terra versentur, sed in alio elemento a terra diverso. Tradentur enim omnino æterno igni. »

(17) *Quotquot*. Joan. i, 12 et 13.

(18) *Nati sunt*. Codex, ἐγενήθησαν. Lego ἐγεννήθησαν. Vide, si placet, quæ de hac lectione perdocte scripsit Hieronymus de Prato in *Observationibus* in Sulpicium Severum, tom. II, pag. 505 et seqq.

(19) *Amen*. Joan. iii, 5-8.

(20) *Spiritus est*. Ambrosius lib. iii *De Sp. sancto*, cap. 10, sextum hunc versiculum sic legit : « Quod natum est ex carne, caro est ; quia de carne natum est : et quod natum est de Spiritu, Spiritus est ; quia Deus Spiritus est. » Tum Arianos objurgat, quod verba illa, « Quia Deus Spiritus est, » e sacris codicibus eraserint, ne « Dei » nomen Spiritui sancto tribui appareret. « Atque utinam (inquit) de vestris, et non etiam de Ecclesie codicibus auferretis. » At cum Didymus hæc dictaret, fraus aut detecta nondum erat, aut saltem Alexandrinis ignota. Imo verba illa, « Quia Deus Spiritus est, » nunquam in ulla omnino Bibliorum editione huc restituta sunt.

baptizati fuerint, nisi tamen aequaliter et similiter in ipsam deitatem Spiritus sancti crediderint, et in eius nomen baptizati fuerint, regnum cœlorum consequi non possunt, utpote qui baptismatis perfectionem non habent, et frustra tres immersiones susceperunt, eo quod post baptismum, doxologiam (21) (id est, glorificationis hymnum) immutando, aequalitatem Trinitatis sustulerunt, et proprias confessiones (22) transgressi sunt: sed cum suas ipsorum confessiones violarent, audiunt a sanctis quidem ea quæ a Propheta in LXXX psalmo dicta sunt: « Inimici (23) Domini mentiti sunt ei; » a Filio autem, ut legitur cum in XVII psalmo: « Filii (24) alieni mentiti sunt mihi; » tum in c: « Facientes (25) prævicationes odi; non adhæsit mihi cor prævium; » a Spiritu sancto autem, ut Romanis (26) scriptum est: « Filios genui, et exaltavi, ipsi vero me prævaticati sunt (27). » Ac Spiritui etiam Dei dicitur in LXV psalmo: « In multitudine (28) virtutis tuæ mentientur tibi (seu tibi) inimici tui. » Præterea in allato Evangelii loco ait Christus, « Oportet generari ex aqua; » quia ablutio sordium (29) corporis, quæ fit in baptismo, indicat, eos qui baptizantur, iterum creari a Spiritu sancto. Visibiliter enim visibile nostrum corpus piscina parit (30) ministrantibus sacerdotibus (31); spiritualiter **251** autem corpus simul et animam, ministrantibus angelis, Spiritus Dei, qui omnibus intelligentiis invisibilis est, baptizat ipse in semetipsum, et re-

μα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ πιστεύσωσιν καὶ βαπτισθῶσιν, καὶ μὴ ἴσως καὶ ὁμοίως εἰς τὴν αὐτὴν θεότητα τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὅτε μὴ ἔχοντες τὸ τέλειον, καὶ μάτην τὰς τρεῖς καταδύσεις δεξάμενοι, ἐν τῷ ἐναλλάττειν μετὰ τὸ βάπτισμα τῇ δοξολογίᾳ τὴν ἰσοτιμίαν τῆς Τριάδος, καὶ παραβαίνειν τὰς ἰδίας ὁμολογίας, βασιλείας οὐρανῶν ἀξιωθῆναι οὐ δύναται· ἀλλ' ὡς ὁμολογοὶ παραβάται ἀκούουσιν, παρὰ μὲν τῶν ἁγίων. τὰ προφητευθέντα ἐν π' ψαλμῷ· « Οἱ ἐχθροὶ Κυρίου ἐψεύσαντο αὐτῷ· » παρὰ δὲ τοῦ Υἱοῦ, ὡς ἔχει ἐν μὲν ιζ' ψαλμῷ· « Υἱοὶ ἀλλότριοι ἐψεύσαντό μοι· » ἐν δὲ ρ'· « Ποιοῦντας παραβάσεις ἐμίσησα· οὐκ ἐκολλήθη μοι καρδία σκαμνὴ· » παρὰ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὡς Ῥωμαίοις ἐγράφη· « Υἱὸς ἐγέννησα καὶ ὕψωσα, αὐτοὶ δὲ με ἠθέτησαν· » ἀκούει δὲ λοιπὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐν ζε' ψαλμῷ· « Ἐν τῷ πλήθει τῆς δυνάμεώς σου ψεύσσονται σε οἱ ἐχθροὶ [115 b] σου. » Ἐπεὶ δὲ· « Δεῖ γεννηθῆναι ἐξ ὕδατος· » ἐπειδὴ τὸ ἀποκλῦναι ἐν τῷ βαπτίσματι τὸν ῥύπον τοῦ σώματος γνῶρισμά ἐστιν τῶν ἀνακτιζομένων ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ὅρα τὴν μὲν γὰρ τὸ ὁρατὸν ἡμῶν σῶμα, ἱερέων διακονουμένων ἢ κολυμβήθρα τίττει· νοητῶς δὲ, σῶμα ὁμοῦ καὶ ψυχῆν, ἀγγέλων ὑπηρετουμένων, τὸ πάσαις νοήσαις ἀόρατον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ βαπτίζει εἰς ἑαυτὸ καὶ ἀναγεννᾷ. Καὶ γὰρ καὶ Βαπτιστῆς ἱστορικῶς, καὶ ἐπομένως τῷ. « Ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος, » εἶπεν περὶ τοῦ Χριστοῦ· « Ἐκεῖνος ὡμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ. » Ὅστράκινον γὰρ ὄν τὸ

(21) *Doxologiam*. Quosdam in Anglia heterodoxos eo nuperrime jam venisse, ut « glorificationis » verba ex Liturgia delere niterentur, quod a S. Damaso papa primum invecata fuisse putarent, didici ex libro qui inscribitur: « Gentleman's Magazine vol. XXXIII, for the year 1763. » Ibi enim pag. 535 hæc leguntur: « the Doxology in our Liturgy should be omitted, because it was first introduced by a decree of Pope Damasus. » At glorificationis hymnum Damasi pontificatu multo antiquiorem esse apparet non modo ex theologi nostri verbis, quæ et hic, et pag. 98 et 103, et segm. 198 b, seu 199 a, ipse dictavit, verum etiam ex aliis Patribus Didymo vetustioribus. Quod si in libro *De Spir. sancto* nullam ejus hymni Didymus mentionem facit, id ex eo fit, quod ibi hæreticos refellere voluerit argumentis e Scriptura tantum ductis, ut apparet ex toto libro, ac præsertim ex numero primo ac postremo.

(22) *Confessiones*. Seu fidei professiones.

(23) *Inimici*. Psal. LXXX, 13 (seu 16).

(24) *Filii*. Psal. XVII, 49 (seu 46).

(25) *Facientes*. Psal. c, 4 et 5 (seu 3 et 4).

(26) *Romanis*. Verba illa, « Filios genui, » et cætera, non exstant in Epistola ad Romanos, sed in Isaia cap. i, vers. 2, ubi Græca Biblia sic habent ut legat Didymus. Cum itaque verisimile non sit, memoriam hic theologum nostrum fefellisse, suspicor potius aliquid a librario omisissum esse, testimonium nempe ex Epistola ad Romanos desumptum: ut proinde locus in hunc vel affinem modum supplendus sit: « Ὡς Ῥωμαίοις ἐγράφη· διότι γνόντες τὸν Θεόν, οὐχ ὡς Θεόν ἐδόξασαν. Καὶ μεθ' ἑτερα· Ὁσ- τινες μετήλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ψεύδει. Καὶ παρὰ ἑταρὰ Υἱοῦς ἐγέννησα, κ. τ. λ., id est, « Sicut Romanis scriptum est (cap. i, vers. 21): « Quia cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt. » Et post alia (ibid. vers. 25; sed

C vide notam 68, pag. 9): « Qui commutaverunt gloriam Dei in mendacio (aut, in mendacium). » Et apud Isaia: « Filios genui, » etc.

(27) *Prævaticati sunt*. Vel, « spreverunt me. » Prior tamen interpretatio Didymi scopo accommodatur. Vide not. 92, pag. 231.

(28) *In multitudine*. Psal. LXV, vers. 2 (seu 3).

(29) *Sordium*. Grace, τὸν ῥύπον, ex Isa. IV, 4.

(30) *Parit*. Hac ipsa translatione utitur Didymi æqualis Pacianus in sermone de baptismo: ait enim, « partu fontis, manibus sacerdotis obstetricis vice fungentis, Christianum effundi, fide tamen in omnibus pronuba. » Affinia habent S. Zeno, alique.

(31) *Ministrantibus sacerdotibus*. Simili fere modo loquitur segm. 118 b. Plures autem, dum conferebatur baptismus, ministrasse « sacerdotes, » indicat Ambrosius quoque in libro *De mysteriis*; nam cap. 2, num. 6, baptizatos alloquens, « Vidisti, inquit, illic levitam, vidisti sacerdotem (editio Romana habet, sacerdotem), vidisti summum sacerdotem. » Et cap. v, num. 27: « Crede ergo adesce Dominum Jesum invocatum precibus sacerdotum. » Itaque Rufinus in *Apologia* 1 de semetipso sic loquitur: « Ego... per gratiam baptismi regeneratus, signaculum fidei consecutus sum per sanctos viros Chromatium, Jo-

vinum et Eusebium..., quorum alter, tunc presbyter beatæ memoriæ Valeriani (episcopi Aquileiensis), alter archidiaconus, alius diaconus, simulque pater mihi, et doctor symboli ac fidei fuit. » Sed clarius hoc exponitur in 7 ex iis canonibus, qui dicuntur a synodo Romanorum ad Gallos episcopos missi, Siricio, ut videtur, pontifice: ibi enim hæc legimus apud Constantium, pag. 392: « Paschæ tempore presbyter et diaconus... in fontem quoque ipsi descendunt: illi in officio sunt; sed illius (nempe episcopi) nomini facti summa conceditur. »

ἀνθρώποιον σκεῦος, δεῖται πρότερον τοῦ ἀπὸ ὕδατος καθαροῦ, εἶτα καὶ τοῦ στερέμνιον αὐτὸ ἀποτελοῦντος νοητοῦ πυρὸς (ὁ γὰρ Θεὸς πῦρ καταναλίσκων), καὶ οὕτω τοῦ ἀπαρτίζοντος καὶ ἀνακαινίζοντος ἁγίου Πνεύματος· ὁπότε οἶδεν τὸ τε πῦρ τὸ πνευματικὸν καὶ ἀρδεύειν, τὸ τε ὕδωρ καὶ ἀνακινεῦν. Ἀπόδειξις δὲ τούτου. ὁ Παῦλος γράφων Κορινθίοις τὸ δεύτερον· « Ἐχόντες δὲ τὸν θησαυρὸν τούτων ἐν ὀσφράκιναις σκεύεσιν. » Τῷ δὲ γε εἰπεῖν· « Τὸ γεγεννημένον ἐκ τῆς σαρκὸς σὰρξ ἐστίν· καὶ τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Πνεύματος Πνεῦμά ἐστιν· » ἐδίδαξεν ἐν ἐπιτόμῃ, ὡς ὁ ἄνθρωπος, ὁ βαπτισματος μὴ τυχὼν, σαρκικός ἐστιν, τοῦτ' ἐστὶν ἀμέτοχος φωτὸς ἐπουρανίου (σαφὲς γὰρ, ὡς ἡ σὰρξ ἐν ὅσῳ ζῇ μετὰ τῆς ἰδέας ψυχῆς νοεῖται)· ὁ δὲ βαπτισθεὶς πνευματικός ἐστιν, ἀντὶ τοῦ, μέτοχος ζωῆς ἀθανάτου. Τῷ δὲ εἰπεῖν· « Τὸ Πνεῦμα, ὅπου θέλει πνεῖ· » τὸ αὐτεξούσιον καὶ παντοδύναμον αὐτοῦ ἐκφαίνει. Τῷ δὲ εἰπεῖν· « Καὶ τὴν φωνὴν αὐτοῦ ἀκούεις· ἀλλ' [116 a] οὐκ οἶδας, πόθεν ἔρχεται, καὶ ποῦ ὑπάγει· » δηλοῖ ὡς οὐ Νικοδόμῳ τὸ τηνικαῦτα διελέγετο μόνῳ, ἀλλὰ καὶ Ἀρείῳ, Εὐνομίῳ τε καὶ Μακεδονίῳ προσενεκάκει, τοῖς τὴν φωνὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος διὰ τῶν Γραφῶν ἀκούουσιν, καὶ οὐκ εἰδόσιν, ὡς ἔρχεται, ἀνάγκως ἐκπορευθὲν παρὰ τοῦ Πατρὸς, τὸ πανταχοῦ ἀεὶ παρὼν, καὶ ὑπάγει πρὸς αὐτὸν, ὡς Πνεῦμα αὐτοῦ ἀχώριστον ὑπάρχον τῇ θεότητι· ἀρρήτως γὰρ προῆλθεν ἐξ αὐτοῦ φύσει, καὶ ἐπέστραπται πρὸς αὐτόν· καὶ προδοὺς μὲν τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἔχει, ὡς ἂν ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευόμενον· μόνῳ δὲ τὴν εἰς τὸν Πατέρα, ὡς ἂν ἐν καὶ ταυτὸν ὑπάρχον· ἐπιστρέφει δὲ πρὸς τὸν γεννῶσαντα προελθὼν, ὡς ἂν μὴ καὶ τῆς αὐτῆς ὄν οὐσίας, καὶ τῆς πατρικῆς ἐξω γενέσθαι συνυπάρξεως μὴ δυνάμενον. Τῷ δὲ εἰπεῖν· « Οὕτως ἐστὶν πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Πνεύματος· » διδάσκει, ὡς τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ πνευματικὸν γεννᾷ, καὶ λέγεται πνευματικὸς ἐκ τῆς ἔξεως, καθὰ ὁ ἐξ ἀνθρώπου τεχθεὶς καλεῖται ἄνθρωπος. Ἐπικρινεῖ γοῦν τῷ τοιοῦτῳ ὁ Μελιρδός· « Ἀνακαινισθήσεται ὡς ἄετο τῇ νεότητι σου· » καὶ, « Μακάριοι, ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι, καὶ ὧν ἐπεκαλύφθησαν αἱ ἁμαρτίαι. » Καὶ Παῦλος δὲ συνιστῶν, ὅτι

A generat. Nam Baptista quoque historice et consentanee (32) cum hac locutione, « Ex aqua et Spiritu, » ait de Christo : « Ille (33) vos baptizabit in Spiritu sancto, et igne. » Cum enim fictile sit vas (34) humanum, ideo primum indiget, ut per aquam purificetur, deinde ut per spiritalem ignem roboretur, ac perficiatur (35) (est enim Deus « ignis consumens » [36]) : atque ita Spiritu sancto indiget, a quo perfectum fiat et renovetur : novit enim spiritalis ignis etiam irrigare, novit spiritalis aqua etiam recondare. Id porro demonstrat Paulus, cum in secunda ad Corinthios scribit : « Habentes (37) autem thesaurum hunc in vasis fictilibus. » Cum vero ait Christus, « Quod genitum est ex carne, caro est, et quod genitum est ex Spiritu, Spiritus est, » breviter docuit, eum hominem, qui baptismum non sit consecutus, carnalem esse, id est, celestis lucis participem non existere (nam perspicuum est, carnem, quatenus (38) vivit cum propria anima, hic ab eo accipi) : qui autem baptizatus fuit, spiritalem esse, hoc est participem vitæ immortalis. Ubi vero inquit, « Spiritus ubi vult spirat, » ostendit hunc propria potestate præditum esse, atque omnipotentem. Inquiens autem, « Et vocem ejus audis, sed nescis unde venit, et quo vadit, » indicat se non solum Nicodemum ibi alloqui, sed et Arium, et Eunomium, et Macedonium anticipate incusare, qui Spiritus sancti vocem per Scripturas audiunt, ac nesciunt, quod ipse ubique semper præsens venit, sine initio procedens a Patre, et vadit ad eum, utpote Spiritus ipsius, et deitate ab eo inseparabilis existens : ineffabiliter enim processit natura (39) ex ipso, 252 et reversus est ad eum : et progressum quidem ex Patre habet, utpote ex ipso procedens ; solam (40) autem progressionem in Patrem habet, utpote qui unum et idem cum ipso est : revertitur autem ad Genitorem (41) in procedendo, utpote qui et est unius ejusdemque cum illo essentiae, neque esse potest extra Patris coexistentiam. Dicendo autem, « Sic est omnis, qui genitus est ex Spiritu, » docet a Spiritu Dei spi-

(32) *Consentanee*. Cod. ἐπόμενος. Lego ἐπομένως.

(33) *Ille*. Matth. iii, 11. Biblia : αὐτός pro εκείνος.

(34) *Fictile... vas*. Locutio biblica ex II Cor. iv, 7. Meris in voce κεραμεῖον, atque Hesychius habent ὀσφράκινόν pro ὀσφράκινον. At in Bibliis ea vox ita semper scribitur, ut a librario nostro hoc in loco.

(35) *Roboretur ac perficiatur*. Sacramentum confirmationis indicat a baptismo distinctum. In Græco autem est : « robustum perficiatur. » Quo modo in libro *De Spir. sancto*, num. 6, ait idem Didymus : « sancta perficitur. »

(36) *Ignis consumens*. Deut. iv, 24, et ix, 3.

(37) *Habentes*. II Cor. iv, 7. In Bibliis legitur ἔχομεν, id est, « habemus, » pro ἔχοντες.

(38) *Quatenus*. Vel, « quandiu. » Codex mendose, ἐκὼσω pro ἐν ὅσῳ. Simili niodo Didymus ad cap. xv, vers. 29, Jobi (pag. 295 catenæ in Jobum a Niceta concinnatæ) : Τὰ γὰρ δένδρα, ἐν ὅσῳ μὲν ἴστανται, καὶ

οὐκ ἴστανται· ἀποτμηθέντα δὲ, οὐκέτι· id est, « arbores enim quandiu stant, umbram faciunt ; excisæ vero, nequaquam. »

(39) *Natura*. Seu, « vere. » Vide not. 64, pag. 212.

(40) *Solam*, etc. Ne inferat hinc schismaticus aliquis, Spiritum sanctum, Didymi sententia, ex Patre tantummodo procedere, quod ei tribuat « solam progressionem in Patrem : » nam ratio illa, quam subjungit, « utpote qui unum et idem cum ipso est, » hujusmodi sensum excludit, cum de Filio quoque eam valere certum sit. Ideo ergo theologus noster « solam progressionem in Patrem » Spiritui sancto tribuit, ut ejus « creationem » inficietur.

(41) *Ad genitorem*. In Græco, πρὸς τὸν γεννῶσαντα, id est « ad eum qui genuit, » vel, « ad generantem. » Miror autem Didymum hac locutione uti tam impropria. Sed, nisi mendum aliquod subsit, ea sic procul dubio accipienda est, ut nihil aliud valeat, quam πρὸς τὸν Πατέρα, id est, « ad Patrem. »

ritalem (42) generari, et spiritalem dici hominem ex habitu; sicut qui natus est ex homine, vocatur homo. Acclamat itaque huiusmodi homini spirituali Melodus inquit: « Renovabitur (43) ut aquilæ juvenus tua; » et: « Beati (44) quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata. » At Paulus quoque Spiritum et illuminatos (seu baptizatos) regenerare, et Dei denominationem ex natura habere confirmat, dum scribit ad Titum quidem, sicut superius (45) dictum est: « Regenerans nos per lavacrum regenerationis, et renovationis Spiritus sancti. » Ad Romanos vero: « Si autem (46) Spiritu opera corporis (47) mortificatis, vivetis: quicumque enim Spiritu Dei aguntur, hi filii Dei sunt: non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore, sed accepistis Spiritum adoptionis in filios, in quo clamamus: Abba (Pater). Ipse (48) Spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quod sumus filii Dei: si autem filii, etiam hæredes; hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi. » Ad Timotheum vero in secunda Epistola: « Non enim (49) dedit nobis Deus Spiritum servitutis (50), sed potentia, et charitatis, et emendationis. » Quod enim **253** de Spiritu sancto loquatur, ex eo etiam patet quod dicat: « Non enim accepistis Spiritum servitutis iterum in timore; sed accepistis Spiritum adoptionis in filios: » cum enim jam spiritum nostrum omnino haberemus, accepimus etiam Spiritum Dei. Manifestum vero hoc etiam ex eo est, quod subjunxerit, ipsum Spiritum testimonium reddere spiritui nostro. Sed

vide quomodo præter expectationem Spiritum sanctum Dominum esse annuntiat: nam qui non est servus, est liber; et qui liberat, Dominus est; nemo enim præbet alteri quod ipse non habet; et qui ad adoptionem (51) in filios, et ad hæreditatem ducit, Deus est, communionem essentia et dominationis cum illo habens, cuius adoptione et hæreditate dignos facit. Hæredes autem dicit, Christum quidem, utpote natura Filium; nos vero, utpote, ipsius benignitate, hæreditatis dignos factos; cohæredes autem Christi, propter ineffabilem ejus incarnationem. Clamat vero in nobis pro nobis: Abba, id est, Pater; quia nos neque genuini filii sumus, ut ipse est genuinus Spiritus, nec præterea sine aliquo metu eam vocem proferre audemus:

Α τούς τε φωτισμένους τὸ Πνεῦμα ἀναγεννᾷ, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ προσηγορίαν φύσει κέκτηται, ἔγραψεν, πρὸς μὲν Τίτον, καθὼς ἀνωτέρω ἐλέχθη· « Ἀναγεννήσας ἡμᾶς διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας, καὶ ἀνακαινίσσεως Πνεύματος ἁγίου· » πρὸς δὲ Ῥωμαίους· « Εἰ δὲ Πνεύματι τὰς πράξεις τοῦ σώματος θανατοῦτε, ζήσεσθε· ὅσοι γὰρ Πνεύματι Θεοῦ ἄγονται, οὗτοι υἱοὶ Θεοῦ εἰσιν. Οὗ γὰρ ἐλάβετε Πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον· ἀλλ' ἐλάβετε Πνεῦμα [116 b] υἰοθεσίας, ἐν ᾧ κράζομεν· Ἀββὰ ὁ Πατήρ. Αὐτὸ τὸ Πνεῦμα συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν, ὅτι ἐσμὲν τέκνα Θεοῦ· εἰ δὲ τέκνα, καὶ κληρονόμοι, κληρονόμοι μὲν Θεοῦ, συγκληρονόμοι δὲ Χριστοῦ· » πρὸς δὲ Τιμόθεον ἐν τῇ δευτέρᾳ Ἐπιστολῇ· « Οὗ γὰρ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεὸς Πνεῦμα δουλείας, ἀλλὰ δυνάμει, καὶ ἀγάπῃ, καὶ σωφρονισμῷ. » Ὅτι γὰρ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διαλέγεται, εὐδελον καὶ ἐκ τοῦ εἰπεῖν· « Οὗ γὰρ ἐλάβετε Πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον, ἀλλ' ἐλάβετε Πνεῦμα υἰοθεσίας. » Ἐχοντες γὰρ ἥδη πάντως τὸ ἡμέτερον, ἐλάβομεν καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ. Σαφὲς δὲ τοῦτο καὶ ἀπὸ τοῦ ἐπαγαγεῖν, ὡς· Αὐτὸ τὸ Πνεῦμα συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν. » Ὅρα οὖν, πῶς παραδόξως Δεσπότην ἀπαγγέλλει τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ὁ γὰρ μὴ ὢν δούλος ἐλευθερός ἐστιν καὶ ὁ ἐλευθερῶν δεσπότης καθέστηκεν· οὐδεὶς γὰρ, ὁ αὐτὸς οὐκ ἔχει, ἄλλω παρέχει. Καὶ ὁ εἰς υἰοθεσίαν καὶ κληρονομίαν ἁγῶν Θεός ἐστιν, κοινωνίαν οὐσίαι καὶ δεσποτείας ἔχων πρὸς ἐκείνον, οὗτινος τῆς υἰοθεσίας καὶ κληρονομίας ἀξιοί. Κληρονόμον δὲ γράφει, Χριστὸν μὲν, ὡς φύσει Υἱόν· ἡμᾶς δὲ, ὡς ἀγαθότητι αὐτοῦ τῆς κληρονομίας ἀξιουμένους· συγκληρονόμους δὲ Χριστοῦ, διὰ τὴν ἀνέκλεκτον ἐνανθρώπησιν αὐτοῦ. Κράζει δὲ ἐν ἡμῖν ἀντὶ ἡμῶν· « Ἀββὰ· » ὁ ἐστὶν Πατήρ· ἐπειδὴ περ ἡμεῖς οὕτε γνήσιοι υἱοὶ, ὡς αὐτὸ γνήσιον Πνεῦμα, καὶ ἄλλως ἀπαβήσαστο πρὸς τοιαύτην φωνήν.

Τίς γὰρ κεν μεγάλοιον Θεοῦ κατ' ἐναντίον ἔλθῃ· Ἥ ἐλοιπὸν τι ἔπος θνητὸς ἐὼν γενεήν;

(42) *Spiritalem*. Simili modo in libro *De Spir. S.*, num. 5: « Sic et is (inquit), qui Spiritus sancti particeps efficitur, per communionem ejus fit spiritualis pariter, et sanctus. » Vide notas ad segm. 127 b.

(43) *Renovabitur*. Psal. cii, 5.

(44) *Beati*. Psal. xxxi, 1.

(45) *Superius*. Segm. 69 b et 52 a. Vide not. 77, pag. 156. Cod. habet, Τίτον, cum accentu circumflexo.

(46) *Si autem*. Rom. viii, 13-17.

(47) *Opera corporis*. Vulgata translatio eodem sensu: « facta carnis. » Quam lectionem habent etiam in theologi nostri libro *De Spir. S.*, num. 39, edita exemplaria. At codex noster ms. ibi sic habet: « Si autem Spiritu opera carnis vivificaveritis, vivetis: quicumque enim Spiritu Dei ducuntur, hi filii Dei sunt. » Ubi pro, « vivificaveritis, » legendum videtur, « mortificaveritis, » etsi ejus codicis ex-

scriptor num. etiam 42 ejusdem libri rursus scripserit, « vivificaveritis; » cum ibi sic exaraverit: « Si quis autem transcenderit vitam carnis, et Spiritu opera ejus vivificaverit, vivet beata æternaque vita... » Quod si Spiritu opera carnis vivificaveritis, vivetis. » Sed melius, ut opinor, edita exemplaria: quæ lector consulat, si libuerit.

(48) *Ipse*. Vulg. int. habet: « Ipse enim. » Didymus veroin lib. *De Spir. sancto*, num. 55, vocem illam, « enim, » omittit. At eam habet ibidem num. 39, nisi a librariis addita fuit ex Latinis Bibliis.

(49) *Non enim*. II Tim. i, 7.

(50) *Servitutis*. Biblia: δουλείας, id est « timoris, » pro δουλείας. Vide segm. 55 b.

(51) *Qui ad adoptionem*. In libro quoque *De Sp. S.*, num. 41 et 42, similia dictavit Didymus.

(52) *Verbum dicere*. Vide Homer. *Iliad.* lib. xx, 250.

πρὸς δὲ Γαλάτας περὶ τῶν βαπτισθέντων [117 α] φησὶν· « Οὐκ ἔτι εἰ δοῦλος, ἀλλὰ υἱός· εἰ δὲ υἱός, καὶ κληρονόμος Θεοῦ διὰ Χριστοῦ. » Κορινθίοις δὲ τὰ ἴσα ἐπιστέλλει· « Ἀλλὰ ἀπελούσασθε, ἀλλ' ἡγιασθητε, ἀλλ' ἐδικαιώθητε ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. » « Ἀθροὶ οὖν καὶ ἐκ τῶν ῥητῶν τούτων, ὡς ἡ ἀπολύτρωσις, καὶ ὁ ἁγιασμός, καὶ ἡ δικαιοσύνη οὐκ ἄνευ τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ Πνεύματος παρέχεται. Καὶ πάλιν ἐν ταῖς Πράξεσιν ἠρώτησεν, φησὶν, τινὰς μαθητάς, εἰπὼν· « Εἰ Πνεῦμα ἅγιον ἐλάβετε πιστεύσαντες; » Τῶν δὲ ἀποκριναμένων· « Ἀλλ' οὐδὲ εἰ Πνεῦμα ἅγιόν ἐστιν, ἠκούσαμεν· » ἔφη· « Εἰς τί οὖν ἐβαπτίσθητε; » ὡς οὐδὲν ὄφελος ἐσχχότων ἀπὸ τοῦ μὴ καὶ εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐξ Ἰesu πιστεῦσαι καὶ βαπτισθῆναι, ὡς ἐπίστευσαν εἰς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν. Καὶ ἔτι ἀπαγγέλλουσιν αἱ Πράξεις ἀνωφελεῖς τὸ βάπτισμα, διχα τῆς τοῦ Θεοῦ Πνεύματος ἐπιφοιτήσεως, καὶ τοῦ ἁγιασμοῦ αὐτοῦ, ἐν συλλαβαῖς τοιαύταις· « Ἀκούσαντες δὲ οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις ἀπόστολοι, ὅτι δέδεκται ἡ Σαμάρεια τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀπέστειλαν πρὸς αὐτοὺς Πέτρον καὶ Ἰωάννην· οἵτινες καταβάντες προσήγγαντο περὶ αὐτῶν, ὅπως ἂν λάβωσιν Πνεῦμα ἅγιον. Οὐδὲ πω γὰρ ἦν ἐπ' οὐδενὶ αὐτῶν ἐπιπετωκὴς, μόνον δὲ βεβαπτισμένοι ὑπάρχον εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ. Τότε ἐπέτιθεσαν τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτοὺς, καὶ ἐλάβαντο Πνεῦμα ἅγιον. » Τὸ γὰρ ἔχειν· « Μόνον δὲ βεβαπτισμένοι ὑπάρχον εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, » καὶ τὸ μετέπειτα λαμβάνειν τὸ Πνεῦμα, ὁλοῖ, ὡς μόνον οὐχὶ εἰλεπεν αὐτοῖς ἡ περὶ τοῦ Πνεύματος θεωρωσις [117 β]· ἀλλ' ὅτι καὶ σὺν τῷ Υἱῷ καὶ τῷ Πνεύματι συμπάρεστιν, καὶ συμμνημονεύεται, καὶ συνευεργετῇ ὁ Πατήρ καὶ Θεός, καὶ ποτε ἰδιωκὴς μὴ ὀνομασθῇ· ἢ ὡς δ' αὖ πάλιν, καὶ σωτηριεὶ τῷ λόγῳ, καὶ μὴ τῇ πίστει, ὁ Υἱός, ἢ τὸ Πνεῦμα, συμπάρεστιν, καὶ συμμνημονεύεται, καὶ συνσώζει ἅμα τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ. Καὶ πάλιν· « Καὶ συναυλιζόμενος παρήγγειλεν αὐτοῖς, ἀπὸ Ἱεροσολύμων μὴ χωρίζεσθαι· ἀλλὰ περιμένειν τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πατρὸς, ἣν ἠκούσατέ μου· Ὅτι Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ βαπτισθήσεσθε, οὐ μετὰ πολὺς ταύτας ἡμέρας· » καὶ πάλιν ἀπὸ τοῦ Πέτρου περὶ τῶν ἐν Καισαρείᾳ βαπτισθέντων· « Ἐν δὲ τῷ ἄρξασθαι με λαλεῖν, ἐπέπεσεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ' αὐτοὺς, ὥσπερ καὶ ἐφ' ἡμᾶς ἐν ἀρχῇ· ἐμνήσθη δὲ τοῦ ῥήματος τοῦ Κυρίου, ὡς ἔλεγεν· Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. » Οἱ οὖν ἐν φιλῷ ὀνόματι τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ οὐχ ὡς ἐν ὀνόματι Θεοῦ καὶ Πνεύματος Θεοῦ, φύσει ὄντος Πνεύματος αὐτοῦ, βαпти-

A In Epistola vero ad Galatas de iis qui baptizati sunt inquit : « Non jam (53) es servus, sed filius : si autem filius, etiam hæres Dei per Christum; » et Corinthiis affinia scribit : « Sed abluti (54) estis, sed sanctificati estis, sed justificati estis in nomine Domini nostri Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri. » Observa porro, illud ex his etiam verbis colligi, redemptionem, et sanctificationem, et justificationem non sine nomine divini Spiritus præberi. Et rursus in Actis interrogavit, inquit, quosdam discipulos : « Si Spiritum (55) sanctum accepistis credentes? » Cum vero illi respondissent, « Sed neque si Spiritus sanctus est, audivimus, » dixit : « In quo ergo baptizati estis? » quia scilicet nihil ipsis proderat, nisi etiam in Spiritum sanctum ex æquo crederent, et baptizarentur, sicut crediderant in Patrem et Filium. Præterea inutile esse baptismum sine divini Spiritus adventu ac sanctificatione, annuntiant Acta his verbis : « Cum autem (56) 254 audissent apostoli, qui erant Jerosolymis, quod recepisset Samaria verbum Dei, miserunt ad eos Petrum et Joannem, qui descendentes oraverunt pro ipsis, ut acciperent Spiritum sanctum : nondum enim in quemquam illorum venerat, sed baptizati tantum erant in nomine Domini Jesu. Tunc imponebant (57) manus super illos, et accipiebant Spiritum sanctum. » Ex illis enim verbis, « Sed baptizati tantum erant in nomine Domini Jesu, » atque ex eo quod postea acceperint Spiritum, apparet, non modo ipsis defuisse cognitionem, qua Deum Spiritum cognoscere, sed etiam cum Filio et Spiritu simul adesse, et simul commemorari, et simul beneficia largiri Patrem ac Deum, etsi aliquando is peculiariter non fuerit nominatus : aut vice versa, etsi taceatur verbis, non fide Filius, aut Spiritus, simul cum Deo et Patre adesse utramque personam, et simul commemorari, et simul salvare (58). Ac rursus : « Et cum (59) essent congregati in eadem domo (60), præcepit eis, ab Jerosolymis ne discederent, sed expectarent promissionem Patris, quam audistis a me : quia Joannes quidem baptizavit aqua, vos autem in Spiritu sancto baptizabimini, non post multos hos dies; » et rursus ex persona Petri de iis, qui in Caesarea baptizati erant, scriptum est : « Cum vero (61) cœpisset loqui, cecidit Spiritus sanctus super eos, sicut et in nos in initio : recordatus sum autem verbi Domini, sicut dicebat : Joannes quidem baptizavit aqua, vos autem baptizabimini in Spiritu sancto. » Qui ergo baptizantur (62) in nudo nomine Spiritus sancti, et non

(53) Non jam. Galat. iv. 7.

(54) Sed abluti. I Cor. vi. 11.

(55) Si Spiritum. Act. xix. 2 et 3.

(56) Cum autem. Act. viii. 14-17.

(57) Imponebant. Græca editio : ἐπέτιθουν. Didymus et hic et segm. 219 b, ἐπέτιθεσαν.

(58) Simul salvare. Codex, συνσώζει. Elegantius, ut puto, scriberetur συνσώζει· quia ratione scribitur συνσώζεις, συνσπένδεις, etc. In Philosophumenis

tamen, cap. 2, legimus, συνεσσημμένης.

(59) Et cum. Act. i. 4 et 5.

(60) Congregati, etc. Bibliorum editio habet : συναυλιζόμενος, id est, « cum iis versans in eadem domo. »

(61) Cum vero. Act. xi. 15 et 16.

(62) Qui... baptizantur. Id est, « qui baptismum accipiunt, inanem spem habent, » nisi Spiritum sanctum credant esse Deum. Sic enim benigne vi-

tanquam in nomine Dei, et Spiritus Dei, qui natura est Spiritus ejus, ii utpote mera aqua abluti, vanam atque inutilem spem habent. Cum enim in piscina immergimur, complacentia Dei et Patris per gratiam Spiritus ejus, peccatis nudamur, deponentes **255** veterem hominem, et regia ipsius potentia regeneramur atque obsignamur; cum vero ex illa ascendimus, induimur Salvatorem Christum ut stolam incorruptibilem, et æquali honore dignam, ac ille dignus est, qui nos regeneravit et obsignavit, sanctus Spiritus: « Quotquot (63) enim, » inquit Scriptura, « in Christum baptizati estis, Christum induistis; » et eam, de qua loquuntur Scripturæ, « imaginem (64) ac similitudinem Dei » accipimus, quam acceperamus per divinam insufflationem, et amiseramus (65) per peccatum: ac **B** denuo quales in protoplasto fuimus, invenimur, peccati expertes, et propria præditi potestate (66):

dentur hæc accipienda, ut de suscipiente baptismum loquatur Didymus, non vero de ministro baptismi, quasi invalidum, aut saltem suscipienti inutile sit baptismus ab eo collatum, qui perperam de Spiritus sancti divinitate sentiat, eisi formulam a Christo præscriptam pronuntiet inter baptizandum. (Vide segm. 128 a). Quanquam norunt theologi non defuisse etiam post Nicænum concilium Patres, qui baptismum ab hæreticis collatum ut invalidum habuerunt. Meum non est hæc de re nunc disserere. Illud tantum animadverto, S. Athanasium oratione 2 contra Arianos, num. 42 et 43, in ea videri opinionem fuisse, ut prava interpretatio atque acceptio formulæ a Christo præscriptæ baptismum irritum redderet: ait enim num. 43, « multas hæreses trium personarum « nomina » in baptismo quidem « pronuntiare; sed cum recte non sentiant, » inquit, ἀλυσίτελές ἔχουσι καὶ τὸ παρ' αὐτῶν ὕδωρ, id est, « inutilis est aqua quam donant. »

(63) Quotquot. Galat. iii, 27.

(64) *Imaginem.* Imaginis ac similitudinis vocabulis non eandem rem designari in Gen. cap. i. vers. 26, putant multi Patres, alii e contrario unam eandemque. His assentiri videtur Didymus. Quærent etiam Patres, quid illud sit, propter quod dicitur est homo « ad imaginem Dei. » Ac in corpore quidem eam rationem quærendam non esse, sed in anima, consentiunt omnes, nec ab eis dissentit Didymus, ut apparet ex verbis illis: « quam acceperamus per divinam insufflationem. » Verum ex quamvis animæ proprietate aut attributo ea ratio repetenda sit, non consentiunt, imo in plures, easque inter se diversas abire sententias: quas accurate docteq. recenset ac expendit vir clariss. D. Joan. Chrys. Trombellius Dissertatione 3 in *Hilarii Epistolam in Anecdotis nostris edita*. Facile tamen inter se, ut reor, Patres illi conciliari possunt: nec enim necesse est ut ex una tantum re imaginis ac similitudinis notio repetatur; imo quo plura sunt quæ hominem Deo aliquatenus similem faciunt, eo magis verum est quod in Genesi dicitur, ad imaginem Dei conditum hominem fuisse.

(65) *Amiseramus.* Hieronymus in libro *adversus Joannem Jerosolymitanum episcopum*, num. 7, Origenianos errores enumerans, de quibus Joannem ipsum et accusat, et a S. Epiphano accusatum dicit, sic loquitur: « Imaginem et similitudinem Dei, ad quam homo conditus fuerat, dicit ab eo perditam, et in homine post paradisum non fuisse. » Paria de Origene scribit Epiphanius ipse hæresi lxxiv, pag. 528. At quamvis hæc ita sint, non continuo tamen reprehendus videtur Didymus noster: nam quid-

quid sit de Origenis sententia, catholico sensu, ni fallor, dici potest, imaginem ac similitudinem Dei per peccatum originale ab homine amissam esse. Nimirum ejus efflati veritas, aut falsitas ex eo sensu pendet, quo vocabula illa « imaginis ac similitudinis » accipiuntur: si quis enim ex. gr. ejus imaginis notionem in hoc sitam affirmet, ut anima sit immortalis, ac deinde subjungat, hominem per peccatum Dei imaginem amisisse, is sine dubio erit hæreticus: secus vero se res habebit, si in justitia originali, aut gratia sanctificante, aut alia aliqua simili res sitam eam putet. Hinc fit ut alii etiam Patres id ipsum affirmarint, quod Didymus. Tertullianus in libro *De baptismo*, cap. 5: « Ita restituitur (inquit) homo Deo ad similitudinem ejus, qui retro ad imaginem Dei fuerat. Imago in effigie, similitudo in eternitate censetur. Recipit enim illum Dei Spiritum, quem tunc de allatu ejus acceperat, sed post amiserat per delictum. » Eadem sentit auctor homilæ quæ hunc habet titulum: « Quod homo imaginem Dei per peccatum abiecit. » Eadem illi Patres, qui in virtute sitam volunt ejus imaginis notionem. Eadem Augustinus libro vi *De Genesi ad litteram*, cap. 27 et 28. Neque vero in *Retractionibus*, cap. 24, falsum omnino esse ait, quod ibi scripserat, ac multo minus hæreticum. « In sexto (inquit) libro, quod dixi, « Adam imaginem Dei, secundum quam factus est, perdidisse peccato, » non sic accipiendum est, tanquam in eo nulla remanserit, sed quod tam deformis, ut reformatione opus haberet. Non igitur in fidei retentione, contemplatione, dilectione, quæ non erit semper, sed in eo, quod semper erit, invenienda est, quam dici oporteat imaginem Dei. » Quin Hieronymus ipse in *Comment. in Epist. ad Ephesios*, lib. i, cap. 2, pag. 582 ed. Veron., eadem tradidit, quæ Didymus hoc in loco. « Sic suæ intelligentiæ coaptabit (inquit) ut dicat hominem juxta imaginem et similitudinem Dei factum, eandem post reconciliationem formam recepturum, quam et nunc angeli habent, et ipse perdidit. » Quem locum Hieronymo exprobrat Rufinus lib. i *contra ipsum Hieronymum*, num. 39. Denique S. Zeno, Veronensis episcopus, lib. ii, tract. 19, eodem fere modo loquitur quo Didymus.

(66) *Potestate.* Tertullianus, libro ii *adversus Marcionem*, cap. 5: « Oportebat (inquit) imaginem et similitudinem Dei, liberi arbitrii, et suæ potestatis institui, in qua hoc ipsum, imago et similitudo Dei deputaretur, arbitrii scilicet libertas et potestas. » Cæterum quo sensu accipienda sint quæ hic docet Didymus, ii norunt, qui Augustini de

γένησθε κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος ὑμᾶς. » καὶ, « Καθὼς ἐφορέσαμεν τὴν εἰκόνα τοῦ χοικοῦ, φορέ-
σαμεν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου. » Ἀναπαύσαι δὲ
περὶ τούτου, καὶ αὖθις γράφων ὁ αὐτὸς, Ῥωμαίοις
μὲν. « Οὗς προέγνω καὶ προώρισε συμμόρφους
τῆς εἰκόνης τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρω-
τότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς. » Ἐφεσίοις δέ. « Καὶ
ὄντας ἡμᾶς νεκροὺς τοῖς παραπτώμασιν, συνεζω-
ποίητε τῷ Χριστῷ, καὶ συνήγειρε καὶ συνεκάθισεν
ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. » Τίς, ἢ πότε ταῦτα παρέσχεν; Ὁ
Πατήρ, μετὰ τοῦ ἀνακαινισθῆναι ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ ἁγίου
Πνεύματος αὐτοῦ. « Ὁν τρόπον γὰρ τὸ πρῶτον ὑπὸ
τῆς μακαρίας Τριάδος ἐκτίσθημεν κατὰ τὸ, « Ποιή-
σωμεν ἄνθρωπον. » οὕτως τὸ δεύτερον ὑπ' αὐτῆς
σωζόμεθα. Ἐν ὁμοίως τὴν Τριάδα δοξάζωμεν. Δίχα
δὲ τοῦ ἀναγεννηθῆναι βαπτίσματι ὑπὸ τοῦ Πνεύμα-
τος τοῦ Θεοῦ, καὶ σφραγισθῆναι τῷ ἁγιασμῷ, καὶ
καθὼς αὐτοῦ γενέσθαι, οὐδεὶς τῶν ἐπουρανίων ἔτυχεν
ἀγαθῶν, κἂν τὸν ἄλλον βίον ἀμεμπτos εὐρέθῃ. Ἀλλὰ
καὶ οἱ πρὸς βαπτίσματος μαρτυρησάσι ἐπιτυγχόντες, τῷ
ἰδίῳ ἀπολουσάμενοι αἵματι, οὕτως ὑπὸ τοῦ ἁγίου
Πνεύματος τοῦ Θεοῦ ἐζωοποιήθησαν. Αὐτὸς προτρέπων
ἡμῶν καὶ μαρτυρόμενος ἱερολόγος ἀνὴρ βοᾷ. « Προσ-
έλθετε πρὸς αὐτὸν, καὶ φωτισθήτε, καὶ τὰ πρόσωπα
ὑμῶν οὐ μὴ κατασχυρῇ. » Φῶς γὰρ τὸ ἀληθινὸν
καὶ αἴτιον τοῦ αἰσθητοῦ φωτός, καὶ δόξα ἐκλάμ-
πουσα πανταχοῦ ἐστὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἁγίον, ἢ καὶ
αὖθις ψάλλει. [118 b] « Διότι φῶς τὰ προσταγμάτα σου
ἐπὶ τῆς γῆς. » Περὶ τούτου καὶ ἐν τῇ κη' ψαλμῷ διδά-
σκει. « Φωνὴ Κυρίου ἐπὶ τῶν ὑδάτων, ὁ Θεὸς τῆς δό-
ξης ἐδρόνησεν. Κύριος ἐπὶ ὑδάτων πολλῶν. » καὶ

gratia ac libero arbitrio doctrinam norunt, catho-
licæ Ecclesiæ iudicio confirmatam. Liberum scilicet
arbitrium Adami peccato sauciatum quidem est,
sed non sublatum, nec veluti mortuum: ita tamen
vivum mansit, ut in ipsis etiam baptizatis adhuc
infirmum sit, atque « integerrimis » illis « viribus, »
ut Augustinus ipse loquitur, destitutum, quas ha-
buit « in protoplasto, » id est in Adamo, ante pec-
catum. « Jam baptizatis enim » (inquit is in *Opere
imperfecto contra Julianum* lib. vi, cap. 8), « et
eis, qui jam Spiritum sanctum acceperant, dicebat
Apostolus: « Caro concupiscit adversus spiritum,
spiritus autem adversus carnem: hæc enim invi-
cem adversantur, ut non ea, quæ vultis, faciatis. »
Ubi tu, qui negas liberum arbitrium vires suas
perdidisse peccando, id est male se utendo? » et
cætera, quæ sequuntur. Nos ergo per baptismum
ita fieri auctores istos intelligendum est, ut ab ea ser-
vitate liberemur, de qua Scripturæ et Patres. Ut
enim ait Ambrosius epist. 42, num. 7: « Redegit
humanum genus in perpetuam captivitatem
obnoxia hæreditatis gravi fœnore, quod obsecutus
auctor ad posteros de fœnerata successione trans-
miserat. » Quod autem ait Didymus, baptizatos,
ac Spiritu sancto obsignatos, fieri ἀναμαρτήτους,
id est « peccati expertes, » certum est. Verum ἀ-
μαρτία isthæc et alio sensu segm. 174 b usur-
patur, et pravo sensu post Didymi obitum a Pelagio
prædicata est. Hujus sententiam refellens Hiero-
nymus lib. ii *contra Pelagianos* num. 4: « Absque
vitio (inquit), quod Græce dicitur κακία, homi-
nem posse esse aio: ἀμαρτήτων, id est, sine pec-
cato, esse nego. » Et num. 7: « Quod autem scri-
ptum est, « Et sanguis Jesu Filii ejus emundat nos
ab omni peccato, » tam in confessione baptismatis,
quam in clementia penitendæ accipiendum est. »

A 256 hæc enim significat ea imago, et similitudo:
adeo ut quadret huc quod scribit Paulus de bap-
tizatis: « Ut sitis (67) secundum imaginem ejus, qui
creavit vos; » et, « Sicut (68) portavimus imaginem
terreni, portabimus etiam imaginem celestis. »
Id ipsum vero nobis ex eo præterea persuadebitur,
quod scribit idem Apostolus; ad Romanos qui-
dem: « Quos præscivit (69), et prædestinavit con-
formes imaginis Filii sui, ut sit ipse primogenitus
in multis fratribus; » ad Ephesios autem: « Et
cum (70) essemus mortui peccatis, convivificavit
nos cum Christo, et conresuscitavit, et consedere
fecit in celestibus. » Quis, aut quando hæc largi-
tus est? Pater, simulque a sancto ejus Spiritu
renovati sumus: nam sicut primum a beata Tri-
nitate creati fuimus, juxta illud, « Faciamus (71)
hominem: » ita secundo ab ipsa salvamur: ut æqua-
liter Trinitatem glorificemus. Nemo autem, qui
baptismate regeneratus non esset a Spiritu Dei, et
obsignatus sanctificatione, et factus templum ejus,
celestia bona consecutus est, etsi reliqua ejus vita
inculpabilis inventa fuerit. At ii etiam, qui ante
baptismum martyrium assecuti sunt, proprio abluti
sanguine (72), sic a sancto Dei Spiritu vivificati
fuerunt. Ideo cum exhortatione testificationem
conjungens sacer scriptor clamat: « Accedite (73)
ad eum, et illuminamini (74), et facies vestræ non
confundentur. » Lux enim vera est, ac subjectæ
sensibus lucis productior et exsplendescens ubique
gloria, sive claritas venerandus Spiritus. Qua ra-
tione rursus psallit: « Quia lux (75) mandata tua in

Nimirum ne baptizatus quidem potest omnia vitare
peccata venialia. Ab hac doctrina alienum Didymum
non fuisse colligi videtur ex iis, quæ ad vers. 17,
cap. iv Jobi (pag. 149 *Catenæ in Jobum* a Niceta
contextæ) ipse dictavit, etsi de baptizatis non lo-
quatur: « Ne dixeris (inquit) hæc te nulli peccato
obnoxium pati; cum impossibile sit hominis vitam
ad perfectam Legis normam exigere. » Ἐστὶ γὰρ,
ὅτε μὲν καὶ ἀκουσίοις, πολλάκις δὲ καὶ ἀκουσίοις
περιπίπτωμεν, διὰ τὴν τῆς φύσεως ἀσθένειαν, id est:
« Fit enim per naturæ infirmitatem, ut sponte in-
terdum, sæpe etiam inviti, in peccata incidamus. »
Et ad vers. 15 cap. x (pag. 233 ejusdem *catenæ*):
« Quædam enim peccata ex arbitrii nostri libertate
(ἐκ προαιρέσεως τῆς ἡμετέρας) fiunt; quibus sup-
plicium comitatur: alia vero a parentibus manant,
quibus purgatio debetur. »

D (67) *Ut sitis.* Coloss. iii, 10. Vide not. 4, pag.
186.

(68) *Sicut.* I Cor. xv, 49.

(69) *Quos præscivit.* Rom. viii, 29.

(70) *Et cum.* Ephes. ii, 5 et 6. Post voces, τῷ
Χριστῷ, aliqua omitit.

(71) *Faciamus.* Gen. i, 26.

(72) *Sanguine.* De baptismo sanguinis loquitur
Tertullianus in libro *De baptismo* cap. 16.

(73) *Accedite.* Psalm. xxxiii, 5 (seu 6).

(74) *Illuminamini.* Cum baptismus a Græcis
« illuminatio » vocetur, ideo ad baptismum refert
hæc Didymus.

(75) *Quia lux.* Non Psaltis hæc verba sunt, sed
Isaïæ, quamvis in Vulg. translatione non legantur:
nam cap. xxvi, vers. 9, ubi Vulg. int. habet, « Cum
feceris judicia tua in terra, » Græca Biblia sic
habet ut citat Didymus.

terra. » De hac re in psalmo etiam xxviii sic docet: « Vox Domini (6) super 257 aquas, Deus gloriæ (sive claritatis) intonuit: Dominus super aquas multas; » et in lxxvi psalmo: « Vox tonitruum (77) tui in rota. Illuxerunt (78) coruscationes tuæ orbi terræ: vidit et commota est terra. » Nam per aquas baptismum significat, in quo fit a sacerdotibus, sicut idem Psalter canit, « operatio multa (79); » per tonitruum autem, baptismi gratiam quocunque pertingentem (80), et cum timore receptam, indicat; per rotam vero, vitam instabilem, ac mire variam; per coruscationes autem, spiritalem pulchritudinem (81), quam coram Deo habent illuminati, id est, baptizati; per commotionem terræ denique, promptam humanitatis motionem in Dei cognitionem declarat. Dum vero post incarnationem Dominus baptizabatur, dum draconem (82) in aquis (83) existentem, Jordanemque ore capientem, ut ænigmatica Jobus narrat, occidebat; dum sordes nostras abstergebat, et vetus peccatum (84) dimittebat, 258 et super serpentes, et scorpio-

Α ἐν ος' ψαλμῷ· » Φωνὴ τῆς βροντῆς σου ἐν τῷ τροχῷ. Ἐφαναν αἱ ἀστραπαὶ σου τῇ οἰκουμένῃ· Ἰδεν, καὶ ἐσαλεύθη ἡ γῆ. » Διὰ μὲν γὰρ τῶν ὑδάτων τὸ βάπτισμα σημαίνει, ἐν ᾧ γίνεται παρὰ τῶν ἱερέων, καθὰ ψαλμῷδε ὁ αὐτὸς, « ἐργασία πολλή· » διὰ δὲ τῆς βροντῆς τὴν πανταχοῦ φθάσαν καὶ μετὰ φόβου ὑποδεχθεῖσαν χάριν τοῦ βαπτίσματος αἰνίττεται· διὰ δὲ τοῦ τροχοῦ, τὸν ἀστατον καὶ ἀλλόκοτον βίον· διὰ δὲ τῶν ἀστραπῶν, τὰ κατὰ θεὸν κάλλη τῶν φωτισζομένων· διὰ δὲ τοῦ σαλεύεσθαι τὴν γῆν τὸ κινήθῃαι τὴν προθυμίαν τὴν ἀνθρωπότητα εἰς θεογνωσίαν δηλοῖ. Καὶ τοῦ Δεσπότη τοῦ δὲ βαπτιζομένου ἐν τῇ οἰκονομίᾳ ἐπὶ τῷ τὸν τε δράκοντα, τὸν ἐπὶ τοῖς ὕδασι δεξάμενον τὸν Ἰορδάνην, ἐν τῷ στόματι, ὡς ἱστορεῖ αἰνιγματωδῶς ὁ Ἰωβ, θανατῶσαι, τὸν τε ἡμέτερον Β ἀποστῆξαι ῥύπον, καὶ τὴν παλαιὰν συγχωρῆσαι ἁμαρτίαν, καὶ ποιῆσαι πατεῖν ἐπάνω θρεων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ, ἅμα δὲ καὶ διδάξαι πάντας, τὴν παλιγγενεσίαν ἀνθρώποις εἶναι σωτηρίαν· παρὴν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς ὁ Πατὴρ. Ὁ μὲν γὰρ ἐξ οὐρανῶν ἐμαρτύρει τῇ

(76) *Vox Domini.* Psal. xxviii, vers. 3. Hunc locum ad baptismum refert Ambrosius quoque in libro *De mysteriis* cap. 5.

(77) *Vox tonitruum.* Psal. lxxvi, vers. 17 et 18 (sen 19).

(78) *Illuxerunt.* Aut librarius inter scribendum similitudine vocum deceptus ex duobus duorum psalmorum versiculis a Didymo fortasse hic allatis unum fecit: aut Didymum fefellit eorumdem versiculorum similitudo. Nimirum in psalmo quidem lxxvi, sic legitur: Ἐφαναν αἱ ἀστραπαὶ σου τῇ οἰκουμένῃ· ἐσαλεύθη καὶ ἔντρομος ἐγενήθη ἡ γῆ, id est: « Illuxerunt coruscationes tuæ (seu, fulgura tua) orbi terræ: commota est, et tremens facta est terra. » In psalmo vero xvi, vers. 4: Ἐφαναν αἱ ἀστραπαὶ αὐτοῦ τῇ οἰκουμένῃ· εἶδε καὶ ἐσαλεύθη ἡ γῆ, id est: « Illuxerunt coruscationes ejus orbi terræ: vidit, et commota est terra. »

(79) *Operatio multa.* Hæc ipsa verba non habet Psalter. Existimo autem hic respici versiculum 23 psalmi cvi, ubi legitur: Ποιοῦντες ἐργασίαν ἐν ὕδασι πολλοῖς, id est: « Facientes operationem in aquis multis. »

(80) *Quocunque pertingentem.* Lege segm. 123 b.

(81) *Pulchritudinem.* Græca plurali numero: κάλλη. Eodem modo Chrysostomus in oratione prima contra Anomæos anno 386 habita (tom. I, pag. 448) inquit: Κιόνων κάλλη, id est: « Columnarum pulchritudinem. »

(82) *Draconem.* Vide Job xl, 18-20, ubi Vulg. quidem interpret habet, « Leviathan, » sed Græca editio, δράκοντα, id est « draconem: » qua dictione « diabolum » sæpe designari docet Didymus pag. 123 catenæ in Jobum.

(83) *In aquis.* Affinia sunt quæ dictavit Didymus ad psalmi lxxiii versiculum 13: Τὰς οὖν πολλὰς τῶν δρακόντων καὶ τοῦ δράκοντος κεφαλὰς ἐπὶ τοῦ ὕδατος συνέτριψεν ὁ Σωτὴρ. Et paucis interjectis: Καθ' ὧν ἐνεργοῦσιν οἱ δράκοντες, καὶ ὁ τούτων, ὡς γέγραπται, ἐξαρχος, βασιλεύων ἐν τοῖς ὕδασι καὶ διατρίβων ἐν τῇ θαλάσῃ. Id est: « Multa ergo draconum, et draconis capita in aqua contrivit Salvator... Contra quos operantur dracones, et eorum exarchus, ut Scriptura loquitur, regnans in aquis, et degens in mari. »

(84) *Vetus peccatum.* En peccatum originale, quod ab Origene etiam admissum fuisse contendunt Ballerini fratres doctissimi tom. IV Operum

Norisii pag. 823. Quanquam haud satis video, quomodo catholica de peccato originali doctrina concilietur cum doctrina de animarum præexistentia, et antiquis lapsibus admissa ab Origene, qui præterita in cælis, et antiqua delicta solvi dicit in baptismo, » ut de ipso loquitur Hieronymus in calce *Dialogorum contra Pelagianos*. Sed mitamus Origenem. Didymus noster dogma hoc sæpius indicat, ut et paulo ante, et segm. 36 a, et 175 a, et 179 b. Quia etiam illud ad versiculum 18 cap. x Jobi (pag. 236 catenæ in Jobum a Niceta collectæ) proficitur Didymus. « Vide autem (inquit), quod incumbuntium tentationum recordatus, ad primam malorum causam, id est mandati transgressionem, et ex corruptione generationem recurrit; nusquam tamen contra primi hominis creationem indignanter queritur. Uteri vero et ventris mentionem faciens, quod vite hujus corruptionem experiretur, grave existimat: » Ἡμεῖς γὰρ ἑαυτοῖς τῇ παραβάσει τὴν ὁδὴν τὴν ταύτην ζωῆν ἐπεισηγάμεν, id est: « Ipsi enim nosmetipsos per transgressionem in æternam hanc vitam conjecimus. » In commentariis vero in Psalmos ad vers. 9 psalmi cx: Τῷ αὐτοῦ γοῶν τιμῶν αἵματι (inquit)... ἐλυτρώθημεν ἐκ τῆς πατροπαράδοτου ἀναστροφῆς ἡμῶν, id est: « Ejus igitur pretioso sanguine... redeuntii sumus a subversione nostra, quæ a patre nostro Adamo nobis veluti tradita est. » Demum in libro *adv. Manichæos* pag. 209: « Si corpus ex coitu sumpsisset (Dominus)... existimatus et ipse fuisset illi peccato obnoxius, cui omnes, qui ex Adamo originem ducunt, per successionem obnoxii sunt. » Miror itaque Jacobum Basnagium in Animadversionibus ad hunc Didymi librum tom I *Lect. antiq.* Canisii pag. 199, hæc scripsisse: « Peccatum originale negasse videtur Didymus in libro *adversus Manichæos*. » Nulla autem alia ratione innititur Basnagius, quam ista, quod nempe illa Pauli verba, « natura filii iræ, » sic explicat Didymus, ut φύσει, seu « natura, » idem sit ac « vere. » At non alia de causa eam interpretationem amplexus est theologus noster, quam ut Manichæis Pauli textu abutentibus, et naturam « per se malam » esse contendentibus sese validius opponeret, dum neminem « natura » malum esse, sed « ex mutatione liberæ voluntatis » malum fieri docebat.

γνησιότητι τοῦ οἰκείου τόκου· τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα, ἀνοιγθέντων αὐτῷ, ὡς βασιλεῖ καὶ ἀνωτέρω τῆς ἀγγέλων φύσεως ὄντι, τῶν οὐρανῶν, καταβὼν, ἐπέμενεν ἐπὶ τὸν ὕδιν τοῦ Θεοῦ. Φησὶν γάρ· « Ἰδοὺ ἀνεψύχθησαν οἱ οὐρανοί, καὶ ἶδον τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καταβαίνον ὡς περιστέραν. » [149 a] Νόει οὖν, τί ἐστὶν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἅτε τὸν ἑαυτοῦ ναὸν, ἡμᾶς, τῷ ὑψίστῳ Θεῷ συγκαθεσθῆναι, καὶ συνδοξασθῆναι, καὶ συμβασιλεύσαι ποιεῖ, καὶ ὅτε μένει ἐπὶ τὸν μονογενῆ Θεόν· καὶ εἰ ὁσίως λέγουσιν αἰρετικοὶ μὴ συγκαθεζεσθαι αὐτὸ, καὶ συμπροσκυνεῖσθαι, καὶ συμβασιλεύειν τῷ Θεῷ Πατρὶ. Μὴ ὁμοίως δὲ ἡμῶν, τῶν κτιστῶν, καὶ ἐν τῷ αὐτῷ ἀγαθῶν ἔργων γυμνοῦνται τῇλικαῦτα ἐλπίζοντων, νοηθεῖν τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ συγκαθεζεσθαι, καὶ συνδοξάζεσθαι, καὶ συμβασιλεύειν τῷ Θεῷ· ἄλλ' ὡς Πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ φύσει Θεὸς καὶ Βασιλεὺς, καὶ ἀδίδως συγκαθεζόμενος, καὶ πλήρης ἀχράντου δόξης ὑπάρχων. Οἱ γὰρ κτιστοί, κατὰ χάριν μετὰ τὴν ἀνάστασιν τούτων ἀξιωθῆσονται, ἀπολαύοντες τῶν ἀγαθῶν τῆς βασιλείας, οὐκ ὄντες δὲ βασιλεῖς. Οἶδεν γὰρ ἡ Γραφή, ἄλλην μὲν ἡλίου δόξαν, ἄλλην δὲ σελήνης καὶ ἀστέρων· καὶ τούτων πάλιν διάφορον δόξαν. « Ἀστὴρ γάρ, » φησὶν, « ἀστέρος διαφέρει ἐν δόξῃ. » Καὶ ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ σώματος τῶν ἄλλων μελῶν τιμιώτερός ἐστι· πλὴν καὶ αὐτὸς σώμᾳ ἐστίν· ὥστε τοσοῦτον ἡμᾶς ἀνακαινισθέντας τῆς θείας ἀπολαύειν οἰκειότητος, ὅσον ἡ τῆς ἡμετέρας φύσεως ἐνδέχεται δύναμις, καθὼς λέγουσιν.

namque Scriptura aliam esse solis gloriam, id est claritatem, aliam lunæ, atque stellarum: et his rursus eandem non esse gloriam: « Stella (89) enim, » inquit, « a stella differt in gloria: » et corporis oculis aliis 259 membris nobilior est; attamen corpus et ipse est (90). Itaque nos baptismate renovati divina familiaritate tantum fruimur, quantum naturæ nostræ vires sinunt: quomodo ait quidam:

Ὅτι ὅσον ἡμέμιον κε Θεῷ τέρος ἰσάζοιτο.

Καὶ Πέτρος ἐκθειάζων τὸ βάπτισμα, ὡς Θεοῦ ὄντος τοῦ ἀνακτιζόντος ἡμᾶς ἁγίου Πνεύματος, καθολικὸν διὰ τῆς πρώτης Ἐπιστολῆς ἐξέφώνησε κήρυγμα, διαγορεύον ταυτί· « Ἀναγεννημένοι, οὐκ ἐκ σποράς

(85) Ambulare. Respicit fortasse psal. xc, vers. 15.

(86) Ecce. Math. iii, 16. Biblia habent: ἀνεψύχθησαν αὐτῷ, id est « aperti sunt ei. » Pro ἶδον habent εἶδε, id est « vidit. » Et pro ὡς habent ὡσεύ.

(87) Qui. Codex, ἅτε. Legendum fortasse ὅτε.

(88) Post resurrectionem. Ideo hæc adjicit theologus noster, quod sententiam illam Pauli respiciat superius a se allatam: « conresuscitavit, et consedere fecit in cælestibus: » qua rem futuram denotari vult, tametsi præteriti temporis verbis effatur, « consessionem » nempe, quæ futura sit post « conresuscitationem. » Porro sanctorum animas, simul ac purgatæ sint, aut, si nulla indigeant purgatione, statim post discessum e corpore, intuitiva Dei visione frui, dogma catholicum est: quod vulgo rejiciunt Græci heterodoxi. Pro illis pugnat Mattheus Quæstor Angelus Panaretus catholicæ Ecclesiæ maxime infensus, antithesi 2 adversus S. Thomam Aquinatem. Frustra vero pro sua opinione ex hoc Didymi loco argumentum schismatici isti homines peterent. Cum enim præ oculis hic habeat,

nes, ac supra omnem inimici potestatem ambulare (85), atque hæc omnia conculcare nos faciebat; et dum simul docebat omnes, salutarem hominibus esse regenerationem: aderat Spiritus sanctus item ut Pater: hic enim e cælis proprio Filio testimonium perhibebat, ac eum verum et genuinum esse testificabatur; Spiritus vero sanctus, apertis sibi cælis ut regi, et supra angelorum naturam existenti, descendens manebat supra Filium Dei. Ait enim Scriptura: « Ecce (86) aperti sunt cæli, et viderunt Spiritum Dei descendentem sicut columbam. » Considera ergo atque intellige, quid sit Spiritus sanctus, (87) qui suum ipsius templum, id est nos, cum altissimo Deo consedere, et conglorificari, et conregnare facit, et super unigenitum Deum manet: ac vide, num pius sanctumque sit quod aiunt hæretici, ipsum simul non sedere, nec simul adorari, nec simul regnare cum Deo Patre. Nemo autem potest, sanctum Dei Spiritum cum Deo consedere, et conglorificari, et conregnare eo modo, quo nos, qui increati non sumus, atque in tantâ bonorum operum nuditate talia, ac tam sublimia speramus; nam considet, conglorificatur, et conregnat cum Deo ut Spiritus ejus, ut natura Deus, ut Rex, ut ab æterno considens, ut plenus incorrupta atque immaculata gloria. Qui enim creati sunt, illi per gratiam hæc consequuntur post resurrectionem (88), sed ita ut regni quidem bonis fructuri sint, reges vero futuri non sint. Novit

C Quantum (91) mortale genus Deo æquiparari potest.

Et Petrus baptisma divinum esse docens, quia Spiritus sanctus, a quo rursus creamur, Deus est, catholicam (id est universalem) doctrinam in prima catholica Epistola prædicavit his verbis:

ut dixi, Didymus « consessionem » illam, et « conglorificationem, et conregnationem, et conresuscitationem cum Christo, » de qua sæpius Paulus, ideo de his bonis loquitur, quæ simul omnia sancti extremo judicii die duntaxat plene consequuntur. Quid est enim συνδοξάζεσθαι Χριστῷ, seu « glorificari una cum Christo, » nisi glorificari instar Christi? cujus corpus post resurrectionem glorificatum est, seu gloriosum, ac resplendens factum fuit. Hujusmodi vero « glorificationem » sanctorum non modo animabus, sed corporibus quoque communicandam in resurrectione respicere videtur verbis illis, quæ mox subdit: « Et corporis oculus. » etc. Vide segm. 206 b, et 40 b.

(89). Stella. I Cor. xv, 41.

(90) Corpus et ipse est. Hoc fortasse vult: Sancti Deum corporeis oculis ne tunc quidem videre poterunt, cum « gloriosa » erunt eorum corpora.

(91) Quantum. Librarius hunc versum in codicis margine sic explicat: Σημειώσαι, ὅπως τὸ ἀνθρώπινον γένος τῇ τοῦ Θεοῦ φύσει δύναται προσεγγίσει, id est « Nota, quantum humanum genus ad Dei naturam potest accedere. »

« Regenerati (92) non ex semine corruptibili, sed incorruptibili, per verbum Dei vivi, et permanentis. » Verebatur enim eum, qui praecepit in Evangelio secundum Marcum : « Euntes (93) in mundum universum, praedicare Evangelium omni creaturae. Qui crediderit, et baptizatus fuerit, salvus erit : qui vero non crediderit, condemnabitur. » Quid est autem ea praedicatio? « Euntes docete (94) omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. » Quod et Paulus observans scripsit : « Gratia (95) Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei et Patris, et communicatio Spiritus sancti, cum omnibus vobis. » Quam spiritalem communicationem catholicae etiam Epistolae sic antea (96) nominaverant : « Ut sitis (97) divinae communicantes (seu participes) naturae. » Quinam vero sunt non credentes, et hanc ob causam condemnati? Qui hanc non servant honoris aequalitatem debitam sanctae Trinitati. Quibus rursus per Paulum denuntiatur in Epistola ad Galatas : « Sunt aliqui (98), qui vos conturbant, volentes vertere Evangelium Christi. Sed etsi angelus vos de caelo aliter evangelizaret, praeter id quod evangelizati estis, anathema sit. Et iterum dico : Si quis vos evangelizaverit praeter id quod accepistis, anathema sit. » Traditionem vero transgredi dum **280** vetat, antedictum ibi intelligit divinum mandatum, non traditionem Arianorum, et Eunomianorum, et Macedonianorum, qui has denominationes ab illis sortiti sunt, quorum opinionem ita sequuntur, ut divinas praedicationes contemnentes, illorum garrulitatem, ac nugae legis instar habeant, alios vero ne audiant quidem.

Quidquid (99) immortalis Dei consilia manifestant,
Id tu, qui mortalis es, firmissime tene.
Neque mente a dolosis hominibus deceptus
Cohibitionis nesciam immortalis nominis iram in
[te intrahas.

CAPUT XIII.

De iis qui, ut Spiritum depriment, afferunt illud:
Nisi quis natus fuerit ex aqua et Spiritu.

Hi autem mera vocabula aucupantes (1), ac ea, quae de Spiritu sancto dicta sunt, in suam ipsorum perniciem minuantes, inquirunt : Aqua ergo aequali

(92) *Regenerati*. I Petr. 1, 23. Quae hic attingit Didymus, ea fusius persequitur enarratione in primam Petri ad hunc locum. « Est enim (inquit) prima nativitas secundum Adam mortalis, et ideo corruptibilis, posterior autem ex Spiritu, et Verbo semper vivente Dei. Et hoc ergo Verbum, quod pro semine ponitur, incorrupta demonstrat, quia ex virtute, et Spiritu ei congruente dicitur incorruptum : « Omnis enim, qui nascitur ex Deo, peccatum non facit, quoniam semen ejus in eo manet... : Vivum vero et permanentes Verbum dicimus secundum evangelicam disciplinam. »

(93) *Euntes*. Marc. xvi, 15 et 16.

(94) *Euntes docete*. Matth. xxviii, 19. In libro De Sp. sancto, num. 23, impressa exemplaria, et codex noster habent : « Euntes ite, et docete. » Sed expungendae videntur voculae, « ite et » : quas ne codex quidem ms. a Vallarsio ibi citatus habet.

(95) *Gratia*. II ad Cor. xiii, 13.

A φθαρτῆς, ἀλλ' ἀφθάρτου, διὰ λόγου ζῶντος; Θεοῦ καὶ μένοντος. » Ἐδεδοίκει γὰρ [119 b] τὸν παρακελευσάμενον ἐν τῷ κατὰ Μάρκον Εὐαγγελίῳ : « Πορευθέντες εἰς τὸν κόσμον πάντα, κηρύξατε τὸ Εὐαγγέλιον πάσῃ τῇ κτίσει. Ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς σωθήσεται· ὁ δὲ ἀπιστήσας κατακριθήσεται. » Τί δὲ τὸ κήρυγμα ἐστίν; « Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. » Ὅπερ καὶ Παῦλος φυλάττων ἔγραψεν· « Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος, μετὰ πάντων ὑμῶν. » Ἦντινα πνευματικὴν κοινωνίαν καὶ τὰ Καθολικὰ προκατανόμασεν χαράγματα οὕτως : « Ἵνα γέννησθε θείας κοινωνοὶ φύσεως. » Τίνες δὲ οἱ ἀπιστοῦντες, καὶ διὰ τοῦτο κατακρινόμενοι; Οἱ ταύτην μὴ φυλάττοντες τὴν ἰσοτιμίαν τῆς ἁγίας Τριάδος· οἷσιν καὶ αὐθις διὰ Παύλου παρήγγειλεν ἐν τῇ πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῇ· « Εἰσὶ τινες, οἵτινες ὑμᾶς θορυβοῦσι, θέλοντες στρέφειν τὸ Εὐαγγέλιον Χριστοῦ· ἀλλ' εἰ καὶ ἄγγελος ὑμᾶς ἀπ' οὐρανοῦ ἄλλως εὐαγγελίσσεται, παρ' ὃ εὐαγγελίσθητε, ἀνάθεμα ἔστω. Καὶ πάλιν λέγω· Εἰ τις ὑμᾶς εὐαγγελίσσεται, παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω. » Παράδοσιν δὲ μὴ παραβαίνεσθαι, τὴν προλεχθεῖσαν αὐτοῦ εἰπε θεϊκὴ ἐντολὴν, οὗ τὴν Ἀρειανῶν, καὶ Εὐνομιανῶν, καὶ Μακεδονιανῶν, τῶν τὴν προσηγορίαν ταύτην κληρωσάμενων ἀπ' ἐκείνων, ὧν τῇ δοκίμῃ ἐξηκολούθησαν, καὶ τῶν θεῶν κληρωμάτων καταφρονήσαντες, νόμον τὴν ἐκείνων ἀδολοσχίαν ἐποίησαντο, οὐδὲ τῶν ἄλλων

ἀκούοντες.

Ὅσα κεν ἀθανάτοιο Θεοῦ βουλευόμενα φαίνεαι,
Ταῦτα σὺ, θνητὸς ἔδω, ἴσχει μάλ' [120 a] ἀσφα-
[λέως·
Μὴδὲ νόον δολοῖσιν ὑπ' ἀνθρώποισι δολωθεῖς,
Ἀσχετον ἀθανάτου μῆνιν ἐπιστάσσαι.

ΚΕΦ. ΙΓ'.

Περὶ τῶν πρὸς εὐτέλειαν τοῦ Πνεύματος ἐπιφερόντων τὸ, Ἐάν τις γεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος.

Οὗτοι δὲ λεξιθροῦντες, καὶ τὰ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος καθ' ἑαυτῶν σμικρόνοντες, φασίν· Οὐκ οὖν ἰσοδύναμον καὶ συνδοξαζόμενον τὸ ὕδωρ τῷ ἁγίῳ

(96) *Antea*. An Epistolam Petri secundam scriptam esse indicat ante secundam Pauli ad Corinthios?

(97) *Ut sitis*. II Petr. 1, 4.

(98) *Sunt aliqui*. Galat. 1, 7-9. Sensus potius citat, quam ipsa verba Pauli, quae veluti in compendium redigit, memoriter ea afferens.

(99) *Quidquid*. Librarius in margine hanc apposuit explicationem, quam ut Latine vertam, necesse non est.

Ὅσα τοῦ ἀθανάτου Θεοῦ τὰ βουλευόμενα φανεροῦνται

Ταῦτα σὺ, θνητὸς ὑπάρχων, κάτεχε πάνυ ἀσφα-
[λέως·

Μὴδὲ τὸν νοῦν σου ὑπὸ δολίων ἀνθρώπων δολωθεῖς,
Τὴν ἀκατάσχετον τοῦ ἀθανάτου Θεοῦ ὀργὴν ἐφ' ἑαυτὸν ἐλκύσῃς.

(1) *Aucupantes*. In Graeco, λεξιθροῦντες· quae vox deest in vulgaribus Lexicis.

Πνεύματι ἐστίν· ἐπειδὴ γράφει· « Ἐάν μή τις γεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος. » Τοῦτο δὲ κατηγορεῖται ἐστίν ἐκ τούτων, ὡς ἐπιλαμβανόμενον τοῦ καλῶς φθεγξαμένου αὐτὰ Χριστοῦ, καὶ διαβαλεῖν, ἃ μὴδ' ὁ Μῶμος διαβαλεῖν δυνήσεται· οὐ μὴν ἴδιον Χριστιανῶν. Οὐχ ὡς συνάττεται γὰρ ἡ ἅγια Τριάς ἐμνημονεύθη καὶ τὸ ὕδωρ· ἀλλ' ὡς ὁ λόγος ἀπέδωκε, καὶ ὡς ἐτέρωθεν ἅμα τῷ ἀθανάτῳ Θεῷ θνητὰ συνεμνημονεύθη. Γέγραπται γάρ· « Ἡμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ εἰς σέ » καὶ πάλιν· « Ἐπίστευσεν ὁ λαὸς τῷ Θεῷ καὶ Μωϋσεὶ τῷ θεράποντι αὐτοῦ » καὶ πάλιν· « Πᾶς ὁ λαὸς ἐφοβέτο τὸν Θεὸν καὶ Σαμουὴλ » καὶ πάλιν· « Καὶ ἦν ῥομφαία τῷ Κυρίῳ καὶ τῷ Γεδεὼν » καὶ τὸ προσυφανησόμενον δὲ τοῦτους θεώρημα καίριον καὶ ἐπάξιον τῆς ὀρθῆς πίστεως ἐστίν. Εἰ γὰρ, κατὰ τὸν Παῦλον, « εἰς τὸν θάνατον τοῦ Χριστοῦ καὶ εἰς Χριστὸν » βαπτίζομεθα, ὁρθῶς συνεφράσθη τῷ Πνεύματι τὸ ὕδωρ. Ἀπὸ γὰρ τῆς πλευρᾶς τοῦ Σωτῆρος ὕδωρ καὶ αἷμα ὁμοῦ ἐρέβυσεν, ὡς οὐκ ἄγνοεῖ ἡ λόγχη, καὶ ὁ στρατιώτης. Πρὸς τοῦτω, εἰ, ὡς Παῦλος ἔγραψε, Κορινθίοις μὲν· « Πάντες βρῶμα τὸ πνευματικὸν ἔφαγον, καὶ πάντες τὸ αὐτὸ πνευματικὸν ἔπινον πόμα. Ἐπινον γὰρ ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθοῦσας πέτρας· ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστὸς »· αὐθὶς τε· « Καὶ πάντες ἐν Πνεύμα ἐποτίσθησαν »· Ἐβραίοις [120 b] δέ· « Ἀδύνατον γὰρ τοὺς ἅπας φωτισθέντας, γευσάμενους τε τῆς δωρεᾶς τῆς ἐπουρανίου, καὶ μετόχους γεννηθέντας Πνεύματος ἁγίου, καὶ καλῶν γευσάμενους Θεοῦ ῥῆμα » (τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα, ῥῆμα τοῦ Θεοῦ Πατρὸς ἀνευφημήθη)· ἀραρότως ἐν τῷ ὕδατι ὁ Χριστὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ οὐδέποτε παρ' οὐδενὶ ἀνευ τοῦ βαπτιστικοῦ ὕδατος ὁ Χριστὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ὅπου οὖν τὸ θεῖον μυστήριον, ὡς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, οὕτω καὶ τοῦ θεικοῦ Πνεύματος τεθεσμοθέτῃται, καὶ τὴν ἴσην μαρτυρίαν ἀπηνέγκαντο ἅμφω αἱ μακάριαι καὶ αὐτοτελεῖς ὑποστάσεις· πῶς οὐκ ἀφθονία καὶ ταῦτα δι' ἀποδείξεων περὶ τῆς ὁμοουσιότητος αὐτῶν ἐστίν; Ἐγὼ οὖν οἶμαι, ὡς καὶ διὰ τοῦτο εἰς οἶνον, καὶ κρείττονα οἶνον, τὸ ὕδωρ μετέβαλε, καὶ εὐφροσύνην τῷ γαμικῷ δέπνῳ παρέσχετο· ἀσυμφανὶς διδάξαι βουλευθεὶς, ὅτι καὶ τὸ ὕδωρ εἰς ἀθάνατον χρῆσιν τοῦ βαπτίσματος μετέθηκε, καὶ διὰ τοῦ βαπτίσματος τὸ λείπον τῆς πίστεως ἀνθρώποις ἀνεπλήρωσε, μετὰ τοῦ θεικοῦ Πνεύματος, συμφωνίᾳ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς. Καὶ τῆς σκιᾶς γὰρ τοῦ θεοῦ

(2) *Momus*. Voces, καλῶς et Μῶμος, indicare videntur respici a Didymo adagium illud : Παντὶ τῷ καλῷ μῶμος ἐπεται, id est : « Quidquid rectum est, reprehensione non caret » : vel : « Pulchrum quidlibet Momus persequitur. »

(3) *Peccavi*. Luc. xv, 18. Biblia pro εἰς σέ habent ἐνώπιόν σου, id est : coram te. »

(4) *Credidit*. Exod. xiv, 51. Biblia : ἐπίστευσαν pro ἐπίστευσεν.

(5) *Omnis*. I Reg. xii, 18 (seu 19). Citatur sensus.

(6) *Et erat*. Judic. vii, 20. Duæ voculæ, « et erat », non exstant in Bibliis, sed adduntur a Didymo locum memoriter dicente.

(7) *Nec intempestivus*. Codex, χέριον. Lego καίριον. Vide not. 50, pag. 57. Apud Athanasium quo-

que ipso glorificata est, ac Spiritus sanctus, et simul cum ipso glorificata : cum scriptum sit : « Nisi quis natus fuerit ex aqua et Spiritu. » At hoc quidem est semetipsos accusare ; nam Christum ipsum objurgant, qui scite ista verba protulit : ac ea calumniantur, quæ ne Momus (2) quidem calumniari queat. Id tamen Christianos dedecet. Nec enim habita ratione ordinis, ac dignitatis memorata ibi est post sanctam Trinitatem etiam aqua ; sed quia sic sermo tulit ; sicut alibi quoque, simul cum immortalī Deo mortalia commemorata sunt : scriptum est enim : « Peccavi (3) in cælum, et in te » ; et rursus : « Credidit (4) populus Deo, et Moysi famulo ejus » ; et rursus : « Omnis (5) populus timebat Deum, et Samuelem » ; et rursus : « Et erat (6) romphæa Domino, et Gedeoni. » Sensus vero, quem speculando ex iis verbis eruimus, quemque

261 hic subjiciemus, nec intempestivus (7) est, et recta fide dignus. Si enim juxta Paulum (8) « in mortem Christi, et in Christum » baptizamur, recte una cum Spiritu nominata est aqua : nam ex latere Salvatoris aqua et sanguis simul fluxit, ut nōvit lancea (9), et miles. Præterea Paulus scripsit Corinthiis quidem : « Omnes (10) escam spiritalem manducarunt, et omnes eundem spiritalem bibebant potum : bibebant enim de spiritali sequente petra : petra autem erat Christus » ; et rursus : « Et omnes (11) uno spiritu potati sunt » ; ad Hebræos vero : « Impossibile (12) est enim eos, qui semel sunt illuminati, gustaveruntque donum cælestē, et participes facti sunt Spiritus sancti, et bonum gustaverunt Dei verbum » ; Spiritus autem sanctus verbum Dei Patris dictus est (13). At si hæc ita se habent, congruenter (14) in aqua Christus, et Spiritus sanctus intelligitur, nec unquam sine aqua baptismali in ullo homine habitat Christus, et Spiritus sanctus. Cum ergo divini hujus mysterii institutio sicut Filii Dei, ita et divini Spiritus esse dicatur in Scripturis, cumque æquale testimonium utrique beatæ, ac per se perfectæ hypostasi perhibeatur : quis negare potest, uberrime earum consubstantialitatem et Scripturis demonstrari ? Ego igitur puto, ob hanc etiam rationem aquam in vinum, et in id, quod melius erat vino, a Christo mutatam esse, ac eum nuptiali cœnæ hilaritatem præbuisse, quia occulte ac mystice docere voluit,

que in opusculo pseudigrapho tom. II, pag. 360, legitur ἀκεροπερίσπαστος, pro ἀκαιροπερίσπαστος.

(8) *Paulum*. Rom. vi, 3.

(9) *Lancea*. Simili modo Tertullianus in libro *De baptismo* cap. 9 : « Nunquam (ait) sine aqua Christus . . . Cum vulneratur, aqua de latere ororum pit : scit lancea militis. »

(10) *Omnes*. I Cor. x, 3 et 4. Biblia : πάντας τὸ αὐτὸ βρῶμα πνευματικόν, x. c. λ. Εἰ, ἔπινον pro ἔπιον.

(11) *Et omnes*. I Cor. xii, 13.

(12) *Impossibile*. Hebr. vi, 4 et 5.

(13) *Dictus est*. Ephes. vi, 17.

(14) *Congruenter*. Codex, ἀρατότως. Lego ἀραρότως. Videtur vero aliquod verbum omissum hic fuisse a librario.

quod ipse aquam etiam ad immortalem baptismi usum transtulit, atque id quod deerat fidei hominibus, per baptismum una cum divino Spiritu, et concorditer cum Deo et Patre supplevit. Nam iusti magno labore vix umbram divini huius baptismatis assecuti sunt, quod nobis per adventum ac manifestationem Filii, et Spiritus Dei propter agnitionem immortalium harum hypostasium donatum fuit. Piscina enim Trinitatis officina est pro salute omnium fidelium hominum; et eos, qui in ipsa abluuntur, a morsu **262** serpentis liberat, et mater omnium fit per Spiritum sanctum, manens virgo. In ea namque, ut dictum est, omnia accipimus distributionis charismata, et ibidem tum cœlestes paradisi gratiæ obsignantur, ac subscribuntur, tum sponsam sibi animam nostram ille assumit, qui fecit eam, juxta Paulum scribentem: « Despondi (15) vos uni viro virginem castam exhibere, Christo. » Sed quid ni breviter id dicam, quod majus ac sublimius in ipsa est? Quem non audent in cœlis angeli vocare patrem, cum nos discimus in terra sic appellare sine ulla trepidatione. Atque hoc illud est, quod in xxvi psalmo canit Psaltes: « Pater (16) meus, et mater mea dereliquerunt me; » quasi dicat: Nec enim immortales manserunt Adam et Eva: « Dominus autem assumpsit me; quasi dicat: Et mihi matrem dedit, piscinam; patrem, Altissimum; fratrem, Salvatorem, qui propter nos baptizatus est: nunc ergo vere hæc novi genitus simul et salvatus, quando non amplius audio: « Deflete (17) mortuum, quia defecit lux; » sed optatam vocem: « Venite (18), omnes qui laborastis et onerati fuistis, et ego requiescere faciam vos, » unguens, lavans, induens singulos indivulse toto me ipso, et nutriendus corpore meo, et sanguine.

CAP. XIV.

A mundi constitutione aquas sanctificatas fuisse a Spiritu sancto, atque anticipate nobis eas, quæ est ex baptismo, salutem dispensatam ac præstitutam esse. Et Israelitas salutem obtinuisse ex ea, quæ olim erat, baptismi imagine; multo autem magis ipsam consequi illos, qui nunc baptizantur, gratisque justificantur (19), et beati prædicantur.

Jam vero opportunum tempus est, ut dum Scripturæ testimoniorum, quæ divini Spiritus, et immortalis baptismi propria sunt, partem aliquam colligo, ex veteri etiam Testamento deprompta, quantum potero, scribam (20). Incipiam autem paulo altius. Indivisa, et ineffabilis Trinitas cum ab æterno humani **263** generis imbecillitatem, fragilitatemque prænosceret; dum ex nihilo humidam substantiam produxit, remedium hominibus, ac sanationem per aquas obtinendam præparavit. Ideo Spiritum sanctum, cum ferebatur super aquas, jam ex eo tempore illas sanctificasse (21) constat,

(15) Despondi. II Cor. xi, 2.

(16) Pater. Ps. xxvi, 16 (seu 40).

(17) Deflete. Ecclesiastic. xxii, 9 (seu 40). Græca editio: « Ἐπὶ νεκρῶ κλαῦσον· ἐξέλιπε γὰρ φῶς, id est: « Super mortuum plora; defecit enim lux. »

(18) Venite. Matth. xi, 28. Græca editio: « Venite ad me omnes, qui laboratis, » etc.

Α τοῦτου βαπτίσματος, τοῦ ἡμῖν δωρηθέντος ἐπιφανέως τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν ἐπίγνωσιν τὴν εἰς τὰς ἀκηράτους ὑποστάσεις ταύτας, πολλὰ χαμόντες οἱ δίκαιοι μόλις ἔτυχον. Ἔστι γὰρ ἡ κολυμβήθρα τῆς Τριάδος, ἐργαστήριον πρὸς σωτηρίαν πιστῶν πάντων ἀνθρώπων· καὶ τοὺς λουομένους ἐν αὐτῇ, τοῦ δῆγματος ἀπαλλάττει τοῦ θφους, καὶ μήτηρ πάντων γίνεται, τῷ ἁγίῳ Πνεύματι μένουσα Παρθένος. Ἐν αὐτῇ γὰρ, ὡς εἴρηται, πάντα ὑποδεχόμεθα τῆς διανομῆς τὰ [121 a] χαρίσματα, καὶ ἐκεῖσε τοῦ παραδείσου αἱ δωρεαὶ ὑπογράφονται, καὶ νόμῳ ἑαυτῶ τὴν ἡμετέραν ψυχὴν λαμβάνει ὁ ποιήσας αὐτὴν, κατὰ Παῦλον ἐπιστέλλοντα· « Ἡρμοσάμην ὁμᾶς ἐν ἀνδρὶ παρθένον ἀγνὴν παραστήσαι τῷ Χριστῷ. » Καὶ τί δὲ συντόμως τὸ μείζον οὐ λέγω ἐν αὐτῇ; « Ὅν οὐ τολῶσιν οἱ ἐν οὐρανοῖς Πατέρα καλεῖν, ἡμεῖς μανθάνομεν ἐπὶ γῆς καλεῖν, μηδὲνα φοβούμενοι. Καὶ τοῦτο ἐστίν, ὃ ἐν κς' ἄλλεται ψαλμῷ· « Ὁ πατὴρ μου καὶ ἡ μήτηρ μου ἐγκατελιπόν με· » (οὐ γὰρ, φησὶν, ἐμειναν ἀθάνατοι Ἀδὰμ καὶ Ἔβα)· ὃ δὲ Κύριος προσελάβετό με. » Καὶ ἔδωκέ μοι, φησὶ, μήτέρα τὴν κολυμβήθραν, πατέρα τὸν Ὑψίστον, ἀδελφὸν τὸν δι' ἡμᾶς βαπτισθέντα Σωτῆρα. Νῦν οὖν οἶδα ἀληθῶς γεννηθεὶς ὁμοῦ καὶ σωθεὶς, ὅτε μὴ κέτι ἀκούω· « Κλαύσατε τεθνηκότα, ὅτι ἐξέλιπε φῶς· » ἀλλὰ τὴν εὐκταίαν φωνήν· « Δεῦτε, πάντες οἱ κικοπιακότες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς, » ἀλείψας, λούσας, ἐνδύσας ἕκαστον ἀδιασπάστως ὅλον ἑμαυτὸν, καὶ θρέψας τῷ σώματί μου καὶ τῷ αἵματι.

sed optatam vocem: « Venite (18), omnes qui laborastis et onerati fuistis, et ego requiescere faciam vos, » unguens, lavans, induens singulos indivulse

C

ΚΕΦ. ΙΔ.

Περὶ τοῦ ἀπο καταβολῆς κόσμου τὰ ὕδατα ἡγιασθαι ἀπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ προοικονομεῖσθαι ἡμῖν τὴν ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος σωτηρίαν. Καὶ περὶ τοῦ Ἰσραηλῆος σωτηρίας τετυχηκέναι ἀπὸ τῆς οὐσῆς ποτὲ εἰκότος τοῦ βαπτίσματος· πολλῶν δὲ πλέον τοὺς τὴν βαπτισμένους, καὶ προῖκα δικαιουμένους, καὶ μακαριζομένους.

Καὶ δὴ καιρὸς ἔχει τῷ λόγῳ, τὰς τῷ θεϊκῷ Πνεύματι καὶ τῷ ἀθανάτῳ βαπτίσματι οἰκείας ἀποδείξεις ἀναλεγόμενον ἐκ μέρους καὶ ἀπὸ τῆς πρεσβυτέρας διαθήκης, ὡς ἂν δυνώμαι, γράψαι. Ἀρξομαι δὲ μικρὸν ἀνωθεν. Ἡ ἀδιαίρετος καὶ ἀρρήτος Τριάς, προορῶσα ἐξ αἰῶνος τοῦ ἀνθρωπίνου βίου τὰ ἐλισθηρά, ἅμα τῷ παραγαγεῖν ἐκ μητρὸς τὴν ὑγρὰν οὐσίαν, ἠτύρεπισεν ἀνθρώποις τὴν ἐν τοῖς ὕδατιν **264** ἱάσιν. Τοιγάρτοι τῇ ἑαυτοῦ ἐπιφορᾷ τὸ ἅγιον Πνεῦμα [121 b] ἐκ τότε ἁγιάσαν αὐτὰ, καὶ ζωογόνον ἀποτελέσαν φαίνεται. Παντὶ γὰρ πρόδηλον ὑπάρχει, ὡς καὶ τὸ ὑπερκεῖμενον τῷ ὑποκειμένῳ τῆς οἰκείας με-

(19) Justificantur. Codex, δικαιουμένους. Lego δικαιουμένους.

(20) Scribam. Vide not. 43, pag. 258.

(21) Sanctificasse. Rem lectori fortasse gratam faciam, si animadvertere non omittam, plura Didymum in hoc capite ex Tertulliani libro *De baptismo* mutuatum aut imitatum esse. Rem ita se habere,

ταδίδωσιν, ἐν οὕτως εἶπω, ποιότητος, καὶ πᾶσα ὑποκειμένη ὕλη, τῆς τοῦ ἐπικειμένου φιλεῖ πως ἀρπάζειν ιδιότητος. Ὅθεν ἀδιαιρέτως παντὶ ὕδατι, καὶ ἐν θαλάττῃ δὲ, ἀνάγκης καταλαβούσης βάπτισμα γίνεται, ὡς μᾶς τε οὐσῆς φύσεως ὕδατων καὶ πάσης ἁγιασθείσης. Ὅπως δὲ τὸ θαλάττιον ὕδωρ ἄλμυρον εὐρίσκεται, τοῦ ἐνδὲς γένους τῶν ὕδατων ὑπάρχον, ἑτέρα ἐπιδείξει σὺν θεῷ φάναι πραγματεία. Αὐταρχεὶς δὲ, εἰς τὸ κινούμενον νοτὶ κεφάλαιον, μνημονεῦσαι τοῦ τε κοσμογράφου Μωσέως, ἐξηγουμένου κατὰ λέξιν οὕτως: « Καὶ Πνεῦμα Κυρίου ἐπεφέρετο ἐπὶ τῶν ὕδατων » τοῦ τε πνευματοφόρου Δαυὶδ, ψάλλοντος: « Κύριος ἐπὶ ὕδατων πολλῶν. » Τοῦτο δὲ συνενδεύονται οὐ μικρῶς, καὶ τὸ ὑπερβεν τῶν Ἰορδανείων βέλθων γεγενῆσθαι τὸ ἅγιον Πνεῦμα, τοῦ Δεσπότου βαπτισμένου, καὶ μεμενηκέναι ἐπ' αὐτόν. Ὁρθῇ δὲ τὸ τηλικαῦτα ἐν εἰδει περισσεύει. Ἐπειδὴ τὸ ζῶον τοῦτο ἀκέραιον τέ ἐστι καὶ χολῆς ἐστέρηται. « Γίνεσθε » γάρ, φησὶν, « ἀκέραιοι ὡς αἱ περισσεύαι. » Ἐπεὶ δὲ καὶ ἐκ τῆς συναγομένης ψήφου ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ μνημονευθέντος πτηνοῦ ἐπικουρίαν τινὰ δεῖ τῷ λόγῳ τοῦτω πορίζεσθαι, καὶ αὕτη ὑποσημαίνει πως τὸ ἀπερίγραπτον τοῦ ἁγίου Πνεύματος

nullus dubito: quo pacto autem id fieri potuerit, deinceps quaeram. Interim quæ ex eo volumine theologus noster desumpsit, summam indicō. I. Ergo quæ capite 3 et 4, de prima aquarum sanctificatione ex Genesi disputat Tertullianus, ea Didymus præsentem segm. 121 b. imitatur. II. Probaticam piscinam baptismi figuram dicit Tertullianus, cap. 5: id ipsum fusius docet Didymus segm. 125 b; ita tamen ut alicubi Tertullianum imitari videatur. III. Quæ de chrismate scripsit ille cap. 7, plane similia sunt iis, quæ hic legimus segm. 126 a. IV. Quæ de Spiritu sancti descensu supra Christum ait presbyter Afer cap. 8, aliquam habent affinitatem cum his, quæ Alexandrinus catechista dicit segm. 121 b. Demum quæ docet primus capite 8 et 9, de diluvii, ac de maris Rubri aquis, et de aqua amara, quæ poculenta facta est, ea paulo longius persequitur alter segm. 122 a.

(22) *Subjecta materia.* Ex Tertulliano hæc hausisse Didymum arbitror. Nam is cap. 4 libri *De baptismo* plane affinia habet: « Sanctum autem, inquit, utique super sanctum ferebatur, aut ab eo, quod superferebatur, id quod ferebat, sanctitatem mutuabatur. Quoniam subjecta quæque materia, ejus quæ desuper imminet, qualitatem rapiat necesse est. . . Ita de sancto sanctificata natura aquarum, et ipsa sanctificare concepit. » At quinam fieri potuit ut Alexandrinus homo Latinum scriptorem imitaretur? Ignoscet lector, si ad conjecturas confugio. Ac primum quidem Latine lingue omnino expers fortasse non erat Didymus, eaque de causa Latinas voces segm. 6 a inseruit: nisi forte Rufinus Aquileiensem, qui sex, atque eo amplius annis Alexandriæ Didymum audivit, Latina ei interpretatum conjicere quis malit. Deinde cum Tertulliani nomen in Orientali etiam Ecclesiarum sermone celebrari (eum enim « omnium Ecclesiarum sermonem celebrari » testatur Eusebius in *Chronico*), idcirco aliqua saltem ejusdem opera Græce conversa fuisse incredibile non est. Demum cum duos de baptismo libros Tertullianus ediderit, alterum Latine, qui exstat, alterum Græce, ut testatur ipsemet cap. 15 Latini libri *De baptismo*, ideo suspicari licet, nonnulla ex iis, quæ in Latino nunc legimus, in Græco etiam exstisisse.

ac vivificam eis vim, secunditatemque tribuisse. Omnibus enim manifestum est, quod ea res, quæ alteri supervenit, huic ipsi subjectæ rei propriam, ut sic dicam, qualitatem communicat, quodque omnis subjecta materia (22) arripere quodam modo consuevit illius proprietatem, quod ei supervenit. Unde promiscue quavis aqua, etiam in mari, si repentina necessitas tolerit, baptismus fit; quod una sit aquarum natura, et tota fuerit sanctificata. Quomodo autem salsa maris aqua unius aquarum generis esse inveniat, altera elucubratio, Deo opem ferente, demonstrabit (23). Sufficit vero ad hoc, de quo agimus, capitulum illustrandum, ut commemoremus cum cosmographum Mosem ita ad verbum enarrantem: « Et Spiritus (24) Domini ferebatur super aquas; » tum spiritiferum Davidem psallentem: « Dominus (25) super aquas multas. » At id ipsum simul ex eo etiam satis ostenditur, quod supra Jordanis fluentia, dum Dominus baptizabatur, apparuerit Spiritus sanctus, et manserit super eum. 264 Apparuit autem tunc in columbæ specie (26), quia hoc animal et simplex (27) est, et bile caret (28). At

(23) *Demonstrabit.* Codex, ἐπιδείξει. Lego, ἐπιδείξει.

(24) *Et spiritus.* Gen. 1, 2. Editio Græca: Καὶ Πν. Θεοῦ ἐπεφ. ἐπάνω τοῦ ὕδατος, id est: « Et Spiritus Dei ferebatur super aquam. » Quem locum eodem modo quo Didymus, passim interpretantur alii Patres, maxime Tertullianus. Hieronymus in *Dialogo adversus Luciferianos* num. 6, scribit: « Spiritus, inquit Moyses, Domini ferebatur super aquas. » Ex quo apparet baptismum non esse sine Spiritu sancto. Itaque legit, « Spiritus Domini, » ut Didymus. Sed Tertullianus legisse videtur « Spiritus Dei. »

(25) *Dominus* Psal. xxviii, 3.

(26) *In columbæ specie.* Matthæus, Marcus, et Joannes aiunt tantummodo, Spiritum sanctum descendisse ὡς περὶ περισσεύαν, id est, « sicut columbam. » Respicit ergo Didymus 22 versiculum tertii capitis Lucæ: ubi tamen non legitur: ἐν εἰδὲ περισσεύαν, id est, « in columbæ specie; » sed: σωματικῶς εἶδει ὡς περὶ περισσεύαν, id est, ut veritatis Vulg. interpretes, « corporali specie, sicut columbam. » Ast Ambrosius in libro *De mysteriis*, ubi multa eum scripsisse mox dicemus iis similia, quæ hoc in loco Didymus dictaverat, cap. 4, segm. 25, quasi legerit apud Lucam, « in specie columbæ, » sic loquitur: « Cum secundum Græcos in specie columbæ Spiritum descendisse sit scriptum. » Et affini modo loquitur cap. 7, segm. 37, item ut Tertullianus libro *De baptismo* cap. 8.

(27) *Simplex.* Codex, ἀκέραιον pro ἀκέραιον et mox, ἀκέραιοι pro ἀκέραιοι. Vide not. 30, pag. 57. Simili modo et pro at aliquando scribitur in vetustissimo ac celebri codice nostræ hujus bibliothecæ Sancti Salvatoris Bononiæ, Lactantii *Institutiones*, Institutionumque epitomen continente. Ita ex gr. hic versus, Καρποφόρον γαῖαν τε καὶ ὕδατος ὀδμᾶτα ἀγίου, qui a Lactantio affertur lib. 1, cap. sexto, sic ibi scriptus est fol. 5:

ΚΑΡΠΟΦΟΡΟΝΓΕΑΝΤΕ
ΚΑΙΥΔΑΤΟΟΔΜΑΤΑΗΟΝ
ΤΟΥ

Et locus, quem in editis exemplaribus libro 1, cap. 7, inveniet lector, in eodem codice sic exaratus est:

enim Christus: « Estote (29) simplices sicut columbæ. » Quod si etiam ex numero, qui colligitur ex commemoratæ volucris nomine, adjumentum aliquid (30) orationi nostræ comparare oportet, is quoque subindicat quodammodo, Spiritum sanctum esse incircumscriptum: nam vox περιστέρα (quæ columbam designat) valet octingenta et unum (31): qui numerus significatur per α, et ω: duo autem hæc elementa sunt initium et finis omnium elementorum. Porro diluvium etiam, quod mundum a veteri iniquitate expurgavit (32), 265 mystice atque occulte delictorum mundationem a divina piscina faciendam, quodammodo prænotabat. Et arca ipsa, quæ illos servavit, qui in eam admissi sunt, imago (33) erat venerandæ Ecclesiæ, ac bonæ, quæ inde nobis est, spei. Et columba, quæ ramum olivæ in arcam tulit, ac telluris detectionem indicavit, Spiritus sancti adventum significabat, cœlestemque reconciliationem; symbolum enim pacis est olea. Quin etiam mare Rubrum, quod eos Israelitas excepit, qui neque ancipites (34) fuerunt, neque in incerto crediderunt, quodque illos a malis, quæ ipsis in Ægypto a Pharaone ejusque exercitu

Α τος. Ἔστι γὰρ περιστέρα μίᾳς καὶ ὀκτακοσίων ψήφου, αἵτινες δηλοῦνται διὰ τοῦ ἀλφα καὶ ω· τὰ δὲ στοιχεῖα ταῦτα ἀρχὴ καὶ τέλος ὧν καθέστηκε τῶν στοιχείων. Καὶ ὁ κατακλυσμὸς τοῖνον, ὁ τὴν ἀρχαίαν ἀδικίαν ἐκκαθάρας τοῦ κόσμου, προεφάρτευν [122 α] οἰοεὶ πως ἐπιχειρημένως τὸν ἀπὸ τῆς θείας κολυμβήθρας τῶν ἀμαρτιῶν καθαρισμόν· καὶ ἡ κιβωτὸς αὐτῇ, σώσασα τοὺς ἐν αὐτῇ εἰσφρήσαντας, εἰκὼν τῆς σεπτῆς ἐτύγγανεν Ἑκκλησίας καὶ τῆς ἐνταῦθεν ὑπαρχούσης ἡμῖν ἀγαθῆς ἐλπίδος· καὶ ἡ περιστέρα, κλάδον ἐλαιας κομίσασα ἐν τῇ κιβωτῷ, καὶ τῆς γῆς τὴν ἀνάδειξιν μηνύσασα, ἐσημαίνει τοῦ ἀγίου Πνεύματος τὴν ἐπιφοίτησιν καὶ τὴν ἀνωθεν διαλλαγὴν· σύμβολον γὰρ ἡ ἐλαία τῆς εἰρήνης. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐρυθρὰ θάλαττα εἰσδεξαμένη Ἰσραηλίτας, οὗτ' ἐνδύσαντας, οὗτ' ἐπ' ἀδὴλῳ πιστεύσαντας, καὶ τῶν ἐπιτημένων αὐτοῖς κακῶν ἐν Αἰγύπτῳ ἀπὸ Φαραὼ καὶ τοῦ στρατεύματος αὐτοῦ ἀπαλλάξασα, καὶ πάντα δὲ ἡ ὑπόθεσις τῆς ἀπὸ Αἰγύπτου αὐτῶν ὁδοῦ, τύπος ἦν τῆς ἐν τῷ βαπτίσματι σωτηρίας. Ἐμήνυε γὰρ, Αἴγυπτος μὲν τὸν κόσμον, ἐν ᾧ οὐ καλῶς βιοτεύοντες πράττομεν κακῶς· ὁ δὲ λαὸς, τοὺς νῦν φωτιζομένους τὰ δὲ ὕδατα, μεσιτεύσαντα τῷ λαῷ τὴν ἀσφάλειαν,

DEVS RESPONDIT VIGINTI ET VNO
VERSIBVS QVORVM HOC PRIN
CIPVM EST

ΑΥΤΟΦΥΕΑΔΙΑΚΤΟΑ
ΜΗΤΟΡΑΚΤΥΑΗΚΤΟΡ
ΝΟΜΑΜΗΤΕΑΟΓΥΧΟΡΥ
ΜΕΝΟCΕΝΙΥΠΙΝΕCΤΟΥ
ΤΟΘΕCΜΙΚΡΑΔΕΘΕΟΥ
ΜΕΡΙCΑΝΤΕΑΟΙΗC

NVMQVIS POTEST SVSPICARI DE
IOVE ESSE DICTVM . . . . .

Hunc porro codicem « insignissimum » merito vocat Montfauconus in *Diario Italico*, eumque sæculo sexto, aut septimo exaratum dicit: verum equidem, nisi tanti viri auctoritate deterrerer, quinto potius sæculo scriptum arbitrarer: ea sane interpolationis signa, quæ Isidorus Hispalensis memorat, nulla ibi occurrunt, sed duntaxat virgula superne apposita, quam superiore in specimine lector observavit. Quæ cum ita sint, quis miretur, codicis quoque Passioneani scriptorem in hujusmodi menda incidisse? præsertim cum opus hocce ex vetustissimis membranis descriptum ab eo fuisse conicere liceat, ut dicam in notis ad segm. 139 b.

(28) *Bile caret*. In libro *De baptismo*, cap. 8, ea scripsit Tertullianus, quæ his aliquantum similia sunt. « Tunc ille sanctissimus Spiritus, inquit. . . . super baptismi aquas, tanquam pristinam sedem recognoscens, conquiescit, columbæ figura delapsus in Dominum, ut natura Spiritus sancti declararetur per animal simplicitatis, et innocentiae: quod etiam corporaliter ipso felle caret columba. Ideoque, « Estote, » inquit, « simplices, sicut columbæ. » Cyprianus quoque in libro *De unitate Ecclesiæ* columbam vocat « animal non felle amarum. » Et Rufinus in *psalmum* LXVII similia habet.

(29) *Estote*. Matth. x, 16.

(30) *Aliquod*. Vocibus illis, « aliquod, subindicat, quodammodo, » non magni se facere hanc rationem manifesto ostendit Didymus: ac merito quidem: nam et frigida satis est, et ex turbido etiam fonte derivata videtur, ut mox dicam.

(31) *Octingenta et unum*. E Græco ad verbum: « est calculorum octingentorum et unius. » Nimi-

rum vocis, περιστέρα, prima littera π valet LXXX, altera ν, et ita porro: ut tandem efficiatur summa octingentorum et unius: qui numerus e duobus iidem elementis α et ω magno simul sumptis coalescit. Didymus porro hæc sumpsisse videtur ex Irenæo, qui tamen ea non ex propria, sed ex delirantium hæreticorum sententiâ scripserat. Capite quidem 14 primi libri: « Quem (inquit) cum ad baptismum accessisset, columbæ descensus perspicue ostendit, quæ quidem est ω et α. Hujus enim numerus est unum et octingenta (Græce: ἥτις ἐστὶν ω καὶ α· ὁ γὰρ ἀριθμὸς αὐτῆς, μία καὶ ὀκτακόσται). » Capite vero proxime sequenti: « Eodem modo Christus septem litterarum est . . . . Atque hac ratione ipse se dicit α, et ω, ut περιστέραν, id est, columbam indicet: hunc enim numerum habet hæc avis. » Ac post Irenæum Tertullianus in libro *De præscriptionibus hæreticorum* cap. 50: « Marcus; quidam (inquit) et Colarbasus novam hæresim ex Græcorum alphabeto componentes . . . . Propter hanc enim causam Christum dixisse: « Ego sum α et ω. » Denique Jesum Christum descendisse, id est, columbam in Jesum venisse, quæ Græco nomine cum περιστέρα pronuntietur, habet secundum numerum, DCCCL. » Simili modo Hieronymus lib. II in *Zachariam* cap. 8, scribit: « Quod autem numerum septem millium ad Christianorum nomen diximus pertinere, supputa Græce ἑπτάχλις χιλίους, et Χριστιανούς, et eundem numerum, summamque reperies, id est, mille nongentos quadraginta et unum. »

(32) *Expurgavit*. Tertullianus libro *De baptismo* cap. 8: « Post aquas diluvii (inquit) quibus iniquitas antiqua purgata est, post baptismum, ut ita dixerim, mundi, » etc.

(33) *Imago*. Constat id ex Petri testimonio. « Arca Noe (inquit Hieronymus lib. contra Luciferianos pag. 195, ed. Veron.) Ecclesiæ typus fuit, dicente Petro Apostolo: « In arca Noe pauci, id est octo animæ salvæ factæ sunt per aquam: quod et nos nunc similis formæ baptismi salvos facit. » Itaque Tertullianus cap. 8 libri *De baptismo* ait: « ubi Ecclesia est arca figurata. »

(34) *Ancivites*. Vide not. 3, pag. 232.

ἐδῆλον τὸ βάπτισμα· ὁ δὲ Φαραὼ καὶ οἱ ὁπλίται, ἅ τὸν Σατὰν καὶ τοὺς ὑπηρέτας αὐτοῦ· Μωϋσῆς δὲ, τῇ ῥάβδῳ τὸ πικρὸν ὕδωρ χρησίμων ποιήσας, σωτηρίαν καθολικὴν προηγόρευεν. Αὐτὸς γὰρ τύπον ἔφερεν τοῦ Χριστοῦ· ἡ δὲ ῥάβδος, τοῦ σταυροῦ· τὸ δὲ πικρὸν ὕδωρ, τοῦ εὐλογηθέντος ὕδατος τῆς κολυμβήθρας. τοῦ δυσχρήστου μὲν ποτε φανέντος τοῖς ἀπίστοις, εὐρεθέντος δὲ τοῖς πιστοῖς εἰς πᾶσαν ἀνάψυξιν, καὶ « Ὡς ὁρῶς Ἀερμών, ἡ καταβαίνουσα ἐπὶ τὰ ὄρη Σιών. » Δίδωσι δὲ ἡμῖν εἰς τοῦτο εὐπορίαν μαρτυρίας καὶ ἡ βίβλος τῶν Βασιλείων, καὶ αὕτη ἐν [122 b] ἀπορρήτῳ τὰ ὅμοια τῶν προκειμένων ὑποφαίνουσα, ἐν ῥήσει καὶ ὑποθέσει τῇ ὑπογεγραμμένη· « Ἐλισσαῖος, φησὶν, ἐπορεύθη μετ' αὐτῶν καὶ ἦλθον εἰς τὸν Ἰορδάνην, καὶ ἔτεμον τὰ ξύλα. Καὶ ἰδοὺ ὁ εἰς ὧς καταβάλλει τὴν δοκὴν, τὸ σιδήριον ἐξέπεσεν εἰς τὸ ὕδωρ· καὶ ἀνεβόησεν· Ὁ κύριε· καὶ αὐτὸ κεχρημένον. Καὶ εἶπεν ὁ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ· Ποῦ ἔπεςεν; Καὶ ἐπείδειξεν αὐτῷ τὸν τόπον. Καὶ ἀπέκλασε ξύλον, καὶ ἔβριψεν αὐτὸ ἐκεῖ, καὶ ἐπεπόλασε τὸ σιδήριον· καὶ εἶπεν· Ὑψώσω σεαυτῷ. Καὶ ἐξέτεινε τὴν χεῖρα αὐτοῦ, καὶ ἔλαβεν αὐτό. » Ἐδηλοῦτο γὰρ, διὰ μὲν Ἐλισσαίου τοῦ ἀνθρώπου τοῦ Θεοῦ τοῦ πυθομένου, ὁ Ποῦ ἐξέπεσεν ἡ ἀξίνη; ὁ μετὰ ἀνθρώπων γενόμενος Θεός, ὁ πάλαι εἰπὼν· « Ἀδὰμ, ποῦ εἶ; » διὰ δὲ τοῦ ἐνὸς προσώπου, τοῦ τὸ ξύλον καταβάλλοντος, καὶ ἐπιδεικνύοντος τὸν τόπον, ἐν ᾧ ἡ ἀξίνη ἔπесεν, ὁ Ἀδὰμ ὁ τῷ ἀλαθίῳ Θεῷ ἀποκρινάμενος· « Γυμνός εἰμι, καὶ ἐκρύβην, » καὶ τῷ τοιῷδε ῥήματι δείξας τὸν τόπον, ἐνθα αἰδοῦμενος ἐκρύπτετο, ἔτι δὲ ἐδηλοῦτο καὶ τὸ φυτόν, οὗ ἤψατο οὐκ εἰς δέον· διὰ δὲ τοῦ πεσόντος σιδήρου εἰς τὸ βάθος τὸ ἀφανές, ἡ δύναμις τῆς ἀνθρωπείας φύσεως ἐσημαίνετο, ἡ ἐκπεσοῦσα τοῦ φωτός ἕνεκα τοῦ ἐπιβαλεῖν χεῖρα εἰς τὸ ξύλον τῆς ζωῆς· διὰ δὲ τοῦ ῥᾶναι ὅτι ἦν καὶ αὐτὸ κεχρημένον, τὸ δόσει Θεοῦ ἐσχηκέναι τὸν πρωτόπλαστον, ἦν ἀφῆκε δύναμιν, ἦν καὶ ἔδει τῷ δεδοκῶτι, οἷαν εἰληφεν ἀποδοῦναι· διὰ δὲ τοῦ ληφθέντος ξύλου, καὶ ῥιφέντος κατὰ τοῦ τόπου τοῦ ἔχοντος τὸ ζητούμενον, ὁ πολυμήντος σταυρός· διὰ δὲ τοῦ [123 a] Ἰορδάνου, τὸ ἀθάνατον βάπτισμα· ἐν γὰρ τῷ Ἰορδάνῳ ὁ τὸν Ἰορδάνην ποιήσας, βαπτισθῆναι δι' ἡμᾶς κατηξίωσεν. Διὰ δὲ τοῦ ἐπιπολάσαι τοῖς ὕδασι τὸν σιδήρον, καὶ ἔλθειν πρὸς τὸν ἀπολέσαντα, τὸ διὰ τοῦ φωτισματος εἰς τὸ οὐράνιον ἀναφέρεσθαι ὕψωμα, καὶ τὴν προτέραν ἀποδέχεσθαι χάριν, καὶ τὴν ἀρχαίαν ἀπολαμβάνειν πατρίδα· διὰ

A imminebant, liberavit, atque adeo tota fugæ illorum ex Ægypto historia, typus erat (35) salutis, quam in baptismo consequimur. Significat enim Ægyptus quidem mundum, in quo, nisi recte vivamus, male nobiscum agitur; populus autem eos, qui baptismo nunc illuminantur; aquæ vero, quæ populo securitatis veluti mediatrices fuerunt, baptismum designabant; Pharaon autem, ac milites, Satanam, ejusque ministros; Moyses vero, qui amarum (36) aquam virga utilem fecit, salutem universalem prænuntiabat. Ipse enim typum gerebat Christi; virga vero, crucis, aqua autem amara benedictam piscinæ aquam præmonstrabat: quæ aqua inutilis quidem aliquando visa est infidelibus, fidelibus vero utilis ad omnem refrigerationem comperita est, et « Tanquam ros Aermon (37) descendens super montes Sion. » Sed liber quoque Regnorum luculentum nobis hæc de re præbet testimonium, cum et ipse similia præcedentibus arcane subiunctet in capitulo atque historia quæ hic subscribitur. « Elisæus (inquit) ivit (38) cum eis: et venerunt ad Jordanem, et cædebant ligna. Et ecce unus dum dejecit trabem, ferrum cecidit 266 in aquam. Et exclamavit: o domine: et illud commodatum (fuerat). Et dixit homo Dei: Ubi cecidit? Et ostendit ei locum; et fregit lignum, et illud projecit illuc, et innativit ferrum. Et dixit: Attolle tibi. Et extendit manum suam, et accepit illud. » Etenim per Elisæum quidem hominem Dei, et interrogantem, « Ubi cecidit? securis? significabatur Deus, qui cum hominibus versatus est, quique olim dixit: « Adam (39), ubi es? » Per unam vero personam, quæ lignum dejecit, et ostendit locum, in quem securis cecidit, Adamus designabatur, qui Deo quem nihil latet, respondit, « Nudus (40) sum, et me abscondi, » atque his verbis locum ostendit, ubi præ verecundia sese abscondebat: insuper vero indicabatur etiam planta, quam tetigerat contra fas; per ferrum autem, quod cecidit in obscuram profunditatem, vis humanæ naturæ denotabatur, quæ excidit a luce, propterea quod manum injecerit homo in lignum vitæ; per id vero quod dixit, « Et illud commodatum fuerat, » significabatur, ex dono Dei habuisse protoplastum eam, quam amisit vim; quam etiam illum oportebat ei, qui ipsam dederat, talem restituere qualem acceperat. Per lignum vero, quod acceptum est, et projectum

(35) *Typus erat.* Hæc vix attingit Tertullianus lib. *De bapt.* cap. 9. Valde similia vero habet Theodoretus in Commentariis in Epist. I ad Cor. cap. x, vers. 1, tom. III, pag. 166. Lege, si placet, quæ de sensu mystico libro xii contra *Faustum* cap. 27 et seqq. scripsit Augustinus: ibi enim hæc et ipse exempla profert.

(36) *Anaram.* Tertullianus breviter hæc exponit. « Item (ait) aqua de amaritudinis vitio in usum commodum suavitatis Mosei ligno remediatur. Lignum illud erat Christus, venenatæ et amaræ retro naturæ venas in saluberrimas aquas baptismi, scilicet ex sese remediens. » Quæ vero Didymus subjicit usque ad segm. 125 b, de his non loquitur Tertullianus.

(37) *Tanquam ros Aermon.* Ex Psal. cxxii, 3. Hebræum exemplar, et Vulgata translatio habent: « Hermon: » Græca Biblia et Didymus: « Aermon, » vocem scilicet tribus constantem syllabis.

(38) *Ivit,* etc. IV Reg. vi, 4-7. Complutensis editio aliter. At Biblia Francofurti edita Didymi lectionem in multis exhibent. Utramque editionem conferat lector cum hoc Didymi loco.

(39) *Adam.* Gen. iii, 9. Norunt autem omnes theologi, quid de Verbi ante Incarnationem apparitionibus senserint velustiores Patres, quos sequitur hoc in loco Didymus, ut et segm. 32 b.

(40) *Nudus.* Gen. iii, 10.

in eum locum, ubi erat quod querebatur, sancta, hymnisque semper celebranda crux designabatur (41); per Jordanem **267** vero, immortale baptisma; nam in Jordane is qui Jordanem fecerat, baptizari propter nos dignatus est. Ferri autem innatio in aquis, ejusque accessus ad eum qui illud amiserat, significabat, nos per baptismum in caelestem sublimitatem extolli, et pristinam gratiam suscipere, et veterem patriam recipere. Verba vero illa, « attolle tibi, » atque haec alia, « Extendit manum et accepit, » significant, opus esse ut sciamus, quod ille ipse, qui ad baptismum accessit, credere debet, et attollere, id est, glorificare (42) eo modo, qui baptismi lege ac formula praescriptus fuit, et illas manus nunc recte ad Deum extendere, quas olim communi naturalis cum Adamo unionis ratione non recte in plantam vitae injecit. Quod si quis renuens, ac ea quae dicimus, improbens baptismum in hoc Scripturae loco praenuntiari inficietur, ab illo sciscitari par est, quoniam sit talium verborum ac narrationum utilitas, quam (43) respexerit sacer scriptor, dum haec posuit. Cum vero idem propheta fontis, qui in Jericho erat, aquam ex amara et sterili suavem, et secundam fecit, salem et aquam tum in novam (44) hydriam, tum ex ea in fontis aquam projiciens, et inquis (45), « Haec dicit Dominus: Samo aquas istas; » praenuntiavit per renovationem quidem hydriae et aquae, novam novi foederis piscinam; per salem vero, fidem, et eam, quam ex hac percipimus, utilitatem; per aquam demum, quae, cum esset qualitatis experta, secunda, et suavis omnibus facta est, prophetavit, quod qui ad baptismum accedunt, veteris maestitiae tunicis exuuntur, et onera deponunt, et novae gratiae dono induuntur, et salutaris Spiritus participatione fruuntur, atque adoptione in filios. Porro Spiritus sancti summe ineffabiles in baptismalibus aquis divitias, et propitiationem (46) pulchre idem propheta praedocuisse videtur, ac illud simul indicasse, ad omnes, qui convertuntur, et ad universas humanas vitas extendi universalem Spiritus sancti providentiam, adeo ut nemo eorum, qui nolunt, rejectus inveniat; cum Nehemanum **268** Syrum (47) leprosum alienigenam, qui ab eo petierat, ut curationem (48) sibi adhiberet, ad Jorda-

A δὲ τοῦ γράφειν, « Ὑψωσον σεαυτῷ, » καὶ διὰ τοῦ, « Ἐξέτεινε τὴν χεῖρα, καὶ ἔλαβε, » τὸ δεῖν εἰδέναι, ὡς αὐτὸν τὸν προσόντα τῷ φωτισματι, πιστεύσαι χρεῶν, καὶ ὀφύσσαι, τοῦτ' ἐστὶ δοξάσαι, οὕτως, ὡς βαπτισθῆναι προστέτακται, καὶ ἐκτείνει νῦν τὰς χεῖρας καλῶς εἰς τὸν Θεόν, ὡς πάλοι, τῷ κοινῷ λόγῳ τῆς πρὸς τὸν Ἀδὰμ φυσικῆς ἐνώσεως, οὐ καλῶς εἰς τὸ φῦτον τῆς ζωῆς ἐπέβαλεν. Τὸν δὲ ἀνανεῦειν ἐθέλοντα, ὅτι καὶ τὸ χωρίον τοῦτο προφητεία περὶ τοῦ βαπτίσματος ἐστίν, ἄξιον ἀπαιτεῖν, τί τὸ χρησιμὸν τῶν τοιῶνδε ῥημάτων καὶ διηγημάτων, πρὸς ὃ βλέπων ὁ ἱερὸς συγγραφεὺς ταῦτα τέθεικεν. Καὶ τῆς ἐν Ἱεριχὺ δὲ πηγῆς τὸ πικρὸν καὶ ἀγονοποιὸν ὕδωρ, προσηγνὲς καὶ γόνιμον ἀποτελέσας ὁ αὐτὸς προφήτης, ἐν τῷ ἄλλῳ καὶ ὕδωρ, καὶ εἰς ὕδριαν καὶνὴν βαλεῖν, καὶ ἀπ' αὐτῆς εἰς τὸ πηγαῖον ὕδωρ, καὶ φάναι, « Τὰδε λέγει Κύριος: Ἴαμαι τὰ ὕδατα ταῦτα, » προηγόρευσε, διὰ μὲν τῆς καινουργίας ὕδριας καὶ τοῦ ὕδατος, τὴν νέαν κολυμβήθραν· διὰ δὲ τῶν ἁλῶν, τὴν πίστιν καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς ὄνησιν· διὰ δὲ τοῦ τὸ ἀποιον ὕδωρ, γόνιμον καὶ νόστιμον πᾶσι γεγενῆσθαι, προεφήτευσεν, ὡς οἱ προσομιλοῦντες τῷ βαπτίσματι, τῆς παλαιᾶς [125 b] συγγέντητος ἀποδύονται τοὺς χιτῶνας, καὶ ἀποτίθενται τὰ φορτία, καὶ τῆς νέας χάριτος ἐνδύνονται τὴν δωρεάν, καὶ ἀπολαύουσι τῆς τοῦ σωτηρίου Πνεύματος μετουσίας καὶ υἱοθεσίας. Δοκεῖ μοι καλῶς, ὅτι τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὸν ἐπὶ τοῖς βαπτιστικοῖς ὕδασι ν ῥήρητότατον πλοῦτον καὶ ἱλασμόν προδιδάσκων ὁ αὐτὸς, καὶ ὅτι εἰς πάντας τοὺς ἐπιστρέφοντας καὶ εἰς πάντας τοὺς ἀνθρωπίνους βίους διατείνει ἡ ἐπὶ πάντων πνευματικὴ πρόνοια, ὡς μηδένα τῶν οὐ θελόντων ἀποβλητὸν εὐρίσκεισθαι, Νεμὴν τὸν Σύρον τὸν λεπρὸν, τὸν ἀλλόφυλον, δεηθέντα αὐτοῦ τῆς περιουσίας, εἰς τὸν Ἱορδάνην ἐπτάκις καταβαπτισθῆναι ἐπεμύεν· ὥστε τῇ ἐπὶ τῶν ὕδατων τοῦ Κυρίου φωνῇ τὸ πάθος ἀπ' αὐτοῦ ἐξανάλῃσαι, καὶ ὅλον αὐτὸν ἐπὶ τὸ καθαρὸν καὶ ὁσιον εἶδος τῆς ψυχῆς ἀναδραμεῖν. Ἐπτάκις δὲ εἶπε βαπτίσασθαι, ἢ ἵνα εἰδέναι ἔχοι ὁ ἄλλοθενῆς, ὡς ἐν τῇ ἐβδόμῃ ἡμέρᾳ ὁ Θεὸς τῶν ἔργων κατέπαυσε, καὶ εὐλόγησεν ἅπερ ἐν ταῖς ἐξ ἐποίησεν (ὅθεν ἐπτάκις τῇ συναγωγῇ ἐν ἡν τῶν κειμηλίων), καὶ ὡς πληρωματικὸς ἐστὶ καὶ τέλειος ὁ ἀριθμὸς ὁ ἐπτά· ἢ μᾶλλον, ὅτι τὸ θεῖκόν Πνεῦμα ἡνίκατο. Ἡσαίας γὰρ τὸ παντελὲς καὶ πρὸς τὸν οὖν ἀπαράλλακτον τῆς φύσεως αὐτοῦ τῇ πίστει ἐχωροῦντως θεωρήσας, ἐπὶ τῇ σημασίᾳ περὶ αὐτοῦ

(41) *Cruce designabatur.* Locum libri quarti Regum, qui allegorice hic explicatur, eodem, quo Didymus, modo interpretatus fuerat Irenaeus: ut proinde hunc ille imitatus videri queat. Irenaei verba neddum edita sunt. Exscripsi illa e codice XVI, Graeco bibliothecae Venetae S. Marci, quo codice catena in quatuor libros Regum continetur. Exstant autem folio 221 ad versiculum 7 capitis sexti libri IV: et ita se habent: *Εἰς Ἱερὸν τὸν μαθητὸν τῶν ἀποστόλων. Ὡς δὲ ἔργου,* etc. Hac cum altero fragmento quod mox ex codice XV ejusdem bibliothecae affert Mingarelli, edidimus in *Addendis* ad Irenaeum, tom. VII fin. Edit.

(42) *Attollere*, id est *glorificare*. Ne insulsa videatur interpretatio, animadvertendum est. *δοξάζειν*, id est « glorificare, » idem esse ac τὴν δόξαν ἀνα-

πέμπεισθαι, quod est, ad verbum, « gloriam sursum mittere, » nempe offerre.

(43) *Quam.* Codex, πρὸς β. Lego πρὸς δ.

(44) *Novam.* Codex mendose, καίνην. Lego καίνην.

(45) *Hac dicit.* IV Reg. II, 21.

(46) *Propitiationem.* Codex mendose, ἱλασμόν pro ἱλασμόν.

(47) *Syrum.* Codex, τὸ νοῦρον. Lego τὸν Σύρον.

(48) *Curationem.* Codex, τῆς περιουσίας. Quae vox deest in vulgaribus Lexicis. Modestinus cap. 6 *De excusatione*. haec scripsit: « Grammatici, sophistae, rhetores, medici, qui περιδοεῦνται, id est circulatores vocantur, quemadmodum a reliquis muneribus, ita et a tutela, et a cura requiem habent. » Itaque conjicio Alexandriae nomen hoc, περιδοε-

κατέλεξεν ἐν ῥητοῖς τοιοῦτος· « Ἐξελεύσεται ῥάβδος ἅ-
 ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί, καὶ ἀνθος ἐξ αὐτῆς ἀναθήσε-
 ται· καὶ ἐπαναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα σοφίας
 καὶ συνέσεως, Πνεῦμα βουλῆς καὶ ἰσχύος, Πνεῦμα
 γνώσεως καὶ εὐσεβείας, [124 a] Πνεῦμα φόβου
 Θεοῦ » Ἀναφέρει δὲ τις ἂν ὀρθῶς εἰς ταῦτα καὶ τὰ
 ἀποκεκρυμμένα τῆς Ζαχαρίου διανοίας, τὰ τῆδε λέ-
 γοντα· « Διότι ἰδοὺ ἐγὼ ἄγω τὸν δοῦλόν μου Ἀνα-
 τολήν· διότι ὁ λίθος, ὃν ἔδωκα προ σώπου Ἰησοῦ ἐπὶ
 τὸν λίθον τὸν ἕνα, ἐπὶ τὰ ὀφθαλμοὶ εἰσιν. » Ταῦτα ὁ
 Θεὸς πρὸς Ἰησοῦν τὸν ἱερέα τὸν μέγαν ἔφη· Ἄγω,
 φησὶ, τὸν δοῦλόν μου τὸν Ζοροβάβελ εἰς τὴν ἔξου-
 σίαν τῆς βασιλείας, ἅψ' ἥς ἔσται ὡς Ἀνατολὴ λαμ-

τῆς, in bonam partem sumi consuevisse, ut non « cir-
 culatorem, » sed medicum « circummentem, » id est
 ægrotos invisitem denotaret; eamque « visitationem »
 περιόδον ab Alexandrinis vocatam esse. Nam ex lib. IV Reg. cap. v, verss. 10 et 11, constat optasse
 Nahamannum, ut se Elisæus inviseret. Ac sane ea
 vox apud Athanasium, qui et ipse Alexandrinus
 erat, « curationem » significat: is enim in homilia
 in cæcun a nativitate sic loquitur: τὸν περιδεύσαν-
 τα τὸ ἡμέτερον τέκνον, id est « eum qui curavit fi-
 lium nostrum. » Et paulo superius: τὴν μὲν αἰτίαν
 τῆς περιόδας λέγω, id est « causam quidem cura-
 tionis profero. »

(49) *Super aquas.* Ex psal. xxviii. 3. Gre-
 gorius quoque Nyssen in oratione in *Baptismum*
Christi, tom. III, pag. 378, hæc de baptismi aquis
 intelligit.

(50) *Et sanctam.* Ex idololatra scilicet unius Dei
 cultor factus tunc est Nahamannus, ut constat ex
 IV Reg. v, 15.

(51) *Septies.* Inter eos, qui de impari numero
 disputarunt, Didymum recenset Hieronymus in *Epi-
 stola ad Pammachium*. « Nunc enumerandum mihi
 est (inquit num. 19), qui ecclesiasticorum de impari
 numero disputarint: Clemens, Hippolytus, Origenes,
 Dionysius, Eusebius, Didymus, nostrorumque
 Tertullianus, Cyprianus, Victorinus, Lactantius,
 Hilarius: quorum Cyprianus de septenario,
 id est, impari numero disserens, quæ, et quan-
 ta dixerit ad Fortunatum liber illius testimonio
 est. » Ex his autem verbis colligi non posse existimo,
 libellum a Didymo editum esse, qui περὶ τοῦ περι-
 τοῦ ἀριθμοῦ, id est « de impari numero » inscribe-
 retur: alioquin id ipsum de aliis etiam, quos Hiero-
 nymus nominat, dicendum foret. Itaque cum ea
 Hieronymi epistola anno 395, ideoque paucis ante
 Didymi obitum annis, aut post editum hoc opus,
 scripta fuerit, improbable non est, locum hunc Di-
 dymi respici ab Hieronymo; nam de septenario nu-
 mero hic fuse agitur, a segm. 123 b usque ad segm.
 125 a.

(52) *Requievisse.* Respicit Gen. 1, 3. Quod
 enim omnes ad unum docti viri tradiderunt, voce
 Hebraica שַׁבָּת (*sabbat*) requiem ac cessationem
 designari, id et theologus noster secutus est.
 At genuinum ejus vocabuli sensum ignoratum ha-
 ctenus fuisse censet impius quidam scriptor, cujus
 opus nuperrime e tenebris in lucem prodit sic in-
 scriptum: *Recherches sur l'origine du despotisme*
oriental. Is nomine « sabbat » non requiem,
 non cessationem denotari vult, sed renovationem.
 Quod si qua commentum hoc ratione fulcirs cona-
 tus esset, eam facili negotio refellere forsitan pos-
 set; nunc vero cum is nullam afferat, cumque
 non solum primigenia radix « sabbat, » sed et de-
 rivata ex ea dictiones « nishbat, mishbatim, shab-
 baton, hishbit » ne semel quidem in divinis Bibliis
 « renovandi » significationem habeant, ridenda po-

nem misit, ac septies in eo immergi jussit: ut voce
 Domini, quæ est super aquas (49), ejus morbus
 prorsus evanesceret, ac totus ipse mundam et
 sanctam (50) animæ speciem reciperet. Septies (51)
 autem eum ablui jussit, aut ut intelligere pos-
 set alienigena ille, Deum septima die ab operibus
 cessasse, ac requievisse (52), et iis benedixisse
 quæ sex diebus fecerat (unde candelabrum, septem
 habens ellychnia, unum erat ex cimeliis syna-
 gogæ); utique nosset, plenitudinem habere, ac
 perfectum (53) esse numerum septenarium: aut
 269 potius quia divinus Spiritus ænigmatice (54)
 indicabatur. Isaias enim perfectionem naturæ Spi-

lius est hominis imperitia, quam sententia refutanda.
 Qui nisi Hebraice linguæ omnino ignarus foret,
 monitum hoc pag. 57, non apposuisset: « Ce mot
 (théocratie) signifie la même chose, si on le dérive
 soit de l'hébreu, soit du grec, la ville, la cité de
 Dieu. » Itane ineptires, si quid saperes, Boulanger?
 eo enim te nomine appellabo, quo te laudator tunc
 appellat Voltairius, qui librum tuum Montesquieu
 dignum vocat. Sed absurdiora adhuc sunt quæ pag.
 75 legimus: « David, dont les véritables racines
 sont Aved, Avaddon, et Aveddach, perte, et destruction,
 signifie l'exterminateur. » O præclarum He-
 braici sermonis interpretem! Hæcine ætati nostræ
 reservata erant inventa? Hæcine Montesquienno di-
 gna? Siccine eos confutas, Boulanger, qui nomen
 David ab alia radice, aut nomine deducens, *Di-
 lectum* interpretantur? Tolerabilius profecto is foret,
 qui nomen « asinus » (absit verbo invidia) a voce
 « sapiens » derivaret. Quatuor saltem numerare
 posset communes utrique vocabulo litteras. Utinam
 vero discat aliquando ineptus istiusmodi disquisi-
 tionum, seu deliramentorum potius, ac futilium ar-
 gumentationum architectus litteram *daleth* a littera
aleph, ac litteram *beth* a littera *vau* distinguere, at-
 que internoscere; videbit enim tunc ipsemet quam
 longe distet nomen דָּוִד (*David*) tum a radice טָבַח
 (*abhad*) quæ cum eodem nomine communem habet
 postremam duntaxat litteram, tum a vocabulis
abhaddon, et *abheddah*.

(53) *Perfectum.* Perfectus dicitur numerus septen-
 narius non in seipso consideratus, sed earum rerum
 respectu, quæ hoc numero in Scriptura delin-
 iuntur. Similia passim habent alii Patres de nume-
 ris ita, ut dixi, spectatis. Quin Epiphanius libellum
 scripsit *De numerorum mysteriis*. Ethnici scriptores
 e contrario de numerorum in seipsis consideratorum
 perfectione plura disseruerunt, quæ erant illorum
 ætate forsitan tolerabilia, nunc certe sine contem-
 ptu legi vix possunt. Ita Julianus Apostata in epi-
 stola 24 ad *Sarapionem* nescio quæ de centenatio
 effluit, quem cæteris numeris præstantiorum esse,
 eorumque perfectionem in se habere, serio conten-
 dit: ut de aliis sileam, maxime Pythagoricis, qui
 affinia de numeris tradiderunt.

(54) *Ænigmatice.* Simili modo ad versiculum 2
 capitis primi Jobi in catena Græcorum Patrum, Τὴς
 χάριτος οὐκ οἶδε, inquit Didymus, τὴν ἐδόμην ἀπαρί-
 θμησιν, τῶν ἐπὶ τὰ χαρισμάτων μὴνύειν τὴν σύνθεσιν,
 ὥσπερ οὖν καὶ τὴν τρίτην ἐκφώνησιν, πρὸς τὸ τε-
 λεώτερον ὄρῳ καὶ θεώτερον; ἵνα μάθωμεν τὴν ἐν
 Τριάδι πίστιν, τῆς ἐδόμης (*fortasse legendum,*
ἐδοματίας) χάριτος εἶναι δημιουργόν, id est: « Quis
 enim ignorat numerum septenarium esse septem
 charismatum indicem? Sicut trium appellatio ad
 id quod est perfectius atque divinius, referri solet?
 Nimirum ut sciamus Trinitatis fidem septem dono-
 rum opificem esse. »

ritus sancti, ejusque cum Filio identitatem fide, quantum poterat (55), contemplans, septem, dum de ipso loquitur, notas recenset in his verbis : « Egre dietur (56) virga ex radice Jesse, et flos ex ipsa (57) ascendet : et requiescet super eum (58) Spiritus sapientiae, et intelligentiae, Spiritus consilii, et fortitudinis, Spiritus scientiae, et pietatis, Spiritus timoris (59) Dei. » Recte autem quis huc retulerit ea etiam, quae in Zachariae sensu abscondita sunt, ubi scriptum est : « Quia ecce (60) ego adduco servum meum Orientem : quia lapis, quem dedi ante faciem (61) Jesu, super lapidem unum, septem oculi sunt. » Haec Deus dixit Jesu sacerdoti magno. Adduco, inquit, servum meum Zorobabelem in potestatem regni, ob quam illustris erit ac splendidus, veluti Oriens. Nimirum sumpto ex ipsa re nomine eum vocat. Et inde continuum sermonem, ac sine interruptione faciens, lapidem nominat Zorobabelem, super quem facies Jesu firmata fuerat, praebens ipsi opem per orationes, et vicissim accipiens ab eo pacem, quam regnum comparat. Postquam autem subjunxit : « Fodio (62) foveam, dicit Dominus omnipotens, et contrectabo omnem iniquitatem terrae illius in die una (63) : et convocabit unusquisque proximum suum sub vite sua (64), et sub ficu sua : » id est, mortem hostibus infero per expeditionem Zorobabelis ; adeo ut omnes omni molestia liberati, et in magna rerum abundantia vitam degentes, ad convivia se invicem (65) invitare queant : et postquam commemoravit etiam candelabrum aureum (66), id est purissimam fidem, quae incipit quidem a nobis (67), **270** extollitur autem usque ad ea, quae sunt supra nos (nam per aurum intelligitur res munda et pretiosa ; cum aurum ita natura comparatum sit, ut æruginem non contrahat) : et postquam dixit, esse super ipsum parvam lampadem, id est divinam gratiam, quae ex alto omnia illuminat, et septem lucernas, nempe spiritalis gratiae abundantiam, et perfectionem ; ac praeterea desuper septem esse infundibula (68) (sive emun-

A πρὸς· ἐκ τοῦ πράγματος τὸ ὄνομα καλέσας· ἐντεῦθεν τε συνεχῇ τὸν λόγον καὶ ἀδιάστατον ποιούμενος, λίθον τὸν Ζοροβάβελ ὀνομάζει, ἐφ' ὃν τὸ πρόσωπον Ἰησοῦ ἐστήρικτο, παρέχον αὐτῇ τὴν ἐκ τῶν εὐχῶν ἐπιχοῦριαν, καὶ ἀντιλαμβάνον παρ' αὐτοῦ τὴν ἀπὸ τῆς βασιλείας εἰρήνην. Εἰπὼν δὲ ἐν τῷ μέσῳ· « Ὁρῶσω βόθρον, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, καὶ ψηλαφήσω πᾶσαν τὴν ἀδικίαν τῆς γῆς ἐκεῖνης ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ· καὶ συγκαλέσεται ἕκαστος τὸν πλησίον αὐτοῦ ὑποκάτω ἀμπέλου αὐτοῦ, καὶ ὑποκάτω συκῆς αὐτοῦ· » ἀντὶ τοῦ, θάνατον ἐπάγω διὰ τῆς στρατηγίας τοῦ Ζοροβάβελ τοῖς πολεμίοις· ὥστε πάντας πάσης ἀπαλλαγέντας ταραχῆς, καὶ ἐν ἀφθόνῳ δι-
B ἄγοντας εὐθηνίᾳ, πρὸς ἐστάσεις ἀλλήλους προτρέπεσθαι· μνημονεύσας δὲ καὶ λυχνίας χρυσῆς, τοῦτ' ἐστὶ τῆς καθαροτάτης πίστεως, τῆς ἀρχομένης μὲν ἐξ ἡμῶν, ὀφουμένης δὲ καὶ μέχρι τῶν ὑπὲρ ἡμᾶς πραγμάτων (διὰ γὰρ τοῦ χρυσοῦ τὸ καθαρὸν καὶ τίμιον παραλαμβάνεται· οὐ γὰρ πέφυκεν ἰοῦσθαι χρυσός)· εἰπὼν δὲ εἶναι ἐπάνω αὐτῆς καὶ λαμπάδιον, τοῦτ' ἐστὶ τὴν ὑψόθεν πάντα καταφαίνουσαν θείαν χάριν, καὶ ἐπὶ τὰ λύχνους, ἀντὶ τοῦ τῆς [124 b] πνευματικῆς θωρεαῖς τὴν ἀφθονίαν καὶ τελειότητα· πρὸς τοῦτοις ὑπερθεῖν ἐπὶ τὰ ἐπαρυστρίδας, τοῦτ' ἐστὶ τὸ ἄσπεστον καὶ διαρκὲς τῆς ἐκεῖθεν ἐπιβρότης, καὶ δύο ἐλαίας· αἱ νοοῦνται, ἤτοι ἱερωσύνη καὶ βασιλεία, ἤτοι δύο λαοί, ἧ οἶκοι Θεοῦ, ὁ Ἰσραηλιτῶν ποτε καὶ ὁ Χριστιανῶν· καὶ διαναστήσας τὸν προφήτην, καὶ πρὸς ἀκριβεστάραν τὴν δειχθησομένην κατανόησιν
C ἐγρηγορεῖν καὶ συντετασθαι πλέον πῶς παρασκευάσας, πάλιν ἐπιφέρει· « Οὐκ ἐν δυνάμει μεγάλη, τοῦδε ἐν ἰσχύϊ, ἀλλ' ἢ ἐν Πνεύματί μου, λέγει Κύριος παντοκράτωρ. Τίς εἰ σὺ, τὸ ὄρος τὸ μέγα, πρὸ προσώπου Ζοροβάβελ, τοῦ κατορθῶσαι καὶ ἐξοῖσαι ὅν λίθον τῆς κληρονομίας ἰσότητά χάριτος ; » Ὅρος ἐνταῦθα τὸν πολέμιον καλεῖ, ᾧ διαλέγεται, ὅτι τὸν λίθον, φησὶ, τῆς κληρονομίας τὸν Ζοροβάβελ, καὶ οὐ ἀντιπρόσωπος καὶ ἐναντίος ὁρμᾶς, τοσαύτη πνευματικὴ χάρις, κατορθοῦντα τὰς μάχας, περιβαλεῖ, ὥς ὅλον αὐτὸν δοκεῖν αὐτόχρημα χάριν ὑπάρχειν. Καὶ μετὰ βραχὺ βεβαίων ἐτι ταῦτα, προφητεύει οὕτως·

(55) *Quantum poterat.* In Graeco, ἐγχωρῶντως, ut ἀρχοῦντως, et θαρρόντως, quo adverbio usus est Gregorius Thaumaturgus in homilia necdum edita in *Omnes sanctos*, cum ait : Ἐπὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ λόγου θαρρόντως τραπήσομαι, id est, « animose et confidenter loqui incipiam. »

(56) *Egre dietur.* Isa. xi, 4-5.

(57) *Ex ipsa.* Graeca Biblia : Ἐκ τῆς ῥίζης αὐτοῦ, id est, « ex radice ejus. »

(58) *Super eum.* Post haec verba addunt Biblia : Πνεῦμα Κυρίου, id est, « Spiritus Domini. »

(59) *Spiritus timoris.* Ante haec verba Biblia addunt, ἐμπλήσει αὐτόν, id est, « implebit ipsum. »

(60) *Quia ecce.* Zach. iii, 8 et 9.

(61) *Ante faciem.* Lego cum Graeca editione, πρὸ προσώπου. Nam illud, πρὸ, a librario nostro omis- sum puto.

(62) *Fodio.* Zach. iii, 9 et 10.

(63) *In die una.* Post haec verba editio Graeca habet : Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ, λέγει Κύριος παντοκράτωρ· quae omittit Didymus, addens pro illis con- junctionem καὶ.

(64) *Sua.* Biblia Graeca, omisis duobus illis pro- nominiis, habent : sub vite, et sub ficu.

(65) *Se invicem.* Codex, ἀλλήλου. Lego ἀλλήλους.

(66) *Aureum.* Zach. iv, 2.

(67) *Incipit quidem a nobis.* De hac locutione, quam ex Origenis lib. ix in *Epistolam ad Romanos* fortasse sumpsit Didymus, satis dixi in *Epistola ad clariss. praesulem Joannem Archintum*. Vide etiam, si placet, superius not. 85, pag. 11.

(68) *Infundibula.* Codex, παρυστρίδας. Lego ἐπαρυστρίδας. Quae vox ambigua est in Graecis Bi- bliis, LXX enim Intt. ea usunt ad exprimendam Graece tum voce *μηρῆτι* (*muzakoth*), tum voces *μηρῆτι* (*melkakhaim*), et *μαῆτι* (*mahhtah*) : modo scilicet « infundibula, » sive, ut vertit Vulgatus in- terpres, « infusoria, » vel (ut vertit Hieronymus lib. i in *Zachariam*, pag. 809) « effusoria ; » modo vero « forcipes, » sive « emuncatoria. » In Zachariae loco, quem explicat Didymus, legitur nomen *muzakoth*, quod ex radice, seu verbo *פָּצַח* (*jazak*) « fun- dendi, » sive « effundendi » significationem habente

« Καὶ χαρήσονται, καὶ θύονται τὸν λίθον τὸν κασσιτέρινον ἐν χειρὶ Ζοροβάβελ. Ἐπὶ οὗτοι ὀφθαλμοὶ Κυρίου εἰσὶν, οἱ ἐπιβλέποντες ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. » Οἱ οὖν τὴν πᾶσαν κτίσιν ἐφορῶντες ἐπὶ ὀφθαλμοί, οἱ προλεχθέντες παράδοξοι χρηματισμοὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματός εἰσιν. Κασσιτέρινον δὲ λίθον εἶπεν, ἐπειδὴ ἐν τῷ κασσιτέρῳ τὰ πεπονθότα σκευή, σιδηρὰ τε καὶ χαλκὰ, θεραπεύεται καὶ ἀναπληροῦται, καὶ ἐνωτικός ἐστὶν ὁ κασσίτερος. Φασὶ δὲ τινες, ὅτι σὺν τέχνῃ καὶ διακρίνεται ἐν τῇ χύνῃ [125 a] ἀπὸ τοῦ χρυσοῦ, ἢ ἀργύρου, ἢ χαλκοῦ τὸ δόκιμον καὶ ἀδόκιμον. Ἐγώ μαι, ὡς καὶ τὸ ὑπὸ Σολομώνος ὁμοίως ἐν ἀπορρήτῳ λεγόν, « Ἡ σοφία ψυχοδόμησεν ἐαυτῇ οἶκον, καὶ ὑπηρεῖτε στύλους ἐπὶ αὐτῇ, » παραδελῶν ἐφίεται τὸ τῇ Παρθένῳ εὐαγγελισθὲν ὑπὸ τοῦ Γαβριήλ. « Πνεῦμα ἅγιον ἐλεύσεται ἐπὶ σέ » ὅπερ καὶ λειτουργεῖν αὐτῷ τοὺς ἀγγέλους δηλοῖ. καὶ ὡς τῶν ὅλων ὑποστάτης ἐστὶ, καὶ τὰς ζωὰς ἀρρήτῳ φωταγωγία περιλάμπει τὸ θεῖον Πνεῦμα, σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, μετὰ ἀφράστου ἐνώσεως καὶ συμπνοίας. Ἀξιοῦσθαι οὖν αὐτοῦ τοὺς φωτισζομένους παιδεύων ἡμᾶς ὁ Ἀπόστολος, Γαλάταις ἐχάραξε γράμματα καὶ τοιάδε. « Τοῦτο μόνον θέλω μαθεῖν ἀπ' ὑμῶν. Ἐξ ἔργων νόμου τὸ Πνεῦμα ἐλάβετε, ἢ ἐξ ἀκοῆς πίστεως; » Ταῦτα καὶ Δαυὶδ οὐ σιωπῇ παρατρέχει. Συνάπτων γὰρ προφανῶς τὴν φύσιν καὶ ὁμοφροσύνην τοῦ ἐκ φωτός φῶς γεννηθέντος Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἀληθείας ἐξ ἀληθείας ἐκπορευθέντος ἁγίου Πνεύματος, ψάλλει, ἐν μὲν μὲν. « Ἐξαπόστελλον τὸ φῶς σου καὶ τὴν ἀληθειάν σου. » ἐν δὲ μὲν. « Ἐξαποστελεῖ τὸν Λόγον αὐτοῦ, καὶ τῆξει αὐτά. » πνεύσει τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ ῥησεται ὕδατα. » Ὁ ἔπεται τὸ Παύλου ῥητόν. « Ἡμεῖς πάντες ἐν Πνεύμα ἐποστάθημεν. »

derivatur. Atque hoc ipso sensu vocem, ἐπαρυστρίδας, a theologo nostro sumi patet ex verbis, quæ statim subiicit. Vide not. 28, pag. 47.

(69) *Ut significant*, etc. Binas hæcæ interpretationes verborum, « duæ olivæ, » affert Hieronymus libro primo commentariorum in *Zachariam*, cap. 4, pag. 814. « Duas olivas (inquit) quidam e nostris... duo intelligunt Testamenta, a dextris Evangelium, a sinistris legem... Sunt qui... sacerdotium interpretentur, et legem. » Quod si pro, « legem, » scribendum esset, « regnum, » Didymi explicationem apertius agnoscere. Ibidem vero eos redarguit Hieronymus, qui « duas olivas Filium interpretantur, et Spiritum sanctum, et mediam lampadem Deum Patrem. Sed nescio quomodo (inquit) absque blasphemia, alterum a dextris, alterum accipiant a sinistris. » Quibus verbis Origenem notare videtur, quem tamen Didymus ne hac quidem in re secutus est.

(70) *Accuratus*. Codex, *προσακριβεστέραν*. Lego *προς ἀκριβεστέραν*.

(71) *Non in virtute*. Zach. iv, 6 et 7.

(72) *Nisi*. Græca Biblia: ἀλλ' ἐν Πν. μου. Didymus, ἀλλ' ἢ ἐν Πν. μου.

(73) *Educas*. Didymus, ἐξοῖσαι. Græca editio: ἐξοῖσω.

(74) *Prodis*. Codex ὁρμᾶ. Lego ὁρμᾶς, ut clarior sit sententia.

(75) *Et lætabuntur*. Zach. iv, 10.

(76) *Denominationes*. Nempe septem dona Spiritus sancti. Notanda autem significatio vocis, χρηματισμοί, quæ commodius hic verti non posse videtur.

cloria), id est inextinguibilem, ac perennem, qui inde est, influxum; et duas olivas; quæ sic accipiuntur, ut significant (69) vel sacerdotium et regnum, vel duos populos, aut domos Dei, priscum nempe populum Israelitarum, et nostrum Christianorum: et postquam prophetam excitavit, ac eum magis quodam modo disposuit, ut ad ea, quæ ostensus erat, accuratius (70) considerata evigilaret, atque conlitteretur: Postquam, inquam, hæc omnia dixit, rursus subdit: « Non in virtute (71) magna, neque in fortitudine, nisi (72) in Spiritu meo, dicit Dominus omnipotens. Quis es tu, mons magne, ante faciem Zorobabelis, ut prospere tibi succedat, et educaas (73) lapidem hæreditatis æqualitatem gratiæ? » Hic montem vocat hostem, quem B alloquitur, quia lapidem, inquit, hæreditatis Zorobabelem, contra quem prodis (74) in faciem ei resistens, et adversarius, tanta spiritualis gratia prospere dimicantem circumdabit, ut ipse totus gratia esse plane visurus sit. Et paulo post rursus ista confirmans, sic prophetat: « Et lætabuntur (75), et videbunt lapidem stanneum in manu Zorobabel: septem hi oculi Domini sunt, qui inspiciunt in universam 271 terram. » Itaque septem oculi, qui omnem creaturam inspiciunt, sunt admirandæ illæ Spiritus sancti denominationes (76), quas antea diximus. Stanneum vero lapidem dixit, quia vasa, quæ detrimentum passa sunt, cum ferrea, tum ænea, stanno instaurantur, atque interpolantur, et stannum (77) copulandi vim habet. Aiunt vero C quidam, stanno aurum etiam, aut argentum, aut æs in fusorio vase, artificio quodam adhibito, ita purgari, ut purum ab impuro secernatur (78). Quin

(77) *Stannum*. Codex, *κασσίτερος*. Lego *κασσίτερος*. Stannum autem ita natura comparatum est, ut cum plumbo, aut cupro, aut mercurio facile copuletur; non vero cum auro, aut argento, aut ferro.

(78) *Ut secernatur*. Id falsum esse aiunt chemici: nullum enim ex metallis stanno expurgant in vase δοκιμαστικῷ, sed argentum, et aurum plumbo: ex cupro autem, ac stanno fit æs illud statuarium, quod vulgo dicitur *bronzo*. Nunquid ergo plumbum album, quod est stannum, pro plumbo nigro a Didymo sumptum suspicabimur? Hieronymus porro in commentariis in *Zachariam* (quæ ita a se conscripta fatetur, ut prius Didymi quinque Explanationum libros in eundem prophetam legerit, et « Hebræorum historiæ tropologiam nostrorum, » quorum unus erat Didymus, « miscuerit) hæc scripsit libro 1, pag. 812, ed. Veron. tom. VI: « Sicut enim stannum ab igne alia metalla defendit, et cum sit natura æs ferrumque durissimum, si absque stanno fuerit, uritur et crematur; sic, etc.... Lapis autem iste, id est massa, qui apud Hebræos Abdil scribitur, id est, stanneus, ἐτυμολογείται ἀποχωρίζων, id est, separans, et discernens, ut quomodo stannum mista et adulterata inter se per ignem metalla dissociat; ita Dominus verus probator et χωρευτής ab auro, et argento bonorum operum æs vitiorum, plumbumque secernat, ut purum aurum remaneat, et argentum... Septem autem oculos.... supra exposuimus septem esse spiritus: nempe, septem gratias Spiritus sancti. »

equidem arbitror, iis quoque verbis, quæ a Salomone arcano pariter sensu dicta sunt, « Sapientia (79) ædificavit sibi domum, et suffulsi columnas septem, » illud indicari, quod Virgini nuntiatum est a Gabriele : « Spiritus (80) sanctus veniet super te : » quod ostendit etiam, eidem Spiritui angelos ministrare atque inservire ; ac præterea demonstrat, divinum Spiritum ineffabili conjunctione, et concordia cum Patre et Filio universarum rerum fulcrum esse, ac subsistentiam eis tribuere, et vitas ad lucem ineffabiliter deducendo illustrare. Illius ergo dignos fieri eos, qui illuminantur, seu baptizantur, docens nos Apostolus, ad Galatas talia scripsit : « Hoc solum (81) volo discere a vobis : ex operibus legis Spiritum accepistis, an ex auditu fidei ? » Hæc ne David **272** quidem silentio præterit. Conjungens enim manifesto naturam, et concordiam Filii, qui lux ex luce genitus est, et Spiritus sancti, qui veritas (82) ex veritate processit, in psalmo quidem XLII ait : « Emitte (83) lucem tuam, et veritatem tuam ; » in CXLVII autem : « Emitteret (84) Verbum suum, et liquefaciet ea ; flabit Spiritus ejus, et fluent aquæ. » Cui textui consentaneum est illud Pauli dictum : « Nos omnes (85) uno Spiritu potati sumus. » Quidni autem aliud præterea (86) his consonum, et splendidum ostentem, duce atque enarratore Zacharia prophetarum ultimo, ut magis adhuc miremur ? Ipsis autem ejus verbis id commemorabo, quæ sic se habent : « In diebus illis (87) egredietur aqua viva ex Jerusalem. » Quæ vero « aqua viva » est, et ex cælesti Jerusalem procedens, ea sane vivos quoque generat (88). Invenimus autem, præter illa quæ commemorata sunt, piscinam etiam Jerosolymis olim existentem, cui nomen Hebraice Bethesda (89), nemine diffidente imaginem baptismi

A Tί οὐ καὶ ἄλλο συνῆδόν τι καὶ λαμπρὸν ἐνδείξομαι, ὑπὸ ἐξηγητῇ Ζαχαρίᾳ τῷ ὑπατάτῃ προφήτῃ, ἐν ἑτὶ καὶ μᾶλλον θαυμάζωμεν; Αὐτοῖς δὲ ἀναμνήσω τοὺς ῥήμασιν αὐτοῦ, ἔχουσιν ὧδε· « Ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἐξελεύσεται ὕδωρ ζῶν ἐξ Ἱερουσαλὴμ. » Τὸ δὲ « ζῶν ὕδωρ, » καὶ ἐκ τῆς ἀνω ἐκπορευόμενον Ἱερουσαλὴμ, ἄρα καὶ ζῶντας γεννᾷ. Εὐροῖμεν δὲ ἂν πρὸς τοῖς [125 b] μνημονευθεῖσι καὶ τὴν κολυμβήθραν τὴν ἐν Ἱερουσαλὴμ, ἥ ὄνομα Ἑβραϊστὶ Βηθεσδα, ὁμολογουμένως εἰκόνα τοῦ βαπτίσματος, ἀλλ' οὐκ αὐτὴν τυγχάνουσιν τὴν ἀλήθειαν· ἡ γὰρ εἰκὼν πρὸς καιρὸν, ἡ δὲ ἀλήθεια εἰς αἰωνιότητα κρίνεται. Διὸ καὶ ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ ὑπὸ ἀγγέλου κινηθὲν τὸ ἐν αὐτῇ ὕδωρ, καὶ ἕνα μόνον τὸν πρῶτον κατιόντα, καὶ σωματικὸν πάθος, εὐχὴ δὲ καὶ ψυχικὸν ἐθεράπευεν. Τὸ γὰρ αὐθεντικὸν βάπτισμα, μετὰ τὴν τοῦ Ἰησοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιφάνειαν, καὶ καθ' ἑκάστην ἡμέραν, μᾶλλον δὲ ὧραν· ἀληθέστερον δὲ, ἀδιαιρέτως καὶ πάντας τοὺς κατιόντας, καὶ ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας αἰωνίως ἐλευθεροῖ· καὶ τῶν πολλῶν καὶ διαφόρων, καὶ ἀνωμάλων, καὶ δυσλόγων διαθέσεων ψυχικῶν τε καὶ σωματικῶν ἡ ἴασις εὐρίσκειται μία, καὶ οὐδὲν καθοσιτοῦν ἐστὶ παλαιὸν ἐπιταὶ ἀγγημάτων τῶν ἐνδοῦ, ἢ τῶν ἐκτὸς. Πρὸς ἐπὶ τούτοις, πάντας ἐκ χάριτος ἀδελφοὺς πρωτοτόκους καὶ ἀρτιτόκους, καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐξ ἡλικίας καὶ ἀφ' ἡλικίας ἀναδείκνυσιν· καὶ τούτοις αὐτοῖς, οἷς κατὰ νόμον κοσμηκὸν τὰ γῆνα χρήματα, διὰ τὸ ἀνασφαλῆς τῶν ἐτῶν, ἢ τῶν ὀλίγων, ἢ τῶν πολλῶν, οὐ καταπιστεύεται, ὁ θεὸς ἅπας ἔσθλος ἀσφαλῶς παρακατατεθεὶς εὐρίσκει· ὡς γεγηθότας ψάλλειν· « Κύριος ποιμαίνει με, καὶ οὐδὲν με ὑστερήσει· εἰς τόπον γλῶσς, ἐκεῖ με κατεσχῆνωσεν· ἐπὶ ὕδατος ἀναπαύσεως ἐξέθρεψέ με· » καὶ, « Ἦτοίμασας ἐνώπιόν μου τράπεζαν, ἐξ ἐναντίας τῶν θλιβόντων με. Ἐλίπανας ἐν ἐλαίῳ τὴν

(79) *Sapientia*. Prov. ix, 1.

(80) *Spiritus*. Luc. i, 35. Græca Biblia habent : ἐπελεύσεται, id est, « superveniet. » Didymus tum hic, tum segm. 59 b : ἐλεύσεται, id est, « veniet. » At in libro *De Spiritu sancto*, num. 31, videbitur dictasse ἐπελεύσεται, si exemplaria typis impressa tantum inspiciamus : contra dictasse videtur, ἐλεύσεται, si codicem calamo exaratum, et in bibliotheca nostra asservatum consulamus. Hæc enim in iis legimus : « Æqualem vero Spiritui virtutem non possumus aliam præter Christum Dominum nostrum interpretari. Ipse enim discipulis ait : « Accipietis enim virtutem Spiritus sancti venientem super vos. » Et ad Mariam angelus, « Spiritus, inquit, sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi. » Creatrix igitur virtus Altissimi, Spiritu sancto superveniente in Virginem Mariam, Christi corpus fabricavit... Nec mirum si Dominici tantum corporis Spiritus sanctus conditor sit, cum Patri, Filioque sociatus, eadem potestate creaverit omnia, quæ Pater creavit, et Filius. » Codex vero noster habet : « Equidem vero Spiritus virtutem non possumus aliam præter Christum Dominum interpretari. » Accipietis enim virtutem Spiritus sancti venientem super vos, » ad apostolos dicitur. Et ad Mariam archangelus, « Spiritus, inquit, sanctus veniet super te, et virtus Altissimi obumbrabit te. » Creatrix ergo virtus Altissimi... Christi corpus fabricata est... Nec mirum si Dominici tantum corporis

Spiritus sanctus conditor, sit cum Patre Filioque sociatus ; cum eadem creet omnia, quæ Pater creavit, et Filius. » Vide tamen segm. 172 a.

(81) *Hoc solum*. Galat. iii, 2.

(82) *Veritas*. Codex, ἀληθεία, id est, ἀληθεία, nempe « vere. » Sed videtur legendum ἀλήθεια.

(83) *Emitte*. Psal. xlii, 3.

(84) *Emitteret*. Psal. cxlvii, 7 (sen 18).

(85) *Nos omnes*. I Cor. xii, 13. Vide not. 18, pag. 174. Vocem ἡμεῖς, id est, « nos, » non habent Biblia.

(86) *Quidni... præterea*. Codex : Τί ; οὐ καὶ ἄλλος. Legendum videtur : Τί οὐ καὶ ἄλλως, vel, τί οὐ καὶ ἄλλο, ut et legi.

(87) *In diebus illis*. Zach. xiv, 8. Græca editio : Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, id est, « in die illa. »

(88) *Generat*. Nempe in baptismo. Hanc Didymi interpretationem indicat Hieronymus ad eundem Zachariæ locum, pag. 921, tom. VI edit. Veron. « Aquas viventes (inquit) multi ad baptismum referunt, quæ... in Pascha, et Pentecoste silentibus largiendæ sunt. » Quibus in verbis ea fortasse respicit S. doctor, quæ ad eum locum in commentariis dictaverat Didymus.

(89) *Bethesda*. Joan. v, 2. A Vulgato interpres vocatur Bethesda. Dicit vox, « Bethesda, » Hebraicas, sive Syriacas voces בית השדה (*beth hhesdah*), quibus denotatur « domus misericordiae, » clarius exprimit. Hieronymus in *Dialogo adversus Lucije-*

κεφαλὴν μου, καὶ τὸ ποτήριόν σου μεθύσκον με ὥστε
[126 a] κράτιστον. »

quæ in ipsa erat, aqua et semel in anno, et unum duntaxat, qui primus in eam descendisset, et corporis morbum, non vero animæ sanabat. Authenticus (91) enim baptismus post Filli, et Spiritus sancti apparitionem, sive manifestum adventum et quotidie aut potius singulis horis, aut, ut **273** verius dicam, continue (92) et omnes in piscinam descendentes, et ab omni peccato in perpetuum (93) liberat; ac multarum, et diversarum, et exorbitantium, et curatu difficilium affectionum cum spiritualium, tum corporalium sanatio una invenitur; ac nullum plane (94) jam ex vetustis malis, peccatisque sive interioribus, sive exterioribus baptizatos comitatur. Ac præterea omnes per gratiam fratres primogenitos, et modo genitos (95) reddit iste baptismus, ne iis quidem exceptis, qui nati minores (96) sint, aut ætate proveci. Ac apud eos ipsos, quorum fidei juxta mundanam legem (97) terrenæ opes non (98) creduntur (99), quod tutum non sit id facere ob annorum numerum aut nimis exiguum, aut nimis magnum, totus tamen divinus census cum securitate depositus invenitur: adeo ut letantes canant: « Dominus (1) pascit me, et nihil mihi deerit: in loco pascuæ (sive, virentis herbar) ibi me collocavit (sen, mihi habitaculum præbuit): super aqua requiei educavit me; » et: « Parasti

rianos, num. 6: « Bethesda, » inquit, « laeas Judææ.

(90) *Imaginem baptismi.* Tertullianus lib. *De bapt.* cap. 5: « Piscinam Bethsaida (inquit) angelus interveniens commovebat... Figura ista medicinæ corporalis spiritalem medicinam canebat.... qui unum semel anno liberabant, nunc quotidie populos conservant, deleta morte per ablutionem peccatorum. » Affinia scripsit et Chrysostomus in orat. 12 contra *Anomæos*, tom. I, pag. 549, edit. Mont-fauconii.

(91) *Authenticus.* Christi baptisma « authenticum » vocat, quod ὁπὸ τοῦ αὐθεντικοῦ, nempe a Domino, vel μετὰ δεσποτικῆς αὐθεντίας, id est, « herili auctoritate » institutum sit; utque illud opponat veteribus ejusdem baptismi typis; maximeque ut illud secernat cum a baptismo Joannis, tum etiam ab eo baptismo, quo Christi discipuli ante manifestum Spiritus sancti adventum baptizarent, quodque a Joanne Chrysostomo (hom. xxix, in *Joannem*, pag. 465, tom. VIII), vocatur τῆς ἐκ τοῦ Πνεύματος χάριτος ἀποκρίσις, id est, « Spiritus gratia vacuum. » Atque hac de causa subjungit Didymus ea verba: « Post Filli, et Spiritus sancti adventum. » Id ipsum vero ante Didymum aperte docuerat Tertullianus in libro *De baptismo*, cap. 11: « Tinebant (inquit) discipuli ejus (nempe Christi)... eodem baptismo Joannis, ne qui alio putet, quia nec exstat alius, nisi postea Christi, qui tunc utique a discipulis dari non poterat, utpote nondum adimpleta gloria Domini, nec instructa efficacia lavacri per passionem et resurrectionem.

(92) *Continue.* Eadem quoad rem hanc in omnibus ecclesiis non erat consuetudo. Siricius papa in *Epist. ad Himerium* eos redarguit, qui « passim ac libere Natalitius Christi, seu apparitionis, necnon apostolorum seu martyrum festivitatibus innumeras plebes » baptizabant: id enim in Paschate potissimum, et Pentecoste faciendum ait. Socrates contra libro v, cap. 22: « Aliam quoque consuetudinem, inquit, in Thessalia novi esse. Solis diebus Paschæ illic baptizant: ex quo fit ut plerique apud illos sine baptismo moriantur. » Didymus vero Alexandrinorum potissimum disciplinam, opinor, respicit cum hic, tum segm. 84 a: de qua Vanslebii loquitur in *Historia Ecclesiæ Alexandrinæ* Gallico sermone conscripta, et anno 1677 Parisiis edita. Verum scite Tertullianus in libro *De baptismo* cap. 19: « Diem baptismi, inquit, solemniorum Pascha præstat... exinde Pentecoste ordinandis lavacris latissimum spatium est... Cæterum omnis dies Domini est, omnis hora, omne tempus habile baptismi. » Quibus similia tradit S. Basilii homil. In sanctum baptismum num. 1, pag. 114, tom. II.

(95) *In perpetuum.* Aut « divino modo. » Vide not. 62, pag. 228, et not. 90, pag. 251.

B

(94) *Plane.* In Græco, καθολικῶν. Quæ vox in vulgaribus lexicis exemplo caret. Clemens in sexto *Syriacum* pag. 775 ea usus est, cum ait: μηδὲ καθολικῶν μεταβαλλόμενοι, id est « nihil penitus mutati. »

(95) *Modo genitos.* Respicit illud I Petr. II, 2. « Sicut modo geniti infantes. » Ita et in commentariis in *Psalms* ad vers. 11 psalmi xviii, baptizatos vocavit ἀρτιγενῆ βρέφη.

(96) *Nati minores.* In Græco, ἐξήλικας. Quam vocem in nullo unquam auctore legi: itaque genuinum ejus sensum certo statuere non ausim. Porro nisi ea voci ἀρτιγενῆ juncta esset, facile existimare posset quis, idem esse ἐξήλικας, atque ἀρτιγενῆ. Verum cum et ἀρτιγενῆ et ἐξήλικας memoret Didymus, ac ita quidem ut ὁ ἐξήλικας opponi ab ipso videatur « primo-genito, » ἀρτιγενῆ vero « nupergenito; » ideoque « nati minores adolescentulos » designari crediderim. Quin vox ipsa ἀρτιγενῆ, si Moeris audiat, Atticis quidem « seniore » significat, Græcis vero « juniorem. »

(97) *Mundanam legem.* Civiles leges « mundanas » vocat etiam Rufinus Palæstinus in libro *De fide* num. 32. Quænam porro sit in jure civili lex, quam spectet Didymus verbis illis, « ob annorum numerum nimis magnum, » jurisconsulti viderint. Mihi illud indicare satis est, quod Vincentius Gravina docet libro II *Originum juris civilis* cap. 26. Ex jure Attico scilicet poterat filius patrem senio desipientem in judicium vocare, ut ab re familiari amoveretur.

(98) *Non.* Codex, οὐ, -ed lego οὐ.

(99) *Non creduntur.* Tertulliani verbis utitur ipsum veluti redarguens, quod infantes passim baptizari vellet. Hæc enim scripsit in libro *De bapt.* cap. 18: « Veniant ergo, dum adolescent... Cautius agatur in sæcularibus: ut cui substantia terrena non creditur, divina credatur. »

(1) *Dominus.* Psal. xii, vers. 1 et 2. Indicare videtur Didymus, eam in Alexandrina quoque Ecclesia consuetudinem fuisse, ut caneretur psalmus vicesimus secundus, aut nonnulli ejus versiculi, cum baptizati e sacro fonte ad altare sacram sumpturi Eucharistiam processerant. Eandem consuetudinem apertius indicat S. Ambrosius in libro *De mysteriis* cap. 8. « His abluta, inquit, plebs dives insignibus, ad Christi contendit altaria, dicens: « Et introibo ad altare Dei... » Venit igitur, et videns sacrosanctum altare compositum, exclamans ait: « Parasti in conspectu meo mensam. » Hanc loquentem inducit David dicens: « Dominus pascit me, » etc. Imo, ut scite observant ad eum locum pag. 336, Maurini monachi, Ambrosius quoties sacre Eucharistiæ meminit, hunc etiam psalmum commemorat.

(2) in conspectu meo mensam adversus eos, qui tribulant **274** me. Impinguasti in oleo caput meum, et poculum tuum inebrians me quam optimum. »

Ipse vero angelus, qui aquam turbabat, præcursor erat Spiritus sancti; atque ad ejus angeli similitudinem Joannes et angelus Domini (3) vocatus est, et præcursor Domini (4) factus fuit, et in aquis baptizavit. Chrisma (5) vero, quo uncti sunt cum Aaron a Mose, tum præterea omnes etiam, qui e sacerdotali cornu (6) ungebantur, quique ex chrismate christi (7), id est uncti, denominati sunt, typum gerebat sanctificati chrismatis (8), quod nos accipimus. Etsi enim corporaliter hoc fluat, tamen spiritualiter prodest (9). Nam simul ac venerit in cor nostrum fides beatissimæ Trinitatis, et verbum spiritale in os (10), et obsignatio Christi in frontem (11), simul atque baptismus susceptus fuerit, et chrisma nos confirmaverit (12), statim, inquam, propitia invenitur quæ natura est bonorum largitrix Trinitas; statim ea apud nos venit; eodem momento immundi spiritus a mundis discedunt, et confestim mundana negotia recedunt, et corporales cujusvis generis passionibus longe (15) a nobis abeunt, omnia delicta dimittuntur, nomina nostra indelebilibus in libris inscribuntur, **275** cælestia nobis bona dispensantur: adeo ut ipsa Trinitas, propterea quod ineffabiliter prompta sit, ac provida (14), atque in bonis rebus omnibus prin-

Α Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ἄγγελος ὁ τὸ ὕδωρ ταρασσών, πρὸδρομος ἦν τοῦ ἁγίου Πνεύματος· οὗτινος ἀγγέλου καθ' ὁμοιότητα Ἰωάννης ἀγγελὸς τε τοῦ Κυρίου ἐκλήθη, καὶ πρὸδρομος ἐγένετο τοῦ Δεσπότου, καὶ ἐν ὕδασι ἐβάπτισεν. Καὶ τὸ χρίσμα δὲ, ὅπερ ἐχρίσθησαν Ἀαρὼν τε ὑπὸ Μωϋσέως, ἐτι μὴν καὶ πάντες οἱ ἀπὸ τοῦ ἱερατικοῦ κέρατος, οἱ ἐπικληθέντες ἀπὸ τοῦ χρίσματος χρηστοί, τύπον ἔφερε τοῦ ἡγιασμένου χρίσματος, οὗ λαμβάνομεν ἡμεῖς. Εἰ γὰρ καὶ σωματικῶς τοῦτο τρέχει, ἀλλ' οὖν ψυχικῶς ὠφελεῖ. Μόνον τε γὰρ ἔλθῃ περὶ τῆς τρισμακαρίας Τριάδος πίστις ἐν καρδίᾳ ἡμῶν, καὶ ῥῆμα πνευματικὸν ἐν στόματι, καὶ σφραγὶς Χριστοῦ ἐν μετώπῳ· μόνον βάπτισμα ὑποδείξεται, καὶ τὸ χρίσμα ῥώσῃ· εὐθὺς ἡμεῖς εὐρίσκονται, ἡ τὴν φύσιν ἀγαθοδότης ὑπάρχουσα Τριάς· εὐθὺς παρ' ἡμῶν κατανατᾷ, αὐτῇ τῇ ῥοπῇ τὰ ἀκάθαρτα πνεύματα ἀπὸ τῶν καθαρῶν ἀναχωρεῖ, παραχρῆμα τὰ κοσμικὰ πράγματα οἴχεται, καὶ τὰ σωματικὰ παντοία πάθῃ ἐκποδῶν καθίσταται· τὰ πταίσματα πάντα ἀφίεται, τὰ ὀνόματα ἡμῶν ἀνεξαλείπτως ἐγγράφεται βίβλοις, τὰ οὐράνια ἡμῶν ἐπιτρέπεται ἀγαθὰ· ὡς διὰ τὴν ἀπατον αὐτῆς ἐτοιμότητα, καὶ προμνησίαν, καὶ τὸ ἐθέλειν διὰ πάντων καλῶν πρωτεύειν, προσφάνασθαι ὑπ' αὐτῆς καὶ αὐτὴν τὴν τοιάνδε πρόδωκεν ἡμῶν, ἡ προκατάρχεσθαι. Καὶ ἵνα συλλήδῃν εἰπω, φυλάτ-

(2) *Parasti. Psal. xxii, 6* (sen 5). Lege, si placet, S. Zenonem lib. ii, tract. 14, pag. 187, hæc verba interpretantem.

(3) *Angelus Domini. Marc. i, 2.*

(4) *Præcursor Domini. Tertullianus lib. De bapt. cap. 6:* « Illic quoque figura præcessit. Sic enim Joannes ante præcursor Domini fuit... ita et angelus baptismi arbiter superventuro Spiritui sancto vias dirigit ablutione delictorum. »

(5) *Chrisma. Plane similia scripsit Tertullianus lib. De bapt. cap. 7.* « Egressi de lavacro, inquit, perungimur benedicta unctione de pristina disciplina, qua ungui oleo de cornu in sacerdotibus solebant. Ex quo Aaron a Moyse unctus est, unde Christus dicitur a chrismate, quod est unctio. »

(6) *Cornu. Vide I Reg. xvi, 1 et 13, et III, Reg. i, 39, etc. De unctione vero Aaronis vide Levit. viii, 12.*

(7) *Christi. Codex, χρηστοί, id est, « faciles et benigni. » Sed legendum χριστοί, ut puto. Vide notas ad segm. 170 b.*

(8) *Sanctificati chrismatis. Sanctificatum chrisma dicit id, quod a Cypriano in epistola lxx vocatur « oleum sanctificatum. » a Tertulliano « benedicta unctio, » a Theophilo in primo ad Autolyicum num. 12, ἔλαιον Θεοῦ, id est, « Dei oleum, » seu « divinum oleum, » a Basilio lib. De Sp. sancto cap. 27, ἔλαιον τῆς χρίσεως εὐλογημένον, id est « benedictum oleum unctionis, » et ab Innocentio primo in epistola ad Decentium cap. 3, « Chrisma ab episcopo consecratum. »*

(9) *Etsi enim... prodest. Leguntur hæc ad verbum in Tertulliani libro De bapt. cap. 7.* « Sic et in nobis, inquit, carnaliter currit unctio, sed spiritualiter proficit. »

(10) *Verbum spir. in os. Responsiones illas indicat, de quibus Tertullianus in libro De corona, cap. 5, sic loquitur: « Aquam adiutori... sub antistitis manu contestamur nos renuntiare diabolo... dehinc tergimur amplius aliquid respondentes, quam*

Dominus in Evangelio determinavit. » Ambrosius autem libro *De mysteriis* cap. 5: « Descendisti igitur, recordare quid responderis, quod credas in Patrem, credas in Filium, credas in Spiritum sanctum. »

(11) *Obsignatio Christi in frontem. Id scilicet, quod Prudentius in Psychomachia vocat « inscripta oleo fronti signacula; » quod Clemens Alexandrinus apud Eusebium lib. iii Hist. eccl. cap. 20 appellat τὴν σφραγίδα τοῦ Κυρίου, id est « obsignationem Domini; » quod Cyprianus in epistola ad Jubaianum dicit « signaculum dominicum; » quod Tertullianus indicat in libro De præscriptionibus hæreticorum cap. 60 his verbis: « Signat illic in frontibus milites suos; » quod demum Didymus ipse in loco necdum edito, sed mox nota 43, pag. 278, edendo vocat τὸ ἐπὶ μετώπου σημεῖον. Ideo autem « obsignatio » dicitur, quod in ea unctione « signum » crucis ab episcopo efformetur: qua de causa Tertullianus in eodem libro dixit etiam, « aqua signare, » baptismum respiciens. Cæterum neque unctionem verticalem, neque impositionem manuum hic memorat Didymus: quæ duo tamen ab aliis Patribus commemorantur.*

(12) *Confirmaverit. Seu, « robor ac vires addiderit. » Antiquius monumentum, quo ostendi solet vetustas illius nomenclationis, qua sacramentum hocce, de quo Didymus, « confirmatio » appellatur, de promptum est ex concilio Arausicano anni 441. Sed ante Didymum Tertullianus in libro De resurrectione carnis cap. 8 eandem indicaverat his verbis: « Caro ungitur, ut anima consecratur: caro signatur, ut et anima muniatur. » Idem enim valet, « muniatur, » atque « confirmetur, » seu « roboretur. » Ducta est autem ea locutio ex Bibliis, in quibus passim Spiritus sanctus nos « confirmare, corroborare, confortare » dicitur.*

(13) *Longe. Codex, ἐκποδῶν. Lego ἐκποδῶν.*

(14) *Provida. Codex, προμνησίαν pro προμήθειαν, ob quam Deus O. M. a Tertulliano « verus*

των δηλονότι τὸ σῶμα· τὸ μεταξὺ ἀληθείας καὶ σκιάς, καὶ ἡ εἰκὼν αὐτῆ τοῦ βαπτίσματος ἐφώντιζεν τε πάντοτε πάντας τοὺς κατ' ἐκείνον τὸν καιρὸν Ἰσραηλῆτας, καὶ ἔσωζεν, καὶ ἰδεῖν τῆς [126 b] ὁμοουσίου Τριᾶδος κοινὴν εἶναι τὴν παρεχομένην σωτηρίαν, ὡς Παῦλος ὁ νομομαθὴς ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους α' Ἐπιστολῇ ἔγραψεν· « Οὐ θέλω γὰρ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, ὅτι οἱ πατέρες ἡμῶν πάντες ὑπὸ τὴν νεφέλῃν ἦσαν, καὶ πάντες διὰ τῆς θαλάσσης διήλθον, καὶ πάντες εἰς τὸν Μωϋσῆν ἐβαπτίσθησαν ἐν τῇ νεφέλῃ καὶ ἐν τῇ θαλάσσῃ· καὶ πάντες βρῶμα τὸ πνευματικὸν ἔφαγον, καὶ πάντες τὸ αὐτὸ πνευματικὸν ἔπιον πόμα· ἔπιον γὰρ ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας· ἥ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός· » καὶ ὡς προφητεύουσιν, Ἰεζεκιὴλ μὲν· « Τάδε λέγει Κύριος· Ῥανὼ ἐφ' ὑμᾶς ὕδωρ καθαρὸν, καὶ καθαρισθήσεσθε ἀπὸ πασῶν τῶν ἁμαρτιῶν ὑμῶν· καὶ τὸ Πνεῦμά μου δώσω ἐν ὑμῖν, καὶ ἔσεσθέ μοι εἰς λαόν, καὶ ἐγὼ ἔσομαι ὑμῖν εἰς Θεόν. » Δαυὶδ δέ· « Ῥαντιεῖς με ὕσώπω, καὶ καθαρισθήσομαι· πλυνεῖς με, καὶ ὑπὲρ χιῶνα λευκανθήσομαι. » Ῥαντιεὺν γὰρ ὕσώπου, τὸν Ἰουδαϊκὸν καθαρισμὸν, τὸν ἕως νῦν εἰλωθότα παρ' ἑστοῖς γίνεσθαι· ὑπὲρ χιῶνα δέ, φωτισμὸν Χριστιανῶν, τὸ βάπτισμα λέγει. Ἡσαίας δέ· « Ἅγιοι κληθήσονται πάντες οἱ γραφέντες εἰς ζωὴν ἐν Ἱερουσαλὴμ· ὅτι ἐκπλυνεῖ Κύριος τὸν ῥύπον τῶν υἱῶν καὶ τῶν θυγατέρων Σιών, καὶ τὸ αἷμα ἐκκαθαριεῖ ἐκ μέσου αὐτῶν

A cipatum habere velit, nostrum etiam huiusmodi propositum (14) præveniat, atque antevertat. Ac ut summatim loquar, ita scilicet ut eam reverentiam servem, quæ erga veritatem præ umbra adhibenda est, imago quoque ipsa baptismi et semper omnes illius temporis Israelitas illuminabat (15), ac servabat, et salutem a consubstantiali Trinitate communiter datam esse ostendebat, sicut Paulus legis peritus in prima ad Corinthios Epistola scripsit : « Nolo enim (16) vos ignorare, fratres, quod patres nostri omnes sub nube fuerunt, et omnes per mare transierunt, et omnes in Moyse baptizati sunt (17) in nube, et in mari : et omnes escam (18) spiritualem manducaverunt, et omnes eundem spiritualem biberunt potum : bibebant enim de spirituali consequente petra : petra autem erat Christus; » et sicut prophetant Ezechiel quidem : « Hæc dicit (19) Dominus : Aspergam super vos aquam mundam, et mundabimini ab omnibus peccatis vestris. Et Spiritum meum dabo in vobis, et eritis mihi in populum, et ego ero vobis in Deum, » David vero : « Asperges (20) me hyssopo, et mundabor; lavabis me, et super nivem dealabor. » Nam « aspersio hyssopi » Judaicam denotat purificationem, quæ usque ad hanc diem apud Judæos fieri consuevit; cum vero ait (21) « super nivem, » Christianorum 276 illuminationem intelligit, quæ est baptismus. Isaias vero : « Sancti (22) vocabuntur omnes, qui scripti

Prometheus » appenatur. Suspicio tamen legendum hic esse προθυμῶν, id est « promptitudinem. »

(14) *Propositum.* Vel « nostrum huiusmodi propositionem. » Eam scilicet, qua dixit, « statim, confestim, eodem momento » nos bona illa consequi in baptismo.

(15) *Illuminabat.* Respicit, opinor, « columnam ignis, » de qua sermo est in Exodo cap. xiii, ubi dicitur « Dominus præcessisse » Israelitas « per diem in columna nubis, et per noctem in columna ignis, » quæ « nunquam defuit. »

(16) *Nolo enim.* I Cor. x, 1-4. Græca Biblia: Οὐ θέλω δέ, id est, « Nolo autem. » Sed Latina, ut Didymus.

(17) *Baptizati sunt.* Græca editio : ἐβαπτίσαντο. Didymus, ἐβαπτίσθησαν.

(18) *Escam.* Græca B.blia : τὸ αὐτὸ βρῶμα, id est « eandem escam. »

(19) *Hæc dicit.* Ezech. xxxvi, 22, 23, 27 et 28. Græca editio pro τῶν ἁμαρτιῶν habet ἀκαθαρσιῶν. D

(20) *Asperges.* Psal. l, 8 (s-u 9).

(21) *Cum vero ait.* Simili fere modo versiculum hunc accipit Ambrosius. Vide not. 28, pag. 47. Sed res alius repetenda. Nempe Didymum ex Tertulliano aliqua mutantem vidimus superius : videndum nunc, quanta sit inter hoc Didymi caput, et brevem Ambrosii librum *De mysteriis* similitudo. Utrum vero Ambrosius hinc aliqua illic derivavit, quemadmodum ex ipsius Didymi libro *De Spiritu sancto* in suis *De Spiritu sancto* libris nonnulla deprompsit, lector iudicet : ego summa tantum doctrinæ capita eodem utrobique ordine sibi succedentia, et similitudinem aliquam inter se habentia indicabo : lector loca ipsa inter se conferet. I. Itaque Ambrosius cap. 3, num. 9, baptismi figuram, et Spiritus sancti operationem, nempe aquarum sanctificationem, colligit ex verbis Moysis : « Spiritus superferebatur super aquas, » ut Didymus segm. 121 b. II. Baptismi y-pos in diluvii aquis, et in columba ex arca emissas

C agnoseit Ambrosius num. 10 et 11, ut Didymus segm. 121 b, et 122 a. III. In transitu maris Rubri figuram baptismi contemplatur Ambrosius num. 12 et 13, et Didymus segm. 122 a. IV. In aquis, quæ ex amaribus dulces factæ sunt, baptismi figuratum docet Ambr. num. 14, item ut Did. segm. 122 a. V. Ea prætermittens, quæ Didymus docet segm. 122 b ex cap. 6 libri iv Regum, agit Ambrosius num. 16 de Nahamano Syro, ut Didymus segm. 124 a. VI. Iis omissis, quæ ex Zacharia disputat Didymus, ad piscinam probaticam transit Ambrosius num. 22, de qua Didymus segm. 125 b. VII. Ambrosius num. 24 et 25 de columba ex arca emissâ rursus agit, de qua egerat Didymus segm. 121 b; uterque vero eundem Matthæi textum affert. VIII. Ambrosius num. 26 baptismi applicat illud Psalms : « Vox Domini super aquas, » item ut Didymus segm. 125 b. IX. Sacrum chrisma attingit ille num. 29, iste segm. 126 a. X. Baptismo applicat Ambrosius num. 34, illa verba : « Asperges me hyssopo, » etc., ut Didymus in hoc segmento, ac simili uterque ratione. XI. Ambrosius num. 43, plures affert versiculos ex psalmo xxii, item ut Didymus segm. 125 b. Demum Ambrosius num. 49, seu penultimo Pauli verba, « Bibebant, » etc. profert, item ut Didymus in præsentii segmento. Nihil autem theologo et catechisæ Alexandrino honorificentias accidere potuit, quam ut tantus vir, tam eximia doctrinæ, sanctitatis, ac dignitatis, aliquid ex ipso mutuatus, aut imitatus sit. At non solum ex Didymo quædam sumpsit Ambrosius, sed etiam ex Basilii Magni homiliis in *Hexameron* plura in suum similibus argumenti opus derivavit : ac nonnulla etiam ex Origene, ex Philone, ex Hippolyto, non tamen ut interpretes, sed ut auctor proprii operis. Lege, si placet, etiam Hieronymi epist. 69 ad Oceanum num. 6, ubi aquarum et baptismi laudes prædicans non pauca habet iis similia, quæ hic docuerat Didymus.

(22) *Sancti.* Isa. iv, 3 et 4.

sunt in vitam in Jerusalem : quia abluit Dominus A sordes filiorum et filiarum Sion, et sanguinem (25) emundabit ex medio eorum in Spiritu iudicii, et in Spiritu ardoris. » Ac Petrus ut ostendat in prima Epistola, quod, si olim baptismus, qui in umbra erat, salvabat, multo magis ille baptismus, qui est in veritate, nos immortalæ reddit, et deificat (24), scripsit ita : « Quod et vos (25) antitypum (aut, similis formæ) nunc salvat baptismus, non carnis depositio sordium, sed conscientiæ bonæ interrogatio in Deum, per resurrectionem Jesu Christi, qui sedit (26) in dextera Dei (27) profectus in cœlum, subjectis sibi angelis, et potestatibus, et virtutibus. » Porro : interrogationem in Deum : dicit conscientiæ confessionem (seu professionem fidei) quam exponimus, cum convenimus ut baptizemur in Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum iuxta Domini mandatum. Isaias ergo ad eos, qui Spiritui sancto non credunt, ideoque non habebunt venturam hereditatem, sic rursus clamat : « Est (28), inquit, hereditas illis, qui colunt Dominum, et vos eritis (29) justi, dicit Dominus. Sitientes (30) ite in aquam, et quicumque non habetis argentum, euntes emite, et comedite (31) sine argento et pretio vinum et adipem. » Aquam dixit Spiritum sanctum, et fluenta piscinæ ipsius. Vini et adipis nomine tunc quidem designabantur ea, quæ Judaicæ erant propositionis ; 277 nunc vero divina communio corporis et sanguinis Domini, quam una cum renovatione simul quidem emimus, non argentum, sed fidem expendentes, simul vero etiam dono accipimus. Quod autem (aquæ) vocabulo Spiritus sanctus, ac insuper ipsius baptismi aquæ denotentur, testatur et Joannes iniquens ex persona Salvatoris : « Qui credit (32) in me, sicut dixit Scriptura, flumina ex ventre ejus fluent aquæ vivæ, » et statim his addidit : « Hoc autem (33), inquit, dicebat de Spiritu, quem accepturi erant credentes. » Quod vero etiam gratis ob eandem Trinitatis bonitatem, quamvis indigni, iustificemur, Pauli ad Romanos sermo ostendit : « Omnes (34) enim, inquit, peccaverunt, et posteriores sunt (sive egeant) gloria Dei : iustificati gratis gratia ipsius per redemptionem, quæ est in Christo Jesu. »

(25) *Sanguinem*. Græca editio : Τὸ αἷμα Ἱερουσαλὴμ ἐκκαθαρίει ἐκ μέσου αὐτῆς ἐν Πν. κρ. καὶ Πνεύματι καύσεως, id est « sanguinem Jerusalem emundabit ex medio ipsius in Spiritu iudicii et Spiritu ardoris. »

(24) *Deificat*. Id est, « filios Dei efficit. »

(25) *Quod et vos*. In prima Petr. iii, 21 et 22. Græca editio : Ὁ καὶ ἡμᾶς, id est « quod et nos. » Sed Latina, ut Didymus.

(26) *Sedit*. Pro ὅστις ἐκάθισεν Græca editio habet ὅς ἐστιν.

(27) Post hanc vocem addit Vulg. interpres : « Deglutiens mortem, ut vitæ æternæ hæredes efficeremur. » Quæ in Græcis Bibliis desunt. Ne Cyrillus quidem catech. xiv, ea legit. At theologus noster ea legit in enarratione in primam Petri epistolam ad cap. iii.

(28) *Est*. Isa. liv, 17, lv, 4.

ἐν Πνεύματι κρίσεως καὶ ἐν Πνεύματι καύσεως. » Καὶ ἵνα δείξῃ Πέτρος ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ, ὡς, εἰ τὸ γενόμενον ποτε ἐν σιχαῖ βάπτισμα ἔσωζεν, πόσω μᾶλλον τὸ γενόμενον ἐν ἀληθείᾳ ἀπαθανатоῖ καὶ ἀποθεοῖ ἡμᾶς, [127 a] ἔγραψεν οὕτως : « Ὁ καὶ ὑμᾶς ἀντίτυπον νῦν οὖν οἰσεῖ βάπτισμα, οὐ σαρκὸς ἀπόθεσις ῥύπου, ἀλλὰ συνειδήσεως ἀγαθῆς ἐπερώτημα εἰς Θεὸν δι' ἀναστάσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅστις ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ πορευθεὶς εἰς οὐρανὸν, ὑποταγέντων αὐτῷ ἀγγέλων, καὶ ἐξουσιῶν, καὶ δυνάμεων. » Ἐπερώτημα δὲ λέγει εἰς Θεὸν τὴν ὁμολογίαν τῆς συνειδήσεως, ἣν ἐκτιθέμεθα, συντιθέμενοι βαπτίζεσθαι εἰς Πατέρα, καὶ Υἱὸν, καὶ ἅγιον Πνεῦμα, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου φωνήν. Ἡσαίας οὖν αὖθις βοᾷ πρὸς τοὺς μὴ πιστεύοντας τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, καὶ διὰ τοῦτο μὴ ἔχοντας τὴν μέλλουσαν κληρονομίαν. « Ἔστιν, φησὶν, κληρονομία τοῖς θεραπεύουσι Κύριον, καὶ ὑμεῖς ἔσεσθε δίκαιοι, λέγει Κύριος. Οἱ διψῶντες, πορεύεσθε ἐφ' ὕδωρ· καὶ ὅσοι μὴ ἔχετε ἀργύριον, βαδίσαντες ἀγοράσατε, καὶ φάγετε ἀνεὺ ἀργυρίου καὶ τιμῆς οἶνον καὶ στέαρ. » Ἰδὼρ εἶπεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ τῆς κολυμβήθρας αὐτοῦ τὰ νάματα· οἶνον καὶ στέαρ, τότε μὲν τὰ τῆς προθέσεως τῆς Ἰουδαϊκῆς ἐσήμανεν, νῦν δὲ τὴν ἀθάνατον κοινωνίαν τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ δεσποτικοῦ· ἦντινα σὺν τῷ ἀνακαινισμῷ ἅμα μὲν αγοράζομεν, πίστιν καὶ οὐκ ἀργύριον κατατιθέμενοι, ἅμα δὲ καὶ χάρισμα λαμβάνομεν. Ὅτι δὲ ὕδωρ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἔτι μὴν καὶ τὸ τοῦ βαπτίσματος αὐτοῦ λέγει, καὶ Ἰωάννης μαρτυρεῖ ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος, εἰπὼν : « Ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, καθὼς εἶπεν ἡ Γραφή· ποταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ῥεῦσουσιν ὕδατος ζῶντος. » Καὶ εὐθὺς προσέθηκεν τῷ λόγῳ· « Τοῦτο δὲ, φησὶν, ἔλεγεν περὶ τοῦ Πνεύματος, οὗ ἐμελλον λαμβάνειν οἱ πιστεύοντες. » [127 b] Ὅτι δὲ καὶ προῖκα δικαιοσύμεθα, ἀνάξιοι ὄντες, δι' ὑπερβάλλουσαν ἀγαθότητα τῆς Τριάδος, Παύλου πρὸς Ῥωμαίους διέδειξε λόγος· « Πάντες γὰρ, φησὶν, ἥμαρτον, καὶ ὑστεροῦνται τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, δικαιοῦμενοι δωρεὰν διὰ αὐτοῦ χάριτι διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. » Τῆς δωρεᾶς ταύτης μαχαρίζων τοὺς ἀξιουμένους, ὁ μὲν Κύριος παρὰ Λουκᾶ ἔλεγεν πρὸς τοὺς μαθητάς· « Μακάριοι οἱ ὀφθαλμοὶ οἱ βλέποντες ἃ βλέπετε. Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι πολλοὶ προφῆται καὶ βασιλεῖς ἠθέλησαν ἰδεῖν, ἃ

(29) *Eritis*. Græca ed. ἔσεσθέ μοι, id est « eritis mihi. »

(30) *Sitientes*. Compl. ed., Ὅσα οἱ διψῶντες, ex Hebræo fonte, qui habet vocantis et clamantis particulam ἦν (hoi). Francofurtensis tamen editio omittit vocem ὅσα, ut Didymus.

(31) *Comedite*. Græca editio rectius ; hic enim addit : καὶ πορεύεσθε καὶ αγοράσατε, id est « et ite, et emite : » quæ lectio Hebræo exemplari consentanea est. Hæc tamen verba ab aliis quoque omitti, ut a Didymo, testatur auctor adnotationum, quæ adjectæ sunt editioni Francofurtensi.

(32) *Qui credit*. Joan. vii, 38.

(33) *Hoc autem*. Ibid. 39. Græca ed., εἶπα pro ἔλεγεν.

(34) *Omnes*. Rom. iii, 23, 24.

ἡμεῖς βλέπομεν, καὶ οὐκ ἴδον· καὶ ἀκούομεν, ἀ ἤκουσα-
τε, καὶ οὐκ ἤκουσαν. » Οἱ δὲ πνευματικοὶ μόνον
οὐ γὰρ βλέπομεν καὶ ἀκούομεν, ἀλλὰ καὶ θεωροῦν ὑπὸ
τοῦ ἁγίου Πνεύματος φωτισζόμεθα καὶ ἀπολαύομεν,
σώματος Χριστοῦ μεταλαμβάνοντες καὶ πηγῆς ἀθα-
νάτου γευόμενοι.

spirituales (37) effimur, non modo ea videmus et
audimus, sed etiam gratis a Spiritu sancto illumina-

mur, iisque fruimur, dum corpus Christi participamus, et immortalem fontem gustamus

ΚΕΦ. ΙΕ΄.

Ἐν πολλοῖς οὖν φαίνεται ἡ Γραφή, οὐκ ἥμισυ δὲ
ἐπὶ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος, διὰ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα
καὶ τὸν Υἱὸν τῆς οὐσίας καὶ ἐνεργείας ταυτότητα,
μόνου τοῦ ἁγίου Πνεύματος καὶ τοῦ σωτηρίου αὐτοῦ
σημάντρου, ἐν ᾧ κατασφραγίζόμενοι ἀναστοιχειού-
μεθα εἰς εἰκόνα τὴν πρώτην, μνημονεύουσα. Ἀσφρά-
γιστον γὰρ πρόβατον, εὐάλωτον τοῖς λύκοις, οὐκ
ἔχον τὴν ἀπὸ τῆς σφραγίδος συμμαχίαν, οὐδὲ γιγνώ-
σκόμενον ὁμοίως τῶν ἄλλων παρὰ τοῦ καλοῦ ἡμῶν
Ποιμένος, ἐπεὶ μὴ αὐτὸ γινώσκει τὸν πάντων Νο-
μέα. Ἀποδείξει δὲ τούτων εἶναι, ὡς ἠνείκα ὁ Σωτὴρ
λέγῃ· « Ὅταν εἴθῃ τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁδηγή-
σει ὑμᾶς εἰς [128 α] πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν· » καὶ πάλιν·
« Ὑμεῖς βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. »
Καὶ ὡς ὅταν Παῦλος ἐπιστέλλῃ, πρὸς μὲν Κοριν-
θίους· « Πάντες ἐν ἐνὶ σώματι εἰς ἐν Πνεῦμα ἐβαπτί-
σθημεν, εἴτε Ἰουδαῖοι, εἴτε Ἕλληνες, εἴτε δοῦλοι, εἴ-
τε ἐλεύθεροι· καὶ πάντες ἐν Πνεύμα ἐποτίσθημεν· »
πρὸς δὲ Ἐφεσούς· « Μὴ λυπεῖτε τὸ Πνεῦμα τὸ
ἅγιον τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ ἐσφραγίσθητε εἰς ἡμέραν ἀπο-
λυτρώσεως· » καὶ πάλιν· « Ἐν ᾧ πιστεύσαντες
ἐσφραγίσθημεν τῷ Πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ
ἁγίῳ· ὅπερ προφητεύων ἔφαλλεν Αὐτοῦ· « Ἐση-
μειώθη ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου, Κύ-
ριε. »

(35) Beati. Luc. x, 23, 24.

(36) Non videntur. Græca editio : οὐκ εἶδον, καὶ
ἀκούσαι ἀ ἀκούετε.

(37) Spirituales. Propter inhabitantem in nobis
Spiritus sanctum nos denominari et esse « spiri-
tuales » sæpius docet theologus noster tum in hoc
opere, tum in libro *De Spiritu sancto*, num. 5 et
35, tum fortasse in fragmento, quod exstat in Joannis
Damasceni *Parallelis* sub littera β tit. iv, ubi le-
gitur : Ὡς γὰρ ὁ εἰς ὕδωρ βαπτιζόμενος ὅλος ὑγρὰί-
νεται· οὕτως ὁ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι βαπτιζόμενος ὅλος
πνευματικὸς καὶ ἅγιος γίνεται, id est, « Sicut enim
qui in aqua baptizatur, totus fit madidus ; ita qui
in Spiritu sancto baptizatur, totus fit spiritualis et
sanctus. » Tribuitur quidem hoc fragmentum in Le-
quienii editione Gregorio Nysseno, ac desumptum
dicitur ex ejus oratione 7 in baptismum. At in Nania-
no codice pagina 509 tribuitur Didymo. Ac sane cum
agnas, quæ exstant, Nysseni orationes de baptismo
agentes percurrerim, illud in eis invenire non potui.

(38) Cum venerit. Joan. xvi, 13.

(39) Vos baptizabimini. Act. i, 5.

(40) Omnes. I Cor. xii, 13. Græca editio : Ἐν
ἐνὶ Πνεύματι ἡμεῖς πάντες εἰς ἐν σῶμα ἐβαπτίσθη-
μεν.... καὶ πάντες εἰς ἐν Πνεῦμα ἐποτίσθημεν, ut
legit etiam Vulg. interpretes.

(41) Nolite. Ephes. iv, 30.

(42) In quo. Ephes. i, 13. Græca Biblia, ἐσφρα-
γίσθητε, id est « obsignati estis. »

(43) Signatum. Psal. iv, 7. Vide segm. 57 a.
Porro hunc versiculum de Spiritu sancto inter-
pretatus est etiam in comment. in *Psalmos* ad psal.
LXXXVIII, 16, pag. 851, catenæ Corderianæ, at-

A Illos, qui hujus gratiæ digni facti sunt, beatos præ-
dicans Dominus apud Lucam aiebat discipulis :
« Beati (35) oculi, qui vident quæ videtis. Dico enim
vobis, quod multi prophetæ et reges voluerunt vi-
dere quæ vos videtis, et non viderunt (36), et audire
quæ audistis, et non audierunt. » Nos vero, qui
audimus, sed etiam gratis a Spiritu sancto illumina-

CAP. XV.

In multis porro, maxime vero in sancto bap-
tismate, propter essentia et operationis identitatem
cum Patre et Filio, Scripturam meminisse constat
soli Spiritus sancti, et salutaris ejus signaculi
(aut sigilli), quo obsignati in pristinam imaginem
reformamur. Nam ovis non signata, facile a lupis
capi potest, cum sit illa ope destituta, quæ ex ob-
signatione comparatur, neque a bono Pastore no-
stro aliarum instar agnoscatur, quod ne ipsa
quidem Pastorem omnium cognoscat. Hæc autem
sic demonstrantur. Salvator ait : « Cum venerit
(38) Spiritus veritatis, deductus vos in omnem ve-
ritatem ; » et rursus : « Vos baptizabimini (39) in
Spiritu sancto ; » et Paulus scribit ad Corinthios
quidem : « Omnes (40) in uno corpore in unum
Spiritus baptizati sumus, sive Judæi, sive Græci,
sive servi, sive liberi ; et omnes uno Spiritu po-
tati sumus ; » ad Ephesios vero : « Nolite (41)
contristare Spiritum sanctum Dei, in quo obsignati
estis in diem redemptionis ; » et rursus : « In quo
(42) credentes obsignati sumus Spiritu promissionis
sancto. » Quod prophetans David psallebat, « Sig-
natum (43) est super nos lumen vultus tui, Do-
mine, » lumen divinæ faciei (44) dicens Spiritum.

que a Davide eos, qui baptizati sunt, ac Spiritu
sancto obsignati, induci affirmat sic loquentes :
« Signatum est, » etc. Similia docuit ad *Psalmum*
civ. 4, pag. 114, in eadem catena, et in com-
mentariis in *Acta apostolorum* tom. iv *Anecd.* Wollii
pag. 4. In catena vero manuscriptorum, quam com-
memoravi, pag. 228 et 229, hæc leguntur folio 10, ad
ea verba : « Quis ostendit nobis bona ? Signatum
est super nos lumen vultus tui, Domine. » Αὐτόμου.
Τὸ γὰρ ἐπὶ μετώπῳ σημεῖον, ἡ κοινωνία τῆς Θεότη-
τος (Origenem imitatur) εἰς τοὺς ὕγιαυς αὐτῇ νοούν-
τας φθάνουσαν (lego φθάνουσα). Νόει δὲ καὶ φῶς τοῦ
προσώπου τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸν χαρακτήρα τῆς ὑποστά-
σεως, καὶ εἰκόνα αὐτοῦ τοῦ ἀοράτου Θεοῦ. Ὅπερ φῶς
ἀπεντεῦθεν ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς μορφωθέντας κατ'
αὐτόν· περὶ οὗ καὶ ἐξελάβον τινες τὸ τίς ἀντὶ τοῦ εἰς
δείξει μόνος ἡμῖν τὰ ἀγαθὰ· ἵνα ἡ ἀτόμου σημαντικόν.
Ὡς τὸ, Ἀνθρώπος τις εὐγενής. Id est : Didymi. Nam
signum in fronte est communicatio Deitatis, ejus
participes sunt qui eam sano sensu interpretantur.
Intellige autem et lumen vultus Dei, et characterem
substantiæ, et imaginem ipsius inconspicui Dei.
Quod lumen signatum est super nos ipsi conformes
factos, de quo etiam nonnulli intellexerunt illud :
« Quis (pro unus) ostendit soli nobis bona : » ut
individuum significet, quemadmodum illud : « Ho-
mo τις (id est, quis, seu quidam) nobilis. »

(44) Divina faciei. In commentariis in *Psalmos*,
ad vers. 10 psalmi xv, Didymus « Patris vultum »
interpretatur Filium. Idem fecit in commentariis in
Ecclesiastem, ad cap. iii, vers. 13, explicans ea
verba : « Ut timeant a facie ejus. » Nimirum in ca-
tena manu scripta in *Ecclesiastem*, quæ exstat

Si ergo in nomine (45) Patris, et Filii, et Spiritus sancti ex aqua obsignamur et baptizamur, sequitur ut Trinitas in una deitate sit ac regno. Nec enim in creaturarum nomine hæc accipimus, neque assumit Deus creature nomen cum suo, aut obsignationem, quasi ipse solus salvare non possit. Qui ergo transeunt ad orthodoxiam, etsi forte baptizati fuerint, baptizantur [46] (nec 279 enim dicimus, rebaptizantur (47), cum verum baptismum non habeant); Eunomiani quidem, quia unam faciunt immersionem, dicentes baptizari solum in mortem Domini (48): Phryges (49) vero, quia non baptizant in tres sanctas hypostases, sed eundem esse credunt Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum. Unguntur (50) autem qui a quavis

in codice 22 Græco bibliothecæ Venetæ S. Marci, hæc leguntur pag. 80: Διδύμου. Περὶ τῶν ὁρατῶν ὁ λόγος κτισμάτων... Ὅρα δὲ, ὅτι οὐκ εἶπεν· Ἰνα φοβηθῶσι τὸν Θεόν, ἀλλὰ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ. Πρόσωπον γὰρ Κυρίου ἐπὶ ποιοῦντας κακὰ. Πρόσωπον δὲ Θεοῦ προσηγορεύμενος ὁ Υἱὸς κατὰ τὸ· Ἐπεφάνον τὸ πρόσωπόν σου, καὶ σωθήσῃμεθα. » Id est: « Didymi. De visibilibus creaturis sermo hic est... Observa autem non dixisse Ecclesiasten: Ut timeant Deum; sed, vultum ejus. Nam « Vultus Domini super facientes mala. » Vultus autem Dei præcipue est Filius, juxta illud: « Ostende vultum tuum, et salvabimur. » Cum porro Spiritus sanctus a Filio etiam procedat, merito a Didymo dicitur esse lumen vultus Dei.

(45) *In nomine, etc.* Hoc ipsum argumentum affert Didymus in libro *De Spiritu sancto* num. 21; et illum, qui unum ex tribus nominibus omitti posse, aut unquam potuisse doceat, vocat « contrarium legislatorem Christi, » sive (ut legit S. Thomas eum Didymi locum allegans in catena ad cap. xviii Matthæi) « contrarium Christo legislatori. »

(46) *Baptizantur, etc.* Baptismus ab hæreticis rite collatus ut validum haberi a Didymo, hinc colligo: 1, quia Eunomianorum duntaxat ac Phrygum baptismus excipit: exceptio autem firmat regulam; 2, quia horum baptismum ideo invalidum dicit, quod formula a Christo præscripta in baptismi collatione non uteretur; 3, quia in unctione rem contra se habere, quam in baptismo, indicans subiungit: « Unguntur autem, qui a quavis hæresi accedunt. » Multo cautius vero, aut saltem clarius loquitur Didymus, quam in Procatechesi Cyrillus, qui ait: Μόνον γὰρ οἱ ἀρετικὸι ἀναβαπτίζονται, ἐπειδὴ τὸ πρότερον οὐκ ἦν βάπτισμα, id est « hæretici enim tantum rebaptizantur; siquidem prius illud baptismum non erat. »

(47) *Nec... dicimus, rebaptizantur.* Eodem modo locutus fuerat Cyprianus in epistola 71 ad Quintum data, in eo tamen errans, quod non aliquorum duntaxat, ut Didymus, sed omnium hæreticorum baptismum respueret. « Nos autem dicimus (inquit), eos qui inde, non rebaptizari apud nos, sed baptizari: neque enim accipiunt illic aliquid ubi nihil est. »

(48) *In mortem Domini.* Mentem fortasse Didymus intendit ad septimum canonem secundæ ecumenicæ synodi, paulo ante quam hæc ipse dictaret habita; si tamen revera canon ille ab ea synodo conditus fuit. Ibi porro cum Eunomianorum, tum Montanistarum baptismum invalidum declaratur. Cæterum quod spectat ad Eunomianos, hoc ipsum quod Didymus, de iis affirmat Socrates lib. v, cap. 24, Sozomenus lib. vi, cap. 26, Theodoretus lib. iv *Hæreticarum fabularum*, cap. 3, Philostorgius ipse, quamvis Eunomianus, lib. x, num. 4, et Anastasius Bibliothecarius in *Historia eccles.* pag. 55. S.

ριε· ὡς τοῦ Θεικοῦ προσώπου τὸ Πνεῦμα εἰπὼν. Εἰ οὖν εἰς ὄνομα Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος ἰσως σφραγιζόμεθα καὶ βαπτιζόμεθα· ἄρα ἐν μιᾷ Θεότητι καὶ βασιλείᾳ ἡ Τριάς. Οὐ γὰρ ἐπὶ κτισμασιν ταῦτα δεχόμεθα, οὐδὲ συμπαράλαμβάνει ὁ Θεὸς κτισματος ὄνομα τῷ ἑαυτοῦ, ἢ σφραγιζέσθαι, ὡς μόνος σώζειν οὐ δυνάμενος. Μετεργόμενοι τοίνυν εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν, κἂν τυχὼν ὥσιν βεβαπτισμένοι, βαπτίζονται μὲν (οὐ γὰρ λέγομεν ἀναβαπτίζονται, ἐπειδὴ μὴ ἔχουσι τὸ ἀληθὲς βάπτισμα)· οἱ δὲ Εὐνομίαντες μὲν, διὰ τὸ μίαν κατὰδουσαν ποιεῖσθαι, λέγοντες μόνον εἰς τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου βαπτίζεσθαι· Φρύγες δὲ, διὰ τὸ μὴ εἰς τὰς τρεῖς ἁγίας ὑποστάσεις βαπτίζειν, ἀλλὰ πιστεύειν τὸν αὐτὸν εἶναι Πατέρα, καὶ Υἱὸν, καὶ ἅγιον Πνεῦμα. Χρίονται

B *eratis verba recitare sufficiat.* « Hoc unum dicam, » inquit, « eos sacrum baptismum adulterasse; non enim in Trinitatem baptizant, sed in mortem Christi. » S. Epiphanius contra hæresi lxxvi, pag. 992, affirmat « Aetii discipulos cum eorum successore Eunomio rebaptizare in nomine Dei increati, et in nomine Filii creati, et in nomine Spiritus sanctificantis, et a creato Filio procedentis. » Verum Epiphanius de baptismo loquitur iterum collato iis qui baptizati fuissent a catholicis, aut etiam ab Arianis, Didymus vero aliquē de baptismo primum dato. Quod vero spectat ad Montanistas, eorum baptismum rejecerat concilium Laodicenum canone 8, et juxta quædam exemplaria Nicænum quoque canone 19.

(49) *Phryges.* Phryges, id est, Montanistas, « baptizare in Patrem, et Filium, et Montanum, aut Priscillam, » ait Basilii in epistola 188, quæ est canonica prima, pag. 269, tom. III, ed. Parisiensis anni 1730. Didymus vero noster eosdem hæreticos ait « non baptizare in tres sanctas hypostases. » At quemadmodum nonnulli, ut monachus Maurinus operum Basilii editor, ex ipsius Basilii verbis non colligi putant, Montanistas præscripta a Christo formula inter baptizandum usos non esse; ita non deerunt qui id ne ex Didymi quidem verbis colligi arbitrantur: ea enim ita accipienda esse contendunt, ut ideo in tres sanctas hypostases non baptizare dicantur, quod divinarum personarum distinctionem non admiserint, ideoque baptismi formulam mente quidem, sensu atque interpretatione vitiaverint, sed eadem tamen, atque catholici, verba pronuntiaverint. At si res ita se habet, cur Didymus e tam multis hæreticorum sectis nondum illius ætate extinctis Eunomianos tantum hic memorat ac Montanistas? Nonne horum baptismum a « cuiusvis » alterius « hæresis » baptismate secernere videtur? Propterea fortasse quod nulli alii tunc in Alexandrina diocæsi forent hæretici, qui baptismi formulam immutassent. Hæc tamen non de Montano ipso dicta volo, qui recte de Trinitate sensisse videtur, etsi aliter opinetur Didymus seg. 215 b; neque de iis Montanistis, qui dicebantur « secundum Proclum; » sed de nequioribus aliis Montanistis, qui (Didymo teste, ac Theodoro in lib. iii *Hæreticarum fabularum*, cap. 2) divinarum personarum distinctionem inficiabantur, nempe de iis qui appellabantur « secundum Eschinem. »

(50) *Unguntur.* Utrum ea chrismatio, quæ hæreticis extra Catholicam rite baptizatis, et confirmatis, ac deinceps ad Catholicam ipsam venientibus conferebatur, sacramentum esset, an ecclesiastica ceremonia, disputant theologi. Quid autem hæc de re senserit Didymus, non videtur quidem certo colligi posse ex hoc loco; ipsum tamen de sacramento potius loqui, quam de mera cerimonia, infero ex verbis hæc: « Quia non habent sanctam unctionem. »

ὅς οἱ ἀπὸ πάσης αἰρέσεως μετερχόμενοι, ἐπειδὴ οὐκ ἔχουσι τὸ ἅγιον χρίσμα. Ἐπίσκοπος δὲ μόνος τῇ ἁνωθεν χάριτι τελεῖ τὸ χρίσμα.

ΚΕΦ. ΙΓ'.

Εὐρίσκομεν δὲ, ὅτι, καθάπερ τὴν [128 b] τῶν Ἀζύμων ἡμέραν εἰς τιμὴν καὶ δόξαν τοῦ ἁγίου καὶ τριτοθέτου Πάσχα τοῦ Χριστοῦ τυπικῶς ἐπετέλουν Ἰσραηλίται· οὕτω καὶ τὴν παρ' ἐκείνοις ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς εἰς τιμὴν καὶ δόξαν τῆς σωτηρίου καὶ σεπτῆς ἐπιδημίας τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐν εἰκόνι ἐορτάζοντες ἐτύγγανον. Καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ μυστικῶς διὰ τῆς ἐορτῆς τῶν Σκηνοπηγιῶν τὰς συνάξεις προηγόρευον τῶν ἁγίων Ἐκκλησιῶν καὶ μαρτυρίων, αἵτινες ἄγουσιν ἡμᾶς διὰ πίστεως καὶ καλλιέργειας ἐπὶ τὰς οὐρανίους σκηνάς· περὶ ὧν ὁ πῆξας αὐτὰς ἔλεγεν· «Ποιήσατε ἑαυτοῖς φίλους ἐκ τοῦ μαμωνᾶ τῆς ἀδικίας, ἵν' ὅτε ἐκλίπητε, δέξωνται ὑμεῖς εἰς τὰς οὐρανίους σκηνάς.» Οὐ διελίπεν γάρ ποτε ἡ παναπελάτος φαιδρότης τῶν ἐορτῶν τούτων. Καὶ πρὸς αὐτὴν ἀφορῶν ὁ Μελῳδός, ἐν τῇ παναρμονίῳ δεκαχόρδῳ πρὸς τὸν Θεὸν ἐκελάδει· «Εὐλογήσεις τὸν στέφανον τοῦ ἐναιατοῦ τῆς χρηστότητός σου.» Ὁ γὰρ στέφανος περιφερὴς ὢν, πανταχόθεν εἰς ἑαυτὸν ἀνακυκλοῦται, οὐδὲ ἀρχὴν ἔχων, οὐδὲ πέρας.

ΚΕΦ. ΙΖ'.

Καὶ ἵνα οἷας δόξας φυλάττομεν περὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς, τοιαύτας ἔχωμεν καὶ περὶ τοῦ παντεφόρου Πνεύματος αὐτοῦ, μὴ λέγοντες βασιλεύτερον, ἢ προ-

(51) *Chrisma*. Quæ de confirmationis ministro ordinario atque extraordinario docent ac disputant theologi, nemini ignota sunt vel mediocriter in theologicis disciplinis versato. Utrum vero Didymus chrismatis nomine chrismationem potius hic quoque, ut antea, intelligat, quam unguentum ipsum, quod ab episcopo benedicatur, et quo chrismatio perficitur, non ausim definire. Illud tantum animadverto, auctorem *Quæstionum Veteris et Novi Testamenti* editarum parte II, tom. III. Opusculum Augustini in Appendice quæ a nonnullis tribuuntur Hilario Luciferiano Romanæ Ecclesiæ diacono sub Damaso, quæstione 101, hæc scribere : « Nam in Alexandria et per totam Ægyptum, si desit episcopus, consignat (juxta alium codicem, consecrat) presbyter. »

(52) *Desideratissimi Paschatis*. Paschatis nomine sacrosanctam Eucharistiam a Didymo hic, ut alibi a Chrysostomo, denotari arbitror : idque confirmo primum ex eo, quod segm. 191 a idem nomen hoc sensu adhibeat noster theologus : deinde ex adjuncta voce « desideratissimi : » sæpe enim adjungi ea consuevit a Patribus, cum de Eucharistia sermonem habent : imo nomen hoc solum, « Desiderata, » Eucharistiam ipsam designabat. Ita S. Zeno lib. II, tract. 32, eos qui baptizabantur, ad divinam Eucharistiam invitans, ait : « Eia quid statim, fratres, vestram quos per fidem genialis unda concepit . . . ad « Desiderata » quantocius festinate. » Lege, quæso, quæ ad hunc Zenonis locum adnotarunt perdocti Ballerini pag. 229.

(53) *Synaxes*. Synaxeos nomen pluribus modis a vetustis Patribus accipi, nemo ignorat. Didymus hic solennes fidelium conventus potissimum designat ac festos Ecclesiæ dies. Vide segm. 142 a.

(54) *Facite*. Luc. XVI, 9, ubi pro οὐρανίους legitur αἰωνίους.

A hæresi accedunt, quia non habent sanctam unctionem, sive chrisma. Episcopus vero solus per exorcismum gratiam perficit chrisma (51), sive unctionem.

280 CAP. XVI.

Compertum præterea est, Israelitis, sicut Azymorum diem in honorem et gloriam sancti et desideratissimi Paschatis (52) Christi typico celebrabant, ita et sæpe Pentecostes diem, ut festum in honorem et gloriam salutaris ac venerandi adventus Spiritus sancti, in imagine celebrasse. Quin etiam per Scenopægiarum, aut tabernaculorum festum synaxes [53] (id est collectas) sanctarum Ecclesiarum et martyriorum mystice prænuntiabant : quæ synaxes per fidem et bona opera in cælestia nos B ducunt tabernacula, de quibus is qui ea compexit, aiebat : « Facite (54) vobis amicos ex mammona iniquitatis, ut, cum defeceritis, recipiant vos in cælestia tabernacula. » Nec enim unquam defecit interminata (55) horum festorum alacritas. Oculis vero in eam intendens Melodus in suo illo maxime harmonico decachordeo clamabat ad Deum : « Benedices (56) coronam anni benignitatis tuæ. » Nam corona, cum sit rotunda (57), undecumque in semetipsam instar circuli redit nec initium habens nec finem.

CAP. XVII.

Atque ut quales de Deo Patre tenemus opiniones, tales etiam de omnium inspectore (58) Spiritu ejus habeamus, nec Patrem magis regem (59) esse

(55) *Interminata*. In Græco, παναπελάτος. Legendum esse suspicetur quis, παναπερίτος, aut παναπέρατος. Cum tamen pro ἀπειρος, quod est, « expers, » seu « non expertus, » et « interminatus, » Pindarus *Nem. Od. 1*, et Clemens in *Protreptico* pag. 74, dixerint ἀπέρατος, id est, « non expertus, » imo Didymus ipse ad vers. 17 capitis primi Jobi pag. 44 catene in *Jobum* λύπης ἀπέρατον vocet eum, qui sit « tristitiae expers : » quidni dixerit theologus noster etiam παναπέρατος, pro πανάπειρος, id est, « interminatus ? » Fateor Pindari Dorice scribentem dicere potuisse ἀπέρατοι, pro ἀπέρατοι. At de Clemente Alexandrino eadem ratio non valet, cum is Dorice non scripserit. Huc accedit quod in Orphi versibus a Proclo allatis lib. IV, in *Timæum* vox ἀπέρατος « immensam » fortasse significat : ait enim : Μησάτο δ' ἄλλην γαῖαν ἀπέρατον, ἦν τε σελήνην Ἀθάνατοι κλήουσιν, id est, « Aliam vero immensam terram condidit, quam dii vocant lunam. » Quo sensu autem interminatam dicat Didymus trium illarum solemnitatum alacritatem, ex iis apparet, quæ mox subjicit.

(56) *Benedices*. Psal. LXIV, 12. Codex habet χρηστότητος pro χρηστέτης.

(57) *Rotunda*. Codex, περιφερήν. Lego περιφερής.

(58) *Omnium inspector*. Gregorius quoque Nazianzenus Spiritum sanctum dixit παντεπίσκοπον. At παντέφορος verti etiam potest « omnium præses. »

(59) *Magis regem*. Ariani, Augustino teste in libro contra sermonem Arianorum cap. f8, « sic Trinitatis potestates vel officia gradibus ordinabant, ut . . . facerent tanquam imperatorem Patrem, judicem Filium, advocatum Spiritum sanctum. »

dicamus, **281** aut antiquiorem, quam sit Spiritus; sed nihil hominibus firmum esse noverimus, nisi ipsis ea, quæ omnibus est proxima, et cunctis auxilium præbet, Trinitas opituletur (nam « Fallax (60) equus ad salutem, inquit Psaltes: prope (61) est autem Dominus timentibus eum: et gigas (62) non salvabitur in multitudine virtutis suæ »): eum Scriptura declarat simul cum Patre semper adesse, et simul cum eo operari, et nobis in unaquaque re opem ferre, et fortitudinem ac robur nobis injicere, et illius manifestationem ac doctrinam ejusdem dignitatis ac præstantiæ esse eum adventu et doctrina Filii, et hujus doctrinam illius doctrinæ consonare. Ac sane Deus et Pater indivisam, et solam stabilem existentem, et invictam suam, et Verbi, et Spiritus ipsius opem Zorobabeli promittens, et manifestissime asseverans non differre, nec a se invicem distare divinas hypostases, ait per Aggæum (63) prophetam: « Et nunc (64) confortare, Zorobabel, dicit Dominus, et confortare, Jesu fili Josedec sacerdos magne, et confortetur omnis populus terræ: quia vobiscum ego sum, dicit Dominus omnipotens, et Spiritus meus stetit in medio vestri. » Per Isaiam vero eos leniter redarguit, qui in nomine ejus et Spiritus ipsius non ambulant, sic inquit: « Væ, filii (65)! Consilium fecistis, non per me, et pacta, non per Spiritum meum; » et rursus Isaias de illis, qui in divinam Spiritus potentiam deliquerant, ait: « Ipsi (66) non crediderunt, et irritaverunt Spiritum sanctum (67), et versus est eis (68) in inimicitiam. » Nam ab ira, et inimicitia, et ab omnibus (69) hujusmodi rebus alienus est Spiritus sanctus, neque concutitur, aut commovetur, cum sit Spiritus mansuetudinis, et bonus, et supremæ ac impatibilis atque omnipotentis naturæ; quin potius ipse irascens atque ad iracundiam provocantes sanat, et iræ æstum omni aufert creaturæ, ejusque loco pacem inducit; sicut illis manifestum est, qui considerent, eos omnes, qui sermonibus ipsius obtemperant, **282** mitem ac mansuetam vitam ducere (70). Sed quemadmodum multis in locis (71) scriptum est: « Exacerbaverunt Deum » et Patrem; et: « Iratus est (72) eis; » in psalmo autem cv legitur: « Ipsi vero (73) exacerbaverunt eum in consilio ipsorum, » ita nunc (74) eodem modo de Spiritu ejus propheta

A γενέστερον αὐτοῦ· ἀλλ' εἰδότες, ὅτι οὐδὲν ἀνθρώποις βέβαιον, ἂν ἡ Τριάς μὴ συμμαχῇ, οὐσα πάντων πλησίον, καὶ πάντων ἐπίκουρος (« Ψευδὴς » γὰρ « ἱππὸς εἰς σωτηρίαν, » φησὶν· « ἐγγὺς δὲ Κύριος τοῖς φοβουμένοις αὐτὸν, καὶ γίγας οὐ σωθήσεται ἐν πληθει ἰσχύος [129 α] αὐτοῦ »)· ἡ Γραφή δηλοῖ, ὡς συμπάρεστιν αὐτὸν καὶ συνεργεῖ τῷ Πατρὶ, καὶ ἐφ' ἐκαστῇ βοηθεῖ ἡμῖν, καὶ ἰσχύον ἐντίθησιν, καὶ τῆς τοῦ Υἱοῦ παρουσίας καὶ διδαχῆς ἡ αὐτοῦ ἐπιφάνεια ὁμοτιμὸς ἐστίν, καὶ ἡ διδασκαλία σύμφωνος τυγχάνει οὐσα. Ἀμέλει τοι ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τὴν ἀδιαίρετον, καὶ μόνην βεβαίαν, καὶ ἀήττητον βοήθειαν αὐτοῦ, καὶ τοῦ Λόγου, καὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ ὑπισχνούμενος τῷ Ζοροβάβελ, καὶ ἀποραίνων τρανέστατα, ὡς οὐ διαφέρειεν, οὐτ' ἀφροσῶσιν ἀλλήλων αἱ θεαὶ ὑποστάσεις, εἰπὼν δι' Ἀγγαίου τοῦ προφήτου· « Καὶ νῦν κατίσχυε, Ζοροβάβελ, λέγει Κύριος, καὶ κατίσχυε, Ἰησοῦ ὁ τοῦ Ἰωταδὲκ ὁ ἱερεὺς ὁ μέγας, καὶ κατισχυέτω πᾶς ὁ λαὸς τῆς γῆς· διότι μεθ' ὑμῶν ἐγὼ εἰμι, λέγει Κύριος παντοκράτωρ, καὶ τὸ Πνεῦμά μου ἐφέστηκεν ἐν μέσῳ ὑμῶν. » Διὰ δὲ Ἡσαίου πραυπαθῶς καταμέμψεται τοῖς ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ μὴ πορευομένοις, οὕτως αὖ λέγων· « Οὐαὶ, τέκνα! Βουλὴν ἐποιήσατε, οὐ δι' ἐμοῦ καὶ συνθήκας, οὐ διὰ τοῦ Πνεύματός μου. » Καὶ πάλιν Ἡσαίας περὶ τῶν πλημμελησάντων εἰς τὸ θεῖον κράτος τοῦ Πνεύματος λέγει· « Αὐτοὶ ἠπειθήσαν, καὶ παρώξυναν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ ἐστράφη αὐτοῖς εἰς ἐχθραν. » Ὁργῆς μὲν γὰρ καὶ ἐχθρας, καὶ ἀπὸ τῶν τοιούτων πάντων ἐκέβηκεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· καὶ οὐ παρασλεύεται, οὐδ' ὑποκινεῖται, Πνεῦμα πραότητος ὄν, καὶ ἀγαθόν, καὶ τῆς πρωτίστης, καὶ ἀπαθοῦς, καὶ παντοκρατορικῆς φύσεως· καὶ αὐτὸ μᾶλλον τοὺς ὀργιζομένους καὶ θυμοῦντας ἰώμενον, καὶ ὅλης ἀφαιρούμενον τῆς κτίσεως τὸ φλεγμαῖνον, καὶ ἀντεισφέρον εἰρήνην, ὡς ἐστι δῆλον τοῖς νοοῦσιν, ὅτι πᾶς ὁ πεισθεὶς τοῖς λόγοις αὐτοῦ, ἐξησεν ἡμέρας. Ὅν τρόπον δὲ πολλὰ τοῦ ἐγγράφου· [129 β]· Παρεπύκρναν τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα, καὶ ὠργίσθη αὐτοῖς· καὶ ὡς ἐν ρε' ψαλμῷ φάσκει· « Αὐτοὶ δὲ παρεπύκρναν αὐτὸν ἐν τῇ βουλῇ αὐτῶν· » οὕτω νῦν ὁμοιοτρόπως περὶ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ προφητεύει, διὰ τὸ τῆς θεότητος, καὶ ἐξουσίας, καὶ δυνάμεως ἀπαράλλακτον. Καὶ Μιχαίας δὲ ὁμοίως ἀποκλαίεται τὸν Ἰσραὴλ, ὡς Θεῷ προσκρούσαντα, λέγων· « Ὁ

(60) Fallax. Psal. xxxii, 17.

(61) Prope. Ex Psal. caliv, 19 (seu 18): ubi tamen legitur ἐπιχαλουμένοις, id est, « invocantibus, » pro « timentibus. » Vide etiam Psal. lxxiv, 10.

(62) Et gigas. Psal. xxxii, 16.

(63) Per Aggæum. Codex, δι' ἀγγέλου. Lego δι' Ἀγγαίου.

(64) Et nunc. Agg. ii, 5, 6. Nonnulla tamen intermedia omittit Didymus.

(65) Væ, filii. Isa. xxx, 1. Complutensis editio, Οὐαὶ τέκνα ἀποστάται· τάδε λέγει Κύριος· Καὶ ἐποιήσατε βουλὴν... καὶ συνθήκην...

(66) Ipsi. Isa. lxxii, 10. Vide not. 98, pag. 54.

(67) Spiritum sanctum. Græca editio hic addit αὐτοῦ, id est, « ejus. »

(68) Versus est eis. Græca ed. hic addit Κύριος,

id est, « Dominus. »

(69) Ab omnibus. Codex: καὶ ἀπὸ τῶν τοιούτων πάντων. Concinnior videretur oratio, si legeremus, καὶ τῶν ἀπὸ τοιούτων πάντων. Alioquin legendum superius foret: ἀπ' ὀργῆς μὲν γὰρ, x. τ. λ.

(70) Vitam ducere. Codex, ἐξησεν. Sed lego ἐξησεν.

(71) Multis in locis. Verbi gratia, Ezech. ii, 3; psal. v, 12 et alibi.

(72) Iratus. Ut psal. lxx, 1; num. xxv, 3 et alibi.

(73) Ipsi vero. Psal. cv, 41 (seu 43).

(74) Ita nunc. Hoc idem argumentum ex eorumdem textuum collatione desumptum affert theologus noster in libro etiam De Spiritu sancto, num. 47.

οίκος τοῦ Ἰακώβ παρώρτισε τὸ Πνεῦμα Κυρίου. » Καὶ ὁ πνευματοφόρος δὲ Δαυὶδ, τὸ πρὸς τὸν Πατέρα ἰσότημον καὶ ἰσοδύναμον τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ συν-
ομολογῶν, καὶ τὸ δίχα τοῦ ἁγίου Πνεύματος μηδιστοῦν
τῶν ἀγαθῶν ὑπάρχειν τῇ κτίσει, ῥύχεται : « Τὸ Πνεῦμά
σου τὸ ἀγαθὸν ὁδηγήσει με ἐν γῇ εὐθείᾳ. » καὶ,
« Πνεύματι ἡγεμονικῷ στήριξόν με. » τοῦτ' ἐστίν,
τῷ Πνεύματί σου τῷ ἀρχικῷ καὶ ἐξουσίαν ἔχοντι στε-
ρέωσον, ἵν' οὕτω δυνηθῶ τῆς τε ἀμαρτίας καθαρι-
σθῆναι, καὶ τῆς προφητείας μὴ ἐκπεσεῖν. Καὶ ἐν
Εὐαγγελίῳ τοὺς ἀποστόλους διδάσκων ὁ Δεσπότης,
ὅτι τῆς ἑαυτοῦ ἐπιφανείας οὐχ ἦσαν ἔσται ἡ παρου-
σία τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ ἡ ἐκεῖθεν περιγίνο-
μένη σωτηρία τῇ κτίσει : ἀλλ' ἴση καὶ ἡ αὐτῇ, διὰ
τὴν μίαν θεότητα καὶ ἐνέργειαν, λέγει : « Συμφέροι
ὑμῖν, ἵνα ἐγὼ ἀπέλθω. Ἐάν γὰρ μὴ ἐγὼ ἀπέλθω,
ἐκεῖνος οὐκ ἔργεται, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. » Καὶ
σύμφωνον δὲ τῇ ἑαυτοῦ τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος διδα-
σκαλίαν περιστῶν, ἔφη : « Ὅταν ἔλθῃ τὸ Πνεῦμα
τὸ ἅγιον, ἐκεῖνο ὑμᾶς διδάξει καὶ ἀναμνήσει πάντα,
ἃ εἶπον ὑμῖν. » καὶ, « Οὐκ ἐστὶ ὑμεῖς οἱ λαλοῦντες,
ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν. » Εἰ
δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς ὁμότημον τῷ Πατρὶ, ὡς
ἀποδεδεικται, ὁμότημον δὲ καὶ τῷ Υἱῷ, ὡς ὡμολό-
γηται : ὁ δὲ ἅγιος, ὅτι τὴν ἴσην καὶ πρὸς ἀλλήλους ἔχουσι
σχέσιν τί θεῖαι ὑποστάσεις. [150 a] Τὰ γὰρ τῷ αὐτῷ
Ἰακ., καὶ ἀλλήλοις ἴσα πάντως ἐστίν· Ἰσος δὲ ὁ Υἱὸς
αὖτῷ Πατρὶ, ἴσος δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα τῷ Υἱῷ· ὁ γὰρ
ἅγιος, ὅτι ὁμοίως ἴσος ἐστὶ καὶ τῷ Πατρὶ. Αὐτοῦ
κοῖνον εἰπόντος τὸ θεσπέσιον Πνεῦμα λαλεῖν ἐν
τοῖς ἀποστόλοις, ὁ Παῦλος, διὰ τὴν ἀπαρραλαξίαν τῆς
φύσεως καὶ διδασχῆς, τὸν Χριστὸν ἰσχυρίζεται λαλεῖν
ἐν αὐτῷ, γράφων : « Εἰ δοκιμὴν ζητεῖτε τοῦ ἐν ἐμοὶ
λαλοῦντος Χριστοῦ. » Σημειωτέον δὲ, ὡς ὅλα ταῦτα
τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ Πνεύματος αὐθεντικῶς δηλοῖ γε-
γενῆσθαι : καὶ ἐν τῷ Λουκᾷ δὲ, ὡς προελέχθη, προελ-
ρηκεν αὐτοῖς : « Ὑμεῖς δὲ καθίσαιτε ἐν τῇ πόλει, ἕως
οὗ ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψους. » Αὕτη δὲ ἐτύγγανεν
ἡ τοῦ θεικοῦ Πνεύματος.

his omnibus adventum Spiritus ex ipsius potestate
factum ostendi. In Luca vero, ut antea (83) dic-
tum est, ipsis apostolis prædixit Christus : « Vos autem (84) sedete in civitate, donec induamini virtute
ex alto ; » virtute scilicet divini Spiritus.

ΚΕΦ. ΙΗ΄.

Ἦντινα ἀλκὴν ἐνδυσάμενοι οὐκ ἔτι εὐκατάπλη-
κτοι καθεστῆκεσαν, ὡς γέγραπται, ὅτι ἦσαν κεκλει-
σμένοι αἱ θύραι, τῶν μαθητῶν κρυπτομένων διὰ τὸν
φόβον τῶν Ἰουδαίων, καὶ ὅτι Πέτρος ὁ πρόδρομος

(75) *Domus*. Mich. II. 7. Vulgata translatio hæc
non habet, sed leguntur in Græca LXX Interpretum.

(76) *Spiritus*. Psal. CXLII, 12 (seu 10). Si-
milis vero ex hoc psalmi versiculo colligit Didymus
in lib. *De Spiritu sancto*, num. 53.

(77) *Spiritu*. Psal. L, 15 (seu 14).

(78) *Prodest*. Joan. xvi, 7, ubi Græca editio ha-
bet : συμφέροι. . . Ἐάν γὰρ μὴ ἀπέλθω, ὁ Παρά-
κλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς.

(79) *Cum venerit*. Joan. xiv, 26. Voces tamen illæ,
ὅταν ἔλθῃ, huc translate sunt ex cap. xv, 26.
Nam cap. xiv, 26 sic legitur : Ὁ δὲ Παράκλητος, τὸ
Πνεῦμα τὸ ἅγιον . . . ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα, καὶ

A loquitur, ob identitatem videlicet deitatis, et domi-
nationis, et potentie. Michæas vero similiter Israe-
lem, qui Deum offenderat, deplorat inquit :
« Domus (75) Jacob ad iracundiam provocavit Spi-
ritum Domini. » Et spiritifer David Spiritum eam-
dem cum Patre dignitatem ac potentiam habere,
nullumque ulli creaturæ bonum sine Spiritu sancto
esse confitens, ita precabatur : « Spiritus (76) tuus
bonus deducet me in terra recta ; » et : « Spiritu (77)
principali confirma me, » id est, Spiritu tuo domi-
natore et potestatem habente corrobora me, ut
sic possim et a peccato mundari, et a prophetia non
excidere. Ac in Evangelio apostolos docens Domi-
nus, ipsius manifestatione minorem, aut minus ex-
cellentem non fore adventum Spiritus sancti ; nec
illam, quæ inde futura erat, creaturarum salutem ;
sed æqualem utramque esse et eandem, propter
deitatis et operationis unitatem, declarans ait :
« Prodest (78) vobis, ut ego abeam : nisi enim ego
abiero, ille non venit ad vos, Spiritus sanctus. » Et
doctrinam suam doctrinæ Spiritus sancti concordem
demonstrans, inquit : « Cum venerit (79) Spiritus
sanctus, ille vos docebit, et suggeret omnia, quæ
dixi vobis ; » et : « Non estis (80) vos qui loquimini,
sed Spiritus Patris qui loquitur in vobis. » Quod si
Spiritus Patris dignitate æqualis est Patri, ut osten-
sum est, ac si idem dignitate æqualis est etiam
Filio, ut est in confesso, apparet æqualem (81)
etiam inter se relationem habere divinas hyposta-
ses. Quæ enim sunt eidem æqualia, etiam inter se
æqualia omnino sunt : aliqui æqualis est Filius Pa-
tri, et æqualis est etiam Spiritus Filio : 283 per-
spicuum est ergo, Spiritum similiter æqualem esse
etiam Patri. Cum igitur divinum Spiritum in apo-
stolis loqui dixerit ipse Filius ; Paulus pariter, ob
naturæ ac doctrinæ nulla in re discrepantis iden-
tatem, Christum in se loqui asseverat, dum scri-
bit : « Si experimentum (82) quaeritis ejus, qui in
me loquitur, Christi. Observandum porro hic est,
factum ostendi. In Luca vero, ut antea (83) dic-
tum est, ipsis apostolis prædixit Christus : « Vos autem (84) sedete in civitate, donec induamini virtute
ex alto ; » virtute scilicet divini Spiritus.

B illam, quæ inde futura erat, creaturarum salutem ;
sed æqualem utramque esse et eandem, propter
deitatis et operationis unitatem, declarans ait :
« Prodest (78) vobis, ut ego abeam : nisi enim ego
abiero, ille non venit ad vos, Spiritus sanctus. » Et
doctrinam suam doctrinæ Spiritus sancti concordem
demonstrans, inquit : « Cum venerit (79) Spiritus
sanctus, ille vos docebit, et suggeret omnia, quæ
dixi vobis ; » et : « Non estis (80) vos qui loquimini,
sed Spiritus Patris qui loquitur in vobis. » Quod si
Spiritus Patris dignitate æqualis est Patri, ut osten-
sum est, ac si idem dignitate æqualis est etiam
Filio, ut est in confesso, apparet æqualem (81)
etiam inter se relationem habere divinas hyposta-
ses. Quæ enim sunt eidem æqualia, etiam inter se
æqualia omnino sunt : aliqui æqualis est Filius Pa-
tri, et æqualis est etiam Spiritus Filio : 283 per-
spicuum est ergo, Spiritum similiter æqualem esse
etiam Patri. Cum igitur divinum Spiritum in apo-
stolis loqui dixerit ipse Filius ; Paulus pariter, ob
naturæ ac doctrinæ nulla in re discrepantis iden-
tatem, Christum in se loqui asseverat, dum scri-
bit : « Si experimentum (82) quaeritis ejus, qui in
me loquitur, Christi. Observandum porro hic est,
factum ostendi. In Luca vero, ut antea (83) dic-
tum est, ipsis apostolis prædixit Christus : « Vos autem (84) sedete in civitate, donec induamini virtute
ex alto ; » virtute scilicet divini Spiritus.

D

CAP. XVII.

Qua vi ac strenuitate postquam induti fuerunt,
non amplius facile perterrefieri potuere, sicut tunc
contigerat, quando, ut scriptum est (85), clausæ
erant portæ, discipulis sese occultantibus propter

ὑπομνήσει ὑμᾶς πάντα ἃ εἶπον ὑμῖν.

(80) *Non estis*. Matth. x, 20.

(81) *Æqualem*. Codex, ἴσης. Sed lego ἴσην.

(82) *Si experimentum*. II Cor. xiii, 5. Græca
editio : Ἐπελ. . . ζητεῖτε, id est « Quoniam . . . qua-
rītis : » quam lectionem superius secutus est Didy-
mus pag. 64. Vulgatus vero int. legisse videtur ut
Didymus hoc in loco, cum vertat : « An . . . quaeri-
tis ? » vocula enim ei, id est « si, » sæpe in Bibliis
valet, « nunquid. »

(83) *Antea*. Nempe segm. 75.

(84) *Vos autem*. Luc. xxiv, 49. Vide not. 64.
pag. 167.

(85) *Scriptum est*. Joan. xx, 16

metum Judæorum; eumque præsul apostolorum Petrus propter puellæ minas jurejurando affirmavit, non nosci a se Dominum, illum nempe ipsum, a quo factus fuerat cælorum claviger: sed duodecim illi, vel soli, nec simul congregati, non modo universo terrarum orbi resisterunt, coram omnibus populis intrepide clamantes: « Non possumus (86) nos quæ vidimus, et audivimus, non loqui; » sed etiam omni diabolicæ seductioni sese opposuerunt, et creaturarum cultum (87) sustulerunt, atque ab hominum animis caliginem, ut poeta loquitur quæ in ipsis ait,

Ut probe cognoscerent et Deum et hominem.

Per manuum vero impositionem homines a variis morbis liberabant; adeo ut Petri quidem vel ipsa umbra (89) e corpore illius 284 in terram cadens, Pauli vero sudaria (90) etiam, ex ejus corpore illata, ægrotorum sanationes perficerent. Ac Paulus quidem Romanis scribebat: « In credendo (91), ut abundetis in spe, in virtute Spiritus sancti. » Petrus autem diabolum confidenter profligabat, et divinam Spiritus sancti essentiam prædicabat, dicens Ananias: « Quare (92) tentavit Satanas cor tuum, mentiri te Spiritui sancto? » Quisnam est ille, cui mentitus fuerat? Id dixit Petrus ipse, cum subdidit: « Non es (93) mentitus homini, sed Deo. » Nec enim quemquam ipsi reverebantur, qui pecuniæ amore captus (94) foret, aut qui injustitiam respiraret, aut quid prudentiæ consentaneum sit, non videret, aut qui sincere erga consubstantialem Trinitatem affectus non esset, etsi ad primas forte mundanas sedes ascendisset, ac supremas (95) in manibus haberet præfecturas: quin ipsam imperatoriam (96) surpu-

(86) *Non possumus.* Act. iv, 20. Græca editio habet εἴδομεν pro ἴδομεν.

(87) *Creaturarum cultum.* Codex, κτισματολατρείαν. Lego κτισματολατρείαν. Ita etiam segm. 151 a.

(88) *Antea inerat.* Librarius locum hunc non intelligens, mendose scripsit: ἡ πρὶν εἴποιεν ὡς φασιν ὅφρ' εὖ . κ . τ . λ . Sed legendum, ἡ πρὶν ἐπῆεν. Nempe Hæmericis hic locutionibus utitur Didymus ex *Iliadis* 32to desumptis, ubi Minerva Diomedem sic alloquens inducitur vers. 127:

Ἄγλυν δ' αὖ τοι ἀπ' ὀφθαλμῶν ἔλον, ἡ πρὶν ἐπῆεν, ὅφρ' εὖ γινώσκῃς ἡμὲν θεῶν ἡδὲ καὶ ἀνδρῶν. Id est:

Caliginem vero tibi ab oculis abstuli, quæ prius inerat, Ut bene dignoscas tum deum, tum etiam hominem. Quæ dum proposito suo accommodat theologus noster, civem suum atque antecessorem Clementem imitari videtur, qui idem facit cum in *Protreptica* pag. 87, ubi habet: ὅφρ' εὖ γινώσκεις, et reliqua; tum in primo *Strom.* pag. 425, ubi ait: ὅφρ' εὖ γινώσκοιμεν, et cætera.

(89) *Umbra.* Vide Act. v, 15.

(90) *Sudaria.* Vide Act. xix, 12.

(91) *In credendo.* Rom. xv, 13. Quorsum hæc Didymus afferat, patet ex ejus libro *De Sp. sancto* num. 10, ubi hæc legimus: « In multis quoque aliis locis Apostolus memorat, in Spiritus sancti substantia Dei munera commemorari, sicut in illo: Deus autem spei repleat vos omni gaudio, et pace in credendo, ut abundetis in spe et virtute Spiritus sancti. » Deus autem [codex noster habet: Deus enim]

A τῶν ἀποστόλων, διὰ κόρης ἀπειλὴν διωμνύετο μὴ εἶδέναι τὸν Κύριον, τὸν ποιήσαντα αὐτὸν κλειδοῦχον τῶν οὐρανῶν· ἀλλ' οἱ δοξαζόμενοι μόνοι, καὶ αὐτοὶ οὐχ ὅφρ' ἐν ὄντες, ἀντέστησαν μονονουχὶ πάσῃ τῇ οἰκουμένῃ, ὁμοίως ὅλοις ἀντικράζοντες· Ὁ δὲ δυνάμεθα ἡμεῖς ἃ ἴδομεν καὶ ἠκούσαμεν, μὴ λαλεῖν. » Ἀλλὰ καὶ πάσῃ τῇ διαβολικῇ πλάνῃ παρετάξαντο, καὶ τὴν κτισματολατρείαν ἀπήλασαν, καὶ τὴν λεγομένην ἀγλὺν ἀφείλον τῆς τῶν ἀνθρώπων ψυχῆς, ἡ πρὶν ἐπῆεν, ὡς φασιν,

antea inerat (88), abstulerunt, nempe, sicut idem

ὅφρ' εὖ γινώσκουσιν ἡμὲν θεῶν ἡδὲ καὶ ἀνδρῶν. Διὰ δὲ τῆς τῶν χειρῶν ἐπιθέσεως ποικίλων νόσων ἀπῆλλαττον τοὺς ἀνθρώπους· [130 b] ὡς Πέτρου μὲν καὶ τὴν ἀποκρίπτουσαν τοῦ σώματος σκιά, Παύλου δὲ καὶ τὰ σουδάρια τοῦ χρωτὸς λύσεις ἀποτελεῖν. Καὶ Παῦλος μὲν Ῥωμαίοις ἔγραψεν· « Ἐν τῷ πιστεῦν εἰς τὸ περισσεῦν ὑμᾶς ἐν τῇ ἐλπίδι, ἐν δυνάμει Πνεύματος ἁγίου. » Πέτρος δὲ μετὰ παρρησίας τὸν διάβολον κατεργάζετο, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὴν θεϊκὴν οὐσίαν ἀνεφθέγγετο, πρὸς τὸν Ἀνανίαν λέγων· « Διὰ τί ἐπειράσεν ὁ Σατανᾶς τὴν καρδίαν σου ψεύσασθαι σε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον; » Τίς γὰρ ὁ ψευθεὶς; Εἰπεν ἐπαγών· « Οὐκ ἐψεύσω ἀνθρώπων, ἀλλὰ τῷ θεῷ. » Οὐκ ἦν γὰρ αὐτοῖς ἐν αἰδοί τις, ἥττων χρημάτων ὑπάρχων, ἡ ἀδίκων ἀναπνέων, ἡ σώφρων μὴ βλέπων, ἡ μὴ διακείμενος περὶ τὴν ὁμοούσιον Τριάδα εὐληκρινῶς, καὶ τυχὸν ἦν τοῖς πρώτοις ἐπιβεβηκὼς κοσμητικὸς θρόνος, καὶ τὰς ἀκρας ἐν χερσὶν ἔχων ἀρχάς. Ὑπερώρων δὲ καὶ αὐτῆς τῆς βασιλικῆς ἀλουργίδος, καὶ κρείττονες ἦσαν χρημάτων, τὸν ἀμείωτον θησαυρὸν ἔχοντες τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἐλάλουν δὲ

largitor bonorum spem, quam promisit, reddit [cod. noster, reddidit] his qui habent illum; gaudio [cod. et gaudio] et pace complet eos: qui imperturbatam et sedatam [cod. consedatam] cogitationem possidentes, lætas habent mentes, et ab omni perturbationum tempestate tranquillas. Qui autem in virtute Spiritus sancti prædicta bona fuerint consecuti, etiam rectam fidem in [deest in codice vocula, in] Trinitatis mysterio consequuntur.

(92) *Quare.* Act. v, 3. Didymus porro cum alibi dictaverit ἐπλήρωσε, id est « implevit, » hic eam lectionem sequitur, quam secutus est Vulgatus Int. legens ἐπείρασσε, id est « tentavit. »

D (93) *Non es.* Act. v, 4. Græca editio habet ἀνθρώποις, id est « hominibus; » quam lectionem secutus est Didymus superius segm. 106, b.

(94) *Captus.* Librarius sine accentu ac spiritu scripsit, τισιττω. Sed legendum τις ἥττων.

(95) *Supremas.* Videtur respicere ac tacite vellere non modo ethnicos imperatores ac magistratus, quibus, fidei causa, animose resisterunt apostoli, verum etiam Constantium, Julianum Apostatam, ac Valentem, qui Didymi ætate Christi Ecclesiam vexaverant; quibus tamen catholici episcopi apostolorum exempla imitati strenue, fidei causa, sese opposuerunt. Ut enim Didymus ipse ait enarratione in *primam Petri Ep.* cap. 2, « etiam reluctantum est usque ad mortem, si quando voluerint (qui ad principandum sunt constituti) extra Christum nos facere aliquid dicere, vel agere præter sensum, aut sanctiones ecclesiasticas. »

(96) *Imperatoriam.* Aut, « regiam. »

καὶ ἐτέραις γλώσσαις, καθὼς, φησὶν, τὸ Πνεῦμα ἐδί-
ξου ἀποφθέγγεσθαι αὐτούς· καὶ συνέσαν ὁμίλιαν οἱ
Γαλιλαῖοι Ἡβραίων, Μήδων, Περσῶν, καὶ ἄλλοθρόων
ἑλλων ἀνθρώπων, ἐτι δὲ καὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ Ἀσσο-
νίαν γλώτταν· πολὺφωνοὶ τε ἐγίνοντο, καὶ ἀνεδεί-
κνυντο, οἱ τοὶ περ ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι εὐρίσκεισθαι
μέλλομεν, τῶν τοῦδε τοῦ κόσμου ἀπαλυθέντες δε-
σμῶν, κατὰ τὴν Παύλου φωνήν· « Ὅπου οὐκ ἐν Ἑλ-
λιν, βάρβαρος, Σκύθης· ἀλλὰ τὰ πάντα ἐν πᾶσιν
Χριστός. » Πρόδῃλον δὲ, ὡς διὰ τὸ τῆς Τριάδος ταυ-
τούσιον εἶπεν· « Πάντα ἐν πᾶσιν Χριστός. » ἐπεὶ τοῦ
ζητούμεν τὸν. . . . .

ΚΕΦ. ΙΘ'.

B

CAP. XIX (6).

ἡ ὁ Πατὴρ ἐνθηρωπηχέναι νομισθεῖ. Τῇ [131 α]
καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀμυδρῶς ἡμοῦ καὶ
τηλαυτῶς ἐμνημόνευεν, πρὸς τὸ αὐτοὺς κατὰ μέρος
τὴν ὅσιν φωτισζομένους εἰς νόησιν τῶν θεῶν λο-
γίων, καὶ, κατὰ τὸν Παῦλον, « ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν »
ἐρχομένους, δυνηθῆναι μαθεῖν τὰς αὐτοτελεῖς τρεῖς
ὑποστάσεις. Καὶ τοῦτο ἐστὶν ὅπερ ἐν ιζ' φέρεται
ψαλμῷ· « Λαός, ὃν οὐκ ἔγνων, ἐδοῦλεύσέ μοι, εἰς
ὑπακοήν ὡς τοῦ ὑπάρχουσέ μοι. » Ἀμείλι Δαυὶδ το-
πικῶς τηρικαῦτα τὸν Πατέρα μόνον ἐγνώσθαι εἰδώς,
ἐφαλλεν· « Γνωστὸς ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ὁ Θεός· ἐν δὲ

aut Pater incarnatus esse putabitur. Id etiam de
Spiritu sancto obscure simul et perspicue comme-
moravit, ut, eorum oculis ex parte illuminatis, ad
intelligentiam divinorum oraculorum, atque, ut ait
Paulus (7), « e gloria in gloriam » venire possent,
ac tres per se perfectas hypostases cognoscere. At-
que hoc illud est, quod in xvii psalmo significatur:
« Populus (8), quem non cognovi, servivit mihi, in
obedientia auriculæ obedivit mihi. » David sane
cum localiter tunc Patrem duntaxat cognitum esse
sciret, psallebat: « Notus (9) in Judæa Deus, in Is-

(97) *Purpuram*. Codex habet ἀλουργίδος cum
spiritu leni: quo modo eam vocem in pluribus
membraneis codicibus scribi testantur qui Pollucem
adnotationibus illustrarunt. Videtur tamen scriben-
dum potius ἀλουργίδος cum spiritu aspero, si verum
sit quod multi grammatici volunt, ἀλουργίδα dici
quasi ἄλδς ἔργον, id est « opus maris. » Adnotat
autem Moris Atticam esse hanc vocem: sic enim
scribit: « Ἀλουργές, Ἀττικῶς· πορφυροῦν. Ἑλληνι-
κῶς, id est: « Vox ἡ ἀλουργές Ἀττικῇ ἐστὶν, Ἑλλήνι-
κῶς vero dicitur πορφυροῦν. »

(98) *Alis lingua*. Ex Act. ii, 4. Græca editio·
ἤρξαντο λαλεῖν ἐτέραις γλώσσαις, καθὼς τὸ Πνεῦμα
ἐδίδοκ αὐτοῖς ἀποφθέγγεσθαι.

(99) *Parthorum, Medorum, Persarum*. Patet Di-
dymum respicere hæc Lucæ verba in Act. ii, 9:
« Parthi, Medi et Elamitæ. » Itaque Elamitæ: Di-
dymo sunt Persæ. « Elam (inquit Hieronymus in
Jerem. xxv, 25) regio Persidis trans Babylonem;
unde et Elamitæ. » Cur autem Rigaltius in Notis ad
Tertulliani libr. adv. Judæos cap. 7, legendum ve-
lit « Elamitæ, pro Elamitæ, » fateor me non intelli-
gere.

(1) *Aliorumque, etc.* Sacer quidem codex Act. ii,
5, ait: « ἀπὸ παντὸς ἔθνους, id est « ex omni gente; »
sed Didymus in commentariis ad eum locum (tom. 4.
Anecd. Wolf, pag. 2) ita hæc accipit, ut valeant:
« ex multis gentibus; » nimirum ex iis omnibus
quæ Hierosolymam convenerant.

(2) *Græcam*. Quod apostoli Græcum sermonem
intelligerent, videtur Didymum pro miraculo ha-
bere. Ita sensit etiam illa ætate Chrysostomus in
opusculo contra Judæos et gentiles, tom. i, pag.
576, edit. Montfauconianæ, ubi aperte ait, apo-
stolos Hebraice locutos esse, nempe, ut ego inter-
pretor, Syriace. Explodenda tamen isthæc videtur
opinio ingeniosissimo adolescenti, imo, ut rectius
loquar, doctissimo viro Dominico Diodato, ejus
liber *De Christo Græce loquente* inscriptus tribus ipsis,

C antequam prælo pagina hæc mandaretur, diebus
Neapoli ad me allatus fuit. Eum avide statim sum-
maque cum voluptate percurri: et quamvis mirum
videatur, ignotum fuisse quarto sæculo non Ale-
xandrino tantum Didymo, sed Antiocheno etiam
scriptori Chrysostomo, quam lingua ante tre-
centos circiter annos loquerentur Judææ incolæ;
tanta tamen apparet in eo libro rationum vis at-
que copia, ut fatear me in Diodati sententia ita ac-
quiescere, ut vix ac ne vix quidem me in posterum
dubitaturum putem, quin vernacula Judææ lingua
apostolorum ætate fuerit Græca inelephas, videlicet
Hellenistica.

(3) *Ausoniam*. Latinam nempe: quam Joannes
quoque Chrysostomus Didymi æqualis τὴν Ἰταλῶν
γλῶσσαν, id est « Italicam linguam » vocaverat
num. 5, libri III adversus oppugnatores vitæ mona-
sticæ, quem anno circiter 375 scripsit.

(4) *Ubi*. Coloss. iii, 11. Biblia: « Ὅπου οὐκ ἐν
Ἑλλιν... βάρβαρος, Σκύθης... ἀλλὰ τὰ πάντα καὶ
ἐν πᾶσι Χριστός. »

(5) *Querimus*. Codex hoc loco mutilus est: deest
enim unum segmentum, id est, finis capitis duode-
vicesimi, ubi sermo erat de eunucho, quem Phi-
lippus baptizavit, atque initium decimi noni. Nempe
cum integra membrana ablata sit ex codice, di-
midia quidem hic desideratur, dimidia vero altera
huic respondens deest post segmentum 134 b.

(6) *Cap. XIX*. Initio hujus capitis Macedonianor-
um argumentum proponebat Didymus ex eo du-
ctum, quod Spiritus sanctus aperte in Scripturis
non vocetur « Deus. »

(7) *Paulus*. II Cor. iii, 18.

(8) *Populus*. Psal. xvii, 48 (sen 45). Græca Biblia
pro εἰς ὑπακοήν habent εἰς ἀκοήν, id est « in
auditu. »

(9) *Notus*. Psal. lxxv, 1 (seu 2). Vocula δέ,
id est « autem, » non legitur in Bibliis. Quatuor
porro in locis huic psalmi versiculum quatuor

rael autem magnum nomen ejus. » Cum vero manifestatus est Deus Verbum et **286** creditus, cepit Novum Testamentum eum quoque clarius prædicare Deum, et cognitionem etiam Spiritus sancti paulatim ex parte subministrare, pro viribus scilicet illorum qui eam accipere debebant. Iis enim qui nuper ad agnitionem veritatis vocati erant, nec mentem habebant in ejus contemplatione versatam, inaccessa quodammodo perfectissima hujusmodi fides videbatur. Quomodo autem hac de re dubitare possumus, cum ad eam demonstrandam illorum exemplum afferre queam, qui deorsum versus chaos inclinati sunt, quique ad hanc usque diem ne divinitati quidem Unigeniti credunt? Neque vero hæc testimonio suo destituta esse voluit Paulus, cum Corinthiis quidem in prima Epistola scripserit: « Et ego (10), fratres, non potui loqui vobis quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus: tanquam infantibus (11) in Christo, lac vobis potum dedi, et non escam; nondum enim poteratis: sed ne nunc quidem (12) adhuc potestis; adhuc enim carnales estis; » ad Hebræos vero: « Etenim (13) cum deberetis esse magistri propter tempus, rursus indigetis ut doceamini, quæ sint elementa exordii oraculorum Dei; et facti estis indigentes lacte, non solido (14) cibo: omnis enim, qui lactis est particeps, expertus est sermonis justitiæ; infans enim est: perfectorum autem est solidus cibus, eorum, qui propter habitum sensus exercitatos habent ad discretionem boni et mali. » Sufficit ergo Pater inquisens ipsum Spiritum esse sui ipsius, nempe ipsius Patris. Sufficit etiam Filius, qui per unum quidem nomen, sed per tres æque honorandas hypostases omnem terrarum orbem in unitate fidei congregari iussit. Si enim Patris nomen est Deus, profecto quod est Pater (qui nempe est Deus), id ipsum est etiam cum Filius, tum sanctus Dei Spiritus, ut perspicuum est. Id declarant seraphini quoque, cum ter dicunt, « Sanctus, » et semel, « Dominus. » Et alibi, non aliud quam hoc ipsum docens Filius, aiebat de se ipso quidem illis, qui ei non credebant tanquam vero Deo: « Ego (15) in nomine Pa-

modis accipit theologus noster; nam I, illum hic de Patre, qui solus in Judæa cognitus fuerit, interpretatur. II. Superius segm. 97 a, sic accipere videtur, ut « notus » idem sit, atque ἐπιφανής. III. In libro *De Spiritu sancto* num. 41: « Christi nomen, inquit, beneolens, ante adventum ejus in solo Israelis populo versabatur, quasi Judææ vase inclusum: « Notus » enim, ait, « in Judæa Deus, in Israel magnum nomen ejus. » Denum in commentariis in *Psalmos* ad hunc locum docet γνωστόν dici non modo id quod cognoscitur, sed etiam id quod cognosci potest, adeo ut γνωστόν sit etiam quod ignoratur, si notum fieri queat: tum subdit: Γνωστόν τοίνυν οὕτως ὄντος ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ τοῦ Θεοῦ, x. τ. λ., id est, « Cum ergo ita notus (seu cognoscibilis) in Judæa sit Deus, » etc.

(10) *Et ego.* I Cor. III. 13. Græca editio: Καὶ ἐγὼ, ἀδελφοί, οὐκ ἔδυνάμην, x. τ. λ.

(11) *Tanquam infantibus.* Græca editio dandi casu habet ὡς νηπίους: quæ proinde verba ibi ad verbum « loqui » referre necesse est. At Didymus,

A τῷ Ἰσραὴλ μέγα τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ἐπιφανέντος δὲ τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ πιστευθέντος, ἡ Νέα Διαθήκη ἤρξατο καὶ αὐτὸν μὲν τρανέστερον κηρύττειν Θεόν, κατὰ μέρος δὲ, πρὸς τὴν δύναμιν τῶν δεχομένων, ἐχορήγει· πάλιν ἡσύχως τὴν περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος γνώσιν. Τοῖς γὰρ ἄρτι κακῶς ἐκτεταμένοις ἐπὶ τῇ γνώσει ἀληθείας, καὶ οὐκ ἐντριβῇ τοῖς ἐπ' αὐτῇ θεωρήμασιν τὴν διάνοιαν ἔχουσιν, δυσπρόσιτος πως εἶναι ἐδόκει ἡ τοιαύτη τελεωτάτη πίστις. Καὶ τί δὲ περὶ τούτου διαπορεῖν, ἔχοντας εἰς ἀπόδειξιν τοὺς περὶ τὸ χάος κάτω νενευκότας, καὶ ἕως τῆς δεῦρο μὴδὲ τῇ θεότητι τοῦ Μονογενοῦς πιστεύοντας; Οὐκ ἁμάρτυρα δὲ ταῦτα Παῦλος ποιεῖ, γράφων Κορινθίοις μὲν τὸ πρῶτον· « Καὶ γὰρ, ἀδελφοί, οὐκ ἔδυνάμην λαλῆσαι ὑμῖν ὡς πνευματικοῖς, ἀλλ' ὡς σαρκικοῖς. » B Ὡς νηπίους ἐν Χριστῷ γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, καὶ οὐ βρώμα· οὕτω γὰρ ἠδύνασθε· ἀλλ' οὐδὲ ἔτι νῦν δύνασθε· ἔτι γὰρ σαρκικοὶ ἐστέ· » Ἑβραίοις [131 b] δὲ· « Καὶ γὰρ ἀνεύρομεν εἶναι διδάσκαλοι διὰ τὸν χρόνον, πάλιν χρεῖαν ἔχετε τοῦ διδάσκειν ὑμᾶς, τίνα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς τῶν λογίων τοῦ Θεοῦ· καὶ γεγόνاته χρεῖαν ἔχοντες γάλακτος, οὐ στερεᾶς τροφῆς. Πᾶς γὰρ ὁ μετέχων γάλακτος, ἄπειρος λόγου δικαιοσύνης· νήπιος γὰρ ἐστὶν· τελείων δὲ ἐστὶν ἡ στερεὰ τροφή, τῶν διὰ τὴν ἑξὶν τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένα ἔχοντων πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ. » Ἀρχεῖ οὖν ὁ Πατήρ, λέγων Πνεῦμα εἶναι αὐτὸ ἐαυτοῦ· ἀρχεῖ δὲ καὶ ὁ Υἱὸς, θεοπίστας δι' ἐνὸς μὲν ὀνόματος, τριῶν δὲ ὑποστάσεων ὁμοτίμων, C πᾶσαν τὴν οἰκουμένην εἰς ἐνότητα συναγεσθαι πίστει. Εἰ γὰρ τοῦ Πατρὸς τὸ ὄνομα Θεός· εὐδὴλον, ὡς, ὅπερ ἐστὶν ὁ Πατήρ (τοῦτ' ἐστὶν Θεός), τοῦτο ὑπάρχει ὁ τε Υἱὸς καὶ τε ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Ὅπερ καὶ τὰ σεραφὶμ ὁλοῖ, λέγοντα τρίτον, « Ἄγιος, » καὶ ἄπαξ, « Κύριος. » Καὶ ἐτέρωθεν δὲ οὐκ ἄλλο, ἢ τοῦτο διδάσκων, ἔλεγεν ὁ Υἱὸς, περὶ μὲν ἐαυτοῦ τοῖς μὴ πιστεύουσιν αὐτῷ, ὡς Θεῷ ἀληθινῷ· « Ἐγὼ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Πατρὸς μου ἐλήλυθα (τοῦτ' ἐστὶν Θεός τοιοῦτος, οἷος ἐκεῖνος), καὶ οὐ λαμβάνετε με (ἀντὶ τοῦ, οὐ πιστεύετε μοι)· ἐὰν ἄλλος ἔλθῃ ἐν τῷ ὀνόματι τῷ ἰδίῳ, ἐκεῖνον λήψασθε· » τὸν Ἀντίχριστον ὑπεμφαίνων. Περὶ δὲ τοῦ ἁγίου

quarto casu habet ὡς νηπίους, ideoque referenda hæc sunt ad sequens verbum ἐπότισα, quod est « potioniavi, » ut quidam veteres loquuntur, seu « potum dedi. » Hunc sensum exhibet Vulgata Latina editio.

(12) *Ne nunc quidem.* Græca ed., οὕτε ἔτι.

(13) *Etenim.* Hebr. v, 12-14.

(14) *Non solido.* Græca editio, καὶ οὐ στερεᾶς. Vulgatus int. legit ut Didymus.

(15) *Ego.* Joan. v, 43. Argumentum porro ex ea locutione, « in nomine Patris, » aut, « in nomine Filii, » derivatum attulit etiam in lib. *De Spiritu sancto*, num. 50: « Spiritum sanctum, inquit, a Patre in suo mitti nomine, Salvator affirmat, cum proprie Salvatoris nomen sit « Filius: » siquidem naturæ consortium, et, ut ita dicam, proprietatis [codex noster hic addit, ipsa] personarum ex ista voce signatur. In qua appellatione « Filius » missus a Patre Spiritus sanctus, non servus, non alius [rectius codex noster, non alienus], nec disjunctus a Filio intelligitur [codex noster, intelligitur]. Et

Πνεύματος φησιν. « Τὸ Πνεῦμα, ὃ πέμφει ὁ Πατήρ ἐν τῷ ὀνόματί μου. » Καὶ ὃν τρόπον τὴν ἑνωσιν καὶ τὸν σύνδεσμον τῆς ἀκροτάτης καὶ ἀπεριγράφου θεϊκῆς εἰρήνης εἰσάγων εἶπε· [152 a] « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ. » καὶ, « Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἐμοί. » καὶ, « Ὁ Πατήρ ὃ ἐν ἐμοί μένει. » καὶ, « Κατέβη, » φησιν, « ἐξ οὐρανοῦ τὸ Πνεῦμα καὶ ἔμεινεν ἐπὶ τὸν Χριστόν. » οὕτως ἐνταῦθα ἐν ὄνομα ἑδῆλωσεν, εἰπὼν, ἑαυτὸν μὲν ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα ἐν τῷ ὀνόματι τῷ αὐτοῦ ἐληλυθέναι· καὶ ἀπὸ τοῦ προστάξει βαπτίζειν « εἰς τὸ ὄνομα, » καὶ οὐχ « εἰς τὰ ὀνόματα, » ὡς ἐνός ὀνόματος τῇ Τριάδι ὄντος, τοῦ « Θεοῦ, » καὶ μιᾶς οὐσίας καὶ ὁμοῦς. Καὶ ὁ μὴ ἔχων τὸ Πνεῦμα οὐδὲ τὸν Υἱὸν ἔχει· καὶ ὁ μὴ ἔχων τὸν Υἱόν, οὐδὲ τὸν Πατέρα ἔχει· καὶ ἐστὶ τὸ πᾶν ὁ τοιοῦτος ἄθεος, ὡς ὁ ἐκ τοῦ ἐναντίου μακαριώτατος. Φασὶν γάρ·

Filium quidem habet: et qui non habet Filium, ne Patrem quidem habet; ac huiusmodi homo se habet, beatissimus est. Ajunt enim vel ipsi

Ὁ ἄγιος, ὅτε θεοῖο σοφῆς ἀπέλυσεν ἀρωγῆς, αὐτὸς ἑοῖς στέρνουσι φέρων θεῶν ἀστυγέλικτον.

Τὸ ἐν τοίνυν ὄνομα τοῦτο καὶ ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ἐμνήσεν, ὅτε τῷ Ἰακώβ συγκαταβάς ἐπάλασεν ὁ Θεός. Φησὶν γάρ, « Ἴνα τί ἐρωτᾷς τὸ ὄνομά μου; Καὶ τοῦτό ἐστιν θαυμαστόν. » Ὅπερ ὕμνει Δαυὶδ, ψάλλον· « Κύριε, ὁ Κύριος ἡμῶν, ὡς θαυμαστόν τὸ ὄνομά σου ἐν πάτῃ τῇ γῇ! » καὶ πάλιν· « Ἐμεγάλυνας ἐπὶ πάντας τὸ ὄνομα τὸ ἁγίόν σου. » ἀφελὶς τὸ λέγειν· Ἐν τῷ Ἰσραὴλ μόνω. « Οὐ γάρ ἐστιν ἑτε-

quo modo Filius in Patris appellatione venit, dicens: « Ego veni in nomine Patris mei; » Filii quippe tantummodo est in nomine Patris venire, salva proprietate Filii ad Patrem, et Patris ad Filium: sic e contrario nullus alius venit in nomine Patris, sed verbi gratia, in Domini, et Dei, et Omnipotentis. . . Quo modo ergo servi, qui in nomine domini veniunt, per hoc ipsum, quod subjecti sunt et serviunt, indicant dominum, proprietatem ejus referentes (servi quippe sunt domini); sic et Filius, qui venit in nomine Patris, proprietatem Patris portat et nomen; et per hæc unigenitus Dei Filius approbatur. Quia ergo Spiritus sanctus [codex noster: Quia ergo et Spiritus sanctus] in nomine Filii a Patre mittitur, habens Filii proprietatem, secundum quod Deus est, non tamen filietatem, ut filius ejus sit: ostendit quia [cod. noster, quod] unitate sit junctus ad Filium. »

(16) *Spiritus.* Joan. xiv. 26. Græca editio: τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, id est « Spiritus sanctus. »

(17) *Spiritus Domini.* Isa. lxi, 1, et Luc. iv, 18.

(18) *Ego.* Joan. xiv, 11.

(19) *Pater.* Joan. xiv, 10.

(20) *Descendisse.* Ex Joan. i, 32, sensum citat.

(21) *Atheus.* Codicis lectionem, ἄθεος, in textu immutare nolui. Cæterum legendum puto ἄθλιος, id est « infelix; » opponitur enim hæc vox sequenti voci « beatissimus. »

(22) *Poetæ.* Ex quoniam poeta deprompta hæc sint, ignoro. In oraculis Sibyllinis ea non reperi. Ex his tamen desumpta crediderim (nec enim omnia ad nos pervenerunt), aut fortasse ex aliquo poeta Christiano.

(23) *Suo in pectore.* Codex sine spiritu habet unam vocem εἰστέρνουσι. Legendum puto ἐὼς στέρ-

tris **287** mei veni (id est, Deus talis, qualis ille) et non accipitis me (hoc est, non creditis mihi): si alius venerit in nomine proprio, illum accipietis: » subindicat vero Antichristum. De Spiritu autem sancto ait: « Spiritus (16), quem mittet Pater in nomine meo. » Et quemadmodum, unitatem et conjunctionem supremæ atque incircumscriptæ diviniæ pacis insinuans ac docens, dixit: « Spiritus Domini (17) super me; » et, « Ego (18) in Patre, et Pater in me; » et, « Pater (19) in me manens; » et « descendisse (20) » dicitur e cælo Spiritus, et mansisse super Christum: » ita hoc in loco unum nomen manifestavit, cum dixit, semetipsum quidem in nomine Patris venisse, Spiritum vero sanctum in nomine sui ipsius, nempe Filii; et cum jussit baptizare « in nomine, » non vero « in nominibus, » quippe cum unum sit Trinitati nomen, « Deus, » ac una essentia et gloria. Et qui non habet Spiritum, ne Patrem quidem habet; ac huiusmodi homo se habet, beatissimus est. Ajunt enim vel ipsi

Beatus, qui sapienti Dei auxilio fruitur, Ipse suo in pectore (23) serens Deum immobitem (24).

Hoc porro nomen, quod unum est, Vetus quoque Testamentum indicavit, quando cum Jacobo dignatus est luctari (25) Deus. Ait enim: « Quare (26) interrogas nomen meum? **288** Et hoc est mirabile. » Quod hymnis celebrat David psallens: « Domine (27), Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra! » et rursus: « Magnificasti (28) super omnes nomen sanctum tuum. »

voici, id est « sibi in pectore, » vel ἐὼς στέρνουσι, id est « suo pectore, » vel demum ἐνὶ στέρνουσι, id est « in pectore, » aut « in mente. »

(24) *Immobilem.* Hoc Deo epithetum tribuit etiam auctor oraculorum Apollinis Clarii pag. 6, hoc versu: Ἀποφύγῃς, ἀδιδάκτος, ἀμήτωρ, ἀστυγέλικτος, id est « Per se existens, non eductus, matris expertus, inconcussus. » Quin Callimachus quoque hymno in *Delum* vers. 26, ait: Θεὸς δ' ἀστῆ ἀστυγέλικτος. Eodem sensu Parmenides in versu, quem Clemens in quinto *Strom.* pag. 716, atque Eusebius asserunt, Deum dicit ἀτρέμην.

(25) *Luctari.* Codex, ἐπάλασεν. Lego ἐπάλασεν.

(26) *Quare.* Gen. xxxii, 29, ubi Francofurtensis editio habet: Ἰνατί τοῦτο ἐρωτᾷς σὺ τὸ ὄνομά μου, ὃ ἐστὶ θαυμαστόν; id est « Quare hoc interrogas tu nomen meum, quod est mirabile? » In margine autem ejusdem editionis additur hoc vetustum scholium: τὸ, Καὶ τοῦτό ἐστι θαυμαστόν, παρ' οὐδενὶ καίται ἐν τῷ Ἐξαπλῷ, id est: « Illa vero verba, « Et hoc est mirabile » apud neminem leguntur in Hexaplo. » Ac revera ea desunt tum in Complutensi editione, tum in Hebraico exemplari. Huc autem irrepserunt ex libro Judicum cap. xiii, 18, ubi angelus Domini sic alloquitur Manue: Ἰνατί τοῦτο ἐρωτᾷς τὸ ὄνομά μου; καὶ αὐτὸ ἐστὶ θαυμαστόν. Apparet itaque Didymum exemplaribus non omnino emendatis usum esse, qualia Alexandrina fuisse constat.

(27) *Domine.* Psal. viii, 1 (seu 2), quem versiculum in commentariis in *Psalmos*, pag. 166, ad Christum potissimum refert, ut facere videtur hoc etiam in loco.

(28) *Magnificasti.* Psal. cxxxviii, 3 (seu 2). Græca editio pro ἐπὶ πάντας habet ἐπὶ πᾶν, id est

Neque vero ait : In Israhel solo; (nec enim (29) est aliud nomen datum sub cœlo, in quo oporteat salvos fieri.) Zacharias autem sic loquitur : « Et erit (30) Dominus in regem super omnem terram in die illa. Erit Dominus, Dominus (31) unus, et nomen ejus unum circumiens (32) omnem terram et desertum; » et rursus sacer Psaltes : « Erubescant (33) et confundantur in sæculum, et cognoscant, quod nomen tibi Dominus; tu es solus Altissimus super omnem terram. » Si enim quis ad unam seorsum hypostasim referat illud « Deus, » et illud « Dominus, » et illud « Solus Altissimus, » alteram excludit. Ex naturali vero animi nostri motione, et ex consuetudine habemus ut in hoc insistamus, ut nempe unam personam Deum nominantes, alias duas non excludamus. Cum enim oramus, sive dixerimus, « Kyrie, eleison (34), » hoc est *Domine, miserere*, sive dixerimus, « Deus, auxiliare, » sive ambo hæc simul pronuntiemus, non aberramus a scopo; **289** nam mente atque intelligentia simul comprehendimus sanctam in una deitate existentem Trinitatem. Aut ergo sublimia nec ambigua Scripturarum de Spiritu Dei testimonia, quæ allata sunt, pravis atque e Scriptura non petitis opinionibus enervare non conentur; aut dicant, quare et ipsi Filium vocent similiter ut nos eum vocamus, et Deum, et bonum, cum in Scripturis legatur, « Unus Deus, » et : « Nemo (35) bonus, nisi unus Deus; » aut quare Patrem dicant « Sanctum, et Dominum, » cum audiant, « Unus sanctus (36), unus Dominus Jesus Christus; » et rursus : « Dominus (37) autem Spiritus est. »

CAP. XX.

Apostolus porro, cui prædicatio Incarnationis credita est, nos distinguit secerntique, ac alios quidem spirituales vocat, alios vero animales, alios autem carnales, aut terrenos; singulis scilicet has-

« super omne. » In libro *De Spiritu sancto* num. 11, videtur Didymum dictasse ἐπὶ πάντα, id est « super omnia, » ut ex nota proxime sequenti.

(29) *Nec enim*. Act. iv, 12. Græca editio habet τὸ δεδομένον ἐν ἀνθρώποις, id est « datum in hominibus. » Vide superius segm. 87 a. In libro quoque *De Spiritu sancto* num. 11, omisit eas voces, « in hominibus. » Ibi enim valde similia dictavit, nempe quæ sequuntur : « Quando autem... Salvator in universam terram... extendit vocabulum suum, impleto eo, quod scriptum est, « Quam admirabile est « nomen tuum in universa terra » (quibus consequenter Apostolus loquitur, « Non enim aliud nomen datum est sub cœlo, in quo oporteat salvari « nos, » et Psalmista ad Dominum loquitur, « Magnificasti super omnia nomen sanctum tuum) : » tunc completum est, « Unguentum effusum nomen « tuum. » Ita Didymus. Noster tamen codex sæpius a me commemoratus hæc postrema sic habet : « Quibus consequenter loquitur apostolus dicens, « Non enim aliud nomen datum est sub cœlo, in quo oporteat salvari nos, » et in Psalmis ad Dominum dicitur, « Magnificasti super omne nomen sanctum tuum : » tunc completum est, » etc.

(30) *Et erit*. Zach. xiv, 9 et 10.

(31) *Dominus, Dominus*. Græca editio semel tantum habet vocem Κύριος, id est « Dominus. » Videtur autem Passioneiani codicis scriptor ex errore hic eam iterasse.

(32) *Circumiens*. Græca editio habet κυκλῶν, id est « circumiens » masculino genere, ut referatur

αὐτῷ τὸν ὄνομα δεδομένον ὑπὸ τὸν οὐρανόν, ἐν ᾧ δεῖ σωθῆναι. » Καὶ Ζαχαρίας δὲ λέγει· « Καὶ ἔσται Κύριος εἰς βασιλεία ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ. » Ἔσται Κύριος, Κύριος εἰς, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐν, κυκλῶν πᾶσαν τὴν γῆν καὶ τὴν ἔρημον· καὶ πάλιν ὁ Ἱεροφάντης· « Αἰσχυνοῦνται καὶ ἐντραπήτωσαν εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ γνώτωσαν, ὅτι ὄνομά σοι Κύριος· σὺ εἶ μόνος Ὑψίστος ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. » [132 b] Εἰ γὰρ μὴ τις ἀφορίσῃ ὑποστάσει τὸ, « Ὁ Θεός, » καὶ τὸ, « Κύριος, » καὶ « Μόνος Ὑψίστος, » ἐκβάλλει τὴν ἐτέραν. Καὶ ἀπὸ τῆς φυσικῆς δὲ ἡμῶν κινήσεως καὶ τῆς συνηθείας ἔστι τούτῳ ἐπιστῆναι. Εὐχόμενοι γὰρ, εἴτε εἰπώμεν, « Κύριε, ἐλέησον, » εἴτε, « Ὁ Θεός, βοήθησον, » εἴτε τὰ συναμφοτέρα, οὐ διαμαρτάνομεν τοῦ σκοποῦ· συμπεριλαμβάνομεν γὰρ τὴν ἐν μὴ θεότητι ἁγίαν Τριάδα. Ἡ οὖν μὴ ἀγράφῳ διαστροφῇ, τὰς προκειμένας μεγαλοφυνεῖς περὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ ἐγγράφους, καὶ ἀναμφιβόλους ἀποδείξεις ἀκυροῦν βιάσθωσαν, ἢ λεγέτωσαν καὶ αὐτοὶ, πῶς τὸν Ὑῖον παραπλησίως ἡμῶν καλοῦσι Θεὸν καὶ ἁγὰθόν, τῶν Γραφῶν λεγουσῶν· « Εἷς ὁ Θεός· » καὶ· « Οὐδεὶς ἀγαθός, εἰ μὴ εἰς ὁ Θεός· » ἢ πῶς τὸν Πατέρα λέγουσιν ἅγιον καὶ Κύριον, ἀκούοντες· « Εἷς ἅγιος, εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός· » καὶ πάλιν· « Ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστιν. »

(35) bonus, nisi unus Deus; » aut quare Patrem

C

KEP. K.

Διορίζει δὲ οὖν ἡμᾶς ὁ τὴν οἰκονομίαν πιστευθεὶς Ἀπόστολος, καὶ τοὺς μὲν πνευματικούς καλεῖ, τοὺς δὲ ψυχικούς, τοὺς δὲ σαρκικούς, ἢ χοίρους, ἀπὸ τοῦ πλείονος καὶ ἐπικρατοῦντος ἐκάστοις τὰς τοιάδης

ad Dominum. Didymus habet κυκλῶν, id. est « circumiens » neutro genere, ut referatur ad nomen.

(33) *Erubescant*. Psal. lxxxi, 16 et 17 (sen 18 et 19). Nonnulla intermedia verba omittit Didymus, quæ non prætermittit segm. 198 a.

(34) *Kyrie, eleison*. Seu *Cyrie, eleison*. Breves hujusmodi precatunculas, quas « jaculatorias » dicimus, veteribus Christianis usitatas fuisse non modo Didymus tum hic, tum segm. 174 a testatur, verum alii quoque. Quin imo in castra ipsa a Christianis imperatoribus ejus ætate inductas esse constat. Vegetius enim Didymi æqualis lib. iii, cap. 5, formulæ « Deus nobiscum » meminit, quam e castris egredientes milites elata voce ter pronuntiabant. Ac pro superstitiosis ethnicorum præane, antequam quisquam e castris adversus hostes egrederetur, exercitus dux caterique præfecti acclamabant hanc ipsam precatonem « Kyrie, eleison, » ut observat Mauritius in *Strategico* lib. ii, cap. 17, ac Spanhemius in *Observationibus* in primam Juliani Apostatæ orationem. Justiniano autem imperante Antiocheni terramotu perterriti « letaniam faciebant » (ut ait Anastasius Bibliothecarius in *Historia ecclesiastica* pag. 31, ed. Ven.) « clamantes, Kyrie, eleison. » Nunquam vero postea sive in Græca, sive in Latina Ecclesia obsolevit hujusmodi precatuncula, ut omnibus notum est.

(35) *Nemo*. Marc. x, 18; Luc. xviii, 19.

(36) *Unus sanctus*. Vide not. 9 pag. 161.

(37) *Dominus*. II Cor. iii, 17. Vide not. 91, pag. 28.

προσηγορίας ἀρμόσας. Καὶ γὰρ ψυχὴν μὲν, ἣν καὶ πνεῦμά φαμεν, ἔτι δὲ καὶ τὸ διὰ τοῦ στόματος ἀναπνεόμενον ἀνυπαρκτον πνεῦμα, ὃ καὶ ἄσθμα καλούμεν, πᾶς ἄνθρωπος ἔχει· τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οὐ πᾶς ὁστισοῦν καταπεπλούτηκεν. « Πνευματικούς » τοίνυν προσαγορεύει τοὺς ἐμπρεπέσιν ἐνθυμήσιν καὶ πράξεσιν οἰονεῖπας ἀναθρόσκοντας, καὶ τῆς ἑαυτῶν φύσεως ἀνωτέρω χωροῦντας, καὶ τὰς μὲν αἰρετικὰς θεοστυγεῖς νοήσεις [133 a] ἀποσκευαζομένους, τὸ δὲ ἀνυμνεῖν τὸ ἅγιον Πνεῦμα Θεὸν περιπυσσομένους, καὶ ἑαυτοὺς διὰ τούτων ἀξίους τῆς ἐπιροιτήσεως αὐτοῦ ἀποφαίνοντας. Οὗτοι γὰρ μόνον ἔχουσιν τε αὐτὸ καταμένον παρ' αὐτοῖς, ἅμα τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ Θεῷ αὐτοῦ φωτὶ καταλάμπονται, καὶ πνευματικοὶ ἀποτελοῦνται, ἐξομολογούμενοι κατὰ δύναμιν οἱ φωτιζόμενοι τῷ φωτίζοντι, καὶ μεταλαμβάνοντες ὡς τοῦ φωτὸς, οὕτω καὶ τοῦ ὁνόματος, καὶ εἰσδεχόμενοι ἐν ἑαυτοῖς μέουσιν ἀνεμπόδιστως τῆς θείας χάριτος τὴν μετάδοσιν· εἰτα λοιπὸν καὶ τῷ πτερῷ αὐτοῦ, τῷ κατελθόντι σωματικῶ εἰδει περισσερεῶς ἀνίπτανται τὴν καρδίαν, καὶ τὴν διαβολικὴν ἐκφεύγοντες παγίδα, ἐρρῶσθαι τε πρὸς τὰ ἄσπετα καὶ ἀθέβια τοῦ βίου φράζοντες, τὴν μὲν μεγαλοπρέπειαν αὐτοῦ θεωροῦσιν ὑπὲρ πάντων τῶν οὐρανῶν ἐπισημένην, καὶ ὑπὸ τῶν ἀνω δυνάμεων δοξαζομένην καὶ προσκυνουμένην σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ· καὶ ὅσῳ περ ἂν ἀγόμενοι πρὸς τὸν ἐκείνου πόθον, ἐγγυτέρω αὐτοῦ τῇ προθέσει γίνονται, τόσῳ δὴ μᾶλλον αὐτοῦ τὸ ἀκατάληπτον τῆς θεότητος νοοῦσιν, ὡς ἅπαξ τῆς ἐνδοθεν ὕψους τὸ ἥμμα καθαρὸν κεκτημένοι ἀπὸ πάντων τῶν ἐπιπροσθούτων· καὶ ὃν ἰδεῖν οὕτως, ὡς ἔστιν, καὶ χωρῆσαι ὅλον, διὰ τὴν τῆς φύσεως ἡμῶν πολλὴν ὕψειν, οὐ δύναται, τοῦτον, ὡς ἐγχωρεῖ, ὁρῶσιν καὶ ὑποδέχονται διὰ τὴν ἔφεσιν.

Κατανοῶντες τέως, οἷα δ' ἂν τις μεγάλη εἴπη παρὶ αὐτοῦ, τῆς ἀκριβοῦς ἀληθείας ἀφέστηκεν, οὐχ ὅσον οὐρανός ἐστιν ἀπὸ γῆς μόνον, ἀλλ' ἔτι πολλῶ πλέον, κράζουσιν μετὰ [133 b] τοῦ Ἱεροφάντου· « Ἐγὼ εἶπα ἐν τῇ ἐκστάσει μου· Πᾶς ἄνθρωπος ψεύστης, » οὐχὶ τῷ φεύγειν τὴν Θεῷ φίλην ἀλήθειαν, ἀλλὰ τῷ μηδὲν ἄξιον δύνασθαι νοῆσαι, ἢ φράσαι περὶ τῆς θεότητος τοῦ ἁγίου Πνεύματος· οὐ περὶ μεγέθους, ἢ φωτός· πάντα γὰρ ἔχει ὅφ' ἑαυτὸ, καὶ φωτίζει, καὶ ἔστιν ἐν πᾶσιν· οὐ περὶ δυνάμεως· πάντα γὰρ ὑπ' αὐτοῦ ἐστήρικται καὶ ζωογονεῖται· οὐ περὶ σχήματος, ἢ ποιότητος· ἄρατος γὰρ καὶ ἀκατάληπτος, ὡς πνοὴ Παντοκράτορος (εἰ γὰρ ὃ

[58] *Animam, quæ etiam spiritus... dicitur.* In libro *De Sp. sancto* num. 54 et seqq., ubi diversas vocabuli « spiritus » significationes persequitur, spiritum ab anima distinguit. At in libro *contra Manichæos* pag. 207, ita fere loquitur ut hoc in loco; ait enim: Πνεύματι, ὃ ἐστὶ ψυχῇ, id est, « spiritu, hoc est anima. »

[59] *Halitum.* Codex, ἄσθμα. Scribo ἄσθμα, ut grammaticis paream.

[40] *Desiderium.* Ludit in vocibus ὕψειν, et

ce denominationes ex eo aptans, quod in singulis plus est ac dominatur. Etenim animam quidem, quæ etiam spiritus a nobis dicitur (58), ac præterea illum non subsistentem spiritum, quem per os respiramus, quem halitum (39) quoque vocamus, unusquisque homo habet: sancto autem Dei Spiritu non omnes prorsus homines ditati sunt. « Spirituales » ergo vocat eos, qui convenientibus cogitationibus atque actionibus veluti sursum saliant, et alius supra suam ipsorum naturam tendunt, et hæretica quidem Deo invisibilia commenta rejiciunt, eorum vero, qui Spiritum sanctum Deum agnoscunt ac celebrant, rectam doctrinam amplectuntur, et per hæc semetipsos illius adventu dignos ostendunt. Illi enim soli et eum habent apud ipsos simul cum Patre et Filio manentem, et divina ejus luce illustrantur, et spirituales fiunt, et assimilantur, quantum fieri potest, illuminati illuminanti, et participant sicut lucem, ita et nomen, et fluentem sine impedimento divinæ gratiæ participationem in semetipsis recipiunt: ac deinde alii etiam insipisius, qui olim corporali columbæ specie 290 descendit, volat eorum cor, et diabolicum vitantes laqueum, et fluxis atque instabilibus hujus vite rebus valedicentes, illius magnificentiam contemplantur, quæ supra omnes cælos extollitur, et a cælestibus virtutibus glorificatur, et adoratur una cum Patre et Filio; et ejus amore ac desiderio incensi et stimulat, quanto ei per propositum ac voluntatem propiores fiunt, tanto magis incomprehensibilem esse ejus deitatem intelligunt; quippe qui interioris visionis oculum ab omnibus rebus illum obscurantibus liberum ac mundum habent: et quem videre, sicuti est, et totum capere non valent ob magnam naturæ nostræ abjectionem, hunc, quoad ejus fieri potest, conspiciunt et suscipiunt propter desiderium (40).

Illud tunc considerantes, quod, quantumvis magna quis de eo dixerit, distant hæc ab accurata veritate non modo quantum distat cælum a terra, sed adhuc multo magis, clamant cum sacro Psalte: « Ego dixi (41) in extasi mea: Omnis homo mendax; » non quod charam Deo (42) veritatem fugiant, sed quod nihil dignum cogitare queant, aut eloqui de deitate Spiritus sancti: nihil de ejus magnitudine, aut luce; omnia enim sub se habet, atque illuminat, et est in omnibus: nihil de potentia; omnia enim ab eo firmata ac stabilita sunt et secundantur: nihil de figura, aut qualitate; est enim invisibilis et incomprehensibilis, utpote spir-

« φεσιν.

(41) *Ego dixi.* Psal. cxv, 2 (sive 11).

(42) *Charam Deo.* Codex mendose, θεωφίαν. *Legō* Θεῷ φίλῳ. Ita segm. 157 a ait: Φίλα αὐτῷ πράττει, et in libro *adversus Manichæos* pag. 213: Φίλῳ δὲ τῷ Θεῷ ἢ ἀρετῇ, id est, « Est autem Deo grata virtus. » Justinius quoque, ut de aliis taceam, in prima *Apologia* num. 68 scribit: « Ὁ φίλον τῷ Θεῷ, τοῦτο γενέσθω, id est « quod Deo placet, id fiat. »

culum (seu flatus) Omnipotentis (si enim omnipotens Pater figuræ expers est, et invisibilis, sicut est etiam summe incorporeus, et supra omnem cogitationem extollitur, profecto talis est vivificans quoque Spiritus, qui ex ipso procedit): nihil de bonitate, aut æternitate, aut divina gloria; nam Spiritus est sanctus, et e sancto Deo Patre eluxit. Alloquitur ergo Apostolus spirituales his verbis: « Non estis (43) in carne, sed in Spiritu, si tamen Spiritus Dei habitat in vobis; » et rursus: « Fratres (44), et si præoccupatus fuerit homo ex vobis in aliquo delicto, qui ex spiritualibus estis, perficite talem in spiritu lenitatis. » Ac de Daniele etiam scriptum est: « Spiritus (45) copiosus erat in ipso: » anigmatische autem significabatur **291** Spiritus sanctus. Animales vero nominat Græcos, Judæos, et hæreticos, quia in tortuosis ipsorum ratiocinationibus et disputationibus gloriantes, quamvis earum imbecillitatem sentiant, nos impugnant, nec Deum esse confitentur Spiritum sanctum Dei. Scribit autem etiam in eos alicubi sic: « Animales (46), Spiritum non habentes; » et rursus: « Animalis (47) autem homo non recipit ea, quæ sunt Spiritus Dei; stultitia enim sunt illi, et non potest intelligere. Spiritualis autem judicat quidem omnes (48), ipse vero a nemine judicatur; » et rursus communem esse Spiritui sancto ostendens unam clementissimam naturam, ait: « Si qua (49) communicatio Spiritus. » Carnales vero, aut terrenos vocat eos, qui in terram inclinati sunt: quoniam cum in intemperantiam (50) rabide ferantur, et ea, quæ vituperanda sunt, cum iis conferant, quæ in pretio haberi debent, et materialibus subiciantur passionibus, et in turpibus actionibus, veluti in cæno, semper voluntentur, ipsi etiam animalibus hominibus pares quodammodo sunt; nam perinde quasi in utrisque animæ perspicacia (51) quidam lippitudine impedita ac velata sit, neutri illuminari possunt a semper viva et serena luce Spiritus sancti, sed decrescunt in dies ac prolabantur, ac veluti unguentum luto commistum omnino pereunt: ne illud quidem fortasse intelligentes, se illo bono privari, quod unum ac solum bonum est. Quantum enim sit damnum, quod inde oritur, aut potius omnimoda perditio, nemo verbis exprimere potest, etsi omni mentis conatu utatur ac vehementia. De his porro etiam sic loquuntur Scripturæ. Deus quidem in Genesi ait: « Nequaquam (52)

A παντοκράτωρ Πατήρ ἀσχημάτιστος καὶ ἀόρατος, καθὼ καὶ ὑπερασώματος καὶ ὑπὲρ πάντων νήσιν ἀναβηθῆκώς, δῆλον, ὅτι καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ ἐκπορευόμενον ζωογόνον Πνεῦμα· οὐ περὶ ἀγαθότητος, ἢ ἀδιότητος, ἢ δόξης θεϊκῆς· Πνεῦμα γὰρ ἐστὶν ἅγιον, ἐξ ἁγίου Θεοῦ Πατρὸς ἐκφανθέν. Διαλέγεται οὖν πρὸς τοὺς πνευματικούς οὕτως· « Οὐκ ἐστὶ ἐν σαρκί, ἀλλ' ἐν Πνεύματι, εἴπερ Πνεῦμα Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν· » καὶ πάλιν· « Ἀδελφοί, ἐάν καὶ προληφθῇ ἄνθρωπος ἐξ ὑμῶν ἐν τινι παραπτώματι, ὑμεῖς οἱ πνευματικοὶ καταρτίζετε τὸν τοιοῦτον ἐν πνεύματι πραότητος. » Ἐγράφη δὲ καὶ περὶ τοῦ Δανιὴλ, ὅτι « Πνεῦμα περισσὸν ἦν ἐν αὐτῷ· » αἰνιγματωδῶς δὲ τὸ ἅγιον ἐδηλοῦτο Πνεῦμα. Ψυχικούς δὲ ὀνομάζει Ἕλληνας, Ἰουδαίους, καὶ αἰρετικούς, ἐπειδὴ συλλογισμοῖς καὶ διαλογισμοῖς στρεβλοῖς ἐναθρονονέμενοι γνωσιμαχοῦσι, καὶ οὐχ ὁμολογοῦσι Θεὸν τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Ἐπιστέλλει δὲ καὶ πρὸς αὐτοὺς οὕτω· « Ψυχικοὶ Πνεῦμα μὴ ἔχοντες· » καὶ αὖθις· « Ψυχικὸς [134 a] δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ· μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστὶν, καὶ οὐ δύναται γινῶναι. Ὁ δὲ πνευματικὸς ἀνακρίνει μὲν πάντας, αὐτὸς δὲ ὑπ' οὐδενὸς ἀνακρίνεται. » Καὶ πάλιν, τὸ πρὸς τὴν μόνην ἡμερωτάτην φύσιν ἐπικρινόν τοῦ ἁγίου Πνεύματος δηλῶν, ἔφη· « Εἴ τις κοινωνία Πνεύματος. » Σαρκικούς δὲ, ἢ χοϊκούς καλεῖ τοὺς τῇ γῇ κατανενευκότας· ἐπειδὴ ἀκρασίαν λυτῶντες, καὶ τὰ διαβεβλημένα τοῖς τιμίαις παραμυτροῦντες, καὶ τοῖς ὕλικοις ὑποκαθήμενοι πάθουσιν, καὶ ὡσανεὶ βορβόροι ταῖς αἰσχροῖς ἀεὶ ἐγκυλιθεόμενοι πράττειν, καὶ αὐτοὶ παράλληλοι πως τοῖς ψυχικοῖς καθεστῆσιν· Ὡς γὰρ ὑπὸ τίνος λήμης τὸ διορατικὸν τῆς ψυχῆς ἀμφω ἐπισκεπόμενοι, οὐ δύνανται καταλάμπεσθαι ὑπὸ τοῦ αἰεζώου καὶ ἀπόνου φωτὸς τοῦ ἁγίου Πνεύματος· ἀλλ' ἐν ἀποπτώσει γίνονται, καὶ ἐσπάμπαν ἀπώλλυνται, ὡς μύρον βορβόρῳ συμπλακέν· οὐδὲ συνιέντες τάχα, ὡς τοῦ ἐνὸς καὶ μόνου στεροῦνται ἀγαθοῦ. Πηλίκη γὰρ ἡ ἐντεῦθεν ζημία, μᾶλλον δὲ παντελὴς ἀπώλεια, οὐδεὶς λόγῳ παραστήσαι δύναται, κἂν πάσῃ χρῆσται διανοίᾳ ὑπερβολῇ. Διαγορεύει δὲ καὶ περὶ τούτων ὁ μὲν Θεὸς ἐν τῇ Γενέσει· τοῖσδε· « Οὐ μὴ καταμείνῃ τὸ Πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις εἰς τὸν αἰῶνα, διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς σάρκας· » ὁ δὲ Παῦλος· « Οἷος ὁ χοϊκὸς ἄνθρωπος, τοιοῦτοι καὶ οἱ χοϊκοί· καὶ οἷος ὁ ἐπουράνιος, τοιοῦτοι καὶ οἱ ἐπουράνιοι· » ἡ δὲ Σοφία· « Σκολιοὶ γὰρ λογισμοὶ χωρίζουσιν ἀπὸ Θεοῦ· δοκιμαζομένη δὲ ἡ δύναμις ἐλέγχει [134 b] τοὺς ἄρρο-

(43) *Non estis*. Rom. viii, 9.

(44) *Fratres*. Galat. vi, 1. Voces ἐξ ὑμῶν, id est, « ex vobis, » desunt in Græca editione.

(45) *Spiritus*. Dan. v, 13 (sen 12); vi, 3.

(46) *Animales*. Epist. Judæ vers. 19.

(47) *Animalis*. I Cor. ii, 14, 15. Vide not. 4, pag. 55.

(48) *Omnes*. Græca editio et Vulg. interpretēs habent πάντα, id est « omnia. »

(49) *Si qua*. Philipp. ii, 1. Vide segm. 78 b.

(50) *In intemperantiam*. Codex, ἀκρασίαν. Fortasse legendum πρὸς ἀκρασίαν.

(51) *Perspicacia*. In Græco, διορατικόν. In commentariis in Psalmos ad vers. 17 psalmi cxiii, τὸ πᾶν διορατικὸν γένος vocat omnes homines contemplationi deditos.

(52) *Nequaquam*. Gen. vi, 3. Simili modo ad caput ii Epistolæ primæ Petri ait Didymus: « Carnes enim, qui venditis sunt sub peccato, vocatur; sed etiam illi, qui vehementer inclinantur ad carnem, et sancto Spiritui desolantur, propterea carnes nuncupantur, dicente illis Deo: « Non permanebit Spiritus meus inter homines istos, eo quod carnes sunt. »

νας· οὗτοι εἰς κακότηγον ψυχὴν οὐκ εἰσελεύσεται· ἡ σὰρξ οὐδὲ κατοικήσει ἐν σώματι κατὰ χρεὼν ἁμαρτίας.

Qualis celestis, tales et coelestes. » Sapientia vero : « Perversæ (54) enim cogitationes separant a Deo : probata autem 292 potestas corripit insipientes : quoniam in maleficam animam non introibit sapientia, nec habitabit in corpore subdito (55) peccato. »

ΚΕΦ. ΚΑ'.

Οὐχ ὡς αἱρετικοῖς δοκεῖ, διὰ τὸ δοξάζεσθαι τὸν Θεὸν ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, καὶ ἐν αὐτῷ, καθὰ δι' ὀργάνου τινὸς, πᾶσαν λατρείαν ἀναπέμπεσθαι, λέγει Ἰωάννης μέν· « Τοὺς δὲ προσκυνούντας τὸν Θεόν, ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν. » Παῦλος δέ· « Οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν, εἰ μὴ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, » καὶ ὅσα τοιαῦτα. Μάλιστα μὲν γὰρ τὸ, « Ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν, » ἀντὶ τοῦ, ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ ἀνυποκρίτως, εἶπεν τῇ Σαμαρεϊτιδι ὁ Σωτὴρ, νομιζούσῃ ἐν τόπῳ ὀρισμένῳ τὸν Θεὸν προσκυνεῖσθαι, καὶ λεγούσῃ αὐτῷ· « Οἱ πατέρες ἐν τῷ ὄρει τούτῳ τὸν Θεὸν προσεκύνησαν. » Ὅτι γὰρ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, ὡς Θεῷ, προσκύνῃς καὶ λατρεία προσφέρεται, Παῦλος ἔγραψεν· « Οἱ Πνεύματι Θεοῦ λατρεύοντες. » Εἰδὲ μὴ καταβαίνει αὐτοῖς ἡ ὄντως ἀλήθεια, ἀκούετωσαν, ὅτι οὐκ οὖν, Ἐν Πνεύματι καὶ Ὑψί, εἶπεν. Αὐτὸς γὰρ παρ' Ἰωάννη λέγει· « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια. » Καὶ ὁν τρόπον ἐν τῷ Ὑψί προσκυνούντες τὸν Πατέρα, προσκυνούμεν καὶ τὸν Υἱόν, τὸν Ἰσὺν τρόπον ἐν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι προσκυνούντες, συμπροσκυνούμεν καὶ αὐτό. Τὸ δὲ, « Οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν, εἰ μὴ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, » τοῦτο δηλοῖ ἀντὶ τοῦ, Αἱρεσιομάχοι οὐ μετέχουσι τοῦ θεικοῦ Πνεύματος· οἱ δὲ μὴ μετέχοντες ἡνωμένοι αὐτοῦ τῷ Ὑψί τῇ φύσει, οὐ δύνανται τὴν μνημονευθεῖσαν ἀξίως ῥῆξαι φωνήν. Ομοιότροπον γὰρ περὶ μὲν τοῦ Πατρὸς, ... cum Filio non participant, commemorantur vocem quidem (62).

[135 a] ΚΕΦ. ΚΓ'.

Ὁφείλεσθαι δὲ αὐτῷ δοῦναι οὐκ ἐκ τῆς μνημονευθείσης· ἐν τοῖς προάγουσι μόνον τοῦ Κυρίου δεδιδαγμένα παραδόσεως, ἀλλὰ διαφόρως· ὡς ὅταν Πέτρος γράφῃ· « Εἰ ὁνειδίζεσθε ἐν ὀνόματι Χριστοῦ, μακάριοι ἐστέ· ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ δυνάμεως Πνεύμα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπέπαιται. » καὶ ὡς ἡνίκα τὸν ὀφθέντα τῷ Ἠσαΐᾳ ἐπὶ θρόνου θεικοῦ ἐπηρμένον καὶ

A permanebit Spiritus meus in hominibus his in saeculum, quia carnes sunt. » Paulus autem : « Qualis (55) terrenus homo, tales etiam terreni, et quali-

Perversæ (54) enim cogitationes separant a Deo : quoniam in maleficam animam non introibit sapientia, nec habitabit in corpore subdito (55) peccato. »

CAP. XXI.

Neque vero, ut hæreticis videtur, eo quod Deus glorificetur in Spiritu sancto, et in eo, quasi per organum quoddam, omnis cultus Deo offeratur, ideo dicit Joannes quidem : « Eos autem (56), qui adorant Deum, in spiritu et veritate oportet adorare ; » Paulus vero : « Nemo (57) potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto ; » et similia. Illud enim, « In spiritu et veritate oportet adorare, » hoc potissimum sensu accipi debet, ut significet : Ex tota anima, et sine simulatione ; idque Samaritanæ mulieri dixit Salvator, quæ Deum defuncto in loco adorandum esse putabat, et ipsi Christo dixerat : « Patres (58) in monte hoc Deum adoraverunt. » Nam quod sancto Spiritui, tanquam Deo, adoratio et latria offeratur, Paulus scripsit : « Qui Spiritui (59) Dei servimos, » seu latriam exhibemus. Nisi autem is etiam, qui vere est veritas, parvi ab ipsis sit (60), ea verba, « In Spiritu et Veritate, » sic intelligant, ut significant, in Spiritu, et Filio ; nam ipse Filius apud Joannem ait : « Ego sum (61) Veritas. » Et quemadmodum in Filio adorantes Patrem, adoramus etiam Filium, eodem modo in Spiritu sancto adorantes, adoramus simul et ipsum Spiritum. Illud vero, « Nemo potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto, » hoc significat : Hæresum defensores participes non sunt divini Spiritus : qui vero ipsum unum natura digne proferre nequeant : nam simile de Patre

293 CAP. XXIII.

Gloriam vero Spiritui ipsi deberi, non modo ex ea, quam antea commemoravimus, Domini traditione docemur, sed aliis etiam diversis modis. Ut cum Petrus scribit : « Si exprobramini (63) in nomine Christi, beati estis, quoniam gloriæ et potentie Spiritus super vos requirit ; » et cum eum, quem

D i. II Collectionis novæ Patrum Græcorum), τὴν ὁποθετικὴν τοῦ ἀργυρίου τιμὴν.

(61) Ego. Joan. xiv. 6.

(62) De Patre quidem. Integrum segmentum hic deest (ut monui ad pag. 285), nimirum postrema pars capitis xxi, ac totum caput xxii. Quid vero ibi probaret Didymus, novimus ex pag. 111.

(63) Si exprobramini. I Petr. iv. 14. Paulo aliter legitur cum in Græca editione, tum in Vulgata translatione. Illa quidem sic habet : Εἰ ὁνειδίζεσθε ἐν ὀνόματι Χριστοῦ, μακάριοι· ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ τοῦ Θεοῦ Πνεῦμα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπέπαιται, id est : « Si exprobramini in nomine Christi, beati : quoniam gloriæ et Dei Spiritus super vos requiescit. » Hæc vero : « Si exprobramini in nomine Christi, beati eritis : quoniam quod est honoris, gloriæ et virtutis Dei, et qui est ejus Spiritus, super vos requiescit. »

(53) Qualis. I Cor. xv. 48. Vox ἀνθρώπος, id est : homo, » additur a Didymo ex antecedentibus, explicationis causa.

(54) Perversæ. Sap. i. 5. 4.

(55) Subdno. Codex, κατὰ χρεὼν, pro κατὰ χρεὼν.

(56) Eos autem. Joan. iv. 24. Vide not. 1 et 2, pag. 252.

(57) Nemo. I Cor. xii. 3.

(58) Patres. Joan. iv. 20. Biblia : Οἱ πατέρες ἡμῶν ἐν τούτῳ τῷ ὄρει προσεκύνησαν.

(59) Spiritui. Philipp. iii. 3. Vide not. 1, pag. 246.

(60) Parvi ab ipsis fit. In Græco, καταβαίνει αὐτοῖς : quæ locutio non satis perspicua videtur. Ipse eo fere sensu illam accipio, quo Julius Pollux lib. i, segm. 41, ait : τῆς τιμῆς τοῦ σίτου καταβεθῆναι, id est : « frumenti pretio immutato : » Athenasius autem in sermone majore De fide (pag. 12.

ficatum regem et Dominum virtutum, Apostolus ostendit esse Spiritum sanctum; et cum idem in Epistola communicationem esse dicit Spiritui cum Patre, et Filio: communionem scilicet deitatis, ut patet, et regni et gloriæ, sicut antea dictum est, et rursus dicatur in hunc modum. Corinthiis in secunda Epistola scribit: « Gratia (64) Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei et Patris, et communicatio sancti Spiritus. » Et alibi ait: « Si qua (65) communicatio Spiritus; » Ephesiis vero scribit: « Curantes (66) servare unitatem Spiritus in vinculo pacis. » Observa, unitatem hic nominari, propterea quod Spiritus unam habeat naturam cum Patre. Et rursus Corinthiis: « An nescitis (67), quod corpora vestra templum sunt Spiritus sancti, qui est in vobis, quem habetis a Deo; et non estis vestri? Empti enim estis pretio. Glorificate Deum, qui est in corporibus vestris: id est, Spiritum sanctum. Et rursus cum prius clamasset, « Dominus (68) autem Spiritus est, » subdit: « Nos vero (69) omnes revelata facie gloriam Domini speculantes, in eamdem imaginem transformamur a gloria in gloriam, sicut a Domini Spiritu; » et rursus: « Si autem (70) ministratio mortis in litteris impressa in lapidibus (71) fuit in gloria, adeo ut non possent oculos figere filii Israel in facie Moysi propter gloriam vultus ejus, quæ evacuatur; quomodo non magis ministratio Spiritus erit in gloria? » **294** Hæc iis similia sunt, quæ a Joanne dicuntur: « Vidimus (72) gloriam ejus, gloriam quasi Unigeniti a Patre: plenus gratiæ et veritatis; » et sapiens Zorobabel ait: « Omnis terra (73) veritatem vocat, et cælum benedicit, et omnia opera concutiuntur et tremunt. » Veritatem autem dicit Spiritum sanctum, ut ex antecedentibus testimoniis patet. Et ipse Dei Spiritus per Psalmem inquit: « Eos (74), qui glorificant me, glorificabo, et spernentes me spernentur. » Quod autem etiam simul adoretur ipse cum Patre et Filio, patriarcha docuit, cum ad quercum Mambre (75) æquali honore sanctam Trinitatem exceperit et adoravit,

A δοξαζόμενον βασιλέα καὶ Κύριον δυνάμεων, ὁ Ἀπόστολος τὸ ἅγιον εἶναι δείκνυσσι Πνεῦμα· καὶ ὡς ὅταν ὁ αὐτὸς ἐπιστέλλῃ, κοινωνίαν εἶναι φάσκων τῷ Πνεύματι πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, ὅλον δὲ ὅτι θεότητος, καὶ βασιλείας, καὶ δόξης, ὡς προείρηται καὶ αὐθις· ῥηθῆσεται· οὕτως Κορινθίους ἐν τῇ δευτέρᾳ Ἐπιστολῇ· « Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος » καὶ ἐτέρωθι φησιν· « Εἴ τις κοινωνία Πνεύματος. » Ἐφεσίοις δὲ· « Σπουδάζοντες τηρεῖν τὴν ἐνότητα τοῦ Πνεύματος ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης. » Κατανόησον, ὡς ἐνότηता εἶπεν διὰ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα τῆς φύσεως ἑνωσιν. Καὶ πάλιν Κορινθίους· « Ἡ οὐκ οἴδατε, ὅτι τὰ σώματα ὑμῶν ναὸς τοῦ ἐν ὑμῖν ἁγίου Πνεύματος ἐστίν, οὗ ἔχετε ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐκ ἐστὲ αὐτῶν; Ἐγοράσθητε γὰρ τιμῇ. Δοξάσατε δὴ τὸν Θεὸν τὸν ἐν τοῖς σώματι ὑμῶν· τοῦτ' ἐστίν, τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Καὶ πάλιν προαναφωνήσας, « Ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστιν, » ἐπάγει· « Ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακεκαλυμμένῃ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου καποπριζόμενοι, τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος » καὶ πάλιν· « Εἰ δὲ ἡ διακονία τοῦ θανάτου ἐν γράμμασιν ἐντετυπωμένη λίθοις [155 b] ἐγενήθη ἐν δόξῃ, ὥστε μὴ δύνασθαι ἀτενίσαι τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ εἰς τὸ πρόσωπον Μωϋσεως, διὰ τὴν δόξαν τοῦ προσώπου αὐτοῦ τὴν καταργουμένην· πῶς οὐχὶ μᾶλλον ἡ διακονία τοῦ Πνεύματος ἔσται ἐν δόξῃ; » παραπλησία τῷ ὑπὸ Ἰωάννῃ εἰρημῶν· « Ἰδομεν τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατρός· πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας. » Καὶ ὁ σοφὸς Ζοροβάβελ φησὶν· « Πᾶσα ἡ γῆ τὴν ἀλήθειαν καλεῖ, καὶ ὁ οὐρανὸς εὐλογεῖ, καὶ πάντα τὰ ἔργα σείεται καὶ τρέμει· » ἀλθῆειαν δὲ τὸ ἅγιον Πνεῦμα λέγει, ὡς ἀνωτέρω μεμαρτύρηται. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ Παλμῶδου λέγει· « Τοὺς δοξάζοντάς με δοξάσω, καὶ οἱ ἐξουθενούντές με ἐξουθενηθήσονται. » Ὅτι δὲ καὶ συμποροῦνται τὸν Πατὲρ καὶ τὸν Υἱὸν, ὁ προπάτωρ ἐδίδαξεν ἐν τῇ δοῦτῃ Μαρκεῇ, τὴν ἁγίαν ὁμοτιμίαν δε-

(64) Gratia. II Cor. xiii, 13.

(65) Si qua. Philipp. ii, 1.

(66) Curantes. Ephes. iv, 3. Hieronymus quoque in commentariis in Epist. ad Ephes. ad hunc locum (tom. VII, pag. 608) nomine « Spiritus » intelligit Spiritum sanctum.

(67) An nescitis. I Cor. vi, 19, 20.

(68) Dominus. II Cor. iii, 17.

(69) Nos vero. II Cor. iii, 18.

(70) Si autem. II Cor. iii, 7, 8.

(71) In lapidibus. Græca editio, ἐν λίθοις. Didymus omittit voculam ἐν.

(72) Vidimus. Joan. i, 14. Bibliorum editio pro ἰδομεν habet ἰδεασάμεθα, quam lectionem Didymus secutus est segm. 42 b.

(73) Omnis terra. Hæc non ex libro Canonico sumpta sunt, sed ex lib. iii Esdræ, cap. iv, vers. 36. Græca autem editio ejus libri habet: Πᾶσα... καὶ οὐρανὸς αὐτὴν εὐλογεῖ, et cætera. Latina vero: « Omnis terra veritatem invocatur, cælum etiam ipsam benedicit, et omnia opera moventur, et tremunt eam. » Idem locus citatur etiam a Flavio Josepho lib. xi, cap. 3, et apud Basilium lib. v, in Euno-

mum, pag. 310, ubi « veritatis » nomine filius venire dicitur. Quin Cyrillus Alexandrinus lib. i in Julianum, pag. 26 eundem affert quasi e divinis Scripturis depromptum: sic enim scribit: « Ὡς γὰρ φησιν ἡ θεόπνευστος Γραφή· Πᾶσα ἡ γῆ, x. τ. λ., id est: « Ut enim ait Scriptura divinitus inspirata: Universa terra, » et reliqua. Simili modo S. Athanasius in sermone majore De fide, num. 35, pag. 18, ex eodem apocrypho libro verba profert, itidemque vetustus auctor Questionum Veteris et Novi Testamenti, Didymi fortasse æqualis, eodem quo Didymus modo loquens (part. ii, tom. III Operum Augustini ed. Maurinæ, pag. 108 Appendicis) sic eundem citat: « Et audi Zorobabel quia « super omnia, » ait, « vincit veritas. » Quæ verba exstant cap. iii, vers. 42 ejus libri. Denique Ambrosius, ut alios taceam, lib. ii De Spiritu sancto, cap. 6 librum quartum Esdræ allegat.

(74) Eos. I Reg. ii, 32 (sen 30), ubi Complutensis editio sic habet, ut Didymus. Tamen pro ἐξουθενηθήσονται in ea legitur ἐξουθενώθησονται. Aliæ paulo aliter.

(75) Mambre. Vide Gen. xviii, 1, 2 sqq.

ξωσάμενος καὶ προσκυνήσας Τριάδα, ὡς ἐν τῷ Α
πρώτῳ εἰρηται λόγῳ. Καὶ ὁ Παῦλος δὲ ἔγραψεν, ὡς
ἀνωτέρω εἰς τὰς θεολογίας τοῦ Πνεύματος εἰδείθη,
ὅτι « Περὶ ἐπὶ πρόσωπον προσκυνήσει. » Αἱρετι-
κοὶ δὲ, τῷ περὶ τὸ βάπτισμα δεσποτικῇ θεσπίσματος
καὶ τῷ Ἀποστόλῳ ἀντινομοθετοῦντες, καὶ περὶ
πλείονος ποιοῦμενοι, μήποτε φωραθεῖεν ἀπὸ τῆς
προέμενοι κατὰ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος,
κατ' οἰκείαν ὥσπερ σύνθεσιν τὴν δοξολογίαν ἀναπέ-
μους.

ΚΕΦ. ΚΑ'.

Τοὺς δὲ ἀντιδιαταττομένους καὶ ἰδίαις παραδόσεσιν
ἐναμείβοντες τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, μάτην ἐλπίζειν
τῆς βασιλείας αὐτοῦ τυχεῖν ὁ Σωτὴρ διδάσκων ἐν τῷ
κατὰ Μάρκον Εὐαγγελίῳ, τοῖς [136 α] Φαρισαίοις
παραπλήσια αἱρετικοῖς φρονήσασιν εἶπε· « Διὰ τί
ἀθετεῖτε τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, ἵνα τὴν παράδοσιν
ὡμῶν τηρήσῃτε; Μωσῆς γὰρ εἶπεν· Τίμα τὸν πα-
τέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου· καὶ, Ὁ κακολογῶν
πατέρα, ἢ μητέρα, θανάτῳ τελευτάτω. Ὑμεῖς δὲ
λέγετε· Ἐὰν εἴπῃ ἄνθρωπος τῷ πατρὶ, ἢ τῇ μητρὶ,
Κορβάν, ὃ ἐάν ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῇ· καὶ οὐκ ἐστὶ ἀφίετε
αὐτὸν οὐδὲν ποιῆσαι τῷ πατρὶ αὐτοῦ, ἢ τῇ μητρὶ αὐτοῦ,
ἀκυροῦντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ τῇ παραδόσει ὡμῶν. » Ὁ δὲ
λέγει, τοιοῦτόν ἐστιν· Ὁ τοῦ φιλοφύχου Θεοῦ νόμος πα-
ρακελεύεται μὴ ἀθετεῖσθαι, μήτε κακηγορεῖσθαι πατέ-
ρας, καθὰ προέγραπται· ὡς δ' αὖ πάλιν ἀγαπᾶσθαι
τοὺς πατέρας ὑπ' αὐτῶν, καὶ μὴ παροργίζεσθαι προσ-
τάττει. Τὸ δὲ Ἰσραηλῆτιν ἔθος ἐβούλετο ἕκαστον τοῦ
λαοῦ, ἀφισπένδοντα ἑαυτὸν τῷ ναφί, φανερά πρὸς τὴν δύνα-
μιν προσφέρειν τῷ ἱερῷ, ἅτινα ἐλέγετο Κορβάν, ὃ
ἐρμηνεύεται δῶρον, ὡς δὴ τῷ Θεῷ ἀνακεῖμενα·
κέρδος δὲ ἐγίνετο τῶν ἱερῶν. Ὁκνηρῶς οὖν ἐχόντων
μάλιστα τῶν πατρᾶσι τὰ ἀναγκαῖα χορηγεῖν ὀφειλόν-
των πρὸς τοῦτο τὸ δῶρον, καὶ καλῶς λεγόντων, ὅτι
οὐ θεμιτὸν τὸν ὀφειλόντα μὴ ἀποτίσαι, μάλιστα τοῖς
γενομένοις· οἱ ἱερεῖς νεαλογούντες ἐδίδασκον, ὥστε
τοὺς γενομένους μᾶλλον ἢ τὸ προσφέρειν δῶρον πα-
ραβλέπειν, καὶ τέκνοις ὑπετίθεντο λέγειν τοκεῦσιν,
ὅτι· Τὰ προσόντα ἡμῖν, δῶρόν ἐστιν, καὶ ὅπερ ἐάν
λήψεσθε παρ' ἡμῶν, τοῦτο ἀπὸ τοῦ δώρου τοῦ ἱεροῦ
ὑποσχεθέντος, ἢ ἀνατεθέντος, ὥσπερ τῷ Θεῷ ἀφαι-
ρεῖσθε· κατεχόμεθα γὰρ, φησὶν, τῷ περὶ εὐχῆς λόγῳ,
τῷ κελεύοντι, εὐξάμενον ἀποδοῦναι. Ἐλθὼν οὖν ὁ
θεὸς Λόγος [136 β] ὁ μὴ ἐξ ἐνδεῶς γονέων αὐτὸς
τιμᾶσθαι βουλόμενος, μήτε πατέρας υἱῶν ἀτιμωτέ-
ρους ὑπάρχειν, ἀλλὰ μήτε τοσούτους ἐκείνων, καὶ τὴν
πρὸς τοὺς εὐρὼν ἀσέβῃ τῶν ἱερῶν παράδοσιν,

(76) *In primo λόγῳ.* Quisnam est primus iste λό-
γος; In primo quidem huius operis libro, aut saltem
in iis, quæ supersunt, capitibus nulla sit huius rei
mentio. Memoratur enim duntaxat obiter in secun-
do hoc libro segm. 103 a. Itaque hinc etiam con-
firmari videtur conjectura, quam indicavi not. 2,
pag. 137.

(77) *Superius.* Nempè segm. 106 a.

(78) *Prociens.* I ad Cor. xiv, 25.

(79) *Quare.* Marc. vii, 9-13. Græca editio pro
« quare, » habet καλῶς, id est, « bene. »

(80) *Corban.* In Græcis Bibliis hic additur ista

sicut in primo λόγῳ (76) dictum est. Paulus quoque,
ut superius (77) in theologicis de Spiritu testimo-
niis ostensum est, scripsit : « Prociens (78) in fa-
ciem adorabit. » Sed hæretici ea edicentes, quæ tum
Domini præcepto, quo baptismum conferri jussit,
tum Apostolo adversantur, et illud maxime ca-
ventes, ne forte odium contra Filium et Spiritum
sanctum deposuisse deprehendantur, secundum pro-
priam ipsorum veluti compositionem, Deo doxolo-
giam, id est, glorificationem, reddunt ac offerunt.

CAP. XXIV.

Eos autem, qui hæc impugnant, quique proprias
traditiones præcepto subrogant Dei, frustra sperare
se regnum ejus consecuturos, docens Salvator in
Evangelio secundum Marcum, Phariseis qui similia,
ac hæretici, sentiebant, ait : « Quare (79) irritum
facitis præceptum Dei, ut traditionem vestram ser-
vetis? Moyses enim 295 dixit : Honora patrem
matrem, et matrem tuam; et : Qui maledixerit patri,
vel matri, morte moriatur. Vos autem dicitis : Si
dixerit homo patri, aut matri, Corban (80), quodcum-
que ex me tibi profuit (81) : et amplius non dimit-
titis eum quidquam facere patri suo, aut matri
sue, rescindentes verbum Dei per traditionem ve-
stram. » Quod autem sibi vult, hujusmodi est. Dei
animarum amantis lex patres sperni, eisque male-
dici vetat, ut in antecedentibus verbis scriptum est;
sicut vicissim filios ab ipsis diligere, et ad iracundiam
non provocari (82) jubet. Israelitarum vero con-
suetudo unumquemque e populo templo sese conse-
crantem jubebat asferre pro viribus manifesto in
templum ea, quæ dicebantur Corban, quod inter-
pretatur donum, utpote nimirum Deo dicata; lu-
crum vero sacerdotibus obtingebat. Cum ergo eos
potissimum, qui necessaria parentibus subministrare
debant, donum hoc asferre pigeret, ac recte dice-
rent, nefas esse cui debeas, non reddere, præser-
tim genitoribus (83), novas sacerdotes invehentes
doctrinas, genitores potius negligendos esse doce-
bant, quam doni oblationem omittendam, et filios
hæc eorum parentibus dicere jubebant : Quæ habe-
mus, donum sunt, et quodcumque a nobis accipietis,
id veluti Deo aufertis; ex dono quippe id detrahitis,
quod jam promissum, aut consecratum est : illo
enim legis testimonio, ac præcepto obstringimur
(aiebant) quod de voto latum est, cum is, qui vo-
verit, reddere jubeatur (84). Veniens igitur Deus
Verbum, qui ex parentum indigentia honorari ipse

interpretatio : « Ὁ ἐστὶ δῶρον, id est, « quod est
donum. »

(81) *Tibi profuit.* Græca editio, ὠφεληθῇς, pro
ὠφεληθῇς.

(82) *Ad iracundiam, etc.* Vide Epist. ad Ephes.
vi, 4.

(83) *Genitoribus.* Codex, τοῖς γενομένοις. Legen-
dum videtur, τοῖς γεννωμένοις. Similique modo mox
pro γενομένους, lego γεννωμένους.

(84) *Jubeatur.* Vide Levit. xxvii, 2; Num. vi, 21;
et xxx, 3; et Deut. xxiii, 22.

volebat, neque patres filiis, nec vicissim filios parentibus inhonoratioribus esse volebat, ac prædictam inveniens impiam sacerdotum traditionem, quæ sancto ejus præcepto adversabatur, illa exprobrat Phariseis, quæ commemorata sunt.

CAP. XXV.

Cum ergo sublimium divinorumque textuum testimonio probetur, Spiritum sanctum coæternæ ex una, et suprema divina natura eluxisse, eumque secundum essentiam et potentiam, æque ac Patrem **296** et Filium, sine ulla discrepantia infinitum esse, et incorruptibilem, et propria potestate prædium, et bonum, et sanctum, et omnia habere, quæ antea dicta sunt, adeo ut ex ipso cognoscamus, Deum in nobis habitare; cumque Pater, dum illum declarat esse ipsius Spiritum, manifesto testetur etiam, eum ipsi consubstantiali esse, et Deum increatum; cumque ne Filius quidem dedignatus sit, ob communionem, quam cum ipso habet, deitatis, et regni, et gloriæ, et in ipso ungi, et eum manentem apud ipsum habere, et per semetipsum illius adventum prænuntiare, et æqualitatem honoris ei tribuere, quam Apostolus etiam servavit, qui communicationem quoque et unitatem ipsius commemoravit; et cum similiter omnes aliæ Scripturæ unam esse divinam naturam ostendant, et unum nomen esse dicant summe honorandæ Trinitati, et illum in tantis, et talibus donis, aut simul cum Filio collocent, aut etiam seorsum ipsum de divinis operibus et virtutibus loquentes memorent, et eum vocent per excellentiam Spiritum sanctum, Spiritum Dei, et ex Deo existentem, et a Patre procedentem, et Spiritum unum, et Spiritum veritatis, et Spiritum divinum, et Flatum Omnipotentis, quæ vel sola per se sufficiunt contra omnes hæreticas perversitates; cumque eadem testentur, quod nos et Dei filios facit, et deificat, et liberat, et rursus creat, et peccatorum remissione dignatur, et sapientiam, ac cognitionem nobis præbet, et omne, quod factum est, sanctificat, et implet orbem terrarum, et continet omnia, et ipse cælorum virtutes firmavit, atque corroboravit, et ei descendenti cæli aperti sunt, et a mundi constitutione super aquas ferebatur, easque sanctificabat, et prophetis, atque apostolis inspiravit, ipsosque misit ut Dominus, et una cum Patre, et Filio cooperatur, et solus novit quæ sunt Dei, quemadmodum Unigenitus, et spirat ubi vult, et divina donat ut vult, et fidelis homo templum ipsius est æque ac Patris, et sicut in honorem et gloriam deitatis Unigeniti sanctum Pascha, ita et in honorem et gloriam Spiritus festum Pentecostes ab initio celebratum est, et ei ministrat Gabriel sicut omnipotenti Deo Patri: quomodo Deus non est, hæreticorum quidem sententia, ille, qui nos deificat? quomodo non est Dominus ille, qui nos libertate donat? quomodo non est rex, et glorificatus **297** ille, qui in hymno simul cum creaturis Deum laudare non jubetur, quique nos dignos fecit, ut per baptismum conregnemus, et conglorificemur cum Christo? Nihil enim in iis omnibus,

ΚΕΦ. ΚΕ'.

Ἐπερὺν τοίνυν ἀποδείξεων μαρτυρουσῶν, ὅτι ἐκ τῆς μιᾶς καὶ ἀνωτάτω θεϊκῆς φύσεως ἐξεφάνη συναϊδίως τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ ἔχει κατὰ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν δύναμιν τὸ ἄπειρον, καὶ τὸ ἀφθαρτον, καὶ τὸ αὐτεξούσιον, καὶ τὸ ἀγαθὸν, καὶ τὸ ἅγιον, καὶ τὰ προειρημένα πάντα ἀπαρallάκτως πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν οὕτως, ὥστε ἐξ αὐτοῦ γνωρίζεσθαι τὸν Θεὸν οἰκεῖν ἐν ἡμῖν· καὶ τοῦ Πατρὸς ἐκφανῶς διὰ τοῦ δεικνύειν Πνεῦμα αὐτοῦ εἶναι αὐτὸ μαρτυροῦντος, ὅτι καὶ ὁμοούσιον αὐτῷ, καὶ Θεὸς ἀγέννητός ἐστιν· οὐκ ἀπαξίωσαντος δὲ οὔτε τοῦ Υἱοῦ, διὰ τὴν περὶ αὐτὸ τῆς θεότητος, καὶ βασιλείας, καὶ δόξης κοινωνίαν· καὶ ἐν αὐτῷ χρισθῆναι, καὶ ἔχειν αὐτὸ μένον παρ' αὐτῷ, καὶ δι' αὐτοῦ προεξαγγεῖλαι τὴν ἐπιδημίαν αὐτοῦ, καὶ τὴν ἰσοτιμίαν αὐτῷ ἀπονεῖμαι, ἣν καὶ ὁ Ἀπόστολος ἐφύλαξεν, ἐτι δὲ καὶ κοινωνίαν καὶ ἐνότητά αὐτοῦ ἔγραψεν· ὁμοίως δὲ καὶ πασῶν τῶν ἁλίων Γραφῶν μίαν εἶναι φύσιν θεῖαν δηλοῦσιν, καὶ ἐν ὀνομα τῇ παντίμῃ Τριάδι λεγουσῶν, καὶ συνταπτοῦσιν αὐτὸ ἐν τοσοῦτοις καὶ τηλικούτοις χαρίσμασιν, ἣ μετὰ τοῦ Υἱοῦ, ἣ καὶ [137 a] αὐτοῦ κατὰ μόνας ἐπὶ θεϊκῶν ἔργων καὶ δυνάμεων μνημονευουσῶν, καὶ καλουσῶν αὐτὸ κατ' ἐξαιρέτον Πνεῦμα ἅγιον, Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ Πνεῦμα ἐν, καὶ Πνεῦμα ἀληθείας, καὶ Πνεῦμα θεῖον, καὶ Πνοή τοῦ Παντοκράτορος, ἃ καὶ μόνα αὐτάρχη πρὸς πάσας αἰρετικὰς διαστροφάς· μαρτυρουσῶν δὲ, ὅτι τοῦ Θεοῦ ἡμᾶς υἱοὺς ποιεῖ, καὶ θεοποιεῖ, καὶ ἐλευθεροῖ, καὶ ἀνακτιλεῖ, καὶ ἀμαρτιῶν ἀφέσεως ἄξιοι, καὶ σοφίαν καὶ γνῶσιν παρέχει, καὶ πᾶν τὸ πεποιημένον ἀγιάζει, καὶ πληροῖ τὴν οἰκουμένην, καὶ συνέχει τὰ πάντα, καὶ αὐτὸ τῶν οὐρανῶν ἤδρασεν καὶ ἐνίσχυσεν τὰς δυνάμεις, καὶ ἀνεψόχθησαν αὐτῷ καταβαίνοντι, καὶ ἀπὸ καταβολῆς κόσμου φερόμενον ἐπὶ τῶν ὕδατων ἡγίασεν αὐτὰ, καὶ προφῆτας καὶ ἀποστόλους ἐνήχησεν καὶ ἐπεμψεν, ὡς Δεσπότης, καὶ συνεργεῖ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, μόνος τε οἶδεν τὰ τοῦ Θεοῦ, καθὰ ὁ Μονογενὴς, καὶ πνεῖ ἐνθα προεῖρηται, καὶ θεϊκὰ δωρεῖται ὡς βούλεται, καὶ νῦν ἔχει τὸν πιστὸν ἄνθρωπον ἰσως τῷ Πατρὶ, καὶ καθάπερ εἰς τιμὴν καὶ δόξαν τῆς τοῦ Μονογενοῦς θεότητος τὸ ἅγιον Πάσχα, οὕτω καὶ τοῦ Πνεύματος ἡ ἐορτὴ τῆς Πεντηκοστῆς ἐξ ἀρχῆς ἐπετελέσθη, καὶ διακονεῖ αὐτῷ ὁ Γαβριήλ, ὡς τῷ παντοκράτορι Θεῷ Πατρὶ· πῶς κατὰ αἰρετικούς οὐ Θεὸς ὁ ἡμᾶς θεοποιῶν; καὶ οὐ Κύριος ὁ ἡμᾶς ἐλευθερῶν; καὶ οὐ βασιλεὺς καὶ δοξαζόμενος ὁ μὴ ὕμνων μετὰ τῆς κτίσεως, ὁ ἡμᾶς διὰ τοῦ βαπτίσματος συμβαπτίζεισιν καὶ συνδοξασθήσθαι Χριστῷ καταξιώσων; Καὶ γὰρ ἐν πᾶσιν τοῖς προλεχθεῖσιν [137 b] περὶ τοῦ θείου Πνεύματος, οὐδὲν ἴδιον κτισμάτων εὐρίσκεται, οὐδ' ὑπῆρξεν οὐρανίοις δυνάμεσιν συμνημονεύεσθαι ἐπὶ θεϊκῆς δωρεᾶς, ἢ ἐνεργείας, ἢ δοξολογίας μετὰ τοῦ Θεοῦ

καὶ Πατὴρ, καὶ τοῦ Υἱοῦ. Τὰ δὲ μὴ ἴδια τῶν ποιη-
μάτων, ὁρῶν, ὅτι Θεοῦ μόνου ἴδια ὑπάρχει· Θεὸς δὲ
οὐ κτίζεται. Ἄλλ' οἱ κτίσμα, ἢ δοῦλον λέγοντες (τα-
τὸν γὰρ ἐστὶ), καὶ μὴ θεολογοῦντες καὶ δοξάζοντες αὐ-
τὸ, τῇ τε δουλείᾳ τῆς Ἀγαρ συνεβάλλονται, καὶ τῇ
τοῦ Χάμ κατακρίνονται, ἀκούοντες· Ἐπικατάρatos
Χάμ δουλεύσει τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ· ἔμετ' Σίμωνος
τε τοῦ Μάγου ἀναγράφονται, τοῦ νομίσαντος ἀργυ-
ρίων δύνασθαι τὴν ἀπρατον ἐξαγοράσασθαι τοῦ ἁγίου
Πνεύματος χάριν· καὶ διὰ τῆς βίβλου τῶν ἀποστο-
λικῶν Πράξεων ἀκούουσιν· Οὐ γὰρ ἐστὶν ὁμν με-
ρίς, οὐδὲ κληρος ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ. »

dici audientes illud : « Maledictus (85) Cham serviet fratribus suis ; » et cum Simone Mago collocantur, ac
recensentur, qui Spiritus sancti gratiam, neutiquam sane venalem, argento emi posse existimavit ; et in
libro Actorum apostolicorum sibi dictum audiunt : « Nec enim (85') est vobis pars, neque sors in hoc
sermone. »

ΚΕΦ. ΚΓ'.

Ὡς ἀληθῶς γὰρ, ἐπειδὴ μὴ ἐστὶν κοινωνία τῷ
σκότει πρὸς τὸ φῶς, καὶ τοῖς ἐστερημένοις τῆς θείας
γνώσεως πρὸς τοὺς ὕπ' αὐτῆς καταναζομένους· ἐλ-
κόντως γέγραπται περὶ τῶν κακοδόξων· Ἐν Πνεύμα
οὐκ ἔγνωσαν, οὐδὲ συνῆκαν· ἐν σκότει διαπορεύον-
ται. » Δικαίως | δὲ καὶ ἐπιστέλλουσι περὶ αὐτῶν, ὁ
μὲν Ἰωάννης, ὅτι· Ἐπ' ἐσχάτου τοῦ χρόνου ἐλεύ-
σονται ἐμπαίχται, κατὰ τὰς ἑαυτῶν ἐπιθυμίας πο-
ρευόμενοι τῶν ἀσεβειῶν. Οὗτοί εἰσιν οἱ ἀποδιορίζον-
τες, ψυχικοί, Πνεῦμα μὴ ἔχοντες· ὁ δὲ Παῦλος,
πρὸς μὲν Τιμόθεον· Ἐν τῷ Πνεύμα ῥητῶς λέγει, ὅτι
ἐν ὑστέροις καιροῖς ἀποστήσονται τινες τῆς πίστεως,
προσέχοντες πνεύμασι πλάνοις, καὶ διδασκαλίαις
δαιμονίων, ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγων [158 a] κεκαυ-
τηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν· πρὸς Ἑβραίους
δὲ· Ἀθετήσας τις νόμον Μωϋσέως, χωρὶς οἰκτιρ-
μῶν ἐπὶ δυσὶν ἢ τρισὶ μάρτυσιν ἀποθήσκει· πόσῳ,
δοκεῖ, τις χείρονος ἀξιώθησεται τιμωρίας, ὁ τὸν Υἱὸν
τοῦ Θεοῦ καταπατήσας, καὶ τὸ αἷμα τῆς διαθήκης
κοινὸν ἡγησάμενος, ἐν ᾧ ἡγιασθή, καὶ τὸ Πνεῦμα
τῆς χάριτος ἐνυδρίσας ; Ἐφεσίοις δὲ· Μὴ λυ-
πεῖτε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ ἐσφραγι-
σθῆτε εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως. » Καὶ ὁ Δεσπότης
δὲ ἐν Ματθαίῳ, τῷ ἀλόντι ἐπὶ βλασφημίᾳ τοῦ ἁγίου
Πνεύματος, ὡς ἀναπολόγητα πταίσαντι, παρατείνει
τὴν κόλασιν, οὐκ ἔως τοῦ παρόντος αἰῶνος, ἀλλὰ καὶ
τοῦ μέλλοντος· ἵνα σφόδρα φυλαττώμεθα τοιοῦτο μη-
δὲ κατὰ ἄγνοιαν ἁμαρτῆσαι, λέγων· Ἡ πᾶσα ἁμαρ-
τία καὶ βλασφημία ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις, ἢ
δὲ εἰς τὸ Πνεῦμα βλασφημία οὐκ ἀφεθήσεται αὐτοῖς·

(85) Maledictus. Gen. ix, 25. Complut. editio
pro Χάμ, seu « Cham, » habet Χαναάν, seu « Cha-
naan, » ut legitur in Hebraico exemplari. Franco-
furtensis vero habet Χάμ, ut Didymus. Ac pro δου-
λεύσει, id est, « serviet, » utraque editio habet,
« αἰς οἰκέτης ἔσται, id est, « puer servus erit. »

(85') Nec enim. Act. viii, 21, ubi Simonem Ma-
gum sic Petrus alloquitur : Οὐκ ἐστὶ σοι μερίς, et
reliqua, id est, « non est tibi pars, » et quæ sequun-
tur.

(86) Spiritum non cognoverunt. Psal. lxxxi, vers.
5. Vox tamen, « Spiritum, » deest in Bibliis cum
Græcis, tum Latinis.

(87) In novissimo. Non Joannis hæc sunt, sed
Judæ vers. 18 et 19. Græca ed. habet : Ἐν ἐσχάτῳ χρόνῳ

A quæ antea de divino Spiritu dicta sunt, invenitur.
quod creaturarum proprium sit, neque cælestibus
unquam virtutibus hic honor delatus est, ut simul
cum Deo et Patre, et cum Filio commemorarentur.
cum de divina aut gratia, aut operatione, aut glo-
rificatione sermo est. Quæ vero creaturarum pro-
pria non sunt, ea solius Dei propria esse perspi-
cuum est : Deus autem non creatur. Sed qui creatu-
ram, aut servum eum vocant (idem enim utrumque
est), quique ipsum non dicunt Deum, nec illum
glorificant, ii et servituti Agar obnoxii ejiciuntur,
et servitute Cham condemnantur, sibi quoque ipsis

B

CAP. XXVI.

Revera enim, quoniam luci cum tenebris nulla
est communicatio, nec iis, qui divina cognitione
privati sunt, cum his, qui ab ea illuminati fuerunt,
merito scriptum est de hæreticis perperam sentien-
tibus : « Spiritum non cognoverunt (86), nec intel-
lexerunt ; in tenebris ambulant. » Merito etiam de
ipsis scribunt, Joannes quidem : « In novissimo (87)
tempore venient illusores juxta eorum desideria
ambulantes in iniquitatibus. Hi sunt, qui sepa-
rant (88), animales, Spiritum non habentes : » Pau-
lus vero ad Timotheum : « Spiritus (89) autem ex-
presse dicit, quod in novissimis temporibus disce-
dent quidam a fide, attendentes spiritibus erroris
et doctrinis dæmoniorum, in 298 hypocrisi lo-
quentium mendacium, cauteriatam habentium pro-
prium conscientiam ; » ad Hebræos autem : « Præva-
ricatus (90) quis legem Moysis, sine miseratione in
duobus aut tribus testibus moritur : quanto videtur
quis (91) deteriora mereri supplicia, qui Filium Dei
conculcaverit, et sanguinem Testamenti pollutum
duxerit, in quo sanctificatus est, et Spiritui gratiæ
contumeliam fecerit ? » et ad Ephesios : « Nolite (92)
contristare Spiritum sanctum Dei, in quo obsignati
estis in diem redemptionis. » Dominus vero apud
Mattheum ei, qui in blasphemia contra Spiritum
sanctum deprehensus fuerat, utpote cujus delictum
excusatione careret, punitionem producit non modo
usque ad præsens sæculum, sed etiam usque ad fu-
turum ; ut diligenter caveamus, ne in hoc peccatum
ne per ignorantiam (93) quidem prolabamur ; ait
ἔσονται ἐμπαίχται. Sed codex Alexandrinus, circa
tempora concilii Nicæni primi exaratus, ut aliqui opi-
nantur, aut certe vetustissimus, habet eam ipsam
lectionem, quam hic sequitur Didymus.

(88) Qui separant. Biblia hic addunt, ἑαυτοῦς,
id est, « semetipsos. »

(89) Spiritus. I ad Tim. iv, 1 et 2.

(90) Prævaricatus. Hebr. x, 28 et 29.

(91) Videtur quis. Græca editio pro δοκεῖ τις, ha-
bet δοκέτε, id est, « putatis. »

(92) Nolite. Ephes. iv, 30.

(93) Per ignorantiam. Affinia, imo plane gemina
dictaverat Didymus initio libri De Spiritu sancto,
ubi hæc legimus : « Præsertim cum blasphemia in
eum sine venia sit, ita ut blasphemantis poena ten-

enim : « Omne (94) peccatum et blasphemia remittetur hominibus, blasphemia vero in Spiritum (95) non remittetur ipsis. Et quicumque dixerit sermonem contra Filium hominis, remittetur ei ; qui autem dixerit contra Spiritum sanctum, non remittetur ei neque in sæculo isto, neque in futuro. » Qualis vero alius sermo est contra Spiritum sanctum (96), aut quænam alia intelligitur blasphemia de ipso, nisi hoc quod est illum non confiteri Deum consubstantiali, et coæternum Patri, et Filio? Nam specialiter cum de Deo sermo est, blasphemandi verbum adhibetur. Definivit vero, remitti quidem blasphemiam contra Filium hominis, non remitti vero eam, quæ sit de Spiritu sancto. Quibus verbis significat, non remitti ei, qui sero saltem, ac tandem aliquando non crediderit, ipsum ex Deo Patre consubstantialiter processisse : nam ei, qui hoc agnovit, remittitur. Perinde enim est, ac si diceret : Quod spectat quidem ad Filium, prætextum saltem, etsi non rationabilem, 299 habent, nempe humilia illa, atque abjecta, quæ de ipso dicuntur, quæque de ineffabili Incarnatione intelligenda sunt. Quod vero spectat ad Spiritum sanctum, nullam habent excusationem. Idcirco et Sapientia divinum Spiritum Deum esse declarans, et ejus nomine iis comminans, qui ipsum blasphemant, ait : « Benignus (97) est enim Spiritus sapientiae, et non liberabit blasphemum a labiis suis : quoniam renum illius testis est Deus, et cordis illius inspector est verus, et linguæ auditor : quoniam Spiritus Domini replevit orbem terrarum, et hoc quod continet omnia, scientiam habet vocis. » Nam qui deitati ejus non credunt, sicut Apostolus ad Timotheum in prima scribit Epistola, assimilati Hymenæo (98), et Alexandro, « circa fidem naufragaverunt, et traditi sunt Satanæ, ut discerent non blasphemare. » Et merito quidem : nam Spiritum sanctum ipsis prosperum flare noluerunt, et ejus illuminationem omni anchora firmiorem spreverunt, et perfectam ejus, et Christi gubernationem respuerunt, semetipsos eo glorificationis hymno privantes, qui Deo convenientes est, et æqualitatem servat personarum. Nam sicut in primo Regnorum libro (99) dictum est ab Heli (1) : « Si peccaverit (2) vir in virum, et orabunt pro eo ad Dominum : si autem Domino peccaverit, quis orabit pro eo? » At « Dominus (3) Spiritus est, » ut scripsit Paulus.

datur non solum in omne præsens sæculum, sed etiam in futurum. Ait quippe Salvator, « Blasphemanti in Spiritum sanctum non esse remissionem neque in isto sæculo, neque in futuro. » Unde magis ac magis oportet intendere, quæ Scripturarum de eo relatio sit, ne in aliquem (codex noster, ne aliquis), saltem per ignorantiam, blasphemiae error obrepit. » Eadem inculcat etiam in fine ejusdem libri num. ultimo.

(94) Omne. Matth. xii, 31 et 32.

(95) In Spiritum. Græca editio : « H δὲ τοῦ Πνεύματος βλασφημία οὐκ ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις, id est, « Blasphemia vero Spiritus non remittetur hominibus. »

(96) Contra Spiritum sanctum. S. Athanasius in Fragmentis comment. in Matthæum, pag. 59. Matthæi locum a Didymo hic citatum sic explicat, ut « deitatem Verbi ipse Christus » Spiritum sanctum

A καὶ ὅς ἂν εἴπῃ λόγον κατὰ τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἀφεθήσεται αὐτῷ· ὅς δ' ἂν εἴπῃ κατὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, οὐκ ἀφεθήσεται αὐτῷ, οὔτε ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι. » Ἄλλος δὲ ποῖός ἐστι λόγος κατὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἢ ἄλλη ποῖα νοεῖται περὶ αὐτοῦ βλασφημία, ἢ τὸ μὴ ὁμολογεῖν αὐτὸ θεὸν ὁμοούσιον καὶ συνάναρχον τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ; Ἰδικῶς γὰρ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τὸ βλασφημεῖν εἰρηγται. Ὄρισεν δὲ ἀφεῖσθαι μὲν τὴν κατὰ τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου βλασφημίαν, τὴν δὲ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος « μὴ ἀφεῖσθαι » ἐκείνῳ δηλῶν, ὅτι τῷ κἀν γούν ὁφέ ποτε μὴ πιστεῦσαντι ἐκ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς ὁμοουσίως αὐτὸ ἐκπεπορευθῆναι· τῷ γὰρ ἐπιγνόντι ἀφεῖται. Φησὶν γάρ· Ἐπὶ τοῦ [138 b] Υἱοῦ ἀπορομὴν γούν, εἰ καὶ μὴ εὐλογον, ἔχουσι τὰ περὶ τῆς ἀφράστου ἐνανθρωπήσεως μικροπρεπῆ ῥήματα· περὶ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, οὐδεμίαν ἔχουσι σκῆψιν. Διὸ καὶ ἡ Σοφία θεολογοῦσα τὸ θεῖόν Πνεῦμα, καὶ ἀπ' αὐτοῦ ἀπειλοῦσα τοῖς βλασφημοῦσιν αὐτὸ, λέγει· « Φιλάνθρωπον γὰρ Πνεῦμα σοφίας, καὶ οὐκ ἀθώουσι βλάβημον ἀπὸ χειλέων αὐτοῦ, ὅτι τῶν νεφρῶν αὐτοῦ μάρτυς ὁ Θεός, καὶ τῆς καρδίας αὐτοῦ ἐπίσκοπος ἀληθής, καὶ τῆς γλώσσης ἀκουστής· ὅτι Πνεῦμα Κυρίου πεπλήρωκε τὴν οἰκουμένην, καὶ τὸ συνέχον τὰ πάντα, γινώσκει ἔχει φωνῆς. » Οἱ γὰρ τῇ θεότητι αὐτοῦ ἀπιστοῦντες, καθὰ ὁ Ἀπόστολος Τιμοθέῳ ἐν τῇ α' γράφει Ἐπιστολῇ, ἀφομοιωθέντες Ὑμεναῖον καὶ Ἀλεξάνδρον, « περὶ τὴν πίστιν ἐναυάγησαν, καὶ παρεδόθησαν τῷ Σατανᾷ ἵνα παιδευθῶσι μὴ βλασφημεῖν. » Εἰκότως· αἴτιον γὰρ αὐτοῖς τὸ ἅγιον Πνεῦμα πνεῖν οὐκ ἠθέλησαν, καὶ τὴν πάσης ἀγκύρας βεβαιωτέραν ἐπιλαμπὴν αὐτοῦ ἠθέτησαν, καὶ ἔχριν αὐτοῦ τε καὶ τοῦ Χριστοῦ τελείαν τὴν κυβέρνησιν οὐκ ἠνεσχοντο, τῇ, θεοπρεποῦς καὶ ἰσοτίμου δόξης ἑαυτοὺς στερήσαντες. Καὶ γὰρ, ὡς ἐν τῇ α' τῶν Βασιλειῶν εἴρηται παρὰ τοῦ Εἰλλ, « Ἐὰν ἀμάρτη ἀνὴρ εἰς ἄνδρα, καὶ προσεύξονται περὶ αὐτοῦ πρὸς τὴν Κύριον· ἔάν δὲ τῷ Κυρίῳ ἀμάρτη, τίς προσεύξεται περὶ αὐτοῦ; » Ὁ δὲ ὁ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστιν, ὡς ἔγραψε Παῦλος.

C αὐτοῖς τὸ ἅγιον Πνεῦμα πνεῖν οὐκ ἠθέλησαν, καὶ τὴν πάσης ἀγκύρας βεβαιωτέραν ἐπιλαμπὴν αὐτοῦ ἠθέτησαν, καὶ ἔχριν αὐτοῦ τε καὶ τοῦ Χριστοῦ τελείαν τὴν κυβέρνησιν οὐκ ἠνεσχοντο, τῇ, θεοπρεποῦς καὶ ἰσοτίμου δόξης ἑαυτοὺς στερήσαντες. Καὶ γὰρ, ὡς ἐν τῇ α' τῶν Βασιλειῶν εἴρηται παρὰ τοῦ Εἰλλ, « Ἐὰν ἀμάρτη ἀνὴρ εἰς ἄνδρα, καὶ προσεύξονται περὶ αὐτοῦ πρὸς τὴν Κύριον· ἔάν δὲ τῷ Κυρίῳ ἀμάρτη, τίς προσεύξεται περὶ αὐτοῦ; » Ὁ δὲ ὁ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστιν, ὡς ἔγραψε Παῦλος.

At « Dominus (3) Spiritus est, » ut scripsit Paulus. « appellet.... humanitatem vero suam » filium hominis « vocet. » At Didymus tum hic, tum in libro *De Spiritu sancto*, tertiam Trinitatis personam Spiritus sancti nomine intelligit.

(97) Benignus. Sap. i, 6 et 7.

(98) Hymenæo. Codex mendose, Ὑμενέω. Vide Epist. 1 ad Tim. i, 19 et 20.

(99) Libro. In Græco : ἐν τῇ πρώτῃ τῶν Βασιλειῶν. Subintellige, βίβλῳ. Simili modo in commentariis in Psalmos ad psal. lxxvii, vers. 59, pag. 644 catena Corderianæ, ait : Ὡς ἡ πρώτη φησὶ τῶν Βασιλειῶν, id est, « ut ait primus Regnorum (liber). »

(1) Heli. Codex, Edí, pro Ἡλί.

(2) Si peccaverit. 1 Reg. ii, 27 (seu 25). Vide librum Didymi *De Spiritu sancto*, num. 63.

(3) Dominus. II Cor. iii, 17.

[139 a] ΚΕΦ. ΚΖ.

Ἀκουστέον δὲ (χαλεπὸν γὰρ οὐδὲν ἐκ τούτου, ἀλλὰ καὶ ἐπιφελὲς) καὶ στίχων τῶν παρ' Ἑλλήσι, μετρίαν περὶ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα συντάξεως τοῦ Υἱοῦ Λόγου καὶ τοῦ Πνεύματος συναίσθησιν δεξαμένων, καὶ πρόσφορα καὶ ἀληθῆ θεωρησάντων εἶναι τὰ δνόματα ταῦτα· καὶ ὡς οὐ διέζευκται τὸ παγκρατὲς ἅγιον Πνεῦμα, οὐ φύσει, οὐ δυνάμει, οὐ ὁξῇ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς, ὡς οὐδὲ ὁ Μονογενὴς· ἀλλὰ καὶ πρόεισιν ἐξ αὐτοῦ οὐ συμμετρότερον, καὶ παρ' αὐτῷ μένει, πληροῦν τῇ αὐτοῦ ὑπερτάτῃ καὶ ἀπλήτῳ χάριτι καὶ δυνάμει ἅπαντα, κατὰ τὸ κοινὸν αὐτῷ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἀγαθὸν βούλημα. Εἰσὶν δὲ οἱ στίχοι χρησιμοῦ οὕτως·

Πνεῦμα μὲν ἀθάνατοιο Θεοῦ Πατρὸς ἐκπροπό-
[ρευμα·
Αὐτόθεν, ἐκθεν ἔβη, μένον ἔμπεδον, ὅτι με-
[ριστόν·

Ἀλλὰ Θεοῦ Λόγοιο μένον ἁθόλις ἐπὶ κόλποις,
Πάντα τελεῖ, ἅτε θεῖος ἂ μῆδετα ἀρχέγονος φέρη·

Κτίσασσι δὲ ἐμπασὶ φέρεי χάριν, ἥ ἐπο πάντα

(4) *Versus.* Hujusmodi monumenta a Didymo afferri is non mirabitur, qui Lactantium, aliosque Patres, Didymo praesertim antiquiores, legerit. Cæterum cum apud Augustinum, lib. xiii *contra Faustum Manichæum*, pag. 251, Faustus ipse hæc scripsisset: « Si sunt aliqua, ut fama est, Sibyllæ de Christo præsgia, aut Hermetis, quem dicunt Trismegistum, aut Orphei, aliorumque in gentilitate vatum, hæc nos aliquanto ad fidem juvare potuerunt, qui ex gentibus effimur Christiani, » scite respondet Augustinus, pag. 260: « Sibylla porro, vel sibyllæ, et Orpheus, et nescio quis Hermes, et si qui alii vates, vel theologi, vel sapientes, vel philosophi gentium de Filio Dei, aut de Patre Deo vera prædixisse, seu dixisse perhibentur, valet quidem aliquid ad paganorum vanitatem revincendam, non tamen ad istorum auctoritatem amplectendam. »

(5) *Hæc nomina, etc.* Videri posset hic locus cum iis pugnare, quæ dictaverat Didymus in libro *De Spiritu sancto*, num. 2: ibi enim ait, « appellationem Spiritus sancti penitus ab his ignorari, qui extra sacram Scripturam philosophantur: Solummodo enim, inquit, in nostratibus literis et notio ejus, et vocabulum refertur tam in novis quam in veteribus. » Verum reipsa inter se duo hæc loca non pugnant: nam illic de nomine « Spiritus sancti » loquitur, hic de nomine « Spiritus » tantum; illic de genuina Spiritus sancti notione, hic potius de adumbrata quadam; illic de philosophis, qui nihil ex divinis codicibus hauserint, hic de iis, quos fortasse aliqua ex sacris Scripturis hausisse arbitratur. Nam, ut recte statuit S. Thomas in *Summa theolog.*, p. 1, q. 52, « impossibile est per rationem naturalem ad cognitionem Trinitatis divinarum personarum pervenire. »

(6) *Oraculi versus.* Quamvis sibyllam, aut sibyllas neque hic, nec usquam alias in his libris nominet Didymus, ac versus isti in editis sibyllinis carminibus ab Alexandrino aliquo poeta, ut nonnullis videtur, haud multo post Christi Domini nostri resurrectionem auctis, atque interpolatis, non existent; sibyllinos tamen esse conficio tum plures ex iis, quos alibi attulit, ac praesertim libro iii, cap. 2, sibyllinus certe est ille, quem superius allegavit, pag. 237:

Μὴ ζῆναι καμάρων· ἀκίνητος γὰρ ἀμείρων.

A

CAP. XXVII.

Audiendi vero etiam sunt (nihil enim inde molestiae erit, sed potius utilitas) eorum versus (4), qui mediocriter apud Græcos Filii Verbi et Spiritus æqualitatem cum Deo Patre persenserunt, atque hæc nomina (5) congrua ac vera esse viderunt: **300** juxta quos etiam omnipotens Spiritus sanctus nec natura, nec potentia, nec gloria a Deo Patre segregatur, sicut ne Unigenitus quidem; quin et procedit ex ipso, ita ut non sit minor, et apud eum manet, omnia implens suprema, et copiosa sua cum gratia, tum potentia, secundum Patris et Filii communem cum ipso bonam voluntatem. Hi autem sunt oraculi versus (6):

Spiritus quidem ab immortalī Deo Patre proce-
[dens (7),
Ibidem unde venit, manens firmus (8), et nequaquam
[separabilis,

Sed sub divīno Verbi Dei sinu manens,
Omnia perficit, utpote divinus (9), quæ vult (10) pri-
[migenia mens.

Creaturis autem omnibus fert gratiam, sub qua (11)
[omnia

Exstat enim libro tertio Oraculorum Sibyllinorum, pag. 276. Ac eum respicit, mea quidem sententia, Lucianus in *Pseudologista*. Hexametros vero τοῦ χρησμοῦ, id est oraculi versus citat etiam Julianus Apostata in fragmento orationis, sive epistolæ, pag. 297 et 299 editionis Lipsiensis anni 1696. Ac Justinus, ut de aliis sileam, in *Cohortatione ad Græcos*, num. 11, hæc habet: « Consulenti enim cuidam, ut ipsi narratis, oraculum vestrum, quibus tandem hominibus piis esse, ac religiosis aliquando contigisset, sic oraculum dicitis respondisse:

Μοῦνοι Χαλδαῖοι σοφίην λάχον, ἡδ' ἄρ' Ἑβραῖοι,
Αὐτογένητον ἀναχτα σεβάζομενοι Θεὸν αὐτόν.

Id est.

Soli Chaldaei sapientiam sortiti sunt, et Hebraei,
Per se existentem regem colentes Deum ipsum.

Quin hoc oraculum Porphyrius afferebat in libro *De philosophia ex oraculis*, teste Eusebio in *Præpar.* lib. ix, cap. 10. Cum itaque vel acerrimi Christianæ religionis adversarii hujusmodi monumentorum auctoritate moverentur, inirum non est, si Patres argumento, quod vocant « ad hominem, » utentes in medium ea protulerunt, qualia ipsorum ætate circumferebantur.

(7) *Ab... Patre procedens.* Etsi alia deessent argumenta, hæc locutio, meo quidem judicio, istorum mercium adulterationem satis argueret. Quis enim neget hanc, aliasque hujusmodi, quæ subjunguntur, ex Evangelio depromptas esse?

(8) *Firmus.* Codex, ἔμπεδον. Lego, ἔμπεδον.

(9) *Utpote divinus.* Pro θεῖος, legendum fortasse θεῖον, ut referatur ad nomen Πνεῦμα.

(10) *Quæ vult.* Aut, « molitur. » Codex habet, ἀμῆδετα. Lego, ἂ μῆδετα. Theognis tamen in *Sententiis* versu 428, ait: Καὶ κτεῖσθαι πολλὴν γῆν ἐπαμυσάμενον, id est (ni fallor): « et jacere sub multæ terræ strue. » Sed hunc quoque locum emendandum conjecerim, ut legatur ἐπιμυσάμενον, pro ἐπαμυσάμενον. Quod si quis Theognidis, aut vulgatæ lectionis auctoritate ductus in versibus a Didymo citatis malit retinere lectionem, ἀμῆδετα, tunc dicendum erit, θεῖος positum esse a poeta pro θεῖα, vel nomen φῆν masculini generis factum esse: itaque vertemus: « Omnia perficit, quæ molitur divina primigenia mens. »

(11) *Qua.* Librarius parum versus, quos exscri-

Opera Dei vivunt, et sempiternam sortiuntur opem.

Et rursus :

Ut omnia contineat Trinitas, quæ omnia dimittitur.

Orphei (12), qui apud Græcos est primus theologus :

301 *Omnia (13) enim immortalis Dei magno sub*

Homines perficiunt, sub sapienti Spiritus (14) mo-
[auxilio]
[tione.]

Platonis Comici (15), qui venuste in subscriptis iambis Deitatem servata unitate protensam dicit (16) in Trinitatem, a qua omnia facta sunt, et conservantur.

Deus enim est unus Pater supremus,

Qui Verbo omnia sapientissime, et Spiritu

Firmavit labentia et ex profundi errore

In lucem revocat ex diuturna (17) confusione.

Mercurii Trismegisti (18) ex tribus ad Asclepium sermonibus (19), qui (20), cum quidam bonum genium interrogaret, de sanctissimo Spiritu hoc fudit oraculum :

302 *Nisi (21) quædam esset providentia Domini omnium, adeo ut hunc sermonem mihi revela-*

bebat, intellexisse videtur. Itaque etsi iota, quod nunc « subscriptum » vocant grammatici, omittere consueverit, hic tamen ita scripsit, ut in vetustiore apographo scriptum invenit, nempe $\eta\iota$, pro η . Similique modo paulo post recte scripsit σοφῆ, et ὁρμη, pro σοφῇ, et ὁρμῇ.

(12) *Orphei*. Quæ de Orpheo, et versibus ei tribus viri docti scripserunt, vulgo nota sunt. Poetam hunc nunquam fuisse docuit Aristoteles, ut testatur Cicero in primo *De natura deorum*. Eum tamen citant Justinus in *Cohortatione ad Græcos*, Cyrillus Alexandrinus lib. 1 in *Julianum*, pag. 26, Julianus ipse *Apostata oratione* 4, pag. 156, Pansanias, Damascius in libro *De principiis*, tom. III *Anecd.* Wolfii, pag. 198, 209, 252 et 256, alique plurimi. Quinimo ethnicus philosophus Theon Alexandrinus, Didymi æqualis, Orphei ipsius, ac Mercurii Trismegisti scripta Alexandriæ interpretabatur, teste Joanne Malala in *Chronographia* lib. XIII.

(13) *Omnia*. Orphei omnia, quæ supersunt, non modo opera, verum et fragmenta edidit Jo. Matthias Gesnerus Lipsiæ anno 1764. Sed duo hi versus ibi desiderantur.

(14) *Spiritus*. Quemadmodum Spiritus sancti mentio aperte fit in his versibus, quos ex Orpheo profert Didymus, ita in iis, quos Justinus affert in *Cohort. ad Græcos*, Pater, et Verbum commemorantur. Lege Justinum ipsum, pag. 19, et Cyrillum Alexandrinum, lib. 1 in *Julianum*.

(15) *Platonis Comici*. Alios ex Platone Comico iambos profert Clemens Alexandrinus in quinto *S. rom.*, pag. 849.

(16) *Dicit*. Deest in codice vox, λέγει, aut alia similis.

(17) *Diuturna*. Etsi Passioneianum codicem accurate exscripserim, tamen in meo apographo mendose exaraveram $\mu\alpha\chi\acute{\alpha}\varsigma$, quam lectionem in mea ad præclarissimum præsulem Bononiæ tunc Prolegatum Joannem Archintum epistola Venetiis edita exhibui. Sed inspecto rursus ipso codice monuit me amicus in eo legi $\mu\alpha\chi\rho\acute{\alpha}\varsigma$.

(18) *Mercurii Trismegisti*. Sive, « Hermetis ter maximi. » Lege, si placet, quæ de Mercurio Trismegisto scripserunt Fabricius in *Biblioth. Græca* vol. 1, pag. 46, et sequentibus, alique plures. Vocatur a Tertulliano in libro *adversus Valentinianos*

A *Ἔργα Θεοῦ ζῶσι, καὶ αἰῶνα ἔλλαχ' ἀρωγῇ*

Καὶ πάλιν

Ὅσρα τὰ πάντα Τριάς συνερχη, κατὰ πάντα νε-
[τροῦσα]

Ὀρφέως τοῦ παρ' Ἑλλήσι πρώτου θεολόγου

Πάντα γὰρ ἀθαρτάτοιο Θεοῦ μεγάλη ὑπ' ἀρωγῆ

Ἀνθρώποι τελέουσι, σοφῇ ὑπὸ Πνεύματος ὁρμῇ.

Πλάτωνος τοῦ Κωμικοῦ, ὃς ἀνθηρῶς ἐν τοῖς ὑπογεγραμμένοις ἰάμβοις θεότητα μοναδικῶς ἐκτεινομένην εἰς Τριάδα, ἀφ' ἧς τὰ ὅλα γέγονε τε καὶ σώζεται.

[139 b] *Θεὸς γὰρ ἐστὶν εἰς Πατὴρ ὑπέρτατος*

Λόγῳ τὰ πάντα παρσόφως καὶ Πνεύματι

Στήσας ὁμοθαίνοντα, καὶ θυοῦ πλάτης

Εἰς φῶς ἀνέλκων ἐκ μακρᾶς ἀταξίας

B *Ἐρμού Τρισμεγίστου ἐκ τῶν πρὸς τὸν Ἀσκληπιὸν λόγων τριῶν. Ἐρομένου τινὸς τὸν ἀγαθὸν δαίμονα, περὶ τοῦ τρισαγίου Πνεύματος ἔχρησεν οὕτως*

« Εἰ μὴ πρόνοιά τις ἦν τοῦ πάντων Κυρίου, ὥστε μοι τὸν λόγον τοῦτον ἀποκαλύψαι, οὐδὲ ὑμᾶς τοι-

« Mercurius ille Trismegistus magister omnium physicorum. » Ac eum citant Clemens Alexandrinus, Lactantius, Cyrillus Alexandrinus, Joannes Stobensis, S. Thomas Aquinas, alique. Quæ sub ejus nomine circumferuntur, ea vel sæculo xvi, ut genuina habebat vir doctissimus Augustinus Steuchus in libris *De perenni philosophia*, pag. 48 edit. Lugdunensis, et alibi passim.

(19) *Ex tribus ad Asclepium sermonibus*. Indicare videtur hæc locutione Didymus, tres ad Asclepium libellos simul olim junctos fuisse, ac forsitan velut unum opusculum habitos. At nunc exstant quidem in *Pæmandro*, sed a se invicem disjuncti. Sunt autem in Ferrariensi Patricii editione anni 1591, liber vi, liber ix, et liber xv *Pæmandri*. Nam liber xix, qui hunc habet titulum, sive initium, « Ἀσκληπιῶ εὖ φρονεῖν, huc pertinere non videtur : præsertim cum Cyrillus Alexandrinus locum inde proferens, sic eum citet in libro ii *contra Julianum* : « Ἐν τῷ περὶ τῆς τοῦ παντὸς φύσεως, id est « In libro *De natura universi*. »

(20) *Qui*. Codex hoc loco mendosus est : habet enim ἐρομένου, pro ἐρομένου, et ἀγαθός, pro ἀγαθόν. Videtur etiam addenda vocula, ὃς, id est « qui ; » ut legatur : ὃς, ἐρομένου τινὸς τὸν ἀγαθόν, etc. Cyrillus Alexandrinus libro 1 in *Julianum*, pag. 35, hæc ipsa tria ex Mercurio Trismegisto loca affert, quæ citat Didymus hoc in loco. Primus vero iste sic ibi citatur a Cyrillo : Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ τρίτῳ πρὸς Ἀσκληπιὸν, ὡς ἐρομένου τινὸς, περὶ τοῦ θεοῦ Πνεύματος, φησὶν οὕτως : « Εἰ μὴ πρόνοιά τις, » etc., id est, « Et rursus idem [Hermes, seu Mercurius] in eodem sermone tertio ad Asclepium, tanquam aliquo de divinō Spiritu interrogante, sic ait : « Nisi providentia quædam, » et quæ sequuntur. In editione autem Ferrariensi a Patricio concinnata exstat hoc fragmentum libro xx, et hunc habet titulum : « Ex τῷ αὐτοῦ τρίτῳ, id est « Ex eodem tertio [libro ad Asclepium]. »

(21) *Nisi*. Hæc, item ut alia paulo post, Mercurii, Porphyriique loca a typographo sic imprimenda curavi, ut ea exaravit amanuensis in codice Passioneiano ; nempe ita ut instar carminum a reliquis discernantur, et singuli versus, aut lineæ cæteris lineis breviores sint. Videtur enim si ligatam orationem a soluta non satis novisse distinguere : alioquin sui sæculi consuetudinem secutus foret. Quod si conje-

οὗτος ἔρωσ κατεῖχεν, ἵνα περὶ τούτου ζητήσητε. Α Νῦν δὲ τὰ λοιπὰ τοῦ λόγου ἀκούετε. Τοῦτου τοῦ Πνεύματος, οὗ πολλάκις προεῖπον, πάντα χρῆζει. Τὰ πάντα γὰρ βαστάζον, κατ' ἀξίαν τὰ πάντα ζωοποιεῖ καὶ τρέφει, καὶ ἀπὸ τῆς ἀγίας πηγῆς ἐξήρηται, ἐπικουρον πνεύμασι, καὶ ζωῆς ἅπασιν ἀεὶ ὑπάρχον, γόνιμον ἐν ὧν.)

Αὐθὺς τε τῇ εὐγενεστέρῃ γνώμῃ καθυποτάττων τοῖς πολλοῖς, καὶ οὐκ ἀκριβεῖς περὶ τὴν γνῶσιν, τὴν ἕνεκα τῆς ἀχράντως, ἀμετροῦτως, ἀφάτως, καὶ ἀεὶ καὶ ὡσαύτως ἐχοῦσης αὐτοτελοῦς Τριάδος, περὶ ἧς οὐδεὶς οὕτως μεγαλοφρονέστατος, οὐδὲ ὑψηλονόστατος ἀνθρώπων ἐστίν, ὅς ἀξίον τι τῆς τοσαύτης ὑπεροχῆς αὐτῆς θεωρῆσαι δύναται, ἀποφθέγγεται τοιάδε·

« Οὐ γὰρ ἐφικτον ἐστὶν εἰς ἀμύητους τοιαῦτα μυστήρια παρέχεσθαι· ἀλλὰ τῷ νῷ ἀκούσατε· Ἐν μόνον ἦν φῶς νοερὸν πρὸ φωτὸς νοεροῦ, καὶ ἐστὶν ἀεὶ νοῦς νοὸς φωτεινός· καὶ οὐδὲν ἕτερον ἦν, ἢ ἡ τοῦτου ἐνώτης. Ἀεὶ ἐν αὐτῷ ὧν, ἀεὶ τῷ [140 α]

cturas meas addere hic licet, exemplar illud, quo amanuensis ad exscribendum suum codicem usus est, per vetustum fuisse hinc etiam conjicio. Hoc enim modo exarari vetustissimis temporibus consuevisse non modo poetarum carmina a scriptore aliquo allegata, verum etiam loca, quæ soluta oratione scripta forent, colligo ex antiquissimo Bibliothecæ nostræ codice, quem not. 2 pag. 261, memoravi. Ibi enim hoc eodem modo omnia cum poetarum loca, tum prosaice loquentium auctorum exarata sunt. Duo tantum affero exempla. Primum desumo ex folio codicis sexto, pag. 1, col. 2, ubi hæc leguntur, quæ in impressis Lactantii Institutionibus exstant capite 7 libri primi.

NOMINATUR QUOD SENECAS
MOACUTUS IN EXHORTATIONIBUS
VIDIT NOS IN ITALIUM
DEPENDEMUS IN TAQUE AD
ALIQUEM RESPICIMUS
CUI QUOD EST OPTIMUM
INNOBIS ANIMAM DEBEAMUS
ALIUS NOSEDIDIT ALI
US INSTRUXIT DEUS IPSE
SE FECIT
HISIGITUR TOT TANTIS QUETES
TIBUS CONPROBATUR UNUS
DEI POTESTATE .....

Alterum occurrit folio 27, pag. 2, col. 2, quod invenies lib. II, cap. 3.

AD SECUTISUNT UTINTELLE
GERENT QUID NONSIT ILLUD ADSE
QUINEQUIVERUNT UT DICERENT
QUIDSIT NOTACI CERONIS VOX EST
UTINAM TAM FACILE VERA
INVENIRE POSSEMUS QUAM
FALSA CONVINCERE
QUOD QUIA VIRES HUMANAE CO
DICI NON SEXCEDIT EJUS OFFICIUM
FALSA CULTAS NOBIS ADTRIBUITA EST
TRADIDIT DEUS SCIENTIAM VERI
TATIS CUI EXPLICANDA QUATTUOR

Simili ratione exarari ab amanuensibus jussit Augustinus sex vaticinia, quæ lib. XVIII De civit. Dei, cap. 23, Latine soluta oratione conversa protulit ex Lactantio: etsi verborum Augustini sensum editores, aut typographi non attenderint. « Nos, inquit,

rei (22), ne vos quidem (23) talis amor cepisset, ut de eo quaereretis. Nunc vero reliquum sermonem audite. Hujus Spiritus, de quo antea sæpius dixi, cuncta indigent: omnia enim cum portet (24), pro merito omnia vivificat (25) et nutrit; et a sancto fonte pendet, opem cunctis spiritibus, et animantibus (26) semper ferens, cum unus (27) secundus sit.)

Et rursus nobiliore alia præstantiorique sententia plerosque homines veluti subjiciens (28), ac reprimens, qui accurate cognoscere negligunt immaculatam, immensam, ineffabilem, et semper eodem modo se habentem, per se perfectam Trinitatem, de qua nullus plane homo, quamvis maxime sublimi sapientia, et excelsissima mente præditus (29) fuerit, quidquam, quod tanta ipsius Trinitatis excellentia dignum sit, speculari potest, talia eloquitur:

« Nam fieri (30) non potest, ut profanis, qui initiati non sunt, hujusmodi mysteria exhibeantur: sed mente (31) audite. Una tantum erat lux intellectualis ante lucem intellectualem: et est semper mens mentis (32) 303 lucida: nec aliqd

nihil interponentes, sed in unam seriem connexponentes, solis capitibus, si tamen scriptores ea servare non negligant, distinguenda curavimus.)

(22) *Mihi revelaret.* Editio Ferrariensis citato loco habet με, pro μοι, et mendose, ἀποκαλύψαι, pro ἀποκαλύψαι. Apud Cyrillum quoque legitur με, pro μοι. Quod si legas με, vertendum erit: « adeo ut hunc sermonem revelarem. »

(23) *Ne vos quidem.* etc. Apud Cyrillum, et in Patricii editione legitur: Οὐδὲ ὑμᾶς νῦν ἔρωσ τοιοῦτος κατεῖχεν, id est, « Ne vos quidem talis nunc amor cepisset. »

(24) *Cum portet.* Editio Ferr. mendose, βαστάζων, pro βαστάζον.

(25) *Omnia vivificat.* Editio Ferr. omittit hic voces, τὰ πάντα· sed leguntur apud Cyrillum.

(26) *Spiritibus et animantibus.* Apud Cyrillum legitur: Ἡνεύματι καὶ ζωῆς. Didymus, seu potius Passioneianus hujus operis exscriptor habet: πνεύμασι καὶ ζωῆς. Utraque lectio videtur respuenda, et legendum, ut edidit Patricius: πνεύματι καὶ ζωῆς.

(27) *Cum unus.* etc. In Ferrariensi Trismegisti editione fragmentum absolvitur voce ὑπάρχων· tum sequitur aliud fragmentum. Itaque desunt ibi voces, γόνιμον ἐν ὧν. Leguntur tamen apud Cyrillum.

(28) *Subjiciens.* In Græco, καθυποτάττων. Quod verbum deest in vulgaribus lexicis. Eo utitur Clemens Alexandrinus in quinto Stromatum, pag. 680. Καθυποτάττωντας (inquit) τὸν νοῦν τοῖς πάθεσι, id est, « mentem passionibus subjicientes. »

(29) *Excelsissima mente præditus.* Codex mendose, ὑψηλονόστατος. Lego, ὑψηλονόστατος.

(30) *Nam fieri.* In Ferrariensi Patricii editione exstant hæc ibidem ante superiora, nempe libro XX, pag. 50, sub hoc titulo: Ἐρμῶν τοῦ Τρισμαγιστοῦ ἐκ τοῦ γ' πρὸς Ἀσκληπιόν, id est « Mercurii Trismegisti, ex tertio ad Asclepium. » Similique modo ea citat Cyrillus in eo, quem dixi loco. Augustinus Steuchus hæc, et sequentia verba cum aliqua lectionum varietate affert lib. I De perenni philosophia, cap. 10.

(31) *Mente.* Editio Ferrariensis et Cyrillus legunt, τῷ νοῖ, pro τῷ νῷ.

(32) *Mens mentis.* Cyrillus legit, ut Didymus. In editione Ferrariensi deest vox, νοῦς.

quidquam erat, quam (33) hujus unitas. Semper A
in se ipsa (34) existens, semper sua mente, et
luce, et Spiritu omnia amplectitur, et continet. »

Et aliis interjectis (35) subdit :

« Extra hunc non Deus, non angelus (36), non
dæmon, non alia quæpiam substantia : omnium
enim est Dominus, et pater, et Deus, et fons, et
vita, et potentia, et lux, et mens, et Spiritus, et
omnia in ipso et sub ipso (37) sunt. »

Mentem ex mente (38), et lucem intellectualem ex
luce intellectuali, et insuper Spiritum, quo omnia
comprehendit, nominans Trismegistus, Deum Pa-
trem, et Unigenitum, et unum ejus sanctum Spiri-
tum denotat : quo modo ait Sapientia : « Spiri-
tus (39) Domini replevit orbem terrarum. » Ange-
los autem, et dæmones, et eos, qui dicti quidem
sunt a Græcis dii, sed revera dii non sunt, et om-
nem naturam, sub hac individua potestate esse de-
clarat, quæ unum est rerum omnium principium,
et a qua omnia creata sunt. Porphyrius vero etsi
nullo modo recte sentiat de illo, qui revera Deus
est, sed ei veluti irascatur (40), ut ita dicam, ta-
men Platonis exponens opinionem, et veritatis vi
nem reveritus, hæc scripsit :

« Nam usque (41) ad tres hypostases dixit Plato
Dei essentiam progredi : esse autem primum qui-
dem supremum Deum, nempe bonum, post ipsum
vero etiam secundum, nimirum Conditorem ; ac
tertium (42) quoque, videlicet animam mundi (43) :
304 nam usque ad animam divinitatem pro-
gredi. »

Exsecrandus porro, ac maledictus (44) Porphyrius,

(33) *Quam.* Apud Cyrillum legitur : ἡ τούτου ἐνό-
της. In editione Patricii : ἡ τούτου ἐνότης. Didymus
utramque voculam habet ἡ et ἡ.

(34) *In se ipsa.* Didymus habet, ἐν αὐτῷ. Sed apud
Cyrillum, et in Patricii editione legitur, ἐν αὐ-
τῷ. quæ lectio videtur alteri antefereunda.

(35) *Aliis interjectis.* In Patricii editione proxi-
me post ea, quæ modo attulit Didymus, sequuntur
quæ subdit. Tamen Cyrillus quoque, alterum locum
ab altero secernit, hæc interponens : Καὶ μεθ' ἑτερά
φησιν : Ἐκτός, etc., id est, « et post alia dicit : Ex-
tra, » etc. Videntur ergo in Patricii editione ali-
qua desiderari.

(36) *Non angelus.* Pro οὐ ἄγγελος, rectius apud
Cyrillum, et in Ferrariensi editione legitur, οὐκ
ἄγγελος.

(37) *Sub ipso.* Ferrariensis editio, ὑπ' αὐτῷ. Apud
Cyrillum, ut apud Didymum, ὑπ' αὐτόν.

(38) *Mentem ex mente,* etc. Cyrillus quoque post
allata hæc Trismegisti verba eodem modo ea inter-
pretatur, quo hic interpretatus fuerat Didymus.

(39) *Spiritus.* Sap. 1, 7.

(40) *Irascatur.* Librarius sine spiritu, ac sine ac-
centu scripsit, αὐτοχλωτων. Legendum fortasse
αὐτοχλωτων, aut αὐτοχλωτος.

(41) *Nam usque.* Deprompta hæc sunt ex Porphy-
rii opere, quod inscriptum erat : Περὶ φιλοσόφου
ἱστορίας βιβλία δ', h. est, « Philosophicæ historiæ
libri quatuor, » seu « De vitis philosophorum. »
Cujus operis Eunapius meminit initio libri *De vitis
sophistarum*, alii que. Exstabant autem hæc libro
quarto, qui erat *De vita Platonis*. Id colligo ex Cy-
rillo Alexandrino, qui hæc eadem verba post Di-
dymum bis attulit : nempe libro 1 in *Julianum*, pag.

ἑαυτοῦ νοῦ καὶ φωτὶ καὶ πνεύματι πάντα περι-
έχει. »

Καὶ μεταξὺ ἄλλων ἐπάγει :

« Ἐκτός τούτου οὐ Θεός, οὐ ἄγγελος, οὐ δαιμὼν,
οὐκ οὐσία τις ἄλλη. Πάντων γὰρ ἐστὶ Κύριος καὶ
Πατήρ, καὶ Θεός, καὶ πηγὴ, καὶ ζωὴ, καὶ δύνα-
μις, καὶ φῶς, καὶ νοῦς, καὶ Πνεῦμα, καὶ πάντα
ἐν αὐτῷ καὶ ὑπ' αὐτόν ἐστι. »

Νοῦν ἐκ νοῦ, καὶ φῶς νοερὸν ἐκ φωτός νοεροῦ, ἐτι
δὲ καὶ Πνεῦμα, ᾧ πάντα περιέχει : τὸν Θεὸν Πατέ-
ρα, καὶ τὸν Μονογενῆ, καὶ τὸ ἐν αὐτοῦ ἁγίον Πνεῦμα
δηλοῖ ὡς ἡ Σοφία λέγει : « Πνεῦμα Κυρίου πεπλή-
ρωκε τὴν οἰκουμένην. » Ἀγγέλους δὲ καὶ δαίμονας,
καὶ τοὺς λεγθέντας μὲν ὑπὸ Ἑλλήνων, οὐκ ὄντας δὲ
ἀληθῶς θεούς, καὶ πᾶσαν φύσιν, ὑπὸ ταύτην εἶναι
τὴν ἀδιαίρετον ἐξουσίαν, τὴν μίαν πάντων δημιουργ-
γικὴν ἀρχὴν. Καὶ Πορφύριος δὲ, καίτοι τὸ παράπαν
οὐ συμφωνῶν περὶ τὸ ὄντως θεῖον, ἀλλ' αὐτοχλωτων,
ὡς εἰπεῖν, ὅμως Πλάτωνος ἐκτιθέμενος δόξαν, καὶ
πῶς ποτε συνελαθεῖς ὑπὸ τῆς ἀληθείας, ἢ τάχα καὶ
τὸν Πλάτωνα αἰδεσθεῖς, φάναι διενοήθη ταυτί :

quodanmodo compulsus, aut fortasse etiam Plato-

« Ἀχρὶ γὰρ τριῶν ὑποστάσεων ἐφῇ Πλάτων τὴν
τοῦ θεοῦ προελθεῖν οὐσίαν : εἶναι δὲ, τὸν μὲν ἀνω-
τάτω Θεόν : ἀγαθόν, μετ' αὐτόν δὲ καὶ δεύτερον
τὸν Δημιουργόν, τρίτην δὲ καὶ τὴν τοῦ κόσμου ψυ-
χὴν : Ἀχρὶ γὰρ ψυχῆς τὴν θεϊότητα προελθεῖν. »

Ὡς τὸ ἐνδόν τεθολωμένος καὶ βεβλαμμένος διορατι-

34 edit. Lipsiensis anni 1696, ubi hæc legimus : Πορ-
φύριος γὰρ φησι, Πλάτωνος ἐκτιθέμενος δόξαν, Ἀχρὶ
τριῶν ὑποστάσεων τὴν τοῦ θεοῦ προελθεῖν οὐσίαν,
et reliqua, ut hic apud Didymum : id est : « Nam
Porphyrius Platonis exponens opinionem, ait, usque
ad tres hypostases Divinitatis essentiam progredi, »
et quæ sequuntur. Octavo autem libro ejusdem ope-
ris ait : Γράφει τοίνυν Πορφύριος ἐν βιβλίῳ τετάρτῳ
Φιλοσόφου ἱστορίας : Ἀχρὶ γὰρ τριῶν ὑποστάσεων
ἐφῇ Πλάτων τὴν τοῦ Θεοῦ προελθεῖν οὐσίαν : εἶναι
δὲ τὸν μὲν ἀνώτατον Θεόν, ἀγαθόν, et reliqua, ut
hoc in loco Didymus. Id est : « Scribit igitur Por-
phyrius in quarto libro *Philosophicæ historiæ* : Nam
usque ad tres subsistentias, » et cætera.

(42) *Tertium.* Pro, τρίτην, id est « tertium, » apud
D Cyrillum legitur, τρίτον, id est « tertium. »

(43) *Animam mundi.* De Platonica deorum triade
iam multi scripserunt, ut de ea rursus disserere su-
pervacaneum sit. Lege, si placet, Petavii librum
De Trin., cap. 1, et auctorem Præfationis in Ju-
stini opera, parte II, pag. 10 et seqq. Cæterum cum
tertium illum Deum Plato obscure significaverit,
non omnes Platonici eam sententiam sequebantur,
quam hic Porphyrius proponit. Ut enim ait Orige-
nes libro V *contra Celsum*, num. 7, pag. 581 : Σαφῶς
δὲ τὸν θῆον κόσμον λέγουσιν (οἱ Ἕλληνες) εἶναι θεόν
Στωϊκοὶ μὲν τὸν πρῶτον : οἱ δ' ἀπὸ Πλάτωνος τὸν
δεύτερον : τινες δ' αὐτῶν τὸν τρίτον, id est : « Mani-
festo sane (ethnici) universum mundum aiunt esse
Deum. Stoici quidem eum putant esse primum Deum :
Platonici vero secundum : ac Platoniorum non-
nulli tertium. »

(44) *Maledictus.* In Græco, ἐπάρατος : quod epi-
thetum Porphyrio tunc maxime congruebat, cum

κὸν ὁ ἐπάρατος Πορφύριος, καὶ πρὸς τὴν τελευτὰ-
την ἀδυνατῶν θεολογίαν, ὅτε μήτε κατ' ἐπιθυμη-
τικὴν [140 b] καὶ φοιτικὴν αὐτοῦ ἐρμῆν, τὴν παροῦ-
σαν ποιούμενος ἐξηγήσιν, ἀμυδρῶς τὸ ἐν καὶ σωστι-
κὸν ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ψυχὴν προσηγόρευεν·
οὐ τὴν ἀνθρώπου δὲ ὅμως, ἀλλὰ τὴν τῷ παντὶ δια-
πεφοιτηκυῖαν κόσμῳ. Ἐχεις οὖν καὶ τοὺς τῶν ἔξω
σοφοὺς μαρτυροῦντας, ὡς αἱ τρεῖς μακάριαι ὑποστά-
σεις ἐν μιᾷ θεότητι, καὶ οὐκ ἄλλοτε καὶ ἄλλοτε ἐξ-
εφάνησαν· ἀλλ' ὅτε ἡ πρώτη, τότε σὺν αὐτῇ ἅμα καὶ
ἐξ αὐτῆς καὶ ἡ ἄλλη καὶ ἡ ἑτέρα συναϊδίως, ὡς τὸ
ἀπαύγασμα τῷ πυρὶ. Κεῖσθω δέ τι κατὰ φυσικὸν λό-
γον καὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων μαρτυρῶν τῇ ἀνάρχῳ ἐκ-
πορεύσει, καὶ τῇ πρὸς τὸν μονογενῆ Θεὸν Λόγον
ὁμοουσιότητι τοῦ θεικοῦ ἐνὸς Πνεύματος. Ἔστιν δὲ
τοῦτο· Λόγος οὐ γεννᾶται, ἢ ἐκφαίνεται, μὴ συνορ-
μῶντος καὶ συμπροσρχομένου ἅμα αὐτῷ Πνεύματος.
Πολλοὶ δὲ τοιοῦται ἐξ Ἑλληνικῶν βίβλων λόγοι, καὶ
οὐκ ἀπόβλητοι· ἀλλ' εἰ τῶν ἀπογεγραμμένων ἐν-
ταῦθα συμψέστεροι καὶ ἰδιώτεροι ἐπὶ πλεόν εἰσαῦ-
θις, ἐὰν τῷ Θεῷ δοκῇ, εἰς μέσον προενεχθῆσονται πρὸς
ἡμῶν. Ἐγὼ γὰρ καὶ οἱ ἔμοι, ὡς ἴσασιν οἱ μνήμης
μοι τῆς περὶ τὴν ἀναρχὸν καὶ ἀειὺς αὐτοῦ καὶ κατὰ
ταῦτα ἔχουσιν μακαρίαν Τριάδα, τῆς διδούσης ἀεὶ
καλὰ, οὐκ ἀφαιρουμένης δὲ, οὐδ' ὀνειδίζουσας, ἐν
ταῖς παρ' ἡμέραν ταύταις συνουσίαις κοινωνήσαν-

hæc Didymus dictaret. Theodosius enim Magnus
imperator ejus scripta igne aboleri jusserat.

(45) *Proferuntur*. Quod hic pollicetur, præstat li-
bro tertio, cap. 2 et seqq.

(46) *Alternorum dierum*. Perbelle hæc in Didy-
mum quadrat : Auctorem enim indicant et Alex-
andrinum, et Alexandrinæ Ecclesiæ catechistam
atque doctorem. Nam congressus isti, sive eccle-
siastici conventus alternis diebus Alexandrinæ habebantur, nempe feria quarta, feria sexta, ac die Do-
minico : Sabbato autem non habebantur. Quem
morem Epiphanius, Salamina in Cypro haud longe
ab Alexandrinorum civitate degens, ex apostolicis
derivat temporibus, cum in *Expositione fidei*, num.
22, tom. I, pag. 1104 hæc scribit : Συνάξεις δὲ ἐπι-
τελούμεναι ταχθεῖσαι εἰσιν ἀπὸ τῶν ἀποστόλων, τε-
τράδι, καὶ προσεβδάτω, καὶ Κυριακῇ. Quæ sic ver-
tit Petavius : « Sacri porro conventus, et synaxes
ab apostolis institutæ sunt his potissimum diebus,
quarta, sextaque feria, et Dominica. » Ego autem
sic malim vertere : « Synaxis autem celebrandis
quarta, sextaque feria, et Dominica, jam inde ab
apostolorum tempore assignatæ sunt. » Porro his
ipsis diebus catecheses habere consueverant cate-
chistæ Alexandrini : isque mos in Alexandrina Ec-
clesia vetustus erat, quippe qui ab Origene Didymi
præcessore servatus fuisset. Hæc omnia Socratis
testimonio confirmanda sunt, quod brevitatibus cau-
Latine tantum afferam. Is ergo lib. v *Hist. eccl.*,
cap. 22, postquam varios Ecclesiarum, quantum ad
jejunia pertinet, ritus exposuit, hæc subjungit :
« Quod vero spectat ad synaxes, non minor est va-
rietas. Nam cum omnes ubique terrarum Ecclesiæ
per singulas hebdomadas die Sabbati sacra mysteria
celebrent, Alexandrini tamen, et Romani, vetustam
quamdam traditionem secuti, id facere detrectant.
Sed Ægyptii, qui Alexandrinis vicini sunt, et ii,
qui Thebaidem incolunt, Sabbato quidem synaxes
celebrant ; non tamen, sicut mos est Christianorum,
sacra mysteria percipiunt. Postquam enim epulati
sunt, et omni ciborum genere saturati, sub vespere
oblatione facta communicant. Præterea Alexan-
drinæ quarta feria, et ea, quæ dicitur Parasceve,

A utpote interiore mentis visionem turbatam ha-
bens, et læsam, neque ad perfectissimam theolo-
giam pervenire valens, quippe quæ concupiscibili,
et venereo illius appetitui consentanea non est, dum
præsentem proponit explicationem, obscure unum,
et salutiferum Spiritum Dei sanctum indicavit, ani-
mam eum nominans ; non hominis tamen animam
dicens, sed animam, quæ universum mundum per-
vadat. Ipsos ergo ethnicorum sapientes testari vides,
tres beatas hypostases in una deitate, neque vero
aliam alias, eluxisse : sed quando prima, tunc cum
ipsa simul, et ex ipsa, etiam alia, et altera persona
coæternæ exstitit, sicut splendor coævus est igni.
Sed aliquid etiam de nostro afferamus ex naturali
ratione deductum, quod æternam unius divini Spi-
ritus processionem, ejusque cum unigenito Deo Verbo
consubstantialitatem confirmet. Est autem hujus-
modi. Sermo non generatur, aut non effertur, nisi si-
mul cum ipso Spiritus exeat, et procedat. Plures vero
aliæ hujusmodi rationes, ac doctrinæ, eæque non
improbandæ, quin multo adhuc magis ad rem perti-
nentes, magisque propriæ, quam quæ hic exscriptæ
sunt, rursus, si Deo visum fuerit, ex Græcorum
libris in medium a nobis proferentur (45). Ut enim
norunt qui in hisce alternorum dierum (46) congressi-
bus (47) 305 communem mecum habuerunt com-

leguntur sacre Scripturæ, easque doctores inter-
pretantur ; et cuncta sunt, quæ ad synaxim pertinent,
excepta mysteriorum celebratione. Atque hic mos

C Alexandrinæ Ecclesiæ vetustus est. Constat enim
Origenem his ut plurimum diebus in ecclesia docu-
isse. » Legendus etiam Sozomenus lib. vii *Hist.
eccl.*, cap. 19, ac Nicephorus Callistus lib. xii, cap.
34. Quamdam vero huic non dissimilem consuetu-
dinem octavo, et nono sæculo in monasteriis adhuc
viguisse constat ex Theodori Studitæ epistola 16 ad
Nicolaum (apud Sirmondum tom. V, pag. 198) : sic
enim Nicolaum ipsum hortatur sanctus præsul :
« Cura prorsus ut catechesim qualibet hebdomade
ter facias ad vespem ; quoniam a Patribus id
traditum est, et salutare. » At contra in Cæsariensi
Ecclesia, exempli gratia, Didymi ætate et Sabbato
etiam habebantur synaxes, et feria quarta sextaque
distribuebatur Eucharistia. « Nos igitur quater sin-
gulis septimanis (ait Basiliius epist. 289) communi-
camus, Dominica, feria quarta, in Parasceve, et
Sabbato. » In Romana vero Ecclesia quænam tum
vigeret consuetudo saltem Quadragesimæ tempore,
judicat etiam S. Leo in sermone quarto *De Quadra-
gesima* sic loquens : « Secunda igitur, et quarta,
et sexta feria jejunemus : Sabbato autem apud bea-
tum Petrum apostolum vigilias celebremus. » Etsi
enim hæc verba Quesnellus ibi expungenda censue-
rit, cum tamen in pervetustis exemplaribus existent,
retinenda videntur.

D (47) *In hisce... congressibus*. Videat lector, utrum
locutio hæc, ἐν ταύταις, id est, « in his, » indicet
Didymum concisim libros hosce *De Trinitate*, aut
eorum partem aliquam recitasse in congressibus,
quos modo dixi, dum catechistæ munere fungeretur.
Quod vero attinet ad vocem, συνουσίαις, hæc potius,
quam synaxium nomine ideo fortasse utilis Didy-
mus, quod in Alexandrina Ecclesia feriis quarta,
et sexta non peragerentur sacra mysteria, aut quod
ii conventus, quibus non episcopus, non presbyter
præerat, sed magister nullis sacris ordinibus ini-
tiatus, cujusmodi erat Didymus, magis proprie συν-
ουσίαι, quam συνάξεις appellarentur.

memorationem (48) æternæ, et simili semper eodemque modo se habentis beatæ Trinitatis, quæ bona ac præclara semper largitur (49), nec ea aufert, aut exprobat (50), nullum unquam fuit tempus, quo ego una cum meis cessaverim [51] (in sanctissimo autem ipsius Trinitatis nomine omnia dicta sint, et fiant, et quiete deliberentur) mihimet ipsi et meis omnia subministrare (ipsa enim, cum sit omnium causa, nullius rei indiget, ac nobis prodesset tantum ipsa potest), eam et adorando, et glorificando, et pro meis viribus celebrando: ac nullo unquam tempore non dicitavi, eos valde in suam ipsorum perniciem peccare, qui præclarum aliquid, ac sapiente dignum de illa vel discere negligunt, vel docere. Nunc vero, cum ea duntaxat stabilia, et firma esse credam, quæ Trinitas ipsa præcurrit, mentis oculos (52), ut soleo, una cum corpore sursum intendens (53) supplico cum pro me ipso, tum pro iis, qui orti sunt ex me, tum pro iis, qui ex ipsis nati sunt, et nascuntur; ac insuper Salvatore Christo obediens, qui orare alterum pro altero nos jussit, pro universis hominibus **306** supplico, ea dicens, quæ Psaltes in LXX psalmo orans ait: « In te, Domine (54), speravi, ne confundar in sæculum: in justitia tua libera me, et eripe me; inclina ad me aurem tuam, et salva me. Esto mihi in Deum protectorem (55), et in locum munitum, ut salvum me facias, quoniam firmamentum meum, et refugium meum es tu. Deus meus, eripe me de manu peccatoris, de manu contra legem agentis et iniqui. Quoniam tu es patientia mea, Domine, Domine, spes mea a juventute mea. In te confirmatus sum ex utero, de ventre matris meæ tu es protector meus. In te laudatio mea semper: tanquam prodigium factus sum multis (56), et tu, Domine (57), adjutor meus fortis. Repleatur os meum laude, ut cantem (58) gloriam tuam, tota die magnificentiam tuam. Ne projicias me in tempore senectutis (59); dum deficit fortitudo mea,

(48) *Commemorationem*. In Græco, *μνήμης*. Quæ vox non satis est clara. Legendum forsitan, *γνώμης*, et vertendum: «sententiam de æterna... Trinitate.» Quod si quis *μνήμην* interpretari velit «memoriam», sensus erit: «qui meminereunt, ut ego, eorum quæ dixi de æterna... Trinitate.»

(49) *Largitur*. In Græco, *τῆς διδούσης*, etc. Donec melior occurrat lectio, legendum est: *τὴν διδούσαν...* οὐκ ἀφαιρουμένην δὲ, οὐδ' ἐνεδίδουσαν.

(50) *Exprobat*. Jacob 1, 5. Et Ecclesiastic. xx, 45 et xli, 29, seu 28.

(51) *Cessaverim*. Hic quoque Græcum exemplar subobscure est. Delenda videtur vocula *ἢ* post vocem *ἐπαυσάμην*.

(52) *Mentis oculos*, etc. Cum corporeorum oculorum visione careret, mentis tantum oculos commemoravit.

(53) *Sursum intendens*. Precantis est, manus ἀνατείνειν, ut loquitur et Pollux lib. 1, segm. 25. Christiani autem illas sic protendebant, ut corporis habitu crucis imaginem exhiberent. «Nos vero (ait Tertullianus lib. *De oratione* cap. 11) non attollimus tantum (manus), sed etiam expandimus e Dominica passione modulatum, et orantes confi-

tes, οὐκ ἔστιν ὅτε, ἢ ἐπαυσάμην, ἢ (ἐν τῷ ὀνόματι δὲ αὐτῆς τῷ παναγίῳ πάντα λεγέσθω, καὶ πρατέσθω, καὶ σιγῇ βουλευέσθω) ἑμαυτῷ καὶ τοῖς ἑμαυτοῦ παρέχων τὸ πᾶν (χρῆζει γὰρ αὐτῇ, πάντων αἰτία οὖσα, [141 a] οὐδενὸς, εἰ μὴ τῆς ἡμῶν ὠφελείας), προσκυνῶν τε καὶ δοξάζων, καὶ πρὸς δύναμιν τὴν οὐσάν μοι ἐγκωμιάζων αὐτήν· ἢ οὐ πολλὰ ἔφην ἀδικεῖσθαι πρὸς ἑαυτῶν τοὺς μὴ σπουδάζοντας σοφόν τι περὶ αὐτῆς, ἢ μαθεῖν, ἢ διδάσκειν. Καὶ νῦν δὲ συνήθως πιστεύων, ὡς σταθερὰ καὶ βέβαια ἐκείνᾳ ἐστὶν μόνα, ὧν προηγείται αὕτη, ἀνατείνων σὺν τῷ σώματι τῆς διανοίας τὰ ὅμματα, λίσσομαι ὑπὲρ τε ἑμαυτοῦ καὶ τῶν ἐξ ἐμοῦ, καὶ τῶν ἀπ' αὐτῶν ὄντων τε καὶ ἐσομένων, ἔτι μὴν καὶ ὑπὲρ πάντων, πεπαιδευμένος τῷ παρακελευσαμένῳ Σωτῆρι Χριστῷ εὐχέσθαι ὑπὲρ ἀλλήλων, λέγων, ἅπερ ὁ ἐν σ' φιλῶν προσευχόμενος· «Ἐπὶ σοὶ, Κύριε, ἡλπισα· μὴ καταίσχυνηθῇν εἰς τὸν αἰῶνα· ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου ῥύσαι με, καὶ ἐξελῶ με· κλῖνον πρὸς με τὸ ὄς σου, καὶ σῶσόν με. Γενοῦ μοι εἰς Θεὸν ὑπερασπιστήν, καὶ εἰς τόπον ὄχυρόν, τοῦ σῶσαί με· ὅτι στενέωμαι μοι καὶ καταφυγὴ μου εἰ σὺ. Ὁ Θεός μου, ῥύσαι με ἐκ χειρὸς ἀμαρτωλοῦ, ἐκ χειρὸς παρανομούντος καὶ ἀδικούντος· ὅτι σὺ εἰ ἡ ὁπομονὴ μου, Κύριε, Κύριε, ἡ ἐλπίς μου ἐκ νεότητός μου. Ἐπὶ σὲ ἐπεστηρίχθην ἀπὸ γαστρὸς, ἐκ κοιλίας μητρός μου σὺ μου εἰ σκεπαστής. Ἐν σοὶ ἡ ὑμνησίς μου διαπαντός. Ὡσεὶ τέρας ἐγενήθην τοῖς πολλοῖς, καὶ σὺ, Κύριε, βοηθός μου κραταιός. Πληρωθήτω τὸ στόμα μου αἰνέσεως, ὅπως ἀνυμνήσω τὴν δόξαν σου, ὅλην τὴν ἡμέραν τὴν μεγαλοπρέπειάν σου. Μὴ ἀπορρίψῃς με εἰς καιρὸν γήρους· ἐν τῷ ἐκλείπειν τὴν ἰσχύν μου μὴ ἐγκαταλίπῃς με. Ὡς γὰρ ἂν, σοῦ ἕνεκα, [141 b] τῆς οὐκ ἐχούσης τὸ ἀντιτασσόμενόν σοι, ἐν τῷ βουλευέσθαι ἐλθεῖν καὶ τοὺς ἀμαρτωλοὺς ἡμᾶς, ἀγαθωτάτη καὶ παναλκιστάτη Τριάς, ἀφ' ἧς καὶ παρ' ἧς πᾶν ἀγαθόν, καὶ εἰς ἣν πάντων πᾶσα πάντοτε ἐλπίς, καὶ μεθ' ἣν παντελῶς οὐδὲν, βυσθεῖται τῶν τε

temur Christo. » Ac nunc etiam in sacra liturgia Canonem, orationem Dominicam, aliasque orationes protensis in eum modum manibus sacerdos recitat.

(54) *In te, Domine*. Psal. Lxx, a vers. 1 ad 10.

(55) *Protectorem*. Codex mendose, ὑπερασπιστής, D pro ὑπερασπιστήν.

(56) *Tanquam prodigium factus sum multis*. Merito hisce Psaltis verbis orat Didymus, «multorum» nomine Arianos, ut puto, quorum acerrimus adversarius fuit, intelligens. At nobis alio etiam sensu hæc licet accipere. Quis enim eum «multis prodigium factum» merito dici neget, qui, cum a quinto circiter ætatis anno oculis captus, atque omnino cæcus esset, tam multa tamen didicit, ac dictavit? Recte de illo Sozomenus lib. iii *Hist. ecclesiastic.*, cap. 15, «Fuit autem, inquit, non vulgare miraculum: multique fama ejus impulsu Alexandriam se contulerunt, alii ejus audiendi, alii tantum videndi causa.»

(57) *Domine*. Vox a Didymo addita: nec enim exstat in Græcis Bibliis.

(58) *Cantem*. Biblia, ὁμνήσω. Didymus, ἀνυμνήσω.

(59) *Senectutis*. Francofurtensis editio, γήρας.

A ne derelinquas me. » Sic enim per te (60), quæ nihil habes, quod sese tibi opponat, dum nostrum etiam, qui peccatores sumus, misereri statuis, o optima et omnipotens Trinitas, a qua, et ex qua est omne bonum, et in qua omnis omnium spes semper sita est, et postquam nihil omnino est, peccatis nostris, quæ anima et corpore, cognitione et ignorantia, verbo et opere peccavimus, liberabimur nunc, et cum « vincis in judicando (61) » abscondita hominum, et ab iis, qui nobis in mundo molesti sunt, et a dæmone, qui bonis semper invidet, eorumque adversarius est, et ab omni spiritu malo atque immundo, et ab honesti osore Antichristo, cujus, ut eventa indicant, plenum gravi conflictu tempus jam appropinquavit (62); adeo ut nemo eorum, **307** qui nunc sunt, nemo eorum, qui tunc invenientur, pereat. Sic procul absit omne malum, et præclare ac quiete, juxta munificam tuam voluntatem (63), atque amorem, quo animas prosequeris, dirigantur cum communes, tam privata res; et ita omnes in posterum in unaquaque civitate, imo et in agro, pie ac religiose, et sua tantum curantes vivant, ut gratum atque optabile fiat iisdem in locis domicilium; et liceat nunc etiam unicuique, sicut pridem sanctis nostris patribus, et iis, qui ante illos fuerunt, pro libito quod quisque amat, et vult, libere agere, navigare, peregre iter facere, domi manere, agros colere, studiosè honestos sermones habere, et, quod his majus (64) esse, et cujusvis rei initium a te, ac finem facere, et consanguineis, ac domesticis incipiendo, et sensus æternam accipere. Nam « jejunium (65), » inquit, « et utrumque. » Sicut enim etiam profani aiunt,

Pietate nihil utilius est hominibus.

Sic illud etiam insuper nobis concedas, ut in superbiae atque arrogantiae morbum ne incidamus, ac ne unus quidem sit gloriosus homo, atque ostentator;

scripserant cum Hilarius tom. II, pag. 595 ed. Veronen-
sis, tom. Cyrillus Hierosolymitanus catechesi
xv, num. 18. Paulo autem post, quam haec dictavit
Didymus, nempe annis plus minus octo ante qua-
dringentesimum Christi annum, aiebat Joannes
Chrysostomus in commentario in *Joannem* tom. VIII,
pag. 200: « Si tot annorum quadringentesimum
esse finem dixerimus, non aberrabimus. » Quinimo
nonnulli circa ea tempora Antichristum jam natum
censuerunt, idque a S. Martino Turonensi episco-
po affirmatum dixere, ut constat ex Sulpicii Se-
verii Dialogo II, cap. 14, pag. 122 edit. Veronen-
sis.

(63) *Voluntatem*. Codex, θελήματά τε κοινά. Sed patet legendum esse, θέλημα τὰ τε κοινά.

(64) *Majus. Codex, μεζω, pro μεζον. Vide not.*
72 pag. 40.

(65) *Jejunium*. Duo Scripturæ loca affert, aut respiciat. Alter exstat Tobias xii, 8 et 9, ubi legitur: Ἀγαθὸν προσευχὴ μετὰ νηστείας καὶ ἐλεημοσύνης... ἐλεημοσύνη γὰρ ἐκ θανάτου ῥύεται, id est « Bona res est oratio cum jejunio, et cum elemosyna... nam elemosyna a morte liberat. » Alter exstat Ecclesiastic. xi, 26: καὶ ὑπὲρ ἀμφοτέρω ἐλεημοσύνη ῥύσεται, id est, « et super utrumque elemosyna liberabit. »

(62) *Jam appropinquavit.* Antichristi adventum proximum fuisse, plures ante Didymum eodem sæculo suspicari sunt. Ut Basilium Magnus epist. 139 ad Alexandrinos anno 375 data: ubi postquam de cruciatibus, quibus Alexandriæ catholici ab hæreticis vexabantur, sermonem habuit, hæc subjicit num. 2, pag. 251: « Ad has cogitationes illa etiam accessit: Num Dominus Ecclesias suas reliquit? Num novissima hora est, et defectio per hæc ingreditur, ut reveletur tandem iniquus ille filius perditionis, qui adversatur, et effertur adversus omnem, qui dicitur Deus, aut nomen? » Ac simili-

cum propter foedas (66) hasce, ac plane abominandas passiones, Satan ille nobis inimicissimus ex coelesti luce et bonorum angelorum societate exciderit, et in obscurissimos tartareos recessus prolapsus sit: cumque Phariseus (67) ille sub lege educatus, quamvis et jejunaret, et sua ipsius bona decimaret, et potentibus opem ferret, suæ tamen superbiæ causa inanem ex his operibus in mundo spem habuerit, ut legitur **308** in sacris Litteris. Illud præterea concede, ut a contentione ac pugna alieni simus; ut cum libris vivamus, ut mundam habentes conscientiam, ab ecclesiasticis synaxibus (68), in quibus (69) modo magis speciali omnibus proponeris (70), nunquam separemur. Sic ignominiosa amplius non sit, nec contemptu digna, sed, sicut pridem ac jam pridem, laudabilis Christianorum consensus, ac symmetria, quæ virtutis omnisque disciplinæ magistra ab initio fuit: et tanto sapientior appareat recens, quam prisca gubernandi ac vivendi ratio, quanto magis Christianæ leges omnibus beneficæ illam perfecerunt. Et jucunda lux oritur, ac splendida. Et recta administratio in universa terra, ac mari, et profunda pax omni modo, et ratione sit: et Nili (71) fluente plena: et maxima annonæ ubertas (72): et magna e contrario, imo omnimoda ambitiosorum (73-74) penuria: nec alter amplius alteri lugendi occasionem præbeat; et quam mihi metipsi imposui legem, eam observare possim cum decore, et gratia, et gravitate vitæ, ac sermonum: et undecunque nobis, omnibus filiis nostris, et omnibus domibus nostris, et omnibus familiis nostris, et generatim (75) omnibus eve-

Α τὸς καὶ τῆς τῶν δοκίμων ἀγγέλων ἐταιρίας ἐξέπα-
σεν, καὶ εἰς τοὺς ζοφωδεστάτους ταρταραίους μυ-
χοὺς κατωλίσθησεν· ὁ δ' ὑπὸ νόμον τραφεὶς, καὶ
νηστεύων, καὶ ἀποδεκατῶν τὰ ἑαυτοῦ ὑπάρχοντα,
καὶ ἐπικουρῶν τοῖς προσαιτούσιν Φαρισαῖος, ἀνόνη-
τον ἔσχε τέως ἐν κόσμῳ, ὅσον ἐν γράμμασιν ἱεροῖς,
τὴν ἐντεῦθεν ἐλπίδα. Ἐτι δὲ ὑπάρξει τὸ μάχης
ἀφεστάναι, ζῆν ἐν βιβλίοις, καὶ ἀχώριστον εἶναι
μετὰ καθαροῦ συνειδότης τῶν ἐκκλησιαστικῶν συν-
άξεων, ἐν οἷς ἰδικώτερον πρόκεισται πᾶσιν οὕτως
ἔσται, οὐκ ἔτι ἐπονεϊδιστος καὶ διεπτυσμένη, ἀλλὰ
καὶ, ὡς πάλαι καὶ πρόπαλαι, ἐπαινετὴ ἡ τῆς ἀρετῆς
καὶ πάσης ἐπιστήμης γενομένη παρὰ τὴν ἀρχὴν δι-
δάσκαλος ἡ συμμετρία. Καὶ σωφρονεστέρα φανείη
τῆς ἀρχαίας ἡ ἐξῆς πολιτεία, ὅση καὶ ὑπὸ τῆς Χρι-
στιανῆς, τῆς πάντ' εὐ πεποιητάς, κατανύσσεται
θεσμοθετήσεως. Καὶ γλυκὺ φῶς ἀνατελεῖ καὶ λαμ-
πρόν· καὶ εὐαρχία μὲν καὶ εἰρήνη ἀνὰ πᾶσαν γῆν
καὶ θάλατταν, κατὰ πάντα τρόπον καὶ λόγον, ἔσται
βαθεῖα· καὶ μεστὸν τοῦ Νεῖλου [142 b] τὸ ρεῖθρον,
καὶ εὐετηρία πλείστη· σπάνις δὲ πολλὴ καὶ παντοία
τῶν σπουδαρχῶν· καὶ οὐκ ἔτ' ὀδύρηται ἄλλος ἐπ'
ἄλλῳ· καὶ ὃν ἑμαυτῷ νόμον ἔθηκα, φυλάξει δυνήθῃ
σὺν ὥρᾳ, καὶ χάριτι, καὶ σεμνότητι βίου καὶ λόγων·
πανταχόθεν τε ἡμῖν παντακτεῖ, καὶ πανοικεῖ, καὶ
πυγγενεῖ, καὶ ὀλικῶς ἐκβῆ τὰ πράγματα, εὐχῆς
καλλίῳ καὶ τῶν πρότερον βελτίῳ. Καὶ πάντα
ταῦτα ναί, ναί, ναί, τετελεσμένα καὶ τελεσθησόμενα
ἔσται· ὅπως ἐς ἀεὶ ἐργάζεται τὸ ἐν Ἡσαΐᾳ παρ-
ηγορικὸν καὶ λαματικὸν ῥῆμά σου, τὸ περιέχον οὕτως·
C Ἐγὼ εἰμι αὐτὸς ὁ λαλῶν· πάραιμι ὡς ὥρα ἐπὶ τῶν
ὀρέων, ὡς εὐαγγελιζόμενος ἀγαθὰ· ὅτι ἀκουσθῇ

(66) *Propter fedas*, etc. Librar. us primum interpunctionem notam posuit post voces vocεῖν, et εἰ-
ναί· quam interpunctionem in translatione sequi
non potui: deinde scripsit, διὰ φουκτα πάθη. Sed
lego διὰ ἄ φουκτὰ πάθη, vel δι' ἄ φουκτὰ πάθη.

(67) *Phariseus*. Codex habet, Φαρισαῖος, id est,
« Phariseis potentibus opem ferret. » Sed lego, Φαρι-
σαῖος, quod hæc lectio multo concinnior videatur.

(68) *Synaxibus*. Vide not. 2, pag. 280. Nihil porro
crebrius in veterum Patrum scriptis occurrit, quam
ut omnes Christianos sacris synaxibus interesse
cupiant.

(69) *In quibus*. Codex, ἐν οἷς. Legendum videtur
potius ἐν αἷς, id est « in quibus synaxibus. » Quod
si legas, ἐν οἷς, nempe βιβλίοις, vix ac ne vix qui-
dem sensus constabit. Si vero legas, ἐν οἷς πᾶ-
σιν, id est « in quibus rebus omnibus, » nimis dura
erit oratio. Similiter delenda est, ut puto, inter-
punctionis nota post voces οὕτως ἔσται.

(70) *Proponeis*. Respicit, ut puto, eucharisti-
cum sacrificium. Nam simili modo pag. 201 ait:
« Indeficientia sua bona proposuit, » id est, « propo-
nere consuevit. » Et quæ nos dicimus « Oblata, »
ea Chrysostomus Didymi æqualis in homilia *De
sancta Pentecoste*, tom. II, pag. 463, vocat τὰ προκεί-
μενα, id est « proposita, » et τὰ προκείμενα ὄψρα,
id est « proposita dona. »

(71) *Nili*. Quis Ægyptium, Alexandrinumve au-
ctorem hic non agnoscat? Ægypti enim soli ubertas
ex copiosa Nili irrigatione, aut potius inundatione
dependet, qui cum mense Julio circiter sensim
augeatur, maximæ tunc ubertatis causa est, Plinio
teste, cum ad sexdecim cubitorum altitudinem flu-
minis aqua pervenerit. Quod satis eleganter in ve-

tustis nummis representatur, cum in jacentis Nili
corpore tot pueri salientes exhibentur, quot cubitis
aqua creverit, ut videre licet in nummo Marci Au-
relii, quem in Musæo nostro asservamus. Didymi
porro ætate aquarum intumescens Nili partitio
cædium occasio erat, teste Palladio in *Historia Lau-
siaca*, cap. 38, adeo ut vicus in vicum irrueret.
Itaque hac etiam fortasse de causa, præcipue vero
ob episcoporum discordias, et bella Theodosio im-
peratori illata, orat Didymus, ut sit ubique profunda
pax.

(72) *Annonæ ubertas*. In Græco, εὐετηρία. Quam
vocem in Didymi libro *De Sp. sancto*, num. 44, for-
tasse vertit Hieronymus, ubi legitur: « ut secunde
annus fluat. » Εὐετηρίαν nominat etiam Aristoteles
in θαυμ. ἀκούσμ., cap. 127, eique opponit ἀκαρ-
πίαν.

(73-74) *Ambitiosorum*. Optime quadrant hæc omnia
in ætatem Didymi, ut norunt qui in Ecclesiæ histo-
ria versati sunt: illud vero maxime in eam quadrat,
quod hic de ambitiosis ait. Ut enim nihil dicam de
hæreticis episcopis, qui catholicis passim ab Ari-
anis subrogabantur, tunc et Romæ ambitiosus homo
Ursinus Damasum sibi prælatum non ferens ponti-
ficatum invasit, et Antiochiæ duo creati sunt epi-
scopi Meletius, ac Paulinus, duo iidem Tyri. Alexan-
driæ quoque, Hierosolymis, et Constantinopoli omnia
ambitiosi turbaverant. « Sed et in multis aliis ur-
bibus Orientis (ut Rufini verbis utar ex lib. II *Hist.
ecclesiasticæ*, cap. 21, desumptis) huiusmodi con-
fusiones contentio genuit sacerdotum. »

(75) *Generatim*. In Græco, ὀλικῶς, quod adver-
bium in vulgaribus lexicis exemplo caret. Citatur
tantum in ipsis Alexandrini grammatici Hesychii

ποιήσω τὴν σωτηρίαν σου, λέγων· Σιών, βασιλεύσει σου ὁ Θεός. » Καὶ σχολίμεν ἀτελεύτητον καὶ μετὰ τελευτὴν τὴν ζῶν καὶ τὴν χάριν διακονίζουσαν, διὰ τὴ ἀγαθώτατον, καὶ μεγαλοπρεπέστατον, καὶ σωστικώτατον, καὶ δεδοξασμένον, καὶ εὐχαριστούμενον εἰς ἀπεράντους αἰῶνας αἰώνων ὄνομά σου, τοῦ ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν Θεοῦ Πατρὸς παντοκράτορος, καὶ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ σου, καὶ τοῦ παναγίου, καὶ ζωοποιοῦ, καὶ δημιουργοῦ Πνεύματός σου. Ἀμήν, ἀμήν, ἀμήν. Καὶ ἐροῦσι πάντοτε πάντες πανταχοῦ οἱ ὁρθοδόξων Χριστιανῶν λαοί· Γένοιτο, γένοιτο, γένοιτο.

cum gratiarum actione celebratum nomen tuum, quæ es super omnia, et per omnia, et in omni-
Deus Pater omnipotens, et unigenitus Filius, et sanctissimus, et vivificans, et creator Spiritus.
Amen, amen, amen : et omnes ubique orthodoxorum Christianorum populi semper dicant : Fiat, fiat, fiat.

lexicon. At ea voce usus est etiam, ut alios præter-
ram, M. Aurelius imperator lib. xi, num. 48, pag.
110 ed. Londinensis.

(76) Ego. Isai. LII, 6 et 7. Nonnulla omittit Di-

niant res præclarius quam precatus sum, et felicius
309 quam antea. Et hæc omnia utique, utique,
utique, perficiantur nunc, et perficiantur in poste-
rum : ut tuum illud dictum consolationis plenum,
ac salutiferum impleatur, quod in Isaia exstat, et
ita se habet : « Ego (76) sum ipse, qui loquor :
adsum ut pulchritudo in montibus, ut annuntians
bona : quia auditam faciam salutem tuam, dicens :
Sion, regnabit in te Deus. » Et interminatam, post
vitæ quoque terminum (77), vitam habeamus, et
gratiam sempiternam propter beneficium maxime,
et magnificentissimum, et summopere salutare, et
in infinita sæculorum sæcula glorificatum, atque
cum gratiarum actione celebratum nomen tuum, quæ es super omnia, et per omnia, et in omni-
Deus Pater omnipotens, et unigenitus Filius, et sanctissimus, et vivificans, et creator Spiritus.
Amen, amen, amen : et omnes ubique orthodoxorum Christianorum populi semper dicant : Fiat, fiat, fiat.

dymus post vocem, ὁρέων. Vide Græca Biblia :
habent enim aliquam lectionum varietatem.

(77) Terminum. Ludit in antithetis, ἀτελεύτητον,
et τελευτήν.

[143 a] BIBAIION Γ'.

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΑΙΡΕΤΙΚΩΝ ΑΠΟ ΤΩΝ ΔΙΑΓΟ-
ΡΕΥΟΥΣΩΝ ΓΡΑΦΩΝ ΤΑ ΥΠΟΤΕΤΑΓΜΕΝΑ
ΡΗΜΑΤΑ. ΚΑΙ ΑΝΤΙΘΕΣΕΙΣ ΟΡΘΟΔΟΞΩΝ.

Κεφ. Α'. Πρόλογος περὶ παθῶν τῶν ἐκ σώματος
καὶ προαιρέσεως ψυχῆς.

Κεφ. Β'. Θεολογικὰ κεφάλαια γ'.

Κεφ. Γ'. Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς
ἔργα αὐτοῦ.

Κεφ. Δ'. Πρωτότοκος πάσης κτίσεως· ὅτι ἐν αὐτῷ
ἔκτισθη τὰ πάντα τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ
τῆς γῆς.

Κεφ. Ε'. Ἐγώ εἰμι ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος.

Κεφ. ΣΤ'. Γινώσκω πᾶς οἶκος Ἰσραὴλ, ὅτι καὶ Κύ-
ριον αὐτὸν καὶ Χριστὸν ὁ Θεὸς ἐποίησε· καὶ,
Ἐγὼ δὲ κατεστάθην βασιλεὺς ὑπ' αὐτοῦ· καὶ,
Ἀέξασθε τὸν ἀργιρέα· καὶ, Ὅς ἐγενήθη σοφία ὑμῖν
ἀπὸ Θεοῦ· καὶ, Ἐκλελογισμένος ἀπὸ μυριάδων.

Κεφ. Ζ'. Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ σοφίαν.

Κεφ. Η'. Πρὸς τὸ γερράφθαι ἄμπελον τὸν Χριστὸν,
κλήματα ἀνθρώπων, γεωργὸν τὸν Θεὸν Πατέρα.

Κεφ. Θ'. Μέγα σοὶ ἐστὶν κληθῆναι σε παῖδά μου·
καὶ, Ὁ ὀρίσθεις Υἱὸς Θεοῦ ἐν δυνάμει κατὰ Πνεῦ-
μα ἀγιοσύνης· καὶ Ὁ Θεὸς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰη-
σοῦ Χριστοῦ, ὁ Πατὴρ τῆς δόξης· καὶ, Ἀναβαίνω
πρὸς τὸν Πατέρα μου καὶ Θεόν μου.

Κεφ. Ι'. Διὰ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸν ὤφωσε, καὶ ἐχαρίσατο
αὐτῷ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα· καὶ, Ἐν ὁμοιώ-
ματι ἀνθρώπων γενόμενος, καὶ σχήματι εὑρεθείς
ὡς ἄνθρωπος.

Κεφ. ΙΑ'. [143 b] Ἐγὼ ζῶ διὰ τὸν Πατέρα.

Κεφ. ΙΒ'. Καταβέβηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, οὐχ ἵνα ποιῶ
τὸ θέλημα τὸ ἐμόν, ἀλλὰ τὸ πέμψαντός με Πα-
τρός.

Κεφ. ΙΓ'. Διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε, Θεέ, ὁ Θεός σου·
καὶ, Ὅν ὁ Πατὴρ ἡγάσσε καὶ ἀπέστειλεν εἰς τὸν
κόσμον.

Κεφ. ΙΔ'. Οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχὴν μου εἰς ἄδου·
καὶ περὶ τοῦ, Τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν ὁ Θεὸς ἤγει-
ρεν ἐκ νεκρῶν.

Κεφ. ΙΕ'. Οὐδεὶς ἀγαθός, εἰ μὴ εἰς ὁ Θεός.

Κεφ. ΙΣ'. Τῷ δὲ βασιλεὶ τῶν αἰώνων, ἀφθάρτῳ, ἀσώ-

310 LIBER TERTIUS.

OBJECTIONES HÆRETICORUM DUCTÆ EX
SCRIPTURIS, IN QUIBUS LEGUNTUR
VERBA, QUÆ SUBJICIUNTUR ET RESPON-
SIONES ORTHODOXORUM.

Cap. I. Prologus de passionibus, quæ sunt ex cor-
pore et ex animæ electione.

Cap. II. Theologica argumenta, seu capitula, quinque
et quinquaginta.

Cap. III. Dominus creavit me initium viarum sua-
rum in opera ipsius.

Cap. IV. Primogenitus omnis creaturæ : quia in
ipso creata sunt omnia quæ in cælis et quæ in
terra.

Cap. V. Ego sum principium et finis.

Cap. VI. Cognoscat omnis domus Israel, quod et
Dominum ipsum et Christum Deus fecit ; et, Ego
vero constitutus sum rex ab eo ; et, Suscipite sa-
cerdotem magnum ; et, Qui factus est Sapientia
vobis a Deo ; et, Electus ex millibus.

Cap. VII. Christum Dei virtutem, et Dei sapien-
tiam.

Cap. VIII. In id quod scriptum est, Christum esse
vitem, homines palmites, Deum Patrem agrico-
lam

Cap. IX. Magnum est tibi vocari te puerum
meum ; et, Qui definitus est Filius Dei in vir-
tute secundum Spiritum sanctitatis ; et, Deus
Domini nostri Jesu Christi, Pater gloriæ ; et,
Ascendo ad Patrem meum, et Deum meum.

Cap. X. Ideo et Deus ipsum exaltavit, et donavit
illi nomen, quod est super omne nomen ; et,
In similitudine hominum factus, et habitu inven-
tus ut homo

Cap. XI. Ego vivo propter Patrem.

Cap. XII. Descendi de cælo, non ut faciam volun-
tatem meam, sed ejus, qui misit me, Patris

Cap. XIII. Propterea unxit te, o Deus, Deus tuus ;
et, Quem Pater sanctificavit, et misit in mun-
dum.

311 Cap. XIV. Non derelinques animam meam
in inferno ; et de illo textu : Christum Jesum
Deus suscitavit a mortuis.

Cap. XV. Nemo bonus, nisi unus Deus.

Cap. XVI. Regi autem sæculorum incorruptibili, in-

visibili, sicut sapienti Deo honor et gloria; et, A Solus habens immortalitatem; lucem habitans inaccessibilem, et de iis qui dicunt: Nonne ergo sunt animæ et angeli immortales et invisibiles?

Cap. XVII. Sicut enim Pater vitam habet in semetipso, sic dedit Filio vitam habere in semetipso: et, Potestatem dedit ipsi iudicium faciendi, quia Filius hominis est; et rursus: Quos dedisti mihi ex mundo, tui erant, et mihi eos dedisti; et rursus: Omnia mihi tradita sunt a Patre; et rursus: Data est mihi omnis potestas in cælo, et in terra. Et observa similia. Et illud Davidis: Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam.

Cap. XVIII. Qui misit me Pater, major me est. Ibidem de Montanistis et Manichæis.

Cap. XIX. Pater mandatum mihi dedit, quid dicam, et quid loquar. De Spiritu autem sancto: A semetipso non loquatur; et, A memetipso non sum locutus; et, Sicut præcepit mihi Pater, sic facio; et, Sermo, quem auditis, non est meus, sed ejus qui misit me.

Cap. XX. Cum tradet regnum Deo et Patri, et eum subjecta fuerint ei omnia, tunc et ipse Filius subjectietur ei qui subiecit illi omnia; ut sit Deus omnia in omnibus. Ibidem, quod quando Incarnatio nota hominibus facta est; tunc angeli quoque propter homines eam cognoverunt.

Cap. XXI. Pater, si possibile est, transcat calix iste; et de hoc textu, Salva me ex hac hora; et, Deus meus, Deus meus, utquid dereliquisti me? et, Tristis est anima mea usque ad mortem. Et de fletu super Lazaro, et de defatigatione, et oratione, et fume, et somno Christi, et aliis id genus. Ibidem, quod cum ipso erat Pater, et Spiritus sanctus.

Cap. XXII. Nemo scit novissimum diem, nec angeli, nec Filius.

312 Cap. XXIII. Quoniam nullus est Deus, nisi unus: nam quamvis sunt qui dicuntur dii sive in cælo, sive in terra, sicut sunt dii multi, et domini multi: nobis vero unus Deus Pater, ex quo omnia, et unus Dominus: Jesus Christus, per quem omnia. Ibidem, quod nomen Deus non est præstantius nomine Dominus: sed ambo tribus conveniunt hypostasibus; scilicet vero etiam præponitur nomen Dominus nomini Deus.

Cap. XXIV. Quod Græci juxta eorum errorem intelligunt illud: Si qui sunt qui dicuntur dii sive in cælo, sive in terra.

Cap. XXV. Glorifica me tu, Pater, apud temetipsum gloria quam habui, antequam mundus esset, apud te.

Cap. XXVI. Quando venerit in gloria Patris sui.

Cap. XXVII. Mediator Dei, et hominum Dominus noster Jesus Christus.

Cap. XXVIII. Quod sine Filio non sunt donata juxta aliquos charismata, quæ data sunt ante ejus adventum in mundum.

Cap. XXIX. De eo quod petenti matri filiorum Zebedæi, ut constituerentur a dextris ejus, et a sinistris in futuro iudicio duo filii ejus, dixit: Non est meum dare, sed quibus paratum est a Patre.

Cap. XXX. Pater, in manus tuas deponam spiritum meum.

Cap. XXXI. Præpara te ut invoces Deum tuum, Israel, quia ecce ego firmans tonitruum, et creans Spiritum, et annuntians in hominibus Christum ejus.

Cap. XXXII. De iis, qui dicunt: Omnia per Filium facta sunt. Nonne inter omnia est etiam Spiritus sanctus?

Cap. XXXIII. De eo, quod dixit Christus: Et quomodo David in Spiritu sancto vocat eum Domi-

no, monum solum Deum timere et dæmonia, et, Mors non habens auctoritatem, quæ sit in hominibus: et per totum. Legitur: Non est in eis anima et angelus auctoritatis et auctoritatis;

Cap. IZ'. Quæper gær o Patêr zōnêi ên êautō, outōs êdōke tō Yîō zōnêi ên êautō· kal, 'Êxousiân êdōken autō krîsin poiêin, ôti Yîds ân-θρώπου· kal pâlir· Oûs êdōkâs moi êx tou klêsimou, sol êsan, kal êmoi autōus êdōkâs· kal pâlir· Pânta moi parêdōthê parâ tou Patrōs· kal pâlir· 'Êdōthê moi pâta êxousiâ ên ourânō kal êpi γῆς. Kal θêa toiâuta. Kal tō tou Dauld· Alêthsa par' êμου, kal dôsw soi êzōnêi tîn klêronomîan sou.

Cap. IH'. 'O pêmphas me Patêr mêizon mou êstîn. 'Er tautō perî Montanistōn kal Marihalōn.

Cap. IO'. 'O Patêr êntolên moi êêdōke, tî êipw kal tî lalêsw. Perî dè tou âγιου Πνεύματος· 'Aφ' êautou oû lalêsei· kal, 'Aπ' êμαutou oûk êlâlêsa· kal, Kadhws ênetelaktô moi o Patêr, outw poiw· kal, 'O lōgos dn akousete, oûk êstin êmō, allâ tou pêmphantôs me.

Cap. K'. [144 a] 'Otan paradiðw tîn basileiân tō θeō kal Patrî, kal ôti ân ûpotaγῇ autō tâ pânta, τότε kal autōs o Yîds ûpotaγῆsetai tō ûpotaγânτι autō tâ pânta, ina ἡ o θeos tâ pânta ên pâsin. 'Er tautō, ôti tîn ôikonomôn, ôte ân-θρωποι, τότε kal âγγελοι diâ tous ânθρώπους êγῆσαν.

Cap. KA'. Pâter, ei dunatôn, parêlθêito tō potêrion touto· kal perî tou, Sôzôn me êx tῆς ôras taûtes· kal, θeê mou, θeê mou, ina tî êgχατέλιπς με; kal, Περιλυτός êστιν ἡ ψυχῇ μου μέγρι θανάτου. Kal perî tou daκρύσαι êpi Λαζάρω, kal κοιπάσαι, kal προσεβασθαι, kal πεινήσαι, kal πνέωσαι, kal dsa toiâuta. 'Er tautō, ôti μετ' autou ἦr o Patêr kal tō âγιον Πνεῦμα.

Cap. KB'. Oûdeis oîds êr êσχάτην ἡμέραν, oûdè oi âγγελοι, outè o Yîds.

Cap. KI'. 'Oti oûdeis θeός, ei mh êis. Kal gær êpêr êisoi λεγόμενοι θεοί, êτε ên ourânō, êτε êpi γῆς, ôspêr êisoi θεοί πολλοί kal κύριοι πολλοί· ἡμῖν δè êis θeός o Patêr, êx ou tâ pânta· kal êis Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, ôi' ou tâ pânta. 'Er tautō, ôti o θeός ou πρωτεύει tou o Κύριος, ἀλλ' ἀμρότερα ταῖς τρισὶν ἀμρόζει ûποστάσεσιν πολλάκις δὲ kal προτάττεται tō o Κύριος tou o θeός.

Cap. KA'. Perî tou 'Ελληνας πρὸς tîn ἰδιαν πλάνην roêir tō, Εἰ τινὲς êisoi λεγόμενοι θεοί, êτε ên ourânō, êτε êpi γῆς.

Cap. KE'. Δέξασθόν με σύ, Pâter, parâ σεαυτῷ tῇ δόξῃ, ἣ êχον πρὸ tou tōn κόσμον êίναi parâ soi.

Cap. KG'. 'Otan êlθῃ ên tῇ δόξῃ tou Patrōs autō.

Cap. KZ'. Μεσίτης θεοῦ kal ἀνθρώπων o Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός.

Cap. KH'. [144 b] Perî tou ânev tou Yîou mh δε-δωρῆσθαι κατ' ἐρίους τὰ πρὸ τῆς ἐν κόσμῳ παρουσίας autou χαρίσματος.

Cap. K'. Perî tou, αἰτούσῃ tῇ μητρὶ τῶν υἱῶν Ζεβεδαίου ôws καθεσθῆναι ἐκ δεξιῶν autou kal êê ἀριστερῶν ἐν tῇ μελλούσῃ κρῖσει tous δύο αὐτῆς υἱούς, εἰσπερ tō, Oûk êστιν êmōn dôunai, all' oîs ἡτοίμασαι ûπὸ tou Patrōs.

Cap. A'. Pâter, êis χεῖράς σου παραθήσομαι tō πνευμά μου.

Cap. AA'. 'Ετοιμάζου tou ἐπικαλεῖσθαι τὸν θεόν σου Ἰσραὴλ· διότι ἰδοὺ ἐγὼ στερεῶν βροντῇ, kal κτι-ζὼν πνεῦμα, kal ἀπαγγέλλων êis ἀνθρώπους τὸν Χριστὸν autō.

Cap. AB'. Perî tou λεγόντων· Πάντα diâ tou Yîou ἐγένετο· êis pânta oûn êστιν kal tō âγιον Πνεῦμα.

Cap. AL'. Perî tou tōn Χριστὸν εἰρηκέναι· Kal πως Dauld ên Πνεύματι ἁγίῳ καλεῖ αὐτὸν Κύριον,

λέγων· Ἐπὶ τὸν Κύριον τῶ Κυρίῳ μου;
Κεφ. ΔΔ'. Περὶ τοῦ, ὅπου γὰρ ἦν Πνεῦμα ἅγιον,
ὅτι Ἰησοῦς οὕτω ἰδοῦσάσθ.

Κεφ. ΑΕ'. Περὶ τοῦ γράψαι· Αὐτὸ τὸ Πνεῦμα ὑπερ-
εντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν στεναγμοῖς ἀλαλήτοις·
Ὁ δὲ ἐρευνῶν τὰς καρδίας οἶδεν, τί τὸ φρόνημα
τοῦ Πνεύματος, ὅτι κατὰ Θεὸν ὑπερεντυγχάνει
ὑπὲρ ἁγίων.

Κεφ. ΑΖ'. Αὕτη γάρ ἐστιν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γι-
νώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν· καὶ πάλιν·
Πιστεύετε εἰς τὸν Θεόν; καὶ εἰς ἐμὲ πιστεύετε.
Οὐκ εἶπε δὲ, φησὶν. Καὶ εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα.

Κεφ. ΑΖ'. Οὐδεὶς γινώσκει τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ὁ Υἱός·
οὐδὲ τὸν Υἱόν τις ἐπιγινώσκει, εἰ μὴ ὁ Πατήρ. Καὶ
πρὸς τοὺς λέγοντας, ἐρευνᾷ τὸ ἅγιον Πνεῦμα τὰ
βάθη τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐστὶν ὅτε ἀγνοοῦν.

Κεφ. ΑΗ'. [145 a] Περὶ τοῦ ἀπορίσσειν αὐτοὺς μό-
νῳ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι τὸ ὄνομα τοῦ Παρακλήτου·
λέγει δὲ, ὅτι καὶ ἀπεστάλη παρὰ τοῦ Υἱοῦ.
Καὶ περὶ τοῦ καὶ τὸν Υἱὸν ἀπεστάλθαι παρὰ
τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἐν ταυ-
τῷ καὶ περὶ Μορτανού.

Κεφ. ΑΘ'. Περὶ τοῦ, Ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦ-
μα αὐτοῦ ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, κράζον· Ἀββὰ,
ὁ Πατήρ.

Κεφ. Μ'. Πρὸς τὸ εἰπεῖν τὸν Υἱὸν περὶ τοῦ Πνεύ-
ματος· Ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ
λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν.

Κεφ. ΜΑ'. Περὶ Μορτανιστῶν οὕτως·
Ὅτι τὸν αὐτὸν λέγουσιν εἶναι Πατέρα, καὶ
Υἱόν, καὶ Παρακλήτον.

Ὅτι λέγουσιν Μορτανὸν ἐσχηκέναι τὸ τέλειον
τοῦ Παρακλήτου.

Ὅτι λέγουσιν· Ὑμεῖς, φησὶν, οὐ πιστεύετε
μετὰ τὴν ἐν κόσμῳ ἐπιδημίαν τοῦ Δεσπότης
γενηθῆσθαι προφήτας.

Κεφ. ΜΒ'. Περὶ παραινέσεως.
Περὶ τοῦ προειρησθαι τὴν αἰρετικὴν ἀσέβειαν.

num, dicens : Dixit Dominus Domino meo?
Cap. XXXIV. De illo : Nondum enim erat Spiritus
sanctus, quia Jesus nondum glorificatus fuerat.

Cap. XXXV. De eo, quod scriptum est : Ipse Spi-
ritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabili-
bus. Qui autem scrutatur corda, scit quid sapiat
Spiritus, quia secundum Deum postulat pro san-
ctis.

Cap. XXXVI. Hæc enim est vita æterna. 313 ut
cognoscant te solum verum Deum; et rursus :
Creditis in Deum? et in me credite. Non dixit
vero, inquit, Et in Spiritum sanctum.

Cap. XXXVII. Nemo novit Patrem, nisi Filius, ne-
que Filium quis novit, nisi Pater. Et contra eos,
qui dicunt, scrutari Spiritum sanctum profunda
Dei, quod aliquando ea ignoret.

Cap. XXXVIII. Quod hæretici nomen Paracleti soli
Spiritu sancto tribuunt : et dicunt, missum esse
etiam a Filio. Et de eo, quod aiunt, Filium quo-
que missum esse a Patre, et a Spiritu sancto.
Ibidem etiam de Montano.

Cap. XXXIX. De illo textu : Emisit Deus Spiritum
suum in corda nostra, clamantem : Abba, Pa-
ter.

Cap. XL. In illud, quod dicit Filius de Spiritu :
Ille me glorificabit, quia de meo accipiet, et an-
nuntiabit vobis.

Cap. XLI. De Montanistis, in hunc modum :
Quod eundem dicunt esse Patrem, et Filium et
Paracletum.

Quod Montanum habuisse inquit perfectionem
Paracleti.

Quod aiunt : Vos non creditis, post adventum
Domini in mundum, fuisse prophetas.

Cap. XLII. De exhortatione.
Prænuntiata esse hæreticam impietatem.

LIBER TERTIUS.

ΚΕΦ. Α' [145 b].

Ψυχὴ καθ' αὐτὴν ἐν τῷ νοητῷ ἀπαθὴς ὑπάρχουσα,
τοῦ παθαίνεισθαι ποτε αἰτίαν ἔχει τὸ σῶματι συνεῖ-
ναι, καὶ τὴν ἰδίαν αὐτῆς προαίρεσιν, ἥπουν τῆς γνώ-
σεως τὴν ἔφειν. Τὸ μὲν γὰρ σῶμα ἐναποκεκλεισμέ-
νην ἔχον αὐτὴν ἐν ἑαυτῷ, ὡς ἐν τυφλῷ φρουρίῳ, διὰ
τῶν ὀλικῶν παθῶν ἀποδόσηγνύει τῆς τοῦ Θεοῦ ὁμι-

314 CAP. I.
Anima cum per se ipsam in intellectuali parte
sit impatiibilis (78), cur patitur aliquando in causa
est ejus conjunctio cum corpore, et propria ipsius
voluntas, atque electio, aut cognitionis appetitus.
Nam corpus cum eam in se ipso, velut in cæca cu-
stodia (79), inclusam habeat, per materiales pas-

(78) Impatiibilis. Animam a corpore sejunctam
pati non posse censuit olim Tertullianus in *Apolo-
getico*, cap. 48. Sed hunc errorem postea abiecit,
eumque in extremo libro *De anima* refellit. « Nonne
et de suo, inquit, sufficit sibi (anima) ad... titulum
passionis? » In eundem porro hic Didymum inci-
disse non existimo : nam primum quidem animam
ex corporis conjunctione duntaxat pati non ait,
sed ex eo etiam, quod scientiam appetat, et eli-
gendi, ac volendi facultate prædita sit : deinde il-
lam non absolute impatiibilem dicit, sed ἐν τῷ
νοητῷ, id est, quatenus intelligens est, aut ἐν
eo, quod intellectuale in ipsa est. Demum impa-
tibilem potius vocat, ut puto, quod passionis ex-
pers sit, ipsa secundum se ipsam spectata, quam
quod pati omnino nequeat.

(79) Velut in cæca custodia. Locutio ista, quam
Plato, ac Platonici usurparunt, Origeniana videri
potest, ac talis reipsa visa est S. Methodio, ut tes-
tatur Photius in Bibliotheca cod. 224. Hieronymus

tamen cum ea usus esset in commentariis Epistolæ
ad Ephesios, eandem lib. i in *Rufinum* defendit,
quamvis ab Origene adhibitam dicat. Totum Hie-
ronymi locum non afferro, utpote longiorem. Legat
lector num. 25 ejus libri : ubi prius fatetur se in
commentariis Epistolæ ad Ephesios hæc scripsisse :
« Vel certe quia in plurimis locis lectum est, vin-
culum animæ corpus hoc dicit, quo quasi clausa
teneatur in carcere, dicimus propterea Paulum cor-
poris nexibus coerceri. » Deinde vero subjungit, se
ibi Origenis interpretationem posuisse. Ac deum
addit : « Et tamen vincum dici animam corpore,
donec ad Christum redeat, et in resurrectionis
gloria corruptivum, et mortale corpus incorruptione
et immortalitate commutet, non absurdæ intelli-
gentiæ est. Unde et Apostolus : « Miser ego, inquit,
homo : quis me liberabit de corpore mortis hujus? »
Corpus mortis appellans, quod vitii, et morbis,
et perturbationibus, et mortis subiaceat, donec cum
Christo resurgat in gloria. » Fortasse vero Di-

siones ipsam a Dei consortio abducit, ac deorsum in terram, atque in terrenas, ut puto, sollicitudines ipsam inclinat; atque ita imperare conatur ei, quæ natura præstantior est, et tanto præstantior, quanto id, quod immortale est, excellentius est eo, quod est mortale. Desiderium insuper propriæ ipsius explendæ voluntatis, aut acquirendæ cognitionis, illuc eam trahit, eoque tendit, ut quædam scire velit: sed cum rectum ac tutum viæ ductorem non habeat, aut pravorum hominum consuetudine utatur, aberrat, et anceps hæret, ac tandem ad quam forte appulsa fuerit opinionem, eam inconsiderate amplectitur: atque ita summopere miserabilis fit, ac misera; quippe quæ dum bonam cognitionem aucupatur, eamque se invenisse putat, in pravas incidens sententias depravatur. Quod enim nos omnes natura ita comparati sumus, ut scientiam appetamus, ostendit, ut inquit Aristoteles (80), etiam **315** sensuum desiderium, quod nulla urgente necessitate ad se ipsum nos attrahit. Itaque videre aliquid, aut agere aliquando optamus, etsi omnino necessarium non sit, sed potius noxium quod conspicitur, aut efficitur. Quod autem hæc ita se habere aperte affirmaverint sacre Litteræ, declarant divini scriptores (81), qui sic locuti sunt. Jacobus inclutæ memoriæ vir: « Non est (82), inquit, sapientia ista desursum descendens, sed terrena, animalis, diabolica. » Et subdit: « Quæ enim (83) desursum est sapientia, primum quidem pura est, pacifica (84), æqua, docilis, plena misericordia et fructibus operum bonorum (85), non dijudicans, simulationis expers. » Ac præterea duplicis animæ eos homines vocat, qui rudes, et gregarii sunt, nec mundam cognitionem, aut stabilem (86) animæ electionem propositumve habent, dum hæc scribit: « Appropinquate (87) Deo, et appropinquabit vobis, emundate manus, o peccatores, et purificate corda, o duplices animo. » Quin

λίαν, καὶ καταφέρει πρὸς γῆν καὶ τὰ γῆς, οἰμαι, φροντίσματα· καὶ οὕτω κατακρατεῖν ἐπιχειρεῖ τῆς φύσεως κρείττονος, καὶ τοσούτῳ κρείττονος, ὅσον τὸ ἀθάνατον τοῦ θνητοῦ. Ἡ δὲ γὰρ τῆς ἰδίας αὐτῆς προαιρέσεως, ἡ γνώσεως πάλιν ἐπιθυμία, ἔλκει μὲν εἰς τὸ θέλειν εἰδέναι τι αὐτὴν, καὶ ἐπὶ τοῦτο πορεύεται, μὴ ἔχουσα δὲ ὁρᾶν τῆς πορείας ἀγωγὸν, ἡ κακῶν χρησαμένη ὁμιλίαις ἀνθρώπων, πλανᾶται καὶ ἀπορεῖ, καὶ τέλος, ἐφ' ἣν τύχῃ προσορμησάσα δοξᾶν, ἀμαθῶς ταύτην ἀνείλετο· καὶ οὕτω δὴ γέγονεν οἰκτίστη τε καὶ ἀθλία, ἐν γνώσεως ἀγαθῆς ὑποψία καὶ δόξῃ θηρασσάμενη κακόνοιον. Ὅτι γὰρ πάντες ἄνθρωποι κατὰ φύσιν τοῦ γινώσκειν ὁρεγόμεθα, δηλοῖ τοῦτο, ὡς φησιν Ἀριστοτέλης, καὶ ἡ τῶν αἰσθήσεων ἐπιθυμία, πέρα τῆς χρεῖας ἡμᾶς ἐφ' ἑαυτὴν παραπέμπουσα. Ὅρᾳν γοῦν, ἡ ποιεῖν ἐστ' ὅτε ἐπιθυμοῦμεν, καὶ μὴ πάνυ ἀναγκαῖον, ἀλλὰ καὶ ἐπιδολαβὴς τὸ ὁρώμενον, ἡ πραττόμενον ἦ. Ὅτι δὲ ταῦτα οὕτως ἀντικρυς εἴρηται, τῶν θεῶν Γραφείων διασαφούςιν οἱ ἀξιόσαντες εἰπεῖν τοῖσδε· Ἰάκωβος δὲ τῆς εὐκλεοῦς μνήμης· « Οὐκ ἔστιν ἡ σοφία αὕτη ἀνωθεν κατερχομένη, ἀλλ' ἐπίγειος, ψυχικὴ, δαιμονιώδης. » Ἐπιφέρει τε· « Ἡ γὰρ ἀνωθεν σοφία, πρῶτον μὲν ἀγνή ἐστιν, εἰρηνικὴ, ἐπεικὴς, [146 b] εὐπειθὴς, μεστὴ ἐλέους καὶ καρπῶν ἔργων ἀγαθῶν, ἀδιάκριτος, ἀνυπόκριτος. » Καὶ ἐτι διψύχους προσαγορεύει τοὺς ἀγγελοὺς, καὶ οὐ καθαρὰν γνώσιν καὶ σταθερὰν ψυχῆς προαιρέσιν ἔχοντας τῶν ἀνθρώπων, φάσκων τοιαῦτα· « Ἐγρίσατε τῷ Θεῷ, καὶ ἐγγίει ὑμῖν· καθαρῖσατε χεῖρας, ἀμαρτωλοὶ, καὶ ἀγρίσατε καρδίαν, δέψυχοι. » Ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς μισοπόνῃρον ζῆλον ψυχῆς ἔχοντας, καὶ νικηφόρους ὄντας ἀρετῆς, οὓς οὐ διαφεύγει τῶν τιμῶν οὐδὲ ἐν, διαλέγεται, ὥστε εἰργεῖν τῶν μὴ τοιούτων ἀνθρώπων τὸ ἀκόλαστον, καὶ μεταδιδόναι καὶ ἄλλοις, ὧν αὐτοὶ ἔχουσιν ἀγαθῶν, ῥήμασιν αὐτοῖς· « Ἀδελφοί, ἐὰν τις παρ' ὑμῖν πλανηθῇ ἀπὸ τῆς ἀληθείας, καὶ ἐπιστρέψῃ τις αὐτὸν, γινώσκτω, ὅτι ὁ ἐπιστρέψας ἀμαρτωλὸν ἐκ πλάνης ὁδοῦ αὐτοῦ, σώσει ψυχὴν αὐτοῦ ἐκ θανάτου, καὶ καλύψει πλῆθος ἀμαρτιῶν. »

dymus, dum sic loquitur, respicit illud psal. cxli, vers. 8: « Educ de custodia animam meam, » sive, ut legitur apud Hieronymum lib. adv. Joannem Hierosolymitanum, num. 7, « Educ de carcere animam meam. » Lege, si placet, S. Zenonis lib. 1, tract. 16, pag. 120.

(80) *Aristoteles*. Primum *Metaphysicorum* librum sic exorditur philosophus Stagiritæ: Πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὁρέγονται φύσει· σημεῖον δ' ἡ τῶν αἰσθήσεων ἀγάπησις. Καὶ γὰρ χωρὶς τῆς χρεῖας, ἀγαπῶνται δι' ἑαυτάς, καὶ μάλιστα τῶν ἄλλων ἡ διὰ τῶν ὁμμάτων. Οὐ γὰρ μόνον ἵνα πράττωμεν, ἀλλὰ καὶ μηθὲν μέλλοντες πράττειν, τὸ ὁρᾶν αἰρούμεθα ἀντὶ πάντων, ὡς εἰπεῖν, τῶν ἄλλων. Ἀκτιον δ', ὅτι μάλιστα ποιεῖ γνωρίζειν τι ἡμᾶς αὐτῇ τῶν αἰσθήσεων. Quæ sic vertit Bessarion: « Omnes homines natura scire desiderant. Signum autem est sensuum dilectio: nam et absque usu propter se ipsos amantur. Præ cæteris autem, qui per oculos fit: non enim ut agamus solum, verum etiam nil acturi, ipsum videre præ omnibus aliis eligimus. Causa autem est, quod sensuum hic vel maxime nos cognoscere qui aquam facit. »

(81) *Divini scriptores*. Codex, τῶν θεῶν Γραφείων. Legendum fortasse τῶν θεῶν γραφείων, cum nomen γραφείων neutrius generis sit, verbum vero ἀξιόσαντες masculini: ac præterea nomen illud teritiæ partis Testamenti Veteris proprium videatur, cuius, ut Epiphanius hæresi xxi, cap. 7, testatur, tres istæ numerabantur partes, νόμος, προφήται, et γραφεῖς, id est « lex, prophetæ, et hagiographa. »

(82) *Non est*. Epist. Jacob. iii, 15.

(83) *Quæ enim*. Ibidem vers. 17. Græca editio habet: Ἡ δὲ ἀνωθεν, id est « Quæ autem desursum est. »

(84) *Pacifica*. Biblia habent, ἔπειτα εἰρηνικὴ, id est « deinde pacifica. »

(85) *Fructibus operum bonorum*. Græca editio caret voce, ἔργων, id est « operum. » Quam cum ne Vulgatus quidem interpres legerit, vertit, « fructibus bonis. »

(86) *Stabilem*, etc. Simili fere modo διψύχους interpretatur Clemens in primo *Sromatum* ex Pastoris libro, id est « accipites, ac dubios. »

(87) *Appropinquate*. Epist. Jacob. iv, 8.

Οὐδὲν δὲ ἤττον καὶ Πέτρος διδάσκων, πόθεν ἀπαθὴς ἂν γυγάνουσα ψυχὴ, παθῶν ἀνάπλεως ποτε γίνεται, ἐπιστρέφων δὲ εἰς τὸ μνημονεύειν τῆς ἀποδιώσεως ἡμῶν, ἔγραφεν· « Ἀπέχεσθε ἀπὸ τῶν σαρκικῶν ἐπιθυμιῶν, αἵτινες στρατεύονται κατὰ τῆς ψυχῆς. » Καὶ Σολομὼν δὲ ὁ τοῦ Δαυὶδ φησιν· « Ὅσπερ οὐχ ὁμοία πρόσωπα ἀνθρώπων, οὕτως οὐδὲ αἱ καρδίαι τῶν ἀνθρώπων ταῖς καρδίαις ὅμοιαι. » Ὑπείσι δὲ με καὶ ἐκ τῶν τοῦ μεγάλου ἀθληφόρου Παύλου, ἅπερ τοιῶδες τρόπον ἀνείρηκεν· « Ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ. [146 b] μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστίν· καὶ πάλιν· « Ὁ δὲ πνευματικὸς ἀνακρίνει μὲν πάντας, αὐτὸς δὲ ὑπὸ οὐδενὸς ἀνακρίνεται. »

veluti digressionem interitum nostrum (91) commemorans, hæc scripsit : « Abstinete (92) vobis a carnalibus desideris, 316 quæ militant adversus animam. » Davidis vero filius Salomon ait : « Sicut (93) non sunt similes vultus hominum, ita nec corda hominum cordibus similia. » Ex his vero etiam, quæ magnus, invictusque athleta Paulus conscripsit, ea mihi in mentem veniunt, quæ sic promulgavit : « Animalis (94) autem homo non recipit ea quæ sunt Spiritus Dei ; stultitia enim ipsi sunt ; » et rursus : « Spiritualis (95) autem judicat quidem omnes, ipse vero a nemine judicatur. »

Ἄλλ' ὅπερ μὲν ἔλεγον, ἡ προαίρεσις αὐτὴ καὶ τὸ σῶμα πολλάκις καθέλκειν ἐπὶ τὰ πάθη πέφυκε τὴν ψυχὴν· ποτὲ δὲ καὶ συνεισφέρει, αὐτῇ φημι τῇ ψυχῇ, ἀγαθὰ οὐκ ὀλίγα· τὸ μὲν σῶμα, τὴν τῶν αἰσθητῶν γινώσκων τὴν ἄλλην ὑπηρεσίαν· ἡ δὲ προαίρεσις αὐτῆς, τὴν ἀπὸ τῆς εὐβουλίας καὶ ὀρθοδοξίας μακαριότητα ὥσπερ πάλιν ἡ ψυχὴ, ὅταν εὖ ζῇ μετὰ σώματος, καὶ κατακρατῇ, καὶ πρὸς Θεὸν ἐπιστρέφεται, καὶ τῶν αὐτοῦ πληροῦται νοήσεων, πλείονα καὶ σεμνότερα δίδωσιν. Τὸ μὲν γὰρ γήινον, ἀπαλλῆς ὅσον ἀποφαίνειν σπουδάζει, κοσμοῦσα αὐτὸ ἰδρῶτι, καὶ καρτερίᾳ, καὶ πᾶσιν τοῖς ἐξ ἀρετῆς πόνοις, καὶ διακυβερνώσα, καὶ διὰ τῆς τῶν ἀλγεῖνων πείρας, ἐπὶ τῇ θεοσεβῇ ζωῇ ἀνεγείρουσα· τὴν δὲ ἰδίαν προαίρεσιν, καὶ τὴν πίστιν, ἀπαιστὸν διακρατεῖ, καὶ τὸν ἄνθρωπον ὑπὲρ ἀνθρώπων ποιεῖ, πίστει καὶ λόγοις αὐτὸν εἰς τὸ σεμνὸν προοιδοῦσα, καὶ πρὸς ἱερίαν τῆς Τριάδος βέπουσα, καὶ τροφὴν ποιουμένη τὴν ἀπὸ τούτων ὠφέλειαν. Εἰ γὰρ νομοῦμεν ψυχὴν, κοσμεῖσθαι καὶ τρέφεσθαι οὐκ ἄλλοις, ἀλλ' ἡ λόγοις καὶ πίστει πέφυκεν. Ἀνθρώπων γὰρ τροφὴ ἄμω, ἡ τε ἐκ τῆς γεωργίας, ἡ τε ἐκ τῶν λόγων καὶ τῆς πίστεως· ἀλλ' ἡ μὲν τὸ σῶμα εἶναι τε καὶ ἀντέχειν, ἡ δὲ ταῖς ψυχαῖς τὸ ἐτέρων προέχειν δίδωσιν, καὶ διὰ πίστεως καὶ λόγων καὶ ἡ ἄλλη σύμπασα κατορθοῦται ζωῇ. [147 a] Φωρᾶν ἐνεστι ταῦτα μὴ ἄλλως ἔχειν, ἐπιπορευόμενον τῷ νῷ, ὡς αὐτίκα τῷ τοιοῦτῳ ἐπιλάμπει καὶ συνεοργεῖ ὁ ἐπιθεδικῶς τοῖς ὅλοις Ὑῖδς

A etiam eos, quorum anima zelo incensa malum odit, quique in virtutis agone certantes palmam retulerunt, et quos nulla fugit ex rebus æstimatione dignis, hisce ipsis verbis alloquitur, ut hominum, qui eis similes non sunt, intemperantiam coercant, et alios etiam bonorum, quæ ipsi habent, participes faciant : « Fratres (88), inquit, si quis apud vos erraverit a veritate, et converterit quis eum, sciat, quod qui converterit peccatorem ab errore viæ ejus, salvabit animam ipsius (89) a morte, et operiet multitudinem peccatorum. » Pari modo Petrus quoque nos docens, quam ex causa (90) anima cum sit impassibilis, passionum tamen plena aliquando existat, et per quamdam

B Sed, ut modo dicebam, isthæc (96) quidem volendi eligendique facultas et corpus, sæpe animam quoque deorsum trahere, et ad passiones inclinare consueverunt ; aliquando tamen etiam bona important ipsi animæ non mediocriter ; nempe corpus quidem, sensillum cognitionem, et alium omnem famulatum, quem præstat animæ ; eligendi vero facultas, quæ ipsi animæ inest, felicitatem illam, quæ ex sana deliberatione et ex orthodoxia derivatur. Ac vicissim anima si recte vixerit cum corpore, et illud sibi obtemperans, ac subiectum teneat, et ad Deum convertatur, et Dei cogitationibus impleatur, plura et augustiora præbet : nam quod terrenum est, id ea reddere nititur veluti passionis expertus, sudore illud ac tolerantia, et omnibus, quos virtutis causa sustinet, laboribus exornans, et ipsum regens ac moderans, et per molestiarum dolorumque, quos experitur, perpersionem, ad religiosam ac piam vitam illud exvians, ac veluti sursum erigens : propriam vero voluntatem sibi subjectam tenet, ac fidem servat inculpata, et hominem supra hominem evehit, fide et doctrinis eum venerandum reddens, et ad supplicandum Trinitati se inclinans, et adjumentum, quod ex hisce rebus percipit, suum veluti cibum faciens ; nam si animam recte æstimemus ; nulla alia re ornari ipsa ac nutriri potest, quam doctrina et fide : homini enim ambo hæc cibus sunt,

(88) *Fratres*. Jac. v, 19 et 20. Græca editio pro παρ' ὑμῖν habet ἐν ὑμῖν, id est « in vobis, » sive, « inter vos. »

(89) *Ipsius*. Deest hæc vox in Græcis Bibliis. Sed eam legit Vulg. interpres, ut Didymus.

(90) *Quanam ex causa*. Codex, ποθέν. Lepo. πόθεν.

(91) *Interitum nostrum*. Libro quoque *De Sp. S.* num. 39, « Carnis sapientia, inquit, illico morte sibi sociata, interficit eos, qui juxta carnem gradiuntur, et sapiunt.

D (92) *Abstinete*. I Petr. ii, 11. Biblia Græca : Ἀποχεσθαι τῶν σαρκικῶν, etc.

(93) *Sicut*. Hæc in Vulgata translatione Latina non exstant, sed Græca editio ea habet Prov. xxvii, 19, ubi legitur : Ὅσπερ οὐχ ὅμοια πρόσωπα προσώποις, οὕτως οὐδὲ αἱ καρδίαι τῶν ἀνθρώπων ὅμοιαι.

(94) *Animalis*. I Cor. ii, 14.

(95) *Spiritualis*. Ibidem vers. 15. Græca editio pro πάντας habet πάντα, id est « omnia. »

(96) *Isthæc*. Codex sine spiritu atque accentu, αὐτῇ. Itaque lege αὐτῇ, aut αὐτῇ, ut mavis.

nempe cum ille, qui ex agricultura, tum ille, qui ex doctrina et fide comparatur : sed ille quidem corpori hoc tribuit, ut exsistat, et perduret, iste vero hoc animabus confert, ut aliis antecellant : ac per fidem insuper, doctrinamque universa vita nostra, quoad alia etiam, felix evadit, et recta. Non aliter hæc se habere, **317** quam dixi, perspicue comperiet quis, si illud animo reputet, tali homini statim illucescere, et cooperatorem adesse eum, qui omnia pervadit, ac supra omnia extollitur, Dei Verbum Filium, qui neminem, ne ex iis quidem, a quibus spernitur, contemnit, quique animæ, in qua per insufflationem sanctum suum Spiritum habitare fecit, rationem, quæ res est omnium præstantissima, inseruit. Ideo a profanis quoque præclare in cujusdam versus extrema parte dictum fuit :

Ubique est homo, ibi est ratio.

Sed ita quidem hæc se habent. Hæretici vero nihil nisi quod immundum sit, spirantes, allata de Redemptore Deo Verbo rerum omnium Conditoris sublimia testimonia, ejusque dona et magnifica opera non attendentes, ad ipsius deitatem referunt atque applicant ea Scripturæ loca, quæ de summe ineffabili, et summam ejus immutabilitatem non lædente benigna Incarnatione dicta sunt, quæque illis humilia videntur, atque indecora : et quibus ex rebus gloriam Dei perspicere, ejusque in homines benignitatem magis celebrare deberent per hæc ipsas longe a veritate alieni deprehenduntur, ac eo deveniunt, ut benefactorem ac Salvatorem contumeliis afficiant : nec eum placare student ut judicem, sed e contrario ostendere conantur, ipsum, utpote creatum, judicio subjectum esse nunc quoque, postquam et in cælos ascendit, et ad dexteram Patris sui considet æquali ac ille honore afficiendus. Quin etiam sæpenumero quæ de ipso Filio, aut ab ipso dicta non fuerunt aut quæ arcano atque ænigmatico sensu scripta sunt, ea sine examine, quasi contra ipsum, aut ab ipso pronuntiata proponunt, et pravam quamlibet atque infirmam interpretationem plurimi faciunt : ac semetipsos nihil ab irrationalibus animalibus discrepantes exhibent huic optatissimo Domino, qui credentes ducit sine violentia in Patris, et sui ipsius, et sancti Spiritus unum individuum regnum, quique ob suam erga nos indulgentiam nos ita hortatur : « Nolite (97) fieri sicut equus et mulus, quibus non est intellectus. » Quasi dicat : nam ratione destituta animantia, quorum anima est sanguis materialis, juxta eum, qui ait in Genesi (98) : « Sanguis ejus est anima ejus, » in **318** terram prona sunt semper, ventri tantum servientia, neque corpore ac mente eriguntur ut homo, qui et terrena sentit, et sublimia videt, et ad celestem serenissimum, et cujusvis plane passionis expertum statum festinat, atque in mundo velut in publico quodam hospitio hospitem se diversari putat, et quotidie sese (99) ad exitum ex hac vita sapienter agendo præparat ; ideoque fide et mente

A λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ μὴ γενὸς μὴδὲ αὐτῶν τῶν καταφρονούντων αὐτοῦ καταφρονῶν, ὁ τῇ ψυχῇ, εἰς ἣν διὰ τοῦ φουθήματος τὸ ἅγιον αὐτοῦ Πνεῦμα κατέβησεν, τὸν λόγον τῶν πάντων τὸ τιμιώτατον κατασπείρας. Διὸ καὶ θαυμαστῶς ὑπὸ τῶν ἔξω εἰς στίχου τινὸς ἀκροτελεύτιον εἰρηται·

B Πανταχοῦ λόγος, ἐνθα καὶ ἄνθρωπος.

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὧδε πῇ ἔχει. Αἱρετικοὶ δὲ, μὴδὲν ἀναπνέοντες καθαρὸν, ταῖς κειμέναις περὶ τοῦ λυτρωτοῦ Θεοῦ λόγου, τοῦ πάντων γενεσιουργοῦ, ὕψι ταῖς μαρτυρίαις τε καὶ διωρεαῖς, καὶ μεγαλουργίαις οὐ προσέχοντες, τὰ περὶ τῆς ἀβήρωτοῦ καὶ ἀτρέπτοῦ φιανθρώπου ἐνανθρωπήσεως αὐτοῦ νομιζόμενα ἐκείνοις εἶναι μικροπρεπῆ ῥήματα, τῇ θεότητι αὐτοῦ προσάπτουσιν· καὶ ἀφ' ὧν ὠφείλον, τὴν τε δόξαν διειδέναι τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀνυμνεῖν πλεόν τὸ φιάνθρωπον αὐτοῦ, διὰ τούτων ἔξω τε τῆς ἀληθείας φερόμενοι ἀλίσκονται, καὶ ὑβρίζειν τὸν εὐεργέτην καὶ Σωτῆρα προσάγονται· φροντίς τε αὐτοῖς, οὐχ ὅπως ἐξιλεώσωνται αὐτὸν ὡς κριτὴν· ἀλλ' ὅπως ὑπὸ κρίσιν ὄντα, ὡς κτιστὸν, καὶ μετὰ τὴν εἰς οὐρανὸς

C ἀνοδὸν καὶ τὴν ἐκ δεξιῶν τοῦ ἑαυτοῦ Πατρὸς ἰσότητι μὲν συνεδρεῖαν ἀποδείξουσιν. Πολλάκις δὲ καὶ τὰ περὶ αὐτοῦ, ἢ παρ' αὐτοῦ μὴ λεχθέντα, ἢ δι' ἐπικρύψεως ἡνιγμένα, ὡς κατ' αὐτοῦ, ἢ παρ' [147 b] αὐτοῦ ἀποπεφασμένα ἀδασανίστως διατιθέασιν, καὶ πάντα σαθρὸν καὶ ἀναλκιν ἐκτετιμήχασιν νοῦν· οὐδὲν καλλίους ἀλόγων ζώων ἑαυτοὺς προσάγοντες τούτῳ τῷ περιποθήτῳ Δεσπότῃ, τῷ ἄγοντι δίχα βίας τοὺς πειθομένους εἰς τὴν τοῦ Πατρὸς, καὶ ἑαυτοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, μίαν ἀδιαίρετον βασιλείαν, καὶ φειδοὶ τῇ πρὸς ἡμᾶς παραινοῦντι· « Μὴ γίνεσθε ὡς ἵππος καὶ ἡμίονος, οἳς οὐκ ἔστιν σύνεσις. » Τὰ γὰρ ἄλογα ζῶα, φησὶν, οἳς ἡ ψυχὴ τὸ ἐξ ὕλης αἷμα, κατὰ τὸν εἰπόντα ἐν τῇ Γενέσει, « Τὸ αἷμα αὐτοῦ ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, » εἰς γῆν νένευκεν, ἀεὶ τῇ γαστρὶ μόνῃ δουλεύοντα, καὶ οὐκ ἀνέστηκεν τῷ σώματι καὶ τῷ νῷ, ὡς ὁ ἄνθρωπος, ὁ καὶ τῶν ἐπιγείων αἰσθανόμενος, καὶ τὰ μετέωρα βλέπων, καὶ ἐπὶ τὴν ἄνω γαληνοτάτην καὶ ἀπαθεστάτην κατάστασιν σπεύδων, καὶ ὡς ἐν πανδοκίῳ τινὲ ἐν τῷ κόσμῳ ἡγούμενος καταλελυκέναι, καὶ παρασκευαζόμενος ἐν εὐφρονίᾳ ἐφ' ἐκάστης πρὸς τὴν ἐκ τούτου ἔξοδον διὰ τε τοῦτο ἀπλοῦς τὴν πίστιν καὶ τὴν γνώμην ὁ σοφὸς ὑπάρχει. Παντὶ γὰρ τῷ δῆλον, ὡς πάσης τῆς διὰ λόγων καὶ ἐν λόγοις τέχνης ἡ ἀλήθεια κρεῖττων ἀεὶ, ἥτις συμπεψυκεν τῇ ἀπλότῃ. Ταράττειν δὲ καὶ ταράττεσθαι δοκοῦσιν οἱ τεχνικὸι λόγοι, οἳ πλεονάζουσιν αἱρετικοῖς τοῖς τῆς θεολογικῆς θεωρίας, ὡς καὶ Ἕλληνας

ἐστι, id est, « anima enim omnis carnis est sanguis ejus. »

(99) *Hospitalio*. Codex, πανδοκίω. Alii πανδοχεῖον scribunt. Phrynichus μανυλ πανδοχεῖον.

(97) *Nolite*. Psal. xxxi, 11 (sen 9).

(98) *In Genesi*. In Genesi hæc non invenit. Respiciit, ut puto, Levitic. xvii, 11 et 14, ubi legitur : Ἡ γὰρ ψυχὴ πάσης σαρκὸς αἷμα αὐτοῦ

ἀλλοτριούς. Θεὸν μὲν γὰρ, καὶ Κύριον, καὶ Υἱὸν καλοῦσιν αὐτόν, οὐκ ἔτι δὲ ὡς μὲν Θεὸν καὶ Κύριον ἄκτιστον, ἀναρχόν, αὐτεξούσιον, καὶ ἴσον τῷ Θεῷ Πατρὶ· ὡς δὲ μονογενῆ Υἱὸν [148 a] ὁμοούσιον τῷ γεννήσαντι λέγουσιν· καὶ ταῦτα ἐκφαίνοντα καὶ προφαίνοντα τὸ ὁμότιμον καὶ ἰσοσθενὲς τῆς ἁγίας Τριάδος εἰς τὸ περὶ τὸ βάπτισμα θεῶν αὐτοῦ δόγμα, καὶ ἐν ἄλλοις δὲ πολλοῖς, ὡς εἴρηται· ἀλλ' Ἑλλῆσι τρόπον τινὰ συμπεφερόμενοι, διαφορότητας καὶ ὑφέσεις οὐσιῶν καὶ δόξης, κατὰ νόας ἰδίους, τῶν θεῶν καὶ ὁμοουσίων τριῶν ὑποστάσεων ὑφιστάσιν καὶ διανοοῦνται περὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τοῦ Θεοῦ.

lem Genitori non agnoscunt; quamvis hæc unam sanctæ Trinitatis, et æqualem maiestatem, et potentiam manifestem, et clare patefaciant cum in divino ejus dogmate de baptismo, tum in aliis multis, ut dictum est: sed Græcis quodammodo et gloriæ gradus, secundum propria ipsorum commenta, in tribus divinis et consubstantialibus hypostasibus constituunt, et ea discrimina excogitant, cum de Filio ac de Spiritu sancto Dei sermonem habent.

Ἄπερ καὶ οἱ ἄλλοι τοιοῦτοι καὶ μυσταροὶ δαίμονες, οἱ δὲ οἰκείας γνώμης κακότητι ἀναδειχθέντες, ἄχρηστα καὶ μισόκαλα κτίσματα ἀκούσαι, μή τιγε καὶ εἰπεῖν, φερίτουσιν. Οἱ μὲν οὖν λόγοι, οἱ τὰς θεολογίας περιέχοντες, ἀποχρώντως ἀπειργάσθησαν, ἡδη οὐσῶν μὲν καὶ ἄλλων μυριολέκτων ἀποδείξω, μὴ μνημονευθειῶν δὲ, ὅπως μῆτε ὀκνοῖεν διὰ τὸ πλῆθος οἱ ἐντυγχάνοντες, μήτε μακροπερίοδος καὶ πολυλογῶν φαίνεται ὁ γράφων. Εἰ γὰρ ἁπλοῦς ὁ μῦθος τῆς ἀληθείας ἔσθ', φασὶν οἱ τῶν Ἑλλήνων εὐδόκιμοι, καὶ Ἀλήθεια διὰ τοῦτο εἰκότως ἀντὶ τοῦ Θεοῦ προσαγορεύοιτο μόνον· ὅλον, ὡς καὶ ὁ περὶ τοῦ Θεοῦ Λόγος λόγος ἁπλοῦς, καὶ πάσης διαστρόφου ποικιλίας ἀπληθύνει. Ἵνα δὲ εὐσύννοποι ᾖσιν αἱ θεολογίαι, διὰ τὰ νυνὶ λεχθησόμενα προβλήματα αἰρετικῶν, φέρε, ὡς ἐν μερικῇ καὶ συντόμῳ ἀνακεφαλαιώσει συνεύρωμεν τὸν λόγον αὐτῶν, εἰ καὶ ταυτοεπεῖν μέλλομεν, ἀλλ' ὅμως διὰ τὸ χρεῖν καὶ τὸ πᾶσι πανταχόθεν ἀλώσιμα, κατὰ γε τὸ ἐφικτόν, [148 b] γενέσθαι τὰ περὶ αὐτῶν. Καὶ γὰρ καὶ οἱ προθέμενοι οἰκοδομίαν ποιήσασθαι, συνοψίσαντες πρότερον τὰς ἀρμοζούσας ὕλας ἀποτίθενται, εἰτα ἐξ αὐτῶν πλησίον ἐκάστου τόπου ἐξεργάζεσθαι μέλλοντος παρατιθέασιν, ὡς ἂν ἔχοιεν ὑπ' ὀφθαλμοῦ καὶ ἐν προχείρῳ ἕκαστοι τῶν τῇ χειρουργίᾳ κεχημένων, καὶ οὕτω τοῦ πράγματος ἄρχονται. Τῷ δὲ Θεῷ αὐθις τὸ πᾶν θαρρῆσας, τῷ τὰ κύματα παύοντι, καὶ εὐδίων πλοῦν διδόντι, καὶ πάντα κατορθοῦντι, οὗ κατὰ χάριν (ἦν καὶ ἀμαρτωλοῖς καὶ στενοῖς τὸν λόγον, ἰβία δ' ἐμοῦ λέγω, χορηγεῖν εἰώθεν) εἰς ταύτην προεβλήθη τὴν

A simplex est sapiens; unicuique enim manifestum est, artificiosa quamvis ratiocinatione, dicendive facultate veritatem, quam naturaliter simplicitas comitatur, præstantiorem semper esse ac prævalere; artificiosas vero argumentationes, quibus abundant hæretici qui a theologia doctrina et speculatione item ut Græci, id est ethnici, alieni sunt, et turbare constat et turbari. Nam Deum quidem ipsum, et Dominum, et Filium vocant, sed illum quatenus Deum quidem, et Dominum, non aiunt increatum esse, æternum, propria ac libera potestate præditum et æqualem Deo Patri; quatenus vero unigenitum Filium, consubstantia-

lem Genitori non agnoscunt; quamvis hæc unam sanctæ Trinitatis, et æqualem maiestatem, et potentiam manifestem, et clare patefaciant cum in divino ejus dogmate de baptismo, tum in aliis multis, ut dictum est: sed Græcis quodammodo et gloriæ gradus, secundum propria ipsorum commenta, in tribus divinis et consubstantialibus hypostasibus constituunt, et ea discrimina excogitant, cum de Filio ac de Spiritu sancto Dei sermonem habent.

B At hæc vel ipsi exitiabiles, et abominandi demones, qui ob propriæ mentis malitiam malæ (?) creaturæ, ac honesti inimicæ redditus sunt, audire horrent, nedum dicere. Jam vero de Scripturæ testimonio, quibus Filii, aut Spiritus sancti divinitas declaretur, satis jam locuti sumus; etsi enim alia etiam existunt millies a Catholicis inculcata (2) testimonia, ea tamen non commemoravimus, tum ne ob nimiam eorum copiam tædio lectores afficiantur, tum etiam ne scriptor (3) nimis verbosus videatur et loquax. 319 Si enim (4) veritatis sermo (4) simplex suapte natura est, ut aiunt viri inter Græcos spectatissimi, ideoque solus Deus merito Veritas denominatur; perspicuum est omnem quoque de Deo Verbo sermonem simplicem esse debere, et cuiuslibet perversæ inconstantiae, ac varietatis expertem. Ut autem sub uno veluti conspectu appareant divinæ locutiones, ob hæreticorum objecta mox afferenda, age argumenta, quæ nobis eadem subministrant, veluti in particulari quodam, aut per partes exposito, et conciso epilogo simul connectamus: etsi enim sic agentes tautologię notam non effugiemus, id tamen præstabimus, tum quia perutile futurum est, tum etiam ut earumdem locutionum vis ab omnibus omni ex parte, quantum quidem fieri potest, percipiatur. Nam ii etiam, qui ædificium extruere proposuerunt, prius sub uno conspectu (5) convenientes materias seponunt, deinde illas in singula loca, in quibus cæmentarii operantur sunt, distribuunt, ac prope illa depo-

C

(1) *Malæ Codex, ἄχρηστα. Lego ἄχρηστα. Nihil porro crebrius inculcat Didymus cum in enarrationibus, tum in omnibus aliis operibus, quam demones non « natura » malos esse, ut execrabiles Manichæi docebant, sed ob propriæ mentis malitiam malos redditos fuisse.*

(2) *Millies a Catholicis inculcata. In Græco, μυριολέκτων. Est autem μυριολέκτων idem aque πολυθρόλλητον, « tritum, vulgatum, vulgo notum: » quo sensu a Xenophonte adhibetur lib. v Ἑλληνικῶν. in oratione Cligenis Achantii.*

(3) *Scriptor. Vide not. 43, pag. 238.*

(4) *Veritatis sermo. Euripidis versus est ex Phœnissis depromptus:*

Ἀπλοῦς ὁ μῦθος τῆς ἀληθείας ἔσθ'.

Id est: *Est veritatis sermo simplicissimus. Cui simile illud Æschyli in armorum Iudicio apud Joannem Stobensem in Ethic. serm. xi:*

Ἀλῶ γὰρ ἐστὶ τῆς ἀληθείας ἔσθ'.

Id est: *Nam veritatis verba simplicissima.*

(5) *Sub uno conspectu. Græce, συνοψίσαντες. De quo verbo vide tom. II Operum Athanasii, pag. 584.*

nunt, ut sub oculis et prae manibus habeantur a singulis qui iis usuri sunt; ac tum demum aedificium incipiunt. Deo autem rursus in omnibus confisus, qui fluctus compescit, et prosperam navigationem concedit, et omnia ad felicem exitum perducit, ex cuius gratia, quam peccatoribus quoque et indisertis (6) (hoc autem de me peculiariter (7) dico) largiri (8) consuevit, meum hoc desiderium venit, ad sequentia progredior, credens, me, priusquam loquar, simul cum filiis, (9) quos dedit mihi, et filiorum filiis, propter quos etiam viventes laboramus, ac praeterea eum omnibus, quos ille novit, gratiam accepturum esse. Illius enim est aureum hoc oraculum (10): « Omnia 320 quaecumque petieritis in nomine meo, accipietis; » et: « Aperi (11) os tuum, et implebo illud; » et: « Non vos estis (12), qui loquimini, sed Spiritus Patris mei, qui loquitur in vobis. » De quo, et a quo Spiritu dignati etiam profani ut aliquid subolfacerent, inquirunt:

Deus rerum omnium fabricator (13) gratiam quoque [cantori inserit (14)].

Revera enim hominis intelligentia ad aliquid de Deo dicendum per se non sufficit, nisi divinam opem acceperit ac vim: sicut alicubi etiam Diognetas (15) Melius (16) ait: « Deus (17) ante omne

ἐπιθυμία, πρόειμι ἐπὶ τὰ ἐξῆς. πιστεύων, ὡς πρὶν ἡ λαλήσω σὺν τοῖς παιδίοις, οἷς ἔδωκέν μοι, καὶ τοῖς παιδίοις τῶν παιδίων, δι' ἃ καὶ ζῶντες πονοῦμεν, ἔτι δὲ καὶ πᾶσιν, οἷς ὁδον, τὴν χάριν δέξομαι. Αὐτοῦ γὰρ χρυσοῦν θέσισμα ἐστίν: « Πάντα, ὅσα ἂν αἰτήσητε ἐπὶ τῷ ἐμῷ ὀνόματι, λήψετε: » καὶ, « Ἄνοιξον τὸ στόμα σου, καὶ πληρώσω αὐτό: » καὶ, « Οὐχ ὑμεῖς ἐστε οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς μου τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν. » Περὶ οὗ καὶ παρ' οὗ συναισθησεως ἀξιοθύντες καὶ οἱ ἔξω φασίν:

Θεὸς δὲ τὰ πάντα τεύχων καὶ χάριν δοιδῶ φωνεῖ.

Οὐκ αὐτάρκης γὰρ ὄντως ἡ ἀνθρώπου σύνεσις εἰπεῖν τι περὶ τοῦ Θεοῦ, μὴ θεῖαν προσλαβοῦσα βοήθειαν τε καὶ δύναμιν ὥς που καὶ Διαγόρας ὁ Μήλιος ἔφησεν: « Θεὸς, πρὸ παντὸς ἔργου βροτέου, νομᾷ φρένα

(6) *Indisertis*, etc. Cum de se demisse sentiret Didymus, imperitum se, ac peccatorem non raro vocat: nihil vero crebrius in ore habet, quam ut se indisertum esse fateatur, ut videre licet etiam in libro *De Spiritu sancto*, num. 38 et 63.

(7) *De me peculiariter*. Codex habet, ἰδία δ' ἐμοῦ λέγω. Aut legendum, ἰδία δὲ περὶ ἐμοῦ λέγω, aut subintelligenda vox λόγον, aut legendum, ἰδία δ' ἐμοῦ λέγω.

(8) *Largiri*. Codex sine accentu, ἀγγαίειν. An legendum ἀρήγειν, id est « opem ferre, » et ἡ, id est « quae, » vel ἡ, id est « qua, » pro ἡν? Equidem legendum putio ἀγαγεῖν. Simile autem videtur quod apud Damascenum in *Parallelis* tit. 48, pag. 444, ait theologus noster, χρῆμα ἀγαγεῖν. [Quid si legereitur, χορηγεῖν? Edit.]

(9) *Cum filiis*, etc. Si de Didymo nostro intelligenda sunt, quae Libanius ejusdem aequalis in epistola 321 scribit, « filiorum » vocabulum ita hic accipiendum est, ut non filios κατὰ Πνεῦμα, seu spirituales, sive διὰ κατηχήσεως genitos denotet, sed quos ipse ex uxore suscepit. Ibi enim Libanius Sebastiano Manichæo (Alexandriae, ut videtur, aut certe in Aegypto degenti) Rhetorium adolescentem Didymi filium, nempe Alexandrini viri (ut ex epistola 320 ipsius Libanii constat) filium commendat. Sed haec alias.

(10) *Omnia*. Sensum potius citat, quam verba: nimirum ex duobus versiculis tertium conflat. Primum exstat Matth. xxi, 22, alter Joan. xiv, 13.

(11) *Aperi*. Psal. lxxx, 8 (sive 11). Biblia tamen Graeca habent πλάτυνον, id est « dilata, » pro « aperi. »

(12) *Non vos estis*. Matth. x, 20.

(13) *Fabricator*. Cum verba ista, Θεὸς δὲ τὰ πάντα τεύχων, ex Pindaro citare videatur Didymus, conjicere licet, totum locum ex deperditis illius poetae carnibus desumptum esse. Nimirum Clemens Alexandrinus lib. v *Strom.*, pag. 726, edit. Londin. haec habet: Καὶ πάλιν (Πίνδαρος) · Θεὸς δὲ πάντας τεύχων βροτέος, id est, « Et rursus (Pindarus): Deus, qui omnes condidit homines. » Ita quidem editio Londinensis. Verum non ita legebatur antea, sed in hunc modum: Θεὸς δὲ πάντα τεύχων βροτέος · quae lectio cum mendosa esset, aut emendanda erat vox βροτέος, aut vox πάντα. Henricus Stephanus pro βροτέος legit βροτέος, ut sensus sit: « Deus qui omnia efficit mortalibus. » Alii vero pro

voce πάντα, id est « omnia, » legere maluerunt, πάντας, id est « omnes. » Quod si eundem cum Clemente Didymus assertit Pindari locum, legendum erit πάντα. Quin etiam verum poterit: « Deus, qui omnia largitur: » hoc enim etiam sensu verbo τεύχειν usus videtur Pindarus ipse in *Pythiis* oda iv, cum ait, ἐξείν' ἀρμυζοντα τεύχων, id est « munera hospitii convenientia praebens. »

(14) *Inserit*. Librarius, omisso accentu in voce δοῖδα, habet: Καὶ χάριν δοῖδα φοιτεῖται. Quem locum cum emendare vellem, plura in mentem veniebant. Modo suspicabar legendum esse, ἀλ' διαφυτεῖται: modo, αἰεῖδ' ἢ ἀειδῶς, id est « conspicue. » Tandem, his aliisque rejectis conjecturis, ut probabiliorum amplexis sum lectionem hanc: Καὶ χάριν δοιδῶ φωνεῖται. Conjicere tamen licet poetam Dorice scribentem pro δοιδῶ, quod masculini ac feminini generis nomen est, dicere voluisse δοιδῶ, id est « cantrici, » aut musæ: musam enim memorat Julius Caesar Scaliger libro i *Poetices*, cap. 2, quæ et ποιητὴ et αἰοδὴ appellata sit.

(15) *Diagoras*. Ille scilicet, qui cognominatus est athenis, quod fideiolicus ethnicorum deos non agnosceret, aut, ut alii putant, quod nullum plane Deum esse vellet. De ipso agit Fabricius in *Bibliotheca Graeca*, vol. I, pag. 817.

(16) *Melius*. Melius erat Diagoras, non Milesius, ut in aliquibus libris perperam eum dici adnotat Fabricius. Ac Melium reipsa eum dicunt Laertius, Arnobius, Sextus Empiricus, Cyrillus Alexandrinus, Cicero et Aristophanes in nubibus, itemque in avibus, ubi hunc habet versum: « Ἦν ἀποκτείνῃ τις ὁμῶν Διαγόραν τὸν Μήλιον, id est, « Si quis vestrum interficiat Diagoram Melium. » Hic porro mendosam esse lectionem, et « Melium » pro « Milesio » irrepsisse, suspicari non licet. Duplex autem cum esset Melos, altera Argolici sinus insula, altera ex Cycladibus una, ex hac secunda Diagoram oriundum fuisse ait Cellarius in *Geographia veteri* lib. ii, cap. 14.

(17) *Deus*. Hoc Diagoræ fragmentum difficillimum fecit librarius: nam et aliquod fortasse vocabulum omisit, et cum ea, quæ exarabat, non intellexeret, sine accentu scripsit νομαφρενα, et δεαρεταφραχύν. Quæ mihi item ut librario obscura esse fateor. Gratam itaque lectori rem facturum me arbitror, si non modo quid ipse conjecerim, sed etiam quid perdoctus vir Jacobus Martorellius sen-

ὑπερτάταν· αὐτοδαῆς [149 a] δὲ ἀρετῇ βραχὺν οἶμον A opus humanum (18) sublimissimam 321 hominis
ἔρπειν. » Ἀρξομαι δὲ ἀφ' ὧν εἰκὸς ἀρξασθαι. mentem movet (19); qui autem per se, natura
ipsa duce, ac sine institutione didicit, feliciter procedit (20), compendiarium semitam (21) veluti clau-
culum conficiens. » Inde vero incipiam, unde exordiri æquum est.

ΚΕΦ. Β.

A'. Εἰ τοίνυν ἀφευθεῖ ἡ Γραφή (πάντως δὲ ἀφευ-
θεῖ), Θεὸν ἀληθινὸν καὶ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἀληθινὸν λέ-
γουσά εἶναι τὸν Θεὸν Λόγον, ὡς πολλοῶν ἔχει. καὶ
ὡς ὁ Πατὴρ λέγει· « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγα-
πητός· » καὶ ὡς Ἰωάννης γράφει· « Καὶ ἐσμὲν ἐν
τῷ ἀληθινῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ Ἰησοῦ Χριστῷ· οὗτός
ἐστιν ὁ ἀληθινὸς Θεὸς καὶ ζωὴ αἰώνιος· » καὶ ὡς Ἰε-
ρεμίας προφητεύει· « Θεοί, οἱ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν
γῆν οὐκ ἐποίησαν, ἀπολέσθωσαν ἐπὶ τῆς γῆς· Κύ-
ριος, ὃς ἐποίησεν τοὺς οὐρανοὺς ἐν συνέσει, αὐτὸς
Θεὸς ζῶν καὶ ἀληθινός· » δῆλον δὴ ποιεῖν, ὡς φύσει
καὶ κυρίως Θεὸς ἀκτίτως ὢν, καὶ ἀναρχος, καὶ
ἀπαράλλακτος κατὰ πάντα τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς.
Οὕτε γὰρ αἰτία φύσει Θεοῦ ἀληθινοῦ εὐρίσκεται, οὐ-
δὲ Θεὸς ἀληθινὸς ποιητὴς λέγεται, οὕτε Υἱὸς ἀληθινὸς
ἐτεροουσίως νοεῖται. Καὶ τὸ ἔχειν δὲ, « Οὗτός ἐστιν
ὁ Υἱός μου· » καὶ, « Οὗτός ἐστιν ὁ ἀληθινὸς Θεός· »
ζητεῖν ἄλλον γνήσιον Υἱὸν, ἢ κυρίως Θεόν, ἀπο-
κλείει· καὶ ἄλλως· Εἰ ἀληθινὸς Θεὸς καὶ Υἱός ἐστιν,
κατὰ μὲν τὴν ἄνω γέννησιν, Πατέρα ἔχει, Θεὸν δὲ
οὐκ ἔχει· κατὰ δὲ τὴν κάτω, Θεὸν μὲν ἔχει, πατέρα

tat, exposuero. Is porro cum hoc Diagoræ fra-
gmentum in Epistola ad Archintum præsulē ita
attulerim, ut ab eo transferendo abstinuerim, Nea-
poli peramice ad me scripsit in hæc ipsa verba,
quæ grati animi causa exscribo : « Si dovrebbe
leggere così tutto intero : Θεὸς πρὸ παντὸς ἔργου,
βροτεῖον νόημα φρένα θ' ὑπερτάτην αὐτοδαῆς διὰ
καταβραχὺν οἶμον ἔρπειν . . . . Deus præ omnibus
operibus, humanam intelligentiam mentemque sub-
limissimam ex se ipse sapiens (est) secundum
perbiviam viam irrepere . . . . Quello δεαρταβρα-
χὺν bisogna dividere in due voci, cioè, o in διὰ
καταβραχὺν, ovvero διὰ περιβραχὺν. » Ita Marto-
rellius, qui se legere malle subdit ὑπερτάτην, quam
ὑπερτάταν, quod verisimilius sit Diagoram, quam-
vis Melium, Athenis tamen diu moratum, Atticæ
potius scripsisse, quam Doricæ. Restat nunc ut
veluti auctarii loco adiungam conjecturas meas.
Ac primum quidem animadverto, Diagoram Melium
non modo philosophum fuisse, sed etiam, Hesychio
illustri, ac Suida teste, ἀσμάτων ποιητὴν, id est
« cantionum, » sive « odarum scriptorem. » Fra-
gmentum itaque a Didymo allatum non prorsam ora-
tionem esse existimo, sed versus ex lyrico aliquo
ipsius poemate depromptos : quos tamen tuto a se
invicem secernere, nisi integram odam habeamus,
vix possimus, quod Pindaricorum instar suas quas-
dam peculiarias, fere incertas et laxissimas metri
leges habeant. II. Pro νομαφρενα videtur legi posse
νομῆ φρένα. III. Vox Dorica ὑπερτάταν mutari sane
posset in Atticam ὑπερτάτην· at eundem in Melio,
lyricoque poeta Doricam terminationem retinere
malim. IV. Pro δεαρταβραχὺν legere debet
βραχὺν. Denique pro ἔρπειν malit fortasse quis
legere ἔρπων· sed codicis lectio temere mutanda
non est, multoque minus in poetæ versibus : nam et
prorsa oratione scribentes dicimus ἀγαθὸς φαγεῖν,
exempli gratia, eos, qui sint tantum « fruges consu-
mere nati. » Itaque totus locus se legi posse viden-
tur, donec meliora occurrant : Θεὸς πρὸ παντὸς ἔργου
βροτεῖον νομῆ φρένα ὑπερτάταν· αὐτοδαῆς δὲ ἀρετῇ
βραχὺν οἶμον ἔρπειν. Hanc lectionem expressi in
translatione.

CAP. II.

I. Si ergo (22) mentiri Scriptura non potest
(mentiri autem omnino nequit), cum Deum verum,
et Filium Dei verum ait esse Deum Verbum, sicut
ea multis in locis ait; et sicut Pater inquit : « Ille
est (23) Filius meus dilectus; » et sicut Joannes
scribit : « Et sumus (24) in vero Filio Dei Jesu
Christo : hic est verus Deus, et vita æterna; » et
sicut Jeremias prophetat : « Dii (25), qui cælum et
terram non fecerunt, pereant in terra. Dominus,
qui fecit cælum in intelligentia, ipse Deus vivens et
verus, » evidens sane est, quod ex natura sua, et
proprie est Deus increatus, et principio carens, et
quoad omnia omnino Deo et Patri similis, nihilque
ab eo discrepans; nam neque illius, qui natura Deus
verus est, ulla causa excogitari potest, neque Deus
verus is dicitur, qui factus sit et conditus, neque
qui Filius verus est, heterousius (id est alterius
substantiæ) concipitur. Illa vero verba, « Ille est
Filius meus; » et, « Ille est verus Deus, » ut alium
queramus genuinum Filium, quam eum, qui pro-
prie Deus sit, non sinit. Et aliter : Si verus Deus

(18) Humanum. Vocem βροτεῖον retineo, ne a
codicis lectione temere videar discedere : suspicari
tamen licet legendum esse βροτῶν, id est « homi-
nis » : ita enim clarior videtur sententia.

(19) Movet. Si retineamus Doricam vocem νομῆ,
quasi posita sit pro νομῇ, nullus erit sensus. Itaque
lego νομῆ, quod verbum, cum poetico sit, poetæ
convenit.

(20) Feliciter procedit. Lego ἀρετῇ ex verbo
ἀρετῶν, quod Homericum etiam est. Si quis vero
malit legere ἀρετῇ, ut sit Dorica terminatio pro
ἀρετῇ, oportebit in sequentibus legere ἔρπειν.

(21) Compendiarium semitam. In Græco, βραχὺν
οἶμον. Haud scio an Diagoras imitari voluerit quod
habet Pindarus in Pythiis oda IV :

..... Καὶ τίνα
Ὀλῖον ἱερὰν βραχὺν.
Πολλοῖσι δ' ἀγῆμαι σοφίας ἐτέροις.

Id est :

..... Et quamdam
Viam novi compendiarium,
Multisque aliis dux sum sapientiæ hujus.

(22) Si ergo. Quinque et quinquaginta argumen-
ta hic afferuntur, incipiunt omnia a vocula εἰ, hoc est,
« si. » Erat nempe id usitatum Didymizetate. Ut vero alia
omittam exempla, in opusculo etiam Aetii hæretici,
quod Epiphanius, hæresi LXXVI, inseruit libro II,
tom. I, septem et quadraginta argumenta heterodoxii
hominis, quorum duo superius ad verbum attuli
Didymus lib. I, cap. 10, ab eadem dictinnacula inci-
piunt. Hujusmodi vero syllogismorum seriem vocat
ibidem Aetius ἐπιχειρήματα ἐν εἰδαι τῶν στιχηρῶν,
id est, « epicheiremata in modum versuum, » Epi-
phanius vero ibidem pag. 930 ea vocat κεφάλαια,
id est « capitula, » et pag. seq. συλλογιστικὰ κεφά-
λαια, id est « syllogistica capitula. »

(23) Hic est. Matth. III, 17.

(24) Et sumus. I Joan. V, 20.

(25) Dii. Jerom. x, 10 (sive 11).

ac Filius est : secundum caelestem quidem generationem Patrem habet, Deum vero non habet : secundum terrenam vero, Deum quidem habet, patrem vero non habet. Itaque ne imperviam, et ille ingrediatur, qui nihil tandem aliud est modum :

Deum legitime cole (26) et venerare : sed ne illum [examine].

Et rursus :

Immortalis autem Deus, sempiternus omnino (27), [inconcussus,

Ineffabilis occultis sub consiliis (28) per se [genitus (29).

Gignens ipse seipsum, semper novus (aut juvenis), [non creatus.

Ipse veritatis genitor, sapiens ipse verus.

Ac Pindarus quoque fide dignum, ac veracem dicentem Deum, sic locutus est :

322 Atqui (30) Dei genus fidele semper.

Ipse enim, cum veritatis genitor sit, ab humana mente intelligi nequit, nisi hæc veritate ipsius impleta (31), lucem sibi ex illa comparet, ac veluti lampadem accendat, qua duce in suis investigationibus utatur.

II. Si Deus unus est, sicut Moses docet iniquiens, « Audi (32), Israel : Dominus Deus tuus Dominus (33) unus est : » Filius vero ita celebratur, ut vocetur Unigenitus Deus, et unus Dominus Jesus Christus : illud sequitur ut hic omnino consubstantialis sit, et unius ejusdemque dignitatis ac maiestatis cum Deo et Patre ; ac hypostasi quidem alius, et alius sunt, deitate autem et concordia unus : hoc enim significat illud : « Unus Deus. » Porro Græcos quoque hic rursus invenimus ab occulta necessitate, ac invito ad veritatem impulsos, et easdem hac in parte, quas nosmetipsi, locutiones adhibentes, nobisque consentientes, in modum :

Unus Deus est ; ipse omnium supremus rex,

Et genitor omnino primus est et radix, et principium.

III. Si Dei quidem nomen semper est « Pater, » Filii autem « Filius, » et « Unigenitus ; » naturalis est, ac verus Filius, et sempiternus, **323** non vero est Filius ut sumus nos ; qui enim Patri est Unigenitus, nullum

(26) *Legitime cole.* In Græco, νόμιζε. Quod verbum eodem sensu Julius Pollux adhibet lib. I, cap. 1 : « Ὁ μὲν τολύων (inquit) θεοὺς νομίζων ἀνὴρ, καλοῖται ἂν εὐσεβής, id est, « Quisquis autem deos legitime veneratur, pius vocetur. »

(27) *Sempiternus omnino.* Vide octas in Pollucem lib. II, cap. 2, segm. 14.

(28) *Sub consiliis.* Codex mendose, ὑποδηγεσις, sine accentu. Lego ὑπὸ δὴνεσιν.

(29) *Per se genitus.* In Constitutionibus apostolicis, lib. VI, c. 11, et in Recognitionibus, lib. III, num. 3, ii reprehenduntur, qui Deum dicunt αὐτογένετον, aut αὐταῖτιον, aut αὐτοπάτορα, id est « per se genitum, sui ipsius causam, sui ipsius patrem. » Vide Cotelerii adnotationes ad ea loca ; Synesius tamen in tertio hymno Deum sic alloquitur :

A δὲ οὐ. Ἀτρίβῃ οὖν καὶ τοῖς ἅπασιν κτίσμασιν παντοίως ἀνεπίβατον μὴ στέλλεσθαι πορείαν, ἀνθρωπίνως ὅλως ὄντα, καὶ οἱ ἔξω διηγόρευσαν τοῦτωδε· omnibus creaturis omnino inaccessam semitam quam homo, profani quoque edixerunt in hunc modum :

Θεὸν νόμιζε καὶ σέβου, ζήτει δὲ [149 b] μὴ.

Καὶ πάλιν·

Ἀθάνατος δὲ Θεός, παναγήραος, ἀστυφέλικτος,

Ἀβρήτος κρυφίους ὑπὸ δὴνεσιν, αὐτογένεθλος,

Τίκτωρ αὐτὸς ἑαυτὸν, ἀεὶ νέος, οὐ ποιητός.

Αὐτὸς ἀληθείης γενέτης, σοφὸς αὐτὸς ἀληθής.

B Καὶ ὁ Πίνδαρος δὲ, πιστὸν καὶ ἀληθινὸν λέγων τὸν Θεὸν, ἔφησεν οὕτως·

Καὶ μὲν Θεοῦ γένος πιστὸν ἀεὶ.

Αὐτὸς γὰρ ὑπάρχων ὁ τῆς ἀληθείας γενέτης, οὐκ ἂν ὑπὸ ἀνθρωπίνης διανοίας ληφθεῖν, εἰ μὴ τῆς ἀληθείας τῆς αὐτοῦ πληρωθεῖσα, φῶς ἐκ ταύτης ἑαυτῇ πρὸς τὰς ζητήσεις ἀνάψειεν.

B. Eὐ Θεὸς εἷς ἐστίν, ὡς Μωϋσῆς λέγει· « Ἄκουε, Ἰσραὴλ· Κύριος ὁ Θεός σου Κύριος εἷς ἐστίν· » καὶ ὁ Υἱὸς δὲ ἀνομνεῖται μονογενῆς Θεός· καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός· ἐκ παντὸς ὁμοούσιος καὶ ισότιμος τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, τῇ μὲν ὑποστάσει ἄλλος καὶ ἄλλος, τῇ δὲ θεότητι καὶ συμφωνίᾳ εἷς. Ἐν τούτῳ γὰρ ἐστίν τὸ, « εἷς Θεός. » Εὐρίσκομεν ἀμέλει τοι καὶ Ἑλλήνας αὐθις ὑπὸ ἀνάγκῃς ἀφανοῦς καὶ ἀκοντα· περιτραπέντας εἰς τὴν ἀλήθειαν, καὶ ὁμοφώνῳ καὶ ὁμογνώμονι ἡμῖν διαθέσει· ἐν τῷ μέρει τούτῳ κεχρημένους, ἀναφωνοῦντάς τε ἐγγράφως καὶ διαβρῆδην ταῦτα·

suis ipsorum scriptis aperte exclamare in hunc

Εἷς Θεός ἐστιν· ἀναξ παυνπέρατος αὐτὸς ἀπάντων,

Καὶ γενέτης ἀμύπητος ἔφην, καὶ ρίζα, καὶ ἀρχή.

Γ. Εἰ ἀεὶ ὄνομα, τῷ μὲν Θεῷ τὸ, « Πατήρ, » τῷ δὲ Υἱῷ τὸ, « Υἱός, » καὶ « Μονογενής, » φυσικὸς καὶ ἀληθινός ἐστίν Υἱός, καὶ ἀναρχός, καὶ οὐ καθ' ἡμᾶς Υἱός. Ὁ γὰρ Μονογενὴς τῷ Πατρὶ οὐκ ἔχει φύσει ὁμοπά-

B Αὐτοπάτωρ, προπάτωρ, ἀπάτωρ, ὡς σεαυτοῦ, id est « Pater tui ipsius, ante-pater, sine patre, Fili tui ipsius. » At qui accuratius locuti sunt, sese ab huiusmodi vocibus abstinuerunt, ut Didymus noster, qui utitur quidem vocibus αὐτοφύης et αὐτογενής, id est « per se existens, » at nusquam Deum vocat αὐταῖτιον, aut αὐτοπάτορα, aut αὐτογένετον, aut αὐτολόχευτον.

(50) *Atqui.* Verba sunt Pindari in Nemeis oda x, ubi tamen deest vox ἀεὶ, et pro Θεοῦ legitur θεῶν.

(51) *Impleta.* Codex πληρωθῇ σαφῶς. Lego πληρωθεῖσα φῶς.

(52) *Audi.* Deut. VI, 4.

(53) *Tuus.* Biblia : ἡμῶν, id est, « noster. »

τρων ἀδελφόν, οὐδὲ λέγεται πατήρ, μήπω γεγεννηκώς.

Δ'. Εἰ εὐλόγως εἰρηται Λόγος Θεοῦ [150 α] ὁ Υἱός, συνυπάρχει τῷ γεννήσαντι, οἰκειῶς τῇ φύσει ἔχων αὐτῷ, καὶ ἀπαθῶς καὶ ἀνάρχως γεννηθείς. Οὐδὲ γὰρ ὁ Πατήρ ἐκτὸς τοῦ ὑποστατοῦ Λόγου αὐτοῦ ἐπινοεῖσθαι δύναται· οὐτε μὴν Λόγος κτίζεται, ἀλλὰ γεννᾶται ἀπαθῶς. Παρὰλλήλως, εἰ τοῦ Θεοῦ Λόγος καὶ σοφία δικαίως ἐγγέγραπται ὁ Υἱός, καὶ δι' αὐτοῦ γέγονε τὰ πάντα, οὐκ ἀπὸ Λόγου τοῦ Θεοῦ ἐκτισται, ἀλλ' ἀπὸ γαστρὸς αὐτοῦ γεγέννηται. Εἰς γὰρ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, καὶ ἐν ποίῳ ἄλλῳ Λόγῳ εἶχεν κτισθῆναι; Ταῦτα γὰρ καὶ Ἑλλήνων λογάδες διαγορεύουσιν·

*"Ἀρήτητα γὰρ τίκτουσιν αἱ Θεοῦ γοῖαι.
Πατρὸς πάθους δὲ καὶ φύσεως ὑπέρτερος.*

Ε'. Εἰ ἔστιν ὁ Υἱός, ὡς ἐδείχθη, αὐτὴ ἡ αἰώνιος ζωὴ καὶ φῶς τὸ ἀληθινόν, τοῦ εἶναι καὶ ζῆν οὐκ ἤρξατο. Καὶ παρὰλλήλως, εἰ ἔστιν ταῦτα καὶ ὁ Πατήρ, οὐδὲ κατὰ ἐνθύμησιν ἐν τινι παρὰλλάττει.

Ζ'. Εἰ δύναμις καὶ σοφία ὁ Υἱός εἶναι τοῦ Θεοῦ εἰρηται, συνἀναρχός ἐστι τῷ γεννήσαντι· οὐδὲ γὰρ ἦν, ὅτε ἐκτὸς τούτων ὑπῆρχεν ὁ Πατήρ, οὐδὲ προσῆκεν εἰπεῖν, ὅτι μὴ ἔχων, ὑστερὸν οἷον προσέλαβεν. Καὶ οἱ ἀπὸ τῆς ἔξωθεν δὲ σοφίας τι μαθόντες, οὐ δευτέρον εἶδος, οὐ δευτέρον χρόνον, εἰ θέμις οὕτως φάναι, ὑπάρξεως θεότητος θεωρήσαντες, ἔφησαν πρὸς τὴν αὐτῶν δύναμιν τάδε·

*Αὐτὸς πάντα φέρει Θεὸς ἀμβροτός· αὐτὸς ἑαυτοῦ
Καὶ γενέτης, καὶ ρίζα πέλει, καὶ τέλος, καὶ υἱός.*

Ζ'. Εἰ τῷ Πατρὶ ἰσως σώζει, ὅτε [150 β] Σωτήρ, ἔτι μὴ καὶ σοφίζει, ἀληθεύει, δικαιοῖ, ἀγιάζει· καὶ εἰ πάντα, ὅσα ἂν ὁ Πατήρ ποιῇ, ταῦτα καὶ ὁ Υἱός ὁμοίως ποιεῖ, οὐκ ἀνόμοιος αὐτῷ ἀναφαίνεται.

Η'. Εἰ τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀνείδου, καὶ ἀοράτου, καὶ ἀνάρχου, ὡς Παῦλος Ἑβραίοις γράφει, ἀπαύγασμά ἐστιν τῆς δόξης, καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως, καὶ εἰκὼν ὁ Μονογενής, καὶ εἰ αὐτὸς ἀληθεύει λέγων· «Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ, ἑώρακεν τὸν Πατέρα» καὶ, «Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἑσμέν»· ὁμοούσιός ἐστιν, καὶ συνἀναρχος, καὶ ἴσος, καὶ ἀπαρὰλλακτος τῷ Θεῷ Πατρὶ. Καὶ γὰρ ἐκ φωτὸς φῶς οὐκ ἑτεροουσίως οὐδὲ μετέπειτα γεννᾶται· καὶ χαρακτὴρ ὑποστάσεως τὸ ταυτὸν καὶ ἀπαρὰλλακτον τῆς φύσεως, καὶ δόξης, καὶ παντοκρατορίας δηλοῖ· καὶ εἰκὼν λογικὴ τὸ ἴσον καὶ ὅμοιον σημαίνει· καὶ ὁ βλέπων κτίσμα οὐ βλέπει τὸν ἀκτιστον. Ἐν γὰρ εἶπεν εἶναι τῇ θεότητι τὰς ὑποστάσεις, καὶ ἐν ἐνάδι οὐσίας διέσταλκε δόξα τὰ πρόσωπα.

(34) *Subsistente.* In Græco, ὑποστατοῦ. Simili modo Clemens lib. viii, *Strom.* pag. 915, quod subsistit, vocat ὑποστατόν.

(35) *In quo alio Verbo.* Præclare Augustinus hæc

A habet fratrem, quicum communem habeat patrem; nec dicitur pater is qui nondum generavit.

IV. Si recte Filius dictus est Verbum Dei, coexistit ergo genitori, ejusque per naturam proprius est, et impassibiliter, atque ab æterno genitus fuit. Nam nec Pater concipi potest sine ipsius Verbo subsistente (34): neque Verbum creatur, sed generatur impassibiliter. Similiter, si Dei Verbum, et Sapientia merito dictus est Filius in Scripturis, ac si « per ipsum facta sunt omnia, » non fuit ergo creatus ex Verbo Dei, sed ex ventre ejus generatus fuit: cum enim unum sit Dei Verbum; in quo alio Verbo (35) creari potuit? Hæc porro Græcorum etiam sapientes edixerunt:

B *Ineffabilia enim gignunt Dei generationes.
Ipse vero supra omnem passionem et naturam
[est].*

V. Si Filius, ut ostensum fuit, est ipsa æterna vita, et lux vera, profecto esse et vivere non cœpit. Et similiter, si Pater quoque est hæc eadem, in nulla re ab eo differt Filius, ne secundum cognitionem quidem.

VI. Si dicitur Filius esse potentia et sapientia Dei, coæternus est genitori; nam neque Pater fuit unquam sine his, neque dicere licet, eum aliquid olim non habuisse, quodcumque id sit, ac postea illud acceperisse. Qui vero ex ethnicorum sapientia aliquid didicerunt, ii neque secundam aliquam speciem, nec tempus aliquid secundum, si ita loqui fas est, in Deitatis existentia speculantes, hæc pro eorum viribus dixerunt:

*Ipse omnia fert Deus immortalis; ipse sūt
[ipsius]
Et genitor, et radix est, et terminus, et filius.*

VII. Si æque ac Pater, salvat, utpote Salvator, et insuper si sapientes reddit, si verax est, si justificat, si sanctificat, ac si omnia quæcumque Pater facit, hæc etiam Filius similiter facit: apparet eum non esse Patri dissimilem.

VIII. Si forma carentis, et invisibilis, et æterni Dei, sicut Paulus Hebræis scribit, splendor est gloriæ, et character 324 substantiæ, et imago Unigenitus, ac si ipse verax est, cum ait, « Qui (36) vidit me, vidit Patrem; » et, « Ego (37) et Pater unum sumus: » profecto consubstantialis est, et coæternus, et æqualis, et quoad omnia similis Deo Patri, nihilque ab eo discrepans. Nam lux e luce neque heterousie (id est cum diversitate substantiæ) generatur, nec posterius; et character substantiæ indicat identitatem, omnemque excludit naturæ, et gloriæ, et omnipotentis discrepantiam; et imago rationalis denotat æqualitatem ac similitudinem; et qui videt creaturam, non videt In-

ipsa ratione Arianos refellit tract. i in Joannem, num. 11, pag. 293, tom. III.

(36) Qui. Joan. xiv, 9.

(37) Ego. Joan. x, 3.

creatum. Unum enim deitate ait esse hypostases (33), et in unitate essentiae (39) distinxit personas.

IX. Si Deus et Pater est immutabilis, nec potestius igitur, nec passibiliter generavit, sed sicut lux splendorem gignit, impassibiliter nempe, et continue; est enim incorporeus. Ethnicorum quoque sapientes, prout eorum ferebat imbecillitas, ita crediderunt:

Nec enim ex partus dolore Deus immortalis, neque ex sinu

Ventris per obstetricem lucem fecit; sed mentis ineffabili conversione (40) circumactus, per se

Est, a semetipso ipse existens, et genitor et filius.

X. Si omnis creatura mutabilis est, Unigenitus vero est immutabilis; non est ergo creatura.

XI. Si creatura non cognoscit Patrem, nec novit nisi ea quæ Filius ei revelaverit, Filius vero, nemine ipsi revelante, novit Patrem; non est creatus Filius ipse, sed genitus.

XII. Si Patri æqualem Filium norunt Scripturæ: Paulus enim scribit, « Non (41) rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo: » et, « In ipso (42) habitat omnis plenitudo divinitatis: » ac si testatur evangelista (43) quod, « æqualem seipsum fecit Filius Deo: » ac si Jeremias (44) eum dicit « Deum, præ quo non reputabitur alter; » et Isaias (45), « Deum, fortem, dominatorem: » quomodo existimant hæretici eum posterioriorem aut inferiorem esse, Patrique quoad omnia æqualem non existere?

XIII. Si Paulus (46) salutarem prædicationem, qua Christus, et Spiritus sanctus prædicatus est, veteri lege præstantiorem putat, quia perfectionem habet, ut in xxx λόγῳ (47) ostensum fuit: omnino atque absolute dicendum est, Filium et Spiritum nulla prorsus ratione Deo et Patre minores esse aut inferiores.

XIV. Si illi, qui Filio credunt (48), vereri non debent, ne accusentur, quod creaturam adorent (49), et hanc eos criminationem effugere fidejussor est

(38) *Hypostases*. Mutilis, aut saltem mendosus est hic locus. Pro ταῖς ὑποστάσεσι lego τὰς ὑποστάσεις.

(39) *In unitate essentiae*. Codex, ἐν ἑνᾷ δι' οὐσίας. Lego ἐν ἐνᾷδι οὐσίας. Totius autem loci sententia, ut puto, hæc est: Dum ait Christus, « Ego et Pater unum sumus, » voce illa « unum, » deitatis unitatem in duabus hypostasibus, significavit; voce vero illa, « sumus, » personas ipsas distinxit. Itaque addendum fortasse est aliquid, ac legendum, ex gratia, καὶ τῷ ἐσμέν ἐν ἐνᾷδι οὐσίας διέσταλκε δέχα τὰ πρόσωπα, id est « et voce illa, sumus, in unitate essentiae distinxit personas. »

(40) *Conversione*. Codex sine accentu, στροφάλιγτι. Legendum forsitan στροφάλιγγι.

(41) *Non*. Philipp. ii, 6.

(42) *In ipso*. Coloss. ii, 9.

(43) *Evangelista*. Vide Joan. v, 18.

(44) *Jeremias*. Hilarius quoque lib. iv *De Trin.*, sum. 42, et lib. v, num. 39, hæc Baruchi verba

Θ. Εἰ ἄτρεπτος ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ, οὐθ' ὑστερον, οὔτε παθητῶς ἐγέννα, ἀλλ' ὡς φῶς τὴν αὐγὴν ἀπαθῶς καὶ ἀδιασπάρτως· ἀσώματος γάρ. Καὶ οἱ ἔξω σοφοὶ πρὸς τὴν ἰδίαν ἀσθένειαν ἐπίστευσαν οὕτως·

Οὐ γὰρ ἀπ' ὠδίνος Θεὸς ἀμβροτος, οὐδ' ἀπὸ κόλλου·

Νηδύος ἐκ λοχίης γένος ἔδρακεν· ἀλλὰ νόοιο Ἀβρήτῃ στροφάλιγγι κυκλούμενος, αὐτολόχευτος

Γίνεται, ἐξ ἑσθ' αὐτὸς ἐὼρ γενέτης τε καὶ υἱός.

P. Εἰ πᾶν κτίσμα τρεπτόν, [151 a] ἄτρεπτος δὲ ὁ Μονογενής· οὐκ ἄρα κτίσμα.

IA'. Εἰ ἡ κτίσις οὐ γινώσκει τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ἀποκαλύψῃ ὁ Υἱός, ὁ δὲ Υἱὸς γινώσκει, οὐδενὸς ἀποκαλύπτοντος αὐτῷ· οὐκ ἔστιν κτιστὸς, ἀλλὰ γεννητός.

IB'. Εἰ τῷ Πατρὶ ἴσον αὐτὸν ἴσασιν αἱ Γραφαί· Παῦλος γὰρ γράφει· « Οὐχ ἀρπαγμὸν ἡγήσατο εἶναι ἴσα Θεῷ; καί· » Ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς Θεότητος· « καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς λέγει, ὅτι· » ἴσον ἑαυτὸν ὁ Υἱὸς ἐποίησε τῷ Θεῷ· « καὶ εἰ Θεὸν, πρὸς ὃν οὐ λογισθῆσεται ἕτερος, λέγει αὐτὸν Ἱερεμίας· καὶ Ἡσαίας Θεὸν, ἰσχυρόν, ἐξουσιαστήν· πῶς ὑστερεῖ κατὰ αἰρετικούς, καὶ οὐκ ἔστιν ἴσος κατὰ πάντα τῷ Πατρὶ;

II'. Εἰ Παῦλος τοῦ πρεσβυτέρου νόμου τὸ σωτήριον κήρυγμα, τὸ περὶ Χριστοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος, προφερέστερον ἡγεῖται, διὰ τὸ ἔχειν τὸ τέλειον, ὡς ἐν τῷ λ' ἐδείχθη λόγῳ· πρέπει πάντῃ τε καὶ πάντως τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς κατὰ μηδὲν τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα μειονεκτεῖν.

IA'. Εἰ ἐκφθεύγειν τὸ ἐγκλήμα τῆς κτισματολατρίας τοὺς πιστεύοντας τῷ Υἱῷ παρεγγυᾷ Παῦλος, εἰ δὲ καὶ ἀθέους ἀποκαλεῖ τοὺς πρὸ τούτου ἐκτός

Jeremias tribuit, ut et alii ex vetustis Patribus fecerunt.

(45) *Isaias*. Cap. ix, vers. 6, juxta Græcam editionem.

(46) *Paulus*. Hebr. iii, 7-9.

(47) *In xxx λόγῳ*. An respicit caput tricesimum libri primi, seu pag. 91, ubi legitur: « Vetus ergo Testamentum, » et quæ sequuntur? An verbis hisce in xxx λόγῳ, intelligit tricesimum argumentum, quod initio primi libri attulerit; aut tricesimam ex suis catechesibus, si tamen eas unquam edidit? An demum conficiemus librum ex nota A' fecisse A', ita ut cum in autographo esset A', id est « primo, » ipse in apographo scripserit A', id est « tricesimo? » Quod si ita esset, respiceret quæ dixit superius lib. i, cap. 7, pag. 2.

(48) *Qui Filio credunt*. Perspicuum est, Didymum hic ea in compendium redigere, quæ dixit lib. i, cap. 7, pag. 1 et 2.

(49) *Creaturam adorent*. Codex, κτισματολατρίας. Lego κτισματολατρείας.

τοῦ Υἱοῦ τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα μόνον ἐγνωκότας· οὐ
κτίσμα ὁ Θεὸς Λόγος.

IE'. Εἰ Ἰουδαῖοι, ἀπιστήσαντες τῷ Χριστῷ, ἴσον
ἐαυτὸν ποιοῦντι τῷ Θεῷ, καὶ διὰ τοῦτο σταυρώ-
σαντες αὐτὸν κατεκρίθησαν, Χριστιανοὶ δὲ πιστεύ-
σαντες ἄνωτέρω ἐκείνων γέγονασιν· οὐ μικρότερος
ἐν τινι τοῦ ἰδίου Πατρὸς ὁ Υἱός.

IC'. Εἰ τοῦ μόνου Θεοῦ ἐξαίρετον τὸ ὑμνεῖσθαι
« μέγας Θεός, » ἀναφθέγγεται δ' [151 b] ὁ Παῦλος,
« Τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χρι-
στου, » καὶ ὁ Δαυὶδ, « Τίς ὁμοίός σοι ἐν θεοῖς, Κύ-
ριε; » οὐκ ἐξοχώτερος τοῦ Υἱοῦ, οὐδὲ ἀπαράβλητος
πρὸς αὐτόν.

IZ'. Εἰ ὁ αὐτὸς Παῦλος οὐ συναριθμεῖ αὐτὸν τοῖς
κτιστοῖς θεοῖς, συντάττει δὲ μετὰ τοῦ Πατρὸς, Κο-
ρινθίοις γράφων, « Καὶ γὰρ εἴπερ εἰσὶ λεγόμενοι
θεοὶ πολλοὶ, καὶ κύριοι πολλοὶ ἐν τῇ οὐρανῷ καὶ ἐπὶ
γῆς, ἀλλ' ἡμῖν εἷς Θεὸς ὁ Πατήρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα·
καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, δι' οὗ τὰ πάντα· »
οὐκ ἐν ποιήμασι συντετάσσεται, μετὰ δὲ Πατρὸς συν-
δοξασθήσεται.

IΗ'. Εἰ δημιουργὸς πάντων, καὶ αὐτῶν τῶν
αἰώνων ἐστὶν ὁ Υἱός, ὡς ἐγράφη, πρὸ πάσης ἐνερ-
γείας ἐστίν· ὁ δὲ πρὸ πάσης ἐνεργείας οὐκ ἐδη-
μιουργήθη. Οὐδὲν γὰρ προαἰώνιον, ἢ πρὸ ἐνεργείας
νοεῖται κτιστὸν, ἀλλ' ἢ ἐν ἐνάδι ἀγέννητος Τριάς
μόνη. Καὶ ἄλλως· Εἰ πάντων γενεσιουργός ἐστι τῶν
ὄντων, οὐκ ἐστὶν ὡς ταῦτα κτιστός. Κατ' οὐδὲν γὰρ
τοῖς κτίσμασιν ὁ κτίστης παραπλήσιος εἶναι δύνα-
ται, ἢ ὀφείλει. Ἀλλ' οὐδὲ κτίσμα δημιουργοῦν οὐ-
σιᾷ, ἢ λογικὸν ἀποτελεῖ.

IO'. Εἰ ἦν ἐν τῇ ἀρχῇ Θεὸς πρὸς τὸν Θεόν, ἀρχὴν
ἄλλην αὐτοῦ οὐκ ἔχει, ἀρχαιότερος ὢν πάσης ἀρχῆς.
Ἐπεὶ ἀνάγκη πᾶσα δοῦναι ἀρχὴν καὶ τῷ Πατρί.
« Ἦν » γὰρ, φησὶν, « ἐν τῇ ἀρχῇ Θεὸς πρὸς τὸν
Θεόν. » Οὐκ ἐστὶν δὲ ἀρχὴ τῆς μᾶς θεότητος τῆς
οὐσης ἐν τῇ ἀρχῇ.

KI'. Εἰ νοῦ παντὸς ἀνέγκισται, πῶς Παρθένος ρεύ-
σεως ἐκτὸς ἔτεκεν, μείνας πάλιν παρθένος· πολλῶν
μᾶλλον ἀνεφικτότερον, πῶς αὐτογενὴς Θεὸς καὶ Πα-
τήρ, ἀνάρχως, καὶ δίχα πάθους ἐξ ὁλοῦ ἐαυτοῦ ὅλον
ἰσομέτρως τέτοκε τὸν Υἱόν.

KA'. Εἰ ἡμᾶς πλάσας, αὐτεξουσίου [152 a]
ἐποίησεν, κρίσιν ὀρίσας ἐπὶ καλῇ καὶ κακῇ πρά-
ξει· πῶς αὐτοῦ οὐκ ἔχει τοῦτο, ὃ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ
κατὰ τὴν προφητείαν ὢν Θεός, ἰσχυρὸς, ἐξουσια-
στής·

KB'. Εἰ πιστὸς ἐστὶ Πέτρος ἐν ταῖς Πράξεσι

(50) *Magni Dei*. Tit. II, 13.

(51) *Quis similis*. Psal. LXXV, 7. Biblia pro
τίς, id est « quis, » habent οὐκ ἐστίν, id est « non
est. » Sed vide Psal. LXXV, 7.

(52) *Nam etsi*. I Cor. viii, 5, 6. Sextus tam-
en vers. culus paulo aliter se habet in Bibliis cum

Paulus, ac si is præterea atheos, id est *sine Deo*,
illos vocat, qui antea non Filium, sed Deum et
Patrem duntaxat noverant; non est sane creatura
Deus Verbum.

XV. Si Judæi, qui Christo semetipsum Deo æqua-
lem facienti non crediderunt, eaque de causa illum
crucifixerunt, condemnati sunt; Christiani vero,
qui ei crediderunt, supra illos elevati fuere; nulla
in re proprio Patre minor est Filius.

XVI. Si soli Deo eximie, atque excellenter con-
venit, ut « Magnus Deus » nuncupetur ac prædicetur,
ait vero Paulus, « Magni Dei (50) et Salvatoris no-
stri Jesu Christi, » et David, « Quis similis (51) tibi
in diis, Domine? » non est sane Pater excellentior
Filio, neque incomparabilis respectu ipsius.

XVII. Si idem Paulus inter creatos deos illum
non connumerat, sed ipsum cum Patre æquat et
collocat, scribens Corinthiis, « Nam etsi (52) sunt
qui dicuntur dii multi, et domini multi et in cælo,
et in terra: tamen nobis unus Deus Pater, ex quo
omnia, et unus Dominus Jesus Christus, per quem
omnia; » non est igitur inter creaturas collocandus,
sed cum Patre conglorificandus.

326 XVIII. Si rerum omnium, ac ipsorum etiam
 sæculorum conditor est Filius, sicut scriptum legi-
tur (53), exstitit ergo antequam quidquam fieret.
At qui exstitit antequam quidquam fieret, non
fuit conditus; nihil enim, quod creatum sit, ante
 sæcula, aut ante creationem existens intelligitur;
sed ea duntaxat, quæ in unitate existit, increata
Trinitas. Et aliter: Si omnium, quæ sunt, conditor
est, non est creatus, cujusmodi illa sunt; nullo enim
modo creaturis Creator similis esse potest aut debet;
nec præterea creatura creando dare potest existen-
tiam, neque rationis participem quempiam facere.

XIX. Si erat in principio Deus apud Deum, aliud
principium Filius ipse non habet cum sit antiquior
omni principio: alioquin omnino necessarium erit
assignare principium etiam Patri. « Erat » enim, inquit,
« in principio Deus apud Deum (54). » Nullum vero
principium habet una Deitas existens in principio.

XX. Si nulla percipere mens potest, quomodo
Virgo sine fluxu pepererit, manens rursus virgo;
quanto minus intelligi poterit, quomodo ille per
se existens Deus ac Pater, ab æterno, et sine pas-
sione ex toto semetipso totum sibi perfecte æqua-
lem genuerit Filium?

XXI. Si cum Filius ipse nos formavit, propria
libertate præditos fecit, judicare nos statuens prout
bonæ aut malæ nostræ actiones fuerint; quomodo
ipse id non habet, quod dedit nobis? ipse, inquam,
qui juxta prophetiam est Deus fortis, domina-
tor (55)?

XXII. Si fide dignus est Petrus in Actis clamans:

Græcis, tum Latinis.

(53) *Legitur*. Hebr. I, 2.

(54) *Deus apud Deum*. Citat sensum Joan. I, 2.

(55) *Dominator*. Isa. ix, 6, juxta Græcam trans-
lationem.

« Huic omnes (56) prophetæ testimonium perhibent, remissionem peccatorum accipere per nomen ejus omnem qui credit in eum; » vere igitur ac proprie ipsi convenit nomen hoc, « Deus, » et, « Filius unigenitus Dei. » Nam si falso et improprie id ei nomen tribueretur, nihil ipsum juvare posset.

XXIII. Si mendacii expers Deus (qui etiam, ut ait sacer Psaltes (57), mentientes perdit) vera loquitur, cum apud Theologum (58) ait, « Omnia quæcunque habet Pater, mea sunt; » et, « Mea tua sunt, et tua mea: » Deus æternus profecto est **327** Dominus, nec ejus regnum finem habet, et est ipse omnia quacunque est Pater, nihilque ab eo novum accepit secundum divinam naturam, sed tantum secundum servi formam posterius assumptam. Qualia vero cum de cælesti semper dominante veritate, tum de terrena non veritate pronuntiarint etiam Græci, audiamus (59):

*Mendacii expers est magni Dei mens; in mortali-
bus vero
Eos, qui mentiuntur, molestiæ insequuntur et
[infortunia] (60).*

XXIV. Si omnium hæres constitutus est, non est servus, sed genuinus Filius. Quod si non est servus; sed Filius, æternus Deus est. Nam primum quidem filius generatur, non creatur; deinde vero de iis, quæ creata, atque in tempore exsistentia sunt, scriptum est: « Omnia (61) serva tua sunt » (seu, serviunt tibi).

XXV. Si ut rem magnam (revera enim magna est, ac solius Dei propria) de Patre dixit Paulus: « Qui est (62) super omnia, et per omnia, et in omnibus; » æqualia vero idem Apostolus de Filio scripsit: « Ex quibus (63) est Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula. Amen; » itemque evangelista, cum ait: « Qui desursum (64) venit, supra omnia est: » nulla ergo in re a Patre discrepat Filius, nec ipso inferior est (65). Quam pie vero de hisce sentiant Græcorum theologi, qui multa audierunt, non pauca legerunt, ac plurima viderunt, inspicere operæ pretium est. Aiunt enim:

*Omnia Deo plena sunt (66); omnium finis est, et
[initium]:
Omnia ferens, et solvens, et ex ipsismet rursus ea
[augens].*

XXVI. Si Filii propriam esse creaturam dicunt Scripturæ; aiunt enim: « In propria (67) venit; »

(56) Huic omnes. Act. x, 43.

(57) Psaltes. Psal. v, 6 (seu 7).

(58) Theologum. Joan. xvi, 15 et xvii, 10.

(59) Audiamus. Codex, ἐπαίωμεν. Lego ἐπαίωμεν.

(60) Infortunia. Librarius sine accentu scripsit, δυσμοραπαθ. Vocem vero χαλεπά ita exaravit, ut nescias an scribere voluerit χαλεπά, id est « molesta, » an vero χαλεπά, id est χαλεπαίνει. Medica itaque manu indiget hic versus; sed quonam modo legendus sit, divinare difficile est. Ego cum aliquam tandem lectionem amplecti cogerer, sic transuli, quasi legerem: ψευδομένοις χαλεπά ὥπασε δὺσμορά τε. Suspensus tamen etiam sum pro ψευδομένοις, legi posse ψευδόμενος, ut referatur ad

α βοῶν· « Τούτῃ πάντες οἱ προφῆται μαρτυροῦσιν, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν λαβεῖν διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ πάντα τὸν πιστεύοντα εἰς αὐτόν. » ἀληθινὴν δὲ νομῶ εἶναι τὸ, « ὁ Θεός, » καί, « Υἱὸς μονογενὲς τοῦ Θεοῦ, » ψευδόμενον γὰρ οὐδὲν ὀνείησιν.

ΚΓ'. Εἰ ἀληθεύει ὁ ἀψευδὴς Θεός, ὁ καὶ τοὺς ψευδομένους ἀπολλύνων, ὡς ὁ Ἱεροφάντης λέγει, παρὰ τῷ Θεολόγῳ εἰπών· « Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, ἐμὰ ἐστίν, » καί, « Τὰ ἐμὰ σὰ ἐστίν, καὶ τὰ σὰ ἐμὰ, » Θεός ἐστιν ἀναρχὸς Κύριος, οὗ ἡ βασιλεία ἀτελεύτητος, καὶ πάντα, ὅσα ἐστὶν ὁ Πατήρ, οὐδὲν λαβὼν παρ' αὐτοῦ κατὰ τὴν θείαν φύσιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν ὑστερόν τοῦ δούλου μορφὴν. Οἷα δὲ περὶ τῆς ἁνω αἰὲς κρατούσης ἀληθείας, περὶ τῆς κάτω οὐκ ἀληθείας ἐφθέγγαντο καὶ Ἕλληνες, ἐπαίωμεν·

Ἀψευδὴς μεγάλῳ Θεοῦ νόος, ἐν δὲ βροτοῖσι

Ψευδομένοις χαλεπά ὥπασε δυσμοραπαθ.

ΚΔ'. Εἰ κληρονόμος πάντων καθέστηκεν, οὐ δούλος, ἀλλὰ γνήσιος Υἱός. Εἰ δὲ μὴ δούλος, ἀλλ' Υἱός, Θεός ἐστιν ἀναρχός. Υἱὸς γὰρ γεννᾶται, οὐ κτίζεται· καὶ περὶ τῶν κτιστῶν καὶ ὑπὸ χρόνον γέγραπται· « Τὰ σύμπαντα δούλα σά. »

ΚΕ'. Εἰ ὡς μέγα (καὶ γὰρ ἐστὶν ἀληθῶς μέγα καὶ μόνου Θεοῦ) περὶ Πατρὸς εἶπεν Παῦλος· « Ὁ ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν, » τὰ δὲ ἴσα αὐτὸς περὶ τοῦ Υἱοῦ γέγραπεν· « Ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς [152 b] τὸ κατὰ σάρκα, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν, » καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς φησιν· « Ὁ ἐρχόμενος ἄνωθεν, ἐπάνω πάντων ἐστίν, » οὐκ ἀφέστηκεν ἐν τινι, οὐδ' ἀποδεῖ τοῦ Πατρὸς. Ὅπως δὲ εὐλαβῶς ἔχουσι περὶ τούτων οἱ Ἕλλήνων θεολόγοι, οἱ πολλὰ μὲν ἀκούσαντες, οὐκ ὀλίγα ἀναγνόντες, ἐωραχότες δὲ καὶ πλείστα, ἐπισκοπεῖν ἄξιον. Φάσκουσι γάρ·

Πάντα Θεοῦ πλήρη, πάντων πέρας ἐστὶ καὶ
[ἀρχή],
Πάντα φέρων, λύων τε καὶ ἐξ αὐτῶν πάλιν
[αὐξων].

ΚΓ'. Εἰ τοῦ Υἱοῦ ἡ κτίσις ἰδία γέγραπται (φησὶν γάρ· « Εἰς τὰ ἴδια ἦλθεν, » καὶ πάλιν· « Τὰ ἐμὰ

νομὴν νόος, at pro δυσμοραπαθ, quid legendum sit, conijcere non vaieo, nisi cui placeat δὺσμορα πᾶν. Alii meliora afferent.

(61) Omnia. Psal. cxviii, 91.

(62) Qui est. Ephes. iv, 6.

(63) Ex quibus. Rom. ix, 5.

(64) Qui desursum. Joan. iii, 31.

(65) Inferior est. Codex, ἀποδεῖ. Lego ἀποδεῖ.

(66) Omnia Deo plena sunt. Hemistichium hocce legitur etiam apud Porphyrium: affert enim ipse hunc oraculi versum: Πάντα Θεοῦ πλήρη· πάντῃ Θεός ἐστι Φανήθη, id est, « Omnia plena Deo: namque est is ubique Phœthe. »

(67) In propria. Joan. i, 11

πρόδατα τῆς ἑμῆς φωνῆς ἀκούει· » καὶ πρὸς τὸν Α Πέτρον· « Σοὶ δώσω τὰς κλεῖς τῶν οὐρανῶν », κτιστῷ δὲ οὐχ ὑπάρχει τὸ ἴδια εἶναι πάσῃ τῇ θείᾳ κτίσει, ἢ ἐξουσίαν διδόναι οὐρανῶν ἀνοίξεως, ἡγουν λέγειν τοῦτο ἀκινδύνως· συνδεσποτεῖται τῷ παντοκράτορι αὐτοῦ Πατρὶ.

KZ. Εἰ ὁ ἀθάνατος οὐ κρείσσων τοῦ Θεοῦ Λόγου, καὶ εἰ οὔτε Θεὸς, οὔτε ἀψυχὸς σὰρξ δεῖται πῶ τροφῆς, ἢ ὕπνου· οὐκ ἄρα διὰ ψυχῆς ἢ ἀρρήτου ἐνανθρώπησις, οὔτε μὴν ἐπιγραφτέον τῇ θεότητι ἀγωνίαν, καὶ τροφῆς ἐφασιν, καὶ ὕπνον, καὶ τὰ τοιαῦτα.

KH. Εἰ, καθὰ γέγραπται, ἐκ δεξιῶν συνεδρεῖται τῷ Πατρὶ, ὡς ἀληθινὸς καὶ ἰσότημος Θεός, καὶ Υἱὸς αὐτοῦ μονογενὴς· ὁμοθρόνός ἐστιν, ἀμέριστος καὶ ἀπέραντος τὴν βασιλείαν κεκτημένος, καὶ τῷ Πατρὶ ἐξ Ἰσου συμπροσκυνούμενος καὶ συνδοξαζόμενος, αὐτὸς τε καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Πῶς γὰρ ἂν ἰδύνατο, Τριάδος ἐν ἐνὶ θρόνῳ παρουσίας, εἰς προσκυनेσθαι κατέναντι τοῦ ἐνὸς αἰωνίου θρόνου, ἐπ' ἀνατολᾶς τῆς προσκυνήσεως [153 a] γινομένης, καὶ τῆς δόξης ἀναπεμπομένης; « Ὅτι γὰρ ἐνθα ὁ Πατὴρ, ἐκεῖ καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ἐστίν, σύνθρακον αὐτῷ εὐρισκόμενον καὶ συμπροσκυνούμενον, ὡς τῆς ἀπάντων βασιλῆος φύσεως ὑπάρχον, ἐκ πολλῶν ἀνεκηρύχθη, καὶ ἐκ τῆς λεγούσης Γραφῆς· « Ἐν τούτῳ γὰρ γινώσκωμεν, ὅτι ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν ἐστίν, ἐκ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, οὗ ὁ Υἱὸς ἔδωκεν ἡμῖν. » Οὐ νοεῖται γὰρ τὸ ἡμέτερον πνεῦμα· τοῦτο γὰρ ἔχοντες ἤδη, ἐλάβομεν τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ.

KΘ. Εἰ θέλημα τοῦ Πατρὸς, ἵνα πάντες τιμῶσι τὸν Υἱόν, καθὼς τιμῶσι τὸν Πατέρα· ἐν Ἰσῇ δόξη καὶ μὴ ἰδιότητι ὑπάρχει τοῦ Πατρὸς· καὶ οὐχ ὁσίως ποιοῦσιν, ἢ τὴν δόξαν ἐναμειβόντες, ἢ ὑποπαύοντες κατὰ τι παραλλάττειν αὐτόν.

Α'. Εἰ προσκυνεῖται παρ' ἀγγέλων, πῶς οὐκ ἄξιός καὶ παρ' ἀνθρώπων· Εἰ δὲ προσκυνεῖται, οὐ κτίσμα.

(68) *Oves*. Joan. x, 27. Sensum magis citat, quam verba.

(69) *Tibi*. Matth. xvi, 19.

(70) *Propriam*. In Græco aliquod mendum.

(71) *Sine anima*. Codex, διὰ ψυχῆς, id est « per animam. » Sed legendum puto διὰ ψυχῆς, id est « sine anima. » nam Ariani quoque animam Christo negabant.

(72) *Ad orientem*. Consuevisse Christianos, dum orabant, ad orientem converti, testatur Tertullianus in *Apologetico*, cap. 16 : « Alii, » inquit... « solem credunt Deum nostrum... Inde suspicio, quod innotuerit nos ad orientis regionem precari. » Didymi vero ætate ritum hunc servatum fuisse constat ex Basilii libro *De Spiritu sancto*, cap. 27, Ambrosii libro *De mysteriis*, cap. 2, num. 7, Eusebii Cæsariensis commentariis in *Psalum* xci, pag. 608, et ex aliis : adeo ut Socrates lib. v *Hist. eccl.*, cap. 22, tanquam novum atque inusitatum narret quod Antiochiæ factum fuerat. « Antiochiæ, quæ est in Syria, » inquit, « inversus est Ecclesiæ situs; neque enim altare ad solis ortum spectat, sed ad occasum. » At sua etiam ætate vetustum

et rursus : « Oves (68) meæ vocem meam audiunt; » ac si Petro ipse dicit : « Tibi (69) dabo claves cælorum; » creaturæ 328 vero non convenit ullam ex Dei creaturis propriam (70) habere, aut potestatem cælos aperiendi conferre, aut hæc tuto dicere : sequitur ut Filius communem cum omnipotenti suo Patre dominatum habeat.

XXVII. Si immortalis Deo Verbo præstantior non est, ac si neque Deus, neque caro inanimata cibo indiget, aut somno; non ergo sine anima (71) ineffabilis Incarnatio facta est, nec præterea agonia, et cibi appetitus, et somnus, et similia Deitati attribuenda sunt.

XXVIII. Si, quemadmodum Scripturæ testantur, a dextris cum Patre considet ut verus, et ipsi æqualis Deus, et ut Filius ejus unigenitus; sedet ergo in eodem throno, individuum et indeterminabile regnum possidens, et cum Patre ex æquo simul adoratur, et conglorificatur cum ipse, tum Spiritus Dei; nam alioqui, cum Trinitas in uno throno sit, quomodo posset unus a nobis adorari in conspectu unius æterni throni, quando ad orientem (72) conversi adorationem perficimus, et glorificationem offerimus? Quod enim ubi est Pater, ibi etiam Spiritus ejus sit, simul cum eo considens, simulque cum eo adoratus, utpote qui naturæ est omnium dominæ, cum ex multis Scripturæ oraculis constat, tum maxime ex eo quod sic se habet : « In hoc (73) enim cognoscimus, quod Deus in nobis est, ex Spiritu ejus, quem Filius dedit nobis. » Nec enim spiritus noster hoc loco intelligitur; nam cum eum jam haberemus, accepimus Spiritum sanctum Dei.

XXIX. Si voluntas Patris hæc est, « ut omnes (74) honorent Filium, sicut honorant Patrem; » æqualem gloriam, et unam proprietatem habet cum Patre; et impie faciunt 329 qui aut glorificationis verba immutant, aut secundum aliquid eum a Patre diversum esse suspiciunt.

XXX. Si adoratur ab angelis (75) Filius, quomodo non est adorandus etiam ab hominibus? At si ado-

ritum viguisse testatur Lucas Tudensis, sæculi xiii scriptor, lib. ii *contra Albigenses*, cap. 23. In Rituali tamen codice Cophtorum, quem edidit Allatius lib. i *Symmicton*, episcopus orans, modo ad orientem, modo ad occidentem, modo versus altare sese convertere jubetur. Verum ex hoc Didymi loco nihil aliud tuto colligi posse videtur, nisi Alexandriæ tunc potissimum consuevisse Christianos ad orientem verti, cum doxologiæ seu glorificationis verba Deum adorando recitabant. Qui ritus aliqua ex parte etiamnum viget; nam et cum glorificationis verba in fine psalmorum et hymnorum, aut alias dicimus, inclinato capite omnes, ac proni adoramus, et sacerdos in sacra liturgia quoties glorificationis verba, et orationum conclusionem, quæ quoddam glorificationis genus est, recitat, ad crucem in medio altari erectam conversus inclinatur, id est, spectato veteri altaris situ, orientem versus.

(73) *In hoc*. I Joan. iv, 13.

(74) *Ut omnes*. Joan. v, 23.

(75) *Ab angelis*. Vide pag. 101, et Epist. ad Hebr. i. 6.

randus est, creatura non est; divina enim lege A
vetamur deos adorare, quia creaturæ sunt.

XXXI. Si Deus et Pater est in ipso Filio, et ipse in Patre ex æquo, ac si Spiritus Dei apud ipsum manet, ut ostensum fuit; æqualis et similis est Trinitas, ac nemo habere, aut adorare, aut glorificare potest Patrem, quis æque habeat Filium, et Spiritum ejus, et tres æqualiter adorare ac glorificare debeat.

XXXII. Si leges fert, et a peccatis, atque a morte liberat Filius, et Spiritus sanctus: « Nam lex (76) Spiritus vitæ (clamat Paulus) in Christo Jesu, liberavit me a lege peccati et mortis: » hæc præfecto hypostases sunt, primæ, et unius Omnipotentis et vivificantis naturæ; nam creatura per se ipsam hæc facere non potest.

XXXIII. Si recte vocatus est a Scriptura Filius quidem Salvator, Spiritus vero sanctus salutis largitor, immutabilis est; ac si immutabilis, etiam increatus cum Filio, tum Spiritus: qui enim est mutationi obnoxius, non potest eos salvare qui aberrarunt, utpote creatus, et non impeccabilis.

XXXIV. Si nos creaturæ a Filio in filios adoptamur, sicut ii testantur, qui mysteria nobis tradiderunt, Paulus quidem inquit: « Quia (77) autem estis filii, emisit Deus Spiritum Filii sui in corda nostra clamantem, Abba, Pater; » Joannes vero: « Quotquot (78) autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri: » nullo modo a vera deitate absunt hæc hypostases. Quomodo enim Filius in semetipso, aut per semetipsum, aut in Spiritu proprio adoptari potest in Filium?

XXXV. Si Spiritum sanctum ait Paulus esse « Spiritum Dei, » sicut est nobis noster, ac si Deus similiter « Spiritum suum » illum nominat; impius est qui cum non dicit Deum coæternum et consubstantialē Patri; nam nec fuit unquam Deus sine suo Spiritu, neque opinari licet, hunc posterius, aut extrinsecus ei accessisse, aut increati Spiritum esse spiritum creatum. Sed 330 præterea simul cum ipso super cherubicum thronum ascendit, et simul adoratur et conglorificatur, sicut antea dictum est, utpote Spiritus ab eo inseparabilis.

XXXVI. Si creatura accipere potest sanctitatem (79), sapientiam, bonitatem et omnem perfectam virtutem; est enim mutabilis; Spiritus vero sanctus hæc accipere non potest, sed largiri; est

Τεθέσπισται γὰρ μὴ προσκυνεῖν θεοὺς, ἐπειδὴ κτίσματα.

ΑΑ'. Εἰ ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ ἐν αὐτῷ, καὶ αὐτὸς ἐν τῷ Πατρὶ ἐξ Ἰσοῦ, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ μένει παρ' αὐτῷ, ὡς ἐδείχθη· Ἰσὴ καὶ ὁμοῖος ὑπάρχει ἡ Τριάς· καὶ οὐδεὶς ἔχειν, ἢ προσκυνεῖν, ἢ δοξάζειν δύναται τὸν Πατέρα, μὴ ἰσὺς ἔχων τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ ἰσὺς προσκυνῶν καὶ δοξάζων.

ΑΒ'. Εἰ νομοθετεῖ, ἁμαρτιῶν τε καὶ θανάτου ἔλευθεροῖ ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα (« Ὁ γὰρ νόμος, φησὶν, τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἡλευθέρωσέν με [153 b] ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου, » κρᾶζει ὁ Παῦλος)· τῆς πρώτης καὶ μιᾶς εἰσιν παντοκρατορικῆς καὶ ζωοποιοῦ φύσεως αἱ ὑποστάσεις αὗται. Κτίσμα γὰρ οὐ δύναται ἀφ' ἑαυτοῦ ταῦτα ποιεῖν.

ΑΓ'. Εἰ ὁρθῶς γέγραπται, ὁ μὲν Υἱὸς Σωτὴρ, τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα σωτηρίαν ἐπιγορηγεῖν· ἀτρεπὲς ἐστὶν καὶ ἀκτιστος, ὡς ἀτρεπτος ὁ τε Υἱὸς τὸ τε Πνεῦμα. Τὸ γὰρ τρεπτὸν σώζειν οὐ δύναται ἀποσφαλῆντα, ὡς κτιστὸν καὶ οὐκ ἀναμάρτητον.

ΑΔ'. Εἰ ἡμεῖς οἱ κτιστοὶ υἱοθετούμεθα παρὰ τοῦ Υἱοῦ, καθὰ μυσταγωγούμεντες ἡμᾶς λέγουσιν (Παῦλος μὲν· « Ὅτι δὲ ὅτε υἱοὶ, ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν, κρᾶζον· Ἀδδᾶ, ὁ Πατὴρ· » Ἰωάννης δέ· « Ὅσοι δὲ ἔλαβον αὐτόν, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι »)· οὐκ ἀπολείπονται πῶς τῆς ἀληθοῦς θεότητος αἱ ὑποστάσεις αὗται. Πῶς γὰρ ὁ Υἱὸς ἐν ἑαυτῷ, ἢ δι' ἑαυτοῦ, ἢ ἐν τῷ ἰδίῳ Πνεύματι υἱοποιεῖται;

ΑΕ'. Εἰ τὸ ἅγιον Πνεῦμα λέγει Παῦλος εἶναι « τοῦ Θεοῦ Πνεῦμα, » ὡς ἐστὶν ἡμῖν τὸ ἡμῶν, καὶ εἰ ὁ Θεὸς ὁμοῖως « Πνεῦμα αὐτοῦ » προσαγορεύει αὐτό· δυσσεβεῖ ὁ μὴ λέγων αὐτὸ Θεὸν συνάναρχον καὶ ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ. Οὐδὲ γὰρ ἦν, ὅτε ἐκτὸς τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ ἦν, οὐδὲ προσήκειν νοεῖν, ὡς ὕστερον, ἢ ἔξωθεν αὐτῷ προσέγονεν, ἢ ὅτι τοῦ ἀκτίστου Πνεύματος τὸ κτισθὲν πνεῦμα τυγχάνει· ἀλλὰ καὶ συνεπιθέθηκεν αὐτῷ ἐπὶ τὸν χειρουβικὸν θρόνον, καὶ συμπροσκυνεῖται καὶ συνδοξάζεται, ὡς προεῖρηται, ὅτε Πνεῦμα ἀχώριστον αὐτοῦ.

ΑΓ'. Εἰ ἡ κτίσις δεκτικὴ [154 a] ἀγιότητος, σοφίας, ἀγαθότητος, καὶ πάσης τελείας ἀρετῆς τυγχάνει (τρεπτή γάρ), τὸ δ' ἅγιον Πνεῦμα οὐ δεκτικόν, ἀλλὰ παρεκτικόν (ἀτρεπτον γάρ)· ἄρα Δημιουργός,

sermo est, sapientiæ, et scientiæ, et sanctificationis effectrix est. . . Porro Spiritus sanctus, confessione omnium, immutabilis est, sanctificator scientiæ diviniæ, et universorum attributor bonorum (legendum cum nostro codice: « Immutabilis est, et sanctificator, scientiæ diviniæ, et universorum attributor bonorum ») . . . Si igitur sanctificator est, non mutabilis, sed immutabilis substantiæ ostenditur. . . Omne enim quod alieni boni capax est, ab hac substantiā separatur: tales autem sunt cunctæ creaturæ. »

(76) Nam lex. Rom. viii, 2.

(77) Quia. Galat. iv, 6.

(78) Quotquot. Joan. i, 12.

(79) Accipere potest sanctitatem. In Græco, δεκτικὴ ἀγιότητος, id est « capax est sanctitatis. » Quam locutionem retinuit Hieronymus in theologi nostri libro De Spiritu sancto, num. 4, et sequentibus, ubi fuse hoc argumentum exponit ipse Didymus, atque inter cætera hæc habet: « Hæc quippe omnia sapientiæ et cæterarum virtutum, et sanctificationis capacia sunt; ista vero substantiā, de qua nunc

καὶ οὐ δημιούργημα αὐτὸ τυγχάνον καθ' ὑπαρξιν, ἀλλὰ κατὰ τὰ προειρημένα.

ΑΖ'. Εἰ ἡ κτίσις ἀναλαβανομένην καὶ ἀποβαλομένην γνῶσιν ἔχει, τὸ δὲ Πνεῦμα οὐδ' ἐξωθεν ἔσχεν, οὐδ' ἀποβρίπτειν πέφυκε τὴν γνῶσιν, ἀλλὰ καὶ ἀποκαλύπτειν τὰ τοῦ Θεοῦ σοφίας καὶ γνώσεως, καὶ τοῦ Πατρὸς κατ' οὐσίαν ὑπάρχον· οὐκ ἄρα κτίσμα τὸ Πνεῦμα. Ἐπαύωμεν δὲ καὶ τῶν περὶ τούτου Ἑλληνικῶν σοφισμάτων, ἐχόντων ὧδε·

ΑΗ'. Εἰ ὁ δοῦλος οὐκ οἶδεν, τί ποιεῖ ὁ Κύριος αὐτοῦ, τὸ δὲ Πνεῦμα οἶδεν τὰ τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸν Ἀπόστολον· οὐ διώριστα αὐτοῦ φύσει καὶ τῇ συμφωνίᾳ, ὁμολογουμένως δὲ Θεὸς ἐστὶν καὶ Δεσπότης, ἰσὺν γνῶσιν ἔχων τῷ Θεῷ, ὅπερ ἀμήχανον καὶ ἀδύνατον εἶναι ἐπὶ παντὸς κτιστοῦ.

ΑΘ'. Εἰ ἐν καὶ μόνον εἶναι τοῦτο, ὡς καὶ τὸν Ὑἱὸν μονογενῆ, ἴσασιν αἱ Γραφαί· οὐκ ἐστὶ κτιστὸν, ὡς τὸ πλῆθος τῶν πνευμάτων, ἀλλὰ τῆς μονάδος θείας οὐσίας. Διὸ μόνον αὐτὸ ἰδίως καὶ κυρίως ἐστὶ τε καὶ κέκληται ἅγιον Πνεῦμα, καὶ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, καὶ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, καὶ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ Πνεῦμα ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται· καὶ ἐκ τοῦ εἶναι αὐτὸ ἐν πᾶσιν, ὡς τὸν Θεόν, γινώσκουμεν, ὅτι ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν ἐστίν.

Μ'. Εἰ ἐν ἰσῷ ἐμαρτυρήθη εἶναι ἡ Τριάς ἀλήθεια, καὶ ἀγαθότης, καὶ [154 δ] ἁγία· ἐν μιᾷ θεότητι ἐστίν, μὴδὲν ἔχουσα πολυσχιδές. Μία γὰρ ἡ ἀρετὴς θεία ἀλήθεια, καὶ ἀγαθότης, καὶ ἀγιοσύνη ἐστίν. Ἡ γὰρ κτίσις, καὶ μεθεκτὼς ταῦτα ἔχει, καὶ τρέπεται κατ' οἰκίαν προαίρεσιν ἐπ' αὐτοῖς, νῦν μὲν ἀληθεύουσα, ἄλλοτε δὲ ψευδομένη, καὶ νῦν μὲν ἀγαθονομένη, ἄλλοτε δὲ κακονομένη. Φαίνονται καὶ περὶ τούτου οἱ λογάδες τῶν ἑξω εἰρηκότες τὰς·

Τοῖος γὰρ νόος ἐστὶν ἐπιχθονίων ἀνθρώπων,
Ὅλος ἐπ' . . . . .

ΜΑ'. Εἰ, καθὰ γέγραπται, ἀνακαινίζει ἡμᾶς ἐν τῷ βαπτίσματι, καὶ ἐλευθεροῖ ἀπὸ ἀμαρτίας καὶ θανάτου τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ ναὸς αὐτοῦ ἐσμεν ὁμοίως τοῦ Θεοῦ Πατρὸς· ὡς Δημιουργὸς καὶ συνεργὸς τῷ Δημιουργῷ ἀνακτίζει, καὶ ὡς Δεσπότης ἐλευθεροῖ, καὶ ὡς Θεὸς ἐνοικεῖ. Ὁ δὲ ταῦτα ὢν, ποίημα παρὰ πλησίον τοῖς ποιήμασιν εἶναι οὐ δύναται· οὐδὲ λέγειν, ἢ σιωπῶντα ἀνέχεσθαι ἀκούειν τοῦτο θέμις.

ΜΒ'. Εἰ ἅμα τῷ Θεῷ Πατρὶ καὶ τῷ Ὑἱῷ αὐτοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα διὰ τοῦ βαπτίσματος ἀναστοιχειοῖ ἡμᾶς εἰς εἰκόνα τὴν πρώτην, καὶ διὰ τῆς μετουσίας αἰτίου ἡμῖν υἰοθεσίας καὶ τοῦ γίνεσθαι θεοὺς ἐστίν,

(80) Ante. Vide pag. 157 et 158.

(81) Patris est. In Græco subest aliquod mendam.

(82) Sic se habent. Reliqua omisit librarius.

(83) Cognoscimus. Vide Sap. xii, 1, et I Joan. iv, 13.

A enim immutabilis. Creator ergo est, non creatura, secundum essentiam, juxta illa quæ ante (80) dicta sunt.

XXXVII. Si creatura cognitionem suam modo acquiri, modo amittit; Spiritus vero neque extrinsecus cognitionem suam habuit, nec eam abjicere potest, sed potius ea revelat, quæ sunt sapientiæ et cognitionis Dei, ac si Patris est (81) secundum essentiam; non est ergo creatura Spiritus. Audiamus vero de hoc etiam Græcorum cogitata quæ sic se habent (82):

XXXVIII. Si servus non novit quid faciat dominus ejus; Spiritus vero juxta Apostolum novit ea quæ sunt Dei: non distinguitur per naturam ab ipso Deo, neque per concordiam; sed Deus profecto est, et Dominus, æqualem cum Deo cognitionem habens: id quod nulla plane ratione ulli unquam creaturæ convenire potest.

XXXIX. Si unum et solum esse hunc Spiritum, item ut Filium unigenitum, norunt Scripturæ, non est ergo creatus, cujusmodi est spirituum multitudo; sed ad unitatem pertinet divinæ essentiae. Ideo solus ipse proprie ac singulariter et est et vocatus fuit Spiritus sanctus, et Spiritus Patris, et Spiritus Dei, et Spiritus qui est ex Deo, et Spiritus qui a Patre procedit. Et ex eo quod ipse sit in omnibus ut Deus, cognoscimus (83) quod Deus in nobis est.

XL. Si Trinitas ex æquo in Scripturis esse dicitur veritas, et bonitas, et sancta, 331 sequitur ut sit in una deitate, nihil habens multifidum; una est enim immutabilis divina veritas, et bonitas, et sanctitas. Nam creatura et per participationem hæc habet, et in his mutatur per propriam ipsius voluntatem, modo quidem verum loquens, alias vero mentiens; et modo quidem bona existens, alias vero mala. De hac etiam re ethnicorum sapientes ista dixisse constat:

Talis enim mens est terrenorum hominum,
Qualem (84). . . . .

XLI. Si, ut scriptum est, renovat nos in baptismo, et liberat a peccato, et a morte Spiritus sanctus, ac si templum ejus sumus similiter ac Dei Patris; igitur tanquam Conditor, et Creatoris cooperatur rursus creat; et ut Dominus liberat, et ut Deus inhabitat. Qui autem est hæc, non potest creatura esse instar aliarum creaturarum; neque hoc dicere fas est, aut hæc dicentem tacendo patienter audire.

XLII. Si simul cum Deo Patre, et Filio ejus baptismum Spiritus sanctus nos reformat in pristinam imaginem, et per sui participationem causa nobis est ut adoptemur in filios, et dii efficiamur; et

(84) Qualem. Reliqua desunt in codice. [Homericus sunt versus, Od. Σ, 137, qui sic se habent:

Τοῖος γὰρ νόος ἐστὶν ἐπιχθονίων ἀνθρώπων.
Ὅλος ἐπ' ἡμᾶς ἀγῆσι πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε
[Edit.]

nulla creatura nos hoc modo aut adoptare in filios A potest, aut deos facere : quomodo non est ipse verus Deus ?

XLIII. Si nulla ex creaturis in creationis historia, aut in glorificatione, aut in baptismo simul cum Deo Patre commemoratur, Spiritus vero commemoratur : est ergo ipse Deo Patri, et Unigenito æqualis Deus, et æquali potentia præditus.

XLIV. Si prophetas, et apostolos auctoritate propria misisse dicitur in Scriptura, sicut Pater et Filius : hæc fecit ut Deus Patri in omnibus consentiens, et ut rerum futurarum præscius, et creaturarum Dominus.

XLV. Si ea, quæ alicubi de Patre aut de Filio in Scripturis dicta sunt, alibi de Spiritu sancto scripta fuerunt, fieri omnino nequit, ut Spiritus B ipse non sit unius per se perfectæ deitatis ac ejusdem voluntatis, et gloriæ cum Patre et Filio sine ulla discrepantia. Nam quæ sunt eidem æqualia, sunt etiam æqualia inter se, ut aiunt.

XLVI. Si nulla ex cœlestibus potestatibus 332 cœlestia dona largiri potest, Spiritus vero Dei propria potestate ea largitur, quæ dare solius divinæ naturæ est : est ergo Deus omnibus sufficiens, et omnium, atque adeo eorum etiam, qui sunt in cœlis, dominator, et Patri ac Filio consubstantialis.

XLVII. Si nulla ex invisibilibus aut visibilibus substantiis in sacris Scripturis vocata est Deus, nec veritas, nisi Pater, et sanctus ejus Spiritus, et Unigenitus ; indubitatum est, eum ad unitatem divinæ et supersubstantialis essentiæ pertinere.

XLVIII. Si virtutes cœlorum, qui omnium creaturarum maximi sunt, et lucidissimi, in Spiritu Dei sunt, non potest fieri, ut ipse sit creatura, sed Creatoris cooperator est, et æqualiter cum ipso operatur.

XLIX. Si orbem terrarum implet, et omnia continet, ut loquitur Sapientia (85), est profecto ipse unius supremæ, augustæ, et incomprehensibilis, et inaccessibilis, et intangibilis, et forma carentis essentiæ, et est Conditor, nec loco circumscibitur, sed ipse hoc universum comprehendit.

L. Si in Trinitate naturam non distinguit Scriptura, nec prima, et secunda, et tertia natura in ipsa Trinitate distinguitur : quamnam rationem asserre possunt hæretici adversus eos qui illam credunt essentialiter quidem unam esse, in proprietatibus vero hypostasium distinctam ?

LI. Si primam creaturam diabolus esse ostendit liber Jobi, Spiritus non est creatura, sed ad Unitatem essentiæ pertinet : nec enim sane dixerint, diabolus ante illum conditum fuisse, et ei quidem aliquando excellentiorem locum obtigisse, divino autem Spiritui inferiorem.

LII. Si quemadmodum ad Dei gloriam, et adorationem, Pascha ab initio etiam a Judæis celebratum

καὶ οὐδὲν τῶν κτιστῶν τῷ τρόπῳ τούτῳ ἔχει τὸ υἱοποιεῖν ἢ θεοποιεῖν· πῶς αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ἀληθινὸς Θεός ;

ΜΓ'. Εἰ μὴδὲν τῶν κτισμάτων εἰς δημιουργίαν, ἢ εἰς δοξολογίαν, ἢ εἰς τὸ βάπτισμα συνεμνημονεύθη τῷ Θεῷ Πατρὶ, τὸ δὲ Πνεῦμα μνημονεύεται· ἄρα ὡς ἰσότημος καὶ ἰσοσθενὴς τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Μονογενεῖ, Θεός ἐστιν.

ΜΔ'. Εἰ τοὺς προφῆτας καὶ [155 α] ἀποστόλους ἐξουσιαστικῶς ἀπεσταλκέναι, καθ' ὁμοίότητα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, μεμαρτύρηται· ὡς Θεὸς σύμφωνος κατὰ πάντα τῷ Πατρὶ, καὶ ὡς προγνώστης καὶ τῆς κτίσεως Δεσπότης ταῦτα πεποίηκεν.

ΜΕ'. Εἰ, ὅπερ νῦν εἴρηται περὶ τοῦ Πατρὸς ἢ τοῦ Υἱοῦ, ἄλλοτε περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀναγέγραπται, ἀμήχανον, ἀδύνατον, μὴ εἶναι ἀπαράλλακτος τῆς μιᾶς αὐτοτελοῦς θεότητος, καὶ θελήσεως, καὶ δόξης τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ. Τὰ γὰρ τῷ αὐτῷ ἴσα, φασὶ, καὶ ἀλλήλοις· ἐστὶν ἴσα.

ΜΓ'. Εἰ μὴδὲν τῶν οὐρανίων δυνάμεων οὐράνια χαρίσματα δύναται παρέχειν, τὸ δὲ τοῦ Θεοῦ Πνεῦμα κατ' ἐξουσίαν δωρεῖται, ἃ δοῦναι μόνος τῆς Θείας φύσεως ἐστίν· ἄρα παναρχὴς Θεός, καὶ ἐξουσιαστής ἐστι, καὶ τῶν ἐν οὐρανοῖς, καὶ ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ συγγένει.

ΜΖ'. Εἰ μὴδὲν τῶν ὁρατῶν ἢ ὁρατῶν ἱερῷ γράμματι προσηγόρευται θεῖον καὶ ἀλήθεια, εἰ μὴ ὁ Πατήρ, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ ὁ Μονογενὴς· ἀναμφήριστον, ὡς τῆς ἐνάδος Θείας καὶ ὑπερουσίου ἐστὶν οὐσίας.

ΜΗ'. Εἰ τῶν παμμεγεθεστάτων καὶ φωτισιδεστέρων πάντων ἐν ποιήμασιν οὐρανῶν αἱ δυνάμεις ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ εἰσιν, οὐκ ἐγχερεῖ αὐτὸ ποίημα καθεστάναι, ἀλλὰ συνεργῶν καὶ ἰσουργῶν τῷ δημιουργῷ.

ΜΘ'. Εἰ τὴν οἰκουμένην πληροῖ, καὶ πάντα ἐμπεριέχει, κατὰ τὴν λέγουσαν τοῦτο Σοφίαν· τῆς ἀνωτάτω σεπτῆς, καὶ ἀπερινοήτου, ἀπροσίτου τε καὶ ἀνεπάφου, [155 β] καὶ ἀμόρφου μιᾶς οὐσίας ἐστὶν δημιουργόν· καὶ τόπῳ οὐ περιγράφεται, αὐτὸ δὲ περιέληφεν τότε τὸ πᾶν.

Ν'. Εἰ Γραφὴ οὐ διορίζει τῇ φύσει τὴν Τριάδα, οὐδ' ὀρίζεται ἐπ' αὐτῆς πρώτην, καὶ δευτέραν, καὶ τρίτην φύσιν· ποῖος αὐτοῖς ὑπεστί λόγος πρὸς τοὺς πιστεύοντας, ἠγῶσθαι μὲν αὐτὴν οὐσιωδῶς, διακρίσθαι δὲ ἐν ἰδιότησιν ὑποστάσεων ;

ΝΑ'. Εἰ τὸ πρῶτον κτίσμα ὁ διάβολος ἐδείχθη ἐν τῷ Ἰώβ, οὐ κτίσμα, ἀλλὰ τῆς Μονάδος οὐσίας τὸ Πνεῦμα. Οὐ γὰρ φαίνεται τὸν διάβολον προδεδημιουργῆσθαι, καὶ αὐτὸν μὲν ποτε τὴν ὑπερέχουσαν τάξιν εἰληχέναι, τὸ δὲ θεῖον Πνεῦμα τὴν ὑφειμένην.

ΝΒ'. Εἰ, καθάπερ εἰς δόξαν καὶ προσκύνησιν τοῦ Θεοῦ τὸ Πάσχα ἐξ ἀρχῆς καὶ παρ' Ἰουδαίων ἐπετε-

λέσθη, οὕτω καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἡ Πεντηκοστή· πῶς οὐ συνάναρχος αὐτῷ ὑπάρχει ἀείμνητος Θεός;

ΝΓ'. Εἰ, ὡς τοῦ σημάντρου τοῦ ἀπὸ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, οὕτω καὶ τοῦ ἀπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος σημαινομένου ἡμῖν μνημονεύει τὰ λόγια· οὐκ ἔστιν ἐν τοῖς ποιήμασιν, ἀλλὰ καὶ ἐν ἰσῇ τιμῇ καὶ εὐχαριστίᾳ. Οὐ γὰρ ποιήματος ἅμα καὶ τοῦ Θεοῦ σφραγίδα ἀναλαμβάνομεν, οὐδὲ συμπαράλαμβάνει ὁ Θεὸς κτίσματος σφραγίδα, τῇ ἑαυτοῦ ὡς μόνος σώζειν οὐχ ἰκανός.

ΝΔ'. Εἰ πᾶσα βλασφημία ἀφίσταται τοῖς ἀνθρώποις, ἡ δὲ εἰς τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἀσυγχώρητος· ἅρα οὐκ ἐλάττων τυγχάνει Θεός. Βλασφημία δὲ ἔστιν τὸ μὴ λέγειν αὐτὸ Θεόν. Ἀνάγεται γὰρ ἡ βλασφημία καὶ εἰς τὸν Παντοκράτορα, οὐ πνοῇ τυγχάνει.

ΝΕ'. Εἰ ἀπαράβατον αἰρετικοὶ [156 α] φυλάττουσιν τό τε πρόσταγμα τοῦ Πατρὸς λέγοντος, «Ὁς ἔστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός· αὐτοῦ ἀκούετε,» τὴν τε περὶ τὸ βάπτισμα τοῦ Υἱοῦ παράδοσιν· διὰ τί μὴ ἀχώριστον τῇ φύσει, καὶ ἰσότημον, καὶ ἰσοδυναμον ὁμολογοῦσι τὴν Τριάδα, καὶ ἰσοτίμως δοξάζουσιν; «὘ν γὰρ ὄνομα, τοῦτ' ἔστιν τὸ τῆς μιᾶς θεότητος, τρεῖς δὲ ὑποστάσεις ἐδίδαξεν, ἐκάστη τὴν ἰσοτιμίαν τηρήσας.

ΚΕΦ. Γ'.

Καὶ ταῦτα μὲν ἀποδεικνύμενα καίθω. Αἰρετικῶν δὲ πρῶτον ἔστιν ἀσεβέστατον καὶ ἀποτομώτατον πρόβλημα, τὸ ἐν Παροιμίᾳ Σολομώντος γεγραμμένον· «Κύριος ἔκτισέν με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ· πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέν με· ἐν ἀρχῇ πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι, καὶ πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι, πρὸ τοῦ ἐλθεῖν τὰς πηγὰς τῶν ὕδατων, πρὸ τοῦ ὅρη ἐδρασθῆναι, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾶ με.» Διὰ τούτου γὰρ τοῦ προβλήματος βιάζονται κτίσμα τὸν κτίστην καὶ εὐεργέτην ἀποφαίνειν. Κρεῖττων δὲ καὶ πειθανωτέρα τῆς αὐτῶν βουλήσεως καὶ ἡ τῆς Γραφῆς ταύτης ὑπάρχει νόσις. Εἰ γὰρ ἀληθὴ καὶ κατακρατοῦντα τὰ προκείμενα πάντα κεφάλαια καὶ τὰ ἐν τῷ πρώτῳ λόγῳ καταταγέντα ἔστιν, ὥσπερ οὖν ἔστιν, ἀρῆδηλοτάτη ἀπὸ τῶν θείων λογίων δεξιμένη μαρτυρίαν· πῶς οὐ τῶν ἀνοσιωμάτων καὶ ἀδυνατωτάτων ἔστιν οὕτως ἐκδέχεσθαι τὰ δι' ἐπιπρόφως δηλούμενα θεῖα πράγματα; Οὐκ οὖν εὐδελον,

A est, ita et ad gloriam Spiritus sancti celebrata est Pentecoste: quomodo non est ipsi Deo coæternus perpetuis laudibus celebrandus (86) Deus?

LIII. Si Scripturarum oracula sicut commemorant signaculum a Patre, et a Filio impressum, ita etiam signaculum commemorant, quo a Spiritu sancto obsignati sumus (87): non est inter creaturas numerandus Spiritus, sed æqualis ei debetur **333** honor, et gratiarum actio. Nec enim creaturæ simul, et Dei obsignationem accipimus, neque creaturæ obsignationem simul cum sua assumit Deus, quasi solus salvare non valeat.

LIV. Si omnis blasphemia remittitur hominibus, blasphemia vero in Spiritum Dei est irremissibilis, non est ergo Spiritus minor aliquis Deus. Blasphemia vero est, ipsum non dicere Deum: redundat enim blasphemia etiam in Omnipotentem, cujus ipse halitus est.

LV. Si non transgrediuntur hæretici, sed observant cum præceptum Patris inquantis, «Hic est (88) Filius meus dilectus: ipsum audite;» tum ea, quæ Filius de baptismo tradidit: quare Trinitatem natura inseparabilem, et æque honorandam, et æque potentem non constituentur, nec eam æquali honore glorificant? Unum enim esse nomen, id est, nomen unius deitatis; tres vero hypostases, is docuit, unicuique servans honoris æqualitatem.

CAP. III.

Atque hæc quidem ut a nobis demonstrata supponantur. Hæreticorum vero prima obiectio, eaque impiissima, et absurdissima (89), ex eo ducitur, quod in Proverbio (90) Salomonis scriptum est. «Dominus (91) creavit me initium viarum suarum in opera ipsius; ante sæculum fundavit me; in principio antequam terram faceret, et antequam abyssos faceret; antequam venirent (92) fontes aquarum: antequam montes firmarentur (93): ante omnes vero colles gignit me.» Hoc enim quod obijciunt, argumento conantur ostendere, eum, qui Creator est, ac beneficiorum largitor, esse creaturam. Sed germana hujus etiam oraculi sententia eorum interpretatione ac scopo præstantior est ac probabilior. Si enim vera sunt (sicut sane sunt), et assensum extorquentia omnia, quæ antea allata fuerunt capitula atque argumenta, quæque in primo λόγῳ (94) posita ac enumerata sunt: **334** mani-

(86) *Perpetuis laudibus celebrandus*. Codex ἀείμνητος. Legendum fortasse, ἀείμνητος.

(87) *Obsignati sumus*. In Græco, ἐσημαίνον. Lego σημαινομένου, aut σεσημασμένου.

(88) *Hic est*. Matth. xvii, 5.

(89) *Absurdissima*. In Græco, ἀποτομώτατον. De qua voce lege, si placet, S. Maximi scholia ad cap. 2, paragraph. 2 libri *De celestis hierarchia*.

(90) *In Proverbio*. Non dissimili modo, numero scilicet singulari, «Proverbium» alii etiam dixerunt Didymo supplex, ut Palladius Helenopolitanus in *Epistola ad Lausum*, ubi, allatis ex libro Proverbiorum quibusdam verbis, subiungit: Καθὼς ἡ Παροιμία λέγει, id est, «ut Proverbium ait.»

Eodemque modo loquitur Epiphanius in *Anchorato*, cap. 42.

(91) *Dominus*. Prov. viii, 22-25. Merito ab hoc textu Didymus: ex eo enim Arius «erroris sui introducendi occasione nactus est,» ut ait Epiphanius hæresi lxiix, num. 12.

(92) *Antequam venirent*. Græca editio, πρὸ τοῦ προσελθεῖν, id est «antequam procederent.»

(93) *Firmarentur*. In Complutensi editione legitur, ἐδρασθῆναι, ac vertitur: «facti essent»: quasi ducatur ex verbo δρᾶν. At Francofurtensis rectius, ut puto, habet ἐδρασθῆναι cum spiritu aspero, ut Didymus.

(94) *In primo λόγῳ*. An primum indicat hujus operis librum? Vide not. 2, pag. 137.

festissimo divinorum oraculorum testimonio interpretatio nostra confirmatur: quomodo ergo (95) non summe impia, maximeque infirma est eorum explicatio, qui divinas res arcano et symbolico modo significatas interpretantur hac ratione? Nonne evidens est, de ea, quæ rerum omnium causa et creatrix est, Sapientia, de magno, inquam, Deo Verbo, qui est super omnia, quemque textus iste (96) indicare nequit, non dici in Proverbiis a Salomone illud: « Dominus creavit me? » Nec enim is tam audax (97), tamque arrogans contra Deum fuit, qui, sicut omnium semper miseretur, sic etiam ipsi, vel post tam magna peccata, pepercit, ejusque misertus est. Quin si quis ei sensus est (sicut sane est) eorum, quæ hic contingunt, aut quæ dicuntur ab heterodoxis, puto eum etiam ante destinatum (98) ac vespera carentem diem ipsis contradicere, ac dicam impingere, et adversari, ac docere, sibi nunquam talem de Verbo suspicionem in mentem venisse; novit enim et ipse, utpote qui sapientiam regno prætulit (99), eamque petiit, et consecutus est, ac regnum auctarii loco habuit, novit, inquam, etiam ipse, quod et a patre suo Davide audiverat, nempe Dominum, quatenus vivificans et vita est, secundum cœlestem generationem exsistere non cœpisse, et quatenus (1) lux est vitam largiens, et sempiterna, **335** ac subsistenter et consubstantialiter ex paterna luce emanans, ab alio illuminatum non fuisse. Sed de mundana sapientia sermonem habuit, de scientia, exempli gratia, bene dicendi, exercitiis imperandi, medendi, ædificia exstruendi, in summa de ea sapientia quæ in omnibus sapientibus viris quavis præclara scientia præditis invenitur. Revera enim si ea quæ textum

(95) Ergo. Vocem hanc addere coactus sum, ut concinnior esset oratio. Cæterum suspicor casu aliquo factum esse, ut verba illa, ἀρρηλωτάτην, et quæ sequuntur, e suo loco dimota sint: multo enim clarius erit hic locus, si ita legeris: Κρείττων δὲ καὶ πειθανωτέρα τῆς αὐτῶν βουλήσεως καὶ ἡ τῆς Γραφῆς ταύτης ὑπάρχει νόσις, ἀρρηλωτάτην ἀπὸ τῶν θείων λόγων δεξαμένη μαρτυρίαν. Εἰ γὰρ ἀληθὴ καὶ κατακρατούμενα τὰ προκείμενα πάντα κεφάλαια καὶ τὰ ἐν τῷ πρώτῳ λόγῳ καταταγέμενα ἐστίν, ὥσπερ οὖν ἐστίν· πῶς οὖν τῶν ἀνοσιωτάτων, et reliqua.

(96) Textus iste. In Græco, λόγος. Nimirum sæpe vox λόγος, aut « sermo, » apud Didymum, aliosque Patres, Scripturæ textum valet. Ut cum in libro *De Spiritu sancto*, num. 43, sic loquitur Didymus: « In communi itaque sermo pronuntiatur, non esse dictum cuiquam creaturæ, *Sede a dextris meis*, » Et num. 14: « Ad conditionem ejus approbandam etiam prophetice sermonem usurpant, dicente Deo, *Creo Spiritum*, » Et num. 2: « Plena sunt volumina Scripturarum his sermonibus. » Et, ut alia omittam exempla, in enarratione in *primam Joannis Epistolam*, cap. iv, ad vers. 12, ait: In præsentī sermone: *Deum nemo vidit unquam*. »

(97) Tam audax. Salomonis Proverbia Deo afflante scripta sunt. Itaque benigna interpretatione indigent hic locus, tum quæ mox subjicit segm. 150 a, tum demum quæ dictavit initio commentariorum in *Ecclesiasten*, ad prima tituli verba, nempe: ῥήματα Ἐκκλησιαστοῦ, hoc est, « Verba Ecclesiastæ. » Etenim catena manu scripta, de qua dixi

A ὅτι οὐ περὶ τῆς παναιτίου καὶ δημιουργοῦ σοφίας (φημὶ τοῦ ἐπὶ [156 b] πάντων μεγάλου Θεοῦ Λόγου, ὃν οὐκ ἂν δύναιτο δεῖξαι λόγος) παροιμιάζεται Σολομὼν τὸ, « Κύριος ἔκτισέν με. » Οὐ γὰρ θρασυκάρδιος οὕτως καὶ αὐθάδης κατὰ τοῦ Θεοῦ ἐγένετο, τοῦ καὶ μετὰ τηλικαῦτα ἁμαρτήματα συγγνώμης καὶ συμπαθήσαντος, ὡς πᾶσιν ἀεὶ καὶ αὐτῷ. Ἀλλὰ καὶ εἰ τίς ἐστιν, ὥσπερ οὖν ἐστιν, αὐτῷ τῶν ἐνταῦθα γινομένων, ἢ παρὰ τῶν ἐτεροφρόνων λεγομένων ἀφιστησις· οἷμαι αὐτὸν καὶ πρὸ τῆς κυρίας καὶ ἀνεστέρου ἡμέρας ἀντιλέγειν αὐτοῖς, καὶ αἰτιάσθαι, καὶ ἀντικαθίστασθαι, διδάσκοντα μῆτε ὑπόνοιαν ποτε τοιαύτην περὶ αὐτοῦ εἰληφέναι. Αὐτὸν τε γὰρ φησὶν ἐπίστασθαι, ὅτε σοφίαν ὑπὲρ βασιλείαν ζητήσαντα, καὶ ἐπιτυχόντα, καὶ ἐν προσθήκῃς μέρει τὴν βασιλείαν κομισάμενον· καὶ ἡμέντοι καὶ παρὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Δαυὶδ ἀκηκοέναι, ὅτι ὡς ζωοποιὸς καὶ ζωὴ ὁ Κύριος τοῦ εἶναι κατὰ τὴν αἰὶν ἡμετέραν οὐκ ἤρξατο, καὶ ὡς ζωοδότης καὶ ἀίδιον φῶς συνεφεστώτως καὶ ὁμοουσιῶς ἐκ τοῦ πατρικοῦ φωτὸς ἐκλάμψαν, ὑπ' ἄλλου οὐ πεφώτισται· ἀλλὰ γὰρ περὶ τῆς ἐγκοσμίου σοφίας τὸν λόγον ἐνηνοχέναι, τῆς ἐν λόγῳ, τῆς ἐν στρατηγίᾳ, τῆς ἐν λατρικῇ, τῆς ἐν ἀρχιτεκτονικῇ, καὶ ἀπλῶς τῆς ἐν πάσῃ θαυμαστῇ ἐπιστήμῃ πᾶσι τοῖς σοφοῖς ἀνδράσιν ἐνυπαρχούσης. Καὶ γὰρ ὡς ἀληθῶς, εἰ τις σωφρόνως καὶ θεοσεβῶς τὰ προηγούμενα καὶ τὰ ἐπόμενα τοῦ, « Κύριος ἔκτισέν με, » θελήσῃ σκοπῆσαι· ταχέως, καὶ ἀμέσως, καὶ αὐτόθεν εὐρήσεις πολλὴν τὴν ἔλεγχον. Προέταξεν [157 a] γὰρ· « Ἀρχὴ σοφίας, » φῶδος Κυρίου· σύνεσις δὲ ἀγαθὴ πᾶσι τοῖς ποιούσιν αὐτὴν· καὶ πάλιν· « Δι' ἐμοῦ βασιλεῖς βασιλεύουσιν, καὶ δυνάσται γράφουσιν δικαιοσύνην· δι' ἐμοῦ μεγιστάνες μεγαλύνονται, καὶ τύραννοι δι' ἐμοῦ κρατοῦσιν γῆς. »

pag. 278, not. 43, hæc habet [folio 68 codicis 22: Διδύμου. Προσεκτικὸν ποιεῖ τὸν ἀκούοντα· οὐ γὰρ ἰδιωτῶ, ἢ τοῦ τυγόντος οἱ λόγοι· τὰ μὲν γὰρ ἡθικὰ διδάσκων, αὐτοῦ Παροιμίας λέγει· φυσικὰ δὲ παραδιδούς, οὐκέτι Σολομώντος, ἀλλ' Ἐκκλησιαστοῦ φησιν· οὐ γὰρ εἰ (lego οὐ γὰρ ἢ) Σολομὼν ἀπλῶς καὶ ἀνθρώπος, ἀλλ' ἢ (lego ἀλλ' ἢ) σοφὸς καὶ Θεοῦ διάκονος, ταῦτα προφέρεται. Αὐτοῦ γοῦν ἐστὶν εἰπόντος ἀκοῦσαι· Οἱ ἐμοὶ λόγοι ὑπὸ Θεοῦ εἰρήνται, καθάπερ ἀποστόλων καὶ προφητῶν. Id est: « Didymi. Audito rem attentum reddit: nec enim privati aut vulgaris hominis sunt hi sermones. Nam moralia quidem docens, ait: Parabola Salomonis: physica autem, id est naturalia, tradens, non ait amplius: Salomonis; sed: Ecclesiastæ; nec enim quatenus Salomon simpliciter, et homo, sed quatenus sapiens, et Dei minister hæc profert. Ipsum porro audire licet inquam (Prov. xxxi, 1): *Mei sermones a Deo dicti sunt*: sicut sermones apostolorum et prophetarum. »

(98) Ante destinatum. Universalis iudicii diem eleganter vocat κυρίαν ἡμέραν, id est « diem præscriptam, destinatam, definitam. » Ut enim ait Julius Pollux lib. 1, cap. 7, Ἡμέρα κυρία, ἢ ἐπὶ τινι καταγμένη, id est « Alieni certæ rei destinatus dies ἡμέρα κυρία vocatur. »

(99) Regno prætulit. Vide lib. III Reg. iii, 9 et 11; lib. I Paralip. i, 10 et 11; et librum Sapientie, cap. vii, vers. 8: quem librum Salomoni tribuit Didymus, ut vidimus pag. 165.

(1) Et quatenus. Codex καχός. Lego καὶ ὥς.

hunc, « Dominus creavit me, » antecedunt, ac subsequuntur, prudenter quis ac pie considerare voluerit, cito, imo statim eodem in loco multa inveniet, quibus hæretici refelli queant. Nam antea hæc posuerat Salomon : « Initium (2-41) sapientiæ timor Domini, intelligentia (42) autem bona omnibus qui faciunt eam; » et rursus : « Per me (43) reges regnant, et dynastæ scribunt justitiam; per me megistanes (44) magnificantur, et dominatores per me imperant terræ. »

Ἄνευ δὲ σοφίας, φησὶν, ἥτις ἐστὶν ἡ μεταδοθεῖσα ἡμῖν ἀνωθεν φρόνησις, καὶ νουνεχία, καὶ λόγων ἀρετὴ, οὐδὲν τῶν δεόντων κατορθοῦται· διαφεύγει γὰρ τὰ πολλὰ καὶ καλὰ τῶν νοημάτων τὸν ταύτης ἐστερημένον. Ὁ δὲ ταύτης· μεταλαχὼν ἀνθρώπος τὸν τε Θεὸν, ὡς χρὴ, φοβεῖται, καὶ φίλα αὐτῷ πράττει, καὶ ἀνθρώπων νομοθετεῖ, καὶ οὗτος κρατεῖ ἐκείνου, καὶ πολλαπλάσια ἐκτίησας, καὶ οὐ μόνον λέγων αὐτὸς καὶ ποιῶν ᾗδεται, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀκρωμένους αὐτοῦ, ἢ ἔργον μανθάνοντας τὰ αὐτοῦ, σωφρονίζει. Ἐν δὲ τοῖς ἐφεξῆς ἐξέθετο σποράδην ταῦτα· « Κύριος ἐποίησεν χώρας αἰκήτους, καὶ ἄκρα οἰκούμενα τῆς ὑπ' οὐρανόν. Ἦνίκα ἡτοίμαζες τὸν οὐρανόν, συμπάρημην αὐτῷ· ἡνίκα ἀφώριζε τὸν ἑαυτοῦ θρόνον ἐπ' ἀνέμους, ἡνίκα ἰσχυρὰ ἐποίησε τὰ ἄνω νέφη, καὶ ὡς ἀσφαλεῖς ἐτίθει πηγάς τῆς ὑπ' οὐρανόν; ἐν τῷ τιθεῖν αὐτὸν ἐπὶ θαλάσῃ ἀκριβασμὸν αὐτοῦ. » Ὁ δὲ ποιήσας τὴν γῆν ἐκ μὴ γῆς, καὶ καλῶς τεχνεύσας οὐρανῶν περιφερεῖς κύκλους ἐκ μὴ οὐρανῶν, καὶ τοὺς δρόμους ταχεῖς τελούντα ἥλιον πανταχοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς φαίνοντα, καὶ ἀπλῶς λέγων ἅπαντα φήσας, μονογενὴς ἐστὶν Υἱὸς Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ ἀνευφημηθεὶς Θεοῦ δύναμις, καὶ Θεοῦ σοφία, καὶ ὡς [157 b] ταῦτα ὑπάρχοντος ἀνάρχου καὶ ἀληθῶς αὐτοῦ Πατρὸς, μὴ ἔχον ἀρχὴν, καθὰ διδάσκουσιν, Ἰωάννης μὲν λέγων· « Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο. » Παῦλος δὲ Ἑβραίοις γράφων· « Πρὸς δὲ τὸν Υἱὸν φησιν· Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. » Καὶ μεταξὺ φησιν· « Καὶ σὺ κατ' ἀρχὰς, Κύριε, τὴν γῆν ἐθεμελίωσας, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσιν οἱ οὐρανοί. » Ὡστε μὴ αὐτὸν, ἀλλὰ γὰρ ἕτερον εἶναι πρόσωπον τὸ πάντα ταῦτα, καὶ τὸ, « Κύριος ἐκτίσέ με, » εἰρηκός. Εἴτ' ἐπήγαγεν· « Καὶ ὕδατα οὐ παρελύσεται στόμα αὐτοῦ. » Ἀρα οὖν ὡς ἐκτίσθη σοφία, περὶ τοῦ νοητοῦ στόματος τοῦ δημιουργοῦ Θεοῦ Λόγου ἐξηγεῖται. Αὐθὶς τε· « Ἦνίκα ἰσχυρὰ ἐποίησε τὰ θεμέλια τῆς γῆς, ἡμην παρ' αὐτῷ ἀρμόζουσα· ἐγὼ ἡμην ἢ προσέχαιρεν καθ' ἡμέραν· εὐφραυνόμην δὲ ἐν προσώπῳ αὐτοῦ ἐν παντὶ καιρῷ· ὅτε εὐφραίνετο τὴν οἰκουμένην συντελέσας, καὶ ἐνευφραίνετο ἐν υἱοῖς ἀνθρώπων. » Ὁ γὰρ δημιουργὸς Υἱὸς Λόγος, ὁ πάντα μὲν προειδὼς καὶ προδυνάμενος, μακροθυ-

A Sine sapientia vero, inquit, hoc est, sine illa, quæ desuper nobis communicatur, prudentia, et consilio, et scientiæ doctrinæque copia nullo in vita officio recte quis fungitur. Qui enim ista sapientia careat, eum fugiunt multa, et præclara cogitata; qui vero hanc homo sortitus est, et Deum, ut oportet, timet, et grata ei facit, et homini (45) leges imponit, et ita (46) illum sibi subjicit, et plurima sibi comparat, et non solum oblectatur ipse, dum loquitur, dumque agit, sed etiam eos, qui ipsum audiunt, aut ejus actiones (47) norunt, prudentes reddit. In subsequentibus vero hæc sparsim exposuit ipse Salomon (48): « Dominus fecit regiones inhabitabiles (49), et extremitates habitatas ejus, quæ sub cælo est. Quando præparabat cælum, simul cum eo aderam; quando (50) segregabat thronum suum super ventos; quando fortes faciebat excelsas nubes; et cum securos ponebat fontes ejus, quæ sub cælo est; dum poneret ipse (51) mari legem accurate ab eo servandam. » At ille, qui terram fecit ex non terra, qui rotundos cælorum orbes ex non cælis pulchre fabricavit, qui solem veloces cursus perficientem, ac omnia ubique cælorum, 336 et terrarum illuminantem, et, ut breviter dicam, qui universa verbo condidit, ac apparere fecit, is, inquam, est unigenitus Filius Verbum Dei, qui celebratus fuit ac vocatus Dei potentia, et Dei sapientia, quique ut æterni sui et veri Patris potentia et sapientia est, initium non habet, sicut docent Joannes quidem cum dicit (52): « Omnia per ipsum facta sunt; » Paulus vero, cum Hebræis scribens ait: « Ad Filium (53) autem: Thronus tuus, Deus, in sæculum sæculi. » Ac nonnullis interjectis: « Et tu (54) initio, Domine, terram fundasti, et opera manuum tuarum sunt cæli. » Itaque persona, quæ hæc omnia in Proverbiis dixit, alia est ab ea sapientia, quæ ait, « Dominus creavit me, » non vero est eadem. Subjungit postea: « Et aquæ (55) non præteribunt os ejus. » Sapientia ergo, quatenus creata est, quod dixit, sic exponit, ut de intelligibili ore Conditoris, nempe Dei Verbi, se loqui ostendat. Et rursus: « Quando fortia (56)

(2-41) Initium. Prov. i, 7.

(42) Intelligentia. Secunda hæc versiculi pars legitur in Græca libri Proverbiorum editione, sed deest in Hebraico fonte atque in Latinis Bibliis. Huc vero translata est ex psalmo cx.

(43) Per me. Prov. viii, 15 et 16.

(44) Megistanes. Codex, μεγαίστανες, cum accentu acuto.

(45) Homini. Codex, ἄνω. Lege ἀνῶ, id est, ἀνθρώπου.

(46) Ita. Codex, οὗτος. Malim, οὕτως.

(47) Ejus actiones. Codex, ἔργον... τὰ αὐτοῦ. Legendum, ἔργα... τὰ αὐτοῦ, vel, ἔργον... τὸ αὐτοῦ.

D (48) Dominus. Prov. viii, 26-29.

(49) Inhabitabiles. Græca ed. habet, καὶ ἀεικήτους, id est « etiam inhabitabiles. »

(50) Quando. Didymus, ἡνίκα. Compl. ed., καὶ ὅτε. Francofurtensis, ὅτε.

(51) Ipse. Vox, αὐτόν, deest in Bibliis.

(52) Cap. i, vers. 5.

(53) Ad Filium. Hebr. i, 8.

(54) Et: Tu Hebr. i, 10.

(55) Et aquæ. Prov. viii, 29. Biblia habent στόματος pro στόμα.

(56) Quando fortia. Prov. viii, 29-31. Bibua habent καὶ pro ἡνίκα.

faciebat fundamenta terræ, eram apud ipsum ad-aptans : ego eram, in qua gaudebat per diem ; læta-
bar vero (57) in persona ejus in omni tempore ;
quando oblectabatur (58) postquam orbem terræ
perfecisset, et delectabatur in filiis hominum. » Nam
Conditor quidem Filius Verbum, qui omnia an-
tea et præsciebat, et poterat, quique erga ini-
quam etiam, et prave sentientem multitudinem le-
nis est, ac tarde irascitur, et pœnitentiam exspe-
ctat, postquam omnia perfecisset, gaudebat de
inexistente creaturis suis sapientia, et in ea dele-
ctabatur, in suo ipsius opere sese oblectans (59). At ipsa etiam sapientia creata in persona ipsius oble-
ctabatur. Tum post alia inquit : « Exitus (60) vero mei in viis vitæ : et paratur voluntas a Domino.
Qui autem peccant in me, impii erunt (61) in suas ipsorum animas, et qui oderunt me, diligenter mor-
tem. »

Et merito quidem sic loquitur. Qui enim suam ipso-
rum vitam sapientia duce non gubernant, ii sibi met-
ipsis insidiantur, et suæ ipsorum insipientiæ atque in-
scitiæ congruentem mercedem inveniunt mortem. Ut
rectam vero, ac sanam interpretationem nostram
337 esse (62) quisque videat, ac ne cæci quidem,
ut dici solet, de hac re ambigere queant ; de illo
ipso, de quo dixit Joannes (63), « Et Verbum caro
factum est, et habitavit in nobis, » sapientia creata
inquit, « Sapientia (64) ædificavit sibi domum, et
suffulsit columnas septem. » De qua domo ipse
Dominus ait : « Solvite (65) templum hoc, et ego
in tribus diebus excitabo illud. » Sed ut magis ma-
gisque ostendat Salomon, de conditricem Sapientia
se, non loqui, in sequentibus ita disserere pergit :
« Fili (66), si sapiens fueris, ubi metipsi sapiens
eris, et propinquis (67) : si autem malus evaseris,
solus exhauries mala. » Et rursus : « Filius (68)
eruditus, sapiens erit ; insipiente autem ministro
utetur ; » et rursus : « Sapiens (69) corde suscipit
præcepta ; » et : « Hic (70) ex labiis profert sa-
pientiam : virga verbera (71) virum vecordem :
sapientes abscondent sensum ; » et rursus : « Sa-
pientia (72) viro parit prudentiam ; » et rursus :
« Os justi (73) distillat sapientiam ; » et : « Linguae
(74) sapientum sanant ; » et : « Qui ambulat (75)
cum sapientibus, sapiens erit. » Deinde vero :
« Quæres (76) sapientiam apud malos, et non inve-

A μὴν τε καὶ ἐπὶ ἀδικῶ καὶ κακοδόξῳ πλήθει καὶ πε-
ριμένων μετάνοιαν, συντελέσας τὰ πάντα, προσ-
έχεις τῇ ἐνοουσίᾳ τοῖς κτίσμασιν αὐτοῦ σοφίᾳ, καὶ
ἐνευφραίνεται ἐν αὐτῇ, ἐπιγαννύμενος τῷ ἰδίῳ ἔργῳ.
εὐφραίνεται δὲ καὶ αὐτὴ ἐν προσώπῳ αὐτοῦ. Ἐῖτα μεθ'
ἑτερά φησιν· « Αἱ δὲ ἐξοδοὶ μου ἐν ὁδοῖς ζωῆς, καὶ
ἐτοιμάζεται θάλασσις παρὰ Κυρίου. Οἱ δὲ ἀμαρτάνοντες
εἰς ἐμὲ ἀσεβοῦσιν εἰς τὰς ἐαυτῶν ψυχὰς· καὶ οἱ
μισοῦντές με ἀγαπήσουσι θάνατον. »

B Καὶ μάλα εἰκότως. Οἱ γὰρ τὸν ἐαυτῶν βίον μὴ
σοφίᾳ κυβερνῶντες, ἐαυτοῖς ἐπιβουλεύουσιν [158 a],
καὶ τῆς ἐαυτῶν ἀφροσύνης καὶ ἀπαιδευσίας ἄξιον
εὐρίσκουσι θάνατον. Ὡστε δὲ καὶ τυφλοὺς, τοῦτο δὴ
τὸ τοῦ λόγου, μὴ ἀμφιδάλλειν ὕγιως τὴν ἡμετέραν
ἐρμηνείαν, ἡ κτιστὴ σοφία φάσκει περὶ ἐκείνου, περὶ
οὗ εἶπεν Ἰωάννης, « Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ
ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν· » « Ἡ σοφία ψυκοδόμησεν ἐαυτῇ
οἶκον, καὶ ὑπῆρξε στύλους ἐπτά. » Περὶ οὗ οἴκου ὁ
αὐτὸς Δεσπότης ἔφη· « Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ
ἐγὼ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν. » Μᾶλλον δὲ καὶ
μᾶλλον δεικνύς Σολομῶν, ὡς οὐ περὶ τῆς δημιουργοῦ
διαλέγεται σοφίας, ἐν τοῖς ἐπομένοις διεξέρχεται
οὕτως· « Ὅτι, ἐὰν σοφὸς γένῃ, σεαυτῷ σοφὸς ἔσθι
καὶ τοῖς πλησίον· ἐὰν δὲ κακὸς ἀποθῇ, μόνος ἀν-
τλήσει κακὰ· » καὶ πάλιν· « Ὅτις πεσπαυμένους
σοφὸς ἔσται, τῷ δὲ ἀφρονὶ διακόνῳ χρήσεται· » καὶ
αὖθις· « Σοφὸς καρδίᾳ δέχεται ἐντολὰς· » καὶ, « Οὐ-
τος ἐκ χειλέων προφέρει σοφίαν. Ῥάβδῳ τύπτει ἄν-
δρα ἀκάρδιον· σοφοὶ κρύψουσιν αἴσθησιν· » καὶ
πάλιν· « Ἡ σοφία ἀνδρὶ τίκτει φρόνησιν· » αὖθις
τε· « Ἐτόμα δικαίῳ ἀποστάζει σοφίαν· » καὶ, « Γλῶσ-
σαι σοφῶν ἰώνται· » καὶ, « Ὁ συμπορευόμενος σο-
φοῖς σοφὸς ἔσται· » εἰτα ἐξῆς· « Ζητήσεις σοφίαν
παρὰ κακοῖς, καὶ οὐχ εὐρήσεις· » καὶ μεθ' ἑτέρα·
« Σοφία πανούργων ἐπιγνώσεται τὰς ὁδοὺς· φόβος
Κυρίου, παιδεία καὶ σοφία· » αὖθις τε· « Νεοσσοῖς
αἰρετώτεραι χρυσίου· νεοσσιαὶ δὲ φρονήσεως, ὑπὲρ

(57) *Lætabar vero.* Biblia paulo aliter, præmissa
particula δέ, in hunc modum : Καθ' ἡμέραν δὲ
εὐφρανόμενῃ.

(58) *Oblectabatur.* Complut. ed., ἡὐφραίνετο, et
paulo post, ἐνηυφραίνετο.

(59) *Sese oblectans.* Codex, ἐπιγαννύμενος. Lego
ἐπιγαννύμενος.

(60) *Exitus.* Prov. viii, 35 et 36. Græca editio :
Αἱ γὰρ ἐξοδοὶ μου ἐξοδοὶ ζωῆς, id est, « nam exitus
mei exitus vitæ. »

(61) *Impii erunt.* Biblia, ἀσεβοῦσιν, id est, « im-
pii sunt. » Et paulo post, ἀγαπῶσι, id est, « dili-
gant. »

(62) *Sanam... esse.* Post vocem, ἐρμηνείαν, li-
brarius vacui spatii tantum reliquit, quantum dic-
tionem ἔχειν capere queat, quam addendam puto.

(63) Cap. i, vers. 14.

(64) *Sapientia.* Prov. ix, 1.

(65) *Solvite.* Joan. ii, 19. Vox ἐγὼ deest in Bi-
bliis.

(66) *Fili.* Prov. ix, 12.

(67) *Et propinquis.* Voces, καὶ τοῖς πλησίον, de-
sunt in Complut. editione. Francofurtensis habet :
D Καὶ τοῖς πλησίον σου.

(68) *Filius.* Hæc in Hebræo exemplari et in
Vulgata translatione desiderantur. Francofurtensis
editio eadem bis habet in Proverbiis, cap. ix, 12,
proxime post præcedentia, et cap. x, vers. 5. At
Complutensis ea tantum habet cap. x. Didymi ve-
ro Biblia Complutensibus hac in re consentanea
fuisse, indicant voces : « Et rursus. »

(69) *Sapiens.* Prov. x, 9. Græca editio habet δέ-
ξεται pro δέχεται.

(70) *Hic.* Prov. x, 14 et 15. Græca editio pro
οὗτος habet ὅς, id est, « qui. »

(71) *Verbera.* Biblia τύπτει, id est, « verberat. »

(72) *Sapientia.* Prov. x, 24.

(73) *Os justi.* Prov. x, 32.

(74) *Linguae.* Prov. xii, 19.

(75) *Qui ambulat.* Prov. xiii, 21.

(76) *Quæres.* Prov. xiv, 6.

ficare videtur, sed per unam rem, aut personam ple-
rumque alia in eo designetur: Salomon vero Parce-
miastēs, id est Proverbiorum scriptor sit, non pro-
pheta (91). De hac porro sapientia, de ea, inquam,
quæ est in creatura, cum **339** sapientissimus
Sirachi filius ait: « Prior (92) omnibus creata est
sapientia, et intellectus prudentiæ ab ævo: » Dein-
de subdit: « Cum fidelibus (93) in vulva concreata
est cum ipsis; et cum hominibus fundamentum
sæculi nidificavit: » tum Apostolus in prima ad
Corinthios ita scripsit: « Quoniam (94) enim in Dei
Sapientia non cognovit mundus per sapientiam
Deum, placuit Deo per stultitiam prædicationis
salvos facere credentes: » et: « Stultam (95) fecit
Deus sapientiam mundi. » Quin etiam Job ita eam
memorat: « Sapientia (96) vero unde inventa est? qua-
lis autem est locus prudentiæ (97)? » Et alibi:
« Sapientia (98) pauperis contempta; » et: « Hic (99)
sapientiæ est moderator. » Quidam vero Creato-
rem putarunt ex persona creatæ sapientiæ dixisse,
« Dominus creavit me: » nam qui omnium
Conditor ac Servator est, sæpius creaturarum per-
sonam assumens loquitur, ut cum ex persona Ec-
clesiæ olim a Paulo vexata ait: « Saul (1), Saul,
quid me persequeris? » et iis, qui benefici fuerunt:
et dedistis mihi bibere. » Et alia his similia.

Cum enim propria exsplendescat benignitate, et C
totus sit bonitas, et, sicut apostolus Judas ait, so-
lus Dominus (3) existat, parcat omnibus (4), et sibi
facta ducit quæ quis in opera manuum ejus pecca-
verit. Atqui alia etiam humano modo dicta inve-
niemus de incomprehensibili Deo; ut cum para-
bolice scribitur: « Homo (5) quidam erat pater-
familias; » et rursus: « Homo (6) quidam erat
habens vineam; » et cum cæleste regnum grano
sinapis, et semini assimilatur. Quod si conceden-
dum etiam foret, Salomonem non ex persona sa-
pientiæ, quæ in nobis est, locutum fuisse; sic in-
telligenda tamen essent ejus verba, ut ex persona,
ac respectu sapientis, et incomprehensibilis Incar-
nationis dicta forent, nullo autem modo de sempi-
terna et invisibili natura unigeniti Dei. Nec enim
ait sine additamento, creavit me, sed adjecit, in
opera ejus; perinde ac si diceret: Creavit me,
quando ad homines, qui sunt opera ejus, veni, aut

estiv. Περί ταύτης δὲ τῆς σοφίας, φησὶ τῆς ἐν τῇ
κτίσει, ὃ τε σοφώτατος υἱὸς Σειράχ λέγει· « Προ-
τέρα πάντων ἔκτισται σοφία καὶ σύνεσις φρονήσεως
ἐξ αἰῶνος· » καὶ ἐπιφέρει τοῦτο· « Μετὰ πιστῶν
ἐν μήτρᾳ συνεκτίσθη αὐτοῖς, καὶ μετὰ ἀνθρώπων
θεμέλιον αἰῶνος ἐνόσασεν· » ὃ τε Ἀπόστολος Κο-
ρινθίοις τὸ πρῶτον ἐπέστειλε τόνδε τὸν τρόπον·
« Ἐπειδὴ γὰρ, » φησὶν, « ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ
ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν Θεόν, εὐδόκησεν
ὁ Θεὸς διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος σῶσαι τοὺς
πίστεύοντας· » καὶ, « Ἐμώρσεν ὁ Θεὸς τὴν σο-
φίαν τοῦ κόσμου. » Καὶ δὴ καὶ ὁ Ἰδὼ τοιῶσδε μέ-
μνηται ταύτης· « Ἡ δὲ σοφία πόθεν εὗρέθη; ποῖος
δὲ τόπος ἐστὶ τῆς φρονήσεως; » καὶ ἐτέρωθεν· « Σο-
φία τοῦ πένητος ἐξουθενουμένη· » καὶ, « Οὗτος τῆς
σοφίας ἐστὶ διορθωτής. » Τινὲς δὲ τὸν γενεσιουργὸν
ἐνόησαν ἐκ προσώπου τῆς κτιστῆς εἰρηκέναι σοφίας
τῆς, « Κύριος ἔκτισέ με. » Πολλάκις γὰρ κτισμάτων
πρόσωπον ὁ πάντων ὑποστάτης καὶ Σωτὴρ ἀναλαμ-
δάνων διαλέγεται· ὡς ὅταν ἐκ προσώπου τῆς ποτε
διωχθείσης Ἐκκλησίας παρὰ Παύλου φάσκει·
« Σαοὺλ, Σαοὺλ, τί με διώκεις; » καὶ τοῖς εὐ ποιή-
σασιν· « Ἐπείνασα, καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν· ἐδί-
ψησα, καὶ ἐποτίσατέ με· » καὶ ὅσα τοιαῦτα.

Esurivi (2), et dedistis mihi manducare; sitiivi,
Ἰδίᾳ γὰρ ἐκλάμπων φιλανθρωπία, καὶ ὅλος ὢν
ἀγαθότης, καὶ ὡς ὁ ἀπόστολος Ἰούδας ἔφη, μόνος
Δεσπότης, φέβεται πάντων, καὶ ἰδιοποιεῖται τὰ εἰς
τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἀμαρτήματα. Καὶ μέντοι
καὶ ἕτερα [159 b] ἀνθρωπολογηθέντα περὶ τοῦ ἀν-
εφίχτου θεοῦ εὐρήσμεν· ὡς ὅταν παραβολικῶς γρά-
φει· « Ἀνθρωπὸς τις ἦν οἰκοδεσπότης· » καὶ πάλιν·
« Ἀνθρωπὸς τις ἦν ἔχων ἀμπελῶνα· » καὶ ὡς
ὅταν τὴν οὐράνιον βασιλείαν κόκκῳ σινάπews καὶ
σπόρῳ παρεικάζει. Εἰ δὲ καὶ συγχωρητέον τὸ μὴ ἐκ
προσώπου τῆς ἐν ἡμῖν σοφίας Σολομῶνα γεγραφέ-
ναι, ἀλλ' οὖν νοητέον ἐκ προσώπου τῆς σοφῆς καὶ
ἀπερινοήτου ἐνανθρωπήσεως, οὐχ ἅπας δὲ περὶ τῆς
ἀνάρχου καὶ ἀθεωρήτου φύσεως τοῦ μονογενοῦς Θεοῦ
εἰρηκέναι. Οὐκ αὐτοτελῶς γὰρ ἔφη, « Ἐκτίσέ με, »
ἀλλ', « εἰς ἔργα αὐτοῦ· » ὥστε ἔλεγεν· Ἐκτίσέ με,
ὅτε εἰς ἀνθρώπους τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐγενόμην, ἢ κατεσχέ-
νωσα σαρκιωθεὶς ἐξ αὐτῶν. Ὁ γὰρ ὢν, καὶ προῶν,
καὶ μὴ δι' ἐαυτὸν, δι' ἄλλους δὲ γενόμενος, ἐκείνο

(91) *Non propheta*. Mirum videtur sic loqui Di-
dymum, præsertim cum tam late pateat in Scri-
pturis prophetæ nomen, ut omnes theologi norunt,
et apud Græcos. In Menologio, quod exstat in Na-
niano codice 177, Adamus, et alii quinque eo no-
mine donantur: nam ad primam Martii diem legi-
tur: τῶν ἁγίων προφητῶν Ἀδάμ, Ἀβελ, Σηθ, Ἐνὼς,
Ἐνώχ, Μελχισέδεξ, id est, « Sanctorum propheta-
rum Adam, Abel, Seth, Enos, Enoch, Melchise-
dech. » Nihil aliud ergo velle videtur Didymus,
quam Salomonem in Proverbiorum libro Paræmia-
stæ potissimum officio fungi, non prophetæ.

(92) *Prior*. Ecclesiastic. 1, 4.

(93) *Cum fidelibus*. Ibid., 12 (seu 16).

(94) *Quoniam*. I Cor. 1, 21.

(95) *Stultam*. Ibid., 20.

(96) *Sapientia*. Job xxviii, 12.

(97) *Prudentia*. Biblia: Ἐπιστήμη, id est, scientia.

(98) *Sapientia*. Ecclesiastic. cap. ix, vers. 16.

(99) *Hic*. Sap. vii, 16 (seu 15), sed ibi legitur: Αὐτὸς καὶ τῆς σοφίας ὁδηγός ἐστι, καὶ τῶν σοφῶν διορθωτής, id est, Ipse sapientiæ dux est, et sa-
pientium moderator, » sive « emendator. »

(1) *Saul*. Act. ix, 4.

(2) *Esurivi*. Math. xxv, 35.

(3) *Solus Dominus*. Epist. Jud. vers. 4.

(4) *Parcat omnibus*. Sap. xi, 27.

(5) *Homo*. Math. xxi, 33.

(6) *Homo*. Luc. xx, 9. Græca editio: Ἀνθρωπὸς
τις ἐφύτευεν ἀμπελῶνα, id est, Homo quidam
plantavit vineam. »

πῶς ἔστι νοῆσαι, δι' οὓς καὶ καθ' οὓς ἐγένετο ; Ὡς τὸ ἀνάπαλιν ἐκείνοι εὐρίσκονται τρόπον τινα, ὃ ἔστιν ὁ δι' αὐτοὺς γενόμενος κατ' αὐτούς. Τοιγαροῦν ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, μορφὴν ἔλαβε δούλου· ἡμεῖς τε ἐγενόμεθα κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος ἡμᾶς, ὡς ἐδίδαξε Παῦλος. Ἡ ἄρα καὶ τῇ « ἔκτισε » λέξει ἐνταῦθα ἀντὶ τοῦ, κατέστησεν, ἢ, κατέταξεν, ἐχρήσατο, ὅτε ὁμοῦ ἐπὶ τε τῶν χειροῦσι καὶ ἐν φάτῃ ἦν, ὡς τὰ περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως αὐτοῦ αἰνιγματωδῶς δηλῶν προεῖπεν : « Ἐγὼ δὲ κατεστάθην βασιλεὺς ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ Σιών ὁρος τὸ ἅγιον αὐτοῦ » καὶ ὅς ὁ Ὑμολόγος ψάλλει : « Ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν, εὐπρέπειαν ἐνεδύσατο » καίτοι ἀδίδως προὑπῆρχε βασιλεὺς βασιλευόντων, εὐπρέπειαν ἀκατάληπτον ἔχων. Ὁμοίως οὐκ εἶπεν, ἐν ἀρχῇ, ἢ, πρὸ ἀρχῆς ὁδῶν αὐτοῦ, ἀλλ' « ἀρχὴν ὁδῶν [160 α] αὐτοῦ. »

nologus psallit : « Dominus (10) regnavit, decorem indutus est. » Atqui ab æterno præexistebat rex regum decorem habens incomprehensibilem. Insuper non ait, in initio, aut, ante initium viarum suarum ; sed, « initium viarum suarum. »

Ὡςτε πάλιν τῆς ἐνανθρωπήσεως αὐτοῦ ἀρχὴν προλέγεσθαι, καὶ οὐ τὴν φύσιν τῆς ἀνάρχου αὐτοῦ θεότητος. Ἀπολασάντων γὰρ τῶν ἀνθρώπων τὴν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν πρὸς Θεόν, αὐτὸς ἡμῖν ἐν τῇ οἰκονομίᾳ ὁδὸς ἐγένετο πρόσφατος καὶ ζῶσα· καὶ ὅν τρόπον διὰ τὴν ἐν σαρκὶ οἰκονομίαν εἶπεν : « Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδός » καὶ πάλιν : « Οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν Πατέρα, εἰ μὴ δι' ἐμοῦ, » τοῦτ' ἔστι διὰ τῆς εἰς τὴν ἐμὴν ἐνανθρωπήσιν πίστεως βαδίσῃ· δι' αὐτὴν ἔφη καὶ τὸ, « Κύριος ἔκτισε με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ. » Ἐτέχθη γὰρ, ἐκ μὲν τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς, ἀνάρχως, ἀφράστως· ἐκ δὲ τῆς ἀμιάντου Παρθένου, τῇ μὲν προσιδέναι πάντα ὡς Θεός, καὶ τῇ προορίσαι τὴν οἰκονομίαν, πρὸ τοῦ αἰῶνος (καθὰ ἐπιστέλλουσιν, Παῦλος μὲν Κολοσσαεῦσιν· « Τὸ μυστήριον τοῦτο, τὸ ἀποκεκρυμμένον πρὸ τῶν αἰώνων καὶ ἀπὸ τῶν γενεῶν, νῦν ἐφανερώθη τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ »· Πέτρος δὲ ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ περὶ τοῦ Χριστοῦ· « Προεγνωσμένου μὲν πρὸ καταβολῆς κόσμου, φανερωθέντος δὲ ἐπ' ἐσχάτων τῶν χρόνων »), τῇ δὲ πράγματι, ὅτε ἐπέφανεν ἐξ ὕψους τοῖς ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου ποτὲ καθεσθελῖν· ὅτε λίθος παραβολικῶς ὠνομάσθη· ὅτε ἐγένετο ἀρχὴ ὁδῶν καὶ θεμέλιος ἡμῶν· ὥστιν θεμελίῳ καὶ λίθῳ ἐπιμαρτυροῦσιν οὕτως, Παῦλος μὲν γράφων Κορινθίοις τὸ πρῶτον· « Θεμελίον γὰρ οὐδεὶς δύναται θεῖναι παρὰ τὸν κεῖμενον, ὃς ἔστιν Ἰησοῦς Χριστός. » Ἀρχὴν δὲ τοῦ καλεῖσθαι Χριστὸς Ἰησοῦς ἐν τῇ ἐνανθρωπήσει ἔλαβεν. Ὅθεν ἐν τῷ Λουκᾷ ὁ ἄγγελος τὴν [160 β] ὀνομασίαν αὐτοῦ ὡς ἐπὶ μέλλουσιν ποιεῖται, λέγων τῇ Παρθένῳ· « Ἐξεις υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν. Οὗτος ἔσται μέγας, καὶ Ὑἱὸς Ὑψίστου κληθήσεται » καὶ μεθ' ἑτέρα· « Διὸ καὶ τὸ γεννώ-

A inter eos habitavi, carne ex 340 ipsis sumpta. Nam qui est existens, et præexistens, quique non propter seipsum, sed propter alios factus est, illum jam fuisse unum ex iis, propter quos factus est, et quibus similis factus est, quomodo intelligi potest? At hæreticos (7) vice versa id quodammodo velle constat, ut is antea fuerit quod propter illos factus est, eisque similis. Igitur qui in forma Dei erat, formam servi accepit; nos vero secundum imaginem ejus, qui creavit nos, sicut docuit Paulus (8), facti sumus. Fortasse etiam vox, creavit, adhibetur hic pro constituit, vel collocavit, quando simul et super cherubim erat, et in præsepi: quomodo, Incarnationem suam per ænigma indicans, prædixit: « Ego autem (9) constitutus sum rex ab

B eo super Sion montem sanctum ejus; » et Hym-

nologus psallit: « Dominus (10) regnavit, decorem indutus est. » Atqui ab æterno præexistebat rex regum decorem habens incomprehensibilem. Insuper non ait, in initio, aut, ante initium viarum suarum; sed, « initium viarum suarum. »

Rursus ergo Incarnationis ejus initium prænuntiat, non vero naturam æternæ ipsius deitatis. Nam cum viam homines amisissent, quæ ducit ad Deum, ipse nobis in Incarnatione factus est via ὁ-
ya ac viva: et sicut propter Incarnationem dixit, « Ego sum (11) via; » et rursus, « Nemo (12) venit ad Patrem, nisi per me, » id est, nisi per fidem in meam Incarnationem, vadat: ita ob eandem dixit etiam: « Dominus creavit me initium viarum suarum. » Genitus enim fuit ex hypostasi quidem Patris, ab æterno, ineffabiliter; ex intemerata autem Virgine, quatenus quidem omnia præscivit utpote Deus, et quatenus prædestinavit Incarnationem, ante sæculum genitus fuit (sicut scribit Paulus quidem Colossensibus: « *Mysterium* (13) hoc absconditum ante sæcula, et a generationibus, nunc manifestatum est sanctis ejus; » Petrus vero in prima Epistola, de Christo inquires: « Qui præcognitus (14) quidem est ante mundi constitutionem, manifestatus autem in novissimis temporibus: sed re ipsa genitus fuit, quando apparuit, ac illuxit ex alto (15) iis, qui in tenebris et in umbra mortis pridem sedebant; » quando 341 (16) lapis parabolice nominatus est; quando factus est initium viarum, et fundamentum nostrum: cui fundamento, ac lapidi testimonium ita perhibent Scripturæ. Paulus quidem in prima ad Corinthios Epistola scribit: « *Fundamentum* (17) enim nemo potest ponere, præter id quod positum est, qui est Jesus Christus. » Initium autem nuncupationis hujus, quia dicitur Christus Jesus, in Incarnatione accepit. Idcirco angelus denominationem ejus tanquam futuram enuntiat apud Lucam inquires Virgini:

(7) At hæreticos. Hæc divinans potius, quam interpretans scripsi: adeo obscurus est locus in Græco. Aliqua vero omissa fuisse arbitror a librario.

(8) Paulus. Philipp. II, 6 et 7, et Coloss. III, 10.

(9) Ego autem. Psal. II, 6.

(10) Dominus. Psal. XCII, 1.

(11) Ego sum. Joan. XIV, 6.

(12) Nemo. Ibidem.

(13) *Mysterium*. Coloss. I, 26. Vide pag. 197, not. 81.

(14) Qui præcognitus. I Petr. I, 20.

(15) Illuxit ex alto. Luc. I, 78 et 79.

(16) Lapis. Act. IV, 11.

(17) *Fundamentum*. I Cor. III, 11. Vide not. 36, pag. 35.

« Habebis filium (18), et vocabis nomen ejus Jesum. A hic erit magnus, et Filius Altissimi vocabitur. » Et post alia : « Ideo (19) et quod nascetur (20) sanctum, vocabitur Filius Dei. » Petrus autem (21), et Paulus ad Romanos scribunt : « Ecce pono in Sion lapidem offensionis (22), et petram scandali, et omnis, qui credit in eum, non confundetur. » Acta vero apostolorum : « Hic est lapis, qui reprobatus est a vobis aedificatoribus, qui factus est in caput anguli ; et non est in alio aliquo salus (23). »

Illud hic animadvertite, quod, si una non est sanctæ Trinitatis Deitas, et potentia, ne apud Patrem quidem est salus (propitia vero sit nobis sancta Trinitas). Atqui etiam Daniel lapidem (24) vidit ex monte abscissum sine manibus (nempe eum, qui ex Maria genitus fuit sine fluxu, ac sine operatione viri), et comminuentem idolum, sive imaginem, id est, mundum, ob crassitudinem mentis, et luxum, in quo vivebat. Quid autem miramur, salutis negotium modo quodam, quem nec verbis, nec mente assequi licet, divina præscientia ante sæcula factum esse? cum nos quoque ineffabili hac præscientia (25), ac potentia ante sæcula creatos esse, et salvatos dicat Apostolus scribens Ephesiis quidem : « Elegit (26) nos sibi ipsi (27) ante constitutionem mundi, ut essemus sancti, et immaculati in conspectu ejus in charitate : qui prædestinavit nos in adoptionem filiorum ; » Timotheo autem : « Secundum (28) potentiam Dei, qui servavit nos, et vocavit vocatione sancta, non secundum opera nostra, sed secundum proprium propositum, et gratiam datam nobis in Christo Jesu ante tempora sæcularia, manifestatam autem nunc per adventum Salvatoris nostri Jesu Christi. »

Multa enim cum futura quasi jam præterita, tum etiam præterita quasi adhuc existentia, vel futura prædicere solet omnipotens et omnipotens Spiritus sanctus ; maxime vero ea, quæ spectant in ineffabilem Incarnationem, velut præterita enuntiavit, antequam fierent : ut cum Dominus caro nondum factus ait in xxi psalmo : « Foderunt (29) manus meas, et pedes meos ; » et rursus : « Diviserunt (30)

μενον ἄγιον, κληθήσεται Υἱὸς Θεοῦ. » Πέτρος δὲ Ῥωμαίους· « Ἰδοὺ τίθημι ἐν Σιών λίθον προσκόμματος, καὶ πέτραν σκανδάλου· καὶ πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ οὐ καταίσχυθήσεται. » Αἱ δὲ Πράξεις τῶν ἀποστόλων· « Οὗτος, » φησὶν, « ἐστὶν ὁ λίθος ὁ ἐξουθενήθεις ὑφ' ὧμῶν τῶν οἰκοδόμων, ὁ γενόμενος εἰς κεφαλὴν γωνίας, καὶ οὐκ ἐστὶν ἐν ἄλλῳ οὐδενὶ ἡ σωτηρία. »

Ἐπιτήρησον, ὡς εἰ μὴ μία θεότης καὶ δύναμις ἐστὶ τῆς ἁγίας Τριάδος, οὐδὲ παρὰ τῷ Πατρὶ ἡ σωτηρία. Ἰλεως δὲ ἡμῖν ἔστω ἡ ἁγία Τριάς. Καὶ μέντοι καὶ Δανιὴλ λίθον ἐώρακεν ἐξ ὕδρους τμηθέντα ἄνευ χειρῶν (ὅς ἐστιν ὁ ἐκ Μαρίας γεννηθεὶς ἄνευ βεύσεως καὶ ἐργασίας ἀνδρός), καὶ λεπτύνοντα τὴν εἰκόνα, τοῦτ' ἐστὶ τὸν κόσμον ἀπὸ τῆς παχύτητος τοῦ νοῦ, καὶ τῆς χυδαίότητος, ἥ συνέξη. Καὶ τί θαυμάζομεν, εἰ ὑπὲρ λόγον καὶ νοῦν σωτήριον πρᾶγμα πρὸ αἰῶνων τῇ θεῇ προγνώσει ἐγένετο ; Ὅπου γε καὶ ἡμᾶς τῇ ἀφράστῳ ταύτῃ προγνώσει καὶ δυνάμει πρὸ τῶν αἰῶνων ἐκτίσθαι καὶ σῶσθαι λέγει ὁ Ἀπόστολος, γράφων τοιῷσδε Ἐφεσίοις μέν· « Ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐαυτῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου εἶναι ἁγίους καὶ ἀμώμους κατ' ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν ἀγάπῃ, προορίσας ἡμᾶς εἰς υἱοθεσίαν. » Τιμοθέῳ δέ· « Κατὰ δύναντα Θεοῦ τοῦ σώσαντος ἡμᾶς, καὶ καλέσαντος κλήσει ἁγίᾳ, οὐ κατὰ τὰ [161 a] ἔργα ἡμῶν, ἀλλὰ κατὰ ἰδίαν πρόθεσιν καὶ χάριν, τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ πρὸ χρόνων αἰωνίων, φανερωθεῖσαν δὲ νῦν διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. »

Πολλὰ γὰρ, τοῦτο μὲν μέλλοντα γίνεσθαι, ὡς ἤδη γινόμενα· τοῦτο δὲ καὶ γινόμενα, ὡς ἔτι γινόμενα, ἡ ἐσόμενα, προλέγειν εἴθε τὸ πάντα εἶδος καὶ δυνάμενον Πνεῦμα ἅγιον· οὐχ ἥμισυ δὲ καὶ τὰ περὶ τὴν ἀφθεγκτον οἰκονομίαν, ὡς παρεψηχότα, πρὶν ἡ γένηται διηγήρευσεν· ὡς ὅταν ὁ Δεσπότης, οὕτω γινόμενος σὰρξ, λέγῃ ἐν κα' ψαλμῷ· « Ὁρξαν χεῖράς μου καὶ πόδας μου. » καὶ πάλιν· « Διμερίσαντο

(18) *Habebis filium*. Luc. 1, 31 et 32. Biblia : τίξη υἱόν, id est, « paries filium. »

(19) *Ideo*. Luc. 1, 35.

(20) *Nascetur*. Biblia addunt, ἐκ σοῦ, id est, « ex te. »

(21) *Petrus autem*. In codice : Πέτρος δὲ Ῥωμαίους. Cum itaque locus, quem citat Didymus, allegetur cum a Petro Ep. 1, cap. 11, vers. 6 et 8, tum a Paulo Ep. ad Rom. cap. 11, vers. 33 ; idcirco aut legendum : Πέτρος δὲ καὶ Παῦλος πρὸς Ῥωμαίους, aut addenda verba ipsa ex Petro citata a Didymo.

(22) *Offensionis*. Ita hæc affert Paulus. At Petrus paulo aliter.

(23) *Hic*. Act. 14, 11 et 12. Vid. not. 10, pag. 90.

(24) *Daniel*. Cap. 11, vers. 34.

(25) *Præscientia*. Pauli testimonium aliter accipit, ac Origenes. Id magis perspicuum fit ex his, quæ lib. 1 in *Rufinum*, seg. 22, ait Hieronymus ea defendens, quæ in commentariis Epistolæ ad Ephesios scripserat. « In primo statim volumine, inquit, testimonium Pauli, in quo loquitur : « Sicut elegit

nos in ipso ante constitutionem mundi, ut essemus sancti, et immaculati coram ipso, » sic interpretati sumus, ut electionem non juxta Origenem eorum diceremus, qui prius fuerant, sed ad Dei præscientiam referremus. Denique diximus : « Quod autem electos nos, ut essemus sancti... ante fabricam mundi, testatus est, ad præscientiam Dei pertinet... » Certe in expositione ista nullum crimen est ; et Origenes dicente contraria, nos ecclesiasticum sensum secuti sumus. » Ita Hieronymus. Didymus vero non solum hic, sed etiam enarratione in 1 *Petri Epist.* ad cap. 1, vers. 2, Pauli textum ad Dei præscientiam referi.

(26) *Elegit*. Ephes. 1, 4 et 5.

(27) *Sibi ipsi*. Biblia pro ἐαυτῷ habent ἐν αὐτῷ, id est, « in ipso. » Et post εἶναι addunt ἡμᾶς, hoc est, « nos. »

(28) *Secundum*. II Tim. 1, 8-10.

(29) *Foderunt*. Psal. xxi, 18.

(30) *Diviserunt*. Ibidem, 19.

τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον· » καὶ ἐν ριζῇ· « Αἰθον, ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας, καὶ ἔσται θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν· » καὶ Ἡσαίας· « Παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν. » Λέγει τὸ μηδέπω τεχθέν. Καὶ πάλιν· « Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη· » καίτοι οὐδέπω ἦν ἐκ Μαρίας τεχθεὶς ὁ ἄμνος. Καὶ πάλιν· « Ἰδομεν αὐτόν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος, οὐδὲ κάλλος. » Καὶ μὴν μετὰ πολλὰς γενεὰς ὥφθη τοιοῦτος ἐν τῷ σωτηρίῳ πάθει. Καὶ ἀλλαχοῦ· « Τὰς νεομηνίας ἡμῶν, καὶ τὰ Σάββατα ὑμῶν, καὶ τὰς ἑορτὰς μισεῖ ἡ ψυχὴ μου. » Ἐμίσητε δὲ πολλῶ ὕστερον, ὅτε δὴ ἐνηνθρώπησεν, καὶ τὴν Καινὴν Διαθήκην ἡμῖν διέθετο. Καὶ τὰ παρελθόντα δὲ, ὡς ἐνεστώτα, καθὰ εἴρηται, διηγείται, ὡς ὅταν φράξῃ· « Ὁ ποιὼν Πλειάδα καὶ Ἑσπερον· » καὶ, [161 δ] « Ὁ ποιὼν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα· » ἀντὶ τοῦ, ὁ ποιήσας. Καὶ, « Ὁ θεμελιῶν τὴν γῆν ἐπὶ τὴν ἀσφάλειαν αὐτῆς· » ὃ ἔστιν, ὁ θεμελιώσας.

Δι' αὐτὴν δὲ ἐπάναγες, εἰ μὴ εἰς τὴν ἐν τοῖς ἐπιτηδεύμασιν ἡμῶν σοφίαν, εἰς γοῦν τὴν δεσποτικὴν ἀναμάρτητον σάρκασιν, τὴν ἐκκειμένην Παροιμίαν φέρειν, οὐδαμῶς δὲ εἰς τὸν τῆς ἀρρήτου θείας φύσεως Υἱὸν Λόγον, τὸν δι' οὗ, καὶ παρ' οὗ, καὶ ἐν ᾧ πάντα κατεκοσμήθη. Τὸ γὰρ εἰπεῖν, « Κύριος ἔκτισέ με, » καὶ τὸ ἐπαγαγεῖν, « Πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με, » ἴσον ἐστὶ τῷ λέγειν· Ὅντα με ἐξ αὐτοῦ συνυφεστώτως ἔκτισεν ὕστερον, καθὼς θελήσει αὐτοῦ ἐκoinώνησα ἀτρέπτως, ἀναμάρτητως, ἀνθρώποις τῆς φύσεως, ὡς πρὸ βραχέος εἴρηται. Πρὸ δὲ πάντων βουνῶν ἐγέννησεν ἀπαθῶς, καὶ ἀνάρχως, καὶ ἀρρήτως, διότι ὑπὲρ τὸ ἀσώματον ἡ θεότης. Τὸ γὰρ « πρὸ » μάλιστα ἐπὶ αὐτῆς τυγχάνει ἀόριστον, εἴτε δὲ καὶ ὁ « δὲ » σύνδεσμος τοῦτο παρίστησιν. Εἰ γὰρ καὶ ἔκτισεν, πῶς ἐγέννησεν; Εἰ δὲ ἐγέννησεν, πῶς ἔκτισεν; Τὸ μὲν γὰρ κτίσμα εἴποι τις ἂν τοῦ κτίσαντος γέννημα, ὡς ἡμεῖς ἠκούσαμεν, υἱοὶ Ὑψίστου· τὸ δὲ ὄντως γέννημα οὐκ ἂν ποτε τοῦ γεννήσαντος κτίσμα κληθεῖν. Οὕτω γὰρ ἕως σήμερον ἴσμεν τοῦτο λεχθέν. Ὅστε τὴν ἐν τοῖς ἀρίστοις ἐπιτηδεύμασι σοφίαν πανταχόθεν εὐρίσκεισθαι, τὸ, « Κύριος ἔκτισεν, » εἰρηκυῖαν ὥστε καὶ κατὰ βίαιαν ἐκδοχὴν τὸν γενόμενον σύμμορφον τῇ ἀνθρωπότητι. Τῷ γὰρ τῆς θείας προγνώσεως ὄρω πρὸ πάσης κτίσεως ἐγένετο οὗτος, κτίσιν δὲ καταχρηστικῶς τὴν ἀνθρωπότητα, καθὰ [162 α] καὶ τὴν ἐν κόσμῳ σοφίαν ὀνομάζει, δι' ὧν λέγει ὁ Παῦλος· « Ὑποτάγητε πάσῃ κτίσει ἀνθρωπίνῃ διὰ τὸν Κύριον, εἴτε βασιλεῖ, ὡς ὑπερέχοντι, εἴτε ἡγεμόσιν, ὡς δι' αὐτοῦ πεμπομένοις. »

A vestimenta mea sibi, et super vestem meam jecerunt sortem; » et in cxvii: « Lapidem (31) quem repro- baverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli: et erit (32) mirabilis in oculis nostris; » et Isaias: « Puer (33) natus est nobis. » Id autem de eo dicit, qui nondum erat natus. Et rursus: « Sicut (34) ad occisionem ductus est. » Necdum tamen ex Maria natus fuerat Agnus. Et rursus: « Vidimus (35) eum, et non habebat formam, nec pulchritudinem. » Attamen talis post multas generationes visus est in salutifera Passione; et alibi: « Neomenias (36) vestras, et sabbata vestra, et festa odit anima mea. » At hæc odit multo post tempore; cum scilicet (37) incarnatus est, et Novum nobis Testamentum disposuit. Præterita vero etiam quasi præsentia, ut dictum fuit, enarrat Scriptura, ut cum ait: « Qui facit (38) Pleiadem, et Hesperum; » et: « Qui facit (39) angelos suos spiritus. » Pro, « Qui fecit; » et: « Qui fundat (40) terram super stabilitatem suam. » Id est, qui fundavit.

Quæ cum ita se habeant, allatum sane Proverbium referre necesse est, si non ad sapientiam, quæ in nostris disciplinis inest, saltem ad Dominicam peccati expertem Incarnationem; minime vero ad ineffabilis divinæ naturæ Filium Verbum, per quem, et a quo, et in quo omnia condita 343 et ornata sunt. Nam cum ait, « Dominus creavit me, » subdens, « Ante omnes autem colles gignit me, » idem est ac si diceret: Cum essem ex ipso, et simul cum eo subsisterem, creavit me postea, quatenus voluntate ejus communem habui cum hominibus naturam, sine mutatione tamen, ac sine peccato, sicut paulo ante dixi. Ante omnes vero colles genuit Pater impassibiliter, et ab æterno, et ineffabiliter; quia supra incorporea omnia est deitas. Nam illud, ante, præsertim cum de ipsa dicitur, indefinitum est. Præterea vero etiam particula illa, δέ, id est, autem, id ipsum probat. Si enim creavit, quomodo genuit? Si vero genuit, quomodo creavit? Nam creaturam quidem dicere quis potest progeniem Creatoris, sicut nos dicti sumus filii Altissimi (41): qui autem vere genitus, seu progenies est, nunquam vocabitur genitoris creatura; necdum enim hactenus a quopiam novimus hoc dictum esse. Quocumque ergo vertimur, invenimus, sapientiam in optimis disciplinis sitam dixisse, « Dominus creavit: » adeo ut violenta etiam sit interpretatio, si hæc dixisse putetur is, qui humanitati conformis factus est, quod divinæ præscientiæ determinatione ante omnem creaturam factus sit talis. Creaturam vero καταχρηστικῶς (42), hoc est,

(31) Lapidem. Psal. cxvii, 21 et 22.

(32) Et erit. Omittit nonnulla, quæ exstant in Bibliis, ubi pro ἔσται legitur ἔστι, id est, « est. »

(33) Puer. Isa. ix, 6.

(34) Sicut ovis. Isa. liii, 7.

(35) Vidimus. Isa. lxi, 2.

(36) Neomenias. Isa. i, 24. Vide pag. 74, not. 95

(37) Cum scilicet. Codex, ὅτε δέ. Lego ὅτε δὲ.

(38) Qui facit. Latina Biblia hæc non habent. In

Græcis exstant Job ix, 9.

(39) Qui facit. Psal. ciii, 5 (seu 4).

(40) Qui fundat. Ibidem, 6 (seu 5).

(41) Filii Altissimi. Psal. lxxxi, 6.

(42) Καταχρηστικῶς. Græcam vocem retineo Hieronymi exemplo, qui in Didymi libro De Spiritu sancto segm. 38, sic transtulit: « Quia ergo [codex noster, quia enim] omnis humana vox nihil potest aliud judicare [codex noster, indicare] quam cor-

quadam vocis abusione, nominat humanitatem, ut et mundanam sapientiam. Ita et Paulus ait: « Subjecti (43) estote omni creaturae humanae propter Dominum, sive regi tanquam praecellenti, sive du- cibus tanquam per ipsum missis. » Ac sane si quis dicat, ille (quicumque fuerit) condidit hoc, aut fecit episcopum, vel clerum (44), vel exercitum; is non significat, substantiam aliquam ex nihilo produ- ctam esse, quamvis ambiguo verbo « condidit, » aut « fecit » 344 utatur; sed eos, qui jam existebant, aut jam subsistentem materiem quodam ordine, aut certa dispositione donatam fuisse designat. Et Hym- nodus de viscere, quod jam habebat, perinde lo- quitur quasi adhuc ipsi dandum sit, dum sic pre- cando clamat: « Cor (45) mundum crea in me, Deus. » manifesta. « Si quis (46) in Christo, inquit, nova creatura; ecce vetera transierunt, nova facta sunt omnia: » quae non eo dicit, quod recens creatus sit qui in Christo est, sed quia in posterum exsplende- scit. Et alibi: « Ut duos (47) condat in unum novum hominem: » ubi « condat » dicitur pro « congre- get. »

Vide autem, utrum nobis suffragari possit etiam quod dictum est his qui in baptismo renovantur: « Induite (48) novum hominem, qui secundum Deum creatus est: » et quaecunque alia ejusdem modi (49) oracula quaerendo inveneris. At de iis etiam qui genuerunt, metaphorice scriptum est (50): « Fecit filios et filias. » Et: « Possedi (51), inquit Eva, hominem per Deum. » Generationem tamen significat, non creationem. Quod si indulgenter concedatur, ut de Deo, qui est ex Deo, accipere quis possit illud, « Dominus creavit me, » in memoriam revocetur, rursumque a nobis dicatur, et credatur, ob hanc rationem subjunctum esse, « Ante omnes vero colles gignit me, » ut magis explicarentur verba, « creavit me. » Nam et in consiliis ea quae posteriora sunt, utpote meliora et firmiora, praecedentium vim co-

pura... idcirco nullum verbum potest ei proprie coaptari, et ejus significare substantiam; sed omne quod loquimur, καταχρηστικῶς, id est, abusive est, et de incorporalibus cunctis, et maxime cum de Trinitate loquimur. » Codex noster: « id est, abusive et de incorporalibus cunctis, et maxime de Trini- tate loquimur. »

(43) Subjecti. Non in Paulo haec exstant, sed in Epist. I Petr. II, 13 et 14. Cum similia porro scribat Paulus in Epist. ad Rom. cap. XIII, vers. 1 et 2, ideo fortasse Didymus alterum locum cum altero confudit. Idem ipsi accidisse suspicor in Enarrationibus ad Iohannē Petri locum; sic enim ibi legit: « Subjecti estote omni humanae ordinationi. » At vox, « ordinationi, » videtur illuc translata ex dicto Pauli loco. Apud Petrum sane omnes libri habent κτίσει, id est, « creaturae, » non vero δια- ταγή, hoc est, « ordinationi: » qui enim variantes e membranis lectiones collegerunt, nullam hic va- rietatem adnotant.

(44) Clerum. Clemens Alexandrinus in libro, qui inscribitur: Quis dives salvetur, pag. 959, haec de S. Joanne scribit: « Ὅπου μὲν ἐπισκόπους κατα- στήσων... ὅπου δὲ κληρὸν, ἕνα τὲ τινα κληρώσων τῶν ὑπὸ τοῦ Πνεύματος σημαινόμενων. Quae sic ver- to: « ut alicui quidem episcopos constitueret... alibi autem clerum, » etc. Sed doctissimus vir Valesius in Notis ad Eusebii Hist. eccl., lib. III, cap. 23, pro κληρὸν legendum vult κληρῶν, et γὰρ pro τῷ. Utrum vero prisca lectio κληρὸν, quae ex his Didymi ver-

A Καὶ μέντοι τὸ εἰπεῖν· Ὁ θεῖνα τυχὸν ἔκτισε τότε, ἢ ἐποίησεν ἐπίσκοπον, ἢ κληρὸν, ἢ στρατόπεδον, οὐκ οὐσίαν ἐκ μὴ ὄντων παρῆχθαι σημαίνει, καί- τοι ὁμώνυμον ἔχοντα λέξιν· ἀλλὰ τοὺς ἦδη ὄντας, ἢ τὴν ὑφεστῶσαν ὕλην εἰς τάξιν τινὰ, ἢ τοιάνδε θέσιν καλεῖ. Καὶ ὁ Ὑμνωδὸς τὸ ἐνυπάρχον αὐτῷ μό- ριον, ὡς ἐτι παρασχεθῆσάμενον αὐτῷ, ἠύχετο βοῶν· « Καρδίαν καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμοί, ὁ θεός. » Καὶ Παῦλος δὲ ὁ δασύτατος συνωδὰ τοῦτω καὶ προὔπτα γράφει· « Εἴ τις ἐν Χριστῷ καινὴ κτίσις· ἰδοὺ τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, καινὰ γέγονε τὰ πάντα· » οὐ τῷ ἀρτίως κτισθῆναι, ἀλλὰ τῷ εἰς τὸ ἐξῆς ἐκλάμψαι. Καὶ ἐτέρωθι· « Ἵνα τοὺς δύο κτίσις εἰς ἕνα καινὸν ἄνθρωπον· » ἀντὶ τοῦ, συναγάγῃ.

Sanctissimus autem Paulus his consona scribit, ac qui in Christo est, sed quia in posterum exsplende-

B Ὅρα δὲ, εἰ συναίρεσθαι ἡμῖν δύναται καὶ τὸ λε- χθὲν τοῖς ἐν τῷ βαπτίσματι ἀνακαινιζομένοις· « Ἐν- δύσασθε τὸν καινὸν ἄνθρωπον, τὸν κατὰ θεὸν κτι- σθέντα· » καὶ ὅσα εὗροι τις ἀν τοιούτοτρόπωτα λό- για διερευνώμενος. Γέγραπται δὲ μεταφορικῶς καὶ περὶ τῶν τεκόντων· « Ἐποίησεν υἱοὺς καὶ θυγατέ- ρας· » καὶ, « Ἐκτίσάμην, » φησὶν, « ἄνθρωπον διὰ τοῦ θεοῦ. » Καὶ ὁμῶς γεννητικῶς, οὐ δημιουργικῶς λέγει. Εἰ δὲ κατὰ συγχώρησιν εἰς τὸν ἐκ θεοῦ θεὸν ἐκληπτέον τὸ, « Κύριος ἔκτισέ με, » ὑπομε- μνήσθω πάλιν, καὶ πάλιν πρὸς ἡμῶν [162 b] λε- γέσθω καὶ πιστευσέσθω, ὡς διὰ τοῦτο ἐπήγαγεν· « Πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με· » ὥστε ἀνελεῖν τὸ, « ἔκτισέ με. » Τὰ γὰρ δευτέρα ἐν θεοπίσμα- σιν, ὡς καλλίονα καὶ βεβαιότερα, παύει πανταχοῦ τὰ πρόσθεν. Ἀνταγωνιζόμενος δὲ οὖν τοῦτοις, οὐδὲν

bis aliquatenus confirmari videtur, rejicienda sit, judicet eruditus lector.

(45) Cor. Psal. L. 11.

(46) Si quis. II Cor. v. 17.

(47) Ut duos condat. Ephes. II, 15. Graeca ed. ad- dit: ἐν ἑαυτῷ, id est, « in se ipso. »

(48) Induite. Ephes. IV, 24. Graeca Biblia habent ἐνδύσασθαι, hoc est, « indui. » Vulgatus interpres legit ut Didymus.

(49) Ejusdem modi. Codex, τοιούτοτρόπωτα. Le- gendum videtur τοιούτοτρόπα· τὰ, etc.

D (50) Fecit. Gen. v. 4, et alibi saepius. At nusquam, ni fallor, legitur in Scriptura hic textus cum verbo ἐποίησε, id est, « fecit: » capite sane v et XI Gene- seos adhibetur semper verbum ἐγέννησε, id est, « genuit. » Didymi tamen argumentum innititur verbo « fecit. » Verum haec illi ignorare opus est, qui Biblia per se ipsum legere non poterat: prae- sertim cum verbo τεκνοποιεῖν, id est, « filios facere, » saepius utatur Scriptura, ut Gen. XVI, 2; XXI, 3; et Jerem. XXIX, 6, ubi legitur: Τεκνοποιήσατε υἱοὺς καὶ θυγατέρας, id est, « facite filios et filias. »

(51) Possedi. Gen. IV, 1. Quamvis legendum sit ἐκτίσάμην, id est, « possedi, » tamen apud Basi- lium libro IV in Eunomium, pag. 293, legitur, ἐκτι- σάμην ἄνθρωπον διὰ τοῦ θεοῦ, id est, « creavi homi- nem per Deum. » Suspicio vero Didymum quoque hic dictasse, ἐκτίσάμην, id est, « creavi. » Alioquin intempestive afferret istum locum.

ἀξιόπιστον, οὐτ' ἀληθές, οὔτε λέγουσιν, οὔτε τα-
μεινομένοις, ἐπεισάκτω δέ, καὶ ἐπεισοδίω, καὶ ἐπ-
αθθεῖ τινι διδασκαλίᾳ κεχηρημένοις αἰρετικοῖς, ὁ παρ'
αὐτοῦ τὸ δῶρον τῆς θεολογίας δεξιόμενος τοῦ πολυ-
ποθήτου καὶ ἀνεξικάκου Σωτῆρος, οὐ τοῦ ἐλέους
πλήρης ἡ γῆ, καὶ διδάσκων ὅποιαν τινὰ γνώμην δεῖ
περὶ αὐτοῦ ἔχειν, κοινόν τε δόγμα εἰς ἅπαντας ἄν-
θρώπους ἐξήνεγκεν· « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος· » τοῦτ'
ἐστὶν ἀναρχός, ὃ ἐστὶν ἀγέννητος. Ἀνυπέρβατόν ἐστι
τὸ, « ἦν, » οὐδεμίαν ἐπέκεινα αὐτοῦ ἀνυπαρξίαν συγ-
χωροῦν ἐπινοεῖσθαι, καθὰ καὶ ἐν τῷ πρώτῳ εἰρη-
ται βιβλίῳ. « Καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν· »
ἀντὶ τοῦ, Κατὰ τὸν Πατέρα ἦν ἀσύγκριτος, ἀγέννη-
τος, καὶ εἰς αὐτῆς ἀνεφίκτου θεότητος αὐτοῦ ὁρῶν
ὑπῆρχεν. Τὸ γὰρ, Πρὸς τόνδε ἦν, νοεῖται μόνον οὐχί.
Μετὰ τοῦδε ἦν, ἀλλὰ καὶ συγκριτικῶς, Κατὰ τόνδε
ἦν. « Καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος· » τοῦτ' ἐστὶν, ἀνάτιος·
Θεοῦ γὰρ αἰτία, ἀμήχανον, ἀδύνατον οὐκ ἐστὶν.
« Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγέν-
ετο οὐδὲ ἓν· » ἀντὶ τοῦ, ἀγέννητός τέ ἐστιν αὐτός·
ἅπαξ γὰρ πᾶν κτιστὸν δι' αὐτοῦ, ὡς ἀκτιστοῦ ποιη-
τοῦ, ἀπεφάνετο παρῆχθαι.

quis ait, πρὸς τόνδε ἦν, sive, « Ad nunc erat, » non modo significat, cum hoc erat, sed etiam compa-
rative hæc locutio accipitur, ut valeat, secundum hunc erat, id est, huic similis erat. « Et Deus erat
Verbum: » hoc est a nulla causa factus; nam Dei causa nulla omnino esse potest. « Omnia per ipsum
facta sunt, et sine ipso factum est nihil. » Id perinde est ac si diceret: Et ipse est increatus; semel
enim jam affirmavit in prima hujus versiculi parte, « per ipsum, » utpote increatum Opificem, producta
esse quæcunque creata sunt.

Πρὸς τοὺς ἀναντιρρήτους δὲ τοῦτοις, ἐστὶ καὶ ἄλλο
ἀντιθετον, καὶ ὃ οὐδεὶς οὐδὲν μέχρι ἐνθυμήσεως ἄλλο
[163 a] πρὸς ἐπιχειρήσιν εἰπεῖν δυνήσεται. Ἀκύλας
μὲν γάρ, ὁ εἰς τῶν ἐρμηνευτῶν, τὴν γραφὴν ταύ-
την ἔχουσαν Ἑβραϊστὶ, Ἀδωναὶ κανόνι, ἐξέδωκεν
οὕτως· « Κύριος ἐκτήσατό με, » οὐδὲ αὐτὸς κυριολε-
κτῆσας ἐρμηνεύεται γὰρ κατὰ τὸ ἀκριβές· « Κύριος
ἐνόσσευσέ με· » τοῦτ' ἐστὶν, ἔτεκεν. Κυρίως γὰρ ἐκ
τῶν ἐξ ὧν ἐκθοροῦμένων, οὐχὶ δὲ κτιζομένων, λέγε-
ται τὸ, « ἐνόσσευσεν, » ἢ « ἐξέθορεν, » καὶ « νοσ-

(52) In principio. Joan. 1, i sqq.

(53) In primo libro. Cap. 15, pag. 48.

(54) Intuens. Suspiciabitur fortasse quis legendum
esse ὥρον pro ὁρῶν, id est « fines » pro « in-
tuens: » ut sensus sit: « intra incomprehensibilis
ejus deitatis fines exsistebat. » Sed equalem nihil
immutare audeo: maxime cum hæc locutio, « intra
Deitatis fines, » audax videatur.

(55) Ne excogitare quidem. In Græco μέχρι ἐν-
θυμήσεως, id est « cogitatione tenus. » Ita et in
commentariis in Psalmos ad versiculum 6 psalmi
LXXII ait: Οὐ γὰρ μέχρι διαθέσεως ἐστήσαν τὸ κα-
χόν, id est « nec enim affectu tenui malum cobi-
buerunt. » Et in enarratione in primam Joannis
Epistolam cap. iv, ubi legitur: « usque ad phan-
tasia hominem apparuisse, » Didymum Græce
scripsisse non dubito, μέχρι φαντασίας, id est
« imaginatione tenus. »

(56) Canon. Codex sine accentu, κανόνι. Legen-
dum κανόνι, aut potius κανόνι, ut nunc pronuntiant
Hebrei. Exemplar enim Hebraicum habet יְהוָה יְהוָה
sive « Adonai (aut Jehovah) canani. » Rabbinī vero
sub primo Nun vocis « canani » scripserunt pun-
ctum patah, quod valet A. Similia porro scripsit
Epiphanius in Panario hæresi LXX num. 25, pag.
749: Τὸ δὲ Ἑβραϊκὸν (inquirit) οὐχ οὕτως ἔχει. Ὅθεν

A hībent semper et coarctant. Joannes porro, qui ab
ipso desideratissimo, et patienti clementique Salva-
tore, cujus misericordia plena est terra, theologiæ
dōnum accepit, contra hæreticos hosce decertans,
qui nihil probabile ac fide dignum, nihil quod ve-
rum sit proferunt, aut in penu recōditum habent,
sed peregrina quadam, aliunde importata, ascititia
ac molesta doctrina utuntur, docensque nos quid de
ipso Filio sentire oporteat, commune dogma **345**
promulgavit, et omnibus hominibus notum fecit:

« In principio (52) erat Verbum; » id est, sine ini-
tīo erat, sive æternus, quod est, increatus. Verbum
hoc, « erat, » anhyperbatum est, videlicet transcen-
sum excludens, nullamque ultra ipsum existentia
carentiam concipi aut intelligi sinens, sicut et in
B primo libro (53) dictum fuit. « Et verbum erat »
πρὸς τὸν Θεόν, hoc est, « apud (sive, ad) Deum. »
Ait vero, πρὸς τὸν Θεόν, id est, « ad Deum, » pro
κατὰ τὸν Πατέρα, hoc est, « secundum Patrem, »
nempe, æque ac Pater, erat et ipse asyncritus, id
est incomparabilis, et increatus, et intra incom-
prehensibilem ejus deitatem intuens (54). Cum enim

C At præter hæc omnia, quæ nulli dubitationi ob-
noxia sunt, aliud etiam habeo quod opponam; nemo
autem quidquam contra id ne excogitare quidem (55)
poterit, nedum illud impugnare. Aquila enim, unus
ex interpretibus, hunc Scripturæ locum, qui He-
braice habet, « Adonai canoni (56), » sic transtulit:
« Dominus possedit me: » ac ne ipse quidem pro-
prio vocabulo usus est (57): si enim accurate verbi
significationem reddere velimus, vertendum est,
« Dominus **346** nidificavit (58) me, » id est, genuit

Ἀκύλας λέγει· « Κύριος ἐκτήσατό με... » Ἀλλ' οὕτε
Ἀκύλας τὴν δύναμιν ἡρμηνεύσε... Ἐν δὲ τῷ
Ἑβραϊκῷ λέγει, Ἀδωναὶ, ὁ λέγεται, Κύριος κανόνι,
δύναται λέγεσθαι καὶ, Ἐνόσσευσέ με, καὶ, Ἐκτῆ-
σατό με. Τὸ δὲ ἀκριβέστατον λέγεται, Ἐνόσσευσέ
με· πόλις δὲ νοσός, κ. τ. λ. Id est: « Hebraice
vero fons non ita habet: itaque Aquila sic inter-
pretatur: « Dominus possedit me... » Quanquam
ne Aquila quidem vim vocis Hebraicæ satis expres-
sit... Jam vero Hebraice ita legitur: « Adonai (hoc
est, Dominus) canani » (hoc est, « ut pullum edi-
dit me, » vel, « possedit me »). Multo autem com-
modius est, ut priore modo reddatur: « tanquam
pullum edidit me. » Ecquis vero pullus, etc. Lege
etiam Ancoratum cap. 44.

(57) Proprio vocabulo usus est. In Græco, κυριο-
λεκτῆσας. Quod verbum in vulgaribus lexicis nullo
exemplo illustratur. Didymus illud adhibuit ad vers.
12 capituli Jobi, pag. 57 catenæ Junianæ, ubi le-
gitur: Κυριολεκτεῖται δὲ ἐπὶ τούτου μάλλον... τὸ,
Ἐξῆλθεν, id est, « De hoc magis proprie dicitur il-
lud, Egressus est, » etc.

(58) Nidificavit. Nomen ἵπ (ken) denotat nidum;
verbum vero ἵπ (kinen) valet, nidificavit. Itaque
vocem canani ex hac radice ἵπ derivat Didymus,

me. Nam proprie cum de (59) illis sermo est, qui ex ovo exsiliunt, non vero qui creantur, dicitur, « Nidulatus est, » aut « exsilire fecit (60), » et « nidulatur, » et « exsilire facit : » quod vero exsilire facit, heterousium non est, nempe *alterius substantia* ab eo, quod ex ipso exsilit. Itaque sive dictionis etymon spectetur, sive totius sermonis sensus, a veritate alienum est quod aiunt haeretici. Quidam vero illud, « Dominus creavit me initium viarum suarum, » recte ita acceperunt, ut de Ecclesia dictum sit, in qua veritatis et sapientiae via annuntiatur, quamque Christi corpus vocavit Apostolus, cum scripsit ad Colossenses quidem : « Et adimpleo (61) defectus tribulationum Christi in carne mea pro (62) corpore ejus, quod est Ecclesia, cuius factus sum ego minister secundum dispensationem Dei, quae data est mihi ; » ad Corinthios vero in prima Epistola : « Membra nostra (63) membrasunt Christi : ergone (64) membra Christi faciemus meretricis membra ? Absit ! » et rursus : « Omnia (65) autem membra corporis unius, cum sint multa, unum sunt corpus, ita et Christus. » Quamvis itaque spectata Filii veneranda ac tremenda incarnatione corpus quidem illius quodammodo Ecclesiam, fratres vero ejusdem nos creaturas vocet Scriptura, ipse tamen, quatenus Unigenitus, et verus Filius Altissimi Dei, in creaturarum multitudine ac numero nulla ratione comprehenditur. Neque vero huiusmodi vocem habet ullo alio in loco Scriptura, cum de Filio sermo est. Quin tota his formulis plena est, ipsum esse Deum verum, et vere Filium unigenitum. Sed ego huc velut a profluente impulsus sum (66). Itaque ad alterum capitulum vertendus est sermo.

347 CAP. IV.

Secundo, quod obijciunt, argumento intolerabilis (67), ac pravam inconsiderate sententiam amplectentes haeretici rectam fidem e Scripturis ostendere student absurdum, contra theologicum sensum eas interpretantes ; suam vero ipsorum fidem per easdem graviolem demonstrare. Quod enim Filius, inquit, creatura sit, et unigeniti Filii, ac Dei nomen quasi fucum ipsi illitum, et ut adulterinum habeat, ex iis patet, quae de ipso Paulus ad Colossenses scripsit : « Primogenitus omnis creaturae. » Etenim si est primogenitus, non est sane unigenitus, sed respectu aliorum, qui post eum creati fuere, primogenitus est. Si vero est unigenitus Filius, quomodo est primogenitus ? Nos ergo in primis dicimus, huius etiam oraculi altitudinem eorum intelligentiam superare, ac Paulum ea locu-

σεύει, » καὶ « ἐκθορεῖ : » τὸ δ' ἐκθοροῦν τῷ ὑπ' αὐτοῦ ἐκθορουμένῳ οὐχ ἑτεροούσιον. Ὡστε καὶ κατὰ τὴν λέξιν, καὶ κατὰ τὴν διάνοιαν ἀποχωρεῖ τὸ πρόβλημα αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἀληθείας. Τινὲς δὲ τὸ, « Κύριος ἐκτίσεν με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ, » περὶ τῆς Ἐκκλησίας εἰρῆσθαι καλῶς ἐνόησαν· ἐν ᾗ τῆς ἀληθείας καὶ σοφίας ἡ ὁδὸς καταγγέλλεται· ἦντινα καὶ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἐκάλεισεν ὁ Ἀπόστολος, γράφων τοιαύτη Κολοσσαεῦσι μὲν· « Καὶ ἀνταναπληρῶ τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ σαρκί μου ὑπὸ τοῦ σώματος αὐτοῦ, ὃ ἐστὶν ἡ Ἐκκλησία, ἥς ἐγενόμην ἐγὼ διάκονος κατὰ τὴν οἰκονομίαν τοῦ Θεοῦ, τὴν δοθεῖσάν μοι· » Κορινθίοις δὲ ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ· « Τὰ μέλη ἡμῶν, μέλη Χριστοῦ. Ἄρα οὖν τὰ μέλη τοῦ Χριστοῦ ποιήσομεν πόρνης μέλη ; Μὴ γένοιτο ! » καὶ πάλιν· « Πάντα δὲ τὰ μέλη τοῦ σώματος τοῦ ἐνός, πολλὰ ὄντα, ἐν ἑστὶ σῶμα· οὕτως καὶ ὁ Χριστός. » Ὡστε, εἰ καὶ κατὰ τὴν δυσαντίθετον πῶς οἰκονομίαν, σῶμα μὲν αὐτοῦ τὴν Ἐκκλησίαν, ἀδελφοὺς δὲ ἡμᾶς τοὺς κτιστοὺς οἶδεν ἡ Γραφή, ἀλλ' οὖν, ὡς μονογενῆς καὶ [163 b] ἀληθινός· Ὡς τοῦ ὑψίστου Θεοῦ, τῇ συστάσει τοῦ πλήθους τῶν κτισμάτων κατ' οὐδὲν συνεληπται. Οὕτε δὲ ἄλλη γραφή περιέχει λέξιν τοιαύτην. Περὶ αὐτοῦ μενούσῃ πεπλησται πᾶσα, ὅτι Θεὸς ἀληθινός, καὶ Ὡς μονογενῆς ἀληθῶς. Ἀλλὰ γὰρ ὥσπερ ὑπὸ τινος βέβηματος ὑπηνέχθη βία. Ἐπὶ οὖν ἕτερον κεφάλαιον τρεπτόν τὸν λόγον.

hujusmodi vocem habet ullo alio in loco Scriptura, cum de Filio sermo est. Quin tota his formulis plena est, ipsum esse Deum verum, et vere Filium unigenitum. Sed ego huc velut a profluente impulsus sum (66). Itaque ad alterum capitulum vertendus est sermo.

C

ΚΕΦ. Δ.

Δεύτερον πρόβλημα τῶν δυσαγαλλίστων καὶ ἀνεξέταστον ἔχοντων τὸ φρόνημα αἰρετικῶν πειράται τὴν ὀρθὴν πίστιν ἀπὸ Γραφῶν, τῶν παρὰ τὸν θεολογικὸν νόον ὑπ' αὐτῶν νοουμένων, ἀπειθάνον δεικνύναι, τὴν δ' ἐαυτῶν διὰ τῶν αὐτῶν σεμνοτέρων ἀποφαίνεσθαι. Δείκνυται γάρ, φησὶ, κτιστὸς καὶ οἷον ἐπιπλαστον καὶ νόθον ἔχων τὸ « μονογενῆς Ὡς » καὶ « Θεός » ὄνομα· ἐξ ὧν Παῦλος Κολοσσαεῦσιν ἔγραψεν περὶ αὐτοῦ· « Πρωτότοκος πάσης κτίσεως. » Εἰ γὰρ ὤφθην πρωτότοκος, οὐ μονογενῆς, ἀλλ' ὡς πρὸς τοὺς μετ' αὐτὸν κτισθέντας πρωτότοκος· εἰ δὲ μονογενῆς Ὡς, πῶς πρωτότοκος ; Προειπόντες οὖν, ὡς ὑπὲρ τὴν αὐτῶν ἐστὶ καὶ τὸ βάθος τοῦ λογίου τούτου συναίσθησιν, καὶ ὡς ἐλάλει Παῦλος, ὃ μὴ ᾔδει, καὶ ἐπίστευσεν, οἷς ἐλάλει, ἐπειδὴ ὑποβολὴ ἦν τῆς ὄντως σοφίας, καὶ προφανῆ ταῦτα πάντα ἐποίησιν,

D

non vero ex verbo *נָפֶח* (canah) quod valet, « possedit. »

(59) *De*. Codex, *ex*. Legendum videtur *ἐπὶ*

(60) *Exsilire fecit*. Verbum *ἐκθορεῖν* active, non intransitive sumi hic arbitror.

(61) *Et adimpleo*. Coloss. i, 24 et 25.

(62) *Pro*. Codex mendose, ut puto, habet *ὑπὸ*, id est « sub, » vel (« a. ») *Lego* ex Bibliis *ὑπὲρ*.

(63) *Membra nostra*. I Cor. vi, 15. Græca editio habet : *σώματα ὑμῶν*, id est, corpora vestra.

(64) *Ergone... faciemus*. Biblia : *ἄρας οὖν..... τοῖς σώματι*, id est, « tollens ergo... faciam, » etc.

(65) *Omnia*. I Cor. xii, 12.

(66) *Impulsus sum*. Codex, *ὑπηνέχθη βία*. Malim, *ὑπηνέχθην βία*. Videtur autem Didymus Aristidem rhetorem imitari iniquientem : « Ἀλλ' ὁ λόγος γάρ, ὥσπερ βεῦμα, φέρων ὑπηνέγχε βία, id est, « sed enim oratio ipsa, profluentis instar, violenter me abripuit. » Vide etiam, si placet, Pollucem lib. i, segm. 111 et 112.

(67) *Intolerabiles*. In Græco, *δυσαγαλλίστων*. E contrario quod facile quis ferre aut amplecti queat, dicitur *εὐαγαλόν*.

παραγράφωμεν ὅλον τὸ χωρίον τοῦτο, καὶ οὕτως ἐπὶ τὴν ἑρμηνείαν αὐτοῦ βαδισοῦμεθα, οὐ δεόμενοι στοχασμῶν τινῶν, καὶ δι' εἰκότων τὰ φωτὸς φωτισοῦμεθα διηγουμένοι, ἐρῶντες δὲ ὅσα [164 a] ἐκόντες, ἡ ἀκόντες αὐτοὶ μὲν οὗτοι παρίδον, ἡμεῖς δὲ ὁρῶμεν δυνάμενα συμμαχεῖν τῷ λόγῳ. Ἐχει δὲ ἡ Ἐπιστολὴ οὕτως· « Εὐχαριστοῦντες τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, τῷ καλέσαντι ἡμᾶς εἰς τὴν μερίδα τοῦ κλήρου τῶν ἁγίων, ὃς ἐβρύσατο ἡμᾶς ἐκ τῆς ἐξουσίας τοῦ σκότους, καὶ μετέστησεν εἰς τὴν βασιλείαν τῆς ἀγάπης τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν, τὴν ἄφρασιν τῶν ἁμαρτιῶν, ὃς ἐστὶν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως· ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, εἴτε θρόνοι, εἴτε κυριότητες, εἴτε ἀρχαί, εἴτε ἐξουσίαι· τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται, καὶ αὐτὸς ἐστὶ πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκεν· καὶ αὐτός ἐστιν ἡ κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας, ὃς ἐστὶν ἀρχὴ πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, ἵνα γέννηται αὐτὸς ἐν παῖσιν πρωτεύων· ὅτι ἐν αὐτῷ εὐδόκησε πᾶν τὸ πλῆρωμα κατοικῆσαι, καὶ δι' αὐτοῦ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα εἰς αὐτὸν, εἰρηνοποιήσας διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ, εἴτε τὰ ἐπὶ γῆς, εἴτε τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. »

in ipso complacuit, omnem plenitudinem inhabitare, et per sanguinem crucis ejus (75) sive quæ in terra,

Θεὸς τοίνυν ἐμπαρόνως, πῶς ἐναντία αἰρετικοῖς ἡ Γραφὴ ἐξηγεῖσθαι παρεσκεύασται, καὶ ἔχει ἐκάστην λέξιν ἀκτίνας ὅσον νοήσεων περὶ Θεοῦ ἐνανθρωπήσεως ἀποπέμψουσαν· καὶ ὅτι προεῖπεν αὐτὸν Υἱὸν καὶ εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, καὶ οὕτω πρωτότοκον καὶ κεφαλὴν τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας, καὶ πρωτότοκον ἐκ τῶν νεκρῶν, εἰρηνοποιήσαντα διὰ τοῦ [164 b] αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ τὰ ὁρατὰ, καὶ τὰ ἀόρατα, καὶ πᾶν τὸ πλῆρωμα τῆς ὑπὲρ τὸ ἀσώματον, καὶ ἀχώματον, καὶ ἀχώρητον θεότητος κληρωσάμενον· ἢ ὅπως ποτ' οὐκ ἀξίως συνίωμεν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐκ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς καὶ πρὸς αὐτὸν ἀσύγκριτον φύσιν, καὶ τὴν ἐκ Παρθένου καὶ κατ' αὐτὴν τελείαν καὶ ἐνοειδῆ σάρκωσιν καὶ ψύχωσιν. Τί γὰρ ἄλλο νοήσεις ἂν μεταξὺ τῶν ἐκχειμένων ὁλῶν ῥητῶν, καὶ τὸ δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν πάντα συνεστάναι, καὶ καταλλάσσεσθαι, καὶ εἰρηνοποιεῖσθαι, εἰ μὴ τὸ διὰ τῆς ἀτρέπτου καὶ ἀνάμαρτῆτος δι' ἡμᾶς καὶ ὑπὲρ ἡμῶν ἐνανθρωπήσεως αὐτοῦ ἐπιστρέφεσθαι ἡμᾶς εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀκτίστου θεότητος αὐτοῦ; Ἀνεῖρηται οὖν Μονογενὴς μὲν, ἅτε οὐκ ἔχων κατὰ τὴν ἀνω ἀρρευστον γέννησιν ἕτερον παρ' αὐτὸν κατὰ φύσιν ἀδελ-

lum esse quæ non noverat, sed illa credidisse, quæ loquebatur, quia ab eo suggerebantur, qui vere est Sapientia, quique hæc omnia manifestabat. Deinde totum hunc locum (68) exscribemus; tum ad ejus interpretationem veniemus; neque vero ullis conjecturis indigemus, nec veri similitudinibus ad ea enarranda, quæ luce splendidiora sunt; sed quæcunque ab his ipsis vel consulto, vel inconsiderate neglecta sunt, nobis vero vim sermoni addere posse videntur, hæc apponemus. Sic ergo habet Epistola: « Gratias (69) agentes Deo et Patri (70), qui vocavit (71) nos in partem cleri (aut sortis) sanctorum (72): qui eripuit nos ex potestate tenebrarum, et transtulit in regnum dilectionis Filii sui (73): in quo habemus redemptionem (74), re-

missionem peccatorum: qui est imago Dei inconspicui (sive invisibilis), primogenitus omnis creaturæ: quoniam in ipso condita sunt universa, quæ sunt in cælis, et quæ in terra, visibilia, et invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates: omnia per ipsum, et in ipso creata sunt: et ipse est ante omnes, et omnia in ipso constant. Et ipse est caput corporis Ecclesiæ: qui est principium, primogenitus ex mortuis, ut sit ipse in omnibus primatum tenens: quia et per eum reconciliare omnia in ipsum, pacificans, sive quæ in cælis sunt. »

Vide ergo, quam sapienter Scriptura sese, ut sic loquar, accinxerit ad ea enarranda, quæ hæreticorum opinionibus adversantur, adeo ut singula, quibus utitur, vocabula radios veluti emittant, quorum splendore illuminati perspicimus, de Dei Incarnatione sermonem hic haberi; nam prius ipsum ait esse Filium, et imaginem Dei, ac postea primogenitum, et caput corporis Ecclesiæ, et primogenitum ex mortuis, qui per sanguinem crucis suæ visibilia et invisibilia pacificaverit, et omnem plenitudinem sortitus sit illius deitatis, quæ incorporalia et invisibilia, colorisve expertia transcendit, ac plus quam incomprehensibilis est; ut eo quo par est modo sentientes, qualitercunque intelligamus eum asyneritam (hoc est incomparabilem) esse naturam, quam ex Deo Patre, et apud illum habet, tum perfectam illam œconomiam, qua carnem ex Virgine, atque animam ita sumpsit, servata personæ unitate, ut ipsi etiam Virgini similis fieret. Etenim, ut reliqua omnia Pauli verba modo allata præteream, quoniam alio modo interpretari possumus illa, quibus ait, per ipsum, et in ipso omnia

dunt, ἐν τῷ φωτί, sive, « in lumine. »

(75) Dilectionis Filii sui. Legendum videtur: « in regnum Filii dilectionis suæ. » Ita enim legitur et in Bibliis cum Græcis, tum Latinis; et in Didymo ipso pag. 124.

(74) Redemptionem. Græca ed. et Latina hic addit « per sanguinem ejus. »

(73) Crucis ejus. Græca ed. hic addit δι' αὐτοῦ, id est, « per ipsum. » Sed Vulg. int. hæc omittit ut Didymus.

(68) Totum hunc locum, etc. Simili modo se gerit Didymus Scripturam citans in libro *De Spiritu sancto*, num. 40, 32, 39, 43, etc.

(69) Gratias. In Ep. ad Coloss. cap. 1, a vers. 12 ad 20.

(70) Deo et Patri. Græca editio habet tantum τῷ Πατρὶ, id est Patri. Vulgatus vero int. legit ut Didymus.

(71) Qui vocavit. Græca ed., τῷ ἱκανώσαντι, id est, ut veritit Vulg. interpretes: « qui dignos fecit. »

(72) Sanctorum. Græca Biblia et Latina hic ad-

constare, et reconciliari, et pascificari, nisi ita interpretemur, ut per ejus Incarnationem, qua propter nos, et pro nobis, sine ulla mutatione sui ipsius, et peccati expers, homo factus est, convertamur ad agnitionem increatae ipsius Filii deitatis? Dictus est ergo praedicatusque Unigenitus quidem utpote non habens secundum caelestem cujusvis fluxus expertem generationem alterum praeter ipsum, qui secundum naturam sit ejus frater; prototocus vero (id est, *primogenitus*) omnis creaturae, non quod ante ipsam creatus sit; alioquin vocatus fuisset prototocus, id est, *primocreatus* (76): sed quia per praescientiam, ut commemoratum est in capitulo proxime superiore (77), ante omnem creaturam ex sancta Virgine **349** natus est; et quia idem sit primogenitus, et unigenitus omnis creaturae ineffabiliter juxta divinum textum. Simili modo vocatus est etiam « *primogenitus ex mortuis*, » non quod ante ipsos mortuus sit, sed quia cum primus surrexit (78) a mortuis, securitatem resurrectionis generaliter nobis praebuit, qui per gratiam, et donum ejus digni facti sumus qui essemus filii quidem Dei Patris, fratres vero ipsius Christi. Ait enim: « Ego (79) sum vita, et resurrectio. » Sed ipsum quoque tempus, quo Salvator pro sua bonitate cum vetustiam jacturam nostram resarcire proposuisset, nosque dignos facere quae participatione caelestis serenae lucis in aeternum frueremur, primogenitus omnis creaturae factus est, praemonstravit Paulus, cum ait: « Vetera (80) transierunt: ecce nova facta sunt omnia. » Quin et reliqua Pauli verba primum quidem hanc haereticorum opinionem explodunt, qui et ipsi Paulo, quod talia scripserit, et rerum omnium Conditori, ac Domino, de quo talia praedicata sunt, injuriam suis cavillationibus inferunt: quod vel fictu, nedom auditu molestum est. Deinde vero aperte eadem probant, « *primogenitum omnis creaturae* » dictum esse pro primogenito omnis humanitatis; ut enim in superiore capitulo dixi (81), humanitatem vocabulo creaturae creaturae humanae propter Dominum sive regi tanquam praecellenti, sive ducibus tanquam per ipsum missis. »

Suffragatur autem nobis quoad denominationes quidem Primogeniti, et Unigeniti evangelista (82) narrans Mariam mansisse virginem (83), « *donec peperit filium suum primogenitum*; » nam neque cuiquam nupsit illa summe praeter omnibus honoranda, et maxime inclyta Virgo, nec alterius mater unquam facta est, sed post puerperium quoque mansit semper et omni tempore immaculata virgo (84), et tamen ejus primogenitus recte vocatus

A φόν· πρωτότοκος δὲ πάσης κτίσεως, οὐ διὰ τὸ προ-
εκτίσθαι αὐτῆς (ἐπεὶ ἂν πρωτόκτιστος ἐκλήθη), ἀλλ'
ὡς τῇ προγνώσει, καθὰ ἐμνημονεύθη ἐν τῷ πρὸ τοῦ-
δε κεφαλαίῳ, πρὸ παντὸς δημιουργήματος ἀπὸ τῆς
ἀγίας Παρθένου τεχθεὶς, καὶ ὢν αὐτὸς τε πρωτότοκος
καὶ Μονογενὴς πάσης κτίσεως ἀβρῆτος, κατὰ τὸ
θεῖον γραφίον· ὡς περ ὠνόμασται ὁ αὐτὸς καὶ πρω-
τότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, οὐ διὰ τὸ προτελευτῆσαι
αὐτῶν, ἀλλὰ διὰ τὸ ἐγερθέντα ἐκ νεκρῶν, πρῶτον
τὴν ἀσφάλειαν τῆς ἀναστάσεως καθολικῶς παρ-
ασχεῖν ἡμῖν, τοὺς κατὰ χάριν καὶ δωρεὰν αὐτοῦ κατα-
ξικωθεῖν [163 a] υἱότητος μὲν τοῦ Θεοῦ Πατρὸς,
ἀδελφότητος δὲ αὐτοῦ. « Ἐγὼ » γὰρ, ἔφη, « εἰμὶ ἡ
ζωὴ καὶ ἡ ἀνάστασις. » Καὶ Παῦλος δὲ τὸν καιρὸν
αὐτὸν ὑπέδειξεν, ἐν ᾧ διὰ τὴν αὐτοῦ ἀγαθότητα ὁ
B Σωτὴρ τὴν παλαιὰν ἡμῶν ἀμείψαι κακοπραγίαν, καὶ
ἀξιώσαι ἡμᾶς διαιωνίως ἀπολαύειν τῆς τοῦ ἁπο-
νου φωτὸς μετουσίας προθέμενος, πρωτότοκος πάσης
κτίσεως ἐγένετο, δι' ὧν ἔφη· « Τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν,
ἰδοὺ καινὰ γέγονε πάντα. » Καὶ ἕτερα δὲ αὐτοῦ βή-
ματα διωθεῖται μὲν ταυτηνὴ τὴν αἰρετικὴν ἐνθύμησιν,
τὴν κατασοφίζομένην τοῦ τε Παύλου, ὡς τοιαῦτα
γράφαντος, τοῦ τε πάντας ποιήσαντος καὶ κεκτημέ-
νου, ὡς τοιούτων περὶ αὐτοῦ ἐξηγηγεμένων φωνῶν,
ὅπερ χαλεπὸν καὶ πλάσαι καὶ ἀκοῦσαι· διαβρῆδον δὲ
παρίστανει, ὡς τὸ, « Πρωτότοκος πάσης κτίσεως »
ἀντὶ τοῦ, πάσης ἀνθρωπότητος, ἐλέχθη. Τὴν γὰρ
ἀνθρωπότητα κτίσιν προσαγορεύει, ὡς ἐν τῷ προ-
κειμένῳ κεφαλαίῳ εἴρηται λέξεσιν αὐταῖς· « Ὑποτά-
γηται πάσῃ κτίσει ἀνθρωπίνῃ διὰ τὸν Κύριον, εἴτε
C βασιλεῖ, ὡς ὑπερέχοντι, εἴτε ἡγεμόσιν, ὡς δι' αὐτοῦ
πεμπομένοις. »

Συναντιλαμβάνεται δὲ ἡμῖν, εἰς μὲν τὸ « Πρωτό-
τοκος » καὶ « Μονογενὴς », τὸ διηγῆσθαι τὸν εὐ-
αγγελιστὴν, ὅτι ἔμεινε παρθένος, « ἕως ἔτεκε τὸν
D Ὑἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον. » Οὕτε γὰρ ἐγαμήθη τινὶ
ἢ τιμωτέρᾳ πάντων καὶ εὐκλεσεστάτῃ Μαρίᾳ, οὐτ'
ἄλλου μήτηρ ἐγένετό ποτε· ἔμεινε δὲ καὶ μετὰ κυο-
φορίαν αἰὶ καὶ διὰ παντὸς ἄμωμος παρθένος, καὶ
ὁμῶς [165 b] πρωτότοκος αὐτῆς ὁ πλάσας αὐτὴν τε
καὶ πάντας οὐκ ἄλλῳως ἐκλήθη. Εἰς δὲ τὸ, « Πρωτό-

(76) *Primocreatus*. Simili modo Ambrosius lib. 1 *De fide* cap. 7 scribit: « *Primogenitus omnis creaturae*. Primogenitus, inquit, non primocreatus, ut et genitus pro natura, et primus pro perpetuitate credatur. »

(77) *Superiore*. Segm. 160 a.

(78) *Primus surrexit*. In libro *De Spiritu sancto* num. 41, Christum vocat « principem, et primogenitum resurrectionis. »

(79) *Ego*. Joan. xi, 25.

(80) *Vetera*. II Cor. v, 17.

(81) *Dixi*. Segm. 162 a.

(82) *Evangelista*. Matth. i, 25.

(83) *Mansisse virginem*. Ita accipiunt sancti Pa-

tres Matthaei verba: « *Et non cognoscebat eam.* » Epiphanius vero monachus ac presbyter in libro inedito *Περὶ τοῦ βίου τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου*, id est, « *de vita Sanctissimae Deiparae*, » sic ea intelligit: οὐκ ἐγίνωσκε τὰ μυστήρια τοῦ Θεοῦ, id est, « *non noverat mysteria Dei.* » Exstat autem hic liber in quodam ex Nanianis codicibus membranceis.

(84) *Semper... virgo*. Eodem modo de beata Virgine loquitur Ambrosius in libro *De institutione virginis* cap. 6, pag. 260, alique ab Hieronymo citati in libro *Adversus Helvidium*. Ceterum quamvis dogma catholicum de perpetua Deiparae virginitate plures ante Didymum Patres tradiderint, pauci tamen ante illum Ἀειπαρθένου, id est « *Semper virgi-*

τοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, » τὸν αὐτὸν Παῦλον Κορινθίους διὰ τῶν πρὸς αὐτοὺς πρώτων ἐπιστολικῶν χαρῶν διδάσκει. « Χριστὸς ἐγγίγεται ἐκ νεκρῶν, ἀπαρχὴ τῶν κοιμημένων. » ἐπειδὴ γὰρ δι' ἀνθρώπου ὁ θάνατος, καὶ δι' ἀνθρώπου ἀνάστασις νεκρῶν. Ὡς περ ἐν τῷ Ἀδὰμ πάντες ἀπονήσκουσιν, οὕτως καὶ ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωοποιήσονται, ἕκαστος δὲ ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι. Ἀπαρχὴ Χριστὸς, ἔπειτα οἱ τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ, εἴτα τὸ τέλος. » Χρήσταιτο δ' ἂν τις καὶ τούτῳ ὁρθῶς. Οὐ γὰρ ἐν τι μόνον ἐπὶ τοῖς οὕτως ὑψηλοῖς ῥητοῖς χρὴ ἐπισκοπεῖν, οὐδὲ τὸ ἥσσον, ἀλλὰ τὸ ἄμεινον. εἰς γὰρ τὰ περὶ Θεοῦ, ἐν τοῖς ἀμείνουσιν ἡ ἀλήθεια. Ὅτι πρωτότοκος πάσης κτίσεως ὀνόμασται, διὰ τοὺς ἐν τῷ θεῷ βαπτίσματα τῇ υἰοθεσίᾳ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκ τοῦ Θεοῦ γεννωμένους, καὶ διὰ τὸ πᾶν, ὃ ἐσμέν καὶ κεκτῆμεθα, ἐξ αὐτοῦ εἰληφέναι, καθὰ πάλιν ὁ αὐτὸς παιδεύων λέγει. « Τί δὲ ἔχεις, ὃ οὐκ ἔλαβες; Εἰ δὲ ἔλαβες, τί καυχᾶσαι ὡς μὴ λαδὼν; » ὡς καὶ Ἑλλήνων παῖδες, τὰς ἄλλας ἐναντιώσεις ἀφέντες, διηγόρευσαν.

accepimus, ut rursum ipse Paulus nos erudiens ait: « Quid autem (89) habes quod non accepisti? Si autem accepisti (90), quid gloriaris quasi non acceperis? » Quin et Græcorum filii, alumnive, alii, quæ his contraria sunt neglectis, similia edixerunt:

Πάντα μὲν ἀθανάτοιο Θεοῦ πανυπέρτατα δῶρα, Ἐξοχα δ' ἐν μερόπεςσιν ἀληθείης μέγ' ἐνευρ.

Εἰ δὲ τολμηρῶς καὶ εἰς τὴν ἀκατάληπτον αὐτοῦ θεότητα ἐκλήπτειν τὸ, « Πρωτότοκος πάσης κτίσεως, » νοηθεὶς ἂν οὕτως πως κεκληθῇ, ἢ ὡς πρὸ πάσης κτιστῆς [166 a] γεννήσεως γεννηθείς, ἢ ὡς πρῶτος καὶ μόνος Υἱὸς Λόγος παρακομίσας καὶ τεκτονάμενος ἐκ μὴ ὄντων πᾶσαν προηγουμένην κτίσεως κτίσιν, καὶ αἴτιος πάσης ὄν, εἴτα καὶ ὡς θεμέλιος φέρων αὐτὴν τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, κατὰ τὸν ψάλλοντα. « Πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας. » καὶ κατὰ τὴν Παροιμίαν Σολομῶνος λέγουσαν. « Ὁ Θεὸς ἐν τῇ σοφίᾳ ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, ἡτοίμασεν δὲ οὐρανούς ἐν φρονήσει. » Καὶ αὐτὸ δὲ τοῦτο κρίνει τὸ προκειμένον μέρος τῆς Ἐπιστολῆς, ἔχον. « Πρωτότοκος πάσης κτίσεως, ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, » καὶ, « Τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται » καὶ αὐτὸς ἔστι πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκεν. » Καὶ διὰ τοῦτο καὶ μόνον φησίν,

nis » titulum ei tribuerunt, ni fallor. In paucis hisce numerandi sunt Epiphanius, atque Athanasius. Primus quidem cum hæresis LXXIII, tum in *Anchorato* pag. 19 beatam Mariam eo titulo vocat; alter vero in *Fragmentis* commentariorum in *Lucam* tom. II novæ Collectionis pag. 43, ubi sic loquitur: ἡ Κυριοτόκος Μαρία, καὶ Ἀειπαρθένος, id est, « Dominipara Maria, et Semper virgo. » Vide et Leporium apud Cassianum lib. I *De incarn.* pag. 695.

(85) *Epistola*. Codex, ἐπιστολικῶν pro ἐπιστολικῶν. Ita et apud Pollucem lib. vi segm. 198, ubi legitur ἐπιστολικῶς, nonnulli vero conjiciunt legendum ἀποστολικῶς, Jungermannus monet in codice ms. legi ἐπιστολικῶς cum η.

(86) *Christus*. I Cor. xv. 20-24.

(87) *Dormientium*. Græca editio hic addit ἐγέ-
veto, id est « factus est. » Sed Vulgatus quoque in-

A est 350 qui et ipsam, et omnes formavit. Quoad nuncupationem vero « primogeniti ex mortuis, » suffragatur nobis quod ipse Paulus in I ad Corinthios Epistola (85) docuit: « Christus (86) surrexit ex mortuis, primitiæ dormientium (87); quoniam enim per hominem mors, et per hominem resurrectionis mortuorum: sicut (88) in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur: unusquisque autem in proprio ordine; primitiæ Christus; deinde ii, qui sunt Christi, in adventu ejus: deinde finis. » Sed et aliter accipi recte potest objectus locus: nec enim certum quendam sensum duntaxat spectare oportet in oraculis tam sublimibus, nec illum amplecti, qui minus præstans sit, sed eum qui excelsior ac melior; nam cum de iis agitur, quæ Deum spectant, in sublimiori explanatione inest veritas. Dici ergo potest, primogenitum omnis creature dici Christum cum propter eos, qui in divino baptismo per adoptionem a Spiritu sancto factam generantur ex Deo; tum etiam quia quidquid sumus, et possidemus, ab ipso.

Omnia quidem immortalis Dei suprema dona; Præcipue vero inter homines veritatis magna est utilitas (91).

Quod si etiam de incomprehensibili Christi deitate audacter explicare velis objecta verba, ita fere accipiendi erunt, ut vocatus sit primogenitus omnis creaturæ aut quia genitus est ante quamvis creatam generationem; aut quia est primus et solus Filius Verbum, qui ex nihilo quæcunque creaturam creatura quavis anteriorem produxit, ac veluti fabricavit, omniumque rerum causa est; aut etiam quia ipse est fundamentum « omnia portans (92) verbo virtutis (seu potentie) suæ, » juxta Psalmem 351 qui ait: « Omnia (93) in Sapientia fecisti; » et juxta Proverbium Salomonis inquisitis: « Deus in Sapientia (94) fundavit terram; paravit autem cælos in prudentia. » Hæc ipsa explicatio confirmatur etiam allato Epistolæ fragmento, quod habet: « Primogenitus omnis creaturæ, quoniam in ipso condita sunt omnia: » et, « Omnia per ipsum, et

terpres, et codex Alexandrinus omisit eam vocem, ut Didymus.

(88) *Sicut*. Græca editio: Ὡς περ γάρ, id est, « sicut enim. » Vocem γάρ ne Vulgatus quidem interpretes legi; vertit enim « et sicut. »

(89) *Quid autem*. I Cor. iv. 7.

(90) *Si autem accepisti*. Græca editio: Εἰ δὲ καὶ ἔλαβες. At voculam καὶ omisit etiam Vulgatus interpretes, et theologus noster segm. 177 a.

(91) *Utilitas*. Codex, ὄνειαρ. Lego ὄνειαρ. Hesiodus quoque in *Operibus ac diebus* vers. 4 dixit, μέγ' ὄνειαρ.

(92) *Omnia portans*. Hebr. i. 3.

(93) *Omnia*. Psal. ciii. 25 (seu 24).

(94) *Deus in Sapientia*. Prov. iii. 19. Vocula ἐν, sive « in, » deest in Bibliis. Didymus ipse eam omisit pag. 124.

in ipso creata sunt, et ipse est ante omnia, et omnia in ipso constant. » Atque ob hanc solum rationem ait, « Primogenitus omnis creaturæ, ὅτι (id est quoniam) in ipso creata sunt omnia, si vox ὅτι pro διότι, hoc est quia, aut προέπειδῃ, id est quandoquidem, sano sensu intelligatur: nec enim existeret rerum universitas, nec illæsa maneret, nisi basem (95) ac fundamentum haberet Conditorum Filium Dei Verbum, et in ipso inniteretur. Idcirco non dixit, primocreatus, sed « primogenitus, » nec ait: Ipse factus est ante omnia, sed, « Ipse est ante omnia, » id est, ab æterno. Nam in natura ineffabili omne tempus est instans, et in præsentis adest, neque in illa præteritum est quidquam, nec futurum; sed in uno tempore quodammodo degunt quæ æterna sunt; sicut ait Plato in *Timæo* (96): « Itaque ne recte quidem, cum de ineffabili natura loquimur, tempus nominamus. Dicimus enim, *Erat, est, et erit*. At ei revera convenit solum, *est*; verba vero (97) *erat, et erit*, ad designandum tempus, quod in natura est, adhibenda sunt; est enim motio. Quod autem semper eodem modo immobiliter se habet, nec vetustius, nec recentius convenit fieri propter tempus (98), nec fuisse nunc, nec rursus in Deo, et ex Deo per creationem prodierint, ac veluti eluxerint, testantur etiam Græci, cum hæc scribunt:

Ipse seipsum agit Deus immortalis: sunt autem Omnia, et in magni Dei mente edita sunt.

Nec vero dici omnino debet, eum qui sit primogenitus, non esse unigenitum, sed aliquando unus idemque et primogenitus dicitur, et unigenitus. Quin is qui unigenitus est, 352 continuo est etiam primogenitus, etsi nullum post se habeat secundogenitum, aut tertio genitum, utpote solus genitus, et nomen ex re adeptus. Ac sane Jeremias quoque ex persona sanctissimi Spiritus ait: « Et Ephraim (99) primogenitus meus. » At ne proprio quidem patri erat Ephraim primogenitus. Cum ergo ipse veritas sit, et creatrix, ac per se sapiens sapientia; quæ de illo scripta sunt, iuxta sensum Deo dignum accepta, nihil falsi habere debent. Sit igitur et primogenitus, et unigenitus: sed magis ei convenit respectu Incarnationis vox primogenitus. Nisi enim ob ineffabilem erga homines benignitatem Spiritus sanctus nos regenerasset, et Deus ac Pater in filios assumpsisset, et is, de quo sermo est, unigenitus Deus citra mutationem, et sine fluxu, ita ut ipse novit, propter hominum salutem Filius hominis factus esset; profecto nec ipse dictus fuisset « Primogenitus (1) in multis fratribus, » neque nos qui filii hominum sumus, vocati essemus dii,

(95) *Basem*. Codex, βᾶν. Lego βᾶν.

(96) In *Timæo*. Tomo III Operum, pag. 37 edit. Serrani. Sed paulo aliter: Καὶ τὸ τ' ἦν, τὸ τ' ἔσται, χρόνου γεγονότος εἶδη, φέροντες λανθάνομεν ἐπὶ τὴν αἰδίαν οὐσίαν· οὐκ ὁρθῶς λέγομεν γάρ, etc. Quæ sic verto: « Et verba *erat, ac erit*, quæ temporis sunt formæ, ad æternam essentiam imprudentes transferimus: sed non recte. Dicimus enim, » etc.

A « Πρωτότοκος πάσης κτίσεως, » ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τῆς, ὅτι, λέξεως ἀντὶ τῆς, διότι, ἢ, ἐπειδῇ, ὕγιως νοουμένης· οὐ γὰρ ἂν ὑπῆρχεν, ἢ διέμενεν ἀδελφῇ, εἰ μὴ βάσιν καὶ χρηπίδα εἶχε τὸν δημιουργικὸν τὸν τοῦ Θεοῦ Ἰῶν Λόγον, καὶ εἰς αὐτὸν ἀπηρείδετο. Αὐτὸ οὐκ εἶπεν, οὔτε, πρωτόκτιστος, ἀλλὰ, « πρωτότοκος, » οὐδὲ, Αὐτὸς ἐγένετο πρὸ πάντων, ἀλλ', « Αὐτὸς ἔστι πρὸ πάντων, » τοῦ ἔστιν ἀνάγκως. Ἐπὶ γὰρ τῆς ἀρρήτου φύσεως πᾶς χρόνος ἐνέστηκεν καὶ ἐν τῷ νῦν πάρεστι, καὶ οὔτε παρῆλθεν τι ἐν αὐτῇ, οὔτε μέλλει, ἀλλ' ἐν τῷ ἐνὶ χρόνῳ διατελεῖ πως αἰδία, ὡς Πλάτων ἐν τῷ *Τιμαίῳ* φησὶν· « Ὅθεν δὴ οὐδὲ ὁρθῶς ἐπὶ τῆς ἀρρήτου φύσεως ὀνομάζομεν. Λέγομεν γὰρ δὴ, ὡς ἦν, ἔστιν καὶ ἔσται· τῇ δὲ τὸ ἔστι μόνον κατὰ τὸν ἀληθῆ λόγον προσήκει· τὸ δὲ ἦν τὸ τε ἔσται, κατὰ τὸν ἐν φύσει χρόνον πρέπει λέγεσθαι· κίνησις γὰρ ἔστιν· τὸ δὲ αἰεὶ κατὰ ταῦτα ἔχον ἀκινήτως, οὔτε προσβύτερον, οὔτε νεώτερον προσήκει γίνεσθαι διὰ χρόνον, οὔτε « γεγονέναι » νῦν, οὔτε αὖθις « ἔσεσθαι. » Ὅτι δὲ, ὡς ἔφαμεν, ἐν τῷ Θεῷ τὰ πάντα καὶ ἐξ αὐτοῦ πέφηνεν, [166 b] μαρτυροῦντες καὶ Ἕλληνες ἔγραψαν ταῦτα·

« futurum esse. » Quod vero omnia, ut diximus, in

Αὐτὸς ἑαυτὸν ἀγεί Θεὸς ἀμβροτος· ἔστι δ' ἀπ' αὐτοῦ Πάντα, καὶ ἐν μεγάλῳ Θεοῦ νόμῳ ἐξεφάνθη.

C Οὐ πάντως δὲ ὁ πρωτότοκος οὐ μονογενής, ἀλλ' ἔσθ' ὅτε τὰ συναμφοτέρα· καὶ ὁ μονογενής δὲ πάντως καὶ πρωτότοκος εὐρίσκεται οὐκ ἔχον δευτερότοκον, ἢ τρίτοτοκον, ὡς μόνος γεννηθεὶς καὶ τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ πράγματος κτησάμενος. Ἀμέλει τοι καὶ ἐν τῷ Ἱερειᾷ ἀπὸ τοῦ παναγίου Πνεύματος φησιν· « Καὶ Ἐφραίμ πρωτότοκος μοῦ ἔστιν. » Ἦν δὲ οὐδὲ τῷ ἑαυτοῦ Πατρὶ πρωτότοκος Ἐφραίμ. Ἐπὶ οὖν αὐτὸς ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ δημιουργὸς, καὶ ἀδίδακτος σοφία, πρέπει τοῖς περὶ αὐτοῦ γεγραμμένοις κατὰ θεοπρεπῆ νόησιν εἶναι τὴν ἀφευδέα. Ἔστω τοίνυν καὶ μονογενής καὶ πρωτότοκος· ἀρμόζει δὲ μᾶλλον αὐτῷ πρὸς τὴν οἰκονομίαν ἢ τοῦ « πρωτότοκος » λέξις. Εἰ μὴ γὰρ διὰ φιλανθρωπίαν ἄφατον, τὸ μὲν ἅγιον Πνεῦμα ἀνεγέννησεν ἡμᾶς, ὁ δὲ Θεὸς καὶ Πατὴρ υἱὸς προσέλαβεν, ὁ δὲ περὶ οὗ ὁ λόγος μονογενὴς Θεὸς ἀτρέπτως καὶ ἀρρεύτως ἐγένετο, ὡς οἶδεν, διὰ σωτηρίαν ἀνθρώπων υἱὸς ἀνθρώπου· οὐκ ἂν οὗτ' αὐτὸς ὠνόμαστο « Πρωτότοκος ἐν [167 a] πολλοῖς ἀδελφοῖς, » οὔτε οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων ἐκλήθημεν ἂν θεοὶ καὶ υἱοὶ Θεοῦ· οὐδεὶς γὰρ φύσει ἀδελφός ἐστιν υἱοῦ μονογενοῦς· ὁ δὲ Ποιητὴς καὶ οἰκονόμος πάντων καὶ μόνος εὐσπλαγχνος, ἀδελφός

(97) *Verba vero*. Plato: τὸ δὲ ἦν, τὸ τ' ἔσται, περὶ τὴν ἐν χρόνῳ γένεσιν ἰοῦσαν πρέπει λέγεσθαι· κινήσεις γὰρ ἔσονται, id est « verba vero *erat, et erit*, de re, quæ in tempore oriatur, dici convenit: sunt enim motiones. »

(98) *Propter tempus*. Pro διὰ χρόνον Plato habet ποτέ, id est « unquam. »

(99) *Et Ephraim*. Jer. xxxi, 9.

(1) *Primogenitus*. Rom. viii 29.

τε ἡμῶν, πρωτότοκος τε ἀριθμεῖται. Αὐτὸς μὲν γὰρ ἔξ ἀπείρου ὕψους ἑαυτὸν διὰ τοὺς ἰδίους δοῦλους κενώσας, καὶ ἀνακαινίσας πάντα, καὶ ἀρχὴν κρείττονος βίου τῇ ἑαυτοῦ ἐπιδημίᾳ παρασχόμενος, καὶ διὰ τοῦτο πρωτότοκος κληθεῖς, οὗ τί που τὴν θείαν παρεβλάβη δόξαν· οὐδὲ γὰρ μειονεκτεῖσθαι πως, ἢ εἰς τὸ τοῦ χεῖρον ἔχοντος μέτρον καταφέρεσθαι ἀνέχεται δυνάμειος λέξεων, ἐν τῇ καταχρήσει διὰ τὴν ἀφθεγκτον οἰκονομίαν ἐξηγηγεμένων· ἡμεῖς δὲ ἐκ πολλῆς ταπεινώσεως καὶ σκότους εἰς δόξαν καὶ φῶς ἀνήχθημεν ἄπειρον, τὴν εἰς αὐτὸν εἰσδεδεγμένοι πίστιν. Ἐκαστον γὰρ, παρ' ὃ τὴν φύσιν ἐστίν, λέξεως ὀγκυρῇ, ἢ χθαμαλότητι, οὐτ' ἀναθροῦσκειν πως καὶ ἐξαιρέσθαι, οὔτε μὴν ἑαυτοῦ οἰοεὶ κατιέναι καὶ ὑπὲρ ἀνεῖν δύνатаι.

eum credimus: nulla enim res potest vocabulorum sublimitate, aut vilitate nec supra id, quod ex natura sua est, extolli, nec infra se ipsam veluti descendere, ac subsidere.

Οὐ μικρὰ δὲ συνεδίζονται τοῖς ὑφ' ἡμῶν διηγηθεῖσιν, ἀλλὰ καὶ μόνον ἐπικουρεῖν ἱσχύει καὶ τὸ ἐν πη' φαιμῶ τὸν ἀπερινόητον Θεὸν ἀξιώσαι εἰπεῖν· «Εὐρον Δαυὶδ τὸν δοῦλόν μου· ἐν ἐλαίῳ μου ἄγιω ἔχρισσα αὐτόν. Καὶ γὰρ ἡ χεὶρ μου συναντήληφται αὐτῷ, ὁ βραχίον μου κατισχύσει αὐτόν· οὐκ ὤφελθει ἔχθρος ἐν αὐτῷ, καὶ υἱὸς ἀνομίας οὐ προσέθηκε τοῦ κακῶσαι αὐτόν. Καὶ συγκόψω ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ, [167 b] καὶ τοὺς μισοῦντας αὐτὸν τροπώσωμαι. Καὶ ἡ ἀληθεία μου καὶ τὸ ἔλεός μου μετ' αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ ὀνόματί μου ὠφωθήσεται τὸ κέρας αὐτοῦ. Καὶ θήσομαι ἐν θαλάσῃ χεῖρα αὐτοῦ, καὶ ἐν ποταμοῖς δεξιὰν αὐτοῦ. Αὐτὸς δὲ ἐπικαλέσεται με· Πατήρ μου εἰ σύ, ὁ Θεός μου, καὶ ἀντιλήπτωρ τῆς σωτηρίας μου. Καὶ ἐγὼ πρωτότοκον θήσομαι αὐτόν ὑψηλὸν παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τῆς γῆς.» Κἄν τε γὰρ περὶ τοῦ συμμεστώτος τῇ πατρικῇ δόξῃ ἀπαυγάσματος, καὶ ἐπ' ἐσχάτων ἐκ βίξης Ἰεσσαὶ ἀνθήσαντος, κἄν τε περὶ τοῦ Δαυὶδ τοῦτο διαγορεύεσθαι δοίμεν, οὐκ ἂν τῇ τῆς συνηθείας ὑπονοίᾳ ὁ πρωτότοκος νοηθείη. Πῶς γὰρ ἢ τὸν ἦδη ὄντα ἄνθρωπον (λέγει γὰρ, «Εὐρον Δαυὶδ τὸν δοῦλόν μου»), ἢ τὸν πρεσβυτέρους ἑαυτοῦ ἔχοντα ἀδελφοὺς, πρωτότοκον ποιήσεται; «Οὔτε δὲ ποτε σύνηθες τῇ Γραφῇ τοὺς ὄντας ἦδη καθ' ὑπαρξίν, γίνεσθαι πως ὁ οὐκ ἦσαν ἐξαγγέλλειν, Παῦλος ὁ Χριστοῦ γέμων καὶ ἁγίου Πνεύματος ἐμπλεως οὕτω που φάσκει· «Οὐκ ἔτι εἰ δοῦλος, ἀλλὰ υἱός.» Τὸ γὰρ, «οὐκ ἔτι,» τοῖς ἦδη ὑπεστηκόσιν τὴν ἐπὶ ἄλλοι τοῦ λοιποῦ κατὰστασιν σημαίνει. Καὶ πάλιν· «Οὗς προέγνω καὶ προώρισεν συμμέροφους τῆς ἐκδόσεως τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς.» Ἀντὶ τοῦ, ὁ Θεὸς ὁ προγνοὺς ἀπογόνους, καὶ πάντα τὰ παρελθόντα καὶ ἐπιδόντα, ὡς ὑπεστώτα καὶ παρόντα ὄρων, παρ' ᾧ ἐν τῷ μέτρῳ οἱ αἰῶνες ἅπαντές εἰσι, καὶ οὐδὲν μεμερισμένον, ὡς περὶ βραχέος ἐλέγχῃ, προῖδεν καὶ ἐπιφανῶς ὑπέσχετο [168 a], τοὺς ἀνθρώπους συμμέροφους ἐσεσθαι τοῦ ὄντος αἰδίου ἐν μορφῇ αὐτοῦ μο-

A ac filii Dei. Nemo enim natura frater est filii unigeniti: qui vero omnium conditor, et administrator est, ac solus misericors, is et frater noster, et primogenitus nominatur. Nam ipse quidem quando ex infinita altitudine sese propter suos servos exinanivit, et omnia renovavit, et melioris vitæ initium suo adventu nobis præbuit, ideoque primogenitus vocatus est; nullum quoad divinam suam gloriam detrimentum cepit: nec enim illum quodammodo imminuere, aut ad deteriore conditionem deprimere potest eorum vocabulorum vis, quæ de ipso ob ineffabilem Incarnationem improprie et abusive pronuntiata sunt. Nos vero ex magna abjectione et caligine in infinitam gloriam ac lucem erecti sumus, cum fidem recepimus, qua in

B Non pauca porro sunt, quibus confirmari valeant quæ edisseruimus; sed illud vel per se solum magnam vim habet, quod in lxxviii psalmo sic loquatur incomprehensibilis (2) Deus: «Inveni (3) David servum meum, in oleo meo sancto unxi eum: etenim manus mea 353 auxiliabitur ei; brachium meum roborabit eum. Non proficiet inimicus in eo, et filius iniquitatis non apponet nocere ei: Et concidam a facie ejus inimicos ejus, et odientes eum in fugam convertam. Et veritas mea, et misericordia mea cum ipso, et in nomine meo exaltabitur cornu ejus: Et ponam in mari manum ejus, et in fluminibus dexteram ejus. Ipse autem invocabit me: Pater meus es tu, Deus meus, et susceptor salutis meæ. Et ego primogenitum ponam illum, excelsum apud reges terræ.» Nam sive de eo, qui splendor est coexistens cum Paterna gloria, quique novissimis temporibus ex radice Jesse effloruit, sive de Davide hoc dictum esse concedamus, suspicari nemo potest, nomen primogeniti accipiendum hic esse de eo, qui per coitum primo sit genitus. Nam quomodo aut eum, qui jam erat homo (ait enim Deus: «Inveni David servum meum,») aut illum, qui seniores se ipso fratres habebat, primogenitum faceret ipse Deus? Quod autem dicere aliquando Scriptura consueverit, eos qui jam sunt secundum existentiam, fieri quodammodo quod non erant, Paulus Christo plenus, et Spiritu sancto repletus sic alibi testatur: «Non amplius (4) es servus, sed filius.» Nam illud, «non amplius,» eorum, qui jam subsistebant, aliam quamdam fore in posterum conditionem, ac statum significat; et rursus: «Quos præcivit (5), et prædestinavit conformes imaginis Filii sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus: Hoc est: » Deus, qui nepotes, ac posteros præcognovit, quique omnia cum præterita, tum futura ut jam subsistentia, et præsentia intuetur, et apud quem una quedam mensura sunt

(2) *Incomprehensibilis.* Codex, ἀπεριόγητος. Lego ἀπερινόητος.

(3) *Inveni.* Psal. lxxviii, a vers. 20 ad 27. Le-

etionum varietates nullius momenti sunt.

(4) *Non amplius es.* Gal. iv. 7.

(5) *Quos præcivit.* Rom. viii. 29.

omnia sæcula, cui demum nihil est non individuum, ut paulo ante (6) dictum fuit, prævidit, et manifeste pollicitus est, homines ei conformes futuros esse, qui ab æterno erat in forma Unigeniti ejus Filii, postquam hic Unigenitus seipsum propter nos ad servilem formam demittens dixerit ex propria gratia : « Non amplius (7) vos voco servos, sed amicos, et fratres, » ut ait Scriptura. Quemadmodum enim nos creature, vocati sumus filii Dei secundum gratiam, non secundum naturam; ita Unigenitus Dei quando miscebat terrena celestibus, et nova nobis salus in perpetuum (8) fiebat, frater **354** noster, et primogenitus vocatus est, non secundum naturam, quam habet ex Patre, sed secundum œconomiam, qua carnem sumpsit ex Virgine, carni ipsius Virginis similem. Opportune ergo adversus hæreticos dici potest, quod scite ab ethnicis dictum fuit : « Mendacia odio habe, ut tibi veritas assuefiat. »

CAP. V.

Quod tertio loco proponunt, est prophetia, in qua ex persona Domini, qui rebus omnibus subsistentiam tribuit, dicitur : « Ego (9) sum principium et finis. » Inde enim ipsius existentiam, quæ temporis expers (10) est, et creature intelligentiam excedit, temporariam esse colligunt, ineptas fingendo interpretationes (11); atque in eo enituntur, ut ipsorum nequitia virtus censeatur. Quotquot (12) autem hunc Unigenitum in sermone divitem (13) Deum non ignorant, ut hæretici isti, illi ne aurei quidem hujus dicti, quo ipsius divinitas indicatur, sublimitatem assequi se posse vident. Nam vox principium denotat, eum, ut principio carentem, constitutionis rerum omnium causam esse, sicut est Deus Pater. Nam qui est principium, nullum habet ante se existentem, sicut ultimum nullum habet post se ultimum. Etenim ἀρχή, seu principium, ut ait (14) Aristoteles in quinto *Metaphysicorum* (15), dicitur multis modis. Dicitur enim ἀρχή, id est principatus, ut regnum, et im-

Α νογενοῦς Υἱοῦ, ἀφ' οὗ ἂν οὗτος ὁ Μονογενὴς, καθελὲς ἐαυτὸν δι' ἡμᾶς εἰς δουλοπρεπὴ μορφήν, λήξει ἰδίᾳ δωρεᾷ. Ὁὐκ ἔτι ὅμας καλῶ δούλους, ἀλλὰ φίλους καὶ ἀδελφοὺς, ὡς γέγραπται. Ὅν τρόπον γὰρ εἰ κτιστοὶ, υἱοὶ ἐκλήθημεν τοῦ Θεοῦ, κατὰ χάριν, οὐ κατὰ φύσιν. ὡσαύτως ὁ Μονογενὴς τοῦ Θεοῦ, ὅτε ἐμίγνυ τὰ ἐπίγεια τοῖς ἐπουρανίοις, καὶ σωτηρίᾳ ἡμῖν νέα διὰ τέλους ἐγίνετο, ἀδελφὸς ἡμῶν καὶ πρωτότοκος ἐκλήθη, οὐ κατὰ τὴν ἐκ Πατρὸς φύσιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐκ τῆς Παρθένου καὶ κατὰ τὴν Παρθένου σάρκασιν αὐτοῦ. Εὐχαιρον τοίνυν ἂν εἴη εἰπεῖν πρὸς αἱρετικούς, ὅπερ εἴρηται τοῖς ἔξω καλῶς. Ὅτι τὰ ψεῦδη μίσει, ἵνα σοι ἡ ἀλήθεια προσεβήζηται. »

B

ΚΕΦ. Ε'.

Τρίτῃ αὐτῶν πρότασις, ἡ ἐκ προσώπου τοῦ πάντα ὑποστήσαντος Κυρίου λέγουσα προφητεία. « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος. » Χρονικὴν γὰρ ἐντεῦθεν τὴν ἀχρονον καὶ ὑπὲρ νοῦν ὑπαρξιν αὐτοῦ ἀπειθᾶνοις ἐκδοχαῖς ἀναπλάττουσιν, καὶ βιάζονται τὴν κακίαν αὐτῶν ἀρετὴν νομισθῆναι. Ὅσοι δὲ τοῦτον τὸν Μονογενὴ πλουσιολόγον Θεὸν οὐκ ἀγνοοῦσιν, ὡς οὗτοι, ἐπιδεικνύοντες καὶ τῆς τοῦ χρυσοῦ βήματος τούτου θεολογίας. Δηλοῖ γὰρ ἡ μὲν ἀρχή, τὸ αἷτιον αὐτοῦ εἶναι, ὡς ἀναρχον, καθὰ ὁ Θεὸς Πατὴρ τῆς πάντων συστάσεως. Ὁ γὰρ ὅν ἀρχὴ οὐκ ἔχει τὸν προὔπαρχοντα, ὡς ὁ ὑστατος οὐκ ἔχει τὸν [168 b] ὑστατον. Ἀρχὴ γάρ, ὡς φησιν Ἀριστοτέλης ἐν πέμπτῳ τῶν *Μετὰ τὰ φυσικά*, λέγεται πολλαχῶς. Λέγεται μὲν γὰρ ἀρχή, ὅσον βασιλεία, στρατηγία· λέγεται δὲ καὶ τοπικῶς, ὡς ἀρχὴ δρόμου ἢ βαλθῆς· λέγεται δὲ καὶ χρονικῶς, ὡς ἀρχὴ ἔτους ἢ ἐς ἡμέρας· λέγεται δὲ καὶ φυσικῶς, ὡς ἀρχὴ βρέφους τὸ σπέρμα· λέγεται δὲ καὶ κατὰ αἰτίαν, ὡς ἀρχὴ τοῦ ἀνδριάντος ὁ ἀνδριαντοποιός. Οὕτως οὖν λέγομεν αὐ-

(6) Paulo ante. Segm. 106.

(7) Non amplius vos. Joan. xv, 15. Citatur sensus.

(8) In perpetuum. Græce, διὰ τέλους. Quæ formula eodem sensu adhibetur a LXX Int. semel, nempe Isa. Lxii, 6, ab Isocrate in *Nicocle*, et a Philemone apud Justinum martyrem in lib. *De monarchia* pag. 39, hoc versu : Θεῷ δὲ θῦε διὰ τέλους δίκαιος ὢν.

(9) Ego. Apoc. xxi, 6. Græca editio : Ἐγὼ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος, id est, « Ego sum Α et Ω, principium et finis. » Vide etiam Apoc. i, 8.

(10) Temporis expers. Nempe, ab æterno existens. Joannes Euchaitarum metropolita in oratione necdum edita (cui titulus : Λόγος εἰς τὴν συναξιν τῶν ἁγίων ἀγγέλων, τὴν ἐπιτελουμένην κατὰ τὴν ὁδόην τοῦ Νοεμβρίου μηνός, id est, « sermo in synaxim sanctorum angelorum, quæ celebratur die viii Novembris), » angelorum quoque existentiam dicit ἀχρονον, sed alio sensu; propterea scilicet quod creatos fuisse putet, antequam ullum esset tempus. Τούτοις (inquit) ὑπαρξες ἀχρονος μὲν, οὐκ ἀναρχος δέ. Χρόνος γὰρ κόσμῳ σύνδρομος, πρὸ δὲ κόσμου τὰ ὑπερκόσμια, id est, « Horum existentia temporis quidem expers est, sed non æterna : tempus

enim una cum mundo cœpit : quæ vero supra mundum sunt, tempus præcedunt. »

(11) Interpretationes. In Græco, ἐκδοχαῖς. Quæ voce eodem sensu, ut puto, utitur Didymus in comment. ad vers. 5 capitis noni Jobi pag. 909 cætenæ, quamvis Junius eam aliter acceperit : Ἦλθεν (inquit) Ἰησοῦς ὁ καταστρέφων τὴν κατὰ τὸ γράμμα ἐκδοχὴν καὶ τοὺς ταύτη μετὰ τὴν χάριν ἐμμένοντας... τὰ πεπαλαιωμένα κατεστράφη, πεπαλαιώται τὰ τοῦ γράμματος. Quæ sic verit Junius : « Venit Jesus, qui expectationem (pace Junii dictum sit : malim vertere, « interpretationem ») secundum litteram, et eos, qui post gratiam in ea perseverant, delet... Vetera delata sunt; quæ ad litteram pertinent, vetustatem induerunt. »

(12) Quotquot. Codex, ὅσοις. Lego ὅσοι.

(13) In sermone divitem. In Græco, πλουσιολόγον. An legendum, Πατὴρς Λόγον, id est, « Patris Verbum? »

(14) Ait. Codex mendose φασιν pro φησιν.

(15) In quinto *Metaph.* Aristotelis verba non affert : exstant autem cap. i, pag. 883, tom. II, edit. Parisiens. anni 1619. De voce porro ἀρχή fuse deservit et Terullianus in libro *Adversus Hermogenem* cap. 19 et 20.

τὴν ἀρχὴν, ὡς αἰτιον καὶ Δημιουργόν· τὸ δὲ γε τέλος τὸ εἰς αὐτὸν, ὡς ἀπερίγραφον καὶ μόνον ἔχοντα ἀθανασίαν, πάντων τὰ πέρατα συνερεῖσθαι, καὶ μετὰ τὴν τοῦδε τοῦ παντός πληρότητα εἰς αὐτὸν καὶ ἀπείρως διαμένειν αὐτόν. Οὐκοῦν ὁ ἀπείρως γένεσιν ἔχειν οὐ δύναται· μὴ δυνάμενος δὲ, αὐτὸς μὲν ἀγέννητός ἐστι, καίτοι γεννητός ὢν ἐκ τῆς ὑποστάσεως τοῦ Θεοῦ Πατρὸς φυσικῶς· τὰ δὲ γενητὰ γεγέννηται ἐξ αὐτοῦ δημιουργικῶς. Τοῦτοισι ἐπομένως νοηθεῖν ἂν καὶ ὅπερ Παῦλος Κολοσσαεῦσιν ἐξηγγεῖται τὸνδε τὸν τρόπον· «Καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων»· οὐχ ὡς ποιητός (μὴ γένοιτο!), ἀλλ' ὡς γεννητός. Εἰ μὴ γάρ ἦν ἀνάγκης αὐτὸς πρὸ πάντων γεννηθεὶς ἀληθινῶς καὶ ὁμοουσίως, οὐκ ἂν κατ' εἰκόνα ἡμεῖς αὐτοῦ ὁμοούσιοι τοῦ ἡμεῖς τεκόντος ἐγενήθημεν· καὶ εἰ μὴ προτὴν ἀδημιουργήτως ὁ ποιητὴς καὶ προνοητής, οὐκ ἂν ὑπὴν δημιουργικῶς τὰ ποιητὰ καὶ προνοούμενα.

vero facta sunt, ab ipso per creationem facta sunt. Simili modo intelligendum est etiam quod ille Paulus Colossensibus annuntiavit : « Et ipse (18) est ante omnia : » non ut factus (absit!), sed ut genitus. Nam nisi esset ipse ab aeterno ante omnia vere et consubstantialiter genitus, non essemus nos, instar illius (19), nostro consubstantiales genitori; ac nisi increate praeexistisset creator et provisor, res creatae ac provisorae non subexisterent, ut sic loquar, per creationem.

[169 a] KEΦ. Γ'.

Τέταρτον προτείνουσιν ὑπὸ ἀκολάστου γλώσσης τὸ παρὰ Πέτρου ἐν ταῖς Πράξεσιν εἰρημένον· « Γινώσκετε πᾶς οἶκος Ἰσραὴλ, ὅτι καὶ Κύριον αὐτὸν καὶ Χριστὸν ὁ Θεὸς ἐποίησεν, τοῦτον τὸν Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε. » Καὶ τοῦτο δὲ οὐ περὶ τῆς θείας καὶ ἀκαταλήπτου γέγραπται οὐσίας τοῦ ἐν ἀρχῇ ὄντος Θεοῦ Λόγου, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ὄντος, καὶ οὐχ ἀρπαγμὸν ἡγασμένου τὸ εἶναι Ἰσα Θεῷ, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἐκ Μαρίας συμμόρφου τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν. Ἢ γὰρ μήμη τοῦ σταυροῦ καὶ τὸ συνήφθαι τῷ ἐποίησεν, τὸ, « Ὅν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε, » αὐτὸν ἐδήλωσεν, οὐ πολλὰχού μέμνηται ἡ Γραφή. Καὶ ὡς ὅταν ἐν ταῖς Πράξεσι λέγῃ ὁ αὐτὸς Πέτρος· « Ὁ Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν ἐδόξασε τὸν παῖδα αὐτοῦ Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς μὲν παρεδώκατε καὶ ἠρνήσασθε κατὰ πρόσωπον Πιλάτου, χρίναντος ἐκεῖνου ἀπολύειν· ὑμεῖς δὲ τὸν ἄγιον καὶ δίκαιον ἠρνήσασθε· καὶ ἤτησατε ἄνδρα φονέα χαρισθῆναι ὑμῖν, τὸν δὲ ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς ἀπεκτείνατε. » Καὶ Ζαχαρίας φησὶν· « Ἐγχεῶ ἐπὶ τὸν οἶκον Δαυὶδ καὶ ἐπὶ τοὺς κατοικοῦντας Ἱερουσαλὴμ Πνεῦμα χάριτος καὶ οἰκτιρμοῦ· καὶ ἐπιθελύφονται πρὸς με, εἰς ὃν ἐξεκέντησαν,

A perium ducis in bello. Dicitur etiam relate ad locum, ut, ἀρχή (id est initium) cursus in stadio est repagulum, seu carcer. 355 Dicitur et relate ad tempus, ut, ἀρχή (hoc est initium) anni est haec dies. Dicitur relate ad naturam, ut, ἀρχή (seu principium) infantis est semen. Dicitur secundum causam, ut, ἀρχή (sive auctor) statuæ est statuarius. Sic ergo Filium dicimus esse principium, ut causam, et conditionem: eum vero appellari etiam finem, tum quia in ipso, cum incircumscriptus sit, ac solus habens immortalitatem, omnium simul rerum termini ininituntur ac firmantur; tum quia post huius universi finem (16) semper, et in infinitum permanebit. Qui ergo finis expers est, existentiae B initium (17) habere non potest. Quod si hoc habere nequit, ipse quidem est increatus, quamvis ex persona Dei Patris naturaliter genitus sit: quae

sunt. Simili modo intelligendum est etiam quod ille Paulus Colossensibus annuntiavit : « Et ipse (18) est ante omnia : » non ut factus (absit!), sed ut genitus. Nam nisi esset ipse ab aeterno ante omnia vere et consubstantialiter genitus, non essemus nos, instar illius (19), nostro consubstantiales genitori; ac nisi increate praeexistisset creator et provisor, res creatae ac provisorae non subexisterent, ut sic loquar, per creationem.

CAP. VI.

Quarto loco in medium afferunt, utpote proterva lingua praediti, quod a Petro in Actis dictum est : « Cognoscat (20) omnis domus Israel, quod et Dominum (21) eum, et Christum Deus fecit, hunc Jesum, quem vos crucifixistis. » At ne hoc quidem Scriptura dicit de divina et incomprehensibili essentia Dei Verbi, qui in principio erat, et apud Deum erat, et non rapinam arbitratus est esse se aequalem Deo : sed de illo (22), qui ex Maria ortus est, communem nobiscum alijectionis formam habens. Nam quod commemoratur crux, et copuletur verbum « fecit » cum vocibus, « Quem vos crucifixistis », ostendit de hoc sermonem esse, cujus pluribus in locis Scriptura mentionem facit : ut cum 356 in Actis ait idem Petrus : « Deus (23) Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob, Deus patrum nostrorum glorificavit puerum suum Jesum, quem vos quidem tradidistis, et negastis (24) ante faciem Pilati, cum judicasset ille absolvendum esse : vos autem sanctum et iustum negastis, et petiistis (25) virum homicidam donari vobis; auctorem vero vitae interfecistis; » et Zacharias ait : « Effundam (26) super domum

Biblii, sed non in Latinis.

(22) Sed de illo. Eunomio hunc ipsum ex Actis locum objicienti eodem fere modo respondet Gregorius Nyssenus libro IV contra Eunomium pag. 148.

(23) Deus. Act. III, 13-15. Graeca Biblii bis tantum repetunt vocem Θεός, id est « Deus. » Sed Vulg. interpres quater, ut Didymus.

(24) Et negastis. Graeca editio addit hic αὐτόν· sed Vulg. interpres et codex Alexandrinus legit ut Didymus.

(25) Petiistis. Graeca editio addit hic ἡτήσασθε, pro ἡτήσατε.

(26) Effundam. Zachar. XII, 10.

(16) Finem. Seu, « consummationem. » in Graeco, πληρότητα, id est « plenitudinem, » aut « complementum. »

(17) Existentie initium. In Graeco, γένεσιν. Transluli « existentiae initium, » cum « generationem » transferre non possem. Nomen γένεσις hic sumitur quatenus derivatur ex verbo γίνωμαι, id est, « sum, » vel « fio. »

(18) Et ipse. Coloss. I, 17.

(19) Instar illius. Vel : « qui secundum ejus imaginem sumus. »

(20) Cognoscat. Act. II, 36.

(21) Et Dominum. Vocula « et » deest in Graecis

PATROL. GR. XXXIX.

27

David, et super habitatores Jerusalem Spiritum gratiæ, et miserationis; et aspicient ad me, in quem punxerunt, et plangent super eum (27) plancturi, sicut super dilectum, et dolebunt super eum tanquam super primogenitum. » Cujus prophetiæ recordatus Joannes post salutiferam crucem dixit : « Videbunt (28) in quem compunxerunt. » De hoc angelus quoque congratulans hominibus inquit : « Natus est nobis (29) Salvator hodie, qui est Christus Dominus. » Si autem hodie natus dicitur, non spectatur sane ut existens ante sæcula. Attendendus ergo est animus ad hoc Scripturæ miraculum, quod angeli, et homines unius novæ theognosiz (id est agnitionis Dei) festum celebrabant æquali affectione simul acclamantes, et sibi mutuo consentientes. Sic autem loquimur, ut fictionem quadam ineffabilem ejus Incarnationem significemus, et blasphemiam, quæ adversus ejus Deitatem tendit declinemus; non vero quod credamus, alium esse Filium, qui est ex Patre, alium illum (30), qui factus est caro, quique crucifixus fuit : quoniam nunquam disjungi a seipsa, neque 357 mutari potest deitas. Etenim ne Apostolus quidem duos cogitavit, cum dixerit : « Christo (31) igitur passo pro nobis carne. » Porro sacer quoque Psaltes arcanum hocce Incarnationis mysterium et celans quodammodo, et aperte revelans, ut occultans potius quam ignorans (32), et ignorans potius quam occultans, in eodem psalmo similiter ac Petrus in commemoratis verbis, prophetat : « Et cognoscant (33), quod manus tua hæc ; et tu, Domine, fecisti eam. » Nempe manum (34) quidem Patris vocat Deum Verbum, quia consubstantialiter coexistit cum Patre, et omnia ab ipso facta sunt ; quia vero sine ulla sui mutatione factus est caro, quo ipso modo novit et voluit, ideo dicitur factus ab illo, cujus est manus.

Vox autem « fecit » non semper valet « creavit, »

(27) *Super eum.* Complut. ed., ἐπ' αὐτούς, id est « super se ipsos. » Sed Hebræum exemplar, et Francofurtensis editio et Vulgata translatio habent, « super eum. »

(28) *Videbunt.* Joan. xix, 37.

(29) *Natus est nobis.* Luc. ii, 11. In libro Didymi *De Spiritu sancto*, num. 45, impressa exemplaria habent : « natus est vobis. » Sed Vaticanus codex habet : « natus est nobis, » ut Græca Biblia, et Didymus hoc in loco.

(30) *Alium, etc.* Cum hæc attulerim in *Epistola ad Archintum præsulem*, veritus est amicus quidam meus, ne inde colligeret quis, auctorem nostrum Nestorio juniorem esse, aut æqualem. At omnem scrupulum e medio tollent quæ ex Didymo proferram his plane affinia. In libro enim *De Spiritu sancto*, num. 52, hæc dictaverat : « Ipse ergo sermone Dei assumptus in cælum [codex noster ms. Iste ergo, qui surgens a mortuis a sermone Dei est assumptus in cælis], elevatus esse ab ea, de qua supra diximus, dextera Dei prædicatur [codex noster : elevatus esse ab eadem, quam supra diximus, Patris Dei dextera prædicatur], et accepisse repromissiones [legendum puto cum nostro codice, repromissionem] Spiritus sancti a Patre... Nam et Dominicus homo accepit communicationem Spiritus sancti, sicut in Evangeliiis scribitur... Hæc autem absque ulla calumnia de Dominico homine, qui totus Christus, unus est Jesus Filius Dei [codex

καὶ κόβονται ἐπ' αὐτὸν κοπετὸν. ὡς ἐπὶ ἀγαπητὸν, καὶ δδυνθῆσονται ἐπ' αὐτὸν, ὡς ἐπὶ πρωτότοκον. » Ἦστινος προφητείας ἀναμνηθεὶς Ἰωάννης μετὰ τὸν σωτήριον σταυρὸν, εἶπεν : « Ὀφονται, εἰς δὲ ἐξεκέντησαν. » Περὶ τοῦτου καὶ ὁ ἄγγελος συγγαίρων ἀνθρώποις [169 b] εἶλεν : « Ἐτέθη ἡμῖν Σωτὴρ σήμερον, ὃς ἐστὶ Χριστὸς Κύριος. » Ὁ δὲ σήμερον τεχθεὶς οὐκ ἂν ποτε ὁ προαιώνιος νοηθεῖν. Προσεκτεόν οὖν καὶ τῷδε τῷ τοῦ Γράμματος θαύματι, ὅτι ἀγγελοι καὶ ἀνθρώποι μὴδ νεαρὰς θεογνωσίας ἐορτὴν ἐπετέλουν ἰσθ διαθέσει ὁμοφωνοῦντες καὶ ὁμογνωμονοῦντες. Οὕτω δὲ ῥαμεν, ἐπινοῶν τινὲς τὴν ἀφραστον αὐτοῦ οἰκονομίαν σημαίνοντες, καὶ τὴν εἰς τὴν θεότητα αὐτοῦ συντείνουσαν βλασφημίαν ἐκκλίνοντες, οὐκ ἄλλον δὲ πιστεύοντες εἶναι τὸν ἐκ Πατρὸς Ὑῖον, καὶ ἄλλον τὸν γενόμενον σάρκα καὶ σταυρωθέντα· ἐπεὶ μήποτε διαζεύγνυσθαι ἑαυτῆς, μὴδὲ τρέπεσθαι πέφυκεν ἡ θεότης. Οὐδὲ γὰρ ὁ Ἀπόστολος δύο ἐνόησεν ἂν, εἰπὼν : « Χριστοῦ οὖν παθόντος ὑπὲρ ἡμῶν σαρκί. » Καὶ ὁ Ἱεροφάντης γὰρ τὸ ἀπόρρητον τοῦτο μυστήριον τῆς οἰκονομίας καὶ κρύπτων πως καὶ ἀναπεπταμένως ἐκφαίνων, καὶ καλύπτων μᾶλλον ἢ ἀγνοῶν, καὶ ἀγνοῶν μᾶλλον ἢ καλύπτων, ἐν ῥῇ φαιμῇ ὁμοιότροπον τοῦ μνημονευθέντος ῥήματος Πέτρου προφητεύει : « Καὶ γνώτωσαν, ὅτι ἡ χεὶρ σου αὕτη· καὶ σὺ, Κύριε, ἐποίησας αὐτήν. » διὰ μὲν τὸ ὁμοουσίως συνυπάρχειν τῷ Πατρὶ, καὶ πάντα γεγενῆσθαι πρὸς αὐτόν, χεῖρα τοῦ Πατρὸς προσαγορεύων τὸν Θεὸν Λόγον. Διὰ δὲ τὸ ἀτρέπτως σάρκα, ὡς οἶδε καὶ ἠθέλησε, γεγενῆσθαι, λέγων αὐτὸν πεποιθῆσθαι παρ' ἐκείνου, οὗ χεὶρ ἐστίν.

quia consubstantialiter coexistit cum Patre, et omnia ab ipso facta sunt ; quia vero sine ulla sui mutatione factus est caro, quo ipso modo novit et voluit, ideo dicitur factus ab illo, cujus est manus.

Οὐκ ἀεὶ δὲ τὸ, « ἐποίησε, » νοεῖται ἀντὶ τοῦ,

caret verbis, qui totus, etc., usque ad Filium Dei], sensu debemus pietatis accipere, non quod alter et alter sit, sed quod de uno atque eodem quasi de altero secundum naturam Dei et hominis disputetur. » Similia habet in Enarrationibus in *I Petri Epistolam* cap. ii, et in *I Joannis* cap. iv. Neque vero inutilis erat Didymi tempore hæc cautio. Nam primo Origenes « accusatus fuerat quasi duos Christos dicens, unum Deum Verbum, et alium Jesum Christum, qui ex Maria natus est, » ut ait Pamphilus Martyr in *Apologia* pro ipso Origene. Deinde duos a catholicis admitti Filios fingeant Apollinaristæ, alterum naturalem, adoptivum alterum, ut testatur Nyssenus in *Opusculo ad Theophilum*, tom. II, pag. 694, ubi refellit hanc calumniam. Demum synodi Romanæ Patres (Theodoreto teste lib. v *Hist. eccles.*, cap. 11) canonem hunc sub Damaso considerant : « Anathematizamus eos, qui duos Filios asserunt, unum ante sæcula, et alterum post assumptionem carnis ex Virgine. »

(31) *Christo.* I Petr. iv, 1.

(32) *Occultans potius quam ignorans.* « Nam etsi secundum umbram viverent prophete (ait Didymus ad vers. 6 psalmi xxiv) veritatem tamen non ignorabant, cujus est symbolum est. »

(33) *Et cognoscant.* Psal. cviii, vers. 26 (secu 27).

(34) *Manum.* Vide not. 96, pag. 13.

« ἔκτισεν, » ἀλλὰ καὶ κατὰ σχέσιν· ὡς τὸν ἥδη ὄν-
τα κατ' οὐσίῳσιν διδάσκαλον, τότε ποιεῖ τις τῶν ἑαυ-
τοῦ παίδων διδάσκαλον, ὅταν [170 a] διδάσκειν τοὺς
παῖδας ὁ διδάσκαλος ἀρξῇται· καὶ ὡς ὅτε παῖδα τότε
ποιεῖ τις στρατιώτην, ἢ ῥήτορα, ὅταν τὴν στρατείαν,
ἢ τὸ ῥητορεύειν ὁ παῖς μετέρχηται. Τῇ γὰρ διανοίᾳ
ταύτῃ περὶ τοῦ Πατρὸς καὶ Θεοῦ εἶπεν· « Βοηθός
καὶ σκεπαστής ἐγένετό μοι εἰς σωτηρίαν· » καὶ
Ἡσαίας· « Ἐγένου πάτη πόλει ταπεινῇ βοηθός. »
Καὶ ὁ Ἱεροφάντης ἐν μὲν xθ' ψαλμῷ· « Κύριος ἐγε-
νήθη βοηθός μου· » ἐν δὲ λ'· « Γενοῦ μοι εἰς Θεὸν
ὑπερασπιστήν, καὶ εἰς οἶκον καταφυγῆς, τοῦ σώσαι
με· » καὶ Ἀβραάμ πρὸς Σάρραν τὴν ἑαυτοῦ σύμ-
βιον· « Ἐγένετό μοι καὶ εἰς γυναῖκα· » καὶ ὁ Παῦ-
λος· « Γινέσθω ὁ Θεὸς ἀληθής, πᾶς δὲ ἀνθρώπος
ψεύστης. » Ἀκολούθως τούτῳ ἐκλαμβάνεται καὶ,
« Ἐγὼ δὲ κατεστάθην βασιλεὺς ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ Σιών
ὅρος τὸ ἅγιον αὐτοῦ. » Οὐ γὰρ περὶ τοῦ τοιῶσδε λό-
γῳ φάναι, ἢ τοιῶσδε, τὴν οὐσίαν αὐτοῦ δηλοῖ. Διὸ
οὐχ ἀπλῶς τὸ, « κατεστάθην, » ἀλλ', « ἐπὶ τὸ ὅρος
Σιών, » εἶπεν· ὑπάρχων γὰρ πάντων ἐξ ἀπειρου καὶ
ἐπ' ἀπειρον βασιλεὺς (φησὶ γάρ· « Κύριος βασιλεὺς
εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ἐπ' αἰῶνα, καὶ ἔτι· » καὶ, « Ἡ βα-
σιλεία σου, βασιλεία πάντων τῶν αἰώνων »), ἐδόκει
πως μήπω μὲν βασιλεύειν τῶν μὴ γινωσκόντων αὐ-
τὸν, γεγενῆσθαι δὲ καὶ ἐπὶ αὐτοὺς βασιλεὺς ἐν τῇ ἐν-
ανθρωπήσει, δι' ἣν αὐτὸς τε Δαυὶδ ἐξῆτη ἐν θ' ψαλ-
μῷ· « Κατάστησον, Κύριε, νομοθέτην ἐπ' αὐτούς·
γνώτωσαν ἔθνη, ὅτι ἀνθρωποὶ εἰσιν· » Μιχαῖας τε
προεφήτευσεν· « Καὶ ὁ Κύριος βασιλεύει ἀπὸ τοῦ νῦν
καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος. » Διεσάφησαν δὲ περὶ τούτου καὶ

οἱ ἔξω τοιάδε· Dominus (46) regnat ex nunc et usque in saeculum. » De hac re vero ethnici quoque talia decla-
raverunt :

Οὐτοῦμα γὰρ βασιλεὺς Θεός [170 b] ἀμρότος οὐ-
[ποτε λήγον,

Οὐποι' ἀποφθινύθων, οὐδ' ἀποπανόμενον·

Ὁμοιότροπον τούτῳ ἐστὶ καὶ τὸ, « Δέξασθε τὸν ἀρ-
χιερέα τῆς ὁμολογίας ὑμῶν, πιστὸν ὄντα τῷ ποιή-
σαντι αὐτόν. » Πάλιν γὰρ τὸν ἐξ ἡμῶν σύμμορφον
γενόμενον ἡμῖν λέγει, καὶ περτέρεπει δέξασθαι αὐτόν,

(35) *Adjutor*. Exod. xv, 2. Vulgatus interpres
habet : « Fortitudo mea, et laus mea Dominus, et
factus est mihi in salutem. » Ambrosius vero lib.
iii *De fide*, cap. 5 : « Nec semper tamen (inquit)
factum esse » ad creationem refertur; scriptum
est enim : « Domine, refugium factus es nobis; »
et : « Factus es mihi in salutem. . . » Scriptum est :
« Fiat autem Deus verax, omnis autem homo men-
dax . . . » Nam et Moyses dicit : « Adjutor et
protector factus est mihi in salutem. » Et David
dicit : « Esto mihi in Deum protectorem, et in
domum refugii, ut salvum me facias. » Et Isaias
dicit : « Factus est omni civitati humili adjutor. »
Quique haec testimonia eodem modo attulerat
Didymus. An hunc ejus locum prae oculis habuit
Ambrosius?

(36) *Factus es*. Isa. xxv, 4, juxta Græcam transla-
tionem, Latīna enim habet : « Factus es fortitudo
pauperi. »

(37) *Dominus*. Psal. xxix 45 (sive 11).

(38) *Fias*. Psal. xxx, 3.

(39) *Facta est*. Gen. xx, 12. Latīna editio habet

A sed accipitur etiam secundum relationem. Ita eum,
qui magister jam sit secundum existentiam, tunc
quis facit suorum filiorum magistrum, cum docere
filios magister coeperit : et filium tunc quis facit
militem, aut rhetorem, cum filius ad militiam,
aut rhetoricam artem exercendam accesserit. Hoc
enim sensu de Deo ac Patre ait Moses : « Adju-
tor (35), et protector factus est mihi in salutem. »
Et Isaias : « Factus es (36) omni civitati humili au-
xiliorum; » et sacer. Psaltes in xxx psalmo : « Do-
minus (37) factus est adjutor meus. » In xxx autem :
« Fias (38) mihi in Deum protectorem, et in do-
mum refugii, ut salvum facias me; » et Abraham
ad Saram conjugem suam : « Facta est (39) mili-
etiam in uxorem; » et Paulus : « Fiat (40) Deus ve-
rax, omnis autem homo mendax. » Juxta hunc sen-
sum accipitur et illud : « Ego autem (41) constitu-
tus sum Rex ab eo super Sion montem sanctum
ejus. » Qui enim rem aliquam (42) hoc, aut illo
modo esse dicit, is non denotat ipsius rei essen-
tiam. Quare 358 non dixit simpliciter, « constitutus
sum, » sed addidit, « super montem Sion. » Nam
cum esset omnium ab aeterno, et in infinitum rex
(ait enim Moses : « Dominus (43) rex in saeculum,
et in saeculum, et ultra; » et : « Regnum (44) tuum
regnum omnium saeculorum »), videbatur quodam-
modo nondum super illos regnare, qui eum non
agnoscebant, factus vero esse rex etiam super ipsos
in Incarnatione : propter quam cum ipse David in
ix psalmo sic orabat : « Constitue (45), Domine,
legislatorem super eos; cognoscant gentes, quod
homines sunt; » tum Michæas propheta inquit : « Et

Nam rex Deus immortalis nomen est nunquam
[desinens,

Nunquam periens, neque cessans.

Allatis Scripturae verbis similia sunt haec : « Ex-
cipite (47) pontificem confessionis vestrae, qui fi-
delis est ei qui fecit illum. » Nam hic quoque de
eo loquens Scriptura, qui ex nobis conformis fa-

« Duxi eam in uxorem. »

(40) *Fiat*. Rom. iii, 4. Latīna Biblia habent,
« Est, » pro « Fiat. » Sed et Ambrosius legit,
« Fiat, » ut vidimus modo.

(41) *Ego autem*. Psal. ii, 6.

(42) *Rem aliquam*. Codex : Περὶ τοῦ. Lego περὶ
τοῦ, id est, περὶ τινος.

(43) *Dominus*. Exod. xv, 18.

(44) *Regnum*. Psal. cxliv, 13.

(45) *Constitue*. Psal. ix, 21.

(46) *Et Dominus*. Mich. iv, 7. Græca Biblia,
βασιλεύσει, pro βασιλεύς. Didymus vero aliqua
omittit intermedia.

(47) *Excipite*. Hebr. iii, 1 et 2. Græca editio
habet : Κατανοήσατε τὸν ἀπόστολον καὶ ἀρχιερέα
τῆς ὁμολογίας ὑμῶν Χριστὸν Ἰησοῦν, πιστὸν ὄντα
τῷ ποιήσαντι αὐτόν, id est : « Considerate aposto-
lum, et pontificem confessionis nostræ Christum
Jesum, qui fidelis est ei, qui fecit ipsum. » Athana-
sius in sermone majore *De fide*, num. 26, locum
hunc exponit de Christo ut homine, et maxime
innititur voci κατανοήσατε.

cuius est nobis, nos hortatur, ut ipsum excipiamus : qui est quidem ab æterno Deus, et Filius Dei verus, sed tunc propter nos factus erat Pontifex ; quoniam in mundo (48) erat, et mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit, incretam ejus deitatem nolens agnoscere. Sensus his, quæ diximus, consentaneo accipitur etiam quod Paulus ad Corinthios scribens ait : « Ex ipso (49) autem vos estis in Christo Jesu, qui factus est sapientia vobis (50) a Deo, et justitia, et sanctificatio, et redemptio, ut, quemadmodum scriptum est : Qui gloriatur, in Domino gloriatur. » Nam « secundum sunt homines. » Et e contrario :

*Nam (51) ingentia et incommoda corpora
Ruunt gravibus inflicti a Deo calamitatibus.*

Quemadmodum enim cum « positus est (52) ut lux esset gentium, » substantialiter tunc factus non est lux, sed lumen quo illuminatur **359** qui eum agnoscunt (« Erat (53) » enim, inquit Joannes, « lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in mundum ») : ita etiam, cum natura et ab æterno esset Dominus, tunc « rex constitutus est, » et « factus fuit Dominus, » cum discipuli, ut scriptum est, servi (54) ejus facti sunt ; cum Apostolus scripsit : « Paulus (55) servus Jesu Christi ; » cumque omnes eum ut Dominum et Christum (56) agnoscences Christiani denominati sumus, velut servi participes facti nominis herilis : sicut legitur in Isai : « Iis vero (57), qui serviunt mihi, vocabitur nomen novum, quod benedicetur in terra. » Meo autem iudicio nostrum orthodoxorum genus peculiariter prænuntiat : de quo ibidem dicitur : « Hi sunt (58) semen benedictum a Deo ; » et : « Lætitia (59) sempiterna super caput eorum. » Tale est etiam quod in Canticis legimus : « Exclausi (60) ex myriadibus, » id est, *selectus* : non quod sit ex multis filiis unus ; sed quia David, aut Deipara, ex qua est quoad carnem Christus, præ omnibus electa fuit in Incarnatione : meritoque et in ipso sibi complacuit, et dixit : « Quis (61) assimilabitur Domino in filiis Dei ? » aut etiam dicitur electus ut Unigenitus (62) ex omnibus in Incarnatione peccati expers.

(48) *In mundo.* Joan. 1, 10.

(49) *Ex ipso.* I Cor. 1, 30, 31.

(50) *Vobis.* Græca editio, ἡμῖν, id est « nobis. »
(51) *Nam.* Codex mendose, τὰ γὰρ περισσὰ παννογτά. Sunt duo Sophoclis versus ex « Ajace lora gestante » huc translati, nonnullis commutatis verbis ; sic enim leguntur in Sophocle :

Τὰ γὰρ περισσὰ κἀνόητα σώματα
Πίπτειν βαρεῖαις πρὸς θεῶν δυσπραξίαις
Ἐφασχ' ὁ μάντις.

(52) *Positus est.* Ex Act. XIII, 47, ubi legitur : Τέθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν, id est « posui te in lucem gentium. »

(53) *Erat.* Joan. 1, 9.

(54) *Servi.* Vide Luc. XVII, 10, et Joan. XIII, 16.

(55) *Paulus.* Rom. 1, 1.

(56) *Et Christum.* In Græco : Τὴν κυριότητα αὐτοῦ καὶ χριστότητα, id est « ipsius Domineitatem (ut sic barbare vertam) et Christeitatē. » Nec

Θεὸν μὲν καὶ Ἰῶν τοῦ Θεοῦ ἀληθινὸν ἀνάγκως ὄντα, τότε δὲ δι' ἡμᾶς ἀρχιερέα πεποιημένον, ἐπειδὴ ἐν τῷ κόσμῳ ἦν, καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω, ἀποδραμὼν αὐτοῦ τῆς ἀκρίστου θεότητος. Ἐπομένως θεωρεῖται καὶ ἡ πρὸς Κορινθίου Παύλου φωνή. « Ἐξ αὐτοῦ δὲ ὁμεῖς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὃς ἐγενήθη σοφία ὑμῖν ἀπὸ Θεοῦ, δικαιοσύνη τε καὶ ἁγιασμὸς, καὶ ἀπολύτρωσις. Ἰνα, καθὼς γέγραπται, Ὁ καυχώμενος ἐν Κυρίῳ καυχάσθω. Κατὰ γὰρ Θεὸν, φασί, καὶ ἀγαθοὶ καὶ σοφοὶ εἰσιν ἄνθρωποι. » καὶ τὰ ἐναντία τούτων.

Deum, » ut quidam ait, « et boni, et sapientes

B *Τὰ γὰρ περισσὰ κἀνόητα σώματα
Πίπτει βαρεῖαις πρὸς Θεῶν δυσπραξίαις.*

Ὅν τρόπον γὰρ θεοὶς φῶς εἶναι ἐθνῶν, οὐκ οὕτω δὲ ἐγένετο τότε φῶς, ἀλλ' ὅπως φωτίζονται οἱ ἐπιγινώσκοντες αὐτὸν (« Ἦν » γὰρ, φησὶν, « τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον. ») οὕτω καὶ « βασιλεὺς κατεστάθη, » καὶ « Κύριος ἐγένετο, » φύσει καὶ ἀνάγκως ὡς Κύριος, ὅτε οἱ μαθηταί, ὡς γέγραπται, δούλοι αὐτοῦ γεγονάσιν : οἱ δὲ Ἀπόστολοι ἐπέστελλον. « Παῦλος δούλος Ἰησοῦ Χριστοῦ. » ὅτε καὶ πάντες, τὴν κυριότητα αὐτοῦ καὶ χριστότητα ἐπιγινόντες, Χριστιανοὶ ἐπεκληθῆμεν, ὡς δούλοι τοῦ δεσποτικοῦ [171 a] ὀνόματος μετασχόντες : καθὰ λέγει ἐν Ἑσαΐα : « Τοῖς δὲ δουλεύουσιν μοι κληθήσεται ὄνομα καὶνόν, δὲ εὐλογηθήσεται ἐπὶ τῆς γῆς. » Κατ' ἐμὲ δὲ ἰδικώτερον τὸ τῶν ὀρθοδόξων ἡμῶν γένος προφητεύει, περὶ οὗ ὁ αὐτὸς εἶπεν : « Οὗτοί εἰσιν σπέρμα εὐλογημένον ὑπὸ Θεοῦ. » καὶ, « Εὐφροσύνη αἰώνιος ὑπὲρ κεφαλῆς αὐτῶν. » Τοιούτων ἐστὶ καὶ τὸ ἐν τοῖς Ἀσμασι καίμενον : « Ἐκκληλογισμένος ἀπὸ μυριάδων. » τοῦτ' ἐστὶν, ἐκλειλεγμένος, οὐχ ὡς ἐκ πολλῶν υἱὸν μόνος, ἀλλ' ἐπειδὴ Δαυὶδ, ἦτοι ἡ Θεοτόκος, ἐξ ἧς τὸ κατὰ σάρκα Χριστὸς ἐκ πάντων εἰς τὴν οἰκονομίαν ἐπελέγη. καὶ εἰκότως καὶ ἐν αὐτῷ εὐδόκησε, καὶ λέγει : « Τίς ὁμοιωθήσεται τῷ Κυρίῳ ἐν υἱοῖς Θεοῦ ; » ἢ καὶ ἐπιλεκτός, ὡς Μονογενής, ἐκ πάντων, ἐν τῇ ἐνανθρωπήσει ἀν-
αμάρτητος.

D enim legendum puto χριστότητα, pro χριστότητα, etsi binæ istæ voces χρηστός et χριστός non raro a veteribus auctoribus, nedum librariis inter se veluti confusæ fuerint. Lege Lactantium *Divin. inst.* lib. IV, cap. 7, Tertullianum *Apologetic.*, cap. 3, Theophilum Antiochenum lib. II ad *Autolyceum*, Justinum *Apolog.* I, pag. 45 ed. Paris. anni 1742, et Clementem Alexandrinum *Protrept.* pag. 72 et 76, ac *Pædagog.* lib. I, cap. 6.

(57) *Iis vero.* Isa. LXV, 15 et 16.

(58) *Hi sunt.* Isa. LXI, 9.

(59) *Lætitia.* Isa. LXI, 7 et XXXV, 10.

(60) *Ἐκκληλογισμένος.* Cant. V, 41. Græca editio, ἐκκληλογισμένος.

(61) *Quis.* Psal. LXXXVIII, 7.

(62) *Unigenitus.* In Græco, Μονογενής. Quæ vox aut ita hic accipitur, ut pag. 349, ubi Christus vocatur « Unigenitus omnis creaturæ, » quatenus singulari plane modo ex Maria genitus est ; aut idem valet ac μόνος γεννηθείς, id est « solus genitus

ΚΕΦ. Ζ'.

Ἐκ βλασφημίας εἰς βλασφημίαν ἰόντων, προσχόν-
ται εὐθὺς μετὰ τὰ προκείμενα τὸ παρὰ Παύλου θεο-
λογικῶς εἰρημένον· « Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ
σοφίαν » κατὰ τὸ σφίσι δοκοῦν ἐρμηνεύοντες συλ-
λογιστικῶς· ὅτι ἡ τοιάδε θέσις δηλοῖ δυνάμει καὶ σο-
φίᾳ τοῦ Θεοῦ ἐκτίσθαι αὐτόν. Καὶ ἡ φράσις δὲ, καὶ ἡ
διάνοια τὴν ἐνανθρώπησιν αὐτοῦ ὑποδείκνυσιν. Ἐν
αὐτῇ γάρ, φησὶ, Χριστὸς ὠνομάσθη, καθ' ὁμοιότητα
τῶν πρὸ αὐτοῦ κληθέντων χριστῶν. Εἰ δὲ καὶ εἰς
τὴν θεότητα αὐτοῦ δεκτέον τὸ ῥητόν, αὐτόθεν τὸ
ἀχραιφνὲς τῆς πρὸς τὸν Πατέρα αὐτοῦ ὁμοουσιότητος
κατασημαίνεται, καὶ δηλοῖ πᾶσαν τὴν πατρικὴν δύ-
ναμιν τε καὶ σοφίαν ἐναποκείσθαι αὐτῷ, ὡς [171 δ]
Λόγῳ δημιουργικῷ, καὶ Υἱῷ αὐτοῦ ἀληθινῷ.

ΚΕΦ. Η'.

Ἐν τι καὶ τοῦτο πάθημα αἰρετικὸν καθέστηκε,
τὸ λέγειν· Εἰ ἀμπέλῳ ἡ Γραφὴ παρείλασε τὸν Χρι-
στὸν, κλήμασι δ' ἀνθρώπους, γεωργῷ δὲ τὸν Πατέ-
ρα, ἔστι δὲ ἡ ἀμπελος ὁμοφυὴς τοῖς κλήμασι, καὶ
οὐ τῷ γεωργῷ· ἀναφαίνεται, φησὶν, ὁ Υἱὸς ὁμοφυὴς
ἡμῖν, οὐ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ. Ἡμεῖς δὲ ἀπαντῶντες
τῷ λόγῳ αὐτῶν, φαμέν, ὅτι κατὰ μὲν τὴν θεότητα,
αὐτὸς τῆς γεωργου ὑποστάσεως καρπὸς ὑπάρχει·
κατὰ δὲ τὴν σάρκα, ἡμεῖς αὐτοῦ κλήματα τυγχάνο-
μεν· προσέχοντες οὐχ ἥκιστα καὶ Παῦλον δογματικῶς
διατεινομένῳ· « Ἡμεῖς γάρ ἐσμεν σῶμα Χριστοῦ,
καὶ μέλη ἐκ μέρους »· αὐθὺς τε αὖ· « Οὐκ οἴδατε,
ὅτι τὰ σῶματα ὑμῶν μέλη Χριστοῦ ἐστί· » Ἐκ γάρ
δὲ τῆς τοιαύτης ἀποστολικῆς φράσεως ἐκβάλλονται
καὶ οἶδε οἱ αἰρετικοί, καὶ οἱ κρίνοντες τὴν σάρκα
τοῦ Δεσπότου ἐξ οὐρανοῦ, ἀλλ' οὐκ ἀνθρωπείαν τυγ-
χάνειν.

(impeccabilis) : » quatenus nullus plane ex omni-
bus hominibus eo sensu est ἀναμάρτητος, seu pec-
cati expers, videlicet « impeccabilis », quo talis est
Christus Dominus.

(63) *Christum*. I Cor. i, 24. Theodoretus in com-
mentariis ad hunc locum : « Sciendum est, inquit,
« sapientiam et potentiam » appellari a divino
Apostolo non Unigeniti divinitatem, sed crucis
prædicationem. Ac Arianos Eunomianosque refellit,
qui perperam ex hoc loco nituntur ostendere « sap-
ientiam » Deum Verbum nominari. » Hanc inter-
pretationem fusius exponit Rufinus Palestinianus in
libro *De fide*, num. 11. At eam nusquam, ni fallor,
indicat theologus noster, quamvis sæpius hæc Pauli
verba inculcet tum in hoc opere, tum in aliis. In
libro quidem *De Spiritu sancto*, num. 21 ait :
« Quæ Sapientia Dominus est noster Jesus Christus,
qui dicitur Dei Virtus, et Dei Sapientia. » Simili
modo loquitur Didymus in comment. in *Psalmos* ad
vers. 51 psalmi xvii et ad vers. 4, psalmi lxxi, ac,
ut alios omittam, Athanasius in oratione *Il contra*
Arianos, num. 42, et in sermone majore *De fide*,
pag. 17.

(64) *Nos enim*. I Cor. xii, 27. Græca editio
habet, Ὑμεῖς δὲ ἐστε, id est « vos autem estis, »
pro « nos enim sumus. »

(65) *Ex membro*. Aut ad verbum, « ex parte. »
In nonnullis codicibus legitur, ἐκ μέλους, id est

A

CAP. VII.

Blasphemias blasphemias cumulantes statim post
ea, quæ protulerunt, id elegant, quod a Paulo
theologice dictum fuit : « Christum (63) Dei virtu-
tem (seu potentiam), et Dei sapientiam : » suisque
ratiocinationibus 360 abutentes eo id trahunt, quo
ipsis libet ; nam significari volunt, Christum po-
tentia ac sapientia Dei creatum esse. At verbis ip-
sis Pauli eorumque sensu indicatur, Incarnationem
ab eo spectari ; in hac enim Filium nominatum esse
vult Christum instar eorum qui ante illum vocati
sunt christi. Quod si etiam de ejus divinitate acci-
piendum sit Pauli dictum, nihil aliud ibidem signi-
ficatur, nisi eum usquequaque Patri consubstantia-
lem esse ; omnem enim Patris cum potentiam, tum
B sapientiam in ipso, tanquam in Verbo Creatore,
et vero ejus Filio, inesse declarat.

CAP. VIII.

In eo etiam peccant hæretici, quod sic argumen-
tentur : Viti Christum comparavit Scriptura, pal-
mitibus homines, agricolæ vero Patrem. At vitiis
eamdem naturam habet cum palmitibus, non vero
cum agricola. Filio igitur, inquit, communem
cum hominibus, non vero cum Deo et Patre, na-
turam esse declarant divina oracula. Nos autem
eorum argumento ita occurrimus. Secundum dei-
tatem quidem Christus est fructus hypostaseos agri-
colæ. Siu autem secundum carnem spectetur, ejus
palmitis sumus nos. Quæ dum dicimus, ad ea ma-
xime animum attendimus, quæ Paulus dogmatico
asseveravit : « Nos enim (64) sumus corpus Christi,
et membra ex membro (65). » Et rursus : « An nesci-
tis (66), quod corpora vestra membra sunt Christi? »
Hujus enim nuncupationis, quam nobis Apostolus
tribuit, participes profecto non sunt nec isti hæ-
retici, nec ii qui carnem Domini ex cælo (67) esse
rentur, non vero humanam.

« ex membro : » quo modo fortasse legit Vulg.
interpres. Sed Græca editio habet ut Didymus.

(66) *An nescitis*. I Cor. vi, 15.

(67) *Ex cælo*. Aliquos existisse Didymi ætate
hæreticos, qui carnem Christi cœlestem fuisse
volebant, non humanam, certum est. Nam et Basilius
epist. 161 ad *Sozopolitanos* anno 377 scripta
sic loquitur : « Hæc enim omnia tolluntur ab iis,
qui Dominum dicunt cœleste corpus habentem adve-
nisse : » et Didymus ipse, ut alios omittam, in
enarratione in *primam Joannis Epistolam*, cap. iv,
hæc habet : « Sunt autem quidam hæretici, qui
neque usque ad sermonem consentiunt in carne
venisse Jesum, sed aut corpus cœleste eum detu-
lisse putant, aut certe usque ad phantasiam homi-
nem apparuisse confirmant. » At quosnam potissi-
mum hæreticos designat Didymus? Apollinaristas,
ut puto. Nam primum quidem Apollinarius ipse ita
sensisse videtur : deinde Apollinaristas. Novi equi-
dem Jacobum Basnagium in ea esse opinionem, ut
putet Apollinarium tam crasso errore imbutum non
fuisse : quod ut probet, hæc Apollinari ipsius verba
profert ex Leontio : « Concessum est, ut certum,
corpus esse ex Virgine, divinitatem ex cælo ; corpus
formatum est in ventre ; divinitas non creata, æter-
na : in compositione corpus perseverat esse corpus,
et divinitas divinitas. » At cuiusmodi ignota sunt hæ-
reticorum artificia? Sæpe uno in loco id negare

361 CAP. IX.

Sed alia etiam divina oracula sic interpretati sunt, ut a veritate dissentirent, et adhuc dissentiant: puta illum Isaiae prophetae locum, ubi Pater ait: « Magnum (68) tibi est vocari te (69) Filium meum: » quodque a Paulo scriptum est: « Qui definitus (70) fuit Filius Dei in virtute secundum Spiritum sanctitatis. » Nam et haec illius divinitati ascribunt, cum tamen de servili forma, quam ex Maria sumpsit, dicta sint: de qua forma angelus eidem Mariae dixit: « Spiritus sanctus (71) superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi; ideoque et quod nascetur sanctum, vocabitur Filius Dei, » Quin etiam a veritate dissentiunt, dum explicant illud: « Deus (72) Domini nostri Jesu Christi, Pater gloriae: » etenim haec omnia divinitati ipsius attribuunt. At vero Paulus hoc in loco Patrem quidem dicit ejus qui non conspicitur, Deum vero ejus qui conspicitur: ac de isto eundem angelum etiam paulo ante convenienti tempore, et novis, quae commemorata sunt, nominibus ita evangelizasse constat: « Pater (73) filium, et vocabis nomen ejus Jesum: hic erit magnus, et Filius Altissimi vocabitur. » Praeterea dissentiunt veritati (nam eorum cogitata et dicta contumeliae plena sunt) cum id etiam interpretantur, quod ait Dominus: « Vade (74) ad fratres meos, et dic eis: Ascendo ad Patrem meum et Patrem vestrum. Deum meum et Deum vestrum. » Nam hic quoque Patrem vocat, sui ipsius quidem secundum naturam, nostrum vero secundum gratiam: Deum autem, sui ipsius quidem ob recentem ejus formam, nostrum vero secundum veritatem: ut et quod est aeternum, et quod recens, indicetur. Condescendens enim quoad omnia servis Dominus, eum qui est ipsius Pater, ac noster Deus, patrem etiam nostrum pro sua bonitate **362** fecit, cum natura filii non simus: Deum vero etiam suum vocavit propter Incarnationem, quam manifestus praenuntiavit, cum dixit: « Ex ventre (75) matris meae Deus meus es tu. » Quomodo enim potest unigeniti sui Filii, veri et magni Dei, Deus esse? Sicut ergo nostrum hominum vere Deus est, non vero pater

A

ΚΕΦ. Θ.

Και εἰς ἕτερα δὲ θεῖα ῥητὰ διηγήθησαν πρὸς τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἐτι διαφέρονται· ὅσον εἰς τὸ τῆς προφητείας Ἑσαῖα, ἐνθα ὁ Πατὴρ ἔφη· « Μέγα σοὶ ἐστὶ κληθῆναι σε πατὴρ μου· » καὶ εἰς τὸ Παῦλον γεγραμμένον· « Ὁ ὁρισθεὶς Υἱὸς Θεοῦ ἐν δυνάμει κατὰ Πνεῦμα ἁγιοσύνης. » Καὶ ταῦτα γὰρ τῇ θεότητι αὐτοῦ ἐπιβρίπτουσι, λεχθέντα περὶ τῆς ἐκ Μαρίας δουλικῆς μορφῆς, περὶ ἧς ὁ ἄγγελος εἶπεν αὐτῇ· « Πνεῦμα ἅγιον ἐπιλεύσεται (172 a) ἐπὶ σέ, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι· διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἅγιον κληθήσεται Υἱὸς Θεοῦ. » Ἐτι μὴν διαφέρονται καὶ εἰς τὸ, « Ὁ Θεὸς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ Πατὴρ τῆς δόξης· » τὸ πᾶν τῇ θεότητι αὐτοῦ ἀπομένοντες. Λέγει δὲ ἐναντὶα Πατέρα μὲν, τοῦ μὴ ὁρωμένου· Θεὸν δὲ, τοῦ ὁρωμένου. Περὶ οὗ ὁ αὐτὸς ἄγγελος καὶ μικρῷ πρόσθεν φαίνεται ἐπὶ προσήκοντι καιρῷ, καὶ νεαροῖς τοῖς μνημονευθεῖσιν ὀνόμασιν εὐαγγελισάμενος οὕτως· « Τέξῃ υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν. Οὗτος ἐστὶ μέγας, καὶ Υἱὸς Ὑψίστου κληθήσεται. » Προσέτι διαφέρονται (λῶθῃ γὰρ ἐστὶ τὰ νοήματα καὶ ῥήματα αὐτῶν) καὶ εἰς τὴνδε τὴν λέγουσαν δεσποτικὴν ῥῆσιν· « Πορεύου πρὸς τοὺς ἀδελφούς μου, καὶ εἰπέ αὐτοῖς· Ἀναβαῖνω πρὸς τὸν Πατέρα μου καὶ Πατέρα ὑμῶν, Θεὸν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν. » Κἀνταῦθα γὰρ Πατέρα καλεῖ, ἑαυτοῦ μὲν κατὰ φύσιν, ἡμῶν δὲ κατὰ χάριν· Θεὸν δὲ, ἑαυτοῦ μὲν διὰ τὴν πρόσφατον αὐτοῦ μορφήν, ἡμῶν δὲ κατὰ ἀλήθειαν· ἵνα καὶ τὸ ἀρχαῖον καὶ τὸ πρόσφατον σημαίνηται. Συγκатаβὰς γὰρ εἰς ὅλα τοῖς δούλοις ὁ Δεσπότης, τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα, ἡμῶν δὲ Θεόν, Πατέρα μὲν καὶ ἡμῶν δι' ἀγαθότητα ἐποίησεν, οὐκ ὄντων φύσει υἱόν, Θεὸν δὲ καὶ ἑαυτοῦ ἐκάλεσε διὰ τὴν ἐνανθρώπησιν αὐτοῦ, ἣν σαφέστερον προανεφώνησεν, εἰπὼν· « Ἐκ κοιλίας μητρός μου Θεὸς μου εἰ σύ. » Πῶς γὰρ ἂν καὶ ἐγγωρεῖ τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ Υἱοῦ, τοῦ ἀληθινοῦ καὶ μεγάλου Θεοῦ, εἶναι Θεός; Ὡςπερ οὖν ἡμῶν ἐστὶ Θεὸς τῇ ἀληθείᾳ, καὶ οὗ Πατὴρ κατὰ φύσιν· οὕτως αὐτοῦ μόνου ἀληθῶς κατ' οὐσίαν ἐστὶ Πατὴρ, καὶ οὗ Θεὸς κατὰ τὴν ἑκὼ γέννησιν· καὶ ἡμεῖς [172 b] μέτοχοι τοῦ Χριστοῦ γεγονότες, καταξιοῦμεθα τὸν ἐπουράνιον Θεὸν ἐπικαλεῖσθαι· « Πάτερ

D tione, Apollinarium, aut Apollinaristas nominat. quod fortasse eorum nomina nondum ita infamia ei viderentur, ut ipsis quodammodo parcendum adhuc non esset. Vide not. 1, pag. 175.

(68) *Magnum*. Isa. xlix, 6, juxta Græcam editionem: ex qua Hieronymus quoque cap. 4 comment. in *Ecclesiastem* ita hunc locum citat: « Magnum tibi est vocari te puerum meum. » Latina Biblia habent: « Parum est ut sis mihi servus. »

(69) *Vocari te*. Græca ed., τοῦ κληθῆναι σε.

(70) *Qui definitus*. Rom. 1, 4. Biblia: τοῦ ὁρισθέντος Υἱοῦ, etc.

(71) *Spiritus sanctus*. Luc. 1, 35.

(72) *Deus*. Ephes. 1, 17.

(73) *Pater*. Luc. 1, 31 et 32.

(74) *Vade*. Joan. xx, 17.

(75) *Ex ventre*. Psalm. xxi, 11. Græca editio pro ἐκ κοιλίας, habet eodem sensu ἀπὸ γαστρός.

videntur, quod alibi aperte affirmant. Sæpe etiam ex primo errore in alium transeunt, quem antea non defendebant. Hieronymus sane in *Chronico* hæc de Apollinario scripsit: « Cujus hic error est, ut asserat Jesum, solum carnem sine anima suscepisse... Ipsam autem carnem non de Maria assumptam, sed Verbi aliquid in carnem fuisse conversum. » Quid plura? Gregorius Nazianzenus in *Epistola ad Nectarium* se legisse ait ipsius Apollinarii πυχτόν, id est « opusculum, » in quo aperte is aiebat, Christum, priusquam e cælo descenderet, Filium hominis fuisse, ac descendisse propriam asserendo carnem; eam scilicet, quam jam in cælo habebat, æternam. De Apollinaristis vero legenda quæ cum alii, tum Epiphanius hæresi lxvii scripsit, ubi inter cætera hæc habet: « Nonnulli (ex Apollinarii discipulis) eo progressi sunt ut Christum corpus e cælo detulisse dicent. » Cæterum Didymus neque in hoc opere, neque in ea, quam paulo ante citavi enarra-

ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς· ὡς καὶ ὁ ἀγαπητὸς Υἱὸς, μετασχὼν, κατὰ Παῦλον Ἑβραίοις ἐπιστέλλοντα, παραπλήσιως τοῖς παιδίοις αἵματος καὶ σαρκὸς, καλεῖ τὸν Πατέρα Θεόν. Πρὸς οὓς καὶ τὸ μὴ μίξαντα εἰπεῖν, Πατέρα ἡμῶν καὶ Θεὸν ἡμῶν, ἀλλὰ χωρισμένως, « Πατέρα μου καὶ Πατέρα ὑμῶν, Θεὸν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν, » εἰδείξε τὴν προλεγεῖσαν διαφορὰν αὐτοῦ τε καὶ ἡμῶν. Οὐχ εὐρίσκεται γὰρ αὐτοῦ καὶ ἀνθρώπων ἐπικοινωνεῖς εἰρηκῶς· Πατέρα ἡμῶν. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίῳ, περὶ τῶν μετὰ παρρησίας καὶ ἐλευθεροστομίας ὁμολογούντων αὐτὸν ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων Θεὸν καὶ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ μονογενῆ, ὁ ἐστὶν ὁμοούσιον, ὁπισχνεῖται· « Κἀγὼ, φησὶν, ὁμολογήσω αὐτὸν ἐμπροσθεν τοῦ Πατρὸς μου· » οὐ, τοῦ Πατρὸς ἡμῶν. Οὐ τί ἂν εἴη μείζων, ἐν μὲν ἀγαθοῖς, τοῦ ὁμολογηθῆναι ἡμᾶς ὑπ' αὐτοῦ· ἐν δὲ αἰσχίοις, τοῦ ἀρνηθῆναι ἐκείνοις τὴν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ γνῶσιν, ὡς ἀντὶ τῆς ἀληθείας ἀνθρηπένους ψεύδους· Καὶ τὸ, « Ἀναβαίνει » δὲ « πρὸς τὸν Πατέρα, » διὰ τὴν οἰκονομίαν εἶπεν, εὐαγγελιζόμενος τοὺς μαθητάς, οὓς φίλων ἀδελφοὺς ἐκάλει, ὅταν ἀναβιβάσκηται ἡ ἐξ ἡμῶν ἀπαρχή, ἀναβαίνοντος τοῦ αἰεὶ ὄντος πρὸς τὸν ὄντως ὄντα αὐτοῦ Πατέρα. Ἐπειτα τοιγέ λέγει· « Οὐδεὶς ἀναβέβηκεν εἰς τὸν οὐρανὸν, εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς, ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ· » διὰ τῶν τοιούτων λέξεων τῇ θεότητι μυστικῶς ἅμα καὶ λευκῶς σημαίνων εἶναι αὐτόν.

Quoniam sursum ascendebat primitia nostra, dum ascendebat ille, qui semper est, ad eum qui vere est, nempe ad suum Patrem; ait enim ipse: « Nemo (80) ascendit (81) in cælum, nisi qui descendit 363 de cælo, is qui est in cælo. » Quibus verbis mystice simul et clare significavit se deitate esse (82).

[173 a] KEΦ. P.

Καὶ Παύλου δὲ Φιλιππησίους γράψαντος περὶ τῆς ἀσυγκρίτου καὶ οἰκονομικῆς τοῦ Θεοῦ Λόγου δι' ἡμᾶς κενώσεως· « Τοῦτο δὴ λογιζέσθω ἐν ὑμῖν, ὅπερ καὶ

(76) *Ad Hebræos*. Cap. II, vers. 14.

(77) *Ei ego*. Non in Joanne hæc exstant, sed in *M. ult.* x, 32.

(78) *Eum*. Græca editio: ἐν αὐτῷ, id est, « in ipso. » Sed *Vulg.* interpretes legit ut *Didymus*.

(79) *Magis ignominiosum*. Codex, ἐν αἰσχίοις. Legendum, ἐν αἰσχροῖς, vel ἐν αἰσχρίστοις, vel ἐν αἰσχύσει.

(80) *Nemo*. Joan. III, 13.

(81) *Ascendit*. Græce, ἀνέβηκε, quæ vox etiam præteritum tempus significare videatur, tamen præsentem nonnunquam respondet, ut fortasse hoc in loco, et in alio, qui interpretes vexavit, nempe apud Joannem versiculo 17 capituli xx, ubi *Vulgata* editio habet: « Dicit ei (Mariæ) Jesus: Noli me tangere: nondum enim ascendi ad Patrem meum. » Quamvis porro institui mei non sit Scripturæ loca a *Didymo* allata explicare, tamen hanc a lectore veniam peto, ut pauca saltem de voce ἀναβέβηκα addere liceat, utque ea tanquam parva is ne despicat: ut enim ait *S. Hieronymus*, « non sunt parva, sine quibus magna constare non possunt. » Puto ergo vocem illam aliquando significare, « ascendo, » non vero « ascendi: » sicut temporis præsentis sensum habent Græca verba, πέφυκα, μέμηλα, τέλεθα, et Latina, « odi, novi, memini. » Nimirum vox, ἀναβέβηκα in Veteris Testamenti translatione Græca nusquam, in Novo autem bis tantum, ni fallor, legitur, etsi millies utrobique legatur ἀνέβην, id est, « ascendi. » In duobus autem hisce locis, nempe Joan. xx, 17, et III, 13, eam significare, « ascendo, »

A secundum naturam; sic ipsius tantum vere secundum essentiam Pater est, non vero Deus secundum cœlestem generationem. Et ut nos Christi participes facti, digni efficiamur qui cœlestem Deum sic invocemus: « Pater noster, qui es in cœlis: » ita etiam dilectus Filius cum juxta Paulum ad Hebræos (76) scribentem, participaverit, similiter ac pueri, sanguini et carni, vocat Patrem Deum. Ad hæc cum indiscriminatim non dixerit, Patrem nostrum, et Deum nostrum, sed separatim, « Patrem meum et Patrem vestrum, Deum meum et Deum vestrum, » ostendunt hæc prædictum discrimen, quod interest inter eum ac nos. Nec enim usquam invenimus, ipsum de seipso, et de hominibus communiter loquentem dixisse, Patrem nostrum. Quin

B apud Joannem in Evangelio Je iis loquens qui libere aperteque coram hominibus ipsum esse confitentur Deum, et Filium Dei unigenitum, id est, consubstantialiæ hæc pollicetur: « Et ego (77), inquit, confitebor eum (78) coram Patre meo. » Non ait, coram Patre nostro. Quodnam vero majus bonum, quam quod nos ipse constiteatur? quid contra magis ignominiosum (79), quam quod illi ea cognitione priventur, quæ est a Deo, utpote qui veritati mendacium prætulerunt? Verba autem, « Ascendo ad Patrem, » propter Incarnationem dixit, discipulis, quos diligebat, et fratres appellabat, bonum nuntium afferens: quoniam sursum ascendebat primitia nostra, dum ascendebat ille, qui semper est, ad eum qui vere est, nempe ad suum Patrem; ait enim ipse: « Nemo (80) ascendit (81) in cælum, nisi qui descendit 363 de cælo, is qui est in cælo. » Quibus verbis mystice simul et clare significavit se deitate esse (82).

CAP. X.

Cum vero Paulus de incomparabili et dispensatoria Dei Verbi propter nos exinanitione scripserit ad Philippenses: « Hoc sane (83) reputetur in vobis, non vengo, « ascendi, » multis rationibus probare possem; sed eas facile quisque videbit Græca Biblia percurrens, et duo hæc loca expendens. Illud tantum animadverto, in libro Sap. XVIII, 16, legi: Καὶ οὐρανοῦ μὲν ἤπτετο, βεβήκει δὲ ἐπὶ γῆς, quæ in Latinis Bibliis sic leguntur: « et usque ad cælum attingebat stans in terra. Jam vero perspicuum est, vocem βεβήκει hic poni pro ἔβαινε, ideoque vocem βέβηκε idem valere ac vocem βαλβε. Quæ si ita se habent, clarus est sensus verborum Christi apud Joannem, nempe: ne tempus nunc teras, Maria, in exploranda per tactum corporis mei veritate: id alias præstare poteris: nondum enim ascendo (id est ascendam), ad Patrem meum; sed statim vade ad fratres meos, etc. Simili modo, ut alia exempla omitam, accipitur vox ἀμφιβέβηκας in *Iliad.* cant. I, vers. 37.

(82) *Esse*. Aut deest aliqua vox in Græco, puta, ἐν οὐρανῷ, id est, « in cælo; » aut vox εἶναι, id est, « esse, » eo sensu sumitur quo Deus dicitur esse is qui « est. » His consentanea sunt quæ *Didymus* ipse tradidit in commentariis ad hunc Joannis locum, pag. 49 catenæ in Joannem: Δηλουμένης (inquit) τινὸς ὑπεροχῆς ἀρροσύνης Θεῷ τῷ ὁνόματι τοῦ οὐρανοῦ, x. τ. λ., id est, « Significante cœli nomine quamdam Deo convenientem præcellentiam, » etc. Lege etiam quæ ipse *Didymus* de his Domini verbis disputat apud *Wolffium*, tom. IV *Anecdotorum*, pag. 8.

(83) *Hoc sane*. Philipp. II, 5-11. Græca editio: Τοῦτο γὰρ φρονεῖσθω.

quod et in Christo Jesu, qui, cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se aequalem Deo, sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus, et habitu inventus ut homo: humiliavit semetipsum factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis. Propter quod et Deus exaltavit illum, et donavit illi nomen, quod est super omne nomen: ut in nomine Jesu omne genu flectatur caelestium, terrestrium, et infernorum: et omnis lingua confitebitur, quod Dominus Jesus in gloria est Dei Patris: » verba quidem, quibus dicitur Christus, cum in forma Dei esset, et aequalis Deo, semetipsum exinanivisse non ab alio coactus, sed libere, dum ita formam servi accepit, et ad hominum abjectionem venit, ut simul etiam principatus et potestates exspoliaverit (84), negligunt (85) isti haeretici; verbis vero hisce, « Ideo et Deus exaltavit illum, » et donavit illi nomen, quod est super omne nomen, » immobiliter insistent: etsi vox « ideo » significet, Christum, quia similiter ac pueri, communicavit carni et sanguini, ideo tunc, non vero alias, exaltatum esse supra servilem conditionem, et donatum illi fuisse nomen, quod est super omne nomen, ac omnium praestantissimum: non tamen significat, quod Unigenitus (quem aiunt 364 tonitruum quidem filius (86) esse verum Deum et verum Filium Dei (87); Paulus vero, ante exinanitionem fuisse in forma et aequalitate Dei Patris) haec sibi data acquisiverit: plura enim valde absurda inde inferrentur. Nam primo si Filius nuda et sola Dei appellatione a creaturis distingueretur, has aut parum, aut nihil plane antecelleret. Secundo huiusmodi donum ad nihilum redigeretur, si id quidem attendatur, quod fieri posset, aut in mentem nostram venire: quod enim donatum fuit, non est omnino stabile ac permanens, sed ejusmodi fere, ut amitti facile queat. Tertio si Filium secundum Deitatem divinum nomen tunc accepisse concipiamus, cum in mundo apparuit; sequetur ut ipse id antea non habuerit, quod postea accepit, sed velut quoddam donum, aut mercedem pro suo ad nos adventu id retulerit. At vero ipse et ex infinita altitudine sese propter nos, carnem nostrae similem assumens, exinanivit, et cum esset naturaliter et Filius Verbum, et in forma Dei, et aequalis Deo, et Deus in principio existens apud Deum, neque singulare illud et incomparabile nomen extrinsecus ascitum (88) haberet, ac veluti adulterinum, nec eodem posterius decoratus altitudinem, in qua semper et in principio erat, et ad naturalem sibi honorem, ac gloriam, et ad propriam consessionem a dextris Patris sui.

(84) *Exspoliaverit.* Coloss. II, 15.

(85) *Negligunt.* Cod., *ἔχουσι*. Itaque addendum est adverbium aliquod, ut *ὀλιγώρως*, aut *ἀμελώς*, legendumque in superioribus τῶν pro τῷ nisi forte vox *ἔχουσι* mendosa sit.

(86) *Tonitruum... filius.* Vide Ep. I Joan. v, 20.

(87) *Dei.* Codex, *ἐφ' οὗ*. Lego Θεοῦ.

(88) *Ascitum.* In Graeco, *εἰσχεκρίμενον*, id est, « introductum. » Hoc sensu, ut puto, Pollux lib. II,

ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ· ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἀρπαγμὸν ἡγήσατο εἶναι. Ἰσα Θεῷ· ἀλλ' ἐαυτὸν ἐκένωσεν, μορφὴν δούλου λαβὼν, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος· καὶ σχήματι εὐρέθεις ὡς ἄνθρωπος, ἐταπείνωσεν ἐαυτὸν, γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ. Διὰ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸν ὑπερύψωσε, καὶ ἐχαρίσατο αὐτῷ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα· ἵνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμψῃ ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων· καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται, ὅτι Κύριος Ἰησοῦς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς· » οὗτοι τῷ μὲν, ὅτι ἐν μορφῇ Θεοῦ, καὶ Ἰσα τῷ Θεῷ ὑπάρχων, ἐαυτὸν ἐκένωσεν, ἐν τῷ λαβεῖν μὲν δούλου μορφὴν, καὶ ἐν ταπεινώσει ἀνθρώπων γενέσθαι, ἀπεκδύσασθαι δὲ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας, οὐχ ἑτέρου ἀνάγκῃ, ἀλλ' ἐκουσίως· ἔχουσιν τῷ δὲ, « Διὰ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸν ὑπερύψωσε, καὶ ἐχαρίσατο αὐτῷ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα, » ἀτρέπτως ἐπιβάλλουσι, καίτοι τῆς « διὰ » λέξεως σημαίνουσας, ὡς διὰ τὴν παραπλησίως τῶν παιδίων κεκοινωνηκέναι σαρκὸς καὶ αἵματος, τότε, καὶ οὐκ ἄλλοτε, ὑπερυψώθη τὸ δουλοπρεπὲς μέτρον, καὶ ἐχαρίσθη αὐτῷ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα, τὸ πάντων προφερέστατον· οὐ μὴν ὅτι ὁ Μονογενὴς (περὶ οὗ λέγουσι τῆς τε βροντῆς ὁ ὕιός, ὡς ἀληθινὸς Θεὸς καὶ ἀληθινὸς Υἱὸς Θεοῦ· καὶ Παῦλος, ὡς πρὸς τῆς [173 ὁ] κενώσεως ἐν μορφῇ καὶ ἰσότητι τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἦν) δοτὰ ἐκτήσατο ταῦτα. Ἐπεὶ καὶ ἀτοπα λίαν ἐκ τοῦτου εἰσφέρεται· ἐν μὲν, ὅτι περ, εἰ ἐν φιλιῷ καὶ μόνῳ τῷ ὀνόματι διακέκριται Θεὸς ὁ Υἱός, πλεονεκτῆσαι τὴν κτίσιν, ἢ μικρόν, ἢ τὸ σύμπαρ οὐδέν· δεύτερον δὲ, ὅτι ἐξυψώθησιν αὐτὸν κατὰ γὰρ τὸ ἐγγχωρῶν, καὶ ὅσον ἦκεν εἰς λογισμὸν τὸ χάρισμα· ἐπεὶ περ τὸ δοτὸν οὐκ εἰς πᾶν ἐπειρισμένον καὶ διαμένον, ἀλλ' εὐαποδότητόν πως· τρίτον, ὅτι περ, εἰ κατὰ τὴν θεότητα νοηθεῖ ἐλληφέναι τὸ θεῖον ὄνομα τὸ τηνικαῦτα, ὅτε ἐν κόσμῳ ἐφάνη, εὐρεθήσεται μὴ ἐσχληκῶς πρὸς τοῦτον, ὃ ὕστερον ἐλαβεν, ἀλλ' ὥστε περ τὸ χάρισμα, ἢ μισθὸν κομισάμενος ὑπὲρ τῆς πρὸς ἡμᾶς ἀφίξεως. Αὐτὸς δὲ καὶ ἐξ ἀπείρου ὑψώματος δι' ἡμᾶς ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς ἐαυτὸν ἐκένωσε· καὶ διὰ τὸ εἶναι φυσικῶς Υἱὸς Λόγος, καὶ ἐν μορφῇ Θεοῦ, καὶ Ἰσα Θεῷ, καὶ Θεὸς ἐν ἀρχῇ ὢν πρὸς τὸν Θεόν, οὐτ' ἐξυψωθεν εἰσχεκρίμενον καὶ νόθον οἶον ἔχων τὸ ἀπαράβλητον ὄνομα, οὐδ' ὕστερον τοῦτ' ἐκτετιμημένος, ἐπανῆλθε πάλιν εἰς ὅπερ ἦν ἀεὶ καὶ ἐν ἀρχαῖς ὑπερανέχων ὕψος, καὶ εἰς ἔμφυτον τιμὴν καὶ δόξαν, καὶ εἰς ἰδίαν τὴν ἐκ δεξιῶν τοῦ ἑαυτοῦ Πατρὸς συνεδρίαν.

sit; reversus est rursus ad eminentissimam (89)

cap. 4, segm. 76, ait: *εἰσχεκρίνεται κατὰ τὰς ῥίνας τὸ πνεῦμα*. Quamvis enim interpres transtulerit, « per nares discernitur vapor, tamen vertendum censet: » per nares introducitur flatus, seu « spiritus. »

(89) *Eminentissimam.* Librarius scripserat ὑπερανέχων tum inducta littera ω fecit ο. Itaque lego et ipse, ὑπερανέχων. Nec enim Filius semper ὑπερανέχετο ἐν ἀρχαῖς, id est, non semper « inter angelos

Πῶς δὲ καὶ υπερύψωσε καὶ ἐχαρίσατο ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα; Ἐρῶ, ὅτι καὶ δουλικὴν περιφέρουν αὐτῷ εἰκόνα ἑλεγά τε, « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, » καὶ ἤθελε Θεὸν καὶ τότε καλεῖσθαι αὐτὸν, ἵνα ἐν τῷ ὀνόματι καταγγεῖλῃ τὰ ἐπιφανείας τοῦ Υἱοῦ, τὰ ἐπουράνια [174 a] μόνον γόνυ ἐκλινεν αὐτῷ, καὶ ἐδόξαζεν αὐτὸν, εἰδὼτα τῆς ἁγίας Τριάδος τὴν ἰσότητα δόξαν· ὡς τὰ σεραφίμ τρίτον βόαν, « Ἄγιος, » καὶ ἁπαξ, « Κύριος. » ἵνα καὶ ἐκάστη ὑποστάσει τὸν ὕμνον ὁμοίως ἀναπέμψῃ καὶ μίαν αὐταῖς εἶναι κυριότητα καταγγεῖλῃ· τὰ δὲ ἐπίγεια καὶ τὰ καταχθόνια οὐκ ἔδει αὐτὸν οὕτως, ὡς ἐν τῇ οἰκονομίᾳ ἔγνω. Ἐξ ἐκείνου οὖν ἤρξατο καὶ αὐτὰ γόνυ κλίνειν αὐτῷ, καὶ δοξάζειν, καὶ Θεὸν καλεῖν· καὶ ἐν ἀθρόαις περιστάσεσι, τῇ δέστυτῃ τῶν συμβαινόντων φθάνοντα, οὐ πολλῇ κεχρησθαι προσευχῇ, οὐδὲ κατὰ τὸ σύνθετος βαττολογεῖν, ἀλλ' ἐπικαλεῖσθαι· « Χριστέ, βοήθει » ὡς τοῦ ὀνόματος τούτου ὄντος πᾶσιν εἰς σωτηρίαν. Τῷ δὲ εἰρησθαι, « Ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων καὶ σχήματι εὐρεθείς, » οὐ φάντασμα ὑποδηλοῖ τὴν ἐνανθρωπήσιν αὐτοῦ, ὡς ὑπετόπασάν τινες· τὸ ἐναντίον μὲν οὖν, ὅτι Θεὸς Λόγος ὁμοιότητα καὶ σχῆμα ἀνθρώπων ὄντως ἔφερεν. Νοητέον δὲ καὶ ἄλλως· Ἀπὸ τῆς ὕψους, καὶ φορέσεως, καὶ ἀναστροφῆς δεικνύται ἕκαστος, ὅπερ ἐστὶ, καὶ ὃ βούλεται πράττειν. Κἂν γὰρ μὴ βῶν περιέρχοντο τοῦτο, ἀλλ' ὅμως κατήγορον τὴν φύσιν ἔχει· τοῦ πράγματος, κἂν μὴ λέγῃ. Καὶ ὁ Σωτὴρ οὖν βουλευθείς διὰ τῆς ἀτρέπτου ἐνανθρωπήσεως σῶσαι ἡμᾶς, καὶ πάντα ἐσχληκῶς τὰ ἡμέτερα διχα ἀμαρτίας, ἀνάγκη τὴν ἀπὸ γνῶμης καὶ ἔργων τοῖς ἀνθρώποις προσοῦσαν ἀμαρτίαν ποιεῖν ὑπελαμβάνετο. Ὁ γὰρ τληπαθέστατος Ἰωβ ἀπὸ πάντων ἡμῶν κέκραγεν· « Οὐδεὶς ἀναμάρτητος, οὐδ' ἂν μίᾳ ὥρᾳ ὁ βίος αὐτοῦ. Τί γάρ ἐστιν ἀνθρώπος, ὅτι ἐμεγάλυνας αὐτὸν, ἢ ὅτι προσέχεις τὸν νοῦν εἰς αὐτὸν, ἢ ἐπισκοπὴν αὐτοῦ ποιεῖς [174 b] ἕως πρῶτ', καὶ εἰς ἀνάπαυσιν αὐτὸν κρίνεις; » Αὐτὸς δὲ, τοῦτ' ἐστὶν ὁ Δεσπότης, « ἀμαρτίαν, » ὡς προεῖρηται, « οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. » Τὸ δὲ

ac principatus supereminuit, » cum principatus non sint æterni. Cæterum verbo ἀνέχειν eodem sensu usus est Pollux lib. II, cap. 4, segm. 50, ubi ait: Ὁφρῶς δὲ καλοῦσι, τὰ ἀνέχοντα τῆς γῆς, id est, « supercilia autem vocant, eminentiora terræ loca. » Confitit quidem Flackenburgius legendum ibi esse τὰ ὑπερέχοντα, pro τὰ ἀνέχοντα, sed nullius codicis auctoritate fulcitur ejus conjectura.

(90) *Verbosi esse.* Respicit illud Christi apud Matth. VI, 7: Προσευχόμενοι δὲ μὴ βαττολογήσητε, id est, « orantes autem nolite multum loqui. » De quo capitulo legenda sunt quæ post alios nuperrime scripsit vir ingenio et doctrina præstantissimus Xaverius Mattei agens de Hebræorum Græcorumque poesi, tom. I, pag. 56.

(91) *Christe, adjuva.* Hanc precandi formulam in repentinis maxime casibus Didymi ætate usitatam fuisse, confirmat *Lausica* Palladii *historia*, cap. 150, ubi legimus: « Nobis autem magna voce Dominum nominantibus, » Christe, adjuva nos, « statim belluæ... se ipsas in aquam sunt jaculatæ. »

(92) *Ex aspectu.* Respicit, ut puto, illud Eccle-

A At quonam modo Deus illum exaltavit, et donavit ei nomen, quod est super omne nomen? Respondeo, Scripturam ideo sic loqui, quia et ipsi servilem imaginem circumferenti dixit Pater, « Hic est Filius meus dilectus, » et eum voluit etiam tunc vocari Deum, ut in nomine Jesu omne genu flectatur, sicut modo dictum est. Antequam enim Filius in mundo appareret, genu ei cœlestia tantum inclinabant, eumque glorificabant, quod sanctæ Trinitatis unam Deitatem, et æqualem gloriam esse scirent, et proinde seraphimi ter clamabant « Sanctus, » et semel « Dominus; » ut unicuique hypostasi hymnum simili modo offerrent, et unam trium dominationem esse nuntiarent, terrestria vero, et inferna eum non ita noverant, ut cognoverunt in

B Incarnatione. Tunc igitur cœperunt et ipsa genu ei flectere, illumque glorificare, ac Deum vocare, et in repentinis calamitatibus, cum eventuum celeritate præoccupantur, non longa uti oratione, nec multiloqui, ut solent, ac verbosi esse (90), sed breviter eum invocare clamando, « Christe, adjuva (91): » quippe cum hoc nomen sit omnibus salutare. Quod vero dictum fuit, « In similitudine hominum, et habitu inventus, » non significat, phantasma esse illius Incarnationem, ut quidam suspicati sunt; sed contra denotat, gestatam vere a Deo Verbo esse similitudinem, et habitum hominum. Sed aliter etiam intelligi potest. Ex aspectu (92), ex corporis motione ac gestu, et ex conversatione cognoscitur unusquisque qualis sit, et quid velit facere: nam etsi urbem ipse circumiens hoc non evulget, tamen ex ipsa rei natura, eo vel tacente, arguitur. Itaque Salvator etiam cum per œconomiam, qua sine ulla sui mutatione incarnatus est, nos salvare voluerit, et omnia, quæ nostra sunt, habuerit, excepto peccato, necessario videbatur hominibus peccati illius expers non esse, quod ex voluntate, et ex operibus (93) inest nobis. Nam patientissimus Job ex persona omnium nostrum clamavit: « Nemo (94) expers peccati, ne si unius quidem horæ sit vita iustus. Quid enim (95) est homo, quia magnificasti

siastic. XIX, 25: Ἀπὸ ὁράσεως ἐπιγνωσθήσεται ἀνθρ... καὶ βῆμα ἀνθρώπου ἀναγγέλλει τὰ περὶ αὐτοῦ, id est, « ex aspectu cognoscetur vir... et incessus hominis enuntiat de illo. »

D (93) *Et ex operibus.* An sic loquitur, ut peccatum, quod designat, distingnat ab eo, de quo agit Paulus, cum ait, Christum « factum esse peccatum pro nobis? » An potius intelligit peccatum originale?

(94) *Nemo.* Duo ex Jobo loca affert, etsi unum citare videatur. Primus locus non exstat in Latinis Bibliis, sed Græca eum habent Job XIV, 4 et 5, ubi tamen sic legitur: Τίς γὰρ καθαρὸς ἔσται ἀπὸ ῥύπου; ἀλλ' οὐδεὶς, ἐάν καὶ μίᾳ ἡμέρᾳ ὁ βίος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, id est, « quis enim mundus erit a sorde? sed nemo, etsi una sit dies vita ipsius in terra. » Vetusissimus vero codex, quem Junius in sua Jobi editione expressit, pro, μίᾳ ἡμέρᾳ, habet μίᾳς ἡμέρας, id est, « unius diei. » Alii aliter legerunt.

(95) *Quid enim.* Ab his verbis incipit alter, quem modo dixi, locus. Exstat Job VII, 17 et 18, ubi cum præcedant hæc verba, κενὸς γάρ μου ὁ βίος, id est,

eum? aut quia intendis mentem in ipsum? aut inspectionem ejus facis (96) usque ad diluculum, et in requie eum judicas? Ipse vero, id est, Dominus, **366** « peccatum (97) non fecit, » ut antea dictum est, « nec inventus est dolus in ore ejus. » Qui autem est peccati expers, est supra homines (98). Hac de causa divinum oraculum ait: « In similitudine et habitu hominum. »

CAP. XI.

Ne illud quidem, quod in Joanne legitur, « Ego vivo (99) propter Patrem, » hæreticorum causam ullo modo juvare potest. Sic enim loquitur Salvator aut propter prædictum Incarnationis modum, aut quia ipse genitus est vita ex vita paterna, et lux e lucē, et Deus ex Deo. Itaque et hoc ab eo audivimus apud eundem Joannem: « Ego sum (1) vita, et lux; » et rursus: « Filius (2), quos vult, vivificat. » Si ergo Pater quoque vita est, et lux vera, profecto is qui est vita vitæ, et lux lucis, nihil ab eo differt; nam vita et lux omnino est; ac nullam plane habet probabilitatem illa hæreticorum formula, « Aliquando non erat, » si de eo dicatur, qui est ipsa creatrix vita et indeficiens lux. Aliter etiam respondere licet. Qui propter alterum vivit, non potest ipse unquam esse vita æterna, sicut ne is quidem, qui participatione Dei sanctus est, potest esse per se sanctus: est vero ipse sua potestate etiam alios sanctificans cum per semetipsum, tum per alios.

CAP. XII.

Verba quoque illa, « Ego descendi (3) de cælo, non ut faciam voluntatem meam, sed ejus qui misit me, Patris, » ita accipienda sunt, quasi dicat: Non ut humanitatis voluntatem faciam in Incarnatione, sed voluntatem deitatis. Nec enim est voluntas dilecti Filii a voluntate Dei et Patris separata; una enim et eadem voluntas est Trinitati. Sua porro hæc mira prorsus obedientia, qua pro nobis, id est vice nostrum, obediit, antiquam nostram inobedientiam aboluit: et quemadmodum in similitudinem hominum, eo modo quo ipse novit ac voluit, descendens passus est, sic et nos sibi conformes faciens in impassibilitatem (4) transtulit. **367** Quare, « Descendi, » inquit: nempe propria sponte ac voluntate veni, inquit, non vero ut minister ac famulus. Sicut et in alio loco similiter ait: « Ego (5) sum panis cui de cælo descendi; » id est, non missus

CAP. XIII.

Eodem sensu accipiendum est illud Psaltis: « Ideo (7) unxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ præ participibus tuis; » et quod legitur apud Joannem in Evangelio: « Quem (8) Pater sanctificavit, et mi-

« inanis enim est vita mea, » fortasse nomen illud, ὁ βίος, in causa fuit, cur isthæc antecedentibus hic citatis jungeret librarius, aut Didymus.

(96) *Facis*. Juniana editio habet, ποιῇ τοπρωῖ, id est, « facis diluculo. » Complutensis vero, ποιῇ τῷ εὐωσ τοπρωῖ, id est, « facies usque ad diluculum. » Quæ paulo post etiam pro κρίνεις habet κρίνεις, id est, « judicabis. »

(97) *Peccatum*. I Petr. ii, 22.

(98) *Supra homines*. Codex, ὑπεράνω. Legi potest cum ὑπεράνθρωπον, aut potius ὑπὲρ ἀνθρώπων, tum ὑπεράνθρωπινον.

A ἀναμάρτητον, ὑπεράνθρωπὸν ἐστι. Διὰ τοῦτο κεχρησμέθηται τὸ, « Ἐν ὁμοιώματι καὶ σχήματι ἀνθρώπων. »

ΚΕΦ. ΙΑ'.

Καὶ τὸ παρὰ Ἰωάννην, « Ἐγὼ ζῶ διὰ τὸν Πατέρα, » οὐδαμῶθεν ἔχει λῆμμα. Ἡ γὰρ ἕνεκα τοῦ προλεχθέντος τῆς οἰκονομίας εἰρηται τρόπου, ἥ διὰ τὸ πεφηνέναι αὐτὸν ζῶν ἐκ ζωῆς πατρικῆς, ὡς καὶ φῶς ἐκ φωτός, καὶ Θεὸν ἐκ Θεοῦ. Τοιγαροῦν καὶ τοῦτο ἤκούσαμεν αὐτοῦ παρ' αὐτῷ Ἰωάννῃ: « Ἐγὼ εἰμι ἡ ζωὴ καὶ τὸ φῶς, » καὶ πάλιν: « Ὁ Υἱὸς οὗς θέλει ζωοποιεῖ. » Εἰ οὖν καὶ ὁ Πατὴρ ζωὴ ἐστὶ καὶ φῶς ἀληθινόν· ζωὴ ζωῆς, καὶ φῶς φωτός οὐδὲν διαφέρει. Ζωὴ γὰρ καὶ φῶς ἅπαξ ἐστί· καὶ οὐδὲ περὶ θανάτου ἐγγὺς τὸ, « Ἦν, ὅτε οὐκ ἦν, » ἐπὶ αὐτῆς τῆς δημιουργοῦ ζωῆς καὶ τοῦ ἀνεκλείπτου φωτός. Καὶ ἄλλως: « Ὁ δι' ἕτερον ζῶν, αὐτὸς οὐκ ἂν εἴη ποτὲ ζωὴ αἰώνιος· ὡς οὐδὲ ὁ μεταδόσει Θεοῦ ἅγιος, αὐτοάγιος· αὐτὸς δὲ κατ' ἐξουσίαν καὶ ἄλλους ἀγιάζων δι' ἑαυτοῦ τε καὶ δι' ἑτέρων. »

est vero ipse sua potestate etiam alios sanctificans cum per semetipsum, tum per alios.

ΚΕΦ. ΙΒ'.

Καὶ τὸ « Ἐγὼ καταβέβηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, οὐχ ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με Πατρὸς, » τοῦτο δηλοῖ. Οὐχ ἵνα τὸ τῆς ἀνθρωπότητος, φησὶ, θέλημα πράττω ἐν τῇ ἐνανθρωπήσει, ἀλλὰ τὸ τῆς θεότητος. Οὐ γὰρ ἐστὶ θέλημα τοῦ ἀγαπητοῦ Υἱοῦ, θελήματος τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς κεχωρισμένον. Ἐν [175 a] γὰρ καὶ τὸ αὐτὸ θέλημά ἐστι τῇ Τριάδι. Ταύτη γοῦν τῇ παραδόξῳ αὐτοῦ ὑπακοῇ τῇ ἀνθ' ἡμῶν, ἔλυσε τὴν ἡμῶν ἀρχαίαν παρακοήν· καὶ ὅν τρόπον εἰς ὁμοίωσιν ἡμῶν, ὡς οἶδε καὶ ἡβουλήθη, καταβάς ἐπαθεν· οὕτω καὶ ἡμᾶς συμμόρφους ποιήσας ἑαυτοῦ, εἰς ἀπάθειαν μετέστησεν. Ὅθεν, « Καταβέβηκα, » ἔφη· αὐθαιρετικῶς, φησὶν, οὐχ ὑπογρικῶς. Καθὰ καὶ ἐν ἐτέρῳ μέρει ὁμοίως φάσκει: « Ἐγὼ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς· » ὁ ἐστίν, οὐ πεμφθείς.

(6) fui.

ΚΕΦ. ΙΓ'.

Καὶ τοῦ τοῦ Ψαλμοῦ: « Διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε Θεὸς ὁ Θεός σου ἑλαϊον ἀγαλλιᾶσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου· » καὶ τὸ παρ' Ἰωάννη ἐν Εὐαγγελίῳ καίμενον, « Ὅν ὁ Πατὴρ ἡγάσας, καὶ ἀπέστειλεν εἰς

(99) *Ego vivo*. Joan. vi, 57.

(1) *Ego sum*. Vide Joan. xiv, 6, et xii, 46.

(2) *Filius*. Joan. v, 21.

(3) *Ego descendi*. Joan. vi, 38 et 39.

(4) *In impassibilitatem*. De sensu hujus loci agimus in commentario de Didymo lib. ii.

(5) *Ego*. Joan. vi, 51. Biblia: ὁ ἄρτος ὁ ζῶν, id est, « panis vivus, qui, » etc.

(6) *Non missus*. Nempe instar famuli.

(7) *Ideo*. Psal. xlii, 9 (sive 8). Biblia: ὁ Θεός ὁ Θεός σου.

(8) *Quem*. Joan. x, 36.

τὸν κόσμον, » παραπλησίως εἴρηται. Οὐκ ἄλλοτε γάρ A
ἐχρίσθη καὶ ἡγιασθὴ ὁ ἅγιος καὶ ἁγίοις ἀναπαυόμε-
νος, « ὁ εἰς ἅγιος, εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, εἰς
δόξαν Θεοῦ Πατρὸς. Ἀμήν » εἰ μὴ ὅτε οὐκ ἀπο-
θέμενος ὁ ἦν, ἐγένετο ἀτυγχύτως καὶ ὁ οὐκ ἦν· ἔν'
ἡμᾶς μετόχους ἑαυτοῦ ποιήσῃ καὶ ἡγιασῇ, καθὰ εἴ-
πεν· « Ὑπὲρ αὐτῶν ἡγιαζώ ἑμαυτὸν, ἵνα ὣσιν αὐτοὶ
ἡγιασμένοι ἐν ἀληθείᾳ. »

ΚΕΦ. ΙΔ'.

Ἀκολουθῶς τούτῳ θεωρεῖται καὶ τὸ ἐν ψαλμῷ
εἰρημένον· « Οὐκ ἐγκαταλείψει τὴν ψυχὴν μου εἰς
ἄδου, οὐδὲ δώσεις τὸν δαῖν σου ἰδεῖν διαφθοράν »
καὶ τὸ πολλὰ τοῦ γεγραμμένου, ὅτι τὸν Χριστὸν Ἰη-
σοῦν ὁ Θεὸς ἡγείρεν ἐκ νεκρῶν. Οὐ γὰρ χάριν ἔλαβεν
αὐτὸς τὴν ἀνάστασιν, ἀλλὰ χάριν αὐτὸς δέδωκεν ἡμῖν
τὸ καθ' ὁμοίότητα τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ ταύτης
[175 b] πάλιν ἀνίστασθαι. Ἐπειτοίγε τὸ πρὸς τὸν
Πατέρα ἰσότημον καὶ ἰσοδύναμον καὶ ἐν τούτῳ διδά-
σκων τῷ κεφαλαίῳ, παρὰ Ματθαίῳ καὶ Λουκᾷ εἶπε·
« Λύσατε τὸν ναὸν τούτον, καὶ ἐγὼ ἐν τρισὶν ἡμέ-
ραις ἐγερῶ αὐτόν » καὶ, « Ἐξουσίαν ἔχω τὴν ψυ-
χὴν μου θεῖναι, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν
αὐτήν. »

nam meam ponendi, et potestatem habeo rursus capiendi eam. »

(9) *Sanctus... et in sanctis requiescens.* In sacra
Græcorum Liturgia oratio, quæ dicitur « Trisagii, »
sic incipit : « Ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος, ὁ ἐν ἁγίοις ἀναπαυό-
μενος, id est, « Deus sanctus, et in sanctis requie-
scens. » Quin etiam in oratione ab episcopo recitan-
da, quæ exstat lib. viii *Constitutionum apostolica-*
rum, cap. 11, legimus : « Ἄγιε, ἐν ἁγίοις ἀναπαυό-
μενε, id est, « Sancte, qui in sanctis requiescis. »
Hæc autem sacre Liturgiæ locutio, a Didymo hic
adhibita, deprompta est ex Isa. lvi, 15. Cæterum
codex Passioneianus mendose habet ἁγίοις, pro ἐν
ἁγίοις.

(10) *Unus sanctus.* Vide not. 9, pag. 161. In li-
bro viii *Constitutionum apostolicarum*, cap. 13, le-
gitur : « Ὁ ἐπίσκοπος προσφωνησάτω τῷ λαῷ οὕτω·
Τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις. Καὶ ὁ λαὸς ὑπακούετω· Εἰς
ἅγιος, εἰς Κύριος, εἰς Ἰησοῦς Χριστός, εἰς δόξαν
Θεοῦ Πατρὸς, εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν » id
est, « Episcopus ita ad populum proloquatur : Sancta
sanctis. Populusque respondeat : Unus sanctus,
unus Dominus, unus Jesus Christus, in gloria Dei
Patris, benedictus in sæcula. Amen. » Quæ verba
etsi in Liturgiis Chrysostomi ac Basilii non legantur,
a populo tamen recitari in Missa, postquam
sacerdos dixit, « Sancta sanctis, » colligo ex Theo-
dori Antidensis episcopi explicatione Missæ non-
dum, ni fallor, edita, quæ exstat in Naniano codice
manu scripto : « Ὁ ἀρχιερεὺς (ait Theodorus) λέγει·
Τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις... Οἱ δὲ ἀποκριταὶ... λέγουσιν·
Εἰς μόνος ἅγιος, εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, id est,
« Episcopus dicit : Sancta sanctis... Auditores vero
inquiunt : Unus solus sanctus, unus Dominus
Jesus Christus. » Joannes autem Vetus Constanti-
nopolitanus patriarcha in opusculo, quod inscribitur
Συναγωγή ρήσεων γραμικῶν, quodque a Petro
Arcudio inter opuscula aurea theologica editum
fuit, hæc habet, pag. 156 : « Ὁμοίως καὶ ἐν τῇ δοξο-
λογίᾳ τοῦ, « Δόξα ἐνὺψις τοῖς, » ἐν τῷ τέλει ἄδουσιν οἱ
Γραῖκοι· « Ὅτι σὺ εἰ μόνος ἅγιος, σὺ εἰ μόνος Κύριος
Ἰησοῦς Χριστός εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς » id est, « Si-
militer in hymno, « Gloria in excelsis, » in fine canunt
Græci : « Quoniam tu solus sanctus, tu solus
Dominus Jesus Christus in gloria Dei Patris. » Ve-

sit in mundum. » Qui enim sanctus est, et in sanctis
requiescens (9), « unus sanctus (10), unus Dominus
Jesus Christus in gloria Dei Patris. Amen, » non
alias unctus fuit et sanctificatus, nisi quando, non
deponens quod erat, factus est sine confusione (11)
etiam quod non erat, ut nos sui ipsius participes
faceret et sanctificaret, ut ipsemet inquit : « Pro
ipsis (12) sanctifico me ipsum, ut sint ipsi sanctifi-
cati in veritate. »

368 CAP. XIV.

Sensu his, quæ dicta sunt, consentaneo intelligen-
dum est etiam quod in psalmo legitur : « Non de-
relinques (13) animam meam in inferno (14), nec
dabis Sanctum tuum videre corruptionem : » et
quod multis in locis (15) scriptum est, quod nempe
B Christum Jesum Deus suscitavit a mortuis. Nec
enim ex gratia accepit ipse resurrectionem, sed
gratiam ipse nobis dedit, dum nobis concessit, ut
secundum similitudinem sue ipsius resurrectionis
rursus resurgeremus. Equalem enim sibi cum
Patre majestatem ac potentiam hæc quoque in re-
esse docens apud Matthæum (16) et Lucam inquit :
« Solveite (17) templum hoc, et ego in tribus diebus
suscitabo illud ; » et : « Potestatem (18) habeo ani-

risimile itaque est, Didymum hæc e sacra Liturgia
protulisse, aut potius ex hymno angelico « Gloria in
excelsis, » qualis primis etiam sæculis recitabatur
a Christianis matutino tempore : qua de causa li-
bro vii *Constit. apostolicæ*, cap. 47, vocatur « Oratio
matutina. » Fateor in *Constitutionibus apostolicis*
loco verborum, « in gloria Dei Patris. Amen, » aliam
legi clausulam aliquando longiorem ; sed fieri facile
potuit, ut ejusdem hymni non eadem esset ubique
aut semper clausula. Ac sane in membraneo codice
sæculi xi, quem servat Veneta Naniorum Biblio-
theca, post psalmos et Cantica legitur iste hymnus
multo quam apud Latinos antior ; nam post verba :
εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς. Ἀμήν, adduntur alia plura,
nempe καθ' ἐκάστην ἡμέραν εὐλογῆσω σε, et reli-
qua, hoc est, « singulis diebus benedicam te. » Quod
si hunc hymnum respiceret Didymus, credibile vix
foret, eum ab Hilario Pictaviensi episcopo compo-
situm fuisse : quod tamen non pauci scripserunt,
ut monent Maurini monachi in præfatione in Hila-
rii Opera, pag. 7, tom. I. Facilius crediderim, a
S. Hilario eundem hymnum Latine duntaxat con-
versum fuisse, et, cum ipse ab exilio rediit, in La-
tinam Ecclesiam invectum, nisi prius a Telesphoro
papa invectus fuerat.

(11) *Sine confusione.* Naturarum scilicet divinæ
et humanæ. Similia dictavit Didymus Enarratione
in primam Joannis Epistolam ad cap. 4, Eutychia-
norum blasphemiam, quæ Ecclesiam postmodum
turbavit, in antecessum profligans. Vide, si libet,
Tertullianum in libro adv. Praxeam, cap. 27 et 29,
atque Ambrosium in libro *De Incarnationis Dominicæ
sacramento*, cap. 6, num. 44 et seqq.

(12) *Pro ipsis.* Joan. xvii, 19.

(13) *Non derelinques.* Psal. xv, 10.

(14) *In inferno.* Græca editio, εἰς ἄδην. Didymus,
εἰς ἄδου.

(15) *Multis in locis.* Rom. iv, 24 ; Act. ii, 4,
etc.

(16) *Apud Matthæum.* Matth. xxvi, 61.

(17) *Solveite.* Non in Luca exstant hæc, sed Joan.
ii, 19.

(18) *Potestatem.* Joan. x, 18.

CAP. XV.

A

ΚΕΦ. ΙΕ'.

Ejusdem modi est etiam responsum, quod legisperito datum fuit. Cum enim is Domino ut homini, eum tentans, dixisset, «Magister (19) bone,» respondit Christus: «Quid me dicis bonum? Nemo bonus, nisi unus Deus.» Nempe illud, «Nemo bonus,» refertur ad genus hominum; et illud, «Nisi unus Deus,» ad consubstantialitatem divinarum hypostasium. Quasi dicat: Si enim nosti me bonum, confitere (20) me esse Deum æqualem, et similem Patri ut secundum bonitatem, ita et secundum essentiam. Humanitas enim participatione bonitatem possidet; Deitas vero est apex bonitatis, et vita, et lux, et veritas, et pax, et charitas. Subjungit autem: «Ego lux (21) in mundum veni, ut omnis qui sequitur me (22), in tenebris non maneat.» B Utque hæc ita esse persuadeat legisperito, ait: «Vende (23) omnia quæ habes, et veni, et sequere me.» Quod tamen non fecit legisperitus voluntati succumbens suæ innatam bonitatem non habenti. Filium porro bonum esse, Scripturæ testimoniis probatum est in primo λόγῳ (24). Quid autem ad demonstrandam 369 Filii bonitatem majus afferri potest, quam quod ipse operibus magis, quam verbis se natura bonum esse ostendit, juxta illum, qui ait: «Cœpit (24*) Jesus et facere, et docere?» Nimirum «facere» quidem cœpit, cum semetipsum exinanivit, et formam servi pro servis accepit, et quemlibet morbum, omnemque infirmitatem sanavit, et dæmones ejecit, et mare hominibus pervium fecit, et famelicis turbas in deserto saturavit, et servorum pedes lavit, et propter suarum manuum signum injurias sibi a figmenti ipsius manibus illatas perpersus est, et centupla (25) beneficientibus bona subministravit, et vitam æternam addidit. «Docere» autem cœpit, cum ait: «Vende (26) omnia, quæ habes, et da pauperibus, et veni, sequere me;» et: «Quod tu (27) odisti, alteri ne fe-

Καὶ ἡ πρὸς τὸν νομικὸν ἀπόκρισις, τὸν πειραστικῶς εἰπόντα ὡς ἀνθρώπῳ τῷ Κυρίῳ, «Διδάσκαλε ἀγαθὲ,» καὶ ἀκούσαντα, «Τί με λέγεις ἀγαθόν, Οὐδαίς ἀγαθός, εἰ μὴ εἰς ὁ Θεός,» τοιαύτη τις ἐστίν. Τὸ, «Οὐδαίς ἀγαθός,» εἰς τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων· τὸ, «Εἰ μὴ εἰς ὁ Θεός,» εἰς τὸ ὁμοούσιον τῶν θείων ὑποστάσεων φέρει. Εἰ γὰρ οἰδᾷς με, φησὶν, ἀγαθόν, ὁμολογήσῃ με Θεὸν ἴσον καὶ ὁμοιον, ὡς κατὰ τὴν ἀγαθότητα, οὕτως καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν ὑπάρχοντα τοῦ Πατρὸς. Ἡ γὰρ ἀνθρωπότης μεταλήψει τὴν ἀγαθότητα κέκτηται· ἡ δὲ θεότης ἀκρα ἀγαθότητος, καὶ ζωῇ, καὶ φῶς, καὶ ἀλήθεια, καὶ εἰρήνῃ, καὶ ἀγάπῃ ἐστίν. Καὶ ἐπάγει· «Ὑγὼ φῶς εἰς τὸν κόσμον ἐλήλυθα, ἵνα πᾶς ὁ ἀκολουθῶν μοι ἐν τῇ σκοτίᾳ μὴ μένῃ.» Πείθων τε τὸν νομικὸν ταῦθ' οὕτως ἔχειν, εἰπε· «Πῶλησον πάντα, ὅσα ἔχεις, καὶ δαῦρο, ἀκολούθει μοι.» Ὅτι οὐκ ἐποίησεν ἡττώμενος τῆς γνώμης, οὐκ ἐχούσης ἐμφυτον τὸ ἀγαθόν. Ἐμαρτυρήθη μὲν οὖν ἡ ἀγαθότης αὐτοῦ ἐν τῷ α' λόγῳ. Τί δὲ ἂν εἴη εἰς ἀπόδειξιν μετῴν τοῦ ἔργου μέλλον ἢ λόγοις δεικνύντος τὸ ἑαυτοῦ φύσει ἀγαθόν, κατὰ τὸν λέγοντα· «Ἠρξάτο ὁ Ἰησοῦς ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν;» — «ποιεῖν» μὲν, ἐν τῷ κενῶσαι ἑαυτὸν [176a], καὶ μορφήν δούλου ὑπὲρ τῶν δούλων λαβεῖν, θεραπεύσαι τε πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν, καὶ δαίμονας ἀπελάσαι, καὶ θάλασσαν ἀνθρώποις ποιῆσαι βαθὴν, καὶ πεινῶντας ἐχλοῦς ἐπ' ἐρημίας ἐμπληῆσαι, καὶ δούλων νύφαι τοὺς πόδας, καὶ διὰ τὸ πλάσμα τῶν ἰδίων χειρῶν, ὑπὸ τῶν χειρῶν τοῦ πλάσματος παθεῖν, καὶ ἑκατονταπλασίονα τοῖς εὖ ποιούσι χορηγεῖν ἀγαθὰ, καὶ προστιθέναι ζωὴν αἰώνιον· διδάσκειν δὲ, «Πῶλησον, ὅσα ἔχεις, καὶ δὸς πτωχοῖς, καὶ δαῦρο, ἀκολούθει μοι;» καὶ, «Ὁ σὺ μισεῖς, ἄλλῃ μὴ ποιήσης;» καὶ, «Μὴ ἀποδώτε κακὸν ἀντὶ κακοῦ;» καὶ, «Ὅς ἐὰν ποιήσῃ ἐνὶ τούτων τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποίησεν;» καὶ, «Παντὶ τῷ αἰτοῦντί σε δίδου;» καὶ, «Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς

(19) Magister. Marc. x, 17 et 18; et Matth. xix, 16 et 17; et Luc. xviii, 18 et 19.

(20) Confitere. Codex, ὁμολογήσέν με. Lego ὁμολογήσόν με.

(21) Ego lux. Joan. xii, 46.

(22) Qui sequitur me. Græca editio: ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, id est, «qui credit in me»

(23) Vende. Luc. xviii, 22. Vide etiam Matth. xix, 21 et Marc. x, 21.

(24) In primo λόγῳ. Vide not. 2, pag. 137. Porro de Filii bonitate nonnulla dictavit Didymus in libro *De Spiritu sancto*, num. 53, plura vero superius lib. i, cap. 18, pag. 50 et seqq. Affirmare tamen non ausim, eum hic, dum «primum» λόγον citat, alterutrum ex duobus iis locis spectare. Ambrosius quoque in libro ii *De fide*, cap. 2, ostendit, Filium esse «bonum.»

(24*) Cœpit. Act. i, 4. Lege, si libet, Didymi fragmentum a Joanne Damasceno in *Parallelis* allatum tit. 17, pag. 315; quod affertur etiam ab Antonio Melissa in *Sententis* sermone, seu cap. 48.

(25) Centupla. Respicit illud Matth. xix, 29: «Centuplum (Græce ἑκατονταπλασίονα) accipiet, et vitam æternam possidebit.»

(26) Vende. Luc. xviii, 22.

(27) Quod tu. In libro quidem Tobie legitur cap. iv, vers. 19: «Ὁ μισεῖς, μηδὲν ποιήσης, id est: «Quod odio habes, nemini feceris.» Quorum verborum loco Vulgata translatio eodem capite vers. 16, hæc habet: «Quod ab alio oderis fieri tibi, vide ne tu aliquando alteri facias.» Atque hunc ipsum Tobie locum spectans fortasse Didymus in lib. *De Spiritu sancto*, num. 39 ait: «Quod tibi non vis fieri,» et cætera. Verum in præsentii segmento non tam Tobie librum respicere videtur, quam Evangelium, aut certe Novum Testamentum: in quo etsi eadem non existent verba, idem tamen fere exstat sensus. Nam Matth. vii, 12, legitur: «Quæcunque vultis, ut faciant vobis, et vos facite illis,» et Luc. vi, 31: «Prout vultis, ut faciant vobis homines, et vos facite illis similiter.» Quin imò in Actis cap. xv, versiculo cum 20, tum 29, nonnulla olim exemplaria habebant, et nunc quoque aliqui codices, et Complutensis editio habent hoc additamentum: Καὶ ὅσα ἂν μὴ θέλουσιν ἑαυτοῖς γίνεσθαι, ἐτέροις μὴ ποιεῖν, id est, «et quæcunque nolunt sibi fieri, aliis non facere.» Quæ verba citantur ab Irenæo lib. ii, cap. 12, num. 14, atque a Cypriano lib. iii *Testimoniorum ad Quirinum* cap. 119, dum citant eum Actorum locum.

ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου· καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν· καὶ, « Ἐν τούτῳ γινώσκονται πάντες, ὅτι ἐμοὶ μαθηταὶ ἐστε, ἐὰν ἀγαπᾶτε ἀλλήλους. » Καὶ πῶς δὲ οὐκ ἔστιν, ὡ ἀλρετικῆ, ἀγαθὸς ἴσα τῷ ἑαυτοῦ Πατρὶ, ὅς γε ταῦτά σοι λέγοντι συγγνώμην ἔχει;

In hoc (33) cognoscent omnes, quod mei discipuli estis, si diligitis invicem (34). Quomodo autem, o hæretice, bonus non est æque ac ejus Pater, cum tibi hæc dicenti parcat?

ΚΕΦ. ΙΓ'.

Διὰ πάντων αἰρετιστομαχεῖν ἐγγυχότες, καὶ τὴν πρὸς Τιμόθεον τοῦ Παύλου φωνήν, τὴν λέγουσαν· « Τῷ δὲ βασιλεῖ τῶν αἰώνων, ἀφθάρτῳ, ἀόρατῳ, μόνῳ σοφῷ Θεῷ τιμὴ καὶ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. » καὶ τὴν, « Μόνος ἔχων ἀθανάσιαν, πῶς οἰκῶν ἀποστάσιον » καὶ τὴν ἐν Εὐαγγελίῳ κειμένην· « Ἴνα γινώσκωσί σε, τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν, καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν. » καὶ τὴν διαγορεύουσαν προφητείαν· « Ἐγὼ ἐξέτεινα [176 b] τὸν οὐρανὸν μόνος· οὐκ εἰς θεόν ἐκδέχονται· φάσκοντες τὴν « μόνος » καὶ τὴν « ἀληθινὸς Θεός » λέξιν μὴ ἐπιδέχεσθαι δευτέραν, ἢ τρίτην ὑπόστασιν, ἔχειν δὲ τὴν ἀναφορὰν εἰς μόνον τὸν Πατέρα. Ἡ δὲ « μόνος » καὶ ἐνὸς ἐστὶ λέξις, δοσάκις ἀν εἰρηται ἐπὶ τῆς Τριάδος τῇ Γραφῇ, διὰ τὸ ἐν μονάδι θεότητος ὑπάρχειν αὐτήν, καὶ « μοναρχίαν » ἔχειν εἰρηται. Διὸ ἡ ταυτότης « μόνος, » ἢ ἐκείνης, ἢ ἅμα τῶν δύο, ἢ τῶν τριῶν ἀχράντων ὑποστάσεων μνημονεύει, ἢ χωρὶς. Ἐτι δὲ οὕτω, ἐρρήθη πρὸς ἀντιθέτασιν τῶν καλουμένων ψευδωνύμων θεῶν, ὥσπερ αἱ τὴν δαιμόνιον πολυκορανίαν ἐκβάλλει, ἀκουσάντων· « Θεοὶ ἐστε· » ἵνα μηκέτι ὤμεν δεδουλωμένοι ὑπὸ ταλαῶ, καὶ πολύμορφα, καὶ τρεπτὰ, καὶ ἐταρόγνωμα στοιχεῖα, ἐπὶ τὴν πορνείαν αὐτὴν σκορπίζοντες τὰ νοήματα ἡμῶν, κατὰ τὸν λέγοντα· « Πρώτη πορνεία, ἐπίνοια ἐλδῶμων. » Πρὸς τούτοις, καὶ ὅτι οὐχ ἀρμόττει κτίσματι κυρίως καὶ καθ' ἅπαξ ἡ « μόνος » καὶ ἐνὸς λέξις, τῷ εἶναι πάντων, ἢ πολλῶν ἅμα κοινόν τι, διὰ τὸ πάντα ἔχειν πολλὰ ὁμοούσια καὶ ὁμοειδῆ, ὡς ἐν τῷ τεσσαρεσκαίδεκάτῳ κεφαλαίῳ τοῦ πρώτου ἐρρήθη λόγου. Ἡ δὲ, « Μόνος ἔχων ἀθανάσιαν, » καὶ ἡ, « Ἀόρατῳ μόνῳ σοφῷ Θεῷ, » φωνὴ ἐγράφη, διὰ τὸ μηδὲ ἐν κτίσμα ἔχειν ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ παντὶ τὸ ἀθάνατον καὶ ἀόρατον, καὶ σοφὸν, ἀλλ'

aceris; » et : « Nolite (28) reddere malum pro malo; » et : « Quicumque (29) fecerit uni ex his minimis, mihi fecit; » et : « Omni (30) petenti a te, da; » et : « Diliges (31) Dominum Deum tuum (32) ex tota anima tua et ex totis viribus tuis et ex tota mente tua, et proximum tuum sicut te ipsum; » et : « In hoc (33) cognoscent omnes, quod mei discipuli estis, si diligitis invicem (34). » Quomodo autem, o hæretice,

370 CAP. XVI.

Cum pro sua hæresi omnibus modis (35) pugnare statuerint, Pauli quoque ad Timotheum scribentis sententiam perperam accipiunt, quæ sic se habet : « Regi (36) autem sæculorum incorruptibili, invisibili, soli sapienti, Deo honor et gloria in sæcula (37). Amen; » et hanc aliam : « Qui solus (38) habet immortalitatem, lucem habitans inaccessibilem; » et illam, quæ est in Evangelio : « Ut cognoscant (39) te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum; » et prophetæ verba : « Ego (40) extendi cælum solus. » Aiunt enim vocibus « solus, » et « verus Deus, » secundam, aut tertiam hypostasim excludi; habere autem eas voces relationem ad solum Patrem. At vero vox « solus » quotiescunque etiam de Trinitate in Scripturis dicitur, de uno dicitur, eo quod hæc sit in unitate deitatis : unde Trinitatis dicta est « monarchia, » quod est, unius regnum, sive una regnantium majestas. Itaque (41) vocabulo « solus » Trinitatis identitas denotatur, et hanc Scripturæ significat, sive deitatem commemorent, sive duas simul ex perfectissimis illis hypostasisibus, aut omnes tres, aut seorsum singulas. Præterea dum sic loquitur in affatis locis Scriptura, eos respicit, qui falso dicuntur dii : quæ ratione dæmoniacam multorum dominationem (42) semper excludit, et ab ea nos, quibus dictum est, « Dii estis (43), » avertit; ne simus servientes (44) sub miseris (45), et multiformibus, et mutabilibus, et discordibus elementis, cogitationes nostras in hac fornicatione dissipando, juxta illum, qui ait : « Prima (46) fornicatio est excoctio idolorum. » Insuper in objectis textibus ideo sic loquitur Scriptura, quia vox « solus, » illius propria,

(28) Nolite. Rom. xii, 17 : Μηδὲν κακὸν ἀντὶ τοῦ κακοῦ ἀποδιδόντες. Vide etiam I Petr. iii, 9, et Matth. v, 39, 40, 41, 44.

(29) Quicumque. Matth. xxv, 40. Sensum citat.

(30) Omni. Luc. vi, 30.

(31) Diliges. Luc. x, 27.

(32) Tuum. Biblia hic addunt : ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, id est, « ex toto corde tuo. »

(33) In hoc. Joan. xiii, 35.

(34) Si diligitis invicem. Græca editio eodem sensu : ἔαν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις.

(35) Omnibus modis. In Græco, διὰ πάντων. Ita Alexander Alexandrinus tom. II Conciliorum pag. 16, ed. Venetæ ait : διὰ πάντων ἀνευδεῆς, id est, « nullius plane rei indigens. »

(36) Regi. I Tim. i, 17.

(37) In sæcula. Biblia : « in sæcula sæculorum. »

(38) Qui solus. I Tim. vi, 16.

(39) Ut cognoscant. Joan. xvii, 3.

(40) Ego. Isa. xlii, 24.

(41) Itaque. Codex hoc in loco, a voce διὸ usque ad ἡ χάρις, adeo depravatus est, ut non pauca de meo addere aut immutare coactus fuero in versione. Pro ἡ χάρις lego ἢ χωρὶς.

(42) Multorum dominationem. Codex mendose πολυκυρανίαν pro πολυκορανίαν. Opponitur vero ista monarchiæ. Illa multitudinem deorum, hæc Dei unitatem significat.

(43) Dii estis. Psal. lxxxi, 6.

(44) Servientes. Ex ep. ad Gal. iv, 3, ubi legitur : Ὑπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου ἡμεν δεδουλωμένοι, id est, « sub elementis mundi eramus servientes. »

(45) Miseris. Codex, τὰ λά. Pro λά non lego λά. Id est, « lapidis, » quia nimis dura esset ea lectio. Sed pro τὰ λά lego ταλαῶ. Simili modo Paulus in Ep. ad Gal. iv, 9, hujusmodi elementa, nempe ethnicorum deos, vocat ἀσθενεῖ καὶ πτωχὰ στοιχεῖα, id est, « infirma et egena elementa. »

(46) Prima. Sap. xiv, 12. Biblia pro πρώτῃ πορνείᾳ habent ἀρχὴ πορνείας.

qui unus sit, creaturæ proprie et absolute non convenit : est enim creatura quid omnium simul, aut multorum commune; **371** nulla est enim, quæ multas non habeat ejusdem cum ipsa substantiæ, et formæ, sicut in xiv capite primi sermonis (aut libri) dictum fuit. Verba vero illa, « Solus habens immortalitatem, » et illa « Invisibili, soli sapienti (47) Deo, » ideo in Scriptura dicta sunt, quia nulla creatura habet ex seipsa et omnimode (48), ut sit immortalis, et invisibilis, et sapiens; sed a creatore Filio, qui solus modo quodam unico cum Patre, et Spiritu est hæc, accepit ut existeret immortalis et invisibilis: adeo ut Paulus in prima ad Corinthios scribat : « Quid autem (49) habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis? » Atque ob hanc rationem hæ voces proprie non conveniunt quidem creaturæ. Quod enim de suo non habet immortalitatem, potentia mortale est; quin etiam potest, si forte voluerit Conditor, exstingui, juxta id, quod in Evangelio legitur : « Time-te (50) autem magis eum, qui potest corpus et animam perdere in gehenna. »

Cum hæc ita se habeant, nihil prohibet, quominus ad majorem doctrinæ perspicuitatem unumquodque capitulum peculiariter persequamur. Illud ergo, « Regi sæculorum incorruptibili, invisibili, soli sapienti, Deo, » scripsit Paulus, postquam multa prius mundana enarraverat in Epistola; et illa omnia respiciens, quæ enarravit, ea verba subjunxit, ut manifestum erit unicuique Epistolæ sensum attendenti. Illud vero, « Solus habens immortalitatem, lucem habitans inaccessibilem, » relate ad creaturam scripsit, ut dictum est; nam vita æterna, et incorruptibilitas, est immortalitas. Ac vocabula, « veritas, » et « sapientia, » æquivalent vocabulis « verus, » et « sapiens; » hæc autem absolute ac simpliciter sunt solius Dei; Filium vero, et Spiritum sanctum hæc esse, sapientiam nempe, ac veritatem; sanctantur Scripturæ. Ac si, quemadmodum Pater creat, sanctificat, justificat et edificat eos ad quos venit, eodem modo etiam Unigenitus, et Spiritus Dei hæc facit; proprie ergo cum Filio, tum Spiritui Dei convenient nomina illa, « solus, » et « verus, » et « sapiens, » et « invisibilis Deus, » et « solus habens immortalitatem, » quomodo conveniunt Patri : similique ratione ipsi conveniet locus etiam Scripturæ, in quo **372** de Unigenito dicitur : « Hic est (51) Deus noster, non reputabitur alter in comparatione illius. » Quibus enim rebus, ut ita loquar, Pater differt a creatura, iis omnibus etiam Filius, et Spiritus Dei similiter ab ea differt. Nam quomodo solus Pater ea quæ diximus, habere potest? si vera sunt quæ de Filio, et Spiritu sancto ait Scriptura, ac si verum est illud : « Sicut Pater vitam habet, sic dedit Filio vitam habere, » ut capitulo etiam proxime sequenti dicemus. Illud vero, « Ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum, » Filium simul comprehendit, et æqualem ostendit Patri, cum quo

A εισηγέται παρὰ τοῦ δημιουργήσαντος Υἱοῦ, τοῦ μόνου συν Πατρὶ καὶ Πνεύματι ὑπάρχοντος ταῦτα, ὑπαρξίν ἀθανασίας καὶ ἀορασίας· ὡς Παῦλον γράφειν Κορινθίοις τὸ πρῶτον· « Τί δὲ [177 a] ἔχεις, ὃ οὐκ ἔλαβες; Εἰ δὲ ἔλαβες, τί καυχᾶσαι ὡς μὴ λαθών; » Καὶ διὰ τοῦτο μὴδὲ τὰς λέξεις ταύτας κυρίως πρέπειν ποιήματα. Ἔστι γὰρ θνητὸν δυνάμει, τὸ μὴ ἔχον οἰκοθεῖν τὸ ἀθάνατον, ἀλλὰ καὶ δυνάμενον, εἰ θελήσει τυχεῖν ὁ ποιήσας, καὶ τὸ ἀποσθεσθῆναι, καθὰ ἐν Εὐαγγελίῳ εἶπεν· « Φοβήθητε δὲ μᾶλλον τὸν δυνάμενον ψυχὴν καὶ σῶμα ἀπολέσαι ἐν γένει. »

B Τοῦτων οὕτως ἔχοντων, οὐδὲν καλύπτει πρὸς πλεονάζουσαν ἑκάστην ἰδιαιδόντως ἐπεργάσασθαι ῥητόν. Τὸ μὲν οὖν, « Τῷ βασιλεὶ τῶν αἰώνων, ἀφάρτη, ἀοράτῳ, μόνῳ σοφῷ Θεῷ » ἔγραψε, πολλὰ προδιηγησάμενος κοσμικὰ ἐν τῇ Ἐπιστολῇ, καὶ κατὰ πάσης τῆς διηγήσεως ἐπαγαγὼν τοῦτο, ὡς ἔσται σαφὲς παντὶ τῷ προσέχοντι τῇ ἐννοίᾳ τῆς Ἐπιστολῆς. Τὸ δὲ, « Μόνος ἔχων ἀθανασίαν, ὧς οἰκῶν ἀπρόσιτον, » ὡς πρὸς τὴν κτίσιν ἐπέστειλε, καθὰ εἴρηται. Ἡ γὰρ αἰώνιος ζωὴ, καὶ ἡ ἀφθαρσία, ἀθανασία ἐστὶ· καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ σοφία, λέξις ἰσοδυναμεῖ τῷ « ἀληθινῷ » καὶ « σοφῷ » ῥήματι· καθάπαξ δὲ ταῦτά ἐστι μόνου Θεοῦ· μεμαρτύρηται δὲ ταῦτα εἶναι ὁ Υἱὸς καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Καὶ εἰ, ὥστερ ὁ Πατὴρ δημιουργεῖ, ἀγιάζει, δικάζει καὶ θεοποιεῖ τοὺς πρὸς οὓς γίνεται, τὸν Ἰσὺν τρόπον καὶ ὁ Μονογενὴς, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ποιεῖ· κυρίως ἄρα τῷ τε Υἱῷ, τῷ τε Πνεύματι τοῦ Θεοῦ τὸ, « μόνος, » καὶ « ἀληθινός, » καὶ « σοφός, » καὶ « ἀόρατος Θεός, » καὶ « μόνος ἔχων ἀθανασίαν, » ὡς τῷ Πατρὶ ἐφαρμόσει· καθάπερ καὶ αὐτῷ πρέψει ἡ περὶ τοῦ Μονογενοῦς λέγουσα Γραφή· « Οὗτος ὁ Θεός ἡμῶν· οὐ λογισθῆσεται ἕτερος πρὸς [177 b] αὐτόν. » Πᾶσιν γάρ, ἐν οὕτως φράσει, οἷς ὁ Πατὴρ τῆς κτίσεως διαφέρει, καὶ ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ὁμοίως διαφέρει. Πῶς γὰρ λοιπὸν μόνος ἔχει τὰ προλεχθέντα ὁ Πατὴρ, εἰ ἀληθεύει τὰ περὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος γεγραμμένα, καὶ τὸ, « Ὅστερ ὁ Πατὴρ ζωὴν ἔχει, οὕτως ἔδωκε τῷ Υἱῷ ζωὴν ἔχειν, » ὡς καὶ τὸ προσεχὲς τοῦτω κεφάλαιον ἐπιδείξει; Τὸ δὲ, « Ἵνα γινώσκωσί σε, τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν, καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν, » συμπεριέχει καὶ τὸν Υἱόν, καὶ δεικνυσιν Ἰσὺν τῷ Πατρὶ, μεθ' οὗ νοεῖται καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ. Ἡ δὲ ἀποστολὴ τὴν οἰκονομίαν δηλοῖ. Ἡ δὲ, « Ἐγὼ ἐξέτεινα τὸν οὐρανὸν μόνος, » φωνὴ, οὐκ ἔστι τοῦ Πατρὸς. Ἐπεὶ πῶς ἀληθὲς τὸ πάντα διὰ

sapientes.

(48) *Omnimode.* Codex, παντί. Malim, πάντῃ.

(49) *Quid autem.* I Cor. iv, 7.

(50) *Time-te.* Matth. x, 28.

(51) *Hic est.* Baruch, iii, 36.

(47) *Soli sapienti.* In libro *De Spiritu sancto* num 21, eodem modo hæc Pauli verba explicat : sit enim : Deus vero non alterius sapientiæ participatione, neque aliunde sapiens effectus, dictus est : « Solus sapiens, » et (rectius *codex noster pro et habet* sed) generans sapientiam, et alios faciens

τοῦ Υἱοῦ γεγενῆσθαι· Ἡ γνῶσις αὐτῶν καὶ περὶ τοῦ Υἱοῦ ὁμοιωτροπὸν ἐν τῷ Ἰωδ προφητικῶς εἰρησθαι·
 « Ὁ τανύσσας τὸν οὐρανὸν μόνος, καὶ περιπατῶν ὡς ἐπὶ ἐδάφους ἐπὶ θαλάσσης. » Αὐτὸς γάρ, ὡς πᾶσιν καταφανὲς, αἶν μὲν, οὐχ ἥκιστα δὲ ἐν τῇ ἐνανθρωπήσει ἐθαυματούργησεν, καὶ ὡς ἐν πεδίῳ ἐδάδιεν ἐπὶ τῆς ὕγρᾳς.
 Ipse enim, ut omnibus manifestum est, semper quidem, sed maxime in incarnatione mirabilia opera tus est, et in aqua velut in planitie ambulavit.

Μαρτυρεῖται δὲ καὶ ἐπὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς μνημονευ-
 θεῖσιν ὁ Ἰῶδ, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα οὕτως. Περὶ μό-
 νου μὲν ἀληθινοῦ Θεοῦ, ὡς ἡνίκα περὶ μὲν τοῦ Υἱοῦ
 Ἰωάννης αὐτῇ λέξει ἀληθινὸν Θεὸν αὐτὸν εἶναι, καὶ
 μονογενῆ Θεὸν ἀναφθέγγεται· Ἰουδᾶς μόνον Δεσπό-
 την καλεῖ· καὶ ὁ προφήτης λέγει· « Σὺ εἶ ὁ Θεὸς ὁ
 ποιῶν θαυμάσια, σὺ εἶ μόνος Θεὸς μέγας· » καὶ
 ἐτέρωθεν· « Εἰς ἅγιος, εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός. »
 Περὶ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὡς ὅταν Παῦλος, ὁ συν-
 ἔσεως πλήρης, Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καθὰ
 ἡμῖν τὸ ἡμῶν πνεῦμα, εἶναι [178 α] αὐτὸ μαρτυρεῖ.
 Καὶ πάλιν γράφει· « Ταῦτα πάντα ἐνεργεῖ τὸ ἐν
 καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἐκάστῳ, καθὼς
 βούλεται. » Περὶ μὲν σοφίας, ὡς ἡνίκα περὶ μὲν τοῦ
 Υἱοῦ ὁ μνημονευθεὶς σεμνότερος γράφει Παῦλος·
 « Χριστὸν Θεὸν δύναμιν, καὶ Θεοῦ σοφίαν· » καὶ,
 Ἐν ᾧ εἰσι πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ
 γνῶσεως ἀπόκρυφοι. » Καὶ Δαυὶδ ψάλλει· « Ὡς
 ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου, Κύριε! Πάντα ἐν σοφίᾳ
 ἐποίησας. » Καὶ ὡς Ἡσαίας προφητεύει· « Καὶ
 αὐτὸς σοφὸς ἦγεν ἐπ' αὐτοὺς κακὰ. » Περὶ δὲ τοῦ
 ἁγίου Πνεύματος, ὡς ὅταν Ἡσαίας προφητεύῃ·
 « Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, Πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως,
 Πνεῦμα βουλῆς καὶ ἰσχύος, Πνεῦμα γνῶσεως καὶ
 εὐσεβείας. » Περὶ δὲ ἀφθαρσίας καὶ ἀθανασίας,
 προεῖρηται μὲν ἡδῇ, οὐ μέντοι ἀποπον καὶ ἄλλα
 παραθέσθαι· ὡς ἡνίκα, περὶ μὲν τοῦ ψυχοδότου
 Μονογενοῦς, οὗ τὸ ἥμμα, καὶ ἡ ἀκοή, καὶ ἡ δίκη,
 καὶ ἡ φιλανθρωπία πανταχοῦ ἐφέστηκε, Δαυὶδ
 μελῶδει· « Σὺ ὁ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλεί-
 ψουσιν· » καὶ, « Εἰς τὸν αἰῶνα, Κύριε, ὁ λόγος σου
 διαμένει ἐν τῷ οὐρανῷ. » Περὶ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύ-
 ματος, τοῦ τὰ σύμπαντα τρέφοντος, καὶ θείας ἀκτι-
 νος καταλάμποντος, καὶ ζῶς καὶ ἐπὶ τοὺς ἀπολειπο-

A subintelligitur etiam ipsius Spiritus. Missio autem
 Incarnationem significat. Demum verba illa, « Ego
 extendi cælum solus, » non sunt Patris : alioquin
 quomodo verum (52) erit, « omnia per Filium facta
 esse? » Aut (53) etiam de Filio similiter in Jobo pro-
 phetice dictum esse norit : « Qui extendit (54) cæ-
 lum solus, et ambulat in mari velut in pavimento. »

Ipse enim, ut omnibus manifestum est, semper quidem, sed maxime in incarnatione mirabilia opera tus est, et in aqua velut in planitie ambulavit.

Sed præter ea quæ commemorata sunt, alia de
 Filio et Spiritu sancto testimonia addi possunt in
 hunc modum. De solo quidem vero Deo, ut cum
 Filium Joannes esse pronuntiat his ipsis verbis ve-
 rum Deum (55) et unigenitum Deum (56); ac
 Judas (57) eum vocat solum Dominum; et Pro-
 pheta inquit : « Tu es (58) Deus faciens mirabilia.
 Tu es solus Deus magnus; » et alibi : « Unus (59)
 sanctus, unus Dominus Jesus Christus. » De Spiritu
 autem sancto : ut cum Paulus intelligentiæ plenus
 Spiritum Dei et Patris ita eidem (60) esse testatur,
 sicut nobis noster est spiritus; et cum rursus scri-
 bit : « Hæc omnia (61) operatur unus et idem Spiritus,
 dividens seorsum unicuique, prout vult. » Et de Sa-
 pientia quidem : ut cum de Filio quidem commemora-
 tus gravissimus vir Paulus scribit : « Christum (62)
 Dei (63) virtutem, et Dei sapientiam; » et : « In quo (64)
 373 sunt omnes thesauri sapientiæ, et scientiæ
 absconditi. » Et David psallit : « Quam magnifi-
 cata (65) sunt opera tua, Domine! Omnia in Sapien-
 tia fecisti; » et ut Isaias propheta inquit : « Et
 ipse (66) sapiens adduxit super eos mala. » De Spi-
 ritu autem sancto : ut cum Isaias prophetat : « Spi-
 ritus Dei (67), Spiritus sapientiæ et intelligentiæ,
 Spiritus consilii et fortitudinis, Spiritus scientiæ et
 pietatis. » De incorruptibilitate vero, et immorta-
 litate antea quidem dictum jam fuit, non tamen
 absurdum erit alia etiam apponere : ut cum de vi-
 vificante Unigenito (68), cujus oculus, et auditus, et
 justitia, et benignitas ubique elucet ac manet, Da-
 vid canit : « Tu idem (69) es, et anni tui non defi-
 cient; » et : « In sæculum (70), Domine, Verbum tuum
 permanet in cælo. » De Spiritu autem sancto, qui
 omnia alit, et divinis radiis illustrat ac vel in

(53) Verum. Codex, ἄληθες, proparoxytone. Vide pag. 161, not. 13.

(55) Aut. Codex, ἡ. Legendum vel ἡ, id est, « qua ratione, quo modo : » vel ἡ, id est, « aut, » ut et lego.

(54) Qui extendit. Job ix, 8.

(55) Verum Deum. Ep. I Joan. v, 20.

(56) Unigenitum Deum. Joan. i, 18. Vide not. 13, pag. 76.

(57) Judas. Vers. 4.

(58) Tu es. Psal. LXXXV, 9 (seu 10). Sed Biblia paulo aliter.

(59) Unus. Vide not. 10, pag. 367.

(60) Eidem. Codex, αὐτό. Concinnior videtur sen- tentia, si legamus αὐτῷ.

(61) Hæc omnia. I Cor. xii, 11

(62) Christum. I Cor. i, 24.

(63) Dei. Codex, Θεόν, id est, « Deum. » Sed

mendose, nam et Biblia et Didymus ipse sæpe alibi habent Θεοῦ, id est, « Dei. »

(64) In quo. Coloss. ii, 5.

(65) Quam magnificata. Psal. ciii, 25 (seu 24).

(66) Et ipse. Isa. xxxi, 2.

(67) Spiritus Dei. Isa. xi, 2. Græca editio pro Θεοῦ habet Κυρίου, id est, « Domini. »

(68) Vivificante Unigenito. In Græco, ψυχοδότου, id est, ψυχοδοτήρος, nempe, « animarum datoris : » ut in Orphei hymno LXVI, ὀλβοδότης est « pecunia- rum dator : » et hymno XVII : πλουτοδότης « divitiarum dator : » et Didymus ipse, pag. 193, ait : παντοδότης. Porro eundem Christo titulum tribuit Prudentius in Hamartigenia, versu 951, qui sic se habet : « O Dee cunctiparens, animæ dator, o Dee Christe. » Respicit autem Gen. ii, 7.

(69) Tu idem. Psal. ci, 28.

(70) In sæculum. Psal. cxxviii, 89.

eos (71), qui a divina sege deficiunt, misericors et patiens est, ut aut convertantur (72), aut justo in altera vita supplicio puniantur: ut cum ait Scriptura: « Et incorruptus (73) tuus Spiritus est in omnibus. » Iis autem qui aiunt: Nunquid ergo animæ, et angeli immortales non sunt, et invisibiles? ita occurrendum est: Quod spectat ad immortalitatem, primum quidem hoc modo: nempe horum immortalitas (74) eadem nequaquam est cum primitiva et infinita immortalitate, sed longe inferior, tamque diversa, quam creatura a Creatore: atque hac de causa solus habere immortalitatem Deus dicitur, ut cognoscere facile possumus, si consideremus, nullum ex his neque creare, nec immortalitatem largiri posse, sicut solus invisibilis, et æternus Unigenitus, et Spiritus sanctus creat, et immortales reddit.

Alio autem modo sic: Animæ et angeli sunt cum immortales quoad immunitatem a morte essentialique incorruptibilitatem, tum mortales, quatenus mente aliquando corrumpuntur; nam ex mutatione est, **374** quando labuntur in peccatum, ex quo supervenit mors: quo sensu Paulus scribit: « Et in deliciis (75) vivens vidua, mortua est; » etsi ea non dum ex hac vita migraverit, sicut jam explicatum est (76) in libro (77), aut λόγῳ (78) de Spiritu san-

(71) *Ac vel in eos.* Codex, καὶ ἕως καὶ ἐπὶ τοὺς, et reliqua. Sed post ἕως videtur deesse aliquid, ac præterea legendum, ἐπὶ τοῖς ἀπολειπομένοις.

(72) *Convertantur.* Codex, ἐπιστρέφωμεν in prima persona, tum ὑπόσχων in tertia. Alterutrum fortasse mendosum est.

(73) *Et incorruptus.* Sap. xii, 1.

(74) *Horum immortalitas,* etc. Similia scribit Ambrosius lib. iii *De fide*, cap. 3, num. 19 et seqq. Augustinus vero lib. i *De Trinitate*, num. 2: « Vera immortalitas, » inquit, « incommutabilitas est. »

(75) *Et in deliciis.* I Tim. v, 6. Biblia: « Ἡ δὲ σπαταλώσα, ζωσα τέθνηκε, id est, » Quæ autem in deliciis vivit, vivens mortua est. » In enarratione in ep. I Joannis, cap. iii, hæc dictaverat Didymus: « Qui non habet hanc charitatem, permanet in morte: sicut erat mortua vidua, quæ in deliciis degebat, licet communem haberet vitam. »

(76) *Explicatum est.* In libro *De Spiritu sancto*, num. 39, hæc dictaverat Didymus: « Sed carnis sapientia illico, morte sibi sociata, interficit eos, qui juxta carnem gradiuntur, et sapiunt... Sapientia ergo carnis, cum morti juncta sit, inimica est Deo; sapientia vero Spiritus... vitam habentibus se largitur æternam. » Et num. 41: « Cum ergo ait: « Si Christus in vobis est, corpus quidem mortuum propter peccatum, » nequaquam vitii lascivieque deserviens, sed mortificatum peccato, non commoveatur ad vitia: et nequaquam erit vitale peccato. » (Minus fortasse mendosa est nostri codicis lectio, quæ est hujusmodi: « et mortificatum peccato, non commovebitur ad vitia, et nequaquam erit vitale peccato. ») Postquam autem corpus peccato mortuum fuerit, Christus in his qui sua corpora mortificaverint, præsens Spiritum vitæ ostendit per justitiam, sive correctionem operum virtutum immortalium [codex noster: per justitiam operum, sive correctionem virtutum moralium], sive fidem Jesu Christi, in his qui juxta fidem illius conversantur.... Siquidem qui juxta carnem vixerit, morietur illa morte, quæ peccatum sequitur. » Peccatum » quippe, » cum consummatum fuerit [in nostro codice de-

μένους τοῦ θεοῦ νόμου μακροθυμοῦντος, ἐν ᾗ ἐπιστρέφωμεν, ἡ ἐκεῖσε τιμωρίαν ὑπόσχων οὐ μεμπτήν· ὡς ὅταν λέγῃ: « Καὶ τὸ ἀφθαρτόν σου Πνεῦμά ἐστιν ἐν πᾶσιν. » Τοῖς δὲ λέγουσιν, Οὐκ εἰσὶν οὐν αἱ ψυχὰς καὶ οἱ ἄγγελοι ἀθάνατοι καὶ ἀόρατοι; ἀπαντήτέον οὕτως· Πρὸς τὸ ἀθάνατον πρῶτον καθ' ἓνα μὲν τρόπον, ὅτι τῇ πρωτουργῇ καὶ ἀπείρῳ [178 b] ἀθανασίᾳ ἡ τούτων οὐδαμῶς κοινωνεῖ, ὑποβεβηκυῖα καὶ διωρισμένη ἐκείνης, ὅσον δημιουργήμα δημιουργοῦ. Καὶ διὰ τοῦτο μόνος ἔχειν ἀθανασίαν ὁ θεὸς ἐλέχθη, ὡς ἔστι γυνῶναι ῥᾶδιον, εἴπερ εἰς νοῦν βαλομένη, ὅτι τούτων οὐδὲν, οὔτε δημιουργεῖν, οὔτε ἀθανασίαν χορηγεῖν δύναται, ὡς ὁ μόνος ἀόρατος καὶ αἰώνιος Μονογενὴς, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα δημιουργεῖ, καὶ ἀθανάτους κατασκευάζει.

Καθ' ἕτερον δὲ, ὅτι αἱ ψυχὰς καὶ οἱ ἄγγελοι εἰσὶ καὶ ἀθάνατοι κατὰ τὸ ἀνώλεθρον καὶ ἀφθαρτον τῆς οὐσίας, καὶ θνητοὶ κατὰ τὸ φθίρεσθαι ποτε τῇ γνώμῃ. Ἀπὸ γὰρ τροπῆς ἐστὶν ὅτε πίπτουσιν εἰς ἁμαρτίαν, ἐξ ἧς ἐπέρχεται ὁ θάνατος· καθ' ὃν ὁ Παῦλος γράφει· « Καὶ ἡ σπαταλώσα χήρα τέθνηκεν· » καίπερ μήπω τὸν τῆδε ὑπαλλάξασα βίον, καθὰ ᾗδεν ἐν τῷ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐξηγήθη λόγῳ. Ἀντιδιαίρεται γὰρ τῷ ἀθανάτῳ τὸ θνητόν,

sunt voces « cum, » et « fuerit », generat mortem, « secundum Jacobum. Sed et Ezechiel peccantem animam mori scribit: separatur enim jam a vita, quæ in sapientia Spiritus collocata est. Si quis autem transierit vitam carnis in Spiritu, et opera carnis per opera Spiritus mortificaverit [codex noster, vivificaverit], vivet beata æternaque vita, re-latus in filios Dei, et directus in viam rectam propter Spiritum sanctum, qui et Dei Spiritus appellatur. » Si enim, « inquit, » juxta carnem vixeritis, moriemini: quod si Spiritu facta carnis mortificaveritis [codex noster, vivificaveritis], vivetis. » Affinia docuit Tatianus in Oratione contra Græcos, num. 14.

(77) *In libro.* Didymi opus *De Spiritu sancto* in tres libros ab editoribus dudum sectus fuit: sed perperam, ut monuit Tillemontius, tom. X, in Didymo: unum enim tantaxat librum esse constat ex vetustis scriptoribus ad unum omnibus. Hieronymus in libro *De viris illustribus*, cap. 109, Theologi nostri opera recensens his utitur verbis: « Contra Arianos libros duos, et de Spiritu sancto librum unum, quem ego in Latinum verti. » Hieronymo consentiunt Augustinus, Eneas Parisiensis, Ratramnus, Anselmus Havelbergensis, S. Thomas, Pastrengus, Guido Carnelita, synodus Florentina, aliique opus illud allegantes, ac præterea omnes veteres codices, qui idem opus velut unum librum exhibent, Vallasio teste, tom. II *Operum Hieronymi*, pag. 105. In nostro sane ms. codice sic inscribitur: « Beati Didymi Alexandrini liber *De Spiritu sancto*, D. Hieronymo interprete. »

(78) *Aut λόγῳ.* Græcus libri *De Spiritu sancto* titulus, mea quidem sententia, hic fuit: *Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λόγος*, non vero, *Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος βιβλίον*. Id confirmo ex veteri interprete, qui Hieronymi librum *De viris illustribus* in Græcam linguam transulit; ubi enim Hieronymus scripsit: « De Spiritu sancto librum unum, » ille sic vertit: *Περὶ Πνεύματος ἁγίου λόγος ἓνα*. At tres, quos nunc edimus, *De Trinitate* libros, non λόγους, sed βιβλία vocavit Didymus, ut appareat cum ex ti-

καὶ ἀντιστοίχως τῷ θνητῷ τὸ ἀθάνατον, καὶ νοεῖται ἐπὶ ψυχῶν καὶ ἀγγέλων, τὸ μὲν ἀθάνατον, ὅταν πρὸς τῷ θάνατον μὴ ἐπιδέχῃσθαι, ὃ ἐστὶν μὴ διαλύεσθαι, ἅτε ἀσυνθέτου ὄντος καὶ ἀνωλήθρους τὴν ὑπαρξίν, ἐὰν καὶ φθορᾷ γνώμης μὴ ὑποπέσωσιν, τοῦτ' ἐστὶν, εἰ ἀτρεπτοὶ διαμείνωσιν· τὸ δὲ θνητὸν, ἀντικειμένως τούτῳ. Καθόλου δὲ εἰκόσιν οἱ τοιούτοι μὴ γινώσκειν τὰ ἀντιστρόφως λεγόμενα, καὶ ὡς οὐ πάντα τὰ ὁμωνύμως κατὰ τινων λεγόμενα πέφυκεν ἀντιστρέφειν. Ὁ μὲν γὰρ Θεὸς παντοῦς ἀθάνατος, οὐ μὴν τὸ ἀθάνατον ἤδη. Πρὸς δὲ τὸ ἀόρατον, εἰς [179 α] καὶ αἱ ψυχὰ καὶ οἱ ἄγγελοι, ἀόρατοι μὲν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ σώματος ἡμῶν, ἐν τῷ εἶναι ἐκτὸς τῶν ὁρατῶν ἰδιωμάτων (φημὶ χρώματος, σχήματος, μεγέθους), ὁρατοὶ δὲ τῷ νῷ, ὃ ἐστὶν ὁμα τῆς ψυχῆς· ἐπειδὴ μὴ ἀνέφικτοι, ἅτε κτιστοὶ τὴν ὑπαρξίν εἰσιν, ἀλλ' ἐστὶν ἡμῖν νόησις περὶ αὐτῶν. Ὡστε, εἰ καὶ κατὰ προσβολὴν αἰσθήσεως ὀφθαλμοῦ ὁμματος ἀόρατοι, ἀλλ' οὖν κατὰ ἀντίληψιν θεωρίας ἐπιστημονικῆς ὁρατοὶ εἰσιν. Ὁ δὲ Θεὸς ὑπὲρ τὸ ἀόρατον, καὶ ἀφανέστατον, καὶ ὑπὲρ πάντα νοῦν ὑπάρχων, οὐ μόνον ὄψει, καὶ συνδῶς αἰσθῆσει, μὴ ὑποπίπτειν, ἀλλὰ μήτε νῷ αὐτῶν ἀγγέλων ἐνορᾶσθαι, διὰ τὸ ἀκατάληπτον καὶ ἀπρόσιτον, πέφυκεν. Ὅτι μὲν γὰρ ἔστι Θεός, πᾶσι γινώριμον· τί δὲ, ἢ πῶς ὑπάρχει θεωρεῖται, πάντων τῶν φυσικῶν δυσσαλωτότατον καθέστηκεν. Ὁρθῶ οὖν προσεβλήθη τρώπῳ τῷ εἰρημένῳ· μόνος ἀθάνατος, σοφός τε Θεός, καὶ ἀόρατος. »

ΚΕΦ. ΙΖ'.
Καὶ μὴν καὶ τὰ παρὰ Ἰωάννη ἀμώμητα καὶ ἀνεπίληπτα τοῦ πάντων Κυρίου ῥήματα, τὰ λέγοντα· « Ὡςπερ ὁ Πατὴρ ζωὴν ἔχει ἐν ἑαυτῷ, οὕτως ἔδωκε καὶ τῷ Υἱῷ ζωὴν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ· καὶ ἐξουσίαν ἔδωκεν αὐτῷ κρίσιν ποιῆν, ὅτι Υἱὸς ἀνθρώπου ἐστίν· » καὶ πάλιν· « Οὗς ἔδωκάς μοι, σοὶ ἦσαν, καὶ ἐμοὶ αὐτοὺς ἔδωκάς· » καὶ πάλιν· « Πάντα μοι παρεδόθη παρὰ τοῦ Πατρὸς μου· » καὶ πάλιν·

tulis secundi ac tertii libri e Passioneiano codice D
superius fideliter exscriptis, tum ex pag. 146, 175, 185 et 219; tum demum ex Socrate, qui libro iv, cap. 23, opus hocce appellat: *Tὰ περὶ Τριᾶδος τρία βιβλία*. Parvi forsitan momenti videbitur hæc adiunctio, sed reipsa non est huiusmodi; valet enim ad id confirmandum quod volo; citari nempe hic a Didymo opus *De Spiritu sancto* ab Hieronymo translatum, non vero secundum ex tribus hisce libris *De Trinitate*, quamvis hunc librarius inscripserit: *Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος*, id est, *De Spiritu sancto*, propterea quod de Spiritu sancto ibi sermo sit, sicut de Filio sermo est in primo libro.

(79) *Ab immortalis*. Codex, τῷ θανάτῳ. Lego, τῷ ἀθανάτῳ.

(80) *Reciproce*. Codex, ἀντιστρόφως. Lego, ἀντιστρόφως.

(81) *Deus est*. Hæc addidi ex conjectura; deest enim vocabulum aliquod in codice. ex. gr. Θεός.

PATROL. GR. XXXIX.

A cio. Nam mortale ab immortali (79) per oppositionem dividitur, et mortali immortale ex oppositio respondet: et intelligitur in animabus atque angelis immortalitas, si non modo morti obnoxii non sint, quod est, non dissolvantur, utpote incompositi, et per eorum existentiam immunes a morte; sed ne corruptioni quidem mentis succumbant, id est, si immobiles permaneant: mortalitas vero intelligitur, si res contra se habeat. Sed videntur hæretici isti ea omnino ignorare, quæ dicuntur reciproce (80), nec scire, quod non omnia quæ homonymæ, id est, iisdem vocabulis æquivoce de aliquibus dicuntur, talia sunt ut reciproce dici et inverti possint. Nam

375 Deus quidem est omnino ac perfecte immortalis: non tamen quod immortale est, continuo Deus est (81). Quod vero spectat ad invisibilitatem, sunt quidem cum animæ, tum angeli invisibiles oculo corporis nostri, quia carent visibilibus proprietatibus, colore scilicet, habitu, magnitudine (82): visibiles autem sunt menti, qui est oculus animæ: quoniam incomprehensibiles non existunt, utpote creati, sed eos mente complecti et cogitatione assequi possumus. Itaque etsi spectato corporei (83) oculi appulsu ac sensu sint invisibiles, spectata tamen contemplatione, ac scientia, qua eos percipere valemus et comprehendere, visibiles sunt. At vero Deus cum supra invisibile, et supra id quod maxime occultum est, et supra omnem mentem ex-

C sistat, non modo sub visionem, aut omnino sub sensum cadere non potest, sed ne mente quidem ipsorum angelorum inspicere, quod sit incomprehensibilis et inaccessibilis. Quod enim Deus existat, omnibus notum est: quid autem, aut quomodo sit, creatæ mentis speculationi assequi non valet: quarumcumque enim naturalium rerum cognitionem cognitio ista prætergreditur. Recte (84) ergo prædicto modo dictus fuit « solus immortalis, et sapiens Deus, et invisibilis. »

CAP. XVII.

Atqui verba etiam irreprehensibilia et inculcata, quæ ab omnium Domino apud Joannem dicta sunt: « Sicut (85) Pater vitam habet in semetipso, sic dedit et Filio vitam habere in semetipso; et potestatem dedit ipsi iudicium facere, quia Filius hominis est; » et rursus: « Quos dedisti (86) mihi (87), tui erant, et mihi eos dedisti; » et rursus: « Omnia (88) mihi tradita sunt a Patre meo; » et rursus: « Data

(82) *Magnitudine*. En μέγεθος illud, id est, ea « magnitudo, » quam Deo denegat Didymus. Vide similia Origenis verba pag. 115 a me aliata.

(83) *Corporei*. In Græco, ὀφθαλμοῦ ὁμματος. Itaque aut legendum σώματος, id est, « corporis, » pro ὁμματος, ut ipse legi; aut alterutrum ex duobus vocabulis ex margine in textum irrepsisse putandum est; aut demum ὁμματος non oculum, sed visionem denotat.

(84) *Recte*. Codex ὀρθῶς.... τρώπῳ τῷ εἰρημένῳ, id est, « recto sensu quem dixi. » Sed concinnior videtur lectio, ὀρθῶς.

(85) *Sicut*. Joan. v. 26, 27.

(86) *Quos dedisti*. Joan. xvii, 6.

(87) *Mihi*. Græca editio hic addit, ἐκ τοῦ κόσμου, id est, « ex mundo. » Quæ verba in nonnullis Bibliorum codicibus desunt.

(88) *Omnia*. Matth. xi, 27.

est (89) mihi omnis potestas in cœlo, et in terra; » et verba Davidis : « Postula (90) a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et potestatem tuam terminos terræ; » et alia his similia, ineffabilem Incarnationem **376** denotant. Rem autem ita se habere certum est, idque extra controversiam ponunt verba hæc, quæ statim adiunguntur : « Quia Filius hominis est; » ut proinde omnes, qui anima ac sensu plane destituti non sint, nobis cogantur assentiri. Nam cum benevolus esset nostro generi, et voluntarie factus esset pauper carne, quemadmodum scribit Paulus (91), ut nos, qui omnimodis jacturis et mutationibus cum propter vetus peccatum, tum propter recentia obnoxii eramus, ejus paupertate ditesceremus, cumque modo omnibus utili se gereret, dialecto nobis ab incunabilis familiari utebatur, ut Incarnationem intelligeremus, neque nos divinæ locutionis sublimitas obstupesceret; vel sola enim miracula satis ostendebant ipsum esse Deum initi expertem, ac nullius egentem : adeo ut modeste loquens etiam hæc dixerit : « Vulpes agri (92) foveas habent, et volucres (93) cœli nidos; Filius autem hominis non habet ubi caput inclinet (94) : » nec enim (95) decebat rerum omnium dominum (96) aliquid in terra possidere, quod ejus veluti peculiariter proprium esset. Præterea vero eum quidem, qui Deus erat, et cui nulla unquam cum hominibus querela aut contentio fuit, oportebat quodammodo ea loqui, quæ humanæ conditioni convenientia forent ac modesta : quod serenissimam quidem ipsius, maximeque beatam, et omnia continentem naturam nihil lædebat, nobis vero proderat : semper enim ipse respicit non propriam sui ipsius altitudinem, sed hominum abjectionem. Ipsummet vero mihi suffragatorem faciam hæc dicentem Petro : « Ut autem (97), inquit, non scandalizem ipsos, vade in mare, et jacio hamum, et eum piscem, qui primus ascenderit, tolle, et aperto ore ejus, invenies staterem : et (98) illum sumens, da eis pro me, et te. » Hominem vero (99) ea verba usurpare, quæ Deo conveniunt, nefas est : nam regem quoque ex hoc percipit gloriam, atque hæc ratione ad ipsum

Itaque cum Altissimus foret, ac Dei Verbum verba omnia supergrediens Christus, locum habebant humilia ipsius dicta. At contra, si creatura is fuisset, locum non habuissent quæ loquebatur excelsa atque sublimia. Quomodo enim fieri poterat, ut vitam acciperet vita, aut potestatem acciperet ille

A « Ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς » καὶ τοῦ Δαυὶδ· « Αἰτῆσαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου [179 b], καὶ τὴν κατὰ σκεῇ σου τὰ πέρατα τῆς γῆς » καὶ ὅσα τοιαῦτα, τὴν ἀφραστον οἰκονομίαν δηλοῖ. Καὶ ἀμαχον τοῦτο πλέον ποιεῖ, καὶ πάντας ἀναγκάζει, τοὺς γε μὴ τελῶς ἀψύχους, συντίθεσθαι ἡμῖν τὸ εὐθὺς προσκεῖσθαι· « Ὅτι Υἱὸς ἀνθρώπου ἐστίν. » Εὐμενῶς γὰρ ἔχων πρὸς τὸ γένος ἡμῶν, καὶ ἐκὼν πτωχεύσας σαρκί, ὡς γράφει ὁ Παῦλος, ἐν ἡμεῖς, οἱ παντοίαις βλάβαις καὶ μεταβολαῖς, διὰ τε τὴν ἀρχαίαν καὶ τὰς προσφάτους ἁμαρτίας, ὑποκειμένοι, τῇ ἐκείνου πτωχείᾳ πλουτήσωμεν· καὶ πᾶσιν προσφόρως προσφερόμενος, τῇ ἡμῖν συντρόφῳ ἐχρήτο διαλέκτῳ, ὅπως τὴν οἰκονομίαν συνιῶμεν, μὴ τῷ ὀγκῳ τῆς θείας ἀποθαμβούμενοι φράσεως. Ἦρκει γὰρ καὶ μόνα τὰ θαύματα ἐκφαίνειν τὴν ἀναρχον καὶ ἀπροσδετὴ αὐτοῦ θεότητα· ὡς μετριάζοντα καὶ τοῦτο λέγειν· « Αἱ ἀλύττους τοῦ ἀγροῦ φωλεοὺς ἔχουσιν, καὶ τὰ πετηνὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνώσεις· ὁ δὲ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλῖναι. » Οὐ γὰρ ἔδει τὸν Δεσπότην ἰδιάζον πως ἐπὶ γῆς τι κεκτῆσθαι. Καὶ ἄλλως δὲ πως τὸν Θεὸν μὲν, ὃ ἔνδειξις καὶ ἔρις πρὸς ἀνθρώπους οὐδέποτε οὐδέμιᾳ, ἀνθρωποπορεπῇ καὶ μετρίῳ φρονᾷ φθέγγεσθαι χρεῖσθες ἦν, καὶ οὐδὲν μὲν τὴν γαληνοτάτην αὐτοῦ καὶ πάντα περιέχουσαν φύσιν καταβλάπτον, ἡμᾶς δὲ εὐεργετοῦν. Ὅρᾳ γὰρ αἱ οὐ πρὸς τὸ οἰκεῖον ὕψος, πρὸς δὲ τὸ ἀνθρώπων ταπεινόν. Αὐτὸν δὲ συλλήπορα ποιήσονται, λέγοντα Πέτρῳ· « Ἰνα δὲ, φησὶ, « μὴ σκανδαλίσωμεν αὐτοὺς, πορευθεὶς εἰς θάλασσαν, βάλε ἄγκιστρον, καὶ [180 a] τὸν ἀναβάντα πρῶτον ἰχθὺν ἄρον· καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ, εὐρήσεις στατήρα· καὶ ἐκείνους λαβὼν, ὅς αὐτοῖς ἀντὶ ἐμοῦ καὶ σοῦ. » Ἀνθρώπων δὲ Θεῷ ἀρμόζοντα ῥήματα ἀφιέναι, οὐ θέμις· ἐπεὶ καὶ βασιλεὶς ὅτι μάλιστα πρέπει μετριολογεῖν· μέζονα γὰρ ἐκ τούτου καρποῦται δόξαν, καὶ εἰς αὐτὴν ἀναφέρεται τῆς τιμῆς τὴν κορυφὴν· ὑπὲρ ὅπου δὲ βασιλικὰς φωνὰς ἐκφέρειν, ἀσύμφορον.

quam maxime decet modeste loqui; majorem enim **377** honoris apicem extollitur : ast ei, qui subdi-

« Ὡστε ἐπειδὴ Ὑψίστος ἦν, καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ παντὸς λόγου χρεῖτων, χώραν εἶχεν τὰ χθαμαλὰ αὐτοῦ ῥήματα· εἰ δὲ κτίσμα ἐτύγχανε, πάλιν οὐκ εἶχεν χώραν, ἃ φθέγγετο ὑψηλά. Πῶς γὰρ ἂν ἐλαβεν ζωὴν ἢ ζωὴ, ἣ ἐξουσίαν ὁ κατὰ Ἡσαΐαν ἰσχυρὸς καὶ ἐξουσιαστής Θεός, ὁ καὶ τοῖς ἀποθανεῖν δυναμέ-

(89) *Data est.* Matth. xxviii, 18.

(90) *Postula.* Psal. ii, vers. 8.

(91) *Paulus.* II Cor. viii, 9.

(92) *Vulpes agri.* Matth. viii, 20, et Luc. ix, 58. Vox, ἀγροῦ, id est, ἀγρί, » deest in omnibus Bibliorum editionibus.

(93) *Volucres.* Codex, πετηνὰ pro πετεινά.

(94) *Inclinet.* Græca editio, κλῖναι pro κλῖναι.

(95) *Nec enim.* Codex, ποῦ γάρ, id est, « ubi enim. » Lego, οὐ γάρ. Videtur enim librarius ab illo

που, quod antegreditur, deceptus hic quoque scripsisse pro οὐ.

(96) *Rerum omnium dominum.* In codice post dictionem Δεσπότην intervallum est vacuum, duobus aut tribus vocabulis capiendis sufficiens. Quare voces, « rerum omnium, » de meo addidi.

(97) *Ut autem.* Matth. xvii, 27. Vide not. 29, p. 4.

(98) *Et.* Deest in Bibliis hæc vocula.

(99) *Hominem vero.* Vocula δὲ hic opponitur voculæ illi μὲν, etsi procul positæ, quæ legitur superius in his verbis : Τὸν Θεὸν μὲν, ὃ ἔνδειξις, etc.

νοις τὸ ζῆν καὶ εἶναι κατ' ἐξουσίαν ἰδίαν παρέχων, ὁ Πέτρος τὰς κλεῖς τῆς οὐρανόθεν ζωῆς ἐγγερίσας; Ἐκδοῖ γὰρ καὶ ὁ Ἀπόστολος, ὡς ὁ Οὐχ ἀρπαγμὴν ἡγήσατο τὸ εἶναι Ἰσα Θεῷ. ὁ ἀντὶ τοῦ, Οὐχ ἥρπασεν, οὐκ ἔλαβε τὸ εἶναι Ἰσος τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ. Εἰ δὲ ἄρα καὶ εἰς τὴν θεότητα εἰρητο τοῦ Υἱοῦ, ἐχρῆν αὐτοὺς οὕτω νοεῖν, ὅτι περ, ἐν τρόπον τὸ, ἔχειν ζωὴν τὸν Θεόν, οὐ τὸ κεκτησθαι τι ἄλλο ἑαυτοῦ, ὡς μὴ ἀνάγκως ἐσχηκότα, ἀλλὰ τὸ αὐτὸν εἶναι τοῦτο, ὅπερ ἔχειν λέγεται, ὅλοϊ τὸν αὐτὸν τρόπον, τὸ ἔχειν λαβόντα ζωὴν τὸν Υἱόν, οὐχ ὡς μὴ ἔχοντα φύσει σημαίνει. Ἡ γὰρ λέξις ἡ ὥσπερ ἔχει, καὶ ἡ οὐτως ἔδωκε, τοῦτο παριστᾷ, ὅτι οὕτως ἔχει ὁ Υἱὸς τὴν ζωὴν, ὥσπερ ἔχει αὐτὴν οὐ λαβὼν ὁ Πατὴρ. καὶ χρὴ θεοπροπῶς ἐπὶ τε τοῦ Πατρὸς τὸ, ἔχειν ζωὴν, καὶ τὸ ἐν ἑαυτῷ, ἐπὶ τε τοῦ Υἱοῦ τὸ, δέδωκεν αὐτῷ, καὶ τὸ, ἔχειν ἐν ἑαυτῷ, ἐλαμβάνειν. [180 b] καὶ μάλλον ἐκ τοῦ ἀναγκαίου τοῦ πράγματος τὴν θεϊκὴν ἐξουσίαν τοῦ Υἱοῦ, καὶ τὸ ἐπ' ἀμφοῖν ἐν θέλημα ἀθρεῖν. Ἦν γὰρ λέγει ἔχειν ζωὴν ἐν ἑαυτῷ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, ἡ ἐνάς καὶ ὑπερ-ὑψίστος οὐσία ἐστὶ, καὶ οὐχ ἑτερόν τι ἐν ἐτέρῳ τυγχάνον· ὅθεν εἶπεν· Ἐγὼ εἶμι ἡ ζωὴ· ὡς καὶ ἐντεῦθεν ἀναφανέσθαι, μὴ ἄλλην τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας εἶναι τὴν οὐσίαν τοῦ Υἱοῦ. Εἰ γὰρ αὐτὸς ἐστὶν ἡ ζωὴ, τὴν δὲ αὐτὴν ἔχει ὁ Πατὴρ, τί ἄλλο εὐρίσκειται, ἢ ὁμο-οῦσιος; καὶ εἰ αὐτὸς ἐστὶν ἡ ζωὴ, πῶς, ὃ ἐστὶν, εἴχε λαβεῖν; Ἄλλ' εἴπερ εἴχε, φησὶ, πῶς ἔλαβεν; Καὶ ταῦτα ληρήματα. Καὶ ὅμοιος γὰρ παρὰ ὁμοίου λαμβάνει, ἵνα μὴ εἰπωμεν, ὅτι καὶ μεῖζον ἐστ' ὅτε παρ' ἐλάττονος, καὶ ἡ δεξιὰ παρὰ τῆς ἀριστερᾶς· Ἰσμεν δὲ, ὅτι καὶ τινες ἐξ Ἰσῆς τὸ κρίναι λαχόντες, παρεχώρησαν τῷ ἐνὶ ἐσθ' ὅτε καὶ μεῖζον αὐτῶν καθεστῶτι· καὶ εἴθε λέγεσθαι· Ἐδωκαν τῷδε τὸ πρᾶγμα μόνῳ δικάσαι, καίτοι ἔχοντι αὐτῷ, καὶ πλείονος εἰκὸς, τὴν ἐξουσίαν. Τοιγαροῦν οὐκ εἶπεν, ὅτι· Ὁ μὴ ἔχει, ἔλαβεν, ἀλλὰ καὶ ὁ αὐτὸς εὐαγγελιστὴς λέγει· Ἐἰς τὰ ἰδια ᾗληθε, καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐκ ἔλαβον· ὅσοι δὲ ἔλαβον αὐτὸν, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι. Αἰὰ τῶν τοιούτων ῥημάτων, οὐ μόνον δεῖξας τοῦ Υἱοῦ ἰδίαν τὴν κτίσιν, ἀλλ' ὅτι καὶ τῷ Πατρὶ διδωσιν ὁ Υἱὸς τοὺς λαμβάνοντας αὐτόν, τοῦτ' ἐστὶ τοὺς πιστεύοντας, πανταχοῦ εὐεργετῶν αὐτοὺς, καὶ λαμβάνοντας αὐτόν, καὶ παρεχομένους παρ' αὐτῷ τῷ Πατρὶ· ἐκ τοῦ κόσμου γὰρ ὄντας, τῇ ἑαυτοῦ οἰκονομίᾳ ποιεῖ οὐρανοπολίτας. [181 a] Πῶς δὲ καὶ ἡμεῖς τὰ τοῦ Θεοῦ πάλιν αὐτῷ προσφέρομεν; Ἡ πῶς δόξαν αὐτῷ ἀναπέμπομεν; Μὴ ἄρα ὃ μὴ ἔχει, ἢ ὃ μὴ ἐστὶν, αὐτῷ παρέχομεν; Ἀρκεῖ οὖν αὐτοῖς ἀποκρίνεσθαι, ὅτι οὕτως ἔλαβεν, ὡς ἐπτώχευσεν ἐκὼν, καὶ ὡς ἐγένετο κατὰρα. Τί γὰρ ἂν φησάτιεν ἐρωτώμενοι ἐξ ἀνθυπο-

A qui juxta Isaiam (1) est fortis, et dominator Deus? qui etiam iis, qui mori possunt, propria auctori-
tate largitur ut vivant et sint? qui Petro claves cœ-
lestis vitæ in manus tradidit? Nam et Apostolus
exclamat: « Qui non rapinam (2) arbitratu est
se Iſa Θεῷ, » id est, æqualem Deo. Quod est: Non
rapuit, non accepit ut esset Iſos Θεῷ, hoc est æqua-
lis Deo et Patri. Quod si etiam de Filii deitate ob-
jecta verba dicta essent, oporteret (3) ipsos ita
eadem intelligere, ut quemadmodum Deum habere
vitam non significat, eum aliquid aliud a se ipso
distinctum acquisivisse, quasi illud ab æterno non
habuerit, sed significat, eum (4) esse hoc ipsum
quod habere dicitur: ita et eodem modo Filium ha-
bere vitam quam acceperit, non significat, eum ex
B matura sua illam non habere; nam verba, « sicut
habet, » et, « sic dedit, » ostendunt, ita habere Filium
vitam, sicut illam habet Pater, qui eam non accep-
pit. Ac sensu, qui divinam majestatem deceat, acci-
pienda sunt cum verba, « Habet vitam, » et, « in
semetipso, » de Patre dicta, tum quæ adduntur de
Filio, « Dedit ei, » et, « habere in semetipso: » ac po-
tius ex rei necessitate divina Filii potestas, et una
in ambobus voluntas intelligenda est; nam vita,
quam dicitur habere in seipso Pater, et Filius,
unitas est, et supersubstantialis essentia, non vero
alterum quid in altero existens: qua de causa ait
ipse Filius: « Ego sum vita: » adeo ut vel ex hoc
appareat, non aliam a Patris essentia esse essen-
tiam Filii. Nam si Filius est vita, et eandem vitam
habet Pater, quid reliquum est, nisi ut ille sit huic
cœsubstantialis? ac si Filius est vita, quomodo id
potuit accipere, quod ipse est? At si eam habebat,
inquiunt, quomodo accepit? Sed et istæ meræ sunt
nugæ: nam etiam similis ab simili accipit: ne di-
cam, majorem quoque interdum accipere a minori,
et dexteram a sinistra: novimus autem, quosdam
etiam æquali judicandi 378 auctoritate præditos,
eam aliquando alteri concedere, qui ipsis major sit:
et dicere solemus: Dederunt huic soli ut rem han-
t dijudicet: etsi is habeat (5), et fortasse magis ha-
beat, judicandi potestatem. Itaque non ait Scriptura
Filius id accepisse, quod non haberet, sed vel ipse
evangelista inquit: « In propria (6) venit, et sui
eum non receperunt (7): quotquot autem recepe-
runt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri. » Qui-
bus verbis non modo ostendit, propriam Filii esse
creaturam (aut creationem), sed etiam Patri dari a
Filio eos, qui ipsum Filium recipiunt, id est, illos qui
Filio credunt (8), et his eum semper benefacere et
cum ipsum recipiunt, et eum ab ipso (9) exhibentur

ἔλαβον

(8) Qui ipsum... recipiunt, id est illos qui Filio credunt. Simili modo enarratione in I Epist. Joan. cap. iii locutus est, cum hæc dictavit: Ait enim hic doctor in Evangelio suo, « suscipientes Jesum, » hoc est, dum credunt in nomine ejus, « potestatem accipere Dei filios fieri. »

(9) Ab ipso. Codex: παρ' αὐτῷ τῷ Πατρὶ, id est « apud ipsum Patrem. » Sed legendum fortasse, παρ' αὐτοῦ τῷ Πατρὶ.

(1) Juxta Isaiam. Vide Isa. cap. ix. vers. 6.

(2) Qui non rapinam. Philipp. ii. 6.

(3) Oporteret. Codex, ἐχρῆν. Alii scribere malunt ἐχρῆν· alii etiam ἐχρην.

(4) Eum. Codex, αὐτό. Lego, αὐτόν, idque refero ad Θεόν.

(5) Etsi is habeat. Codex, καὶ τοι ἔχοντι αὐτό. Lego, αὐτῷ pro αὐτό.

(6) In propria. Joan. i. 11. 12.

(7) Non receperunt. Biblia: οὐ παρέλαβον pro οὐκ

Patri : nam quamvis ex mundo sint, sua tamen A φαρδς · Ὁ Θεὸς καὶ Κύριος πάντων, ἡ αἰδώς ζωῇ, Incarnatione cœli cives eos facit. Quomodo autem καὶ τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, καὶ ἡ ἀθανασία, πῶς ἐπὶ τῶ- nos quoque ea, quæ Dei sunt, rursus ipsi Deo offe- χευσεν; ἢ πῶς ἡ εὐλογία δι' ἡμᾶς ἐγένετο κατὰρα; rimus? aut quomodo gloriam ei reddimus? Nunquid quod non habet, aut quod non est, ei præbemus? Sufficit ergo ita hæreticis respondere : Filius eo sensu accepit, quo sensu voluntarie pauper factus est, et quo sensu factus est maledictum (10). Quid enim respondere possent, si nos exceptione (aut subiectione) uteremur, ac eos vicissim sic interrogaremus : Is qui est Deus, et Dominus omnium, et æterna vita, et lux vera, et immortalitas, quomodo pauper factus est? aut quomodo is, qui est bene- dictio, propter nos factus est maledictio?

CAP. XVIII.

Simili modo intelligendum est etiam quod in Joanne apostolis dictum fuit : « Si diligereis me (11), gavisus essetis, quia (12) vado ad Patrem : quia qui misit me (13) Pater, major me est. » Quomodo enim vadit, aut missus est secundum deitatem ille qui dixit : « Ego in Patre (14), et Pater in me ; » et : « Pater (15), qui in me manet, facit opera ; » et : « Qui misit me (16), mecum est? » 379 Et is, de quo scriptum est, quod « seipsum exinanivit formam servi accipiens ; » et quod « in mundo erat, et mundus per ipsum factus est? » Qui enim mittit, illuc mittit, ubi non est qui mittit, nec qui mittitur. Quod si Deus ubique adest, omnia etiam continet, creaturas circumplectens, neque vero abiens, tum rediens, nec loca ex locis alternans. Ait enim sacer Psaltes : « Prope (17) est Dominus timentibus eum ; » et rursus : « Si ascendero (18) in cælum, tu illic es ; si descendero in infernum, ades. Si assumpsero pennas meas diluculo, et habitavero in extremis maris : etenim illic manus tua deducet me, et tenebit me dextera tua. » Jeremias autem : « Cælum (19) et terram ego impleo, dicit Dominus. » Acta vero : « Quamvis (20) non longe sit ab unoquoque nostrum : in ipso (21) 380-382 enim vivimus, et movemur, et sumus : quemadmodum etiam non- nulli nostrorum poetarum (22) dixerunt :

(10) Factus est maledictum. Galat. III, 13.

(11) Si diligereis. Joan. XIV, 28.

(12) Quia. Græca editio hic addit εἶπον, id est « dixi. » Sed Vulg. interpres legit ut Didymus.

(13) Qui misit me Pater. Pro his verbis Græca et Latina Biblia habent : ὁ Πατὴρ μου, id est « Pater meus. »

(14) Ego in Patre. Joan. XIV, 11.

(15) Pater. Joan. XIV, 10.

(16) Qui misit me. Joan. VIII, 29.

(17) Prope. Psal. CXLIV, vers. 19 (seu 18) legi- tur : Ἐγγὺς Κύριος πᾶσι τοῖς ἐπικαλουμένοις αὐ- τόν, id est « Prope est Dominus omnibus qui invo- cant ipsum. » Hunc versiculum permiscuit fortasse Didymus cum vers. 10 psalmi LXXXIV.

(18) Si ascendero. Psal. CXXXVIII, vers. 7-9 (sive 8-10).

(19) Cælum. Jerem. XXIII, 24.

(20) Quamvis. Act. XVII, 27 et 28.

(21) In ipso, etc. Hæc Pauli verba citans multa peccat auctor operis anno 1765 evulgati, quod in- scribitur *La philosophie de l'histoire*. Nam cap. 43 hæc scribit : *Lorsque saint Paul cite ces vers d'un poète grec, Aratus : Tout vit dans Dieu, tout se meut, tout respire en Dieu, il donne à ce poète le nom de prophète (Actes des apôtres, chap. XVII).* Quam multa paucis in verbis falsitas atque insci- tia! Falsum est primo, prophetam a Paulo vocari eum, quem allegat : prophetæ nomen hic nullum est. Falsum est secundo, verba hæc, « In ipso, » etc.,

ΚΕΦ. ΙΗ'.

Οὕτως ἂν νοηθεῖν καὶ τὸ ἐν Ἰωάννῃ τοῖς ἀποστό- λοις ῥηθέν · « Εἰ ἡγαπάτε με, ἐχάρητε ἂν, ὅτι πο- ρεύομαι πρὸς τὸν Πατέρα · ὅτι ὁ πέμψας με Πατὴρ B μείζων μου ἐστίν. » Πῶς γὰρ πορεύεται, ἢ ἐπέμψθη κατὰ τὴν θεότητα ὁ εἰπών · « Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί · » καὶ, « Ὁ Πατὴρ ὁ ἐν ἐμοὶ μένων ποιεῖ τὰ ἔργα · » καὶ, « Ὁ πέμψας με, μετ' ἐμοῦ ἐστίν ; » Ὁ μαρτυρούμενος, ὅτι · Ἐαυτὸν ἐκί- νωσε, μορφὴν δούλου λαβὼν · καὶ ὅτι · Ἐν τῷ κόσμῳ ἦν, καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο ; Ὁ γὰρ πέμψων ἐκεῖ πέμπει, ἐνθα οὐκ ἐστὶν ὁ πέμψων καὶ ὁ πεμπόμενος. Εἰ δὲ ὁ Θεὸς πανταχοῦ πάρεστι, καὶ πάντα συνέχει, περιδραξάμενος τὴν κτίσιν, καὶ οὐκ ἀπὼν, καὶ πάλιν ἐπανὼν, οὐδ' ἐκ τόπων τόπους ἀμει- δῶν. Λέγει γὰρ ὁ μὲν Ἱεροφάντης · « Ἐγγὺς Κύριος τοῖς φοβουμένοις αὐτόν · » καὶ πάλιν · « Ἐὰν ἀναβῶ εἰς τὸν οὐρανόν, σὺ ἐκεῖ εἶ · ἐὰν καταβῶ εἰς τὸν ἄδην, C πάρει · ἐὰν ἀναλάβωμι πτέρυγας μου κατ' ὄρθρον, καὶ κατασκηνώσω εἰς τὰ ἔσχατα τῆς θαλάσσης · καὶ γὰρ ἐκεῖ [181 b] ἡ χεὶρ σου ὁδηγήσει με, καὶ καθέξει με ἡ δεξιὰ σου. » Ὁ δὲ Ἱερειμίας · « Τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ, λέγει Κύριος. » Αἱ δὲ Πράξεις · « Καὶ γε οὐ μακρὰν ἀπὸ ἐνὸς ἐκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντα · ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν, καὶ κινού- μεθα, καὶ ἑσμέν · ὥς καὶ τινες τῶν καθ' ἡμᾶς ποιη- τῶν εἰρήκασιν ·

esse Arati. Falsum est tertio, ea in Græco fonte esse versum, aut plures versus : neque vero pro versu, aut versibus haberi possunt nisi ab eo, qui Græcæ poseoese omnino ignarus sit. Falsum est quarto eadem citari a Paulo ; sunt enim ipsius Pauli : qui etsi subjungat : « Sicut et quidam vestrorum poetarum dixerunt : » non illa tamen respicit, quæ antecedunt, ut inscite putat iste nugator, sed quæ sequuntur. At enim tam acerbe, inquires, insectan- dus non est qui inconsiderate forsitan locutus sit ; humanum est enim errare :

Scimus, et hanc veniam petimusque damusque vicissim.

(HORAT., *De arte poet.* vers. 11.)

Verum non de scriptore nunc agitur, qui labatur im- prudens, sed de eo homine, qui etsi magnam sepe rerum, de quibus scribit, inscientiam, sæpius tamen subdolum ac perversam prodit voluntatem, ubique ad fallendos incautos imperitosve lectores divina oracula, ac Patrum aliorumque scriptorum loca consilio immutat, ut ludibrio habeantur atque despectui. Innumerabilibus fere exemplis confirmare hæc pos- sem, nisi longius a proposito aberrandum foret. Sed fusius ea persecutus sum in oratione, quam hic Bo- noniæ superiore anno 1766 in publico Archigymna- sio ad studia instauranda habui, « De malis impio- rum quorundam ætatis nostræ scriptorum artibus ac dolis. »

(22) Nostrorum poetarum. Cilices erant cum Ara- tus, tum Paulus. Biblia tamen habent « vestrorum » pro « nostrorum. »

Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμεν· ὁ δ' ἥπιος ἀνθρώ-
[ποις].

Καὶ εἰ ὁ Δεσπότης αὐτὸς ἐξηγεῖται, ὡς οὐδέποτε τοὺς οὐρανούς τῆς ἐαυτοῦ παρουσίας ἐγύμνωσεν, ὥσπερ οὐδὲ νῦν μετὰ τὴν ἀνάληψιν τῆς γῆς ἀπολιμπάνεται· « Ἰδοὺ » γάρ, φησὶν, « ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος »· βεβαιῶν τὰ παρὰ τοῦ ἱεροκήρυκος ἐν ἑ' ψαλμῷ ἀποθνήσκειν, δι' ὧν καὶ ἐπὶ τῆς αὐτῶν, καὶ ἐν οὐρανῷ ἐπὶ τοῦ θεοῦ ἐπικαθέζεσθαι θρόνον προσεκήρυττεν· φησὶν γάρ· « Κύριος ἐν ναῷ ἁγίῳ αὐτοῦ, Κύριος, ἐν οὐρανῷ ὁ θρόνος αὐτοῦ. »

Εἰ ταῦτα οὕτως ἔχει, ἀμάρτυρος τὸ « πορεύομαι » καὶ « ὁ πέμψας », ὡς μορφήν δοῦλου λαβὼν, εἶπε, καὶ διὰ τὸ Ἰουδαίους ἀπιστεῖν τῇ οἰκονομίᾳ, καὶ ὅτι τῇ συμφωνίᾳ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ἐπεφάνη· καὶ οὐ διὰ τοῦτο μόνον, ἀλλ' ὥστε καὶ τοὺς παγεῖς τὸν νοῦν καὶ χερσῶδεις Μοντανιστὰς ἐντρέψασθαι, τὸν αὐτὸν Ὑποπάτερ ὁμοῦ καὶ Παράκλητον νοοῦντας· σὺν αὐτοῖς δὲ καὶ Μανιχαῖον, μὴ προσέμενον τὴν Παλαιὰν Διαθήκην· ἀλλ' ἀποκαλοῦντα τὸν μὲν Πατέρα ἀνάνθρωπον, ὡς ἐκβαλόντα τὸν Ἀδὰμ ἀπὸ τοῦ παραδείσου, τὸν δὲ Ὑπὸν μόνον φιλόανθρωπον, ὡς δι' ἐαυτοῦ παραγενόμενον καὶ σώσαντα. Πῶς γὰρ μόνον τὴν χάριν εἰσώμεθα τῷ Χριστῷ, [182 a] ὅτι ἐπεμψεν αὐτὸν καὶ ὁ Πατήρ; Εἰώθε δὲ ἡ Γραφὴ τῇ λέξει τοῦ « ὁ πέμψας », καὶ τοῦ « ἀπεστάλη » ἐπὶ τῆς ἀρρήτου συγκαταβάσεως προσχρησθαι· καὶ ὡς θνητῷ τῷ λόγῳ περιλαβεῖν ἀδύνατον ἦν τὸν ἀχώρητον, οὕτως καὶ τῇ τῶν βημάτων οἰκονομίᾳ τὴν διήγησιν ποιείσθαι, ἵνα μὴ τις ἀντιθεῖς ὑπόνοιαν σχοίη· ἐπετίογε.

Πάντα Θεοῦ πλῆρη, καθὰ εἰρηται. Μαρτυρεῖ δὲ τούτῳ ἡ αἰὲ ζωσα φωνή, λέγουσα· « Πάτερ, εὐχαριστῶ σοι, ὅτι ἤκουσάς μου »· ἐγὼ δὲ ἤθην, ὅτι πάντοτε μου ἀκούεις, ἀλλὰ διὰ τὸν ὄχλον τὸν περιστώτα εἶπον, ἵνα πιστεῦσώσιν, ὅτι σύ μὲ ἀπεστείλας »· τοῦτ' ἐστίν· Ἥθην ὅτι πάντοτε μου

(23) *Ipsius... sumus.* Lege quæ de hoc Arati hemistichio scribit Jo. Alb. Fabricius *Bibl. Græc.* vol. II, pag. 453, Hugo Grotius, Calmetus, alique.

(24) *Ipse vero*, etc. Desunt hæc verba in Bibliis. Didymus, utpote in poetis versatus, ea addidit ex Arato, versum a Paulo citatum absolvens. M. Tullius Cicero vertit:

Nos genus illus: nobis ille omine læto

Dextera præsignat.

Nimirum post vocem ἀνθρώποισι interpunctionis notam non apposuit, sed legit:

Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμεν· ὁ δ' ἥπιος ἀνθρώποισι
Δεξιὰ σημαίνει,
ut est apud Aratum.

(25) *Ecce.* Matth. xxviii, 20.

(26) *Dominus.* Psal. x, vers. 4 (seu 5).

(27) *Montanistas.* Montanistarum sectam Didymi tempore extinctam non fuisse tum ex aliis monumentis constat, tum etiam ex epistola 41 Hieronymi ad Marcellam.

(28) *Filiopatrem.* Hunc errorem Montanistis tribuit et Hieronymus in epistola 41, quam scripsit anno Domini 384, nempe eo circiter tempore quo hæc dictabat Didymus. Cæterum non Montanus,

A Ipsius enim et genus sumus (25): ipse vero (24) be-
[nignus est in homines.

Ac si Dominus ipse testatur, se nunquam cælos sua præsentia privasse, sicut ne nunc quidem post Ascensionem abest a terra. « Ecce (25) » enim, inquit, « ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi, » ea confirmans quæ sacer præco in x psalmo cecinit, ubi et in terra ipsum, et in cælo super divinum thronum sedere prædicavit; ait enim: « Dominus (26) in templo sancto suo, Dominus, in cælo thronus ejus. »

Si hæc, inquam, ita se habent, profecto voces « vado, » et « qui misit, » dixit Dominus quatenus servi formam habens, et quia Incarnationi non credebant Judæi, et quia consensione Dei et Patris in mundum venit, neque vero ob hanc tantum rationem, sed etiam ut mente crassi, ac rudes Montanistæ (27) pudore afficiantur, qui putant eundem esse Filiopatrem (28) simul et Paracletum; 383 una cum ipsis vero erubescat etiam Manichæus, qui Vetus Testamentum non admittit, sed Patrem quidem vocat inhumanum (29), quippe qui Adamum eiecit ex paradiso, Filium vero solum humanum, id est, benignum in homines, quippe qui per semetipsum venit, ac salvavit nos. Quomodo enim soli Christo gratias habeamus (30), cum miserit eum etiam Pater? Solet autem Scriptura verbis, « qui misit, » et « missus est, » uti, cum de ineffabili condescensione sermonem habet: et sicut mortali sermone comprehendendi ne possit quidem œconomiam fieri poterat enarratio, ne quis antitheismi suspicionem caperet et semideum aliquem, aut Deo contrarium Deum cogitaret. Quandoquidem

Omnia (31) Deo plena sunt,

ut dictum fuit. Quod autem dixi, testimonio suo confirmat vox semper viva, quæ ait: « Pater (32), gratias ago tibi, quoniam audisti me. Ego autem sciebam, quod semper me audis, sed propter turbam, quæ circumstat, dixi, ut credant, quod tu

nec Montanistæ omnes ita senserunt, sed ex Montanistis ii, qui secundum Æschinem vocabantur. « Privatam autem blasphemiam (inquit Tertullianus in lib. *De præscriptionibus hæreticorum*, cap. 52), illi qui sunt kata Æschinem, hanc habent, qua adficiunt etiam hoc, ut dicant Christum ipsum esse Filium et Patrem. » Hanc υἱοπατριαν, id est « filio-paternitatem » in Sabellianis quoque execratur secundum concilium œcumenicum canone vii, eamque refellit theologus noster etiam in libro *De Spiritu sancto* num. 38. Alio sensu υἱοπατριαν nominat Allatius exercitatione x in *Chreyghionum*, pag. 180, ita scilicet ut eam hæresim denotet, quæ Filium Spiritus sancti genitorem esse affirmet.

(29) *Inhumanum.* Hanc blasphemiam obiter refellit Didymus etiam in libro *De Spir. sancto* num. 45, et brevissime in enarratione in primam Petri Epistolam ad caput primum, et in enarratione in primam Joannis ad caput quartum.

(30) *Habeamus.* Codex, ἰσώμεθα. Legendum videtur, εἰσώμεθα et paulo post, ὅτι ἐπεμψεν, pro ὅτι ἐπεμψεν.

(31) *Omnia.* Vide not. 61, pag. 327.

(32) *Pater.* Joan. xi, 41, 42.

me misisti, » id est : Sciebam, quod semper me A audis, cum una sit nostra voluntas, sed propter circumstantem turbam, ut crederet, dixi : Pater, gratias tibi ago, quia tu me misisti. Verba vero praeposito ordine protulit, caute agens propter auditores, qui et litigiosi erant, et inimicitiarum amantes. Sic etiam de praecursore Incarnationem praedicante ait scriptura : « Fuit (53) homo missus a Deo : » attamen ex caelis missus non fuerat.

Legimus in Scripturis Deum etiam ab homine mitti, et hominem vocari, quin ullum divina et vera gloria detrimentum capiat. Ita Moyses in Genesi inquit : « Et transivit (54) torrentem, et trajecit omnia sua. Relictus est autem Jacob solus, et luctabatur homo cum eo usque ad mane. Vidit autem, quod non potest (55) Jacob in luctando : et ait illi : mitte me ; nam ascendit aurora. Ille vero dixit : non te dimittam, nisi me benedixeris. Dixit autem illi : quodnam est nomen tuum ? Ille vero dixit : Jacob. Et dixit ei : Non vocabitur 384 amplius nomen tuum Jacob, sed Israel erit nomen tuum, quia fortis fuisti cum Deo, et cum hominibus potens eris (56). Interrogavit autem Jacob, et dixit : Dic mihi nomen tuum. Et dixit : Quare tu interrogas nomen meum ? Et benedixit eum ibi. Et vocavit Jacob nomen loci illius, Species Dei : Vidi enim Deum facie ad faciem, et salva facta est anima mea. » Quod autem Deus sit is qui luctatus est, quique nomen suum tacuit, prophetia quoque confirmat : « Apparui (57) ad Abraham, et Isaac et Jacob patres vestros (58) cum sim Deus eorum, et nomen meum (59) non manifestavi eis. » Quomodo autem major dici potest Pater secundum deitatem illo, qui se aequalem (40) facit Patri ? quique ait : « Ego et Pater unum sumus ; » et de quo dicitur in Scripturis, quod sit verus Deus, et Filius, et Unigenitus ; « In quo inhabitat omnis plenitudo divinitatis ; » et, « Deus magnus ; prae quo non reputabitur alter ; » et quod a dextris considet ? Verum in confesso est etiam, vocabulum illud, « major, » ad Incarnationem referri, propter quam is qui cujuslibet mutationis omnino expers est, minor etiam angelis, si ita loqui fas est, factus esse dicitur ab Apostolo his verbis : « Eum autem (41) qui modico quam angeli minoratus est, videmus D Jesum, propter passionem mortis. » Nimirum non ut in forma Dei existens in caelis, sed ut in forma servi in terra, quando ex Virgine citra ullam sui mutationem prodiit, aiebat : « Qui misit me Pater, major me est : » quasi diceret : Ea, quae vobis, et cuilibet menti invisibilis est, Deitas major est aspectabili hac mea condescensione. Nam qui reipsa

ἀκούεις, μᾶς θελήσεως οὐσης· ἀλλὰ διὰ τὸν παρεστῶτα ὄχλον, ἵνα πιστεῦσαι, εἶπον τὸ, Πάτερ, εὐχαριστῶ σοι, ὅτι σὺ με ἀπέστειλας· πρωθυετέρου δὲ τὰς λέξεις ἐφθέγγετο, ἡσφαλισμένως ποιῶν, διὰ τοὺς ἀκρωμένους φιλαίτους καὶ φιλαπεχθήμονας· ὡς καὶ περὶ τοῦ Προδρόμου τὴν οἰκονομίαν κηρύττοντος εἶπεν· « Ἐγένετο ἄνθρωπος ἀπεσταλμένος παρὰ Θεοῦ· » καὶ ὁμως οὐκ ἐξ οὐρανῶν ἀποσταλεῖς ἐτύγχανεν.

Γέγραπται ὁ Θεὸς καὶ ὑπὸ ἀνθρώπου ἀποστελλόμενος, καὶ ἄνθρωπος ὀνομαζόμενος, καὶ βλάβος περὶ τὴν θείαν καὶ ἀληθεῖ ὁδὸν πάντως οὐκ ὑπομένων· ὡς Μωϋσῆς ἐν τῇ γενέσει λέγει· « Καὶ διέβη τὸν χειμάρρουν, καὶ διεβίβασε πάντα τὰ αὐτοῦ. Ὑπελείφθη δὲ Ἰακώβ μόνος, καὶ ἐπάλειεν ἄνθρωπος μετ' αὐτοῦ ἕως πρωῒ. Ἰδὲν δὲ, ὅτι οὐ δύναται Ἰακώβ ἐν τῇ παλαίῃ, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ἀποστείλόν με· ἀνέβη γὰρ ὁ ὄρθρος. Ὁ δὲ εἶπεν· Οὐ μὴ σε ἀποστείλω, εἰ μὴ με εὐλογῇς. Εἶπε δὲ αὐτῷ· Τί τὸ ὄνομά σου [182 b] ἐστίν ; Ὁ δὲ εἶπεν· Ἰακώβ. Καὶ εἶπεν αὐτῷ· Οὐ κληθήσεται ἔτι ὄνομά σου Ἰακώβ, ἀλλ' Ἰσραὴλ ἔσται τὸ ὄνομά σου, ὅτι ἐνίσχυσας μετὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ μετὰ ἀνθρώπων δυνατὸς ἔσῃ. Ἠρώτησε δὲ Ἰακώβ, καὶ εἶπεν· Ἀνάγγελλον μοι τὸ ὄνομά σου. Καὶ εἶπεν· Ἰνα τί σὺ ἐρωτᾷς τὸ ὄνομά μου ; Καὶ εὐλόγησεν αὐτὸν ἐκεῖ. Καὶ ἐκάλεσεν Ἰακώβ τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἐκεῖνου Εἰδος Θεοῦ· Ἰδὼν γὰρ Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, καὶ ἐσώθη μου ἡ ψυχὴ. » Ὅτι δὲ Θεός ἐστιν ὁ παλαίος καὶ μὴ εἰπὼν αὐτὸ τὸ ὄνομα, καὶ ἡ προφητεία λέγει· « Ὁρθὴν πρὸς Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακώβ, τοὺς πατέρας ὑμῶν, Θεὸς ὢν αὐτῶν, καὶ τὸ ὄνομά μου οὐκ ἐδήλωσα αὐτοῖς. » Πῶς δὲ καὶ μεῖζων κατὰ τὴν θεότητα ὑπάρχει τοῦ Ἰσὺν ἑαυτὸν ποιούντος τῷ Πατρὶ, τοῦ λέγοντος· « Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἐσμέν· » καὶ μαρτυρουμένου, ὡς ἀληθινὸς Θεός, καὶ Ὑἱός, καὶ Μονογενὴς ἐστίν, « Ἐν ᾧ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος, » καὶ, « Θεὸς μέγας, πρὸς ὃν οὐ λογισθῆσεται ἕτερος, » καὶ ὡς ἐκ δεξιῶν συγκαθίσταται ; Ἀλλ' ὁμολογουμένως καὶ τὸ « μεῖζων » εἰς τὴν ἐνανθρώπησιν ἀποτείνεται, δι' ἣν ὁ μεταβολῆς διὰ παντὸς ἄμοιρος ὢν, ἡλαττώσεται καὶ τῶν ἀγγέλων, εἰ θέμεις τοῦτο φάναι, γέγραπται παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ οὕτως· « Τὸν δὲ βραχὺ τι παρ' ἀγγέλους ἡλαττωμένον βλέπομεν Ἰησοῦν διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου. » Ἀμέλει οὐκ ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων ἐν οὐρανοῖς, ἀλλ' ἐν μορφῇ δούλου ἐπὶ γῆς, ὅτε ἐκ τῆς Παρθένου ἀτρέπτως προήλθεν, [183 a] ἔλεγεν· « Ὁ πέμψας με Πατήρ μεῖζων μου ἐστίν· » ὥσαι καὶ ἔλεγεν· « Ἡ ὁμῶν καὶ πάση διανοίᾳ ἀθέατος θεότης, μεῖζων τῆς ὁρωμένης συγκαταβάσεώς μου ὑπάρχει. Ὁ γὰρ τῷ πράγματι συγκαταβάς, καὶ διακονῶν, καὶ μὴ διακονούμενος, καὶ δούλου φέρων μορφήν, ἃ ἐν

(53) Fuit. Joan. 1, 6.

(54) Et transivit. Gen. xxxii, a vers. 23 ad vers. 30. Codex mendose : Διέβη τὸν χειμάρρουν, pro Διέβη τὸν χειμάρρουν.

(55) Non potest. Plura verba hic omittit Didymus, aut librarius.

(56) Eris. Dictio hæc, ἔσῃ, id est « eris, » deest in Bibliis. Alias minimi momenti varietates prætereo.

(57) Apparui. Exod. vi, 3.

(58) Patres vestros. Voces, τοὺς πατέρας ὑμῶν, desunt in Bibliis.

(59) Nomen meum. Græca editio hic addit, Κύριος, id est « Dominus. »

(40) Se æqualem. Joan. v, 18.

(41) Eum autem. Hebr. ii, 9.

μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, πως οὐχὶ καὶ τοῖς ῥήμασι συγκαταβαίνειν ἐμελλεν, ὁ παντὶς λόγου ἀνώτερος; οὕτως ὥστε καὶ ἐνεδίξει παρ' Ἰωάννη τοῖς ἐπὶ μικροπρεπείᾳ ἐκδεχομένοις τῆς οἰκονομίας τὰ ῥήματα, φάσκων· « Ἐγὼ τιμῶ τὸν Πατέρα μου, καὶ ὑμεῖς ἀτιμάζεσθε με. » Τιμᾷ δὲ καὶ ὁ Πατὴρ τὸν Υἱόν, λέγων· « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, » καὶ μέντοι ἔλκων πρὸς αὐτὸν τοὺς ἀξίους. Καὶ αὐτὸ δὲ τοῦτο τὸ εἰπεῖν πεποιθήσει Πατέρα τὸν Θεόν, δείκνυσιν, ὡς τὸ « μεῖζων » κατὰ τὴν ἐνανθρώπησιν ἐστίν.

qui digni fuerint, ad illum trahens. Ex hoc ipso autem, 385 quod Deum confidenter dixerit Patrem, ostenditur, vocem illam, « major, » respectu

Καὶ ἐξ ὑποδείγματος δὲ ῥῥον ὑποστῆναι τοῦ μὴ κατὰ τὴν θεότητα εἰρῆσθαι τὸ « μεῖζων. » Ὁ γὰρ Κύριος φησὶν· « Ἀμὴν λέγω ὑμῖν· οὐκ ἐγῆγερται ἐν γεννητοῖς γυναικῶν μεῖζων Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ. » Ἄλλ' οὐχ ὡς ἐξ ἐτέρας μεζζονος φύσεως ὄντα, ἢ κατ' ἀνθρώπους, ἔλεγε μεζζονα εἶναι αὐτόν· πάντες γὰρ οἱ ἀρετῆς μεταποιούμενοι, ἢ ἐξισούνο αὐτῷ, ἢ τι ἀπελείποντο· οὐδὲ ὡς δυνάμει κρείττονος, ἢ χρόνῳ πλείονι εὐληφότες τὴν γένεσιν· αὐτὸς μὲν γὰρ τῇ ἐν κόσμῳ ζωῇ διέμενεν ἔτη λ'. ἦσαν δὲ οἱ τῇ τοῦ σώματος ῥώμῃ καὶ τῷ πληθει τῶν ἐτῶν ὑπερβάλλοντες αὐτόν. Ἄλλ' οὐ ταύτη κρείττονα τῶν ἀνθρώπων ἔλεγε, ἀλλὰ τῇ προφητείᾳ, ἣν μάλιστα ἐνθεον αὐτὸς ἐδέξατο. Καὶ πάλιν· « Ὁ δὲ ἐν τῇ [185 b] βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν μικρότερος, μεζζων αὐτοῦ ἐστίν. » Ἐλεγε δὲ περὶ Ἰωάννου τοῦ ἀποστόλου, τοῦ χρόνους μὲν μικρότερου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, τῇ δὲ ἀξίᾳ τῆς ἀποστολῆς μεζζονος. « Ἔθετο γὰρ ὁ Θεὸς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, » ὡς Παῦλος γράφει, « πρῶτον ἀποστόλους, ἔπειτα προφήτας. » Εἶπε δὲ, « Ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν μικρότερος, » διὰ τὸ ἐν βίβλῳ ζώντων πάντων τὰ ὀνόματα γράφεσθαι, καὶ ὡς μεταγενεστέρου εἰκότως ὑστερον τετάχθαι τὸ αὐτοῦ ὄνομα. Τινὲς δὲ τὸ μέρος τοῦτο, περὶ τοῦ Δεσπότη ἐνόησαν, μικρότερον μὲν κατὰ τὴν τοῦ δούλου μορφὴν, καὶ ἢ ἡσίων προφητῶν καὶ ἱερῶν ὑποπτεύετο τυγχάνειν, μεζζονα δὲ κατὰ τὴν θεότητα. Ὡστε καὶ κατὰ ταῦτα τὸ « μεζζων » καὶ τὸ « πέμψας » τῷ πρὸς τὸν Πατέρα ὁμοουσίῳ μείωνιν οὐ ποιεῖ. Καὶ ὅπερ δὲ εἰρηται πρὸ βραχέος, δοκεῖ πως ὁ κομφίᾳ λόγων χρώμενος, καὶ ὁ ἑαυτῷ ἀεὶ ἀπενόμενος τὰ πρωτεία καὶ τιμὴν ἀπαιτῶν, οἷσιν ἔχειν· ἢ δὲ οἷσιν, ὑπερηφανία τίς ἐστίν. Οὐδὲν δὲ πρὸ τῆς ὑπερηφανίας ἡτίμασεν· οὐδὲ γὰρ μεζζονος μᾶλλον μέλει τῷ Θεῷ, ἢ μήποτε πλέον τοῦ μικρότερου. Ἐχει γὰρ ἀπαξ, καὶ αὐτὸς μὴ λέγει, σύμφυτον τὸ μεζζων· καὶ οὐδεὶς τῶν εὐγνωμόνων περὶ τοῦτου ἀμφισβητεῖ. Δι' αὐτὸ δὲ φησιν· « Ἐὰν ἐγὼ ἑμαυτῷ μαρτυρῶ, ἢ μαρτυρία μου

A condescendit, qui ministrat, non vero ministrator, qui servi formam gerit, cum sit in forma Dei, quomodo non etiam verbis condescenderet? ipse, inquam, qui omni sermone sublimior est, atque excelsior, adeo ut apud Joannem eos etiam objurget, qui verba ob œconomiam, id est ob Incarnationem, ab ipso prolata sensu humilliore accipiebant, inquiens: « Ego (42) honoro Patrem meum, et vos inhonoratis me. » Honorat autem etiam Pater Filium dicens, « Sede a dextris meis, » et insuper eos, autem, 385 quod Deum confidenter dixerit Pa-

B Sed ab exemplo ostendere facilius est, vocem ipsam « major » ad Deitatem referendam non esse (43). Nam Dominus ait: « Amen (44) dico vobis: non surrexit inter natos mulierum major Joanne Baptista. » Sed hunc majorem esse non ideo dixit Christus, quod alterius naturæ esset humana majoris; omnes enim, qui virtuti studebant, aut æquales ipsi erant, aut paulo inferiores. Ac ne ex eo quidem major dictus est Joannes, quod potentia superior, aut generatione antiquior foret; triginta enim annos in mundo vixerat; erant verò qui corporis robore et annorum numero eum superarent. Verum non hac ratione majorem hominibus eum dixit, sed propter prophetiam (45) summo opere divinam, quam ipse acceperat. Et rursus: C « Qui autem (46) in regno cœlorum minor est, major ipso est. » Dicebat autem ista Christus de Joanne apostolo, qui etate quidem minor erat Joanne præcursore, dignitate autem apostolatus major. « Posuit (47) enim Deus in Ecclesia, » ut Paulus scribit, « primum apostolos, deinde (48) prophetas. » Dixit autem, « in regno cœlorum minor, » quia in libro viventium nomina omnium scribuntur, et ipsius utpote junioris nomen merito posterius positum est. Quidam vero hunc locum de Domino intellexerunt, inquirentes, eum minorem quidem esse secundum formam servi, in qua minor prophetis et sacerdotibus putabatur; majorem vero secundum deitatem. Itaque secundum hanc quoque explicationem verba « major, » et « qui misit, » D consubstantialitatem ejus cum Patre non minuunt. Ut autem paulo ante jam dictum est, qui fastu (49) verborum utitur ac primas sibi metipsi partes semper attribuit, atque honorem exigit; is animi elationem quodammodo habere videtur: animi autem elatio est quoddam superbix genus: nihil vero magis, quam superbiam, despectui haberi voluit: neque enim ejus, qui major sit, majorem curam

(42) Ego. Joan. viii, 49. Lege catenam in Joannem xvii, 1, ubi affinia docet Didymus.

(43) Referendam non esse. Codex, τοῦ μὴ κατὰ, etc. Legendum videtur τὸ pro τοῦ.

(44) Amen. Matth. xi, 11.

(45) Propter prophetiam. Recte Hieronymus in libro contra Luciferianos num. 7. « Audi, » inquit, « Dominum loquentem: « Non est in natis mulierum major Joanne Baptista. » Nulli enim contigit

prophetarum et annuntiare Christum, et digito demonstrare. »

(46) Qui autem. Matth. xi, 11.

(47) Posuit. I Cor. xii, 28.

(48) Deinde. Græca ed., δεύτερον, id est « secundum. »

(49) Fastu. Codex, κομφίᾳ. Lego, κομφεῖα. Hoc sensu Pollux lib. vi, segm. 123, κομψόν « iactationem » dixit.

habet Deus; aut fortasse (50) major ipsi cura est de eo qui minor **386** sit. Habet enim ipse omnino, etsi id non dicat, ex natura sua, ut major sit; nec eorum qui recte sentiunt, quisquam de hoc dubitat. Quam obcausam ait: « Si ego (51) mihimet-ipsi testimonium perhibeo, testimonium meum non est verum; est Pater meus, qui testimonium perhibet mihi. » Sed ne quis hoc etiam ob ejus parvitatem ab ipso dictum putet, alibi ait: « Et si ego (52) testimonium perhibeo mihimetipsi, testimonium meum verum est. » Ast in primo etiam λόγῳ (53) satis ostensum est, dictionem hanc « major » neque respectu essentiae, nec respectu potentiae, nec respectu gloriae caelestis dictam fuisse. Quin etiam viri apud Graecos probati aiunt: *Immortalis vero Deus, supremus in aethere habitans, Incorruptus, inconcussus, aeternus, semper similis.*

CAP. XIX.

Αἴτια quoque sunt in Scripturis oracula, quae haeretici non eo sensu acceperunt, qui supremis et incomprehensibilibus hypostasibus dignus esset. Hujusmodi est illud: « Pater (54) mandatum dedit mihi, quid dicam, et quid loquar. » Tale est etiam quod de Spiritu sancto dicitur: « A semetipso (55) non loquitur, sed de meo accipiet, et annuntiabit vobis; » et quod alibi legitur: « Ego a me ipso (56) locutus non sum; » et rursus: « Sicut (57) mandavit mihi Pater, ita facio; » et rursus: « Sermo (58), quem auditis, non est meus, sed ejus qui misit me. » Et quae is affinia sunt. Talibus enim locutionibus usus est Dominus, quatenus Verbum est Patris; quod ostendere nobis vellet unitatem naturae, et ineffabilem concordiam consensumque sanctae Trinitatis; et quod ipsius Trinitatis documenta trium personarum communia sint, non vero diversa. Nam omnis creatura, si fuerit rationalis, propriam habet voluntatem, cui, ut scriptum est (59), silentium indicit, ut ex Dei voluntate loquatur. Ideo aliquando quidem quae sua sunt, loquitur et facit: aliquando vero quae sunt Dei; et in aliquibus **387** quidem rebus conspirat cum homine sibi simili, in aliquibus vero, alia vult. Nam Deus Verbum cum sit Dominator et Sapientia, sanctus vero Dei Spiritus cum ex ipso procedat, et juxta Apostolum scrutetur profunda ejus, et solus sciat quae sunt Dei, et divina dona ex propria potestate largiatur, idcirco antequam loquatur aut operetur, non expectat dum audiat, sicut faciunt creaturae, quae Dei voluntatem non modo ignorare possunt, verum etiam aliquando non facere: ut cum Abrahamus quidem haesitans ait: « Nunquid (60), Domine, si loquar? » Moses vero deprecans ac recusans: « Gracilis (61) voce, et tardus lingua sum ego; » et: « Obsecro,

οὐκ ἔστιν ἀληθές· ἔστιν ὁ Πατήρ μου ὁ μαρτυρῶν μοι. » Ἄλλ' ἵνα μὴ καὶ τοῦτο πρὸς σμικρότητος αὐτοῦ νομισθεῖται, ἐτέρωθι λέγει· « Ἐάν ἐγὼ μαρτυρῶ ἑμαυτῷ, ἡ μαρτυρία μου ἀληθὴς ἔστιν. » Καὶ ἐν τῷ πρώτῳ δὲ λόγῳ ἱκανῶς ἐδείχθη περὶ [184 a] τοῦ « μεῖζων, » μῆτε κατ' οὐσίαν, ἢ δύναιμι, ἢ δόξαν τὴν ἄνω εἰρῆσθαι. Φασὶν δὲ καὶ οἱ παρ' Ἑλλήσιν δόκιμοι· *parvitatem ab ipso dictum putet, alibi ait: « Et si ego (52) testimonium perhibeo mihimetipsi, testimonium meum verum est. » Ast in primo etiam λόγῳ (53) satis ostensum est, dictionem hanc « major » neque respectu essentiae, nec respectu potentiae, nec respectu gloriae caelestis dictam fuisse. Quin etiam viri apud Graecos probati aiunt:*

Ἀθάνατος δὲ Θεὸς πανυπέριστος αἰθέρι ναίων,

Ἀφθίτος, ἀστυφέλικτος, ἀίδιος, αἰὲν ὁμοιος.

ΚΕΦ. ΙΘ'.

Β Οὐκ ἐνόησαν, ὡς ἔστιν ἐπὶ τῶν ἀκροτάτων καὶ ἀπερινοήτων ὑποστάσεων θέμις, καὶ τὸ, « Ὁ Πατήρ ἐντολὴν μοι δέδωκεν, τί εἰπω, καὶ τί λαλήσω. » Περὶ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· « Ἀφ' ἑαυτοῦ οὐ λαλήσει, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἑμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν· » καὶ ἐτέρωθι· « Ἐγὼ ἀπ' ἑμαυτοῦ οὐκ ἐλάλησα, » καὶ πάλιν· « Καθὼς ἐνετείλατό μοι ὁ Πατήρ, οὕτως ποιῶ » καὶ πάλιν· « Ὁ λόγος ὃν ἀκούετε, οὐκ ἔστιν ἐμὸς, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με· » καὶ ὅσα τοιαῦτα. Τοιούτοις γὰρ ἐχρησάτο ῥήμασιν ὁ Δεσπότης, ὡς λόγος ὢν τοῦ Πατρὸς, ἐνδείξασθαι ἡμῖν βουλόμενος τὴν ἑνωσιν τῆς φύσεως, καὶ τὴν ἁρμότητον συμφωνίαν τῆς ἁγίας Τριάδος, καὶ ὡς κοινὰ αὐτῆς ἔστι τὰ διδάγματα, καὶ οὐ διεστῶτα. Πᾶν γὰρ κτίσμα, ἐὰν ᾖ λογικόν, ἔχει θε-
C λημα ἴδιον ὃ, ὡς γέγραπται, κατασιγάξει, ἵνα τὸ τοῦ Θεοῦ θέλημα εἴπῃ. Διὸ ποτὲ μὲν τὰ ἑαυτοῦ λαλεῖ καὶ ποιεῖ, ποτὲ δὲ τὰ τοῦ Θεοῦ· καὶ εἰς ἕνια μὲν συμπνέει τῷ ὁμοίῳ ἀνθρώπῳ· εἰς ἕνια δὲ, ἕτερα βούλεται. Ὁ γὰρ Θεὸς Ἀλόγος ἐξουσιαστὴς ὢν καὶ σοφία, ἐτι μὴν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐκπορευόμενον παρ' αὐτοῦ, καὶ κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ἐρευνῶν τὰ βάθη αὐτοῦ, καὶ μόνον εἶδὸς τὰ τοῦ Θεοῦ, κατ' ἐξουσίαν παρέχον τὰς θείας δορυεάς, οὐκ [184 b] ἀναμένει ἀκοῦσαι, καὶ οὕτως εἰπεῖν, ἢ ποιῆσαι, ὡς τὰ κτίσματα· ἅπτερ πέφυκεν οὐ μόνον τοῦ Θεοῦ τὸ θέλημα ἀγνοεῖν, ἀλλ' ἔσθ' ὅτε καὶ μὴ ποιεῖν· ὡς ἡνίκα λέγῃ, ὁ μὲν Ἀβραάμ ἐνδοιάζων· « Μὴ τι, Κύριε, ἐὰν λαλήσω; » Ὁ δὲ Μωϋσῆς παραιτούμενος· « Ἵσχνόφρωνος καὶ βραδυλόγιστός εἰμι ἐγώ· » καὶ, « Δέομαι, Κύριε· οὐ δύναμαι μόνος φέρειν τὸ βάρος τοῦ λαοῦ τούτου· προχέρισται ἄλλον σεαυτῷ. » Καὶ Ἀρῶν καὶ Μαριάμ οἰκεία κινήσει ἐθρασύνθησαν κατὰ Μωϋσεως, ὅτε καὶ ἐλεπήρασαν ἡ Μαριάμ, καὶ ὠργίσθη θυμῷ Κύριος. Ἀλλὰ καὶ Δαυὶδ, τὸ ἑαυτοῦ θέλημα ποιῶν, καὶ ἀριθμῶν τὸν λαόν, ἐπιτιμᾶται. Καὶ

(50) Aut fortasse. Graece, ἡ μήποτε² quae formula apud scriptores maxime Didymi aequales valet, «aut fortasse, » ut ipse reddidi.

(51) Si ego. Joan. v. 31, 32. Sensum potius citat, quam verba, idemque facit segm. 206 b.

(52) Et si ego. Joan. viii. 14.

(53) In primo... λόγῳ. Si vox isthaec, λόγῳ, ad primum hujus operis librum referenda est, allegat hic Didymus caput 16 ejusdem libri.

(54) Pater. Joan. xii. 49.

(55) A semetipso. Joan. xvi. 13, 14.

(56) Ego a me ipso. Joan. xii. 49.

(57) Sicut. Joan. xiv. 31.

(58) Sermo. Ibid. 24.

(59) Ut scriptum est. Quemnam Scripturae locum respiciat, nescio: nisi forte respicit illud Christi. « Verumtamen non mea voluntas, sed tua habet. »

(60) Nunquid. Gen. xviii. 30.

(61) Gracilis. Exod. iv. 10.

Ἱερεμίας δὲ, παρὰ σκοπὸν τοῦ ἀνεξικαχίου καὶ ἀμνηστιαίου Θεοῦ εἶπών· « Νεώτερός εἰμι ἐγὼ, καὶ οὐ δύναμαι προφητεύειν, » ἀκούει· « Μὴ λέγε, ὅτι Νεώτερός εἰμι ἐγὼ. » Καὶ ὁ Ἰωνᾶς δὲ, ἔσθιον, καὶ οὐ τοῦ Θεοῦ ποιῶν θέλημα, πλοῖφ ἐπιθὰς, φεύγει εἰς Θαρσίζ ἐκ προσώπου τοῦ πανταχοῦ ὄντος Κυρίου. Καὶ Παῦλος περὶ τῶν ἀποστόλων Γαλάταις φησίν· « Ἀλλ' ὅτε ἴδον, ὅτι οὐκ ὀρθοποδοῦσιν πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ Εὐαγγελίου, εἰπον τῷ Κηφᾷ ἐμπροσθεν πάντων » τάδε. « Ἴνα δὲ πληροφορηθῶσιν οἱ ἄπιστοι, εἶγε δὴ ἄρα καὶ πληροφορηθῶσιν, ἀνάγκη μακρῦναι τὸν λόγον. Πρὸ τῆς ἐν κόσμῳ παρουσίας τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ἐφάνησαν ψευδοχρίστοι καὶ ψευδοπροφῆται, ὡς Ἰούδας ὁ Γαλιλαῖος, καθὼς ἔχουσιν αἱ Πράξεις τῶν ἀποστόλων, πλανῶντες, καὶ οὐ τὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ [185 α] νόμου αὐτοῦ διδάσκοντες· περὶ ὧν καὶ Ἰεζεκιήλ προφητεύει· « Ζῶ ἐγὼ, λέγει Κύριος· ἐπὶ τοὺς προφῆτας, τοὺς πλανῶντας τὸν λαόν μου, οὐκ ἀπέστειλα αὐτούς· ἀπ' αὐτῶν ἐλάλησαν. »

Dei, pseudochristi et pseudoprophetae, ejusmodi fuit Judas Galilaeus, appaernerant, sicut Acta apostolorum testantur : ii vero deceptores erant, nec ea prophetat etiam Ezechiel : « Vivo (70) 388 ego, dicit Dominus : ad prophetas qui seducunt populum meum, non misi eos : a se ipsis locuti sunt. »

Ἐλθὼν τοίνυν ὁ ἀληθινὸς Χριστὸς, ὑπενόηθη πλάνος. Ἐχει γὰρ τὸ Εὐαγγέλιον, ὡς ἐν τῇ ἑορτῇ τῶν Σκηνοπηγίων ἐξήρουν τὸν Ἰησοῦν οἱ ὄχλοι, λέγοντες· « Ποῦ ἐστιν; Καὶ ἦν περὶ αὐτοῦ διαφωνία· οἱ μὲν ἔλεγον· Ἀγαθός ἐστιν· ἄλλοι ἔλεγον· Οὐχί· πλανᾷ τὸν ὄχλον. » Καὶ πάλιν οἱ ἀρχιερεῖς λέγουσι τῷ Πιλάτῳ· « Οἶδαμεν, Κύριε, ὅτι εἶπεν ὁ πλάνος ἐκεῖνος ἐτι ζῶν· Μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐγείρομαι. » Εἶπεν οὖν ὁ Σωτὴρ, περὶ μὲν ἐκεῖνων οὕτως· « Ὅσοι ἤλθον πρὸ ἐμοῦ, κλέπτει ἥσαν καὶ λησταί· ἀλλ' οὐκ ἤκουσεν αὐτῶν τὰ πρὸβατα. Τὰ ἐμὰ πρόβατα τῆς ἐμῆς φωνῆς ἀκούουσιν, καὶ γνωρίζει τὴν φωνὴν μου, καὶ ἀκολουθεῖ μοι· » περὶ δὲ αὐτοῦ· « Ἐγὼ ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐ λαλῶ· » ὡς ἐκεῖνοι δὴλον ὅτι. Προειδὼς δὲ καὶ τὰ μέλλοντα, ὡς Θεός, καὶ ὅτι μετὰ τὴν ἐν οὐρανοῖς ἀνοδὸν αὐτοῦ, καὶ τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιδημίαν, ἔσονται πάλιν πλάνοι, ὡς Σίμων, ὡς Μοντανός, ὡς Μανιχαῖος, προσηφάλισατο εἰπών· « Ὅταν ἔλθῃ ὁ Παράκλητος, τὸ

(62) *Obsecro, Domine.* Ex duobus Scripturae locis unum facit. Primus locus exstat Exod. iv, 13, ubi legitur : λέομαι, Κύριε, προχειρίσαι ἄλλον δυνάμενον, id est, « Obsecro, Domine, elige alium qui possit. » Alter vero exstat in Numeris cap. xi vers. 14 : Οὐ δύνησομαι ἐγὼ μόνος φέρειν τὸν λαόν τούτον, id est « non potero ego solus ferre hunc populum. »

(63) *Aaron.* Lege Numer. xii, 1, 9, 10.

(64) *Reprehenditur.* Lib. II Reg. xxiv, 12.

(65) *Junior.* Jerem. i, 6, 7.

(66) *Et non possum prophetare.* Sensus citat ; nam Biblia sic habent : Ἰδοὺ οὐκ ἐπίσταμαι λαλεῖν, id est, « Ecce nescio loqui. »

(67) *Fugit.* Joan. i, 5.

(68) *Sed cum.* Galat. ii, 14.

(69) *Cephæ.* Græca editio : Πέτρος, id est « Petro. » Sed Vulgatus interpres legit ut Didymus, cujus lectionem exhibet etiam eodex Alexandrinus.

(70) *Viro.* Sensus citat, ac duorum prophetarum loca inter se confundit. Nempe in Michæa cap. iii, vers. 5, legitur : Τάδε λέγει Κύριος ἐπὶ τοὺς προφῆτας τοὺς πλανῶντας τὸν λαόν μου, id est, « Hæc

A Domine (62) : non possum solus ferre pondus populi hujus : elige tibi alium. » Et Aaron (63), ac Maria propriae voluntatis motione contra Moysem audacter insurrexerunt, quando et Maria leprosa facta fuit, et Dominus iratus est. Quin etiam David suam faciens voluntatem, et populum numerans reprehenditur (64). Jeremias vero, cum præter mentem patientis, et injuriarum obliviscentis Dei dixisset, « Junior (65) sum ego, et non possum prophetare (66). » audiit : « Ne dicas : Junior sum ego. » Jonas autem propriam voluntatem faciens, non Dei, cum navigium conscendisset, « fugit (67) in Tharsis ex facie Dei » ubique existentis. Et Paulus de apostolis loquens ad Galatas hæc scripsit : « Sed cum (68) vidi quod non recte ambulant ad veritatem Evangelii, dixi Cephæ (69) coram omnibus » hæc. Verum ut iis, qui increduli sunt, omnis dubitandi locus præcludatur (si tamen id fieri potest), sermonem in longum protrahere necesse est. Antequam veniret in mundum Filius

B coram omnibus » hæc. Verum ut iis, qui increduli sunt, omnis dubitandi locus præcludatur (si tamen id fieri potest), sermonem in longum protrahere necesse est. Antequam veniret in mundum Filius

Cum itaque venisset verus Christus, suspectus fuit quasi seductor ; testatur enim Evangelium turbas in festivitate (71) Scenopægorum quævisisse Jesum dicentes : « Ubi est ? Et erat de ipso discordia : alii quidem dicebant : Bonus est ; alii dicebant : Non ; seducit turbam. » Et rursus principes sacerdotum aiunt Pilato : « Scimus, Domine (72), quod dixit seductor ille adhuc vivens : Post tres dies resurgo. » De illis (73) ergo Salvator hæc dixit : « Quicumque (74) venerunt ante me, fures erant (75) et latrones : sed non audierunt (76) eos oves. Oves meæ (77) meam vocem audiunt, et cognoscunt vocem meam, et sequuntur me. » De se ipso autem ait : « Ego a me ipso (78) non loquor : » nempe : sicut illi faciebant. Cum vero etiam futura præsciret ut Deus, et post suam in cælum ascensionem, sanctique Spiritus adventum rursus fore nosset seductores, ut Simon, ut Montanus, ut Manichæus fuerunt, nos præmunivit in-

D dicit Dominus super prophetas qui seducunt populum meum. » In Ezechiele autem cap. xiii, vers 6 : Ἐγὼ οὐκ ἀπέσταλκα αὐτούς, id est « ego non misi illos. » Et vers. sequenti : Καὶ ἐλέγετε, Φησὶ Κύριος· Καὶ ἐγὼ οὐκ ἐλάλησα, id est : « Et dicebatis : Ait Dominus : et ego locutus non fui. »

(71) *In festivitate.* Joan. vii, 11, 12. Citatur sensus potius, quam verba.

(72) *Scimus, Domine.* Matth. xxvii, 63. Pro, οἶδαμεν, Græca editio habet : ἐμνήσθημεν, id est, « meminimus. »

(73) *De illis.* Clemens quoque in primo Strom., pag. 368, de pseudoprophetais intelligit Domini verba, quæ allegat Didymus.

(74) *Quicumque.* Joan. x, 8.

(75) *Erant.* Græca editio, εἶσι, id est « sunt. »

(76) *Audierunt.* Biblia eodem sensu, ἤκουσαν pro ἤκουσεν.

(77) *Oves meæ.* Joan. x, 27. Sensus tamen asseritur, non verba.

(78) *Ego a me ipso.* Joan. xiv, 10.

quiens : « Cum autem (79) venerit Paracletus, Spiritus A veritatis, qui a Patre procedit, ille vobis in memoriam revocabit verba mea, et deducet vos ad omnem veritatem : a semetipso non loquetur. » Id est : Spiritui sancto fidem ne denegatis, qui eadem dicit, et docet quæ ego : nec enim est alterius voluntatis (80), nec alterius essentiae : iis autem qui Spiritum sanctum se habere aiunt, sed non loquuntur quæ mea sunt, et prophetarum, ne credatis. Manichæum vero ne toleretis, quod Vetus Testamentum non admittat, sed inhumanitatis condemnat bonum Patrem, qui mecum loquitur, ac ea facit, quæ ipsius erga homines benignitatem declarant. Ad hæc : cum Verbum Dei in ipso Deo subsistens sit Filius, cumque et ipse sit in Patre, et Patrem habeat in semetipso, merito dicitur non loqui a se ipso, sed, ut antea scriptum est, ea loquitur quæ sunt Dei, quippe qui Deus est ineffabilis ineffabiliter videns voluntatem 389 Patris. Atque id ipsum similiter de Spiritu sancto dicendum est, quippe qui est divinus Spiritus. Sed alia etiam explicatio afferri potest. Cum Verbum Patris ait, « Spiritus (81) a se ipso non loquetur, sed de meo accipiet, » unius essentiae, uniusque voluntatis vinculum in Trinitate ostenditur. Cum vero ipse non dixerit, « A semetipso non loquitur, » sed, « non loquetur, » apparet, verba illa, « non loquetur, » ad certum quoddam tempus ac rem esse referenda. Quandoquidem detrectanti Moyse, ut antea dictum est, ait Deus : « Elige (82) septuaginta seniores, et accipiam de Spiritu, qui est in te, et dabo super illos. » Attamen non tanquam indigus accepit Deus de Spiritu, qui erat in Moyse. Unigenitum porro, ac Spiritum Dei, tanquam eum, qui propria auctoritate præditus sit, et tanquam Dominum, operari et loqui, alibi rursus testatur Scriptura in hunc modum : De Filio quidem, exempli gratia, ait David : « Deus noster (83) in coelo et in terra omnia quæcunque voluit, fecit. » Isaias vero : « Fortis (84), Dominator. » Ac præterea propria potestate divinam virtutem operabatur (85), et miracula perficiebat, ut antea (86) dictum fuit. De Spiritu autem sancto, exempli gratia, Dominus hæc docet : « Spiritus (87) ubi vult, spirat. » Paulus vero : « Hæc autem (88) omnia operatur unus et idem Spiritus dividens seorsum singulis prout vult. »

Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπο-
ρεύεται, ἐκεῖνος ὑμᾶς ἀναμνήσει τὰ ῥήματά μου, καὶ
ὁδηγήσει ὑμᾶς πρὸς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν· ἀφ' ἑαυτοῦ
οὐ λαλήσει· ἂντι τοῦ, Τῷ ἁγίῳ Πνεύματι μὴ
ἀπιστήσητε, τὰ αὐτὰ λέγοντι καὶ διδάσκοντι, ἅπερ
ἐγώ· Οὐ γὰρ ἐτερόβουλον, οὐδ' ἐτεροούσιον· τοῖς
δὲ Πνεύμα ἅγιον λέγουσιν ἔχειν, καὶ μὴ [185 b]
λαλοῦσι τὰ ἐμὰ καὶ τὰ τῶν προφητῶν, μὴ πι-
στεύσητε· μὴ τε μὴν ἀνάσχηθε Μανιχαίου, μὴ
προσιεμένον τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, ἀλλ' ἀπανθρω-
πίαν καταψηφισμένου τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς, τοῦ σὺν
ἐμοὶ λαλοῦντος καὶ ποιούντος τὰ φιλόφρονα. Πρὸς
τούτοις, Λόγος ὢν τοῦ Θεοῦ ἐνοπόστατος ὁ Υἱὸς,
καὶ ὢν ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ τὸν Πατέρα ἔχων ἐν ἑαυτῷ,
εἰκότως ἀφ' ἑαυτοῦ οὐ λαλεῖ· ἀλλ', ὡς προέγρα-
πται, τὰ τοῦ Θεοῦ λαλεῖ, ἅτε δὴ Θεὸς ἀρρήτος βλέ-
πων εἰς τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς· καὶ τὸ ἅγιον
Πνεῦμα ὁμοίως, ἅτε θεῖον Πνεῦμα. Νοητέον καὶ
ἄλλως· Τοῦ Λόγου τοῦ Πατρὸς φάσκοντος· Ἐν
Πνεύμα ἀφ' ἑαυτοῦ οὐ λαλήσει, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐμοῦ
λήψεται· ὁρᾶται ὁ σύνδεσμος τῆς οὐσίας, καὶ τοῦ
ἐνὸς θελήματος τῆς Τριάδος. Οὐκ εἰπόντος δὲ αὐτοῦ,
'Αφ' ἑαυτοῦ οὐ λαλεῖ, ἀλλ', « οὐ λαλήσει, » δεικνυ-
ται, ὡς ἐπὶ τινι καιρῷ καὶ πράγματι ἐλέγχθῃ τὸ,
« οὐ λαλήσει. » Ἐπειτοὶ τῷ Μωϋσεῖ, ὡς προείρηται,
παραιτουμένῳ λέγει ὁ Θεός· « Ἐπίλεξαι ἐβδομή-
κοντα πρεσβυτέρους, καὶ λήψομαι ἀπὸ τοῦ Πνεύμα-
τος τοῦ ἐν σοὶ, καὶ δώσω ἐπ' αὐτούς· » καὶ ὁμοίως
οὐκ ὡς ἐνδεὴς ἐλάμβανεν ἀπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ
δόντος ἐν τῷ Μωϋσεῖ. Πάλιν γοῦν ἄλλοτε ἐξουσιαστι-
κῶς καὶ δεσποτικῶς ποιεῖν καὶ φθέγγεσθαι τὸν Μονο-
γενῆ καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ μαρτυρεῖ ἡ Γραφή
οὕτως· περὶ μὲν τοῦ Υἱοῦ, ὡς ἡνίκα λέγῃ Δαυὶδ·
« Ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῇ πάντα,
ὅσα ἡθέλησεν, ἐποίησεν· » Ἡσαΐας δέ· « Ἰσχυρὸς
ἐξουσιαστὴς· » καὶ ὡς ὅτε κατ' ἐξουσίαν ἐνεργεῖ
θεῖαν δύναμιν, καὶ θαύματα ἐπετελεῖ, ὡς προελέχθη.
[186 a] Περὶ δὲ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὡς ἡνίκα ὁ
Κύριος διδάσκη· « Τὸ Πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ· »
Παῦλος δέ· « Πάντα δὲ ταῦτα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ
αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἐκάστῳ, καθὼς βούλε-
ται. »

(79) Cum autem. Joan. xv, 26, xvi, 13, et xiv, 26. Quæ loca inter se permiscet, sensum citans. Simile quid facit in lib. De Spiritu sancto num. 50, ubi sic citat : « Cum autem venerit Paracletus Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia. » Quæ partim de-umpta sunt ex Joan. xv, 26, aut xvi, 13, partim ex xiv, 26.

(80) Voluntatis. Eodem modo Evangelii verba accipit in libro De Spiritu sancto num. 34 et 36.

(81) Spiritus. Hic quoque duos inter se textus confundit. Nam capite xvi Joannis, versiculo quidem 13 legitur : Οὐ γὰρ λαλήσει ἀφ' ἑαυτοῦ, id est « non enim loquetur a semetipso ; » versiculo autem 14 : Ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, id est, « quia de meo accipiet. »

(82) Elige. Num. xi, 16, 17. Sensum duntaxat citat ; nam verba hæc sunt : Συνάγαγέ μοι ἐβδομήκοντα ἄνδρας. . . καὶ ἀφελὼ ἀπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἐπὶ σοὶ, καὶ ἐπιθήσω ἐπ' αὐτούς, id est, « congrega mihi LXX viros... et auferam de Spiritu, qui est in te, et imponam super ipsos. »

(83) Deus noster. Psal. cxiii, vers. 11 (apud Vulg. part. ii, vers. 3. Vide not. 79, pag. 11).

(84) Fortis. Isa. ix, 6.

(85) Virtutem operabatur. Locutio Biblica. Vide psal. cxvii, vers. 16 ; Marc. ix, 39 ; Matth. xxi, 58, etc.

(86) Antea. Lege cap. 27 libri primi

(87) Spiritus. Joan. iii, 8.

(88) Hæc autem. I Cor. xii 11.

ΚΕΦ. Κ'.

A

CAP. XX.

Ἀποτίθεσθαι τὸν Μονογενῆ τὴν βασιλείαν, καὶ μὴ εἶναι βασιλεὺς αἰώνιον, ὑποτάσσασθαι τε τῷ Θεῷ, ὡς τινα ἀντίθεον (Πᾶσι δὲ ἡμῖν ἔστω), καὶ εἶναι μόνον « τὰ πάντα ἐν πᾶσι » τὸν Πατέρα φαντάζονται, ἀφ' ὧν Κορινθίους Παῦλος ἔγραψε τοιαύτως· « Ὅταν παραδιδῷ τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, ὅταν καταργήσῃ πᾶσαν ἀρχὴν, καὶ ἐξουσίαν, καὶ δύναμιν· δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεῦσιν, ἄχρις οὗ ἂν θῇ πάντας τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. » Ἐργατος ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ θάνατος· πάντα γὰρ ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. Ὅταν δὲ εἴπῃ· Τὰ πάντα ὑποτέτακται, δῆλον, ὅτι ἐκτός τοῦ ὑποτάξαντος αὐτῷ τὰ πάντα· ὅταν δὲ ὑποταγῇ αὐτῷ τὰ πάντα, τότε αὐτὸς ὁ Υἱὸς ὑποταγέσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα, ἵνα ἢ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσιν. » Καὶ εἰς τοῦτο δὲ, ὅτι περὶ τὴν τοῦ δούλου μορφήν ἐλεῖσθαι ὀφειλομένον τὸν νοῦν ἀκριβῶς· εἰ γὰρ τις ἀναλογιζόμενος ὅπερ εἰ θετικῶς ὑποτάσσεται, ἀπ' ἀρχῆς ἂν ὑπετέτακτο. Ἐτι δὲ καὶ ἐκ τῆς προφητείας Δανιὴλ, ἐχούσης ὡδὲ πως κατὰ λέξιν· « Ἐθεώρων ἐν ὁράματι τῆς νυκτός, καὶ ἰδοὺ μετὰ τῶν νεφελῶν τὸ οὐρανὸν, ὡς Υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος, καὶ ἕως τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν ἔφθασεν· καὶ προσήχθη αὐτῷ, [186 β], καὶ αὐτῷ ἐδόθη ἡ ἀρχὴ, καὶ ἡ τιμὴ, καὶ ἡ βασιλεία· καὶ πάντες οἱ λαοί, φυλαί, γλῶσσαι δουλεύουσιν αὐτῷ· ἡ ἐξουσία αὐτοῦ ἐξουσία αἰώνιος, ἥτις οὐ παρελεύσεται· καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ οὐ διαφθαρήσεται. » Παλαιὸν γὰρ ἡμερῶν τὸν Πατέρα λέγει· ὡς Υἱὸν δὲ ἀνθρώπου προσαχθέντα αὐτῷ, ὥτινι ἐδόθη ἡ ἀρχὴ, καὶ ἡ τιμὴ, καὶ ἡ βασιλεία, τὸν σύμμορφον τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν ὁμοιωσάμενον, διὰ τοῦτο εἰρησθαι τῷ Ἀποστόλῳ καὶ τῷ προφῆτῃ τὰ προκείμενα, λείπεται αὐτοὺς παραγράφασθαι τὸν ἕτερον. Ἀπὸ γὰρ τοῦ ἀποστολικοῦ ῥητοῦ, νῦν μὲν βασιλεύει ὁ Υἱὸς, μετὰ δὲ τὴν ἀνάστασιν ἀποτίθεται, κατ' αὐτούς. Ἀπὸ δὲ τῆς προφητείας, νῦν μὲν οὕτω βασιλεύει ὁ Βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων καὶ Κύριος τῶν κυριευόντων, τότε δὲ ἀρχεται, μετὰ τοῦτο ἔμπανιν φαίνεσθαι ἐπὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς. Εὐρίσκεισθαι δὲ πρὸς τοῦτοίς, ὅτι τῇ μὲν Παρθένῳ Μητρὶ αὐτοῦ καὶ τῷ Ἰωσήφ ὑπετάγη εἰς τὴν οἰκονομίαν, ἐκὼν δὲ δῆλον ὅτι, καὶ οὐκ ἀνάγκη, οὐδὲ καταβάλλων τι τοῦ βασιλικοῦ γένους, μᾶλλον δὲ τῇ συγκαταβάσει δεικνύς τὸ ὑπερόγκον τῆς θεότητος, καὶ τὸ πρῶτον τῆς Δημιουργοῦ δυνάμεως, καὶ οἰκονομῶν τὸ ἡμᾶς πατράσι πείθεσθαι· οἷς

(89) Cum tradiderit. I Cor. cap. xv, a vers. 24 ad 28. Græca editio: παραδῶ. Codex Alexandrinus, et Didymus: παραδιδῶ.

(90) Ipsius. Vox, αὐτοῦ, deest hic in Græca editione, sed eam habet codex Alexandrinus.

(91) Omnia. Græca editio: Ὅτι πάντα pro τὰ πάντα.

(92) Respondemus, etc. Aliquod mendum in his cubare videtur; nimis enim perplexa est in Græco sententia.

(95) Contemplabar. Dan. vii, 13, 14.

(94) Veniens. Græca editio hic addit ἦν, id est « erat. »

(95) Adductus est. Biblia pro προσήχθη, habent προσηνέχθη, id est « oblatum est. »

Regnum ab Unigenito deponi, eamque æternum Regem non esse, sed subijci Deo quasi quemdam semideum (nobis autem propitius ipse ignoscat), ac solum Patrem « omnia in omnibus » esse comminiscuntur ex iis, quæ ad Corinthios Paulus scripsit hisce verbis: « Cum tradiderit (89) regnum Deo et Patri, cum evacuaverit omnem principatum et potestatem et virtutem: oportet enim illum regnare, donec posuerit omnes inimicos ipsius (90) sub pedibus 390 ejus: novissima inimica destruitur mors: omnia enim subiecit sub pedibus ejus. Cum autem dixit: Omnia (91) subjecta sunt, sine dubio præter eum qui subiecit ei omnia. Cum autem subjecta fuerint illi omnia, tunc ipse Filius subijcietur ei, qui subiecit ipsi omnia, ut sit Deus omnia in omnibus. » Respondemus (92), hæc ab eo, qui accurate illa expenderit, de servi forma accipi debere; nam si subijceretur qua Deus, subiectus fuisset ab initio. Constat id præterea ex Danielis prophetia, quæ ad verbum sic habet: « Contemplabar (93) in visione noctis, et ecce cum nubibus cæli quasi Filius hominis veniens (94), et usque ad Antiquum dierum pervenit, et adductus est (95) ei, et ipsi datus est principatus, et honor, et regnum; et omnes populi, tribus, linguæ servient ei: potestas ejus potestas æterna, quæ non præteribit, et regnum ejus non corrumpetur. » Nam « Antiquum dierum » dicit Patrem: Qui vero ei « adductus est quasi Filius hominis, » cui datus est principatus, et honor, et regnum, illum significat, qui nostræ abjectioni conformis factus est. Itaque nisi verba, quæ allegata sunt, ab Apostolo, et a propheta hac de causa dicta esse concesserint, restat ut alterutrius testimonium quasi præscriptione atque exceptione utentes (96) rejiciant. Nam juxta apostolica verba nunc quidem regnat Filius, post resurrectionem vero regnum deponit, ut ipsi opinantur. Juxta prophetiam vero nunc quidem nondum regnat Rex regnantium, et Dominus dominantium; tunc autem regnare incipiet (97), ac rursus postea apparere in Deo et Patre. Insuper vero compertum est (98), eum Virgini quidem matri suæ, ac Josepho subjectum fuisse in Incarnatione: voluntarie scilicet iis subijciatur, non necessitate coactus, neque quidquam de regia dignitate abijciens; sed condescensione potius ostendens sublimitatem deitatis,

(96) Exceptione utentes. in Græco, παραγράφασθαι, quod jurisconsultis est præscribere, aut, quod idem est, exceptione uti. Quare apud Pollucem lib. viii, segm. 60, ubi legitur, παρὰ διαίτητάς παραγράφάμενος, καὶ ὑπομοσάμενος νόσον, ἢ ἀπόδημιαν, miror interpretem sic vertisse: « apud arbitros reus vocatus, et morbum prætexens aut peregrinationem. » Vertendum enim puto: « apud arbitros exceptione usus, » et reliqua.

(97) Regnare incipiet, etc. Videtur in Græco aliquid desiderari.

(98) Compertum est. In Græco, εὐρίσκεισθαι, id est « inveniri. » Videtur legendum εὐρίσκειται, id est « invenitur. »

et mansuetudinem creatricis virtutis, ac nos docens quomodo parentibus obedire debeamus : quibus **391** merito ipse concessit ut honorentur, sicut apud Lucam ipsemet dixit : « Quid (99) quærebatis me? an nesciebatis, quod in domo Patris mei (1) oportet me esse? Et descendit (2), » inquit, « in Nazareth : et erat subditus illis. » Sed Patri ac Deo nondum juxta hæreticos subjectus fuit : ac mendax fuit Paulus, cum ad Philippenses scripsit : « Factus (3) obediens usque ad mortem, mortem autem crucis. » Sicut ergo cum esset æqualis Deo, et in forma Dei, non propter seipsum, sed pro nobis factus est peccatum, et maledictio, sic non propter seipsum, sed propter nos dictus est in Scripturis regnum traditurus, et subjiendus. Quoniam propter benignitatem in homines suam factus est sine ulla naturarum confusione quod nos sumus, excepto peccato, ac mansit unus et idem. Ille enim, qui est rerum omnium Conditor, quique omnibus imperat (inter omnia vero ponuntur etiam sæcula), qui demum a prophetis dictus est primus et deinceps futuris non imperare, ac regnare cum

Quod autem interminatum sit ejus regnum (unum est enim indivisum Trinitatis regnum), in primo λόγῳ (5) Scripturæ testimoniis accuratius atque operosius confirmatum est. Recte enim Gabrielem divisisse constat : « Regnabit (6) super domum Israel in sæcula, et regni ejus non erit finis; » et Davidem : « Thronus (7) tuus, Deus, in sæculum sæculi : virga rectitudinis virga regni tui ; dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem ; propterea unxit te, Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ participibus tuis. » Quod vero attinet ad illa Pauli verba (8) : « Ut sit Deus omnia in omnibus, » ea Deum quidem (9) maxime denotant, nec personam **392** a persona distinguunt : iis tamen similia idem Apostolus scribit de Filio. Romanis quidem : « Ex quibus (10) est Christus secundum carnem, qui est in omnibus Deus ; » Colossensibus vero de futuro sæculo loquens ait : « Ubi (11) non est Græcus, et Judæus, Scythia, servus, liber, sed omnia in omnibus Christus ; » et rursus de Ecclesia scribens ait : « Quæ est (12) cor-

Α τὸ τιμᾶσθαι δικαίως δέδωκεν αὐτὸς, ὡς παρὰ Λουκᾶ εἶπεν· « Τί ὅτι ἐζητεῖτέ με ; Οὐκ ᾔδειτε ὅτι ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Πατρὸς μου δεῖ με εἶναι ; Καὶ κατῆλθε, » φησὶν, « εἰς Ναζαρέθ, καὶ ἦν ὑποτασσόμενος αὐτοῖς. » Τῷ δὲ Πατρὶ καὶ τῷ Θεῷ οὐδέπω, [187 α] κατ' αὐτοὺς, ὑπετάγη· καὶ ἐφεύσθη μὲν παρὰ Παύλου, Φιλιππησίοις ἐπιστέλλοντος· « Γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ » Ὡς περ οὖν Ἰσα Θεῷ καὶ ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐ δι' ἑαυτὸν, ἀλλ' ὑπὲρ ἡμῶν, ἀμαρτία γέγονε καὶ κατάρτα· οὕτως, οὐ δι' ἑαυτὸν, ἀλλὰ δι' ἡμᾶς γέγραπται παραδῶσθων καὶ ὑποταγητόμενος· ἐπειδὴ διὰ φιλανθρωπίας γέγονεν ἀσυγχύτως, ὅπερ ἐσμὲν, ἐκτὸς ἀμαρτίας, μείνας εἰς καὶ ὁ αὐτός. Πῶς γὰρ ὁ πάντων ποιητὴς καὶ πάντων κρατῶν· (ἐν τοῖς πᾶσι δὲ B τίθενται καὶ οἱ αἰῶνες), ὁ προφητευσθεὶς πρῶτος, καὶ εἰς τὰ ἐφεξῆς, καὶ Παντοκράτωρ, δύναται εἰς τοὺς ἐφεξῆς αἰῶνας μὴ κρατεῖν καὶ βασιλεῦσιν σὺν Πατρὶ καὶ Πνεύματι, καθὰ καὶ νῦν, καὶ ἀεὶ. deinceps (4), et omnipotens, quomodo potest sæ-

Patre et Spiritu sicut nunc, ita et semper? « Οὗτι δὲ ἀτελεύτητος αὐτοῦ ἡ βασιλεία ὑπάρχει (μία γὰρ ἐστὶν ἀδιαίρετος τῆς Τριάδος), ἐν τῷ πρώτῳ λόγῳ ἐμαρτυρήθη ἐξεργαστικώτερον, ἐν οἷς Γαβριὴλ εὖγε φαίνεται εἰρηκώς· « Βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰσραὴλ εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος. » καὶ Δαυὶδ· « Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος ἐυθύτητος, ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου· ἡγάπησας δικαιοσύνην, C καὶ ἐμίσησας ἀδικίαν· διὰ τοῦτο ἐχρίσέ σε, Θεέ, ὁ Θεός σου ἑλαῖον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. » Περὶ δὲ τοῦ γράφειν, « Ἵνα ἡ ὁ Θεός τὰ πάντα ἐν πᾶσιν, » μάλιστα μὲν ἀδιακρίτως ἔχει Θεὸν, ὅμως παραπλήσια τούτου ὁ αὐτός Ἀπόστολος γράφει περὶ τοῦ Υἱοῦ, « Ὡς αἰῶνι μὲν ὁ Χριστὸς τὸ [187 β] κατὰ σάρκα, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεός· » Κολοσσαεῦσι δὲ περὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος διαλεγόμενος, φησὶν· « Ὅπου οὐκ ἐν Ἑλλήν καὶ Ἰουδαίῳ, Σκύθῃ, δοῦλῳ, ἐλεύθερῳ, ἀλλὰ τὰ πάντα ἐν πᾶσι Χριστός· » καὶ πάλιν περὶ τῆς Ἐκκλησίας γράφων, φησὶν· « Ἦτις ἐστὶν τὸ σῶμα τοῦ τὰ πάντα

(99) Quid. Luc. II, 49.

(1) In domo Patris mei. Pro his verbis Græca ac Latina Biblia habent : « In his quæ Patris mei sunt. »

(2) Et descendit. Luc. II, 51. Græca editio habet κατέβη pro κατῆλθεν : et Ναζαρέτ pro Ναζαρέθ· ac nonnulla addit.

(3) Factus. Philipp. II, 8.

(4) Primus et deinceps. Isa. XLII, 4, legitur : Ἐγὼ ὁ Θεός πρῶτος, καὶ εἰς τὰ ἐπερχόμενα. Et cap. XLIV, vers. 6 : Ἐγὼ πρῶτος, καὶ ἐγὼ μετὰ ταῦτα : Alterutrum ex his locis respicit, ni fallor, Didymus.

(5) In primo λόγῳ. An respicit caput 31 primi libri?

(6) Regnabit. Luc. I, 32.

(7) Thronus. Psal. XLIV, 8 et 9. Vide not. 43, pag. 93.

(8) Ut sit Deus omnia in omnibus. Celebrem hunc Pauli locum perperam ab Origene acceptum fuisse indicat Hieronymus in libro adversus Joannem Hierosolymitanum num. 16 his verbis : « Querimus... an Origenis sententia sit vera, qui dixit... ipsos

dæmones... humana carne vestiri, ut acta deinceps poenitentia post resurrectionem eodem circulo quo in carnem venerant, revertantur ad viciniam Dei, liberati etiam aereis æthereisque corporibus, et tunc omnia genera curvent Deo, cælestium, terrestrium, et infernorum, et sit Deus omnia in omnibus. » At Didymus eundem Pauli locum hic explicans nihil tale docet.

(9) Ea Deum quidem, etc. Similem sententiam aut responsonem habet Hieronymus in epistola 55 ad Amandum, eamque fortasse ex Didymi commentariis in Epistolam primam ad Corinthios mutuavit. Est. En Hieronymi verba : « Non ait, « Ut sit Pater omnia in omnibus, » sed « ut sit Deus : » quod proprium nomen est Trinitatis, et tam ad Patrem, quam ad Filium, et Spiritum sanctum referri potest. »

(10) Ex quibus. Rom. IX, 5.

(11) Ubi. Coloss. III, 11. Vide not. 12, pag. 29.

(12) Quæ est. Ephes. I, 23. Græca editio : ἥτις ἐστὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ, τὸ πλήρωμα τοῦ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου. Vide not. 10, pag. 29.

ἐν πάσιν πληροῦντος Χριστοῦ· καὶ ἀλλαχοῦ· Χριστὸς ἡθὲς καὶ σήμερον ὁ αὐτὸς, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας· καὶ πάλιν· Ἐν ἡμῶν ὀνόματι Ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμψῃ ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων· καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται, Εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός. Καὶ γὰρ εἰ μὴ διέσφαλται τὸ, Ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος· καὶ τὸ, Ἐν αὐτῷ κόσμον καταλλάσσω· καὶ τὸ, Ἐν αὐτῷ εὐδόκησε πᾶν τὸ πλήρωμα κατοικῆσαι, καὶ δι' αὐτοῦ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα εἰς αὐτόν, οὐχὶ δὲ εἰς ἄλλον· τῇ θεότητι αἰρεσιμαχοὶ διεσάφησαν· οὐ μόνον ὡς Ἰῶν πρὸς Πατέρα κοινωνίαν, ἀλλ' οὐδὲ ὡς φίλῳ πρὸς φίλον ἰσότητα συγκλητορίας παραχωροῦντες αὐτῷ. Ἰωσαφάτ γὰρ βασιλεὺς Ἰούδα πρὸς Ἀχαάβ βασιλέα Ἰσραὴλ τῆς φιλίας τὴν κοινωνίαν ἐνδεικνύμενος, ἔλεγεν· Καθὼς σὺ, φησὶν, οὕτως καὶ ἐγώ· καὶ καθὼς ὁ λαός σου, οὕτως καὶ ὁ λαός μου· καὶ καθὼς οἱ ἵπποι σου, οὕτως καὶ οἱ ἵπποι μου· καὶ τῷ παρ' αὐτοῦ μὴ τεχθέντι, τῆς ἰδίας προσέθει βασιλείας ὁμοτιμίαν. Ὁμοίως δὲ καὶ τοὺς μαθηταὶς ἦν, φησὶ, κατὰ τὴν Γραφὴν διὰ τὸν Χριστὸν ἅπαντα κοινὰ καὶ ἀμέριστα. Ἀναιδέστερα τοίνυν τὰ αἰρετικῶν ῥήματα τῶν τοῦ διαβόλου. Ἐκεῖνος [188 α] μὲν γὰρ ὁ Θεομιθῆς τὴν οἰκονομίαν οὐδέπω μαθὼν, τὴν ὅτε ἡμεῖν, τότε καὶ ἀγγέλους γνωσθεῖσαν· (οὕτω γὰρ αὐχμηματικώτερον φημι, ὅτε καὶ δι' ἡμῶν, πειθόμενος Παύλῳ φανερώς συνεγγομένῳ· Ἐν ἡμῶν γνωρισθῇ νῦν ταῖς ἀρχαῖς καὶ ταῖς ἐξουσίαις διὰ τῆς Ἐκκλησίας ἡ πολυποικίλος τοῦ Θεοῦ σοφία), καὶ διὰ τοῦτο πειράζειν τοιμῶν, τῇ ἐξουσίᾳ κατελίμπανε τοῦ Σωτῆρος, εἰπὼν· Εἰ Ἰῶν εἰ τοῦ Θεοῦ, βάλε σεαυτὸν κάτω· Οὗτοι δὲ, τὸ τῆς θείας καὶ ἀφράστου γενήσεως, ὅσον τὸ ἐπ' αὐτοῖς, παραλύοντες ἀξίωμα, τρόπον τινὰ τὸν αἰώνιον ἐκμοχλεύουσι θρόνον, καὶ διορίζοντες φάσκουσιν· Ἀπιστοῦμέν σοι λέγοντι· Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἑσμέν· καὶ, Πάντα, ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ, ἐμὰ ἐστίν· Ἀπιστοῦμεν δὲ οὐδὲν ἤττον καὶ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ φάσκοντι· Οὗτός ἐστιν ὁ Ἰῶν μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα. Τοῦ βασιλικοῦ κατὰ θεὸν θρόνου. Δι' αὐτὸν παρὰ τῷ Λουκᾷ ἐν παραβολῇ φρικτὰ ἀποφαίνεται περὶ αὐτῶν. Λέγει γὰρ τοῖς ἀγγέλοις· Τοὺς ἐχθρούς μου τούτους τοὺς μὴ θελή-

A pus Christi omnia in omnibus implentis; et alibi: Christus (13) heri et hodie idem, et in sæcula; Et rursus: Ut in nomine (14) Jesu omne genu flectatur cælestium, et terrestrium, et infernorum, et omnis lingua confitebitur (15): Unus Dominus Jesus Christus. Etenim nisi falsum est illud: In ipso (16) habitat omnis plenitudo divinitatis; et illud: In ipso mundum (17) reconcilians; et illud: In ipso complacuit (18) omnis plenitudo habitare, et per eum reconciliare omnia in ipsum; non vero in alium; si hæc, inquam, vera sunt, apparet (19) illos pro sua hæresi pugnantes deitati bellum inferre, quippe qui Christo non modo tantum Filio communionem cum Patre negant, verum ne ipsum quidem tanquam amicum, æqualem cum amico possessorem ac dominum esse concedunt. Nam Josaphat rex Judæ ut suam erga Achabum (20) regem Israelis amicitiam societatem ostentaret, inquebat: Sicut tu (21), sic et ego; et sicut populus tuus, ita et populus meus; et sicut equi tui, sic et equi mei; ac ei, qui ab ipso genitus non fuerat, æqualem proprio in regno honorem afferebat. Similiter vero etiam discipulis erant propter Christum omnia communia, ut testatur Scripturæ (22), et indivisa. Impudentiores itaque diabolo sunt hæretici, majoremque inverecundiam horum dicta præ se ferunt. Nam ille Dei inimicus cum Incarnationem, quæ non prius angelis, quam nobis nota facta est, nondum compertam haberet (nam cum aliqua jactantia dico «nondum», quoniam per nos quoque ea angelis innotuit, si fides habenda est Paulo manifeste 393 iniquenti: Ut innotescat (23) nunc principatibus, et potestatibus (24) per Ecclesiam multiformis Dei sapientia), atque hac de causa Salvatorem tentare ausus esset, libero ejusdem arbitrio permisit ut faceret quod vellet, dicens: Si Filius (25) Dei es, mitte te deorsum. At vero hi divinæ generationis dignitatem, quantum in ipsis est, evententes, sempiternum thronum quodammodo exeunt, atque ita statuunt, et inquirunt: Non credimus tibi, cum dicis: Ego (26) et Pater unum sumus; et: Omnia (27) quæcunque habet Pater, mea

(13) Christus. Hebr. xiii, 8.

(14) Ut in nomine. Philipp. ii, 10 et 11. Vide not. 13 pag. 29.

(15) Confitebitur etc. Græca editio, et Latina translatio: Confiteatur, quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris.

(16) In ipso. Coloss. ii, 9.

(17) In ipso mundum. II Cor. v, 19. Græca editio: in Christo, id est: in Christo: pro: in ipso.

(18) In ipso complacuit. Coloss. i, 19, 20.

(19) Apparet, etc. Codex, αἰρεσιμαχοὶ διεσάφησαν. Quæ lectio videtur mendosa. Ego sic verti quasi in Græco legeretur: αἰρεσιμαχοὺς ἑαυτοὺς διεσάφησαν.

(20) Achabum. Non Achabo, sed Joram Achab filio ea dixit Josaphat, quæ hic citantur.

(21) Sicut tu. Lib. IV Reg. iii, 7. Biblia habent:

D Ὁμοίός μοι, ὁμοίός σοι ὡς ὁ λαός μου, ὁ λαός σου ὡς οἱ ἵπποι μου, οἱ ἵπποι σου, id est, Similis mihi, similis tibi; sicut populus meus, populus tuus; sicut equi mei, equi tui.

(22) Scripturæ. Act. iv, 32.

(23) Ut innotescat. Ephes. iii, 10. Joannes quoque Chrysostomus in oratione contra Anomæos, anno Christi 387 habita, allato hocce Pauli loco, subjungit tom. I, pag. 474: Μεθ' ἡμῶν καὶ δι' ἡμῶν αἱ ἀνω δυνάμεις ἐγνωσαν τὰ ἀπόρρητα τοῦ βασιλέως, id est: nobiscum, et per nos supernæ virtutes secreta Regis cognoverunt.

(24) Et potestatibus. Græca editio hic addit, ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, id est: in cælestibus; quæ verba ne Didymus quidem omisit segm. 90 a.

(25) Si Filius. Matth. iv, 6.

(26) Ego. Joan. x, 30.

(27) Omnia. Joan. xvi, 15.

sunt. » Neque vero majorem fidem habemus Deo A
et Patri dicenti : « Hic est (28) Filius meus dilectus,
in quo bene complacui. » Itaque ex regio throno descende. Hinc sit, ut terribilia de ipsis apud Lu-
cam in parabola pronuntiaverit ; ait enim angelis : « Hos meos (29) inimicos, qui noluerunt
me regnare super ipsos, ducite huc, et mactate coram me. »

CAP. XXI.

Cum ea quæ ad designandas humanas Christi
affectiones dicta sunt in Scriptura, Deo Verbo, non
vero œconomiz, id est Incarnationi, applicanda
esse (30) velint hæretici, aiunt, eum factum esse
carnem inanimatam : et quasi penitentia præ ago-
nia ductus (31) fuerit is, qui est magnus Deus im-
mutabilis, et incorruptus, aut quasi ex necessitate,
non vero voluntarie, et libenter agoniz obnoxius
fuerit, aut quasi etiam omnino non potuerit, si
voluisset, ea evitare, quæ in cruce passus est,
contemnentes eam, quæ nullo modo contemnenda
est, deitatem, eidem exprobrant et illud, quod in
Matthæo legitur : « Pater (32), si possibile est,
transeat calix iste ; » et illud : « Salva (33) me ex
hac hora ; » et illud, quod in cruce dictum fuit :
« Deus meus, Deus (34) meus, quare dereliquisti
me ? » et illud : « Tristis (35) est anima mea usque
ad mortem ; » et quod lacrymatus (36) fuerit
propter 394 Lazarum ; et quod veluti defatiga-
tus (37) ex itinere requieverit, et quod oraverit,
et cibum appetiverit, et sitim, et somnum in navi-
cula passus sit (apage infidelitatem) ; et illud :
« Apparuit (38) angelus Domini corroborans eum ;
et alia his affinia. Sed hæreticis ipsis vicissim ad-
versantur ac repugnant Scripturæ, quæ testantur
eum secundum deitatem esse æqualem Deo ; et
semetipsum exinanivisse formam servi accipiendo,
et ea omnia, quæ antea dicta sunt. Quin etiam hoc
ipsum eis adversatur, quod cum fiducia dixerit,
« Pater, » et quod ipse omnia, quæ animata sunt, ani-
maverit, et quod nunquam quasi minister sic locu-
tus sit : « In nomine Dei, » aut « Patris mei fiat »
unum ex iis miraculis, quæ fecit ; quemadmodum
discipuli ejus illis, quorum morbi curatu difficiles,
quorumve corpora infirma erant, ac putrida, dice-
bant, « In nomine (39) Jesu Christi surge, » atque
in omnipotenti isto et inclyto nomine ea facie-
bant, quæ omnes simul creaturæ facere non pote-
rant ; sed propria potestate virtutes operabatur,
peccata dimittebat, et imperando inquebat, « Re-
mittuntur (40) tibi peccata, » ex inferno (41) eri-

ΚΕΦ. ΚΑ'.

Προσάπτειν πού τοι τῷ Θεῷ λόγῳ, καὶ οὐ τῇ οἰ-
κονομίᾳ, τὰ ἀνθρωποπαθῶς λεχθέντα βουλόμενοι,
σάρκα ἄψυχον γεγενῆσθαι αὐτὸν λέγουσιν· καὶ
ὡσανεὶ ὑπ' ἀγωνίας μεταμελωμένῳ τῷ ἀτρέπτῳ καὶ
ἀκράτῳ μεγάλῳ Θεῷ, ἢ ὡς ἐξ ἀνάγκης, καὶ οὐχ
ἐκοντὶ κατὰ ἀσμένως, ἐπὶ [188 b] ταύτην ἐλθόντι,
ἢ καὶ ὡς μὴ δυναμένῳ τὴν ἀρχὴν, εἰ ἤθελεν, τὰ
περὶ τὸν σταυρὸν ἀποστήσαι· οὕτω περιφρονούντες
τῆς ἀκαταφρονήτου θεότητος, οὐκ ἐκτρέφουσιν αὐτῷ καὶ
τὸ ἐν Ματθαίῳ ἐμπερόμενον· « Πάτερ, εἰ δυνατόν,
παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο· » καὶ τὸ, « Σῶσόν
με ἐκ τῆς ὥρας ταύτης· » καὶ τὸ ἐν τῷ σταυρῷ εἰ-
ρημένον· « Θεέ μου, Θεέ μου, ἵνα τί ἐγκατέλιπές
με ; » καὶ τὸ, « Περιλυπός ἐστιν ἡ ψυχὴ μου μέχρι
θανάτου· » καὶ τὸ δακρύσαι αὐτὸν ἐπὶ Λαζάρῳ· καὶ
τὸ ὡσανεὶ κεκοπιανότα ἐξ ὁδοπορίας ἀναπαύεσθαι·
καὶ τὸ προσεῦξασθαι· καὶ τὴν τῆς τροφῆς ἐφεσιν·
καὶ τὴν διψαν· καὶ τὸν ἐπὶ τοῦ σκάφους ὑπνον· (φεῦ
τῆς κακοπιστίας!) καὶ τὸ, « Ὁρθὴ ἄγγελος Κυρίου
ἐνισχύων αὐτόν· » καὶ ὅσα τοιαῦτα. Οἷς ἀντιθαίνει
πάλιν καὶ ἐπανίσταται τὸ μαρτυρεῖσθαι κατὰ τὴν
θεότητα εἶναι Ἰσα Θεῷ· καὶ ὡς ἑαυτὸν ἐκένωσε
μορφῇ δούλου λαβὼν· καὶ ὅσα προεῖρηται. Καὶ αὐτὸ
τοῦτο, τὸ εἰπεῖν πεποιθήσει, « Πάτερ· » καὶ ὅτι
αὐτὸς πάντα τὰ ἐμψυχα ψυχοὶ· καὶ ὅτι οὐχ ὡς
ὑπουργός ἐφθέγγετό ποτε· « Ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ
Θεοῦ, » ἢ « τοῦ Πατρὸς μου γενέσθω » ἐν ὧν ἐποίη-
σε θαυμάτων, καθὰ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ τοῖς τε θυ-
σιάτως ἔχουσι καὶ τοῖς σαθρῷ σώματι κεχρημένοις
ἔλεγον· « Ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγέρθητι· »
καὶ ἐν τῷ παντοδυνάμῳ καὶ εὐκλεεῖ ὀνόματι τοῦτω
ἐποιοῦν, ὅσα ἦν τῇ κτίσει ὁμοῦ πάσῃ δρᾶσαι ἀδύ-
νατα· ἀλλ' ἰδιᾶ ἐξουσίᾳ ἐνήργει δυνάμεις, συνεχῶρει
ἁμαρτίας, λέγων βασιλικῶς· « Ἀφέωνται σοι αἱ
[189 a] ἁμαρτίαι· » ἐκ τοῦ ἁδου ἐξήρπαζεν, δαίμο-
νας ἐφυγάδευσεν, τῇ θαλάσῃ ἐμβριμούμενος ἐπέτα-
τεν· « Σιώπα, πεφίμωσόν· » τοῖς ἀνέμοις ἐπέτιμα,
καὶ ἐκόπασεν· τῷ Πέτρῳ δοὺς τὰς κλεῖς τοῦ οὐρα-
νοῦ, ἔλεγεν· « Ὁ ἐὰν λύσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται
D λελυμένος ἐν τοῖς οὐρανοῖς· καὶ ὁ ἐὰν δήσῃς ἐπὶ
τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένος ἐν τοῖς οὐρανοῖς· » τῷ Λα-

(28) Hic est. Matth. iii, 17; xvii, 5.

(29) Hos meos. Luc. xix, 27.

(30) Applicanda esse. Codex : Προσάπτειν πού τοι. Legendum censeo : Προσάπτειν οὗτοι.

(31) Penitentia... ductus. Codex, μεταμελωμένῳ. Lege μεταμελουμένῳ, vel μεταμελομένῳ.

(32) Pater. Matth. xxvi, 39. Biblia : Πάτερ μου, εἰ δυνατόν ἐστὶ, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο.

(33) Salva. Joan. xii, 27.

(34) Deus. Matth. xxvii, 46, ex Psal. xxi, vers. 1.

(35) Tristis. Marc. xiv, 34, et Matth. xxvi, 38. Sed ibi legitur ἕως pro μέχρι.

(36) Lacrymatus. Joan. xi, 35.

(37) Defatigatus. Joan. iv, 6.

(38) Apparuit. Luc. xxii, 43. Græca editio : Ὁρθὴ δὲ αὐτῷ ἄγγελος ἀπ' οὐρανοῦ ἐνισχύων αὐτόν.

(39) In nomine. Act. iii, 6.

(40) Remittuntur. Luc. xvi, 48.

(41) Ex inferno. Ne quis Origenismum hic latere suspicetur, animadverto primum quidem hanc ipsam a Didymo formulam adhiberi segm. 192 a, ubi non de reprobis, sed de Lazaro loquens ait : ἐξ ἁδου ὑποστρέφει, id est « Ex inferno revertetur : » deinde vero eum respicere hoc in loco illud Joannis in Apocalypsi xx, 13 : « Et mors, et infernus dederunt mortuos suos, » et quod de Christo ad inferos descendente, et sanctos inde veluti extrahente do-

ζάρῳ παρεκελεύετο· « Δεῦρο ἐκ τάφων ἔξω· » Ἄλλῳ προσέταττεν· « Νεανίσκῃ, ἐγέρθητι· » τῷ λεπρῷ ἐφράζεν· « Θέλω, καθαρῶσθαι· » Ἄλλῳ· « Θάρσει, τέκνον· ἀφένται σοι αἱ ἁμαρτίαι· » ἐτέρῳ· « Ἐγείρε, ἄρον τὸν κράββατόν σου, καὶ περιπάτει· » τῷ δαίμονι· « Τὸ ἄλαλον, » φησὶν, « καὶ κωφὸν δαιμόνιον, ἐγὼ σοι ἐπιτάσσω, ἔξελθε. » Καὶ οὐ μόνον ταῦτα ἀντιστήκει, ἀλλὰ καὶ προαναγγέλλει τῶν ὑβριστῶν ἡ ἔννοια τοῦ, « Ἴνα τί ἐγκατέλιπές με; » τοῦ μὲν Κυρίου παρὰ τῷ αὐτῷ Ἰωάννῃ προαναφωνήσαντος· « Ἰδοὺ ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐλθῆλυθεν, ἵνα σκορπισθῇτε ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια, καὶ ἐμὲ μόνον ἀφήτε· καὶ οὐκ εἰμὶ μόνος, ὅτι ὁ Πατήρ μου μετ' ἐμοῦ ἐστίν· » τοῦ δὲ Παύλου Ἑβραίοις ἐπιστελλαντος, ὅτι καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἀχώριστον αὐτοῦ ἦν· « Εἰ γάρ, » φησὶ, « τὸ αἷμα ταυρῶν καὶ τράγων, καὶ σποδὸς δαμάλεως, βαντίζουσα τοὺς κεκοινωνημένους, ἀγιάζει πρὸς τὴν τῆς σαρκὸς καθάρωσιν· πόσω μᾶλλον τὸ αἷμα Ἰησοῦ, ὅστις διὰ Πνεύματος ἁγίου ἑαυτὸν ἄμωμον προσήνεγκε τῷ Θεῷ, καθάρσει τὰς καρδίας ὑμῶν ἀπὸ συνειδήσεως πονηρᾶς; » etiam quando Paulus Hebræis scripsit, Spiritum enim (52), » inquit, « sanguis taurorum, et hircorum, et cinis vitulæ aspersus, inquinatos sanctificat ad emundationem carnis; quanto magis sanguis Jesu (53), qui per Spiritum sanctum semetipsum immaculatum obtulit Deo, emundavit corda vestra a conscientia prava? »

Τότε δὲ προσήνεγκε διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἑαυτὸν τῷ [189 b] Θεῷ, ὅτε εἰς τὸν σταυρὸν ἐκρούσθαι ἀνέβη. Ὡστε, οὐχ ὡς τῷ βήματι δοκεῖ δηλοῦν, ψιλῶς νοεῖν χρὴ· ἀλλ' ὅτι κἀναυθα συγκαταβάς εἰς πάντα, καὶ πτωχεύων τῇ τοῦ δούλου μορφῇ, καὶ μεταπλάσας τῷ λόγῳ ἑαυτὸν ἀτρέπτως εἰς τὸ κοινὸν, καὶ πᾶσαν τῆς ἐνανθρωπήσεως ἀκολουθίαν φυλάττων, καὶ μνηστὴν τοῦ χαρακτῆρος τῆς ἀληθείας ἀφανίζων, τὰ πρέποντα ἀνθρώποις χαμαιζήλως, ὥσπερ ἡ ὄντως σοφία, ἐφθέγγετο, πρὸς τὸ καὶ ἡμᾶς ὁμοιοῦμένους αὐτῷ, καὶ τελεῖς συμμόρφους, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, γινόμενους, ποιεῖν τὰ πρέποντα καὶ ἀρέσκοντα αὐτῷ, καὶ πορεύεσθαι ἀπὸ τῶν γῆνινων ἐπὶ τὰ αἰθέρια. Οἷός δὲ καὶ περὶ τούτου παρὰ τοῖς ἔξω λέλεκται, οὐδὲν οἷον καὶ αὐτῶν ἐκεῖνων ἀκούειν. Οὕτω γὰρ οὐ μόνον τὴν παρ' ἡμῖν τῶν ἁγίων μεγαλοφωνίαν ἐτι πλέον στέρομεν, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον θαυμάσομεν τὴν μίαν ἀπάντων χορηγὸν σοφίαν. Ἐχει δὲ ὧδε·

verum etiam magis magisque admirabimur unam Hæc igitur habent:

Πολλάκι γὰρ φθέγγονται, ὅσα σθένος ἐστὶν ἀκού-
[σαι]
θητοῖς· ἄλλα δ' ἐρεσσι νοήματα κρείσσεια μύ-
[θοις].

cel Ecclesia, ac demum quod Matth. xxvii, 52, legitur de sanctis, qui post Domini mortem resurrexerunt.

(42) Sile. Marc. iv, 39.

(43) Quodcunque. Non eadem plane verba, sed ferme eadem habes Matth. xvi, 19, et xviii, 18.

(44) Veni. Joann. xi, 43. In Bibliis non exstant voces, ἐκ τάφων, id est « e sepulcro. »

(45) Adolescens. Luc. vii, 14.

(46) Volo. Matth. viii, 5; Marc. i, 41; et Luc. v, 13.

A piebat, dæmones fugabat, mari minaciter mandabat, « Sile (42), obtumesce, » ventos increpabat, ei cessabant; Petro cæli claves dans siebat: « Quodcunque (43) solveritis super terram, erit solutum in cælis, et quodcunque ligaveritis super terram, erit ligatum in cælis; » Lazaro præcipiebat: « Veni (44) ex sepulcro foras; » alteri imperabat: « Adolescens (45), surge; » leproso dicebat: « Volo (46), mundatus sis; » alteri: « Confide (47), fili, remittuntur tibi peccata; » alteri: « Surge (48), tolle grabatum tuum, et ambula; » dæmoni, « Loquelæ (49) expers, » inquit, « et mutum dæmonium, tibi ego præcipio: egredere. » Neque vero hæc tantummodo hæreticorum conatibus resistunt, verum etiam jamdiu de merito sublata est contumeliosa interpretatio, quam adhibent hisce verbis: « Quare dereliquisti me? » tum quando Dominus apud

395 eundem Joannem olim exclamavit: « Ecce (50) venit hora, et nunc veni, ut dispergamini unusquisque ad propria, et me solum relinquantis; et non sum solus, quia Pater meus (51) mecum est: » tum quoque sanctum inseparabilem ab ipso esse. « Si

Tunc autem per Spiritum sanctum obtulit semetipsum Deo, quando in crucem voluntarie ascendit. Itaque non sunt objecta verba nude intelligenda, ut sonare videntur, sed hæc quoque sic accipi debent, ut ipse condescendens quoad omnia, et pauper factus in forma servi, et, quamvis cujuslibet mutationis expers sit, se ipsum tamen inter loquendum veluti in vulgarem hominem transformans, et omnem incarnationis consequentiam servans, et nulla in re characterem veritatis corrumpens, humiliter, quippe qui vera Sapientia est, ea locutus sit, quæ humanæ conditioni conveniunt, ut et nos ei similes perfecteque conformes juxta Apostolum facti, ea operemur, quæ ipsius voluntati consentanea sint, ei que placeant, atque ex terrenis ad cælestia evehamur. Quid vero profani etiam hanc in rem dixerint, nihil vetat quin ab his ipsis audiamus: sic enim non modo sublimitas doctrinæ nostræ a sanctis traditæ adhuc charior nobis erit, illam omnium donorum largitricem sapientiam.

Sæpius enim ea loquuntur quæ audire valent

Mortales, sed alia insunt in eorum verbis sensu subtiliora.

(47) Confide. Matth. ix, 2.

(48) Surge. Marc. ii, 9, et Joan. v, 8.

(49) Loquelæ. Marc. ix, 25 (seu 24). Biblia pro δαιμόνιον, habent: Τὸ πνεῦμα, id est « spiritus. »

(50) Ecce. Joan. xvi, 32.

(51) Meus. Deest hæc vox in Bibliis.

(52) Si enim. Hebr. ix, 13 et 14.

(53) Sanguis Jesu, etc. Paulo aliter Græca editio. Confer cum ipsa hunc locum.

Itaque oportet (54) mundis oculis acute aspicere

Et aa veritatem Dei (beata accipe dona)

Ad aliam fabulis diviniorem viam pergendo.

Quomodo enim certiores facti essemus, eum nostras infirmitates, juxta id quod **396** scriptum est (55), in venerandam crucem sustulisse, ut per hanc meliorem hominibus statum compararet, nisi prius illas eo quo ipse novit modo in semetipso assumpsisset ac ostendisset?

Quomodo præterea nosse potuissemus, eum factum esse carnem animatam vere, non vero imaginarie, cum ipsum (56) putent Manichæi quidem, corpus apparenter habuisse, Ariani vero, fuisse inanimatum (57); nisi dixisset, « Tristis est anima mea, » et timorem ostendisset, et cibum, ac potum, et somnum cepisset? Hæc enim neque deitati conveniunt, neque carni inanimatæ. Nam quod spectat quidem ad corpus, eæ tantum in ipso passiones intelliguntur, quæ corpus ipsum labefactare valent atque corrumpere, non vero animæ passiones, quæ ob penuriam rerum necessariorum aut utilium in nobis exoriantur. Quod vero spectat ad animam, in ea deprehenduntur curæ ac sollicitudines ob ipsas

Fuge cito procul a terrenis (58) passionibus, fuge, Præstantissimo animæ oculo, et immotis ejus radiis

Ut ponderosissimis corpus frenis coerceatur
Cum per animæ munditiem, tum per cæleste patris
[lumen.]

Quod si alia etiam Scripturæ loca, quæ ab hæreticorum pravis opinionibus longe absunt, ut a me jam dictum est, simili modo perpendamus, comperimus, timore perculsum non esse eum, qui Deus est cujuslibet mutationis, ac passionis expers; qui voluntarie, juxta Apostolum Galatis scribentem, « expoliavit (59) principatus, et potestates, et dedit semetipsum pro peccatis nostris, ut eriperet nos ex præsentis sæculo nequam; » qui Petrum increpavit eo quod tristitia affectus esset, quando ei prædixit, oportere se crucifigi, et mori, et tertia die resurgere; qui voluntarie in crucem **397** ascendit, et exsultavit ut gigas ad concurrendam viam; qui vivifica sua morte mortem occidit, et omnes a morte redemit; qui suapte auctoritate, vi et operatione aliam quoque hominum multitudinem, qui jam pridem obierant, simul cum se ipso (60) suscitavit, ac universæ humanæ naturæ resurrectionis spem lar-

A Τῶς ἐχρῆν καθαροῦσιν ὅα' ὀμμασιν ὀξεῖα λεύσσειν.

Καὶ πρὸς ἀληθείην Θεοῦ ἐλθὶα δέχνηστο δῶρα, Ἀλλήν θειοτέρεν μύθων πρὸς ἀτραπὸν ὀδεύων.

Πῶς γὰρ ἂν ἐπληροφόρηθημεν, ὅτι τὰς ἀσθενείας ἡμῶν, κατὰ τὸ γεγραμμένον, εἰς τὸν τίμιον ἀνήγεγκε σταυρὸν, ὥστε διὰ τοῦτου κρείττονα παρασχεῖν τοῖς ἀνθρώποις κατάστασιν, εἰ μὴ πρότερον αὐτὰς, καθ' ὅν οἶδε τρόπον, εἰς ἑαυτὸν ἀνέλαβέ τε καὶ ἔδειξεν;

Πῶς δὲ ἂν εὐκρινὲς κατέστη, ὡς σὰρξ ἐμφυγος [190 a] ἐγένετο ἀληθῶς, καὶ οὐ φαντασίη, οἰηθέντων αὐτὸν, Μανιχαίων μὲν, σῶμα δοκῆσαι ἐσχηκέναι, Ἀρειανῶν δὲ ἀψυχον γεγενῆσθαι, εἰ μὴ εἶπε, « Περὶλυπὸς ἐστὶν ἡ ψυχὴ μου, » καὶ δειλίαν ἔδειξε, καὶ βρωμάτων, καὶ πομάτων, καὶ ὕπνου μετέλαβε; Τὰ γὰρ τοιαῦτα οὔτε θεότιι ἀρμόττει, οὔτε σαρκὶ ἀψύχῳ. Περὶ μὲν τὸ σῶμα θεωρεῖται τὰ πάθη μόνον τὰ αὐτοῦ τοῦ σώματος φθαρτικὰ, οὐ μὴν τὰ λογισμῶν ἐρημία τῶν χρησίων ἡμῖν ἐπιγιγνώμενα· περὶ δὲ τὴν ψυχὴν καταλαμβάνονται αἱ ὑπὲρ τῶν παθῶν φροντίδες. Διὸ καὶ οἱ ἐξω παραγγέλλουσι περὶ τῆς ἐμπλήκτου ἀνοίας·

passiones susceptæ. Quapropter profani etiam auctores de stolidia dementia loquentes hæc præcipiunt:

Φεῦγε τάχος χθονίων παθῶν ἄπο, τηλόσε φεῦγε, Ψυχῆς ὄμμα φέριστον ἔχων, καὶ ἀκλίνας αὐγάς.

Σώματος ὡς ἀνέχοιτο μέγιστον βρίθοντα χαλινὰ, Ἐκ καθαρῆς ψυχῆς τε καὶ αἰθερίας πατρὸς αἰτλην.

Ἐπισκοποῦμενοι τοίνυν οὐχ ἥκιστα καὶ τὰ ἄλλα γραφικὰ, τὰ μακρὰν ἀπέχοντα τῶν αἰρετικῶν κακονομιῶν, ὡς ἦδη μοι εἴρηται, μαθησόμεθα, ὅτι οὐ δειδίεν ὁ τροπὴς καὶ πάθους παντὸς ἀμέτοχος Θεός, ὁ ἔκοντι, κατὰ τὸν Ἀπόστολον Γαλάταις γράποντα, « Ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας, καὶ δοὺς ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ὅπως ἐξείηται ἡμᾶς ἐκ τοῦ αἰῶνος τοῦ ἐνεστώτος πονηροῦ· » ὁ ἐπιπλήξας Πέτρω δυσχεράναντι, ἡνίκα προέλεγε δεῖν σταυρωθῆναι αὐτὸν, καὶ ἀποθανεῖν, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστῆναι· ὁ ἐθελοντὴς ἐπὶ τὸν σταυρὸν ἀνελθὼν, καὶ ἡγαλλιωμένος ὡς γίγας δραμεῖν [190 b] ὁδόν· ὁ τῷ ζωοποιῷ αὐτοῦ θανάτῳ τὸν θάνατον θανατώσας καὶ πάντας ἐκ θανάτου λυτρούμενος· οὗ ἡ αὐτεξούσιος ἐνέργεια καὶ ἄλλο πλῆθος θανάτων χροῖον ἅμα αὐτῷ συνανέστησεν, καὶ ὅλη τῇ ἀνθρωπείᾳ φύσει ἀναστάσεως ἐλπίδα ἐδωρήσατο· ὁ πᾶσιν ἄροθον κατασκευάσας τὸν ὑπὲρ αὐτοῦ θάνατον, καὶ πόθον τὸ

(54) *Oportet.* Pro ἐχρῆν lego ἐχρῆν. Tum λεύσσειν pro λεύσειν. Legendum fortasse et ὀδεύειν pro ὀδεύων.

(55) *Scriptum est.* Matth. viii, 17.

(56) *Ipsum.* Codex, αὐτῶν. Lego, αὐτόν.

(57) *Inanimatum.* Christo animam negasse Arianos certum est. Id testantur Athanasius, Theodoretus, atque, ut alios taceam, Augustinus in libro *De hæresibus* hæresi XLIX, quæ est Arianorum. « In eo, » inquit, « quod Christum sine anima carnem suscepisse arbitrantur, minus noti sunt... sed hoc verum esse et Epiphanius non tacuit, et ego ex eorum quibusdam scriptis, et colloctionibus certissime

comperi. » Imo Lucius ipse Arianus in sermone, qui allegatur in concilio Lateranensi, quod habitum est anno 649, Christo animam expresse negat tribuendam esse.

(58) *Procul a terrenis.* Codex, θονίων. Lego, χθονίων. Præterea codex habet sine accentu quasi unum vocabulum ἀποτηλόσε. Lego, ἄπο τηλόσε.

(59) *Expoliavit.* Prima hæc verba, ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας, existant in Epistola ad Coloss. cap. ii, vers. 15. Reliqua vero in Ep. ad Galat. cap. i, vers. 4.

(60) *Simul cum se ipso.* Codex, ἅμα αὐτῷ. Legendum fortasse ἅμα αὐτῷ.

πίθος ἀναδείξας, καὶ ποιήσας μὴ φεύγειν καλὴν τελευτὴν διὰ τὸν φόβον, ἀλλὰ καταστέλλειν τῷ τοῦ Θεοῦ θελήματι, ὡς τοὺς πιστῶς αὐτῷ προσανέχοντας, ἀλύτως καὶ ἀταράχως παθήματα καὶ θάνατον δι' αὐτὸν ὑποδέχεσθαι, σὺν Παύλῳ βούντας· « Ἐμοὶ τὸ ζῆν Χριστὸς, καὶ τὸ ἀποθανεῖν κέρδος. » Θνητὸν μὲν γὰρ διὰ τὸ θάνατον, καὶ ἀρετῇ βίου πεποιθὼς ἦ, εἰκὸς ἔστιν· τὸν δὲ ἀθάνατον Θεὸν ἀθανασίαν ἀποβαλεῖν καὶ δειλίαν ἀναλαβεῖν, ἀδύνατον.

confidat, mortem pavere (62) æquum est; immortalis rem assumat, fieri nequit.

Ἄλλὰ καὶ θάνατον, ὡς οἶδεν καὶ ἠθέλησεν, ἐγεύσατο σαρκί, καὶ ἀθάνατον διέμεινε, ζωὴς καὶ τότε πᾶσιν χορηγῶν. Ἐπείτοιγε καὶ ἀδυναμία μερικῶς περιπίπτει τῷ Πατρὶ διὰ τὸ, « Εἰ δυνατόν » καὶ δειλία ἢ οὐκ οὔσα κατηγορεῖται τοῦ Υἱοῦ διὰ τὸ, « παρελθέτω » καὶ ἀπροαίρετος ἀναφαίνεται ἡ εἰς τὸν σταυρὸν φιλόνητος καὶ αὐτοπροαίρετος ἁγός, καὶ ἀνόρητος αὐτοῦ ἡ εἰς Ἰησοῦ κρατερὰ καὶ ἐμβριθὴς κἀπόθος, καὶ ψευδὴς εὐρίσκεται ὁ τε Ἰωάννης λέγων· « Ζωὴ ἔστιν » καὶ, « Οὐδὲ θέλει, ζωοποιεῖ » ὁ τε Παῦλος κηρύττων· « Ἐαυτὸν ἐκένωσεν, μορφὴν δούλου λαβὼν » καὶ, « Ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν [191a] ὑπήκοος γενόμενος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ » τοῦτ' ἔστιν, ἀνασχόμενος ἕως σταυροῦ· οὐ γὰρ ἀπλῶς ἔφη, μέχρι θανάτου· ὁ τε Κύριος εἰπὼν· « Ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς, ἐγὼ εἰμι ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἀνάστασις » καὶ, « Ἐγὼ τίθημι τὴν ψυχὴν μου, ἵνα πάλιν λάβω αὐτήν. Οὐδεὶς αἶρει αὐτήν ἀπ' ἐμοῦ, ἀλλ' ἐγὼ τίθημι αὐτήν. Ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτήν, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν. » Καὶ ὑπὲρ τίνος λοιπὸν εὐχαριστοῦμεν, ὡς κηδεμόνι καὶ τῷ πρῶτον καὶ μόνον κύριον ἔχοντι, τῷ ἀπροθύμῳ καὶ ἐκ τινος βίας, ὡς οἱ ἀπ' ἄλλου διοικούμενοι, ὑπὲρ ἡμῶν παθόντι; ἢ ἀνθ' οὗτο τοῦ τριτόθεν καὶ προμηθέστατον Πάσχα ἐκάστου ἔτους, ἡμέρας μὲν οὖν, μᾶλλον δὲ καὶ ὥρας ἐκάστης τῇ πίστει ἐπιτελοῦμεν ἔμβροτοι, μετέχοντες τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ; Ἰσασιν δὲ οἱ τοῦ ἀκροτάτου καὶ δικαιονίου μυστηρίου καταξιοθέντες, ὁ λέγω· τὸ γὰρ σέβας καὶ ἡ εὐχαριστία ἐφείλεται τῷ οικείᾳ γνώμῃ καὶ ἀμεταμελήτως ἰδόντι ἀγαθὸν παρασχομένῳ.

ris (75) fide celebramus, cum timore communicantes

gilus est; qui ne mors pro ipso appetita cuiquam timenda esset, effecit, et perperionem optabilem reddidit, ac vires nobis dedit, ut praeclaram mortem timoris causa ne fugeremus, sed nosmetipsos voluntati Dei libenter subiceremus, adeo ut qui fideliter ei adherent, alacres et imperturbati perperiones, ac mortem ob ipsum subeant, clamentque cum Paulo: « Mihi (61) vivere Christus est, et mori lucrum. » Nam mortalem quidem, etsi virtuti vitæ

vero Deus ut immortalitatem abiciat, et timorem assumat, fieri nequit.

At mortem etiam eo modo, quo ipse novit, et voluit, gustavit in carne, et immortalis permansit, vilam omnibus etiam tunc largiens. Alioquin aliqua etiam Patri impotentia tribueretur, ob ea verba, « Si (63) possibile est; » et timor, qui reipsa nullus est, Filii arguetur propter illud « transeat; » et involuntaria videbitur ejus in crucem ascensio, quæ ex illius benignitate in homines, liberaque ipsis voluntati profecta est; et illius potens ac ponderosus descensus ad inferos ex motione voluntatis ipsius Filii ortus non erit; et mendax invenietur cum Joannes, qui ait, « Vita (64) est, » et, « Quos vult (65), vivificat: » tum Paulus, qui hæc prædicat, « Semetipsum (66) exinanivit, formam servi accipiens; » et, « Humiliavit (67) semetipsum factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis, » id est, sufferens usque ad crucem; nec enim simpliciter dixit, « usque ad mortem: » tum etiam Dominus, qui ait: « Ego (68) sum lux, ego sum vita, et resurrectio; » et: « Ego pono (69) animam meam, ut rursus assumam eam: nemo tollit eam a me, sed ego pono eam: potestatem habeo ponendi eam, et potestatem habeo rursus sumendi eam. » Quare autem ei tanquam curatori, ac provisorii, primamque ac solam dominationem habenti gratias reddere jam pergit, et Eucharistiam offerre, si non alacriter, ac 398 sponte, sed veluti ex quadam violentia, eorum instar, qui ab alio (70) reguntur, pro nobis passus est? aut quare desideratissimum, et providentissimum Pascha (71) singulis annis, imo singulis diebus (72) aut potius singulis horis (73) celebramus, cum timore communicantes corpori, et sanguini ejus? Qui autem supremo,

(61) *himi*. Philipp. i, 21.

(62) *Mortem pavere*. Manifestum erratum habet codex, cum in eo legatur: διὰ τὸ θάνατον. Pro διὰ δὲ λέγε διὰ δεῖται, aut δειλιάται, id est « pavere. »

(63) *Si*. Matth. xxvi, 39.

(64) *Vita est*. Vide Joan. i, 4, et xiv, 6.

(65) *Quos vult*. Joan. v, 21.

(66) *Semetipsum*. Philipp. ii, 7.

(67) *Humiliavit*. Ibid. 8.

(68) *Ego*. Joan. viii, 12, et xi, 25.

(69) *Ego pono*. Joan. x, 17, 18.

(70) *Ab alio*. Codex ἀπ' ἄλλου. Legendum fortasse ὑπὲρ ἄλλου.

(71) *Pascha*. Paschalis nomen sacram Eucharistiam designat, seu divini sacrificii celebrationem. Joannes Chrysostomus Didymi æqualis similia scripsit oratione 3 contra Judæos, tom. I, pag. 611, ed. Montfauconii: Ἐτερον Πάσχα, inquit, ἔτερον τες

σαρακοστή. Τεσσαρακοστή μὲν γὰρ ἀπὸ τοῦ ἐνιαυτοῦ γίνεται· Πάσχα δὲ τρίτον τῆς ἑβδομάδος, ἔστι δ' ὅτε καὶ τέταρτον, μᾶλλον δὲ ὁσάκις ἀν βουλώμεθα. Πάσχα γὰρ... ἡ προσφορά καὶ ἡ θυσία, ἡ καθ' ἐκάστην γινόμενη σὺνάξις, id est, Aliud Pascha est, aliud Quadragesima: nam Quadragesima quidem semel in anno fit; Pascha vero ter in hebdomade, nonnunquam etiam quater, vel potius quotiescunque voluerimus. Est enim Pascha... oblatio, et sacrificium, quod in singulis fit synaxibus, sive collectis. » Lege not. 52, pag. 280.

(72) *Singulis diebus*. Similia testantes Cyprianum, Hieronymum, Augustinum videbis apud eos, qui « de frequenti communione » scripserunt.

(73) *Singulis horis*. Alexandrinum hic scriptorem agnoscimus, atque Alexandrinæ, Ægyptiæ Ecclesiæ consuetudinem respicientem. De ea enim hæc scripsit Basilus epist. 93: « Alexandriae autem et in Ægypto unusquisque etiam de plebe ut plurimum

aeternoque mysterio digni facti sunt, norunt quid dicam (74). Nam cultus, et Eucharistia ei debetur, qui ex propria voluntate, ac sine poenitentia proprium aliquod bonum largitus est.

Dicet etiam quispiam, Dominum, ut misericordia A illos prosequeretur, de quibus ait, « Pater (75), ignosce illis, quia nesciunt quid faciant, » dixisse, « Transeat calix iste, » ut sensus sit: Transeat ab illis (76), ne in suam ipsorum perniciem tam impie contra me agant. Neque vero aliena est a veritate huiusmodi interpretatio verborum, « Transeat calix iste. » Sed quoniam videbat, diabolus tremere quidem, et aufugere, cum se ipsum Salvator Deum per miracula ostendebat, accedere vero ad ipsum, quando humanitatis propria loquebatur; ideo hunc mortis timorem prae se tulit is, « qui comprehendit (77) sapientes in astutia ipsorum: » ut sicut tunc cum tentare illum jam ausus fuerat, desperatus ab eo recessit, nihilque aliud quam ignominiam retulit, ac sese deridiculum fecit, ita nunc quoque ipsum rursus merum hominem esse putans, non vero Deum, qui eo quem solus ipse novit modo in carne apparuerit, cito accurrens (78) prodiret, ejusque crucifixionem suggereret, ac ipse quidem, qui invictum Deum sauciare moliebatur, imprudens sauciatus retrocederet; nos vero cruce Christi vivificati, et providentissima ejus 399 morte redempti exclamaremus cum Paulo Corinthiis scribente: « Ubi est (79), mors, victoria tua? ubi est, inferne, stimulus tuus? » Sic autem accepta certantis et in agonia positi non erant ea Domini verba: quoniam de Deo Patre etiam (« quem, » ut ait vir sacer, « timent (80) et contremiscunt universa a facie virtutis ejus, ») Isaias arcano quodam sensu sic loquitur: « Audite (81) vero, domus David: nunquid parum est vobis agonem praebere hominibus? et quomodo Domino agonem praebetis? Ideo dabit Dominus ipse vobis signum. Ecce Virgo in ventre accipiet, et pariet Filium, et vocabunt (82) nomen ejus Emmanuel (83), quod est interpretatum, Nobiscum Deus. » Sed illuc unde discessit, redeat

habet domi communionem, et, quando vult, per se ipse fit illius particeps. » Novi eam epistolam Arnaldo suspectam esse quasi spuriam. Sed doctissimorum etiam virorum suspiciones insuper habere, ac negligere licet, si nulla innitatur ratione.

(74) *Norunt quid dicam.* Eam quae dicitur « disciplina arcani, » Didymi aetate viguisse constat ex aliis etiam Patribus. Quin Chrysostomus hom. 1 *De sancta Pentecoste* tom. II, pag. 463, alique eadem ferme verba adhibent, quae Didymus.

(75) *Pater.* Luc. xxiii, 34.

(76) *Ab illis.* Biblia habent, « Transeat a me; » sed videtur Didymus non habuisse in suo codice illud ἀπ' ἐμοῦ, id est « a me. »

(77) *Qui comprehendit.* I Cor. iii, 19, Job v, 13.

(78) *Cito accurrens.* Codex, ὁ ξυδρομήσας. Lego ξυδρομήσας.

(79) *Ubi est.* I Cor. xv, 55. Graeca editio paulo aliter. Sed Vulg. interpret legit ut Didymus, nisi quod pro « inferne, » habet, « mors, » Vide etiam Osee xiii, 14, unde haec sumpsit Paulus.

(80) *Timent.* In divinis Scripturis haec non exstant. Citat ergo orationem Manassis, in qua haec leguntur: Κύριε παντοκράτωρ... ὃν πάντα φρίσσει,

Εἰποι ἄν τις, ὡς ἐλεῶν ἐκείνους, περὶ ὧν ἔφη, « Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς· οὐ γὰρ οἶδαι τί ποιοῦσιν, » εἶπεν καὶ τὸ, « Παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο· » ἀπ' αὐτῶν, φησὶν, ἵνα μὴ τηλικούτον καθ' ἑαυτῶν εἰς ἐμὲ δυσσεβήσωσιν. Καὶ οὕτω δὲ νοήσαι τὸ, « Παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο, » οὐκ ἔξω ἀληθείας ἐστίν. Ἐπειδὴ ἐώρα τὸν διάβολον, φρίττοντα μὲν καὶ ἀποφεύγοντα, ἤνικα ἑαυτὸν ὁ Σωτὴρ Θεὸς διὰ τῶν θαυμάτων ἐπεδείκνυνεν· προσερχόμενον δὲ, ὅτε [191 b] ἀνθρωπότητος ἰδία ἐφθέγγετο· τὴν παρούσαν αὐτῷ δειλίαν θανάτου ὑπέφηνεν· ὁ δρασσόμενος τοὺς σοφοὺς ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτῶν, ἵνα καθὰ ἤδη πειράσαι τολμήσας, τῆς τε ἐλπίδος ἐκτὸς, καὶ ἄτιμος, καὶ καταγέλαστος ὑπενώστησεν· οὕτω καὶ ἐναυθα ἄνθρωπον ψιλὸν πάλιν νομίσας εἶναι, καὶ οὐ Θεὸν, ὡς οἶδεν φανέντα σαρκί, ὁξυδρομήσας προέβη καὶ ὑποβάλλῃ αὐτὸν σταυρωθῆναι, καὶ αὐτὸς μὲν τρωθεὶς λεληθώς, ὁ τρώσας τὸν ἀήτητον Θεὸν μηχανόμενος, παλινόρσος ἀποστῇ· ἡμεῖς δὲ τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ ζήσαντες, καὶ τῷ προμηθεστάτῳ αὐτοῦ θανάτῳ λυτρωθέντες, ἀναδοξάσωμεν μετὰ Παύλου Κορινθίους γράφοντος· « Ποῦ σου, θάνατε, τὸ νίκος; ποῦ σου, ἄθνη, τὸ κέντρον; » Οὕτω δὲ οὐκ ἀγωνίας ἦν τὰ τοῦ Κυρίου ῥήματα, ὅτι καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς (« Ὁν, » ὡς εἶπεν ἱερὸς ἀνὴρ, « φρίττει καὶ τρέμει τὰ σύμπαντα ἀπὸ προσώπου δυνάμεως αὐτοῦ ») Ἥσαϊας ἀπορήτην τινα θεωρίαν οὕτω διαλέγεται· « Ἀκούσατε δὴ, οἶκος τοῦ Δαυὶδ· μὴ μικρὸν ὑμῖν ἀγῶνα παρέχειν ἀνθρώποις; καὶ πῶς Κυρίῳ παρέχετε ἀγῶνα; Διὰ τοῦτο δώσει Κύριος, αὐτὸς ὑμῖν σημεῖον. Ἴδοὺ ὁ Παρθένος ἐν γαστρὶ λήφεται, καὶ τέξεται Υἱόν, καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουὴλ, ὃ ἐστὶν μεθερμηνεύμενον, Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός. » Ἀλλ' ὅθεν ἐξηλθεν, πάλιν ὁ λόγος ἡμῖν ἐπανέειπε. Οὔτε οὖν δακρύει ἡ ἀνωτάτω ἀπάθεια, καὶ ζωῇ, καὶ χαρᾷ, καὶ εἰρήνῃ, καὶ πάντων ὑπομονῇ, ὁ φαεινὰς ἡμέρας διδοὺς τοῖς ἁπασιν, δι' ἄλλο τι, ἀλλὰ διὰ τὸ ὑποφῆναι

καὶ τρέμει ἀπὸ προσώπου τῆς δυνάμεώς σου, id est, « Domine omnipotens... quem omnia pavent, et tremunt a facie virtutis tuae. » Eam porro orationem ab Alexandrino scriptore citari mirum non est. Nam et a pervetusto auctore *Constitutionum apostolicarum* lib. II, cap. 22, affertur quasi pars sacrae Scripturae, et Alexandrinus codex illam habet post psalmos inter sacra cantica. Codex quoque membraneus Bibliothecae nostrae S. Salvatoris Bononiae saeculo XII scriptus, ac paginis 369 constans, post Graecum Psalterium undecim addit cantica, quorum postremum est ista oratio. Et in Naniano codice saeculi XV, qui Hesychii Hierosolymitani interpretationem in *Psalmis* continet, duodecim cantica Psalmis subiunguntur, quorum ultima duo sunt oratio Manassis, et oratio Simeonis senis, cum explanatione ipsius, ut puto, Hesychii. Quin S. Thomas in *Summa Theol.* part. III, q. 84, art. 10, Manassis orationem citans eam vocat ultimum caput libri secundi Paralipomenon.

(81) *Audite.* Isa. vii, 13, 14.

(82) *Et vocabunt.* Graeca editio: « et vocabis »

(83) *Emmanuel.* Quae addit post hanc vocem Didymus, translata huc sunt ex Matth. I, 23.

διὰ τοῦ ὁρωμένου τῆς ἀοράτου θεότητος [192 a] αὐ-
τοῦ τὴν συμπάθειαν. Πανταχοῦ γάρ, ἢ λόγοις, ἢ ἔρ-
γοις τὰς διαθέσεις ἀναμίγνυσιν, ὅρα ἡμεῖς ὥσπερ
ἐκ τινων ἰχθύων ἐπ' αὐτὴν ὁρμήσωμεν τὴν θήραν τῆς
ἐνθεαστικῆς νοήσεως, καὶ εὐρωμεν, ὥς τοῦ πᾶν τῆς
οἰκονομίας θεϊκῆς ἰδιὸν ἐστὶν εὐσπλαγχνίας.

affectiones permiscere consuevit, ut nos veluti ex
quibusdam vestigiis ad investigationem venationem-
que divini sensus feramur, et quidquid divinæ Incarnationis proprium est, misericordiæ esse com-
periamus.

Διὰ τε τὸ ἐλέγχει τῶν ἀδελφῶν Λαζάρου τὴν διά-
νοιαν, ὡς οὐδὲν ἔχουσιν πιστὸν, οὐδὲ βέβαιον. Ἐρω-
τήσαντι γάρ αὐτῷ, « Πού τεθείκατε αὐτόν; » δέον εἰ-
πεῖν· « Σὺ πάντα γινώσκεις, ἄτε Ἰδὸς Θεοῦ, ἐξ ὧν προ-
εῖπας πολλῶ διαστήματι τῷ φαινόμενῳ ἀφεστώς·
« Λάζαρος ὁ φίλος ἡμῶν κεκοίμηται· » καὶ εἰ προσ-
τάξεις, ἐξ ἧδου ὑποστρέψει, τὴν κοινὴν ἀνάστασιν
προλαβὼν τῇ ἰδίᾳ· πάντα γάρ σοι βῆδια πάντως ὑπ-
άρχει ἐθέλοντι· δέον ὅν ταῦτα εἰπεῖν, τοῦναντίον
ἔφασαν· « Τεταρταῖός ἐστιν, ἡδὴ ὄζει. » Εἰποῦμεν ἂν
πρὸς τοῦτο, δεδακρυκέναι, ὡς βασιλεῖα, τοῖς ἑαυτοῦ
ὑποκύπτοντα θεοπίσμασι, τοῖς λέγουσιν, « χαίρειν
μετὰ χαιρόντων, καὶ κλαίειν μετὰ κλαίοντων, » καὶ
διὰ τοῦτο τὸν παλαιὸν θρήνον ἡμῶν ἀποπαύοντα. Οὐ-
δὲ κοπιᾷ κατὰ τὴν θεότητα, ἀλλὰ κατὰ τὴν τῆς ἐν-
ανθρωπήσεως ἀκολουθίαν, ὁ κώμενος τοὺς συντετριμ-
μένους, καὶ τοὺς κεκοιμημένους καὶ πεφορτισμένους
ἀναπαύων, ὁ τὴν ἐξόδον ἔχων ἀπ' ἄκρου τοῦ οὐρα-
νοῦ, καὶ τὸ κατάντημα ἕως ἄκρου αὐτοῦ· ὃ γάρ
μὴ μείωσις, ἢ ἀποπεράτωσις, οὐδὲ κόπος ἐστίν.
Εἰ γάρ καὶ πῶλυ ποτὲ φαίνεται καθεσθεῖς, ἀλλ' ὡς
Θεὸς ὑμνεῖτο ὑπὸ παιδῶν μὲν ἀνάκων, κραζόντων·
« Ὡσαννά ἐν τοῖς ὑψίστοις· » ὁ ἐρμηνεύεται· « Σῶ-
σον [192 b] ὁ ἐν τοῖς ὑψίστοις· » ὑπὸ δὲ τοῦ Δαυὶδ ἐν
νῷ ψαλμῷ· « Ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου καὶ μέχρι δυ-
σμῶν ἐκ Σιών ἡ εὐπρέπεια τῆς ὡραιότητος αὐτοῦ· ὁ
Θεὸς ἐμφανῶς ἦξει. » Οὐδὲ ὁρέγεται τροφῆς ἄκων ὁ
ἄρτος τῆς ζωῆς, πρὸς ὃν ἀποθλέπει τὰ πάντα, κατὰ
τὸν ψαλμῶδόν· « Οἱ ὀφθαλμοὶ πάντων εἰς σὲ ἐλπίζου-
σιν, καὶ σὺ δίδως τὴν τροφὴν αὐτοῖς ἐν εὐκαιρίᾳ. Ἀν-
οίγεις τὸν χεῖρά σου, καὶ ἐμπιμπλᾷς πᾶν ζῶον εὐ-
δοκίας· » καὶ πάλιν· « Πάντα πρὸς σὲ προσδοκῶσιν,

A rursus oratio nostra. Ille ergo, qui suprema im-
passibilitas est, et vita, et gaudium, et pax, et om-
nes tolerans, et lætos dies omnibus dans, nulla alia
de causa fiet, nisi ut per visibilem actionem, invi-
sibilis suæ deitatis commiserationem manifestet;
etenim semper aut verbis, aut operibus aliquas
quibusdam vestigiis ad investigationem venationem-
Incarnationis proprium est, misericordiæ esse com-

Ideo etiam nevit, ut sororum Lazari cogitata,
utpote nihil fidele, nihilque firmum habentia, re-
dargueret: nam interroganti ipsi, « Ubi (84) po-
suistis eum? » cum respondere deberent: Tu omnia
nostis, utpote Filius Dei, ut patet ex his, quæ antea,
cum longo intervallo apparenter distares, dixisti,
« Lazarus (85) amicus noster dormivit; » ac si jus-
seris, ex inferno revertetur, communem resurre-
ctionem antevertens propria resurrectione; omnia
enim tibi volenti facillima sunt. Cum ergo hæc di-
cere deberent, e contrario dixerunt: « Quatridua-
nus (86) est, jam fetet. » Illud præterea 400 adde-
mus, Christum flevisse instar regis propriis se edi-
ctis subjicientis, quibus jubemur « gaudere (87) cum
gaudentibus, et flere cum flentibus, » ac propterea
antiquæ nostræ lamentationi finem imponentis. Ne-
que vero defatigatus est secundum deitatem, sed se-
cundum incarnationis consequentiam is qui sanat (88)
contritos, qui defatigatis (89) atque oneratis requiem
dat, qui exitum (90) a summitate cœli habet, et occur-
sum usque ad summum ejus. Qui enim neque immi-
nutioni obnoxius est, neque limitationi, is ne defati-
gatur quidem: nam etsi pullo insidens aliquando
conspectus fuerit, tamen ut Deus laudabatur cum
a pueris innocentibus, qui clamabant, « Hosanna in
excelsis, » quod valet, « Salva (91), o tu qui es in
excelsis; » tum a Davide in psalmo lxx: « Ab or-
tu (92) solis, et (93) usque ad occasum ex Sion
species decoris ejus: Deus manifeste veniet. »
Neque cibum appetit invitus is qui est panis vitæ,
is ad quem omnia aspiciunt, juxta Psaltem inqui-
entem: « Oculi (94) omnium in te sperant, et tu das

quam enim commodam sententiam habere potest:
D Salva quæso Filio David? » Sed equidem nulla alia
de causa dativum « Filio David » a Matthæo posi-
tum esse suspicor, nisi quia verbum *וְיִשְׁעִי* *hosiah* in
Hebræo sermone hunc habet casum. Itaque verba,
« Hosanna Filio David, » respondent verbis He-
braicis *וְיִשְׁעִי בְּרִיךְ הוֹשִׁינָה* *hoshiha na leben David*;
quæ si ad verbum, spretis grammaticorum legibus,
Latine vertantur, sonant: « Salva, quæso, Filio
David, » id est, « Filium David. » At contra gram-
maticorum regulas non peccavit Matthæus; cum
enim Hebraicam vocem prius posuisset « Ho-
sanna, » eum casum subjungere debuit, quem ea
vox exposcit.

(92) Ab ortu. Psal. xlix, vers. 2, 3. Librarius
itaque mendose scripsit *vθ'*, id est, *lix*, pro *μθ'*,
id est, *xlxx*.

(93) Et. Vocula *xat*, id est, « et, » deest in Græca
editione.

(94) Oculi. Psal. cxliv, vers. 16, 17 (seu 15
et 16).

(84) Ubi. Joan. xi, 34.

(85) Lazarus. Joan. xi, 41.

(86) Quatriduanus. Joan. xi, 39. Sensum citat.

(87) Gaudere. Rom. xii, 15.

(88) Qui sanat. Isa. lxi, 4, et Psal. xlii,

(89) Defatigatis. Matth. xi, 28.

(90) Exitum. Psal. xviii, vers. 7, 8.

(91) Salva. Vocabulum ὡσαννά, sive potius ὡ-
σαννά, nihil aliud est quam duæ Hebraicæ dictiones
נָשָׂא *(hoshiha na)*: voculam vero, *na*, quæ
hortantis interjectio est, quasi redundantem non
transfert Didymus. Cæterum si hanc etiam reddere
quis velit, *Hosanna* valet *Salva*, *quæso*, sive ὦσον
ἤ, ut transfert Theodorus Prodromus in Explana-
tione nondum edita liturgicorum canonum pag. 145
Naniani codicis. Porro cum vox « Hosanna » vo-
cibus « Filio David » jungatur a Matthæo, Possinus
in *Spicilegio evangelico* eam significare ait « ramos
arborum, quos in honorem Christi abscissos ex ar-
boribus sternebant in via. Hoc indicat » (inquit)
« dativus. « Filio David, » a Matthæo expressus....

escam ipsis (95) in tempore opportuno : aperis tu manum tuam, et imple omne animal complacentia ; et rursus : Omnia (96) te expectant, ut des illis (97) escam in tempore opportuno ; is qui ex quinque panibus et duobus piscibus quinque hominum millia præter mulieres et puerulos saturavit, et ut duodecim cophini fragmentorum superessent, effecit ; qui dixit diabolo : « Non in pane (98) solo vivet homo : » qui universis nobis sufficientem ad omnia, et indeficientem mensam proposuit propriam bonitatem, inquit : « Qui venit (99) ad me, non esuriat (1) : et qui credit in me, non sitiet unquam : » 401 qui ad ficum quidem venit quasi esuriens, sed præcepit ut Deus, ne ea planta fructum amplius ferret, et facto sermonem comprobavit, ostenditque, se illum esse, qui initio dixerat : « Educat (2) terra ligna fructifera. » Sed ne sitit quidem, nisi incarnationis causa, is qui est fons immortalis, quique Samaritanam docuit petere ab ipso aquam vitae. Sufficit autem hic evangelicam vocem commemorare, quæ sic se habet : « Sciens Christus (3), quod jam omnia consummata sunt, ut consummaretur Scriptura, dicit : Sitio : » ut appareat, Christum non siti coactum protulisse illud verbum, sed ne quidpiam omitteretur eorum, quæ in Scripturis dicta fuerant.

Neque somno involuntarie captus est ; nec enim huic perpassioni subjectus is erat, qui cum omnium, tum etiam somni Dominus est ; qui nec dormit, nec dormitat, sed custodit Christianos ; qui deitate impassibilis est, etiam cum in passionibus manet : adeo ut eum Psaltes sic alloquatur : « Exsurge (4), velut dormiens, Domine. » Vox autem, « velut, » non absolute somnum indicat ; nam simul atque e somno excitatus est, increpavit ut Deus, ac venti quidem repressi sunt, mare autem adeo sedatum est, ut fluctibus agitari, et strepere desinens, remis pulsaretur, et occasione præberet cauendi hymnum cum harmonia nautica, et cum voluptate omnium, qui exclamaverant : « Christe, salva. » Cum enim vera vita dormiens concipitur, tunc universa mortua esse concipiendum est, utpote quæ non vivificantur : putandum est enim, hac dormiente, mortem vigilare, et neminem posse vitales auras carpere. Ne pauper quidem est ergo, quippe qui de cælo est nullius rei indigus (5) is, qui est dives (6) in misericordia, et bonus in miserationibus : quique dolori paupertatis nostræ medicinam adhibuit ipsemet incarnationem suam. Neque alieno indiget ille robore : scriptum est enim, quod in ipso (7) constant omnia ; et quod flectitur ei

A δοῦναι τὴν τροφὴν αὐτοῖς εἰς εὐκαιρὸν : ὁ ἐκ πάντε ἀρτων καὶ δύο ἰχθύων πεντακισχιλίου χορτάσας ἐκτὸς γυναικῶν καὶ παιδίων, καὶ δυοκαίδεκα κοφίνους κλασμάτων περιτεῦσαι ποιήσας ὁ εἰπὼν τῷ διαβόλῳ ὅτι Ὁὐκ ἐπ' ἀρτῷ μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος : ὁ πᾶσιν ἡμῖν πανταρχὴ καὶ ἀνέκλειπτον τράπεζαν, τὴν οἰκείαν προθεῖς ἀγαθότητα, καὶ φάσκων ὅτι Ὁ ἐρχόμενος πρὸς με, οὐ μὴ πεινήσῃ καὶ ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, οὐ μὴ διψήσῃ πώποτε : ὁ ἐλθὼν μὲν ἐπὶ τὴν συκὴν ὥσπερ πεινῶν, προστάξας δὲ ὡς Θεὸς μηκέτι καρπὸν τὸ φυτόν ἐνεργεῖν, καὶ ἔργον τῷ λόγῳ ἐπιθεῖς, καὶ δείξας, ὡς αὐτὸς ἦν ὁ τὴν ἀρχὴν εἰπὼν : Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ξύλα καρποφόρα. Ἀλλ' οὕτε διψᾷ, εἰ μὴ διὰ τὴν οἰκονομίαν, ἡ ἀθάνατος πηγὴ, ἡ τὴν Σαμαρείτιν ὕδωρ ζωῆς αἰτεῖν παρ' αὐτοῦ διδάσκουσα. Ἀρχαί δὲ περὶ τοῦτου τῆς εὐαγγελικῆς μνημονεῦσαι φωνῆς, τῆς λεγούσης : Ὡς εἶδος ὁ Χριστὸς, ὅτι ἦδη πάντα [193 a] τετέλεσται, ἵνα τελειωθῇ ἡ Γραφή, λέγει ὁ Διψῶν : ὡς δείκνυσθαι, μὴ ἀνάγκη διψῆς ἐξεληλυθέναι τὸ ῥῆμα, ἀλλὰ πρὸς τὸ μὴ τι παραλειφθῆναι τῶν ἐν Γραφαῖς εἰρημένων.

Οὕτε ὑπνῷ μὴ θέλων ἐάλω ὁ γὰρ ἡττάτο τοῦ πάθους, ὁ τῶν ὄλων καὶ τοῦ ὑπνου Κύριος, ὁ μὴ ὑπνῶν μηδὲ νυστάζων, ἀλλὰ φυλάσσων Χριστιανούς, καὶ ἀπαθῆς τῇ θεότητι καὶ ἐν τοῖς παθήμασι διαμένων ὡς πρὸς αὐτὸν ἀναφογγεσθαι τὸν ψαλμωδῶν ὅτι Ἐξεγέρθητι ὡς ὁ ὑπνῶν, Κύριε. Τὸ δὲ ὡς ὁ καὶ ἅπασι ὑπνον ἐμπαίνει διαναστάς γὰρ εὐθὺς ἐπετίμησεν ὡς Θεὸς, καὶ οἱ ἄνθρωποι μὲν κατεστάλησαν, ἡ δὲ θάλαττα τοσοῦτον ἐλώφησεν, ὥστε κυμαίνεσθαι καὶ καχλάζειν, ἀφείσα τύπτεσθαι κύματι, καὶ πρόσφιν ὕμνου μετὰ μέλους διδόναι ναυτικοῦ, μεθ' ἥδονης πάντων κραζόντων ὅτι Χριστὲ, σῶσον. Ὅταν γὰρ ἡ ἀληθινὴ ζωὴ νοηθεῖ κοιμωμένη, τότε ἂν νοηθεῖ τὰ πάντα τεθηκότα, ὡς οὐ ζωοποιούμενα. Οἷου γὰρ ταύτης εὐδούσης, τὸν θάνατον ἐργηγορέναι, καὶ μηδὲν ὑπάρχειν τὰς ζωτικὰς δρέπεσθαι αὔρας. Οὕτε πτωχεύει οὖν, ὡς ἄνθρωπος ὢν ἀνευδεής, ὁ πλούσιος ἐν ἐλεί, καὶ ἀγαθὸς ἐν οἰκτιρμοῖς, ὁ φάρμακον τῷ ἀλγεῖ τῆς πτωχείας τὴν παρ' αὐτοῦ οἰκονομίαν χορηγῶν. Οὐδὲ ἰσχυρὸς ἐπιδειτὰ ἁλλοτρίας ἐκείνος ὅτι γὰρ, ὡς ἐν αὐτῷ συνέστηκεν τὰ πάντα, καὶ ὡς κάμπει αὐτῷ πᾶν γόνυ ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων, καὶ ὅτι ἐν [193 b] αὐτῇ τῇ οἰκονομίᾳ προσελθόντες ἄγγελοι διηκόνουν αὐτῷ,

(95) *Ipsis*. Græca editio : αὐτῶν id est, « ipso-rum. »

(96) *Omnia*. Psal. ciii, 28. (seu 27).

(97) *Illis*. Græca editio : αὐτῶν, id est, « illo-rum, » ut paulo ante.

(98) *Non in pane*. Matth. iv, 4.

(99) *Qui venit*. Joan. vi, 35.

(1) *Esuriat*. Codex, πεινῆσῃ pro πινάσῃ.

(2) *Educat*. Gen. i, 12. Sensum tamen duntaxat citat.

(3) *Sciens Christus*. Joan. xix, 28. Biblia habent

« Jesus » pro « Christus. »

(4) *Exsurge*. Psal. xliii, 25 (seu 23). Græca editio : ἵνα τί ὑπνῶς, id est, « quare dormis, » pro ὡς ὁ ὑπνῶν. Sed Psal. lxxvii, 71 (seu 65) legitur : ἐξεγέρθη, ὡς ὁ ὑπνῶν Κύριος, id est, « exsurrexit, velut dormiens, Dominus. »

(5) *Nullius rei indigus*. Codex, ἐνδεής. Sed lego ἀνευδεής.

(6) *Dives*. Ephes. ii, 4.

(7) *In ipso*. Coloss. i, 17.

ὡς αὐτοὶ ὄντι ἐν τῷ Πατρὶ καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ὄντι. Τί οὖν βούλεται τὸ, « Ὁφθαλμοὶ Κυρίου ἐν-ισχυὼν αὐτόν; » ἀντὶ τοῦ, δοξάζων αὐτόν. Τοῦτο γὰρ συντάξεν καὶ Μωϋσῆς, ἄσας ὤδην ἐν τῇ ἐρήμῳ τοιάνδε· « Προσκυνήσουσιν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ· καὶ ἐνισχυσάτωσαν αὐτῷ πάντες υἱοὶ Θεοῦ· » τοῦτ' ἐστίν, ἀνυμνήσουσιν. Ἐπαληθεύει δὲ ταῦτα καὶ ἄλλη γραφή, εἰσαγούσα ἀγγέλους λέγοντας· « Σὴ ἐστὶν ἡ δόξα, σὸν ἐστὶ τὸ κράτος, σὴ ἐστὶν ἡ δύναμις, σὴ ἐστὶν ἡ ἰσχύς. » Εὐφρόνησαν δὲ καὶ οἱ ἔξω τοιῶσδε·

angelos inquires : « Tua est gloria (11), tuum Recte vero profani etiam auctores cecinerunt :

Πάντα Θεοῦ μέγαλοιο νόον ὑπὸ νευμασι κεῖται. Ἀρχή, πηγή τε ζωῆς, καὶ ἀπείκοχος εὐχος,

Καὶ κράτος ἡδὲ βίη, καὶ ἰσχύος ἀφθιτος ἀλήκη, καὶ δύναμις κρατερή, καὶ ἀμειλίχτος ἀνάγκη.

Οὐδὲ εὐχεται οὖν ὁ μέγας καὶ ἀληθινὸς Θεός, τὸ ἀπαύγασμα τῆς δόξης τοῦ Πατρὸς, ὁ ζῶν τοῦ Θεοῦ Λόγος καὶ πάντων κηδεμών, ὡς ἦσαν τῇ θεότητι· οὐ γὰρ εὐχῇ μεταβάλλει, ὡς ἡμεῖς, τὰ δυσχερῆ, ὅς ἄρα καὶ μόνῃ τῷ θέλει, καὶ μόνῃ τῇ παρουσίᾳ, τὴν ἀγαθὴν ἅπασιν προξενεῖ ἐλπίδα, καὶ φθάνει τῇ δόσει τῶν καλῶν τὰς ἡμετέρας λιτάς· « Πρὸς αὐτόν » γὰρ, φησὶν, « προσεῦξονται· » ἄλλ' εὐχεται διὰ τὸ καθ' ἡμᾶς ἀσυχγῶτος καὶ δίχα πταίσματος γεγονέναι, καὶ τοῦτο διὰ πραγμάτων ἐπιφανεστέρων δεῖξαι ἐσπουδακέναι. Ὁ γὰρ τοιαῦτα λέξας, καὶ σαρκὶ σταυρῷ προσηλωμένος χεῖρας καὶ πόδας· τοὺς μὲν δι' οὓς τὰ τοιαῦτα εἰς τὸ ὕψος ἀνήγαγεν, τοὺς δὲ γε δαίμονας [194 α] τῷ ᾄδῃ προσέβηκεν. Καὶ τοῦτό ἐστιν, ὃ Παῦλος γράφει· « Ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχάς, καὶ τὰς ἐξουσίας, ἐδεγμάτων θριαμβεύσας αὐτοὺς ἐν αὐτῷ. » Αὐτόθεν δὲ ἀφ' ὧν αἰτιῶνται ὁ Εὐαγγέλιος. Γράφει γὰρ ὁ αὐτός, σεσοφισμένος ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τῆς Σοφίας, εἰς ἄκρον δριμύτιν πως

A omne genu caelestium, et terrestrium, et inferorum; et quod in ipsa incarnatione accedentes (8) angeli ministrabant ei, ut semper in Patre et apud Deum existent. Quid ergo sibi vult illud : « Apparuit (9) 402 angelus Domini confortans eum? » nimirum positum est pro : Glorificans eum. Hoc enim verbo usus est etiam Moyses cantans cantum in deserto, et inquires : « Adorabunt (10) eum omnes angeli Dei, et confortent ei omnes filii Dei; » id est, hymnis celebrabunt. Confirmat vero haec, et vera esse ostendit, alia etiam Scriptura introducens est imperium, tua est potentia, tua est fortitudo, »

B Omnia nutibus mentis magni Dei subjecta sunt. Ipse est initium, et fons vitae, et eminentissimus [decus,

Et potentia, et vis, et fortitudinis incorruptus vigor, Et potestas fortis, et circumvolubilis necessitas.

Neque etiam precatur magnus, et verus Deus, splendor gloriae Patris, vivens Dei Verbum, atque universorum provisor, quasi secundum deitatem minor sit : nec enim ea, quae molesta sunt, per orationem a se amovet, ut nos, ille qui vel sola voluntate, et sola praesentia bonam omnibus conciliat spem, et nostras preces praeclarorum munerum largitione praevinit : « Ad ipsum » enim, inquit Scriptura (12), « orabunt. » Sed eatenus orat, quatenus citra naturam permissionem nobis similis factus est, excepto tamen peccato : et quatenus id ipsum per facta illustriora ostendere studebat. Qui enim objecta verba protulit, atque in cruce secundum carnem clavis 403 suspensus est, et manibus, pedibusque confixus, is illos quidem, propter quos talia passus est, in altum evexit, daemones autem inferno allisit. Atque hoc illud est, quod vult Paulus, cum scribit : « Exspoliens (13) principatus, et potestates, traduxit (14), triumphans ipsos in semetipso. »

(8) *Accedentes.* Matth. iv. 11.

(9) *Apparuit.* Luc. xxii. 43.

(10) *Adorabunt.* Desunt haec in Latinis Bibliis. Graeca editio ea habet Deut. xxxii. 43, 44. Sed pro « adorabunt » habet « adorent : » ut et Paulus Hebr. i. 6.

(11) *Tua est gloria.* Undenam naec desumpta sint, ignoro. Apud Mathaeum quidem cap. vi. vers. 13, orationis Dominicae clausula haec est : « Ὅτι σοῦ ἐστὶν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν, id est, « Quoniam tuum est regnum, et potentia, et gloria in saecula. Amen. » Quae verba non exstant in Latinis Bibliis. Verum hunc locum non respicit Didymus, cum angeli loquentes ibi non inducantur. An suspicabimur respici a Didymo huiusmodi Angelicum, « Gloria in excelsis, » in quo tunc huiusmodi verba recitarentur? Vide not. 9, pag. 367. Equidem puto haec ex Bibliis citari a Didymo : ejus enim aetate aliquam fuisse Bibliorum versionem, in qua angeli iis verbis Deum collaudantes inducerentur, constat ex Epiphaniū Anchorato cap. 37, ubi haec legimus : « Ὑπὸ ἀγγέλων μὲν εὐθὺς ἄνω καὶ πνευματικῶν ζώων βούωντων, καὶ λεγόντων· Σὴ ἐστὶν ἡ δύναμις, σὸν ἐστὶ τὸ κράτος, σὴ ἐστὶν ἡ δύναμις. Ἐν τούτῳ δεκνύουσι τὸ προσκυνεῖν καὶ ἐνισχύειν, τοῦτ' ἐστὶν διδόναι αὐτῷ τὸ ἔδωκεν τῇ ἰσχύος κράτος, id est, ut vertit Petavius, « Cum ab angelis in caelo, ac spiritualibus animantibus laudibus afficitur, vociferan-

tibus, atque ista concinentibus : » *Qua est virtus : tuum est imperium : tua est vis.* In quo quid « adorare, » ac « corroborare » sit, exprimunt, quod idem est ac proprium illi virum principatum deferre. Ex quibus Epiphaniū verbis conjicio allatum a Didymo locum desumptum esse ex Isaiae cap. vi. ubi seraphimi, aut ex Apocalypsis cap. v. vers. 12, ubi angeli Deum collaudant.

(12) *Scriptura.* Respicit Isa. cap. xlv. vers. 14, ubi Graeca editio habet : Καὶ προσκυνήσουσιν σοι, καὶ ἐν σοὶ προσεύξονται, ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεός ἐστι, καὶ οὐκ ἐστὶ Θεός πλὴν σοῦ, id est, « Et adorabunt te, et in te orabunt, quia in te Deus est, et non est Deus praeter te. » Quem locum de Filio interpretatus est Theologus noster enarratione in primam Joannis Epistolam ad caput v. « Quomodo enim » (inquit) « non una divinitas Patris, et Filii, cum Propheta dicat : Et te orabunt, quia Deus in te est? » etc. Ab eo itaque errore longe abfuit Didymus, quos Origenem accusat Theophilus Alexandrinus in epistola Paschali prima his verbis : « Dicit Origenes : Non est orandus Filius. » Eundem porro Isaiae locum eodem quo Didymus modo accepit S. Zeno Didymi aequalis lib. ii. tract. 7, pag. 159, alique Patres, quos eadem pagina enumerant doctissimi Ballerini.

(13) *Exspoliens.* Coloss. ii. 15.

(14) *Traduxit.* Graeca ed. hic addit, ἐν παρόρησιν, id est, « confidenter. »

Inde autem petitur responsio, et confutatio, unde ipsi desumunt accusationem. Idem enim Apostolus a Spiritu Sapientiae sapiens factus sententiam scribit summopere acrem quodammodo, et profundam, Deo tamen convenientem, nec ad intelligendum difficilem, et ex æquo cum ad sublimitatem Unigeniti tum ad ejus condescensionem pertinentem, quæ sic se habet : « Qui in diebus (15) carnis suæ, preces supplicationesque ad eum, qui possit illum saluum facere a morte, cum clamore valido (16) offerens, et exauditus ob εὐλάβειαν, id est, pietatem, etsi esset Filius, didicit ex iis, quæ passus est, obedientiam. » Postquam ergo ipse, quatenus ex duobus naturis constans, Dei Filius naturalis demonstratus est, non vero alias, ac præterea non propter suam deitatem, sed quando erat in carne propter carnes, et pro carnibus supplicationes, ut εὐλαβῆς, hoc est, « pius, » id est, peccati expers, fudit pro peccatoribus ei, in quo erat, et quem habebat in semetipso, quatenus idem cum ipso erat deitate, ex « iis, quæ passus est, » peculiariter « communicans nobis carne, et discens » generatim carnis « obedientiam : » id est, suscepit obedientiam, et veterem nostram inobedientiam delevit. Stultum ergo foret in deitate timorem concipere, aut fletum, aut defatigationem, et quæcunque antea dicta sunt : omnia enim potest Filius Verbum, hoc tantum excepto, quod his subiecti non potest secundum paternam generationem, eo modo quo fieri non potest, ut Deus mentiat, sicut scribit Paulus hujusmodi hominibus irascens. Sic autem habet : « In quibus (17) est impossibile mentiri Deum. »

Itaque hæretici « in camo (18), et freno maxillis eorum constrictis (19), » ab iis, quæ assequi nequeunt, recedant, et quæ investigare nefas est, curiose non inquirant : quid enim his opus habent ? Sed cum audiunt quæ allata fuere, sic illa intelligant, ut alia quidem dixerit ut homo, **404** alia ut Deus ; et ineffabilem, atque inexplicabilem ejus in homines benignitatem nobiscum agnoscant, et adorent, et cum Apostolo, et nobiscum clament : « Pax (20) Dei exsuperat omnem mentem ; » et : « Divitiæ (21) Christi sunt ininvestigabiles : » cum Psalte autem psallant : « Domini judicia (22) abyssus multa. » Ita quidem veri fideles, et accurati prædicatores. Profani vero quoque hæc consilia, ac monita dederunt :

Arcana ne tractes : ne investigates Deum :

Nec enim est tanta homini vis,

Ut omnium inspectorem, et incomprehensibilem na-

turam

Invenire possit investigando, et excogitando.

Assequeris autem eum facile, si persuasus fueris

Maximum esse Conditorum universarum rerum.

CAP. XXII.

Sed ad aliud caput progrediamur. Itaque responsum etiam sapientissimum ad generalem universi finem spectans, quod ab omnium Domino apostoli apud Marcum tulerunt : « De die (23) au-

καὶ βαθεῖαν, ὅμως θεοπρεπῆ, καὶ οὐκ ἀσύνοπτον, καὶ ἐπαμφοτερίζουσαν τῷ τε ὑψώματι τοῦ Μονογενοῦς καὶ τῇ συγκαταβάσει αὐτοῦ ῥῆσιν, ἔχουσαν ὡδε· « Ὅς ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς σαρκὸς αὐτοῦ δεήσεις καὶ ἱκετηρίας πρὸς τὸν δυνάμενον αὐτὸν σώζειν ἐκ θανάτου μετὰ κραυγῆς ἰσχυρᾶς προσενέγκας, καὶ εἰσακουσθεὶς ἀπὸ τῆς εὐλαβείας, καίπερ ὢν Υἱὸς, ἔμαθεν ἀφ' ὧν ἔπαθεν, τὴν ὑπακοήν. » Υἱὸς οὖν φυσικὸς τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸ ἐξ ἀμφοῖν δεδειγμένους, οὐκ ἄλλοτε, οὐδὲ διὰ τὴν ἑαυτοῦ θεότητα, ἀλλ' ὅτε ἦν ἐν σαρκί, διὰ τὰς σάρκας καὶ ὑπὲρ τῶν σαρκῶν ἱκετηρίας, ὡς εὐλαβῆς, τουτέστιν, « ἀναμάρτητος, » ἀνέτεινεν ὑπὲρ ἁμαρτωλῶν ἑκείνῳ, ἐν ᾧ ἦν, καὶ ὃν εἶχεν ἐν ἑαυτῷ, καθὼς ἦν αὐτῷ τῇ θεότητι, « ἀφ' ὧν ἔπαθεν, » ἰδίως κοινωσάσας ἡμῖν σαρκί, μαθὼν γενικῶς τῆς σαρκὸς « τὴν ὑπακοήν. » ὁ ἐστίν, ἐδέξατο τὴν ὑπακοήν, καὶ ἀπῆλειψεν τὴν ἀρχαίαν παρακοήν. Εὐθὺς τοίνυν ἂν εἴη εἰς τὴν θεότητα λογίζεσθαι τὸ δειλιάσαι, ἢ δακρύσαι, ἢ κοπιᾶσαι, καὶ ὅσα προελέχθη. Πάντα γὰρ δύναται ὁ Υἱὸς Λόγος, πλὴν τοῦ κατὰ τὴν πατρικὴν γέννησιν ταῦτα ὑποστῆναι, ὡς ἐστὶν ἀδύνατον ψεύσασθαι τὸν Θεόν, καθὰ γράφει Παῦλος δυσαρρεστών τοῖς τοιοῦτοις. Ἐχέει δὲ ὡδε· « Ἐν οἷς ἐστὶν ἀδύνατον [194 b] ψεύσασθαι τὸν Θεόν. »

Οὐκοῦν « ἐν κημῷ καὶ χαλινῷ τὰς σιαγόνας αὐτῶν » ἀγχθέντες αἰρετικοί, τῶν μὲν ἀνεπιδᾶτων ἀναχωρεῖν τωσαν, καὶ ἃ μὴ θέμις, μὴ πολυπραγμονεῖν τωσαν· τοῦ γὰρ καὶ χρεῖα τοῦτο αὐτοῖς ; Ἀλλ' ἀκούοντες τὰ προκειμένα, νοεῖν τωσαν, ὡς ἃ μὲν ἔλεγεν ἐν τοῖς ἡμετέροις, ἃ δὲ ἐν τοῖς ἑαυτοῦ· καὶ τὴν ἀφατον καὶ ἀνεκδιήγητον αὐτοῦ φιλανθρωπίαν μεθ' ἡμῶν γνωρίζεωσαν καὶ προσκυνεῖν τωσαν, καὶ σὺν τῷ Ἀποστόλῳ καὶ ἡμῖν κραζέτωσαν· « Ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ ὑπερ-ἔχει πάντα νοῦν· » καὶ, « Ὁ πλοῦτος τοῦ Χριστοῦ ἀνεξιχνίαστος· » ἅμα δὲ τῷ μελωδῷ ψαλλέτωσαν· « Τοῦ Κυρίου τὰ κρίματα ἄβυσσος πολλή. » Ταῦτα μὲν οἱ ἀληθινῶς πιστοὶ καὶ ἀκριβεῖς κήρυκες. Καὶ οἱ ἔξω δὲ συνεδούλευσαν καὶ ἐνουθέτησαν τάδε·

Ἀρρήτα μὴ σάλευ· μὴ ζῆτει Θεόν.
Ὁ γὰρ τοσοῦτον ἐστὶν ἀνθρώπῳ σθένος,
Τὸν παντεπὶπτην, τὴν ἀχώρητον φύσιν

Εὐρεῖν ἀνιχνεύοντι καὶ τεχνωμένῳ.
Τύχοις δ' ἂν αὐτοῦ ῥαδίως, πεπεισμένος
Μέγιστος εἴηαι τὸν Ποιητὴν τῶν ὅλων.

ΚΕΦ. ΚΒ.

Ἄλλ' ἐφ' ἑτερον κεφάλαιον προΐωμεν. Καὶ τὴν ἐν Μάρκῳ τοίνυν φερομένην πρὸς τοὺς ἀποστόλους πάνσοφον τοῦ πάντων Δεσπότης ἀπόκρισιν, τὴν ἕνεκα τοῦ γενικοῦ τέλους λέγουσαν ταυτί· « Περὶ δὲ τῆς

ut et lego, ex Psalte, ἀγχθέντες· ipse enim habet ἄγξαι.

(20) Pax. Philipp. iv, 7.

(21) Divitiæ. Ephes. iii, 8. Citat sensum.

(22) Judicia. Psal. xxxv, 6 (seu 7).

(23) De die. Marc. xiii, 32.

(15) Qui in diebus. Hebr. v, 7, 8.

(16) Valido. Post hanc vocem addunt Biblia καὶ ἰσχυρῶν, id est, « et cum lacrymis. »

(17) In quibus. Hebr. vi, 18.

(18) In camo. Ex psal. xxxi, vers. 12.

(19) Constrictis. Codex, ἀγχθέντες. Sed legendum,

ἡμέρας ἐκείνης, ἢ τῆς ὥρας, οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι οἱ ἐν οὐρανῷ, οὐδὲ ὁ Υἱὸς, εἰ μὴ ὁ Πατήρ, » θεωροῦσιν οὐχ ὑγιῶς. Ματθαῖος [195 a] μὲν γὰρ πρὸ αὐτοῦ κατὰ τῶν ἄλλων λέξεων ἀπαρλεῖπτως ἐλθὼν, οὐκ εἶπεν τὸν Υἱὸν ἀγνοεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ σχῆμα αὐτὸ τοῦ τέλους εἰδέναι ἐξέθετο τοιῷσδε· « Περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ἢ τῆς ὥρας, οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι τῶν οὐρανῶν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ μόνος. Ὡςπερ γὰρ αἱ ἡμέραι τοῦ Νῶε, οὕτως ἐστὶ ἡ παρουσία τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Ὡςπερ γὰρ ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις ταῖς πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ τρώγοντες, καὶ πίνοντες, γαμουύντες καὶ ἐγκαμίζοντες, ἄχρι τῆς ἡμέρας εἰσῆλθεν Νῶε εἰς τὴν κιβωτὸν, καὶ οὐκ ἔγνωσαν, ἕως ἐπῆλθεν ὁ κατακλυσμὸς, καὶ ἦρεν πάντα· οὕτως ἐστὶ καὶ ἡ παρουσία τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. » Οἱ οὖν ἄλλοι εὐαγγελισταὶ οὐδὲ ὅλως ἐμνημόνευσαν τούτου· ἀλλὰ κατὰ ταύτης τῆς αἰρετικῆς ἐναντιώσεως λύσιν παρέσχον οἱ ἀπόστολοι, ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίῳ φάμενοι οὕτως· « Νῦν οἶδμεν, ὅτι πάντα οἶδας· » ἅτε, φησὶν, Υἱὸς Λόγος τοῦ Θεοῦ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο· ἐξ ὧν πάντων ἐστὶν καὶ ἡ ἐσχάτη ἡμέρα. Καὶ χρὴ δὲ μὴ καθηκόντως ἐκλαμβάνειν τὸ προνοητικῶς ἀρνηθῆναι. Καθάπερ γὰρ δι' ἡμᾶς εἰλετο μορφήν δούλου λαβεῖν, οὕτω καὶ τὸ εἰπεῖν, ὅτι ἀγνοεῖ. Φαρμάκιον γὰρ οἷον τοῦτ' ἐχρήσατο, διὰ τὸ συμφέρειν τῇ ἀνθρωπότητι μὴ γινῶναι τὴν ἐρώτησιν αὐτῆς· ἐν ἧς προσδοκῶσα, καὶ ἐπὶ θύραις εἶναι νομίζουσα τῆς κρίσεως τὸν καιρὸν, ἐτοιμος γένηται δι' ἔργων καὶ πίστεως εἰς τὸ σωθῆναι. Οὐδὲ γὰρ ἔλαθεν δημιουργήσας χρόνον, ὃν οὐκ ἠπίστατο· οὐδ' αὖ ἠγνόησεν τὴν ἑαυτοῦ δευτέραν [195 b] παρουσίαν, ὃ ὦν ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ τὸν Πατέρα ἔχων ἐν ἑαυτῷ· ὅθλον δ', ὅτι σὺν τῇ εἰδήσει· εἰ γὰρ ἐν αὐτῷ ἐστὶν ὁ Πατήρ, ὃ πάντα εἰδώς, οἶδεν καὶ αὐτὸς, ὃ πάντα θεωρῶν ἐν τῷ Πατρὶ. Πῶς γὰρ ἂν καὶ μὴ βλέποι, ὃ τὸ φῶς ἔχων ἐν ἑαυτῷ, ὃ πάντα εἰς τάξιν καὶ διακόσμησιν ἀγαγὼν, ὃ πάντα εἰδώς πρὸ γενέσεως αὐτῶν, ὃ δημιουργὸς τῶν χρόνων, ὃ καὶ ὄριον θέμενος τῇ κτίσει, καὶ τὸ ποσὸν τῶν ἡμερῶν παγίως τῆς συστάσεως αὐτῆς, καὶ εἰπὼν· « Ὡς κλέπτῃς ἐν νυκτὶ ἔρχεται ἡ τελευταία ἡμέρα· » καὶ πάλιν· « Οὐκ ἐστὶ ἐν νυκτὶ, ἵνα ἡ ἡμέρα ἐν σκοτίᾳ ὁμᾶς καταλάβῃ· » ὃ καὶ τὰ ἐσόμενα σημεῖα περὶ ἐκεῖνον τὸν καιρὸν προειρηκώς, καὶ μέλλων ἐκεῖνην αὐτὴν ἀνατέλλειν τὴν φοβερὰν καὶ ἀνέσπερον ἡμέραν, ὃ καὶ τῆς κρί-

tem illo, aut hora, nemo novit, neque angeli, qui in cælo sunt, neque Filius, nisi Pater, » perperam interpretantur. Nam Matthæus quidem ante Marcum aliis verbis (24) eandem rem nihil omit-tendo narrans, non dixit, Filium ignorare (25), sed vel ipsum modum consummationis mundi Filio no-tum esse ostendens ita eum exposuit : « De die (26) autem illa, aut hora (27), nemo scit, neque angeli cælorum, nisi Pater (28) solus. Sicut enim dies Noe, ita erit adventus Filii hominis. Sicut enim (29) erant diebus ante diluvium comedentes et bibentes, nu-bentes et nuptui tradentes, usque ad eum diem quo intravit Noe in arcam, et non cognoverunt, donec supervenit (30) diluvium, et tulit omnes : ita erit et adventus Filii hominis. » Cæteri autem evangelistæ hujus rei 405 ne meminerunt quidem omnino. Sed responsum, quo hocce hæreticorum argumentum solveremus, nobis subministrarunt apostoli, qui in Evangelio secundum Joannem sic loquuntur : « Nunc (31) cognovimus, quod omnia scis : » nempe, quatenus Filius Verbum Dei, per quem omnia facta sunt ; in omnium autem rerum censu comprehenditur etiam ultimus dies. Conveni-enti autem (32) sensu interpretari oportet, quod provide a Christo negatum est. Nam quemadmodum propter nos formam servi accipere voluit (33), sic etiam dicere voluit se nescire ; hoc enim veluti pharmaco usus est, quia prodest humanitati id nescire, de quo ipsa interrogat : ut semper expec-tans, et in januis esse putans iudicii tempus, per opera, et per fidem parata maneat, ut salvetur. Nec enim imprudens condidit ipse illud tempus, quod nesciret, neque præterea alterum suum ad-ventum ignoravit is qui et est in Patre, et Patrem habet in semetipso : haud dubium vero quin eum habeat cum cognitione quam habet Pater. Si enim in ipso est Pater qui omnia scit, novit id et ipse qui omnia contemplatur in Patre. Quomodo enim non videat is qui lucem habet in semetipso ; qui omnia in ordinem redegit, et ornavit ; qui omnia scit antequam oriantur ; qui est creator temporum ; qui et terminum posuit creaturæ, et numerum die-rum stabilivit, quibus ipsius creaturæ constitutio perseveratura est ; quique dixit : « Sicut (34) fur in nocte, venit ultima dies ; » et rursus : « Non erit (35) in nocte, ut dies in tenebris vos deprehen-

(24) Aliis verbis. Codex hoc in loco aliquod vi-tium habet. Equidem lego κατὰ τῶν ἄλλων pro καὶ τὰ τῶν ἄλλων.

(25) Non dixit Filium ignorare. Hieronymus lib. iv, in Matthæum cap. xxiv, de hoc ipso Matthæi textu loquens, quem hic affert Didymus, hæc scri-bit : « In quibusdam Latinis codicibus additum est, « neque Filius, » cum in Græcis, et maxime Adamantii et Pierii exemplaribus hoc non habeatur ascri-ptum. » Vide Ambrosium lib. v De fide cap. 16, ubi hæreticos redarguit, quod voces, « nec Filius, » Matthæi textui addidissent. Sed Alexandrini codices ea corruptione infecti non erant.

(26) De die. Matth. xxiv, 36-39.

(27) Aut. Græca editio, καί, id est, « et. »

(28) Pater. Græca editio addit μου, id est,

« meus. » Sed Vulg. interpretes legit ut Didymus.

(29) Enim. Græca editio, δέ, id est, « autem. »

(30) Supervenit. Græca editio, ἦλθεν, id est, « venit. »

(31) Nunc cognovimus. Joan. xvi, 30.

(32) Autem. Codex, καὶ χρὴ δὲ μὴ καθηκόντως. Mendum autem hic latere videtur, nisi quis illud μὴ hic valere velit, « nonne ? » Ego malim legere μήν pro μή, aut certe : καὶ οὐ χρὴ δὲ μὴ καθηκόν-τως.

(33) Voluit. Codex, εἰλετο pro εἰλετο.

(34) Sicut (sur. l. Thess. v, 2. Græca editio : Ὡς ἡμέρα Κυρίου ὡς κλέπτῃς ἐν νυκτὶ, οὕτως ἔρχε-ται.

(35) Non erit. Etsi hæc, item ut præcedentis, non Paulo, sed Christo Domino tribuat Didymus,

dat; » qui etiam futura signa illius temporis **406** A
prædixit, et oriri faciet ipsam illam terribilem, ac
vespera carentem diem; qui et iudicii formam, et
modum præmonstravit; qui dictus est habere the-
sauros (36) sapientiæ, et scientiæ; qui hæc præ-
monuit: « Erunt (37) in vobis hæreses, et schi-
smata; » qui negationem Judæ, et Petri negationem
ante galli cantum, et dissolutionem templi præ-
nuntiavit; qui pseudoprophetas postremis tempo-
ribus futuros præsignificavit; qui ait: « Nemo (38)
novit Patrem, nisi Filius; » et: « Sicut (39) novit
quod novit cum ea cognitione quam habet Pater.

Quod si aliud esse nosse Patrem, aliud vero
nosse quæ sunt Patris, majus erit nosse Patrem,
quam nosse quæ ejus sunt, id est, etiam ultimum
diem; quatenus unusquisque major est ipsemet,
quam quæ sui ipsius sunt. Sed ita etiam potest
illud, « Nemo (40) novit diem illam, aut horam,
neque Filius, nisi Pater, » sicut quidam sanctorum
Patrum (41) sapientiæ plenus simpliciter (42) do-
cuit (Basilio erat illi nomen); quasi scilicet idem
sit ac si diceret: « Nisi Pater nosset, ne Filius
quidem nosset: » ex quo sequitur, ut, si Pater no-
vit, non possim (43) ego ignorare; sed non dico,
inquit; omnia enim facio secundum voluntatem
Patris: non est autem voluntas Patris, vos hoc
nosse. Vobis ergo, inquit, ignoro, etsi reipsa non
ignorem: prædixi enim vobis per Psaltem, « Lon-

σεως τὸ σχῆμα καὶ τὸν τρόπον προειπὼν, ὁ ἀπο-
δειχθεὶς ἔχειν θησαυροὺς σοφίας καὶ γνώσεως, καὶ
προμηνύσας: « Ἔσονται ἐν ὑμῖν αἵρέσεις καὶ σχί-
σματα: » καὶ τὴν ἀρνησιν Ἰούδα, καὶ τὴν πρὸ ἀλε-
κτροφωνίου ἀρνησιν Πέτρου, καὶ τὴν κατάλυσιν τοῦ
ιεροῦ: ὁ τοὺς ἐσομένους εἰς τὰ ἐσχάτα ψευδοπροφη-
τας προσημάνας: ὁ λέγων: « Οὐδεὶς οἶδεν τὸν Πα-
τέρα, εἰ μὴ ὁ Υἱός: » καὶ, « Καθὼς γινώσκει με ὁ
Πατήρ, καὶ γὰρ γινώσκω αὐτόν: » Σαφὲς δὲ, ὡς μεθ'
ἧς ἔχει γνώσεως ὁ Πατήρ.

me Pater, et ego novi eum? » Evidens autem est,

Εἰ δ' ἕτερον τι ἐστὶν εἰδέναι τὸν Πατέρα, ἕτερον
δὲ τὰ τοῦ Πατρὸς, μείζων ἐστὶ τὸν Θεὸν Πατέρα
τοῦ εἰδέναι τὰ αὐτοῦ, ὃ ἐστὶν καὶ τὴν ἐσχάτην
ἡμέραν, καθ' ὅσον ἕκαστος μείζων αὐτὸς τῶν ἑαυτοῦ
ὑπάρχει. Ἡ ἄρα καὶ τοιοῦτον εἶναι δύναται τὸ,
« Οὐδεὶς οἶδεν τὴν ἡμέραν ἐκείνην, ἣ τὴν ὥραν,
οὔτε ὁ Υἱός, εἰ μὴ ὁ [196 a] Πατήρ, » ὡς τις
τῶν ἐν ἁγίοις Πατέρων σοφίας γέμων ἀσυλλογι-
στως ἐδίδαξεν (Βασίλειος ἦν ὄνομα αὐτοῦ): ἀνελ-
τοῦ, « Εἰ μὴ ὁ Πατήρ οἶδεν, οὐδὲ ὁ Υἱὸς οἶδεν: » ὃ
ἀκολουθεῖ, ὡς τοῦ Πατρὸς εἰδότης, οὐχ ὅσον τε ἐμὲ
ἀγνοεῖν: ἀλλ' οὐ λέγω, φησὶν· ποιῶ γὰρ πάντα
κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς: τὸ δὲ γινῶναι τοῦτο
ὑμᾶς, οὐκ ἐστὶν θέλημα τοῦ Πατρὸς. Ὑμῖν οὖν, φη-
σὶν, ἀγνοῶ, τῇ ἀληθείᾳ οὐκ ἀγνοῶν· προεῖπον γὰρ
ὑμῖν διὰ τοῦ ψαλμοῦ: « Ὡς μακρὰν ἀπὸ τῆς πω-

verisimile tamen est ab eo hic quoque citari I
Thess. v. 4, ubi legitur: οὐκ ἐστὲ ἐν σκότει, ἵνα
ἡ ἡμέρα ὑμᾶς ὡς κλέπτως καταλάβῃ, id est, « non
estis in tenebris, ut dies » (illa) « vos tanquam fur
comprehendat. » At ne illud quidem improbabile,
existisse Didymi ætate in aliquibus Evangeliorum
exemplaribus, quibus ille usus sit, ea ipsa verba,
quæ hic allegantur; nam paucis ante annis eadem
quasi ex Evangelio attulerat Epiphanius in *Ancho-
rato* cap. 21, ubi hæc scripsit: Λέγει γὰρ· « Ὡς
κλέπτως ἐν νυκτὶ ἔρχεται ἡ ἡμέρα ἐκείνη. » Καὶ φησι·
« Οὐκ ἐστὶ ἐν νυκτὶ, ἵνα ἡ ἡμέρα ἐν σκότει ἡμᾶς κα-
ταλάβῃ. » Petavius porro primo hæc verba ex Joan. xii,
35 desumpta putat. Secundo totum locum sic vertit:
Ita quippe loquitur (Filius): « Sicut fur de nocte,
sic illa dies adveniet. » Tum illud: « Nolite in no-
cte versari, ne dies illa vos in tenebris occupet. »
Tertio adnotat, pro οὐκ ἐστὶ, id est, « non erit, »
legendum forsitan esse, οὐκ ἐστέ, id est, « non
estis. » At Didymus quoque legit, « Non erit. »
Quarto pro ἵνα, id est, « ut, » legendum forsitan
censuit, ἵνα μὴ· vertit enim, « ne. » Sed Didymus
quoque legit, « ut. » Demum vox illa, ἡμᾶς, errat-
um fortasse typographi est: nam Petavius ipse
vertit « vos, » non vero, « nos. » Porro simili modo
textus ille, « Nemo potest accipere Spiritum san-
ctum, nisi a Domino, » quem attulit Didymus segm.
63 a, nunc quidem in Scripturis non legitur, sed in
iis Didymi ætate legebatur: quædam scilicet exem-
plaria illum habebant in I ad Cor. xii, 3, uti colli-
gimus ex Epiphani *Anchorato* cap. 69. Ita demum
textus iste, « Et adorabo te, Domine, fortitudo
mea, » quem affert Didymus segm. 43 b, existitisse
in Bibliis Didymi ætate, patet ex eodem *Anchorato*
cap. 50, ubi sic affertur: Καὶ προσκυνησάτω σε,
Κύριε, ἡ ἰσχὺς μου, id est, « Et adoret te, Domine,
fortitudo mea. »

(36) *Thesaurus*. Ex Epist. ad Coloss. ii, 3.

C (37) *Erunt*. In Evangeliiis hæc non exstant. Citat
fortasse sensum, non verba. Vide Ep. I ad Cor. xi,
19, et Epist. II Petr. ii, 1. Cæterum Justinus quoque
in *Dialogo cum Tryphone*, num. 35, Christo Domino
hæc ipsa verba tribuit, dum sic loquitur: Εἶπε γὰρ
(Ἰησοῦς Χριστός). . . Ἔσονται σχίσματα καὶ αἵρέ-
σεις, id est, « Dixit enim (Jesus Christus). . .
Erunt schismata et hæreses. » Simili modo Hierony-
mus epist. 119, num. 11, ait: « Et Salvatoris verba
dicentis: Estote probati nummularii: » etsi hæc
verba non exstant modo in Scriptura.

(38) *Nemo*. Matth. xi, 27.

(39) *Sicut*. Joan. x, 15.

(40) *Nemo*. Marc. xiii, 32.

(41) *Quidam sanctorum Patrum*. Interpretatio
quam hic ex Basilio affert Didymus, exstat in epi-
stola 256, quam Basilius ipse anno 376 ad *Amphilo-
chium* scripsit, tom. III Operum, pag. 562, editionis
Parisiensis. Basilium vero, etsi paucis ante annis
vita functum, ita a Didymo compellari is non mi-
rabitur, qui norit vel Gregorium ipsius Basilii fra-
trem in opusculo *De resurrectione* sic loqui: « Ὁ πο-
λὺς ἐν ἁγίοις Βασίλειος, id est, « magnus ille san-
ctus, Basilius. » Porro eidem Basilio, dum in vivis
esset, Didymum de facie notum, atque amicum
fuisse non dubito: Alexandriam enim venerat, ut
monachos in Ægypto morantes inviseret, sicut
constat ex ejus epist. 225, num. 2.

(42) *Simpliciter*. In Graeco, ἀσυλλογίστως. Porro
in concilio Lateranensi, quod habitum est Martino I
pontifice, Basilii quidam locus sic affertur secreta-
rio iv, ex τοῦ κατ' Εὐνομίου συλλογιστικοῦ λόγου,
id est, « ex sermone syllogistico contra Eunomium. »
Didymus itaque ideo fortasse ait, ἀσυλλογίστως, id
est, « non syllogisticè, » ut indicet se respicere Basi-
lii epistolam, non vero polemica ejus opera.

(43) *Non possim*. Codex mendose, οὐκ ὅσον τε
pro οὐχ ὅσον τε.

τηρίας μου οἱ λόγοι τῶν παραπτωμάτων μου! » A ge (44) a salute mea verba delictorum meorum! » id est, longe a mea deitate verba, quæ dico in incarnatione. Sic autem se gerit etiam respectu Lazari; nam prius quidem, utpote omnia cognoscens, dixit: « Lazarus (45) dormivit: » deinde vero, quasi nihil sciret, interrogavit: « Ubi (46) posuistis eum? » ac demum, ut Deus illum suscitavit. 407 Sic etiam se gessit respectu mulieris hæmorrhoidæ laborantis (47); nam prius quidem, quasi homo ignorans, dixit: « Quis tetigit (48) me? » deinde illam sanavit ut Salvator. Ita etiam Deus et Pater Adamum alicubi, quasi ignorans, interrogavit: « Ubi es (49)? » et Cainum: « Ubi est (50) Abel frater tuus? » et Moysen: « Quid est (51) in manu tua? » Et alibi legitur: « Cognitoit (52) Dominus eos qui sunt ejus: » quasi scilicet ignoret eos qui non sunt ejus. Abrahamo etiam, qui filium ipsi immolare volebat, dixit: « Nunc cognovi (53), quod tu times Deum: » quasi nempe id antea ignoraret. Et rursus: « Ubi est (54) Sara uxor tua? » Quod autem sine dubio hoc etiam sciret, cum ita locutus est, manifestum est ex iis, quæ sequuntur. Nam cum is dixisset fore ut ea pareret, illa vero id non crederet, quia jam consenuerat, et in cubiculo subrisisset, ait Dominus: « Risit (55) Sara intus existens. » Insuper Loto idem dixit: « Non possum (56) hoc facere, » id est, supplicium inferre Sodomæis, « donec tu venias illuc: ideo vocavit nomen civitatis Sigor; » et alibi: « Recedite (57) a me, qui operamini iniquitatem: nunquam novi vos. » Alia vero etiam, quæ in speciem abjecta sunt, atque humilia, ita de eo dicuntur, ut ad ejus deitatem referantur. Cujusmodi est illud: « Descendens (58) venio (59), utrum juxta clamorem ipsorum, qui venit ad me, perficiant, an non, ut sciam; » et alibi: « Pœnituit (60) me fecisse hominem; » et rursus: « Pœnituit (61) me unxisse Saul in regem; » et in cv psalmo: « Et recordatus est (62) testamenti sui, et pœnituit (eum) juxta multitudinem misericordiæ suæ, et dedit eos in miserationes. »

ΚΕΦ. ΚΓ'.

Καταζώνουνται δὲ εἰς τὰ μάλιστα, καὶ ἔχουσιν ἐν

- (44) Longe. Psal. xxi, 1 (sen 2).
 (45) Lazarus. Joan. xi, 41 sqq.
 (46) Ubi. Ibid. 34.
 (47) Hæmorrhoidæ laborantis. Codex, αἰμορροούσης.
 (48) Quis tetigit. Marc. v, 31.
 (49) Ubi es. Gen. iii, 9.
 (50) Ubi est. Gen. iv, 9.
 (51) Quid est. Exod. iv, 2.
 (52) Cognitoit. II Tim. ii, 19.
 (53) Nunc cognovi. Gen. xxi, 12.
 (54) Ubi est. Gen. xviii, 9.
 (55) Risit. Gen. xviii, 15. Sensus tantum hic citatur.
 (56) Non possum. Gen. xix, 22. Græca editio aliquas habet nullius momenti varietates.
 (57) Recedite. Matth. vii, 23. Græca editio eodem sensu: Οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς. ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν. Similia dictavit Didymus in Commentariis in Psalmos ad versiculum 7 psalmi lxxviii, et Enarratione in primam Joannis Epistolam ad cap. ii vers. 3, ubi hæc legimus: « Sicut enim nesciens peccatum Jesus, neque operatio [legendum, opera] iniquitatis, plenitudini [leg. plenitudine] non fraudatur, cum sit sapientia, et

veritas Dei; ita nesciens judicii diem non minuitur: quia neque quando dicitur Deus in Scripturis sanctis oblivisci, et pœnitere, et irasci, divinitate minuitur. Quo enim modo illa panduntur, eodem et quod dictum est de iudicii ignorance, res obliviscitur [legendum fortasse, et quod res obliviscitur]. Sicut enim cum Deus solus sit sapiens, et scientiam habeat omnium, oblitio passibilis, et pœnitentia, aut aliquid hujusmodi in eo nequaquam existit, cum utique de eo dispensa vitæ [lego, dispensative] dicantur: ita ergo sapientia, et veritate Dei ignorantiam non recipiente, propter quamdam utilitatem horum et diem iudicii dicitur ignorare. »
 (58) Descendens. Gen. xviii, 21.
 (59) Venio. Græca editio pro ἔρχομαι habet ὄψομαι, id est, « videbo. »
 (60) Pœnituit. Gen. vi, 7. Græca editio: Μεταμελήθη, ὅτι ἐποίησα αὐτούς, id est, « Pœnituit me quod feci eos. » Apud Didymum videtur legendum μεταμελομαι, aut μεταμελήμαι.
 (61) Pœnituit me. Lib. I Reg. xv, 41. Græca editio: μεταμελομαι, ὅτι ἔχρισα.
 (62) Et recordatus est. Psal. cv, 43, 44 (sen 45, 46).

408 CAP. XXIII.

Sese vero ad bellum accingunt ut cum maxime,

et in procinctu habent quod Paulus Corinthiis scribit in prima Epistola. « Quoniam (62*) nullus est Deus (63), nisi unus : nam etsi sunt qui dicantur dii, sive in cœlo, sive in terra (sicut sunt dii multi, et divini multi) : nobis autem unus Deus Pater, ex quo omnia (64), et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum. » Sic enim aiunt : Illud, « ex quo (65), » et illud, « Deus, » soli Patri convenit, utpote qui juxta superstitiosam eorum opinionem superior est, ac veluti tempore præcedit ambas hypostases. Illud vero « per quem, » et illud, « Dominus, » convenit Filio, utpote ministro, et secundas habenti, per quem omnia facta sunt. Illud vero, « in quo, » tertio loco per decrementum Spiritui sancto convenit : in ipso enim, inquit, omnis glorificatio Deo offertur. Id autem confirmant ex Pauli Litteris ; cum ex iis scilicet, quæ scriptæ sunt Ephesiis, quæque hanc habent exhortationem : « Nolite (66) contristare (id est offendere) Spiritum sanctum Dei, in quo obsignati estis in diem redemptionis ; » tum ex iis, quæ ad Corinthios missæ sunt, atque hujusmodi doctrinam habent : « Non est (67) enim regnum Dei esca, et potus : sed justitia, et pax, et gaudium in Spiritu sancto. » Sed ne hoc quidem eorum argumentum quidquam valet. Nam ea vocum permutatio non ex eo repetenda est, quod Filius, et Spiritus sanctus inferiores sint : ambæ enim voces « ex, » et « per, » unicuique hypostasi proprie conveniunt ; si enim omnia sunt ex Deo, ut profecto sunt, quomodo initio facta sunt omnia per Filium ? Ac si noverat Paulus, eum ascitiliis diis annumerandum esse, quidni cum aliis eum permiscuit ? cur illum cum Patre conjunxit ? At oculis illis, « ex, » et « per, » usus est, primum quidem ne aliquam divinarum hypostasium confusionem cogitemus, sed singulas distinguamus : deinde ut explodatur Græcorum quidem polytheismus per illud, « Unus 409 Deus Pater : » Judæorum vero perverbia, qua Christum contemnunt, per illud, « Unus Dominus Jesus Christus : » Montanistarum autem dementia, qui tres omnibus hymnis dignas hypostases quasi unam personam cultori erant, per illud, « Unus, » et « Unus, » et « Unus : » Sabellii demum furor dementissimus (68), qui Deum Verbum esse comminisceretur ut prolatitum verbum, quod resolvitur, et aeri permiscetur. Nimirum Apostolus divinæ pacis (id est unitatis) vinculum servans, rursus ambas hasce voces simul jungit, atque ad unum summe ineffabilem Deum illas refert, dum Roma-

A προβολῇ ὅπερ Παῦλος Κορινθίους ἐν τῇ πρώτῃ γράφει Ἐπιστολῇ· « Ὅτι οὐδεὶς θεὸς, εἰ μὴ εἷς. Καὶ γὰρ εἴπερ εἰσὶ λεγόμενοι θεοί, εἴτε ἐν οὐρανῷ, εἴτε ἐπὶ γῆς (ὡς περ εἰσὶ θεοὶ πολλοί, καὶ κύριοι πολλοί), ἡμῖν δὲ εἷς θεὸς ὁ Πατήρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, δι' οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς δι' αὐτοῦ. » Φησὶν γάρ· Ἀρμύζει τὸ, « ἐξ οὗ, » καὶ τὸ, « ὁ θεός, » ἐν μόνῳ τῷ Πατρὶ, ὡς ὑπερτέρῳ πρὸς τὴν θρησκείαν αὐτῶν, καὶ ὅσον ὄντι τῷ χρόνῳ πρὸ ἀμφοῖν τῶν ὑποστάσεων τὸ δὲ, « δι' οὗ, » καὶ τὸ, « ὁ Κύριος, » ὡς ὑποურγῶν καὶ δευτέρως ἔχοντι τῷ Υἱῷ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο· τὸ δὲ, « ἐν ᾧ, » τρίτως καθ' ὑπόθεσιν τῷ ἁγίῳ [197 a] Πνεύματι· ἐν αὐτῷ γάρ, φησὶν, πᾶσα δόξα ἀναπέμπεται· ὁρμηθέντες καὶ πρὸς τοῦτο ἀπὸ τῶν Παύλου γραμμάτων, B τῶν τε πρὸς Ἐφεσίους ἔχόντων παραίνεσιν, οὖσαν ἐν τοῖς· « Μὴ λυπεῖτε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ ἐσφραγίσθητε εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως· » τῶν τε πρὸς Κορινθίους, ἐχόντων διδασκαλίαν τοιάνδε· « Οὐ γὰρ ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ βρώσις καὶ πόσις, ἀλλὰ δικαιοσύνη, καὶ εἰρήνη, καὶ χαρὰ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. » Οὐδὲν δὲ οὐδὲ τοῦτο αὐτῶν ἐστὶν παντελῶς. Αἱ γὰρ τῶν λέξεων ἐναλλαγὰι, οὗ δι' ἐλάττωσιν τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰσὶν· ἀμφοτέραι γὰρ αἱ λέξεις οἰκειῶς ἔχουσι πρὸς ἐκάστην ὑπόστασιν· εἰ γὰρ τὰ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὡς περ οὖν ἀληθές, πῶς ἀνωθεν τὰ πάντα διὰ τοῦ Υἱοῦ ; καὶ εἰ ἡπίστατο τοῖς εἰσποιητοῖς θεοῖς ἐναριθμεῖσθαι αὐτὸν, τί μὴ τοῖς ἄλλοις ἀνέμιξεν, καὶ μὴ τῷ Πατρὶ συνήνωσεν ; Ἀλλ' οὕτως εἴρηται, τοῦτο μὲν διὰ τὸ μὴ σύγχυσιν νοῆσαι τῶν θείων ὑποστάσεων, ἐκάστην δὲ διευκρινηθῆναι· τοῦτο δὲ διὰ τὸ ἐκβάλλεσθαι Ἑλληνῶν μὲν τὴν πολυθεϊαν διὰ τοῦ, « Εἷς θεός ὁ Πατήρ· » Ἰουδαίων δὲ τὴν περὶ τὸν Χριστὸν ἀθέτησιν διὰ τοῦ, « Εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός· » Μοντανιστῶν δὲ τὴν ἀνοίαν, μελλόντων τὰς τρεῖς πανομνήτους ὑποστάσεις ὡς ἐν πρόσωπον θρησκαεῖν, διὰ τοῦ, « Εἷς, » καὶ « Εἷς, » καὶ « Εἷς· » Σαβελλίου δὲ τὴν μανίαν ἀνούστατον εἶναι τὸν Θεὸν Λόγον, ὡς τὸν προφορικὸν τὸν ἀναλυόμενον καὶ ἀέρι συνεχχεόμενον, φαντασθέντος, οὕτως· ὅτι [197 b] ὁ Ἀπόστολος τὸν σύνδεσμον τῆς θέας εἰρήνης φυλάττων, πάλιν ἀμφοτέρας τὰς λέξεις ταύτας συναγαγὼν, εἰς τὸν ἓνα ἀναπέμπει ἀρρητότατον Θεὸν, Ῥωμαίοις γράψας· D « Ὅτι ἐξ αὐτοῦ, καὶ δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα· αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν· » καὶ Ἐφεσίοις· « Εἷς θεός καὶ Πατὴρ πάντων, ὁ ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν· οὐκ ἄλλοτριὸν εἶναι λέγων τοῦ ἐπὶ πάντων· τὸ ἐκ πάντων, » οὐδὲ τοῦ ἐκ πάντων » τὸ ἐν πᾶσιν. » Οὐ

(62*) Quoniam. I Cor. viii, 4-6.

(63) Deus. Græca editio addit ἕτερος, id est, « alter. » Quam vocem Vulgatus etiam interpret omisit, ut Didymus.

(64) Ex quo omnia. In Bibliis Græcis ac Latinis additur : « et nos in ipsum. »

(65) Ex quo. Codex mendose, ἐκ σοῦ. Legendum ἐξ οὗ. Et paulo post pro ἐν μόνῳ τῷ Πατρὶ, malim, μὲν μόνῳ τῷ Πατρὶ. Simile argumentum Aetius hinc eruebat, Theodoreto teste lib. ii Hist. eccl. cap. 27.

« Atqui (inquirebat) inter se dissimilia sunt, Ex quo, » et, « per quem. » Ergo Filius dissimilis est Deo Patri. »

(66) Nolite. Ephes. iv, 30.

(67) Non est. In Epistola non ad Corinthios, sed ad Rom. xiv, 17.

(68) Dementissimus. Codex mendose, ἀνούστατον. Legerem libenter ἀνούστατον, aut certe ἀνουστάτην.

κεχώριται γὰρ τοῦ « ἐπὶ πάντων » ἢ κτίσις, ἣν ὁ Α
μὲν « διὰ πάντων » Θεὸς Λόγος εἰς τὸ εἶναι παρήγαγε,
τὸ δὲ « ἐν ἅπασιν » Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ πληροῖ, συνέχει,
ἀγιάζει, καὶ ζωοποιεῖ. Διὰ τοι τοῦτο ἐξακολουθῶν
τῷ περὶ τὸ βάπτισμα θεσπίσματος τοῦ Δεσπότου, τοῖς
αὐτοῖς τὸ δεύτερον Κορινθίοις ἐπιστελλας, τῇ Τριάδι
τῇ ἰσοτιμίαν ἐφύλαξεν, εἰπών· « Ἡ χάρις τοῦ Κυ-
ρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ,
καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος μετὰ πάντων
ὑμῶν. »

identitiam adduxit, Spiritus vero Dei, qui est « in omnibus (71), » eam implet, continet, sanctificat, et vivificat. Hac sane de causa in secunda ad eosdem Corinthios Epistola tres Trinitatis personas aequali prosequens honore, ac lis consentanea scribens, quæ in baptismi formula jussit Dominus servari, ait : « Gratia (72) Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei, et communicatio sancti Spiritus cum omnibus vobis. »

Ἐνταῦθα τὸ ταυτὸν τῆς θεότητος, καὶ τὸ ἀπλοῦν Β
τῆς πίστεως μονονοῦχὶ τοῦ Πατρὸς προτάττων τὸν
Υἱὸν, ἀλλὰ καὶ προσκύνησιν ἰσὺν ἀπονέμων τῷ ἁγίῳ
Πνεύματι, καὶ ἐνότητα καὶ κοινωνίαν εἶναι λέγων
αὐτῷ. Ποίαν δὲ ταύτην; Οὐσίας, βασιλείας, θελήμα-
τος, καὶ τῆς ἀναπεμπομένης δόξης. Ἐξ ὑπαρχῆς δὲ
τοῦ προβλήματος μνημονεύσωμεν. Γράφει· « Εἰς Θεὸς
ὁ Πατήρ, καὶ « εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός » οὐχ ὡς
τοῦ ὀνόματος « τῆς θεότητος » ὑπερέχοντος, ἢ πρω-
τεύοντος τοῦ ὀνόματος « τῆς κυριότητος, » οὐδ' ὡς ἀρ-
μόζοντος μόνῳ μὲν τῷ Πατρὶ τὸ ἀκοῦειν « Θεός, »
μόνῳ δὲ τῷ Υἱῷ τὸ καλεῖσθαι [198 a] « Κύριος » (ἀμ-
φοτέρων γὰρ τὰ δύο ἴδια)· ἀλλ' ὅπως καὶ τὸ ἰδιού-
στατον τῶν ὑποστάσεων, καὶ τὸ ἐν μιᾷ εἶναι αὐτὰς
θεότητι καὶ κυριότητι ἀπαγγελίῃ. Ἐπείτοιγε, κατ'
αὐτοὺς, εἰ μὴ ἔστιν φύσει Θεὸς ὁ Υἱὸς, οὐδὲ Κύριος ὁ
Πατήρ (ἵνα δὲ ἡμῖν εἴη, τοιαῦτα ἐξ ἀνάγκης διὰ
τὴν ἀπὸ νοιαν φθεγγόμενοις εἶναι τούτων), ὡς ταυτὸν
δὲ τυγχάνον « Θεός » καὶ « Κύριος, » καὶ ὡς θάτερον
θατέρου μὴ διαφέρον, μηδὲ κεχωρισμένον ὡς ἐπίπαν,
προτάττει ἢ Γραφὴ τὸ « ὁ Κύριος » τοῦ « ὁ Θεός, »
κατὰ Μωϋσέα λέγοντα· « Κύριος ὁ Θεός σου, Κύριος
εἰς ἔστιν· » καὶ πάλιν· « Πῶς διώξεται εἰς χιλιούς,
καὶ δύο μετακινήσουσιν μυριάδας, εἰ μὴ Κύριος παρ-
έδωκεν αὐτοὺς, καὶ ὁ Θεός ἀπέδοτο αὐτοὺς; » καὶ
κατὰ τὸν ψαλμῶδὸν ἐν ζ' ψαλμῷ· « Κύριος ὁ Θεός
μου, εἰ ἐποίησα τοῦτο. » Κατὰ δὲ Ἰησοῦν τὸν τοῦ
Ναυῆ, ἢ λατρεία ἥτις ὀφείλεται μόνῳ Θεῷ, τῷ Κυρίῳ
προσάγεται· πάντων δὲ ὡς Θεῷ. Ἔχει γάρ· « Μάρ-
τυρες ὑμεῖς καθ' ἑαυτῶν, ὅτι ἐξελέξασθε ἑαυτοὺς τὸν
Κύριον, τοῦ λατρεύειν αὐτῷ. » Ἔστιν δὲ σκοπῆσαι
καὶ ἐξ ἑτέρας γραφῆς, ὡς οὐ τῇ μιᾷ ὑποστάσει ἀρ-
μόττει τὸ « ὁ Κύριος. » Ψάλλει γὰρ Δαυὶδ ἐν πβ'
ψαλμῷ· « Αἰσχυνθήτωσαν καὶ ταραχθήτωσαν εἰς τὸν

nīs scribit : « Quoniam (69) ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia : ipsi gloria in sæcula. Amen; » et Ephesiis : « Unus (70) Deus et Pater omnium, qui est super omnia, et per omnia, et in omnibus : » non alienum esse ostendens eum, qui est, « per omnia, » ab illo, qui est « super omnia, » neque illum, qui est « in omnibus, » ab illo, qui est « per omnia. » Etenim is, qui est « super omnia, » non abest, cum sit immensus, a creatura, quam Deus quidem Verbum, qui est « per omnia, » ad exsi-

stentiam adduxit, Spiritus vero Dei, qui est « in omnibus (71), » eam implet, continet, sanctificat, et vivificat. Hac sane de causa in secunda ad eosdem Corinthios Epistola tres Trinitatis personas aequali prosequens honore, ac lis consentanea scribens, quæ in baptismi formula jussit Dominus servari, ait : « Gratia (72) Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei, et communicatio sancti Spiritus cum omnibus vobis. »

Quibus in verbis propter (73) deitatis identitatem, et fidei simplicitatem non modo ante Patrem collo- cat (74) Filium, verum etiam æqualem adorationem tribuit Spiritui sancto, ejusque unitatem, et « com- municationem » (id est communionem) commemo- rat. Qualis vero est ista communicatio? Essentia, regni, voluntatis, et glorificationis, quam Deo offerimus. Verum ea denuo commemoremus quæ obji- ciant hæretici. Scribit Paulus : « Unus Deus Pater, » et : « Unus Dominus Jesus Christus, » non quasi (75) nomen « Deitatis » sit excellentius, aut antierius, quam nomen « Dominationis; » aut quasi conveniat soli quidem Patri, ut dicatur 410 « Deus, » soli autem Filio ut vocetur « Dominus; » utriusque enim propria sunt hæc duo. Sed ideo sic loquitur Apostolus, ut et propriam subsistentiam hypostasiarum enuntiet, et eas in una deitate, ac dominatione esse signifi- cet. Nam alioquin, si Filius eorum sententia non est natura Deus, ne Pater quidem Dominus erit, (parcat autem ipse nobis talia ex necessitate ob istorum dementiam dicentibus). Quoniam vero unum et idem est « Deus, » et « Dominus, » et alte- rum ab altero non differt, nec conjungitur ullo modo, Scriptura præponit nomen « Dominus » nomini « Deus; » ut cum ait Moyses . « Dominus (76) Deus tuus (77) Dominus unus est; » et rursus : « Quo- modo (78) persequetur unus mille, et duo transmi- grare facient decem millia, nisi Dominus tradidisset illos, et Deus vendidisset illos? » Et cum ait Psaltes in vii psalmo : « Domine (79) Deus meus, si feci istud? » Juxta Jesum vero filium Nave cultus ille, qui soli Deo debetur, Domino offertur, ac redditur; nulla scilicet alia de causa, nisi quia Deus est : hæc enim habet : « Testes (80) vos estis contra vos-

(69) Quoniam. Rom. xi, 36.

(70) Unus. Ephes. iv, 6.

(71) In omnibus. Respicit illud Sap. xii, 1 : « In- corruptus tuus Spiritus est in omnibus. »

(72) Gratia. II Cor. xiii, 13.

(73) Propter. Codex, τὸ ταυτὸν. Addo διὰ, ac lego διὰ τὸ ταυτὸν.

(74) Ante Patrem collocat. Codex, τοῦ Πατρὸς προστάττων. Sed perspicuum est legendum esse ut et lego] τοῦ Πατρὸς προτάττων.

(75) Non quasi, etc. Eodem modo Pauli verba, « Unus Deus, » etc., explicat in lib. De Spir. S. num. 29.

(76) Dominus. Deut. vi, 4.

(77) Tuus. Græca editio, ἡμῶν, seu « noster. »

(78) Quomodo. Deut. xxxii, 30.

(79) Domine. Psal. vii, 3 (seu 4).

(80) Testes. Josue xxiv, 22. In Bibliis idem sen- sus, sed verba aliquantulum diversa.

metipso, quod elegistis vobis Dominum, ut serviretis ei. » Verum ex aliis etiam Scripturæ locis intelligere licet, non uni hypostasi nomen « Dominus » convenire : psallit enim David in lxxxii psalmo : « Erubescant (81), et conturbentur in sæculum sæculi, et erubescant, et pereant, et cognoscant, quod nomen tibi Dominus. Tu es solus Altissimus super omnem terram. » Si enim de Patre hæc dicuntur, quomodo Paulus scribit : « Unus (82) sanctus, unus Dominus Jesus Christus? » Et rursus : « Dominus (83) autem Spiritus est? » Si vero de Filio scribuntur, non ergo Dominus, non Altissimus, non sanctus juxta ipsos erit Pater. Aut Davidem criminantur psallentem in cix psalmo : « Dixit Dominus Domino meo : Sede a dextris meis ; » et in xcix : « Scitote, quoniam Dominus ipse est Deus, quia (84) ipse fecit nos, et non ipsi nos. » His autem verbis illum significat, per quem omnia facta sunt ; et in lxxvii : « Iter facite ei qui ascendit super occasum : Dominus nomen illi. » Occasum vero dicit ultima tempora ; Dominum autem, eum qui manifestatus est, « quando (85) venit plenitudo temporis. » Isaiam quoque accusent, qui 411 Deum, et Dominum similiter vocat Filium, prophetans in hunc modum : « Ecce (86) Deus noster, ecce Dominus cum fortitudine venit, et brachium cum dominatione : ecce merces ejus cum illo, et opus ante faciem (87) ejus : tanquam pastor pascet gregem suum, et brachio suo congregabit agnos. » Jacobum insuper objurgent, qui hoc suæ Epistolæ præcæmum fecit : « Jacobus Dei, et Domini Jesu servus : » et postmodum ait : « Et Domini Dei (88). » Ac Paulum quoque reprehendant Romanis scribentem (89), et hæc asseverantem : « Quicumque (90) invocaverit nomen Domini, salvus erit. » Aut nobiscum consentiant, nomen « Deus, » et « Dominus » commune esse trium hypostasium, ut sunt nomina Rex, Altissimus, incorruptus, incomprehensibilis, sanctus, et quæcumque Deo convenient. Neque alie. nus est Pater a dominatione, licet scriptum sit : « Unus Dominus Jesus Christus ; » et : « Dominus autem Spiritus est : » nec Filius aut Spiritus sanctus excluditur a Deitate, etsi dictum sit : « Unus Deus Pater. »

Hæc porro est veritatis doctrina, ut ostensum fuit, utque nos in doxologia profitemur. Hæretici vero propria auctoritate doxologiam quamdam composuerunt, et alteri per alium in alio, veluti per organum, gloriam reddunt, aut potius nulli : itaque et divinum de baptismo (91) edictum violant, et contra Pauli Epistolam faciunt ; quod conjunctim utrobique ut dignitate æquales memorentur personæ Trinitatis : quin etiam contra Patris voluntatem agunt, qui honorari vult Filium suum, sicut ipse ho-

αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, καὶ ἐντραπήτωσαν, καὶ ἀπολέσθωσαν, καὶ γνώτωσαν, ὅτι ὀνομαὶ σοὶ Κύριος. Ἐν εἰ μόνος Ὑψίστος ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. » Εἰ γὰρ περὶ τοῦ Πατρὸς λέγει, πῶς Παῦλος γράφει : « Εἰς ἅγιος, εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός ; » καὶ πάλιν : « Ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστιν ; » Εἰ δὲ περὶ τοῦ Υἱοῦ γράφει, οὐκοῦν οὐ Κύριος, οὐχ Ὑψίστος, οὐχ ἅγιος, κατ' αὐτοὺς, ὁ Πατήρ ἢ ἐγκαλέσουσιν τῷ Δαυὶδ ψάλλοντι, ἐν μὲν ρθ' ψαλμῷ : « Εἶπεν ὁ [198 b] Κύριος τῷ Κυρίῳ μου : Κάθου ἐκ δεξιῶν μου : » ἐν δὲ ιθ' : « Γινώτε, ὅτι Κύριος αὐτός ἐστιν ὁ Θεός, ὅτι αὐτὸς ἐποίησεν ἡμᾶς, καὶ οὐχ ἡμεῖς. » Διηλοῖ δὲ ἐκείνους, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο. Ἐν δὲ εἰς : « Ὁδοποιήσατε τῷ ἐπιθεσθηκότι ἐπὶ θυμῶν : Κύριος ὄνομα αὐτοῦ. » Ἀυτὸς δὲ λέγει, ἐπ' ἐσχάτων καιρῶν Κύριον δὲ, τὸν ἐπιφανέντα, ὅτε ἦλθεν τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου. Ἐγκαλέσουσι δὲ καὶ Ἡσαΐα, Θεὸν καὶ Κύριον ὁμοίως τὸν Υἱὸν προφητεύοντι οὕτως : « Ἰδοὺ ὁ Θεός ἡμῶν. Ἰδοὺ Κύριος μετὰ ἰσχύος ἔρχεται, καὶ ὁ βραχίον μετὰ κυρείας ἰδοὺ ὁ μισθὸς αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ, καὶ τὸ ἔργον πρὸ προσώπου αὐτοῦ. Ὡς ποιμὴν ποιμαίνει τὸ ποιμνιον αὐτοῦ, καὶ τῷ βραχίονι αὐτοῦ συναΐξει ἄρνας. » Ἐτι δὲ καὶ Ἰακώβῳ, προσέμουν τῶν ἑαυτοῦ γραμμάτων τοῦτο ποιησαμένων : « Ἰάκωβος Θεοῦ καὶ Κυρίου Ἰησοῦ δοῦλος ; » καὶ ἐν τοῖς ἐφεξῆς : « Καὶ Κυρίου Θεοῦ. » Γράψαντα δὲ καὶ Παῦλον, Ῥωμαίοις διαβεβαιούμενον : « Ὅτι πᾶς, ὃς ἂν ἐπικαλέσθῃ τὸ ὄνομα Κυρίου, σωθήσεται. » Ἡ συνθῶνται, ὡς τὸ « ὁ Θεός » καὶ « Κύριος » ἐπὶ κοινόν ἐστιν ὄνομα τῶν τριῶν ὑποστάσεων, ὡς καὶ Βασιλεὺς, καὶ Ὑψίστος, καὶ ἄχραντος, καὶ ἀκατάληπτος, καὶ ἅγιος, καὶ ὅσα πρέπει λέγειν περὶ Θεοῦ : καὶ οὐκ ἄλλοτριούται οὕτε ὁ Πατήρ τῆς κυριότητος, κἂν γέγραπται : « Εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός ; » καὶ, « Ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστιν ; » οὕτε ὁ Υἱός, ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκβάλλεται τῆς θεότητος, κἂν εἴρηται : « Εἰς Θεός ὁ Πατήρ. »

Neque alie. nus est Pater a dominatione, licet scriptum sit : « Unus Dominus Jesus Christus ; » et : « Dominus autem Spiritus est : » nec Filius aut Spiritus sanctus excluditur a Deitate, etsi dictum sit : « Unus Deus Pater. »

Ἡ μὲν οὖν ἀλήθεια οὕτως, καθὰ δέδεικται, καὶ ἡμεῖς δοξάζομεν. Αἱρετικοὶ δὲ, κατ' οἰκείαν ἐξουσίαν τὴν δοξολογίαν [199 a] συνθέντες, ἕτερον δι' ἄλλου ἐν ἄλλῳ, ὡς δι' ὀργάνου, δοξάζουσιν, τὸ δ' ἀληθέστερον οὐδένα παραβαίνοντες καὶ τὸ περὶ τὸ βάπτισμα θεῖον θέσπισμα, καὶ τὴν Παύλου Ἐπιστολήν, ἐνθα συνημένως καὶ ὁμοτίμως μνημονεύει τῆς Τριάδος : ἔτι δὲ παραβαίνοντες καὶ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς, βουλομένου τιμᾶσθαι τὸν Υἱὸν αὐτοῦ, καθάπερ αὐτός. Λέγουσι γάρ : « Δόξα Πατρὶ διὰ Υἱοῦ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι-

(81) Erubescant. Psal. lxxxii, vers. 16, 17 (seu 18 et 19).

(82) Unus. Vide not. 93, pag. 200.

(83) Dominus. II Cor. iii, 17.

(84) Quia. Non est in Bibliis hæc dictio.

(85) Quando. Galat. iv, 4.

(86) Ecce. Isa. xl, 10 et 11.

(87) Ante faciem. Didymus, πρὸ προσώπου. Græca editio, ἐναντίον.

(88) Et Domini Dei. In Jacobi Epistola hæc non leguntur.

(89) Scribentem. Cod. γράψαντα δὲ καὶ Παῦλον, Ῥωμαίοις διαβεβαιούμενον. Aut deest verbum, aut legendum est : γράψαντι. . . Παύλῳ. . . διαβεβαιούμενῳ.

(90) Quicumque. Rom. x, 13.

(91) De baptismo. Codex, καὶ τὸ βάπτισμα. Lego καὶ τὸ περὶ τὸ βάπτισμα.

« Ex meo (7) accipiet, et annuntiabit vobis. » Et alibi : A « Cognovi (8) 413 virtutem exeuntem a me. » De Spiritu sancto ait Joannes : « Qui seminat (9) in Spiritu, ex Spiritu metet vitam æternam ; » et rursus : « Quod genitum est (10) ex Spiritu, Spiritus est ; » et angelus : « Quod enim (11) in ea natum est, ex Spiritu sancto est. » Quod de Patre scripta fuerint conjunctim hæc tria, « ex quo, per quem, » et « in quo, » antea dictum fuit. Quod separatim illud, « per quem, » de Patre, et Spiritu sancto dicatur, sic ostendo. Quod spectat ad Patrem, Isaias ex persona Patris ad Filium ait : « Ecce (12) proselyti accedent ad te per me. » Illud hic observandum est, quod propter personarum æqualitatem, et consubstantialitatem, adducit gentes ad Filium Pater ; et rursus : « Væ (13) qui profunde (14) consilium facitis, et non per Dominum ; » et in Genesi Adamus ait : « Possedi (15) hominem per Deum ; » et rursus : « Quæcunque (16) mandavit Moyses Israeli per præceptum Domini ; » et Josephus eunuchis dicit : « Nonne (17) per Deum manifestatio ipsorum erit ? » quin et Paulus Hebræis : « Decebat (18) enim, » inquit, « eum, propter quem omnia, et per quem omnia, qui multos filios in gloriam evexit (19), auctorem salutis eorum, per passiones consummare. » Notanda vero est similitudo, quæ interest inter hoc capitulum, et illud quod allatum est, nempe : « Unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia ; » et ad Colossenses scribit : « Paulus (20) apostolus servus Jesu Christi per voluntatem Dei ; » et ad Corinthios : « Fidelis (21) Deus, per quem vocati estis in communionem Filii ejus Jesu Christi Domini nostri. » Observa hic rursus, ut paulo ante, quod Deus et Pater vocat homines ad suum ipsius Filium ; et ad Romanos : « Hortor (22) ergo vos, fratres, per miserationes Dei ; » et ad Galatas : « Itaque (23) jam non es servus, sed filius ; si autem filius, et hæres per Deum (24). »

Quod autem attinet ad Spiritum sanctum, Isaias ex persona Patris : « Consilium (25) 414 fecistis, non per me : et pacta, non per Spiritum meum. » Paulus Corinthiis scribens : « Nobis (26) revelavit Deus per Spiritum suum (27) : Spiritus enim omnia scrutatur, etiam profunda Dei ; » et rursus : « Al-

του πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν » καὶ πάλιν ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ · « Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήφεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν » καὶ ἐτέρωθι · « Ἐγὼν δύναμιν ἐξελοῦσάν ἀπ' ἐμοῦ. » Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, Ἰωάννης · « Ὁ σπείρων εἰς τὸ Πνεῦμα, ἐκ τοῦ Πνεύματος θερίσει ζωὴν αἰώνιον. » καὶ πάλιν · « Τὸ [200 a] γεγεννημένον ἐκ τοῦ Πνεύματος, Πνεῦμά ἐστιν. » καὶ ὁ ἄγγελος · « Τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν ἐκ Πνεύματός ἐστιν ἁγίου. » Ὅτι περὶ τοῦ Πατρὸς γέγραπται ἡνωμένως « ἐξ οὗ, δι' οὗ, » καὶ « ἐν ᾧ, » προελέχθη · ὅτι κεχωρισμένως τὸ « δι' οὗ » καίται περὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, οὕτως · περὶ τοῦ Πατρὸς, Ἥσαϊας ἀπὸ τοῦ Πατρὸς πρὸς τὸν Υἱόν · « Ἰδοὺ προσήλυτοι προσσελεύσονται σοὶ δι' ἐμοῦ. » Ἐπιτήρησον, ὡς διὰ τὸ ἰσότημον καὶ ὁμοούσιον, προσάγει τὰ ἔθνη τῷ Υἱῷ ὁ Πατήρ · καὶ πάλιν · « Οὐαὶ οἱ βαθεῖος βουλὴν ποιοῦντες, καὶ οὐ διὰ Κυρίου. » Καὶ ἐν τῇ Γενέσει Ἀδὰμ λέγει · « Ἐκτιθάμην ἄνθρωπον διὰ τοῦ Θεοῦ. » καὶ πάλιν · « Ὅσα ἐνετείλατο Μωϋσῆς τῷ Ἰσραὴλ διὰ τοῦ προστάγματος Κυρίου. » Καὶ Ἰωσήφ πρὸς τοὺς εὐνούχους φησίν · « Οὐχὶ διὰ τοῦ Θεοῦ ἡ διασάφησις αὐτῶν ἔσται ; » Ἀλλὰ καὶ Παῦλος Ἑβραίοις · « Ἐπρεπε γάρ, » φησίν, αὐτῶν, δι' ὃν τὰ πάντα, καὶ δι' οὗ τὰ πάντα, πολλοὺς υἱοὺς εἰς δόξαν ἀναγαγόντα, τὸν ἀρχηγὸν τῆς σωτηρίας αὐτῶν διὰ παθημάτων τελειῶσαι. » Σημειωτέον, πῶς παραπλήσιον τοῦτο μάλιστα τῷ ἐκκειμένῳ κεφαλαίῳ τῷ, « Εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, δι' οὗ τὰ πάντα » καὶ Κολοσσαεῦσιν · « Παῦλος ἀπόστολος δοῦλος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος Θεοῦ. » καὶ Κορινθίοις · « Πιστὸς ὁ Θεός, δι' οὗ ἐκλήθητε εἰς κοινωνίαν τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. » Μέμνησο πάλιν, ὅτι ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ καλεῖ πρὸς τὸν ἑαυτοῦ Υἱόν. Καὶ Ῥωμαίοις · « Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τῶν οἰκτιρμῶν τοῦ Θεοῦ. » καὶ Γαλάταις · « Ὅστε οὐκ ἔτι εἰ δεῦλος, ἀλλὰ υἱός · εἰ δὲ υἱός, καὶ κληρονόμος διὰ Θεοῦ. »

Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος Ἥσαϊας ἀπὸ [200 b] τοῦ Πατρὸς · « Βουλὴν ἐποιήσατε οὐ δι' ἐμοῦ, καὶ συνθήκας οὐ διὰ τοῦ Πνεύματός μου. » Παῦλος Κορινθίοις · « Ἡμεῖν ἀπεκάλυψεν ὁ Θεός διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ · τὸ γὰρ Πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ, καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ. » καὶ πάλιν · « Ὁ μὲν γάρ

- (7) Ex meo. Joan. xvi, 15.
(8) Cognovi. Luc. viii, 46.
(9) Qui seminat. Non apud Joannem, sed in Epist. ad Galat. vi, 8.
(10) Quod genitum est. Joan. iii, 6.
(11) Quod enim. Matth. i, 20.
(12) Ecce. Isa. liv, 15. Vulgatus int. aliter. Francfortensis editio caret vocula σοι, id est, « tibi, » sive « ad te. »
(13) Væ. Isa. xxix, 14, juxta Græcam editionem. Vulgatus vero interpres nec eadem habet, nec eodem versiculo, sed 15.
(14) Profunde. Græca editio, βαθεῖαν βουλὴν, id est, « profundum consilium. »
(15) Possedi. Gen. i, 1.
(16) Quæcunque. Num. xxxvi, 5. Græca editio : Καὶ ἐνετείλατο Μωϋσῆς τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, διὰ προσ-

- D τάγματος Κυρίου, id est, « Et mandavit Moyses filiis Israel, per præceptum Domini. »
(17) Nonne. Gen. xi, 8, juxta Græcam editionem. Vulgatus enim interpres paulo aliter.
(18) Decebat. Hebr. ii, 10.
(19) Evexit. Græca editio, ἀγαγόντα, id est, « qui adluxit. » Didymus, ἀναγαγόντα.
(20) Paulus. Coloss. i, 1.
(21) Fidelis. I Cor. i, 9.
(22) Hortor. Rom. xii, 1.
(23) Itaque. Galat. iv, 7.
(24) Hæres per Deum. Vulgatus interpres, et codicis Alexandrini scriptor legit ut Didymus. Sed Græca editio nunc habet : κληρονόμος Θεοῦ διὰ Χριστοῦ, id est, « hæres Dei per Christum. »
(25) Consilium. Isa. xxx, 1.
(26) Nobis. I Cor. ii, 10.
(27) Per Spiritum suum. Quoties hæc citavit Di-

et transtulit in regnum Filii dilectionis suae: in quo habemus redemptionem (47), remissionem peccatorum; » et rursus: « Paulus (48), et Silvanus, et Timotheus Ecclesiae Thessalonicensium in Deo Patre nostro (49), et Domino Jesu Christo; » et rursus: « Si autem (50) tu Judaeus cognominaris, et requiescis in lege, et gloriaris in Deo; » et alibi: « Unus (51) Deus, per quem omnia, et nos in ipso; » et rursus: « In Deo (52), qui omnia creavit; » et rursus: « Tandem (53) aliquando prosperum iter habebō in voluntate Dei veniendi ad vos; » et rursus: « Orate (54) in Deo; » et rursus: « Qui facit (55) veritatem, venit ad lucem, ut manifestentur ejus opera (56) quod in Deo sunt facta. »

De Filio autem Paulus Colossensibus scribit: « Quoniam (57) in ipso creata sunt omnia in caelis, et in terra, visibilia, et invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates, omnia per ipsum, et in ipso creata sunt: et ipse est ante omnia, et omnia in ipso constant; » et Corinthiis in prima Epistola: « Sed abluti (58) estis, sed justificati estis, sed sanctificati estis in nomine Domini Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri; » in secunda vero: « Deo (59) autem gratia, qui semper triumphat nos in Christo, et odorem notitiae suae manifestat per nos; » et rursus: « Itaque (60) si quis in Christo, nova creatura; » Romanis vero: « Nam lex (61) Spiritus vitae in Christo Jesu liberavit me a lege peccati, et mortis. » Eisdem: « Omnes (62) enim peccaverunt, et egent gloria Dei: **416** justificati gratis per gratiam ipsius, per redemptionem, quae est in Christo Jesu. » Hebraeis vero: « Multis modis olim Deus loquens patribus in prophetis, in novissimis (63) diebus his locutus est nobis in Filio. » Petrus in Epistola (64): « Deus autem omnis gratiae, qui vocavit nos in aeternam suam gloriam in Christo Jesu. »

CAP. XXIV.

Insuper Graeci (65), qui sapientiam sibi arroganter tribuunt, et stupidorum omnium stupidissimi sunt, ac superstitioso plurium deorum cultu ebrii,

(47) *Redemptionem*. Post hanc vocem Graeca editio addit: διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, id est, « per sanguinem ejus. »

(48) *Paulus*. I Thess. i, 1.

(49) *Nostro*. Haec vox deest in Bibliis Graecis ac Latinis.

(50) *Si autem*. Rom. ii, 17. Graeca editio habet: ἴδε, id est, « vide. » Vulgatus interpretes legit ut Didymus. Quin Complut. etiam ed. habet et δέ, id est, « si autem. »

(51) *Unus*. I Cor. viii, 6. Graeca editio habet ut Didymus ipse citavit alias, nempe ἐξ οὗ τὰ πάντα, id est, « per quem omnia, » non vero, δι' οὗ τὰ πάντα.

(52) *In Deo*. Ephes. iii, 9.

(53) *Tandem*. Rom. i, 10.

(54) *Orate*. Vel, « oratis. » Unde haec verba ducta sint, nescio. Itaque ignoro etiam, utrum vertenda sint « orandi » verbo, an « vivendi. »

(55) *Qui facit*. Joan. iii, 21.

(56) *Opera*. Addendum in Graeco, τὰ ἔργα.

A τοῦ Υἱοῦ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ· ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν, τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν· καὶ πάλιν· Παῦλος, καὶ Σιλβανός, καὶ Τιμόθεος τῇ Ἐκκλησίᾳ Θεσσαλονικέων ἐν Θεῷ Πατρὶ ἡμῶν, καὶ Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ· καὶ πάλιν· « Εἰ δὲ σὺ Ἰουδαῖος ἐπινομάζῃ, καὶ ἐπιναπαύῃ νόμῳ, καὶ καυχᾶσαι ἐν τῷ Θεῷ· καὶ ἐτέρωθι· « Εἰς Θεός, δι' οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτόν· » καὶ πάλιν· « Ἐν τῷ Θεῷ τῷ τὰ πάντα κτίσαντι· » αὐθίς τε· « Ἦδη ποτὲ εὐδοκῆσθαι ἐν τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς· » καὶ πάλιν· « Εὐχεσθε ἐν Θεῷ· » καὶ πάλιν· « Ὁ ποιῶν τὴν ἀλήθειαν, ἐρχεται πρὸς τὸ φῶς, ἵνα φανερωθῇ αὐτοῦ, ὅτι ἐν Θεῷ εἰσιν ἐργασμένα. »

B Περὶ τοῦ Υἱοῦ, Παῦλος Κολοσσαεῦσι μὲν· « Ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς, τὰ ὁράτα καὶ [201 b] τὰ ἀόρατα· εἴτε θρόνοι, εἴτε κυριότητες, εἴτε ἀρχαί, εἴτε ἐξουσίαι, τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτόν ἐκτίσθη· καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκεν. » Κορινθίοις μὲν ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ· « Ἀλλὰ ἀπελούσασθε, ἀλλ' ἐδικαιώθητε, ἀλλὰ ἡγιασθήτε ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ ἡμῶν· ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ· « Τῷ δὲ Θεῷ χάρις, τῷ πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς ἐν τῷ Χριστῷ, καὶ τὴν ὁσμὴν τῆς γνώσεως αὐτοῦ φανεροῦντι δι' ἡμῶν· » καὶ πάλιν· « Ὅστε εἰ τις ἐν Χριστῷ, καινὴ κτίσις· » Ῥωμαίοις δέ· « Ὁ γὰρ νόμος τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἡλευθέρωσέν με ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου· » τοῖς αὐτοῖς· « Πάντες γὰρ ἡμαρτον, καὶ ὕστεροῦνται τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, δικαιοῦμενοι δωρεάν τῇ αὐτοῦ χάριτι διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ· » Ἑβραίοις δέ· « Πολυτρόπως πάλαι ὁ Θεός λαλήσας τοῖς πατέσιν ἐν τοῖς προφήταις, ἐπ' ἐσχάτων ἡμερῶν τούτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν Υἱῷ. » Πέτρος ἐν Ἐπιστολῇ· « Ὁ δὲ Θεός πάσης χάριτος, ὁ καλέσας ἡμᾶς εἰς τὴν αἰώνιον αὐτοῦ δόξαν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ· »

ΚΕΦ. ΚΑ'.

Ἔτι καὶ οἱ οἰήσιν σοφοὶ καὶ πάσης ἀδελτηρίας ἐπέκεινα Ἕλληνας, οἱ πολυθεῖας δόξαν καταμεθύνοντες, καὶ ἐκιντοῦς πειθόντες, οὐτε μόνον εἰσὶν πολυμα-

(57) *Quoniam*. Coloss. i, 16, 17.

(58) *Sed abluti*. I Cor. vi, 11.

(59) *Deo*. II Cor. ii, 14.

(60) *Itaque*. II Cor. v, 17.

(61) *Nam lex*. Rom. viii, 2.

(62) *Omnes*. Rom. iii, 23, 24.

(63) *In novissimis*. Didymus modo legit ἐπ' ἐσχάτων, ut hic et segm. 27 b; modo ἐπ' ἐσχάτου, ut segm. 15 a, et 68 b, et in catena in *Psalmos* calamo exarata, quae exstat codice Graeco xvii Bibliothecae S. Marci Venetiarum, pag. 206 ad titulum psalmi noni.

(64) *Deus*. I Petr. v, 10.

(65) *Graeci*. Plures adhuc fuisse Alexandriae Graecos, id est ethnicos, Didymi aetate, certum est. Id testatur Rufinus in *Hist. eccles.* lib. ii, cap. 22; id indicat et Hieronymus lib. xviii in Isaiam cap. 65, et Julianus Apostata saepius: qui hac etiam de causa, ut puto, in epistola x Alexandriam vocat ἱερὰν πόλιν, id est, « sacram civitatem. »

θεῖς, ἀμαθαίνοντες δὲ περὶ τὸ χάριον παρὰ πάντας, καὶ οὐδεμίαν ἀκριβῆ περὶ τῆς ἐν μονάδι μακαρίας Τριάδος εἰδήσιν ἔχοντες, αὐτῶν (παραπλησίως τῇ [202 a] λεγούσῃ Γραφῇ, « Ἀσεβῆς ἐμπεσὼν εἰς βάθος κακῶν, καταφρονεῖ ») δι' ἐθελοακρότητα δεισιδαιμονίας δῆθεν καὶ περιεργίας, εἰς βεβαίωσιν τῆς πολυθείας, μᾶλλον δὲ ἀθείας αὐτῶν ἐπερείδονται κακῶς τῇ προλεχθείσῃ τοῦ Ἀποστόλου φωνῇ. « Εἰ τινές εἰσι λεγόμενοι θεοί, εἴτε ἐν οὐρανῷ, εἴτε ἐπὶ γῆς. ὥσπερ εἰσὶ θεοὶ πολλοὶ, καὶ κύριοι πολλοί. » καὶ τῇ προφητικῇ, τῇ ψαλκούσῃ. « Θεοὺς οὐ κακολογῆσεις. » καὶ, « Θεὸς θεῶν Κύριος ἐλάλησεν. » οὐκ ἔτι βλέποντες δύο ταῦτα. ἓν μὲν, ὅτι ὁ Ἀπόστολος ἔγραψε πρὸ τοῦ μνησθέντος ῥητοῦ. « Οὐδεὶς Θεός, εἰ μὴ εἷς. » ἕτερον δὲ, ὅτι « Λεγόμενοι θεοὶ εἰσιν. » τοῦτ' ἔστιν, οὐ φύσει ὑπάρχοντες, ἀλλ' ὀνόματι. Τὸ μὲν γὰρ ἀποτέλεσμα σεσιώπηται, δεῖ δὲ ἐκδέχασθαι, ὡς δεδομένον ἀπὸ μέρους τὸ ὅλον νοοῦντας. Χάριν γὰρ καὶ τῶν κατ' Ἑλλεσίν φρασθέντων γράψει. « Ὁ ἀναγινώσκων νοστήτω. » Θεοὺς τοίνυν τοὺς ἁγίους λέγει, τοὺς κατὰ χάριν ἀξιοθέντας τῆς υιοθεσίας καὶ ταύτης τῆς προεργίας. ὧν ἐξ ἀρετῆς τὸ πολίτευμα, κατὰ τὸν αὐτὸν Ἀπόστολον, ἔστιν ἐν οὐρανῷ. περὶ ὧν αὐτὸς ὁ ἀπλανὴς Θεὸς εἰρηκῶς φαίνεται. « Ἐγὼ εἶπα. Θεοὶ ἔστε καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες. » καὶ ὁ εὐαγγελιστής. « Εἰ ἐκείνους εἶπε θεοὺς, πρὸς οὓς ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐγένετο. » Καὶ μέντοι Μωϋσεῖα καὶ Ἀαρὼν αἰνίττεται ἡ Γραφή. τοὺς ἀγγέλων γείτονας, τοὺς οὐ μόνον γενικώτερον, ἀλλὰ καὶ ἰδικώτερον κατηγορημένους τῷ τοῦ Θεοῦ ὀνόματι. Εἶπεν γὰρ ὁ Θεὸς τῷ Μωϋσεῖ. « Ἴδοὺ τίθεμαι σε θεὸν τῷ Φαραῶ. » καὶ πάλιν τῷ Ἀαρών. « Ἐσθὶ αὐτῷ εἰς θεόν. » τούτῃ, τῇ περὶ αὐτὸν προνοίᾳ. [202 b] « Ἦ τάχα οὐκ ἀπεικὸς κατ' ἐμὲ καὶ τὰς πιστάς καὶ εὐδοκίμους λειτουργικὰς τοῦ Θεοῦ δυνάμεις τὰ εὐχάριστα ποιήματα, σεραφίμ λέγω καὶ κυρότητας, δυνάμεις τε καὶ ἐξουσίας, τούτῳ, καθὰ καὶ ἡμεῖς, τῷ ὑπερρεφεῖ τετιμηθῆαι ὀνόματι. Ἀφθόνως γὰρ ὁ πάντων γενεσιουργὸς τοῖς αἰτοῦσιν αὐτὸν, καὶ οὐκ αἰτοῦσι, πιστοὺς δὲ καὶ εὐγνώμοσιν οὖσιν, καὶ χάριτος εἰδοῖσι μεμνηθῆαι, πάντων μεταδίδωσι, καὶ σιγῶσιν, τῶν ἑαυτοῦ ἀγαθῶν. Μᾶλλον οὖν ἐπιλεγέσθωσαν, Ἱερεμίαν μὲν προφητεύοντα περὶ τῶν παρ' Ἑλλήσι συμπτωχοτάτων αὐτοῖς θεῶν. » Θεοί, οἱ

A semetipsos putant solos multa doctrina præditos, cum reipsa in eo quod præcipuum est, omnium indoctissimi sint, nullamque accuratam de beata Trinitate, quæ in unitate est, cognitionem habeant, juxta id quod ait Scriptura, « Impius (66) incidens in profundum malorum, despicit, » ob summam ac voluntariam (67) ipsorum superstitionem, ac supervacuum studium, ad stabiliendum polytheismum, vel potius atheismum abutuntur allatis Apostoli verbis, eisquæ maxime innituntur : « Si qui sunt (68) qui dicuntur dii sive in cælo, sive in terra : sicut sunt dii multi, et domini multi ; » et prophetica sententia : « Diis (69) non maledices ; » et : « Deus (70) deorum Dominus locutus est. » Quæ dum proferunt, duo hæc non animadvertunt : primum scilicet ante commemorata verba hæc alia scripta esse ab Apostolo : « Nullus Deus nisi unus ; » deinde vero eum loqui de iis, « Qui dicuntur dii, » id est, qui non natura dii sunt, sed nomine. Nam id quod sententiam perficit, omissum est. Sed ea verba ita accipienda sunt, ut Apostolum ex parte tantum id dixisse quod volebat, intelligamus, cætera vero supplenda esse. Nam ad ea etiam, quæ per ellipsim dicta sunt, pertinet illud Christi : 417 « Qui (71) legit, intelligat. » Deorum igitur vocabulo sanctos (72) denotat, qui per gratiam consecuti sunt, ut filii Dei ei essent, et denominarentur : quorum conversatio (73) virtuti consentanea, juxta eundem Apostolum, in cælo est ; de quibus Deus ipse, qui falli non potest, inquit : « Ego dixi (74) : Diis estis, et filii Altissimi omnes ; » et evangelista : « Si illos (75) dixit deos, ad quos sermo Dei factus est. » Quibus tamen verbis angelis proximos Moysen et Aaronem subindicat Scriptura. Namque hi non modo generatim, sed etiam speciatim Dei nomine honestati sunt. Dixit enim Deus Moysi : « Ecce (76) constituo te deum Pharaoni ; » et rursus Aaroni : « Eris (77) ipsi in deum ; » nempe ob tuam erga ipsum providentiam. Illud etiam fortasse non sine aliqua verisimilitudine meo quidem iudicio dici potest, fideles et probas Deo famulantes virtutes, Deoque gratas creaturas, seraphimos nempe, et dominationes, et virtutes, et potestates, præstantissimo isto nomine, item ut nos, honestatas fuisse ;

(66) Impius. Prov. xviii, 3. Græca editio eodem sensu : « Ὅταν ἔλθῃ ἀσεβὴς εἰς βάθος, etc. »

(67) Summam ac voluntariam. In Græco, ἐθελοακρότητα. Ita et Eriphanius in Anchorato cap. 14, pag. 19, ait : κατ' ἐθελοακρότητα διχαιοσύνης.

(68) Si qui sunt. I Cor. viii, 5. Græca editio : Εἴπερ εἰσὶ.

(69) Diis. Exod. xxi, 28. Hujusmodi Scripturæ loca Christianis objicit Julianus Apostata apud Cyrillum libro ix contra inanium illum ac perfidum desertorem scripto.

(70) Deus. Psal. xlix, 1.

(71) Qui legit. Matth. xxiv, 15.

(72) Sanctos. Sanctorum nomine non sacros scriptores intelligit, ut segm. 27 b, et alibi passim, sed justos quoslibet : quo sensu in commentariis in Epistolam I ad Corinthios inquit : « Cumque omnes

D ita dormierint æge naturæ, soli sancti et corpore, et anima in melius mutantur. » Quæ Didymi verba affert Hieronymus in epist. 119 ad Minervium et Alexandrum scripta.

(73) Conversatio. Philipp. iii, 20.

(74) Ego dixi. Psal. lxxxi, 6.

(75) Si illos. Joan. x, 35.

(76) Ecce. Exod. vii, 1. Citat sensum. Verba enim Scripturæ sunt : Ἴδοὺ ἐγὼ δέδωκά σε θεὸν Φαραῶ, id est, « Ecce ego dedi te deum Pharaeo. »

(77) Eris. Exod. iv, 16, legitur : Σὺ δὲ αὐτῷ ἔσθι τὰ πρὸς τὸν θεόν. Verum præterquam quod verba sunt aliquantulum diversa ab his, quæ affert Didymus, non Aaronem ibi alloquitur Deus, sed Moysen. In eodem autem libro cap. xviii, 19, legimus : Γίνου σὺ τῷ λαῷ τὰ πρὸς τὸν θεόν. At ibi quoque Moysen, non Aaronem alloquitur Jethro, non Deus.

nam rerum omnium conditor tum iis, qui ab illo petunt, tum iis qui non petunt, sed fideles, et grati sunt, ac gratiae meminisse norunt, omnia sua bona, etsi ipsi taceant, abunde communicat. Potius ergo Jeremiam prophetam legant de Graecorum diis, qui aequae ac ipsi pauperrimi sunt, haec inquam : « Dii (78), qui caelum et terram non fecerunt, pereant in terra. Dominus fecit coelos in intelligentia: ipse Deus vivens et verus; » et Davidem in cxiii psalmo canentem : « Idola (79) gentium argentum et aurum, opera manuum hominum. Os habent, et non loquentur; oculos habent, et non videbunt; aures habent, et non audient; nares habent, et non odorabunt; manus habent, et non palpabunt; pedes habent, et non ambulabunt; non clamabunt in gutture suo (80). Similes illis fiant qui faciunt ea, et omnes qui confidunt in eis. »

418 CAP. XXV.

Cum satis itaque de hoc etiam capitulo dictum sit, ad aliud transeamus. Haereticorum magistri atque interpretes ad turpiora semper proclives, ut veritatem dilacerent, in certamen veniunt, et controversias continue movent atque excogitant, quae cum recto scopo nihil plane conveniunt; labuntur enim ac peccant, dum innoxias etiam, et sublimiores sententias explicant magni illius, atque ab omni peccato immunis Dei, qui ob suam misericordiam morbos, in quos ob nostram insipientiam incidimus, sanat, atque omnibus semper opem fert, ac neque eos, qui recte vivunt ac veluti stant, neque eos qui in vita lapsi fuerint, deserit, aut aversatur. Sic autem se habent ejusdem verba : « Glorifica (81) me, tu Pater, apud temetipsum. » Putant vero eum propriam ac separatam habere gloriam; etsi subjunxerit, « gloria, quam habui, antequam mundus esset, apud te, » atque haec subjungens manifestum illud fecerit, aeternam se, quatenus Deus est, et connaturalem habere gloriam, quae nunquam ab ipso abstracta fuit; deitas enim est immutabilis. Itaque haec ad verbum scripserunt apostoli : inclytus (82) quidem ac celeberrimus Joannes : « Et vidimus (83) [inquit] gloriam ejus, gloriam ut Unigeniti. » Ille vero aeterna memoria dignus, atque in his valde versatus apostolus Paulus : « Si enim (84) cognovissent (85), Dominum gloriae non crucifixissent. » Caeterum quod proprio opere glorificetur Deus, cogitare nefas est : omnia enim per ipsum facta sunt; cum aliis autem omnibus facta est omnino illa etiam gloria, quam hic intelligendam esse putant. Praeterea vero illius, qui virtus est, et sapientia Dei, opera ac serva esse omnia dicuntur in Scriptura. At Dei sapientia et virtus est Unigenitus, utpote conditor Verbum. Itaque apud eundem evan-

Α τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν οὐκ ἐποίησαν, ἀπολέσθωσαν ἐπὶ τῆς γῆς. Κύριος ἐποίησε τοὺς οὐρανοὺς ἐν συνέσει, αὐτὸς θεὸς ζῶν καὶ ἀληθινός. » τὸν δὲ Δαυὶδ ἐν ριγ' ψάλλοντα. « Τὰ εἰδωλα τῶν ἐθνῶν ἀργύριον καὶ χρυσίον, ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων. Στόμα ἔχουσιν, καὶ οὐ λαλήσουσιν· ὀφθαλμοὺς ἔχουσιν, καὶ οὐκ ὁφνύονται· ὠτα ἔχουσιν, καὶ οὐκ ἀκούσονται· ῥίνας ἔχουσιν, καὶ οὐκ ὀσφρανθήσονται· χεῖρας ἔχουσιν, καὶ οὐ ψηλαφήσουσιν· πόδας ἔχουσιν, καὶ οὐ περιπατήσουσιν· οὐ φωνήσουσιν ἐν τῇ λάρυγγι αὐτῶν. Ὅμοιοι αὐτοῖς γέγοντο οἱ ποιοῦντες αὐτὰ, καὶ πάντες οἱ πεποιθότες ἐπ' αὐτοῖς. »

B

KEΦ. KE.

Καταλιπόντες οὖν ἤδη καὶ τὸ κεφάλαιον τοῦτο, ἐπὶ ἕτερον μεταδῶμεν. Αἰρετικῶν οἱ ἐξηγηταί, νευνεγκότες πρὸς τὰ αἰσχρὰ, τὸν ἀγῶνα πρὸς τὴν παραβόρην ἡμῶν τὴν ἀλήθειαν ἔχουσιν, καὶ μηδὲν [203 α] ὁρθῶ σκοπῶ προσηκούσας ἀμφισβητήσεις ἐπινοοῦσιν ἀεὶ. Προσπατοῦσι γὰρ καὶ περὶ τὰς ἀναίτιους καὶ μείζονας συλλαβὰς τοῦ τὰ κακυνθέντα ἡμῶν δι' ἡμετέραν ἀφροσύνην ἠωμένου δι' οἰκείαν εὐσπλαγχνίαν, καὶ ἀρήγοντος πάντοτε πᾶσιν, καὶ μήτε ὁρθῶν, μήτε τῶν ἐπαισιμένων τὴν πολιτείαν ἀποστροφόμενου μεγάλου καὶ ἀναμαρτήτου Θεοῦ, τὰς ἐχοῦσας ὥδε. « Δόξασόν με σὺ, Πάτερ, παρὰ σεαυτῶν. » ὑπολαμβάνοντες ἰδίαν αὐτῶν κεκτημένην δόξαν, καίτοι ἐπαγαγόντος. « Τῇ δόξῃ, ἣ ἔχον πρὸ τοῦ τοῦ κόσμου εἶναι παρὰ σοί. » καὶ ποιήσαντος διὰ τῆς συμφράσεως ταύτης δῆλον, ὅτι αἰδίων καὶ σύμφυτον ἔχει δόξαν κατὰ τὸ θεῖον, ἥτις οὐκ ἀπεβλήθη αὐτοῦ· ἀμετάβλητον γὰρ τὸ θεῖον. Ἐφασαν τοιγάρτοι αὐταῖς λέξεσιν, ὁ μὲν ἀδοξίμος Ἰωάννης. « Καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς Μονογενοῦς. » ὁ δὲ ἀείμνηστος καὶ πολυπῆριος τούτων Παῦλος. « Εἰ γὰρ ᾔδεισαν, οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν. » Καὶ ἄλλως δὲ οὐ θέμις νοεῖν, ὡς τῷ ἰδίῳ ἔργῳ δοξάζεται ὁ θεός (πάντα γὰρ δι' αὐτοῦ ἐγένετο), σὺν πᾶσιν δὲ πάντως, καὶ ἣν νομίζουσι δόξαν. Καὶ Θεοῦ δὲ δυνάμει καὶ σοφίᾳ ἔργα καὶ δούλα τὰ σύμπαντα κεχρησμέθηται. Τοῦ Θεοῦ σοφία καὶ δυνάμεις ὁ Μονογενὴς ἐστίν, ὅτε δημιουργὸς Λόγος. Ἠρμήνευσε τοιγαροῦν παρὰ τῷ αὐτῷ εὐαγγελιστῇ οὗτος ὁ εὐμικτός θεός, τί ἐστὶν τὸ, « Δόξασόν με, » πρὸς τὸν Πατέρα εἰπὼν. « Ἐγὼ σε ἐδόξασα ἐπὶ τῆς γῆς· τὸ ἔργον ἐτελείωσα, ὃ δέδωκάς [203 β] μοι ἵνα ποιήσω. » ἀντὶ τοῦ, οὐδὲν ἐξωθεν τοῦ θελήματός σου ἢ ἐνανθρώπησίν μου ἐποίησαν, ἀλλὰ πάντα

(78) Dii. Jerem. x, 10. Vide not. 38, pag. 80, et not. 25, pag. 321.

(79) Idola. Psal. cxiii, a vers. 12 ad 16.

(80) Suo. Codex, αὐτῶν, id est, « ipso. » Sed legendum αὐτῶν, id est, « ipsorum. »

(81) Glorifica. Joan. xvii, 5. Vulgatus interpretis verit : « Clarifica. » Sed idem est sensus. Ut enim ait Augustinus in libro contra sermonem Arianorum cap. 31, pag. 644, « Glorificare, et honorificare, et clarificare, tria quidem verba, sed res una est, quod

Græce dicitur δοξάζειν· interpretum autem varietate aliter atque aliter positum est in Latino. »

(82) Inclytus. Simili modo loquitur Didymus ad vers. 17, cap. i Jobi. Ἄλλ' οὐ τοιοῦτος ἦν (inquit) Ἰωβ ὁ ἀδοξίμος, id est, « At talis non erat inclytus Jobus. »

(83) Et vidimus. Joan. i, 14.

(84) Si enim. I Cor. ii, 8.

(85) Cognovissent. Græca editio, ἔγνωσαν προήδεσαν.

συμφώνως. Ἐνόησαν δὲ τινες πιστῶς τὸ, « Δόξασόν με, » εἰρησθαί διὰ τὴν περιγινόμενῃν δόξαν τῇ δουλικῇ μορφῇ. Ταῦτα ὡς ἐν ἐπιτόμῳ εἶδει. Εἰς ἀγωνιστικούς ἐρχόμεθα λόγους πρὸς τοὺς μὴ ἀκούοντας μὲν τὸ, « Πάτερ, » ἐπιλαμβανόμενους δὲ τοῦ, « Δόξασον. » Εἰπάτωσαν ποῖαν δόξαν ἐνόησαν. Ἄρα ἦν καὶ ἡμεῖς ἀναφέροντες τῷ Θεῷ; Ἔστω τοίνυν κατὰ συγχώρησιν, οὐκ οὖν τῇ ἀληθείᾳ. Διὰ τί οὖν κτίσμα καὶ ἡττονα λέγουσι τὸν Υἱόν, τὸν ὑπ' αὐτοῦ δοξαζόμενον, τοῦ Πατρὸς; Ἐν γὰρ τῷ αὐτῷ Εὐαγγελίῳ εἶπε· « Πάτερ, δόξασόν σου τὸν Υἱόν, ἵνα καὶ ὁ Υἱός σου δοξάσῃ σε. » καὶ πάλιν· « Ἐάν δοξάζω ἑμαυτόν, ἡ δόξα μου ἐν αὐτοῖς ἐστίν· ἐστὶν ὁ Πατήρ μου ὁ δοξάζων με. » καὶ πάλιν ἀπὸ τοῦ Πατρὸς· « Καὶ ἐδόξασα, καὶ πάλιν δοξάσω. » Ἄλλ' ἄρα καθ' ὃ δοξάζεται τὸ ἑλάττον ὑπὸ τοῦ κρείττονος; Καὶ πῶς τὴν ἰσοτιμίαν ἑαυτῷ ἐφύλαξε διὰ τοῦ, « Δόξασον τὸν Υἱόν, ἵνα καὶ Υἱὸς δοξάσῃ σε. » Ἄλλ' ἑτέραν ὑποθώμεθα δόξαν; Ἐξ οὐκ ὄντων αὕτη εὐρίσκεται. Καὶ ποῖον ἔχει λόγον τὸν τε Πατέρα τὸν τε Υἱόν ποιητῇ δόξῃ κατὰ νοητὸν δοξάζεσθαι;

ΚΕΦ. ΚΖ'.

Πῶς οὖν, φησὶν, ἐν τῷ κατὰ Μάρκον Εὐαγγελίῳ λέγει· « Ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων τῶν ἁγίων, » Τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ παρ' ὀρθοδόξων λεγόμενον, ὅτι διὰ [204 α] τὸ ταυτὸν τῆς θεότητος καὶ βασιλείας ἐν τῇ πατρικῇ δόξῃ ἐλευσεται· τοῦτ' ἐστὶ, τὴν ἰσὴν δόξαν ἔχων τῷ γεννησαντι. Πάλιν γὰρ ἐν Ματθαίῳ ὁ αὐτὸς Κύριος, τὸ κεφάλαιον τοῦτο φεγγόμενος, καὶ δεῖκνυς τὴν αὐτὴν εἶναι δόξαν αὐτῷ τε καὶ τῷ Πατρί, οὕτως εἶπεν· « Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ πάντες οἱ ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ. »

ΚΕΦ. ΚΖ'.

Ἀληθείας δὲ παντοίως ἀλλότριον, καὶ τὸ λέγειν αὐτοὺς μεταξὺ τῆς θεϊκῆς φύσεως καὶ τῆς κτιστῆς εἶναι τὴν τοῦ Υἱοῦ φύσιν, μεταφέροντες εἰς τοῦτο κακῶς τὴν καλῶς φέρουσαν Γραφήν· « Μοίσεως

(86) *Benignus*. Hanc esse genuinam, isto praesertim in loco, vocabuli εὐμικτος significationem nullus dubito. Id colligo cum ex affinis vocabulis ἐπίμικτος, εὐκατάμικτος et εὐεπιμικτως, tum ex contrariis, δύσμικτος, ἀμικτος, ἀπρόσμικτος, ἀνεπιμικτως. Nam apud Joannem Stobensem quidem λόγῳ xx hic Euripidis versus legitur: Φίλους τ' ἀμικτός ἐστι καὶ πάσης πόλει, id est: « Nec amicis, nec civitati familiarem se praebet et affabilem. » Apud Pollucem vero lib. v, cap. 31, idem fere valent haec nomina, δυσπρόσιτος [legendum puto, δυσπρόσιτος], δυσπρόσδοτος, ἀμικτος, δύσμικτος, δυσέντευκτος, σκυθρωπός, iidemque adverbia, δυσπρόσιτως, ἀμικτως, δύσμικτως, ἀπρόσμικτως, ἀνεπιμικτως. Apud Athanasium denique tom. II pag. 383, εὐκατάμικτος « mansuetum, » aut « mitem » significat.

(87) *Ego te*. Joan. xvii, 4.

A gelistam benignus (86) hicce Deus interpretatus 419 est ipsemet, quid sit illud, « Glorifica me, » cum dixit Patri: « Ego te (87) glorificavi in terra: opus perfecti quod dedisti mihi ut facerem. » Id est: Nihil extra voluntatem tuam in Incarnatione mea feri, sed omnia concorditer. Quidam vero fideliter, hoc est catholice interpretantes illud, « Glorifica me, » putarunt dictum esse propter gloriam servili forma potiore. Haec velut in compendio. Veniamus jam (88) ad certamen, et contra eos disputemus, qui vocem quidem illam, « Pater, » non audiunt, vocem vero, « Glorifica, » veluti apprehendunt. Dicant, quaeso, quam gloriam intelligant: an eam, quam nos quoque Deo referimus? Esto, rem ita se habere concedamus, etsi revera non ita se habeat. Cur ergo et creaturam, et minorem dicunt Filium, qui ab ipso Patre glorificatur? Nam in eodem Evangelio dixit Christus: « Pater (89), glorifica Filium tuum, ut et Filius tuus glorificet te; » et rursus: « Si glorifico (90) meipsum, gloria mea nihil est (91): est Pater meus qui glorificat me; » et rursus ex persona Patris: « Et glorificavi (92), et rursus glorificabo. » Sed secundum quidnam glorificatur inferior a superiore? Et quomodo servata sibi honoris aequalitate sic locutus est, « Glorifica Filium, ut et Filius glorificet te? » Sed de alia gloria sermonem ibi esse ponamus (93). Ex nihilo hanc esse invenimus. Quidnam vero sibi hoc vult, quod et Pater et Filius creata gloria arcano ac mystico modo accepta glorificetur?

CAP. XXVI.

Qui sit ergo, inquirunt, ut in Evangelio secundum Marcum dicat Christus: « Quando (94) venerit in gloria Patris sui cum angelis sanctis? » Sed hoc illud ipsum est, quod orthodoxi aiunt, ob identitatem nempe deitatis ac regni enim in paterna gloria venturum esse, id est, aequalem ipsum gloriam habere cum Genitore. Iterum enim in Matthaeo idem Dominus eandem rem exponens, et eandem sibi 420 cum Patre gloriam esse ostendens, sic locutus est: « Cum autem (95) venerit Filius hominis in gloria sua, et omnes angeli (96) cum eo. »

CAP. XXVII.

A veritate omnino alienum est etiam quod aiunt, inter divinam naturam et creatam mediam intercedere naturam Filii, quod ut probent, perperam huc transferunt Scripturae locum, in quo recte di-

(88) *Jam*. Codex, εἶδει. Ἔlego ἤδη.

(89) *Pater*. Joan. xvii, 4.

(90) *Si glorifico*. Joan. viii, 54.

(91) *Nihil est*. Codex habet ἐν αὐτοῖς ἐστίν, id est, « in ipsis est. » Sed videtur mendum. Itaque lego ex Bibliis, οὐδὲν ἐστίν.

(92) *Et glorificavi*. Joan. xii, 28.

(93) *Ponamus*. Librarius interrogantis haec esse putans scripsit: « Ἄλλ' ἑτέραν ὑποθώμεθα δόξαν, Huiusmodi enim est apud illum interrogationis signum. » Sed concinnior videtur sententia, si ita legatur, ut ego legi.

(94) *Quando*. Marc. viii, 38.

(95) *Cum autem*. Matth. xxv, 31.

(96) *Omnes angeli*. Graeca editio: « omnes sancti angeli. » Sed vocem « sancti » ne Latina quidem Biblia habent.

citur : « Mediator (97) Dei et hominum Dominus A
 noster Jesus Christus. » Nam si res ita se habet, ne
 Deus quidem erit, nec Filius verus : quæ duo recto
 sensu ei convenire ostensum est : quin juxta hære-
 ticoꝝ sententiam ne creatura quidem erit : quod
 tamen nomen revera ei non convenit ; is enim crea-
 tura nec reipsa est, nec usquam in Scriptura dic-
 tus fuit. Imo e contrario in Isaia scriptum est :
 « Non legatus (98), non angelus, sed ipse Dominus
 salvavit eos : » id est, non creatura (99), sed ipse
 Deus, qui antequam eum precemur, dona nobis lar-
 gitur sibi convenientia, nempe Deo digna. In In-
 carnatione ergo est mediatio ; in Incarnatione enim
 pro toto humano genere semetipsum ineffabiliter
 immolans, et spiritalis ac mystici thymiamatis
 loco sese proprio Patri offerens et eum placavit, et
 impendentem universo humano generi mortem ex-
 stinxit, et nos ab idolis abstraxit, et per unius Dei
 cognitionem nos copulavit, et paradisum reddidit, et
 in cælos reduxit, terrena ut Deus dominator cæle-
 stibus conjungens, eaque cum inter se distarent,
 coagmentans, et hominem in illam gratiam, a qua
 exciderat, restituens ; adeo ut Apostolus præ hujus
 reconciliationis præstantia ac magnitudine attoni-
 tus, divina sua lingua hæc prædicaverit : « Ipse
 est (1) pax nostra, qui fecit utraque unum, et medi-
 um parietem maceriat (aut septi) solvit ; » et rur-
 sus : « Justificati (2) ergo ex fide, pacem habemus
 ad Deum per Dominum nostrum Jesum Christum. »

421 CAP. XXVIII.

Quidam vero ex hæreticis omni prorsus fide de-
 stituti aliud etiam obijciunt, quod cum suspicari,
 tum multo magis dicere ridiculum est. Aiunt enim,
 dona creaturis ante stabilem, et fixum, ac beni-
 gnum Salvatoris Christi in orbem terrarum adven-
 tum data, a solo Deo Patre donata esse, non vero
 a benefico, ac proprio ipsius Filio Verbo, propterea
 scilicet quod iste subjectus sit. At si partem (3),
 ac sortem cum iis habent, qui theologicam illam
 sententiam pronuntiarunt : « Omnia (4) per ipsum
 facta sunt, et sine ipso factum est nihil : » (in re-
 rum autem omnium censu venit omnis donatio per
 ipsum, et ab ipso facta ; eorum enim quæ facta
 fuere, hujusmodi etiam donationes pars sunt ; qua
 de causa prædicatum fuit : « Hic est (5) omnium
 Dominus ; » et : « Deus (6), » Fortis, Dominator ;
 » et : « Non reputabitur (7) alter præ illo : ») ac si
 cum præterea intellexissent, qui ait : « Unus est (8)
 legislator, et iudex, qui solus salvare potest ; » ne

Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χρι-
 στός. » Διολισθῆσει γὰρ λοιπὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι καὶ
 Υἱὸς ἀληθινός, ὅπερ ὑπάρχειν κατὰ τὸν ὁρθὸν τρόπον
 ἀποδεδείχται· ἐκφεύζεται δὲ καὶ τὸ νοεῖσθαι, κατὰ τὸν
 αἰρετικὸν λόγον, ποίημα, ὅπερ οὐτ' ἐστίν, οὔτε γέ-
 γραπται· καὶ γοῦν καὶ τοῦτο ἐν Ἡσαΐα χρηρησμέ-
 δηται· « Οὐ πρέσβης, οὐκ ἄγγελος, ἀλλ' αὐτός ὁ
 Κύριος ἔσωσεν αὐτούς· » τούτέστιν, οὐ κτίσμα, ἀλλ'
 αὐτός ὁ Θεός, ὁ πρεσβυτέραις τῶν ἡμετέρων αἰτή-
 σεων τὰς αὐτῷ πρεπούσας εἰς ἡμᾶς δόσεις χορηγῶν.
 Ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τοίνυν ἡ μεσιτεία· ἐν ᾗ ὑπὲρ παν-
 τὸς τοῦ ἀνθρωπείου γένους ἑαυτὸν ἀφράστως ἱερουργή-
 σας, καὶ ἐν τάξει θυμιάματος νοητοῦ τῷ ἰδίῳ Πα-
 τρι προσαγαγὼν, αὐτὸν τε ἐξεδυσώπησεν, καὶ τὸν
 ἐπιρρημένον τῷ κοινῷ γένει θάνατον ἀπέσβεσεν, καὶ
 ἡμᾶς τῶν ἐιδώλων ἀπέστησεν, καὶ τῇ θεογνωσίᾳ
 [204 b] προσήνωσε, τὸν τε παράδεισον ἀπέδωκεν,
 καὶ εἰς οὐρανοὺς ἀνήγαγεν, συνάψας, ὡς Θεός ἐξου-
 σιαστής, τὰ ἐπίγεια τοῖς ἐπουρανίοις, καὶ τὴν γενο-
 μένην διάστασιν συναρμόσας, καὶ ἐπαναγαγὼν τὸν
 ἀνθρώπον εἰς ἐκείνην τὴν χάριν, ἀφ' ἧς διώλισθεν·
 ὡς τὸν Ἀπόστολον, νικῶμενον τῇ ὑπερβολῇ τῆς κατ'
 ἀλλαγῆς, θεοφράστῳ γλώττῃ ἀνακηρύττειν· « Αὐ-
 τός ἐστιν ἡ εἰρήνη ἡμῶν, ὁ ποιήσας τὰ ἀμώφερα
 ἐν, καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας· » καὶ πάλιν·
 « Δικαιωθέντες οὖν ἐκ πίστεως, εἰρήνην ἔχο-
 μεν πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χρι-
 στοῦ. »

ΚΕΦ. ΚΗ'.

Πίστεως δὲ τὸ καθ' ὅλου χρερύοντές τινες τῶν αἰ-
 ρετικῶν, καὶ ἄλλο γελοῖον ὑπολαβεῖν τε καὶ πολλῷ
 πλέον εἰπεῖν φάσκουσιν· ὅτι τὰ πρὸ τῆς ἐν τῇ οἰκῷ
 μένῃ ἀστεμφούς, καὶ ἀσαλεύτου, καὶ φιλανθρώπου
 παρουσίας τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ τῇ κτίσει δοθέντα
 χαρίσματα, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς μόνου δωδῶρηται,
 ἀνευ τοῦ ἰδιοῦ αὐτοῦ ἀγαθοουργοῦ Υἱοῦ Λόγου, ὡς δὴ
 θεὸν αὐτοῦ ὑπεξουσίῳ τυγχάνοντος. Εἰ δὲ μερῖδα καὶ
 κληρὸν εἶχον μετὰ τῶν θεολογησάντων, « Πάντα δι'
 αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν » (ἐν
 οἷς πᾶσα δόσις δι' αὐτοῦ καὶ παρ' αὐτοῦ ὑπῆρξεν·
 μέρος γὰρ τῶν γεγεννημένων καὶ αὐτὰ εἰσιν· ὅθεν
 καὶ ἀνείρηται· « Οὗτός ἐστι πάντων Κύριος, » καὶ·
 « Θεός Ἰσχυρὸς, Ἐξουσιαστής, » καὶ· « Οὐ λογισθῆσεται
 ἕτερος [205 a] πρὸς αὐτόν », καὶ εἰ ἐνόησαν δὲ καὶ
 τὸν διαγορεύσαντα, « Εἷς ἐστιν ὁ νομοθέτης καὶ κρι-
 τῆς ὁ μόνος σώζειν δυνάμενος »· ᾗδεσαν ἂν, ὡς διχα
 τοῦ γενεσιουργοῦ καὶ δοτῆρος τῶν ἀγαθῶν, κριτοῦ τε
 ἅμα καὶ λυτρωτοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ Λόγου, οὐδεμία

(97) Mediator. I Tim. II, 5. Græca editio : Μεσίτης, Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἀνθρώπος Χριστός Ἰησοῦς.

(98) Non legatus. Isa. LXIII, 9. Græca editio habet πρέσβης pro πρέσβης.

(99) Non creatura. Affinia legimus in libro De Sp. S. num. 46. « Quia igitur Deus erat (inquit) qui salutem præbebat æternam, dictum est : « Non legatus, neque angelus. » Lege cætera, si placet.

(1) Ipse est. Ephes. II, 14.

(2) Justificati. Rom. V, 1.

(3) Partem. Locutio biblica ex Act. VIII, 21.

(4) Omnia. Joan. I, 3.

(5) Hic est. Videtur respirare Pauli verba : Κύριος πάντων ὢν, id est, « cum sit Dominus omnium », quæ exstant in Epist. ad Galat. IV, 1.

(6) Deus. Isa. IX, 6.

(7) Non reputabitur. Baruch III, 22 (sen 56).

(8) Unus est. Jacob. IV, 12. Græca editio : Εἷς ἐστιν ὁ νομοθέτης ὁ δυνάμενος σώσαι, id est, « Unus est legislator, qui potest salvare. » Sed Vulgatus interpres legit ut Didymus.

γένονεν ἀνωθεν δωρεά· οὐδὲ χρόνος, ἢ γένος κτισμάτων, κακίων τε ἡφείθη καὶ προνομίας ἡξιώθη· ὥς δ' αὖ πάλιν ἐξω τῆς αὐτοῦ κρισεώς ἐστιν οὐδὲ ἐν· ἀλλ' ἀρμόζουσιν ἕκαστοι τὴν χρίσιν φιλανθρώπως, καὶ εἴ τι πλεόν ἐστὶ τούτου εἰπεῖν, ἢ νοῆσαι, ἢ μὴ νοῆσαι, ὑποστησόμεθα παρ' αὐτοῦ, παρ' οὐ καὶ τὰ ἀγαθὰ, εὐδοκία τοῦ Πατρὸς καὶ συμφωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἐξ ἀρχῆς ἐκοιμισάμεθα. Πῶς γὰρ οὐκ ἀδικώτατον καὶ δυσσεβέστατον τὸ λέγειν, ἢ ὅλως ὑποτοπάζειν, ὅτι ἔκτισε μὲν καὶ ἐνομοθέτησεν αὐτὸς, οὐ προενόησε δὲ, ὅπερ τοῦ κτίσαι προκρίνεται· ἀλλὰ μετὰ ὅλα τὰ τῆδε, καὶ κρίνει τοὺς παρ' ἐτέρου δεξαμένους τὰ ἀγαθὰ, καὶ ἀπολέσαντας αὐτὰ ἀδουλίᾳ οἰκεῖα καὶ ἀφροσύνη; ἢ πῶς οὐ παράλογον τούτο ὑπολαμβάνειν, ὅτι ἡμεῖς μὲν αὐτεξουσίους, ὅπερ εἴρηται πολλάκις, πεποίηκεν· αὐτὸς δὲ οὐκ ἔσχε τούτο, ὅπερ ἄλλοις, κατὰ τὸ μέτρον τῆς φύσεως αὐτῶν, καὶ κατὰ τὸ προσήκον ἀπένευμε; Συνορῶσι δὴ οὖν, οἶμαι, καὶ αὐτοὶ, ὧν οἱ λόγοι τῶν ἀληθῶν ἀμαρτάνουσιν αἰρετικοὶ, ὅτι ἀντικείμενόν τι τοῖς ἡμῶν θελήσαντες εἰπεῖν, οὐκ ἔχουσιν. Τῇ γὰρ δυσανασχέτῳ καὶ ἀκαθέκτῳ [205 b] κακίᾳ αὐτῶν μαχόμενοι, τῷ δὲ τὸ χαίρειν κοινὸν πᾶσιν δεδοκότες Σωτῆρι, καὶ ἄλλοι πρὸς τοῖς μνημονευθεῖσιν ἀξιόχρεοι καὶ βέβαιοι τὸν τρόπον ἄνδρες, οὐκ ἀπλῶς ἄνθρωποι, μαρτυροῦντες φαίνονται. Ζαχαρίας μὲν γὰρ περὶ παρεληλυθότων καὶ μελλόντων διακεκριμένως βοᾷ· «Εἴ τι ἀγαθὸν αὐτοῦ, καὶ εἴ τι καλὸν, παρ' αὐτοῦ ἔσται.» Ἠσαίας δὲ καθ' ὁμαλὸν κηρύττει περὶ αὐτοῦ· «Θεὸς, Ἰσχυρὸς, Ἐξουσιαστής.» Τοῖς ἁγίοις δὲ τούτοις, οἷς σὺν ὧρ καὶ χάριτι πανταχοῦ τῶν λόγων ἐπανθούσιν αἱ θεολογίαι, ἐρεπόμενοι πῶς ἐν τῷ μέρει τούτῳ καὶ οἱ ἕξω, πρόσφορα περὶ τοῦ δημιουργοῦ καὶ παμβασιλείως ὑμνήσασιν. Ἐφασαν γάρ·

ἐκταὶ viri, lique non homines simpliciter, sed prophetae. Zacharias enim cum de praeiis, tum de futuris seorsum loquens clamat: « Si quid (10) est bonum, ipsius est; et si quid praeclarum, ab eo erit. » Isaias vero aequè perspicue de ipso haec praedicat: « Deus (11), Fortis, propria potestate praeditus, Dominator. » Hosce porro sanctos, quorum libri praeclaris de Filii divinitate testimoniis quasi floribus ubique (12) cum venustate et gratia exornantur, secuti quodammodo hac in parte sunt etiam profani vates, et quaedam non inutilia de Creatore et universorum rege cecinerunt, quae sunt hujusmodi:

Πάντα γὰρ ἀνθρώποισι Θεοῦ πέλει ἀγαθὰ δῶρα·
Εἴτε ἀγαθὸν τι πέφυκε καὶ ἑλιον, εἴτε φέριστον,

Εἴτε ἐραστὸν, πᾶσι Θεοῦ καλὰ δῶρα τέτυκται.

Καὶ πάλιν·

Κάρτος ἀμετρήτοιο Θεοῦ καὶ ἀπερίτοος ἀλκῆ
Πάντων μὲν κρατεῖ, πάντεσσι δὲ μόνος ἀνάσκει.

ΚΕΦ. ΚΘ.

Καὶ ἐν τῷ Ματθαίῳ αἰτούσῃ, φησὶ, τῇ καλλιπαίδι μητρὶ τῶν υἱῶν Ζεβεδαίου, ὥστε ἐκατέρωθεν αὐτοῦ, ἐκ δεξιῶν καὶ ἐξ εὐωνύμων, συνθώκους αὐτοῦ γενέσθαι ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ τῶν οὐρανῶν τοὺς

A hoc quidem ignorarent, quod sine conditore, ac bonorum omnium largitore, et iudice simul, ac redemptore unigenito Filio Verbo nullum e caelo donum exstitit, nec ullo unquam tempore ullum creaturarum genus a malis sine ipso ereptum fuit (9), aut divinae providentiae beneficia consecutum est. Ne illud quidem eos lateret, quod ipsius iudicio nemo obnoxius non est, sed conveniens singuli iudicium subibimus, benigne, et si quid majus dici potest, aut cogitari, aut non cogitari, ab eo faciendum, a quo etiam bona initio retulimus beneplacito Patris et consensione Spiritus sancti. Quomodo enim non iniquissimus maximeque impius haberi posset qui diceret, aut omnino suspicaretur, eum creavisse quidem, et leges tulisse, sed non providisse? cum tamen istud majus sit nobisque utilius, quam creatio: sed praeter illa omnia, quae pro nobis in hoc saeculo fecit, iudicaturum etiam esse eos qui ab altero bona acceperint, eaque ob propriam insipientiam et ignaviam amiserint? Aut quomodo posset absurdum non videri, si quis in ea esset opinione, 422 ut ipse quidem Filius nos propria praeditos potestate fecerit, sicut saepius dictum est, ipse vero illud non habuerit, quod aliis juxta mensuram naturae illorum, et quatenus conveniens est, tribuit? Ipsi ergo etiam haeretici, quorum doctrina a veritate aliena est, vident aequè ac nos, dum aliquid dicere volunt, quod nostris dogmatibus adversetur, se id facere omnino non posse. Nam intolerandae atque effreni eorum nequitiæ resistunt, ac vicissim Salvatoris qui omnibus in commune hominibus gaudium comparavit, testimonium perhibent praeter eos, qui commemorati jam sunt, alii etiam fide digni, et constantia moribusque specta-

Omnia enim homines a Deo habent praeclara dona, Sive bonum aliquid fuerit ipsis, ac beatum, sive [quid (13) optimum, Sive quid amabile, omnes a Deo praeclara haec dona habent.

Et rursus:

Potentia immensi Dei et infinitus vigor Et omnia tenet, et omnibus solus ipse imperat

CAP. XXIX.

Apud Matthaeum quoque, inquit, potenti pulchrorum Zebedaei filiorum matri, ut ex utroque Christi latere a dextris et a sinistris in caelesti ejus regno duobus ejusdem mulieris filii, qui erant apo-

(9) Ereptum fuit. Codex, ἡφείθη. Videtur legendum ἡφείθη.

(10) Si quid. Zach. ix, 17. Vide not. 27, pag. 37.

(11) Deus. Isa. ix, 6.

(12) Ubique. In Graeco, πανταχοῦ τῶν λόγων, id est, « ubique librorum, » aut « sermonum. » Quo

modo Latine dicimus: « ubique terrarum. » Quem hellenismum imitatus Augustinus lib. xii contra Faustum, cap. 27, ait: « Ubique illorum librorum... ubique illarum Scripturarum. »

(13) Sive quid. Legendum fortasse [ut et lego], et pro et ti.

stoli, considerent (14), ita respondit (15): « Non esi menum dare, sed quibus paratum est a Patre 423 meo. » Sed ne hoc quidem ullo modo ejus decus (16) imminuit; nec enim semper contingit, ut qualis est nuda vocabulorum positio, tales etiam sint res ipsæ: sed aliquando sententiam perficit ipsa veritas, ea supplendo, quæ non dicuntur. Ita ergo locutus est Christus, quia servilem gerebat formam; aut potius quia invisos Deo ostendere illos voluit, qui primæ sedis honorem spreto graduum et æquitatis ratione appetunt; aut etiam quia mulier isthæc animo clam efferebatur ob filiorum præstantiam ac pulchritudinem, quos cum apostolici primatus, tum divinæ consessionis dignos esse existimabat: nec enim eum latebant secreta cordium, juxta id quod Joannes ait: « Ipse vero (17) Jesus non credebatur eis (18), quia ipse cognoscebat omnes, et opus ei non erat (19), ut quis testimonium perhiberet de homine: ipse enim cognoscebat, quid esset in homine. » Jam vero audi ea quæ sequuntur, neque in ejus loci interpretatione deceptum non esse tibi persuadeas. Statim enim subjungit Matthæus, « Cum irati essent (20) » duodecim (21) « ob duos hosce fratres, » dixisse Dominum: « In vobis (22) quicumque voluerit magnus esse, erit (23) vester minister, et quicumque voluerit esse primus, erit (24) vester servus. » Quomodo autem apud Lucam (25) quoque primæ sedis ac primi accubitus honorem de industria quæsitum impediatur, audivimus. Nec enim erat justus Dei, qui præmia in futura vita cuilibet juxta uniuscujusque actiones præparat, largiri cuicumque quod injuste et arroganter petebatur, et primos in secundis sedibus collocare (26), et apostolos contristare, qui constanter ei fideles fuerant, neque principatum optave- rant, et una cum ipsis patres etiam nostros (27) contristare, qui ei antea placuerant, et ob virtutem admirandi fuerant, quibuscum fœdus inierat, et quibus primas ex utroque ejus latere sedes antea promissas fuisse omnino verisimile est, in quorum etiam sinibus hi, de quibus est sermo, requieturi erant (28); insuper vero etiam Moysem contristare. 424 Quandoquidem ipse est cum rei a muliere petitæ, tum totius judicii Dominus, et ipse apostolis sedes præstituit, eosque ut summo impe-

A δύο αὐτῆς υἱοὺς, ἀποστόλους ὄντας, ἀπεκρίθη· « Οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ' οἷς ἡτοίμασται ὑπὸ τοῦ Πατρὸς μου. » Καὶ τοῦτο δὲ οὐδὲν αὐτοῦ καταβάλλει τὸ γέρας. Οὐ γὰρ αἰεὶ, ὡς μόνῃ ἡ τῶν ῥημάτων ἔχει σύνταξις, οὕτω καὶ τὰ πράγματα· ἀλλ' ἔστιν ὅτε ἀπαρτίζει τὴν [206 α] διάνοιαν καὶ πρὸς τὰ μὴ λεγόμενα ἡ ἀλήθεια. Ἐρρήθη οὖν οὕτω διὰ τὴν δουλικὴν μορφήν, ἡ μᾶλλον διὰ τὸ συστήναι θεομισεῖς τὰς μὴ κατὰ βαθμὸν καὶ κατὰ λόγον εἰσπροεδρίας, ἡ καὶ διὰ τὸ ἐκείνην οἴσιν ἐσηκνεῖν εὐπαιδείας, καὶ τοῦ ἀξίους εἶναι τοὺς παῖδας αὐτῆς τῆς τε ἀποστολικῆς πρωτείας καὶ τῆς θεϊκῆς συγκαθεδρίας· οὐκ ἐλάνθανεν γὰρ αὐτὸν τὰ ἐγκάρδια, ὡς Ἰωάννης λέγει· « Αὐτὸς δὲ ὁ Ἰησοῦς οὐκ ἐπίστευεν αὐτοῖς, ὅτι τὸ αὐτὸν γινώσκουν πάντας, καὶ μὴ χρεῖαν ἔχειν ἵνα τις μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ ἀνθρώπου· αὐτὸς γὰρ ἐγίνωσκε, τί ἦν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. » Ἄκουε δὲ οὖν τῶν ἐξῆς, καὶ πεῖθου, ὡς οὐκ ἐσφαλὴ μοι τὸ νόημα. Εὐθὺς γὰρ ἔχει, ὅτι, « Ἀγανακτῆσάντων » τῶν δώδεκα « περὶ τῶν δύο τούτων ἀδελφῶν, » εἶπεν ὁ Δεσπότης· « Ἐν ὑμῖν ὅς ἐάν θέλῃ μέγας γενέσθαι, ἔσται ὑμῶν διάκονος· καὶ ὅς ἐάν θέλῃ εἶναι πρῶτος, ἔσται ὑμῶν δοῦλος. » Ὅπως δὲ καὶ ἐν τῷ Λουκᾷ κωλύει τὰς ἐξ ἐπιλογῆς πρωτοκαθεδρίας καὶ πρωτοκλισίας, ἡκούσαμεν. Καὶ γὰρ οὐκ ἦν τοῦ δικαίου Θεοῦ, τοῦ ἐτοιμάζοντος κατὰ τὴν ἐκάστου πολιτείαν τὰ μέλλοντα, παρασχεῖν τινὶ μὴ δικαίαν, ἡ αὐχηματικὴν αἰτήσιν, καὶ τάξαι τοὺς πρώτους ἐν ὑστέροις, καὶ παραλυπῆσαι τοὺς τὴν τάξιν μὴ λιπόντας, μηδ' ἀρχῆς ἐφιμεν- νους ἀποστόλους, καὶ σὺν αὐτοῖς τοὺς προαφύσταντας αὐτῷ, καὶ ἐπ' ἀρετῇ θαυμασθέντας προπάτορας ἡμῶν, οἷς συνέθετο, καὶ οἷς πᾶν ἔστιν εἰκὸς τὴν ἐκατέρωθεν αὐτοῦ προεδρίαν [206 β] προὑποσχέσθαι, ὧν καὶ εἰς τοὺς κόλπους οὕτοι, περὶ ὧν ὁ λόγος, καταναπαύεσθαι ἐμελλον· πρὸς τοῦτοις δὲ καὶ Μωυσέα· ἐπεῖτοι καὶ αὐτὸς ἔστιν ὁ καὶ τοῦ αἰτηθέντος πράγματος καὶ τῆς κρίσεως πάσης Κύριος, καὶ ὁ προορί- σας τοῖς ἀποστόλοις τοὺς θρόνους, βασιλικώτατα προαγαγόμενος αὐτοὺς καὶ ἐπαγγειλάμενος· « Ὑμεῖς καθεσθήσεσθε ἐπὶ δώδεκα θρόνων, κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλάς τοῦ Ἰσραὴλ. » Ὅρον γοῦν ἕνα οὐκ ἀντί- λεκτον τοῦ μὴ μεγάλα αὐχεῖν τινὰ καὶ αὐτῷ ἀποδι- δόναι τιθεὶς φάσκει· « Ἐάν ἐγὼ μάρτυρῶ περὶ ἑμαυτοῦ, ἡ μαρτυρία μου οὐδὲν ἔστιν· ἀλλ' ἔστιν ὁ μαρ- τυρῶν περὶ ἐμοῦ, » ὁ λέγων, φησὶ, Ἡτῆρ· « Οὕτως

potissimum, aliosque hujusmodi patriarchas Veteris Testamenti.

(28) *Requieturi erant.* In sinu Abrahami ceterorumque patriarcharum requieturos fuisse post obitum Jacobum ac Joannem ait Didymus. Simili modo in enarratione in *Epist. I Petr.*, cap. 1 ad vers. 11 ac 12 inquit: « Omnes utique qui secundum Christum finiuntur, in ejus (nempe Abrahami) sinum proficiscuntur. » Inde tamen inferri nequit, ipsum in ea fuisse opinionem ut censeret, sanctos nulla purgatione indigentes intuitiva ac benefica visione Dei non frui ante extremum judicii diem; sive hac fruerentur patriarchæ ante Christi adventum, ut contendit doctus vir Joannes Cadonicus, sive ea non fruerentur. Lege, si placet, quæ de hujusmodi locutione scribit Muratorius in libro *De paradiso*, ac Ballerinii, cap. 10. Dissertationis II in S. Zenonis Opera.

- (14) *Considerent.* Codex, συνθόκους pro συνθώκους.
 (15) *Non est.* Matth. xx. 23.
 (16) *Decus.* Codex, γῆρας. Lego γέρας.
 (17) *Ipse vero.* Joan. ii. 24, 25.
 (18) *Non credebatur eis.* Græca ac Latina Biblia habent: « non credebatur semetipsum eis. »
 (19) *Ei opus ei non erat.* Græca editio eodem plane sensu: καὶ ὅτι οὐ χρεῖαν εἶχεν.
 (20) *Irati essent.* Matth. xx. 24.
 (21) *Duodecim.* Legendum δέκα, id est, «decem.»
 (22) *In vobis.* Matth. xx. 26, 27.
 (23) *Erit.* Græca editio, ἔστω, id est, « sit. »
 (24) *Erit.* Græca editio, ut antea, ἔστω. Vulgatus interpretes legit ut Didymus.
 (25) *Apud Lucam.* Cap. xiv, vers. 7.
 (26) *Collocare.* Codex, μεταξύ. Lego τάξαι, aut συντάξαι, aut quid simile.
 (27) *Patres etiam nostros.* Abrahamum scilicet

ἔστιν ὁ Υἱὸς μου. » Ὅτι δ' οὕτως διὰ μ' νην τὴν προ-
λεχθεῖσαν αἰτίαν εἰρησθαι, αὐτὸς πάλιν πιστοῦται,
φάσκων· « Ἐὰν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἑμαυτοῦ, ἡ μαρ-
τυρία μου ἀληθὴς ἐστίν· » καὶ πάλιν· « Αὐτὰ τὰ
ἔργα μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ, καὶ Μωϋσῆς μαρτυρεῖ
περὶ ἐμοῦ. »

monium perhibeo de me ipso, testimonium meum nihil est (31) : sed est qui testimonium perhibet de me : » nempe Pater qui ait : « Hic est (32) Filius meus. » Quod autem duntaxat propter prædictam causam hæc dixerit (33), ipsemet rursus confirmat inquit : « Et si ego (34) testimonium perhibeo de me ipso, testimonium meum verum est. » Et rursus : « Ipsa (35) opera testimonium perhibent de me, et Moses (36) testimonium perhibet de me. »

ΚΕΦ. Α'.

Τοιοῦτον ἔχει νόημα καὶ τὸ ἐν τῷ Λουκᾷ παρὰ
τοῦ Σωτῆρος εἰρημένον· « Πάτερ, εἰς χεῖράς σου
παράθῃσμαι τὸ πνεῦμά μου. » Διὰ τοῦ οἰκείου προσ-
ώπου τὴν εἰς αὐτὸν τῇ πίστει ζωοποιουμένην ἀν-
θρωπότητα παρατίθεται, ἥτινα μέλη αὐτοῦ καλέσαι
κατηξίωσεν· ἡ τάχα διδάσκει πάντας, τοῦτο μὲν
εἰδέναι, ὡς ἐπλανήθη καὶ ἐν τούτῳ Ἄρειος, ἀψυχον
αὐτὸν ἐν τῇ οἰκονομίᾳ οἰηθείς· τοῦτο δὲ, ἐν ταῖς
ὑστεραῖς ἀναπνοαῖς προσευχομένους τῇ [207 α]
αὐτῇ κεκρῆσθαι φωνῇ, εὐγνωμόνως ὁμολογούντας,
ὡς παρὰ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων ἡ ὑπαρξίς
ἐστίν, καὶ εἰς αὐτὸν πάλιν ἡ ἀνάστασις. Νόμος οὖν ἦν
τὸ γινόμενον.

ΚΕΦ. ΑΑ'.

Ὅθι μέχρι δὲ τοῦ Μονογενοῦς, ἀλλὰ καὶ ἕως τοῦ
ἀγίου Πνεύματος ἐπεκτείνουσι τὸ αἰρετικὸν δυσσέδη-
μα. Καὶ γὰρ οὐ μόνῃ τῇ προκειμένῃ τοῦ Σωτῆρος
φωνῇ, τῇ· « Ἐγὼ ἀπ' ἐαυτοῦ οὐκ ἐλάλησα· » καὶ,
« Τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἀπ' ἐαυτοῦ οὐ λαλήσει· » καὶ τῇ
Παύλου, τῇ ἐχούσῃ· « Μόνῃ σοφῷ Θεῷ· » ἔτι δὲ καὶ
ταῖς ἄλλαις ταῖς φερομέναις ἐν τῷ *Περὶ τοῦ ἀγίου
Πνεύματος λόγῳ*, ἀθετικῶς, εἰς τὸ σμικρύνειν τὴν
ἀπειρομεγέθη καὶ σεπτῇ αὐτοῦ φύσιν, κέχρηνται·
ἀλλὰ καὶ τῇ προφητείᾳ Ἀμώς, ὡς αὖτε παραηλούσῃ

(29) *Vos sedebitis*. Matth. xix, 28. Græca editio
eodem sensu : Καθίσσθε καὶ ὑμεῖς ἐπὶ δώδεκα θρό-
νους, et reliqua ut hic.

(30) *Si ego*. Joan. v, 31, 32.

(31) *Nihil est*. Græca editio : οὐκ ἐστίν ἀληθὴς·
ἄλλος ἐστίν, etc.

(32) *Hic est*. Matth. iii, 17.

(33) *Dixerit*. Codex, εἰρησθαι. Videtur legen-
dum εἰρησται.

(34) *Et si ego*. Joan. viii, 14.

(35) *Ipsa*. Joan. v, 36.

(36) *Et Moses test. p. de me*. Non leguntur hæc in
eitato loco. Respicit fortasse vers. 39 ejusdem capi-
tis.

(37) *Pater*. Luc. xxiii, 46.

(38) *Membra*. I Cor. vi, 15.

(39) *Formula*. Christianis ea quoque ætate in
more positum fuisse indicat, ut morituri verba illa
prountiant : « In manus tuas, Domine, » et reli-
qua. Ac revera Gregorius Nazianzenus oratione xx
de Basilio hæc scribit : « Atque ipse post extrema
hæc verba, *In manus tuas commendo spiritum meum*,
inter angelos a quibus abducebatur, ani-
mam exhalavit. »

(40) *Resolutio*. Græce : καὶ εἰς αὐτὸν πάλιν ἡ ἀνά-
στασις. Quæ nisi ab eo dicerentur, ejus fides hac
in re suspecta non est, execrabilem illum panthe-
ismum redolere viderentur, quem infamis philoso-

rio præditus provexit, atque hæc ipsis pollicitus
est : « Vos sedebitis (29) in duodecim sedibus, judi-
cantes duodecim tribus Israel. » Unam ergo regu-
lam statuens, eamque indubitatam, ut nemo scilicet
sese efferat jactetque, nec sibimetipsi, sed ei
bona omnia attribuat, inquit : « Si ego (30) testi-
monium perhibeo de me ipso, testimonium perhibet de
me : » sed est qui testimonium perhibet de
me ipso, testimonium meum verum est. » Et rursus : « Ipsa (35) opera testimonium perhibent de
me, et Moses (36) testimonium perhibet de me. »

CAP. XXX.

Eodem modo intelligendum est quod in Luca a
Salvatore dictum fuit : « Pater (37), in manus tuas
tradam spiritum meum. » Nimirum per propriam
personam tradit humanitatem, quæ per fidem in
ipsum vivificata est, quamque membra (38) sua
vocare dignatus est. Aut fortasse omnes homines
docet, dum ita loquitur, ut primum quidem norint
errasse hac etiam in re Arium, qui enim in incar-
natione inanimatum fuisse putavit ; deinde vero,
ut in ultimis respirationibus eadem uterentur for-
mula (39) orantes, et grato animo illud confluentes,
quod nostra hominum existentia a Deo est, et in
ipso rursus nostra erit resolutio (40). Lex ergo erat
quod tunc flebat.

425 CAP. XXXI.

Neque vero suis in Unigenitum blasphemis con-
tenti sunt, sed in Spiritum sanctum quoque fertur
hæretica impietas : nam non solum Salvatoris ver-
bis jam allatis : « Ego a me ipso (41) locutus non
sum ; » et : « Spiritus (42) sanctus a seipso non
loquetur ; » et Pauli capitulo : « Soli (43) sapienti
Deo ; » ac insuper aliis etiam oraculis, quæ asse-
runtur in λόγῳ *De Spiritu sancto* (44), perperam
ad deprimentam illius infinitam et venerandam
naturam usi sunt : verum etiam propheta Amos (45)

plus Spinosa ab inferis excitavit. At theologus nos-
ter non hasce ineptientium, aut potius insanien-
tium nugas spectabat ; sed « resolutionis » nomine
nihil aliud intelligit, quam quod Paulus in Epist. II ad
Tim. iv, 6, nihilque aliud volebat, quam quod divi-
nus ille scriptor qui ait : « Et Spiritus redeat ad
Dominum qui fecit illum. »

(41) *Ego a me ipso*. Joan. xii, 49. Græca editio
habet ἔξ ἐμαυτοῦ. Codex vero Passioneianus ita :
ἀπ' ἐαυτοῦ· quod solæcum est. Sed librarii osci-
tantia tribuendum est erratum : Didymus enim
segm. 46 b, et 184 a dictavit ἀπ' ἐμαυτοῦ.

(42) *Spiritus*. Joan. xvi, 13.

(43) *Soli*. Rom. xvi, 27 et I Tim. i, 17. Juxta
Græcam editionem : Latina enim caret hic voce,
« sapienti. »

(44) *Aliis . . . quæ afferuntur in λόγῳ De Spiritu
sancto*. Ut appareat Didymi librum *De Spiritu
sancto*, quem Hieronymus Latine vertit, hic posse
intelligi, alios hosce Scripturæ textus indicare
cogor, quos, cum ab hæreticis objicerentur, ipse
ibi explicat. Sunt ergo hi potissimum, num. 13 :
« Omnia per ipsum facta sunt ; » num. 26 : « Qui a
Patre egreditur ; » num. 27 : « Alium Paracletum
dabit vobis ; » et : « Spiritus interpellat pro nobis ; »
num. 36 : « Non enim loquetur a semetipso ; » num.
38 : « De meo accipiet ; » et alii quos omitto.

(45) *Amos*. Propheta Amos verba attulit etiam,

testimonio abutuntur, quasi sanctum Dei Spiritum A creaturam esse significet: cum tamen hujusmodi significationem neque hac in parte, nec in alia habeat ullo modo. Hæc autem sunt prophetæ verba: «Subverti (46) vos, sicut subvertit Deus Sodomam et Gomorram, et facti estis quasi titio extractus ex igne: et ne sic quidem conversi estis ad me, dicit Dominus. Quapropter sic faciam tibi, o Israel: verumtamen quia sic faciam tibi, præpara te ad invocandum Deum tuum, o Israel. Quia ecce firmans (47) tonitruum, et creans spiritum, et annuntians inter homines Christum suum, faciens diluculum et nebulam, et ascendens super excelsa (48) terræ: Dominus Deus omnipotens nomen ipsi. » Cum ergo tres per se perfectæ hypostases hic commemorarentur, una quæ ait, «Subverti»; altera de qua ipsa dicit, «Sicut subvertit Deus»; alia ubi legitur, «Christum suum (49)»; 426 apte et concinne dicta hæc esse intelligimus non ex persona (50) Patris aut (51) de sancto ejus Spiritu, sed ex persona ipsius Spiritus sancti, qui loquitur etiam de vento, id est de spiritu illo, qui tonitruum, quod in hominum auribus insonat, comitari solet. Quam ob rem in verbis, quæ sequuntur, diluculum ac nebulam (52) commemorat. Quomodo enim potest Pater esse ille qui dixit: «Annuntians inter homines Christum suum,» non vero, Christum meum; sicut in cxxx psalmo dixit: «Paravi lucernam Christo meo?»; aut qui ait, «Nomen ipsi,» cum dicere deberet, nomen mihi? Quodsi Patrem ibi sic loqui concederemus, illud etiam inde sequeretur, ut Spiritus sanctus declararetur Deus omnipotens. Sed ne illud quidem dici potest, verba ista esse prophetæ ipsius loquentis de Patre; alioquin ex ejusdem prophetæ persona dicta essent etiam hæc verba: «Subverti vos, sicut subvertit Deus.» At vero homo non recte dicitur subvertere, sicut subvertit Deus. Ac præterea proprium prophetæ non est, ut arroganter simul loquatur et blasphemæ. Cum autem dicat propheta, «Creans spiritum,» seu, qui creo spiritum,

atque explicavit in libro *De Spiritu sancto*, num. 14 et 15. Sed hic ea accuratius interpretatur aliqua ex parte, brevius tamen illa attingens quæ fusius ibi exposuerat.

(46) *Subverti*. Amos iv, 11-13. Complutensis editio nonnullas hic habet parvi momenti varietates quas omitto. Sed Francofurtensis editio consentit Didymo.

(47) *Quia ecce firmans*. Ita legitur etiam in editione Francofurtensi, quæ tamen addit vocem, ἐγώ. Complutensis habet: Διότι Κύριος ἐγὼ στερεῶν, id est «quia Dominus es firmans.» Didymus porro queritur segm. 114 a, quod ex Amosi loco vocem «ego» abraserint hæretici. Eam tamen hic omittit ipsemet: sed illam non omisit in lib. *De Spiritu sancto* num. 14, 15 et 59.

(48) *Excelsa*. Græca editio, ὕψη, id est «altitudines.» Didymus eodem sensu: ὕψηλά, id est «excelsa:» quo modo legitur et in lib. *De Spiritu sancto* num. 14.

(49) *Christum suum*. Jacobus Basnagius tom. I *Anti. Lectt.* Canisii pag. 202 «errasse» inquit interpretes, ac ipsos etiam Septuaginta, quod verterint, «Christum suum,» cum de «meditatione»

κτίσμα εἶναι τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, καίτοι τὸ σύνολον οὐδεμίαν ἐμφαίνει τοιαύτην περὶ αὐτοῦ, οὔτε ἐν τῷ μέρει τούτῳ, οὔτε ἐν ἄλλῳ, ποιούσῃ. Ἐχει δὲ ὧδε: «Κατέστρεψα ὑμᾶς, καθὼς κατέστρεψεν ὁ Θεὸς Σόδομα καὶ Γόμορρα, καὶ ἐγένεσθε ὡς δαλὸς ἐξεσπασμένος ἐκ πυρός· καὶ οὐδ' οὕτως ἐπεστρέψατε πρὸς μὲ, λέγει Κύριος. Διὰ τοῦτο οὕτως ποιήσω σοι, Ἰσραὴλ· πλὴν ὅτι οὕτως ποιήσω σοι, ἐτοιμάζου τοῦ ἐπιχαλεῖσθαι τὸν Θεόν σου, Ἰσραὴλ. Διότι ἰδοὺ στερεῶν βροντὴν, καὶ κτιζῶν πνεῦμα, καὶ ἀπαγγέλλων εἰς ἀνθρώπους τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, ὁ ποιῶν ὄρθρον καὶ ὁμίχλην, καὶ ἐπιθαίνων ἐπὶ τὰ ὕψηλά τῆς γῆς· Κύριος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ ὄνομα αὐτῷ. » Τῶν τριῶν [207 b] τοίνυν αὐτοτελῶν ὑποστάσεων μνημονευομένων, μιὰς λεγούσης, «Κατέστρεψα·» ἐτέρας, περὶ ἧς λέγει· «Καθὼς κατέστρεψεν ὁ Θεός·» ἄλλης ἐνθα ἔχει τὸν Χριστὸν αὐτοῦ· εὐθέως καὶ καταλλήλως εὐρίσκειται ἡ φωνὴ εἰρημένη, οὐκ ἐκ προσώπου τοῦ Πατρὸς, ἢ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος αὐτοῦ, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τοῦ καὶ λαλήσαντος περὶ τοῦ ἀνεμιαίου πνεύματος, τοῦ τῇ βροντῇ τῇ ἀνθρώποις ἐνηχουμένη παρακολουθεῖν πεφυκότος. Διὸ ἐπάγων μνημονεύει ὄρθρον, ὁμίχλην. Πῶς γὰρ ὁ Πατὴρ εἶχεν εἰπεῖν, ἡ τὸ, «Ἀπαγγέλλων εἰς ἀνθρώπους τὸν Χριστὸν αὐτοῦ·» καὶ οὐχί, τὸν Χριστὸν μου, ὡς ἐν ραββί φημι ἔφη· «Ἡτοίμασα λύχον τῷ Χριστῷ μου;» ἢ, «Τὸ ὄνομα αὐτῷ,» δέον φάναι, ὀνομά μοι; Εἰ δὲ δὴ καὶ δοθεῖν αὐτοῦ εἶναι ἡ φωνή, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀναφαίνεται Θεὸς παντοκράτωρ. Οὔτε δὲ τῷ προφήτῃ, λέγοντι περὶ τοῦ Πατρὸς, αὕτη ἀρμόζει ἡ φωνή· εὐρεθήσεται γὰρ ἐκ προσώπου αὐτοῦ ἡ, «Κατέστρεψα ὑμᾶς, καθὼς κατέστρεψεν ὁ Θεός,» λέξις· οὐ καταστρέφει δὲ ἄνθρωπος, καθὼς ὁ Θεός· οὐδὲ ἴδιον προφήτου φερέσθαι καυχηματικῶς ἅμα καὶ βλασφημῶς. Καὶ τὸ ἔχειν δὲ, «Κτιζῶν Πνεῦμα,» οὐχὶ δὲ, κτίσας Πνεῦμα, καὶ τὸ τετάχθαι ἐν πρώτοις τὴν βροντὴν στερεοῦσθαι, ἐν δευτέροις δὲ τὸ πνεῦμα κτιζεσθαι, ἐστὶ δὲ καὶ τὸ ἀνευ τοῦ ὄρθρου καὶ τοῦ, Ἁγίου, ψιλῶς προφητεύεσθαι, «Κτιζῶν πνεῦ-

Dei loquatur propheta, non de Christo Dei: utitur enim voce τῷ. At quis tam vecors esse poterit, ut existimet LXX Intt. legisse τῷ, dum verterent, «Christum suum»? Si quid ergo omnino reprehendere volebat Basnagius, ac suo illo verbo, «erraverunt,» tam confidenter abuti, non LXX Interpretes, meo quidem iudicio, objurgare debuit, sed librariorum, qui in eorum codicibus scripserant non τῷ, sed τῷ τῷ id est, «Messiam suum,» nempe «Christum suum.»

(50) *Non ex persona*, etc. Accuratius ista nunc pertractans, atque alius repetens, quam in libro *De Spiritu sancto* num. 14, distinctius hic loquitur. Ibi enim dixisse contentus fuit: «Neque enim de Spiritu sancto propositus sermo prophetæ fuit, ut ex ipsa serie et contextu eloquii intelligitur. Siquidem Amos propheta (vox «propheta» concinnius fortasse hic omittitur in nostro codice) ex persona Dei, «Præparare,» inquit, «ad invocandum Deum tuum,» et reliqua.

(51) *Aut*. Codex: Ἡ περὶ τοῦ ἁγίου. Lego ἢ pro ἡ.

(52) *Ac nebulam*. Codex: ὄρθρον, ὁμίχλης. Legendum videtur: ὄρθρον καὶ ὁμίχλης.

μα· δείκνυσαι διὰ πάντων τούτων, ὡς εἰς τὸ ἀέριον ὁ λόγος ἀποτείνεται. Σπανίως γὰρ τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ διχα τοῦ συνάπτεσθαι αὐτῷ τὸ, ἅγιον, ἢ τὸ, τοῦ Θεοῦ. ἢ τὸ ἀρβρον, ἢ [208 α] τὴν μετοχὴν αὐτοῦ· ὡς ἡνίκα γράρει· « Πνεῦμα Ἥλια· » καὶ, « Πνεύματι περιπατεῖτε. » « Κτίζων » δὲ « Πνεῦμα » εἶπε, διὰ τὸ ἐπιγίνεσθαι τὸ ἀέριον, ὅταν καιρὸς καλῇ, πρὸς τὸ λυσσελοῦν ταῖς χρεῖαις, δι' ἃς γέγονεν. Εἰώθαμεν γὰρ καὶ νῦν λέγειν· Ἐγένετο ἄνεμος πολὺς· ἀλλ' οὐχ ὡς νῦν κτισθεὶς, ἀλλ' ὡς ἄρτι βλαῖος ἐγερεθεῖς.

Ideo autem dixit propheta, « creans spiritum, » quia exoritur (59) aerius spiritus, quando opportunitas, ac nostra utilitas id exposcit, ad ferendam in necessitatibus, propter quas factus est, opem. Consuevimus enim nunc quoque dicere : Factus est ventus multus : non quasi nunc creatus sit, sed quod vehemens nuper excitatus fuerit.

Προφητικῶς τοῖνυν καὶ ὑστερομέσως ἐλέχθη ἀπὸ τοῦ θεικοῦ Πνεύματος οὕτως· « Κατέστρεψα ὑμᾶς, » τοῦτ' ἐστίν, « τοὺς σκληροτραχήλους καὶ ἀπεριτμήτους τῇ καρδίᾳ » Ἰουδαίους, » καθὼς κατέστρεψεν ὁ Θεὸς Σδόμα καὶ Γόμορρα· » τὰς ἐσχηκίας, φησὶν, οἰκήτορας, ὁμοίως Ἰουδαίους ἀμεταμέλως βεβιωκότας. Τοῖνυν « ἐτοιμάζου τοῦ ἐπικαλεῖσθαι τὸν Θεὸν σου, Ἰσραὴλ· » ὅν, φησὶν, οὐπω καὶ τήμερον ἐκδήλως ἐπιγνοῦς ἐφάνης. Ἐλεγε δὲ τὸν μονογενῆ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ. « Διότι ὁ

A non vero, qui creavi (53) spiritum, et prius ponat (54) tonitruum firmationem, deinde spiritus creationem, ac præterea sine articulo τὸ (55), et sine voce, sanctum, nude sic loquitur : 427 κτίζων πνεῦμα, id est creans spiritum ; apparet ex his omnibus, ad spiritum aerium pertinere quæ dicit. Raro enim (56) sanctus Dei Spiritus commemoratur, quin addatur vox sanctus, aut vox Dei, aut articulus τὸ nomini πνεῦμα conjungatur, aut ejusdem Spiritus participatio significetur : ut cum scribitur : « Spiritus Eliæ (57) ; » et : « Spiritu (58) am-

bulate. » Ideo autem dixit propheta, « creans spiritum, » quia exoritur (59) aerius spiritus, quando opportunitas, ac nostra utilitas id exposcit, ad ferendam in necessitatibus, propter quas factus est, opem. Consuevimus enim nunc quoque dicere : Factus est ventus multus : non quasi nunc creatus sit, sed quod vehemens nuper excitatus fuerit. B Prophetice ergo, et verborum ordine aliquantulum inverso (60) loquitur Amos ex persona divini Spiritus in hunc modum : « Subverti vos ; » id est, « duros cervice (61) et incircumcisos corde Judæos : » sicut subvertit Deus Sodomam et Gomorrhæam ; » quarum incolæ, inquit, similiter ac Judæi, ita vixerunt, ut nunquam resipuerint. Itaque præpara te ad invocandum Deum tuum, o Israel : » quem nondum, inquit, usque ad hanc diem a te agnoscere ma-

(53) Non vero, qui creavi. Affinia, imo eadem dictaverat in lib. *De Spiritu sancto* num 15 : « Ego [rectius codex noster : ergo, ut totum locum perpendenti patebit] hoc quod dicitur, « Creo spiritum » æque arbitror positum, ac si diceretur, « Creans ventum. . . » Bene autem quod in ipsa sententia non ait, « Qui creavi, » sed, « Qui creo spiritum. » Si enim de substantialitate Spiritus sancti sermo esset, dixisset utique, « Qui creavi : » neque enim semper eundem creat. »

(54) Et prius ponat. etc. Hanc rationem fusius exponit in lib. *De Spiritu sancto* num. 14. « Deus enim (inquit) qui se spiritum condere fuerat prælocutus, pariter affatus est et tonitruum se firmare, » et diluculum, et nebulas [cod. noster : nebulam] facere. » Lege reliqua.

(55) Sine articulo τὸ. Hanc quoque rationem copiosius exornaverat in lib. *De Spiritu sancto* num. 15. « Neque enim frustra [ita editio Veronensis] sine articulo, qui in Græco sermone singularitatis significator est, nunc spiritus creatus dicitur ; quoniam non est sanctus, cum pene semper Spiritus sanctus cum articulo nominetur, ut in illo, » αὐτὸ τὸ Πνεῦμα, id est, « ipse Spiritus testimonium perhibet spiritui nostro. » Et alibi : αὐτὸς ἐστὶν τὸ ζωοποιεῖν, id est, « ipse est qui vivificat. » Et rursum, « Sic et quæ Dei sunt, nemo cognovit nisi τὸ Πνεῦμα, » id est, « Spiritus Dei : » τὸ γὰρ Πνεῦμα, hoc est, « Spiritus enim scrutatur omnia, etiam alta Dei. » Et multa quæ de Scripturis sacris excerptare possibile est. Placet autem hæc ipsa concinnius ex nostro codice exscribere : « Neque vero frustra sine articulo, qui in sermone Græco singularitatis significator est, nunc « spiritus creatus » dicitur ; quoniam non est sanctus ; cum pene semper Spiritus sanctus cum articulo nominetur ; ut in illo : « Αὐτὸ τὸ Πνεῦμα (id est, « Ipse Spiritus ») testimonium perhibet spiritui nostro. » Et alibi : Τὸ Πνεῦμα (id est, « Spiritus ») est qui vivificat. » Et rursum : « Sic et quæ Dei sunt, nemo cognovit, nisi τὸ Πνεῦμα Θεοῦ (id est, « Spiritus Dei ») : τὸ Πνεῦμα γὰρ (hoc est, « Spiritus enim ») omnia scr-

tatur, etiam alta Dei. » Et multa quæ de sacris Libris (aut Litteris : codex enim habet *liris*) excerptare possibile est. »

(56) Raro enim, etc. Hunc locum accuratius hic tractat, quam fecerat in lib. *De Spiritu sancto* num. 15, ubi tamen aliqua habet hisce simillima. C « Quod sicubi raro, inquit, sine articulo nominatur Spiritus sanctus, sciendum est, cum additamento eum nominari significante magnificentiam ejus. Si quidem dicitur aliquando et sine articulo, cum non ipse per se, sed participatio ejus ostenditur : ut puta, « Spiritus Eliæ, » et « Spiritu ambulate, » et quæcumque his similia sunt. » Ita etiam codex noster, nisi quod pro « aliquando » habet « aliquoties, » quod nihil refert : ac voculas « per se » omittit. In enarratione vero in *Epist. I Joannis* cap. iv, simili modo accipit verba illa, « Spiritus Eliæ, » nimirum de participatione Spiritus sancti. « Unus et idem Spiritus Dei, inquit, est Patri unicuique et Filio : qui pluraliter nominatur, in diversis describitur, qui eo participantur ; quale est « Spiritus Eliæ, » et Spiritus uniuscujusque sanctorum : ita ut tantum Spiritus esse videatur, quanti sunt qui eo participantur. »

(57) Spiritus Eliæ. IV Reg. n. 16 (sen 15). D Ibi tamen legitur Ἥλιου, pro Ἥλια.

(58) Spiritu. Galat. v. 16.

(59) Quia exoritur, etc. In lib. *De Spiritu sancto* num. 14, 15 hæc habet : « Ut salutaris aura opportunis flatibus inspiret (codex noster habet *aspiret*). » Et paulo post : « Deus quippe flatus hos, qui per aeris motum efficiuntur, dispositione sua duxit. » Et mox : « Nunc autem consequenter de flatu dictum est, « Qui creō, » quia non semel venti facti sunt, sed in eo quod subsistunt, quotidie sunt. »

(60) Verborum ordine aliquantulum inverso. Græce, ὑστερομέσως, quam vocem Latinus sermo uno vocabulo reddere nequit. Tunc autem quis loquitur ὑστερομέσως, quando id quod medium in periodo ponitur, sic accipiendum est, quasi poneretur extremum.

(61) Duros cervice, etc. Biblica locutio ex Act. vii, 51, desumpta.

nifesto ostendisti. Designat autem propheta hoc in loco unigenitum Filium Dei. « Quia firmans (62) tonitruum, et creans spiritum, et faciens diluculum et nebulam, et ascendens ad excelsa terræ: Dominus Deus omnipotens, nomen ei: ecce annuntians (63) inter homines **428** Christum suum. » Quandonam (64) ergo, et quomodo annuntiavit eum? Quando dixit e caelo: « Hic est Filius meus dilectus, in quo bene complacui. » Multis vero in locis unam ex tribus divinis hypostasibus de alia una aut duabus loqui constat, quod in primo λόγῳ (65) pluribus allatis Scripturæ testimoniis atque interpretationibus demonstratum est. Ac reipsa et in (66) memorata Amosi prophetia, paulo ante objecta verba, id ipsum observare licet; ait enim: « Hæc dicit (67) Dominus: In tribus impietatibus filiorum Juda, et in quatuor non aversabor eos, ut sanem eos (68); legem Domini et præcepta ejus non servaverunt, et seduxerunt eos inania quæ fecerunt, quæ secuti sunt patres eorum post ipsa: et emitam ignem super Judam, et devorat fundamenta Jerusalem. » Oportebat ergo ut, si non de vento, saltem de proprio eorum spiritu (69) prophetam loqui putarent hæretici, cujus spiritus crebro divina oracula mentionem faciunt: ut cum Paulus Thessalonicensibus in prima Epistola scribit: « Ipse autem (70) Deus pacis sanctificet (71) vos perfectos;

στερεῶν βροντὴν, καὶ κτίζων πνεῦμα, καὶ ποιῶν θρόνον καὶ ὀμίλην, καὶ ἐπιβαίνων ἐπὶ τὰ ὕψηλά της γῆς· Κύριος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ ὄνομα αὐτῷ· Ἰδοὺ ἀπαγγέλλων εἰς ἀνθρώπους τὸν Χριστὸν αὐτοῦ. » Πότε οὖν, καὶ πῶς ἀπήγγειλεν αὐτόν; Ὅτε ἔφητεν ὑψόθεν· Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα. » Πολλοὶ δὲ μὴ ἐκ τῶν τριῶν θείων ὑποστάσεων περὶ τῆς ἄλλης μιᾶς ἢ τῶν δύο λέγουσα φαίνεται, καθὰ ἐν τῷ πρώτῳ λόγῳ πλείοσιν ἀποδείξει τὸ περὶ τούτου κεφάλαιον ἡρμηνεύθη. Ἀμέλει καὶ τῆς μνημονευθείσης τοῦ Ἀμὸς προφητείας μικρῷ πρόσθεν τοῦτο εὐρίσκεται· φησὶν γάρ· « Τάδε λέγει Κύριος· Ἐπὶ ταῖς τρισὶν ἀσεβείαις υἱῶν Ἰούδα καὶ ἐπὶ ταῖς τέτταρσιν [208 b] οὐκ ἀποστραφήσομαι αὐτούς, ἕνεκα τοῦ ἰσασθαι αὐτούς. Τὸν νόμον Κυρίου καὶ τὰ προστάγματα αὐτοῦ οὐκ ἐφύλαξαν· καὶ ἐπλάνησεν αὐτούς τὰ μάταια, ἃ ἐποίησαν, οἷς ἐξηκολούθησαν οἱ πατέρες αὐτῶν ὀπίσω αὐτῶν· καὶ ἐξαποστελώ πῦρ ἐπὶ Ἰούδαν, καὶ καταφάγεται τὰ θεμέλια Ἱερουσαλὴμ. » Δέον τοίνυν, εἰ μὴ περὶ τοῦ ἀνεμίλου, περὶ τοῦν τοῦ ἰδίου αὐτῶν πνεύματος νομίζειν διαλέγεσθαι τὴν προφητείαν, οὗ πολλάκις τὰ λόγια μνημονεύει· ὡς ὅταν Παῦλος Θεσσαλονικεῦσιν ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ γράρῃ· « Αὐτός δὲ ὁ Θεὸς τῆς ἐκρήνης ἀγιάσει ὑμᾶς ὁλοτελεῖς· καὶ ὁλόκληρον ὁμῶν τὸ πνεῦμα, καὶ ἡ ψυχὴ, καὶ τὸ σῶμα ἀμειπτον, ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τηρη-

(62) *Firmans.* Videtur hic accipere Didymus voces, ὁ στερεῶν, κτίζων, ποιῶν, ἀναβαίνων, ut valeant, « qui firmat, qui creat, qui facit, qui ascendit, » non vero, « qui firmo, qui creo, qui facio, qui ascendo. » Quod mirum sane est in Didymo, qui superius segm. 114 a hæreticos objurgavit, quod vocem « ego » hic non legerent.

(63) *Ecce annuntians.* En illud quod ὁσπερομέσως dictum fuisse affirmavit paulo ante: extrema itaque hic ponit Didymus quæ media Amos posuerat. Id ipsum vero, quamvis minus distincte atque explicite, indicaverat in libro *De Spiritu sancto* num. 15, ubi edita exemplaria hæc habent: « Et ad hoc respondendum est, quia quidam hæretici alium extra creatorem Dominum Patrem Salvatoris mentionunt, hoc impiissime prædicantes: non sceleratam eorum suspicionem providentes a Deo percuti, dicente: Ego formans tonitruum, et creans spiritum, et alias mundi partes faciens, et gubernans, annuntio in homines Christum meum. » Codex noster pro « providentes » habet « providentur »: quod si ejusdem codicis lectionem sequamur, ac mendosam vocem « providentur » emendemus, minus perplexa, imo multo concinnior erit sententia. Itaque sic lego ex eodem codice: « Et ad hoc respondendum est, quia quidam hæretici alium, extra Creatorem, Dominum Patrem Salvatoris mentionunt, hoc impiissime prædicantes, nunc sceleratam eorum suspicionem providenter a Deo percuti, dicente: « Ego firmans tonitruum, et creans spiritum, » et alias mundi partes faciens et gubernans, « annuntio in homines Christum meum. »

(64) *Quandonam . . . annuntiavit?* etc. Non dissimili modo Ambrosius lib. II *De Spiritu sancto* cap. 6, segm. 57, « Addidit, inquit, quod nuntiaret in homines Christum suum: annuntiavit enim in baptismo, dicens: « Tu es Filius, » etc.

(65) *In primo λόγῳ.* Si primi λόγου nomine primum hujus operis librum denotat, respicit caput 18 ejusdem libri.

(66) *Et in, etc.* Codex, καὶ τῆς, etc. Lego καὶ ἐπὶ τῆς μνημονευθείσης.

(67) *Hæc dicit.* Amos II, 4, 5.

(68) *Ut sanem eos.* Græca editio: « Ἐνεκα τοῦ ἀπώσασθαι τὸν νόμον, etc., » id est, « quia repulerunt legem, » etc. Quæ est genuina LXX Interpretum translatio, ut patet ex Hieronymi commentariis in hunc locum. Alias parvi momenti varietates omitto. Conferat lector editionem Complutensem cum Didymo, et cum editione Francofurtensi.

(69) *De proprio eorum spiritu.* Hanc explicationem, seu responsionem non memorat Didymus in libro *De Spiritu sancto*, dum Amosi prophetæ locum explicat, sed eam affert Hieronymus in commentariis ad eundem prophetæ locum lib. II, cap. 5, pag. 279, tom. VI. Eum lege, si placet.

(70) *Ipse autem.* I Thess. v, 25. In libro *De Spiritu sancto*, num. 54, 55, 56 copiosius loquitur Didymus de variis vocabuli « spiritus » significationibus. Ac ibi quoque duo Scripturæ loca affert, quæ hic citantur, ex prima ad Thessalonicenses Epistola, atque e septimo Actorum capite. Primum affert num. 55, ubi legimus: « Ad Thessalonicenses quoque, « Integer, inquit, spiritus vester, et anima, et corpus . . . » De humano ergo, ut diximus, spiritu in hoc Apostoli sermo testatus est. Sed codex noster melius; nam pro « in hoc » habet « in hoc loco. » Alterum vero affert num. 54 his in verbis: « Vocatur et anima spiritus, ut in Jacobi Epistola: Quomodo corpus tuum [codex noster caret voce tuum, quæ reipsa videtur expungenda] sine spiritu mortuum est, » et reliqua. « Manifestissime enim spiritus hic nihil aliud nisi anima nuncupatur. Juxta quam intelligentiam et Stephanus animam suam spiritum vocans, « Domine, inquit, Jesu, suscipe spiritum meum. » Vide etiam librum *Adv. Manich.*; pag. 207 et 208.

(71) *Sanctificet.* Græca editio, ἀγιάσαι pro ἀγιάζειν. Imo ipse Didymus segm. 72 a habet ἀγιάσαι.

θείη· » καὶ ὡς ἡνίκα Στέφανος εὐχόμενος λέγει·
 « Κύριε Ἰησοῦ, δέξαι τὸ πνεῦμά μου· » καὶ ὡς
 Λουκᾶς ἐν Εὐαγγελίῳ, ὅτε ὁ Σωτὴρ νεκρὰν ἤγειρε
 τὴν παῖδα, ἐφη· « Καὶ ἐπέστρεψε τὸ πνεῦμα αὐ-
 τῆς. » Δέον οὕτω δοξάζειν, εἰ μετρώς ἐποιοῦν· οἷ
 δὲ οὐ τὸ πνεῦμα τοῦτο εἶναι ὑπενόησαν, εἰς δὲ τὴν
 ἀκραν βλασφημίαν ἀφικνουῦνται. Προσῆκε δὲ ὁρᾶν
 καὶ τοῦτο, ὅτι περ ἔχει, « Ἀπαγγέλλων τὸν Χριστὸν
 αὐτοῦ. » ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ, οὐχὶ δὲ, « κτίζων. »
 Περὶ γὰρ τῶν ἐπικρυπτομένων φανερούμενων ἡμῶν
 ἕνεκα τῆς ἀρρήτου Τριάδος, ἐγράφη· « Τίς σοφός,
 καὶ συνήσει ταῦτα; » Ἐκεῖνος δὲ πρόδηλον, ὁ πρε-
 πόντως καὶ νοερώς νοήσας. Τῷ ὄντι γὰρ χαλεπὸν τῇ
 ἀκριβεῖ τῶν Γραφῶν ἐπιστῆναι τοὺς κοσμικὰ, ἢ
 αἰρετικὰ ἡσκημένους. Ὅθεν ἐφη· « Οὐ μὴ κατα-
 μείνῃ τὸ Πνεῦμα ἐπ' [209 α] αὐτοὺς, διὰ τὸ εἶναι
 αὐτοὺς σάρκα. » Τὴν τοῖς θησαυροῖς τούτοις κρύ-
 φιον δύναμιν διάγνωσίν τε καὶ ἡ ἔξω σοφία παρα-
 δίδωσιν ἐκ Θεοῦ, ὡς καὶ τὰ πάντα, ὑπάρχειν, οὕτως
 φάσκουσα·

rem scriptum est : « Nequaquam (78) permanebit
 latentem porro in thesauris hisce vim ac scientiam ex
 Deo esse, ut cætera omnia, profani etiam sapientes
 tradiderunt, sic loquentes (79) :

Πάντα γὰρ ἀνθρώποισι Θεὸς διετεκμήρατο
 "Ὅσο" ἐθέλει, πάντων τε βροτοῖς ἀδίδακτος
 ἀκούει.

KEΦ. ΔΒ΄.

Ἄλλὰ, « Πάντα, » φησιν, « διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐγένετο· »
 εἰ « Πάντα » οὐκ ἔστιν, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ἄλλ'
 εἶπε, « Πάντα, » τοῦτ' ἔστι τὰ κτιστά· οὐδαμοῦ δὲ
 γέγραπται τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ κτίσμα, ὡς οὐδὲ Υἱός.
 Τὸ γὰρ κτίσμα δοῦλον· τὸ δὲ δοῦλον οὐτε ἐλευθεροῖ,
 ὡς τὸ ἅγιον Πνεῦμα, οὔτε οἶδε, τί ποιᾷ αὐτοῦ ὁ
 Κύριος, οὔτε ἀνακτίζει τὸ παρὰ τοῦ Δεσπότης κτι-
 σθὲν, οὔτε ναὴν ἔχει τὸν ἀνθρώπον ἰσως τοῦ Θεοῦ,
 οὐδὲ θεῖον γέγραπται. Ἄλλως τε δὲ σεσῆμται ὁ
 πρωτόκτιστος, ὅς τῆς πρωτείας δι' οἰκίαν ἀλαζο-
 νεῖαν εἰς τὰ ἔσχατα τῶν ἐσχάτων ἐβρίβη.

matu ob propriam arrogantiam excidit, atque in extrema
 extremorum projecta est, aliis nominibus
 appellata fuit.

KEΦ. ΔΓ΄.

Καὶ Ἰουδαῖον δὲ οἰηθέντων τὸν Κύριον, μὴ τοῦ
 Θεοῦ, ἀλλὰ τοῦ Δαυὶδ εἶναι υἱόν, καὶ αὐτοῦ πυθομέ-
 νου αὐτῶν περὶ ἑαυτοῦ, τίνας ἔστιν υἱός, καὶ ἀπο-
 κριναμένων, τοῦ Δαυὶδ, εἶτα φήσαντος αὐτοῖς, « Καὶ
 πῶς Δαυὶδ ἐν Πνεύματι ἄγιῳ καλεῖ αὐτὸν Κύριον, D

Vide not. 47, pag. 142. Hieronymus in epist. 120
 ad Hedibiam, num. 12, hæc habet : « Deus ...
 pacis sanctificet vos per omnia, vel in omnibus,
 sine plenos atque perfectos : » hoc enim magis sonat
 ὁλοτελεῖς.

(72) Sine querela. Græca editio, ἀμέμπτως, id est
 « inculpate, » aut « irreprehensibiliter. » Didymus :
 ἀμεμπτον, id est, « inculpatum, » aut « irreprehen-
 sibile. »

(73) Domine. Act. vii, 59.

(74) Et reversus. Luc. viii, 55.

(75) At ipsi. Codex, οἱ δέ. An legendum οἷος ?

(76) Quis. Osee xiv, 40.

(77) Aut hæretica. Codex mendose, ἢ αἰρετικὰ.

(78) Nequaquam. Gen. vi, 3. Citat magis sen-
 sum, quam verba ipsa. Vide segm. 55 a.

A et integer spiritus vester, et [anima, et corpus sine
 querela (72) in adventu Domini nostri Jesu Christi
 servetur; » 429 et cum Stephanus orans dicit : « Do-
 mine (73) Jesu, suscipe spiritum meum; » et Lucas
 in Evangelio mortuam puellam a Salvatore susci-
 tatam narrans, ait : « Et reversus (74) est spiritus
 ejus. » Ita, inquam, sentire deberent, si modeste
 agere vellent, non vero arroganter. At ipsi (75)
 non de hoc spiritu propheta verba accipienda esse
 suspicati sunt, sed ad summum blasphemæ gradum
 pervenerunt. Illud etiam animadvertere oportebat,
 quod propheta ait, « Annuntians Christum suum, »
 nempe Deus et Pater, non vero creans. Nam de iis,
 quæ nobis arcano modo propter ineffabilem Trinitatem
 manifestata sunt, scriptum fuit : « Quis sapiens (76),
 et intelligit hæc? » Ille nempe, ut perspicuum est,
 qui convenienti et spiritali sensu intelligit. Nam
 difficile revera fieri potest, ut accuratam Scriptu-
 rarum interpretationem assequantur qui mundana
 cogitant, aut (77) hæretica persequuntur. Quam ob
 Spiritus super ipsos, quia ipsi carnes sunt. » La-
 tentem porro in thesauris hisce vim ac scientiam ex
 Deo esse, ut cætera omnia, profani etiam sapientes
 tradiderunt, sic loquentes (79) :

B et intelligit hæc? » Ille nempe, ut perspicuum est,
 qui convenienti et spiritali sensu intelligit. Nam
 difficile revera fieri potest, ut accuratam Scriptu-
 rarum interpretationem assequantur qui mundana
 cogitant, aut (77) hæretica persequuntur. Quam ob
 Spiritus super ipsos, quia ipsi carnes sunt. » La-
 tentem porro in thesauris hisce vim ac scientiam ex
 Deo esse, ut cætera omnia, profani etiam sapientes
 tradiderunt, sic loquentes (79) :

Omnia enim nominibus Deus significare consuevit
 Quæcunque vult, et omnes mortales per se sine ullius
 [ope audit (80).

CAP. XXXII.

At omnia, inquit, per Filium facta sunt; si (81)
 « omnia » vero facta sunt, etiam Spiritus sanctus
 factus est. Sed cum dixit Joannes « omnia, » crea-
 turas omnes designavit : nusquam vero scriptum
 est, Spiritum Dei esse creaturam, sicut ne Filium
 quidem. Nam creatura est serva; servus autem ne-
 que liberat, ut Spiritus sanctus, neque novit quid
 faciat ejus Dominus, neque denuo creat quod a
 Domino creatum est, neque templum habet homi-
 nem, sicut illud habet Deus, neque divinus dictus
 est in Scriptura. Prima vero creatura, quæ a pri-
 mata extremorum projecta est, aliis nominibus

430 CAP. XXXIII.

Cum vero Judæi existimarent Dominum non Dei,
 sed Davidis esse filium, ipse illos de semetipso quid
 sentient interrogavit, et ejusnam esset filius;
 iique responderunt, Davidis : tum illis dixit Domi-
 nus : « Et quomodo (82) David in Spiritu (83) sancto

(79) Sic loquentes. Codex, οὕτως ἢ φάσκουσα.
 Lego οὕτως φάσκουσα.

(80) Audit. Au legendum in Græco πάντων τε
 βροτῶν?

(81) Si. Codex, si. Legendum fortasse sic.

(82) Et quomodo. Matth. xxii, 43, 44. Græca
 editio, πῶς οὖν.

(83) In Spiritu sancto. Vox « sancto » deest in Bi-
 bliis cum Græcis, tum Latinis, imo apud ipsum Di-
 dymum in lib. De Spir. sancto num. 29. Itaque h'c
 additur ab ipso explicationis gratia, sicut vicissim
 in lib. De Spir. sancto num. 29, afferens proxime se-
 quentia Christi apud Joannem verba, « Si ergo Da-
 vid vocat eum Dominum, » de suo addit, « in Spi-
 ritu sancto. » Hæc enim ibi legimus pag. 136 edi-
 tionis Veronensis : « Interrogans quippe Phariseos,

vocat eum Dominum dicens: Dixit Dominus Domino meo? ex quibus Domini verbis perspicue sequitur, ut qui generis successione futurus erat Davidis secundum Incarnationem filius, eum David ipse sui ipsius Dominum secundum deitatem vocaverit, dum in Spiritu sancto prophetaret: sicut et in Regum historitis idem David ait: « Spiritus (84) Domini locutus est in me. » At hæretici prave simul atque inscite hæc omnia accipiunt. Spiritus sanctus, inquit, sui ipsius Dominum dixit Christum per Davidem. Verum omnis redarguit quod subiungitur: « Si ergo (85) David vocat eum Dominum, quomodo filius ipsius est? » Omnia quidem dixit David inspirante Spiritu sancto; nec enim poterat non ignorare futura et cælestia; qua de causa ait Christus, « In Spiritu sancto: » non omnia tamen omnino ex persona Spiritus sancti, aut Filii, aut Patris, aut creaturæ, sed nonnulla etiam ex propria persona prophetavit; sicut cum protulit commemorata verba, et cum ait: « Tibi soli (86) peccavi, et malum coram te feci; » et: « In iniquitatibus (87) conceptus sum, et in peccatis concepit me mater mea. » Alioquin illud sequeretur ut de Spiritu sancto accipiendum etiam sit quod dicit cum ipse David, tum alii prophetæ; omnes enim in Spiritu sancto locuti sunt: « Ego sum Dominus Deus tuus omnipotens; » et rursus: « Præter me (88) non est Deus; » et alia his affinia.

431 CAP. XXXIV.

Illud vero quod a Joanne dictum est: « Nondum (89) enim erat Spiritus sanctus, quia Jesus nondum glorificatus fuerat, » hanc habet veram interpretationem: Nondum, inquit, omnes perfectam sanctificationis et charismatum Spiritus Dei cognitionem habebant; nondum cognitus fuerat ab orbe terrarum; nondum glorificabatur una cum Patre et Filio. Nam respectu nostrum existentia Dei est ejus cognitio; tunc nempe Deus a nobis existere dicitur, cum eum cognoscimus; sanctum vero Spiritum cognoscimus non quando volumus, sed quando perfectionem intelligentiæ (90) acqui-

quid eis de Christo videretur, et audiens quia esset filius David, loquitur: « Quomodo David in Spiritu vocat eum Dominum, dicens: Dixit Dominus Domino meo, Sede a dextris meis? Si ergo David vocat eum in Spiritu sancto Dominum, quomodo filius ejus est? » Quanquam, ut vir clarissimus Valarsius observat, vetus editio sic habet: « Interrogans... et audiens quia esset filius David in Spiritu sancto loquentis: » Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis, » denno interrogavit, « Si ergo David, » etc. Codex vero noster etsi hoc in loco mendosus, tamen veteri editioni quodammodo consentit: sic enim habet: « Interrogans... et audiens, quod filius esset David, in Spiritu sancto loquitur: Dixit Dominus, » etc.

(84) Spiritus. II Reg. xxiii. 2.

(85) Si ergo. Matth. xxii. 45.

(86) Tibi. Psal. L. 5.

(87) In iniquitatibus. Psal. L. 6.

(88) Præter me. Osee xiii. 5.

(89) Nondum. Joan. vii. 39. In libro *De Spiritu sancto* num. 34, hunc Joannis locum afferens,

λέγων· Εἶπεν ὁ Κύριος· τῷ Κυρίῳ μου; » Καὶ διὰ τούτου σαφηνίσαντος, ὅτι Δαυὶδ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ προφητεύων τὸν διαδοχῇ γένους ἐσόμενον αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐνανθρώπησιν οἶδεν, τούτον αὐτοῦ Κύριον κατὰ τὴν θεότητα ἀποκαλεῖ· ὥς καὶ ἐν ταῖς Βασιλικαῖς ἱστορίαις ὁ αὐτὸς [209 b] λέγει Δαυὶδ· « Πνεῦμα Κυρίου ἐλάλησεν ἐν ἐμοί. » Αἱρετικοὶ πονηρῶς ὁμοῦ καὶ ἀμαθῶς παρανοήσαντες, φασὶν, ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα αὐτοῦ Κύριον ἔλεγεν τὸν Χριστὸν διὰ τοῦ Δαυὶδ. Ἐλέγχει δὲ αὐτοὺς ἡ ἐπαγγελία, ἔχουσα· « Εἰ οὖν Δαυὶδ καλεῖ αὐτὸν Κύριον, πῶς ὕδὲς αὐτοῦ ἐστίν; » Πάντα μὲν ἔλεγεν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐνηχοῦντας. Αὐτὸς γὰρ ἀγνωστος τῶν τε ἐσομένων καὶ τῶν ἐπουρανίων ἀναγκάϊω· ὑπῆρχεν· καὶ διὰ τοῦτο ἔχει· « Ἐν Πνεύματι ἁγίῳ; » οὐ πάντως δὲ ὅλα ἐκ προσώπου τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἢ τοῦ Υἱοῦ, ἢ τοῦ Πατρὸς, ἢ τῆς κτίσεως προσφῆτευσεν, ἀλλὰ καὶ ἐξ οἰκείου προσώπου, ὥς τὰ μνημονευθέντα ῥήματα, καὶ ὥς ἡνίκα λέγει· « Σοὶ μόνῳ ἡμαρτον, καὶ τὸ πονηρὸν ἐνώπιόν σου ἐποίησα; » καὶ, « Ἐν ἀνομίαις συνελήφθην, καὶ ἐν ἀμαρτίαις ἐκίσσησέν με ἡ μήτηρ μου. » Ἐπείτοιγε λείπεται ἐκδέχεσθαι εἰς τὸ θεῖον Πνεῦμα καὶ ὅταν λέγῃ αὐτὸς τὸ Δαυὶδ καὶ οἱ ἄλλοι προφῆται· πάντες· γὰρ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ ἐλάλησαν· « Ἐγὼ εἰμι Κύριος ὁ Θεός σου ὁ παντοκράτωρ; » καὶ πάλιν· « Πλὴν ἐμοῦ οὐκ ἐστὶ Θεός; » καὶ ὅσα τοιαῦτα.

ΚΕΦ. ΑΔ'.

Καὶ τῷ Ἰωάννῃ δὲ εἰρημένον, « Οὐπω γὰρ ἦν Πνεῦμα ἅγιον, ὅτι Ἰησοῦς οὐπω ἐδοξάσθη, » ταύτην ἔχει σὺν ἀληθείᾳ τὴν ἐρμηνείαν· Οὐπω, φησὶ, τελείαν τοῦ ἁγιασμοῦ καὶ τῶν χαρισμάτων τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ τὴν γνώσιν εἶχον ἅπαντες· οὐπω ἔγνωτο τῇ ὑψηλῇ καὶ ἐδοξάζετο σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ. Γένεσις γὰρ τοῦ Θεοῦ πρὸς ἡμᾶς ἡ γνώσις αὐτοῦ· καὶ γινώσκωμεν τοῦτο οὐχ ὅταν [210 a] βουλώμεθα, ἀλλ' ὅταν τελείωσιν τοῦ συνειναι κτηνώμεθα· ὅταν δὲ ἐν ἀγωνίᾳ ἀρεταῖς καθαρθέντες γενώμεθα ἄξιοι, τότε αὐτὸ ἐκείνο αὐτόματον τὴν αὐτοῦ ἡμῖν παρέχει ἐπιλαμπρῶν. Μετὰ γὰρ τὴν

explicationis causa de suo addit vocem, « datus. » Hæc enim ibi leguntur: « Quæcumque enim sufficere [codex noster: *sufferre*] poterant, tradens eis, in futurum tempus reliqua distulit, quæ sine disciplina Spiritus sancti scire non poterant: quia ante adventum Dominicæ passionis non erat datus hominibus Spiritus sanctus, evangelista dicente: » Non enim erat cuiquam Spiritus datus, quia Jesus nondum erat glorificatus. » Neque ab editis libris discrepare videtur codex noster, qui sic habet: « Evangelista dicente: » Non enim erat Spiritus datus quia Jesus nondum fuerat glorificatus. » Ita vero locutus est Didymus quod de hoc hæreticorum argumento ibi ex professo non ageret: anne autem cum ipsa Joannis verba urgeant, accuratius ea expendit.

(90) *Perfectionem intelligentiæ.* Simili modo sæpius loquitur in libro *De Spiritu sancto*. Ita num. 38 ait: « Rursum imago ipsa ostendens se puris mentibus, glorificat Patrem, insinuans eum nescientibus: ipse enim ait: » Qui videt me, videt et Patrem [codex noster habet: *insinuans eum ne*

ἀνάστασιν ὁ Δεσπότης Χριστὸς ἐμφυσῶν εἰς τὰ Ἀ
πρόσωπα τῶν ἀποστόλων εἶπε· « Λάβετε Πνεῦμα
ἅγιον· » καὶ μετὰ τὴν ἀνάληψιν αὐτοῦ τῇ Πεντη-
κοστῇ ἐπεφοίτησε, πυρίναις γλώσσαις ὀφθέν· « Ἐκάθι-
σεν δὲ ἐφ' ἑνα ἑκάστον αὐτῶν, καὶ ἐπλήσθησαν
ἀγίου Πνεύματος, καὶ ἤρξαντο λαλεῖν ἑτέραις γλώσ-
σαις, καθὼς τὸ Πνεῦμα ἐδίδου ἀποφθέγγεσθαι αὐ-
τοῖς, » ὡς μαρτυροῦσιν αἱ Πράξεις. Διὸ καὶ ὁ Δε-
σπότης προέλεγεν αὐτοῖς· « Ὑμεῖς δὲ λήψεσθε δύνα-
μιν, ἐπελθόντος τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς. » Τὸ
δὲ, « Ἰησοῦς οὕτω ἐδοξάσθη, » ἀντὶ τοῦ, φησὶν, οὕτω
παθὼν, καὶ ἀναστὰς, καὶ συνεγείρας ἑαυτῷ πλῆθος
νεκρῶν, καὶ ἀναληφθεὶς. Οὕτω γὰρ παρὰ πᾶσιν ἐπι-
στεύθη εἶναι ὁ προαιώνιος ἀγαπητὸς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ,
καὶ ἐδοξάσθη ὡς Θεὸς τῶν πατέρων· τοῦτ' ἔστιν,
οὕτω ἡ περὶ αὐτοῦ δόξα ἐβεβαιώθη παρὰ πᾶσι·
διὸ λέγει ὑστερον· « Πάτερ, ἐλήλυθεν ἡ ὥρα· » τοῦτ'
ἔστι, πάντα πεπληρωται τὰ περὶ ἐμοῦ ταῖς ἀπαρα-
βάτοις Γραφαῖς προῤῥηθέντα· « Δόξασόν σου τὸν
Υἱόν, ἵνα καὶ ὁ Υἱός σου δοξάσῃ σε. » Ὡς ἂν τοίνυν
νοήσῃς τὸ, « Ἰησοῦς οὕτω ἐδοξάσθη, » οὕτως ἂν ἐκ-
λάβοις τὸ, « Οὕτω ἦν Πνεῦμα ἅγιον· » ἐπεὶ μήγε,
κἂν μὴ σὺ λέξῃς. φανεῖς οὐδὲν ἤττον οὕτως ἔχων·
ἔτι περ πρεσβυτερεύει τὰ πρὸ τοῦ ταῦτα οὕτως
φρασθῆναι τοῦ πνεύσαντος αὐτὰ [210 b] θεϊκοῦ
Πνεύματος· ὥτινι λόγῳ καὶ ἀπόκρισιν, ὡς ψιλή
ἐννοια, τὸ δὴ λεγόμενον, τρέχοντα παρεξέτασαι,
ὑπερβαίνει πᾶσαν ἀναισθησίαν. Ἐτέροις δὲ ἐνοήθη
εἰρησβε- τὸ, « Ἰησοῦς οὕτω ἐδοξάσθη, » ἡ δὲ τὴν
δουλικὴν μορφήν, ἣν ἔφερεν αὐτὸς, ὅτι οὕτω ἦν
ἀναβεβηκυῖα εἰς οὐρανοῦς, ἀπαρχὴ γενομένη τοῖς
πιστοῖς τῆς τε ἄλλης πάσης μακαριότητος καὶ μέν-
τει καὶ τῆς εἰς οὐρανοῦς ἀνάδου (ἀπαρχὴ γὰρ Χρι-
στὸς ὡς ἀνωτέρω εἰρήται)· ἡ δὲ ἡμᾶς, ὥν περ
ἀπαρχὴ κατὰ τὴν ἐνανθρώπησιν αὐτὸς εἶναι γέγρα-
πται· ὃν τρόπον εἰρήται· « Ἐγὼ ἀγιάζω ἑμαυτὸν,
ἵνα ὦσιν καὶ αὐτοὶ ἡγιασμένοι ἐν ἀληθείᾳ· » καὶ ὡς
Παῦλος συνομολογῶν ἐπιστέλλει· « Συνήγειρεν καὶ
συνεκάθισεν ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἡμᾶς ἐν Χριστῷ
Ἰησοῦ· » καὶ πάλιν· « Ἡμῶν δὲ τὸ πολίτευμα ἐν
οὐρανοῖς ὑπάρχει. »

etiam ascensionis in cœlos ; nam primitiæ est Christus, ut superius (98) dixi : aut ut dicta sint propter nos, quorum primitiæ ipse dicitur in Scripturis quatenus in carne existens : quo sensu dictum fuit : « Ego (99) sanctifico me ipsum ut sint et ipsi sanctificati in veritate ; » et Paulus his consentanea scribens ait : « Conresuscitavit (1) et consedere fecit in cœlestibus nos in Christo Jesu ; » et rursus : « Nostra (2) autem conversatio in cœlis est. »

ΚΕΦ. ΛΕ'.

CAP. XXXV.

Οὐκ ἔχει αὐτοῖς ὁγίως καὶ τὸ Παῦλῳ Ῥωμαίοις D Ne illud quidem sano sensu intelligunt quod Pau-

scientibus : « Qui » enim, ait, « me vidit, vidit et Patrem. »] Pater quoque revelans Filium his qui ad calcem scientiæ pervenire meruerunt, » et reliqua.

(91) Per spiritualia certamina comparatis. Codex, ἐν ἀγωνίοις ἀρεταῖς. Malin : ἐναγωνίοις ἀρεταῖς.

(92) Accipite. Joan. xx, 22.

(93) Seditque. Act. ii, 3, 4.

(94) Vos vero. Act. i, 8. Græca editio pro ὑμεῖς δὲ habet ἀλλὰ.

(95) Nondum passus erat. Eodem modo Joannis verba explicat in lib. De Spiritu sancto num. 34, ubi postquam ea recitavit, subiungit : « Glorificari dicens Jesum, mortem gustare [cod. nos. et : gu-

siverimus. Cum vero virtutibus per spiritualia certamina comparatis (91) purificati, digni effecti fuerimus, tunc ipsemet suam nobis sponte largitur illustrationem. Nam post resurrectionem Dominus Christus insufflans in facies apostolorum dixit : « Accipite (92) Spiritum sanctum : » ipse vero Spiritus sanctus post Christi assumptionem igneis linguis apparens advenit in Pentecoste, « seditque (93) supra singulos eorum, et repleti sunt sancto Spiritu, et cœperunt loqui aliis linguis, prout Spiritus dabat eloqui illis, » sicut Acta testantur. Ideo etiam Dominus prædixit illis : « Vos vero (94) accipietis virtutem, superveniente Spiritu sancto in vos. » Illa autem verba, « Jesus nondum glorificatus fuerat, » hoc sibi volunt : nondum passus erat (95), nec resurrexerat, nec simul cum semetipso mortuorum multitudinem excitaverat, nec in cœlum assumptus fuerat. Nondum enim omnes credebant eum esse dilectum Dei Filium, ante 432

secula existentem, ac nondum glorificatus fuerat ut Deus patrum ; id est, nondum ejus glorificatio ubique fuerat stabilita. Quare dixit postea : « Pater (96), venit hora : » id est, Quæcumque de me a divinis indubitatisque Scripturis prænuntiata fuere, jam completa sunt : « Glorifica Filium tuum, ut et Filius tuus glorificet te. Quo sensu igitur accipis illud, « Jesus nondum glorificatus fuerat, » eodem intellige et illud, « Nondum erat Spiritus sanctus. » Alioquin nomen illud imprudens dicere videberis, quod ne tu quidem ais, ea scilicet, quæ narrantur ante hunc textum, « Nondum erat Spiritus sanctus, » anteriora esse, ac veluti vetustiora divino Spiritu, quo afflante ille textus scriptus est ? Quod si quis hæc diceret, ei vel currente, ut loquantur, calamo ut simplex currit cogitatio, respondere stultissimum foret. Alii vero sic interpretati sunt verba illa, « Jesus nondum glorificatus fuerat, » ut aut dicta sint ob servilem formam, quam ipse gestabat, quia nondum hæc in cœlos ascenderat, nec fidelibus primitiæ (97) adhuc facta erat cum cujusvis alterius felicitatis, tum

stantem] pro cunctis. Itaque post resurrectionem apparens discipulis suis, et insufflans in faciem eorum, « Accipite, inquit, Spiritum sanctum. » Et rursus : « Accipietis virtutem Spiritus sancti venientis super vos. »

(96) Pater. Joan. xvii, 1.

(97) Primitiæ. Ex I Cor. xv, 20 et 23.

(98) Superius. Vide segm. 165 b.

(99) Ego. Joan. xvii, 10.

(1) Conresuscitavit. Ephes. ii, 6.

(2) Nostra. Philipp. iii, 20. Græca editio, γὰρ pro δὲ.

us ad Romanos scripsit : « Ipse Spiritus (3) postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus : qui autem scrutatur corda, scit quid desideret (4) Spiritus, quia (5) secundum Deum postulat pro sanctis. » Nam voce illa « inenarrabilibus » potissimum significavit, investigandas non esse huiusmodi res ; quasi diceret : Incomprehensibiles sunt et ineffabiles. Verbis vero illis « secundum Deum » indicat, postulationem, de qua loquitur, 433 nostræ similem non esse, neque hæc juxta humanam consuetudinem accipi debere ; superant enim omnem mentem, et sermonis (6) naturam arguunt. Deinde non dixit absolute, Postulat, aut, Postulat contra nos, et contra sanctos, sed, « Postulat pro nobis, » et « pro sanctis. » Spiritus quidem sancti, utpote Dei, proprium est, ut sit erga homines benignus, et humani generis amans. Quoniam tamen hæc proferunt quasi humano more accipienda sint, non vero eo sensu qui Deo dignus sit, norint tandem aliquando verbo ἐντυχεῖν etiam « considerandi » ac « speculandi » significationem subesse. Ita exempli gratia dicere consuevimus : ἐνέτυχον τῇ βίβλῳ, id est, *versatus sum in libro*. Atque hoc sensu (7) magis proprie adhibetur verbum ἐντυγχάνειν : nam libidinosum etiam congressum quidam vocant ἐντευξίν. At postulatio rectius designaretur verbo αἰτήσασθαι, quam ἐντυχεῖν. Gemitus autem hic miserationes dicit. Ait ergo : Spiritus Dei speculatur quæ sunt pro nobis, miserationibus incomprehensibilibus. Nam hoc etiam, quod mystice sic dictum fuit, creaturæ naturam et conditionem excedit, quia statim Paulus Deo cordium cognitori tanquam aliquid magnum hoc tribuit, quod noscat, « quid sapiat (aut, desideret) Spiritus sanctus. » Deinde vero Filius quoque simili modo ἐντυγχάνει, id est, *speculatur pro nobis*, etsi « magnus, et dominator, et verus Deus sit ; » nam de illo scribit idem Apostolus ad Hebræos quidem : « Semper vivens (8) μετὰ τὸ ἐντυγχάνειν, (id est *ad speculandum, aut interpellandum* pro ipsis (9) ; » ad Romanos vero : « Christus Jesus (10) qui mortuus est, imo qui excitatus est a mortuis (11), qui est in dextera Dei, qui etiam ἐντυγχάνει, (id est, *speculatur, aut inter-*

A *γραφὴν*, ὅτι : « Αὐτὸ τὸ Πνεῦμα ὑπερἐντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν στεναγμοῖς ἀλαλήτοις. » ὁ δὲ ἐρευνῶν τὰς καρδίας οἶδεν, τί τὸ φρόνημα τοῦ Πνεύματος, ὅτι κατὰ Θεὸν ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἁγίων. » Μάλιστα γὰρ ἐσήμηνε τῷ ἔχειν « ἀλαλήτοις, » μὴ ζητεῖσθαι τὰ τοιαῦτα ἀκατάληπτα γὰρ, φησὶν, καὶ ἀφραστα· τῷ δὲ ἔχειν « κατὰ Θεὸν, » μὴ καθ' ἡμᾶς εἶναι ταῦτα, μὴδὲ χρῆναι νοεῖσθαι κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην συνήθειαν· ὑπερέχει γὰρ πάντα νοῦν καὶ λόγου φύσιν ἐλέγχει. Ἐπειτα οὐκ εἶπεν ἀπολελυμένως, Ἐντυγχάνει, ἢ κατεντυγχάνει καθ' ἡμῶν, καὶ κατὰ [211 a] ἁγίων· ἀλλ', « Ὑπερἐντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν, » καὶ, « ὑπὲρ ἁγίων. » Τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἰδίον, ὡς Θεοῦ, τὸ φιλόανθρωπον. Ὅμως ἐπειδὴ κατὰ ἀνθρώπων ταῦτα, καὶ οὐ θεοπρεπῶς, προφεράσιν, γνωστῶσαν ὅλῃ γοῦν ποτε, ὡς ἐντυχεῖν καὶ τὸ σκοπῆσαι λέγεται· οἷον ὡς εἰώθαμεν λέγειν· Ἐνέτυχον τῇ βίβλῳ· καὶ πλέον τοῦτο κυριωτέρως φαίη τις· τὸ γὰρ πρὸς ἡδονὴν καὶ ἐντευξίν τινες καλοῦσι ποιήσασθαι. Αἰτήσασθαι μᾶλλον ἢ περ ἐντυχεῖν λέγεται. Στεναγμοὺς δὲ ἐνταῦθα τοὺς οἰκτιρμοὺς λέγει. Τὸ οὖν Πνεῦμα, φησὶ, τοῦ Θεοῦ ὑπερσκοπεῖ τὰ ὑπὲρ ἡμῶν οἰκτιρμοὺς ἀκατάληπτοις· τοσοῦτον γὰρ καὶ τοῦτο μυστικῶς εἰρημένον ὑπερβαίνει τὴν κτίσιν, ὅτι εὐθὺς τῷ καρδιογνώστῃ Θεῷ ὡς μέγα τὸ εἰδέναι τὸ φρόνημα τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀπένειμεν. Ἐπειτα δὲ καὶ ὁ Υἱὸς ὁμοίως ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν· καὶ ὁμοῦς μέγας, καὶ ἐξουσιαστής, καὶ ἀληθινὸς Θεὸς ἐστιν. Γράφει γὰρ περὶ αὐτοῦ ὁ αὐτὸς ἀπόστολος, Ἑβραίοις μὲν· « Πάντοτε ζῶν εἰς τὸ ἐντυγχάνειν ὑπὲρ αὐτῶν. » Ῥωμαίοις δέ· « Χριστὸς Ἰησοῦς ὁ ἀποθανὼν, μᾶλλον δὲ ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν· ὃς ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ, ὃς καὶ ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν. » Ὅτι δὲ τὸ ὄνομα τοῦ Παρακλήτου, καὶ τὸ ἐντυγχάνειν ὑπὲρ ἡμῶν, οὐ κατὰ τὸ δοκοῦν τῇ λέξει καὶ τὴν κοσμικῇ ὁμιλίᾳ ἐκδέχεσθαι χρῆ. Ἔστιν ἐξ ὁμοιοτρόπων ρημάτων διδαχθῆναι· ὡς ἦν ἡμεῖς περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς γράφει ἐν πε' ψαλμῷ· « Ποίησον μετ' ἐμοῦ σημεῖον εἰς ἀγαθόν, καὶ ἰδέτωσαν οἱ μισοῦντές με, καὶ αἰσχυνοῦντές, ὅτι σὺ, Κύριε, ἐβοήθησάς μοι καὶ παρακάλεσάς με. » καὶ Παῦλος· « Αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, καὶ ὁ Θεὸς καὶ Πιτὴρ παρακαλεῖται υἱῶν [211 b] τὰς καρδίας. »

(3) Ipse Spiritus. Rom. viii, 26, 27.

(4) Quid desideret. Vide not. 84 pag. 169.

(5) Quia. In lib. De Spiritu sancto num. 27, aliter dictavit Didymus, si edita exemplaria spectes ; habent enim « quomodo » pro « quia. » At codex noster ibi habet, « quoniam secundum Deum postulat pro sanctis. » Ac revera ita ibidem legendum videtur.

(6) Sermonis. In Græco sententia est valde perplexa. An eandem indicat Spiritus sancti ac Verbi naturam ? ac utrumque legati munere fungi, ut ait in lib. De Spiritu sancto, num. 27 ?

(7) Atque hoc sensu... quam ἐντυχεῖν. Hic locus in codice mea quidem sententia ita depravatus est, ut et nonnulla omiserit librarius, quæ supplere nequeat nisi qui divinare voluerit, et quædam verba perperam scripserit. Equidem pro αἰτήσασθαι legendum esse αἰτήσασθαι non dubito, cum de postulatione sermo sit.

D (8) Semper vivens. Hebr. vii, 25.

(9) Pro ipsis. Latina Biblia habent « pro nobis. »

At Didymus legit « pro ipsis, » etiam in libro De Spiritu sancto num. 27, ubi sic loquitur : « Cum enim Salvator mediatoris et legati personam habeat, et qua pontifex deprecetur pro peccatis nostris, « salvans in sempiternum eos, qui per ipsum accesserunt ad Deum, quia semper vivens interpellat pro eis Patrem » et cætera. Adnotatur quidem in editione Veronensi, aliquem codicem habere « pro nobis, » sed legendum puto « pro eis, » ut editio illa et codex noster ms. habet.

(10) Christus Jesus. Rom. viii, 34. Vocem « Jesus » non habent Græca Biblia, sed eam habent Latina et codex Alexandrinus.

11. A mortuis. Deest hoc in Bibliis. Græca editio sic habet : μᾶλλον δὲ καὶ ἐγερθεὶς, ὃς καὶ ἐστιν, et reliqua ut hic. Sed hæc illa et desunt etiam in codice Alexandrino.

καὶ ἐτέρωθεν· « Ὁ μετανοῶν ἐπὶ ταῖς κακίαις τῶν ἀνθρώπων » τοῦτ' ἐστίν, Ὁ συγγινώσκων ἢ συμπαθῶν· οὐ γὰρ ὡς αὐτὸς ὦν αἴτιος τῆς κακίας, ἢ μετανοεῖ. Πολλάκις δὲ ἡ Γραφὴ τὴν λέξιν, τὴν ἐνταῦθα σημαίνουσαν τότε τι, ἐθήκεν ὡς ἄλλο τῷ φαινομένῳ μηνύουσαν· ὡς ἡνίκα λέγῃ ἐν Ἑξάδῳ· « Ἦν Μωϋσῆς ποιμαίνων τὰ πρόβατα Ἰσθὼρ γαμβροῦ αὐτοῦ. » Ἦν δὲ τὸναντιὸν Ἰσθὼρ πενθερὸς, γαμβρὸς δὲ Μωϋσῆς. Ὅτι δὲ καὶ νῦν παντὶ ἀχώρητος καὶ ἀνέφικτος ὁ ἄρατος Θεὸς (διὸ ὡς ἐπίπαν αἱ θεηγοῦνται οὐχ ὡς ἔτυχε πᾶσιν ἀπλῶς ἐμφανῇ, ἀλλὰ κρύφιον ἔχουσι νοῦν), ἔστιν εὐρεῖν καὶ ἐν βιβλίοις τῶν ἑξω φιλοσοφημάτων. Ἐχουσι γὰρ ταῦτα·

reitur; nec enim quasi ipse auctor malitiæ sit, aut deliquerit, παραχαιεῖ, id est, exhortatur, nec μετανοεῖ, id est, resipiscit. Sæpius vero Scriptura vocem, quæ uno in loco certum aliquid significat, alibi sic adhibet, ut aliud denotare in speciem videatur: ut cum dicit in Exodo: « Erat (16) Moses pascens oves Jethro (17) generi sui (18). » At Jethro e contrario socer erat, Moses vero gener. Quod autem nulla mens comprehendere valeat, aut assequi invisibilem Deum (quam ob causam divinæ locutiones simplicem sensum et cuilibet obvium non habent, sed arcanum ac latentem) in libris etiam profanorum philosophorum invenire licet; hæc enim scripserunt:

Ἀρρήτα δ' οὐρανίου Θεοῦ μελεδήματα θητοῖς.
Ἀφράστοισιν ἕκαστα διαπραχθέντα προνοῶν.

Ὅν βροτῶν οὐ θέμις ἐστὶ μετρεῖν τ' ἀμέτρητ' [ἀνελεσθαι].

ΚΕΦ. ΑΓ'.

Καὶ τὴν ἔχουσαν παρ' Ἰωάννη περιόχην, « Αὐτὴ δὲ ἐστὶν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γινώσκασίν σε, τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν, καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν. » καὶ πάλιν· « Πιστεύετε εἰς τὸν Θεόν, καὶ εἰς ἐμὲ πιστεύετε, » βλασφημῶς λίαν Μακεδονιανοὶ ἐμελέτησαν, φάσκοντες τὸ ἅγιον Πνεῦμα μὴ μνημονεύεσθαι, ὡς ὅθεν ὀνειδὸν τῇ φύσει· καὶ διὰ τοῦτο ἐκβάλλεσθαι τοῦ εἶναι ἀληθινὸν Θεόν. [212 a] Ἀλλ' εἰρηται μὲν ἤδη εἰς ὁμοῖοτροπα προβλήματα πολλὰ περὶ τούτου, καὶ μέντοι ἐν τῷ πρώτῳ λόγῳ ἐν κεφαλαίῳ δεκάτῳ, καὶ ἐν τῷδε τῷ βιβλίῳ ἐν κεφαλαίῳ τεσσαρεσκαίδεκάτῳ· ῥηθῆσεται δὲ καὶ νῦν. Εἰ τοίνυν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἡ περὶ τοῦ

A pellant) pro nobis. » Quod vero nomen (Paracleti consolatore et advocatum significans, ac locutio isthæc, ἐντυγχάνειν pro nobis, ita accipi non debeant, ut sonare videntur, utque 434 mundani sermonis consuetudo fert, e similibus locis intelligere licet. Nam de Deo et Patre scribitur in LXXXV psalmo: « Fac mecum (12) signum in bonum, et videant qui oderunt me, et confundantur, quoniam tu, Domine, adjuvisti me, et παραχάλεσας (hoc est, consolatus es) me; » et Paulus: « Ipse autem (13) Dominus noster Jesus Christus, et Deus ac Pater παραχάλεσει (14), id est, (consolabitur) corda vestra; » et alibi: « Qui pœnitentia (15) ducitur in malitiis hominum; » id est, qui ignoscit, aut miseretur, παραχαιεῖ, id est, exhortatur, nec

B Abdiæ (9) autem sunt mortalibus cœlestis Dei cogitationes, Ac ineffabilibus singulæ septæ (20) sunt providentias, Quas nequit mortalis assequi, ac veluti immensa metiri.

CAP. XXXVI.

Periocham quoque illam, quæ apud Joannem existat, « Hæc autem est (21) vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum; » necnon ea verba: « Creditis (22) in Deum, et in me credite, » valde impie Macedoniani interpretati sunt. Nam Spiritus sanctus, inquit, 435 in his locis non memoratur, utpote qui natura alienus est ac veluti extraneus: ideoque verus Deus non est. Sed jam alias, dum hæreticis similia objicientibus argumenta ac testimonia responderemus, multa de hoc etiam diximus cum in primo λόγῳ capite 10 (23), tum in hoc libro capite 14 (24). Nunc tamen quoque nonnulla dice-

(12) Fac mecum. Psal. LXXXV, 16.

(13) Ipse autem. II Thess. II, 16, 17.

(14) Παραχάλεσει. Plura ante hæc editionem misit Didymus, quæ habet Græca editio. Verbum vero παραχάλεσει Vulg. interpres transfert, « exhortabitur. » Ego eo sensu illud verti, quo illud accepit theologus noster tum hic, tum segm. 214 a.

(15) Qui pœnitentia. Latina Biblia Jonæ IV, 3 (seu 2) habent: « ignoscens super malitia. » Hieronymus in Commentariis: « pœnitentiam agens super malitiis. » Cum vero et in Græcis et in Latinis Bibliis desit vox « hominum, » ac Didymus segm. 191 b apocrypham Manassis orationem citaverit, videtur hic quoque eandem citare; in ea enim legitur: « pœnitens super malitiis hominum. »

(16) Erat. Exod. III, 1.

(17) Jethro. Codex, Ἰσθὼρ. Alii scribunt Ἰσθὼρ, alii Ἰωθὼρ, alii etiam Ἰοθὼρ.

(18) Generi. Græca editio habet, πενθεροῦ, id est « soceri. » In Francofurtensis tamen editionis margine adnotatum est, quedam exemplaria habere, γαμβροῦ, ut legit Didymus. Quæ Pollux aliique grammatici scripserunt de voce γαμβρός, huc trans-

ferre mei instituti non est. Illud tantum animadverto, a Josepho etiam lib. V Antiq. cap. 1, hunc Jethro vocari Μωσέως γαμβρόν, id est, « Mosis socerum: » et a veteribus tragicis socerum dictum esse γαμβρόν, teste Eustathio ad lib. V Iliad., pag. 572.

(19) Abdiæ. Græcus versus syllaba redundat: non redundabit autem, si legeris ἀρρήτ' οὐρανίου, vel κρυπτὰ δὲ οὐρανίου.

(20) Septæ. Cod., διαπραχθέντα. Lego διαπραχθέντα.

(21) Hæc autem est. Joan. XVII, 3.

(22) Creditis. Joan. XIV, 1.

(23) In primo λόγῳ capite 10. Coniici hinc posse videri, primum hunc λόγον non esse primum huius operis librum, sed aliquem alium theologi nostri libellum, sive eum vocare malueris sermonem, seu tractatum, sive opusculum; primum nempe, ut videtur, ex duobus λόγοις, quos contra Arianos dictavit. Nam λόγον aperte hic distinguit ἀπὸ τοῦ βιβλίου, id est, « sermonem a libro. »

(24) In hoc libro cap. 14. Huius tertii libri caput illud designat, quod nos apographi numeros secuti

mus. Si ergo in cognitione, qua cognoscitur Pater, et Filius, sita est vita æterna, Spiritum vero demonstratum esse cum vitam, tum Spiritum Dei, sequitur ut ipse etiam sit solus verus Deus, una cum Patre semper intelligendus, utpote Spiritus ejus. Idcirco in una vita æterna unam cognitionem admittit, non vero diversas allatum capitulum. Ac evangelista quoque cum ait, « In hoc (25) cognoscimus, quod in nobis est Deus, ex Spiritu ejus quem dedit nobis, » aperte indicat, Spiritum sanctum simul et commemorari, et adesse cum Patre. Quod autem ne Filius quidem sine Spiritu sancto intelligatur, perspicuum est; dicit enim ei Pater: « Spiritus (26) meus qui est in te; » ipse vero Filius inquit: « Spiritus (27) Domini super me. » Ac Paulus quoque deitatis communionem identitatemque significans, et juxta germanum Scripturæ sensum Spiritum sanctum subintelligi indicans, aut superintelligi, quasi et ipse nominetur, etsi aliquando peculiariter non nominetur, hæc scribit: « Curantes (28) servare unitatem Spiritus in vinculo pacis. » Itaque alibi rursus Spiritus sancti aut solius, aut simul **436** cum Patre mentionem facit. Necesse ergo mea quidem sententia est, ut illud potius dicant, quod sapientissimus Moses dixit: « Si inveni (29) gratiam apud te (30), manifesta mihi teipsum: probe noscam (vel videam) te: » ut tandem aliquando Trinitatem natura et concordia individuum agnoscant. Nondum enim, ut videtur, probe sciunt ea, quæ multi (31) quidem « prophetæ ac reges voluerunt videre, et audire, » ast id consecuti non sunt: nos vero non modo ea audimus, sed etiam videmus, ut apud Lucam scriptum est.

CAP. XXXVII.

In hoc etiam a veritate æqualiter aberrarunt, quod prave ea acceperint, quæ scripta sunt in Luca: « Nemo (32) novit Filium, nisi Pater, neque Patrem quis novit, nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare; » et alibi: « Non quia (33) Deum

vocavimus caput decimum sextum: in eo enim decimum quartum objectionum caput dissolvitur. Nimirum quod nos inscripsimus caput tertium, Didymo est caput 1; quod notavimus numero 4, Didymo est 2, et ita porro.

(25) In hoc. I Joan. III, 24.

(26) Spiritus. Isa. LIX, 21. Hunc Isaïæ locum affert Didymus etiam in libro *De Spiritu sancto* num. 50: sed si edita exemplaria sequamur, videri potest ibi eum sic accepisse, ut sint verba Filii, non Patris: ait enim esse verba Domini; passim vero Didymus « Domini » vocabulo Filium intelligit, « Dei » autem nomine Patrem. At res aliter se habebit, si nostrum codicem consulamus: clare enim apparebit, ibi quoque Didymum, loquentem facere non Filium, sed Patrem, ut facit in hoc segmento et superius segm. 31 b. Hæc itaque ibi leguntur: « Nam in his sermonibus Deus » vocans « per fidem » in sanctificationem, « id est, ut sancti Spiritus fierent credentes [multo concinnior, atque adeo genuina est nostri codicis lectio, qui ommissa voce Spiritus habet: id est, ut sancti fierent credentes], dedit eis Spiritum sanctum.... Unde pœnas luent qui ista commiserunt [cod. noster: commiserunt], non quasi hominem, sed quasi Deum spernentes. Et ut sciamus Dominum esse Spiritum sanctum [rectius, ut puto, codex noster: Deum

A Πατρός καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἔστι γνώσις, καὶ τὸ Πνεῦμα δὲ ἀποδείκνυται εἶναι ζωὴ τε καὶ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Ἄρα καὶ αὐτὸς μόνος ἀληθινὸς Θεὸς ὑπάρχει, νοούμενος ἀπὸ μετὰ τοῦ Πατρὸς, ὡς Πνεῦμα αὐτοῦ. Διὸ μὴ αἰωνίῳ ζωῇ μίαν γνώσιν, καὶ οὐ διάφορον, ἐπομένην ἐν τῷ ἐκκαίμενῳ κεφαλαίῳ ἐδίδαξεν. Λέγων δὲ καὶ εὐαγγελιστῆς, « Ἐν τούτῳ γινώσκουμεν, ὅτι ἐν ἡμῖν ἔστιν ὁ Θεός, ἐκ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, οὗ ἔδωκεν ἡμῖν, » συμμνημονεύεσθαι αὐτὸ καὶ συμπαρεῖναι τῷ Πατρὶ δηλοῖ. Ὅτι δὲ οὕτε ὁ Υἱὸς χωρὶς τοῦ ἁγίου Πνεύματος νοεῖται, εὐδὺλον· λέγει γάρ ὁ μὲν Πατὴρ πρὸς αὐτόν· « Τὸ Πνεῦμα τὸ ἐμὸν, ὃ ἔστιν ἐπὶ σοί· » αὐτὸς δὲ φησὶ· « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ. » Καὶ ὁ Παῦλος δὲ, τῆς θεότητος τὸ ἐπικρίνον, καὶ τὸ συνεχ-
B φωνεῖσθαι τὸ ἅγιον Πνεῦμα τῇ διανοίᾳ τῆς Γραφῆς, καὶ μήποτε ἰδικῶς ἐμφέρηται, σημαίνων, γράφει· « Σπουδάζοντες τηρεῖν τὴν ἐνότητά τοῦ Πνεύματος ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης. » Ἄλλοτε οὖν πάλιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἢ κατὰ μόνας, ἢ σὺν τῷ Πατρὶ μνημονεύει. Ἀναγκαῖον οὖν οἶμαι μᾶλλον λέγειν αὐτοῦς ὡς ὁ πάνσοφος Μωϋσῆς· « Εἰ εὐρηκα χάριν παρὰ σοί, ἐμφανισόν μοι σεαυτὸν· γνωστῶς ἴδω σε· » ἐν' ὧς ποτε γνοῖεν τὴν τῇ φύσει καὶ συμφωνίᾳ ἀδιαί-
ρετον Τριάδα. Ὡς εἰκοιεν γάρ, οὕτω γνωστῶς ἴσασιν, ἃ πολλοὶ μὲν προφηταὶ καὶ [212 b] βασιλεῖς ἠθέλησαν ἰδεῖν καὶ ἀκούσαι, καὶ οὐκ ἔτυχον· ἡμεῖς δὲ οὐχὶ ἀκούομεν μόνον, ἀλλὰ καὶ βλέπομεν, ὡς παρὰ Λουκᾶ λέγει.

KEΦ. ΑΖ'.

C Ἐν ἴσῳ παπλάνηται καὶ περὶ τὸ γεγραμμένον ἐν τῷ Λουκᾶ· « Οὐδεὶς γινώσκει τὸν Υἱὸν, εἰ μὴ ὁ Πατὴρ· οὐδὲ τὸν Πατέρα τις ἐπιγινώσκει, εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, καὶ ὃ ἐὰν βούληται ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψαι· » καὶ ἐτέρῳ· « Οὐχ ὅτι τὸν Θεὸν τις ἑώρακεν, εἰ μὴ ὁ ὢν ἐκ

esse Spiritum sanctum: hoc enim peculiariter vult Didymus, Spiritum sanctum esse Deum, non vero probare peculiariter vult, eum esse Dominum], qui datur credentibus, ex ipsius prophetæ Isaïæ discamus eloquio, qui inducit ad quempiam dicentem Dominum [codex noster, Deum]: Spiritus meus in te, et verba mea dedi in os tuum. » Hactenus Didymus. Quod autem in postremis hisce verbis legendum sit potius « Deum, » quam « Dominum, » apparet etiam ex verbis, quæ proxime subjiciuntur a Didymo, quæque non modo in nostro codice, sed etiam in editione sic se habent: « Ostenditur enim ex sermone presenti (hoc est ex loco Isaïæ quem nunc attulit Didymus) quod qui acceperit Spiritum » Dei, « simul cum eo et verba » Dei « possideat. » Non ait Didymus: « qui acceperit Spiritum Domini... verba Domini possideat. »

(27) Spiritus. Isa. LXI, 1.

(28) Curantes. Ephes. IV, 3.

(29) Si inveni. Exod. XXXIII, 13.

(30) Apud te. Græca editio: ἐναντίον σου, id est « coram te. »

(31) Multi. Ex Luc. X, 24.

(32) Nemo. Luc. X, 22. In Bibliis idem est sensus, sed verba aliquantulum diversa.

(33) Non quia. Joan. VI, 46.

τοῦ Θεοῦ. » Ἡγοῦνται γὰρ, ὡς ἡ, « Οὐδεὶς ἄλλος γινώσκει, » λέξεις ἐξῆλθει τῆς θείας γνώσεως τὸ θεῖον Πνεῦμα· οὐ προσέχοντες, ὡς ἡ λέγουσα φωνή, « εἰ μὴ ὁ ὢν ἐκ τοῦ Θεοῦ, » οὐκ ἐκβάλλει αὐτὸ τοῦ ὁρᾶν καὶ γινώσκειν τὸν Πατέρα, ἅτε καὶ Παῦλος ὁμοίως γράψαντος περὶ αὐτοῦ· « Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ » καὶ τοῦ Υἱοῦ φήσαντος· « Πνεῦμα, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται· » εἶτα καὶ ἐν ἑτέρῳ πάλιν τοῦ Παύλου σιωπήσαντος μὲν τῇ λέξει, οὐχὶ δὲ τῷ νῷ, τὸν Υἱὸν, διδάξαντος δὲ τὸ Πνεῦμα μόνον ὁρᾶν καὶ εἰδέναι τὸν Πατέρα ἐν ταῖς συλλαβαῖς ταῖσδε· « Τὸ Πνεῦμα πάντα ἔρευνᾷ καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ· τίς γὰρ οἶδεν ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀνθρώπου, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ; οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς οἶδεν, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ· » καὶ πάλιν· « Ὅτι ὁ Θεὸς οἶδεν, τί τὸ φρόνημα τοῦ Πνεύματος. » Ἐρευνᾷ δὲ τὸν Θεὸν οὐκ ὁ μὴ ὁρῶν, μηδὲ συνὼν αὐτῷ· καὶ οἶδεν τὰ τοῦ Θεοῦ οὐκ ὁ μὴ γινώσκων αὐτὸν, μηδὲ ὢν τῆς αὐτῆς θεότητος· ἀδύνατον γὰρ εἰδέναι τὰ τοῦ Θεοῦ οὕτως, ὡς οἶδεν αὐτὰ ὁ Θεός, καὶ τὴν ἴσιν γνώσιν κεκτηθῆναι αὐτῷ, μὴ τῆς αὐτῆς αὐτῷ οὐσίας καὶ γνώσεως ὑπάρχοντα. Τὸ δὲ εἰδὼς τὰ τοῦ Θεοῦ καὶ ὃν [213 a] ἐπὶ τὸν Υἱὸν, οἶδεν καὶ τὰ τοῦ Υἱοῦ. Ὡς πρὸς τοὺς χριστούς ἐστι τοίνυν τὸ, « Οὐδεὶς γινώσκει τὸν Πατέρα, » ἢ « τὸν Υἱόν· » οὕτε μὴν ὁρᾷ οὕτως ὡς ἔστιν· οὕτε γὰρ ἡ ἐγγυρωσα κατανόσεις ἐν πᾶσιν, ἐπεὶ μὴ πάντες ἀξιόχρεοι· καὶ ἐν οἷς ἔστιν, οὐκ ἴση ἐκάστῳ ὑπάρχει. Κατὰ γὰρ τὸν Παύλου λόγον· « Ἄλλῳ μὲν δίδονται γνώσεις σοφίας, » ἄλλῳ δὲ τὸδε ἢ τὸδε· κατὰ δὲ τὸ Εὐαγγέλιον, ᾧ δίδονται περισσότερον, περισσοτέρας εὐθύνas ἐπάγεται. Αἰρετικοὶ δὲ φασιν· « Ἐρευνᾷ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ, » ὡς ἀγνοοῦν. Ἄλλ' ἐπήγαγεν, ὡς « Οἶδεν τὰ τοῦ Θεοῦ. »

alteri autem hoc, aut hoc. Juxta Evangelium vero,

(34) Deum. Græca editio : τὸν Πατέρα, id est « Pa-

terem. »

(35) Ex Deo. Græca editio : παρὰ τοῦ Θεοῦ.

(36) Spiritus. I Cor. II, 12.

(37) Spiritus. I Cor. II, 10, 11.

(38) Spiritus hominis. Hæc verba sine dubio accepit Didymus de humano creato spiritu, ut reipsa accipiendi sunt : quamvis hunc ipsum spiritum ab anima distincterit, ut nonnulli alii fecerant ante ipsum, de qua re in præsens dicere inopportunitatem foret. Itaque nondum satis intelligere potui cur in libro *De Spiritu sancto* num. 54, vulgatam atque adeo, ut equidem reor, genuinam lectionem immutavit vir cl. Vallarsius. Ut res perspicua sit, prius assero eum Didymi locum ex editione Veronensi cum nostro codice a me collata. « Dicitur etiam, excepta anima, et excepto spiritu nostro, Spiritus alius quis esse in homine [codex noster : et excepto Spiritu sancto, alius quis esse in homine spiritus], de quo Paulus scribit : « Quis enim scit hominum ea quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in eo est? » Si enim voluerit contendere quispiam, animam hic significari in spiritu, quis erit homo, cujus cogitationes, et arcana, et secreta [rectius codex noster : secreta] cordis occulta nesciat homo [cod. noster, alius homo] nisi spiritus ejus? Quia de corpore solitario hoc intelligere velle perstultum est. Quod si arguta [cod. noster : argutus] nititur fraude surrepere [cod. noster : subripere] de Spiritu sancto hæc scripta contestans; si diligenter verba ipsa consideret, cessabit asserere mendacium. Si quidem ita scriptum est : « Quis enim scit hominum

A (34) vidit quisquam, nisi qui ex Deo (35) est. »

Nam verbis illis, « Nemo alius novit, » divinum Spiritum Dei cognitione destitutum indicari arbitrantur; neque animadvertunt, verbis quæ statim adduntur, « nisi qui ex Deo est, » Patris visionem et cognitionem eidem tribui : quippe cum etiam Paulus de illo similiter scripserit : « Spiritus (36) qui ex Deo est; » et Filius dixerit : « Spiritus qui a Patre procedit : » ac præterea in alio testimonio rursus Paulus verbis quidem Filium tacuerit, sed non sensu; a solo autem Spiritu videri et nosci Patrem docuerit hisce verbis : « Spiritus (37) omnia scrutatur, etiam profunda Dei : quis enim hominum novit quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis (38) qui in ipso 437 est? sic et quæ sunt Dei, nemo novit nisi Spiritus Dei : » et rursus dixerit : « Deus novit (39) quid desideret (aut sapiat) Spiritus. » At vero Deum non scrutatur qui eum non videt, quique cum eo non coexistit : neque novit quæ Dei sunt qui ipsum Deum non cognoscit, quique non est ejusdem cum ipso deitatis. Fieri enim non potest, ut is qui non sit ejusdem cum Deo essentia et eadem cognitione præditus, noscat quæ Dei sunt, sicut novit ea Deus, et æqualem cum ipso habeat cognitionem. Qui autem et novit quæ Dei sunt, et est in Filio, is novit etiam quæ sunt Filii. Itaque respectu creaturarum dicitur illud : « Nemo novit Patrem, » aut « Filium, » nec quisquam eum vidit sicuti est : nam ne illa quidem cognitione ac visionem, quæ possibilis est, fruuntur omnes; nec enim omnes sunt ea digni : qui vero illa potiuntur, æqualiter singuli non potiuntur. Nam juxta Paulum, « Alteri (40) quidem datur cognitio sapientiæ, » is cui datur (41) abundantius, majorem rationem

quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui in eo est? Sic et ea quæ sunt Dei, nemo scit, nisi Spiritus Dei. « Quo modo enim alius est homo, alius est Deus; sic et spiritus hominis, qui est in eo, separatur a Spiritu Dei, qui est in eo : quem Spiritum sanctum esse [vocem esse addo ex nostro codice] frequenter ostendimus. » Hactenus Didymus, qui tres hic memorat vocis « spiritus » significationes : primam qua Spiritus sanctus, alteram qua anima, tertiam qua spiritus creatus in homine ab anima diversus significatur. Itaque non video cur clarissimus editor Veronensis ad ea verba, quæ sic ipse legit, « et excepto Spiritu nostro, » hæc adduxit : « Insigni errore editi hactenus, et passim mss. legebant : « et excepto Spiritu sancto, Spiritus alius » etc. Substitui, « spiritu nostro, » ad codicis Regiæ fidem, maxime vero ad rectæ rationis argumentum, et Paulini testimonii sensum. » Quod si opinio mea, aut lectio quam tueor, confirmatione indigeret, confirmari etiam posset ex Hieronymi commentariis in *Danielem* cap. III. tom. V, pag. 641. Ibi enim S. Doctor hunc ipsum, ut reor, Didymi locum respiciens scribit : « Sunt qui alium velint esse spiritum in homine, excepto Spiritu sancto, et aliam animam. »

(39) Deus novit. Rom. VIII, 27. Biblia habent : « Qui scrutatur corda. » Didymus vero sensum citans, pro his verbis adhibet nomen « Deus. »

(40) Alteri. I Cor. XII, 8.

(41) Cui datur. Respicit, opinor, Luc. XII, 48, sensum citans, non verba.

reddet. Sed inquit hæretici : Spiritus « scrutatur profunda Dei ; » ergo ea ignorat. Verum subiungit Paulus, eundem nosse quæ Dei sunt.

At vero « servus (42) non novit, quid faciat dominus ejus. » Quod autem scrutari non semper valet querere, declarant oracula. Cum enim ait Scriptura, « Scrutantes (43), in quod, vel quale tempus manifestabatur in ipsis Spiritus Christi, » scrutandi verbum significat querere, et discere, similiter atque cum ait : « Scrutamini (44) Scripturas. » Cum vero Apostolus scribit de Deo et Patre, « Qui autem (45) scrutatur corda, scit quid sapiat (aut desideret) Spiritus, quia secundum Deum postulat pro sanctis ; » aut cum in xxx psalmo dicitur, « Quoniam (46) veritates exquirat Dominus ; » aut in vii, « Scrutans (47) corda et renes Deus ; » aut alibi : « Scrutans (48) promptuaria ventris ; » scrutandi verbum non significat inquirere et discere, sed comprehendere 438 cor, ita ut nihil usquam eorum lateat, quæ unquam ab ipso cogitata sint, aut animo versata fuerint : quæque novit etiam sine investigationibus is qui est cordium cognitor. Si enim scrutantem cujuslibet cognitionis expertem (49) indicat scrutatio, Deum quoque invenimus scrutari quasi ignorantem, et dedecus ei, hæreticorum quidem sententia, afferet quod (50) in Sophonia veluti per metaphoram ab hominibus derivatam dictum est : « Scrutabor (51) Jerusalem cum lucerna. » Quæ locutio magnam habet significationem potentia illius. Scrutatur ergo divinus Dei Spiritus non ut ignorans, sed ut Spiritus Dei, natura unum cum ipso existens. Quamobrem Psalter essentiam illi ac scientiam Dei et Patris non denegans, imo illum Patris sapientiam, quæ in Patre æque ac Unigenitus subsistat, esse confirmans, sic oravit : « Spiritum (52) tuum sanctum ne auferas a me : » nempe illum Spiritum, ait, qui mihi revelat occulta (53) et arcana sapientia tuæ.

CAP. XXXVIII.

Illa quoque Christi apud Joannem utilissima verba, « Cum venerit (54) Paracletus, quem ego mittam vobis a Patre meo (55), Spiritus veritatis, qui a Patre procedit, ille testimonium perhibebit de me ; » itemque illa, « Paracletus (56) autem Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, et in memoriam revocabit vobis omnia, quæ dixi vobis, » perverse accipientes, suffragium contra Spiritum sanctum ferunt. Ita enim hæc deberent accipere, ut Paracletus dictus fuerit aut quia ut Deus παρακαλεῖται, id est, invocatur a creatura, aut quia ipsam παραμυθεῖται, hoc est consolatur, et oblectationem ei ac pacem infert, synonymæ enim sunt voces παρακλήσεως, D

« Ο » γὰρ « δούλος οὐκ οἶδεν, τί ποιεῖ ὁ κύριος αὐτοῦ. » "Οτι δὲ οὐκ αὐτὸ τὸ ἐρευνᾶν τῷ ζητεῖν ὁμοῖον, διασαφηνίζει τὰ λόγια. Ἦνίκα μὲν γὰρ προφητεύει, « Ἐρευνῶντες, εἰς τίνα, ἢ ποῖον καιρὸν ἐδηλοῦτο ἐν αὐτοῖς Πνεῦμα Χριστοῦ, » τὸ ζητεῖν καὶ μανθάνειν ὁλοῖ, παρακλησίως τῷ λέγοντι. « Ἐρευνᾶτε τὰς Γραφάς » ἡνίκα δὲ ὁ Ἀπόστολος γράφῃ περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς. « Οὐ δὲ ἐρευνῶν τὰς καρδίας, οἶδεν τί τὸ φρόνημα τοῦ Πνεύματος, ὅτι κατὰ Θεὸν ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἁγίων. » ἢ ἐν λ' ψαλμῷ λέγει. « Ὅτι ἀληθείας ἐκζητεῖ Κύριος. » ἢ ἐν ζ'. « Ἐτάζων καρδίας καὶ νεφρὸς ὁ Θεός. » ἢ ἐτέρωθι. « Ἐρευνῶν ταμεῖα κοιλίας. » οὐ τὸ ἐξετάζειν καὶ μανθάνειν, ἀλλὰ τὸ περιλαμβάνειν τὴν καρδίαν, ὡς μηδὲν που λανθάνειν τῶν πώποτε αὐτῇ ἐνθυμηθέντων, ἢ νενοημένων. ἅπερ καὶ διχα ἐξηγιασμένων οἶδεν ὁ καρδιογνώστης. Εἰ γὰρ τὸ πᾶν τῆς γνώσεως τῷ ἐρευνᾶν ἀπονέμῃται, καὶ ἐρευνῶν ὡς ἀγνοῶν εὐρεθῆσεται καὶ ὁ Θεός, καὶ ἀδοξίαν αὐτῷ [213 b] κατ' ἐκείνους οἴσει τὸδε ἐν τῷ Σοφονίᾳ ὑπ' αὐτοῦ, οἷον τὸ ἀπὸ μεταφορᾶς τῶν ἀνθρώπων, εἰρημένον. « Ἐξερευνήσω τὴν Ἱερουσαλὴμ μετὰ λύχνου. » Τὸ ῥῆμα τὸ τοιοῦτο τῆς δυνάμεως αὐτοῦ πολλὴν ἐργάζεται σημεῖωσιν. Ἐρευνᾷ οὖν τὸ θεῖον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, οὐχ ὡς ἀγνοῶν, ἀλλ' ὡς Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἠνωμένον αὐτῷ τῇ φύσει. Ὅθεν ὁ Παλμῶδης, οὐ διαστέλλων αὐτὸ τῆς οὐσίας καὶ γνώσεως τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, αὐτὸ δὲ μᾶλλον ἐνυποστάτως εἶναι τὴν σοφίαν αὐτοῦ ἐν ἱσθ-τοῦ Μονογενοῦς ἀναπέθων, ἠύχετο. « Τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἅγιον μὴ ἀντανέλῃς ἀπ' ἐμοῦ. » τὸ ἀποκαλύπτειν μοι, φηεῖν, τὰ ἀδελφὰ καὶ τὰ κρύφια τῆς σοφίας σου.

ΚΕΦ. ΑΗ΄.

Καὶ τὰς παρὰ Ἰωάννην δὲ διαλαλούσας τοῦ Χριστοῦ πανωφελεῖς συλλαβὰς. « Ὅταν ἔλθῃ ὁ Παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς μου, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκεῖνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ. » καὶ πάλιν. « Ὁ δὲ Παράκλητος, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ πέμψει ὁ Πατήρ ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα, καὶ ὑπομνήσει ὑμᾶς πάντα, ἃ εἶπον ὑμῖν. » οὐκ ἀδιαστρόφως δέχονται, καταψηφίζόμενοι τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἀντὶ γὰρ τοῦ νοεῖν Παράκλητον, ἢ διὰ τὸ παρακαλεῖσθαι ὡς Θεὸν παρὰ τῆς κτίσεως, ἢ διὰ τὸ παραμυθεῖσθαι αὐτὴν, καὶ θυμηδιαν καὶ εἰρήνην ἐμβάλλειν· συνώνυμοι γὰρ αἱ λέξεις τῆς παρακλήσεως καὶ παραμυθίας εἰσὶν. ὡς γράφει. « Καὶ τοὺς ταπεινοὺς τοῦ

alio simili modo.

(50) Quod. Librarius scripsit οἴσει. τὸ δέ. Emendavi, ac scripsi οἴσει τὸδε.

(51) Scrutabor. Soph. i, 13 (seu 12).

(52) Spiritum. Psal. l, 12 (seu 13).

(53) Occulta. Ex eodem Psal. l, 7 (sive 8).

(54) Cum venerit. Joan. xv, 26.

(55) Meo. Deest hæc vox in Bibliis.

(56) Paracletus. Joan. xiv, 26.

(42) Servus. Joan. xv, 15

(43) Scrutantes. Ep. i Petr. i, 11.

(44) Scrutamini. Joan. v, 39.

(45) Qui autem. Rom. viii, 27.

(46) Quoniam. Psal. xxx, 31 (seu 24).

(47) Scrutans. Psal. vii, 10.

(48) Scrutans. Prov. xx 27. Græca editio : ὁ ἐρευνᾷ ταμεῖα.

(49) Expertem. In Græco deest aliqua dictio, ut legendum sit, exempli gratia, μὴ ἀπονέμῃται, aut

λαοῦ αὐτοῦ παρεκάλεσεν. » Καὶ ἡ ἐκ [214 a] προσ-
 ωπου τῶν ἀξιωθέντων τῆς παραμυθίας φησὶν. « Κύ-
 ριε, κατὰ τὸ πλῆθος τῶν ὀδυνῶν μου ἐν τῇ καρδίᾳ
 μου αἱ παρακλήσεις σου εὐφράναν τὴν καρδίαν μου. »
 καὶ πάλιν. « Ἐδωκας εὐφροσύνην εἰς τὴν καρδίαν
 μου. » Καὶ ὡς Παῦλος Θεσσαλονικεῦσιν ἐπεύχεται.
 « Αὐτοὶ δὲ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, καὶ ὁ
 Θεὸς καὶ Πατὴρ παρακαλέσει ὑμῶν τὰς καρδίας. »
 Οἱ δὲ ἀντὶ τοῦ οὕτω νοεῖν, λέγουσιν διὰ τὸ παρακα-
 λεῖν ὑπὲρ αὐτῆς ὀνομάσθαι Παράκλητον. καὶ ἐπ-
 άγουσιν, ὅτι καὶ ἀποστέλλεται. Ἀλλὰ πρῶτον μὲν τῷ
 τε ἁγίῳ Πνεύματι καὶ τῷ Υἱῷ ἐπὶκινόν ἐστι τοῦ
 Παρακλήτου τὸ ὄνομα, ὡς καὶ ἡ φύσις. καθὰ Ἰωάν-
 νης γέγραπεν οὕτως, ἐν μὲν ταῖς Καθολικαῖς. « Ταῦ-
 τα γράφω ὑμῖν, ἵνα μὴ ἀμάρτητε. ἔάν δὲ καὶ ἀμάρ-
 τωμεν, Παράκλητον ἔχομεν πρὸς τὸν Θεὸν Ἰησοῦν
 Χριστὸν δίκαιον, καὶ αὐτὸς ἱλασμός ἐστι περὶ τῶν
 ἁμαρτιῶν ἡμῶν. » Ἐπιτήρησον δὲ τέως, ὅτι Παρά-
 κλητον πρὸς τὸν Θεὸν εἰπὼν Ἰησοῦν Χριστὸν, τῷ Πα-
 ρακλήτῳ τὴν ἔξουσίαν ἀπένειμεν, ὡς αὐτοῦ παρακα-
 λούμενον. « Αὐτός, γάρ, » φησὶν, « ἱλασμός ἐστιν. »
 ἐν οὕτω καὶ τὸ αὐτεξούσιον τοῦ Παρακλήτου δεῖξῃ,
 καὶ εἰς τὴν μίαν θεότητα τὸν ἱλασμὸν ἀναγάγῃ.

itatio est pro peccatis nostris. » Illud vero nunc
 dixit Jesum Christum, eidem Paracletō potestatem ac
 « Ipse enim, » inquit, « est propitiatio : » ut nempe
 ostendat, et propitiationem ad unam deitatem referat.

Καὶ πάλιν ἐν Εὐαγγελίῳ ἀπὸ τοῦ Δεσπότου. « Ἐάν
 ἀγαπᾷτε με, τὰς ἐντολὰς τὰς ἐμὰς τηρήσατε, καὶ γὰρ
 ἔρωτήσω τὸν Πατέρα, καὶ ἄλλον Παράκλητον δώσει
 ὑμῖν, ἵνα μένη μεθ' ὑμῶν εἰς τὸν αἰῶνα, τὸ Πνεῦμα
 τῆς ἀληθείας, ὃ ὁ κόσμος οὐ δύναται λαβεῖν, ὅτι οὐ
 θεωρεῖ αὐτό, οὐδὲ γινώσκει αὐτό. ὑμεῖς δὲ γινώσκετε
 αὐτό, ὅτι παρ' ὑμῖν μένει, καὶ ἐν ὑμῖν ἔσται. Οὐκ
 ἀφήσω ὑμᾶς [214 b] ὀρφανοὺς. ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς. »
 ἄλλον Παράκλητον φήσας, οὐ κατ' οὐσίαν, ἀλλὰ καθ'

A et paramythias, ideoque scriptum fuit : « Et humi-
 les (57) populi sui (58) παρεκάλεσεν. » 439 id
 est, « consolatus est. » Et ex persona (59) eorum, qui
 hujusmodi consolationem sunt consecuti, ait Psal-
 tes : « Domine (60), secundum multitudinem dolo-
 rum meorum in corde meo αἱ παρακλήσεις (id est,
 consolationes) tuæ lætificaverunt cor meum (61) ; »
 et rursus : « Dedisti (62) lætitiā in corde meo ; »
 et Paulus Thessalonicensibus hæc precatur : « Ipse
 (63) autem Dominus noster Jesus Christus, et Deus
 ac Pater παρακαλέσει (id est, consolabitur) corda
 vestra. » At vero ipsi non ita intelligunt allata
 Joannis verba, sed aiunt, Spiritum sanctum voca-
 tum fuisse Paracletum, quia παρακαλεῖ (id est
 invocatur, aut hortatur) pro ipsa creatura : atque
 illud insuper addunt, eum nempe etiam mitti. Sed
 primum quidem cum Spiritui sancto, tum Filio
 commune est (64) Paracleti nomen, sicut eadem
 est utriusque natura, juxta ea quæ Joannes scripsit.
 Nam in Catholica quidem Epistola ait : « Hæc
 scribo (65) vobis, ut non peccetis : si autem et
 peccaverimus (66), Paracletum habemus apud
 Deum (67), Jesum Christum justum, et ipse propi-
 observa, quod postquam Paracletum apud Deum
 dominationem tribuit, tanquam ei qui invocatur ;

C Rursus autem in Evangelio ex persona Domini
 ait : « Si diligitis (68) me, mandata mea servate,
 et ego rogabo Patrem, et alium Paracletum dabit
 vobis, ut maneat vobiscum in sæculum, Spiritum
 veritatis, quem mundos non potest accipere, quia
 non videt eum, nec cognoscit eum. Vos vero
 cognoscitis illum, quia apud vos manet, et in vobis
 erit. Non relinquam vos orphanos : venio ad vos. »
 Ubi 440 alium Paracletum dicit, non secundum

(57) *Et humiles.* Non exstant hæc verba in La-
 tinis Bibliis. Græca editio ea habet Isa. xlix, 13.
 Auctor tanten libri primi Machab. cap. xiv, hunc
 Isaie locum imitatus ait : Καὶ ἐστήριξε πάντας τοὺς
 ταπεινοὺς τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, id est, ut legitur in Vul-
 gata editione, « Et confirmavit omnes humiles po-
 puli sui. »

(58) *Sui.* In libro *De Spiritu sancto*, num. 28, edita
 exemplaria non habent hanc vocem : sed eam
 habet noster codex, item ut Biblia. « Salvator quo-
 que, ait ibi Didymus, consolationem, e qua Spi-
 ritus sanctus « Paracletus » nuncupatus est, ope-
 ratum in cordibus eorum qui ea indigent : scriptum
 est enim : » Et humiles populi [cod. noster addit,
 sui] consolatus est. « Unde et is qui hoc beneficium
 fuerat consecutus, eum prædicans, loquebatur :
 « Domine, secundum multitudinem dolorum meo-
 rum in corde meo consolationes tuæ lætificaverunt
 cor meum, » sive, « dilexerunt animam meam. »
 Utroque enim scriptum esse [nomen codex non
 habet vocem, esse] modo in diversis exemplaribus
 invenitur. »

(59) *Et ex persona.* Codex habet : καὶ ἡ ἐκ προσ-
 ὤπου. Legendum : καὶ ἡ ἐκ προσώπου.

(60) *Domine.* Psal. xciii, 19. Hæc vox, Κύ-
 ριε, omittitur in Græca editione et in Latinis Bi-
 bliis. Didymus vero eam legit etiam libro *De Sp.*
sancto in verbis quæ modo attuli.

(61) *Cor meum.* Biblia tum Græca, tum Latina
 habent, τὴν ψυχὴν μου, id est « animam meam. »
 Didymus in eo etiam, quem dixi, loco legit, « cor
 meum, » etsi alterius lectionis mentionem faciat.

(62) *Dedisti.* Psal. iv, 7. In libro etiam *De*
Sp. sancto, num. 23, de consolatione ac hilaritate,
 quæ in nobis per Spiritum sanctum oritur, hæc
 verba intelligit, cum ait : « Consolatorem autem
 Spiritum sanctum dicit, ab operatione ei nomen
 imponens ; quia non solum consolatur eos, quos se
 dignos repererit, et ab omni tristitia et perturba-
 tione reddit alienos ; verum incredibile quoddam
 gaudium et hilaritatem eis tribuit, in tantum ut
 possit quis Deo gratias referens quod tali hospite
 dignus habeatur, dicere : « Dedisti lætitiā in corde
 meo. »

(63) *Ipse.* II Thess. ii, 16, 17. Vide not. 47, pag.
 56.

(64) *Commune est, etc.* Hæc eadem docet in lib.
De Sp. sancto, num. 27.

(65) *Hæc scribo.* I Joan. ii, 1, 2.

(66) *Si autem et peccaverimus.* Græca editio : καὶ
 ἐάν τις ἀμάρτη, id est « ac si quis peccaverit. »

(67) *Deum.* Græca editio : Πατέρα, id est « Pa-
 trem. »

(68) *Si diligitis.* Joann. xiv, 15-18. Vide not. 38,
 pag. 150.

essentiam, sed secundum hypostasim. Deinde ex eo quod Filius prænuntiavit inquit, « Mittam (69) vobis a Patre meo Spiritum veritatis, » apparet tres esse hypostases, et una complacentia atque concordia factam esse manifestationem seu adventum Spiritus sancti: sicut id ipsum indicari diximus antea et in illo capitulo: « Pater (70) mandatum mihi dedit, quid dicam, et quid loquar; » et cum de Spiritu sancto dicitur: « A semetipso (71) non loquatur. » Sicut enim a Patre sejunctus non est Filius ex eo quod missus (72) sit, sic ne Spiritus quidem sanctus. Quod vero subjungitur, « Spiritus veritatis, » ostendit, eum vere esse Spiritum Dei, non vero spiritibus Deo famulantibus similem. Ac verba illa, « Qui a Patre procedit, » significant ipsum ab æterno et consubstantialiter ex paterna hypostasi editum esse; omnis enim processio per æqualia et similia perficitur; Fili autem ex Deo generatio, ac Spiritus ipsius processio in eo ab aliis processionibus secernitur, quod consubstantialiter facta sit. His vero verbis, « Ille vos docebit omnia, et memorabit vobis omnia, quæ dixi vobis, » mandat ac monet, sicut superius dictum a nobis fuit, ut Spiritui sancto fides ne denegetur, qui venit post Christi Assumptionem et docuit. Quasi dicat: Nec enim ejus mens atque doctrina a mente ac doctrina mea discrepat, cum mihi etiam deitate conjunctus sit, imo unum et idem: communia vero Trinitatis sint documenta, et ea quæ ad salutem conducunt, dona: et quo sensu dixi illud: « Pater mandatum mihi dedit, quid dicam, et quid loquar, » quod (73) concordiam Trinitatis denotat; eodem sensu dico etiam de Spiritu sancto: « De meo accipiet, et annuntiabit vobis. » Cum vero ait: « Si diligitis me, mandata mea servate, et ego rogabo Patrem, et alium Paracletum dabit vobis, » significat, semetipsum quoque, non vero solum Spiritum, vocari Paracletum; ac, Si non servaveritis, inquit, mandata mea, indigni estis adventu Spiritus sancti, qui adventui meo non est dissimilis. Illa autem verba: « Spiritus veritatis, quem mundus non potest accipere, quia non videt illum, nec cognoscit illum, vos vero cognoscitis eum, » ostendunt, mundanos 441 quidem, id est hæreticos, non posse illum accipere, quia ipsum non vident oculis fidei, ut Deum: qui vero ipsum confitentur esse Deum, illos habere ipsum nascentem apud semetipsos.

Quod vero ait, « Dabit vobis, » et, « Apud vos manet, et in vobis erit, » significat Spiritum sanctum et in cælis et in terra, utpote Deum, ubique præsentem esse; nam si et apud nos manet, et in nobis erit, et omnia implet, juxta Sapientiam inquitentem, « Spiritus (74) Domini replevit orbem terrarum; » quomodo nobis missus (75) est? Quod autem etsi hæc Filius diceret, cum ipso tamen

(69) *Mittam.* Joan. xv, 26.

(70) *Pater.* Joan. xii, 49.

(71) *A semetipso.* Joan. xvi, 13.

(72) *Missus.* De hac missione fusius loquitur Theologus noster in libro *De Sp. sancto*, num. 25 et 26.

A ὑπόστασιν. Ἐπειτα δὲ τὸ προεπεῖν τὸν Υἱὸν, « Πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς μου τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, » παρέστησεν τὰς τρεῖς ὑποστάσεις, καὶ ὡς εὐδοκίᾳ καὶ συμφωνίᾳ μιᾷ ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐγένετο παρουσία, ὡς καὶ ἐν τῇ κεφαλῇ τῷ, « Ὁ Πατὴρ ἐντολὴν μοι δέδωκεν, τί εἰπω, καὶ τί λαλήσω, » καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, « Ἀφ' ἐαυτοῦ οὐ λαλήσει, » προελέχθη. Ὡς γὰρ οὐκ ἀπέζευκται τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς πεμφθεὶς, οὕτως οὐδὲ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Τὸ δὲ προσκεῖσθαι, « Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, » διδάσκει ἀληθῶς αὐτὸ Πνεῦμα εἶναι τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐχ ὡς τὰ λειτουργικά. Τὸ δὲ ἔχειν, « Ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, » σημαίνει, ὡς ἀνάγκῃ καὶ ὁμοουσίᾳ; ἐκ τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως ἐξεφάνη. πᾶσα γὰρ πρόοδος διὰ τῶν ἰσῶν καὶ ὁμοίων ἐπιτελεῖται· καὶ διαφερόντως ὁμοουσίᾳ ἐγένετο ἢ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ γέννησις τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἐκπόρευσις τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ. Τὸ δὲ, « Ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα, καὶ ὑπομνήσει ὑμᾶς πάντα, ἃ εἶπον ὑμῖν, » παράγγελλει ἐστὶν μὴ ἀπιστῆσαι τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, ὡς ἀνωτέρω εἰρήται, ἐλθόντι μετὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Χριστοῦ καὶ διδάσκοντι. Οὐκ ἀπᾶδουσα γὰρ, φησὶν, τῆς ἐμῆς γνώμης καὶ διδασκαλίας ἔσται ἡ αὐτοῦ· ἐπειδὴ καὶ τῇ θεότητι ἡνωμένως καὶ ἐχομένως ἔχει· κοινὰ δὲ τῆς ἁγίας Τριάδος τὰ διδάγματα, καὶ τὰ πρὸς σωτηρίαν δωρήματα· καὶ ᾧ εἶπον τρόπον τὸ, « Ὁ Πατὴρ ἐντολὴν μοι δέδωκεν, τί εἰπω, καὶ τί λαλήσω, » ἔστιν δὲ ὅτι συμφωνίας [215 a]· τῷ αὐτῷ φημι καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὅτι « Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήφεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. » Τῷ δὲ εἰπεῖν. « Ἐὰν ἀγαπᾷτέ με, τὰς ἐντολάς μου τηρήσατε, καὶ ἐρωτήσω τὸν Πατέρα, καὶ ἄλλον Παράκλητον δώσει ὑμῖν, » ἐδήλωσεν μονονοχὶ καὶ ἐαυτὸν Παράκλητον ὀνομάζεσθαι, καὶ ὡς, Εἰ μὴ φυλάξητε, φησὶν, τὰς ἐμὰς ἐντολάς, ἀνάξει τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιφοιτήσεως τυγχάνετε, ἥτις οὐκ ἀπάρδει τῆς ἐμῆς ἐπιφανείας. Τὸ δὲ γράφειν, « Τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, » ὃ ὁ κόσμος οὐ δύναται λαβεῖν, ὅτι οὐ θεωρεῖ αὐτό, οὐδὲ γινώσκει αὐτό· ὁμῆς δὲ γινώσκετε αὐτό, » ἔδειξεν, ὅτι οἱ μὲν κοσμικοὶ, τοῦτ' ἐστὶν αἰρετικοὶ, οὐ δύνανται λαβεῖν αὐτό, ὅτι οὐ θεωροῦσιν αὐτό τοῖς τῆς πίστεως ὀφθαλμοῖς, οὐδὲ γινώσκουσιν αὐτό, μὴ δοξάζοντες ὡς Θεόν· οἱ δὲ ὁμολογοῦντες αὐτὸ εἶναι Θεόν, ἔχουσιν αὐτὸ μένον παρ' αὐτοῖς.

neque cognoscunt illum, cum non glorificent

D Τὸ δὲ ἔχειν, « Δώσει ὑμῖν, » καὶ, « Παρ' ὑμῖν μένει, καὶ ἐν ὑμῖν ἔσται, » ἐσήμανεν, ὡς καὶ ἄνω καὶ κάτω, ἅτε δὴ Θεός, πανταχοῦ παρὸν τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐστὶν· εἰ γὰρ καὶ παρ' ἡμῖν μένει καὶ ἐν ἡμῖν ἔσται, καὶ πάντα πληροῖ, κατὰ τὴν σοφίαν λέγουσαν· « Πνεῦμα Κυρίου πεπληρώκεν τὴν οἰκουμένην· » πῶς ἡμῖν ἀπεστάλη; Ὅτι δὲ καὶ λέγοντος αὐτοῦ ταῦτα, μετ' αὐτοῦ ἦν ὡς ὁμοούσιον, πάλιν αὐτὸς ἐπεῖσεν, ἐμφυ-

(73) *Quod... denotat.* Codex, ἔστιν δὲ ὅτι συμφωνίας. Legendum fortasse, ἔστιν δηλονότι συμφωνίας.

(74) *Spiritus.* Sap. i, 7.

(75) *Missus.* Missionem localem excludit: quod præstat etiam lib. *De Sp. sancto*, num. 25.

σῆσας εἰς τὰ πρόσωπα τῶν ἀποστόλων καὶ εἰπὼν·
 «Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον, ὡς προεῖρηται. Τὸ δὲ, «Οὐκ
 ἀρῆσω ὑμᾶς ὀρφανούς· ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς, » ἐδίδα-
 ξεν, ὡς ὃν τρόπον τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἦν καὶ πρὸ
 τῆς γνωστῆς αὐτοῦ [215 b] ἐπιδημίας ἐν πᾶσιν, οὐ-
 τω καὶ μετὰ τὴν ἀνάληψιν ὁ Υἱὸς, ἐν ἀπεριγράφῳ
 μιᾷ θεότητι καὶ θελήσει τῶν ὑποστάσεων οὓσων, οὐκ
 αὐτὸς ὢν ἄμφω καὶ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ (ὡς ἐνόησεν
 Μοντανός, καὶ τούτῳ μάλιστα ἐπερείδεται τῷ μέρει
 τῆς Γραφῆς, μὴ βλέπων, μὴδ' ἀκούων, ὡς ἄλλος περὶ
 ἄλλου καὶ ἄλλου προσώπου λέγει· «Ἐρωτήσω τὸν
 Πατέρα, καὶ πέμψει ἄλλον Παράκλητον)· ἄλλ' ὡς
 σὺν τῷ Πνεύματι παρὼν ἰδιουσάτατος, καθά ἐστιν
 αἰ πανταχοῦ καὶ ὁ Πατήρ. Οὐ μέντοι ἐκ δευτέρου
 ἦδη ἐλθὼν, ἢ πολλάκις καὶ τὴν ἐσομένην ἐν τῇ
 κρίσει δευτέραν ἀφίξειν αὐτοῦ ἐσήμανεν. Εὖ δὲ καὶ
 τὸ φάναι· «Ἐκεῖνος περὶ ἐμοῦ μαρτυρήσει. » Ἡ
 ἀλήθεια, φησὶν, περὶ τῆς ἀληθείας, καὶ ὁ Κύριος
 περὶ τοῦ Κυρίου, ὃν τρόπον περὶ τοῦ Πατρὸς εἶπεν·
 «Καὶ μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ ὁ πέμψας με Πατήρ. »
 Ταῦτα πάντα, καὶ πρὸ ὧν τὸ λέγειν τὸν Δεσπότην,
 «Ἐρωτήσω τὸν Πατέρα, » ὅπερ ἀνεπιληπτὸν ἐστίν,
 οὐ κατὰ κοσμικὴν συνήθειαν νοεῖσθαι ὀφείλον, Μακε-
 δόνιος παρεῖς, τῷ «Πέμψει » προσέδραμεν καὶ
 προσεχάρη. Ἐχέτω δὲ ἀπόκρισιν πρὸς τὰς τοιαύτας
 περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος φωνάς, ἣν αὐτὸς ἐρωτώ-
 μενος δώσει ἕνεκα τῶν περὶ τοῦ Υἱοῦ κειμένων
 ἁγίων Γραφῶν· καὶ τοῦτο γινώσκων, ὅτι μάλιστα
 μὲν οὐ πάντως ὁ λέγων, ἢ πέμπων, μείζων τοῦ
 ἀκούοντος, ἢ πεμπομένου καθέστηκεν· ἀλλὰ τὸν Ἰσὺν
 καὶ ὁμότιμον πολλάκις εὐρίσκεται τις ἀποστέλ-
 λων· οὐκ ἀπεικὸς δὲ ἐν ἀνθρώποις, τὸν παντοίας τέ-
 χνης δημιουργὸν, καὶ ἀμείνονα τυγχάνειν τοῦ δοκοῦν-
 τός τι λέγειν αὐτῷ, ἢ [216 a] πέμπειν αὐτόν. Ἐπειτα
 ὅτι καὶ ὁ μονογενὴς Θεὸς Λόγος ἐπέμψθη παρὰ τοῦ
 Πατρὸς, ἢ τοῦ Πνεύματος, ὡς αὐτὸς παρὰ Ἡσαΐα
 λέγει· «Ἐγὼ εἰμι πρῶτος, καὶ ἐγὼ εἰμι εἰς τὸν αἰ-
 ὶνα· ἡ χεὶρ μου ἐθεμελίωσεν τὴν γῆν, καὶ ἡ δεξιὰ
 μου ἐστερέωσεν τὸν οὐρανόν. » Καὶ μεθ' ἕτερα ἐπι-
 φέροι· «Καὶ νῦν Κύριος ἀπέσταλκέν με, καὶ τὸ
 Πνεῦμα αὐτοῦ. » Ὅστε οὐ πέμπεται κατὰ τὴν ἀπο-
 στόλων ἢ προφητῶν ἀποστολὴν τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ
 καὶ Πατρὸς, ἀλλ' ὡς Πνεῦμα αὐτοῦ· καὶ οὐδὲ μετα-
 βατικῶς, ἐπειδὴ οὐδὲ ὁ Πατήρ, οὐ τῆς ὑποστάσεως
 Ἡνεῦμά ἐστιν, πέρασι περιγράφεται.

apud Isaiam prius quidem dicit : « Ego sumi (81) primus, et ego sum in sæculum : manus mea fun-
 davit terram, et dextera mea firmavit cælum : » tum vero post alia subdit : « Et nunc (82) Domi-
 nus misit me et Spiritus ejus. » Non mittitur itaque Spiritus Dei et Patris eo modo quo mittuntur apo-
 stoli (83), aut prophetæ, sed ut Spiritus ejus ; nec mittitur ut aliunde ad alia transmigrans, quoniam
 ne Pater quidem, cujus hypostasis est Spiritus, terminis circumscriptus est.

ΚΕΦ. ΛΘ.

D

CAP. XXXIX.

Ἔτι σμικρύνοντες, καὶ τῷ ἑαυτῶν κακῷ κατακι-
 βηλεύοντες τὰ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὀνειδίζου-
 σιν αὐτῷ καὶ ἄλλην θεϊκὴν φιλανθρωπίαν, ἣν Παῦλος

A esset Spiritus sanctus utpote consubstantialis, rur-
 sus ipse Filius ostendit, cum insufflans in facies
 apostolorum ait, « Accipite (76) Spiritum sanctum »
 sicut antea dictum est. Illis (77) autem verbis,
 « Non relinquam vos orphanos, venio ad vos, » do-
 cuit, quod quemadmodum Spiritus Dei, etiam ante
 manifestum suum adventum, erat in omnibus ; sic Fi-
 lius, etiam postquam in cælos assumptus est, ubique
 est, cum unius incircumscriptæ Deitatis ac voluntatis
 sint hypostases ; non quod ipse sit Pater, et Filius,
 et Spiritus Dei (ut commentus est Montanus, qui hoc
 maxime Scripturæ loco innititur, illud non videns,
 nec intelligens, quod manifestum est, alium nempe
 de alia et alia persona dicere : « Rogabo Patrem,
 et mittet alium Paracletum »), sed quatenus cum

B Spiritu sancto simul adest et ipse cum propria sub-
 sistentia, sicut semper ubique est etiam Pater.
 Nec vero quod ait, « Venio ad vos, » indicat eum
 secundo jam venisse ; etsi sæpe hac ratione (78),
 futurum etiam in die judicii secundum sui ipsius
 adventum significaverit. Bene (79) autem se habet
 etiam quod dixit : « Ille de me testimonium perhi-
 bebunt. » Nempe veritas, inquit, de veritate, et Do-
 minus de Domino testimonium reddet. Simili modo
 de Patre ait : « Et testimonium (80) perhibet de me
 qui misit me Pater. » Omitit hæc omnia Macedo-
 nius, ac præsertim illa Domini verba omittit, « Ro-
 gabo Patrem, » quæ et reprehensione carent, neque
 juxta mundanam loquendi consuetudinem intelligi
 debent ; his vero prætermissis arripit vocem, « Mit-
 tet, » atque in ea exsultat sibi blanditur. Illam
 vero ipsam is habeat responsionem, 442 dum
 hæc voces de Spiritu sancto dictas objicit, quam
 interrogatus dabit ipse similia sacre Scripturæ
 loca de Filio dicta objicientibus. Ac illud etiam
 norit, sæpe quidem, sed non semper, neque ne-
 cessario eum, qui dicit quasi præcipiat, aut qui
 mittit, majorem esse illo qui audit, aut mittitur ;
 sed sæpe contingere, ut quis eum mittat, qui sibi
 æqualis et æquali honore dignus sit ; neque vero
 absurdum esse, ut inter homines ille qui sit cu-
 juslibet artis opifex, sit etiam major illo, qui ipsi
 aliquid dicere ac præcipere videatur, aut eum mit-
 tere. Deinde norit, etiam unigenitum Deum Ver-
 bum missum esse a Patre, aut a Spiritu ; nam ipse

apud Isaiam prius quidem dicit : « Ego sumi (81) primus, et ego sum in sæculum : manus mea fun-
 davit terram, et dextera mea firmavit cælum : » tum vero post alia subdit : « Et nunc (82) Domi-
 nus misit me et Spiritus ejus. » Non mittitur itaque Spiritus Dei et Patris eo modo quo mittuntur apo-
 stoli (83), aut prophetæ, sed ut Spiritus ejus ; nec mittitur ut aliunde ad alia transmigrans, quoniam
 ne Pater quidem, cujus hypostasis est Spiritus, terminis circumscriptus est.

D

Imminuere adhuc et in suam ipsorum perniciem
 adulterare ea quæ de Spiritu sancto scripta sunt,
 pergentes exprobrant eidem aliam quoque Dei in

(76) Accipite. Joan. xx, 22.

(77) Illis autem. Codex, τὸ δέ. Legendum fortasse, τῷ δέ.

(78) Hac ratione. Cod., ἢ πολλάκις. Lego, ἢ πολ-
 λάκις.

(79) Bene. Similem habet locutionem in lib. De

Sp. sancto, num. 15 : « Bene autem quod in ipsa sen-
 tentia non ait, Qui creavi, sed, « Qui creo. »

(80) Et testimonium. Joan. viii, 18.

(81) Ego sum. Isa. xlviii, 12, 15.

(82) Et nunc. Isa. xlviii, 16.

(83) Quo mittuntur apostoli. In libro De Sp. sancto,

h mines benignitatem, quam Paulus commemora-
vit, cum scripsit: « Emisit (84) Deus Spiritum
suum (85) in corda nostra (86) clamantem, Abba,
Pater. » Verbum vero illud, « Emisit, » concordiam
consensumque significat, ut antea dictum est. Quod
autem in cordibus nostris Spiritus sanctus clamat,
Abba, quod Latine vertitur Pater, Spiritus sancti
clementiam ac misericordiam ostendit, 443 qua
domesticos ac familiares nos reddit Dei ac Patris,
eo quod vice nostra et pro nobis hanc vocem dixe-
rit, qui adhuc infantes tunc eramus, et lacte nut-
triebamur, et fiducia carebamus cum propter vete-
rem inobedientiam, tum quia viventem Deum dere-
liqueramus, tum quia in prava vitæ indifferentia
vivebamus, tum quia indigni inveniebamur qui in
talem erumperemus compellationem. Simili modo
etiam Filius in Incarnatione propter nos omnia
nostra in se suscepit. Nimirum in iis, quæ sequun-
tur, et Deum dixit Paulus Spiritum sanctum, ac
per dictam ejusdem Spiritus vocem nos liberari
ostendit, et filios Dei effici bonorumque cœlestium
hæredes. Etenim postquam dixit, « Abba, Pater, »
statim subdit: « Itaque (87) jam non es servus, sed
filius: si autem filius, et hæres per Deum (88): »
per illam scilicet, qui nobis clamat, hoc est, per
Spiritum sanctum. Quod autem vice nostra (89)
Spiritus sanctus clamat, « Abba, Pater, » idem
Paulus Romanis scripsit: « Si autem (90) Spiritu
opera corporis mortificaveritis, vivetis: quicumque
enim Spiritu Dei aguntur, hi filii Dei sunt: non
enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore,
sed accepistis Spiritum adoptionis in filios, in quo
clamamus, Abba, Pater. » Quoniam enim, ut sæ-
pius dictum est, communiter a sancta Trinitate
omnis nobis salus donata est; Pater quidem ad
adoptionem in filios nos vocavit; unigenitus autem,
et verus ac genuinus Filius fratres denominavit,
et permisit ut vocaremus nostrum Patrem Deum;
Spiritus vero sanctus inhabitavit, inspiravit, do-
cuit, dicens: Abba. « Ipse (91), inquit, vos doce-
bit; » et: « Deducet (92) in omnem veritatem. »

num, 23, copiosius hæc edisseruerat; itaque hic
ea tantum attingit. Hæc autem ibi leguntur: « Iste
Spiritus sanctus consolator [concinrior videtur no-
stri codicis lectio: omittit enim vocem, sanctus]
a Filio mittitur, non secundum angelorum, aut pro-
phetarum, aut apostolorum ministerium, sed ut
mitti decet a sapientia et veritate Spiritum Dei...
Etenim Filius missus a Patre, non separatur, nec
disjungitur ab eo, manens [concinrior nostri codi-
cis lectio, manens in illo], et habens illum in se-
met ipso. Quin Spiritus veritatis [melius fortasse
codex noster: Qui Spiritus veritatis] supradicto
modo missus a Filio de Patre egreditur, non aliunde
ad alia transmigrans. Impossibile quippe hoc pa-
riter et blasphemum est: Si enim de loco ad locum
egreditur Spiritus, et ipse Pater [codex noster men-
dose fortasse: et ipse pariter] in loco invenietur...
Sed quomodo Pater non consistens [cod. noster,
non consistit] in loco, ultra omnem corporum est
naturam [cod. noster: cum ultra omnem corporum
sit naturam: voculam tamen, sit, addo ipse, cum

Α εγραψεν, εἰπὼν· « Ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα
αὐτοῦ ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, κράζον· Ἀββὰ, ὁ Πα-
τήρ. » Τὸ δὲ « Ἐξαπέστειλεν » τὴν συμφωνίαν. ὡς
προελέχθη, σημαίνει· τὸ δὲ ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν
κράζειν, Ἀββὰ, ὃ ἐρμηνεύεται « Πατήρ, » τὴν τοῦ
ἁγίου Πνεύματος εὐσπλαγγνίαν παριστήσιν, οικειώ-
τητα ἡμῖν παρέχουσαν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα, ἐν
τῷ ἀνθ' ἡμῶν καὶ ὑπὲρ ἡμῶν ταύτην εἰρηκεῖναι τὴν
φωνήν, τῶν τότε νηπίων ἔτι τυγχανόντων, καὶ γά-
λακτι τρεφόμενων, καὶ ἀπαρρησιάστων, διὰ τε τὴν
ἀρχαίαν παρακοήν καὶ τὸ καταλείψαι Θεὸν ζῶντα,
διὰ τε τὴν κακὴν τοῦ βίου ἀδιαφορίαν καὶ τὸ ἀνάξιον
εὐρίσκεισθαι τοιαύτην ῥῆξαι [216 b] πρόσρην· ὃν
τρόπον καὶ ὁ Ἰῶδς ἐν τῇ οἰκονομίᾳ δι' ἡμᾶς πάντα
τὰ ἡμῶν ἀνεδέξατο. Ἀμέλει διὰ τῶν ἐφ' ἐξῆς καὶ
B Θεὸν εἶπεν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ ἔδειξεν, ὡς διὰ τῆς
προλεχθείσης αὐτοῦ φωνῆς ἐλευθερούμεθα, υἱοθετού-
μεθα, καὶ τῶν ἐπουρανίων κληρονομοῦμεν. Ἐπάγει
γὰρ εὐθὺς μετὰ τὸ εἰπεῖν, Ἀββὰ, ὁ Πατήρ· « Ὡστε
οὐκ ἔτι εἰ δοῦλος, ἀλλὰ υἱός· εἰ δὲ υἱός, καὶ κληρονό-
μος διὰ Θεοῦ· » τοῦ κράζοντος ἡμῖν ἁγίου Πνεύμα-
τος. Ὅτι δὲ ἀνθ' ἡμῶν ἡ προλεχθεῖσα ἔστιν φωνή,
ὁ αὐτὸς Ῥωμαίοις ἐπέστειλεν· « Εἰ δὲ Πνεύματι τὰς
πράξεις τοῦ σώματος θανατοῦτε, ζήσεσθε· ὅσοι γὰρ
Πνεύματι Θεοῦ ἄγονται, οὗτοι υἱοὶ Θεοῦ εἰσιν· οὐ γὰρ
ἐλάβετε πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον, ἀλλ' ἐλά-
βετε Πνεῦμα υἱοθεσίας ἐν ᾧ κράζομεν· Ἀββὰ, ὁ Πα-
τήρ. » Ἐπειδὴ γὰρ, ὡς εἴρηται πολλάκις, κοινῇ παρὰ
τῆς ἁγίας Τριάδος πᾶσα ἡμῖν σωτηρία δεδομένη, ὃ
μὲν Πατήρ εἰς υἱοθεσίαν ἐκάλεσεν· ὃ δὲ μονογενής,
C καὶ ἀληθινός, καὶ γνήσιος Ἰῶδς ἀδελφούς προσηγό-
ρευσεν· ἐπέτρεψεν δὲ ἐπικαλεῖσθαι ἑαυτῶν Πατέρα
τὸν Θεόν· τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα ἐνέκησεν, ἐνήχησεν,
ἐδίδαξεν, εἰρηκός, Ἀββὰ. Ἀὐτὸς, φησὶν, διδάξει
ὑμᾶς, καὶ· Ὁδηγήσει εἰς πᾶσαν ἀλήθειαν. Προσέτι δὲ
καὶ ἀνεγέννησεν, καὶ ἡλευθέρωσεν ἀπὸ ἁμαρτίας καὶ
θανάτου, καὶ ἡγίασεν, καὶ υἱὸς κατ' οἰκίαν ἀγαθό-
τητα ἀνέδειξεν τοῦ Θεοῦ. Τοιγαροῦν πρὶν ἢ παρ' αὐ-
τοῦ ἀναγεννηθῆναι διὰ τοῦ φωτισματος, οὐδὲ λέγειν
ἀρμόττει· « Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν [217 a] τοῖς οὐρα-
νοῖς. » Πρὸς δὲ τούτοις κράζει ἐν ταῖς καρδίαις

ibi desit]; ita et Spiritus veritatis nequaquam lo-
corum sine clauditur. »

D (84) Emisit. Galat. iv, 6. Vide not. 65, pag. 118

(85) Spiritum suum. Græca editio, ac Didymus
ipse segm. 55 a, et alibi: « Spiritum Filii sui. »

(86) In corda nostra. Græca editio: εἰς τὰς καρ-
δίας ὑμῶν, id est « in corda vestra. »

(87) Itaque. Galat. iv, 7.

(88) Hæres per Deum. Græca editio: κληρονόμος
Θεοῦ διὰ Χριστοῦ, id est « hæres Dei per Christum. »
Sed in Latinis Bibliis legitur, ut legit Didymus.

(89) Vice nostra. Scite Augustinus in *Collatione
cum Maximino Ariano*: « Denique alio loco cum
dicit Apostolus: « Clamantem, Abba, Pater; » alio
loco dicit: « In quo clamamus, Abba, Pater: » ex-
posuit, quid sit, « Clamantem, Abba, Pater, » di-
cendo: Ac per hoc quid est « clamantem, » nisi
« clamare facientem? »

(90) Si autem. Rom. viii, 13-15.

(91) Ipse. Joan. xiv, 26.

(92) Deducet. Joan. xvi, 13.

ἡμῶν, « Ἀββὰ, » τὰς κωρὰς αἰρετικῶν ἀκοὰς διδάσκον, ὅτι αὐτὸς ἐστὶν ὁ ἐνοικῶν τοῖς πιστοῖς Θεός, κατὰ τὸ, « Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπεριπατήσω· καὶ ἔσονται αὐτῶν Θεός, καὶ αὐτοὶ ἔσονται μοι λαός· » κατὰ τὸν Ἀπόστολον γράφοντα· « Οὐκ οἴδατε, ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν ; » Αἰρετικοὶ δὲ τὸ, « Ὅσοι Πνεύματι Θεοῦ ἄγονται, οὗτοι υἱοὶ Θεοῦ εἰσιν, » καὶ ὅσα τοιαῦτα, περὶ τοῦ ἰδίου ἡμῶν πνεύματος, οὐ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰρησθαὶ βιάζονται. Κρίνει δὲ αὐτὸ ἡ ἐπαγγελία, ἔχουσα· « Οὐ γὰρ ἐλάβετε πνεῦμα δουλείας· ἀλλ' ἐλάβετε Πνεῦμα υἱοθεσίας. » Πάντως γὰρ ἔχοντες ἤδη τὸ ἴδιον ἡμῶν πνεῦμα, προσελάβομεν τὸ τῆς υἱοθεσίας ἅγιον Πνεῦμα.

Dei aguntur, hi filii Dei sunt, » aliaque similia loca de proprio nostro spiritu, non de Spiritu sancto dicta esse contendunt. Sed eos refellunt quæ subjiciuntur : « Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore, sed accepistis Spiritum adoptionis in filios. » Hinc enim perspicuum omnino est, nos, cum proprium nostrum spiritum jam haberemus, accepisse insuper Spiritum sanctum adoptionis in filios.

ΚΕΦ. Μ'.

Ἐθελεθρῶς καὶ φιλαπεχθημένως ἔχοντες πρὸς τὸ ἅγιον Πνεῦμα, κακοφρόνως ἐκλαμβάνουσιν καὶ τὸ παρ' Ἰωάννη παρὰ τοῦ Σωτῆρος λεχθὲν περὶ αὐτοῦ· « Ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήφεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. » Οὐ γὰρ θέμις, ὡς τὰ ἀνθρώπινα, οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ νοεῖν, οὐδὲ τῇ ὁμοιότητι τῶν καθ' ἡμᾶς λέξεων καὶ ἐννοιῶν τὸ θεῖον ἐνυθρίζειν, τὸ μηδαμῶς ἡμῖν προσεικόξ. Δοξάσει οὖν, φησὶν, καθὼς τὰ αὐτὰ ὑμᾶς διδάξει, ἅπερ ἐγὼ· ἐγὼ δὲ, ἅπερ ἤκουσεν ὁ Πατήρ· καὶ καθὼς ἀπὸ τῆς αὐτοῦ ἀφάρτου [217b] μεγαλειότητος ἐπιδείξει καὶ τῆς ἐμῆς θεότητος τὸ ἀμέγεθες· καὶ οὐ τούτῳ μόνῳ τῷ τρόπῳ, ἀλλὰ καὶ καθὼς γέγραπται· « Υἱὸς δοξάζει Πατέρα· » καὶ, « Δόξα ἡλίου τὸ φῶς· » καὶ ὡς εἶπον· « Δόξασόν με, Πάτερ· » καὶ ἀπεκριθὲν μοι· « Ἐδόξασά σε, καὶ πάλιν δοξάσω. » Οὐ γὰρ ὕμνεῖ ὡς ἡ κτίσις· ἐπειδὴ τῇ θεότητι καὶ τῇ τιμῇ ἀλλήλων μὴ ἀφραστάσιν· οὐδὲ λαμβάνον· ἀναγγέλλει τὸ οἰκονομοῦν ἡμῖν ἅπ' ἐαυτοῦ καθαρώς ἀεὶ τὰ θεῖα χάρισματά, καὶ μὴ διωρισμένον τῇ φύσει τοῦ Πατρὸς. Ὡσπερ γὰρ ὁ διδοὺς Υἱὸς οὐδενὸς στερεῖται, οὐδὲ κενοῦται· οὕτω τὸ ἅγιον Πνεῦμα οὐ λαμβάνει, ὃ μὴ ἔχει, οὐδὲ ἀκοῦσιν λαλεῖ, τὸ μόνον εἶδος, κατὰ Παῦλον, τὰ τοῦ Θεοῦ· ἐνίησι δὲ μᾶλλον αὐτὸ σοφίαν καὶ σύνεσιν, ἐξ ἐμφύτων θεῶν· κινήματων, τοῖς ἐπαξίοις τοῦ δέχεσθαι· οὐδὲ παρ' ἑτέρου διδάσκεται, τὸ σοφίαν καὶ γνῶσιν προφητείας τοῖς ἀκεραίοις ἐπιπνέον· ὅπερ

(95) *Ne convenit quidem.* Recte Alanus in Regulis theologicis in Fasciculo anecdotorum a me editis, regula 50, pag. 205 : « Aliquando (hoc nomen « Pater » prædical) relationem ad hominem, secundum recreationem : ut cum dicitur : « Pater noster qui es in coelis. »

(94) *Inhabitabo.* II Cor. vi, 16.

(95) *An nescitis.* I Cor. iii, 16.

(96) *Inimico.* Codex, ἐθελεθρῶς. Malim ἐθελεθρῶς, paroxytone.

(97) *Ille.* Joan. xvi, 14.

(98) *Quæ audiui a Patre.* Codex, ἅπερ ἤκουσεν ὁ Πατήρ, id est : quæ audiuit Pater. » Ego sic trans-

A Ipse insuper nos regeneravit, et a peccato ac morte liberavit, et sanctificavit, et filios Dei pro sua bonitate fecit. Itaque priusquam ab ipso per illuminationem, id est per baptismum, regeneremur, ne convenit quidem (95) nobis dicere : « Pater noster, qui es in coelis. » Ad hæc, in cordibus nostris clamat, « Abba, » Spiritus sanctus, surdis hæreticorum auribus insonans, ac eos docens, quod ipse est Deus ille, 444 qui inhabitat in fidelibus, juxta illud : « Inhabitabo (94) in eis, et in eis ambulabo ; et ero eorum Deus, et ipsi erunt mihi populus ; » et juxta Apostolum scribentem : « An nescitis (95), quod templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis ? » Hæretici vero illud, « Quicunque Spiritu

de proprio nostro spiritu, non de Spiritu sancto dicta esse contendunt. Sed eos refellunt quæ subjiciuntur : « Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore, sed accepistis Spiritum adoptionis in filios. » Hinc enim perspicuum omnino est, nos, cum proprium nostrum spiritum jam haberemus, accepisse insuper Spiritum sanctum adoptionis in filios.

B

CAP. XL.

Cum inimico (96) atque hostili animo Spiritum sanctum insectentur, pravo sensu accipiunt etiam quod apud Joannem a Salvatore de ipso dictum est : « Ille (97) me glorificabit, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis. » Nec enim fas est ut humana sic etiam divina accipere, neque ob vocum ac sententiarum more nostro dictarum similitudinem divinitati, quæ nequaquam nobis similis est, injuriam inferre licet. Glorificabit ergo, inquit, quatenus eadem vos docebit, quæ ego ; ego autem quæ audiui a Patre (98). Glorificabit etiam quatenus per ineffabilem majestatem suam ostendit meæ quoque deitatis infinitatem. Glorificabit insuper eo sensu quo scriptum est : « Filius (99) glorificet patrem ; » et quo « Gloria solis (4) dicitur lux ; » et quo dixi : « Glorifica (2) me, Pater, » et respondit mihi : « Glorificavi (3) te, et rursus glorificabo. » Nec enim hymnis Deum celebrat, ut facit creatura ; quia deitate, ac dignitate, atque præstantia non distat a Patre Filius : neque aliunde accipiens annuntiat is qui per seipsum pure ac munde nobis semper dispensat divina dona ; nec distinctus natura est a Patre. Nam sicut Filius cum dat, 445 nulla re privatur (4), nec vacuus redditur ; ita Spiritus sanctus non accipit quod non habeat, neque prius audiens quæ ignoraret, deinde loquitur ; cum solus ea norit, juxta Paulum, quæ Dei

D tuli quasi scriptum esset : ἅπερ ἤκουσα παρὰ τοῦ Πατρὸς. In libro tamen De Sp. sancto num. 36, hæc habet Didymus : « Loqui ergo Patrem, et audire Filium, vel e contrario, Filio loquente, audire Patrem, ejusdem naturæ in Patre et Filio consensuque significatio est. »

(99) *Filius.* Malach. i, 6.

(4) *Gloria solis.* I Cor. xv, 41 legitur : ἄλλη δόξα ἡλίου, id est « alia gloria » (nempe claritas) « solis. »

(2) *Glorifica.* Joan. xvii, 5. Vide et vers. 1 ejus capituli.

(3) *Glorificavi.* Joan. xii, 28.

(4) *Nulla re privatur.* Quæ hic attingit, copiosius

sunt: sed ipse potius sapientiam et intelligentiam per divinas eique naturales motiones iis indit, qui eam recipere mereantur: neque ab altero quidquam discit qui simplicibus sapientiam et prophetiam cognitionem inspirat; quamlibet enim cognitionem exedit ejus deitas; nam de ineffabili Trinitate abusive (5) talia dicta sunt. Itaque de se ipse etiam Salvator ait: «Sicut (6) audio, judico;» et de ipso Joannes: «Qui (7) accepit ejus testimonium, obsignavit, quia Deus verax est: quem enim misit Deus, verba Dei loquitur,» id est, collaudat. Glorificatur autem et Spiritus sanctus cum per omnimodam cum Patre et Filio communionem, tum per ea quæ minatur Filius inquisiens de ipso: «Omne (8) peccatum et blasphemia remittetur hominibus, blasphemia autem in Spiritum non remittetur.»

CAP. XLI.

Ac Montanistarum error in his positus est:

I. Primo temerarii isti divinatores aiunt unam esse personam trium divinarum hypostasium; Montanus enim, inquit, dixit: Ego sum Pater, et Filius, et Paracletus. Quod ut probent, stultissime interpretantur quæ rectissime dixit Filius: «Ego (9) in Patre, et Pater in me;» et: «Veniemus (10) ego et Pater meus, et mansionem apud eum faciemus;» et: «Ego (11) et Pater unum sumus;» et: «Qui (12) vidit me, vidit Patrem;» et: «Paracletus (13), quem mittet Pater in nomine meo.» Sed hæc omnia, ut superius dictum est, unam et unam et unam personam significant cum propria subsistentia in una deitate et concordia. Nec enim ait: Ego et Pater unum sum, sed, «Unum sumus.»

446 His satis eorum dementia ac prava opinio refellitur.

II. Secundo cum Apostolus Corinthiis scripserit in prima Epistola: «Sive (14) prophetiæ evacuabuntur, sive linguæ cessabunt, sive scientia destruetur: ex parte enim cognoscimus, et ex parte prophetamus: cum autem venerit quod perfectum est, tunc quod ex parte est, evacuabitur,» ipsi aiunt, Montanum venisse, et perfectum (15) (id est perfectionem) Paracleti, hoc est, Spiritus sancti, habuisse: nec ea quæ adduntur, attendunt; statim enim hæc sequuntur: «Quando (16) eram parvulus, loquebar ut parvulus, cogitabam ut parvulus; quando factus

A γινῶσκιν γὰρ ἡ θεότης αὐτοῦ εὐρίσκειται· καταχρηστικῶς γὰρ οὕτως τὰ τοιαῦτα περὶ τῆς ἀρρήτου Τριάδος εἰρηται. Τοιγαροῦν καὶ περὶ ἑαυτοῦ ὁ Σωτὴρ εἶφη· «Καθὼς ἀκούω, κρίνω·» καὶ Ἰωάννης περὶ αὐτοῦ· «Ὁ λαβὼν αὐτοῦ τὴν μαρτυρίαν ἐσφράγισεν, ὅτι ὁ Θεὸς ἀληθὴς ἐστίν· ὃν γὰρ ἀπέστειλεν ὁ Θεός, τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ λαλεῖ·» ὃ ἐστὶ, συναινεῖ. Δοξάζεται δὲ καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα διὰ τε τῆς πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν περὶ ὅλα κοινωνίας, καὶ δι' ὧν ὁ Υἱὸς περὶ αὐτοῦ ἀπειλεῖ, ὅτι «Πᾶσα ἁμαρτία καὶ βλασφημία ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις, ἡ δὲ εἰς τὸ Πνεῦμα βλασφημία οὐκ [218 a] ἀφεθήσεται.

tum per ea quæ minatur Filius inquisiens de ipso: hominibus, blasphemia autem in Spiritum non remittetur.»

KEΦ. MA'.

B Καὶ Μοντανιστῶν ἡ πλάνη ἐν τοῦτοις·

A'. Πρῶτον, ὅτι ἀπομαντεύονται ἐν πρόσωπον εἶναι τῶν τριῶν θείων ὑποστάσεων· Μοντανὸς γὰρ, φησὶν, εἶπεν· «Ἐγὼ εἰμι ὁ Πατήρ, καὶ ὁ Υἱός, καὶ ὁ Παράκλητος.» Καὶ πρὸς σύστασιν δῆθεν τούτου προσφέρουσιν, πάσης ἰδιωτείας ἐπέκεινα νοοῦντες, ὅπερ θαυμασιῶς εἶπεν ὁ Υἱός· «Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἐμοί·» καὶ, «Ἐλευσόμεθα ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ μου, καὶ μόνῃ παρ' αὐτῷ ποιήσομεν·» καὶ, «Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἐσμέν·» καὶ, «Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακεν τὸν Πατέρα·» καὶ, «Ὁ Παράκλητος, ὃν πέμψει ὁ Πατήρ ἐν τῷ ἐμῷ ὀνόματι.» Ταῦτα δὲ πάντα, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἰρηται, ἐν καὶ ἐν καὶ ἐν πρόσωπον ἰδιοσυστάτως δηλοῖ ἐν μιᾷ θεότητι καὶ συμφωνίᾳ. Ὁ γὰρ εἶπεν· «Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἐν εἰμι, ἀλλὰ, «Ἐν ἐσμέν.» Καὶ κατηγορεῖ ταῦτα τῆς ἀνοίας αὐτῶν καὶ κακοδοξίας.

B'. Δεύτερον, ὅτι τοῦ Ἀποστόλου γράψαντος Κορινθίοις ἐν τῇ πρώτῃ Ἐπιστολῇ· «Εἴτε προφητεῖαι καταργηθήσονται, εἴτε γλῶσσαι παύσονται, εἴτε γνῶσις καταργηθήσεται· ἐκ μέρους γὰρ γινώσκομεν, καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν· ὅταν δὲ ἔλθῃ τὸ τέλειον, τότε τὸ ἐκ μέρους καταργηθήσεται·» ἐκεῖνοι λέγουσιν τὸν Μοντανὸν ἐληλυθέναι, καὶ ἐσχηκέναι τὸ τέλειον τὸ τοῦ Παρακλήτου, τοῦτ' ἐστὶν τὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· οὐ προσέχοντας [218 b] τοῖς προσκειμένοις. Ἐχει γὰρ εὐθύς· «Ὅτε ἤμην νήπιος, ἐλάλουν ὡς νήπιος, ἐλογιζόμην ὡς νήπιος· ὅτε γέγονα ἀνὴρ,

exposuerat in lib. *De Sp. sancto*, num. 36-38. Placet inde hæc exscribere: «Hanc opinionem sequentia Domini verba confirmant: Ille me clarificabit [cod. noster, *glorificabit*], id est, Paracletus, quia de meo accipiet. Rursum hic accipere ut divinx naturæ conveniat [cod. noster, *conveni*] intelligentium. Quomodo ergo [cod. noster rectius fortasse: *Quomodo enim*] Filius dans non privatur his quæ tribuit, neque cum damno suo impertit aliis, sic et Spiritus non accipit quod ante non habuit. Si enim quod prius non habebat accepit [cod. noster, *accipit*], translato in alium munere vacuus largitor effectus est, cessans habere quod tribuit.»

(5) Abusive. Eadem docet lib. *De Sp. sancto*, num. 38.

(6) Sicut. Joan. v. 30. In lib. *De Sp. sancto*, num. 36, hæc legimus: «Ne quis illum a Patris et Filii voluntate et societate discerneret, scriptum est:

D Non enim a semetipso loquetur, sed sicut audiet loquetur [codex noster: *sicut audiet et loquetur*]. Cui etiam simile de se ipso Salvator ait: «Sicut audio, et (vocala et deest in nostro codice) judico.»

(7) Qui. Joan. iii, 33, 34.

(8) Omne. Matth. xii, 31.

(9) Ego. Joan. xiv, 11.

(10) Veniemus. Ibid. 23.

(11) Ego. Joan. x, 30.

(12) Qui. Joan. xiv, 9.

(13) Paracletus. Ibid. 26.

(14) Sive. I Cor. xiii, 8-10.

(15) Perfectum. In Prosperi *Chronico* tom. I *Antiq. lect.* Canisii pag. 282 hæc leguntur: «Hoc autem Perfectum in Montanum, et ejus prophetissas venisse delirant.»

(16) Quando. I Cor. xiii, 11 et 12.

κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου. Βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσπίπτρου ἐν αἰνίγματι· τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. Ἄρτι γινώσκομεν ἐκ μέρους· τότε δὲ ἐπιγνώσμεθα, καθὼς καὶ ἐπεγνώσθημεν. » Τοῦτ' ἐστίν· Ἄπερ νῦν ἀκούοντες ὑπὸ τῶν Γραφῶν πιστεύομεν εἶναι, μετὰ τὴν ἀνάστασιν τῇ ὄψει θεασόμεθα, καὶ τῷ πράγματι γνωσόμεθα, τῆς μερικῆς γνώσεως παυσάμενης· ἡ γὰρ γνῶσις, ἡ ἐξ ἀκοῆς, τῆς αὐτόπτου γνώσεως καὶ τῆς πείρας μέρος ἐστίν. Οἶον νῦν ἀκούοντες πιστεύομεν περὶ τῆς δευτέρας παρουσίας τοῦ Δεσπότη, καὶ περὶ τοῦ βήματος αὐτοῦ, καὶ τῆς τρισμακαρίας φωνῆς· Ἐσῦτε, οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρὸς μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν· τότε τῇ θεᾷ καὶ τῇ πείρᾳ μαθησόμεθα. Νῦν ἀκούοντες πιστεύομεν περὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων· τότε κατὰ πρόσωπον λειτουργούντας αὐτοὺς ὀφείμεθα. Νῦν ἀκούοντες πιστεύομεν, ἡ ὀφθαλμὸς οὐκ ἴδεν, καὶ οὐς οὐκ ἤκουσεν, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ὅσα ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν· τότε οὐκ ὀφθαλμοὶ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν ἀπολαύσει αὐτῶν οἱ ἄξιοι γέρονται. Τὰ γὰρ νῦν κάτω τῆς ψυχῆς ἡμῶν ὁμιλεῖ τῶν ἐπουρανίων ἀφανῇ καθεστῶτα, ὁ μέλλον βίος φανερὰ ποιήσει. Ἄλλ' εἶπεν, φησὶν, ὁ [219 a] Χριστός· « Ἐτι πολλὰ ἔχω λέγειν ὑμῖν, ἀλλ' οὐ δύνασθε βαστάζειν ἄρτι· ὅταν δὲ ἔλθῃ ἔκκενος, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁδηγήσει ὑμᾶς εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν· » καὶ, ἡ Ἀφ' ἐαυτοῦ οὐ καλήσει, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν· » καὶ, ἡ Ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει· » καὶ ἄλιν· Ὁὐκ ἀφήσω ὑμᾶς ὀρφανούς· ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς. » Ἦλθεν οὖν δῆθεν, ὅταν Μοντανὸς. Οὐχ οὕτως δέ· μὴ γένοιτο! ἔπειτα πρὸς τοῦτον τὸν ἀδιανόητον αὐτῶν λόγον εὐρίσκονται πρὸς Μοντανοῦ οἱ τε τὸν Χριστὸν ἐσχηκότες, οἱ τε ἀπόστολοι οἱ τὴν τάξιν δεξάμενοι παρὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐν ἑαυτοῖς ἐσχηκότες λαλοῦντα τὸν Χριστὸν, καὶ οἰκοῦν τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν καὶ ἄλλοις παρέχοντες αὐτὸ κατὰ τὴν αὐτοῦ βούλησιν, καὶ μετὰ παρρησίας διδάσκοντες, καὶ παρὰ πᾶσιν πιστευόμενοι καὶ μὴ ὡς Μοντανὸς ἀπιστούμενος· οἱ τε ἀκούσαντες· Ὁσοι εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, Χριστὸν ἐνεδύσασθε· » μὴ ἐσχηκότες τὸν Χριστὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Ἀλλὰ τὰ προκείμενα ῥήματα τοῦ Σωτῆρος τὴν ἰσοτιμίαν, καὶ τὴν συνήδουσαν αὐτῷ διδασκαλίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος παριστᾷ. Τί δὲ σημαίνει τὸ, ἡ Ἐρχομαι πρὸς ὑμᾶς, » εἴρηται ἀνωτέρω· εἰχόμεν γὰρ (εἰ καὶ ἔχουσιν οἱ ἄξιοι τελείως) τὸν τε Χριστὸν τὸν εἰπόντα· ἡ Ἐρχομαι πρὸς ὑμᾶς· » τὸ τε ἅγιον Πνεῦμα, περὶ οὗ εἶπεν· Ὁταν ἔλθῃ ἐκεῖνος. » Οὐδὲ γὰρ ἀτελὲς τι ἐποίησε ὁ Δεσπότης, ἐμφυτῶν μετὰ τὴν ἀνάστασιν εἰς πρόσωπα τῶν ἀποστόλων, καὶ λέγων [219 b]· ἡ Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον· » οὐδ' ἐφεῦθετο, ἡ αὐτὸς λέγων· ἡ Ὅτι παρ' ὑμῖν μένει, καὶ ἐν ὑμῖν ἐστίν· » ἡ Ἀπό-

A sum vir, evacuavi quæ erant parvuli. Videmus enim nunc per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciem : nunc cognoscimus ex parte, tunc autem cognoscemus sicut et cogniti sumus. » Id est : Quæ nunc e Scripturis audientes vera esse credimus, ea post resurrectionem oculis nostris videbimus, et re ipsa cognoscemus, cessante tunc cognitione illa, quæ ex parte est ; nam cognitio, quæ ex auditu acquiritur, pars est cognitionis, quam ex ipsa rei visione et experientia comparamus. Ita nunc audientes credimus quæ de secundo Domini adventu prædicta sunt, et de ejus tribunali, ac beatissima illa voce, « Venite (17), benedicti Patris mei, possidete ut hæredes paratum vobis regnum ; » tunc vero per visionem et experientiam ista discemus : nunc audientes credimus quæ de sanctis angelis scripta sunt ; tunc ipsosmet Deo servientes coram videbimus : nunc audientes credimus « Quæ (18) oculus non vidit, nec auris audivit, et in cor hominis non ascenderunt quæcunque præparavit Deus diligentibus ipsum ; » tunc qui digni erunt, non solum ea videbunt, sed et iis fruuntur (19) : nam cœlestia, quæ in terra nunc animæ nostræ oculo abscondita sunt, in futura vita fient nobis manifesta. At dixit, inquit, Christus : « Adhuc (20) multa habeo dicere vobis, sed non potestis portare modo ; cum autem venerit ille, Spiritus veritatis, deducet vos in omnem veritatem ; » et : « A semetipso (21) non loquetur, sed de meo accipiet, et annuntiabit vobis ; » et : « Ille (22) me glorificabit. » Et rursus : « Non (23) relinquam vos orphanos, venio ad vos. » Tunc ergo sane venit, 447 quando Montanus venit. At non ita se res habet : absit! alioquin illud consequetur, si stulta eorum ratiocinatio attendatur, ut Christum, ac Spiritum sanctum ante Montanum non habuerint neque ii qui Christum habuerunt, nec apostoli qui suam ipsorum dignitatem a Deo acceperunt etloquentem in seipsis Christum, atque habitantem Spiritum Dei habuere, et per manuum impositionem aliis quoque ipsum juxta illius voluntatem præbuerunt, et libere atque animose docuerunt, ita ut fides eis ab omnibus habita sit, non vero denegata (24), ut Montano; nec ii demum, quibus dictum fuit : « Quotquot (25) in Christum baptizati estis, Christum induistis. » Sed Filio æqualem esse Spiritum, et hujus doctrinam doctrinæ illius consonam esse allata Salvatoris verba denotant. Quid vero significet illud, « Venio ad vos, » superius dictum est. Habuimus enim (quanquam perfecte non habent nisi qui digni sunt) et Christum qui dixit, « Venio ad vos, » et Spiritum sanctum, de quo is dixit : « Cum venerit ille . » Nam neque

(17) Venite. Matth. xxv, 34.

(18) Quæ. I Cor. ii, 9.

(19) Fruentur. Pro γέρονται legendum fortasse γνήσκονται [vel γένονται].

(20) Adhuc. Joan. xvi, 12, 13.

(21) A semetipso. Ibid. 13.

(22) Ille. Ibid. 14.

(23) Non. Joan. xiv, 18.

(24) Denegata. Codex, ἀπιστούμενος. Legendum fortasse, ἀπιστούμενοι.

(25) Quotquot. Galat. iii, 27.

imperfectum quid faciebat Dominus, cum insufflavit post resurrectionem in facies apostolorum dicens: « Accipite (26) Spiritum sanctum; » nec mentiebatur aut ipse, cum aiebat: « Apud (27) vos manet, et in vobis est; » aut Apostolus, cum scribebat: « An nescitis (28) quia templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis? » aut Sapientia, cum ait: « Spiritus (29) Domini replevit orbem terrarum, et quod continet omnia, scientiam habet vocis. » Nec præterea Montano imperfectiores erant apostoli, nec sancti, qui ante apostolos exstiterunt. Ibi autem in Pentecoste apparuit, ubi jam erat, is qui omnia continet Spiritus sanctus, et susceptus est, ut testantur Acta his verbis: « Audientes (30) autem qui in Jerosolymis erant apostoli, quod receperisset Samaria verbum Dei, miserunt ad eos Petrum et Joannem, qui descendentes oraverunt pro ipsis, ut acciperent Spiritum sanctum: nondum enim in quemquam illorum venerat; sed baptizati tantum erant in nomine Domini nostri Jesu Christi. Tunc imponebant manus super eos, et accipiebant Spiritum sanctum. » Et sicut Filius semper quidem ubique erat, postquam tamen in mundum venit, perfecte cognitus fuit et glorificatus; sic etiam Spiritus sanctus semper quidem omnia implebat et continebat, sed post 448 suum in Pentecoste adventum perfectius cognitus fuit et glorificatus.

III Tertio ostendere nituntur et Montanum perfectionem Paracleti habuisse, et Priscillam ac Maximillam prophetissas (31)..... scripserunt Montano. Itaque inquit: Vos non creditis, post primam Domini manifestationem ullos esse prophetas (32): at vero Salvator, inquit, dixit: « Ecce (33) ego mitto ad vos prophetas, et sapientes, et scribas, et ex eis occiditis, et crucifigitis in synagogis vestris. » Verum non ita hæc intelligenda sunt, ut ipsi putant: sed de apostolis loquitur Christus, qui multa et de novissimis temporibus, et de regno cælorum futura prænantiarunt: ex quorum etiam numero nonnulli occisi sunt ut Stephanus et Jacobus, nonnulli crucifixi ut Petrus, nonnulli flagellati ut Paulus. Fortasse (34) vero sapientum nomine martyres et episcopomartyres designavit. Prophetidas autem novit Scriptura quatuor Philippi filias, Deborah, Mariam sororem Aaronis, et Deiparam Mariam (35) quæ dixit, ut inquit Evangelium: « Ex hoc (36) tempore beatam me dicent omnes mulieres (37) et generationes: » libros vero ab iis conscriptos, et earum nominibus inscriptos non novit: quin etiam id tenuit Apostolus in prima ad Timotheum Epistola scribens: « Mulieribus (38) docere non permitto; »

A στολος γράφων· « Οὐκ οἴδατε, ὅτι ναὶς Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν; » οὕτε ἡ Σοφία λέγουσα· « Πνεῦμα Κυρίου πεπληρώκεν τὴν οἰκουμένην· καὶ τὸ συνέχον τὰ πάντα, γινώσιν ἔχει φωνῆς. » Οὕτε μὴν ἀτελέστεροι Μοντανῶ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρὸ αὐτῶν ἅγιοι ἐτύγχανον ὄντες. Ἐπεφάνη δὲ τῇ Πεντηκοστῇ, ἔνθα καὶ ἡδὴ ἦν τὸ πάντα συνέχον ἅγιον Πνεῦμα, καὶ ἐδέχθη, ὥς ἔχουσιν αἱ Πράξεις οὕτως· « Ἀκούσαντες δὲ οἱ ἐν Ἱερουσαλὺμοις ἀπόστολοι, ὅτι δέδεκται ἡ Σαμάρεια τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀπέστειλαν πρὸς αὐτοὺς τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην· οἵτινες καταβάντες, προσήβξαντο περὶ αὐτῶν, ὅπως λάβωσιν Πνεῦμα ἅγιον· οὐδέπω γὰρ ἦν ἐπ' οὐδενὶ αὐτῶν ἐπιτεπωκός· μόνον δὲ βεβαπτισμένοι ὑπάρχοντες εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τότε ἐπέθεσαν τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτοὺς, καὶ ἐλάβαντο Πνεῦμα ἅγιον. » Καὶ ὁ τρόπος ὁ γινώσκων μὲν πανταχοῦ παρῆν, ὁμοῦ δὲ μετὰ τὴν ἐν κόσμῳ ἐπιδημίαν τελείως ἐπεγνώσθη καὶ ἐδοξάσθη· οὕτω καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα αἰὶν μὲν πάντα ἐπλήρου καὶ συνεῖχεν, μετὰ δὲ τὴν ἐν τῇ Πεντηκοστῇ ἐπιφοίτησιν αὐτοῦ τελειότερον ἐπεγνώσθη καὶ ἐδοξάσθη.

Γ'. Τρίτον ὅτι κατασκευάζοντες δίδει, τὸν τε Μοντανὸν ἐσχληκναι τὸ τέλειον τοῦ Παρακλήτου, τὴν τε Πρισκίλλαν καὶ Μαξιμίλλαν προφήτιδας. . . . . Ἐγραψαν Μοντανῶ. Λέγουσιν, ὅτι ὑμεῖς [220 a] οὐ πιστεύετε μετὰ τὴν πρώτην ἐπιφάνειαν τοῦ Δεσπότου εἶναι προφήτας· εἶπεν δὲ, φησὶν, ὁ Σωτὴρ· « Ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω πρὸς ὑμᾶς προφήτας, καὶ σοφοὺς, καὶ γραμματεῖς· καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενεῖτε, καὶ σταυρώσετε, καὶ ἐξ αὐτῶν μαστιγώσετε ἐν ταῖς συναγωγαῖς ὑμῶν. » Λέγει δὲ, οὐκ ὥς ἐκεῖνοι νομίζουσιν, ἀλλὰ τοὺς ἀποστόλους προσιπόντας πολλὰ τῶν μελλόντων καὶ τῶν ἐσχάτων καιρῶν, καὶ τῆς ἐν οὐρανοῖς βασιλείας· ἐξ ὧν καὶ ἀπεκτάνθησαν, ὥς Στέφανος καὶ Ἰάκωβος· καὶ ἐσταυρώθησαν, ὥς Πέτρος· καὶ ἐμαστιγώθησαν, ὥς Παῦλος. Ἐστὶ δὲ εἶπεν καὶ τοὺς μάρτυρας καὶ τοὺς σοφοὺς ἐπισκοπομάρτυρας. Προφήτιδας δὲ οἶδεν ἡ Γραφὴ τὰς Φιλιπποῦ τέσσαρας θυγατέρας, τὴν Δεβόρραν, Μαριάμ τὴν ἀδελφὴν Ἀαρὼν, καὶ τὴν Θεοτόκον Μαριάμ, εἰποῦσαν, ὥς τὸ Εὐαγγέλιον εἶπεν· « Ἀπὸ τοῦ νῦν μακαριοῦσίν με πᾶσαι αἱ γυναῖκες καὶ αἱ γενεαί· » βέβλους δὲ συνταγείσας ἐξ ὀνόματος αὐτῶν οὐκ οἶδεν· ἀλλὰ καὶ ἐκάλυπεν ὁ Ἀπόστολος, Τιμοθέῳ τὸ πρῶτον γράψας· « Γυναῖξιν διδάσκειν οὐκ ἐπιτρέπω· » καὶ πάλιν ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους

(26) Accipite. Joan. xx, 22.

(27) Apud. Joan. xiv, 17.

(28) An nescitis. I Cor. iii, 16.

(29) Spiritus. Sap. i, 7.

(30) Audientes. Act. viii, 14-17.

(31) Prophetissas. Desunt hic duo aut tria verba in codice, quod litteræ evanuerint.

(32) Esse prophetas. Lege quæ doctissimus cardinalis Ursius scripsit de hac Montanistarum doctrina in « Dissertatione apologetica pro SS. Perpetuæ Felicitatis, etc. Orthodoxia » cap. 2.

(33) Ecce. Matth. xxiii, 34.

(34) Fortasse. Græca hic obscura sunt. Ego sic transtuli, quasi scriptum esset: Μήποτε δὲ εἶπεν σοφοὺς καὶ τοὺς μάρτυρας καὶ τοὺς ἐπισκοπομάρτυρας.

(35) Mariam. Hieronymus pag. 117, tom. IV ed. Veronensis eodem plane modo loquitur.

(36) Ex hoc. Luc. i, 48.

(37) Mulieres, et. Biblia non habent has voces.

(38) Mulieribus. I Tim. ii, 12. Græca editio, γυναῖξιν, id est « mulieri. »

πρώτη Ἐπιστολῇ· « Πᾶσα γυνὴ προσευχομένη καὶ προφητεύουσα ἀκατακαλύπτῃ τῇ κεφαλῇ, κατασχύνει τὴν κεφαλὴν »· ὃ ἐστίν, μὴ ἐξεῖναι γυναικὶ ἀναίδη ἐξ οἰκείας προστάξεως βίβλους συγγράφειν καὶ ἔ . . . . . δάσκειν καὶ τοῦτω ὑβρίζειν τὴν [220 b] κεφαλὴν, τοῦτ' ἐστὶν τὸν ἄνδρα· « Κεφαλὴ » γὰρ ἐ γυναικὸς, ὁ ἄνθρωπος· κεφαλὴ δὲ ἄνδρος, Χριστός. » Καὶ ἡ κατασιγάζουσα τὰς γυναῖκας αἰτία πρόδηλος· ἐπειδὴ ἡ ἐξ ἀρχῆς τῆς γυναικὸς διδασκαλία οὐ καλῶς τὸ κοινὸν ἐβλάβε γένος. « Ὁ » γὰρ « ἄνθρωπος, » ὡς γράφει ὁ Ἀπόστολος, « οὐκ ἠπατήθη, ἀλλ' ἡ γυνὴ. » « Ὅστε παρὰ πάντας Μοντανὸς οὐδὲ ἐγνων, οὐδὲ ἔσχεν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, τοῦτο οἰηθεὶς· καὶ ταῦτα, μετὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Σωτῆρος, καὶ τὴν ἐπιφοίτησιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, πλέον ἢ μετὰ ἑκατὸν ἔτη γενόμενος ἱερεὺς, πρῶτον εἰδώλου, καὶ οὕτω τὴν τυφλὴν ταύτην εἰσηγγεσάμενος αἵρεσιν. Τοσαῦτα πρὸς τὰς ἄλλας αἱρέσεις, ὡς οἶόν τε, σωφρόνως διαμαχόμεθα· ἔστιν δὲ τις καὶ ἄλλη γυνὴ κεφαλὴ τῇ ἀληθείᾳ μαχομένη· οὐδὲ αὐτὴν ἡμῖν καταλείπτειν ἀνέλεγκτον.

ΚΕΦ. ΜΒ΄.

Περὶ γὰρ τοῦ Μανιχαίων ψυχοφθόρου δόγματος ἄμεινον μὲν ἦν σιωπᾶν, ἢ λέγοντα δεῖκνύναι πηλίκας εἰς τὸ θεῖον ἐπιταῖσεν ἀνθρώπου φύσις, καὶ εἰς ἀκοὰς φέρειν, ἃ εἶδε μὴδὲ ἐκείνῳ τῷ ἔργῳ μετήρχοντο, μὴδὲ εἰς ἡμᾶς, τὰ μὲν πείρα, τὰ δ' ἀκοῇ ἐληλύθει. Γράφει γὰρ· « Μὴ ἀποκρίνου ἄφρονι κατὰ τὴν ἀφροσύνην αὐτοῦ. » Ἵνα δὲ μὴ τις, ἢ ἄκων τῷ κακῷ περιπέσῃ, ἢ ὑπολάβῃ οἷστ' εἶναι τὰ κατ' αὐτοὺς, ἀνάγκη τοῦ δόγματος τοσούτον ἐφάψασθαι, ὅσον ἱκανὸν ἐστὶ τὸ βλαβερὸν τοῦ δόγματος γνωρίσαι τοῖς ἐντυγχάνειν [221 a] ὀφείλουσι· δηλαδὴ, ἐκ τῶν λεγθησομένων στοχάζεσθαι τὰ σιωπώμενα, καὶ μακρὰν φεύγειν τὴνδε τῆς θρησκείας ἀπώλειαν, καὶ τὸ ποτὲ συναυλίσσεσθαι τοιούτοις ταύτην ἐπιτηδεύουσιν. Καὶ γὰρ καὶ οἱ ἱερεῖς τὴν τῶν δηλητηρίων οὐκ ἀναίνονται γνῶσιν, οὐκ ἵνα τις χρησθῇ, ἀλλ' ὅπως εἰδῶς αὐτὰ φύγῃ. Τοῦτο τοίνυν τὸ δόγμα ἔκροιά τίς ἐστὶ τοῦ ἐξελεθόντος βορβόρου ἀπὸ Σίμωνος, τοῦ ἐκ Σαμαρείας Μάγου, τοῦ μὴδὲ τὸν κόσμον τοῦ Θεοῦ εἶναι ποίημα, ἀλλ' ἀγγέλων, μὴδ' ἀνάστασιν ἐσεσθαι διδάξαντος, καὶ ἀδιάφορον ὀφείλειν εἶναι πρὸς πάσας τὰς γυναῖκας τὴν μίξιν εἰσηγγεσάμενον, καὶ εἰς τοῦτο μανίας ἐλάσαντος, ὥστε τὸ τοῦ Χριστοῦ ἡμῶν καὶ μεγάλου Θεοῦ ὄνομα ὑποδύνα· διὰ ταῦτα τε τιμωρίαν αἰωνίως ἀποτινύοντος, καὶ εἰς τὸν πολυθρύλητον καὶ ζοφώδη τάρταρον ἐνδίκως κατενεχθέντος. Καὶ μέντοι καὶ προσθήκη τῷ δόγματι γέγονέν ποτε Με-

A et rursus in prima ad Corinthios : « Omnis (39) mulier orans, et prophetans non velato capite, deturpat caput : » quod significat, non licere mulieri ex propria compositione libros fidenter conscribere, et in Ecclesia (40) docere, atque hac ratione injuriam capiti inferre, id est, viro : « Caput (41) » enim « mulieris est vir : caput autem viri, Christus. » Quam vero ob causam mulieres tacere jubeantur, manifestum est. Nimirum doctrina initio a muliere profecta universo hominum generi nocuit (42). Ut enim scribit Apostolus (43), non vir deceptus fuit, sed mulier. Itaque Spiritum sanctum minime omnium 449 cognovisse, aut habuisse dicendus est Montanus, cum ita senserit, ac centum quidem, atque eo amplius annis post ascensionem Salvatoris, et Spiritus sancti adventum, factus primum doli sacerdos (44), tum cæcæ hujus hæreseos auctor et doctor. Ita adversus alias hæreses modestè ac sapienter, ut possumus, pugnamus. Verum est et aliud quoddam nudum caput, quod veritati bellum movet ; ne hoc quidem irreprehensum relinquendum est (45).

CAP. XLII.

Nam de Manichæorum dogmate animas corrupte tacere quidem satius esset, quam dicendo ostendere, quantum in divinitatem deliquerit humana natura, et illa ad hominum aures ferre, quæ utinam nec isti unquam reipsa perpetrassent, neque partim experientia (46) nobis comperta forent, partim ex auditu ad nos pervenissent. Scriptum est enim : « Ne respondeas (47) stulto juxta stultitiam ejus. » Sed ne quis aut imprudens in hocce malura labatur, aut tolerabilia esse suspicietur quæ illi docent, necesse est hujusmodi dogma tantum attingere quantum satis est, ut qui hæc lecturi sunt, intelligere valeant, quam perniciosum sit atque pestiferum ; et ex iis quæ dicemus, conjicere quæ tacebimus, longeque ab hac superstitionis perditione effugere, ac nunquam cum hujusmodi hominibus tam sœda iniqua proficientibus versari. Nam ne medici quidem venenorum cognitionem recusant, non ut eis quis utatur, sed ut illa noscenseadem fugiat. Hoc ergo dogma emanatio quædam est illius luti, quod e Simone Mago Samaritano derivatum est, qui mundum non a Deo, sed ab angelis factum esse docuit, et resurrectionem futuram esse negavit, et promiscuam cum omnibus mulieribus misionem esse debere prædicavit, atque eo furoris venit, ut Christi nostri, et magni Dei nomen usurpaverit ; propter quæ sempiternum

(39) Omnis. I Cor. xi, 5.

(40) In Ecclesia. Vacuum codicis intervallum impleo legens, ἐν ἐκκλησίᾳ διδάσκειν.

(41) Caput. Ex I Cor. xi, 5.

(42) Nocuit. Pro ἐλαβε lego ἐβλάβε.

(43) Apostolus. I Tim. ii, 14.

(44) Sacerdos. Didymus Didymi idoli sacerdotem vocat, Hieronymus vero in epist. xli, ad Marcellam « abscissum et semivivum. » Videtur ergo fuisse sacerdos Cybeles, quæ in Phrygia maxime

colebatur, et spadones habebat sacerdotes.

(45) Relinquendum est. Codex, καταλείπτον. Lego καταλείπτον.

(46) Experientia. Didymi tempore Ægypti dux fuit Sebastianus Manichæus, cui scriptæ sunt plures Libanii epistolæ. Multos vero Alexandriæ Manichæos tunc fuisse colligo ex Hieronymi epistola 82 ad Theophilum, et ex cap. 54 Historiæ Lausiacæ.

(47) Ne respondeas. Prov. xxvi, 4.

Illi supplicium inflicturn est, ac merito in tenebrico-
sum omniumque sermone notissimum tartarum (48)
delatus fuit. Sed additamentum etiam dogmati postea
450 factum est cum a Menandro (49) et Saturni-
no (50), qui post Simonem exstiterunt, atque nonnul-
lis quidem ab eo dissenserunt, sed prædictam turpi-
tudinem confirmarunt, et ab angelis mundum factum
esse similiter arbitrati sunt, ac docere insuper ausi
sunt, justum quidem esse Deum Filium, injustum
vero, et a mundi creatione ac providentia alienum
illum, ex quo omnia, bonum Deum Patrem; tum
a Basilide, qui hoc deliramentum a magistro didi-
cit, et de suo addidit, cccclv cælos esse angelo-
rum nomina habentes; quare sanctum (inquiunt)
nomen Arbasax (51) (sic enim vocant) cccclv cal-
culorum esse invenies, si computum iniveris; tum
a Carpocrate, qui posterioribus temporibus
ista confirmavit, et auctarii loco spurcissimum
commentum protulit, quod nisi quis per cujus-
vis instituti peccata deveniens omnium dæmo-
num voluntatem perfecit, non potest principatus
et potestates prætergredi, atque in supremum cælum
pervenire: tum præterea a Valentino, qui et
commemoratos hæreticos secutus est, et iis qui
fidem ejus imposturis adhibuerunt, Christum e
cælo corpus tulisse persuasit, atque istiusmodi
fabulam finxit, quod nempe Bythus Sigen generavit;
tum ex hac quoddam verbum Jovis, qui apud
Græcos colitur, ipse fabricavit, et triginta Æones
introduxit, quos vocavit deos: quoniam, inquit,
scriptum est (52) Jesum baptizatum fuisse, « cum es-
set quasi annorum triginta; » quod tamen nullo
modo absurdam ejus opinionem probat: insuper
vero androgynum esse ait ultimum ex xxx Æoni-
bus, huncque sapientiam esse, quæ primum Deum
cum videre voluerit, et a splendoribus ejus per-
culsa sit, e cælis excidit, et ex trigesimo numero
bolum, et suum casum deslens (53), mari supposita
fuit; utque trigesimus impleteretur numerus, octo
et viginti Æones.

Α νάνδρου καὶ Σατορνίλου τῶν μετὰ Σίμωνα, κατὰ τι
μὲν διενεχθέντων πρὸς τὰ ἐκείνῳ δόξαντα, βεβαιω-
σάντων δὲ τὴν προλεχθεῖσαν αἰσχροπύριαν, καὶ ὑπὸ
ἀγγέλων τὸν κόσμον γεγενῆσθαι ὁμοίως ἐκθεμένων,
καὶ τολμησάντων δογματίζεσθαι, δίκαιον μὲν ὑπάρχειν
τὸν Θεὸν Ὑῖόν, ἄδικον δὲ καὶ ἀλλότριον τῆς τοῦ
κόσμου δημιουργίας τε καὶ προνοίας τὸν ἐξ οὗ τὰ
πάντα ἀγαθὸν Θεὸν Πατέρα· καὶ ὑπὸ Βασιλείδου
ταύτην μεμαθητευμένου τὴν φρενεργίαν, καὶ προ-
σθέντος, ὡς τῆς οὐρανοῦ [221 b] καθεστᾶσιν, ἀγγέ-
λων ἔχοντες ὀνόματα· ὅθεν, φησὶν, τὸ οὕτω λεγόμενον
ἄγιον ὄνομα Ἀρβασάξ τῆς ψήφων εὐρίσκεται λογίζό-
μενον· καὶ ὑπὸ Καρποκράτους, τοῦ καὶ ὕστερον χρό-
νοις κρατούναντος ταῦτα, καὶ ἐν προσθήκῃς μέρει
μιαρίας ἀπαγγελλαντος, ὡς εἰ μὴ τις διὰ παντὸς
ἐπιτηδεύματος ἁμαρτίας ἔλθῃ, τῶν δαιμόνων ὄλων
τὸ θέλημα ἐκτελέσῃ, οὐ δύναται παρελθεῖν τὰς ἀρ-
χὰς καὶ ἐξουσίας, καὶ εἰς τὸν ἀνώτατον φθάσαι οὐ-
ρανόν· ἔτι μὴν καὶ Οὐαλεντίνου, τοῦ καὶ τοῖς μνη-
μονευεῖσιν ἀκολουθήσαντος, καὶ ἐκφανακίσαντος
τοὺς αὐτῷ πεποιημένους, ὡς ὁ Χριστὸς ἀπ' οὐρανοῦ
τὸ σῶμα ἐνήνοχεν, καὶ μῦθον δὲ ἀναπλασμένου
τοιόνδε, ὅτι ὁ Βυθὸς ἐγέννησεν τὴν Σιγὴν· ἐκ δὲ ταύ-
της τεχνωποιησάμενον λόγον τινὰ τοῦ παρ' Ἑλλήσι
Διὸς, καὶ λ' Αἰῶνας, οὓς ἐκάλεσεν θεοὺς, εἰσαγαγόν-
τος· ἐπειδὴ, φησὶν, γέγραπται, ὅτι Ἰησοῦς ἐβαπτί-
σθη· ὡς ὡς ἔτι τῶν λ' ὅπερ οὐδαμῶς συνίστησιν τὴν
ἀποτίαν αὐτοῦ· καὶ ἀπαγγελλαντος ἀρσενόθελον τὸν
ἑξατον Αἰῶνα τῶν λ' καὶ ὅτι οὗτός ἐστιν ἡ σοφία,
ἥτις τὸν πρῶτον Θεὸν ἰδεῖν ἐβελήσασα, καὶ ὑπὸ τῶν
μαρμαρυγῶν αὐτοῦ βληθεῖσα, τῶν οὐρανῶν ἐξέπεσεν,
καὶ ἀπεβλήθη τοῦ τριακοστοῦ ἀριθμοῦ, καὶ οἰμώ-
ζουσα, ἐκ τῆς οἰκείας οἰμωγῆς ἔτεκεν τὸν διάβολον·
καὶ ὅτι δακρύσασα τὴν ἀπόπτωσιν, τὴν θάλατταν
ὑπεστήσατο· καὶ ἵνα δῇθεν ὁ τριακοστὸς ἀναπληρωθῇ
ἀριθμὸς, οἱ κη' Αἰῶνες συνεισενεγ. . . . .
ejecta est, ac plorans genuit ex proprio fletu dia-
bolum, et suum casum deslens (53), mari supposita
fuit; utque trigesimus impleteretur numerus, octo
et viginti Æones.

Reliqua desiderantur.

(48) Tenebricosum... tartarum. Ex I Petr. ii, 4.

(49) Menandro. In Græco lege ὑπὸ Μενάνδρου.

(50) Saturnino. Epiphanius quoque, ac Theodo-
retus hunc vocant Σατορνίλον.

(51) Arbasax. Alii pronuntiant « Abrasax: » Theo-

doretus et Epiphanius, Abrasax. De hoc nomine
Chiffletius, Passerius aliique scripserunt.

(52) Scriptum est. Luc. iii, 23.

(53) Casum. Codex ἀπόπτωσιν. Lego ἀπόπτω-
σιν.

EPISTOLA D. JOANNIS LUDOVICI MINGARELLI

CANONICI REGULARIS S. SALVATORIS ET CONSULTORIS
SACRÆ CONGREGATIONIS INDICIS

AD REV. D. JOANNEM ARCHINTUM

BONONIÆ LEGATI VICES GERENTEM (a).

Ne mireris, si forte paulo longior tibi hæc epistola visa fuerit. A tuo enim profisciscitur famulo, qui, cum multis annos, Romæ Bononiæque usus sit tua urbanitate, tuæque nobilissima et suavisima societate, et magis ac magis admiratus, tum inelyti ingenii perspicacitatem, tum eximias dotes quibus emicas, singularem virtutem qua adornaris, simulque omnium erga te venerationem et amorem, nulla nunc majori delectatione frui potest, nisi in suam mentem revocando illas dulcissimas horas in tua familiaritate consumptas. Ignoscat autem mihi tua benignitas, si propter locorum distantiam, tuo tam blando ac docto privatus colloquio, hæc damna, per litteras saltem, resarcire conor. Paulo ante meum a Bononia discessum, tibi ego promisi, si optimo placuisset Deo, me in lucem editurum esse quoddam antiqui theologi opus, quod e Græco in Latinum sermonem transtuleram. Tunc, sicut eruditissimus quisque ac scientiæ studiosissimus facere consuevit, scire voluisti, e quo codice illud desumpserim, quis fuerit illius auctor, quo vixerit sæculo, quale fuerit illius argumentum et quo denique modo illud tractaverit. Tunc autem non permisit temporis brevitatis ut omnibus his satisfacerem questionibus, sicut voluissim. Nunc vero mihi licet quod antea aggredi minime poteram; te precor, ut pro tua consueta bonitate, dicas, quid ipse, atque docti viri, qui tuo auxiliante favore illud legent, de opere isto censeatis.

Codex e quo illud excerpti in membranacea charta accurate scriptus est, xi sæculo, vel circiter, prout mihi videtur. Quædam folia desunt in fine, sicut etiam in medio, sed admodum pauca in initio: summam, fere decem et octo. Media autem folia vetustate exesa sunt et valde inconcinna, ita ut in eis aliquot tantum periodi legi possint.

Quantum ad opus ipsum, nihil aliud est quam longus tractatus *De Trinitate*, seu *De consubstantialitate divinarum personarum*, in tres libros divisus. Et quamvis ignorem titulum huic operi a suo auctore inditum, attamen, si attendatur consuetudini antiquorum Patrum atque Græcorum scriptorum qui, sicut apprimè scis, et in sancto Gregorio Nazianzeno videre est, multisque aliis, istam scientiam quæ nunc *Theologia* vocari solet, in duas partes dividerunt libros suos, cum de Incarnatione tractarent, *Περὶ Οὐνογονίας*, id est, *De Œconomia*, intitulantes; cum vero de Trinitate agerent, *Περὶ Θεολογίας*, id est, *De Theologia* inscribentes; facile crederem opus prædictum rectissime hoc titulo donandum fore: *Περὶ Θεολογίας βιβλία γ'*, id est, *De Trinitate libri tres*. In primo auctor noster demonstrat divinitatem et consubstantialitatem Verbi; in sequenti, divinitatem et consubstantialitatem Spiritus sancti; in tertio, selegit objectiones ab

A hæreticis factas contra hæc duo nostræ fidei dogmata.

Et hic libenter prolegomena conficerem, si tibi hæc agendi ratio arrideret, ne nimis difficilibus impingerer disquisitionibus; sed hoc non placeret tibi scrutari assueto res vel obscurissimas; scire enim voles, quo tempore compositum fuerit hoc opus, et a quo auctore. Sed *Hoc opus, hic labor est*. Quamvis enim, xv sæculo, quidam exstiterit scriptor, qui illud sancto Cyrillo ascribendum esse duxerit, et ideo, in illius prima fronte, istam annotationem apposuerit: *Τοῦ ἁγίου Κυρίλλου*, non tamen manifeste apparet, qua ratione inductus fuerit hic nobis ignotus auctor, ad hanc opinionem sequendum, nisi forte deceptus fuerit similitudine argumenti a sancto Cyrillo Alexandrino in novem Dialogis et in *Theodoro* tractati. Ego vero, candide fateor, nullum de præfata questione iudicium ferre possum, aliorumque ac tuum præsertim expectare malo. Ad vitandam omnem confusionem, ad quatuor capita reducam omnia a me exponenda, scilicet: *454* Primo, dogmata quæ testatur Theologus noster; secundo, locos dubios et qui erronei videri possunt; tertio, res maxime notandas quæ in opere occurrunt; quarto, signa quædam e quibus dignosci poterit quis fuerit noster Theologus et an ineunte quinto sæculo vixerit, ut mihi verisimile videtur.

CAPUT PRIMUM.

Dogmata quæ testatur auctor.

Et ut ab initio res ordiamur, quis nescit, inter multa alia commoda in Ecclesiam profecta a SS. Patrum operibus, illud forsitan maximum esse, scilicet, illorum testimoniis et auctoritate confirmari Ecclesiæ catholicæ dogmata et apostolicas ac ecclesiasticas traditiones? Cum ergo mihi proposuerim, quantum in me est, quantumque meus requirit scopus, plenam tibi dare nostri Theologi notitiam, prætermisiss duabus rebus jam supra memoratis de quibus ille, magna cum eloquentia et quasi ex professo, in totius operis decursu argumentatur, tantum exponam ea quæ obiter et velut transeunter enuntiat; et cum satis multa sint, ea, ad septem classes juxta sequentem ordinem dispositas, reducam: Primo, de sacra Scriptura; secundo, de Romano pontifice; tertio, de sacramentis; quarto, de Deo uno et trino et de ejus attributis; quinto, de Incarnatione; sexto, de angelis et de primo homine; septimo, de apostolica disciplina.

De sacra Scriptura.

1. Optime scis prophetæ Baruch librum resectum fuisse velut apocryphum a recentioribus heterodoxis atque e sacrarum Scripturarum canone sub-

(a) Hanc epistolam, tomo IX *Novæ Collectionis Calogeranæ*, Venetiis anno 1763 vernacule editam, in gratiam Lectorum Latinam fecimus. Illam scripserat Mingarellus in modum præludii ad suam editionem librorum *De Trinitate*. Multa insunt notatu digna, præcipue ubi recensentur auctores a Didymo laudati.

latum. Noster autem Theologus illum invocat velut canonicum, eademque auctoritate pollentem ac Jeremias librum. Audi, quomodo de isto libro loquatur, in lib. I, cap. 27: Καὶ ἱερεὺς δέ... (1) «Jeremias autem quoque et Baruch (nam unus est amborum liber) de Verbo magnifice loquitur in hunc modum, cap. III, vers. 22: *Hic est Deus noster, et non aestimabitur alter prae illo. Hic adinventit omnem viam scientiae, et tradidit illam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo. Post haec in terris visus est, et cum hominibus conversatus est. Nisi ergo, ut Deum decet, sic intelligatur, ut ob identitatem dicitatis ambarum ineffabilium personarum locus Scripturae modo allatus ita expressus fuerit, reliquum est, ut, etc.*»

II. Hymnus etiam trium Juvenum Babyloniae reiectus fuit velut apocryphus a Protestantibus. Illum quoque ut genuinum recognoscit, in duobus locis, Theologus noster: nam in lib. I, cap. 52, citatis multis Evangelii ac duarum sancti Petri Epistolarum textibus, subiungit: Οὕτω καὶ οἱ τρεῖς παῖδες... «Sic etiam tres pueri non Babylonica flamma, sed desiderio, quo in creatorem ac benefactorem ferebantur, incensi, et praeparati creaturarum adoratoribus gehennam potius, quam fornacem, qua circumdabantur, attendentes, creaturam jubebant glorificare eum, qui in fornace cum ipsis apparuit, de quo scriptum est in Dan. III, 92: *Et species quarti similis Filio Dei, dicentes (vers. 57): Benedicte, omnia opera Domini, Dominum, laudate et superexaltate eum in saecula.*»

Et in lib. II, cap. 6, postquam demonstravisset in sexdecim primis paragraphis, e sacrae Scripturae textibus, omnia divinitatis attributa Spiritui sancto etiam convenire, sic octavum decimum incipit paragraphum: Ἡ χρις πᾶσα ὁρατὴ καὶ ἀόρατος ὀνομαστὴ (lego ὀνομαστὴ) προστάσσεται, id est: «Omnis creatura visibilis et invisibilis nominatim jubetur a tribus pueris, Anania, Azaria, et Misaele, in Babylonica fornace depositis, laudare et superexaltare Deum in saecula. Quin etiam cherubini et divinus thronus, qui hoc in loco significat seraphim, gloriam (Deo) dicunt, utpote qui sunt et ipsi pars creationis. Dixerunt enim iidem Dan. III, 55: *Benedictus es qui sedes super cherubim; et rursus seraphim indicando: Et benedictus es in throno regni tui, et superlaudabilis, et superexaltatus in saecula. Similiter etiam a Davide, etc.*»

III. Meliorem sortem duobus praecedentibus non habet Sapientiae liber. Saepè noster Theologus textus ex eo depræsumptos sic allegat, ut omne dubium tollat de pretio in quo tunc habebatur liber ille apud Ecclesiam; quod facile dijudicari potest e sequentibus locis. In lib. II, cap. 3, sic legitur: Ὡς ἡσάσας προφητεῖαι, καὶ ὡς ἡ σοφία λέγει: Φιλάνθρωπον γὰρ Πνεῦμα Σοφίας, id est: «Sicut Isaias prophetat, et sicut Sapientia dicit cap. I, 6, *Benignus enim Spiritus Sapientiae.*» Et in cap. XX ejusdem libri citatur simul cum sancto Paulo. Sic etiam in cap. XXVI, ubi scribitur: Διὸ καὶ ἡ σοφία θεολογοῦσα τὸ θεῖον Πνεῦμα, καὶ ἀπ' αὐτοῦ ἀπειλοῦσα τοῖς βλασφημοῦσιν αὐτὸ, λέγει: Φιλάνθρωπον γὰρ Πνεῦμα Σοφίας. x. τ. λ., id est: «Lucifero et Sapientia de divino Spiritu ut Deo loquens, et ejus nomine minas inferens iis, qui illum blasphemant, dicit: *Benignus enim Spiritus Sapientiae.*» Et in libro, cap. 2, vers. 49: Εἰ τὴν οἰκουμένην πληροῖ, καὶ πάντα ἐμπεριέχει κατὰ τὴν λέγουσαν τοῦτο Σοφίαν, x. τ. λ., id est: «Si orbem terrarum impleat (*Spiritus sanctus*), et omnia continet, juxta Sapientiam, hoc dicentem, etc.»

IV. Suzanna historia quam etiam Ecclesiae Romanae inimici e libro Danielis ademerunt citatur a nostro auctore, tanquam pars illius prophetae libri,

A in lib. II, cap. 41, sequentibus verbis: Καὶ ἐπὶ τοῦ Δανιὴλ δὲ φησιν ἐν τῇ περὶ Σωσάννης κρίσει· Ἐξήγειρεν δὲ θεὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸν (legite τοῦ) Δανιὴλ· κἀνταῦθα θεὸν δηλώσας εἶναι τὸ ἅγιον Πνεῦμα· ἐπιφέρει γὰρ καὶ ἐκπύρει τοὺς πρεσβυτέρους Πνεύματι ἁγίῳ ἐμφορούμενος, id est: «Et in Daniele inquit in Suzanna judicio (Dan. xiii, 45): *Suscitavit Deus Spiritum sanctum Danielis*, in hoc etiam loco Deum esse ostendens Spiritum sanctum; subiungit enim: *Et judicavit presbyteros Spiritu sancto repletus.*» Haec tamen ultima verba non inveniuntur nunc in Bibliis.

V. Valde mirandum foret, si saeculi XVI reformatores, praedictis libris tam temere rejectis, pepercissent Ecclesiastico; cui tamen Theologus noster non minorem attribuit auctoritatem quam sancti Pauli Epistolis, cum illum citat in lib. III, cap. 3, sequenti modo: Περὶ ταύτης δὲ τῆς σοφίας φησὶ τῆς ἐν τῇ κρίσει, ὅ τε σωφύτατος υἱὸς Σειράχ λέγει: *Προτέρα πάντων ἐκτίσται σοφία...* ὅ τε Ἀπόστολος Κορινθίους τὸ πρῶτον ἐπέστειλεν τόνδε τὸν τρόπον, x. τ. λ., id est: «De hac vero sapientia, de illa, inquam, quae est in creatura, cum sapientissimus Sirachi filius dicit, cap. I, vers. 4: *Prior omnibus creata est sapientia...* tum Apostolus in prima ad Corinthios Epistola scripsit in hunc modum, etc.»

VI. Non defuit qui contenderet spurium esse atque addititium quiddam in sancto Joanne legitur in cap. V, circa Probaticam piscinam. Theologus autem noster de hoc tali ratione loquitur, ut totum authenticum habeat quod ibi narratur: Εὐροῦμεν δὲ ἂν πρὸς τοὺς μνημονευθεῖσιν..., id est: «Invenimus autem praeter ea quae commemorata sunt etiam piscinam quae erat in Jerusalem, cui nomen Hebraice Bethesda (seu Bethsaida), quam nemo diffletur esse imaginem baptismi, non vero ipsam esse veritatem; nam imago censetur, quae ad tempus, veritas autem, quae in perpetuum manet. Ideo ab angelo commota aqua, quae in illa erat, et semel in anno, et unum duntaxat, qui primus in eam descendisset, et corporis morbum, non vero animae, sanabat.»

455 De Romano Pontifice.

Huc usque satis dictum est, quantum requirit meum propositum, de dogmatibus ad sacra Biblia spectantibus, licet quam maxime breviter, quia non mihi in animo est, te diutius in iis rebus detinere; nam juxta vetus proverbium: *Intelligenti pauca*, et a fortiori, *scienti*. Sic supervacaneum foret, tibi fusius exponere perversas Ecclesiae inimicorum doctrinas, cum sola tibi sufficiat expositio ad eas apprime dijudicandas. Quoad vero ea quae ad Romanum pontificem pertinent, longior esse vellem. Sed cum scriberet Theologus noster, nondum orti erant neque ideo aggressi inexpugnabilem primum S. Petri successorum, Lutherus, Calvinus, nec Photius ipse, primus auctor infausti schismatis Orientis. Quin imo tunc una sola erat de hoc articulo catholicorum ipsorumque haeticorum fides, in primis Ecclesiae saeculis, ut facile probari posset. Minime autem mirandum est, si in sequentibus locis non loquatur de hoc dogmate tam aperte, quam fecisset, si post Photiana tempora exstitisset, quando de ea re loquendi illi occurrisset occasio. Igitur in primo libro, cap. 30, affirmat apostolos et sacerdotes per sanctum Petrum accepisse potestatem solvendi ac ligandi, quamvis Christus eis in plurali numero dixerit: *quodcumque solveritis*, etc. Haec sunt illius verba: Πρὸς τοὺς τοὺς ἑλεβεν... id est: Praeterea accepit (de sancto Petro loquitur) potestatem, imo potius omnes etiam per eum acceperunt, non rejiciendi lapsos, sed excipiendi eos cum resipiscunt: nemo enim est peccati expers, nisi qui

(1) Graeca verba, quae in Veneta editione allata sunt, nunc omitimus, idque ipsum identidem faciemus in posterum.

hanc Petro concessit auctoritatem; id enim significat illud: « Quodcumque solveritis super terram, erit solutum in cælis. » Repudiavit ex illo tempore Novati et Sabbatii inhumanitatem. Non hic omitendum est, pluries primum Petri ab eo memorari, cum Petrum nominandi occasionem habet. Sic in lib. II, cap. 10: Πέτρος δὲ, ὁ τὰ πρωτεία ἐν τοῖς ἀποστόλοις ἔχων, διαβήσῃ τὸν Θεὸν καὶ Κύριον τὸ ἅγιον Πνεῦμα παριστῶν, τοιοῦτον ἡπελίσσεν, κ. τ. λ., id est: « Petrus autem, qui inter apostolos primas tenebat, Deum ac Dominum Spiritum sanctum aperte asserens, ita minatus est, » etc. Et in cap. 18: Καὶ ὅτι Πέτρος, ὁ πρόκριτος τῶν ἀποστόλων διὰ κόρης ἀπειλὴν διωμύετο μὴ εἰδέναι τὸν Κύριον τὸν ποιήσαντα αὐτὸν κλειδεῖν τῶν οὐρανῶν, κ. τ. λ. « Et quod Petrus inter apostolos præcipuus propter puellæ minas jurejurando affirmavit, se non nosse Dominum, qui eum fecerat cælorum clavigerum, » etc. Tandem lib. I, cap. 27: Ἀλλὰ καὶ Πέτρος ὁ ἐν ἀποστόλοις κορυφαῖος ἐν ταῖς πράξεσιν φαίνεται εἰπών, κ. τ. λ., id est: « Sed et Petrum apostolorum coryphæum in Actis dixisse constat, » etc. Venio nunc ad tertiæ classis dogmata.

De Sacramentis.

I. Baptismi necessitas a Calvino partim negata, et omnino ab Adiaphoristis Wittembergi et Lypsie sublata, stabiliter a nostro Theologo, in lib. II, cap. 12, uti in sequentibus verbis videre est: Δίχα δὲ τοῦ ἀναγεννηθῆναι βαπτίσματι ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ, καὶ σφραγιθῆναι τῷ ἁγιάσμῳ, καὶ τοῦ αὐτοῦ γενέσθαι, οὐδεὶς τῶν ἐπουρανίων ἐτυχεν ἀγαθῶν, κἂν τὸν ἄλλον βίον ἀμεμπτὸς εὐρεθῇ· ἀλλὰ καὶ οἱ πρὸ βαπτίσματος, κ. τ. λ. Id est: « Nemo autem, qui non sit regeneratus baptismo a Spiritu Dei, et obsignatus sanctificatione, et factus templum ejus, cælestia bona consequi potest, etsi reliqua ejus vita inculpabilis inventa fuerit. Quin etiam qui ante baptismum, » etc. Et in initio ejusdem capituli dixerat: Εἴς εἰπῶν, ἐάν μὴ τις γεννηθῇ..... Id est: Dicendo, Joan. III, 3. Nisi quis genitus fuerit ex aqua et Spiritu, non potest introire in regnum Dei. Et ibid. 7. Oportet vos generari de caelo, significavit, quod etsi in nomen Patris et Filii crediderint et baptizati fuerint, nisi æqualiter et similiter in ipsam deitatem Spiritus sancti crediderint, et in ejus nomen baptizati fuerint, digni fieri non possunt regno cælorum, utpote qui non habent perfectionem, et frustra tres immersiones susceperunt, immutando post baptismum in glorificationis hymno æqualitatem Trinitatis, et transgrediendo proprias confessiones. »

II. Secundum quoque Ecclesiæ doctrinam asserit, baptismum conferendum adhibita aqua naturali, et etiam marina, si opus fuerit, ut patet ex sequentibus verbis, cap. 14 prædicti libri: Ὅθεν ἀδιακρίτως παντὶ ὕδατι, καὶ ἐν θαλάττῃ δὲ, ἀνάγκης καταλαβούσης, βάπτισμα γίνεται, ὡς μὴ: τε οὕσης φύσεως ὕδατων, καὶ πάσης ἁγιασθείσης. Ὅπως δὲ τὸ θαλάττων ὕδωρ ἀλμυρὸν εὐρίσκεται τοῦ ἐνὸς γένους τῶν ὕδατων ὑπάρχον, ἐτέρα ἐπιδείξῃ (lego) ἐπιδείξει, σὺν Θεῷ φάναι, πραγματεῖα. Id est: « Unde promiscue omni aqua, etiam in mari, si necessitas supervenerit, baptismus fit, cum una sit natura aquarum, et tota fuerit sanctificata. Quomodo autem maris aqua salsa unius aquarum generis esse inveniatur, aliâ elucubratio, Deo opem ferente, demonstrabit. » Non excludit Theologus noster baptismum sanguinis, quem etiam expresse admittit, siquidem post verba paulo ante allegata, cap. 12 immediate subiungit: Ἀλλὰ καὶ οἱ πρὸ βαπτίσματος μαρτυρήσαντες ἐπιτυχόντες, τῷ ἱδίῳ ἀπολουσάμενοι αἵματι, οὕτως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐξωποικηθήσαν, id est: « Quin etiam qui ante baptismum martyrium assecuti sunt, proprio abluti sanguine, sic a Spiritu sancto Dei vivificati fuerunt. »

III. Anabaptistæ etiam seu rebaptizantes antiqui,

A sicut recentiores, confutantur in libro II, cap. 13, ubi, ut mihi videtur, docet noster Theologus baptismum non denuo dandum esse hæreticis ad gremium Ecclesiæ revertentibus, si dum in hæresi manerent, baptismum eis collatus sit, adhibita formula a Christo præscripta; soli autem, Eunomii ac Phryges rebaptizabantur, quia utebantur formula alia ac ea qua uti consueverat Ecclesia. Hæc sunt illius verba, de quorum interpretatione meam sententiam vestræ submitto, minime volens tempus in commentariis perdere: Εἰ οὖν εἰς ὄνομα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος ἰσως σφραγιζόμεθα καὶ βαπτιζόμεθα, ἅρα ἐν μὴ θεότητι καὶ βασιλείᾳ τῆς Τριάδος· οὐ γὰρ ἐπὶ κτίσμασιν ταῦτα δεχόμεθα. οὐδὲ ξυμπαλαμβάνει ὁ Θεὸς κτίσματος ὄνομα τῷ ἑαυτοῦ, ἢ σφραγιζα, ὡς μόνος σώζειν οὐ δυνάμενος. Μετεργόμενοι τοίνυν εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν, κἂν τυχὸν ὦσιν βεβαπτισμένοι, βαπτίζονται μὲν (οὐ γὰρ λέγομεν ἀναβαπτίζονται, ἐπειδὴ μὴ ἔχουσι τὸ ἀληθὲς βάπτισμα), οἱ Εὐνομίαντες μὲν διὰ τὸ μίαν κατὰδυσιν ποιεῖσθαι, λέγοντες μόνον εἰς τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου βαπτίζεσθαι, Φρύγες δὲ διὰ τὸ μὴ εἰς τὰς τρεῖς ἁγίας ὑποστάσεις βαπτίζειν, ἀλλὰ πιστεύειν τὸν αὐτὸν εἶναι Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα· χρίονται δὲ οἱ ἀπὸ πάσης αἰρέσεως μετεργόμενοι, ἐπειδὴ οὐκ ἔχουσι τὸ ἅγιον χρίσμα, id est, sicut hæc interpretanda esse existimavi: « Si ergo in nomine Patris et Filii, et Spiritus sancti ex æquo obsignamur et baptizamus, Trinitas sane est in una deitate ac regno: nec enim in creaturarum nomine hæc accipimus, neque assumit Deus creaturæ nomen una cum suo, aut obsignationem, quasi ipse solus salvare non possit. Quando ergo accedunt ad orthodoxiam, et si forte baptizati fuerint, baptizari solum in mortem Domini, tum Phryges, quia non baptizant in tres sanctas hypostases, sed credunt eundem esse Patrem et Filium et Spiritum sanctum. Unguntur autem qui a quavis hæresi accedunt, quia non habent sanctam unctionem. »

456 IV. Sacre ceremoniæ ab Ecclesia catholica adhibite ad baptismum administrandum, in derisione habitæ sunt a quibusdam heterodoxis horumque ultimorum seculorum. Pluribus in locis Theologus noster testimonium perhibet venerandæ illarum antiquitati. Ex illis tantum, brevitatis causa, sequentes selegi. In libro II, cap. 14, supponit benedictionem baptismalis fontis, quem piscinam, sicut et plures alii, appellat. Μωϋσῆς δὲ (sic ille scribit) τῇ βάββῳ τὸ πικρὸν ὕδωρ χρήσιμον ποιήσας, σωτηρίαν καθολικὴν προηγόρευεν· αὐτὸς γὰρ τύπον ἔφερεν τοῦ Χριστοῦ· ἡ δὲ βάββος, τοῦ σταυροῦ· τὸ δὲ πικρὸν ὕδωρ, τοῦ εὐλογηθέντος ὕδατος τῆς κολυμβήθρας, id est: « Moses vero, qui amaram aquam virga unilem fecit, salutem universalem prænuuntiabat: ipse enim typum gerebat Christi; virga vero, crucis; D aqua autem amara, benedictæ aquæ piscinæ. » Et in paragrapho 23, cap. 6, ejusdem libri, oleum sanctum memorat atque baptismalem unctionem istis verbis: Ἡ κτίσις ἐλαίῳ κτιστῷ ἁγιαζομένη ἐν τῷ βαπτίσματι χρίεται· ὁ Σωτὴρ, ὡς Θεὸς, τῷ συνακτίστῳ αὐτοῦ χρίσαστο παναγίῳ Πνεύματι παρὰ τοὺς μετόχους ἡμᾶς, id est: « Creatura oleo creato sanctificatio ungitur in baptismo: Salvator, utpote Deus, unctus est suo undequaque sancto, et æque, ac ipse, increato Spiritu præconsortibus, nobis scilicet. » Et paulo post in eodem paragrapho: Μύρον, δὲ ἁγιασθέντες ἀλειφόμεθα ὑπὸ τοῦ ἱερέως. Id est: « Unguentum, quo sanctificati unguimur a sacerdote... » Alique alias commemorat ceremonias in aliis locis, quas forte postea referam, quarumque unam paulo infra lecturus es.

V. Duplici vice, illi sese præbuit occasio loquendi de sacro chrismate, quod Calvinistæ e sacramentorum numero rejecerunt, et in ambobus illis locis

illud a baptismo discrevit, dogmaque catholicum astruxit, ac videtur solum episcopum admittere ut illius ministrum. Καὶ τὸ χρίσμα δὲ (sic ille in libr. II, cap. 14 loquitur) ὅπερ ἐχρήσθησαν Ἀαρὼν τε ὑπὸ Μωϋσέως, ἔτι μὴν καὶ πάντες οἱ ἀπὸ τοῦ ἱερατικοῦ κέρατος οἱ ἐπικληθέντες ἀπὸ τοῦ χρίσματος χρῆστοι (lego χριστοί), τύπον ἔφεραν τοῦ ἡγιασμένου χρίσματος οὐ λαμβάνομεν ἡμεῖς· εἰ γὰρ καὶ σωματικῶς τούτο τρέχει, ἀλλ' οὐν ψυχικῶς ὠφελεῖ. Μόνον τε γὰρ εἶδη περὶ τῆς τρισμαχαρίας Τριᾶδος πίστεως ἐν καρδίᾳ ἡμῶν, καὶ ῥῆμα πνευματικὸν ἐν στόματι, καὶ σφραγὶς Χριστοῦ ἐν μετώπῳ, μόνον βάπτισμα ὑποδείχεται, καὶ τὸ χρίσμα βύσση, εὐθὺς ὡς εὐρίσκειται ἡ τὴν φύσιν ἀγαθοδότης ὑπάρχουσα Τριάς, x. t. λ., est : « Chrisma vero, quo uncti sunt cum Aaron a Mose, tum præterea omnes et sacerdotali cornu, qui denominati sunt a chrismate christi, id est uncti, typum gerebat sanctificationis chrismatis, quod nos accipimus. Etsi enim hoc corporaliter fluat, tamen spiritaliter prodest : nam simul ac venerit in cor nostrum fides sanctissimæ Trinitatis, et verbum spiritale in os, et obsignatio Christi in frontem ; simul atque baptismus susceptus fuerit, et chrisma nos confirmaverit, statim, inquam, propitius invenitur quæ natura est bonorum largitrix Trinitas, » etc. Et in cap. 15 ejusdem libri : Χρίονται δὲ οἱ ἀπὸ πάσης αἰρέσεως μετερχόμενοι, ἐπειδὴ οὐκ ἔχουσι τὸ ἅγιον χρίσμα· ἐπίσκοπος δὲ μόνος τῇ ἀνωθεν χάριτι τελεῖ τὸ χρίσμα, id est : « Unguntur autem qui ex quavis hæresi accedunt (ad Ecclesiam catholicam), quia non habent sanctum chrisma. Episcopus vero solus per cælestem gratiam perficit chrisma (sive unctionem). »

VI. Denique quoad Eucharistiæ sacramentum, negant falsi Reformatores sacrificii nomen Missæ competere. Noster vero Theologus illi tamen hunc titulum attribuit, in libr. II, cap. 7, paragrap. 8, sic scribendo : Ἐν γὰρ ταῖς ἀγλαῖς αὐτοῦ ἐκκλησιασταῖς... id est : « Nam in sanctis ejus ecclesiis et oratoriis, et martyriis, sicut in aliis sacellis, indelentia sua bona proposuit ; et ex quibus rebus hic ipse Rex regnantium, et Dominus dominantium et dedit, et quotidie dat singulis, ex his pie et sancte oblatum accipit incrementum sacrificium, et omnia habet, quæ ab hominibus ei exhibentur, munera. » Sic etiam in libro I, cap. 25, scribit : Ἐτι καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, ἥτις νοθεύεται ὅν τῃ ἀναπεμπομένῃ ἐν αὐτῇ δόξῃ, καὶ τῇ προσαγομένῃ ἀναμάχῳ λατρεῖ, x. t. λ., id est : « Insuper et Ecclesiam quæ consideratur una cum glorificatione, quæ in ipsa exhibetur Deo, et cum incrementa latria quæ offertur, etc. »

VII. Negant etiam transubstantiationis dogma, quod in quatuor locis testatur noster Theologus. In libro II, cap. 15, exponens baptismi effectus, sic se habet : Μηκέτι ἀκούω... id est : « Non amplius audio ; Eccli. xxii, 10 : Deflete mortuum, quia defecit lux ; sed optatam vocem, Matth. xi, 28 : Venite, omnes qui laboratis et onerati fuistis, et ego requiescere faciam vos, ungens, lavans, induens singulos indivulso toto me ipso, et nutriendum corpore meo et sanguine. » Et in capite 6 ejusdem libri : Καὶ τοῦτο δέ... id est : « Hoc autem salutare donum communiter a beata Trinitate nobis datum esse docent sic. Isaías xlv, 6 : Et faciet Dominus Sabaoth omnibus gentibus super montem hunc, bibent vinum, ungentur unguento in monte hoc : da hæc omnia gentibus. Nam mons Ecclesiam Dei [significat] ob sublimitatem fidei, vinum, Dominicum salutarem sanguinem ; unguentum, illud quo sanctificati unguimur a sacerdote. »

Sic etiam in cap. 14 : Ὑστάς οὖν... id est : « Isaías ergo rursus clamat... Sitientes venite ad aquam, et quicumque non habetis argentum, venientes emite, et comedite sine argento et pretio vinum et adipem. Aquam dixit Spiritum sanctum, et fluentia piscinæ ipsius (de fonte baptismali). Vini et adipis nomine tunc quidem designabantur ea quæ erant

A propositionis Judaicæ : nunc vero divina communio corporis et sanguinis Domini, quam una cum renovatione (cum baptismo)... accipimus. »

Et sub fine libr. III, cap. 21 : Ἡ ἀνθ' ὅτου τὸ τριπόθητον καὶ προμηθέστατον Πάσχα ἐκάστω ἔτους, ἡμέρας μὲν οὖν, μᾶλλον δὲ καὶ ὥρας ἐκάστης τῇ πίστει ἐπιτελοῦμεν ἔμφθοι μετέχοντες τοῦ αἵματος αὐτοῦ ; Ἰσαὶν δὲ οἱ τοῦ ἀκροτάτου καὶ διαωνίου μυστηρίου καταξιοθέντες ὁ λέγω, id est : « Aut quare desideratissimum ac providentissimum Pascha singulis annis, imo singulis diebus, aut potius etiam singulis horis fide celebramus, cum timore communicantes corpori et sanguini ejus? Qui autem supremo et æterno mysterio digni facti sunt, sciunt quid dicam. »

De Deo uno et trino, et de ejus attributis.

I. Exstitit vir in hoc infelici sæculo, qui maxima temeritate abreptus, adortus est introducere novam doctrinam, quam audiendo inhorruerunt omnes catholicorum aures. Contendit Verbum non fuisse ab æterno a Patre generatum. Eum confutat Theologus noster in multis locis, e quibus tantum aliquot referam. In libr. III, cap. 3 : Ἐτέχθη γὰρ ἐκ μὲν τῆς ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς, ἀνάγκης, ἀφράστως· ἐκ δὲ τῆς ἀμείαντου Παρθένου... ὅτε ἐξέφανε ἐξ ὕψους τοῖς ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου ποτὲ καθ' ἐσθελόν, id est : « Genitus enim fuit, ex hypostasi quidem Patris, ab æterno, ineffabiliter ; ex inmemorata autem Virgine... quando apparuit ex alto iis, qui in tenebris et in umbra mortis olim sedebant. »

Et in libr. I, cap. 32 : Ἡ δόξα τοῦ Μονογενοῦς, ἡ τῆς φύσεως, ἡ τῶν θαυμάτων, ἡ τῆς βασιλείας, καὶ αὐτῆς τῆς δοξολογίας ὁμοία ἐστὶν καὶ ἰσὴ τῆς δόξης τοῦ Πατρὸς, παρ' οὗ φυσικῶς καὶ ἀδιαστάτως γεγέννηται, id est : « Gloria Unigeniti quoad naturam, miracula, dominationem, ipsamque glorificationem est similis et æqualis gloriæ Patris, a quo naturaliter et continue genitus fuit. »

C Et in cap. 15 ejusdem libri : Ὅσα γὰρ... id est : « Nam sicut impossibile est, ut Pater non sit ab æterno, et vere Pater (nec enim in tempore, neque superadditum hoc habuit nomen) ; sic impossibile est, 457 ut Filius Verbum, et ejus Spiritus non sit ab æterno, et natura ex ejus hypostasi ; nam simul ac exstitit Pater (concedatur autem, ut sic loquar) continue ille quidem genitus fuit, hic vero processit. »

Et in cap. 27 : Εἰ ἦν ὅτε οὐκ ἦν ὁ Θεὸς Λόγος, ἦν ὅτε Πατὴρ δὲ ὄνομα οὐχ ὑπῆρχεν· ἔστω δὲ ὡς ἡμῖν τοιαῦτα λέγειν τοιμῶσιν διὰ τὴν ἄλλων ἀγνωμοσύνην, id est : « Si fuit tempus, quando non erat Deus Verbum, fuit etiam tempus, quo Patris nomen non erat. Parcat autem nobis Deus, qui talia dicere audeamus ob aliorum improbitatem. »

D II. Contendit autem hæresiarcha Socinus, Deum sua essentia esse tantum in cælis præsentem, licet sua potentia omnibus præsens sit. Hanc opinionem Turnebius ascribit quoque, non sine probabili quadam ratione, Augustino Steuchi, nostræ congregationis lumini, ac sacrae sedis bibliothecario, quia in suis supra psalmum cxxxviii Commentariis, multo ante quam Socinus suis venenatis erroribus afflisset Ecclesiam, hic præclarus vir, explicando octavum versiculum psal. cxxxviii : Si ascendero in cælum, tu illic es, etc., affirmat Deum sic nobis concipiendum esse, ut sit in cælo præsentia sua, et ubique Spiritu suo, id est, sicut ille interpretatur hanc psalmi vocem, sua immensa potentia suæque cognitione. « In his locis (inquit, ad cælum et ad infernum attendendo).... si nemo valet conspectum Dei effugere, multo magis nullus erit locus, in quo in præsentiam Dei non incurras... Ubique igitur est Deus. In cælo confitentur omnes gentes ac litteræ esse sedem ejus.... Ut igitur sol est in cælo corpore, ac situ, et statione sua, terras autem luminibus lustrat, omnia prospiciens ; ta-

lem necesse est nos cogitare Deum, qui quidem essentia ac præsencia sit in cælo, spiritus ejus, et cognitio, et scientia usquequaque pertineat. » Sed noster Theologus multum abest a supra dicta opinione. Τὸ δὲ ὑπερπαφὰς, ἅγιον Πνεῦμα (sic ille in lib. II, cap. 4), οὐδὲν ὄντων πάντων.... id est : « Spiritus autem sanctus, qui omnia divinitus collustrat... et nulla est ex omnibus rebus, sed Deus, et in cælo existens, et nobiscum coexistens, omnia in omnibus bona efficiens, omnibus quidem præsens immaterialiter.... non cessans vero manere ineffabiliter cum Patre, et ubique diffusus, et penetrans, et in omnibus sine permissione inhabitans, et in cogitationes cum nostras, tum eorum qui nobis sunt invisibiles, se insinuans, etc. »

III. Inutile esset nunc loqui de aliis Dei attributis, excepta tamen divina illius providentia, a multis in præteritorum sæculorum decursu impugnata, et nostra ætate, a celebri philosopho de Sans-Souci quoad individuos, non vero quoad species. Sed eam docet noster Theologus, sicut illam Ecclesia proficitur. Βούλεται δὲ (sic dicit ille in libro II, cap. 8, *De Spiritu sancto* ratiocinatio), ὅπερ ὁ Πατήρ καὶ Υἱός, id est : « Vult autem quod Pater et Filius, et spirat similiter ubi vult Pater et Filius : implens liberalem Patris, et Filii, et sui ipsius unam voluntatem, et nullum, ne ex iis quidem, quæ imperfectam vitam habent, expertem relinquens suæ Providentiæ; nam præsidens suæ ipsius creaturæ, utpote qui est per se bonus, et cooperatur boni Creatoris, omnia inspicit, et nullum despicit, omnibus sufficiens, ac divina dona distribuens etc. »

De Incarnatione.

De Eutychanis sicut et de Nestorianis nullam mentionem facit Theologus noster, sive quia tunc nondum suis venenatis doctrinis Orientem infece- rant, sive ob aliam rationem mihi incognitam. Nihilominus uetur dogmata ab istis hæreticis impugnata.

I. Et quod ad primum horum dogmatum spectat, id est, ad dualitatem notarum, sic se habet in libro III, cap. 21, adhibendo vocem ἀσυγγύτως, quæ etiam invenitur apud sanctum Basilium, in libro *De Spiritu sancto*, cap. 5 : Οὐδὲ εὐχεται οὖν (sic noster Theologus) ὁ μέγας καὶ ἀληθινὸς Θεός, τὸ ἀπαύγασμα τῆς δόξης τοῦ Πατρὸς, ὁ ζῶν τοῦ Θεοῦ Λόγος, καὶ πάντων κηδεμὼν, ὡς ἦν τῇ Θεότητι.... Ἀλλ' εὐχεται διὰ τὸ κατ' ἡμᾶς ἀσυγγύτως, καὶ διχα παίσματος γεγονέναι, id est : « Nec ergo etiam orat magnus et verus Deus, splendor gloriæ Patris, vivens Dei Verbum, et omnium curam habens, tanquam minor secundum Deitatem... Sed orat quia nobis similis factus est inconfuse, et sine delicto. »

II. Quantum autem, ad secundum, id est ad unitatem Christi personæ, observandum est, ab eo in variis locis tribui Beatæ Mariæ titulum Θεοτόκος, a quo tantum abhorret Nestorius, affirmari quod divinum Filium non esse alium ab eo qui incarnatus est et crucifixus. Hæc hujus dogmatis affert argumenta in lib. I, cap. 31 : Γαβριὴλ μὲν, παρὰ Λουκᾶ, εὐαγγελιζόμενος τὴν Θεοτόκον. Καὶ δώσει, φησὶν, αὐτῇ Κύριος ὁ Θεὸς τὸν ὄντονα Δαυὶδ, x. τ. λ., id est : « Gabriel quidem apud Lucam annuntians Deiparæ : Et dabit, inquit, illi Dominus Deus sedem David, etc. » Et in lib. II, cap. 4 : Ὁ γὰρ Γαβριὴλ λαλῶν τῷ Δαυιδ, ἢ εὐαγγελιζόμενος τὴν Θεοτόκον Παρθένον, x. τ. λ., id est : « Nam Gabriel loquens Danieli, aut Deiparæ Virgini annuntians, etc. » Et in lib. III, cap. 41 : Μαρίαν τὴν ἀδελφὴν Ἀαρὼν, καὶ τὴν Θεοτόκον Μαρίαν, x. τ. λ., id est : « Mariam sororem Aaronis, et Deiparam Mariam, etc. » In libro III, deinde, cap. 6 : Περὶ τοῦτου καὶ ὁ ἄγγελος.... id est : « De hoc angelus quoque congratulatus hominibus dixit (juxta Lucam, II, 11) : Natus est nobis (in vulg. leg. vobis) hodie

A *Salvator qui est Christus Dominus. Qui autem hodie natus est, nunquam intelligitur existens ante sæcula. Animadvertendum ergo est et hoc Scripturæ miraculum, quod angeli et homines unius novæ theognosiz festivitatem celebrabant, æquali dispositione simul clamantes, et consentientes. Sic autem dicimus, ut excogitatione quadam ineffabilem ejus incarnationem significemus, et blasphemiam, quæ contra ejus deitatem tendit, declinemus, non vero quod credamus alium esse Filium qui est ex Patre, alium illum qui factus est caro, et crucifixus fuit : quoniam nunquam disjungi a se ipsa, neque mutari potest Deitas. Nam nec Apostolus duos cogitavit, cum dixit (II Cor. VII, 12) : Cum ergo Christus passus sit pro nobis carne. »*

III. Perpetua Mariæ virginitas ab Elvidio et ab aliis negata fuit, sed a nostro Theologo affirmatur. Sic in libro I, cap. 27, ille vocat Dei matrem ἀειπαρθένον, seu « semper virginem, » sæpe de ea tali modo scribens : Ὁ ἐκ τοῦ ἀρρήτου φωτὸς ἀχρόνως ἐκλάμψας, ἀπὸ τῆς ἀειπαρθένου ἐν ὑστερίῳ καιρῷ; διὰ φιλοφρονίαν ἀφράστως ἐτέχθη, id est : « Qui ex ineffabili luce ab æterno eluxit, ex semper virgine posterioribus temporibus, propter benignitatem suam ineffabiliter natus est. » Et in lib. III, cap. 2, parag. 20, dicit : Εἰ τοῦ παντὸς ἀνθρώπις, πῶς Παρθένος θεύσεως ἐκτὸς ἔτεκεν μένισσα πάλιν παρθένος· πολλῶ μᾶλλον ἀνεκτικότερον, πῶς αὐτογενὴς Θεὸς καὶ Πατὴρ ἀνάγκης, καὶ διχα πάθους ἐξ ὅλου ἑαυτοῦ ὅλον ἰσομέτρως τέτοκε τὸν Υἱόν, id est : « Si nulla mens comprehendere potest, quomodo Virgo sine fluxu pepererit manens rursus virgo : quanto minus intelligi poterit, quomodo per se existens Deus ac Pater, ab æterno, et sine passione ex toto semetipso totum æqualem genuerit Filium. » Et in cap. 4 : Συναντιλαμβάνεται δὲ ἡμῖν εἰς μὲν τὸ Πρωτότοκος καὶ Μορτηρὴς, τὸ διηγήσασθαι τὸν εὐαγγελιστὴν, ὅτι ἐμεινεν παρθένος, ὥς ἔτεκεν τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον· οὐτε γὰρ ἐγαμήθη τινὶ ἢ τιμωτέρα πάντων καὶ εὐχλεσεστάτῃ Μαρίᾳ, οὐτ' ἄλλου μήτηρ ἐγένετο ποτε· ἐμεινεν δὲ καὶ μετὰ κυοφορίαν αἰὶ καὶ διὰ παντὸς ἡμῶς παρθένος, id est : « Suffragatur autem nobis, quoad denominationes quidem *Primogeniti* et *Unigeniti*, quod evangelista enarraverit, mansisse virginem, donec peperit filium suum *primogenitum*. » 458 Nam neque ulli nupsit illa summopere honoranda præ omnibus et maxime inelyta Maria, neque alterius mater unquam facta est, sed mansit etiam post puerperium semper et omni tempore immaculata virgo. »

IV. Impia non minus quam ridicula fuit stulta opinio Marcelli Ancyran, qui somniasit esse ac deliravit, regnum Domini nostri non futurum esse perpetuum. Contra eum scribit S. Cyrillus Hierosolymitanus in xv catechesi, haud tamen nominato Marcellio ipso : Ἐτόλμησέν τις λέγειν, inquit, ὅτι μετὰ τὸ τέλος τοῦ κόσμου ὁ Χριστὸς οὐ βασιλεύει, id est : « Quidam temeritatem dicendi habuit, Christum post mundi finem non regnatum esse amplius. » Noster autem Theologus illum confutat in omni cap. 31 primi libri, cujus sufficiet initium tantum hic referre : Καὶ ὥστε ἀρετικὸς λέγοντας, ὅτι μετὰ τὴν γενικὴν ἀνάστασιν ὁ Υἱὸς παραδιδόναι μέλλει τὴν βασιλείαν τῷ Πατρὶ, καταισχυρῆσαι· κηρύττουσι τὸ κράτος τοῦ Υἱοῦ εἶναι ἀτελεύτητον οὕτως· Γαβριὴλ μὲν παρὰ Λουκᾶ, x. τ. λ., id est : « Atque ut hæretici, qui aiunt Filium post generalem resurrectionem traditurum esse regnum Patri, erubescant, prædicant (sacræ Scripturæ) Filii imperium esse perpetuum, sic : Gabriel quidem apud Lucam, etc. »

De angelis, de primo homine, de immortalitate animarum, et de illarum statu in altera vita.

I. Inter multa alia dogmata quæ audacter impugnata sunt ab iis hæreticis qui, a docentis et etiam pluribus annis, rebellant adversus Romanam Ec-

clesiam, caput, centrum et omnium aliarum magistrarum, fuit cultus et invocatio sanctorum et angelorum. Non potuit autem Theologus noster illud clarius astruere quam fecit, in pia episodio quæ legitur in libro II, cap. 7, § 8: Οὕτως δὲ σαφῶς... Id est: «Novi autem optime,» etc. (a)

459 II. Non defuerunt qui docerent, sicut secundo sæculo Tatianus, Adamum non fuisse salvatum; noster vero Theologus, in lib. I, cap. 16, satis manifeste suam exprimit ea de re sententiam, cum asserit bonum latronem cum Adamo simul introductum fuisse a Salvatore in paradisum, quamvis idem asseveret, in alio sensu, de omni humano genere: Καὶ τὸν Ἀδὰμ δὲ (sic dicit) διὰ τὴν παρακοὴν ἐκ τοῦ παραδείσου ὁ Θεὸς δικαίως ἐξώρισεν· τὸν δὲ ληστὴν καὶ σὺν αὐτῷ τὸν Ἀδὰμ, καὶ τὸ κοινὸν ἡμῶν ὅλον γένος ὁ Ὑἱὸς εἰσῆγαγεν, ὡς ἴσως πάντως τῇ θεότητι καὶ ἀγαθότητι καὶ δεσποτείᾳ τῶν βίβαντι τυγχάνων, id est: «Adamum autem ob inobedientiam ex paradiso Deus merito ejecit: latronem vero, et cum ipso Adamum, et universum nostrum genus Filius illuc introduxit, utpote qui ei, qui ipsum ejecerat, omnino æqualis est deitate, et bonitate, et dominatione.»

III. Quoad animæ immortalitatem non clarius loqui potest Theologus noster. In lib. II, cap. 7, asserit nos factos esse ad imaginem Dei, quoniam, τὸ πνεῦμα τὸ ἀθάνατον ἔχομεν, id est, «quia habemus spiritum immortalem.» Et in lib. III, cap. 1, dicit: Nostrum corpus κατακρατεῖν ἐπιχειρεῖ τῆς φύσεως κρείττονος, καὶ τοσοῦτῳ κρείττονος, ὅσον τὸ ἀθάνατον τοῦ θνητοῦ, id est: «imperare conatur ei quæ natura potior est, et tanto potior, quanto quod immortale est potius est eo quod mortale est.» Sed in cap. 16 ejusdem libri fusius de ea re argumentatur, et vehementer, sicut eximium decet Theologum, quamvis illud faciat obiter ac velut transeuntem. Hic libenter referrem totum hunc locum, nisi timerem ne tibi tedium afferrem. Ideo tantum aliqua fragmenta excerpō. Τοῖς δὲ λέγουσιν..., id est: «Iis autem, qui dicunt: Ergo animæ et angeli non sunt immortales et invisibiles, occurrendum est sic. Quod spectat ad immortalitatem, primum quidem hoc modo: quod scilicet horum immortalitas nequaquam eadem est ac primitiva et infinita immortalitas, sed longe inferior atque diversa, quantum creatura a Creatore: ideoque solus habere immortalitatem Deus dictus est, juxta I Tim. VI, 16. Alio autem modo: quod animæ et angeli sunt et immortales quoad immunitatem a morte, atque essentia incorruptibilitatem, et mortales quatenus mente aliquando corrumpuntur: nam ex mutatione est, quando labuntur in peccatum, ex quo supervenit mors: juxta quem modum Paulus scribit: *Et in deliciis vivens vidua mortua est*; etsi ea nondum ex hac vita migraverit... et intelligitur in animabus atque angelis immortalitas, si, præterquam quod mortis capaces non sunt, hoc est dissolvi nequeunt, utpote incompositi, et ex eorum essentia immunes a morte, ne corruptione quidem mentis succumbant, id est si immobiles permaneant: Mortalitas vero intelligitur per oppositionem hujus... Quod vero spectat ad invisibilitatem, sunt quidem cum animæ tum angeli invisibiles oculo corporis nostri, quia carent visibilibus proprietatibus, colore scilicet, habitu, magnitudine: visibiles autem sunt menti, qui est oculis animæ: quoniam, etc.»

IV. Non habuit occasionem Theologus noster fuisse loquendi de statu animarum in altera vita. Enuntiavit atamen, in sequenti loco, lib. II, cap. 12, hæc dogmata quæ, pravis ac infaustis nostris sæculis, sæpius impugnantur ac in derisionem

A vertuntur a libidinosis qui paradisum, infernum, ac æternitatem pœnarum reproborum subsannant. Ἀνακαινίζει τοὺς... id est: «Renovat igitur nos Spiritus in baptismo... et filios et hæreses Dei ac Patris et conformes imaginis Filii, et cohæreses ejus et fratres, conglorificandos et simul regnatos cum ipso: et pro terra rursus donat cælum, et paradisum liberaliter largitur, et angelis jam honorationes facit, et divinis piscinæ fluentis tantam gehennæ inextinguibilem flammam exstinguit.»

Disciplina apostolica.

I. Sicut præcipuus scopus heterodoxorum XVI sæculi, ad id tendebat ut reprobarent omnes Romanæ Ecclesiæ traditiones, necesse quoque habuerunt isti novi generis reformatores, in derisum vertere sacras peregrinationes. Non sic sensit Theologus noster, ut animadvertere potuisti, in longo fragmento paulo ante desumpto e lib. II, cap. 7, § 8.

II. Notandum quoque est, quod ille, tractando de quibusdam ecclesiis, oratoriis, martyriis et sacellis, asserit illa, licet a duobus archangelis Michaelē et Gabriele suas denominationes haberent, Deo tamen erecta fuisse, quoniam, sicut tibi apprimè compertum est, nullum templum seu ecclesia erigi potest sancto alicui, sed soli Deo, licet in honore et sub invocatione cujusdam sancti.

III. Quamvis postea iidem heterodoxi non ausi fuerint deridere aut reprobare sacram psalmodiam, eorum quidam tamen, quasi perditum existimaverunt tempus a canonicis, aliisque ecclesiasticis, in psalmos decantandum consumptum; ex quo facile intelligere est, illos non magni facere hanc praxim, tum Veteri, tum Novo Testamento consecratam et summopere ab Ecclesia commendatam. Noster autem Theologus, lib. II, cap. 6, paragr. 23, interpretando hæc Canticorum verba: *Propterea adolescentulæ dilexerunt te*, sic ratiocinatur: Νεάνιδες δέ..., id est: «Adolescentulas autem dicit Ecclesiæ, in quibus glorificatur. De quibus David quoque in LXVII psalmo dixit: *Prævenierunt principes conjuncti psallentibus* (juxta psallentes), in medio juvenicularum tympanistrarum: sic locutus propter divulgationem fidei, et quia ipsæ ecclesiæ resonant in omni terra lectionibus et psalmodiis. Unanimè quoque vero ipsarum in Canticis cap. I, vers. 7, ipse etiam speciosus forma Sponsus modeste alloquitur sic: *Ecce pulchra es, propinqua mea, ecce pulchra es.*»

CAPUT II.

Errores quos auctor profiteri visus est.

Expositis dogmatibus, nunc venio ad errores apparentes tamen, non vero reales: nam isti loci qui erronei quibusdam videntur, non sic revera, me iudice, habendi sunt. Ad tria capita reduci possunt: alii ad Dei visibilitatem spectant; alii ad sancti Spiritus processionem, alii denique ad gratiæ necessitatem.

Dei visibilitas.

Et a primis incipiendo, asserit noster Theologus, in capite 27 primi libri, Filium divinum fuisse ab angelis visum, solummodo post incarnationem, quoniam antea erat illis invisibilis: Καὶ ἵνα πιστωτέρος ὁ λόγος φανῇ (sic dicit), ὁφθαλμοῖς αὐτῶν ἀπειρίαν καὶ ἀνεἰδίωτα ἀόρατος ἦν πρὸ ἐκείνου τοῦ χρόνου ὅπου τῶ μόνῳ ἀοράτῳ Θεῷ, καὶ ὑπ' αὐτῶν ὁμνηθεῖται: Ἀδὰμ ἐν ὕψιστοις Θεῷ, x. τ. λ., id est: «Et ut magis fide dignus appareat serm.,

(a) Hunc locum valde prolixum integre hic exscripserat Mingarellus quia nondum prodierat ejus editio librorum *De Trinitate*. Non est autem cur iterum recudamus quæ leguntur supra. Vide ad locum laudatum.

ipsum visum esse vult (S. Paulus) etiam ab angelis, quibus ob divinam ejus immensitatem, formæque carentiam, ante illud tempus invisibilis erat (Filiius) æque ac solus invisibilis Deus: et ab illis cantatum esse hymnum: **460 Gloria in altissimis Deo**, etc. Sed quis theologus nescit, eandem rem affirmatam fuisse a sanctis Patribus, præsertim IV et V sæculi, quando contra Eunomianos scripserunt, et specialiter a Theodoro, licet immerito accusarentur non admisisse intuitivam visionem aut visibilitatem Dei qualem catholici credunt ac docent? Nihil enim aliud, hoc loquendi modo, dicere intendebant hi sancti doctores, uti omnes testantur theologi, nisi, post Incarnationem tantum, ab angelis visum fuisse Filium Dei, non solum visione simpliciter intuitiva, sed etiam comprehensiva, non tamen in sua propria natura divina, sed in natura ab eo assumpta, id est, in natura humana; quod ante Incarnationem erat illis impossibile; vel potius illum viderant visione, ut ita dicam, extensiva, singularique modo antea eis incognito, quia illum incarnatum viderunt. Quoad autem nostrum Theologum, res etiam magis manifesta est, non solum quia alias, sicut mox videbimus, suam mentem clarius de hac re explicat, sed etiam quia illud demonstrat scopus ipsi propositus in hoc loco: non enim aliud intendit, nisi ut concludat, Verbum incarnatum, κατὰ θεότητα, non vero παρὰ φύσιν τὴν πατρικήν, id est, « quantum Deum, non habere naturam dissimilem, » vel « distinctam a Patris natura; » et ad hanc veritatem probandam, inter alia argumenta, illud assert, scilicet: Jesum Christum, ut Deum, esse invisibilem, eodem modo quo Pater ipse, de quo Apostolus I Tim. I, 17 sic ait: *Regi sæculorum... invisibili soli Deo*. Et deinde allegat 16 versiculum III cap. primæ Epistolæ ejusdem Apostoli ad Timotheum, in qua dicitur, Deum post Incarnationem ab angelis visum fuisse, sicut in Vulgatæ versione legitur: *Manifeste magnum est pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne... apparuit angelis*, etc. Ille legit: *Ὁμολογούμενος μέγα ἔστιν τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον· θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί... ὥφθη τοῖς ἀγγέλοις*, sicut in textu Græco excuso nunc etiam legitur: id est: *Manifeste magnum est pietatis mysterium, Deus manifestatus est in carne... visus est ab angelis*. Sed in Patre invisibilitas non excludit ejus visibilitatem ab Ecclesia catholica admissam. Ergo nihilominus in Filio.

Erroneæ etiam quibusdam videri possunt sequentes nostri Theologi voces. In cap. 12 secundi libri, vocat Spiritum τὸ πάσαις νοήσασιν ἀόρατον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, id est « invisibile omnibus intelligentiis, » quando de baptismo loquens scribit: *Νοητῶς δὲ σῶμα ὁμοῦ καὶ ψυχὴν ἀγγέλων ὑπηρετούμενων τὸ πάσαις νοήσασιν ἀόρατον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ βαπτίζει εἰς αὐτὸ καὶ ἀναγεννᾷ*, id est: « Spiritualem autem corpus simul et animam, ministrantibus angelis, Spiritus Dei omnibus intelligentiis invisibilis baptizat in se ipsum, et regenerat. » Et in primo cap. ejusdem libri dicit: *Trinitas ὑπάρχει ἀόρατος καὶ σεραφικῶς ὁφθαλμοῖς*, id est, « invisibilis est etiam oculis seraphicis. » Et in cap. 16 libri III: *Deus, inquit, μήτε νῦν αὐτῶν ἀγγέλων ἐνοραῖσθαι πέφικεν*, id est, « videri non potest ab intelligentiis ipsis angelicis. » Et denique in cap. 35 ejusdem libri legitur: *Νῦν παντὶ ἀχώρητος καὶ ἀνέφικτος ὁ ἀόρατος Θεός*, id est: « Is qui cullebit menti incomprehensibilis et inaccessibilis est, invisibilis Deus. »

Sed ejusmodi locutiones et aliæ forsitan etiam duriores adhibitæ sunt a sancto Joanne Chrysostomo, a Theodoro et ab aliis multis, qui per eas excludere non intenderunt visionem Dei intuitivam, sed solummodo comprehensivam, quam stulte docebat Eunomius. Et in eodem sensu intelligenda sunt in nostro Auctore, uti manifestum est

A e duobus sequentibus textibus; quorum primus invenitur in capite 16, jam citato, tertii libri, ubi expresse legitur, Deum ideo dictum fuisse a sancto Paulo invisibilem etiam angelis ipsis, quia eis incomprehensibilis est: *Εἰς τὸν μὲν καὶ αὐτοὶ φωνάζουσιν*, id est: « Sunt quidem cum animæ tum angeli invisibiles oculo corporis nostri, quia carent visibilibus proprietatibus, colore scilicet, habitu, magnitudine: visibiles autem sunt menti; quia est oculus animæ: quoniam non sunt inaccessibiles, utpote natura creati, sed est nobis cogitatio de ipsis. Itaque, quamvis, secundum impressionem quæ in oculorum sensu fit, sint invisibiles, tamen secundum comprehensionem speculationis et scientiæ sunt visibiles. Deus vero cum sit supra invisibile, et supra id quod maxime occultum est, et supra omnem mentem, non modo visioni, aut omnino sensui obnoxius esse non potest, sed ne mente quidem ipsorum angelorum inspicere, eo quod sit incomprehensibilis et inaccessibilis. Quod enim existat Deus, omnibus notum est: quid autem, aut quomodo sit, speculari difficilis est omnibus rebus naturalibus. Recte ergo prædicto modo dictus fuit *solus immortalis, et sapiens Deus, et invisibilis*. »

Sed longius et clarius se explicat in lib. II, cap. 6, § 16, expresse asserendo, angelos non comprehendere Deum omnimode (quia talis visio Filii tantum et Spiritus sancti propria est), sed tamen illum videre intuitive, quantum sinit illarum mentium capacitas, quæ licet excellentissimæ ac præstantissimæ sint, sunt tamen creatæ, ac ideo limitatæ. *Ἦ ὁ Χριστὸς οὐχ ὁρατός*, id est: « Creatura non videt Deum et Patrem ita uti est; ab altera enim natura hoc capi non potest, nec sustineri: et ita intelligendum est illud Exod. xv, 20: *Nemo videbit faciem meam et vivet*. Scripturæ autem dicunt interdum quidem Filium solum, interdum vero Spiritum sanctum solum videre, aut nosse Deum Patrem.... Nonne ergo, inquit, scriptum est a Matthæo xxxviii, 10, ex persona Salvatoris: *Videte ne contemnatis unum ex his pusillis: dico enim vobis, quod angeli eorum in cælis semper vident faciem Patris mei, qui in cælis est*. Utique. Ad vident, non quantus, et qualis est Deus, sed quantum ipsi capaces sunt. Unigenitus autem et Spiritus sanctus ob identitatem Deitatis vident ita uti est carens quantitate et forma Deus. »

Processio sancti Spiritus.

Veniendum nunc ad Spiritus sancti processionem. Scit Excellentia Vestra, quod ante Photium ejus memoria per cuncta sæcula detestanda erit, hæc controversia non fuit consulto agitata inter Græcos et Latinos; et quamvis fere omnes sancti Patres Photii sæculo anteriores vel expresse docuerint quod postea clare ac solemniter definitum fuit ab Ecclesia, vel de eo ita locuti fuerint, ut manifestum esset processionem tertiæ personæ de ambabus primis admitti, attamen non adeo lucide determinata ac stabilita erat de hoc dogmate catholica loquendi ratio, quin aliqui Patres usi fuerint quibusdam vocibus quæ nunc non modo suspectæ forent, sed etiam erroneæ imo et hæreticæ, quia catholicum dogma tam clare definitum est, ut hujusmodi locutiones nec excusari, nec etiam benignis interpretationibus defendi aut justificari possent. Sic sanctus Joannes Damascenus, ut alios omittam licet sit sanctus ac scriptor catholicus, tamen, in libro primo *Fidei orthodoxæ*, aperte negat Spiritum sanctum, ἐκ τοῦ Υἱοῦ, « ex Filio, » procedere, volendo tantum dici posse illum διὰ τοῦ Υἱοῦ, « per Filium, » de Patre procedere. Non igitur mirandum esset si Theologus noster, qui satis multo ante Photii tempora scripsit, usus fuerit vocibus quæ postea vitandæ fuerunt, velut suspectæ. Sed quamvis ille de tertiæ personæ quasi ex professo tractaverit et quam maxime fuse, nun-

quam tamen docuit Spiritum sanctum non procedere etiam a Filio, aut dici posse, licet dictum Υιού, « per Filium, » non jam exinde illum « de Filio » procedere, et nunquam similibus verbis usus est.

Equidem lib. II, cap. 1, sic legimus: Ἅγιον Πνεῦμα τὸ μόνον ἐκ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ (id est Patris)... ἐκπορεύθην· quæ forsitan verba 461 a quodam Photiano reddentur per: « Spiritus sanctus, qui solum ex hypostasi ipsius Patris processit. » Me autem iudice, sic reddi debent: « Spiritus sanctus, qui solus ex hypostasi ipsius Patris processit. » Et ne quis, inter eos qui Photianam hæresim sequuntur, meam suspectam fidem habeat de allato testimonio, ad verbum transcribam textum Auctoris nostri, qui sic se habet, secundo ineunte libro: Οἱ σπουδαζόντες... id est: « Qui templum se esse student aliquatenus dignum Spiritus sancti in fidelibus habitantis, utpote qui illucescentem ipsis inaccessibilem lucem semel habuerunt, glorificant æquali honore, quemadmodum Dominus in baptismi institutione præcepit, cum ingentium Deum ac Patrem, tum ipsi ex ipso coexistentem dilectum, et unigenitum Filium Verbum, tum commemoratum Spiritum sanctum, qui solus ex ejus hypostasi ab æterno, et continue processit; consubstantialitati quidem Trinitatis fidem non negantes, modum vero, ac discrimen generationis et processionis non quærentes; id enim vel cælestibus Dei ministris potestatibus ignotum est, ineffabile, atque ad cogitandum formidabile; nec investigantes, quomodo in seipsa substitit ab æterno sancta Trinitas, uno semper et eodem modo se habens, ac potens ex æterno, ubi considet, solio abyssos inspicere, et tacens audiri, et tacentes audire, » etc. In hoc textu, vox μόνον nihil aliud mihi significare videtur, nisi quod Filius γεννᾶται « generatur, » et quod Spiritus sanctus ἐκπορεύεται « procedit. » Hunc autem allati textus genuinum esse sensum probatur: primo, verbis ejusdem Auctoris quæ continuo sequuntur: Τρόπον δὲ καὶ διαφοράν γεννήσεως καὶ ἐκπορεύσεως οὐ ζητοῦντες, « Modum vero ac discrimen generationis et processionis non quærentes; » secundo, aliis verbis quæ in cap. 5 ejusdem libri leguntur: Καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα... id est: « Spiritus autem sanctus dicitur in Scriptura unus et solus esse tum quia singulariter et solus ipse ex hypostasi Dei et Patris procedit, non vero generatur sicut Filius: tum ne suspicemur eum esse creaturam ut sunt alii spiritus... Non potest ergo unus Spiritus sanctus neque uni Patri vel uni Filio esse dissimilis, neque multitudini spirituum similis. » Licet ex istis verbis iterum inferri queat cur in citato textu vocem μόνον adjunxerit Theologus noster, nempe, ut contra Macedonium contenderet, Spiritum sanctum similem non esse aliis spiritibus, de quibus dicitur quod ἐκτίσθησαν, « fuerunt creati, » non autem quod ἐκπορεύονται, id est, quod « a Deo procedunt. »

Equidem fatebor nostrum scripsisse Auctorem, lib. I, cap. 31, quod Spiritus sanctus ἐκπορεύεται παρὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ μένει παρὰ τῷ Υἱῷ θετικῶς, id est, « procedit a Patre, et manet apud Filium divino modo. » Ergo, quidam dicit Photianus, Spiritus sanctus a Patre procedens in Filio manet, sed non a Filio procedit. Mox autem videbimus nihil probari vocibus istis, ἐκπορεύεται παρὰ τοῦ Πατρὸς, « procedit a Patre. » Et per alias voces, καὶ μένει παρὰ τῷ Υἱῷ, « et manet apud Filium, » nihil aliud designare noster voluit Theologus nisi circummersionem divinarum personarum, de impetendo Filii spiramine minime cogitans; quod ex toto contextu patet; etenim, in hoc capite 31, unice mens illi fuit consubstantialitatem Filii probare omnibus Scripturæ sacræ locis in quibus asseritur regnum ejus esse sempiternum. Unde dicto capiti sic finem imponit: Καὶ τὴν προφητείαν δέ... id est, « Prophetiam vero Isaïæ dicentis: Regem Dominum

A Sabaoth vidi oculis meis, Paulus quidem Spiritui Dei attribuit, Joannes autem Unigenito, ut antea dictum est, ob communionem Deitatis et unius perpetui regni. Quomodo enim fieri potest, ut unus quidem regnet, alius vero, ut in hominibus contingit, otiosus sit, cum Pater in Filio, et Filius in Patre maneat, et Spiritus procedat a Patre, ac maneat apud Filium divino modo? » Ut aliter explanentur hæ voces necesse non est.

Neque negabo hand semel et iterum, sed sæpissime ab Auctore nostro Spiritum sanctum vocari Πνεῦμα Πατρός, id est, « Spiritum Patris, » et Πνεῦμα Θεοῦ, id est, « Spiritum Dei, » quod de « Deo Patre » intelligit; verbi gratia, lib. I, cap. 15: Τὸ, ὁ παντοκράτωρ, οὐδὲ ἐρμηνείας δεῖται· δείκνυσιν γὰρ ἀδιαίρετον ἔχειν πρὸς τὸν Θεὸν Πατέρα καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα αὐτοῦ τὴν βασιλείαν, καὶ εἶναι ἐπὶ πάντων Θεόν. Id est: « Illud, omnipotens, ne interpretationis quidem indiget: ostendit enim, eum una cum Patre, et sancto Spiritu illius, individue regnare, et esse super omnia Deum. » Et in 18 capite ejusdem libri: Καὶ πάλιν δὲ Κορινθίοις τὸ δεύτερον· Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος μετὰ πάντων ἡμῶν· ἐνταῦθα διὰ τὸ ταυτὸν τῆς θεότητος πρῶτον ἐμνημόνευσεν τὸν Υἱόν, καὶ οὕτω τοῦ Πατρὸς, ἔπειτα τοῦ ἁγίου Πνεύματος αὐτοῦ. Id est: « Et rursus in secunda ad Corinthios: Gratia Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei, et communicatio Spiritus sancti cum omnibus vobis. Hic ob identitatem Deitatis primum nominavit Filium, deinde Patrem, ac postea sanctum Spiritum ipsius. » Et in cap. 16 libri primi: Ἀπλότης ἐστίν... ὁ Θεὸς Λόγος, καθὰ καὶ ὁ Πατήρ, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα αὐτοῦ. Id est: « Latitudine caret... Deus Verbum, quemadmodum etiam Pater, et sanctus Spiritus ipsius. » Nec ego perpendam utrum pronomen αὐτοῦ, « ipsius, » referri queat ad Filium: cum præsertim alii loci sint admodum clari, quibus omne dubium removetur; verbi gratia, lib. I, cap. 26: Καὶ τὸ χρῆναι σὺν τῷ Πατρί καὶ τῷ Πνεύματι αὐτοῦ προσκυνεῖσθαι τὸν μονογενῆ Θεόν καὶ Υἱόν. Id est: « Et quod cum Patre et Spiritu ipsius adorare oportet unigenitum Deum et Filium. » Et lib. II, cap. 2: Τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα, ἴδιον ἑαυτοῦ ἐξονομάζει, ἅτε ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύθην κατὰ φύσιν. Id est: « Spiritum sanctum vero vocat (Pater) suum proprium, utpote eum qui ex ipso processit secundum naturam. »

Porro, neque per istas, neque per alias ejusdem generis voces dogma catholicum impugnatur, juxta quod Spiritus sanctus non solum procedit a Patre, sed ab eo præcipue procedit. Quod autem sit Pater προκαταρχική αἰτία, id est « causa præcipua, » ut Græci dicunt, Patrem significat præcipuum originem et principium esse Spiritus sancti, utpote totius fontem divinitatis, e quo Filius ipse spiramen activum habet, quocum spiramine ipse una cum Patre spirat sanctum Spiritum. Nec igitur mirum, quod illum multoties vocet Theologus noster « Spiritum Patris, » vel « Spiritum Dei, » id est, Dei Patris. Illud autem potissimum impugnantes refellit, quod sæpius idem auctor expresse Spiritum sanctum vocet Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, id est, « Spiritum Filii. » Sic lib. I, cap. 18: Ὁ Θεὸς καὶ Πατήρ τὰς μαχαρίας ὑποστάσεις ἐξέφηγεν πρὸς τὸν ἑαυτοῦ Υἱόν καὶ τὸ ἅγιον αὐτοῦ Πνεῦμα εἰρηκῶς· Δεῦτε, κ. τ. λ. Id est, ut in mea versione legere est: « Deus et Pater beatas personas manifestavit, cum sic Filium suum, et sanctum ejus Spiritum allocutus est: Venite, etc... » Et dici nequit hanc vocem, αὐτοῦ, de Deo Patre intelligendam esse, cum, de Filio loquendo, dicat, ἑαυτοῦ, de Spiritu autem, αὐτοῦ. Cæterum, apertius lib. II, cap. 6, § 23, legitur: Ἡ κτίσις ἐλάλῃ κτιστῷ ἁγιαζομένῳ ἐν τῷ βαπτίσματι χρίεται· ὁ Σωτὴρ ὡς Θεὸς τῷ συνακτιστῷ αὐτοῦ ἐχρίσατο πᾶν ἅγιον Πνεῦματι παρὰ τοὺς μετόχους ἡμᾶς. Id est,

«Creatura olco creato sanctificato ungitur in baptismo. Salvator, utpote Deus, unctus est suo, undequaque sancto et increato, ut ipse est, Spiritu, præ consortibus, nobis scilicet. 462 » Et demum, lib. III, cap. 1: Ὡς λόγος τοῦ Θεοῦ ὁ μηδὲν μὴ αὐτῶν τῶν καταφρονούντων αὐτοῦ καταφρονῶν ὁ τῇ ψυχῇ, εἰς ἣν διὰ τοῦ φυχῆματος τὸ ἅγιον αὐτοῦ Πνεῦμα κατέβηκεν, τὸν λόγον τῶν πάντων τὸ τιμιώτατον κατασπείρας. Id est: « Filius Verbum Dei, quineminem, ne ex iis quidem qui eum contemnunt, contemnit; qui animæ, in qua per inspirationem sanctum ejus Spiritum habitare fecit, rationem inseruit præ omnibus rebus maximi faciendam. »

Item falebatur Theologum nostrum ita obscure lib. II, cap. 2, de Spiritu sancto fuisse locutum, ut nisi quis potius Auctoris menti quam verbis attendat, illum facile credat a fide recessisse catholica, eumque opinioni fuisse quam postea Photius velut dogma stabilire aggressus est. Sequentem titulum, seu potius argumentum sequens in fronte gerit dictum caput: Περὶ τοῦ, τὸ ἅγιον Πνεῦμα εἶναι τοῦ Θεοῦ, καὶ περὶ αἰρετικῆς ἀντιθέσεως. Id est: « Spiritum sanctum esse a Deo, et de rebus quæ ab hæreticis obijciuntur. » Porro, in capite isto multa e Scriptura sacra desumpta testimonia promit, in quibus vocatur Spiritus sanctus « Spiritus Dei, » aut « Spiritus Patris. » Deinde tria alia assertit in quibus nominatur vel « Spiritus Christi, » ut in Epist. Rom. cap. VIII, v. 9; vel « Spiritus Filii, » ut in Epist. ad Gal. cap. IV, v. 6; vel « Spiritus Jesu Christi, » ut in Epist. ad Philipp. cap. I, v. 19. Post hæc, subiungit, per istius modi voces, Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, « Spiritus Filii, » demonstrari Spiritum sanctum Filio consubstantialem esse, prætereaque tum secundam, tum tertiam Personam ducere originem ex τῷ ἐνὸς Πατρός, id est, « ab uno eodemque Patre. » Non igitur Spiritus sanctus Filii Spiritus dicitur, quia et ab ipso procedat, ut aliquis forsitan obijciat inter Photii discipulos, sed quia ambo procedant ex τῷ ἐνὸς Πατρός, id est, « unico Patre, » et eis τὸν αὐτὸν ἔνα ἀνάγονται, id est, « ad unum eundem reducuntur. » Quo autem clarius nitescat res, hic ipsamet nostri verba Theologi transcripturus sum. Καὶ τὸ γεγράφαι δέ... Id est: « Quod autem scriptum est, ipsum esse Spiritum Filii, ostendit similiter communionem naturæ, adeo ut putari nequeat Spiritum esse illius creaturam: quomodo enim proprio Patri, quasi illum antea non habenti ex se ipso, condidisset Filius illum, qui et est et dictus fuit in Scripturis Spiritus Dei? Id quidem non modo blasphemum est, sed etiam stultum. Intelligatur autem Spiritus Christi, id est virtus Christi, eo modo quo dictum est Christum esse Dei virtutem et Dei sapientiam: quoniam enim ex uno Patre natura, non vero creatrice energia, processerunt hæ beatæ hypostases, in eundem unum referuntur. »

Sed, ni ego fallor, nullam omnia ista vim habent. Etenim primo, aliis in locis a me citatis, quos e nostro desumpseram Theologo, Spiritus sanctus nunc Patris, nunc Filii Spiritus passim nuncupatur, quod idem sonat ac si diceretur Spiritum sanctum a Patre Filioque simul procedere; secundo, non ideo dici potest Spiritum sanctum Filii esse Spiritum, ob eam solummodo rationem, quia Filius et Spiritus sanctus consubstantiales sint; nam, si illud admitteretur, pariter dici posset Patrem et Filium a Spiritu sancto « esse, » quoniam ambo Spiritui sancto consubstantiales sint: quod repugnat. Unde patet Spiritum sanctum dici Spiritum Filii, seu « proprium Filii Spiritum, » non solum quia consubstantiales sunt Filius et Spiritus sanctus, sed etiam quia Spiritus a Filio, non autem Filius a Spiritu, procedat. Unde iterum, non noster fidem impugnat catholicam Theologus, licet contendat ideo Spiritum sanctum Filii Spiritum vocari, quia Filio consubstantialis sit Spiritus: quod plenissime veritati consentaneum est. Quod si et alteram rationem

A non subjunxerit, id est, rem ita esse quia Spiritus sanctus etiam a Filio procedit, illud quidem propter operis scopum omisit, sed nunquam negavit.

Nostrum autem Auctorem ob rationem superius allatam de sancti Spiritus a Filio processione constabit siluisse, si attendatur eum unice sibi scopum proposuisse (in hoc integro 2 capite libri II) demonstrare, Spiritum sanctum æterno Patri consubstantialem esse. Unde sit ut semper ille, postquam tot et tanta attulit testimonia, in quibus Spiritus sanctus vocatur nunc Spiritus Patris, nunc Spiritus Dei, nunc Spiritus Filii, nunc Spiritus Christi, sic concludat: Ergo Spiritus sanctus consubstantialis est Patri; aut aliter: Ergo Spiritus sanctus consubstantialis est Filio. Equis nunc, sic positus rebus, illum arguet non sequenti conclusisse modo: Ergo Spiritus sanctus procedit a Filio? Præterea, nullum certe bona fide hominem reperias qui ista verba neget, ex τῷ ἐνὸς Πατρός, « ex uno Patre, » et alia hæc, eis τὸν αὐτὸν ἔνα, « in eundem unum, » a nostro scripta fuisse Theologo ad significandum, Spiritum sanctum consubstantialem esse Patri, sicut eidem Patri consubstantialis est Filius; non autem ut in Filio spiramen activum negetur.

Neque obijci potest quod Theologus noster, tum ad locos citatos lib. II, cap. 2, tum alibi, de processione Spiritus sancti loquens, simpliciter processionem a Patre, nunquam autem processionem a Filio memoret. Novit enim Excellentia Tua quam inane, jam a multis sæculis, a theologis judicatum fuerit Photii argumentum, quod desumpserat ex eo quod Christus, licet in quodam loco dixerit, De meo accipiet, alibi dicit, Qui a Patre procedit, quasi a solo Patre, non autem a Patre et Filio simul, procederet. Unde ego qui scienti legem loquor, non immorabor in re, operamque impendam quosdam textus citando e quibus colligere erit auctorem nostrum seu expresse, seu vi consequentis urgente, dogma catholicum a Photianis impugnatum admisisse.

Primo, in sequenti textu, Auctor asserit non aliter Patrem a Filio distingui, nisi quia Pater est. Vid. lib. I, cap. 24, ubi, postquam veritatem horum Christi verborum ostendit, Joan. XVI, 15: *Omnia quæcunque habet Pater, mea sunt*, sic concludit: Πάντα οὖν εἶπεν τὰ πατρικὰ τυγχάνειν αὐτοῦ· ὥστε μηδὲν πλέον διδόναι τῷ Θεῷ Πατρί, ἢ μόνον τὸ εἶναι Πατέρα Υἱοῦ συνανάρχου καὶ συνυπεστάτου· οὕτω πιστεύειν ἀναγκαῖον καὶ τὸ Πάτερ τὰ ἐμὰ ὁρᾶν, καὶ τὰ ἐμὰ ἐμὰ, x. τ. λ. Id est: « Omnia ergo quæ Patris sunt, sua dixit esse, ita ut nihil amplius Deo Patri det, nisi hoc solum, quod sit Pater Filii coæterni, ac simul cum eo subsistentis. Sic nos credere jubet etiam illud (Joan. XVII, 10): *Omnia mea tua sunt, et tua mea*, etc. » Quod falso diceretur, nisi Spiritus sanctus etiam a Filio procederet: tum enim Pater a Filio distingueretur, non solum quia Pater est, sed etiam quia solus activo spiramine polleret.

Secundo, vid. item lib. II, cap. 5, alium locum in quo noster scripsit Theologus, Spiritum sanctum Filii imaginem esse. Καὶ καθὰ ὁ Πατήρ ἐν ἑαυτῷ ὑποστάσει ὡν ἐξελκονίζεται ἐν τῷ Μονογενεῖ διὰ τὸ ἀπαράλλαχτον τῆς Θεότητος, τοῦτ' ἐστὶν τῆς οὐσίας τὸν ἴσον τρόπον καὶ ὁ Μονογενὴς ἐν τῷ ἐνὶ ἁγίῳ Πνεύματι. Id est: « Et sicut Pater in propria hypostasi existens representatur in Unigenito tanquam in imagine ob identitatem Deitatis, id est essentia: ita eodem modo etiam Unigenitus representatur in uno Spiritu sancto 463 tanquam in imagine. » Porro, cum ex eo quod Filius vocetur imago Patris, recte colligatur illum a Patre ducere originem; simili modo, ex eo quod Spiritus sanctus imago Filii nominetur, necesse inferendum est etiam a Filio Spiritum sanctum oriri.

Tertio. Quoad tertium textum vid. lib. II, cap.

14. ubi Auctor docere videtur Spiritum sanctum a Filio procedere. Etenim, quemadmodum in Scriptura sacra Jesus Christus dicitur Veritas, quod sibi nomen tribuit ipse Christus, ubi dicit Joan. xiv. 6: *Ego sum via, veritas et vita*: ita Theologus noster, in hoc versu psal. xlii: *Emitte lucem tuam et veritatem tuam*, per vocem *lucem*, se intelligere Spiritum sanctum, et per vocem *veritatem*, Filium se intelligere testatur; continuoque subjungit, Spiritum sanctum procedere a Veritate, id est a Filio. Ταῦτα καὶ Δαυὶδ. . . . id est: «Hoc ne David quidem silentio præterit. Coniungens enim manifestum naturam et concordiam Filii, qui, Lux ex Luce, genitus est, et Spiritus sancti, qui vere (etiamsi non sit legendum *veritas*, ἀλήθεια) ex Veritate processit, psallit quidem: *Emitte lucem tuam et veritatem tuam*; et in psal. cxlvii: *Emitte verbum tuum, et liquefaciet ea; flabit spiritus ejus, et fluent aquæ.*»

At sermonem alio transferamus: timeo quidem ne diutius, et ultra quod mihi in principio proposueram ibidem commoratus sim.

Necessitas gratiæ.

Utrum Theologo nostro Pelagianæ hæresis quædam notitia pervenisset, tempore quo jam senex hoc opus scripsit, prorsus ignoro. Attamen nihil ipsum tunc temporis de ista hæresi audivisse verisimile videtur. Etenim quodam identidem in illius Opere occurrunt voces, quas Pelagiani et Semipelagiani suspectas effecere, quibusque profecto ipse conscius uti noluisset. Quidquid id sit, pro vero teneo nunquam eum in mente habuisse sese Pelagianorum erroribus amicum præbere.

Negare tamen nequeo, illum, libr. ii, cap. 14, scripsisse, «fidem a nobis initium habere»; quæ quidem voces hæresim Semipelagianam redolent, ut aperta res omnibus est, siquidem iis sensu hæretico uti sunt Semipelagiani. Sed apud nostrum Theologum eadem sunt catholica, quia diverso penitus sensu usurpantur, ni ego fallor; etenim idem etiam in instauranda fide semper gratiæ necessitatem admisit. Cæterum, quo res ista omnium oculis melius dignoscatur, locum de quo agitur in extenso tradere volo legentibus; ubi, postquam in Veteri Testamento multas baptismi figuras inveniri probavit, allegorice explanat ea quæ in cap. iii, vers. 8, 9, necnon in cap. iv, vers. 2, 3, 6, 10, Zacharias propheta scripsit. Ἀναγέρχου δὲ τις ἀν' ὁρίως εἰς ταῦτα καὶ τὰ ἀποκαρπυζόμενα τῆς Ζαχαρίου διαβολῆς. Ibi autem capituli tertii octavum et nonum vers. Auctor exponit; deinde subjungit: Μνημονεύσας δὲ. . . . id est: «Recte autem quis ad hæc retulerit etiam ea quæ in Zachariæ sensu abscondita sunt. . . . Et postquam commemoravit etiam candelabrum aureum, (vers. 2, cap. iv Zach.) id est purissimam fidem, quæ incipit quidem a nobis, extollitur autem usque ad ea quæ sunt supra nos (nam per aurum intelligitur res munda et pretiosa: aurum enim ita natura comparatum est, ut æruginem non contrahat); et postquam dixit esse *super ipsam parvam lampadem*, id est divinam gratiam, quæ ex alto omnia illuminat; et *septem lucernas*, nempe spiritalis gratiæ abundantiam et perfectionem: et præter hæc, desuper *septem infusoria* (seu emunctoria), id est inextinguibilem ac perennem, qui inde est, influxum,» etc. Res evidens est, nisi in errore ego ipse versor, Theologum nostrum ex eo loco, quem alii naturali et obvio sensu accipiendum volunt, inferre, nunquam fidem in homine absque gratiæ influxu nasci posse.

Etenim, ut ait, divini gratiæ (quam per lampadem designatam asserit), abundantiam et perfectionem gratiæ ejusdem, quæ septem lucernis significatur, denique (illi divino influxui perenniter mananti tribuenda sunt bona opera, necnon fidei initium,

A quæ licet in nobis nostra partim nasci sponte queat, nunquam tamen sine gratiæ juvamine sumit ortum.

Ne vero quid dubii circa illud punctum maneat, Vestram deprecor Excellentiam mihi fas sit addere, non alia mente Auctorem nostrum primo fidei initium, deinde autem gratiam Dei nominasse, nisi quo melius ordinem prophete sequeretur. Aliunde, ne quis in errorem vocum inducatur, postquam scripsit Theologus noster infra esse aureum candelabrum, id est fidem, statim subjungit illud parva illuminari lampade, quæ super illud stat; quæ voce significat, semper fidei proire istam Dei adjutricem gratiam, e qua nostra omnia (πάντα) bona opera decurrunt, et unde ipsius nostræ initium fidei originem ducit (τὴν ὑπόθεσιν πάντα καταγαγούσαν θεῶν χάριν), «divinam gratiam, quæ ex alto omnia illuminat.»

Quæ satis erunt, ut opinor, ad nostrum Theologum suspicione Semipelagianismi solvendum, præsertim cum judicii nostro notissimum sit, similes a Græcis Patribus voces usurpatas fuisse, necnon catholico sensu explanatas a doctissimo Ludovico Thomassino, tom. II, lib. ix, cap. 7 et sq., et nuperrime ab eruditissimo P. Bernardo Maria de Rubéis, in Dissertatione quæ ad limen invenitur novæ editionis Operum Theophylacti. Neque rem inutilem agam, si unum et alterum locum curem transcribere, in quibus Theologus noster gratiæ necessitatem vel supponit vel expresse docet. Sic lib. ii, cap. 1, scripsit: Spiritus sanctus est πάντος ἀγαθοῦ τοῦ πρόσδος, id est «omnis bonæ mentis veluti præcursor.» Quod idem sonat ac si diceretur initium fidei nobis inesse per antecedentem gratiam Spiritus sancti. Sic etiam, lib. ii, cap. 8, ait, «nihil nos propriis operibus mereri posse.» Unde sequitur, neque fidei initium. «Ὁ γὰρ ἀναγέρχου. . . . id est: «Etenim inculpabilis. . . . Deus, qui largitur non relate ad id quod nos mereamur accipere (nam ne ex operibus quidem meremur ullum bonum), sed relate ad id quod ei convenit dare; qui omnia novit, et omnia potest. . . . solo nutu, non vero manu operatione, vel dolore singulis bona et larga dona liberaliter copioseque semper præbet: neque vero nunc ea confert, nunc minime confert; neque modo quidem magis, modo vero minus, sed continue eodem modo, et similiter. . . . nemo enim ex iis qui sunt, ab ipso rejicitur, quandoquidem oriri facit solem super justos similiter et peccatores, et iis qui ab undecimam horam operati sunt, eandem mercedem confert, quam iis qui ab aurora foderunt ac vineam coluere ex conventionem, dat.»

Post talia et tam clara testimonia, frustra equidem tempus tereret, qui sequenti textui Theologi nostri, e cap. 9 libri primi desumpto, aut aliis hujusce modi verbis, patrocinaretur: Περὶ ἡμῶν δὲ. . . . id est: «Nostrum autem est quædam quidem ex Dei operatione, quædam vero ex nostra voluntate habere; nec enim nostra voluntate, sed Dei, habemus ut constemus ex anima et corpore, et ut rationales simus: qui enim necdum ullo modo exsistebamus, quomodo poteramus velle, aut nolle? Propria autem electione habemus ut boni simus aut mali, et docti ex studio aut indoci ex ignavia.» Neminem igitur, me iudice, tam cupidum invenias nostrum impugnandi Auctorem, ut contendere audeat illum his sequentibus verbis supernaturalis gratiæ auxilium rejecisse: Προαιρέσει ἰδίᾳ, «propria electione:» dum e contra, lib. ii, cap. 7, par. 8, salutem nostram 464 per gratiam Spiritus sancti operari apertissime docuit. Ὡς χαλεπὸν εἶναι, καὶ θάψαι, οὐκ ἔστιν ἔσθαι, ὅτω κυβερνητικῆς οὐχ ὑπεστίν· οὕτω χαλεπὸν καὶ διδάσκειν ὅτω ἡ χάρις τοῦ θεοῦ ἡνεύματος ἢ τῶν ἀνθρώπων τὸν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ ἐργαζομένη τὴν σωτηρίαν, οὐ πάρεστιν. Id est: «Sicut ergo difficile est, ut aiunt, ut guber-

macula teneat is qui gubernandi arte caret, ita difficile est ut doceat is cui divini Spiritus gratia, quæ hominum salutem cum Patre et Filio operatur, non adest. »

CAPUT III.

Res notabiles.

Nunc tertium caput aggredior, in quo Vestræ Excellentie indicabo quam brevissimis verbis res nonnullas quæ mihi dignæ videbuntur quibus intendat animus, aut quibus faventibus, notior et interdum notissimus evadet Auctor. Quasque ordinatim tradam. Primus ordo multas complectetur voces notabiles, vel peculiare, vel a nostro Theologo peculiari sensu usurpatis; ordo secundus quasdam illius opiniones habebit; tertius autem, textus a Bibliis sacris desumptos; quartus vero, res quæ ad disciplinam spectant; quintus, historicos eventus; sextus, auctores ab eo citatos; septimus demum quos confutavit hæreticos.

Voces notabiles, seu peculiare.

Hic ordinem sequar alphabeticum, voces notando quæ apud alios non reperiuntur auctores; sensumque verbis accurate præfigam, quoties mihi aperte innotescet; neque invidere, si quis me seu oculorum seu ingenii acumine vicerit.

A

1. Ἀγαθοειδής. Loquens de divino Filio, dicit eum esse φῶς αγαθοειδές.
2. Ἀγγελτικόν. De eodem agendo, dicit eum fuisse vocatum τὸ ἀγγελτικόν, « Angelum magni consilii. »
3. Ἀγγέιν. Dicit Dominum solitum esse peccatoribus ἀγγέιν suam gratiam.
4. Ἀγιοτρισολογῆσαι, significat « Trisagium canere, seu laudare Deum ter Sanctus dicendo. » Alibi voce τρισαγιολογεῖν utitur.
5. Ἀδεῖα τοῦ Θεοῦ. Dicit de hæreticis: « Ἀδεῖα τοῦ Θεοῦ προσφέρουσι ῥήματα. »
6. Ἀεικίνητος. Inter multa quæ Deo tribuit epitheta, istud quoque legitur, ἀεικίνητος. Sed quoniam sensu dici potest « Deum semper movere? »
7. Ἀθεήσαντα. Ad locum quemdam prophetæ Baruch, ait quod, nisi de divinarum personarum identitate accipiatur, λέγεται ἀθεήσαντα εἰπεῖν, « Deus Pater non est Deus noster. »
8. Ἀδληφόρου, pro ἀδελφοῦ. Eodem modo S. Cyrillus ait de Jerusalem, στεφανόφορα, pro στεφανοφόρα.
9. Αἰρεσιμαχεῖν, significat, « pro hæresi pugnare. »
10. Εἰς αἶσιον καὶ ἐν ᾧ ἄπειρον. Dicit quod sancta Trinitas est ἡ τὰ πάντα μόνῃ εἰδύα καὶ εἰς αἶσιον καὶ ἐν ᾧ ἄπειρον κατορθούσα.
11. Αἰόλου. Hac utitur voce, de quadam hæreticorum objectione loquens: Τῆς νῦν κινουμένης αἰόλου αὐτῶν σοφιστείας.
12. Ἀκατάλεκτον, id est: « Aliquid quod neque astimari neque enarrari potest. »
13. Ἀκούοντες, id est: « Interpretantes. »
14. Ἀλέκτως, id est: « Ineffabiliter. »
15. Ἀμέγεθες, id est: Quod « quantitatem non habet. »
16. Ἀναπεπταμένως, id est: « Aperte. »
17. Ἀναπατάζων, id est: « Reserans. »
18. Ἀναβελήσια, id est, « si mihi tamen verbum creare liceat: « Nolutas, » seu « τὸ Nolle. »
19. Ἀνείδος. Deus est, inquit, ἀμεγέθης καὶ ἀνείδος, id est, meo sensu: « Quantitate et forma carens. » Sicut alibi ἀνειδεότητα, id est: « Formæ carentiam. »
20. Ἀνέλεκτον. Dicit nos vocari cohæredes Christi διὰ τὴν ἀνέλεκτον ἐνανθρώπησιν αὐτοῦ.
21. Ἀνημμένος. Jubet, inquit, Spiritus sanctus

ὡς βασιλεὺς ἡμερον καὶ νόμιμον ἀνημμένος ἡγμεναι.

22. Ἀνθρωπολογηθέντα, id est: « Humano modo dicta. »

23. Ἀνφίσταται. Dicit quod νοῦ παντὸς ἀνφίσταται, quomodo Virgo, talis remanens seu salva virginitate, pepererit.

24. Ἀπαμφέννυσαν. En auctoris nostri phrasim: Πᾶσαν ἀπαμφέννυσαν αἰρετικὴν παιθανολογίαν.

25. Ἀπεριόβητον. Hoc epithetum Deo tribuit, cum scribit: τὸν ἀπεριόβητον Θεόν.

26. Ἀποδιακείμενοι, id est: « Male affecti. »

27. Ἀποικονομεῖται. Quamdam hæreticorum responsionem refellens, ait: Ἄλλ' αὐτὸθεν τὸ γλισχρον αὐτῶν ἀποικονομεῖται.

28. Ἀποκρίτως. Dicit quosdam homines prandia facere ἀποκρίτως, quosdam vero κατὰ δοκιμασίαν ἀκριβῆ. Unde credendum puto illum sumere vocem ἀποκρίτως pro voce ἀδιακρίτως, id est, « promiscue, sine electione. »

29. Ἀποπεράτως. Dicit in Deo neque μείωσιν, neque ἀποπεράτωσιν esse.

30. Ἀποφέρων. Dicit quod S. Petrus .n secunda Epistola, Ἀποφέρων τὸ μὴ δεῖν οἰεσθαι τὸ ἅγιον Πνεῦμα τελεῖν ἐν κτίσμασι, γράφει: Οὐ γὰρ θελήματι ἀνθρώπου, κ. τ. λ.

31. Ἀπροσῆκον πράγματι, id est: « Rei quæ non decet. »

32. Ἀρχιτέκνα. Dicit quod Spiritus sanctus est συνδημιουργὸς καὶ ἰσοεργὸς τοῦ ὑποστήσαντος αὐτὴν (γῆν) κατ' ἀρχὰς ἀρχιτέκνα Θεοῦ.

33. Ἀτευσίαν, id est: « Non-consecrationem. »

34. Ἀυχηματικώτερον, id est: « Cum quadam jactantia. »

35. Ἀφαντασιάζω, id est: « Vere, non autem per speculum. »

Γ

36. Γραφεῖων. Dicit τῶν θεῶν γραφεῖων, id est: « divinorum scriptorum; » sed forsitan legendum erat: γραφῶν.

37. Γραφή. Quæ vox sæpissime apud nostrum Auctorem, necnon apud S. Cyrillum, et alios, textum Scripturæ sacræ designat.

38. Γράφια, idem significat, scilicet: « Textus Scripturæ sacræ. »

Δ

39. Δυσαγαχάλιστων. De hæreticis loquens dicit: Τῶν δυσαγαχάλιστων καὶ ἀνεξέταστον ἔχόντων τὸ φρόνημα αἰρετικῶν.

Ε

40. Ἐγχευρόντως, id est: « In quantum fieri potest. »

41. Ἐδαφίω. Hac utitur voce: « Ὁ ἐν τῷ κινουμένῳ ἐδαφίῳ λόγος, dummodo in codice non sit error. »

42. Ἐθελοακρότητα. Dicit: Δι' ἐθελοακρότητα δεισιδαιμονίας, id est, saltem meo sensu: « Ob magnam voluntariamque superstitionem eorum. »

43. Ἐμφέρεται. Dicit: Πόσα δὲ ἄλλα ἐμφέρεται περὶ τοῦ θεικοῦ Πνεύματος οὐ διαφέροντα πρὸς τὰ γεγραμμένα περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς.

44. Οὐκ ἐνδέονται. Dicit: Ἐν βαθυμῇ τῇ οὐκ ἐνδέονται, id est: « In pigritia quæ non decet. »

45. Ἐνδιασκεύως. Dicit suos adversarios mentionem fecisse portarum æternarum, οὐκ εὐκαιρως, ἀλλ' ἐνδιασκεύως.

46. Ἐνιαῖον. Dicit: Τὸ ἐνιαῖον τῆς θείας καὶ ἀπληθύντου φύσεως ἰδίων.

47. Ἐννεῖν. Affirmat ναὶν interdum vocari domum in qua habitamus, διὰ τὸ ἐννεῖν καὶ ἐνοικεῖν.

465 48. Ἐξήλικας. Dicit nos omnes per baptismum fieri filios primogenitos. Καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐξήλικας καὶ ἀφήλικας.

49. Ἐπιστάνοντι. Dicit: Ἐσται δὲ τοῦτο πλέον καταφανὲς τῇ ἐπιστάνοντι, ὅτι, κ. τ. λ., id est, « Hoc erit magis notum scientibus, quod, » etc.

50. Ἐπίχειρα. Sic loquitur: Μεταφορικῶς γὰρ λέγομεν τινὰς ἀρετῆς καὶ ἐπιστήμης πεπληρωσθαι, καὶ τεθεωρημένους προφέρειν δύνασθαι τὰ ἀρετῆς καὶ ἐπιστήμης ἐπίχειρα. Super hanc vocem vide Hesychium in ultima, quæ item optima est, Joannis Alberti editione.

51. Εὐμικτος. De Christo loquens, illum vocat οὗτος ὁ εὐμικτος Θεός.

H

52. Particula ἥ, quoties significat « aut, » semper a nostro Auctore, necnon ab eo qui illius codicem transcripsit, sine accentu et cum spiritu solo scribitur.

Θ

53. Θεόχρηστον. De textu loquens Aggæi prophetæ, illum esse dicit θεόχρηστον φωνήν.

I

54. Ἰσορρεῖν, id est: « Æqualiter operari. »

K

55. Καλλιέργιας. Dicit: Διὰ τῆς πίστεως καὶ καλλιέργιας, id est: « per fidem et bona opera. »

56. Καταστῆλιν. Dicit: Καταστῆλιν τῇ τοῦ Θεοῦ θελήματι.

57. Κέριον. Dicit: Καὶ τὸ προσυφανησόμενον δὲ τοῦτοις θεώρημα, κέριον καὶ ἐπάζιον τῆς ὀρθῆς πίστεως ἔστιν. Nisi in codicem irreperit error, et legere oporteat καίριον.

A

58. Λοιμῆνασθαι. Dicit: Οἱ αἱρετικοὶ κόρακες τοῖς θεοῖς λοιμῆνασθαι ἐπεχείρησαν ῥητοῖς.

M

59. Μήρυγμα. Dicit esse ἀπαράλλαχτον τὸ μήρυγμα τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

60. Μονοκτῆτορα, id est: « Solum Dominum, solum magistrum. »

N

61. Νεαλογεῖν. De hæreticis loquens dicit: Οὐκ ὀκνοῦσι νεαλογεῖν καὶ τὸδε, ὅτι, κ. τ. λ.

O

62. Οὐρανός, id est, nisi fallor: « Sacella. » In sequenti autem loco vox illa invenitur: Ἐν ταῖς ἀγίαις ἐκκλησίαις, καὶ τοῖς εὐκτηρίοις, καὶ μαρτύροις, ὡς ἐν ἄλλοις οὐρανοῖς, id est: « In sanctis ecclesiis, et in oratoris, et in martyriis, sicut in aliis sacellis. » Forsitan per istas voces, ἐν ἄλλοις οὐρανοῖς, designare voluit Auctor has sacras aedes quæ dicæ fuerunt προφητεῖα, ἀποστολεῖα, παρθενώες, quia Deo consecrabantur sub invocatione seu alienius prophetæ, seu apostoli, seu cuiusdam virginis. Simili modo, secundum quod apud S. Cyrillum Hierosolymitanum legimus, ecclesia vocabatur alio nomine τὸ Κυριακόν, « Dominicum, » eo quod ibi corpus Domini immolatur.

Π

63. Παγγενεῖ, id est: « Cum omni familia; » et, παμφίλει, « Cum omnibus amicis. »

64. Παναπειρατός. Loquens de festis Paschæ et Pentecostes, ait: Οὐ διελίπεν γὰρ ποτε ἡ παναπειρατός φαίδροτης τῶν ἑορτῶν ταύτων.

65. Περιγεγονότως. Dicit homines indigere multis. Εἰς τὸ τελείως καὶ περιγεγονότως ὁτιοῦν πρᾶξαι.

66. Περιόδιας. Loquens de Elisæo, dicit: Νεμὲν δεσθῆντα αὐτοῦ τῆς περιόδιας εἰς τὸν Ἰορδάνην ἔπειψε.

67. Πλουσιολόγον. Sic loquitur: Ὅσοις δὲ τοῦτον

τὸν Μονογενῆ πλουσιολόγον Θεὸν οὐκ ἀγνοοῦσιν κ. τ. λ.

68. Προβαθέστερον. Dicit quod Moyses mentionem facit ejusdam vitis et trium propaginum. Τούτου τοῦ ἄλλου πυθμένος οὐδαμοῦ προβαθέστερον εἰρηκώς.

Σ

69. Σκάλη. Loquens de hæreticis, contra quos scribit, ait: Ἐκείνων νοήμασι καὶ ῥήμασιν σκάλη ἐπιπολάζει τε καὶ συμπέφυρται.

70. Συγκτητορίας. Eisdem impugnando hæreticos, ait eos Verbo negare non solum, ὡς υἱὸς πρὸς πατέρα κοινωνῶν, sed etiam ὡς φίλος πρὸς φίλον ἰσότητα συγκτητορίας.

71. Συμβαῖνον, id est: « Consentaneum. » Dicit quod hæretici οὐ βλέπουσιν ὅπως ἂν τοῖς θεολόγοις φαίνονται συμβαῖνον τι λέγοντες.

72. Συμμιγνάν, id est: « Commisionem. » Hæreticos fingere dicit συμμιγνάν τινὰ καὶ συμφωνῶν τὸ θεῖον πρὸς τὰ κτίσματα.

73. Συναρπακτικῶς. Ait quod Macedonii discipuli συναρπακτικῶς μυθεύονται ῥήμασιν αὐτοῖς, ὡς οὐ χρῆ. κ. τ. λ.

74. Συνοψίσαντες. Dicit eos, qui domum ædificare volunt, materiam secernere, quo facilius uno ictu oculi singula conspiciant, συνοψίσαντες πρότερον τὰς ἀρμοζούσας ὕλας ἀποτίθενται.

75. Συρρετολογία. Loquens de hæreticis, ait curæ sibi non esse τὰς ἀπειθάνους αὐτῶν συρρετολογίας.

T

76. Τεθεωρημένως. Vid. supra vocem ἐπίχειρα.

77. Τοιουτοτρόπως, id est: « Hujusmodi. » Postquam citavit quosdam textus e Scriptura depromptos, ait: Καὶ ὅσα εὐροὶ τις ἂν τοιουτοτρόπως λέγη.

78. Τριαδικῶς. Dicit omnia creata fuisse τριαδικῶς, id est, a tribus personis sanctæ Trinitatis.

C

Υ

79. Ὑπὲρ τοῦ εὐ. Orat ut particeps fiat τῶν φιλοτιμουμένων ὑπὲρ τοῦ εὐ ἀγαθῶν παρὰ τοῦ Θεοῦ.

80. Ὑστερομέσως. Locum explanando prophete Amos, dicit: Προφητικῶς καὶ ὕστερομέσως ἐλέγχετο ἀπὸ τοῦ θεικοῦ Πνεύματος οὕτωςαι· Κατέστρεψα ὑμᾶς, κ. τ. λ.

Φ

81. Φοιτεῖται. Vox ista non nostri Auctoris est, bene vero cuiusdam pagani quem citat ipse modo sequenti: Καὶ οἱ ἔξω φατίν· Θεὸς ὁ τὰ πάντα τεύχων καὶ χάριν ἀόβη φοιτεῖται.

82. Ἐπὶ φορέσεως, id est: « Corporis habitu. » Ἀπὸ τῆς ὁφείσεως καὶ φορέσεως καὶ ἀναστροφῆς δέκνεται ἕκαστος ὅπερ ἔστιν.

Χ

83. Χρήσαντα. Postquam varios Scripturæ textus hæreticis opposuit, hæc subiungit: Τί γὰρ ἂν ἀκούοντες ταῦτα φησαιεν τὸν χρήσαντα αὐτὰ διδάσκειν.

84. Cæterum, finiendū annotabimus a nostro Auctore lib. 1, cap. 15, tres, aut, ut ait ille, duas voces usurpatas fuisse, 466 quarum difficile inveniretur exemplum apud aliquem inter Græcos scriptores. Ἡ γὰρ λέξις ἡ ἥρ (inquit ille) ἀπαρέμφατος ἔστιν· Ῥωμαῖοι δὲ ἡ ἀπαρέμφατος ἐκ δύο λέξεων σύγκειται, Plusquam perfectus. Ἐρμηνεύεται δὲ Ἰλλέον ἡ τέλειος. Id est: « Nam vox ἥρ (erat) indefinitiva est: Latine autem indefinitivum verbum ex duabus vocibus componitur: Plusquam perfectus, quod est πλέον ἢ τέλειος. »

Opiniones Auctoris.

Prima opinio spectat ad mulieres, quas ut libros componant non sinit noster Theologus: quod tamen

intelligendum puto de libris theologicis, non autem de operibus aliis. Quidquid sit, en ea quæ, lib. III, cap. 42, parag. 3, scripsit, loquendo de duabus Montanistarum heroidibus, Priscilla et Maximilla, quas illi hæretici velut prophetissas venerati sunt. Προφήτιδας δὲ οἶδεν ἡ Γραφή· τὰς Φιλίππου τέσσαρας θυγατέρας, τὴν Δεδόρραν, Μαριάμ τὴν ἀδελφὴν Ἀαρὼν, καὶ τὴν Θεοτόκον Μαριάμ εἰποῦσαν, ὡς τὸ Εὐαγγέλιον εἶπεν· Ἀπὸ τοῦ νῦν μακαριοῦσιν με πάνσαι αἱ γυναῖκες, καὶ αἱ γενεαὶ· βίβλους δὲ συνταγείσας ἐξ ὀνόματος αὐτῶν οὐκ οἶδεν· ἀλλὰ καὶ ἐκώλυσεν ὁ Ἀπόστολος Τιμοθέῳ τὸ πρῶτον γράφας· *Γυναῖκα διδάσκειν οὐκ ἐπιτρέπω*. Καὶ πάλιν ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους πρώτῃ Ἐπιστολῇ· *Πᾶσα γυνὴ προσευχομένη καὶ προσητεύουσα ἀκατακάλυπτος τῇ κεφαλῇ, κατασχοῦναι τὴν κεφαλὴν· ὅ ἐστιν μὴ ἐξείναι γυναῖκα ἀναδὴν ἐξ οὐχίας προσταγῆς βίβλους συγγράφειν, καὶ ἐ... διδάσκειν, καὶ τοῦτο ὑβρίζειν τὴν κεφαλὴν, τοῦτο ἐστὶν τὸν ἄνδρα*. Κεφαλὴ γὰρ γυναικὸς ὁ ἄνθρωπος, κ. τ. λ. Id est: « Prophetissas vero novit Scriptura quatuor Philippi filias, Deborah, Mariam sororem Aaronis, et Deiparam Mariam, quæ dixit, ut inquit Evangelium (Luc. I, 48): *Ex hoc tempore beatam me dicent omnes mulieres et generationes*. Libros vero conscriptos et earum nominibus inscriptos non novit. Quin etiam id vetuit Apostolus in prima ad Timotheum Epistola, II, 12, scribens: *Mulieribus docere non permitto*; et rursus in prima ad Corinthios, XI, 5: *Omnis mulier orans, et prophetans non velato capite, deturpat caput*: quod significat non licere mulieri ex propria compositione libros fidenter conscribere, et in Ecclesia docere [suppleo partem codicis quæ deest, legendo ἐν ἐκκλησίᾳ διδάσκειν], et hac ratione injuriam capiti inferre, id est viro: caput enim mulieris est vir, etc. »

Spectat autem secunda opinio ad tempus quo in hunc mundum venturus sit Antichristus, quam quidem questionem quamvis Deus eam prudenter hominibus abditam reliquerit, nonnulli interdum auctores maxima imprudentia, sed tamen bona fide, dignoscere conati sunt. Jam prope esse hoc tempus, nostrum credidisse Theologum constabit, illumque de ea re in sententiam S. Cyrilli venisse, si illius verba legantur quæ ad Sanctam Trinitatem habet, lib. II, cap. ultimo, ubi sic: *Ὁὕτως γάρ... id est: « Sic enim per te... o optima, et omnipotens Trinitas, a qua et ex qua est omne bonum, et in qua omnis omnium spes semper sita est, et post quam nihil omnino est, liberabimur ab iis quæ peccavimus in anima, et in corpore, in cognitione et in ignorantia, in verbo et in opere, hic, et cum vincis in iudicando abscondita hominum, et ab iis, qui in hoc mundo nobis molesti sunt, et a demone, qui bonis semper invidet, atque adversus eos stat, et ab omni spiritu malo atque immundo, et ab honesti osore Antichristo, cuius, ut eventa indicant, plenum gravi conflictu tempus jam appropinquavit; adeo ut nemo eorum qui nunc sunt, nemo eorum qui tunc inveniuntur, pereat. »*

In eo sita est tertia opinio, quod noster opinetur Auctor, salvum esse Salomonem, quem e contra alii, ut scimus, damnatum volunt. Vid. lib. III, cap. 3. *Οὐκ οὖν εὐδὴλον... id est: « Nonne evidens est, quod de omnium causa et conditrici Sapientia, de magno, inquam, Deo Verbo, qui est super omnia, quem describere oratio non posset, non dicit in Proverbiis Salomon illud: Dominus creavit me? Nec enim tam audax et superbus fuit contra Deum, qui tanta peccata ei pepercit, et sicut omnium semper, sic etiam ipsius miseris est. »*

Quarta Auctoris opinio circa situm montis ubi noster Redemptor crucifixus est, versatur; quem quidem locum nonnulli auctores, scientiæ theologicæ quam geographicæ peritiores, umbilicum esse terræ arbitrati sunt. Vid. nostrum Theologum, lib. I, cap. 15, ubi sic: *Δαυὶδ δὲ... id est: « David au-*

tem in LXXIII psalmo de Aeterno psallens ait: *Deus autem rex noster ante sæcula* (in textu Græco excuso, legitur *πρὸ αἰῶνος*, in codice ex quo hoc opus excerpsti, *πρωτωνόντος*) *operatus est salutem in medio terræ*. Golgotha vero intelligit, locum in medio situm, ac veluti centrum terræ illum vocans: in quo divina quidem sua præscientia ante sæcula operatus est salutem nobis in incarnatione Filius; re autem ipsa, quando propter suam bonitatem pro nobis sic passus est, ut ipse novit, et voluit, Impassibilis, et usque ad cor terræ, ut sic loquar, venit: quemadmodum etiam Ezechiel (v. 5) prophetat in hunc modum: *Ipsa est Jerusalem* (lego αὐτὴν, juxta textum Græcum typis mandatum); *in medio gentium posui eam.* »

Quinta opinio ea est qua Theologus noster S. Stephanum, primum martyrem, apostolum vocat, lib. II, cap. 7, parag. 11, non quod S. Stephanum re ipsa apostolum fuisse credat, sed sic eum per verbi licentiam nominans. Cæterum, ipsum loquentem audias: *Ὅτι τῇ δυνάμει καὶ χάριτι τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀναπτύχθεντες οἱ οὐρανοὶ ὠρθήσαν τῷ διπλοῦς στεφάνου ἀναδυσσάμενω ἀποστόλῃ καὶ μαρτυροῦν· φησὶν γάρ· Στεφάνος πλησθεὶς Πνεύματος ἠγῶν ἰδὲν τοὺς οὐρανοὺς ἀνεγμμένους· ὡςτε εἶναι τὸ ὑπὲρ ἀρχαίου εἰρημένον*.

Ὁὐρανὸν δ' ἄρ' ὑπερέβη ἄσπετος αἰθήρ.

Id est: « Quia potentia et gratia Spiritus sancti factum est, ut reseratis caelos conspiceret is, qui duplici corona redimitus est, apostolatus et martyrii. Ait enim Scriptura: *Stephanus plenus Spiritu sancto vidit caelos apertos*: adeo ut de ipso verum fuerit quod a vetusto poeta dictum est (*Iliad. VIII, vers. 554*):

E cælo autem discissus est immensus æther. »

Sexta vero potius Rabbini cabalistico quam Christiano theologo mihi tribuenda videtur. Etenim, lib. II, cap. 14, hæc Genesis I, 2 verba: *Spiritus Dei ferebatur super aquas*, exponens, postquam notavit Spiritum sanctum super Jordanem ἐν εἰδὲ περισσέτρᾳ, id est, sub « forma columbæ, » apparuisse, continuo subjungit per eandem vocem, *περισσέτρᾳ*, significari Spiritum sanctum esse incircumscriptionem: nempe, cum in abaco Græco numerum 801 columba designet, idem pariter valent ambæ litteræ alpha et omega quæ in Novo Testamento Deum significant. *Ἐπεὶ δὲ... id est: « Si vero etiam ex numero, qui colligitur ex nomine commemoratæ volucris, adjumentum aliquod orationi nostræ oportet comparare, is quoque quodammodo subindicat, Spiritum sanctum esse incircumscriptionem: nam vox περισσέτρᾳ (quæ columbam designat) est octingentorum et unius: qui numerus significatur per α et ω. Hæc autem elementa sunt initium et finis omnium elementorum. »* Si quis talia miretur inveniri apud maximi ponderis Auctorem, secum reputet quandoque doctissimos scriptores dormire.

467 Septima, demum, opinio ad angelos spectat, de quorum natura in quinque primis Ecclesiæ sæculis multi Patres diverse locuti sunt, licet jam diu sit quod plerique sentiunt theologi (quamvis non hoc, ut arbitror, de fide sit) angelos « spirituales » esse dicendos, id est, « mere spiritus, penitusque corpore carentes. » Quos noster multis in locis vocat Theologus « carne vacantes, » vel hominum oculis invisibiles et incorporeos. In libro autem secundo, capite quarto, paulo divisiorem sequi videtur sententiam, siquidem angelos vocet corpora celestia, eosque incorporeos esse contendat solummodo respectu nostri. En locos ubi uterque loquendi modus invenitur. Quoad primum, leg. lib. II, cap. 6, parag. 5: *Ἡ κρίσις, inquit, ἡ λογικὴ ἀρετὴς τε κακίας τε ἐστὶν δεκτικὴ, ὡς εὐρίσχομεν ἐν ἀσωμάτοις μὲν, κατὰ προσέπομεν, ἀρετὴς ἐντὸς τοῦ εὐδοκίμου ἀγγέλου, κακίας δὲ τοῦ ἐκτριπέντα· ἐν δὲ σώματι, ὡς ἐσμὲν ἡμεῖς αὐτοί· τὸ δὲ θεῖόν Πνεῦμα,*

κ. τ. λ., id est: «Creatura rationalis et virtutis, et nequitiae capax est, ut comperimus in incorporeis quidem, sicut antea diximus, quoad virtutem bonos angelos, quoad nequitiam vero reprobos: in corporibus autem, sicut sumus nosmetipsi. Divinus vero Spiritus, etc.» Et in parag. 13 ejusdem capituli, diabolus vocatur *ἀσάρκος*, id est «sine carne.» In capite autem 7 hujus libri angelos vocat *ἀσωμάτους στρατιάς*, id est: «incorporeos exercitus.» Et in cap. 4, sub finem: *Μετά γάρ τὸν Θεὸν φύσιν ἄλλην λογικὴν ἀπὸ Γραφῶν οὐκ ἐδιδάχθημεν, ἡ τῶν πολλῶν πνευμάτων, καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς σωμάτων.* Id est: «Nam post Deum nullam aliam esse naturam rationalem docent Scripturae, nisi plurium spirituum, et corporum qualia nostra sunt.» In quantum vero ad secundum modum, sic se habet. *Οἱ οὖν ἄγγελοι, φησὶν...* Id est: «Ergo angeli, inquit, non sunt a Deo, nec sancti, nec spiritus Dei? Sunt a Deo, quatenus jussu ipsius facti sunt, ut omnia. Sancti autem sunt, postquam sanctificati sunt, ut homines. Spiritus vero sunt, quatenus respectu nostrum sunt incorporei. Sed vocati non sunt spiritus Dei, aut ex Deo, aut procedentes a Patre, aut divini, aut Spiritus veritatis, aut Spiritus sanctitatis: verum angeli ministri, et corpora caelestia, eo quod infinite distent ab increato Spiritu Dei, eique subijciuntur, juxta sapientem Apostolum, qui scribit (I Cor. xv, 40): *Corpora terrena, et corpora caelestia.* Nam sicut ipsi similes non sunt ventorum spiritus, sic ne ipsi quidem similes sunt Spiritui sancto Dei.»

Loca et Scriptura sacra deprompta.

Ad omnem tertium versum saepiusque, si fuerit opus, a nostro Auctore sacri adducuntur textus. Ne diutius in his immorer, solummodo sequentes seligam.

Ubi, quoad primum textum, lib. 1, cap. 27, ubi, postquam locum et propheta Baruch citavit, continuo alterum affert quem usquedum in Bibliis non inveni, sive in iis non sit, sive illum detegere nesciverim: *Καὶ πάλιν Θεοὶ οὐ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν οὐκ ἐποίησαν, ἀπολίσθωσαν ἐπὶ τῆς γῆς. Κύριος δὲ ἐποίησεν τοὺς οὐρανοὺς ἐν συνέσει, αὐτὸς Θεὸς ζῶν καὶ ἀληθινός· ὡς ἄλλης θεότητος μὴ οὕσης ἀληθινης, εἰ μὴ τῆς τοῦ γνησίου Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, δι' οὗ καὶ παρ' οὐ ἅμα παντὶ τῷ κόσμῳ καὶ οἱ οὐρανοὶ παρεχομένησαν. Qui locus sic in mea versione legitur: «Et rursus: *Dii, qui caelum et terram non fecerunt, pereant in terra. Dominus qui fecit caelos in intelligentia, ipse est Deus vivus et verus.* Nulla scilicet alia est Deitas vera, nisi Deitas genuini Filii Dei, per quem et a quo simul cum universo mundo caeli etiam producti sunt.» Vox καὶ πάλιν, «et rursus», praesertim ob modum peculiaris quo indesinenter voce illa utitur, nos ad sentiendum impellit, nisi in errore versor, verba θεοὶ οὐ τὸν οὐρανὸν, κ. τ. λ., *Dii qui caelum*, etc. (quae explanat in sequenti periodo ὡς ἄλλης θεότητος, κ. τ. λ.) ab eo dari quasi e Scriptura sacra desumpta, et forsitan prophetae Baruch genuina, apud quem nihil tale mihi invenire contigit.*

Secundus locus invenitur in libro II, cap. 11. Ibi quendam Danielis locum, in historia Susannae, citat, quem frustra nunc quaererem. *Ἐπιφέρει γάρ· «Καὶ ἔκρινεν τοὺς προσβυτέρους Πνεύματι ἁγίῳ ἐμφορούμενος.»* Id est: «Subjungit enim (loquitur de Daniele): *Et judicavit presbyteros (seniores) Spiritu sancto repletus.*»

Tertio loco, res mihi notanda videtur, quod aliter quosdam textus citet Auctor quam nunc in codice Graeco leguntur, quosque tamen in Vulgata editione invenias. Ne plura a quo exempla apponam, uno tantum seligam. Primum, in lib. 1, cap. 29 et 32, sequenti modo tertium versum citat capitis primi secundae Epistolae sancti Petri: *Ὡς τὰ πάντα ἡμῶν τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ τὰ πρὸς ζωὴν*

καὶ εὐσέβειαν δεδοσμένης διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς ἰδίᾳ δόξῃ καὶ ἀρετῇ. Graecus textus typis mandatus pro idē dōxῃ habet διὰ δόξης. Sed Vulgata editio velut noster Auctor legit: *Quomodo omnia nobis divinae virtutis suae, quae ad vitam et pietatem, donata sunt per cognitionem ejus, qui vocavit nos propria gloria et virtute.* Secundum, in secundo libro citat versum 13 (in Vulgata editione 12) capitis secundi Epistolae II ad Thessalonicenses; et ubi Graecus textus habet ἀπ' ἀρχῆς εἰς σωτηρίαν, id est «ab initio in salutem», Vulgata autem editio «primitias in salutem», legit noster Theologus ἀπαρχὴν εἰς σωτηρίαν, in eo cum Vulgata editione concordans.

Quarto loco, mihi pariter notandum videtur quod alios textus praebet aliter ac leguntur tum in Graeco exemplari, tum in Vulgata editione; cujus rei duo solummodo exempla monstrabo: primum, in secundo libro, capite 3, citatur septimus versus Epistolae II ad Tim., et ubi codex Graecus necnon Vulgata editio legerunt Πνεῦμα δουλίας, *Spiritum timoris*, noster Theologus legit Πνεῦμα δουλείας, id est *Spiritum servitutis*; secundum, in lib. 1, cap. 13, citat versum 12 capitis quarti Epistolae catholicae S. Jacobi: *Καὶ τοῖς ἰακώβος περὶ αὐτοῦ γράζει· «Εἰς ἐστὶν ὁ νομοθέτης καὶ χρητὴς ὁ μόνος σώζειν δυνάμενος.»* Id est: «Et sicut Jacobus de illo scribit: *Unus est legislator, et iudex, qui solus potest salvare.*» Sed ista versio neque cum textu Graeco, neque cum Vulgata editione consentit. Etenim sic habet textus Graecus: *Εἰς ἐστὶν ὁ νομοθέτης ὁ δυνάμενος σώσαι καὶ ἀπολίσσαι.* Id est: *Unus est legislator qui potest salvare et perdere.* Vulgata autem editio: *Unus est legislator et iudex, qui potest perdere et liberare.*

Annotatio quinta. Noster interduum Theologus, cum Biblia citat, haud semper cuique suum tribuit, quod ex ipsius errore fieri credendum est, nisi, salvo illius honore, transcribentis manum insimulemus. Exempli gratia, ad caput septimum, quemdam textum affert quasi ex Epistola ad Romanos depromptum, qui tamen Epistolae II ad Corinthios peculiaris est. *Ῥωμαίοις δέ· «Εἰ μὲν γὰρ ὁ ἐρχόμενος ἄλλος Ἰησοῦν κηρύσσει ὃν οὐκ ἐκηρύξαμεν, ἢ Πνεῦμα ἕτερον λαμβάνετε ὃ οὐκ ἐλάβετε.»* Id est: «Ad Romanos vero scribens: *Nam si is qui venit, alium Jesum praedicat, quem non praedicavimus, aut alium Spiritum accipitis, quem non accepistis.*» Versa autem vice, in capite 18 hujus libri, locum ex Epistola ad Romanos xv, 30, desumptum proprium esse asseverat uni e duabus Epistolis ad Corinthios. *Καὶ πάλιν Κορινθίους· Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ διὰ τῆς ἀγάπης τοῦ Πνεύματος συναγωγισασθαι μοι ἐν ταῖς προσευχαῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν Θεόν.* Id est: «Et rursus ad Corinthios scribens: *Obsecro autem vos, fratres, per Dominum nostrum Jesum Christum, et per charitatem Spiritus, ut adjuvetis me in orationibus pro me ad Deum.*» Nec multo post locum quemdam alium tribuit Psalmistae, qui revera in Threnis legitur.

468 Sexta tandem res mihi notanda visa est, quod noster interduum Theologus, quem genuinos Scripturae sacrae textus afferre crederes, sensum eorum solum modo tradat legentibus. Vile de ista re lib. 1, cap. 16, ubi versum 3 quinti libri Geneseos sequenti modo citat: *Περὶ δὲ φυσικῆς εἰκόνος ὀργηγῆται καὶ Μωϋσῆς οὕτως· «Ἐγέννησεν Ἀδὰμ τὸν Σὴθ κατὰ τὴν εἰδάν αὐτοῦ.»* Id est: «De naturali autem imagine Moses quoque disserit sic: *Adam genuit Seth juxta imaginem suam.*» Simili modo, vid. cap. 18 ejusdem libri, in quo sic versum 6 Geneseos capitis primi facit Auctor noster: *Καὶ πάλιν· «Εἰπεν ὁ Θεός· Γενήσθτω στερέωμα· καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸ στερέωμα· καὶ ἶδεν ὁ Θεὸς ὅτι καλόν.»* Id est: «Et rursus: *Dixit Deus: Fiat firmamentum. Et fecit Deus firmamentum. Et vidit Deus quod esset bonum.*» Et paulo inferius sic versum 3 secundi

capitis Aggæi scribit : Καὶ ὡς ἤνιχα... Id est : « Et A sicut cum prophetant, Aggæus quidem, ex persona Patris divinam vocem asserens sic se habentem : Confortare, Zorobabel, quoniam ego vobiscum sum, et Verbum meum bonum, et Spiritus meus in medio vestri : Isaias vero, etc. » Et sub finem capitis 5, lib. II, vid. ab eo citatum caput VI Epistolæ ad Ephesios : Πρὸς Ἐφεσούς μὲν... Id est : « Ad Ephesios quidem : Accipientes armaturam Dei, et loriceam justitiæ, et scutum fidei, et galeam salutis, et gladium Spiritus, quod est verbum Dei. » Quorum verborum invenitur sensus in versibus 13, 14, 16 et 17 capitis prædicti.

Disciplina ecclesiastica.

I. Antequam surrexisset Ariana hæresis, ad pacem, quam Ecclesiæ Magnus dabat Constantinus, turbandam, necnon ad mundum catholicum discordiæ comburendum incendio, formulas ipsas precum suspectas efficiendo, quæ antea semper catholice habitæ fuerant, Glorificatio, seu, ut aiunt Græci Doxologia, fiebat nunc per formulam, qua etiam temporibus nostris ultimur, *Gloria Patri et Filio et Spiritui sancto*; nunc per aliam formulam *Gloria Patri per Filium in Spiritu sancto*. A quo autem tempore Filii divinitatem sacrilegis machinationibus impugnare cœperunt Ariani, et præsertim a tempore quo Macedonii discipuli sese cum ipsis nefando junxerunt fœdere, suspecta facta est posterior formula; non quod ante illud tempus redoluisset hæresim, sed quod Macedoniani, priorem rejicientes, unice dicta posteriori formula uterentur, quam variis modis ad placitum interpretabantur. Unde nihil mirum illam penitus a Theologo nostro reprobari, ut ex sequentibus locis colligere est. Sic in libr. I, cap. 32 : Καὶ πάλιν Ῥωμαῖος... Id est : « Et rursus ad Romanos, in cap. I, v. 24 et 25... Qui commutaverunt gloriam (in textu Græco typis mandato, necnon in Vulgata editione legitur τὴν ἀληθειαν, veritatem, noster autem Theologus legit τὴν δόξαν) Dei in mendacium, et coluerunt, et servierunt creaturæ potius, quam Creatori, qui est benedictus in sæcula. Amen. Quis autem est rerum omnium Conditor, quem esse dicit benedictum in sæcula, nisi Unigenitus? Quinam vero ille, qui commutaverunt gloriam ejus? Qui dicunt : Gloria Patri per Filium in Spiritu sancto. Qui opinantur et eum esse creaturam, et ne regem quidem æternum esse. » Et in cap. 34 ejusdem libri : Καὶ οἱ λέγοντες : Δόξα Πατρὶ δι' Υἱοῦ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι· οὐ δοξάζουσι τὸν Υἱόν, ἢ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Ἄλλω γὰρ δι' ἄλλου ἐν ἄλλῳ ἀναπέμπουσι τὴν δόξαν· μᾶλλον δὲ οὐδ' ὀποτέρῳ. Id est : « Et qui dicunt, Gloria Patri per Filium in Spiritu sancto, non glorificant Filium, aut Spiritum Dei; nam aliter per alterum in altero gloriam referunt, aut, ut melius dicam, nulli. » Et tandem in libr. III, cap. 23 : Αἱρετικοὶ δὲ κατ' οἰκείαν ἐξουσίαν τὴν δοξολογίαν συνθέντες ἕτερον δι' ἄλλου ἐν ἄλλῳ ὡς δι' ὄργανον δοξάζουσιν· τὸ δ' ἀληθέστερον, οὐδένα. Id est : « Hæretici vero propria potestate glorificationis hymnum componentes, aliter per alium in alio velut per instrumentum gloriam reddunt, aut, quod verius est, nulli. »

II. In primis Ecclesiæ sæculis, mos erat Christianorum, cum Deum orarent, faciem ad orientem vertere, sic, ut opinor, in mentem revocantes Orientis nomen quo Christus ab utroque Zacharia prænuntiatus est, nempe a Zacharia prisco, XIV, 4; necnon a Zacharia patre Joannis Baptistæ, ubi dicit (Luc. I, 78) : Visitavi nos Oriens ex alto. Porro, talem adhuc, tempore quo noster scripsit Theologus, morem extitisse probatur ex eo quod dicit in libro III, cap. 2, parag. 28 : Εἰ, καθὰ γέγραπται... Id est : « Si, ut scriptum est, a dextris Patris considet (loquitur de Filio)... sedet in eodem throno... et cum Patre ex æquo simul adoratur et conglorificatur cum ipse, cum Spiritus Dei. Quo-

modo enim posset, cum Trinitas in uno throno sit, unus adorari in conspectu unius æterni throni, quando orientem versus sit adoratio, et gloria red- datur Deo? »

III. Hic in multis nostri Auctoris locis de triplicis immersionis ritu agi notare, nisi illud mihi prorsus videretur inutile, cum adhuc apud Ecclesiam Orientalem mos ille vigeat, itemque vigerit in Ecclesia Occidentis non minus decem sæculis.

IV. Mos erat pariter, in primis Ecclesiæ temporibus, baptizatis omnibus, etiam infantibus, Eucharistiam præbere. Ad hunc usum alludere videtur Auctor noster, ubi sic, in libr. II, sub finem capitis 13, in quo Christus loquens inducitur : Ἀλείψας, λούσας... καὶ θρόνας τῶ σώματι μου καὶ τῷ αἵματι. Id est : « Ungens, lavans... et nutriens corpore meo, et sanguine. » Et in capite 14 ejusdem libri : Τὴν ἀθάνατον κοινωνίαν τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Δεσποτικοῦ, ἥτινα σὺν τῷ ἀνακαινισμῷ... λαμβάνομεν. Id est : « Divinam atque immortalē communionem corporis et sanguinis Domini, quam una cum renovatione (id est cum baptismo)... accipimus. »

V. Licet in primis Ecclesiæ sæculis, diebus Pascham et Pentecostem præcedentibus specialiter daretur baptismus, notat tamen Theologus noster baptismum omnibus diebus anni, imo hora omni dari posse, quo potissimum discrepat ab antiqua piscina, in quam nisi semel quotannis unum ægrētum immittere liceret, subindeque addit : Τὸ γὰρ ἀσθεντικόν... Id est : « Authentici enim baptismus, post Filii et Spiritus sancti adventum, quotidie, aut potius singulis horis, aut, ut verius dicam, continue, et omnes descendentes (id est omnes baptizati), et ab omni peccato in perpetuum liberat, etc. »

Facta ab Auctore nostro testata.

469 I. Quoad facta historica a nostro Auctore citata, non mirandum est, si pauca sint, ac parvi momenti pleraque. Nimis enim hæc aliena erant iis rebus quas tractabat. Quam libenter videbit, ut arbitror, catholica, docta ac illustris Hispania in lucem proferri, inclytum testimonium ab auctore tam antiquo, quo demonstratur sanctum Jacobum in Hispaniam revera venisse atque ibi fidem prædicavisse. Illud autem testimonium impugnare minime poterunt hujus traditionis adversarii, neque nobis objicere, quod opponunt argumento e sancti Hieronymi Commentariis in cap. XXIV Isa. desumpto, videlicet : unum quidem apostolorum destinatum fuisse ad fidem in Hispania prædicandam, sicut illud testatur Hieronymus, et hunc apostolum fuisse sanctum Jacobum, secundum antiquam Ecclesiæ Hispaniæ traditionem, sed hanc prædicationem ab eo effici non potuisse, utpote qui antea, Hierosolymæ martyrio coronatus fuerit : nam vox a nostro Theologo adhibita, absque ullo dubio, « commorationem, » et non tantum destinationem significat. « Ὅτι ἄλλω μὲν τῶν ἀποστόλων (sic dicit ille loquendo de Spiritu sancto) διάγοντι ἐν Ἰνδία... Id est : « Nam alteri quidem apostolorum in India, alteri vero in Hispania degenti, aliis vero in aliis locis, usque ad extremitatem terræ distributis ab ipso, suam infallibilem et incontaminatam impertiebatur sapientiam. »

II. Reperitur in tertio libro, cap. 41, ubi testatur hæresiarcham Montanum primo fuisse ejusdem idoli sacerdotem. Ὅστε παρὰ πάντας Μοντανούς... Id est : « Montanus itaque omnium minime dicendus est Spiritum sanctum cognovisse, eumque habuisse, quippe qui in ea sententia fuerit, ac centum quidem et amplius annis post assumptionem (ascensionem) Salvatoris et adventum Spiritus sancti, factus primum idoli sacerdos, tum cæcæ hujus hereseos auctor et doctor est. »

III. Ficta fuit Ariti pœnitentia ab antiquis Patri- bus et ecclesiasticis historicis memorata atque a

nostro Theologo confirmata. Τίς οὖν ἀν παύθαιτο δικαιοτέρον (sic ille scribit), Παύλῳ καὶ τοῖς ἄλλοις ἀγίοις, ἢ Μακεδονίῳ, καὶ τῷ πλάστῳ μετανοήσαντι Ἀρεῖῳ; id est: «Cui ergo magis æquum est credere, Paulone et aliis sanctis, an Macedonio, et ei qui flicte respicit, Ario?»

IV. Videtur indicatum, licet obscure, in cap. 6 tertii libri, id est quod tempore nostri Auctoris, vigeat adhuc inter heros aut dominos usus proprium ipsorum nomen suis servis dandi. Καὶ βασιλεὺς κατεστάθη... Id est: «Et rex constitutus est (de Jesu Christo Domino nostro loquitur), et Dominus factus est is qui natura et ab æterno erat Dominus, quando discipuli, ut scriptum erat, servi eius facti sunt; quando Apostolus scripsit Rom. 1, 4: Paulus servus Jesu Christi; quando etiam omnes enim ut Dominum et Christum agnoscentes, Christiani denominati sumus, tanquam servi participes facti nominis herilis: sicut dicit in Isaia lxxv, 15: *Iis autem, qui serviunt mihi, vocabitur ὤμεν novum, etc.*»

Auctores a nostro Theologo allegati.

Alienum forsitan et supervacaneum quibusdam videbitur, non vero Excellentie Vestrae, quod ego hic etiam breviter commemorem auctores a nostro Theologo citatos. Talia autem cogitantibus respondeo me duabus præcipue rationibus ductum fuisse. Quarum prior est, quod hac agendi ratione, melius dignoscitur Auctor de quo agitur, atque illud est præcipuum hujus epistolæ scopus, et in hoc me sequi debere credo exemplum eruditissimi Fabricii, qui, præsertim cum loquitur de scriptoribus aut ineditis aut parum cognitis, catalogum texere solet auctorum ab illis laudatorum. Posterior vero ea est, videlicet, sic mihi occurreret occasio exponendi nova quædam haud injucunda, utpote nova, veris scientiæ ac eruditionis amatoribus. His præmissis, ad propositum venio, memoratos auctores secundum antiquitatis ordinem disponendo.

Primus atque antiquissimus auctor esset Mercurius Trismegistus, si opera quæ ei, juxta communem ipsius sæculi opinionem, tribuit noster Theologus, genuina forent. Citatus est in capite 3 secundi libri, ubi legitur: Ὅθεν εἰρηται καὶ τῷ Ἑρμῇ τῷ ἐπὶ πάλιν Τρισμαγίστῳ. «Ἀδύνατον ἐν γενέσει εἶναι τὰγαθόν, x. τ. λ. Id est: «Quare dictum est ab Hermete, qui Trismegistus cognominatur: «Fieri non potest ut in generatione sit bonum,» etc. Et pariter in capite 27 ejusdem libri, ubi illius auctoris hæc verba referuntur: «Ex τῶν πρὸς τὸν Ἀσκληπιὸν λόγων τριῶν.

Secundus auctor, juxta ordinem, esset Orpheus, si illius forent hi duo hexametri versus quos in eodem capite 27 secundi libri memorat Theologus noster sequenti modo: Ὀρφῆως τοῦ παρ' Ἑλλήσι πρῶτου θεολόγου.

Πάντα γὰρ ἀθανάτοιο Θεοῦ μεγάλη ὑπ' ἄρωγῇ Ἀνθρώποι τελέουσι σοφῇ ὑπὸ Πνεύματος ὁρμῇ.

Id est: «Orphei qui apud Græcos est primus theologus:

Omnia enim immortalis Dei magno sub auxilio homines perficiunt, sub sapienti Spiritus motione.»

Tertius et, me iudice, antiquissimus, Pindarus est, qui in duobus locis allegatur. In priori, capitis 2 tertii libri, sic se habet: Καὶ ὁ Πίνδαρος δὲ πιστὸν καὶ ἀληθινὸν λέγων τὸν Θεὸν, ἐφησεν οὕτως: «Καὶ μὲν Θεοῦ γένος πιστὸν ἀεί. Id est: «Deum vero Pindarus quoque fidelem ac verum: dicens, sic locutus est: *Et Dei genus fidele semper.*» Attamen animadvertendum est, in ode hic citata aliquantulum diverse legi, sic:

..... Καὶ
Μὲν Θεῶν πιστὸν γένος.

Id est: *Et deorum fidele genus.* In posteriori vero

A loco, haud nominato poeta, duos versus refert odes quæ inter Olympicas prima numeratur.

Ἀμέραι δ' ἐπιλοιοι
Μάρτυρες σοφώτατοι.

Id est: *Sed posteri dies testes sunt sapientissimi.*

Quartus est Sophocles, quem non nominat et cujus duos excerptit versus in capite sexto tertii libri.

Quintus est Diagoras Melius, celeberrimus philosophus, qui vulgo Atheus cognominatur. Attamen quidam antiqui scriptores Christiani, et inter recentiores Godfredus Arnoldus, eum a tantæ infamiae nota exemerunt. Illius opera jam a longo tempore perierunt. Sed Theologus noster illius fragmentum conservavit nobis, in fine capitis primi tertii libri, quod, quocumque modo interpretetur, Diagoræ apologistarum sententiæ favere videtur. Οὐκ αὐτάρκης γὰρ ὄντως (sic se habet) ἡ ἀνθρώπου σύνεσις εἰπεῖν τι περὶ τοῦ Θεοῦ μὴ θείαν προσλαβούσα βοήθειάν τε καὶ δύναιμι, ὥς που καὶ Διαγόρας ὁ Μήλιος ἐφησεν.

Θεὸς πρὸ παντὸς ἔργου βροτέλου ῥομὰ φερα ὑπερτάτην αὐτοδαις δεσπετυδραχὴν ὁμοῦ ἐρπει. Id est: «Revera enim hominis intelligentia ad aliquid de Deo dicendum per se non sufficit, nisi divinam acceperit opem ac vim, sicut alicubi Diagoras Melius dixit: «Deus ante omne humanum opus, etc.» Cum in hoc loco minime omnino contentus sim mea versione quam retuli talem qualis in codice invenitur, atque de ea consulere cupiens doctiorum hominum sententiam, illam integram sub Vestrae Excellentie oculis hic exhibere non audeo.

Sextus foret unus duorum Platonum Comicorum, seniorne an junior, hoc dicere non ausim. Ambo enim pagani sunt, amborumque desunt comædiæ. Theologus noster in capite 27 secundi libri, quatuor iambos versus citat, quos tamen, id ingenue fateor, non arbitrator esse poetæ ethnici. Πλάτωνος τοῦ Κωμικοῦ, ὃς ἀνθρώπῳ ἐν τοῖς ὑπογεγραμμένοις λάμβους θεότῃτα μοναδικῶς ἐκτεινομένην εἰς τριάδα, C ἀπ' ἧς τὰ δὴ γέγονέν τε καὶ σώζεται.

Θεὸς γὰρ ἐστὶν εἰς Πατὴρ ὑπέρτατος
Λόγῳ τὰ πάντα πανσόφως, καὶ Πνεύματι
Στήσας ὁλισθαίνοντα καὶ Βοθῶν πλάνης
Εἰς φῶς ἀνέλκων ἐκ μακρᾶς ἀταξίας.

Id est: «Platonis Comici qui venuste Deitatem, servata unitate, extensam in Trinitatem in subscriptis iambis (hic una vox deest cujus sensus sit: *Describit*, aut aliquid simile), a qua omnia facta sunt et conservantur.

*Deus enim est unus Pater supremus
Qui Verbo omnia sapientissime, et Spiritu
Firmavit labentia, et ex Profundi errore
In lucem revocat ex diuturna confusione.*»

Septimus est Plato philosophus, cujus unum fragmentum e Timæo depromptum reperitur in capite quarto tertii libri.

D 470 Octavus est Aristoteles ejus quintus τῶν Μετὰ τὰ φυσικά, citatur in quinto capite tertii libri.

Nonus est Aratus Tarsensis. Illum citat Theologus noster in cap. 18 tertii libri, si tamen dici possit eum ab illo citari; nam solummodo refert e xxvii cap. Actuum apostolorum versiculos 17 et 19, uti leguntur in textu Græco excuso: sed ibi S. Paulus expromit tantum primam partem quinti versus *Phænomenorum* laudati poetæ, noster autem Theologus illum integrum refert, hoc modo:

Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν· ὁ δ' ἦπιος ἀνθρώποισιν.

Id est:

Ipsius enim et genus sumus: ipse vero benignus est in homines.

Decimus est Aquila. Allegatur in cap. 3 tertii libri, sequenti modo: Ἀκύλας μὲν γὰρ ὁ εἰς τῶν ἐρμηνευτῶν τὴν γραφὴν ταύτην ἔχουσαν Ἑβραϊστὶ, ἀδυνατῶν κατένι, ἐξέδωκεν οὕτως: Κύριος ἐκτίστα-

τό με. Id est : « Nam Aquila unus ex interpretibus A locum hunc Scripturæ, qui Hebraice habet, *Adonai canon* (ego lego *canani*), transtulit sic : *Dominus possedit me.* »

Undecimus est Porphyrius (ὁ ἐπ' αὐτοῦ Πορφύριος) cuius unum locum refert in cap. 27 secundi libri, qui sic incipit : « Ἀρχὴ γὰρ τριῶν ὑποστάσεων ἐστὶν Πλάτων τὴν τοῦ θεοῦ προεθέειν οὐκ ἔλαβεν. Id est : « Nam usque ad tres hypostases dixit Plato divinitatis naturam progredi. »

Duodecimus est S. Basilii, cuius noster Theologus verba non refert, sed eis tantummodo alludit breviter, exponendo sequentibus verbis interpretationem quamdam cuiusdam textus evangelici ab hoc eximio Patre ac insigni doctore datam : « Ὡς τις τῶν ἐν ἀγίοις Πατέρων σοφίας γέμων ἀσυλλογίστως ἐδίδαξεν ὁ Βασίλειος τὴν ὁνομασίαν αὐτοῦ. Id est : « Sicut quidam ex sanctis Patribus, sapientiæ plenus, sine ratiocinationis fūco docuit : Basilio erat illi nomen. » Revera invenitur præfata interpretatio in *Epistola* 236 S. Basilii, in pagina 362 tertii tomii ejus Operum, juxta monachorum Sancti Mauri editionem.

Cæterum, si hic referre susciperem omnes versus ex antiquis poetis desumptos absque auctorum indicatione, sed solummodo iis memoratis sub ista communi denominatione, οἱ ἕξω, id est : « Extranei, » sive « Pagani, » nunquam hanc epistolam ad finem perducerem, quia ejusmodi citationes numerum triginta septem superant, ac pleraque minime breves sunt. Quarum alia ex oraculis Sibyllicis sunt de prompta, et ideo reperiuntur in editione Opsopæi, alia vero ex aliis poetis. Longum esset ac fastidiosum nunc etiam illorum nomina tantum exponere.

Hæretici a nostro Theologo confutati aut saltem memorati.

A principio jam Vestra Excellentiæ dixi, primum imoque unicum scopum totius operis nostri Theologi ad id tendere, ut refellat Arii atque Macedonii hæreses. Attamen tractat de hæreticis qui antecesserunt duo supradictos auctores, et, quantum res de qua agit illud permittit, eos obiter confutat.

Illorum primus atque antiquissimus est Simon Magus. De eo loquitur in cap. 42 tertii libri, referendo pessimam ejus doctrinam; illas enim referre, est eas simul confutare. Τοῦτο τοίνυν τὸ δόγμα... Id est : « Hoc ergo dogma emanatio quædam est lutulentæ doctrinæ, quæ prodit ex Simone Mago Samaritano, qui nec mundum esse factum a Deo, sed ab angelis; nec resurrectionem futuram esse; et indifferentem debere esse cum omnibus mulieribus missionem, docuit, atque eo furoris venit, ut Christi nostri et magni Dei nomen usurpaverit. »

Secundus est Menander, qui simul cum Saturnino in prædicto loco memoratur. Testatur noster Theologus, ambos, licet inter se de quibusdam dissenserint, concordasse tamen de mulierum promiscuo usu, atque de creatione facta ab angelis, eoque pervenisse audaciam, ut affirmarent, Filium equidem Dei esse justum, Patrem vero esse injustum, mundique creationi et providentiæ esse prorsus alienum.

Tertius est Montanus cum suis sequacibus. De illo agitur in capite 18 tertii libri, asseriturque divinarum personarum distinctionem ab hoc hæretico negatam fuisse. Ἀλλ' ὥστε καὶ τοὺς παγίς... Id est : « Sed etiam ut mente crassi ac rudes Montanistæ pudore afficiantur, qui putant eundem esse Filio Patrem et Paracletum. » Quod etiam affirmat in 38 cap. ejusdem libri, ubi refert ac simul confutat istorum hæreticorum errores. Ad tria genera illos reuocit in hoc capite. Primo, quod unica sit persona, sicut ille loquitur, trium divinarum hypostaseon : « Ἐν πρόσωπον εἶναι... Id est : « Unam

esse trium divinarum hypostasium Personam. Montanus enim, inquit, dixit : Ego sum Pater et Filius et Paracletus... » Secundo, quod ἐκεῖνοι λέγουσιν..., id est, « Illi dicunt, Montanum venisse et Paracleti, id est, Spiritus sancti, perfectionem habuisse. » Tertio, quod dicant Priscillam et Maximillam fuisse prophetissas, et post Salvatoris adventum alios fuisse prophetas; quod Theologus noster negat, præsertim de prophetissis. Λέγουσιν ὅτι... Id est : « Dicunt (Montanistæ) : Vos non creditis, post primum Domini adventum esse prophetas. »

Quartus hæreticus est Basilides, de quo in capite 41 affirmat illum, præter deliramenta Menandri, docuisse etiam 365 cælos conditos ac stabiles fuisse, qui angelorum nomen habent, et e quibus Basilidiani unum sancto nomine Arbasax vocant. Si autem computarentur numeri Græcarum litterarum quibus illud nomen componitur, inveniretur, illud apprimè significare 365, et licet sæpius ac communius *Abraxas* dicatur, tamen a nostro Theologo *Arbasax* scribitur.

Quintus est Carpoerates, qui, ut patet, ex iis quæ in præfato loco referuntur, easdem insanias atque ineptias docet, quibus istam adjungit; quod, si quis coinquinatus peccatis voluntatem omnium dæmonum non impleat, ultra principatus et potestates transire non potest, nec ad supremum cælum pervenire.

Sextus est Valentinus, de quo testatur in supradicto loco, quod admissis hæresibus duorum priorum hæreticorum duas novas admiscuit. Per unam contendit corpus a Christo de cælo sumptum esse; altera vero, quæ longa fabula est, magisne impia an insulsiore sit haud facile dicam, in hoc consistit : Bythos, quod Profunditatem significat, Sigen, seu Silentium, generat, et a Silentio Jupiter Græcorum sive paganorum quoddam Verbum fabricavit et fecit. Et quia Christus in tricesimo suæ ætatis anno baptizatus fuit, excogitavit etiam Valentinus triginta Æonas, id est, « Sæcula, » quæ deos vocavit, quorumque ultimus hermaphrodita erat; et hic erat Sapientia, quæ cum primum Deum videre voluisset, nimio illius fulgore perstricta e cælo cecidit, inde e tricesimo numero expulsa est, et plangendo, suis fletibus genuit Diabolum. Deest reliquum hujus fabulæ a sancto Irenæo relatæ et ab aliis scriptoribus qui de hæresibus scripserunt, quia codicis quædam partes perierunt. Postea in secundo libro, capite 6, paragr. 19, affirmat noster Theologus, Valentinum docuisse quoque Spiritum sanctum esse angelis cœvum. Τοῦ ἕξω βλητοῦ..., id est, « Excommunicati et ejecti Valentini, qui manichæizavit, et præter alia absurda fabularum commenta, furiose dixit Spiritum divinum cœvum angelis, etc. »

Septimus est Manes cum suis sequacibus. De hoc tractat in capite 18 tertii libri, eique improbat, quod vocet Patrem ἀνάνθρωπον, id est, « Inhumanum » ac divinum Filium solum φιλάνθρωπον, id est, « humanum, » 471 seu benignum erga homines. Ἐν αὐτοῖς δέ... Id est : « Simul cum ipsis » (id est, cum Montanistis), etiam Manichæus confunditur, qui non admittit Vetus Testamentum, sed vocat Patrem quidem inhumanum, quippe qui Adamum ejecit ex paradiso, Filium vero solum « humanum, » id est benignum erga homines, quippe qui per semetipsum venit, ac salvavit nos. » Et in capite 21, Manichæis tribuit etiam errorem Phantasiastarum. Οἱ θεῶν αὐτῶν [leg. αὐτῶν] Μανιχαίων μὲν σώμα δοκῆσαι ἐσχηκέναι. Ἀπεικόνων δέ, x. τ. λ. Id est : « Cum putent ipsum (de Christo loquitur), Manichæi quidem, corpus apparenter habuisse; Ariani vero, » etc. Sed fusius de istis hæreticis tractat in 42 capite libri supradicti. Ibi affirmat multos existere, suo tempore, illosque omnibus flagitiis ac sordibus contaminari. Quæ omnia, vel experientia, vel fama cognovit. Tradit etiam illorum systema componi erroribus Simonis Magi, Menandri, Satur-

nini, Basilidis, Carpocratis et Valentini; multaque alia adjunxit in isto capite quæ nunc desunt, quia periit illius codicis finis, ubi de Manichæis scribit.

Ultimi sunt Novatus et Sabbatius qui cum maxima temeritate conati sunt restringere auctoritatem a Christo Ecclesiæ datam concedendi absolutionem ac reconciliationem lapsis. Eos confutat in capite 30 primi libri, quasi obiter: Redemptor, inquit, cum dixit: *Quodcumque solveritis super terram, erit solutum in cælo*, ἔρριψεν ἐκ τῆς τῆς Ναυαύτου καὶ Σαββατίου ἀπανθρωπίαν. Id est, « repudiavit ex eo tempore Novati et Sabbatii inhumanitatem. »

CAPUT IV.

Quo sæculo scriberet noster Theologus, et quis esset.

Jam eo perveni, ubi liberet finem huic jam nimis longæ epistolæ imponerem, nisi tuo desiderio, quod mihi loco præcepti habendum est, compelleret ad pauca quedam dicenda circa duas quæstiones a te mihi propositas, scilicet: quo sæculo scripserit Theologus noster, et quis ille sit.

Quoad primam quæstionem, nihil aliud asserere audeo, nisi præfatum opus, absque dubio, compositum fuisse post S. Basilii mortem, quæ, ut apprimè scis, accidit, primo Januarii, anno 379. Nam in cap. 22 tertii libri, prout in suo loco retuli, non solum ille sanctus doctor nominatur a nostro Theologo, sed insuper, ex articulo incipiente sequentibus verbis: Τῆς τῶν ἐν ἁγίοις Πατέρων, clare demonstrat illum jam a vita excessisse. Sed quo tempore illud opus a nostro Auctore præcise scriptum fuerit, minime dicere possum, malleque de hac re consulere tot doctos ac eruditos homines quibus nostrum fulget sæculum. Attamen, si meam sententiam quæseris, tibi fatebor, quibusdam motus haud spernendis rationibus, mihi verisimillimum videri, Auctorem ineunte quinto sæculo vixisse.

Etenim, in prima media Operis parte, tantum de Verbo incarnato loquitur, et tamen nullam mentionem facit de hæresibus Monothelitarum, Eutychianorum et Nestorianorum; deinde, multo minus, in altera media parte, omnino ad divinam Spiritus sancti personam spectante, memorat controversiam Græcos inter et Latinos ortam, circa Spiritus sancti processionem. Ita ut dici possit nostrum Auctorem plus minusve tractasse de omnibus hæresibus quæ Macedonianam et Arianam præcesserunt, nullo autem modo de eis quæ postea exortæ sunt, licet ipsæ majorem relationem habuerint quam præfata, cum argumento de quo agebat Theologus noster, et sæpe illi occurrerit occasio commemorandi seu unitatem personæ, seu dualitatem naturæ Jesu Christi.

Secundo, quamvis ad demonstrandum consubstantialitatem divinarum personarum, innumeros fere textus undequaque colligat et sacris Scripturis, atque sæpe eis evolvendis atque inculcandis incumbat, nunquam tamen hæreticis opponit insignem S. Joannis versiculum (I, v, 7): *Tres sunt qui testimonium dant in cælo, Pater, Verbum, et Spiritus sanctus; et hi tres unum sunt*. Quod valde mirandum foret, nisi eodem modo egissent alii sancti Patres qui quinto sæculo contra Arianos scripserunt, quia tunc, nescio qua de causa, deerat iste versiculus in plerisque sacrarum Scripturarum codicibus.

Tertio, in cap. 10 secundi libri, exprobrat Arianis electionem Marathonii ad episcopatum ab eis factam, de qua legendum est quod scribit Nicephorus in libro ix cap. 42 et 47 *Historiæ ecclesiasticæ*, cujusque electionis promotorem fuisse accusat Macedonium. Ἀμέλει τοι ἐν Εὐαγγελίῳ ἀκούομεν. . . . Id est: « In Evangelio sane audimus diabolum ex divinis Scripturis cum rerum omnium Domino colloquentem, Matth. iv, 4: *Si Filius Dei es, projice te deorsum*. . . . Quin etiam demones audimus de Deo melius loquentes, quam Ariani, qui hæresiarcham vestrum Macedonium ordinarunt, ac post ipsum, Marathonium; nimirum cum ajunt,

A Marc. i, 24: *Quid nobis et tibi, Jesu, fili Dei viventis?* » etc. Atqui si ducentesimo aut trecentesimo anno post electionem et ordinationem Marathonii in episcopalem Nicomediam sedem, scripserisset Theologus noster, haud credibile videtur, in mentem ei venisse, de ea loqui, illamque Arianis exprobrare.

Denique, te rogo ut in memoriam revoces quædam a me supra notata, et specialiter quæ sequuntur, id est, quod quando scribebat noster Theologus: primo, vigeant adhuc hæreses Phrygum et Eunomianorum, qui non valide conferebant baptismum; quapropter si ex eis quidam ad saniolem mentem resipiscerent, et in Ecclesiæ gremium reverti vellent, primo baptizabantur; secundo, quod Manichæorum hæresis, non jam tunc extincta erat, sed etiam magnus illorum numerus Orientem erroris veneno inficiebat, sicut sæpius testatur S. Joannes Chrysostomus in suis homiliis in *Evangelium S. Matthæi*; tertio, quod tunc temporis adhuc permanebat apud fideles secreti disciplina, sicut evidenter patet ex capite 22 libri iii, ubi, cum hæc verba retulisset: Μετέχοντες τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, id est, « Participes facti corporis et sanguinis ipsius, » subiungit: Ἰσταν δὲ οἱ τοῦ ἀκριβοῦς καὶ διακρίνου μυστηρίου καταβυθθέντες ὁ λόγος id est: « Qui autem supremo ac sempiterno sacramento digni facti sunt, sciant, quid dicam. » Istæ autem et aliæ quædam circumstantiæ quas in hujus epistolæ decursu animadvertitis, licet forsitan, non evidenter meam sententiam demonstrent, omnes tamen ei favere videntur, quoniam omnes, ni fallor, apprimè Patri quinti sæculi conveniunt.

Quoad vero secundam quæstionem, utinam tibi congruum responsum dare possim, et quod tibi plane satisfaciatur! Sed cum opus de quo agitur non tribuendum mihi videatur uni potius quam alteri Patrum vel scriptorum antiquorum, nihil aliud a me agendum est quam ut tibi indicem quædam signa quibus juvenibus forsitan aliquando verum auctorem detegere ac recognoscere poterimus.

Istorum signorum autem hoc primum est, scilicet, auctorem fuisse catholicum, maximo zelo flagrantem, ac hæreticum ab eo impugnatum, saltem in cap. 8, parag. 1, ii libri, fuisse Macedonianum, qui opusculum hæresibus refertum scripserat, et primo fuerat diaconus apostolicæ Ecclesiæ, et postea ordinatus fuit episcopus ab Arianis. Quæ omnia confirmantur sequentibus verbis capitis supra citati: Καὶ πῶς, ὁ Μακεδονιανὸς, οὐχὶ ταῦτα παρὰ τὰς ἐννοίας ἐστὶ τὰς θεολογικὰς; πῶς δὲ αὐτόφωρος οὐκ ἐστὶν αὐτὸθεν ἡ ὑπόκρισις; Et paulo post: Ὅπερ μὴ φυλάττων σὺ, ὁ Μακεδονιανός, et paulo post denuo: Κάκεινο δὲ εἰδὼς ἔσο ὅτι οὐκ ἔλαβες πανούργως παραλείψας ἐν τῷ ματαίῳ καὶ καταβλαβεί πονηματίῳ σου, μᾶλλον δὲ βλαπτημητηρίῳ, τὸ προηγουμένον τοῦ θεοῦ γραφίου. . . . Et pariter non multo post: Εἰ δ' ἂν δὲ καὶ μὴ τὴν ἀρχὴν ἠκολούθησας ἐν μέρει τοῖς 472 Ἀρετοῦ ὑπαπισταῖς, οὐς μὴδὲ λέγειν ἡμᾶς εἴη μὴδὲ μαθάνειν, ἐρυθρίων αὐτοὺς ὡς περιτεθεικότας σοι ὄνομα ἐπισκόπου, διακόνῳ πρὸς τοῦτο τῆς ὀρθοδόξου καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τυγχάνοντι, οὐκ ἂν, κ. τ. λ., id est: « Quomodo, o Macedoniane, non vides hæc esse præter sententias theologicas? et manifesto ex his ipsis te hypocriteis convinci? . . . Id quod non observans tu, qui Macedonianus es, etc. . . . Atque illud etiam scito, quod non latet te fraudulenter omisisse, in inepto et pernicioso tuo opusculo, vel potius blasphematorio, id quod antecedit in divino textu. . . . Ac si præterea initio secutus ex parte non fuisses Arii asseclas, quos nec nominare nobis licet, nec noscere, reveritus eos, utpote qui tibi nomen episcopi imposuerunt, cum antea orthodoxæ et apostolicæ Ecclesiæ diaconus esses, non comparasses, etc. . . . »

Secundum autem signum est, quod noster Auctor habebat filios secundum carnem, scilicet ex ipso

genitos. Nam haud mihi persuadere possum, filios in sequentibus textibus memoratos, appellari posse filios tantum secundum spiritum, sicut S. Cyrillus Hierosolymitanus loquitur, διὰ κατηχησεως. In uno textu jam allegato, legitur in cap. 7, lib. II, parag. 8: Κέρδος γὰρ μέγιστον.... id est: «Nam lucrum maximum et æternum puto mei ipsius, et eorum, qui ex me orti sunt, eorumque qui nobiscum sunt, omnem laborem strenue, ac periculum, si opus fuerit, subire pro eo qui nos fecit.... Supplico peculiariter pro me, et pro iis qui (orti sunt) ex me, ac pro iis qui mecum sunt, et pro omnibus.... ut.... nos cum omnibus filiis, cum tota domo, cum tota familia, et cum omnibus amicis (amici vero nobis sunt orthodoxi) mereamur vobiscum una, et cum omnibus sanctis eam laudare, ter Sanctus canendo, in cœlis, » etc.: Et in cap. 27 ejusdem libri: Αἰσταναι ὑπὲρ τοῦ ἑαυτοῦ.... id est: «Supplico pro me ipso, et pro iis qui nati sunt ex me, et pro iis qui nati sunt et nascuntur ab illis, imo etiam pro omnibus, obediens Salvatori Christo, qui jussit nos orare alterum pro altero.» Denique in cap. 2 lib. II: Τῷ δὲ Θεῷ.... id est: «Deo autem rursus in omnibus confisus, qui fluctus compescit, et prosperam navigationem dat.... progredior ad sequentia, credens, quod, priusquam loquar, una cum filiis quod dedit mihi, et filiis filiorum, propter quos etiam viventes laboramus, ac præterea cum omnibus, quos ille novit, gratiam accepturus sim.»

Tertium signum colligitur e cap. 26 II libri, ubi, sanctissimam Trinitatem obsecrans, multaue rogans, inter alia hanc ab ea postulat gratiam, ut Nilus aquis abundet; quæ precatio indicare videtur illum regionis Nili vicinæ fuisse incolam. Καὶ εὐαγλία μὲν.... id est: «Et recta administratio, ac profunda pax per totam terram ac mare erit omni modo et ratione: et Nili fluenta plena; et maxima segetum copia; magna vero, et omnimoda ambrosiorum penuria; nec iam amplius alter ob alterum lugeat.»

A Nunc autem, hoc mihi solum signum addendum superest, quo mediante, si forte, sicut credere licet, in aliqua Europæ bibliotheca quoddam alterum hujus Operis exemplar absconderetur, jam illud facilius detegi aut inveniri posset. Nam primus liber his concluditur verbis: Ὡς τὰ τῶν ἀνθρώπων, et 36 capita habet, quorum sex prima integra desunt in meo exemplari, et sequentium magna pars usque ad quintum decimum. Secundus liber sic incipit: Οἱ σπουδαζόντες εἶναι τὰς χάριν πνοῆς ἁγίας, et continet 27 capita. Tertius sic incipit, Ψυχὴ καθ' αὐτὴν ἐν τῷ νοητῷ ἀπαθὴς ὑπάγχουσα, et continebat 42 capita solummodo, quia, licet quadragesimum secundum imperfectum sit in meo exemplari, deficientibus quibusdam partibus sub fine, tamen capitulorum atque argumentorum index quod reperitur in initio primi sicut et secundi libri, demonstrat non plura fuisse quam quadraginta duo capita.

B Hæc sunt pauca quæ tibi, Domine mi, exponere potui de Auctore dignissimo, me iudice, qui a te nosceretur. Utinam alter, mea epistola stimulatus, alterum exemplar delegat inter antiquos codices, quod aliquando in lucem edi possit: jam non tunc existimarem meam epistolam supervacaneam ac omni utilitate destitutam. Si tamen in ea quiddam haud injucundum, sicut libenter credere amo, reperieris, jam meæ opere ac laboris mercedem adeptus sum. Nihil enim mihi magis cordi est, quam aliquid tibi gratum facere. Tibi autem placeat, ut mihi tuam sententiam ea de re remittas. Cum magis ac magis in dies crescat optima opinio de tuis eximiis virtutibus jamdudum a me concepta, toto corde tibi omnia fausta precor omnibusque diffusioris obsequii testimoniis omissis (ea enim non acceptares a famulo tibi devotissimo tuique amantissimo), te maxima reverentia colens, me træ benignissimæ gratiæ tuæ commendo.

Venetiiis, 30 Junii 1763.

IN SEQUEM LIBRUM DIDYMI DE SPIRITU SANCTO ADMONITIO.

(Opp. S. Hieronymi ed. Vallarsi.)

Didymus Alexandrinus, qui miraculum sui præbuit, quod captus a parva ætate oculis, ipsorumque elementorum ignarus, omni tamen scientiarum genere, iisque etiam quæ maxime visu indigent, fuerit expolitus, inter cætera quæ ingenii sui reliquit monumenta, hunc *De Spiritu sancto* librum frequenti fratrum exhortatione compulsus esse scribere, ut nonnullorum commenta refelleret circa Spiritum sanctum, quæ neque in Scripturis lecta, neque a quoquam ecclesiasticorum veterum fuerant usurpata. Hieronymus, qui Didymi eruditionem cum primis est admiratus, eoque magistro usus Alexandriæ, primum quidem impetente Damaso Romano pontifice, cum Romæ ageret, Latinis illum verbis cœperat explicare, deinde Jerosolymam postliminio reversus, Pauliniani fratris hortatu, ex integro vertit atque edidit.

Singularis porro est liber, quemadmodum et Hieronymus ipse quoties eum laudat, ut in *Catalogo* cap. 109, et libro II in *Rufinum*, et mss. codices quotquot inspeximus testimonio sunt. Augustinus quoque lib. II *Questionum in Exodum*, cap. 25, Nicephorus I. IX, cap. 17, et Ratramnus, qui Hieronymianam hanc ipsam versionem legit, contra Græcos lib. II, cap. 5, unicum librum vocant; nec nisi incommoda περιεργία factum est, ut contra auctoris atque interpretis mentem ad hanc usque diem ab editoribus criticisque in tres libros vulgo fuerit dispertitus. Ipsa etiam librorum distinctio fortuita est atque inutilis; nam, exempli gratia, tertius liber e media prophetici loci expositione initium jussus est sumere, quod vitium est ab eruditio scriptoris ingenio alienissimum. Sed in tres quidem partes aut capita commode possit distribui; nam primo Spiritum sanctum diversæ ab angelis naturæ esse multis argumentis ac testimoniis constituit; deinde ejus quoque nominis invocationem in baptismo necessariam probat, ut imperfecte baptizet, neque adeo a peccato liberet, qui retinuerit; tertio indivisibilem esse illum, atque impassibilem, Patri ac Filio ὁμοούσιον, atque alii divinx substantiæ attributis prædium docet.

Græcus Didymi textus intercidit, eumque fortasse doctorum manibus excussit ipsa Hieronymi interpretatio; de cujus tamen fidelitate non satis consulte videntur nonnulli detrahare, dum multa, quæ ab Alexandrino auctore haud processerint, assuta, multaue alia, et præcipue Origeniani dogmatis cui erat addictus menda purgata, ab interprete comminiscuntur. Exiguam sane rationem esse velim ejus, quod tamen præci-

puum est, argumenti ex ὁμοουσιου, et ἀνομοουσιου vocibus, a quibus Adamantii sectatores multum contendunt abhorruisse. Nam neque ita singulis Origenianæ sententiæ capitibus Didymus fuerit obstrictus ut nihil licere sibi putaverit, neque si nihil præterea ausus est, quando ejus Græcum exemplar desideratur, probari ullo modo possit. Cætera quæ in eam rem adducuntur longe sunt infirmiora.

Tempus, cui Hieronymi versio isthæc sit ascribenda, non uno proprie anno concluditur, ut cæteris tractatibus ferme usuvenit. Incepta nempe est Romæ anno 384, ut ex ipsius Præfatione planissime constat, cum Damasus adhuc viveret, qui subejusdem anni finem diem obiit. Certe non aliud ab isto Didymi opusculo, quod sibi transferendum proposuisset, videtur nobis innuere, cum ait S. Doctor, « garrere se aliquid » voluisse « de Spiritu sancto, et cæptum opusculum ejusdem (Romanæ) urbis pontifici dedicare. » Sed non ante annum 389 videtur absoluta, cum, æmulum invidiam declinans, Jerosolymæ se recepisset, pariterque esset Bethlemi cum Pauliniano fratre, Paula et Eustochio. Eundem plus minus annum indicat in *Catalogo*, ubi inter *Hebraicorum Nominum* librum, et *Homilias in Lucam* ex Origene, laborem hunc memorat.

Quod reliquum est, editionem hanc nostram ad trium mss. fidem emendavimus: nempe unius Vaticani 4945; tum alterius elegantissimi, quem in bibliotheca Romani collegii Patrum Societatis Jesu invenimus; denique Tolosani, a quo excerptas variantes lectiones Martianus rejecerat in libri calcem. Ex editionibus, quæ ante Erasmianam collectionem prodire, in consilium adhibuimus sæpe priorem illam an. 1496 absque loci nomine, tum Venetam, quam Barthius in *Adversariis* laudat; cujus item Barthii conjecturas aliquot in hunc librum expendimus, sicubi visum est operæ pretium esse. Sunt autem aliæ hujus operis editiones, quas singillatim recensere non vacat, et nullo negotio apud Bibliographos invenias (a).

HIERONYMI PRÆFATIO AD PAULINIANUM (b).

Cum in Babylone [scil. Romæ] versarer: et purpuratæ meretricis essem colonus, et jure Quiritum viverem, volui garrere aliquid de Spiritu sancto, et cæptum opusculum, ejusdem urbis pontifici dedicare. Et ecce olla illa, quæ in Jeremia post baculum cernitur a facie aquilonis, coepit ardere: et (c) Phariseorum conclamavit [al. conclamare] Senatus et nullus scriba vel fictus (d), sed omnis quasi indicto sibi prælio doctrinarum, adversum me imperitiæ (e) factio conjuravit. Illico ego, velut postliminio, Jerosolymam sum reversus: et post Romuli casam (f), et ludorum Lupercalia, diversorium Mariæ, et Salvatoris speluncam aspexi. Itaque, mi Pauliniane [al. Pauline], frater, quia supradictus Pontifex Damasus, qui me ad hoc opus primus impulserat, jam dormit [al. obdormivit in Domino] in

A Christo: tam tuo quam venerabilium mihi, ancillarum Christi, Paulæ et Eustochii nunc adjutus oratu [al. hortatu]: canticum quod cantare non potui in terra aliena, hic a vobis in Judæa provocatus immurmuro; augustiorem multo locum existimans, qui Salvatorem mundi, quam qui fratris genuit paricidam. Et ut auctorem titulo fatear: malui alieni operis interpretis existere, quam (ut quidam faciunt) informis cornicula, alienis me coloribus adornare. Legi dudum cujusdam (g) libellos de Spiritu sancto: et juxta Comici [scil. Terentii] sententiam ex Græcis bonis, Latina vidi non bona. Nihil ibi dialecticum, nihil virile atque districtum, quod lectorem vel ingratis in assensum trahat: sed totum flaccidum, molle, nitidum, atque formosum, et exquisitis hinc inde odoribus (h) pigmentatum. Didymus

(a) Pleraque Didymi Opera in Græco ms. card. Passionei bibliotheca reperisse dicitur, eorumque editioni insudare cl. Mingarellius canonic. regular. Bononiæ, etc.

(b) Fratrem suum scilicet, falso enim ad « Paulinum » eumque « Nolanum » vetustiores aliquot libri inscribunt; adduntque abs Hieronymo, « propter imperitiæ cujusdam qui de Spiritu sancto scripserat, translatum opus in Latinum. »

(c) Videtur a præceptore olim suo Gregorio Nazianzeno accepisse, qui Orat. 52 Romani episcopi luxum perstringit, et clericorum ejus cætum « Senatum Phariseorum » vocat.

(d) De corrupta loci hujus lectione non levis suspicio est. Cod. Vat. 4945, « nullum scriba vel fictum; » vetus editio an. 1496, « nullus scriba in eis fictus. » Barthius sic putat restituendum, « ut nullus scribæ in eis sit ictus: » ut sensus sit, neminem singulari admonitione in Hieronymum aliquid de Spiritu sancto garrere volentem fuisse invectum, sed omnes illico indicto prælio ad damnamdum ejus imperitiæ consensisse. Quæ nobis expositio vix at ne vix quidem emendatio placet. Sunt qui mallent, « nullus scriba relictus, » quod æque parum arridet. Eapropter vide, num præstet pro duobus verbis « vel

fictus, » legi uno « vel fictus, » quod est « favens, » aut « studiose obsequens, » tunc enim elegantissime alteri membro opponetur alterum, sensusque erit, neminem se illi æquiores præbuisse, sed conspirasse omnes contra. Cicero in epist. *Ne velificatus alicui dicaris*, etc. Vid. epist. 127, n. 9, *De turbata Phariseorum schola*.

(e) Ms. quidam Tolosan. penes Martian. qui variantes ex eo lectiones ad libri calcem rejectit, habet hic loci « impetus. » Vetus edit. « imperitiæ convincendum factio, etc. »

(f) Hæc in *Vita* fusius disputantur. De Romuli autem casa consule Ovid. iii *Fastor.* vers. 183. Prudentius l. xi:

*Ipsa casus fragili texat gens Romula culmo,
Sic tradunt habitasse Remum, etc.*

(g) S. Ambrosium suppresso nomine sugillari, eumque plagii accusari Rufinus contendit lib. ii *Apolog.* et criminationem hæc de causa gravissimam in Hieronymum intuentat. Sed non eam fuisse S. Doctoris mentem, argumentis haud sane infirmis probari potest. Vid. Præfationem PP. Benedictinor. in Ambrosii libros *De Spiritu sancto*, p. 598.

(h) Fortasse « coloribus » rescribendum est. Certe ita Rufinus olim legit lib. xi.

vero meus, oculum habens sponsæ de Cantico canticorum, et illa lumina quæ in candentes (a) segetes sublimari Jesus præcepit¹, procul altius intuetur : et antiquum nobis morem reddidit; ut Videns vocetur propheta. Certe qui hunc legerit, Latinorum

¹ Math. xiii, 46; Joan. iv, 35.

(a) Incongrue satis candelabra, quæ plurimis locis insertas candelas capere valerent, Barthius intellexit. Enimvero alludit Hier. Joannis iv, 9, quem locum in commentariis in *Matthæum* cap. laudato exponens, « Beati, inquit, oculi, quos levavi Jesus in sublime præcepit, ut candentes segetes aspiciant. Vid. epist. 76, ad Abigaum, n. 2, in fine.

A furta cognoscet; et contemnet rivulos, cum cœperit haurire de fontibus. Imperitus sermone est, et [al. sed] non scientia: apostolicum virum ex ipso sermone [al. stylo] exprimens, tam sensuum lumine (b) quam simplicitate verborum.

(b) Sic ex Vat. ms. ac veteri editione Veneta legimus: antea enim erat « nomine; » quemadmodum et in epist. 65, num. 49, haberi non diffitemur, ubi pulchritudinem dicit « positam magis in sensuum nomine, quam in flore verborum. » Re autem ipsa neutrum satis arridet. Ms. collegii Rom. Societatis Jesu; « tam suo nomine. »

LIBER DIDYMI ⁽¹⁾ ALEXANDRINI DE SPIRITU SANCTO,

S. HIERONYMO INTERPRETE.

1. Omnibus quidem quæ divina sunt, cum reverentia et vehementia oportet intendere: maxime autem his quæ de Spiritus [al. sancti Spiritus] divinitate dicuntur, præsertim cum blasphemia in eum sine venia sit (2): ita ut blasphemantis poena tendatur non solum in omne præsens sæculum, sed etiam in futurum. Ait quippe Salvator, blasphemanti in Spiritum sanctum non esse remissionem, « neque in isto sæculo, neque in futuro ». Unde magis ac magis oportet intendere, quæ Scripturarum de eo relatio sit: ne in aliquem saltem (3) per ignorantiam blasphemiae error obrepit. Expedierat quidem fidei, et timido, moderanti vires suas, magnitudinem præsentis quæstionis silentio præterire: et rem plenam periculo non in suum discrimen attrahere. Verum quoniam quidam [al. quidam cum] temeritate potius, quam recta via etiam in superna eriguntur, et hæc de Spiritu sancto jactitant, quæ neque in Scripturis lecta, neque a quoquam ecclesiasticorum veterum usurpata sunt, compulsi sumus creberrimæ exhortationi fratrum cedere: quæque sit nostra de eo opinio, etiam Scripturarum testimoniis comprobare: ne imperitia tanti dogmatis, hi qui contraria opponunt, decipiant eos qui, sine discussione sollicita, in adversariorum sententiam statim pertrahuntur.

2. Appellatio Spiritus sancti, et ea quæ monstratur ex ipsa appellatione substantia penitus ab his

B ignoratur qui extra sacram Scripturam philosophantur. Solummodo enim in nostratibus Litteris et notio ejus et vocabulum refertur, tam in Novis quam in Veteribus. Veteris quippe Testamenti homo David, particeps ejus effectus, orabat ut in se permaneret, dicens: « Spiritum tuum sanctum ne auferas a me ». Et Danieli adhuc puero suscitasse dicitur Deus Spiritum sanctum⁴, quasi jam habitantem in eo. Nec non etiam in Novo Testamento hi viri qui Deo placuisse referuntur, Spiritu sancto pleni sunt. Joannes quippe adhuc in matris utero sanctificatus exultat⁵, et Jesus a mortuis resurgens, cum insufflasset in faciem discipulorum, ait: « Accipite Spiritum sanctum ». Plena sunt volumina divinarum Scripturarum his sermonibus quorum congeriem in præsentī opere digerere supersedi (4): quia difficile non est ex his quæ assumpsimus, unumquemque lectorem sibi similia reperire.

3. Nemo autem suspicetur alium Spiritum sanctum fuisse in sanctis viris ante adventum Domini, et alium in apostolis cæterisque discipulis, et quasi homonymum (5) in differentibus esse substantiis. Possumus quidem testimonia de divinis Litteris exhibere, quia idem Spiritus et in apostolis et in prophetis fuerit. Paulus in Epistola quam ad Hebræos scribit, de Psalmorum volumine testimonium proferens, a Spiritu sancto id dictum esse commemorat: « Et sicut dicit hic (6) Spiritus sanctus: Hodie si

¹ Marc. iii, 29. ² Psal. l, 43. ³ Dan. xiii, 45. ⁴ Luc. i, 44. ⁵ Joan. xx, 22.

(1) In aliquot libris legitur « Sancti Didymi Græci D monachi Alexandrini. » Vide Hieron. ad *Lucinum* epist. 71, num. 5.

(2) Consule S. Ambrosii *De Spiritu sancto* lib. vii, p. 611, ubi de irremissibili blasphemiae sensu agitur.

(3) Vatic. cum editis vetustioribus, « ne aliquis saltem, » etc.

(4) Cod. Tholosanus, « superfluum est, si facile est ex his, » etc.

(5) Ex Vatic. et Romani Collegii mss. fecimus « homonymum, » cum vitiose antea esset « nomina. »

(6) Articulus « hic » alias deerat, et in Latinis quoque exemplaribus desideratur; illum autem urget maxime Didymus.

vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra⁷, etc. In fine quoque Actuum apostolorum, cum Judæis disputans, ait : « Sicut Spiritus sanctus locutus est per Isaiam prophetam ad patres nostros, dicens : Additionem audietis, et non intelligetis⁸. » Neque enim Paulus alium habens Spiritum sanctum, hæc de eo scripsit, qui in prophetis ante adventum Domini alius fuit; sed de eo cujus et ipse particeps fuit; et omnes qui in fide consummata virtutis ferebantur. Unde et cum articulo ejus meminit, quasi solitarium et unum esse contestans, ubi dicit non simpliciter, Πνεῦμα ἅγιον, hoc est « Spiritus sanctus, » sed cum additamento articuli τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον (7); hoc est « hic Spiritus sanctus. » Et Isaiam prophetasse commemorat cum articulata voce, διὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον (8), id est « per hunc Spiritum sanctum, » et non simpliciter Πνεῦμα ἅγιον. Petrus quoque in eo sermone, quo presentibus persuadebat : « Oportuerat [al. Oportet], inquit, impleri Scripturam, quam locutus est Spiritus sanctus (id est, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον) per os David de Juda⁹ : » ostendens et ipse eundem Spiritum, et in prophetis, et in apostolis operatum.

4. Plenius de hoc in consequentibus tractabimus, cum dicere cœperimus, non solum Dominum [al. Deum] Verbum factum esse ad prophetas, sed et Spiritum sanctum; quia et inseparabiliter possidetur, cum unigenito Filio Dei. Ipsa vox [al. Ipsa igitur vox] Spiritus sancti, non est vacua appellatio, sed subjacentis essentiae demonstratrix : Patri Filioque socia [al. sociata], et a creaturis penitus aliena. Cum enim creaturæ in visibilia, et in invisibilia, id est in corporalia et in incorporalia partiantur, nec de corporalibus substantiis est Spiritus sanctus, animæ et sensus habitator, sermonis et sapientiæ, et scientiæ effector : nec de invisibilibus creaturis. Hæc quippe omnia sapientiæ et cæterarum virtutum, et sanctificationis capacia sunt. Ista vero substantia, de qua nunc sermo est, sapientiæ et scientiæ, et sanctificationis effectrix est. Neque enim inveniri potest aliqua in Spiritu sancto fortitudo, aut operatio sanctificationis virtutisque (9), quam ab extraneo quodam sustineat : quia istiusmodi natura mutabilis est. Porro Spiritus sanctus, confessione omnium, immutabilis est, sanctificator scientiæ divinæ, et universorum attributor bonorum, et, ut brevius dicam, ipse subsistens in his bonis quæ a Domino largiuntur. Nam eundem Evangelii locum Matthæus Lucasque describens, alter ex his ait : « Quanto magis Pater cœlestis

A dabit bona petentibus se¹⁰ ? » Alter vero : « Quanto magis Pater vester cœlestis dabit Spiritum suum sanctum petentibus se¹¹ ? » Ex quibus apparet, Spiritum sanctum plenitudinem esse donorum [al. bonorum] Dei; et ea quæ divinitus administrantur, non absque eo subsistere; quia omnes utilitates, quæ ex donorum Dei gratia suscipiuntur, ex isto fonte dimanant. Quod autem substantialiter bonum est, non potest extraneæ capax esse bonitatis, cum ipsum tribuat cæteris bonitatem. Igitur manifestum est, non a corporalibus tantum, sed et ab incorporalibus creaturis extraneum esse Spiritum sanctum; quia cæteræ substantiæ hanc substantiam sanctificationis accipiunt; iste vero non tantum non est capax sanctificationis alienæ, sed insuper attributor B est et creator. Denique qui communione ejus fruuntur, participes dicuntur Spiritus sancti, sanctificati utique ab eo. Perspicue enim scriptum est (10), « Et Spiritui gratiæ contumeliam faciens¹², » haud dubium quin is qui post susceptionem ejus peccaverit. Si autem sanctificatus est per communionem Spiritus sancti, ostenditur quod ipse particeps ejus fuerit, et largitor ejus sanctificationis Spiritus sanctus. Apostolus quoque ad Corinthios scribens, et enumerans eos qui regnum cœlorum sunt consecuturi, addit dicens : « Et hæc quidem fuistis; sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed justificati estis, in nomine Jesu Christi et in Spiritu Dei nostri¹³. » Spiritum Dei, non alium asserens esse quam Spiritum sanctum. Etenim in consequentibus idem approbat, dicens : « Nemo in Spiritu Dei loquens, dicit anathema Jesu : et nemo dicit Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto¹⁴, » Spiritum Dei, Spiritum sanctum esse confirmans.

5. Si igitur sanctificator [al. sanctificatio] est, non mutabilis, sed immutabilis substantiæ ostenditur. Immutabilem autem substantiam Dei tantum, et unigeniti Filii ejus, manifestissime tradunt divina eloquia : convertibilem et mutabilem omnem creaturarum substantiam prædicantia. Ergo quoniam substantia Spiritus sancti non convertibilis, sed inconvertibilis demonstrata est : non erit creaturæ δμοῦσιον [leg. ὁμοῦσιος]. Esset quippe et creatura immutabilis, si cum Patre poneretur et Filio, eamdem habens inconvertibilitatem. Omne enim quod alieni boni capax est, ab hac substantia separatur. Tales autem sunt cunctæ creaturæ; Deus vero cum bonus sit, fons et principium bonorum est : facit igitur eos bonos, quibus se impertit, bonus ipse non factus ab alio, sed subsistens : ideo capabilis (11),

⁷ Hebr. iii. 7; Psal. xciv. 8. ⁸ Act. xxviii. 25 sqq. : Isa. vi. 9, 10. ⁹ Act. i. 16. ¹⁰ Matth. vii. 11. ¹¹ Luc. xi. 13. ¹² Hebr. x. 29. ¹³ I Cor. vi. 11. ¹⁴ I Cor. xii. 3.

(7) Alterum τὸ ex Græco exemplari addidimus, contextui et auctoris menti maxime necessarium.

(8) Idem mss. in gignendi casu διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, et mox διὰ τοῦ Πνεύματος. Rectius.

(9) Tholosanus cum nostris mss. et fortasse verius, « fortitudo, quam ab extranea quadam operatione sanctificationis, virtutisque suscipiat. »

(10) Erat incongruo sensu et vitioso, « scriptum est, quod spiritui gratiæ, in quo sanctificatus est,

contumeliam faciens, gravi punietur peccato, » quæ ex laudatis mss. castigavimus. Congruit lectioni nostræ etiam Tholos. ms., tametsi in superiori atque inferiori contextu erroribus scatet.

(11) Hinc probe intelligis, quo sensu « capabilem, » et non « capacem, » Spiritum sanctum Didymus dicat. Nempe si « capacem » Deum boni alicujus, aut virtutis, puta sapientiæ, aut veritatis diceret, poterat eas videri aliunde assumpsisse, ne-

et non capax. Unigenitus quoque Filius, ejus sapientia et sanctificatio, non fit sapiens, sed sapientes facit; et non sanetificatur, sed sanctificat. Unde et ipse capabilis est, et non capax. Cum igitur invisibilis creatura, quam rationabilem et incorporalem substantiam vocari consuetudinis est, non sit capabilis, sed capax: si enim capabilis esset, nullius boni capax esset, per se simplex ipsa subsistens, et alterius boni receptatrix; participatione habeat bonum, et non de his quæ habentur ab aliis, sed de his quæ habent alia intelligatur, Patre et Filio habitis magis quam habentibus; creatura vero habente, et non habita: de Spiritu quoque sancto tractemus (12), et si quidem ipse quoque participatione alterius sanctimonie sanctus est, connumeretur cæteris creaturis. Si vero sanctos facit capaces sui, cum Patre ponatur et Filio. Quod autem ab aliis capiatur Spiritus sanctus, et non alia capiat, et nunc, et in *Sectarum* volumine (prout potuimus) expressimus (13): et ex omni Scriptura sermonem nostrum affirmare perfacile est. Beatus quoque Apostolus ad Ephesios scribens ait: « In quo et credentes signati estis Spiritu promissionis sancto, qui est pignus hæreditatis nostræ¹⁵. » Si enim signantur quidam Spiritu sancto, formam et speciem ejus assumentes: ex his est Spiritus sanctus, quæ habentur, et non habent: habentibus illum signaculo ejus impressis. Ad Corinthios [Ephesios] quoque idem scribens, « Nolite, » inquit, « contristare Spiritum sanctum, in quo signati estis¹⁶, » signatos esse contestans eos qui susceperant communionem Spiritus sancti. Quo modo enim discipline et virtutis assumptor signaculum et figuram (ut ita dicam) in suum sensum recipit ejus scientiæ, quam assumpsit: sic et is qui Spiritus sancti particeps efficitur, per communionem ejus fit spiritualis pariter et sanctus (14).

6. Ipse vero Spiritus sanctus, si unus de creaturis esset, saltem circumscriptam haberet substantiam, sicut universa quæ facta sunt. Nam etsi non circumscribantur loco et finibus invisibiles creaturæ, tamen proprietate substantiæ finiuntur. Spiritus autem sanctus, cum in pluribus sit, non habet substantiam circumscriptam. Mittens quippe

A Jesus prædicatores doctrinæ suæ, replevit eos Spiritu; et insufflans in faciem eorum: « Accipite, inquit, Spiritum sanctum¹⁷, » et, « Euntes, docete omnes gentes¹⁸, » quasi omnes cunctis gentibus mitteret. Neque enim omnes apostoli ad omnes gentes pariter sunt profecti; sed quidam in Asiam, quidam in Scythiam, et alij in alias dispersi nationes; secundum dispensationem illius quem secum habebant Spiritus sancti, quo modo et Dominum dicentem, « Vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi¹⁹. » His et illud congruit: « Accipietis virtutem supervenientis [al. supervenientem] Spiritus sancti in vos; et eritis testes mihi in Jerusalem, et in omni Judæa et Samaria, et usque ad extremum terræ²⁰. » Si ergo hi in extremis finibus terræ ob [al. secundum] testimonium Domini constituti, distabant inter se longissimis spatiis, aderat autem eis inhabitator Spiritus sanctus, in-circumscripam habens substantiam, demonstratur (15) angelica virtus ab hoc prorsus aliena. Angelus quippe qui aderat, verbi gratia, apostolo in Asia oranti, non poterat simul eodem tempore adesse aliis in cæteris partibus mundi constitutis. Spiritus autem sanctus non solum sejunctis, se hominibus præsto est, sed et singulis quibusque angelis, principatibus, thronis, dominationibus inhabitator assistit; et ut homines sanctificans, alterius quam sunt homines, est naturæ; sic et alias creaturas sanctificans, alius ab earum est substantia, quoniam omnis creatura non ex sua substantia, sed ex communione alterius sanctitatis sancta perficitur.

C 7. Dicti sunt quidem sancti angeli in Evangelio, Salvatore dicente, venturum esse Filium hominis in majestate sua et Patris, et sanctorum angelorum²¹. Et Cornelius in Actibus apostolorum a sancto angelo scribitur [al. subjicitur] accepisse responsum²², ut Petrum ad se Christi discipulum vocaret. Verum sancti sunt angeli participatione Spiritus sancti, et inhabitatione [al. communicatione] unigeniti Filii Dei, qui sanctitas est, et communicatio Patris (16). De quo Salvator ait: « Pater sancte²³. » Si igitur angeli non ex propria substantia sancti sunt, sed ex participatione sanctæ Trini-

¹⁵ Ephes. i, 13. ¹⁶ Ephes. iv, 30. ¹⁷ Joan. xx, 22. ¹⁸ Matth. xxviii, 19. ¹⁹ ibid. 20. ²⁰ Act. i, 8. ²¹ Luc. ix, 26. ²² Act. x, 22. ²³ Joan. xvii, 11.

que ex se habere, atque adeo posse quandoque amittere, quod aliquando cepisset. « Capabilem » vero ideo credendum, quoniam implere illum corda, atque animas fidelium multis locis Scripturæ testantur. Consonant alij Patres. Auctor *Altercationis cum Pascentio Ariano* olim inter August. epist. 177: « Est incapabilis Pater, quem capit Filius totum?... » tum, quibusdam interjectis, « qui capit omnia, quem capit nemo; sed hominum, nam totus capitur a Filio. » In *Arnobii et Serapionis Conflictu* pag. 543: « Deus capax, non capabilis. »

(12) Olim, « De sancto Spiritu tractemus. »

(13) Ejus libri etiam paulo infra meminit, ubi « de quibus, » inquit, « jam abundanter in *Sectarum* volumine disputavimus. » Meminit quoque Heracli-

D des in *Paradiso*, cap. 4: maxime vero Hieron. in *Catalogo*, cap. 109, a quo liber *De dogmatibus* appellatur, facile enim *Περὶ dogmatōn* inscribatur, ut ex ipso Didymo paulo inferius licet colligere, ubi « Spiritum sanctum Creatorem » esse, « jam in *Dogmatum* volumine » se dicit « breviter ostendisse; » certe non *Περὶ ἀπερσως*, ut quidam opinati sunt. Vid. Theodoretum in *Hist. lib. iv*, cap. 29.

(14) Tholos. ms., « spiritualis particeps et sanctus. »

(15) Perperam, ut pleraque alia, Tholosanus ms., « in-circumscripam inhabitanti substantia demonstratur. »

(16) Vetus editio, « et communicatione Patris. »

tatis, ana angelorum ostenditur a Trinitate esse substantia. Ut enim Pater sanctificans, alius est ab his qui sanctificantur; et Filius est alius ab his quos efficit sanctos: ita et Spiritus sanctus alterius est substantiæ ab his quos sui largitione sanctificat. Si vero hæretici proposuerint, ex natura conditionis suæ angelos sanctos esse: consequenter coguntur dicere *ὁμοῦστος* esse Trinitati, et inconvertibiliter eos juxta substantiam sanctos esse. Si autem hoc refugientes, dixerint, unius quidem naturæ esse cum cæteris creaturis, non tamen eandem habere sanctitatem, quam homines habent: necessario deducetur (17), ut dicant multo melioris homines esse substantiæ; cum hi per communionem Trinitatis habeant sanctitatem, et angeli, propria natura sancti, ab ea sint alieni. Sed vota sunt hominum perfectorum, et ad consummationem sanctitatis venientium, æquales angelis fieri (18). Angeli quippe hominibus, et non homines angelis auxilium tribuunt, ministrantes eis salutem, et annuntiantes eis largiora Dei beneficia (19). Ex quo liquido ostenditur honorabiliores et multo meliores esse angelos hominibus, per germaniorem, ut ita dicam, et plenior Trinitatis assumptionem.

8. Quapropter cum alius sit Spiritus sanctus ab his quæ ipse sanctificat, non est unius naturæ, cum cæteris creaturis quæ eum recipiunt. Si autem alterius est naturæ a creaturis, et in propria subsistit essentia, increatus et ineffectus ostenditur. Multæ Scripturæ sunt, quæ sine ambiguitate convincant alterius eum a cunctis conditionibus esse naturæ. Quidam etiam Spiritu sancto pleni esse dicuntur; nemo autem sive in Scripturis, sive in consuetudine, plenus creatura dicitur. Neque enim aut Scriptura sibi hoc vindicat, aut sermo communis, ut dicas plenum esse quempiam angelo, throno, dominatione; soli quippe divinæ naturæ hic convenit sermo. Dicimus autem virtutis et disciplinæ quosdam esse plenos: ut illud « Repletus est Spiritu sancto »; non aliud significantes quam plenos esse consummatæ atque perfectæ virtutis. Scriptum est de Joanne: « Et Spiritu sancto implebitur adhuc ex utero matris suæ »; et iterum: « Repleta est Spiritu sancto Elisabeth »; et post alia: « Et Spiritu sancto repletus est Zacharias pater ejus ». Haud dubium, quin et Joannes prophetavit. Necnon in Actibus apostolorum de multis credentibus qui in unum convenerant, refertur: « Repleti sunt Spiritu sancto ». Cum autem participabilis sit Spiritus sanctus, ad similitudinem sapientiæ ac di-

disciplinæ, non in cassis nominibus scientiæ substantiam possidet; sed per naturam sanctificantem, et impletem bonis universa, bonus ipse subsistit, juxta quam et repleti quidam Spiritu sancto esse dicuntur, ut in Actibus apostolorum scriptum est, « Et repleti sunt omnes Spiritu sancto, et loquebantur verbum Dei cum fiducia ». Quo modo enim qui aliqua disciplina plenus est, qui perfecte eam habet, erudite et subtiliter potest de ea proferre sermonem: sic qui Spiritum sanctum consummate acceperint, ita ut impleantur eo, cum fiducia verbum Dei loquuntur, quia præsens Spiritus sanctus dignam Deo vocem ministrat. Hinc quidam [at. Unde et quidam] cum supercilio ait: « Hæc dicit Spiritus sanctus »; et Apostolus: « Sed implemini, inquit, Spiritu sancto »; et in multis locis Actuum apostolorum, pleni fuisse Spiritu sancto discipuli Domini scribuntur: « Considerate ergo, fratres, viros ex vobis testimonium habentes septem, plenos Spiritu sancto et sapientiā »; et de Stephano: « Cum autem plenus esset Spiritu sancto, intuens in cælum, vidit gloriam Dei, et Jesum stantem a dextris Dei »; et de electionis vase dicitur: « Saulus autem, qui et Paulus, plenus Spiritu sancto, intuens in eum ait »; et in commune de universis credentibus annotatur: « Discipuli quoque replebantur gaudio et Spiritu sancto ». Angeli autem præsentia, sive alicujus alterius excellentis naturæ, quæ facta est, non implet mentem atque sensum; quia et ipsa aliunde completur. Quo modo enim ex plenitudine quis accipiens Salvatoris, plenus efficitur sapientia, et virtute (20), et justitia, et sermone Dei: sic qui Spiritu sancto plenus est, statim universis donationibus Dei repletur, sapientia, scientia, fide, cæterisque virtutibus. Qui igitur implet universas creaturas, quæ tamen possunt (21) virtutem, et sapientiam capere, non est ex his quæ ipse complet. Ex quo colligitur alterius eum esse substantiæ, quam sunt omnes creaturæ. Diximus et alibi, quia superintelligatur in sancti Spiritus substantia etiam plenitudo munerum divinorum.

9. Denique impossibile est gratiam Dei sortiri quempiam, si non habeat Spiritum sanctum: in quo approbamus (22) cuncta Dei dona consistere. Quod vero is qui habeat eum, sermonem quoque sapientiæ, et reliqua bona perfecte consecutus sit: et nunc manifeste sermo demonstrat, et paulo ante diximus, substantiam bonorum Dei Spiritum sanctum esse; cum posuimus exemplum, « Dabit Pater Spiritum sanctum petentibus se »; et: « Dabit Pater

²² Exod. xxxi, 3. ²³ Luc. i, 13. ²⁴ ibid. 41. ²⁵ ibid. 67. ²⁶ Act. ii, 4. ²⁷ ibid. ²⁸ Act. xxi, 11. ²⁹ Ephes. v, 18. ³⁰ Act. vi, 3. ³¹ Act. vii, 53. ³² Act. xiii, 9. ³³ ibid. 52. ³⁴ Luc. xi, 13.

(17) Scribe, inquit Barthius, « necessario eo deducuntur, » etc.

(18) Contra Origenes angelis et hominibus unam eandemque naturam tribuit, iis saltem qui sanctitatis apicem essent assecuti. Didymus, qui Origeniana dogmata passim dicitur recepisse, vide ab ea doctrina quantum abhorreret. Confer etiam quæ tom. I [Opp. Hieron.] ad Synodicam Theophili, et in

Epist. ad Avitum annotavimus.

(19) Vatic. ms. cum antiqua edit., « annuntiantes eis largitorem ejus. Ex quo, » etc.

(20) Duo mss. cum veteri editione, « et veritate. »

(21) Vetus eadem editio, « creaturas, quantum possunt, » etc.

(22) Al. « approbantur, » et mox Tholos. cod., « consurgere, » pro « consistere. »

bona petentibus se ³⁷. » Nec existimare debemus, A spondere ³⁸. » Spiritu vero sancto tribuente apostolis Spiritum sanctum secundum substantias [*al. substantiam*] esse divisum, quia multitudo bonorum dicatur: impassibilis enim, et indivisibilis atque immutabilis est; sed juxta differentes efficientias, et intellectus, multis bonorum vocabulis nuncupatur; quia participes suos non juxta unam eandemque virtutem communione sui donet, quippe cum ad utilitatem uniuscujusque aptus sit, et repleat bonis eos, quibus judicat se adesse debere. Denique Stephanus primus ille testis veritatis, et dignus suo nomine (23), plenus sapientia, et Spiritu sancto dictus est: sapientia consequenter super intellecta, commorante in eo Spiritu sancto, sicut loquitur Scriptura: « Et elegerunt Stephanum plenum fide et Spiritu sancto apostoli ³⁹; » et: « Stephanus autem, plenus gratia et virtute, faciebat prodigia (24) et signa magna in populo ⁴⁰. » Et adhuc de eodem: « Et non valebant resistere sapientiæ, et Spiritui, qui loquebatur in illo ⁴¹. » Plenus enim Spiritu sancto vir beatus, et fidei effectus est particeps, quæ ex Spiritu sancto venit, juxta illud, « Alii autem fides, in eodem Spiritu ⁴². » Et gratiam atque virtutem juxta eundem Spiritum habens, signa et prodigia magna faciebat in populo. Necnon et illis donationibus secundum eundem Spiritum affluebat, quæ vocantur curationum gratiæ atque virtutes. Et hæc enim in enumeratione donorum Dei, qui Spiritu, et secundum Spiritum, in prima apostoli Pauli Epistola ad Corinthios collocantur ⁴³. Intantum autem Stephanus divina gratia abundabat, ut nemo contradicentium, et eorum qui adversus eum disputabant, valerent resistere sapientiæ, et Spiritui qui loquebatur in illo. Erat quippe e Spiritu sancto sapiens (25). Unde et ad discipulos suos Jesus perspicue proclamavit: Cum introducti fueritis ad principatus, et potestates, et concilia, et synagogas, nolite esse solliciti quid vos oporteat dicere, aut quid loquamini in illo tempore. Dabuntur enim vobis a Spiritu sancto sermones sapientiæ, quibus non queant contradicere, ne hi quidem qui vehementer in disputationibus callent.

10. Sed ponamus ipsum testimonium, quod ita contextitur: « Cum autem introduxerint vos in synagogas ad principatus et potestates, nolite solliciti esse quomodo aut quid respondeatis, Spiritus enim sanctus docebit vos in eadem hora quæ oporteat dicere ⁴⁴. » Et in alio Evangelio: « Ponite ergo in cordibus vestris non præmeditari, quemadmodum respondeatis: Ego quippe dabo vobis os, et sapientiam cui non valeant contradicere, aut re-

verba adversus eos qui Evangelio contraibant, dilucide ostenditur in substantia ejus superintelligi sapientiæ et scientiæ sermonem. Quomodo autem Salvator in illa hora os et sapientiam discipulis largiatur, quibus contradicere non queant, ne hi quidem qui apud homines eloquentissimi putantur, non est hujus temporis disserere, quia nunc proposimus ostendere superintelligi semper in Spiritu sancto dona virtutum; ita ut is qui enim habet, donationibus Dei plenus habeatur. Unde et in Isaia, ipse Deus cuidam dicit: « Ponam Spiritum meum super semen tuum, et benedictiones meas super filios tuos ⁴⁵. » Nunquam enim accipit quisquam spirituales benedictiones Dei, nisi præcesserit Spiritus sanctus. Qui enim acceperit Spiritum sanctum, consequenter habebit benedictiones, id est, sapientiam, et intellectum, et cætera, de quibus ita scribit Apostolus: « Propter hoc et nos, ex quo die audivimus, non cessamus orantes pro vobis, et deprecantes, ut impleamini cognitione voluntatis ejus in omni sapientia, et intelligentia spirituali: ambulantes digne Deo ⁴⁶. » Eos enim qui digne sibi [*al. bonis*] per opera, et sermones, et prudentiam incedunt, [impleri ait voluntate Dei, ponentis super eos Spiritum sanctum, ut impleantur sapientia et intellectu, et reliquis spiritualibus bonis; sapientia autem, et intellectus, quæ in Spiritu sancto sunt, a Deo dantur (26). « Dominus, » inquit, « dabit sapientiam; et a facie ejus sapientia, et intellectus procedit ⁴⁷; » cum ea sapientia quæ ab hominibus venit, non sit spiritualis, sed carnea et humana. De hac itaque Apostolus scribit: « Non in sapientia carnali, sed in gratia Dei conversati sumus in [*al. in hoc*] mundo ⁴⁸; » carnalem sapientiam dicens, quæ in rebus corporeis ex humano subsistit cogitatu (27). Porro spiritualis sapientia et intellectualis, circa invisibilia et intellectualia se tenens, per operationem Spiritus sancti capientibus se sui præsentiam tribuit. In multis quoque aliis locis Apostolus memorat in Spiritus sancti substantia Dei munera commorari [*al. commemorari*]; sicut in illo: « Deus autem spei repleat vos omni gaudio, et pace in credendo, ut abundetis in spe, et virtute Spiritus sancti ⁴⁹. »

11. Deus autem largitor bonorum, spem quam promisit, reddet [*al. reddit*] in virtute Spiritus sancti, his qui habent illum; gaudio et pace complet eos qui imperturbatam et sedatam cogitationem possidentes, lætas habent mentes, et ab omni perturbationum tempestate tranquillæ. Qui autem in virtute Spiritus sancti prædicta bona fuerint con-

³⁷ Matth. vii, 11. ³⁸ Act. vi, 5. ³⁹ ibid. 8. ⁴⁰ ibid. 10. ⁴¹ I Cor. xii, 9. ⁴² ibid. 10. ⁴³ Luc. xii, 11, 12. ⁴⁴ Luc. xxi, 14, 15. ⁴⁵ Isa. xliv, 3. ⁴⁶ Coloss. i, 9. ⁴⁷ Eccli. i, 4. ⁴⁸ II Cor. i, 12. ⁴⁹ Rom. xv, 13.

(23) Notum « Stephanum, » Græce Στέφανον, Latine coronam interpretari.

(24) Constantiter habent mss., « portenta. »

(25) Vatic., Tholos. et vetus edit., « erat quippe juxta Deum et Spiritum sanctum sapiens, » etc.

(26) Tholos., « ut impleant sapientia et intellectu, quæ in Spiritu sancto a Deo donantur. »

(27) Idem, « quæ horum corporibus, et humano subsistunt cogitatu, » etc.

secuti, etiam rectam fidem in Trinitatis mysterio A probat. Neque enim Deus cum angelum mittit, aut consequentur. In alio quoque loco ejusdem Epistolæ, « Non est, inquit, regnum Dei cibus et potus; sed iustitia et pax, et gaudium in Spiritu sancto⁵⁰. » In Spiritu enim sancto iustitiam, id est, universam virtutem, et quam supra diximus pacem, Dei gaudio copulatam esse asserens, his qui se audire poterant, manifestissime probat, non alia hæc bona quam Spiritus sancti esse substantiam. Cum ergo hæc bona ex largitione Spiritus sancti ad homines veniant, vocatio gentium quam introduxit per doctrinam evangelicam, acceptabilis et sanctificata redditur in Spiritu sancto; quia et in hac sanctificatos, et acceptos faciens Spiritus sanctus, substantia est honorum Dei. Et qui illo plenus est, universa juxta rationem agit, docens B vivens irreprehensibiliter, signa atque portenta vere perfecteque demonstrans. Habet enim fortitudinem (28) Spiritus sancti præstantem sibi thesaurum, et causam plenitudinis omnium bonorum. Novit Petrus discipulus Domini Jesu, largitionem Spiritus sancti donorum Dei esse naturam. Ait quippe ad eos qui objurgabant introitum suum ad Cornelium: « Si itaque æqualem gratiam dedit illis Deus præbens Spiritum sanctum, quomodo et nobis in principio, ego quis eram qui possem prohibere Dominum⁵¹? » Et insuper ad suos, « Agnitor, » inquit, « cordium Deus testimonium tribuit eis dans Spiritum sanctum sicut et nobis: et nihil discrevit inter nos et eos, fide mundans corda eorum⁵². » In hunc sensum congruit etiam illud quod in multis locis dicitur Spiritum sanctum dari a Domino: « Jacob puer meus, suscipiam eum; Israel electus meus, suscipiet eum anima mea; dedi spiritum meum in eo⁵³; » et adhuc: « Qui dat afflatus populo constituto super eam, » haud dubium quin terram, « et spiritum calcantibus eam⁵⁴. » Ostendimus autem supra non alium esse Spiritum Dei, et alium Spiritum sanctum. Paulus quoque, « Charitas, » inquit, « Dei diffusa est in cordibus vestris [al. nostris] per Spiritum sanctum qui datus est vobis⁵⁵; » et illud: « Quanto magis Pater vester cælestis dabit Spiritum sanctum petentibus se⁵⁶? » Iste autem Spiritus effusus quoque esse a Deo super omnem carnem dicitur, ut prophetent, et visiones videant, D qui eum acceperint, secundum Joëlem, qui ex persona Dei loquitur: « Effundam de spiritu meo super omnem carnem: et prophetabunt filii vestri, et filiae vestrae⁵⁷ (29). » Effusio quippe Spiritus causa existit [al. exstes] prophetandi, et videndi sensum pulchritudinemque veritatis. Ipsum quoque effusionis nomen, increatam Spiritus sancti substantiam

probat. Neque enim Deus cum angelum mittit, aut aliam creaturam: Effundam, dicit, de angelo meo (30), aut principatu, aut throno, aut dominatione. In solis quippe his quæ ab aliis participantur, hic sermo consentit: sicut nunc, et paulo ante de charitate Dei diximus, quæ effusa est in cordibus eorum qui Spiritum sanctum receperunt. « Charitas, » inquit, « Dei diffusa est in cordibus vestris, per Spiritum sanctum, qui datus est vobis. » Salvator quoque, quia et ipse capabilis est, in similitudinem quoque unguenti effusus dicitur: « Unguentum effusum nomen tuum⁵⁸. » Nam ut unguentum quod in vase continetur, habet quidem odoris substantiam, sed prohibetur longius spargi, quia vase intrinsecus clauditur: cum autem vas foris fuerit effusum, emit- tit procul benevolentiam suam: ita Christi nomen beneolens, ante adventum ejus in solo Israelis populo versabatur, quasi Judææ vase inclusum: « Notus enim, » ait, « in Judæa Deus, in Israel magnum nomen ejus⁵⁹. » Quando autem coruscans in carne sua Salvator, in universam terram, quin potius in omnem creaturam extendit vocabulum suum, impleto eo quod scriptum est: « Quam admirabile est nomen tuum in universa terra⁶⁰! » quibus consequenter Apostolus loquitur: « Non enim aliud nomen datum est sub cælo, in quo oporteat salvari nos [al. oportet salvos fieri]⁶¹; » et Psalmista ad Dominum loquitur, « Magnificasti super omnia nomen sanctum tuum⁶²: » tunc completum est, « Unguentum effusum nomen tuum. » Significat autem effusionis verbum largam et divitem muneris abundantiam.

12. Itaque cum unus quis alicubi, aut duo Spiritum sanctum accipiunt, non dicitur, Effundam de spiritu: sed tunc quando in universas gentes munus Spiritus sancti redundaverit. Et ad Titum Apostolus salutem factam gentibus commemorat: « Non ex operibus iustitiæ quæ fecimus nos (31): sed per lavacrum secundæ regenerationis, et innovationis Spiritus sancti, quem effudit super nos abundanter⁶³. » Et hic enim largam attributionem Spiritus, verbum effusionis ostendit. Ex quibus universis docemur, capabilem Spiritus sancti esse substantiam, et ex hoc increalam. Capabilem substantiam vocat, quæ capitur a pluribus, et eis sui consortium tribuit: capacem vero eam quæ communicatione substantiæ alterius impletur [Thol. impletur]: et capiens aliud, ipsa non capitur [Vat. capiatur] ab alio. Capabili quippe statim inconvertibile, et inconvertibili æternum est consequens: quomodo e contrario capienti convertibile, convertibili creabile subsequens est. Nihil ergo de creaturis inconvertibile,

⁵⁰ Rom. xiv, 17. ⁵¹ Act. xi, 17. ⁵² Act. xv, 8, 9. ⁵³ Isa. xlii, 1. ⁵⁴ ibid. 5. ⁵⁵ Rom. v, 5. ⁵⁶ Luc. xi, 13. ⁵⁷ Joël ii, 28. ⁵⁸ Cant. i, 2. ⁵⁹ Psal. lxxv, 2. ⁶⁰ Psal. viii, 2, 10. ⁶¹ Act. iv, 12. ⁶² Psal. cxxxvii, 2. ⁶³ Tit. iii, 5.

(28) Abest a Tholosano ms. « fortitudinem. »

(29) Addunt Vatic. et vetus edit., « visiones videbunt. »

(30) Tholos., « Effundam; dicit, angelum, vel de angelo meo: » in cujus periodi fine glossema istud

apponunt ipse et Vaticanus. « Incredibili, imo fallaci istiusmodi dicto. »

(31) Vatic., « omnes, » pro « nos, » dissentiente ipso Græco textu.

propter quod neque sempiternum est. Non solum igitur quod in hominibus est rationale, convertitur, et creatur, verum etiam in omnibus creaturis hæc eadem conversio reperitur. Nam et angelorum conversiones et ruinas divina eloquia demonstrant. Licet enim multitudo angelorum, et aliarum excellentium virtutum, in beatitudine et sanctimonia perseverent, tamen cum in ea quæ similem habent naturam conversa sint, dilucide ostenditur in primo eos statu non per immutabilitatem suæ substantiæ, sed per sollicitius in Domino servitium permanere. Neque enim potest coæqualium diversa esse natura. Nam quia omne genus hominum mortale est, et singuli homines mortales sunt, ut e diverso quoque si qua de superioribus immortalia sunt, haud dubium, quin omnia in eodem genere et specie constituta, sint immortalia.

13. Cum autem hæc se ita habeant, etiam si unus angelus convertibilis apparuerit, omnes convertibiles erunt, licet non sint conversi in beatitudine perseverantes; quomodo et cuncta hominum corpora divisibilia sunt, quanquam non omnia dividantur. Quædam enim eorum passa divisionem, et reliquorum similium sui, naturam interpretantur. His ita edisertis, alterius substantiæ a visibilibus in invisibilibus creaturis Spiritus sanctus ostenditur. Si autem hoc verum est, impiissime quidam inter omnia connumerant Spiritum sanctum, dicentes in eo quod omnia per Verbum a Deo facta sunt, etiam significari Spiritus sancti facturam. Neque enim unum ex omnibus, sed aliud extra omnia per substantiam ex utroque demonstratus est Spiritus sanctus. Nam si creatura, ut superius ostendimus, dividitur in corporalia, et incorporalia: et conditus est Spiritus sanctus utique aut visibilis, aut invisibilis creatura erit, id est, corporalis, aut incorporalis. Verum corpus nequaquam erit, sicut prius diximus, cum doceat, et scientiam præstet, et a sensu et anima capiatur. Sed neque invisibilis creatura erit, ut paulo ante de eo disputavimus. Unde et Apostolus in Epistola quam ad Hebræos scripsit, alium eum esse ab omnibus angelis demonstrat, dicens: « Cui enim angelorum dixit aliquando: Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum? Nonne omnes sunt administratores spiritus, in ministerium missi, propter eos qui accepturi erant salutem ⁶⁴? » Et post alia: « Quomodo nos effugiemus tantam negligentes salutem? Quæ principium accipiens ad loquendum per Dominum, ab his qui audierunt in nos confirmata est, testimonium dante Deo signis, et prodigiis et variis virtutibus, et Spiritus sancti divisionibus juxta suam voluntatem ⁶⁵. » Hoc enim quod ait, « cui angelorum, » æque accipitur, ac si diceret, nulli: per angelicum

A nomen significans omnium substantiam invisibilem creaturarum. Neque enim ulli quidem angelorum, et aliarum cuidam rationabili creaturæ dixit Deus: « Sede a dextris meis. » In commune itaque sermo pronuntiat, non esse dictum cuicumque creaturæ, « Sede a dextris meis. » Et hoc in commune de creatura. Et pronuntians de omnibus invisibilibus creaturis, ait eas esse administratores spiritus. Propter quod subiecit: « Nonne omnes sunt administratores spiritus, in ministerium missi? » Licet enim non omnes singillatim invisibiles creaturæ missæ sunt [al. sint], tamen quia ejusdem generis et honoris aliarum missæ sunt, quodammodo et ipsæ possibilitate sunt missæ: missarum consortes æqualisque substantiæ. Quomodo igitur alius est ab universis creaturis Dominus, per quem principium ad loquendum acceperat illa magna salus, cujus negligentes Apostolus nolens nos esse, ait: « Quomodo nos effugiemus tantam negligentes salutem, quæ principium accipiens ad loquendum per Dominum, ab his qui audierunt in nos confirmata est? » sed et Deus qui testimonium perhibet signis et portentis isti saluti, alius est ab omnibus administratoriis spiritibus: sic et Spiritus sanctus, cujus divisionibus juxta voluntatem ejus testimonium perhibet Deus, distribuens eum, non per concisionis partes, sed per communionem quibus eum præstare decreverit: alterius est et ipse substantiæ ab his in quæ dispartitur effusus.

14. Igitur quoniam approbavimus juxta Scripturarum sensum, alium extra omnem creaturam esse Spiritum sanctum, incassum, imo impie quidam creatum eum esse ostendere volentes, testimonio utuntur, quo omnia per Verbum facta referuntur; ut scilicet in omnibus etiam æterna substantia contineatur. Et quia ad conditionem ejus approbandam etiam propheticum sermonem usurpant, dicente Deo, « Creo Spiritum: » etiam in hoc eos monstrare debemus prorsus ab intellectu veritatis alienos. Neque enim de Spiritu sancto propositus sermo prophætæ fuit, ut ex ipsa serie et contextu eloquii intelligitur. Siquidem Amos propheta ex persona Dei, « Præparare, » inquit, « ad invocandum Deum tuum, o Israel: quoniam ego sum firmans tonitruum, et creans spiritum, et annuntians in homines Christum suum: faciens diluculum et nebulam, et ascendens super excelsa terræ: Dominus Deus omnipotens nomen ejus ⁶⁶. » Deus enim qui se spiritum (32) condere fuerat prælocutus, et facere: et tonitruum dixit firmare et diluculum et nebulas facere. Si igitur in prædicta narratione perseveramus, id est, in tonitruo et diluculo et nubibus, eundem narrationis ordinem etiam in spiritu tenere debemus, ut id quod dicitur a Deo tale sit: Ut invocet me, qui Deus sum, qui universa procuro, qui et creator sum omnium,

⁶⁴ Hebr. 13. 14: Psal. cix. 1. ⁶⁵ Hebr. 11. 3, 4. ⁶⁶ Amos iv. 12, 13.

(32) Vitiose, et contra scriptoris mentem, erat antea « concedere, » quod ex Vatic. mss. emendamus, qui item pro verbis « et facere » habet fere

concinnius, « pariter effatus, » etc. Mox Tholos. « formare » legit pro « firmare, » quod promiscue infra alii etiam mss. præferunt.

qui firmo tonitruum, et condo spiritum, qui dilu-
culum et nebulam ad quasdam utilitates facio homi-
num; pręparare, ut invoces, o Israel; ut cum prę-
paratus fueris ad invocandum, et me oraveris, qui
supradicta constituę, felicitate temporum, et alio-
rum bonorum largitionibus perfruaris, me tibi per
singulos annos omnia juxta naturę ordinem mini-
strante, ut secunde annus fluat, ut suis spatiis ho-
rarum momenta decurrant, ut suo tempore tonitrua
nugiant, ut salutaris aura opportunis flatibus in-
spiret. Si vero per allegoriam, tonitruum et dilu-
culum, et nebula, et creatio spiritus intelligantur,
non substantiam rei, sed figuratam interpretatio-
nem significabunt.

15. Quod si e diverso opposuerit manifeste de
Spiritu sancto hæc dici, quia inferatur ad creatio-
nem Spiritus, illud quod sequitur: « Et annun-
tians in omnes (33) homines Christum suum; » in
Hebræo habetur, « annuntiat in hominem loquelam
suam; » quod scilicet qui creator est omnium, ipse
etiam prophetis [al. prophetas] inspiret, et suam
per eos hominibus indicet voluntatem. Et ad hoc
respondendum est, quia quidam hæretici alium ex-
tra creatorem Dominum Patrem Salvatoris men-
tionunt, hoc impiissime prædicantes: non scelera-
tam eorum suspicionem providentes a Deo percuti,
dicente: Ego formans [Vatic. firmans] tonitruum,
et creans spiritum et alias mundi partes faciens et
gubernans, annuntio in homines Christum meum.
Et hoc enim providentię meę opus super omnia
opera mea est, ut non solum eorum quę foris sunt,
sed et quę ad emolumentum animę et mentis uti-
litatem [al. humilitatem] pertinent, causa subsi-
stam. Ego hoc quod dicitur, « Creō spiritum, »
æque arbitror positum, ac si diceretur, creans ven-
tum. Deus quippe flatus hos, qui per aeris motum
efficiuntur, dispositione sua ducit, secundum illud
quod alibi legimus: « Qui producit ventos de the-
sauris suis ⁶⁷. » Bene autem quod in ipsa sententia
non ait: « qui creavi: sed « qui creō spiritum. » Si
enim de substantialitate Spiritus sancti sermo esset,
dixisset utique, qui creavi. Neque enim semper
eundem creat. Nunc autem consequenter de flatu

A dictum est, « qui creō, » quia non semel venti facti
sunt, sed in eo quod subsistant, quotidie fiunt. Ne-
que enim frustra sine articulo, qui in Græco ser-
mone singularitatis significator est, nunc spiritus
creatus dicitur, quoniam non est sanctus, cum pene
semper Spiritus sanctus cum articulo nominetur,
ut in illo αὐτὸς τὸ Πνεῦμα, id est « ipse Spiritus te-
stimonium perhibet spiritui nostro ⁶⁸; » et alibi,
Αὐτός ἐστιν τὸ ζωοποιόν (34), id est, « ipse est qui vi-
vificat ⁶⁹. » Et rursum: « Sic et quę Dei sunt, nemo
cognovit nisi τὸ Πνεῦμα, » id est « Spiritus Dei: »
τὸ γὰρ Πνεῦμα, hoc est, « Spiritus enim scrutatur
omnia, etiam alta Dei ⁷⁰. » Et multa quę de Scri-
pturis sacris excerpere possibile est. Quod sicubi
raro sine articulo nominatur Spiritus sanctus,
B sciendum est eum additamento eum nominari signi-
ficante magnificentiam ejus. Siquidem dicitur ali-
quando et sine articulo, cum non ipse per se, sed
participatio ejus ostenditur: ut puta; « Spiritus
Elię ⁷¹; » et, « Spiritu ambulate ⁷², » et quęcun-
que his similia sunt.

16. Quoniam igitur ex his, quę memoravi, et ex
multis aliis, non esse creaturam Spiritum san-
ctum demonstratum est, nusquam conditionibus
cōnumeratus est, sed semper cum Patre et Filio
positus: nunc videamus quam eum utroque habeat
indifferentiam [al. differentiam]. In fine Epistolę
secundę, quam ad Corinthios scribit Paulus, ait:
« Gratia Domini nostri Jesu Christi, et charitas
Dei, et communicatio sancti Spiritus, sit semper
cum omnibus vobis ⁷³. » Ostenditur quippe ex ser-
mone pręsenti una Trinitatis assumptio: cum is
qui gratiam Christi accepit, habeat eam tam per
administrationem Patris, quam per largitionem Spi-
ritus sancti. Datur enim a Deo Patre et [al. a Do-
mino] Jesu Christo, juxta illud: « Gratia vobiscum,
et pax a Deo Patre, et Domino Jesu Christo ⁷⁴, »
non aliam dante gratiam Patre et aliam Salvatore.
Siquidem et a Patre et Domino Jesu Christo eam
dari describit [Vatic. scribit], Spiritus sancti com-
municatione completam. Nam et ipse Spiritus dictus
est gratia, secundum illud: « Et spiritui gratię in-
juriam faciens, in quo sanctificatus est ⁷⁵. » In Za-

⁶⁷ Psal. cxxxiv, 7. ⁶⁸ Rom. viii, 16. ⁶⁹ Joan. vi, 64. ⁷⁰ I Cor. ii, 10. ⁷¹ IV Reg. ii, 15. ⁷² Galat. v, 16. ⁷³ II Cor. xiii, 15. ⁷⁴ Rom. i, 7; I Cor. i, 3; Coloss. i, 3. ⁷⁵ Hebr. x, 29.

(33) Vocem « omnes » neque mss. nostri, neque
Amosi textus habent, eamque sane malim expungi.
Annotationem porro ex Hebræo non ex Didymi
ingenio, qui Hebraicas litteras penitus ignorabat,
sed utique ex Hieronymo profecisse, mihi persua-
deo. Nam S. quoque Ambrosius qui lib. ii *De Spi-
ritu sancto* huic ex Amosi loco objectioni respondet,
hanc apud Didymum solutionem ex Hebræo se indi-
cat non legisse, cum illam omnino dissimulet. Argue-
bant autem hæretici ex eo loco, creari Spiritum
sanctum, ut hominibus annuntiaret Christum. Qui-
bus ut reponat Hieronymus, non ita in Hebræo fonte
legi asserit, ac apud LXX, sed haberi « annuntiat
in hominem loquelam suam. » Atque ita quidem
ipse interpretatus est, expositque in *Commentariis*,
ubi LXX verbi similitudine et ambiguitate deceptos
notat. « Si enim, » inquit, « legamus, Christum

D suum quod Hebraice dicitur *Messio*, scribitur
per has litteras: MEM, SIN, JOD, HETH, et VAU,
quod LXX putaverunt. Sin autem ut in Hebræo,
et apud reliquos interpretes est, his litteris scribi-
tur, MEM, HE, quod est MA, hoc est quod, vel
quid. Deinde SIN, JOD, HETH, quod legimus SIA,
id est eloquium. O igitur quod scribitur per solam
litteram VAU, αὐτός, id est ejus, significat, simul-
que commistum legitur masio. » Unde concludit
Deum per prophetas indicare voluntatem suam,
eosque turpiter errare, qui alium extra Crea-
torem, Patrem Christi inducebant, cum Amos non de
Spiritu sed de vento, neque de Christo, sed de Dei
meditatione loquatur.

(34) Sic equidem editi habent et mss., sed perpe-
ram. Emenda ex ipso Joannis textu, τὸ Πνεῦμα
ἐστὶ τὸ ζωοποιόν, « Spiritus est, qui vivificat. »

charia quoque repromittit Deus effusurum se, id est, abundantissime tributurum Jerusalem spiritum gratiae et miserationis⁷⁶. Cum enim quis Spiritus sancti acceperit gratiam, habebit eam datam a Deo Patre, et a Jesu Christo Domino nostro. Una igitur gratia, Patris et Filii, et Spiritus sancti operatione completa, Trinitas unius substantiae demonstratur. In alio quoque loco : « Charitas, » inquit⁷⁷, « Dei cum omnibus vobis, » quae a Trinitate et tribuitur, et firmatur. Ait quippe Salvator : « Qui audit verba mea, et servat ea (35), hic est qui diligit me. Qui autem diligit me, diligetur a Patre meo, et ego diligam eum⁷⁸. » Neque enim alia dilectio est Salvatoris super his qui amantur, et alia dilectio Patris. Deus enim diligit in salutem, quia « sic dilexit Deus mundum, ut Filium suum unigenitum daret : ut omnis qui credit in ipsum [al. Filium], non pereat, sed habeat vitam aeternam⁷⁹. » Similiter et Filius, qui vita est, ut tribuat vitam et salutem, diligit eos quos vult fieri meliores. Unde amare se dicit eum qui amatur a Patre. Et de eo ponitur in propheta : « Et ipse salvabit illos, quia dilexit illos⁸⁰. »

17. Hanc dilectionem, fructum esse Spiritus sancti, contestatur Apostolus, sicut et gaudium, et pacem, quae a Patre ministratur et Filio, dicens : « Fructus autem spiritus, gaudium, pax, charitas⁸¹. » Quae charitas effusa est in cordibus credentium per Spiritum sanctum. « Charitas quippe, ait, Dei diffusa est in cordibus vestris [Thol. nostris] in Spiritu sancto⁸². » Omnis quippe qui communicat Spiritui sancto, per participationem ejus communicat, juxta illud : « Et communicatio sancti Spiritus sit semper cum omnibus vobis⁸³. » Et in alio loco : « Si qua communicatio Spiritus⁸⁴. » Cum haberit sapientiam Dei et sermonem, et in omnibus veritatem : habebit quoque consortium sanctitatis in Patre, et Filio, et Spiritu sancto. « Fidelis autem Deus, per quem vocati estis in (36) communicationem Filii ejus⁸⁵. » Scribit et Joannes de Patre : « Si in lumine ambulamus, sicut ipse est in lumine, communicationem habemus cum illo⁸⁶. » Et adhuc : « Communicatio autem nostra cum Patre et Filio ejus Jesu Christo⁸⁷. » Igitur quicumque communicat Spiritui sancto, statim communicat Patri et Filio. Et qui charitatem habet Patris, habet eam a Filio, contributam per Spiritum sanctum. Sed et qui particeps est gratiae Jesu Christi, eandem gratiam habet, datam a Patre per Spiritum sanctum. In omnibus enim approbatur eandem operationem esse Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Quorum autem una est operatio, una est et substantia : quia

A quae eidem (37) substantiae ὁμοῦς sunt, easdem habent operationes; et quae alterius substantiae, et ἀνομοῦς, dissona atque diversa sunt.

18. Neque enim ex his tantum quae praemisimus, Trinitatis unitas docetur : sed ex innumerabilibus aliis, de quibus rursum secundum suum ordinem pauca ponemus. Arguens Petrus Ananiam, in eo quod in venditione agri, cujus se totum pretium obtulisse dicebat, fraudem fecisset e medio (38); sancti Spiritus unitatem ad Deum, non secundum numerum, sed juxta substantiam comprobavit, dicens : « Anania, quare complevit Satanas cor tuum, ut mentireris Spiritui sancto, et absconderes de pretio agri? Nonne manens tibi manebat, et venditum in tua erat potestate? Quare posuisti in corde tuo hanc rem? Non hominibus mentitus es, sed Deo⁸⁸. » Si enim qui Domino mentitur, mentitur Spiritui sancto; et qui Spiritui sancto mentitur, mentitur Deo : nulli dubium est, consortium Spiritus sancti esse cum Deo. Et quo modo sanctitas subsistit in Deo, eodem modo et deitas [al. divinitas] intelligitur in Spiritu sancto. Iste autem Spiritus sanctus, quem diximus ejusdem naturae esse cum Patre, etiam a Filii divinitate non differt, Salvatore dicente discipulis : « Cum in Synagoga ad principatus et potestates introduxerint vos, nolite solliciti esse, quomodo, aut quid respondeatis. Spiritus enim sanctus docebit vos in illa hora quid debeatis dicere⁸⁹. Ponite in cordibus vestris non praemeditari ad respondendum. Ego enim dabo vobis os et sapientiam (39), cui non poterunt resistere, aut contradicere⁹⁰. » Et in his quippe dicens, non debere eos esse sollicitos, quid respondeant contradicentibus, quia in eadem hora doceantur a Spiritu sancto quid debeant respondere : statim intulit quae sit causa fiducia, « Ponite, » dicens, « in cordibus vestris non praemeditari ad respondendum : ego enim dabo vobis os et sapientiam, cui non poterunt resistere, aut contradicere. » Cum enim dixerit, in tempore respondendi doceri eos a Spiritu sancto quid debeant respondere, in sequentibus ait : « Ego enim dabo vobis os et sapientiam, » etc.

19. Ex quibus ostenditur sapientiam quae discipulis datur a Filio Spiritus sancti esse sapientiam : et doctrinam Spiritus sancti, Domini esse doctrinam : unumque naturae et voluntatis esse consortium Spiritus sancti cum Filio. Et quia superius demonstratum est socium esse per naturam Spiritum Unigenito Dei, et Deo Patri : Filius vero et Pater unum sunt, juxta illud : « Ego et Pater unum sumus⁹¹. » non divisa [al. indivisa] et insepara-

⁷⁶ Zachar. xii, 10. ⁷⁷ I Cor. xiii, 13. ⁷⁸ Joan. xiv, 21. ⁷⁹ Joan. iii, 16. ⁸⁰ Isai. xxxiii, 22; xxxv, 4. ⁸¹ Galat. v, 22. ⁸² Rom. v, 5. ⁸³ I Cor. xiii, 13. ⁸⁴ Philipp. ii, 1. ⁸⁵ I Cor. i, 9. ⁸⁶ I Joan. i, 7. ⁸⁷ ibid. 3. ⁸⁸ Act. v, 3, 4. ⁸⁹ Luc. xii, 11, 12. ⁹⁰ Luc. xxi, 14, 15. ⁹¹ Joan. x, 30.

(35) Tholos. ms., « Qui habet mandata mea, et servat, » etc.

(36) Vatic. hic atque infra constanter « communionem » pro « communicationem » legit. Mox « quia igitur quicumque, » etc.

(37) Antea erat « ejusdem, » dissentiente Vatic.

qui tamen haud recte mox habet ἀνομοῦς pro ἀνομοῦς.

(38) Vetus editio « ex dimidio, » concernius.

(39) Addit Vatic. cum veteri edit., « id est, sermonem. »

bilis, secundum naturam, ostensa est Trinitas. In alio quoque Evangelio dicitur: « Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis »²¹. Si ergo Spiritus Patris in apostolis loquitur, docens eos quæ debeant respondere, et quæ docentur a Spiritu sapientia est, quam non possumus aliam præter Filium intelligere, liquido apparet ejusdem naturæ Spiritum esse cum Filio, et cum Patre, cujus Spiritus est. Porro Pater et Filius unum sunt. Igitur Trinitas substantiæ unitate sociatur.

20. Per aliud quoque Scripturarum exemplum, Trinitatis unitas et natura (40), et virtus ostenditur. Filius et manus, et dextera, et brachium Patris dicitur. Sicut crebro docuimus, ex his vocabulis, unius naturæ indifferentia demonstratur [*al. indifferentiam demonstrari*]. Spiritus etiam sanctus, digitus Dei, secundum conjunctionem naturæ Patris et Filii nominatur. Siquidem in uno de Evangelii adversus eos qui signis Domini detrahebant, dicentes: « In Beelzebub principe dæmoniorum ejicit dæmonia »²², sciscitans Salvator ait: « Si ego in Beelzebub ejicio dæmonia, filii vestri in quo ejiciunt? Si autem ego in digito Dei ejicio dæmonia: ergo supervenit in vos regnum Dei »²³. Hunc eundem locum, alius evangelista describens, loquentem intulit Filium: « Si autem ego in Spiritu Dei ejicio dæmonia »²⁴. Ex quibus ostenditur digitum Dei esse Spiritum sanctum. Si ergo conjunctus est digitus manui, et manus ei cujus manus est; et digitus sine dubio ad ejus substantiam refertur, cujus digitus est.

21. Verum cave ne ad humilia dejectus, et oblitus sermonis, de quo nunc disputatur, dēpingas in animo tuo corporalium artuum diversitates; et incipias tibi magnitudines, et inæqualitates, et cætera corporum majora vel minora membra confingere; dicens digitum a manu, et manum ab eo cujus est manus, multis inæqualitatibus discrepare, quia de incorporalibus nunc Scriptura loquitur, unitatem tantum volens, non etiam mensuram substantiæ demonstrare: sicut enim manus non dividitur a corpore, per quam cuncta perficit et operatur, et in eo est, cujus est manus: sic et digitus non separatur a manu, cujus est digitus. Itaque rejice inæqualitates et mensuras, cum de Deo cogitas, et intellige digiti et manus, et totius substantiæ unitatem: quo digito lex (41) in tabulis lapideis scripta est. Per aliam quoque Scripturam, fidei nostræ probationem monstrare perfacile est. Solus sapiens dictus est Deus: non accipiens

²¹ Matth. x, 20. ²² Luc. xi, 15. ²³ ibid. 19, 20. ²⁴ Matth. xii, 28. ²⁵ I Cor. i, 24. ²⁶ Sap. vi, 26. ²⁷ Sap. xv, 3. ²⁸ Prov. xiii, 20. ²⁹ I Cor. xii, 6.

(40) Vetus edit, cum Tholos. ms., « una et natura, » etc.

(41) Ead-*m* cum Vat., « totius corporis unitatem quo digito et lex, » etc.

(42) Ms. Tholos., « Spiritus dicitur sapientia. »

(43-44) Hinc secundum librum auspiciantur hucusque editi contra ms. fidem ipsiusque auctoris, at-

que per cujusdam alterius sapientiæ participationem, sapiens nominatur. Siquidem multi sapientes dicuntur, non ex sua natura, sed ex communicatione sapientiæ. Deus vero non alterius sapientiæ participatione neque aliunde sapiens effectus, dictus est solus sapiens, et generans sapientiam, et alios faciens sapientes. Quæ sapientia Dominus est noster Jesus Christus qui dicitur Dei virtus, et Dei sapientia²⁵. Spiritus quoque sanctus dicitur sapientia (42). Siquidem et in veteribus libris refertur, repletum esse Jesum Nave a Domino spiritu sapientiæ. Sicut ergo solus sapiens Deus, non accipiens aliunde sapientiam, sed sapientes faciens et generans sapientiam: solus est sapiens, extra omnes qui per nuncupationem ejus sapientes dicuntur: « Multitudo quippe sapientium salus mundi »²⁶; et, « Qui semetipsos cognoscunt, hi sunt sapientes »²⁷; et rursum: « Cum fueris cum sapientibus, sapiens eris »²⁸: sic et Spiritus sanctus non accipiens aliunde sapientiam, dictus est spiritus sapientiæ; hoc enim ipsum quod subsistit, spiritus sapientiæ est: et natura ejus, nihil est aliud nisi Spiritus veritatis et Spiritus Dei, de quibus jam abundanter in *Sectarum* volumine disputavimus. Unde ne eadem superflue replicemus, contenti simus disputatione præterita.

22. (44) Quia igitur Spiritus sapientiæ et veritatis inseparabiliter cum Filio est, ipse quoque sapientia subsistit et veritas. Si enim capax esset sapientia et veritatis, in id aliquando descenderet, ut desineret habere quod aliunde susceperat, id est sapientiam et veritatem. Et Filius sapientia et veritas ipse subsistens, non separatur a Patre, qui solus sapiens et veritas, Scripturarum vocibus prædicatur. Eundem circulum unitatis atque substantiæ Spiritus sancti [*leg. Spiritum sanctum*], secundum id quod sapientiæ et veritatis est spiritus, videmus habere cum Filio (45), et rursum Filium a Patris non discrepare substantia. Cum autem Filius imago sit Dei invisibilis, et forma substantiæ ejus, quicumque ad hanc imaginem, vel formam imaginantur, atque formantur, adducuntur in similitudinem Dei: juxta vires tamen humani profectus, istiusmodi formam et imaginem consequentes. Similiter et Spiritus sanctus cum sit signaculum Dei, hi qui formam et imaginem Dei capiunt, signati per eum, in eo ducuntur ad signaculum Christi sapientiæ et scientiæ, insuper fide pleni. Nam divisiones operationum sunt, idem autem ipse Spiritus qui operatur omnia in omnibus²⁹ (46). Operante ergo

que interpretis mentem. Vid. præfixam huic operi Admonitionem.

(45) Olim erat, « videmus habere, habemus cum Filio. » Quod Barthius, expuncta primum voce Spiritus, ita contendit emendandum, « vidimus eum habere hactenus cum Filio. »

(46) Plenius in Vatic. ms. ac veteri editione, « Divisiones quippe donationum sunt, idem autem

Patre multiplicem charismatum plenitudinem, multiplicat eam Filius subsistentem per Spiritum sanctum. « Alii enim per Spiritum datur sermo sapientiæ. Alii vero scientiæ, secundum eundem spiritum. Alii fides in eodem spiritu, » et cætera quæ ab Apostolo enumerata sunt dona, quibus additur : « Hæc autem omnia operatur unus atque idem Spiritus : dividens singulis prout vult. »

23. Unde dicentes operatricem, et (47) ut ita dicam, distributricem naturam Spiritus sancti, non abducatur ab his qui dicunt operationem, et non substantiam Dei esse Spiritum sanctum. Et ex aliis quoque plurimis locis subsistens natura demonstratur Spiritus sancti ; ut in illo quod apostoli scribunt : « Visum est enim Spiritui sancto et nobis, » quia hoc quod dicitur, « visum est, » non operationem significat, sed naturam : maxime cum et de Domino simile quid reperiatur, ut : « Sicut Domino visum est, ita factum est. » Denique et sermones ejus sæpissime lectionantur, ut in illo : « Jejunantibus eis et ministrantibus, » id est, discipulis Christi, « dixit Spiritus sanctus : Separate mihi Barnabam et Saulum, in opus ad quod vocavi eos. » Quæ vox divinitatis et auctoritatis index, non creatam, sed increatam substantiam monstrat. Neque enim Spiritus sanctus in aliud quoddam opus vocavit Barnabam et Paulum, quod non sit Patris et Filii, cum ministerium, quod eis commisit et tradidit Spiritus, Patris et Filii sit ministerium. Ad Galatas Paulus loquitur : « Qui enim operatus est Petro in apostolatam circumcissionis, operatus est et mihi in gentes (48), et Barnabæ. » Pariter enim ad nationes Spiritus sancti auctoritate directi sunt. Christo quoque operante in apostolis, Spiritus completum est ministerium, ut ipsi apostoli confitentur se in Christo loqui, et id quod suis oculis viderunt, et ministri facti sunt (49) sermonis, id est, Christi ; et dispensatores mysteriorum Dei. Denique quasi principatum in sacerdotio possidentes, et initiatores fidei a Christo sunt demonstrati, dicente : « Euntes ite, et docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. » Et sicut Apostolus scribit rectissime : « Unus est Dominus, una fides, unum baptisma. » Quis non ex ipsa cogetur veritate suscipere indifferentiam sanctæ Trinitatis, dum una sit fides in Patre, et Filio et Spiritu sancto ; et lavaerum detur atque firmetur in nomine Patris, et Filii et Spiritus sancti ?

² I Cor. xii, 8, 9. ³ ibid. 11. ⁴ Act. xv, 28. ⁵ Job i, 21. ⁶ Act. xiii, 2. ⁷ Galat. ii, 8. ⁸ Matth. xxviii, 19. ⁹ Ephes. iv, 5. ¹⁰ I Thess. ii, 4. ¹¹ Act. xx, 28. ¹² II Cor. vi, 16. ¹³ Psal. xxi, 4.

Spiritus, et divisiones ministeriorum sunt, et ipse Dominus, et divisiones operationum sunt, et idem ipse Dominus qui operatur omnia in omnibus. »

(47) Voculam « ut » supplevimus e Vatic.

(48) Tholos. ms., « operatus est mihi et Barnabæ in gentibus ; » et mox, « directi sunt a Christo, cooperante in apostolis Spiritu, completum est ministerium. »

(49) Regiæ Suecorum ms. num. 497 prænotatus, cujus nunc demum occurrunt mihi variantes lectio-

24. Non arbitror quemquam tam recordem atque insanum futurum, ut perfectum baptisma putet id quod datur in nomine Patris et Filii, sine assumptione Spiritus sancti ; aut rursus in nomine Patris et Spiritus sancti, Filii vocabulo prætermisso : aut certe in nomine Filii et Spiritus sancti, non præposito vocabulo Patris. Licet enim quis possit existere saxeus (ut ita dicam) cordis, et penitus mentis alienæ, qui ita baptizare conetur, ut unum de præceptis nominibus prætermittat, videlicet contrarius legislator Christi ; tamen sine perfectione (50) baptizabit, imo penitus a peccatis liberare non poterit, quos a se baptizatos existimaverit. Ex his colligitur, quam indivisa sit substantia Trinitatis, et Patrem vere Filii esse Patrem, et Filium vere Patris Filium, et Spiritum sanctum vere Patris et Dei esse Spiritum (51) ; et insuper sapientiæ et veritatis, id est, Filii Dei. Hæc est salus ergo credentium, et dispensatio ecclesiasticæ disciplinæ in hac Trinitate perficitur. Nam cum Salvator discipulos suos ad prædicandum Evangelium misit, et ad dogmata veritatis docenda Pater (52) in Ecclesia constituisse dicatur, primo apostolos, secundo prophetas, tertio magistros, super hac re etiam Apostoli congruente sententia : « Et sicut probati sumus a Deo ad credendum Evangelium, sic loquimur : non ut hominibus placentes, sed Deo qui probavit corda nostra. » hos eosdem quos Christus magistros esse præcepit, et Pater probavit, et Spiritus sanctus dispensatores et præpositos in Ecclesia constituisse perhibetur [al. veraciter prohibetur]. Siquidem cum Miletum Paulus apostolus presbyteros de diversis locis et plurimis Ecclesiis congregasset : « Attendite, » inquit, « vobis et universo gregi, super quos Spiritus sanctus posuit vos episcopos ad regendam Ecclesiam Domini quam acquisivit per sanguinem suum. » Si enim quos Christus ad evangelizandum et baptizandas nationes misit, Spiritus sanctus Ecclesiæ præposuit, Patris sententia destinatos ; nulli dubium est, unam Patris, et Filii, et Spiritus sancti operationem et probationem (53), et consequenter eandem Trinitatis esse substantiam. Necnon et illud considerandum, quod in corde et sensu habitare non potest creatura, nisi Deus et sermo ejus in Spiritu sancto, sicut ad quosdam loquitur Pater : « In habitabo in eis, et inambulabo. » Et ad ipsum quidam dirigit vocem, « Tu autem in sancto habitas, laus Israel. » Altus quippe in altis habitat

nes in schedulis exceptæ quas passim infra laudabo, hic habet sermonis Christi, absque, id est, vocula ; » et paulo post « Euntes docete, » absque « ite. »

(50) Perperam Tholos., « tantum sine perfectione. »

(51) Modo laudatus Regiæ cod., « Vere Patris et Filii esse Spiritum. »

(52) Nomen « Pater, » expungit Regiæ ms.

(53) Tholos., « sic unam esse operationem et probationem, » etc.

universæ conditor creaturæ. Habitat vero et unigenitus Filius (54) in mente pura, et corde creditum. Per fidem quippe habitare Christum, in interiori homine, in Spiritu ait Apostolus, ita scribens: « In Spiritu, in interiori homine habitare Christum per fidem in cordibus vestris »¹⁶. Ipse quoque de se loquitur¹⁷: « Vivit in me Christus; » et iterum: « Qui in me loquitur Christus »¹⁸; et Salvator: « Veniemus, » inquit¹⁹, « ego et Pater, » haud dubium, quin ad eum qui præcepta ejus servaverit, « et mansionem apud eum faciemus. » Porro sic sermo iste contextitur: « Si quis diligit me (55), sermonem meum servabit. Et Pater meus diligit eum, et ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus »²⁰. In alio quoque loco, omnis natura rationalium creaturarum, domus dicitur Salvatoris.

25. Sicut autem super domum suam Dominus Jesus, cujus domus sumus nos (56): ita domus Christi templum Dei est, in quo Spiritus ejusdem inhabitat Dei. Scribens quippe Corinthiis Paulus ait: « Nescitis quia templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis »²¹? Si autem in domo et templo, quo Pater et Salvator inhabitat, illico invenitur et Spiritus sanctus, ex hoc indivisa Trinitatis substantia demonstratur. Et post non multa ejusdem Epistolæ: « Nescitis, » inquit, « quia corpora vestra templum Spiritus sancti sunt, quem habetis a Deo »²²? Cum ergo Spiritus sanctus, similiter ut Pater et Filius, mentem et interiori hominem inhabitare doceatur, non dicam ineptum, sed impium est eum dicere creaturam. Disciplinas quippe, virtutes dico et artes, et his contrarias perturbationes, et imperitias, et affectus in animabus habitare possibile est; non tamen ut substantivas, sed ut accidentes. Creatam vero naturam in sensu habitare impossibile est. Quod si verum est, et Spiritus sanctus absque ulla ambiguitate subsistens, animæ est habitator et cordis: nulli dubium est, quin cum Patre et Filio credi debeat increatus. Ex omnibus igitur quæ præcedens sermo disserit, incorruptibilis et sempiternus secundum naturam Patris, et Filii, Spiritus sanctus demonstratur, universam de se ambiguitatem absolutit et suspicionem, ne unus de creatis substantiis existimetur. Sed et ambigi nequit, quin (57) is Spi-

ritus Dei sit, quem exire de Patre Salvatoris in Evangelio verba declarant. « Cum venerit, » inquit, « Consolator, quem ego mittam vobis, Spiritum veritatis, qui a Patre egreditur, ipse testimonium dabit de me »²³. Consolatorem autem venientem Spiritum sanctum dicit, ab operatione ei nomen imponens: quia non solum consolatur eos quos se dignos repperit, et ab omni tristitia et perturbatione reddit alienos: verum incredibile quoddam gaudium et hilaritatem eis tribuit, in tantum, ut possit quis Deo gratias referens, quod tali hospite dignus habeatur, dicere: « Dedisti lætitiā in corde meo »²⁴. Sempiterna quippe lætitia in eorum corde versatur, quorum Spiritus sanctus habitator est. Iste Spiritus sanctus consolator a Filio mittitur, non secundum angelorum, aut prophetarum, aut apostolorum ministerium, sed ut mitti decet a sapientia et veritate Spiritum Dei, indivisam habentem cum eadem sapientia et veritate naturam. Etenim Filius missus a Patre non separatur, nec disjungitur ab eo, manens et habens illum in semetipso. Quin Spiritus veritatis supradicto modo missus a Filio de Patre egreditur, non aliunde ad alia transmigrans. Impossibile quippe hoc pariter et blasphemum est. Si enim de loco ad locum egreditur Spiritus, et ipse Pater in loco invenitur, et Spiritus veritatis juxta naturam corporum certo spatio circumscriptus, alium deserens locum, ad alium commigrabit (58). Sed quo modo Pater non consistens in loco, ultra omnem corpus est naturam, ita et Spiritus veritatis nequam locorum sine clauditur, cum sit incorporealis: et ut verius dicam, excellens universam rationalem creaturam (59).

26. Quia ergo impossibile est, et impium, ista quæ diximus de incorporalibus (60) credere: exire de Patre Spiritum sanctum sic intelligendum, ut se Salvator de Deo exisse testatur, dicens, « Ego de Deo exivi et veni »²⁵. Et sicut loca et commutationes locorum ab incorporalibus separamus, sic et prolationes intus dico et foris ab intellectualium natura discernimus, quia istæ corporum sunt recipientium factum, et habentium vastitates. Ineffabili itaque et sola fide (61) noto sermone credendum est, Salvatorem dictum esse exisse a Deo, et Spiritum

¹⁶ Ephes. III, 16, 17. ¹⁷ Gal. II, 20. ¹⁸ II Cor. XIII, 3. ¹⁹ Joan. XIV, 23. ²⁰ Ibid. ²¹ I Cor. III, 16. ²² I Cor. VI, 19. ²³ Joan. XV, 26. ²⁴ Psal. IV, 7. ²⁵ Joan. VIII, 42.

(54) Voces « et unigenitus Filius » in Reginæ ms. delentur.

(55) Addunt Vatic. et vetus edit., « et ego diligam illum. »

(56) In Reginæ ms., « domus dicitur Salvatoris; Christus autem super domum suam, cujus domus sumus nos, » etc.

(57) Sufficimus ex Reginæ ms. verba, « Sed et ambigi nequit, quin, » utpote perficiendo sensui necessaria, tametsi in reliquis mss. et vulgatis hucusque libris desiderentur.

(58) Veriorem concinnioreque hujusce periodi lectionem hanc esse putavimus, quam ex veteri toties laudata editione, et Vatic. ms. expressimus. Penes Martianæum, aliosque passim editores erat: « Si enim hic Spiritus veritatis juxta naturas corporum certo spatio circumscriptus est, alium dese-

rens locum, ad alium commigravit. » Nec magis recte in Tholos. ms.: « Si enim de loco in locum invenitur, et Spiritus veritatis juxta naturam corpoream certo spatio circumscriptus, » etc. In illo autem Reginæ priori oblitterata lectione isthæc apponitur ad libri oram: « Si enim de loco in locum venit Spiritus veritatis juxta legem naturæ corporeus certo spatio circumscriptus, » etc. Quam nempe reposuimus lectionem, codices suis quoque dissidiis probant.

(59) Vatic. et Tholos., « excellens universam rationabilium creaturarum essentiam. »

(60) Vitiose erat, « quæ diximus in corporalibus, » etc.

(61) Reginæ lib., « solæ fidei; » et mox « a Patre egredi, ut illud, loquente Spiritu, qui a Patre egreditur. »

veritatis a Patre egredi, loquente Spiritu qui a me egreditur ²⁶. Cum enim dicere posset de Deo, sive de Domino, sive de Omnipotente, nihil horum tetigit : sed ait, de Patre, non quod Pater a Deo omnipotente sit alius : quia hoc scelus est etiam cogitare ; sed secundum proprietatem et intellectum Parentis (62) egredi ab eo dicitur Spiritus veritatis. Licet enim ex Deo frequenter se dicat exisse Salvator, proprietatem tamen, et ut ita dicam, familiaritatem, de qua jam sæpe tractavimus, ex vocabulo magis sibi Patris assumit, dicens : « Ego in Patre, et Pater in me ²⁷ ; » et alibi : « Ego et Pater unum sumus ²⁸ ; » et multa alia his similia, quæ in Evangelio observans lector inveniet. Iste ergo Spiritus sanctus qui de Patre egreditur, testificabitur, inquit Dominus, de me ²⁷, testimonium simile ferens ei Patris testimonio, de quo ait : « Testimonium dicit de me, qui misit me Pater ²⁹. » Mittente autem Filio Spiritum veritatis, quem Consolatorem vocavit, simul mittit et Pater. Neque enim Pater mittente Filio non mitti, cum eadem voluntate Patris et Filii Spiritus veniat, Salvatore quoque per prophetam loquente : sicut manifestum esse poterit ei, qui totum perlegerit locum (63). « Et Dominus misit me, et Spiritum suum : » siquidem non solum Filium, sed et Spiritum mittit Deus. Sed et apostolus loquitur : « Quæ nunc annuntiata sunt vobis per eos qui evangelizaverunt vobis, Spiritu sancto misso de cælis ³⁰. » Et in libro qui Sapientia inscribitur, ab his qui divina charismata consecuti sunt, vox gratias Deo perferens destinatur. « Quæ autem in cælis sunt, quis investigavit? voluntatem autem tuam quis cognovit : nisi quod tu dedisti sapientiam, et Spiritum sanctum tuum misisti de excelsis? Et sic correctæ sunt semitæ eorum, qui super terram erant : et placita tibi educti sunt homines ³¹. » Et in præsentis siquidem lectione, non sola sapientia Dei, id est, unigenitus Filius ejus datur a Patre, sed et Spiritus sanctus mittitur.

27. In ipso quoque Evangelio dari prædicatur a Patre, et mitti Spiritus sanctus, Salvatore dicente : « Et ego rogabo Patrem meum, et alium Paracletum dabit vobis, ut sit vobiscum in æternum, Spiritum veritatis ³² ; » et iterum : « Paracletus autem Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia ³³. » Nam et in his sermonibus, alium paracletum dare dicitur Pater, non autem alium ab [ms. absque] eo, qui a Filio mittitur,

²⁶ Joan. xv, 26. ²⁷ Joan. xiv, 10. ²⁸ Joan. x, 30. ²⁹ Joan. xv, 26. ³⁰ Joan. xii, 49. ³¹ I Petr. i, 12. ³² Sap. ix, 17. ³³ Joan. xiv, 16. ³⁴ Ibid. 26. ³⁵ Joan. xv, 26. ³⁶ Rom. viii, 26. ³⁷ Ps. xvii, 28; xxxiii, 19. ³⁸ Psal. xciii, 19. ³⁹ II Cor. i, 34. ⁴⁰ Matth. xxviii, 20.

(62) Idem cum veteri edit., « proprietatem Patris et intellectum Parentis, » etc.

(63) Isthæc, « sicut manifestum esse poterit ei, qui totum perlegerit locum, » in Reg. ms. desiderantur. Mox ex Vatic. et veteri edit. restituitur « Spiritum suum ; » cujus loco obtinebat in recto contra auctoris mentem « Spiritus ejus. »

(64) Erat antea « ex qua, » Reg. ms., « et quasi, » Tholos., « in qua. » Vid. Epist. 64, ad Fabiol., num. 19. Emendo pariter interpunctionem, cujus

A secundum illud : « Cum autem venerit ille Paracletus, quem mittam vobis a Patre, Spiritum veritatis ³⁴. » Quem alium paracletum nominavit, non juxta naturæ differentiam, sed operationis diversitatem. Cum enim Salvator mediatoris et legati personam habeat, et quæ (64) pontifex deprecetur pro peccatis nostris, salvans in sempiternum eos, qui per ipsum accesserunt ad Deum, quia semper vivens interpellat pro eis [ms. nobis] Patrem ; Spiritus sanctus secundum aliam significantiam paracletus, ab eo quod consolatur in tristitia positos, nuncupatus est. Verum noli ex Filii et Spiritus sancti operatione diversa, varias æstimare naturas. Siquidem in alio loco reperitur paracletus Spiritus, legati ad Patrem persona fungi, ut in illo : « Quid enim oremus juxta id quod oportet, nescimus, sed ipse Spiritus interpellat pro nobis gemitibus inenarrabilibus. Qui autem scrutatur corda, scit quid desideret Spiritus, quomodo [al. cum] secundum Deum postulat pro sanctis ³⁵. »

28. Salvator quoque consolationem a qua Spiritus sanctus paracletus nuncupatus est, operatur in cordibus eorum qui ea indigent. Scriptum est enim : « Et humiles populi consolatus est ³⁶. » Unde et his qui hoc beneficium fuerat consecutus, eum prædicans, loquebatur : « Domine, secundum multitudinem dolorum meorum in corde meo, consolationes tuæ lætificaverunt cor meum ³⁷ ; » sive, « dilexerunt animam meam (65) : » utroque enim scriptum esse modo in diversis exemplaribus invenitur. Sed et Pater, Deus omnis consolationis dicitur ³⁸ : consolans eos qui in tribulatione sunt, ut ex ipsis angustiis per patientiam salutem primum, dehinc coronam gloriæ consequantur. Spiritus igitur consolator et sanctus, et Spiritus veritatis datur a Patre, ut semper cum Christi discipulis commoretur, cum quibus et ipse Salvator est, dicens : « Ecce enim vobiscum sum usque ad consummationem sæculi ³⁹. » Cum autem semper apostolis et Spiritus sanctus adsit [al. assistat] et Filius, sequitur, ut et Pater cum ipsis sit, quia qui recipit Filium, recipit et Patrem : et mansionem Filius cum Patre facit apud eos, qui digni adventu ejus exstiterint. Sed et ubi Spiritus sanctus fuerit, statim invenitur et Filius. Siquidem cum in prophetis Spiritus sanctus sit, faciens eos futura præcinere, et alia quæ prophetæ operationis sunt, sermo Dei ad eos dicitur factus, ut ad id quod ad consuetudinem prophetarum

vitio nullus erat hujusce periodi sensus.

(65) Tholos., « in corde meo, exhortationes tuæ delectaverunt animam meam. Et aliter, consolationes tuæ, » etc. Glossema ex criticorum audacia. Lectionis quam Didymus urget diversitas in verbis est, « lætificaverunt, » et « dilexerunt. » Re autem vera Græci aliquot libri habent ἠγάπησαν, « dilexerunt, » alii εὐφράσαν, « lætificaverunt, » ut in Latinis.

est (66), « Hæc dicit Dominus, » etiam illud addatur, A Patri aufert dominationem, neque Filio deitatem : « Sermo qui factus est ad Isaiam, » sive ad reliquos.

29. Quod autem propheta Spiritum sanctum habuerint, Deo manifeste loquente cognoscimus. Ait enim : « Quaecunque mandavi in Spiritu meo servis meis prophetis ³⁸. » Et Salvator in Evangelio significat justos viros, et eos qui ante adventum suum populo ventura cecinerant [Vat. præcinerant]. Spiritus sancti aspiratione completos. Interrogans quippe Phariseos quid eis de Christo videretur, et audiens quia esset filius David (67), loquitur : « Quomodo David in Spiritu vocat eum Dominum » dicens : « Dixit Dominus Domino meo : Sede a dextris meis? Si ergo David vocat eum in Spiritu sancto Dominum, quomodo Filius ejus est ³⁹. » Et Petrus ad consortes fidei loquitur : « Oportebat impleri Scripturam, quam prædixit Spiritus sanctus per os David de Juda, etc. ⁴⁰, » et in eodem rursus libro : « Qui per Spiritum, » inquit, « sanctum ore David pueri tui locutus es : Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania ⁴¹? » Isaias quoque cum sermone Dei impulsus ad prophetandum fuisset, Spiritus sancti imperio (68) prophetasse perhibetur : ut in fine eorundem Actuum scribitur. « Bene Spiritus sanctus locutus est per Isaiam prophetam ad patres vestros, » dicens : « Vade ad populum istum, et dic : Aure audietis ⁴², » et reliqua. Hanc igitur prophetiam quam apostolus Paulus affirmat a Spiritu sancto pronuntiatam, ipse liber propheta a Domino dictam esse commemorat. « Et audivi, » inquit Isaias, « vocem Domini, dicentem : Quem mittam, et quis ibit ad populum istum? Et dixi : Ecce ego, mitte me. Vade, » inquit, « et dic populo huic : Aure audietis ⁴³, » et post alia ipse Dominus ait : « Et convertentur, et sanabo illos ⁴⁴. » Et statim propheta : « Quousque, Domine? » cum enim Dominus ad prophetam dixisset, ut ea quæ scripta sunt, diceret (69), et propheta jubenti Domino respondisset : « Usquequo, Domine ⁴⁵? » ea quæ in propheta a Domino dicta sunt, in Spiritu sancto commemorata Paulus affirmat. Ex quo liquido ostenditur, ut sæpe jam diximus, unam et voluntatem et naturam Domini esse, et Spiritus sancti, et in nuncupatione Spiritus etiam nomen Domini intelligi. Quo modo enim ad Corinthios vocabulum Dei super Patre positum, et Domini super Filio, neque

siquidem (70) eadem ratione qua Pater Dominus est : et Filius Deus est : sic et Spiritus sanctus Dominus nuncupatur. Si autem Dominus, consequenter et Deus, ut paulo ante jam diximus, cum vocem apostoli Petri ad Ananiam, qui pecuniam subtraxerat, poneremus, quia et deitas [al. divinitas] superintelligitur in Spiritu sancto.

30. Verum quoniam inde quæstionis ordo deductus est : « Cum autem venerit paracletus Spiritus sanctus ⁴⁶, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia ⁴⁷ : » age nunc ex ipso sermone queramus, si quid in eo possimus invenire cum his consentire quæ dicta sunt. Spiritum sanctum a Patre in suo mitti nomine, Salvator affirmat, cum proprie Salvatoris nomen sit Filius, si quidem naturæ consortium, et, ut ita dicam, proprietatis personarum, ex ista voce signatur. In qua appellatione Filii, missus a Patre Spiritus sanctus, non servus, non alius, nec disjunctus a Filio intelligatur [al. intelligitur]. Et quo modo Filius in Patris appellatione venit, dicens : « Ego veni in nomine Patri mei ⁴⁸ : » Filii quippe tantummodo est in nomine Patris venire, salva proprietate Filii ad Patrem, et Patris ad Filium : sic e contrario, nullus alius venit in nomine Patris, sed verbi gratia, in Domini, et Dei, et Omnipotentis. Quod manifestum advertere poteris prophetas relegens ex animo. Nam et Moyses magnus Dei minister et famulus, in nomine ejus, qui est : et in nomine Dei Abraham et Isaac, et Jacob venit, Deo ad eum loquente : « Sic dices filiis Israel : Qui est, misit me ad vos ⁴⁹, » et rursus : « Dices eis : Deus Abraham, Isaac, et Jacob misit me ad vos ⁵⁰. » Servorum quippe justorum quales erant de quibus dixit : « Mandabo in Spiritu meo servis meis prophetis ⁵¹, » in nomine Dei facta est missio. Et quia [fort. qui] dignos se exhibuerunt Deo, in nomine Dei venisse referuntur : rursus proficientes in majus, et sub unius Dei imperio consistentes, in omnipotentis Dei nuncupatione venerunt. Quia vero filii Israel in Ægypto commorantes, didicerunt eos, qui non sunt, quasi deos colere, et mundi patres (71) divino honore venerari, consequens fuit, ut Moyses sub ejus, « Qui est, » vocabulo ad eos mitteretur, et a falsis eos liberans diis, ad veram transduceret

³⁸ Amos iii, 7. ³⁹ Matth. xxii, 43-45. ⁴⁰ Act. i, 25. ⁴¹ Isa. vi, 8, 9. ⁴² ibid. 10. ⁴³ ibid. 11. ⁴⁴ Exod. iii, 4. ⁴⁵ ibid. 15. ⁴⁶ Zach. i, 6.

16. ⁴⁷ Act. iv, 25; Psal. ii, 1. ⁴⁸ Act. xxviii, 26. ⁴⁹ Joan. xv, 26. ⁵⁰ Joan. xiv, 26. ⁵¹ Joan. v, 43.

(66) Vitiose erat antea in aliquot etiam mss., « prophetatum est. »

(67) Rectius vetus editio, « quia esset filius David, in Spiritu sancto loquentis, Dixit Dominus Domino meo : Sede a dextris meis, » etc. Aliter Tholos., « quia esset filius David, dixit, David enim loquitur de Deo, Dixit Dominus Domino meo, » etc.

(68) Erat nec sine solœco « Spiritus sanctus imperio. » Quod nemo non putet typographi mendum, et reponat « sancti, » quemadmodum in antiquiss. edi-

tionem, quam sequor. Sed malim equidem in recto « sanctus » retineri, pro « imperio » autem legi « per eum, » scilicet, per Isaiam. Hic nempe auctoris est sensus, totusque inferior contextus conjecturam probat.

(69) Vetust editio, « quæ scripta sunt, in Spiritu diceret. »

(70) Vitiose erat duobus verbis, « sic quidem. »

(71) Obtinebat antea « mundi partes, » pro « patres. » Reginæ ms. secunda manu « mundi principes. »

deitatem, et ad Dominum patrū Abraham, Isaac, A Domino donata sunt eis : ita ut is qui fuerit spiritum revelationis et sapientiæ consecutus, sufficiens sit veritatis dogmata prædicare non humana, sed Dei arte subnixus : sicut et unum ex his Apostolum possumus audire, dicentem : « Et prædicatione mea et sermo meus non in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis : sed in ostensione Spiritus et virtutis Dei (74) ». »

31. Quo modo ergo servi qui in nomine Domini veniunt, per hoc ipsum quod subjecti sunt, et serviunt, indicant Dominum, proprietatem ejus referentes : servi quippe sunt Domini : sic et Filius qui venit in nomine Patris, proprietatem Patris portat et nomen, et per hæc unigenitus Dei Filius approbatur [al. appellatur]. Quia ergo Spiritus sanctus in nomine Filii a Patre mittitur, habens Filii proprietatem, secundum quod Deus est, non tamen filietatem, ut Filius ejus sit, ostendit quia (72) unitate sit junctus ad Filium. Unde et Filii dictus est Spiritus, per adoptionem faciens filios eos, qui se recipere voluissent. « Qui enim, » inquit, « estis filii Dei, misit Pater Spiritum Filii sui in corda nostra, clamantem : Abba, Pater ». » Iste autem Spiritus sanctus, qui venit in nomine Filii, missus a Patre, docebit omnia eos qui in fide Christi perfecti sunt, omnia autem illa quæ spiritalia sunt et intellectualia ; et ut breviter universa concludam, omnia veritatis et sapientiæ sacramenta. Docebit vero, non quasi doctor et magister disciplinæ, quam aliunde est consecutus : siquidem hoc eorum est, qui sapientiam et artes aliquas (73) studio industriaque didicere ; sed quasi ipse [al. ipsa] ars atque doctrina et sapientia veritatisque Spiritus, invisibiliter [al. invisibili] menti insinuat scientiam divinorum. Nam et Pater docet sic discipulos suos, dicente illo qui ab eo doctus fuerat : Deus, docuisti me sapientiam. Et audacter alio conclamante : « Docuisti me, Deus, a juventute mea ». » atque ita omnes fiunt docti. Dei quoque Filius et sapientia Dei et veritas sic docet participes suos, ut disciplinam non arte doceat, sed natura. Unde et eum docentur solum magistrum vocare discipuli. Has easdem disciplinas quæ dantur a Patre et Filio in corda credentium, Spiritus sanctus ministrat his qui animales esse desiderint [al. desistunt]. « Animalis quippe homo non percipit ea quæ spiritus sunt », » arbitrans esse stultitiam quæ dicuntur ; qui vero a perturbationibus purgaverit mentem suam, Spiritus sancti disciplinis, id est, sermonibus sapientiæ, scientiæque complebitur, in tantum ut is qui ea suscepit dicat : « Nobis autem revelavit Deus per Spiritum sanctum ». » D Deus autem his qui se ita præparaverint, Spiritum sapientiæ revelationisque largitur ad cognoscendum semetipsum ; qui accipientes Spiritum sapientiæ, non aliunde, sed ab ipso Spiritu sancto efficiuntur sapientes, et ab ipso intelligunt Dominum, et quidquid Dei est voluntatis, et eundem ipsum Spiritum, ipso revelante, cognoscunt, ut sciant quia a

Domino donata sunt eis : ita ut is qui fuerit spiritum revelationis et sapientiæ consecutus, sufficiens sit veritatis dogmata prædicare non humana, sed Dei arte subnixus : sicut et unum ex his Apostolum possumus audire, dicentem : « Et prædicatione mea et sermo meus non in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis : sed in ostensione Spiritus et virtutis Dei (74) ». » Æqualem vero Spiritui virtutem non possumus aliam præter Christum Dominum nostrum interpretari. Ipse enim discipulis ait : « Accipietis enim virtutem Spiritus sancti venientem [Val. venientis] super vos » ; et ad Mariam angelos [al. archangelus], « Spiritus, » inquit, « sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi ». » Creatrix igitur virtus Altissimi, Spiritu sancto superveniente in Virginem Mariam, Christi corpus fabricavit : quo ille usus templo, sine viri natus est semine.

32. Ex quibus ostenditur esse Spiritum sanctum creatorem, ut jam in *Dogmatum* volumine breviter ostendimus (75). Et in Psalmo ad Dominum dicitur : « Auferes ab eis Spiritum tuum, et deficient, et id terram suam revertentur. Emitte Spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis faciem terræ ». » Nec mirum si Dominici tantum corporis Spiritus sanctus conditor sit, cum Patri Filioque sociatus, eadem potestate creaverit omnia quæ Pater creavit et Filius. « Emitte enim, » ait, « Spiritum tuum, et creabuntur. » Porro jam frequenter ostendimus ejusdem operationis esse Spiritum sanctum, cujus est Pater et Filius, et in eadem operatione unam esse substantiam : et reciproce eorum quæ ὁμοῦσα sunt, operationem quoque non esse diversam. Ut autem et aliud quoque testimonium quod nos possit adjuvare in fide Spiritus sancti ponamus, in Evangelio ita sermo contextitur : « Adhuc multa habeo vobis dicere, sed non potestis ea portare modo. Cum autem venerit ille Spiritus veritatis, diriget vos in omnem veritatem. Neque enim loquetur a semetipso, sed quæcunque audiet, loquetur : et quæ ventura sunt annuntiabit vobis. Ille me clarificabit [al. glorificabit] : quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis. Omnia quæ habet Pater, mea sunt. Propterea dixi vobis, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis ». »

33. Ex his enim sacramentorum verbis edocemur, quod cum multa docuisset discipulos suos Jesus, dixerit : « Adhuc habeo plurima dicere vobis, » quia verbum istud, « adhuc multa habeo dicere vobis, » non ad novos quoslibet, et penitus Dei gratia vacuos dirigitur (76) : sed ad eos qui auditores verborum ejus, necdum fuerant omnia con-

⁷² Rom. viii, 15. ⁷³ Psal. lxx, 17. ⁷⁴ I Cor. ii, 14. ⁷⁵ ibid. 10. ⁷⁶ ibid. 4. ⁷⁷ Act. i, 8. ⁷⁸ Luc. i, 35. ⁷⁹ Psal. ciii, 29, 30. ⁸⁰ Joan. xvi, 12-14.

(72) Ita mss. omnes habent « unitate, » editi vero « unice. » Mox Vatic. cum Tholos., « per adoptionem suam faciens, » etc.

(73) Vatic., « et virtutes aliquas. » Postea Tholos., « sed quasi ipse ars, » etc.

(74) Idem Vatic., « et veritatis Dei, » Græco ipso textu renuente.

(75) Recole quæ de hoc libro *Περὶ Δογματῶν* diximus supra col. 1040, not. 21.

(76) Maxima hic dissensio exemplarium est. Vo-

secuti. Quæcunque enim sufficere poterant, tradens eis, in futurum tempus reliqua distulit: quæ sine disciplina Spiritus sancti scire non poterant, quia ante adventum Dominicæ passionis non erat datus hominibus Spiritus sanctus (77), evangelista dicente: « Non enim erat cuiquam Spiritus datus, quia Jesus necdum erat glorificatus ⁶¹. » Glorificari dicens Jesum, mortem gustare pro cunctis. Itaque post resurrectionem apparens discipulis suis, et insufflans in faciem eorum: « Accipite, » inquit, « Spiritum sanctum ⁶²; » et rursum: « Accipietis virtutem Spiritus sancti venientis super vos ⁶³. » Quo veniente in corda credentium, implentur sermonibus sapientiæ et scientiæ, et sic spirituales effecti, suscipiunt Spiritus sancti disciplinam, quæ possit eos deducere in omnem veritatem. Necdum enim instante [fort. instabat] hora in qua oportebat eos Spiritu sancto repleri, tunc quando dixit ad eos, « Adhuc multa habeo vobis dicere, » consequenter addidit, « sed non potestis ea portare modo. » Adhuc enim typo legis, et umbræ, et imaginibus servientes, non poterant veritatem (cujus umbram lex portabat) inspicere, unde nec spiritualia (78) sustinere. « Cum autem, » ait, « venerit ille, » hoc est « paracletus Spiritus veritatis, diriget vos in omnem veritatem, » sua doctrina, et institutione vos transferens a morte litteræ ad spiritum vivificantem, in quo solo omnis Scripturæ veritas posita est. Ipse ergo Spiritus veritatis, ingrediens puram et simplicem mentem, signabit in vobis scientiam veritatis, et semper nova veteribus adjungens, diriget vos in omnem veritatem.

34. Ad Deum quoque Patrem quidam allegans preces, loquitur: « Dirige me in veritate tua ⁶⁴, » hoc est, in Unigenito tuo, propria voce testante: « Ego sum veritas ⁶⁵. » Quam perfectionem tribuit Deus mittens Spiritum veritatis, qui credentes in totam dirigat veritatem. Dehinc in consequentibus de Spiritu veritatis, qui a Patre mittatur, et sit Paracletus, Salvator (qui et veritas) ait: « Non enim loquetur a semetipso: hoc est, non sine me, et sine meo et Patris arbitrio, quia inseparabilis a » ea et Patris est voluntate, quia non ex se est, sed

⁶¹ Joan. vii, 39. ⁶² Joan. xx, 22. ⁶³ Act. i, 8. ⁶⁴ Gen. i, 3.

tus editio, « et penitus Dei sapientiam nescientes » Dirigit; » Vatic. « Dei sapientiam nescientes dirigetur; » Reg., « Dei sapientia ignaros, » etc. Tholos., « et plenos Dei sapientia dirigitur sicut fuerunt justi et prophetæ, sed ad eos, qui verborum ejus auditores necdum fuerant, » etc. Tum denuo Vatic., « necdum fuerant omnia consecuti, quæ postea pro nomine ejus sufferre poterant, » sed aliqua ex parte tradens eis illa, quæ majora erant in posterum differens, commendans et illa, quæ in futurum tempus ideo distulit, ut reliqua disciplina Spiritus sancti sui, quæ... non poterant si primitus in nostro capite magisterium et forma crucis periret. Quæcunque enim sufferre poterant, » etc. Eadem sermo Tholosanus præponit, tantumque rectius legit, « nisi primitus in nostro capite magisterium et forma crucis præiret; » quia ante adventum Dominicæ passionis, » etc., ex quibus boni aliquid lector extundat.

A ex Patre et me est, hoc enim ipsum quod subsistit et loquitur, a Patre et me illi est. Ego veritatem loquor, id est, inspiro quæ loquitur; siquidem Spiritus veritatis est. Dicere autem et loqui in Trinitate, non secundum consuetudinem nostram, quæ ad nos invicem sermocinamur et loquimur, accipiendum, sed juxta formam incorporalium naturalium, et maxime Trinitatis, quæ voluntatem suam inserit in corde credentium (79), et eorum qui eam audire sunt digni: hoc est, dicere et loqui.

35. Nos quippe homines quando de aliqua re ad alterum loquimur, primum quod volumus, mente concipimus absque sermone (80). Inde in alterius sensum volentes transferre, linguæ organum commovemus, et quasi quoddam plectrum chordis dentium collidentes, vocalem sonum emittimus. Quo modo igitur nos linguam, quam palato (81) dentibusque collidimus, et ictum aerem in diversa temperamus eloquia, ut nobis nota communicemus in alios: ita et auditorem neresse est patulas præbere aures, et nullo vitio coarctatas, in ea quæ dicuntur arrigere (82), ut possit ita scire quæ proferuntur, quomodo novit ea ille qui loquitur. Porro Deus simplex et incomplexa spiritualisque naturæ, neque aures, neque organa, quibus vox emittitur, habet; sed solitaria incomprehensibilisque substantia nullis membris partibusque componitur. Quæ quidem de Filio et de Spiritu sancto similiter accipienda.

36. Si quando ergo legimus in Scripturis: « Dixit Dominus Domino meo ⁶⁶; » et alibi: « Dixit Deus, Fiat lux ⁶⁷, » et si qua his similia, digne (al. digna) Deo accipere debemus. Neque enim ignorante Filio (qui sapientia et veritas est) Pater suam nuntiat voluntatem, cum omne quod loquitur, sapiens verusque subsistens, in sapientia habeat et in substantia (83). Loqui ergo Patrem, et audire Filium, vel e contrario, Filio loquente, audire Patrem, ejusdem naturæ in Patre et Filio consensusque significatio est. Spiritus quoque sanctus, qui est spiritus veritatis, spiritusque sapientiæ, non potest Filio loquente audire quæ nescit, cum hoc ipsum sit quod profertur a Filio, id est, procedens a veritate, con-

⁶⁶ Psal. xxiv, 5. ⁶⁷ Joan. xiv, 6. ⁶⁸ Psal. cix, 2.

(77) Tholos., « Nondum erat Spiritus datus, quia Jesus nondum fuerat glorificatus. » Quid est Jesus nondum honorificatus? « Glorificari dicens, » etc.

(78) Erat « ne spiritualia. » Vetus edit., « nec denique. » Vat., « neque. »

(79) Legerat olim Gratianus, « ingerit in corda credentium, et eorum cordibus inserit, qui eam, » etc. Mox Tholos., « dicere, scire, et intelligere, et loqui. »

(80) Vetus edit., « mente concipimus, et quia non valemus absque sermone in alterum sensum transferre, linguæ organum commovemus. » Exinde Regiæ liber, « et dentes quasi quoddam plectrum chordis collidentes, » etc.

(81) Editi plerique, « linguam quam palato, » etc.: emendamus a scriptis.

(82) Assentior Barthio, qui « arrigere » scripsit, pro « erigere, » quod hactenus obtinuerat.

(83) Olim erat, « et in veritate substantiam. »

solator manans de consolatore (84), Deus de Deo, Spiritus veritatis procedens. Denique ne quis illum a Patris et Filii voluntate et societate discerneret, scriptum est : « Non enim a semetipso loquetur, sed sicut audiet loquetur. » Cui etiam simile de seipso Salvator ait : « Sicut audio, et judico ⁸⁸ ; » et alibi : « Non potest Filius a se (85) facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem ⁸⁹. » Si enim unus est Patri Filius, non juxta Sabellii dictum Patrem et Filium confundentis, sed juxta indiscretionem essentiae, sive substantiae, non potest quidquam absque Patre facere, quia separatorum diversa sunt opera, sed videns operantem Patrem, et ipse operatur, non secundo gradu, et post illum operans. Alia quippe Patris, alia Filii opera esse inciperent, si non aequaliter fierent. Scriptum est autem : « Quæ enim ille facit, » haud dubium quin Pater, « hæc eadem Filius similiter facit ⁹⁰. » Quod si operante Patre (86) et Filio, non juxta ordinem, primi et secundi, sed juxta idem tempus operandi eadem et indissimilia, subsistunt universa quæ sunt, et Filius non potest a semetipso quidquam facere, qui a Patre non potest separari, sic et Spiritus sanctus nequaquam separatus a Filio, propter voluntatis naturæque consortium, non semetipso creditur loqui, sed juxta verbum et veritatem Dei loquitur universa quæ loquitur. Hanc opinionem sequentia Domini verba confirmant, dicentis : « Ille me clarificabit » [al. glorificabit], id est, Paracletus; « quia de meo accipiet. » Rursum hic, accipere [al. accipiet], ut divinæ naturæ conveniat intelligendum.

37. Quomodo ergo Filius dans, non privatur his [al. enim] quæ tribuit, neque cum damno suo impertit aliis, sic et Spiritus non accipit quod ante non habuit. Si enim quod prius non habebat accipit, translato in alium munere, vacuus largitor effectus est, cessans habere quod tribuit. Quomodo igitur supra de naturis incorporalibus disputantes intelleximus, sic et nunc Spiritum sanctum a Filio accipere, id quod suæ naturæ fuerat cognoscendum [al. intelligendum] est, et non dantem et accipientem, sed unam significare substantiam. Siquidem et Filius eadem a Patre accipere dicitur, quibus ipse subsistit. Neque enim quid aliud est Filius, exceptis his quæ ei dantur a Patre, neque alia substantia est Spiritus sancti præter id

A quod datur ei a Filio. Propterea autem ista dicuntur, ut eandem in Trinitate credamus esse naturam Spiritus sancti, quæ est Patris et Filii.

38. Quia ergo [al. enim] omnis humana vox nihil potest aliud judicare quam corpora, et Trinitas, de qua nunc nobis sermo est, omnes materiales substantias superat, ideo nullo verbum potest ei proprie coaptari, et ejus significare substantiam, sed omne quod loquimur, *καταχρηστικῶς*, id est, abusive est, et de incorporalibus cunctis, et maxime cum de Trinitate loquimur. Glorificat itaque Filium Spiritus sanctus, ostendens illum et in apertum proferens his qui mundo corde eum intelligere et videre sunt digni, et splendorem substantiæ, et imaginem invisibilis Dei scire. Rursum imago ipsa ostendens se puris mentibus, glorificat Patrem, insinuans eum nescientibus, ipse enim ait : « Qui videt me, videt et Patrem ⁹¹. » Pater quoque revelans Filium his qui ad calcem scientiæ pervenire meruerunt, glorificat Unigenitum suum, ostendens ejus magnificentiam atque virtutem. Sed et ipse Filius tribuens Spiritum sanctum his qui se dignos ejus munere præparaverunt, et pandens sublimitatem [al. proprietatem] glorificationis, et magnitudinis ejus virtutem, glorificat illum (87). Deinde interpretationem inferens cum modo (88) dixisset, de meo accipiet, protinus subiecit : « Omnia quæ habet Pater, mea sunt; propterea dixi, de meo accipiet et annuntiabit vobis ⁹², » quodammodo loquens, Licet a Patre procedat Spiritus veritatis, et det illi Deus Spiritum sanctum petentibus se, tamen quia omnia (89) quæ habet Pater, mea sunt, et ipse Spiritus Patris meus est, et de meo accipiet. Cave autem cum ista dicuntur, ne grave labaris intelligentiæ in vitium (90), et putes rem aliquam esse, et possessionem, quæ a Patre habeatur ac Filio. Verum quæ habet Pater juxta substantiam, id est, aternitatem, immutabilitatem, incorruptionem, immutabilem (91) bonitatem, de se et in se subsistentem, hæc eadem habet et Filius. Et, ut plus inferam, quidquid Filius ipse subsistit, et quæcunque sunt Filii, hæc eadem et Pater habet. Procul hinc absint dialecticorum tendiculæ, et sophismata a veritate pellantur, quæ occasionem impietatis ex pia prædicatione capientia, dicunt : Ergo et Pater est Filius, et Filius Pater. Si enim dixisset, omnia quæcunque habet Deus,

⁸⁸ Joan. v, 30. ⁸⁹ ibid. 19. ⁹⁰ ibid. ⁹¹ Joan. xiv, 9. ⁹² Joan. xvi, 15.

(84) Penes Gratianum est « procedens Deus de Deo, Spiritus veritatis procedens a veritate, consolator manans, » etc. : rectius.

(85) Voculas « a se » ex Vatic. suffecimus, consentiente etiam Græco textu ἀπ' ἑαυτοῦ. Deinde vetus editio : « Si enim unum est Pater et Filius non juxta Sabellii dictum : » codices Vatic. et Regin. « Sabellii vitium. »

(86) Regin. ms., « Quomodo operante Patre, » rectius, et paulo post consentiente etiam Vatic., « eadem et similia subsistunt. »

(87) Idem mss. cum veteri edit., « pandens ejus [al. eis] sublimitatem glorificationis, et magnitudi-

nis, glorificat. »

(88) Emendo ex Barthii conjectura, cum perperam esset uno verbo « quomodo. »

(89) Ut sensus constet, voculam « illi » expunge : tum Regin. cod. « petentibus, æque tamen omnia, » etc.

(90) Malim quod in veteri edit. erat « ne prava intelligentia labaris in vitium, » cui fere concinit Regin. ms.

(91) Illud « immutabilem » abundat hic loci, nec in Reginæ ms. invenitur. Deinde verba, « Et, ut plus inferam, quidquid Filius ipse subsistit, » ex mss. omnium consensu ac fide restituo.

mea sunt, haberet impietas occasionem confingendi, et verisimile videretur esse mendacium. Cum vero dixerit, « Omnia quæ habet Pater mea sunt, » Patris nomine se Filium declaravit, paternitatem, qui Filius erat, non usurpavit, quanquam et ipse per adoptionis gratiam, multorum sanctorum sit Pater, secundum illud quod in Psalmis legitur, « Si custodierint filii tui ⁷³; » et iterum : « Si dereliquerint filii ejus legem meam ⁷⁴. » Sed in hoc sermone sensuque præposito, consequenter ea quæ diximus superius Patris-esse, habet et Filius, et quæ Filii sunt, habet et Spiritus sanctus. Ait quippe, « de meo accipiet, propterea et ventura annuntiabit vobis. » Per Spiritum siquidem veritatis, sanctis viris futurorum scientia certa conceditur. Unde et prophetæ hoc eodem repleti Spiritu, prænuuntiabant sensu (92), et quasi præsentia intuebantur, quæ erant deinceps secutura. Satis hæc abundeque juxta ingenii nostri paupertatem de præsentī Evangelii capitulo dixisse sufficiat. Si quibus autem Dominus revelaverit, et in viciniam veritatis adducti sunt, magisque possunt cernere veritatem, disputationi illorum concedamus meliora, quibus ille suffragatur qui est Spiritus veritatis : et petimus eos qui lecturi sunt, ut ignorent imperitiæ, studioque dent veniam, cupienti totum Deo offerre quod potuit, licet suam non quiverit implere voluntatem.

39. Proponamus et Apostoli ad Romanos Epistolæ testimonium, quæque nobis in illa videntur præsentī materiæ congruere ventilemus. « Ut justificatio, » inquit, « legis impleatur in vobis, qui non juxta carnem ambulatis, sed secundum spiritum. Qui enim juxta carnem sunt, ea quæ carnis sunt sapiunt : qui vero juxta spiritum, ea quæ spiritus sunt sentiunt. Sapientia quippe carnis mors est; sapientia autem spiritus, vita et pax; quoniam sapientia carnis inimica est Deo : legi quippe Dei non subjicitur; neque enim potest. Qui vero in carne sunt, Deo placere non possunt. Vos autem non estis in carne, sed in Spiritu : si tamen Spiritus Dei habitat in vobis. Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus. Si autem Christus est in vobis, corpus quidem mortuum est propter peccatum, spiritus vero vivit propter justitiam. Si autem Spiritus ejus qui suscitavit Jesum a mortuis, habitat in vobis, qui suscitavit Jesum Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra propter inhabitantem Spiritum ejus in vobis. Ergo, fratres (93), debitores sumus non carni, ut secundum carnem vivamus. Si enim secundum carnem vixeritis, moriemini; si autem spiritu facta carnis mortificaveritis, vivetis. Quicumque enim Spiritu Dei aguntur, hi filii sunt Dei. Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore; sed accepistis Spiritum adoptionis in quo clamamus : Abba,

A Pater. Ipse enim Spiritus testimonium perhibet spiritui nostro, quia sumus filii Dei. Si autem filii, et hæredes : hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi : si tamen compatimur, ut et conglorificemur ⁷⁵. » In præsentī Apostoli capitulo plurima de societate Spiritus, quam habet cum Patre et Filio demonstrantur. Ait quippe Apostolus justificationem divinam, et spiritualis legis expleri in his : non qui juxta carnem ambulant, sed juxta Spiritum. Juxta carnem ambulantes, eum qui per voluptates vitia carnis corpori copulatus, facit omnia quæ carnis sunt [*al.* esse] et corporis opera, apostolicus sermo descripsit [*al.* describit]. Porro juxta Spiritum ambulantes eum, qui in præceptis legis Dei et Evangelii gradiens, spiritualium sequitur ordinem mandatorum. Siquidem sicut carnalium vitium est ea sapere quæ carnis sunt, ea cogitare quæ corporum, sic e contrario spiritualium virtus est, semper cogitare de cælestibus et æternis, et his tractare quæ spiritus sunt. Sed carnis sapientia, illico morte sibi sociata, interficit eos qui juxta carnem gradiuntur et sapiunt; sapientia vero spiritus, mentis tranquillitatem, et pacem, et vitam habentibus se largitur æternam. Quam cum possederint, omnes perturbationes et genera vitiorum, et ipsos quoque dæmones (qui hæc suggerere nituntur) habebunt sub pedibus suis. Sapientia ergo carnis cum morti juncta sit, inimica est Deo. Inimicos quippe eos reddit qui suis legibus vixerint; contraria semper, et repugnans voluntati et legi Dei. Neque enim fieri potest, ut qui in sapientia carnis est, Dei præcepta custodiat, et voluntati illius subjiciatur. Quandiu servimus voluptatibus, servire Deo non possumus. Cum autem titillantem subjecerimus nostris pedibus luxuriam, et totos nos ad spiritum transferentes, nequaquam fuerimus in carne, id est, in carnis passionibus, tunc subjiciemur Deo. Neque enim de carne hac in qua vivimus, et in cujus vasculo nostra anima continetur, Apostoli sermo est, quia omnes sancti, corpore et carne circumdati, placuerunt Deo; sed ad id potius quod contra Dei præceptum ex humana societate perpetratur, de quibus est : « Diliges Dominum Deum tuum ⁷⁶; » et : « Quod tibi non vis fieri ⁷⁷, » etc. Vos autem, ait, haud dubium quin discipuli Christi, qui sapientiam Spiritus suscepistis, et vitam et pacem (94); non estis in carne, id est, in carnis operibus, neque ejus opera perpetratis, siquidem Spiritum Dei habetis in vobis. Idem autem Spiritus Dei, et Spiritus Christi est, deducens et copulans eum qui in se habuerit, Domino Jesu Christo. Unde et in consequentibus scribitur : « Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus. »

40. Rursum in præsentī discimus societatem quam habet Spiritus sanctus ad Deum, et ad

⁷³ Psal. cxxxī, 12. ⁷⁴ Psal. lxxxviii, 31. ⁷⁵ Rom. viii, 4-17. ⁷⁶ Deut. vi, 5. ⁷⁷ Tob. iv, 16.

(93) Regiæ cod. « eodem repleti Spiritu, pronuntiabant et sensu. »

(95) Deerat « fratres, » quod e mss. sufficimus.

(94) Erat « et vitam pacis, » dissidentibus mss.

Christum. Sed et in Epistola Petri, Spiritus sanctus A esse Christi Spiritus comprobatur: « Scrutantes, » inquit, « et inquirentes, » id est prophetæ, de quibus ei fuerat sermo superior, « in quod, et quale tempus (95) significabat is, qui in eis erat Spiritus Christi, testificans in Christo passiones, et ea quæ post erant secutura decreta: in quibus revelatum est, quia non sibi, sed nobis ministrabant ea quæ nunc annuntiata sunt vobis per Spiritum sanctum ⁹⁶. » Iste autem Spiritus sanctus dictus est et Spiritus Dei, non in præsentī tantum sermone, sed et in aliis locis compluribus, ut ibi: « Ea quæ Dei sunt, nemo novit nisi Spiritus Dei ⁹⁷. » Deinde sequitur post hoc quod ait: « Si quis autem Spiritum Dei non habet, hic non est ejus; » et inferitur: « Si autem Christus in vobis, » et manifestissime demonstratur inseparabilem esse Spiritum sanctum a Christo: quia ubicunque Spiritus sanctus fuerit, ibi et Christus est, et undecunque Christi Spiritus discesserit, inde pariter recedit et Christus. « Si quis enim Spiritum Christi non habet, hic non est ejus. » Cui conjuncto si quis contrarium assumat, dicere potest: Si quis Christi est, ita ut Christus in eo sit, in hoc Spiritus Dei est. Hoc autem idem et de Deo Patre similiter usurpandum. Si quis Spiritum Dei non habet, iste non est ejus. Cui rursus contrarium si quis assumat, dicens: Si quis Dei est, in hoc Spiritus Dei est. Unde scribitur: « Nescitis quia templum Dei estis, et in vobis habitat Spiritus Dei ⁹⁸? » Et in Joannis Epistola: « In hoc cognoscitur Deus habitans in quibusdam, cum manserit in eis Spiritus quem dedit ⁹⁹. » Ex quibus omnibus indissociabilis atque indiscreta Trinitatis substantia demonstratur.

41. Cum ergo ait: « Si Christus in vobis est, corpus quidem mortuum propter peccatum, » nequaquam vitii lascivixque deserviens, sed (96) mortificatum peccato, non commovetur ad vitia: et nequaquam erit vitale peccato. Postquam autem corpus peccato mortuum fuerit, Christus in his qui sua corpora mortificaverunt, præsens Spiritum vitæ ostendit per justitiam sive correctionem operum virtutum immortalium, sive fidem Jesu Christi (97), in his qui juxta fidem illius conversantur. Deinde Apostolus alio syllogismo conjuncto utitur, quod D significantius dialectici ἀξίωμα vocant, et ait: « Si autem Spiritus ejus qui suscitavit Christum a mor-

tuis, habitat in vobis, qui suscitavit Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra per inhabitantem Spiritum suum in vobis: » nonne tibi videtur dicere, quia si Spiritus ejus qui suscitavit Christum Jesum, id est, qui ejusdem Jesu Christi Spiritus est, habitat in vobis: consequenter vivificabuntur et mortalia corpora vestra cum immortalibus animabus (98) ab eo qui suscitavit Christum Jesum a mortuis, principem et primogenitum resurrectionis? Et quibus tale tantumque divinitus per Spiritum munus indultum est, debiores sumus Spiritui, non carni, ut juxta eam vivamus. Siquidem qui juxta carnem vixerit, morietur illa morte quæ peccatum sequitur. « Peccatum quippe cum consummatum fuerit, generat mortem, » secundum Jacobum ¹⁰⁰. Sed et Ezechiel peccantem animam mori scribit. Separatur enim jam a vita, quæ in sapientia Spiritus collocata est ¹⁰¹.

42. Si quis autem transcederit vitam carnis et Spiritu opera carnis mortificaverit (99), vivet beata æternæque vita relatus in filios Dei, et directus in viam rectam propter Spiritum sanctum, qui et Dei Spiritus appellatur. « Si enim, » inquit, « juxta carnem vixeritis, moriemini. Quod si spiritu facta carnis mortificaveritis, vivetis; » et in consequentibus: « Quotquot enim Spiritu Dei aguntur, hi filii sunt Dei. » Rursus refocillans eos, et consolans, et provocans sperare meliora, quibus loquebatur, ait: « Non enim accepistis iterum spiritum servitutis in timore, » id est, non similitudine servorum, metu et terrore pœnarum vos abstineteis a vitiiis, quia habetis vobis datum (1) a Patre Spiritum adoptionis, id est Spiritum sanctum, qui ipse Spiritus, et Dei, et Christi, et veritatis dicitur atque sapientiæ. Si autem Spiritus iste adoptat in filios Dei eos, quorum dignatione sui habitator efficitur, tibi consequentium super potentia ejus intelligentiam derelinquo.

Porro in hoc adoptionis Spiritu clamant qui habuerunt illum Patrem Deum, sicut ostendit sermo dicens: « In quo clamamus: Abba, Pater: » ipso Spiritu qui nos adoptat in filios, testimonium præbente participatione sui, quod a nostro Spiritu possidetur, quia filii Dei sumus. Cui consequens est Deum quidem quasi patrem, hæreditarias nobis divitias contulisse (2), spiritualia dona; Christi vero cohæredes nos esse, eo quod fratres ejus per gratiam et benignitatem ipsius appellamur. Erimus au-

⁹⁵ I Pet. i, 11, 12. ⁹⁶ I Cor. ii, 11. ⁹⁷ I Cor. iii, 16.

(95) Iterum vitiose erat, et nullo sensu « in quo ait, quale tempus, » etc., neque ut Scripturæ locus scriberetur, ut alia menda interpunctionis, etc., quibus totus scatebat hic liber, dissimulemus.

(96) Vatic. « si » pro « sed. » Ut sensus tamen utcumque constet cum superiori Apostoli sententia, verbum aliquod supplendum est, puta, « illud intelligit quod nequaquam, » etc., aut quid simile.

(97) Vide num isthæc sit præferenda Reginx codicis lectio: « Christus, suis qui sua corpora mortificaverunt per præsentem Spiritum, vitam ostendit, per justitiam operum, sive per correctionem vitiorum mortalium, sive per fidem Jesu Christi, » etc.

(98) Ita ferunt vetus editio et Reginx nŕ., antea

¹⁰⁰ I Joan. iv, 13. ¹⁰¹ Jac. i, 15. ¹⁰² Ezech. xviii, 20. erat « cum immortalium animabus. » Mox eadem vetus edit. « primogenitum illum resurrectionis ostendens. Quare et quibus tale, » etc.

(99) Est Reginx codicis integrior lectio hæc et concinnior. Antea erat tantummodo « transcederit vitam carnis, et Spiritu opera carnis mortificaverit. »

(1) Vatic. « abstinete a vitiiis, qui habetis vobiscum datum, » etc., deinde « qui ipse Spiritus Filii et Christi, et veritatis, » etc.

(2) Cod. Reginx « qua a nostro spiritu possidetur, » et paulo post cum veteri quoque editione, « quasi patrem hæreditari a nobis, Christi vero cohæredes, » etc., absque illis, « divitias contulisse spiritualia dona. »

tem hæredes Dei, cohæredes autem Christi si compatiamur, ut et conglorificari ei ex passionum societate mereamur.

43. Verum quia et hoc juxta id quod potuimus edisertum est, proponamus prophetæ capitulum, quædam de Spiritu sancto continens, ut non solum de Novo, verum etiam de Veteri Testamento super ejus fide intellectuque doceamur. Nam et superius prælocuti sumus, in omnibus sanctis, tam his qui post adventum Domini nostri fuerunt, quam etiam retro, in patriarchis videlicet et prophetis, Spiritus sancti gratiam fuisse versatam, et eos diversis charismatibus virtutibusque complisse. Quomodo enim unius Dei et Unigeniti ejus gratiam possidentes, tam hi qui ante, quam etiam illi qui post adventum ejus, justitiæ erexere vexillum, veritatis sunt scientiam consecuti; sic et Spiritus sancti gratiam possidebunt, quia inseparabilem a Patre et Filio esse, Spiritum sanctum in multis supra locis ostendimus. Scriptum est ergo in propheta: « Misericordiæ Domini recordatus sum, et virtutis ejus in omnibus quæ retribuit nobis. Dominus judex bonus domui Israel, inferens nobis juxta misericordiam suam, et juxta multitudinem justitiæ suæ. Et dixit: Nonne populus meus filii et non prævaricabuntur (3). Et factus est illis in salutem ex omni tribulatione eorum; non legatus, neque angelus, sed ipse salvavit eos, eo quod dilexerit eos, et pepererit eis. Ipse redemit eos, et suscepit eos, et exaltavit eos in omnibus diebus sæculi. Ipsi vero non crediderunt, et irritaverunt Spiritum sanctum ejus; et conversus est eis ad inimicitiam. Ipse debellavit eos et recordatus est dierum antiquorum. Qui eduxit de terra pastorem ovium, qui posuit in eis Spiritum sanctum, congregans dextera Moysen ⁴⁵. »

44. Qui frequenter Dei adepti sunt beneficia, scientes gratia magis, et misericordia ejus, quam propriis ex se fuisse operibus consecutos, quasi uno omnes consensu, et animo concordantes loquuntur, « Misericordiæ Domini recordatus sum. » Cogitantes enim quæ ab eo frequenter in Moyse dona susceperint, gratias referunt, et cum misericordia, etiam virtutum Domini recordantur, sive mirabilem, quæ crebro pro eis fecit in populis, sive protectum animæ, quibus per legem, et prophetas, et præcepta ejus salubria eruditi sunt. Siquidem in Scripturis nomen virtutis utrumque significat. Re-

⁴⁵ Isa. LXIII, 7-12.

⁴⁶ II Tim. IV, 8.

⁴⁷ Joan. XVII, 11.

⁴⁸ Marc. X, 18.

⁴⁹ Psal. X, 8.

⁵⁰ Thren.

(3) Erit operæ pretium insignem istum Isaie locum recolere ad Græcum exemplar, ad cujus fidem nonnulla emendavimus. Pro « Nonne populus meus filii? » erat negandi sensus. « Non populus meus filii, » contra mss. Regiæ et Vaticani fidem. Græcus quoque Οὐχ ὁ λαός μου, etc.

(4) Vetus editio, « et seipsi mundo cernenti Deum. »

(5) Vitiose et contra mss. fidem antea erat « Dominum. » Hæc porro nominis Israel etymologia, sive νοῦς ὁρῶν Θεόν, Græcis præcipue arrisit, Olympiodoro in cap. I Ecclesiastæ, Leontio De sectis, Theophani Cerameo aliisque. E Latini apud Opta-

A cordari autem se misericordiæ et virtutum ejus, inquit, in omnibus quæ retribuit eis, non juxta justitiam suam, sed juxta misericordiam et bonitatem ejus, qui est judex domui videnti, et sensui mundo corde cernenti Dominum (4). Hoc siquidem ex Hebræo sermone in lingua nostra interpretatur Israel, id est, *mens videns Deum* (5). Licet enim tormenta, et cruciatus judex nonnunquam inferat judicium merentibus, tamen qui causas rerum altius intuetur, videns propositum bonitatis ejus, qui cupit corrigere peccantem, bonum illum constituitur, dicens: « Inferens [*al. inferas*] nobis juxta misericordiam suam. » Si enim iniquitates eorum quos judicat attendat Dominus, quis sustinebit? Porro quia apud Dominum propitiatio est, Dominus videlicet noster atque Salvator infert nobis secundum misericordiam suam, omnia quæ nos provehant ad salutem. Inferens quoque juxta misericordiam suam, et hoc faciens in judicio (6), cum justitiâ nobis tribuit, quæ admista misericordiæ bonitate largitus est.

45. Arguendus est ex præsentī capitulo (7) hæreticorum error, qui bonitatem a justitiâ separantes, alium Deum bonum, alium justum fluxerunt. Ecce enim in præsentiarum ipse est Deus, et bonus, et judex, et juxta misericordiam suam justitiâque restituens, et pariter bonus justusque subsistens. Frustra igitur iniquum dogma simulantes, bonum Deum Evangelii, et Veteris Testamenti justum esse defendunt (8), quia et in plurimis aliis locis, et nunc in prophetæ sermone, « judex bonus » scribitur Deus, et e contrario quod nolunt, in Pauli apostoli Epistola (qui certe Novi Testamenti prædicator est) Deus justus judex refertur. « Reposita est mihi, » inquit, « corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die justus judex ⁴⁶. » Idem est ergo, licet nolit, Novi et Veteris Testamenti Deus, visibilium et invisibilium conditor, Salvatore etiam in Evangelio justum et bonum Patrem liquido attestante: « Pater juste, mundus te non cognovit ⁴⁷. » Et in alio loco: « Nemo bonus, nisi unus Deus ⁴⁸. » Sed et in veteri lege alibi justus, alibi bonus dicitur Deus. In Psalmis, « Justus Dominus, » inquit, « et justitias dilexit ⁴⁹. » Et e contrario in Jeremia, « Bonus Dominus his qui sustinent eum ⁵⁰. » Rursus in Psalmis: « Quam bonus Deus Israel, his qui recto sunt corde ⁵¹. » Et hæc quidem e latere contra hæreticos

tum Milevitanum invenias lib. II, in fine, et Hieronymum quoque ex aliorum sensu. Qui autem ex ea voce *ישראל* extendi possit, alibi diximus.

(6) Verba « et hoc faciens » in Regiæ ms. expunguntur: mox Vatic., « nobis tribuit, quia ea juxta misericordiæ bonitatem largitus est. »

(7) Hinc tertium librum auspicantur editores alii, quæ de re supra diximus in præfixa Admonitione. Absonum vero est maxime, quod a media Isaie loci expositione inceperint.

(8) Regiæ liber, « bonum de Evangelio, et de veteri Testamentoustum esse defendunt. »

strictim diēta sunt. Tempus autem est, ut propositum prophetæ ordinem prosequamur, qui ita contextitur: « et dixit, » haud dubium quin Dominus: « Nonne populus meus filii, nec prævaricabuntur⁹¹? » Non erant, inquit, similes his qui generati sunt et exaltati, et eum qui genuit illos, despexere. « Et factus est eis in salutem⁹², » id est illis de quibus Dominus ait: « Nonne populus meus filii, et non prævaricabuntur? » Hoc enim ipsum quod non prævaricati sunt, nec spreverunt Patrem, eis factus est in salutem: vel ob id ipsum quod appellati sunt filii, causa eis salutis effectus est. Quæ salus a Christo Domino contributa, angeli quoque ad pastores voce firmatur, dicentis: « Ecce evangelizo vobis gaudium magnum, quod erit omni populo; quia natus est vobis (9) hodie Salvator, qui est Christus Dominus, in civitate David⁹³. » Ipse factus est cunctis, qui in eum credunt, occasio salutis æternæ, et ipse est Salvator mundi, qui venit quærere quod perierat. Et ipse est, de quo chorus sanctorum canit⁹⁴: « Deus noster, Deus salvandi (10). »

46. Quia igitur Deus erat, qui salutem præbebat æternam, dictum est, « Non legatus, neque angelus, » id est non propheta, non patriarcha, non legislator Moyses salvavit eos. Omnes enim quos nominavi, poterant ad Dominum fungi legatione pro populo. Denique Moyses, interpellans eum pro delinquente plebe, ait: « Si dimittis eis peccatum eorum, dimitte⁹⁵. » Sed obsecravit veniam quadraginta diebus jejunans, et misericordiam Dei animæ afflictione provocans. Nemo autem de horum numero legatorum potest esse salvator, indigens et ipse eo, qui salutis largitor verus est. Nam et angeli, quanquam spiritus sint, et ad diversa propter eos qui salutem accepturi sunt, ministeria mittantur, non sunt tamen auctores salutis, sed eum qui fons salutis est, interpretantur et nuntiant. Unde dictum est, « non legatus, neque angelus, sed ipse Dominus salvavit eos. » Non propter aliud quid, sed propter id, « quod diligeret eos, et parceret eis. » Parcere autem dicitur, quasi creaturis suis, juxta illud quod alibi scribitur: « Parce autem omnibus, Domine amator animarum, quia tuæ sunt, neque enim odies quos fecisti⁹⁶. » Quapropter et pro eorum salute proprio Filio non parcens Pater, tradidit eum in mortem, ut per mortem Filii sui destructo eo qui habebat mortis imperium, hoc est diabolo, redimeret omnes qui ab eo captivitatis vinculo tenebantur. Unde subiicitur: « Ipse autem redemit eos, et suscepit eos, et exaltavit illos. » Suscepit enim exaltatque salvatos, et redemptos in sublime tollit virtutum alis, et eruditione et scientia veritatis, non ad unum tantum, et alterum diem, sed in omnibus diebus æternitatis, habitans in eis, et cum eis, et usque ad

A consummationem sæculi vitam eis tribuens, salu-
tisque auctor existens. Omnibus autem diebus sæculi illuminans corda eorum, non sinit eos in tenebris ignorantiae, et errore versari. Et hoc puto esse quod scriptum est, « in omnibus diebus » exaltari eos.

47. Quia vero mutabiles, et ad vitia sponte labentes, post tanta beneficia Deo fuerunt increduli, et præcepta illius reliquerunt, et exacerbaverunt Spiritum sanctum Dei, qui eis multa bona largitus est, in peccatum simile corruerunt, his qui postquam geniti sunt, et exaltati, spreverunt Patrem suum. Vel certe nunc ipsi describuntur, qui et ante descripti sunt, siquidem et ibi post peccatum dicitur ad eos: « Dereliquistis Dominum, et ad iracundiam concitastis Sanctum Israel, » et nunc, quod « ipsi non crediderunt, et exacerbaverunt Spiritum sanctum ejus. » Ex præsentī ergo loco societas Spiritus ad Dominum ostenditur. Qui dereliquit Dominum, et est incredulus, et ad iracundiam provocat Sanctum Israel, et exacerbat Spiritum sanctum ejus. Eadem indignatio super peccatoribus tam ad Spiritum sanctum, quam ad Sanctum Israel refertur. Unde et in consequentibus similibus copula Trinitatis ostenditur, dicente Scriptura, Dominum ad inimicitias esse conversum, his qui exacerbaverunt Spiritum sanctum ejus, et tradidisse eos sempiterno cruciatui, postquam non sermone, sed rebus in sanctum ejus Spiritum blasphemaverunt. Ipse igitur qui « eis conversus est ad inimicitiam, debellavit eos, » et subiecit multiplicibus longisque cruciatibus, ut nec in præsentī tempore, nec in futuro consequantur veniam peccatorum. Exacerbaverunt enim Spiritum sanctum ejus, et blasphemaverunt in illum.

48. Si autem volueris hoc de Judæis intelligere, qui crucifixerunt Dominum Salvatorem, et idcirco exacerbaverunt Spiritum sanctum, id quod scriptum est, « ipse debellavit eos, » ad illam est intelligentiam referendum, quod Romanis traditi sunt, quando venit super eos ira Dei in finem. In universo enim orbe cunctisque regionibus soli exsules patriæ, in terra vagantur aliena, non urbem antiquam, non sedes proprias possidentes, id quod prophetis et Salvatori suo fecerunt, receperunt. Quia enim sanguinarii, et vesano semper furore capti (11), non solum prophetas occiderunt, lapidaveruntque eos qui ad se missi fuerant, sed ad impietatis culmen egressi, Dominum Salvatorem, qui pro cunctorum salute descendere dignatus fuerat ad terras, prodiderunt et crucifixerunt, propterea expulsi sunt urbe quam prophetarum et Christi crure maculaverunt. Secundum igitur hunc sensum debellatos eos a Domino intelligere debemus, non ad breve tempus, sed

⁹¹ Isa. i, 3. ⁹² Psal. cxvii, 14. ⁹³ Luc. ii, 10. ⁹⁴ Psal. lxxvii, 21. ⁹⁵ Exod. xxxii, 31. ⁹⁶ Sap. xi, 27.

(9) Vatic. « Evangelium magnum, et natus est vobis, » Græco ipso textu dissentiente.

(10) In ms. Tolos., « Deus, Deus, Deus salvandi. »

(11) Duo mss. Vatic. et Reg. cum veteri editione, « furore raptati: »

ad omne futurum sæculum usque ad consummationem mundi (12). Quippe (ut diximus) profugi atque captivi, in universis aberrant nationibus, non urbem, non regionem propriam possidentes. Attamen quia naturaliter benignus est et misericors is qui eos debellaverat, tribuit eis locum poenitentiae, si velint ad meliora converti. Unde et dicitur, « recordatus est dierum sæculi (15). » Recordatus enim temporum futurorum, clausam januam aliqua eis ex parte reseravit, ut postquam intraverit plenitudo gentium, tunc omnis Israel (qui hac fuerit dignus appellatione) salvatur. Licet enim in id temeritatis eruperint, ut eum qui propter eos missus fuerat, interficerent, dicentes: « Sanguis ejus super nos, et super filios nostros », tamen Deus suscitavit eum de terra, in cujus corde tribus diebus et tribus noctibus fuerat commoratus: pastorem ovium suarum. Siquidem ita contextitur, « qui eduxit de terra pastorem ovium suarum. »

49. Quod vero pastor ovium Deus, qui nunc prophetali sermone describitur, Dominus sit, manifestus in Evangelio discimus, ipso Salvatore testante, « Ego sum pastor bonus, et animam meam pono pro ovibus meis ». Et iterum: « Oves meae vocem meam audiunt ». Post hæc omnia propheta (14) ait, « Ubi est qui posuit super eos Spiritum sanctum? » Admiratur quippe de quanta felicitate ad quantas miseriae pervenerint. Et quodam modo loquitur (15): Qui eos redemerat, qui posuerat in illis Spiritum sanctum suum, habitans cum eis, ubi nunc est? quo abiit? Dereliquit eos, quia ipsi prius dereliquerunt, et ad iracundiam provocaverunt Sanctum Israel. Posuerat autem dudum in eis Spiritum sanctum Deus, cum adhuc boni essent, et præceptis ejus obsequi niterentur. His enim tantummodo Spiritus sanctus inseritur, qui, vitiiis derelictis, virtutum sectantur chorum, et juxta eas, et per eas in fide Christi victitant. Quod si paulatim negligentia subrepente cœperint ad pejora confluere (16), concitant adversum se habitorem suum Spiritum sanctum, et eum qui illum dederat, convertunt ad inimicitias. Huic quid simile et Apostolus ad Thessalonicenses scribens, ait, « Neque enim vocavit nos Deus ad immunditiam, sed ad sanctificationem ». »

50. Itaque qui spernit, sive quod melius habetur

A in Græco, « qui prævaricatur (17), » non hominem prævaricabitur, sed Deum, qui dedit Spiritum sanctum suum in vobis. Nam in his sermonibus Deus vocans per fidem in sanctificationem, id est ut sancti Spiritus fierent credentes (18), dedit eis Spiritum sanctum. Et quandiu præcepta Dei servaverunt, permansit in eis Spiritus sanctus, quem acceperunt. Quando vero amore lubrico (19) corruerunt, et ad immunditiam sunt delapsi, spreverunt, sive prævaricati sunt Dominum, qui dederat eis Spiritum sanctum, ut non immunditiæ deservirent, sed ut sanctificarentur. Unde poenas luent qui ista commiserunt, non quasi hominem, sed quasi Deum spernentes. Et ut sciamus Dominum esse Spiritum sanctum, qui datur credentibus, ex ipsius prophetæ Isaia discamus eloquio, qui inducit ad quempiam dicentem Dominum: « Spiritus meus in te est, et verba mea dedi in os tuum ». Ostenditur enim ex sermone præsentis, quod qui acceperit Spiritum Dei, simul cum eo et verba Dei possideat, sermones videlicet scientiæ et sapientiæ. Necnon et in alio loco ejusdem prophetæ Deus loquitur: « Dedi Spiritum meum super eum ». Qui ergo posuit in eis Spiritum sanctum, Moysen dextera sua sanctificatum esse commemorat, sive illum illustrem virum, et mysteriorum Dei initiatorum, de quo ad Jesum filium Nave Dominus ait: « Moyses famulus meus », sive Legem suam, quæ in Veteri scripta est Instrumento. Nam crebro legisse me meminisse Moysen appellatum esse pro lege, ut in Apostolo: « Usque in hodiernum diem, quando legitur Moyses ». Et Abraham ad divitem in suppliciis constitutum, « Habent, » inquit, « Moysen et prophetas ». Et certe liquido comprobatur ibi Moysen, non supradictum virum significatum esse, sed legem.

51. Porro quæ est dextera Dei, quæ adduxit Moysen, nisi Dominus et Salvator noster? Ipse est enim dextera Patris, per quem salvat et exultat et facit virtutem, sicut alibi de Deo dicitur: « Salvavit sibi (20) dextera sua, et brachium sanctum ejus ». Et rursum: « Dextera Domini fecit virtutem, dextera Domini exaltavit me: non moriar, sed vivam, et narrabo opera Domini ». Et certe vocem hanc ex persona Dominici Hominis (21) proferri, quem unigenitus Filius Dei assumere dignatus est ex virgine,

¹⁷ Matth. xxvii, 25. ¹⁸ Joan. x, 11. ¹⁹ ibid. 27. ²⁰ Jos. i, 15, 15. ²¹ II Cor. iii, 14. ²² Luc. xvi, 29.

¹ I Thess. iv, 7. ² Isa. lxx, 21. ³ Isa. xlii, 1. ⁴ Psal. xcvi, 1. ⁵ Psal. cxviii, 16.

(12) Erat præfixo puncto, « Usque ad consummationem quippe mundi, ut diximus, » etc., quæ castigantur a mss.

(13) Vitiosa metathesi obtinebat in editis « aliqua ex eis parte. » Scripti emendant.

(14) Ita in mss. frequenter « prophetes » in recto scribitur Græcorum more, unde editi supine admodum « prophetis » legunt. Est autem Isaias, in cujus expositione loci perseverat.

(15) Perperam editi, quin etiam mss. « et quomodo loquitur? » Tum vetus editio, « qui eos redemerat, qui exaltaverat, qui posuerat, » etc.

(16) Minus recte editi, « negligentia suggerente cœperit ad pejora confluere. »

(17) Al. « prævaricatur, » in Græco ἀποστρέφω.

(18) Vetus edit. « idem ut sanctificaret credentes. »

(19) Vatic. « vitio lubrico: » vetus edit., « vitiorum, » etc.

(20) Iidem libri, « salvavit ei. » Græc., ἔσωσεν αὐτόν.

(21) Dispicuit olim nonnullis Patribus dici Salvatorem « Dominicum hominem, » quo sermone separari hominem a Domino, et Christum dividi nova quapiam subtilitate suspicabantur. Revera Apollinaristarum propria erat isthæc loquendi formula, quam Gregorius Nazianzenus epist. 1 ad Cledonium, reprehendit. Hinc etiam excogitata Rufino contra Hieronymum fabula, quam ipse Apol. lib. ii recitat,

ex ipso loco manifeste comprobatur, quia ipse est A dextera Dei, sicut scriptum est in Actibus apostolorum, quod factus sit ex semine David secundum carnem, genitus de Virgine, superveniente in eam Spiritu sancto, et virtute Excelsi obumbrante eam. De quo David prophetavit in Spiritu, quod a mortuis resurgens, assumptus sit in cœlos, dextera Dei sublevatus (22). Scribitur ibi autem in hunc modum: « Prævidens idem David locutus est de resurrectione Christi, quoniam non derelictus (23) in inferno, neque caro ejus vidit corruptionem. Hunc Jesum suscitavit Deus, cui nos omnes testes sumus. Dextera igitur Dei elevatus, et repositionem Spiritus sancti accipiens a Patre, effudit hoc donum in nobis, quod vos videtis et auditis, neque enim David ascendit in cœlos ». Nulli quippe dubium, B exaltatum dextera Dei, et ab inferis resurgentem esse Dominum Jesum, sicut ipse Scripturæ sermone testatus est. Iste ergo qui resurrexit a mortuis dicit: « Ego dormivi et somnum cepi, et resurrexi, quia Dominus suscitavit me ».

53. Ipse ergo sermone Dei (24) assumptus in cœlum, elevatus esse ab ea, de qua supra diximus, dextera Dei prædicatur, et accepisse repromissiones Spiritus sancti a Patre, et effudisse illum in credentes, ita ut omnium linguis loquerentur magnalia Dei. Nam et Dominicus Homo accepit communicationem Spiritus sancti, sicut in Evangeliiis scribitur: « Jesus ergo repletus Spiritu sancto, regressus est a Jordane »; et in alio loco: « Reversus est Jesus in virtute Spiritus in Galilæam ». Hæc autem absque ulla calumnia de Dominico Homine, qui totus Christus, unus est Jesus Filius Dei (25), sensu debemus pietatis accipere, non quod alter et alter sit, sed quod de uno atque eodem, quasi de altero secundum naturam Dei, et hominis disputetur, et quia Deus Verbum unigenitus Filius Dei, neque immutationem recipit, nec augmentum. Siquidem Ipse est honorum omnium plenitudo.

⁹ Act. II, 31-34. ¹⁰ Psal. III, 6. ¹¹ Luc. IV, 71. ¹² Luc. VIII, 55. ¹³ Psal. CXLII, 10. ¹⁴ Esdr. IX, 20. ¹⁵ I Thess. V, 23. ¹⁶ Joan. XVII, 47. ¹⁷ Luc. XVIII, 49. ¹⁸ Hebr. II, 41. ¹⁹ I Cor. I, 50. ²⁰ Psal. CXVII, 1.

« quod Athanasii librum, ubi Dominicus Homo scriptus est, Apollinaristæ ad legendum acceptum ita corruerint, ut in litura id quod raserant rursus scriberent, ut scilicet non ab illis falsatum, sed » a Hieronymo « additum putaretur. » Denique Augustinus cum ea locutione usus esset lib. LXXXIII, quæst. 36, eam postmodum emendari voluit lib. I *Retractat.*, c. 19, quia cum Christus sit Dominus, improprie Dominicus diceretur, quasi significaretur illum non esse Deum, et Dominum, sed Dominicum, hoc est suppositum humanum unitum Domino, seu supposito Domini, quare duo supposita in Christo fingerentur, ut Nestorius blasphemavit. Nihilominus eam vocem alii potissimum Græci absque ulla dubitatione usurpant. S. Gregorius Nyssenus Orat. secunda de S. Stephano, ὁ μὲν γὰρ Κυριακὸς ἀνθρώπος τοῦ Δομηνικοῦ, « Dominicus homo Salvatoris. » S. quoque Epiphanius in *Ancorato* n. 95, alique. E. Latinis Cassianus Collat. II, cap. 15. « Homo, » inquit, « ille Dominicus, qui redemit humanum genus. » Est autem illis, ut et præsentii Didymi loca, cuius gratia hæc scribo, illa adhibenda expositio S. Thomæ III part., quæst. 46, art. 3:

53. Satis abunde de prophetæ testimonio disputatum est, nec ad reliqua pergamus, ut quomodo scimus quod (26) Pater et Filius sanctos et bonos sui communicatione perficiunt: sic sanctus quoque Spiritus participatione sui bonos efficiat sanctosque credentes; et ex hoc etiam unius eum Patre et Filio substantiæ esse doceatur. Dicitur in Psalmis ad Dominum: « Spiritus tuus bonus deducet me in terram rectam ». Scimus autem in quibusdam exemplaribus scriptum esse, « Spiritus sanctus tuus. » Porro in Esdra absque ulla ambiguitate bonus Spiritus appellatur: « Spiritum tuum bonum dedisti, ut eos faceres intelligere ». Quod autem Pater sanctificet, Apostolus scribit, dicens: « Deus autem pacis sanctificet vos perfectos (27). » Et Salvator ait: « Pater sanete, sanctifica eos in veritate, quia verbum tuum est veritas ». Perspicue dicens: In me (qui Verbum tuum sum, et veritas tua) sanctifica illos fide et consortio mei. Dictus est et alibi bonus Deus: « Nemo bonus, nisi unus Deus ». Superius quoque ostendimus quoniam Filius sanctificet, Paulo in eadem verba congruente: « Etenim qui sanctificat, et qui sanctificantur, ex uno omnes ». Sanctificantem significans Christum, et sanctificatos eos, qui possunt dicere, « Factus est nobis sapientia ex Deo Christus, et justitia, et sanctificatio ». Appellatur siquidem et Spiritus sanctificationis. Unde et ad eum dicitur: « Et omnes sanctificati sub manibus tuis, et sub te sunt. » Bonus Dominus noster Jesus Christus, et ex bono Patre generatus est, et de eo legimus: « Confitemini Domino, quoniam bonus ». Constituteatur illi autem qui ab eo aut veniam obsecrant peccatorum, aut gratias referunt ejus clementiæ pro indultis beneficiis. Spiritus quoque sanctus eos quos dignatur implere, sanctificat, ut superius jam demonstratum est, quando ostendimus eum participabilem et a multis simul capi posse. Et nunc in præsentii Pauli testimonio largitor sanctificationis ostenditur, in eo

²¹ Luc. VIII, 55. ²² Psal. CXLII, 10. ²³ Esdr. IX, 20. ²⁴ Hebr. II, 41. ²⁵ I Cor. I, 50. ²⁶ Psal. CXVII, 1.

« Homo Dominicus nonnulla ratione potest defendi, quia scilicet potest aliquis dicere, quod dicitur Homo Dominicus ratione humanæ naturæ, quam significat hoc nomen homo, non autem ratione suppositi. »

(22) Vatic., « Dei in dexteram sublevatus: » haud recte.

(23) Vetus edit., « derelicta in inferno anima ejus: » paulo infra voces, « donum in nobis, » desiderantur.

(24) Eadem, « Iste ergo qui surgens a mortuis, sermone Dei, » etc.

(25) Absunt a veteri editione isthæc, « qui totus Christus unus est Jesus Filius Dei. » Certe ne « Dominicus homo » Apollinariorum sensu accipiatur, addita sunt, a Didymone, aut Hieronymo, an ab aliis non judico. Recole notam superiorem 21.

(26) Vocule: « scimus quod » in Vaticano et veteri edit. desiderantur. Mox Regiæ cod. « bonus efficit suos credentes. »

(27) Vatic., « vos per omnia, » cum Vulgata Græc. ὑμᾶς ὁμοτελεῖς.

quod ait : « Debemus autem et nos gratias agere Deo semper pro vobis, fratres dilecti a Domino, quia elegit Deus nos primitias in salutem, in sanctificatione Spiritus sancti, et fide veritatis ²¹. » Nam et in hoc loco charismata Dei subintelliguntur in Spiritu, cum in sanctificatione Spiritus, fides pariter, et veritas possidentur (28).

54. Quia ergo recte, et pie, et ut se veritas habet, hæc diximus, sanctificationis, bonitatisque vocabulum, et ad Patrem, et ad Filium, et ad Spiritum sanctum æque refertur, sicut ipsa quoque appellatio Spiritus. Nam et Pater Spiritus dicitur, ut ibi : « Spiritus est Deus ²². » et Filius Spiritus (29) : « Dominus, » inquit, « Spiritus est ²³. » Spiritus autem sanctus, semper Spiritus sancti appellatione censetur, non quod ex consortio tantum nominis Spiritus cum Patre ponatur et Filio, sed quod una natura, unum possideat et nomen. Quia vero Spiritus vocabulum multa significat, enumerandum est breviter quibus rebus nomen ejus aptetur. Vocatur spiritus et ventus, sicut in Ezechiele : « Tertiam autem partem disperges in spiritum ²⁴. » hoc est, in ventum. Quod si volueris secundum historiam illud sentire, quod scriptum est, « In spiritu violento conteres naves Tharsis ²⁵, » non aliud ibi spiritus, quam ventus accipitur. Neenon Salomon inter multa hoc quoque munus a Deo accepit, ut sciret violentias spirituum; non aliud se in hoc accepisse demonstrans, quam scire rapidos ventorum flatus, et quibus causis eorum natura subsistat. Vocatur et anima spiritus, ut in Jacobi Epistola : « Quomodo corpus tuum (30) sine spiritu mortuum est, » et reliqua ²⁶. Manifestissime enim spiritus hic nihil aliud nisi anima nuncupatur. Juxta quam intelligentiam et Stephanus animam suam spiritum vocans, « Domine, » inquit, « Jesu, suscipe spiritum meum ²⁷. » Illud quoque quod in Ecclesiaste dicitur : « Quis scit an spiritus hominis ascendat sursum, et spiritus jumenti descendat deorsum ²⁸. » Considerandum utrumnam et pecudum animæ spiritus appellentur. Dicitur etiam excepta anima, et excepto spiritu nostro, spiritus alius (31) quis esse in homine, de quo Paulus scribit : « Quis enim scit hominum ea quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis, qui in eo est ²⁹. » Si enim voluerit contendere quispiam animam hic significari in spiritu, quis erit homo cujus cogitationes, et arcana, et secreta cordis occulta nesciat homo (32)

A nisi spiritus ejus, quia de corpore solitario hoc intelligere velle perstultum est.

55. Quod si arguta nititur fraude subrepere, de Spiritu sancto hæc scripta contestans; si diligenter verba ipsa consideret, cessabit asserere mendacium. Siquidem ita scriptum est : « Quis enim scit hominum quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis, qui in eo est? Sic et ea quæ sunt Dei, nemo scit, nisi Spiritus Dei ³⁰. » Quomodo enim alius est homo, alius est Deus, sic et spiritus hominis, qui est in eo, separatur a Spiritu Dei, qui est in eo : quem Spiritum sanctum frequenter ostendimus. Sed et in alio loco idem Apostolus a nostro spiritu Spiritum Dei secernens, ait : « Ipse Spiritus testimonium perhibet spiritui nostro ³¹, » hoc significans, quod spiritus Dei, id est Spiritus sanctus, testimonium spiritui nostro præbeat : quem nunc diximus esse Spiritum hominis. Ad Thessalonicenses quoque : « Integer, » inquit, « spiritus vester, et anima et corpus ³². » Sicut enim alia est anima, et corpus aliud : sic et aliud est spiritus ab anima, quæ suo loco specialiter appellatur. De quo et oravit [al. orat], ut integer cum anima servetur et corpore, quia incredibile est, atque blasphemum, orare Apostolum, ut Spiritus sanctus integer servetur, qui nec imminutionem (33) potest recipere, nec profectum. De humano ergo, ut diximus, spiritu in hoc Apostoli sermo testatus est.

56. Appellatur quoque supernæ rationabilesque virtutes, quas solet Scriptura angelos et fortitudines nominare, vocabulo spiritus, ut ibi : « qui facis [al. facit et suos] angelos tuos spiritus ³³; » et alibi : « Nonne omnes sunt administratores spiritus ³⁴. » Puto ad hunc sensum et illud referri, quod in Actibus apostolorum scribitur : « Spiritus Domini rapuit Philippum, et non amplius eum vidit eunuchus ³⁵, » id est angelus Domini in sublime elevans Philippum, transtulit illum in alium locum. Rationales quoque aliæ creaturæ, et de bono in malum sponte propria profluentes, spiritus pessimi, et spiritus appellantur immundi; sicut ibi : « Cum autem spiritus immundus exierit ab homine; et in consequentibus : « Assumit septem alios spiritus nequiores se ³⁶. » Spiritus quoque dæmones in Evangeliiis appellantur. Sed et hoc notandum, nunquam simpliciter spiritum, sed cum aliquo additamento spiritum significari contrarium, ut spiritus immundus, et spiritus dæmonis; hi vero qui sancti sunt spiritus, absque ullo additamento spiritus simpliciter appellantur

²¹ II Thess. II, 12. ²² Joan. IV, 24. ²³ II Cor. III, 17. ²⁴ Ezech. V, 2. ²⁵ Psal. XLVII, 8. ²⁶ Jac. II, 26. ²⁷ Act. VII, 38. ²⁸ Eccl. III, 21. ²⁹ I Cor. II, 11. ³⁰ I Cor. II, 10. ³¹ Rom. VIII, 16. ³² I Thess. V, 23. ³³ Psal. CIII, 4. ³⁴ Hebr. I, 14. ³⁵ Act. VIII, 39. ³⁶ Matth. XII, 43-45.

(28) Reginæ liber, « in sanctificatione Spiritus Pater et veritas possidentur. »

(29) Pessime acceptos duos hosce Scripturæ textus ita restituo ac distinguo. Erat in altera « Dominus, » vel « Domini, spiritus ejus » pro « est. »

(30) Alium ab isto e Jacobi Epistola locum substituit Reginæ cod.; hunc nempe, cap. IV, 5 : « Ad invidiam concupiscit Spiritus qui habitat in vobis : » subditque, « Spiritus enim nihil aliud, » etc. In eo qui exhibetur vocem « tuum » non habet Vatic.

liber, neque ipse Jacobi textus.

(31) Insigni errore editi hactenus, et passim mss. legebant « et excepto Spiritu sancto, spiritus alius, » etc. Substitui « spiritui nostro, » ad codicis Reginæ fidem, maxime vero ad rectæ rationis argumentum, et Paulini testimonii sensum.

(32) Vatic. et Reginæ cod., « nesciat alius homo. »

(33) Sic lego ex veteri editione; in aliis enim erat « immutationem. »

57. Sciendum quoque quod nomen spiritus, et voluntatem hominis, et animi sententiam sonet. Volens quippe Apostolus virginem non solum opere, sed et mente sanctam esse, id est, non tantum corpore, sed et motu cordis interno, ait, « Ut sit sancta corpore et spiritu »³⁷; » voluntatem spiritu et corpore opera significans. Considera utrum hoc ipsum in Isaia sonet, quod scriptum est: « Et scient, qui spiritu errant, intellectum »³⁸. Qui enim errore iudicii alia pro aliis bona [al. bono studio] existimant, accipient intellectum, ut corrigatur error illorum, ut pro pravis ea quæ recta sunt eligant. Necnon et illud: « Una fortitudo spiritus vestri »³⁹ [al. nostri], vide an idipsum ostendat. Et super omnia vocabulum spiritus altiores et mysticum in Scripturis sanctis significat intellectum, ut ibi: « Littera occidit, spiritus autem vivificat »⁴⁰; » litteram dicens simplicem, et manifestam juxta historiam narrationem; spiritum vero, sanctum et spirituale nosse (34) quod legitur. In hanc congruit voluntatem et illud: « Nos sumus circumcisi, qui spiritu Domino servientes sumus, et non in carne confidentes »⁴¹. Qui enim non littera carnem concidunt, sed cor spiritu circumcidunt, auferentes omne ejus superfluum, quod generationi proximum est, et amicum, hi vere (35) spiritu circumcisi sunt, in occulto Judæi, et veri Israelitæ, in quibus non est dolus. Qui transcendentes umbras et imagines Veteris Testamenti, cultores veri adorant Patrem in spiritu et veritate »⁴²: in spiritu, quia corporalia et humilia transcendunt; in veritate, quia typos, et umbras, et exemplaria relinquentes, ad ipsius veritatis venere substantiam; et, ut jam diximus, humili et corporea verborum simplicitate contempta, ad spirituales legis notitiam pervenerunt.

58. Hæc interim juxta possibilitatem ingenii nostri quot res spiritus significaret, attigimus, suo tempore quid unumquodque significet, si Christus tribuerit, disseriuri. Nonnunquam autem Spiritus, et Dominus noster Jesus Christus, id est, Dei Filius appellatur. « Benignus siquidem est Spiritus sapientiæ »⁴³. Et in alio loco: « Dominus autem Spiritus est »⁴⁴, » ut ante diximus, ubi etiam illud adjunximus, « Spiritus Deus est »⁴⁵, » non juxta nominis tantum communionem, sed juxta naturæ substantiæque consortium. Quomodo enim quorum diversa substantia est, interdum evenit ut communi vocabulo nuncupentur, et hæc dicuntur ὁμώνυμα: ita eorum, quorum eadem est natura atque substantia, cum societate vocabuli, naturæ quoque æqualitas copulatur, et disciplinæ dialecticorum est appellare hæc συνώνυμα. Idcirco et Spiritus vocabulum, et si quid

aliud in Trinitate usurpari solet, συνώνυμον est; verbi gratia, sanctus bonus (36), et cætera hissimilia, de quibus paulo ante perstrinximus.

59. Porro ad hæc necessario devoluti sumus, ut quia frequenter appellatio spiritus in Scripturis est respersa divinis, non labamur in nomine, sed unumquodque secundum locorum varietates et intelligentias accipiamus. Omni itaque studio ac diligentia vocabulum Spiritus, ubi et quomodo appellatum sit, contemplantes, sophismata eorum et fraudulentas decipulas conteramus, qui Spiritum sanctum asserunt creaturam. Legentes enim in propheta, « Ego sum firmans (37) tonitruum, et creans Spiritum »⁴⁶, » ignerantia multiplicis in hac parte sermonis, putaverunt Spiritum sanctum ex hoc vocabulo demonstrari, cum in præsentiarum spiritus nomen ventum sonet. Necnon in Zacharia audientes locutum Dominum, quod ipse sit qui creat spiritum hominis in eo »⁴⁷, existimaverunt Spiritum sanctum etiam in hoc capitulo significari, non animadvertentes quod animam hominis, aut spiritum (quem tertium in homine esse jam diximus) spiritus appellatio significet. Ergo ut prælocuti sumus, quomodo unumquodque dictum sit, consideremus, ne forte per ignorantiam in barathrum decidamus erroris. Si quidem in aliis rebus ex consortio vocabulorum error eveniens, confusionem et pudorem ei qui erravit importat; de supernis vero et divinis lapsus ad prava, ad æternam pœnam deducit et tartarum [al. barathrum], maxime cum semel deceptus noluerit respicere, sed suum defensare impudenter errorem. Decebat etiam, et magnitudo voluminis exigebat, ut finem acciperet oratio.

60. Verum quia infert se quæstio adversus ea quæ superius disputavimus: quam idcirco tunc prætermisimus, ne textum sermonis irrumperet, et interpiam prædicationem impia contentio poneretur, necessarium puto ad propositum respondere, et lectoris arbitrio, quid super his sentiat, derelinquere. Disputantibus ergo supra, quod animam vel mentem hominis nulla creatura juxta substantiam possit implere, nisi sola Trinitas, quia tantummodo secundum operationem, et voluntatis errorem, sive virtutem, animus de his quæ creata [al. sociata] sunt impletur: oborta est quæstio nostra, quasi sententiam solvens, quod creata substantia, quæ in Scripturis Satanas appellatur, ingrediatur in aliquos, et cor quorundam implere dicatur. Nam ad eum qui medietatem pretii de agro vendito sibi, aliud profitens, reservaret, a Petro apostolo dictum est: « Anania, quare implevit Satanas cor tuum »⁴⁸? Et de Juda loquitur ipse Salvator, quod intraverit

³⁷ I Cor. vii, 34. ³⁸ Isa. xxix, 24. ³⁹ Isa. xi, 15. ⁴⁰ Sap. i, 6. ⁴¹ II Cor. iii, 17. ⁴² Joan. iv, 24. ⁴³

⁴⁴ II Cor. iii, 6. ⁴⁵ Philipp. iii, 3. ⁴⁶ Joan. iv, 24. ⁴⁷ Amos iv, 12. ⁴⁸ Zach. xii, 1. ⁴⁹ Act. v, 3.

(34) Iterum ex eadem editione et Vatic. ms., cum antea, « esse » pro « nosse » legeretur.

(35) Vitiose et hiulco sensu erat, « hi vero » pro « vere »: tum novo mendo, « veræ Israelitæ » pro « vere », aut « veri ».

(36) Emendo ex veteri editione, « Sanctus bonus, » cum esset contra Auctoris mentem, « Spiritus bonus. »

(37) Pro « sum firmans, » Græc. στερεών, erat « confirmavi. » In aliquot mss., « sum formans. »

in eum Satanas. Ad quod postea respondendum est. Interim nunc disputemus (38) adversum id quod scriptum est, « quare implevit Satanas cor tuum »? quomodo Satanas mentem alicujus et principale (39) cordis impleat, non ingrediens in eum et in sensum ejus, atque, ut ita dicam, aditum cordis introiens, siquidem hæc potestas solius est Trinitatis; sed quasi callidus quidam et nequam ac fallax fraudulentusque deceptor, in eos animam humanam malitiæ affectus trahit, per cogitationes et incentiva vitiorum, quibus ipse plenus est. Denique et ipse Elymas magus filius diaboli, juxta malitiam nequitiamque subsistens, plenus omni dolo et malitia, scribitur « Satana patre ejus, » hanc ei voluntatem, quasi ex consuetudine vitiorum in naturam vertente (40). Arguens itaque eum apostolus Paulus atque corripuens ait : « O plene omni iniquitate et omni dolo, filii diaboli, inimice justitiæ Dei »! Quia enim versipellis et callidus, omnem in se dolum fraudulentæ suscepit, appellatur filius diaboli, quia implebat ipse omne principale illius fraude et iniquitate, et omni malitia; in tantum illiciens eum atque decipiens, ut ipse Satanas implesset animam ipsius, et habitare in eodem putaretur, quem ad omnes suæ perversitatis dolos, ministrum sibi ac famulum præparaverat (41).

61. Ad id vero quod secundum posueramus [Vat. proposueramus] exemplum, quia in Judam introisset Satanas, hoc dicendum est. Observans diabolus quibusdam motibus et operationum signis, ad quæ potissimum Judæ cor esset vitia proclivius, deprehendit eum patere insidiis avaritiæ, et reperta cupiditatis janua, misit in mentem ejus quomodo desideratam pecuniam acciperet, et per occasionem lucri, proditor magistri et Salvatoris sui existeret, argentum pro pietate commutans, et suscipiens pretium sceleris a Phariseis atque Judæis. Hæc ergo cogitationis occasio locum tribuit Satanæ, ut in cor ejus introiens, impleret eum pessima voluntate. Introivit ergo non secundum substantiam, sed secundum operationem, quia introire in aliquem, increatæ naturæ est ejus, quæ participetur a pluribus. Imparticipabilis ergo diabolus est, non creator, sed creatura subsistens. Unde et convertibilis atque mutabilis, e sanctitate decidit atque virtute. Diximus supra μετοχικόν [erat μετοχικῶς], id est, quod participatione capiatur, esse incorruptibile et immutabile, et consequenter æternum. Quod autem mutari potest,

» Joan. XIII, 27. » Act. XIII, 40. » Dan. XIII,

(38) Imperfecto sensu erat : « Interim nunc ad id quod scriptum est. » Verbum « disputemus » ex Regiæ ms. alterum « adversum, » ex ipso et Vaticano expressum est.

(39) Græce ἡγεμονικόν. Vide in commentariis in Matthæum.

(40) Vatic., « quasi ex consuetudine secundam pene injiciente naturam. »

(41) Idem, « ministrum sibi ac filium præparaverat. »

(42) Vetus edit., « qui adversus Susannam amorem in crudelitatem verterant. » Vatic., « qui adversus Susannam sæviebant, in crudelitatem verterat, et implevit animas, » etc.

A factum esse et habere principium. Porro quod incorruptibile sit, esse et retro et deinceps sempiternum. Non ergo, ut quidam putant, participatione naturæ, sive substantiæ implet quempiam diabolus, aut ejus habitator efficitur, sed per fraudulentiam, et deceptionem, et malitiam, habitare in eo creditur quem replevit. Hac autem fallacia etiam presbyteros, qui adversus Susannam in crudelitatem se verterrant (42), intravit, implens animas eorum incendio libidinis, et sera senii voluptate. Scriptum est enim : « Venerunt autem et duo presbyteri, pleni iniqua cogitatione »¹. In insidiis implevit et universum populum Judæorum, dicente propheta de eo : « Væ, gens peccatrix, populus plenus peccatis, semen pessimum, filii iniqui »². Semen quippe nequam diabolus (43), et filii ejus, propter iniquitatem et plenitudinem, dicti sunt peccatores. Si autem ab his qui ejus in Scripturis filii nominantur, juxta substantiæ participationem non capitur [al. nuncupantur], siquidem impossibile hoc esse in creaturis frequenter ostensum est, neque alius quis potest eum capere participatione substantiæ, sed tantummodo assumptione fraudulentissimæ voluntatis. Operationem quippe et studia non solum bonorum operum, sed etiam malorum in creaturis diximus; naturam vero atque substantiam solius in alios posse Trinitatis intrare (44).

62. Abunde, ut reor, occursum est propositæ questioni. Quia vero ineptum et stultum videtur, adversus fatua respondere, et si quid in buccam ruerit [al. irrui] impiorum, hoc velle dissolvere; non enim tantum impietas est, scelerata proponere, quantum et de sceleratis cum resistente velle (45) tractare; ideo illud quod solent jactare, prætereo sacrilega adversus nos audacia proclamantes : Si Spiritus sanctus creatus non est, aut frater est Dei Patris, aut patrius est unigeniti Jesu Christi, aut filius Christi est, aut nepos est Dei Patris, aut ipse Filius Dei est, et jam non erit unigenitus Dominus Jesus Christus, cum alterum fratrem habeat. Miseri atque miseres, non sentientes de incorporeis et invisibilibus, juxta corporalium et visibilium disputari non licere naturam. Fratrem esse vel patrum, nepotem vel filium, corporum nomina sunt, et imbecillitatis humanæ vocabula. Trinitas vero omnes has prætergreditur nuncupationes. Et quotiescunque in aliqua de his cadit; nominibus nostris, et incongruis vocabulis non suam naturam (46) loquitur. Cum

28. » Isa. I, 4.

(43) Cod. Regiæ, « filii diaboli. » Et mox Vatic. « dicti sunt peccatorum, » probo uterque sensu, nisi etiam meliori.

(44) Expressius Reg. ms., « sed etiam malorum participabilia esse in creaturis diximus, naturam vero atque substantiam solius Trinitatis in alios posse intrare. »

(45) Erat incommodo sensu, « saltem resistantem velle, » etc.; tum certo errore, « quod solent tractare, prætereo, » pro « jactare, » aut « jactitare, » quod habent emendatores libri.

(46) Male obtinebat, « non sua natura, » in recto. Emendat Vatic. et vetus editio.

igitur sancta Scriptura amplius de Trinitate non dicat, nisi Deum Patrem esse Salvatoris, et Filium generatum esse a Patre, hoc tantummodo debemus sentire quod scriptum est. Et ostenso quod Spiritus sanctus increatus sit, consequenter intelligere, quod cujus non est creata substantia, recte Patri Filioque societur.

63. Hæc juxta eloquii nostri paupertatem in præsentia dicta sufficiant, timorem meum, quod de Spiritu sancto loqui ausus sim, indicantis (47). Quicunque enim in eum blasphemaverit, non solum in hoc sæculo, verum etiam in futuro non dimittetur ei⁵³, nec ulla misericordia et venia reservabitur illi qui conculcaverit Filium Dei, et injuriam [al. contumeliam] fecerit Spiritui gratiæ ejus, in quo sanctificatus est⁵⁴. Quod quidem et in Deo Patre est intelligendum. Nam qui blasphemaverit in eum, et impie egerit, sine venia cruciabitur, nullo pro eo Dominum deprecante (48), sicut scriptum est, « Qui autem in Dominum Deum peccaverit, quis orabit pro eo⁵⁵? » Necnon et qui Filium negaverit co-

ram hominibus, negabitur ab eo coram Patre, et angelis ejus⁵⁶. Ergo quia nulla venia in Trinitatem conceditur blasphemantibus, omni studio et cautela est providendum, ut ne in brevi quidem parvoque sermone de ea disputantes, labamur. Quin potius si quis hoc volumen legere voluerit, quæsumus, ut mundet se ab omni opere malo, et cogitationibus pessimis: quo possit illuminato corde ea intelligere quæ dicuntur, et plenus sanctitate atque sapientia, ignoscere nobis, sicubi voluntatem nostram non implevit effectus, et tantummodo consideret qua mente quid dictum sit, non quibus expressum sermonibus. Sicut enim pietatis sensum nobis audaciter juxta nostram conscientiam vindicamus, ita quantum de eo loqui pertinet, venustatem rhetoricam facundiamque, juxta consequentiam (49) textumque sermonis, procul abesse simpliciter confitemur. Studii quippe nostri fuit, de Scripturis sanctis disserentibus, pie intelligere quæ scripta sunt, et imperitiam mensuramque nostri non ignorare sermonis.

⁵³ Matth. xii, 32. ⁵⁴ Hebr. x, 29. ⁵⁵ I Reg. ii, 25.

⁵⁶ Matth. x, 33.

(47) Reginæ liber et Vatic., « timorem tantum meum in eo, quod de Spiritu sancto loqui ausus sim, indicavi. »

(48) Idem Reg. ms., « nullo modo pro eo Domino deprecante. »

(49) Intrusa hic perperam « nos » vocula, sensus laborabat. Expunxi ope codicis Reginæ, qui itidem expuncta voce « juxta, » fere concinnius legit « facundia consequentiam. »

ΔΙΔΥΜΟΥ ΚΑΤΑ ΜΑΝΙΧΑΙΩΝ.

DIDYMI

CONTRA MANICHÆOS LIBER

INTERPRETE FRANCISCO COMBEFISIO.

(GALLAND., *Vetèrum Patrum Biblioth.*, t. VI, p. 309.)

CAP. I. Contrariorum ex integro nulla oppositio.

Οὐδεμία ἀντίθεσις ἐναντίων ἐξ ὧν ἀντίκειται, τῷ C καὶ κοινὰ τινὰ ὑπάρχειν τοῖς ἐναντίοις. Οἷον τὸ λευκὸν, ἐναντίον ὃν τῷ μέλανι, κατὰ μόνας τὰς διαφορὰς ἔχει τὴν ἐναντίωσιν, ὅντων αὐτοῖς κοινῶν χρώματος καὶ ποιότητος· οὐδὲν δὲ τῶν τοιούτων, τὴν περὶ αὐτὰ ἐναντιότητα προτέραν ἔχει πάντα γὰρ μετὰ τὰ κοινὰ· ἐν δὲ τοῖς κοινοῖς οὐκ ἔστιν ἐναντιότης. Δεῖ γὰρ κοινὸν χρῶμα καὶ ποιότητα εἶναι, ἵνα οὕτω τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν ᾗ, ὡσαύτως μετὰ τὸ ποῖον καὶ διάθεσιν ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ κακία. Εἰ τοίνυν ἀγένητοι δύο ἀρχαὶ καὶ αὐτὰ ἐναντίοι, ἡ ἐξ ὧν εἰσὶν τὴν ἐναντιότητα ἔχουσαι, ἡ ὑπάρχει τινὰ αὐταῖς κοινὰ. Ἀλλ' οὐδὲν ἐξ ὧν δέχεται ἐναντιότητα· ἔχουσι ἄρα καὶ αὐτὰ κοινὰ, τὸ εἶναι, τὸ οὐσία εἶναι, καὶ εἰ τι ἕτερον εὐρίσκειται περὶ αὐτὰς κοινόν. Ἐναν-

Nulla contrariorum ex integro oppositio est, ea scilicet ratione, quod et contrariis sunt quædam communia. Verbi gratia, album quod est contrarium nigro, quibus solum rationibus differt, habet ut contrarium sit; cum aliqui colorem et qualitatem communem ambo obtineant. Nihil autem eorum quæ ejus generis sunt, circa se prius habet, quod contrarium est. Hæc enim cuncta sequuntur ea quæ communia sunt; iniis autem quæ sunt communia, non est contrarium. Necesse enim est colorem esse et qualitatem, ut sit album et nigrum. Simili quoque ratione sequuntur virtus et vitium, ubi qualitas et dispositio ac affectio præit. Si igitur duo principia ingenta sunt, et hæc sunt contraria; vel ex toto sunt contraria, vel sunt quædam illis communia. At nihil ex integro contrarias

recipit rationes. Habent igitur hæc quoque communia, ut sint, et substantiæ sint, ac si quid aliud circa ipsa et in eis occurrat, quod commune sit. Contraria vero ea facit, quod alterum quidem bonum sit, alterum malum; quodque item aliud lux, aliud tenebræ sint. Prius ergo intelligitur esse hæc substantias, quam esse bonum et malum. Quod ergo contraria sunt, non penes communia est, sed penes proprietatem. Ponitur autem hæc esse ingenua; nihil vero est quod ingenuum antecedit. Ante hæc vero quidpiam est, ipsum nimirum quod dicebam communiter in eis exsistere. Ergo non sunt principia ingenua. Hæc enim ingenua, contraria sunt; quod autem illis communiter inest, ipsis prius est. Non ergo ingenua principia sunt, idcirco nimirum quod ingenuo nihil est anterius.

CAP. II. *Principium malum non est ingenuum, quia corruptibile.*

Sin autem dixerint, non ea ratione qua sunt ingenua, esse illa contraria; hoc quoque illis commune invenietur. Sed rursus quia malum ingenuum est malum, et bonum ingenuum bonum, reperietur ingenuum malum commune amborum, et ingenuum bonum commune item amborum. Si autem ut bonum sine ingenuo reperietur, fieri non potest; commune autem est ingenuum; utique etiam commune erit, quod necessario comes ingenuo est: hoc autem est bonum.

Sin autem dicant, non esse commune illorum, esse ingenuum; quatenus nimirum alteri inest, reliquo non inest: erit igitur ingenuum, vel bonum, vel malum; non autem bonum et malum. Quare si reperietur bonum ingenuum, malum erit ingenuum.

Præterea omne malum est puniendum; nihil vero quod sit puniendum, est incorruptibile: nullum igitur malum est incorruptibile, ne incorruptibiliter corruptibile sit.

Nihil quod corruptibile sit, est ingenuum: malum autem est corruptibile; non ergo malum est ingenuum.

Nihil est malum secundum substantiam, propterea quia malum qualitas est: nulla autem qualitas substantia est; non ergo malum substantia est.

Omnia contraria se vicissim interimunt; quæ autem sunt ingenua, nulli obnoxia eunt interitioni; non ergo contraria: quæ enim contraria sunt, a corruptione haud immunia sunt.

Nihil ingenuum est mutationi obnoxium; mutatur autem bonum, quod a malo superetur; non ergo bonum ingenuum est.

Ingenito nullius corruptionis innata appetitio inest, nullaque vis corrumpendi ac interimendi: inest autem malo ea appetitio; non igitur malum ingenuum est.

Divinæ Scripturæ, non solum homines [ἀνθρώπους] qui mali sint, tradendos supplicio dicunt, sed et ipsum diabolum⁷⁷. Omne autem quod supplicio traditur, mutationi obnoxium est: nihil vero mutationi obnoxium, est ingenuum; nihil ergo in iis quæ mala sunt, ingenuum est.

⁷⁷ Math. xxv, 41.

(50) Ἀνθρώπους. Testatur Combefisius, codicem præferre ἀνους, legitque ἀνθρώπους. Recte. Ipse tamen in textu reposuit ἄλλους. Quod non placet.

Α τίας δὲ ποιεῖ αὐτάς, τὸ τὴν μὲν ἀγαθὸν, τὴν δὲ κακὸν καὶ τὴν μὲν φῶς, τὴν δὲ σκότος εἶναι. Προεπινοεῖται δὲ τὸ εἶναι αὐτάς οὐσίας, ἢ τὸ ἀγαθὸν καὶ κακὸν ὑπάρχειν. Ἡ ἐναντιότης ἄρα οὐ κατὰ τὰ κοινὰ, ἀλλὰ κατὰ τὴν ιδιότητα. Τίθενται δὲ αὐτάς ἀγενήτους εἶναι· οὐδὲν δὲ πρὸ ἀγενήτου. Πρὸ τούτων δὲ τί ἐστίν, αὐτὸ δ' εἶπον κοινῶς αὐταῖς ὑπάρχειν· οὐκ ἄρα ἀγένητοι αἱ ἀρχαί. Αὗται γὰρ ἀγένητοι αἱ ἐναντίαι· τὸ δὲ κοινῶς αὐταῖς ὑπάρχειν πρὸ αὐτῶν. Οὐκ ἄρα ἀγένητοι αἱ ἀρχαί· οὐδὲν γὰρ πρὸ ἀγενήτου.

Ergo non sunt principia ingenua. Hæc enim ingenua, contraria sunt; quod autem illis communiter inest, ipsis prius est. Non ergo ingenua principia sunt, idcirco nimirum quod ingenuo nihil est anterius.

Εἰ δὲ λέγοιεν, μὴ κατὰ τὸ ἀγένητον ἔχειν αὐτάς τὴν ἐναντιότητα· καὶ τοῦτο κοινὸν αὐτῶν εὐρεθήσεται. Ἄλλ' ἐπεὶ ἀγενήτως τὸ κακὸν, κακὸν, καὶ τὸ ἀγαθὸν, ἀγαθόν· κοινὸν εὐρεθήσεται τὸ ἀγένητον κακὸν ἀμφοτέρων, καὶ τὸ ἀγένητον ἀγαθὸν ἀμφοτέρων. Εἰ γὰρ ἀγαθὸν ἀνευ τοῦ ἀγενήτου οὐ δύναται εὐρεθῆναι, κοινὸν δὲ τὸ ἀγένητον· κοινὸν ἄρα καὶ τὸ ἐξ ἀνάγκης ἐπόμενον τῷ ἀγενήτῳ· τοῦτο δὲ ἐστίν τὸ ἀγαθόν.

Εἰ δὲ λέγοιεν, μὴ κοινὸν αὐτῶν τὸ ἀγένητον εἶναι· ἢ θατέρῳ ὑπάρχει, τῷ λοιπῷ οὐκ ὑπάρχει· ἐστὶ τοίνυν ἀγένητον, ἢ τὸ ἀγαθόν, ἢ τὸ κακόν· οὐ τὸ ἀγαθὸν καὶ κακόν. Εἰ οὖν εὐρεθῇ τὸ ἀγαθὸν ἀγένητον, τὸ κακὸν γενετόν.

Ἄλλως τε πᾶν κακὸν κολαστέον· οὐδὲν κολαστέον ἀφθαρτόν· οὐδὲν ἄρα κακὸν ἀφθαρτόν, τῷ μὴ ἀφθάρτως ὑπάρχειν φθαρτόν.

Οὐδὲν φθαρτὸν ἀγένητον· ἐστὶ δὲ τὸ κακὸν φθαρτόν· τὸ ἄρα κακὸν οὐκ ἀγένητον.

Οὐδὲν κατ' οὐσίαν κακόν, τῷ τὸ κακὸν ποιεῖν εἶναι· οὐδὲν δὲ ποιεῖν οὐσία· τὸ ἄρα κακόν οὐκ οὐσία.

Πάντα τὰ ἐναντία, ἀλλήλων φθαρτικά· τὰ δὲ ἀγένητα ἀφθάρτα· οὐκ ἄρα ἐναντία· τὰ γὰρ ἐναντία οὐκ ἀφθάρτα.

Οὐδὲν ἀγένητον τρεπτόν· τρέπεται δὲ τὸ ἀγαθὸν κρατηθὲν ὑπὸ τοῦ κακοῦ· τὸ ἄρα ἀγαθὸν οὐκ ἀγένητον.

Τὸ ἀγένητον οὐκ ἐστίν ορεκτικὸν φθορᾶς τινος, οὐδέ γε φθαρτικόν· τὸ δὲ γε κακὸν ὀρεκτικὸν φθορᾶς· τὸ ἄρα κακὸν οὐκ ἀγένητον.

Αἱ θεαί· Γραφαὶ κολάσει παραδίδωσθαι, οὐ τοὺς ἀνθρώπους (50) κακοὺς μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν διάβολον, λέγουσιν. Πᾶν δὲ τὸ κολάσει παραδιδόμενον τρεπτόν· οὐδὲν δὲ τρεπτόν ἀγένητον· οὐδὲν ἄρα τῶν κακῶν ἀγένητον.

Ejusdem vocis compendium legerit quoque in suo exemplari Turrianus: sed eam in versione præterit, propterea forte quod ejus vium assequi haud valuit.

Τῶν δὲ ὧν ἐναντιούμενων οὐδὲν κοινόν. Ὡστε ἅπα ἄναγκη τὸ θατέρω ὑπάρχον, τῷ λοιπῷ μὴ ὑπάρχειν· ὑπάρχει δὲ τῷ ἀγαθῷ τὸ εἶναι ἀγέννητον· τῷ ἄρα κακῷ οὐδέτερον τούτων ὑπάρχει. Μὴ ὅν ἄρα τὸ κακόν.

Πᾶς ὁ εὐλόγως ὁρεγόμενός τινος, ἐπιτετευγμένην ἔχει τὴν βρεξιν, εἰ εὐλόγως ὁρέγεται. Θεὸς δὲ τοῦ φθεῖραι τὴν κακίαν ὁρέγεται· τῶν φαρτῶν ἄρα ἐστὶ ἡ κακία. Τῶν δὲ φαρτῶν οὐσα, ἀφανισθήσεται· ἀφανιζομένη δὲ, οὐκ ἐστὶν ἀγέννητος.

Εἰ ἀγέννητον τὸ κακόν, κατὰ φύσιν αὐτῷ ὑπάρχει τὸ κακὸν εἶναι. Οὐδεὶς δὲ τὸ κατὰ φύσιν ἐνεργῶν ἀμαρτάνει. Τὸ ἄρα κακὸν οὐχ ἀμαρτάνει· τὸ δὲ μὴ ἀμαρτάνον, οὐχ ὑπαίτιον. Ὑπαίτιος δὲ ὁ Σατανᾶς οὐκ ἂν ἀγέννητος.

Eorum quæ ex integro contraria sunt, nihil commune est. Quare omnino, quod uni inest, alteri non inesse necesse est. Inest autem bono esse ingenuum; malo igitur neutrum horum inest. Malum itaque nihil est.

Quicumque rem aliquam rite expetit, dum ita expetat, nihil ipsum vetat expetito potiri. Expetit autem Deus malitiam interitioni dare: igitur malitia eorum est, quæ interitioni obnoxia sunt. Quæ autem ex eorum genere sit quæ intereant, delebitur; quæ autem deleatur, haud ingenua est.

Si malum ingenuum est, illi ex natura est esse malum. Nemo autem peccat, dum id præstat et operatur, quod est ex natura. Malum igitur non peccat. Quod autem non peccat, in culpa non est. Est vero Satanas in culpa ac reus est; non ergo ingenuus est.

CAP. III. Homines, filii iræ.

Ἡ θεία γὰρ Γραφή τῶν πράξεων καὶ τῶν ἐπιτη-
δευμάτων, ὧν ποιοῦσιν οἱ ἄνθρωποι, λέγει αὐτοὺς
εἶναι υἱοὺς καὶ γεννήματα. Τοὺς γοῦν ὀργίλους καὶ
τὴν ἄλλην ἀμαρτίαν ἔχοντας, ὡς διὰ τοῦτο ὑποκει-
σθαι τῇ κατὰ κλάσιν ὀργῇ, τέκνα ὀργῆς ὀνομάζει,
ἥ φησιν ὁ Παῦλος· Καὶ ἡμεῖς φύσει τέκνα ὀργῆς, ὡς
καὶ οἱ Λοιποί. Οὗτοι μεταβάλλειν δυνατὸν (50'), ὡς μὴ
ἐστὶν τέκνα φύσει ὀργῆς. Παῦλος γοῦν περὶ ἑαυ-
τοῦ, καὶ τῶν παραπλησίως ἁγίων γεγεννημένων, λέ-
γει, ὅτι ἡμεῖς φύσει τέκνα ὀργῆς, ὡς καὶ οἱ Λοι-
ποὶ ἄνθρωποι, οἱ εἰσέτι δεῦρο ἐν τῷ ἀμαρτάνειν
ἄντες· προσκειμένοι δὲ τὸ φύσει, οὐ τὸ κατὰ φύσιν
σημαίνει, ἀλλὰ τὸ ἀληθεῖα. Τὸ γὰρ, ἡμεῖς φύσει
τέκνα ὀργῆς, λέγει, δηλῶν, ὅτι ἀληθεῖς ὑπεύθυνοι
ὀργῇ τυγχάνουσιν οἱ ἀμαρτάνοντες· ὥσπερ δὲ κατὰ
φύσιν τέκνον ὀργῆς γίνεται τῷ συνεῖναι αὐτῷ κακίαν,
οὕτω μεταβάλλων ἀληθείας γίνεται τέκνον καὶ ἀρετῆς.
Εἰρηται γοῦν περὶ τινων ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος τοιαῦτα·
'Εδικαιώθη ἡ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς· τέκνα
σοφίας τοὺς σοφοὺς λέγων. Ἐπεὶ γὰρ οἱ τέκνα τινὸς
ὄντες, ἐκ τοῦ τεκόντος ἔχουσιν τὸ εἶναι· ἔχουσι δὲ
καὶ οἱ ποιοὶ τὸ εἶναι ἐκ τῆς ποιότητος τῆς προσγενο-
μένης αὐτοῖς· εἰκότως οἱ ποιοὶ τέκνα καὶ υἱοὶ τῆς ποί-
ητος ὀνομάζονται. Ὡς γὰρ εἰρηται ὑπὸ τοῦ Σωτῆ-
ρος τοιαῦτα, Οὗτοι δὲ εἰσιν οἱ σοφοὶ σοφίας τέκνα·
οὕτω καὶ ἄλλους υἱοὺς εἰρήνης προσηγόρευσεν, φά-
σκων τοῖς μαθηταῖς· Ἐὰν εἰσέλθῃτε εἰς πόλιν, ἢ
εἰς οἰκίαν, καὶ ἢ ἐκεῖ υἱὸς εἰρήνης, ἢ εἰρήνη ὑμῶν
(ἢ διδομένη τῇ πόλει, ἢ τῇ οἰκίᾳ) ἐπαναπαύσεται
ἐπὶ τὸν ὄντα ἐν αὐτῇ υἱὸν εἰρήνης.

CAP. IV. Prudentia filiorum sæculi.

Πάλιν ὁ αὐτὸς Σωτὴρ φησιν· Φρονιμώτεροί εἰσιν
οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου ὑπὲρ τοὺς υἱοὺς τοῦ
φωτός, ἐν τῇ γενεᾷ τῇ ἑαυτῶν· υἱὸς φωτός λέγων
τοὺς πεφωτισμένους τῇ γνώσει τῆς ἀληθείας καὶ
τοῖς ἔργοις τῆς ἀρετῆς. Πρὸς οὓς καὶ φῶς γεγενη-

Divina Scriptura, operationum studiorumque qui-
bus se homines impendunt, ipsos filios esse dicit ac
proles. Proinde iracundos, ullique alii vitio man-
cipatos (quippe qui ea ratione supplicii iræ obnoxii
exsistant) filios iræ vocat; quemadmodum ait Pau-
lus: Et eramus natura filii iræ, sicut et ceteri⁵⁰.
Hos mutari nihil vetat, ut non sint amplius natura
filii iræ. Paulus denique, de se ipse, deque illis qui
pari ratione sancti evaserunt, ait, Eramus natura
filii iræ, sicut et ceteri homines, qui huc usque
sunt in peccato. Illud autem quod adjunctum est,
natura, non hoc significat quod ex natura est, sed
quod vere. Hoc enim dicit, Eramus natura filii iræ;
ut declaret, vere iræ obnoxios esse, qui peccant.
Quemadmodum autem natura filius iræ efficitur, ca-
ratione quod in peccato versatur; sic mutatione,
veritatis filius atque virtutis evadit. Denique dictum
est de quibusdam a Salvatore: Justificata est sa-
pientia a filiis suis⁵¹; sapientiæ filios vocante eos,
qui sint sapientes. Quia etenim qui alicujus filii
sunt, a parente esse habent, quod exsistant; qui-
que adeo imbuti qualitate sunt, ex ea quæ illis ac-
cessit qualitate, nanciscuntur ut sint; merito sic
imbuti qualitate, qualitatis filii nuncupantur ac
nati. Sicut enim a Servatore istiusmodi dictum est,
Hi sapientes sunt sapientiæ filii; ita etiam alios filios
pacis appellavit, dum ait discipulis⁵²: Cum intra-
veritis in civitatem aut domum, et si ibi fuerit filius
pacis, pax vestra (ipsa quæ datur civitati aut domui)
requiescet super illum, qui in ea est filius pacis.

⁵⁰ Ephes. II, 3. ⁵¹ Matth. XI, 19. ⁵² Luc. X, 5-8. ⁵³ Luc. XVI, 8. ⁵⁴ Matth. V, 14.

(50') Δυνατόν. An legendum δυνατόι? EDIT. PATROL.

Eos autem qui præsentis vitæ amore tenentur, et ad eam referunt quæcunque operantur, *saeculi huius filios* nominavit. Quanquam vero etiam prudentiores dixit filiis lucis, non simpliciter dixit esse prudentiores; sed in *generatione sua*; id est, in rebus ad hoc saeculum accommodatis, prudentiores sunt filiis lucis. *Sapientes enim sunt ut faciant mala: bene autem facere nescierunt*⁶². Quin et de Juda scriptum est, esse eum *filium perditionis*. Sic enim Dominus de illo dixit: *Ex discipulis meis nemo periiit, nisi filius perditionis*⁶³. Filium autem perditionis vocavit, quod ea fecerit quæ sunt perditionis, merguntque in interitum. Non enim talis erat, cum unus esset ex apostolis, ac cum eis Salvatore pariter ministraret; sed cum Filii Dei atque Magistri proditor effectus est. Quodque ex natura haud malus esset, simul cum discipulis omnibus audiuit: *Ecce mitto vos sicut oves in medio luporum*⁶⁴. Si lupos dicit eos qui peccant, oves vero eos qui virtuti navant operam: siquidem Judas natura malus erat, ovis Christi non erat; nam neque virtutem potest operari, qui per naturam malus est. Sed neque ipse diabolus per naturam malus est, sed ex mutatione liberæ voluntatis.

κατὰ φύσιν κακός. Ἄλλ' οὐδ' αὐτὸς ὁ διάβολος κατὰ φύσιν.

CAP. V. Corpus peccati quomodo fiat.

Sicut igitur non solum malarum actionum ac studiorum, verum etiam honestarum filii vocantur ac nati, qui ea exercent eo quo dictum est modo; ex cuius ratione, qualitatuni fetus prolesque dicebantur, qui ex illis esse acciperent quod a qualitate ejusque munere habent; merito caro peccati⁶⁵, et corpus peccati⁶⁶, quispiam, non simpliciter dicitur, sed idcirco quia servit peccato. Homo enim corpore ac carne ad libidinem aliaque ejusmodi vitia abutens, corpus suum corpus peccati facit, et carnem suam carnem peccati; haud secus ac studiosus, castitatis studio, ac quæ ei virtus reliqua comes, corpus suum animumque sanctificat. Virgo igitur sancta efficitur corpore et spiritu (hoc est anima) quemadmodum scribit Paulus, dicens, debere virginem terrenis rebus curisque non distrahi, *Ut sit sancta corpore et spiritu*⁶⁷. Sed et in Epistola ad Corinthios scribit: *Glorificate Deum in corpore vestro*⁶⁸. Si autem glorificatur Deus in corpore hominum, nec Deus in malo glorificatur; haud sane corpus natura malum est; quanquam ipsum peccator malum reddit, ex peccati rationibus illo utens. Ac rursus paucis interjectis in hæc verba suos alloquitur: *An nescitis, quia corpora vestra templum sunt Spiritus sancti, qui in vobis est; quem habetis a Deo*⁶⁹? Si quis templum Dei violaverit, disperdet illum Deus: templum enim Dei sanctum est, quod estis vos⁷¹.

CAP. VI. Si corpus natura malum, sanctificationem non recipit. Corpus sanctificari potest.

Sed et in Epistola ad Thessalonicenses, idem

μένους, διὰ τὸ τυγχάνειν φωτὸς υἱοῦς, λέγει· Ὑμεῖς ἐστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου· τοὺς δὲ ἀγαπήσαντας τὸ παρὸν ζῆν, καὶ πρὸς αὐτὸ πάντα, ἃ ποιῶσιν, ἀναφέροντας, υἱοὺς αἰῶνος τούτου ὠνόμασεν. Ἄλλ' εἰ καὶ εἶπεν· τούτους φρονιμωτέρους ὑπὲρ τοὺς υἱοὺς τοῦ φωτὸς, οὐ καθάπαξ αὐτοὺς εἶπεν φρονιμωτέρους, ἀλλ' ἐν τῇ ἐαυτῶν γενεᾷ· τούτέστιν, ἐν τοῖς πράγμασιν τοῖς οἰκισθῆσιν τούτῳ τῷ αἰῶνι, φρονιμώτεροι τῶν τοῦ φωτὸς υἱῶν τυγχάνουσιν. Σοφοὶ γὰρ εἰσι τοῦ κακοποιῆσαι· τὸ δὲ καλῶς ποιῆσαι οὐ συνήκαν. Καὶ περὶ τοῦ Ἰούδα δὲ γέγραπται, ὡς εἴη υἱὸς ἀπωλείας. Ὁ γὰρ Κύριος περὶ αὐτοῦ εἶπεν, ὅτι Οὐδεὶς ἀπώλετο ἐκ τῶν μαθητῶν μου, εἰ μὴ ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας. Ἀπωλείας δὲ υἱὸν αὐτὸν εἶπεν, τῷ τὰ τῆς ἀπωλείας πεπραχέναι. Οὐ γὰρ ὅτε εἰς τὴν πῦν ἀποστέλων, καὶ διηκόνει ἅμα ἐκείνοις τῷ Σωτῆρι, τῇ τοιοῦτος, ἀλλ' ὅτε προδότης γέγονε τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Διδασκάλου, ἀγαπήσας τὰ τῆς ἀπωλείας ἀργύρια. Καὶ ὅτι οὐ κατὰ φύσιν ἦν κακός, ἅμα πᾶσι τοῖς μαθηταῖς ὧν ἤκουσεν· Ἰδοὺ ἀποστέλλω ὑμᾶς, ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων. Εἰ δὲ λύκους τοὺς ἀμαρτάνοντας λέγει, πρόβατα δὲ τοὺς πρακτικὸς τῆς ἀρετῆς, εἴπερ ὁ Ἰούδας φύσει κακὸς ἦν, οὐκ ἦν πρόβατον Χριστοῦ· ἐπεὶ μὴ πρακτικὸς τῆς ἀρετῆς ὁ φύσει κακός, ἀλλ' ἐκ τροπῆς τοῦ ἰδίου αὐτεξου-

Ἄσπερ οὖν, οὐ τῶν φαύλων μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν σπουδαίων ἐπιτηδευμάτων καὶ πραττομένων, υἱοὶ καλοῦνται καὶ τέκνα οἱ ἐπιτελοῦντες τῷ προειρημένῳ τρόπῳ, καθ' ὃν ἐλέγετο γεννήματα ποιότητων εἶναι τοὺς λαμβάνοντας ἀπ' αὐτῶν τὸ εἶναι, ὅπερ ἔχουσιν ἐκ τῆς ποιότητος· εἰκότως σὰρξ ἀμαρτίας, καὶ σῶμα ἀμαρτίας, οὐ καθάπαξ λέγεται τις, ἀλλὰ τῷ ὑπηρετεῖν τῇ ἀμαρτίᾳ. Ὁ γὰρ ἄνθρωπος τῷ σώματι καὶ τῇ σαρκὶ εἰς λαγνείαν καὶ τὰς ἄλλας τοιαύτας ἐνεργείας καταχρώμενος, ποιεῖ τὸ σῶμα αὐτοῦ, ἀμαρτίας σῶμα· καὶ τὴν σάρκα, σάρκα ἀμαρτίας· ὥσπερ ὁ σπουδαῖος διὰ σωφροσύνης καὶ τῆς ἐπομένης ἀρετῆς, τὸ σῶμα ἐαυτοῦ καὶ τὴν ψυχὴν ἀγιάζει. Ἡ παρθένος γοῦν ἁγία γίνεται σῶματι καὶ πνεύματι, ὃ ἐστὶ ψυχὴ, ὡς γράφει Παῦλος, λέγων, ὅτι τὴν παρθένον δεῖ ἀπερίσπαστον εἶναι τῶν βιωτικῶν πραγμάτων, *Ἥρα ἢ ἁγία σῶματι καὶ πνεύματι*. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Ἐπιστολῇ τῇ Κορινθίων γράφει· *Δοξάζετε τὸν Θεὸν ἐν τῷ σώματι ὑμῶν*. Εἰ δὲ δοξάζεται ὁ Θεὸς ἐν τῷ σώματι τῶν ἀνθρώπων, οὐ δοξάζεται δὲ Θεὸς ἐν κακῷ· οὐ κακὸν τὸ σῶμα τῇ φύσει, καὶ κακὸν αὐτὸ ποιεῖ ὁ ἀμαρτωλὸς, ἀμαρτητικῶς αὐτῷ χρώμενος. Καὶ μετ' ὀλίγον πάλιν τοῖς αὐτοῖς προσφωνεῖ· *Ἥ οὐκ οἴδατε, ὅτι τὰ σώματα ὑμῶν ῥαδὸς τοῦ ἐν ὑμῖν ἁγίου Πνεύματος ἐστίν, οὐ ἔχετε ἀπὸ Θεοῦ; Εἰ τις τὸν ῥαδὸν τοῦ Θεοῦ φθείρει, φθερεῖ τούτον ὁ Θεός· ὁ γὰρ ῥαδὸς τοῦ Θεοῦ ἁγίος ἐστίν, οἷτινές ἐστε ὑμεῖς*.

⁶² Jerem. iv, 22. ⁶³ Joan. xvii, 12. ⁶⁴ Matth. x, 16. ⁶⁵ Rom. viii, 3. ⁶⁶ Rom. vi, 3. ⁶⁷ I Cor. vii, 34. ⁶⁸ I Cor. vi, 20. ⁶⁹ ibid. 19. ⁷¹ I Cor. iii, 17.

στολος γράφει· Ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἀγιασάι ὑμᾶς ἁποστολῆς· *Καθαρίσωμεν ἑαυτοὺς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, ἐπιτελοῦντες ἀγιστήν ἐν φόβῳ Θεοῦ·* δεικνὺς καὶ διὰ ταύτης τῆς λέξεως, ὡς πέφυκεν καὶ ἡ σὰρξ καθαίρεσθαι τῶν προσαπομένων αὐτῇ ἐξ ἁμαρτίας μολυσμῶν. Ἀλλὰ καὶ τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ψυχὴ· εἰ δὲ ἡ σὰρξ κατ' οὐσίαν ἦν κακὴν, καὶ τὸ πνεῦμα κατ' οὐσίαν ἀγαθὸν, οὐδ' ἂν τὸ πνεῦμα μολυσμὸν εἶχεν, οὔτε μὴν ἡ σὰρξ ἀπὸ μολυσμοῦ ἐκαθαίρετο. Προστίττει δὲ ἐκάτερα καθαίρει ἀπὸ μολυσμοῦ, λέγων καὶ τὸν τρόπον τῆς καθάρσεως. *Ἐπιτελοῦντες γάρ, φησὶν, ἀγιστήν ἐν φόβῳ Θεοῦ.* Εὐ δὲ καὶ τὸ εἰπεῖν· *Ἐν φόβῳ Θεοῦ·* ζεικνὺς τὸ ὑπήκοον ἔχειν ἐξ αὐτῶν, καὶ οὐκ ἐξ ἀνάγκης. Εἰ δὲ ἐπιτελοῦντες ἀγιστήν ἐν φόβῳ Θεοῦ, καθαίρομεν τὴν ἑαυτῶν σάρκα ἀπὸ μολυσμοῦ καὶ τὸ πνεῦμα· δῆλον, ὅτι ἐγγινόμενης ἐν ἡμῖν τῆς ἀγιστῆς τοῦτο γίνεται. Ὡς γὰρ καθαίρεται ἀγνοίας ψυχῇ, καὶ ἀδικημάτων, παρουσίᾳ ἐπιστήμης καὶ εὐκαριστίας (ἡ γὰρ ἀποφυγὴ τῆς κακίας ἀρετῆς εἰσοδὸν ἐργάζεται ἐκ τοῦ ἐναντίου)· οὕτως παρουσίᾳ ἀγισμοῦ καθαίρεται ἡ σὰρξ μολυσμοῦ καὶ τὸ πνεῦμα. Πνεῦμα δὲ ἐν τούτοις τὴν ψυχὴν λέγει, ὡς περ καὶ ἐν ταῖς Πράξεσιν τῶν ἀποστόλων Στέφανος ὁ ἀπόστολος καταλυόμενος, καὶ μέλλων ἀποθνήσκειν, εἶπεν εὐχόμενος· *Κύριε Ἰησοῦ, δέξαι τὸ πνεῦμά μου.* Οὐδὲ γὰρ ἄλλο τι ἐν τούτοις ἔλεγε τὸ πνεῦμα ἑαυτοῦ, ἢ τὴν ψυχὴν.

Εἰ οὖν διὰ πλειόνων ἡ σὰρξ καὶ τὸ πνεῦμα, ὅτε μὲν ἁμαρτίας, ὅτε δὲ ἀγισμοῦ, καὶ πρὸς τὸ δοξάζειν τὸν Θεὸν ἔχοντα λέγεται· οὐδὲν τούτων φύσει κακὸν, ἢ ἀγαθὸν ἐστίν· ἀλλ' αὐτεξουσίως ἐκατέρων δεκτικόν· ἢ παρὰ τὴν χρῆσιν τοῦ ἔχοντος ἀνά μέρος δέχεται, ὅτε μὲν ἁμαρτίας εἶναι, ὅτε δὲ ἀγισμοῦ; Εἰ δὲ καὶ τὸ βῆτον ἀγνοοῦντες, ἀφ' οὗ προφέρουσιν ἁμαρτίας εἶναι τὴν σάρκα, τοῦτο νομίζουσιν· ἀλλ' ἡμεῖς ὅλον αὐτὸ θέμενοι, τὴν διάνοιαν φανεράν ποιήσομεν. Ἐχει δὲ οὕτως.

CAP. VII. *Christus cur ex virgine ortus? Locus Apostoli in Manichæos vexatus. Similitudo carnis peccati, ex coitu orta.*

Ὁ Θεὸς τὸν Υἱὸν ἑαυτοῦ πέμψας ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας, περὶ ἁμαρτίας κατέκρινεν τὴν ἁμαρτίαν ἐν τῇ σαρκί. Ὁ λέγει τοιοῦτόν ἐστιν.

A Apostolus scribit⁷²: *Deus pacis sanctificet vos totos: et integer vester spiritus et anima et corpus nulla criminis labe in adventu Domini nostri Jesu Christi servetur.* Quomodo enim ex toto sanctificari potest aliquis, et integrum habere corpus suum; si quidem corpori, cum malum sit, a natura comparatum est, ut sanctificari non possit? Nam si corpus natura malum est, non capit ut sanctificetur. Si vero recipit bonum, liquet non esse natura malum, cum boni capax sit. Nam quod est natura malum, fieri non potest ut bonum recipiat; sicut rursus ut bonum natura, malum recipiat.

Scribit in alia Epistola idem Apostolus ad quosdam: *Mundemus nos ab omni inquinamento carnis et spiritus, perficientes sanctificationem in timore Dei*⁷³. Qua ipsa voce ac loquendi forma ostendit, carni quoque comparatum esse, ut emundetur ab inquinamento quæ ex peccato illi inolescunt. Similiter in spiritu et anima. Quod si caro secundum substantiam esset mala, et spiritus secundum substantiam esset bonus; neque spiritus inquinamentum haberet, neque vero caro emundaretur ab iniquatione. Præcipit autem utrumque emundare ab inquinamento; modum etiam dicens quo sit futura mundatio. Ait namque: *Perficientes sanctificationem in timore Dei.* Illud vero etiam recte, quod ait, *in timore Dei*, ut ostendat, habere ex se ut obediunt, et non ex necessitate. Quod si perficientes sanctificationem in timore Dei, emundamus carnem nostram et spiritum ab iniquatione; palam est accedente nobis sanctitate istud præstari. Sicut enim animus ab ignorantia ac injustitiis repurgatur ea ratione, quod scientia et iustitia illi adveniant (fuga enim vitii, a contrario virtuti aditum facit), sic sanctificationis adventu, caro et spiritus ab inquinamento mundatur. Hic autem spiritum animam significat, sicut etiam in Actibus apostolorum Stephanus apostolus dum lapidaretur, et prope esset moriturus, precibus ad Deum dixit: *Domine Jesu, suscipe spiritum meum*⁷⁴. Non enim illis verbis aliud quidpiam spiritum suum dicebat, quam animam.

Cum igitur pluribus locis caro et spiritus, quandoque peccati dicantur, quandoque sanctificationis, et comparata ad Deum glorificandum, neutrum ipsorum natura malum sit aut bonum; sed ejusmodi, ut libera voluntate utrumque recipere possint: nonne ex ejus qui habeat usu, sigillatim est, ut modo peccati, modo sanctificationis dicantur? Quod si ipsam quoque auctoritatem nescientes, unde proferunt esse carnem peccati, ita existimant; nos enim vero integram eam ponentes, perspicuam reddemus sententiam. Sic autem habet.

Deus Filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, de peccato damnavit peccatum in carne⁷⁵. Quod dicit, ejusmodi est. Omnium hominum caro

⁷² I Thess. v, 23. ⁷³ II Cor. vii, 1. ⁷⁴ Act. vii, 58. ⁷⁵ Rom. viii, 3.

ex conjunctione viri et feminae existit, excepta carne primi parentis et ea quam Christus assumpsit. Non enim alia ratione hominis corpus exstiterit, nisi masculus et femina misceantur. Igitur quia Salvator ex sola Virgine corpus assumpsit, quod ex non coitu principium duxit; ideoque carnem Domini, ejus carnis quae ex coitu est, similitudinem vocavit. Non enim simpliciter habere eam carnis similitudinem dixit, sed similitudinem carnis peccati. Similitudo autem carnis peccati, caro est; uno duntaxat ex aliis carnibus illi desiderato, quod nulla viri opera nacta existentiam est. Decebat enim, ut qui ad salutem hominum veniebat, ex conjunctione viri corpus non acciperet; neque rursus extra hominum successionem, velut primus homo, ne ejus corpus diversi generis esse putaretur. Nam si ipse quoque ex terra formatus esset, sicut fuit princeps humani generis; suspicandi ansam habuissent, qui nudo mentis commentio specie tenus incarnationem docent, non forte humanum corpus re ac veritate gestasse.

CAP. VIII. *An nuptiae malae. Caro peccati, carnali copula propagata, cujus a peccato ortus existat. Fidelium in Christo nuptiae.*

Præterea, si corpus ex viri conjunctione sumpsisset, cum in nullo differret; ipse quoque utique peccato, quod ex Adam ejus omnes posteri per successionem contrahunt, obnoxius habitus esset. Si vero dixerint: Si caro peccati est quae ex conjunctione viri et feminae nata est, malae sunt nuptiae; audiant isti: Ante adventum Salvatoris, qui abstulit peccatum mundi, omnes homines sicut alia cum peccato agebant, sic etiam nuptias cum peccato habebant. Unde similiter de corporibus ex connubio natis intelligendum est: quodque adeo post peccatum facta est Adæ cum Evæ conjunctio; ideoque caro peccati dicta est. Qui enim ante peccatum immortalis erat, per peccatum mortalis factus est; atque ita successio mortalitatem habet. Similitudinem igitur hujus carnis habebat Christus, tametsi caro ejus non vidit corruptionem⁷⁶. Verum per adventum ejus, sicut ab aliis rebus, sic a nuptiis ablatum est peccatum. Itaque, nunc, qui secundum Evangelium vivunt, habere possunt honorabiles nuptias, et torum immaculatum, sicut Paulus scribit fidelibus: *Honorabiles nuptiae, et torus immaculatus: fornicatores autem et adulteros judicabit Deus*⁷⁷. Distinguens enim nuptias honoratas, et eos qui eis utuntur, a scortatoribus et adulteris; esse illas neque actionem aut adulterium abnuit. Quamobrem neque peccatum sunt nuptiae.

CAP. IX. *Virginitatis encomium. Malum comparatione, ipsum bonum. Virtutis comes ac fidei, persecutio. Pro virium ratione, Christiano lucta gravior.*

Aliter etiam dici potest magis physice: Divina quaedam res est virginitas, atque in virtutum censu splendida. Si quis igitur nuptias cum virginitate conferens, ipsas dicat peccatum; non absolute sunt peccatum. Malum enim non in comparatione boni

Ἡ πάντων ἀνθρώπων σὰρξ, ἐκ συνδυασμοῦ ἔχει τὸ εἶναι, δίχα τοῦ πρωτοπλάστου, καὶ οὐ ἀνέλαθεν ὁ Σωτὴρ. Οὐκ ἂν γὰρ ἄλλως σῶμα ἀνθρώπου γένοιτο, μὴ ἐπιπλακέντος τῷ θήλει τοῦ ἀρρένου. Ἐπεὶ οὖν ὁ Σωτὴρ ἐκ μόνης τῆς Παρθένου ἔλαβε σῶμα, τὴν ἀρχὴν οὐκ ἔχον ἐκ συνουσίας, ὁμοίωμα τὴν σάρκα τὴν Κυριακὴν εἶπε τῆς σαρκὸς τῆς ἐκ συνουσίας. Οὐ γὰρ καθάπαξ εἶπεν, ὁμοίωμα σαρκὸς αὐτὸν ἔχειν, ἀλλ' ὁμοίωμα σαρκὸς ἁμαρτίας. Τὸ δὲ ὁμοίωμα τῆς σαρκὸς ἁμαρτίας, σὰρξ ἐστίν, μόνω τούτῳ λειπομένη τῶν ἄλλων σαρκῶν, τὸ ἀνευ ἀνδρὸς ἐσχηκέναι τὴν ὑπαρξίν. Ἐδεῖ γὰρ τὸν ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν ἀνθρώπων ἐρχόμενον, μὴ ἐκ συνδυασμοῦ σῶμα λαβεῖν. Μηδ' αὖ ἐξωθεν τῆς τῶν ἀνθρώπων διαδοχῆς, ὥσπερ ὁ πρῶτος ἄνθρωπος, ἵνα μὴ ἐτερογενὲς αὐτοῦ νομισθῇ τὸ σῶμα. Εἰ γὰρ καὶ αὐτὸς ἐκ τῆς γῆς ἐπέπλαστο, ὡς ἀρχηγὸς τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, ὑπόνοιαν ἐλάμβανον οἱ διὰ φαντασίας τὴν δόκησιν εἰσάγοντες, μήτε ἄρα οὐ κατὰ ἀλήθειαν ἔφεριν ἀνθρώπου σῶμα.

Πάλιν, εἰ ἐκ συνδυασμοῦ ἀνελήφει σῶμα, οὐκ ἔχων τὸ παρηλλαγμένον, ἐνομισθῇ ἂν καὶ αὐτὸς ὑπεύθυνος εἶναι ἐκείνῃ τῇ ἁμαρτίᾳ, ἥπερ καὶ οἱ ἐκ τοῦ Ἀδὰμ πάντες κατὰ διαδοχὴν ὑπῆρχον. Εἰ δὲ λέγοιεν· Εἰ σὰρξ ἁμαρτίας ἐστίν ἡ ἐκ συνουσίας· ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς τεχθεῖσα, κακὸς ὁ γάμος· ἀκουέτωσαν, ὅτι πρὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐπιδημίας, τοῦ ἀφαντοῦς τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, ἅπαντες οἱ ἄνθρωποι, ὥσπερ τὰ ἄλλα μετὰ κακίας ἐπραττον, οὕτω καὶ τὸν γάμον ἁμαρτηκῶς εἶχον. Δι' ὃ τὰ ἐκ τοῦ γάμου γεννώμενα σώματα νοητέον· Καὶ οὕτως, ἐπεὶ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν ἡ σύνοδος γέγονεν τοῦ Ἀδὰμ καὶ τῆς Εὕας, διὰ τοῦτο σὰρξ ἁμαρτίας εἴρηται. Ἀφ' αὐτοῦ γὰρ ὢν πρὸ τῆς παραβάσεως, φθαρτὸς γεγέννηται παραβάς· καὶ οὕτως ἡ διαδοχὴ τὸ φθαρτὸν ἔχει. Ὁμοίωμα οὖν τῆς σαρκὸς ταύτης εἶχεν ὁ Σωτὴρ, εἰ καὶ μὴ εἶδεν ἡ σὰρξ αὐτοῦ διαφθοράν. Ἄλλ' ἐπιδημήσαντος τοῦ Σωτῆρος, ὡς ἀπὸ τῶν ἄλλων πραγμάτων ἀφάρσεις ἁμαρτίας γέγονεν, οὕτω καὶ ἀπὸ τοῦ γάμου. Νῦν γοῦν οἱ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον βιούντες ἔχουσιν δύναται τίμιον γάμον καὶ κοίτην ἀμιάντων, ὡς γράφει Παῦλος τοῖς πιστοῖς· *Τίμιος ὁ γάμος, καὶ ἡ κοίτη ἀμιάντος· πόρνοις δὲ καὶ μοιχοῖς κρινεῖ ὁ Θεός*. Διστάλλων γὰρ τὸν τίμιον γάμον, καὶ τοὺς χρωμένους αὐτῷ, ἀπὸ πόρνων καὶ μοιχῶν, οὐ πορνεύειν, οὐδὲ μοιχεύειν τοῦτον βούλεται εἶναι· ὅθεν οὐδὲ ἁμαρτία ὁ γάμος.

Καὶ ἐτέρως δὲ φυσικώτερον λεχθήσεται· Ἡ παρθενία θεῶν τι χρῆμα τυγχάνει, καὶ ὡς ἐν ἀρεταῖς ὑπάρχει. Εἰ τις οὖν συγκρίνων ταύτη τὸν γάμον, λέγοι αὐτὸν ἁμαρτίαν εἶναι, οὐκ ἀπολελυμένος ἁμαρτία ἐστίν. Τὸ γὰρ κακὸν οὐ συγκρίσει τοῦ ἀγαθοῦ κα-

⁷⁶ Psal. xv, 10. ⁷⁷ Hebr. xiii, 4.

κόν ἐστι, καθ' ἑαυτὸ ὃν τοιοῦτο. Εἴ ποτε γοῦν ὡς ἄγαθον λέγοιτο τι κακὸν, καὶ αὐτὸ ἄγαθον εἴη, ὑποδεέστερον τοῦ προκρινομένου αὐτοῦ ἀγαθοῦ. Οἱ τοίνυν τῷ Εὐαγγελίῳ προσερχόμενοι, προηγουμένως προσέρχονται αὐτῷ ἐπὶ τῷ θεοσεβεῖν, καὶ κατὰ θεὸν γενέσθαι σοφοί. Οὗτοι ἐπομένως ἔχουσι τὸ πολεμεῖσθαι ὑπὸ τινων· καὶ γὰρ δεῖ τούτους βεβαίως ἀναλαβεῖν τὸν Χριστιανισμόν. Προσγίνεται δὲ ἡ βεβαιότης ἐκ τῆς κατὰ τοὺς πειρασμοὺς γυμνασίας. Ὅθεν ἀνάγκη ἀγῶνας αὐτοὺς ὑπομένειν. Καὶ ὥσπερ οἱ ἀγωνοθετοῦντες, εἰ τοῦ εὐλόγου φροντίζουσιν, οὐχ ὡς ἔτυχεν τόνδε μετὰ τοῦδε συμβάλλουσιν ἀθλητὴν, ἀλλὰ τὴν ἀκριβεῖα πολλῇ, εἰς τὴν ἀναλογίαν τῆς ἐκάστου δυναμείας ἀσκοῦντες· οὕτως καὶ ὁ ἡμέτερος ἀθλοθέτης Χριστὸς οὐ πάντας τοῖς αὐτοῖς ἀνταγωνισταῖς συζεύγνυσιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν δύναμιν ἐκάστου τὴν ἀντίπαλον δίδωσιν. Κορινθίοις γοῦν, νηπίοις οὖσιν ἔτι, τῶν παθημάτων τῆς σαρκὸς περιέχεσθαι. Παῦλος γράφει· *Πειρασμοὶ ὑμῶν οὐκ ἐλληνικοί, εἰ μὴ ἀνθρώπινοι*. Οἱ γὰρ πειρασμοὶ τούτων, καὶ οἱ ἀγῶνες, πρὸς τὰ ἀνθρώπινα πράγματα τὴν ἀναφορὰν ἔχουσι. Περὶ ἑαυτοῦ δὲ καὶ τῶν παραπλησίων, ἰσορρόπων τε καὶ ἰσοσθενῶν, γράφων φησὶν· Οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλῃ πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχάς, καὶ τὰς ἐξουσίας, καὶ τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου· *μονονοῦχι τοῦτο λέγω*. Ἡμῖν τοῖς ὑπερανθεδηκόσιν οὐκέτι πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, τοῦτ' ἔστιν ἀνθρώπινα, ἡ πάλῃ, ἀλλὰ πρὸς τὰ ὑπερανθεδηκότα τάγματα τῶν ἀντιπάλων· εἰσὶν δὲ ταῦτα εἶδη λογικῶν, πονηρῶν γενομένων προαιρετικῶς.

Nobis qui celsiore gradu conscendimus, non est lucta adversus sanguinem et carnem (id est adversus humana), sed adversus superiorum ordinum adversarios. Sunt vero hi animorum species, qui voluntatis arbitrio pravi evaserunt.

CAP. X *Voluntates non sunt substantiæ malæ. Animorum genera et species nuncupata, a prava voluntate.*

Ἡδεῖς δὲ ὑπολάβῃ, ὅτι εἶδη λογικῶν πονηρῶν εἰρηκότες, οὐσίαν πονηρὰν λέγομεν. Ἔστιν γὰρ εἶδη καὶ γένῃ καὶ τῶν προαιρετικῶν ὑπαρχόντων. Λέγομεν γοῦν εἶδη σπουδαῖον εἶναι, δικαίον, σὺφρονα, φρόνιμον. Ἐπεὶ γὰρ ἡ ἀρετὴ γένος, εἰς εἶδη μεριζομένη, εἰς δικαιοσύνην, σωφροσύνην καὶ τὰ λοιπὰ, ἀνάγκη τὸν τοῦ γένους μετέχοντα, σπουδαῖον ὄντα, ὥσανεὶ γένος εἶναι τῶν μετεχόντων τῶν κατ' εἶδος ἀρετῶν· ὥσαυτως καὶ τῆς ἐπιστήμης γένους οὐσης, γραμματικῆς, μουσικῆς καὶ τῶν λοιπῶν, τὸν παρονομαζόμενον ἀπὸ τοῦ γένους ἐπιστήμονα, γένος εἶναι τῶν παρονομαζομένων ἀπὸ τῶν τῆς ἐπιστήμης εἰδῶν φαμεν. Κἀν τοίνυν πονηρῶν λογικῶν εἶδη λέγομεν, προαιρετικῶς πάντας τοὺς ὑπὸ τὰ εἶδη ταῦτα λέγομεν εἶναι τοιοῦτους. Ἀμέλει γοῦν τὰ ὀνόματα τὰ προειρημένα πονηρὰ, οὐκ οὐσίῳν, ἀλλὰ προαιρετικῶν ἔστιν ἐμφανιστικά.

CAP. XI. *Diabolus voluntatis nomen ejusque pravitatis. Judas, diabolus. Judas, bonus electus, factus voluntate malus et diabolus. Diabolus, accusator et calumniator. Satanas, adversarius.*

Τὸ γὰρ διάβολος ὄνομα, οὐκ οὐσίαν, ἀλλὰ προαιρεσιν δηλοῖ. Αὐτίκα γοῦν καὶ τὸν Ἰούδαν, ἀνθρώπον

⁷⁰ I Cor. iii, 2. ⁷¹ I Cor. x, 13. ⁸⁰ Ephes. vi, 12.

PATROL. GR. XXXIX.

A malum est, sed ipsum per se tale est. Si quando igitur aliquid malum dicitur, ea ratione quod cum bono confertur; ipsum etiam bonum fuerit, inferius bono quod ipsi antefertur. Qui igitur Evangelio accedunt, ad ipsum in primis accedunt, ut colant pietatem, et secundum Deum sapientes fiant. His comes est, ut a nonnullis oppugnentur; siquidem necesse est eos firmiter animique constantia Christo nomen dare. Firmitas autem ac constantia temptationum exercitatione præstatur. Quamobrem necesse est, ut et illi certamina subeant. Quemadmodum autem qui certantibus constituunt præmia, si, quod e ratione congruumque videatur, spectandum sibi putaverint, haud temere hunc illumque pugilem commiserint, sed multa diligentia omnique sedulitate, cujusque virium spectata ratione; sic nimirum nostri quoque certaminis arbiter Christus non omnes iisdem adversariis jungit, sed pro cuiusque ætatis viriumque ratione, quocum lucta conserenda, opponit. Corinthiis itaque, cum adhuc parvuli essent, Paulus scribit⁷⁰, teneri eos carnis passionibus: *Tentatio*, inquit, *vos non apprehendit, nisi humana*⁷¹. Ipsorum namque tentationes ac certamina ad ea spectabant quæ essent humana. De se autem sui que similibus, pari scilicet pectoris robore ac animositate, scribit dicens⁸⁰: *Non est nobis colluctatio adversus sanguinem et carnem, sed adversus principatus et potestates, mundique dominos, rectores tenebrarum sæculi hujus*, ac si diceret, Nobis qui celsiore gradu conscendimus, non est lucta adversus sanguinem et carnem (id est adversus humana), sed adversus superiorum ordinum adversarios. Sunt vero hi animorum species, qui

Nemo vero existimet, cum pravorum animorum species diximus, pravam nos essentiam dicere ac substantiam. Sunt enim etiam species et genera, eorum quæ liberæ voluntatis sunt. Dicimus honesti species esse, justum, temperantem, prudentem, fortem. Quia namque virtus genus est quæ in species distribuatur, in justitiam, temperantiam ac reliquas, necesse est eum qui genus participat, qui videlicet studiosus existat ac virtute fulgeat, velut genus esse eorum qui species virtutum participant. Similiter, cum scientia genus sit, grammaticæ, musicæ et aliarum, eum qui, ducto a scientia nomine, sciens dicitur, genus esse dicimus eorum, qui a tali talique scientia (scientiæ scilicet speciebus) nuncupantur. Quanquam igitur pravorum animorum species dicimus, omnes subter has species positos, voluntate pravos esse dicimus. Quæ itaque dicta sunt prava nomina, non essentias significant, sed qui libera præditi voluntate existant.

Quod enim diabolus dicitur, non essentiam declarat, sed voluntatem. Statim enim etiam Judam,

homo cum esset, diabolus Dominus nominavit, non propter substantiam, sed propter voluntatem, cum ad omnes simul discipulos ait, in eis quoque Judam connumerans: *Nonne duodecim elegi vos, et unus ex vobis diabolus est*⁸¹? Subjungitque Evangelista: *Hoc autem dixit de Juda, qui eum erat traditurus*⁸². Etsi enim propter futuram proditorem diabolus vocatus est; non jam tunc diabolus erat, cum pariter cum omnibus electus est, ob eam qua tunc præstabat virtutem. Tunc autem diabolus appellatus est, cum ea molitus est ac fecit, quæ proditorem erant. Si ergo in Juda nomen diaboli actionem ex liberæ nutu voluntatis indicat; similiter etiam de quovis alio dicatur, aliquid ad liberam voluntatem spectans significat. At nec consuetudinis ejus vocis usus ignotus est. Diabolus certe Græca voce vocamus qui apud alios aliis detrahunt, accusantque et calumniantur. Unde etiam quia diabolus Deum accusat apud homines, et homines apud Deum, ipsosque alios apud alios homines, hoc nomen sortitus est. Quod si etiam satanæ nomen de diabolo dicitur, sciant hoc ipsum nomen significare quod est liberæ voluntatis. Nam cum satanas vox Hebraica sit, nihil aliud significat quam *adversarius*, si ipsam Latine interpreteris. Adversarius vero cum de homine dicitur, idem est quod *inimicus nocens*. Sicut igitur inimicus voluntate est inimicus, sic et adversarius. Uti etiam horum contraria. Amicus enim et benevolus et concors et idem sentiens, nomina sunt, quod est liberæ voluntatis significantia. Dicitur enim hic idem amicus et benevolus, sicut dicitur diabolus et satanas et malus. Quemadmodum Salvator in Evangelio præter cætera hoc quoque discipulos in oratione docet: *Et ne vos inducas in tentationem, sed libera nos a malo*⁸³. Nam et mali nomen liberam denotat voluntatem.

CAP. XII. *Mali nomen, ut diaboli et Satanæ, voluntatis. Diabolus creatus liber, ut esset sponte bonus.*

Si igitur, quibus omnibus nominibus insignitur mali auctor primusque virtutis desertor, voluntatis arbitrio talis est; per essentiam malus esse non potest. Quod si dixerint, Cum esset substantia malus atque natura, accessisse et quæ erant voluntatis, ob quæ sic nominatus est: sciant isti in iis quæ ad essentiam spectant ac substantia sunt, non assumi ea quæ sunt liberæ voluntatis. Nullus enim dicit, libera voluntate animal esse aut lapidem. Hæc enim substantialia sunt: hincque est, ut nihil hic liberæ sit voluntatis. In his enim sunt quæ ad liberam voluntatem spectant, in quibus libera ipsa voluntas est.

Sed fortasse dicent, Uti quid vero eum qui damnosus futurus erat et pestis ac labes, bonus Deus in rerum naturam produxit? Atqui sciant qui hoc dicunt, non solum nobis adversari, sed et omnibus qui providentiam ponunt. Multum enim etiam alii, cum providentiam ponant, animantia omnia ratione utentia ex Deo esse dicunt, in quibus etiam malitia

Α ὄντα, διάβολον ὁ Κύριος, οὐ διὰ τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ διὰ τὴν προαίρεσιν ὠνόμασεν, λέγων πρὸς πάντας ἅμα τοὺς μαθητὰς, συναριθμῶν καὶ τὸν Ἰούδαν ἐν αὐτοῖς· Οὐχὶ τοὺς δώδεκα ὑμᾶς ἐξελεξάμην, καὶ εἰς ἐξ ὑμῶν διάβολός ἐστιν; Ὡς ἐπιφέρει συγγραφεὺς· Τοῦτο δὲ εἶπεν περὶ Ἰούδα, τοῦ μέλλοντος προδοῦναι αὐτόν. Εἰ γὰρ διὰ τὴν μέλλουσαν προδοσίαν διάβολος εἰρηται, οὐ τότε διάβολος ἦν, ὅτε ἅμα πᾶσιν ἐκλογῆς ἔτυχεν. Ἐκλεκτὸς μὲν γὰρ ἅμα πᾶσιν γέγονεν, διὰ τὴν προσοῦσαν αὐτῷ τότε ἀρετὴν· διάβολος δὲ τότε ἐξηραματίσεν, ὅτε τὰ τῆς προδοσίας εἰργάσατο. Εἰ τοίνυν ἐπὶ τοῦ Ἰούδα τὸ διάβολος ὄνομα πράξεως προαιρετικῆς δηλωτικόν ἐστιν, οὕτως καὶ ἐπ' ἄλλου τινὸς ἢ φωνῇ λέγοιτο, προαιρετικόν τι σημαίνει. Οἶδεν δὲ καὶ ἡ συνήθεια τὴν χρῆσιν τοῦ ὀνόματος τούτου. Διαβόλους γοῦν καλοῦμεν τοὺς κατηγοροῦντας τοῖςδε τοῖςδε, κακείνους τούτοις. Ἐπὶ οὖν καὶ ὁ διάβολος θεὸν ἀνθρώπους διαβάλλει, καὶ ἀνθρώπους θεῷ, καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους ἀλλήλοις, ταύτης ἔτυχεν τῆς ὀνομασίας. Εἰ δὲ καὶ τὸ σατανᾶς ὄνομα κατηγοροῦτο αὐτοῦ τοῦ διαβόλου, ἴστωσαν, ὅτι καὶ αὐτὸ τοῦτο προαιρετικὸν τινός ἐστι δηλωτικόν. Ἑβραϊκῇ γὰρ οὕσα ἡ φωνή, οὐχ ἑτερόν τι σημαίνει καθ' ἑλᾶδα φωνῇ, ἢ τὸ ἀντικείμενον· τὸ δὲ ἀντικείμενον ἐπ' ἀνθρώπων λαμβανόμενον, ἴσον ἐστὶ τῷ ἐχθρὸς, βλαβερός. Ὡς οὖν ὁ ἐχθρὸς προαίρεσις ἐστὶ τοιοῦτος, οὕτως καὶ ὁ ἀντικείμενος· ὥστε καὶ τὰ τούτων ἐναντία· τὸ γὰρ φίλος, καὶ εὐνοῶν, καὶ ὁμοσῶν, καὶ ὁμοφρονῶν, ὀνόματα προαιρεσιῶν ἐστὶ δηλωτικά. Λέγεται γὰρ αὐτὸς οὗτος φίλος καὶ εὐνοῶν, ὥστε πρὸς διὰβολος, καὶ σατανᾶς, καὶ πονηρός. Ὡς ἐν Εὐαγγελίῳ ὁ Σωτὴρ πρὸς ἐτέροις καὶ τοῦτο λέγειν διδάσκει ἐν τῇ εὐχῇ τοὺς μαθητὰς· Καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμῖς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. Καὶ γὰρ καὶ τὸ τοῦ πονηροῦ ὄνομα προαιρεσιῶς ἐστὶ δηλωτικόν.

Εἰ τοίνυν διὰ πάντων, ὧν σημαίνει, ὁ ἀρχέκακος καὶ πρῶτος ἀποστάτης τῆς ἀρετῆς προαιρετικῶς ἐστὶ τοιοῦτος, οὐ δύναται κατ' οὐσίαν εἶναι κακός· εἰ δὲ λέγοιεν τοῦτο, ὅτι τῇ οὐσίᾳ κακὸς ἂν ἔτυχεν καὶ τὰ προαιρετικά, δι' αὐτοὺς ὠνόμασται· ἴστωσαν, ὅτι ἐν τοῖς οὐσιώδεσιν οὐ παραλαμβάνεται προαίρεσις. Οὐδεὶς γὰρ λέγει προαιρετικῶς ζῶον εἶναι, ἢ λίθον· ταῦτα γὰρ οὐσιώδη. Ὅθεν οὐδὲ προαιρετικόν τι· ἐν ἐκείνοις γὰρ τὰ προαιρετικά, ἐν οἷς καὶ ἡ προαίρεσις.

Ἄλλ' ἴσως ἐροῦσιν· Διὰ τί τὸν οὕτω μέλλοντα ἔσεσθαι βλαβερόν, ἢ λυμῶνα, εἰς τὸ εἶναι ἡγαγεν ὁ ἀγαθὸς Θεός; Ἰστωσαν δὲ τοῦτο λέγοντες, ὅτι οὐχ ἡμῖν μονοῖς, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν τοῖς τιθεμένοις πρόνοιαν ἀντιπίπτουσιν. Πολλοὶ γὰρ καὶ ἄλλοι τιθέμενοι πρόνοιαν, ἐκ Θεοῦ λέγουσιν εἶναι πάντα τὰ λογικά ζῶα, ἐν οἷς φύεται καὶ ἡ κακία. Εἰ οὖν περὶ τοῦ διαβόλου ταῦτα

⁸¹ Joan. vi, 71. ⁸² ibid. 72. ⁸³ Matth. vi, 13; Luc. xi, 4.

λέγουσιν, καὶ περὶ πάντων τῶν λογικῶν ἀναγκάζονται εἰπεῖν τοῦτο. Ὅμως δὲ ἡμεῖς οὐκ ἔχουσιν μιμούμενοι, φημέν· Οὐ κακίας αἴτιος ὁ ποιήσας τὸ δυνάμενον ἐξ ἰδίας βροτῆς εἰς κακίαν ἔλθειν. Λογικὸν γὰρ κατεσκεύασεν ζῶον, ὃ ἐβούλετο εἶναι ἀπὸ τῆς ἑαυτοῦ προαιρέσεως ἀγαθόν, ἔχον εἰς ἑκάτερα βέβαιον τὸ αὐτεξούσιον. Ἀγαθὸν γὰρ αὐτὸν ἐβούλετο εἶναι, (51) ἐνούσιως αἰρούμενον τὸ ἀγαθόν. Οὐδεὶς γὰρ γεννητῶν ἄκων ἀγαθὸς εἶναι δύναται· ἀλλὰ πάντες οἱ ὄντες ἀγαθοὶ ἐκούσιως εἰσὶν τοιοῦτοι. Ἐδεῖ τοίνυν τὸν προαιρέσει τῇ ἑαυτοῦ ἀγαθὸν ἐσόμενον, δύναμιν ἔχειν αὐτὴν τῇ ἐπιτηδεύσει πρὸς ἀνάληψιν τοῦ ἀγαθοῦ. Εἴπετο δὲ τὸ δεκτικὸν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ δεκτικὸν εἶναι· οὕτως κατεσκευασμένῳ τῷ λογικῷ, πρὸς ἀρετὴν καὶ κακίαν δύναμιν ἔχειν, ἐντολὴ δέδοται ὅπως τὴν μὲν ἀρετὴν κατ' ἐνέργειαν, τὴν δὲ κακίαν κατ' ἐπιτηδεύσει μόνην ἔχει. Ὁ γὰρ τοῦ δημιουργήσαντος νόμος προτρέπει, καὶ ἀλείφει, καὶ συνεργεῖ πρὸς ἀρετὴν, ἀποτρέπων τὴν φύσιν τῆς κακίας. Κἂν τοίνυν ἐνυπάρχῃ δύναμις κακίας ἐν τῷ λογικῷ, οὐ διὰ τὴν δύναμιν φαῦλον τοῦτο. Ἀμφοτέρων γὰρ, ἀρετῆς καὶ κακίας λέγω, αἱ δυνάμεις καὶ προαιρέσεις. Αἰρούμεθα γὰρ ἀρετῆς ἔχειν δύναμιν, ἵνα καὶ ἀναλαβεῖν κατ' ἐνέργειαν δυνώμεθα αἰρούμεθα καὶ κακίας ἔχειν δύναμιν. Τότε γὰρ αὐτὴν ἔχομεν, ὅταν ἐν ἐνεργείᾳ τὴν ἀρετὴν ἔχωμεν. Καὶ οὐκ ἡμῶν μόνων ἡ δόξα αὕτη, ἀλλὰ καὶ πάντων ὁρθῶς περὶ τῶν λογικῶν ζῶων φιλοσοφούντων.

composites effici valeamus: vitii quoque facultatem habere libere volumus. Tunc enim eam habemus, cum virtutem in actu ipsamque exercitam habuerimus. Neque hæc nostra duntaxat opinio est, sed et omnium qui de animis atque ratione præditis recte sunt philosophati.

Cap. XIII. Deus non est auctor peccati. Omnes animi boni creati et ad bonum. Artis abusus et ægum, ipsis iniutis et innoxius.

Κἂν τοίνυν τὴν οὐσίαν τὴν καλουμένην διάβολον ὁ Θεὸς ἐποίησεν, οὐχὶ διάβολον αὐτὴν δημιουργήσεν, ἀλλὰ δεκτικὴν ἀρετῆς, ἵνα αὐτὴν ἔχῃ· καὶ δεκτικὴν κακίας, ἵνα ταύτης ἀπέχῃται. Ἐπεὶ γὰρ ἀσυνάρπακτος (52) ἡ ἀρετὴ τῇ κακίᾳ, φηλὶ δὲ τῷ Θεῷ ἡ ἀρετὴ, ἀμφοτέρων τὰς δυνάμεις ἐνίει τῷ λογικῷ διὰ τοῦτο ἐνῆκεν αὐτάς, ἵνα τὴν μὲν εἰς ἐνέργειαν μεταλάβωμεν, τῆς δὲ ἐτέρας δυνάμεως τοῦ τέλους, ὅπερ ἐστὶν ἡ ἐνέργεια, ἀπεχώμεθα. Ὡστε γέγονεν πᾶν λογικὸν ἐπὶ τῷ σπουδαίῳ εἶναι, καὶ μὴ φαῦλον. Εἴ τινα οὖν τῶν λογικῶν τὴν ἐναντίαν δεδράμηκεν τῷ πεποιηκότι καὶ προνοουμένῳ, οὐ τοῦ ποιήσαντος καὶ νομοθετήσαντος ἡ αἰτία, ἀλλὰ τῶν ἀντιτεινάντων πρὸς τοὺς δοθέντας καὶ πρὸς τοὺς προνοουμένους νόμους.

Ὅρῳμεν γοῦν καὶ εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς, αἱ ταῦτα γινόμενα, ἃ παιδεύομεν τὰ τέκνα, κατ' ἐπιστήμην αὐτὰ ἀνάγειν βουλόμενοι, ἵνα καὶ ταύτην ἐνεργῶσιν· οὐ πάντως δὲ οὕτως ἐνεργοῦσιν, ὥς ἐδιδάχθησαν· ἀλλ' ἐστὶν ὅτε ἐναντίως πολλοὶ υἱοὶ πατρῶν ἱατροὶ ἀνατραφέντες, οὐ δέοντως χρῶνται τῇ ἱατρικῇ, τὰ νοσοποιᾷ ἀντὶ τῶν ὑγιαίνων τοῖς κακούμενοις προσάγοντες· καὶ οὐ δῆπου ἡ ἱατρικὴ, ἣ ὁ ταύτην πα-

ac vitium oritur. Si igitur hæc de diabolo dicunt, necesse est, ut et de omnibus dicant ratione præditis atque animis. Nos enimvero qui illos minime sequamur, dicimus, non esse mali auctorem qui eum produxit ac fecit, qui sua ipse proclivi voluntate nuntque in malum vergere potest, eique obnoxius esse. Dum enim animal condidit rationis particeps, voluit sua ipsum voluntate ac arbitrio bonum fore, ea facultate præditum, qua liceret ad utrumlibet vergere. Volebat enim ipsum bonum esse, eligendo sponte quod bonum est. Nullus enim in iis quæ condita sunt, invitus bonus esse potest; sed omnes qui boni sunt, sponte tales sunt. Quare oportebat, ut qui voluntate sua futurus esset bonus, potestatem haberet, qua idoneus et aptus esset ad bonum capessendum ac quod honestum esset. Sequatur autem, ut quod bonum capere posset, posset et malum, sic fabricata rationali substantia, ut ad virtutem vitiumque facultatem haberet, datum ei mandatum est, ut virtutem in actu, vitium vero solum aptitudine haberet. Creatoris namque lex hortatur, facitque animos atque adjuvat ad virtutem; avocans naturam a vitio. Quamvis igitur insit vitii facultas in utente ratione; non propter facultatem, sed malus est qui ea præditus est: ad utrumlibet namque, virtutem scilicet atque vitium, se habent facultates atque liberæ voluntates. Libere enim habere virtutis facultatem volumus, ut et in actu ejus

Licet igitur Deus substantiam condidit quæ diabolus nuncupatur, non tamen ipsam diabolum condidit, sed virtutis capacem, ut illam nancisceretur; et vitii capacem, ut ab ipso sese abstinere. Quia enim virtus cum vitio simul exsistere non potest; est autem amica Deo virtus; utriusque facultate indita utenti ratione, propterea indidit, ut altera quidem ad actum capessendum præditi essemus, ab alterius autem fine facultatis, qui est operatio actusque, abstinere. Itaque omnes animi creati sunt ut essent probi, non mali. Si qui igitur in eis, contraria auctori suo ac providentia regenti via cucurrerunt, non hæc conditoris culpa ac legislatoris, sed eorum, qui contra leges datas provideque dispositas obnoxie obstituerunt.

Videmus in nobis ipsis hæc sæpe accidere, qui liberos erudiamus eo animo, ut ad scientiam illos provehamus, quo ipsi perinde disciplina utantur; cum tamen omnino ut edocti sunt, ipsa non utantur: imo contingit aliquando, ut multi filii a parentibus in arte medica eruditi, non ut oportet ea arte utantur; sed potius pro salubribus ea ægrotis adhibeant, quæ ipsa morbida qualitate iis exitiosa

(51) Ἀγαθὸν γὰρ αὐτὸν ἐβούλετο εἶναι. *Turrianus: Volebat enim ut homo esset bonus. Non be-*

ne: cum præcipue sermo sit de diabolo.

(52) Ἀσυνάρπακτος. *Leg. ἀσυνάρπακτος.*

existant: nec tunc accensanda medicina, aut vocandus in crimen qui docuit. Non enim sic eos docuit, ut sic iste faceret; facit enim, non ut facere doctus est. Rursus leges quosdam docemus, ut iustitiam defendant et iniustitiam repellant: nonnulli tamen animi pravitatem leges adeuntes contra faciunt ac didicerunt. Neque tamen continuo legem aut legislatorem criminamur. Si enim hi iniustitiae rei essent, haud injustos punirent. Nam id quoque eorum arbitratu est ac sententiae, *Iusta castigandum animadversione, quod injustum est.* Deus item satanam punit, et eos qui divinitus constitutas leges transgrediuntur. Quibusdam enim pravis ait: *Ite in ignem aeternum, qui paratus est diabolo et angelis ejus* ⁸¹.

CAP. XIV. *Inconsona Manichaeorum deliria. Peccatum diaboli, non ingenua malitia, sed sponte longe a creatione assumpta.*

Sciant igitur qui his contradicunt, sibi ipsis puniantia dicere. Si enim diabolus secundum substantiam malus erat et a bono Deo alienus, ac qui pari illi robore certare posset, nec illi supplicium parare, nec in ipsum eum mittere potuisset. Dicit tamen esse ignem diabolo paratum. Quin hoc dicendum: Si Deus bonus immutabilis est, ut quidem est, et iisdem semper fretus viribus, neque alias aliter, alias aliter valet; cum futurum esset ut post multam noxam acceptaque ab eo damna aeterno eum igni traderet; quidni hoc a principio fecit, cum se ille in ipsum extulit, et partem ipsius occupavit? Justius enim tunc in eum poenas decrevisset, ut qui in majorem deliquisset. Nam nunc quidem hominibus nocet; tunc autem, illorum sententia et ut existimant, ipsi noxam intulit deitati. Legis vero districtio ac indignatio justior est, si quis in regem, quam si in subditos, injuria procax existat. Si enim sic illi de his sentiant, aut dicturi sunt, nescivisse tunc Deum, quomodo ulturus esset et malum impediturus, aut non potuisse. At neutrum horum bono Deo tribuendum est; non igitur nulla origine Dei inimicus in eum se extulit; sed qui factus esset ut bonus esset, facultate capessendae virtutis imperfecta ac manca retenta, quod in vitium primum erat illique idoneum, ad actum perduxit. Quamobrem dignus supplicio est, ac merito diu post illi est mancipatus.

CAP. XV. *Eorum poenitentia, quoniam malum a voluntate est.*

Si vero illud objecerint, quod dictum est a Joanne Baptista, his qui fide veniebant ad baptismum, in haec verba: *Serpentes, progenies viperarum, quis ostendit vobis fugere a ventura ira? Facite ergo fructum dignum poenitentiae: et ne velitis dicere intra vos, patrem habemus Abraham. Potens est enim Deus de lapidibus istis suscitare filios Abraham. Jam porro securis ad radicem arborum posita est. Omnis ergo arbor quae non facit fructum bonum, exciditur et in ignem mittitur* ⁸². Audiant isti, non posse eos obijcere quae non recipiunt. Non enim recipiunt Joannem Baptistam, qui unus sit e Veteri Testamento.

⁸¹ Matth. xxv, 41. ⁸² Matth. iii, 7-10; Luc. iii, 7-9.

A δεύσας, αἴτιος. Οὐ γὰρ οὕτως ἐδίδασκεν, ἢ οὕτως ποιῇ. Πράττει γὰρ οὐχ ὥς ἔμαθεν ποιεῖν. Πάλιν νόμους παιδεύομεν τινάς, ἵνα συνιστῶνται τῷ δικαίῳ, καὶ τὴν ἀδικίαν παραιτῶνται. Ἀλλὰ κακοῦθως ἔνοι οὐτῶν τοῖς νόμοις προσιόντων, τὸ ἀνάπαλιν ποιοῦσιν. Καὶ οὕτε τὸν νόμον, οὕτε τὴν νομοθέτην αἰτιώμεθα. Εἰ γὰρ αὐτοὶ τῆς ἀδικίας αἴτιοι ἦσαν, οὐκ ἂν ἐκόλαζον τοὺς ἀδίκους. Καὶ γὰρ καὶ τοῦτο τοῦ βουλήματος αὐτῶν ὑπάρχει, τὸ κολαστέον τὸν ἄδικον εἶναι· καὶ ὁ Θεὸς κολάζει τὸν σατανᾶν, καὶ τοὺς παραβάοντας τοὺς ἀπὸ Θεοῦ τεθέντας νόμους. Τισὶν γὰρ φαύλοις λέγει· Ὑπάγετε εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ.

B Ἰστώσαν τοίνυν οἱ τοῦτοισι ἀντιλέγοντες, μαχόμενα ἑαυτοῖς λέγοντες. Εἰ γὰρ κατ' οὐσίαν κακὸς ἦν ὁ διάβολος, καὶ ἀλλότριος τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ, δυνάμενος αὐτῷ ἰσοσθενῆς εἶναι· οὐδὲ κώλασιν ἡτοιμάζειν αὐτῷ, οὐδὲ βάλλειν αὐτὸν εἰς τὴν κώλασιν ἡδύνατο· λέγει δὲ ἡτοιμάσθαι· πῦρ τῷ διαβόλῳ. Καὶ τοῦτο δὲ ῥητέον· Εἰ ἀρεπτός ὁ ἀγαθὸς Θεὸς ἐστίν, ὥστε πρὸν καὶ ἐστίν, καὶ ἀεὶ τὴν αὐτὴν ἔχει δύναμιν, ὥς μὴ ἄλλοτε ἄλλως ἰσχύειν, καὶ ἄλλοτε ἄλλως· ἐμελλε δὲ μετὰ πολλὴν βλάβην καὶ ἀπώλειαν, πολλὴν πυρὶ αἰωνίῳ παραδίδοναι τὸν σατανᾶν, διὰ τί μὴ ἐξ ἀρχῆς τοῦτο ἐποίησε, ὅτε ἐπανήλθεν αὐτῷ, καὶ μέρος ἔλαβεν αὐτοῦ; Δικαιοτέρον γὰρ τότε μάλλον τιμωρίαν ὥριζεν κατ' αὐτοῦ, ὥς κατὰ μελίζονος πλημμεληθέντος. Νῦν μὲν γὰρ ἀνθρώπους βλάπτει· τότε, κατ' αὐτοὺς, αὐτὴν ἐβλάψεν τὴν θεότητα, ὥστε καὶ φρονούσιν· Νόμος δὲ καὶ ἀγανάκτησις δικαία ἐστὶ μάλλον· ἢ κατὰ τῶν κατὰ βασιλείως τολμώντων, ἢ τινῶν τῶν ὑπηκόων. Εἰ γὰρ ταῦτα οὕτως φρονητέα, ἢ ἀγνοίαν προσάφουσι τῷ Θεῷ τότε, τοῦ πῶς τιμωρήσεται καὶ ἐμποδίσῃ τὸ κακόν, ἢ ἀδυναμίαν. Ἀλλ' οὐδέτερον τούτων περὶ τὸν ἀγαθὸν Θεόν· οὐκ ἄρα ἀγενήτως ἐχθρὸς ἂν Θεοῦ ἐπανεβῇ κατ' αὐτοῦ· ἀλλὰ γενόμενος ἐπὶ τῷ εἶναι ἀγαθός, τὴν μὲν δύναμιν τῆς ἀρετῆς ἀτελῆ ἐφύλαξεν, τὴν δὲ τῆς κακίας ἐπιτηδεύοντα εἰς ἐνέργειαν ἡγάγεν· δι' ὃ καὶ κολαστέος, καὶ εἰκότως μετὰ πολὺ τιμωρίᾳ ὑπεβλήθη.

Εἰ δὲ κακείνῳ προφέροιντο, τὸ λεχθὲν ὑπὸ τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου τοῖς μεθ' ὑποκρίσεως εἰς τὸ βάπτισμα ἔλθοῦσιν, οὕτως ἔχον· Ὁφείκει, γεννήματα ἐχιδῶν, τίς ὑπέδειξε ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς; Ποιήσατε οὖν καρπὸν ἀξίον τῆς μετανοίας, καὶ μὴ δόξητε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, ὅτι πατέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραάμ. Δύναται γὰρ ὁ Θεὸς ἐκ τῶν λίθων τοῦτων ἐγείρει τέκνα τῷ Ἀβραάμ. Ἦδη δὲ ἡ ἀέλξη πρὸς τὴν ρίζαν τῶν δένδρων κείται. Πᾶρ οὖν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν ἐκκόπεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται. Ἀκούεωσαν, ὅτι οὐ δύναται προφέρειν, ἀφ' ὧν μὴ παραδύχονται.

Οὐ γὰρ δέχονται τὸν Βαπτιστὴν Ἰωάννην, τυγχάνον-
τα ἕνα τῆς Παλαιᾶς Γραφῆς. Ὅμως δὲ καὶ οὕτως
ῥητέον πρὸς αὐτούς· Διὰ πάσης τῆς συμφοράς
ἀναιρεῖ τὸ φύσει ἀγαθὸς καὶ φύσει εἶναι κακός.
Λέγει γὰρ πρὸς αὐτούς· *Ποιήσατε οὖν καρπὸν*
ἀξίον τῆς μετανοίας. Μετάνοια δὲ καὶ καρπὸς αὐτῆς
οὐ πίπτει, οὔτε πρὸς τὸν κατ' οὐσίαν κακὸν, οὔτε
πρὸς τὸν φύσει ἀγαθὸν ὄντα. Πῶς γὰρ ὁ ἀεὶ ἀγαθὸς
χρήζει μετανοίας; ἢ πῶς ὁ φύσει κακὸς χρήσεται τῷ
ἀγαθῷ τῆς μετανοίας; Ὁ γὰρ κατ' οὐσίαν ὢν κακός,
ἐκτραπῆναι τῆς ἀμαρτίας οὐ δύναται· ἀλλ' οὐδὲ ἐπ'
ὠφελείᾳ μετάνοια γίνεται τοῦ ἀγαθοῦ. Ἐτι μὴν καὶ
ἐκ τῶν λίθων, τῶν δεικνυμένων ὑπ' αὐτοῦ, λέγει τέ-
κνα ἐγεροῦσθαι τῷ Ἀβραάμ· λίθους δὲ λέγων τοὺς
ἡλιόους, καὶ ἐτι ἐμμένοντας τῇ κακίᾳ ἀνθρώπους.
Εἰ γὰρ μετανοήσαιεν οὗτοι, καὶ πιστεύσαιεν τῷ Θεῷ,
τέκνα τοῦ Ἀβραάμ ἔσονται, ὅς διὰ τοῦτο ἀνθρώπος
Θεοῦ (53) ἐχηρμάτισεν, οἱ ἐπίστευσεν εἰς αὐτὸν τὸν Θεόν, ὡς τὴν πίστιν αὐτοῦ εἰς δικαιοσύνην λο-
γισθῆναι.

CAP. XVI. Genimina viperarum facti, qui posteri Abraham.

Ἐπεὶ δὲ κάκιστον ἡκούσαμεν λεγόμενον ὑπ' αὐτῶν
πρὸς τοὺς ἐκ τοῦ Ἀβραάμ καὶ τῶν ἄλλων ἁγίων ἀν-
δρῶν γεγεννημένους, τὸ, Ὅσοις, γεννήματα ἐχι-
δῶν, λεγόμενον, ἐχιδνας τοὺς ἀμφὶ τὸν Ἀβραάμ δηλοῖ-
σασαν μαχόμενα τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ κεφαλίου λέ-
γοντες. Ἐλέγχει γὰρ αὐτούς, ὡς μὴ τοῦ Ἀβραάμ
ὄντας, ἀλλ' ἐχιδνῶν γεννήματα, προσποιουμένους
καὶ μάτην αὐχοῦντας εἶναι τοῦ Ἀβραάμ. Λέγει γὰρ
ἐν ἐτέρῳ κεφαλίῳ ὁ Σωτὴρ πρὸς αὐτούς (54)· Τοῦτο
Ἀβραάμ οὐκ ἐποίησεν (ὅν λέγετε πατέρα ὑμῶν
εἶναι ψευδόμενοι). Εἰ γὰρ τέκνα ἦτε τοῦ Ἀβραάμ,
ἐποιεῖτε ἂν τοῦ Ἀβραάμ τὰ ἔργα. Ἀλλ' ὑμεῖς ἐκ
τοῦ πατρὸς ὅμων ὅστε τοῦ διαβόλου, καὶ τὰς ἐπι-
θυμίας τοῦ πατρὸς ὅμων θέλετε ποιεῖν. Ἐκεῖνος
γὰρ ἀνθρωποκτόνος ἐστὶν ἀπ' ἀρχῆς, καὶ ἐν τῇ
ἀληθείᾳ οὐχ ἔστηκεν. Εὐ δὲ καὶ τὸ εἰπεῖν, Οὐχ
ἔστηκεν, δεικνύς αὐτὸν πρότερον ἱστάμενον ἐν τῇ
ἀληθείᾳ. Πατέρα δὲ αὐτῶν λέγει τὸν διάβολον, διὰ τὴν
ὁμοίωσιν τῆς τροπῆς καὶ τῆς ποιότητος. Ὅστε οὐ τὸν
Ἀβραάμ καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ ἁγίους ἐχιδνας εἶπεν.
Ἐκ μεταβολῆς γὰρ ἔσχον τοῦτο, τὸ υἱὸς ἐχιδνῶν εἶ-
ναι, διὰ τὸ αὐτοὺς πονηροὺς κεχρῆσθαι διδασκάλοις,
ὡς εἴρηται, κατὰ ἰδίαν προαίρεσιν. Λέγει τοίνυν ὁ
Ἰωάννης αὐτοῖς· Ἐπεὶ κατὰ μεταβολὴν τὴν ἐξ ἀρε-
τῆς ὅποις ἠθελήσατε γενέσθαι (οὐδὲ γὰρ κατ' οὐσίαν
ἦσαν τοιοῦτοι), παύσαθε τοῦ εἶναι ἐχιδνῶν γεννήμα-
τα, ὧν ἐθελήσατε τὴν ποιότητα ἔχειν. Πονηροὶ γὰρ
ἐκ πονηρῶν, καὶ ἀδικοὶ ἐξ ἀδίκων ἐσπουδάσατε εἶναι.
Ἀλλ' ἐπεὶ, διὰ τὸ ἐπὶ τὸ βάπτισμα ἔρχεσθαι, μετα-
νοίας λέγετε σημεῖον φέρειν, προσποιητῶς δὲ τοῦτο
ποιεῖτε, λέγω ὑμῖν· Τίς ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ
τῆς μελλούσης ὀργῆς; Ὁ γὰρ μετανοῶν, διὰ τοῦτο
μετανοεῖ, ἵνα μὴκέτι ἀμαρτάνων φεύγῃ τὴν ἐσομέ-

A Sic tamen illis respondendum est. Toto Joannes
contextu destruit, esse natura bonos, et malos na-
tura. Ait enim ad illos: *Facite ergo fructum dignum*
pœnitentiæ. Atqui pœnitentia ejusque fructus non
cadunt, neque in eum qui per essentiam malus sit,
nec qui natura bonus. Quomodo enim eget pœniten-
tia, qui est semper probus? aut quomodo is qui
natura malus est, bono pœnitentiæ utetur? Nam qui
per essentiam malus est, a peccato mutari non po-
test; sed nec ulla utilitas est pœnitere de bono.
Præterea ex ostensis ab ipso lapidibus suscitandos
ait filios Abrahæ; nempe lapides vocans stolidos et
vecordes, ac qui adhuc in malitia permanerent.
Hos enim si pœnituerit ac Deo crediderint, filii
Abrahæ erunt; qui propterea homo Dei audivit,
B quod in Deum crediderit, adeo ut fides reputata
sit ei ad justitiam⁵⁴.

Quia vero illud etiam ab istis dictum audivimus,
in eos qui ex Abraham et aliis sanctis viris generati
sunt; quasi nimirum dicendo, *Serpentes, progenies*
viperarum, Abrahamum nepotesque significet
discant isti pugnantia se loqui consequentiæ capitis.
Arguit enim et vituperat, quod non essent filii Abra-
hæ, sed qui progenies viperarum, frustra semen
Abrahæ præferrent, eoque gloriarentur ac sibi pla-
cerent. Ait enim ad eos Salvator in alio capitulo:
C *Hoc Abraham non fecit*, quem vos falso patrem
vestrum esse dicitis. Si enim filii Abrahæ essetis,
opera Abrahæ faceretis. Sed vos ex patre vestro dia-
bolo estis, et desideria patris vestri vultis facere. Ille
enim homicida erat ab initio, et in veritate non
stetit⁵⁵. Hoc quoque præclare dictum, *In veritate*
non stetit, quo prius in veritate stetisse significat.
Patrem autem eorum vocavit diabolum, quod pari
cum illo ratione mutati sunt ac qualitate imbuti.
Quamobrem non Abraham sanctosque illi assecras
viperas appellavit. Ut enim filii viperarum essent,
ex mutatione habuerunt, idcirco quia sua sponte,
malis magistris, sicut dictum est, usi sunt. Ait
igitur illis Joannes: Quandoquidem aversi a vir-
tute, serpentes fieri voluistis (non enim per essen-
tiam tales erant), desinite esse proles viperarum,
quarum qualitatem voluistis habere. Mali enim ex
malis, exque iniquis iniqui esse studuistis. Sed
quia dicitis vos pœnitentiæ signum ferre, quod ad
baptismum venitis; hoc autem simulate facitis;
dico vobis, *Quis ostendit vobis fugere a ventura ira?*
Quem enim pœnitet, ideo pœnitet, ut, dum non am-
plius peccat, iram quæ futura est adversus peccatores
effugiat. Rogat autem, *Quis vobis ostendit?* ut dicat,

⁵⁴ Rom. iv, 5. ⁵⁵ Joan. viii, 39-44.

(53) Ἀνθρώπος Θεοῦ. In nostro exemplari, ami-
cus Dei legitur. Turrianus. — Jac. ii, 23: Καὶ φί-
λος Θεοῦ ἐκλήθη. Sic et II Paral. xi, 7, nec non
Isa. xli, 8.

(54) Πρὸς αὐτούς· τοῦτο Ἀβρ. Ex textu Joan.

viii, 40, hunc locum sic distinxisse, ejusque ver-
sionem reformavimus. Perperam uterque inter-
pres, Turrianus et Combefisius: πρὸς αὐτούς τοῦτο.
Ἀβρ. — In alio capitulo: Abraham non fecit.

qui docet vere a malo recedere, non rem simulate præstare; vos autem cum simulatione facitis, dum ad baptismum acceditis. Non igitur mundabimini. Qui enim vult vere mundari, a peccatis desistit, et huiusmodi fructum poenitentiae affert, faciens opera habitui peccati contraria. Vos enimvero hoc non fecistis, qui ipsi vos ipsos condemnastis, dum habere vos Abraham patrem dicitis. Non enim hoc vos iuvabit, quod Abraham filii aestimemini, sed quod ejus filii sitis ea ratione, quod ipsius fidem et ab idolis fugam æmulemini. Quamobrem, tametsi aliquando filii Abraham fuistis, non hoc vos salvos faciet. Nam et eos qui non sunt nunc ejus filii, potest Deus ipsius filios facere. Quare salutem consequitur qui virtutis rationibus Abraham filius est, non qui ejus secundum carnem solum exstitit filius. Quod si exstitit, ne gloriatur sibi placeat: est enim res ejusmodi quæ sit alia alio decidua ac proclive mutetur. Denique quibus etiam id non obtigit, poterunt comparare. Nam et Paulus his quos carne non genuerat, dicit: *In Christo per Evangelium ego vos genui* ⁸⁸.

CAP. XVII. *Peccator, in eo ipso quod peccat, præsens habet supplicium quo est afficiendus.*

Verum cum hæc auditis, ne contemnatis, quasi ira in peccatores retardetur. Jam enim malus in eo ipso quod peccat, præsens supplicium habet, qui ejus reus existat ac poenæ obnoxius. Quamobrem scitote jam securim radices arborum prope attingere. Arbores autem vocat, non quas sensu percipimus, sed homines vitio depravatos. Harum autem arborum radix pessima dispositio est, ex qua non edulus fructus, sed venenatus oritur. Hunc igitur vocavit fructum non bonum. Itaque, quamvis securis supplicium denotat, ac mala arbor hominem peccatorem, non sunt duæ hæ naturæ pugnales. Intentantur enim minæ, ut arbores mutentur. Nam qui minas peccatoribus intentat, ipsa minarum intentione satagit ad meliorem frugem transferre. Quare, si intentata per securim effetas arbores ac elanguidas excisuram comminatione, ipsis auctor est, inducitque, ut non malum, sed fructum bonum ferant; nec arbor mala natura est, nec natura malum supplicium.

CAP. XVIII. *Promissio et supplicium sunt bona.*

Sed fortasse dicent: Si poena mutat malos, bonum est poenam esse. Si autem castigatio bona est, huicque contraria promissio est, nec contraria simul bona esse possunt; ergo mala est promissio. Sin autem non mali est promissio, sed boni, mala erit ultio ac poena. Si autem mala ultio, non eam Deus, sed Satanas, infert. Infert autem Satanas poenam, non suis: sunt enim sicut ipse, mali; ac necesse est ipsum quoque poenæ subijci. Restat igitur ut bono poenam inferat. Sed hoc est impossibile. Non ergo malus poenam infligit, sed Deus. Quidquid autem a Deo infligitur, utiliter infligitur,

Α νην κατὰ τῶν ἀμαρτανόντων ὁργὴν. Πυνθάνεται δὲ τὸ, *Τίς ὑμῶν ὑπέδειξεν*; ἵνα εἴπῃ ὁ γνησίως ὑποδεικνὺς κακίας ἀναχωρεῖν, οὐ προσποιήσῃ τοῦτο γίνεσθαι. Ὑμεῖς δὲ τοῦτο ποιεῖτε μεθ' ὑποκρίσεως, ἐπὶ τὸ βαπτίζεσθαι ἐρχόμενοι. Οὐκ ἄρα καθαρθήσεθε. Ὁ γὰρ ἀληθῶς καθαρθῆναι βουλόμενος ἀφίσταται ἀμαρτημάτων, καὶ τῆς τοιαύτης μεταβολῆς καρπὸν φέρει, τὰ τῆς ἐναντίας τῇ ἀμαρτίᾳ ἔξωθεν ἔργα ποιῶν. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν ὑμεῖς οὐ πεποιθήκατε, ἑαυτοὺς κατακρίναντες, φάσκοντες πατέρα τὸν Ἀβραάμ ἔχειν. Ἀλλ' οὐ τοῦθ' ὑμᾶς ὠφελήσει, τὸ οἶεσθαι τέκνα τοῦ Ἀβραάμ εἶναι, ἀλλὰ τὸ εἶναι αὐτοῦ τέκνα, καὶ τῇ πίστει καὶ τῇ ἀπὸ εἰδώλων φυγῇ. Κἂν τοίνυν ποτὲ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ γεγόνατε, οὐ τοῦτο ὑμᾶς σώσει. Καὶ γὰρ τοὺς νῦν μὴ ὄντας αὐτοῦ τέκνα θύναται ὁ Θεὸς τέκνα αὐτοῦ ποιῆσαι. Ὅστε σώζεται ὁ ὢν τοῦ Ἀβραάμ τέκνον κατὰ τὴν ἀρετὴν, οὐχ ὁ γενόμενος αὐτοῦ τέκνον κατὰ σάρκα μόνον, κἂν δὲ γένηται, μὴ μέγα φρονεῖτω μετὰπτωτον γὰρ τὸ τοιοῦτο. Ἀμέλει γοῦν καὶ οἱ μὴ ἔχοντες αὐτὸ κτήσασθαι αὐτὸ δυνήσονται. Καὶ γὰρ ὁ Παῦλος, οὗς τῇ σαρκὶ οὐ γεγέννηκεν, λέγει· Ἐν γὰρ Χριστῷ διὰ τοῦ Ἐβανγγελλίου ἐγὼ ὑμᾶς ἐγέννησα.

Ἀλλὰ ταῦτ' ἀκούοντες μὴ καταφρονεῖτε, ὡς βραδυνούσης τῆς κατὰ τῶν ἀμαρτανόντων ὁργῆς. Ἡδὴ γὰρ δι' αὐτοῦ τοῦ ἀμαρτανεῖν ὁ φαῦλος παρούσαν ἔχει τὴν κόλασιν, κολαστέος ὑπάρχων. Δι' ὅστις τὴν ἀξίαν ἡδὴ ταῖς ῥίζαις ἐγγιζουσιν τῶν δένδρων. Δένδρα δὲ οὐκ αἰσθητὰ λέγει, ἀλλ' ἀνθρώπους κατὰ κακίαν πεποιημένους. Ῥίζα δὲ τῶν δένδρων τούτων ἡ χειρίστη ἔξις, ἀφ' ἧς καρπὸς οὐκ ἐδώδιμος, ἀλλὰ δηλητήριος γίνεται. Αὐτὸν οὖν οὐ καλὸν καρπὸν εἶπεν. Κἂν τοίνυν ἡ ἀξίαν τὴν κόλασιν σημαίνει, τὸ δὲ κακὸν δένδρον τὸν ἀμαρτανόντα ἄνθρωπον, οὐ μαχόμεναι φύσεις αὐταί· ἀπειλεῖται γὰρ ἡ κόλασις ἐπὶ τῷ μεταβαλεῖν τὰ δένδρα. Ὁ γὰρ ἀπειλῶν τοῖς ἀμαρτανούσιν, δι' αὐτῆς τῆς ἀπειλῆς μεταποιῆσαι βούλεται. Εἰ τοίνυν διὰ τῆς ἀπειλῆς τῆς ἀξίης, τῆς μελλούσης ἐκκόπτειν τὰ σαπρὰ δένδρα, πείθει αὐτοὺς παύσασθαι τοῦ μὴ κακὸν καρπὸν φέρειν, ἀλλὰ καλόν· οὐ φύσει κακὸν τὸ δένδρον, οὐδὲ φύσει κακὴ ἡ κόλασις.

D

Ἀλλ' ἴσως ἐρωσιν· Εἰ μεταποιεῖ φαῦλους ἡ κόλασις, ἀγαθὸν αὐτὴν εἶναι· εἰ δὲ ἡ κόλασις ἀγαθὸν, ἐναντία δὲ ταύτῃ ἡ ἐπαγγελία, τὰ δὲ ἐναντία οὐ δύνανται ἅμα ἀγαθὰ εἶναι· ἡ ἄρα ἐπαγγελία κακόν. Μὴ κακοῦ δὲ τῆς ἐπαγγελίας, ἀλλ' ἀγαθοῦ οὐσης, ἡ κόλασις· ἐστὶ κακόν. Εἰ δὲ κακὸν ἡ κόλασις, οὐχ ὁ Θεός, ἀλλ' ὁ Σατανᾶς αὐτὴν ἐπιφέρει. Ἐπιφέρει δὲ ὁ Σατανᾶς τὴν κόλασιν οὐ τοῖς ἑαυτοῦ· εἰσὶν γὰρ, ὡς αὐτὸς, πονηροί, καὶ ἀνάγκη καὶ αὐτὸν ὑποκρίπτειν τῇ κολάσει· τῷ ἄρα ἀγαθῷ ἐποίσει αὐτήν. Ἀλλ' ἀδύνατον τοῦτο· οὐκ ἄρα ὁ πονηρὸς αὐτὴν ἐπιφέρει, ἀλλὰ Θεός. Πᾶν δὲ τὸ ὑπὸ Θεοῦ ἐπιφερόμενον, χρησίμως

⁸⁸ 1 Cor. iv, 15.

ἐπιφέρεται, τυγχάνον ἢ ἀγαθοῦ ποιητικόν, ἢ κα-
λυτικόν κακοῦ. Ὁ ἄρα Θεὸς κωλύειν τὸ κακὸν βου-
λόμενος, ἐπιφέρει τοῦτο· οὐκ ἂν δ' ἐπεχείρει κωλύειν
τὸ κακόν, εἰ μὴ δυνατόν ἦν κωλύεσθαι τὸ κακόν. Κω-
λύμενον δὲ τοῦτο οὐ δύναται εἶναι φύσει καὶ ἀγένη-
τον. Ἐσφάλησαν δὲ καὶ ἐν τούτῳ οἱ ἀμαθεῖς, νομί-
σαντες ἐναντίον εἶναι τὴν κόλασιν τῇ ἐπαγγελίᾳ· ἐκα-
τέρᾳ γὰρ ἀνταπόδοσις ἐστίν, ἡ μὲν τοῖς ἀγαθοῖς μι-
σθὸν φέρουσα, ἡ δὲ τιμωρίαν κατὰ τῶν ἐκουσίως πα-
ραβεσθιχότων τοὺς θεῖους νόμους.

A cum sit bonum, aut boni parens, aut arcens malum.
Deus igitur, cum velit malum impedire, supplicium
constituit. Non autem tentaret malum impedire, nisi
illud posset impediri: hoc autem quod impeditur,
esse natura non potest ac ingentum. In hoc vero
præterea imperiti homines errore lapsi sunt, existi-
mantes contrariam esse animadversionem promissio-
ni. Utraque enim remuneratio est; altera qui-
dem, quæ bonis mercedem asserat; altera vero,
quæ pœnam dignamque ultionem in eos qui divinas
leges voluntarie transgressi sunt, rependat.

FRAGMENTA

EX DIDYMI LIBRIS DEPERDITIS.

I. Ex libro cui titulus: Συμβουλὴ ἡθικὴ. Apud Socrat., Hist. eccles. lib. iv, cap. 23.

Τοὺς περὶ Προνοίας καὶ κρίσεως κατὰ σαυτὸν ἀεὶ B
γύμναζε λόγους, φησὶν ὁ μέγας καὶ γνωστικὸς διδά-
σκαλος Δίδυμος, καὶ τούτων τὰς ὕλας διὰ μνήμης
φέρειν πειράθητι. Ἀπαντες γὰρ σχεδὸν ἐν τούτοις
προσπταίουσιν. Καὶ τοὺς μὲν περὶ κρίσεως λόγους ἐν
τῇ διαφορᾷ τῶν σωμάτων καὶ κατὰ τὸν κόσμον εὐρή-
σεις· τοὺς δὲ περὶ Προνοίας, ἐν τοῖς τρόποις τοῖς ἀπὸ
κακίας καὶ ἀγνωσίας ἐπὶ τὴν ἀρετὴν ἢ ἐπὶ τὴν γνῶ-
σιν ἡμᾶς ἐπανάγουσιν.

Sermones de Providentia et de judicio Dei assidua
meditatione tecum ipse recale, ait magnus ille do-
ctor et spiritali scientia instructus Didymus; eorum-
que sermonum materias fac in memoria circumferas.
Omnes enim fere in his labuntur. Et sermones
quidem ac rationes de judicio in differentia corpo-
rum et in partibus mundi reperies. Sermones autem
de Providentia in modis illis quibus a vitio et igno-
rantia ad virtutem et cognitionem ducimur de-
prehendes.

II. Ex libro πρὸς φιλόσοφον inscripto. Apud Joan. Damascen. in Parallelis, p. 643:

Ἐκ μελέτης πολλῆς καὶ ἀσκήσεως ἡ βία καὶ ἀγρίω-
της τῶν παθῶν ἀσθενεῖς.

Diuturno studio et meditatione concitatorum ani-
mi motuum vis et feritas debilitantur.

III. Ex libro Περὶ ἀσωμάτων. Apud eundem ibid., pag. 780.

Δίδυμον, ἐκ τοῦ Περὶ ἀσωμάτων. Ἀνύουσι παρὰ C
διδασκάλου παιδεύσεις τε καὶ προτροπαὶ πρὸς ὠφέ-
λειαν τῶν ἀκρωμένων, οὐχ ὅταν λόγῳ μόνῳ διδάσκη
ὁ παιδευτής, ἀλλὰ καὶ πράξει καταλλήλῃ καὶ συν-
αφεῖ τοῖς ἐπαγγελλομένοις. Πάλιν δεῖ τὸν γνήσιον
διδάσκαλον βίον κατάλλῃλον ἔχειν τοῖς ὑπ' αὐτοῦ
νομοθετοῦμένοις, ἵνα ἢ τὸ ἔργον αὐτοῦ συνηρμοσμέ-
νον τῷ λόγῳ.

Didymi, ex libro De incorporeo. Magistri discipli-
na et exhortationes auditorum utilitati conferunt,
non quando magister solo sermone docet, sed
quando actione etiam dictis consentanea, rebusque
promissis affini. Rursum, sincerum doctorem vitam
iis quæ ipse statuit, congruentem agere oportet,
ut ejus actio cum sermone recte conveniat.

Aliud fragmentum dedit Mingarelli in not., pag. 277.

IV. Βιβλίον πρὸς Ῥουφίνον διατὶ ἀποθνήσκουσι τὰ βρέφη, καίπερ διὰ τὰς ἁμαρτίας αὐτοῦ ἀναλαμβάντα σώματα.

Vide Opera Hieronymi ed. Migne, tom. II, pag. 478 D.

DIDYMI ALEXANDRINI

OPERUM PARS ALTERA. -- EXEGETICA.

FRAGMENTA EX CATENIS.

IN GENESIN.

Ex Catena cui titulus : Σειρά ἐνδὸς καὶ πεντηκοντα ὑπομνηματισμῶν εἰς τὴν Ὑκτατευχὴν καὶ τὰ τῶν Βασιλείων, ἥδη πρῶτον τύποις ἐκδοθεῖσα ἀξιώσει μὲν τοῦ εὐσεβεστάτου καὶ γαληνοτάτου ἡγεμόνος πάσης Οὐγκροβλαχίας Κυρίου Κυρίου Γρηγορίου Ἀλεξάνδρου Γκιχᾶ ἐπιμελείᾳ δὲ Νικηφόρου Ιερομοναχοῦ τοῦ Θεοτόκου. Ἐν Λευφίᾳ τῆς Σαξονίας, ἐν τῇ τυπογραφίᾳ τοῦ Βρεϊτκόπφ. Ἔτει αΨοβ' (1772).

CAP. I, vers. 14. *Dixit autem Deus : Fiant luminaria in firmamento cæli ut illuminetur terra et dividant diem ac noctem.*

Didymi.—Unde et luminarium creatio, quæ quarta die facta est, propter maiorem eorum utilitatem et excellentiam, huic quartæ diei attribuitur. Tetras enim, ut quæ virtualiter sit decas, in maximo honore habetur : siquidem monas, duas, trias et tetras, sibi invicem additæ, decadem efficiunt ; in toto autem Scripturæ decursu decas celebratur. decem enim mandata dedit Moyses, decimæque sacerdotibus offeruntur. Sicut autem aquam in principio super faciem universæ terræ diffusam, deinde tertia die congregans Deus, fecit ex ea maria, flumina et fontes ; ita et lumen, in principio creatum priusque diffusum, deinde quarta die Dens colligans, fecit ex eo solem, lunam cæteraque astra. Sol autem a die non differt.

CAP. III, vers. 19. *Spinæ et tribulos germinabit tibi, et comedes herbam terræ.*

Didymi. Quid enim mali non consequitur ex natura corporis, quæ voluptatum et ærumnarum fomæ exsistit ? Has enim Salvator spinas esse innuit quæ sementem, ut ait, suffocant, si quis eam suscipiens non in profundo cordis recondit.

VERS. 25. *Et collocavit ante paradisum voluptatis cherubim et flammeum gladium atque versatilem ad custodiendam viam ligni vitæ.*

Didymi.—Gladius versatile dictus est, ut significetur, hunc gladium, si quidem homo ex vitio ad virtutem vertatur, ipsum versum iri, jam ingressum permittens. Si quem igitur ingrediendi desiderium subit, illos introductores habebit : cherubim vide-

ΚΕΦ. Α', στ. ιδ'. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός, Γενηθήτωσαν φωστῆρες ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ εἰς φαῦσιν τῆς γῆς, τοῦ διαχωρίζειν ἡμέραν ἀπὸ νυκτός.

Διδύμου. Ὅθεν καὶ οἱ φωστῆρες τῇ τετάρτῃ ἡμέρᾳ γενόμενοι, διὰ τὸν περὶ αὐτοὺς λόγον, ἅτε μείζους ὄντες ἐν ταύτῃ λέγονται γεγενῆσθαι. Ἡ γὰρ τετράς, δυνάμει οὐσα δεκάς, τιμία ὑπάρχει· μονὰς γὰρ, καὶ δυὰς, καὶ τριάς, καὶ τετράς, ἀλλήλοις συντεθεῖσαι τὴν δεκάδα ποιοῦσι· διὰ πάσης γὰρ τῆς Γραφῆς ἡ δεκάς ὁμνεῖται· καὶ γὰρ δέκα λόγους Μωσῆς δέδωκε, καὶ δεκάται παρέχονται. Ὡς περ δὲ τὸ ὕδωρ, πρότερον διακεχυμένον κατὰ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς, ὕστερον τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ συναγαγὼν ὁ Θεὸς εἰς συναγωγὴν μίαν, ἐποίησε τὰς θαλάσσας, καὶ τοὺς ποταμούς, καὶ τὰ ῥεῖατα· οὕτω καὶ τὸ φῶς, τὸ ἐν ἀρχῇ κτισθὲν, πρότερον διακεχυμένον, ἀθρόως ὕστερον τῇ τετάρτῃ ἡμέρᾳ συναγαγὼν ὁ Θεός, ἐποίησεν ἐξ αὐτοῦ τὸν ἥλιον, καὶ τὴν σελήνην, καὶ τοὺς λοιποὺς ἀστέρας. Οὐχ ὅτι ἄλλο τι παρὰ τὴν ἡμέραν ὁ ἥλιος.

ΚΕΦ. Γ', στ. ιθ'. Ἀκανθὰς καὶ τριβόλους ἀνατελεῖ σοι, καὶ φάγη τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ.

Διδύμου. Τί γὰρ ἐκ τῆς τοῦ σώματος ἀκολουθίας οὐκ ἐπώδυνόν ἐστιν, ἡδονῶν τε καὶ μεριμνῶν ἐξ αὐτοῦ φουρέμων ; Ταύτας γὰρ εἶναι τὰς ἀκάνθας ὁ Σωτὴρ ἐμήνυσεν, αἵτινες συμπνίγουσι τὸν ὕπ' αὐτοῦ καλούμενον σπόρον, ἐὰν ὁ δεξιόμενος μὴ εἰς βάθος τοῦτον ὑποδέξηται.

Στ. κς'. Καὶ ἔταξε τὰ χερουβὶμ, καὶ τὴν φλογερὴν βομφαλὴν τὴν στρεφομένην φυλάσσειν τὴν ὁδὸν τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς.

Διδύμου. Ῥομφαία εἶρηται στρεφομένη, ἵνα στραφέντος ἀπὸ κακίας εἰς ἀρετὴν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ αὕτη στραφῇ τὴν εἰσόδον παρέχουσα. Εἰ τείνου τῆς εἰσόδου τινὲς γένοιτο πόθος, διὰ τούτων χειραγωγεῖται· τῶν μὲν χερουβὶμ, αἰνιττομένων τὴν γνῶσιν

τῆς ἀληθείας, ἥς μετέχειν εἰκὸς τὸν εἰσιέναι βουλόμενον (ἐρμηνεύεται γὰρ πλῆθος γνώσεως)· τῆς δὲ βομφαίας, τὴν ἐπίπονον ἀγωγὴν. Διὰ πολλῶν γὰρ ὀλίφωον τῆς εἰσόδου τῆς βασιλείας ἔστιν ἐπιτυχεῖν.

ΚΕΦ. Γ', στ. κβ'. Σὺ δὲ λήψῃ σεαυτῷ ἀπὸ πάντων τῶν βρωμάτων, ἃ ἔδωκε, καὶ συνάξεις πρὸς σεαυτὸν, καὶ ἔσται σοὶ καὶ ἐκείνοις φαγεῖν.

Διδύμι. Ἡ δὲ περὶ τῶν σκυθάλων τῶν ζώων πάροδος καλῶς παρασεσιωπῆται, καὶ τοῦ Νῶε ἅμα τοῖς υἱοῖς δυναμένων τὸ ἀκόλουθον περὶ τοῦτου σκοπῆσαι, καὶ ἡμῶν τὰ παραλειπόμενα στονάσασθαι καὶ ἀναπληρῶνται.

ΚΕΦ. Η', στ. α'. Καὶ ἐμνήσθη ὁ Θεὸς τοῦ Νῶε, κ. τ. λ.

Διδύμι. Τὸ, 'Εμνήσθη ὁ Θεὸς τοῦ Νῶε, θεοπρεπῶς ἀκουστέον. Οὐχ ὡς ἐκ λήθης, ἀλλ' ὥσπερ περὶ τῶν ἀσεβῶν λέγει, Οὐκ οἶδα ὑμᾶς πόθεν ἐστέ, τουτέστι, Οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς, ὡς ἐνταῦθα δηλοῦσθαι τὸ, Οὐδέποτε ὡς ἡμετέρους ὑμᾶς ἔσχον. Οὕτω κἀνταῦθα τὸ ἐμνήσθῃ, ἀντὶ τοῦ, 'Επείσηγανεν αὐτῇ ἀρχὴν γενέσθαι τοῦ γένους.

A licet, quibus significatur cognitio veritatis, quam participare decet eum qui ingredi appetit (*cherubim* enim interpretatur *multitudo cognitionis*); et gladium, quo laboriosa vita innotuit. Non nisi enim per multas tribulationes ingressum in regnum assequi licet.

CAP. VI, vers. 22. Tolles igitur tecum ex omnibus escis quæ mandi possunt, et comportabis apud te, et erunt tam tibi quam illis in cibum.

Didymi. Quæ autem ad stercora animalium pertinent, recte silentio præterita sunt, siquidem huic rei Noe cum filiis convenienter providere potuit, nobisque, quæ prætermissa sunt, conjicere et supplere obvium est.

CAP. VIII, vers. 1. Et recordatus est Deus Noe, B etc.

Didymi. Illud, *Recordatus Deus Noe*, sic intelligendum est, ut naturæ divinæ conveniat. Non oblivionem passus, sed impios aversatus, dicit: *Nescio vos unde sitis* (*Luc. xiii, 27*), id est, Nunquam novi vos; quasi dicat: Nunquam vos in nostrorum numero habui. Sic etiam illud, *Recordatus est*, idem est ac si diceret: Statuit illum principium fore novæ generationis.

FRAGMENTA IN EXODUM.

(Ex eadem Catena.)

ΚΕΦ. ΚΑ', στ. ι'. Καὶ εἶδον τὸν τόπον οὗ ἐστήκει ἐκεῖ ὁ Θεὸς τοῦ 'Ισραὴλ· καὶ τὰ ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ ὡσεὶ ἔργον πλίνθου σαπφειροῦ, καὶ ὡσπερ εἶδος στέρεώματος τοῦ οὐρανοῦ τῇ καθαριότητι.

Διδύμι. Δηλοῦται γὰρ καὶ ἐν τῇ λέξει ταύτῃ, ὡς ἐνθα Θεοῦ παρουσία νόησιν ἔσχε, τόπον εἰρήκασιν εἶναι τῶν πλῶν αὐτοῦ, βεβαίως ἰδρυμένων ἐνθα ἀρετῇ πρακτικῇ. Ἡ δηλοῦται, διὰ τῆς πλίνθου τῆς σαπφειρίνης, καὶ σοφία, ἥτις, διὰ τῶν νοητῶν θεωρία ὑπάρχειν, τῇ καθαριότητι παραβάλλεται.

ΚΕΦ. ΑΓ', στ. ιγ'. Εἰ οὖν εὐρηκα χάριν ἐναντίον σου, ἐμάρτυρόν μοι σεαυτὸν· γνωστῶς ἴνα ἴδω σε, ὅπως ἂν ᾧ εὐρηκῶς χάριν ἐνώπιόν σου, καὶ ἴνα γνῶ, ὅτι λαός σου οὗτός, τὸ ἔθνος τοῦτο.

Διδύμι. Τὸ γνωστῶς ὁρώμενον, εὐδην ὡς θεωρία μόνον, καὶ οὐκ αἰσθῆσαι καταλαμβάνεται. Ὡσπερ γὰρ καὶ ὀφθαλμὸς τῶν αἰσθητῶν ἀντιλαμβάνεται δι' ὁράσεως ὁτιώσης ὁ νοῦς, διὰ γνώσεως, Θεοῦ θεωρίαν δέχεται.

Στ. ιθ'. Καλεῖσθαι, 'Εγὼ παρελεύσομαι πρότερόν σου τῇ δόξῃ μου, πορεύσομαι πρὸ προσώπου σου τῇ δόξῃ μου, καὶ καλέσω τῷ ὀνόματι Κυρίου ἐναντίον σου.

Διδύμι. Μετ' αὐτὴν γὰρ ὑπάρχεις. Ὑπάρχων γὰρ πρὸ τῶν αἰώνων, εὐρίσκειται ἡ ἐμὴ δόξα, ὁ μονογενὴς μου Υἱὸς οὐσα. Ὅταν ἐγὼ προδιαβῶ, ἔχων

CAP. XXIV, vers. 10. Et viderunt Deum Israel: et sub pedibus ejus quasi opus lapidis sapphirini, et quasi cælum cum serenum est.

Didymi. — Ex hac enim lectione manifestum fit quod, sicubi Deus spiritualiter adest, ibi locum esse pedum ejus dicitur, firmiter hic stantium ubi practica est virtus. Forte etiam, per opus sapphirini lapidis, sapientia designatur, quæ, quia in intellectualium contemplatione consistit cælo sereno comparatur.

CAP. XXXIII, vers. 13. Si ergo inveni gratiam in conspectu tuo, ostende mihi faciem tuam ut per cognitionem videam te et inveniam gratiam ante oculos tuos, et cognoscas quia populus tuus est gens ista.

Didymi. — Quod per cognitionem videtur, ab intellectu tantum, minime vero a sensibus apprehendi manifestum est. Sicut enim oculus per visionem sensibilia percipit, sic mens, per cognitionem, Dei visionem recipit.

Vers. 19. Et dixit: Ego transibo prior te cum gloria mea; præibo ante faciem tuam cum gloria mea, et vocabo nomine Domini coram te.

Didymi. — Posterior enim illa (*gloria mea*) es. Nam ante sæcula existit gloria mea, quæ est Filius meus unigenitus. Cum ergo prior transiero, habens glo-

riam nostram, tu subsequeris, sicut servus domini.

VERS. 23. *Tollamque manum meam et videbis posteriora mea : faciem autem meam videre non poteris.*

Didymi. — Divina natura, qualis ab æterno ante mundi constitutionem exsistebat, per faciem indicatur; creatio autem et providentia per posteriora significantur.

CAP. XXXIV, vers. 2. *Esto paratus mane ut ascendas statim in montem Sinai, stabisque mecum super verticem.*

Didymi. — Non enim cum alio stat nisi cum Deo, cui prædictum profectum perficiet. Quid est autem stare cum Deo, nisi paratum esse ad audienda Dei præcepta?

VERS. 3. *Et nullus ascendat tecum nec videatur quispiam per totum montem : boves quoque et oves non pascantur e contra.*

Didymi. — Quicunque Moyse imperfectiores erant, eos sub monte stare imperavit.

(1) Huic commentario sequentia in codice subjunguntur : *Idem et Gregorius Nyssenus.* Hæc autem in editis innox leguntur.

Α τὴν ἡμετέραν δόξαν, τότε σὺ ἐπακολουθήσεις. οἷα θεράπων δεσπότη.

Στ. κγ'. Καὶ ἀρελῶ τὴν χεῖρα, καὶ τότε ὄψει τὰ ὀπίσω αὐοῦ· τὸ δὲ πρόσωπόν μου οὐκ ὀφθήσεται σοι.

Διδύμου. Ἡ μὲν προκόσμιος ὑπαρξίς τε καὶ θεϊότης δηλοῦται διὰ τοῦ προσώπου· ἡ δὲ δημιουργία καὶ πρόνοια, διὰ τῶν ὀπίσω (1).

ΚΕΦ. ΔΔ', στ. β'. Καὶ γίνου ἐτοιμος εἰς τὸ πρῶτ, καὶ ἀναβήσῃ τὸ πρῶτ εἰς τὸ ὄρος τὸ Σινᾶ, καὶ ἐστήσῃ μοι ἐκεῖ ἐπ' ἄκρου τοῦ ὄρους.

Διδύμου. Οὐ γὰρ ἐτέρῳ τινι ἱσταται, ἀλλ' ἡ Θεῷ, ᾧ τὴν δηλωθεῖσαν προκοπὴν διανύσει. Τί δὲ ἐστὶ τὸ ἐστάναι Θεῷ, ἢ τὸ ἐτοιμον γενέσθαι πρὸς, τὸ ἀκροῦσθαι Θεοῦ διδασκαλίαν;

Στ. γ'. Καὶ μηδεὶς ἀναβήτω μετὰ σοῦ, καὶ μηδεὶς ὀφθήτω ἐν παντὶ τῷ ὄρει καὶ τὰ πρόσβατα καὶ οἱ βόες μὴ γεμίσθωσαν πλησίον τοῦ ὄρους.

Διδύμου. Τοῖς ἀπολειπομένοις τῆς τοῦ Μωϋσέως τελειότητος μένειν κάτω τοῦ ὄρους προσέταξε.

FRAGMENTA IN REGUM LIB. II.

(Ex Catena Nicephori supra laudata, tom. II.)

CAP. XXII. Vers. 5. *Quia circumdederunt me contritiones mortis : torrentes iniquitatis terruerunt me.*

Didymi. — Vel etiam torrentes iniquitatis dicit, quia in iniquitatem incidunt qui non viriliter resistunt tentationibus.

VERS. 6. *Dolores inferni circumdederunt me preterierunt me afflictiones mortis.*

Didymi. — Dolores mortis et inferni peccata sunt letalia.

VERS. 9. *Ascendit fumus in ira ejus, et ignis de ore ejus vorabit; carbones accensi sunt ab eo.*

Didymi. — Ascendit fumus in ira ejus, dum consumitur pernicio materia, analogiam habens ad lignum, fenum, stipulam, quæ ab improbis hominibus superædificantur super verum fundamentum Christi (I Cor. iii, 12). Hæc autem sunt pravæ actiones vel perversa dogmata. Carbones vero aliquando designant castigationes, v. c., cum dicit Apostolus : Si esurierit inimicus tuus, ciba illum; si sitit, potum da illi : hoc enim faciens, carbones ignis congeres super caput ipsius; et David : Cadent super eos carbones, in ignem dejicies eos. Illi carbones erunt tibi auxilio. Aliquando autem carbones designant ignitos Dei sermones, quibus cogitationes animæ purificantur; quod manifestum facit Isaias, dicens : Et visus est unus ex seraphim, et forcipe carbonem

ΚΕΦ. ΚΒ', στ. ε'. Ὅτι περιστοχὸς με συντριμμοὶ θανάτου, καὶ χειμαρροὶ ἀνομίας ἐξεθάμησάν με.

Διδύμου. Ἡ καὶ χειμαρροὶ ἀνομίας, διὰ τὸ εἰς ἀνομίαν ἐρχεσθαι τοὺς μὴ γενναίως ὑφισταμένους τὰ πειρατήρια.

Στ. ζ'. Ὡδίνες ἔδωκεν περιεκύκλωσάν με, προέφθασάν με θανάτου σκληρότητες.

Διδύμου. Ὡδίνες θανάτου καὶ ἔδωκε τὰ πρὸς θάνατον ἀμαρτήματα.

Στ. θ'. Ἀρέθη καπνὸς ἐν ὀργῇ αὐτοῦ, καὶ πῦρ ἐκ στόματος αὐτοῦ κατέδετα· ἄνθρωποι ἐξεκαύθησαν ἀπ' αὐτοῦ.

Διδύμου. Ἀρέθη καπνὸς ἐν ὀργῇ αὐτοῦ, τῆς μοχθηρᾶς ὕλης δαπανωμένης, ἀναλογίαν ἔχουσης πρὸς τὰ ἐποικοδομούμενα ἐπὶ τῷ Χριστοῦ θεμελίῳ ὄντι ὑπὸ φαύλων ἀνθρώπων, ξύλα, χέρτον, καλάμην. Φαῦλαι δὲ ταῦτα πράξεις καὶ γνώμαι. Οἱ δὲ ἄνθρωποι ποτὲ μὲν κολάσεις σημαίνουσιν, ὡς ἐν τῷ· Ἐὰν πειρᾷ ὁ ἐχθρὸς σου, ψώμιζε αὐτόν· ἐὰν διψᾷ, πότιζε αὐτόν. Τοῦτο γὰρ ποιῶν ἄνθρωπος πῦρ ἐκ στερημάτων ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ· καὶ τῷ, Πέσουσιν ἐπ' αὐτοὺς ἄνθρωποι πῦρ, καὶ καταβαλεῖς αὐτούς. Οὗτοι ἐσονται σοι βοηθεῖα. Ποτὲ δὲ τοὺς διαπύρους τοῦ Θεοῦ λόγους, καθαίροντας τοὺς τῆς ψυχῆς λογισμοὺς. Καὶ δὴλον ἐξ Ἡσαίου, φήσαντος· Καὶ ἀπεσταλὴ ἐν τῶν σερραφίμ, καὶ ἔλαβεν ἄνθρωπα τῇ λαβίδι ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου.

Πυρὸς τοίνυν εἰς φαιδρότητα τοὺς λογισμοὺς τῆς A
ἐτοίμου πρὸς τοῦτο ψυχῆς, ἀμαρτωλοὺς δὲ καθαίρει,
τὰς πράξεις αὐτῶν καταφλέγον τὸδε πῦρ· εἰ μὴ δέ-
ξονται τοῦτο, καταφλέξει τὸ πῦρ αὐτοὺς τὸ αἰώνιον.

Στ. ε'. Καὶ ἐκλινεν οὐρανὸν καὶ κατέβη, καὶ
γνώρος ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ.

Διδύμιον. Ἡ δὲ κατάβασις τῇ τοῦ Σωτῆρος ἀκό-
λουθος οἰκονομία. Κατέβη δὲ οὐ τοπικῶς, ἀλλ' ἐν
μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, μορφὴν δούλου λαβών.
Τὸ δὲ ἀσαφὲς καὶ λαθάνον τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως
διὰ τοῦ γνώφου παρίσταται. Εἰς τοῦτον γὰρ καὶ
Μωϋσῆς, ὡς ἦν ἀνθρώπων δύνατον, εἰσεβλήυθη. Τοι-
αύτη καὶ ἡ δεῦρο ἐπιδημία, τῷ μὴ δι' ὧν ἐγνώσθαι
τοῖς γενητοῖς.

Στ. ια'. Καὶ ἐπεκάθισεν ἐπὶ χερουβείμ, καὶ
ἐπετάσθη, καὶ ὤφθη ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων.

Διδύμιον. Τὸ δὲ χερουβὶ ἐρμηνεύεται πληθυσμὸς
γνώσεως. Τοῖς οὖν λογικοῖς τοῦτοις ζώοις, ἧ καὶ
ταῖς τοιαύταις ψυχαῖς ἐπιβάς ὁ Θεός, ἵπταται διὰ
τῆς ὀφύσσεως νοήσεως. Ἀνέμους δὲ, εἰ μὲν τοὺς αἰ-
σθητοὺς λάβοις, τῷ λόγῳ τῆς προνοίας ἐπιβαίνει
τούτων Θεός, ἄγων αὐτοὺς ὡς βούλεται· Ἐξάγων
γὰρ ἐστιν ἀνέμους ἐκ θησαυρῶν αὐτοῦ. Εἰ δὲ τοὺς
πνεύματι μετεωριζομένους, καὶ ὡς ἀνέμους πνοὰς
ἐκπέμποντας, σοφοὺς ἀνδρας νοήσεις, καὶ τούτων
ταῖς πτέρυξι, τούτεστι ταῖς ὑψιπετέσι νοήσεσιν ὁ
Θεός ἐπιβαίνων ἵπταται πανταχοῦ. Καὶ ἀνέμους δὲ
διδασκαλλας, περὶ ἑτεροδόξων λέγων εἶπεν ὁ Ἀπό-
στολος· Ἰνα μὴ κέτι ὦμεν ῥήσιοι, κλυδωνιζόμενοι,
καὶ περιφερόμενοι παντὶ ἀνέμῳ τῆς διδασκαλλας,
ἐν τῇ κυβείᾳ τῶν ἀνθρώπων, ἐν παρουσίᾳ πρὸς
τὴν μεθοδεῖαν τῆς πλάνης.

Στ. ιδ'. Καὶ ἐβρόντησεν ἐξ οὐρανοῦ Κύριος,
καὶ ὁ Ὑψίστος ἔδωκε φωνὴν αὐτοῦ.

Διδύμιον. Ἐκβάσεως τετυγχότων τῶν περὶ Χρι-
στοῦ προφητευμένων, ὁ Θεός εὐθύς οὐρανὸνθεν βροντᾷ·
τοῦτο μὲν, τῷ τῇ ἐκβάσει μεγαλοφώνους δεδειχθαι·
τὰς προφητείας· τοῦτο δὲ, τῷ θεολογίας ὕψος τὸν
Θεὸν ταῖς διανοαῖς περὶ τοῦ μονογενοῦς ἐμβαλεῖν
Υἱοῦ, καὶ λέγειν· Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγα-
πητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα. Τοιγαροῦν οὐχ αἷμα καὶ
σὰρξ αὐτοῖς ἀπεκάλυψεν, ἀλλ' ὁ Πατὴρ ὁ οὐράνιος, D
τὸν ἴδιον Υἱὸν παρασκευάσας, πρὸς ὑποδοχὴν τῆς
θείας βροντῆς ἐν γῇ σωματικῶς γεγονέναι, καὶ τὴν
ἰδίαν ψυχὴν νόμῳ θνητότητος προέσθαι ὑπὲρ τοῦ
πλάσματος, ὡς ἂν ἐκ τῆς οὐρανὸνθεν ἐρχομένης βρον-
τῆς μετεωρισθέντες τῶν γῆινων, προσπελάσωσι τῷ
οὐρανῷ, τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου φοροῦντες.

Στ. ιε'. Καὶ ἀπέστειλε βέλη, καὶ ἐσχόρπισεν
αὐτοὺς· καὶ ἡστράψεν ἀστραπὴν, καὶ ἐξέστη-
σεν αὐτοὺς.

Διδύμιον. Τοῖς ἐναντίως διακειμένοις ἐξαποστέλλει
βέλη, συνταράξει δυνάμενα τοὺς ὁμονοοῦντας ἐν τῷ
κακῷ. Λέγει δὲ νῦν βέλη τοὺς προσηλασμένους

A tulit de altari (Isa. vi, 6). Porro ignis ille animæ ad
hoc paratæ cogitationes probat ut illa pulchrior
evadat; purificat autem peccatores pravæ eorum
actiones consumens: quem ignem nisi receperint,
æterno igne comburentur.

VERS. 10. Inclinauit cælos et descendit, et caligo
sub pedibus ejus.

Didymi. — Descensio ad œconomiam referenda
est. Descendit autem non locum mutando, sed for-
mam servi accipiendo, cum in forma Dei esset (Phi-
lipp. ii, 6, 7). Quod vero obscurum et additum est
in cognitione Dei, per caliginem designatur: quam
quidem caliginem, quantum homini possibile est,
penetravit Moyses. Talis fuit Dei inter nos adventus,
siquidem ex parte tantum cognitus est a mortali-
bus.

VERS. 11. Et sedit super cherubim, et volavit, et
apparuit super pennas ventorum.

Didymi. — Cherub interpretatur multitudo cogni-
tionis. Illis igitur rationalibus animalibus, vel etiam
animabus quæ ipsis similes sunt, insidens Dens,
per acutissimam eorum intelligentiam volat. Quod
si ventos sensibiles intellexeris, illis per providen-
tiam insidet Deus, ipsos pro arbitrio dirigens: Pra-
ducit enim, inquit, ventos de thesauris suis (Psalm.
cxlii, 7). Si autem ventorum nomine eos intel-
lexeris qui Spiritu in sublime feruntur, virosque
sapientes ventis flatus suos emittentibus similes
esse volueris, illorum etiam alis, id est sublimibus
cogitationibus, Deus invehens ubique volat. Sed et
C ventos doctrinæ inducit Apostolus, cum, de hetero-
doxis loquens, dicit: Ut jam non simus parvuli
fluctuantes, et circumferamur omni vento doctrinæ,
in nequitia hominum, in astutia ad circumventionem
erroris (Ephes. iv, 14).

VERS. 14. Et intonuit de cælo Dominus, et Altis-
simus dedit vocem suam.

Didymi. — Impletis omnibus quæ de Christo
prædixerant prophetae, protinus de cælo Deus in-
tonat: tum altisonarum prophetiarum veritatem
ipso rerum exitu demonstrando, tum etiam altis-
simum de divina Filii sui unigeniti naturæ sensum
omnium mentibus injiciendo, cum de ipso dicit:
Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene com-
placui (Matth. xvi, 5). Caro equidem et sanguis
D non revelavit illis, sed Pater cælestis: qui, ut divini
tonitru susceptionem præpararet, Filium suum cor-
poraliter in terra conversari statuit, propriam-
que animam dimittere propter creaturam, quo
scilicet, per illud cœlitus superveniens tonitru a
terrenis sublime abstracti, homini cœlesti appropin-
quarent, cælestis (ut ait Apostolus) imaginem
ferentes.

VERS. 15. Misit sagittas et dissipavit eos, et ful-
guravit fulgur, et obstupescit eos.

Didymi. — In inimice affectos mittit sagittas,
quæ illos conturbent, in malo unanimis. Hic autem
sagittas vocat verba superius de ultione prolata.

Turbantur enim cum illam ultionem Deus eis mi-

Α περί κολάσεως λόγους. Ταράττονται γὰρ ταῖς περι αὐτῆς ἀπειλαῖς.

FRAGMENTA IN JOB.

(Ex Catena Nicetæ ed. Yung anni 1637.)

CAP. I. Vers. 1. Homo quidam erat in regione Ausitide, cui nomen Job.

Didymi. — Sublimius autem interpretando, Ausitis Græca lingua consilium significat, in quo justus habitabat. Qui enim ad iram promptus est, sine consilio agit: unde ut catulus canes, sic ille dicta ac facta cæca producit, hic autem justus nihil non ex consilio administrabat, prudenti illi præcepto obtemperans: Cum consilio omnia fac (Eceli. xxii, 24). Jobi vero nomen, patientia est, atque intelligitur, ita ut id jam fuerit quod ante vocabatur, aut id vocatus sit, quod postea exstitit.

Vers. 2. Facti sunt autem ei filii septem, et filiarum tres.

Didymi. — Catalogum liberorum, qui mysticis rationibus convenit, Scriptura hoc in loco dignum esse existimat, qui recenseatur. Quis enim ignorat numerum septenarium esse septem charismatum indicem, sicut trium appellatio ad id quod est perfectius atque divinius referri solet? Nimirum ut sciamus Trinitatis fidem, tanquam caput aliquod reliquis virtutibus impositam, sentem donorum opificem esse.

Vers. 3. Et erat homo ille nobilis, inter eos qui a solis ortu.

Didymi. — Dicitur ad litteram, genere clarus inter orientales, quoniam secundum carnem Abrahamo cognatus fuit, ad sensum autem anagogicum quod attinet, lucis et Dei filii a lucidis operibus vocati illi sunt, qui orientem incedunt. Justus enim non ab hominibus, sed a splendore solis justitiæ, splendentem assequitur nobilitatem.

Vers. 5. Et postquam consummati essent dies convivii, mittebat Job et purificabat eos exsuroens mane, etc.

Didymi. — Quemadmodum ille dixit: De nocte ad te de mane vigilat spiritus meus, o Deus (Isa. xxvi, 9). Et: Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo (Psal. lxi, 1), ita Job nullam aliam ob rem diluculo surgebat, quam ut Deo sacrificia pro liberis offerret, juxta numerum eorum, hoc est, pro unoquoque et singulis ordine; nihil enim perturbate homo sanctus agebat. Ad hæc, vitulum pro omnibus immolabat, peculiari suo more, ut ad eam rationem filios quoque suos assuefaceret. Sic igitur finito convivio eos purgabat; cum purgatione scilicet quæ sub sensum cadit, etiam ea quæ ad animum purgandum conducere ostendit. Prophetice enim

ΚΕΦ. Α', στ. α'. Ἀνθρώπος τις ἦν ἐν χώρῃ Β τῇ Αὐσίτιδι, ὃ ὄνομα Ἰώβ.

Διδύμου. Ὑψηλότερον δὲ, Αὐσίτις βουλή ἐρμηνεύεται, κατὰ τὴν Ἑλλάδα φωνήν, ἐν ᾗ ὄκει ὁ δίκαιος. Ὁξύθυμος μὲν γὰρ μετὰ ἀβουλίας πράσσει· διὸ τυφλὰ παρ' αὐτῷ γεννᾶται, καθάπερ τοῖς κυσὶ, καὶ τὰ πράγματα καὶ τὰ ῥήματα· ὁ δὲ δίκαιος οὐδὲν ἀβούλως ποιεῖ, τῷ σοφῷ παραγγέλματι ἐκείνῳ πειθόμενος· Μετὰ βουλῆς πάντα ποιεῖ. Τὸ δὲ Ἰώβ ὄνομα ὑπομονὴ νοεῖται καὶ ἔστιν, ὡς γενέσθαι τοῦτον ὃ προσελήθη, ἢ κληθῆναι ὅπερ ἐνένετο

Στ. β'. Ἐγένοντο δὲ αὐτῷ υἱοὶ ἑπτὰ καὶ θυγατέρες τρεῖς

Διδύμου. Ἐνταῦθα δὲ καὶ ὁ τῶν παιδῶν κατὰ λόγος τίμιος παρὰ τῇ Γραφῇ, καὶ λόγοις σύμφωνος μυστικοῖς. Τίς γὰρ οὐκ οἶδε τὴν ἐβδόμην ἀπαριθμησιν τῶν ἑπτὰ χαρισμάτων μηνύειν τὴν σύνθεσιν, ὥσπερ οὖν καὶ τὴν τρίτην ἐκφώνησιν, πρὸς τὸ τελειότερον ὄραν καὶ θεϊτερον; ἵνα μάθωμεν τὴν ἐν Τριάδι πίστιν τῆς ἐβδόμης [ἰσ. ἐβδομαίας] χάριτος εἶναι δημιουργόν, καθάπερ τινὰ κεφαλὴν ἐπιτιθεμένην ταῖς ἀρεταῖς.

Στ. γ'. Κολ ἦν ὁ ἄνθρωπος ἐκείνος εὐγενὴς, τῶν ἀφ' ἡλίου ἀνατολῶν.

Διδύμου. Πρὸς μὲν οὖν τὸ ῥητὸν, εὐγενὴς τοῦ ἀφ' ἡλίου ἀνατολῶν, λέγεται, διὰ τὴν κατὰ σάρκα τοῦ Ἀβραάμ οικειότητα· πρὸς δὲ ἀναγωγὴν, οἱ υἱοὶ τοῦ φωτὸς, καὶ τέκνα Θεοῦ δι' ἔργων φωτεινῶν χρηματίζονται, οὗτοι εἰσιν οἱ ἀφ' ἡλίου ἀνατολῶν. Ὁ γὰρ δίκαιος εὐγένειαν κτᾶται, οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ φωτὸς τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης, καταλαμπομένην.

Στ. δ'. Καὶ ὡς ἂν συνετελέσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ πότου, ἀπέστειλεν Ἰώβ καὶ ἐκαθάριζεν αὐτοὺς, ἀνιστάμενος τὸ πρωῒ, κ. τ. λ.

Διδύμου. Καὶ κατὰ τὸν εἰρηκότα, Ἐκ τυκτός ἐρρηρίζει τὸ πνεῦμά μου πρὸς σέ, ὁ Θεός· καὶ Ὁ Θεός, ὁ Θεός μου, πρὸς σέ ἐρρηρίω, οὐ πρὸς ἕτερον ἔργον ὁ μακάριος Ἰώβ τὸ πρωῒ ἀνίστατο, ἀλλὰ πρὸς Θεὸν [ἰσ. τῷ Θεῷ], ὑπὲρ τῶν παιδῶν θυσιᾶν προσάγων [ἰσ. προσάξων], κατὰ τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν· ὁ ἔστι, καθ' ἕκαστον, καὶ εὐτάκτως· οὐδὲν γὰρ συγκεχυμένον ἐν σπουδαίῳ. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τοῦτο, ὑπὲρ πάντων μόσχον προσήγε κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, καὶ τῇ τῶν παιδῶν ἀγωγῇ συνεθίζων. Ὡς τοῦν καὶ ἐκαθάριζεν αὐτοὺς μετὰ τὸ συνετελεσθῆναι τὸν πότον, μετὰ τῆς αἰσθητῆς καθάρσεως, καὶ τὰ συντελούντα πρὸς διάνοιαν καθάρσιαν παραδεικνύς.

φαίνεται γὰρ προφητικῶς καὶ κατὰ νόμον, καὶ κατὰ χάριν τὰς θυσίας πληρῶν. Κατὰ νόμον μὲν, τὰς διαφόρους· κατὰ χάριν δὲ, τὸν ἓνα μόνον τὸν περὶ ἁμαρτίας. Καὶ γὰρ ἡ τοιαύτη θυσία τῆς χάριτος προεμήνυε τὴν ἀλήθειαν, τὴν μίαν τυπούσα κατὰ σάρκα θυσίαν τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Εἰ δὲ ὁ ὑπὲρ πάντων προσαγόμενος μόνος τὸν δι' ἡμᾶς σταυρὸν ὑπομείναντα Σωτῆρα δηλοῖ, συνεπίσκειται καὶ μὴ θαυμάσης· οὐ γὰρ ἀμύητος ἦν ὁ Ἰωβ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐπιδημίας, ὁ λέγων, ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ μέλλων τὸ μέγα κῆτος χειρώσασθαι.

Στ. ζ'. Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ διάβολος τῷ Κυρίῳ, εἶπε· Περιελάβον τὴν γῆν καὶ ἐμπεριπατήσας τὴν ὑπ' οὐρανὸν, πάρεμι.

Διδύμου. Σημειωτέον δὲ, ὅτι διάφοροι τόποι ἡ γῆ καὶ ἡ ὑπ' οὐρανὸν εἰσι· τῆς μὲν γῆς ὑπὸ τὸν οὐρανὸν οὐσας, τῶν δὲ ὑπ' οὐρανὸν τόπων οὐ πάντως γῆς ὑπαρχόντων. Τὴν μὲν οὖν γῆν περιεῖσιν, ἵνα κατανοήσῃ περὶ τίνος ἀνθρώπου αἰτῇται· τὴν δὲ ὑπ' οὐρανὸν ἐμπεριπατεῖ, εὐφραίνόμενος τοῖς πνευματικοῖς τῆς πονηρίας, τοῖς ὑπηρετοῦσιν αὐτῷ πρὸς τὰ ἀσχητὰ. Οὐ δεῖ δὲ ξενίζεσθαι, εἰ λεπτὸν ὑπάρχων πνεῦμα, διέβη τοὺς προειρημένους τόπους· καὶ γὰρ οὕδ' ὁ Θεὸς ὡς ψευδόμενον αὐτὸν ἤλεγξε. Τὸ μέντοι ἀνήμερον καὶ ἀψιλάνθρῳπον τοῦ τρόπου, τῇ τοσαύτῃ περιόδῳ καταμηνύει ὁ πονηρὸς. Μανικῶ γὰρ τινος καὶ ὑπὸ ἐμπλήξιας περινοστούντος ἐστὶ τὰ ῥήματα· καθὼς καὶ ἐτέρωθι ποιεῖται· Ὅτι ὁ ἀντίδικος ἡμῶν διάβολος, ὡς λέων ὠρυόμενος περιπατεῖ, ζητῶν τίνα καταπῇ. Ἀγρυπνος γὰρ πολεμεῖ, καὶ περιέρχεται, τοὺς μὲν φίλους ὑπαγόμενος, τοὺς δὲ ἐχθροὺς ἐξαιτούμενος· οὐ γὰρ ἐξουσιάζει ἡμῶν. Καὶ τι τοιοῦτον αὐτοῦ τὰ ῥήματα βούλεται· Ἐπειδὴ, φησὶ, γηγῆνων καὶ ἀερίων ὑποτασσομένων μοι, Ἰωβ μόνος ἀνθίσταται, ἥκα αὐτὸν αἰτήσόμενος.

Στ. θ'. Ἀπεκρίθη δὲ ὁ διάβολος, καὶ εἶπε· ἐναντίον Κυρίου.

Διδύμου. Ἰδιον δὲ τῶν πρὸς ἀρετὴν ἀπεχθανομένων, τὸ μὴ λογίζεσθαι γνήσια τὰ καλὰ τῶν πέλας, ἀλλὰ διαβάλλοντας λέγειν, ὡς οὐδ' ἐστὶ δίκαιός ἐστι, δι' ἀδυναμίαν τοῦ ἀδικεῖν· οὐδ' ἐστὶ σωφρων, διὰ τὴν καλουμένην ἡλιθιότητα· ὁ δὲ, χρήματα καὶ πορισμοὺς οὐκ ἔχει, διὰ τὸ πρὸς ταῦτα ἀνεπιτήδειον· καὶ ἄλλως, οὐδὲς φαῦλος ἀποδέχεται τινος ἀρετῆν, ὡς γνησίαν.

Στ. ια'. Ἀλλὰ ἀπόστειλον τὴν χειρὰ σου, καὶ ἄψαι πάντων ὧν ἔχει, ἢ μὴν εἰς πρόσωπόν σε ἐβλογῇσει.

Διδύμου. Χεῖρα Θεοῦ διαφόρως ἐκληπτόν, ἢ τὴν κολαστικὴν καὶ εἰς τοῦτο ὑπηρετικὴν δύναμιν, ἥτις καὶ σκευὸς ὀργῆς λέγεται κατὰ τὸ, Ἡ χεὶρ σου ἐθρῆ ἐξωλόθρευσεν· ἢ τὴν φρουρητικὴν καὶ σκεπαστικὴν δύναμιν, ὡς τὸ, Ἐπλάσας με, καὶ ἐθηκας ἐπ' ἐμέ τὴν χειρὰ σου. Ἐνταῦθα τοίνυν τὸ, Ἀπόστειλον τὴν χειρὰ σου, ἀντὶ τοῦ, πληκτικῶς αὐτοῦ περιδραῖαι, εἴρηται· τὸ δὲ, Ἀψαι αὐτοῦ, ἀντὶ τοῦ,

A cum secundum legem, tum secundum gratiam sacrificare visus est : secundum legem quidem, cum diversas hostias immolaret ; secundum gratiam vero, cum vitulum unum pro peccato offerret. Tale enim sacrificium gratiæ veritatem præmonstrabat, unigeniti Dei Filii sacrificium in carne adumbrans. Vitulum autem pro omnibus oblatum, Christi, qui pro nobis crucem pertulit, typum fuisse, haud mirabere, si mecum consideraveris Jobum mysteriis adventus Christi initiatum fuisse, ut qui dixerit, quod ille est, qui magnum cetum oppressurus est (Job iii, 8).

VERS. 7. Et respondens diabolus Domino dixit : Cum circumierim terram, et ambulaverim eam, quæ sub cælo est, adsum.

B Didymi. Animadvertendum est, non eadem loca esse, terram, et, eam quæ sub cælo, cum terra sub cælo sit, loca vero quæ sub cælo sunt, non continuo terra sint. Terram enim circuevit, ut intelligat quem hominem accuset ; loca vero, quæ sub cælo sunt, obambulat, in nequitia spiritibus, qui sibi ad res turpissimas præsto sunt, sese oblectans. Neque vero mirandum est, cum sit tenuis spiritus, loca quæ commemorata sunt pervasisse, quandoquidem nec mendacii eum Deus insinulavit. Tanto vero terrarum anfractu ac circuituione, feritatem immunitatemque suam sceleratus testatur, siquidem insani et præ furore circumcursantis sunt illa ejus verba. Alibi quoque dictum est : Quia adversarius vester diabolus, tanquam leo rugiens circuit, quærens quem devoret (1 Pet. i, 5, 8). Vigilans enim et insomnis præliatur et circumit, amicos quidem alligando, inimicos vero ad exitium poscendo : neque enim dominium ullum in nos habet. Atque ejusmodi quidem verborum ejus sensus est : Cum terrena et aeria subegerim, solus mihi Jobus adversatur ; illum ut deprecem venio.

VERS. 9. Respondit autem diabolus, et dixit coram Domino.

Didymi. Proprium eorum est, qui virtuti sunt infensiores, cæterorum bona minime vera esse existimare, sed potius per calumniam dicere, hic quidem ob ereptam sibi nocendi potestatem, justus est ; ille vero frugi ac temperans, propter stoliditatem ; ille alter pecuniis opibusque caret, quia iis parandis haud est idoneus. Denique, nemo improbus cuiusquam virtutem ut legitimam solidamque admittit.

VERS. 11. Sed mitte manum tuam, et tange omnia quæ habet, si non in faciem tibi benedixerit.

Didymi. Sciendum est manum Dei esse multiplicem ; quædam enim est vindex, et ultionis administra potestas, quæ vas iræ dicitur, de qua scriptum est : Manus tua gentes disperdidit (Psal. xliii, 2, 3) ; alia vero potestas ejus est, quæ munit et protegit, ad quam illud pertinet, Formasti me, et posuisti super me manum tuam (Psal. cxxviii, 5). Igitur hoc loco : Mitte manum tuam, pro illo est, male illum

accipe, et afflige. *Tange* autem, pro manus injice, positum est: illum, inquam, attere; huic simile illud est, *Nolite tangere christos meos* (Psal. civ, 15). Neque enim simpliciter omnem tactum inhibet, sed eum qui cum audacia sanctis injuriam inseri. At vide, quam veteratorie, quamque simulate: non dicit, mihi permittite, sed tu facito; imbecillitatis enim suæ probe sibi conscius est, sed tamen insanit, estque arrogans et contumax, quod extremæ est 'ementiæ. Tu vero mihi aliam attende improbitatem ac diabolicam cæcitatem, quod ei qui solus bonus est, ut male ageret, persuadere voluerit. Non sufficit autem nimis ejus crudelitati, partem aliquam fortunarum ejus perdere, aut quosdam e liberis interimere, sed simul et subito bonis omnibus eum exuere vult. Quare non ex parte, sed omnino virum justum postulat ad ruinam, cum ait: *Tange omnia quæ habet*, spe omni humana illum nudato, acerbis ac dolorum sit exemplar singulare, tunc enim illius grati animi significatio admirationi erit, cum temporum rerumque inclinationibus haudquaquam coargui poterit. Si non in faciem tibi benedixerit; id est, si non te maledictis linguam excaverit, quippe cum calamitatis magnitudinem ferre non queat.

Hoc igitur loco, pro diris imprecationibus te devovebit, et maledictis prosequetur, diabolus, speciosius vocabulum usurpans, *benedicet*, dixit, ne vocem asperiorum proferret, et Deo diceret, quod Jobus ipsi adversari vellet.

VERS. 12. Tunc dixit Dominus diabolo: Ecce omnia quæcunque sunt ei, do in manum tuam, sed eum ne tetigeris.

Didymi. Illud enim, *Ecce in manum tuam do omnia*, prorsus persuadet, sine Dei permissu a diabolo tentari neminem: ut autem sciamus, ipsi etiam permissioni statui modum, addit, *Sed eum ne attigeris*. Unde planum est, non fato, vel casu, sed divina permissione calamitates accidere.

Et egressus est diabolus a Domino.

Ex quorundam sententia, nisi extra Deum fuisset diabolus, contra Jobum nihil operatus fuisset. Ac de diabolo magis proprie quam de Caino dicitur: *Egressus est a facie Domini* (Gen. iv, 16), quod innuit eum visione Dei non frui; ex eorum enim numero est qui foras excluduntur, licet una cum iis qui Deo assistant, specie quadam venerit.

VERS. 13. *Et erat sicut dies hæc.*

Didymi. Consequenter quidem diei, et liberorum consessus meminit, ut hac ratione illorum obitus, qui subito unius temporis momento, ædium ruina extincti sunt, fide non careret.

VERS. 14. *Et ecce nuntius venit ad Jobum, et dixit ei, etc.*

Didymi. Animadversione dignum est, quemadmodum, quæ subito contigisse nuntiata sunt, ex ipsa relatione acerbum in se contineant, et ad summam tristitiam inclinent. Verum, etsi propter su-

A καθάψαι, ἐπάγαγε θλιβερά. Ἐχομεν δὲ καὶ τοῦτου παράδειγμα τὸ, *Μὴ ᾄψῃσθε τῶν χριστῶν μου*. Οὐ γὰρ τὴν ἀπλὴν ἀφὴν ἀπαγορεύει, ἀλλὰ τὴν κατὰ τῶν ἁγίων τὸλμαν ἐπὶ κακώσεσι. Ὅρα δὲ ὅπως πανούργως, καὶ μεθ' ὑποκρίσεως, οὐ λέγει, ὅτι Ἐπιτρέψιν μοι, ἀλλὰ, Σὺ ποίησον. Σύνοιδε γὰρ τὴν ἑαυτοῦ ἀσθένειαν, καὶ ὅμως μέμνη καὶ ἀλαζονεύεται, ὅπερ τῆς ἐσχάτης ἀνοίας ἐστὶ. Σὺ δέ μοι θεώρει καὶ ἐτέραν κακίαν, καὶ τυφλότητα διαβολικὴν, ὅτι τὸν μόνον ἀγαθὸν πείθειν ἐθέλει κακοποιεῖν· κατὰ πολλὴν δὲ λίαν ὠμότητα, οὐκ ἀρκεῖται μέρος αὐτοῦ τῆς οὐσίας ἀπολέσαι, ἢ τινὰς τῶν παίδων, ἀλλ' ἀθρόον αὐτὸν πάντων ἔρρηκτον κατατιθεῖν βούλεται· διὸ οὐ μερικῶς, ἀλλὰ καθολικῶς ἐξαιτεῖται τὸν δίκαιον, λέγων· Ἄψαι πάντων ὧν ἔχει, γύμνωσον αὐτὸν πάσης ἀνθρωπίνης ἐλπίδος, ἔστω θλίψεων καὶ θρήνων εἰκῶν ἀπαράδελτος. Τότε γὰρ καὶ τὸ εὐχάριστον καὶ τὸ εὐγνωμον θαυμασθήσεται, ταῖς μεταβολαῖς μηδαμῶς ἐλεγχόμενον. Εἰ οὐκ εἰς πρόσωπόν σε ἐβλόγησεν, τοῦτέστιν ἐὰν μὴ τότε σε φανερώς βλασφημήσῃ, καὶ ἐναντίον σου θρασυνοόμενος ἀκονήσῃ τὴν γλῶσσαν, ἅτε τῶν συμφορῶν μὴ βαστάζων τὸ μέγεθος.

palam tunc incesserit, et audacia contra te elatus

Κἀναυθα τοίνυν, ἀντὶ τοῦ, καταράσσεται, καὶ βλασφημήσει σε, ὁ διάβολος εἶπε, τῷ εὐφημοτέρῳ χρησάμενος ὀνόματι, ὅπως μὴ πρὸς θεὸν τὴν τραχυτέραν προενέγκηται λέξιν, μηδὲ ἐρεῖ, ὅτι ἐξ ἐναντίας ἂν σοι ἔσῃ, τῷ θεῷ.

C Στ. ιβ'. Τότε εἶπεν ὁ Κύριος τῷ διαβόλῳ· Ἰδοὺ πάντα ὅσα ἔχει δίδωμι ἐν τῇ χειρὶ σου, ἀλλ' αὐτοῦ μὴ ᾄψῃ.

Διδύμου. Τὸ γὰρ, Ἰδοὺ δέδωκα πάντα ἐν τῇ χειρὶ σου, παραστατικόν ἐστι τοῦ μὴ χωρὶς θείας συγχωρήσεως ὑποκίπτειν τινὰ πειρασμοῖς. Ἦνα δὲ φανερὸν γένηται, ὅτι μέτρῳ καὶ τὴν συγχώρησιν ποιεῖται, ἐπιφέρει, Ἀλλ' αὐτοῦ μὴ ᾄψῃ. Ὅθεν δὴλον, ὅτι οὕτε εἰμαρμένη αἱ περιστάσεις συμβαίνουσιν, οὕτ' ἐκ ταυτομάτου, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ συγχωρήσεως.

Καὶ ἐξηλθεν ὁ διάβολος παρὰ τοῦ Κυρίου.

Κατὰ δὲ τινὰς, εἰ μὴ ἔξω γέγονε τοῦ Θεοῦ ὁ διάβολος, οὐκ ἂν ἐνέργησε τὰ κατὰ τοῦ Ἰώβ. Κυριολεκτεῖται δὲ ἐπὶ τοῦτου μάλλον ἢ ἐπὶ τοῦ Καὶν τὸ Ἐξηλθεν ἀπὸ προσώπου Κυρίου· ὁ δὲ ὅλοι τὸ ἀφάνταστον τοῦ Θεοῦ εἶναι αὐτόν. Οὗτος γὰρ αἰετῶν ἔξω τυγχάνει, εἰ καὶ προσποιητῶς ἦλθε μετὰ τῶν παραστατῶν τοῦ Θεοῦ.

Στ. ιγ'. Καὶ ἦν ὡς ἡ ἡμέρα αὕτη.

Διδύμου. Ἀκολουθῶς καὶ τῆς ἡμέρας μνημονεύει, καὶ τῆς συνελεύσεως τῶν τέκνων, ἵνα οὕτω καὶ τὸ τοῦ θανάτου αὐτῶν γένηται πιστὸν, ἀθρόως ὅφ' ἕνα καιρὸν ὑπὸ τὴν πτώσιν τῆς οἰκίας ἀποθανόντων.

Στ. ιδ'. Καὶ Ἰδοὺ ἄγγελος ἦλθε πρὸς Ἰώβ, καὶ εἶπεν αὐτῷ, κ. τ. λ.

Διδύμου. Κατανοεῖν δὲ ἄξιον, ὅπως τὰ τῆς απαγγελίας ἀθρόως γεγενημένα, καὶ ἐκ τῆς διηγέσεως ἔχει τὸ βαρὺ, καὶ τὸ πρὸς λύπην ὑπερβάλλουσαν ἐπιρρεπές. Ἀλλ' εἰ καὶ ἱκανὴ ἦν ταραῖα, διὰ τὸ ἀθρόον

τοῦ χαλεποῦ, ὅμως οὐκ ἐταράχθη ὁ δίκαιος. Εἴρηται ἅπαντες ἐν ἐνὶ τῶν ψαλμῶν περὶ τοῦ ἁγίου· Ἀπὸ ἀκοῆς ποτηρίου οὐ φοβηθήσεται.

Στ. ις'. Ἐτι τοῦτου λαλοῦντος, ἦλθεν ἕτερος ἄγγελος, καὶ εἶπε πρὸς Ἰώβ, Πῦρ ἐπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατέκαισε τὰ πρόβατα, καὶ τοὺς ποιμένας κατέφαγεν ὁμοίως, καὶ σῶθεις ἐγὼ μόνος, ἦλθον τοῦ ἀπαγγεῖλαι σοι.

Διδύμου. Οὐ γὰρ διάβολος ἐξουσίαν ἔχει, πῦρ ἐξ οὐρανοῦ καταγαγεῖν, ἀλλὰ θεὸς κρίσει τοῦτο γεγνηται, ὅπως παραστήσῃ τῷ Σατανᾷ ὁ δεδωκὼς αὐτῷ τὴν ἐξουσίαν τῶν τοῦ Ἰώβ θεός, ὅτι οὐδὲ μέλει τῷ μακαρίῳ τῶν ἀνθρωπίνων, καὶ πολλὰς πλέκῃ μηχανάς. Καίτοιγε εἰ καὶ τὰ δόγματα τῆς ἀληθείας ἤκριθῃς ὁ ἅγιος ἐγίνωσκεν, ὡς οὐκ ἄνευ Θεοῦ ἡ τῶν πειρασμῶν ἐπιτροπὴ γέγονεν, ἀλλ' ἱκανὸν ἦν τὸ γινόμενον μεγίστην αὐτῷ φέρειν λύπην, εἰς τοὺς σκανδαλιζομένους, ὡς καὶ Θεοῦ κατ' αὐτοῦ χωροῦντος. Τὸ γὰρ τοὺς αἰχμαλωτίζοντας ἐπιβλόντας, τὰ μὲν κτήνη ἀπελάσαι, τοὺς δὲ παῖδας ἀποσφάζαι, ἡδύναντο λογισασθαι οἱ ἀπλούστεροι, ὅτι νόμῳ πολέμου, ἀλλ' οὐκ ἀπὸ Θεοῦ γέγονεν· ὅτε δὲ πῦρ ἀπήγγελλται οὐρανὸν κατελθόν, ὅσοις ἦν μὴ τις λογίζεται τῶν ἀσθενῶν, ὡς οὐδὲν θαυμαστὸν ἡ ἀρετὴ, καὶ παρὰ Θεοῦ τιμωρομένου τοῦ ταύτην ἔχοντος. Ἀλλὰ καὶ τοῦτου συμβάντος, ὁ ἅγιος οὐκ ὠκλασεν· ὅθεν πρὸς τὸ ἀνένδοτον τοῦ ἀθλήτου ἐναργέστατα εἴρηται [ἰσ. δηλοῦσθαι] τὸ, Ὅτε οὗτος ἐλάλει, καὶ οὗτος ἦλθεν. Ἰνα γὰρ μηδεμίαν τῶν πόνων ἀναψυχὴν τῷ παλαιστῇ ὤψ, ἀλλὰ τῷ συνεχεῖ τῆς ἀγγελίας ταράξῃ τὸν δίκαιον, καὶ καθάπερ αὖν, τῷ ἐπαλλήλῳ τῶν κυμάτων ὑποβρύχιον γενέσθαι παρασκευάσῃ τοῖς πάθεσι, πυκνὰ κατ' αὐτοῦ πέμπει τὰ πικρὰ βέλη τῶν συμφορῶν. Αὐτὸς ὁ τῶν κακῶν ἐργάτης, αὐτὸς ὁ ἄγγελος, αὐτὸς ἐπληρῆς τὰ κτήνη, καὶ αὐτὸς ἀπαγγέλλει τὴν πληγὴν, καὶ ταύτην κατὰ τὴν συνέχειαν, ἵνα μὴδὲ ἀναπνεύσῃ ὁ ἀκούων.

et ipse plagam annuntiat, et illam frequentem adeo ac tur.

Στ. ιζ'. Ἐτι τοῦτου λαλοῦντος, ἦλθεν ἕτερος ἄγγελος, καὶ εἶπε πρὸς Ἰώβ, Ὅτι ἱππεῖς ἐποίησαν ἡμῖν κεφαλὰς τρεῖς, καὶ ἐκύνωσαν τὰς καμήλους, κ. τ. λ.

Διδύμου. Τὸ γοῦν καὶ περὶ τῆς σφαγῆς τῶν παιδῶν ἀκούσαι, καὶ ἀνδρείως ἐνεγκεῖν, τοῦτο δείκνυσιν τὴν ἀνδρείαν τε τοῦ δικαίου καὶ καρτερίαν. Δῆλον δὲ, ὡς ὅφ' ἐν πάντα γέγονε, μὴδὲ ἀκουσάντων οὐδὲν τὰ συμβεβηκότα, καὶ γὰρ ἐσημειώσατο ἡ Γραφή, ὅτι παρὰ τῷ πρεσβυτέρῳ αὐτῶν ἀδελφῷ ἤριστων. Ταῦτα ἱκανὰ ἦν εἰς ἐκστασιν ἀγαγεῖν καὶ θορυβῆσαι τοὺς μὴ λογιζομένους τὰς συνεχεῖς τροπὰς τῶν πραγμάτων καὶ ἀλλοιώσεις, τοὺς συνέχειν πειρωμένους τὰ μὴ ἴδια, ὧν ἡ κτήσις λυπηροτέρα καὶ τῆς πρώτης στερήσεως. Ἡδὲ γὰρ τινες τῷ ἄνθρωπῳ τῆς μεταπτώσεως προσομιλήσαντες, καὶ περὶ αὐτὸν τὸν σὺφρονα νόον ἐκινδύνευσαν, τοσοῦτον ἄλόντες ὑπὸ τοῦ πάθους, ὅσον καὶ ἡγάπησαν τὰ μίσους ἄξια καὶ φυγῆς. Μετρεῖ γὰρ αὐτοῖς τὴν ἀθυμίαν, τῆς πολλῆς εὐθυμίας· τὸ

bitum casum, perturbare Jobi mentem hæc ipsa poterant, nequaquam tamen justum permoverunt; scriptum enim est alicubi in Psalmis de sancto: Ab auditione mala non timebit (Psalm. cxii, 7).

Vers. 16. Adhuc isto loquente, venit alius nuntius, et dixit ad Jobum: Ignis cecidit de caelo, et combussit oves, et pastores devoravit similiter, et salvatus ego solus, veni ut annuntiarem tibi.

Didymi. Nec enim poterat diabolus ignem e caelo deducere, verum Dei judicio hoc factum est, ut Satanæ ostenderet, qui potestatem in Jobi facultates ei concesserat, beato viro mortalia et humana hæc cordi non esse, quantumvis multas machinas ipsi admoveret. Licet enim sanctus diligenter in veritatis dogmatibus versatus, sine Dei permissu, tentandi veniam minime concedi, certo intelligeret; propter eos tamen qui scandalizabantur, ac si Deus ipsum hostiliter adortus fuisset, non levem ei dolorem attulit, id quod venerat. Etenim quod præsentes adversarii pecus abegissent, quod pueros interfecissent, id non a Deo, sed ab hostibus hostiliter invadentibus factum esse, ii qui simpliciores erant, credere poterant; at ubi ignem e caelo nuntiatum est a Deo delapsum esse, sane periculum imbecillis mentibus creabatur, ne forte crederent nihil esse in ipsa virtute admirabile, cum is qui eam possideret a Deo nihilominus cruciaretur. Sed neque, cum hoc accidisset, sanctus animo labascebat; unde ut constantem et irremissum sancti tenorem evidenter manifestaret, dictum est, quod dum unus loqueretur, alter venerit. Ne igitur luciatiori requiem ullam et respirationem laborum largiretur, sed frequenti nuntio justum turbaret, et agritudinum mole tanquam navem fluctuum multitudinis obrutam, succumbere cogeret, multa et acerbæ calamitatum tela contra ipsum jacuatur; ipse malorum opifex, ipse nuntius, ipse jumenta percussit, continuam, ut auditori respiratio non concedatur.

Vers. 17. Adhuc isto loquente, venit alius nuntius, et dixit ad Jobum: Equites fecerunt nobis tria capita, et circumdederunt camelos, etc.

Didymi. De liberorum nece audire, idque forti animo ferre, justæ fortitudinem invictumque robur testatur. Atque isthæc omnia Jobi filiis imprudentibus, nihilque scientibus, simul evenisse indicat aperte Scriptura, cum apud fratrem natu majorem illos prandisse ostendit. Magnam vim hæc habent, ad illorum mentes conturbandas et stupore consternandas, qui frequentes rerum humanarum conversiones et mutationes minime meditantur; qui bona, quæ sua non sunt, corrådere conantur, quorum molestior solet esse possessio, quam privato ab initio fuit. Hætenus enim nonnulli in subita rerum mutatione versantes, sanæ mentis periculum adierunt, et perturbationi animi tantum cesserunt, ut quæ odio ac fuga digna erant, adamarent; tranquillitas

enim nullis ærumnis exercita, illorum anxietatem metitur. Bonorum enim possessionem non adipisci, tristitiam comitem non agnoscit; experientiam autem eorum semel habuisse, antequam eripiantur, metum cum perturbatione conjunctum habet, et postquam erepta fuerint, dolores acerbos secum affert, siquidem tranquillitas effrenis, et mens quæ disciplina imbui nequit, miserrimis lamentationibus corripitur. Talis nequaquam fuit insignis Jobus, illud, inquam, eximium tolerantiae constantiaeque peculium, summa illa fortitudinis absolutio, illud pietatis caput, et philosophiae rarum exemplar: tranquillitatem enim prudenter, et calamitatem fortiter ferre noverat; philosophiam enim et æquanimitatem, qua prius imbutus erat, quæ deinde consecuta sunt vulnera, minime refutarunt. Qua enim ratione, homini divinarum rerum disciplina excullo, atque ad pietatem antea instituto, intolerabilis ærumna illa videri poterat? qui enim didicit, divitias communes habere, sumptus faciendo in egenos ditiescit, nec divitiarum iacturam reformidat: quare nec ab illis divulgus ægre fert, sed calamitatem philosophiæ et æquanimitatis causam potius facit; rebus prosperis, morum modestia pro freno est, et adversis se frangi et cedere non sinit, utpote qui divino præsidio septus sit. Novit enim utrumque statum philosophia moderari, unde nec magnificentia ad injuriam abulitur, philosophiam enim possidet, neque ærumnarum procella obruitur, animi enim tolerantiam exercet, et maligni tentatio via illi ad salutem fit. Deceptus igitur est adversarius, qui Jobo ad bonorum possessionem viam patefecit, quia eripere ei in animo habuit: quare et conjux insidiosa objurgatus, liberorum omnium interitus pietatem minime lædit, nec ignis ruens e cælo de suo statu mentem, Dei beneficio servatam, deturbat: nec frequentes malorum nuntii, et qui undique exaudiebantur ejulatus, constantiam labefactant. Nam qui Deo utitur familiariter, res terrestres et corruptibiles parvi pendit, tantoque propius ad superna et fixa bona accedit, quanto ab his caducis longius abest. Nequitiae enim spiritus, et concitati fluctus, justam mentem submergere non poterant; Deus enim calamitati modum statuens, præsidio ei fuit: qui, licet externa omnia tentatori permiserit, ut Jobi prudentiam ei animi moderationem ostenderet, mentem tamen, quam in aciem ad bellandum produxit, et per quam tot tantaque tropæa reportavit, illibatam et intactam servavit.

VERS. 18, 19. *Adhuc isto loquente, alius nuntius D venit, dicens Jobo: Filiis tuis, etc.*

Didymi. Non frustra illud additur, *filiis et filiabus tuis edentibus ac bibentibus*, verum ad augendam molestiam diabolus id molitur, ut rerum, quæ consecutæ sunt, atrox narratio dolorem justo afferret incredibilem. Si enim, dormientibus liberis, hoc evenisset, ruina, quæ sine sensu fuit, minus Jobi animum cruciasset: additur vero illud, *subito*, et emphasis habet, ut significet, rem ita contigisse, ut nemini evadendi facultas sit concessa.

Α δαδάνιστον. Τὸ γὰρ μὴ πρὸς κτῆσιν ἔλθον, καὶ λύπης ἐστὶν ἀπείρατον· τὸ δὲ ἐν πείρᾳ γενόμενον, καὶ πρὸ τῆς στερήσεως σύνοικον· ἔχει τὸν φόβον τοῦ πάθους, καὶ μετὰ τὴν στέρησιν δριμύειας φέροι τὰς δόδυνας. Εὐθυμία γὰρ ἀγαλίνωτος, καὶ νοῦς ἀπαιδαγωγῆτος, τελευταίως ἀλίσχεται θρήνοις. Ἀλλ' οὐ τοιούτος ἦν Ἰὼβ ὁ αἰδιδίμος, τῆς καρτερίας τὸ θαυμαστὸν χρῆμα, τῆς ἀνδρείας ὁ ἀκρότατος ὄρος, τὸ τῆς εὐσεβείας κεφάλαιον, τῆς φιλοσοφίας τὸ μέγα παράδειγμα. Φέρειν γὰρ οἶδε, καὶ εὐθυμίαν σωφρόνως, καὶ συμφορὰν γενναίως. Ἡ γὰρ προλαβοῦσα φιλοσοφία ταῖς μετὰ ταῦτα πληγαῖς οὐδαμῶς ἀπελέγχεται. Πῶς δ' ἂν καὶ ἐγένετο τὸ πάθος ἀφῄρητον τῷ τὰ θεῖα παιδευμένῳ, καὶ προαδκηθέντι θαλῶς τὴν εὐσέβειαν; Ὁ γὰρ τὸν πλοῦτον κοινὸν ἔχειν πεπαιδευμένος, ταῖς δαπάναις τῶν δεομένων πλουτεῖ, καὶ οὐκ εὐλαβεῖται τὴν στέρησιν· διὸ καὶ ἀφιστάμενος οὐ δυσχεραίνει, φιλοσοφίας δὲ μᾶλλον ἀφορμὴν τὸ πάθος πεποιήται, καὶ τοῖς φαιθροῖς χαλινὸν ἐπιτιθεὶς τοῦ ἥθους τὸ μέτριον, καὶ τοῖς λυπηροῖς εἰκὴν οὐκ ἀνεχόμενος, οἷα καὶ φρουρούμενος ἄνωθεν. Οἶδε γὰρ φιλοσοφία πρὸς ἑκατέραν μεταβολὴν σωφρονεῖν· ὅθεν οὔτε τὰς πολυτέλειαις ἐξυβρίζει [ἰσ. ἐξυβρίζει] (πλουτεῖ γὰρ φιλοσοφίαν), οὔτε καταδαπνίζεται ταῖς συμφοραῖς (ἀσχεῖ γὰρ τὴν καρτερίαν), καὶ γίνεται αὐτῷ σωτηρίας ὁδὸς ἢ τοῦ βασάνου πείρα. Ἐλαθε γὰρ ἑαυτὸν ὁ πολέμιος, ἐκεῖθεν ὁδοποιοῦν αὐτῷ πρὸς τὴν κτῆσιν τῶν αγαθῶν, ὅθεν ἔλειν αὐτὸν προσεδόχησε· διὰ τοῦτο καὶ σύνοικος ἐπιβουλεύουσα διελέγχεται, καὶ παίδων πανολεθρία τὴν εὐσέβειαν οὐ λυμαίνεται, καὶ πῦρ βέον ἀπ' οὐρανοῦ τὴν διάνοιαν οὐ παρακρούεται, σωζομένην ὑπὸ Θεοῦ· καὶ αἱ συνεχεῖς τῶν κακῶν ἀγγελίαι, καὶ αἱ πανταχόθεν οἰμωγαὶ τὴν καρτερίαν οὐ σαλεύουσι. Πᾶς γὰρ Θεῷ προσομιλῶν, μικρὰ φροντίζει τῶν κάτω καὶ φθειρομένων. Τοσούτῳ δὲ μᾶλλον οικειοῦται τοῖς ἄνω καὶ μένουσιν, ὅσω καὶ τῶν παρόντων ἐλαύνεται. Τὸ γὰρ τῆς πονηρίας πνεῦμα, καὶ ἡ τοῦ κλύδωνος ἐπανάστασις, δικαίαν οὐκ οἶδε καταβάλλειν [ἰσ. καταβάλλειν] ψυχὴν· ἐφρούρει γὰρ αὐτὴν ὁ Θεός, μετρήσας τὴν συμφορὰν· τὸ μὲν ὅσα περὶ αὐτὴν τῶν πειράζοντι συγχωρήσας, εἰς ἐλεγχον ἀσώφρονος λογισμοῦ, τὸν δὲ νοῦν ἀπαθῆ φυλάξας, ὃ καὶ πολεμεῖν ἐμελλεν, ὃ καὶ παραταξάμενος, τῶν τοσούτων τροπαίων ἐκράτησεν.

Στ. ιη, ιθ'. Ἐτι τούτου λαλοῦντος, ἄλλος ἀγγελος ἔρχεται, λέγων τῷ Ἰὼβ, Τῶν υἱῶν σου, κ. τ. λ.

Διδύμου. Οὐ μάτην πρόσκειται τὸ, Τῶν υἱῶν σου καὶ τῶν θυγατέρων ἐσθιώτων καὶ πινόντων, ἀλλὰ πρὸς ἐπίτασιν ἀνοίας, καὶ τοῦτο τοῦ διαβόλου πραγματευομένου, ἵνα ἡ τῶν γεγεννημένων ἐπαγγελία βαρεῖα γενομένη, λύπῃ υπερβάλλουσαν τῷ ἁγίῳ ἐμποίῃ. Κοιμώμενον γὰρ τῶν τέκνων εἰ συνέβη, τὸ τῆς πτώσεως ἀνεπαίσθητον λογιζόμενος, οὐχ οὕτως ἠνίατο· πρόσκειται δὲ τὸ, ἐξαιφνης, ἐμφαντικῶν τοῦ μὴ δύνασθαι τινα διαδρᾶναι, οὕτω συμβάντος τοῦ πράγματος.

ΚΕΦ. Β', στ. ζ'. Εἶπε δὲ ὁ Κύριος τῷ διαβόλῳ· Ἰδοὺ, παραδίδωμι σοι αὐτόν· μόρον τὴν ψυχὴν αὐτοῦ διαφύλαξον (ὁ δὲ Θεοδότιων, τῆς ψυχῆς αὐτοῦ οὐχ ἄψῃ).

Διδύμου. Καὶ τοῦτο πρὸς ἡμετέραν ὠφέλειαν, ἵνα χαρακτήρ καὶ τύπος ἀνδρείας, καθάπερ ἐν στηλογραφίᾳ, ὁ Ἰώβ τεθείς, σκοπὸς τῆς τοιαύτης ἀρετῆς, καὶ τοῖς τότε, καὶ τοῖς μεταγενεστέροις, ὑπάρξῃ· ὁ καὶ γέγονεν. Αὐτοῦ γὰρ ἔστιν ἀκοῦσαι τοῦ ἀθλητοῦ καὶ ἀγωνιστοῦ λέγοντος· Οἶδα ἐγὼ, ὅτι δίκαιος ἀνταναῶμαι. Παραδίδους δὲ ὁ Κύριος φησι, Μόρον τὴν ψυχὴν αὐτοῦ διαφύλαξον. Ὅπερ νοηθεῖται οὕτως· Παρακοπὰς πολλάκις, καὶ τοῦ ἡγεμονικοῦ διαστροφῆς ἐν τισιν ὀρώμεν γινομένης, δι' οὗς οἶδε λόγους ὁ τὰ κρυπτὰ γινώσκων Θεός. Ἐπεὶ οὖν εἰς παραφροσύνην τὸν δίκαιον ἀγαγεῖν ἐσπευδεν ὁ διάβολος, καὶ ἐκστασιν φρενῶν, ἵνα καὶ ἄκοντα αὐτὸν τοῖς τῆς βλασφημίας περιβάλλῃ ῥήμασιν, Ἰδοὺ, φησὶ, παραδίδωμι σοι ὃν ἐξηγήσω, ἵνα κακείνους πλεῖον εὐδοκιμήσῃ, καὶ σὺ αἰσχυρθείς [ἰσ. αἰσχυρθῆς]· πλὴν μὴ κάρων αὐτῶ καὶ διαστροφῇ ἐργάσω τοῦ ἡγεμονικοῦ. Τοῦτο γὰρ οὐκ ἐφείταί σοι, ἐν' ἐβρωμένῳ τῷ λογισμῷ τὴν ἐν τοῖς πάθεσιν ἐνδείκνεται ἀνδρείαν, ἀλλὰ σαρκῶν ἁπτοῦ, καὶ ὁστέων, ὡς ἐξηγήσω.

conservata, fortitudo ejus, in perferendis malis, ejus tangito.

Στ. θ'. Χρόνου δὲ πολλοῦ προβεβηκός, εἶπεν αὐτῷ ἡ γυνὴ αὐτοῦ· Μέχρι τίνας καρτερήσεις, λέγων· Ἰδοὺ ἀναμένω χρόνον ἐτι μικρόν, προσδεχόμενος τὴν ἐλπίδα τῆς σωτηρίας μου;

Διδύμου. Ἀτονήσας ἐκ τῶν τοσούτων προσβολῶν ὁ διάβολος, καὶ οὐκ ἔχων ὃ τι ποιήσει λοιπόν. ἐπὶ τὴν τῆς ἀρχαίας ἐπιβουλῆς ἔρχεται μνήμην, καὶ τοῦ γυναικοῦ διάνοιαν ὑποσύρας, δι' ἐκείνης σαλεύειν ἐπειράτο τὸν ἀθλητὴν· καὶ τρίτον αὐτῷ πλέκει πάλαισμα, τὴν αὐτῆς ὁμιλίαν, ἵσως διὰ ταύτης τὸν Ἰώβ, ὡς καὶ διὰ τῆς Εὔας τὸν Ἀδάμ, ἀπατήσῃ. Χρόνου γὰρ πολλοῦ προβεβηκός, ὡς οὐδὲ αὐτὸς δεδυνήται σείσαι τὸν τῆς εὐσεβείας πύργον, τὰ τῆς ὀλιγωρίας προφέρειν πείθει τὴν γυναῖκα ῥήματα.

ΚΕΦ. Γ', στ. η'. Ἀλλὰ καταράσαιο αὐτὴν ὁ καταρώμενος τὴν ἡμέραν ἐκείνην· ὁ μέλλων τὸ μέγα κῆτος χειρώσασθαι.

Διδύμου. Καλῶς δὲ τὸ, Ὁ μέλλων χειρώσασθαι, εἴρηται, δηλοῦν τὸ κατὰ τὴν ἐνανθρώπησιν μυστήριον, ὡς μήπω τότε γεγὼνός, μέλλον δὲ γενέσθαι. Οὐ γὰρ ἤρμοζε γυνὴ τῇ θεότητι καταργῆσαι [ἰσ. καταργηθῆναι] τὸν κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου διάβολον, ἀλλὰ διὰ τοῦ ναοῦ τοῦ Λόγου [ἰσ. τοῦ Λόγου ἀνθρώπου] γεγεννημένου ἐκ σπέρματος τοῦ ἀπατηθέντος ὑπὸ τοῦ διαβόλου. Καύχημα γὰρ ἦν τῷ πονηρῷ, εἰ γυνὴ τῇ θεότητι χειρωσάμενος αὐτὸν ὑπέρβῃ. Τὰ διάφορα δὲ ὀνόματα τοῦ διαβόλου, ἐνεργείας αὐτοῦ διαφόρους, οὐκ οὐσίας, δηλοῖ. Διάβολος γὰρ καὶ ἀντικείμενος, καὶ πονηρὸς, καὶ λέων, καὶ ὄρακων, καὶ ὄφις, καὶ θηρίον, καὶ κῆτος, διὰ τὸν τρόπον λέγεται, διαφόρως αὐτοῦ τὴν κακίαν ἐνεργούντος· ὅπερ ἀνατρεπτικὸς ἔστι τοῦ Μανιχαίου δόγματος.

PATROL. GR. XXXIX.

CAP. II, vers. 6. Dixit autem Dominus diabolo: Ecce, trado tibi eum: tantummodo animam ejus custodi (Theodotion vero, animam ejus ne tetigeris).

Didymi. Et hoc quidem ad nostram utilitatem, ut Jobus, character ac forma fortitudinis, tanquam in columna, relinqueretur insculptus, essetque non solum illius ætatis hominibus, verum etiam posteris, tam insignis virtutis scopus; quod profecto contigit: ipsum enim athletam et pugilem dicentem audire licet: *Novi ego quod justus apparebo* (Job xiii, 8). Dominus autem diabolo eum tradens dicit, *Tantummodo animam ejus custodi*. Quorum verborum ea videtur esse sententia: Quosdam propter causas abditas et secretas, quas solus novit Deus, in mentis furorem insaniamque sæpenumero incidere videmus. Quoniam igitur ad insipientiam et mentis emotionem diabolus justum impellere nitebatur, ut vel invitum, impia et blasphema verba proferre cogeret, Idcirco, inquit Deus, trado tibi quem deposcisti, ut et ejus magis testata sit virtus, et tu majore pudore perfundare: verum cave, ne veterum inducas, et animi principatum pervertas; neque enim id tibi permittitur, quia mentis sanitatis ostendenda est: sed, ut petisti, carnes ossaque

VERS. 9. Tempore autem multo transacto, dixit ei uxor ejus: Quousque sustinebis dicens: Ecce permaneo tempus adhuc parvum, exspectans spem salutis meæ?

Didymi. Tot incursionibus ac pugnis fractus diabolus, cum quod amplius faceret, nesciret, in antiquæ fraudis memoriam redit, et mulierculæ animi subdole ad se alliciens, illius opera athletam subvertere conatur; et tertium contra eum certamen molitur, colloquium scilicet cum illa, si forte hac ratione Jobum inescare posset, prout ab Eva Adamus in fraudem illectus fuit. Tempore autem multo effluxo, cum pietatis turrim quater se non posse videret, conjugii persuadet ut verba contemptus proferat.

CAP. III, vers. 8. Sed maledicat ei qui maledixit diem illam, qui habet magnum cetum opprimere.

Didymi. Recte autem dictum est, *Qui habet opprimere*, ut Incarnationis mysterium manifestaret, quod tum non fuerat, sed postea futurum erat. Neque enim sola divinitate diabolus, qui mortis imperium habebat (Hebr. ii, 14), aboleri decebat, sed per Verbum factum hominem, ex semine ejus quem decepit diabolus; improbo enim dæmoni gloriationis materia fuisset, si sola divinitate eum subjugasset. Porro, diaboli diversæ appellationes, diversas ejus operationes, non item multiplicem essentiam, declarant. Diabolus enim, adversarius, malus, leo, draco, serpens, bellua et cetus, propter ingenii mores, appellatur, quoniam multiplici artificio malitiam suam operatur: quod Manichæorum dogma funditus evertit.

CAP. IV, vers. 2. Num sæpe tibi sermo est habitus in molestia? pondus autem verborum tuorum quis sustinebit?

Didymi. Vel illud, Sæpe tibi sermo habitus est in molestia? significat, te sæpius sermonem apud quosdam habuisse, qui casibus urgebantur adversis, iisdemque in labore consolationem adhibuisse, id est, in calamitatibus et ærumnis: nunc autem verba tua contemptus plena, nemo æquo animo ferre potest; et sermonis tui tanta asperitas est, ut eum, qui libenter sileret, ad refellendum excitet.

VERS. 10. Robur leonis, et vox leonæ, et gaudium draconum extinctum est. Myrmicoleo periit, eo quod non haberet escam: et catuli leonum divisi sunt ab invicem.

Didymi. Naturas sumit brutorum, quæ nostro generi non tantum inutilia existunt, verum etiam eidem insidiosa sunt; probatque Eliphazus, quidquid iniquum est et arrogans, perdi a Deo. Nam cum Deo visum fuerit, inquit, intolerabilis concidit leo; et leonæ vox truculenta exstinguitur, qua infirmiores belluas terreat; dracones humiliati sunt; myrmicoleo periit, cibo ipsi minime ministrato; et catuli leonum divisi sunt ab invicem, hoc est, generis sui successione non propagantur.

Ad historiam quod attinet, postquam dixit Eliphazus (vers. 8, 9), eos qui seminant absurda, præcepto Domini perituros, subjungit, idem leoni et draconi eventurum esse, cum Deus voluerit. Qui igitur in mutis tuetur ordinem, multo magis hunc inter homines conservabit.

VERS. 17. Quid enim? nunquid homo coram Domino mundus erit? vel de operibus suis irreprehensibilis vir?

Didymi. Ne dixeris, hæc te nulli peccato obnoxium pati; cum impossibile sit, hominis vitæ ad perfectam legis normam exigere. Fit enim per naturæ infirmitatem, ut sponte interdum, sæpe etiam invite, in peccata incidamus. Quod quidem cum probabile sit, si adhibito iudicio examinetur, reprehensionem complectitur: si enim propter peccata, qui in miseriis et ærumnas incidit, affligitur, nemo autem est a labe integer, profecto ab ærumnis nemo liber erit.

VERS. 8. Dominum autem rerum omnium dominatorem invocabo, qui facit magna, et investigabilia, gloriosaque et magnifica, quorum non est numerus.

Didymi. Postquam homines insipientes criminatus fuisset, atque ea, quæ de illis dicere habebat, exposuisset, nunc ex eis quæ proponit, providentiæ auctorem et opificem Deum constituit. Non vero improbabile est, ejusmodi Eliphazum secum ratiocinationes habuisse, qui rerum humanarum sapientia antecelleret. De invisibilibus autem et visibilibus disputat, de minime investigabilibus, magnis et gloriosis, pluvia et aqua, verba faciens; quam quidem si a pluvia discriminat, eam aquam intelligit, quæ e fontibus, e torrentibus, et venis scaturit.

ΚΕΦ. Δ', στ. β'. Μὴ πολλάκις σοὶ λελάληται ἐν κόπῳ; ἰσχυρὸν δὲ ῥημάτων σου τίς ὑποίσει;

Διδύμου. Ἡ τὸ, Πολλάκις σοὶ λελάληται ἐν κόπῳ; δηλοῖ, ὅτι καὶ αὐτὸς σὺ πολλάκις ἐχρήσω λόγῳ πρὸς τινὰς περιπεπιτωκέντας θλίβεσιν, καὶ παράκλησιν αὐτοῖς προσήγαγες ἐν κόπῳ, τούτεστιν ἐν ταῖς συμφοραῖς καὶ ταῖς θλίψεσι· νῦν δὲ τὰ σὰ ῥήματα ὀλιγωρίας πεπληρωμένα οὐδεὶς οἶός τέ ἐστι φέρειν, ἀλλὰ τὸ τραχύ σου τῶν λόγων καὶ τὸν ἄγαν ἡσυχάζειν βουλόμενον διανίστησι πρὸς ἀντιλογίαν.

Στ. γ'. Σθέρος λέοντος, φωνὴ δὲ λεαίνης, γαυρία δὲ δρακόντων ἐσβέσθη. Μυρμηκολέων ὤλετο παρὰ τὸ μὴ ἔχειν βοράν· σκύμνοι δὲ λεόντων ἔλιπον ἀλλήλους.

Διδύμου. Λαμβάνει φύσιν ἀλόγων τὸ πᾶν τοι χρησίμην τῷ γένει τῷ ἡμετέρῳ, ἀλλὰ καὶ ἐπίβουλον, καὶ κατασκευάζει, ὅτι πᾶν τὸ ἄδικον καὶ ὑπερήφανον ἀπόλλυσιν ὁ Θεός. Ἀπόλλυται γοῦν, φησὶν, ὁ ἀνυπόστατος λέων, ὅταν βούληται Θεός· σθένυνται δὲ τὸ ἄγριον φθῆγμα τῆς λεαίνης, δι' οὗ ἐκδειματοῖ τῶν θηρίων τὰ ἀσθενέστερα· καὶ οἱ δράκοντες ἐταπεινώθησαν· ἐξέλιπε δὲ ὁ μυρμηκολέων, μὴ χορηγηθείσης αὐτῷ τροφῆς· καὶ οἱ σκύμνοι τῶν λεόντων ἔλιπον ἀλλήλους, οὐκ εἰς διαδοχὰς παραπέμπονται.

Κατὰ μέντοι τὴν ἱστορίαν, ἐπειδὴ εἶπεν Ἐλιφάζ, ὅτι οἱ σπεῖροντες τὰ ἄτοπα, ἀπὸ προστάγματος Κυρίου ἀπολοῦνται, ἐπήγαγεν, ὅτι καὶ λέων καὶ δράκων τὸ αὐτὸ πείσεται, Θεοῦ βουλομένου. Ὁ τοίνυν καὶ ἐν τοῖς ἀλόγοις τὴν εὐταξίαν διατηρῶν, πολλῶν μᾶλλον ἐπ' ἀνθρώπων.

Στ. ιζ'. Τί γάρ; μὴ καθαρὸς ἔσται βροτὸς ἐναντίον τοῦ Κυρίου; ἢ, ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ, ἀμεμπτος ἄνθρωπος;

Διδύμου. Οὐκ ἂν, φησὶ, τοῦτο εἴποις, ὥς ἁμαρτημάτων ἐκτὸς ὄν, ταῦτα πέπονθας· ἐπεὶ μὴδὲ ἔστιν ἀνθρώπου φύσιν πρὸς τὴν τῶν νόμων ἀκρίθειαν πολιτεύεσθαι. Ἔστι γὰρ ὅτε μὲν καὶ ἐκουσίως, πολλάκις δὲ καὶ ἀκουσίως περιπίπτωμεν, διὰ τὴν τῆς φύσεως ἀσθένειαν. Τοῦτο μέντοι πιθανὸν ὑπάρχον, εἰ κατὰ τὴν ἔννοιαν ἐξετάζοιτο, ἔχει τὸν ἐλεγχον. Εἰ γὰρ δι' ἁμαρτίας ὁ περιπίπτων ἀνιαιροῖς θλίβεται, οὐδεὶς δὲ καθαρὸς, οὐδεὶς ἐκτὸς ἀνιαιρῶν ὑπάρξειεν ἄν.

Στ. η'. Κύριον δὲ τὸν πάντων Δεσπότην ἐπικαλέσομαι, τὸν ποιοῦντα μεγάλα, καὶ ἀνεξιχνίαστα, ἐνδοξάζετε καὶ ἐξαίσια, ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμός.

Διδύμου. Αἰτιασάμενος τοὺς ἄφρονας, καὶ εἰπὼν ἃ εἶπε περὶ αὐτῶν, νῦν προνοητὴν ὁμολογεῖ καὶ δημιουργὸν τὸν Θεόν, διὰ τῶν ἐκτιθέντων. Οὐκ ἀπεικὸς δὲ αὐτὸν ταύτας ἔχειν τὰς διαλήψεις, ἄνδρα σοφὸν ὄντα τὰ ἀνθρώπινα. Ἔχει δὲ καὶ περὶ ἀοράτων καὶ ὁρατῶν διάληψιν, περὶ ἀνεξιχνιάστων λέγων, καὶ μεγάλων, καὶ ἐνδόξων, ὅτε τοῦ καὶ ὕδατος· ὕπερ ὕδατος εἰ διαστέλλοι τοῦ ὕδατος, τὸ ἐκ πηγῶν, καὶ χειμάρρων, καὶ φλεβῶν εἴη ἄν λέγων. Φησὶ τοίνυν, ὅτι Ἐγὼ οὐ δοξάζω, οὐδὲ φρονῶ, ὥς οἱ ἀσεβεῖς, ἀλλὰ ἐπεὶ πρόνοιαν ἐπιστάμενος, καὶ εἰδὼς τὸν Θεόν Δεσπότην

πάντων, καὶ καιρῶν, καὶ τόπων, καὶ πραγμάτων, ἐπικαλοῦμαι αὐτὸν, πρέπειν τοῦτο ἡγούμενος, ὅς κατὰ καιροῦ θαυμαστά ἐργάζεται, καὶ ἐκπλήξεως ἕξια, πρὸς ὠφέλειαν ἀνθρώπων, ὧν τὸ πλῆθος οὐδὲ λόγῳ καταλέξει οἶόν τε. Λέγει δὲ τὴν καθ' ἐκάστην γενεὴν ποικίλην γενομένην πρόνοιαν, κοινῶς τε πρὸς ἅπαντας, καὶ ἰδίᾳ πρὸς ἕκαστον. Ὡς γὰρ τῶν ἀνθρώπων οὐκ ἔστιν ἀριθμὸν εὐρεῖν, οὕτως οὐδὲ τῆς τοῦ Θεοῦ ἐπιχειρήσεως πρόνοιας. providentiæ rationes exstistisse. Ut enim hominum numerus inveniri non potest, ita providentiæ divinæ rationem comprehendere impossibile est.

Στ. ια'. Τὸν ποιῶντα ταπεινοὺς εἰς ὕψος, καὶ ἀπολωλότας ἐξεγείροντα.

ιδύμου. Μεταβαίνει καὶ ἐπὶ τὴν καθ' ἀνθρώπους πρόνοιαν, καὶ τοῦτο δὲ διακείμενος περὶ τοῦ Θεοῦ, ὅτι αὐτὸς ἐξ ὕψους ταπεινοί, ἐκ πενήτων πλουσίους, ἐξ ὑπάρχον ἀρχοντας, ἐκ νοσούντων ὑγιαίνοντας ἀπεργαζόμενος.

Στ. ιβ'. Μακάριος δὲ ἄνθρωπος ὃν ἡλεῖξεν ὁ Κύριος· ρουθέτημα δὲ Παντοκράτορος μὴ ἀπαρῶν. Αὐτὸς γὰρ ἀλγεῖν ποιεῖ, καὶ πάλιν ἀποκαθίστησιν· ἐπαίσει, καὶ αἱ χεῖρες αὐτοῦ ἰσχύοντο.

Διδύμου. Ἐλέγχει Θεὸς, καὶ τὴν τῆς μαστίγος ἐπάγει νοθεσίαν, οὐχ ἵνα ἀπολέσῃ, ἀλλ' ἵνα σώσῃ τὸν παιδευόμενον· καὶ σὺ τοῖνον μὴ καθυφαίς τοῦ φρονήματος, μετ' εὐχαριστίας δέχου τὸν ἐλεγχον.

Στ. ιγ'. Ἐξάκις ἐξ ἀναγκῶν σε ἐξελεῖται, ἐν δὲ τῷ ἑβδομῷ οὐ μὴ ἀψήγῃ σου κακόν.

Διδύμου. Κατὰ δὲ τινὰς ὑποβάλλουσιν οἱ στίχοι, ὅτι εἰς ὅσον τις ὑπὸ τὸν ἐν ἐξ ἡμέραις γεγεννημένον ὑπάρχει κόσμον, τὰς ἐν αὐτῷ ὑπομένει ἀνίας, καὶ θλίψεις· κἂν ἅγιός τις ὑπάρχῃ, ἔχει τὴν ἐκ τοῦ σώματος τῆς χρείας ἀνάγκην· ὑπερβὰς δὲ τὸν κόσμον, καὶ ἐν τῇ ἐβδοματικῇ ἀναπαύσει γεγεννημένος, οὐκ αἰσθῆσεται κακώσεως· ἐπεὶ καὶ τοῦ ἀφιλάργυρον ἔχοντος τὸν τρόπον οὐκ ἄπτεται ζημία. Ὁ δὲ νοῦς τοιοῦτος· Ἐν τῷ νῦν αἰῶνι γυμνάσει σε, καὶ ἐν τῷ μέλλοντι σε δοξάσει. Οὐκ ἀνάγκη δὲ ταῖς θεωρίαις τὰς ἱστορίας ἐξομαλίζειν ἐξῆς.

Στ. κδ'. Ἐλεύσῃ δὲ ἐν τέρψῳ, ὥσπερ σῖτος ὥριμος, κατὰ καιρὸν θεριζόμενος· ἢ ὥσπερ θημωρία ἄλωρός καθ' ὧραν συγκομισθεῖσα.

Διδύμου. Τοῦτο γὰρ δηλοῖ ἡ συγκομιζομένη θημωρία, τὴν πληρωσιν, καὶ τελείωσιν, καὶ ὅτι ἐπ' ἀσφαλούς λοιπὸν τῷ ὄντι ἔστιν ὁ τέλος.

ΚΕΦ. Γ', στ. ε'. Τί γάρ; μὴ διακερῆς κεκράξεται ὄνος ἄγριος, ἀλλ' ἢ τὰ σῖτα ζητῶν; εἰ δὲ καὶ ρήξει φωνὴν βοῦς, ἐπὶ φάτνης ἔχων τὰ βρώματα;

Διδύμου. Μὴ γὰρ ματαίως φωνὴν ἀφίησιν ὄνος ἄγριος, ἀλλ' ἐνδεόμενος τροφῆς· ἀλλ' οὐδὲ βοῦς मुखεται, ἐπὶ φάτνης βρωμάτων κειμένων· ὥστε μηδὲ ἐμὲ αἰτιῶ, εἰ κρᾶζω, κατὰ τὴν σὴν ὑπόληψιν, διὰ τὰ ἀνιαρά, τῆς φύσεως ἀσθενοῦς ὑπαρχούσης. Ταῦτα δὲ φησὶν ὁ δίκαιος, ὅτι· Ὡς οὐ μάτην ἀνακράζει ὄνος, ἢ

A Dicit igitur: Ego in eadem opinione et sententia cum impiis non sum, sed cum sciam esse providentiam, et Deum Dominum omnium intelligam, temporum, locorum et rerum, illum invoco (ita decere existimans), qui statis temporibus, ad hominum utilitatem res mirandas et stupore dignas facit, quarum multitudinem nemo oratione persequi potest; dicit autem, omni ævo, tum erga omnes communiter, tum privatim erga singulos, varias divinæ numerus inveniri non potest, ita providentiæ di-

VERS. 11. Qui facit humiles in altitudinem, et suscitavit eos qui perierant.

Didymi. Transiit ad eam providentiam quæ homines respicit, atque de Deo sic affectus, existimat, eum ex edito loco humiliare, ex egentibus locupletare, ex subditis principes, ex valetudinariis valentes reddere solere.

VERS. 17. Beatus autem homo quem arguit Dominus; monitionem vero Omnipotentis ne renuas. Ipse enim dolere facit, et rursus restituit; percussit, et manus ejus sanaverunt.

Didymi. Reprehendit Deus, et flagrorum castigatorem addit, non ut perimat, sed ut eum qui corrigitur, servet: tu igitur animum minime despondens, cum gratiarum actione increpationem amplectere.

VERS. 18. Sexies de necessitatibus te eruet, et in septimo non tanget te malum.

C Didymi. Juxta autem quorundam opinionem versus hi innuunt, quod quandiu quis in mundo degit, qui sex dierum spatio creatus fuit, calamitates et molestias quæ in eo sunt, patiat; licet enim quis sanctus sit, corporis tamen necessitatibus obnoxius est: mundum autem supergressus, et hebdomatica requie fruens, ab omni malorum sensu vacuus erit; quandoquidem qui avarus et pecuniæ cupidus non est, ab omni jactura indemnus existit. Sensus autem hujusmodi est: In præsentī sæculo exercebit te, et in futuro glorificabit. Non necesse autem est deinreps, ut rerum gestarum historię usquequaque theoriæ adæquantur.

VERS. 26. Et venies in sepulcrum tanquam frumentum maturum, quod in tempore messuerunt; vel sicut acervus aræ in tempore comportatus.

Didymi. Hoc enim significat comportatus acervus, consummationem, scilicet, et perfectionem, et quod vir perfectus et absolutus postea in tuto versetur.

CAP. VI, vers. 3. Quid enim? nunquid frustra clamabit onager, nisi escas requirens? nunquid et erumpet vocem bos, cum habeat in præsepi cibos?

Didymi. Haud temere asinus silvester vocem edit, sed tum cibo indiget; neque pabulo. In præsepi proposito, bos mugit: quare si, juxta tuam opinionem, propter gravia et molesta vociferer, cum natura imbecillis sit, noli me vituperare. Hoc autem justus dicit (Quemadmodum non frustra vocife-

ratur asinus, aut bos, sed cum alimentum defuerit: ita nec ego animo conciderem, nisi ad extremitatem malorum pervenissem), ut Eliphazum eo adducat, ne homini in dolore constituto vitio vertat, si forte vociferetur. Licet enim justus fortiter ferat adversa quæ premunt, sensum tamen omnem humanitatis exuere eum non oportet. Virtus enim ea est, si quis, rerum acerbarum sensu percepto, dolores Dei causa contemnat.

VERS. 6. *Nunquid potest sine sale edi panis? aut est sapor in sermonibus vanis?*

Didymi. Ad sensum autem, Omnis sermo qui actione cum virtute conjuncta privatur, inanis et vanus est. Hoc ex illo confirmatur, *Non enim in sermone, sed in virtute est regnum Dei* (1 Cor. iv, 20), non in irritis pollicitationibus, sed in efficaci sermone, salus nostra consistit.

VERS. 15. *Propinqui mei non respexerunt me; tanquam torrens deficiens, aut sicut fluctus, traherunt me.*

Didymi. Et sane qui videntur amici, dubiis vero temporibus instantibus, amicitiam mentiri esse, et specie tantum externa ostentasse deprehenduntur, propter instabilitatem et perfidiam, torrens et fluctus appellari possunt. Quemadmodum enim torrens, perennis et semper labentis fluvii speciem præbet, et fluctus in sublime elevatus, opinione imperitorum nunquam deprimetur; squalor autem et siccitas torrentem, et tranquillitas fluctum, temporarium esse arguit: ita et temporis procella, multum eos a veris amicis distare ostendit, qui amicitiam falso simulant. Justi enim, regulam amicitiae minime pervertentes, constantem animi tenorem in utraque fortuna, prospera et adversa, erga eos quos diligunt, custodire observantur: neque mirum, cum ad inimicos etiam charitatem extendant, et pacifice se gerant erga eos qui pacem aversantur: improbi autem, quales sint, ad tempus quidem ceculant, in amicorum vero rebus adversis, exuta larva, palam deprehenduntur. Hoc igitur ad explorationem Jobi tunc evenerat, ita suggerente forte eo, qui illum ad supplicium depoposcerat, et amicis persuadente, ut propter ærumnas illum despicerent. Amicorum autem absentia in rebus acerbis, non parum molestiæ affert. Hanc afflictionem sanctus David cum pateretur, cecinit: *Considerabam ad dextram, et videbam, quia non erat, qui cognosceret me* (Psal. cxli, 5); et rursus lugens, dixit: *Oblivioni datus sum, sicut mortuus a corde; factus sum tanquam vas verditum* (Psal. xxx, 13).

VERS. 18. *Qui verebantur me, nunc irruerunt super me.*

Didymi. Fortasse tacite amicos objurgat: Malorum, inquit, quæ impetum in me faciunt, causam ignorantes, mihi insultatis, eaque loqui audetis, quæ prius, me reveriti, minime dixeratis. Verisimile autem est, alios item multos, propter calamitatem ipsi insultasse.

A βούς, ἀλλ' ὅταν ἐπιλείπη τὰ βρώματα· οὕτως οὐδὲ ἐγὼ ἡθύμουν, εἰ μὴ πρὸς ἔσχατον ἐληλάκειν κακοῦ, ἄγων τὸν Ἐλιφάζ πρὸς τὸ μὴ μέμψεσθαι τὸν ὀδυνώμενον, εἰ κρᾶζει. Οὐ γὰρ ἀναίσθητον εἶναι δεῖ τὸν δίκαιον, καὶ καρτερῶς φέρη τὰ θλίβοντα. Αὕτη γὰρ ἀρετὴ ἐστίν, ὅταν αἰσθῇσιν τῶν ἐπιπόνων δεχόμενός τις, ὑπερπρὸν τῶν ἀλλήδων διὰ τὸν Θεόν.

Στ. ζ'. *Εἰ βρωθήσεται ἄρτος ἀνεν ἁλός; εἰ δὲ καὶ ἔστι γῆμα ἐν ῥήμασι κενοῖς;*

Διδύμου. Πρὸς δὲ διάνοιαν, Ἄπας λόγος κενός καὶ μάταιός ἐστιν, ἐστερημένος πράξεως ἐναρέτου. Τοῦτου παραστατικὸν τὸ, *Οὐ γὰρ ἐν λόγῳ ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐν δυνάμει*, οὐκ ἐν κεναῖς ὑποσχέσεσιν, ἀλλ' ἐν λόγῳ ἐνεργεῖ τὰ τῆς σωτηρίας ὑπάρχει.

Στ. ιε'. *Οὐ προσεῖδόν με οἱ ἐγγύτατοι μου· ὥσπερ χειμάρρους ἐκλείπων, ἡ ὥσπερ κύμα, παρέληθόν με.*

Διδύμου. Καὶ οἱ δοκοῦντες δὲ φίλοι εἶναι, ἐνστάντος δὲ θλιβεροῦ καιροῦ ἐλεγχόμενοι, ὅτι ψεύδονται τὴν φιλίαν, καὶ σχηματίζονται, λόγον τε ἂν [ισ. λέγουσιν· ἂν] χειμάρρους καὶ κύμα, διὰ τὸ ἀδέσβαιον καὶ ἄπιστον. Ὡς γὰρ ὁ χειμάρρος δόκησιν παρέχει αὐθιγενοῦς καὶ ἀενάου ποταμοῦ, καὶ τὸ κύμα κορυφούμενον τοῖς ἀπείροις δοκεῖ μὴ ἂν ποτε ταπεινωθῇ (ἤλεγξε [ισ. ἐλέγχει] δὲ καὶ τὸν χειμάρρουν πρόσκαιρον ὅντα ὁ αὐχμὸς, καὶ τὸ κύμα ἡ νηνεμία)· οὕτω καὶ τοὺς ὑποκρινόμενους τὰ τῆς φιλίας, καιροῦ ζῆλῃ δείκνυσι πολὺ τι πρὸς τοὺς ἀληθινοὺς φίλους ἀντικειμένους. Οἱ μὲν γὰρ δίκαιοι, ἣν ἔχουσι βεβαιότητα πρὸς τοὺς ἀγαπωμένους, ταύτην φαίνονται ἐν ἀνέσει, καὶ ἐν περιστάσει τηροῦντες, τὸν ὅρον τῆς φιλίας μὴ διαστρέφοντες· καὶ οὐ θαῦμα, ὅπουγε καὶ πρὸς τοὺς ἐχθρούς τὴν ἀγάπην ἐκτείνουσι, μετὰ τῶν μισούντων τὴν εἰρήνην εἰρηνικοὶ ὄντες· οἱ δὲ φαῦλοι μέχρι μὲν τινος κρύπτουσιν ὅπερ εἰσὶ, φηρῶνται δὲ ἐν τοῖς περιστατικοῖς, τὸ προσωπεῖον τῆς ἀγάπης ἀποδυσάμενοι. Τοῦτο τοίνυν καὶ τῷ Ἰωβ πρὸς δοκιμασίαν τότε συνέβαιεν· Ἰσως δὲ καὶ τοῦτο τοῦ ἐξαιτησαμένου ὑποβάλλοντος, πείθοντός τε καὶ τοὺς φίλους, διὰ τὸ πάθος καταφρονεῖν αὐτοῦ. Οὐ μικρὸν δὲ ἀνιᾶ ἐν τοῖς θλιβεροῖς ἀπουσία τῶν φίλων. Ταύτην ὑπομένων τὴν θλίψιν καὶ Δαβὶδ ὁ ἅγιος ἔψαλλε [ισ. ἔψαλλε]· *Κατενόουν εἰς τὰ δεξιὰ, καὶ ἐπέβλεπον, καὶ οὐκ ἦν ὁ ἐπιτινύσκων με*. Καὶ πάλιν ἀποδυσόμενος, ἔλεγε· *Ἐπελήσθην ὥσπερ νεκρὸς ἀπὸ καρδίας, ἐγενήθην ὥσπερ σκεῦος ἀπολωλός*.

Στ. ιη'. *Οἵτινές με διευλαβοῦντο, νῦν ἐπίπε· πτώκασί μοι.*

Διδύμου. Ἰσως μὲν οὖν ἥρμα τοὺς φίλους ἐλέγχει, ὅτι Ἀγνοοῦντες τὴν αἰτίαν τῶν ἐπαγωγῶν, ἐπεμβαίνετε μοι, τολμῶντες τοιαῦτα λέγειν, ἃ μὴ πρότερον εἰρήκατε, διὰ τὴν πρὸς με εὐλάβειαν. Εἰκὸς δὲ ὅτι καὶ πολλοὶ τῶν ἄλλων διὰ τὴν συμφορὰν αὐτῇ ἐνῆλθοντο.

Στ. κα'. Ἀτὰρ δὲ καὶ ὑμεῖς ἐπέθητέ μοι ἀν- **A**
ελεημόνως.

Διδύμου. Καὶ τοὺς ἐπ' αὐτῇ ψεκτῇ περιπεσόντας
σχυρωποῖς νοουμένων τις, οὐκ ἐλέγχει, κατὰ λόγον
[ἰσ. λόγος] κινούμενος· οὐ τοῦτο γὰρ πρόκειται· ἀλλὰ
μᾶλλον εἰς ἀνδρείαν προτρέψασθαι, τοῦ γενναίως
ἐνεγκεῖν. Τὸ γὰρ λέγειν, Διατὶ γὰρ ἡμαρτες; βαρύ-
ναι ἐστὶ μᾶλλον, ἢ πόνων κουφίσαι. Καὶ γὰρ τῷ ὄντι
ἀνελεημόνως ἐπέστησαν αὐτῷ, ἐκ τοῦ πεπλανῆσθαι
περὶ τὴν αἰτίαν τῆς ἐπαγωγῆς, καὶ ὅτι τὸν μὴ ὑπο-
κείμενον ἐλέγχω, ἐλέγχειν ἐπειρώτων.

Στ. κα'. Ὡστε ἰδόντες τὸ ἔμῳ τραῦμα, φοβήθητε.

Διδύμου. Κηδεμονικώτατα δὲ ὁ ἅγιος καὶ πρὸς τοὺς
μὴ ὀρθῶς διακείμενους πρὸς αὐτὸν προσφέρεται, ἀπὸ
τῶν καθ' ἑαυτὸν χἀκείνους διορθούμενος, καὶ ἐκ τῆς **B**
αὐτῶν διαλήψεως δεχόμενος τὴν ἀρχὴν τῆς παραινέ-
σεως. Εἰ γὰρ πᾶς ὁ ἁμαρτάνων σχυρωποῖς περι-
πίπτει, καὶ ὁ περιπεσὼν ἐξ ἁμαρτιῶν τοῦτ' ἐπαθεν,
οὐδεὶς δὲ καθαρὸς ἀπὸ ῥύπου, καὶ ὑμεῖς φοβήθητε,
ἐκ τοῦ ἡμετέρου τραύματος [γρ. πράγματος] τὸν φό-
βον δεχόμενοι.

Στ. κδ'. Διδάξατέ με, ἐγὼ δὲ κωφεύσω· εἰ τι πε-
πλάνημαι, φράσατέ μοι.

Διδύμου. Καὶ τοῦτο δὲ μετὰ πλείστης ὁσις πραό-
τητος ὁ ἅγιος παιδεύει αὐτοὺς, πῶς χρῆσονται λό-
γοις πρὸς τοὺς ἐν περιστάσει· φησὶ γάρ· Διδάξατέ
με, τούτέστι, Διδάσκειν ὀφείλετε, οὐκ ἐλέγχειν ἀκαί-
ρως· εἰ μὴ καὶ τοῦτο πρὸς παιδεύειν δεῖ ποιεῖν, καὶ
τοῖς [ἰσ. κατὰ] λεγόμενον ὑπὸ Παύλου· Ἐλεγεον, ἐπι-
τίμησον, παρακάλεισον ἐν πάσῃ μακροθυμίᾳ καὶ
διδασκῇ.

Στ. κε'. Οὐ γὰρ παρ' ὧμῶν ἰσχυρὸν αἰτοῦμαι, οὐδὲ
ἐλεγχος ὧμῶν ῥήμασί με παύσει· οὐδὲ γὰρ ὧμῶν
φθῆγμα ῥήματος ἀνέξομαι. Πλὴν ὅτι ἐπ' ὄργανῳ
ἐπιπίπτετε, ἐνδάλ्लεσθε δὲ ἐπὶ ὧμῶν.

Διδύμου.¹ Ἀνδρείας δὲ καὶ τοῦτο. Πολλοὶ γὰρ πολ-
λάκις τῶν ἐν περιστάσει, φορτικῶν ἀκούοντες λό-
γων, ἀποκάνουσιν· ἀλλ' ὁ ἅγιος, οὔτε ὅπως τὸν
ἐλεγχον τὸν ὑπὸ φίλων, οὔτε τοὺς λόγους πρὸς ὀλι-
γωρίαν ἐδέξατο, μὴ καταδεχόμενος αὐτὰ τὴν ἀρχὴν,
ὡς δυνάμενα αὐτὸν σείσαι· ἀλλὰ τὸ ἄλογον τῆς καθ'
ἑαυτοῦ ἐπιπλήξεως, καὶ τὸ μάταιον τοῦ ἐλέγχου δει-
κνὺς, φησὶν, ὅτι Οὐ παύσει με ὁ ἐλεγχος ὧμῶν.
Λόγος γὰρ χωρὶς ἔργων προσφερόμενος [ἰσ. προσφε-
ρόμενος]· ἀδέσποιος ἐστὶ καὶ ἄπιστος· ἄλλως δὲ καὶ
μὴ ἀληθῶς προῖδον, ἔτι τὸ ἀσθενὲς ἔχει· ὥστε καὶ
ὑμεῖς τοιοῦτω ἐλέγχῳ χρώμενοι, οὐ παύετε [ἰσ.
παύσετε] τάληθ' ἐλέγειν, οὐδὲ πρὸς τοὺς παρ' ὧμῶν
λόγους εὐρήσετε ἡσυχάζοντα.

Στ. κθ'. Καθίστατε δὴ, καὶ μὴ εἰη ἀδικον, καὶ
πάλιν τῷ δικαίῳ συνέρχεσθε. Οὐ γὰρ ἐστὶν ἐν
γλώσσῃ μου ἀδικον, ἢ ὁ λόγός μου οὐχὶ συνέστη
μελέτῃ;

Διδύμου. Ἐπιτροπικὰ δὲ ταῦτα καὶ ἀνεξίκαχα
[ἰσ. ἀλεξίκαχα], παιδεύοντα σχολῇ, καὶ προσοχῇ, καὶ
ἐξετάσει φθέγγεσθαι· ὁ δηλοῦται διὰ τοῦ, Καθίστατε.

VERS. 21. Nunc autem et vos insurrexistis in me
sine misericordia.

Didymi. Qui admonet etiam eos, qui ob causam
aliquam quæ reprehensionem meretur, in res acer-
bas inciderunt, non iracundia commotus contra
rationem arguit: hoc enim ei propositum non est:
sed potius ut ad fortitudinem, et generoso animo
ferendum, hortetur. Dicere enim, Quamobrem pec-
casti? ærumnas potius auget, quam levat. Et revera
quidem sine misericordia ei restiterunt, quod cau-
sam ejus calamitatis ignorarent, et quod reprehen-
sioni minime obnoxium reprehendere conarentur.

VERS. 21. Itaque videntes vulnus meum, timete.

Didymi. Sanctus vero ex suis rebus illos corri-
gens, et ab ipsorum opinione adhortationis suæ
exordium sumens, cum summa cura ac sollicitudine
erga eos se gerit, qui prave erga ipsum affecti
erant. Si enim qui peccat in ærumnas incidit, et
qui in eas lapsus est, ex peccatis hoc patitur, nemo
autem mundus a sorde est, vos etiam, nostri vul-
neris terrore edocti, metuere ipsi discite.

VERS. 24. Docete me, et ego obmutescam: si quia
erravi, dicite mihi.

Didymi. Et sane cum magna animi lenitate docet
eos vir sanctus, qua ratione alloqui eos debeant,
qui difficultatibus et adversis rebus premuntur;
Docete enim me, inquit, id est, Docere me debetis,
non autem intempestive reprehendere; nisi etiam et
illud ad eruditionem faciendum sit, juxta illud
Pauli: Argue, objurga, hortare, cum omni longani-
mitate et doctrina (1 Tim. iv, 2).

VERS. 25. Non enim a vobis fortitudinem peto,
neque correptio vestra verbis me sedabit; neque enim
elocutionem sermonis vestri sustinebo. Verumtamen
super pupillum irrui, et insultatis super amicum
vestrum.

Didymi. Hoc etiam fortitudinis indicium est. Multi
enim sæpenumero in calamitatibus constituti, audi-
tis sermonibus molestis, fatiscunt et succumbunt:
sanctus autem Jobus, neque reprehensionem amico-
rum, neque sermones illorum prorsus neglexerat
(cum ne in initio quidem, ad animum ejus convel-
lendum satis valida ea arbitraretur), sed vitupera-
tionis absurditatem, et reprehensionis vanitatem
ostendens, dicit, Correptio vestra non me sedabit.
Sermo enim sine opere prolatus, inconstans est,
nec fidem meretur; præterea, si in progressu veri-
tate caruerit, adhuc infirmitate laborat: quare vos
hujusmodi reprehensione usi, quominus vera dicam
me non prohibebitis, neque verba vestra silentio
prætereuntem invenietis.

VERS. 29. Sedete, obsecro, et non sit injustum, et
rursus justo adestote. Non est enim in lingua mea
iniquitas, aut fauces meæ nonne intellectum medi-
tantur?

Didymi. Hæc verba illorum arbitrio judicium
simul permittunt, et mala amoluntur, dum in ser-
monibus otium, attentionem et examinationem

adhibendam esse docent; quod ex voce illa, *Sedete*, manifestum est. Hoc etiam alibi dictum est: *Priusquam examinaveris, ne vituperes* (Eccli. xi, 7). Magnum etiam est illud quod attexit, *Non sit injustum*; in sermone enim minime labi exiguum non est. Hortatus autem eos ut cum otio et diligentia examini ejus vacarent, quod per illa verba, *Sedete, obsecro, et non sit injustum*, expresserat, vocem deinde libertate plenam profert, dicens: *Non est enim in lingua mea iniquitas*, tacite illos, propter opinionem quam de eo fovebant, condemnans, quod scilicet propter peccata talia pateretur: ac præterea subindicans, cum homine fatuo negotium ipsis non esse, ut illos hac ratione ad considerationem ejus excitaret, et ut ea prudenter et sapienter uerentur, permoveret.

CAP. VII, vers. 10. Si enim homo descenderit ad infernum, ultra non ascendet, et non revertetur amplius in domum suam, neque cognoscat eum amplius locus ejus.

Didymi. Alii autem, non ut resurrectionem mortuorum tollerent, hæc a Jobo dicta esse volunt; sed primum quidem, ut humanæ vitæ fragilitatem, et deinde, eum qui semel obierit, ad corruptibilem hanc vitam minime rediturum, nec consueta munia obituro, ostenderet. Quare verbis illis, *Non amplius ascendet ex inferno*, connectenda sunt illa *In domum suam non revertetur*; ac si dixisset, *Reviscet quidem, verum in domum suam non revertetur*. Probabilis quidem est hæc interpretatio; prior autem verior, quod justus mysterium resurrectionis ignoraverit: unde et admiratione majore dignus est, quod tale nihil sperans, virtutem summam in omnibus ostenderit.

CAP. VIII, vers. 11. Nunquid viret scirpus sine aqua? aut exaltabitur carex sine potu? adhuc, etc.

Didymi. Si autem de his venustius et elegantius commentandum sit: Impiorum spes revera circa res existentes minime versatur. Spes enim in genere nihil aliud est, quam bonorum expectatio: qui metuit autem, expectat, sed ea quæ bona non sunt; malorum enim expectatio, metus est, bonorum vero, spes. Cum igitur impii res quæ non sunt expectent, illorum spes evanescit; jucundis enim, tanquam permanentibus, fruuntur, et in eis vanam spem collocant. Et justus quidem, in virtute sua, tanquam in domo manens, nunquam illam desertam et inhabitabilem experietur; *Justitia enim ejus manet in æternum* (Psalm. cx, 3): improbus vero qui eam minime sectatur, neque ædificat illam, neque in ea commoratur. Præterea, aranearum tela, ope naturæ contexta, varietatem ostendit, quæ leviter tacta, facillime dissolvitur: hominum igitur improborum opera, et vitæ omnis ratio, aranearum telæ, quæ nequaquam subsistit, similis est. Improborum enim cogitatio (quæ tabernaculum vocatur) proclivi lapsu ruens, facili adeo negotio dissolvitur, et in nihilum redigitur, ut nunquam exstitisse videatur.

A Τοῦτο καὶ ἀλλαχοῦ εἰρηται, Πρὶν ἐξετάσῃ, μὴ μέμῃ. Μέγα δὲ καὶ τὸ ἐπίταγμα τὸ, Μὴ εἰη ἀδικον· οὐ γὰρ μικρὸν, ἐν λόγῳ μὴ πταίνειν. Προτρεψάμενος δὲ αὐτοὺς σχολάσαι τῇ περὶ αὐτοῦ ἐξετάσει, ὅπερ διὰ τοῦ, Καθίστατε δὴ, καὶ μὴ εἰη ἀδικον, ἡρμήνευσεν· εἰτα εὐπαρήσιαστον προφέρει λόγον, φάσκων· Οὐ γὰρ ἐστὶν ἐν γλώσσῃ μου ἀδικον· ἡρέμα παρακρινῶν [γρ. παρακρινῶν] [ἰσ. κατακρινῶν] αὐτοὺς, ἐξ ἧς εἶχον περὶ αὐτοῦ διαλήψεως, ὡς δι' ἁμαρτίας καπονοθέτος καὶ ἄλλως ὑποσημαίνων αὐτοῖς, ὡς οὐ πρὸς ἀσύνετον [ἰσ. suppl. πρᾶγμα] ἔχουσιν, ἔν' ἐκ τούτου εἰς τὴν περὶ αὐτοῦ σκέψιν αὐτοὺς διεγείρῃ, ὥστε ἡρόνιμος καὶ συνετῶς ταύτῃ χρῆσασθαι.

B

ΚΕΦ. Ζ', στ. γ'. Ἐὰν γὰρ ἄνθρωπος καταβῇ εἰς ᾗδην, οὐκέτι μὴ ἀναβῇ, οὐδ' οὐ μὴ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν Ἰδιον οἶκον, οὐδ' οὐ μὴ ἐπιγῇ αὐτὸν ἔτι ὁ τόπος αὐτοῦ.

Διδύμου. Ἄλλοι [γρ. Τινες] δὲ φασιν, ὅτι οὐ παραινόμενος [ἰσ. παραιρούμενος] τὴν ἀνάστασιν, τοῦτο λέγει· ἀλλὰ πρῶτον μὲν τὸ τῶν ἀνθρώπων ἐπίκηνον δεικνύς· ἔπειτα, ὅτι ὁ ἅπαξ ἀποθανών, εἰς τὸνδε τὸν φθαρτὸν βίον οὐχ ὑποστρέφει, οὐδὲ τὰ συνήθη πράττων ἐπιγνωσθήσεται· ὥστε τῷ, Οὐκέτι οὐ μὴ ἀναβῇ ἐξ ᾗδου, συναπτέον τὸ, Εἰς τὸν Ἰδιον οἶκον οὐκ ἐπιστρέψῃ· ἵνα εἴπῃ, ὅτι Ἀναβιώσεται μὲν, οὐ μὴν εἰς τὸν ἑαυτοῦ οἶκον ἐπιστρέφει. Ἄλλ' αὕτη μὲν ἡ ἐρμηνεία πιθανή, ἀληθεστέρα δὲ ἡ προτέρα, ὅτι ἡγνῶει τὰ περὶ τῆς ἀναστάσεως ὁ δίκαιος· ὅθεν καὶ πλέον ἐστὶ θαυμαστός, ὅτι μηδὲν τοιοῦτον ἐλπίζων, οὕτω τὴν ἄκραν ἀρετὴν κατέρωθυσεν.

ΚΕΦ. Η', στ. ια'. Μὴ θάλλει πάχυρος ἄνεν ὕδατος; ἢ ὑψωθήσεται βούτομος ἄνεν πότου; ἔτι ὅν, κ. τ. λ.

Διδύμου. Εἰ δὲ χρὴ καὶ κομψότερον περὶ τούτων διαλαβεῖν· τῷ ὄντι ἡ τῶν ἀσεβῶν ἐλπίς οὐ περὶ ὑφ' ἐσθηκῶτα γίνεται. Ἡ γὰρ ἐλπίς οὐδὲν ἑτερόν ἐστι κατὰ γένος, ἢ προσδοκία ἀγαθῶν· καὶ ὁ φοβούμενος δὲ προσδοκᾷ, ἀλλ' οὐκ ἀγαθὰ. Κακῶν γὰρ προσδοκία ἐστὶν ὁ φόβος, ἀγαθῶν δὲ ἡ ἐλπίς. Ἐπεὶ οὖν οὐχ ὑφ' ἐσθηκῶτα πράγματα οἱ ἀσεβεῖς προσδοκῶσιν, ἀπόλυται αὐτῶν ἡ ἐλπίς. Ὡς γὰρ μένουσιν, τοῖς ἡδέσι χρωῖνται, καὶ ἐν τοῦτοις ματαίαν ἔχουσιν ἐλπίδα. Καὶ ὁ μὲν δίκαιος ἐν τῇ αὐτοῦ ἀρετῇ, ὡς ἐν οἰκίᾳ, μένων, οὐδέποτε ἔξει τὴν τοιαύτην οἰκίαν ἀοίκητον· Ἡ δὲ δικαιοσύνη γὰρ αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα· ὁ δὲ φαῦλος, ταύτης μὴ ἀντεχόμενος, οὐκ οἰκοδομεῖ αὐτήν, οὐδὲ μένει ἐν αὐτῇ. Πάλιν ἡ ἀράχνη ποικιλίαν ἐπιδείκνυται, ἐξ ὧσ' ὁ φάσματος φυσικοῦ κατεσκευασμένη, βῆστα δὲ διαλύεται, ἐπιφάσαντος τινος. Τὰ τῶν φαύλων οὖν ἔργα, καὶ ἡ κατασκευὴ τῆς πολιτείας, ἀράχνη ἔοικεν οὐχ ὑφισταμένη. Ῥῆστα γὰρ ἡ τῶν φαύλων ἐπίνοια, σιγήν ὀνομαζομένη, καταπίπτουσα, εὐάλωτός ἐστιν οὕτως, ὡς μηδὲ δοκεῖν γεγρονέαι ποτέ.

D

"Ὅσπερ ἄνευ ὕδατος οὐ πληθυνθήσεται ἔλος· οὕτως ἂν ἀδύνατον μὴ δεχόμενον ἐν διανοίᾳ ὠφέλειαν τῶν χρειττόνων, καρπὸν προενεγκεῖν ὠφέλιμον. Ἀρμόσει δὲ τὸ βῆτον καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ὅτι καθάπερ ἀπὸ ὕδατος ὑπὸ τῆς προνοίας ταῦτα ἀρδεύεται, ἥς μὴ ἐπιούσης, βῆδιαν ταῦτα καὶ εὐμάραντον ἔξει τὴν διάλυσιν. Πᾶν γάρ, κἂν μικρὸν, κἂν μέγα ᾖ, τὸ ἐν τῷ βίῳ, ὑπὸ πρόνοιάν ἐστι· ξηραίνεται δὲ, εἰ μὴ αὕτη ἐποπτεύει.

Στ. ιζ'. Ἐπὶ συναγωγῇν λίθων κοιμᾷται, ἐν δὲ μέσῳ χαλίκων ὤρηται· ἐὰν καταπίῃ, ὁ τόπος ψεύσεται αὐτόν.

Διδύμου. Ὑψιλότερον δὲ εἰπεῖν· Οἰκός ἐστι λίθων σύνθεσις κατὰ τέχνην, πρὸς ἑτέρους ἔνωσιν ἔχων [ἴσ. ἐχόντων]· τοιοῦτον ἡ ἀρετὴ, καὶ ἡ ἀγιότης, καὶ αὐτὴ ἡ μετουσία τοῦ Πνεύματος· ἐσκορπισμένον δὲ τι, ἡ συναγωγὴ τῶν λίθων, καὶ μίξις τῶν χαλίκων, παραπλησίων τῇ κακίᾳ, τῇ μὴ ἐχούσῃ ἔνωσιν, ἀλλ' ἀταξίαν. Ὁ ἀσεθὴς οὖν ἅπασαν τὴν διαγωγὴν ἐν οἴκῳ κακίας ἔχει, διαλελυμένος, κατὰ τοὺς ἐξω τῆς οἰκοδομῆς λίθους, οἱ οὐχ ἀρμόζουσι τῇ οἰκοδομῇ τοῦ πύργου, κατὰ τὴν Ποιμένα· οὐδ' ἀκούουσιν· Ὑμεῖς δὲ ἐποικοδομεῖσθε ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν.

Στ. ιθ'. Ἐκ δὲ γῆς ἄλλον ἀναβλαστήσει· ὁ γὰρ Κύριος οὐ μὴ ἀποποιήσεται τὸν ἄκακον.

Διδύμου. Ἐπιμείνας τῇ τροπῇ τῶν βοτανῶν, τὸ ἀναβλαστήσειν, τέθεικεν. Ἀκακον δὲ ἐνταῦθα λέγει, οὐ τὸν εὐθὺν, ἀλλὰ τὸν μὴ ἔχοντα κακίαν· ἀμφότερα γὰρ σημαίνει τὸ θνομα. Ὅταν μὲν γὰρ λέγῃ περὶ τῶν αἰρετικῶν, ὅτι διὰ τῆς χρηστολογίας ἐξαπατῶσι τὰς καρδίας τῶν ἀκάκων, ἀκάκους καλεῖ τοὺς εὐθεις, τοὺς βραβεῖς τὴν νόησιν· ὅταν δὲ λέγῃ· Ἀκακοὶ καὶ εὐθεῖς ἐκολλώμενοι μοι, τοὺς δικαίους σημαίνει· καθάπερ οὖν καὶ ἐνταῦθα φησιν, ὅτι ἐκτίλει μὲν τὸν φαῦλον ὁ Κύριος, φυτεύει δὲ αὐτὸν ἐκείνου τὸν ἀκακον· ἐκεῖνον μὲν γὰρ τιμωρεῖται. Εἰ δέ τις εἴη εὐσέθης, καὶ τῆς καθ' ἑτέρων κακίας ἀπέχεται, εἰ καὶ ἐν ἐσχάτοις ἐξετασθῇ, πλείστης γούν αὐτῷ τῆς οἰκείας προνοίας μεταδίδωσι.

Στ. κα. Πᾶν δὲ δῶρον ἀσεβοῦς οὐ δέξεται. Ἀληθινῶν δὲ στόμα ἐμπλήσει γέλωτος, τὰ δὲ χεῖλη αὐτῶν ἐξομολογήσεως.

Διδύμου. Ἀληθινός ἐστιν ἐκεῖνος, ὁ μὴ ὑποκρινόμενος μηδὲ ἐπιμορφιζόμενος τὴν ἀρετὴν, ὁ μὴ σχηματιζόμενος σωφροσύνην, ἀλλὰ σώφρων ὢν, τὸ δίκαιον δικαίως διώκων. Τοῦτων οὖν τῶν ἀληθινῶν τὸ στόμα ἐμπλήσει ὁ Θεὸς γέλωτος, τουτέστιν ἀγαλλιάσεως. Ἀντὶ δὲ, τῆς ἐξομολογήσεως, ἀλαλαγμοῦ εἶπον οἱ ἄλλοι.

ΚΕΦ. Θ', στ. ε'. Ὁ παλαιὸς ὄρη, καὶ οὐκ οἶδασιν, ὃ καταστρέφω αὐτὰ ὄρη.

Διδύμου. Οἶδα καὶ ἄλλα ὄρη, Μωϋσέα καὶ τοὺς προφῆτας, Ἡρα τοὺς ὀφθαλμοὺς μου εἰς τὰ ὄρη. Χριστὸς παλαιοὶ τὴν πρώτην Διαθήκην, καὶ οὐκ οἶδασιν Ἰουδαῖοι, πρὸς οὓς εἰρηται· Εἰ ἐπιστεύετε Μωϋ-

Quemadmodum sine aqua palus non augebitur: sic impossibile est, ut fructum utilem proferat, qui animo rerum meliorum utilitatem non comprehenderit. Dictum autem hoc rebus etiam humanis quadrahit, quæ divina providentia, tanquam aqua, irrigantur, quæ si minus comes sequatur, cito hæ marcescunt, et in nihilum abeunt. Quidquid enim in vita est, sive magnum, sive parvum sit, divinæ providentiæ subjacet; et nisi illa inspectaverit, exsiccatur.

VERS. 17. In congregatione lapidum dormit, in medio autem silicum vivet. Si absorbuerit, locus mentietur eum.

Didymi. Ut sublimius autem dicamus: Domus est lapidum artificiose inter se unitorum structura: talis etiam est virtus, sanctitas, et divini Spiritus communio; lapidum autem acervus, et silicum mistura, quiddam dissipatum et dissolutum est, improbitati simile, quæ unionem non agnoscit, sed confusionem. Omnis igitur dissoluti impii conversatio in domo pravitatis est, non aliter quam lapides extra ædificium, qui ædificandæ turri plane inepti sunt, juxta Pastorem (a): neque illud audiuimus, Vos autem superædificamini super fundamentum apostolorum et prophetarum (Ephes. ii, 20).

VERS. 19. De terra autem alterum germinabit; Dominus enim non improbat innocentem.

Didymi. Metaphoræ a plantis sumptæ insistent, germinabit posuit. Simplicem autem hoc loco dicit, non stolidum, sed eum qui improbitate caret; vox enim ἀκακος utrumque significat. Cum enim de hæreticis dicit: Blandiloquentia sua corda simplicium seducunt (Rom. xvi, 18), simplices vocat qui rudes sunt, et ad intelligendum tardi; cum autem dicit: Simples et recti mihi adhæserunt (Psal. xxiv, 21), justos intelligit: quemadmodum et hoc in loco dicit, quod Dominus improbum avellat, et hominem innocentem ejus vice inserat et plantet, illum enim supplicio afficit. Si quis autem pius exstiterit, et a malo alteri inferendo abstinuerit, licet extrema quæque patiat, largam ei providentiam Deus impartitur.

VERS. 21. Non vero ullum munus impii accipiet. Veracium autem os implebit risu, labia autem eorum confessione.

Didymi. Verax ille est, qui virtutem non simulat, neque falso prætextu aut specie temperantiam velat, sed cum sobrietate justum juste persequitur. Horum igitur veracium Deus os risu implebit, id est lætitia. Pro confessione autem, alii exultationem dixerunt.

CAP. IX, vers. 5. Qui in vetustatem perducunt montes, et nesciunt; qui subvertit eos in ira.

Didymi. Alios etiam novi montes, Moysem et prophetas, Levavi oculos meos in montes (Psal. cxx, 1). Christus abrogat prius Testamentum, nec animadvertunt Judæi, quibus dictum est: Si Moysi

(a) Vide visionem tertiam libri primi Hermæ, qui Pastor inscribitur [Patr. Gr. t. III].

crederetis, crederetis forsitan et mihi (Joan. v, 46). Ipse, quoad litteram, montes Jerusalem et sanctuarium evertit: ipse solem et astra suo ipsius splendore obscurat. Papæ! Qualia diei homo morbidus et exulceratus, testam habens, et saniem radens, homo sedens in sterquilino! *Qui in vetustatem perducit montes, et nesciunt.* Videamus igitur ejusmodi sint hæc verba, et quinam montes vetustate exoleverint, ac de quibus illud intelligendum veniat, *Et nesciunt.* Venit Jesus, qui expectationem secundum litteram, et eos qui post gratiam in ea perseverant, delet; de quibus dicit Apostolus, *Pervenit autem super eos ira (I Thess. ii, 16);* vetera enim deleta sunt; quæ ad litteram pertinent vetustatem induerunt; instaurata sunt quæ sunt spiritus, ut serviamus in novitate spiritus, et non in vetustate litteræ (*Rom. vii, 6*). Christus adventu suo admirabile quiddam et contra omnium opinionem fecit, eosdem prophetas et antiquavit, et innovavit.

VERS. 6. *Qui commovet eam quæ sub cælo a fundamentis: columnæ autem ejus quatuntur.*

Didymi. Concinnius vero nonnulli: Columnæ erant Domini mei Jesu Christi apostoli; hi enim tempore quo Jesus patiebatur commoti erant: *Omnes vos scandalizabimini in me in nocte ista (Marc. xiv, 27).* Terræ motus vero sæpe in terra exstiterunt; verum et qui ante, et qui post Christum contigerunt, partem tantum aliquam terræ concusserunt; tempore autem Domini mei Jesu Christi, pars aliqua terræ mota non fuit, sed tota terra ab ipso centro conquassata est.

VERS. 7. *Contra sidera autem signaculum ponit.*

Didymi. Fertur autem, quod tempore passionis, tribus horis quibus sol defecerat, sidera etiam tum, tanquam in nocte, apparuisse.

VERS. 13. *Ab eo incurvati sunt ceti qui sub cælo.*

Didymi. Ad litteram quidem: Ceti, et aliæ venenatæ bestię hominis imperio minime parerent, nisi illas Deus illi subjecisset. Ad theoriam vero: Ipse spiritus reprobos (qui allegorice ceti vocantur, quia animi fluctibus innatent) incurvavit et humiliavit: si enim a Deo minus inflecterentur, hominis natura eis obsistere nequiret.

VERS. 27. *Quod et si locutus fuero, obliviscar dum loquor, declinans in faciem ingemiscam, commoveor omnibus membris; scio enim quod non insonitem me sines.*

Didymi. Ex his, sancti viri moderatio, et insignis æquanimitas manifestatur. Licet enim dixerat (*cap. xii, 18*), *Justus apparebo*, nihilominus exploratum persuasumque habebat, quod quemadmodum coram Deo exploratore astra non sunt pura, ita neque ipse esset. Ideo inquit, Si explorare me diligenter volueris (Deus enim es), non insonitem me sines.

CAP. X, vers. 8. *Manus tuæ plasmaverunt me, et fecerunt me.*

A σῆ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί. Ὁ αὐτὸς δὲ καὶ κατέστρεψε τὰ μέχρι γράμματος ὅρη τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ τὸ ἁγίασμα· ὁ αὐτὸς δὲ καὶ τὸν ἥλιον ἀμαυροῖ τῇ ἐαυτοῦ λαμπρότητι, καὶ τοὺς ἀστέρας. Βαβαί! Οἷα λέγει ἀνθρώπος νοσῶν καὶ ἐλκωμένος, ὁστροκον ἔχων, καὶ τὸν ἰγῶρα ξέων, ἀνθρώπος ἐπὶ κοπρίας καθεζόμενος! Ὁ παλαιῶν ὅρη, καὶ οὐκ οἶδασιν. Τίνες οὖν εἰσιν οἱ λόγοι, ἴδωμεν· καὶ περὶ πολλῶν ὁρίων παλαιουμένων, καὶ ὑπὸ [ἰσ. ἐπὶ] τίνων, Καὶ οὐκ οἶδασιν. Ἦλθεν Ἰησοῦς ὁ καταστρέφων τὴν κατὰ τὸ γράμμα ἐκδοχὴν, καὶ τοὺς ταύτῃ μετὰ τὴν χάριν ἐμμένοντας, περὶ ὧν φησιν ὁ Ἀπόστολος· Ἐφθασε δὲ ἐπ' αὐτοὺς ἡ ὀργὴ· τὰ πεπαλαιωμένα κατεστράφη, πεπαλαίωται τὰ τοῦ γράμματος, ἀνακεκαίνωται τὰ τοῦ πνεύματος, ὥστε δουλεύειν ἡμᾶς ἐν καινότητι πνεύματος, καὶ οὐ παλαιότητι γράμματος. Παράδοξον ὁ Ἰησοῦς πεποίηκεν ἐλθὼν, τοὺς αὐτοὺς προφήτας καὶ πεπαλαίωσε, καὶ ἀνεκαίνισεν.

Στ. ζ'. Ὁ σῶν τὴν ὑπ' οὐρανὸν ἐκ θεμελίων· οἱ δὲ στύλοι αὐτῆς σαλευόνται.

Διδύμου. Κομψότερον δὲ τινες· Οἱ στύλοι ἦσαν τοῦ Κυρίου μου Ἰησοῦ Χριστοῦ οἱ ἀπόστολοι. Οὗτοι γὰρ παρὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους Ἰησοῦ ἐσαλεύθησαν· Πάντες ὑμεῖς σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοί ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ. Σεισμοὶ δὲ πολλάκις γηγόνασιν ἐπὶ τῆς γῆς· ἀλλ' οἱ γηγόμενοι σεισμοί, καὶ πρὸ Χριστοῦ, καὶ μετὰ Χριστόν, ἐκ μέρους γηγόνασιν· ἐπὶ δὲ τοῦ Κυρίου μου Ἰησοῦ Χριστοῦ οὐ γέγονε μερικὸς [γρ. μικρὸς] ὁ σεισμός, ἀλλ' ὅλη ἡ γῆ ἐσεισθη ἐξ αὐτοῦ τοῦ κέντρου.

Στ. ζ'. Κατὰ δὲ ἀστρον κατασφραγίξει.

Διδύμου. Φέρεται δὲ, ὅτι κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους, ἐν ταῖς τρισὶν ὥραις ἐν αἷς ὁ ἥλιος ἐξέλιπε, τηλικαῦτα καὶ ἀστέρες ἐφάνησαν, ὥς ἐν νυκτὶ.

Στ. ιγ'. Ὑπ' αὐτοῦ ἐκάμωθησαν κήτη τὰ ὑπ' οὐρανόν.

Διδύμου. Πρὸς μὲν τὸ ῥητόν· Καὶ τὰ κήτη ἀνυπότακτα ἦν ἀνθρώποις, καὶ τὰ ἄλλα ἰοδόξα θηρία, εἰ μὴ αὐτὸς ταῦτα ὑπέταξε. Πρὸς δὲ θεωρίαν· Τὰ ποιητὰ πνεύματα, τὰ κήτη ἀλληγορικῶς καλούμενα, διὰ τὸ περὶ τοὺς κλύδωνας τῆς ψυχῆς διανήχασθαι, αὐτὸς ἔκαμψε, καὶ ἐταπείνωσεν. Οὐ γὰρ οἷα τέ ἐστιν ἀνθρωπεῖα φύσις· πρὸς αὐτὰ μὴ καμφθέντα ὑπὸ Θεοῦ [ἰσ. add. ἀντιστήναι].

Στ. κζ'. Ἐάν τε γὰρ εἶπω, ἐπιλήσομαι λαλῶν, συγκύψας τῷ προσώπῳ στενάζω, σιωποῦμαι πᾶσι τοῖς μέλεσιν· οἶδα γὰρ ὅτι οὐκ ἀθῶόν με ἔδσεις.

Διδύμου. Ἡ μετριότης τοῦ ἁγίου ἐν τούτοις γνωρίζεται, καὶ μεγάλη εὐγνωμοσύνη. Εἰ γὰρ καὶ εἶπεν, ὅτι Δίκαιος ἀναφανοῦμαι, ἀλλ' οὐκ οἶδε καὶ πίπτειν, ὅτι ὡς πρὸς Θεὸν δοκιμαστὴν ἄσπρα καθαρά οὐκ ἔστιν ἐνώπιον αὐτοῦ, οὐδ' αὐτὸς δηλονότι. Διὸ φησιν, ὅτι Ἐξέταστίς μου γινόμενος ἀκριβῆς (θεὸς γὰρ εἶ), οὐκ ἀθῶόν με ἔδσεις.

ΚΕΦ. Ι', στ. η'. Αἱ χεῖρές σου ἐπλασάν με, καὶ ἐποίησάν με.

Διδύμου. Διαφέρει δὲ τὸ, ἐπλάσας, τοῦ, ἐποίησας. Πέπλασται μὲν γὰρ τὸ σῶμα ἐξ ὑποκειμένης τῆς γῆς, ἥτοι τῆς γυναικός· πεποιήται δὲ ἡ ψυχὴ μὴ προὑποκειμένου τινός· ὡς γὰρ ἀσώματος, οὕτω καὶ ἀμέριστος.

Στ. ιδ'. Ἐάν τε γὰρ ἁμάρτω, φυλάσσεις με· ἀπὸ δὲ ἀνομίας οὐκ ἀθώον με πεποίησας.

Διδύμου. Εἰκότως δὲ τοῦτο λέγει· Ἐπειδὴ γὰρ δημιουργὸν καὶ προνοητὴν ἑαυτοῦ οἶδε τὸν τῶν ὧν θεὸν, ἀκολουθῶν καὶ περὶ μακροθυμίας αὐτοῦ διδάσκει· ἐπίσταται γὰρ καὶ αὐτὸς, κατὰ τὸν μακάριον Δαβὶδ, ὅτι Οὐκ ὥρην ἐκάρει καθ' ἐκάστην ἡμέραν, φυλάττει δὲ τὸν ἁμαρτάνοντα, οὐ βουλόμενος αὐτὸν ἁμαρτάνειν· [Ἰσ. κατὰ τὸ] Οὐ βούλεται δὲ τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ὡς τὴν μετάνοιαν. Τὸ δὲ, Οὐκ ἀθώον με πεποίησας, οἱ ἄλλοι, Οὐκ ἀθώωσιν με, Οὐ καθαρῶς με, εἰπον.

Στ. ιε'. Ἐάν τε γὰρ ἀσεβήσω, οἱμοι· ἔάν τε ὧ δικαιοῦ, οὐ δύναμαι ἀνακύψαι.

Διδύμου. Τάχα δὲ καὶ τοιοῦτόν τι λέγει· Εἴτε προαιρετικῶς ἁμάρτω, οἱμοι· εἴτε ὡς ἐκ τῆς τοῦ Ἀδὰμ παραβάσεως, καὶ εἰς ἡμᾶς διαβαινούσης ἐκ διαδοχῆς τῆς ὑφείλης, πάλιν οὐδ' οὕτως ἀνακύψαι δύνησμαι, ὡς παντὸς ἀπηλλαγμένος ῥύπου. Τῶν γὰρ ἁμαρτημάτων, τὰ μὲν ἐκ προαιρέσεως τῆς ἡμετέρας ὑφίσταται, οἷς καὶ κόλασις ἐπιτετα· τὰ δὲ ἐκ προγόνων, οἷς καὶ κάθαρσις χρεώσεται.

Στ. ιη'. Ἰναὶ οὖν ἐκ κοιλίας με ἐξήγαγες, καὶ οὐκ ἀπέθανον; Ὁφθαλμός δὲ με οὐκ εἶδε, καὶ ὥσπερ οὐκ ὢν ἐγενόμην. Διὰ γὰρ ἐκ γαστρὸς εἰς μήτην οὐκ ἀπηλλύγηρ;

Διδύμου. Ὅρα δὲ, ὅτι τῶν προσπεσόντων αὐτῷ πειρατηρίων ἐπιμνησθεὶς, ἐπὶ τὴν πρώτην αἰτίαν τῶν παθῶν ἀνατρέχει, τούτεστι τὴν παράβασιν, καὶ τὴν ἐκ φόβου γένεσιν· καὶ οὐδαμῶς μὲν κατὰ τῆς προτέρας τοῦ ἀνθρώπου ποιήσεως σχετιάζει· τὸ δὲ πειρασθῆναι· τῆς ἐν βίῳ φόβος, ἡγείται χαλεπὸν, κοιλίας τε καὶ γαστρὸς μνημονεύον. Ἡμεῖς γὰρ ἑαυτοῖς τῇ παραβάσει τὴν ὀδυνηοῦσαν ταύτην ζωὴν ἐπιστηγάζομεν.

Στ. κα'. Ἐσόν με ἀναπαύσασθαι μικρὸν, πρὸ τοῦ με πορευθῆναι ὅθεν οὐκ ἀναστρέψω.

Διδύμου. Εὐχῆς τρόπον ταῦτα προφέρει. Οὐ γὰρ αἱ ἐπιχειμεναι ἀνία μικρὰ τυγχάνουσιν, οὐδὲ ἀνασθέντως ἔφερε τὰς ἀλγυδόνas· τοῦτο γὰρ οὐκ ἦν ἀνδρεῖον, εἰ οὐκ ἡσθάνετο. Διδάσκει δὲ, ὅτι καὶ Θεοῦ δυνάμει ὑπέμεινε, δι' ὧν εὐχεται, εὐχαρίστως λέγων· Ἐχειρίαν μοι τῶν πόνων παράσπου, προσκαίρωντι, καὶ εἰς ἀεὶ ἀπολλύσθαι μέλλοντι· τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ, πορευθῆναι ὅθεν οὐκ ἐπανελεύσεται. Καὶ δόγμα [γρ. δέγμα] τι διδάσκει κάλλιστον, ὅτι ὁ ἀπᾶς ἐξελθὼν τοῦ βίου οὐκέτι εἰς τόνδε τὸν βίον ἐπαναστρέφει, ὡς μυθολογοῦσιν οἱ τὰς μετεσσωματώσεις τερατευόμενοι. Εἴτα διηγείται τὰ ἐν ᾧ δου κακά, ἵνα γνῶμεν ὧν ἡμᾶς ἡλευθέρωσεν ὁ Σωτὴρ, εἰπὼν τοῖς ἐν δεσμοῖς· Ἐξέλθετε· καὶ τοῖς ἐν τῷ σκότει, ἀνακαλυφθῆναι.

Salvator noster liberaverit, dicens iis qui in vinculis sunt, Exite, et iis qui in tenebris sunt, ut revele-

A Didymi. Discrimen vero est inter plasmavisti et fecisti; plasmatum enim est corpus ex praeexistente terra, aut muliere; anima vero ex nulla praeexistente materia facta est; sicut enim incorporea, sic etiam indivisibilis est.

VERS. 14. Quod si et peccavero, custodis me; ab iniquitate autem non insonitem me fecisti.

Didymi. Merito autem hoc dicit: Nam cum universitatis Deum, creatorem suum et providentem gubernatorem intelligeret, ordine consequentiae de illius longanimitate disserit; novit enim, secundum beatum David, quod Non iram adducat per singulos dies (Psal. vii, 12); sed peccatorem custodiat, nolens illum peccare; juxta illud, Non autem vult mortem peccatoris, ut poenitentiam (Ezech. xviii, 23).

B Illud vero, Non insonitem fecisti, alii reddiderunt, Non insonitem facies me, Non mundabis me.

VERS. 15. Sive enim impie egero, vae mihi; et si justus fuero, non possum suspicere.

Didymi. Fortasse etiam tale quiddam dicit: Sive arbitrii libertate peccavero, vae mihi; sive tanquam ex lapsu Adami, debito etiam ad nos per successionem derivato, neque sic quidem, quasi ab omni labe purus, suspicere potero. Quaedam enim peccata eo arbitrii nostri libertate fiunt, quae supplicium comitem habent; alia vero a parentibus manant, quibus purgatio debetur.

VERS. 18. Quare ergo de ventre eduxisti me, et non sum mortuus? Oculus autem non vidisset me, et essem tanquam non fuisset. Cur enim de utero in monumentum non sum translatus?

Didymi. Vide autem, quod incumbendum tentationum recordatus, ad primam malorum causam, id est mandati transgressionem, et ex corruptione generationem recurrit; nusquam tamen contra primi hominis creationem indignanter queritur. Uteri vero et ventris mentionem faciens, quod vitae hujus corruptionem experiretur, grave existimat; per transgressionem enim nos ipsos in aerumnosam hanc vitam coniecimus.

VERS. 21. Patere me requiescere vusillum, antequam eam unde non revertar.

Didymi. Sub forma precatationis haec profert: molestiae enim, quae incumbabant, haud exiguae erant, neque cruciatus absque doloris sensu tulerat; si doloris enim sensum non percepisset, virum fortem se non ostendisset. Docet autem supplicatione sua, quae cum gratiarum actione profertur, se divina potentia cruciatus pertulisse; Molestiarum, inquit, et laborum inducias mihi praebe, qui ad breve tempus duraturus, et in aeternum interiturus sum; hoc enim significat illud, abire unde non revertetur. Dogma etiam praeclarissimum docet, quod scilicet. qui semel ex hac vita excesserit, non amplius ad eam revertatur, sicuti fabulantur, qui corporum transmutationes prodigiose finxerunt. Deinceps inferni mala enarrat, ut intelligamus, a quibus nos

CAP. XI, vers. 8. *Sublime est cælum, et quid facies? profundiora autem iis quæ in inferno; quid nosti? nonne longiora quam mensura terræ, vel latitudo maris?*

Didymi. Hisce omnibus vult ostendere, humanæ scientiæ modum et mensuram esse, quæ Dei iudicia assequi non valeat. Et nunc quidem cælum, inquit, est, et inferni profunditas, terræ longitudo, et maris latitudo, de hisce dic aliquid, si potes. Innuit autem fortasse, quod quamvis de terra, mari et cælo, aliquis loqui aggressus fuerit, ea tamen quæ ultra sunt, ignoret.

VERS. 12. *Homo autem aliter [f. frustra] natat sermonibus, ei vir natus mulieris tanquam onager solitarius.*

Didymi. Divinæ notitiæ infallibilitatem, cum hominum conceptibus comparans, frustra eos natære dicit, eo quod nequeant universam Dei cognitionem ratiocinatione complecti. Per onagram autem solitarium, hyperbolica loquendi forma usus, summam eorum in iudiciorum Dei apprehensione hebetudinem ob oculos ponit.

CAP. XII, vers. 4. *Sed justus vir et sine crimine venit in derisum.*

Didymi. Observandum autem est, Jobum, cum minora dicit, sibi ipsi ea tribuere (fastu enim ad inanem ostentationem non est comparatus); cum vero majora recenset, ad genus universum orationem referre; quemadmodum et hic propemodum dicit, Ne derideantur justi; tandiu enim adversa patiuntur, quandiu Deo visum est.

CAP. XIII, vers. 3. *Verumtamen ego ad Dominum loquar.*

Didymi. Postquam amicos tanquam deceptos accusasset, fiduciam suam et loquendi libertatem ostendens, Dominum se allocuturum dicit.

VERS. 4. *Vos autem estis medici injusti, et curatores malorum omnes.*

Didymi. Iniquus est medicus, prout omnibus obvium est, qui ægris, præter salutaria, alia remedia adhibet: dupliciter autem hoc fit, vel ex medici imperitia, vel nequitia. Hi autem qui vituperantur, ex inscitia potius quam improbitate, arbitantes se verba consolationis allaturos, Jobo dixerunt, quod propter peccata patereitur: erant igitur injusti ex eo quod mali causam ignoraverint. Illud autem, *Curatores malorum omnes*, de his fortasse dicit, quia opinione de se elati, aliorum adversis casibus mederi se posse putarent.

VERS. 6. *Audite ergo increpationem oris mei, et iudicium laborum meorum animadvertite.*

Didymi. Considerate diligenter quæ ad redargutionem vestri allaturus sum, et, an cum iudicio loquar, vobiscum perpendite. *Os* autem et *labia* pro sermone usurpavit. Sanctus autem, tanquam sanctus redarguit, et prout illi par est, iudicat. Justus enim importuna vituperatione non utitur, neque fecte et mendaciter hoc facit, sed jure et legitime

A KEΦ. ΙΑ', στ. η'. *Υψηλὸς ὁ οὐρανὸς, καὶ τί ποιήσεις; βαθύτερα δὲ τῶν ἐν ἔδρῳ· τί οἶδας; ἢ μακρότερα μέτρον γῆς, ἢ εὐρὺς θαλάσσης;*

Διδύμου. Δεῖξαι δὲ βούλεται διὰ πάντων τούτων, ὅτι ἡ τῶν ἀνθρώπων γνώσις μεμετρημένη ἐστὶ, μὴ ἐφικνουμένη τῶν τοῦ Θεοῦ κριμάτων. Καὶ νῦν γοῦν ὁ οὐρανὸς, φησὶν, ἐστὶ, καὶ ἔδρου βαθύτερα, καὶ μακρότερα γῆς, καὶ τοῦ εὐρύος [ἴσ. τὸ εὖρος] τῆς θαλάσσης, λέγει τι περὶ αὐτῶν, εἰ δύνασαι. Αἰνίττεται δὲ ἴσως, ὅτι καὶ ἐπιχειρήσῃ τις περὶ γῆς, καὶ θαλάσσης, καὶ οὐρανοῦ λαλῆσαι, ἀλλὰ τὰ ὑπὲρ ἐκεῖνα ἀγνοεῖ.

Στ. ιθ'. *Ἄνθρωπος δὲ ἄλλως [ἴσ. τηνάλλως] νήχεται λόγοις, βροτὸς δὲ γεννητὸς γυναικὸς ἴσα θῶφ ἐρημίτη.*

B *Διδύμου.* Τὸ τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως ἀσφαλὲς παραβάλλων ταῖς τῶν ἀνθρώπων ἐπιβολαῖς, νήχεσθαι αὐτοὺς μεταίως ἐφησε, μὴ δυναμένους πᾶσαν τὴν τοῦ Θεοῦ γνώσιν λογισμῷ περιλαβεῖν. Διὰ δὲ τοῦ ἐρημίτου ὄνου, παρίσταισι τὸ σφόδρα νωθὲς αὐτῶν πρὸς τὴν κατάληψιν τῶν κριμάτων, ὑπερβολικῶς χρώμενος τῷ λόγῳ.

ΚΕΦ. ΙΒ', στ. δ. *Δίκαιος γὰρ ἄνθρωπος καὶ ἀμεμπτος ἐγενήθη εἰς χλευασμὸν.*

Διδύμου. Ἐπισήμηναι δὲ, ὅτι ὅταν μὲν τὰ ἐλάττονα λέγῃ, ἑαυτῷ αὐτὰ προσάγει, οὐ γὰρ ἐστὶν ἐπιδεικτικὸς δι' αὐτοφάν· ὅταν δὲ τὰ μείζονα καταλέγῃ, εἰς τὸ καθόλου ἀνάγει τὸν λόγον· ὥσπερ οὖν κἀνταῦθα μονονοῦχι φησι, *Μὴ γελάσθωσαν οἱ δίκαιοι*, ἐπὶ τοσούτον γὰρ πάσχουσιν, ἐφ' ὅσον ὁ Θεὸς βούλεται.

C KEΦ. ΙΓ', στ. γ'. *Οὐ μὴρ δὲ ἄλλ' ἐνώ πρὸς Κύριον λαλήσω.*

Διδύμου. Αἰτιασάμενος τοὺς φίλους ὡς σφαλλομένους, φησὶν, ὅτι *Πρὸς Κύριον λαλήσω*, τὸ εὐπαρόρσιον ἑαυτοῦ δεικνύς.

Στ. δ. *Ὑμεῖρ δὲ ἔστε λατοὶ ἀδικοὶ, καὶ λαταὶ κακῶν πάντες.*

Διδύμου. Ἀδικος δὲ λατρός ἐστὶ, κατὰ τὸ πρόχειρον, ὁ ἄλλα βοηθήματα παρὰ τὰ συμφέροντα προσάγων τοῖς κάμνουσι· διττῶς δὲ τοῦτο γίνεται, ἢ ἐξ ἀπειρίας τοῦ λατροῦ, ἢ ἐκ κακοηθείας. Οὗτοι δὲ οἱ ἐλεγχόμενοι, ἐξ ἀμαθίας μᾶλλον ἢ ἐκ κακουργίας, ἐλεγον τῷ Ἰωβ, ὅτι *Δι' ἁμαρτήματα πάσχεις*, οἰόμενοι παρακλήσεως προσάγειν λόγους. Ἀδικοὶ οὖν κατὰ τὸ ἀγνοεῖν τὴν αἰτίαν. Τὸ δὲ, *Ἰαταὶ κακῶν πάντες*, εἴη ἂν λέγων, κατὰ τῶν οἰομένων μεγάλα περὶ αὐτῶν, ὡς δυναμένων ἰάσασθαι τὰ πειστικῶς ἑτέροις συμβαίνοντα.

Στ. ζ'. *Ἀκούσατε δὲ ἐλεγχον τοῦ στόματός μου, κρίνιν δὲ χειλέων μου προσέχετε.*

Διδύμου. Κατανοήσατε ἃ μέλλω λέγειν εἰς ἐλεγχον ὑμῶν, καὶ ἐνοήσατε εἰ κεκριμένως φθέγγομαι. *Στόμα* δὲ καὶ *χειλῆ* ἀντὶ τοῦ λόγου φησὶν. Ἐλέγχει δὲ ὁ ἅγιος, ὡς ἅγιος, καὶ κρίνει ὡς πρέπει αὐτῷ. Οὐ γὰρ ἀκαιρον ἐλεγχον ἔχει ὁ δίκαιος, οὐδὲ ψευδῶς τοῦτο ποιεῖ, ἀλλὰ κεκριμένως καὶ νομίμως χρήται τῷ ἐλέγχῳ καὶ τῇ κρίσει· *Στόμα* γὰρ δικαίου με-

λετήσῃ σοφίαν, καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ λαλήσῃ κρίσιν.

Στ. ια'. *El δὲ καὶ κρυφῇ πρόσωπα θαυμάσεσθε, ὅτερον οὐχ ἡ διττὴ αὐτοῦ στρόβησιν ὑμᾶς; [Ὁ δὲ Σύμμαχος, Μὴ κρύφα πρόσωπον αὐτοῦ δυσωπηθήσεσθε; μὴ οὐχὶ ἡ κίνησις αὐτοῦ ποτήσῃ ὑμᾶς;] Ὁ φόβος, κ. τ. λ.*

Διδύμου. Ὁ ἀριστος κριτὴς πραγμάτων ἐστὶν ἐξεταστὴς, οὐκ εἰς πρόσωπον βλέπει τῶν κρινόμενων. Ἐάν γὰρ ὥσιν οἱ κρινόμενοι πλούσιοι, ἢ ἀρχοντες, ἢ κατ' ἄλλην ἀξίαν [γρ. ἐξουσίαν] ὑπερέχοντες, οὐκ εἰς τὸ πρόσωπον αὐτῶν σκοπεῖ, ἀλλ' εἰς τὰς πράξεις αὐτῶν κρίνει. Οὐτε γὰρ πλουσίῳ προστίθεσθαι δεῖ, οὐτε πένιτος τὴν ἐνδεῖαν ἐλεῶντας, παρ-
ορᾶν τὸ δίκαιον· διὸ εἰρηται, Οὐκ ἐλεήσεις πτω-
χὸν ἐν κρίσει.

Στ. ιγ'. *Κωφεύσατε ἵνα λαλήσω, καὶ ἀναπαύσωμαι θυμοῦ, ἀναλαβὼν τὰς σάρκας μου τοῖς ὀδοῦσιν.*

Διδύμου. Τάχα γε τρόπον τινὰ ὑπαναπαύει [ἰσ. ὑπαναπαύει] τοὺς φίλους. Ἐπεὶ γὰρ αὐτοὺς ἡτιάσατο πρότερον, ὡς παρακλήτορας κακῶν ὄντας (οὐ γὰρ παρεκάλουν ὡς ἔδει, ἀλλὰ μᾶλλον τὴν λύπην ἡγειρον καὶ τὴν ὀδύνην τοῦ δῆθεν παρακαλουμένου), νῦν λέγει, ὅτι ἀῆξω τοῦ πρὸς ὑμᾶς θυμοῦ, ἀναλαβὼν τὰς σάρκας μου τοῖς ὀδοῦσιν· τούτέστιν, Οὐκέτι καθ' ὑμῶν ὀργίσσομαι, ἀλλὰ κατ' ἐμαυτοῦ.

Στ. ις'. *Καὶ τοῦτό μοι ἀποδίδεται εἰς σωτηρίαν· οὐ γὰρ ἐναντίον αὐτοῦ δόλος εἰσελεύσεται.*

Διδύμου. Δι' ὧν δὲ σπουδῇ τῷ δικαίῳ ἐστὶ, παιδεύσαι τοὺς φίλους τὴν αἰτίαν τῶν ἐπιπόνων, ἵνα κερδήσῃ αὐτοὺς μὴ ἐναντία δοξάζειν. Σωτηρίαν γὰρ ταύτην [ἰσ. τοῦτο] ἐλογίζετο, τὸ τούτους γνῶναι τὸν περὶ τούτου τῆς προνοίας λόγον, ὃν φανερώσαι βουλόμενος. Ἐλεγε τὸ, Ἐλέγξω· πολλάκις γὰρ ὁ ἔλεγχος τὴν ἀποδείξιν σημαίνει. Τὸ οὖν ἀφευδὲς αὐτοῦ παραστήσαι θέλων καὶ τὸ εὐλαθεῖς, λέγει, ὅτι Ἄ λέγω, Θεοῦ ὀρώντος φθέγγομαι. Οὐ γὰρ οἷόν τε ἀπάτην τινὰ γενέσθαι Θεῷ, ὡς [ἰσ. ἢ] δόλον εἰσελθεῖν ἐν-
ώπιον αὐτοῦ.

Στ. κζ'. *Ἐρύλαξας δὲ μου πάντα τὰ ἔργα.*

Διδύμου. Οἶδεν ὁ μακάριος τὸ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰρημένον, ἅγιος ὢν, ὅτι ὁ Θεὸς οὐ παρατηρεῖται πάσας τὰς ἀνομίας τῶν πταινόντων· ἀλλὰ παιδεύων τοὺς φίλους πάλιν, δι' ἣν αἰτίαν πάσχει (ὅτι δι' ἀγῶνα), τὸ προκείμενον εἰρηκεν, ὡς τοῦ Θεοῦ πάντα αὐτοῦ τὰ ἔργα φυλάξαντος, καὶ ἀκριβῶσαντος, καὶ οὕτως ἐπαγαγόντος αὐτῷ τὰ ἀνιάρ· ἵνα ἐκ τούτου ἐννοήσῃσιν, ὅτι τὸ μέγεθος τῶν τοσούτων ἐπαγαγῶν, οὐ δι' ἀμαρτίας ἐστὶν, ἀλλὰ δι' ἀγῶνα, καὶ σκοπὸν ἀνδρείας.

ΚΕΦ. ΙΔ', στ. γ'. *Οὐχὶ καὶ τούτου λόγον ἐποίησω, καὶ τούτον ἐποίησας εἰσελθεῖν ἐν κρίματι ἐνώπιόν σου;*

Διδύμου. Τάχα δὲ καὶ τὴν περὶ τὸν ἄνθρωπον πρόνοιαν ἐνταῦθα σαφηνίζει, οὐχ ὡς εἰκαιῶς καὶ ὡς ἔτυχεν ἐν τῷ βίῳ αὐτοῦ παραμένοντος, ἀλλ' ἐκ κρίσεως

A *judicat et redarguit: Os enim justi meditabitur sapientiam, et lingua ejus loquetur judicium (Psal. xxxvi, 30).*

VERS. 11. *Quod et si occulte personas mirati fueritis, nonne turbo ejus versabit vos? [Symmachus autem, An occulte personam ejus verebimini? nunquid non commotio ejus exterrebit vos?] Timor autem, etc.*

Didymi. Optimus judex rerum aestimator est, judicandorum personas non respicit. Si enim divites vel principes sint, aut alia dignitate excellent, qui in judicium vocantur, non personas eorum, sed actiones quas judicat, intuetur. Neque enim diviti astipulando, neque pauperis inopiam commiserando, jus violandum est; unde dictum est, *Non miserebere pauperis in judicio (Exod. xxiii, 3).*

VERS. 13. *Obmutescite ut loquar, et requiescam ab ira, apprehendens meas carnes dentibus meis.*

Didymi. Forte etiam amicos ratione aliqua demulcet: cum enim prius eos tanquam malorum consolatores accusasset (non enim prout oportebat consolabantur, sed dolorem et moerorem ejus qui consolandus erat, magis excitabant), nunc inquit, *Apprehendens carnes meas dentibus, vobis succensere desinam, id est, Vobis non amplius, sed mihi ipsi stomachabor.*

VERS. 16. *Et hoc mihi evadet in salutem; non enim coram eo dolus ingreditur.*

Didymi. In omnibus autem, causam malorum et molestiarum justus amicos docere studet, ut illos lucrifaceret, nec diversa sentire persuaderet: hoc enim salutare esse existimabat, si providentiae erga eum rationem intelligerent; quam cum manifestare vellet, dixit, *Redarguam; saepenumero enim elenchus demonstrationem significat. Ut igitur mendacii se expertem, et pietatem colere, ob oculos poneret, dicit, Deo intuentem loquor quae dico. Deus enim fraude nulla decipi potest, nec dolus coram eo ingredi potest.*

VERS. 27. *Et observasti omnia opera mea.*

Didymi. Noverat beatus Jobus, sanctus existens, quod a Davide dictum est, Deum scilicet non omnes delinquentium iniquitates observare; verum, ut amicos rursus institueret, quam ob causam pateretur (ad virtutis scilicet certamen), verba haec protulit, quasi Deus opera ejus omnia observasset, et diligenter examinasset, ac proinde ærumnis et cruciatibus illum confecisset; ut ex hoc intelligere possent, tantarum tribulationum magnitudinem, non propter peccata, sed certaminis causa, et ad fortunam manifestandam, illi evenisse.

CAP. XIV, vers. 3. *Nunquid et hujus rationem fecisti, et hunc fecisti venire in judicium coram te?*

Didymi. Forte etiam hoc loco divinam providentiam erga hominem manifestam facit, non quasi temere et fortuito longiore vita fruatur, sed quod ar-

bitrio divino terminum ab eo præfinitum non excedat. Hæc autem dici intelligenda sunt, non tanquam fatum dominium ullum obtineat, sed quod divina voluntas terminis et mensuris cuncta disponat.

CAP. XV, vers. 7. *Quid enim? nunquid primus natus es?* etc.

Didymi. Cum Eliphazus iudiciorum Dei inscrutabilitatem in medium attulisset, existimans se hac ratione justum impulsurum, ut non aliam ob causam, quam propter peccata (quibus ipse obnoxius erat), adversa se pati arbitraretur: neque enim ipse constitutionem Domini audiverat, neque ad eum delapsa est sapientia, qua justum propter peccata adversa pati comprehenderet. Verisimiliter autem Jobum cæteris hominibus parem facit, quia scilicet virtutis ejus magnitudinem ignoraret, et hac ratione justitiæ opinionem ex animo ejus eradicare vellet.

CAP. XV, vers. 13. *Quid ausum fuit cor tuum? aut quid sustinuerunt oculi tui? quod furem erupisti ante Dominum, protulisti autem ex ore verba talia.*

Didymi. Loquendi enim libertatem, quæ a puritate et integritate summa proficiscebatur, iracundiam illi opinabantur; quod illis quidem evenerat ex putri et rancido fundamento, quod ipsis substruxerant, laudabilem loquendi fiduciam, blasphemiam esse existimantes. Idcirco ait, Unde tantam tibi audaciam sumpsisti, ut contra Deum oculos levaveris, et quasi ira accensus, talia verba protuleris?

VERS. 14. *Quis enim cum homo sit, quia erit sine crimine? aut tanquam futurus justus natus de muliere?*

Didymi. Proprium est eorum qui virtute carent, illius acquisitionem difficilem esse existimare, atque ita animo affici, ac si nemo eam possideret; sicut præsens Eliphazus dicit, corporis imbecillitate (ut verisimile est) in errorem inductus. Quis enim, inquit, cum homo sit, irreprehensibilis esse potest, aut justum se fore polliceri, prout tu teipsum esse existimas?

VERS. 17. *Annuntiabo autem tibi, audi me: quæ utique vidi, annuntiabo tibi, quæ sapientes, etc.*

Didymi. Vel fortasse, nullo animi proposito cum fastu et arrogantia conjuncto, sed quia peccatis eum implicatum adhortatione sua indigere arbitrabatur. Et hic quidem videtur (licet nequaquam ne titia divina, sed admiratione eorum qui prudentia excelluerunt) dicto illi simile aliquid protulisse: *Hominis fidelis sunt cunctæ orbis terrarum opes, infidelis vero ne obolus quidem.* Infidelis enim, quamvis largas possessiones habeat, divitiarum tamen non dominus est, sed servus; Mammonæ enim inservit. Quisnam autem vetus sit sermo, quem ab antiquis didicisse se profiteretur, subjungit.

VERS. 28. *Habitat autem civitates desertas, et ingreditur in domos non habitatas: omnes autem illi paraverunt, alii auferent.*

Didymi. Summam impiorum solitudinem innuit,

A Θεοῦ [ισ. adl. μὴ] ὑπερβαίνοντος τὸν παρ' αὐτοῦ τεταγμένον χρόνον. Ταῦτα δὲ οὐχ ὡς εἰμαρμένης κρατούσης λεκτέον, ἀλλ' ὡς τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ ὁροις καὶ μέτροις ἔκαστα διαταξαμένους.

ΚΕΦ. ΙΕ', στ. ζ'. *Τί γάρ; μὴ πρῶτος ἀνθρώπων ἐγεννήθης;* x. τ. λ.

Διδύμου. Προβαλλόμενος τοίνυν ὁ Ἐλιφάζ τὸ τῶν κριμάτων ἀνεξερεύνητον, ἐκ τούτου οὐκ εἰς περιτρίπιν τὸν δίκαιον εἰς τὸ οὐκ εἶναι, ὅτι μὴ δι' ἕτερον ἢ δι' ἁμαρτίας πάσχει, τούτῳ [ισ. ταύταις] αὐτὸς ἐνεχόμενος. Οὐδὲ γὰρ αὐτὸς συνταγὴν Κυρίου ἦν ἀκηχώς, ἢ ἀφικομένην εἶχε πρὸς αὐτὸν τὴν σοφίαν, ἵνα δι' αὐτὴν ἐξη περὶ τοῦ ἁγίου, ὡς δι' ἁμαρτίας πάσχοντος. Κοινοποιεῖ δὲ αὐτὸν τοῖς πᾶσιν ἀνθρώποις εἰκότως, ὅτε ἀγνοῶν αὐτοῦ τὸ μέγεθος τῆς ἀρετῆς, ἐκ τούτου ἀνατρέπων δὴθεν τὸ οὐκ εἶναι αὐτὸν δίκαιον.

ΚΕΦ. ΙΕ', στ. ιγ'. *Τί ἐτόλμησεν ἡ καρδία σου, ἢ τί ἐπήνεγκαν οἱ ὀφθαλμοί σου; ὅτι θυμὸν ἐρρήξας ἐναντί Κυρίου, ἐξήγαγες δὲ ἐκ στόματος ῥήματα τοιαῦτα.*

Διδύμου. Θυμὸν γὰρ ἤγουντο τὴν ἐκ καθαρότητος ὑπερβαλλούσης παρρησίαν· ὑπὲρ αὐτοῖς συνέβαινε ἐκ τῆς σαθρᾶς αὐτῶν ἀρχῆς, ἥς αὐτοὶ ἑαυτοῖς ὑπέθεντο, βλασφημίαν ἡγούμενοι τὴν εὐλογίαν τῶν λόγων ἐλευθερίαν. Διὸ φησι, Τί τοσοῦτον ἐθραπύνω, ὅτι καὶ ἀντέδλεψας Θεῷ, καὶ ὡς ἀγανακτῶν κατ' αὐτοῦ τοιαῦτα ἐφθέγγω ῥήματα;

C Στ. ιδ'. *Τίς γάρ ὡν βροτὸς, ὅτι ἔσται ἀμemptος; ἢ ὡς ἐσόμετος δίκαιος γεννητὸς γυναικός;*

Διδύμου. Ἴδιον δὲ τῶν μὴ ἐχόντων ἀρετὴν, τὸ δυσχερῆ λογίζεσθαι τὴν ταύτης ἀνάληψιν, καὶ διακρίσθαι, ὡς μηδενὸς αὐτὴν ἔχοντος· καθὰ καὶ ὁ προκειμένος λέγει, σφαλλόμενος διὰ τὴν τοῦ σώματος, ὡς εἰκός, ἀσθενείαν. Τίς γὰρ, φησιν, ἀνθρώπος ὢν, δύναται ἀμemptος εἶναι, ἢ ἐπαγγέλλεσθαι, ὅτι δίκαιος ἔσομαι, ὡς σὺ σαυτὸν νομίζεις;

Στ. ιε'. *Ἀναγγεῖλὼ δὲ σοι, ἀκούε μου· ἃ δὴ ἐώρακα ἀναγγεῖλὼ σοι, ἃ σοφοί, x. τ. λ.*

Διδύμου. Ἡ τάχα οὐ προθέσει ἀλαζονικῇ, ἀλλὰ τῷ νομίζειν αὐτὸν ἐν ἁμαρτίαις εἶναι, καὶ διὰ τοῦτο δεῖσθαι τῆς παρ' αὐτοῦ παραινήσεως. Καὶ εἰσὶ γὰρ οὗτος, εἰ καὶ μὴ κατ' ἐπίγνωσιν θείαν, ἀλλὰ τῷ θαυμάζειν τοὺς συνέσει ὑπερβάλλοντας, ὅμοιον λέγειν τῷ φάσκοντι ῥητῷ· Τοῦ πιστοῦ ὅλος ὁ κόσμος τῶν χρημάτων, τοῦ δὲ ἀπίστου οὐδ' ὀβολός. Κἂν γὰρ πολυκλήμων ὑπάρχη ὁ ἀπίστος, οὐ δεσπότης, ἀλλὰ δοῦλος ἐστὶ τῶν χρημάτων· τῷ γὰρ Μαμμωνᾷ δουλεύει. Τίς δὲ ὁ παλαιὸς λόγος, ὃν παρὰ τῶν ἀρχαίων φησὶ μεμαθηκέναι, ἐπάγει.

Στ. κη'. *Αὐλισθεὶ δὲ πόλεις ἐρήμους, εἰσελθεὶ δὲ εἰς οἴκους ἀοικήτους· ἃ δὲ ἐκεῖνοι ἠτοίμασαν. Ἄλλοι ἀπολίσσονται.*

Διδύμου. Τὴν παντελῆ ἐρημίαν τῶν ἀσεβῶν λέ-

γει, ὡς ἀντὶ πόλεων εὐθυνομένων [γρ. εὐθυνομένων] καὶ οἰκων, ἐρημίαν αὐτοὺς οἰκεῖν ὑπὸ πενίας. Ὁ τοιοῦτος γάρ, φησὶ, τῶν οἰκείων ἐκπεσὼν, καὶ πάσης τῆς προσούσης θυναστείας, τὰς ἐρήμους καταβιώξει· ἔθος δὲ τοῖς φεύγουσι, τοὺς τυχόντας τῶν τόπων πρὸς σωτηρίαν καταλαμβάνειν, ἐν οἷς γινόμενοι τὸν ἐν ποσὶ διαφεύγουσιν κίνδυνον. Οὐκοῦν ὁ ἀσεβὴς ἔσται ἐν τούτοις, τῆς ἐκ τοῦ πλοῦτου ἀλαζονείας ἀξίαν τὴν δίκην διδοὺς τῆς προσούσης εὐεξίας τὴν μεταβολὴν, καὶ τὰ σὺν πολλῷ δὲ τῷ πόνῳ συλλεγέντα, εἰς ἀλλοτρίους μεταστήσεται. Ἐἴτα αὖτε τὴν κατὰ τοῦ ἀσεβοῦς τιμωρίαν, οὐ μόνον μὴ πλούτειν αὐτὸν ἀποφαινόμενος, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑπαρχόντων ἐκπίπτειν διαθεσαιομένης· ἐπάγει γάρ·

ΚΕΦ. ΙΓ', στ. ζ'. Ἐὰν γὰρ λαλήσω, οὐκ ἀλήθω
τὸ τραῦμα; Ἐὰν δὲ καὶ σιωπήσω, τί ἐλαττορ
τρωθήσομαι;

Διδύμου. Τάχα καὶ τὴν γνησίαν αὐτοῦ περὶ τοὺς φίλους διάθεσιν ἐπιδείξασθαι θέλει· ὅτι Ἐμοὶ μέλει τῆς ὑμετέρας σωτηρίας· διὸ εἰ καὶ ἀλγῶ, χρώμαι τῇ παραίνεσει. Εἰ γὰρ καὶ ἄλλοι ἀλγοῦντες ἀρχοῦνται ταῖς καθ' ἑαυτοὺς ἀνίαις, ἀλλ' ἔμοι, φησὶν, ἡ σωτηρία τῶν φίλων προκρίτεα.

Στ. ιη'. Ἀδικον δὲ οὐδὲν ἦν ἐν χειρὶ μου, εὐχὴ
δὲ μου καθάρα.

Διδύμου. Χειρόν μιν, φησὶ, τὴν ἀθυμίαν εμποιεῖ, καὶ μᾶλλον με ἀνιᾶ. τὸ μὴδὲν ἑαυτῷ συνειδέναι φαῦλον. Οὐ γὰρ γινώσκω τι, εἰ μὴ ὅτι ὀρθῶ λογισμῷ τὰς πρὸς Θεὸν ἐποιούμην ἱκεσίας· διὸ καὶ ἐξελίζομαι ἐφ' οἷς ταῦτα ὑπομένω. Ἐπιστήμηναι δὲ, ὅτι καθάρα ἦν ἡ τοῦ δικαίου εὐχὴ. καὶ παντὸς πάθους ἀμιγῆς, μὴ βεμβασμούς ὑπομένουσα, μὴδὲ ὑπὸ φροντίδων κατασπωμένη.

ΚΕΦ. ΚΑ', στ. γ'. Ἀπατέ με, ἐγὼ δὲ λαλήσω·
εἴτ' οὐ καταγελάσεται μου.

Διδύμου. Ἀντὶ τοῦ, Ἐνέγκατέ μου τοὺς λόγους, βαστάσατέ με λέγοντα, λογιζόμενοι, ὅτι οὐχ ὀβρισητικῶς χρώμαι τῷ ἐλέγχῳ, ἀλλὰ πρὸς ἐπιστάσαν.

A qui pro urbibus opulentis et domibus, paupertate coacti loca deserta incolent. Vir enim huiusmodi cum fortunis suis exciderit, et potestate omni qua præditi sunt, spoliatus fuerit, solitudines persequetur: mos quippe fugitivorum est, loca quævis obvia salutis causa captare, ut periculum quod ipsis imminet, effugiant. Hæc igitur impii conditio erit; arrogantia ejus ex divitiis orta, felicis rerum status mutatione merito compensabitur, et quæ illi cum magno labore parta sunt, ad peregrinos transferentur. Deinde ostendendo quod non tantum divitiis minime cumulabit, sed afirmando etiam quod bonis iis quæ possidet excidet, impii pœnam adauget; addit enim:

B CAP. XVI, vers. 7. Si enim loquar, non dolebo
vulnus? Quod et si tacebo, quid minus vulnerabor?

Didymi. Fortasse etiam sincerum animi sui affectum erga amicos ostendere vult: Mihi, inquit, vestra salus curæ est; quare licet doloribus crucier, adhortatione ad vos utor: quamvis enim alii quæ dolent, suis molestiis et aegritudinibus mederi, satis habent: ego tamen amicorum salutem præferendam censeo.

VERS. 18. Injustum autem nihil fuit in manu mea, deprecatio autem mea munda.

Didymi. Graviorem, inquit, animi anxietate mihi creat, et majore molestia afficit, quod nullius improbitatis et sceleris mihi conscius sim; aliud enim nihil scio, nisi quod recto et sincero animo supplicibus precibus Deum invocaverim; quare stupore attonitus, quod talia sustineam, admiror. Animadvertite autem, justi preces puras fuisse, sine omni perturbationum mistura, nullis animi fluctuationibus obnoxias, aut curarum fluctibus distractas.

CAP. XXI, vers. 3. Sustinete me, ego autem loquar; deinde non irridebitis me.

Didymi. Id est, Animo vobiscum reputantes, quod reprehensio mea cum contumelia non sit conjuncta, sed ad eruditionem vestram adhibeat, sermones meos tolerate, et perorantem me sustinete.

DIDYMI ALEXANDRINI

EXPOSITIO IN PSALMOS.

(Angelo Mai, *Bibliotheca nova Patrum*, t. VII, parte II, p. 131.)

MONITUM.

Venio nunc ad Didymi in Psalmos perquam copiosam et piam lucubrationem. Namque hunc non partem, sed integrum Psalmorum corpus explanavisse, certissimo testimonio docet Hieronymus *De vir. ill.*, cap. 109, et in epistola 112, 20, idque passim catenæ tum mss. tum editæ oculis reapse subjiciunt. Jam etsi multæ Didymi partes in Corderianæ Catenæ voluminibus sunt, attamen longe plures in Vaticanis codicibus erant, quos inter prætuli duos, nempe Vat. 1789, perveterem, ubi Didymi auctoritates prolixæ et luculentæ sunt, sed non ultra quinquagesimum psalmum. Reliquas vero Psalterii partes duas, sive Didymi in eas commentarium, beneficio codicis recentioris Vat. 1682, cui connectitur 1683, continuavi. Corderii Catenam initio contuli, deinde hac omisæ, Didymum prout in prædictis codicibus erat, multum atque præclarum, secure transcripsi. Modo enim in Corderiano libro nihil erat Didymi, veluti in psalmis II, IV, V, XII, XIV, XIX, XX, XXII, XXV, XXVI, XXVIII, XXIX, XXX, XLI, XLII, XLIII, XLV, XLVI, XLVIII, LXI, LXII, LXIII, LCI, CLV, CLIX. Modo præ nostris oppido pauca, veluti in psalmis III, X, XIII, XXIII, XXIV, XXVII, XXXI, XXXIV, XXXVI, XXXVII, XXXVIII, XL, XLVII, LXVI, XCIV, XCVI, CLIV. Alicubi tamen Corderius nova habebat et plura¹; sed nos hoc institutum tenuimus, saltem post psalmum XXIII, ut ex Corderiano libro nihil, ex codicibus omnia, ut in marginibus dictum est, exscriberemus sive nota Corderio sive secus, nam et lectionum varietas utilis est. Ille est apud Corderium defectus maximus, quod post CXX psalmum nihil Didymi habetur, nostri vero codices usque in finem Psalterii Didymum exhibent. Didymi autem quæ mens fuerit et institutum in Psalmis explicandis, cognoscimus ex ejus proœmio, ubi, laudatis Novi Testamenti verbis, quæ Psalmorum vaticinia ad Christum referunt, ait hanc sacræ Scripturæ partem spirituali præsertim sensu esse intelligendam. Cæterum citatis a Didymo testimoniis addendum est aliud maximum ore ipsius Christi prolatum Luc. XXIV, 44 : *Quæ scripta sunt in Psalmis de me (a).*

(a) Priores quindecim psalmos Græce et Latine, reliquos Græce tantum edidit cardinalis Mai; iis interpretationem nostram adjecimus. EDIT. PATR.

ΔΙΔΥΜΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ

ΕΙΣ ΨΑΛΜΟΥΣ.

DIDYMI ALEXANDRINI IN PSALMOS.

PROŒMIUM.

In Novo Testamento, dictionum de Psalmorum A libro sumptarum testimonia exstant, tanquam a divino Spiritu pronuntiarum. Paulus quidem in Epistola ad Hebræos ex nonagesimo quarto psalmo capitulum sumens, sancti Spiritus illud esse dictum scribit, dicens : « Sicut ait Spiritus sanctus : Hodie si vocem ejus audieritis ¹, » et reliqua. Præ-

Ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ λέγειον ἀπὸ τῆς βίβλου τῶν Ψαλμῶν παραληφθεῖσων μαρτυρίαι κεῖνται, ὡς ὑπὸ ἁγίου Πνεύματος εἰρημέναι. Παῦλος μὲν ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῇ ἀπὸ τοῦ ἐνενηχοστοῦ τετάρτου ψαλμοῦ κεφάλαιον λαβὼν, ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀπηγγέλλθαι αὐτὸ γράφει, φήσας : « Καθὼς λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· Σήμερον ἐάν τῆς φωνῆς αὐτοῦ

¹ Hebr. III, 7.

ἀκούσῃτε, » καὶ τὰ ἐξῆς· πρὸς τοῦτο καὶ ὁ τῶν ἀποστόλων πρόκριτος Πέτρος ἐν ταῖς Πράξεσιν τῶν ἀποστόλων σύμφωνα λέγει, ὅπου μὲν· « Ἐδεῖ πληρωθῆναι τὴν Γραφὴν ἣν προείπεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ στόματος Δαβὶδ περὶ Ἰούδα τοῦ γενομένου ὁδοῦ τοῖς συλλαβοῦσιν Ἰησοῦν, » καὶ τὰ ἐξῆς· ὅς τις ὀλίγα ἐπειπὼν ἐπήγαγεν· « Γέγραπται γὰρ ἐν βίβλῳ Ψαλμῶν· Γενηθήτω ἡ ἐπαυλὶς αὐτοῦ ἐρημος, καὶ μὴ ἔστω ὁ κατοικῶν ἐν αὐτῇ, καὶ τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λαβέτω ἕτερος. » Οὐδὲν δὲ ξένον εἰ οἱ ἀπόστολοι ταῦτα γράφουσιν, αὐτοῦ μάλιστα τοῦ Σωτῆρος ταῦτα ἐπισφραγισμένου· μνήμης γὰρ γεναμένης ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἑκατοστοῦ ἐννάτου ψαλμοῦ ὡς ἐρούσης· « Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου, » ἐπειθετο (1) τῶν Φαρισαίων· « Εἰ Δαυὶδ ἐν Πνεύματι ἄγιῳ τὸν Χριστὸν Κύριον εἶπεν, πῶς υἱὸς αὐτοῦ ἔστιν; » Εἰ τοίνυν τὰ πνευματικὰ νοήματα περιέχουσιν οἱ Ψαλμοί, οὐχ ὡς ἐτυχεν ἐντευκτέον τῇ γραφῇ αὐτῶν.

A terea summus Petrus in Actibus apostolorum paria dicit, nempe « oportuisse impleri Scripturam quam Spiritus sanctus prædixit per os Davidis de Juda qui factus est dux eorum a quibus comprehensus est Jesus », et reliqua. Et paucis interjectis addidit : « Scriptum est enim in libro Psalmorum : Fiat commoratio ejus deserta, et non sit qui habitet in ea, et episcopatum ejus accipiat alter ». Nihil vero mirum est, quandoquidem ipse potissime Servator ea confirmat; nam facta in Evangelio mentione initii centesimi noni psalmi, quod ita se habet : « Dixit Dominus Domino meo : Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum, » Phariseos interrogavit : « Si David in Spiritu sancto Christum Dominum dixit, quomodo filius ejus est ? » Si ergo spirituales sensus continent Psalmi, non perfunctorie in ipsorum contextu versandum est.

PSALMUS I.

Στ. α'. Ἔστι δὲ ἀμαρτωλῶν ὁδὸν εἰπεῖν τὸν διάβολον· ἐν ᾗ ὁ γενομένος μὴ ἐμμένει· κατὰ τὸ, « Ἀντίστητε τῷ διαβόλῳ, καὶ φεύξεται ἀφ' ὑμῶν. » Ὁ γὰρ μὴ στὰς ἐν αὐτῇ, πρὸς Κύριον ἔξει τὸν εἰπόντα, « Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδός· » ἐν ᾗ γενομένος κατὰ σκοπὸν δραμὼν τεύχεται τοῦ βραβεῖου.

VERS. 1. Peccatorum viam dicere licet diabolum; cui viæ qui insisterit, caveat ne ibi moretur; juxta illud : « Resistite diabolo, et fugiet a vobis ». Nam qui in dicta via non steterit, ad Dominum veniet dicentem : « Ego sum via »; quam qui sectatus fuerit ad scopum pergens, præmium consequetur.

Στ. γ'. Ὁμοιωθεὶς τῇ σοφίᾳ, ὁμοιος γίνεται Θεῷ τῷ ποιότητι τοιάνδε χαριζομένῳ· δικαιοσύνη γὰρ ὁμοιοῦται αὐτῷ ὁ δίκαιος, καὶ ἀγιότητι ἅγιος, καὶ τῇ σοφίᾳ σοφός, σπᾶσας ἀπ' αὐτῆς τὸ εἶναι σοφός, κατὰ τὸ λεχθὲν ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος· « Ἀρχετὸν τῷ μαθητῇ, ἵνα γένηται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ. » Ὁ δὲ ὁμοιούμενος τῷ τῆς ζωῆς ξύλῳ, γίνεται μὲν ἐν τῷ παραδείσῳ ἵνα σὺν αὐτῷ φυτευθῇ, ὡς ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ φησὶν Ἡσαΐας· « Κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς ἔσονται αἱ ἡμέραι τοῦ λαοῦ μου. » Οὐκοῦν συνδιαίωνίζει ὁ δίκαιος τῷ ξύλῳ, γινόμενος συμφυῆς κλάδος αὐτοῦ, καὶ κλήμα γινόμενος ἐπὶ τῷ θεῷ καρπὸν ἀγαγεῖν· ἀμπελος γὰρ ἀληθινή, τὸ ξύλον τῆς ζωῆς τυγχάνον, φησὶ πρὸς τοὺς μαθητάς· « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀμπελος ἡ ἀληθινή, ὑμεῖς τὰ κλήματα, ὁ Πατὴρ μου ὁ γεωργός· πᾶν κλήμα ἐν ἐμοὶ μένον, καθαίρει αὐτὸ ὁ Πατὴρ, ἵνα καρπὸν πλείονα φέρῃ. »

VERS. 3. Qui sapientiæ assimilatur, similis ei fit qui hanc qualitatem largitur. Nam justitia similis evadit Deo Justus, sanctitate sanctus, et sapientia sapiens, hauriens ab ipsa ut sit sapiens, juxta Salvatoris dictum : « Sufficit discipulo ut sit sicut magister ejus ». Qui autem ligno vitæ se fecit similem, in paradiso consistit, ut pariter complantetur. Quemadmodum in persona Dei Isaias propheta dicit : « Quot dies ligni vitæ sunt, totidem erunt dies populi mei ». Igitur simul pereannat justus, cum vitæ ligno complantatus, cujus sit ramus et palmes ob divinum fructum faciendum; nam vera illa vitis, quæ vitæ lignum est, discipulis aiebat : « Ego sum vitis vera, vos palmites, Pater meus agricola est; omnem palmitem in me manentem, D purgat Pater meus, ut fructum plus afferat. »

Ὁ δὲ τοιοῦτος κατευοδούται· « Τοῖς » γὰρ ἀγαπῶσι τὸ Θεῖον, πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγαθόν· — « Παρὰ Κυρίου » γὰρ, φησὶ, « τὰ διαθήματα ἀνθρώπου κατευοδύονται. » Ἀσφαλῶς δὲ τὸ πάντα εἶπε, μετὰ τὸ δεῖξαι τὴν τελειότητα· τῇ γὰρ θεῷ νόμῳ τὸ οἰκεῖον θέλημα συναρμόττων, οὐδὲν ἐναντίον ποιήσεις· εἰ δὲ γέγραπται, « Ὅδὸς ἀσεβῶν εὐοδοῦται, » οὐχ ἀπλῶς, ἀλλ'

Qui hujusmodi est prosperatur; nam « diligentibus Deum, omnia cooperantur in bonum ». — « A Domino » enim, inquit, « diriguntur gressus hominis ». Accurate autem omnia dixit, ut rei perfectionem ostendat. Qui enim Dei legi propriam voluntatem conformat, nihil contrarium aget. Quod si etiam alicubi scribitur, « Via impiorum prospe-

¹ Act. i. 16. ² Ibid. 20. ³ Matth. xxii. 44, 45. ⁴ Jac. iv. 7. ⁵ Joan. xiv. 6. ⁶ Matth. x. 25. ⁷ Isa. lxxv. 22. ⁸ Joan. xv. 1, 2. ⁹ Rom. viii. 28. ¹⁰ Prov. xx 24.

(1) Ἐπειθετο. Pro ἐπύθετο, et supra γεναμένης pro γενομένης, quas dialecti Alexandrinæ formas, et si quæ alibi occurrerint, ad litteram exscriben-

das duximus, ne auctoris Alexandrini stygium nativo, ut aiunt, colore fraudaremus. EDIT. PATROL.

ratur ¹³, » haud simpliciter id dicitur, sed cum additamento *impiorum*, juxta illud : « Est viro prosperitas in malitia ¹⁴. »

Arbor, est Dei sapientia ; fructus ejus, mysticus et spiritalis Scripturarum sensus : folia praedictum fructum tegentia, sunt externa vocabula, quae praeterquam quod propriam operam impendunt tegendis fructibus, sunt etiam pabulum bonorum virorum, qui ob suam simplicitatem jumenta dicuntur, juxta illud : « Homines et jumenta salvabis, Domine ¹⁵. »

Ventum, qui hos susdeque dispergit, angelum vindicem esse putabis, necnon fallacis ipsorum doctrinae impetum ; qui nempe omni vento doctrinae circumferuntur, in nequitia hominum, in astutia ¹⁶.

Vers. 5. Id est ad judicium non resurgens ; nam resurgent quidem, sed non judicabuntur, cum per se fuerint praedjudicati. « Qui enim, inquit, non credit, jam judicatus est ¹⁷. »

PSALMUS II.

Vers. 8. Cum omnes homines sponte moveantur, quia libero sunt praediti arbitrio, nemo naturaliter vel bonus est vel malus. Et quoniam is solus qui virtutis est compos, Deo fit familiaris, quisquis hujusmodi est, haereditas Dei est. Quandiu igitur Israel bonus fuit, de eo dicebatur : « Factus est portio Domini Jacob, funiculus haereditatis ejus Israel ¹⁸. » Sed non sortito tantum ita se habuit hic, verum etiam ob morum probitatem talis exstitit, veluti de Deo loquantur sancti homines : « Elegit nobis haereditatem suam, speciem Jacob quam dilexit ¹⁹. » Quodsi mandatorum observantia et fide in Deum, fit aliquis Dei haereditas ; qui vicissim Dei praecepta transgreditur, et a fide erga eum desciscit, hoc honore depellitur : quemadmodum contra, qui declinat a malo et facit bonum, fit Dei haereditas, quamquam antea non esset. Quae cum ita se habeant, qui populus olim propter pietatem haeres Dei Israelis erat, a Deo aversus, sorte sua excidit, quia non excepit illum, qui ut ei potissimum bene faceret, deinde etiam aliis hominibus, Salvator advenit. Oportuit itaque alium introduci populum, ex pluribus conflatum gentibus, qui ad Evangelium accederet. Verba igitur, « Postula a me, et dabo tibi, » nostri causa, non Filii dicta sunt. Significant enim non ipsi Filio addi aliquid, sed indigentibus illo ; sicut magistro et medico datur virtus, ut homines fiant sani ac sapientes ope illius. Sed et verba « possessionem tuam terminos terrae, » simplicius intelligitur sic : Usque ad terminos terrae doctrina tua vim obtinebit, praedicatione nimirum Evangelio

A ἀσεβῶν εἰρηται· εἰρηται γάρ· « Ἐστὶν εὐδορία ἐν κακοῖς ἀνδρὶ. »

Τοῦτο (2) δὲ ἐστὶν ἡ τοῦ Θεοῦ σοφία· καρπὸς μὲν ἐστὶν ἡ μυστικὴ καὶ πνευματικὴ τῶν Γραφῶν διανοία· φύλλα δὲ σκέποντα τὸν εἰρημένον καρπὸν, αἱ πρόχειροι λέξεις, αἱ πρὸς τὸ ποιεῖν τὸ ἴδιον ἔργον ἐν τῇ φυλάττειν τοὺς καρποὺς, καὶ τροφὴ γίνονται τῶν ἀκραιτέρων ἀνθρώπων, τῶν δι' ἀπλότητα κτηνῶν λεγομένων, κατὰ τὸ, « Ἀνθρώπους καὶ κτήνη σώσεις, Κύριε. »

Νοήσεις δὲ ἄνεμον τὸν ἄνω κάτω τοὺς διαρριπίζοντα, τὸν τιμωρούμενον αὐτοὺς ἄγγελον, καὶ τὴν ὁρμὴν τῆς πλάνης αὐτοῦς (3) διδασκαλίας, περιφερομένους παντὶ ἀνέμῳ διδασκαλίας, ἐν τῇ κυβίᾳ τῶν ἀνθρώπων, ἐν πανουργίᾳ.

Στ. ε'. « Ἦγουν ἐν κρίσει οὐκ ἀναστήσονται· ἀλλ' ἀναστήσονται μὲν, οὐ κριθήσονται δὲ, τυγχάνοντες αὐτοκατάκριτοι· « Ὁ » γὰρ « μὴ πιστεύων εἰς ἐμὲ, » φησὶν, « ἥδη κέκριται (4). »

Στ. η'. Πάντων ἀνθρώπων προαιρετικῶς κινουμένων, αὐτεξούσιοι γὰρ, οὐδεὶς κατ' οὐσίαν ἀγαθὸς ἢ κακὸς ἐστὶν· καὶ ἐπεὶ ὁ ἀρετῆς κατέχων οἰκείουται Θεῷ μόνος, καὶ πᾶς ὁ τοιοῦτος κληρονομία Θεοῦ τυγχάνει. « Ὅτε οὖν ὁ Ἰσραὴλ ἀγαθὸς ὑπῆρχεν, ἐλέγετο περὶ αὐτοῦ· « Ἐγενήθη μερὶς Κυρίου Ἰακώβ, σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραὴλ. » Παρίσταται ὡς οὐκ ἀποκληρωτικῶς μόνον τὸ ἔθνος τοῦτο, ἀλλὰ διὰ καλοκαγαθίαν οὕτως ἐχηρμάτισεν, ἐκ τοῦ περὶ Θεοῦ λεγομένου ὑπὸ τῶν ἁγίων ἀνδρῶν· « Ἐξελέξατο ἡμῖν τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ, τὴν καλλονὴν Ἰακώβ, ἣν ἠγάπησεν. » Εἰ δὲ τηρήσει ἐντολῶν καὶ πιστεῖ τῇ εἰς Θεὸν κληρονομία τις γίνεται Θεοῦ, ὁ παραβαίνων τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, καὶ τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως μεταπίπτων, ἐκβάλλεται τῆς τοιαύτης τιμῆς· ὡς αὐτὸς ἐκκλίνας ἀπὸ τοῦ κακοῦ, καὶ τὸ ἀγαθὸν ποιῶν, γίνεται Θεοῦ κληρὸς, καίπερ οὐκ ὢν πρότερον. Ταύτης μενούσης τῆς ἀκολουθίας, ὁ πάλαι διὰ θεοσέβειαν ὢν κληρονόμος Θεοῦ Ἰσραὴλ, ἀποστάτης Θεοῦ γενομένος, μετέπεσεν, οὐ δεξάμενος τὸν ἐν' εὐεργεσίᾳ προηγούμενως αὐτοῦ εἶναι καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων ἐληλυθότα Σωτῆρα. « Ἐδεῖ τοίνυν ἀντείστασθῆναι ἔτερον, συμπληρούμενον ἐκ πλεόνων ἐθνῶν καὶ προσερχόμενον τῇ Εὐαγγελίῳ. Τὸ οὖν, « Αἰτήσαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι, » ἡμῶν ἔνεκα, ἀλλ' οὐ τοῦ Ἰησοῦ, εἰρηται· δηλοῖ γὰρ ὡς οὐκ αὐτῷ προστίθεται τι, ἀλλὰ τοῖς θεομένους αὐτοῦ· ὡς γὰρ ἱατρῷ καὶ διδασκάλῳ δίδοται, ἵνα ὑγιαίνοντες καὶ ἐπιστήμονες ἐξ αὐτοῦ γένωνται. Ἀλλὰ καὶ τὸ, « τὴν κατάσχεσιν σου τὰ πέματα τῆς γῆς, » ἀπλούστερον νοηθεῖ οὕτως· Μέχρι τῶν ἐσχάτων τῆς γῆς ἡ σὴ κρατήσῃ διδασκα-

¹³ Jer. xii, 4. ¹⁴ ibid. ¹⁵ Psal. xxxv, 7. ¹⁶ Ephes. iv, 14. ¹⁷ Joan. iii, 18. ¹⁸ Deut. xxxii, 9. ¹⁹ Psal. lxxii, 5.

(2) Τοῦτα. Arbor reddidit interpres, sive integritati allegoriae consuluerit, sive legerit in Graeco : Δένδρον δὲ ἐστὶν. EDIT. PATROL.

(3) Legendum videtur αὐτῶν, et mox, περιφερο-

μένων. IDEM.

(4) Consonat prorsus sibi Didymus in fragmentis Commentarii in Ep. II ad Cor. apud nos t. IV, part. II, p. 147. — Vide infra.

λία, κηρυττομένου τοῦ Εὐαγγελίου ἐν πάσῃ τῇ κτίσει· τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανόν· εἰ δυνατόν πέρατα τῆς γῆς καλεῖσθαι ἐνταῦθα τοὺς βίῃ καὶ φρονήματι περάσαντας τὴν γῆν.

Στ. θ'. Διδύμου ὁμοῦ [καὶ] Θεοδώριτου (5). Εἰ δὲ περὶ τῶν Ἰουδαίων λέγοντο, «Ὡς σκεῦος κεραμέως συντρίψεις αὐτούς, » πληρωθήσεται τὸ, «Υἱοὶ Σιών οἱ τίμιοι ἐπηρμένοι ἀργυρίῳ, πῶς ἐλογίσθησαν εἰς ἀγγεῖα ὀστράκινα, ἔργα χειρῶν κεραμέως, » ὡς μὴ-δὲν ἔτι χρήσιμον ὑπ' αὐτὸν ὑπολείπεσθαι· εἰρηται δέ μοι ταῦτα συμπερομένους τῷ προφήτῃ λέγοντι· «Καὶ ἔσται τὸ πνῦμα, » τοῦ ἁμαρτωλοῦ λαοῦ δηλονότι, «ὡς πόλεως ἐαλωκυίας, καὶ ὡς συντριβὴ σκεύους ὀστρακίνου εἰς λεπτὰ. » Ἐξ ὧν (6)...

Στ. ι'. ἰα'. Νόει δὲ τὸ, «Καὶ νῦν, βασιλεῖς, » ἀντὶ τοῦ· Κἂν νῦν τοῦ σταυρωθέντος (ἀλλ') ἀναστάντος ἐκ τῶν νεκρῶν· καὶ φοβήθητε, οἱ ἄρχοντες, ἐγνωκότες ὡς ἔστι Θεός· ὅπως ἂν τῆς ἐν φόβῳ δουλείας προκοπτικῶς πεπαυμένης, ἀγαλλίαςις ὑμῖν ἐπιγενῇται. Τοιοῦτον καὶ τὸ, «Ἀλαλάξατε τῷ Θεῷ ἐν φωνῇ ἀγαλλιάσεως, ὅτι Κύριος ὕψιστος φοβερός· » τοιοῦτου γὰρ ὄντος, ἀνάγκη μετὰ τρόμου τὴν ἀγαλλίασιν ἔχειν.

Στ. ιβ'. Δύναται δὲ καὶ πρὸς τὸ, «Δράξασθε παιδείας, » εἰρησθαι δηλοῦν τὸ· Ἐτι ὄντες ἐν τῷ βίῳ τούτῳ παιδεύθητε.

Οὐκ ἄλλοτριον τῆς χρηστότητος τοῦ Σωτῆρος τὸ τοῖς παραστᾶσιν βασιλεῦσιν τῆς γῆς μετὰ τῶν ἀρχόντων τῶν συναχθέντων κατ' αὐτοῦ, λέγειν τὸ, «Καὶ νῦν, βασιλεῖς, σύνετε. » Εἰ γὰρ καὶ πρότερον ἀγνοήσαντες ἐπεβουλεύσατε, ἀλλὰ συνέντες μετανοήσατε, ἢ σύνεσιν λάβετε, ἀναστάντος ἐκ νεκρῶν τοῦ σταυρωθέντος. Ἐντεῦθεν μεταβάς ὁ λόγος, διδασκαλίαν ἐκτίθεται τοῖς ἀρχουσιν καὶ τοῖς βασιλεῦσιν τοῖς ὑπὸ τῇ σιδηρᾷ ράβδῳ ποιμανθησομένοις, καὶ φησιν, ὅτι Γινώσκτες, ὧ ὄντοι, καὶ συνέντες ὅπως ἡ τίς ἡ δύναμις τοῦ παρὰ τοῦ Πατρὸς εἰληφότος τὰ ἔθνη κληρονομίαν, καὶ ὑποία τις τυγχάνει ἡ σιδηρᾷ ῥάβδῳ ἡ κατ' ὁμῶν ἐπεγειρομένη, παύσασθε πολεμούντες αὐτῷ· ἀναλαβόντες δὲ μάλλον σύνεσιν, ἐπίδοτε ἑαυτοὺς τῇ λογικῇ παιδείᾳ.

Στ. ιγ'. Τὸ, «ἐν τάχει, » τῷ, «Δράξασθε παιδείας, » ἀποδοτέον κατ' ὑπερβατὸν εἰρημένον, ὡς εἶναι τὸ ἀκόλουθον τῆς φράσεως οὕτως· Δράξασθε παιδείας ἐν τάχει, καὶ ἔτι ἐν τῷ βίῳ τούτῳ τυγχάνοντες· μήποτε ῥαθυμουμένων ὑμῶν ὀργισθῇ Κύριος, καὶ ἀπολείψῃτε ἐξ ὁδοῦ δικαίας. — Τὸ δὲ πεποιθέναι, ἐμφαίνει πίστιν μετ' ἐλπίδος ἀπώτου βεβαιότητι· οὐδὲ γὰρ ἐν τοῖς δοκοῦσι χαλεπωτάτοις καιροῖς ὁ πεποιθὼς ἀπογινώσκει τὴν τοῦ Κυρίου εἰς αὐτὸν παρουσίαν.

A creaturæ universæ quæ sub cælo est. Fortasse etiam vocabulo *termini* eos hoc loco appellare licet, qui vitæ suæ mentisque excellentia terrenos terminos excedunt.

VERS. 9. *Didymi simul et Theodoretii*. Quodsi de Judæis dicitur, «Tanquam vas figuli confringes eos;» utique verum evadet illud: «Filii Sionis inclityi, argento superbientes, quomodo reputati sunt cœu vasa lutea, opera manuum figuli?» Atque hoc aio congruenter propheta dicenti: «Et erit ruina, » peccatoris nimirum populi, «tanquam urbis captæ, et tanquam vasis lutei minutatim contriti». Unde...

VERS. 10, 11. Intellige autem verba: «Et nunc, reges, » pro: Etsi nunc crucifixus est, attamen mox resurget; timete itaque, o principes, et scitote hunc esse Deum, ut servili timore utiliter deinde cessante, lætitia vobis oboriatur. Sic est etiam illud: «Jubilare Deo in voce exultationis, quoniam Dominus excelsus terribilis». Quod cum ita sit, necesse est non sine tremore exultationem fieri.

VERS. 12. Jam dictio, «Apprehendite disciplinam, » potest hoc etiam significare: Quamdiu hæc vita utimini, disciplinam condiscite.

Non est alienum a Servatoris benignitate, ut astantibus terræ regibus, cum principibus adversus se congregatis, dicat: «Et nunc, reges, intelligite.» Etiam si enim per inscitiam antea insidiati estis, at nunc edocti respiscite; vel ad intellectum reddite, postquam a morte surrexit qui fuerat crucifixus. Hinc pergens oratio, disciplinam tradit principibus regibusque, quos ferrea virga reclusus est, aitque: Heus vos! eruditi jam, et intelligentes quanta sit vis illius qui gentes hereditatis instar a Patre accepit; et qualis quantaque virga sit adversus vos intenta, ab eo oppugnando desinite; sed prudente potius animo imbuti, rationali vosmet tradite disciplinæ.

VERS. 13. Locutio, «in brevi, » referenda est ad illam: «Apprehendite disciplinam, » tanquam fuerit per hyperbaton posita; ut sit dictionis series hæc. Apprehendite disciplinam brevi, dum adhuc hæc luce vitali utimini; ne forte pigrescentibus vobis irascatur Dominus, et de via justa pereatis. — Verbum autem *confidere* fidem denotat, cum spe inficiente, firmissimam. Etenim ne in rebus quidem, quæ videntur asperrimæ, vir pia fiducia pollens, de affuturo sibi Domini auxilio desperat.

PSALMUS III.

Στ. α'. Ἀφίησι δὲ Θεὸς πολλοὺς θλίβειν τὸν δίκαιον, διδοὺς ἀφορμὴν αὐτῷ βάρους δόξης, ἀπὸ τῶν ὑπερβαλλουσῶν θλίψεων ὑφισταμένης· καὶ εἰ ποτε ὁ δι-

VERS. 4. Sinit Deus hominem justum a multis affligi, dans illi occasionem pondus gloriæ acquirendi, quæ ex copia tribulationum conficitur. Et si

¹⁹ Thren. iv, 2. ²⁰ Jer. xix, 11. ²¹ Psal. xli, 5.

(5) Atqui apud Theodoretum nihil hujusmodi legitur. Scimus tamen eum nonnisi ex catenis decer-

ptum nobis superesse.

(6) Desunt in codice paginæ quatuor.

aliquando justus angustus pressus dixerit Deo : « Domine, quid multiplicati sunt qui tribulant me? » adhuc eo loquente, « Ecce adsum »²² respondet Dominus, « ut pondus gloriæ tibi protinus levem faciat tribulationem »²³; ita per hyperbolem dictam. Unde illud : « Multæ tribulationes justorum »²⁴. Et ne salus absque Deo esse videatur, ideo David adjungit « in Deo. »

Vers. 4. Quoniam psalmus tanquam ex persona Domini pronuntiatur, dicendum est ipsius quoque caput exaltari, quod Dei est; cum nempe ejus deitatis demonstratione externa fidelibus sit manifesta. Significat capitis vocabulum hoc loco principem. Idcirco sanctorum virorum princeps Christus, merito rex eorum est; atque ita caput eorumdem est. — Namque ejus, qui cum Christo surrexit, et quæ sursum sunt sapit, non quæ super terram²⁵, exaltabitur caput a Domino qui Verbum est. — Gloria ejus qui ipsum selegit, quam ab eo solo postulat is qui gloriam hominum non accipit.

Vers. 5. Mons sanctus Dei, eximia illius cognitio potest intelligi : mons sanctus Dei, unde supplices exaudit Deus unigenitus Filius Dei. De quo monte dictum est : « Erit conspicuus mons Dei novissimis diebus »²⁶. Quæ locutio manifestationem illius denotat futuram, cum in sæculorum consummatione adveniet.

Vers. 6. Cubare significat reclinationem, post quam supervenit somnus. Quia ergo animam suam sponte deposuit, postea decumbens soporatus est. Sed mox a mortuis resurgens, Deo suscipiente, primogenitus mortuorum factus est²⁷.

Vers. 7. Decet virum sanctum, Deo confidentem, extra metum versari. Sic in vicesimo sexto psalmo : « Si consistent adversus me castra, non timebit cor meum »²⁸. Prædicat autem hæc etiam Salvator innumeros cernens qui eum crucifigi postulaturi erunt; contra quos se præbuit interritum.

Vers. 8. Temere inimicos habet, qui odii atque inimicitiae causam non præbuit. Tales sunt omnes qui persecutionem patiuntur, propterea quod pie vivunt in Christo Jesu²⁹. Quibus a Servatore dicitur : « Beati estis cum exprobraverint vos, et dixerint omne malum mentientes propter me »³⁰, et reliqua. Hoc morum institutum cum esset etiam David, multos habuit sine causa inimicos, ut Sautem et Abesalomum horumque stipatores. Nam sancto viro, et qui multam mansuetudinem bonitatemque erga eos sæpe exproptiserat, sine causa infensi erant.

Vers. 9. Quænam est benedictio populo superveniens, nisi Patris voluntas de Filii in mundum adventu?

καὶ οἱ ἀπαπορῶν λέγοι τῷ Θεῷ· « Κύριε, τί ἐπληθύνθησαν οἱ θλίβοντές με; » ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, εἰπὼν « Ἰδοὺ πάρεμι » ἀποκρίνεται, « ἵνα βάρος δόξης ἐργασθῇ σοι τὸ παρατυχεῖν ἐλαφρόν τῆς θλίψεως » καθ' ὑπερβολὴν. Διό· « Πολλὰ αἱ θλίψεις τῶν δικαίων. » Εἰ δέ ἐστι σωτηρία μὲν οὐκ ἐν τῷ Θεῷ, Δαυὶδ τοῖς τέως πρόσκειται τὸ « ἐν τῷ Θεῷ (7). »

Στ. δ'. Ἐπειδὴ δ' ἐλέγχθη ὡς ἐκ προσώπου Κυρίου ὁ ψαλμὸς ἐπαγγέλλεται, ρητέον ὡς καὶ αὐτοῦ ὑφούται ἡ κεφαλὴ ὁ Θεὸς οὕσα, ὅτ' ἂν ἡ θεότης αὐτοῦ φανερὰ δι' ἀποδείξεως τοῖς πιστοῖς γίνηται. Σημαίνει τὸ τῆς κεφαλῆς ὄνομα ἐν τοῦτοις ἀρχοντα· διὰ τῶν ἀνδρῶν ἀρχόντων ὁ Χριστὸς ἁγίων ὄντων, βασιλεὺς αὐτῶν εἰκότως ἐστίν· καὶ ταύτη κεφαλὴ αὐτῶν χρηματίζει. — Εἰ γὰρ συνηγέρθη Χριστῷ, καὶ τὰ ἄνω φρονεῖ, οὐ τὰ ἐπὶ γῆς, ὑψωθήσεται αὐτοῦ ἡ κεφαλὴ ἀπὸ τοῦ Κυρίου ὅς ἐστιν ὁ Λόγος. — Δόξα ἂν τοῦ χωρίσαντος αὐτὸν, ἦν ἀπὸ τοῦ (8) μόνου ἐξήτησεν ὁ μὴ λαμβάνων δόξαν ἀνθρώπων.

Στ. ε'. Ὅρος ἅγιον Θεοῦ, ἡ ὑπερφυῆς γνώσις αὐτοῦ δύναται [νοεῖσθαι]· ὁρος ἅγιον τοῦ Θεοῦ, ἐξ οὗ εἰσακοῦει τῶν εὐχομένων Θεὸς ὁ μονογενὴς Υἱὸς αὐτοῦ· περὶ οὗ εἰρηται· « Ἐστὶν ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν »· δηλοῦσης τῆς λέξεως ταύτης τὴν γενομένην αὐτοῦ φανέρωσιν κατὰ τὴν ἐπιδημίαν ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων.

Στ. ς'. Τὸ μὲν κοιμηθῆναι σημαίνει τὴν ἀνάκλινσιν μεθ' ἣν ὁ ὕπνος ἐπιγίνεται· ἐπεὶ οὖν ἐκουσίως τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἔθηκεν, κατὰ τοῦτο κοιμηθεὶς ὕπνωσεν· ἐξεγερθεὶς δὲ ἐκ νεκρῶν, ἀντιλαδομένου Θεοῦ, πρωτότοκος ἐκ νεκρῶν γεγέννηται.

Στ. ζ'. Πρέπει δὲ ἁγίῳ πεποιθότι Θεῷ τὴν ἀφορίαν ἀσκεῖν. Οὕτως ἐν κς' λέγει ψαλμῷ· « Ἐὰν παρατάξῃται ἐπ' ἐμὲ παρεμβολή, οὐ φοβηθήσεται ἡ καρδία μου. » Προλέγει δὲ ταῦτα καὶ ὁ Σωτὴρ τὰς μυριάδας βλέπων τῶν αἰτουμένων αὐτὸν σταυρωθῆναι, πρὸς ἃς ἀταράχως διέκειτο.

Στ. η'. Ματαίως ἐχθροὺς ἔχει ὁ μὴ παρέχων μίσους καὶ ἐχθρας πρόφασιν. Τοιοῦτοι δὲ εἰσιν πάντες οἱ διωκόμενοι διὰ τὸ ζῆν εὐσεβῶς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ· πρὸς οὓς λέγεται ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος· « Μακάριοι ἐστε ὅτ' ἂν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς, καὶ εἰπωσιν πᾶν πονηρὸν ψευδόμενοι ἔνεκεν ἐμοῦ, » καὶ τὰ ἐξῆς. Ταύτης τῆς προθέσεως ὦν καὶ ὁ Δαυὶδ, πολλοὺς εἶχεν ματαίως ἐχθροὺς, ὡς τὸν Σαοὺλ, καὶ τὸν Ἀβεσαλὼμ, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς. Τοῦ γὰρ ἁγίου πολλὴν πραότητα καὶ ἀγαθότητα εἰς αὐτοὺς πολλάκις ἐνδείξαμένου, μάτην ἦσαν ἐχθροί.

Στ. θ'. Τίς ἡ εὐλογία ἡ ἐπὶ τὸν λαὸν ἐρχομένη, ἡ βούλησις τοῦ Πατρὸς ἡ περὶ τῆς ἐπιδημίας;

PSALMUS IV.

Didymi Alexandrini de titulo psalmi quarti : « In finem, in psalmis, canticum Daviad. »

(Μαί Bibliotheca nova, t. III, 456, 284, ex cod. Vatic. I, f. 18.)

Didymi. Canticum est triumphalis aut eucharistica

Διδύμου. Ὡδὴ ἐστὶν ἐπινίκιος ἡ χαριστήριος αἶνος

²² Isa. LVIII, 8. ²³ II Cor IV, 17. ²⁴ Psal. VII, 20. ²⁵ Psal. XXVI, 5. ²⁶ II Tim. III, 12. ²⁷ Matth. V, 11.

²⁸ Coloss. III, 2. ²⁹ Isa. XLII, 5. ³⁰ Coloss. 18.

(7) Phrasis mendosa.

(8) Ἀπὸ τοῦ. Forte legendum ἀπ' αὐτοῦ. EDIT. PATROL.

μόνη φωνῇ προφερόμενος· ψαλμός δὲ ὕμνος ὄργανον τῷ καλουμένῳ ψαλτηρίῳ ἢ καὶ κιθάρᾳ κρούμενος. Εἴη δὲ πρὸς ἀναγωγὴν, ὥδῃ ἡ θεωρία τῆς ἀληθείας μόνη νοῆται μεμυσαμένη γενομένη· ψαλμός δὲ, πράξις κατὰ λόγον τὸν ὀρθὸν ἐπιτελούμεναι· ὡς ψάλλειν μὲν, τὸν πρακτικὸν βίον ἔχοντα· ἄδειν δὲ, τὸν θεωρητικόν. Ἐπεὶ τοίνυν ὁ Δαβὶδ θεωρεῖ καθαρὰ καρδίᾳ τὸν Θεὸν καὶ τὴν ἀληθειαν αὐτοῦ, ὥδῃν προσφέρει, ἣν εἶναι ἐν ψαλμοῖς λέγει, διὰ τὸ πολλὰ πρακτικῶς αὐτῷ κατορθῶσθαι. Αὕτη ἡ ὥδῃ. Εἰς τὸ τέλος ἐστὶν ἐκεῖνο, ὃ καλεῖν εἰκόθασιν ἔσχατον ὀρεκτὸν, τῷ αὐτοῦ ἕνεκα τὰ ἄλλα πάντα εἶναι αἰρετὰ καὶ ὀρεκτά· αὐτὸ δὲ οὐκ ἄλλου χάριν, ὅπερ ἐστὶν ἡ πάντων τελειώσις. Περὶ οὗ καὶ ὁ Παῦλος φησιν. Εἴτα τὸ τέλος, καὶ ἦν ὁμοίως τις τῷ Θεῷ γεγεννημένος, ὥσπερ αὐτόν. Κατὰ εἰ δὲ βούλεται καὶ τὸ τῷ Δαβὶδ τὴν ὥδῃν, ἀλλὰ μὴ τοῦ Δαβὶδ ἀναγεγράφθαι; Φασὶν τοίνυν τινὲς, τοῦ Δαβὶδ εἶναι τὸν ψαλμὸν ἢ τὴν ὥδῃν, ὅτ' ἂν αὐτὸς ἢ προστενεγκὼν θεοπνευσθεὶς· τῷ Δαβὶδ δὲ εἶναι τὴν ὥδῃν ἢ τὸν ψαλμὸν, ὅτ' ἂν πρὸς αὐτὸν τὰ λεγόμενα ἀναφορὰν ἔχῃ· συμπίπτει δὲ πολλὰκις καὶ αὐτοῦ καὶ αὐτῷ εἶναι τὸ ἀπαγγελλόμενον, ὅτ' ἂν αὐτοῦ διακονησαμένου τῷ Πνεύματι τὰ ὑποβαλλόμενα ὑπ' αὐτοῦ προελεγχθῇ. Εἴτα, δοθέντος τοῦ ψαλμοῦ τινὶ τῶν ᾄδόντων, ἀπηγγέλλῃ δι' ἐκείνων τῷ Δαβὶδ· ὁποτέρως δ' ἔχει ἕκαστον τῶν ἐν ταῖς Γραφαῖς κειμένων, μόνου τοῦ κατὰ Θεὸν σοφοῦ εἰδέναι.

Στ. β'. Πλατύνει δὲ ἐν θλίψει ὁ Θεός, οὐ παύων τὴν περιστάσιν, οὐκ ἀνατρέπων τοὺς κακοῦντας, ἀλλὰ παρέχων μεγαλοφυχίαν γενναίως φέρειν τὰ περιστάτικά· κατὰ ταύτην τὴν διάνοιαν ἀκουστέον καὶ τὸ, « Πολλὰ αἱ θλίψεις τῶν δικαίων, καὶ ἐκ πασῶν αὐτῶν ῥύσεται αὐτούς, » ὑπομονὴν χαρίζόμενος· ἔστι δ' ὅτε καὶ ἔξω τῶν περιστάσεων ποιεῖ τὸν μεγαλοφύχως πρὸς τὰς περιστάσεις στάντα, ὡς τὸν Ἰωσήφ καὶ τὸν Ἰωβ, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν περὶ οὗ τὰ προκείμενα.

Στ. γ'. Ἦτοι ἀνθρώπων περιφρασίς ἐστι, ὡς παρ' Ἑλλήσι τὸ, Ἦτες Ἀχαιῶν· πολλὰ δὲ τοιαῦτα φέρεται καὶ ἐν τῇ Γραφῇ· ὧν ἐστὶν καὶ τὸ, « Βροτὸς γὰρ γεννητὸς γυναικός· » καὶ τὸ, « Ἐν γεννητοῖς γυναικῶν, Ἰωάννου οὐδεὶς μείζων ἐστίν. » Καὶ αὗται γὰρ αἱ λέξεις ἀντὶ τοῦ « ἀνθρώποι » εἰρηγται.

Ἡ οὐ θαυμαστούται ὁ ὅσιος τοῦ Θεοῦ ὅτ' ἂν θλίψει φέρει μεγαλοφύχως, θακούσας ὑπὲρ ἀνθρώπων εἶναι, ἀλλὰ καὶ ὅτ' ἂν ἐπικαλούμενος Θεὸν ἐπινεύοντα εὐθέως ἔχῃ; Ἀπερ πάντα ἄγνοεὶ ὁ βαρεῖαν καρδίαν, τοῦτ' ἐστὶν νόησιν μετὰ κακίας ἔχων. Ἡ περὶ τοῦ Χριστοῦ εἰρηγται πρὸς Ἰουδαίους ὁ λόγος, διὰ τὸ βαρυκάριον οὐκ' ἐτι Θεοῦ ἀλλ' ἀνθρώπων υἱός. Πῶς γὰρ οὐκ ἐθαυμάστωσαν ἐν αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ πλη-

A laudatio, voce tantum prolata. Psalmus est hymnus qui ad instrumentum, cui nomen psalterium vel etiam cithara, canitur. Secundum vero anagogen, ode est contemplatio veritatis quæ solo intellectu, musica veluti harmonia temperato, fit. Psalmus item actiones denotat, quæ secundum rectam rationem sunt: ita ut psallat, qui practicæ vitæ genus sequitur; canat autem, qui theoreticum. Quoniam itaque David contemplatur puro corde Deum ejusque veritatem, canticum profert, quod ait esse in psalmis, propterea quod ipse plurima agendo recte fecerit. Hæc de cantico. Jam dictio in finem illud significat quod vulgo extremum appetibile dici solet, quia hujus gratia cætera omnia optanda et appetibilia sunt; ipsum vero haud alterius gratia; quæ cuiusvis rei perfectio est. De quo etiam Paulus loquitur. Secundo loco finis est, quo quis Deo factus similis, ipsum videbit. Cur autem canticum Davidi, non autem canticum Davidis inscribitur? Aiunt nonnulli, Davidis esse psalmum aut canticum, cum ipsemet a Deo inspiratus recitat; Davidi autem esse canticum aut psalmum, cum ea quæ dicuntur ipsum respiciunt (9). Sæpe autem accidit, ut et ipsius et ipsi sit, quod recitatur; nempe cum David Spiritui obsecundans, quæ sibi ab hoc suggeruntur vaticinetur: deinde psalmus alicui cantori datur, a quo vicissim Davidi recitatur. Quomodo autem reapse se habeant, quæ in sacris jacent Scripturis, ille tantummodo, qui secundum Deum sapiens est, scire poterit.

C VERS. 2. Dilatat in tribulatione Deus, non calamitatem sedans, neque maleficos cohibens, sed magnanimitatem præbens fortiter ferendi calamitatem. Hoc sensu illud quoque intelligendum: « Multæ tribulationes justorum, et ex his omnibus eripiet eos²¹, » patientiam scilicet suppeditans. Quandoque etiam e calamitatibus reapse eripit Deus justum hominem qui fuit contra illas magnanimus, veluti Josephum ac Jobum, et hunc de quo nunc sermo est.

VERS. 3. « Filii hominum » periphraasis est, velut apud ethnicos, filii Achæorum. Multa hujusmodi in sacra quoque Scriptura feruntur; veluti, « Mortalis est²², de muliere natus²³. » Item: « Inter natos mulierum, nemo major Joanne²⁴. » Nam et hæc locutiones nihil præter « homines » dicunt.

Vel nonne dignus admiratione est vir Dei sanctus, cum tribulationes, magno animo fert, quæ supra hominis patientiam videntur; præsertim quia Deum invocans, illico sibi annuentem experitur? Quæ omnia ignorat gravis cordis homo, id est qui mentem pravam habet. Vel, de Christo sermo fit ad Judæos, propter cordis duritiam jam non Dei sed hominum filios. Quidni enim in se perque se

²¹ Psal. vii, 20. ²² Sap. vii, 1; xv, 17. ²³ Job xiv, 1. ²⁴ Luc. vii, 28.

(9) Canones grammatici aiunt, ut cuique hebreo-philo notum est, articulum ἡ tam secundo quam tertio casui apud Hebræos inservire. Itaque τῇ

tam Davidis significat quam Davidi. Licuit ergo alterutrum pure interpretari. Cæteri ergo sensus figuratæ altiorisque exegeseos sunt.

mirabilis Christus sit, completis vaticiniis, et stupendis miraculis per ipsum patritis, et demum a mortuis resurgens? Quæ vos agnosceatis, si omnia cordis duritie, Scripturas de Sancto loquentes scrutabimini. Namque a vobis scrutantibus novitas spiritus invenietur.

VERS. 5. Hanc arripiens locutionem Apostolus, mox subiecit: «Sol non occidat super iracundiam vestram, et ne detis locum diabolo²².» Qui hanc admiserit apostolicam adhortationem, ad iracundiam commotus non peccat, quia ille potius qui iram fovet, habet illam perseverantem; quem irā tenacem mos est appellari. Confirmat hunc loci sensum, quod mox subsequitur, nam «Quæ dicitis,» inquit, irati scilicet «in cordibus vestris,» de his «in cubilibus compungimini;» ita ut somno exspecti nihil eorum agatis vel dicatis quæ in corde per iram deliberastis.

VERS. 7. Possumus lumen vultus Dei dicere signam substantiæ²³ et imaginem ipsius Dei invisibilis²⁴. Quod lumen deinceps signatum fuit super nos, ad ejus imaginem conformatos. Non est ignorandum quosdam legere sic: «Quidam ostendet nobis bona.» Nam non multorum, sed unius est, bona ostendere; hic autem unigenitus est Filius Dei. Iis qui ita intelligunt, vocabulum *quis* (quidam) significat id quod proprie appellatur certa tali qualitate præditum, et individuum, atque una numero substantia. Utuntur autem hoc testimonio: «Homo quidam nobilis²⁵.» Nam et hoc loco *quis* (quidam) aliquid denotat quod proprie tale est.

VERS. 8. Quamquam hi jucundis sibi rebus videntur expleri, attamen ego sæculum expectans futurum rectæque vitæ mercedem, extra omnem perturbationem propter spem constitutus, in idipsum recubam et soporabor; reclusionem somnumque dicens ex hac vita discessum. Jam causa narrata, cur recubuerit et in pace dormiverit, statim addit: «Quoniam in pace constituisti me.» Quippe etiam apud Oseam dicitur animæ ex persona Dei: «Constituam te in pace²⁶.» Facit hoc autem Deus, futurorum spem divinarum bonorum exhibens constitutis ab eo in intellectuali practicaque virtute, et in veritatis dogmatibus et ecclesiasticis legibus.

Α ρώσας προφητείας, παραδόξων δυναμειν γενομένων δι' αὐτοῦ, ἔτι μὴν καὶ ἀναστάντος ἐκ νεκρῶν; Γνώσθε δὲ ἀποβαλόντες τὸ βαρυκάρδιον, καὶ ἐρευγήσαντες τὰς περὶ τοῦ Ὁσίου Γραφάς. Ἐρευνήσασι γὰρ ὑμῖν, ἡ καινότης τοῦ πνεύματος εὐρεθήσεται.

Στ. ε'. Ταύτην τὴν λέξιν παραλαβὼν ὁ Ἀπόστολος, ἐπήγαγεν αὐτῇ· «Ὁ ἥλιος μὴ ἐπιδύετω ἐπὶ τῷ παραοργισμῷ ὑμῶν, μηδὲ δίδετε τόπον τῷ διαβόλῳ. » Ὁ ταύτην καταδεξάμενος τὴν ἀποστολικὴν προτροπὴν, ὀργισθεὶς οὐχ ἁμαρτάνει, τοῦ κατ' ὀργὴν διαχειμένου ἐπίμονον αὐτὴν ἔχοντας, ὃν καὶ μνηιαστὴν (10) ἔθος καλεῖν. Βεβαίοι ταύτην τὴν νόησιν τὸ ἐξῆς ἐπιφερόμενον· « Ἀ λέγετε » γὰρ, φησὶν, ὀργισθέντες δηλονότι, « ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, ἐπὶ ταῖς κοίταις κατανώγητε, » ὥστε ἀναστάντες ἐξ ὕπνου μὴδὲν πρᾶξαι ἢ εἰπεῖν τῶν ἐν τῇ καρδίᾳ ἐν ὀργῇ διεσκαμμένων.

Στ. ζ'. Δυνατὸν φῶς τοῦ προσώπου τοῦ Θεοῦ, τὸν χαρακτῆρα τῆς ὑποστάσεως καὶ εἰκόνα αὐτοῦ τοῦ ἀοράτου Θεοῦ εἰπεῖν. Ὅπερ φῶς ἀπεντεῦθεν ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς μορφωθέντας κατ' αὐτόν. Οὐκ ἀγνωστέον ὡς ἀναγινώσκουσί τινες τὸ, « Τίς δείξει ἡμῖν τὰ ἀγαθὰ, » οὕτως. Τὰ ἀγαθὰ οὐ πολλῶν ἐστίν, ἀλλ' ἐνός ἐστὶν δείξαι· οὗτος δὲ ὁ μονογενὴς ἐστὶ τοῦ Θεοῦ Υἱός. Σημαίνει τοῖς οὕτως ἐκλαμβάνουσι τὸ τίς, τὸ ὀνομαζόμενον ἰδίως ποῦν ἢ άτομον καὶ μίαν τῷ ἀριθμῷ οὐσίαν. Συγχρῶνται μαρτυρίῳ τὸ, « Ἀνθρώπος τίς εὐγενής· » καὶ ἐνταῦθα γὰρ τὸ τίς δηλοῖ τὸν ἰδίως ποῦν.

Στ. η'. Εἰ καὶ οὗτοι ἀπὸ τῶν ἡδέων αὐτοῖς ἐδοξάν πληθύνεσθαι, ἀλλὰ γε ἐγὼ προσδοκῶν αἰῶνα μέλλοντα καὶ μισθὸν ὀρθῆς πολιτείας, πάσης ταραχῆς ἐκτὸς διὰ τὴν ἐλπίδα γεγωνώς, ἐπὶ τὸ αὐτὸ κοιμηθῆσομαι καὶ ὑπνώσω· κοιμησιν καὶ ὕπνον λέγων τὴν ἀπὸ τοῦ βίου ἀναχώρησιν· ὁ ἀποδίδους τὴν αἰτίαν τοῦ κεκοιμησθαι καὶ ὑπνωθέναι ἐν εἰρήνῃ, εὐθύς ἐπήγαγεν· « Ὅτι ἐπ' ἐλπίδι κατήκισάς με. » Εἰρηται δὲ καὶ ἐν Ὁσῇ πρὸς τὴν ψυχὴν, ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ, « Κατοικῶ σε ἐπ' ἐλπίδι. » Ποιεῖ δὲ τοῦτο Θεός, ἐλπίδα μελλόντων θείων ἀγαθῶν προτείνων τοῖς κατοικοῦμένοις ὑπ' αὐτοῦ ἐν διανοητικῇ καὶ πρακτικῇ ἀρετῇ, καὶ ἐν δόγμασιν ἀληθείας, καὶ θεσμοῖς ἐκκλησιαστικοῖς.

PSALMUS V.

VERS. 1. *In finem.* Ob gratiarum actionem hymnus canitur, pro anima seu Ecclesia ad divinam hereditatem erecta, non materialem sed spiritalem. Attolluntur enim Dei famuli, secundum Apostolum, ad hereditatem incorruptibilem, incontaminatam et immarcescibilem, in cœlis conservatam²⁷. Ad quam Servator invitans, ait: «Venite qui a dextris meis estis, benedicti a Patre meo, possidete para-

Στ. α'. Εἰς τὸ τέλος. Χριστῆριος ὕμνος ᾄδεται ὑπὲρ τῆς ἀναφερομένης ψυχῆς ἥτοι Ἐκκλησίας εἰς θείαν κληρονομίαν οὐκ αἰσθητὴν, ἀλλὰ νοητὴν· εἰσάγονται γὰρ οἱ τὸν Θεὸν θεραπεύοντες κατὰ τὸν Ἀπόστολον εἰς κληρονομίαν ἀφθαρτον καὶ ἀμίαντον καὶ ἀμάραντον τετηρημένην ἐν οὐρανοῖς· εἰς ἣν καλῶν ὁ Σωτὴρ ἐφη· « Δεῦτε οἱ ἐκ δεξιῶν μου οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρὸς μου, κληρονομήσατε τὴν ἥτοι-

²² Ephes. iv, 26, 27. ²³ Hebr. i, 3. ²⁴ Coloss. i, 15. ²⁵ Luc. xix, 12. ²⁶ Ose. ii, 3. ²⁷ I Petr. i, 4.

μασμένην ὑμῖν βασιλείαν· ἢν ὁ λέγων πόθησας, εὐ- A
χην ἀναπέμπει τῷ εὐερεπίσαντι αὐτὴν θεῷ.

Στ. β'. Τὸ δὲ ἐνώτισαι, μὴ φερόμενον ἐν τῇ συν-
ηθείᾳ, ἐν τῇ Γραφῇ κεῖται συνεχῶς, δηλοῦν τὸ εἰς τὰ
ῶτα δέχεσθαι τὸν ἀκούοντα τοὺς ἀπαγγελλομένους λό-
γους τοῦ λέγοντος αὐτοὺς, διὰ τὸ ἐγγὺς εἶναι· σέσσει
δ' ἐγγὺς οἱ δίκαιοι Θεοῦ· ὅθεν εὐχαῖς δικαίων ἐπ-
ακούειν εἴρηται ὁ Θεός, καὶ τὰ ῶτα ἔχειν εἰς δέξιν
αὐτῶν· βασιλεὺς δ' ἅμα καὶ δημιουργὸς ὁ Θεός τυγ-
χάνει, τῶν μὴ διαπετασάντων χεῖρας αὐτῶν πρὸς
θεὸν ἀλλότριον, μηδὲ βασιλευμένων ῥυτὸ τῆς ἁμαρ-
τίας.

Στ. δ'. Κατὰ θεωρίαν δὲ, ὃ ὁ τῆς δικαιοσύνης
ἥλιος ἀνέτειλεν, ἐν ἀρχῇ νοητῆς ἡμέρας γεγωνῶς,
χαριστήριον αἶνον προσφέρων τῷ αἰτίῳ τοῦ φωτι-
σμοῦ, « Τὸ πρῶτ', » ἔφη, « εἰσακοῦση τῆς φωνῆς
μου. » Τίνι γὰρ ἔδει χάριν ὁμολογῆσαι ὑπὲρ τηλι-
κούτου ἀγαθοῦ, ἢ σοι, ὦ Δέσποτα, τῷ ἀνατελιαντί μοι
φῶς, αἰτίῳ μοι μεγίστης θεωρίας ὑπάρχον; Ἀεὶ
νοῦν ἔρωσ εἰσέρχεται πρὸ ταῖς ὑπαρξάσαις θεωρίαις,
καὶ ἐτι θέλειν βλέπειν τὰ κάλλη τῆς ἀληθείας. Παρ-
ίσταται τοῦτο ἐκ τοῦ καὶ ἐπόψομαι· ὥς γὰρ τὸ
ἐπερχομαι ἀκατάπαυστον πρόσωπον δηλοῖ, οὕτω τὸ
ἐπόψομαι, συνεχῶς προστιθεμένην κατανόησιν
ἐμφαίνει. Πῶς γὰρ οὐκ αἰεὶ βλέπει ὁ ἐπαγγέλλας τυ-
χῶν τῆς, « Ἔσται σοι Κύριος φῶς αἰώνιον, καὶ φῶς
δικαίους διὰ παντός; » Ἐπεὶ δὲ καὶ ἑτέρα Γραφή
ἔχουσα, « Παραστήσομαι σοι ἐπ' ὅψεϊ με· » ὅπερ οὐ
παντὸς λέγειν, ἀλλὰ τῶν κατὰ τὸν μέγαν Ἠλίαν διὰ
τὴν ἀπὸ τῆς πολιτείας παρῆρσιαν λέγειν θαρρόντων·
« Ζῇ Κύριος ὃ παρέστην ἐνώπιον αὐτοῦ σήμερον. »

Στ. ε'. Τοῦτο ἀληθοὺς ὄντος, οὐκ ἔστιν ἐκ Θεοῦ τὸ
κακὸν κατὰ τοὺς λέγοντας ἐνυπόστατον τὴν κα-
κίαν (11). Ἐκ στόματος γὰρ Ὑψίστου οὐκ ἐξελεύσεται
τὸ κακὸν καὶ τὸ ἀγαθόν, βουλομένου μόνον εἶναι τὸ
ἀγαθόν. Οὐδ' ὄντος, οὐκ ἂν ἐν τινι συσταίῃ κακόν.
Ἀπολλοῦσι δὲ τοὺς ψεύστας, καθ' ὃ ψεύσται, εἰς ἐπί-
γνωσιν ἀληθείας. Πάντων δὲ τῶν λαλούντων τὸ ψεῦ-
δος ὑπὸ Θεοῦ ἀπολλυμένων, ἀπόλλυται κάκεινος περὶ
οὗ εἴρηται· « Ὅταν λαλήσῃ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ἰδίων
λαλεῖ· » εἰ δὲ τοῦτο, οὐκ ἔστιν κατ' οὐσίαν κακός· οὐ
γὰρ ἅμα τὸ γενέσθαι καὶ εἰς ὑπόστασιν ἔλθειν· ἀλλὰ
μετὰ ταῦτα τραπεῖς, ἀρχὴν τοῦ λαλεῖν τὸ ψεῦδος
ἔσχεν, ἐσχηκώς ποτὲ ἐν ἀληθείᾳ εἶναι. Δηλούται δὲ
τοῦτο ἐκ τῶν οὕτω περὶ αὐτοῦ γεγραμμένων· « Ἐν
τῇ ἀληθείᾳ οὐχ ἔστηκεν, ὅτι ἀλήθεια οὐκ ἔστιν ἐν
αὐτῷ· » ὁ γὰρ ψεκτός ὢν διὰ τὸ μὴ ἐστάναι, φανερώς
ἐστιν πειραθεὶς τούτων τῶν διαθέσεων. Κριτέον δὲ
ἐκ προθέσεως ἀλλ' οὐκ ἐκ μόνης φωνῆς τὸν ψευδόμε-
νον, ἵνα μὴ ὦσιν ὑπὸ τὴν ἀπειλήν οἱ οἰκονομικῶς
ποτὲ τοῦτο πεποιηκότες, ὡς Παδὲ· ἔδοξε γὰρ ψεῦ-
δεσθαι πρὸς τοὺς ἀναζητοῦντας ἐπὶ τῷ ἀποκτείναι
τοὺς κατασκόπους ἀγαθοὺς ἀνδρας ὄντας· ὑπὸ Ἰησοῦ
γὰρ τοῦ Ναυὶ ἀποσταλέντες, ἐπαινέτοι ἦσαν. Τῆς
προθέσεως τῆς ἀνθρώπου πολὺ τὸ σπουδαῖον ἐχού-

lum vobis regnum⁴²; » quo is, qui hic loquitur,
cupiens, preces extollit ad illius præparatorem
Deum.

VERS. 2. Verbum ἐνώτισαι, quod insuetum est,
constanter in Scriptura sacra ponitur, significans
quod in aurem excipiat is qui audit sermones ab
aliquo pronuntiatos, cui proximus ipse est. Porro
autem Deo proximi affectu sunt iusti homines. Un-
de fit, ut justorum preces audire dicatur Deus, et
aures postulatis illorum præbere. Rex autem simul
et creator Deus est illorum, qui manus suas ad
alienum deum non extendunt, neque sub peccati
dominio sunt.

VERS. 4. Contemplativa ratione autem, is cui
justitiæ sol exoritur, initio spiritualis diei apparens,
laudem grati animi causa recitans luminis auctori:
« Mane, » inquit, « exaudies vocem meam. » Nam cui-
nam gratiam habere tanti boni oporteret, nisi tibi,
Domine, qui lumen mihi extulisti, quod mihi maxi-
mæ illuminationis causa est? Semper itaque præit
amor illuminationibus, et pulchræ veritatis cognos-
cendæ voluntas. Hoc demonstrat etiam vocabulo
videbo: nam sicut advenio personam inquietam
ostendit, ita videbo perpetuo intentam contempla-
tionem ostendit. Quidni enim semper videt, qui
promissionem meruit: « Erit tibi Deus lumen æter-
num, et lux iustis in perpetuum? » Namque et alia
Scriptura occurrit: « Exhibebo me conspectui tuo. »
Quod non cuilibet licet dicere, sed magni Eliæ si-
milibus, qui ob vitæ suæ actæ fiduciam audent di-
cere: « Vivit Dominus, in cuius conspectu hodie
sto⁴³. »

VERS. 6. Quod verum cum sit, non est a Deo
malum ut illorum opinio est, qui substantivam ma-
litiæ esse dicunt. Nam ex ore Altissimi non exhibit
malum et bonum, volentis tantummodo esse bonum.
Quod cum ita se habeat, nemini congenitum malum
est. Perdit autem mendaces, quatenus mendaces
sunt, ut cognoscatur veritas. Jam cum omnes qui
loquuntur mendacium, a Deo perdantur, is quoque
peribit, de quo dictum est: « Cum loquetur men-
dacium, de suo loquetur⁴⁴. » quod si ita est, non
est substantialiter malus. Id demonstratur ex his
quæ de illo sunt scripta: « In veritate non stetit,
quia veritas in eo non est⁴⁵. » Nam qui reprehен-
sibilis est quia non stetit, manifeste his passioni-
bus obnoxius fuit. Verumtamen mendacium ex ani-
mi proposito non ex sola voce iudicandum est; ne
sub hanc imputationem cadant ii qui prudente ali-
quo consilio id egerunt: veluti Rahab, quæ visa
est mentiri apud quærentes interficere exploratores,
bonos viros⁴⁶; qui a Jesu Navi filio missi, lauda-
biles erant. Cum hujus semina: propositum valde
esset honestum, non est consentaneum ut ea col-
locetur inter perditos, vel inter eos qui mendacium
loquuntur. Sicuti ne ideo quidem quia aliquis ho-

⁴² Matth. xxv, 34. ⁴³ III Reg. xviii, 1. ⁴⁴ Joan. viii, 44. ⁴⁵ ibid. ⁴⁶ Jos. ii, 5.

(11) Reprehendit Manichæos, adversus quos exstat peculiare Didymi nostri opus.

minem occidit, homicida est; nec qui sanguinem ut-
cunque fuderit, vir sanguinum est. Nam nec homici-
das nec viros sanguinum dicimus viros illos qui ex
divinæ legis norma morte eos affecerunt qui talia
pati digni erant. Alioqui Samuelem quoque atque
Eliam ita appellare oporteret, qui pro recta religione
multos interimendos curarunt.

VERS. 7. Improbis ac legis transgressoribus te-
cum non habitantibus, neque sub benevolo con-
spectu tuo manentibus, ego, inquit, te misere-
ntem domum tuam ingrediar. Sic enim dicere potero :
« Mane astabo tibi et videbo, » et tanquam miseri-
cordiam consecutus, pie te adorabo in spiritu ac
veritate⁴⁴. Jam vero firmus in virtute status tem-
plum Dei est, quod qui tenent confidenter aiunt :
Christus tanquam filius herilis domi suæ est, quam
domum ipsi constituimus, qui nostri similibus di-
cimus : « Templum sanctum estis⁴⁵; » et : « Cor-
pora vestra templum Spiritus sancti sunt⁴⁶; » apud
quos Filius Paterque mansionem faciunt. Ecclesia-
sticum quoque dogma et doctrina domus Dei tem-
plumque sunt; velut apud Timotheum : « Quomodo
te oporteat in domo Dei conversari, quæ est Ec-
clesia Dei viventis⁴⁷. » Utroque autem sensu ingre-
ditur aliquis in domum, et adorât ad templum Do-
mini, videlicet misericordia Dei potius quam sua
vita frugi et recta. — Careo, inquit, virtutibus quæ
me Deo conjungere, et in ejus domum introducere
queant; sed tamen benignitati tuæ confido, et ea
fretus ingrediar. Neque deinceps contemptui erit
apud me, qui recte egerit ducatu tuo ac providen-
tia. Partem virum mearum violentiorem subtra-
hont, ceu viæ cujusdam obstacula; ut sic justitiam
veram tenens, ejusdem quoque fortitudinem habeam
contra adversarios.

VERS. 8. Qui sibi proposuit recte sapere et agere,
multos experitur adversantes homines atque dæmo-
nes, emolumentis bene agentium ob invidiam infen-
sos : contra quos se debilem sentiens, auxiliarem
implorat Deum. — In aliquot exemplaribus scribi-
tur : « Coram me viam tuam, » Nam si via nostra
coram Deo recta fuerit, nullum experiemur erro-
rem. Et si via Domini præ oculis nobis fuerit, per
eam incedemus alacriter. At Symmachus pro *dirige*,
complana inquit, juxta Isaiam dicentem : « Fient
obliqua in rectam, et aspera in vias planas⁴⁸. » In
alio quoque psalmo dictum est : « A Domino gres-
sus hominis diriguntur⁴⁹. » Cæteroqui cum demisso
animo haud postulat justitiæ suæ causa, quæ recte
agere sortita sit, sed propter eos qui se impie op-
pugnabant. Deinde particulatim pergit dicere : Ele-
nim plenam mendacii vitam degunt, et linguæ con-
sonas habent cogitationes, fetoremque manifestum
olent ad aliorum corruptelam. Designat nimirum
blasphemiam adversus Deum, et intemperantis lasciv-
iæ verba : imo et pejora verbis, dolo tecta adver-

Α σης, οὐκ ἀκλόουθον ἔσται τάξαι αὐτὴν ἐν τοῖς ἀπολ-
λυμένοις ἢ ἐν τοῖς ψευδοῖς λαλοῦσιν. Ὡς περ δὲ οὐχ
ὁπώσποτε κτείνας ἀνθρώπων, φονεὺς ἐστὶ· οὕτως
οὐ καθάπαξ ὁ ἐκχέον αἷμα, ἀνὴρ αἱμάτων ἐστίν·
οὐ γὰρ λέγομεν φονεὺς ἢ αἱμάτων ἀνδρας τοὺς κατὰ
νόμον θεῖον ἀποκτείνοντας τοὺς ἀξίους παθεῖν τοῦτο·
ἐπεὶ ὥρα λέγειν τοῦτο Σαμουὴλ καὶ Ἡλὴαν, οἱ ἐπ'
εὐσεβείᾳ πολλοὺς ἐκτείναν.

Στ. ζ'. Τῶν πονηρευομένων καὶ παρανόμων οὐ
παροικούντων σοι, οὐδὲ διαμενόντων ὑπὸ τὴν θεωρίαν
σου, ἐγὼ, φησὶν, ἐλθὼ τῷ σὺ εἰσελεύσομαι εἰς τὸν
οἶκόν σου· οὕτω γὰρ καὶ λέγειν δυνήσομαι τὸ, « Πρῶτ'
παραστήσομαι σοι καὶ ἐπὶ πόμφῳ, » καὶ ὡς ἡλεη-
μένος σὺν εὐλαβείᾳ προσκυνήσω σε πνεύματι καὶ
ἀληθείᾳ. Ἡ δὲ κατ' ἀρετὴν κατάστασις ναὸς ἐστὶ
B Θεοῦ, ἣν οἱ ἔχοντες, μετὰ παύρησις φασί· Χρι-
στοῦ δὲ ὡς υἱὸς ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ, οὐ οἶκος ἐσμεν,
ἡμεῖς τοῖς ὁμοίοις ἐροῦντες, « Ναὸς ἅγιος ἐστὶ· »
καὶ, « Τὰ σώματα ὑμῶν, ναὸς τοῦ ἁγίου Πνεύματος· »
πρὸς οὗς ὁ Υἱὸς καὶ ὁ Πατὴρ μόνην ποιοῦνται. Καὶ
ἡ ἐκκλησιαστικὴ δὲ γνώμη τε καὶ διδασκαλία, οἶκος
Θεοῦ καὶ ναὸς, κατὰ τὸ πρὸς Τιμόθεον· « Πῶς δεῖ
σὲ ἐν οἴκῳ Θεοῦ ἀναστρέφεσθαι, ἥτις ἐστίν. Ἐκκλη-
σία Θεοῦ ζῶντος. » Κατ' ἀμφοτέρως δὲ τὰς θεωρίας
εἰσέρχεται τις εἰς τὸν οἶκον, καὶ προσκυνεῖ πρὸς τὸν
ναὸν Κυρίου, ἐλθὼ Θεοῦ μᾶλλον ἢ οἰκίας πολιτείᾳ
καὶ φρονήσε· — Οὐκ ἔχω, φησὶν, ἀρετὰς αἰτινὰς με-
τ' αὐτῶν συνάψαι καὶ εἰς τὸν οἶκον τὸν αὐτοῦ εἰσ-
αγαγεῖν δυνήσονται· φιλανθρωπία δὲ τῇ σῇ θαρβῶ,
καὶ δι' αὐτῆς εἰσέρχομαι. Οὐκέτι δὲ καταπεφρονη-
C μένως εἴη, φησὶν, παρ' ἐμοὶ κατορθούμενον τὸ δίκαιον
ὁδὸν γὰρ τῇ σῇ καὶ προνοίᾳ· τὰ βιαιότερα τῆς ἐμῆς
δυνάμεως ὑφαιρούσιν, καθάπερ ὁδοὺ τινοὺς ἐμπόδια,
ἵνα τῆς δικαιοσύνης τὸ ἀληθὲς ἔχων, καὶ τὸ ἰσχυρὸν
ἔχοιμι αὐτῆς κατὰ τῶν ἐναντίων.

Στ. η'. Ὁ προτιθέμενος ὁρθῶς φρονεῖν καὶ πράτ-
τειν, πολλοὺς ἐναντίους ἔχει ἀνθρώπους καὶ δαίμο-
νας, ἐπὶ τοῖς ἀγαθοῖς τῶν κατορθούντων διὰ φθόνου
ἀνιωμένων· πρὸς οὗς ἐξασθενῶν ἐπικαλεῖται σύμ-
μαχον τὸν Θεόν. — Ἐν τισὶ δὲ γράφεται, « Ἐνώπιον
μου τὴν ὁδὸν σου, » Ἐάν τε δὲ ἡμῶν ἡ ὁδὸς κατεύθυν-
ται ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, πλάνης οὐ ληφόμεθα πείραν·
ἐάν τε τοῦ Θεοῦ ἡ ὁδὸς ἐνώπιον ἡμῶν, αὐτὴν ὁδεύσω-
μεν προβόμως. Ἀντὶ δὲ τοῦ κατεύθυντο, ὁ Σύμμα-
χος ὁμῶς εἰρηκεν, κατὰ τὸν Ἡσαΐαν εἰπόντα·
« Ἔσται τὰ σχολιά εἰς εὐθείαν, καὶ ἡ τραχὺς εἰς
ὁδοὺς λείας. » Εἰρηκεῖται δὲ καὶ ἐν ἑτέρῳ ψαλμῷ, « Παρὰ
Κυρίου τὰ διαβήματα ἀνθρώπου κατευθύνονται. » Οὐκ
αἰτεῖ δὲ ταπεινοφρόνως διὰ τὴν ἰδίαν δικαιοσύνην ἡ
κληρονομία κατευθύναι, διὰ δὲ τοὺς ἀσεβεῖς αὐτῇ
πολεμούντας. Εἶτα κατὰ μέρος ἐπεξέρχεται· Τῷ γὰρ
ψευδεὶ συζῶσι, καὶ συμφρόνους ἔχουσι τῇ γλώττῃ
τοὺς λογισμοὺς, καὶ τὴν δυσωδίαν πρόκληρον ἔχουσιν
ἐπὶ λύμῃ τῶν ἄλλων. Λέγει δὲ τὴν κατὰ τοῦ Θεοῦ
βλασφημίαν, καὶ τῆς ἀκολασίας τὰ ῥήματα· ἀλλὰ
καὶ χαλεπώτερα τῶν προφερομένων ῥημάτων τὰ

⁴⁴ Joan. iv, 23. ⁴⁵ II Cor. vi, 19. ⁴⁶ I Cor. vi, 16.

⁴⁷ I Tim. iii, 15. ⁴⁸ Isa. xl, 4. ⁴⁹ Psal. cxviii, 23.

κεκρυμμένα δόλω κατὰ τῶν πέλας τυρεύοντα. — Πῶς δὲ ὁδηγεῖται τις τῇ τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνῃ, ἐξεταστέον μήπω τ' οὖν ὁ κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην (αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ γνησία ἀρετὴ) προκόπτων ἐπόμενος Θεῷ, κατὰ τὸ, « Ὅπισω Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου πορεύσῃ, » ὁδηγεῖται ὑπὸ τοῦ χορηγοῦντος τὴν ἀρετὴν αὐτοῦ, τοῦ Θεοῦ δηλονάτι.

Στ. ια'. Καὶ ἐπεὶ ἀνθρώπινον τὸ παρεπίκραναν, σκοπητέον πῶς ἐκλαθεῖν αὐτὸ δεῖ περὶ Θεοῦ εἰρημέ-
νον. Ὁ Θεὸς ἀναλλοιώτος καὶ ἀτρέπτος ὑπάρχων... ἔχωμεν· τὰ γὰρ ἡμέτερα ὡς ἐκεῖνω ἐγγεζόμενα νο-
μίζεται, οἷον ἡ λήθη ἣν ἔχομεν περὶ αὐτοῦ, ὑπολαμ-
βάνεται αὐτοῦ εἶναι. Περὶ ἡμῶν γοῦν εἶπεν· « Ἐπ-
ελάβου νόμου Θεοῦ σου, καὶ γὰρ ἐπιλήσονται τέκνων σου. »
« Ὅμοιον τῷ ῥήτῳ τούτῳ τὸ γραφόμενον ὑπὸ Παύ-
λου· « Εἰ τις ἀγνοεῖ, ἀγνοεῖται· » δηλονότι ὑπὸ τοῦ
εἰπόντος πρὸς τοὺς φαύλους· « Ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ,
ἐργάται ἀνομίας· οὐδέποτε ὑμᾶς ἔγνω. » Ὡς οὖν
ταῦτα ὁ παραπικραίνων ἑαυτοῦ τὸ ἦθος, διὰ τῆς
πικροτάτης κακίας ἀντάξια πάσχων ὧν ἔδρασεν, ὀλε-
ται τὸν Θεὸν κατ' αὐτοῦ πικράζεσθαι. Εἶπεν γοῦν τοῦτ'
αὐτὸ ψυχὴ δίκῃ ὑποπεσοῦσα ψήφῳ Θεοῦ δι' ἀμαρτή-
ματα· « Ἐγὼ παραπικραίνουσα παρεπικράνθην· »
ὅθεν καὶ συνορώσα τὴν τοῦ κρίματος ἀκολουθίαν
εἶπεν· « Δίκαιός ἐστιν ὁ Κύριος, ὅτι τὸ στόμα αὐτοῦ
παρεπικράνα. »

Στ. ιβ'. Ὑπερβαίνει τὰ προκείμενα καὶ περὶ τῆς τοῦ
Σωτῆρος ἐπιδημίας, εὐφρανθέντων πάντων τῶν κα-
ραδοκούντων αὐτοῦ τὴν ἐνανθρώπησιν· ἡλπίζετο γὰρ
αὕτη τοῖς προφήταις καὶ τοῖς νοοῦσι τὰς προφητείας·
ἐπεδήμησεν γὰρ ὁ Θεὸς Λόγος σὰρξ γεγενῶς πρὸς...
« Λόγος, » γὰρ, φησί, « σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν
ἡμῖν. » Οὕτω σκηνώσαντος αὐτοῦ, εἰς αἰῶνα ἀγαλλιά-
σονται οἱ ὑποδεξάμενοι αὐτὸν ἐν ἑαυτοῖς· ἔφονται
γὰρ τοῦ κατασκηνώσαντος ἐν αὐτοῖς διὰ σαρκὸς Λό-
γου « τὴν δόξαν ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατρός, πλήρης
χάριτος καὶ ἀληθείας. » Οὐ τοῦ χρόνου τούτου εἰς
αἰῶνα ἀγαλλιώνμενοι, ἔργῳ θεασάμενοι τὴν ὡς Μονο-
γενοῦς παρὰ Πατρός δόξαν, οἱ φασίν· « Εἰ καὶ ἐγνώ-
καμεν κατὰ σάρκα Χριστὸν, ἀλλὰ νῦν οὐκ ἐτι γινώ-
σκομεν· » ἔχοντας θεωρίαν τῆς δόξης αὐτοῦ, καθ'
ἣν Μονογενὴς παρὰ Πατρός ἐστιν.]

Ὅπλον καὶ στέφανος ὁ θυρεὸς, ὅπλον διὰ τοὺς
πολεμοῦντας, στέφανος διὰ τοὺς νικῶντας· ὅπλον
διὰ τοὺς στρατιώτας συγκακοπαθήσοντας, στέφανος
διὰ τοὺς βασιλεύοντας.

PSALMUS VI.

Στ. α'. Θειοτέραν δὲ νόησιν ὁ ψαλμὸς ἔχων, ἐν
ὕμνοις ἐμπεριέχεται· εἰς δὲ τὸ τέλος ᾄδεται τῷ τε-
λειωτάτῳ εἶναι τὰ περὶ τῆς ὁδοῦς θεωρήματα. Τὴν
πνευματικὴν δὲ τις ἔχων περιτομήν, Θεῷ περιτέ-
μνεται· τὴν δὲ σαρκικὴν, οὐ πάντως· διὸ φησὶν ὁ
προφήτης· « Περιτέμῃθε τῷ Θεῷ ὑμῶν, καὶ μὴ πε-
ριτέμνεσθε τὴν σάρκα τῆς ἀκροβυστίας ὑμῶν· » καὶ
πάλιν· « Πάντα τὰ ἔθνη ἀπερίτμητα σαρκί, ὁ δὲ
οἶκος Ἰσραὴλ ἀπερίτμητος καρδίαις αὐτῶν. » Ὡς περ
τοῖνυν ὁ αἰσθητῶς περιτεμνόμενος περιαιρεῖ τι τοῦ

A sus proximum molimina. — Quomodo autem homo
dirigatur a iustitia Dei, quaerendum est. Ille scilicet
qui secundum Dei iustitiam (talis enim est germana
virtus) proficiens in sequendo Deum; juxta illud :
« Post Dominum Deum tuum ambulabis²² » ; ille,
inquam, a largiente sibi virtutem Deo ducitur

VERS. 11. Quia humanum est exacerbari, consi-
derandum superest quomodo id de Deo dictum in-
telligi oporteat. Deus cum sit immutabilis... habe-
mus. Nostra enim tanquam ei propinquantia esti-
mantur, veluti oblitio qua circa Deum nos labora-
mus, Dei esse reputatur. Ergo de nobis dixit :
« Oblitus es legis Dei tui; ego quoque obliviscar
filiorum tuorum²³. » Simile est dicto huic, quod a
Paulo scribitur : « Si quis ignorat, ignoratur²⁴ » ;
videlicet a Deo qui dixit improbis : « Discedit a me,
operarii iniquitatis; non novi vos²⁵. » Similiter
ergo qui mores suos exacerbat, dum acerbissimae
suae nequitiae paria meritis experitur, is e contrario
existimat Deum sibi esse exacerbatum. Hoc ipsum
itaque dicit anima poenae supposita decreto Dei pro-
pter peccata : « Ego exacerbans exacerbata fui. »
Unde et cernens iudicii effectum ait : « Justus est
Dominus, quoniam os ejus exacerbavi²⁶. »

VERS. 12. Hae dici possunt etiam de Servatoris
adventu, gestientibus cunctis qui ipsius incarnatio-
nem exspectabant. Sperabant enim hanc prophetæ
et quotquot prophetias intelligebant. Venit quippe
Dei Verbum, caro factum ad... « Verbum » enim
« caro, » inquit, « factum est, et habitavit in nobis²⁷. »
Sic eo inhabitante, eternaliter exsultabunt, qui
eum intra se receperunt. Videbunt enim habitantis
intra ipsos incarnati Verbi « gloriam quasi Unige-
niti a Patre plenum gratiae et veritatis²⁸. » Haud
hujus temporis saeculo exsultant, qui reapse vide-
runt gloriam quasi Unigeniti a Patre; qui aiunt :
« Etsi agnovimus secundum carnem Christum, nunc
tam jam amplius non cognoscimus²⁹, » habentes
contemplationem gloriae ejus, qua Unigenitus a
Patre est.

Armatura et corona scutum est; armatura pu-
gnantibus, corona victoribus; armatura militibus,
laborum patientibus, corona regnantibus.

D VERS. 1. Cum di vino rem sensum psalmus habeat,
hymnis continetur. In finem autem canitur, quia
perfectissimae sunt illae de octava contemplationes.
Jam qui spiritalem habet circumcisionem, Deo cir-
cumciditur; qui carnalem, non item. Idcirco ait
propheta : « Circumcidimini Deo vestro, et nolite
circumcidi in carne praeputii vestri³⁰. » Et rursus :
« Conctae gentes incircumcise carne, domus autem
Israelis incircumcisi cordibus suis³¹. » Sicut ergo
qui materialiter circumciditur, partem aliquam

²² Osē xi, 10. ²³ Osē iv, 6. ²⁴ I Cor. xiv, 38.

²⁵ Luc. xiii, 26.

²⁶ Thren. i, 18.

²⁷ Joan. i, 14.

²⁸ ibid. ²⁹ II Cor. v, 16. ³⁰ Jer. iv, 4. ³¹ Jer. ix, 26.

genitalis membri aufert; ita qui omnem generandi curam abiecit, corde circumciditur; veluti veri cælibes quæ sunt Domini cogitantes, ut ei placeant. Octava autem die hæc circumcisio peragitur; quia oportet extollendo se supra hunc sex diebus conditum mundum, pervenire ad septimam quæ est verum Sabbatum, sanctum et deliciosum. Et quia non sufficit ad perfectam beatitudinem vacare a creaturis mundanis, supermundialem necesse est supraque præcedentem assumere vitæ statum, quæ est octava; quam qui consequi optat, neque mundum diligit neque quicquid in eo est. Quod autem reapse lex ad huiusmodi scopum deduceret, constat inde quod necis minas intendebat puero octava die non circumciso; et non potius adversus parentes aut pueri nutritores, cum aliqui consentaneum non esset, necem ei comminari qui præcepto observando par non erat.

VERS. 2. Homo autem sensum a castigatione adeptus, dicit: «Iram Domini perferam, quia illi peccavi, donec iustificet causam meam, et auferat pœnam meam, atque in lumen me educat⁶².» Sciebat enim opis ferendæ gratia fieri iudicium, atque hunc exitum rei fore. Sed iracunda reprehensione melior est verbalis admonitio quæ voluntariam pœnitentiam provocat; melior, inquam, quam illa quæ non omnino voluntaria est. De verbali quidem castigatione Paulus quoque ait: «Omnia coarguta a lumine manifestantur⁶³.» Nam quæ per lumen correptio fit, ea manifestatio est, ad instar demonstrationis, non peccatoribus tantummodo, verum etiam iustis exhibita, Deo occulta illuminante, quæ ob ignorantiam seu malitiam tenebræ appellantur, et cordium justorum deliberationes manifestante. Sed enim quamvis improbos ira Dei exagitat et castigatio, attamen nonnisi ad bonum finem, cum ita a malo et impietate se retrahunt. Qui ergo utilitatem ex his percepit, «Benedicam te,» inquit, «Domine; quia iratus es mihi ad salutem⁶⁴.» Avertisti faciem tuam; et misertus es mei⁶⁵. Imo ipse Deus manifestat latentem in ira sua bonitatem dicens: «Cum ira furoris mei erit, tunc sanabo⁶⁶.» Etsi enim «revelatur ira Dei de cælo⁶⁷,» ea tamen «adversus omnem impietatem et injustitiam hominum⁶⁸,» tendit, ut eas de medio tollat. Quod autem ira Dei passio non sit, docet Moyses dicendo: «Misisti iram tuam, et devoravit eos tanquam stipulam⁶⁹.» Atqui illa ira, quæ passio est, non mittitur, cum sit animæ irascibilis facultas. Sed calamitatum immissionem in improbos hic iram appellat.

VERS. 3. Sanatio animæ infirmæ est, Dei virtus; ita ut hanc expertus dicat: «Omnia possum in Christo qui me confortat⁷⁰.» Quod vero sicubi in sacra Scriptura nominantur ossa, haud semper de materialibus sermo sit, vel hinc cognoscitur: «Omnia

A ὑπηρετοῦντος γενέσει μέλους, οὕτως ὁ πάντα φίλον γενέσει λογισμὸν ἐκβαλὼν περιτέμνεται τὴν καρδίαν· ὥς οἱ γνησίως ἄγαμοι μεριμνῶντες τὰ τοῦ Κυρίου, ἵνα αὐτῷ ἀρέσωσιν. Ἐν ὁγδόῃ δὲ ἡμέρᾳ ἡ τοιαύτη κατορθοῦται περιτομή· δεῖ γὰρ ὑπερβάντα τὸν ἐν 5' ἡμέραις γενόμενον κόσμον, ἐν τῇ ἐβδόμῃ γενέσθαι οὕση ἀληθινῶν Σαββάτῳ ἀγίῳ καὶ τρυφερῶ. Καὶ ἐπεὶ οὐκ ἀρκεῖ πρὸς τελείαν μακαριότητα τὸ τῶν κοσμικῶς γινόμενων ἀργήσαι, δεῖ προσλαβεῖν τὴν ὑπερκόσμιον ὑπὲρ ταύτην κατάστασιν οὖσαν ὁγδόην· ὁ ταύτης πειραθῆναι ποθῶν, οὐκ ἀγαπήσει τὸν κόσμον οὐδὲ τὰ ἐν αὐτῷ. Ὅτι δὲ πρὸς ταύτην ὁ νόμος τὴν νόσιν ὁδηγεῖ, ὅθλον ἐκ τοῦ φέρειν ἀπειλὴν ἐξολοθρεύσεως κατὰ τοῦ μὴ τῇ ὁγδόῃ περιτμηθέντος ἡμέρᾳ παιδίου, ἀλλὰ μὴ κατὰ τῶν γονέων, ἢ τῶν ἄλλως τὸ παιδίον ἀνατρεφόντων· οὐ γὰρ ἀκόλουθον ἀπειλεῖσθαι θάνατον τῷ μὴδὲ τηρεῖν δυνάμει τὴν ἐντολήν.

Στ. β'. Αἰσθησὶν δὲ τις ἐπὶ παιδείᾳ λαβὼν, λέγει· «Ὁργὴν Κυρίου ὑποίσω, ὅτι ἤμαρτον αὐτῷ, ἕως τοῦ δικαιῶσαι τὴν κρίσιν μου, καὶ ἀποίσει τὸ κρίμά μου, καὶ ἐξάξει με εἰς τὸ φῶς.» Οἶδε γὰρ ὡς βοηθείας χάριν ἡ κρίσις, καὶ τοιοῦτον ἔχει τὸ πέρας· ἀλλὰ τοῦ μετ' ὀργῆς ἐλέγχου, ὁ διὰ λόγου διδασκαλίας ἀμείνων, τὴν μετάνοιαν ἔχων ἐκούσιον, ἐκείνου μὴ πάντῃ τὸ ἐκούσιον ἔχοντος. Περὶ δὲ τοῦ διὰ λόγου καὶ Παῦλος ἔφη· «Τὰ πάντα ἐλεγγόμενα ὑπὸ τοῦ φωτός φανεροῦνται.» Ἡ γὰρ παιδεία διὰ φωτός, φανέρωσις ἐστίν, ἀποδείξεως τρόπῳ γινόμενη· οὐχ ἀμαρτυλῶν μόνων ἀλλὰ καὶ δικαίων, φωτίζοντος τοῦ Θεοῦ τὰ χρυστὰ, δι' ἄγνωσιν καὶ κακίαν σκότος ὠνομασμένον, καὶ φανεροῦντος τὰς βουλὰς τῶν καρδιῶν τῶν δικαίων. Πλὴν εἰ καὶ πονηροὺς ὁ θυμὸς ἄγει καὶ ἡ παιδεία, ἀλλ' ἐπὶ τέλει χρηστῶ κωλυτικὸς ὄντας κακίας καὶ ἀσεβείας. Τοιγαροῦν ὁ πειραθείς τοῦ διὰ τούτων χρησίμου, «Εὐλογήσω σε, Κύριε, φησὶν, ὅτι ὠρίσθης μοι εἰς σωτηρίαν· ἀπέστρεψας τὸ πρόσωπόν σου καὶ ἠλέησάς με.» Καὶ αὐτὸς δὲ φανεροὶ τὴν ἐγκεκρυμμένην ὁ Θεὸς ἐν τῇ ὀργῇ αὐτοῦ ἀγαθότητα λέγων· «Ὅταν ὀργὴ τοῦ θυμοῦ μου γένηται, πάλιν ἰάσομαι.» Εἰ γὰρ καὶ ἀποκαλύπτεται ὀργὴ Θεοῦ ἀπ' οὐρανοῦ, ἀλλ' ἐπὶ πᾶσαν ἀσέβειαν καὶ ἀδικίαν ἀνθρώπων, ἀφανιστικῇ τούτων ὑπάρχουσα. Ὅτι δὲ μὴ πάθος ἐπὶ Θεοῦ ἡ ὀργή, δηλοῖ λέγων ὁ Μωϋσῆς· «Ἀπέστειλας τὴν ὀργὴν σου, καὶ κατέφαγεν αὐτοῦ, ὥσπερ καλὰμην.» Ἡ ὀργὴ γὰρ τὸ πάθος οὐκ ἀποστέλλεται, θυμικὴ δύναμις οὖσα ψυχῆς· τὴν δὲ τῶν ἐπιπόνων ἐπαγωγὴν τοῖς ἀμαρτυλοῖς, ὀργὴν ἐν τούτοις φησίν.

Στ. γ'. Ἰασις ἀσθενείας ψυχῆς, ἡ ἐκ Θεοῦ δύναμις· ὡς λέγειν τὸν ταύτης τυχόντα, «Πάντα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί με Χριστῷ.» Ὅτι δὲ οὐκ εἰ ποῦ τῆς Γραφῆς εἰρηται ὅσα, οὐ πάντως περὶ τῶν αἰσθητῶν ἐστὶν τὸ δηλούμενον, ἐπιστατέον τῷ, «Πάντα

⁶² Mich. vii, 9. ⁶³ Ephes. v, 13. ⁶⁴ Isa. xii, 1. ⁶⁵ Psal. xxix, 8. ⁶⁶ Jer. xxx, 17. ⁶⁷ Rom. 1, 18. ⁶⁸ ibid. ⁶⁹ Exod. xv, 7. ⁷⁰ Philipp. iv, 13.

τὰ ὀστά μου ἐροῦσιν, Κύριε, Κύριε, τίς ὁμοίος σοι; » Καὶ τῷ, « Διεσκορπίσθη τὰ ὀστά ἡμῶν παρὰ τὸν ἄδην. »

Στ. δ'. « Καὶ σύ, Κύριε, ἕως πότε; Ἐπίστρεψον, Κύριε, ῥῦσαι τὴν ψυχὴν μου· σῶσόν με ἕνεκεν τοῦ ἐλέους σου. » Ὡς ἀποστραφέντος δὲ αὐτὸν ἐν οἷς ἡμάρτανε τοῦ Θεοῦ· διὰ πάντα τὰ κατ' οἶκον γέγονεν αὐτῷ δυσχερὴ, καὶ ἡ τοῦ παιδὸς ἐπανάστασις. Ἐπίστρεψον, φησὶ, Κύριε, γενόμενος λοιπὸν εὐμενῆς, καὶ τὴν ἐμὴν ἀνάσωσον ἐκ τῆς ἀσθενείας ψυχῆν, διὰ τὴν σὴν μόνην φιλανθρωπίαν.

Τὸ « ἐπίστρεψον, » διττῶς νοεῖται. Δηλοῦται γὰρ ὅτε μὲν νόησις τοιαύτη· Ἐπεὶ ἀπέστρεψας τὸ πρόσωπόν σου ἀπ' ἐμοῦ, διό τί μοι χρησίμον πα-
B
ρακαλῶ ὅπως ἐπιστρέψῃς, καὶ ἐπιφάνῃς μοι αὐτό· ὅτε δὲ, παρίσταται θεωρία τοιαύτη· Ἐπεὶ ἡ ψυχὴ μου ἁμαρτάνουσα ἀπεστράφη ἐπὶ κακῷ τῷ ἑαυτῆς, ἐπιστρέψας αὐτὴν πρὸς ἑαυτὴν ἀνακαλούμενος (κατὰ τὸ, « Ἐπιστρέφῃτε, υἱοὶ ἀφροσύνης ») λύτρωσαι αὐτὴν ἀπὸ τῶν μακρυνάντων ἁμαρτημάτων καὶ τῶν ἐνεργουσῶν αὐτὰ πονηρῶν δυνάμεων.

Στ. ζ'. Οἱ περὶ τοῦ κοινοῦ θανάτου ὑπονοοῦντες εἰρῆσθαι τὰ προκείμενα, σφάλλονται, μᾶλλον δὲ ἀπε-
B
θεοῦσιν· οἱ γὰρ ἄγιοι ἄνδρες οὐ τότε μόνον μνήμην ἔχουσι Θεοῦ, ὅτε τὴν κοινὴν ζωὴν ἔχουσιν, ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον ὅτε χωρίζονται τοῦ φθορῶτος σώματος. Τί οὖν φησὶν; Ἐπεὶ οὐδεὶς μεμνημένος σου ἐν θανάτῳ γίνεσθαι, ὃν ἡ ἁμαρτία ἀποτίκει· οὗτος δὲ ἐστὶν ὁ χωρίζων ἐναρέτου ζωῆς τὴν ἁμαρτάνουσαν
C
ψυχὴν· ποθῶ δὲ μνήμην σου ἔχειν, εἰς τοῦτ' αὐτὸν ῥέψας τὴν ἀγαθότητά σου, σῶσόν με, ἵνα μὴ ἰσχυ-
C
σάσης κατ' ἐμοῦ τῆς προσούσης ἀσθενείας καὶ ταρα-
χῆς, καταποθῶ ὑπὸ τοῦ θανάτου. Οὐ γὰρ εἴρηται, Οὐ μέμνηται Θεοῦ ὁ ἐν θανάτῳ, ἀλλ', Ὁ μνημονεύων αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ἐν θανάτῳ, περὶ οὗ φησὶν ὁ Σωτὴρ· « Ὁ τὸν λόγον μου ἀκούων, θάνατον οὐ θεωρεῖ εἰς τὸν αἰῶνα. »

Στ. η'. Ὅρα εἰ δύναται τὸ, « Ἐπαλαιώθην ἐν πᾶσι τοῖς ἐχθροῖς μου, » καὶ ἐτέραν νόησιν ἔχειν. Ὅτε σὺν δικαιοσύνῃ ἔζων, ἐνάεζον αἱ ζῶν κατὰ τὴν και-
D
νότητα τοῦ πνεύματος καὶ τὴν καὶνὴν διαθήκην· ἐπειδὴ δὲ ἐξ ἀπροσεξίας ἡμετέρας μετέστην τοῦ ἐπαινετῶς ζῆν παρὰ τοῖς ἐχθροῖς γενόμενος, πεπα-
D
λαιώμαι, κατὰ τὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου παλαιό-
τητα, ὃν ἐνδύσασθαι Παῦλος παραινεῖ (φαῦλος δὲ βίος οὗτος), ἵν' ἐνδυσώμεθα τὸν νέον ἄνθρωπον, τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα ἐν ὁσιότητι καὶ γνώσει τῆς ἀληθείας· οὗτος δὲ ἐστὶν ὁ βίος ὁ ἀκηλίδωτος.

Στ. θ'. Νοήσεις δὲ ταῦτα λέγεσθαι καὶ πρὸς τοῦ-
D
την συσκειῆν αὐτῷ κατεργασμένους ἀοράτους ἐχθ-
D
ρούς καὶ πονηρὰς δυνάμεις, τὰς διαφθορουμένας τῇ κατὰ Θεὸν αὐτοῦ προκοπῇ, καὶ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν ἐπιχαρῆσαι κακῶς λεγούσας, « Οὐκ ἔστιν σωτηρία αὐτῷ ἐν τῷ Θεῷ αὐτοῦ. »

A ossa mea dicent, Domine, Domine, quis similis tibi ? » Et rursus : « Dispersa sunt ossa nostra apud inferos ? »

VERS. 4, 5. « Et tu, Domine, quousque ? Convertere, Domine; eripe animam meam; salva me propter misericordiam tuam. » Sic ait, quasi ab ipso Deus sit aversus propter peccata : cujus causa res cunctae domesticae factae sunt ei calamitosae, et ipsius filii rebellio obtigit. Convertere, inquit, Domine; et deinceps esto benevolus, meamque serva ex infirmitate animam, propter tuam unice benignitatem.

Verbum, « convertere, » dupliciter intelligitur. Aliquando enim sensus est hic : Quoniam avertisti faciem tuam a me, propterea rogo ut clementem eam ad me convertas, mihiq[ue] ostendas. Aliquando significatio ejus haec est : Quoniam anima mea aversa est in malum proprium, tu convertens ipsam atque ad te revocas (juxta illud : « Convertimini qui aversi estis ») redime ab elongantibus eam peccatis, et a causantibus haec malis potestatibus.

VERS. 6. Qui opinantur dici haec de communi morte, falluntur vel potius irreligiose sentiunt. Nam sancti homines, non tunc tantummodo Dei sunt memores, cum communem hanc vitam retinent, sed multo tunc magis cum a corruptibili hoc corpore separantur. Quid ergo ait? Quia nemo, qui tui meminerit, in mortem illam incidit, quam parit pec-
C
catum; haec enim mors illa est quae peccantem ani-
C
mam a virtutis vita separat; ego vero cupio memor esse tui, in id ipsum vergens benevolentiam tuam, salva me, ne praevaleat adversus me infirmitate mea atque animi perturbatione, in mortem absor-
C
bear. Non itaque dictum est, Non est memor tui qui moritur; sed, Qui memor est tui, in illam mor-
C
tem non incidit, de qua Servator aiebat : « Qui sermonem meum audit, mortem non videbit in aeter-
C
num ».

VERS. 8. Videsis, an et alius sensus esse possit verborum, « Inveteravi inter inimicos meos. » Cum juste vivebam, juvenescebam semper viveus secun-
D
dum novitatem spiritus et novum foedus. Postquam vero ob humanam socordiam, a probo vitae genere
D
exidi, inveteravi secundum illius hominis vetusta-
D
tem quam exuere Paulus hortatur (loquitur scilicet de vitiosa vita) ut induamur novo homine, qui est secundum Deum creatus in sanctitate et veritatis agnitione. Est autem haec vita immaculata.

VERS. 9. Haec dici intelliges etiam contra insidias illi struentes invisibiles hostes et malas potestates, quae ipsius erga Deum profectui invadebant, et post patratum peccatum perverso cum gaudio aiebant : « Non est salus ipsi in Deo ejus ».

⁷¹ Psal. xxxiv, 10. ⁷² Psal. cxi, 7. ⁷³ Jer. iii, 14, 22. ⁷⁴ Joan. viii, 51. ⁷⁵ Ephes. iv, 24. ⁷⁶ Psal. iii, 5.

VERS. 11. Laudabili mentis proposito pro inimicis orat; vult enim ipsos pudere actuum suorum, quibus et justorum et Dei hostes erant. Id autem ipsis utile futurum erat; nam qui ex sensu intimo pudorem contrahit, et ob patratum a se scelus perhorrescit, poenitentia tactus peccare ulterius desinet. Explanatio hæc confirmatur a subsequente commate: « Convertantur conturbati hostes retrorsum, » haud ulterius malitia sua proveci, sed ad probam illam quam deseruerant vitam reversi. Quod utinam bonum ipsis, haud post diuturnam moram vel lente fiat, sed valde velociter!

PSALMUS VII.

VERS. 1. Chusi Jemini filius dictus est, ex gente B unde Saul et Semei oriundi erant, et qui Saulis nuntium attulit: filius autem Arachi, qui ejus pater erat; amicus summus, id est amicorum princeps, et vetere amicitia conjunctus. Canit autem psalmum, practice simul et theoretice eum proferens. Dictum porro fuit a nobis in quarti psalmi titulo, vocabulo psalmi denotari praxim, cantici vero theoriam; et quoniam sunt etiam tituli, in quibus scribitur psalmus cantici, vel canticum psalmi, dicendum est psalmi canticum esse theoriam practice vitæ et morum disciplinæ; cantici vero psalmum, illam esse necessario, ad veritatis contemplationem, adjunctam praxim. Multa enim sunt supra sapientie contemplationem, quæ psalmum cantici haud incongrue dicas. His ita observatis, apte præsentem psalmum cœnit David in re gesta versantem, speculans simul circa rem quamlibet gestam sapienter ac plane divinitus: cognoscere avens, quid horum singula significant, quæ materialiter sic aguntur. Sed age ipsa psalmi verba ponemus, quæ ita exordiantur: « Domine Deus meus, in te speravi, » etc.

VERS. 2. Quis vero iste est, nisi qui ait: « Non est qui salvet, præter me? » qui venit quærere et salvare quod perierat, et dare animam suam redemptionem pro multis. Hæc autem ostendunt, quod Deus Pater per Filium Deum salvat. Quamobrem non est in prædictis verbis distinguenda deitas Patris ac Filii, secus ac quibusdam visum est.

VERS. 6. Vel ita dicatur: Excelsus in inimicorum finibus apparere orat Deum. Sic enim, inquit, finem habebit iniquitas, cujus causa mihi inimici sunt. Fortasse etiam fines inimicorum dicit superbiam, in quam elati, firmitatem se habituros in optimis finibus arbitrantur.

VERS. 9. Nonnisi pro merito innocentie ac justitie mee tuam infer sententiam. Sic enim justificabor, nulla inventa in actibus meis iniquitate. Innocentia vero haud hoc loco salutis quodammodo intelligenda est, juxta illud: « Innocens

Στ. ια'. Ἀγαθὴ προθέσει εὐχεται ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν θέλει γὰρ αὐτοὺς ἀισχυνοῦνται ἐφ' οἷς ἐπράττον, δι' αὐτὸν καὶ ἐχθροὶ τῶν δικαίων καὶ τοῦ Θεοῦ ἦσαν. Ἔσται δὲ τοῦτ' αὐτοῖς ἐπωφελές· ὁ γὰρ ἐξ αἰσθήσεως ἀισχυνοί, καὶ ταραχνοί ἐπὶ τῇ ἐνεργουμένῃ δι' αὐτοῦ κακίᾳ, καταγνοῖς αὐτῆς πεπαύσεται τοῦ ἐνεργεῖν ἔτι. Οὕτω βαδισοῦται ἡ ἐξήγησις ἐκ τοῦ ἐπιφερομένου στίχου οὕτως ἔχοντος· « Ἐπιστραφεῖσαν ταραχθέντες οἱ ἐχθροὶ εἰς τὰ ὀπίσω, » μηκέτι τῆς κακίας ἐμπροσθεν ἐλαύνοντες, ἀλλ' ἀνακάμπτοντες εἰς τὴν κατέλιπον ἐνάρετον πολιτείαν. Τοῦτο δὲ αὐτὸ πρὸς ἀγαθοῦ γινόμενον αὐτοῖς, μὴ ἐν ὑπερθέσει χρονικῇ ἢ ἀνειμένως, ἀλλὰ σφόδρα διὰ τάχους.

Στ. α'. Χουσι υἱὸς Ἰεμενὶ ἐκλήθη, ἀπὸ τοῦ δήμου ὅθεν ἦν ὁ Σαουλ καὶ ὁ Σεμεὶ καὶ οὗ τὴν ἀγγελίαν καταμηνύσας τοῦ Σαουλ· υἱὸς δὲ Ἀραχί, ἀπὸ τοῦ πατρὸς· ἀρχιεταῖρος δὲ, ὁ ἀρχὼν τῶν φίλων καὶ παλαιῶς κατὰ τὴν φιλίαν. Ἄδει δὲ τὸν ψαλμὸν, πρακτικῶς ἅμα καὶ θεωρητικῶς αὐτὸν προφέρων. Εἰρηται δὲ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ τετάρτου, ὡς πρᾶξιν ὁ ψαλμὸς, θεωρίαν δὲ ἡ ψῆθ δηλοῖ· καὶ ἐπεὶ εἰσὶν ἐπιγραφαὶ ἔχουσαι ψαλμὸν ψῆθς, ἡ ψῆθ ψαλμοῦ, ῥητέον περὶ αὐτῶν, ὡς ψαλμοῦ μὲν ψῆθ ἐστίν, ἡ περὶ πρακτικῶν καὶ ἠθικῆς παιδείσεως θεωρία· ψαλμὸς δὲ ψῆθς, ἡ ἀναγκαίως ἐν τῇ θεωρίᾳ τὴν ἀλήθειαν παραλαμβανόμενη πρᾶξις. Πολλὰ γὰρ πρᾶττεται ὑπὲρ θεωρίας τῆς σοφίας, ἡ ψαλμὸν ψῆθς, οὐκ ἀπὸ σκοποῦ τις ἐρεῖ. Τούτων ὅδε θεωρουμένων, εἰκότως τὸν προκείμενον ψαλμὸν ἄδει ὁ Δαυὶδ πρακτικὸν ὄντα, θεωρῶν περὶ ἐκάστου τῶν πραττομένων σοφῶς καὶ πάνυ θεοπρεπῶς· γινώσκει θελὼν τί ἐκαστὸν δηλοῦται ἐκ τῶν οὕτως αἰσθητικῶς ἐπιτελουμένων. Ἐκθετέον δὲ καὶ αὐτὰς τὰς τοῦ ψαλμοῦ λέξεις, οὕτως ἀρχομένης. « Κύριε ὁ Θεός μου ἐπὶ σοὶ ἠλπισα, » κ. τ. λ.

Στ. β'. Τίς δὲ οὗτος, ἡ ὁ εἰπὼν, ὁ Σώζων οὐκ ἐστὶν πάρεξ ἐμοῦ; ὁ δὲ ἠληθῶς ζητῆσαι καὶ σωῖσαι τὸ ἀπολωλὸς, καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν. Ταῦτα δὲ δηλοῖ, ὡς ὁ Πατὴρ Θεὸς ὢν, σώζει διὰ Υἱοῦ Θεοῦ Λόγου ὄντος· ὅθεν οὐδὲ ἐν τοῖς προκειμένοις διαιρετέον τὴν θεότητα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, ὡς ἔδοξε τισιν (12).

Στ. γ'. Αεγέσθω καὶ οὕτως. Ὑψήλων ἐν τοῖς πέρασιν τῶν ἐχθρῶν ὀφθῆναι παρακαλεῖ τὸν Θεόν. Οὕτω γὰρ, φησί, τέλος ἔξει τὰ τῆς ἀδικίας, δι' ὧν ἐχθροὶ μοι, τυγχάνουσι. Λέγει δὲ ἂν καὶ πέρατα ἐχθρῶν τὰς ἀλαζονείας, ἐφ' ἃς φθάσαντες, τὸ βέβαιον ἔξιν ἐν τέλει σιν ἀρίστοις νομίζουσιν.

Στ. δ'. Μονονοῦχ κατὰ τὴν ἀκαχίαν καὶ δικαιοσύνην τὴν ἐμὴν, ἐπάγαγε σοὺ τὸ κρίμα· οὕτω γὰρ καὶ δικαιοθῆσομαι, ἀδικίας οὐκ εὐρισκομένης ἐν ταῖς πράξεσίν μου. Ἀκαχίαν δὲ ἐν τούτοις, φησὶν, οὐ τὴν εὐθείαν ἐκληπτέον, κατὰ τὰ γεγραμμένον.

⁷⁷ Isa. xlv, 21.

(12) Innuit Arianos, quibus vivente Didymo adhuc redundabat Alexandria.

« Ἀκαχοῦ πιστεύει παντὶ λόγῳ »· ἀλλὰ τὴν ἀπλό-
τητα τὴν δόλου καθαρεύουσιν· καθ' ὃ σημαίνονμενον
εἴρηται πρὸς τὸν Θεὸν ὑπὸ τοῦ ἁγίου· « Ἐμοῦ δὲ
διὰ τὴν ἀκακίαν ἀντελάβου »· καὶ τὸ, « Ἐν ἀκακίᾳ
μου ἐπορεύθην »· Φερομένου δὲ ἐν τισιν ἀντιγράφοις,
« Κρίνον με, Κύριε, κατὰ τὴν δικαιοσύνην σου »,·
ἐξηγητέον τὴν λέξιν οὕτως· « Ἔστι τις δικαιοσύνη
Θεοῦ ἀνθρώποις ἐφικτὴ, διαστελλομένη πρὸς δικαιο-
σύνην ὑποδεστέραν. Παῦλος γοῦν περὶ τῆς διαφορᾶς
τούτων γράφων περὶ Ἰουδαίων· « Μαρτυρῶ γὰρ αὐ-
τοῖς, » ἔφη, « ὅτι ζῆλον Θεοῦ ἔχουσιν, ἀλλ' οὐ κατ' ἐπί-
γνωσιν· ἀγνοοῦντες γὰρ τὴν τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην,
καὶ τὴν ἰδίαν θέλοντες στήσαι, τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ
Θεοῦ οὐχ ὑπατάγησαν. » Θεοῦ δὲ δικαιοσύνην λέγων,
τὴν εἰς πάντας τοὺς πιστεύοντας διὰ Ἰησοῦ Χρι-
στοῦ γινομένην· ἣν καὶ αὐτὸς ἔχειν ποθήσας, λέγει
πάντα ἀποπεπήμεναι δι' αὐτὸν Ἰουδαϊκῶς δίκαιος ὑπῆρ-
χεν, ἵνα εὐρεθῇ τὴν ἐκ Θεοῦ διὰ πίστεως δικαιοσύνην
ἔχων, καὶ μὴ τὴν ἑαυτοῦ· ταύτην καὶ τοὶ μαθηταῖς
ὑπαρχθῆναι ὁ Ἰησοῦς θέλων, εἶπεν πρὸς αὐτούς·
« Ἐάν μὴ περισσεύσῃ ὁμῶν ἡ δικαιοσύνη πλέον τῶν
Γραμματέων καὶ Φαρισαίων, οὐ μὴ εἰσελθῆτε εἰς
τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. » Ταύτης τῆς διαστολῆς
οὕσης, ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ,
κατὰ τὴν τοῦ Δεσπότης βούληται κριθῆναι· εἰδὼς ὡς
ἀποδίσσεται αὐτῷ εἰς σωτηρίαν τὸ οὕτω κριθῆναι.

Στ. ι'. « Ἐπὶ Θεῷ τὸ ἐξετάζειν καὶ ἐρευνᾶν καρδίας, »
οὐ τὸ ζητεῖν καὶ ἀνιχνεύειν ὅλοϊ, ἀλλὰ παντελεῖ
κατάληψιν ἔχειν. Νεφροὺς δὲ, ψυχῆς νοητὰς ἀκου-
στέον δυνάμεις. Ἀμέλει περὶ φαύλων εἴρηται· Ἐγ-
γὺς εἰ τοῦ στόματος αὐτῶν, πόρρω δὲ ἀπὸ τῶν
νεφρῶν. — Δυνάμει τοῦτο διδάσκει· εἰ τοὺς εὐθεῖς
τῇ καρδίᾳ σώζει, ἀπαιτῶ δίκαιαν βοήθειαν· παρ'
αὐτοῦ, ἔφη, σωθήσομαι, εὐθεῖαν καρδίαν ἔχων ἐκτὸς
οὐσαν παντὸς δόλου· διὸ καὶ ἐπὶ τῇ ἀκακίᾳ μου κρι-
θῆναι θέομαι.

Στ. ιε'. Ὁ ὠδινήσας ἀνομίαν, συνέλαβεν πόνον
ἐπὶ τῷ τεκεῖν ἀδικίαν· ταῦτα τὰ γεννήματα ἐλεθρον
τῷ κησάντι προξενεῖ κολασθησομένῳ δι' ἀνομίαν· καὶ
ἀδικίαν αὐτὸς ἐποίησεν· οἷς καταλλήλως, καὶ πόνον τὸν
ἐν τῇ κολάσει συλλήψεται, ἢ πόνον τὸν ἐπὶ τῷ ἁμαρ-
τάνειν· βαρυτάτη γὰρ καὶ ἐπαχθὴς ἡ τῆς ἀνομίας
ἐργασία παραβαλλομένη ταλάντῳ μολίδου· οὐδὲν γὰρ
κατωφερέστερον τῆς κακίας, ἀεὶ κάτω φεροῦσης τὸν
κατ' αὐτὴν ποιωθέντα. Εἴρηται τισιν ὡς διὰ τὸ ἀτα-
κτον τῆς κακίας, πρὸ τῆς συλλήψεως τῆς ὠδινήσεως
λεχθείσης· ἐπὶ γὰρ τῶν κουσῶν μετὰ τὴν σύλλη-
ψιν, ἡ ὠδιν, μεθ' ἣν τὸ τεκεῖν· ἐνταῦθα δὲ πρὸ τῆς
συλλήψεως ἡ ὠδιν ὀνόμασται, τῷ μηδὲν τῶν ἐν
κακίᾳ εἰρμὸν καὶ τάξιν ἔχειν. Εὖ δὲ καὶ τὸ προτε-
τάχθαι τῆς ἀδικίας τὴν ἀνομίαν· ἐκ ταύτης γὰρ ἀνο-
μος γεγώνως τις, οὐκ ἐστὶ ὑπὸ τὸν νόμον ἔστιν τῆς
δικαιοσύνης· ὡς λοιπὸν καὶ κατὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώ-
πων ἐπιτίθεσθαι ἐπὶ τὸ ἀδικεῖν αὐτούς. Εὐρίσκεται
τοῦτο μάλιστα περὶ τοῦ Κάιν· πρότερον γὰρ ἀνομος

A homo fidem adjungit omni verbo; sed simplicitas
potius doli pura ⁷⁸· quo sensu dictum est ab hoc
sancto viro: « Propter innocentiam meam suscepisti
me ⁷⁹. » Item: « In innocentia mea ambulavi ⁸⁰. »
Quod autem in quibusdam exemplaribus legitur:
« Judica me, Domine, secundum justitiam tuam ⁸¹. »
dictio sic est explananda: Est quædam justitia Dei,
quam homines assequi possunt, quæque abs
deteriore alia justitia distincta est. Paulus itaque
de harum differentia circa Judæos scribens: « Tes-
tor, » inquit, « illis quod zelum Dei habeant, sed
non secundum scientiam. Nescientes enim justitiam
Dei, suamque stabilire volentes, justitiæ Dei non
obediverunt ⁸². » Dei nimirum justitiam dicens il-
lam, quæ cunctis credentibus per Jesum Christum
datur: quam ipse quoque habere cupiens, omnibus
dicit valedixisse, quibus Judaice justus erat, ut
habere comperiretur illam quæ ex Deo est justiti-
am, nequaquam vero suam. Hanc discipulos quo-
que habere volens Jesus, aiebat eis: « Nisi abun-
daverit justitia vestra plus quam scribarum et pha-
risæorum, non intrabitis in regnum cælorum ⁸³. »
Age vero hac statuta differentia humanæ justitiæ
ab illa Dei, secundum Domini justitiam Psalmista
vult judicari: probe sciens, salutare sibi fore, ita
judicari.

VERS. 10. Cum de Deo sermo est, verba « exami-
nare corda atque scrutari » nequaquam denotant
querere et investigare, sed omnimodam potius
comprehensionem habere. Renes autem intelligere
oportet intellectuales animæ facultates. Certe de
stultis dictum est: Prope es ori eorum, sed re-
nibus procul. — Virtualiter hoc docet; si rectos
corde salvat, justum postulo auxilium. Ab ipso,
inquit, salvabor, quia rectum cor habeo et omni
dolo vacuum. Quamobrem secundum innocentiam
meam judicari rogo.

VERS. 15. Qui parturit iniquitatem, conceperat
laborem, ut pareret injustitiam. Partus hi perni-
ciem parienti inferunt, propter suam iniquitatem
atque injustitiam puniendo: quarum causa laborem
in pnnitione experietur, vel in ipso patrandō pec-
cato. Gravissima enim est et permolesta iniqui-
tatis operatio, et quæ plumbi talento comparari
queat ⁸⁴: nihil enim ponderosius est nequitia, quæ
semper ad ima inclinat hominem ipsa suffarcina-
tum. Aiant nonnulli, propter nequitia perturbatam
indolem, dictam esse parturitionem ante concep-
tionem; nam certe in gravidis post conceptionem fit
dolor, et post hunc partus: hic autem ante concep-
tionem dolor nominatur, quia nullum habet ne-
quitia ordinem vel sequelam. Bene item iniquitas
ante anarchiam nominatur. Namque iniquitate fa-
ciens homo transgressor, jam deinceps sub justitiæ
lege non est: imo et cæteris hominibus animum
intendit, ut eos injuria afficiat. Hoc in Cain præci-

⁷⁸ Prov. xiv, 15. ⁷⁹ Psal. xl, 15. ⁸⁰ Psal. xlv, 1, 11. ⁸¹ Psal. xxxiv, 21. ⁸² Rom. x, 2, 3.
⁸³ Matth. v, 20. ⁸⁴ Zach. v, 7.

pue compertum est : qui primo factus iniquus, quia non recte quæ Deo sacrificandæ erant divisit; deinde etiam injustitiam peperit, parricidalem manum fratri inferens ⁸⁵. Sed diabolo in primis conveniunt dictiones hæ, malorum origini, quia ante omnes iniquus injustusque fuit. Sane qui peccat primo se ipsum, deinde alium vel alios lædit; nam cum damnosum noxiumque sit peccatum, id ap- prime frigidat puteus aquam, ita frigidat animam nequitia ipsius ⁸⁷. Porro fovea sæpe in Scriptura pro nequitia sumitur, veluti : « Si cæcus cæco ductum præstet, ambo in foveam cadent ⁸⁸. » Namque et hoc loco intelligendi sunt magistri simul atque

Vers. 18. Qui a spe erga Dominum Deum suum psalmi initium fecerat, nunc in gratiarum actione desinit, ut par est; postulata consecutus, aut fiducialiter præstolans. Nam gratiarum actionem hic continet verbum *confitebor*; quare et *psallam* ei connectitur. Confiteatur autem non quolibet modo, sed secundum justitiam Dei : et psallit non perfunctorie, sed Domini altissimi nomini, ceu si illud invocatum, jam sibi impetraverit, quia celsus per sanctitatem et virtutem est. Nemo enim abjectus, sed is tantummodo qui pietate in altum elatus fuerit, Altissimi appellationem participat.

Vers. 1. Uniuscujusque hominis vita apud sacras Scripturas vinea appellatur. Idcirco etiam Nabuthes mori maluit, quam tyrannice spoliari ab illo qui ex ea hortum olusculorum facere, volebat ⁸⁹. Significat enim illa vinea hanc militentem vitam, praticam simul et theoreticam, quam improbi trahere ad temporalia volunt, atque ad cito marcescentia negotia, cujusmodi olera sunt; nam sicut olera, celeriter decident. De his vineis sponsa dicit : « Filii matris meæ pugnaverunt contra me; posuerunt me custodem in vineis; vineam meam non custodivi ⁹⁰. » Qui in hac vinea fructificat botros veritatis, uvam quoque fert; quam suo tempore decerpere oportet, et in torcularia congerere, ut compressa vinum efficiat cor hominis lætificans ⁹¹. Et alii quidem veritatis doctrinas, alii opera spiritalia germinant. Neque unum est torcular; multæ enim practicæ virtutes, et singularum fructui peculiare paratum est torcular : veluti ad pudicitiam torcular hi qui calibatum recto tenent suos fructus conferunt, nec non illi qui torum immaculatum servant; sic et ceteri. Multa etiam theoreticæ vitæ sunt torcularia, ad quæ deferunt dogmata ii qui

A γεγωνῶς, τῷ μὴ ὀρθῶς διαιρεῖν & ἔδει Θεῷ θύειν· ὕστερον καὶ ἀδικίαν ἔτεκεν, φονικῶς ἐπιθέμενος τῷ ἀδελφῷ. Μάλιστα δὲ τῷ διαβόλῳ προσοικειοῦνται αἱ φωναὶ αὐταί, ἀρχεκάκῳ ὄντι, διὰ τὸ πρὸ πάντων ἡυμνεῖναι (13) καὶ ἡδικεῖναι. Καὶ πᾶς δὲ ἀμαρτάνων πρῶτον ἑαυτὸν, εἰτα ἄλλον ἢ ἄλλους βλάπτει· ἐπιζημιον γὰρ καὶ βλαπτικὸν ἐν τῷ κακῷ, πρὸ πάντων τὸν μετέχοντα αὐτὸν ζημιῶσι καὶ βλάπτει. « Ἀφροσύνη γὰρ ἀνδρὸς λαμαίνεται τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ. » Ὅθεν προσφυῶς εἴρηται τὸ « Ἀμαρτάνοντας καταδιώξεται κακά. » Τίς δὲ ὁ λάκκος ἐν ᾧ ῥυξεν ὁ ψεγόμενος, ἢ ἣν ἐποίησεν κακίαν; Γέγραπται γὰρ περὶ ἀμαρτανόσης ψυχῆς· « Ὡς ψύχει λάκκος ὕδωρ, οὕτω ψύχει κακία αὐτῆς. » Βόθρος δὲ πολλοῦ τῆς Γραφῆς ἀντὶ κακίας λαμβάνεται· ὡς ἰδὲ, « Τυφλὸς τυφλὸν ἐὰν ὁδηγῇ, ἀμφοτέροι ἐμπεσοῦνται εἰς βόθρον. » Καὶ ἐνταῦθα γὰρ τοὺς ὕπ' ἀνοίας καὶ ἄλλης κακίας τυφλοὺς διδασκάλους καὶ μαθητὰς ἐκληπτέον.

B discipuli vecordia [et reliqua nequitia] cæcuscientes. Et. ιγ'. Ἀπὸ τοῦ ἐλπίζειν ἐπὶ Κύριον τὸν Θεὸν αὐτοῦ ἀρξάμενος τοῦ ψαλμοῦ, εἰς εὐχαριστίαν καταπαύει, ὡς εἰκὸς, τυχὼν τῶν αἰτηθέντων, ἢ πιστὸς προσδοκῶν αὐτά. Εὐχαριστίαν γὰρ δηλοῖ ἐνταῦθα τὸ ἐξομολογήσθαι. Διὸ καὶ συνέζευκται αὐτῷ τὸ ψαλῶ. Ἐξομολογείται δὲ οὐχ ὡς ἔτυχεν, ἀλλὰ κατὰ τὴν δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ· καὶ ψάλλει οὐ παρέργως, ἀλλὰ τῷ ὀνόματι Κυρίου τοῦ ὀφίστου· ὡς ἴδῃ σῶν ἐπικεκλημένον ἑαυτῷ αὐτό· διὸ καὶ ὕψηλός κατὰ ἀγιότητα καὶ ἀρετὴν ἐστίν. Οὐδεὶς γὰρ ταπεινός, ἀλλὰ μόνος ὁ ὑπὲρ εὐσεβείας μετεωριζόμενος, με- C ἔχει τῆς τοῦ Ὑψίστου προσηγορίας.

PSALMUS·VIII.

Et. α'. Ὁ γὰρ ἐκάστου βίος ἀμπελὼν κατὰ τὰς Γραφὰς καλεῖται· διὸ καὶ Ναβουθαί τεθνάναι μᾶλλον εἴλετο, ἢ τυραννικῶς ἀφαιρεθῆναι παρὰ τοῦ θελήσαντος κήπον· αὐτὸν λαγάνων ποιῆσαι. Ἦν γὰρ ἀμπελὼν περιμάχτος βίος, ὡν πρακτικὸς ἅμα καὶ θεωρητικὸς, ἐν πονηρῷ κατασπῆν εἰς πρόσκαιρα βούλονται καὶ ταχὺ μαρινόμενα πράγματα, ὅποια τὰ λάχανα· ὥσει λάχανα γὰρ ταχὺ ἀποπεσοῦνται. Περὶ τοιούτων ἀμπελῶνων ἡ νύμφη φησὶν· « Υἱοὶ μητρὸς μου ἐμαχέσαντο ἐν ἐμοί· ἔθεντό με φυλάκισαν ἐν ἀμπελώσιν· ἀμπελῶνα ἐμὸν οὐκ ἐφύλαξα. » Ὁ κατὰ τὸν τοιούτον ἀμπελῶνα καρποφορῶν βότρυς ἀληθείας, καὶ σταφυλὴν φέρει, οὗς ὅτε καιρὸς δρέψασθαι προσήκει καὶ εἰς ληνοὺς ἀπαγαγεῖν, ὡς ἂν ἐκθλιθέντα οἶνον ποιήσωσι τὸν εὐφραίνοντα καρδίαν ἀνθρώπου· τῶν μὲν ἀληθείας θεωρήματα, τῶν δὲ ἔργα καρποφορούντων πνευματικά. Οὐ μίᾳ δὲ ἡ ληνός· πολλὰ γὰρ αἱ πρακτικὰ ἀρεταί, καὶ τοῦ καρποῦ ἐκάστης οἰκεία τις ἔσται ληνός· οἷον ἐπὶ τὴν τῆς σωφροσύνης ληνὸν οἱ ἀγαμίαν κατορθώσαντες φέρουσι τοὺς καρποὺς, καὶ οἱ κοίτην τηροῦντες ἀμίαντον· οὕτως ἐπὶ τῶν ἄλλων· πλείους δὲ καὶ τοῦ θεωρητικοῦ βίου τυγχάνουσιν αἱ ληνοί, εἰς ἃς τὰ

⁸⁵ Gen. iv, 7 sqq. ⁸⁶ Prov. xix, 5. ⁸⁷ Prov. xiii, 21. ⁸⁸ Jer. vi, 7. ⁸⁹ Matth. xv, 14. ⁹⁰ III Reg. xxi, 2 sqq. ⁹¹ Cant. i, 5. ⁹² Psal. ciii, 15.

δόγματα φέρουσιν οἱ καρποφοροῦντες τῆς ἀληθείας τὰ θεωρήματα. Ταῦτα δὲ φαμεν, οὐκ ἀναιροῦντες τῶν ἀρετῶν τὴν ἀντακολούθησιν, ἀλλ' ἐπεὶ μὴ πρὸς πάσας οἱ μετιόντες ῥοπὴν ἔχουσιν· ἀφ' ἧς δὲ μᾶλλον ἕκαστος μετέχει, τὸ γινώρισμα φέρεται. Διάφοροι γάρ καὶ ἐν Εὐαγγελίοις ἐντεῦθεν εἰσιν οἱ μακαρισμοί. Ἀλλὰ καὶ ἐν ἀριθμῷ οἰκείῃ ἡ ψόδῃ αὐτῇ τέτακται, οὕσα ὁγδόη· ἔχει γὰρ συμφωνίαν πολλὴν πρὸς τὴν ἀναστάσιμον ἡμέραν τοῦ Κυρίου· ἐν ἣ τρυγετὸς πολλῶν ἀμπέλων γέγονεν, ἀποσταλέντων τῶν μαθητῶν μαρτυρῆσαι τῷ ἀναστάντι ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς.

Πάλαι μὲν οὖν ἐβρέθη περὶ Θεοῦ· « Ἐν τῷ Ἰσραὴλ μέγα τὸ ὄνομα αὐτοῦ· νῦν δὲ πεπληρωται περὶ αὐτοῦ ἡ λέγουσα προφητεία· « Πάντα τὰ ἔθνη δουλεύουσιν αὐτῷ· αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ τῶν ἐθνῶν προσδοκία. Διὸ καὶ θαυμαστὸν αὐτοῦ παρὰ πᾶσι τοῖνομα· καὶ τὴν αἰτίαν ἐπάγει, τὴν ἀνάληψιν τὴν αὐτοῦ· « Ἐμεγάλυνε γὰρ ἐπὶ πᾶν τὸ ὄνομα τὸ ἅγιον αὐτοῦ, » ἐν ἄλλῳ λέγει ψαλμῷ. Οὐκ ἄλλη δὲ τῆς οἰκονομίας αὐτοῦ ἡ ἐπαρθεῖσα μεγαλοπρέπεια. Τί γάρ ἐστιν ἐν αὐτῇ μὴ ἔχον ἐν μεγάλοις τὸ πρέπον; Αὐτῇ τοίνυν ἐπήρθη, καθίσαντος ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλοσύνης ἐν ὑψηλοῖς, μετὰ τὸ καθαρισμὸν τῶν ἁμαρτιῶν πεποιημέναι· οὕτω νοητέον, καὶ ὑψηλότερον αὐτὸν τῶν οὐρανῶν γεγονέναι μετὰ τὴν ἀνάστασιν. Νῆπιοι δὲ πάντες οἱ προσελθόντες τῇ πίστει, νηπιάζοντες τῇ κακίᾳ. Τοῖς ἐστὶ δὲ θηλάζοντας οἱ νηπιάζοντες ὑπερέβησαν ἡλικίᾳ, καὶ τούτοις τὸ μετὰ τὸ γάλα βρῶμα κατάλληλον· τοιοῦτοι δὲ πάντες οἱ στραφέντες καὶ γενόμενοι ὡς τὰ παιδία.

Στ. δ'. Ἔστι δὲ τοῖς ἀκριβῶς κατανοοῦσι προσδοκία τοῦ δύνασθαι μαθεῖν τοὺς οὐρανοὺς καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς τίνα τρόπον τεθεμελιωται πρὸς οὐσίαν ἐλθόντα. Λέγοις δ' ἂν καὶ οὐρανοὺς τοὺς τὰ ἄνω φρονούντας, καὶ οὐ τὰ πρόσκαιρα· οὗτοι γὰρ οἱ οὐρανοὶ διηγούνται δόξαν Θεοῦ· σελήνην δὲ τὴν Ἐκκλησίαν· καὶ ἀστέρας τοὺς ἀκούσαντας, « Ὑμεῖς τὸ φῶς τοῦ κόσμου· » ὡς εἶναι ταυτὸν νοῦτο τῷ τοῖς ἀνθρώπους ἔργα εἶναι τῶν τοῦ Θεοῦ χειρῶν· « Ἔργα γὰρ, φησί, τῶν χειρῶν σου εἰσιν οἱ οὐρανοί. » Εἰ μὴ τις λέγει τὰ μεγαλοφύεστερα τῶν κτισμάτων Θεοῦ γενέσθαι χερσίν, κατὰ δ' ἄλλα δακτύλοις αὐτοῦ. Σαφηνίζων δὲ ὡς κατὰ τὸ σῶμα τὸν ἀνθρώπον λαβέν, ἐπάγει τὸ, « ἡ υἱὸς ἀνθρώπου. » Κατὰ σῶμα γάρ, οὐ κατὰ ψυχὴν, υἱὸς τις ἀνθρώπου ἐστίν. Μεθ' οὖν (14) δεικνύς τὴν λογικὴν οὐσίαν, ταύτης τὸ μέγεθος ἐπιφέρει.

Στ. ε'. Οὐκ εἶπε δὲ ὅτι, Ἐπλάσας αὐτὸν, οὐ γὰρ περὶ δημιουργίας, ἀλλὰ προνοίας νῦν διαλέγεται. Ἐκτραγυθεῖ δὲ πολλάκις ἡ Γραφή τὴν ἀνθρωπίνην εὐτέλειαν· « Ἀνθρώπος γὰρ, φησίν, « ματαιώθητι ὡμοιώθη· αἱ ἡμέραι αὐτοῦ ὡς σκιά παράγουσι· » καὶ πάλιν· « Ἀνθρώπος, ὡσεὶ χόρτος αἱ ἡμέραι αὐτοῦ· ὡσεὶ ἄνθος τοῦ ἀγροῦ, οὕτως ἐξανθήσει· ὅτι πνεῦμα

veritatis theorematum germinant. Jam vero hæc dicimus, haud perimentes virtutum nexum atque sequelam; sed quia non ad omnes virtutes cuncti inclinantur: ideo quam quisque magis participat, ex ea peculiariter inclarescit. Hinc etiam in Evangeliiis diversæ sunt beatitudines. Sed et in proprio numero ode hæc ponitur, quæ est octava; habet enim congruentiam multam cum resurrectionis Dominica die, in qua vinearum multarum vindemia fuit, quia missi fuerunt discipuli ad dandum ei qui resurrexerat testimonium usque ad extrema terra.

Olim quidem de Deo dictum fuit: « In Israel magnum nomen ejus »; » at nunc impletum est de illo vaticinium, quod dicit: « Omnes gentes servient ei »²². Ipse enim est expectatio gentium. Idcirco B admirabile est apud omnes nomen ejus. Cujus rei causam esse dicit ejusdem assumptionem: « Quoniam magnificavit super omne nomen sanctorum suum »²³, » in alio psalmo ait. Non est autem alia præ ejus incarnatione elevata magnificentia. Quid enim in ipsa est nisi magnificentissimum? Ipsa igitur exaltata est, illo post expiationem peccatorum sedente ad dexteram majestatis in excelsis; et sic intelligendum illud, quod nempe post resurrectionem cælis excelsior factus sit²⁴. Infantes vero sunt omnes, qui accedentes ad fidem, parvuli sunt malitia. Illos tamen lactentes, hi qui parvuli sunt, ætate superant, estque ipsis, post lac, cibus dandus idoneus. Istiusmodi autem sunt omnes qui conversi sunt, et effecti tanquam parvuli.

Vers. 4. His qui sedulo speculantur, spes quædam est cognoscendi cælos et in eis contenta, et quemadmodum fundata sint cum primo coeperunt existere. Potes etiam dicere cælos homines qui superna sapiunt et non temporalia. Namque hi reapse cæli enarrant gloriam Dei²⁵. Lunam potes intelligere Ecclesiam. Sidera illos qui audierunt: « Vos estis lux mundi »²⁶. Quare perinde est ac si dicat homines esse opera manuum Dei. « Opera enim manuum tuarum sunt cæli »²⁷. Nisi forte dicit grandiora opera creaturas esse manu um Dei; reliqua, digitorum ejusdem. Ut autem ostendat se de hominis corpore loqui, addit: « aut filius hominis. » Nam corpore non anima quisque est hominis filius. Postea rationalem substantiam esse denotans, hujus præstantiam subjungit.

Vers. 5. Non dixit, Formasti eum; neque enim de creatione sed de providentia nunc loquitur. Deplorat autem sæpenumero Scriptura humanam vilitatem: « Homo » enim, inquit, « vanitati similis factus est; dies ejus sicut umbra prætereunt »²⁸; » et rursus: « Homo, sicut fenum dies ejus; sicut flos agri, ita efflorescit; quia spiritus pertransit in illo,

²² Psal. LXXV, 2. ²³ Psal. LXXI, 11. ²⁴ Psal. IV, 4. ²⁵ Hebr. VII, 26. ²⁶ Psal. LXXIII, 2. ²⁷ Matth. V, 14. ²⁸ Psal. CI, 26. ²⁹ Psal. CXLIII, 4.

(14) Forte legendum μεθ' οὗ, vel μεθ' οὗ. EDIT. PATROL.

et non sues stet, et non cognoscetur amplius locus ejus ¹.

VERS. 8. Videsis quid sequitur. Haud cunctis prorsus mortalibus animantibus imperare homo dicitur, sed cicuribus: non enim monocerotum dominatur, neque aliis validis ac silvestribus, tanquam cicuribus, dominari affirmatur, ut patet ex his verbis: « Oves et boves et pecora campi, » etc. Atque hæc præclara dicta puto; etenim ante transgressionem, feris quoque imperabat homo. Imo justi homines post transgressionem quoque his imperitaverunt; veluti Daniel in leonum lacum coniectus, nullumque ab his detrimentum passus ². Item Paulus colubrum manu sua excussit in ignem ³. Feræ enim silvestres, inquit, pacificæ erunt tibi. Præterea in jumentis agri comprehendantur etiam feræ ut ex genesi discimus.

VERS. 10. « Domine noster, quam admirabile est nomen tuum in universa terra! » Decebat canticum in Salvatoris resurrectione dictum, similem initio habere finem. Nam reapse et incipiens et desinens, eadem locutione utitur, docente Spiritu, ut initio finis respondeat. Denique verba, « Quam admirabile est nomen tuum, » consonant illis: « Universa terra adoret te, tibi que psallat ⁴. »

Filii vocabulum in multis Scripturæ locis indefinite ponitur. Certe cum non adjicitur cujusnam sit filius, constat hunc esse Salvatorem, qui sæpe sic est ostensus ac nominatus. Itaque in Epistola ad Hebræos Paulus: « Christus, inquit, tanquam filius in domo sua, cujus domus nos sumus ⁵; » et rursus: « In fine dierum horum locutus est nobis in Filio ⁶. » Tum et ipse Salvator de se in Evangelio: « Si ergo vos Filius liberaverit, vere liberi eritis ⁷. » Bene insuper dictio « in finem » ad præsens victorale canticum refertur; namque hujusce finis causa advenit Salvator; de quo Princeps apostolorum scribit: « Reportantes finem fidei salutem animarum; de qua salute exquisierunt atque scrutati sunt prophætæ ⁸. » Et paucis interjectis: « Prænuntiantes quæ in Christo sunt passionibus, et posteriores glorias ⁹. » Fortasse Judæi de Abessalomo Psalmistæ filio titulum loqui dicent; quem tamen non bene interpretari arguuntur, quippe qui ubique ob omisam Scripturarum scrutationem peccant. Nam quid probabile dicere habent de dictione « pro occultis ¹⁰ » nisi forte de occulta Abessalomi conjuratione dictionem « pro occultis ¹¹ » positam aiunt. Atqui admodum fatue hoc ab ipso dicitur.

VERS. 2, 5. (Theodoret, simulque Origenis, ac Didymi.) Perfectorum hominum mos est totum suum Deo cor offerre, eique universam mentem

A διήλθεν ἐν αὐτῷ, καὶ οὐκ ὑπάρξει, καὶ οὐκ ἐπιγνώσεται ἐν τὸν τόπον αὐτοῦ. »

Στ. η'. Ὅρα τὴν ἀκολουθίαν· οὐ καθάπαξ πάντων θνητῶν ζώων ἀρχεῖν τίθεται, ἀλλὰ τῶν ἡμέρων οὐ γὰρ κρατεῖ μονοκέρωτος, οὐδὲ τῶν ἄλλων ἰσχυρῶν τε καὶ ἀγρίων παρίσταται ὡς ἡμέρων ἀρχεῖν, ἐκ τοῦ· « Πρόβατα καὶ βόας πάσας, ἐν δὲ καὶ τὰ κτήνη τοῦ πεδίου, » καὶ τὰ ἐξῆς. Νομίζω τοῦτο καλῶς εἰρησθαι· πρὸ γὰρ τῆς παραβάσεως, καὶ τούτων ἦρχεν ὁ ἀνθρώπος· οἱ δίκαιοι δὲ καὶ τούτων μετὰ τὴν παράστασιν ἀρχοῦσιν· ὡς Δανιὴλ ἐν τῷ λάκκῳ τῶν λεόντων βληθείς, καὶ μηδεμίαν ἐξ αὐτῶν ὑποστάς βλάβην· καὶ ὁ Παῦλος τὴν ἐχιδναν τῆς ἑαυτοῦ χειρὸς ἐκτινάξας ἐπὶ τὴν πυρὰν· θῆρες γὰρ ἀγριοί, φησὶν, εἰρηνεύουσιν σοι. Πρὸς δὲ τούτοις διὰ τῶν κτηνῶν τοῦ πεδίου περιεληπτὰ καὶ τὰ θηρία, ὡς ἐν τῇ γενέσει μαμαθήκαμεν.

Στ. ι'. « Ὁ Κύριος ἡμῶν, ὡς θαυμαστὸν τὸ ὄνομα σου ἐν πάσῃ τῇ γῇ! » Ἐρεπεσθὲν ἐπὶ ἀναστάσει τοῦ Σωτῆρος λεγομένην ὥδην ὅμοιον ἔχειν τῇ ἀρχῇ τὸ τέλος· καὶ γὰρ ἀρχόμενος καὶ λήγων, τῇ αὐτῇ χέχρηται λέξει, διδάσκοντος τοῦ Πνεύματος, τὴν ἀρχὴν τῷ τέλει καθ' ὑποκείμενον εἶναι. Συνάδει τὸ, « Ὁς θαυμαστὸν τὸ ὄνομα σου ἐν πάσῃ τῇ γῇ! » καὶ τὸ, « Πᾶσα ἡ γῇ προσκυνήσάτωσάν σοι καὶ φάλατῶσάν σοι. »

PSALMUS IX.

Στ. α'. Ἐν πολλοῖς δὲ τῆς Γραφῆς ἀορίστως εἴρηται· μὴ προσκειμένου δὲ τοῦ, τίνας οὐδὲς ὑπάρχει, φανερόν ἐστι ὁ Σωτὴρ ἐστίν, δηλούμενος πολλοῦ οὕτως ὀνομαζόμενος. Ἐν γοῦν τῇ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῇ ὁ Παῦλος, « Χριστός, εἶπεν, ὡς Υἱὸς ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ, οὐ οἶκός ἐσμεν ἡμεῖς. » Καὶ πάλιν· « Ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν τούτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν Υἱῷ. » Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Σωτὴρ περὶ ἑαυτοῦ ἐν Εὐαγγελίῳ· « Ἐάν οὖν ὁ Υἱὸς ὑμᾶς ἐλευθερώσῃ, ἐλευθεροί ἐσσεθε. » Εὐ δὲ καὶ τὸ εἰς τέλος, ἀναφορὰν ἔχει πρὸς τὴν προσκειμένην ἐπινίκιον ὥδην· τοῦ γὰρ τέλους ἐκείνου χάριν ἐπέδημησεν ὁ Σωτὴρ· περὶ οὗ ὁ πρόκριτος τῶν ἀποστόλων γράφει· « Κοιμίζόμενοι τὸ τέλος τῆς πίστεως σωτηρίαν ψυχῶν· περὶ ἧς σωτηρίας ἐξεζήτησαν καὶ ἐξηρέυνησαν προφῆται. » Καὶ μετ' ὀλίγα· « Προμαρτυράμενοι τὰ εἰς Χριστὸν παθήματα καὶ τὰς μετὰ ταῦτα δόξας. » Ἰσως Ἰουδαῖοι περὶ τοῦ Ἀβεσσαλώμ δντος υἱοῦ τοῦ Ψάλλοντος ἐροῦσιν τὴν ἐπιγραφὴν εἶναι, ἐλεγχόμενοι ὡς οὐ καλῶς αὐτὴν ἐξειλῆφασιν, ἀτε διὰ πάντων ἐσφαλμένοι τῷ μὴ ἐρευνᾶν τὰς Γραφάς. Τί γὰρ καὶ πειθάνον εἰπεῖν ἔχουσιν εἰς τὸ, « περὶ τῶν κρυφίων; » εἰ μὴ ἄρα περὶ τῶν κρύβδην γενομένων σχέψεων τοῦ Ἀβεσσαλώμ ἐροῦσιν τὰ « ὑπὲρ τῶν κρυφίων » κείσθαι· ἔχει δὲ πολλὴν εὐθιαν τὸ λεγόμενον ὑπ' αὐτῶν.

Στ. β', γ'. (Θεοδώρητου, ὁμοῦ Ὀριγένους, καὶ Διδύμου.) Τῶν τελείων ὄντων τὸ πᾶσαν ἀνατιθέναι τῷ Θεῷ τὴν καρδίαν, καὶ πᾶσαν αὐτῷ καθιεροῦν τὴν

¹ Psal. cii, 15, 16. ² Dan. xiv, 30 sqq. ³ Act. xxviii, 2 sqq. ⁴ Psal. lxxv, 4. ⁵ Hebr. iii, 6. ⁶ Hebr. i, 12. ⁷ Joan. viii, 35. ⁸ I Petr. i, 9, 10. ⁹ ibid 11.

διάνοιαν « Ἀγαπήσεις γὰρ, φησὶ, Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς δυνάμεως σου. » Ὁ δὲ μὴ οὕτω διακειμένος, οὐ δύναται εἰπεῖν ἀληθεύων, « Ἐξομολογήσομαι σοι, Κύριε, ἐν ὅλῃ καρδίᾳ μου. » Ὁ δὲ προφήτης, πνευματικοῖς ὀφθαλμοῖς τὰ ἐσόμενα προειδώς, οὐκ ἐξομολογεῖται μόνον « ἐν ὅλῃ καρδίᾳ, » ἀλλὰ καὶ διηγείται αὐτοῦ « πάντα τὰ θαυμάσια, » κοινωνοῦς τοὺς ἀκούοντας τῆς ὑμνῳδίας ποιούμενος. Ἀνατραπέγτων γὰρ τῶν ἐχθρῶν μου ὀπίσω μου καὶ ἀπολομένων ἐκ προσώπου σου, τὰς σὰς ἔδους εὐεργεσίας διατελῶ καὶ « εὐφραίνόμενος ἐν σοὶ » τῷ Θεῷ μου, ἔχων χαρὰν τὸν καρπὸν τοῦ πνεύματος. « καὶ ψαλῶ τῷ ὀνόματί σου » ὑψηλῶς καὶ ἐκπλημένως θεωρήσας ἃ διηγῶμαι θαυμάσιά σου. Ταῦτα δὲ ὁ προφήτης ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπείας διεξέρχεται φύσεως, ἅτε δὴ τοῦ ἀλάστορος ἀπαλλαγείσης, καὶ τὴν ἐλευθερίαν διὰ τῆς θείας φύσεως δεξαμένης. Οὐ γὰρ ὡς τινες ὑπέλαβον ἐξ αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος οὗτος εἰρηται ὁ ψαλμὸς, ἀλλὰ μᾶλλον πρὸς αὐτὸν ὡς πρὸς εὐεργέτην ὑπὸ τῶν εὐ πεπονθότων, ὡς αὐτὰ διδάξει τὰ ῥήματα, « Ὅτι ἐποίησας τὴν κρίσιν μου καὶ τὴν δίκην μου. » Τίνα τρόπον; « Ἐκάθισας ἐπὶ θρόνου ὁ κρίνων δικαιοσύνην. » Καὶ ψῆγον ὅποیان ἐξήνεγκεν; « Ἐπετίμησας ἔθνεσιν, καὶ ἀπώλετο ὁ ἀσεβής. » τὸ δνομα αὐτοῦ ἐξήλειψας εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Οὐ γὰρ ἡνέσχου, φησὶν, ἐπὶ πλείστον περιδεῖν τῶν ἀνθρώπων τὴν φύσιν ὑπὸ τοῦ μικροῦ τυράννου δουλουμένην κακῶς· ἀλλ' οἷόν τις δικαστὴς ἐπὶ θρόνου τινὸς ὑψηλοῦ καὶ φοβεροῦ βήματος προκαθίσας, τοιαύτην αὐτῷ τιμωρίαν ἐπήνεγκας· ὥστε λήθῃ παντελεῖ τούτου παραδοθῆναι τὴν μνήμην. Τὸ δὲ, « Ἐπετίμησας ἔθνεσιν, καὶ ἀπώλετο ὁ ἀσεβής, » ταύτην ἔχει τὴν διάνοιαν· διὰ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων, καὶ τῶν μετ' ἐκείνων τῶν τῆς ἀληθείας κηρύκων, προσήνεγκεν τοῖς ἔθνεσιν τὰ θεὰ διδάγματα· ἐκείνων δὲ δεξαμένων, καὶ τῆς κλήτης ἀπαλλαγέντων, ἀπώλετο ἀσεβής, τοὺς ἀπατωμένους καὶ προσκυνοῦντας οὐκ ἔχων. Οὕτω Βαρνάβας καὶ Παῦλος θύσαι πειραθεῖσαι Λυκάσιν ἐπετίμησαν βοῶντες· « Τί ποιεῖτε, ἄνδρες; Καὶ ἡμεῖς ὁμοιωπαθεῖς ὑμῖν· ἐσμεν ἄνθρωποι, ἀπὸ τούτων τῶν ματαίων πρὸς τὸν Θεὸν ὑμᾶς ἐπιστρέφοντες. » Οὕτω Γαλάταις ὁ μακάριος ἐπετίμησεν Παῦλος βοῶν· « Ὁ ἀνόητος Γαλάται, τίς ὑμᾶς ἐδάσκαλεν, οἷς κατ' ὀφθαλμοῦς Ἰησοῦς Χριστὸς προσεγράφη ἑσταυρωμένος; » Οὕτω Κορινθίους· « Ὅπως ἀκούεται ἐν ὑμῖν πορνεία, ἥτις οὐδὲ ἐν τοῖς ἔθνεσιν ὀνομάζεται; » — « Ἐπετίμησας » τοίνυν ἔθνεσιν, καὶ ἀπώλετο ὁ ἀσεβής, τὸ δνομα αὐτοῦ ἐξήλειψας εἰς τὸν αἰῶνα καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. παντελεῖ παρεδόθησαν ὡς μηδένα τῶν νῦν ἀνθρώπων

Στ. ς'. Ἡ τοιαύτη χάσις χριτὴν αὐτὸν σημαίνει, ἀλλ' οὐ τὴ ἐπὶ τινος καθέδρας ἰδρύσθαι. Ἐπίστησον, εἰ χώραν ἔχει ἐτι εἰπεῖν, ἐπιτιμηθέντων τῶν ἐθνῶν, ἀπόλλυσθαι ἀσεβῆ τὸν θεὸν τρόπον αὐτῶν, ὥστε μηκέτι χρηματίζειν αὐτούς. Συμῆσεται δὲ τοῦτο, πλη-

A dicare. « Diliges » enim, inquit, « Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex tota virtute tua ». Qui autem non est ita affectus, haud potest vere dicere : « Confitebor tibi, Domine, toto corde meo. » Propheta autem spiritalibus oculis futura praevidens, non confitetur solum « toto corde, » sed etiam enarrat illius « mirabilia omnia, » participes hymnodiae faciens auditores omnes. Nam post me profligatis inimicis cunctis, et coram me pereuntibus, tua pergam beneficia canere : atque « in te laetabor » Deo meo, fructum spiritus habens gaudium : « psallamque nomini tuo » sublimiter elata voce, tua quae concelebro mirabilia demirans. Haec propheta pro humana eloquitur natura, quae et ex malo daemone erepta est, et libertatem a divina natura accepit. Non enim, ut nonnulli existimarunt, ab ipso Salvatore psalmus hic recitatur, sed potius ad eum dicitur ab his qui beneficio usi sunt, ut ipsa verba demonstrant : « Quia fecisti iudicium meum et causam meam. » Quonam modo ? « Sedisti super thronum qui iudicas iustitiam. » Quamnam vero sententiam intulit ? « Increpasti gentes, et periit impius ; nomen ejus delevisi in aeternum. » Non enim passus es, inquit, diutius negligere humanam naturam, ab acerbo tyranno malo servitio oppressam ; sed iudicis instar celso in throno tremendoque tribunali sedens, hanc ei poenam decrevisi, ut ipsius memoria sempiternae oblivioni tradatur. Jam verba « Increpasti gentes, et periit impius » hanc habent significationem, nempe per sacros apostolos, et illorum successores veritatis praecones, obtulit gentibus divinas doctrinas ; quibus has recipientibus, et ab errore discedentibus, periit impius, nullos jam errore deceptos et adoratores habens. Sic Barnabas atque Paulus ad Lycaonas sibi sacrificare volentes cum increpatione inclamarunt : « Quid agitis, o viri ? Nos quoque vestri similes sumus mortales homines, et ab his vanitatibus ad Deum vos convertimus ». Ita Galatas beatus increpuit Paulus clamans : « O insensati Galatae, quis vos fascinavit, quibus ante oculos Jesus Christus praescriptus fuit crucifixus ? » Sic Corinthiis : « Omnino auditur inter vos fornicatio, quae ne inter gentes quidem nominatur ». « Increpasti » igitur « gentes, et periit impius ; nomen ejus delevisi in aeternum, et in saeculum saeculi. » Abolita omnino sunt initiationes illae, et perpetuae oblivioni traditae, ita ut jam nemo impietatis mysteria nunc cognoscat.

Ἐσέσθησαν γὰρ πιντελῶς αἱ τελεταί, καὶ λήθῃ εἶδέναι καὶ τῆς ἀσεβείας μυστήρια.

VERS. 6. Sessio hujusmodi eum iudicem esse significat, non autem supra cathedram aliquam sedentem. Et videsis utrum adhuc dicere liceat : increpatis gentibus, irreligiosos illarum mores perire, ita ut jam nullatenus supersint. Hoc autem eveniet,

¹⁰ Luc. x, 27. ¹¹ Act. xiv, 14. ¹² Gal. iii, 1. ¹³ I Cor. v, 1.

cum illud antea dictum complebitur : « Via impiorum peribit ¹⁵. »

Origenis et Didymi. Verbum increpasti, emendationem denotat, quod constat ex verbis argue, increpa, commune. Videlicet utilitatis causa increpationem fieri apparet.

VERS. 7. Frameæ inimici fortasse sunt hæreticæ doctriinæ, et nequitiae singulæ, quæ defecerunt, ita ut jam non possint civitates quas occupabant tueri, quæ et ipsæ destruuntur. Sunt autem turbarum instar civitates impie constitutæ et administratæ. Nam de illarum fundatore scriptum est : « Qui ædificat urbes in sanguinibus, qui extruxit civitates in nequitia ¹⁶; » nam materia illarum iniquitates, et effusio sanguinis scandalizantium est. Has destruxit adventu suo Salvator, inimicum profligans qui urbes tyrannice retinere volebat, quas se possidere putabat. Jam qui præclarum hoc facinus sublimi oculo spectant, victori plaudentes, una veluti voce, gratiarum actionem concinunt, ita exordientes : Domine Deus, laudabo te, celebrabo nomen tuum, quia mirabilia opera fecisti, consilium antiquum verum. Ita, Domine! quoniam civitates foveam effecisti, urbes impiorum in æternum non ædificantur. Et vides num irreparabilis Hierosolymorum ruina denotetur, postquam Salvator ibi fuit crucifixus, et cives illi deinceps impiorum in numero habiti propter Domini cædem. « Cum sonitu, » id est non sine militari clamore vincentibus.

VERS. 8. « Paravit in judicio thronum suum; et ipse judicabit orbem terræ in æquitate : judicabit populos in justitia. » Admonent hæc ut a malitia atque impietate recedamus, et virtutem pietatemque sequamur. Nam quis cordatus, si modo his credat, non extimescat ne in manus incidat juste rectoque judicantis propter suos vituperabiles actus et impias cogitationes? Etenim tali sub judice damnationem non vitabit.

VERS. 10. Rem hanc demonstrat, quod ab ipso Deo dictum est : « Tempore acceptabili exaudivi te ¹⁷; » item quod in nonagesimo [centesimo] primo psalmo ita se habet : « Tu consurgens misereberis Sionis, quia tempus miserendi ejus, quia venit tempus. »

VERS. 11. « Et sperent in te qui agnoscunt nomen tuum; quia non dereliquisti quærentes te, Domine ¹⁸. » Videlicet humanæ spei cuilibet superiores effecti. Nam cognitionem nominis tui perfectam habentes, nulli alteri rei confidunt. Deum autem quæruni illi, qui omnia ab eo sibi fieri volunt, quæ ipsi viribus propriis comparare nequeunt. Quamobrem ab illo non derelinquuntur : quod verbum pie atque prudenter intelligendum est; nam si quis putet non derelinqui a Deo hominem, qui mundanis in rebus prospere agat, fallitur : etenim complures impii ita se habent. Secus, Abelem fuisse derelictum

A roumènou tou prôteprou eirhménou, êxontos outwos : « Oûdês áσεβων áπωλεΐται. »

Ἀριγέτους καὶ Διδύμου. Τὸ ἐπιτίμησας διόρθωσιν σημαίνει ὅπερ δῆλον ἐκ τοῦ ἐλεγεον, ἐπιτίμησον, παρακάλεσον· δηλοῦται γὰρ ὅτι ἐπ' ὠφέλειά ἐστὶν ἡ ἐπιτίμησις.

Στ. ζ'. Ρομφαίαι δὲ τοῦ ἐχθροῦ εἰεν ἂν ἰσως αἱ αἰρετικαὶ διδασκαλίαι, καὶ αἱ κατ' εἶδος κακίαι, αἱ τινες ἐξέλιπον, ὥς μηκέτι δύνασθαι ὑπεραγωνίζεσθαι ὧν εἶχον πόλεων, καὶ αὐταὶ καθαιρεθήσονται· ἀθροίσματα δὲ αἱ πόλεις παρανόμως συστάσαι καὶ διοικούμεναι· γέγραπται γὰρ περὶ τοῦ ἰδρυσαμένου αὐτῶν ὡς « εἰς οἰκοδομῶν πόλεις ἐν αἱμασιν, καὶ ἐτοιμάζων πόλεις ἐν ἀδικίαις »· ἡ γὰρ ὕλη αὐτῶν ἀδικήματα, καὶ ἐκχυσις αἱμάτων τῶν σκανδαλιζομένων ἐστίν. Ταύτας καθαιρεῖ ἐπιδημήσας ὁ Σωτὴρ, καθελὼν τὸν ἐχθρὸν τυραννικῶς κρατεῖν θέλοντα, ὧν ἔρετο ἐσχηκέναι πόλεων. Οἱ ταύτην τὴν ἀνδραγαθίαν ὁμῶς θεασάμενοι ἐσχηματίζοντες τὸν ἀριστέα φασιν, ὡς ἐκ μῖδος φωνῆς τὴν χαριστήριον προφέροντες φωνὴν, ἀρχόμενοι ὧδε· « Κύριε, ὁ Θεός μου, δοξάσω σε, ὁμνήσω τὸ ὄνομά σου· ὅτι ἐποίησας θαυμαστὰ πράγματα, βουλὴν ἀρχαίαν ἀληθινήν. Γένοιτο, Κύριε, ὅτι ἐθῆκας πόλεις εἰς χῶμα, πόλεις τῶν ἀσεβῶν εἰς τὸν αἰῶνα οὐ μὴ οἰκοδομηθῇ. » Ἐπίστησον εἰ σημαίνει τὸ ἀνέγερτον πῶμα τῆς Ἱερουσαλὴμ, τοῦ Σωτῆρος ἐν αὐτῇ σταυρωθέντος, τῶν πολιτῶν αὐτῆς ὄντων λοιπὸν ἀσεβῶν διὰ τὴν Κυριοκτονίαν. Τὸ « μετ' ἤχους, » ἀντὶ τοῦ, οὐ σὺν ἐρημίᾳ ἀλλαγμοῦ νικησάντων τὸ κατόρθωμα ὑπῆρκεται.

Στ. η'. « Ἡτοίμασεν ἐν κρίσει τὸν θρόνον αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς κρινεῖ τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ· κρινεῖ λαοὺς ἐν εὐθύτῃ. » Προτρέπει τὰ προκείμενα ἀναχωρῆσαι μὲν κακίας καὶ δυσσεβείας, προσελθεῖν δὲ ἀρετῇ καὶ εὐσεβείᾳ. Τίς γὰρ νοῦν ἔχων, πιστεύσας τοῖς οὕτως εἰρημένους, οὐ φοβηθήσεται μὴ ὑποπέση τῷ κρίνοντι ἐν δικαιοσύνῃ καὶ εὐθύτῃ, διὰ πράξεις ψεκτάς καὶ φρόνημα ἀσεβές; Οὕτω γὰρ κρίνοντος αὐτοῦ, ἀναπόδραστον τὸ κρίμα ἐσται.

Στ. ι'. Τούτου δηλωτικὸν τὸ ἐκ προσώπου λεχθὲν τοῦ Θεοῦ· « Καίρῳ δεκτῷ ἐπήκουσά σου » καὶ τὸ ἐν ἑκατοστῇ πρώτῃ ψαλμῷ οὕτως ἔχον· « Σὺ ἀναστὰς οἰκτειρήσεις τὴν Σιών, ὅτι καιρὸς τοῦ οἰκτειρῆσαι αὐτήν, ὅτι ἤκει καιρὸς. »

Στ. ια'. « Καὶ ἐπιστάτωσαν ἐπὶ σὲ οἱ γινώσκοντες τὸ ὄνομά σου· ὅτι οὐκ ἐγκατέλιπες τοὺς ἐκζητοῦντάς σε, Κύριε »· πάσης ἀνθρωπίνης πεποιθήσεως ἀνωτέρω χωρήσαντες. Γινώσιν γὰρ τοῦ ὀνόματός σου ἔχοντες ἀσφαλῆ καὶ τελεῖαν, ἐπ' οὐδὲν ἐκείνων ἐλπίσουσιν· ζητοῦσι δὲ Θεὸν οἱ πάντα παρ' αὐτοῦ θέλοντες ὑπαρξοῦναι ἃ ἐξ ἑαυτῶν ἔχειν οὐχ οἶοί τε εἶναι· ὅθεν οὐκ ἐγκαταλείπονται ὑπ' αὐτοῦ. Οὕτως καὶ φρονίμως καὶ ταύτης τῆς λέξεως ἀκοῦσαι προσήκει. Εἰ γὰρ νομίσοι τίς μὴ ἐγκαταλείπεσθαι ὑπὸ Θεοῦ τὸν ἐν τοῖς βωτικῶις εὐδοκούμενον, σφάλλεται· πολλοὶ γὰρ ἀσεβεῖς διάγουσιν οὕτως· ἐπεὶ ὥρα λέγειν τὸν

¹⁵ Psal. i, 6. ¹⁶ Mich. iii, 10. ¹⁷ II Cor. vi, 2.

¹⁸ Psal. ci, 14.

"Αβελῆ καταλειφθῆναι (15), ἀνῆρέθῃ γάρ· ἀλλὰ καὶ τοὺς A
προφῆτας καὶ ἀποστόλους· ἐβλήθησαν γὰρ διηνεκῶς,
καὶ τέλος ἀνῆρέθησαν ὑπὸ ἀνθρώπων οἱ πλεῖστοι αὐ-
τῶν. Οὕτω διαστολῆς γεγενῆσθαι, φανερὸν μὴ ἐγκα-
ταλειφθῆναι τὸν μέγας ἐσχάτης ἀναπνοῆς περιεχόμε-
νον ὑπὸ Θεοῦ, καὶ μυριάκις ὅτι ἐχθρῶν πάθῃ τοῦτο
γὰρ ἀληθῶς τὸ μὴ ἐγκαταλειφθῆναι ὑπὸ Κυρίου
ἐστίν. Παρίσταται ὁ τρόπος ὡς δεῖ ζητεῖν τὸν Θεόν,
ἐκ τῶν ἐν τῇ Σοφίᾳ οὕτως ἐχόντων· « Φρονήσατε πε-
ρὶ τοῦ Κυρίου ἐν ἀγαθότητι, καὶ ἐν ἀπλοτητι καρδίας
ζητήσατε αὐτόν· ὅτι εὐρίσκειται τοῖς μὴ πειράζουσιν
αὐτόν, ἐμφανίζεται δὲ τοῖς μὴ ἀπιστοῦσιν αὐτῷ. »

Στ. ιθ'. Ὑμνον εἰπεῖν προστάττονται οἱ πνεύματι
καὶ νοὶ τὸ ψάλλειν ἐσχηκότες· ψάλλουσι δὲ οὗτοι,
εὐσεβεῖ νοήσει καὶ ἐπινοίᾳ τοῦ Πνεύματος· προστά-
ττονται γὰρ ᾄδειν καὶ ψάλλειν τῇ καρδίᾳ, οἱ οὕτω
ψάλλοντες τῷ κατοικοῦντι ἐν τῇ Σιών Κυρίῳ καθ'
ὁφίγησιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Καὶ ἑτέραν πρό-
σταξιν δέχονται πρὸς αὐτοῦ, ἐν τῷ ἀναγγεῖλαι ἐν τοῖς
ἔθνεσιν τὰ ἐπιτηδεύματα αὐτοῦ· ταῦτα δὲ ἐστίν,
ὅσα θαυμάσιως ἐποίησεν ἐπιδημήσας, νοητά τε καὶ
αἰσθητά. Ῥηθεὶς δ' ἂν ἡ δευτέρα πρόσταξις μάλιστα
τοῖς ἀποστόλοις πεμψθεῖσιν μαθητεῦσαι πάντα τὰ
ἔθνη.

Στ. ιγ', ιδ'. Καὶ οἱ ἐκζητῶν τὰ αἵματα αὐτῶν
ἐμνήσθη τῶν ἀναιρεθέντων ὑπὸ τῶν πεφυρωμένων
βελῶν τοῦ πονηροῦ· τοῖσι, φησὶν, ἐπιφέρεται τὸ,
« Οὐκ ἐπελάθετο τῆς κραυγῆς τῶν πενήτων. » Περὶ
οὗ ἐπαπορήσει τις λέγων· Πῶς ἔκραζον πρὸς
Θεόν, οἱ ἀπὸ ἔθνων πένητες ὄντες, καὶ τοὶ ἀναιρε-
θέντες ὑπὸ τῆς κατεχούσης πολυθέου ἀπάτης καὶ τῶν
ἐνεργούντων αὐτὴν δυνάμεων ἐχθρῶν; Πρὸς δ' ἁπλοῦς,
πραγματικῶς αὐτοὺς τὴν κραυγὴν ἀναφέρειν, ὡς
τοῦ "Αβελῆ τὸ αἷμα βοᾶ πρὸς τὸν Θεόν· καὶ ὁ μι-
σθὸς δ' ἀποστερηθεὶς τῶν ἐργατῶν· « Ἰδοὺ » γάρ,
φησὶν, « ὁ μισθὸς τῶν ἀμυσάντων τὰς χώρας ὑμῶν
κράζει, ὁ ἀπιστεργθεὶς ἀπ' ὑμῶν. » Κραυγὴ γὰρ ἡ
τοῦ ἀποστερηθέντος μισθοῦ, τῷ μὴ εἶναι παρὰ τῷ
ἐργασαμένῳ, ἀλλὰ τῷ κτήτορι τῆς χώρας τῆς ἀμη-
θείσης. Ῥηθεὶς δὲ καὶ ἑτέρα διάνοια. Οὗ πάντως οἱ
αὐτοὶ τῶν ἀπὸ ἔθνων ὧν ἐμνήσθη τὰ αἵματα, οἱ
πένητές εἰσιν, ὧν τῆς φωνῆς οὐκ ἐπελάθετο ὁ εὐερ-
γέτης· δύνανται γὰρ οὗτοι εἶναι οἱ περὶ ἔθνων προ-
φητικῶς προαναφωνήσαντες· ὧν ὁ μὲν εἶπεν· « Πρὸς
σὲ ἔθνη ἤξουσιν ἀπ' ἐσχάτου τῆς γῆς »· ὁ δὲ, « Πάντα
τὰ ἔθνη ὅσα ἐποίησας ἤξουσιν καὶ προσκυνήσουσιν
ἐνώπιόν σου. » Πένητες δὲ καὶ ἐν τούτοις εἰρηναί, οἱ
πολλοὶ τοῦ πλοῦτου τῆς θεότητος ἀπολειπόμενοι, ἧ
καὶ τῆς θείας γνώσεως· τῶς γὰρ ἐκ μέρους προ-
εφήτευσον.

Στ. ιε'. Κάτω που τυγχάνοντος τοῦ θανάτου ἐκεί-
νου, περὶ οὗ γέγραπται, « Κατέπιεν ὁ θάνατος ἰσχύ-
σας »· οἱ ἐχθροὶ ποιοῦσιν ἐν αὐτῷ γενέσθαι τοὺς ὅτι
αὐτῶν ταπεινουμένους, ἥτοι διὰ κακώσεως ἢ τοῦ
ἀμαρτάνειν. Τούτου τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἐπ' αὐτῷ
ταπεινώσεως, δυνατόν ἐκτός γενέσθαι ἑλέω Θεοῦ. Ὁ

dici oporteret, qui interfectus fuit : quin etiam
prophetas atque apostolos ; namque et hi perpetuo
afflicti fuerunt, tandemque ab hominibus plurimi
eorum interempti. Hac ergo facta distinctione,
dicimus non derelinqui illum qui usque ad extre-
mum spiritum cum Deo est, etiamsi innumera ab
inimicis patiatur : id enim recte dicitur non
derelinqui a Deo. Jam qua ratione querendus sit
Deus, cognoscitur ex sequentibus libri Sapientiae ver-
bis : « Sentite de Deo cum bonitate, et cum simplicitate
cordis querite illum : quia invenitur ab iis qui non
tentant illum, et apparet iis qui ei non discredunt ¹². »

Vers. 12. Hymnum dicere jubentur, qui spiritu
ac mente psallere solent : namque hi demum
pio intellectu, ac Spiritus instinctu psallunt.
Nam jubentur canere atque psallere corde, qui ita
habitant in Sionem Domino psallunt, Spiritu sancto
chorum ducente. Aliud insuper mandatum ab eo
accipiunt, nempe ut inter gentes annuntient studia
eius : illa scilicet quae mirabiliter in adventu suo
fecit tum intellectualia tum sensibilia. Porro alterum
hoc mandatum apostolis praecipue dari creden-
dum est ad omnes gentes docendas missis ¹³.

Vers. 13, 14. Et quia requirens sanguinem eor-
um, recordatus est interfectorum ab ignitis dia-
boli telis ; ad illos referendum est illud : « Non est
oblitus clamorem pauperum. » Quo in loco ambiget
aliquis, dicens : Quomodo clamaverunt ad Deum
ethnici, qui pauperum nomine vocitantur, etsi po-
lytheismi errore suffocati erant, et ab illius secta-
toribus inimicis invisibilibus ? Cui respondendum
est, operibus illos clamorem emittere, velut Abelis
sanguis clamat ad Deum ¹⁴ : et sicut operariorum
merces negata : « Ecce enim, inquit, merces me-
tentium agros vestros, quam non solvistis, cla-
mat ¹⁵. » Clamor nimirum erat negatae mercedis,
quae non apud operarium erat, sed apud agri de-
messi possessorem. Alium quoque loci sensum di-
camus. Haud prorsus ethnici, quorum sanguinis
recordatus est, pauperes illi sunt quorum clamo-
rem non est oblitus benefactor Deus ; namque hi
pauperes fortasse sunt prophetae illi, qui de ethni-
cis vaticinia ediderunt ; quorum alius dixit : « Ad
te gentes venient ab extremis terrarum ¹⁶. » Alius vero :
« Omnes gentes, quoscunque fecisti, venient et ado-
rabunt coram te ¹⁷. » Pauperes vero hic dicuntur,
quia multa divinarum opum parte destituebantur
ac divinae scientiae. Illatenus enim, ex parte tan-
tum prophetabant.

Vers. 15. In infernis partibus mors illa est, de
qua scriptum est : « Devoravit mors prevalens. »
Inimici dant operam ut illie sint quoscunque ipsi
humiliaverint vel afflictione vel peccato. Extra hu-
jusmodi mortem ac depressionem misericordia Dei
fieri possumus. Nam qui adhuc in hoc mortis ge-

¹² Sap. i, 1, 2. ¹³ Matth. xxviii, 19. ¹⁴ Gen. vi, 10. ¹⁵ Jac. v, 4. ¹⁶ Jer. xvi, 19. ¹⁷ Psal. lxxxv, 9.

(15) Pro ἐγκαταλειφθῆναι, hic et infra. EDIT. PATROL.

nere est, et in mundi passionibus, atque animi de-
pressionē, si malorum suorum sensum perceperit,
et divinæ bonitatis notionem, precantis more di-
cet : Miserere mei, et vide humilitatem meam ²²,
quam ab inimicis meis patior. Hi enim me humilia-
verunt inferne trahentes. Tu vero solus ob sub-
stantialē tuam bonitatem me de portis mortis
potes exaltare.

Origenis et Didymi. Portæ mortis, mortalia pec-
cata, de quibus ille exaltatur qui peccatum ne cogi-
tatione quidem admisit : qui et solus potest laudes
omnes Domini annuntiare.

Filiis Sionis intellige homines illius incolas,
æque ac cum dicuntur alii filii lucis et pacis et sa-
pientiæ. Portæ filiæ Sionis, contrariæ portis mortis,
actus sunt laudabiles, et secundum virtutem sapien-
tiamque Dei peractæ meditationes.

Vers. 16. Quoniam virtus appellatur incorruptio
illo loco : « Gratia sit cum diligentibus Dominum
nostrum Jesum Christum in incorruptione ²³ ; » illa
quæ prorsus contraria est nequitia, corruptela et
corruptio consentaneæ nominabitur. Porro nequi-
tiam corruptionis nomine indigitari, vel hinc con-
stat : « Si quis templum Dei corruperit ²⁴. » Item ex
propheta improbis dicente : « Propter incorruptio-
nem corrupti estis corruptione ²⁵. » Consonat etiam
illud : « Corruptioni tuæ, o Israel, quis auxiliabi-
tur ²⁶ ? » Vel corruptio sic ab opere dicta, ab ejus
auctoribus creata dicitur. Hic dicuntur inflixæ gen-
tes in corruptione quam fecerunt. Non enim quis-
quam alterius impietate et peccato tenetur ; nam
unusquisque in proprio peccato morietur. Deinde
quia improbi aibi ipsis prius nocentes, deinde alios
in idem damnum fraudulenter nituntur impellere :
ideo struunt clam laqueos dolosis consiliis suis at-
que sermonibus, ut improvidum quemque capiant.
Sed ipsomet, quem absconderant, laqueo puniun-
tur ; nam eos ipsos, quos deceperunt, vindices ha-
bent. Hæc vero punitio providi Dei judicio fit. Qui-
dini enim Dei judicium sit, propriis operibus pecca-
torem comprehendi, quandoquidem causam suæ
damnationis habet, ex iis quæ improbe egit ? Con-
sonat quod paulo ante dictum est : « Qui foveam
effodit proximo suo, incidet in illam ²⁷. »

Cum de diapsalmate jam dixerimus, nunc de
diapsalmatis cantico dicendum est. Cum præsens
psalmus inceperit a verbis : « Confitebor tibi, Do-
mine, » pergit oratio usque ad, « comprehensus est
peccator. » Post quam dictionem, cantico inci-
piente a verbo, « avertantur, » consentaneum est co-
pulare diapsalmati nomen cantici. Nam si lotus
psalmus canticum diceretur tenore proprio ac vi,
utique ei cantici appellatio præposita fuisset, ut in
compluribus psalmis fit. Sed cum aliter res ha-

A γὰρ εἶπε περὶ τὰ τῆς ἔχων, καὶ προσπάσχω· τῷ
κόσμῳ, ἐν ταπεινώσει τυγχάνων, εἰ λάβοι αἰσθησιν
τῶν οικείων κακῶν, καὶ γινώσκῃ τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγα-
θότητος, εὐχῆς τρόπον ἔρει· Ἐλέησόν με, καὶ ἴδε
τὴν ταπεινώσιν μου ἐκ τῶν ἐχθρῶν μου γεγεννημέ-
νην· αὐτοὶ γὰρ ἐταπεινώσαν καθελκύσαντές με· σὺ
δὲ μόνος δύνασαι δι' ἀγαθότητα οὐσιωδῶς προσοῦσαν
ὀψῶσθαι με ἐκ τῶν πύλῶν τοῦ θανάτου.

Ἀριγέρους καὶ Διδύμου. Πύλαι δὲ τοῦ θανάτου
αἱ πρὸς θάνατον ἁμαρτίαι, ἀφ' ὧν ὀψοῦται ὁ μὴδὲ
λογισάμενος αὐτὰς ἁμαρτεῖν· ὅς καὶ μόνος δύναται
ἐξαγγεῖλαι πάσας τὰς αἰνέσεις τοῦ Κυρίου.

Θυγατέρας τῆς Σιών ἀκούει (9) τοὺς μετέχοντας
ταύτης καταλλήλως τῷ λέγεσθαι τινας υἱοὺς φωτὸς
καὶ εἰρήνης καὶ σοφίας. Πύλαι τῆς θυγατρὸς τῆς
Σιών ἀπεναντίας ταῖς πύλαις τοῦ θανάτου ἔχουσαι,
πράξεις εἰσὶν ἐπαινεταί, ἐπιτελεσθεῖσαι κατ' ἀρετὴν
καὶ σοφίαν Θεοῦ θεωρεῖαι.

Στιχ. 15. Τῆς ἀρετῆς ἀφθαρσίας λεγομένης ἐν τῷ,
« Ἡ χάρις μετὰ τῶν ἀγαπώντων τὸν Κύριον ἡμῶν
Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν ἀφθαρσίᾳ, ἡ ἀπεναντίας ἔχουσα
κακία, διαφθορὰ καὶ φθορὰ ἀκολουθῶς κληθήσεται.
Παρίσταται τὸ φθόρην τὴν κακίαν λέγεσθαι, ἐκ τοῦ·
« Εἰ τις τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ φθείρει· » καὶ ἐκ τοῦ ἐν
τῷ προφήτῃ λεγομένου πρὸς τοὺς φαύλους· « Ἐνεκεν
ἀφθαρσίας διεφείρθη φθορᾷ. » Σύμφωνον τούτοις
καὶ τὸ, « Τῇ διαφθορᾷ σου, Ἰσραὴλ, τίς βοηθήσει ; »
Ἡ οὕτω λεγομένη διαφθορὰ, ἐν τῷ πράττεσθαι τὸ
εἶναι ἔχουσα, πεποιθῆσθαι ὑπὸ τῶν ἐχόντων αὐτὴν
ἐπαγγέλλεται. Φησὶν ὁ λόγος ἐμπεπιχθαι τὰ ἔθνη
ἐν ᾗ ἐποίησαν διαφθορὰ· οὐ γὰρ ἄλλος τῇ ἄλλου ἀσε-
βεῖα καὶ ἁμαρτία ἐνέχεται· ἕκαστος γὰρ τῇ ἑαυτοῦ
ἁμαρτίᾳ ἀποθαίνειται. Εἴτ' ἐπεὶ οἱ κακοὶ πρότερον
ἑαυτοὺς βλάπταντες, καὶ ἑτέρους εἰς τὴν αὐτὴν βλά-
πην δι' ἀπάτης ἀγειν πειρῶνται, σκευάζουσιν κε-
κρυμμένως παγίδας ἐν τοῖς δολεροῖς φρονήμασιν καὶ
λόγοις αὐτῶν, ἐπὶ τῷ ἀγρεύσει τὸν ἀπροοράτως
ἔχοντα· αὐτῇ δὲ τῇ παγίδι ἡ ἐκρυψαν τιμωροῦνται·
δίκας γὰρ διδῶσιν καὶ δι' οὓς ἠπάτησαν. Γίνεται δὲ
τὸ παθεῖν οὕτως διακρίσει τοῦ προνοουμένου Θεοῦ.
Πῶς γὰρ οὐ κρίμα αὐτοῦ, τὸ ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ
συλλαμβάνεσθαι τὸν ἁμαρτωλὸν, ἔχοντα τὴν πρόφα-
σιν τοῦ καταδικάζεσθαι ἐξ ὧν ἔδρασαν πονηρῶς ;
Τούτῳ συνάδει τὸ δι' ἡμᾶς πρότερον λεχθὲν, ἔχον ὥδε·
« Ὁ ὀρύσσων βόθρον τῷ πλησίον, ἐμπεσεῖται εἰς
αὐτόν. »

Περὶ τοῦ διαψάλματος εἰρηχότες ἤδη, περὶ τῆς τοῦ
διαψάλματος ψόδης νυνὶ λεχτέον. Ἀρξαμένου τοῦ
προκειμένου ψαλμοῦ ἀπὸ τοῦ, « Ἐξομολογήσομαι
σοι, Κύριε, » παρέτεινεν ἡ ἀπαγγελία, ἕως τοῦ, « συν-
ελήφθη ὁ ἁμαρτωλός. » Μεθ' ἣν λέξιν ψόδης ἀρχο-
μένης ἀπὸ τοῦ, « ἀποστραφήτωσαν, » ἀκολουθῶν τῷ
διαψάλματι συμπλέξει τῆς ψόδης τὸ ὄνομα. Εἰ γὰρ
ὁ ψαλμὸς ψόδι εἰρηται τρόπῳ καὶ δυνάμει, καὶ
πρὸ αὐτοῦ πάντως ἐτάττετο ἡ ψόδης προσηγορία, ὥς
ἐπὶ πλείονων ψαλμῶν ἀποδείκνυται. Τῷ δὲ μὴ οὕτως

²² Psal. xxiv, 18. ²³ Ephes. vi, 24. ²⁴ I Cor. iii, 17. ²⁵ Mich. ii, 10. ²⁶ Thren. ii, 13. ²⁷ Psal. vii, 16.

(9) Ita cod., forte duabus vocibus (ἀκούειν δεῖ) in unam contractis. Edit. PATROL.

ἔχειν, ἀρχὴν δὲ λαμβάνειν μετὰ τὸ διάψαλμα τὸ ἄσμα, εἰκότως ὥδῃ διαψάλματος μεταξὺ τίθεται. Δειχθήσεται ὡς ὥδης διανοίαν ἔχει τὰ ἐξῆς, τῶν λέξεων αὐτῶν ἐκτεθείσων· « Ἀποστραφήτωσαν οἱ ἁμαρτωλοὶ εἰς τὸν ᾄδην, πάντα τὰ ἔθνη τὰ ἐπιλανθανόμενα τοῦ Θεοῦ· ὅτι οὐκ εἰς τέλος ἐπιλησθήσεται ὁ πτωχός· ἡ ὑπομονὴ τῶν πενήτων οὐκ ἀπολείπεται εἰς τέλος. »

Στιχ. ιη'. Ἀποστραφήτωσαν οἱ ἁμαρτωλοὶ, οἱ πολεμίων δίκην ἐπιτιθεμένοι (10), εἰς τὸν ᾄδην. Ἐρμηνεύοντες δὲ τίνας οἱ ἁμαρτωλοὶ, ἐπὶ γὰρ ὡς τὰ ἐπιλανθανόμενα ἔθνη οὐκ ἀνθρώπους μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀσάρκους δυνάμεις ἐκλαβεῖν δεῖ. Εἰ γὰρ μὴ σημαίνει οὐσίαν, ἀλλὰ ποιόν, ἡ ἁμαρτωλὸς φωνή, παρωνυμία οὕσα ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, οὕτως ὀνομαστέον, καταλλήλως τούτους καὶ τὰ ἔθνη ἐκλήψη. Ὅσπερ δὲ οὐκ ὦν τις ἐν οὐρανῷ τοπικῶς, ἐπὶ γῆς περιπατῶν, δύναται ἐκεῖ πολιτεία καὶ νοῆσαι τυγχάνειν· οὕτω μὴ διατριβῶν τις ἐν ᾄδῃ τοπικῶς δύναται σημεῖα φέρειν νεκρότητος, καὶ αὐτοῦ τοῦ ἁμαρτάνειν, ὡς οἰκεῖν αὐτὸν τὸν ᾄδην ᾄδῃ, καίτοι ὄντα ἐν τῇ μετὰ σώματος ζωῇ. Πτωχός δὲ λέγεται καὶ ὁ πτωχεύων δι' ἁμαρτίαν, καὶ ὁ μέτριος καὶ ἀτυφος, καὶ ὁ χρήζων δεῖξασθαι παρὰ Θεοῦ. Ἐκαστος δὲ γεννητός ἐστι τοιούτος. Κατὰ πάντας τούτους τοὺς τρόπους ὁ λεγόμενος πτωχός, μνημονεύεται Θεῷ, καὶ διὰ τὴν συμφέρον δόξην λήθῃ τις αὐτοῦ γίνεσθαι· οὐκ εἰς τὸ παντελὲς δὲ παραμένει αὐτῇ· καὶ διὰ τοῦτο οὐκ εἰς τέλος ἐπιλησθήσεται. Τίνας δὲ διοίσει πτωχὸς πέντης, προϊόντες ἐροῦμεν, ὅτε ἂν καιρὸς καλέσῃ εἰπεῖν περὶ τούτων.

Στιχ. κ'. Σὺ, Κύριε, ὁ τοὺς ὀγκυλλομένους καὶ ἀπαυθαριζομένους πίπτειν ποῖον ἀπὸ τοῦ ψεκτοῦ ὕψους, ἀντιταττόμενος τοῖς ὑπερηφάνοις· μὴ τοῖνυν κραταιούσθωσαν, ἀλλὰ κριθῆτωσαν ἐνώπιόν σου· ἔξεται γὰρ αὐτοῖς ὑπερβάλλουσα ὠφέλεια. Ἐρμηνεύθει δὲ τὸ, « Μὴ κραταιούσθω ἄνθρωπος, » ὡς λεχθὲν περὶ διαβόλου· περὶ οὗ εἰρηται ἐν τῇ παραβολῇ τῶν ζιζανίων, ὡς ὄντος ἀνθρώπου ἐχθροῦ. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ προφητείᾳ· Οὗτος ὁ ἄνθρωπος ὁ παροξύνων τὴν γῆν. Καὶ ἐπεὶ ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἐκραταίουτο πρὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος καθόδου, λέγων· « Τὴν οἰκουμένην ὅλην ἀπολήψομαι τῇ χειρὶ ὡς νοστίαν, καὶ ὡς ὡὰ καταλειμμένα ἀρῶ· οὐκ ἔστιν ὃς ἀπαφεύξεταί με ἢ ἀντείπῃ μοι· » οὐκ ἐνεγκὼν τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων τοὺς μεθ'· ὑπερηφανίας αὐτοῦ λόγους, προσέειπεν προσάγει τῷ Σωτῆρι λέγων· Ἀνάστηθι, ὦ Δέσποτα, κατὰ θεοῦ πρὸς ἡμᾶς, ἵνα μὴ ἐπὶ πολλὸν ὁ καθ' ἡμῶν ὑπερηφανεύμενος ἄνθρωπος κραταιωθῇ. Ἀνθρώπος δὲ εἰρηται ὁ διάβολος, οὗ τῷ θνητὸν λογικὸν ζῶον εἶναι, ἀλλὰ τῷ θεότητι ἀποπεπαικέναι ὡσαύτως ἐκείνοις· πρὸς οὗς ὁ Θεός· « Ἐγὼ εἶπα· Θεοὶ ἐστέ, καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες· ὑμεῖς δὲ ὡς ἄνθρωποι ἀποθνήσχετε. »

Ἦγουν ὁ διάβολος ἐπιλέγεται δοκῶντας εἶναι πλουσίους ἐν λόγῳ ψευδεῖ, μεθ' ὧν καθέζεται κρύφα,

A beat, et post diapsalma revera canticum incipiat, merito interponitur titulus canticum diapsalmatis. Constat autem, sequentia habere psalmi sensum, his prolatis verbis: « Avertantur peccatores in infernum, omnes gentes quæ obliviscuntur Deum; quoniam non in finem oblivio erit pauperis; patientia pauperum non peribit in finem. »

Vers. 18. Avertantur peccatores, hostium instar molesti, in infernum. Tum explanans quinam sint peccatores, pergit ita loqui, ut gentes quæ obliviscuntur, non homines tantummodo sed immateriales quoque potestates intelligere oporteat. Nam si non significat substantiam sed qualitatem vox, peccator, quod nomen a peccato deducitur, pari modo gentes quoque denominari putabis: et veluti qui nondum in cælis localiter est, quia adhuc in tellure ambulat, attamen conversatione ac mente illic esse potest; ita qui nondum in infernis locis consistit, potest signa gestare mortis atque peccati, quasi jam in inferis habitat, etsi adhuc in corpore vivit. Porro dicitur pauper, tum qui peccato miser est, tum etiam modestus et humilis, et qui aliquid accipere a Deo indiget. Et quidem omnis homo natus ita se habet. Jam qualibet ex his ratione dictus pauper, a Dei memoria non excidit, quamvis ob causam aliquam utilem videatur interdum traditus oblivioni; quæ tamen perpetua non est. Quid autem interit inter pauperem et inopem, infra dicemus, ubi occasio de his loqui tulerit.

Vers. 20. Tu es, Domine, qui tumidos ac ferocientes a vituperabili celsitudine facis excidere, ac superbis resistis: ne itaque roborentur hi, sed ab eis judicentur; hinc enim ipsi summa utilitas accidet. Possumus etiam interpretari verba « Ne confortetur homo, » quasi de diabolo dicta; qui in zizaniorum parabola inimicus homo dicitur²². Quin etiam in prophetia: Hic est homo exasperans terram. Et quoniam homo huiusmodi validus erat ante Salvatoris adventum, aiebaturque: « Mundum universum manu instar nidi capiam, et tanquam derelicta ova tollam: non est qui effugiat aut resistat mihi; » non ferens hominum genus superbos illius sermones, precem Servatori extollit dicens: Exsarge, Domine, veni ad nos, ne diutius hic qui superbit adversus nos homo prævaleat. Porro hominis nomine dicitur diabolus, non quod mortale logicum sit animal, sed quia æque ac homines a divina conditione excidit: quibus Deus: « Ego dixi: Vos dii estis et filii Excelsi omnes; vos vero tanquam homines morimini²³. »

Uique diabolus istiusmodi eligit, qui mendacibus verbis divites esse videntur, cum quibus sedet oc-

²² Matth. xiii, 28. ²³ Psal. lxxxi, 6, 7.

(10) Pro ἐπιτιθέμενοι. Mos fuit Alexandrinis η ponere pro ι. Edit. Patrol.

cultus, latere volens, ut interficiat innocentem, ipsum ardentibus suis sagittis trajiciens; lethiferam enim sunt, utpote quæ a vita proba avellunt. Posset etiam illud, « in occultis, » cum præcedente et sequente sententia conjungi. Verumtamen non potest sagittis suis conficere illum, qui indutus est armatura Dei. Unde oculos in pauperem, ut caplu facilem, conjicit, qui idem est cum isto paupere superbia impii incenso: istiusmodi autem verbis, aut etiam operibus dolosis trahit in rete suum, ut ipsum tanquam leo devoret. Insidiatur porro, cum de rei, puta, domesticæ administratione loquens, avaritiæ verba latenter ingerit; vel etiam illi qui caste vivere statuerat, lasciviæ modum suggerit: sicut etiam Evam, sub specie divinæ æqualitatis, ad prævaricandum induxit²¹. Illud autem, « inclinabit se, » significat, quemadmodum deorsum convertens oculum, corruerit. Quomodo enim non deorsum oculos vertit, qui dicit: « Oblitus est Deus, » etiam providentiam contemnens?

In præcepto quod in paradiso datum fuerat, rapuit pauperem, et traxit in laqueum suum, ut in illo raptum humiliaret. Rursus insidiatus in occulto rapuit Judam factum pauperem per avaritiam; quem etiam ad se trahens, humiliavit in laqueo quem absconderat.

(Psalms X secundum Hebræos, sed adhuc IX secundum Latinos et Græc. Vatic.)

VERSUS. 1. « Ut quid, Domine, recessisti longe, despicis in opportunitatibus, in tribulatione? Dum superbit impius, incenditur pauper. » Propheta tanquam homo interrogat, et ex Deo sciscitatur dicens: « Cur, Domine, procul recessisti? » Sed erim huic Scriptura respondet, nempe quod Dei bonitas ad poenitentiam adducit peccatores²². Longe autem recessit a peccatoribus Deus, peccato ipso dirimente, et peccatores procul expellente, prout dictum est: « Peccata vestra intervallum inter me vosque efficiunt. » Nam cæteroqui Deus cunctis adest, atque omnia implet, ubique existens. Ideo in prophetiis dicitur: « Deus propinquans ego sum, » dicit Dominus « et non Deus longinquus²³. » Attamen cum in præsentī vita premuntur justi, et ab impiis affliguntur, quasi procul abscedens, derelinquit eos, ait, o Domine, atque despicias. Propterea impiorum superbia augetur; inopem vero tuum ac pauperem cura urit, zelo religioso zelantem, et in ultimo animo inflammatum.

VERS. 3. Ejusmodi præcipue sunt, qui divinis opibus et sapientia carent, neque religionis dogmata accurate tenent: hi quippe sapientis providentiæ judicia incurrunt, dum peccatorem laudant desideria propriis indulgentem; cum satis appareat, peccatorem non meliora, sed jucunda tantum et voluptaria expetere. Insuper eodem errore judicant in benedictione versari eos qui divitias et humanam temporalemque gloriam habent, aiuntque iniquos

λαμβάνειν βουλόμενος, ὡς ἂν ἀθῶον ἀποκτείνῃ, τρώσας αὐτὸν τοῖς πεπυρωμένοις αὐτοῦ βέλεσι, θανατικὰ γάρ ἐστιν, ἀπὸ τῆς σὺν ἀρετῇ ζωῆς κατασπῶντα. Δύναται δὲ τὸ, « ἐν ἀποκρύφοις, » συνταχθῆναι καὶ τῷ προάγοντι βήτῳ, καὶ τῷ μετ' αὐτό. Πλὴν οὐ δύναται τοῖς ἰδίῳις ἀποκτείναι βέλεσι τὸν ἐνδεδυμένον τὴν τοῦ Θεοῦ πάνοπλιν. Διὰ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς ὡς εὐάλωτον ἔχει τὸν πένητα, τὸν αὐτὸν ὄντα τῷ ἐμπυριζομένῳ πτωχῷ ἐπὶ τῇ τοῦ ἀσεβοῦς ὑπερηφανίᾳ· τὸν τοιοῦτον δὲ ἀρπάζει διὰ λόγων ἀπατηλῶν, ἧ καὶ πράξεων, πρὸς τὴν ἰδίαν παγίδα, καταφαγεῖν αὐτὸν ὡς λέων ἐθέλων. Ἐνεδρεύει δὲ, ἥνικα περὶ οἰκονομίας τυχὸν ὁμιλῶν, τὸν περὶ τῆς φιλαργυρίας λόγον ἐγκρύψῃ, ἧ καὶ τῷ σωφρονεῖν βουλομένῳ ὑποβάλλει τρόπον ἀκολασίας· ὡς καὶ τῇ Εὐὰ διὰ τῆς ἰσοθείας ἐνέβαλε τὴν παράβασιν. Τὸ δὲ, « κύψει, » δηλοῖ ὡς κάτω στρέψας τὸν ὀφθαλμὸν, ἔπεσε. Πῶς δὴ οὐ κάτω βλέπει λέγων, « Ἐπιλέλησται ὁ Θεός, » καὶ τὴν πρόνοιαν ἀθετῶν;

Ἐν τῇ ἐντολῇ τῇ δοθείσῃ ἐν τῷ παραδείσῳ ἤρπασε πτωχὸν, καὶ εἰλαυσεν ἐν τῇ παγίδι αὐτοῦ, ὥστε ἐν αὐτῇ ταπεινωθῆναι τὸν ἀρπασθέντα· πάλιν ἐνεδρεύσας ἐν ἀποκρύφῳ, ἤρπασε πτωχὸν γενόμενον τὸν Ἰούδαν διὰ φιλαργυρίας, ὃν καὶ εἰλκύσας πρὸς ἑαυτὸν, ἐν ἧ ἐκρυψε παγίδι ἐταπεινώσεν αὐτόν.

Στίχος α'. « Ἰνα τί, Κύριε, ἀφέστηκας μακρόθεν, ὑπερορᾷς ἐν εὐκαιρίαις, ἐν θλίψεσιν; Ἐν τῷ ὑπερηφανεύεσθαι τὸν ἀσεβῆ, ἐμπυριζέται ὁ πτωχός. » Ὁ Προφήτης ὡς ἄνθρωπος ἐρωτᾷ, καὶ πυνθάνεται τοῦ Θεοῦ λέγων· « Ἰνα τί, Κύριε, ἀφέστηκας μακρόθεν; » Εἶπεν δ' ἂν ὁ λόγος πρὸς αὐτὸν ἀποκρινόμενος, ὅτι τὸ χρηστὸν τοῦ Θεοῦ εἰς μετάνοιαν ἀγει τοὺς ἀμαρτάνοντας. Ἀφέστηκεν δὲ τῶν ἀμαρτωλῶν μακρὰν ὁ Θεός, τῆς ἀμαρτίας αὐτῆς διοριζούσης καὶ μακρὰν ἐλαυνούσης τοὺς ἀμαρτάνοντας, κατὰ τὸ εἰρημένον· « Αἱ ἀμαρτίαι ὑμῶν διίστῳσιν μετὰ ἐμοῦ καὶ ὑμῶν. » Ἀλλως γὰρ ὁ Θεός ἀεὶ τοῖς πᾶσι πάρεστιν, καὶ τὰ πάντα πληροὶ πανταχοῦ τυγχάνουν. Διὸ λέλεκται ἐν προφητείαις· « Θεὸς ἐγγίζων ἐγὼ εἰμι, λέγει Κύριος, καὶ οὐ Θεὸς πόρρωθεν. » Ὀλισκομένῳ δὲ κατὰ τὸν ἐνεστώτα βίον τῶν δικαίων καὶ ὑπὸ τῶν ἀσεδῶν καταπονουμένων, ὥσπερ μακρὰν ἀφεστὼς καταλείπει αὐτοὺς, φησὶν, ὦ Κύριε, καὶ ὑπερορᾷς· διὸ αὖτις ἡ ὑπερηφανία τῶν ἀσεδῶν· τὸν δὲ σὸν πένητα καὶ πτωχὸν ἐμπυρίζεις, ζηλοῦντα τὸν θεοσεβῆ ζῆλον, καὶ ἐνδοθεν φλεγόμενον τὴν ψυχὴν.

Στίχ. γ'. Καὶ μάλιστα οἱ θεοῦ πλοῦτου καὶ σοφίας στερούμενοι, καὶ μὴ ἀκριβεῖς ὄντες περὶ τὰ δόγματα τῆς εὐσεβείας. Οὗτοι γὰρ τοῖς τῆς σοφῆς προνοίας προσκόπτουσιν κρίμασιν, ἐπαινοῦντες τὸν ἀμαρτωλὸν ἐφ' οἷς ἐπιθυμεῖ· φανεροῦ ὄντος ὡς οὐ τῶν αἰρετῶν, ἀλλὰ τῶν ἡθέων καὶ ἐμπαθῶν ὀρέγεται ὁ ἀμαρτωλός. Πρὸς τοῦτοις, ἐκ τοῦ αὐτοῦ σφάλματος εὐλογίαν ἡγοῦνται τοὺς πλοῦτον καὶ δόξαν ἀνθρωπίνην καὶ πρόσκαιρον ἔχοντας, φάσκοντες τοὺς ἀδι-

²¹ Gen. III, 5. ²² Rom. II, 4. ²³ Jerem. XIII, 25.

κούντας πρὸς Θεοῦ εὐλογεῖσθαι· ἔδει δὲ τοπάσαι ὡς ἂν τοῦ Θεοῦ εὐλογία διδοται δικαίοις.

Στιχ. δ'. Εἰ καὶ ἔδοξεν μακρὰν ἀπεστάναι καὶ ὑπερ-
ορῆν Θεὸς τοὺς θλιβομένους διὰ τὸ ταραττέσθαι ὑπὸ
τῆς τοῦ ἀσεβοῦς ὑπερηφανίας, ἀλλ' οὖν πάνυ ἀγαν-
ακτεῖ κατὰ τοῦ ὑπερηφάνου σκανδαλίσαντος, καὶ
ἵνα κατὰ τὴν Γραφὴν εἰπω, ἐμπυρίσαντος τὸν πτω-
χὸν, καὶ διὰ τὸ κακῶς κεχρῆσθαι τοῖς ὑπάρξασιν
αὐτῷ τῇ Θεοῦ προνοίᾳ. Τοῦτο γὰρ ἐκ τῶν ἐξῆς λέ-
ξεων παρίσταται· εἴρηται γάρ, « Παρώξυνε τὸν Κύ-
ριον ὁ ἀμαρτωλός· » οὗτος δ' ἐστὶν ὁ ὑπερηφανεύ-
μενος ἀσεθής, καὶ ἐπὶ ταῖς ἐπιθυμίαις ἑαυτοῦ ἐπαι-
νούμενος. Εἰς τοσοῦτον δὲ παρώξυνε τὸν Κύριον, ὡς
ἐπιτεταμένην ὁργὴν γενέσθαι, ἣν αὐτὸς ἑαυτῷ ἐθη-
σαύρισεν, κατὰ τὸ λεχθὲν, « Κατὰ τὴν σκληρότητά
σου καὶ ἀμετανόητον καρδίαν, θησαυρίζεις σεαυτῷ
ὁργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὁργῆς. » Πλὴν εἰ καὶ πολλὴ ἡ θη-
σαυρισθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ ὁργὴ, ἀλλὰ γε οὐκ ἐστὶ
κατὰ τὸ πλῆθος καὶ μέγεθος αὐτῆς ἐκζητήσις ἐν
ἡμέρᾳ κρίσεως, δι' ἀγαθότητα τοῦ κρίνοντος Θεοῦ.
Εἰ γὰρ ἐκζητήσις κατὰ τὸ πλῆθος τῆς ὁργῆς ἐγίνετο,
ἄρδην ἀπώλλυντο καὶ παραυτὰ οἱ κακοί. Τοῦτ' αὐτὸ
θεωρήσαντες τῷ ἀγαθότητι ἐνδεικνυμένῳ φασίν·
« Ἐὰν ἀνομίας παρατηρήσῃ, Κύριε, Κύριε, τίς ὑπο-
στήσεται; »

Στιχ. ε'. Πρόφασις δὲ τοῦ παροξύναι τὸν ἀμαρτωλὸν
τὸν Κύριον, τῷ μὴ πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ ἐνώπιον αὐ-
τὸν ἔχειν, ἐπειπερ ἀπεστράφη Θεὸς· πᾶς γὰρ ἀμαρ-
τάνων τοῦτο πράττει· διὸ φησὶν ὁ Θεὸς περὶ παν-
τὸς τοιούτου, « Ἐστρεψαν ἐπ' ἐμὲ νῦτα αὐτῶν, καὶ
οὐχὶ πρόσωπα. » Ταύτης τῆς ἀσεθείας ὁ Κἀὶν πατὴρ
γεγονώς « ἐξῆλθεν ἀπὸ προσώπου Κυρίου τοῦ Θεοῦ, »
ἀποστραφεὶς αὐτὸν δηλονότι. Εἰ περὶ ἀνθρώπων
ἀμαρτωλῶν λέγεται ταῦτα, πολλῷ μᾶλλον καὶ περὶ
διαβόλου παροξύναντος τὸν Θεόν, καὶ οὐκ ἔχοντος αὐ-
τὸν ἐνώπιον αὐτοῦ· μάλιστα γὰρ αἱ ἐπόμεναι λέξεις
περὶ αὐτοῦ λέγονται· « Βεβηλοῦνται αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ ἐν
παντὶ καιρῷ. » Τίνος γὰρ ἀνθρώπου βεβηλοῦνται αἱ
ὁδοὶ ἐν παντὶ καιρῷ, τῶν ἀσεβῶν καθηκόντως πολλὰ
πολλάκις ἐπιτελούντων; Βαδίζει δὲ βεβήλως οὐκ εἰς
μόνας πράξεις ἐπιλήπτους ἄγων τοὺς ἀνθρώπους,
ἀλλὰ καὶ ἀπρονοήσιαν ὀρίζων. Πολλοὺς γοῦν ἐπεισεν
ἀπροστασίαν τὸν κόσμον δογματίζειν, πρότερος αὐ-
τὸς ἐκπεσὼν τῆς ὁρθῆς περὶ διοικήσεως Θεοῦ καὶ
κρίσεως γνώμης. Παρίσταται τοῦτο ἐκ τοῦ λεγομένου
τῷ Θεῷ περὶ αὐτοῦ· « Ἀνταναιρεῖται τὰ κρίματά σου
ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, πάντων τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ κα-
τακυριεύσει· » οὐχ ὡς πάντως τοῦτο στήσαντος,
ἀλλὰ διὰ τὸ αὐτὸν τοῦτο προτεθεῖσθαι· ψεῦδος γὰρ,
τὸ κύριον αὐτὸν πάντων τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ εἶναι ἢ
γενήσεσθαι· μάλιστα γὰρ ἐχθροὶ αὐτοῦ εἰσιν οἱ ἐν
ἀγιότητι τέλειοι· ὧν οὐδενὸς βασιλεύει, μόνων δὲ τῶν
ποιούντων τὴν ἀμαρτίαν κατακυριεύει· εἴρηται γάρ·
« Πᾶς ὁ ποιὼν τὴν ἀμαρτίαν, δοῦλος ἐστὶν τῆς ἀμαρ-
τίας. » Κατακυριεύεται ὑπὸ τοῦ διαβόλου τοῦ ἐνεργή-
σαντος ἐν αὐτῷ τὴν ἀμαρτίαν.

Στιχ. ζ'. Κατὰ δὲ τὸ ἀκόρεστον τῆς κακίας αὐτοῦ.

a Deo benedici: oportebat autem credere Dei bene-
dictionem justis tribui.

Vers. 4. Etiam si videatur procul esse et negligere
Deus homines afflictos, et ob impij superbiam con-
turbatos, nihilominus valde irascitur superbo qui
scandala infert, atque, ut cum Scriptura loquar,
pauperem incendit, et bonis Dei providentia ipsi
suppeditatis male utitur. Hoc enim in sequentibus
verbis traditur. Dicitur enim: « Exacerbavit Do-
minum peccator; » est autem hic superbus impius,
et in desideriis suis laudatus. Tantopere autem ex-
acerbavit Dominum, ut iram erumpere fecerit, quam
ipse sibi congesserat; juxta illud: « Secundum du-
ritiam tuam et impenitens cor thesaurizas tibi
iram ad diem iræ ». Sed quantumvis multam
peccator sibi iram congesserit, haud tamen pro
multitudine ac magnitudine ejus quæstio exercebitur
in die judicii, propter judicantis Dei bonitatem.
Nam si pro iræ magnitudinis quæstio institueretur,
funditus et illico perirent improbi. Quod ipsi
animadvertentes, Deo bonitatem præ se ferenti, di-
cunt: « Si iniquitates observaveris, Domine, Do-
mine, quis sustinebit? »

Vers. 5. Cur autem Dominum exacerbet peccator,
causa hæc est, quod illum præ oculis non habet,
quia se avertit a Deo: Ita enim quisquis peccat se
gerit. Ea propter de cunctis hujusmodi ait Deus,
« Converterunt ad me dorsa, et non vultus ». Hu-
jus impietatis Cain parens, « exiit a conspectu Do-
mini Dei », id est, ab illo se avertit. Quod si de
hominibus peccatoribus dicuntur hæc, multo potius
et de diabolo Deum exasperante eumque præ oculis
non habente; nam de ipso potissimum sequentes
lectiones dicuntur: « Inquinantur viæ illius omni
tempore. » Nam crjusnam hominis omni tempore
inquinantur viæ? quoniam impij quoque multa sæpe
honeste agunt. Pergit autem profane non ad vitiosos
tantummodo actus trabens homines, verum etiam
Dei providentiam negans. Multis itaque suadet,
mundum sine Dei gubernatione credere, postquam
ipse primus a recta excidit de Dei gubernatione et
judicio sententia. Hoc probatur ex his quæ Deo
de peccatore dicuntur: « Auferentur judicia tua a
facie ejus, omnium inimicorum suorum dominabi-
tur; » non quod omnino id sit consecuturus, sed
quia id potius sibi faciendum proposuerit; namque
falso diceretur, ipsum omnium inimicorum suorum
dominum esse vel fore, præcipui enim inimici sunt
homines sanctitate perfecti, quorum neminem pos-
sident, sed illis tantummodo qui peccatum faciunt,
dominantur. Dictum est enim: « Omnis qui facit
peccatum, servus est peccati ». Ergo a diabolo
imperio premitur, qui in ipso peccatum operatur.

Vers. 6. Ex immodica autem malitia ejus, quæ

¹⁴ Rom. II, 5.

¹⁵ Psal. CXXIX, 3.

¹⁶ Jerem. XVIII, 17.

¹⁷ Gen. IV, 16.

¹⁸ Joan. VIII, 34.

sequuntur diuinanant. « Dixit enim: *Non movebor a generatione in generationem, sine malo.* » Quæ dietio superbie ipsius audaciam impudentiamque demonstrat. Verumtamen hac animadversa locutione, aliquis interpretari volet, quod hominibus tantummodo inimicis suis dominabitur; nam si a generatione in generationem dixit in corde suo, se mali expertem nunquam iri commotum, constat de hominibus tantum serie generis sibi succedentibus verba fieri. Atqui ne hoc quidem prorsus verum est, nam sanctis prophetis et apostolis non est dominatus; sed ipsi potius eum pedibus suppositum habuerunt, hanc Jesu potestatem tradente.

VERS. 7. « Cujus maledictione os plenum est, et amaritudine ac dolo: sub lingua ejus labor ac dolor. » Qui a Dei sanctitate excidit, et a veritate ac benedictione se abducit, os habet maledictione plenum, dans operam scilicet ut pœnæ et maledictioni obnoxios faciat quos ipse decepit. Habet autem oratio ejus multam cum fallacia vim. Propterea maledicto, amaritudine, ac dolo redundat ejus sermo, os ejus appellatus: atque ut noceat et perdat, hæc gerit sub lingua sua; talis vero sermo dolosus est, dolor laborque: nihil enim habet blandum bonumve; sed quidquid dolorem laboremque ingerit, id eloquitur.

VERS. 8. Cum usquequaque se noxium et exitiosum esse decreverit, deligit sibi socios homines qui divite oratione esse videntur, fallacibus nimium verbis utentes: cumque iis clam sedens, ut qui sit lateat, insidias struit, quibus innocentem interimat, igneis suis illum vulnerans telis: sunt enim hæc mortifera, utpote quæ a comite virtutis vita abstrahunt hominem his armis confixum. Attamen sic etiam interpungere possumus: « Sedet in insidiis cum divitibus; » dehinc facta interpunctione prosequemur, « ut in occultis innocentem occidat; » nam quia in occultis amphiboliam habet, utrinque interpungi potest: quod nuper primo fecimus interpungendo: « Sedet in insidiis, cum divitibus in occultis. » Postea vero legere maluimus: « Sedet in insidiis cum divitibus, ut in occultis innocentem occidat. » Attamen quamvis insidiatur, cum prædictis divitibus sedens ut capiat occidatque innocentem, nihilominus sciendum est, ab eo neminem, qui secundum Deum sit sapiens, posse feriri, utpote armatura Dei munitum. Unde oculos in inopem intendit, sperans ipsum capere; quasi ille esset pauper, qui uritur ob impii superbiam. « Insidiatur in abscondito » ceu savus leo in spelunca sua, ut pauperem dolosa oratione abripiat, et quandoque etiam operibus: quem etiam, postquam laqueo comprehendit, ad apostasiam trahet. Immanis enim fera est, imo vero leo. Igitur sæpe insidians, dum de parcimonia disserit, latenter avaritiam suadet; et de pudicitia loquens, luxuriæ aliquam speciem insinuat. Sic Evam fraudulenter in paradiso ad mandati transgressionem perpulit,

A ἔστιν τὸ ἐξῆς ἐπιφερόμενον. « Εἶπεν γὰρ, φησὶν, Ὁ μὴ σαλευθῶ ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν ἀνευ κακοῦ. » Ἀλλοί τὸ ῥῆμα τῆς ἀλαζονείας αὐτοῦ θράσος ὁμοῦ καὶ ἀναισχυντίαν. Ταύτῃ τῇ φωνῇ ἐπιστήσας τις, ἐρμηνεύσει περὶ μόνων τῶν ἀνθρώπων, ἐχθρῶν αὐτοῦ κατακυριεύσει· εἰ γὰρ ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν εἶπεν ἐν τῇ καρδίᾳ ἀνευ κακοῦ μηδὲ πώποτε κεκλονῆσθαι, φανερόν ὡς περὶ τῶν κατὰ διαδοχὴν ἐχόντων τὸ εἶναι μόνων ἀνθρώπων εἴρηται. Πλὴν οὐδὲ τοῦτο πάντως ἀληθές· τῶν γὰρ ἁγίων πατριαρχῶν καὶ προφητῶν καὶ ἀποστόλων οὐκ ἐκυριεύσεν· μᾶλλον γὰρ αὐτοὶ αὐτὸν ὑπὸ πόδας ἔσχον, τοῦ Ἰησοῦ τὴν ἐξουσίαν ταύτην ὀρέξαντος.

Στιχ. ζ'. « Οὐ ἀρᾶς τὸ στόμα αὐτοῦ γέμει, καὶ πικρίας καὶ δόλου· ὑπὸ τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ κόπος καὶ πόνος. » Ὁ τῆς ἀγιότητος αὐτοῦ ἐκπεσὼν, τῆς ἀληθείας καὶ εὐλογίας πόρρῳ ἐαυτὸν ἀπαγαγὼν, τὸ στόμα πλήρες ἔχει ἀρᾶς, δι' ὃν λέγει πειρώμενος ὑπὸ κόλασιν καὶ ἀρὰν ποιεῖν τοὺς ἀπατωμένους. Ἐχει δὲ αὐτοῦ ὁ λόγος σὺν τῷ δολερῷ πολλὴν δεινότητα. Διὸ σὺν τῇ ἀρᾷ καὶ πικρίας καὶ δόλου ὁ λόγος αὐτοῦ πλήρης ἐστίν, στόμα αὐτοῦ καλούμενος· καὶ ἐπὶ τούτων ἐπὶ τὸ βλάψαι καὶ ἀπολέσαι προσφέρει ὑπὸ τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ· αὕτη δὲ ὁ λόγος ὁ δολερός ἐστίν, πόνος καὶ κόπος ὑπάρχει· οὐδὲν γὰρ προσήνης ἢ χρηστὸν, ἀλλ', εἴ τι κόπον καὶ πόνον ἐμποιοῦν, προσφέρει.

Στιχ. η'. Διὰ πάντων βλαπτικὸς καὶ ἀπωλείας προθέμενος εἶναι αἴτιος, ἐπιλέγεται δοκοῦντας εἶναι πλουσίους ἐν λόγῳ, ψευδώνυμον λόγον ἔχοντας ἀνθρώπους· καὶ σὺν αὐτοῖς καθεζόμενος κεκρυμμένως ἐπὶ τὸ λανθάνειν τίς ἐστίν, ἐνεδρεύειν πειράται ἵνα ἀθῶν ἀποκτείνῃ, τρώσας αὐτὸν τοῖς πεπυρωμένοις αὐτοῦ βέλεσιν, θανάτου γὰρ ποιητικὰ ταῦτα, κατασπῶντα ἀπὸ τῆς σὺν ἀρετῇ ζωῆς, τὸν ὑπὸ τῶν βελῶν βαλλόμενον. Στίξαι δυνατόν καὶ οὕτως· « Ἐγκάθηται ἐνέδρᾳ μετὰ πλουσίων. » μετ' ὃ στίξαντες ἐπιφερόμεν, « ἐν ἀποκρύφοις ἀποκτείνει ἀθῶν. » τὸ γὰρ ἐν ἀποκρύφοις ἀμφοβολίαν ποιοῦν, ἐκατέρως διαστέλλεται· ὅπερ ἦδη πεποιθήκαμεν πρότερον, στίξαντες· « Ἐγκάθηται ἐν ἐνέδρᾳ μετὰ πλουσίων ἐν ἀποκρύφοις. » ὕστερον οὕτως ἀναγνόντες· « Ἐγκάθηται ἐν ἐνέδρᾳ μετὰ πλουσίων, ἐν ἀποκρύφοις ἀποκτείνει ἀθῶν. » Πλὴν εἰ καὶ ἐνεδρεύει, πλουσίους τοῖς προειρημένοις συγκαθήμενος ἐπὶ τῷ εἶναι καὶ ἀποκτείνει ἀθῶν, ἀλλὰ γὰρ ἐπιστατέον ὡς οὐδένα τῶν κατὰ θεὸν σοφῶν τρώσαι δύναται ἐνδεδμενῶν τὴν πανοπλίαν Θεοῦ. Ὅθεν τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὸν πένθητα ἔχει, πειθόμενος αὐτὸν ἔχειν ἁλωντῶν, τὸν αὐτὸν ὄντα τῷ ἐμπυριζομένῳ πτωχῷ ἐπὶ τῇ τοῦ ἀσεβοῦς ὑπερηφανίᾳ. Ἐνεδρεύει ἐν ἀποκρύφῳ οἷα ἄγριος λέων ἐν τῇ μάνδρᾳ αὐτοῦ, τοῦ ἀρπάσαι πτωχὸν διὰ λόγον ἀπατηλῶν, ἐστὶν δ' ὅτε καὶ διὰ πράξεων· ὃν καὶ ἐλκύσει μετὰ τὸ ἀρπάσαι ἐν τῇ παγίδι αὐτοῦ, ἐπὶ τῷ καταφυγεῖν· θῆρ γὰρ ἄγριός ἐστι, μᾶλλον δὲ αὐτὸ τοῦτο λέων. Πολλάκις γοῦν ἐνεδρεύων, περὶ οἰκονομίας δηθεν ὁμιλῶν, ἐγκρύπτει· τὸν περὶ φιλαργυρίας λόγον· ὡς περὶ σωφροσύνης φλεγγόμενος, τρώπων ἀκολασίας ὑποβάλλει· οὕτως τὴν Εὐὴν ἠπάτησεν ἐν τῷ παρα-

ἑσῶν διὰ τῆς παραβάσεως τῆς ἐντολῆς, ἰσοθεῖαν Ἀ
ὀποβάλλον· καὶ τὸν Ἰούδαν διὰ φιλαργυρίας.

Στιχ. ι'. Τὸ κύψαι κείμενον δηλοῖ, ὡς κάτω στρέψας
τὸν ὀφθαλμὸν ἔπεσεν· πῶς γὰρ οὐ κάτω τὴν βλέψιν
ἔχει ὁ ἀθετῶν πρόνοιαν διὰ τοῦ λέγειν, « Ἐπιλέησται
ὁ Θεός, » καὶ τὰ ἑξῆς;

Στιχ. ιβ'-ιε'. Δυνάμενος παραρῆμα ταπεινῶσαι τὸν
ὑπερήφανον καταδυναστεύοντα τοὺς ταραττομένους
ἐπὶ τῇ θρασυτείᾳ αὐτοῦ, διὰ τί χρησίμους βοηθῆσαι
αὐτοῖς δυνάμενος, εἰσάσας αὐτοὺς χρόνον τινὰ θλιβε-
ναι; ἐφ' ᾧ γινόμενῃ ἐγνωσθῆς οὐ μόνον καὶ τὸν ἐπ'
αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ πόνον κατανοῶν· γέγονε δὲ τοῦτο,
ἐν' οἷς ὠφεληθέντες διὰ τῆς προσκαιροῦ κακώσεως,
ἐκουσίως ἑαυτοὺς παραδῶσιν εἰς τὰς χεῖράς σου,
πῶθον λοιπὸν ἔχοντες παιδεύεσθαι καὶ ἀρχεσθαι ὑπὸ
σοῦ. Σοὶ οὖν ἐγκαταλείπεται ὁ πτωχός· σὺ τὰ περὶ
τῆς σωτηρίας αὐτοῦ οἰκονομήσεις, ἵνα πλούσιον αὐ-
τὸν ποιήσης ἀγαθὰ οὐρανόθεν παρασχών. Οὕτω καὶ
ὀρφανῷ αὐτὸς βοηθεῖ, προϊστάμενος καὶ ἀνατρέφων
αὐτὸν εἰς υἱοῦ τάξιν. Ὀρφανὸν ἐν τούτοις ἐκλαβεῖν
δεῖ τὸν ποτὲ ἔχοντα τὸν πατέρα τὸν διάβολον διὰ κα-
κίαν· νῦν δὲ αὐτὸν ἀποβαλόντα μετανοίας τρόπῳ.
Ἀμαρτωλὸς δὲ τίς, καὶ πονηρός, μετὰ τοῦ ἄρθρου
εἰρημένος, ἢ ὁ διάβολος; Τούτου ὁ βραχίον ὑπὸ Κυ-
ρίου συντρίβεται, καὶ ἡ ἁμαρτία αὐτοῦ ζητουμένη
οὐχ εὐρίσχεται ἔχουσα, ἐν τῷ ἐπιτελεῖσθαι τὸ τέλος
λαβοῦσα· οὐ γὰρ οὐσία τίς ἐστὶν τὸ κακὸν, ἀλλὰ
ποιότης· καὶ οὕτως ἐνστήσεται τὸ ἐπὶ πᾶσι τέλος,
οὗ χάριν τὰ ἄλλα πάντα γέγονεν· αὐτὸς δὲ οὐδενὸς
ἐνεκα ἐστίν.

Στιχ. ις'. « Βασιλεύσει Κύριος εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ
εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· » ὡς τῆς βασιλείας αὐτοῦ
μὴ εἶναι τέλος. Οὐ γὰρ οἷόν τε τὸν αὐτὸν ὑπὸ δύο
κυρίους καὶ βασιλεῖς εἶναι. Ὅτε ἐκυρίευσεν καὶ ἔδα-
σλευεν ἡ ἁμαρτία τοῦ αὐτὴν ποιοῦντος, ὁ Θεὸς οὐ
κύριος, οὐ βασιλεὺς τοῦ ἁμαρτάνωντος ἦν. Ἐπειδὴ
δὲ ζητηθεῖσα ἡ ἁμαρτία ἡ βασιλεύουσα τοῦ ἐνεργοῦν-
τος αὐτὴν οὐχ εὐρέθη, « Κύριος εἰς τὸν αἰῶνα βα-
σιλεύει καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ἀπολείσθε,
ἔθνη, ἐκ τῆς γῆς αὐτοῦ. » Ἐν τῷ Θεοῦ ἡ ἀγαθὴ
καρδία εἴρηται· ἐκ ταύτης τῆς γῆς ἔθνη ἀπόλλυνται,
ὅτι ἂν ἐκβληθῇ πᾶν ἐνθύμημα φαῦλον καὶ λογισμὸς
πονηρός· ἔθνη γὰρ τὰ φαῦλα ἐνθυμήματα καὶ λογι-
σμοί, εὐεργεσία Θεοῦ ἀπολλύμενα. Εἰ δὲ καὶ τὴν τῶν
πραέων γῆν δηλοῦσθαι τις βούλεται (Κυρίου γὰρ
καὶ αὐτῇ), ἀπόλλυνται ἐκ τῆς γῆς ταύτης ἔθνη· πᾶς
γὰρ ὁ ἁμαρτάνων οὐκ ἐπιτρεπόμενος εἰς αὐτὴν ἀνα-
στῆναι· μόνον γὰρ ἄγιοι κληρονομήσουσιν αὐτήν. Εἴ-
ρηται γὰρ πρὸς τινος ἄγιου, « Πιστεύω τοῦ ἰδεῖν τὰ
ἀγαθὰ Κυρίου ἐν γῇ ζώντων· » καὶ πρὸς ἄλλον ὁ
Θεὸς εἶπεν· « Ἀναδιδάσω σε ἐπὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς. »

Στιχ. ιζ'. « Τὴν ἐπιθυμίαν τῶν πενήτων εἰσήκου-
σας, Κύριε, τὴν ἐτοιμασίαν τῆς καρδίας αὐτῶν προσ-
έσχε τὸ οὖς σου. » Ἐπιθυμία τῶν πενήτων ὑπῆρχεν
τὸ πεσεῖν τὸν τυραννικῶς κατακυριεύσαντα αὐτῶν.
Ἐπεὶ οὖν ὑπῆρχται αὕτη, συντρίβεντος τοῦ βραχί-
ον

parem illam fore Deo dicentis. Sic Judam avaritia
Hlaqueavit.

VERS. 10. Quod incurvatus jacet, demonstrat
eum fixo deorsum oculo procubuisse. Quidni enim
ille deorsum spectat, qui providentiam negat, dum
ait : « Oblitus est Deus, » et reliqua?

VERS. 12-15. Cum sine mora possis superbum
humiliare, qui turbatos ab ipsius audacia opprimit,
cujus utilitatis causa, cum possis optime his auxi-
liari, sinis eos tempore aliquo in pressuris versari?
cujus certe rei ærumnam a te spectari scitum est.
Verum ita contingit, ut qui a temporali calamitate
eruditi fuerint, sponte se tradant in manus tuas,
cupientes posthinc a te regi atque doceri. Tibi ergo
derelictus est pauper; tu salutis ejus negotium
curabis, ut eum divitem supernis bonis efficias. Sic
etiam orphanus ipse auxiliatur, patrocinans atque
alens in filii loco. Orphanum hic intelligere oportet
hominem, qui olim diabolum habuit patrem ob
suam malitiam : nunc vero illum per pœnitentiæ
mores abiecit. Jam quinam peccator sit et improbus,
præsertim si (more Græco et Italico) cum articulo
proferatur, nisi diabolus? Hujus brachium a Do-
mino conteritur; et peccatum ejus conquisitus
non invenitur, quia in quo patrat articulo, in
eodem desinit; non enim substantia aliqua est pec-
catum, sed qualitas. Ita eveniet ut sit quidam
supremus finis, cujus causa omnia fiunt; ipse autem
a nulla causa est.

C VERS. 16. « Regnabit Dominus in æternum, et
in sæculum sæculi, » ita ut regni ejus nullus sit finis.
Neque enim fieri potest, ut idem homo sub duobus
dominis regibusve sit. Cum dominabatur regnabat-
que peccatum, ejus qui illud patrabat non erat Deus
Dominus, neque rex peccatoris audiebat. Postquam
vero conquisitum quod dominabatur auctori suo
peccatum, inventum non est, « Dominus in æter-
num regnat et in sæculum sæculi. Peribitis, gentes,
de terra ipsius. » Terra Dei, cor bonum dicitur;
de terra hac gentes pereunt, quando scilicet prava
quælibet animi molitio et omnis mala cogitatio
expellitur; nam gentium nomine denotantur prava
animi molimina et cogitationes, quæ Deo favente
pereunt. Quod si quis terram mansuetorum hic
designari vult (nam et hæc Domini est), pereunt ex
hac terra gentes : siquidem nemo peccator in hanc
ingredi sinitur; nam sancti tantummodo eam possi-
debunt. Dictum est enim a quodam sancto viro :
« Credo videre bona Domini in terra viventium ». »
Atque alii Deus dixit : « Extollam te ad bona
terræ. »

VERS. 17. « Desiderium pauperum exaudisti, Do-
mine : præparationi cordis eorum intendit se auris
tua. » Desiderium pauperum fuit, ut is caderet, qui
tyrannide ipsos premebat. Quia vero id contigit,
fractio peccatoris atque improbi brachio, recte Deo

cordium cognitori et arcenorum conscio, desiderium pauperum patefactum est efficaci prece. Audivi autem eos Dominus, voluntati ipsorum aurem præbens. Quidni enim paratum cor haberent propriae salutis, qui prædictorum bonorum cupidi erant, suamque animam ad promissum Dei regnum capientium comparaverant?

VERS. 18. Duplici hic quoque sensu hominis vocabulum est accipiendum; nempe et de mortali logico animante in superbiam elato; et de diabolo dicente: «Mundum universum manu capiam; neque erit qui me effugiat, aut mihi resistat.» Utique jam ulterius non gloriabitur, sanctis pede potentiam ejus prementibus, propter datam ipsis abs Jesu f. cultatem.

VERSUS. 1. «In Domino confido, quomodo dicitis animæ meæ,» etc. «Ecce peccatores intenderunt arcum, paraverunt sagittas in pharetra,» et reliqua. Quibus dictis adhortatur animam suam ut se attollat passeris instar alis virtutis, ut altos transcendens spirituales montes, incolumis maneat. Verum utcumque hujus lectionis distinctio facienda sit, certe in Domino confidendum est.

VERS. 3. Spirituali autem sensu, multis calliditate pollutibus tum visibilibus tum etiam invisibilibus hostibus, qui intentam voluntatem habent, et qui ob paratam vim arcui intento comparantur. Sed et parata tela sermones diserti sunt. Hæc tibi confingendo adsunt. Tu tamen (o anima) celsis in montibus mansionem habes: illic posita, nequaquam vulneraberis. Dictum porro est diviniore Scripturarum sententias montium appellatione designari; nec non etiam sapientes magistros apostolos ac prophetas. Verbum, «Transmigra in montes sicut passer,» possumus hoc sensu dictum a Spiritu reputare, hortante ad secessum animam, quæ venenata sagittariorum tela vitare velit. Quod si forte invisibiles ipsæ potestates et arcitenentibus similes, dicant: «Transmigra in montes sicut passer,» dici hoc irridenter putabimus, dum eos denotare volunt qui toto corde Deo confidunt. Item quia tenebrarum noctisque filii sunt, qui hac sophistica oratione utuntur, tanquam sagittarii per obscuram noctem tela vibrare constituunt adversus homines recto corde præditos.

VERS. 5. Si vel de Patre, vel etiam de ipso Salvatore ante incarnationem sermo est, sanctum ejus templum intelligendum est, ipsum esse sanctum cœlestemque intellectum, in quo ceu sancto templo suo thronum habet quasi in cœlo, ubi scilicet divine et sublimiter regnat. Jamque in anterioribus diximus thronum pro regno accipi. Inspectrices autem ac providæ Dei virtutes, quæ oculi ejus appellantur, pauperi intentæ, incolumem eum servant. His circa pauperem curatis, oculorum Dei palpebræ, actus cogitationesque hominum explorant. Atque hoc

Α νος τοῦ ἀμαρτωλοῦ καὶ πονηροῦ, εἰκότως Θεῷ τῷ τὰς καρδίας ἐπισταμένῳ καὶ τὸ κρυπτὸν εἰδότεί, ἡ ἐπιθυμία αὐτῶν πεφανέρωται, ἐνεργῆς οὖσα προσευχή. Εἰσέχουσεν δὲ αὐτῶν ὁ Κύριος, προσχόντος τοῦ ὡτὸς αὐτοῦ τῇ ἐτοιμασίᾳ τοῦ ἡγεμονικοῦ αὐτῶν. Πῶς γὰρ οὐχ ἔτοιμον τὴν καρδίαν εἶχον πρὸς τὸ σωθῆναι οἱ τῶν προλεχθέντων ἔχοντες ἐπιθυμίαν, καὶ ἔτοιμον ἑαυτῶν ποιοῦντες τὴν ψυχὴν εἰς τὴν ἐπηγγελεμένην αὐτοῖς βασιλείαν τοῦ Θεοῦ;

Στιχ. ιη'. Διχῶς καὶ ἐνταῦθα τὸν ἄνθρωπον ἐκληπτέον, εἰς τε τὸ θνητὸν λογικὸν ζῶον ἀλαζονευόμενον, καὶ εἰς τὸν λέγοντα διάβολον· «Τὴν οἰκουμένην ὅλην καταλήψομαι τῇ χειρὶ, καὶ οὐκ ἔστιν ὃς διαφεύξεται με, ἢ ἀντεῖπῃ μοι.» Οὐ γὰρ ἔτι μεγαλαυχῆσει συντριβόμενος ὑπὸ τοὺς πόδας τῶν ἁγίων πατούντων αὐτοῦ τὴν δύναμιν, Ἰησοῦ τοῦτο χαρισμένου.

PSALMUS X.

Στιχος α'. «Επὶ τῷ Κυρίῳ πέποιθα, πῶς ἐρεῖτε τῇ ψυχῇ μου,» κ. τ. λ. «Ἰδοὶ οἱ ἀμαρτωλοὶ ἐνέτειναν τόξον, ἠτοίμασαν βέλη εἰς φαρέτραν,» καὶ τὰ ἐξῆς. Ἐφ' οἷς εἰρημονίους παρορμᾷ τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ μετewρισθῆναι δίκην στρουθίου πετεροῖς ἀρετῆς, ἵνα περάσας ἐπὶ τὰ ὕψος ἔχοντα ὄρη πνευματικὰ, ἀβλαβῆς διαμείνῃ. Ὅπως δ' ἂν ἔχη τὰ τῆς διαστολῆς τοῦ ἀναγνώσματος, πεποιθῆναι ἐπὶ Κύριον προσήκει.

Στ. γ'. Κατὰ θεωρίαν δὲ, πολλῶν σοφιστικῶς παρεσκευασμένων ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων ἐχθρῶν, ὡς ἦδη τὸ ἡγεμονικὸν ἔχειν τεταμένον, δι' ἐτοιμασίαν τόξῳ ἐντεταμένῳ ἑοικός. Ἀλλὰ καὶ βέλη ἔτοιμα, λόγοι δὲ πιθανοί· ταῦτα πρὸς τὸ κατατοξεύσαι σε. Ἐχεις διατριβὴν ἐν ὕψηλοις ὄρεσιν· ἐνταῦθα γενομένην οὐ τρωθήσῃ. Εἰρηται δὲ ὡς τὰ θεϊότερα τῶν Γραφῶν νοήματα τῇ τῶν ὀρῶν προσηγορίᾳ σημαίνονται. Πρὸς τοῦτοις καὶ οἱ σοφοὶ διδάσκαλοι ἀπόστολοι καὶ προφῆται, δυνατὸν ὑπὸ τοῦ Πνεύματος εἰρημένον ἐκλαβεῖν τὸ, «Μετανάστευε ἐπὶ τὰ ὄρη ὡς στρουθίον,» προτρεπομένου ἀναχωρεῖν, τὴν διαδράναι θέλοντα τὴν ἰοδόλον τῶσιν τῶν τοξοτῶν. Εἰ δὲ καὶ ἀόρατοι δυνάμεις αἱ αὐτὰ οὖσαι, ἡ συγγενὲς τοῖς τοξόταις, λέγοιεν τὸ, «Μετανάστευε ἐπὶ τὰ ὄρη ὡς στρουθίον,» χλευαστικῶς αὐτὸ εἰρημένον ἐκκληψόμεθα, ὑποδηλώσαι θέλόντων τοὺς ἐν ὅλῃ καρδίᾳ ἐπὶ Θεὸν πεποιθότας. Εἰς' ἐπεὶ σκότους υἱοὶ καὶ νυκτός εἰσιν οἱ πρὸς τὸ οὕτως σοφιστεῦσιν παρεσκευασμένοι, τοξόται ἐν ἀφεγγεῖ νυκτὶ κατατοξεύειν προτέθεινται τοὺς εὐθεῖαν καρδίαν ἔχοντας.

Στιχ. ε'. Εἰ ἡ περὶ τοῦ Πατρὸς, ἡ καὶ αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως, ναὶν ἁγίων αὐτοῦ ἐκληπτέον τὴν περὶ αὐτοῦ ἁγίαν καὶ οὐράνιον νόησιν, ᾧ ἐν ναῷ ἁγίῳ καὶ τὸν θρόνον ἔχει ἐν οὐρανῷ θεϊκῶς καὶ ἐπουρανίως βασιλεύων. Ἐσημειωσάμεθα καὶ ἐν τοῖς πρότερον ἀντὶ βασιλείας τὸν θρόνον λαμβάνεσθαι. Αἱ δὲ ἐποπτικαὶ καὶ ἐφοροὶ τοῦ Θεοῦ δυνάμεις, ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ καλούμεναι, πρὸς τὸν πένθητα γινόμεναι, φρουροῦσιν αὐτὸν ἀβλαβῆ. Τοῦτων περὶ αὐτῶν οἰκονομηθέντων, τὰ βλέφαρα τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ Θεοῦ ἐξετάζει τὰς πράξεις καὶ τοὺς λογισμοὺς τῶν

ἀνθρώπων. Ἐκ τούτου παρίσταται τοῦ κριτοῦ τὸ ἀνθρώπων. Εἰ γὰρ ὀφθαλμοὶ ἐξήταζεν καὶ βλέφαροις, ἀνύποιστος ἦν ἄνθρωπος ἢ χρίσις· τῷ δὲ τοῖς βλέφαροις ἑαυτοῦ ἐξετάζειν τὰ κατ' αὐτοὺς, οὐ παρατηρεῖται πάντα τὰ ἁμαρτήματα τῶν κρινόμενων, οὐδὲ οὖον μεγέθους ὑπάρχει ταῦτα. Εὖ δὲ καὶ τὸ εἰπεῖν, τοὺς μὲν ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ ἐπὶ τὸν εὐεργετούμενον εἶναι, καὶ εἰς πένης ὑπάρχει· τὰ δὲ βλέφαρα ἐπὶ τοὺς πολλοὺς ἀνθρώπων υἱοὺς, ἵνα μὲν εὐεργεσίαι δαφιλῶς παρρησίᾳ ἐπιτελούνται· αἱ δὲ κολάσεις πολλὴ τὸ κεκρυμμένον ἔχουσι περὶ Θεοῦ. Καὶ ταῦτα λέγει διανοούμενα, οὐδὲν αἰσθητὸν βλέφαρον ἢ ἑτερόν τι τοιοῦτον ἐμφαίνουσιν· ὅθεν καὶ ταῦτα θεοπρεπῶς νοητέον.

Στιχ. 5. « Κύριος ἐξετάζει τὸν δίκαιον καὶ τὸν ἀσεβῆ. » Ὁ Χριστὸς ἐστὶν οὗ τῷ βήματι φανερωθῆναι πάντας δεῖ, ἵνα κομισθῇ ἕκαστος τὰ διὰ τοῦ σώματος πρὸς ἃ ἔπραξεν, εἴτε ἀγαθὰ εἴτε κακὰ. Εἰπόντων δὲ ὑπὸ Κυρίου ἐξέτασιν γινομένην τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀσεβοῦς, ἐπιφέρει, ὡς μισεῖ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, ὃ τὴν κακίαν, οὕσαν ἀδικίαν, ἀγαπῶν, ποιῶν αὐτὴν κολαστέαν, διὰ τοῦ ἁμαρτάνειν· ὃ ἐναντίον ποιεῖ ὁ δίκαιος ἐνεργῶν, ἀγαπῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, καὶ τὸν πλησίον ὡς ἑαυτὸν, ὃ εἰς ἀρετὴν αὐτὸν ἄγων. Οὐ μάχεται τὸ, « Δίκαιος (10) ἐξετάζει τὸν δίκαιον καὶ τὸν ἀσεβῆ, » τῷ μὴ ἀνίστασθαι ἀσεβεῖς ἐν κρίσει· τὸ μὲν γὰρ τοὺς πάντες ἀθέτους σημαίνει· τὸ δὲ, τοὺς διὰ τὸ ἁμαρτάνειν καταφρονούντας Θεοῦ. Πλέοντες γὰρ Γραφαὶ δηλοῦσι τοῦτο, μάλιστα ἡ λέγουσα, « Ἔσται ὁ δίκαιος ὡς ὁ ἀσεβής; » ἐν γενέσει.

Στιχ. 7. « Ἐπιβρέξει ἐπὶ ἁμαρτωλοὺς παγίδα; » τοῦτ' ἐστὶ κολάσεις παγιδευούσας, καὶ ἐντὸς ἀρχῶν ποιούσας τοὺς ἀγρευομένους· εἰ μὴ ἄρα τὸ παραδόσθαι αὐτοὺς ὑπ' αὐτοῦ ταῖς ἐπιθυμίαις τῶν καρδιῶν αὐτῶν τοῦτο δηλοῖ, καὶ πάθειν ἀτιμίας, καὶ ἀδοξίαν νῦν. Καὶ ἄρα εἰ μὴ διὰ τοῦτο ἐπιβρέξει, ἀλλ' οὐ βρέξει παγίδα, εἰρηται· ἥδη γὰρ παγιδευθεῖσιν ὑφ' ἑαυτῶν ἐπιβρέχονται παγίδες. Τοῦτο δηλοῦται καὶ ἐκ τοῦ· « Τοὺς δὲ ἐκκλίνοντας εἰς τὰς στραγγαλιάς ἀπάξει Κύριος μετὰ τῶν ἐργαζόμενων τὴν ἀνομίαν. » Ἐφαρμόσεις πρὸς ἑκατέρας τὰς ἀποδόσεις τὸ οὗτο γεγραμμένον ἐν Παραοίαις πρὸς τοὺς σχολιοῦς· « Σκολιάς ὁδοὺς ἀποστελεῖ ὁ Θεός. » Πρὸς μὲν γὰρ τὴν προτέραν ἀπόδοσιν, κολάσεις εἰεν αἱ σχολιαὶ ὁδοὶ τοῖς διὰ κακίαν σχολιοῖς γεγενημένοις ἐκπεμπόμεναι· πρὸς δὲ τὴν ἑτέραν, αἱ παραδόσεις εἰσὶν αἷς παραδίδονται οἱ ἐκουσίως ἁμαρτάνοντες· αἱ δηλοῦνται διὰ τῶν παθῶν τῆς ἀτιμίας, καὶ τῶν κατηριθμημένων.

Στιχ. 9. « Πῦρ καὶ θεῖον καὶ πνεῦμα καταγίγδους ἡ μερίς τοῦ ποτηρίου αὐτῶν. » Αἱ ἐπιπονοὶ ἀνταποδόσεις δηλοῦνται πολλάκις ἐν τῇ Γραφῇ ὀνόματι τοῦ ποτηρίου· ὡς ἐν Ἠσαΐα· « Ἐξεγείρου, ἐξεγείρου, Ἱερουσαλὴμ, ἡ πιούσα τὸ ποτήριον τῆς πτώσεως, τὸ

A dicto benignitas iudicis ostenditur. Nam si oculis simul et palpebris suis exploraret, intolerabile hominibus iudicium fieret: nunc cum palpebris suis tantummodo res singulorum exploret, haud omnia iudicandorum hominum peccata observari constat, neque horum magnitudo quanta sit. Bene item dicitur, oculos ejus ad eum qui beneficio afficitur intendi, etiamsi unus de pauperum numero sit; palpebras autem ad multitudinem filiorum hominum; ut beneficia quidem copiose alacriterque dentur; at poenae multo occultius a Deo proveniunt. Atque haec ad litteram considerata, nullam materialem palpebram, aut quidlibet huiusmodi denotant; nam decente Deum modo intelligenda sunt.

B VERS. 6. « Dominus explorat justum et impium. » Dominus videlicet Christus est, ante cujus tribunal manifestari omnes oportet, ut referat unusquisque propria in corpore suo, prout gessit, sive bonum sive malum ⁴². Jam postquam dixit a Domino explorari justum et impium; subdit, eum odio habere animam suam qui malitiam seu iniquitatem diligens, facit eam poenae obnoxiam peccando. Secus vero agit, qui justitiam sectando, animam suam diligit, necnon proximum tanquam seipsum, quem etiam ad virtutem deducit. Neque dictio: « Justus explorat justum et impium, » repugnat illi: « Non resurgent impii in iudicio ⁴³. » nam haec dictio homines omnino irreligiosos significat: Illa C autem homines qui peccandi tantum causa Deum aspernantur. Multi enim sacrae Scripturae textus id ostendunt; et illa praecipue Geneseos verba: « Erit justus sicut impius? »

VERS. 7. « Superpluet peccatoribus laqueos, » id est poenas quae illaqueant, ac veluti retibus venaticam praedam capiunt: nisi forte hoc innuit, tradi eos a Deo cupiditatibus cordium suorum, et passionibus ignominiae reprobique sensui. Et vide num ideo forsitan dixerit *superpluet*, et non *pluet* laqueos: nam jam illaqueatis, adhuc superpluuntur laquei. Id illa quoque dictione demonstratur: « Declinantes autem in obliquitates adducet Dominus cum operantibus iniquitatem ⁴⁴. » Utrique sensui accommodabis illud quod in Proverbiis scriptum est de perversis: « Vias perversas aversabitur Deus ⁴⁵. » Nam juxta priorem sensum, poenae loco erunt perversae viae, hominibus malitia perversis oblatæ: posteriore autem sensu traditiones intelliguntur illorum, quibus traduntur sponte peccantes: quæ sunt passionibus ignominiae, et alia ibidem numerata.

VERS. 9. « Ignis et sulphur et spiritus procellarum pars calicis eorum. » Molestæ punitiones denotantur saepe apud Scripturam calicis vocabulo; veluti in Isaia: « Exsurge, exsurge, Hierusalem, quæ bibisti calicem ruinæ, craterem furoris ⁴⁶, » et reli-

⁴² II Cor. v, 10. ⁴³ Psal. i, 5. ⁴⁴ Psal. cxxiv, 5. ⁴⁵ Prov. xv, 9. ⁴⁶ Isa. li, 17.

(10) Δίκαιος. An legendum Κύριος? EDIT. PATROL.

qua. Sed etiam apud Jeremiam idem sensus aperitur hac locutione : « Dixit Dominus omnipotens, Deus Israelis : Sume calicem vini meri de manu mea, eoque potabis gentes, ad quas ego te mitam ⁴². » Num ergo congruenter his, præsente quoque loco punitionem denotat pars calicis ipse distributi, præsertim quia plenitudo calicis hujus est ignis, sulphur, et spiritus procellæ, cujus symbola erant, quæ in Genesi scribuntur ⁴³, pœnarum genera Sodomis et Gomorræ inflictarum a Domino. Præter ignem et sulphur, est etiam in hoc calice spiritus procellæ; et ignis quidem significat inflammatas minas; sulphur, impetum quo ignis magis incenditur; denique spiritus procellæ, tentationis turbinem quemdam demonstrat. Quod autem tentationem procella significet, perspicue possumus discere ex Isaia scribente : « Et sicut procella per desertum transiens, in proximo terribilis sævaque visio nuntiata mihi est ⁴⁴. » Fugiamus ergo impietatem, ut hujusmodi calix procul nobis sit, et pie vivamus; ut bibamus ad ebrietatem quod est optimum. Ex quo illud quoque fortasse dictum est : « Dominus pars hæreditatis meæ et calicis mei ⁴⁵. Quoniam justus Dominus, et justitiam diligit, rectitudines videt vultus ejus : » ideoque super pauperem oculos intentos habet, de salute ipsius sollicitus. Sed tamen super peccatores laqueos immitit; non enim temere Dei providentia ac judicia sunt : quippe Deus substantialiter justus est, non autem justitiæ particeps; qui cum ita natura propria sit comparatus, diligit pariter in multis justis esse justitiam, bonum cujusque propositum approbans. Possumus et aliter explanare quomodo Deus justitias diligit : cum nempe singulorum judiciorum sit quædam justitia, multa vero sint judicia Dei, de quibus scriptum est : « Judicia Domini vera, justificata in idipsum ⁴⁶; » hinc necessario sequitur multas esse justitias. Et quomodo justus est, ita etiam rectitudinem esse dices voluntatem illam quæ ad rectam rationem exigitur. Eam Deus libenter in iis qui habent spectat. Dicendum vero est de rectitudine, sensu congruo secundæ illi de justitiis notioni, quam in inscrutabilibus Dei judiciis constitimus; quamque ob omnimodam approbationem facies ejus spectare dicitur. Nam Dei præsentia ex providentiæ actibus et ex judiciorum effectibus innotescit.

κόνδυλον τοῦ θυμοῦ, » καὶ τὰ ἐξῆς· ἀλλὰ καὶ ἐν Ἱερειᾷ παρίσταται τὸ αὐτὸ ἐκ τῆς ἐχούσης οὕτω φωνῆς· « Εἶπεν Κύριος ὁ παντοκράτωρ, ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ· Λάβε τὸ ποτήριον τοῦ οἴνου τοῦ ἀκράτου ἐκ χειρὸς μου· καὶ ποτιεῖς αὐτὸ πάντα ἔθνη πρὸς οὓς ἐγὼ ἀποστελῶ σε. » Μήποτ' οὖν συμφώνως τοῦτοις καὶ ἐν τοῖς προκειμένοις κλάσιν δηλοῖ ἡ μερίς τοῦ ποτηρίου τοῦ μερισθέντος αὐτοῖς; μάλιστα ὅτι τὸ πλήρωμα τοῦ ποτηρίου τούτου, πῦρ καὶ θεῖον καὶ πνεῦμα καταιγίδος ἐστίν· οὐ σύμβολα τὰ ἐν Γενέσει ἀναγεγραμμένα εἶδη κολάσεων ἐλθόντα ἐπὶ Σόδομα καὶ Γόμορρα παρὰ Κυρίου. Πρὸς τοῦτω τῷ πυρὶ καὶ τῷ θείῳ, καὶ πνεῦμα καταιγίδος ἐστὶν ἐν τῷ ποτισμῷ τοῦ ποτηρίου. Δηλοῖ τὸ πῦρ τὴν διὰ καύσεως ἀπειλὴν· τὸ δὲ θεῖον, τὴν διεγείρουσαν ἐπὶ μᾶλλον τὸ πῦρ ἀφορμὴν· πρὸς τοῦτοις τὸ πνεῦμα τῆς καταιγίδος, πειρασμοῦ τινος συστροφὴν δηλοῖ. Ὅτι δὲ πειρασμὸν ἡ καταιγὶς δηλοῖ, σαφῶς ἐστὶν μαθεῖν ἀπὸ τοῦ ἐν Ἠσαΐα γεγραμμένου, « Ὡς καὶ καταιγὶς δι' ἐρήμου διέλθοι ἐρχομένη, ἐγγὺς φοβερὸν τὸ ὄραμα καὶ σκληρὸν ἀνηγγέλη μοι. » Φύγωμεν τοίνυν τὴν ἀσέβειαν, ἵνα τοῦτο τὸ ποτήριον μακρὰν γένηται ἀφ' ἡμῶν, καὶ ἐν εὐσεβείᾳ ζήσωμεν, ἵνα πῶμεν τὸ μεθύσκον ὡς κράτιστον· περὶ οὗ κάκεινο λέλεκται· « Κύριος ἡ μερίς τῆς κληρονομίας μου καὶ ποτηρίου μου· ὅτι δίκαιος Κύριος· καὶ δικαιοσύνας ἠγάπησεν, εὐθύτητας εἶδεν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ. » Καὶ τοῦτω χάριν ἐπὶ τὸν πένητα τοὺς ὀφθαλμοὺς ἔχει, φροντίζων αὐτοῦ τῆς σωτηρίας· ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοὺς ἀμαρτωλοὺς παγίδας ἐπιπέμπει· οὐ γὰρ ὡς ἔτυχεν εἰκὴ γίνεταί τὰ τῆς Προνοίας καὶ Θεοῦ κρίσεως· δίκαιος δὲ Κύριος κατ' οὐσίαν, ἀλλ' οὐ μετοχὴ δικαιοσύνης ἐστίν· πλὴν εἰ καὶ οὕτως ἔχει φύσεως, ἀλλ' οὖν ἀγαπᾷ τὰς ἐν τοῖς πολλοῖς δικαίους δικαιοσύνας, τὴν ἐκάστου πρόθεσιν ἀποδεχόμενος. Ἔστιν καὶ ἄλλως εἰπεῖν ἀγαπᾷ αὐτὸν δικαιοσύνας· ἐπὶ ἐκάστου κρίματος ἐστὶν τις δικαιοσύνη, πολλὰ δὲ τὰ κρίματα τοῦ Θεοῦ, περὶ ὧν γέγραπται· « Τὰ κρίματα τοῦ Κυρίου ἀληθινὰ, δεδοικαμένα ἐπὶ τὸ αὐτό· » ἀνάγκη καὶ τὰς δικαιοσύνας πολλὰς εἶναι. Ὅσπερ δὲ δίκαιός ἐστιν, οὕτω καὶ εὐθύτητα βλέπων· εὐθύτητα δὲ ἐρεῖς γνῶμην τὴν πρὸς ὀρθὸν λόγον κανονισομένην. Ταύτην ὁρᾷ χαίρων ἐπὶ τοῖς ἔχουσιν. Ῥηθεῖα καὶ περὶ τῆς εὐθύτητος ἀρμονίως τῇ περὶ τῶν δικαιοσύνων δευτέρᾳ νοήσει, ὑπαρχούσῃ ἐν τοῖς κρίμασιν τοῖς ἀνεξερευνήτοις αὐτοῦ· ἦν διὰ τὸ πάνυ ἀποδέχεσθαι, τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὁρᾷ· ἐπιφαίνεται γὰρ παρὼν ὁ Θεὸς τοῖς ἔργοις τῆς Προνοίας, καὶ τοῖς ἀποτελέσμασιν τῶν κρίματων.

PSALMUS XI.

VERSUS. 4. Nequaquam existimandum est corporis membra hic destruenda dici, sed illorum dolosum usum, et arrogantem sermonem. Nam et in Proverbiis dicitur : « Aufer a te os perversum, et iniqua labia a te procul repelle ⁴⁷. »

VERS. 5. « Labia nostra a nobis sunt; quis noster dominus est? » Hac audacia impius elatus dum ex-

στίχος δ'. Οὐ γὰρ τὰ μέλη τοῦ σώματος ἐξολοθρευόμενα ἠγεῖσθαι δεῖ, ἀλλὰ τὴν χρῆσιν τὴν δολίαν αὐτῶν, καὶ τὸν μεγαλορῆμονα λόγον. Καὶ γὰρ ἐν Παροιμίαις εἴρηται· « Περιελε σεαυτοῦ σχολιδὸν στόμα, καὶ δόικα χεῖλη μακρὰν ἀπωσαι ἀπὸ σοῦ. »

« Τὰ χεῖλη ἡμῶν παρ' ἡμῶν ἐστίν· τίς ἡμῶν κύριός ἐστιν; » Ἀπὸ ταύτης τῆς θρασυότητος ὁ ἀσεβὴς

⁴² Jerem. xxv, 15. ⁴³ Gen. xix, 24. ⁴⁴ Isa. xxi, 1, 2. ⁴⁵ Psal. xv, 5. ⁴⁶ Psal. xlviii, 10. ⁴⁷ Prov. iv, 24.

εὐδοκούμενος ἐν τῷ τυγχάνειν ὧν ἐπιθυμεῖ, *προφέρει* Α
φωνήν τὴν ἐν τῷ ἰώθ· « Λέγει δὲ Κυρίῳ· Ἀπόστα
ἀπ' ἐμοῦ· ὁδοὺς σου εἰδέναι οὐ βούλομαι· τίς ἱκανός,
ὅτι δουλεύσωμεν αὐτῷ; » Καὶ γὰρ οὗτοι τῆς προσού-
σης αὐτοῖς εὐπραγίας αἵτιοι νομίζοντες εἶναι, λέγουσι
Κυρίῳ· Ἀπόστα, μὴ φανεροῦ μοι τὰς ὁδοὺς σου·
εἰδέναι γὰρ αὐτὰς οὐ θέλω· τί γὰρ πλεον ἡμῶν ἔχων
ἱκανός εἰ, ἵνα δουλεύσωμέν σοι;

Στιχ. 5. Ἐπὶ τῶν ἀσεβῶν μέγα φρονούντων ὡς
μεγαλορήμονα γλῶτταν καὶ χεῖλη δόλια αὐχεῖν, οἱ
πτωχοὶ τάλαιπωροῦσιν, καὶ στενάζουσιν οἱ πένητες,
τὸ τυραννικὸν αὐτῶν οὐ φέροντες. Τοῦτο χάριν φη-
σὶν ὁ Κύριος· « Ἀναστήσομαι νῦν, ἵνα θήσομαι τὴν
βουλὴν ἐν σωτηρίῳ· παρρησιάσομαι ἐν αὐτῷ κατὰ
τῶν ἐναθρονομένων ὑπερηφάνων τῶν ὑποδεεστέρων·
ἀπολύσω δὲ τοῦ τάλαιπωρεῖν καὶ στενάζειν τοὺς Β
πτωχοὺς καὶ πένητας. » Πτωχοὺς καὶ ἐν τούτοις
καὶ πένητας ἐρεῖς τοὺς μὴ οἴους τε ἐπαμύνειν ἑα-
νοῖς δι' ἀσθένειαν προσοῦσαν, ἢ διὰ τὴν εἰς τοιαύτην
κατάστασιν ἄγουσαν κακίαν. Οὗτοι ἀνώτεροι τάλαι-
πωρίας καὶ τοῦ στενάζειν γεγέννηται, τοῦ Κυρίου
κατὰ τὸν τῆς ἐπιδημίας καιρὸν ἀναστάντος, καὶ πρὸς
ἡμᾶς ἐληλυθότος· ὡς φανερωθῆναι τὴν σωτηρίαν
τῶν ἐξ αὐτοῦ τάλαιπωρίας καὶ τοῦ στενάζειν γεγεννημέ-
νων. Ἔστιν γοῦν καταλλήλως τοῖς προκειμένοις
ἀκούσαι τὸ, « Τάλαιπῳρος ἐγὼ ἄνθρωπος. Τίς με
ρύεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου; » Ἐφ'
ὧ λέγοντι παρρησιαζόμενος ἐξῆς λέγει· « Εὐχαρι-
στῶ τῷ Θεῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. » Δείκνυται γὰρ
διὰ τούτων, ὡς Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ὁ ῥυσάμενος τὸν
τάλαιπωροῦντα δι' ὃ εἶχεν σῶμα θανάτου, ὁ εἰπὼν C
ἔστι· « Νῦν ἀναστήσομαι, λέγει Κύριος. »

Ἐπὶ ἡλθεν τίσιν εἰπεῖν πτωχοὺς μὲν εἶναι τοὺς με-
ταπεσόντας τοῦ πλοῦτου· πένητας δὲ τοὺς ἐκ πόνου
δι' ἐργασίας γινομένου τὸ ζῆν ἔχοντας (11). Καὶ ἔστιν
γε κατὰ ταύτην τὴν νόησιν ὁ πτωχὸς πένης ἐξ ἀνάγκης,
οὐκ ἀντιστρέφοντος τὸν πένητα πτωχὸν εἶναι.
Καὶ τάχα γε τὰ εἰρημένα περὶ τοῦ πτωχοῦ κατα-
σκευάζεται καὶ ἐκ τῆς Γραφῆς· εἰρηται γάρ· « Πλοῦ-
σιοι ἐπτώχευσαν » καὶ, « Ὅτι ἐπτώχευσαν σφό-
δρα. » Συμφώνως τούτοις ἐκλήψεται καὶ τὸ περὶ τοῦ
Σωτῆρος λεγθέν· « Ὡς ἐπτώχευσεν δι' ἡμᾶς πλού-
σιος ὢν, ἵνα ἡμεῖς πλουτήσωμεν τῇ αὐτοῦ πτωχείᾳ. »
Συναινεῖ καὶ τοῖς περὶ τοῦ πένητος τὸ, « στεναγμοῦ
τῶν πενήτων, » στεναγμῶν δὲ καὶ ὀλοφυρομένων, D
ἐπὶ τῷ πόνῳ τῷ ἐκ τοῦ ἀπορεῖν τῶν ἐπιτηδείων
προσόντι. Τὸ, « θήσομαι ἐν σωτηρίῳ, » δηλοῖ τὸ,
Ὅρισω καὶ ποιήσω ὥσπερ καὶ ἐν τῷ, « Ὅν ἐθήκεν
κληρονόμον πάντων » δηλούσης τῆς λέξεως, ὅν
ᾤρισεν καὶ ἀνέδειξεν κληρονόμον. Εἰς ταῦτα λήφει
τὸ, « Ἔθετο ὁ Θεὸς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ πρῶτον ἀποστό-
λους, » καὶ τὰ ἐξῆς· καὶ τὸ πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους
τῆς Ἐκκλησίας εἰρημένον, « Ὑμᾶς ἔθετο τὸ Πνεῦμα
τὸ ἅγιον ἐπισκόπους ποιμαίνειν τὴν Ἐκκλησίαν. » Τὸ

petita re potitur, vocem emittit, ejusmodi apud Jo-
bum est : « Dicitque Domino : Recede a me, vias
tuas scire nolo ¹¹. Quid prodest, si ei nos ser-
viamus? » Nimirum hi propriæ felicitatis putantes
se esse auctores, dicunt Domino : Recede, ne mihi
vias tuas manifestare velis; namque eas cognoscere
nolo. Quid enim nobis utilitatis accedet, si tibi fa-
mulemur?

VERS. 6. Dum impii tumida mente sunt, lingua-
que magniloqua et dolosis labiis insolescunt, pau-
peres mœrent, inopes gemunt, tyrannicum illorum
morem minime ferentes. Propterea dicit Dominus:
« Nunc exsurgam, ut ponam consilium in salutari :
fiducialiter agam in eo, » contra illos qui superbe
se extollunt supra infirmiores. En solvam a sua mi-
seria, ne gemant, pauperes ac inopes. Porro pau-
peres atque inopes nunc quoque dices eos, qui semet
tueri ob virium infirmitatem nequeunt, vel propter
nequitiam qua ad hujusmodi statum redacti sunt.
Hi celsiores calamitate et gemitu facti sunt eo tem-
pore, quo Christus ad nos venit et resurrexit; ita
ut salvi apparuerint, erepti ærumnis atque plora-
tibus. Prædictis itaque consentaneum est verba ista
audire : « Infelix ego homo! quis liberabit de
corpore mortis hujus? » Quo dicto, confiden-
ter deinde ait : « Gratias ago Deo per Jesum Chri-
stum ¹². » Per hæc enim ostenditur, Jesum Chri-
stum, qui calamitosum hominem corporis mortalis
causa liberavit, illum esse qui ait : « Nunc exsurgam,
dicit Dominus. »

Venit in mentem nonnullis dicere, pauperes qui-
dam esse qui patrimonio eversi sunt; inopes autem
illos qui labore operæ victum comparant. Atque hoc
sensu pauper quidem necessario est inops; neque
tamen vicissim inops pauper est. Imo quod de pau-
pere dicitur, fortasse etiam a Scriptura argumen-
tum habet, ubi dicitur : « Divites eguerunt ¹³. »
Et : « Pauperes admodum facti sumus ¹⁴. » Con-
sonanter his accipietur, etiam quod de Salvatore
dicitur : « Qui pauper propter nos factus est, cum
esset dives, ut illius paupertate nos divites esse-
mus ¹⁵. » Favet item sensui vocabuli inopis dictio :
« gemitus inopum; » qui nimirum semper gemunt
plorantque propter laborem quem ob rerum neces-
sarium inopiam tolerant. Dictio, « Ponam in salu-
tari » significat, definiam et faciam, sicut in verbis :
« Quem posuit hæredem universorum ¹⁶; » id est,
quem decrevit constituitque hæredem. Similiter in-
telliges : « Posuit Deus in Ecclesia primum quidem
apostolos ¹⁷, » et reliqua. Necnon illud quod Eccle-
siae senioribus dictum fuit : « Posuit vos Spiritus
sanctus episcopos regere Ecclesiam ¹⁸. » Nam ver-

¹¹ Job xxi. 14. ¹² Rom. vii. 24. ¹³ Rom. i. 8. ¹⁴ Psal. xxxiii. 11. ¹⁵ Psal. lxxviii. 8. ¹⁶ II Cor. viii. 9.
¹⁷ Hebr. i. 2. ¹⁸ I Cor. xii. 28. ¹⁹ Act. xx. 28.

(11) Adnotent Græci lexicographi hanc vocabu-
lorum πτωχός et πένης distinctionem. Omnino et

Itali adhuc retinent distinguuntque *piocco* (ex Græ-
co πτωχός) et *porero*.

hum posuit, electionem demonstrat, qua constituti sunt et facti apostoli atque episcopi.

VERS. 8. Hac notione verbi « servare, » Salvator quoque de discipulis aiebat Patri : « Pater sancte, serva eos : quādiu lui cum ipsis, ego servabam eos ⁶⁰, neque hos attingebat malignus. » Hoc autem sensu sum hic ego locutus, quia in Genesi dicitur de Adamo serpenti : « Ipse servabit (observabit) caput tuum ; et tu servabis (observabis) calcaneum illius ⁶¹ : « non enim hoc loco idem est *observabis et servabis* : apparet enim dicendum esse : « Ipse observabit caput tuum, et tu vicissim illius calcaneum. » Precatur nimirum dicens : « Tu, Domine, custodies nos ; » postquam omnia quæ suarum virum erant, præstitit : admonitione nempe illa observata : « Omni custodia serva cor tuum. » Quanquam his rite curatis, nondum satis adversus omnes insidias curæ nostræ sunt : nam « Nisi Dominus custodierit civitatem, frustra vigilat qui custodit eam ⁶². » Consentaneum ergo est, postquam nosmet custodierimus, precem pronuntiare dicentem : « Tu, Domine, custodies nos, et conservabis nos. » Et enim eo custodiēte, fiducialiter agemus, et tanquam ab insidiis tuti in æternum erimus. Nam cum altissimus sis, Domine, et in excelsis habites, prout celsitudinem bonitatis tuæ decet, filios hominum multiplicasti, dignos eos judicans tutelam providentiæ tuæ experiri.

PSALMUS XII.

VERSUS 1, 5, 6. Quanquam orantis specie hæc a sancto viro dicuntur, haud is tamen quasi a Deo oblivioni traditus, sed quasi aliorum persona indutus, hanc procem recitat. Prorsus constat, non de materiali lumine, neque de somno et morte verba orationis loqui, sed de lumine quod a Dei cognitione nanciscimur : « Accendite enim vobismet lumen scientiæ ; » et : « Accedite ad Dominum, atque illuminamini ⁶³. » Fit autem hæc illuminatio, non in carnis oculo, qui non nisi solem aspiciat, et si quod est aliud materiale lumen : oculi enim qui solem iustitiæ aspiciunt, quod verum est lumen, non corporis sunt, sed cordis. Namque interioris hominis oculi sunt vires intellectuales. Homini sic illuminato vita beata contingit. « Ego enim sum lux mundi, ait Dominus. Qui in me, inquit, ambulat, in tenebris non manet, sed lumen vitæ habebit ⁶⁴. » Quam vitam postquam illuminatus adeptus est, caret mortis somno ; dum contra obdormiscit et moritur is qui in tenebris ignorantiae versatur ; nam qui per negligentiam atque socordiam tradit somno oculos suos, statim morietur, ab agenda cum virtute vita discedens. Quamobrem fugiendus est hic vituperabilis somnus atque mors ; ut sic conservato oculorum animæ lumine, « haud queat inimicus dicere : Prævalui adversus eum ; » jamdiu se prævaluisse existimans, cum nos peccavimus.

« Qui tribulant me, exsultabunt, si motus fuero ;

A γάρ, ἔθετο, ἀποδείξιν τὴν διὰ τοῦ ὀρίσθαι καὶ πεποιθῆσθαι ἀποστόλους καὶ ἐπισκόπους, δηλοῖ.

Στιχ. η'. Κατὰ τοῦτο τὸ σημαίνόμενον τοῦ διατηρεῖν, καὶ ὁ Σωτὴρ περὶ τῶν μαθητῶν ἔλεγεν τῷ Πατρὶ. « Πάτερ ἅγιε, τήρησον αὐτούς. » ὅτε ἤμην μετ' αὐτῶν, ἐγὼ ἐτήρουν αὐτούς, καὶ ὁ πονηρὸς οὐχ ἤπτετο αὐτῶν. » Εἶπον δὲ κατὰ τοῦτο τὸ σημαίνόμενον, διὰ τὸ ἐν τῇ Γενέσει λεχθὲν περὶ τοῦ 'Αδάμ πρὸς τὸν ὄφιν. « Αὐτὸς σοῦ τηρήσει κεφαλὴν, σὺ δὲ τηρήσεις αὐτοῦ πτέρναν. » Οὐκ ἐστὶ γὰρ ἐν ταῦθα ταυτὸν τὸ, φυλάξαι, καὶ τὸ, τηρεῖν. φαίνεται γὰρ ἐξ αὐτοῦ τὸ, « Αὐτὸς σοῦ ἐπιτηρήσει κεφαλὴν, καὶ σὺ αὐτοῦ πτέρναν. » Ἀναπέμπει τὴν εὐχὴν ὁ φάσκων. « Σὺ, Κύριε, φυλάξεις ἡμᾶς, » μετὰ τὸ πάντα ποιῆσαι τὰ παρ' ἑαυτοῦ, ἐν τῷ τηρεῖν τὴν λέγουσαν παραίνεσιν, B « Πάτη φυλακῇ τήρει σὴν καρδίαν. » Καὶ ἐπεὶ τούτων κατορθουμένων, οὐκ αὐτάρκη πρὸς τὸ ἀνεπιβούλευτον τὰ ὕφ' ἡμῶν σπουδαζόμενα. « Ἐὰν γὰρ μὴ Κύριος φυλάξῃ πόλιν, εἰς μάτην ἠγγρύνησεν ὁ φυλάσσων αὐτήν. » εἰρήμῳ ἔγει μετὰ τὸ φρουρηθῆναι ἡμᾶς ὕφ' ἑαυτῶν, προσευχὴν προσαγαγεῖν τὴν λέγουσαν. « Σὺ, Κύριε, φυλάξεις ἡμᾶς, καὶ διατηρήσεις ἡμᾶς. » Αὐτοῦ γὰρ φυλάττοντος θαρσυνώμεν, ὡς ἀνεπιβούλευτοι εἰς τὸν αἰῶνα ἐσόμεθα. Ὑψιστος γὰρ ὢν, Δέσποτα, καὶ ἐν ὑψηλοῖς ὑπάρχων κατὰ τὸ προσὸν ὕψος τῇ ἀγαθότητι σου, τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων ἐπολυώρησας, κρίνας αὐτοὺς ἀξίους εἶναι τοῦ προστασίας ἔχειν ἐκ προνοίας τῆς σῆς.

C Στίχος α', ε', ζ'. Εἰ καὶ προσεβίαις ἐρώμῃ ὑπὸ τοῦ ἁγίου λέγεται ταῦτα, ἀλλὰ γε οὐχ ὑποκείμενος λήθῃ Θεοῦ, ἀλλὰ τὰ ἄλλων εἰς ἑαυτὸν ἀναδεξάμενος, λέγει τὰ τῆς αἰτήσεως. Πάντα ὁλόν ὡς οὐ περὶ αἰσθητοῦ φωτισμοῦ ἢ ὑπνου καὶ θανάτου τὰ τῆς αἰτήσεως ἐστίν, ἀλλὰ περὶ τοῦ, ἐκ γνώσεως Θεοῦ φωτισμοῦ. « Φωτίσατε γὰρ ἑαυτοὺς φῶς γνώσεως, » καὶ, « Προσελθετε τῷ Κυρίῳ καὶ φωτισθήτε. » Γίνεται ὁ φωτισμὸς οὗτος, οὐ περὶ τὸ τῆς σαρκὸς ὄμμα. Ὁρατικὸν γὰρ τοῦτο ἡλίου, καὶ εἰ τι ἕτερον αἰσθητὸν φῶς τῶν ὁρώντων τὸν τῆς δικαιοσύνης ἡλίον, τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ὀφθαλμῶν οὐ σώματος, ἀλλὰ καρδίας ὄντων. τοῦ γὰρ ἔσω ἀνθρώπου ὀφθαλμοὶ αἱ νοητικαὶ δυνάμεις. Τῷ οὕτω φωτιζομένῳ ἔπεται ζωὴν μακαρίαν ἔχειν. « Ἐγὼ γὰρ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου, ὁ Κύριος λέγει. Ὁ περιπατῶν ἐν ἐμοί, φησὶν, ἐν τῇ σκοτειᾷ οὐ μὴ μένη, ἀλλ' ἔξει τὸ φῶς τῆς ζωῆς. » Ἡς ζωῆς παραγινόμενης εἰς τὸν φωτισθέντα, ἀπ- D εστὶν αὐτοῦ τὸ ὑπνώσαι εἰς θάνατον, ὑπνοῦντος καὶ ἀποθνήσκοντος τοῦ ὄντος ἐν σκοτεινῇ τῆς ἀγνοίας. Ὁ γὰρ δοὺς δι' ἀμελείας καὶ ῥαθυμίας εἰς ὑπνον τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, εὐθέως τεθνήσκειται, ἐκπίπτων τῆς σὺν ἀρετῇ ζωῆς. Ὅθεν φευκτέον τὸν φεγόμενον ὑπνον τοῦτον καὶ θάνατον, ἵνα πεφωτισμένων τῶν ὀφθαλμῶν τῆς ψυχῆς, « μὴκέτι εἴπῃ ὁ ἐχθρὸς, Ἰσχυσα πρὸς αὐτόν. » πάλαι νομίζων ἰσχυκεῖναι, ὅτε ἡμάρτομεν.

« Οἱ θλίβοντές με ἀγαλλιάσονται, ἐὰν σαλευθῶ. »

⁶⁰ Joan. xvii, 11, 12. ⁶¹ Gen. iii, 15. ⁶² Psal. cxvii, 1. ⁶³ Psal. lxxiii, 6. ⁶⁴ Joan. viii, 12.

ἐγὼ δὲ ἐπὶ τῷ ἔλεει σου ἤλπισα· ἀγαλλιάσεται ἡ καρδία μου ἐπὶ τῷ σωτηρίῳ σου. » Ἐπεὶ χαίρεά καὶ ὄντες οἱ θλίβοντες τοὺς δικαίους ἐχθροὶ ἀγαλλιώνται, εἰ συμβαίη ἐξ ἁμαρτίας γεγενῆσθαι κλόνον, δέον λυπεῖσθαι ἐπὶ τοῖς πῖπτουσιν. Ἄλλ' εἰ καὶ ἀγαλλιώνται ἐπὶ τῷ σαλεύεσθαι τινα ἐκείνοι, ἐγὼ, ὁ Δέσποτα, ἔλεει τῷ σὺ ἐλπίζων, οὐ πείσομαι ὁ ἰδεῖν ἐν ἐμοὶ ποθοῦσιν· προσδοκῶ γὰρ τὸ σωτήριόν σου θάπτον παραγενόμενον, ἐφ' ᾧ ἀγαλλιάται ἡ καρδία μου. Πῶς γὰρ οὐκ εὐφραίνεται καὶ ἀγαλλιάται ὁ πείρᾳ Θεοῦ σωτηρίαν ἔχων; Εἰ δὲ καὶ προφητεία ἐστὶν δηλουμένη περὶ τοῦ ἐλεύσεσθαι τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ τὸν Χριστὸν, ἐπίσκειται. Οὗτος γὰρ ἐλθὼν ἐπὶ σωτηρίᾳ κόσμου, καθέλειν τοὺς ἐφηδομένους ἐπὶ τοῖς κλονομένοις κατὰ ψυχὴν, καταβάλλων σὺν αὐτοῖς τὸν ἐχθρὸν τὸν ὑφούμενον ὑπερφηφάνως· ἐφώτισεν τοὺς ὀφθαλμοὺς, ἵνα μὴ τις ἴδῃ τὸν τῆς ψυχῆς θάνατον. Οὗτος ἐπιδημήσας, ἐπιδήλῳ ἤκουσεν, ὁδὸν ἔπαυσεν. Ὡν κατορθωθέντων, ὁ εὖ παθὼν χαριστήριον, ἐπινίκιον φθὴν ᾄδει λέγων· « Ἄσω τῷ Κυρίῳ τῷ εὐεργετήσαντί με, καὶ ψαλῶ τῷ ὀνόματι Κυρίου τοῦ ὑψίστου. » πραγματικῶς μαθὼν τὸ πρὸς τοὺς εὐχομένους καλῶς λεγόμενον ὑπὸ Κυρίου· « Ἐτι σοῦ λαλοῦντος ἔρῳ, Ἰδοὺ πάρειμι. » Λέγει δὲ ταῦτα πρὸς τοὺς συνόντας ἡδὴ· Εὐ πέπονθα τυχῶν ὧν ἡττάσασθαι· ὅθεν ψαλῶ τῷ ὀνόματι Κυρίου τοῦ ὑψίστου. Διὸ ἐφ' ἐκάστης εὐεργεσίας γινομένης εἰς ἡμᾶς; ὑμνῶμεν καὶ ἡμεῖς τὸν προκείμενον ὕμνον, λέγοντες μὴ θεωρεῖν μόνη, ἀλλὰ καὶ τῷ ψάλλειν. θεωρίαν τὸ ᾄδειν, ἐνέργειαν δὲ πρακτικὴν τὸ ψάλλειν ἡγοῖ (12).

PSALMUS XIII.

Στίχος α'. Ἄφρων δὲ οὐ κοιῶν ἐννοῶν λειπόμενος, ἢ τῆς σὺν δεινότητι ἐντρεχείας, ἀλλὰ τῆς μιᾶς τῶν ἀρετῶν φρονήσεως, περὶ ἧς γέγραπται· « Ὁ κτώμενος φρόνησιν ἀγαπᾷ ἑαυτὸν » καὶ ὁ φυλάσσων φρόνησιν εὐρήσει ἀγαθὰ. » Ὅτι δὲ εἶχεν τὴν φυσικὴν ἐντρεχείαν, παρίστησιν ἡ διάλεξις, δηλοῦσα ὡς οὐκ εἰς ὑπὲρ τῶν τινων, ἀλλ' ἐν τῇ ἑαυτῶν καρδίᾳ λέγει μὴ εἶναι Θεόν· ἥδει γὰρ ὅτι οὐδεὶς ἐδέχετο τοὺς περὶ ἀρνήσεως Θεοῦ λόγους· πάντων σχεδὸν ἀνθρώπων ἀδιάστροφον τὴν περὶ Θεοῦ ἐννοιαν ἔχόντων (12-13).

Ἐχει πολλὴν οικειότητα ὁ πρῶτος στίχος, ὡς ἐληρημένος περὶ διαδόλου· καὶ γὰρ ἐκεῖνος οὐ τινὲ τίσιν εἶπεν, ἀλλ' ἐν διανοίᾳ τῇ ἑαυτοῦ· « Εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβήσομαι, ἐπάνω τῶν ἀστρον τοῦ οὐρανοῦ θήσω τὸν θρόνον μου, ἔσομαι ὅμοιος τῷ Ὑψίστῳ. » Ὡς περὶ γὰρ ὁ γινώσκων ἔχων Θεοῦ τηρεῖ τὸν λόγον αὐτοῦ, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ εἰς ἔργα μεταβάλλει· οὕτω πᾶς ἁμαρτάνων, ἀγνοῶν Θεὸν εἰς τοῦτο ἔρχεται. Γράφει γοῦν Ἰωάννης, ὡς πᾶς ἁμαρτάνων μακρὰν ἐστὶ τοῦ ἔχειν γινώσκιν Θεοῦ· ὡς πᾶς ὁ ἁμαρτάνων οὐχ ἐώρακεν αὐτόν. Ἐκθαλὼν γὰρ ἀπὸ τῆς

12. Isa. LVIII, 9. 13. Prov. XIX, 8. 14. Isa. XIV, 14.

(12-13) Adnotemus Didymi dictum de universali hominum consensu circa Dei existentiam. Item mox ejusdem Didymi effatum: *Præcipua ei regina viri-*

ego autem in misericordia tua speravi: exultabit cor meum in salutari tuo. » Qui justos tribulant inimici, malo gaudio exsultant, si qua evenierit ex peccato ruina, cum contra opus esset condolare eadentibus. Sed quamvis illi ob alicujus lapsum exsultaturi sint, ego, Domine, de tua sperans misericordia, non patiar ea quæ in me videre illi exoptant. Exspecto enim salutare tuum quantocius venturum, cujus causa cor meum exultat. Quidni enim lætetur exsultetque is qui salutem a Deo expertus est? Quod vero etiam prophetia existet de venturo salutari Dei Christo, animadvertite sis. Hic enim ad mundi salutem veniens, perdidit eos qui de ruina animarum gaudebant; una cum iis profligans inimicum superbe se extollientem; lucem oculis tribuit, ne quis animæ mortem videret. Hic mundum ingressus, respiciens exaudivit, dolorem sedavit. Quibus feliciter actis, homo, beneficio accepto, hymnum gratiarum actionis canit dicens: « Cantabo Domino, qui bona tribuit mihi, et psallam nomini Domini altissimi. » Quippe opere ipso edoctus, quid sit illud orantibus præclare dictum a Domino: « Adhuc te loquente, dicam: Ecce adsum »; dicit nimirum sibi astantibus: Bene habeo, qui voti compos sum factus; ideoque nomini Domini altissimi psallam. Superest ut ad singula tributa nobis beneficia nos quoque præsentem hymnum canamus, dicentes non meditatione tantummodo, verum etiam psallendo. Porro canere, meditationem significat; psallere autem, practicum opus.

VERsus. 1. Insipiens hic intelligitur non ille qui communi sensu sit expertus vel solerti mentis acumine, sed qui una ex virtutibus caret prudentia, de qua scriptum est: « Qui possidet prudentiam, diligit se ipsum; et qui custodit prudentiam, inveniet bona ». » Reapse quod hic homo naturalem solertiam retineat, demonstrat locutio quæ ait, eum non ad aures aliorum, sed intra cor suum dicere, non esse Deum; noverat enim neminem passurum audire orationem quæ Deum neget; quandoquidem cuncti propemodum homines firmam de Deo opinionem habent.

Habet multam primus hic versiculus affinitatem cum illo qui de diabolo dictus fuit; nam et diabolus non alicui vel aliquibus, sed intra propriam mentem siebat: « In cælum conscendam, super astra cæli thronum meum collocabo, similis ero Altissimo ». » Nam sicuti qui scientiam habet Dei, observat verba ejus, et ejusdem præcepta in rem confert, ita quisquis peccat, ideo quia Deum ignorat, sic agit. Scribit enim Joannes quod, quicumque peccat, longe abest ut Dei scientiam possideat, et quod, quicumque peccat, non vidit illum ». Eji-

15. I Joan. III, 6.

tum religio est; qua deficiente, virtutes pariter discedunt.

ciens enim ex anima præcipuam reginamque virtutis religione, discedere pariter cum illa experitur virtutes. Quod autem sententia hæc firmo nitatur fulcro, ex iis quæ Heli liberis acciderunt constat. Namque hi Dominum nescientes, evaserunt pessimi, imo munus sacerdotale impie gesserunt, legalia et religiosa officia male tractantes⁷⁰. Hactenus dicta cognosces etiam comparatione eorum quæ apud Jeremiam dicuntur: «Fenus supra fenus, dolus supra dolum; omnes fornicantur: conciliabulum contumacium; quoniam de malo in malum prolapsi sunt, et me ignoraverunt, dicit Dominus⁷¹.» Qui enim fieri poterat, ut Deum ignorantes, transgressores legum ejus non evaderent? Hæc si bene considerentur, Dei memoriam retinere suadebunt, ut laudabili vitæ genere uti videamur: sanæ mentis proposito id sectantes. «Non est qui faciat bonum, non est usque ad unum.» Inter eos qui abominandis studiis semet impiaverunt, qui boni aliquid faciat, nemo comperitur. Omnes enim reprobi sunt, omnemque bonitatem ob suam cordis duritiam abjecerunt.

VERS. 2. «Dominus de cælo prospexit super filios hominum, ut videat an sit intelligens vel requirens Deum.» Cum incorporea natura neque circumscriptionibus obnoxia sit neque locorum mansionibus, si Deus aliquando in loco esse dicatur, vel de loco in locum transire, id digna Deo ratione intelligendum est, sicut et alia pari modo de eodem dicta; veluti quod pedes habeat et manus et oculos, et quod consurgat et sedeat. Quoniam itaque hæc conclusio religiosa est, Deum habitare in cælo intelligemus, quatenus veluti templo suo utitur augustis potestatibus, quæ in cælo appellationem locis in quibus sunt homonymam habent. Sic enim etiam homines terræ nomine designantur, ut cum dicitur: «Universa terra adoret te⁷²»; et: «Omnis terra clamat cum lætitia⁷³.» Tum quia Deus in hominibus etiam versatur, qui cælestem imaginem retinent, dici potest in cælis habitare. Præterea, tertia quoque ita loquendi causa dicitur. Quoniam opus ejus orbis terrarum est: ipse autem creationis ac providentiæ ratione in omni creatura versatur: a pulcherrima mundi parte, quæ cælum est, demonstratur Deum esse in mundo. Veluti: «Pater noster, qui es in cælis⁷⁴»; et: «Deus in cælo superne⁷⁵.» Præter hactenus dicta, aliter quoque in multis divinæ doctrinæ locis apparet, cæli appellatione denotari intellectualem substantiam, in qua potissimum Deum exquirere decet: «Cælum quippe cæli Domino.» Ex hoc indulgenter prospectat, observans inferioris naturæ homines, ut videat quinam ex his prudente sensu præditi Deum exquirant, invenire eum studentes, ut ejusdem beneficia impetrent. Tunc autem id præci-

A ψυχῆς τὴν προϋχοῦσαν καὶ βασιλεύουσιν τῶν ἀρετῶν εὐσεβείαν, συναναχωρούσας αὐτῇ ἔχει τὰς ἀρετάς. Ὅτι δὲ αὕτη ἡ νόσις ἐρῶται, ὅλον ἂν γένοιτό ἐκ τῶν γεγραμμένων περὶ τῶν υἱῶν Ἠελ· οὐκ εἰδότες γὰρ οὗτοι τὸν Κύριον, λοιμοὶ ἀποδεδειγμένοι, ἡμάρτανον, μᾶλλον δὲ ἡσέβουν περὶ τὴν ἱερουργίαν, διαφθείροντες ἐν ἐπιτηδεύμασι τοῖς τῆς νομοθεσίας τε καὶ θεοσεβείας. Λήψῃ τὰ προκειμένα καὶ εἰς τὰ ἐν Ἱερειᾷ ἐπαγγελλόμενα οὕτως· Ὁ τόκος ἐπὶ τόκον, ὁ δόλος ἐπὶ δόλον· πάντες μοιχῶνται· σύνδοξος ἀθετούντων· ὅτι ἐκ κακῶν εἰς κακὰ ἐξῆλθον, ἐμὲ δὲ οὐκ ᾔδεισαν, λέγει Κύριος. Πῶς γὰρ οὐκ ἐμελλον, ἀγνοῖαν Θεοῦ ἔχοντες, παραβάται εἶναι τῶν νόμων αὐτοῦ; Ταῦτα καθόλου θεωρούμενα πείθει διὰ μνήμης ἔχειν Θεόν, ἵνα ἐν ἐπιτηδεύμασιν ἐπαινέτοι ἀποβελγῶμεν, ἀφθάρτου προθέσει αὐτὰ μεταδιώκοντες. Οὐκ ἔστιν ὁ ποιῶν χρηστότητα, οὐκ ἔστιν ἕως ἐνός. Ἐν τοῖς βδελυχθεῖσιν τῷ διαφθεῖρειν ἐν τοῖς ἐπιτηδεύμασιν, οὐδεὶς ποιῶν χρηστότητα εὐρίσκειται· πάντες γὰρ εἰσιν πονηροὶ, πᾶσαν χρηστότητα ἐκτμηθέντες διὰ σκληρότητα καρδίας.

Στιχ. β'. Κύριος ἐκ τοῦ οὐρανοῦ διέκυψεν ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων, τοῦ ἰδεῖν εἰ ἔστιν συνιών ἢ ἐκζητῶν τὸν Θεόν. Τῆς ἀσωμάτου οὐσίας οὐκ ὑποκειμένης περιγραφῆς καὶ τόπων διατριβαίς, εἰ ποῦ οὖν περὶ Θεοῦ λέγοιτο, πῶς (14) ὑπάρχοντος ἐν τόπῳ, ἢ ἐξ ἐτέρου εἰς ἕτερον χώρον μεταβαίνοντος, θεοπρεπῶς προσήκει νοεῖν, ὥσπερ καὶ τὰ ἄλλα τῶν παραπλησίως περὶ αὐτοῦ ἐπαγγελλομένων· ὡς εἴη πόδας καὶ χεῖρας καὶ ὀφθαλμοὺς ἔχων, ἀνιστάμενός τε καὶ καθήμενος. Ταύτης τῆς ἀκολουθίας εὐσεβοῦς οὐσης, τὸ κατοικεῖν αὐτὸν ἐν οὐρανοῖς νοηθεῖν, ὡς εἴη χρώμενος ναῶ ταῖς θείαις δυνάμεσιν ταῖς ἐν οὐρανῷ ὁμωνύμως καλουμέναις τοῖς ἐν οἷς εἰσὶ τόποις. Οὕτω γὰρ καὶ οἱ ἄνθρωποι χρηματίζουσιν γῇ, ὡς ἐν τῷ, «Πᾶσα ἡ γῆ προσκυνησάτω σὺν σοὶ· καὶ, «Πᾶσα ἡ γῆ βοᾷ μετ' εὐφροσύνης.» Ἐνθεῖν δὲ καὶ ἐν τοῖς ἁγίοις ἀνθρώποις τυγχάνων, δι' ἣν φοροῦσιν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανοῦ, κατοικεῖν ἐν οὐρανοῖς. Πρὸς τοῦτοις καὶ τρίτον τι λελέξεται. Ἐπεὶ ποίημα αὐτοῦ ὁ κόσμος ὑπάρχει, ἔστιν δὲ δημιουργίας τρόπος καὶ προνοίας ἐν πάσῃ τῇ κτίσει, ἐκ τῶν καλλίστων μερῶν τοῦ κόσμου, ταῦτα δὲ εἰσιν οἱ οὐρανοὶ, δηλοῦται ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ· ὡς τὸ· «Πᾶτερ ἡμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς· καὶ, «Θεὸν ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω.» Πρὸς τοῖς εἰρημένους, καὶ ἐτέρως θεωρηθεῖν πολλachoῦ τῆς θείας παιδείσεως, ὅτι ἡ τοῦ οὐρανοῦ προσηγορία δηλοῖ τὴν νοητὴν οὐσίαν, ἐν ᾗ μάλιστα Θεὸν ζητεῖν προσήκει· Ὁ οὐρανὸς γὰρ τοῦ οὐρανοῦ τῷ Κυρίῳ. Ἐκ τούτου συγκαταβατικῶς διακύπτει ἐπισκοπῶν τοὺς τῆς ὑποδεστέρας καταστάσεως, τοῦ ἰδεῖν τίνες αὐτῶν σύνεσιν κεκτημένοι ἐκζητοῦσιν τὸν Θεόν, εὐρεῖν αὐτὸν βουλόμενοι, ἐπὶ τῷ τυχεῖν τῶν παρ' αὐτοῦ δωρεῶν. Τότε

⁷⁰ 1 Reg. II, 22 sqq. ⁷¹ Jer. V, 4 sqq. ⁷² Psal. LXV, 4. ⁷³ ibid. ⁷⁴ Matth. VI, 9. ⁷⁵ Deut. IV, 39.

δὲ μάλιστα γίνεται τοῦτο, ὅτι ἂν ἐν ἀνθρώποις πολλὰ κακία σὺν ἀσεβείᾳ γένηται· ὡς λεγῆναι, «Ὁὐκ ἔστιν ἔλεος, οὐδὲ ἀλήθεια, οὐδὲ ἐπίγνωσις Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς· ἀρὰ καὶ ψεῦδος καὶ κλοπὴ καὶ μοιχεία κέχυνται ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ αἱματὰ ἐφ' αἱμασιν.» Οὕτω τῶν ἀνθρώπων ἄγαν βλαδέντων, πῶς οὐκ ἔδει τὸν ἀγαθὸν Σωτῆρα ἐπιβλέψαι, ἵν' εἰ εὐροί ἐν τινὶ ἀφορμῇ συνέστω, ταύτην πληθύνῃ, μᾶλλον δὲ πληρώσῃ; εἰ δὲ καὶ ἐκζητοῦντα τὸν Θεὸν, ἵν' εὐρεθῇ ἐκείνῳ; Ἐμφανίζεται γὰρ τοῖς μὴ ἀπιστοῦσιν αὐτῷ.

Στιχ. γ', δ', ε'. Ὡς εἰς καχότεχνον ψυχὴν οὐκ εἰσ-
ελεύσεται σοφία, οὕτε κατοικεῖ ἐν σώματι καταχρέῳ
ἁμαρτίας, οὕτως οὐ δέχεται γνῶσιν θείαν ὁ ἐτι
ἀνομίας ἐργαζόμενος· οὐδεὶς γὰρ ἁμαρτάνων ὁρᾷ ἢ
γινώσκει Θεὸν, κατὰ τὸ γεγραμμένον ἐν τῇ Ἰωάννου
Ἐπιστολῇ. Ὅθεν ὁ γνωστικός εἶναι ποθῶν, σπείρει
εἰς δικαιοσύνην, τρυγᾷ καρπὸν ζωῆς, ἵν' οὕτω φω-
τίσῃ ἐαυτῷ φῶς γνώσεως. Καὶ ἐπεὶ ἐργάται ἀνομίας
τυγχάνουσιν οἱ ἐχθροὶ τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, ὡς κατ-
εσθίειν αὐτὸν οἱ ἄρτον, γνώσεως Θεοῦ στεροῦνται.
Κατεσθίῃ (15) δὲ τίς τινα, βλάπτειν αὐτὸν προτι-
θέμενος· κατὰ τό· «Εἰ ἀλλήλους δάκνετε καὶ κατε-
σθίετε, βλέπετε μὴ ὑπὸ ἀλλήλων ἀναλωθῆτε.»
καὶ ἐν Ἡσαΐᾳ δὲ γέγραπται οὕτως· «Συρίαν ἀφ'
ἡλίου ἀνατολῶν, καὶ τοὺς Ἕλληνας ἀφ' ἡλίου
δυσιῶν, τοὺς κατεσθίοντας τὸν Ἰσραὴλ ὅλῳ τῷ στό-
ματι.» Πλὴν κἄν ποτε δυνηθῶσιν κατεσθίειν τὸν τοῦ
Θεοῦ λαὸν παραδοθέντα αὐτοῖς δι' ἁμαρτίας, δίκην
ὑφέξουσιν· ἅγιος γὰρ Ἰσραὴλ τῷ Κυρίῳ, ἀρχὴ γεν-
νημάτων αὐτοῦ. Πάντες οἱ ἐσθίοντες αὐτὸν πλημμε-
λήσουσιν· κακὰ ἤξει ἐπ' αὐτοὺς, φησὶ Κύριος, οἱ
προκείμενοι κατεσθίειν τὸν Θεοῦ λαὸν, ἄρτου δίκην.
Τὸν Κύριον οὐκ ἐπεκαλέσαντο, τῇ αὐτῶν δυνάμει
πάντα ἀνείκην, καὶ καταδεδυναστευκέναι τὸν Θεοῦ
λαὸν οἴμενοι. Εἰ γὰρ ἦσαν εἰδότες, ὡς δι' ἁμαρτίας
κρίσει Θεοῦ παρέλαβον αὐτὸν, κἄν ἐφοβήθησαν ἐτι
μᾶλλον τὸ μέτρον ἐπιθεσθαι κατὰ τοῦ παραδοθέντος,
ἵνα μὴ κρίματι τῷ αὐτῷ ὑποπέσωσιν.

Διὸ λέγεται πρὸς αὐτοὺς παρὰ τὸ προσήκοντος
ἐξαγριωθέντας· Ἀνθ' ὧν ἐγὼ μὲν ὠργίσθην ὀλίγα,
αὐτοὶ δὲ συνεπέθεντο εἰς κακὰ. Οὕτως καταδυνα-
στεύσαντες τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ ἀδίκως, εἰς δειλίαν
ἐνέπεσαν, ἐνθα οὐδὲ φοβεῖσθαι ἔδει· φόβος γὰρ οὐκ
ἦν, εἰ παραλαβόντες τοὺς κρίσει Θεοῦ παραδοθέντας,
φιλανθρώπως καὶ ἡμέρους προστευχόντες ἦσαν·
ἐπειδὴ δὲ σκληρῶς καὶ ἀνελεημόνως πάντα ἐποίη-
σαν, ἐδειλίσαν, περιπεσόντες ὡς ἄλλους διέθηκαν.
Ἐπὶ τούτου, ἐπεὶ ἐν γενεᾷ δικαίων ὁ Θεός·
Γενεᾶν δὲ δικαίων ἐρεῖς ἦτοι τὴν τῶν δικαίων πρα-
γμάτων συμφωνίαν, ἐν ᾗ ὁ δίκαιος κριτὴς εὐρίσκει-
ται· ἢ τὴν τῶν δικαίων ἀνδρῶν ὁμοφροσύνην, καὶ
τὴν εἰς ταυτὸν σύνοδον. Εἰ γὰρ ἐνθα δύο καὶ
τρεῖς συνέρχονται ἐπὶ τῇ αὐτοῦ προσηγορίᾳ,
παρὼν εὐρίσκεται ὁ Κύριος, πῶς μᾶλλον εὐρε-

pue sit, cum inter homines malitia multa, non sine
impietate, versatur, ut jam dicatur: «Non est mi-
sericordia, neque veritas, neque Dei cognitio in
terra: maledictio et mendacium et furtum et adul-
terium inundaverunt in terra, et sanguis sanguini
miscetur⁷⁶.» Ad homines tantopere calamitosos
nonne oportebat bonum Salvatorem respicere, ut si
in aliquo intelligentiæ vestigium comperiret, id au-
geret vel potius compleret? et si quis foret Dei stu-
diosus, illi se inveniendum præberet? Apparet enim
iis qui sibi fidem non denegant.

VERS. 3, 4, 5. Sicut in multoties animam non
ingredietur sapientia, neque habitat in corpore pec-
catis obnoxio⁷⁷, ita non recipit Dei scientiam is qui
adhuc iniquitates operatur. Nullus enim peccator
videt aut agnoscit Deum, prout in Joannis Epistola
scribitur⁷⁸; quamobrem qui sapiens fieri cupit,
justitiam serit, metit vitæ fructum, ut ita sibi com-
paret scientiæ lumen. Et quia operadores iniquita-
tis sunt tantopere inimici plebis Dei, ut eam veluti
panem devorent, idcirco scientia Dei carent. Vide-
tur autem homo hominem vorare, cum ei nocere
studet, juxta illud: «Si invicem mordetis et comē-
ditis, cavete ne ab invicem consumamini⁷⁹.» Item
in Isaia sic est scriptum: «Syriam ab ortu solis, et
Græcos a solis occasu, Israellem toto ore devoran-
tes⁸⁰.» Sed enim quanquam plebem Dei aliquando
forte devorent, peccatorum causa iis traditam, pœ-
nas tamen luent. Sacer est enim Deo Israel, primo-
genitus filiorum ejus. Mala iis evenient, dicit Domi-
nus, qui sibi plebem Dei panis instar devorandam
proposuerunt. Dominum non invocaverunt, quia vi-
ribus suis omnia posse perficere, et populo Dei do-
minari, putaverunt. Etenim si cognovissent, se non-
nisi judicio Dei, peccatorum vindicis, captivum il-
lum fecisse, utique veriti essent, mensuram malo-
rum populi traditi cumulare, ne in par judicium
incurrerent.

Ideo dicitur illis præter debitum ferocientibus:
Quia ego parumper iratus fui, isti ærumnis inferen-
dis incubuerunt. Atque ita Dei populum dominatu
injusto prementes, in metum deciderunt, ubi nihil
timeri oportebat. Nullus enim imminabat timor, si
modo captivos Dei judicio eis traditos, clementer
humaniterque tractassent; sed quia dure atque
inclementer omnia egerunt, timore correpti sunt,
et in mala quæ aliis intolerant, incurrerunt. Hoc
vero fiebat, quia cum generatione justorum Deus
est. Porro generationem justorum dices vel justo-
rum operum congruentiam, ejus judex vir justus
comperitur; vel justorum virorum concordiam, et
in idem propositum convenientiam; nam si ubi duo
vel tres congregantur in nomine ejus, præsens com-
peritur Dominus⁸¹, quanto magis ibi inveniatur ubi

⁷⁶ Ose. iv, 1, 2.⁷⁷ Sap. i, 4.⁷⁸ I Joan. iii, 6.⁷⁹ Galat. v, 15.⁸⁰ Isa. ix, 12.⁸¹ Matth. xviii, 20.

(15) Κατεσθίῃ. Legendum cum iota subscripto
κατεσθίῃ. Hæc enim forma, quæ ad optativum per-
tinere interpreti visa est, more Alexandrino scripta

est pro κατεσθίῃ. Cfr. Sturzias, *De dialecto Alexan-
drina*, p. 120. EDIT. PATROL.

universa justorum generatio est? Quod autem homines ejusdem sententiae ejusdemque vitae, unam efficiant generationem, etiamsi diversis temporibus fuerint, posthinc dicetur, cum nos occasio ad id invitaverit. Formidat aliquis timore ubi non erat timor, etiam ille qui hominem timet, nominatimque illos qui corpus occidunt, sed animam occidere nequeunt. Dictum est enim: Præter Deum, neminem metuas. Morbo hoc laborantem Hierusalem reprehendit Dominus: Cur tu mortalem hominem timuisti?

VERS. 7. Quænam esset populi captivitas, prius est animadvertendum, ut deinde reditum ejus videamus. Qui ob suam ignaviam a bene operando deficit, captivatur lege peccati, adeo ut in diaboli tyrannidem decidat, qui mortis potestatem habet. Hujusmodi hominem ab hostibus captum, et extorem patriam, id est virtutis societate, revocat per penitentiam Dominus, simulque ei peccatorum remissionem promittit; atque hoc significant verba: « Redimi captivos, et converti captivitatem. » Quo facto per Dominicam crucem, nempe universo credente ex infidelitate populo, exsultat Jacob: qui profecto idem est homo atque Israel, nec nisi mentis conceptu distinguitur. Nam si honeste agens, et virtuti dans operam, cupiditates et vitia et tentantium malas potestates supplantaverit, in tantum ut illarum victor exsistat, Jacob est exsultans. Quod si post practicum vite genus, cor mundum possidens Deum viderit, tunc Israel fit, id est, mens Deum videns. Sic enim in Græcorum linguam vocabula hæc transferuntur, « exsultans divina exultatione, » nihilque obstat quominus pari sensu dictum fuerit *exsulet et lætetur*.

Α θεῇ δὲ ἐνθάδε διὰ δικαίων γενεά; ὅτι δὲ οἱ τῆς αὐτῆς γνώμης καὶ βίου τοῦ αὐτοῦ μίαν συμπληροῦσι γενεάν, καὶ ἐν διαφόροις χρόνοις γίνονται, μετὰ ταῦτα βῆθαι, ὅτ' ἂν εἰς τοῦτο καλέσῃ καιρὸς. Δειλὴ τις φόβῳ οὐ οὐκ ἦν φόβος, καὶ ὁ φοβούμενος ἀνθρώπων, καὶ ἀπαξιαπλῶς τοὺς ἀποκτείνοντας τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυνάμενος ἀποκτείνειν. Εἰρηται γὰρ· Πλὴν τοῦ Θεοῦ μὴ φοβοῦ ἄλλον. Τούτῳ τῷ πάθει συσχεθεῖσαν τὴν Ἱερουσαλὴμ ὁ Κύριος ἐλέγχει λέγων· Τίς οὕσα εὐλαβήθη ἀπὸ ἀνθρώπου θνητοῦ;

Στλζ. ζ'. Τίς δὲ ἦν ἡ αἰχμαλωσία τοῦ λαοῦ πρῶτον θεωρητέον, ἵνα καὶ ἐπιστροφῇ αὐτοῦ ἐπομένως ἴδωμεν. Ὁ ἐκπίπτων παρ' ἰδίαν βάθυμιαν τῆς τοῦ ἀγαθοῦ ποιήσεως, αἰχμαλωτίζεται ὑπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας, ὡς γενέσθαι ὑπὸ τὸν καταδυναστεύοντα τυραννικῶς διάβολον, ἔχοντα τὸ κράτος τοῦ θανάτου. Τούτων οὕτως ἐλόντα τοὺς πολεμικοὺς, ἐξω τῆς πατρίδος, αὕτη δ' ἐστὶν ἡ τῆς ἀρετῆς μετουσία, γεγεννημένον ἀνακαλεῖται μετανοίας τρόπον ὁ Κύριος, ἅμα καὶ ἀφαιρῶν τὴν προημαρτημένον ὑπισχνούμενος· καὶ τοῦτο ἐστὶ τὸ, « λυτρωθῆναι τοὺς αἰχμαλώτους, καὶ ἐπιστραφῆναι τὴν αἰχμαλωσίαν. » Πληρωθέντος δὲ τούτου, τῷ Κυριακῷ σταυρῷ, ὡς πάντα τὸν ἀπὸ τῶν ἐθνῶν πιστεύοντα λαὸν λελυτρωσθαι, ἀγγαλιᾷ Ἰακώβ· ὁ αὐτὸς, κατὰ τὸ ὑποκείμενον, ἐστὶν τῷ Ἰσραὴλ, ἐπινοία μόνη ἔχων τὴν διαφοράν. Εἰ μὲν γὰρ πράττων τὰ καλὰ, καὶ ἐνεργῶν τὰ κατὰ ἀρετὴν, περνῶν τὰ πάθη καὶ κακίας καὶ τὰς ἐνεργούσας πονηρὰς δυνάμεις, ὡς νικητὴς αὐτῶν ἀναφανῆναι, Ἰακώβ ἐστὶν ἀγαλλιώμενος· εἰ δὲ μετὰ τὸν πρακτικὸν βίον, καρδίαν καθαρὰν κεκτημένος ὁρᾷ τὸν Θεόν, Ἰσραὴλ ἐστὶν, νοὺς ὁρῶν Θεόν· οὕτω γὰρ μεταλαμβάνεται εἰς Ἑλλήνων φωνήν, « εὐφραίνόμενος θεῖαν εὐφροσύνην· » οὐδὲν λοιπὸν λαβεῖν ἐκ παραλλήλου τὸ, ἀγαλλιάσθω, καὶ, εὐφραίνεσθω εἰσθεῖναι.

PSALMUS XIV.

VERSUS. 1. Cum omnes ab æquitate declinaverint, sequitur ut illo egeamus qui potest peccata dimittere ac salvare. Dicitur vero ex Sione, quoniam ille de semine Israelis est, juxta illud: « Veniet de Sione qui liberat; » et rursus: « Ex Sione species decoris ejus. » Dices etiam ex superna Sione; ideo spes nostra est regnum cælorum. Cum autem omnes gentes salvabuntur, tunc qui vere in Israele sunt justi ac prophetæ lætabuntur, gratulantes nobis completa sua vaticinia, namque et Simeon postquam « lumen ad revelationem gentium » Salvatorem dixerat, addidit: « Et gloriam plebis tuæ, Israel. »

VERS. 3. Qui in præcedentibus descriptus est, cum sit benivolutus et sodalitatis studiosus, dat operam ut sit sapiens cum sapientibus versans, remissusque stultos defugiens, ne forte de illorum numero esse videatur. Si ergo homines improbos vitat, et cum bonis sociatur, nam sapientes boni sunt, quibuscum versari constituit, sequitur ut opprobrium causa sibi propinquantium non suscipiat. Se-

Στιχοι α. Πάντων ἐκκλινάντων ἐκ τοῦ [δικαίου], λοιπὸν χρεῖα δυναμένου τὰς ἁμαρτίας ἀφεῖναι καὶ σῶσαι. Ἐκ Σιών δὲ λέγεται διὰ τὸ ἐκ σπέρματος εἶναι Ἰσραὴλ, κατὰ τό· « Ἦξει ἐκ Σιών ὁ ρυόμενος· » καὶ ἄλιν· « Ἐκ Σιών ἡ εὐπρέπεια τῆς ὠραιότητος αὐτοῦ. » Λέγοις δ' ἂν καὶ ἐκ τῆς ἁγίας Σιών· διὰ καὶ ἡ ἐλπίς ἡμῶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν· τῶν δὲ ἐθνῶν σωζομένων, οἱ ἀληθῶς Ἰσραὴλ δίκαιοι καὶ προφῆται ἀγαλλιάσονται συγκαίροντες ἡμῖν, καὶ πληρουμένης αὐτῶν τῆς προφητείας· καὶ Σιμεὼν γὰρ « φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν » τὸν Σωτῆρα φήσας, ἐπάγει, « καὶ δόξαν λαοῦ σου, Ἰσραὴλ. »

Στ. γ'. Ὁ διαγραφόμενος ἐκ τῶν προκειμένων φιλάλλλος καὶ φιλέταιρος ὑπάρχων, σπεύδει σοφὸς εἶναι σοφοῖς συνδιατρίβων, παντὶ σθένει τῶν ἀφρόνων ἀπάγων ἑαυτὸν, ὅπως μὴ γνωσθῇ εἰς ὧν αὐτῶν. Εἰ τοίνυν ἐκτρέπεται τοὺς φαύλους, σύνεστι δὲ τοῖς ἀγαθοῖς, ἀγαθὸς γὰρ οἱ σοφῶς, σοφοὶ οἱ συμπορεύεσθαι προτεθείται, ὁνειδισμὸν οὐ δέχεται ἐπὶ τοῖς ἐγγίζουσιν αὐτῷ· ὁνειδισμὸν ἀπὸ τῶν ἐγόντων κακοῦς ἐγγί-

ζοντας αὐτοῖς· ὡς αὖ ὁμνουμένων τῶν πλησίων καὶ φίλους ἀγαθοὺς ἐχόντων. Τούτῳ αὐτῷ ἀπαρέσχεται ὁ φάσκων· « Πορευόμενος ἐν ὁδοῖς ἀμώμων, οὐτός μοι ἐλεητοῦργει· λαλῶν ἀδικία οὐ κατηύθυνεν ἐναντίον τῶν ὀφθαλμῶν μου. »

Στίχ. δ'. Εἰ δὲ καὶ πότε τῶν πρὸς οὓς ὁ λόγος χάριν, καὶ Θεοῦ μάρτυρος χρεῖα, ἀπεριέργως καὶ τοῦτο ποιεῖ, ὡς ὁ θεσπέσιος Ἀπόστολος, τύπον καὶ ἀγωγὴν ὀρκῶν καταλιπὼν ἐν ταῖς Ἐπιστολαῖς, ὅπου μὲν φησὶν· « Μάρτυς μοι ἐστὶν ὁ Θεός, ᾧ λατρεύω ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ· » ὅπου δὲ· « Μάρτυρα τὸν Θεὸν ἐπικαλοῦμαι ἐπὶ τὴν ἐμὴν ψυχὴν· » καὶ πάλιν· « Οἶδεν ὁ ὢν Θεός ἐπὶ πάντας, οὐ ψεύδομαι. » Αὕτη γὰρ ἡ ἀνεπιληπτος πίστις· καὶ γὰρ ὀρκος οὐδὲν ἑτερόν ἐστιν ἢ λόγος μετὰ Θεοῦ μαρτυρίας, ἢ πρᾶγμα βεβαιούμενον μετὰ Θεοῦ μαρτυρίας. Ὅπως δ' ἂν ἐχῇ ὁ ὀρκος, οὐκ ἀθετεῖ ὁμνῆς τῷ πλησίον.

Στίχ. ε'. Ἔστιν δὲ καὶ δανείζειν πνευματικῶς ἄνευ τοκοῦ, καθ' ὃ σημαίνονμενον εἰρῃται τοῖς μαθηταῖς Ἰησοῦ πρὸς τοῦ διδασκάλου· « Καὶ τὸν θέλοντα ἀπὸ σοῦ δανείσασθαι, μὴ ἀποστραφῆς. » Πῶς γὰρ ἂν αἰσθητῶς τοῦτο φησίεν τις εἰρησθαι τοῖς λέγουσιν, « Ἀφῆκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμεν σοι, τί ἄρα ἔσται ἡμῖν; » καὶ τοῖς λέγουσιν, « Ἀργύριον καὶ χρύσιον οὐχ ὑπάρχει μοι; » Ἐπὶ τοίνυν περιγράφεται τὸ αἰσθητῶς δανείζειν τοὺς ἀγίους (16), ἂν ποτε λέγωνται τοῦτο ποιεῖν, πνευματικῶς αὐτὸ ἐκλαβεῖν δεῖ, δανείζοντος παντὸς νοητῶς τὸν διδάσκοντα λόγον, ὄντα ἀργύριον ἐπὶ τῷ κερδεῖναι τι σωματικόν. Εἰ γὰρ καὶ σπεύροντες τῇ πνευματικῇ ἐν τῷ διδασκεῖν, τὰ σαρκενικὰ δέχονται πρὸς μόνον τὸ τραφεῖναι (ἀξίος γὰρ ὁ ἐργάτης τῆς τροφῆς αὐτοῦ), ὅμως οὐ δανείζουσιν· οὐ γὰρ τὸ κατ' ἀξίαν τῶν δοθέντων λογικῶν, ἀργύριον δέχονται, ἀλλ' ἡ μὲν τροφήν.

Οὐ σαλευθήσεται δὲ εἰς τὸν αἰῶνα, διὰ βίου μένων αἷς κατωρθωτέν ἀρεταῖς. Ταῦτον γὰρ τὸ λεγόμενον ἐνταῦθα τῷ, « Οὐ μὴ γάρω χρεῖα εἰς τὸν αἰῶνα. » Ἀσειστος εἰς τὸν αἰῶνα μένει ὁ ἀκούσας τῶν Ἰησοῦ λόγων, καὶ ποιήσας αὐτούς· ἔχει γὰρ τῆς ταυτοῦ πολιτείας, οἰκίας ὀνομαζομένης, τοὺς θεμελίους ἐπὶ τὸν Χριστὸν ἰδρυμένους, καλούμενον πέτραν· οἱ (16') οὕτω βέβαιοι ἦσαν, περὶ ὧν Ἰησοῦς εἶπεν· « Εἰσὶ τινες τῶν ὧδε ἐστηκότων, » κ. τ. λ., καὶ ἐτι περὶ ὧν ὁ Ἀπόστολος γράφει· « Θεμελιωμένοι καὶ ἐρρίζωμένοι ἐν τῇ ἀγάπῃ. » Εἰ δὲ τὸ « εἰς τὸν αἰῶνα μὴ σαλευέσθαι, » καὶ πλεονάζοντι παρέκτασιν αἰῶνος ἐμφαίνει, παραπλησίως τῷ εἰρημένῳ· « Καὶ πᾶς ὁ ζῶν ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα. » Ἐν οὐρανῷ γὰρ οἱ ἅγιοι τὸ πολίτευμα ἔχοντες, ἐπὶ γῆς αὐτοῦ διατρέβουσιν, κἂν ἐτι ὥσιν ἐν ταύτῃ τῇ γῇ.

Λέγοις δ' ἂν καὶ οὕτως (16'') Αἱ τῶν ἁμαρτωλῶν οὐ

¹⁶ Psal. c. 6, 7. ¹⁷ Rom. i. 9. ¹⁸ II Cor. i. 25. ¹⁹ II Cor. xi. 31. ²⁰ Matth. v. 42. ²¹ Matth. xix. 27
²² Act. iii. 6. ²³ I Tim. v. 18. ²⁴ I Cor. viii. 13. ²⁵ I Cor. x. 4. ²⁶ Matth. xvi. 28. ²⁷ Ephes. iii. 17
²⁸ Joan. xi. 26.

(16) En etiam Didymus fenus improbat.

(16') An legendum ὅσον? EDIT. PATROL.

Acus enim, semper accidit ut illi mala fama laborent, qui improbos homines sibi propinquantes, id est familiares, habent; li vero contra laudentur qui familiares amicosque bonos habent. Sententiae huic consonat ille qui dicit: « Ambulans in via immaculata, hic mihi ministrabat; qui loquitur iniqua, non direxit in conspectu oculorum meorum ²². »

VERS. 4. Si aliquando apud eos quibuscum loquimur opus est Dei quoque testimonio, non inoculari hoc quoque facimus, sicut divus Apostolus typum disciplinamque jurandi reliquit in Epistolis, ubi ait: « Testis mihi Deus, cui servo in Evangelio Filii sui ²³; » et alibi: « Testem Deum invoco in animam meam ²⁴; » et rursus: « Scit omnium Deus; non mentior ²⁵. » Hæc est enim irreprehensibilis fides. Nam iusjurandum nihil aliud est quam sermo cum Dei testimonio, vel res testimonio Dei confirmata. Sed quidquid sit iusjurandum, quod iuravit proximo suo, nemo irritum facit.

VERS. 5. Possumus etiam spiritaliter fenerari absque usura. Quo sensu dictum fuit discipulis a Jesu magistro: « Et qui voluerit a te mutuari, pe averteris ²⁶. » Nam quomodo de re sensibili dictum hoc quis fuisse existimet aientibus: « Relinquens omnia, et secuti sumus te; quid ergo erit nobis ²⁷; » itemque aientibus: « Argentum et aurum non est mihi ²⁸? » Quia igitur vetitum est materialiter fenus exercere iustis, si quando id agere forte dicuntur, spiritali sensu accipiendum est, nempe spiritaliter fenerari quemlibet doctrinæ auctorem, quæ instar argenti est, quo materialia lucra sunt. Et quidem ii qui docendo spiritalia serunt, carnalia recipiunt, quatenus alimento satis est (dignus est enim operarius alimento suo ²⁹), neque propterea fenerantur; non enim pro datorum spiritalium merito argentum accipiunt, sed alimoniam tantummodo.

Hic autem non commovebitur in æternum, sed per omnem vitam in virtutum exercitio permanebit. Nam præsens locutio similis illi est: « Non manducabo carnem in æternum ³⁰. » Immotus scilicet in æternum manet, qui Jesu sermones audit, eosque exsequitur. Habet enim vitæ suæ, quæ domus vocabulo denotatur, fundamenta in Christo jacta, qui petra dicitur ³¹. Sic illi firmi erant, de quibus Christus dixit: « Sunt quidam de hic astantibus ³², » etc., necnon illi de quibus scribit Apostolus: « Fundati et radicati in charitate ³³. » Fortasse etiam locutio: « non commovebitur in æternum, » majorem temporis extensionem innuit, æque ac dictum illud: « Omnis qui vivit et credit in me, vivet in æternum ³⁴. » Nam sancti dum in cælo conversationem habent, in terra Dei habitant, etiamsi adhuc in hac infera terra degant.

Possis etiam dicere hoc modo: Peccatorum actus

(16'') Forte legendum οὕτως. Sed forma potest esse Alexandrina. Sic in versione Alexandrina Veteris

minime permanent. Temporaria enim dicta est peccati voluptas, et non superfuturum esse crimen peccatoris ac mali; quæsitum enim non inveniatur. At non ejusmodi est vita sanctorum; siquidem invisibilia et æterna contemplando sectantur; de quorum unoquoque dicitur: «Justitia ejus manet in sæculum sæculi»⁹⁷. Est enim vita eorum quasi columna, et symbolum victoriæ. Cæterum etiam columnas vocant ea loca, ubi decreta legum affliguntur, quæ κύρβεις, seu tabulas, appellant: quam appellationem quoque doctrinæ sanctorum sortiuntur, non in tabulis lapideis inscriptæ, sed in tabulis cordis carnalibus; facile enim cedunt, et scripturam suscipiunt.

PSALMUS XV.

VERS. 3. Dei voluntates sunt, virtutes singulæ; ut B illic: «Inveni Davidem Jesse filium, virum juxta cor meum, qui faciet omnes voluntates meas has»⁹⁸. Mirabilis Deus in sanctis suis, qui præ reliquis hominibus virtutes exercent. Incomparabiliter certe eminuerunt fortitudine apostoli, prophetae, ac martyres; castitate Josephus atque Suzanna; alii aliis pariter virtutibus. Sic ergo homo mirabilis redditus, suam agnoscit infirmitatem, et quantopere divinæ potentiae inferior sit. Verumtamen infirmitates eatenus manent, quatenus agnoscuntur: protinus vero recedunt, quia sancti roborantur a Christo, dicuntque: «In Deo faciemus virtutem»⁹⁹.

VERS. 4. Haud simpliciter ait se non congregatu-
rum conventicula eorum, sed addit «de sanguini- C bus». Neque absolute ait se memorem non fore nominum eorum, sed «per labia mea». Num ergo, quia sunt nonnulli, qui conventicula ex sanguinibus congregant, imo potius dispergunt, propterea quod congregatos damnis afficiunt, num, inquam, Deus juvens potius et vivificans quos ad se advocat, non ex sanguinibus, sed ex immortalitate illos congregat, nominum eorum memor; nec superficialia ratione, sed alto animi affectu? Sed et alio modo explanare licebit: Etiam si multi occisi sunt prophetæ atque apostoli, sanguine ipsorum fuso; nequaquam tamen ob horum sanguinum copiam congregabo conventicula eorum, sed ob unum tantum agni immaculati et mundi Christi sanguinem. Hic enim datus est in pretium, ut redimerentur ex ipsorum D tradita a Patribus inani conversatione. Redemptorum hujusmodi memor erit non exteriore tantum pronuntiatione, sed intima cogitatione.

Qui Deum habet, consonanter etiam quæ sunt illius habebit. Quamobrem qui habet Dominum partem hæreditatis suæ, bonis quoque illius fruetur, dicitque: «Tu es, qui restituis hæreditatem meam mihi». Nonne videlicet hanc ei restituit, qui ait: «Venite, possidete paratam vobis portionem»¹?

⁹⁷ Psal. cx, 3. ⁹⁸ Act. xiii, 22; I Reg. xiii, 14.

Testamenti occurrunt: οἶκον pro οἰκῶν (IV Reg. xiii, 7), αὐτόν pro αὐτῶν (I Mach. vi, 58), etc. Ad

A παραμένουσι πράξεις. Πρόσκαιρος γοῦν τῆς ἁμαρτίας ἀπόλαυσις εἴρηται, καὶ τὸ μὴ ἐσεσθαι τὴν ἁμαρτίαν τοῦ ἁμαρτολοῦ καὶ πονηροῦ. ζητούμενη γὰρ οὐχ εὐρεθῆσεται. Ἄλλὰ οὐχ ὁ τῶν ἁγίων βίος τοιοῦτος· σκοποῦσι γὰρ τὰ μὴ βλέπομενα, καὶ αἰῶνια, περὶ ὧν ἐκάστου λέγεται· «Ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος». Στήλη γὰρ πῶς ὁ τοῦτων βίος, καὶ σύμβολον νίκης· ἀλλὰ καὶ στήλας φασὶν, ἐνθα γραφαὶ περὶ νόμων ἀνάκεινται, ἅς κύρβεις καλοῦσι· καὶ πίνακας· ὅποιας ἐτυχον προσηγορίας αἱ τῶν ἁγίων διδασκαλῖαι, οὐκ ἐν πλαξὶ λιθίναις γραφεῖσται, ἀλλ' ἐν πλαξὶ καρδίας σαρκίνας· εὐεῖκτοι γὰρ εἰσι, καὶ δέχονται τὴν γραφὴν.

Στ. γ'. Θελήματα δὲ Θεοῦ αἱ κατ' εἰδός εἰπιν ἀρεταί· ὡς ἐν τῇ· «Εὗρον Δαυὶδ τὸν τοῦ Ἰεσσαὶ, ἄνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου, ὃς ποιήσει πάντα τὰ θελήματά μου ταῦτα». Θαυμαστὸς ὁ Θεὸς ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ, τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων ἄμεινον ἀσχοῦσι τὰς ἀρετάς. Ἀσυχρίτης γὰρ ὑπερέσχον κατὰ μὲν ἀνδρείαν ἀπόστολοι τε καὶ προφῆται καὶ μάρτυρες· κατὰ δὲ σωφροσύνην Ἰωσήφ καὶ Σουσάννα· καὶ κατὰ τὰς ἐτέρας ὁμοίως. Οὕτω δὲ τις θαυμαστωθεὶς, αἰσθάνεται τῆς ἰδίας ἀσθενείας, πολὺ τῆς θείας ἰσχύος ἀπολείπομενος. Αἱ δὲ ἀσθενεῖαι μέχρι τοῦ ἐννοῆσαι μόνον αὐτὰς παραμένουσιν, ταχέως ἀπίσιν, διὰ τὸ ἐνδυναμοῦσθαι τοὺς ἁγίους ὑπὸ Χριστοῦ λέγοντας, «Ἐν τῇ Θεῷ ποιήσωμεν δύναμιν».

Στ. δ'. Οὐ καθάπερ μὴ συναγαγεῖν τὰς συναγωγὰς αὐτῶν, ἀλλ' ἐξ αἱμάτων. Οὐδ' ἀπολειπόμενος λέγει μνησθήσεσθαι τῶν ὀνομάτων αὐτῶν, ἀλλ' ἢ, «διὰ χειλέων μου». Μήποτ' οὖν ἐπεὶ εἰσὶν τινες συναγόντες συναγωγὰς ἐξ αἱμάτων, ἐκχέοντες αὐτὰς διὰ τοῦ βλάπτειν τοὺς συναγομένους, αὐτὸς ὠφελῶν, μᾶλλον δὲ ζωοποιῶν, τοὺς προκαλουμένους, οὐκ ἐξ αἱμάτων, ἀλλ' ἐξ ἀθανασίας συνάγει αὐτοὺς, τῶν προσηγοριῶν αὐτῶν μεμνημένος, οὐκ ἐξ ἐπιπολῆς, ἀλλ' ἐκ διαθέσεως βθέος ἐχούσης; Λελέξεται καὶ οὕτως· Εἰ καὶ πολλοὶ ἀπεκτάνθησαν προφῆται καὶ ἀπόστολοι, ἐκχυθέντος τοῦ αἵματος αὐτῶν, ἀλλ' οὐκ ἐν τούτοις τοῖς πολλοῖς αἵμασιν συνάξω τὰς συναγωγὰς αὐτῶν, ἀλλ' ἢ μόνῃ ἐν αἵματι ἁμνοῦ ἁμώμου καὶ ἀσπίλου Χριστοῦ. Τοῦτο γὰρ τιμὴ δέδοται, ἵνα λυτρωθῶσιν ἐκ τῆς ματαίας πατροπαραδότου αὐτῶν ἀναστροφῆς. Τῶν οὕτω λελυτρωμένων μεμνήσεται οὐ προφορᾷ μόνῃ, ἀλλὰ βαθεῖα νοήσει.

Ὁ Θεὸς ἔχων, ἁρμονίως καὶ τὰ αὐτοῦ ἔξει· ὅθεν ὁ τὸν Κύριον μερίδα τῆς κληρονομίας ἔχων, καὶ τῶν αὐτοῦ ἀποκαύσει, λέγων· «Σὺ εἶ ὁ ἀποκαθιστῶν τὴν κληρονομίαν μου ἐμοί». Ἡ οὐκ ἀποκαθίστησιν ταύτην φάσκων, «Δεῦτε, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν (μερίδα); Μερὶς μου εἶ ἐν γῇ ζώντων».

⁹⁹ Psal. lxx, 14. ¹ Matth. xxv, 34.

eandem dialectum pertinet ἁμαρτολοῦ quod mox sequitur. EDIT. PATR.

Τῆς οὕτως πνευματικῆς κληρονομίας πρὸς ἀναλογίαν πίστεως καὶ ἀρίστου βίου διδομένης τοῖς κληρονόμοις, εἰκότως ἐπενήνκεται τὸ, « Σχοινία ἐπέπεσέν μοι ἐν τοῖς κρατίστοις. » Σύμβολον δὲ μέτρου καὶ κλήρου τὸ σχοινίον· ἀμέλει γοῦν καὶ τῆς αἰσθητικῆς γῆς, εἰς ἣν εἰσῆχθησαν ὑπὸ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ οἱ Ἑβραῖοι, μεριζομένης, πολλάκις ἀναγέγραπται· Ἐπεσεν δὲ τὸ σχοινίον τῇ φυλῇ Ἰούδα ἢ Ρουβὴν ἢ ἐτέρων τινὸς τῶν δώδεκα ἐπὶ τῷδε τὸ κλίμα, τὸ ἀνατολικὸν φέρε ἢ ἄλλο παρὰ τοῦτο. Τούτων ὡς θεωρημένων, ὁ λέγων, « Σχοινία ἐπέπεσέν μοι ἐν τοῖς κρατίστοις, » παρίστησιν ὡς ἀγαθὰ αὐτῷ ἐμερίσθη, εἰς τὰ κράτιστα τῆς κληρονομίας ἐλθόντος τοῦ κλήρου αὐτοῦ· ὃν δηλοῖ διὰ τῶν πνευματικῶν τούτων γεωμετρικῶν σχοινίων. Τοιοῦτο σχοινίον ἄγγελος ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ κατέχων ὠφθη Ζαχαρίας τῷ προφῆτῃ ἐπὶ τῷ μετρηταίᾳ πόσον τὸ μήκος καὶ πλάτος τῆς ἀληθινῆς Ἱερουσαλὴμ. Οἷς ἐπενήνκεται· « Καὶ γὰρ ἡ κληρονομία μου κρατίστη μοι ἐστίν. » Σημαίνει· Ἀληθῶς ἡ κληρονομία μου τυγχάνει· κατὰ τοῦτο τὸ σηματονόμενον κράτιστος ἦν ὁ Θεόφιλος, ὃ γράφει Λουκάς ὁ εὐαγγελιστής.

Στ. ζ'. Εὐλογήσω τὸν Κύριον τὸν συνετίσαντά με· ἔτι δὲ καὶ ἕως νυκτὸς ἐπαίδευσάν με οἱ νεφροὶ μου. Συνέσεως θεοῦ τυχῶν, ἀλλὰ καὶ παιδευθεὶς πρὸς τῶν ἑαυτοῦ νεφρῶν ἕως νυκτὸς, εὐλογεῖ τὸν τούτων τῶν ἀγαθῶν δοτήρα· ὑπάρχει δὲ τὸ συνετισθῆναι φαντασίας θεϊκῆς γενομένης τῷ νῷ· Ἐκ τοῦ προσώπου γὰρ, φησὶν, αὐτοῦ, γνῶσις καὶ σύνεσις. Οὕτως ἐμφανίζων ἑαυτὸν ὁ Σωτὴρ τῷ ἔχοντι τὰς ἐντολάς αὐτοῦ καὶ τηροῦντι αὐτάς, συνέσεως αἴτιος γίνεται. Τί δὲ βούλεται καὶ τὸ παιδεύεσθαι τινα ὑπὸ τῶν σφετέρων νεφρῶν; Φανερόν δὲ ὡς οὐ περὶ τῶν αἰσθητῶν, ἀλλὰ περὶ τῶν νοητῶν εἰρηται τοῦτο τῶν σὺν τῇ καρδίᾳ ὀνομαζομένων ἐν τῷ, « Ἐτάζων καρδίας καὶ νεφροῦς ὁ Θεός. » Οὗτοι γὰρ, νοήσεις τέλειαι τυγχάνοντες, παιδεύουσιν τὸν ἐπιστάνοντα, ὥς γνώσεως παρέχοντες, ἕως ἡ τῆς ἀγνοίας λυθῇ νύξ ἐκείνη, περὶ ἧς εἰρηται· Ἡ νύξ προέκοψεν, ἡ δὲ ἡμέρα ἤγγικεν. (Νύξ) γὰρ τέλος λήφεται, ἡμέρας διαδεξαμένης, συνισταμένης ἐκ τῆς τῶν νεφρῶν παιδεύσεως. Εἰ δὲ καὶ τὰ βαθύτερα τῶν νοημάτων διὰ τῆς νυκτὸς παρίσταται, καταλλήλως τῷ εἶναι τινα λόγον σκοτεινόν, τοῦ· ἔστι μυστικόν, φανερόν ὅτι καὶ ἕως ταύτης τῆς νυκτὸς παιδεύουσιν οἱ νεφροί, τὰ ἀπόκρυφα καὶ αἰνιγματώδη σαφηνίζοντες. Γνώση τῶν προκειμένων νεφρῶν τὴν ἐνέργειαν, ὀλίγα ἅττα τῶν σωματικῶν θεωρήσας. Λέγεται τοίνυν ὡς ἐν τοῖς αἰσθητοῖς νεφροῖς σπερματικαὶ τε δυνάμεις καὶ γοναὶ συνίστανται, ἀφ' ὧν εἰς τοὺς γεννητικὸς πόρους χωροῦνται, αἵται γίνονται γεννημάτων. Τοῖς οὕτω λεγθεῖσιν εἰκόιν χρησάμενος, ὅψει εἰ εἰς ψυχῆς δυνάμεις, ἀφ' ὧν προΐασιν ἀναλογεῖντα σπέρμασι τινα νοήματα, καθ' ἃ συνίσταται τὰ τοῦ ἔσω ἀνθρώπου γεννήματα, ἐν πράξεσιν ἐπαινεταῖς καὶ θεωρίαις τῆς ἀληθείας ἔχοντα τὸ εἶναι. Ὁ βουλόμενος περὶ τῶν σωματικῶν νεφρῶν σημαίνει τὸ προκείμενον

A Pars mea tu es in terra viventium ². » Hæc itaque spiritali hæreditate hæredibus data, ob fidei et optimæ vitæ analogiam, congrue subjungitur : « Funes ceciderunt mihi in præclaris. » Symbolum autem mensuræ et hæreditatis est funiculus : quippe etiam in materialis terræ, ad quam introducti a Jesu Navi filio Hebræi fuerunt, divisione sæpe id vocabulum scriptum est ³ : Cecidit funiculus tribui Judæ, vel Rubeni, vel alterius ejuslibet duodecim tribuum, ad orientalem regionem, puta, aut aliorum. His ita explicatis, qui ait, « Funes mihi ceciderunt in præclaris, » denotat bona ipsi obtigisse ; præclaram scilicet hæreditatis partem ei sortito obtigisse, quam his spiritualibus geometrarum funiculis demonstrat. Hujusmodi funiculum angelus manu tenens apparuit Zachariæ prophete, ob dimetiendam longitudinem latitudinemque veræ Hierusalem ⁴. Postea additur : « Namque hæreditas mea præclara est mihi. » Significat : Vere hæreditas mea est. Secundum hunc significatum præclarus erat Theophilus, ad quem Lucas evangelista scribit.

Vers. 7. « Benedicam Dominum qui tribuit mihi intellectum ; insuper et usque ad noctem incerpuerunt me renes mei. » Intellectu donatus a Deo, prætereaque a renibus suis eruditus noctu, benedicit bonorum horum datorem. Fit autem ejusmodi intellectus ex divinarum rerum consideratione menti objecta. Namque : a facie ejus, inquit, scientia et intellectus. Ita semet revelans Servator homini mandata ejus observanti, intelligentiæ auctor sit. Quid vero insuper significat dictio, erudiri hominem a renibus suis ? Perspicuum est, non de materialibus, sed de intellectualibus hoc dici, qui una cum corde sic nuncupantur, in illo dicto : « Scrutans corda et renes Deus ⁵. » Hi nimirum renes, cum sint perfectæ intellectiones, erudiunt his immorantem, lumen scientiæ suppeditantes, donec ignorantie nox illa dispellatur, de qua dictum est : « Nox præcessit, dies autem appropinquavit ⁶. » Nox enim finem capiet, die succedente qui conficiatur a renium eruditione. Quod si etiam profundiores intellectiones noctu sunt, quatenus est quidam sermo obscurus et mysticus, patet quod per hujusmodi noctem erudiunt renes, res arcanas et ænigmaticas patefacientes. Cognosces hanc de qua agitur renum efficaciam, si parumper corporeos renes consideres. Dicunt ergo in materialibus renibus seminalem vim et genituram elaborari, ex quibus in genitales poros profectæ, causa sunt generationum. Prædictorum similitudine utens, videbis num sint animæ vires, unde prodeunt pares seminibus quædam intellectiones, quibus interioris hominis genituræ conflunt, quæ in bonis actibus, et veritatis contemplationibus consistunt. Qui autem putare velit a prædictis verbis materiales renes denotari, dicet summam temperantiam... a renibus suis hominem edoctum, non

² Psal. cxli, 6. ³ Jos. xv, 1 ; xvi, 4, etc. ⁴ Ezech. xlvii, 3. ⁵ Psal. vii, 10. ⁶ Rom. xiii, 12.

sine pudica cogitatione corporalem genituram facere.

VERS. 8. « Providebam Dominum in conspectu meo semper, quoniam a dextris est mihi, ne commovear. » Quia hæc ex Christi persona dicuntur; conservatur autem absque ulla mutatione persona illa quæ Domini nomine dicit: « Pars hæreditatis meæ, » si quis hos quoque versiculos ceu a Domino dictos accipiat, a veritate non aberrabit. Qui autem circa Deum non habent satis firmas cogitationes, intelligunt localiter a dextris esse Patris Filium, propter verba: « Sede a dextris meis », vel illa quæ dicunt, sedere Servatorem post ascensionem a dextris majestatis. Quibuscum impossibile est disputare; nam si a dextris Patris localiter Filius est, impossibile est ab ipsius Filii dextris esse Patrem; quod tamen ait Filius: « Providebam Dominum a dextris meis. » Unde aliter intelligendum est, Filium a dextris Patris esse, et Filii Patrem: æque ac illud: « Ego in Patre, et Pater in me est. »

Observandum porro est, cum Deus et homo simul sit Salvator, nunc... interpretari, vel de ejus in carne dispensatione. Sed pie non potest tanquam ex persona Dei Verbi dici, habere a dextris suis Patrem, vel coram se semper, ut immobilis permaneat. Immutabilis est enim Deus Verbum, et nullam omnino patitur commotionem. Ac insuper causam se dicere innuit, cur sit immobilis Deus Verbum, quandoquidem in conspectu illius est semper atque a dextris Pater; nam quia ipse in Patre est, et hunc in se ipso habet, in causa est cur non commoveatur qui eum videt, quique a dextris eundem habet. Quoniam itaque id innuit, imo irreligiosum foret de unigenito Filio Dei ea verba intelligere, absque ejus in carne dispensatione, congrue concedendum est ea dicta esse verba de tempore quo immutabiliter homo factus est, sequē humiliavit pauperemque fecit qui dives est. Namque ejus humanitas assimilata est nobis per omnia absque peccato. Sed neque inanimis fuit ejus caro; non enim caro anima carens diceret se habere a dextris Deum, atque eum semper coram videre, ne peccaret; etenim peccati motum indicat commotio. Quod si hæc impossibilia sunt, corpus enim non providet Deum, non habet notionem stantis ad dexteram neque omnino in conspectu, superest ut secundum humanam dispensationem hæc a Deo Verbo, invertibiliter, perfecte, et vere incarnato, dicta sint; nam tanquam ex una persona omnia pronuntiabuntur et quæ Dei sunt et quæ hominis. Ceu homo igitur, cum talis factus est, a dextris Deum habens, non erat commovendus, quantumlibet acerba eum circumdarent, etiamsi terræ reges astarent, et congregarentur principes adversus Dominum et

⁷ Psal. cix, 4. ⁸ Marc. xvi, 19. ⁹ Joān. xiv, 10.

(17) Deest unus scripturæ versiculus propter inamam præcisam coactis . . . membranā, quod nos semel incommodum infra quoque recurret.

ἔρει τὴν ἀκραίφνεστάτην σωφροσύνην ἔχοντα πεπαιδευ... (17) τῶν νεφρῶν αὐτοῦ, ἐπεχομένων σῶφρονι λογισμῷ βεῖν τὰς σωματικὰς γονάς.

Στ. η'. « Προωρώμην τὸν Κύριον ἐνώπιόν μου διαπαντός, ὅτι ἐκ δεξιῶν μου ἐστίν, ἵνα μὴ σαλευθῶ. » Ἐπεὶ ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ λέγεται τὰ προκειμένα, φυλάττεται δὲ χωρὶς πάσης μεταβολῆς τὸ λέγον ταῦτα πρόσωπον ἀπὸ τοῦ Κυρίου, « Ἡ μερὶς τῆς κληρονομίας μου, » καὶ τοὺς στίχους ὑπὸ Κυρίου εἰρημένους ἐκλαμβάνων τις, οὐχ ἁμαρτάνει· οἱ μὴ ἔχοντες δὲ περὶ Θεοῦ ἐννοίας διηρθρωμένας, τοπικῶς ἐκλαμβάνουσιν ἐκ δεξιῶν εἶναι τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱόν, διὰ τὸ, « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, » ἢ κεκαθηκέναι (sic) τὸν Σωτῆρα, μετὰ τὴν ἀνάληψιν, ἐκ δεξιῶν τῆς μεγαλοσύνης. Οὗς ἀδύνατόν τι εἰπεῖν· εἰ γὰρ ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς τοπικῶς, ἀδύνατον ἐκ δεξιῶν τοῦ Υἱοῦ εἶναι τὸν Πατέρα κατ' αὐτὸ τὸ σημαίνον· ἀλλὰ λέγει ὁ Υἱός· « Προωρώμην τὸν Κύριον ἐκ δεξιῶν μου. » Ὅθεν ἐτέρως ἢ κατὰ τόπον ἐκληπτέον τὸν Υἱὸν δεξιὸν τοῦ Πατρὸς καὶ τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ, ὡσαύτως τῷ, « Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοὶ ἐστίν. »

Σκοπητέον δὲ, ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ ἅμα τοῦ Σωτῆρος νοουμένου πότε... ἐρμηνεύσαι, ἢ ἐπὶ τῆς αὐτοῦ κατὰ σάρκα οἰκονομίας· ἀλλ' οὐ δυνατόν εὐσεβῶς ἐκλαβεῖν ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ Λόγου εἰρησθαι ἔχειν ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ τὸν Πατέρα καὶ ἐνώπιον αὐτοῦ διαπαντός, ὅπως ἀκλόνητος διαμείνῃ. Ἀτρέπτως γὰρ ὁ Θεὸς Λόγος, οὐδὲ κατὰ ποσὴν κλόνον ὀφιστάμενος. Καὶ ἐπεὶ ἀπεμφαίνει αἰτίαν εἰπεῖν τοῦ μὴ σαλευθῆναι τὸν Θεὸν Λόγον, ὄντος ἐν ὅφει αὐτοῦ καὶ ἐκ δεξιῶν διαπαντός τοῦ Πατρὸς· αὐτὸς γὰρ ἐν τῷ Πατρὶ τυγχάνων, καὶ ἔχων αὐτὸν ἐν αὐτῷ ἐκ δεξιῶν τινος καὶ ἐνώπιον διαπαντός ὑπάρχων, αἴτιος καθίσταται τοῦ μὴ κλονεῖσθαι τὸν ὄνοντα αὐτὸν καὶ ἐκ δεξιῶν αὐτὸν ἔχοντα. Ἐπεὶ τοίνυν ἀπεμφαίνει, μᾶλλον δὲ ἀσεβές ἐστίν περὶ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ αὐτὰ ἐκλαβεῖν χωρὶς τῆς αὐτοῦ κατὰ σάρκα οἰκονομίας, ἀρμονίως ἐκδοτέον εἰρησθαι αὐτὰ ὅτε γέγονεν ἀτρέπτως ἄνθρωπος καὶ ἐταπείνωσεν αὐτὸν καὶ ἐπτύχευσεν πλούσιος ὢν. Αὐτοῦ γὰρ γέγονε τὸ ἀνθρώπινον ὁμοιωθὲν ἡμῖν κατὰ πάντα χωρὶς ἁμαρτίας· ἀλλ' οὐδὲ ἄψυχος ἦν αὐτοῦ ἡ σὰρξ· οὐ γὰρ σὰρξ ψυχῇ οὐκ ἔχουσα ἔρει ἐκ δεξιῶν ἔχειν Θεόν, καὶ προορᾷ αὐτὸν διαπαντός, ἵνα μὴ ἁμαρτάνῃ· ἁμαρτικὴ γὰρ κίνησις ἐκ τοῦ σαλευθῆναι παρίσταται. Εἰ δὲ ἀδύνατα ταῦτα (σῶμα γὰρ οὐ προορᾷ Θεόν, οὐ νόησιν ἔχει τοῦ ὄντος ἐκ δεξιῶν καὶ ἐνώπιον διαπαντός), λείπεται κατ' οἰκονομίαν ἀνθρωπίνως εἰρησθαι ταῦτα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ Λόγου σαρκωθέντος ἀτρέπτως καὶ τελείως καὶ ἀληθῶς· ὡς ἐξ ἐνός γὰρ προσώπου τὰ πάντα λελέγεται, τὰ τε θεοπρεπῆ καὶ ἀνθρώπινα. Ὡς ἄνθρωπος τοίνυν ὅτε γέγονεν ἐκ δεξιῶν ἔχων τὸν Θεόν, οὐ κλονηθεῖ, καὶ πικρὰ περιστηκότα ἦ. καὶ παραστώσιν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ συναχθῶσιν οἱ ἄρχοντες ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ

τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ. Οὕτω γοῦν μὴ κλονηθεὶς κατὰ ψυχὴν, «ἀμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, πειρασθεὶς κατὰ πάντα καθ' ὁμοιότητα χωρὶς ἀμαρτίας. » Ἐξῆς ἐπιφέρεται ὡς εὐφράνθη ἡ καρδία αὐτοῦ καὶ ἡγαλλιάσατο ἡ γλῶσσα αὐτοῦ ἐπὶ τῷ ἔχειν ἐκ δεξιῶν καὶ ἐνώπιον ἑαυτοῦ τὸν Κύριον διαπαντός. Ἐπαινετὴ ἀγαλλίασις καὶ εὐφροσύνη τυγχάνει, ὅτε οὐ διὰ τι τῶν τυχόντων γίνεται, ἀλλ' ἐπὶ κατανοήσει Θεοῦ.

Στ. θ'. «Ἐτι δὲ καὶ ἡ σὰρξ μου κατασκηνώσει ἐπ' ἐλπίδι· ὅτι οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχὴν μου εἰς ᾄδην, οὐδὲ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν. » Καὶ ἐκ τούτων τῶν συλλαβῶν δηλοῦται μάλιστα τελείως ἐνηνθρωπικῆναι τὸν Κύριον· τῆς γὰρ σαρκὸς ἀποτεθειμένης ἐν τῷ μνημείῳ, ἡ ψυχὴ αὐτοῦ γέγονεν ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας· μεθ' οὗ ἀναστὰς ἔλαβε τὴν σάρκα, ἣν τέως διαζεύχας ἦν ἀπὸ τοῦ πνεύματος. Εἴρηται δὲ ἐπ' ἐλπίδι κατεσκηνωκέναι ἡ σὰρξ, διὰ τὴν ἐσομένην παραυτὰ ἀνάστασιν· οὐ γὰρ διαλυθεῖσα ἢ φθοράν τινα παθοῦσα, ἀλλ' ἀβλαβῆς διαμείνασα συνεζεύχθη πάλιν τῇ μὴ ἐγκαταλειφθείσῃ εἰς τὸν ᾄδην ψυχῇ. Εἰ δὲ ἡ προκειμένη ψυχὴ σαρκὸς χωριζομένη ὑφέστηκεν, καὶ ἐν τῷ ᾄδῃ γίνεται, ἔνθα αἱ λογικαὶ τῶν ἀνθρώπων ψυχαί, ὅλων ὅτι οὐ δύνανται ἄλογος εἶναι· ἡ γὰρ ἄλογος ψυχὴ χωριζομένη σαρκὸς, οὐχ ὑφίσταται (17'), οὐδὲ εἰς τὸν ᾄδην πορεύεται. Ἀλλὰ μὴν ἡ τοῦ Ἰησοῦ ψυχὴ ἐκατέρων πείραν ἔσχεν· γέγονε γὰρ καὶ ἐν τῷ χωρίῳ τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν, καὶ τῆς σαρκὸς ἐκτὸς γενομένη ζῇ καὶ ὑφίσταται; λογικὴ ἄρα καὶ ταῖς ψυχαῖς τῶν ἀνθρώπων ἐμοῦσιος, ὥστε καὶ ἡ σὰρξ ὁμοούσιος τῇ τῶν ἀνθρώπων σαρκὶ τυγχάνει, ἐκ τῆς Μαρίας προελθοῦσα. Εἰ δὲ καὶ ἔδοξεν πεπονθέναι διὰ τὸν σταυρὸν, ἀλλ' οὐκ οἶδεν διαφθοράν, ἀβλαβῶν διαμεινάντων τῆς τε ψυχῆς καὶ τῆς σαρκὸς, ἐξ ὧν συνετεθέντων ἀνεδείχθη πάλιν ὁ Ὁσίος τοῦ Θεοῦ οὐχ ἑωρακῶς διαφθοράν, ἀλλὰ καὶ αἴτιος τῆς τῶν ἄλλων νεκρῶν ἐγέρσεως· δι' αὐτὸν γὰρ, πρωτότοκον ἐκ τῶν νεκρῶν γεγεννημένον, τὸ φθαρτὸν καὶ θνητὸν ἡμῶν ἀφαρσίαν ἐνδυσάμενον συναπαθανατίζεται τῷ μὴ ἑωρακῶτι διαφθοράν Ὁσίῳ τοῦ Θεοῦ.

Στ. ι'. «Ἐγνώρισάς μοι ὁδοὺς ζωῆς· πληρώσεις με εὐφροσύνης μετὰ τοῦ προσώπου σου· τερπνότης ἐν τῇ δεξιᾷ σου εἰς τέλος. » Ἐκ νεκρῶν ἀναστὰς ὁ σαρκωθείς τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὕμνοι καθ' ὃ ἀνθρωπος γέγονε, μὴ ἀπολιπὼν καὶ τὸ εἶναι Θεός, τὸν φανερώσαντα αὐτῷ τὰς ἀγούσας ὁδοὺς ἐπὶ τῇ αἰώνιον ζωῇ, ἵνα καὶ εὐφροσύνης πληρωθῇ τελείας ὁ πάσης εὐφροσύνης πνευματικῆς ἐμπιπλῶν τοὺς ἁγίους, Θεοῦ δὲ πρόσωπον, ἡ εἰκὼν αὐτοῦ καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ. Τί δὲ ἀκολουθεῖ τῷ ὀδεύσαντι τὰς γνωσθείσας ὁδοὺς τῆς ζωῆς, ἢ τὸ θεῖον τέρφιν ἔχειν ἐν τῇ δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ, οὐση ἀληθείᾳ καὶ σοφίᾳ; Αὕτη δὲ ἐστὶν ὁ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ Υἱός· καὶ ἐπεὶ ἀνυπερέβλητος τυγχάνει ἡ ἐν τῇ δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ τέρφις,

¹⁰ I Petr. II, 22. ¹¹ Hebr. IV, 15.

(17') Animadverte Didymi opinionem de brutorum anima, sive de ejus post corporis obitum abolitione.

adversus Christum ejus. Sic itaque minime commotus in anima, « peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ejus », tentatus alioqui per omnia pro similitudine absque peccato¹⁰. » Deinde pergit dicere, quomodo letatum sit cor ejus, et lingua ejus exsultaverit, propterea quod haberet a dextris et in conspectu suo Dominum semper. Laudabilis exsultatio gaudiumque est, cum laud in re qualibet, sed in Dei contemplatione versatur!

Vers. 9. « Insuper et caro mea habitabit in spe. Et non derelinques animam meam in inferno, neque dabis sanctum tuum videre corruptionem. » Ex his quoque dictionibus præcipue demonstratur perfecta Domini humanitas. Etenim carne ipsius in sepulcro deposita, anima ejusdem in terrâ corde fuit tribus diebus tribusque noctibus: post quod tempus resurgens resumpsit carnem, quam nuper ab anima separaverat. Dicta est autem in spe habitasse caro, propter futuram statim resurrectionem: non enim resoluta, aut corruptionem aliquam passa, sed illibata manens, rursus conjuncta est haud derelictæ in inferno animæ. Quod si anima de qua loquimur, a carne separata mansit, et apud inferos fuit, ubi rationales erant hominum animæ; perspicuum est, eam haud irrationalem esse potuisse. Etenim irrationalis anima, a corpore separata, non subsistit, neque ad inferos proficiscitur. Atqui anima Jesu utrumque experta est; fuit enim in humanarum animarum habitaculo, et extra corpus vixit et substitit. Ergo rationalis est, et hominum animabus consubstantialis; sicut et caro consubstantialis est hominum carnī, utpote ex Maria perfecta. Quod si visa est in cruce pati, non tamen corruptionem experta est, incolumibus simul manentibus anima et carne; ex quibus recompositis, denuo exstitit Sanctus Dei, quin corruptionem fuisset expertus, sed et causa aliorum mortuorum resurrectionis existens. Nam propter eundem primogenitum mortuorum, corruptibile nostrum incorruptionem induens, immortalitatem adipiscitur cum illo qui corruptionem ignoravit Sancto Dei.

Vers. 10. « Notas mihi fecisti vias vitæ, adimplebis me lætitia cum vultu tuo: delectatio in dextera tua usque in finem. » A mortuis resurgens incarnatum Dei Verbum hymno celebrat, quatenus homo est, non desinens pariter esse Deus, illum qui sibi ostendit vias ad vitam æternam ducentes; ut et perfecto gaudio repleatur ipse qui cæteroquin omni spiritali lætitia sanctos replet. Dei autem vultus, est imago ejus et forma substantiæ ipsius. Quid autem obvenit terenti vias quas vitæ esse novit, nisi ut divinam delectationem habeat in Dei dextera, quæ est veritas ac sapientia? Hic est nimirum unigenitus Dei Filius; et quia exquisitissima est in dextera Dei delectatio, ipsa erit desiderabilis postre-

mus finis. Non enim alterius ejuslibet causa, sed propter ipsam sunt omnia. Si ergo Filius Dei est Verbum, tunc etiam cum factus est homo, modo uti Deus, modo uti homo loquebatur, et crucem sustinuit ignominia contempta, et resurrexit, sicuti summus Petrus in Actibus concionans de Davide aiebat: « Propheta igitur cum esset, et sciret quia jurejurando jurasset illi Deus de fructu lumbi ejus suscitare secundum carnem Christum, providens locutus est de resurrectione ejus¹². » Jam quod addidit *secundum carnem*, ostendit Deum quoque fuisse, et quod tanquam homo sponte immolabatur patiebaturque, cum simul esset Deus.

Α τέλος ἔσται ἔσχατον ὁρακτὸν οὐσα. Οὐ γὰρ ἄλλου χάριν, ἀλλ' αὐτῆς ἕνεκα τὰ πάντα. Εἰ τοίνυν Υἱὸς τοῦ Θεοῦ Λόγος, καὶ ὅτε γέγονεν ἄνθρωπος, πῇ μὲν ὡς Θεός, πῇ δὲ ὡς ἄνθρωπος διελέγετο, καὶ σταυρὸν ὑπέμεινεν, αἰσχύνῃς καταπρονήσας, καὶ ἀπέθανεν, καὶ ἀνέστη, καθὰ καὶ ὁ πρόκριτος Πέτρος δημηγορῶν ἐν ταῖς Πράξεσιν περὶ τοῦ Δαυὶδ ἔλεγεν· « Προφῆτης οὖν ὑπάρχων, καὶ εἰδὼς ὅτι ὅρκῳ ὤμοσεν αὐτῷ ὁ Θεός, ἐκ καρποῦ τῆς σπέρματος αὐτοῦ ἀναστήσειν κατὰ σάρκα τὸν Χριστὸν, προῖδὼν ἐκάλεσεν περὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ. » Τὸ δὲ, *κατὰ σάρκα*, προσκει-
μενον, δείκνυσιν ὅτι καὶ Θεός ἦν· ὡς ἄνθρωπος τὰ ἀνθρώπινα ἐκουσίως ἐσπένδετό τε καὶ ὑπέμεινεν μετὰ τοῦ εἶναι Θεός.

PSALMUS XVI.

Vers. 1, 2. Jactantiae arguunt nonnulli David precantem, dicentes quod, modestorum more, nemo unquam audeat dicere: « Exaudi, Domine, justitiam meam, » necnon et, « De vultu tuo judicium meum prodeat. » Non autem gloriatur David, omnes faciens Dei voluntates, sed cum benignitate judicari volens, suum exoptat judicium de vultu divino prodire. « Oculi mei videant aequitates. » Precatur ut interioris hominis oculi aequitates videant, quibus judicat Deus, judicium de vultu suo deducens. Vel precatur virtutem, quam *aequitates* appellat, contemplari. Si vero eam videre expetit, nondum praesentem habet. Ex quo sequitur eum non gloriari has effluentem preces. Haec quidem de perfecta virtute dici existimandum est, quæ tandem, multis in medio gradibus transcursis, supervenit.

Vers. 3. Supradictis patet multa dicentis fiducia. Haec enim si de Deo dicit, multam exhibet ipsius munditiam. Probatur enim cor omnis molesta patientis, si pressus undique non demittatur, sed in finem tolerans inveniat justus. Qualis erat Job, cui dixit Deus: « Credisne tibi me aliter conversatum esse, nisi ut justus appareas¹³? » Scilicet probato corde ejus a Domino et igne examinato, non inventa est in ipso iniquitas. Quid vero significat, « visitasti nocte? » Nonne molestias, propter obscuritatem, cumque nihil prorsus letum habeant, noctem vocat, in qua visitans eum Deus, probatum expertus est, et tribulationibus comburens, omnis iniquitatis purum praestitit. — Haec quoque possunt sic intelligi: Quandoquidem cordis abscondita non manifesta sunt, nisi soli de quo dictum est: « Tu solus novisti corda hominum¹⁴, » vox appellata sunt. Quæ quidem, cum sint aliis obscura propter impenetrabilem naturam, tibi vero, qui probasti me, cum « nocte visitasti, » manifestata sunt. Quibus consentit et illud: « Si

Β Στ. α', β'. Ἀλαζονείαν καταψηφίζονται τινες τοῦ εὐχομένου, φάσκοντες, ὡς τῶν μετρίων τὸ ἥθος, οὐδεὶς λέξει τὸ, « Εἰσάκουσον, Κύριε, δικαιοσύνης μου, » καὶ τὸ, « Ἐκ προσώπου σου τὸ κρίμά μου ἐξέλθῃ. » Ἀλλ' οὐκ ἀλαζῶν ὁ Δαυὶδ, ποιῶν πάντα τὰ θελήματα τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ σὺν ἀγαθότητι κριθῆναι θέλων, παρεκάλει ἐξελθεῖν αὐτοῦ τὸ κρίμα ἐκ τοῦ θεικοῦ προσώπου. « Οἱ ὀφθαλμοί μου ἰδέτωσαν εὐθύτητας. » Εὐχεται ταῖς ὀφθαλμοῖς τοῦ ἑωῦ ἀνθρώπου εὐθύτητας (17'') ἰδεῖν, καθ' ἣν κρινεῖ ὁ Θεός ἐξάγων τὸ κρίμα ἐκ προσώπου αὐτοῦ· ἢ εὐχεται τὴν ἀρετὴν, εὐθύτητας, θεάσασθαι· εἰ δὲ εὐχεται αὐτὴν ἰδεῖν, οὕτω παρούσαν αὐτὴν ἔχει· ᾧ ἔπεται τὸ μὴ ἀλαζονεύεσθαι αὐτὸν οὕτω τὴν εὐχὴν ἀναφέροντα. Ταῦτα περὶ τῆς παντελοῦς ἀρετῆς εἰρησθαι ἡγητέον, ἥτις
C ὁφείποτε παραγίνεται πλείστων ὧων προδιανυσθέντων.

Στ. γ'. Καὶ διὰ τῶν προκειμένων ἐμφαίνεται πολλὴ παρουσία (18) τοῦ λέγοντος· εἰ γὰρ ταῦτα ἐπὶ Θεοῦ λέγει, πολλὴν αὐτοῦ ἐμφαίνει καθαρότητα· δοκιμάζεται γὰρ ἡ καρδία παντὸς τοῦ σκυθρωπά ὑπομένουτος, ὅτ' ἂν ἐν παντὶ θλιβόμενος μὴ στενωχωρῇται, ἀλλ' ὑπομένων εἰς τέλος ἀποδείκνυται δίκαιος· ὅς ἦν Ἰωβ, ᾧ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ· « Οἶμαι με ἄλλως σοὶ κεχηματικέναι, ἢ ἵνα ἀναφανῆς δίκαιος; » πρὸς τὸ δεδοκιμάσθαι τὴν καρδίαν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Κυρίου, καὶ πεπυρῶσθαι, καὶ μὴ εὐρέσθαι ἐν αὐτῷ ἀδικίαν. Τί σημαίνεται ἐκ τοῦ, « Ἐπισκέψω νυκτός; » καὶ ὅρα εἰ τὴν κατάστασιν τῶν σκυθρωπῶν, διὰ τὸ ἀφεγγές καὶ μὴδὲν ἰατρὸν ἔχειν, νύκτα καλεῖ, ἐν ᾗ ἐπισκεψάμενος αὐτὸν ὁ Θεός, δόκιμον ἀπέφηνεν, καὶ πυρῶσας διὰ τῶν θλιβερῶν, καθαρὸν πάντων ἀδικημάτων ἀνέδειξεν. — Ἐγθεῖν τὸ, « Ἐπισκέψω νυκτός; » καὶ οὕτως· Ἐπεὶ τῆς καρδίας τὰ κρύφια οὐκ εἰσὶ φανερά ἢ μόνῃ τῇ πρὸς ὃν εἰρηται, « Σὺ μόνος γινώσκεις τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων, » νύξ ὀνομάσθη· ἃ καὶ αὐτὰ, καίτοι τοῖς ἄλλοις ὄντα σκοτεινὰ διὰ τὸ ἀκατάληπτον, σοὶ τῷ δοκιμάσαντί με, διὰ τὸ ἐπισκέ-

¹² Act. 11, 30. ¹³ Job xxxii, 32. ¹⁴ Act. 1, 24.

(17'') Forte leg. εὐθύτητα, aut mox, καθ' ἃς. Edit. PATROL.

(18) Vix dubito quin legendum sit παρόρσηα. Id.

φθαι με νυκτός, πεφανέρωται. Τούτω συνάδει τὸ, « Εἰ ἀδικίαν ἐθεώρουν ἐν καρδίᾳ μου, μὴ εἰσακουσάτω μου Κύριος. »

Στ. δ. Τὸ ἀπαγγέλλειν τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων πράξει καὶ διαθέσει, ἔτι μὴ καὶ λόγῳ, φαύλων. Τίνα δὲ τὰ ἔργα τούτων, ἢ ἐκεῖνα περὶ ὧν ὁ Ἀπόστολος γράφει, « Ὅπου γὰρ ἔρις καὶ ζηλὸς ἐν ὑμῖν, οὐχὶ ἀνθρώποι ἐστε, καὶ κατὰ ἄνθρωπον περιπατεῖτε; » Κωλυτικὸν τοῦ λαλεῖν τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων τυγχάνει καὶ τὸ μὴ εὐρίσθαι ἐν αὐτῷ ἀδικίαν, ὑπὸ Θεοῦ πυρῳθέντι διὰ πειρασμῶν καὶ τῶν παραπλήσιων.

Στ. ε'. Τρίθιο δὲ τοῦ Κυρίου καὶ τῶν ἁγίων αὐτοῦ, αἱ τηρήσεις τῶν ἐντολῶν τυγχάνουσιν, μᾶλλον δὲ αἱ κατ' ἀρετὴν ἐνέργειαι, λείπει καὶ ὁμαλὰ ἀναδειχθεῖσαι, ἐκ τοῦ συνεχῶς πατεῖσθαι πρὸς τῶν σπουδόντων φθάσαι ἐπὶ τὸ τέλος αὐτῶν. τέλος δὲ αὐτῶν ἡ μακαριότης καὶ ἡ τῶν ἐπαγγελιῶν ἀπόδοσις ἐστίν. Δράμωμεν τοίνυν κατ' αὐτάς, ἵνα σωτηρίας τύχωμεν. οὐ κλονουμένων τῶν διαθημάτων, τοῦτ' ἐστίν οὐ σφαλλομένων, ὅτ' ἂν ὁ Κύριος ἐν ταῖς τρίθιοις αὐτοῦ καταρτίσῃ αὐτά· ὁ ταύτης τῆς αἰτήσεως τυχὼν, φησὶν· « Ἄνευ ἀνομίας ἔδραμον, καὶ κατηύθυνα· » καὶ τὸ, « Ὅδον ἐντολῶν σου ἔδραμον, ὅτ' ἂν ἐπλάτυνας τὴν καρδίαν μου. »

Στ. ζ', ζ', η'. « Εγὼ ἐκέκραξα, ὅτι εἰσέκουσάς μου, ὁ Θεός· κλῖνον τὸ οὖς σου ἐμοί, καὶ εἰσακούσων τῶν ῥημάτων μου· θαυμάστωσον τὰ ἑλέη σου, ὁ σώζων τοὺς ἐλπίζοντας ἐπὶ σέ. » Τὸ, « κεκραξομαι, » πνευματικῶς ἀκουστέον· οὐ γὰρ γεγωνότερα τῇ φωνῇ πρὸς τὸν ἀόρατον Θεὸν κεκραγῆναι δεῖ, ἀλλ' ἐπιτεταμένη νοήσει· αὕτη δὲ ἡ κραυγὴ τοῦ ἑσῶ ἀνθρώπου. Θαυμάστοι τὰ ἑλέη αὐτοῦ ἐπὶ τοὺς ἐλπίζοντας ἐπ' αὐτόν, ὅτ' ἂν παραδοξότερόν τι ἔχωσιν τὰ δι' εὐεργεσίαν ἑλέη γενόμενα· ὡς τοῦ Θεοῦ κλίνοντος πρὸς ἡμᾶς εἰσακούει τῶν ῥημάτων τῆς φωνῆς ἡμῶν, οὐκ ἄλλο τι τυγχάνον, ἢ ἡ συγκαταβαίνουσα δι' ἀγαθότητα δύναμις αὐτοῦ, ἐπὶ τῷ δέχεσθαι τοὺς ἡμετέρους λόγους. Εἰς τοῦτο λήψῃ τὸ, « Οἱ ὀφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ δικαίους· καὶ ὅσα αὐτοῦ εἰς δόξαν αὐτῶν. » Τῆς δεξιᾶς τοῦ Θεοῦ οὐχ ἑτέρας οὐσης τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ αὐτοῦ, ὡς καὶ μικρῷ πρότερον εἴρηται, ὅτε προέκειτο τὸ, « Τερπνότης ἐν τῇ δεξιᾷ σου εἰς τέλος· » ἀνθιστάμενοι ταύτῃ διάβολος, καὶ οἱ τούτου ἄγγελοι, καὶ πρὸς τούτοις ἀνθρώποι γόνιτες καὶ πονηροί, ἀφ' ὧν ἀδελφὴς διαμεῖναι ποθῶν ὁ ἅγιος λέγει τῷ Θεῷ· « Φύλαξόν με ἀπὸ τῶν ἀνθισταμένων τῇ σῇ δεξιᾷ, κατὰ τὴν ὀφθαλμοῦ μου κόρη, » ἵνα ἀδελφὴς ὁ νοῦς μου διαμεῖνῃ· ἀλλὰ καὶ, « Ἐν σκέπῃ τῶν πτερυγῶν σου σκέπασόν με, » ἀπὸ προσώπου ἀσεβῶν τῶν περιβαλεῖν με τάλαιπωρία ποθούντων· δυνατὸν δὲ ἀσεβεῖς καὶ ἀνθεστηκότας τῇ δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ, κατ' ἐπίνοιαν διαφόρους εἰπεῖν καθ' ὑποκείμενον τοὺς αὐτοὺς τυγχάνοντας. Οὐ παντὸς δὲ ἡ φωνὴ ἡ, « Φύλαξόν με ὡς κόρη ὀφθαλμοῦ, » ἀλλὰ μόνου τοῦ πεφωτισμένου κατὰ τὴν ψυχὴν, ἔχοντος τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς καρδίας πεφωτισμένους. Τὸ δὲ, « Ἐν σκέπῃ τῶν πτε-

A iniquitatem aspexi in corde meo, non exaudiat me Dominus¹². »

Vers. 4. Prædicare opera hominum agendi et vivendi, atque etiam loquendi ratione, abjectorum hominum est. Quæ autem sunt opera illa nisi de quibus Apostolus scribit : « Ubi enim lis et similitas in vobis, nonne homines estis et secundum hominem ambulatis¹³ ? » Cavet igitur ne opera hominum loquatur, quippe cum in ipso non inventa sit iniquitas, et a Deo per tentationes et alia id genus quasi per ignem sit probatus.

Vers. 5. Semitæ autem Domini et sanctorum ejus, præceptorum scilicet observationes, vel potius ad virtutem conatus, faciles ac apertæ sunt, cum perpetuo terantur ab iis qui ad finem earum properant ; finis vero earum beatitudo et promissorum redditio est. Curramus igitur per eas, ut salutem consequamur ; non moveantur vestigia nostra, id est non labantur, quoniam Dominus in semitis suis perfecit ea. Qui hæc precatur, ait : « Sine iniquitate cucurri, et direxi¹⁴ ; » atque illud : « Viam mandatorum tuorum cucurri, quando dilatasti cor meum¹⁵. »

Vers. 6-8. « Ego clamavi, quoniam exaudisti me, Deus : inclina aurem tuam mihi, et exaudi verba mea. Mirifica misericordias tuas, qui salvos facis sperantes in te. » — « Clamabo » spiritualiter intelligendum est. Non enim acutius voce ad invisibilem Deum clamandum est, sed vehementer mente ; is autem clamor interioris hominis est. Mirificat misericordias suas super sperantes in se, quando mirabilis aliquid habent beneficentiae suæ misericordiae. Dein inclinans se Deus ad nos, vocisque nostræ verba exaudiens, nihil aliud est ac benigne descendens potestas ejus ad preces nostras excipiendas. Quo sensu accipiendum et illud : « Oculi Domini super justos, ac aures ejus in deprecationem eorum¹⁶, » Dextera Dei cum nihil sit aliud ac Filius suus unigenitus, sicut paulo antea dictum est, in hujus explanatione versiculi, « Delectationes in dextera ejus usque in finem¹⁷, » qui ei resistunt diabolus, ejusque angeli, et præter illos veteratores malignique homines sunt, a quibus integer servari sanctus cupiens, dicit Deo : « A resistantibus dexterae tuæ custodi me ut pupillam oculi : » ut intacta mens mea servetur ; atque etiam : « Sub umbra alarum tuarum protege me, » ab impiorum vultu, me ærumnis circumdare gestientium. Possibile est impios et dexterae Dei resistentes, secundum intelligentiam diversos dicere, quamvis hic unum et idem sint. Non cujusvis vox illa est, « Custodi me ut pupillam oculi, » sed solius secundum spiritum illuminati, cordisque oculos illuminatos habentis. Illud quoque, « Sub umbra alarum tuarum obumbra me, » spiritualiter est accipiendum. Umbrantes enim Dei facultates, alæ ejus

¹² Psal. lxxv, 12. ¹³ 1 Cor. iii, 3. ¹⁴ Psal. lxxviii, 5. ¹⁵ Psal. cxviii, 32. ¹⁶ Psal. xxxiii, 16. ¹⁷ Psal. xv, 11.

vocantur, quibus obumbrat animumque confirmat illius qui se ab impiis adversus ipsum afflictionem meditantibus liberari precatur. Hi vero invisibiles quidam sunt inimici, qui miseriis excruciant a se victos, eos in peccatum inducentes.

VERS. 9-12. « Inimici mei animam meam circumdederunt; adipem suum concluserunt; os eorum locutum est superbiam, projicientes me nunc circumdederunt me: oculos suos statuerunt declinare in terram. » Quam feri dirique sint Deo resistentes apparet, cum dicit Psalmista, circumdari animam suam ab inimicis suis, adipemque eorum conclusum, propter carnalium appetitionem. Omnes enim omnino ad materiam dediti et carnales propter peccatum effecti sunt, et deliciis ac voluptatibus quasi ad pe et pinguedine repleti. Verit itaque Symmachus: « Adipe suo obstruxerunt. » Ideoque loquitur os eorum superbiam, amabile nihil aut decorum eloquentium. Isti igitur inimici, multa tumentes arrogantia, hæc dicentem quasi projicientes, circumdant, læso atque interempto qui in retia sua incidit. Non enim boni vel commodi quidquam moliantur. Divinarum legum infractores facti, cum oculos suos in terram demittunt, inclinati fiunt et rebelles. Hoc innuit « in terram » oculos suos constituere, contemplari volentes temporalia et sapere terrestria, declinantes, neque per rectam viam ambulare volentes, sed per flexuosas semitas, quas pergens sic imprecatur: « Eheu, » inquit, « rectas reliquerunt vias, ut in tenebrarum viis incederent, quarum flexuosi sunt tramites, et recurvæ earum orbitæ¹¹. » Isti quidem cum declinaverunt, constituerunt oculos suos in terram; ferentes autem imaginem celestis, oculos suos in cælum sustulerunt, viamque ingressi sunt rectam, quæ ducit ad cælum.

τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐν τῷ οὐρανῷ, ἐπὶ τῷ

πορῶσαν.
VERS. 13. Cum propter longanimitatem tuam te dormientem existimaverunt, poenam non extemplo solventes pro iis quæ cruenta patnaverunt, « Exsurge » deinceps, « Domine, » ut prævenias eos atque supplantantes. Proderit enim eis hoc pati, ne semper ad malum grassantes, exitium suum augeant. Circumdantes enim animam meam, aliaque facientes, nisi impedirentur, gravissime eam affligerent. Quare « supplantas » eos, ut adversus me non jam prævaleant; et « eripe animam meam » ab iis qui tales sunt, ideoque impii sunt vocati: « Eripe, » inquit, « animam meam ab impio. » Frameam suam eripiet e manu illorum: hanc siquidem habebant sibi provide datam; eripitur autem ab iis non ut æquum est utentibus. Itaque in terra pauci fiunt, id est, parvi ducuntur. Hi enim carnalia tantum ac terrestria sibi ambientes, animæ magnitudinem amittunt, divitiasque quas consecuti essent, nisi

ῥύγων σου σκεπάσεις με, » πνευματικῶς ἐκληπτέον· αἱ γὰρ σκεπαστικά τοῦ Θεοῦ δυνάμεις, πτέρυγες αὐτοῦ καλοῦνται, δι' ὧν σκέπαι καὶ εἰς εὐθυμίαν ἄγει τὸν παρακαλοῦντα ἐξαιρεθῆναι ἀπὸ ἀσεβῶν τῶν ταιπωρίαν κατ' αὐτοῦ διανοουμένων· οὗτοι δὲ ἀόρατοί τινες εἰσιν ἐχθροί, ταιλαιπώρους ποιοῦντες τοὺς ἀλίσκομένους πρὸς αὐτῶν τῷ ὑποβαλεῖν αὐτοὺς ἁμαρτίᾳ.

Στ. θ', ι', ια', ιβ'. « Οἱ ἐχθροί μου τὴν ψυχὴν μου περιέσχον· τὸ στόμα αὐτῶν συνέκλεισαν· τὸ στόμα αὐτῶν ἐλάλησεν ὑπερηφανίαν, ἐκβαλόντες με νυνὶ περιεκύκλωσάν με· τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἔθεντο ἐκκλίνειν ἐν τῇ γῇ. » Τὸ ἄγριον καὶ ὠμὸν τῶν ἀνθισταμένων σημαίνει διὰ τοῦ εἰπεῖν περιέχεσθαι τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, συγκλείσαντων τὸ στόμα αὐτῶν διὰ τὴν πρὸς ὕλην προσπάθειαν· ὅλοι γὰρ δι' ὧν ὕλικοι καὶ σάρκικοι πεπραγμένοι ὑπὸ τῆν ἁμαρτίαν τυγχάνουσιν, καὶ ἀπὸ πολλῆς εὐθυμίας καὶ τρυφῆς στέατος ὥσπερ καὶ τιμηλῆς ἐπληροῦντο· διὸ ὁ Σύμμαχος· « Τῷ στέατι αὐτῶν ἀπεφράγησαν » διὸ καὶ λαλεῖ τὸ στόμα αὐτῶν ὑπερηφανίαν, οὐδὲν φιλικὸν ἢ καθήκον εὐσταθῶς προφερόντων· οὗτοι οἱ ἐχθροὶ ἀπὸ πολλῆς ἀλαζονείας ἐκβάλλοντες οἰοῦναι τὰ ταῦτα λέγοντα, περικυκλοῦσιν ἐπὶ τὸ βλάψαι καὶ ἀπολέσαι τὸν ἐντὸς ἀρχῶν γεγενημένον· οὐ γὰρ χρηστόν τι ἢ ἀγαθὸν ἐπιτηδεύουσιν· ἐπεὶ παραδύται θεῶν νόμων γεγενημένοι, διὰ τοῦ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐν τῇ γῇ τεθεῖσθαι, ἐκκλινόντων καὶ παρανόμων γινομένων· τοῦτο γὰρ παρίσταται ἐκ τοῦ, « ἐν τῇ γῇ » τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν τεθεῖσθαι, σκοπεῖν θέλοντας τὰ πρόσκαιρα, καὶ φρονεῖν τὰ ἐπίγεια, ἐκκλιναντας ἐκ τοῦ τὴν εὐθειαν ὁδὸν μὴ βούλεσθαι βαδίζειν, ἀλλὰ τὰς σκολιὰς ἅς ὁ ἔχων ταναίεσται· « Ὡ γὰρ, φησὶν, οἱ ἐγκαταλείποντες ὁδοὺς εὐθείας, τοῦ πορεύεσθαι ἐν ὁδοῖς σκότους· ὧν αἱ ὁδοὶ σκολιαὶ, καὶ καμπύλαι αἱ τροχαὶ αὐτῶν » οὗτοι μὲν ἐπὶ τὸ ἐκκλίνειν ἔθεντο τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐν τῇ γῇ· τῶν φορούντων τὴν εἰκόνα τοῦ ἑπουρανοῦ, τιθέντες κατὰ τοῦτο εὐθειαν ὁδὸν τὴν εἰς οὐρανὸς ἀναφέ-

Στ. γ'. Ἐπεὶ μακροθυμούντός σου κοιμᾶσθαι σε ἔδοξαν, μὴ παρατὰ δίκην εἰσπραττόμενοι ἐφ' οἷς φονικῶς διέκειντο, « Ἀνάστηθι » λοιπὸν, « ὦ Κύριε, » ἵνα προφθάσῃς αὐτοὺς ἐπὶ τῷ ὑποσκελισθῆναι· συνοίσει γὰρ αὐτοῖς παθεῖν τοῦτο, ἵνα μὴ ἀεὶ ἐπὶ τὸ κακὸν τρέχοντες αὐξάνωσι τὴν ἀπώλειαν αὐτῶν· περισχόντες γὰρ τὴν ψυχὴν μου καὶ τὰ ἄλλα ποιοῦντες, εἰ μὴ κωλυθεῖν, τὰ μέγιστα αὐτὴν βλάπτουσιν· ὅθεν « ὑποσκελίσον » αὐτοὺς, ἵνα μηκέτι κατ' ἐμοῦ δύνωνται, « σοῦ βυσαμένου τὴν ψυχὴν μου » ἀφ' ἑκάστου ὄντος τοιοῦτου, καὶ διὰ τοῦτο ἀσεβοῦς ὀνομαζομένου· « Ῥύσαι » γὰρ « τὴν ψυχὴν μου ἀπὸ ἀσεβούς. » Τὴν βομφαίαν ἑαυτοῦ ἐκ τῆς χειρὸς αὐτῶν λήψεται· εἶχον γὰρ αὐτὴν εὐλόγως δοθεῖσαν, αἴρεται δὲ ἀπ' αὐτῶν οὐ χρωμένων ὡς δεῖ· διὸ καὶ ἐν τῇ γῇ ὀλιγοῦνται, τούτεστιν εὐτελίζονται· οἱ γὰρ περὶ τὰ ὕλικά καὶ χυτὰ γινόμενοι προσπαθοῦντες αὐτοῖς, ἀποβάλλουσιν τῆς ψυχῆς τὸ ἀνάστημα καὶ τὸν πλοῦτον ὃν εἶχον, εἰ

¹¹ Isa. LIX, 9, 10.

μη τὰ ὕλικὰ προτέθειντο· διὰ τοῦτο καὶ μὴ ὄντες ὀνομάζονται· ὡς ἐν τῷ, « Μὴ παραδῶς τὸ σκήπτρόν σου τοῖς μὴ οὖσιν· διαμέρισον αὐτοὺς ἐν τῇ ζωῇ αὐτῶν. »

Στ. ιδ'. « Ἐχορτάσθησαν υἱῶν (19), καὶ ἀφῆκαν τὰ κατάλοιπα τοῖς νηπίοις αὐτῶν, » τῶν ἐπὶ κακῷ συμφωνούντων καὶ ὁμονοούντων, τῆς ζωῆς ὁ μερισμὸς ὠφέλιμος· ὁ γὰρ πρᾶξι προτέθειντο κακὸν ὁμοφρονούντες, τοῦτο ἀποβάλλουσιν ἀτελὲς γινόμενον, διαστασιάζαντες πρὸς αὐτοὺς, ὡς γέγονεν ἐπὶ τῶν προτεθειμένων πύργων καὶ πόλιν οἰκοδομῆσαι ἐπὶ κακῷ τῷ ἑαυτῶν· εὐεργετῶν γὰρ αὐτοὺς ὁ Θεὸς συνέχευεν τὰς γλώσσας αὐτῶν, ὡς μηκέτι εἰδέναι ἕκαστον τὰ παρὰ τῶν πλησίων λεγόμενα, ἵνα ἡ προκαταλαβοῦσα ἄγνοια, διαστασιάζειν αὐτοὺς πρὸς ἑαυτοὺς παρασκευάσασα, ἀτελῇ τὴν πρόθεσιν αὐτῶν ἀποδείξει. Τοῦτο οὖν ἐστὶ τὸ δηλούμενον ἐν τῷ, « Διαμέρισον αὐτοὺς ἐν τῇ ζωῇ αὐτῶν. »

« Καὶ τῶν κεκρυμμένων σου ἐπλήσθη ἡ γαστήρ αὐτῶν. » Κεκρυμμένα δὲ Θεοῦ τὰ ἀνάξια τῆς μνήμης αὐτοῦ· ὧν πάντων τὰ κατάλοιπα τοῖς νηπίοις κατέλειπον μετὰ τὸ πλησθῆναι τὴν κοιλίαν αὐτῶν. Ὅτι δὲ ἀνάξια τῶν ὀφειῶν τοῦ Θεοῦ τὰ ἐπληπτα, παρίσταται ἐκ τοῦ Κάιν· ἐξῆλθεν γὰρ οὗτος ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ καὶ ἐκ τοῦ, « Οὐδὲ διαμένουσι παράνομοι κατέναντι τῶν ὀφθαλμῶν σου. » τούτων τῶν μακρὰν Θεοῦ τυγχανόντων ἐμφορηθέντες, τὰ κατάλοιπα εἶσαν τοῖς νηπίοις αὐτῶν· χορτασθέντες υἱῶν (20), τοῦτ' ἐστὶν ἀκαθάρτων· πάντων γὰρ τῶν μολυνόντων χαλεπώτεροι οἱ καὶ ἑαυτοὺς βλάπτοντες καὶ ἑτέρων αἵτιοι γινόμενοι· ὁ δηλοῦται καὶ διὰ τοῦ, « Καὶ ἀφῆκαν τὰ κατάλοιπα τοῖς νηπίοις αὐτῶν· » τέλειον γὰρ ἀπατῆσαι, οὐχ οἷοι τέ εἰσιν διὰ περὶ αὐτῶν γέγραπται· « Ἀνθ' ὧν γὰρ ᾔδεικον νηπίους, φονευθήσονται· καὶ ἐξετασμός ἀτελεῖς ὀλεῖ. » Φέρεται γραφὴ ἔχουσα, « Ἐχορτάσθησαν υἱῶν, » δι' οὓς υἱωνοὺς εἰς κόρον ἔσχον· διαμερισθέντες ἐν τῇ ζωῇ ἑαυτῶν, πολύτροπον τὴν βλάβην ἔσχον· οὐ μόνον γὰρ αὐτοὶ, ἀλλὰ καὶ οἱ νηπίοι αὐτῶν ἐκορέσθησαν τῶν κεκρυμμένων τοῦ Θεοῦ.

Στ. ιε'. « Ἐκεῖνοι μὲν οὕτω, φησὶν, καθὰ εἴρηται· » Ἐγὼ δὲ ἐν δικαιοσύνῃ ὀφθήσομαι τῷ προσώπῳ σου· οὐ γὰρ τῶν κρυπτομένων ἀπὸ σοῦ ἡ ἀρετὴ ὡς ἡ ἐκείνων κακία· κακεῖνοι μὲν αὐθάδεις ὄντες καὶ οἰόμενοι πάντων εἶναι πλήρεις, μηδὲν ἔχοντες, ὡς ἀπεντεῦθεν δοκεῖν αὐτοὺς κεχορτάσθαι· ἐγὼ δὲ ἐκ μέρους γινώσκων ἄρτι, τότε χορτασθήσομαι ὅτ' ἂν ὀφθῇ ἡ δόξα σου ὀφισταμένη κατὰ τὸ ἐρχόμενον τέλειον ἢ προσβάλλειν τότε δυνατόν· ἐκείνων πρὸς πρόσωπον· δυνατόν ὀφθησομένην Θεοῦ δόξαν ἐκλαβεῖν τὸν μονογενῆ Υἱόν, περὶ οὗ γέγραπται· « Ὁφεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον αὐτοῦ· καὶ ὀφθήσεται ἡ δόξα Κυρίου· » πληροῦται τούτων ἕκαστον, ὅτ' ἂν θεασό-

A terrestria anteposuisent. Propterea et non existentes vocantur, velut in hoc loco: « Ne tradas sceptrum tuum iis qui non sunt »; divide eos in vita eorum. »

VERS. 14. « Saturati sunt filiis, et dimiserunt reliquias parvulis suis. » In malum consentientibus conjurantibusque vitæ divisio utilis est. Quod enim facere malum constituerant concordēs, hoc irritum jacet inter se dissidentibus, sicut illis evenit qui turrem et urbem ædificare damno suo constituerunt. Beneficiens enim illis Deus, miscuit linguas eorum, ita ut jam nemo intelligeret quæ proximus quisque diceret. Superveniens igitur subita ignorantia ipsos inter se dissidere præparavit, irritumque eorum inceptum ostendit. Hoc est igitur quod indicant hæc verba: « Divide eos in vita eorum. »

« De absconditis tuis impletus est venter eorum. » Abscondita Dei, quæ indigna sunt ejus memoria. Quorum omnium reliquias reliquerunt parvulis, suum postquam impleverunt ventrem. Quod Dei oculis indigna sunt scelestæ admissa, indicat Cain exemplum; ille enim a Dei vultu rejectus est; negon et hic locus: « Non stant iniqui coram oculis tuis. » Istis procul a Deo remotis impleti, « reliquias dimiserunt parvulis suis, saturati filiis, » id est, immundis. Omnibus enim impuris pejores, et se ipsos lædunt, et aliis exitio sunt; quod quidem ostenditur his verbis: « Et dimiserunt reliquias suas parvulis suis. » Justum enim decipere non valent. Ideo de istis scriptum est: « Proles quæ inique parvulis fecerunt, interficientur; et inquisitio impios interimet. » Alia versio habet, « Saturati sunt filiis, » propter nepotes quos in fastidium habuerunt. Divisi in vita sua, multiforme damnum passi sunt; non enim modo ipsi, sed et parvuli sui saturati sunt absconditis Dei.

VERS. 15. Hi vero sic, inquit, sicut dictum est: « Ego autem in justitia apparebo conspectui tuo. » Non enim absconditorum procul a te virtus ut istorum malitia. Et isti quidem, cum arrogantiores sint, sese omnium esse plenos existimant, nihil habentes, et inde videtur eos saturatos esse. Ego autem partim nunc cognoscens, tum saturabor cum apparebit gloria tua exorients secundum perfectionem venientem; cui adjicere possumus « facie ad faciem. » Possibile est conspiciendam Dei gloriam significare unigenitum Filium, de quo scriptum est: « Videbit omnis caro salutare ejus, et revelabitur gloria Domini. » Quorum implebuntur

¹⁹ Esther xiv, 11. ²⁰ Psal. v, 6. ²¹ I Cor. xiii,

(19) Vulg. saturati sunt filiis. — LXX vero habent ἔχορτάσθησαν υἱῶν, Saturati sunt porcinis (alimentis): et sic legendum hoc loco probat quod infra legitur: Φέρεται γραφὴ ἔχουσα, « ἔχορτ. υἱῶν, » Alia

12. ²² ibid. ²³ Luc. iii, 6; Isa. xl, 5.

versio habet « Sat. sunt filiis. » Quod interpretem fecellit. Ebrt.

(20) Legendum υἱῶν. Id.

singula, quando videbimus gloriam Filii, « gloriam A μεθα την δόξαν του Υιου, « δόξαν ως Μονογενοῦς
quasi Unigeniti a Patre, plenus gratiæ et verita- παρὰ Πατρὸς, πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας. »
tis ».

PSALMUS XVII.

VERS. 1. Quis hic finis habetur? ejus gratia cætera, ille vero nullius causa. Ergo propter victoriam adversus inimicos bella, omniaque ad regis præcellentiam spectantia jam et finem vocavit, et... hymnorum auctorem, ad quem Esdras dixit: « Apud te victoria. » Cujus igitur et puer et servus David. Et sic canticum in die, id est in luce profert, cum omnes atque Saul devenerunt, nihilque mali ab iis passus est David.

VERS. 5. « Torrentes iniquitatis, » propterea quod ad iniquitatem tendunt qui tentationes non fortiter ferunt; « dolores » vero « mortis » et « inferni, » mortalia sunt peccata. Cæterum et « torrentes iniquitatis, » malitiæ fluente dices, « mortisque dolores, » peccato obnoxiam agendi rationem.

VERS. 7. Congrua autem hæc cum illis: « Nobis vero unus Deus Pater, et unus Dominus Jesus Christus »; « nisi de eodem utrumque dicatur, cum sit Pater Filiusque, et Deus et Dominus, propter eandem deitatem ac dominationem. Exauditus credit rursus venturum coram eo clamorem suum; vel quia Deum sensit annuentem, de eventu securus est.

VERS. 8, 9. Alius dicit: Montes illos transfert errorum, qui fidem sicut granum sinapis habet. « Si enim, dicit Paulus », habeam fidem ita ut montes transferam. » Hujusmodi est spiritus lunatici, de quo dicit Salvator: « Si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis monti huic: Transi hinc illuc ». « Ascendit fumus in ira ejus, » molestiarum ligno consumpto, similitudinem habente cum iis quæ adificiantur super Christum angularem lapidem a vanis hominibus, lignis, feno, culmo; quæ quidem turpes sunt actus et cogitationes. Carbones vero, forte castigationes indicant, qualiter in hoc loco: « Si esurierit inimicus tuus, ciba illum; si sitierit, potum illi ministra: hoc enim faciens, carbones ignis congresseris super caput ejus »; « atque illud: « Cadent in ipsos carbones ignis, et deficiet eos ». Isti erunt tibi auxilium. Sunt et forsitan accensi Dei sermones, qui animæ verba purificant. Quod manifestum est Isaia dicente: « Et missus est unus seraphim, carbonemque ab altare suscepit ». « Comburet igitur ad splendorem sermones animæ ad illud paratæ. Peccata autem mundat, actus eorum exurens. Quod si ignem illum non ostendunt, comburet eos ignis in æternum.

VERS. 10. Descensus vero Salvatoris Incarnationem indicat. Descendit autem non localiter sed cum

¹⁷ Joan. 1, 14. ¹⁸ I Cor. viii, 6. ¹⁹ I Cor. xiii, 2. ¹¹ Isa. vi, 6.

Στ. α'. Τέλος δὲ λέγεται τί; Οὐ χάριν τὰ ἄλλα, αὐτὸ δὲ οὐδενὸς ἕνεκα· διὰ τοίνυν τὴν κατὰ τῶν ἐχθρῶν νίκην οἱ πόλεμοι, καὶ πάντα τὰ πρὸς ἀριστείαν βασιλείως συντείνοντα ἦδη καὶ τέλος ἐκάλεσεν καὶ δικ... δεῖν ὁμολογίας τὸν αἰτίον, πρὸς δὲ Ἐσδρας εἶπεν· « Παρὰ σοῦ ἡ νίκη »· οὐ δὲ καὶ παῖς καὶ θεραπευτὴς ὁ Δαυὶδ· καὶ οὕτω τὴν ὥδην ἐν ἡμέρᾳ, τούτεστιν ἐν τῷ φωτισμῷ προσάγει, ἥνικα πάντες καὶ ὁ Σαουλ κατελύθησαν, μηδὲν βλαβέντος ὑπ' αὐτῶν τοῦ Δαυὶδ.

Στ. ε'. Ἡ καὶ « χειμάρροιο ἀνομίας, » διὰ τὸ εἰς ἀνομίαν ἔρχεσθαι τοὺς μὴ γενναίως ὑφισταμένους πειρατήρια· καὶ μὴν « ὀδίνες θανάτου » καὶ « ἔδου » τὰ πρὸς θάνατον ἀμαρτήματα· οὐκ οὖν καὶ « χειμάρρους ἀνομίας » ἐρεῖς τὰ ρεύματα τῆς κακίας· καὶ « θανάτου κακίας » (21), « τὰς πρακτικὰς ἀμαρτίας.

Στ. ζ'. Σύμφωνανα δὲ ταῦτα τῷ, « Ἡμῖν δὲ εἰς Θεὸς ὁ Πατήρ, καὶ εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός »· εἰ μὴ ἄρα κατὰ τοῦ αὐτοῦ ἀμφοτέρω λέγεται, Πατὴρ καὶ Υἱὸς Θεοῦ καὶ Κυρίου ὄντος, διὰ τὸ ταυτὸν τῆς θεότητος καὶ κυριότητος. Εἰσακουσθεῖς δὲ πιστεύει, πάλιν εἰσελεύσεσθαι ἐνώπιον αὐτοῦ τὴν ἰδίαν κραυγὴν, ἥ ὅτι ἦσθετο τοῦ Θεοῦ ἐπινεύσαντος, καὶ θαρρεί· περὶ τῆς ἐκδόσεως.

Στ. η', θ'. Ἐτερος ἔφη· Τὰ ὄρη ταῦτα μεθίστησιν ἀπὸ τῶν ἡπατημένων, ὁ ἄπασαν ὡς κόκκον σινάπεως ἔχων πίστιν. « Ἐάν γάρ, φησὶν ὁ Παῦλος, ἔχω πιστιμῶστε ὄρη μεθίστανειν »· τούτων ὑπῆρχε καὶ τὸ πνεῦμα τὸ σελήνιασμου, περὶ οὗ φησὶν ὁ Σωτὴρ· « Εἰ εἴχετε πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως, ἐλέγετε ἂν τῷ ὄρει τούτῳ· Μετάσθι ἐνθεν ἐκεῖ. » « Ἀνέβη δὲ καπνὸς ἐν ὄργῃ αὐτοῦ, » τῆς μοχθηρᾶς ὕλης δαπανημένης, ἀναλογίαν ἔχουσης πρὸς τὰ ἐποικοδομούμενα ἐπὶ τῷ Χριστῷ θεμελίῳ ὄντι ὑπὸ φαύλων ἀνθρώπων, ξύλα, χόρτον, καλάμην· φαῦλαι δὲ ταῦτα πράξεις καὶ γνώμαι· οἱ δὲ ἀνθρακες ποτὲ μὲν τὰς κολάσεις σημαίνουσιν. ὡς ἐν τῷ, « Ἐάν πεινᾷ ὁ ἐχθρὸς σου, ψώμιζε αὐτόν· ἐάν διψᾷ, πότιζε αὐτόν· τοῦτο γὰρ ποιῶν, ἀνθρακας πυρὸς σωρεύσεις ὑπὸ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ »· καὶ τὸ,

« Πιεζοῦνται ἐπ' αὐτοὺς ἀνθρακες πυρὸς, καὶ καταβαλεῖς αὐτούς »· οὗτοι ἔσονται σοὶ βοήθεια· ποτὲ δὲ τοὺς διαπύρους τοῦ Θεοῦ λόγους καθαίροντας τοὺς τῆς ψυχῆς λογισμούς· καὶ ὅλην ἐξ Ἡσαίου φήσαντος· « Καὶ ἀπεστάλη ἐν τῶν σεραφίμ, καὶ ἔλαβεν ἀνθρακα ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου »· πυροὶ τοίνυν εἰς φαιδρότητα τοὺς λογισμοὺς τῆς ἐτοίμου πρὸς τοῦτο ψυχῆς· ἀμαρτωλοὺς δὲ καθαίρει, τὰς πράξεις αὐτῶν καταφλέγων· τὸ δὲ πῦρ εἰ μὴ δέξωνται τοῦτο, καταφλέξει τὸ πῦρ αὐτοὺς τὸ αἰώνιον.

Στ. ι'. Ἡ δὲ κατάβασις, τῇ τοῦ Σωτῆρος ἀκόλουθος οἰκονομίᾳ· κατέβη δὲ οὐ τοπικῶς, ἀλλὰ τῷ ἐν μορφῇ

²² Matth. xvii, 19. ²³ Rom. xii, 20. ²⁴ Psal. cxxxix,

(21) Lege ὀδίνας. Proxima vox κακίας typosetam sefellerit. Edit.

Θεοῦ ὑπάρχων, μορφὴν δούλου λαβεῖν· τὸ δὲ ἀσαφές καὶ λαθάνον τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως, διὰ τοῦ γνόφου παρίσταται· εἰς τοῦτο γὰρ καὶ Μωϋσῆς, ὡς ἦν ἀνθρώπων δυνατὸν, εἰσελήλυθεν· τοιαύτη καὶ ἡ δεῦρο ἐπιδημία τῷ μὴ δι' ὧν ἐγνώσθαι τοῖς γενη- τοῖς.

Στ. ια'. Τὸ δὲ χερσὶ ἐρμηνεύεται πληθυσμὸς γνώ- σεως· τοῖς οὖν λογικοῖς τούτοις ζώοις, ἡ καὶ ταῖς τοιαύταις ψυχαῖς, ἐπιβάς ὁ Θεὸς ἵπταται διὰ τῆς ὀξυτάτης νοήσεως· ἀνέμους δὲ εἰ μὲν τοὺς αἰσθητοὺς λάβοις, τῷ λόγῳ τῆς προνοίας ἐπιβαίνει τούτων ὁ Θεός, ἄγων αὐτοὺς ὡς βούλεται· ἐξάγων γὰρ ἐστὶν ἀνέμους ἐκ θησαυρῶν αὐτῶν· εἰ δὲ τοὺς πνεύματι με- τειριζομένους, καὶ ὡς ἀνέμους πνοὰς ἐκπέμποντας σοφοὺς ἀνδρας νοήσεις, ὅτι καὶ τούτων ταῖς πτέρυξιν ὁ Θεὸς ἐπιβαίνειν ἵπταται πανταχοῦ, τούτεστι ταῖς ὑψιπετέσι νοήσεσιν· καὶ ἀνέμους δὲ διδασκαλίας περὶ ἐτεροδόξων λέγων, εἶπεν ὁ Ἀπόστολος· « Παντὶ ἀνέ- μῳ διδασκαλίας ἐν τῇ κυβίᾳ τῶν ἀνθρώπων, ἐν πανουργίᾳ πρὸς τὴν μεθοδίαν τῆς πλάνης· » τῶν δὲ τοιούτων ἀνέμων ταῖς πτέρυξιν ἐπιβαίνει πνεύματα πλάνη· τῆς δὲ ἀληθοῦς ὁ Θεὸς ἐπιβαίνει διδασκαλίας, ὅπου βούλεται πνεῖ.

Στ. ιβ'-ιε'. Σκοτεινῶν νεφελῶν εἰς φῶς διὰ σαφηνείας προελθουσῶν, οὐδεμιᾶς ἀπολογίας ὑπολείπεται πρό- φασις τοῖς ἀμαρτάνουσιν διὰ εὐθέως τηλαυγῆσαι τῶν νεφελῶν, ἀκολουθεῖ χάλασαν καὶ ἀνθρακας πυρὸς εἶ- ναι· εἶδῃ δὲ κολάσεων διὰ τῶν προστηγοριῶν σημαίνε- ται, καὶ τῶν περὶ Χριστοῦ προφητευσμένων ἐκβάσεως τετυχηκότων· ὁ Θεὸς εὐθύς οὐρανόθεν βροντᾷ· ἦτοι διὰ τῆς μεγαλοφωνίας τῶν πληρουμένων λόγων ὑπὸ Ἰησοῦ, ἡ τῷ ἐκάστῃ διανοίᾳ ἐμβάλλειν θεολογίας ὀηλητάτους λόγους τὸν Θεὸν περὶ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ, μονονοῦχι τοῦτο κεκραγώς· « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός ἐν ᾧ ἡδόκησα· » ἀλλὰ καὶ ἀποκαλύπτων τὸν Υἱὸν αὐτοῦ, τῶν δὲ δίδωσιν ὁ Ὑψί- στος τοῖς ὑψηλῶς περὶ Χριστοῦ διαλαβοῦσιν, ὅτε οὐχ αἶμα καὶ σὰρξ αὐτοῖς ἀπεκάλυψεν, ἀλλ' ὁ Πατὴρ ὁ οὐράνιος τὸν ἴδιον Υἱόν· ὥσπερ δὲ τοῖς παρεσκευα- σμένοις τὸν νοῦν πρὸς θεοπίαν καὶ τὴν ἀκοὴν τοῦ ἔσω... ὁ Κύριος καὶ ὁ Ὑψίστος τὴν φωνὴν αὐτοῦ δι- δωσιν, ἐν ᾧ τῆς οὐρανόθεν ἐρχομένης βροντῆς με- τεωρισθέντες, ἐκστῶσι μὲν τῶν γηγένων, προσπαλά- σωσι δὲ τῷ οὐρανῷ, τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου φέ- ροντες, καὶ τὰ ὑψηλὰ τῶν νοημάτων πρὸς τοῦ Ὑψί- στου διδόμενα λάθωσιν· οὕτω τοῖς ἐναντίως διακειμέ- νοις ἐξαποστέλλει βέλη ὁ Κύριος ἱκανῶς ἔχοντα συν- ταράξαι τοὺς πρότερον περὶ τὸ κακὸν ὁμονοούντας· βέλη δὲ νῦν λέγει τοὺς προαναφωνούντας τὰς κολά- σεως λόγους· ἱκαναὶ γὰρ αἱ ἀπειλαὶ ἐκταράξαι καὶ θορυβεῖσαι τὴν ψυχὴν· ὅ· ἂν δὲ καὶ τὰς μετ' αἰνιγμα- τῶν λεγόμενας ἀπειλὰς σαφηνίσῃ, καὶ φωτίσῃ ἀστρα- πῶν δίκην, τοὺς ὑπὸ τῶν βελῶν τῶν προειρημένων σκορπισθέντας συνταράξαι· οἱ γὰρ σκορπιζόμενοι τὴν πρὸς τὸ κακὸν συμφωνίαν ἀποβάλλουσιν ὡς ἐν ταρα- χῇ καὶ συγχύσει γινόμενοι.

Πολλὰ τοῦ τῆς Γραφῆς αἱ νεφέλαι· τοὺς προ-

A in forma Dei esset, ut servi formam susceperet²⁴. Quod obscurum absconditumque in Dei notitia est, per caliginem ostenditur; in qua Moses, quantum possibile est homini, penetravit. Designat et Salva- toris in terra commorationem, prout minime a mortalibus cognosceretur.

Vers. 11. Per cherubim significatur scientiae abundantia. Super haec igitur spiritalia animantia, vel super tales animas ascendens Deus volat altis- sima mente. Venios autem si sensibiles acceperis, verbo providentiae ascendit super illos Deus, ducens ipse ut vult. Educit enim ventos ex eorum thesau- ris. Quod si homines spiritu elatos et quasi ven- tos auras emittentes, sapientes putaveris, et ho- rum super pennas vectus Deus quacunq̄ volat, id est excelsis cogitationibus. Et ventos quidem doctrinae de heterodoxis ait Apostolus, dicens: « Omni vento doctrinae in alea hominum, in malitia ad viam erroris²⁵. » Talium autem ventorum super alas volant spiritus fallaces; Deus vero verae do- ctrinae vectus alis, ubi vult spirat²⁶.

Vers. 12-15. Obscuris nubibus in lucem per revelationem pervenientibus, nullus excusationis locus peccantibus relinquitur. Itaque cum nubes late fulserunt, protinus sequuntur grandio et car- bones ignis. Imagines poenarum per has voces ostenduntur, necnon et prophetizantur quae in Christi adventu fiunt. Protinus intonat Christus de caelo; sive propter magnam sermonum a Jesu habito- rum maiestatem; seu quia cuique menti infudit divinitatis altissimos sensus Deus de unigenito Filio suo, exclamans hoc tantum: « Ille est Filius meus dilectus, in quo complacui²⁷. » Sed et reve- lans Filium suum, vocem dat Altissimus illis qui olte de Christo intelligunt, cum neque sanguis, neque caro revelaverunt, sed Pater coelestis proprium Filium²⁸. Quemadmodum enim animo praeparatis ad Dei intuitionem et ad auditionem interioris... Dominus et Altissimus vocem suam dat, ut toni- tribus de caelo missis elati, a terrestribus recedant, tendantque ad caelum, imaginem illius qui super caelos est ferentes, sublimesque cogitationes ab Altissimo datas accipiant. Iis ita qui se adversarios praestant, emittit sagittas Dominus satis idoneas ad conturbandos eos qui prius in malum conspirave- runt. Sagittas vero nunc vocat sermones poenas prophetizantes. Satis enim sunt minae ad commo- vendam conturbandamque animam. Cum enim et minas obscure editas manifestaverit, illuminave- ritque fulgurum instar, sagittis, ut jam explicuimus, dispersos conturbabit. Dispersi enim in malum con- cordiam amittunt, quasi perturbatione et confusione trepidantes.

Multis Scripturae locis nubes prophetas indicant.

²⁴ Pl il pp. II, 6, 7. ²⁵ Ephes. IV, 14. ²⁶ Joan. III, 8. ²⁷ Matth. III, 17; XVII, 5. ²⁸ Matth. XVI, 17.

Vitem enim domum Israel vocans, jubet nubes non eam madefacere³⁹. Non jam hic invenitur illud: « Hæc dicit Dominus; » necnon et illud: « Factum est verbum Domini ad me. » Usque ad has nubes veritas lucet. Ipsæ animis illabentes spiritualibus verbis, imbrem non terræ, sed aeris terram colentibus guttatim defundunt, propria virtute et spiritu intus agente suspensæ per æthera. Humor vero qui in eis erat ante descensum revelationemque per Salvatorem esse dicitur obscuratus. Cum autem elocuto Deo in Filio in novissimis diebus, impleti fuerint lex et prophetæ, lateque effulserint splendores, in conspectu ejus congregientur nubes, clariores factæ per illum quem prænuntiaverant vrasentiam.

Vers. 16. « Et apparuerunt fontes aquarum. » Peractis omnibus quæ modo dicta sunt, videbuntur fontes aquarum; atque etiam si quis fontes vocet aquarum..... bonorum cogitationes, hæc videnda esse dicet, abjecta omni spiritus ignorantia et malitia; illæ enim sublatae jam non in nobis bonorum fontes abscondent. Si autem et omnem divinitus inspiratam Scripturam spiritualem tenebris obscuratam, videndos fontes appellare liceat, perpendendum est. Cum igitur nobismetipsis ad Deum conversis, sublatum fuerit ignorantiae et obscuritatis velamentum, revelabuntur aquarum fontes, ut facile ex singulis hauriatur, juxta illud: « Haurite aquam cum gaudio e fontibus Salvatoris⁴⁰. » Hæc enim aqua lætitiæ plena est, quæ de fontibus Salvatoris manat; perspicaci enim dati sunt, atque his qui ad videndum Deum sunt idonei; juxta illud: « In ecclesiis benedicite Deo, Domino de fontibus Israel⁴¹. »

« Et revelata sunt fundamenta orbis terrarum ab increpatione tua, Domine; » orbis terrarum ædificat per ea quæcumque illic et aguntur, et dicuntur, et cogitantur. Per fundamenta præsupposita, non multum erraveris si mores habitusque.... Cum enim pravos homines sagittis suis percusserit, fulgurumque suorum perstrinxerit, fulgore, abscondita hominum manifesta fient, opacissima tenebrarum illuminante Deo, orbisque terrarum fundamenta revelante, profunda patefaciet e tenebris ab sua in orbem terrarum de omni re increpatione. Fundamenta quæque terrarum orbis nonnulli vocant divinos viros, propter vitæ excellentiam, vimque virtutis, in quibus ædificant qui secundum Christum vivunt. Revelabuntur ideo hæc fundamenta, increpatione adversus eos qui peccaverunt facta. Pœna enim impiorum fundamentis parcente, manifestatio et revelatio justorum fiet, « ab inspiratione spiritus iræ tuæ. » Non illicio a peccatoribus pœnas exigit Deus; nam si hoc fieret, omnia penitus deleta essent; sed be-

αφῆτας σημαίνουν· ἀμπελώνα γὰρ τὸν οἶκον Ἰσραὴλ εἰπὼν, ἐντέλλεται ταῖς νεφέλαις τοῦ μὴ βρέχειν ἐπ' αὐτόν· οὐκ ἐστὶ γὰρ παρ' ἐκείνοις τὸ, « Τάδε λέγει Κύριος· » καὶ τὸ, « Ἐγένετο λόγος Κυρίου πρὸς με· » μέχρι τούτων τῶν νεφελῶν ἡ ἀληθεῖα λάμπει· αὗται ταῖς ψυχαῖς ρέουσαι λόγων πνευματικῶν, ὅτε οὐ γῆς ἀλλ' ἀέρος εἰσὶν τοῖς ἐπὶ γῆς ἀποσταζάμεναι, ὑπὸ τε τῆς σφῶν ἀρετῆς καὶ τοῦ ἐνεργούντος πνεύματος μετεωρίζεσθαι· τὸ ἐν αὐταῖς οὖν ὕδωρ πρὸ τῆς διὰ τοῦ Σωτῆρος ἐκβάσεως τε καὶ σαφηνείας εἶναι λέγεται σκοτεινόν· ὅταν δὲ λαλήσαντος τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ Ἰσὶ ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν, πληρωθῶσιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται ἀπὸ τῆς τηλαυγίσεως καὶ τῆς ἐπιλάμψεως, ἐνώπιον αὐτοῦ συνελευσονται νεφέλαι φανεραὶ γινόμεναι διὰ τὸ τὸν ὑπ' αὐτῶν προαναφωνηθέντα παρῆναι.

Στ. ις'. « Καὶ ὤφθησαν αἱ πηγαὶ τῶν ὑδάτων. » Τῶν προειρημένων ἀπάντων συμβεβηκότων, ὀφθήσονται αἱ πηγαὶ τῶν ὑδάτων· καὶ εἰ μὲν πηγὰς τις λέγοι ὑδάτων τὰς ἐθε... τῶν καλῶν ἐννοίας, ὀφθήσεσθαι ταῦτα ἐρεῖ, ἀναβαλλομένης τῆς ἐπικειμένης τῇ ψυχῇ ἀγνοίας καὶ κακίας· αὗται γὰρ περιαιρεθεῖσαι, οὐκέτι κρύψουσιν τὰς ἐν ἡμῖν πηγὰς τῶν ἀγαθῶν· εἰ δὲ καὶ πᾶσαν θεόπνευστον Γραφὴν πνευματικὴν ὑπὸ ἀσφαλείας κεκαλυμμένην, πηγὰς ἐρεῖ ὀφθησομένης, ἐπίστησιν· ὅτ' ἂν οὖν ἐπιστρέψαντων ἡμῶν πρὸς Κύριον περιαιρεθῇ τὸ τῆς ἀγνοίας καὶ ἀσφαλείας κάλυμμα, ὀφθήσονται αἱ ἐγκαίμεναι τῶν ὑδάτων πηγαὶ, ὡς εὐκόλως ἐφ' ἐκάστης ἀρῆσθαι κατὰ τὸ, « Ἀντλήσατε ὕδωρ μετ' εὐφροσύνης ἐκ τῶν πηγῶν τοῦ σωτηρίου· » τοῦτο γὰρ τὸ ὕδωρ εὐφροσύνης ἐστὶν παρεκτινὸν οὐσῶν σωτηρίου πηγῶν, αἱ ἀπενεμήθησαν τῷ διωρατικῷ, καὶ νῦν ὁρᾶν τὸν Θεὸν ἔχοντι γένοι (22)· κατὰ τὸ, « Ἐν ἐκκλησίαις εὐλογεῖτε τὸν Θεόν, Κύριον ἐκ πηγῶν Ἰσραὴλ. »

« Καὶ ἀνεκαλύφθη τὰ θεμέλια τῆς οἰκουμένης ἀπὸ ἐπιτιμῆσεώς σου, Κύριε. » Τῆς οἰκουμένης ἐποικοδομοῦσης δι' ὧν πράττει καὶ λέγει καὶ νοεῖ θεμελίους τισὶν προκαταβεβημένοις, οὐκ ἂν ἀμάρτοις τὰς ἐξαις καὶ διαθέσεις... μένης· ὅτ' ἂν διασκορπίσῃ τοὺς φαύλους τοῖς βέλεσιν αὐτοῦ καὶ συνταράξῃ ἐκλάμψει τῶν ἀστραπῶν αὐτοῦ, τῶν κρυπτῶν τῶν ἀνθρώπων φανερῶν γινόμενων, φωτίζοντος τοῦ Θεοῦ τὰ κρυπτὰ τοῦ σκότους, καὶ φανεροῦντος τὰ θεμέλια τῆς οἰκουμένης, ἀνακαλύψει βαθεῖα ἐκ σκότους ἀπὸ τῆς ἐπιτιμῆσεως τῆς οἰκουμένης ὑπ' αὐτοῦ κατὰ πάντων· εἰ δὲ καὶ θεμέλια οἰκουμένης λέγοι τις τοὺς θεοὺς ἄνδρας, διὰ τὸ εὐτονον τοῦ βίου καὶ τὴν στερότητα τῆς ἀρετῆς, ἐφ' οἷς ἐποικοδομοῦνται οἱ κατὰ Χριστὸν πολитеυόμενοι, ἀνακαλύπτεσθαι καὶ τούτους τοὺς θεμελίους συμβήσεται, ἐπιτιμῆσεως γινόμενης κατὰ τῶν ἀμαρτανόντων· τῆς γὰρ κολάσεως τούτων μὴ ἀπομένης τῶν θεμελίων, φανέρωσις καὶ ἀνακάλυψις αὐτῶν ἔσται, « ἀπὸ ἐμπνεύσεως πνεύματος ὀργῆς σου. » Οὐ παραπτά τοῖς ἀμαρτάνουσιν Θεὸς ἐπάφῃ τὰς τιμωρίας· εἰ γὰρ τοῦτο ἐγίνετο, τὸ πᾶν ἄρδην

³⁹ Isa. v, 6. ⁴⁰ Isa. xii, 3. ⁴¹ Psal. lxxvii, 27.

(22) Ita cod.

ἀπώλλυτο· ἀλλ' ἀγαθότητι καὶ φιλανθρωπίᾳ πολλῇ, ἐκάστοτε πλήθους ἀμαρτημάτων γινομένου, οὐ καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐμπνέειν αὐτὸν πνεῦμα τῆς ὀργῆς ἐαυτοῦ διὰ τὸ προαναφωνεῖν τῆς ὀργῆς τὰς κολάσεις· « Παιδεύσω γὰρ αὐτοὺς ἐν τῇ ὀργῇ τῆς θλίψεως αὐτῶν. »

Στ. ιζ'. « Ἐξ ὕδατων πολλῶν, » ἦτοι τῶν παραχρῶν καὶ ἀλμυρῶν πραγμάτων τοῦ βίου, τροπικῶς θαλάττης ὀνομαζομένων, ἢ ἀντικειμένων καὶ τεταραγμένων. Ἐπίστησον δὲ, εἰ καὶ δόγματα τῆς ἀθεότητος ὕδωρ ἐστὶν πολὺ οὐ δυνάμενον σβῆσαι τὴν ἀγάπην· δυνατοὺς δὲ ἐχθροὺς ἐξ ὧν βύεται ὁ Θεός, τοὺς ἀοράτους ῥητέον· τάχα δὲ καὶ τοὺς ἐν ὑπεροχαῖς ἀνθρώπων, καὶ τοὺς ἀπατῆν προτεθειμένους διὰ ψευδωνύμου γνώσεως, ὅτ' ἂν δεινοὶ περὶ σοφιστείας ὦσιν. Οὐχ ἁμάρτοι δὲ τις καὶ τοὺς ἰδίους λογισμούς, ὅτ' ἂν δυσχερῶσονται τῇ προνοίᾳ ἢ καὶ περὶ ἄλλην ἀσέβειαν ἐπανεγώσιν, ἐχθροὺς δυνατοὺς λέγων, καὶ ρυσθῆναι ἐκ τῶν μισούντων, ὅτ' ἂν ὑπὲρ αὐτὸν κραταυθῶσιν ἀξιολογῶν, μισούντων δὲ μάτην· οὐδὲ εἰς γὰρ διὰ τὸ φαῦλος εἶναι μισούμενος, παρῆρσιάζεται πρὸς Θεὸν ταύτην τὴν εὐχὴν εἰπεῖν· ἀλλ' ὅτ' ἂν διὰ Χριστὸν καὶ τὸν ὀρθὸν βίον μισῆται παρὰ τῶν ἀμαρτωλῶν τῶν τὴν θεοσέβειαν βδελυττομένων· Ἐλεγχον γὰρ τῆς ἐαυτῶν πολιτείας ἠγοῦνται τὴν τοῦ δικαίου ἀναστροφὴν. Οὐτοι δὲ οἱ μισηταὶς πρὸς τὸν δίκαιον ἔχοντες τότε μάλιστα ἐπιτίθενται, ὅτ' ἂν κακώσεως καιρὸς ἐνσῆ· τὸ γὰρ κριμα τῆς Προνοίας ἀγνοοῦντες, οὐ δι' ἄλλο τι, ἢ δι' ἁμαρτίας θλίβεσθαι τὸν δίκαιον ὑπολαμβάνουσιν· ὡς οἱ διαλεγόμενοι τῷ Ἰώβ. Τοῦ γὰρ Θεοῦ θλίψουν αὐτὸν ὑποβαλόντος ὅπως ἀναδειχθῇ δίκαιος, ἔρασκον ἐκεῖνοι ἀσεβείας καὶ ἁμαρτίας χάριν τούτοις περιπατωκῆναι τὸν ἄνδρα· ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦ πταίνοντος ἰσχυροὶ πάντες οἱ ἀλιτῆριοι δαίμονες καὶ ὁ διάβολος, ὡς νοεῖσθαι νῦν κάκωσιν τὴν ἀσαρτίαν.

Στ. ιθ'. « Καὶ ἐγένετο Κύριος ἀντιστήριγμά μου. » Ἐν ἡμέρᾳ γὰρ κακώσεως ὅτ' ἂν τις πρὸς τὸν Θεὸν καταφύγῃ, ἔξει αὐτὸν ἀντιστήριγμα αὐτοῦ γινόμενον, τοῦτ' ἐστὶν ἀντιστηρίζοντα αὐτὸν, ἵνα μὴ κλονηθεὶς καταπέσῃ. Καὶ περὶ τῆς τελείας γούν ψυχῆς, ἀντιστήριγμα τὸν Θεὸν Λόγον ἐχούσης, θαυμαστικῶς οἱ ἀποδεχόμενοι τὴν ἀνάβασιν καὶ λάμπρονσιν αὐτῆς, φάσκουσιν· « Τίς αὕτη ἡ ἀναβαίνουσα λελευκανθισμένη, ἐπιστηριζομένη ἐπὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτῆς; »

Στ. κ'. « Καὶ ἐξήγαγέν με εἰς πλατυσμόν. » Ἀντιστήριγμα γὰρ ὁ Κύριος γινόμενός τινι ἐξάγει αὐτὸν ἐκ τῆς στενότητος τῶν θλίψεων, πλατυσμόν αὐτῷ ὠροούμενος· κατὰ τὸ, « Ἐν θλίψει ἐπλάτυνάς μοι. » Ἐν θλίψει δὲ πλατύνεται τις, οὐκ ἔξω τῆς θλίψεως πάντως γινόμενος, ἀλλὰ γενναίως καὶ εὐλαβῶς πρὸς αὐτὴν τεταμένος. « Ῥύσεται με, ὅτι ἠθέλησέν με. » Κἂν ὅτι μάλιστα πλείστην ἔχωσι δύναμιν ἠθέλησεν γὰρ με, πάντα τὰ θελήματα αὐτοῦ ποιοῦντα.

Στ. κα'. « Καὶ ἀνταποδώσει μοι Κύριος κατὰ τὴν

A dignitate et humanitate multa, semper peccatorum frequentiam exspectat. Non singulis diebus emitit spiritum iræ suæ, prænuntiatque iræ castigationes: « Docebo enim illos in ira tribulationis illorum. »

Vers. 17. « De aquis multis, » scilicet de turbulentis amarisque vitæ negotiis, quæ figurate mare nominantur, vel de adversis atque confusis. Ponderandum est annon impietatis dogmata sint aqua multa, quæ amorem non valet extinguere; fortissimos vero inimicos, de quibus Deus eripuit, inimicos esse invisibiles credendum; forsitan et homines in honore constitutos, qui ob fallacem scientiam ad decipiendum maxime sunt idonei, cum sophismatibus formidandi sint. Minime fallitur qui et ipsas argumentationes, quibus providentiæ indignatur vel aliam agitant impietatem, inimicos fortissimos vocat, et liberari ab iis qui ipsum oderunt, et super ipsum confortati sunt precatur, qui scilicet oderunt frustra; nullus enim propter vitia invisus, has ad Deum preces fundere aude; sed cum propter Christum rectamque vitam odio est peccatoribus erga Deum pietatem detestantibus: propriæ enim sibi rationis agendi reprobationem justorum vitam putant. Quare justos invisos habentes, tum maxime insectantur, cum nocendi tempus occurrat; Providentiæ enim judiciorum nescii, ærumnis non justum premi, nisi ob peccata, existimant, sicut illi qui cum Job colloquebantur. Qui cum a Deo affligeretur, ut ostenderetur justus, dicebant isti impietatis et peccati causa tot eum oppressum esse malis; sed et prævalent in deficientem maligni dæmones diabolusque, ut jam peccatum reputetur afflictio.

Vers. 19. « Et factus est Dominus protector meus. » In die enim afflictionis, si quis ad Deum confugiat, eum habebit sibi protectorem factum, id est protegentem ipsum, ne fugatus succumbat. Quod vero ad perfectam animam, adjumento Deum Verbum habentem, qui mirantes excipiunt ascensum ejus atque splendorem, exclamant: « Quæ est ista quæ ascendit in albis, super fratrem suum innixa³³? »

Vers. 20. « Et eduxit me in latitudinem. » Cum alicui protector factus est Dominus, educit eum de tribulationum angustiis atque in spatioso loco collocat, juxta illud: « In tribulatione dilatasti mihi³². » In tribulatione autem dilatatur, non qui omnino tribulationis immunis est, sed qui fortiter pieque dilatatur ea. « Salvum me fecit quoniam voluit me. » Eripuit me, quantumcunque polleant inimici mei; voluit enim me, omnes ipsius voluntates facientem.

Vers. 21. « Et retribuet mihi Dominus secun-

³² Cant. viii, 5. ³³ Psal. iv, 2.

dum justitiam meam, et secundum puritatem manuum mearum retribuere mihi. » Purissimi vere hæc et perfectissimi libertas, non quidquam vel levissimum in se reprehendentis. Ideo qui psalmum hunc ad personam Salvatoris referunt, has voces ipsi accommodant, per omnia tentato propter similitudinem absque peccato. Justitiam autem, virtutem universæ practicæ dicit; puritatem manuum, practicos conatus qui puri et intacti optimis eloquiis perficiuntur, sæpius enim manus pro practicis potestatibus dictas reperire est.

Vers. 22. Vult Deus facientem ipsius voluntates. « Quia custodivi vias Domini, nec impie gessi a Deo meo. » Hæc autem minime arroganter dicit, sicut quibusdam videtur, sed Deo subjiciens prosperitatis suæ causam; custodit vero vias Domini, qui mandatorum ejus pergit viam, nec contra Deum suum impium se præbet. Qui recte de veritatis dogmatibus sentiunt, justam de Deo Christoque opinionem profitentur, reverenter de Spiritu sancto putant, ac denique de omnibus dogmatibus uti decet credunt.

Vers. 23. « Quoniam omnia judicia ejus in conspectu meo. » Etsi enim minime scrutanda judicia ejus, et abyssos fere similia, cum non sint intellectu percipienda, tamen qui ea quasi in conspectu habet potest neque Providentiæ contrarius esse neque in providentem impius. Etsi enim non intelligamus, persuasum habentes hæc omnia Dei judicio perfici, complacemus in eis. Et illud vero vocabulum, « judicia, » administrandi æquitatem indicat; implicitum enim et quasi subauditum habet hæc secundum justitiam esse facta, cum judicia, adversus rectum habita, ob idipsum injusta sunt atque incondita. Propterea enim « sit: » « Exhibet iudicium inconditum, et justitias ejus non repuli a me. » Dei, ait, justitiis adhæreo. Ab iis enim recedunt quicunque non eas amplectuntur. Per justitias intelligendum est quæ secundum æquitatem et justitiam instituta sunt; sicut et: « Si consecutus fueris puerum Hebræum », et quæ sequuntur. His enim omnibus præpositum est: « Hæc sunt judicia quæ propones eis, » etc. Possunt enim quoque quæ hic justitiæ vocantur, probata et exquisita Dei verba designare. Hæc enim, cum neque corrigi neque confutari possint, quasi judicata habentur, ideoque judicia dicta sunt. Ejusdem modi judicia habentur justorum sententiæ, accuratissimæ scilicet et ob idipsum canonibus simillimæ.

Vers. 24. Qui prorsus, non propter Deum, sed propter gloriam vel aliquid aliud, quidquam immaculatum vel irreprehensum habent, immaculati quidem esse possunt, non autem cum Deo. Qui autem propter Deum nec ullius alius causa bonum operantur, cum Deo sunt immaculati; unum enim

A δικαιοσύνην μου, καὶ κατὰ τὴν καθαρειότητα τῶν χειρῶν μου ἀνταποδώσει μοι. » Πάνυ γε καθαρῶ καὶ τελείῳ ἢ παρήρσια, μηδὲν κἂν τὸ βραχύτατον καταγινώσκοντος ἑαυτοῦ. "Ὅθεν οἱ τὸν ψαλμὸν τοῦτον ἐκ προσώπου τοῦ Σωτῆρος εἰρῆσθαι θέλοντες, καὶ ταύτην τὴν λέξιν προσάπτουσιν αὐτῷ πεπειραμένῳ κατὰ πάντα καθ' ὁμοιότητα χωρὶς ἁμαρτίας. Δικαιοσύνην δὲ τὴν καθόλου πρακτικὴν ἀρετὴν λέγει· καθαρειότητα δὲ χειρῶν, τὰς πρακτικὰς ἐνεργείας καθαράς καὶ ἀμολύντους γινομένας τῇ ἀπὸ βελτίστης λέξεως ἐπιτελεῖσθαι· πολλὰ γὰρ τὰς χεῖρας ἐπὶ τῶν πρακτικῶν δυνάμεων λεγόμενας ἔστιν εὐρεῖν.

Στ. κθ'. Θέλει Θεὸς τὸν ποιοῦντα αὐτοῦ τὰ θελήματα. « Ὅτι ἐφύλαξα τὰς ὁδοὺς Κυρίου, καὶ οὐκ ἠσέθησα ἀπὸ τοῦ Θεοῦ μου. » Ταῦτα δὲ οὐκ ἀλαζονικῶς φησιν, ὡς τινες οἶονται, ἀλλ' ἀντιθεὶς τῇ Θεῷ τὴν αἰτίαν τῶν κατορθωμάτων. Φυλάσσει δὲ τὰς ὁδοὺς Κυρίου, ὁ ταῖς ἐντολαῖς αὐτοῦ πορευόμενος, καὶ οὐκ ἀσβεβεῖ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἑαυτοῦ, ὁ ὀρθῶς περὶ τῶν τῆς ἀληθείας δογμάτων διεληφώς, ἀμέμπτως περὶ Θεοῦ ἐννοῶν, καὶ ἀγίως περὶ Χριστοῦ διαλαμβάνων, καὶ εὐσεβῶς περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐνθυμούμενος, καὶ περὶ τῶν ἄλλων δογμάτων ἐν δεῖ τρόπον δοξάζων.

Στ. χγ'. « Ὅτι πάντα τὰ κρίματα αὐτοῦ ἐνώπιόν μου. » Εἰ γὰρ καὶ ἀνεξερευνήτα τὰ κρίματα αὐτοῦ καὶ ἀδύσσωτοι εἰκότα διὰ τὸ ἀκατάληπτον, ἀλλ' οὖν γε δυνατόν ἐνώπιον αὐτὰ ἔχοντα, μὴ δυσαρεστεῖσθαι τῇ Προνοίᾳ, μηδὲ ἀσβεβεῖν εἰς τὸν προνοούμενον. Εἰ γὰρ καὶ μὴ καταλαμβάνωμεν, ἀλλὰ γε διατεθέντες, ὅτι Θεοῦ κρίσει ταῦτα ἐπιτελεῖται, εὐαρεστούμεθα αὐτοῖς. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ νομα τὸ « κρίματα, » τὴν ὀρθότητα τῆς διοικήσεως σημαίνει· ἐμπεριέχεται γὰρ καὶ συνεξακούεται τῇ κατὰ δικαιοσύνην γεγενῆσθαι, τῶν παρὰ τὸ ὀρθὸν ἐπιτελουμένων κρίματων αὐτὸ τοῦτο ἀδίκων καὶ διεστραμμένων. Ἐνεκεν γὰρ τούτου φησὶν· « Ἐξελεύσεται τὸ κρίμα διεστραμμένων, καὶ τὰ δικαίωμα αὐτοῦ οὐκ ἀπέστησα ἀπ' ἐμοῦ. » Τῶν τοῦ Θεοῦ, φησὶ, δικαιωμάτων ἀντέχομαι. Ἀναχωροῦσι γὰρ ἐκείνων μὴ περιεχομένων αὐτῶν δικαιώματα δὲ ρητέον τὰ κατ' ἰσότητα καὶ δικαιοσύνην νενομοθετημένα· ὡς τὸ, « Ἐὰν κτήσῃ παῖδα Ἑβραῖον, » καὶ τὰ ἐξῆς. Τούτων γὰρ ἀπάντων προτέτακται, « Καὶ ταῦτα τὰ δικαιώματα, ἃ παραθήσεις, » καὶ τὰ ἐξῆς. Δύναται δὲ τὰ ἅμα τοῖς δικαιώμασιν ὀνομασμένα σημαίνειν τοὺς δεδοκιμασμένους καὶ ἐξηταςμένους τοῦ Θεοῦ λόγους. Οὗτοι γὰρ διὰ τὸ μὴ ἐλέγχεσθαι ἢ ἀνατρέπεσθαι κεκριμένοι ὄντες, κρίματα εἰρηται. Ταύτη γὰρ καὶ οἱ λογισμοὶ τῶν δικαίων κρίματα, τοῦτ' ἔστιν ἡκριβωμένοι· καὶ αὐτὸ τοῦτο κανόνιν εἰσκότες.

Στ. κδ'. Τάχα οἱ μὴ διὰ Θεὸν, ἀλλὰ διὰ δόξαν ἢ ἕτερόν τι τὸ ἄμωμον ἔχοντες καὶ ἀναμάρτητον, ἄμωμοι μὲν εἶναι δύνανται, οὐ μὴν μετὰ Θεοῦ· οἱ δὲ διὰ Θεὸν τὸ ἀγαθὸν καὶ μὴ ἄλλου του χάριν ἀσπασάμενοι, μετὰ Θεοῦ εἰσιν ἄμωμοι· αὕτη γὰρ ἡ πρὸς Θεὸν ἔνωσις, ἀμώμους καὶ ἀγαθοὺς φυλάττει. Οἱ δὲ

⁴⁴ Exod. xxi, 2.

ἀποξευγνύμενοι καὶ χωριζόμενοι Θεοῦ, μωμητοὶ εὐ-
θὺς γίνονται, τέκνα μωμητὰ διὰ τὸ ἀμαρτεῖν γινώ-
μενα. « Καὶ φυλάξομαι ἀπὸ τῆς ἀνομίας μου. » Ὁ
τὰ προειρημένα πάντα κατορθώσας, πῶς ἴδιαν αὐτοῦ
ἀνομίαν λέγει; Ἐπιστήσεις μὴ ποτ' οὖν ὁ βούλεται
λέγειν ἐστὶν τοῦτο· Ἡ διάνοια τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τὰ
πονηρὰ ἔγκαιται ἐπιμελῶς ἐκ νεότητος, ὡς ἐπιρρε-
πῶς ἔχειν πρὸς τὸ ἀμαρτάνειν ἡδονῇ θελγόμενος. Ὁ
οὖν τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ ἑαυτὸν ἐπιδεδωκώς, φυλάττε-
ται ἀπὸ τῆς ἐνσκιρτωσάσης τῶν ἀνθρώπων ἀνομίας·
τάχα δὲ καὶ τὸ λεγόμενον ἐν ἡμῖν τῆς σαρκὸς φρόνη-
μα, ἔχθρα ὄν πρὸς Θεόν, καὶ τῷ νόμῳ αὐτοῦ μὴ ὑπο-
ταττόμενον, ἀνομία τοῦ ἀνθρώπου ἐστίν, ἀφ' ἧς φυ-
λάττεται τις, πνεύματι τὰς πράξεις τοῦ σώμα-
τος θανατῶν, καὶ ἀπεχόμενος τῶν τῆς σαρκὸς ἔρ-
γων.

Στ. κς'. « Καὶ ἀνταποδώσει μοι Κύριος κατὰ τὴν
δικαιοσύνην μου. » Δικαιοσύνην ἐνταῦθα καλεῖ τὴν ἐκ
πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ συνισταμένην· δικαιοσύνη
γὰρ Θεοῦ παφανέρωται ἐπὶ πάντας τοὺς πιστεύον-
τας· τῷ γὰρ ὁρθῶς πιστεύοντι ἡ πίστις εἰς δικαιο-
σύνην λογίζεται. Συζύγως δὲ καθαριότητα χειρῶν
ἔρεις τὰ λαμπρῶς καὶ ἀμολύντως ἐνεργούμενα τῆς
πίστεως ἔργα, ὧν χωρὶς ἡ πίστις νεκρά ἐστίν.

Στ. κς'-κη'. Ἀθρόως μεταβολῆς προσώπου γεγε-
νημένης, ἔρει τις πρὸς τὸν Θεὸν τοὺς προκειμένους
στίχους λέγεσθαι διὰ τὰ ἐπόμενα· οὐκ ἄλλω γὰρ ἔρει
τὸ, « Ὅτι σὺ λαὸν ταπεινὸν σώσεις, καὶ ὀφθαλμοὺς
ὑπερηφάνων ταπεινώσεις, » ἢ τῷ Θεῷ. Ἄλλος δὲ
λέγει μὴ πρὸς τὸν Θεόν, ἀλλὰ πρὸς ἀνθρώπον ταῦτα
λέγεσθαι, τῷ τὸν ὁσίοις συνδιατρίβοντα μιμεῖσθαι
ἐκείνων τὴν ἀρετὴν· τὸν δὲ σὺν φαύλοις ὄντα, δια-
στροφὴν ὑφίστασθαι, ἢ φησὶν ἡ θεία τῶν Παροιμιῶν
Γραφή· « Ὁ συμπορευόμενος σοφοῖς σοφὸς ἔσται·
ὁ δὲ συμπορευόμενος ἄφροσιν γνωσθήσεται. » Ἐρ-
μηνεύσεις οὕτως· Μετὰ τοῦ ὁσίου, ὡς Δέσποτα, ὁσιω-
θήσῃ, παρέχων αὐτῷ τὴν ἐκ τοῦ χορηγουμένην ὁσιό-
τητα, ἵνα τελειωθέντα κατ' αὐτὴν εἰς τὴν ἀρμόζου-
σαν ἐπαγγελίαν εισάξῃς, καὶ τὰ ἄλλα ἀκολούθως τῷ
πρὸ αὐτοῦ. Εὖ δὲ φησι καὶ τὸ εἰπεῖν, « διαστρέψεις »·
δυναμένου γὰρ εἰπεῖν, μετὰ στρεβλοῦ διαστρέψῃ,
τοῦτο μὲν οὐκ εἴρηκεν, ἀλλὰ, « διαστρέψεις. » Τὴν
γὰρ πρὸς τὰ φαῦλα πορεύων κωλύων ὁ Θεός, δια-
στρέφει τὸν ἔπειτα κατατρέχοντα, φράσσων τὴν ὁδὸν
αὐτοῦ ἐν σκόλοφιν, καὶ τὰς τρίβους αὐτοῦ ἀνοικοδο-
μῶν. Ἀρχὴ γὰρ εὐεργεσίας, τὸ κωλύεσθαι τῶν κα-
κῶν. Ὁ δὲ δὴ ἐπ' ἀνθρώπου ἐξεληλφθαι βουλόμενος
ἔρει τὸν συνόντα ὁσίῳ ἀνδρὶ, ἐκ τῶν πραττομένων
ὁσίων ὁσιουῖσθαι, ὡς Ἐλισσαῖ μετὰ τοῦ Ἠλία, καὶ
Τιμόθεος μετὰ τοῦ Παύλου· καὶ ὁ σὺν τῷ ἀθῶῳ
σπεύδων εἶναι, τὴν ἐκείνου ἀρετὴν σπασάμενος,
ἀθῶος ἔσται. Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ἀνδρὶ ἐκλεκτῷ συν-
διατρίβων, καὶ ὁ στρεβλῷ δὲ συνὼν κατὰ τὸ ἐθέλειν
αὐτῷ ἐξομιοῦσθαι, διαστρέψει ἑαυτοῦ τὸν βίον. Ὁ
δὲ οὕτως τοὺς στίχους ταφηνίσας, μεταβαλεῖ πρὸς
τὸν Θεὸν τὸ πρόσωπον ἀπὸ τοῦ, « Ὅτι σὺ λαὸν ταπει-
νὸν σώσεις. »

46 Prov. xiii, 20.

Ad Deum omnia referre, immaculatos bonosque
custodit. Dissidentes autem et recedentes a Deo,
contaminati brevissime sunt, maculati filii propter
peccatum facti. « Et observabo me ab iniquitate
mea. » Qui prædictus omnino perfectus est, quomodo
de propria ipsius iniquitate loquatur? Quid hæc
significent forsitan sic intelligendum: Mens hominis
propere ad prava festinat a juventute, ideoque
semper natura fertur ad peccatum, voluptate in-
citatus. Qui igitur divinæ legi se tradidit, ab iniqui-
tate semper in hominibus insiliente seipsum tueretur:
quod quidem in nobis carnis mens dicitur, cum
Deo sit inimica, legique ejus minime audiens, ini-
quitas hominis est, a qua observat se, qui spiritu
corporis actus mortificat, proculque ab carnis ope-
ribus recedit.

Vers. 25. « Et retribuēt mihi Dominus secundum
justitiam meam. » Justitiam hic vocat, quæ fide Jesu
Christi constat; justitia enim Dei in omnes qui
crediderunt manifestata est; nam recte credenti
fides pro justitia habetur. Congruenter autem puri-
tatem manuum dices splendide et immaculate vi-
gentia fidei opera, sine quibus fides mortua est.

Vers. 26-28. Subita personæ mutatione facta,
dicit aliquis: Ad Deum præsentem versiculos dicit
propter hæc quæ sequuntur; non alii enim dicit
illud, « Quoniam tu populum humilem salvum fa-
cies, et oculos superbiorum humiliabis, » nisi Deo.
Forsan dicit alius non ad Deum, sed ad hominem
hæc dici, quod cum sanctis conversatus, eorum imi-
tatur virtutem; qui autem cum pravis commoratur,
deterior sit, sicut perhibet divina Proverbiorum
Scriptura: « Qui cum sapientibus ambulat, sapiens
erit; qui autem cum insipientibus, insipiet⁴⁶. » Sic
interpretaberis: Cum sancto, Domine, sanctifica-
beris, præbens ei paratam ex te sanctitatem, ut
perfectum per eam in conformitatem repromissionis
inducas, et cætera congruenter. Optime autem ait,
« perverteris. » Cum enim posset dicere, cum per-
verso perversus eris, non dixit, sed « perverteris. »
Namque ad prava viam impediens Deus, quemcun-
que incurrentem in eam avertit, iter ejus ligni
obiribus intercludens, et semitas ejus obstruens.
Initium enim beneficentiæ inhiberi a malo; qui
autem de homine hæc accipienda censebit, dicit
viriū cum sancto conversantem sanctis operibus
sanctificatum iri, sicut Eliseus cum Elia, et Timo-
theus cum Paulo: et qui cum innocente esse festi-
nat, hujus virtutes appetens, innocens erit. Similiter
et qui cum electo viro commorabitur, aut qui cum
perverso vivet, ejus similis esse cupiens, suam per-
vertet vitam. Qui igitur sic hos interpretatus est
versiculos, ad Deum personam transvertet ab his:
« Quoniam tu populum humilem salvum facies. »

VERS. 29. « Quoniam tu illuminas lucernam meam, Domine, Deus meus, illuminas tenebras meas. » Capax luminis animæ particula, sive vis, id est mens, quam et nonnulli rationem vocant, lucerna ejus esse dicitur; deo neque sit ipsa secundum essentiam lux, sed lucis capax; tenebræ autem ejus, iracundia atque concupiscentia sunt. Cum igitur mens a Domino illuminata fuerit, de propria luce eam donante, irrationabiles quæ nunc oriuntur in anima motus illuminantur sapienter expleti: non quia insipientes ex ipsis lucem consequuntur, scientiæ siquidem sunt expertes, sed quia illuminatione, scientia et virtute, ut decet, ducuntur. Quando igitur a Domino mens illuminata est, quæ dicitur lucerna, necesse est ut simul illuminentur quæ hic vocantur tenebræ. Si autem quod in nobis illuminari potest, mens scilicet, propter ignorantiam imperitiâque caligo sit, eo magis rationis expertes animæ vires, illuminatum rectorem non habentes, ingruentes fiunt tenebræ. Atque illud est quod dicit Salvator: « Si igitur quæ est in te lux, tenebræ sunt, quid et tenebræ⁴⁵? » Si enim oculus corporis, scilicet mens, quæ pro lucerna esse debet, luce caret, multo magis reliquum, ut ita dicam, corpus animæ caligo est: corpus autem, non quod circumdat eam humanum, sed quod ad irrationalem ejus substantiam spectat. Protinus vero et qui de veritatis scientia illuminati sunt, accensam habent lucernam dono Domini; actaque sua recte agentes, propter mentis illuminationem, tenebras quoque suas illuminatas habent. Præsertim et illud dici potest: Qui speculativam de spiritualibus atque invisibilibus rebus doctrinam habent, illuminatam a Domino acceperunt lucernam; sed et de sensibilibus optime secundum intellectum dispositi, perceptionem clare illuminatam rerum habent, quæ quasi caligo est illi qui non aptus est ut secundum ipsam illuminetur, id est scientiam accipiat; et ipsa bruta aliquatenus scientiam accipere possunt, perceptionem habentia.

VERS. 30. « Quoniam in te eripiar a tentatione, et in Deo meo transgrediar murum. » Haud aliter a molestiis circumdantibus nos liberari possumus, nisi in Deo: est autem in Deo, qui ejus est particeps. Quemadmodum enim ab ignorantibus liberatur in scientia constitutus, ita qui in Deo esse festinat, eripietur a tentatione, in tentatorem non incidens; non quod tentatoris immunis fiat, sed quod non ejus insidiis irretitus sit. Quapropter et qui Jesum coram hominibus constituit, in ipso est: « Omnis enim qui confitebitur me coram hominibus, confitebor et ego cum coram Patre meo qui in cælis est⁴⁷. » Constitetur autem Jesum qui ejus particeps est, et confitebitur illi Deus qui est cum ipso. Muro autem separat nos a Deo multitudo nostrorum inique factorum, disjungitque, sicut ait propheta: « Nonne valet dextra Domini liberare? aut gravata

Στ. κθ'. « Ὅτι σὺ φωτίζεις λύχνον μου, Κύριε ὁ Θεός μου, φωτίζεις τὸ σκότος μου. » Τὸ δεκτικὸν φωτὸς τῆς ψυχῆς μέρος, ἥτοι δύναμις, τοῦτ' ἐστὶν ὁ νοῦς ὁ καὶ λογιστικὸν τινες καλοῦσιν, λύχνος αὐτῆς εἶναι λέγεται· οὐκ ὦν αὐτὸς κατ' οὐσίαν φῶς, ἀλλὰ φωτὸς δεκτικὸς· τὸ δὲ σκότος αὐτῆς τὸ θυμοειδὲς καὶ ἐπιθυμητικὸν ἐστίν. Ὅτ' ἂν οὖν ὁ νοῦς φωτισθῇ ὑπὸ τοῦ Κυρίου, μεταδόντος αὐτῷ τῶν ἰδίων αὐγῶν, τὸ τηλικαδὲ καὶ τὰ τῆς ψυχῆς ἄλλα κινήματα, φωτίζεται ἐπιστημονικῶς ἐπιτελούμενα· οὐχ ὅτι ἐξ αὐτῶν τὰ ἄλλα μετέχει φωτὸς (ἐπιστήμης γὰρ ἀνεπίδεκτα), ἀλλ' ὅτι ὑπὸ τοῦ πεφωτισμένου, ὑπὸ ἐπιστήμης καὶ ἀρετῆς, ὃν δεῖ τρόπον ἀγονταί. Ὅτ' ἂν οὖν ὑπὸ τοῦ Κυρίου φωτισθῇ ὁ νοῦς, ὃς εἴρηται λύχνος, ἀναγκάτως ἀκολουθήσει καὶ τὸ φωτισθῆναι τὸ εἰρημέ-
Bνον ἡμῶν σκότος. Εἰ δὲ τὸ ἐν ἡμῖν πεφυκὸς φωτίζεσθαι, τοῦτ' ἐστὶν ὁ νοῦς, δι' ἀνοιαν καὶ ἀνεπιστημονίην σκότος εἴη, πολλῷ πλεον αἱ ἄλλοι τῆς ψυχῆς δυνάμεις, οὐκ ἔχουσαι πεφωτισμένον ἡγεμόνα, ἐπιτεταμένον εἶεν σκότος. Καὶ τοῦτό ἐστιν ὃ φησιν ὁ Σωτὴρ· « Εἰ οὖν τὸ ἐν σοὶ φῶς σκότος ἐστίν, τὸ σκότος πῶσον; » Εἰ γὰρ ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ σώματος, τοῦτ' ἐστίν, ὁ νοῦς ὁφελὼν εἶναι λύχνος ἐστέρηται φωτὸς, πολλῷ πλεον τὸ ἄλλο, ἢν οὕτως εἴπω, σῶμα τῆς ψυχῆς σκότος ὑπάρχει· σῶμα δὲ οὐχ ὃ περιέχεται ἀνθρώπινον, ἀλλὰ τὸ κατὰ τὴν ἄλογον σύστασιν αὐτῆς τυγχάνον. Τάχα δὲ καὶ οἱ τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας πεφωτισμένοι, ἐξηγμένον ἔχουσι τὸν λύχνον, τοῦ Κυρίου αὐτοῖς τοῦτο δεδοκός· τὰς δὲ πράξεις κατ'
Cὀρθὸν ἀγοντες ἐκ τοῦ πεφωτισθαι τὸν νοῦν, καὶ τὸ σκότος αὐτῶν ἔχουσι φωτιζόμενον. Οὐχ ἥκιστα δὲ καὶ τοῦτο ῥηθεῖ· Οἱ θεωρίαν ἐπιστημονικὴν περὶ τῶν νοητῶν καὶ ἀοράτων πραγμάτων ἐσχηκότες, πεφωτισμένοι ὑπὸ Κυρίου ἔχουσι λύχνον· ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν αἰσθητῶν εὖ μάλα κατὰ τὴν γνῶμην διακαίμενοι, τὴν αἰσθησιν φωτεινῶς ἀντικαταβαλλομένην τῶν πραγμάτων ἔχουσιν, ἥτις σκότος ἐστὶν τῷ μὴ πεφυκέναι καθ' ἑαυτὴν φωτίζεσθαι, τοῦτ' ἐστὶν ἐπιστήμην δέχεσθαι· ἥ γὰρ ἂν καὶ τὰ ἄλλα ἐπιστήμην ἐδέχοντο, αἰσθησιν ἔχοντα.

Στ. λ'. « Ὅτι ἐν σοὶ ῥυσθῆσομαι ἀπὸ πειρατηρίου, καὶ ἐν τῷ Θεῷ μου ὑπερβήσομαι τεῖχος. » Οὐκ ἄλλως ῥυσθῆναι δυνατόν ἀπὸ τῶν περιεστηκῶτων πραγμάτων πικρῶν, ἢ ἐν Θεῷ γινόμενον· ἐν Θεῷ δὲ τις γίνεται, μετέχων αὐτοῦ. Ὡς γὰρ ἐκ τῶν ἀγνωσμάτων ῥύεται τις ἐν ἐπιστήμῃ γεγεννημένος, οὕτως ἐν Θεῷ τις σπεύδων εἶναι, ῥυσθῆσεται ἀπὸ πειρατηρίου. εἰς πειρασμὸν μὴ εἰσερχόμενος· οὐ τῷ ἐκτὸς πειρασμοῦ γενέσθαι, ἀλλὰ τῷ μὴ ἄλῳναι ταῖς παγίσιν αὐτοῦ. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ὁμολογῶν Ἰησοῦν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἐν αὐτῷ ἐστίν· « Πᾶς γὰρ ὃς ἂν ὁμολογήσῃ ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω καὶ ἐγὼ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ Πατρὸς μου ἐν τοῖς οὐρανοῖς. » Ὁμολογεῖ τις γὰρ Ἰησοῦν μετέχων αὐτοῦ, καὶ ὁμολογεῖται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐν αὐτῷ τυγχάνον. Διατεγχίζει δὲ ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τὸ πλῆθος τῶν πρὸς ἡμῶν παραλόγως πραττομένων,

⁴⁵ Matth. xi, 23. ⁴⁷ Matth. x, 32.

καὶ διίστην ἢ φῆσιν ὁ προφήτης· «Μὴ οὐκ ἰσχύει ἡ χεὶρ Κυρίου ρύσασθαι; ἢ ἐδάρυνεν τὸ οὖς αὐτοῦ τοῦ μὴ εἰσακοῦσαι; Ἀλλὰ τὰ ἁμαρτήματα ὑμῶν διισπύσιν ἀναμέσον ὑμῶν καὶ τοῦ Θεοῦ. » Καὶ ὅτ' ἂν οὖν ἐν Θεῷ τις γένηται κολλώμενος αὐτῷ πρὸς αὐτὸν γινόμενος, ὑπερβαίνει τὸ τῶν ἁμαρτημάτων τεῖχος, εἰς γῶτον καὶ ὀπίσω αὐτὰ ῥίπτων, ἵνα μὴ ὑπὸ μηδενὸς διεργόμενος (23) τοῦ Θεοῦ, προσβάλῃ αὐτῷ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. Τάχα δὲ καὶ ὁ τῶν σωματικῶν καὶ αἰσθητῶν ὄγκος, χωρὼν μεταξὺ τῆς νοήσεως ἡμῶν καὶ Θεοῦ, διαζεύγνυσιν ἡμᾶς αὐτοῦ. Ὅτ' ἂν οὖν ἐπιστημονικῶς κατὰ τὸ δυνατόν τῇ περὶ Θεοῦ ἐννοίᾳ ἀνωτέρω πάντων σωματικῶν καὶ αἰσθήσεως αὐτὸν καταλάβωμεν ἐνωθῆναι αὐτῷ γλιχόμενοι, ἀναχωροῦμεν τῶν αἰσθητῶν καὶ σωματικῶν, ὥς ὑπερπηδῆσαι τὸν κόσμον καὶ τὰ ὁρατὰ πάντα, ἵν' οὕτω τῷ Θεῷ παραστήναι δυνηθῶμεν.

Στ. λα'. Ὁ ἡμέτερος Θεὸς ἄμωμον ἔχει τὴν πρὸς αὐτὸν ἀγούσαν ὁδόν· αὐτὴ δὲ ἐστὶν ἡ ἀρετὴ, ἣν ὀδεύοντες διὰ μελέτης καὶ ἀσκήσεως, ἄμωμοι ἀποδειχθυσάμεθα πρὸς αὐτὸν ἐρχόμενοι· μάλιστα δὲ ἄμωμος εἴη ὁδὸς Θεοῦ ὁ εἰπὼν· «Ἐγὼ εἰμι ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ. » Διὰ ταύτης γὰρ τῆς ὁδοῦ πρὸς τὸν Πατέρα ἔλθειν ἐστιν. «Τὸ λόγιον Κυρίου πεπυρωμένον,» τῷ ἄδολον καὶ καθαρὸν εἶναι, ἢ τῷ πῦρ εἶναι θερμαίνον τοὺς μετέχοντας ἀναλίσκειν τὴν τῆς ὕλης ἀχυρμίαν. «Υπερασπιστὴς ἐστὶν πάντων τῶν ἐλπίζόντων ἐπ' αὐτόν. » Οἱ ἐπιγινώσκοντες τῆς προσώσεως αὐτοῖς ἀσθενείας, ὅτ' ἂν ἰσχυροτέρους φωράσωσι τοὺς προσπολεμοῦντας, ἐπὶ Θεὸν τὴν ἐλπίδα βέβησαντες, ὑπέρμαχον ἔχειν αὐτὸν ἀξιοῦσιν, «Πολέμησον,» λέγοντες, «τοὺς πολεμοῦντάς με·» καὶ οὕτως Θεός, τῇ ἑαυτοῦ ἀσπίδι ὑπερμαχεῖ αὐτῶν· κατὰ τὸ, «Ὅπλῳ κυκλώσει σε ἡ ἀλήθεια αὐτοῦ. »

Στ. λβ'. «Ὅτι τίς Θεὸς πάρεξ τοῦ Κυρίου; » Οὐδαί· γὰρ ἀληθῶς Κύριος Θεός, πλὴν τοῦ Θεοῦ Λόγου, ὡς καὶ Μονογενὴς Θεὸς εἰρηται, διὰ τὸ μόνος εἶναι, ὡς ὁ Πατὴρ Θεός. Πάντες οἱ ἄλλοι παρουσίᾳ Θεοῦ Λόγου θεοὶ κατασκευάζονται· ἐκείνους γὰρ θεοὺς εἶπεν, πρὸς οὓς ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐγένετο. Ὁ δὲ γε Σωτὴρ, οὐ μετέχων θεότητος, Θεός ἐστιν, ποιητικὸς ὢν θεὸς. «Καὶ τίς Θεὸς πλὴν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν; » Εἰπὼν μηδένα Θεὸν κυρίως εἶναι πλὴν τοῦ Κυρίου, λέγει μηδὲ θεὸν εἶναι τινὰ ὡς τὸν Θεὸν ἡμῶν. Οὐδαί· γὰρ τῶν κατὰ μετοχὴν θεῶν ὡς ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι δύναται· ἢ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὡς ὁ τοῦ Μονογενοῦς Πατὴρ· ἡμῖν γὰρ εἰς Θεὸς ὁ Πατὴρ· καὶ εἰς Κύριος Ἰησοῦς ὁ Χριστός. Εἰ δὲ καὶ ἐκ παραλλήλου οἱ δύο στίχοι εἰρησθαι δύνανται, καὶ αὐτὸς ἐπιστήσεις.

Στ. λγ'. Ἐνταῦθα «περικυκλῶνών με δύναμιν» λέγεται· παρὰ δὲ Παύλῳ τὴν ἀλήθειαν περικυκλῶννυνται οἱ τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ ἐνδυσάμενοι· ἐξ οὗ συνάγεται, τὴν ἀλήθειαν εἶναι τὸν Χριστὸν τὴν Θεοῦ δύναμιν· φησὶ γὰρ ὁ Σωτὴρ· «Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια·» ὁ δὲ Παῦλος· «Χριστὸς Θεοῦ δύναμις.» Καὶ ἐθετο ἄμω-

A est auris ejus ad non exaudiendum? sed peccata vestra medianum extruxerunt parietem inter vos et Deum⁴². » At cum in Deo sit aliquis agglutinatulus, et apud eum vivit, transgreditur peccatorum murum, istis post tergum abjectis, ut a nemine separatus a Deo, ad eum facie ad faciem perveniat. Brevi enim corporalium et sensibilibum moles, nostram inter mentem et Deum grassata, nos ab eo disjungit. Quando igitur sapienter quantum possibile est de Deo cogitantes altius omnibus corporibus sensibusque eum suscipiamus, adunari illi peroptantes, discedimus a sensibus corporibusque, ita ut mundum visibiliaque omnia transiliamus, ut apud Deum ita valeamus pervenire.

B Vers. 31. Deus noster immaculatam habet quæ ducit ad se viam. Illa autem est virtus, quam accurate et diligenter sequentes, immaculati apparebimus ad eum euntes: maxime vero immaculata esset via Dei dicens: «Ego sum via, et veritas, et vita⁴³. » Per hanc enim viam ad Patrem eundem est. «Eloquium Domini accensum,» quia simplex et purum est, vel quia ignis est proxima quæcunque calefaciens, acervo ligni combusto. «Protector est omnium sperantium in eo.» Proprie infirmitatis conscii, si quando valentiores deprehenderint adversarios, ad Deum spem suam conversi, propugnatorem sibi eum habere exoptant, «Expugna,» precantes, «expugnantes me⁴⁴. » Atque ita Deus proprio clypeo pro eis pugnat, juxta illud: «Armis circumdabit te veritas ejus.»

D Vers. 32. «Quoniam quis Deus præter Dominum? » Nullus enim vere Dominus Deus, præter Dei Verbum, quod et Unigenitus Deus dicitur, cum unus sit sicut Pater Deus. Omnes alii præsentia Dei Verbi dii constituuntur; hos enim deos ait, ad quos Dei verbum factum est. Salvator quidem, non deitatis particeps, Deus est, quia fabricator deorum est. «Et quis Deus præter Deum nostrum? » Dicens nullum proprie Deum esse præter Dominum, dicit neque deum esse aliquem sicut Deum nostrum. Nullus enim eorum, qui participatione dii sunt, sicut Dominus Jesus Christus esse potest; vel Deus noster, sicut Unigeniti Pater; et unus Dominus Jesus Christus. Utrum illi duo versiculi paralleli sint, tu examinabis.

Vers. 33. Hic «præcingens me virtute» dicitur. Apud Paulum veritatem præcingunt, qui Dei armaturam induerunt: ex quo sequitur ut veritas sit Christus virtus Dei. Dicit enim Salvator: «Ego sum veritas⁴⁵.» Paulus vero: «Christus Dei virtus⁴⁶.» Et posuit immaculatam viam meam, id est ostendit.

⁴² Isa. LIX, 1, 2. ⁴³ Joan. XIV, 6. ⁴⁴ Psal. XXXIV, 1. ⁴⁵ Joan. XIV, 6. ⁴⁶ I Cor. I, 24.

Hic enim ponere ostendere significat, sicut et illud : Quem posuit hæredem omnium ⁴³. » Pulchre autem constat hoc versiculo ad Christi personam totum spectare psalmum. Qui hæc dicit, expurgatis omnibus serpentinis malitiis, perversisque potestatibus a Deo, interioris hominis pedes, id est ambulandi potestates, perfectos habet, ut possit dicere : « Sine iniquitate cucurri, et recte deambulavi ⁴⁴. » Cursuque super excelsa peracto, audiet a Deo : « Tu autem sta mecum ⁴⁵; » nam super excelsa stetisse, non ex seipso quivis, sed ex Deo habet.

VERS. 35. « Qui docet manus meas ad prælium. » Quemadmodum cætera pulchra, sic et contra adversarias potestates bellare a Deo docemur; manus enim animæ activas ejus vires significant; quæ quidem, si prudenter intellexerimus, intelligibilem clypeum, et gladium spiritus, et quæcunque spiritalia arma ostendunt, necnon quomodo iis utendum sit docent. Etenim Salvator homo factus, pro nobis prælians, adversam contra potestatem luctari atque decertare nos docuit. Et in oratione, ait, manus extendens hostium victor fio. « Et posuit ut arcum æreum brachia mea, docens manus meas ad prælium. » Symbolice brachia appellatas, æreum posuit arcum; per æreum, invulnerabile et validum designat. Per arcum vero, emitti tela brachiis nostris, quæ adversarios vulnerare valent.

διὰ δὲ τοῦ τόξου, τὸ ἀπολύεσθαι βέλη ἀπὸ τῶν βραχιόνων τῶν ἡμετέρων, τῷσαι δυνάμενά τοὺς ἀντιτεταγμένους.

VERS. 36. « Et dedisti mihi protectionem salutis tuæ. » Præter hæc omnia et protectionem salutis mihi dedisti, Filium tuum mittens proprio clypeo pro me præliaturum. « Sed et disciplina tua, ait, correxit me in finem; » doctrina scilicet, et correptio, et operosa agendi ratio. « In finem, » id est in perfectam restitutionem et in perfectum statum duxit me; disciplina enim correptionem indicat, sicut in istis : « Suscipe disciplinam meam, nec dimitte ⁴⁶; » necnon operosam, propter illud : « Ne parvi facias disciplinam Domini ⁴⁷; » ipsa autem utroque modo disciplina tua, magistra mihi bonorum facta est. Symmachus quidem edidit : « Obedientia mea augebit me; » Aquila vero : « Et mansuetudo tua multiplicavit me. »

VERS. 37. « Dilatasti gressus meos subtus me. » Gressus, prout ex improbitate in virtutem, e sensibilibus in spiritalia, atque e præsentē in venturum tempus incedo. « Dilatasti subtus me. » Primo enim angusta et operosa quæ videbantur, tritam incedens per viam, progressusque hæc omnia superata quasi dilatata intuitus sum. Qui enim ad fastigium pervenit, cum ad finem properat, non jam sentit angustias, nec laborem, nec sudores ascensus in laxiore via progrediens. « Et non sunt infirmata vestigia mea; » si continenter in omni esse perse-

μον τὴν ὁδὸν μου, » τοῦτ' ἐστὶν ἀπέδειξεν· τὸ γὰρ, θεῖναι, νῦν τὸ ἀποδείξει σημαίνει· ὥσπερ καὶ τὸ, « Ὅν ἐθηκε κληρονόμον πάντων. » Καλῶς δ' ἔχει καὶ ἀπὸ τοῦτου τοῦ στίχου ἐκ προσώπου Χριστοῦ τὸν διὸν ψαλμὸν ἀπηγγέλλαι. Ὁ ταῦτα δὲ λέγων, ἀναιρήσας τὰς ὀφιώδεις κακίας, καὶ τὰς ἐνεργήσας αὐτὰς πονηρὰς δυνάμεις ὑπὸ Θεοῦ, τοὺς τοῦ ἔσω ἀνθρώπου πόδας, τοῦτ' ἐστὶν τὰς πορευτικὰς δυνάμεις, κατηρητισμένους ἔχει, ἵνα δυνηθῇ εἰπεῖν· « Ἄνευ ἀνομίας ἐβραμον, καὶ κατηύθυνα· » καὶ πληρώσας τὴν πορείαν ἐν τοῖς ὑψηλοῖς, ἀκούσεται πρὸς τοῦ Θεοῦ· « Ὡς δὲ αὐτὸς στήθι μετ' ἐμοῦ· » καὶ τὸ ἐστάναι δ' ἐν τοῖς ὑψηλοῖς, οὐκ ἐξ αὐτοῦ τις, ἀλλ' ἐκ τοῦ Θεοῦ ἔχει.

Στ. λβ'. « Διδάσκων χεῖράς μου εἰς πόλεμον. » Ὡς περ τὰ ἄλλα καλὰ, οὕτω καὶ τὸ πολεμεῖν πρὸς τὰς ἀντικειμένας δυνάμεις πρὸς τοῦ Θεοῦ διδασκόμεθα· τὰς γὰρ χεῖρας τῆς ψυχῆς, λέγω δὴ τὰς δραστηρίους αὐτοῦ δυνάμεις τυποῖ· ὥστ' ἐπιστημονικῶς κατέχειν τὴν νοητὴν ἀσπίδα καὶ τὴν μάχαιραν τοῦ πνεύματος, καὶ ἄλλα ὅσα πνευματικὰ ἀμυντήρια, καὶ τὸ πῶς χρῆσθαι δεῖ τοῖς τοιούτοις παιδεύων. Ἀλλὰ γὰρ καὶ ὁ Σωτὴρ ἄνθρωπος γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν πολεμήσας, ἐδίδαξεν ἡμᾶς καταπαλαίειν καὶ καταπολεμεῖν τὴν ἀντικειμένην δύναμιν. Καὶ εἰς εὐχὴν δέ, φησὶ, τὰς χεῖρας ἐκτείνων περιγίνομαι τῶν δυσμενῶν. « Καὶ ἔθετο τόξον χαλκοῦν τοὺς βραχιόνάς μου, διδάξας τὰς χεῖράς μου εἰς πόλεμον. » Συμβολικῶς βραχιόνας ὀνομαζόμενας, χαλκοῦν ἔθετο τόξον· διὰ μὲν τοῦ χαλκοῦ τὸ ἄτρωτον ἢ εὐτόνον παριστάς·

Στ. λγ'. « Καὶ ἔδωκάς μοι ὑπερασπιστὸν σωτηρίας. » Πρὸς τοῦτοις ἅπασιν καὶ ὑπερασπιστὸν σωτηρίας μοι δέδωκας, τὸν σὸν Υἱὸν καταπέμψας τῇ ἰδίᾳ ἀσπίδι ὑπὲρ ἐμοῦ μαχησόμενον. « Ἀλλὰ καὶ ἡ παιδεία σου, » φησὶν, « ἀνῴρθωσέν με εἰς τέλος, » ἥτοι ἡ παιδευτικὴ διδασκαλία, καὶ ἡ ἐπίπονος ἀγωγὴ. « Εἰς τέλος δέ, » τοῦτ' ἐστὶν εἰς τελείαν ἀνάστασιν καὶ στάσιν με ἤγαγεν· ἡ γὰρ παιδεία σημαίνει τὴν παιδευτικὴν· ὡς ἐν τῷ, « Ἐπιλαβοῦ ἐμῆς παιδείας, μὴ ἀφῆς· » ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπίπονον, διὰ τοῦ, « Μὴ ὀλιγῶρει παιδείας Κυρίου. » Αὕτη δὲ ἡ ἐκατέρως παιδεία σου, διδάσκαλος τῶν καλῶν μοι γεγένηται. Σύμμαχος δὲ ἐξέδωκεν· « Καὶ τὸ ὑπακούειν με αὐξήσει με· » ὁ δὲ Ἀκύλας· « Καὶ πρῶτος σου ἐπλήθυνέν με. »

Στ. λδ'. « Ἐπλάτυνας τὰ διαθέματά μου ὑποκάτω μου. » Τὰ διαθέματα, καθὰ ἐκ κακίας εἰς ἀρετὴν, καὶ ἐξ αἰσθητῶν ἐπὶ νοητὰ, καὶ ἀπὸ τοῦ παρόντος εἰς τὸν μέλλοντα αἰῶνα διαβαίνω. « Ἐπλάτυνας ὑποκάτω μου· » κατ' ἀρχὰς γὰρ στενὰ καὶ ἐπίπονα φαινόμενα, τῷ τὴν τεθλιμμένην ὀδεύειν ὁδόν, ὑπεράνω αὐτῶν τῇ προκοπῇ γεγεννημένος, πλατυνθέντα αὐτὰ ἐθεασάμην. Ὁ γὰρ ἀνοτέρω τῶν προκοπῶν γεγεννημένος, τῷ ἐπὶ τέλος ἐφθακέναι, οὐκέτι αἰσθεται τῆς στενότητος τῶν πόνων καὶ ἰδρώτων τῶν ἐπὶ ταῖς προκοπαῖς, ἐν εὐρυχωρίᾳ γεγεννημένος. « Καὶ οὐκ ἠσθέ-

⁴³ Hebr. 1, 2. ⁴⁴ Psal. LVIII, 5. ⁴⁵ Exod. XXXIV, 2. ⁴⁶ Prov. IV, 13. ⁴⁷ Prov. III, 11.

νησε τὰ ἰχνη μου. » Εἰ διηνεκῶς ἐν τῷ πᾶν εἶναι ἐτέ-
λουσιν, καὶ ἡσθένησε τὰ ἰχνη μου, τοῦτ' ἐστὶν τοῦ ἔσω
ἀνθρώπου τὰ σκέλη· ἐπειδὴ δὲ μετὰ τοὺς ὑπὲρ ἀρε-
τῆς καράτους ἀνάπαντα διαδέχεται, οὐκ ἀσθενεῖ,
ἀλλ' ἰσχυροποιεῖται τὰ ἰχνη μου· ὥστ' ἂν εἰπεῖν·
« Ἐστησας ἐν εὐρυχώρῳ τοὺς πόδας μου. » ἀλλὰ
καὶ ὁ Ἰησοῦ ἐπόμενος ἐπακολουθεῖ τοῖς ἰχνεσιν αὐ-
τοῦ, ἐξ αὐτοῦ τοῦ πατεῖν τὴν τετριμμένην ὑπὸ Ἰη-
σοῦ ὁδὸν ἰσχυρὰ κατὰ τὰ ἴδια ἰχνη, ὡς ἔργῳ φά-
ναι· « Οὐκ ἡσθένησε τὰ ἰχνη μου. »

Στ. λη', λθ'. Διὰ μυρίων συνεργηθεὶς ὑπὸ Θεοῦ,
θάρρος ἀνέλαβεν καταδιώξαι τοὺς ἐχθρούς· τῆς δὲ
καταδιώξεως τέλος ἡ ἐκείνων εἰς τέλος ἐκλειψίς·
οὐ γὰρ κόπος οὔτε φόβος μοι ἐνεπόδισεν. « Ἐκθλίψω
αὐτούς, καὶ οὐ μὴ δύνουνται στήναι. » Φειδόμενος τῶν
ἐχθραίνοντων, ἐκθλίβει αὐτούς, ὥπως μὴ βέβαιοι καὶ
ἀμετακίνητοι ἐν τῇ ἐχθρᾷ γένωνται. Οὐ γὰρ ἀπολέ-
σαι αὐτούς προσδόμενος, θλίψει περιβαλεῖ, ἀλλ' ἵνα
οἰσθηθέντες οἱ (24) κακῶν εἰσιν, παύσωνται τῆς φι-
λέχθρου προαιρέσεως. « Πεσοῦνται ὑπὸ τοὺς πόδας
μου. » Τὸ πεσεῖν τοὺς ἐχθρούς ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ
ἀγίου οὐκ ἄλλο τι σημαίνει ἢ ὑποταγῇ τῶν διαφο-
ρῶν· ὡς γὰρ φαῦλον τὸ ἐν τῇ χειρίστῃ ἔξει, ἀρχὴ
σωτηρίας τὸ πεσεῖν· πεσὼν γάρ τις ἀπ' αὐτῆς οὐκ-
εἶτι ἀντείσταται.

Στ. μ'-μβ'. Πάντας τοὺς ἐπανισταμένους ἐπ' ἐμὲ
συνεπόδισας, οὐκ ἐπιτρέπων αὐτοῖς ἐμπροσθεν τῆς
κακίας ἐλαύνειν· καλυθέντες γὰρ τῆς ἐπὶ τὸ κακὸν
ὁρμῆς ὑποκάτω μου γενήσονται, οὐκέτι διάφορόν με
λογιζόμενοι, ἀλλ' ἀρχοντα καὶ κεφαλὴν αὐτῶν. Οὕτω
γὰρ ἀντὶ μισούντων γέγοντο φίλοι· οὐ γὰρ κατὰ τὴν
οὐσίαν, ἀλλὰ καθ' ὃ μισοῦσιν ἀπόλυντο. Θεοῦ γὰρ
ἀγαθὸν τὸ κακὸν ἀφανίζειν, ἀλλ' οὐ τὴν οὐσίαν ἢ συμ-
δέθηκεν τοῦτο. Φησὶ γὰρ πρὸς τινάς· « Καὶ ἐὰν πλη-
θύνητε τὴν δέησιν, οὐκ εἰσακούσομαι ὑμῶν, τῷ τὰς
χεῖρας ὑμῶν, » τοῦτ' ἐστὶ τὰς πράξεις, « φονικὰς
καὶ πλήρεις αἵματος εἶναι. »

Στ. μγ', μδ'. « Καὶ λεπυνῶ αὐτούς ὡς χοῦν κατὰ
πρόσωπον ἀνέμου, ὡς πηλὸν πλατειῶν λεανῶ αὐ-
τούς. » Τοῦτους τοὺς περὶ ὧν ὁ λόγος παχυθέντας
τῷ τὰ ἐπίγεια φρονεῖν καὶ ὕλικούς γεγεννημένους,
φοροῦντας τὴν εἰκόνα τοῦ χοίκου, λεπυνῶ διὰ προ-
τροπῶν, νουθεσιῶν, ἀπειλῶν, ἐπιπόνου ἀγωγῆς, ἵν'
ὡς χαῖς γεγεννημένοι κατὰ πρόσωπον τοῦ θεοῦ Πνεύ-
ματος, ἀνέμου τροπικῶς ὀνομαζομένου, ἅπαν τὸ χοί-
κον διαρρίψεν ὑπ' αὐτῶν ὑπὸ τῆς πνοῆς τοῦ πνεύ-
ματος, καθαρὸν παντὸς χοῦ τὸ ὑποκείμενον αὐτῶν
έάσῃ, ὡς συμβεβῆκε χοίκῳ εἶναι. Ἐπὶ δὲ καὶ ἐκου-
σίως ἐπὶ τοῦτο καλούμενοι. Οἷς φησὶν ὡς πρὸς ὅλην
πόλιν ὁ Κύριος· « Ἐκτινάξαι τὸν χοῦν σου, Ἱερουσα-
λήμ. » Αὐτοὺς δὲ τοῦτους καὶ ὡς πηλὸν πλατειῶν
λεανεῖ ἦτοι ὁ Κύριος, ἢ ὁ μιμητὴς αὐτοῦ δίκαιος.
Λεανώμενος δὲ οὕτως ὁ πηλὸς δυνήσεται ἄγρος
ὁστράκινον γενέσθαι, χρησιμεῖον ἐν τῇ μεγάλῃ οἰκίᾳ,
ἐν ᾗ χρυσὰ καὶ ἀργυρὰ καὶ ξύλινα καὶ ὁστράκινα

A verarem, etsi infirmarentur vestigia mea, id est in-
terioris hominis crura; quando enim post susceptos
virtutis causa labores requies datur, non infirmantur,
sed validiora sunt vestigia mea, ita ut dicere queam:
« Statuisti in latitudine pedes meos²⁴. » Jesu quo-
que comes ejus vestigia sequitur, viamque procal-
cans a Jesu tritam, validiora sibi parat vestigia,
ita ut reipsa dicendum sit: « Non sunt infirmata
vestigia mea. »

Vers. 38, 39. A Deo mille modis adjutus, confi-
dit ad persequendos hostes; nec persecutionis finis,
nisi eorum in finem eversio; neque enim lassitudo,
neque timor mihi erunt impedimento. « Confringam
illos, nec poterunt stare. » Cavens ab iis qui ipsum
B oderunt, confringet illos, ut neque firmi, neque im-
moti in odio suo permaneant. Non enim interimere
eos querens tribulatione circumdabit eos, sed ut
quo miseriarum inciderint animadvertentes, invisa
abstineant agendi ratione. « Cadent subtus pedes
meos. » Cadere hostes sub pedibus sancti, nihil nisi
dissidentium obsequium indicat; namque sicut tur-
pe est in pessima sorte versari, principium salutis
cadere; qui enim ab ea quasi cadit, jam non re-
sistit.

Vers. 40-42. Supplantatis omnibus qui insurre-
xerant in me, non dimittis eos donec omnem abje-
cerint nequitiam; ab iniquitatis via deterriti, sub-
tus me fient, non quidquam a me diversum elo-
quentes, sed me quasi ducem caputque habentes.
C Sic enim ex osoribus amici fient: non enim
secundum essentiam, sed secundum id quod ode-
runt, interibant. Dei enim boni est malum abolere,
non autem essentiam cui accidit illud. Ait enim
ad nonnullos: « Etsi multiplicaveritis preces ve-
stras, non exaudiam vos, quoniam manus vestrae, »
scilicet actus, « homicidiae sunt cruorisque plenae. »

Vers. 43, 44. « Et comminuum eos ut pulverem
ante faciem venti; ut lutum platearum delebo eos. »
Illos, de quibus hic mentio est, terrestrium et car-
naliū meditatione quasi pinguiore factos, limi
imaginem ferentes, comminuum per increpationes,
admonitiones, minas, vitamque laboriosam, ut quasi
pulvis facti ante faciem divini Spiritus, venti alle-
D gorice vocati, limus omnis circum eos illitus Spiri-
tus habitu, omnis pulveris puros eos relinquat, qui-
bus contigit limo esse. Sint autem et libenter ad
hoc vocati. Quibus ait sicut ad urbem totam Domi-
nus: « Excute pulverem tuum, Jerusalem²⁵. » Illos
vero quasi lutum platearum delet sive Domineus,
sive imitator ejus justus. Deletum autem ita lutum
poterit vas fictile fieri, in magna domo utile, in
qua aurea, et argentea, et lignea, et fictilia vasa
sunt²⁶. Cum vero aurea et argentea in honorem,
lignea vero fictiliaque in dedecus²⁷, qui seipsum

²⁴ Psal. xxxi, 9. ²⁵ Isa. lxi, 2. ²⁶ II Tim. ii, 20. ²⁷ ibid.

(24) Ita om'.

ex istis purificaverit, vas fiet honoris sanctificatum et magnique commodi Domino in omne bonum opus paratum. Illos qui sunt adhuc lutum platearum, id est volutabrum voluptatum cupiditatumque, solvit omni passionum asperitate. Qui hæc dicit lævitem delendo efficiens, eos vasa fictilia faciet, ut libero motu seipsum purificent, vasaque fiant in honorem aurea vel argentea; sicut enim se ipsos nonnulli ex aureis et argenteis vasa fictilia facta sunt: « Filii enim Sion honoratissimi, superbientes argento, quomodo annumerati sunt inter fictilia vasa, figuli opera facientes? » Sic enim sua ipsorum voluntate e fictilibus aurea vel argentea fient. γυρίω, πῶς ἐλογίσθησαν εἰς ἀγγεῖα δοτράκινα, ἔργα ἐξ δοτράκινων χρυσᾷ ἢ ἀργυρᾷ γενήσονται.

VERS. 45. Duplex cognitionis hic ostenditur genus: B prius quidem simpliciter cognoscere, posterius autem cognoscentem cognito adunari miscerique significat. Juxta primum omnes cognoscit Deus, et non diligentes solos. Etenim ad improbos Salvator dixit: « Vos estis justificantes vosmetipsos coram hominibus: Deus autem cognoscit corda vestra ». Atque in propheta: « Quoniam cognovi omnes iniquitates vestras ». Juxta autem secundum solos justos novisse dicitur. « Novit enim Dominus qui ipsius sunt »; improbos vero ignorat. Atque ad illos Salvator: « Recedite a me, operarii iniquitatis, nunquam vos cognovi ». Atque gentiliū populus, ignotus Salvatori, cum idola et dæmonia coleret, cæteramque omnem ageret iniquitatem, pœnitentia conversus, ad Christi cultum perductus est. Optime igitur dictum est, « Quem non cognovi. » Non enim dixit: Populus quem non cognosco servivit mihi; quando inique facit, non cognoscitur. Qui autem a peccatis abstinet, prius quidem ignotus, nunc vero cognoscitur. Ad quæ spectant hæc apostolica dicta: « Sed tunc ignorantes Deum, serviebatis illis qui non sunt natura dii; nunc vero cognoscentes Deum, vel potius a Deo cogniti ». Cum enim ignorarent Deum, ignorabantur ab eo; cognoscentes autem eum ab eo cogniti sunt. Forsan vero videtur quibusdam supervacuum esse quod additur, « In auditu auris audivit mihi, » quia omnis audiens aure audit. Non autem supervacue, neque redundanter superadditur auris, cum omnis Deo audiens non humano mortali utatur auditu, sed aure divina, quæ ei superadditur; addidit enim mihi aurem audiendi.

VERS. 46. « Filii alieni inveteraverunt, » et quæ sequuntur. Bonorum initium et fons cum Deus sit, pater sit benefacientium; et quotcumque recte agunt, hi proprii filii Dei sunt, participes unigeniti ejus Filii; si vero declinant, contraria patientur, id est malo alienabuntur a Deo; congruam vim habet inveterare. Communicantes enim cum virtute, præclara et intemerata sapientia et perpetua juventute flo-

σκαυή ἐστίν. Ἄλλ' ἐπεὶ τὰ μὲν χρυσᾷ καὶ ἀργυρᾷ εἰς τιμὴν, τὰ δὲ ξύλινα καὶ δοτράκινα εἰς ἀτιμίαν ἐστίν, ὁ ἐκκαθαίρων ἑαυτὸν ἀπὸ τούτων γίνεται σκαυὸς τιμῆς ἡγιασμένον, καὶ εὐχρηστον τῷ Δεσπότη εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἡτοιμασμένον, τοὺς ὄντας τῶς πηλὸν πλατειῶν τοῦτ' ἐστὶ βόρβορον ἡδονῶν καὶ ἐπιθυμιῶν, ἀπαλλάττων πάσης τραχύτητος τῆς ἀπὸ τῶν παθῶν. Ὅ ταῦτα λέγων, ὁμολόγηται διὰ τοῦ λεαίνειν ἐμποίων, αὐτοὺς σκαυὴ δοτράκινα ποιήσει, ἵν' αὐθαιρέτῃ ὁρμῇ ἑαυτοὺς ἐκκαθαίρουν ὥς εἰς τιμὴν σκαυὴ γεγενῆσθαι χρύσεια ἢ ἀργύρεα· ὥς γὰρ ἑαυτοὺς τινες ἐκ χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν σκαυὴ δοτράκινα γεγόνασιν. « Υἱοὶ γὰρ Σιών οἱ τίμιοι ἐπηρμένοι ἀργυρίων κεραμέως; » Οὕτω γὰρ οἰκείας προαιρέσεως

Στ. με'. Διττοῦ δὲ τοῦ τῆς γνώσεως ὀνόματος σημαίνονμένου, ὁλοὶ ὅτε μὲν τὸ ἐπίστασθαι, ὅτε δὲ τὸ ἡνώσθαι καὶ ἀνακεκράσθαι τὸν γινώσκοντα τῷ γινωσκόμενῳ. Κατὰ τὸ πρότερον σημαίνονμενον, πάντας γινώσκει ὁ Θεός, καὶ οὐ τοὺς σπουδαίους μόνους. Πρὸς γὰρ τοὺς φαύλους ὁ Σωτὴρ εἶπεν· « Ὑμεῖς ἐστε οἱ δικαιοῦντες αὐτοὺς ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων· ὁ δὲ Θεὸς γινώσκει τὰς καρδίας ὑμῶν. » Καὶ ἐν τῇ προφῆτῃ· « Δίδωμι ἔγνων πάσας τὰς ἀμαρτίας ὑμῶν. » Κατὰ δὲ τὸ δεύτερον σημαίνονμενον, μόνους τοὺς δικαίους εἰδέναι λέγεται· « Ἐγὼ γὰρ Κύριος τοὺς ὄντας αὐτοῦ· » τοὺς δὲ φαύλους ἡγνέει. Ἡ φησιν πρὸς αὐτοὺς ὁ Σωτὴρ· « Ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ, ἐργάται ἀνομίας, οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς. » Καὶ ὁ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν οὖν λαὸς μὴ γινωσκόμενος ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ὅτε εἰδὼλα καὶ δαιμόνια θεοράπτουσιν, καὶ τὴν ἄλλην ἅπασαν ἐπαττεν κακίαν, μεταβαλὼν διὰ μετανόας, δουλεύειν τῷ Χριστῷ προσελήλυθεν. Εὐ δὲ καὶ τὸ εἰπεῖν· « Ὅν οὐκ ἔγνων, » Οὐ γὰρ εἶπεν, Λαὸς ὃν οὐ γινώσκω ἐδούλευσέν μοι. Ὅ γὰρ ἐστὶ τὰ τῆς κακίας ἐνεργῶν οὐ γινώσκειται. Ὅ δὲ παυσάμενος τῶν ἀμαρτημάτων, οὐκ ἔγνώσθη μὲν πρότερον, γινώσκειται δὲ νῦν. Τούτοις συνάξει τὸ ἀποστολικὸν φάσκον· « Ἀλλὰ τότε μὲν οὐκ εἰδότες Θεὸν ἐδούλευσατε τοῖς φύσει μὴ οὖσιν θεοῖς· νῦν δὲ γνόντες Θεὸν, μᾶλλον δὲ γνωσθέντες ὑπὸ Θεοῦ. » Ὅτε γὰρ ἡγνόουν Θεὸν, ἡγνοῦντο ὑπ' αὐτοῦ· γνόντες δὲ αὐτὸν, ἔγνώσθησαν ὑπ' αὐτοῦ· ἰσως δὲ δόξειεν εἶναι τὸ εἰρημένον, « Εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὠπήκουσέ μοι, » τῷ πάντα τὸν ὑπακούοντα ὠτίῳ ὑπακούειν. Οὐ παρελκόντως δὲ, οὐδὲ περιττῶς πρόσκειται τὸ ὠτίον, τῷ πάντα τὸν ὑπακούοντα τῷ Θεῷ μὴ ἀνθρωπίνῃ καὶ θνητῇ ἀκοῇ χρᾶσθαι, ἀλλ' ὠτίῳ θεῷ, ἐκ προσθήκης τῷ ἔχοντι παράγινόμενῳ προσέθηκεν γὰρ μοι ὠτίον ἀκούειν.

Στ. με'. « Υἱοὶ ἀλλότριοι ἐπαλαυώθησαν, » καὶ τὰ ἐξῆς. Τῶν ἀγαθῶν ἀρχὴ καὶ πηγὴ τυγχάνουν ὁ Θεὸς πατὴρ γίνεσθαι τῶν ἀγαθεργούντων· καὶ ὅσον ἐν τῷ ποιεῖν τὰ δέοντα τυγχάνουσιν οὗτοι ἴδιοι υἱοὶ τοῦ Θεοῦ μετέχοντες τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ αὐτοῦ. Εἰ δὲ ἀπροσεκτῆσαντες, τῶν ἐναντίων μεθέξουσιν, ταῦτα δ' ἐστὶν τὰ κακὰ, ἀλλοτριωθεῖεν Θεοῦ· οἷς ἀκολουθήσει καὶ τὸ, παλαυθῆναι. Κοινωνοῦντες γὰρ τῇ ἀρετῇ,

⁸⁸ Thren. iv, 2. ⁸⁹ Luc. xvi, 15. ⁹⁰ Isa. lxy, iv, 8, 9.

3. ⁹¹ II Tim. ii, 19. ⁹² Luc. xiii, 27. ⁹³ Galas.

λαμπρῇ καὶ ἀμαράντιν σοφίᾳ καὶ ἀγῆρῳ δὲ νεδζόν-
τες ἐτύγχανον· μεταπεσόντες δὲ εἰς τὴν κακίαν,
παλαιωθεῖεν ὅπῃ τῆς φθορᾶς αὐτῶν, ἐν οὕτως εἴπω,
τριβακούμενοι. Καὶ ἐτι ἐπεὶ περὶ Ἰουδαίων ἐστὶν ὁ
στίχος· οὗτοι δὲ παρακάθονται τῇ παλαιότητι τοῦ
γράμματος, οὐδὲ κατὰ ποσὸν ἔπαισθαι τῇ καινότητι
τοῦ πνεύματος ἀνεχόμενοι, « Ὑποὶ ἀλλότριον καὶ πε-
παλαιωμένοι γεγέννηται. » Οὗτοι δὲ καὶ ἐπαμφοτε-
ρισταὶ καὶ δίψυχοι γεγεννημένοι, χωλεύειν ἀπὸ τῶν
σφῶν τρίβων λέγονται. Τὸ γὰρ ἐπαμφοτερίζειν, χω-
λεύειν Ἡλίας εἶπεν φάσκων· « Ἔως ποτε χωλενεῖτε
ἐπ' ἀμφοτέραις ἱγνύσας; Εἰ ἐστὶν Κύριος, πορεύεσθε
ὀπίσω αὐτοῦ. » Καὶ τάχα πᾶς ὁ τὴν θείαν Γραφὴν
προσηκόμενος, μὴ ὥς δεῖ διανοούμενος αὐτὴν, χωλεύειν ἐν αὐτῇ λέγεται· τοῦ μὴ παραδεξαμένου αὐ-
τὴν, μήτε βαδίζοντος, μήτε χωλεύοντος ἐν αὐτῇ.

Στ. μζ'. « Ζῇ Κύριος καὶ εὐλογητὸς ὁ Θεός. » Λέγεται B
ζῇ ὁ Θεός, οὐ ζωῆς μεταλαμβάνων, ἀλλὰ ταύτην παρ-
έχων. Καὶ αὐτὸς γοῦν περὶ ἑαυτοῦ πολλάκις τὸ, « Ζῶ
ἐγὼ, λέγει Κύριος, » φησὶν· ἀλλὰ καὶ ὁ Σωτὴρ φά-
σκων, « Καθὼς ἀπέστειλὲν με ὁ ζῶν Πατήρ, καγὼ
ζῶ διὰ τὸν Πατέρα, » παρίστησιν, ὅτι ζῇ, οὐ κοινο-
νίᾳ ζωῆς· αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ ζωὴ. Ἐξ οὗ συνάγεται
ὁμοούσιον εἶναι τῷ Πατρὶ τὸν Υἱόν. Εἰ γὰρ ζωὴ ὁ
Υἱός, οὐ μετουσία ζωῆς, ἀλλὰ ζωοποιῶν αὐτὸς τοὺς
μετέχοντας αὐτοῦ. Ζῇ δὲ καὶ ὁ Πατὴρ χορηγῶν ζωὴν
κατὰ τὰ αὐτὰ τῷ Υἱῷ, τῆς αὐτῆς ἐνεργείας ἀποδι-
δομένης πρὸς Πατρός καὶ Υἱοῦ. Ἡ αὐτὴ εἴη Πατρός
καὶ Υἱοῦ οὐσία· καὶ αὕτη δὲ ἡ λέξις τοῦτο παρ-
ίστησιν. « Ζῶν, » φησὶν, « ὁ Πατήρ, καγὼ ζῶ διὰ τὸν
Πατέρα, » ὡς εἰ ἔλεγεν, διὰ τὸ τοιοῦτον ἔχειν Πα-
τέρα, ὅς κατ' οὐσίαν ζῇ. Καὶ αὐτὸς ζῶν ὑπάρχει,
αὐτὸς ὁ ζῶν Θεός καὶ εὐλογητὸς ἐστὶν, εὐλογήσας
τοὺς ἁγίους ἐν πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ ἐν τοῖς
ἐπουρανίοις. Ῥηθεῖν ἂν εὐλογητὸς, τῷ πᾶσαν εὐλο-
γίαν περὶ αὐτὸν εἶναι. Πᾶν γὰρ τὸ περὶ αὐτοῦ λεγό-
μενον καὶ φρονούμενον, καὶ εὐλόγως λέγεται καὶ
φρονεῖται. « Καὶ ὑψώθητι ὁ Θεός τῆς σωτηρίας
μου. » Ὁ τῆς σωτηρίας μου Θεός ὑψοῦται, ἀσθησὶν
μου λαβόντος τοῦ μεγέθους αὐτοῦ· ὦν γὰρ μέγιστα
τὰ ἔργα, καὶ αὐτοὶ μεγάλοι. Ἐπεὶ οὖν ὑψηλὸν ἔργον
ἡ σωτηρία τοῦ λογικοῦ ζώου, ἀνάγκη ὑψηλὸν εἶναι
τὸν ταύτης αἴτιον· ὑψοῦται δὲ Θεός οὐκ ἐκ ταπεινοῦ
τόπου εἰς ὑψηλὸν μεταβάλλων, ἀλλ' ἡμῶν μέγιστα
περὶ αὐτοῦ φρονεῖν διεγνωκότων.

Στ. ν', να'. Ἦτοι γὰρ εὐχαριστῶν ὑπὲρ τῆς τού- D
των προκοπῆς καὶ σωτηρίας, ἐξομολογεῖται· ἡ τὰς
ἀμαρτίας αὐτῶν εἰς ἑαυτὸν ἀναδεξάμενος, τῆς με-
τανοίας αὐτῶν πρεσβευτὴς γινόμενος. Ἀμφοτέρα
γὰρ σημαίνει, « Ἐξομολογήσῃ σοι, » φωνή· ἀλλὰ
καὶ ψάλλει ὀνόματι τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός, πάντα ἐργα-
ζόμενος κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς. « Μεγαλύνων
τὰς σωτηρίας τοῦ βασιλείως αὐτοῦ. » Τὰς σωτηρίας
τοῦ βασιλείως Χριστοῦ μεγαλύνων ὁ Πατήρ, οὐκ ἄς
αὐτὸς ὁ Βασιλεὺς σώζεται, ἀλλ' ἄς παρέχει τοῖς
πρὸς αὐτοῦ σωζομένοις. Θεοῦ δὲ ἐστὶν ὁ βασιλεὺς,
οὐκ ὡς αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ βασιλεύων, ἀλλὰ τῶν τῷ Θεῷ
ἀνακειμένων· καὶ γὰρ τὸν ἀρχοντα ὅτε μὲν τῶν
ἀρχομένων εἶναι λέγομεν, ὡς ἡγούμενον αὐτῶν, ὅτε δὲ

arent; qui vero in iniquitatem inciderunt, propria
corruptione inveterabunt, et, ut ita dicam, obso-
lescent. Spectat etiam ad Judæos hic versiculus; isti
enim litteræ vetustati serviunt, nec spiritus novi-
tatem sequi valentes, « Filii alieni et inveterati facti
sunt. » Isti autem ancipites et consilii ambigui,
claudicare a semitis suis dicuntur. Ambigere enim
claudicare Elias vocavit dicens: « Quousque claudi-
cabitis utroque poplite? Si est Dominus, eum se-
quimini ». Etenim quicumque accepta divina Scri-
ptura non eam ut decet interpretatur, claudicare in
ea dicitur; qui autem non accepit eam, neque am-
bulat, neque claudicat in ea.

VERS. 47. « Vivit Dominus et benedictus Deus. »
Dicitur vivere Deus, non vitam accipiens, sed præ-
stans. Et ipse igitur de se ipso sæpe: « Vivo ego,
dicit Dominus », ait. Salvator autem dicens: « Sicut
misit me vivens Pater, et ego vivo per Patrem », se
ostendit vivere, non vitæ communicatione: ipse
enim est vita. Ex quo sequitur consubstantialiam
esse Patri Filium. Si enim vita Filius, non est parti-
cipatio vitæ, sed vividans ipse sui participes. Vivit
autem et Pater eodem modo vitam imperiens quo
Filius, eadem virtute de Patre pariter ac Filio eman-
nante. Eandem igitur esse Patris et Filii substan-
tiam, hoc constat versiculo: « Vivens, » ait, « Pater, et
ego vivo per Patrem; » quasi diceret, propterea quod
talem habeat Patrem, qui secundum substantiam
viva. Et ipse vivens est, ipse vivens Deus et bene-
dictus est, sanctis benedicens in omni spirituali
benedictione in cælis. Vocatus est benedictus, quia
de ipso est omnis benedictio. Quodcumque enim de
eo dicitur et cogitatur, in benedictionem dicitur co-
gitaturque. « Et exaltetur Deus salutis meæ. » Salutis
meæ Deus exaltatur, cum sensum accipio magni-
tudinis ejus; quorum enim magna opera, magni
et ipsi. Cum igitur excelsum opus sit salus rationalis
animantis, necesse est excelsum esse ejus auctorem.
Exaltatur vero Deus non ex humili loco in excel-
sum provecus, sed cum magna de ipso cogitare co-
namur.

VERS. 50, 51. Profecto enim gratias agens pro
illorum incrementis et salute, confitetur ei; vel
illorum delicta in seipsum accipiens, penitentiae
eorum deprecator factus. Utrumque enim indicat
« Confitebor tibi » vox; sed et psalmum dicit no-
mini Patris Filium omnia secundum Patris volunta-
tem agens. « Magnificans salutes regis ejus. » Salutes
regis Christi magnificans Pater, non secundum quas
ipse Rex salvatur, sed quas a se ipso salvatis præ-
bet. Dei autem est Rex, non super ipsum Deum
regnans, sed super Deo devotos; etenim ducem
nunc quidem subditos quasi dirigere dicimus, nunc
vero regis ducem secundum leges ejus.

τοῦ βασιλείως ἀρχοντα κατὰ τοὺς νόμους αὐτοῦ.

III Reg. xviii, 21. Num. xiv, 28 sqq. Joan vi, 58.

VERS. 51. « Et faciens misericordias Christo suo. » A Misericordias Christo facit, miseratus Christo subditos, quibus præest ut sacerdos atque rex; sacerdotium enim et regnum significat « Christus » vox. « David et semini ejus usque in sæculum. » Siquidem de David, id est de quolibet, hæc dicuntur, ostendunt miserantem Deum practicos homines, et promptos in agendo, et si qui semen sunt eorum, doctrina et imitatione eorum vitæ. Quam vero facit illis misericordiam, non temporaria, neque in breve tempus est, sed usque in sæculum. Si autem de Deo vere David sermo est, « Suscitabo » enim « vobis pastorem unum servum meum David »⁶¹, æternam ejus misericordiam facit et semini ejus, propterea quod chrisma et sacerdotium ejus deleri non potest; abrogato enim vetere sacerdotio, inviolabile est Christi sacerdotium.

Στ. να'. « Καὶ ποιῶν ἔλεος τῷ Χριστῷ αὐτοῦ. » Ἐλεος ποιεῖ τῷ Χριστῷ, ἔλεων τοὺς ὑπὸ Χριστῷ, ὑπὲρ ὧν ἱερᾶται, καὶ ὧν βασιλεύει· ἱερέα γὰρ καὶ βασιλέα σημαίνει ἡ, « Χριστός », φωνή. « Τῷ Δαυὶδ καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ ἕως αἰῶνος. » Εἰ μὲν περὶ τοῦ Δαυὶδ, τοῦτέστι παντὸς ἱκανοῦ τῇ χειρὶ, εἴη ἡ λέξις, δηλοῦν ἐλεῶντα τὸν Θεὸν τοὺς πρακτικοὺς ἄνδρας, ἱκανοὺς ὄντας ἐν ταῖς ἐνεργείαις, καὶ εἰ τινες σπέρμα αὐτῶν τυγχάνουσιν, ἐκ διδασκαλίας καὶ μιμήσεως τοῦ σφῶν βίου. « Ὅν δὲ ποιεῖ τοῦτοις ἔλεον, οὐ πρόσκαιρος καὶ πρὸς ὀλίγον ἐστίν, ἀλλ' ἕως αἰῶνος. Εἰ δὲ περὶ Θεοῦ τοῦ ἀληθῶς Δαυὶδ ὁ λόγος, « Ἀναστήσω » γὰρ « ὑμῖν ποιμένα ἕνα τὸν δοῦλόν μου Δαυὶδ, » αἰώνιον ἔλεος αὐτῷ ποιεῖ καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, τῷ τῷ χρίσμα καὶ τὴν ἱερωσύνην αὐτοῦ ἀκατάλυτον εἶναι· τῆς γὰρ παλαιᾶς ἱερωσύνης μετατιθεμένης, ἀπαράδατος ἡ Χριστοῦ ἱερωσύνη.

PSALMUS XVIII.

VERS. 2. Cœli igitur Dei enarrant gloriam. Gloria autem Dei, sive Unigenitus secundum gloriæ splendorem, juxta illud, « Et videbitur gloria Domini »⁶², sive ordo et magnificentia regni ejus. Hanc igitur enarrant hymnos canentes ac de Deo loquentes propriæ cœlis potestates, homonymice cum cœlis quos habitant nominatæ, juxta metonymiæ tropum. Opus vero activarum Dei facultatum, quæ manus ejus vocatæ sunt, annuntiat firmamentum, non tantum verbis, sed et ipsis operibus. Sed et qui contemplativam amplectuntur vitam, thesaurizant in cœlo, ibique cor habentes, cœli sunt enarrantes hanc Dei gloriam per spiritualium rerum contemplationem. Practici vero firmamentum sunt, cum firmi sint, annuntiantque opera Christi manuum, quæ Dei sunt operantes et ipsi Dei opera. Lucida mens est dies; vocavit enim Deus lucem diem⁶³. Hæc lucida menti consona dies eruciat verbum, sicut Vetus Scriptura spiritalibus impleta cibus ex abundantia erucians inducitur verba Testamento Novo. Nox vero altissima mysticarum rerum perceptio ad alteram nos obscuritatem dirigit, quam quidem perceptionem dat Dei Spiritus possidentibus eum, qui et profunda Dei scrutatur. Loquela sermones parit, sermones vero scientiam inducunt, argumenta præbentes. Utrumque propterea apud Deum dictum est ut audiat. Contumacibus ideo non defensio est; accipiunt sonum quicumque quasi terra sunt ad sementes accipiendas idonea, lectionem scilicet sensumque Scripturæ. Qui illos supergressi sunt, finesque nominantur, accipiunt verba sapienter eruditi. Quem sonum Petrus cum audiret, ait: « Verba vitæ æternæ habes »⁶⁴; « et Salvator dixit: « Verba quæ locutus sum vobis, spiritus sunt »⁶⁵. » Hæc enim dixit apostolis, qui fines terræ sunt.

ἔχεις· καὶ ὁ Σωτὴρ ἔφη· « Τὰ ῥήματα ἃ ἐλάλησα ὑμῖν, πνεῦμά ἐστιν. » Ἀποστόλοις γὰρ ἔλεγε πέρατα τυγχάνουσιν οἰκουμένης.

Στ. β'. Οἱ οὐρανοὶ οὖν τὴν Θεοῦ διηγούνται δοξαν· δόξα δὲ Θεοῦ ἦτοι ὁ Μονογενὴς κατὰ τὸ τῆς δόξης ἀπαύγασμα, κατὰ τὸ, « Καὶ φθθήσεται ἡ δόξα Κυρίου, » ἡ ἡ διάταξις καὶ ἡ ὑπεροχὴ τῆς βασιλείας αὐτοῦ. Ταύτην οὖν διηγούνται ὁμνῶσαι καὶ θεολογεῖσθαι αἱ οἰκεῖται τοῖς οὐρανοῖς δυνάμεις, ὁμνῶντως αἷς οἰκοῦσιν οὐρανοῖς ὀνομαζόμεναι, κατὰ τὸν τῆς μετωνυμίας τρόπον. Τὴν δὲ ποιήσιν τῶν δραστηρίων Θεοῦ δυνάμεων, χειρῶν αὐτοῦ ὀνομαζομένων, ἀναγέλλει τὸ στερέωμα, οὐ τοσούτον λόγοις, ἀλλ' ἔργοις αὐτοῖς. Ἀλλὰ καὶ οἱ τὴν θεωρητικὴν ἀσπαζόμενοι βίον θησαυρίζουσιν ἐν οὐρανῷ, κάκει τὴν καρδίαν ἔχοντες, οὐρανοὶ εἰσιν διηγούμενοι τὴν προεξηρημένην θεοδόξαν διὰ θεωρίας τῆς περὶ τῶν νοητῶν πραγμάτων. Οἱ πρακτικοὶ δὲ στερέωμά εἰσιν, ἐδραῖοι τύγχοντες, καὶ ἀπαγγέλλουσι τὴν ποιήσιν τῶν τοῦ Χριστοῦ χειρῶν, ἐργαζόμενοι τὰ Θεοῦ, καὶ τοῦτο τυγχάνοντες ἔργα. Καὶ ἡ φωτεινὴ δὲ νόησις ἡμέρα οὐσα (ἐκάλεσε γὰρ ὁ Θεὸς τὸ φῶς ἡμέραν), ἐτέρᾳ φωτεινῇ νοήσει συμφωνοῦσα οὐσα, ἐρεῖγεται ῥῆμα, ὡς ἡ Παλαιὰ Γραφή, τῶν πνευματικῶν πληρωθεῖσα τροφῶν, ἀπὸ τοῦ πληρώματος ἐρευγομένη προφέρεται ῥήματα τῇ Καινῇ Διαθήκῃ. Ἡ δὲ νύξ, ἡ βαθυτάτη τῶν μυστηρίων πραγμάτων διάληψις, πρὸς ἐτέραν ἡμᾶς ἀσάφειαν ὁδηγεῖ, ἥνπερ διάληψιν δίδωσι τὸ τοῦ Θεοῦ Πνεῦμα τοῖς ἔχουσιν αὐτὸ, τὸ καὶ τὰ βάθη ἐρευνῶν τοῦ Θεοῦ. Ἡ λαλιὰ δὲ προποιοῦ (25) τοῖς λόγοις· οἱ δὲ λόγοι τὴν ἐπιστήμην ἐπάγουσιν, τὰς ἀποδείξεις παρέχοντες. Ἀμφοτέρω δὲ διὰ τοῦτο παρὰ Θεοῦ λέλεκται, ὅπως ἂν ἀκουσθῶσιν. Διὸ τοῖς ἀπειθοῦσιν οὐκ ἐστὶν ἀπολογία· χωροῦσι δὲ τὸν φθόγγον ὅσοι τυγχάνουσι γῆ πρὸς σπόρον ἐπιτηδεία, τὴν λέξιν τὴν κατὰ τὸ αἰσθητὸν τῆς Γραφῆς. Οἱ δὲ τοῦτοις ὑπερθεβηκότες καὶ πέρατα χρηματίζοντες, δέχονται τὰ ῥήματα σαφῶς παιδεύμενοι. Θῷ φθόγγου γὰρ ὁ Πέτρος ἀκούων ἔλεγε· « Ῥήματα ζωῆς αἰώνου

⁶¹ Jer. xxiii, 5. ⁶² Isa. xl, 5. ⁶³ Gen. i, 5. ⁶⁴ Joan. vi, 69. ⁶⁵ ibid. 64.

(25) Ita cod.

Στ. ζ'. Κατὰ δὲ τὸν τῆς ἀναγωγῆς νόμον, σκῆ-
νωμα Θεοῦ ἢ Ἐκκλησία εἶναι δύναται, τεθεῖσα ἐν
τῷ ἡλίῳ, τοῦτ' ἐστὶν ὅσον καὶ ὅπου ἥλιος φαίνει·
συντρέχει γὰρ ταῖς ἡλιακαῖς. . . τα αὐτοῦ εἰς τὰ πέ-
ρατα τῆς οἰκουμένης φθάσαντα. Δύναται δὲ καὶ
ἐκαστος τῶν χωρουμένων Θεοῦ δόξαν, σκῆνωμα αὐτοῦ
ὀνομαζόμενος, ἐν τῷ ἡλίῳ τῆς δικαιοσύνης, τοῦτ'
ἐστὶν Χριστῷ, τεθεῖσθαι. Τῶν γὰρ τοιούτων σκηνωμά-
των κρηπίς καὶ θεμέλιος τὸ φῶς τοῦ κόσμου. Καὶ
φῶς ἀληθινόν, καὶ ἥλιος δικαιοσύνης ὁ Σωτὴρ λέγε-
ται (οὐχ οἷόν τε τοῦτου τοῦ φωτὸς νόησιν εἰληφέναι,
ἀγνοοῦντα τὸ αἰσθητὸν φῶς), ὁ προσβαλὼν τῷ ὑπερ-
έχοντι τῶν αἰσθητῶν. Ἐστὶν δὲ ὁ ἥλιος, ἐκ τῆς
τούτου νοήσεως φαντασίαν λαμβάνων τοῦ νοεροῦ
φωτὸς, ὥστερ οἰκοῦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν ἐν τῷ αἰ-
σθητῷ ἡλίῳ εὐρήσει. Οὐ γὰρ προσεκτέον τισὶν ἐτα-
ροδόξοις λέγουσιν, ὅτι μετὰ τὴν ἀνάστασιν τὴν ἐκ
νεκρῶν ὁ Σωτὴρ ἐν τῇ ἡλιακῇ σφαίρᾳ ἀπέθετο ὃ
ἐφάρτεσεν σῶμα, φυλάττεσθαι μέχρι τῆς δευτέρας
καὶ ἐνδόξου αὐτοῦ παρουσίας. Ἐν τῷ ἡλίῳ ἔθετο
τὸ σκῆνωμα αὐτοῦ. . . καὶ τὰ ἐξῆς, πρὸς τῇ λέξει
νοήσεις κατὰ ἀναγωγὴν, ὅτι ὁ ἥλιος τῆς δικαιοσύνης
ἐκ παστοῦ τῶν κολιπῶν τῶν πατρικῶν. . . Θεοῦ ἦτοι
πράγμασιν, ἦτοι πονηραῖς δυνάμεσιν. Φείσεται δὲ
τοῦ ἑαυτοῦ δοῦλου ὁ Θεός, ὅτ' ἐν μὴ φείσεται τοῦ
ἰδίου Υἱοῦ, ὑπὲρ πάντων παραδόξων αὐτόν. τὸ γὰρ
φείσασθαι τοῦ Υἱοῦ, πάντων ἀπώλεια. Τὸ δὲ μὴ φεί-
σασθαι, πρὸς τῷ σωτηριᾷ πάντων γενέσθαι; καὶ
αὐτὸς ὁ Υἱὸς ἐκτός ἐσται πάσης βλάβης, ταύτην
δέχεσθαι οὐδ' ὀλως πεφυκώς.

Στ. η'. Ἀξιώπιστος ὁ Θεὸς μαρτυρῶν ἀγαθοῖς
ἔργοις καὶ γνώσει τῆς ἀληθείας, κατὰ τὸ, « Πιστὸς ὁ
λόγος, » οὐ γὰρ πιστεύουν, ἀλλ' ὡς πιστευόμενος·
καὶ πάλιν· « Ὁ Θεὸς πιστός, » καὶ, « Οὐκ ἐστὶν ἀδικία
ἐν αὐτῷ, » καὶ, « Πιστὸς ὁ Θεός, δι' οὗ ἐκλήθητε, »
ἡγοῦν ἡ μιστηρία πιστὴ διὰ τὸ βέβαιον. Αὕτη δὲ σο-
φοὺς ποιεῖ τοὺς στραφέντας καὶ γενομένους ὡς τὰ
παιδιά. Σοφίζει δὲ καὶ τὰ διὰ τοῦ Εὐαγγελίου ἀρτι-
γενῆ βρέφη, ἰσως δὲ καὶ τοὺς ἀπειροὺς ἀνθρωπίνης
σοφίας ἀγραμμάτους καὶ ἰδιώτας. Τὰ δικαίωματα δὲ
μηδὲν ἔχοντα σχολίων, εὐθεὶς δὲ τοὺς παραδεχομένους
ποιεῖ· οἵπερ λύπην οὐκ ἔχοντες, ἐν εὐφροσύνῃ γί-
νονται θεοί. Ὡς μὴ παθητικὸς δὲ ὁ θεὸς φόβος
ἀγνός· οὐ γὰρ ἐστὶ κατὰ τὸν ἐκβαλλόμενον ἀπὸ τῆς
θείας ἀγάπης, ὁ αὐτὸς ὢν, ἐν εὐλαβείᾳ καὶ σεβασμῷ,
ὃς καὶ ἀγνοὺς ἀπεργάζεται, καὶ πρόσκαιρος οὐκ
ἐστίν. Ἄ δὲ κρίνει Θεὸς κρίματα, διὰ τὴν ἀλήθειαν
λέγεται καθ' ἣν κρίνει. Λέγει καὶ Παῦλος· « Ὁβθα-
μεν γάρ, ὅτι τὸ κρίμα τοῦ Θεοῦ ἐστὶν κατὰ ἀλήθειαν
ἐπὶ τοὺς τὰ τοιαῦτα πράσσοντας. » Ἐστὶ δὲ καὶ
ψευδὴ καὶ ἀδίκαια κρίματα, πρὸς ἃ καὶ διέστειλεν·
ταῦτα δὲ τὰ θεία μετ' ἀλλήλων ἡρτημένα γνωρίζε-
ται· τῇ δὲ τῶν εἰρημένων ἡδονῇ, φησὶν, οὐδὲν ἐν
βίῳ τίμιον παραβάλλεται· τῇ γὰρ τῶν νοητῶν γλυ-
κύτητι τῶν αἰσθητῶν οὐδὲν ἀπεικάζεται. Ὡς αἰσθη-
σιν ψυχικὴν ὁ μεταστῆσας ἀπὸ τούτων εἰς ἐκεῖνα τὴν
ἐπιθυμίαν ὅλην λαμβάνει· ταῦτα γὰρ πᾶς ὁ τοῦ Θεοῦ

VENA. 6. Secundum gradationis legem, taberna-
culum Dei Ecclesia esse potest, posita in sole, id est
ubicunque et quandiu sol apparet; congruit enim
solaribus. . . . . ejus in fines orbis terræ pro-
perantia. Potest autem et quisque Dei gloriam
cipientium, tabernaculum ejus nominatus, in sole
justitiæ, id est Christo reponi. Talium enim taber-
naculorum fundamentum et basis est lux mundi. At-
qui lux vera et sol justitiæ Salvator dicitur (nec licet
huiusce lucis intellectum accepisse, sensibile lumen
ignorantem), qui particeps est lucis sensum super-
eminentis, sol est, ex hujus intellectu formam in-
duens spiritualis luminis, quemadmodum habitans
lumen verum in sensibili sole inveniet. Non enim
attendendum est quibusdam hæreticis dicentibus
B quod post resurrectionem e mortuis Salvator in
solari sphaera deposuerit quod gestavit corpus, ser-
vandam usque ad secundam præclaramque ipsius
manifestationem. In sole posuit tabernaculum
suum, et quæ sequuntur, altiore sensu accipies,
quia sol justitiæ de thalamo patriorum sinuum . . .
Dei sive rebus, sive perversis potestatibus. Parcet
autem servo suo Deus, quando non pepercerit pro-
prio Filio, pro omnibus tradens illum. Quid enim
fuisse Filio pepercerisse? Omnium exitium. Ei
autem non pepercerisse, salutis fuit omnibus. Ei ipse
Filius omnis detrimenti immunis erit, illud cum
non possit omnino ipsius natura pati.

C VENA. 8. Fide dignus est Deus testimonium per-
hibens bonis operibus et veritatis scientia, juxta
illud: « Fidelis sermo »; non enim credens, sed
quasi creditus; et rursus: « Fidelis Deus »; et et:
« Non est iniquitas in eo »; et: « Fidelis Deus,
per quem vocati estis ». Ergo testimonium fidele,
quoniam firmum. Illud sapienter efficit qui con-
versi et sicut parvuli facti sunt. Sapientia quoque
donat per Evangelium recens natos infantes, nec-
non humanæ sapientiæ imperitos, illitteratos et
ingenio crassos. Justitiæ autem nihil obliquum ha-
bentes, rectos faciunt qui accipiunt eas; qui qui-
dem nihil mœroris experti, in lætitia sunt divina.
Haud quidquam patitur, ideoque purus Dei ti-
mor; non est enim apud hominem a divina di-
lectione rejectum, idem ipse, in pietate et venera-
tione, qui et sanctos efficit, nec temporarius est.
Quæ autem judicat Deus judicia, cum veritate judi-
cat. Dicit et Paulus: « Scimus enim quoniam Dei
judicium est secundum veritatem in eos qui talia
agunt ». Sunt autem et mendacia et injusta judicia,
quorum et discrimen fecit; divina autem ipvicem
coherencia deprehenduntur; eorumque voluptati,
ait, nihil in vita pretiosum æquiparatur; nam spi-
ritualium dulcedini sensibilem nihil assimilandum
est. Quorum sensum animale convertens ab istis
in hæc cupiditatem omnem accipit; hæc enim

81 I Tim. i, 15; iii, 1. 82 II Cor. i, 18 sqq. 83 Psal. xci, 16. 84 I Cor. i, 9. 85 Rom. ii, 2.

omnis Dei servus custodit, multam habiturus remunerationem, quam non e sensibilibus consequitur.

VERS. 13. Magnam autem culpam astrologiam vocat. Nisi enim ab oculis meis mundarer, hæc omnia quæ permanerent delicta turpem agendi rationem inducerent, magnique reus peccati fierem.

VERS. 15. « Et erunt ad voluntatem eloquia oris mei. » Hæc enim cum mihi a te evenierint, tunc ad voluntatem erunt verba oris mei, quæ protuli deprecans te, hymnos tibi canens, gratias agens tibi. Ad voluntatem sunt eloquia, quæ laude digna sunt. « Et meditatio cordis mei in conspectu tuo, » . . . eloquiis et cogitationibus, cum sit extra omnem vituperationem, ubique in conspectu tuo versatur. Quod autem meditatio reprehensione careat, haud aliunde oritur nisi abs te qui me ab occultis meis mundasti. « Domine, adjutor meus et redemptor meus. » Te mihi auxiliante, Domine, nulli cedo eorum qui adversum me spiritaliter præliant. Quod si propria accidit incuria ut adversariis cedam, tu me ab opprimentibus redimas, adjutor simul et redemptor mihi factus.

PSALMUS XIX.

VERS. 5. Tribuit Deus secundum cor precantis, cum talia rogantur quæ et Deum dare decet, et accipienti prosunt. De talibus enim recte facta petitio obsequentem inveniet Deum. « Et omne consilium tuum confirmet; » consilium, rectam scilicet voluntatem confirmet. Impletur autem voluntas, quando non excidit proposito, sed obvia habet quæ jam antea constituerat.

VERS. 6. « Lætabimur in salutari tuo. » Hoc est de quo dictum est: « Ecce natus est nobis hodie Salvator qui est Christus Dominus ». « Salutem indicat qua salvabitur is quem exaudiet Deus in die tribulationis, de qua salute exsultatio erit. « Et in nomine Domini Dei nostri magnificabimur. » Cæteris de mundi rebus magnificantibus, nos in nomine Domini Dei nostri magnificabimur. In iis quæ vere bona sunt progressum indicat vox illa, « Magnificamur; » haud enim ait, Magni sumus; hæc enim ratione procedens etiam Isaac major fiebat, donec valde magnus fieret. Magnificatur vero aliquis in nomine Domini, si veri perfectique servi fungitur officiis.

VERS. 7. « Impleat Dominus omnes petitiones tuas. » Laus magna est illi, de quo dicitur omnes petitiones ejus a Domino esse implendas, ipsumque nihil expostulare quin concedat Deus. Petitionum vero impletio est, cum eveniunt ac prospere cedunt quæcumque exoptavimus. « Nunc cognovi quoniam saluum fecit Dominus christum suum. » Christus vocabulum nunc sacerdotem, nunc regem, nunc vero secundum carnem Dei Verbi incarnationem significat. Hic autem David, juxta nonnullos, vel

A δούλος φυλάττει, πολλὴν ἔξωθεν τὴν ἀνταπόδοσιν, ὅπερ οὐκ ἔστιν ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν.

Στ. ιγ'. Μεγάλῃν δὲ ἁμαρτίαν τὴν ἀποτελεσματικὴν φησιν. Εἰ γὰρ μὴ ἀπὸ τῶν κρυφίων μου καθαρισθεῖην, ἐπιμένοντα ταῦτα τὰ παραπτώματα, εἰς πᾶξιν φαύλῃν μεταφέρει, καὶ γίνομαι ὑπεύθυνος ἁμαρτία μεγάλῃ.

Στ. ιε'. « Καὶ ἔσονται εἰς εὐδοκίαν τὰ λόγια τοῦ στόματός μου. » Ὅτ' ἂν ταῦτά μοι ὑπαρχθῇ παρὰ σοῦ, τότε εἰς εὐδοκίαν ἔστιν τὰ λόγια τοῦ στόματός μου, ἃ προήνεγκα εὐχόμενός σοι, ὑμῶν σε, εὐχαριστῶν σοι. Εἰς εὐδοκίαν δ' ἔστιν τὰ λόγια, τὰ ἀποδοχῆς ἔξια. « Καὶ ἡ μελέτη τῆς καρδίας μου ἐνώπιόν σου, » . . . λογισμοῖς καὶ νοήσεσιν, ἐκτὸς οὐσα παντὸς μώμου, ἐνώπιόν σου τυγχάνει διαπαντός. Τὸ μέντοι τῆς μελέτης ἁμεμπτον οὐκ ἄλλοθεν ἢ ἐκ σοῦ ὀπηρεται, καθαρίσαντός με ἀπὸ τῶν κρυφίων μου. « Κύριε, βοήθε μου καὶ λυτρώτα μου. » Σοῦ βοηθοῦντος, ὡ Δέσποτα, οὐδενὶ ὑποπίπτω τῶν πνευματικῶς προσπολεμούντων. Εἰ δὲ καὶ παρ' ἐμὴν ἀπροσεξίαν ἀλῶναι τοῖς ἐναντίοις συμβῇ, σὺ με ἐκ τῶν κρατησάντων λύτρωσαι, ἅμα βοηθὸς καὶ λυτρωτὴς μου εὐρισκόμενος.

Στ. ε'. Δίδωσι Θεὸς κατὰ τὴν καρδίαν τοῦ εὐχομένου, ὅτ' ἂν τοιαῦτα αἰτῇται, ἃ καὶ Θεῷ πρέπει δίδεσθαι, καὶ τῷ λαμβάνοντι συμφέρει. Ἡ γὰρ περὶ τούτων αἰτησις ὁρθῶς γινομένη ἔξει τὸν Θεὸν παρέχοντα. « Καὶ πᾶσαν τὴν βουλὴν σου πληρώσαι. » C βουλὴν, τούτέστιν τὴν βούλησιν ὁρθῶς γινομένην πληρῶσαι. Πληροῦται δὲ βούλησις, ὅτ' ἂν μὴ διαμάρτη ἐν ταῖς σκέψεσιν, ἀλλ' ἐκεῖνα ἀπαντήσῃ περὶ ὧν προσβουλεύσαιο.

Στ. ς'. « Ἀγαλλιασόμεθα ἐν τῷ σωτηρίῳ σου. » Ἔστι δὲ τοῦτο περὶ οὗ εἰρηται· « Ἰδοὺ ἐτέχθη ἡμῶν σήμερον Σωτήρ, ὃς ἔστιν Χριστὸς Κύριος. » Λέγεται σωτήριον λέγειν τὴν σωτηρίαν ἣν σώζεται ὃ ἐπακούει Θεὸς ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως, ἐφ' ἣ σωτηρία ἀγαλλιασις ἔσται. « Καὶ ἐν ὀνόματι Κυρίου Θεοῦ ἡμῶν μεγαλυνθσόμεθα. » Ἄλλων ἐπὶ κοσμικοῖς πράγμασι μεγαλυνόμενων, ἡμεῖς ἐν ὀνόματι Κυρίου Θεοῦ ἡμῶν μεγαλυνθσόμεθα. Σημαίνει δὲ τὴν ἐν τῷ θνωτῶ ἀγαθῷ προκοπὴν τὴν, « Μεγαλυνόμεθα. » Οὐ γὰρ εἶπεν, Μεγάλοι ἐσμέν· ταύτῃ τοι καὶ ὁ Ἰσαὰκ προβαίνων μείζων ἐγένετο, ἕως μέγας ἐγένετο σφόδρα. Μεγαλύνεται δὲ τις ἐν ὀνόματι Κυρίου, τὰ γνησίου καὶ τελείου δούλου ἐπιτελῶν.

Στ. ζ'. « Πληρώσαι Κύριος πάντα τὰ αἰτήματά σου. » Ἐγκώμιον μέγα τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος, τὸ πληρωθῆσθαι ὑπὸ Κυρίου πάντα τὰ αἰτήματα αὐτοῦ, οὐδὲν αἰτουμένου ὧν μὴ παρέχει ὁ Θεός. Πληρωσις δὲ αἰτήσεων τὸ ἐκθέσθαι καὶ εἰς ὑπαρξίν ἔλθειν ἐκεῖνα ὑπὲρ ὧν τις ἤξιώσεν. « Νῦν ἔργων, ὅτι ἔσωσεν Κύριος τὸν χριστὸν αὐτοῦ. » Τῆς χριστοῦ φωνῆς ὅτε μὲν ἐπὶ τοῦ ἱερέως, ὅτε δὲ ἐπὶ τοῦ βασιλέως, ὅτε δὲ ἐπὶ τῆς κατὰ σάρκα τοῦ Θεοῦ Λόγου οἰκονομίας. Ὁ μὲν τις φῆσει ἐπὶ τοῦ Δαυὶδ, ὁ δὲ ἐπὶ Ἐζεκιίου, περὶ οὗ καὶ

τὴν ὑπόθεσιν εἰληφεν τοῦ ψαλμοῦ· ὁ δὲ καὶ εἰς τὴν οἰκονομίαν ἀνθρωπίνως εἰρημένον. — Τάχα δὲ καὶ τῶν πιστευόντων ἀπάντων συμπληρούντων τὸ σῶμα Χριστοῦ, κατὰ τὸ, « Οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς ἐν σῶμα, πολλὰ δὲ μέλη, » σώζεσθαι λέγεται ὁ Χριστὸς, ὅτ' ἂν οἱ γενόμενοι αὐτοῦ σῶμα καὶ μέλη σωτηρίαν ἔχωσιν. Εὖ δὲ καὶ τὸ εἰπεῖν· « Νῦν ἔγνω· » νῦν γάρ, τοῦτ' ἔστιν ἐν τῇ παρόντι αἰῶνι, γινώσκωμεν τὸν Χριστὸν σωζόμενον, τῷ ἀπεντεῦθεν ἀρραβῶνα σωτηρίας δέχεσθαι, « Ἐπακούεται αὐτοῦ ἐξ οὐρανοῦ ἁγίου αὐτοῦ· ἐν δυναστείαις ἡ σωτηρία τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ. » Ἐπακούει τοῦ Χριστοῦ κατὰ πᾶσαν ἀπόδοσιν προσηρμένην. Τὰ δεξιὰ δὲ τοῦ Θεοῦ, τοῦτ' ἔστιν ὁ Λόγος αὐτοῦ, σωτηρίαν ποιεῖ· οὐχ ὡς ἔτυχεν, ἀλλ' « ἐν δυναστείαις, » οἷα στρατηγὸς ἡ βασιλεὺς ἀριστος.

Στ. η'. Ἰππους μὲν νοῶν τὰ σκιρτητικὰ τῶν παθῶν, οἷς ἐπιβαίνουσιν αἱ ἀντικειμέναι δυνάμεις· ἄρματα δὲ τὴν σύμπνοιαν τῶν ὁρμητικῶν παθῶν, ἐν οἷς παρασκευάζονται καθ' ἡμῶν· ἀλλ' εἰ καὶ οὗτοι ἐν τούτοις, ἀλλ' ἡμῶν ἀμυντήριον ἀκαταμάχτην ἡ τοῦ Θεοῦ προστορία.

PSALMUS XX.

Στ. β', γ'. Ὁ κατασταθεὶς βασιλεὺς ἐπὶ Σιών ὄρος, κυρίως καὶ ἀληθῶς βασιλεὺς ἔστιν, εὐφραίνόμενος θεῖαν εὐφροσύνην ἀπὸ τῆς παρουσίας αὐτῷ δυνάμεως Θεοῦ. Πᾶς δὲ ὁ ψαλμὸς ἐρμηνευθεὶς περὶ Χριστοῦ βασιλέως καὶ τοῦ συμβασιλεύοντος αὐτῷ, ἵνα μὴ ἐφ' ἐκάστης λέξεως τοῦτο σημαίνειν ἀναγκαζώμεθα. — « Καὶ ἐπὶ τῇ σωτηρίᾳ σου ἀγαλλιάσεται σφόδρα· τὴν ἐπιθυμίαν τῆς καρδίας αὐτοῦ ἔδωκας αὐτῷ, καὶ τὴν θέλησιν τῶν χειλέων αὐτοῦ οὐκ ἐστέρησας αὐτόν. » Ὁ ἐπιθυμίαν σαρκὸς μὴ τελῶν, τῷ πνεύματι περιπατεῖ· οὕτως ἀνακραθεὶς τῷ πνεύματι, ἐπιθυμίαν καρδίας λαμβάνει ἀπὸ Θεοῦ· οὐ γὰρ τῶν τῆς σαρκὸς ὁρεκτῶν ἀπασχημένος, ἀ ὁρέγεται ἡ καρδία αὐτοῦ, τοῦτ' ἔστιν ὁ νοῦς, λαμβάνει παρὰ Θεοῦ, ἐμπιπλῶντος ἐν ἀγαθοῖς τὴν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ· ἀλλὰ καὶ τυχόν εἰς ὧν δεῖται, οὐκ ἐστέρηθη ὑπὸ Κυρίου τῆς δεήσεως τῶν χειλέων αὐτοῦ.

Στ. δ, ε'. Ὁ Χριστὸς ἑλαῖον παρὰ τοῦ Ὑψίστου λαθὼν, τῷ χειρίσθαι ἑλαίῳ ἀγαλλιάσεως, ἀπαράδατον ἔχει τὴν ἐκ τῆς χρίσεως ἱερωσύνην κατὰ τὴν τάξιν Μελχisedec· οὐ γὰρ πρόσκαιρος ἔσται, μὴ σκευόμενος.

Στ. ιβ'. Λέγοις δ' ἂν, ὅτι ἔκλιναν εἰς αὐτὸν κακὰ ἡ ἄθεα δόγματα περὶ τοῦ Θεοῦ· ἡ τὴν αἰτίαν τῆς κακίας προσῆψαν αὐτῷ· ἐξέκλιναν δὲ εἰς τὸν Σωτῆρα κακὰ οἱ τε προδότες καὶ ἔχθροί αὐτοῦ. Ἰσημιωτέον δὲ, ὅτι κατ' ἐγκλισιν ἐπιτελεῖται τὰ κακὰ, καὶ οὐ κατ' εὐθύτητα· ἀλλὰ δυνατοὶ ἐπιχειροῦσι διαστραφέντες οἱ φαῦλοι. Τῷ γὰρ οὐχ ὑπομένοντι βλάβην ἐπιβουλεύουσιν. Καὶ ἄλλως τε πᾶς κακὸς ἔχει τὴν κακίαν ἀδέβαιον τε καὶ ἄστατον. Οὗς δὲ Θεὸς ἀποστρέφεται, τίθησι νῶτον, δυναμένους πρόσωπον εἶναι· καὶ τοὺς μὴ καθαρὰν δὲ καρδίαν ἔχοντας, καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ διὰ τοῦτο μὴ δυναμένους ἰδεῖν, τί-

A Ezechiam, secundum alios, cui ascribitur hic psalmus; quidam illum quoque humane ad incarnationem referunt. — Ceterum omnibus credentibus impletur Christi corpus, juxta illud: « Sic et Christus unum corpus, multa autem membra »¹². « Salvus fieri dicitur Christus, cum illi, quibus ipsius corpus et membra constant, accipiunt salutem. Recte autem dicitur: « Nunc cognovi; » nunc enim, id est in presenti tempore, Christum cognovimus salvatum, exinde arrhabone salutis accepto. « Exaudiet illum de caelo sancto suo; in potentatibus salus dextræ ejus. » Exaudit Christum, hæc omnia quæ antea diximus consecutum. Dextra autem Dei, scilicet Verbum ejus, salutem facit; nec quolibet modo, sed « in potentatibus, » ut ducem vel præstantissimum regem decet.

VERS. 8. Equi sunt cupiditatum stimuli quibus invehuntur adversariæ potestates; currus vero vehementium conspersionem cupiditatum designant, quibus nos adoriuntur; quod si illi hæc pro se habent, nobis autem inexpugnabile propugnaculum est Dei invocatio.

VERS. 2, 3. Qui constitutus rex super Sion montem, peculiariter ac vere rex est, divina exsultatione exsultans, propter presentem sibi Dei virtutem. Omnis autem psalmus accipi potest de Christo rege et de regnante cum eo, ne singulis versiculis illud indicare cogamur. — « Et super salute tuam exsultabit vehementer. Desiderium cordis ejus tribuisti ei, et voluntate labiorum ejus non fraudasti eum. » Qui carnis desiderium non exsequitur, spiritu ambulat. Hic igitur spiritu temperatus, a Deo cordis desiderium accipit; non enim a carnis incitamentis impeditus, hæc quibus incitatur cor ejus, scilicet animus, accipit a Deo, qui in bonis desiderium ejus implet; atque hæc quibus sibi opus est si quis consequitur, non voluntate labiorum suorum fraudatur a Domino.

VERS. 4, 5. Christus oleum ab Altissimo accipiens, cum ungitur exsultationis oleo, intemperandum habet Christi sacerdotium, secundum ordinem Melchisedec; non enim temporarius est vel labefactandus.

VERS. 12. Dicitur quod declinaverunt in illum mala, imple scilicet de Deo dogmata. Causam malitiæ suæ imputaverunt illi; inclinaverunt autem in Salvatorem mala traditores et inimici ejus. Observandum est quod secundum inclinationem, non autem secundum rectitudinem perficiuntur mala; sed in potentes devii itineribus imbecilles grassantur. Nihil enim damni suspicantem adoriuntur. Prætereaque omnis malus incertam et male firmam habet malitiam suam. Quos autem evertit Deus, ponit dorsum, cum vultus fieri possent; et qui non cor purum habent, ideoque vultum ejus videre nequeunt,

¹² Ephes. v, 50.

quasi dorsum constituit ad meditando quæ post ipsum sunt, scilicet opera, ut creationis spectaculo ad eum reducantur. Reliqua enim Dei sensibilibus creaturis ejus aliora sunt.

VERS. 14. « Exaltare in virtute tua. » Postquam infirmitati nostræ indulgens infirmum aliquid acceperis, quod validius est hominibus; crucifixus ex infirmitate, « exaltare in virtute tua. » — « Cantabimus et psallemus virtutes tuas. » Cantare de speculatione accipiendum, et psallere de conatibus ad virtutem. Contemplantes igitur virtutum cogitationem et secundum illas agentes, « cantabimus et psallemus virtutes tuas, » quas extulisti ut triumphans Rex adversus diabolum et adversarias potestates. Illud quoque sic intelligi potest: Gratas laudes concinemus tibi de morte triumphanti.

PSALMUS XXI.

VERS. 1. Susceptio matutina recte dicitur, cum sol justitiæ exsurgat, dieique principium præparet; vera enim lux oritur, quæ ignorantia et erroris finem faciens, spiritalem auroram illuminat. Ipsa autem incipiens ad perfecti luminis terminum perveniet; per quod lumen omnia alia spiritalia et spiritaliter perfecta sunt, quia est ipse finis. Illius causa cætera omnia, ipsum vero nullius causa: quod et supremum exoptatum vocant, quia nihil hoc altius est, et summum concupiscenti bonum est. Titulus igitur hujusce psalmi, « In finem, » canitur suspensionis matutinæ David, id est secundum carnem de semine ejus nascituro. Atque illud animadvertendum est, quod ab initio ad finem unam hic psalmus personam servat, nihilque de hac persona transfert; cumque verba hujus psalmi quasi a Christo habita Novum Testamentum acceperit, necesse est omnia de eadem Christi persona interpretari; explicabimus autem quibus usum est Novum Testamentum sicubi ad ea accesserimus.

VERS. 2. Animadvertendum est quod nominativo pro vocativo utitur casu. Nam cum posset dicere, Mi Deus, mi Deus, utquid? « Deus, Deus meus, » ait; hoc in pluribus locis facere solet Scriptura: quod autem vult dicere, hoc est: Tu, qui universus verusque Deus, Deus meus es, mihi adsis prælianti, multisque miseriis circumdato: « utquid enim me dereliquisti? » Interrogantis causam derelictionis vox; cum sibi conscius esset altæ puritatis (non cognoverat enim peccatum), sciebat se non ob peccatum derelictum fuisse, sed ob aliud quid, quod omnibus erat profuturum. Hoc igitur manifestum vult fieri, se non propter seipsum pati, sed propter illos qui cernunt eum. Cognoscentes enim quod propter ipsos derelictus est, hymnis eum ut Salvatorem celebrabant. Dicendum igitur « verba delictorum, » non verba de delictis habita; sicut enim verbum cæli dicimus, quo constat, et verbum solis, quo subsistit: sic et verbum delictorum dice-

Α θεται τὰ ὀπίσθια κατανοεῖν τὰ μετ' αὐτὸν, δηλονότι δημιουργήματα, διὰ τῆς κτίσεως εἰς αὐτὸν παρέχων ἀνάγεσθαι. Περιλοιπα γὰρ τοῦ Θεοῦ τὰ ἀνωτέρω τῶν αἰσθητῶν κτισμάτων αὐτοῦ ἐστίν.

Στ. ιδ'. « Ὑψώθητι ἐν τῇ δυνάμει σου. » Ἐπεὶ συγκαταβαίνων τῇ ἀσθενείᾳ ἡμῶν ἀσθενὲς τι ἀνελήφας, ἔπερ ἰσχυρότερον τῶν ἀνθρώπων ἐστίν· παυρωθεὶς ἐξ ἀσθενείας, « ὑψώθητι ἐν τῇ δυνάμει σου. » — « Ἄσσομεν καὶ ψαλοῦμεν τὰς δυναστείας. » Τὸ ᾄδειν ἐπὶ θεωρίας ληπτέον, τὸ δὲ ψάλλειν ἐπὶ τῷ κατὰ ἀρετὴν ἐνεργεῖν. Θεωροῦντες οὖν τὸ νοητὸν τῶν δυναστεῶν, καὶ πράττοντες κατ' αὐτὰς, « ἄσσομεν καὶ ψαλοῦμεν τὰς δυναστείας σου, » ἃς ἐδυναστεύσας οἷα τροπαιοῦχος βασιλεὺς κατὰ διαβόλου καὶ τῶν ἀντικειμένων θυγάμεων. Δύναται δηλοῦν καὶ τὸ, Κα-
B ριστηρίους ἀίνους ἀνακρουσόμεθά σοι δυναστεύσαντι κατὰ τοῦ θανάτου.

Στ. α'. Ἀντιλήψις ἐωθινὴ κατορθοῦται, τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης ἀνίσχοντος, καὶ ἀρχὴν ἡμέρας κατασκευάζοντος· ἡ γὰρ ἀνατολὴ τοῦ ἀληθινοῦ φωτός, τῇ νοκτὶ τῆς ἀγνοίας καὶ πλάνης τέλους ἐπιθείσα, ἐν πνευματικῇ ἀνέλαμψεν. Αὕτη δὲ ἀρχομένη ἐπὶ τέλος φωτισμοῦ τελείου καταντήσῃ δι' ὃν φωτισμὸν, πάντα τὰ ἄλλα πνευματικὰ καὶ πνευματικῶς ἐτελέσθη τῷ τέλει εἶναι. Οὐ χάριν τὰ ἄλλα πάντα, αὐτὸ δὲ οὐδενὸς ἕνεκα· ὃ καὶ ἔσχατον ὁρεκτὸν καλοῦσιν, τῷ μὴ εἶναι ἀνωτέρω τούτου, οὐ τις ὁρεχθεῖη, τῷ τούτου εἶναι τὸ τελειώτατον ἀγαθόν. Ἡ προγραφή οὖν τοῦ προκειμένου ψαλμοῦ, « Εἰς τέλος, » ἄδεται τῆς ἐωθινῆς ἀντιλήψεως τῷ Δαυὶδ, τουτέστιν τῷ ἐκ σπέρματος αὐτοῦ, τὸ κατὰ σάρκα, γεγεννημένῳ. Καὶ τοῦτο δὲ τηρητέον, ὅτι φυλάττει πρόσωπον ἐν λέγον ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ὁ ψαλμὸς, οὐδεμιᾶς μεταβολῆς εὐρισκομένης περὶ τὸ λέγον πρόσωπον. Καὶ ἐπεὶ ἡ Καινὴ Διαθήκη λέξει ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ ἔλαθεν ὡς ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ῥηθείσας, ἀνάγκη πάντα αὐτὸν ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ ἐρμηνεύσαι· δηλώσωμεν δὲ τὰς λέξεις αἷς ἡ Καινὴ Διαθήκη ἐχρήσατο, ἐπ' αὐτὰς φθάσαντες.

Στ. β'. Σημειωτέον δὲ, ὅτι ὀρθῇ πτώσει ἀντὶ κλητικῆς κέχρηται· ἀντὶ γὰρ τοῦ εἰπεῖν, Θεέ μου, Θεέ μου, ἵνα τί; « Ὁ Θεός, ὁ Θεός μου, » εἶπεν· ἔθος δὲ τῇ Γραφῇ ἐν πολλοῖς τοῦτο ποιεῖν. Ὁ οὖν βούλεται εἰπεῖν, τοῦτό ἐστιν· Ὁ καθόλου καὶ ἀληθινὸς Θεός, Θεός μου τυγχάνων, πρόσχος μοι πολεμουμένῳ, καὶ πολλοῖς ἐπιπόνους περितυχόντι· ἵνα τί γὰρ ἐγκατέλιπες με; » Πυνθανομένου δὲ τὴν αἰτίαν τῆς ἐγκαταλείψεως ἡ φωνὴ· ἐπεὶ γὰρ συνῆδει ἑαυτῷ ἀκραν καθαρότητα (οὐκ ἦδει γὰρ ἁμαρτίαν), ἠπίστατο μὴ ἐπὶ ἁμαρτίᾳ ἐγκαταλελειφθαι, ἀλλὰ δι' ἑτερόν τι τῷ παντὶ συμφέρον. Τοῦτ' οὖν βούλεται φανερόν γενέσθαι, οὐ δι' ἑαυτὸν πάσχοντα, ἀλλὰ διὰ τοὺς ὀρώντας αὐτόν. Γινόντες γὰρ, ὅτι δι' αὐτοὺς ἐγκαταλείφθη, ὑμνήσουσιν αὐτὸν ὡς Σωτῆρα. Λεκτέον τοίνυν, « λόγους παραπτωμάτων, » οὐ τὰς περὶ τῶν παραπτωμάτων προφοράς· ὡς γὰρ φαμεν τῶν λόγων οὐρανοῦ καθ' ὃν γέγονεν, καὶ λόγον ἡλίου δι' ὃν ὑπῆρχται· οὕτω καὶ λόγον παραπτωμάτων ἐροῦμεν, καὶ οὐκ αὐτὰ τὰ πα-

ραπτώματα ἀνέληφέναι τὸν Σωτῆρα εἰς τὸ αὐτοῦ σῶμα. Τούτους δὲ τοὺς τῶν παραπτωμάτων λόγους πρὸ τοῦ πάθους ἔφερεν αὐτοῦ τὸ σῶμα. Ἀναστὰς δὲ ἐκ νεκρῶν, ὅτι καὶ σεσῶσθαι λέγεται, μακρὰν ἀπὸ τῆς σωτηρίας αὐτοῦ τοὺς λόγους τῶν προειρημένων ἀμαρτημάτων ἔσχεν, ἀπεκδυσάμενος τὰς ἐνεργοῦσας τὰ παραπτώματα ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας, ὅτε ἐθριάμθευσεν αὐτὰς ἐν αὐτῷ παρρησιασάμενος ἐπὶ τῷ σταυρῷ.

Στ. γ'. «Ὁ Θεός μου, κεκράξομαι ἡμέρας πρὸς σέ, καὶ οὐκ εἰσακούσῃ καὶ νυκτὸς, καὶ οὐκ εἰς ἄνοιαν ἐμοί. » Οὐ μόνον ἐπιπόνων καὶ σκυθρωπῶν περιεστηκότων, ἀλλὰ νύξ ἀλληγορικῶς ἔστιν, βῶν πρὸς σέ, Θεέ μου, ὅπως μὴ πάθω τι, ἀλλὰ γὰρ καὶ φαιδρῶν καὶ λαμπρῶν ὄντων τῶν κατ' ἐμὲ, πάλιν κράζω, ὅπως μὴ βλαβερὸν τι ἐξ ἐπάρματος γένηται. Ταῦτα δὲ περὶ ἡμῶν ἐξομολογούμενος ὁ Σωτὴρ λέγει· Οὕτω δέ μου βῶντος οἶδα, ὅτι εἰσακούσῃ μεθ' ὑποστιγμῆς γὰρ ἀναγνώστεον· «Καὶ νυκτὸς διακεκράξομαι· » οὐκ ἀνοίας μου λογιζομένης, ὅτε τὰ περιεστηκότα ἔστιν σκυθρωπὰ, τῶν πολλῶν ἐν ταῖς περιστάσεσιν σκοτιζομένων ὥς καὶ αὐτὸ τί δεῖ κράζοντα πρὸς Θεὸν λέγειν, ἀγνοεῖν· ἐπίσταμαι γὰρ ἐγὼ τίνας ἔνεκα περὶ ἐμὲ νυκτερινὴ κατὰστασις ἔστιν.

Στ. ε'. Καὶ οἱ πατέρες δὲ ἐξ ὧν εἰμι τὸ κατὰ σάρκα, οὗτοι εἰσιν οἱ πατριάρχαι, ἐπὶ τοῖς ἡλπίσαν προσδοκῶντες τὴν ἐμὴν ἐπιλαμπρῆν· ἀλλὰ καὶ ἐλπίσαντες οὐκ ἀπέτυχον. Ἐρρύσθησαν γὰρ ἀπὸ θανάτου καὶ διαβόλου, ἐμοὶ λυτρώσαμένου καὶ ρυσαμένου αὐτούς. Πρὸς σέ γὰρ καὶ αὐτοὶ βοήσαντες, τὴν δι' ἐμοῦ καὶ ἐξ ἐμοῦ σωτηρίαν ἔσχον. Οὐ γὰρ κατησχύνθησαν ἐπὶ σὲ ἐλπίσαντες· ἀπέσχον γὰρ τὰ ἐλπίδος καὶ προσδοκίας. Ἰστώσαν δὲ οἱ ταῦτα λέγοντες, νομομαθεῖς εἶναι ἐπαγγελλόμενοι, ψευδοδοῦντες ἐπὶ τῆς Προνοίας. Τὰ γὰρ αὐτὰ λέγειεν ἂν τις Ἰσαΐου προφητοῦ, καὶ οἱ τινες ἄλλοι ὑπὲρ εὐσεβείας πεπόνθασιν. Ἡμεῖς γὰρ τὸ ρυθῆναι καὶ σωθῆναι ἐκ τῶν περιστοιχίων ἐπιπόνων, οὐ τὸ ἐκτὸς αὐτῶν γενέσθαι φαμέν, ἀλλὰ τὸ ἀνδρείως καὶ τλητικῶς αὐτὰ ἐνεγκεῖν, ὥστε μὴ βλαθῆναι τὴν διάνοιαν, ἐκκρουομένης τῆς ὀρθῆς προθέσεως ἐκ τῶν πόνων. Τοὺς γοῦν μάρτυρας τῆς ἀληθείας, μυρία ὅσα παθόντας, καὶ ἐναποθανόντας ταῖς βασάνοις, ἐρρύσθαι καὶ σεσῶσθαι ἐκ τῶν θλίψεων λέγομεν. Οἱ γὰρ ἐκτὸς τῶν θλιβερῶν δι' ἀρνήσεως γεγεννημένοι, οὐ μόνον οὐκ ἐρρύσθησαν καὶ ἐσώθησαν ἀπὸ τῶν πειρασμῶν, ἀλλὰ καὶ κατεπόθησαν ὑπ' αὐτῶν.

Στ. ς'. Τάχα γὰρ ὁ ἐκ σπέρματος συλληφθεὶς ἐν τῇ γαστρὶ, πληρωθέντος τοῦ καιροῦ τῆς ἀποτέξεως, ὑπ' αὐτῆς τῆς μήτρας ἐπὶ τὰ ἔξω βάλλεται. Μόνον δὲ τὸν Σωτῆρα ὁ Πατὴρ ἐκ τῆς γαστροῦ τῆς Παρθένου ἐξαπαῖ (26), οὐκ ἐξωθεν σπέρματος αὐτῇ καταβλήθεις, ἀλλ' ἐξ αὐτῆς τοῦ θεοῦ τόκου ἐξεπασιμένου. «Ὡ ἐλπίς μου ἀπὸ μαστῶν τῆς μητρός μου, ἐπὶ σὲ ἐπεβρίσθην ἐκ τῆς μήτρας. » Τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις τὸ ἐλπίζειν καὶ προσδοκᾶν τὰ μέλλοντα, μετὰ συμπλήρωσιν τοῦ λόγου ἐν ἡλικίαις γενομένοις ἐπέριχεται, μόνον δὲ τὸ ἐκ Μαρίας· βράχος ἀπὸ μαστῶν

mus, et non ipsa delicta accepi-se Salvatore in proprium corpus; hæc enim delictorum verba ante passionem tulit corpus ejus. Surgens autem a mortuis, quod et salvatum esse dicitur, procul a salute ejus verba predictorum delictorum habebat, exutis delictorum principiis et facultatibus, cum triumphans in seipso libere exposuit in cruce.

Vers. 3. «Deus meus, clamabo per diem ad te, et non exaudies; et nocte, et non ad insipientiam mihi. » Non solum ob molestias et miseras circumdantes me, quæ hic nocte allegorice significant; r, clamo ad te, Deus meus, ne quid patiar, sed etiam vigentibus et florentibus qui adversum me grassantur, rursus clamo, ne quid mali ex exaltatione eorum fiat. Hæc de nobis confessus Salvator dicit: Sic autem ego clamans me exaudiendum scio; cum punctatione enim legendum est, «Et nocte clamabo; » ne meam respicias insipientiam, cum sint omnia circum me obscura, plerisque caliginem obducentibus; adeo ut vel nesciam quid, ad Deum clamans, dicere debeam; scio enim ego quam ob causam nocturna sint circum me omnia.

Vers. 5. Et patres e quibus secundum carnem ortus sum, patriarchæ scilicet, in te speraverunt illuminationem meam exspectantes, nec spe sua frustrati sunt. Liberati sunt enim a morte et diabolo, et ego eos ipse liberavi ac redemi. Ad te enim et ipsi cum clamavissent, a me et propter me salutem consecuti sunt. Non enim confusi sunt in te sperantes; nam acceperunt quæ speraverant et exspectaverant. Sciant autem hæc dicentes, cum se legisperitos esse profitentur, se errare de Providentia. Hæc enim eadem de Isaia serrato dici possunt, et si qui alii propter sanctitatem passi sunt. Nos autem liberari et salvari ab æramnis circumdantibus nos, non extra illas fieri dicimus, sed eas viriliter et fortiter tolerare, ita ut nihil detrimenti patiat mens, deflectente recto proposito propter miseras. Etenim veritatis martyres, innumera mala perpassos, atque in suppliciis expirantes, liberari a tribulationibus salvosque fieri dicimus. Qui enim extra tribulationes per abjuramentum facti sunt, non modo non liberati sunt, neque a tribulationibus salvati, sed et iis victi cesserunt.

Vers. 10. Etenim de semine conceptus in utero, impleto partus tempore, ab ipso utero ad auras emittitur. Solum autem Salvatore Patre e Virginis utero extrahit, non foris ei immisso semine, sed divino partu inde educto. «Spes mea ab uberibus matris meæ; in te projectus sum ex utero. » Cæteris hominibus sperare et quæ futura sunt exspectare, post completionem verbi ætate crescentibus advenit, solus vero Mariæ infans ab uberibus matris suæ perfectionem sperat; Denique enim spem habet; nec unquam in malitia factus

est, cunctis hominibus post ignorantiam et perversitatem bonum amplectentibus, illudque isaias ostendens dixit: « Antequam cognoscat ille bonum aut malum, reprobatur malum ut eligat bonum ⁷². »

VERS. 11. « De ventre matris meae, Deus meus es tu. » Ante incarnationem suam, Jesus solam cum Patre consuetudinem habebat; erat enim ejus Pater Deus, et ipse Filius Dei. Ex quo autem caro factus ex utero processit, relationem habuit et cum Patre, et cum Deo. Ideo ait: Si et semper Pater meus es, sed et Deus meus esse incepisti ex matris utero.

VERS. 12. « Ne discesseris a me, quoniam tribulatio proxima est, quoniam non est qui adjuvet. » Cum tribulationi adest Deus, constantiam praestare valet ad tribulationem generose ferendam. Absente autem Deo, valida sunt circumstantia. Precatur igitur qui psalmum dicit, typus nobis hominibus factus, et docens nos in tentationibus, sic precatur, ne talia committat ob quae recedat Deus, ut Deo praesente eos qui tribulationem excitant debellare valeat. Si enim ab aliquo discesserit Deus, non erit qui illum adjuvet.

VERS. 13. Vituli esse videntur ad terrestria et corporalia incitantes perversae potestates; terrae enim cultura hoc animal exercetur. Quae autem vanis credunt erroribus, dolosis verbis et sophismatibus quasi cornibus insultantes, tauri sunt pingues, propter eruditionem et verborum elegantiam. Dicit quoque potest Judaeos secundum legem boves immolantes, ex illis quos apparabant vitulos nominatos, Dominum hostiliter circumdare; Pontius vero Pilatus, nonnullique alii in amplissimo dignitatis gradu, ideoque quasi cornigeri tauri, eum obsidere festinant. Quinetiam de corpore suo Ecclesia, abjectos videns homines, terramque hostiliter excolentes, circumdantes corpus suum, dicere potest Salvator: « Circumdederunt me vituli multi. » Duces hujus saeculi sapientiam professos, videns circumdantes ipsius corpus, dicet: « Tauri pingues obsederunt me. »

VERS. 14. Exposita autem istorum perversitatis feritate, semper ad opprimendum paratorum, ait: « Aperuerunt super me os suum, sicut leo rapiens et rugiens. » Os enim eorum apertum ad deceptos arripiendos, captivae sapientiae verbum est. Fortasse autem « sicut leo rapiens et rugiens, » ad diabolum spectat; a quo leone eripuit bonus Pastor duo crura, infirmamque auriculam devorante; per auditum, aurem hominis animae, et per crura viam ejus intelliges.

VERS. 15. « Sicut aqua effusus sum, et dispersa sunt omnia ossa mea » Cum Christi corpus cre-

Α της μητρός ἐλπίζει τελειότητα· Θεὸν γὰρ ἔχει τὴν ἐλπίδα· οὐδέποτε γὰρ ἐν κακίᾳ γεγέννηται, πάντων ἀνθρώπων μετὰ ἀγνοίαν καὶ πονηρίαν τὸ ἀγαθὸν ἀσπαζομένων. Καὶ τοῦτο ὑποδὶλὼν Ἰσαίας ἐλέγεν· « Πρὶν ἢ γινῶναι αὐτὸν ἀγαθὸν ἢ κακὸν, ἀπειθεὶ πονηρίᾳ τοῦ ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν. »

Στ. ια'. « Ἀπὸ γαστρὸς μητρός μου, Θεὸς μου εἰ σύ. » Πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως ὁ Ἰησοῦς μόνῃ τὴν πρὸς Πατέρα ἔφερεν οἰκειότητα· τὴν γὰρ αὐτοῦ Πατὴρ ὁ Θεός, καὶ αὐτὸς Υἱὸς Θεοῦ. Ἀφ' οὗ δὲ σὰρξ γενόμενος ἐκ κοιλίας προήλθεν, σχέσιν ἔσχεν τὴν πρὸς τὸν Πατέρα, τὴν πρὸς Θεόν. Διό φησιν· Εἰ καὶ αἱ Πατὴρ μου τυγχάνεις, ἀλλὰ καὶ Θεὸς μου εἶναι ἤρξω ἐκ κοιλίας μητρός.

Στ. ιβ'. « Μὴ ἀποστής ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι θλίψις ἐγγύς, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθός. » Παρούσης θλίψεως συνὼν ὁ Θεός· οὗός τέ ἐστιν καρτερίαν παρασχεῖν ὡς γενναίᾳ ζειν τὸν θλιδόμενον· ἀπόντος δὲ Θεοῦ ἰσχυρὰ τὰ περιεστηκότα. Εὐχεται οὖν ὁ τὸν ψαλμὸν λέγων, τύπος ἡμῖν τοῖς ἀνθρώποις γινόμενος, καὶ διδάσκων ἡμᾶς ἐν πειρασμοῖς, οὕτω προσεύχεται, μὴ τοιαῦτα αὐτῷ πραχθῆναι ἐφ' οἷς ἂν χωρὶ Θεοῦ, ἵνα παρόντος Θεοῦ καταπαλαίση τοὺς ἐγείροντας τὴν θλίψιν· εἰ γὰρ ἀποσταίῃ τινὸς ὁ Θεός, οὐχ ὑπάρξει ἐκείνῳ βοηθός.

Στ. ιγ'. Μόσχοι δ' ἂν εἴεν καὶ αἱ περὶ τὰ γῆϊνα καὶ σωματικὰ ἐνεργεῖν πονηρὰ δυνάμεις· γεωπόνον γὰρ τοῦτο τὸ ζῶον. Αἱ δὲ ψευδοδοξίας προϊστάμεναι, δι' ἀπατηλῶν λόγων καὶ σοφισμάτων κερατίζουσαι, ταῦροι τυγχάνουσιν πίνοντες ὄντες, διὰ τὸ διήθεν πολυμαθὲς καὶ κεκομφευσμένον τῆς φράσεως. Δυνατὸν δὲ καὶ τοὺς Ἰουδαίους κατὰ νόμον βοθυτοῦντας, ἐξ ὧν ἐπιτηδεύουσιν μόσχους ὀνομασμένους, περικυκλοῦν ἐχθρικῶς τὸν Κύριον· Πόντιος δὲ Πιλάτος, καὶ εἰ τινες ἄλλοι ἐν ὑπεροχῇ, ταῦροι κερατισταὶ ὑπάρχοντες, περιέχειν σπουδάζουσιν αὐτόν. Λέγει δ' ἂν ταῦτα ὁ Σωτὴρ καὶ περὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ, τῆς Ἐκκλησίας, ἰδὼν ἀνθρώπους χαμαιπετεῖς καὶ γῆν ἐργαζομένους πολεμικῶς, περικυκλοῦντας αὐτοῦ τὸ σῶμα· τὸ, « Ἐκύκλωσάν με μόσχοι πολλοί. » Τοὺς δὲ ἄρχοντας τοῦτου τοῦ αἰῶνος σοφίαν ἐπαγγελλομένων ἐωρακῶς περιθέοντας αὐτοῦ τὸ σῶμα ἐρεῖ· « Ταῦροι πίνοντες περιέσχον με. »

Στ. ιδ'. Παριστάς δὲ αὐτῶν τὸ ἐξηγριωμένον τῆς πονηρίας καὶ τὸ ἐτοιμον εἰς τὸ θλίψαι, φησὶν· « Ἦνοιξαν ἐπ' ἐμὲ τὸ στόμα αὐτῶν, ὡς λέων ἀρπάζων καὶ ὠρυόμενος. » Στόμα γὰρ ἠνεωγμένον αὐτῶν εἰς τὸ ἀρπάσαι τοὺς ἀπατωμένους, ὁ σοφιστικὸς εἰς λόγος. Τάχα δὲ ὡς λέων ὁ ἀρπάζων καὶ ὠρυόμενος, ἀναφέρεται ἐπὶ τὸν διάβολον. Ἀφ' οὗ λέοντος ἐξέσπασεν ὁ Ποιμὴν ὁ καλὸς δύο σκέλη, καὶ λῶδὸν ὡς τοῦ καταιπνόντος διὰ μὲν παρακοῆς, τὸ οὗς τοῦ ἀνθρώπου τῆς ψυχῆς, διὰ δὲ τῶν σκελῶν, τὴν πορείαν αὐτοῦ.

Στ. ιε'. « Ὡσεὶ ὕδωρ ἐξεχύθη καὶ διεσκορπίσθη πάντα τὰ ὀστέα μου. » Ἐπεὶ σῶμα Χριστοῦ οἱ πεπι-

⁷² Isa. vii, 15, 16.

στευκότες εἶσιν, τὰ τῶν πεπιστευκότων πάθη εἰς ἑαυτὸν ἀναλαβὴν πεπονθέναι λέγει ταῦτα, ἃ συμβέβηκεν τοῖς συμπληροῦσιν αὐτοῦ τὸ σῶμα. Ἐπεὶ οὖν σκορπισμὸν ὑπέμειναν τὰ πρόβατα παταχθέντος τοῦ Ποιμένος, φησὶν· «Ὁσεὶ ὕδωρ ἐξεχύθη»· τὸ γὰρ ἐκ κενωθὲν ὕδωρ σκορπίζεται. Ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ἀποστόλων φησὶ τὸ, «Διεσκορπίσθη πάντα τὰ ὀστά μου». Αὐτοὶ γὰρ ὅσα αὐτοῦ τυγχάνουσιν διὰ τὸ εὐ-
 τονον, καὶ διακρατεῖν πᾶν τὸ σῶμα. «Ἐγενήθη ἡ καρδία μου ὥστε κηρὸς τηκόμενος ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου»· ἐξηράνθη ὡς ὁστράκον ἡ ἰσχὺς μου. Τάχα γίνεται τινοῦ ἡ καρδία τηκόμενη οἷα κηρὸς ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας, ὅτ' ἂν ἴδῃ τοὺς ὠδινηθέντας καὶ γεννηθέντας ὑπ' αὐτοῦ συμφορὰν ὑπομένοντας. Ἐπεὶ τοίνυν καὶ τὰ προειρημένα περὶ τοὺς μαθητὰς Ἰησοῦ γέγονεν, ἡ καρδία αὐτοῦ διακειμένη πρὸς αὐτοὺς ἀγαπητικῶς πυρουμενὴ, κηροῦ πάθος ἀνεδέξατο ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας συμπαθούσης οἷς ἔτεκεν. Ἀλλὰ καὶ τὸ γλυκὺ τῆς καρδίας, ὅτε κηρὸς ὑπῆρχεν, ἐτάχῃ· ὅτε τροφὴ γέγονεν, καὶ εἰς γαστέρα ἐχώρησεν· τὰς γὰρ νοήσεις τῆς καρδίας ὡς κηρὸν τραφέντας εἰς κοιλίαν κατέβαλον τηκόμενον καὶ λεπυνόμενον διὰ τῆς συνεχοῦς μελέτης, ἐπὶ τῇ εἰς τὴν σύστασιν τοῦ τραφέντος ἀναδοθῆναι. Ἀλλὰ καὶ ἰσχύς εἰς τὴν κάμινον τοῦ βίου εἰσαχθεῖσα, ὁστράκῳ παραπλησίως ἐξηράνθη· μετὰ πείραν γὰρ θλιβερῶν ὡς ἐκ καμίνου τὴν ἐξαφθεῖς, ξηρασίαν ὁστράκου ἀναδέχεται, οὐκέτι ὑγραίνόμενος οἷα πηλὸς ὑπὸ τῆς ὑγρότητος τοῦ πηλοῦ καὶ τοῦ ἔρυστοῦ τῶν ἡδονῶν.

Στ. ις'. «Καὶ ἡ γλῶσσά μου κεκόλληται τῇ λάρυγγί μου.» Τῶν ἀκρατῶν διεσκορπισμένων, οὐκέτι παρόντων εἰς οὗς ἡ γλῶττα ἐνήργει διδάσκουσα καὶ διαλεγομένη, ἀνεργήτος εἴη τῇ λάρυγγι κεκολλημένη ἢ γὰρ προ...

Στ. ιζ'. Τὸ οὖν ὁρῶσαι τὴν τῶν ἡλων σημαίνει διὰ-
 τρησιν. Ἐξαριθμεῖται δὲ σώματος ὅσα ἡνίκα ἐγυμνώθη τῶν συμπεπαρμένων ὀστέων· ὅσα μὲν οὖν αὐτοῦ οἱ ἀπόστολοι· σάρκες δὲ οἱ ἐπιπολαύτερον καὶ σωματικώτερον πιστεύσαντες. Ὅταν οὖν ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἔσται τὸ σῶμα, τὰ μὲν ὅσα διακρατεῖ τὰς σάρκας. Αἱ δὲ σάρκες περὶ τὰ ὅσα τυγχάνουσιν καλύπτουσαι αὐτά.

Στ. ιη', ιθ'. Ὅταν οὖν φόβος ἐκταράξῃ, φευγόντων τῶν ἐπιπολαίων πιστῶν, καταλείπονται οἱ στερεοὶ καὶ εὐτονιοὶ ζηλωταί, καὶ γυμνωθέντες τοῦ πλήθους ἐξαριθμοῦνται βραδίως. Πρὸς τῇ ἱστορίᾳ νοήσεις ἱματισμὸν Ἰησοῦ τὰς προχείρους τῶν Γραφῶν λέξεις· ἕκαστος γὰρ αὐτῶν τὰς μὲν δέχεται τῶν Γραφῶν, τὰς δὲ οὐ. Καὶ τούτου οὐ χιτῶνος Ἰησοῦ ἀσχίστου τυγχάνοντος, διὰ τὸ εἶναι ἀρραφον· οὐ γὰρ βεβιασμένην ἔκρινεν, ἀλλὰ συμφυὴ ἔχει· ἔστιν δὲ καὶ ἄνωθεν διὰ τὸ θεόπνευστος εἶναι· ὁρατὸς δὲ ὁ δλου, διὰ πάσης γὰρ δυνάμεως ἡ Γραφή ἄνωθεν ἔστιν. Ἡ δὲ Ἐκκλησία οὐ μερίζεται τὰ ἱμάτια, οὐδὲ κλῆρον βάλλει ἐπ' αὐτοῖς. Ὅλα γὰρ ἔχει καὶ ἐνδεδυται παραστῆσα ἐκ δεξιῶν Ἰησοῦ οἷα βασιλεὺς ἐν ἱματισμῷ διαχρύσω περιβεβλημένη, πεποικιλμένη. Ὑπερναβῆσα

dentes sunt, credentium passionibus in semetipso susceptis, se hæc passum fuisse dicit, quæ iis acciderunt, quibus Christi corpus constituitur. Postquam igitur dispersionem passæ sunt oves percusso Pastore, dicit : « Quasi aqua effusæ sunt ; » effusa enim aqua dispergitur. Sed et de apostolis dicit : « Dispersa sunt omnia ossa mea. » Hi enim ejus ossa sunt, prout solidi corpusque totum dirigentes. « Factum est cor meum tanquam cera liquescens in medio ventris mei. Aruit tanquam testa virtus mea. » Fortasse sit cujusdam cor liquescens sicut cera in medio ventris, cum videt quos peperit genuitque adversa serentes. Postquam igitur Jesu discipulis evenerunt quæ modo retulimus, cor ejus, quod erat in eos amore accensum, ceræ vicem accepit in medio ventris, quos genuit commiserati. Sed et dulcedo cordis, veluti qua cera est, liquescit, cum cibis sit atque in ventrem descendit; cordis enim cogitationes quasi ceram nutritas in ventrem demiserunt liquescentem atque imminutam propter assiduam meditationem, ut in concretionem nutriti daretur. Sed et virtus in vitæ formam immissa, tanquam testa aruit; namque post tribulationum experientiam sicut e fornace homoe ductus testæ siccitatem præbet, non amplius quasi limus madens humore limi fluxuque voluptatum.

VERS. 16. « Et lingua mea adhesit faucibus meis. » Dispersis discipulis, nec jam præsentibus quibus edocendis instruendisque lingua exerceretur, otiosa faucibus adhaerebat; etenim.....

VERS. 17. Fodere igitur, clavorum foramen significat. Dinumerantur corporis ossa cum nudatus est ossibus sub pelle rigentibus; ossa quidem ejus apostoli sunt; carnes vero, qui magis strictim et corporaliter crediderunt. Cum vero ambobus unum constet corpus, ossibus quidem reguntur carnes. Hæc autem ossa protegunt.

VERS. 18, 19. Cum igitur timor exturbaverit, fugientibus qui debilioris sunt fidei, robusti firmique permanent zelatores, et multitudo quasi nudati facile dinumerantur. Præter historicum sensum putabis vestimentum Jesu vulgares Scripturarum voces; quisque enim eorum has quidem Scripturas accipit, illas rejicit. Hic non Jesu tunica indicatur, indivisa quippe, cum sine sutura esset; cui enim non coacta, sed naturalis unitas; est etiam de sublimi, quia divinitus afflata; textilis tota, nam omni virtute Scriptura de sublimi est. Ecclesia non vestimenta dividit, nec sortem mittit super ea. Tota enim habet atque induit, stans ad dextram Jesu sicut regina vestimento deaurato circumdata et distincta. Hæc vero supergressa vestimenta, et

ipsum induetur Jesum, Patris sapientiam virtutemque, sapiens fortisque facta.

VERS. 20. « Tu autem, Domine, ne elongaris auxilium tuum a me, ad defensionem meam conspice. » Hæc igitur facientibus istis, ne elongaris auxilium tuum a me; te enim auxiliante et ad defensionem meam conspiciente, qui tertio die a mortuis resurrexisti, inanes adversum me molitiones ostendam.

VERS. 21. « Erue a framea animam meam. » Cum circumdantes me inimici adversum me sanguinem sitiens gladium stringunt, qui non corpus, sed animam vulnerare potest, erue ab eorum framea animam meam, integram eam a turbatione et timore custodiens. Etsi enim satis instruitur anima nostra, videns quidem diabolus cum omni dæmonum phalange et adversariarum potestatum pravorumque hominum ab iis incitatorum turba extorbata, quæ quidem versatilis est naturæ, auxiliatorem habere precatur cum qui ab hostium framea ipsam eruere valet. Atque etiam ipse diabolus allegorice framea vocatur, propter suam adversus omnem animam audaciam, vulnerare eam queritans; et ab ista framea se liberari expetit. « Et de manu canis uncam meam. » Quos prius pluraliter circumdantes seipsum canes dixit, nunc singulariter per genus vocat. Unicam autem ipsius animam dicit, quod segregatur et separatur ab aliis animis; etenim omnes quidem istæ noverunt iniquitatem, ipsa autem non novit. Istis quidem ex intervallo adest et conversatur Deus Verbum; huic vero continenter et sine intermisso usque in finem indissolubilis permanet. Hæc præclara quæ illi insunt unica ejus esse dicuntur; necnon apud eum stans Ecclesia, labem aut rugam non habens, omnino perfectis repleta, unica ejus habetur. Qui quidem in ordinibus multis juxta perfectionis gradum sunt distributi; namque cum sexaginta sint reginæ et octoginta concubinæ, et puellarum innumerabilis numerus, una hæc super omnes est columba perfecta, et unigenita ipsius matri supernæ Jerusalem⁷⁵.

VERS. 22. « Salva me ex ore leonis, et a cornibus unicornium humilitatem meam. » A paulo ante dicto leone diabolo nunc salvari precatur; sed et humilitatem suam, juxta quam humiliavit semetipsum. Patri obediens factus usque ad mortem, mortem autem crucis⁷⁶. Salvari autem vult et ab unicornium cornibus, alius generis adversariæ potestatis regnum sibi vindicantis; regni enim symbolum cornu. Sunt autem qui putent crucem significari hoc loco cornu figuram præbentem.

VERS. 23. Hunc quoque versiculum de Christi persona dici ad Hebræos Epistola dicit⁷⁷, ad Patrem ex-

A δὲ ταῦτα τὰ ἱμάτια, καὶ αὐτὸν Ἰησοῦν ἐνδύσεται, δυνατὰ σοφίαν καὶ δύναμιν Πατρὸς, σοφὴ καὶ δυνατὴ γινομένη.

Στ. κ'. « Σὺ δὲ, Κύριε, μὴ μακρύνῃς τὴν βοήθειάν μου, εἰς τὴν ἀντίληψίν μου πρόσχε. » Ταῦτα δὲ ποιοῦντων ἐκείνων, μὴ μακρύνῃς τὴν βοήθειάν μου· σοὺ γὰρ βοηθοῦντος, καὶ εἰς τὴν ἀντίληψίν μου προσέχοντος, τριταῖος ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν, ῥαταῖαν τὴν κατ' ἐμοῦ ἐπιβουλὴν ἀναδείξω.

Στ. κα'. « Ῥῦσαι ἀπὸ ῥομφαίας τὴν ψυχὴν μου. » Ἐπεὶ οἱ περικυκλοῦντές με ἐχθροὶ, κατ' ἐμοῦ φονῶντες μάχαιραν ἔχουσιν, οὐ σῶμα ἀλλὰ ψυχὴν τρώσαι δυνατὴν, ῥῦσαι ἀπὸ τῆς τούτων ῥομφαίας τὴν ψυχὴν μου, ἀβλαβὴ αὐτὴν ἀπὸ ταραχῶν καὶ δειλίας φυλάττων. Εἰ γὰρ καὶ ἱκανῶς παρεσκεύασται ἡ ἡμετέρα ψυχὴ, ἀλλὰ γε θεωροῦσα τὸν διάβολον μετὰ πάσης τῆς τῶν δαιμόνων φάλαγγος καὶ τοῦ στίφους τῶν ἀντικειμένων ἐνεργειῶν καὶ πονηρῶν ἀνθρώπων ὑπ' αὐτῶν ἐνεργουμένων, ταραχθεῖσα (τρεπτῆς γάρ ἐστι φύσεως), σύμμαχον ἔχειν παρακαλεῖ τὸν δυνάμενον ῥύσασθαι ἀπὸ τῆς ῥομφαίας τῶν πολεμίων. Τάχα δὲ καὶ αὐτὸς ὁ διάβολος ἀλληγορικῶς ῥομφαία λέγοιτο, ἐπεὶ τολμᾷ κατὰ πάσης ψυχῆς, τρώσαι αὐτὴν προαιρούμενος· καὶ ἐκ ταύτης τοίνυν τῆς ῥομφαίας ῥυσθῆναι παρακαλεῖ. « Καὶ ἐκ χειρὸς κυνὸς τὴν μονογενὴ μου. » Οὗς πρότερον πληθυντικῶς περικυκλώσαντας αὐτὸν κύνας εἶπεν, νῦν ἐνικῶς διὰ τὸ γένος καλεῖ. Μονογενὴ δὲ αὐτοῦ τὴν ψυχὴν εἶπεν, διὰ τὸ μεμονωσθαι καὶ κεχωρίσθαι τῶν ἄλλων ψυχῶν· πᾶσαι μὲν γὰρ ἐκεῖναι ἔγνωσαν ἁμαρτίαν, αὕτη δὲ οὐ. Κάκειναις μὲν ἐκ διαλειμμάτων ἐπιφοιτᾷ καὶ σύνεστιν ὁ Θεὸς Λόγος, ταύτη δὲ ἀχωρίστως καὶ ἀδιαστάτως μέχρι τέλους ἀδιάλεικτος διαμενεῖ. Ταῦτ' οὖν τὰ ἐξ αἵρετα αὐτῇ συνόντα μονογενὴς εἶναι αὐτοῦ λέγεται· τάχα δὲ καὶ ἡ παράστασις αὐτῇ ἐνδοξος Ἐκκλησία, οὐκ ἔχουσα σπῖλον ἢ ρυτίδα, συμπληρουμένη ἐκ τῶν ἀμώμως τελείων, μονογενὴς αὐτοῦ τυγχάνει. Ὡν προκοπόντων εἰς τάγματα πολλὰ διηρημένων διὰ τὴν ἐκ τῆς προκοπῆς διαφορὰν· ἐξήχοντα γοῦν οὐσῶν βασιλῶν, καὶ ὀδοήκοντα παλλακῶν, καὶ νεανίδων ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς, μία αὕτη ὑπὲρ πάσας ἐστὶν περιστερὰ τελεία, μονογενὴς οὖσα τῇ μητρὶ αὐτῆς τῇ ἁγνῇ Ἰερουσαλὴμ.

Στ. κβ'. « Σῶσόν με ἐκ στόματος λέοντος, καὶ ἀπὸ κεράτων μονοκερῶν τὴν ταπεινώσιν μου. » Ἀπὸ τοῦ μικρῷ πρόσθεν εἰρημένου λέοντος διαδόλου νῦν σωθῆναι παρακαλεῖ, ἀλλὰ καὶ τὴν ταπεινώσιν ἑαυτοῦ, καθ' ἣν ἐταπεινώσεν ἑαυτόν, ὑπήκοος γενόμενος τῷ Πατρὶ μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ. Σωθῆναι δὲ βούλεται καὶ ἀπὸ κεράτων μονοκερῶν, ἄλλου εἶδους ἀντικειμένης δυνάμεως βασιλείαν ἐπαγγελλομένης· βασιλείας γὰρ σύμβολον τὸ κέρα. Εἰσὶν δὲ οἱ νομίζοντες τὸν σταυρὸν σημαίνεισθαι ἀπὸ τῆς προκειμένης λέξεως, κέρατος σχῆμα φέροντα.

Στ. κγ'. Καὶ ταύτην τὴν λέξιν ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ εἰρῆσθαι, ἢ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῇ φη-

⁷⁵ Cant. vi, 7, 8. ⁷⁶ Philipp. ii, 8. ⁷⁷ Hebr. ii, 12.

σιν, ἀναφθεγγόμενου πρὸς τὸν Πατέρα· Ὁ Πάτερ, τὸ ὄν ὄνομα, τοῦτ' ἐστὶν τὴν σὴν ἰδιότητα, τὴν ἐννοίαν σου διηγῆσθαι, φανερὰν αὐτὴν ποιῶν τοῖς γενναίοις μου ἀδελφοῖς, οἷς τὸ ἐμὸν Πνεῦμα κατέπεμψας· πρὸς οὓς ῥηθεῖν ἂν, ὅτι· « Ἐστὶ υἱοί, ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν. » Οὗτοι δὲ εἰσιν οἱ τὸ Πνεῦμα τῆς υἰοθεσίας ἐκ Θεοῦ λαβόντες, ἵνα τοῦ Θεοῦ μὲν υἱοί, ἀδελφοὶ δὲ τοῦ Μονογενοῦς ὦσιν. Καὶ ἐκ νεκρῶν γούν ἀναστὰς, ἐπιφανεῖς ταῖς γυναῖξιν, Πορευθεῖσαι, ἔφη, εἰπατε τοῖς ἀδελφοῖς μου, ὅτι ἡγέρθη. Ἐν μέσῳ δὲ τῆς ἐκ τούτων συναγομένης Ἐκκλησίας ὑμνήσει τὸν Πατέρα αἰνους καὶ παιᾶνας.

Στ. κδ'. Κατὰ πλείονας τρόπους τοῦ Ἰακώβ ὀνομαζομένου. Σημαίνει γὰρ ἡ προσηγορία αὕτη ὅτι μὲν τὸν θεῖον ἄνδρα, υἱὸν μὲν Ἰσαὰκ, πατέρα δὲ τῶν δωδεκάφυλων· ὅτι δὲ τὸν ἐκ τούτου προελθόντα δωδεκάφυλον λαόν· ὅτι δὲ τὰς δέκα φυλάς μόνας ἀποσπασθεῖσας τοῦ οἴκου Δαυὶδ, καὶ ἀκολουθήσας τῇ Ἱερουσαλὴμ· ὅτι δὲ τὸν Σωτῆρα αὐτὸν, κατὰ τὸ, « Ἰακώβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ. Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου, προσεδέξατο αὐτὸν ἡ ψυχὴ μου. » Ταύτην γὰρ τὴν προφητείαν περὶ τοῦ Σωτῆρος ὁ Ματθαῖος εἰρημένην ἔγραψεν. Ζητητέον κατὰ τί τῶν σημαινόμενων εἴρηται τὸ, « Ἄπαν τὸ σπέρμα Ἰακώβ, δοξάσατε αὐτόν. » Καὶ ὁ μὲν πολλὸς ἐρεῖ [ὅτι], τοῦ πατριάρχου Ἰακώβ τὸ σπέρμα τὸ δωδεκάφυλον ἐντραφέν τῇ ἀναγνώσει τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν, δοξάσαι βούλεται τὸν Θεόν, καὶ διὰ νοημάτων καὶ λόγων καὶ ἔργων ἀγαθῶν. Τάχα δὲ ἐπὶ ψεύδος εἴη τοῦτο, πολλῶν ἐκ τοῦ Ἰακώβ γεγεννημένων ἀπίστων καὶ προδοτῶν Ἰησοῦ. Λέξει τις, ὅτι τοῦ Ἰακώβ τοῦ πτερνιστοῦ καὶ καταπαλαίσαντος τὸν θάνατον καὶ τὴν ἀντικειμένην δύναμιν· Ἰησοῦς δὲ ἐστὶν οὗτος· τὸ σπέρμα αὐτοῦ, τὸ γενόμενον ἐκ διδασκαλίας, δοξάσαι τὸν Θεὸν ἅπαν δυνήσεται. Ἐπειδὴ δὲ καὶ Ἰσραὴλ ἐστὶν ὃν προσεδέξατο ἡ ψυχὴ τοῦ Θεοῦ, ἐκλεκτὸν ὄντα σπέρμα αὐτοῦ, ἢ Ἰσραὴλ ἐστὶν, φοβηθήσεται τὸν Θεόν. Καὶ ἕκαστος δι' τῶν μμητῶν Ἰησοῦ, εἰ μὲν ἔχει τὴν πάλιν πρὸς ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας καὶ κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τούτου, Ἰακώβ ἐστὶν πτερνίζων τοὺς ἀντιπάλους. Εἰ δὲ καρδίαν ἔχει καθαρὰν, καὶ νοῦν διαυγῆ, βψεται τὸν Θεόν, Ἰσραὴλ κατὰ τοῦτο τυγχάνων. Παντὸς οὖν τοῦ τοιοῦτου τὸ σπέρμα Θεὸν φοβηθήσεται.

Στ. κε'. Ἐπεὶ οὐκ ἐξουδένωσεν ἐμοῦ τοῦ πτωχοῦ τὴν δέσιν, οὐδὲ προσώχθισεν μυχθίζων αὐτὴν, τοῦτο χάριν εὐχάριστοι γινόμενοι ἐπὶ τῷ ἐπηκουῆσθαι ὑπὸ Κυρίου τὴν δέσιν ὑπὲρ ἡμῶν γινομένην, αἰνέσατε καὶ δοξάσατε καὶ φόβηθητε αὐτόν. Εἰ γὰρ καὶ ὡς πτωχός... ὀφείλετε, ὅτι ἐγὼ πλούσιος ὢν, θησαυροὺς ὢν τοῦ πληρώματος τῶν ἀγαθῶν, δι' ὑμᾶς ἐπτώχευσα; ἵνα διὰ τῆς ἐμῆς πτωχείας πλουσίους ὑμᾶς ποιήσω. Οὐ γὰρ οἱ τε ἦτε σάρκα περικεῖμενοι, δέξασθαι μου τὸν πλούτον, τέως ἐκ μέρους γινώσκοντες καὶ προφητεύοντες. Πτωχεύσας οὖν δι' ὑμᾶς, ὑπὲρ ὑμῶν πρὸς Κύριον ἐκέκραξα, καὶ ὑπήκουσέν

clamantis: Pater, nomen tuum, id est propriam cogitationem tuam narrabo, manifestam eam efficiens iis qui fratres mei facti sunt, quibus Spiritum meum misisti; ad quos dicitur: « Filii estis, emisit Deus Spiritum Filii sui in cordibus vestris. » Illi vero sunt qui adoptionis Spiritum a Deo acceperunt, ut Dei quidem filii, fratres autem Unigeniti sint. Atque ex mortuis igitur resurgens, mulieribus manifestatus, Ille, dixit, dicite fratribus meis, quia surrexi. In medio autem ex iis congregata Ecclesia laudabit Patrem hymnis et canticis.

Vers. 24. Vario sensu Jacob nominatur. Significat autem hæc denominatio nunc quidem sanctum virum, filium Isaac, duodecimque patriarcharum patrem; nunc vero exortam ab eo duodecim tribuum gentem; nunc autem solas decem tribus a domo David separatas et Jeroboam secutas; nunc quoque Salvatorem ipsum, juxta illud: « Jacob, filius meus, suscipiam eum. Israel, electus meus, accepit eum anima mea ». Hanc enim prophetiam de Salvatore Matthæus dictam scripsit. Ad quem eorum quos modo enumeravimus referatur inquirendum est illud: « Universum semen Jacob, glorificate eum. » Plerique dicent, patriarchæ Jacob semen duodecim scilicet tribus, legis et prophetarum lectione nutritum, glorificare vult Deum cogitationibus, verbis, bonisque operibus. Hoc vero falsis esset annumerandum, cum multi e Jacob exorti, infideles et Jesu traditores facti sint. Illud dici potest de Jacob illo calcitrante et dejiciente mortem adversamque potestatem; hic vero est Jesus; semen ejus, doctrina genitum, glorificare Deum penitus poterit. Si autem et Israel est quem suscepit anima Dei, electum semen ejus, qua Israel est, timebit Deum. Et quisque imitatorum Jesu, si quidem luctam sustinet cum potestatibus, principibusque ac tyrannis, harum tenebrarum Jacob est adversarios lucta dejiciens. Quod si puram habet animam lucidamque mentem, videbit Deum, Israelque ideo erit. Omnis igitur talis semen Deum timebit.

Vers. 25. Quoniam non desepxit mei pauperis deprecationem, neque iratus est aspernans eam, hujus gratia grati acceptique facti exaudita a Domino deprecatione pro nobis habita, laudate, et glorificate, et timeate eum. Si enim quasi mendicus . . . . debetis, quoniam ego, qui dives sum et bonorum plenitudinis thesaurus, propter vos pauper factus sum, ut paupertate mea divites vos efficerem. Non enim potuissetis, qui carne circumdati estis, meas accipere divitias, ex parte cognoscentes ac prophetizantes. Pauper igitur propter vos factus, pro vobis ad Dominum clamavi, et exaudivit me, hæc dans

vobis, quibus divites efficeremini. Sic enim me ad vos misso, « Non avertit faciem suam a me, » sed magis etiam eam collustravit mihi; ideoque clamorem exaudivit.

VERS. 26. Homines quidem ex manifestis operibus studiisque laudant; Deus autem abscondita videns, de perfecta virtute et excellenti scientia laudat. Magni igitur cujusdam est libere dicere: « Apud te, Deus, laus mea; » non in quolibet loco, sed « in Ecclesia magna; » magna autem Ecclesia, quæ congregatur e singulatis magnis, sicut Ecclesia multa, quæ multis constat. — Precatio est gratiarum actionum consensus, si rebus ad Deum spectantibus constet.

VERS. 28. Qui dicuntur fines terræ, illorum enim regnum est in cælo, convertuntur ad eum; gentesque, quæ prius adorare non poterant secundum legem Jerusalem, cum remotiores essent, Sophoniæ prophetiam implent: « Et adorabunt in conspectu ejus quisque ex loco suo, universæ familie gentium ⁷⁹. »

VERS. 30. Pingues terræ esse possunt qui terrestribus nutriti sunt, spiritu autem in pœnitentiam vocali, spiritu corporis actus mortificantes, non jam terrestria sapiunt, spiritalemque a Jesu suppeditatum cibum manducantes, adoraverunt Deum spiritu. Dicit quoque possunt pingues sapientia præstantes, sive mundi sapientiæ participes, sive florentes opibus et dominantes. Hi enim acceptum a Jesu cibum manducantes, adversus ingruentia mala propugnaculum, Deum adorant, invenientes eum super omnem quam possident sapientiam, divitiasque et principatum. Descendentes in terram vocari possunt omnes de cælo in terram missi angeli, et Dominum Salvatoremque adorantes juxta illud: « Adorent eum omnes angeli Dei ⁸⁰. » Animadvertendum etiamnum in terram possint descendere qui communem mortem sortiti, adorant Dominum, pro ipsis in profundissimas terræ partes demissum.

VERS. 32. « Annuntiabitur Domino generatio ventura, et annuntiabunt justitiam ejus populo qui nascetur, quem fecit Dominus. » Illud, « Generatio abijt, et gene alio venit ⁸¹, » de duobus populis nonnulli accipientes, generationem abeuntem circumcisionis populum dixerunt, qui a Domino recessit. Quapropter fallax et perversa generatio facta est; veniens autem generatio, gentilium vocatio . . . . . Ipsa igitur annuntiabitur Domino ab iis qui pro ea legati missi sunt, tibi dicentes: « Gentes venient ab extremis terræ ⁸²; » et: « Omnes gentes quas fecisti, venient et adorabunt in conspectu tuo ⁸³. » Hanc enim ad eum venientem generationem non repulit Salvator dicens: « Venientem ad me non ejiciam foras ⁸⁴. » Optime qui-

μου, δοὺς ὑμῖν ἐκεῖνα, ἐφ' οἷς πλοῦστοι ἀπεφάνητε. Οὕτω γὰρ, μοῦ περὶ ὑμῶν πρεσβευμένου, « Οὐκ ἀπέστρεψεν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπ' ἐμοῦ, » ἀλλ' ἔτι μᾶλλον ἐπέλαμψέ μοι αὐτό· διὸ καὶ τὴν κραυγὴν προσήκατο.

Στ. κς'. Ἀνθρώποι μὲν ἐπὶ φανεροῖς ἔργοις καὶ ἐπιτηδεύμασιν ἐπαινοῦσιν· Θεὸς δὲ τὸ κρυπτὸν ὁρῶν, ἐπὶ τελείᾳ ἀρετῇ καὶ γνώσει ὑπερβαλλούσῃ ἐπαινεῖ. Μεγάλου τινὸς οὖν ἐστὶν μετὰ παρρησίας εἰπεῖν, « Παρὰ σοῦ, ὦ Θεέ, ὁ ἐπαινός μου, » οὐκ ἐπὶ τῶν τυγχόντων, ἀλλ' ἐπὶ Ἐκκλησίας μεγάλης· μεγάλη δὲ Ἐκκλησία, ἥ ἐκ τῶν καθ' ἑκαστον μεγάλων συναγομένη, ὡς Ἐκκλησία πολλή ἡ ἐκ πολλῶν συναγομένη. — Εὐχὴ ἐστὶν ὁμολογία γινομένη εὐχαριστίας, εἰ τῶνδὲ τινων θεόθεν τεύξοιτο.

Στ. κη'. Ἀλλὰ καὶ οἱ παράσαντες ἀπὸ τῆς γῆς, τῷ ἔχειν ἐν οὐρανῷ τὸ πνεῦμα, πρὸς αὐτὸν ἐπιστρέφουσιν· τὰ δὲ πάλα μὴ δυνάμενα προσκυνεῖν ἔθνη, κατὰ τὸν νόμον, Ἰερουσαλὴμ, διὰ τὸ πόρρω τυγχάνειν, τὴν Σοφοῦνιου πληροῦσι προφητείαν· « Καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιον αὐτοῦ ἑκαστος ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ, πᾶσαι αἱ νῆσοι τῶν ἐθνῶν. »

Στ. λ'. Πίονες γῆς εἶναι δύνανται οἱ τοῖς γηϊνοῖς ἐντεθραμμένοι· πνεύματι δὲ οἵτινες εἰς μετένοian κεκλημένοι, πνεύματι τὰς πράξεις τοῦ σώματος θανατοῦντες, ὡς μηκέτι τὰ ἐπίγεια φρονεῖν, φαγόντες τὴν ὑπὸ Ἰησοῦ ὀρεγομένην πνευματικὴν τροφήν, προσεκύνησαν τῷ Θεῷ πνεύματι. Ἁγίοις δ' ἂν καὶ πίσνας τοὺς σοφίᾳ διαφέροντας, ἥτοι κοσμικὴν σοφίαν μετερχομένους, ἢ πλουτοῦντας καὶ ἀρχοντας αἰσθητῶς. Καὶ οὗτοι γὰρ φαγόντες τὴν παρὰ Ἰησοῦ τροφήν, ἀλεξήτηριον οὖσαν τῶν προκαταλαβόντων κακῶν, προσκυνήσουσι τῷ Θεῷ, εὐρόντες αὐτὸν ὑπὲρ πᾶσαν ἣν εἶχον σοφίαν καὶ πλοῦτον καὶ ἀρχήν. Καταβαίνοντας δὲ εἰς γῆν εἴποι ἂν τις τοὺς ἐξ οὐρανοῦ εἰς γῆν κατιόντας ἀγγέλους πάντας, καὶ τῷ Δεσπότη καὶ Σωτῆρι προσκυνούντας, κατὰ τὸ, « Προσκυνήσάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ. » Ἐπίστησον δὲ, εἰ καταβαίνειν εἰς γῆν δύνανται οἱ τὸν κοινὸν ἀναδεχόμενοι θάνατον, οἵτινες προσκυνήσουσιν τὸν Κύριον, ὑπὲρ αὐτῶν εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς γενόμενον.

Στ. λβ'. Ἀναγγελλήσεται τῷ Κυρίῳ γενεὰ ἐρχομένη, καὶ ἀναγγελοῦσιν τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ λαῷ τῷ τεχνησομένῳ, ὃν ἐποίησεν ὁ Κύριος. Τὸ, « Γενεὰ πορεύεται καὶ γενεὰ ἐρχεται, » ἐπὶ τῶν δύο λαῶν ἐκλαμβάνοντές τινες, γενεὰν πορευομένην τοὺς ἐκ περιτομῆς εἰρήκασιν, τῷ ἀποπεφαιτηκέναι τοῦ Κυρίου. Διὰ τὸ, γενεὰ σχολιά καὶ πονηρὰ γεγονέναι· ἐρχομένη δὲ γενεὰ, ἡ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν κλησίς... ἐπειγομένη. Αὕτη οὖν ἀναγγελλήσεται τῷ Κυρίῳ πρὸς τῶν πρεσβεύοντων ὑπὲρ αὐτῆς, λεγόντων πρὸς σέ· « Ἐθνη ἤξουσιν ἀπ' ἐσχάτου τῆς γῆς » καὶ, « Πάντα ἔθνη ὅσα ἐποίησας, ἤξουσιν καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιόν σου. » Ταύτην γὰρ πρὸς αὐτὸν ἐρχομένην τὴν γενεὰν οὐκ ἐκβάλλει ὁ λέγων Σωτὴρ· « Τὸν ἐρχόμενον πρὸς με οὐ μὴ ἐκβάλω ἔξω. » Εὐ δὲ καὶ τὸ

⁷⁹ Sophon. ii, 11. ⁸⁰ Psal. xcvi, 7; Hebr. i, 7. ⁸¹ Eccle. ii, 4. ⁸² Jer. xxxi, 8. ⁸³ Psal. lxxxv, 9.

⁸⁴ Joan. vi, 37.

εἰπεῖν, τὸν ἐρχόμενον, καὶ οὐ, τὸν ἐλθόντα· τὸν γὰρ δεῖ ἐνεργεῖν τὸ πρὸς αὐτὸν ἔχειν, τῷ πράττειν τὰ τῆς ἀρετῆς, οὐκ ἐκβάλλει ἔξω. Καὶ γενεὰ οὖν περὶ ἧς ὁ λόγος, οὐκ ἦλθεν, ἀλλ' ἐρχεται πρὸς αὐτὸν, τὰ τῆς πίστεως περίπουσα. Αὐτοὶ δὲ οὗτοι οἱ ἀναγγέλλοντες τῷ Κυρίῳ τὴν ἐρχομένην γενεάν, καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην τὴν διὰ πίστεως Ἰησοῦ εἰς πάντας τοὺς πιστευόντας ἐνεργουμένην, ἀναγγελοῦσιν τῷ τεχθῆσομένῳ θεῶν τόκον λαῷ, « ὃ ὁ Κύριος ἐποίησεν, » περιποιησάμενος αὐτὸν διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος, καλέσας· τὸν λαὸν αὐτοῦ.

PSALMUS XXII.

Στ. α'. β'. Ὁ διὰ τὸ κατορθῶσαι τὸ πρῶτον καὶ εὐσταθῆς Χριστοῦ πρόβατον χρηματίσας, περὶ τοῦ καλοῦ Ποιμένος ἐρεῖ, « Κύριος ποιμαίνει με, καὶ οὐδὲν με ὑστερήσει: » ἀπάγει γὰρ με ἐπὶ τὴν σωτήριον νομὴν, ἔνθα θεῖαι βοτάναι· περὶ ἧς αὐτὸς ὁ Ποιμὴν περὶ τοῦ ἰδίου προβάτου φησιν· « Εἰσελεύσεται καὶ ἐξελεύσεται καὶ νομὴν εὐρήσει. » Τάχα δὲ τόπος χλόης, ἡ θεία παιδείσις εἶναι δύναται, ἔνθα πνευματικὴ πόα εὐρίσκεται, ἡθικὴ οὖσα διδασκαλία. Ἐν τούτῳ οὖν τῷ τόπῳ κατεστηκώσεν με, ἀλλ' οὐ κατήκισεν. Βούλεται γὰρ με ἐς ὅσον προκόπτω, χρεῖσθαι με τῇ τοιαύτῃ νομῇ τελείως. Παισάμενος γὰρ προκοπῆς, οὐ ποιμένος, ἀλλὰ παιδευτοῦ καὶ διδασκάλου, ἐκ προβάτου ἀνθρώπος γεγὼνός, πειραθῆσομαι. Οὐκέτι πρόβατον ὢν, ὅτε καὶ δι' ἀμαρτίαν πλανηθεὶς τῆς νομῆς, ἐπὶ ταύτῃ πάλιν ἐπιστρέψεν ὑπὸ τοῦ ποιμένος, τοῦτο ἀπολωλὸς ἐπιστρέφοντος, τῷ δεκτικῷ ἐπιστροφῆς εἶναι πρὸς τὸ ὅθεν ἐξέβη· ἐπισυνέβη γὰρ ἡ ἀμαρτία τοῖς ἀποστραφεῖσι Θεόν. « Ἐπὶ ὁδῶς ἀναπαύσεως ἐξέθρεψέν με. » Τὸ γὰρ ἡθικὸν μάθημα οὐ μόνον ἄκος ἐστὶν δίψης, ἀλλὰ καὶ λύσιν ἀμαρτημάτων παρέχει.

Στ. γ'. « Τὴν ψυχὴν μου ἐπιστρέψεν. » Εἰ γὰρ καὶ πρόβατον ὢν πεπλάνημαι, ἐκτός τῆς νομῆς διὰ τοῦ ἀμαρτάνειν γεγὼνός, ἀλλ' ὁ ἐπιστρέφων τὸ πεπλάνημένον ποιμὴν, τὴν ψυχὴν μου ἐπιστρέψεν. Σημειώτεον, ὅτι οὐδεὶς κακὸς φύσει, τῷ δεκτικῷ εἶναι ἐπιστροφῆς· ἐπιστρέφεται δὲ τις ἐκεῖ, ἔνθα τὴν ἀρχὴν διήγεν· συμβεβηκυῖα ἀρα ἡ ἀμαρτία τοῖς ἀποστραφεῖσι Θεόν· διὰ καὶ ἀναίρεθίη. « Ὁδήγησέν με ἐπὶ τρίβους δικαιοσύνης ἕνεκεν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. » Περὶ τοῦ ποιμένου φησὶ τὸ, « Ὁδήγησέν με, » προάγοντος καὶ ὁδοποιούντος, ἵν' ἐπιβαίνωμεν αἰς αὐτὸς· ἐτρίψε τρίβους, ἐπακολουθοῦντες τοῖς ἔχουσιν αὐτοῦ· ὅτ' ἂν γὰρ τὰ ἴδια πρόβατα ἐκβάλῃ, ἔμπροσθεν αὐτῶν πορεύεται, καὶ τὰ ἴδια πρόβατα αὐτῷ ἀκολουθεῖ. Δικαιοσύνην δὲ λέγει τὴν ἑξιν, καθ' ἣν πρακτικοὶ τῶν δικαίων ἔσμεν. Τρίβους δὲ αὐτῆς τὰ κατ' αὐτὴν ἐπιτελούμενα· ἡ τάχα δικαιοσύνη ἐστὶν ἡ καθόλου καὶ γενικὴ ἀρετὴ· τρίβους δὲ αὐτῆς αἱ κατ' εἶδος ἀρεταί. Ἐνεκεν οὖν τῆς ἐπικληθείσης αὐτοῦ ἐπ' ἐμὲ προσηγορίας, ὁδήγησέν με ἐπὶ τὰς προσηρημένας τρίβους τῆς δικαιοσύνης.

Στ. δ'. Ὁ· ἂν συνῇ Θεός, οὐδὲν τῶν ἐπιβλαβῶν βλάβαι ἡ-ζημιῶσαι δύναται, ὡς φησιν ὁ προφήτης·

Joan. x, 9.

dem scitur veniens, non autem quæ jam venit, semper enim conantem ad eum venire, virtutis opera agentem, non ejicit foras; et generatio igitur de qua sermo habetur, non jam venit, sed nunc ad eum est veniens, fidei præcepta sectans. Hi vero ipsi annuntiantes Domino venientem generationem, et Dei justitiam per fidem Jesu in omnes credentes penetrantem, annuntiabunt nascituro per divinum partum populo, « quem fecit Dominus; » hunc enim proprio formavit sanguine. vocavitque populum suum.

VERS. 1, 2. Qui mitem et recte ordinatum Christi gregem effecerit, de bono Pastore dicit: « Dominus regit me, et nihil mihi deerit. » Deducit enim me in salutaria pascua, ubi divinæ herbæ. Exinde ipse Pastor de proprio grege ait: « Ingredietur et egredietur, et pascua inveniet ». Etenim graminosus locus divina doctrina esse potest, ubi spiritalis herba invenitur, morum scilicet disciplina. In hoc igitur loco collocavit me, sed non habitavit. Vult igitur me, in quantum proficiscor, ut tali pascua perfecte. Cum enim proficiens destiterim, non pastore, sed magistro ac præceptore ex ove homini facto mihi opus erit. Non jam ovis, quæ propter iniquitatem de pascua deerrans, ad eam rursus a pastore reducta est, perditam repeniente; quæ enim unde exierit redire valet; peccatum enim Deum rejicientibus supervenit. « Super aquam refecionem educavit me. » Ethica enim scientia non modo sitis est remedium, sed et peccatorum remissionem præbet.

VERS. 3. « Animam meam convertit. » Si enim, cum ovis essem, extra pascuam deerravi propter peccata mea, reducens autem errantem pastor, animam meam reduxit, animam convertendum est quod nullus natura malus, dum sit conversionis capax; reducitur autem quispiam huc ubi prius fuit; superveniens igitur Deum rejicientibus peccatum, tunc aufertur ab iis. « Deduxit me super semitas justitiæ, propter nomen suum. » De pastore sit, « Deduxit me, » procedente et iter faciente, ut incedamus iisdem quas ipse calcavit semitas, ipsius insequentes vestigia; cum enim proprias educit oves, it prævius, ovesque ipsum comitantur. Justitiam autem dicit habitum, quo justitiæ opera colimus; semitas vero ejus, qui in eam proficiunt. Protinus justitia est universe et generatim virtus; et hujus semitæ diversæ virtutum species. Ergo propter ejus in me invocatum nomen, deduxit me super prædictas justitiæ semitas.

VERS. 4. Ille quocum Deus est, nihil damni malive ab impugnatoribus pati potest, sicut ait pro-

pheta : « Ecce Dominus auxiliabitur mihi, quis mihi nocebit? » Si quando igitur in tribulationibus ambularem atque in acerbis, quæ umbra mortis dicuntur, non timebo mala, Deum mecum habens. Mala hic non proprie dicit, sed molestias, paupertatem, morbum, calamitatem cæteraque ejusdem generis, de quibus Job : « Mala non sufferamus? » Qui enim Deum secum non habet, versatur ubi mala peculiariter bonis contraria. Alii quidem virgam dicunt castigare et edocere, juxta illud : « Quid vultis? in virga veniam ad vos? » baculum vero animos fulciturum esse consilio, exhortatione atque incitamento. « Parasti in conspectu meo mensam in facie eorum qui tribulant me. » Quid sibi vult illud, « in facie eorum qui tribulant me? » Inest ineffabile mysterium, ut tribulari precemur. Advertas, quæso, quemadmodum in certaminibus magnis præmia pro singulis luctis proposita, sic pro singulis tribulationibus, cum tribulatio sæviat, necnon tribulantes adversæ potestates: præparatam, cogites, spiritalem intellectualemque mensam hujus tribulationis causa. Quoties igitur tribulaberis, toties et apponitur tibi mensa spiritalis. Sint modo oculi tui ejusmodi qui conspiciant mensas meas, ut gratias agens cum Apostolo dicas : « Non tantum autem, sed et gloriantes in tribulationibus ». »

Vers. 5. Supra dicebamus, eum, qui multum profecisset, graminosum locum inhabitare: quippe proficiens et ad perfectionem properans, non jam ovis remanet, sed ratione præditus apparens, mensam habet rationalibus ferculis instructam a Domino. Dominus enim, qui sapientia est, ipse hanc paravit mensam in qua proprias oblationes obtulit gratias agens, ait : « Parasti in conspectu meo mensam, » non jam sicut prius suasoriam atque moralem doctrinam, sed mysticam et veritatis contemplationem. Scito enim, unumquemque, quandiu in hac vita versatur, quasi per speculum et ænigma veritatem aspiciens, ovem esse a Pastore ductam; eum pervenerit ad eam ætatem, quæ ventura est, facie ad faciem veritati obviam stans, spiritalis mensæ participem fore, secundum illud : « Et ego constituam vobis testamentum, comedere et bibere ad mensam Spiritus in veritate; » unde et « parasti » dicitur. Ideoque paravit Deus : quæ oculus non vidit, et auris non audivit, et ad cor hominis non ascendit quæ præparavit Deus diligentibus se⁸⁹. » Illud : in conspectu meo : ostendit manifestatam esse mihi atque cognitam « mensam in facie eorum qui tribulant me, » multis mecum hostiliter agere volentibus, ideoque tribulantibus me. Fortiter me adversus eos stare Dominus volens, paravit in conspectu meo mensam, cui solidus impositus est cibus, ut illo more athletarum saturatus, fortiter contra tribulantes me defendere possim. Etenim cum perfectis fruimur bonis, validi et plures lacessunt nos adversarii. Ait itaque Apostolus : « Porta enim mihi aperta est, et

A « Ἰδοὺ Κύριος βοηθήσει μοι, τίς κακώσει με; » Εἰ ποτ' οὖν καὶ πορευθεῖν ἐν θλίβεσι καὶ ἐπιπόνοις, ἃ λέγεται σκιά θανάτου, οὐ φοβηθήσονται τὰ κακωτικά, Θεὸν ἔχον μετ' ἐμαυτοῦ. Κακὰ δὲ ἐνταῦθα οὐ τὰ κυρίως λέγει, ἀλλὰ τὰ ἐπίπονα, πένιν, νόσον, δυσφορίαν καὶ τὰ παραπλήσια, περὶ ὧν ὁ Ἰωβ· « Τὰ κακὰ οὐχ ὑποίσομεν; » Οὐ γὰρ Θεὸν τις ἔχον μετ' ἐαυτοῦ, γίνεται ἐνθα κακὰ τὰ ἀντικείμενα τοῖς κυρίως ἀγαθοῖς. Ἄλλοι τὴν μὲν ῥάβδον ἐπιτιμᾶν φασὶ καὶ παιδεύειν, κατὰ τό· « Τί θέλετε; ἐν ῥάβδῳ ἔλθω πρὸς ὑμᾶς; » τὴν βακτηρίαν ὑποστηρίξειν διὰ συμβουλῆς, προτροπῆς τε καὶ παραίνεσώς. « Ἦτοιμάσας ἐνώπιόν μου τράπεζαν ἐξεναντίας τῶν θλιδόντων με. » Τί βούλεται τὸ ἐξεναντίας τῶν θλιδόντων με; « Ἐχει τὴν μυστήριον ἀπόρρητον, ἵνα τις εὐχεται θλιβεσθαι. Ἐπινδὲ μοι ὥσπερ ἐπὶ τῶν ἀγώνων τῶν μεγάλων ἀθλῶν ἐπικειμένους καθ' ἑκάστον ἀγώνισμα, οὕτως καθ' ἑκάστην θλίψιν, ἥνικα ἂν τὸ θλίβον παρῇ, καὶ αἱ θλιβούσαι δυνάμεις αἱ ἀντικείμεναι νοεῖ μοι ἀντικειμένην τράπεζαν πνευματικὴν καὶ νοσητὴν διὰ ταύτην τὴν θλίψιν. Ὅσάκις γοῦν ἐὰν θλίβῃς, τοσαυτάκις καὶ τράπεζά σοι παρατίθεται πνευματικῇ. Μόνον ἔχε ὀφθαλμοὺς τοὺς βλέποντας τράπεζας μου, ἵν' εὐχαριστῶν λέγοις μετὰ τοῦ Ἀποστόλου· « Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ καυχώμενοι ἐν ταῖς θλίψεσιν. »

Στ. ε'. Ἐν ἀρχαῖς ἐφάσχομεν, τὸν ἐν ταῖς προκοπαῖς ὄντα κατασκηνοῦν εἰς τόπον χλόης· ἐπεὶ οὖν ὁ προκόπτων καὶ ἐπὶ τὸ τέλος φθάσειεν, οὐκέτι μείνας πρόβατον, ἀλλὰ λογικὸς ἀναδειχθεὶς, τράπεζαν ἔχει λογικῶν τροφῶν ἡυρετισμένην ὑπὸ Κυρίου. Τῷ γὰρ Κυρίῳ τυγχάνοντι καὶ σοφίᾳ ἡτοιμασμένη τὴν ἐαυτῆς τράπεζαν, ἐφ' ἣ τὰ ἴδια θύματα παρέθηκεν, εὐχαριστῶν φησιν· « Ἦτοιμάσας ἐνώπιόν μου τράπεζαν, » οὐκέτι ἐπαγωγικὴν καὶ ἡθικὴν διδασκαλίαν καθὰ πρότερον, ἀλλὰ μυστικὴν καὶ τὴν τῆς ἀληθείας θεωρίαν. Ἐπίστησον δὲ· εἰ καὶ ὅσον τίς ἐστιν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ, δι' ἐσώπτρου καὶ δι' αἰνίγματος τὴν ἀληθειαν βλέπων, πρόβατον ἐστιν ὑπὸ ποιμένι ἀγόμενον· μεταβάς δὲ ἐπὶ τὸν μέλλοντα αἰῶνα, πρόσωπον πρὸς πρόσωπον προσβάλλων τῇ ἀληθείᾳ, πνευματικῇ προσβάλλει τραπεζῇ, κατὰ τό· « Κἀγὼ διαθήσομαι ὑμῖν διαθήκην, ἐσθίειν καὶ πίνειν ἐπὶ τῆς τραπέζης τοῦ Πνεύματος ἐν τῇ ἀληθείᾳ· » ὅθεν καὶ τὸ « ἡτοιμάσας » εἴρηται· ἀπεντεύθει γὰρ ἡτοιμάσεν ὁ Θεός· ἃ ὀφθαλμοὶ οὐκ εἶδεν, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσεν, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐ κατέβη, ἃ ἡτοιμάσεν ὁ Θεός τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν. « Καὶ τὸ ἐνὶ ὧπιόν· » δέ· « μου » δηλοῖ, πεφανερωσθαι μοι καὶ ἐγνωσθαι μοι· τὴν τράπεζαν ἐξεναντίας τῶν θλιδόντων με, πολλῶν ἐχθρευεῖν μοι βουλομένων, καὶ διὰ τοῦτο θλιδόντων με. Ἐνίστασθαι με ἰσχυρῶς πρὸς αὐτοὺς ὁ Κύριος θέλων, ἡτοιμάσεν ἐνώπιόν μου τράπεζαν, ἐν ἣ ἐπίκειται στερεὰ τροφή, ἵνα ταύτης ἀθλητικῶς ἐμφορηθῇ, ἀντιστῆναι γενναίως πρὸς τοὺς θλιδόντας δυνηθῶ. Καὶ γὰρ ὅτε ἀγαθῶν τελείων τυγχάνομεν, ἰσχυροὺς καὶ πλείονας ἔχομεν τοὺς ἀντικειμένους. Ἡ φησιν ὁ

⁸⁸ Job II, 10. ⁸⁹ I Cor. IV, 21. ⁹⁰ Rom. V, 5. ⁹¹ I Cor. II, 9.

Ἀπόστολος· «Θύρα γάρ μοι ἀνεῳγμένη, καὶ οἱ ἀντικείμενοι πολλοί.» Τοῦτ' ἐστὶ, τὸν νοῦν θαυσιλῶς ἐπιχέων αὐτῷ· τοῦτο δὲ τὸ χρίσμα ἱερατικὸν ἐστὶ μύρον, οὗ σύμβολον ἔφερον Ἀαρὼν· «Ὡς μύρον» γάρ, φησὶν, «ἐπὶ κεφαλὴν, τὸ καταβαίνειν ἐπὶ πώγωνα τὸν Ἀαρών.» Καὶ «τὸ ποτήριόν μου μεθύσκον ὡς κράτιστον.» Ἐπεὶ μὴ μόνον τράπεζαν ἡτοίμασεν ἡ Σοφία, ἀλλὰ καὶ εἰς κρατήρα ἐκέρασε τὸν αὐτῆς οἶνον ἐξ αὐτῆς γεγεννημένον, οὕσης ἀμπέλου ἀληθινῆς· ἐκέρασε δὲ τοῦτον τὸν οἶνον καταμίξασα τὰ θεῖα θεωρήματα λέξεσιν ἀνθρωπίναις· ἐκ τούτου τοῦ κρατήρος μερίζουσα ἐκάστω δίδωσι ποτήριον· ὑπερ ποτήριον κράτιστον, τοῦτο ἐστὶ τίμιον καὶ ἐξαίρετον τοῦ λαβόντος λέγεται, ὡς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον χρηματίζει· Τοῦ εἰληφότος αὐτὸ, φησὶν, καὶ τὸ ποτήριόν μου· εἰ δὲ φέροιτο, «τὸ ποτήριόν σου,» τοιαύτην ἔχον (27') διάνοιαν· Σοῦ τοῦ Κυρίου τὸ ποτήριόν ἐστιν. ὅπερ ἵνα πῶ δέδωκας· οὗ γὰρ ἀνθρώπινον τὸ προσιρημένον κρᾶμα τὸ πρὸς

τῆς Σοφίας προτεινόμενον.

Στ. 5'. «Καὶ τὸ ἔλεός σου καταδιώκεται με πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς μου.» Οὐ τοσοῦτον ἐξ ἔργων τις καρποῦται σωτηρίαν, ὅσον ἐκ χάριτος Θεοῦ ἐλεήμονος ὄντος· ὁ γὰρ Θεὸς πλουσίος ὢν ἐν ἐλέει, διὰ πολλὴν προσοῦσαν αὐτῷ πρὸς ἀνθρώπους ἀγάπην, Χριστῷ συνεζωοποίησε τοὺς νεκροὺς δι' ἁμαρτήματα καὶ τὰ παραπτώματα γεγεννημένους. Ὅθεν καὶ ὁ ἁγίος φησὶν· «Καὶ τὸ ἔλεός σου καταδιώκεται· ἀεὶ ἐπερχόμενον καὶ ἐπιχεόμενον μοι. Οὐ γὰρ ποτὲ μὲν, ποτὲ δὲ οὐ, ἀλλὰ· πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς μου καταδιώκει με.» Πᾶσαι δὲ αἱ ἡμέραι τῆς ζωῆς, ἥτοι εἰ διὰ φοροῦ φωτισμοὶ τῆς ἀληθείας, καὶ (27'') οὗς ζωοποιούμεθα, τυγχάνουσιν, ἧ ὁ διὰ βίου παρὼν ἡμῖν Χριστός. «Καὶ τὸ κατοικεῖν με ἐν οἴκῳ Κυρίου, εἰς μακρότητα ἡμερῶν.» Εἰς τόπον μὲν γλῶσς κατασκηνοῖ, ἐν οἴκῳ δὲ Κυρίου κατοικεῖ, οὐκ ἐπὶ τινι καιρῷ, ἀλλὰ πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς τῆς ἀθανάτου, ἀδιαστάτως καὶ ἐπαλλήλως φωτιζόμενος. Πεποιθὼς τῷ σῶ ἐλέει καὶ τῇ σῇ χάριτι, οἷδ' οὐκ ἐκπεσοῦμαι τῆς παρὰ σοῦ ἐλπίδος, παιδαγωγούμενος πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς μου ὑπὸ τοῦ σοῦ ἐλέους. Τοῦτο γοῦν τὸ σὸν ἔλεος καὶ αὐτῇ σου ἡ χάρις κατηξιώσεν με οἰκητήριον κτήσασθαι τὸν σὸν οἶκον καὶ τὴν σὴν Ἐκκλησίαν, ἐνθα τὰς διατριβὰς ποιούμενος· ὡς ἐν οἴκῳ Θεοῦ ἱερῷ καὶ ἁγίῳ ναῷ, μακρότητας τῶν παρὰ σοὶ ἡμερῶν καὶ ζωῆς αἰωνίου τεύξομαι. Τὸ γὰρ κατοικεῖν με ἐν τῷ σῶ οἴκῳ καὶ μηδέποτε αὐτοῦ ἐξίστασθαι μηδὲ ἀπονεύειν, ἀεὶ δὲ εἰς αὐτὸν περιβῶλον ἱερῶν τὰς διατριβὰς ποιῆσθαι, ταῦτά μοι αἷτια γενήσεσθαι πιστεύω μακρότητας ἡμερῶν τῶν ἐκ τοῦ σοῦ φωτὸς ὕφισταμένων. Ἀντὶ δὲ τοῦ «εἰς μακρότητα ἡμερῶν,» εἰς μῆκος χρόνου ὁ Σύμμαχος ἠρμήνευσεν, τῆς κατὰ Θεὸν ζωῆς τὸ ἀπειρον καὶ ἀθάνατον σημήνας.

PSALMUS XXIII.

Στ. α'. Ἐν ἐνίοις ἀντιγράφοις εὗρον, «τῆς μιᾶς τῶν Σαββάτων,» ἐν δὲ γε τῷ Ἑξαπλῷ τοῦτο οὐ προσκεῖται· πλὴν ἵνα μηδὲ τοῦτο καταλίπαιμεν ἀνεμνή-

⁹⁹ I Cor. xvi, 9.

(27) Animadverte laudata nominatim Hexapla a Didymo.

(27') Fortasse legendum ἔχει. Edit.

(27'') Pro καὶ videtur legendum καὶ. Id.

A adversarii multi ⁹⁹. Id est, intellectum ei abundanter infundens. Hoc autem oleum sacerdotale est unguentum, cuius symbolum ferebat Aaron. Ait enim, «Sicut unguentum in capite, quod descendit in barbam Aaron.» — Et «Calix meus inebrians quam præclarus est.» Non modo mensam paravit Sapientia, sed et in calicem infudit vinum suum, ex semetipsa ortum, cum sit vitis vera. Fudit autem illud vinum divinam miscens scientiam cum humanis eloquiis. Ex hoc calice distribuens unicuique, dat potum; atque calix ille præclarus, id est decorus pretiosusque accipienti dicitur, sicut et ipse ait Spiritus sanctus: Qui accipit illum, accipit et calicem meum. Quodsi legeretur «Calix tuus,» hic sensus foret: Tuus Domini calix est, quem, ut bibam dedisti. Non enim humana, quam prius diximus, mistio, a Sapientia oblata. B γὰρ ἀνθρώπινον τὸ προσιρημένον κρᾶμα τὸ πρὸς

Vers. 6. «Et misericordia tua subsequetur me omnibus diebus vitæ meæ.» Non tam ex operibus quispiam percipit salutem, quam e gratia Dei misericordis. Deus enim misericordia dives, propter multum in homines amorem, cum Christo ad vitam revocavit qui ob peccata et transgressionem mortui erant. Unde et sanctus ait: «Et misericordia tua subsequetur» semper insiliens atque irruens mihi. Atque hoc non per intermissionem quamdam, aut ad tempus, sed «omnibus vitæ meæ diebus subsequitur me.» Omnes autem vitæ dies, seu variæ veritatis illuminationes, per quas vivificamur, sunt, seu qui per vitam nobis præsens est Christus. «Atque, inhabitare me in domo Domini, in longitudinem dierum.» In loco quidem pascuæ commoratur, in domo autem Domini inhabitat, non ad certum tempus, sed omnes vitæ immortalis dies, perpetuo et nulla intermissione illuminatus. Confusus misericordiae tuæ et gratiæ tuæ, novi me nunquam excisurum de spe tua, misericordia tua omnes dies vitæ meæ institutum. Hæc igitur misericordia tua atque hæc gratia tua me dignata est inhabitare domum tuam atque Ecclesiam tuam, ubi commorationem faciens quasi in domo Dei sacra et in sancto templo, dierum apud te longitudinem, et vitam æternam consequar. Etenim me habitare in domo tua, et ab ea nunquam recedere neque declinare, semperque intra circuitus sacros commorari, has mihi causas fore credo longitudinis dierum e luce tua exortorum. Pro «in longitudinem dierum,» in longitudinem temporis Symmachus interpretatus est, vitam significans secundum Deum, interminatam scilicet atque immortalem.

Vers. 1. In nonnullis manuscriptis inveni «prima Sabbati,» quod quidem in Hexaplo (27) non invenitur. Verumtamen ne hoc inexplicatum relin-

quamus, scire oportet quod Dominicam resurrectionem indicat. Mystico quodam modo Domini facta est terra, cum descendens liberavit eam ab opprimentibus eam daemonibus, eversis omnibus in ea fallaciter patrat's, magia, veneficio, oraculis quæ daemones in terra edebant, cum legibus de simulacris et sacrificiis; sed et plenitudo ejus bonis malisque constat, prout ab iniquitate recedant, juxta illud: « Misericordia Domini plena est terra »¹.

VERS. 2. Catholica autem Ecclesia a credentibus habitata, cum habitantibus, qui sapient et vivunt ecclesiastice, ejus est. Quæ quidem immotam sedem habet, cum tentationum salo et procella jactata, inconcussa in fide permanet. Hanc vero et super flumina constituit, idoneam præstans per divinam legislationem ad accipiendum Spiritum sanctum, ex quo sicut e fonte variae gratiæ fluunt flumina aquæ viventis.

Didymi et Eusebii. **VERS. 3.** Mons Dei supremum bonum Verbumque divinum significat; raro enim quis ad verticem ejus procedendo ascendere valet.

Didymi et Origenis. Cum jam non altius, qui perfectus est, procedere valeat, stat firmus, ideoque sanctus Dei locus vocatur. Etenim post Dominum deambulans ascendit, relictis quæ a tergo sunt, properansque ad superiora, finem quærens stare cum Deo in loco sancto ejus, in quem necesse est ut ascendat atque stet evangelizatus Sion. Ad quem properanti Mos dixit Deus: « Tu vero hic mecum stes »²; sed et, « Constituit super petra pedes meos, » [sicut de alio sanctuario ait propheta, cum petra esset Christus]³.

VERS. 4. Quis vero promissionibus illis fruetur? Hic « non accepit in vano animam ejus. » Quippe et accipiens quispiam rationalem animam, virtutis et doctrinæ capacem, nec suscipiens ea quorum capax est, et vitæ fallaciæ ac sollicitudine cruciatus, voluptatibus cupiditatibusque deditus, in vano animam accepit. Qui autem aliter sese habet, non in vano eam accepit. Igitur vanitas vanitatum tota plerorumque vita est.

VERS. 5, 6. Quandoquidem non de uno quodam ascendente in montem Domini, atque stante in loco sancto ejus, interrogatio facta est, nec responsio de uno, sed de omni innocente manibus et mundo corde. Quare subdit: « Hæc est generatio quærentium Dominum, » pro, Omnes tales, virtutemque inter prædictas illam habentes, generatio quærentes sunt, Dominum autem quærentes, ad inveniendam faciem Dei Jacob, quem intueri volunt, ut scientia et splendore ejus meliores effecti, dicant: « Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine »⁴.

A νευτον, ελδέναι χρή ως την δεσποτικήν ανάστασιν προσηµαίνει. Μυστικώτερον δὲ τοῦ Κυρίου γέγονεν ἡ γῆ, ὁπνύλα καταλθὼν ἡλευθέρωσεν αὐτὴν τῶν τυραννικῶς κρατούντων αὐτὴν δαιµόνων, καταλύσας πάντα τὰ ἐπ' αὐτῆς ἀπατηλῶς ἐπιτελούµενα, μαγεῖαν, φαρµακείαν, τὰ χρηστήρια τῶν ἐπὶ γῆς δαιµόνων, σὺν τοῖς περὶ ἀγαλµάτων καὶ θυσῶν νόμοις· ἀλλὰ καὶ τὸ πλήρωµα αὐτῆς τοῦ περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν, ὡς ἀναχωρῆσαι τῶν φαύλων, κατὰ τὸ « Ἐλέους Κυρίου πλήρης ἡ γῆ. »

Στ. β'. Καὶ ἡ καθολικὴ δὲ Ἐκκλησία πρὸς τῶν πιστῶν οἰκουμένη, μετ' αὐτῶν τῶν οἰκούντων αὐτοῦ ἐστίν, φρονούντων τε καὶ βιούντων ἐκκλησιαστικῶς. Ἦτις ἀµετακίνητον ἔχει τὴν ἔδραν, ὅταν τῆς τῶν πειρασµῶν ἀλµυρίδος καὶ τρικυµίας προσβαλόντων, ἀσειστος ἐπιµείνη τῇ πίστει. Ταύτην δὲ καὶ ἐπὶ ποταµῶν ἡτοίµασεν εὐτρεπῆ ποιήσας διὰ τῆς θείας νοµοθεσίας πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἀφ' οὗ καθάπερ ἐκ πηγῆς τὰ ποικίλα χαρίσµατα ῥέουσιν ποταµοὶ ὕδατος ζῶντος.

Διδύμου καὶ Εὐσεβίου. Στ. γ'. Ἡ καὶ ὁρος Κυρίου τὸ τελικὸν ἀγαθόν, καὶ τὸν Θεὸν Λόγον· σπάνιος γάρ ὁ πρὸς τὴν ἀκρωρείαν αὐτοῦ διὰ προκοπῆς ἀναβῆναι δυνάµενος.

Διδύμου καὶ Ὁριγένους. Ὁ γὰρ τελειωθείς µηκέτι περαιτέρω χωρεῖν ὁδὸς τε ὢν, ἵσταται βέβαιος, καὶ χρηµατίζων ἅγιος τόπος Θεοῦ. Ὅπισω γὰρ Κυρίου πορευόµενος ἀναβαίνει, τῶν µὲν ὀπισθεν ἐπιλανθανόµενος, τοῖς δὲ ἐμπροσθεν ἐκτεινόμενος, τέλος ἔχων τὸ στήναι μετὰ Θεοῦ ἐν τόπῳ ἁγίῳ αὐτοῦ, ἐφ' ὃν δεῖ ἀναβῆναι καὶ στήναι τὸν εὐαγγελιζόµενον τὴν Σιών. Πρὸς ὃν ἐφθακότε τῷ Μωσὶ φησιν ὁ Θεός· « Σὺ δὲ αὐτοῦ στήθι μετ' ἐμοῦ· » ἀλλὰ καὶ, « Ἐστησεν ἐπὶ πέτραν τοὺς πόδας μου, » ὡς ἐφ' ἑτέρον ἁγιασµά φησιν ὁ προφήτης· ἐπὶ πέτρα ἦν ὁ Χριστός.

Στ. δ'. Ἀλλὰ τίς ὁ τῶν ἐπαγγελιῶν τούτων τευξόµενος; Οὐτός· οὐκ ἔλαβεν ἐπὶ ματαίῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. Τάχα δὲ καὶ λαβὼν τις ψυχὴν λογικὴν, δεκτικὴν ἀρετῶν καὶ ἐπιστηµῶν, καὶ µὴ δεξάµενος ταῦτα τὰ ὢν ἐστίν δεκτικὸς, ἀλλ' ἀπάτη τοῦ βίου καὶ µερίµνη βιωτικῆ καταξάνθεις ἡδοναῖς καὶ πάθεσιν, ἐπὶ ματαίῃ τὴν ψυχὴν εἴληφεν. Ὁ δ' ἐναντίας τούτῳ διακείμενος, οὐκ ἐπὶ ματαίῃ αὐτὴν ἔλαβεν. Καὶ ὁλος ματαιότης ματαιότητων ὁ τῶν πολλῶν βίος ἐστίν.

Στ. ε', ζ'. Ἐπεὶ µὴ περὶ ἑνὸς τινος ἀναβαίνοντος εἰς τὸ ὄρος τοῦ Κυρίου, καὶ ἱσταμένου εἰς τόπον ἅγιον, αὐτοῦ ἐρώτησις γέγονεν, οὐδὲ ἀποκρίσις περὶ ἑνός, ἀλλὰ περὶ παντός ἀθώου χερσὶν καὶ καθαροῦ τῇ καρδίᾳ. Διδ καὶ ἐπιφέρει τό· « Αὕτη ἡ γενεὰ ζητούντων τὸν Κύριον, » ἀντὶ τοῦ, Πάντες οἱ τοιοῦτοι, καὶ τὴν ἐκ τῶν προεξηρηµένων ἀρετῶν ἐσχηκότες, γενεὰ (28) ζητοῦντές εἰσι, τὸν Κύριον ζητοῦντες δὲ, ἐπὶ τῷ εὐρεῖν τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ, ὃν θεωρῆσαι θέλουσιν, ἵνα βελτιωθέντες ἐκ τῆς κατανοήσεως καὶ ἐκλάµψεως αὐτοῦ ἐκπωσιν· « Ἐστηµεῖσθι ἐφ' ἡµᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου, Κύριε. »

¹ Psal. xxxii, 5. ² Exod. xxxiii, 21. ³ I Cor. x, 4. ⁴ Psal. iv, 7.

(28) Locus mendosus.

Στ. ζ'. Προτρέχοντες θεοὶ ἄγγελοι προσφώνουν τοὺς ἐφεστηκόσιν ταῖς οὐρανίαις πύλαις· « Ἀρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὁμῶν, » τὰς ὑμετέρας, καὶ (29) φύλακές ἐστε. Ὡς γὰρ κατιῶν, κλίνας οὐρανὸν καὶ οὐκ ἀνοίξας κατήλθεν, οὕτως ἀναληψθεὶς οὐκ ἀνοίχθεισὼν πυλὼν εἰσῆλθεν, ἀλλὰ αἰρομένων. Εἴτα ἐπεὶ αὐταὶ αἱ πύλαι καὶ λογικαὶ τυγχάνουσιν, καὶ πρὸς αὐτάς οἱ ἄγγελοι φασιν· « Ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι. » Αὐταὶ δὲ αἱ πνευματικαὶ πύλαι, οὐ πρόσκαιροι, ἐπεὶ μὴ σωματικαὶ, ἀλλ' αἰώνιοι διὰ τὸ ἄβυσσιν καὶ ἀκήρατον. Πλὴν φάσκοντες ἀρθῆναι καὶ ἐπαρθῆναι τὰς πύλας, οὐχ ἓνα τῶν ἐπιδόξων εἰσελεύσεσθαι, ἀλλὰ τὸν Βασιλέα τῆς δόξης φασίν. Βασιλεὺς δὲ δόξης ὁ Σωτὴρ, τῷ ἄρχειν πάντων τῶν ἐπιδόξων, κατὰ θεὸν εἰρηται, καὶ ὡς τὴν παρὰ πάντων κομιζόμενος δόξαν, καὶ τὴν ἀληθὴ καὶ μόνιμον ἔχων βασιλείαν· ταύτην δὲ παρέχων τοῖς ἀξίοις. Καὶ Κύριος αὐτῆς εἰρηται, κατὰ τὴν· « Εἰ γὰρ ἔγνωσαν, οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν. »

Στ. η'. Ἄλλ' ἐπεὶ μὴ μόνος ὁ θεὸς λόγος ἀνῆλθεν, ἀλλ' ἐπιφερόμενος ἦν ἀνεληφεν σάρκα ἐψυχωμένην ψυχῇ νοερά, ἐνιζόμεναι αἱ ἄνω δυνάμεις ἐπυνθάνοντο, « Τίς ἐστιν οὗτος; ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης; » Σάρκα γὰρ περιεείμενον τὸν λεχθέντα Βασιλέα τῆς δόξης ἰδοῦσαι, θαυμάζον.

Πάλιν δὲ οἱ προτρέχοντες· « Κύριος, ἔλεγον, κραταῖος καὶ δυνατὸς, » ἀντικρυς τοῦτο βοῶντες· Ὅν ἴστε παμβασιλέα καὶ τῶν ὅλων δεσπότην κραταῖον καὶ δυνατόν, οὗτός ἐστι σῶμα περιεείμενος, ἀριστεύσας κατὰ τῶν ἀπ' ἡμῶν πεσόντων, καὶ τυραννικὴν ἐξ ἡμῶν ἀναλαβόντων· Κύριος ὢν δυνατὸς ἐν πολέμῳ ὁφθαλμοῖς τῷ πάντας καταλελυμένοι, ἀντιδοξῆσαι καὶ ἀντίστασθαι θελήσαντας.

Στ. θ'. Ταῦτα ἀκούσαντες οἱ ἄρχοντες μετὰ καὶ τῶν αἰωνίων πυλῶν αὐτῶν, οὐκ ἠρκέσθησαν τὸ προσταχθὲν μόνον ποιῆσαι, ἀλλὰ καὶ ταῖς ὑπερτέρῳ δυνάμεισιν, ἐπιστατούσαις, καὶ αὐταῖς ταῖς πύλαις τῶν ἀνωτέρων οὐρανῶν, ἅπερ ἤκουσαν, ἀνῆγγεῖλαν, κηρύττουσαι (30) τὸ, « Ἀρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὁμῶν, » καὶ τὰ ἐξῆς· καὶ πυθομέναις πάλιν αὐταῖς ἀπεκρίναντο ἦν ἔσχον καὶ αὐταὶ ἀπόκρισιν.

Στ. ι'. « Κύριος, τῶν δυνάμεων, » εἰποῦσαι (31), « αὐτός ἐστιν ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης. » Δυνάμεων δὲ Κύριον αὐτὸν εἶπον, ὡς ἄρχοντα στρατοπέδων. Σημειωτέον δὲ ὅτι οἱ τὰ Ἑβραίων ἡκριθωκότες φασίν, τὴν « Σαβαὼθ » φωνὴν ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ κειμένην, εἰς Ἑλλάδα φωνὴν οἱ Ἑβδομήκοντα μεταλαβάνοντες, ὅτε μὲν τὸ « Κύριος τῶν δυνάμεων, » ὅτε δὲ « Κύριος στρατιῶν, » ὅτε δὲ τὸ « Παντοκράτωρ » ἔταξαν. Λέγουσι γοῦν καὶ ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ κειμένου τοῦ « Σαβαὼθ, » μετὰληψίς εἰς τὸ « Κύριος τῶν δυνάμεων, » γέγονεν· εἰ δὲ τὸ « Σαβαὼθ, » ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος εἰρηται, ἐρμηνεύεται δὲ καὶ εἰς τὸ « Παντοκράτωρ, » εἰκότως ἢ « Παντοκράτωρ » φωνή, τοῦ Σωτῆρος κατηγορηθεῖν. Εἰ γὰρ πάντα δι' αὐτοῦ γέ-

³⁰ I Cor. II, 2.

(29) Forte leg. καὶ ὢν φύλ. Edit.

(30) Ἀκολουθεῖ ἡ ἑρμηνεία sermonis postulare videtur, ut hic legatur κηρύττοντες, et mox ἦν ἔσχον καὶ οὗτοι ἀπόκρισιν, siquidem participium et pronomen ad

A VERS. 7. Præcurrentes divini angeli coeli portas obsidentibus dicebant : « Attollite portas, principes, vestras, » quarum custodes estis. Sicut enim descendens inclinavit cælum pervenitque non adaperiens, sic assumptus non apertis intravit foribus, sed sublatis. Cum deinde hæ portæ rationales sint, ad eas angeli dicunt : « Elevamini, portæ æternales. » Hæ vero spirituales portæ non ad breve tempus, cum non sint corporales, sed æternales, utpote materiæ expertes et ab omni concretione segregatæ. Carterum dicentes attolli et elevari portas, non unum e præclaris intraturum esse, sed Regem gloriæ dicunt. Rex autem gloriæ Salvator, propterea quod præclaris omnibus imperat, de Deo dicitur, et quasi super omnes ferens gloriam, verumque et stabile regnum habens, quod dignis præbet. Dominusque ejus dicitur, juxta illud : « Si enim cognovissent, non gloriæ Dominum crucifixissent ³⁰. »

VERS. 8. Sed cum non solus Deus Verbum ascendit, sed auferens quam accepit carnem anima spiritali animatam, stupore affectæ supernæ potestates interrogabant, « Quis est iste Rex gloriæ? » Carne enim circumdatum videntes qui Rex dicitur gloriæ, mirabantur.

Rursus autem præcurrentes : « Dominus, » inquebant, « fortis et potens : » protinus hoc clamantes, Quem novisti Regem regum, universorumque Dominum fortem et potentem, hic adest corpore circumdatus, triumphans de illis qui de nobis defecerunt atque tyrannidem sibi arrogarunt : Dominus fortis in prælio apparuit, cum omnes adversarios sibi resistere volentes profuderit.

VERS. 9. Hæc audientes principes qui ad æternales portas erant, non satis habuerunt jussum exsequi, sed et potestatibus superius constitutis, ipsisque superiorum cælorum portis, quæ audierant, annuntiaverunt, exclamantes : « Attollite portas, principes, vestras, » et quæ sequuntur. Et interrogantibus rursum illis, quam et ipsi obtinebant responsonem reddidere.

VERS. 10. « Dominus virtutum, » dicentes, « ipse est Rex gloriæ. » Virtutum eum dixere Dominum, ut exercitibus imperantem. Animadvertite quod qui Hebræorum textus diligenter perspexerunt, dicunt « Sabaoth » vocem quæ in Hebraico est, in Græco, vertentibus Septuaginta, nunc quidem « Dominum virtutum, » nunc vero « Dominum exercituum » translata esse; interdum autem, « Omnipotentem. » Dicunt igitur hoc in loco « Sabaoth » per « Dominum virtutum » versum fuisse. Quod si « Sabaoth » de Salvatore dicitur, et transfertur « Omnipotens, » vox « Omnipotens » merito ad Salvatorem spectat. Si enim omnia per ipsum facta sunt, et ipse est ante omnia, et omnia

ἀρχοντας referenda sunt. Id.

(31) Legendum, nisi fallor, εἰπόντες. Vide notam præcedentem. Id.

in illo sunt, regit vero providenter omnia in se ipso facta, et ante omnia est eorum quæ sunt in eo, recte Omnipotens vocatur: ipsius igitur persona est, quæ dicit in Zacharia: « Sic dicit Dominus omnipotens: Post gloriam misit me, et noveris quia Dominus omnipotens misit me ad te ⁹⁹. » Omnipotens enim ab Omnipotente missus, Filius est quem misit Pater. Manifestissima et in Joannis Apocalypsi omnipotens Salvator dicitur: « Hæc enim dicit Dominus testis fidelis ac verus, qui erat, qui est, qui erit, Dominus Deus omnipotens ⁹⁷. » Quæ quidem haud dubie de Filio dicuntur. ὁ ἦν, καὶ ὁ ὢν, καὶ ὁ ἐρχόμενος, Κύριος ὁ Θεὸς

γονεὺς, καὶ αὐτὸς ἐστὶν πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκεν, κρατεῖ δὲ προνοητικῶς τῶν δι' αὐτοῦ πάντων γεγεννημένων, καὶ πρὸ πάντων ἐστὶν τῶν ἐν αὐτῷ συστάτων, ἀκολουθῶς Παντοκράτωρ λέγεται: αὐτοῦ γοῦν ἐστὶ πρόσωπον λέγον ἐν Ζαχαρίᾳ· « Οὕτως λέγει Κύριος παντοκράτωρ· Ὅπως δόξης ἀπέστειλέν με· καὶ γνώσῃ, ὅτι Κύριος παντοκράτωρ ἀπέστειλέν με πρὸς σέ. » Παντοκράτωρ γὰρ ὑπὸ Παντοκράτορος ἀποστελλόμενος, ὁ Υἱὸς ἐστὶν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς πεμπόμενος. Ἀριθμηλότατα δὲ ἐν τῇ Ἰωάννου Ἀποκαλύψει παντοκράτωρ ὁ Σωτὴρ λέγεται· Τάδε B γὰρ λέγει Κύριος ὁ μάρτυς ὁ πιστὸς καὶ ἀληθινός, παντοκράτωρ. Ἀναμφισβητήτως γὰρ ταῦτα περὶ τοῦ

PSALMUS XXIV.

VERS. 2. Qui in quovis alio ac Deo confidit, ut in divitiis, irridebitur: quod ego non patiar in te confisus; inimici autem diabolus cum dæmonibus impiisque hominibus. Forte et prævidet Salvatoris incarnationem, qua facta desiit inimicorum risus.

VERS. 4. Dicit fortasse vias et mandata, quorum dignatur et semitas discere, quas prævi calcaverunt, ut vestigia secutus eorum, rectam faciat ambulationem; et quia non satis est practica ad salutem, exoptat et veritatis contemplationem.

VERS. 10. « Universe » ad Dominum ducentes « viæ », vel quas ipse dicto modo incedit, secundum veritatem directæ et cum probitate transactæ, « misericordia sunt et veritas. » Misericordia enim [divina] ante omnia opus est, ut quis illis insistas et sic progrediens ad ipsam veritatem perveniat. Non omnibus autem misericordia et veritas videntur viæ Domini, sed « requirentibus testamentum ejus et testimonia ejus; » qui enim est extra testamentum et testimonia, rudis est excellentiæ atque pulchritudinis Dominicarum viarum. Requirendum est igitur testamentum quod constituit Dominus patribus, educens eos ex spiritali Ægypto, idololatriæ scilicet errore; requirentes enim et perscrutantes illud, cognosceimus et novum testamentum, quod stabilivit Jesus sanguine proprio. Omne enim testamentum infirmum, nondum mortuo qui illud pepigit, sicut ait Apostolus: « Testamentum enim in mortuis firmum, cum nunquam vigeat quandiu vivit qui illud sanxit ⁹⁷. » Quare suum impleri testamentum Jesus cum vellet, mortem obiit. Requirenda sunt et in testamento testimonia Dei, testificantia inspirataque ab eo verba.

VERS. 11. « Propter nomen tuum, Domine, »

Στ. β'. Ὅδε ἐπ' ἄλλῳ τινὶ παρὰ τὸν Θεὸν πεποιθὸς, οἷον ἐπὶ πλούτῳ, καταγελασθήσεται· ὅπερ οὐ πείσσομαι, πεποιθὸς ἐπὶ σοί· ἐχθροὶ δὲ ὁ διάβολος μετὰ δαιμόνων καὶ τῶν ἀσεβοῦντων ἀνθρώπων. Ἰσως δὲ καὶ προορᾷ τοῦ Σωτῆρος τὴν ἐνανθρώπησιν, μεθ' ἧν ὁ τῶν ἐχθρῶν πέπαυται γέλως.

Στ. δ'. Λέγοι δ' ἂν ὁδοὺς καὶ τὰς ἐντολάς, ὧν ἀξιοὶ καὶ τὰς τριβούδας μαθεῖν, ἃς οἱ προοδεύσαντες ἐτριψαν, ἵνα τοῖς ἵχνεσιν ἀκολουθῶν ἐκείνων, ἀπλανῇ ποιήσῃται τὴν πορείαν· ὥς οὐκ ἀρκούντος δὲ πρὸς σωτηρίαν τοῦ πρακτικοῦ, προλαβεῖν ἱκετεύει καὶ τῆς ἀληθείας τὴν θεωρίαν.

Στ. ς'. « Πᾶσαι αἱ » πρὸς Κύριον φέρουσai « ὁδοί, » ἧ ἃς αὐτὸς βαδίζει τὸν εἰρημένον τρόπον, κατ' ἀληθειαν κατορθούμεναι, καὶ σύν χρηστότητι γινόμεναι, « Ἐλεὸς εἰσιν καὶ ἀλήθεια. » Δεῖ γὰρ ἐλεηθῆναι πρότερον, ἵνα τις ἐπιβῇ αὐταῖς, καὶ οὕτω δι' αὐτοῦ τοῦ ὁδεύειν ἐπ' αὐτὴν τὴν ἀληθειαν φθάσῃ. Οὐ πᾶσιν δὲ ἔλεος καὶ ἀλήθεια θεωροῦνται αἱ ὁδοὶ τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ « τοῖς ἐκζητοῦσι τὴν διαθήκην αὐτοῦ καὶ τὰ μαρτύρια αὐτοῦ » ὁ γὰρ ἐκτός ὢν τῆς διαθήκης καὶ τῶν μαρτυρίων, ἀπειρός ἐστὶν τῆς χρηστότητος καὶ τοῦ χάλλους τῶν Κυριακῶν ὁδῶν. Ἐκζητητέον οὖν τὴν διαθήκην ἣν διέθετο ὁ Θεὸς τοῖς πατράσιν, ἐξάγων αὐτοὺς ἐκ τῆς πνευματικῆς Αἰγύπτου, τουτέστι τῆς πολυθέου πλάνης· ἐκζητήσαντες γὰρ καὶ ἐρευνήσαντες αὐτὴν, εἰσόμεθα καὶ τὴν καὶνὴν διαθήκην ἣν ἐθεδαίωσεν Ἰησοῦς τῷ αἵματι τῷ ἰδίῳ. Πᾶσα γὰρ διαθήκη ἀνίσχυρος, μὴ θάνατον ἐσχηκότος τοῦ διατιθεμένου, ἧ φησὶν ὁ Ἀπόστολος· « Διαθήκη γὰρ ἐπὶ νεκροῖς βεβαία, ἐπεὶ μήποτε ἰσχύει ὅσον ζῇ ὁ διατιθέμενος. » Διὸ πληρῶσαι τὴν ἑαυτοῦ διαθήκην ὁ Ἰησοῦς βουλόμενος, θάνατον ἀνεδέξατο· ἐκζητητέον δὲ ἐν τῇ διαθήκῃ καὶ τὰ μαρτύρια τοῦ Θεοῦ, τοὺς μαρτυρηκότας καὶ ἐμπνευσθέντας ὑπ' αὐτοῦ λόγους.

Στ. ια'. « Ἐνεκα τῆς σῆς προσηγορίας, ὦ Δέσπο-

⁹⁹ Zachar. II, 8, 9. ⁹⁷ Apoc. III, 14. ⁹⁷ Hebr. IX, 16, 17.

(32) Præter citatum a nobis in præcedente pagina fragmentum Corderianum Didymi, aliud erat, ad hunc psalmum pertinens, apud eundem Corderium p. 430; quod quia a nostris codicibus aberat, omisimus. Hoc enim deinceps institutum tenebimus,

ut Didymum ex codicibus tantum Vaticanis sumamus, suis peculiaribus Corderio relictis. Interim, quippe nos brevitati studentes, Didymum undique colligendum augendumque futuris editoribus permittemus.

τα, » ἐγὼ ὁ σὸς οἰκέτης ἐκζητήσω τὴν διαθήκην σου, εὐθερίαν ἐξ αὐτῆς προσδοκῶν ἢ κληρονομίαν, ἣν ὡς υἱὸν γενομένην ὤρισας· ἀλλὰ καὶ « ἐλάσθητι τῇ ἁμαρτίᾳ μου, » οὐ τῇ ἐτι ἐνεργουμένη, ἀλλὰ παυσάμενῃ· « πολλὴ γάρ ἐστιν, » οὐ κατὰ ποσότητα, ἀλλὰ κατὰ σύγκρισιν τῆς προσείναι ὀφειλοῦσης καθαρότητος.

Στ. ιγ'. Ἡ ψυχὴ τοῦ εὐλαβοῦς, τῶν ἀγαθῶν περαιτέρω μὴ γενομένη, ἐν αὐτοῖς ἀλλίσκεται, ἐνεργοῦσα αὐτὰ ἀεὶ διὰ καὶ καθόλου τεύχεται τὸ σπέρμα ἔχειν κληρονομοῦν τὴν γῆν, οὐ τὴν ὑπὸ πόδας, ἀλλὰ τὴν τῶν πραΰων.

Στ. ιδ'. Μονογενὴ ἑαυτὸν φράσκει, κατὰ τὸν λόγοντα· « Ἐγὼ ὑπελείφθην μόνος, καὶ ζητοῦσι τὴν ψυχὴν μου. » Διὸ καὶ πτωχός εἰμι, οὐκ ἔχων τὴν ἐκ τῶν ὁμολῶν ἀρωγὴν. Ἰστέον δὲ ὅτι τὸ « Μονογενὴς » ἐρῖς, οὐ ταυτὸν δὲ τῷ μονογενεὶ Ἰῆσ· ὅπου γὰρ πρόσκειται τῷ Μονογενεὶ « Ἰῆς, » ἢ, « παρὰ Πατρός μονογενής, » λέγεται τὸ μόνον ἐξ ἑκείνου τυγχάνον.

Στ. ιε'. Οἰλίφεις δὲ τῆς καρδίας νοήσεις, καὶ τοὺς οὐλοῦντας ἐναντίας λογισμοῦς· ἀναγκαῖαι δὲ περιστάσεις, τῆς προθέσεως ἐκπεσεῖν βιαζόμεναι.

Στ. κα'. Ἀκάκους λέγει ἢ τοὺς στερομένους κακίας, ἢ τοὺς ἀπλουτέρους· εὐθεὶς δὲ τοὺς κατορθώσαντας τὴν τελείαν ἀρετὴν. Οὗτοι οὖν « ἐκολλῶντό μοι » δι' ὁμοφροσύνην, « ὅτι ὑπέμεινά σε, Κύριε. » Τάχα δὲ καὶ ἀκάκους λέγει τοὺς ἐξ ἀνθρώπων σπουδαίους· εὐθεὶς δὲ τοὺς θεοὺς ἀγγέλους κολλωμένους αὐτῷ, τῷ καὶ θείας δυνάμεις γίνεσθαι περὶ τὸν σπουδαῖον.

PSALMUS XXV.

Στ. β'. Οὐδεὶς ἁμαρτάνων κριθῆναι βούλεται ἐφ' οἷς C πεποίηκεν, καὶ μάλιστα πρὸς τοῦ τὰ κρυπτὰ ὀρώντος. Ὁ δὲ ἐν ἀκακίᾳ πορευθεὶς, τούτεστιν προκόψας, ἀξιοὶ τούτου τυχεῖν οἶδεν γὰρ μισθοῦ ἢ κληρονομίας τευξόμενος. Ἡ ἀκακίαν καλεῖ τὸ μὴ μετασχεῖν τῆς φανότῃς καὶ τῆς κακίας τῶν ἰδίων καὶ τῆς ἀπονοίας τῶν ἀλλοφύλων. « Καὶ ἐπὶ τῷ Κυρίῳ ἐλπίζων, οὐ μὴ ἀσθενήσω » ὅσον περιέχομαι τῆς πρὸς Θεὸν ἐλπίδος, ὑπ' αὐτῆς ἐνδυναμούμενος τοῦκ ἀσθενήσω. « Θέρεται Γραφὴ λέγουσα, « οὐ μὴ σαλευθῶ » καὶ διὰ ταύτης οὖν, δηλοῦται· Ἐπεὶ ἡ ἐλπίς ἡ πρὸς Θεὸν ἔδραν μοι βεβαία καὶ ἀμετακίνητον παρέχει, ἐλπίζων ἐπὶ τῷ Κυρίῳ οὐ μὴ σαλευθῶ. Οὐκ ἂν ἡξίωσα παθεῖν τὰ προειρημένα ἐπίπονα, εἰ μὴ κατανενοήκειν, τὸν ἑλεόν σου συμμαχοῦμένον μοι εἰς τὸ ἐνεγχεῖν αὐτά.

Στ. γ'. Τὰς πρακτικὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις, χεῖρας τροπικῶς καλουμένας, ἐν ἀθώοις ὀπίσεται τις, οὐδὲν φαῦλον ἀλλ' εἰ τι σπουδαῖον ἐνεργῶν ἐν αὐταῖς· τάχα δὲ καὶ ὁ μολύνas αὐτάς, ἀνθ' ὕδατος χρώμενος τῇ ἀγαθοεργίᾳ.

Στ. η'. Ὁ τὸν Κύριον ἐξ ὅλης ψυχῆς ἀγαπῶν, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ πάντα, ὧν ἦν (32') καὶ ἡ εὐπρέπεια τοῦ οἴκου αὐτοῦ τυγχάνει, ἀγαπῶ· εὐπρέπεια δὲ τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ, ἡ τῶν δογμάτων ἀλήθεια, καὶ ἡ διαταγὴ τῶν κανόνων τῆς Ἐκκλησίας οἴκου νοουμένης. Πρὸς τοῦ-

A ego, famulus tuus, testamentum tuum requiram, libertatem ab eo expectans vel hæreditatem, quam sicut filio facto constituisti; sed et « propitiabere peccato meo, » non præsentī, sed præterito; « multum est enim, » non secundum quantitatem, sed puritatis qua præditi esse debemus, ratione habita.

VERS. 13. Anima prudentis, ultra bona non facta, in illis demoratur, hæc semper operatur : ideoque ipsi eveniet ut semen suum hæreditet terram, non quæ sub pedibus jacet, sed eorum qui mansueti sunt.

VERS. 16. Unigenitum se dicit, sicut dictum est : « Ego derelictus sum solus, et inquirunt animam meam »⁹³. » Ideoque pauper sum, non habens a socialibus auxilium. Hic autem *Unigeniti* nomen non in sensu unigeniti Filii accipies : ubi enim vocī « unigenitus » additur vox « Filius, » aut cum dicitur, « a Patre unigenitus, » tunc Filii unice ex Deo geniti generatio exprimitur.

VERS. 17. Tribulationes autem cordis intelliges de molestis adversisque sermonibus ; et necessarie causæ sunt quæ nos a proposito declinare cogunt.

VERS. 21. Innocentes vocat malitiæ expertes, vel simpliciores ; rectos vero ad perfectam virtutem provecetos. Hi enim « adhæserunt mihi » unanimi consensu, « quia sustinui te, Domine. » Fortasse etiam innocentes vocat homines probos ; rectos vero, divinos angelos adherentes ei, cum divinæ virtutes probum circumdant.

VERS. 2. Peccator nemo judicari vult de iis quæ fecit, et maxime ab illo qui videt abdita. Qui autem in innocentia ambulavit, id est processit, hoc sibi fieri exoptat ; novit enim se mercedem vel hæreditatem consecuturum esse. Aut innocentiam vocat, si quis non est particeps iniquitatis improbitatisve suorum et amentie aliorum. « Et in Domino sperans non infirmabor. » Quamdiu spes in Deum me tenebit, ea corroboratus « non infirmabor. » Fertur Scripturæ locus, « non vacillabo ; » quo significatur : Postquam mihi spes in Deum sedem firmam immotamque præbuit, sperans in Domino non vacillabo. Non enim exoptavisset quæ prius dicta sunt pati, nisi mentem subiisset misericordiam tuam mihi auxilio fore ad ista toleranda.

VERS. 6. Activas animæ virtutes, manus symbolice vocatas, inter innocentes lavat, quicunque nihil turpe per eas, verum egregium aliquid operatur : fortasse etiam qui prius inquinavit illas, si pro aqua bonis operibus utitur.

VERS. 8. Qui Dominum tota anima diligit, Dei quoque omnia, in quibus decor domus ejus censendus est, diligit : decor autem domus Dei est dogmatum veritas et canonum constitutio Ecclesiæ, domo assimilata. Ac præterea se tabernaculum gloriæ Dei

⁹³ III Reg. xix, 40; Rom. xi, 3.

(32') Vox ἦν redundat. Edit.

diligere ait. Tabernaculum quippe testimonii, quod in deserto posuit Moyses, Dei gloriæ tabernaculum est. Symbolum progressionis hoc. Quam vero ædificavit Salomon, post perfectionem in Jerusalem, domus est, cujus decorem diligit, perfectionis typum gerens. Precatur etiam ne de se ipso sicut de impiis agatur, ne cum iis perdat anima sua. Piam enim mentem quis habens non istud patietur; exoptat quoque ne sanguineus fiat, ut vita sua cum viris sanguinum non perdat.

VERS. 11. « Redime me et miserere mei. » Eliamsi bona conscientia sustentatus superiora dixerit, tamen veritus, ut ideo justificetur, cum peccata in oculo saepe lateant, redemptione et misericordia dignus haberi cupit.

Theodoret et Didymi. VERS. 1. In quibusdam inscribitur « Psalmus David, priusquam ungeretur. » Hanc in Hexaplo inscriptionem non invenias, sed in nonnullis manuscriptis. Exinde causam quidam præstulerunt cur omnes inscriptiones, quasi non veras rejicerent. Quomodo enim fieri potuit ut David, nondum unctus, nondum accepta sanctissimi Spiritus gratia, prophetice scripserit psalmos? Ceterum et tunc temporis junior erat, pascens oves, non regnum dirigens, nullisque ab hostibus oppressus. Illos autem oportebat scire quod his unctum fuisse David Regum historia refert, imo potius ter: primum quidem in Bethlehem a Samuele propheta; secundum in Chebron a tribu Judæ post Saulis occisionem; tertium ab omnibus tribubus post finem Memphiboseth. Hunc igitur psalmum dixit antequam secundam acciperet unctionem, et manifeste rerum gubernationem suscipere. Adhuc igitur a Saule exagitatus, his usus est verbis, cum ad Achimelech accessit sacerdotem, et in Dei tabernaculo precatu est, et accepta sacrorum panum benedictione, effugit bellantis manus. Hoc autem et in ipso psalmo dicit, « Quoniam abscondit me in tabernaculo suo, in die malorum meorum. » Tunc et Doec Idumæus, regias ibi pascens mulas, Davidis fugam Sauli denuntiavit. Quare et in psalmo dicit, « Quoniam insurrexerunt in me testes iniqui. » Salvator noster Deus est, et nos a peccatis et morte liberans; illuminatio autem, nebulam solvens malitiæ et ignorantiae, et splendens scientiæ luce. Sic igitur adunatus atque illuminatus a Domino, quem timebit? Talium enim bonorum et tantæ securitatis participem nullus unquam ledere poterit. Οὕτως οὖν ἐνωθεὶς καὶ πεφωτισμένος ὑπὸ τοῦ Κυρίου, τίνα φοβηθήσεται; οὐδεὶς γὰρ οἶός τέ ἐστιν βλάψαι τὸν ἀγαθὸν τοιοῦτον καὶ ἀσφαλείας τετυχηκότα.

VERS. 3. Hæc dici possunt et de sensilibus hostibus et de invisibilium hostium phalange. « Si enim » ait, « exurgat adversum me bellum, » in hac non timente eos anima mea spero. auxiliatorem Deum me habere confusus.

(33) Rursus Hexaplorum mentio apud Didymum.

τοὺς δὲ καὶ τὸ σκῆνωμα τῆς δόξης τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ ἀγαπᾶν φησι. Καὶ τάχα μὲν ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου, ἣν Μωϋσῆς κατεσκεύασεν ἐν τῇ ἐρήμῳ, τὸ σκῆνωμα τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ ἐστίν. Σύμβολον δὲ προκοπῆς τοῦτο· ὃν δὲ ψυχοδόμησεν Σολομὼν μετὰ τὴν ὁδοπορίαν εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ, οἰκὸς ἐστίν, οὗ τὴν εὐπρέπειαν ἀγαπᾷ, τελειότητος τύπον φέρων. Εὐχεται δὲ μὴ ὡσαύτως τοῖς ἀσεβέσι διατεθῆναι, ἵνα μὴ συναπόληται αὐτοῖς ἡ ψυχὴ αὐτοῦ· εὐσεβὴ γὰρ τις γνώμην ἔχων, οὐ πείσεται τοῦτο· παρακαλεῖ δὲ μηδὲ φονικὸς γενέσθαι, ὅπως ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἀνδράσιν αἱμάτων μὴ συναπόληται.

Στ. ια'. Εἰς τὸ « Αὐτρώσαι με καὶ ἐλέησόν με. » Εἰ καὶ τὰ κάλλιστα συνειδώς αὐτῷ τὰ προσηρημένα εἶπεν· εὐλαβούμενος μὴ οὐκ ἐν τούτῳ δεικαλωταί, λανθανόντων πολλάκις τῶν ἐν κρυπτῷ ἁμαρτημάτων, λυτρωθῆναι καὶ ἐλεηθῆναι ἀξιοῖ.

PSALMUS XXVI.

Θεοδωρήτου καὶ Διδύμου. Στ. α'. « Ἐν τισιν ἐπιγέγραπται, « Φαλμός τοῦ Δαβὶδ πρὸ τοῦ χρισθῆναι. » Ταύτην ἐν τῷ Ἑξαπλῷ (33) τὴν ἐπιγραφὴν οὐκ ἔστιν εὐρεῖν, ἀλλ' ἐν ἐνίοις ἀντιγράφοις. Ἐντεῦθεν δὲ ὅμως τινὲς ἔλαβον ἀπορρομήν τοῦ πάσας τὰς ἐπιγραφὰς ὡς οὐκ ἀληθεῖς ἐκβαλεῖν. Πῶς γὰρ, φησὶν, οἷόν τε ἦν μηδέπω χρισθῆντα τὸν Δαυὶδ, μηδὲ τοῦ παναγίου Πνεύματος τὴν χάριν δεξάμενον, προφητικούς γράφαι φαλμούς; ἄλλως τε καὶ νέος ἦν τῇ καὶ ταῖς, πρὸβατα ποιμαίνων, οὐ βασιλείαν ἰσχύων, οὐδὲ ὑπὸ τινῶν διωκόμενος δυσμενῶν. Ἔδει δὲ αὐτοῖς συνιδεῖν ὡς δις λέγει χρισθῆναι τὸν Δαυὶδ ἢ τῶν Βασιλείων ἱστορία, μᾶλλον δὲ τρίς· πρῶτον μὲν ἐν τῇ Βηθλεὲμ ὑπὸ Σαμουὴλ τοῦ προφήτου· δεύτερον δὲ ἐν Χεβρὼν ὑπὸ τῆς τοῦ Ἰούδα φυλῆς μετὰ τὴν ἀναίρεσιν τοῦ Σαοῦλ· τὸ δὲ τρίτον, ὑπὸ πασιῶν φυλῶν μετὰ τὴν τελευταίαν τοῦ Μεμφιβοσέθ. Τὸν τοίνυν φαλμὸν τοῦτον εἰρηκεν πρὶν τὴν δευτέραν διέξασθαι χειροτονίαν, καὶ προφανῶς ἐγχειρισθῆναι τὴν τῶν πραγμάτων οἰκονομίαν. Ἐτι τοίνυν διωκόμενος ὑπὸ τοῦ Σαοῦλ, τούτοις ἐχρήσατο τοῖς λόγοις, ἥτις καὶ πρὸς Ἀχιμέλεχ εἰσῆλθεν τὸν ἱερέα, καὶ ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ σκηνῇ πρόσευξάμενος, καὶ τὴν ἀπὸ τῶν ἁγίων ἄρτων εὐλογίαν λαβὼν, διέφυγεν τοῦ πολεμοῦντος τὰς χεῖρας. Τοῦτο δὲ καὶ ἐν αὐτῷ τῷ φαλμῷ λέγει· « Ὅτι ἐκρυψέν με ἐν τῇ σκηνῇ αὐτοῦ, ἐν ἡμέρᾳ κακῶν μου. » Τότε δὲ καὶ Δαυὶδ ὁ Ἰδομαῖος τὰς βασιλικὰς ἡμιόνους νέμων ἐκεῖ, τοῦ Δαυὶδ τὴν φυγὴν τῷ Σαοῦλ καταμήνυσεν. Διόπερ καὶ ἐν τῷ φαλμῷ λέγει· « Ὅτι ἐπανεστήσαν μοι μάρτυρες ἀδικοί. » Σωτήρ ἡμῶν ὁ Θεός ἐστιν, ρυόμενος ἡμᾶς ἐξ ἁμαρτιῶν καὶ τοῦ θανάτου· φωτισμὸς δὲ, λύων τὴν ἀγλὴν τῆς κακίας καὶ τῆς ἀγνοίας, καὶ ἀναυγάζων τῷ φωτὶ τῆς γνώσεως. Οὕτως οὖν ἐνωθεὶς καὶ πεφωτισμένος ὑπὸ τοῦ Κυρίου, τίνα φοβηθήσεται; οὐδεὶς γὰρ οἶός τέ ἐστιν βλάψαι τὸν ἀγαθὸν τοιοῦτον καὶ ἀσφαλείας τετυχηκότα.

Στ. γ'. Πῆλθῃ ταῦτα καὶ περὶ αἰσθητῶν ἐχθρῶν, καὶ περὶ φάλαγγος ἀοράτων πολεμίων· « Ἐὰν γὰρ, φησὶν, ἐπαναστῇ ἐπ' ἐμὲ πόλεμος, » ἐν ταύτῃ τῇ μὴ φοβουμένῃ αὐτοὺς καρδίᾳ μου ἐλπίζω, ὑπέρμαχον Θεὸν ἔχειν θαρρήσας.

Στ. δ'. Αἰτεῖ τὴν Ἐκκλησίαν οἰκεῖν διὰ τοῦ φρο-
νεῖν τὰ ἐκκλησιαστικὰ πάσας τὰς ἡμέρας τῆς πεφω-
τισμένης αὐτοῦ ζωῆς. Ἐπὶ γῆς δέ, φησί, τυγχάνων,
εἰ καὶ πολλῶν δεῖ μοι τῶν ἀγαθῶν, μίαν αἰτησιν τέως
αὐτῷ (34). Ἀθρόως γὰρ ἐν πᾶσιν οὐχ οἶόν τε γε-
νεῖσθαι τοῖς ἀγαθοῖς, μὴ ποτε δὲ λείπει τὸ μέγαλυν
(35) ἢ ἐξαιρετον.

Στ. ε'. Καὶ ἄλλως δὲ πολλάκις εἰρηται, τὴν μὲν
σκηνὴν δηλοῦν προκοπὴν, τὸν οἶκον δὲ τελειότητα.
Οὐδεὶς οὖν, ἐνεσθηκυίας αὐτῷ τῆς τῶν κακῶν ἡμέ-
ρας, ἐν οἷα εἶναι δύναται τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐν τῇ σκιᾷ
κρύπτεται, τῷ τὴν προκοπὴν σκεπάζειν τὸν κακίας
ἀπαλλαττόμενον· τὰ μὲν ἐστι προφανή, τὰ δὲ μυσ-
τικά. Οὐκ ἐν τοῖς ἐπιπολαίοις οὖν ὁ Θεὸς τὸν προ-
κόπτοντα σκέπει. Αὐτοῦ δὲ εἶπε σκηνὴν, ἐπὶ (36) μὴ
πᾶσα εἰς Θεὸν προκοπή· διεδέξατο δὲ τὴν προκοπὴν
ἡ πέτρα τῆς τελειότητος. Κατάλληλον δὲ τῇ μὲν
προκοπῇ τὸ ἐκρυψε, ὅτι καὶ τελειότητι τὸ ὤψω-
σεν. Ἀέριος δ' ἂν σκηνὴν καὶ τὴν διὰ νόμου καὶ
προφητῶν ἀγωγὴν. Ἡς (37) ἐν τῷ κρύπτειν τὸν παι-
δευόμενον ὁ Θεὸς ὤψων αὐτὸν ἐν τῇ πέτρᾳ Χριστῷ.

Στ. ζ'. Ἐπιστάμενος ὁ ταῦτα λέγων εὐχαῖς δικαίων
ἐπακούοντα τὸν Θεόν, ἀπὸ τῆς αὐτῆς διαθέσεως τοῖς
δικαίοις κεκραγώς, εἰσακουσθῆσθαι ἀξιοῖ. Οὐδεὶς
γὰρ ἄξιος εἰσακουσθῆναι παρὰ Θεοῦ μὴ ἐλεούμενος.
Ταῦτα δέ, φησὶν, οὐκ ἐξ ἐπιπολῆς εἶπον χειλέων,
ἀλλ' ἐξ αὐτῆς τῆς καρδίας· τοιαύτης γὰρ εἰσακούει
φωνῆς ὁ Θεός.

Στ. ια'. « Νομοθέτησόν με, » ἵνα τοιοῦτον νόμον
παρὰ σοῦ λαβὼν, ὁδεύσω τὸν εἰπόντα, « Ἐγὼ εἰμι ἡ
ὁδός » καὶ, « Ὁδήγησόν με τῇ εὐθείᾳ » καὶ ἀκαμπεῖ
ὁ ὧ σου, « Ἐνεκα τῶν ἐπικειμένων ἐχθρῶν, » σκάν-
διλα ἐχόμενα τριβῶν τιθέντων μοι· ἔτι μὴν, τῆς
ἀρετῆς μεσότητος οὐσης ὑπερβολῆς καὶ ἐλλείψεως,
τοῦ τηρεῖν τὸ σύμμετρον, σὺ, Δέσποτα, « ὀδήγησον, »
φέρων με εἰς τὸ τέλος αὐτῆς, « Ἐνεκα τῶν ἐχθρῶν μου, »
τῶν ἐνεργούντων τὴν κακίαν· καθ' ὑπερβολὴν ἐνερ-
γούντες, παρὰ θύραν ἱστάμενοι τῆς ἀρετῆς, δι' ἀπά-
της λαμβάνουσιν τοὺς μὴ ἐπιστάνοντας τῇ διαφορᾷ
μεσότητος καὶ ὑπερβολῆς. Εἰ δὲ καὶ εὐθείαν ὁδὸν τὴν
τῶν ἀληθῶν δογμάτων πορεύειν λέγοις, ἴσθι ὅτι μὴ
ὁδηγούντος Θεοῦ, οἱ τὰ παρακείμενα ψευδῆ δόγματα
τῆς ἀληθείας ἄγοντες, ἄρχοντες τούτου τοῦ αἰῶνος,
ἐχθροὶ εἰσιν· ὧν ἕνεκα, ὅπως μὴ ἐκπέσωμεν εἰς τὴν
ἀπάτην αὐτῶν, παρακαλούμεν ὁδηγηθῆναι ὑπὸ Κυ-
ρίου τὴν εὐθείαν ὁδόν.

Στ. ιβ'. Ἐπεὶ εἰλόμην ὁδεύειν τὴν εὐθείαν ὁδόν,
πάντες οἱ πονηροὶ θλίβειν με προτέθενται. Σὺ δέ,
Κύριε, κηδόμενός μου, μὴ παραδῷς με εἰς ψυχὰς
αὐτῶν· ἦτοι εὐχόμενος μὴ παραδοθῆναι αὐτοῖς, ἢ
μὴ συναριθμηθῆναι ταῖς ψυχαῖς αἷς εἶχον οἱ θλίβον-
τες, αὐτὸ τοῦτο μάρτυρες ἄδικοι εἶναι ἐλόμενοι. Ἀλλ'
ἡ ἀδικία ἢ ἑαυτοὺς προσφειώσαν, ἀσύστατος καὶ
ἀξέβητος οὖσα, ἐφεύσατο ἑαυτῇ· οὐχ οἷα γὰρ εἶναι
ἐπαγγέλλεται, τοιαύτη εὐρέθη. Ἡ γὰρ ἐφεύσατο »

*** Joan. xiv, 6.

(34) Lege αἰτῶ. En.

(35) Μέγα? An deest aliquid? In.

(36) Forsitan ἐπεὶ, quamquam nec sic plana erit

A VERS. 4. Rogat Ecclesiam habitare meditando ec-
clesiastica omnes dies illuminatae suae vitae. Cum
in terra sim, ait, etsi multis mihi opus sit bonis,
unum modo ab eo petivi. Cum quidem omnibus frui
bonis sit impossibile, cave ne magnum aut pretio-
sum relinquis.

VERS. 5. Alias quidem saepe dictum est tabernacu-
lum progressum significare, domum autem perfec-
tionem. Nemo igitur, imminente sibi malorum die,
in domo esse potest Dei, sed in umbra absconditur,
quoniam progressum tegit malitia exsolutus: alia
quidem manifesta sunt, alia mystica. In levis igitur
momenti rebus non protegit Deus progredientem.
Ipsius autem ait tabernaculum, quia non omnis ad
B Deum progressus; progressui autem successit perfec-
tionis petra. Congruè ait cum progressu « abscondit, »
et cum perfectione « exaltavit. » Dices forte taber-
naculum legis prophetarumque synagogam, in qua
absconditur homo, quem eruditum Deus exaltat in
petra Christo.

VERS. 7. Sciens qui hæc dicit justorum preces
exauditurum Deum, eadem mente ac justis exclamans,
se exauditum iri exoptat. Nemo enim dignus
qui exaudiatur a Deo non miserante ejus. Hæc autem,
ait, non extremis labiis, sed toto corde dixi: talem
enim exaudit vocem Deus.

VERS. 11. « Legem pone mihi, » ut talem a te
legem accipiens, sequar qui dixit: « Ego sum
C via »; et: « Dirige me in semitam rectam » et in
viam tuam non sinuosam, « propter inimicos meos, »
insidiis obstruentes viam meam. Cum in medio stet
virtus, redundantiam inter et penuriam servandum
medium, tu Domine, « dirige me, » ducens me in fi-
nem ejus, « propter inimicos meos, » iniquitatem
operantes: qui cum immoderate nituntur, prope ja-
nuam stantes virtutis, fraudulenter capiunt parum
attendentes quibus inter se differant quod medium
est et quod nimium. Quod si rectam viam verorum
dogmatum ambulationem vocas, scito quod, Deo
non dirigente, qui mendacia et extra veritatem do-
gmata inducunt, principes sunt hujus sæculi atque
inimici: propter quos, ne in dolos eorum incida-
mus, precamur a Domino in rectam viam dirigi.

VERS. 12. Postquam constitui per rectam viam
ambulare, omnes mali tribulare me querunt. Tu
autem, Domine, circa me sollicitus, ne tradideris me
in animas eorum: sive precatus non illis tradi, sive
non annumerari animabus quas habebant tribu-
lantes, hoc ipso testes injusti facti sunt. Verum
injustitia qua se ipsos instruxerunt, cum infirma
atque imbecillis esset, mentiti sunt ei: non enim
talis inventa est quæ esse nuntiabatur. Vox enim

constructio. Ip.

(37) Forsitan ἦ, et mox ὤψω. Id.

« mentiti sunt, » non semper veritati contrarium significat, sicut in propheta : « Area et vinum mentita sunt sibi », pro his : Non ut promittebatur, juxta annum area et vinum inventa sunt.

VERS. 13. Terra viventium vocata est promissionis terra, propter æternam vitam, cum nemo in ea patiatur mortem quæ venit a peccato. Hæc autem terra in invisibilibus atque æternis sita est, et super eam sedet veritas et proprie Dei. . . . tale est : Credo vitæ æternæ me participem fore, ut per hanc vitam inhabitem in viventium terra, ad videnda quæ in ea sunt bona Domini, quæ juxta promissionem sancte viventes manent : recte autem dicitur « videre, » et non comedere, vel contrectare, vel quodvis aliud ; in contemplandis enim Dei bonis omnis utilitas est.

VERS. 14. In virilitate, ait, animæ et impotentia corporis viriliter age : etenim cum validis et non carnalibus inimicis nobis prælium est ; sed et resistentes victoria simul et annuntiatis a Deo bonis fruimur.

VERS. 1. Designat nomen lacus locum ubi custodiuntur damnati.

VERS. 2. Cum igitur multis indigens, noverim hæc a te adimpleri posse, ad te clamans oro ut exaudias vocem deprecationis meæ, me non alium ac te implorante. Neque enim alius implere potest ea quibus indigeo. — Templum vero Dei, Dei gloria est : templum Dei esset quoque supercelestis locus, atque ibi potestates Dei præsentiam capientes, quoad fieri potest ; esset etiam Dei Verbum, dicens : « Pater manens in me, facit opera ». »

VERS. 3. Precatur igitur dicens : Cum omnino inique agentem exsilium maneat, justitiam præbeas mihi, ne sinas me in iniquitate poni, ne cum operantibus eam peream.

VERS. 4. Qui prudenter res perspicit, ut noxia quæ turpia sunt odit, bona præferens ut utilia ; malus autem voluptate illectus, operatur mala, non videns eorum noxium. Cum igitur sapienter non sentiat hoc damnum, precatur sanctus tribui malo secundum opera laboriosa, ut per has molestias mala oderit, quæ poenæ ipsi causæ facta sunt.

VERS. 5. Sicut facit homo, nunc opera sunt ejus, nunc opera manuum ejus : ipse enim prout sese habet agit. Activæ autem virtutes, manus ejus vocatæ, quæ in peccatis agenda sunt, operantur. Rogat igitur inter cætera, retributionem fieri, « quoniam non intellexerunt opera Domini, et opera manuum ejus : » operum Dei alia quidem visibilia, alia invisibilia sunt. Hos igitur qui non intellexerunt opera Dei et opera manuum ejus, retributionem

A φωνῇ, οὐκ ἀλλ' τὸ ἐναντίον τῇ ἀληθείᾳ σημαίνει, ὡς ἐν τῷ προφήτῃ : « Ἄλων καὶ οἶνος ἐφεύσατο αὐτούς » ἀντὶ τοῦ· Οὐχ ὡς ἐπηγγέλλετο κατ' ἔτος ἡ ἄλων καὶ οἶνος εὐρεθέντα.

Στ. ιγ'. Γῇ ζώντων ἐκλήθη ἡ ἐν ἐπαγγελίᾳ γῆ, κατὰ τὴν αἰώνιον ζωὴν, ἐπεὶ οὐδεὶς ἐν αἰῶνι μετέχει τοῦ ἐπομένου τῇ ἀμαρτίᾳ θανάτου. Αὕτη δὲ ἡ γῆ ἐν τοῖς μὴ βλεπομένοις καὶ αἰωνίοις ἱδρύεται, καὶ ἐπ' αὐτῆς ἐστὶ τὰ ἀληθῶς καὶ κυρίως τοῦ Θεοῦ... τοιοῦτόν ἐστιν· Πιστεύου ζωῆς αἰωνίου μετασχεῖν, ἵνα κατ' αὐτὴν ζωὴν μετοικισθῶ εἰς τὴν τῶν ζώντων γῆν, ὥστε ἰδεῖν τὰ ἐπ' αὐτῆς τοῦ Κυρίου ἀγαθὰ, τὰ κατὰ τῆς ἐπαγγελίας ἀποκείμενα τοῖς ὁσίως βεδωκόσιν· εὖ δὲ εἰπεῖν καὶ τὸ « ἰδεῖν » καὶ μὴ φαγεῖν καὶ ἀψαθαι, ἥ ἑτερόν τι· τὸ γὰρ ὅλον ἐν τῷ θεωρεῖσθαι τὰ B θεῖα ἀγαθὰ παρέχει τὴν ὠφέλειαν.

Στ. ιδ'. Ἐν ἀνδρείᾳ, φησί, ψυχῆς καὶ ἀκρατεῖα σώματος ἀνδρίζου· πρὸς ἐχθροὺς γὰρ ἰσχυροὺς καὶ ἀσάρκους μαχόμεθα· ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ὑπομονῆς νίκην ὁμοῦ καὶ τὰ παρὰ Θεοῦ ἐπηγγελλόμενα ἀγαθὰ κερδαίνομεν.

PSALMUS XXVII.

Στ. α'. Σημαίνει δὲ τὸ ὄνομα τοῦ λάκκου καὶ τὸν τόπον τὸν φυλάττοντα τοὺς κατακρίτους.

Στ. β'. Ἐπεὶ οὖν πολλῶν ἐνδεὴς ὢν, ἔγνω πρὸς σοῦ ταῦτα ἀναπληροῦσθαι δύνασθαι, πρὸς σὲ βοῶν ἀξίω εἰσακοῦσαί σε τῆς φωνῆς τῆς δεήσεώς μου, ἐν τῇ δέεσθαι οὐ πρὸς ἄλλον τινὰ ἢ σέ. Οὐδὲ γὰρ ἄλλως (37) ἀναπληρῶσαι δύναται τὰ ὦν ἑλλειπῆς εἰμι. — Ὁ C ναὸς δὲ τοῦ Θεοῦ, ὅδε ἐστὶ τοῦ Θεοῦ· ναὸς δὲ Θεοῦ εἴη ἂν καὶ ὁ ὑπερουράνιος χώρος, καὶ αἱ ἐν αὐτῷ δυνάμεις χωροῦσαι παρουσίαν Θεοῦ, κατὰ τὸ ἐφ' ἱκτόν· εἴη δὲ καὶ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ φάσκων· « Ὁ Πατήρ μένων ἐν ἐμοί, ποιεῖ τὰ ἔργα. »

Στ. γ'. Εὐχεται οὖν λέγων· Ἐπεὶ πάντως τῷ ἀδικοῦντι ἀπόλεια ἔπεται, δικαιοσύνην παρέχων μοι, ἐάσης (38) με ἐν ἀδικίᾳ γενέσθαι, ὥπως μὴ ἀπόλωμαι μετὰ τῶν ἐργαζομένων αὐτὴν.

Στ. δ'. Ὁ διορατικὸς ἐπιστημονικῶς τοῖς πράγμασιν προσερχόμενος, ὡς βλαπτικὰ τὰ φαῦλα ἀποστρέφεται, αἰρούμενος τὰ ἀγαθὰ ὠφέλιμα ὄντα· ὁ δὲ φαῦλος ἡδονῇ θελγόμενος, ἐργάζεται κακὰ, οὐχ ὁρῶν αὐτῶν τὸ βλαβερόν. Ἐπεὶ οὖν λογικῶς οὐκ αἰσθάνεται τῶν βλαβερῶν, εὐχεται ὁ ἅγιος ἀποτίσαι τῷ φαύλῳ κατὰ τὰ ἔργα ἐπίπονα, ὥπως κἂν διὰ τοὺς πόνους, ἀποστραφῇ τὰ κακὰ αἰτία κολάσεως αὐτοῦ γεγεννημένα. D

Στ. ε'. Ὃς πράττει ὁ ἄνθρωπος, τὰ μὲν αὐτοῦ ἔργα, τὰ δὲ τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἐστὶν· αὐτὸς γὰρ κατὰ διάθεσιν ἐργάζεται. Αἱ δὲ ἐνεργητικαὶ δυνάμεις, χεῖρες αὐτοῦ καλούμεναι, ἐπιτελοῦσι τῶν ἀμαρτημάτων τὰ πρακτέα. Ἀξιοὶ οὖν καθ' ἑαυτὰ ἀνταπόδοσιν γενέσθαι, « ὅτι οὐ συνήκαν εἰς τὰ ἔργα Κυρίου καὶ εἰς τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ »· τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ τὰ μὲν ὁρατὰ, τὰ δὲ ἀόρατα τυγχάνει. Τοὺς γοῦν μὴ συνέντας τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν

» Ose. ix, 2. » Joan. xiv, 10.

(37) Pro ἄλλως leg. ἄλλος. Edit.

(38) Lege μὴ ἐάσης. Id.

αὐτοῦ, ἀνταπολαβεῖν βούλεται τὸ ἀνταπόδομα αὐτῶν· αὐτοὶ γὰρ προαιρετικῶς εἶλοντο τὸ μὴ συγιέναι τὰ ἔργα· ὃ ἡκολούθησε τὸ τιμωρίαις αὐτοὺς ὑποπεσεῖν.

Στ. ζ. « Ἐπὶ τῷ βοηθῷ καὶ ὑπερασπιστῇ Κυρίῳ ἐλπίσασα ἡ καρδία μου, ἐδοθήθη, ὡς μηδὲν ἐν αὐτῇ εἶναι ἐνθύμημα αἰσχρὸν ἢ δόγμα φαῦλον· βοηθουμένης γὰρ καρδίας ἐστὶ τὸ συγκατατίθεσθαι οἷς δεῖ, καὶ ἀνανεῦναι πρὸς τὰ ἐναντία. Οὕτω δὲ τῆς καρδίας μου βοηθηθείσης, ἀνέβαλεν ἡ σὰρξ μου ἐν τῷ πράττειν αὐτά. Τάχα δὲ καὶ ἡ ἐλπίζουσα καρδία βοηθηθεῖη ἀπολαμβάνουσα κατὰ τὸν τῆς ἀναστάσεως καιρὸν ἀνατελλασαν τὴν σάρκα· παραπλήσιον τούτῳ τό· « Καὶ τὰ ὀστέα ἡμῶν ὡς βοτάνη ἀνατελεῖ. » Σπέρματος γὰρ λόγον τὸ νῦν ἡμῶν σῶμα ἔχει πρὸς τὸ ἐξ ἀναστάσεως· αὐτὸ γὰρ τοῦτο σπαρὲν ἐν φθορᾷ, ἀναθάλλει ἐν ἀφθαρσίᾳ σπειρόμενον· ὅθεν καὶ τῷ παραδείγματι τῷ σπειρομένῳ, εἰς τὰ περὶ ἀναστάσεως ἐχρήσατο Παῦλος.

Στ. η'. Τῷ γὰρ τοῦ Θεοῦ λαῷ τί ἕτερον ἔρυμα, πλὴν τοῦ Κυρίου; Πᾶς δὲ Χριστοῦ μετέχων, ὁμωνύμως καλεῖται Χριστός. Ὡς οὖν σώζεται σωτηρίων, οὕτω Χριστὸς αὐτὸς ὑπερασπιστὴς ἐστίν· ἢ καὶ τοῦ ὄντως Χριστοῦ ὑπερασπιστῆς τῶν σωτηρίων ἐστὶ καθ' ὃ σώζει.

Στ. θ'. « Σώσον τὸν λαόν σου » τοῦτον, οὗ κραταίωμα τυγχάνεις, « εὐλογῶν τὴν κληρονομίαν σου, » οὐκ ἄλλην τοῦ λαοῦ σου οὖσαν· εὐλόγησον δὲ αὐτὴν πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, ἐπάρας καὶ μετεωρίσας δι' ἀρετῆς αὐτοῦ· ἀλλὰ καὶ « ποιμαίνων αὐτοὺς » εἰς πάντα τὸν αἰῶνα τοῦτον· ἐν γὰρ τῷ μέλλοντι ὑπερβάντες τὴν ὁρεμμάτων κατὰστασιν, C παιδευτὴ καὶ διδασκάλῳ σοὶ χρήσονται.

A suam vult accipere, isti enim ultro constituerunt non intelligere opera : unde sequebatur ut darent poenas.

Vers. 7. In adiutore protectoreque Domino sperans cor meum, adjutum est, ita ut in ipso nulla turpis cogitatio vel prava sententia supersit : cordi enim sic adjuto proprium est, annuere iis quæ recta sunt, contrariisque obsistere. Ita autem adjuto corde meo, reffloruit caro mea, hæc cum facerem. Mox et sperans cor adjutum esset, suscipiens resurrectionis tempore exsurrectam carnem ; quod fere simile est huic : « Et ossa nostra sicut herba surgent. » Nunc enim corpus nostrum quasi semen est illius quod in resurrectione erit ; illud enim in corruptione seminaturn refflorescet in incorruptione seminaturn : inde et exemplo seminationis, cum sermonem de resurrectione haberet, usus est Paulus.

Vers. 8. Etenim Dei populo quod munimentum aliud, nisi Dominus ? Omnis enim Christi particeps, pari denominatione vocatur Christus. Sic et Christus salvationum protector est quas ipse facit, vel et cum sit reipsa Christus, protector salvationum est secundum quas salvat.

Vers. 9. « Salvum fac hunc populum, » cujus es fortitudo, « et benedic hereditati tuæ, » quæ nōn aliud est atque plebs tua : benedic autem ei omni benedictione spirituali in cœlis, elatis atque erectis illis per virtutem ; et « pasce eos » in omne hoc sæculum ; in futuro enim superantes jumentorum conditionem, præceptore ac magistro te utentur.

PSALMUS XXVIII.

Στ. α'. Ὁ προκείμενος ψαλμὸς, μέγιστα περιέχων μυστήρια, εἰκότως κατὰ τὸν εἰκοστὸν ὄγδοον ἀριθμὸν τέτακται, ὅσα δύναμει ἑβδομάδα. Ἐάν γοῦν συνθῇς τοὺς ἐξῆς ἀριθμοὺς ἀπὸ μονάδος ἕως ἑβδομάδος εἰκοστὸς ὄγδος ἀπαρτίζεται· ὅθεν καὶ τρίγωνός ἐστιν, ἐκάστης αὐτοῦ πλευρᾶς συγχειμένης ἐξ ἑβδομάδος. Ἔστι δὲ καὶ τέλειος ἀριθμὸς, δεύτερος μετὰ τὸν ἕκτον. Τέλειον δὲ ἀριθμὸν φασιν, τὸν ἐκ τῶν μερῶν ἑαυτοῦ συντιθέμενον, ὥστε μὴ ὑπερβάλλειν μηδὲ ἐλείπειν. Καὶ ὁ παρὼν οὖν ἀριθμὸς μέρη ἔχει ἡμισυ, τέταρτον, ἑβδομον, τεσσαρεσκαίδέκατον, εἰκοστὸν ὄγδοον· ἅπερ συντεθέντα ἀπαρτίζει ἑαυτὸν· ιδ', ζ', δ', β', α'.

Προσάττει ἦτοι τοῖς ἀγγέλοις, ἦτοι τοῖς τὸ πνεῦμα τῆς υἰοθεσίας ἔχουσιν ἀνθρώποις ἐνεγκεῖν ἐπὶ τὴν σκηνὴν τὰ πρὸς θεραπείαν. — Οἱ τὸ πνεῦμα τῆς υἰοθεσίας λαβόντες, ἅλλα τε προσάττονται καὶ υἱοὺς κριῶν ἐνεγκεῖν· κριοὺς δὲ νοητέον τοὺς εὐτόνους κατὰ θεοσέβειαν βίον ἐπανελομένους, διχα τοῦ λογικῶς θεωρεῖν τὴν ἀλήθειαν· διὰ καὶ ἄρχην εἰσὶν ἱκανοί· υἱοὶ δὲ κριῶν οἱ μιμήσει τῆς πολιτείας γεννηθέντες ὑπ' αὐτῶν. Δόξαν μὲν οὖν φέρουσιν οἱ τὸ προσήκον περὶ Τριάδος δοξάζοντες· τιμὴν δὲ πάντες οἱ τηροῦντες τὰς ἐντολάς. Εἴπερ καὶ ὁ παραβαίνων τὸν νόμον διὰ τοῦ παραβαίνειν τὸν Θεὸν ἀτιμάζει. Ἐν

Vers. 1. Hic psalmus, maxima tractans mysteria, merito vicesimus octavus numero habitus est, propter septenariam vim. Si enim numerorum ab uno ad septem summam facis, viginti octo perficitur numerus : unde et triangularis est, ab omni latere septem ostendens ; est quoque perfectus numerus ; secundus post sex numerum. Perfectum autem numerum dicunt, qui ex propriis suis partibus compositus est ita, ut neque ejus quid superet neque deficiat. Atqui numerus de quo agitur partes habet dimidiam, quartam, septimam, decimam quartam, vicesimam octavam ; quorum si quis summam facit, ipsum complet numerum : 16, 7, 4, 2, 1.

Imperat sive angelis, sive hominibus adoptionis spiritu præditis, afferre in tabernaculum sacris necessaria.—Qui spiritum adoptionis acceperunt, jubentur inter alia quoque filios arietum adducere : arietes autem intelligendi sunt qui cum omni animi intentione ad pietatem feruntur, neque sapienter veritatem non contemplantur : ideoque ad regendum idonei sunt ; filii vero arietum, qui administrationis imitatione ab eis quodammodo geniti sunt. Gloriam quidem igitur afferunt, qui de Trinitate ut decet credunt ; honorem, quicunque observant mandata. Siquidem is qui legem transgreditur, ea transgressione Deum

dedecore afficit. In atrio autem adorat sancto, qui secundum dogmata et canones Ecclesiae Deum colit.

Vers. 3, 7. Propriorem quispiam sumens, dicit Joannem in Jordane flumine baptizantem¹, « vocem esse Domini super aquas. » — Atque etiam austeram et recte ordinatam vitam professus Joannes, penetrabilem vitae voluptatum aestum faciens, « vox est Domini flammam ignis intercidentis. »

Vers. 9. Animas significant cervi, spiritu actus corporis occidentes, et spiritu per labra juxta imitationem Dei impium serpentem tollentes de medio. — Ut manifesta fiant inhabitantes in eis ferre, cervi scilicet excitentur, quippe locus sterilius natura lignorum silva est, quae verbi securi praeciduntur atque in ignem mittuntur². — Cum sublata erunt quae propter densitatem hominum progressibus impedimento erant, tunc omnis homo, falsorum deorum errore relicto, gloriam dicit in templo Dei.

Vers. 10. Haec sessio Dei immutabilitatem ostendit. Hanc igitur assignat illis qui propter mutationem perierunt, dicens se in aeternum sedere; nos quoque cum tempore perimus. Hic igitur sui regni stabilitatem demonstrat.

PSALMUS XXIX.

Vers 1. Verus David, de semine David secundum carnem natus, postquam aedificavit Ecclesiam, cuius fundamentum proprio jecit sanguine, dicens: Domum sanctam meam fundabo, hanc dedicare statuit, principium habitationis in ea datus credentibus: in qua dedicatione, hic « psalmus Cantici » in gratiarum actionem canitur. Sensibilem domum aedificandi cupidissimus David audierat: « Non tu aedificabis mihi domum, quoniam praediator vir ab adolescentia tua fuisti, sed qui nascetur de semine tuo, hic aedificabit mihi domum³. » Materis igitur filio preparatis, hunc quoque psalmum quasi necessarium quid reliquit, in gratiarum actiones canendum.

Vers. 4. Salvat autem Deus sive morti succumbere non sinens, sive lapsos erigens. Haec etiam accipi possunt de Christi persona, qui animam suam pro nobis dedit, atque a mortuis surrexit Deo et Patre annuente.

Vers. 6. Sed et quibus occidit lux vera deflent, in noctis initio positi: quibus autem exortus est sol iustitiae, laetantur; occidit et veteri populo, et fleverunt; exortus est gentibus, et exultaverunt⁴.

Didymi et Basilij. Vers. 7. Convenit hoc Adamo ante transgressionem et Ezechiae post victoriam. Namque in Paralipomenis cor ejus exaltatum fuisse dicit⁵.

Vers. 8. Decor autem animae virtutum ejus concordia, sicut et corporis membrorum symmetria. Hunc igitur mihi decorem praebe, quem accepi facta tua et Patris tui qui in caelis est voluntate; etenim qui-

¹ Matth. iii, 6. ² Matth. vii, 19. ³ II Reg. xxii, 25.

A αὐτῇ δὲ προσκυνεῖ ἄγιε ὁ κατὰ τὰ δόγματα καὶ τοὺς κανόνας τῆς Ἐκκλησίας τῷ Θεῷ λατρεύων.

Στ. γ'. Προχειρότερόν τις ἐπιβάλλων ἔρει τὸν Ἰωάννην βαπτίζοντα ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ, « φωνὴν εἶναι Κυρίου ἐπὶ τῶν ὕδατων. » — Ἐτι μὴν εὐ-
τονον καὶ αὐστηρὸν βίον ἀναλαβὼν ὁ Ἰωάννης, δι-
οδεύσιμον τὸν φλογμὸν τῶν ἡδονῶν τοῦ βίου ποιήσας,
« φωνὴ ἐστὶ Κυρίου διακοπτόντος φλόγα πυρός. »

Στ. θ'. Ψυχὰς δηλοῦσιν ἂν ἑλαφοὶ, πνεύματι τὰς πράξεις τοῦ σώματος θανατοῦσας, καὶ πνεύματι διὰ χειλέων κατὰ μίμησιν Θεοῦ ἀναιροῦντας τὸν ἀσεβῆ ὄφιν. — Ὅπως φανερὰ γίνονται τὰ ἐν αὐτοῖς φω-
λεύοντα θηρία, ἅπερ ἀνείμυνται ἑλαφοὶ· σύμφυτος γὰρ τόπος ξύλων ἀκάρπων ἐστὶν ὁ δρυμὸς, κοπτο-
μένων ὑπὸ τῆς ἀκίνης τοῦ λόγου καὶ εἰς πῦρ βάλλο-
μένων. — Ὅτε τὰ ἐπισκιάζοντα τῇ τῶν ἀνθρώπων
προκοπῇ περιαιρεθῇ, τότε πᾶς τις τὴν πολυθεον πλά-
νῃν ἑάτας δόξαν ἔρει ἐν τῷ ναῷ τοῦ Θεοῦ.

Στ. ι'. Ἡ δὲ καθίδρυσις τὸ ἀτρέπτον παρίστησι τοῦ Θεοῦ, διατελλεῖ γοῦν αὐτὴν τοῖς δι' ἀλλοίωσιν ἀπολλυμένοις, φάσκων συγκαθήμενος τὸν αἰῶνα, καὶ ἡμεῖς ἀπολλύμενοι τὸν αἰῶνα. Τὸ τοῖνον μόνιμον αὐ-
τοῦ τῆς βασιλείας παρέστησεν.

Στ. α'. Ὁ ἀληθῶς Δαυὶδ, ὁ ἐκ σπέρματος Δαυὶδ τὸ κατὰ σάρκα γενόμενος, οἰκοδομήσας τὴν Ἐκκλησίαν, ἥς τὸν θεμέλιον αἵματι τῷ ἰδίῳ κατέβαλεν, λέγων· Τὸν οἶκον τὸν ἅγιόν μου θεμελιώσω, ταύτην ἐγκα-
νίσαι προῦθετο, ἀρχὴν τῆς ἐν αὐτῷ οἰκήσεως· διδοὺς
τοῖς πιστεύουσιν· ἐφ' ᾧ « ψαλμὸς ᾠδῆς » εὐχαριστι-
κῶς ἀνακρούεται· τὸν αἰσθητὸν δὲ οἶκον οἰκοδομήσαι
προθυμηθεὶς ὁ Δαυὶδ ἀκήκοεν· Ὁ σὺ οἰκοδομήσεις
μοι οἶκον διὰ τὸ ἀνὴρ πολεμιστὴς εἶναι ἐκ νεότητός
σου, ἀλλ' ὁ ἐξερχόμενος ἐκ τῆς ὁσπύρας σου, οὗτος
οἰκοδομήσει μοι οἶκον· « τὰς οὖν ὕλας προτοίμασας
τῷ παιδί, καὶ τὸν ψαλμὸν ὅς ἐν τι τῶν ἀναγκαίων
κατέλειπεν, ὡς ἂν συμπληρωθέντος εὐχαριστικῶς
ἀνακρούηται.

Στ. δ'. Σώζει δὲ Θεὸς ἢ μὴ συγχωρῶν εἰς θάνατον καταθεῖν, ἢ καταβαλὼντας ἀναστῶν. Νοηθεῖν δὲ ταῦτα καὶ ἐκ προσώπου Χριστοῦ τοῦ τὴν ψυχὴν αὐ-
τοῦ δόντος ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ ἀναστάντος ἐκ νεκρῶν
εὐδοκίᾳ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς.

Στ. ε'. Ἀλλὰ καὶ οἷς ἔδω τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν κλαί-
ουσιν, ἐν ἀρχῇ νυκτὸς γεγονότες· οἷς δὲ ἀνατέλλει
τῆς δικαιοσύνης ὁ ἥλιος, χαίρουσιν· ἔδω καὶ τῷ
προτέρῳ λαῷ, καὶ ἐκλαυσαν· ἀνέτειλε δὲ τοῖς ἔθνε-
σι, καὶ ἠγαλλιᾶσαντο.

Διδύμου καὶ Βασιλείου. Στ. ζ'. Ἀρμόττει καὶ τῷ Ἀδὰμ πρὸ τῆς παραβάσεως, καὶ τῷ Ἐξελίᾳ νενι-
κῆκτι· ἐν γὰρ ταῖς Παραλειπομένοις ὠφωθῆναι λέ-
γει τὴν τοῦτο καρδίαν.

Στ. η'. Κάλλος δὲ ψυχῆς ἢ τῶν ταύτης δυνάμεων συμφωνία, ἐπεὶ καὶ σῶματος ἢ τῶν μελῶν συμμετρία. Τοῦτό μοι τοῖνον τὸ κάλλος παράσχου, ὅπερ ἀνέλαβον
ποιήσας σου τὸ θέλημα καὶ τοῦ ἐν οὐρανοῖς Πατρὸς·

vii, 5, 12, 15; I Paral. xviii, 3, 4. ⁵ II Paral.

ἐπεὶ πᾶς ὁ σύμμορφος γεγөнὼς τῆς εἰκόνος τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, κάλλος θεοθεν ἔσχεν ἐνωθεὶς τῷ Κυριακῷ θελήματι.

Στ. ια'. Διὰ δὲ τοῦ, « Κύριος ἐγενήθη βοηθός μου, » δεικνύται τὸ ἐγενήθη, « μὴ πάντως οὐσίωσιν ἀλλὰ καὶ σῶσιν πρὸς τι δηλοῦν. Τοῦτο τοίνυν νοητέον καὶ περὶ τοῦ Σωτῆρος εἰ ποτε λέγοιτο. Ὁ δὲ κυρίως κοπετός, ὅταν κόπτωσι τὸ στήθος αἱ χεῖρες » ἀφ' οὗ λέγεται τὸ (39) ἐν συναισθήσει τῶν ἰδίων ἁμαρτημάτων γεγόνεμοι διὰ χειρῶν πνευματικῶν μεταβαλεῖν τὸν θρῆνον εἰς εὐφροσύνην, χαρὰν τὸν καρπὸν ἀναλαβόντα τοῦ Πνεύματος. Τὸ δὲ « οὐ μὴ μεταγνῶ (40) » δόξα δὲ τοῦ ψάλλοντος ὀρθή πολιτεία καὶ γνῶσις ἐστὶν εἰλικρινής.

PSALMUS XXX.

Στ. β'. Ἀλλὰ καὶ ὁ τοῦ μακαρίου τέλους ἐλπίζων τυχεῖν, ὃς δὲ μὴ καταισχυνόμενος· ἀξιοὶ δὲ πολεμούμενος βυσθῆναι τῷ Μονογενεῖ τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνη τυγχάνοντι· καὶ ἐπεὶ μὴ φθάνει, φησὶν· Ἡ ἡμετέρα κραυγὴ πρὸς τὸ σὸν ὕψος, κλῖνον τὸ οὖς σου πρὸς με διὰ συγκатаβάσεως, ὅπως ἂν καὶ τάχος ἐπιθεῖς αἰτούμενος. — Καὶ νῦν δὲ τὸ « γενοῦ μοι » σῶσιν δηλοῖ τοῦ ὑπερασπίζοντος πρὸς τὸν ὑπερασπιζόμενον· ἀξιοὶ δὲ καὶ φρούριον αὐτῷ γενέσθαι, τοὺς ἐχθροὺς ἀποφυγόντι, καὶ τὸν οὐράνιον ἄρτον τραφῆναι.

Στ. γ'. « Ἀγαλλίωμαι καὶ εὐφραίνωμαι, » λύπην καὶ τὰ λοιπὰ πάθη καταπατήσας. Ἡ δὲ ταπείνωσις ποτὲ μὲν τὴν ἀτυφίαν δηλοῖ, ποτὲ δὲ τὴν ὑπ' ἐχθροὺς κάκωσιν· ἀγαθὸν δὲ τὸ ἐπιθεῖν τὸν Θεὸν τὴν ἐκατέρως ταπείνωσιν. Δηλοῖ δὲ νῦν τὴν κάκωσιν, τὰς ἀνάγκας ἐπαγαγόν· ἀνάγκας γὰρ τὰς περιστάσεις ἐκάλεσεν. Εἰ τὸ εὐρύχωρον δὲ ταυτὸν τῇ ὁδῷ τῇ πλατείᾳ καὶ εὐρυχωρίᾳ δηλοῖ, ἥτις ἐστὶν ἡ φιληδονία, εὐχαριστεῖ διότι ἐν τῷ περιγίῳ τόπῳ τυγχάνων, ἐν ᾧ διὰ τὰς ἐμψυλευούσας (41) τὸ ζῆν ἐστιν ἐπισφαλές, οὐκ ἔσχε τοῦ μὴ τῆδε κάκεισε πρὸς τῶν παθῶν περιφέρεσθαι ἡδέως, ἐπαινετόν (42) φησι τὸ εὐρύχωρον, ὁμολογεῖ χάριν ὅτι οὐ στενοχωρεῖται, πλατυνόμενός τε καὶ τοῖς πόνοις ἐγκαρτερῶν.

Στ. ια'. Κατὰ μὲν τὸ αἰσθητὸν, οὐ πάντως οὔτε πτωχεύων τις ἀσθενεῖ, οὔτε μὴν ἀσθενῶν πτωχεύει· ἐν δὲ τοῖς πνευματικοῖς, ἐπεὶ ταυτὸν ἰσχύς τε καὶ πλοῦτος, ὁ πλουτῶν ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς, ἰσχὺν ἔχει. Λέγει τοίνυν ὡς, « Ἠσθένησα » τὸν βλέποντα (43) πλοῦτον ἀποστραφεῖς· ἰσχὺν δὲ φησὶν, ἀντὶ τοῦ ταύτην ἔχοντος τὴν ἔξιν εἰπών· Ὡς γάρ οὐκ ἐστὶν ἀγνοεῖν ἐπιστήμην, οὕτως οὐδὲ ἰσχὺν ἀσθενεῖν. Τοιοῦτον παρὰ Παύλῳ τὸ, « Ἵνα δικαιοσύνη γεγόνεμεθα Θεοῦ ἐν αὐτῷ, » ἀντὶ τοῦ δικαίῳ (44).

Στ. ιβ'. Οἱ ἐχθροὶ φιλήδονοι μάλλον ἢ φιλόθεοι τυγχάνοντες, οὐ μόνον οὐκ αἰσχύνονται οὐδ' ὀνειδίζονται.

* II Cor. v, 21.

(39) Nisi scribatur τόν, et mox γεγόνεμον, non video qualis sensus elici possit. Edit.

(40) Τὸ δὲ οὐ μὴ μεταγνῶ. Quid hæc sibi velint non video. Forte aliquid deest. Ib.

(41) Deest nomen ad quod participium referatur. Ib.

(42) Legendum, ni fallor, et interpungendum sic:

A cunque similis forma factus est imaginis Dei Filii, divinum assumpsit decorem, Dominicus coalescens voluntati.

VERS. 11. Per hæc, « Dominus factus est adiutor meus, » monstratur illud « factus est, » non omnino creationem, sed et habitum ad aliquid ostendere. Quod sane intelligendum est de Salvatore, si forte diceretur. Proprie fit planetus, cum manibus plectitur pectus: ex quo dicitur, in conscientia propriorum peccatorum tactum manibus spiritualibus planetum in lætitiis convertere, gaudium fructum accipiente Spiritus. « Ut non compungar. » Gloria psallentis recta administratio et scientia est illuminata.

B VERS. 2. Qui beato sine sperat frui, non confunditur: ab hoste lacessitus, rogat liberari ab Unigenito Dei qui ejus justitia est; et cum ægre pervenit, ait: Clamor noster ad excelsitudinem tuam, inclina aurem tuam ad me, descendens ut celeritatem adjicias imploratus. — Et nunc « esto mihi, » habitum ostendit protegentis ad protectum; rogat et domum refugii sibi hostes fugienti, celestemque panem comedendum dari.

VERS. 8. « Exsultabo et lætabor, » mœrorem ceterasque passiones pedibus obterens. Humilitas vero nunc modestiam indicat, nunc damna ex hostibus accepta: bonum est autem a Deo hanc utramque respici humilitatem. Hic vero de damnis sermo est, cum subjiciantur necessitates; necessitates enim rerum vices vocat. Si autem spatiosum idem ac vastum spatiosumque iter significat, sicut est libidinosa vita, gratias agit quod, cum in spatio sit loco, ubi propter latentes insidias vivere periculosum est, ita steterit, ut neque huc neque illuc cupiditatibus circumferatur; laudabiliter ait spatiosum, refert gratiam quod non sit in angusto, dilatatus et tribulationes æquo ferens animo.

VERS. 11. Sensibili acceptione, non omnino quivis mendicans infirmatur, neque infirmus mendicat; spiritali autem, cum idem sint fortitudo et divitiæ, qui ditescit in bonis operibus, vires habet. Ergo dicit: « Infirmatus sum » contemplantem divitiis odio habens; fortitudinem autem ait pro hunc habitum gerente, dicens: Sicut enim scientiam ignorare non par est, ita neque fortitudinem infirmari. Tale apud Paulum illud*, « Ut justitia sinus Dei in eo, » pro iusto.

VERS. 12. Inimici, voluptatum amantes magis quam Dei, non modo non erubescunt, neque op-

Περιφέρεσθαι ἡδέως· εἰ δ' ἐπαινετόν φησι, etc. Ib.

(43) Sententiæ ἀκολουθία demonstrat participium βλέποντα, idem significare ac ἀληθῆ. Dicit igitur, Infirmatus sum veras aversatus divitiis (divitiis spirituales, bona opera). Ib.

(44) Lege δίκαιοι. Ib.

probrum accipere putant ex iis quæ male operantur, sed e contrario iis gloriantur. Quare de eis dictum est: « Quorum gloria in confusione eorum »; magnifice jactant quæ ipsos afficiunt ignominia. Vos igitur pudeat jactantiæ vestræ coram Domino: unde et consurgent isti in opprobrium et confusionem sempiternam. Qui igitur se in ista, de qua prius mentio habebatur, inopia versari senserit, se opprobrium factum esse fatetur; ideoque ait: « Super omnes inimicos meos factus sum opprobrium; » sed et super omnes proximos mihi habitatione, id est eadem sentientes, qui quidem reputantes e quantis opibus in quantam inopiam delapsus sim, caventes ne similia paterentur, calamitatem meam effugerunt, quoniam vas cum olim essem pretiosum et Domino perutile, adeo factus sum inutile ut quasi perditum viderer. Vituperationem audit Magister ab iis qui ejus discipuli videntur, quod non doctrinis adherent, nec in eis commorantur; forsitan et apud istos vituperatos habitando, perditum vas factus sum, juxta illud: « Quis infirmatur, et ego non infirmor? quis scandalizatur, et ego non uror? » — « Factus est timor propinquis meis, » quod veriti sunt, inquit, mecum una esse, ne inimicis meis occurrerent.

Vers. 16. Manus autem adjutrices dicit virtutes, in quibus ait esse omnes sortes, secundum divinam sententiam, vel pati, vel liberari. Ne putes enim hæc fortuito evenire. — In protegentibus et auxiliantibus virtutibus, quæ manus tuæ nuncupantur, sortes meæ sunt, omnia scilicet quæ sortitus sum juxta judicium tuum, nempe liberari ab iis vel pati: nihil enim opinor fortuito evenire. Alii vero hunc locum ita interpretantur: Data auctoritas, aiunt, imperantibus, vel magistris, vel imperium aliquod exercentibus, sortes eorum nominantur. Hæ igitur in manibus Dei sunt; sicut enim ipse constituit, ita et deficit reges. Si igitur propter præstitam mihi auctoritatem quidam veniunt eam subvertere volentes, non poterunt, quoniam omnia quæ spectant ad me, in manibus tuis sunt.

Vers. 20, 21. Non penitus abscondit dulcedinem timentibus eum; multum enim ejus jam vident; sed « multitudinem, » ne offendantur. Recte autem dicitur « timentibus te; » iis enim eam reponit. Manifesta eam illis, cum perfectum ad amorem proveci, foras ejecerint timorem. Hæc autem ipsa quæ abscondisti « timentibus te, » jam efficaciter manifestasti plus spei quam timoris habentibus coram filiis hominum. Homines autem dices qui verbum et signum intemeratam custodierunt; filios vero eorum, qui sapienter discipuli atque imitatores eorum facti sunt. Absconditum autem faciei Dei nuncupabis, quod nunc non cognitum est, sed tunc revelabitur cum sicut est eum videbimus. Cui quidem abscondito opponitur quod dicitur apud Paulum⁹, « Scientia

A ἔχειν δοκοῦσιν ἐφ' οἷς πράττουσιν κακῶς, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐναντίου σεμνύνονται. Ὡς λεγθῆναι περὶ αὐτῶν, « Ὡν ἡ δόξα ἐν τῇ αἰσχύνῃ αὐτῶν »· καυχῶνται δὲ ἐφ' οἷς ὀνειδιστέοι γίνονται. Αἰσχύνθητε γοῦν ἀπὸ καυχῆσεως ὑμῶν ἐναντίον Κυρίου· ὅθεν καὶ ἀναστήσονται οὗτοι εἰς ὀνειδισμόν καὶ αἰσχύνῃν αἰώνιον. Ὁ δὲ αἰσθόμενος ἐν τῇ προειρημένῃ πτωχείᾳ αὐτὸν γεγενῆσθαι, ὁμολογεῖ ὀνειδιστέος εἶναι· διὸ φησι, « Παρὰ πάντας τοὺς ἐχθροὺς μου ἐγενήθην ὀνειδός· » ἀλλὰ καὶ παρὰ πᾶσιν τοῖς πλησιάζουσιν μοι κατὰ τὴν οἰκίαν, τούτεστιν τοῖς ὁμοδοξοῦσιν, οἵπερ κατανοήσαντες ἐξ οὐοῦ πλοῦτος πρὸς οἷαν πτωχείαν ἐξέπεσαν (44'), εὐλαβοῦμενοι παθεῖν ἴσα, τὴν κατὰστασιν ἀπέφυγον τὴν ἐμὴν, ὅτι σκεῦος ὦν πάλαί τιμιον καὶ εὐχρηστον τῷ Δεσπότη, τοσοῦτον ἡχρεώθη ὥς ἀπολωλέναι δοκεῖν. Ψόγου δὲ ἀκούει Διδάσκαλος παρὰ τῶν δοκούντων εἶναι περὶ αὐτὸν μαθητῶν, τῷ δὲ μὴ τοῖς μαθήμασιν ἐμμένειν μὴ κατοικοῦντων ἐν αὐτοῖς· ἴσως δὲ καὶ φεγομένον ἐκείνων τῷ παροικεῖν, σκεῦος ἐγενόμενον ἀπολωλός· κατὰ τὸ, « Τίς ἀσθενεῖ, καὶ οὐκ ἀσθενῶ; τίς σκανδαλίζεται, καὶ οὐκ ἐγὼ πυροῦμαι; » — « Ἐγενήθην φόβος τοῖς γνωστοῖς μου, » διὰ τὸ δεδιέναι, φησὶν, αὐτοὺς συγγενέσθαι μοι, μὴ τοῖς ἐμοῖς ἐχθροῖς περιπέσωσιν.

Στ. ις'. Χεῖρας δὲ φησι τὰς φρουρούσας δυνάμεις, ἐν αἷς φησὶν εἶναι πάντα τὰ συγκληρωθέντα κατὰ κρίσιν αὐτῷ θείαν ἥτοι παθεῖν ἢ ῥυθῆναι. Μὴ δὲ γὰρ οἴεσθαι τὰτα συμβαίνειν συντυχικῶς. — Ἐν ταῖς σκεπαζούσαις καὶ φρουρούσαις δυνάμεισι, χερσὶν σου C χρηματιζούσαις, οἱ κληροὶ μου τυγχάνουσιν, τούτεστιν, πάντα τὰ συγκληρωθέντα μοι κατὰ κρίσιν σὴν ἥτοι ῥυθῆναι ἀπ' αὐτῶν, ἢ παθεῖν· οὐδὲ γάρ τι συντυχικῶς οἰομαι συμβαίνειν. Ἐτερο. δὲ τὴν λέξιν σαφηνίζουσιν οὕτως· Αἱ δεδομένα ἐξουσίαι, φησὶν, ἥτοι ὡς ἀρχουσιν, ἢ διδασκάλους, ἢ ἄλλων τινὰ ὑπεροχὴν ἔχουσιν, κληροὶ αὐτῶν ὀνομάζονται. Οὗτοι οὖν ἐν ταῖς χερσὶν τοῦ Θεοῦ εἰσιν· ὡς γὰρ αὐτὸς καθιστᾷ, οὕτως καὶ μετισταθ βασιλεῖς. Κἀν τοίνυν διὰ τὴν παροῦσάν μοι ὑπεροχὴν ἐπέρχονται τινες μετακινήσαι αὐτὴν βουλόμενοι, οὐ δύνησονται, τῷ πάντα τὰ κατ' ἐμὲ ἐν ταῖς χερσὶν σου εἶναι.

Στ. κ'. Οὐκ ἀπλῶς κρύπτει τὴν χρηστότητα τοῖς φοβουμένοις αὐτόν· πολὺ γὰρ αὐτῆς ἡδὴ καθορώσιν· ἀλλὰ « τὸ πλῆθος » ἵνα μὴ βλαθῶσιν. Εὖ δὲ καὶ τὸ εἰπεῖν « τοῖς φοβουμένοις σε »· αὐτοῖς γὰρ αὐτὴν ταμειέται. Φανέρωσον αὐτὴν αὐτοῖς, ὅτ' ἂν τελεία ἀγάπη γενόμενοι ἐξῶ βάλοιαι τὸν φόβον. Αὐτὰ δὲ ταῦτα ἃ ἐκρυψας « τοῖς φοβουμένοις σε, » ἡδὴ κατ' ἐνέργειαν ἐφανέρωσας τοῖς πλέον τοῦ φόβου τὴν ἐλπίδα ἔχουσιν ἐναντίον τῶν υἱῶν ἀνθρώπων. Ἀνθρώπους δ' ἐρεῖς τοὺς δὲ λογικὸν καὶ κατ' εἰκόνα ἀδιάστροφον φυλάξαντας· υἱοὺς δὲ αὐτῶν τοὺς λογικῶς μαθητάς καὶ μιμητάς αὐτῶν γενομένους. Ἀπόκρυφον δὲ τοῦ προσώπου τοῦ Θεοῦ ἐρεῖς, τὸ μὴ ἐφικτὸν νῦν πρὸς γινώσιν, φανερωθῶσόμενον δὲ τότε ὅτε ὁφύμεθα αὐτὴν καθὼς ἔστιν. Τούτῳ τῷ ἀποκρυφῷ

⁹ Philipp. III, 13. ¹⁰ II Cor. XI, 29. ¹¹ I Joan. III, 2. ¹² Rom. I, 19.

(44') Legendum ἐξέπεσον. Edit.

ἀντιδιαστέλλεται τὸ λεγόμενον παρὰ Παύλῳ, « Γνω-
στὸν αὐτοῦ φανερωθὲν τοῖς ἀνθρώποις, » τούτέστιν
τὸ δημιουργὸν καὶ προνοητικὸν αὐτοῦ. Ἐξῆς γάρ
τοῦ, « Ὁ Θεὸς ἐφάνερωσεν, » εἰρηται· « Τὰ γὰρ
ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασιν
νοούμενα καθορᾶται. » Τάχα καὶ ὁ Σωτὴρ, πρόσωπον
ᾧ Θεοῦ, ἀπόκρυφον ἔχει πᾶν τὸ κατὰ τὴν θεότητα,
ἐμφανὲς δὲ τὸ κατὰ τὴν οἰκονομίαν. « Ὅτ' ἂν οὖν ὁ
Λόγος γενόμενος σὰρξ σκηνώσῃ ἐν ἡμῖν, κατακρυ-
πτόμεθα ἐν τῷ ἀποκρύφῳ τοῦ προσώπου αὐτοῦ,
ὁφόμενοι αὐτὸ, ὅτ' ἂν ὁφόμεθα « τὴν δόξαν αὐτοῦ,
δόξαν ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατρὸς, πλήρης χάριτος
καὶ ἀληθείας. » Ἐπίστησεν δὲ, εἰ καὶ τὰ προφανῆ
ἔργα τῆς προνοίας, πρόσωπον αὐτοῦ εἶναι δύναται·
δι' αὐτῶν γὰρ Θεὸν φανταζόμεθα· ἀπόκρυφον δὲ
αὐτοῦ οἱ ἀπόρρητοι λόγοι καθ' οὓς γίνεται τὰ γινώ-
μενα, οὓς ἐπὶ τέλει τῶν πραγμάτων εἰσόμεθα, ἀπὸ
ταραχῆς ἀνθρώπων. Οἱ ἀνθρώπινα δόγματα ἐπαγγελ-
λούμενοι, ἀνθρώποι εἰσιν ταραχὴν προβαλλόμενοι, δι'
τῆς ταράττουσιν τοὺς ἀνερματίστους. Ταύτης τῆς τα-
ραχῆς ἐκτὸς ποιῶν τοὺς ἐλπίζοντας ἐπ' αὐτὸν ὁ Θεός,
κατακρύπτει αὐτοὺς ἐν ἀποκρύφῳ τοῦ προσώπου
αὐτοῦ, κατὰ πάντας τοὺς εἰρημένους τρόπους. Ὁ δὲ
προκόπτων ἔτι, καὶ ἐν σκηνῇ χρῆζει σκέποντος ἐν
αὐτῇ τοῦ Θεοῦ διὰ τὸ τὰς ψευδοδοξίας ἀποφυγεῖν ἃς
ἐκάλεσε « γλώσσας· » πρὸς δὲ τὸν τέλειον πάσης
ἀπαλλαγέντα προκοπῆς, καὶ κατανοοῦντα λοιπὸν αὐ-
τὴν τὴν ἀλήθειαν λέγεται, Καὶ πᾶσα φωνὴ ἡ ἀναστή-
σεται ἐπὶ σὲ εἰς κρίσιν, πάντα ἡγήσεται.

Στ. κθ'.-κγ'. Οὐ τοσοῦτον θαύματος ἄξιον ὅτ' ἂν
ἐμφαίνηται ὁ ἔλεος τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς ἀνετιχαῖς καὶ
ἡπλωμέναις πόλεσιν, ὅσον θαυμαστοῦμενος τότε, ὅτ'
ἂν ἐν πόλει περιοχῆς γέννηται· ὡς καὶ διὰ τοῦτο εὐ-
λογητὸν εἶναι τὸν Θεόν, πάντῃ εὐλογούντων τῶν ἐκ
πλείονος περιστάσεως βερωμένων· τὸ δὲ τῆς ἐκστά-
σεως ὄνομα σημαίνει τὴν παραφροσύνην, δηλοῖ δὲ καὶ
τὸν θαυμασμὸν μετ' ἐκπλήξεως γινόμενον. Σημαίνει
ἡ παρούσα λέξις τὸ δευτερον τῶν σημαινομένων. « Ὁ
γὰρ λέγει ἔστι τοιοῦτον· » Ἐν ἐκστάσει, « τούτέστιν
ἐν ἐκπλήξει γεγεννημένος « εἶπα· Ἀπερρίμμαι ἄρα
ἀπὸ προσώπου τῶν ὀφθαλμῶν σου, » τούτέστι μακρὰν
ἐδοξα εἶναι τῶν ἐποπτικῶν καὶ ἐπισκοπευτικῶν σου
δυνάμεων· καὶ ἐπεὶ οὕτως διατεθεὶς παρεκάλεσα μὴ
ἀπερρίμμενος μεῖναι, ἀλλ' ἐπιφανῆναι μοι τὸ πρό-
σωπον τῶν ὀφθαλμῶν σου, « διὰ τοῦτο εἰσέχουσας
τῆς φωνῆς τῆς δεξιᾶς μου ἐν τῷ κεκραγέναι με
πρὸς σέ. »

Στ. κδ'. Μὴδ' ἀληθείας οὐσης τῆς εἰπούσης, « Ἐγὼ
εἰμι ἡ ἀλήθεια, » πολλαὶ συνίστανται ἐν τοῖς μετ-
έχουσιν τῆς μιᾶς ἐκάστης ψυχῆς ἀλήθειαν ἐχούσης·
ὅν ἐδέξατο τύπον ἐκ τῆς μονογενοῦς ἀληθείας. Ἐπεὶ
οὖν πάσας τὰς ἀληθείας ταύτας ἐκζητεῖ Κύριος, τι-
μῆσαι ἐπ' αὐτάς βούλεται τοὺς ἔχοντας αὐτάς· τοῦ-
του χάριν, οἱ ὅσοι αὐτοῦ, ἐκζητήσατε αὐτόν· οὐκ
ἀμίσθῃ καταλόντες ἐφ' ἧ ἔχετε ἀληθείαν.

PSALMUS XXXI.

Στ. α'. Καὶ ἐπὶ (45) πολλὰ κεκρυμμένα ὁ ψαλμὸς

11 Rom. i, 20. 12 Joan. i, 14. 13 ibid 14 Joan. xiv, 6.

(45) Lege ἐπεὶ. EDIT.

A ejus revelata hominibus, id est creatio atque
providentia ejus. Continuo enim post « Deus ma-
nifestavit, » dicitur : « Invisibilia enim ejus a crea-
tione mundi in operibus perspicuntur ¹¹. »
Fortasse et Salvator, cum Dei sit facies, abscondi-
tum habet quodcumque ad divinitatem ejus spectat,
manifestum vero quodcumque ad Incarnationem.
Cum igitur Verbum caro factum habitaverit in no-
bis ¹², abscondimur in abscondito faciei ejus, vi-
suri eam, cum videbimus « gloriam ejus, gloriam
quasi Unigeniti a Patre, plenum gratiae et veri-
tatis ¹³. » Vide autem, num manifesta providen-
tiae opera facies ejus esse possint; per ea enim
Deum nobis fingimus : abscondita vero ejus my-
stica verba, secundum quae sunt, quae eveniunt, et
quae in fine rerum noverimus, citra conturbationem
hominum. Qui humana praedicant dogmata, homi-
nes sunt perturbationem spargentes, qua non con-
firmatos confundunt. Extra hanc conturbationem
ponens in se sperantes Deus, abscondit eos in
abscondito faciei suae, secundum omnes quos modo
retulimus modos. Qui autem progreditur amplius
etiam in tabernaculo cupit ut Deus in illo habitans
protegat eum, depellens ab eo falsas opiniones,
quas vocavit « linguas ; » quod vero ad perfectum
attinet, omni exsolutum progressu, meditantemque
deinceps ipsam veritatem, dicitur : Et omnis vox
quae ascendet ad te in iudicium, omnes superabis.

VERS. 22, 23. Non tam admiratione dignum
cum apparuerit misericordia Dei in fluxioribus
nulliusque defensionis civitatibus, quam admirabi-
lis fuerit cum in munita civitate eveniret. Quam-
obrem benedictum esse Deum decet, et benedicunt
ei qui de multis rerum vicibus liberati fuerunt; ex-
cessus autem vox amentiam significat, ostendens
quoque admirationem cum stupefactione. Praesens
vero locus secundam indicat verbi acceptionem.
Quod enim dicit, tale est : « In excessu, » scilicet
in stupefactione factus « dixi : Projectus sum a
facie oculorum tuorum, » id est, procul existi-
mavi me esse ab illis in quibus inspicunt et
invigilant oculi tui; sed cum haec mihi fingerem,
rogavi ne projectus remanerem, sed ut appareret
mihi facies oculorum tuorum, « et propterea exau-
disti vocem deprecationis meae, dum clamarem ad
te. »

VERS. 24. Una cum sit veritas quae dicat : « Ego
sum veritas ¹⁴, » multae oriuntur in unius animae
veritatem habentis participibus : quem accepit typum
ex unica veritate. Cum igitur omnes veritates illas
requirit Dominus, pœnas repetere propter illas
vult ab iis qui habent eas : cujus gratia, sancti ejus,
requirite eum; non gratis retribuentes pro illa
quam habetis veritate.

VERS. 1. Cum abscondita multa psalmus habeat,

intellecto cuius opus est, ut singula obscure dictorum possit intelligere.

VERS. 2. Qui sine peccato est, non simpliciter homo, sed « vir » propter perfectionem dicitur. Sic igitur « Deus non imputat peccatum, » sive ut deleatur illud, sive ut nunquam exstiterit. Convenit enim illud maxime Christo secundum incarnationem; atque illud: « Non est in ore ejus dolus, » similiter interpretandum, sive quod rejectus est dolus, sive quod nunquam exstitit: non est vero dolus in ore illius qui verbum verum probatissimumque habet.

VERS. 3. Vera luce illuminatus in die vixi, inque hac tota clamabam hymnis precando. Cum igitur propter incuriam a clamore cessarem, inveteraverunt valida et robusta dogmata, ossa mea vocata. Inveteratio defectionem indicat hac dicentis, ossaque ejus non natura inveterata fuisse.

A delictis extra legem per legis transgressionem peccata secernit: priora vero remittuntur; etenim cum sint extra legem, veniam consequuntur; peccata autem non omnino remittuntur; amore solummodo velantur: amor enim abscondit peccatorum multitudinem, cum legis transgressores tandem penituerit. Postquam igitur per lavacrum remissio, et per penitentiam occultatio, utrumque complectitur. Quidam remissionem de gentilibus dicunt, occultationem vero de circumcisis qui crediderunt.

VERS. 4. Jam supra dictum est, in multis Scripturae locis castigatorem Dei virtutum manum ejus vocari. Hanc igitur graviter impendere sibi die ac nocte, id est perpetuo, dicit, propter suam in pejora conversionem; vitæ autem sollicitudines voluptatesque hujus sæculi spinas interpretatus est Salvator¹⁸. Cum igitur tali quispiam configitur spina, statim ad ærumnam vertitur. Scire operæ pretium est quod per conversionem atque immutationem miser fiat aliquis, cum natura non talis est. Indicat vero hic locus miserum et miseratione dignum; spinamque configi, eam ostendit non natura, sed extrinsecus penetrantem. Qua igitur exulceratur, vertitur ad ærumnam, quæ scilicet ex penitentia Dominique castigatoria admonitione nascitur. « Quem enim diligit Dominus, castigat; virgis cædit omnem filium quem recipit¹⁹. » Novimus et ex libris Regum quanta passus sit propter hoc peccatum, a Domino castigatus ob priorem ipsius justitiam, ut isto peccato pœnaque quam meritis fuerat, liberatus ad priorem sanitatem restitueretur.

VERS. 5. Qui in peccatum incidit, cum vult illud invalescere, occultat et abscondit; qui vero illud detestatur, manifestum efficit ei qui illud curare potest, et libera confessione patefacit. Hic autem delictum peccato non absimile detegit. Imago enim peccati delictum: peccat enim quicumque delictum

habet. συνέσεως χρεία τῷ ἐντυγχάνοντι, ἵνα συνιέναι δυνήθῃ ἕκαστα τῶν ἀσαφῶς εἰρημένων.

Στ. β'. Ὁ ἀναμάρτητος, οὐχ ἀπλῶς ἄνθρωπος, ἀλλ' « ἀνὴρ, » διὰ τὴν τελειότητα λέγεται. Οὕτω γοῦν « ὁ Θεὸς οὐ λογίζεται ἁμαρτίαν, » ἥτοι τῷ ἀφίεσθαι αὐτὴν, ἢ τῷ μὴδ' ὧς γεγονέναι. Ἀρμόσει γὰρ τοῦτο μάλιστα τῷ Χριστῷ κατὰ τὴν οἰκονομίαν· καὶ τὸ, « Οὐκ ἔστιν ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ δόλος, » ὁμοίως ἐκδεκτόν, ἢ τὸ ἀποδεβληκέναι, ἢ τὸ μὴ ἐσχηκέναι δόλον· οὐκ ἔστιν δὲ δόλος ἐν στόματι τοῦ λόγον ἀληθῆ καὶ ἀκατάγνωστον ἔχοντος.

Στ. γ'. Ἀπὸ τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς καταυγαζόμενοι ἐν ἡμέρᾳ διηγόν, καὶ ἐν ὅλῃ ταύτῃ ἐκράζον ὁμῶς εὐχόμενοι. Ἐπεὶ οὖν ἀπὸ ταύτης τῆς κραυγῆς ἐξ ἀπροσεξίας ἐσίγησα, ἐπαλαιώθη τὰ ἰσχυρὰ καὶ τὸ εὐτονα τῶν δογμάτων, ὅσα μὲν ὀνομαζόμενα. Σημαίνει δὲ τὴν μεταπτώσιν τοῦ τοιαῦτα λέγοντος, τῷ πεπαλαιώσθαι, καὶ μὴ φύσει παλαιὰ εἶναι τὰ ὅσα αὐτοῦ.

Ταῖς ἀνομίαις ταῖς χωρὶς νόμου τὰς διὰ νόμου παραβάσεως ἁμαρτίας ἀντιτίθεσθαι· ἀλλ' αἱ μὲν ἀνομία ἀφίενται· χωρὶς γὰρ οὐσαί νόμου, συγγνώμης τυγχάνουσιν· αἱ δὲ ἁμαρτίαι παντὶ μὲν οὖν ἀφίενται, ἐξ ἀγάπης δὲ μόνον ἐπισκιάζονται· ἀγάπη γὰρ καλύπτει πλῆθος ἁμαρτιῶν, ὅταν παρακούσαντες τοῦ νόμου ὑστερον μετανοήσωσιν. Ἐπεὶ τοίνυν διὰ λουτροῦ μὲν ἡ ἄφεσις, διὰ δὲ μετανοίας ἐπικάλυψις, ἀμφοτέρα περιέλαβεν. Τινὲς δὲ τὴν μὲν ἄφεσιν ἐπὶ τῶν ἐθνικῶν φασιν, τὴν γέ μὴν ἐπικάλυψιν ἐπὶ τῶν ἐκ περιτομῆς πιστευσάντων.

Στ. δ'. Καὶ ἐν τοῖς προάγουσιν εἴρηται, ὥς ἐν πολλοῖς τόποις τῆς Γραφῆς ἡ κολλαστική τοῦ Θεοῦ δύναμις χεὶρ αὐτοῦ ὀνομάζεται. Ταύτην οὖν βαρέως ἐπιχεισθαι αὐτῷ ἡμέρας καὶ νυκτὸς, τούτεστιν συνεχῶς, λέγει, διὰ τὴν ἐπὶ τὸ χεῖρον μεταβολὴν· τὰς βιωτικὰς μὲν τοι μερίμνας ἡδονὰς τε τούτου τοῦ αἰῶνος, ἀκάνθας ἠρμύνησεν ὁ Σωτὴρ. Ὅτι ἂν οὖν τοιαύτη ἀκανθα ἐμπαγῇ τινι, εὐθέως εἰς τάλαιπωρίαν στρέφεται. Ἰστέον ὅτι κατὰ μεταβολὴν καὶ τροπὴν τάλαιπώρος τις γίνεται, μὴ φύσει ὢν τοιοῦτος. Σημαίνει δὲ ἡ λέξις τὸν οἰκτρὸν καὶ ἔλεεινόν· καὶ τὸ ἐμπαγῆναι δὲ ἀκάνθαν τὸ μὴ φύσει δηλοῖ, ἀλλ' ἐξωθεν ἐπισυνοῦσαν. Νυττόμενος οὖν ὑπὸ ταύτης, ἐστράφη εἰς τάλαιπωρίαν, τὴν διὰ τῆς μετανοίας καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Κυρίου παιδευτικῆς νοουσεως· « Ὁν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει· μαστιγοῖ πάντα υἱὸν ὃν παραδέχεται. » Ἐγνώμεν δὲ ἐν ταῖς Βασιλείαις, ὅσα ὑπέμεινεν διὰ ταύτην τὴν ἁμαρτίαν, ὑπὸ Κυρίου παιδευόμενος διὰ τὴν προτέραν αὐτοῦ δικαιοσύνην, ἢν ἐκείνης τῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς δι' αὐτὴν τιμωρίας ἀπαλλαγῆς, τὴν προτέραν ὑγίαν ἀναλήψεται.

Στ. ε'. Ὁ εἰς ἁμαρτίαν ἐμπεσὼν, ὅσον ἐνεργεῖν αὐτὴν βούλεται, σκέπει καὶ χρῦπτει αὐτήν· ὁ δὲ μισθὸς αὐτὴν, φανερὴν ποιεῖ τῷ δυναμένῳ ἴσασθαι, δι' ἐξομολογήσεως ἐξαγορεύων αὐτήν· ἀλλὰ καὶ τὴν ταύτην κατάλληλον ἀνομίαν ἀποκαλύπτει. Εἶδος γὰρ ἁμαρτίας ἡ ἀνομία· τὰς γὰρ ὁ ἀνομῶν ἁμαρτάνει· οὐ,

¹⁸ Matth. xiii, 22. ¹⁹ Hebr. xii, 6.

παντός ἀμαρτάνοντος ἀνομοῦντος, δύναται ἐκ παρ-
 ἀλλήλου εἰρῆσθαι· μάλιστα διὰ τὸ, «Ὁ ποιῶν τὴν
 ἁμαρτίαν, καὶ τὴν ἀνομίαν ποιεῖ, καὶ ἁμαρτία ἐστὶν
 ἡ ἀνομία.» Πραγματικῶς δὲ εἰπὼν «ἐξαγορεύειν κατ'
 ἑμαυτοῦ ἦν πεποίηκα ἀνομίαν,» πλέον οὐ ἡττησάμην
 ἔσχον· οὐ μόνον γὰρ ταύτην, ἀλλὰ καὶ τὴν τῆς καρ-
 δίας ἀσέβειαν ἀφῆκεν ὁ Θεός· ἀσέβεια δὲ καρδίας εἶ-
 ναι δύναται, ἡ συμβαίνουσα τοῖς πολλοῖς δυσαρέστη-
 σις τῆς προνοίας, ἐκ τῆς δοκούσης τῶν πραγμάτων
 ἀνωμαλίας.

Στ. ζ'. Εἰ καὶ πρακτικῆς ἀνομίας καθαρεύουσιν οἱ
 ὅσοι, ἀλλὰ γε χραινομένους ἔχουσι τοὺς λογισμοὺς
 πολλάκις ἐκ τῆς εἰρημένης καρδίας ἀσέβειας· καίτοι
 οὐ περὶ ἀνομίας ἥς οὐκ ἔχουσιν οἱ (46) προσευχόμε-
 νοι, ὑπὲρ τῆς ἀσέβειας προσεύχονται, ἀφαιρῶν αὐτῆς
 αἰτούμενοι ἐν εὐθέτῳ καιρῷ· εὐθετος δὲ καιρὸς προσ-
 ευχῆς περὶ τῆς εἰρημένης ἀφάσεως, ὅτε τις ἀπὸ
 πράξεως ῥυπαρᾶς καθαρεύει· καὶ ὥσπερ τις τραυ-
 ματίας ὅλος ὢν, περὶ ἀμυχῆς οὐκ ἀπαιτῆσει λατροῦ
 θεραπεῖαν, ἀλλ' ὅλον τὸ σῶμα ἀλόκληρον ἔχων ἐν μό-
 νῃ τῇ ἀμυχῇ τυγχάνων· οὕτως οὐδεὶς πράξεων ἐν-
 ἄγιον πεπληρωμένος, περὶ καθαρότητος λογισμῶν
 προσεύχεται, ἀλλὰ μόνος πᾶς ὅσιος. — Ὅτ' ἂν κα-
 ταχλυσμός πολλῶν πνευματικῶν ὑδάτων γένηται,
 ἐσχηκότες τινὸς ἐν ἑαυτῷ πηγὴν ὑδάτος ἀλλομέ-
 νου εἰς ζωὴν αἰώνιον, τοῦτέστιν τῶν ὑδάτων ἐξ-
 αφανιζόντων πάντα τὰ ἁμαρτήματα, καὶ τὴν ἐπ'
 αὐτοῖς ἀσέβειαν τῆς καρδίας, οὐκ ἐγγιῶσιν ἡ
 ἀσέβεια καὶ ἡ ἀνομία τῷ ὑπὲρ αὐτῶν προσευχα-
 μένῳ.

Στ. ζ'. Τῆς περιστηκυίας θλίψεως ἀπαλλαγὴν
 οὐκ ἄλλως εὗρισκιν ὅ ταῦτα λέγων νομίζει, ἢ κατα-
 φυγὴν πρὸς Χριστόν.

Στ. θ'. Τοῦτέστιν μὴ τὸ λογικῶς ἐνεργεῖν ἀποβα-
 λόντας, εἰς ἀλογον πέσωνται κατάστασιν, ὥστε ἵππῳ
 διὰ τὸ θηλυμανὲς ὁμοιωθῆναι, ἢ ἡμίονῳ διὰ τὸ ἐστε-
 ρεῦσθαι πρὸς τὰ κακά. — Οἱ μὲν εὐεῖκτοι καὶ εὐ-
 ἤνιοι ἐκούσι· ὁρμῇ ἐγγιζοῦσι τῷ Θεῷ· οἱ δὲ προει-
 ρημένοι, ὡς ἵππος καὶ ἡμίονος διὰ τὸ ἀσύνετον γε-
 γονότες, τῇ προειρημένῃ ἀνάγκῃ τῶν πωλοδαμνῶν
 ἀχθίσονται πρὸς σέ.

PSALMUS XXXII.

Στ. α'. Οἱ τὸν ἡλικὸν κατορθώσαντες βίον, δίκαιοι
 εἰσιν ἀγαλλιώμενοι ἐν τῷ Κυρίῳ· εὐθείς δὲ οἱς πρέ-
 πει αἰνεσις, οἱ πᾶσαν σχολίτητα ψευδοδοξίας διαφυ-
 γόντες· τοῦτοις γὰρ ἀρμόζει Θεὸν αἰνεῖν· ἐπεὶ «οὐχ
 ὠραῖος αἶνος ἐν στόματι ἁμαρτωλοῦ.»

Στ. β'. Ἡ ἐξομολόγησις ἡ ἐνταῦθα τὴν εὐχαρι-
 στίαν δηλοῖ· ταύτην οὖν ἐν κιθάρᾳ ποιητέον· καὶ εἰ
 μὲν κιθάρα εἴη τὸ σῶμα, νευραὶ τεταμέναι οὐκ ἄλλαι
 τῶν αἰσθήσεων εἶεν, αἷς ἐπαινετῶς χρώμενοι, εὐρύ-
 θμως καὶ ἐναρμονίως ἐξομολογοῦμεθα τῷ Κυρίῳ. Εἰ
 δὲ τὴν ψυχὴν ὑπολάβοι τις κιθάραν, αἱ δυνάμεις αὐ-
 τῆς οἷον μνημονικῇ καὶ συγκαταθετικῇ καὶ ἀνανευ-
 τικῇ καὶ ἄλλαι κατὰ λόγον κρουόμεναι νευρῶν δίκην
 ὑπὸ νοῦ, μυστικῶς ἐξομολογῆσονται τῷ Κυρίῳ. Ὑαλ-

A facit. Non autem quæ de peccatore, eadem et de de-
 linquente dici possunt; præsertim ob illud, «Qui
 facit peccatum, et delictum facit; et peccatum est
 delictum.» Consulto autem dicens «confiteri adver-
 sum me quam feci injustitiam,» plus quam quod
 petieram habui. Namque non eam solummodo, sed
 et cordis impietatem remisit Deus: impietas autem
 cordis esse potest, quæ multis accidit indolis moro-
 sitas, e rerum confusione nata.

VERS. 6. Etsi practicæ injustitiæ immunes sint
 sancti, cogitationes tamen habent hac quam modò
 diximus cordis impietate leviter perstrictas. Quare
 non pro injustitia quam non habent, sed pro ista
 impietate exorabunt, ejus remissionem rogantes in
 tempore opportuno: opportunum autem exoratio-
 nis tempus de hac remissione est, quando quis se
 immunditiis purificat; et sicut quis totus vulneratus
 de levi cutis laceratione non medici requirit offi-
 cium, sed qui corpus totum integrum habens sola
 laceratione læsus est: ita nemo expiandis rebus
 gravatus puritatem mentis exoptat, nisi qui om-
 nino sanctus est. — Quando diluvium multa-
 rum spiritualium aquarum advenit, et in semetipso
 quispiam habuerit fontem aquæ salientis in vitam
 æternam, aquarum scilicet omnia peccata de-
 lentium, atque in eis cordis impietatem, non ap-
 proximabunt impietas et injustitia ad eum qui
 pro illis oravit.

VERS. 7. Circumdantis tribulationis liberationem
 non aliter invenire hæc dicens existimat, nisi ad
 Christum confugiens.

VERS. 9. Id est ne prudenter agere omittentes, in
 brutorum animalium conditionem incidant, ita ut
 equo propter mulieris concupiscentiam similes
 sint, vel mulo propter indurationem ad mala. —
 Qui quidem dociles sunt et freno audientes, sponte
 ad Deum accedunt; illi vero, de quibus modo dixi,
 sicut equus et mulus propter dementia facti,
 prædicta frenorum necessitate trahentur ad te.

VERS. 1. Qui in morali proficiunt vita, justi sunt
 exsultantes in Domino; recti autem, quos decet
 collaudatio, qui omnem falsæ doctrinæ obliquitatem
 effugerunt: hos enim decet Deum laudare, quia:
 «Non opportuna laus in ore peccatoris.»

VERS. 2. Quæ hic indicatur confessio gratiarum
 actionem significat; in citharâ enim agenda est:
 quodsi cithara corpus est, extensa chordæ nihil
 aliud ac sensus sunt, quibus ad laudandum utentes,
 numerose ac modulate confitemur Domino. Si autem
 de anima accipienda est cithara, ejus facultates, sic
 ut memoria, approbatio, negatio, exteræque quas
 chordarum instar mens per rationem pulsât, mys-
 tice confitebuntur Domino. Hanc vero psalterii et

¹⁷ Joan. iv, 14. ¹⁸ Eccli. xv, 9.

(46) Παρέλκει articulus. EDIT.

citharæ differentiam esse dicunt musici : citharam A quidem ex inferioribus partibus sonum perficere dicunt; psalterium vero ex superioribus, dum sit præterea ex omnibus rectissimum. Datae igitur animæ esse citharam; spiritus vero hominis, qui est in eo, cum nihil aliud sit ac mens, psalterium est, psallens nemini nisi Deo. Cum igitur rectis utimur cogitationibus, et spiritui nostro sanctum adjicimus Spiritum, tunc psallimus in decem chordarum psalterio. Decem chordarum numerus perfectionem ejus probat. Hunc enim numerum assiduo prædicatum in Scripturis reperire est, et pontifici igitur Mosi non amplius quam decem mandata revelavit Deus; nec non et decimas pendere populus jubetur.

VERS. 3. Qui in omnibus celebrat Deum, et per vocis exclamationem laudes ei tribuit. Hæc enim vociferatio vox quedam est undique et confuse adversus devictos in prælio habita, unde et pulchrum est vociferare; canticum vero novum Novo Testamento et spiritus novitati congruum est.

VERS. 4. Domini verbum, quod dat Dei scientiam inquiringibus, neque dolos, neque fraudem habet. Huic verbo opera congrua, quæ faciunt operarii ejus in fide confirmata, et opera verbi inconcussa sunt: verbum autem rectum est, secundum ea quæ prædicat. Quod si rectum Deum Verbum putaverimus, quæ quidem in eo facit opera, in fide erant eorum in quibus Jesus omne faciebat miraculum: « Fiat » enim « tibi secundum fidem tuam ».

VERS. 6. Hoc in loco consentiunt spectatæ pietatis viri, creatorem sanctum Spiritum esse designatum.

VERS. 7. Postquam congregatam maris undam in omnem terram infundit per pluvia: jussu suo utris instar, vento sublimatam aeriam facit, ita ut suspensis nubibus imber super terram feratur. Allegorice autem hominum vita sæpius mare dicitur, propter instabilitatem æstumque in terra ventum, quæ quidem quasi in utrè congregavit Salvator in corpore quod sumpsit, sereno et tranquillitate compositis. Ostendit quoque nihil in creationis rebus fuisse inordinatum. Quasi in thesauro omnia cogit propria voluntate, ventos scilicet non proprio agitato impulsu, e thesauris suis educere dicitur, non secundum propriam eorum vim abductis. Sic igitur et multam aquarum multitudinem proprio regit arbitrio, coercere visus vel demittere imbres: quod et per Eliam prophetam fecit.

VERS. 7. Sed et thesauro bono, cælo scilicet aperto, dat pluviam semini terræ; sicut et rursum sistit pluviam, clauso cælo. Et abyssos igitur, qui propter immensam aquarum multitudinem nocere

¹⁹ Matth. ix, 29.

(47) Rectius κιθάρας. Edit.

(48) Apte Didymus hoc animadvertit, qui et li-

τηρίου δὲ πρὸς κιθάραν διαφόρᾳν εἶναι λέγουσι μουσικοὶ τοιαύτην· τὴν μὲν κιθάραν ἐκ τῶν κάτω μερῶν ἀποτελεῖν ἤχόν φασιν· τὸ δὲ ψαλτήριον ἐκ τῶν ἄνω μερῶν, μετὰ τοῦ καὶ εὐθύτατον εἶναι δι' ὧλων. Τῆς οὖν ψυχῆς ἀποδοθείσης εἶναι κιθάραν (47), τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ, οὐχ ἕτερον τάχα τοῦ νοῦ τυγχάνον, ψαλτήριόν ἐστι, ψάλλον οὐκ ἄλλω τινὶ ἢ τῷ Θεῷ. Ὅτε γὰρ χρώμεθα νοήσεσιν ὁρθαῖς, καὶ τῷ πνεύματι τῷ ἡμετέρῳ τὸ ἅγιον προσλαμβάνομεν Πνεῦμα, τὸ τηνικάδε ψάλλομεν ἐν ψαλτηρίῳ δεκαχόρδῳ. Ἡ τάχα ἐκ τοῦ δέκα χορδὰς ἔχειν τὸ τέλειον αὐτοῦ παρίσταται. Τὸν γὰρ τοιοῦτον ἀριθμὸν συνεχῶς ὑμνοῦμενον ἐν ταῖς Γραφαῖς ἔστιν εὐρεῖν καὶ τῷ ἱεροφάντῃ γούν Μωϋσεῖ οὐ πλείων δέκα γενικῶν λόγων ἐχρημάτισεν ὁ Θεός· καὶ δεκάτας προσφέρειν ὁ λαὸς προσάττεται.

Στ. γ'. Ὁ διὰ πάντων γὰρ ὁμῶν τὸν Θεὸν, καὶ διὰ φωνῆς ἀλαλάζει· ὁ γὰρ ἀλαλαγμὸς φωνὴ τίς ἐστιν ἀθρώπος καὶ ἀσῆμος κατὰ νενικημένων ἐν πολέμῳ γινομένη, ὅτι καὶ καλῶς ἀλαλάζεται· τὸ δὲ καινὸν ἄσμα συγγενὲς τῇ Καινῇ Διαθήκῃ καὶ τῇ καινότητι τῇ τοῦ πνεύματος.

Στ. δ'. Ὁ τοῦ Κυρίου λόγος ὃν δίδωσι τοῖς τὰ τῆς γνώσεως μεταδύκουσιν, οὐδὲν ἀπάτης ἐστὶν ἔχων ἢ σχολῶν. Τούτῳ τῷ λόγῳ καὶ τὰ ἔργα κατὰλληλα, ἢ δὴ πράττουσιν οἱ ἐργάται τούτου ἐν πίστει ὄντα καὶ βέβαια, ἐπεὶ καὶ τὰ ἔργα τοῦ λόγου ἀμετακίνητα· καὶ ὁ λόγος δὲ εὐθὺς ἐστὶ καθ' ὃν προνοεῖ. Εἰ δὲ καὶ εὐθὺ τὸν Θεὸν λόγον νοήσωμεν, ἅπερ ἐν αὐτῷ ποιεῖ ἔργα, ἐν πίστει ἦσαν τῶν ἐν οἷς ὁ Ἰησοῦς ἅπαν ἐποίησε παράδοξον, « Κατὰ » γὰρ « τὴν πίστιν σου γενηθήτω σοι. »

Στ. ε'. Καὶ τούτῳ τῷ ῥήτῳ συναγορεύουσιν εὐσεβεῖς ἄνδρες, τῷ δημιουργικῶν εἶναι τὸ ἅγιον Πνεῦμα (48).

Στ. ζ'. Ἐπεὶ προσκαλούμενος τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης, ἔχχει αὐτὸ ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν διὰ τῶν ὑετῶν τῷ προστάγματι αὐτοῦ ἀσχοῦ δίκην· ἀνεμῶμενον τὸ ὕδωρ ὑπεράγειον ποιεῖ, ὅς συστασὼν νεφελῶν ὁμιλῶν ἐπὶ γῆς ἐνεχθῆναι. Ἀλληγορικῶς δὲ ὁ βίος τῶν ἀνθρώπων πολλὰ τοῦ θάλαττα εἴρηται διὰ τὸ ἄστατον καὶ ἀλμυρὸν ἦθος τῶν ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπερ ὡς ἐν ἀσκή συνήγαγεν ὁ Σωτὴρ ἐν ᾧ ἀνέληψε σώματι γαληνόν τε ποιήσας καὶ εὐδιν. Δείκνυσσι δὲ καὶ μηδὲν ἀτάκτως τῶν ἐν τῇ κτίσει φερόμενον. Ὡς ἐν θησαυρῷ δὲ πάντα συνέχει τῷ ἰδίῳ βουλήματι, ἀμέλει καὶ τοὺς ἀνέμους μὴ κατ' ἰδίαν κινουμένους φορὰν, ἐκ θησαυρῶν αὐτοῦ ἐξάγειν λέγεται, οὐ κατ' ἰδίαν φορὰν τούτων φερομένων. Οὕτω τοίνυν καὶ τὸ πολὺ τῶν ὑδάτων πλήθος κατ' ἰδίαν κρίσιν οἰκονομεῖ, πρὸς τὸ δοκεῖν ἐπέχων ἢ πέμπων τοὺς ὑμῆρους· ὃ καὶ δι' ἡλίου τοῦ προφήτου πεπολήχεν.

Στ. ζ'. Ἀλλὰ καὶ τὸν θησαυρὸν τὸν ἀγαθὸν οὐρανὸν ἀνοίγων δίδωσιν ὑετὸν τῷ σπέρματι τῆς γῆς· ὥσπερ αὖ καὶ ἐπέχει τὸν ὑετὸν, κλείων τὸν οὐρανόν. Καὶ τὰς ἀβύσσους οὖν ἱκανῶς ἐχούσας διὰ τὸ πλήθος τὸ ἀπερι-

brum *De Spiritu sancto* scripsit, abs Hieronymo Latine nobis conservatum.

ὀριστον τῶν ὑδάτων βλάψαι, ἐν θησαυρῷ τίθεται περικλείων αὐτάς, ἵν' ὅτε βούληται χρησθῆται αὐταῖς ὡς συμμέρει κατὰ καιρόν. Δύναται δὲ καὶ τὰ ἀκατάληπτα τῶν νοημάτων καὶ ἀνεξερευνήτα τῶν κριμάτων αὐτοῦ τυγχάνοντα, ἀδύστους τεθεικέναι ἐν τοῖς ἀποκρύφοις θησαυροῖς τῆς γνώσεως καὶ τῆς σοφίας· ὡς μηδένα ἐξ αὐτοῦ τούτου τυγχάνειν, εἰ μήτις ὁ Θεὸς παράσχοι.

Στ. θ'. Ἐπεὶ αὐτοῦ εἰπόντος ἐγενήθησαν, καὶ αὐτοῦ ἐντεταμένου ἐκτίσθησαν, σαλευθήτωσαν ὅπ' αὐτοῦ· τοῦ γὰρ πεποιηκότος καὶ τὸ ἀλλοιοῦν ἐπὶ τὸ καλὸν ἐστίν. Σημαίνει δὲ τὸ, «ἐγενήθησαν», τὴν οὐσίωσιν τῶν εἰς τὸ εἶναι ἡγμένων· τὸ «ἐκτίσθησαν» (49) δὲ, τὴν διακόσμησιν τὴν μετὰ τὴν οὐσίωσιν γεγενημένην. Εἰ δὲ εἰπόντος καὶ ἐντεταμένου Θεοῦ ἐγενήθη καὶ ἐκτίσθη τὰ πάντα, ἔστιν ὃ εἶπεν καὶ ἐντεταλατο οὐκ ἄλλος τοῦ δημιουργικοῦ Λόγου· ἔστι δὲ οὗτος ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱός.

Στ. ι'. Διδύμιον καὶ Βασιλείου. Ἀλλὰ καὶ τῶν ἐθνικῶν ἦθη καὶ δόγματα διεσχιζάσθαι· μόνῃ δὲ τῷ κόσμῳ ἡ ἀλήθεια τοῦ Εὐαγγελίου ἐμπολιτεύεται. Πολλὴ γὰρ βουλὴ ἐν ἀνθρώποις, ἀλλ' ἡ βουλὴ τοῦ Κυρίου ἐκράτησεν· καὶ ἐν ταῖς ψυχαῖς δὲ ταῖς ἡμετέραις ἔστι βεβαία, ἥνικα προδιασχεδάσωμεν τὰς ἀνθρωπίνους· βουλὰς, καθάπερ ἐν δέλτῳ τῶν προγραφέντων τύπων λεαινομένων. Τότε γὰρ καθαρῶς ἡ ψυχὴ τὰ θεῖα δέχεται λόγια. Διὸ ἐπήγαγεν, «Ὁ διασχεδάσας τὰς βουλὰς τῶν ἀθίων ἐθνῶν, ἀνατρέψας τὰ λαοπλάνα αὐτῶν ἦθη καὶ πάτρια, καὶ τοὺς κατὰ τῆς ἀληθείας λογισμοὺς, τούτέστι συλλογισμοὺς, ἀθετήσας ἀθετῶν τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν· ἀλλὰ καὶ τῶν ἐκ περιτομῆς λαῶν, πολλὰ κατὰ Ἰησοῦ λογιζαμένων, τοὺς λογισμοὺς ἀθετήσας ὁ Κύριος. Ἀθετήσας δὲ καὶ «τὰς βουλὰς τῶν ἀρχόντων»· Ἡρώδους καὶ Ποντίου Πιλάτου καὶ τῶν ἐνεργούντων

Στ. ια'. Ὅσπερ τὰ ἄλλα ἀφ' ὧν οἶδαμεν ἀνθρωπίνων, περὶ Θεοῦ λέγει, ὡς χεῖρας καὶ ὀφθαλμοὺς καὶ τὰ ἄλλα ἔχοντος, οὕτω καρδίαν αὐτοῦ τὴν, ἵν' οὕτως εἴπω, βουλευτικὴν καὶ νοητικὴν αὐτοῦ ἐνέργειαν. Ταύτης οὖν οἱ λογισμοὶ ἀρարότες καὶ βέβαιοι τυγχάνοντες παρατείνουσιν ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, τούτέστι κατὰ πάσαν τὴν ἐν γενεᾷ διαδοχὴν οἱ αὐτοὶ θεοὶ λογισμοὶ μένουσιν· ἢ τάχα οὐς ἐνέβαλε λογισμοὺς τῇ ἐκ περιτομῆς γενεᾷ, τούτους ἐμβάλλει τῇ ἀπὸ τῶν πιστευόντων ἐθνῶν γενεᾷ· οὐ γὰρ ἐπ' ἄλλοις κέκληται τὰ ἔθνη, ἀλλ' ἐκείνοις οἷς ἔσχον οἱ ἐκ περιτομῆς σκιὰ κρυπτομένοις.

Στ. ιβ'. Κατοικοῦσι δὲ τὴν γῆν οὐκ ἄνθρωποι μόνον, ἀλλὰ πνεύματα ἀόρατα, καὶ τὰ ἄλλα θνητὰ ζῶα. Εἰς πάντα οὖν τοὺς ἐπὶ γῆς παρατείνει ἡ τοῦ Θεοῦ κηδεμονία ἐφορῶντος αὐτοὺς ἐκ τοῦ προσηρημένου κατοικητηρίου αὐτοῦ.

Στ. ιγ'. Ὅτι δὲ «οὐ σώζεται βασιλεὺς διὰ πολλὴν δύναμιν, μαθήσῃ ἐκ τῆς ιστορίας· Φαραὼ... ἀλλὰ τὰ ἄρματα καὶ τὴν δύναμιν αὐτοῦ ἐβρίβεν ὁ Θεὸς εἰς

A possent, in thesauris ponit, concludens eos, ut, cum voluerit, iis utatur, ut æquum erit secundum tempora. Potest etiam quæ non intelligi possunt in cogitationibus, neque scrutanda in iudiciis suis, abyssos posuisse in absconditis scientiæ et sapientiæ thesauris: ita ut nihil eorum sit cuique perspicendum, nisi præbeat ipse Deus.

VERS. 9. Cum ipso dicente facta sunt, et ipso imperante creata sunt omnia, ab eo contractata sunt: est enim illius qui fecit et ad decorum immutare. Significat vero, «facta sunt,» essentiam eorum quæ ad existentiam vocata sunt; et, «creata sunt,» coordinationem quæ post existentiam facta est. Si autem dicente et imperante Deo facta et creata sunt omnia, est cui dixit et mandavit, non alius ac creator Verbum: nempe Filius Dei.

VERS. 10. Didymi et Basilii. Gentium mores et doctrinæ dissipantur: sola in mundo veritas Evangelii regnat. Multum enim consilium in hominibus, sed Domini consilium prævaluit; et in animabus nostris firmum stetit, cum dissipabimus humana consilia, sicut in tabulis prius scripta erant. Tunc enim pure anima divina verba accipit: ideo adjicit, «Qui dissipavit impiarum consilia gentium,» deiecit populis exitiosos mores ususque patrios, et veritati contrarios sermones, id est syllogismos, reprobat reprobatum sapientiam sapientium; sed et circumcisionis populorum, qui multa adversus Jesum elocuti sunt, eloquia reprobat Dominus. Reprobat et «consilia principum,» Herodis, et Pontii Pilati, et excitantium eos invisibilium principum hujus sæculi.

αὐτοὺς ἀοράτων ἀρχόντων τούτου τοῦ αἰῶνος.

VERS. 11. Quemadmodum alia, quæ hominis propria novimus, de Deo dicit, sicut manus et oculos et cætera habente, ita cor ejus, ut ita dicam, deliberandi capax, cogitandique vim habens. Hujus igitur cogitationes, firmæ et solidæ, permanent a generatione in generationem, id est in omni generationum successione divinæ permanent cogitationes: quippe quas dirigit cogitationes ad circumcisionem generationem, eas ad credentium populorum generationem transtulit; non aliis enim vocatæ sunt gentes verbis ad ea quæ habuerat circumcisionis populus, umbra abscondita.

VERS. 14. Habitant autem terram non homines solum, sed spiritus invisibiles, cæteraque mortalia animalia. Super omnes igitur terram habitantes extenditur sollicitudo Dei, respicientis in eos de præparato habitaculo suo.

VERS. 16. Quod «non salvatur rex per multam virtutem,» historia discet: Pharaon... sed curtus et virtutem ejus deiecit Dominus in mare: plenus

(49) Observent sacri critici differentiam verborum ἐγενήθησαν et ἐκτίσθησαν, prout Latine in theo-

logicis distinguimus genuit a fecit, et a creavit.

autem talium omnis historia. Et gigantem magnopere validum non salvatum iri dicit viribus suis: quod quidem videbis si attendas quæ Goliath evenierint. Si autem ad illum qui pugnat adversus Deum spectat hæc denominatio, neque ita salabitur in abundantia virtutis implarum quas sequitur doctrinarum. Fortem igitur sic vocatum reperire est in Isaia dicente, « Gigantem et vigentem »; preliantemque adversus Deum, apud eundem: « Gaudentes eunt ad exercendam iracundiam meam: » gaudentes pariter. Et in Genesi: « Et erat Nembrod gigas venator coram Domino ».

Vers. 20. Quippe et qui ante incarnationem se ipsos adjuvare non poterant, sperant expectantque futurum sibi adiutorem et protectorem Salvatorem: cni quidem soli fideles omnes toto corde exsultantes gratulantur, temporariorum voluptate neglecta. Liberius forsitan dicere: Pro mea spe misericordiam tuam mihi metire. Hoc vero et Salvator ipse docuit dicens: « Eadem mensura qua mensi eritis, metietur et vobis ».

PSALMUS XXXIII.

Vers. 4. Sicut qui Babylone visi sunt in fornace nihil ab ignibus læsi, Deum hymnis celebrantes, omnem creationem ad id adhibuerunt, consilii se ipsos ad tam grandia impares (magnum est enim Deum hymnis celebrare), sic et qui dicit: « Magnificate Dominum mecum, » vel omnem creationem, vel justos ad id secum concurrere vult. Magnificare autem Deum, non augere est magnitudinem ejus (nam sine magnitudine est: corporum enim hæc propria est, Deus autem incorporeus), at magna non secundum eum, sed secundum nos, sapere et dicere de eo. Exaltant autem nomen ejus in idipsum, qui eidem menti et scientiæ eidem accommodati sunt; exaltatur a creatis Dei nomen, non ex humili ad sublimem locum provecum, sed cum meditantes illud nihil terrestre, sed excelsa cœlestiaque cogitant. Sicut enim violant Dei nomen, ne ipso quidem strictim læso nomine, sed quantum refert ad profana facientes meditantesque, sic et sanctificatur virtutibus nostris. Unde Salvator inter alia hoc quoque dicit in oratione docens: « Sanctificetur nomen tuum », non quidem ita ut nomen tuum, ex non sancto, sanctum fiat: precandum enim sanctificari illud in nobis, sancte cogitantibus et agentibus, et sic de Deo idea quam secundum Dei cognitionem accuratissimam habemus, Dei nomen est. Hoc sanctificatum habebimus, cum sancte omnia perficiamus. Si quando enim in errore et ignorantia nonnulli hominum sunt, Dei nomen quodammodo læditur, ad ea quæ non oportet abreptum, deos namque signa ipsorumque ventrem quidam vocavere.

Vers. 7. Pauperem hic vocat eum qui non valet a præsentibus tribulationibus seipsum salvare: omnes autem hanc paupertatem habemus. Quare

A τὴν θάλασσαν· πλήρης δὲ τῶν τοιοῦτων πᾶσα ἡ ἱστορία. Καὶ γίγαντα δὲ τὸν ὑπερβαλλόντως ἰσχυρὸν οὐ σωθήσεσθαι· ἔφη ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ ἰσχύϊ· ὅψει δὲ τοῦτο ἐπιστήσας τῷ κατὰ τὸν Γολιάθ. Εἰ δὲ καὶ τὸν θεομάχον ἢ προσηγορία δηλοῖ, οὐδὲ οὕτως σωθήσεται ἐν πλήθει ἰσχύος ὧν ἔχει δογμάτων ἀθεότητος. Τὸν μὲν οὖν ἰσχυρὸν οὕτω καλούμενον ἔστιν εὐρεῖν ἐν Ἠσαΐα λέγοντι, « Γίγαντα καὶ ἰσχύοντα »· τὸν δὲ θεομάχον πάλιν παρὰ τῷ αὐτῷ· « Χαίροντες ἔρχονται πληρῶσαι τὸν θυμὸν μου »· χαίροντες ἅμα. Καὶ ἐν Γενέσει, « Καὶ ἦν Νεβρώδ γίγας κυνηγὸς ἐναντι Κυρίου. »

Στ. κ'. Τάχα δὲ καὶ οἱ πρὸ τῆς ἐπιθιμίας ἑαυτοῖς βοηθεῖν μὴ δυνάμενοι, ὑπομένουσι τῇ προσδοκίᾳ τὸν ἐσόμενον βοηθὸν καὶ ὑπερασπιστὴν Σωτῆρα· ἐφ' ᾧ B καὶ μόνῃ τὴν καρδίαν οἱ πιστοὶ πάντες εὐφραίνονται, μὴδενὶ τῶν προσκαίρων ἡδόμενοι. Παρρησίας δὲ τὸ φῆσαι, Τῇ ἐμῇ ἐλπιδὶ τὸν ἔλεον μέτρησον. Τοῦτο μέντοι καὶ ὁ Σωτὴρ ἐδίδαξε, φήσας· « Ὁ μέτρω μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν. »

Στ. δ'. Ὅσπερ οἱ ἐν τῇ καμίνῳ βληθέντες ἐν Βαβυλῶνι ἐπὶ τὸ μὴ βεβλάσθαι ὑπὸ τοῦ πυρός, Θεὸν ὑμνοῦντες, πᾶσαν τὴν κτίσιν παρέλαβον εἰς τοῦτον, εἰδότες μὴ αὐτάρκειαν εἶναι πρὸς τηλικούτον (μέγιστον γὰρ τὸ Θεὸν ὑμνεῖν), οὕτω καὶ ὁ λέγων, « Μεγαλύνετε τὸν Κύριον σὺν ἐμοί, » ἢ πᾶσαν τὴν κτίσιν, ἢ τοὺς πράξεις συνδραμεῖν αὐτῷ τοῦτο βούλεται. Τὸ δὲ μεγαλύναι τὸν Θεόν, οὐκ αὐξήσει μέγεθος ἐστὶν αὐτοῦ (ἀμεγέθους γὰρ, σωμάτων γὰρ ὅτιον τοῦτο, ὁ δὲ Θεὸς ἀσώματος), ἀλλὰ τὸ μεγάλα οὐχ ὡς πρὸς αὐτὸν, ἀλλὰ πρὸς ἡμᾶς φρονῆσαι καὶ εἰπεῖν περὶ αὐτοῦ. Ὑψοῦσι δὲ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐπὶ τὸ αὐτὸ οἱ κατηρησμένοι τῷ αὐτῷ νοῖ καὶ τῇ αὐτῇ γνώμῃ· ὕψουται δὲ πρὸς τῶν γεννητῶν ἢ τοῦ Θεοῦ προσηγορία, οὐκ ἐν ταπεινοῦ μετειρωμένῃ, ἀλλ' ὅταν οἱ φρονούντες αὐτὴν μὴδὲν χαμαιπετεῖ, ἀλλὰ ὑψηλὰ καὶ οὐράνως διανοοῦνται. Ὡς γὰρ βεβηλοῦσι τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, οὐκ αὐτοῦ χρανομένου τοῦ ὀνόματος, ἀλλ' ὅσον ἐπὶ τοὺς περικειμένους βέβηλα πράττοντας καὶ φρονούντας, οὕτω καὶ ἀγιάζεται ἐκ τῶν ἡμετέρων ἐνεργημάτων. Ὅθεν ὁ Σωτὴρ πρὸς ἑτέροις καὶ τοῦτο λέγει ἐν τῇ εὐχῇ διδασκων, « Ἀγιασθήτω τὸ ὄνομά σου, » οὐκ αὐτοῦ τοῦ ὀνόματος καθ' ἑαυτὸ ἐκ μὴ ἀγίου, ἀγίου γινόμενου· εὐχτέον γὰρ αγιασθῆναι αὐτὸ ἐν ἡμῖν, ἀγίως νοούντων καὶ πραττόντων ἡμῶν, καὶ οὕτως ἢ περὶ Θεοῦ διάληψις ἦν κατ' ἐννοιαν Θεοῦ ἡκριβωμένην ἔχουσαν, ἢ τοῦ Θεοῦ προσηγορία ἐστί. Ταύτην αγιαζομένην ἔξομεν, ὅταν καθ' ἀγιότητα ἀπάντα ἐπιτελώμεν. Ὅσον γὰρ ἐν πλάνῃ καὶ ἀγνοίᾳ ἔνιοι τῶν ἀνθρώπων εἰσιν, ἢ τοῦ Θεοῦ προσηγορία τρόπον τινὰ χραίνεται, ἔλκομένη ἐφ' ἃ μὴ δεῖ· θεοὺς γοῦν ἀγάλματα καὶ τὴν σφῶν κοιλίαν ἐκάλεισαν τινες.

Στ. ζ'. Πτωχὸν ἐνταῦθα καλεῖ τὸν μὴ δυνάμενον ἐκ τῶν παρουσῶν θλίψεων ἑαυτὸν σῶσαι· πάντες δὲ ταύτην τὴν πτωχείαν ἔχομεν. Ὅστε περὶ παντὸς λέ-

10 Isa. xiv, 9.

11 Gen. x, 9.

12 Matth. vii, 1.

13 Dan. iii, 19 sqq. 14 Matth. vi, 9.

γαι χρῆζοντος ἐκ Θεοῦ σωτηρίας τὸ, « Οὗτος ὁ πτωχὸς ἐπέκραξεν, καὶ ὁ Κύριος εἰσήκουσεν αὐτοῦ. »

Στ. η'. Εἰ τελείους ἐκλαμβάνοιμεν τοὺς Θεὸν φοβούμενους, παρεμβάλλοντα κύκλῳ αὐτῶν ἄγγελον ἐπὶ τὸ ρύεσθαι αὐτοὺς, οὐκ ἄλλον ἐροῦμεν ἢ τὸν τῆς μεγάλης βουλῆς Θεὸν Σωτῆρα. Τοῦτου ἀκολουθοῦν καὶ τὸ ὑπὸ 'Ιακώβ λεγόμενον· « Ὁ ἄγγελος ὁ ρυόμενός με ἐκ πάντων τῶν κακῶν. » Οὐχ οὐδὲς τε ρύεσθαι ἄγγελος, ἀλλ' ὁ σημαίνόμενος Σωτῆρ.

Στ. θ'. Ἐπεὶ Θεοῦ τὸ χρηστὸν, ταυτὸν τῷ ἀγαθῷ σημαίνει. Ἐπεὶ οὖν καὶ τρόφιμός ἐστιν ἄριστος ὢν ζωῆς, προστάττει τὸ Πνεῦμα τοῖς μὴ ὀρεκτικῶς ἔχουσιν, ὥστε αὐτοῦ ἐμφορηθῆναι, καὶ μόνον γεύεσθαι αὐτοῦ· ἢ γὰρ γεύσις ἱκανὴ ἐστὶν ὀρεκτικῶς αὐτοὺς ποιῆσαι, ὥς καὶ κατατρυφῆσαι αὐτοὺς θελῆσαι τὸ γεύεσθαι δηλοῖ, καὶ ἄλλως γέ πως (50) ἐκτῆσαι καὶ ἐξετάσαι περὶ Θεοῦ. Μακάριος δὲ ὁ διὰ τελειώσεως ἀνελλειπῶς ἐλπίζων ἐπὶ τὸν Κύριον ὑπάρχων ἀνὴρ.

Στ. ιβ'. Οὐδὲ γὰρ φόβον νῦν λέγει τὸν εἰσαγωγικόν, ὃς καὶ τὰς ἐντολάς κατορθοῖ, κατὰ τὸ, « Τὸν Θεὸν φοβοῦ, καὶ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ φύλασσε. » Νῦν γὰρ ἀγίους καλεῖ διὰ τῆς εἰσαγωγῆς ὡδευκότας ἐπὶ τὴν τελειότητα, οἷς καὶ φόβον ὑποβάλλει τὸν πληροῦντα παντὸς ἀγαθοῦ. — Σημειωτέον, ὅτι τὰς ἄλλα ἀγαθὰ, οὕτω καὶ ὁ θεὸς φόβος διδασκὸς ἐστίν· ἐξ οὗ μανθάνομεν μὴ τὸν παθητὸν δηλοῦσθαι φόβον. Οὗτος γὰρ ἀδίδακτος τῇ φύσει, οὐ μόνον ἀνθρώποις, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις ζώοις ἐνυπάρχει.

Στ. ιγ'. Ἐπεὶ αἱ ἐπιβλέπουσαι τὸ πᾶν τοῦ Θεοῦ δυνάμεις, τροπικῶς ὀφθαλμοὶ λεγόμεναι, ἐπιβλέπουσι ἐπὶ τοὺς δικαίους, ἀλλὰ καὶ τὰ ὅσα αὐτοῦ ἔτοιμα εἰς τὸ δέξασθαι τὴν δέξιν αὐτῶν, τούτου χάριν, φησὶν, εἰ θέλετε τούτων ἀπολαῦσαι, ἐκκλίναντες ἀπὸ κακοῦ, τὸ ἀγαθὸν ποιήσατε. — Προνοεῖται γὰρ, φησὶν, τῶν δικαίων ὁ Θεός· ὀφθαλμοὺς γὰρ ἐναυθὰ οὐχ ἀπλῶς καλεῖ τὸ ἐποπτικῶς, ἀλλὰ τὸ ἐπ' εὐεργεσίᾳ καὶ προνοίᾳ παρὰ τοῦ Θεοῦ γινόμενον. — Ἐφορῶντος δὲ τούτους τοῦ Θεοῦ, ἐκκλινον ἀπὸ κακοῦ καὶ ποιήσον ἀγαθόν.

Στ. κα'. Τὰ ὅσα τῶν δικαίων, ἦτοι δόγματα ἀληθείας, ἢ ψυχῆς δυνάμεις, φυλάξει ὁ Κύριος, οὐκ ἔων οὐδὲ τὸ τυγχόν αὐτὸν συντεριβῆναι· τὸ μὴ δὲ τὰ δόγματα τῶν δικαίων μὴδ' αὐτὰς δυνάμεις αὐτῶν ἀνατρέπεσθαι.

Στ. κβ'. Ὁ ἀμαρτανῶν στερεῖται τῆς ζωῆς τῇ ἐπιτηρήσει τῶν ἐντολῶν παραγινόμενης, θανάτῳ πονηρῶ περιπίπτων· πονηρὸς δὲ θάνατος, ἦτοι ὁ ἐναντίος τῇ ἀγαθῇ ζωῇ, ἢ ὁ πόνος ἐμποιῶν τῷ ὑποκειμένῳ. Οὕτως γὰρ καὶ ἔλκει πονηρῶ ἐπαίσθη ὁ 'Ιώβ, τῷ δηλονότι πόνον ἐμποιῶντι.

Στ. κγ'. Σημειωτέον, ἡ κυρίως λύτρωσις ψυχῆς ἀπὸ αἰχμαλωσίας ἐλευθεροῖ· εἰ γὰρ ποτε καὶ σώματα λυτρουταί, οὐ προηγούμενως, ἀλλὰ κατὰ συμβεβηχός· καὶ ψυχὴν δὲ ρύεται οὐκ ἄλλη ἀλλ' ἡ τῶν δοῦλων αὐτοῦ.

A de omnibus dicit, salutem a Deo exquirentibus : « Isie pauper clamavit, et Dominus exaudivit eum. »

Vers. 8. Si perfectos intelligimus Deum timentes, immittentem in circuitu eorum angelum ad eripiendum eos, non alium dicemus ac magni consilii Salvatorem Deum. Quod confirmant et quæ a Jacob dicta sunt : « Angelus eripiens me ex omnibus malis »²¹. Non valet liberare angelus, sed Salvator.

Vers. 9. Dei optimum idem est ac bonum. Cum igitur alibilis est panis vite, jubet Spiritum non appetentes eo repleti, eumque vel solum gustare : gustus enim ad eos appetentes efficiendos sufficiet, sicut et satiari eos velle gustare indicat, etsi aliter extrahere et exquirere de Deo. Beatus autem vir B pro ter perfectionem omnino sperans in Domino.

Vers. 12. Neque enim timorem nunc dicit indutum, qui mandata observat, juxta illud : « Deum time, et mandata ejus serva »²². Nunc enim sanctos vocat per inductionem iter facientes ad perfectionem, quibus et timorem subjicit implentem omni bono. — Animadvertendum quod, et et alia bona, sic et divinus timor doceatur : ex quo discimus non passivum ostendi timorem. Hic enim non docetur natura, non tantum hominibus, sed et animalibus cæteris inest.

Vers. 16. Cum insipientes omnia Dei facultates, allegorice oculi dictæ, inspiciunt super justos, sed et aures ejus paratæ ad eorum precationem accipiendam, hujus gratia, inquit, si vultis vobis frui, recedentes a malo, bonum facite. — Consultit enim, ait, justis Deus : oculos enim hic non simpliciter vocat quod ad inspectionem refert, sed quod beneficentia et providentia Dei fit. — Insipiente autem eos Deo, recede a malo et facias bonum.

Vers. 21. Ossa justorum, sive veritatis dogmata, vel animæ facultates, custodiet Dominus, non sinet ne unum eorum quidem conteri ; justorum scilicet neque dogmata, neque virtutes ipsæ franguntur.

Vers. 22. Peccator vita privatur ea quæ manet mandatorum observatores, morti pessimæ succumbens : pessima autem mors, sive quæ contraria est bonæ vitæ, sive quæ penam morienti parit. Sic enim et ulcere pessimo eruciatus est Job, penam scilicet incuriente.

Vers. 23. Animadverte quod proprie redemptio animas captivitate liberat. Nam si quando et corpora redimerentur, non primitus sed per accidens : ac non quævis liberatur anima, sed servorum ejus.

PSALMUS XXXIV.

Στ. α'. Ἐπεὶ πολλοὶ οἱ διὰ ψευδοδοξίας καὶ τῆς

²¹ Gen. XLVIII, 16. ²² Eccle. XII, 13.

(50) Suppl. ἐξῆ, vel aliquid simile. EDITION.

Vers. 1. Cum multi per falsas doctrinas, affam-

que improbitatem proeliare constituerunt, hujus gratia tu pro me expugna eos : profecto enim dissolventur, quoniam Dominus es conterens bella. — Significat autem nocere detrimentum, in hoc loco : « Ecce dedi vobis ambulare super serpentes et scorpiones, et super omnem potestatem inimici : et nihil nocebunt vobis »²⁷.

VERS. 2. Arma similiter intelligere oportet de Deo. — Via impiorum vita est molesta. Ne sit lumen in ea, ait, etsi latam eam putaverint. Precatur quoque ne stationem isti inveniant in ea : et virtutes angelorum arma sunt Dei.

VERS. 8. Ostendit autem ut secundum ea quae fecerit quisque retribuitur ; pro optativis utitur imperativis.

VERS. 10. Qui omnia ad litteram nihilque allegorice accipiendum volunt, hoc coarguantur versiculo. Nihil enim sic absurdum est ut credere sensilia ossa cognitionem habere Dei ita ut celebrent eum, et sciant nullum ei esse similem : nam de interioris hominis ossibus virtutes ejus et dogmata vera haec dicta sunt, « Omnia ossa mea. » Nanique per omnem scientiam veramque doctrinam roborata sunt, cum nihil eorum creatorum simile sit Domino ; solus enim Filius imago Dei invisibilis et character divinae substantiae est. — Sequitur eundem esse pauperem atque egenum, primo ut amissis opibus, dein cum labore vitae necessariis consulens.

VERS. 13. Recte precantis oratio in eum revertitur, bona ferens pro quibus facta est ; deflexa in sinum, convertitur illius qui emisit eam. Significat autem sinus rationem eorum. Sic enim humiliatio eorum in Aegyptiaca terra, « in sinum eorum ; » atque, « in sinum deveniunt omnia impiis ; » et ideo omnes justi in sinum Abraham eunt, id est in eandem ac illi sententiam et repromissionem.

VERS. 14. Intelligi praesens versiculus potest : « Reddiderunt mihi mala pro bonis. » Me enim super eam lugente, et contristato de interitu ad quem deveniunt, isti adversus me congregati laetati sunt, me ut facilem praedam aggressi.

VERS. 15. Adversum me laetantes et congregati, et tamen et sic dissipati, non compuncti sunt, id est eos non poenituit horum quae inique meditati sunt, sed rursus iisdem adhæserunt.

VERS. 17. Sanctus ait : « Domine, quando respicies ? » Respiciente enim Deo, evanescent modo dicta, deficientque cum agentibus ea. Unieam autem dicit animam suam, quod solam eam habuit : non est enim consentiendum cum mythologico metempsychoseos errore. Protinus unica alia est prae-ter animam ejus, spiritus scilicet animae conjun-

Α άλλης κακίας πολεμῶν τε προῦθεντο, τούτου χάριν αὐτὸν ἐμοὺ πολέμησον αὐτοῖς· ἀναντιρρήτως γὰρ καταλυθήσονται, ἔπειτα Κύριος συντρίβων πολέμους ὑπάρχεις. — Σημαίνει δὲ τὸ δίδειν, βλάβην, ἐν τῷ, « Ἰδοὺ δέδωκα ὑμῖν πατεῖν ἐπάνω ὄψεων καὶ σκορπίων καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ· καὶ οὐδὲν ὑμᾶς οὐ μὴ ἀδικήσῃ. »

Στ. β'. Τὰ ὅπλα κατάλληλα χρῆ νοεῖν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ. — Ὅδὸς ἀσεδῶν ὁ βίος ὁ μοχθηρός. Μὴ ἔστω δὲ καὶ φέγγος ἐν αὐτῇ, φησὶν, εἰ καὶ πλατεῖαν ταύτην ἐνόμισαν. Εὐχεται δὲ μὴ δὲ στάσιν αὐτοῖς εὐρεῖν ἐν αὐτῇ· καὶ αἱ δυνάμεις δὲ τῶν ἀγγέλων ὅπλα τυγχάνουσι τοῦ Θεοῦ.

Στ. γ'. Αἱολοῖ δὲ ὡς κατὰ τὴν πράξιν ἕκαστος τιμωρεῖται· ἀντὶ δὲ τῶν εὐκτικῶν χρῆται προστακτικοῖς.

Στ. δ'. Οἱ πάντα ψυχῆς τῆς λέξεως καὶ οὐδὲν ἀλληγορικῶς ἐκλαμβάνειν ποθοῦντες, ἐλεγχέσθωσαν καὶ ἐκ τοῦ προκειμένου στίχου. Οὐδὲν γὰρ οὕτως ἡλιθίου ἐστίν, ὡς νομίζεται τὰ αἰσθητὰ ὅσα ἐννοίαν ἔχειν Θεοῦ, ὥστε ὑμεῖν αὐτὸν καὶ εἰδέναι ὅτι οὐδεὶς ὁμοῖος αὐτῷ· περὶ γὰρ τῶν ὁσίων τοῦ ἔσω ἀνθρώπου, δυνάμεις τε αὐτοῦ καὶ δόγματα ἀληθῆ ταῦτα (51) εἰρη-ται, τὸ, « Πάντα τὰ ὁσά μου. » Διὰ πάσης γὰρ ἐννοίας καὶ δόγματος ἀληθινοῦ ἐβεβαιώθη, μὴδὲν αὐτῶν (52) γεννητῶν ὁμοίων εἶναι τοῦ Κυρίου· μόνος γὰρ ὁ Υἱὸς εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου καὶ χαρακτήρ θεϊκῆς ὑποστάσεως ἐστίν. — Ἐνδέχεται δὲ τὸν αὐτὸν εἶναι πτωχὸν τε καὶ πένοντα· τὸ μὲν, ὡς ἀποπεπτωκότα πλοῦτου· τὸ δὲ, ὡς μετὰ πόνου τὰ πρὸς τὸν βίον περιποιούμενος.

Στ. ε'. Τοῦ καλῶς προσευξαμένου ἡ προσευχὴ εἰς αὐτὸν ἀνακάμπτει, φέρουσα τὰ ἀγαθὰ ὑπὲρ ὧν γέγονεν· καὶ ἀποστραφεῖσα εἰς κόλπον συστρέφεται τοῦ ἀναπέμψαντος αὐτήν. Σημαίνει δὲ ὁ κόλπος τὸ ἡγεμονικὸν αὐτῶν. Οὕτω γὰρ ὁ φαυλισμὸς αὐτῶν ἐν γῇ Αἰγύπτῳ, « εἰς κόλπον αὐτῶν » καὶ, « εἰς κόλπον ἐπέρχεται πάντα τοῖς ἀδικοῖς » καὶ ταύτῃ καὶ πάντες οἱ δίκαιοι εἰς κόλπον Ἀβραάμ χωροῦσιν, τούτεστιν εἰς τὴν αὐτὴν αὐτῇ γνώμην καὶ ἐπαγγελίαν.

Στ. ς'. Ἐξηγητικὸν τὸ παρὼν εἶναι δύναται τοῦ, « Ἀνταπεδίδωσάν μοι πονηρὰ ἀντὶ καλῶν »· ἐμοῦ γὰρ ὑπὲρ αὐτοῦ πενθοῦντος καὶ σκυθρωπάζοντος ἐφ' ἧ ἔχουσιν νεκρότητι, αὐτοὶ κατ' ἐμοῦ συναγόμενοι εὐφροσύνην εἶχον ὡς ὑποχείριόν με ληψόμενοι.

Στ. ζ'. Κατ' ἐμοῦ συναχθέντες καὶ εὐφρανθέντες, καὶ ὁμῶς καὶ οὕτως σκεδασθέντες, οὐ κατενώγησαν, τούτεστιν οὐ μετέγνωσαν ἐφ' οἷς κακῶς ἐδοῦλεύσαντο, ἀλλ' αὐτοῖς τοῖς αὐτοῖς ἐπεχείρησαν.

Στ. η'. Ὁ ἁγίος φησὶν, « Κύριε, πότε ἐπόμεν ; » ἐποφαιμένου γὰρ οἰχέσεται τὰ προειρημένα ἅπαντα συναπτόντα τοῖς ὁρώσιν αὐτά. Μονογενὴ δὲ λέγει τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τῷ μόνῳ αὐτῇ ἐσχηκίνα· οὐ γὰρ προσεκτέον τῇ περὶ μετεμψυχώσεως μυθοποιᾷ (53). Ἡ τάχα μονογενὴς ἄλλη παρὰ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἡ οὐσία τοῦ συνευγεμένου τῇ ψυχῇ πνεύματός ἐστιν.

²⁷ Luc. x, 19.

(51) Ἀν τοῦτο? Edit.

(52) Λογε τῶν. Ip.

(53) Videsis metempsychoseos reprehensionem.

μονογενῆς γὰρ αὕτη τῷ ἀποκχερίσθαι ἀπὸ πάντων τῶν ἐν ἡμῖν κατὰ θεϊότητα.

Στ. ιη'. Πολλὴ Ἐκκλησία ἡ ἐκ πολλῶν ἁγίων συναγομένη· λαὸς πολλὸς, ὁ βέβαιος καὶ στιβαρὸς, ἐπιπολαίῃ καὶ εὐχερεῖ ἀντιδιαστελλόμενος.

Στ. κβ'. Ἐπὶ σοῦ παρόντος μοι, οἱ ἐχθροὶ μακρὰν, « μὴ ἀποστής ἀπ' ἐμοῦ, » ὥπως μὴ ἐπέλθωσί μοι μονωθέντι σου.

Στ. κγ'. Ἐπὶ πολλαχοῦ ἡ τοῦ Θεοῦ μακροθυμία, ὕπνος αὐτοῦ λέγεται, ἐπιτριβομένων τῶν ἐχθρῶν, διανίστησιν εἰς ἀγανάκτησιν τὸν Κύριον λέγων· « Ἐξεγέρθητι, Κύριε, καὶ πρόσχες τῇ κρίσει μου, » τούτέστιν, Ἐπίστησον τὴν ἔφορον δύναμίν σου, ὥπως ἐξετασθῇ τὰ κατ' ἐμὲ πρὸς τοὺς ἐχθρούς μου· πατὴρ ἀγαθὸς γὰρ τοῦτο, ἐπὶ ἀδίκως ἐχθραίνουσί μοι. Λοιπὸν δὲ αὐτὸς περὶ αὐτοῦ τὸ τέλος τοῦ παντὸς λόγου ἐπισφραγίζεται φάσκων· « Καὶ ἡ γλῶσσά μου μελετήσει τὴν δικαιοσύνην σου, » (Διδυμός ἐξέβαλεν τὸν ψαλμὸν ἀορίστως εἰς δικαιοσύνην.)

Στ. κδ'. Ἐπ' ὠφέλειά τῶν ἐχθρῶν, ταῦτα λέγεται, τῷ αἰσχυνοῦσθαι αὐτοὺς καὶ ἐντραπῆναι, καὶ αἰσθῆσιν λαβεῖν τῶν οἰκείων ἀμαρτημάτων, καὶ εἰς τοῦπίσω χωρῆσαι τῆς ὁδοῦ ἧς ὤδευσαν.

PSALMUS XXXV.

Στ. β'. Ὁ καθ' ἑξὶν παράνομος ἐν ἑαυτῷ λογιζόμενος λέγει οὐκ ἄλλο τι ἢ τὸ ἀμαρτάνειν. Συγκαταθέμενος γάρ τις κατὰ διάνοιαν πρότερον, ἐπὶ τὸ πρακτικῶς ἀμαρτάνειν διαβαίνει. Δύναται δὲ καὶ ἐν τῷ ἐν ἑαυτῷ λέγειν ἀμαρτάνειν, οἷόν ἐστι τό· « Σὺ δὲ εἴπας ἐν τῇ διανοίᾳ σου, Εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβήσομαι, » καὶ τὰ ἑξῆς· τούτέστιν, ἡγείται μηδὲνα βλέπειν αὐτοῦ τὰ βουλεύματα.

Στ. δ'. Ἐτέρα ἐστὶ Γραφὴ φάσκουσα· « Τὰ ῥήματα τοῦ στόματος αὐτοῦ, ἀνομία καὶ κόπος· » τούτέστιν, ἐπαχθῇ ὡς κόπον ἐμποιεῖν τοῖς προσέχουσιν. « Οὐκ ἐδουλήθη συνεῖναι τοῦ αγαθῦναι. » Δῆλον ἐκ τῶν εἰρημένων, ὡς ὁ παράνομος οὐκ ἐκ κατασκευῆς ἐστι τοιούτος· τὸ γὰρ μὴ βούλεσθαι σύνεσιν ἔχειν ἐπὶ τῷ ἀγαθοποιεῖν, αὐτεξουσίον.

Στ. ε'. Καὶ ἐν Ἠσαΐᾳ ἅμα ταῖς νεφέλαις μνημονεύεται οὕτως· « Εὐφρανθήτω ὁ οὐρανὸς ἀνωθεν, καὶ αἱ νεφέλαι βανάτῳσαν δικαιοσύνην. » Αἰσθῆται δὲ νεφέλαι οὐ δικαιοσύνην ἢ ἀλήθειαν, ἀλλ' ὑπερὸν ῥέουσιν. Αἱ οὖν δικαιοσύνην ῥέουσαι νεφέλαι, θεοὶ ἄνδρες εἰς τὸν πνευματικὸν ὑπερὸν, τούτέστι τὸν κατ' ἀρετὴν λόγον, προχέονται· ὑπεράνω δὲ τούτων οὐρανὸς εὐφρανόμενος, ἥτοι αἱ μακάριοι φύσεις αἱ οἰκοῦσαι τὸν οὐρανὸν τυγχάνουσιν, ἢ ὁ Σωτὴρ ἀληγορικῶς οὕτως ὀνομαζόμενος. Ἄνωθεν γὰρ ὁ οὐρανὸς οὗτος, τούτέστιν ὑπεράνω φύσεως πάσης γενετῆς τυγχάνει, καὶ ὑπὲρ τῆς πάντων ὠφελείας εὐφραίνεται. Καὶ ἐνταῦθα οὖν, ἐν μὲν τῷ οὐρανῷ, φημί τῷ Σωτῆρι, ἐστὶ τὸ ἔλεος τοῦ Κυρίου πάντας ἐλεούντος, ἡ δὲ ἀλήθεια αὐτοῦ, ἥτις καὶ τοῖς τύποις ἀντιδιατελλομένη, ἐν ταῖς προειρημέναις νεφέλαις ἐστὶν· εἰ γὰρ καὶ κατὰ σκιὰν ἐβίου οἱ προφῆται, ἀλλ' οὐκ ἠγνόουν τὴν ἀλήθειαν, ἧς αὕτη σύμβολον.

Στ. ζ, η'. Ἀνθρώπους τοὺς κατ' εἰκόνα καὶ τὸ

actus : unica enim illa , prout divisa ab omnibus quæ nobis insunt secundum divinitatem.

Vers. 18. Multa Ecclesia est multis sanctis congregata, populus multus, qui firmus et robustus a levi et tractabili sejunctus est.

Vers. 22. Cum te mihi adstante, inimici procul sint, « ne discedas a me, » ne me a te derelictum adoriantur.

Vers. 25. Cum multis locis Dei longanimitas somnus ejus dicatur, attritis inimicis, erigit ad iram Dominum dicens : « Exsurge, Domine, et intende judicio meo, » id est, Excita intentam virtutem tuam, ad inquirenda ea quæ adversus me inimici mei moliti sunt : patris enim boni hoc, cum inique sæviant in me. Reliquum autem ipse, de se ipso finem omnis sermonis concludit, dicens : « Et lingua mea meditabitur justitiam tuam. » (Didymus exhibuit psalmum indefinite in fustum.)

Vers. 26. Ad utilitatem inimicorum hæc dicuntur, scilicet erubescere eos et converti, et conscios esse propriorum peccatorum, et retrorsum reverti in via quam perrexerant.

Vers. 2. Qui peccare assuevit secum reputans dicit nihil aliud ac peccatum. Primum enim mente acquiescens, mox ad peccatum reipsa devenit. Potest autem et in iis quæ secum dicit peccare, sicut illud : « Tu autem dixisti in animo tuo : In cælum ascendam », et reliqua : id est, existimat neminem videre ipsius consilia.

Vers. 4. Alia est Scriptura dicens : « Verba oris ejus, iniquitas et molestia. » Hoc est, eo venit ut molestiam faceret sibi adherentibus : « Nolit intelligere ut bene ageret. » Manifestum est predictis peccatorem talem esse consulto : nolle enim intellectum habere ut bene ageret, ultro agentis est.

Vers. 6. Sic et Isaias de nubibus meminit : « Lætentur cæli desuper, et nubes pluant justitiam ». Sensibiles vero nubes non justitiam aut veritatem, sed pluviam rorant. Quæ igitur justitiam depluant, divini viri sunt pluviam spiritalem, hoc est juxta veritatem verbum, profundentes : desuper eos cæli exaltantes, beatæ sunt naturæ quæ cælum inhabitantes sunt, vel Salvator allegorice sic denominatus. Desuper enim cælum illud, id est supra omnis creaturæ naturam est et pro omnium utilitate lætatur. Et hic igitur in cælo, Salvatore, dico, est misericordia Domini omnes miserantis, et veritas ejus, quæ a figuris secernitur, in predictis nubibus est : etsi enim in umbra vixerunt prophetae, tamen cognoverunt veritatem, ejus erat symbolum.

Vers. 7, 8. Nihil mirum quod qui homines forma

sunt et rationis sequuntur impulsus, salutem consequantur. Cum vero quasi iumenta et equi impotentes facti sunt, ratione carentium animalium mores suscipientes, si quis eos ad salutem provocos viderit, profecto se Dei benignitate attonitum prædicabit. Cum igitur « misericordiam tuam multiplicaveris, o Deus, » non homines solum, sed et iumenta salvabuntur; nam magnis peccatis majore et plurima misericordia opus est.

VERS. 9. Cum sit domus Dei Ecclesia, ubertas ejus ecclesiastica est disciplina. Ex qua sobria inebriabuntur ebrietate qui circumdantur ab ea. Quod si domus Dei est Salvator, ejus doctrina, quæ ubertas est, inebriabuntur imbuti.

VERS. 9, 10. « Cum apud te fons vitæ, » (ipse est dicens: « Ego sum vita »²⁰, ») forsan « et torrente deliciarum tuarum » a fonte vitæ decurrente potabis ubertate domus tuæ inebriatos. Fons vitæ Salvator, quod nihil ab exterioribus habet, sed præstat se rursum omnibus viventibus, non hominibus modo, sed et superioribus: ideoque fons sapientiæ dicitur. Torrens autem voluptatis Spiritus sanctus, quia deliciis fruuntur qui bibunt eum, varias ejus accipientes gratias. « In lumine tuo videbimus lumen. » Lumen Dei verum, lumen splendor luminis æterni. In hoc igitur lumine videbimus lumen, te æternum lumen, de quo dictum est: « Deus lumen est »²¹; » et rursus: « Qui videt me, videt Patrem meum »²². »

VERS. 12. Novit divinus sermo metaphoricis uti locutionibus. Sicut hic superbiæ non animalis pedibus præditi, sed habitus, pedem vocavit. Et in Proverbiis: « Dementiæ enim pedes deducunt »²³. Quod igitur rogat, hoc est: Ne sit copia superbiæ in animam meam penetrandi; neque manus, hoc est opus peccatoris moveat me: si enim faciam peccatorum opera, a virtute dejiciar.

PSALMUS XXXVI.

VERS. 3. Hæc bonitas præstabit tibi terram sanctam inhabitare, ut pascas in divitiis ejus; habebis enim pastorem verum ducentem te ad divina pascua, quæ hujus terræ divitiæ vocata sunt.

VERS. 4. Inter omnia utilia nobis se ipsum præbens Dominus, et cibus et potus invenitur. Cum igitur eo vescimur, qui panis est vitæ, et implemur carnibus ejus et sanguine, esca scilicet potuque veris, delectantes in eo, habebimus eum donantem petitiones cordis, id est mentis, non sensibiles, sed spirituales et intelligibiles.

VERS. 8. Funesta passio est ira, adeo ut pruden-

²⁰ Joan. xiv, 6. ²¹ I Joan. i, 5. ²² Joan. xiv, 9.

(54) Lege νηφάλιον, vel nota vocem Didymianam. EDIT.

(55) An legendum τραῶμεν, in aoristo secundo

A λογικὸν κίνημα τηρουντας σωτηρίας τυγχάνειν, οὐ θαῦμα. Ὅταν δὲ καὶ ἀποκτηνωθέντας ἦδη καὶ ἱπποὺς θηλυμανεῖς γεγεννημένους, καὶ τῶν ἄλλων ἀλόγων ζώων ἦθος ἀναλαβόντας ἐπὶ σωτηρίαν ἐρχομένους ἴδοι τις, ἐκπλαγείς ἐπὶ τῇ τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητι ἐρεῖ. Ἐπεὶ « τὸν Θεόν σου ἐπλήθυνας, ὦ Θεέ, » οὐκ ἀνθρώποι μόνον, ἀλλὰ καὶ κτήνη σώζονται· τὰ γὰρ μεγάλα ἁμαρτήματα μείζονος καὶ πολλοῦ ἔλεου δέχται.

Στ. θ'. Οἴκου Θεοῦ τῆς Ἐκκλησίας τυγχανούσης, πύτης αὐτοῦ ἡ ἐκκλησιαστικὴ διδασκαλία τυγχάνει. Ἀπὸ ταύτης νηφάλιον (54) μεθυσθῆσονται μέθην οἱ περιεχόμενοι αὐτῆς. Εἰ δὲ οἶκος Θεοῦ εἴη ὁ Σωτὴρ, ἀπὸ τῆς παιδεύσεως αὐτοῦ οὐδὲς πύτης μεθυσθῆσονται ἀπολαύοντες αὐτῆς.

B Στ. θ', ι'. « Ἐπεὶ παρὰ σοὶ πηγὴ ζωῆς » (αὕτη δὲ ἐστὶν ὁ εἰπὼν, Ἐγὼ εἰμι ἡ ζωὴ), εἰκότως « καὶ τὸν χειμάρρουν τῆς τρυφῆς σου » ἐρχόμενον ἀπὸ τῆς πηγῆς τῆς ζωῆς ποτιεῖς τοὺς μεθυσθέντας ἀπὸ πύτης τοῦ οἴκου σου. Πηγὴ ζωῆς ὁ Σωτὴρ, τῷ μὴ ἐξῶθεν ἔχειν, ἀλλὰ παρέχειν αὐτὴν αὐτοῖς πᾶσι τοῖς ζώσιν, οὐκ ἀνθρώποις μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς ὑπερανάδεσχοις· κατὰ τὰ αὐτὰ, πηγὴ σοφίας λέγεται. Χειμάρρος δὲ τρυφῆς τὸ ἅγιον Πνεῦμα, τῷ τρυφῶν τοὺς πεπωκότας ἀπ' αὐτοῦ, δεχομένους τὰ διάφορα αὐτοῦ χαρίσματα. « Ἐν τῷ φωτὶ σου ὁφόμεθα φῶς. » Φῶς τοῦ Θεοῦ τὸ ἀληθινόν, φῶς τὸ ἀπαύγασμα τοῦ φωτὸς τοῦ αἰθέριου. Ἐν τούτῳ οὖν τῷ φωτὶ ὁφόμεθα φῶς, σὲ τὸ αἰθιον φῶς, περὶ οὗ εἴρηται· « Ὁ Θεὸς φῶς ἐστίν. » Συμβάλλεις τούτῳ τὸ, « Ὁ ἐμὲ ἑώρα· »

C κὼς ἑώρακε τὸν Πατέρα. »

Στ. ιδ'. Οἶδεν ὁ Θεὸς λόγος ταῖς λεγομέναις μεταφοραῖς χρᾶσθαι. Ὅσπερ ἐνταῦθα τῆς ὑπερφηανίας οὐ ζῶον ποδωτοῦ, ἀλλ' ἐξέως οὐσης, πόδα ὠνόμασεν. Καὶ ἐν Παροιμίαις, « Τῆς γὰρ ἀφροσύνης οἱ πόδες κατάγουσιν. » Ὁ γοῦν εὐχεται, τοῦτό ἐστι· Μὴ λάβοι χώραν ἐν τῇ ψυχῇ μου ἐπὶ τοῦ ὑπερφηανίας· ἀλλὰ μὴδὲ χεῖρ, τοῦτέστι πρᾶξις ἁμαρτωλοῦ, σαλεύσαι με· εἰ γὰρ πράξομαι τὰ τῶν ἁμαρτωλῶν, κλονηθήσομαι ἀπὸ τῆς ἀρετῆς.

D Στ. γ'. Αὕτη ἡ χρηστότης προξενήσει σοὶ τὸ κατασκηνώσαι ἐπὶ τῆς ἁγίας γῆς, ὡς ποιμαίνεσθαι ἐπὶ τῷ πλούτῳ αὐτῆς· ἔξεις γὰρ ποιμένα τὸν ἀληθινὸν ἄγοντά σε ἐπὶ θεῖαν νομὴν, ἥτις πλοῦτος τῆς γῆς ἐκείνης ὠνόμασται.

Στ. δ'. Διὰ πάντων ὠφελίμων ἡμῖν ἑαυτὸν παρέχων ὁ Κύριος, καὶ τροφή καὶ ποτὶς εὐρίσκεται. Ὅταν οὖν τροφῶμεν (55) αὐτὸν τυγχάνοντα ἄρτον ζωῆς, καὶ ἐμφορηθῶμεν τῶν σαρκῶν αὐτοῦ καὶ τοῦ αἵματος ὄντων βρώσεως καὶ πόσεως ἀληθινῆς (56) κατατρυφήσαντες αὐτοῦ, ἔξομεν αὐτὸν ὀρέγοντα τὰ αἰτήματα τῆς καρδίας, τοῦτέστι τοῦ νοῦ, οὐ τὰ αἰσθητὰ, ἀλλὰ πνευματικὰ καὶ νοητὰ.

Στ. η'. Ὀλέθριον πάθος τυγχάνει ἡ ὀργή, ὡς καὶ

²³ Prov. i, 10.

vocis passivæ? Id.

(56) Vides Didymi manifestum de Christi præsentate in Eucharistia corpore testimonium.

τούς φρονίμους· ἀναιρεῖν· ὀργή γὰρ ἀπόλλυσι καὶ φρονίμους· ἀλλὰ καὶ τῆς ἐνεργείας τῆς ἀρετῆς ἐστὶν ἐμποδιστικὴ, « Ὀργὴ γὰρ ἀνδρὸς δικαιοσύνην Θεοῦ οὐκ ἐργάζεται » διδ., « Παῦσαι ἀπὸ ὀργῆς, καὶ ἐγκατάλειπε θυμὸν, » ζηλωτὴς πραΰτητος καὶ ἡμερότητος γινόμενος δύνα....

Στ. ι'. Ἀλλ' οὐδὲ ὑπάρξει ὁ ἀμαρτωλὸς καταργουμένης τῆς κακῆς ἕξεως καθ' ἣν τοιοῦτός ἐστιν τόπος δὲ μὴ εὐρισκόμενος ὡς ἐν τάξει νοεῖσθω, οἷον ἄλλη τάξις μαθητοῦ καὶ διδασκάλου. Μέχρι τὴν ὁμοίαν ἐπιστήμην ἀναλαβὼν, εἰς τὴν αὐτὴν αὐτῇ καταστήσεται τάξιν, τοῦ μαθητοῦ τὸν τόπον ἀπολιπὼν. Οὕτω τῆς κακίας ἀναιρουμένης, οἱ ταύτην ἐλόμενοι, τόπον οὐχ ἔξουσιν. Ἔσται δὲ πληθὺς εἰρήνης ἐπὶ τῇ, τῶν παλαιῶν γῆς, ὅτε πάντες οἱ ἄγριοι πρὸς οὓς ἔχομεν τὴν πόλεμον καταλυθῶμεν (57).

Στ. ιβ'. Λεχθεῖ δ' ἂν καὶ περὶ τοῦ διαβόλου· μετὰ γὰρ ἄρθρου τοῦτον εἶπεν ἀμαρτωλὸν· καὶ οἱ ἀμαρτωλοὶ οὐδὲ αὐτοὺς ἐν κακοῖς πλουτοῦντας τιτρώσκουσιν, οὐδὲ σφάττουσι δὲ τοὺς σκολιούς τῇ καρδίᾳ φίλους ὄντας αὐτοῖς.

Στ. ιδ'. Ἐπεὶ ὁ ἀμαρτάνων τῇ ἑαυτοῦ ἀμαρτίᾳ ἀποθνήσκει, καὶ τούτων ἡ ῥομφαία ἦν κατ' ἄλλων ἠκόνησαν βλάψει αὐτοὺς εἰσερχομένη εἰς τὴν καρδίαν αὐτῶν· ἀλλὰ καὶ τὰ τόξα αὐτῶν συντριβέτη, ὅπως μὴ δύναντο τοξεύσαι θυνθῶσι. Τόξα δὲ αὐτῶν ἐντεταμένα οἱ πονηροὶ εἰσι λογιζομένοι· ῥομφαία δὲ ἡμνημένη κατὰ τῶν διαφορῶν ὁ ἀναιρετικὸς ἐστὶ λόγος αὐτῶν.

Στ. ιε'. Νόει δὲ βραχίονας τὰς πρακτικὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις. Πρὸς διάνοιαν κρεῖττον αἰὲρ δικαίῳ ὀλίγον γνώσεως ἔχειν μετ' εὐσεβείας, ὑπὲρ πλοῦτον μετὰ δυσσεβείας τῶν ἀμαρτωλῶν· ὃν πλουτεῖν οἴονται τινες, τὰ τῆς ψευδονόμου γνώσεως μετεργόμενοι.

Στ. ιθ'. Καίρως πονηρὸς ἐστὶν ὅτε ἐπίπονά τις ἀπολαμβάνει ἀμαρτημάτων ἕνεκα. Ἐν τοιοῦτῳ οὖν καιρῷ οὐ καταισχυνθήσονται οἱ ἄμωμοι, οὐκ ἔχοντες πράξεις ἐφ' αἷς ἐστὶ τοῦτο πιθεῖν.

Στ. κβ'. Πρὸς διάνοιαν, ἐκ νεαροῦ καὶ ἀδεαφίου ἔθους, καθ' ὃν νεωτερίζω· νεώτερος ἤμην, μεταβαλὼν εἰς γῆρας ἦλθον, βίον ἀκηλίδωτον καὶ πολιὰν φρόνησιν κεκτημένος. Ὅμως οὖν οὕτω προκόψας, « οὐκ εἶδον δίκαιον ἐγκαταλείμενον, » τῷ τὸν Θεὸν ἔχειν τρέφοντα καὶ ἄρτους θαλοῦ παρέχοντα, ὡς μὴ ζητῆσαι ποτε ἄρτους τοῦ τοῦ δικαίου σπέρμα, τοῦτο ἐστὶ τοὺς κατὰ διδασκαλίαν γεγεννημένους. Ὅλην γοῦν τὴν ζωὴν ἑαυτοῦ κατὰστασιν οὖσαν ἡμέραν ἐλεει κοινωνικὸς ὢν, καὶ δανεῖζει ἥτοι μαθήματα τοῖς ἀκροαμένοις, ἢ Θεῷ. Καὶ τὸ ἐλεῶν πτωχόν, Θεῷ δανεῖζει, ἐπὶ τὸ κερδῆσαι τόκους σωτηριώδεις· ὥστε καὶ τὸ σπέρμα αὐτῶν εὐλογημένον εἶναι πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ.

Στ. λ'. Ὁ δίκαιος πᾶσαν τὴν ἡθικὴν κατορθώσας ἀρετὴν, ἦλθεν ἐπὶ θεωρίαν. Διὸ καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ τροπικῶς στόμα καλούμενος, οὐκ ἄλλο τι ἢ τὴν ἐν τῷ

¹¹ Jac. i, 20.

A tes pessumdet : ira enim occidit et sapientes ; sed et impedimento est virtuti : « Ira enim hominis justitiam Dei non operatur »¹¹. Ideo, « Desine ab ira et derelinque furorem, » zelator mansuetudinis et dulcedinis factus.....

Vers. 40. Sed nihil proderit peccatori, irrita cum sit prava indoles qua talis est ; locus qui non invenitur quasi ordo intelligendus est. Alius est enim ordo magistri et discipuli ; donec similem scientiam suscipiens, in eundem ac ipsius collocabitur ordinem, discipuli loco relicto. Sic sublata improbitate, qui eam elegerunt, non habebunt locum. Erit autem multitudo pacis in mansuetorum terra, quando omnes inimici, quibuscum nobis p^{er} reliandum est, dissoluti erunt.

Vers. 12. Hæc quoque dici possunt de diabolo : namque cum articulo illum dixit peccatorem ; et peccatores neque ipsos in malis ditiescentes lædunt, neque trucidant iniquos, cum sibi metipsis cordi sint.

Vers. 14. Peccator scilicet proprio peccato perit, eorumque gladius, quem in alios exacerant, lædet, eos intrans in corda ipsorum ; sed et arcus eorum conterentur, ne quemquam sagittare possint. Arcus vero eorum extensi improba sunt eloquia ; gladius in jurgia exacutus pessumdans est sermo eorum.

C Vers. 17. Intellige brachia activas animæ facultates. Quod ad sensum, melius justo parum habere scientiæ cum pietate, quam divitiis cum peccatorum impietate : quibus autem divites esse putant nonnulli eos qui falsam sectantur scientiam.

Vers. 19. Tempus malum est quando quis labores tolerat peccatorum causa. In tali igitur tempore non confundentur immaculati, non ea operantes, de quibus est erubescendum.

Vers. 25. Quod ad sensum, ex puerili infirmaque vivendi ratione qua juvenor : junior eram, immutatus ad senectutem perveni, vitam immaculatam, canescentemque meditationem consecutus. Attamen hucusque proventus, « non vidi justum derelictum, » qui quidem Deum habuerit nutritorem divinosque sic præbentem panes, ut nunquam quæsierit panem justī semen, id est justorum disciplinæ eruditi. Tota igitur die in mansuetudine constitutus miseratur, in omnes officiosissimus, et commodat sive præcepta ad audientibus sive Deo. Qui miseratur pauperem, Deo commodat, fructus salutis lueratus : ideo semen eorum benedictum est omni spiritali benedictione.

Vers. 30. Justus postquam omnem moralem correxit virtutem, ad contemplationem venit. Ideoque sermo ejus allegorice os vocatus non aliud quid-

quam atque in contemplatione sapientiam meditatur. Sic accipies illud : « Sermocinatio pii, in omnibus sapientia ; stultus vero ut luna immutatur ²². » Et lingua iusti non indiscriminatim neque ut occurrat loquitur ; inquit enim atque discernit loquendi et non loquendi opportunitatem, et nunc quidem loquitur, nunc vero silet. Hoc quoque sensu illud : « Labia sapientium intellectu clauduntur ²³ ; » non verunt enim quando loquendum et quando silentium : intellectu quasi labiorum freno utuntur.

Vers. 34. Quam natura habemus legem in corde, quia quid sit faciendum et a quo abstinendum iudicamus, non alius est atque illius qui creavit nos ad imaginem suam Dei. Profecto cum rectas servamus cogitationes, a peioribus recedentes, meliora quaerimus. Hac lege duce viam utentes, sine supplantatione ambulamus ad quem properamus terminum. Potest quoque hoc loco lex evangelica significari.

Vers. 34. Justo, quem considerat peccator, querens mortificare eum, dicitur : « Exspecta Dominum, » etsi multos habes necem adversus te molientes, a Deo accipe salutem. Ita enim tibi constituto socius aderit, et exaltabit te, ita ut jam saepius nominatam hereditate capias terram. Notandum est quod in exaltatione sitam esse dicit repromissionis terram. Exaltatur aliquis, nam superna est illa. Et in Isaia igitur dictum est : « Provehet te Dominus ad bona terrae ²⁴. » Atque in quanta sit excelsitate videas, ut Deus ipse promoveat ad eam et exaltet, ad eam hereditate capiendam, cum nemini liceat ex seipso ad eam pervenire.

Vers. 36. Transiens, ait, mente ad futuram vitam, non jam inveni impium, ita ut quaererem locum, nec postea invenirem improbos, sublata non eorum substantia, sed indole qua tales sunt. Et quod non inventus est in ordine locus eorum, prius demonstratum est. Si autem de Satana haec dicerentur, cum princeps hujus mundi dictus sit, transit hic mundus, quaesitusque in futuro aeo hujus principis locus non invenietur. Si et peccatum locus est diaboli, juxta illud : « Ne date locum diabolo ²⁵, » sublata improbitate, non inventus est impii locus.

Vers. 37. Dicit forte aliquis hanc esse innocentiae et aequitatis differentiam : si innocentia est abstinere a malis, aequitas erit habitus quo recte omnia operamur ; si autem innocentiam dicit rectos mores, aequitas esset inflexa dogmatum veritatis contemplatio. Utrumque jubet, custodire innocentiam et videre aequitatem, ut sint reliquae in futuram vitam pacifico homini, qui duplicem custodierit innocentiam, et praedictam viderit duplicem aequitatem, reli-

²² Eccli. xxvii, 12. ²³ Prov. xiv, 3. ²⁴ Isa. i, 19.

(58) Optima Didymi sententia, quod lex naturae lex Dei sit.

A θεωρεῖν σοφίαν μελετᾷ· εἰς τοῦτο παραλήψῃ τὸ, « διήγησις εὐσεβοῦς, διὰ παντὸς σοφία· ὁ δὲ ἄφρων ὡς σελήνη ἀλλοιοῦται. » Καὶ ἡ γλῶσσα δὲ τοῦ δικαίου οὐκ ἀνεξετάστως, οὐδ' ὡς ἔτυχεν φθέγγεται· κρίνας γὰρ καὶ ἐξετάσας διαφορὰν λεκτέων καὶ οὐ λεκτέων, τὰ μὲν ἔρει, τὰ δὲ ἡσυχάζει· τοιοῦτόν ἐστιν τὸ, « Χεῖλη σοφῶν δέδεσται αἰσθήσει, » τῷ ἡσθημένως καὶ λέγειν καὶ σωπᾶν· αἰσθήσει, δεσμῷ τῶν χειλῶν κέχρηται.

Στ. λα'. Ὅν κατὰ φύσιν ἔχομεν νόμον ἐν καρδίᾳ, καθ' ὃν διακρίνομεν τὸ ποιητέον καὶ οὐ ποιητέον, οὐκ ἄλλου ἐστίν, ἢ τοῦ πεποιηκότος ἡμᾶς κατὰ τὴν αὐτοῦ εἰκόνα Θεοῦ (58). Ἀμέλει δὲ ἂν σώζομεν ἀδιαστρόφους τὰς ἐννοίας, τῶν χειρόνων ἀπεχόμενοι, τῶν κρεττόνων ἀντιποιοῦμεθα. Τοῦτω τῷ νόμῳ ἡγεμόνι τῆς ὁδοῦ χρώμενοι, ἀνευ ὑποσκελισμοῦ διαβαίνομεν ἐφ' ὃν ἐπιγόμεθα τέρμα. Δυνατὸν δὲ τὸν εὐαγγελικὸν νόμον δηλοῦσθαι διὰ τῆς παρουσίας λέξεως.

Στ. λδ'. Τῷ δικαίῳ ᾧ κατανοεῖ ὁ ἁμαρτωλὸς ζητῶν αὐτὸν θανατῶσαι, λέγεται, « Ὑπόμεινον τὸν Κύριον, » εἰ καὶ πολλοὺς ἔχεις τοὺς φονῶντας κατὰ σοῦ, ἐκ Θεοῦ δέχου τὴν σωτηρίαν. Οὕτω γὰρ διατεθέντι σοι ἀκολουθήσει τῷ ὠφελῆναι, ὥστε κατακληρονομήσει τὴν πολλάκις ἤδη εἰρημένην γῆν. Σημειωτέον δὲ, ὅτι ἐν ὕψει που κεῖσθαι τὴν τῆς ἐπαγγελίας λέγει γῆν. Ὑφύεται τις (59), ὁλλὰ τὴν αἰῶνι ἰδρυμένην. Καὶ ἐν Ἑσάτῃ γοῦν· « Ἀναβιβάσει σε Κύριος ἐπὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς, » εἴρηται· καὶ ἐν οἷῳ δὲ ὕψει τυγχάνει αὐτὴ ἡ γῆ σκόπει, ὡς Θεοῦ ἀναβιβάζοντος· ἐπ' αὐτὴν καὶ ὠφούντος, ὥστε αὐτὴν κληρονομήσει, τῷ μὴ οἶόν τε εἶναι τινα αὐτῷ ἐπ' αὐτὴν γενέσθαι.

Στ. λς'. Παρελθὼν, φησί, τῇ διανοίᾳ ἐπὶ τὸν μέλλοντα βίον, οὐκέθ' εὖρον τὸν ἀσέβῃ, ὡς ζητῆσαι τὸν τόπον, καὶ μὴ εὐρίσκεισθαι τοὺς φαύλους μετὰ ταῦτα, οὐ τῆς οὐσίας αὐτῶν ἀφανιζομένης, ἀλλὰ τῆς ποιότητος, καθ' ἣν εἰσιν τοιοῦτοι. Καὶ περὶ τοῦ μὴ εὐρίσκεισθαι τὸν ἐν τάξει τόπον αὐτῶν, προαποδέδεικται. Εἰ δὲ περὶ τοῦ Σατανᾶ ταῦτα λέγοντο, ἐπεὶ ἀρχὼν τοῦ κόσμου τούτου εἴρηται, παρέρχεται δὲ οὗτος ὁ κόσμος, ζητήσας τις ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι τὸν τόπον τούτου τοῦ ἀρχοντος, οὐχ εὕρησει. Εἰ δὲ καὶ ἁμαρτία τόπος ἐστὶν τοῦ διαβόλου κατὰ τὸ, « Μὴ διδοτε τόπον τῷ διαβόλῳ, » τῆς κακίας ἀφανιζομένης, οὐχ εὕρηθ' ὁ τόπος τοῦ ἀσεβοῦς.

Στ. λς'. Διαφορὰν ἀκακίας καὶ εὐθύτητος εἴποι ἂν τις τοιαύτην· εἰ μὲν ἀκακία ἢ ἡ τῶν κακῶν ἀπραξία, εὐθύτης εἴη ἡ ἐξίς καθ' ἣν ἀπαθῶς πάντα ἐνεργούμεν· εἰ δὲ ἀκακίαν λέγει τὴν τοῦ ἡθους κατάρθωσιν, εὐθύτης εἴη ἡ ἀκαμψὴ τῶν δογμάτων τῆς ἀληθείας θεωρία. Ἐκατέρως· προστάσσει φυλάσσειν ἀκακίαν καὶ ἰδεῖν εὐθύτητα, τῷ εἶναι ἐγκατάλειμμα εἰς τὸν μέλλοντα βίον τῷ εἰρηνικῷ ἀνθρώπῳ πεφυλαχότι διττὴν ἀκακίαν, καὶ τεθεωρηκότι τὴν προειρημέ-

²⁵ Ephes. iv, 27.

(59) Decesse aliquid videtur. Edit.

νην διττήν εὐθύτητα τῶν ἐγκαταλείμπτων τῶν ἀσέβων ἐξολοθρευομένων ἐπὶ τὸ αὐτὸ, καὶ ἅμα κατὰ τὸν τῆς κρίσεως καιρὸν. Σωτηρία δὲ τῶν δικαίων γίνεται παρὰ Κυρίου ὑπερασπίζοντος αὐτῶν ἐν καιρῷ ὀλίφους. Ὑπάρξει δὲ αὐτοῖς καὶ τὸ βοηθείας παρὰ τοῦ Κυρίου τυχεῖν, καὶ τὸ βυθῆσθαι ἐκ πολεμίων, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐξαιρεθῆναι ἐκ χειρὸς ἀμαρτωλῶν, τούτέστι πράξεως ἢ δυνάμεων πονηρῶν, διότι ἠλπισαν ἐπ' αὐτόν. Διὸ καὶ ὁ ψαλμὸς οὗτος ἐν οἰκίῳ ἀριθμῷ τῶν λεγομένων ἐν αὐτῷ τέτακται· ἔστι γὰρ τριᾶκοστὴς ἕκτος. Οὗτος δὲ ὁ ἀριθμὸς ὁμοῦ τρίγωνος καὶ τετράγωνός ἐστιν πλευρᾷ τῇ ὀγδοᾷ· ἔστι δὲ ἡ ὀγδοὰς ἀναστάσιμος τοῦ Σωτῆρος ἡμέρα. Ἡ δὲ τετράγωνος πλευρὰν ἔχει τὸν ἐξ ὄντα ἀριθμὸν τέλειον· ἑξάκις γὰρ ἐξ, τριᾶκοντα ἐξ· τρίγωνος δὲ κατὰ τοῦτο. Εἰ γὰρ ἀπὸ μονάδος ἐξῆς ἕως ὀγδοᾶδος ἀριθμήσεις, οὐκ ἄλλον τοῦτου εὐρήσεις ἀριθμὸν.

A quis impiorum penitus deletis ob idipsum, et simul in iudicii tempore. Salus autem iustorum sit a Domino protectore eorum in tempore tribulationis. Eveniet autem ipsis et auxilium consequi a Domino, et ab hostibus liberari; sed et erui de manibus peccatorum, operum scilicet, vel potestatum improbarum, quia speraverunt in eo. Ideoque hic psalmus in proprio numero dictorum in ipso collocatur; nam sextus et tricesimus est. Hic autem numerus una triangulus et quadrangulus est latere octonario; est autem octoas resurrectionis Salvatoris dies. Quadratus quippe latus habet sex, qui numerus perfectus est: sexies enim sex, sex et triginta sunt; trigonus autem hoc modo. Si enim ab unitate ordinatim ad octoadeam numeraveris, hunc ipsum inveneris numerum.

PSALMUS XXXVII.

Στ. β'. Ἐξομολογούμενον πρόσωπον εἰσάγεται ἐν τῷ ψαλμῷ τούτῳ. Εἰ πέπρακται μοι, φησὶν, τοιοῦτο (50) ἐφ' οἷς ἀξιὸν ὑπὸ θυμοῦ ἐλεγχθῆναι, ἀλλὰ γε μετανοήσας παρακαλῶ, ὑπὸ λόγου, καὶ μὴ ὑπὸ θυμοῦ ἐλεγχθῆναι, καὶ ὑπὸ διδασκαλίας, καὶ μὴ ὑπὸ ὀργῆς παιδευσθῆναι. Καὶ τὸ εὐλογον τῆς αἰτήσεως ἐπιφέρει λέγων· «Ὅτι τὰ βέλη σου ἐνεπάγησάν μοι· καὶ ἐπεστῆρισας ἐπ' ἐμὲ τὴν χειρὰ σου. » Οἱ λόγοι τοῦ Κυρίου βέλη εἰσὶν. Αὐτοὺς τοίνυν ὁ Σωτὴρ φησὶν· «Ἐθῆκέ με ὡς βέλος ἐκλεκτὸν, καὶ τῇ φαρτέρῳ αὐτοῦ ἐκροβή με. » Ὁ λέγων οὖν τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, βέλος ἀφῆσσι· καὶ ἐπὶ λέγει ἐπιστρεπτικᾷ, τῷ βέλει τοῦτον τιτρώσκει τὸν συνετὸν ἀκροατὴν. Ὁ οὖν δυνάμενος ἐκ τοῦ τετρωσθαι νενηκέναι καὶ ἠλπικέναι, θαρρεῖ ὅτι οὐκ ἔπασσε τὰ βέλη τοῦ Θεοῦ τὰ λογικὰ, οὐδ' ἔξω γέγονεν αὐτοῦ, ἀλλὰ καθέκτετο αὐτοῦ· ὡς λέγεσθαι, Ἐδράκας, ὡς κατενύγη ὁ δεινός; καὶ, «Ἐπεστῆρισας ἐπ' ἐμὲ τὴν χειρὰ σου. » Λέγοι ἂν τῷ τύπτοντι διδασκάλῳ ἢ παιδαγωγῷ ὁ τυπτόμενος, ὅτε οὐ παρέργως τύπτεται, «Ἐπεστῆρισας ἐπ' ἐμὲ τὴν χειρὰ σου. » Τῆς γὰρ χειρὸς Κυρίου ἐπικειμένης τῷ ἀφέντι τὰ λογικὰ βέλη, τιτρώσκειται καὶ ἐμπήγνυται τὰ βέλη εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀκούοντος. Ἀλλοῖ δὲ ποτε ἢ τῶν βελῶν προσγορία καὶ τὰς κολάσεις, ὡς ἐν τοῖς προάγουσιν εἰρηται. Φησὶ τοίνυν· Ἐπεὶ ἀμαρτίας πεποίηκα, αἷς ἀκολουθεῖ κολάσις, τὰ βέλη σου ἤδη ἐνεπάγησάν μοι.

Στ. γ'. Τὰς μὲν ἀνομίας ὑπερῆρξεναι, τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ φησὶν, ὥστε πιῆσαι (61) καὶ βαρῦναι τὸ ἡγεμονικὸν αὐτοῦ τροπικῶς κεφαλὴν ὀνομαζόμενον, ταύτας δὲ καὶ τρόπων φορτίου βεβαρύνθαι ἐπ' αὐτόν. Τῆς γὰρ κακίας φύσει κατωφεροῦς καὶ βαρυτάτης οὐσης, ὡς ταλάντῳ μολίβδου παραβάλλεσθαι, μόνος ὁ μετανοῶν αἰσθῆσιν τοῦ βάρους αὐτῆς λαμβάνει, οἰομένου κουφοτάτην αὐτὴν ὑπάρχειν τοῦ σὺν ἡδονῇ ἐνεργούντος αὐτῇ. Ὅθεν Ἰησοῦς τοὺς κοπιῶντας καὶ πεφορτισμένους διὰ μετανοίας ἤκειν πρὸς αὐτὸν καλεῖ, αἰσθηθέντας τοῦ ἄχθους τῆς ἀμαρτίας, καὶ

Vers. 2. Manifesta in hoc psalmo persona inducitur. Si factum est mihi, ait, sicut meritis sum, furore argui, verum poenitens precor verbo et non furore argui, disciplinae et non ira corripui. Et precationis rationem exponit his adiectis: « Quoniam sagittae tuae infixae sunt mihi, et confirmasti super me manum tuam. » Verba Domini sagittae sunt. Ipse enim Salvator ait: « Posuit me sicut sagittam electam, et pharetra sua abscondit me. » Qui dicit igitur verbum Domini, sagittam emittit; et cum dictis in bonam viam reducere quaerit, hac sagitta prudentem auditorem transfigit. Qui igitur ita transfixus credere et sperare potest, confidit, quoniam non ceciderunt sagittae Dei spirituales, neque trans ipsum transierunt, verum sibi infixae sunt: quasi dicatur, Vidisti, ut compunctus est iste? Et, « Confirmasti super me manum tuam. » Dicere potest verberanti magistro aut preceptorum verberatus, cum non indiligenter verberatur. « Confirmasti super me manum tuam. » Manu enim Domini super emittentem rationales sagittas ingravata, vulneratur, et infixae sunt sagittae in audientis animam. Ostendit autem nonnunquam sagittarum denominatio et poenas, ut in praecedentibus dictum est. Ait igitur: Postquam peccatum feci, quod secuta est poena, sagittae tuae jam infixae sunt mihi.

Vers. 5. Iniquitates autem supergressas esse caput suum dicit, adeo ut coarctaverint atque gravaverint intellectum ejus allegorice caput nominatum: quae quidem sicut onus gravatae sunt super eum. Improbitas enim cum sit natura proclivis et gravissima, atque cum plumbi massa equiparanda, solus poenitens ponderis ejus sensum percipit, novitque eo leviores videri quo quis cum voluptate operatur eam. Unde Jesus laborantes et oneratos per poenitentiam venire ad se invitat, iniquitatis suae oneris conscios, et sub eo laborantes.

⁵⁵ Isa. XLIX, 2.

(60) Legendum τοιαῦτα, vel τοιοῦτο ἐφ' ᾧ. EDIT.

(61) A themate πιέζω. Notat. Sturzium η pro ε usitatum fuisse Alexandrinis. Id.

Cicatrices autem quas habuit ex inflammationis improbi sagittis, in putredinem et fetorem venisse ait, a facie quam habuit insipientiæ. Malignitati enim semper ita comes insipientia; virtutis autem opera cum sapientia fiunt. Quæ autem sequuntur, sic interpretanda sunt. « Usque in finem, » id est per vitæ tempus « incurvatus sum, » quæ deorsum sunt sapiens atque in terram despicens, ideoque contristatus et miserabilis eram; quod indicat « miser factus sum. »

VERS. 6, 7. Sive propter cogitationes meas, sive propter perversos spiritus. Itaque omni vita contristatus ambulabam, omni hilaritate abjecta. Cum autem ferant Scripturæ, nunc quidem « lumbi mei, » nunc vero, « illa mea impleta sunt illusionibus, » dicendum est quod cum in lumbis et ilibus confluant semina ad generationem spectantia, hæc implentur illusionibus, cum non ad generationem, sed ad fornicationem usurpantur.

VERS. 9. Ab imo poenitentiae suspiria doloris trahens, non ficta nec simulata, sicut poenitentiae simulatores, ideoque confidens dicit tibi, Domine: « Quoniam ante te est desiderium cordis mei. » Omnis enim malorum cupiditas procul a te, atque absconditur. Desiderium autem cordis mei ex iniquitate ad virtutem transeundi . . . poenitentiam exoptans, bonum desiderium habet, quod in oculis non est. Potest et de malo desiderio dicere: Cum insita mihi prava cupiditas te non effugiat, hanc confessus gemam, ut gemitus meus libere editus a te non sit absconditus.

VERS. 10. Corde meo, mea scilicet intelligendi facultate turbationem perpessa, virtus mea, quæ animi cogitationes spectat, dereliquit me. Sed et veritatis scientia, « quod est lumen oculorum meorum, » nempe mentis meæ, « non est mecum. » Intentus enim ad ratione carentia, neque lucide cogitare, neque fortiter decernere potero. Potest quoque virtus esse hæc dicentis, et lumen oculorum ejus, rectus sermo quo ratione præditus est. Hic igitur dereliquit eum, nec jam esse cum eo videtur, conturbata cordis ejus dicta virtute secundum agendi rationem: sicut et lumen oculorum, prout illuminat explanatione videntium. Quos autem habebat amicos, ait, et proximos, dum laute viveret, hos adversarios et hostiles habuit, cum a malo recedere et bonum facere cœpit. Isti quidem qui nuper mihi forma et habitu proximi erant, « de longe steterunt, » hostium more. Hoc quoque sic accipi potest: Si quis rebus defecerit, derelinquitur ab omnibus qui nuper juxta eum proximi amicique erant. . . quem olim exoptabant. Istorum imagines invenias in Job: « Et qui hostiliter et certatim querere animam meam et vim mihi inferre voluerant, coactantibus verbis, quasi haud dubie demonstrativis decipere me putantes;

A κοπίσαντας ἀπ' αὐτοῦ. Τοὺς δὲ μύλωνας οὓς ἔσχεν ἀπὸ τῶν πεπυρωμένων τοῦ πονηροῦ βελῶν, εἰς σῆψιν καὶ δυσωδίαν τετραφθαίτην ἀπὸ προσώπου ἧς ἔσχεν ἀφροσύνης. Σὺν ἀφροσύνῃ γὰρ οὐχ ἡ τυχούσα συνίσταται κακία· ὡς αὐτὴ μετὰ φρονήσεως τὰ κατ' ἀρετὴν εὐεργετίζεται. Τὰ δ' ἐξῆς τάχα οὕτως ἀναγνωστέον· « Ἐπεί ἕως τέλους, » τούτεστι διὰ βίου « κατεκάμφθην, » τὰ κάτω φρονῶν καὶ ἐπὶ γῆν βλέπων, ἠκολούθησεν τὸ οἰκτρὸν καὶ ἐλαεινὸν με εἶναι· ὃ παρίσταται ἐκ τοῦ, « ἐταλαιπώρησα. »

Στ. ζ', ζ'. Ἦτοι τῶν λογισμῶν μου, ἡ τῶν πονηρῶν πνευμάτων. Τοῦτου ἕνεκα διὰ βίου σκυθρωπάζων ἐπορευόμην, πάσης διαρρίας ἀφαιρεθείσης. Ἐπειδὴ δὲ φέρονται Γραφαί, ὧν ἡ μὲν, « ψυαί μου, » αἱ δὲ, « αἱ λαγόνες μου » ἐπληθίσαν ἐμπαιγμῶν, » ῥητέον, B ὅτι ἐπεί περὶ τὰς ψυαί καὶ τὰς λαγόνας συνίσταται τὰ σπέρματα εἰς παιδοποιῶν συντείνοντα, ἐμπαιγμῶν ἐμπέμπανται ταῦτα, ὅταν μὴ εἰς παιδοποιῶν, ἀλλὰ πορνικῶς ἐπιτελεῖται.

Στ. θ'. Ἀπὸ βάθους μετανοίας τοὺς ἐπὶ μετανοίᾳ στεναγμούς προσφέρων, οὐκ ἐξ ἐπιπολῆς καὶ ἐπιπλάσεως ὡς οἱ μετανοίας ὑποκρίται· διὸ καὶ θαρρῶν λέγει (62) σοι, Κύριε, « Ὡς ἄρα ἡ ἐπιθυμία τῆς καρδίας μου ἐναντίον σου ἐστίν· » πᾶσα μὲν γὰρ φαύλων ὀρεῖς μακρὰν σου καὶ κέρυπται σε. Ἡ δὲ τῆς ἐμῆς καρδίας τῇ μετελθεῖν ἐκ κακίας εἰς ἀρετὴν . . . σίαν μετάνοιαν ποθοῦσα, ἀγαθὴν ἐπιθυμίαν ἔχει, ἥτις ἐν ὅφεισιν οὐ τυγχάνει. Δύναται καὶ περὶ τῆς φαύλης ἐπιθυμίας λέγειν· Ἐπεί ἡ ἐγκειμένη μοι πονηρὰ ὀρεῖς C οὐκ ἐλαθέ σε, περὶ ταύτης ἐξομολογούμενος στενάξω, ὡς τὸν στεναγμὸν τὸν περὶ αὐτὴν εὐπαρήρησαστον ὄντα μὴ κεκρύφθαι ἀπὸ σοῦ.

Στ. ι'. Τῆς καρδίας μου, τούτεστι τῆς διανοητικῆς μου δυνάμεως τάραχον ὑπομένουσας, ἡ ἰσχὺς μου ἡ κατὰ τὰς κοινὰς ἐννοίας ἐγκατελίπε με. Ἀλλὰ ἡ τῶν ἀληθῶν γνώσις, « φῶς τῶν ὀφθαλμῶν μου, » τούτεστι τοῦ νοῦ, τυγχάνουσα, « οὐκ ἐστὶ μετ' ἐμοῦ. » Διατεθεὶς γὰρ κατὰ τὰ ἄλογα, οὐδὲ ἐννοεῖσθαι φωτεινῶς, ἡ ἰσχυρῶς διανοεῖσθαι δυνήσεται. Δύναται καὶ ἰσχύς εἶναι τοῦ ταῦτα λέγοντος, καὶ φῶς ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, ὁ ὀρθὸς λόγος καθ' ὃν ἐστὶ λογικός. Οὗτος οὖν ἐγκατέλιπεν αὐτὸν, καὶ οὐκέτι εἶναι μετ' αὐτοῦ δοκεῖ, ταρachteύσης αὐτοῦ τῆς καρδίας ἰσχύος ὀνομαζομένης, κατὰ τὴν τῶν πρακτικῶν ὑφήγησιν· φῶς δὲ ὀφθαλμῶν, κατὰ τὸ φωτίζειν τῇ σαφηνείᾳ τῶν ὁρώντων. D Καὶ οὓς δὲ εἶχον, φησὶ, φίλους καὶ πλησίον, φιληδῶνως ζῶν, τοὺτους ἀντικειμένους καὶ πολεμίους ἔσχον, βέβας ἐπὶ τὸ ἐκκλίνειν τοῦ κακοῦ, καὶ τὸ ἀγαθὸν ποιῆσαι. Οὗτοι δὲ καὶ ἐγγιστά μου πρότερον ὄντες σχίσαι καὶ διαθῆσαι, (ἀπὸ μακρὰν) πολεμίῶν ἐστήσαν· τρόπον. Ῥητέον δὲ καὶ οὕτως· « Ὅτ' ἂν τις περιστάσει περιπέσῃ, ἐγκαταλείπεται ὑπὸ πάντων τῶν πρότερον ἐγγιζόντων καὶ φίλων καὶ πλησίον ὄντων.. τὸν πάλαι ποθοῦμενον· τούτων εἰκόνας εὖροις ἐν τῷ ἰώδ· » Καὶ οἱ βλαπτικῶς δὲ καὶ φιλονείκως ἐκζητεῖν τὴν ψυχὴν μου προσελόμενοι, καὶ βίᾳ περιβαλεῖν με ἤθελαν, ἀναγκαστικοῖς λόγοις, ὡς ὄθθεν ἀποδει-

κτικὸς ὑπαγαγεῖν με νομίζοντες· ἀλλὰ τὰ πρὸς τούτων λεγόμενα ἐπὶ ἐκζητήσει τῶν κακῶν οἷς ὑποβάλλειν με ἐσπεύδον, ὥφθησάν μοι ματαιότης· ἤκουον γὰρ οὐχ ὡς ἀποδείξεως, ἀλλ' ὡς ματαίας καὶ ἀπατηλῆς σοφιστίας· ματαιότητα δὲ δι' ὧν σοφίζονται φθεγγόμενοι δι' ὅλης ἡμέρας, τούτεστι διὰ βίου δολιότητα μελετῶσιν· οὐτε ἀποδείξεις τότε τοῖς πράγμασιν ἐπιφέροντες, ἀλλὰ σοφιστικῶς συναρπάζειν κρίναντες.

Στ. ιδ'. Ὁ κρίνας φυλάττει τὸ, « Οὐ παραδέξῃ ἀκρόην ματαίαν. » Πρὸς τοὺς δολίους καὶ ἀπατηλοὺς λόγους κενώφωται, οὐδ' αἰσθῆσιν αὐτῶν τὴν ἐξ ἀκοῆς ἔχειν βουλόμενος· πολλῶν δὲ πλὴν ἀλλόλου δίκην οὐδ' ἀποκρίνεσθαι πρὸς τοὺς τοιοῦτους λόγους ἢ ἐλέγχειν αὐτοὺς βουληθεῖ. Εἴρηται γὰρ ἐν ἄλλοις, ἡλιθίου εἶναι τὸ ἐξελέγχειν τοὺς λίαν εὐθιῆς λόγους. « Ἐγνόμεν » B οὖν, φησί, πρὸς τοὺς τοιοῦτους ἀνθρώπους· ὡς οὐκ ἀκούων, οὐδ' ἔχων ἐν στόματι μου ἔλεγμους. « Κινδυνον γάρ ἔχει πολλὰκις τὸ δυσφήμιον λόγων ἀκούειν, καὶ τὸ διαλέγεσθαι περὶ προβλημάτων ὑποκειμένων κολάσει. Διὸ μακάριον κενωφῶσθαι πρὸς τὰ τοιαῦτα, καὶ νομίζεσθαι μὴ οἶόν τε εἶναι αὐτὰ ἐλέγχειν.

Στ. ιε'. Ἐπεὶ πάντων τῶν ἄλλων καταρροήσας, ἡλπισα ἐπὶ μόνῳ σοι, ὦ Κύριε, τυγχάνων μου καὶ θεός· σὺ εἰσακούσῃ, ὃν εὐξάμενος εἶπον, ἀρξάμενος ἀπὸ τοῦ Κυρίου, « Μὴ τῷ θυμῷ σου ἐλέγξῃς με. » Πολλὰκις γὰρ οἱ συνόντες μοι ὅτε ἡμάρτανον ἀτιήριοι δαίμονες ὀνειδίζουσι, τὰ προπεπραγμένα εἰς μέσον φέροντες, ὡς διὰ τοῦτο ἐμποδίσαι τὴν μετάνοιά μου πειρώμενοι, καὶ ἀπόγνωσιν σωτηρίας ἐμποῖσαι. « Εἰγὼ γοῦν πρὸς οὐδ' ὑποβάλλουσιν τοιοῦτους λογισμοὺς κωφός καὶ οὐκ ἀκούων γεγέννημαι, οὐδ' ἐλέγξει αὐτοὺς βουλόμενος, ὅπως μὴ περὶ τοῦτο καταγινόμενος, ἐκλύσω τὴν σύντονον περὶ τὴν μετανοίαν προθυμίαν. » Ἐπεὶ οὖν ἡλπίζον, ὦ Κύριε, θαρρῶ εἰσακουσθήσεσθαι.

Στ. ιη'. Ἐτοιμος καὶ εὐτρεπής πρὸς τὰς ἐξ αἰσθήσεως μάλιστα εἰμι. Ἀμέλει οὖν καὶ ἡ ἀληθῶν μου, καθ' ἣν ἀλγῶ ἐπὶ τοῖς προπεπραγμένοις ἐνώπιόν μου ἐστίν, τιτρώσκουσα καὶ μαστιζούσα με. Ἡ πρὸς ἡμᾶς θηλονότι συμπάθεια, ἥς ἔνεκα τοῦ οἰκείου πάθους ἔχει διὰ παντός τὴν ἀνάμνησιν· « Ἀφ' ὧν γὰρ πέπονθεν, » ὁ Παῦλος φησιν, « αὐτὸς πειρασθεῖς, δύναται τοὺς πειραζομένους βοηθεῖν. »

Στ. ιθ'. « Ἐστὶ μεριμνᾶν ὑπὲρ τῆς ἁμαρτίας αὐτοῦ τινα σπεύδοντα κατορθοῦν μετανοίας ἔργα. Ἄμαρτίαν ἑαυτοῦ τὴν τοῦ γένους τοῦ ἡμετέρου καλεῖ, ὡς ἀπαρχὴ γεγονώς τοῦ ἡμετέρου φουράματος· ὡς νέος Ἀδάμ ἐν ἑαυτῷ τὸν παλαιὸν ἀναπλάσαι βουλόμενος, ὑπὲρ οὗ τῆς ἁμαρτίας μεριμνῶν τίνα καθάρη τρόπον. Μεριμνῶντος γὰρ ἦν ἅπερ ἐν Εὐαγγελίοις ἐφθέγγετο βήματα· « Πῦρ ἦλθον βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ τί ἥβηλον εἰ ἦν ἀνέφθῃ; » φησὶν· ἐκείνο γὰρ ἔλεγεν, ὃ τὰς ἡμετέρας ἀκάνθας ἐδαπάνησεν.

Στ. κ'. Θεοδώρητου καὶ Διδύμου. — Ὅσον ἐπὶ τὸ μετανοεῖν ἐπὶ ἁμαρτήμασιν, ἀγαπητὸς ὦφελον εἶναι·

A sed hæc prius dicta de inquisitione malorum quibus me implicare nitebantur, visa sunt mihi vanitates; audiebam enim non ut demonstrationes, verum ut vana dolosaque sophismata. Vanitatem autem quam sophisticè loquuntur tota die, id est tota vita dolos meditantur; non demonstrationes tunc rebus adjicientes, sed sophisticè persuadere iudicantes.

Vers. 14. Iudicio præditus observat illud: « Non præstabis auditum vanum. » Ad dolosos fallacesque sermones obmutuit, nec audita vult capere eos: verum potius nulli instar esse neque talibus sermonibus respondere eligit, quam refutare eos. Dictum est enim in alio loco, insipientis esse stolidi nimis verba redarguere. « Factus sum » igitur, ait, ad tales homines « sicut non audiens, neque habens in ore meo redargutiones. » Nam sæpius periculosum est improba verba audire, et de controversiis pœnæ obnoxiiis disserere. Præstat itaque ad talia nos obmutescere et videri quid respondeamus non habere.

Vers. 15. Cæteris omnibus despectis, in te solo speravi, Domine, qui mecum es, quique, Deus, exaudies me, cum te incipiendo invocarem dicens: « Domine, ne in furore tuo arguas me. » Sæpius enim pessimi dæmones, me scientes peccavisse, opprobriis lacesunt, quæ prius feceram objicientes, quærentesque propterea impedimento esse ne ad pœnitentiam revertam, ut in desperationem salutis veniam. Ego vero ad talia quæ suggerunt sophismata mutus et non audiens factus sum, neque redarguere eos volens, ne quid, in hoc involutus, ex meis ad pœnitentiam conatibus remittam. Quoniam igitur speravi, Domine, exaudiri confido.

Vers. 18. Paratus atque idoneus sum in conscientie flagella. Profecto igitur et dolor meus, quo de olim factis doleo, in conspectu meo est, vulnerans et flagellans me. Certe apud nos compassio, cujus causa proprii doloris semper habet memoriam.

« In eo enim, in quo passus est ipse et tentatus, potens est et eis, » inquit Paulus, « potens est et eis, qui tentantur auxiliari. »

D Vers. 19. Sollicitum esse de peccato suo est festinare ad pœnitentie opera. Propriam iniquitatem generis nostri vocat, ut principium facta nostræ generationis: sicut novus Adamus in seipso veterem reficere volens, pro quo peccatorum cogitans quodam purificatus est modo. Cogitabat enim quæ in Evangeliiis dicta sunt verba: « Ignem veni mittere in terram, et quid volo nisi ut accendatur »? ait. Illum enim dixit, qui nostras consumpsit spinas.

Vers. 20. Theodoretī et Didymi. — Postquam me peccatorum pœnituit, dilectus esse debebam; isti

vero non modo me non dilexerunt, sed exclamantes horrendi cadaveris instar rejecerunt me.

VERS. 21. Elsi isti rejecerunt me ut cadaver horrendum, tu autem protege me sub valida manu tua; te enim præsente infirmi ac debiles inimici mei.

PSALMUS XXXVIII.

VERS. 1. Rex David arcam Dei ducens Jerusalem, cantores quosdam viros sanctos instituit, quibus officium ac munus esset hymnos Dei canere. Unus igitur eorum Idithun erat, sicut in catalogo et enumeratione prius citatorum cantorum dictum est. In Paralipomenis aliquid simile cernitur. Designatum sibi psalmum ipse cum pro David fecisset, cecinit, vel ab ipso David factum suscipiens recitavit. Est quoque in hoc psalmo pœnitentia ad virtutem redeuntis persona.

VERS. 2. Cum fere omnis iniquitatis causa in verbo sit, qui custodire profitetur operibus suis vias ejus, pignus secum facit ne delinquat in lingua sua. Si enim in sermonibus suis omni non immaculato verbo abstinere, consequens esset eum ab omni opere iniquo purificari. « Nam ex verbis tuis, » ait, « justificaberis, et verbis tuis condemnaberis »⁴¹; « atque: « Amen dico vobis, de omni re rationem dabitis in die judicii »⁴². » Peccator hic et diabolus, vel et præsens homini malignus angelus dicitur. Cum igitur aliquis secum dixerit vias se custoditurum esse, et positurum ori suo custodiam, tum exurgens peccator, adversus pœnitentem instructus, ei in memoriam revocat quæ prius egerit, exprobratque in medium proferens; vel ei blandiri commemoratione volens, ut in pristinum reducat peccatum, jam recedentem ab eo. Sic igitur, ait, consistente peccatore adversum me, obmutescens ad sermones ejus silui, cum jam bona dicere inciperem: inceperam enim nobis de innocentia dicere, vel de bonis doctrinis.

VERS. 3. Sermonibus suis consurgente adversum me peccatore, concaluit inflammatum cor meum. Cum nihil loquerer ad talia eloquia, intra me fervor coaluit, « et in meditatione mea exardescet ignis. » Qui non dissolute, sed diligenter et fervide divina meditatur, hoc dicit, accenso tali meditatione igne et penitus delente pristinum perversamque agendi rationem. — Ad peccatorem, ait, « obmutui, et humiliatus sum et silui, » ad Deum vero, « locutus sum in lingua mea. » Qui sincero desiderio et meditatione profert verba, in propria lingua loquitur, et qui dolose verba habet, lingua loquitur aliena. Insuper cum habeamus et in interiore

A αυτοι δε προς το μη αγαπῶν, ἀπερρίπτον με δίχην νεκροῦ βδελυκτοῦ διὰ τὸ ὀδυνᾶναι.

Στ. α'. Εἰ κἀκεῖνοι ἀπερρίψαν με ὡς νεκρὸν ἐβδελυγμένον, ἀλλὰ σὺ σκέπε με ὑπὸ τὴν κραταιάν σου χεῖρα· σοὺ γὰρ παρόντος, ἀνίσχυροὶ καὶ ἀσθενεῖς οἱ ἐχθροί.

Στ. α'. Ὁ βασιλεὺς Δαυὶδ τὴν κιθαρὰν τοῦ Θεοῦ ἀγαθῶν εἰς Ἱερουσαλὴμ, ᾠδοὺς τινὰς ἀνδρας ἱεροῦς ἔταξεν ἀπ' αὐτῆς τῆς λειτουργίας τε καὶ τάξεως, ὥστε τοὺς ὕμνους τοῦ Θεοῦ ᾄδειν. Εἰς οὖν τὴν τούτων καὶ ὁ Ἰδιθὺν ὡς ἐν τῷ καταλόγῳ καὶ ἐξαριθμῇσει τῶν προειρημένων ᾠδῶν. Ἐν ταῖς Παραλειπομένοις φέρεται τι τοιούτων. Τὸν προκείμενον αὐτῷ ψαλμὸν αὐτὸς ὑπὲρ τοῦ Δαυὶδ ποιήσας ἦσεν, ἢ ὑπὸ τοῦ Δαυὶδ γινόμενον αὐτὸν παραλαβὼν ἀπήγγειλεν. B Ἔστι δὲ καὶ ἐν τῷ προειρημένῳ ψαλμῷ ἐκ μετανοίας εἰς ἀρετὴν εἰσαγόμενον πρόσωπον τὸ ἀπαγγέλλον.

Στ. β'. Ἐπεὶ σχεδὸν ἀπάσης ἀμαρτίας ἀρχὴ διὰ λόγου γίνεται, ὁ φυλάξαι προθέμενος τὰς διὰ τῶν πράξεων ὁδοὺς αὐτοῦ, πρὸς σεαυτὸν συνθήκας τίθεται ὅπως μὴ ἀμάρτη τῇ γλώττῃ. Εἰ γὰρ τὸ ἀναμάρτητον περὶ τὸν λόγον αὐτῷ τηρηθεῖ, ἀκολουθήσει τὸ καθαρεῦσαι ἀπὸ τῶν κατ' ἐνέργειαν ἀμαρτημάτων. « Ἐκ γὰρ τῶν λόγων σου, » φησί, « δικαιοθήσῃ, καὶ ἐκ τῶν λόγων σου καταδικασθήσῃ » καὶ, « Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, περὶ παντὸς ῥήματος λόγον δώσετε ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως. » Ὁ ἀμαρτωλὸς ἐνταῦθα καὶ ὁ διάβολος, C ἢ καὶ ὁ παρὼν τῷ ἀνθρώπῳ πονηρὸς ἄγγελος λέγεται. Ὅταν οὖν τις πρὸς ἑαυτὸν εἴπῃ τὰς ὁδοὺς φυλάξαι ἑαυτὸν, καὶ θεῖναι φυλακὴν τῷ στόματι, τὸ τηνικαῦτα συνιστανόμενος ὁ ἀμαρτωλὸς ἀντιπαρεταγμένος ἐναντίον τοῦ μετανοοῦντος ὑπομνήσκει τὰ πρότερα ἐπ' ὀνειδισμόν, εἰς μέσον αὐτὰ φέρων, ἢ γαργαλίσαι διὰ τῆς ὑπομνήσεως θέλων, ὅπως κατασπᾶσθαι εἰς τὴν προτέραν ἀμαρτίαν τὸν ἀποστάντα αὐτῆς. Οὕτω γοῦν, φησὶν, συστάντος τοῦ ἀμαρτωλοῦ κατενώπιόν μου, κωφωθεὶς πρὸς τοὺς λόγους αὐτοῦ ἐσίγησα ἄφ' ὧν ἠρξάμην λέγειν ἀγαθῶν· ἀρξάμενος γὰρ ἡμῖν περὶ ἀναμαρτησίας λέγειν, ἢ (63) ἐξ ἀγαθῶν δογμάτων.

Στ. γ'. Ἐκ τῶν λόγων τοῦ συστάντος κατενώπιόν μου ἀμαρτωλοῦ, ἐθερμάνθη διαπυρρωθεῖσα ἡ καρδία μου. Ἐπεὶ δὲ μηδὲν ἐφθεγγάμην ἐκ τῶν τοιούτων λογισμῶν, ἐντός μου ἡ θερμανσις ἐφυλάχθη, καὶ ἐν τῇ μελέτῃ μου ἐκκαυθήσεται πῦρ. Ὁ μὴ ἐκλύτως ἀλλὰ σπουδαίως καὶ διαπύρως μελετῶν τὰ θεῖα, ἐρεῖ τὸν προκείμενον, ἐξαπτομένου πυρὸς ἐκ τῆς τοιαύτης μελέτης διεσθίνοντος τὴν προϋπάρχουσαν πονηρὰν ἐξίν.—Πρὸς μὲν τὸν ἀμαρτωλὸν, φησὶν, « ἐκωφώθην καὶ ἐταπεινώθην καὶ ἐσίγησα » πρὸς δὲ τὸν θεὸν « ἐλάλησα ἐν γλώσσῃ μου. » Ὁ ἀπὸ γνησίου πόθου καὶ φρονήματος προσφέρων λόγους, ἐν γλώσσῃ τῇ αὐτοῦ λαλεῖ, τοῦ δολερῶς φθεγγομένου γλώσσῃ ἄλλοτρίᾳ

⁴¹ Matth. xii, 37. ⁴² ibid. 36.

(63) Legendum videtur f. Edit.

λαλοῦντος. Καὶ ἐτι ἐπεὶ ἔχομεν καὶ ἐν τῷ ἔσω ἀνθρώπῳ γλῶσσαν, κυρίως ἡμῶν αὕτη γλῶσσά ἐστιν, καθ' ἣν ἀπὸ διαθέσεως ἐστὶ λαλεῖν.

Στ. γ'. Ἐπεὶ πᾶς συνेतὸς πράσσει καὶ ἐνεργεῖ ἐπὶ τέλει τινί, ὃ καὶ σκοπὸς καλεῖται, δεῖ δὲ τοῦτο γινώσκειν ἔχειν, εὐχεταὶ γινῶναι τί τὸ τέλος καθ' ὃ ζῆν προτίθεται, καὶ τίς ὁ ἀριθμὸς τῶν κατὰ τὰ θεωρήματα τῆς ἀληθείας ἡμερῶν. Οὕτω γὰρ εἴσεται τί αὐτῷ ὅστερεϊ πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ.

Στ. δ'. Ἰδοὺ παλαιστὰς ἔθου τὰς ἡμέρας μου. Ἐξ οὗ εἰς τὸν βίον παρήλθον εἰς τὸ ἀγωνίσασθαι ἀνεγράφη (64). Ὡς κατὰ μὲν τὴν ἀρχὴν ἔχειν τὴν πάλην πρὸς αἷμα καὶ σάρκα. Ὑπερδὸς δὲ τὸν παῖδα καὶ ἀνὴρ γενόμενος, πρὸς ἀρχάς, πρὸς ἐξουσίας κομοκράτορας τοῦ σκότους τοῦτου εἶναι μοι τὸν ἀγῶνα (65). Σημαίνει οὖν τὸ παλαιστὰς εἶναι ταυτὸν τῷ, Ἐν ἀγῶνι ἔθου τὰς ἡμέρας μου. Δύναται νῦν ὑπόστασις ἀντὶ οὐσίας λέγεσθαι, ἐν ἣ τὸ λεγόμενον τοιοῦτον. Ἐτέρη δὲ περιέχει Γραφή, Ἰδοὺ παλαιὰς ἔθου τὰς ἡμέρας μου, ὁικειότητα ἔχουσα πρὸς τὸν παλαιὸν ἀνθρώπον ὃν ἐνεδυσάμην. Διὸ καὶ ἡ ὑπόστασις μου, καθ' ἣν ὑφίσταμην τὰ πρὸ τῆς πίστεως πράγματα, ὡς οὐδὲν ἐστὶ ἐνώπιόν σου· πλὴν τὰ σύμπαντα ματαιότης. Πάντα ματαιότης λέγει τὰ ἐπὶ τῆς γῆς ζῶα, φυτὰ, καὶ τὰ παραπλήσια. Μόνος ὁ ἀνθρώπος ζῶν ἐστὶ, παρὰ ταῦτα μετέχων ἀθανάτου ζωῆς.

Στ. ε'. Ὑπομονὴ ἡ προσδοκία. Κἀν ἡ θηρία (66) ἀντὶ τῆς ὑποστάσεως λέγεται, καὶ αὕτη παρὰ Θεοῦ ἐστὶν ὡς ἐκ δημιουργοῦ· κἀν καθ' ὃ ὑφίσταμεθα, καὶ αὕτη ἡ ὑπόστασις ἡμῶν παρ' αὐτοῦ ἐστὶν ἐνδιδόντος ἡμῖν τὸ ὑφίστασθαι τὰ συμβαίνοντα, κἀν ἐπίποινα ἡ. Ὁ ἐν τῷ προκόπτειν διαπορευόμενος, εἰκόνας θείας μετέχων τοῦτο ποιεῖ, ὡς σύμμορφος εἰκόνας τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐτι μέντοι γε πᾶς ἀνθρώπος ζῶν ἐν εἰκόνι διαπορεύεται, ἥτοι τῇ τοῦ Θεοῦ, τηρῶν τὸ κατ' εἰκόνα, ἢ ἄλλου τινὸς ζώου, ἢ πρὸς θηλυμανῆς, ἢ ἄλλο τι ἄλογον κατὰ τὸ ἦθος γινόμενος· καὶ ἐτι ὁ αἰσθητὸς καὶ φαινόμενος κόσμος, εἰκὼν ἐστὶ τοῦ νοητοῦ καὶ ἀοράτου. Αὐτεξουσίως οὖν διαπορεύεται ὁ ἀνθρώπος ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ, ὃς ἐστὶν εἰκὼν. Εἰπὼν δὲ περὶ τοῦ κοινοῦ ἀνθρώπου τὰ εἰρημένα περὶ τῶν καθ' ἕκαστα φησὶν, ὡς « μάτην ταρασσομένων » ἐν ταῖς περὶ τὰ θνητὰ σπουδαῖς. Περὶ ἑκάστου γοῦν ἐπιφέρει τὸ, « Θησαυρίζει, καὶ οὐ γινώσκει τίνι συνάγει αὐτά. » Ὁ γὰρ θησαυρίζων ἐπὶ γῆς οὐκ οἶδεν τίς διαδέχεται τὸν πλοῦτον ὑπὲρ οὗ αὐτὸς ἐσπούδασεν. Ὁ δὲ θησαυρίζων ἐν οὐρανῷ, ἐαυτῷ καὶ οὐκ ἄλλῳ θησαυρίζας, οἶδεν τίνι· ἐπιστάμενος τὸν πλοῦτον ὄντα ἀναφαίρετον αὐτοῦ.

Στ. ς'. Καὶ ἐκ τῆς παρούσης λέξεως μανθάνομεν τὰς λεγομένας μαστίγας τοῦ Θεοῦ μὴ ἄλλας οὐσίας ἐλέγχων. Μετὰ γὰρ τὸ εἰπεῖν, « Ἀπόστησον ἀπ' ἐμοῦ τὰς μαστιγὰς σου, » ἐπενήνεκται τὸ « ἐν ἐλέγμοις ὑπὲρ ἀνομίας » εἶναι αὐτάς. Τοῖς γὰρ ὑπὲρ ἀνομίας προσφερομένοις ἐλεγμοῖς παιδεύεται ἄνθρωπος, ἐκτεταμένης τῆς ψυχῆς αὐτοῦ τῷ ἀποβαλεῖν πᾶσαν σαρκώδη παχύτητα.

(64) Legendum ἀνεγράφη. EDIT.

(65) Ὑπερδὸς δὲ ... εἶναι μοι τὸν ἀγῶνα. Nota

A homine linguam, proprie nostra hæc lingua est, qua ex indole loquimur.

VERS. 3. Cum prudens omnis agit et operatur ad finem quemdam, qui terminus vocatur, quem et novisse necesse est, exopiat cognoscere quem ad finem vivere debeat, et quis sit numerus dierum suorum ad veritatis contemplationem. Sic enim scierit quid sibi desit ad finem suum implendum.

VERS. 6. « Ecce palestricos posuisti dies meos. » Ex quo in vitam veni, ad præliandum destinatus sum. Principio enim mihi luctandum fuit adversus sanguinem et carnem. Post adolescentiam et vir factus, adversus potestates principesque hujus tenebrarum mundi certamen sustinui. Significat igitur palestricos esse idem ac, In prælio posuisti dies meos. Potest nunc substantia pro essentia dici, ut sit dictum illud. Alia vero continet Scriptura : « Ecce antiquos posuisti dies meos, » spectans ad veterem quem induimus hominem. Idcirco « substantia mea, » qua res ante fidem credebam, « tanquam nihilum » est « ante te. Verumtamen universa vanitas. » Universa vanitatem dicit super terram animalia, vegetalia, et fere similia. Solus homo vivens est, præterea vite particeps immortalis.

VERS. 7, 8. Constantia est expectatio. Etsi θηρία pro substantia dicatur, et ipsa a Deo est tanquam ex creatore : etsi secundum quod toleramus, et ipsa substantia nostra ab eo est nobis dante patientiam eorum quæ accidunt, quamvis molesta sint. Qui progrediens pertransit, hoc divinæ particeps imaginis facit, conformitatem habens cum Filii Dei imagine. Profecto autem omnis homo vivens in imagine pertransit, sive Dei, custodiens quæ ad hanc imaginem spectant, sive alius cujusdam animalis, equus insipiens, vel quodvis aliud brutum indole; atque etiam sensibilis et manifestus mundus imago est intelligibilis et invisibilis. Ultero igitur pertransit homo in hoc mundo qui imago est. Dicens autem de novo homine quæ de singulis dicta sunt, ait quod « frustra conturbantur » in mortalium sollicitudine. De unoquoque igitur addit, « Thesaurizat, et ignorat cui congregabit ea. » Thesaurizans enim in terra nescit quis divitias de quibus ipse sollicitus est, hereditate accepturus sit. Qui autem thesaurizat in caelo, novit se sibi metipsi, nec alii thesaurizantem; scit divitias suas a nemine eripi posse.

VERS. 10. Hoc discimus versiculo dictas Dei plagas non alias esse ac exprobrationes. Postquam enim dictum est : « Amove a me plagas tuas, » subjicitur eas in correptionibus pro peccatis sitas esse. Correptionibus enim propter iniquitates corrigitur homo, extenuata ejus anima in abjicienda omni carnali pinguedine.

τὸ ἀνακόλουθον. ID.

(66) Ita cod. errore manifesto, pro οὐσία. ID.

VERS. 12. Tunc enim sicut araneam texere potest non foris subjectam materiam, sed quam domo ac de seipso profert. Postquam me ab omnibus iniquitatibus meis liberari deprecatus sum, hucusque non veni, contumeliose agit insipiens, quasi opus suum in manu habens. « A fortitudine enim manus tua ego defeci. » Nam cum castigans manus valde corripit, deficit castigatus secundum id quo talis est.

VERS. 14. Postquam seipsum noverit multis adhuc egentem, precatur sibi concedi ut in hac vita adhuc remaneat, ut refrigeretur perfectis fructus bonis. Quod si non ita se res haberet, sed adhuc deficiens abiret, non amplius esset, non in nihilum recidens, immortalis enim et indelebilis anima est, sed non jam existentiae particeps factus. Hoc enim verum esse patet sociis illius qui dixit : « Ego sum qui sum ». Dicuntur autem non esse, qui non hac participatione fruuntur, juxta illud quod in oratione ad Deum dicitur : « Ne tradas sceptrum tuum his qui non sunt. » Cujus existentiae particeps esse cupiens, precatur tempus sibi dari ut refrigeretur illius qui est, communicatione, ad vere existendum.

PSALMUS XXXIX.

VERS. 3. Hoc in loco dicant qui nihil in Scriptura significari existimant, quam egregium consecutus sit bonus ille cujus pedes super sensibilem petram statuti sunt; magnopere enim ei qui hoc sibi impertitus est, gratias agit. Nos autem dicimus quod haec praedicat qui de praedictis lacu et luto eductus in infrangibili immarcescibilique per virtutem constitutus est perfectione. Sic enim stantis super petram consequitur recte a Domino dirigi gressus : transit enim ab improbitate ad virtutem, a mortalibus ad immortalia, sed et in omni progressionem.

VERS. 4. Proprium novitati spiritus. Et profecto canticum novum moralis est sermo; hymnus vero theologia.

VERS. 5. Vanitatem existimandum est dicere eum vitae sollicitudines, insaniasque falsas fallaces doctrinas mendacesque prophetias. Notandum est quod, cum non veræ sint insaniae, adjecit insanias esse « mendaces » quippe qui veri sunt prophetae, verum habent furorem; at pseudoprophetae mendacem.

VERS. 6. Cogitationes Dei vocat meditationes, ut ita dicam, de Dei providentia; his igitur cogitationibus tuis, ait, non inventus est qui sit similis, quia nemo est qui mentem Domini cognoscat. — Mirabilia et cogitationes tuae. Si quis enim de profundo aliquo disserere voluerit, tunc obscurius invenerit illud quam prius. « Dixi enim : Sapiens fiam »,

« Exod. III, 14. » Eccle. VII, 24.

(67) Ita cod. Mai. Mox legendum forte τυχόν. Edit.

Στ. ιβ'. Τότε γὰρ κατὰ τὴν ἀράχην ὑφαίνειν δύνανται οὐκ ἐξωθεν ὑποκειμένην ὕλην, ἀλλ' οἰκοῦν ταύτην καὶ ἐξ αὐτοῦ προσφέρων. Ἐπεὶ ρυσθῆναι ἀπὸ πασῶν τῶν ἀνομιῶν μου ἀξιώσας, τέως τοῦτου οὐ τετύχηκα, ὁνειδίζει ὁ ἄφρων, ὡς τὸ σὸν ποίημα ὑποχείριον ἔχων. « ἀπὸ γὰρ τῆς ἰσχύος τῆς χειρός σου ἐγὼ ἐξέλιπον »· ὅτ' ἂν γὰρ ἡ κολάζουσα χειρὶ ισχυρῶς μαστίῃ, ἐκλείπει ὁ κολαζόμενος, καθ' ὃ τοιοῦτός ἐστιν.

Στ. ιδ'. Ἐπεὶ οἶδεν ἔτι αὐτὸν πολλῶν δεόμενον, παρακαλεῖ ἐνδοθῆναι αὐτῷ ἔτι ἐνδιατρίψαι ἐν τῷ βίῳ τούτῳ, ὅπως ἀναψύξῃ κατατρυφήσας ἐν τελείοις ἀγαθοῖς. Εἰ γὰρ μὴ οὕτως, ἀλλ' ἔτι λείπων ἀπέλθοι, οὐκέτι μὴ ὑπάρξῃ, οὐ τῷ καταστρέφειν εἰς τὸ μὴ ὄν, ἀθάνατος γὰρ καὶ ἀνώλεθρος ἡ ψυχὴ, ἀλλὰ τῷ μηκέτι ἐν μετοχῇ τοῦ ὄντος ὑπάρχειν. Τοῦτο γὰρ τὸ ἀληθῶς εἶναι τυγχάνει, τὸ μετέχειν τοῦ εἰρηκότος. « Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν »· λεγομένων μὴ εἶναι τῶν ταύτην τὴν μετοχὴν οὐκ ἔχόντων, κατὰ τὸ λελεγμένον ἐν εὐχῇ πρὸς τὸν Θεόν. « Μὴ παραδῶς τὸ σκήπτρόν σου τοῖς μὴ οὖσιν. » Ταύτης τῆς ὑπάρξεως μετασχεῖν ποθῶν, εὐχεται καὶ ὅν αὐτῷ δοθῆναι τοῦ ἀναψύξαι τῇ μετουσῇ τοῦ ὄντος, ἢ ἀληθῶς ὑπάρξῃ.

Στ. γ'. Ὑπὲρ τῆς λέξεως μὴδὲν δηλοῦσθαι ἐν τῇ Γραφῇ νομίζοντες λέγετε, ὡς ἂν πηλὴς (67) ἀγαθοῦ τυχόν ὁ ἐπὶ τῆς αἰσθητῆς πέτρας τοὺς πόδας τοῦ σώματος στάς· οὕτως εὐχαριστεῖ τῷ τοῦτο δωρησαμένῳ. Ἡμεῖς δὲ φαμεν, ὅτι ὁ τῶν προειρημένων λάκκου καὶ πηλοῦ ἀπαλλαγείς, ἐπὶ τὴν ἀβύσσον καὶ ἀκλόνητον κατ' ἀρετὴν τελειότητα ἱδρυνθεὶς ἀπαγγέλλει τὰ προκειμένα. Τῷ γὰρ οὕτω στάντι ἐπὶ πέτρᾳ, ἀκολουθεῖ καὶ τὸ κατεσθῆναι τὰ διαδήματα αὐτοῦ ὑπὸ Κυρίου, διαβαίνοντος ἀπὸ κακίας εἰς ἀρετὴν, καὶ ἀπὸ θνητῶν εἰς ἀθάνατα, ἀλλὰ καὶ κατὰ πᾶσαν προκοπὴν.

Στ. δ'. Οἰκεῖον τῇ καινότητι τοῦ πνεύματος. Καὶ τάχα ἄσμα καινὸν ὁ ἡθικός ἐστὶ λόγος· ὕμνος δὲ, θεολογία.

Στ. ε'. Ματαιότητας ἡγήτεον λέγειν αὐτὸν τὰς βιωτικὰς σπουδὰς, μανίας δὲ ψευδεῖς τὰς ψευδεῖς διδασκαλίας καὶ ψευδοπροφητείας. Σημειωτέον δὲ, ὅτι ὡς οὐσῶν ἀληθινῶν μανιῶν προσέθηκεν τὸ, « ψευδεῖς, » ταῖς μανίαις· τάχα γὰρ οἱ προφητικῶς κατεχόμενοι, ἀληθῆ ἔχουσιν μανίαν· οἱ δὲ ψευδομάντις, μανίαν ψευδῆ.

Στ. ζ'. Διαλογισμοὺς Θεοῦ λέγει τοὺς, ἢ οὕτως εἴπω, ἐκλογισμοὺς τῶν κατὰ πρόνοιαν Θεοῦ γινομένων. Τούτοις οὖν, φησί, τοῖς διαλογισμοῖς σου οὐχ εὐραθείη τις τῶν γεννητῶν ὁμοιούμενος, τῷ μηδένα εἶναι τὸν γινώσκοντα νοῦν Κυρίου. — Τὰ θαυμάσια καὶ οἱ διαλογισμοί σου. Ὅταν γὰρ τις περὶ βαθύς τινός διεξελεῖν ἐθέλοι, τότε μᾶλλον ἀσαφέστερον εἰ-

ρῆσει αὐτὸ ἢ πρότερον. « Εἶπα » γάρ, « Σοφισθήσομαι, » καὶ αὐτὴ ἐμακρύνθη ἀπ' ἐμοῦ μακρὰν ὑπὲρ δ' ἦν, καὶ βαθὺ βάθος, τίς εὐρήσει αὐτήν;

Στ. ζ'. Τούτους δὲ τοὺς στίχους ἐκ προσώπου τοῦ Σωτῆρος εἰρῆσθαι, ἢ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῇ φησι, λέγουσα· « Διὸ εἰσερχόμενος εἰς τὸν κόσμον λέγει· Θυσίαν καὶ προσφοράν οὐκ ἠθέλησας, σῶμα δὲ κατήρτισ' ἡμῶν. » Δίδωσιν ἀφορμὴν ὅλον τὸν ψαλμὸν ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Σωτῆρος εἰρημένον νοεῖν. Θέλῃ· καὶ δὲ λέγει Πατὴρ, καθ' ὃ ἦρε τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου τυθεὶς ὑπὲρ τῆς ἀπάντων ἁμαρτίας. Ὡς ἂν ἀφέσεως γενομένης, μηκέτι χρεῖα τις ἦ τῆς περὶ ἁμαρτίας θυσίας.

Στ. η'. Κεφαλὴ βαβυλῶν πᾶσαν τὴν θεόπνευστον Γραφὴν, νομικὴν τε καὶ προφητικὴν, λέγει. Ἐν ταύτῃ γὰρ γέγραπται περὶ τῆς δευρὸς φοιτήσεως τοῦ Σωτῆρος. Κεφαλὴ δὲ εἶπεν διὰ τὸ τὴν πᾶσαν εἰς ἑν ἀνακεφαλαιούσθαι. Ἔστι δὲ τὸ τὸν Σωτῆρα ἀνθρώπου γενέσθαι, ὅπως ποιῆσαι τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου βουληθῇ. Ἀκύλας δὲ καὶ Σύμμαχος· « τὸ εἰλημμά » φασιν. Οὕτω δὲ τὰς θείας Γραφὰς μέχρι καὶ σήμερον Τουδαῖοι κατασκευάζειν εἰώθασιν.

Στ. θ'. Σημειωτέον δὲ, ὅτι τὸ συντρέχον βούλημα ἐξ ἁλλοῦ ἐτέρῳ θελήματι, παραστατικόν ἐστι τοῦ ὁμοούσιον εἶναι τὴν βουλευτικὴν ὑπόστασιν τῇ τοῦ θέλοντος οὐσίᾳ. « Καὶ τὸν νόμον σου ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου· ἔγραψας αὐτὸν τῷ ἡγεμονικῷ μου. » Καὶ πᾶς δὲ ὁ κατὰ τὸν νόμον τὸν πνευματικὸν πιωθεὶς, ἔχει ἂν τὸν νόμον ἐν τῇ καρδίᾳ, τούτεστιν ἐν τῇ ἑξεί τῇ ἑαυτοῦ. Ἐκ μεταφορᾶς δὲ τοῦτο εἶρηκε τῶν εὖ περὶ τινὰ διακειμένων, καὶ ἐνδον ἐπιεμένων ἐμβάλλειν τὸν ποθοῦμενον. Λέγει τοίνυν, ὅτι, Πᾶσαν ἔχω σπουδὴν τὰς σὰς πληροῦν ἐντολάς, καὶ κατὰ σὸν πολιτεύεσθαι θέλημα. Ταῦτα δὲ οὕτε τῷ Δαυὶδ, οὕτε ἄλλῳ τινὶ τῶν προφητῶν ἀρμόζει λέγειν. Τοῦ νόμου κρατοῦντος, ὁλοκαυτώματα καὶ θυσίαι προσεφέροντο τῷ Θεῷ· ὁ δὲ προφητικὸς λόγος ἐκβαλὼν πάντα τὰ τοιαῦτα, τὴν λογικὴν θυσίαν ὑπέδειξεν.

Στ. ι'. Μεγάλῃ ἡ Ἐκκλησία ἡ ἐκ μεγάλων καὶ τελείων συμπληρουμένη, ἐν ἧ εὐαγγελίζεται δικαιοσύνην τὴν διὰ πίστεως Ἰησοῦ. Ἐγὼ δὲ αὐτοῦ ταύτην ὡς ἀποδεξάμενός τε καὶ οἰκειούμενος. Ὡς ἀδιαστάτως δὲ ἀπαγγέλλων ἐφη, « Τὰ χεῖλη μου οὐ μὴ κωλύσω. »

Στ. ια'. Ἀηλοὶ δὲ διὰ τούτων τὴν κατ' Ἐλεον γενομένην ἀφῆσιν ἁμαρτιῶν· ἀλήθειαν δὲ τὴν ἀντιδιαστέλλομένην τῇ σκιᾷ. Ὅ τὰ καλὰ γινώσκων Θεός, καὶ τὴν τοῦ λέγοντος, « Ἐγὼ δικαιοσύνην, » ἀποδεξάμενος αὐτήν. Πολλὴν συναγωγὴν τὴν ἀπὸ πάντων ἐθνῶν συνηγμένην λέγει, ἐν ἧ τὸν Ἐλεον τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἀλήθειαν μετὰ παρρησίας ἐπαγγέλλων φησὶ μὴ κερυφῆναι αὐτά. Καὶ τάχα Ἐλεον μὲν ἐπαγγέλλει, δηλῶν τὴν κατ' Ἐλεον γινομένην ἀφῆσιν ἁμαρτιῶν· ἀλήθειαν δὲ, τὴν ἀντιδιαστέλλομένην τῇ σκιᾷ.

Στ. ιβ'. Ἐπεὶ μονοπρόσωπος ὁ ψαλμὸς ὢν ἀπὸ Χριστοῦ λέγεται, ρητέον καὶ πρὸς τοὺς μόνον σῶμα πεφορεχέναι τὸν Κύριον λέγοντας, χρωμένους τῷ,

⁴⁸ Hebr. x, 5.

A et eas a me procui elongasti, et abditum profundum quis inveniet?

VERS. 7. Hos autem versiculos de Salvatoris persona dici ad Hebræos Epistola ostendit dicens: « Ideo ingressus mundum dicit: Sacrificium et oblationem nolui, corpus vero aptasti mihi ⁴⁸. » Ex quo censere possumus totum psalmum ad Salvatoris personam spectare. Voluntatem autem dicit Patris, qua sustulit peccata mundi pro omnium peccato immolatus. Qua quidem absolutione facta, non jam opus erat pro iniquitate sacrificio.

VERS. 8. Caput libri vocat omnem divinitus inspiratam Scripturam, et legalem et prophetiam. In ea enim scriptum est de Salvatoris apud nos commemoratione. Caput autem dicit quia omnis in uno coarceatur. Salvator vero homo factus est, ut Dei voluntatem facere vellet. Aquila et Symmachus « volumen » vertunt. Ita enim divinas Scripturas usque ad nos Judæi servare consueverunt.

VERS. 9. Notandum est, quod congruens voluntas cum alterius voluntate indicat consubstantialitatem esse voluntariam substantiam volentis essentia. « Et legem tuam in medio cordis mei; scripsisti eam in mente mea. » Quicumque juxta spiritalem legem informatus est, legem habet in corde, id est in propria agendi ratione. Metaphorice hoc dicit de bene erga aliquem dispositis, et dilectum quasi intus inducere studentibus. Dicit igitur: Quoniam omnem adhibeo curam ut expleam mandata tua et juxta voluntatem tuam dirigar. Hæc autem neque David, neque alium quemdam prophetarum æquum est dicere. Sub legis imperio holocausta et hostiæ Deo offerebantur; propheticus autem sermo talia ejiciens omnia spiritalem ostendit hostiam.

VERS. 10. Magna Ecclesia, quæ magnis et perfectis constat, in qua evangelizatur justitia per fidem Jesu. Novit autem quod eum illa recepit eique adunata est. Quasi perpetuo annuntians dixit, « Labia mea non prohibebo. »

VERS. 11. Per hæc ostendit quæ per misericordiam facta est, remissionem peccatorum; et veritatem nunquam obtegendam umbra. Bona cognoscens Deus dicentis quoque, « Novit justitiam, » eamque sibi acceptam habuit. Concilium multum multis congregatum gentibus dicit, in quo Dei misericordiam et veritatem annuntians ait: Non abscondi eas. Et profecto misericordiam quidem annuntiat, ostendens peccatorum remissionem misericordia factam; veritatem vero umbra non obscuratam.

VERS. 15. Cum ad solam Christi personam psalmus attineat, dicendum est quoque ad illos qui corpus tantum assumpsisse Dominum contendunt,

his innixi verbis : « Corpus autem aptabo mihi », quod et animam declarat habere, quam quaerunt, indelebilis cum sit, ut auferant, hoc falso existimantes : quo fit ut confundantur. Sicut qui ad virtutem festinant, non retro ferri jubentur, hoc enim exitiosum ; ita qui ad mala excitantur, properent converti retrorsum, pristinam exsecrantes vitiosam agendi rationem : tunc enim recte confusionem habebunt.

VERS. 2. Dies mala, iudicii forsitan, in qua miseratum miserans Deus, omni poena liberabit. Profecto autem et omnis vita, dies mala est, in qua et ipsam liberat Dominus a necessariis.

VERS. 3. Vivificabit eum vera vita in mansuetorum terra. — Non traditur in animam inimicorum suorum, qui talis esse prohibetur.

VERS. 4. Ex his discimus morbum vulnusque animae peccatum.

VERS. 5. Quae sequuntur proprie convenire sermonibus de Salvatoris passione consentiunt omnes. Hoc autem, « peccavi tibi », quia tuas, Domine, leges violavi : hujus enim generis est omne peccatum nostrum.

VERS. 7. Extra Salvatoris et apostolorum societatem jam factus Judas, ex quo constituit magistrum tradere, ingressus de industria quasi adhuc apostolus, « vana loquebatur », Rabbin et Magistrum vocans Jesum, corde ejus iniquitatem congregante. Cum enim injecisset diabolus in cor ejus avaritiam, et Jesum tradere impulit. Iste autem egressus, id est extra Jesu disciplinam factus, « loquebatur in idipsum » ac Pharisei adversus Salvatorem. Et clam de triginta nummorum pretio colloquentes, adversus eum susurrabant..... susurratio enim vox non libera. Cogitabant autem mala, interficere Dominum meditantes, verbum iniquum constituerunt adversus eum ; nam emere et vendere sanguinem innocentem, iniqui foederis opus.

VERS. 10. Nihil mirum, dicit Salvator, si inimici mei talia adversum me constituerunt ; etenim homo pacis pacificans mihi, et pacem pro me elaborans, in quo speraveram et cui confisus eram..... meae enim mensae particeps, eodem sale usus, imo panes meos comedens, in me supplantationem hostiliter magnificavit, dolose dicens : « Ave, Rabbi ; » et quaecunque malignus dixerit. Manifeste igitur hic de Juda loquitur, cum jam in superioribus versiculis de eodem occulte tractaverit.

VERS. 13. Propterea quod suffecisti mihi pro repudiato alterum populum, et pro Juda Matthiam. Sed et resuscita me ut retribuam eis retributionem pro meritis.

⁴⁴ Hebr. x, 5. ⁴⁵ Matth. xxvi, 25, 49.

(68) Lege τούτο. EDIT.

A Τὸ σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι, ὅτι καὶ ψυχὴν ὁμολογεῖ ἔχειν ἣν ζητοῦσιν ἀνωλέθριον οὖσαν ἐξῆραι οἱ τούτῳ (68) ἐσφαλμένως νομίζοντες· οὗς καὶ αἰσχυνθῆναι ἔχεται. Ὡς περὶ δὲ οἱ σπεύδοντες ἐπὶ τὴν ἀρετὴν, ἐντολὴν ἔχουσιν μὴ στραφῆναι εἰς τὰ ὀπίσω, ἀλέθριον γὰρ τούτο, οὕτως οἱ πρὸς τὰ κακὰ ἐπειγόμενοι, σπευδέτωσαν ἀποστρέφεσθαι εἰς τὰ ὀπίσω, ἀθετοῦντες τὴν φαύλην πρόθεσιν· τότε γὰρ καὶ τὸ ἐξ αἰσθήσεως αἰσχυνθῆναι ἔχουσιν.

PSALMUS XL.

Στ. β'. Ἡμέρα πονηρὰ ἡ τῆς κρίσεως δύναται, ἐν ἣ τὸν ἐλεῆσαντα ἐλεῶν ὁ Θεὸς, βύεται πάσης καλᾶσεως. Τάχα δὲ καὶ πᾶς ὁ ἐνεστηκὼς βίος, ἡμέρα ἐστὶν πονηρὰ, ἐν ἣ καὶ αὐτῇ βύεται Κύριος ἀπὸ τῶν περιστησίων.

B Στ. γ'. Ζώσει αὐτὸν τὴν ἀληθινὴν ζωὴν ἐν τῇ γῇ τῶν πραέων. — Οὐ παραδίδοται δὲ εἰς ψυχᾶς ἐχθρῶν αὐτοῦ ὁ κωλυόμενος εἶναι τοιοῦτος.

Στ. δ'. Ἐκ τούτων μανθάνομεν ὅτι νόσος καὶ τρώσις ψυχῆς ἁμαρτία.

Στ. ε'. Τὰ δ' ἐξῆς κυρίως ἀρμόττειν τοῖς περὶ τοῦ πάθους τοῦ Σωτῆρος λόγοις πάντες φασίν. Τὸ δὲ, « ἡμαρτόν σοι, » ὅτι εἰς τοὺς σούς, ὦ Δέσποτα, πεπαρφύνηκα νόμους· πᾶσα γὰρ ἡμῶν ἡ ἁμαρτία καταφωρᾶται τοιαύτη.

C Στ. ζ'. Ἐξω τοῦ Σωτῆρος καὶ τῆς τῶν ἀποστόλων καταστάσεως ἡδὴ γενόμενος ὁ Ἰούδας, ἀφ' οὗ προέθετο προδοῦναι τὸν διδάσκαλον, εἰσὶν ἀποστολῆς ὡς ἂν ἐτι ἀπόστολος, « μάτην ἐλάλει, » Ῥαββὶν καὶ διδάσκαλον προσπαροῦναι τὸν Ἰησοῦν, τῆς καρδίας αὐτοῦ ἀνομίαν συναγούσης. Βαλόντος γὰρ τοῦ διαβόλου εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ φιλοχρηματίαν, ἐπισυνήγαγε καὶ τὸ προδοῦναι τὸν Ἰησοῦν. Οὗτος δὲ καὶ ἐκπορευόμενος, τοῦτέστιν· ἔξω γενόμενος τῆς Ἰησοῦ μαθητείας, « ἐλάλει ἐπὶ τὸ αὐτὸ » τοῖς Φαρισαίοις κατὰ τοῦ Σωτῆρος. Καὶ ἐπεὶ λάθρα συνετίθεντο τὸ περὶ τῆς δόσεως τῶν τριάκοντα ἀργυρίων, κατ' αὐτὸν ἐπιθυροῦν... τὸ γὰρ ψιθυρίζειν, ἀπαρβησιαστον φέγγμα. Ἐλογίσαντο δὲ κακὰ, περιβαλεῖν τὸν Σωτῆρα θανάτῳ διανοούμενοι, λόγον παράνομον κατέθεντο κατ' αὐτοῦ· τὸ γὰρ ἀγοράζειν καὶ πιπράσκειν αἷμα ἀθῶον, παρανόμου συνθήκης ἔργον.

D Στ. ι'. Θαυμαστὸν οὐδὲν, ἔπειθ' ὁ Σωτὴρ, εἰ οἱ ἐχθροὶ μοι κατέθεντο κατ' ἐμοῦ τοιαῦτα· καὶ γὰρ ὁ ἄνθρωπος τῆς εἰρήνης ὁ εἰρηγεύων μοι, καὶ τὴν ὑπὲρ ἐμοῦ εἰρήνην σπουδάζων, ἐφ' ᾧ καὶ θαρσῆσαι ἐλπίσαντα ἐπ' αὐτὸν συνέβαινον... ὁμοδαιτός μοι γὰρ τυγχάνων, καὶ τῶν αὐτῶν ἁλῶν μεταλαμβάνων, μᾶλλον δὲ τοὺς ἐμοὺς ἄρτους ἐσθίων, ἐπ' ἐμὲ τὴν πτέρυναν πολεμῶς ἐπῆρεν, φάσκων δολερῶς· Καίρε, Ῥαββί· » καὶ εἰ τι ἄλλο πανουργούμενος εἶπεν. Σαφῶς τοίνυν ἐνταῦθα περὶ τοῦ Ἰούδα φησὶν ἐν τοῖς πρὸ τούτου ἐπικεκαλυμμένως περὶ αὐτοῦ διηγούμενος.

Στ. ιγ'. Διὰ τοῦ ἀντείστάξαι μοι ἀντὶ τοῦ ἀποβληθέντος ἕτερον λαόν, καὶ ἀντὶ Ἰούδα Μαθθίαν. Ἀλλὰ καὶ ἀνάστησόν με ὅπως ἀναποδώσω αὐτοῖς τῆς ἀναποδόσεως πρὸς καλοῦ αὐτοῖς γενησομένης.

Στ. ιδ'. Εὐλογοῦμενος μὲν ἔστιν ὅταν ὧσιν οἱ εὐ-
λογοῦντες· εὐλογητὸς δὲ τούτῃστιν ὁ ἄγιος τοῦ εὐλο-
γεῖσθαι αἰωνίως εὐλογητοῦ τοῦ Θεοῦ Ἰσραὴλ ὄντος
ἐπεύχεται τὸ, « Γένοιτο, γένοιτο »· οὐχ ὅτι ἡ εὐχὴ,
εὐλογητὸν τὸν Θεὸν ποιεῖ· ὡς περ οὐδὲ τὸ δοῦναι τοῦ
Θεοῦ ἀγιάζει ἡ εὐχὴ τῶν λεγόντων, « Ἀγιασθήτω
τὸ ὄνομά σου. » Εἰρηται δὲ περὶ τούτων ἐν ἀνωτέ-
ροις.

PSALMUS XII.

Στ. α'. Τρεῖς δὲ ἦσαν οἱ υἱοὶ Κορὲ τεταγμένοι
μετὰ ἄλλων εἰς τὸ ᾄδω τούς θεοὺς ψαλμοὺς, οὓς
καὶ ὀδοὺς ἡ Γραφὴ καλεῖ, ὧν καὶ τὰ ὀνόματα φέρε-
ται ἐν Παραλειπομέναις. Οὗτοι οὖν οἱ τρεῖς τῷ αὐτῷ
νοῖ καὶ τῇ αὐτῇ γνώμῃ κατηρητισμένοι, ἐνωθέντες τῷ
περὶ πάντα συμφώνως ἔχειν, ἐνικῶς τὰ ἐν τῷ προ-
κειμένῳ ψαλμῷ προφέρονται πάντα.

Στ. β'. Θεία πηγὴ ὁ Πατήρ εἰπών· « Ἐμὲ ἐγκα-
τέλιπον πηγὴν ὕδατος ζῶντος »· καὶ ὁ Σωτὴρ περὶ
οὗ εἴρηται πρὸς τινα, « Ἐγκατέλιπες τὴν πηγὴν τῆς
σοφίας »· καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ὑπὲρ οὗ ἀπήγγελλται
τὸ, « Ὅς δ' ἂν πῇ ἐκ τοῦ ὕδατος οὗ ἐγὼ δώσω αὐτῷ,
γενήσεται ἐν αὐτῷ πηγὴ ὕδατος ἀλλομένου εἰς ζωὴν
αἰώνιον. » Τάχα δὲ καὶ πᾶσα θεόπνευστος Γραφή,
πηγαὶ σωτήριου τυγχάνουσιν. Ὁμοιοῦται οὖν ἡ πρό-
θεσις τοῦ σπουδαίου πρὸς τὸν Θεόν, τῷ πρὸς τὰς
πηγὰς τῶν ὑδάτων πόθῳ τῆς ἐλάφου. Καὶ ἐπεὶ οἶδεν
ἐν τῷ παρόντι βίβει δι' ἐσπέρου προσβάλλοντα αὐτὸν
τῷ Θεῷ, τοῦ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον ἀποκειμένου
εἰς τὰ μετὰ ταῦτα, εὐχεται ἐνστήναι καιρὸν, καθ' ὃν
ἐλθὼν ὀφθεῖν τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἔτι ἐπεὶ
σκιάν καθόλου περιέχον ὁ νόμος τῶν μελλόντων ἀγα-
θῶν ἔστιν καὶ αἱ ἑορταὶ καθ' ἃς ὥπταντο τὰ ἀρε-
νικὰ τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ, σκιὰ καὶ σύμβολα εἰσιν
μελλουσῶν ἑορτῶν, εὐχεται ἐλθεῖν εἰς τὰς πνευματι-
κὰς ἑορτάς, ὅπως τελείως ὀφθῇ τῷ προσώπῳ τοῦ
Θεοῦ· οὐχ ἑτέρου τυγχάνοντος τῆς εἰκόνης τοῦ Θεοῦ
τοῦ ἀοράτου. — Ἡ ἐλάφος τὸ ζῶον, πολεμῶς ἔχουσα
πρὸς τοὺς ὄρεας καὶ ἐσθίειν αὐτοὺς (69), εἰ ποτε φα-
γοῦσα ἀπὸ τοῦ δίφου φλέγοιτο τοῦ ἐγγινομένου ἀπὸ
τοῦ ἰοῦ ὧν ἔφαγεν ἐρπετῶν, ζητεῖ διὰ σπουδῆς πηγὰς
ὑδάτων, ἐπὶ τὸ ἀκέσασθαι τὸ δίφου. Εἰσι δὲ λέγοντες
ὅτι καὶ ἐσοπρίσασθαι θέλουσα ἐν τοῖς ὑδάτιν, ἰχνεύει
τὰς πηγὰς, ὅπως ἴδῃ τὸν περὶ αὐτὴν γενόμενον μο-
λυσμὸν ἐκ τοῦ αἵματος τῶν ὄρεων, ἵν' ἀπονήφῃται
αὐτόν· ἐν γὰρ τῷ σπαράττεσθαι τοὺς ὄρεας, ἀπο-
σειόμενοι φαντίζουσιν εἰς αὐτὴν τὸ ἴδιον αἷμα. Καὶ
ὁ ἅγιος οὖν ἀναιρῶν τοὺς ὄρεας καὶ σκορπίους, καθὼς
ἔσχευεν ὑπὸ Ἰησοῦ ἐξουσίαν, ἀλλὰ καὶ ἐκδικῶν πᾶσαν
παρακοήν, πνευματικὸς ὧν ἐλάφος, σπεύδει ἀνι-
χνεύειν θείας πηγὰς ὑδάτων.

Στ. δ'. Ὁ μὴ μάτην δακρύων, ἀλλ' ἀπὸ διαθέσεως,
τῷ ὑπὲρ ἀρετῆς πονεῖν, ἐκείνος τὰ δάκρυα αὐτοῦ
ἄρτου δίχην τραφῆσεται, οὐχ ἐν τοῖς ἀνετιχοῖς μό-
νοις, ἀ ἡμέραν καλεῖ, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς περιστάτι-
κοῖς, ἀ νύκτα ὀνομάζει. — Τελείου δ' ἔστιν τὸ δύνασθαι
τοῦτο λέγειν. Ἐπεὶ περὶ ὁ ἀτελής, παραχῆς ἐμπιμ-

Vers. 14. Benedictus quidem est cum sunt qui
benedicant : benedictus autem, id est dignus cui
benedicatur in saeculum ; benedictus cum sit Deus
Israel, precatur : « Fiat, fiat : » non quia preces
benedictum Deum faciunt ; sicut neque nomen
Dei sanctificat oratio dicentium : « Sanctificetur
nomen tuum »¹⁴. Dictum est autem de his supe-
riore loco.

Vers. 1. Tres erant filii Core ordinati cum
aliis ad decantandos divinos psalmos, quos et cantica
Scriptura vocat, quorum et nomina traduntur in
Paralipomenis¹⁵. Tres igitur isti eadem mente et
opinione coaptati, et cum in omnibus maxime
consentirent, adunati, uniter omnia quae in prae-
sente psalmo exponuntur proferunt.

Vers. 2. Divinus fons Pater dicens : « Me de-
reliquerunt fontem aquae viventis »¹⁶ ; et Salvator,
de quo dictum est ad quemdam : « Dereliquisti
fontem sapientiae »¹⁷ ; et Spiritus sanctus, de quo
nuntiatum est illud : « Quicumque biberit ex aqua
quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquae salientis
in vitam aeternam »¹⁸. Profecto et omnis divinitus
inspirata Scriptura, fontes sunt salutares. Aequi-
paratur prudentis ad Deum propensio desiderio
cervi ad fontes aquarum. Et cum noverit in praesenti
vita per speculum seipsum ad Deum tendere, visio
nempe facie ad faciem non fiet nisi postea, preca-
tur assignari tempus, quo elapso Dei contuitu
fruat. Atque etiam cum umbram ubique spar-
gens lex futurorum bonorum est (imago), et festa
quibus apparebant vivi omnes ante faciem Dei,
umbra et symbola sunt futurorum festorum, rogat
venire in spiritualia festa, ut perfecte appareat
ante faciem Dei : quod nihil aliud ac Dei invisibilis
imago. — Cervus animal est hostiliter agens adversus
serpentes, eosque devorans ; si forte postquam co-
mederit siti uratur, veneno suscitata quos devo-
ravit serpentium, ardentem quærit fontes aquarum
ad restinguendam sitim. Sunt autem qui dicant
quod se quasi in speculum inspicere volens in
aquis, quærit fontes ut videat sibi impressam ser-
pentium cruore labem : nanique in dilacerandis
serpentibus, exsillientes isti inspergunt in eum
propriam cruorem. Sanctusque igitur, sublati
serpentibus et scorpionibus, juxta potestatem quam
a Jesu recepit, sed et condemnans omnem inobedi-
entiam, spiritalis cum sit cervus, festinat divinos ro-
perire fontes aquarum.

Vers. 4. Qui non incassum lacrymatur, sed con-
sulto, pro virtute laborans, hic lacrymis quasi pane
vescetur, non in discussoriis, quæ diem vocat, sed
et in calamitatibus, quæ nox vocantur. — Perfecti
est posse hoc dicere : cum quidem imperfectus, illi
qui foris exturbant commotus, foras effundit ani-

¹⁴ Matth. vi, 9. ¹⁵ I Paral. vi, 1 sqq. ¹⁶ Jerem. ii, 13. ¹⁷ Baruch iii, 12. ¹⁸ Joan. iv, 14.

(69) Id est, ὥστε καὶ ἐσθίειν αὐτούς. Edit.

mam suam inverecundus et ab omnibus objurgatus, A hac voce et verbis quæ profert animam suam delegit. — Qui de omnibus decepti sunt, errant quoque existimantes Deum in loco esse: injuriose igitur dicunt: « Ubi est Deus tuus? »

VERS. 6. Namque post hoc desiderium extendit mihi desperationem et opprobrium ab illis qui agunt quasi non esset qui auxilietur mihi; ac præterea eorum memoria quæ perfecta sunt in locis istis in honorem tuum. Hoc vero, « hæc recordatus sum et effudi in me animam meam, » pro illo, desperatione solvebar.

VERS. 7. Si essem in terra Jordanis, id est si dignarer sancto baptismo, tunc « memor ero tui. » B Interpretantur autem et Hermoniim, *viam lampadis*, quasi eis sanctum baptisma viam illuminationis et claritatis in mente et in corde aperiret.

VERS. 8. Cataractæ Dei sunt de eo profundissima verba, seu divini prophetæ. Igitur Jesu disciplina, quæ abyssus est, invocat abyssum ex vetere Scriptura. Profecto quippe et judicia dicta sunt de judiciis aliis, istaque, cæteraque omnia de Dei Verbo, quod dictum est parvus mons. Mons enim magnus, ait, Deus Verbum; mons autem parvus, propter humilitationem quam pro nobis pertulit. — « Omnia excelsa tua et fluctus tui super me transierunt. » Mare cum sit allegoricum humana vita, non naufragus in ea, sed prospere navigans, non fluctuum pontique sævitiarum imperitus, portum salutis ingressus hæc dicit: non enim, ait, « super me transeunt, » sed « transierunt. »

VERS. 10. Liberioris dicentis vox. Qui enim dicit: « Quare oblitus es mei? » conscius est sibi se nihil fecisse, cur ipsius oblivisceretur Dominus. Et cum, affligente inimico, contristatus incedo, rogo quæ hujus rei causa fuerit. Quod si ex me fuerit, eam poenitentia sustulerim: omnes enim de Deo manifeste novimus, ut misericors est, etsi non omnes videmus quomodo auxilietur. Plerumque enim quæ per misericordiam ejus sunt, cum sint molesta, non libenter accipimus, nec misericordiæ esse opera existimamus. Quapropter dicimus: « Quare oblitus es mei? » Qui autem intellexit omnia quæ induxit Deus, utilia esse, non ita loquetur, quin ipsum hujus poeniteat.

VERS. 11. Ossa animæ, ut superius vidimus, solida ejus dogmata et facultates nominantur. Cum igitur sæpius sit ut sophistarum argumentis confringantur ossa, exprobrant decipientes, dicuntque perpetuo: « Ubi est Deus tuus? » quem prædicas, ejus dicis te disciplina eruditum. Sed etiam de hoc dolore cum anima sua colloquitur dicens: « Quare fristis es? » Sperans enim in Domino, confitebor illi. Magnopere enim splendeat tibi vultus ejus, nempe veritas, ut possidens Dei veritatem, possis

πλάμενος ὑπὸ τῶν ἐξωθεν ταρτατόντων, ἐξω τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ἐκχεῖ ἀσχημονῶν καὶ ἐλεγχόμενος παρὰ τοῖς πᾶσιν, διὰ τε τῆς φωνῆς αὐτῆς, καὶ δι' ὧν προφέρεται λόγων τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ἀπογυμνῶν. — Οἱ περὶ πάντα ἡπατημένοι σφάλονται καὶ περὶ τὸ νομίζειν τὸν Θεὸν ἐν τόπῳ εἶναι· ὁνειδίζοντες γοῦν λέγουσιν, « Ποῦ ἐστὶν ὁ Θεός σου; »

Στ. ζ'. Μετὰ γὰρ τῆς ἐπιθυμίας ταύτης ἐπέτεινέ μοι τὴν ἀθυμίαν καὶ τὸ ὁνειδίζεσθαι παρὰ τῶν κατεχόντων ὡς οὐκ ὄντος τοῦ βοηθοῦντος· καὶ πρὸς τοῦτοις ἡ μνήμη τῶν ἐπιτελουμένων ἐν τοῖς τόποις ἐκείνοις εἰς θεραπείαν σὴν· τὸ δὲ, « Ταῦτα ἐμνήσθην καὶ ἐξέχεα ἐπ' ἐμὲ τὴν ψυχὴν μου, » ἀντὶ τοῦ, ἀπὸ τῆς ἀθυμίας διελυόμην.

Στ. ζ'. Εἰ γενοίμην ἐν τῇ γῇ τοῦ Ἰορδάνου, τουτέστιν εἰ ἀξιωθεῖν τοῦ ἁγίου βαπτίσματος, τὸ τῆνικάδε σου μνησθήσομαι. Διερμηνεύουσι δὲ καὶ τὸ Ἑρμωνισμῶ, *ὁδὸς λύχνου*, ὡς τοῦ ἁγίου βαπτίσματος ὁδὸν αὐτοῖς ἀνοιγνύντος φωτισμοῦ καὶ αὐγῆς τῆς εἰς νοῦν καὶ καρδίαν.

Στ. η'. Καταβράχται τοῦ Θεοῦ οἱ περὶ αὐτοῦ βασιλεύοντες λόγοι, ἢ οἱ θεοὶ προφηταί. Ἡ τοῦ τοίνυν Ἰησοῦ διδασκαλία, ἀβυσσος οὖσα, ἐπικαλεῖται τὴν ἀβυσσον ἐκ τῆς παλαιᾶς Γραφῆς. Τὰχα δὲ καὶ ἐπεὶ τὰ κρίματα ἐτέρων εἰρηται κρίματων, κάκεινα ἄλλων πάντων ἀπὸ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ὃ εἰρηται μικρὸν [ὅρος]. Ὅρος γὰρ μέγα, φησὶν, ὁ Θεὸς Λόγος· ὅρος δὲ μικρὸν δι' ἣν ὑπέμεινεν θεολούσιον κένωσιν δι' ἡμᾶς. — « Πάντες οἱ μετεωρισμοὶ σου καὶ τὰ κύματά σου ἐπ' ἐμὲ διήλθον. » C Θαλάττης τροπικῶς ὄντος τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ὁ μὴ ναυαγῶν ἐν αὐτῇ, ἀλλὰ κατ' ὀρθὴν πλέων, πείρων τρικυμιῶν καὶ τῶν ἀπὸ χειμῶνος τῆς θαλάττης ἔχων, ἐπὶ τὸν λιμένα τῆς σωτηρίας ἐλθὼν ἐρεῖ τὸν στίχον· οὐ γὰρ εἶπεν· ἐπ' ἐμὲ διέρχονται, ἀλλὰ· ἐδιήλθον. »

Στ. ι'. Παρρησιαζομένου ἡ φωνή. Ὁ γὰρ λέγων· « Διὰ τί μου ἐπελάθου, » παρρησίᾳ μὴδὲν πεποιηκὼς, δι' ἃ ἐπιλανθάνεται Θεός. Καὶ ἐπεὶ ἐκθλίβοντος ἔχθρου, σκυθρωπάξων πορεύομαι, πυνθάνομαι τί τὸ αἴτιον τούτου. Ἰν' εἰ ἐξ ἐμοῦ εἴη, ἀναιρήσω διὰ μετανοίας αὐτό· πάντες γὰρ διεληφάμεν περὶ Θεοῦ φανερώς, ὡς ἐλεήμονος, ἢ καὶ μὴ πάντες ὁρώμεν πῶς ἐλεεῖ. Πολλὰκις γὰρ τὰ κατὰ ἐλεημοσύνην αὐτοῦ γινόμενα τῷ ἐπίπῳ εἶναι, οὐχ ἡδέως ἔχοντες, οὐδ' ἐλεον εἶναι νομίζομεν. Καὶ διὰ τοῦτο λέγομεν, « Ἰνα τί μου ἐπελάθου; » Ὁ δὲ διεληφώς ὅτι πᾶν ὃ ἐπαγάγη ὁ Θεός, συμπεφροντὼς ἐπάγει, οὐδὲν ἐρεῖ τοιοῦτον, εἰ μὴ τὴν μετάνοιαν ἑαυτοῦ πραγματευόμενος·

Στ. ια'. Ὅσα δὲ ψυχῆς διὰ τῶν προαγόντων κατὰ εὐτονα αὐτῆς δόγματα καὶ αἱ δυνάμεις εἰρηται· ἐπεὶ οὖν λαμβάνει πολλάκις ὑπὸ δεινῶν σοφιστῶν κατὰθλάσθαι τὰ ὅσα, ὁνειδίζουσιν οἱ ἀπατεῶνες, οὐκ ἄλλα λέγοντες ἢ, « Ποῦ ἐστὶν ὁ Θεός σου; » ἐφ' ᾗ ἡδύχετς λέγων τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ πεπαιδευθῆναι. Ἀλλὰ καὶ περὶ τούτου τοῦ πάθους πρὸς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν διαλέγεται φάσεων· « Ἰνα τί περιλυπὸς εἶ; » ἐλπίσας γὰρ ἐπὶ Κύριον ἐξομολόγησαι. Πάντως γὰρ ἐπιλάμψαι σοὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, οὐκ ἄλλο ἢ τῆς ἀληθείας,

ὡς ἔχοντά σε τὴν ἐκ Θεοῦ ἀλήθειαν λύειν δύνασθαι. A dolos solvere confringentium ossa tua, ut diximus.

δοτᾷ.

PSALMUS XLII.

Στ. α'. Τὸ πρόσωπον τοῦ Σωτῆρος παρεισῆγαγεν λέγον πρὸς τὸν Πατέρα τὰ ἐν τῷ ψαλμῷ· «καὶ ἔθνος μὲν οὐχ ὅσιον» τοὺς Ἰουδαίους ὀνομάζον, ἄδικον δὲ καὶ δόλιον, τὸν Ἰούδαν. Ἄλλ' οὐκ ἐδυνήθη συναρμόσαι τοὺς ἐξῆς τὰ λεγόμενα. Πῶς γὰρ ὅλον τε ἦν αὐτὸν λέγειν· «Ἐξαπόστειλον τὸ φῶς σου, καὶ τὴν ἀλήθειάν σου,» καὶ τὰ ἐξῆς;

Στ. γ'. Ἐπεὶ φῶς ἀληθινὸν ὁ Σωτὴρ καὶ αὐτὸς ἡ ἀλήθεια εἶναι φησιν, οἱ πρὸ τῆς ἐπιδημίας ἄνθρωποι ἐκ τῶν προφητευομένων μαθόντες ὡς ἐπιλάμψει τὸ φῶς καὶ ἡ ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ, παρεκάλουν ἀποσταλῆναι διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τὸ φῶς καὶ τὴν ἀλήθειαν, ὅπως ὁδηγηθῶσιν ὑπ' αὐτῶν ἐπὶ τὸ ὄρος τὸ ἅγιον, τὸν περὶ τῆς Τριάδος ὑψηλότερον λόγον, καὶ τὰς αἰωνίους σκηνάς. Οὐχ ἕτερον δὲ τὸ φῶς τῆς ἀληθείας κατ' οὐσίαν. Ἀμφοτέρω γὰρ ἐστὶν ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱός, ἀλλ' ἐπινόηζ' ἑκαστὸς ἡ γὰρ σκιά καὶ ψεύδους ἐλευθεροί· ἡ δὲ πλάνης καὶ ἀγνοίας φῶς ἐστίν.

Στ. δ'. Τὸ «εἰσελεύσομαι» οὐ παρέργως εἴρηται· ὁ γὰρ ἀπὸ τοῦ αἰσθητοῦ θυσιαστηρίου φαντασίαν τοῦ νοητοῦ λαβὼν, εἰσεῖσιν πρὸς αὐτὸν τὸν Θεὸν ἀοράτως ἐπ' αὐτῷ ἀναφέρων θυσίας.

PSALMUS XLIII.

Στ. β'. Οἱ δὲ διαβάλλοντες ὡς οὐκ ἀκριβῆ τὴν Γραφὴν φασί· Τίνα γὰρ εἶχον ἀκοῦειν ἢ τοὺς ὡσίν; ἀγνοοῦντες, ὡς οὐ κοινοὶς ὡσίν, ἀλλὰ τοὺς ἀνθρώπων φησὶν ὅσοι λογικῶς ἀκροῶνται. Ὡσεὶ καὶ μουσικὸι ἄνδρες μαθήματα μουσικὰ τοὺς τῶν μουσικῶν ὡσίν παρεδίδοσαν, ὁποῖόν ἐστιν τὸ· «Ὁ ἔχων ὅτα ἀκοῦειν ἀκούετω.» Ἀέγους δ' ἂν πατέρας καὶ τοὺς κατὰ παίδευσιν.

Στ. γ'. Κακώσας τοὺς ἐκ περιτομῆς λαοὺς ὁ Θεός, ἐξέβαλεν ἐκ τῆς ἱερᾶς τοῦ νόμου παιδεύσεως· οὐ νόμον δὲ πολέμου νικῆσαντες οἱ ἀπὸ τῶν ἔθνων πιστεύσαντες ἐκληρονόμησαν τὴν ἐναγχοῦς εἰρημένην γῆν· οὐδὲ ὁ βραχίων αὐτῶν ἔσωσεν αὐτοὺς, τούτεστιν ἡ ἐργασία αὐτῶν. Χάριτι γὰρ τὴν σωτηρίαν ἐσχέκασιν ὑπὸ τῆς σῆς δεξιᾶς καὶ τοῦ βραχίονος, τούτεστι τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ· φωτισμὸς δὲ ὁ φωτίζων πρόσωπόν σου τυγχάνον, «ὅτι ἠυδόκησας ἐν αὐτοῖς· τοῦ σῶσαι αὐτοὺς τῇ χάριτι, οὐκ ἐξ ἔργων αὐτῶν, ἵνα μὴ καυχῆσονται.

Στ. ε'. Τὰς τοῦ Ἰακώβ σωτηρίας τοῦ περνεύζοντος τὰ φαῦλα καθ' ἃ σῶζεται, ἐντέλλεται ὁ Θεός τοὺς ἁγίους πνεύμασιν, τοὺς εἰς διακονίαν ἀποσταλλομένοις διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν.

Στ. ς'. Κέρατα δὲ τοὺς ἁγίους καὶ αἱ τοῦ Χριστοῦ δυνάμεις εἰσιν, καθ' ἃς τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν κερατίζουσιν. Διὸ καὶ πάντα τὰ ζῶα τὰ κέρασι χρώμενα καθαρὰ ὄντα, ἢ ἐπὶ τὸν Θεὸν βωμὸν ἀπάγεται, ἢ τροφή τῇ μερίδι τοῦ Θεοῦ τυγχάνει.

Στ. θ'. Ὅλην τὴν ἡμέραν ἐν τῷ Θεῷ εἶπεν ζωὴν, ἥτις συνέστηκεν ἀπὸ ἀπαθείας καὶ γνώσεως Θεοῦ.

Στ. ι', ια'. Ἀποθεῖται ὁ Θεός ἀφ' ἑαυτοῦ οὐ πάν-

VERS. 1. Persona Salvatoris inducitur, ad Patrem quæ sunt in psalmo dicens : «et gentem non sanctam» David Judæos vocavit. Vir autem iniquus et dolosus Judas est. Quæ quidem cum sequentibus congruere nequeunt. Quomodo enim posset dicere : «Emitte lucem tuam et veritatem tuam,» et quæ sequuntur?

VERS. 3. Cum lumen verum²² Salvator ipse et veritatem²³ se esse dicit, qui ante incarnationem didicerant ex prophetiis quod splendescet lumen et veritas Dei, precabantur sibi per incarnationem mitti lumen et veritatem, ut iis deducerentur in montem sanctum, verbum de Trinitate excelsius, et æterna tabernacula. Nihil aliud est lumen ac veritas secundum essentiam. Utrumque enim est Dei Filius, sed cogitatione sola : veritas est, nam ab umbra et mendacio liberat; lumen autem, nam erroris et ignorantie lumen est.

VERS. 4. Hæc vox «introibo» non inconsulto dicta : namque ex materiali altari intelligibilis imaginem accipiens, introit ad ipsum Deum invisibiliter ei offerens hostias.

PSALMUS XLIII.

VERS. 2. Qui rejiciunt quasi non justam Scripturam dicunt : Qui enim potuerunt audire nisi auribus suis? ignorantes quod non propriis, sed hominum auribus loquitur, quocumque prudenter audiunt. Sicut et musici viri præcepta musica musicorum auribus tradiderunt, quale est illud : «Qui habet aures audiendi audiat²⁴.» Patres autem vocantur, qui docent.

VERS. 3. Affigens circumcisionis populos Deus, e sancta legis disciplina expulit eos : non autem belli lege qui ex gentibus crediderunt, modo dictam terram obtinuerunt hæreditate; neque brachium eorum salvavit eos, id est eorum opera. Gratia enim salutem obtinuerunt per dextram tuam et brachium, id est per unigenitum Filium : illuminatio autem, quæ faciem tuam illuminat, «quoniam complacui in eis,» salvos faciens eos gratia, non ex eorum operibus, ne glorientur.

VERS. 5. Jacobi salutes supplantantis caduca juxta quæ salvatur, mandat Deus spiritibus sanctis, qui ad ministrandum deputantur hominibus salutem hæreditate accepturis.

VERS. 6. Cornua autem sanctis Christi potestates sunt, quibus inimicos suos cornu ventilent. Ideoque omnia animalia, quæ cornua habent, munda, aut ad divinum altare deducuntur aut clero divino alimentum sunt.

VERS. 9. Totam diem in Deo dicit vitam, quæ cum tranquillitate Deique cognitione agitur.

VERS. 10, 11. Repulit autem a se Deus non om-

²² Joan. viii, 12. ²³ Joan. xiv, 6. ²⁴ Matth. xi, 5.

nino propter peccatum, sed et propter alias quas movit ipse causas. Non omnis autem qui convertitur retrorsum vituperabiliter hoc sustinet: nam si quis prava relinquens, procul fugit digressus ab iis, hic retrorsum conversus ad ea quæ dereliquit, in exitum delabitur. Si quis autem Sion, id est virtutem relinquens, in malitiam Babylonem vocatam pergit, retrorsum conversus, beatam recipit rem. Cæterum hæc dicentes, postquam post inimicos suos facti sunt, retrorsum conversi, reprehensione digni delapsi sunt.

VERS. 12. Videntur hæc dicentes, sancti quidam cum sint, fere similes ei qui ut ovis ad occisionem ducitur, quasi oves edendæ ab iis, qui pro utilitate sermones ac vitam impendunt. Sed et in gentibus hi a Deo dispersi sunt, seminis instar, quod proficiunt agricolæ, ut conversas gentes ad suam virtutem adducant. Neque enim attendendum est dicentibus dispersam fuisse in gentibus Dei sacerdotes servitutis modo.

VERS. 16. Postquam prædictis abominandis succubnimus, per vitam erubescens tota die, contra nos confusionem nostram habemus, vultusque nostri pudore obtegente nos, ut non jam auderemus revelata animæ nostræ facie Domini gloriam contemplari.

VERS. 17. A voce exprobrantis, et iurgium inferentis, et compellantis, tota die verecundiam contra se esse videt; ab ostendente ipsius formidandam faciem, ab inimico persequente, pudor cooperuit faciem eorum.

VERS. 18. Perfectam virilitatem adeptorum vox; multis enim variisque tribulationibus super eos coortis, atque ad Dei oblivionem excitantibus, Deum tamen ante oculos habuere, ita ut eorum quisque dicere posset, « in tribulatione Domini recordatus sum. »

VERS. 19. Declinat semitas alicujus Deus a via sua, cum tradit eum cupiditatibus cordis sui, et aduterinæ menti.

VERS. 20. Locus afflictionis, nempe super terram et sub terra, ubi humiliantur qui corporis mortem pertulerunt. Quæ in corde impressa sunt, subinde explicabuntur.

VERS. 26. Si enim tropice hæc dicantur, hæc significatio est: nobis terram incolentibus, voluptatibus aliisque cupiditatibus refertam, humiliata est ideo in pulvere anima nobis humi prostratis; atque etiam in terra conglutinator est venter nobis nihil cœleste vascibus, sed serpentis instar terram comedentibus omnibus diebus vitæ nostræ. Si autem allegorice interpretemur hunc locum, in corpore inhabitans anima dicit: « Humiliata est in pulvere anima nostra. » Hæc de beata quæ in cœlis est vita defecta, quæ deorsum sunt sapiendo, dicit: « Con-

τως δι' ἁμαρτίας, ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλας ἃς ὁδὼν αὐτοὺς αἰτίας. Οὐ πᾶς δὲ ὁ εἰς τὰ ὀπίσω ἀποστρεφόμενος ψεκτῶς τοῦτο ὑφίσταται· εἰ γὰρ τις τὰ φαῦλα καταλιπὼν, μακρὰν φύγῃ ἀποχωρῶν ἀπ' αὐτῶν, οὗτος εἰς τὰ ὀπίσω στραφεὶς ἐφ' ἃ καταλείπειν, ὀλέθριον περιπίπτει. Εἰ δὲ τις τὴν Σιών, τοῦτέστι τὴν ἀρετὴν, καταλείψας, ἐπείγοιτο ἐπὶ τὴν κακίαν, Βαβυλῶνα καλουμένην, ἀποστρεφόμενος εἰς τὰ ὀπίσω, μακάριον ἀναδέχεται πρᾶγμα. Πλὴν οἱ τὰ προκείμενα λέγοντες, ἐπεὶ παρὰ τοῖς ἐχθροῖς γαγρόνασιν, εἰς τὰ ὀπίσω ἀποστραφέντες ψεκτοὶ περιέπεσον.

Στ. ιβ'. Ἐοίχασιν οἱ ταῦτα λέγοντες ἄγριοι τινες ὄντες, παραπλησίως τῷ ὥς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἀγομένῳ δεδοσθαι, ὥς πρόβατα βρώσεως τροφῇ γινόμενοι τοῖς ἐπ' ὠφελείᾳ τοῦς λόγους καὶ βίον αὐτοῖς προσιεμένοις. Ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ἔθνεσιν οὗτοι ὑπὸ Θεοῦ διεσπάρησαν, δίκην σπέρματος, γεωργικῶς καταβαλλόμενοι, ἵνα μεταποιησάντες τὰ ἔθνη εἰς τὴν αὐτὴν αὐτοῖς ποιότητα ἀγάγῳσιν. Οὐ γὰρ προσεκτεῖν τοῖς λέγουσιν διεσπάρθαι ἐν τοῖς ἔθνεσιν τὴν τοῦ Θεοῦ μερίδα αἰχμαλωσίας τρόπῳ.

Στ. ιγ'. Ἐπεὶ τοῖς προσηρημένοις ἀπενεκτοῖς ὑπεσάμεν· διὰ βίου ἐντροπόμενοι ὅλην τὴν ἡμέραν ἐναντίον τὴν ἐντροπὴν ἑαυτῶν ἔχομεν, τῆς αἰσχύνης τοῦ προσώπου ἡμῶν καλυπτύουσας ἡμᾶς, ὥς μηκέτι παρῆρσιαν ἔχειν ἀνακεκαλυμμένη τῷ προσώπῳ τῆς ψυχῆς κατοπτρίζεσθαι τὴν δόξαν Κυρίου.

Στ. ιδ'. Ἐκ τῆς τοῦ οὐνεῖδίζοντος καὶ δίκην παραπαίοντος καὶ παρακαλοῦντος, ὅλην ἐντροπὴν τὴν ἡμέραν εἶναι κατενώπιον ἑαυτοῦ θεωρεῖ· ἀπὸ δὲ τοῦ ἐπιδεικνύοντος ἑαυτοῦ φοβερὸν τὸ πρόσωπον ἐκδιώκοντος ἐχθροῦ ἢ αἰσχύνῃ ἐκάλυψεν τὸ πρόσωπον αὐτῶν.

Στ. ιη'. Τελείαν ἀνδρείαν ἀναλαβόντων ἡ φωνὴ πολλῶν γὰρ καὶ διαφόρων θλίψεων ἐπ' αὐτοὺς ἤκουσῶν καὶ ἐκδιωζομένων ἐπιλαθέσθαι τοῦ Θεοῦ, ἐξεναντίας αὐτῶν ἀνεπώλουν Θεὸν, ὥς ἕκαστον εἰπεῖν, « Ἐν θλίψει τοῦ Κυρίου ἐμνήσθην. »

Στ. ιθ'. Ἐκκλίνει τὰς τρίβους τινὸς ὁ Θεὸς ἐκ τῆς αὐτοῦ ὁδοῦ, παραδίδους αὐτὸν ταῖς ἐπιθυμίαις τῆς καρδίας αὐτοῦ καὶ εἰς ἀδόκιμον νοῦν.

Στ. κ'. Τόπος κακώσεως ὁ περὶ γῆν καὶ ὁ καταχθόνιος χώρος, ἐνθα ταπεινοῦνται οἱ πείραν ἔχοντες τοῦ σώματος τοῦ θανάτου (70). Τὰς ἐν καρδίᾳ τυπώσεις, ἃς καὶ ἐξῆς προσαγορευτέον.

Στ. κς'. Εἰ μὲν τροπικῶς ταῦτα λέγοιτο, τὸ δηλούμενόν ἐστιν τοιοῦτο· Ἐπεὶ χοῦν περιεμέθε τὸν ἐξ ἡδονῶν καὶ τῶν ἄλλων παθῶν συγγεόμενον, διὰ τοῦτο ἐταπεινώθη εἰς χοῦν ἡ ψυχὴ ἡμῶν χαμαιριφῶν γενομένων· ἀλλὰ καὶ εἰς γῆν ἐκολλήθη ἡ γαστήρ ἡμῶν, οὐδὲν οὐράνιον τρεφομένων, ἀλλὰ κατὰ τὸν ὅφιν γῆν ἐσθιόντων πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς αὐτῶν. Εἰ δὲ πρὸς ἀλληγορίαν ἐξηγηθεῖ τὸ προκείμενον, εἰς τὸ σῶμα ἐμβατεύουσα ἡ ψυχὴ ἔρει, « Ἐταπεινώθη εἰς χοῦν ἡ ψυχὴ ἡμῶν. » Αὕτη καὶ τῆς μακαρίας ζωῆς τῆς ἐπουρανίου ἐκπεσούσα ἐν τῷ τὰ κάτω φρονεῖν,

ἰρεῖ τὸ, « Ἐκολλήθη εἰς γῆν ἡ γαστήρ ἡμῶν. » Οὐκ ἄλλα γὰρ τῶν γῆινων τρέφεται.

Στ. κζ'. Λέγει ἐνταῦθα καὶ πρὸς τὸν Σωτῆρα, ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς διατρίβοντα κατὰ τὸν τοῦ πάθους καιρὸν, ἵνα ἀναστὰς ἀρωγὴν παράσχοι καὶ λύτρα, διδοὺς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν.

— PSALMUS XLIV.

Διδύμου καὶ Εὐσεβίου. Στ. α'. — Τινὲς ψήθησαν ἐκ προσώπου τοῦ Πατρὸς λέγεσθαι τὴν ψδὴν περὶ τοῦ ἐν ἀρχῇ ὄντος πρὸς αὐτὸν Λόγου, ὃν ἐκ τῆς οἰοῦν καρδίας ἢ αὐτῶν τῶν σπλάγχνων, φησὶν, προήγαγεν, καὶ ἀπὸ ἀγαθῆς καρδίας ἀγαθὸς Λόγος προήλθεν. Ἐμοὶ δὲ δοκεῖ ταῦτα ἐπὶ τὸ προφητικὸν ἀναφέρεσθαι πρὸς ὡπον. Τὸ γὰρ ἐφεξῆς τοῦ ῥητοῦ, οὐκέτι ὁμοίως ἐξομαλίζει ἡμῖν τὴν περὶ τοῦ Πατρὸς ἐξήγησιν. Οὕτε γὰρ ἂν περὶ τῆς ἑαυτοῦ γλώσσης ὁ Πατὴρ εἶπεν ὅτι « Ἡ γλώσσά μου κάλαμος γραμματέως ὀξύγραφου. » — « Ὁραῖος κάλλι· παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. » Οὐ γὰρ ἐκ τῆς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους συγκρίσεως τὴν ὑπεροχὴν τοῦ κάλλους ἔχει. Καὶ προῖων δὲ φησὶν, « Διὰ τοῦτο ἔχρισέν σε ὁ Θεὸς σου ἑλαϊον ἀγαλλιάζεως. » Οὐ γὰρ εἶπεν, « Ἐχρίσαί σε ἐγὼ ὁ Θεός, ἀλλ' « ἔχρισέν σε. » « Ὅστε ἐκ τούτου παρίστασθαι ἕτερον εἶναι τὸ διαλεγόμενον πρὸς ὡπον. Ποῖον οὖν ἐστὶ τοῦτο, ἢ ὁ Προφήτης ὁ χωρήσας τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰς ἑαυτὸν γενομένην ἐνέργειαν; « Ἐξηρεύετο, » φησὶν, « ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν. »

Στ. β'. Γραφεῖα μὲν ἔρει τὸν Θεὸν Λόγον, ἐγγράφοντα ταῖς διανοίαις τοὺς θελοὺς αὐτοῦ νόμους· κάλαμον δὲ τοῦ ὀξύγραφου γραφῆως ὃν ἀνέλαβεν γράψαντα ἀνθρώπων τὸν λόγον τοῦ Εὐαγγελίου ἐν ἀπάσῃ γῇ, τοῦτέστιν ψυχῇ ἀνθρώπου.

Στ. γ'. Γραφόντων καὶ αὐτῶν παιδεύσεις τινάς· ὥς γὰρ ὁ Λόγος τοῦ Εὐαγγελίου κόκκιον συνάπτει παρὰβασίμους, εἰ γεωργίας τύχοι, μελίων γίνεται τῶν ἀνθρωπίνων λόγων, λαχάνων διὰ τὸ πρόσκαιρον ὀνομαζομένων, οὕτως δὲ γράφει ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος καλὰ μὴ ἰδίῳ καιρίως ἐπιδείκνυται αὐτὰς παρὰ τὰς τῶν ἀνθρώπων συγγραφάς. Ἐπεὶ περὶ τὸν μηρὸν ἐνεργεῖται τὰ γενέσεως πράγματα, φύονται δὲ περὶ ταῦτα αἰσχυρὰ ἐπιθυμία, χρεῖα τοῦ τιμητικοῦ λόγου ῥομφαίας ὀνομαζομένου, ἵνα περὶ τὸν μηρὸν ζωσθεὶς ἔκτεμνοι τὰς ἀκολάστους ἡδονάς. Ὁ Σωτὴρ οὖν κατὰ τὸν ἀνθρώπου τύπον ἀρίστης πολιτείας καταβαλλόμενος ὑπὲρ αὐτοτελοῦς ἀγνεύσεως περιζώννυται ῥομφαίαν ἐπὶ τὸν μηρὸν αὐτοῦ, ὡραϊότητα ἔχων καὶ κάλλος διὰ τὴν προσοῦσαν ἐν ἀναμαρτησίᾳ ἀρετῇ. Ὅτι δὲ σύμβολον ὁ μηρὸς τὴν προεῖρημένων, ἥδη προεῖρηται. Δύναται ὁ γενόμενος σὰρξ Λόγος, ἢ μὲν Λόγος, ῥομφαία εἶναι, ἢ δὲ σὰρξ, μηρὸς τῷ ἐκείθεν τὴν ἀρχὴν ἔχειν τὴν σάρκα. Οὗτος δὲ, πρὸς ὃν ὁ Λόγος, πᾶσαν ἀσθένειαν διαφυγὼν δυνατός ἐστι τὴν φαιδρότητα τῆς θεότητος, κάλλος καὶ ὡραϊότητα ἔχειν.

Στ. δ'. Ἐντείναντες δὲ οἱ τοξότης ἀριστος τόξον, κατευοδὸς τιτρώσκων εἰς ἔρωτα θεῖον τοὺς βαλλομένους. Ἀναγνώστων δὲ καὶ « κατευοδὸς »· ἴσον τῷ,

A glutinatus est in terra venter noster. » Non aliis enim ac terrestribus vescitur.

VERS. 27. Dicit hic et ad Salvatorem, in terrae prae cordis passionis tempore jacentem, ut exurgens auxilium praebeas et redemptionem, dans animam suam redemptionem pro multis.

Didymi et Eusebii. VERS. 1. —

Nonnulli existimaverunt a persona Patris dici canticum de Verbo quod in principio erat apud eum, quodque quasi ex corde vel e visceribus, ait, eduxit, atque de bono corde verbum prolatum est bonum. Mihi autem videtur hæc ad prophetiam referri personam. Quæ enim proxime sequuntur, non similiter huic de Patre acceptioni consonant. Neque enim de propria lingua Pater dicere potuisset: « Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis; — Speciosus forma præ filiis hominum. » Non enim pulchritudinis præcellentiam ex comparatione cum hominibus accipit. Et paulo inferius ait: « Ideo unxit te Deus oleo lætitiæ. » Non enim dixit: Unxit te ego Deus, sed, « unxit te. » Exinde nobis demonstratum videtur aliam esse quæ hic loquitur personam. Quenam igitur est illa, nisi Propheta, cum senserit in se delapsam Spiritus sancti virtutem? « Eructavit, » exclamat, « cor meum verbum bonum. »

VERS. 2. Scribam quidem dicet Deum Verbum, divina ejus lege in mentibus inscripta; calamus autem velociter scribentis scribæ quem recepit hominem verbum Evangelii scribentem in universa terra, id est in hominis anima.

VERS. 3. Scribentibus et ipsis doctrinas quasdam: sicut enim verbum Evangelii grano sinapis æquiparatum, si cultura fovetur, majus fit humanis verbis, oleribus ob brevitetatem nominatis, ita quæ scribit Dei Verbum proprio calamo magis præstant ipsis hominum scriptis. Quandoquidem per femur generatio fiat, et idcirco turpes exoriantur cupiditates, censorio verbo opus est, quod gladius vocatur, ut super femur accinctum dissolutas præcidat voluptates. Salvator igitur secundum hominem typum optimæ disciplinæ stabiliens propter absolutam puritatem accingitur gladio super femur suum, formam habens et pulchritudinem propter inhærentem innocentie virtutem. Quod autem sit femur symbolus eorum quæ modo dicimus, jam superius dictum est. Potest Verbum caro factum, ut quidem verbum, gladius esse; ut autem caro, femur, cum exinde sit initium carni. Hic autem, apud quem erat Verbum, omne infirmitate devitata, splendorem divinitatis, speciem et pulchritudinem habere valet.

VERS. 5. Extendens autem, quasi sagittarius optimus, arcum, prospere dirige vulnerans in amorem percussos et vulneratos. Atque etiam legendum

Matth. xv, 28. Joan, i, 1. Marc. iv, 31, 32. Hebr. iv, 12.

est, « Duc benigne super terram » et similiter A « facilem præsta viam : » et præterea, « Regna super desiderio vulneratos. » Causa autem regni tui, perfectio virtutis est, non in actu solum, sed et in scientia. Quod quidem indicat « propter veritatem, et mansuetudinem, et justitiam. » Regna enim, ait, ad cognoscendam veritatem, et ad mansuetudinem justitiamque stabiliendam iis qui tua sub ditione sunt. « Et deducet te mirabiliter dextera tua. » Qui secundum Deum omnia facit, activa bonorum virtute, quæ dextera est, mirabiliter deducitur, hac usus duce in via ad Salvatorem. Ergo et Salvator miras efficiens virtutes, dextera ejus mirabiliter deducitur.

VERS. 6. Turpis est status in malis sedentium, hisque confossi sagittis, sub eum cadunt, id est subijciuntur ei, atque in ejus potestatem veniunt. Inimici regis Christi omnes peccatores. Cum igitur in corda eorum modo dictæ deveniunt sagittæ, ab inimicis deijciuntur, Regis genibus provoluti. Vel stantes in corde inimicorum Regis, in voluntate odii sui confirmati, perfossi sagittis erunt a Christo, corde inimicorum ejus deficientes.

VERS. 8. Quæ vero, si ad unigenitum Dei Filium essent, Filius Dei vigentem ante ipsius adventum iniquitatem odio persecutus, diligens vero post incarnationem suam exortam fide justitiam, tradidit seipsum bona Patris voluntate factum hominem, lætitiæque unctum oleo, id est sancto Spiritu.

VERS. 10. Reges hic dicuntur qui cum Christo regnant, quorum ipse Rex regnantium. Horum filix per disciplinam factæ sunt, quas docuerunt, animæ; vel potius Ecclesiæ, quæ quidem filix cum sint in honore illius qui celebratur, delectaverunt Christum Regem « a domibus eburneis. » Domus autem eburneas vocabis excelsas thelogias : ebur enim, prout Deus, verbi symbolum est; vocis enim organa sunt et dentes. Domus eburneæ, magne scilicet. Postquam enim verbum suum sic magnificaverunt ut maxima fieret domus speculationum de Deo, multæ regum filix ex prædictis eburneis regis delectaverunt Christum.

VERS. 11. Mutatur hic loquentis persona. Deus enim est qui e gentibus Ecclesiam alloquitur, quam et filiam suam vocat. Ait igitur : Meis acceptis verbis, o filia, audi et vide sensum eorum, iisque animum intende. Multo magis adhuc aurem tuam inclinare voles ad ea plenius et efficacius audienda et exoptanda : consequetur tibi concivium oblivio, nec jam iisdem in gentibus patriæque immorari volueris ; oblivisceris etiam domum patris tui, qui te genuit secundum iniquitatem diaboli.

(71) Lege βάρεων. EDIT.

A Εὐδοκίαν παρέχε· καὶ πρὸς τοῦτοις, Βασιλεὺς τῶν βεβλημένων πόθω. Ἡ δὲ αἰτία τοῦ βασιλεύσαι σε τελειώτης ἀρετῆς ἐστίν, οὐκ ἐν πράξει μόνῃ, ἀλλὰ καὶ γνώσει. Τὸ γὰρ ἐνεκεν ἀληθείας καὶ πραύτητος καὶ δικαιοσύνης, τοῦτο σημαίνει· Βασιλεὺς γὰρ, φησὶν, ἐνεκα τοῦ γνωσθῆναι τὴν ἀλήθειαν, καὶ πραύτητα, καὶ δικαιοσύνην κατορθωθῆναι τοῖς ὑπὸ τὴν σὴν ἀρχήν. « Καὶ ὁδηγήσαι σε θαυμαστῶς ἡ δεξιὰ σου. » Ὁ κατὰ Θεὸν πάντα πράττων, ὑπὸ τῆς τῶν καλῶν πρακτικῆς δυνάμεως, δεξιᾶς οὐσης, θαυμαστῶς ὁδηγεῖται, ἡγεμονία αὐτῆς χρώμενος τῆς ἐπὶ τὸν Σωτῆρα ὁδοῦ· καὶ ὁ Σωτὴρ οὖν ἐπιτελὼν δεξιῶς παραδόξους δυνάμεις, ὑπὸ δεξιᾶς αὐτοῦ θαυμαστῶς ὁδηγεῖται.

Στ. ζ'. Καὶ φαύλην στάσιν ἔχοντα τῶ ἐν κακοῖς ἰδρύσθαι πληγέντα τοῦτοις τοῖς βέλεσιν, ὑποκάτω αὐτοῦ πεσεῖν, τούτεστιν ὑποταγῆναι αὐτῷ καὶ ὑπ' αὐτὸν γεγενῆσθαι. Οἱ ἐχθροὶ τοῦ βασιλέως Χριστοῦ πάντες οἱ ἀμαρτανόωντες. Ὅταν οὖν ἐν τῇ καρδίᾳ τούτων τὰ προειρημένα βέλη γίνηται, πίπτουσιν ἀπὸ τῆς ἐχθρας, τὸν Βασιλέα γονυπετοῦντες. Ἡ τάχα οἱ ἐσθηκότες ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Βασιλέως κατὰ τὸ βούλημα τῆς ἐχθρας αὐτῶν βεβαιούμενοι, βληθέντες ὑπὸ τῶν βελῶν γενήσονται ὑπὸ Χριστὸν, τῇ καρδίᾳ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ καταπεσόντες.

Στ. η'. Εἰ δὲ εἴη πρὸς τὸν μονογενῆ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ταῦτα, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ μισήσας τὴν πρὸ τῆς ἐπιδημίας αὐτοῦ πολιτευομένην ἀνομίαν, ἀγαπήσας δὲ τὴν ἐκ τῆς παρουσίας αὐτοῦ φερόμενην ἐκ πίστεως δικαιοσύνην, ἐπιβέβωκεν ἑαυτὸν εὐδοκίᾳ πατρικῇ ἀνθρωπος γενέσθαι, καὶ χρισθῆναι ἐλαίῳ ἀγαλλιᾶσεως, τούτεστιν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι.

Στ. θ'. Βασιλεῖς ἐνταῦθα ῥητέον τοὺς Χριστῷ συμβασιλεύοντας, ὧν αὐτὸς Βασιλεὺς βασιλεύοντων. Τούτων θυγατέρες γεγενῆσιν κατὰ διδασκαλίαν, ἃς παιδεύουσιν ψυχὰς· μᾶλλον δὲ Ἐκκλησίας, αἵπερ θυγατέρες ἐν τιμῇ τοῦ ὁμνουμένου οὔσαι ἡὑφραναν τὸν βασιλέα Χριστὸν « ἀπὸ βαρέων ἐλεφαντίνων. » Βάρεις δὲ ἐλεφαντίνας εἶρεῖς τὰς ὑψηλὰς θεολογίας· τὸ γὰρ ἐλεφάντινον ὁδοὺς τυγχάνων, λόγου σύμβολόν ἐστιν· φωνητικὰ γὰρ ὄργανα καὶ οἱ ὁδόντες· βάρεις εἶσιν αἱ μεγάλαι οἰκίαι. Ἐπεὶ οὖν τὸν ἑαυτῶν λόγον οὕτως ἐμεγάλυναν ὥς οἶκον μέγιστον θεωρῶν τῶν περὶ Θεοῦ γενέσθαι αἱ πολλὰ τῶν βασιλέων θυγατέρες, ἀπὸ τῶν προειρημένων βασιλέων (71) ἐλεφαντίνων ἡὑφραναν Χριστόν.

Στ. ια'. Μεταβολὴ προσώπου εὐφραίνεται γενομένη. Θεὸς γάρ ἐστιν ὁ προσφώνων τῇ ἀπὸ ἐθνῶν Ἐκκλησίᾳ, ἣν καὶ θυγατέρα αὐτοῦ ὀνομάζει. Φησὶν γοῦν· Δεξαμένη τοὺς ἐμοὺς λόγους, ὦ θυγατέρ, ἀκουσον καὶ ἴδε αὐτῶν τὴν διάνοιαν, ἐπιστήσασα αὐτοῖς. Ἐτι γὰρ μᾶλλον πλεῖον θελήσεις τὸ οὖς σου κλίνειν ἐπὶ τὸ πλειόνως αὐτὰ καὶ ἐξεργαστικώτερον ἀκοῦσαι καὶ ποθεῖν· ἀκολουθεῖς δὲ σε λήθη τῶν ὁμοφύλων, μηκέτι θελησάσης σου τὰ αὐτὰ ἐκεῖνα περιστέλλειν ἔθνη καὶ πάτρια· ἐπιλήθεις δὲ καὶ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς σου γενήσαντός σε κατὰ καλίαν τοῦ διαβόλου.

στ. ιβ'. Διὰ τοῦτο σε καλῶ, θυγάτηρ, φησὶ πρὸς αὐτὴν ὁ Θεός, ἐπὶ τῇ ποιῆσαι τὰ προστεταγμένα σοι· ἐπείπερ ὁ ἐμὸς Υἱὸς Βασιλεὺς ὢν ἐπιθύμῃσεν τοῦ ἐνυπάρχοντός σοι κάλλους κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἐμὴν γεγεννημένης. Αὐτὸς δὲ οὗτος ὁ Βασιλεὺς ἐπιθυμῶν τοῦ κάλλους σου, οὐχ εἰς τῶν ὁμοτίμων σου τυγχάνει· αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ Κύριός σου· οὐ γὰρ ἄγγελος ἢ ἀρχάγγελος ἢ τις ἄλλος γεννητὸς ὢν ὑπάρχει. Αὐτῷ γὰρ καὶ προσκυνοῦσι πάντες. Ἐπεὶ οὖν Θεοῦ τὸ προσκυνεῖσθαι, ἰσθὶ Θεὸν ὄντα τὸν Βασιλέα τὸν ἐπιθυμοῦντα τοῦ κάλλους σου· ὃς καὶ Κύριός σου ἐστιν.

στ. ιγ'. Πρὸς τοῦτοις ἰσθὶ ὅτι πολλὴν μεταβολὴν ἔσχες. Θυγάτηρ γὰρ Τύρου οὖσα δι' ἣν εἶχες δεισιδαιμονίαν, ἐμοῦ θυγάτηρ ἐξηρμάντισας, ὥς λιτὰς τῷ προσώπῳ σου προσάγειν πάντας τοὺς πλουσίους τοῦ λαοῦ, ὅσοι πλουτοῦσιν κατὰ πίστιν καὶ τὴν τοῦ Εὐαγγελίου ἀλήθειαν, σοὶ προσέρχονται, τὸ πρόσωπόν σου λιτανεύοντες, διὰ τὸ σύζυγον τῷ Βασιλεῖ γαγνέναι. Ὡς γὰρ παλαιοὶ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν τῇ κατὰ Θεὸν θεραπείᾳ προσερχόμενοι τῷ Ἰσραὴλ προσηλύτευον, τὸ πρόσωπον αὐτοῦ παρακαλοῦντες, οὕτως νῦν οἱ ἀπὸ τῶν Ἰουδαίων μετανοοῦντες προσφεύγουσιν τῇ τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησίᾳ, ἀξιοῦντες ὑποδεχθῆναι παρ' αὐτῆς.

στ. ιδ'. Πᾶσα ἡ δόξα τῆς θυγατρὸς βασιλέων Ἑσδῶν (72). Ἑσδῶν ἐρμηνεύεται λογισμοί. Ὁ βασιλεὺς δὲ τῶν λογισμῶν τῶν δικαίων ὄντων, ἐστιν Κύριος· τῆς οὖν ὑμνουμένης θυγατρὸς Τύρου ἡ δόξα οὐκ ἄλλοθεν ἐστίν, ἢ ἀπὸ τοῦ βασιλέως τῶν λογισμῶν. Ἰστέον δὲ ὅτι πολλοῦ τῶν Γραφῶν ἀντὶ τῆς νοητῆς οὐσίας λαμβάνεται ὁ χρυσός. Ἐπεὶ οὖν ἐν τοῖς ἐνδύμασιν αὐτῆς τυγχανούσαις ἀρεταῖς συγκαλύφονται καὶ ὁ περὶ τῶν νοητῶν λόγος, μάλιστα ὁ περὶ τῆς Τριάδος, χρυσῶτα χρυσᾷ περιβέβληται, ὄντα πεποικιλμένα διὰ τὸ πολὺτροπον καὶ πολυειδὲς τῆς Χριστοῦ διδασκαλίας.

στ. ιε'. Εἰ καὶ πολλὰ ἀδιάφοροι εἰεν ψυχὰς ἀς παρθένους ἔθος καλεῖν, ἀλλ' οὐ πᾶσαι ἡδὴ ἀποφέρονται τῷ Βασιλεῖ, ἀλλ' αἱ πλησίον καὶ ἐγγὺς γενόμεναι τῇ διαθέσει τῆς τελείας νύμφης, οὗ (73) δὲ καὶ τὸ «ἀπνευχθήσονται.» Αἱ γὰρ πείραν μὴ ἔχουσαι τοῦ νομφίου Λόγου, οὐχ οἷαί τέ εἰσι δι' ἑαυτῶν πρὸς αὐτὸν ἰέναι. Ἀγροῦσι δ' αὐτὰς πρὸς αὐτὸν οἱ τὰ προπαιδεύματα αὐταῖς παραδίδόντες· εἰσὶν δὲ οὗτοι νόμος καὶ προφήται. — Τῆς λέξεως ἀσάφειαν ἐχούσης, ἐξ ἄλλης τὴν διάνοιαν αὐτῆς ληψώμεθα. Ἐν τῷ Ἀσματι τῶν ἀσμάτων τὰς διαφορὰς τῶν Χριστῷ προσερχομένων ψυχῶν ἐρμηνεύων ὁ λόγος φησὶν· «Εἰσὶν βασιλίσσαι, καὶ παλλακαὶ, καὶ νεανίδες ὧν οὐκ ἐστὶν ἀριθμὸς· μία ἐστὶν περιστέρα μου, τελεία μου.» Ὡς περὶ ταύτης εἰρησθαι, Εἰδοσαν αὐτὴν θυγατέρες καὶ μακαριοῦσιν αὐτὴν, βασιλίσσαι καὶ παλλακαὶ, καὶ ἀνέσουςιν αὐτήν. Ἐξ ὧν δείκνυται ἄλλη

A VERS. 12. Quamobrem te voco, filia, ait ad eam Deus, ut quæ tibi mandata sunt efficias : quandoquidem Filius meus Rex concupierit inhaerentem tibi decorem, quæ ad imaginem similitudinemque meam facta es ⁴⁰. Hic autem ipse Rex, decorem tuum concupiscens, non unus est æqualium tuorum. Ipse est enim Dominus tuus : non enim angelus aut archangelus, aut creatorum quivis alius est. Namque eum omnes adorant. Atqui cum proprium Dei sit adorari, scito Deum esse Regem concupiscentem decorem tuum : qui et Dominus tuus est.

B VERS. 13. Præterea scito quoniam multum mutata es. Filia enim Tyri cum esses propter illas quibus imbuta fueras superstitiones, filia mea vocata es, ut vultum tuum deprecarentur omnes divites populi ; quicumque fide et Evangelii veritate ditescunt, ad te venient, vultum tuum deprecantes, quoniam conjux facta es Regis. Sicut enim antiqui de gentibus in Deum pietate deducti ad Israel se recipiebant, vultum ejus invocantes, sic nunc qui ex Judæis convertuntur, in gentium Ecclesiam confugiant, ab ea recipi petentes.

C VERS. 14. Omnis gloria filiarum regum « ab intus, » quod quidem interpretamur *cogitationes*. Rex enim cogitationum justarum Dominus est : hujus enim quæ filia Tyri vocata est, gloria non externa est, quæ a cogitationum Rege venit. Notandum est quoniam plerumque in Scripturis pro intelligibili existentia sumitur aurum. Cum igitur in vestimentis ejus, scilicet virtutibus, intextatur quoque de spiritualibus, præsertim de Trinitate sermo, ambricis aureis circumdatur, amictus varietatibus propter varietatem diversitatemque Christi doctrinæ.

D VERS. 15. Esi multæ incorruptæ sint animæ quas virgines vocare consueverunt, sed non omnes jam adducuntur Regi, verum quæ ad perfectam sponsam propius accedunt, eodem sensu et « afferentur. » Quæ enim sponsalis Verbi sunt expertes, non per se valent ire ad eum. Adducunt autem eas ad illum qui primariis instruxerunt doctrinis, lex scilicet et prophætæ. — Hujus loci sensum, cum aliquid habeat obscuritatis, ex alio sumemus. In canticorum Cantico animarum ad Christum adeuntium differentias interpretans Scriptura ait : « Sunt reginæ, et concubinæ, et adolescentulæ, quarum non est numerus ; unica est columba mea, perfecta mea ⁴¹. » Quasi de ea diceretur : Viderunt eam filiæ, et beatam dicent eam reginæ et concubinæ, et celebrabunt eam. Quibus ostenditur alias esse præter filias, quæ di-

⁴⁰ Gen. i, 26, 27. ⁴¹ Cant. vi, 7, 8.

(72) En Didymus Alexandrinus legebat Ἑσδῶν, ut est in codice antiquissimo omnium Vaticano Septuaginta Interpretum. (Æterum recte hic inter-

pretatur Didymus ; reapse enim *ἰνῶτι* est *cogitatio*.

(73) Οὐ. Lege εὐ, correctione omnium certissima. Edit.

ctæ sunt adolescentulæ, et concubinæ, et reginæ. His igitur patet verbis quoniam inter animas ad Christum accedentes, aliæ quidem nondum ad nuptiarum tempus pervenerunt, hæ sunt adolescentulæ; aliæ autem cum eo convenientes, jam conjunctæ sunt; aliæ vero stirpe nobili, quæ intra sex dies creatum antecesserunt mundum, sexaginta sunt reginæ; aliæ, octavo die circumcisione accepta, servitutis spiritum habentes, octoginta concubinæ sunt. Hæc autem omnes supergressa secundum spiritum constituta, adeo ut diceretur columba, perfecta Verbi præclara est Ecclesia, neque maculam, neque rugam, neque quidquam simile habens ⁴². Hanc Ecclesiam celebrans Psalmista in superioribus versiculis, nunc quidem simul cum ea dicit afferendas esse sponso ejus Regi quæ olim ad horam connubii non pervenerant, nunc autem propter perfectionem suam in thalamum adductæ, ut cum Rege recubantes dignentur membra fieri unicæ perfectæ sponsæ, ab ea non jam alienati, sicut cum imperfecti erant.

VERS. 17. Ut fere omnia psalmi ad Christum dicuntur, ita quoque hic versiculus. Pro patribus quos secundum carnem habebas, scilicet circumcisionis, nati sunt tibi ex eodem genere filii, verbum evangelicum complexi: quos autem constituisti principes super omnem terram, dicens eis: « Euntes docete omnes gentes ⁴³. »

VERS. 18. Propterea populi gratanter confitebuntur, non in unum vel secundum sæculum, sed et in sæculum sæculi: de peccatis enim confessio non in sæculum sæculi fit, non solum in hoc sæculo poenitendi et confitendi locus. Si autem « memores erunt » habet juxta aliam Scripturam, pro illo, qui a te electi sunt ad imperandum, « memores erunt nominis tui in omni generatione et generatione, » regnum tuum in omnia sæcula extendentes.

PSALMUS XLV.

VERS. 1. Solet obscure dicta consulto arcana vocare. Etenim juxta illud Dei sapientia mysterio abdita est: sic et thesauri sapientiæ et scientiæ absconditi dicti sunt ⁴⁴. Est igitur et illorum arcæ-norum finis vel terminus, sive ut celent indignos divinatorum scientiam, sive ut populi divinæ studiosiores scientiæ, laboribus et exercitationibus seipsos observantes propositum consequantur.

VERS. 2. Non omnium est Deus refugium, solum autem eorum qui humana auxilia repudiaverunt: horum enim securitas et virtus fit participatione illius, juxta Apostolum dicentem: « Omnia possum in eo qui me confortat, Christo ⁴⁵, » et illud: « Quæ invenerunt nos nimis, » sive ad « auxilia, » sive ad « tribulationes » referri potest.

⁴² Ephes. v, 27. ⁴³ Math. xxviii, 19. ⁴⁴ Coloss. ii, 3. ⁴⁵ Philipp. iv, 13.

(74) Τὴν γὰρ ... αὐτὴ γίνεται. Aliqua, ni fallor, desiderantur. Mox lege μετανοεῖν [καὶ] ἐξομολογεῖ-

σθαι. Ed. it. (75) Cod. vat. οὔσα παρὰ τὰς θυγατέρας αὐτῶν εἰρηνται νεανίδες καὶ παλλακαὶ καὶ βασιλίδες. Δηλοῦται δὲ ἐκ τῶν λέξεων τούτων, ὡς ἄρα αἱ Χριστῷ προσερχόμεναι ψυχαὶ, αἱ μὲν οὕτω καιρὸν ἔχουσαι γάμου, νεανίδες εἰσιν, αἱ δὲ συνελθούσαι αὐτῷ ἤδη ἀνακραθῆναι αὐταῖς· αἱ μὲν εὐγενίδες καὶ ὑπεραναβεβηκυῖαι τὸν ἐν ἐξ ἡμέραις γενόμενον κόσμον, ἐξήκοντά εἰσι βασιλίσσαι· αἱ δὲ τὴν ὀκτῆμερον περιτομὴν λαβοῦσαι ἀκμὴν, τὸ τῆς δουλείας ἔχουσαι πνεῦμα, ὀδοῦν καὶ παλλακίδες εἰσιν. Ἡ δὲ πάσας ὑπερέχουσα κατὰ τὸ πνεῦμα πεποιτωμένη, ὥστ' εἶναι περιστερὰν, τελεία τοῦ Λόγου ἡ ἐνδοξος Ἐκκλησία ἐστίν, ἡ μὴ ἔχουσα σπῖλον ἢ ρυτίδα ἢ τι τῶν τοιούτων. Ταύτην τὴν Ἐκκλησίαν ὁμῶν ὁ Παλαμῶδης ἐν τοῖς πρὸ τούτου στίχοις, τὰ νῦν μετ' ἐκείνην φησὶν ἐνεχθῆσθαι τῷ νυμφίῳ αὐτῆς Βασιλεῖ, τὰς πάλας μὲν ὥραν συμδιώσεως οὐκ ἔχούσας, νῦν δὲ διὰ τὸ τετελειώσθαι, προσαγομένης εἰς τὸν θάλαμον, ὅπως συγκαθεύδῃσας τῷ Βασιλεῖ ἀναληφθῶσιν εἰς τὸ μέλη γενέσθαι τῆς μιᾶς τελείας νύμφης, οὐκ ἐτι ἄλλαι παρὰ ταύτης τυγχάνουσαι, ὡς ὅτε ἀτελεῖς ἦσαν.

Στ. ιζ'. Ἐπὶ πρὸς Χριστὸν λέγεται σχεδὸν τὰ πάντα τοῦ ψαλμοῦ, καὶ οὗτος ὁ στίχος λέγει, Ἀντὶ ὧν εἶχες κατὰ σάρκα πατέρων, τούτεστι τῶν ἐκ περιτομῆς, ἐγενήθησάν σοι ἐκ τοῦ αὐτοῦ γένους υἱοί, προσηγάμενοι τὸν εὐαγγελικὸν λόγον· τούτους δὲ καὶ κατέστησας ἀρχοντας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, φάσκων αὐτοῖς· Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη.

Στ. ιη'. Διὰ τοῦτο λαοὶ εὐχαριστικῶς ἐξομολογῇ-σονται, οὐκ ἐφ' ἓνα ἡ δεύτερον αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· τὴν γὰρ ἐφ' ἀμαρτίαις ἐξομολόγησιν οὐ τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος αὕτη γίνεται (74), μόνον γὰρ ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι μετανοεῖν ἐξομολογεῖσθαι οἶόντες. Εἰ δὲ « μνησθήσονται, » ἔχει καθ' ἑτέραν Γραφὴν, ἀντὶ τοῦ, Οἱ πρὸς σοῦ ἀρχεῖν χειροτονημένοι, « τοῦ ὀνόματός σου μνησθήσονται ἐν πάσῃ γενεᾷ καὶ γενεᾷ, » τῷ εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας παρατελεῖν σου τὴν βασιλείαν.

Στ. α'. Ἔθος τὰ ἀσφαλῶς λεγόμενα δι' οἰκονομίαν τινὰ κρύφια καλεῖν. Κατὰ τοῦτο γὰρ καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ σοφία ἐν μυστηρίῳ ἀποκεκρυμμένη ἐστίν· οὕτω καὶ οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ γνώσεως ἀπόκρυφοι εἰ-ρηνται. Ἔστιν οὖν καὶ τούτων τῶν κρυφίων τέλος οἶονεῖ σκοπὸς, ἥτοι τὸ λαβεῖν τοὺς ἀναξίτους τὴν τῶν θείων γνώσιν, ἢ οἱ λαοὶ (75) πόθον ἔχοντες καταλήψεως τῆς θείας γνώσεως, πόνοις καὶ ἀσκήσεσιν ἐπιδόντες ἑαυτοὺς τύχῃσι τοῦ σκοποῦ.

Στ. β'. Οὐ πάντων ἐστὶν ὁ Θεὸς καταφυγὴ, μόνον δὲ τῶν ἀποταξαμένων ταῖς ἀνθρωπίναις ἐπιουρίαις· τούτων γὰρ ἀσφάλεια γίνεται καὶ δύναμις, τὸ μετέχειν αὐτοῦ κατὰ τὸν Ἀπόστολον εἰρηκότα, « Πάντα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί με Χριστῷ, » τὸ δὲ, « ταῖς εὐρουσiais ἡμᾶς σφόδρα, » ἢ πρὸς τὸ « βοη-θὸς » ἀποδοτέον, ἢ πρὸς τὸ « θλίψεσιν. »

σθαι. Ed. it.

(75) Cod. vat.

Στ. γ'. Ὅρη μετατιθέμενα ἐν καρδίαις θαλασσῶν, οὐ τὰ αἰσθητὰ τυγχάνοντα μέρη γῆς ἡγητέον, ἀλλὰ πονηρὰς δυνάμεις μετατιθεμένας εἰς τὰς τεταραγμένας ὑπὸ τρικυμιῶν παθῶν ψυχὰς, ἐνθα ἄλμυρόν τι καὶ πικρότης ἦδυν. Ἀμέλει καὶ ὁ Σωτὴρ πρὸς τοὺς μαθητάς, « Ἐὰν ἔχητε, » ἔφη, « πίστιν ὥσει κόκκον σινάπεως, » οὐ μόνον τὸ τῆς συκῆς ποιήσεται, ἀλλὰ « καὶ τῷ ὄρει τοῦτῃ εἰπῆτε, ἄρθῃτι καὶ βλήθῃτι εἰς τὴν θάλασσαν, οὐδὲν ἀδυνατήσει ὑμῖν. » Δεικνύμενον δὲ ὅρος ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος, οὐκ ἄλλο τῆς ἀντικειμένης δυνάμεως· καὶ γὰρ περὶ τοῦ κινουμένου τὸν σεληνιασμὸν (76) δαίμονος πάλιν εἶπεν· « Ἐὰν ἔχητε πίστιν ὥς κόκκον σινάπεως, ἐρεῖτε τῷ ὄρει τοῦτῃ μεταθῆναι ἐντεῦθεν ἐκεῖ. » Ἔοικε δὲ τὴν τελειοτάτην πίστιν κόκκῳ σινάπεως παραβάλλειν. Καὶ γὰρ ὁ Ἀπόστολος· « Ἐὰν ἔχῃ, » φησὶν, « πᾶσαν Β τὴν πίστιν ὥστε ὅρη μεθιστάνειν. »

Στ. δ. Τῇ Χριστοῦ κραταιότητι ἐταράχθη τὰ πονηρὰ πνεύματα ψυχῶν καὶ σωμάτων τῶν προκατεσχημένων ἐλαυνόμενα· μέγα γὰρ ἐφ' ἑαυτοῖς τὰ ὄρη ταῦτα φρονούντες, ἐξαπιναιῶς ἰδόντα τὸν μετ' ἐξουσίας ἐλαύνοντα ἐνέπεσον εἰς ταραχὴν.

Στ. ε'. Πόλιν Θεοῦ ἦτοι τὴν Ἐκκλησίαν, ἢ τὴν Ἱερουσαλὴμ τὴν ἐπουράνιον νομιστέον λέγεσθαι. Ταύτην τὴν ἐκατέρως χρηματίζουσαν πόλιν Θεοῦ εὐφραίνουσιν τὰ ὀρμήματα τοῦ ποταμοῦ· ποταμὸς δὲ ἐστὶν ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, ὁ ἐξ Ἑδὲμ τῆς θείας τρυφῆς ἐκπορευόμενος, καὶ πάντα τὸν πνευματικὸν παράδεισον ἐπαρδόμενος, καὶ πάντας καλῶν πρὸς ἑαυτόν· « Εἰ τις διψᾷ ἐρχέσθω πρὸς με καὶ πινέτω. » Ὁρμήματα δ' αὐτοῦ αἱ κατὰ μέρος διδασκαλῖαι, ἢ ἐννοιαὶ ἃς ὑποβάλλει τῇ ψυχῇ.

Διδύμου καὶ Βασιλίου. — Σχήνωμα δὲ τοῦ Ὑψίστου νοήσεις καὶ τὴν διὰ σαρκὸς ἐπιφάνειαν τοῦ Θεοῦ. Συνοδὸν τοῦτῃ τό· « Γεννώμενον ἅγιον κληθήσεται Υἱὸς Θεοῦ. » Δίδωσι δὲ τῇ πόλει τὴν βοήθειαν ἐν ταῖς πρώταις ἀνατολαῖς τοῦ φωτὸς τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης τῆς ἐκπορευούσης τῷ δεξαμένῳ, καὶ τῆς νυκτὸς τῆς ἀγνωσίας αὐτὸν ἀπαλλάττοντος. « Ἡ νύξ γὰρ πρόεκοψε, » φησὶν, ἢ δὲ ἡμέρα ἡγγικεν, » Ἡ τάχα ἐπειδὴ ὀρθροῦ βαθέος ἡ ἀνάστασις ἦν, αὐτὴν καλεῖ τὴν βοήθειαν. — Ὁ Ὑψίστος κατ' οὐσίαν ἅγιος ὑπάρχων, μεταδοτικὸς ἀγιότητός ἐστιν· ὅθεν ἀγιάζει πάντας τοὺς ἐν οἷς κατασκηνοῖ, σκῆνωμα αὐτοῦ καλουμένους. Δύναται δὲ καὶ ὁ ἀνέλαθεν σῶμα ἐκ τῆς Παρθένου, σκῆνωμα αὐτοῦ τυγχάνον ἀγιάζειν ἐν αὐτῷ γεγεννημένον.

Διδύμου καὶ Κυρίλλου. Στ. ζ'. — Ἐτέρω δ' ἐστὶν Γραφή ἡ λέγουσα· « Βοηθήσει αὐτῇ ὁ Θεὸς τῷ προσώπῳ. » Σώζει γὰρ αὐτῆς τὸ κάλλος ἀπωτόν τε καὶ ἀπαράφθορον, τὸ νοητὸν δηλονότι· ὅτ' ἀν ταραχὴν δέξεται ἀπὸ τῶν ἀντικειμένων. Ἔως μὲν γὰρ ἀδιάβλητον ἔχει τὴν πίστιν ἐν αὐτῇ ψυχῇ, καὶ τοὺς ἐξ ἀπάσης ἀρετῆς ὥραισμούς αὐτῇ περιτίθουσιν, κάλλος ἔχει τὸ νοητὸν, ὃ καὶ αὐτὸς ἐπιγάννυται Χριστός. Πανερχομένη γὰρ μὴν τοῦ εἰδωθὸς εἰκότος παραχρῆμα καὶ

Vers. 3. Montes in corde maris translatos ne putes sensibiles esse terræ partes, sed pravos potestates in animis passionum æstu conturbatis translatis, ubi morum muria est et amaritudo. Similiter et Salvator ad discipulos ait : « Si habueritis fidem sicut granum sinapis, » non solum de ficulnea facietis, « sed et si monti huic dixeritis : Tolle et jacta te in mare, nihil impossibile erit vobis ». Quem hic ostendit Salvator montem, adversa potestas est : etenim de cruciante lunaticum dæmonio rursus dixit : « Si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis monti huic : Transi hinc illuc ». Videtur autem grano sinapis perfectam equiparare virtutem. Etenim Apostolus ait : « Etsi habuerim fidem adeo ut transtulerim montes ».

Vers. 4. Christi fortitudine conturbati sunt per-versi spiritus animas et corpora coercentes stimulisque urgentes : magnopere enim secum montes illi meditatores, se videntes subito vi multa abductos, in conturbationem inciderunt.

Vers. 5. Civitatem Dei sive Ecclesiam, sive Jerusalem cœlestem designari existimandum est. Hanc utramque nominatam civitatem Dei hēlificant fluminis impetus : flumen autem Dei Verbum, quod ex Eden, divinis deliciis profluit, omnemque spiritalem irrigat paradysum, omnesque ad se vocat : « Si quis sitit, veniat ad me et bibat ». Impetus autem ejus aliquo modo doctrinæ sunt, sive cogitationes quas animis suggerit.

Didymi et Basilii. — Tabernaculum Altissimi reputetis manifestationem Dei per carnem. Cui consonat illud : « Quod nascetur sanctum Filius Dei vocabitur ». Dat autem civitati auxilium in primis orbitibus luminis solis justitiæ diem efficientis ei qui acceperit et e nocte ignorantiae ejicientis eum. « Nox enim præcessit, ait, dies autem appropinquavit ». Cum enim primo diluculo resurrectio facta est, eam auxilium vocat. — Altissimus cum essentia sit sanctus, sanctitatis largitor est : unde sanctificat omnes in quibus commoratur, tabernaculum ipsius vocatos. Potest quoque et quod acceperit corpus a Virgine, tabernaculum ejus videri, quod sanctificatur ab intus.

Didymi et Cyrilli. Vers. 6. — Alia est Scriptura dicens : « Adjuvabit eam Deus vultu. » Servat enim ejus pulchritudinem intactam atque incorruptam, spiritalem scilicet, si quando adversariis commoveatur. Dum enim integram in se anima servaverit fidem, absolutæque virtutis ornamentis circumdedit se, pulchritudinem habuerit spiritalem, qua et ipse ornat eam Christus. Declinans autem a bono, deformis confestim atque invisa fit. Quod vero non

⁶⁶ Matth. xxi, 21. ⁶⁷ Matth. xvii, 19. ⁶⁸ I Cor. xiii, 2. ⁶⁹ Joan. vii, 37. ⁷⁰ Luc. i, 35. ⁷¹ Rom. xiii, 12.

patietur Ecclesia; servat enim ipsius pulchritudinem. «Deus, in medio ejus, non commovebitur,» propter inhaerentem ipsi innocentiam. Commovetur enim a peccatoribus: unde et Adam post peccatum deambulans invenitur⁷²; atque ait in Zacharia: «Ibit in tumultu minarum Dominus⁷³.»

VERS. 7. Gentes agmina adversus eam pugnantium daemonum appellat. Cum igitur hæc videbunt incarnatam Salvatoris manifestationem, conturbabuntur adversus ejus Ecclesiam, aut etiam timore implebuntur. Tunc autem fiet ut advocentur scelestia regna quibus regnavit mors et peccatum. Quod si regnum vocaveris eos qui reguntur, vocati sunt et illi ab errore ad veritatis cognitionem, et a malitia ad virtutem regressi; silente enim Deo, firmitatem ac stabilitatem habere videntur terrestria et corporalia: quæ autem commoventur, cum Deus vocem suam dederit. Namque si Deus in mente clamaverit, profinus commovetur quicquid est in ea terrestre. Postquam Deus per Evangelium vocem dedit, «mota est terra,» mutatis in ea consuetudinibus, legibus, suppellectilibus patriis, et quicquid impio inficitur errore in gentibus regnisque inclinatis commotæ terræ. Nos autem confidimus, nobiscum habentes potestatum Dominum, sospitatorem nostrum Deum Jacob. Sicut qui facit opera Abraham, ejus est filius⁷⁴, sic qui Jacob exercitationem imitatur, filius ejus fit, auxilium habens a Deo Jacob.

VERS. 9. Vocat autem Spiritus sanctus ad eorum contemplationem acute perspicientes his verbis, «venite,» ad accedendum; illis autem, «vide,» ad veritatem attente considerandam invitat. — Impleverunt quoque prodigiis universam terram apostoli ultro citroque commeantes, ab eo facta enarrantes, et in nomine ejus mirabilia facientes. Potest quoque Spiritus vocare gentes ut mirabilium quæ in creatione apparent contemplatione, hujus creatorem agnoscant.

VERS. 10. Veniens evertensque diabolus mortis potestatem habentem, cæterisque pravas potestates, «abstulit bella usque ad finem terræ,» id est ad eos qui finem terrestribus desideris imposuerunt. «Conterens arcum,» ex quo jaculatur sunt ignitæ maligni sagittæ; sed etiam igni comburet scutum infidelitatis fidei scuto adversatum.

PSALMUS XLVI.

VERS. 2. Cum quidem manus pro gestis sæpius usurpentur, agerentque gentes diversa juxta patriorum morum diversitatem ante incarnationem, Salvator apud homines commoratus, jubet fieri plausum, id est practicarum virtutum gentium symphoniam, quæ allegorice manus vocantur. — Non sola ad salutem sufficit in agendo concordia, nisi et

A ἀτερπὲς ἔχει. Ἀλλ' οὐ πείσεται τοῦτο, φησὶν. ἡ Ἐκκλησία· σώζει γὰρ αὐτὴς τὸ κάλλος. «Ὁ Θεὸς ἐν μέσῳ αὐτῆς μὴ σαλευόμενος,» διὰ τὴν προσοῦσαν αὐτῇ ἀναμαρτησίαν. Σαλεύεται γὰρ ἀπὸ τῶν ἁμαρτανόντων· ὅθεν καὶ τῷ Ἀδὰμ μετὰ τὸ ἁμαρτεῖν περιπατῶν εὐρίσκεται· καὶ ἐν τῷ Ζαχαρίᾳ φησὶν· «Πορεύσεται ἐν σάλῳ ἀπειλῆς ὁ Κύριος.»

Στ. ζ'. Ἐθνη τὰ στίφη τῶν κατ' αὐτῆς στρατευομένων δαιμόνων ὀνομάζει. «Ὅτ' ἂν οὖν ταῦτα θεάσωνται τοῦ Σωτῆρος τὴν ἐνσαρκον ἐπιφάνειαν, ταράσσονται κατὰ τῆς αὐτοῦ Ἐκκλησίας, ἥ καὶ δέους πληροῦνται. Τηνικαῦτα ἐκ ἀκολουθήσει καὶ τὸ κληθῆναι τὰς ψεκτὰς βασιλείας καθ' ἃς ἐδασίλευσεν ὁ θάνατος· καὶ ἡ ἁμαρτία. Εἰ δὲ καὶ βασιλείαν λέγοις τοὺς βασιλευμένους, ἐκλήθησαν καὶ οὗτοι ἐκ πλάνης· εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας, καὶ ἐκ κακίας εἰς ἀρετὴν βέβηκτες· τοῦ γὰρ Θεοῦ σιωπῶντος, βεβαιότητα καὶ στάσιν ἔχειν δοκεῖ τὰ γήινα καὶ ὕλικα πράγματα κλονούμενα Θεοῦ φωνῇ δεδοκός. «Ὅτ' ἂν γὰρ ὁ Θεὸς ἐμβόση τῇ διανοίᾳ, εὐθὺς μετακινεῖται ταύτης πᾶν εἴ τι γεώδες· Θεοῦ τὴν κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον φωνὴν δεδοκός, ἡ γῆ σείσθεται,» μετατιθεμένων πάντων τῶν ἐπ' αὐτῆς ἐθνῶν νοιμένων, πατρῶν χρηστηρίων, καὶ εἴ τι ἕτερον τῆς διουσεβοῦς ἀπάτης ταραττόμενον τῶν ἐθνῶν καὶ κλινουσῶν τῶν βασιλείων τῆς γῆς σαλευομένης. Ἡμεῖς θαρβύομεν μεθ' ἑαυτῶν ἔχοντες τὸν τῶν δυνάμεων Κύριον ἀντίλαμβανόμενον ἡμῶν τὸν Θεὸν Ἰακώβ. Ὅσπερ δὲ ὁ ποιῶν τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραάμ τέκνον αὐτοῦ ἐστίν, οὕτως ὁ τὴν ἀτκήσιν τοῦ Ἰακώβ μιμούμενος τυγχάνει υἱὸς C αὐτοῦ, ἀντιληψὶν ἔχων παρὰ τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ.

Στ. θ'. Καλεῖ δὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπὶ τὴν τούτων κατανόησιν τοὺς δεῦρ' καθορῶντας διὰ τοῦ «δεῦτε,» συνεγγιζεῖν αὐτούς· διὰ δὲ τοῦ «ἴδετε,» ἀτενίζειν τῇ ἀληθείᾳ παρασκευάζων. — Ἐπλήρωσαν δὲ καὶ τεράτων τὴν οἰκουμένην οἱ ἀπόστολοι πανταχῇ διατρέχοντες, τὰ τε δι' αὐτοῦ γεγονότα διηγούμενοι, καὶ ἐν δυνάμει αὐτοῦ θαυματουργοῦντες. Δύναται καὶ καλεῖν ὁ λόγος τὰ ἔθνη ἐκ τῶν ὀρωμένων περὶ τὴν κτίσιν θαυμάτων τὸν ταύτης ἐπιγινώσκειν θαυμαργόν.

Στ. ι'. Ἐλθὼν καὶ καταλύσας διάβολον τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τὸν θάνατον, καὶ τὰς ἄλλας πονηρὰς δυνάμεις, ἀντανέλεν πολέμους ἕως τῶν περάτων τῆς γῆς, «τούτέστιν τῶν περασάντων ἀπὸ τῶν γηγένων. D «Συντρίβων τὸ τόξον,» ἀφ' οὗ ἤφιετο τὰ πεφυρωμένα τοῦ πονηροῦ βέλη· ἀλλὰ καὶ πυρὶ κατακαύσει τὸν θυρεὸν τῆς ἀπιστίας ἐναντίως ἔχοντα τῷ θυρεῷ τῆς πίστεως.

Στ. β'. Ἐπεὶ αἱ χεῖρες ἀντὶ τῶν πράξεων πολλὰς κίς εἰρηνται, ἔπραττε δὲ τὰ ἔθνη διάφορα κατὰ τὰ ποικίλα πάτρια πρὸ τῆς ἐπιδημίας, ὁ Σωτὴρ εἰς ἀνθρώπους φοιτήσας προστάττει κρέτον γενέσθαι, τούτέστιν συμφωνίαν τῶν πρακτικῶν δυνάμεων τῶν ἐθνῶν τροπικῶς χειρῶν ὀνομαζομένων. — Οὐ μόνον ἀπαρκεῖ πρὸς σωτηρίαν πράξεως συμφωνία, εἰ μὴ

⁷² Gen. iii, 8. ⁷³ Zach. xiv, 15. ⁷⁴ Joan. viii, 59.

καὶ φρόνημα ὁρθὸν σὺν τοῖσι εἶη· διὰ καὶ ἀλαλάζειν ἐν φωνῇ ἀγαλλιᾶσθαι μετὰ τοῦ κρῆτους προστάττει τοῖς ἔθνεσιν. — Οὐκ ἀμφίβολον εἰ τῶν ὑπερκείμενων βασιλεύει. Περὶ τῆς γῆς δὲ ἀμφιβαλλόντων τι-
νῶν, εἰ καὶ αὐτῆς κρατεῖ, λέγεται προκείμενος στί-
χος, καὶ μάλιστα διὰ τοῦ περιγράφοντος τὴν πρό-
νοιαν μέχρι τῆς σεληνιακῆς σφαίρας (77), οὐ βουλο-
μένους τὰ ἐπὶ γῆν ὑπὸ πρόνοιαν εἶναι.

Στ. γ'. Ἔστιν δὲ φοβερός καὶ τῷ σεβάσμιος εἶ-
ναι, ὡς εὐλάβειαν εἰς αὐτοὺς ἔχειν τοὺς ἐννοοῦντας
αὐτόν.

Στ. δ'. Νοήσεις δὲ καὶ οὕτως· ὑπέταξεν τοῖς ἁγίοις
ἀποστόλοις τοὺς ἐκ περιτομῆς λαοὺς, καὶ τὰ ἔθνη
ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτῶν, πάντων ἀνθρώπων ἄρχοντας
καὶ διδασκάλους χειροτονήσας αὐτούς.

Στ. ε'. Ἐκλεξάμενος τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ, οὐχ
ἐτέραν οὖσαν τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τοῦ Ἰακώβ τὴν ἐκλο-
γὴν, ἣν αὐτὸς ἐκλεξάμενος ἡγάγησεν. Ἰακώβ δὲ τὸν
πάντα λαὸν τῶν Ἑβραίων φησὶν ἐκ τούτου γνωρίζε-
ται τὸ ἀπρωποπότητον τοῦ Θεοῦ, τὴν καλλοπὴν οὐκ
ἄλλο τι τοῦ Ἰακώβ ἀγαπήσαντος. Ἐν παντὶ γὰρ ἔθνει
ὁ φοβούμενος αὐτὸν καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην, δε-
κτός αὐτῷ ἐστίν.

Στ. ς'. Φωνὴ δὲ ὄσημος καταπεσόντων πολεμίων ὁ
«ἀλαλαγμός», ἐν ᾧ ἀνέειπεν αὐτός. Ἀναβαίνει δὲ ὑπερ-
άνω τῆς νοήσεως ἡμῶν εὐρισκόμενος. Ἐοικεν τὴν
μεγαλοφωλίαν καὶ τὸ διάφορον τῶν δογμάτων φωνῇ
σάλπιγγος ὀνομάζεσθαι· ἐπὶ γὰρ τοῦ φανεροῦ καὶ ἐν
τῷ εὐαγγελίῳ σάλπιγξ λαμβάνεται, ὡς ἐν τῷ λέγειν·
«Σὺ δὲ ποιῶν ἐλεημοσύνην, μὴ σάλπιγξ ἐμπροσθέν
σου, » ὅ ἐστιν, μὴ φανερώσης.

Στ. ζ'. Τὸν ψάλλοντα δεῖ καὶ νόησιν τῶν προφερο-
μένων ἐν τῇ ψῳδῇ ἔχειν· οὐ γὰρ περὶ τὴν κλάσιν καὶ
τὸ μέρος τῆς φωνῆς καταγίνεσθαι προσηγομένους δεῖ,
ἀλλὰ συνεῖναι τὰ ψαλλόμενα. Τοὺς γὰρ μὴ οὕτω ψάλ-
λοντας, ἀλλὰ μόνον ἦχον ἀποτελοῦντας παραιτεῖται
Θεὸς λέγων· «Μετάστησον ἀπ' ἐμοῦ ἦχον ψῳδῶν σου,
καὶ ψαλμὸν ὀργάνων σου οὐκ ἀκούσομαι. » Ψάλλει δὲ
συνετῶς ὁ πράττων κατὰ τὰ θεῖα παιδεύματα, καὶ
νοῶν αὐτά.

Στ. ι'. Οἱ τῶν λαῶν ἄρχοντες, ἢ οἱ ἀπόστολοι, ἢ οἱ
ἡγούμενοι τῶν Ἐκκλησιῶν, εἰσὶ συναγόμενοι μετὰ
τοῦ Ἀβραάμ, ἵνα προσάγωσιν τοὺς πρὸς αὐτὸν ὠφε-
λουμένους λαοὺς· καὶ γὰρ αὐτὸς Θεὸς ἐστὶν τέκνων
γενομένων τοῦ Ἀβραάμ. Ἐπίστησεν γὰρ δὲ εἰ ἄρχοντες
τῶν λαῶν εἶναι δύνανται ἄγγελοι περὶ ὧν εἰρηται·
«Ἔστησεν ὄρια ἔθνῶν κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων
Θεοῦ. » Οἵτινες καὶ συνάγονται μετὰ τοῦ Θεοῦ
Ἀβραάμ, ἐπεὶ διὰ πίστεως υλοποιήθησαν τῷ Ἀβραάμ
αἱ μερίδες ὧν τυγχάνουσιν ἄρχοντες. «Κραταῖοι τῆς
γῆς, » οἱ ἐξ αὐτῶν ὁρθῶς πολιτευσάμενοι, ἐπαιρόμενοι
τῷ ἄνω φρονεῖν, τῷ τὰ ἄνω ζητεῖν. Οὗτοι γὰρ σφόδρα
ἐπαρθέστες γινώσκει θεῖα, καὶ ἀρετῇ μετεωριζόμενοι,
τοῦ Θεοῦ γεγενῆνται· οἱ γὰρ κραταῖοι τῆς γῆς, τοῦ
Θεοῦ κτῆμα γεγεννημένοι, ἐπήρθησαν.

A cogitatio recta adjiciatur : ideoque jubilare in voce
exultationis cum plausu jubet gentes. — Non dubium
est eum super caelestia regnare. Nonnullis autem
dubitantibus num etiam super terram dominetur,
praepositus versiculus commendatur, et praesertim
propter illos qui usque ad orbem lunae providentiam
circumscribunt, nolentes terrestria sub providentia
esse.

Vers. 3. Terribilis est quia venerabilis; quare
cautiores sunt in se qui meditantur eum.

Vers. 4. Haec sic intelliges. Subjecit sanctis apo-
stolis circumcisionis populos, et gentes sub pedibus
eorum, cum ordinaverit eos omnium hominum
rectores et dominos.

B Vers. 5. Eligens hereditatem suam, quae non
alia est ac Israel et Jacob electio, quam a se ele-
ctam dilexit. Jacob autem omnem Hebraeorum po-
pulum dicit : ex quibus videtur Deus neminem
eximium habens, qui pulchritudinem non quidvis
aliud Jacob dilexit. In omni enim gente qui veretur
eum et operatur justitiam, ei acceptus est.

Vers. 6. Confusus clamor concidentium hostium
(jubilatio) est, in qua ascendit ipse. Ascendit au-
tem super intellectum nostrum inventus. Vide-
tur magna claraque vox dogmatum, vox tubae no-
minari : tuba enim et in Evangelio pro manifesta-
tione usurpatur, sicut in eo : « Cum facis elec-
mosynam, ne tuba canas ante te », id est, ne
manifestes.

Vers. 7. Psallentem necesse est et sensum eo-
rum quae in hymnis proferuntur, intelligere; non
enim curam adhibere eum praecipue vocis modula-
tionibus et harmoniae oportet, sed iis quae decantat
intelligendis. Qui enim non ita psallunt, sed solum-
modo edendum curant sonum, hos rejicit Deus
dicens : « Remove a me sonum canticorum tuorum
et psalmum organorum tuorum non audiam. »
Psallit autem intelligenter qui secundum divina
praecepta agit, eaque meditatur.

Vers. 10. Populorum principes, vel apostoli, vel
duces Ecclesiarum, congregati sunt cum Deo
Abraham, ut adducant subiectos sibi populos : et
enim eorum Deus est natorum Abrahami. Videamus
quoque an populorum principes esse possint angeli
de quibus dictum est : « Constituit fines gentium
juxta numerum angelorum Dei ». Qui quidem
et congregantur cum Deo Abraham, cum fide filii
facti sint Abrahami partes quarum erant princi-
pes. « Fortes terrae, » qui prospere ipsi res geren-
tes, elevati sunt, quae sursum sunt sapientes quae-
rentesque. Qui enim vehementer elevati divina
scientia, et virtute sublimes, filii Dei facti sunt :
fortes enim terrae, Dei adeptio facti, elevati
sunt.

⁷² Matth. vi, 2. ⁷³ Deut. xxxii, 8. ⁷⁴ Coloss. iii, 1, 2.

(77) Nempe Aristoteles. Cf. adnot. ad Cyrilli Alex. explan. in psal. xxxv, v. 6.

PSALMUS XLVII.

VERS. 2. Magnus esse et laudabilis nimis non ubique ostenditur, verum in Dei civitate, seu Ecclesia sancta, cœlesti Jerusalem. Hæc autem civitas non humilis est, neque in loco demisso et cavo, sed in monte præsertim sancto sita est. Qui vero sanctius mons, seu perfectissima virtus et scientia Dei, Verbum est. Etenim ipse hujus civitatis fundamentum, sicut et architectus.

VERS. 3. Universæ terræ exultatio multa habens eximiaeque fundamenta, non alia est profecto ac dicentis : « Ego sum vitis vera ⁷⁸. » Ipse enim jubilatio est universæ terræ, auctorque et dux omnis jubilationis. — Civitates magni Regis æquum est esse animas gravidas ex eo qui sponsus earum est; quæ et forma induentes suscepta ex eo semina, sunt in parturitionis tempore. Nescio qua mente agitati quidam existimaverint hoc in loco quæ passus sit Salvator indicari : aiunt enim crucifixum fuisse Salvatorem in aquilonis lateribus Sion, cum sit ibi Calvarii locus. Nos vero dicimus juxta multas Scripturas aquilonem eundem esse ac diabolum, juxta illud : « Exsurge, aquilo, et egredere, note ⁷⁹. » Hujus igitur latera improbi sunt homines, sicut et latera principis dicunt satellites ejus. Atqui scelesti homines, diaboli satellites ejusque latera cum olim essent, si hunc projicientes ad virtutem red.... Sion vocari, sed montes ejus ostendi. Paulus igitur cum persecutor esset, latus erat aquilonis; conversus autem mons Ecclesiæ, nempe Sion, vocatus est. Et cum mulier latus dicatur, et latera quæ nubunt cum diabolo latera ejus isto connubio sunt; montes autem Sion conversione fiunt. Unde et civitas ejus magni Regis Christi vocata est.

νον κοινωνία, ὅρη τῆς Σιών διὰ μεταβολῆς γεγένηται. χορηματίσαι.

VERS. 5. In civitatem reges ingressi, atque in eam « congregati convenerunt in unum, » eadem mente, eadem sententia unanimes. Sunt autem reges illi qui secundum Deum regnaverunt, qualis erat Abraham, ad quem dixerunt nonnulli, etsi non corporaliter regnantem : « Rex a Deo tu es in nobis. » Videntes isti illos, qui quondam latera erant aquilonis in tantam celsitatem proventus, ut montes Sion essent, admirati sunt attoniti adeo magnam spiritalis naturæ conversionem. Cum autem e perversis prudentes sapientesque factos quis viderit, commutationem miratus, commovebitur quoniam rursus cogitaverit illos, qui prudentes facti sunt et sapientes, posse relabi, id est de maxime in virtutem proventus reputans, perturbationem tumultumque in animo ponet, et ex timore tremor apprehendet eos. Cui consonat et illud :

⁷⁸ Joan. xv, 1. ⁷⁹ Cant. iv, 16.

(78) Legendum videtur : εἰς τοσ. μετ. κατ. ἀρ. διέπρε [πον, ὥστε οὐχ ὅτι] Σιών χορηματίσαι, etc. EDIT.

Στ. β'. Τὸ μέγας εἶναι καὶ αἰνετὸς σφόδρα, ὁ πανταχοῦ ἐπιδείκνυται, ἀλλὰ ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ πόλει, ἥτοι τῇ ἀγίᾳ Ἐκκλησίᾳ, τῇ ἐπουρανίῳ Ἱερουσαλὴμ. Αὕτη δὲ ἡ πόλις οὐ χαμαίηλος οὐδὲ ἐν τόπῳ ταπεινῷ καὶ κολίῳ, ἀλλ' ἐν ὄρει μάλιστα ἀγίῳ ἱερῷται. Τοῦτο δὲ τὸ ἅγιον ὄρος, ἥτοι ἡ τελειοτάτη ἀρετὴ καὶ γνῶσις τοῦ Θεοῦ, λόγος ἐστίν· καὶ γὰρ αὐτὸς θεμέλιος ταύτης τῆς πόλεως, ὥστε καὶ οἰκοδόμος.

Στ. γ'. Τὸ πάσης τῆς γῆς ἀγαλλίαμα εὐρίζον καὶ ἀγαθὰς ρίζας ἔχον, ἐστὶν τάχα οὐχ ἕτερον ὃν τοῦ εἰπόντος, « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀμπελος ἡ ἀληθινή. » Αὐτὸς γάρ ἐστιν τὸ ἀγαλλίαμα πάσης τῆς γῆς, αἴτιος καὶ χορηγὸς τυγχάνων ἀγαλλιάσεως. — Πόλεις τοῦ μεγάλου Βασιλέως εἰκὸς εἶναι ψυχὰς ἐγκύμονας ἀπ' αὐτοῦ, ὄντος καὶ νυμφίου, γεγεννημένας, αἱ καὶ μορφώσασαι τὰς παρ' αὐτοῦ καταβεβλημένας γονὰς, καιρὸν ἔχουσιν ἀποτελέσας. Οὐκ οἷδ' ὁπόθεν κινήθεντες τινὲς ψήθησαν ἐνθα πέπονθεν ὁ Σωτὴρ σημαίνεσθαι ἐκ τῆς προκειμένης λέξεως· φασὶ γὰρ τὸν Σωτῆρα ἐσταυρωθῆαι ἐν τοῖς βορείοις πλευροῖς τῆς Σιών, ἐκεῖσε τυγχάνοντος τοῦ κρανίου τόπου. Ἡμεῖς δὲ φαμὲν ἐπόμενοι πολλὰς Γραφαῖς, τὸν βορρᾶν οὐκ ἄλλον εἶναι, ἢ τὸν διάβολον, κατὰ τὸ, « Ἐξέγειρου, βορρᾶ, καὶ ἔρχου, νύτε. » Τοῦτου οὖν πλευρὰ οἱ πονηροὶ ἄνθρωποι, ὥστε καὶ ἀρχοντας πλευρὰ φασὶν τοὺς δορυφόρους αὐτοῦ. Οἱ πονηροὶ οὖν ἄνθρωποι, οἱ δορυφοροῦντες τὸν διάβολον, πλευρὰ αὐτοῦ πρότερον ὄντες, εἰ τοσοῦτον (78) μεταβάλλοντες κατὰ ἀρετὴν διεπρε.. Σιών χορηματίσαι, ἀλλ' ὅρη αὐτῆς ἀποδείχθηναι. Παῦλος οὖν ὅτε διώκτης ἦν, πλευρὰ τυγχάνων τοῦ βορρᾶ, μεταβαλλόμενος ὁρὸς τῆς Ἐκκλησίας τυγχάνουσης Σιών χορηματίσεν. Καὶ ἐπεὶ ἡ γυνὴ πλευρὰ λέγεται, καὶ αἱ γενόμεναι πλευραὶ σύζυγοι τῷ διαβόλῳ πλευρὰ αὐτοῦ τυγχάνουσαι τῇ πρὸς ἐκεῖ· Ὡς καὶ πόλιν αὐτοῦ τοῦ μεγάλου Βασιλέως Χριστοῦ

Στ. δ'. Ἐν τῇ πόλει οἱ βασιλεῖς ἐληλυθότες, καὶ εἰς αὐτὴν « συναχθέντες ἐπὶ τὸ αὐτὸ γεγεννημένοι, » καταρτισθέντες τῷ αὐτῷ νοῦ καὶ τῇ αὐτῇ γνώμῃ. Εἰσὶν δὲ οἱ βασιλεῖς οὗτοι οἱ κατὰ Θεὸν βασιλεύσαντες, οἷος ἦν Ἀβραάμ πρὸς ὃν εἶπόν τινες καίτοι οὐκ αἰσθητῶς βασιλεύοντα, « Βασιλεὺς παρὰ Θεοῦ σὺ εἶ ἐν ἡμῖν. » Οὗτοι ἰδόντες τοὺς πάλαι πλευρὰ ὄντας τοῦ βορρᾶ εἰς τοσοῦτον ὕψος ἀναβάντας, ὥς εἶναι τῆς Σιών ὅρη, ἐθαύμασαν ἐκπλαγέντες τὴν περὶ τὴν λογικὴν φύσιν γινομένην τροπὴν. Ὅτι· ἂν δὲ καὶ ἐκ φαύλων σπουδαίους καὶ σοφοὺς γινομένους ἴδοι τις, θαυμάσας τὴν μεταβολὴν, εἰσκοπήσει ὅτι ἀνάπαλιν ἐνδέχεται γενέσθαι τοὺς σπουδαίους καὶ σοφοὺς μεταπεσεῖν δυναμένους, τοῦτέστιν νοσηθέντες καὶ τοῖς πάνυ προκόψασιν κατ' ἀρετὴν, τάρachon ἐμποίησαι καὶ κλόνον, ὥς τὸν ἐκ δέους τρέμον ἐπιλαβέσθαι αὐτῶν. Τοῦτω συνῶδον τὸ, « Ἐν τόποις ἀσεβῶν στέ-

νουσιν δίκαιοι· ἐκείνων πιπτόντων, κατάφοβοι γίνονται.

Στ. η'. Πρὸς διάνοιαν, πλοῖα τῶν ψυχῶν τὰ σώματα πολλὰ τοῦ τῆς Γραφῆς λέγεται, ὥσπερ καὶ οἱ καταβαίνοντες εἰς τὴν θάλασσαν ἐν πλοίοις. Ταῦτα οὖν τὰ σώματα αὐτοῖς συντρίβεται, τούτεστιν διαλύεται, ἵνα κατὰ τὸν τῆς ἀναστάσεως καιρὸν ἀφθάρτα, ἰσχυρὰ, ἐπίδοξα, πνευματικὰ ἐκ φθαρτῶν, ἀσθενῶν, καὶ ἀτίμων καὶ ψυχικῶν γένηται. Οὐχ ἀπλῶς δέ, ἀλλὰ θαρσεῖς ἐστὶν τὰ πλοῖα ταῦτα μεταλαμβάνομεναι· (79) Ἑλλάδι φωνῇ.... «χαρὰς». Τότε γὰρ ἐπαινέτως συντρίβεται τὰ σώματα ὑποπιεζόμενα καὶ νεκρούμενα, ὅταν κατασκοπῶσιν οἱ περιεχόμενοι αὐτὰ τὴν θεῖαν χαράν.

Στ. ια'. Ὅνομα τὴν θεῖαν δόξαν λέγειν ἔθος τῇ θεῇ Γραφῇ. Ὑμνεῖται δὲ παρὰ τῶν βοώντων ὁ Θεός, «Τίς ὁμοιωθήσεται σοι;» Πέρατα δὲ γῆς οὐ μόνον τὰς ἐσχατίας αὐτῆς ἠγγεῖον εἶναι, ἀλλὰ καὶ τοὺς περάσαντας ἀπὸ τῆς γῆς εἰς οὐρανὸν, ἐφ' οὓς τὸ ὄνομα καὶ ἡ αἰνέσις τοῦ Θεοῦ ἐφθασεν.

Στ. ιγ'. Τῆς ἐκκλησιαστικῆς γνώμης σκοπευτικῆς τῆς ἀληθείας τυγχανούσης, καὶ διὰ τοῦτο Σιών καλούμενης, τῇ φρονήσει περιλαβεῖν αὐτὴν προσήκει· ἵνα περινοήσαντες τὰ τῆς ἀληθείας δόγματα, ὡς ἐν κύκλῳ περιγράφωμεν αὐτὰ τῇ ἑαυτῶν νοήσει. Καὶ ἐπεὶ ἡ τοῦ Θεοῦ πόλις πάντοθεν ὡχρῶνται διὰ τοὺς ἐπερχομένους πολεμίους καὶ πύργους ἐγκατεσκευασμένους ἔχει, ἀφ' ὧν ἐστὶν κατασκοπῆσαι τοὺς ἐπερχομένους ἐχθροὺς, ἀνάγκη τοὺς ἐν τοῖς πύργοις ὄντας αὐτῆς διηγείσθαι. Συνάδει καὶ τὸ, «Ἐπὶ τῶν τειχέων σου κατέστησαν φύλακας, ἡμέρας καὶ νυκτός, οἱ διὰ τέλους οὐ σιωπήσονται, μιμησάμενοι Κυρίου». Ταύτῃ καὶ ἡ σοφία ἐπ' ἀκρῶν τειχέων κηρύσσεται. Θέσθε τοίνυν τὴν καρδίαν ὑμῶν, τούτεστι τὸν νοῦν ἐπιστημονικῶς ἐπιστάνοντες εἰς τὴν δύναμιν τῆς Σιών, αὕτη δ' ἐστὶν ἡ ἐκκλησιαστικὴ διδασκαλία, καὶ καταδιέλεσθε διαιρετικῶς ἐκάστοις ἐπιστάνοντες. Ὡς γὰρ ἐστὶν λογικῶς διελεῖν τὰ ὄντα εἰς οὐσίαν καὶ συμβεβηκός, καὶ τὰ γένη εἰς εἶδη, οὕτω καὶ τὴν δύναμιν τῆς Σιών καταδιελεῖν εἰς τὰς βάρεις αὐτῆς δυνατόν. Βάρεις δὲ αὐτῆς αἱ καθ' ἕναστον θεωρεῖται ἐν αἷς οἰκεῖ τὰ τῆς εὐσεβείας δόγματα. Τοῦτο δὲ πράξτε ὅπως ἐδιηγῆσθε εἰς γενεὰν ἐτέραν, ὅτι αὐτός ἐστὶν ὁ Θεός ἡμῶν. Ἐπεὶ ἡ προτέρα γενεὰ ἡ τὴν πόλιν καὶ τὴν δύναμιν αὐτῆς παραλαβοῦσα, πονηρὰ καὶ μοιχαλὶς καὶ σχολιὰ καὶ διστραμμένη ἐξ ἰδίας αἰρέσεως ἠλέγχθη. Ἐπιστῆσαντες τῇ δυνάμει τῆς πόλεως καὶ καταδιελόντες τὰς βάρεις αὐτῆς, γνώσεσθε τὰ περὶ τῆς κλήσεως τῶν ἁγίων, ἥτις ἐστὶν ἐτέρα γενεὰ παρὰ τὴν προτέραν· ἥπερ καὶ διηγῆσθε, ὅτι οὗτος ὁ Θεός ἐστίν, ὁ τὰ προειρημένα παράδοξα ποιήσας, ἀποβαλὼν τὴν προτέραν γενεάν, καὶ ἄλλην καὶ ἄλλους καλέσας. Οὗτος δὲ ὁ Θεός περὶ οὗ ἡ προκειμένη θεολογία, εἰ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχει εἰς τὸν αἰῶνα καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Καὶ αὐ-

A « In locis impiorum gemunt justi : » istis enim labentibus, extimescunt.

Vers. 8. Ad sensum, naves animarum corpora plerumque in Scriptura dicuntur, sicut et « qui descendunt in mare in navibus. » Hæc igitur corpora iis conteruntur, id est, dissolvuntur, ut in resurrectionis tempore incorrupta, fortia, præclara, spiritalia ex corruptis, debilibus, humilibus, psychicis fiant. Non quælibet, sed Tharsis sunt hæc naves, scilicet « exsultationis, » si lingua Græca interpretemur.... Tunc enim laudabiliter conteruntur corpora defuncta et mortua, cum illi, a quibus incolebantur, divinam contemplantur lætitiā.

Vers. 11. Dei nomine divina gloria solito designatur in sacra Scriptura. Celebratur autem Deus ab exclamantibus : « Quis similis erit tibi ? » Fines autem terræ non modo terminos ejus esse existimandum est, sed qui terra exsoluti in coelis sunt, apud quos nomen et laus Dei prædicatur.

Vers. 13. Speculativa Ecclesiæ doctrina cum sit veritas, et idcirco Sion vocetur, meditatione circumdare eam decet, ut complectentes veritatis dogmata, ea quasi in circulo inscribamus in mente nostra. Et cum Dei civitas undique munita sit propter adorientes hostes, paratasque turres habeat, a quibus invadentes inimicos speculandum est, necesse est in turribus incolentes narrare eas. Consonat et illud : « In mœnibus tuis constituerunt custodes die ac nocte, qui propter finem non silebunt, memores Domini. » Eodem sensu sapientia e jugis prædicatur. Ponite igitur cor vestrum, mentem scilicet sapienter constituentes in virtute Sion, quæ ecclesiastica est disciplina, et distribuite discriminatim singulis impetientes. Sicut enim æquum est entia in existentia et accidentia, et genera in species distribuere, sic et virtus Sion inter domus ejus dividi potest. Domus autem ejus sunt cujusque contemplationes in quibus pietatis consistunt dogmata. Hoc igitur agatis ut « enarretis in progenie altera, quoniam hic est Deus noster. » Prior cum generatio, civitatem virtutemque ejus accipiens, prava, adultera, dolosa, perversaque proprio motu deprehensa est. Stantes igitur in virtute civitatis, et distribuentes domos ejus, noveritis de sanctorum vocatione, quænam sit altera generatio post priorem ; atque enarrabitis quoniam hic Deus est, qui prædicta miracula operatus, priorem rejecit generationem, aliumque et alios vocavit. Hic autem Deus de quo præsens loquitur Scriptura, secundum eadem, et similiter sese habet in sæculum et in sæculum sæculi. Et ipse regit nos in sæcula, juxta illud quod dictum est : « Stabit, et videbit, et pascet gregem suum in virtute Dominus ».

⁸⁰ Psal. LXXXII, 2. ⁸¹ Ose. IV, 16

(79) Legendum μεταλαμβάνομένης (scilicet θαρσεῖς), et mox θεωρία χαρὰς, quæ est interpretatio vocis Hebraicæ θαρσὶς vel θαρσεῖς, scil. שׂוּחָה. Edit.

τὸς ποιμανεῖ ἡμᾶς εἰς τοὺς αἰῶνας, κατὰ τὸ εἰρημένον, « Καὶ στήσεται, καὶ ὕψεται, καὶ ποιμανεῖ τὸ π.λ. μιν αὐτοῦ ἐν ἰσχύϊ Κύριος. »

PSALMUS XLVIII.

VERS. 3. Cum in gentibus quæ ad audiendum vocantur, aliæ quidem terrigenæ sint, omnino terrestria et corporalia sapientes; facti autem filii hominum sunt per scientiam et disciplinam, quicumque scientiis accuratisque verbis student. Vocat non modo vulgares brutosque homines, sed et peritos. Dicit: « Audite hæc qui in gentibus terrigenæ et filii hominum: » debitores enim magistri non modo sapientium sed et insipientium sunt.

VERS. 4. Profero ex ore sapientiam, præmeditatus in corde prudentiam. Tunc enim extra culpam poterit quisvis sapientem proferre sermonem, quando exercitatissimam intellectu habuerit mentem.

VERS. 6. Si igitur circumdabit me calcanei mei iniquitas, id est a patre tradita, quam serpens infixit Adami calcaneo²².

Didymi, Basilii, Origenis. VERS. 7, 8. — Extenditur ad terrigenas et divites: illos quidem, « in virtute sua; » hos vero, « in multitudine divitiarum suarum gloriantes. » Audite enim, qui propter corporis robur aut divitiarum obscuritatem putatis sufficere vobis. Redemptione nobis opus est ut liberemur a diaboli servitutē. Oportet justam esse redemptionem, nec eodem genere quo captivi. Nul- lus enim homo flectere poterit diabolū, neque quisvis pro fratribus exsolvens. Homo igitur neque propriis pro peccatis valet placationem dare Deo. Quid ei tam pretiosum est quod pro animæ suæ pretio dare possit? Ideo et ad imaginem illius qui creavit eam facta est. Quam autem laborum summam faciet homo futura vita dignam? Quapropter satis hæc Scriptura deprimit hominum opinionem. Dici possunt et altiora de psychicis potestatibus, si quidem robur et divitiæ: nulla enim sibi anima ad salutem sufficit. Namque si quis perfectus sit in filiis hominum, deficiente quæ venit a Deo sapientia, pro nihilo reputabitur. Etsi divitias humanarum habeat scientiarum, discat propriam servitutem captivus peccato ductus: et quoniam nullus pro hominibus datus homo, in redemptionem quam amisit libertatis satis est. « Omnes enim peccaverunt, Dei- que gloria indigent, gratis justificati ipsius gratia, propter redemptionem ex Christo Jesu Domino nostro²³. » Ne quæras igitur in redemptionem fratrem, vel simplicem hominem, sed hominem Deum Jesum Christum, qui solus placationem Deo pro nobis dare potest, quoniam eum proposuit Deus propitiatorium per fidem²⁴. Cum Moyses eodem sanguine et frater esset Israel, nec eum redimere potuerit, quomodo quilibet homo redimet? Quare vox illa « redimet homo » indignantis inter-

²² Gen. III, 15. ²³ Rom. III, 23, 24. ²⁴ ibid. 25.

(80) Legendam videtur et distinguendum sic: ... διὰ τῆς πίστεως ἐν τῷ αὐτοῦ αἵματι. Ἀδελφός ἦν ... EDIT.

Α Στ. γ'. Ἐπεὶ ἐν τοῖς καλουμένοις ἔθνεσιν εἰς ἀκρόασιν, οἱ μὲν εἰσιν γαῶδεις ὅλοι τῆς ὕλης καὶ τοῦ γῆινου φρονήματος, γεγεννημένοι δὲ υἱοὶ ἀνθρώπων κατ' ἐπιστήμην καὶ παῖδουσιν εἰσιν ὅσοι μαθήμασιν καὶ λόγοις ἐξητασμένοι ἐπανερχοσιν. Καλεῖ δὲ οὐ μόνον τοὺς ἀγελαίους καὶ βοσκηματοῦδεις, ἀλλὰ καὶ τοὺς συνετοὺς, ἐπεὶ « Ἀκούσατε ταῦτα οἱ ἐν τοῖς ἔθνεσιν γηγενεῖς καὶ ἀνθρώπων υἱοί: » ὀφείλεται γὰρ οἱ διδάσκαλοι οὐ μόνον σοφῶν ἀλλὰ καὶ ἀνοήτων εἶσιν.

Στ. δ'. Προφέρω ἐκ στόματος τὴν σοφίαν, προμελετήσας ἐν καρδίᾳ σύνεσιν. Τότε γὰρ ἀλήπως δυνήσεται τις σοφὸν προσενέγκασθαι λόγον, ὅταν συγγεγυμνασμένην κατὰ σύνεσιν ἔχη τὴν διάνοιαν.

Στ. ε'. Εἰ ἄρα κυκλώσει με τῆς πτέρνης μου ἡ ἀνομία, οὐκ ἄλλη οὐσα τῆς πατροπαράδοτου, ἥς ὁ ὄφις ἐνῆκεν τῇ πτέρνῃ τοῦ Ἀδάμ.

Διδύμου, Βασιλείου, Ὀριγένους. Στ. ζ', η'. — Ἀπο- τείνεται πρὸς τοὺς γηγενεῖς καὶ πλουσίους· τῶν μὲν τὸ ἐπὶ τῇ δυνάμει, ὡς δὲ τὸ ἐπὶ τῇ πλούτῃ φρόνημα καθαίρων. Ἀκούσατε γὰρ, φησὶν, οἱ διὰ σώματος ἰσχύϊν ἢ πλούτου ἀνηλόγητα νομίζοντες ἀρκεῖν ἑαυτοῖς. Λύτρων ἡμῖν δεῖ πρὸς τὸ ρυθῆναι τῆς τοῦ διαβόλου δουλείας. Δεῖ δὲ ἀξιόχρεον εἶναι τὸ λύτρον, καὶ οὐχ ὁμογενὲς τοῖς καταχομένοις. Οὐδεὶς οὖν ἀν- θρωπος πείσαι δυνήσεται τὸν διάβολον, οὐδὲ ὑπὲρ ἀδελφῶν τις διδόμενος. Ἀνθρωπος οὖν οὐδὲ ὑπὲρ τῶν ἰδίων ἀμαρτημάτων οἴσεται ἐστὶν ἐξέλασμα δοῦναι τῷ Θεῷ. Τί δὲ τοιοῦτον αὐτῷ ὡς ἀντιδοθῆναι τῆς τιμῆς ψυχῆς; διότι καὶ κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτὴν ἐγένετο. Ἡ πόσα κοπιῶν ἀνθρωπος ἀξίον τι ποιήσει τῆς μελλούσης ζωῆς; διὰ τούτων ἱκανῶς ὁ λόγος καθ- αίρει τῶν ἀνθρώπων τὴν οἰήσιν. Ῥηθεῖη δ' ἂν ὁ ψη- λότερον περὶ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων, εἴ τε ἰσχύς καὶ ὁ πλοῦτος· οὐδεμία γὰρ ἑαυτῇ ψυχῇ πρὸς σωτη- ρίαν ἀρκεῖ. Καὶ γὰρ ἐὰν τελείως τις ᾖ ἐν υἱοῖς ἀνθρώ- πων, τῆς ἀπὸ Θεοῦ σοφίας ἀπουσίας· εἰς οὐδὲν λογι- σθήσεται. Κἂν πλοῦτον ἀνθρωπίνων ἔχη θεωρημά- των, μαρτανέτω τὴν ἰδίαν δουλείαν αἰχμάλωτος ἡγμέ- νος ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας· καὶ ὅτι μηδεὶς ὑπὲρ ἀνθρώ- πων διδόμενος ἀνθρώπος, εἰς ἀνάληψιν ἥς ἀπώλεσεν ἐλευθερίας ἐστὶν ἱκανός. « Πάντες γὰρ ἡμαρτον, καὶ ὅστερονται τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, δικαιοῦμενοι δωρεὰν τῇ αὐτοῦ χάριτι, διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. » Μὴ ζητεῖ τοίνυν εἰς ἀπολύτρωσιν ἀδελφὸν ἢ φίλον ἀνθρώπον, ἀλλ' ἀνθρώ- πον Θεὸν Ἰησοῦν Χριστὸν, μόνον ἐξέλασμα δοῦναι δυνάμενον ὑπὲρ ἡμῶν τῷ Θεῷ, ὅτι αὐτὸν προέθετο ὁ Θεὸς ἱλαστήριον διὰ τῆς πίστεως. Ὅν τῷ αὐτοῦ αἵματι ἀδελφός ἦν (80) τοῦ Ἰσραὴλ ὁ Μωϋσῆς, καὶ οὐκ ἠδυνήθη τούτον λυτρώσασθαι, πῶς οὖν ὁ τυχὼν λυ- τρώσεται ἀνθρώπος; Διὸ τὸ, λυτρώσεται ἀνθρώπος; »

ἐρωτηματικὸν μετὰ βαρύτητος· οὐ γὰρ τῆς ἁμαρτίας ἡλευθέρωσεν ὁ Μωϋσῆς τὸν λαόν, ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ τὴν ἐπὶ τῇ ἁμαρτίᾳ κίνησιν παρητήσατο· ἀλλὰ καὶ γενόμενος ἐν παραπτώματι, οὐκ ἠδυνήθη παρασχεῖν ἐξ-
 ἱασμα ὑπὲρ ἑαυτοῦ τῷ Θεῷ, ὅτε μετὰ τὸσαῦτα καὶ τηλικαῦτα σημεῖα διαστάζων ἐφη· «Μὴ ἐκ τῆς πέτρας ταύτης ἐξάξομεν ὕδωρ ὑμῖν;» διὸ φησὶν ὁ Θεός· «Διὰ τοῦτο οὐκ εἰσάξετε ὑμεῖς τὴν συναγωγὴν ταύτην εἰς τὴν γῆν ἣν ἔδωκα αὐτοῖς.» Ἐδόθη οὖν εἰς τιμὴν λυτρώσεως τῆς ψυχῆς ἡμῶν τὸ ἅγιον καὶ πολυτίμητον αἷμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Διόπερ καὶ τιμῆς ἠγοράσθημεν. Εἰ δὲ ἄνθρωπος οὐ λυτρουταί, ὁ λυτρωσάμενος ἡμᾶς οὐκ ἄνθρωπος μόνος, οὐ χρειαί ἔσχε δοῦναι τῷ Θεῷ ἐξἱασμα ἑαυτοῦ. Αἰτεῖ ἁμαρτιαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. Ὃς ἐλυτρώσατο ἡμᾶς οὐ μετὰ
 λύτρων οὐδὲ μετὰ δώρων κατὰ τὸν Ἠσαΐαν, ἀλλ' ἐν τῷ ἑαυτοῦ αἵματι, οὐκ ἀδελφούς ἀλλ' ἐχθρούς ἡμᾶς γενομένους τοῖς παραπτώμασιν. Καὶ μετὰ τὴν ἐλυ-
 θερίαν, ἣν χαρίζεται ἡμῖν, καὶ ἀδελφούς ἡμᾶς ἑαυτοῦ προσπαγορεύει. «Ἀπαγγελῶ» γὰρ, φησὶ, «τὸ ὄνομα σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, ὁ κατὰ φύσιν θεότητος ὡς» τῆς ἐλυτρώθημεν, ἀλλὰ κατὰ συγκατάθεσιν χάριτος, οὐ δέόμενος ἐξἱασμοῦ, ὡς αὐτὸς ἱεραστήριον. Τοιοῦτος γὰρ ἡμῖν ἐπρεπεῖν ἀρχιερεὺς ὁσίος, ἀκακος, ἀμικτος, καὶ τὰ ἐπὶ τούτῳ. Ὅστις ὡν ἡ αὐτῆς ζωῆς, ἡ ἀκάματος φύσις, ἐκοπίασεν ἐν τῷ αἵνῳ τούτῳ· ἦν γὰρ κεκοπιακῶς ἐκ τῆς ὁδοπορίας, ἐκαθέσθη ἐπὶ τῆς πηγῆς.

Στ. ζ'. Πάντες οἱ γεννητοὶ ὁμογενεῖς καὶ ἀδελφοί· οὐδεὶς δὲ τὸν ἑαυτοῦ ἀδελφὸν ἁμαρτάνοντα λυτρώσασθαι δύναται· μόνος γὰρ ὁ ἄνθρωπος ἐκείνος λυτρώσεται, περὶ οὗ εἰρηται· «Ἀποστείλει αὐτοῖς ἄνθρωπον, ὃς σώσει αὐτούς.» ὃς καὶ περὶ ἑαυτοῦ φησιν· «Νῦν δὲ με ζητεῖτε ἀποκτεῖναι ἄνθρωπον, ὃς τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν λελάληκα.» Οὗτος δὲ ὁ ἄνθρωπος ἐπὶ οὐκ ἔγνω ἁμαρτίαν οὐδὲ ἐποίησεν ἁμαρτίαν, οὐ θῶσι τῷ Θεῷ ἐξἱασμα ἑαυτοῦ τὸ ὑπὲρ τῶν ἁμαρτανόντων διδόμενον· ἀλλ' οὐδὲ τιμὴν ὀρέξει λυτρώσεως αὐτοῦ τῆς ψυχῆς· κοπιᾶσας δὲ κατ' ἀρετὴν ζῆσεται εἰς τέλος, οὐδεπώποτε ἐτι τεθνηξόμενος· δύναται δὲ καὶ περὶ τοῦ λυτρουμένου λέγεσθαι τὸ, «Οὐ θῶσι τῷ Θεῷ ἐξἱασμα ἑαυτοῦ»· οὐ γὰρ ἔκπετος περὶ ἑαυτοῦ οἴσους ἐστὶν ἐξἱασμα δοῦναι, Χριστοῦ πάν-
 τας ἱασκομένου ἐν τῷ ἰδίῳ αἵματι· ἀλλ' οὐδὲ δοῦναι τις τιμὴν ἱκανὴς τῆς λυτρώσεως τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, δόντος Χριστοῦ ὑπὲρ πάντων λύτρων τὴν ψυχὴν αὐτοῦ· εἰ καὶ οὐ θῶσι δὲ ἐξἱασμα οὐδὲ τιμὴν τῆς λυτρώσεως τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, ἀλλὰ γε μετὰ τὸ ἀπολυτρωθῆναι, ἐντολὰς δέχεται, ἵνα κατ' αὐτὰς κοπιᾶσας ζῆσαι εἰς τέλος θνητῇ ἀσχηκῶς τὴν αἰώνιον ζωὴν.

Στ. ι'. Ὁ λυτρωθεὶς ὑπὸ Χριστοῦ, οὕτω βεβαίως ἔξει τὴν σωτηρίαν, ὥς μὴ εὐσεβοῦς καὶ εὐκίνητος εἶναι. Κἂν γοῦν τοὺς οἰομένους... σοφοὺς δι' ὧν ἁμαρτάνοντας ἀποθνήσκοντας. Ἐπειδὴ οὐ σκαν-

rogatio est. Non enim a peccato liberavit Moyses populum, sed Dei de peccato iram deprecatus est : quin etiam in culpam incidens, non potuit pro se ipso piaculum præbere Deo ; cum post tanta et tam præclara signa dubitans dixit : « Nonne ex illa petra aquam educemus vobis ? » Quare dixit Deus : « Quapropter non introducetis vos hanc congregatam gentem in terram quam dedi eis ». Datus est igitur in pretium redemptionis animæ nostræ sanguis pretiosissimusque sanguis Domini nostri Jesu Christi. Itaque pretio empti sumus. Si autem homo non redimit, non homo est qui redemit nos, non illi opus fuit qui pro se ipso placationem Deo daret. Quare peccatum non fecit, neque inventus est dolus in ore ejus. Qui redemit nos neque pretio, neque donis, juxta Isaiam, sed in proprio sanguine, non fratres nos, sed inimicos peccatis ei factos ; et post libertatem, quam nobis dare dignatus est, et fratres suos nos ipse vocat. « Annuntiabo » enim, ait, « nomen tuum fratribus meis », non juxta naturam divinitatis qua redempti sumus, sed juxta indulgentiam gratiæ ; cui non propitiatio opus erat, cum ipse propitiator esset. Talem nos habere decebat pontificem magnum, sanctum, innocentem, immaculatum, omnibusque perfectionibus præditum. Qui cum ipse esset vita, indefessaque natura, labores in hoc mundo sustinuit. Erat enim fessus itinere, seditque ad fontem.

VERB. 7. Omnes mortales eadem sunt natura, fratresque. Nemo enim fratrem suum peccantem redimere potest. Solus enim homo ille redimet, de quo dictum est : « Mittet eis hominem qui salvos faciet eos ». Qui et de se ipso dixit : « Nunc autem me queritis interficere, hominem qui veritatem vobis locutus sum ». Hic autem homo, cum non cognoverit peccatum neque fecerit iniquitatem, non dabit Deo piaculum suimetipsius, quod pro peccatoribus datur ; sed neque pretium porriget redemptionis animæ suæ ; et postquam laboraverit per virtutem vivet in æternum, non jam deinceps moriturus. Potest quoque de redempto dici, « non dabit Deo placationem suam ». Nemo enim pro se ipso placationem dare valet, Christo pro omnibus propitiante in proprio sanguine : sed neque dare quisquam potest pretium redemptionis animæ suæ, dante Christo pro omnibus redemptionem animam suam. Etsi non dabit placationem neque pretium redemptionis animæ suæ, sed postquam redemptus est, recipit mandata, ut per ea laborans vivere ad finem possit, æternam vitam consecutus.

VERB. 10. Redemptus a Christo, adeo solidam habebit salutem, ut nihil eum agitare vel exturbare possit. Etsi igitur existiment... Sapientes propter ea quæ inique admiserunt morientes. Cum autem

Num. xx, 10. ibid. 12. I Petr. ii, 22. Isa. l, 11, 3. Psal. xxi, 23 ; Hebr. ii, 12. Hebr. vii, 26. Joan. iv, 6. Isa. xix, 20. Joan. viii, 40. I Tim. ii, 6.

non scandalizatur adeo ut interitum videat: parvum est enim lœdi videndo delapsos qui sapientes habebantur.

VERS. 11. Insuper et stultus seipsos nescientes existimaverunt animam suam, sicut et ratione carentium animalium, non permanere. Dicunt enim: « Comedamus et bibamus, cras enim moriemur ». Isti tumulos in quibus sepeliuntur, domus sibi esse putant in æternum, mortuorum resurrectionem non expectantes. Sed et tabernacula eorum « in progenie et progenie » credunt esse monumenta, in sola hac vita commiserationem sperantes: quippe qui nihil vitale operantur, sed mortui sunt propter peccata quæ commiserunt. In tumulum demissi, sepulcrum domum sibi existimant æternam. Insuper non omnino rationis expertem, sed male cogitantem et male sapientem vocat. Qui turpi vultu est, nullo vultu; et male intectum, intectum vocare consuevimus. Sic igitur male cogitans et male sapiens simul exsolvent pœnas. Hic enim eorum interitus, quo divitiis suas quas inique thesaurizaverant, relinquunt alienis. Nemo enim propius hæc dicentis hæres divitis insipientis et amentis.

VERS. 19. Dives ille, qui in vita sua non aliam vitam novit, in ista animam suam benedici putat. Et tunc solum confitebitur cum benefeceris ei desideriorum suorum carnalium expletionem. Eisi prædicta plerisque hominum eveniant, at meam animam redimet Deus ex inferno jam superante eam et vorare nitente. Et cum in inferno propter iniquitatem suam peccator sit, qui redemptionem vim inferentium sibi peccatorum habet, gratias agit Deo animam suam liberanti de ipsa manu inferi.

VERS. 20. Patres habuit qui operibus iniquis et peioribus consiliis genuerunt eum. Eadem ipse faciens, genitores suos imitatus est, usque in progenies patrum suorum, similis factus eis, introibit. Hic autem præsentem solam vitam agnoscens, non exoptavit lumen contemplari. Ideoque usque in æternum dictus est ad illud non appropinquare. Namque ad tenebras exteriores damnato non jam æternum lumen cernere licebit.

PSALMUS XLIX.

Eusebii et Didymi. VERS. 1. Psallentium choro præerat [Asaph], uti narrat Paralipomenon liber 10: « Deus eorum Dominus locutus est; et vocavit terram. » Quod tres aliter interpretati sunt: « Fortis Deus locutus est; et vocavit terram. » At Septuaginta deos nominatim appellant, qui imperium sortiti sunt et judicandi ministerio fuerunt instructi, quod proprium est Dei. Docet nos hoc psalmus octogesimus primus, qui et ipse « Asaph » inscribitur. Ait enim: « Deus stetit in synagoga eorum, in medio autem deos dijudicat. » Subjicit: « Usquequo judicatis

δολίκεται ὥστε διαφθορὰν ἰδεῖν· μικρὸν γὰρ τὸ βλάπτεσθαι ἐπὶ τὸ ὄρῃν πταίνοντας τοὺς νομιζομένους σοφοὺς.

Στ. ια'. Ὁ ἄφρων καὶ ἄνους ἀγνοήσαντες ἑαυτοὺς τίνες εἰσιν, ἔδοξαν ὅτι κατὰ τὰ ἄλογα ζῶα οὐκ ἐπιδιαμενούσης αὐτῶν τῆς ψυχῆς εἰσιν· φασὶν γάρ, « Φάγωμεν καὶ πίωμεν, αὖριον γὰρ ἀποθνήσκομεν. » Οὗτοι τοὺς τάφους ἐν οἷς εἰσιν ἐντετυμβούμενοι ὁφονται οἰκίας αὐτῶν εἶναι εἰς τὸν αἰῶνα, ἀνάστασιν νεκρῶν οὐ προσδοκῶντες. Ἀλλὰ καὶ σκηνώματα αὐτῶν « ἐν πάσῃ γενεᾷ καὶ γενεᾷ » ὁφονται εἶναι τὰ μνηματά, ἐν μόνῃ ταύτῃ τῇ ζωῇ ἑλεεινῶς ἡλπιόντες· τάχα δὲ καὶ μηδὲν ζωτικὸν ἐνεργοῦντες, ἀλλὰ νενεκρωμένοι δι' ὧν ἁμαρτάνουσιν. Ἐν τάφῳ καταβαλλόμενοι, ὁφονται τὸν τάφον οἰκίαν αἰώνιον. Ἄνουν οὐ τὸν πάντῃ ἐκτέτμημένον, ἀλλὰ τὸν κακόνουν καὶ κακώφρονά φησιν. Καὶ γὰρ τὸν κακοπρόσωπον, ἀπρόσωπον, καὶ τὸν κακώτεχνον, ἄτεχνον λέγειν εἰώθαμεν. Οὕτως οὖν ὁ κακόνους καὶ κακώφρων, ἅμα τιμωρίαν ὑφέξουσιν. Αὕτη γὰρ αὐτῶν ἡ ἀπώλεια, δι' ἣν τὸν πλοῦτὸν αὐτῶν ὃν κακῶς ἐθησαύρισαν, καταλείβουσιν ἄλλοτρίοις· οὐδεὶς γὰρ ἴδιος τοῦ ταῦτα λέγοντος κληρονόμος πλουσίου ἄφρονος καὶ ἄνου.

Στ. ιβ'. Ὁ προκείμενος πλούσιος οὐκ εἰδὼς ἄλλην ζωὴν ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ, ταύτῃ εὐλογεῖσθαι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ νομίζει. Καὶ τότε μόνον ἐξομολογεῖται ὅταν ἀγαθὴν αὐτῷ διὰ δόσεως τῶν ἐπιθυμιῶν τῶν ὕλικῶν. Εἰ καὶ τὰ προειρημένα τοῖς πλείστοις τῶν ἀνθρώπων συμβέβηκεν, ἀλλὰ γε τὴν ἐμὴν ψυχὴν λήψεται ὁ θεὸς ἐκ τοῦ ἔδου ἥδῃ κρατοῦντος αὐτὴν καὶ καταπιεῖν θέλοντος· καὶ ἐπεὶ ἐν ἀδῇ κατὰ τὴν κατάστασιν ὁ ἁμαρτάνων ἐστίν, ὁ ἄφρων τῶν κρατούντων αὐτὸν ἁμαρτημάτων ἔχων, εὐχαριστεῖ τῷ θεῷ λαβόντι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἀπ' αὐτῆς τῆς χειρὸς τοῦ ἔδου.

Στ. κ'. Πατέρας ἔσχεν ἔργοις φάυλοις καὶ χειρίστω φρονήματι γεννήσαντας αὐτόν. Ὡσαύτως αὐτοῖς δρῶν ἐμιμήσατο τοὺς γεννήτορας, ἕως τῆς γενεᾶς τῶν πατέρων ἐξομοιούμενος αὐτοῖς εἰσελεύσεται. Οὗτος δὲ τὴν παρούσαν μόνην ζωὴν ἀποδεξάμενος, οὐκ ἔσπευσεν τὸ φῶς θεωρῆσαι· διὸ καὶ ἕως αἰῶνος εἰρηται μὴ προσπελάζειν αὐτῷ. Τάχα γὰρ ἐν ἐξωτέρῳ σκότῳ καταδικασθεὶς οὐκ ἐπιτραπῆσεται τὸ αἰώνιον φῶς ἐτι θεάσασθαι.

Εὐσεβίου καὶ Διδύμου. Στ. α'. Χοροῦ ψαλμῶδων χοροδιάσκαλος οὗτος, ὡς ἡ τῶν Παραλειπομένων ἐδιδάξεν ἱστορία· « θεὸς θεῶν Κύριος ἐλάλησεν, καὶ ἐκάλεσεν τὴν γῆν »· τοῦτο οἱ τρεῖς ἐτέρως ἡρμήνευσαν, « Ἰσχυρὸς θεὸς ἀλάλησεν ἐκάλεσεν τὴν γῆν »· οἱ δὲ ἔδδομήκοντα, θεοὺς ὀνομάζουσιν τοὺς ἀρχαίους λαχόντας καὶ κρίνειν πεπιστευμένους, ὅπερ ἴδιον νόμου θεοῦ· τοῦτο ἡμᾶς ὁ ὀδηγηστικὸς πρῶτος διδάσκει ψαλμὸς, καὶ αὐτὸς τῷ « Ἀσάφ » ἐπιγεγραμμένος· εἰρηκῶς γὰρ ὅτι « Ὁ θεὸς ἐστὶν ἐν συναγωγῇ θεῶν, ἐν μέσῳ δὲ θεοὺς διακρίνει, » ἐπήγαγεν· « Ἐως πότε κρίνεται

ἀδικίαν, καὶ πρόσωπα ἁμαρτωλῶν λαμβάνετε· Κρί-
νατε ὀφθαλμῷ καὶ πτωχῷ· ταπεινὸν καὶ πένητα δικαιώ-
σατε. » Τοῦτο δὲ ἱερῶν ἱσίων καὶ τῶν ἄλλων ὅσοι
τὸ δικάζειν ἐνεχειρίσθησαν· οὕτω καὶ ὁ νόμος διαγο-
ρεῖται· « Θεοὺς οὐ κακολογήσεις, καὶ ἀρχοντας τοῦ
λαοῦ οὐκ ἔρεις κακῶς. » Εὐλόγως δ' ἂν θεοὶ κληθεῖεν
οἱ τὸ κατ' εἰκόνα φυλάξαντες· ὁ τούτων θεὸς πᾶσαν
συνάγει τὴν οἰκουμένην εἰς τὸ κριτήριον.

Στ. β'. Καὶ πάλιν, « Τοῖς ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου, φησὶ,
καὶ μέχρι δυσμῶν » ἐπέλαμψεν· ἐκ γὰρ τῆς ἁνυ Σιών
καὶ δευτέραν παρουσίαν ποιήσεται. Καλέσας οὖν τὴν
γῆν, τούτέστιν τοὺς ἐπὶ γῆς, ἐπέλαμψεν αὐτοῖς ὡς προσ-
βάλλοντας αὐτῷ γινώσκειν, ὅτι· ἐκ τῆς Σιών ἡ εὐπρέπεια
τῆς ὠραιότητος αὐτοῦ· γεγέννηται· ἐδείχθη γὰρ « ἐκ
σπέρματος Δαυὶδ κατὰ σάρκα. » Αὐτὸς ὁ πῶν θεῶν
θεός, ὁ πᾶσαν τὴν γῆν ἐπὶ τὸ μετασχεῖν αὐτοῦ καλέ-
σας, οὐ κρύβδην, οὐδὲ λεληθότως, ἀλλ' ἐμφανῶς· ἤξει
κατὰ τὴν δευτέραν ἐν δόξῃ μετ' ἀγγέλων αὐτοῦ παρ-
ουσίαν· οὐ παρασιωπῆσεται, ἐκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα
καὶ τὴν πρᾶξιν κρίσιν ποιῶν. Καὶ σημειωτέον ὅτι
καὶ ἐν τῷ παρόντι ψαλμῷ ἀμφοτέρας τὰς Χριστοῦ
παρουσίας δηλοῖ· τὴν μὲν πρώτην, διὰ τοῦ « ἐκ Σιών
ἡ εὐπρέπεια »· τὴν δὲ δευτέραν, διὰ τοῦ « Ὁ θεὸς
ἐμφανῶς ἤξει. »

Στ. δ'. Οὐρανὸν δὲ φησιν τὰς θείας δυνάμεις· γῆν
δὲ τοὺς ἐνοικοῦντας ἐπ' αὐτῇ, ἐπὶ τὸ διελεγχθῆναι
αὐτοὺς ἐπ' αὐτῶν τούτων υἱοποιηθέντας. Ἐπεὶ ἡ
δόσις τοῦ νόμου ἐπὶ μάρτυσιν οὐρανῷ καὶ γῇ δέδοται,
ὡς ἐν δευτερονομίῃ γέγραπται, ἀνάγκη τὸν λαὸν
διακρινόμενον ἐπὶ μάρτυσιν ἐφ' ὧν τὸν νόμον ἔλα-
βεν ἐξετασθῆναι, παραβεβηκότα τοὺς θείους νόμους·
προσκαλεῖται· οὖν τὸν οὐρανὸν ἄνω, τούτέστιν τὰς
θείας δυνάμεις· καὶ τὴν γῆν, λέγων δὲ τοὺς ἐνοι-
κοῦντας ἐπ' αὐτῇ, ἐπὶ τὸ διελεγχθῆναι τοὺς ἑαυτῶν (81)
υἱοποιηθέντας. « Ἄκουε· γάρ, οὐρανὲ, καὶ ἐνωτίζου,
γῆ, ἐκκηρυττομένων τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ· ἐφ' ὧν
γὰρ τὸν νόμον λαβόντες, οὐκ ἐφύλαξαν· δηλοῖ δὲ διὰ
τούτων τοὺς ἐν οὐρανῷ τε καὶ ἐπὶ γῆς.

ges non servaverunt. Per hæc autem (cælum et terra) eos designat qui in cælo sunt et super terram.

Στ. ε'. Ἀγγέλοις τάχα προστάττει ἢ ἀνδράσιν ἱεροῖς,
ὅπως τοὺς ὁσίους αὐτοῦ συναγαγὼν (82) ἐπὶ τὸ διαθέσθαι
καὶ συνθέσθαι τὴν διαθήκην αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ θυσίαις
πνευματικαῖς· θυσίας δὲ πνευματικὰς τὴν τῆς αἰνέ-
σεως καὶ εἰ τις ἄλλη παραπλήσια· τὰς οὖν θυσίας ἐφ'
ἃς ἡ πνευματικὴ διαθήκη ἀποδεχόμενος, συναχθῆναι
αὐτῷ τοὺς ὁσίους αὐτοῦ προστάττει, ἵνα τὰ προειρη-
μένα ἐπιτελέσωσιν.

Στ. ζ'. « Δικαιοσύνην » προσονομαζόμενοι· ἀναγγε-
λοῦσιν· οἱ οὐρανοί, ἄνδρες ὄντες ἱεροὶ φοροῦντες
τὴν εἰκόνα τοῦ ἑπουρανίου.

Στ. η'. Ἀλλ' οὐδ' ἐπὶ τῇ διαθέσει καθ' ἣν προσφέρει
ταύτας, ὡς καὶ πῶν Κάιν ἐπὶ τῷ μὴ ὀρθῶς διηρηκέναι
διηλέγεα. Ἐλέγχει θεός οὐκ ἐπ' αὐτὰ (83) τοῖς

A iniquitatem et facies peccatorum sumitis? Judicate
egeni et pupillo: humilem et pauperem justifi-
cate ⁹⁷. » Illud autem sacerdotum proprium et cæ-
terorum quicumque iudicium munere funguntur. Ita
et lex præcipit: « Deos non maledices, et principes
populi tui non maledices ⁹⁸. » Deorum autem nomine
non immerito vocarentur qui imaginem Dei inta-
ctam servavere: quorum Deus universam terram
ad iudicium convocat.

Vers. 2. Et omnibus iterum, inquit, « Ab ortu
solis usque ad occasum: affulsit: nam ex superna
Sion in secundo adventu suo manifestabitur. Con-
vocans igitur terram, hoc est eos qui terram incol-
lunt illis affulsit, ut ad ipsum accedentes agnos-
cant quod « ex Sion species decoris ejus. » Natus
est enim « ex semine David secundum carnem ⁹⁹. »
Ipse deorum Deus, qui omnem terram ad commu-
nicationem sui vocavit, non clam et latenter, sed
« manifeste » venit, cum, videlicet, hora secundi
adventus, in gloria, comitantibus angelis, appare-
bit. « Non silebit, » unumcunque juxta opera et
vitam judicans. Non omitendum hoc in psalmo
utrumque Christi adventum indicari: unum qui-
dem per illa « ex Sion species; » alterum vero per
hæc « Deus manifeste venit. »

Vers. 4. Cælum autem vocat divinas potestates,
terram vero eos qui illam incolunt, [quos convo-
cat] ut illi (Judæi) [coram illis] redarguantur, co-
ram quibus olim filiorum adoptione donati sunt.
Cum legem ferens testes invocavit cælum et ter-
ram, uti in Deuteronomio scriptum est ¹, necesse
est ut populus divinarum legum violator iisdem
testibus examinetur et judicetur. Advocat igitur
« cælum de sursum, » hoc est divinas potestates
« et terram, » hoc est eos qui terram incolunt, ut
eorum iudicio intersint quorum adoptionis testes
fuere. « Audi enim, inquit, « cælum, et auribus
percipe, terra ², » filiorum Dei condemnationem:
illi siquidem quas, testibus vobis, acceperant, le-
ges non servaverunt.

Vers. 5. Angelis sane aut sacerdotibus præcipit
ut sanctos suos congregent, ad instituendum or-
dinandumque ipsius Dei nempe testamentum super
sacrificia spiritualia. Spiritualia autem sacrificia
vocat sacrificium laudis et alia hujusce generis.
Sacrificia igitur accipiens super quæ ordinatur te-
stamentum, congregari jubet sanctos suos, ut præ-
dicta perficiant.

Vers. 6. « Justitiam annuntiabunt » viri sancti,
qui cæli cognominantur, imaginem numinis cæ-
lestis ferentes.

Vers. 8. Non mentem arguo qua sacrificia offers,
sicut Cainum reprehendi quod oblationes suas non
recte eligeat. Arguit Deus non eos qui offerunt,

⁹⁷ Psal. LXXXI, 1-3. ⁹⁸ Exod. XXVII, 28.

⁹⁹ Rom. 1, 3.

¹ Deut. IV, 26. ² Isa. I, 2.

(81) Vix dubito quin legendum sit ἐπ' αὐτῶν.
Eun.

(82) Lege συναγάγωσι. Id.

(83) Num αὐτοῖς? Id.

sed ipsam rationem qua hæc offeruntur : Cainum quoque ideo reprehendit quod non bene agnovit, quæ offerenda erant. Etiam si spirituale sacrificium quis proferat, in holocaustum offerens corpus suum per conjugii perfectam ab continentiam, illud recta mente faciat. Non enim de operibus quæ laudanda sunt, sed de prava mente qua illa perficiuntur, corripitur.

Vers. 9. Cum in domo tua qui per figuram vituli appellantur, Salvatori visi sunt infensi, uti dicit : « Circumdederunt me vituli multi, tauri pingues obsederunt me ». Hæc de causa non accipiam eos nec qui simul electi fuerint hædos ; nam hi qui semetipsos pro peccatis offerunt non minus peccant. Non te fugiat silvarum feras indicare quod homines qui de gentibus agrestibus orti divina doctrina mansuefacti sunt steriles prius fuerunt. Sterilitatem enim figurat silva. Sunt etiam possessio mea jumenta, « oves » scilicet Christi, et « boves », qui de domo tua egressi, hoc est de umbra legis, in Evangelii doctrina vitam agunt, quæ propter sublimitatem suam « montes » dicitur. Paulus igitur unus ex illis qui in montibus erant bobus, legem explicans quæ ad bovem pertinet, de nobis asserit fuisse dictum illud : « Nunquid de bobus cura est Deo ? » At volucres factæ animæ, virtutibus et disciplinis rectis quasi alis instructæ, « cæli volatilia » vocantur : « Quæ cognovi, » nam eos cognosco, qui ad me pertinent.

Vers. 11. Ager bonus, cor scilicet rectum quod semen a Christo seminatum suscipit, et fructus fert centum, sexaginta, aut triginta *, maturos plenosque fructus, pulchritudo agri est, quæ non procul a seminante. Ait enim ipse : « Pulchritudo agri mecum est. »

Vers. 12, 14. Esurit Salvator quorundam salutem, uti sane de salute Samaritanæ mulieris ad discipulos dicit : « Ego cibum habeo manducare, quem vos nescitis ». Et : « Meus cibus est, ut faciam voluntatem ejus qui misit me ». Quando igitur Judæi tenebris circumfusi, quasi esurienti corporeas victimas offerunt, ait : « Si esuriero, non dicam tibi : Meus est enim orbis terræ, » ab illustri mea Ecclesia occupatus, « et plenitudo ejus. » Plenitudo autem ejus Evangelium, quod jam non figura, nec umbra. Cum ergo plenitudo gentium cibus meus sit, non cibum tuum desiderabo, qui nil præter figuram. Quod si autem me volueris Deum tuum verum condigno cultu venerari, « immola mihi sacrificium laudis, » per preces orationesque tuas : tales enim oblationes recipio. « Nam misericordiam volo, et non sacrificium ; et scientiam Dei plus quam holocausta ». At « Altissimo » etiam Patri « redde, » per me ea quibus mens illustratur. Nam scientia Dei vera sit et perfectissima per fidem in Christum.

προσαγομένους, ἀλλ' ἐπὶ τῇ διαθέσει καθ' ἣν προσάγεται ταῦτα καὶ τὸν Κἀὶν γοῦν ἐπὶ τὸ μὴ ὁρθῶς διηρηκέναι ἃ ἔδει προσάγειν, ἤλεγξεν. Κἀν πνευματικὴν οὖν θυσίαν προσφέρει τις εἰς ὀλοκαυτώματα, διὰ παντελῶς ἀγαπίας, τὸ σῶμα ἑαυτοῦ, ὁρθῇ γνώμῃ τοῦτο ποιεῖτω (84)· οὐ γὰρ ἐπὶ τοῖς πραττομένοις ἐπαινετοῖς οὖσιν, ἀλλ' ἐπὶ τῇ γνώμῃ οὐκ ὁρθῶς ἐπιτελουσιν (85) ἐλέγχεται τις.

Στ. θ'. Ἐπεὶ οἱ ἐν τῷ οἴκῳ σου τροπικῶς λεγόμενοι μόσχοι πολέμιοι τῷ Σωτῆρι ὠφθῆσαν, λέγοντι, « Ἐκώκλωσάν με μόσχοι πολλοί, ταῦροι πίονες περιέσχον με »· τοῦτου χάριν οὐ δέχομαι αὐτούς, οὐδὲ τοὺς συγκαταλεγόμενους αὐτοῖς χιμάρους· καὶ οὕτοι γὰρ ὑπὲρ ἁμαρτίας προσάγοντες ἑαυτούς, οὐδὲν ἤττον ἁμαρτάνουσιν. Γίνωσκε γὰρ ὅτι οἱ ποτὲ θῆρες τοῦ δρυμοῦ, οἱ ἀπὸ τῶν ἰδῶν ἐξηγριωμένοι ἄνθρωποι, τῇ θεῇ διδασκαλίᾳ τιθασσεύμενοι ἐμοὶ γεγέννηται, τὸ πρότερον ἀκαρπία συνόντες· ταύτης γὰρ σύμβολον ὁ δρυμός· ἀλλὰ καὶ τὰ κτήνη οἰοῦναι « πρόβατα » Χριστοῦ, καὶ « οἱ βόες » οἱ ὑπεραναβάντες σου τὸν οἶκον, τούτέστι τὴν τοῦ νόμου σκιά, ἐν τοῖς δόγμασιν τοῦ Εὐαγγελίου, διὰ τὸ ὕψος « ὄρεσιν » οὖσιν, διατρίβοντες, κτῆμα ἡμετέρων εἰσιν. Παῦλος οὖν βοὺς ὢν τῶν ἐπὶ τὰ ὄρη, τὸν περὶ βοὺς ἐκθέμενος νόμον, ἐπήγαγεν τό· « Μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ Θεῷ ; » Ἡ πάντως περὶ ἡμῶν λέγει. Ἀλλὰ καὶ ὑψιπετεῖς γενόμεναι ψυχὰς ἐπιτερωμέναι νοήσεσιν καὶ ἐνεργείαις ὁρθαῖς, « πετεινὰ οὐρανοῦ » χρηματίζουσιν, « ἃ ἔγνωκα »· ἐγὼ γινώσκων γὰρ εἶμι τοὺς ὄντας ἐμοί.

Στ. ια'. Ἡ δεξαμένη ἀγαθὴ γῆ, τούτέστιν καρδία ὁρθή, τὸν ὑπὸ Ἰησοῦ βαλλόμενον σπόνρον, καὶ καρποφορήσασα ἑκατὸν, ἐξήκοντα, τριάκοντα, τὸν πλήρη καὶ ὠριμον καρπὸν ἔχουσα, ὠραιότης ἐστὶν ἀγροῦ, οὐ μακρὰν οὖσα τοῦ σπορέως. Αὐτὸς γὰρ φησιν, « Ὁραιότης ἀγροῦ μετ' ἐμοῦ ἐστίν. »

Στ. ιβ', ιδ'. Πεινᾷ ὁ Σωτὴρ τὴν τινὼν σωτηρίαν, ὥσπερ ἀμέλει περὶ τῆς σωτηρίας τῆς Σαμαριτίδος πρὸς τοὺς μαθητάς φησιν· « Ἐγὼ βρώσιν ἔχω φαγεῖν ἣν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε »· καὶ, « Ἐμὸν βρώμᾶ ἐστὶν ἵνα ποιήσω τὸ θέλημα τοῦ πέμφσαντός με. » Ἐπεὶ οὖν οἱ ἐκ περιτομῆς ἐχόμενοι τῆς σκιάς, ὡς πεινῶντι αὐτῷ προσάγουσιν τὰς αἰσθητὰς λατρείας, φησὶν· « Ἐὰν πεινάσω, οὐ μὴ σοι εἴπω· ἔχω γὰρ κτῆμά μου » γεγεννημένην τὴν ἐνδοξον Ἐκκλησίαν « οἰκουμένην » χρηματίζουσιν, « καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς »· πλήρωμα δ' αὐτῆς τὸ Εὐαγγέλιον, μὴ ὁ τύπος ἡ σκιά. Τρεφόμενος οὖν τὸ πλήρωμα τῶν ἰδῶν, οὐκ ἀπαίτησεν σε κατὰ σκιά,ν τροφήν· εἰ δὲ θέλῃς με τῷ ὄντι θεραπεύειν Θεόν σου τυγχάνοντα, « θύσόν μοι θυσίαν αἰνέσεως, » αἰτῶν καὶ θεολογῶν· ταύτας γὰρ δέχομαι τὰς προσφοράς· « Ἐξέον » γὰρ « θέλω, ἡ θυσίαν, καὶ ἐπίγνωσιν Θεοῦ, ἢ ὀλοκαυτώματα. » Ἀλλὰ καὶ « τῷ Ὑψίστῳ » τῷ Πατρὶ « ἀπόδος » δι' ἐμοῦ ἃ νοητικῶς ἠδῶ· ἐπίγνωσις γὰρ Θεοῦ εἴη ἀληθὴς καὶ ἀκραφνεστάτη διὰ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως.

* Psal. xxi, 43. * I Cor. ix, 9. * Matth. xiii, 8; Marc. iv, 8. * Joan. iv, 52. * Ibid. 34. * Ose. vi, 6.

(84) Forma Alexandrina pro ποιεῖτω. Edit.

(85) Sic. Num ἐπιτελοῦσιν ? Id.

Στ. ις'. Ἐπεὶ οὐχ ὥραϊος (ἐπαίνος) ἐν στόματι ἀμαρτωλοῦ, τῷ ἀμαρτανόντι ἐπιπλήττει ὁ Θεὸς φάσκων· « Ἰνα τί διεγῆ τὰ δικαιώματά μου, » ἃ ἐπιτελεῖν οὐ θέλεις; Ἀλλὰ καὶ Ἰνα τί « ἀναλαμβάνεις τὴν διαθήκην μου διὰ στόματος; » Ἐδεῖ γὰρ ἐν καρδίᾳ σε αὐτὴν δεξάμενον, καὶ τυπώσαντά σου κατ' αὐτὴν τὰς νοήσεις, οὕτω προφέρειν τοὺς λόγους τῆς διαθήκης μου. Τούτῳ συνῴζει ὁ κηρύττων· Μὴ κλέπτων, κλέψεις, καὶ κατὰ ἐξῆς.

Στ. ιη'. Πρὸς δὲ διάνοιαν νοήσεις καὶ οὕτως· Εἴ ποτε θεώρῃς ἐτεροδόξῳ γνώμῃ κλέπτοντα τὸ βούλημα τῆς ἀληθείας, συναινῶν « συνέτρεχες αὐτῷ. » Ἀλλὰ καὶ τοὺς μοιχεύειν πειρωμένους τὴν Χριστοῦ νόμῳ τῷ περισπᾶν εἰς αὐτοὺς τὰς ἐκκλησιαστικὰς ψυχὰς, ὁμογνωμονῶν αὐτοῖς, ἢ μὴ ἐκτεπόμενος αὐτοὺς, « μετὰ τῶν μοιχῶν » ὄντων ἐπὶ τὴν μερίδα σου ἐτίθεις. Ἀρμόζειν ἔρεῖς τὴν λέξιν ταύτην τοῖς ἐπαγγελλομένοις μὲν ἐκκλησιαστικοῖς εἶναι, εἰς κοινωνίαν δὲ ἐρχομένοις μὴ ἐκκλησιαστικοῖς ἀνδράσιν.

Στ. ιθ'. Ὁ ἀγνοῶν τὸ ἀγαθόν, πρᾶττων δὲ τὸ κακόν, ἤττον ἀμαρτάνει· ὁ (86) δὲ μετὰ τὸ ἐπίστασθαι τὸ ἀγαθὸν ἀμαρτάνει, ἐπιτετινομμένην ἔχει κακίαν· διὸ καὶ ὁ ἐγνωκὼς τὸ θέλημα τοῦ κυρίου θούλης, δαρήσεται πολλὰ, μὴ ποιῶν αὐτό. Ἀνάταται δὲ καὶ οὕτως· Ἐπεὶ διὰ στόματος ἀναλαβὼν τὴν Θεοῦ διαθήκην, τὴν καρδίαν πλήρη εἶχεν ἀμαρτίας, πρὸς δὲ ὁ λόγος (ἀμαρτωλὸς γάρ ἐστιν· ἐκ τοῦ περιδυσίματος τῆς καρδίας φαῖλος), ὄντως ἐν τῷ στόματι πλεοναζομένην εἶχεν κακίαν, ὥς « τὴν γλῶσσαν » αὐτοῦ δι' ὧν σοφίζεται « περιπλέκειν δολιότητα »· περιπλέκει γὰρ καὶ συντίθει τοὺς αἰρετικὸς λόγους, ὄντας σοφίσματα.

Στ. κα'. Σιγὴ Θεοῦ λέγεται ἢ πρὸς τοὺς ἀμαρτωλοὺς μακροθυμία. Ὅταν γὰρ παρ' αὐτὰ τιμωρεῖται, οὐ σιωπᾷ ἀποφανόμενος κατ' αὐτῶν ἃ δεῖ αὐτοὺς παθεῖν. Τοῦτον τὸν νοῦν ἔχει καὶ τὸ, « Ἐσιώπησα ἀπ' αἰῶνος, μὴ καὶ ἀεὶ σιωπήσομαι καὶ ἀνέξομαι; » Λέγει Κύριος πρὸς τὸ ἐλεγχόμενον οὖν· Ταῦτα ἐποίησας ἃ προέλεσται ἀμαρτήματα, καὶ ἐσέγησα, διὰ μακροθυμίαν τόπον διδοὺς μετανοίας· σὺ δὲ (87) ὥφειλεθῆναι ἐκ τῆς τοιαύτης σιωπῆς ἐκ τοῦ ἐναντίου ὑπέλαβες πρὸς οἷς εἶχες κακοὺς ἀνομίαν, καθ' ἣν « νομίζεις με ὁμοῖόν σοι τυγχάνειν »· ἔδοξάς με γὰρ, χαίροντα οἷς πράττεις, μὴ ἐπεξέρχεσθαι κατὰ σοῦ.

Στ. κγ'. Οὐκ ἐνταῦθα ἐν τῇ αἰσθητῇ λατρείᾳ, ἀλλ' ἐκεῖ ἐν τῇ θεῖᾳ τυχευοῦσῃ αἰνέσεως, ἢ ἡδὺς ἐστὶν ἣν δείκνυσαι φωτίζων ὁ Θεὸς τὸ σωτήριον αὐτοῦ τὸν μονογενῆ Υἱόν, Σωτῆρα ὄντα· ἢ αὐτὴν τὴν σωτηρίαν, ὅτε δὲ τὸν Σωτῆρα Χριστὸν σημαίνει.

PSALMUS L.

Στ. α'. Ἀλλὰ μηδεὶς ἐπεμβαίνει τῷ μεγάλῳ Δαβὶδ· δικαιώσαντος γὰρ τοῦ Θεοῦ, οὐδεὶς ἔστιν ὁ κατοκρίων· ἀλλὰ καὶ τοσοῦτον χρόνον ἐν βασιλείᾳ γεγονότος, τοῦτο μόνον αὐτοῦ φέρεται ἀμάρτημα, καὶ τὸ μεμετρῆσθαι τὸν λαὸν παρὰ τὸ βούλημα τοῦ Θεοῦ. Ἀλλ'

* Rom. II, 21.

* Luc. XII, 47.

* Isa. XLII, 14.

* Rom. VIII, 33.

(86) Aut hic legendum δε, aut, mox ἀμαρτανών. | DIT.

VERS. 16. Cum non deceat os peccatoris (laus Dei), peccatorem increpat Deus hisce verbis: « Quare tu enarras justitias meas, » quas perficere recusas? Quare « assumis testamentum meum per os tuum? » Quod enim prius in cor tuum recipias, mentemque tuam ad illius normam instituas, et tunc testamenti mei sermones proferre poteris. Consentit his illud: « Qui prædicas non furandum, furaris », et cætera.

VERS. 18. Quæ et ita interpretanda: Si forte hominem videbas hæretica mente veritatis doctrinam tollentem, rem comprobans « currebas cum eo. » Et si adulteri exstiterunt, qui virginem Christi violare tentarent, fideles animas in partes suas detrahendo, istis consentiens, aut eos expugnare negligens: « Cum adulteris portionem tuam ponerbas. » Referri possunt hæc verba ad illos homines, qui publicæ utilitati unice consulere dicuntur, de ea autem re ipsa minime curant.

VERS. 19. Qui boni nescius malum facit, minus peccat: qui autem boni conscius peccat, abundantem habet malitiam. Quapropter « gravius cædetur servus, qui voluntatem domini, licet cognoverit, eam non facit ». Poteris ista et hocce modo interpretari: Per os suum assumit testamentum Dei homo de quo nunc agitur; cor autem habet peccatis plenum (peccator igitur est « ex abundantia cordis pravi »), et vere « abundat os ejus malitia; » ita ut « lingua » captiosis falsisque ratiocinationibus « dolos concinnet. » Nam hæreticos sermones concinnat et componit, qui nihil aliud sunt nisi captiosæ falsæque ratiocinationes.

VERS. 21. Silentium Dei vocatur patientia quæ peccatores sustinet. Quando enim poenas ab eis repetit, non tacet, supplicia vero ipsis imminuentia revelat. Idem significat illud: « Tacui: num semper tacebo et abstinere? » Dicit ergo Dominus ad peccatorem quem increpat: Tu prædicta omnia peccata admisisti, et ego taci, per patientiam locum dans poenitentiae. Tu autem ex hoc meo silentio utilitatem nullam percepisti; quin imo ea de causa, « existignasti inique quod ego tui similis sum: » putabas scilicet me operibus tuis consentire, nec unquam in te invasurum.

VERS. 23. Non hic per sacrificia corporearum victimarum, sed illic per divinum « laudis sacrificium, » patet iter quod Deus indicat, salutare suum cum ostendit, Filium unigenitum Salvatorem nostrum, hoc est salutem ipsam, quæ Salvatorem Christum designat.

VERS. 1. Noli incusare magnum David; nam, justificante Deo, nemo erit qui eum condemnet. Qui cum per tot annos summo imperio potiretur, hoc unum tamen peccatum admisisse narratur, et illud quod contra Dei voluntatem populum numerari jus-

(87) Forte leg.: σὺ, δέον. IDEM.

serit¹². Ac ne in hoc quidem peccato diu perman-
sit; sed magnus ille rex, licet fuerit a privato ho-
mine reprehensus, rem haud indigne ferens, statim
se ita humiliavit, ut ipse propheta diceret: « Domi-
nus quoque transtulit peccatum tuum¹³. » Voce hæc,
« Dominus quoque » innuit peccatum ab ipso Davide
jam fuisse per poenitentiam translatum; ceteri
quidem homines peccatis franguntur, sancti vero
qui salutis curriculum decurrunt, etiamsi quid fue-
rint per negligentiam passi, non tamen medio in
spatio deficiunt, sed mox inceptum iter peragunt.
Referuntur sanctorum delicta, ne nos illorum ve-
stigiis insistere dubitemus, quasi fuissent illi divi-
nam sortem et nullo modo peccatis obnoxiam ad-
epti. Permittit igitur divina Providentia ut ipsi
quoque interdum labantur, atque ita nobis uti vir-
tutum, sic et poenitentiae sanctæ documenta præ-
beant. Poterat etiam fieri quod, nisi aliquando pec-
caverint, virtutes suas propriis viribus perfici,
non autem divina cooperatione putent. Hac autem
ratione occurrit divina gratia nimis elatae mentis
periculo, omnesque docet, quam infirma sit nobis
fiducia.

Hic psalmus numeratur quinquagesimus, quia
circa remissionem versatur: non enim posuisset
cum Spiritus sanctus ante quinquagesimum pri-
mum, et quinquagesimum tertium, et alios qui in-
ferius occurrunt, nisi alla præter temporum ordinem
ratio habeatur; nam quinquagesimus primus de
Doeg Syro agit, et de illius cum Saule congressu;
quæ antequam David rex esset, evenerunt. Simili-
ter alludit quinquagesimus tertius ad colloquia
C Ziphæorum cum Saule. Cum igitur numerus quin-
quaginta cum misericordia comparisonem quam-
dam habeat, profert Salvator, suam de remissione
doctrinam explicans, duos debitores quorum unus
debebat denarios quingentos et alius quinquagin-
ta¹⁴; et utrique remissio facta est, quod quinquaginta
et affini numero quingentos denarios sibi cre-
ditos haberent. Haud immerito per quinquaginta
dies festa agimus, quod per mortem et resurre-
ctionem suam Agnus Dei nobis peccatorum remis-
sionem fecerit; et die quinquagesimo digni habiti
sumus qui per effusionem sancti Spiritus mundare-
mur. Apud Judæos quoque condonabatur debitori
credita pecunia anno Jubilæo seu quinquagesimo,
tunc redibat quisque ad libertatem, et ad possessio-
nes suas, ita ut annus festivus haberetur¹⁵. Recte
igitur inscribitur quinquagesimus qui de miseri-
cordia agit psalmus. Componitur numerus quinquaginta ex septem hebdomadis et unitate, ita ut
hebdomadam hebdomadarum constituat, quo venturus dicitur; qui onus et opus peccati aufeat

VERS. 3. Vehementi dolore motus, et poenitentiae
dignos fructus exhibens, petit a Deo ut magnam
misericordiam impetret; nam non sufficit poeniten-
tia, nisi Deus misereatur; nec sufficit miseratio
Dei, nisi et nos quantum in nobis est per poeniten-
tiam ad salutem convertamur.

A οὐδὲ τὴν ἀμαρτίαν ἐπιμόνον ἔσχεν· βασιλεὺς δὲ το-
σοῦτος ὡπ' ἰδιώτου διελεγχθεὶς, μὴδὲν ἀγανακτήσας
ἐκάκισεν ἑαυτὸν, ὡς τὸν προφήτην εἰπεῖν· « Κα-
Κύριος παρήγαγεν τὴν ἀμαρτίαν σου· » τῇ γὰρ εἰ-
πεῖν, « Καὶ Κύριος, » καὶ τὸν αὐτὸς ἐδειξεν αὐτῇ·
διὰ μετανοίας παρενεγκόντα σφόδρα· οἱ μὲν γὰρ
ἄλλοι ἄνθρωποι καταπίπτουσιν ἐν ταῖς ἀμαρτίαις,
οἱ δὲ ἅγιοι τρέχοντες τῆς σωτηρίας τὸν δρόμον, εἴ τι
καὶ πάθιεν ἀπροσεκτοῦντες, οὐ καταπίπτουσιν ἀδια-
στάτῳ δρόμῳ, μὴδὲ προσθεκοφέναι δοκοῦντες. Ἀν-
εγράφη δὲ τῶν ἁγίων τὰ πλημμελήματα πρὸς τὸ μὴ
δυνεῖν ἡμᾶς πρὸς ζῆλον τούτων ἔλθειν, προφασί-
σθαι τὸ θεῖον εἶναι μοῖραν καὶ ἀνεπίδεκτον ἀμαρτίας
τοὺς ἁγίους· ὅθεν δέδωκεν ἡ πρόνοια πρόφασιν ἀμαρ-
τίας γενέσθαι περὶ αὐτούς· ἴν' ὥσπερ ἀρετῆς οὕτω
B καὶ μετανοίας ὥσι διδάσκαλοι. Τάχα δὲ καὶ μὴ πλημ-
μελοῦντες ἐπέγραφον ἂν ἰδίᾳ δυνάμει τὴν ἀρετὴν,
ἀλλ' οὐ θεοῦ συνεργείᾳ· παρορώσα τοῖνον ἡ θεία χά-
ρις τὸ μέγα τῆς οἰήσεως ἀποκωλύει τούτοις ἀμάρ-
τημα πρὸς ἐπίγνωσιν τῆς φυσικῆς ἀσθενείας καὶ τῆς
ἐπὶ θεῷ προσφυγῆς.

natura, et quam necessaria in divinum auxilium

Πεντηκοστὸς δὲ ψαλμὸς ἀναγράφεται, ἐπεὶ περ
ἀρμονίαν ὁ ψαλμὸς ἔχει πρὸς ἀρεσιν· ἄλλως γὰρ οὐκ
ἂν τὸ συγγραφικὸν Πνεῦμα προὔταξεν αὐτὸν τοῦ να',
καὶ νγ', καὶ τῶν ἐφεξῆς, εἰ καθ' ἱστορίαν ὤπηρεν ἡ
τάξις· ὁ γὰρ να' περὶ τῆς Δωθῆς τοῦ Σύρου καὶ τῆς
πρὸς τὸν Σαούλ αὐτοῦ διαβολῆς ἐπιγράφεται· τὸ δὲ
πρὸς τῆς βασιλείας ἦν τοῦ αὐτοῦ· καὶ ὁ νγ' περὶ τῆς
πρὸς τὸν Σαούλ τῶν Σιφάκων (88) διαβολῆς· ὅτι δὲ
ἀναλογίαν ὁ ἀριθμὸς ἔχει πρὸς ἑξέον, ὁ Σωτὴρ περὶ
ἀφένσεως διδάσκων, χρεώστας παρέλαθεν ὑπευθύνους
C ν καὶ φ' ὁδηγίους, ἀφένσεως ἐκατέρους γεγεννημένης,
διὰ τὸν ν' καὶ τὸν συγγενῇ χρεώσταιν ἀριθμὸν· ἀμέλει
τοῦ σφαγέντος· Ἀμνοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ ἀναστάντος καὶ πε-
ποιηκότος ἡμῖν τῶν ἀμαρτημάτων τὴν ἀρεσιν, ἐπὶ ν'
ἡμέρας διάγομεν εὐφραινόμενοι, τῇ πεντηκοστῇ ἡμέρᾳ
τῆς ἐκχύσεως τοῦ Πνεύματος ἀξιούμενοι· καὶ ὁ ἰω-
θηλαῖος δὲ διὰ τῶν ν' παρ' Ἑβραίοις ἀρεσιν ὡς
χρεῶν ἀποκοπτόμενων· ἐν φ' καὶ τῶν Ἑβραίων ἑλευ-
θερία, καὶ κτήσεων ἀποκαταστάσεις, ὡς εἶναι τὸν
ἐνιαυτὸν ἑορτῆν· εἰκότως οὖν πεντηκοστὸς ὁ τῆς με-
τανοίας ψαλμὸς· ἔστι δὲ καὶ ἐξ ἐβδομάδων ζ' καὶ
μονάδος, ὡς εἶναι ἐβδομάδα ἐβδομάδων ἀριθμὸν, ἐν
φ' ᾄδει (89) γενέσθαι τὸν ἀποβάλλοντα τὸ ἄχθος καὶ τὸ
D ἔργον τῆς ἀμαρτίας.

Εἶργον τῆς ἀμαρτίας.

Στ. γ'. Ὁ σφοδρῶς μετανοῶν καὶ τοὺς προσήκοντας τῇ
μετανοίᾳ καρποὺς ἀγαπῶν, αἰτεῖ καὶ τὸν παρὰ Θεοῦ
μέγαν ἑλκον εἰς αὐτὸν γενέσθαι, οὐκ ἐπαρκούσης τῆς
μετανοίας, ἀνευ ἑλέου Θεοῦ· οὐδὲ τοῦ ἑλέου Θεοῦ,
ἀνευ τῆς ἐκ τοῦ ἐφ' ἡμῖν μεταγνώσεως πρὸς σωτη-
ρίαν.

¹² II Reg. xxiv, 2; I Par. xxi, 1 sqq. ¹³ II Reg. xii, 15. ¹⁴ Luc. vii, 41. ¹⁵ Levit. xxv, 10, 41.

(28) Ita cod.

(39) Ἐδει?

Στ. δ'. Ὡς περ αἱ δυσέκλυτοι βαφαὶ οὐ μὲν πλύσκει, ἀλλὰ πολλαῖς ἐξίτηλοι γίνονται, οὕτω καὶ τὰ μέγιστα τῶν ἀνομιμάτων πολλοῖς οἰκτιρμοῖς Θεοῦ ἀπαλείφεται. — Τὴν θνητὴν ἐνέργειαν ἀνομίαν καὶ ἁμαρτίαν καλεῖ, τῷ κατὰ τὴν ἐπίνοιαν διαφέρειν, τῷ ἄνευ μὲν νόμου συνίστασθαι ἀνομίαν, τῷ δὲ κατὰ παράβασιν νόμου συνίστασθαι ἁμαρτίαν. Πλὴν ἐκατέρως αὐτὴν ἐκπλῦθῃ καὶ καθαρισθῇ ἀξιοῖ Θεὸν, τὸν ἐκπλῦναι αὐτὴν καὶ καθαρῖσαι δυνάμενον ἀπὸ τῆς προσηρημένης ἕξως.

Στ. ε'. Ὁ δὲ τὴν ἁπλῆν πρᾶξιαν ἁμαρτίαν ἐνώπιον αὐτοῦ ἔχων, οὐκ ἀνάσχοιτο ἑτέραν ποιῆσαι· τῶν γὰρ προτέρων ἐπιλανθανόμενοι, ἑτέρας ἐνεργοῦμεν ἡμεῖς.

Στ. ζ'. Ὅσον ἐπὶ τῷ εἶναι βασιλεὺς οὐχ ὑπέκειτο ἀνθρωπίνῳ νόμῳ· ὅθεν οὐδὲ τινὲς τῶν νομοθετῶν ἥμαρτεν, οὐδ' ἐνώπιόν τινος αὐτῶν τὸ πονηρὸν ἐποίησεν. Ἐπειδὴ δὲ πρὸς τὸ βασιλεὺς, καὶ θεοσεβὴς εἶναι βούλεται, ὑπέκειτο τῷ τοῦ Θεοῦ νόμῳ· διὸ καὶ ἥμαρτεν μόνῳ Θεῷ, καὶ τὸ πονηρὸν ἐνώπιον αὐτοῦ ἐποίησεν. Καὶ πάλιν Ἐπεὶ Θεὸς εἶπεν ἐπιβρεπεστέραν εἶναι τὴν διάνοιαν τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τῇ πονηρίᾳ· καὶ τὸ, «Ὁὐκ ἔστιν ἄνθρωπος ὃς οὐχ ἁμαρτήσεται, ἢ ἁμαρτανόντων καὶ αὐτῶν τῶν τελείων, δικαιούται ὁ Θεὸς ἐν τοῖς λόγοις αὐτοῦ, ἐν οἷς εἶπεν πάντας ἐκκεκλιότας, ἅμα ἡγρεῖσθαι. Ταύτῃ δὲ καὶ νικᾷ κρινόμενος πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ἀποδεικνύς αὐτοὺς ἁμαρτωλοὺς. Συνωδὸν τοῖς τοῖς, «Ἐάν εἴπωμεν, Ὁὐχ ἡμαρτήκαμεν, ψεύστην ποιοῦμεν αὐτόν· ὁ γὰρ ἀναμαρτήσιαν αὐχῶν, ὅσον εἰς αὐτόν, ψεύστην ἀποφαίνει τὸν Θεόν.

Στ. η'. Ὁ τῇ σοφιστικῇ ἐξεῖ ἐγγεγυμνασμένος ἐπὶ θήρᾳ τῆς ἀληθείας, τὸ μέγεθος αὐτῆς γινώσκει, ἀγάπην πρὸς αὐτὴν ἔσχεν τελείαν· οἱ γὰρ τοῖς ψεύδεσιν ἐγγυμνασμένοι διορατικώτεροι γεγεννημένοι, καθορῶσι τῆς ἀληθείας τὸ ἀξιάγαστον κάλλος· οἷός ἐστιν. Μωυσὴς καὶ Δανιὴλ· μετὰ γὰρ τὸ πειραθῆναι σοφιστικῶν λόγων, ἐπ' αὐτὴν τὴν ἀληθῆ σοφίαν ἀναδάντες, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ μαρτυρίαν ἔσχον, ὡς ὄντες τέλειοι, σαφῶς δηλώσαντος αὐτοῖς τοῦ Θεοῦ τὰ ἔδωκα καὶ τὰ κρύφια τῆς σοφίας αὐτοῦ, ὡς μὴδὲν αὐτοῖς ἐπὶ ἀσαφῇ (90) ἐπεσκιασμένον εἶναι. Ταύτης τῆς ἕξως καὶ ὁ Δαυὶδ τυγχάνων, ἀνεφθέγγετο τὸν προκείμενον στίχον.

Στ. θ'. Πολλάκις ἤδη δόγματα, καὶ ψυχῆς δυνάμεις εἶναι εἰρήναι· τὰ ὅσα ταπεινοῦται ταῦτα ὑπὸ ἁμαρτίας καὶ σοφιστικῆς γοητείας· Θεοῦ ἀκουτίσαντος, ἀγαλλίαν καὶ εὐφροσύνην· ἀγαλλιᾶται τὰ τεταπεινωμένα ὅσα.

Στ. ια'. Ἐξαλείφονται ἁμαρτίαι ἀπὸ τῆς μετουσίας τῶν ἀρετῶν· ὡς γὰρ ἡ ἐπιστήμη εἰς ψυχὴν ἐλθοῦσα ἀφανίζει καὶ εξαλείφει τὴν ἄγνοιαν, οὕτω παρουσία ἀρετῆς τελείας εξαλείφεται ἁμαρτία πᾶσα.

Στ. ιγ'. Τὸν σπουδαῖον ἀνιστάμενος τῷ τοῦ Θεοῦ προσώπῳ παρισταμένων, ὁ ἁμαρτάνων ἀπορρίπτεται. Μὴ πάθοιμι δὲ τοῦτο, φησὶ, περιεχόμενος τῆς θέας κατανοήσεως· «μηδὲ» τοῦ δοθέντος μοι· «θεοῦ Πνεύματος γυμνωθεῖν.

¹⁸ Eccle. vii, 21. ¹⁹ Psal. xiii, 5. ²⁰ I Joan. i, 10.
(90) Lege ἀσαφές. Edit.

VERS. 4. Uti foedissimæ sordes non evanescent, nisi pluries laventur; ita graviora peccata majori Dei miseratione tollantur oportet. — Hominum opera iniquitatem et peccatum vocat; at suus voci cuique sensus: iniquitas dicitur, quod præter legem sit; peccatum vero quod contra legem. Deum precatur, ut mentem ab utraque labe mundet et liberet, qui solus eam a pristinis moribus revocare et mundare valet.

VERS. 5. Si admissum semel peccatum semper coram te haberes, jam non aliud posses admittere; nam non nisi præcedentium delictorum immemores, rursus delinquimus.

VERS. 6. In quantum rex erat, humanis legibus non subiciebatur: unde legumlati nulli peccavit, nec coram ullo eorum malum fecit. At præterquam rex quod sit, vult et pius esse in Deum. Dei igitur legibus subiciebatur. Quapropter Deo soli peccavit, et malum coram illo fecit. Et rursus: Cum Deus dicat promptiorem esse hominum mentem ad prava, et illud: «Non est homo qui non peccet»¹⁸, peccantibus vel sanctis justificatur Deus in sermonibus suis, quibus contendit omnes declinasse et inutiles esse factos¹⁹. Sic vincit quando homines judicat, et probat omnes esse peccatores. Quibus consentit illud: «Si dicimus quoniam non peccavimus, mendacem facimus eum»²⁰; nam qui de innocentia sua gloriatur, quantum in eo est, Deum mendacem facit.

VERS. 8. Sapientium artibus in exquirenda veritate exercitatus, ubi sublimitatem ejus agnovit, perfecto eam amore diligit; nam in disserendis mendaciis exacuta mentis acies, melius perspicit quam digna sit veritas studiis nostris. Tales fuerunt Moyses et Daniel. Quippe qui sapientium disciplinis primum eruditi, veram doctrinam postea consecuti sunt, et ab ipso Deo perfecti fuerunt vocati; ipse enim eis incerta et occulta sapientiæ suæ manifestavit: ita ut nihil eos his in disciplinis fugeret. Talem et David adeptus est scientiam, uti hoc versu profitetur.

VERS. 10. Sæpius jam dictum est opiniones esse, et virtutes animi. Ossa humiliantur per peccata scilicet, et per sapientium præstigias: exaudiente autem Deo, gaudio et lætitia exultabunt ossa humiliata.

VERS. 11. Virtutis studio delentur peccata; ut enim mentem illustrans scientia ignorantiam tollit et delet, ita deletur omne peccatum ubi animum perfecta virtus occupaverit.

VERS. 13. Justi omnes semper coram Deo astant, peccator vero procul ab eo projicitur. Ne illud patiar, inquit, ne me deserat mens tua: «Spiritus sanctum tuum» quem accepi, «ne auferas a me.»

VERS. 14. Salvatoris nostri adventum in terram A expectans, quo perfectam lætitiā fieri contingit, Patrem hisce verbis invocat : « Redde mihi lætitiā salutaris tui ; et spiritu principali et perfecto confirma me. » Hic utrumque spiritum dominantem dicit et principalem, Spiritum quidem sanctum, aut spiritum hominis, qui in ipso alienus est ab anima.

VERS. 15. In præfatione psalmi jam docuimus, Deo permittente, interdum et sanctos peccare, ut pœnitentiā sinceram agentes cæteris pœnitentiæ exempla præbeant. En idem confirmat hic versus ; nam pollicetur se, peccata sua Deo confitendo, vias ipsius Dei iniquis indicaturum, ut eas ingressi, si quid unquam per negligentiam deliquerint, ad eum convertantur.

VERS. 16. Cum per peccata, quibus me usque ad mortem tradidi, sanguinibus plenus sim, de istis libera me, Deus, Deus meus. — « Lingua mea, » hoc est sermo meus, in celebranda tua justitia semper occupata, « exsultabit justitiā tuam. »

VERS. 17. Illius labia aperit Deus qui ad laudandum eum verba facit. Quapropter os ejus annuntiat laudem Dei, laudans eum et celebrans eum semper.

VERS. 20. Qui de peccatis suis dolet, quid sibi vult de Sion et Jerusalein dicere ? Respondebit eum, licet de recta via deflexerit, non omnibus ideo fuisse donis nudatum. Propheticiam igitur gratiam retinens, et pristinam cum Spiritu sancto communionem, vota prophetiasque profert. Sionque celebrat benigne a Filio tuo acceptam, et a Spiritu adjutam. Illud, « edificabuntur muri Jerusalein, » angelorum de hominibus curam innuit, aut inconcussam evangelicarum doctrinarum constitutionem.

VERS. 21. Justitiā hic illam indicat quæ per fidem in Jesum Christum omnibus fidelibus convenit. Ipsa autem justitiā oblatio spiritualis et sacrificium spirituale : eodem sensu est illud, « Sacrificate sacrificium justitiæ », tunc quoque « imponent super altare » spirituale « vitulos, » non terram exercentes et aratra trahentes, sed animas quæ non aliæ sunt ab animis martyrum, super cœlesti altare conspectis, et ibi vitulorum more oblati ; nam in Apocalypsi Joannis ²⁰ conspiciuntur subius altare cœlesti animæ interfectorum propter nomen Jesu et propter testimonium ejus.

PSALMUS LI.

VERS. 1. Vere ea est sermonum prolatorum mens, quæ nonnisi illustrante Deo intelligatur. Qua autem de causa tanto furore debaccharetur,

¹⁹ Psal. iv, 6. ²⁰ Apoc. vi, 9.

(91) Hactenus ex codice Vat. 1789 (A). At vero ex cod. Vat. 1682 (B) ab initio et hactenus, et dinceps usque ad paginam suo loco indicandam.

Στ. ιδ'. Προσδοκῶν τὴν δεῦρο κάθοδον τοῦ Σωτῆρος, ἐφ' ἣ ἀγαλλίαντιν τελείαν ἔχειν συμβαίνει, παρακαλεῖ τὸν Πατέρα φάσκων· « Ἀπόδος μοι τὴν ἀγαλλίαν τοῦ σωτηρίου σου, ὅπως καὶ πνεύματι ἡγεμονικῇ καὶ τελείῃ στῆριθης με. » Ἐκατέρως δὲ καὶ ἐν τοῦτοις πνεύμα λέγει· ἦτοι τὸ ἅγιον ἄρχον καὶ ἡγεμονικόν, ἢ τὸ τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ ἕτερον ὄν τῆς τοῦ ἀνθρώπου ψυχῆς.

Στ. ιε'. Καὶ ἐν τῇ προγραφῇ τοῦ ψαλμοῦ ἐφάσκομεν παρορῶν ποτε τὸν Θεὸν τοὺς σπουδαίους ὥστε ἀμαρτίαν ποιεῖν, ἵνα μετανοοῦντες ἔργῳ καὶ τὴν περὶ μετανοίας διδασκαλίαν ἐπιδείξωσιν. Ἰδοὺ γοῦν καὶ ἐνταῦθα βεβαίῳ τῷ Θεῷ ῥῆμα· διὰ γὰρ τῆς ἐξομολογήσεως τῆς πρὸς Θεὸν, διδάσκειν ὑπισχνεῖται ἀνόμους αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ τὰς ὁδοὺς, ἵνα τούτων ἐπιδάντες, εἰ καὶ **B** ποτε ἡσέθησαν ἐξ ὀλιγωρίας, ἐπιστρέψωσιν πρὸς αὐτόν.

Στ. ις'. Ἐπεὶ δι' ὧν ἐποίησα πρὸς θάνατον ἀμαρτιῶν πλήρης εἰμι αἱμάτων, ἐκ τούτων ῥύσai με ὁ καθάπαξ Θεὸς ὧν καὶ ἡμέτερος. — « Ὁ λόγος ὁ ἡμέτερος· γλῶσσά μου » καλούμενος, ἐν τῷ αἰεὶ περὶ δικαιοσύνης σου φθέγγεσθαι, « ἀγαλλιᾶσθαι τὴν δικαιοσύνην σου. »

Στ. ιζ'. Ἐκείνου ἀνεῖλου τὰ χεῖλη, ὁ Θεὸς, τοῦ λαβόντος λόγον ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματος. Διὸ καὶ τὸ στόμα αὐτοῦ ἐξαγγέλλει τὴν ἀλησίαν τοῦ Θεοῦ, αἰεὶ αἰνοῦν καὶ εὐχαριστοῦν αὐτῷ.

Στ. x'. Ὁ περὶ ἀμαρτίας ἰδίας ἐξομολογούμενος, τί βούλεται περὶ τῆς Σιών καὶ Ἱερουσαλὴμ διαλέγεσθαι ; **C** Ἄλλ' ἐπεὶ εἰπομεν μὴ πάντως αὐτὸν βεβλάσθαι ἐκ τοῦ ἐπταίχναϊ ἐν τῷ συντόνῳ ὁρόμῳ, τούτου χάριν προφητικὴν ἔτι ἔξιν ἔχων, καὶ τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος κοινωνίαν, εὐχεταὶ καὶ προφητεύει, « Ἀγάθυνον, » λέγων, « τὴν Σιών ἐν τῇ εὐδοσίᾳ » τῷ Ἰϋῷ « σου » γεγεννημένην, καὶ τῷ Πνεύματι συνεγγίζουσιν· ἀλλὰ καὶ « οἰκοδομεῖται τὰ τεῖχη τῆς Ἱερουσαλὴμ. » ἀγγέλλων δὲ φρουραὶ ταῦτα, ἢ δογματῶν ἀκαταλύτων ὕψους.

Στ. κα'. Δικαιοσύνην φησὶ τὴν διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς πάντας τοὺς πιστεύοντας συνισταμένην· αὕτη δὲ ἡ δικαιοσύνη ἀναφορά καὶ διακαυτώματα πνευματικὰ τυγχάνει, καὶ τὸ, « Θύσατε θυσίαν δικαιοσύνης. » ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὸ « πνευματικὸν » θυσιαστήριον ἀνοίσουσιν μόσχους, γεωπόνους ἔλκοντας ἄροτρα ψυχᾶς, οὐκ **D** ἄλλας τυγχανούσας τῶν ψυχῶν τῶν μαρτύρων, ὁφθεισας παρὰ τὸ ἐπουράνιον θυσιαστήριον, ἀναφερομένας ἐπ' αὐτῷ μόσχων δίκην· ἐν γὰρ τῇ Ἀποκαλύψει Ἰωάννου αἱ τῶν πεπλεκασμένων ψυχῶν διὰ τὸ ὄνομα Ἰησοῦ καὶ τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ, ὑπὸ τὸ θυσιαστήριον τὸ ἐπουράνιον τεθεωρῶνται (91).

Στ. α'. Ὅπως γὰρ συνέσεως δεῖται τῆς ἐκ Θεοῦ ἡ τῶν ἐμπερομένων λόγων διάνοια. Τίνα δὲ δεῖ τὴν εἰς τσαούτης τραγωδίας πρόφασιν παρασχεῖν ἢ τὸν νομῆα

Exin usque ad finem Psalterii ex cod. Vat. reg. 40 (C), et ex Vat. 754 (D), et ex Vat. 1685 (E).

τῶν ἀλόγων ζῶων· Ἀγέλαρχης γὰρ ἦν (Δωὴκ) ἡμιό-
νουν. Ὁ γοῦν Δαβὶδ συνιείς τὴν πολλὴν αὐτοῦ κακίαν
ἢ τὸν κινήσαντα ἐν αὐτῷ τὸν φόβον διάβολον, ὡς
πρὸς παρόντα τὰς λέξεις ἐφθέγγετο τοῦ ψαλμοῦ.

Στ. δ. Τὸ « ἡμέρα » ἐνταῦθα φανέρωσιν δηλοῖ, ἢ
ὅλον τὸν χρόνον καθ' ὃν ἀνομεῖ.

Διδύμου καὶ Εὐσεβίου. Στ. η'. Οἱ πάνυ εὐλαβεῖς
ὅταν καταπίπτοντας ἐξ ἀρετῆς [εἰς] τὴν κακίαν ἴωσι
τινας, φόβον λαμβάνουσι μὴ τὰ αὐτὰ πάθουσιν· οὗτοι δὲ
καὶ ἐπιχερτομεῖς εἰεν κατὰ τοῦ λαλοῦντος, ὡς « ἐπ'·
αὐτῷ γελᾷ, ἐροῦντες· Ἰδοὺ ἄνθρωπος, » καὶ τὰ
ἐξῆς.

Στ. θ. Τάχα πᾶς πλουτῶν ἐν κακίᾳ ψευδυνόμενος γινώσκει
ἐν τῷ μεγαλοφρονεῖν ἐπὶ τούτοις, ἐπιλείπει ἐπὶ τῷ
πλήθει τοῦ τυφλοῦ πλοῦτου, ἀλλὰ καὶ ἐνδυναμούσθαι
νομίζει, ἀρχὼν ἀνομίας, καὶ στείρωσιν πρὸς πᾶν ἀγα-
θὸν ἔχων ἔργον.

Στ. ι'. « Ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ διὰ πίστεως φυτευθεὶς
ἀρετὴν φέρει ἀλέξουσιν τὰς ἐκ παθῶν καὶ ἁμαρτημά-
των νόσους, καὶ τρέφουσιν τὸ φῶς τῆς γνώσεως. Ὁ
τοιούτος ἐλεήμονας καρποφορήσας ἐλπίζει· ἐπὶ τὸ
ἔλεος τοῦ Θεοῦ, » εἰδὼς ὅτι οἱ ἐλεήμονες ἐλεηθήσου-
νται· ἔχει δὲ τὴν ἐλπίδα οὐκ ἐφ' ἑνα αἰῶνα, ἀλλ' « εἰς
τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. »

PSALMUS LII.

Στ. β'. Ἀφρονα ἡγήτεον λέγεσθαι τὸν φρονήσεως θείας
στερούμενον. Φαίνεται γὰρ αὐτὸς περὶ οὗ ὁ λόγος,
μὴ σώζων κοινῇ φρένᾳ· εἰδὼς γὰρ πάσῃ ψυχῇ ἐννοίαν
Θεοῦ καταβεβλημένην, ἀθεύτητα ἀσπαζόμενος, « οὐ-
δενὶ ἄλλῳ εἰ μὴ « τῇ αὐτοῦ καρδίᾳ [εἶπεν] μὴ εἶναι
Θεόν. »

Διδύμου καὶ Εὐσεβίου. Στ. γ'. Ὁ παρὼν στίχος προ-
νοητὴν εἰσάγει τὸν Θεόν, οὐ τῶν κατ' οὐρανὸν μόνον,
ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπὶ γῆς· « Ἐξ οὐρανοῦ » γὰρ ἐφορᾷ προ-
νοητικῶς « τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων » εἰρηται· οὐκ
ἔξωθεν κατὰ τὸ σῶμα μόνον ἐπιβλέπων αὐτοὺς, ἀλλὰ
καὶ κατὰ τὸ κρυπτὸν τῆς καρδίας· « ἐπιβλέπει γοῦν
ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδῃ εἰ ἔστιν ὁ
διὰ τοῦτο καλὸν ποιεῖν συνιών, » καὶ διὰ τοῦ ἐξετάζειν
τὴν ἀλήθειαν « ἐκχρῆτων τὸν Θεόν. » Ἀνθρωπίνως δὲ
καὶ ἀφ' ὧν ἴσμεν εἰρηται τὸ « διακρύπτειν ἐξ οὐρανοῦ »
καὶ τοῦ ἰδεῖν εἰ ἔστιν συνιών· μεγάλη γὰρ, ἴν'
οὕτως εἴπω, προσβολὴ βλέψεως, τοῦ πάντως κρυ-
πτοῦ γινώσκειν ἔχει.

Στ. δ. Ἐκ δὲ προκείμενης λέξεως μαθάνομεν κατὰ
παράδοσιν νόμου τὴν ἁμαρτίαν συνίστασθαι. Ὁ ἀκολου-
θεῖ, μὴ εἶναι τινα φύσει πονηρόν· « πάντες γὰρ ἐξ-
έκλιναν. » Ἡ δὲ ἐκκλίσις ἁμαρτία ἐστίν, ἀποτυχία
οὕσα τῆς εὐθείας ὁδοῦ· « ἅμα » δὲ καὶ, « ἡ χρεώθη-
σαν » οἱ ἐκκλίνοντες, ἀρχεῖον λέγων ἢ κατὰ τὴν ἐπι-
κράτησιν τῶν παθῶν, ἢ τὴν ἀνοίαν τοῦ μὴ νοοῦντος,
συγχομένου τῷ μετεῖναι ἐξ ἐτέρων εἰς ἕτερα πρᾶ-
γματα.

Διδύμου καὶ Εὐσεβίου. Στ. ε'. Τὰ αὐτὰ καὶ ἐν τῷ
ιγ' ἐδηλοῦτο, εἰ καὶ τὰ μάλιστα τῆς παρ' ἡμῖν ἐρμηνείας

A nisi quod brutorum animalium pastorem increpet?
Nam mulio erat Doeg. Hunc igitur David teterri-
mum cum videret, aut a diabolo ardentissima in-
vidia incensum, ut praesentem hujus psalmi verbis
aggreditur.

Vers. 4. Vocabulo « die » innuitur quam mani-
festa sit Doeg malitia, aut per quantum temporis
spatium duraverit.

Didymi et Eusebii. Vers. 8. Viri justi, quando
alios vident a virtute ad malum deflectentes, timent
ne eadem patiantur. Quin imo iidem mordacia
verba proferunt, uti dicitur: « Super eum ride-
bant, et dicent: Ecce homo, » etc.

Vers. 9. Sane malus quicumque dives falsa opi-
nione deceptus, multitudine divitiarum suarum,
superbit, et in eis sperat, atque ita se prevalere
putat: qua ratione et iniquitati se tradit, et a bono
quoque recedit.

Vers. 10. « In domo Dei » per fidem plantatus
virtutis fructus profundit, quibus cupiditates et
peccata arcentur, lumen vero scientiae altitur. Qui
tam misericordes fructus profert « in misericordia
Dei » sperat; non ignorat enim quod misericor-
des misericordiam consequentur²¹; nec sperat in
unum saeculum modo, sed « in saeculum saeculi. »

C Vers. 2. Insuper dicitur hic homo divina doctri-
na destitutus. Videtur enim ille de quo agitur sensu
communi carere: nam cum sciat cujusque menti
insitam esse Dei cognitionem, impletatem tamen
proflitetur, non coram alio quidem, sed « in corde
suo » dicens: « Non est Deus. »

Didymi et Eusebii. Vers. 3. Praesens hic versus
declarat providere Deum non coelestia tantum, sed
ea quoque quae super terram fiunt. Nam « de caelo
super filios hominum » providenter prospicere di-
citur. Nec ea tantum quae foris sunt, nempe corpus
considerat, sed et intimos animi sensus; nam
« prospicit super filios hominum ut videat si est
intelligens, » bonum scilicet qui faciat, « aut re-
quirens Deum » veritatem examinando. Humana
loquendi ratione et menti nostrae accommodata di-
citur Deus « de caelo prospicere » et videre si est
D intelligens; nam magno, ut ita dicam, oculorum
conjectu, vel abditissima perspicit.

Vers. 4. His verbis discimus peccatum per legis
violationem fieri: unde consequitur neminem esse
natura malum, « omnes enim declinaverunt. »
Peccant autem qui declinant, quia a recta via de-
flectunt. « Simul et inutiles facti sunt » qui decli-
naverant; inutiles vocantur, vel quod cupiditatibus
inserviant, vel quod rerum sibi continuo succe-
dentium turba impediti, ratione uti jam nequeant.

Didymi et Eusebii. Vers. 4. Eadem in psalmo xiii
occurrunt. Quapropter praesertim in interpretandis

²¹ Matth. v. 7.

quibusdam vocibus morabimur, quæ immutata sunt. Illic enim legitur: « Corrupti sunt et abominabiles facti sunt in studiis suis; » hic autem: « Corrupti sunt et abominabiles facti sunt in iniquitatibus: » quam mutationem interpretores omitunt. Indicat autem is sermo, quantum a communi sensu deflexerint pravæ illæ impiæque opinioniones, quibus ante Salvatoris adventum omnes homines inserviebant; et quo pacto sanam illam de Deo doctrinam respuerint omnium mentibus insitam; ac ipsos abominando idolorum cultui tradiderint, impietatem professi, seu nullum Deum, seu plures deos recolendo vitamque consequenter instituendo, et pravis impiisque studiis arserint.

Nam qui prave de Deo sentit, in cætera quoque peccata labitur. Pietatem ubi ex anima tua respueris, respuisti simul omnes virtutes, quæ pietatem tanquam reginam comitantur. Per insipientiam igitur Deum non esse dicentes, corrumpunt mentem suam in iniquitatibus suis, ideoque abominabiles facti sunt. Omnes peccant, aut dum bonum facere videntur, illud non vere et reipsa faciunt.

VERS. 5. Cum sapientia ab animo abhorreat prava machinante, « non scient » quæ juxta divinam doctrinam cognoscenda sunt. Non per interrogationem, sed per negationem proferenda ista.

VERS. 6. « Trepidaverunt » pro « trepidabunt », scriptum est. Voces igitur « illic trepidabunt ubi non erat timor » ad futurum sæculum referri possunt: trepidabunt scilicet, perspectis suppliciis quibus puniendi sunt; quæ tamen firmo animo ad eunda essent. Ideo trepidabunt, quod Deus eos hic mendaces fuisse, et « hominibus placendi » studio unice intentos demonstrabit, « ossa eorum dissipans, » opinioniones scilicet et vana animi consilia.

VERS. 3. Virtus Patris Christus, qui judicat occulta hominum. Orat ut non aliis judicibus, sed virtuti Dei boni examinandus tradatur; sciebat enim se ita negligentiarum suarum veniam consecuturum; eos vero esse damnandos qui eum immerito diripiebant.

VERS. 5. Alienos vocat, qui vitam agunt a justorum moribus alienam; fortes vero, malos demones. Ait igitur: Cum « non proposuerunt Deum ante conspectum suum, » fugientes eum discedentesque ab eo, « insurrexerunt adversus justum et quæsierunt animam ejus. »

VERS. 6, 7. Adjutorem profitetur se habere Deum: Patrem fortasse et Dominum susceptorem animæ suæ. At Filium inquit, qui « avertet mala inimicis meis. » Quippe qui ipsi eadem mala patientur, quibus opprimendum me decreverant, ita judicante Domino. Quibus congruit illud: « Et facietis ei quemadmodum malignatus est facere contra fratrem suum. »

Deut. xix, 19.

(92) Legendum procul dubio περί Θεοῦ ἐννοῶν. Edit.

λέξεις τινὰς ἐνλλαγμένας περιέχειν δοκεῖ. Ἐκεῖ γὰρ « διεφθάρσαν καὶ ἐδδελύχθησαν ἐν ἐπιτηδεύμασιν » ἔχει, ἐνταῦθα δὲ « διεφθάρσαν καὶ ἐδδελύχθησαν ἐν ἀνομίαις » παρὰ δὲ τοὺς ἐρμηνεύσαντας ἡ ἐναλλαγή φέρεται. Σημαίνει δὲ διὰ τούτων ὁ λόγος τὴν ἐκπτώσιν τῶν κοινῶν περιεννοῶν (92) τὸν δυσσεβῆ καὶ ἀθεὸν λογισμὸν τῆς ἀνθρωπότητος ἀπάσης πρὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐπιφανείας ἐπικρατήσαντα· καὶ ὡς διέφθειραν τὰ σπαρέντα ἐν αὐτοῖς ὕγιη περὶ Θεοῦ σπέρματα, καὶ τῇ τῶν βδελυρῶν εἰδώλων λατρείᾳ αὐτοὺς παραδεδωκαν, τὴν ἀσέβειαν διελόμενοι, εἴτε παντελῶς ἀθεῖαν καὶ πολυθεῖαν, καὶ τὰ ἀκλόουβα δρώντες, καὶ τοῖς ἀθέοις καὶ ἐνδυστρόφοις αὐτῶν ἐπιτηδεύμασιν.

Ὁ γὰρ κακῶς περὶ Θεοῦ φρονήσας, καὶ εἰς τὴν ἄλλην ἔρχεται κακίαν. Τὴν γὰρ εὐσέβειαν τῆς αὐτοῦ ψυχῆς ἐκβάλλων, συνεκδέβληκεν αὐτῇ πᾶσαν ἀρετὴν ἀκολουθοῦσαν ὡς βασιλίδι τῇ εὐσεβείᾳ. Οἱ γοῦν δι' ἀφροσύνην λέγοντες μὴ εἶναι Θεὸν, διέφθειραν τὴν αὐτῶν γνῶμην ἐν ἀνομίαις αἷς ἐπραξαν· ἐξ ὧν ἐδδελύχθησαν, τούτεστι βδελυκτοὶ ἐγένοντο. Ἡ πάντων ἀμαρτανόντων, ἥ καὶ αὐτῶν τῶν δοκούντων ἀγαθῶς ποιεῖν, οὐ κυρίως καὶ ἀληθῶς ποιοῦντων.

Στ. ε'. Ἐπεὶ εἰς κακότεχνον ψυχὴν οὐκ εἰσελεύσεται σοφία, « οὐ γνώσονται: » ἀδεῖ εἰδέναι κατὰ θεῖαν γνῶσιν. Οὐ κατὰ πᾶσιν δὲ, ἀλλὰ κατ' ἀπόφασιν ἀναγνωστέον (93).

Στ. ζ'. Τὸ « ἐφοβήθησαν » ἀντὶ τοῦ « φοβηθήσονται, » εἴρηται. Τὸ οὖν ἐκεῖ « φοβηθήσονται φόβον, οὐ οὐκ τὴν φόβος, » δύνανται ἀναφέρεσθαι εἰς τὸν μέλλοντα αἰῶνα· φοβηθήσονται γὰρ οἱ ἐπιφερόμενοι τὰ ἐφ' οἷς κολασθήσονται· ἐν ᾧ ἔδει θάρσος ἔχειν. Διὰ τοῦτο δὲ φοβηθήσονται, ὅτι τοὺς ὑποκριτάς γενομένους ἐνταῦθα καὶ σκοποὺν ἔχοντας « ἀνθρώποις ἀρέσαι, » ἐφανέρωσεν ἐκεῖ ὁ Θεὸς « σκορπίσας αὐτῶν τὰ ὀστέα, » δόγματα καὶ τῆς ψυχῆς ἐνθυμήσεις ὄντα.

PSALMUS LIII.

Στ. γ'. Δύναμις τοῦ Πατρὸς ὁ Χριστός. Οὗτος δὲ κρινεῖ τὰ κρυπτὰ τῶν ἀνθρώπων· παρακαλεῖ δὲ μὴ ἄλλοις κριταῖς, ἀλλὰ τῇ δυνάμει τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ εἰς ἐξέτασιν παραδοθῆναι· οἷδε γὰρ συγγνώμης τευξόμενος ἐφ' οἷς παρίδεν· ἐκδικεῖν δὲ γενησομένην κατὰ τῶν αὐτῶν πορθούντων ματαίως.

Στ. ε'. Ἀλλοτρίους φησὶν τοὺς ἐναντίαν προαίρεσιν τοῖς σπουδαίοις ἔχοντας· κραταιοὺς δὲ, τοὺς πονηροὺς δαίμονας. Καὶ φησιν· Ἐπεὶ « οὐ προέθεντο τὸν Θεὸν ἐνώπιον αὐτῶν » ἀποστραφέντες αὐτὸν, καὶ νῦν δεδωκότες « ἐπανεστήσαν τῷ δικαίῳ, καὶ ἐζήτησαν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. »

Στ. ζ'. Θεὸν βοηθὸν ἔχειν ὁμολογεῖ· τάχα τὸν Πατέρα καὶ Κύριον ἀντιλαμβανόμενον τῆς ψυχῆς αὐτοῦ· ἵνα εἴπῃ τὸν Υἱὸν, ὅς « ἀποστρέψει τὰ κακὰ τοῖς ἐχθροῖς μου: » ἃ γὰρ ἐπαγαγεῖν μοι βεβούληνται κακόν τι, κατ' αὐτὰ πρὸς αὐτοὺς ἀναστρέψει, τοῦτο τοῦ Κυρίου κρίναντος ὅτι. Συνάψετε τούτῳ τὸ, « Ποιήσατε αὐτῷ ὃν τρόπον ἐπληρώσατο ποιῆσαι τῷ πλησίν. »

(93) Juxta Didymum igitur dicendum esset non, pro nonne, in hoc versiculo.

Αιδύμου καὶ Θεοδώρητου. Στ. η'. Τοῦτον συμβεβη-
κότων, φησὶν, αὐθαριέτω γνώμη ἐπ' εὐχαριστίαν ἐρ-
χόμενος· ἐκουσίως θύσω σοι, » οὐκ ἀνάγκης ἢ βίας
εἰς τοῦτο καλούσης, ἀλλ' αὐτοκελεύστου προθυμίας
εἰς τοῦτο καλούσης.

PSALMUS LIV.

Στ. β'. Προσευχὴν ἀναφέρων Θεῷ, παρακαλεῖ αὐτὸν
ἐγγίσει αὐτῷ, ὅπως εἰς τὰ ἴδια ὦτα δέξηται τὴν
προσθήγαγεν προσευχήν· ἐνωτίζεται γὰρ ὁ ἔγγυς ὢν τοῦ
λέγοντος, εἰς τὰ ὦτα δεχόμενος τὸν λόγον. Καὶ ἐπει,
φησὶν, δέόμενος, οὐκ ἄλλοθεν θαρρῶ τὰ λειπόντά μοι
ἀναπληρωθῆναι, ἢ ἐξ οὗ μὴ ὑπερίβησεν τὴν ὑπὲρ ὃ δέο-
μαι παράκλησιν, « πρόσχες δέ μοι » ἐπαίροντι ὁσίους
χεῖρας χωρὶς ὀργῆς καὶ διαλογισμοῦ, κοσμικῶς (94)
καὶ ἱεροπρεπῶς παρισταμένῃ σοι, καὶ εἰσακούσων
τῶν λόγων ὧν ἐκ καθαρᾶς συνειδήσεως ἀναπέμψω.

Στ. δ'. Δύναται ὁ ἐχθρὸς ὁ αὐτοῦ εἶναι τῷ ἀμαρτωλῷ,
στέσει μὴν τῆς διαφορᾶς οὐσης. Θλίβοντος οὖν τοῦ
ἀμαρτωλοῦ δι' ὧν πράττει κακῶς, καὶ ἄθεα φεγγο-
μένου τοῦ ἐχθροῦ τῆς ἀληθείας, ἐλυπήθη ἐν τῇ ἀδο-
λεσχίᾳ μου. » Ἐκτέτακτα ἕως νῦν περὶ γὰρ τῆς προσευ-
χῆς αὐτῆς τοῦτο λέγει. Ὁ ἅγιος οὖν φησὶ· Τὸν ἐχθρὸν
ὑπερίβησαν φεγγόμενον καὶ θλίβοντα τὸν ἀμαρτωλὸν
ὄρων, πρὸς τὸν Θεὸν δι' εὐχῆς· Ἀδολεσχῶν ἐλυπήθην,
τοὺς ὁμοουσίους καὶ ὁμοεθνεῖς μοι ὄρων εἰς βάθος
κακίας πεσόντας, ὡς καὶ παραχθῆναι ἐπὶ τῷ τρεπτῷ
τῆς φύσεως, μὴ πῃ ἄρα καὶ τὰ αὐτὴν ὑποστῶ τὴν
τροπὴν. Τάχα δὲ καὶ κηδεμονικώτατα λυπεῖται καὶ
ταράσσεται, ὄρων τοὺς φαύλους παραπαίοντας, ὡς
εἰ τις πατὴρ λυπεῖ τῷ ἐπιμανέντι υἱῷ. Καὶ γὰρ τὸν
φαλμὸν τοῦτον ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὸ
ἀνθρώπινον ἐπαγγέλλουσιν τινες, ὧ καὶ ἀρμόζει περὶ
τῶν βλαπτομένων λυπεῖσθαι.

Στ. ε'. Ἐπίσταται πᾶς σπουδαῖος ἕτερον εἶναι τὸ ἐν
λογισμοῖς ἀμαρτάνειν, ὃ καὶ ἀνεκτόν ἐστιν· καὶ ἕτερον
ἐν πράξει καὶ λόγοις, ὃ καὶ ἐπικινδύνον καὶ βαρὺ. Διὸ
καὶ εἰ ποτε ἐν λογισμοῖς συμβαίνει κλόνον καὶ βλά-
θην γενέσθαι, ἐν αὐτῷ φυλάττων αὐτὰ, οὐδὲ προ-
φέρει λόγον κατὰ τὸ ἐν κριπτῷ ἀμάρτημα, οὐδὲ
πράττει ἀποτελεσματικῶς, εἰδὼς λάσιμον εἶναι τὸ
ἐνθύμημα, τὸ δ' ἐν πράξει καὶ λόγοις δυσίατον, ἔστω
τε (95) ἢ καὶ ἀνίστατον· διὸ φησιν, « Ἡ καρδία μου
ἐταράχθη ἐν ἐμοί· » οὐ γὰρ ἡρμήνευσα τὴν ταρα-
χὴν, ἢ ἐπραξά τι κατ' αὐτήν, ἀλλὰ καὶ ἐδολίας ἐπι-
πεσούσης θανάτου· τοῦ ἀκολουθοῦντος τῇ ἀμαρτίᾳ, ἐν
ἐμαυτῷ αὐτὴν κατέσχον· συμβαίνει γὰρ ἐκ τοῦ ἔξω
τὴν δειλίαν φανῆναι, καὶ ἑτέρων πρόσκομμα γενέσθαι
τὸν δηλωθέντα.

Στ. ιζ'. Τῶν κατὰ τοῦ Σωτήρος τολμηθησομένων τοι-
ούτων ὄντων, ἐγὼ πρὸς τὸν Θεὸν ἐκέκραξα, καὶ ἔσχον
εἰσακουσμένην ὑπὸ Κυρίου τὴν φωνήν μου· μόνος γὰρ
εἰσακούεται ὑπὸ Κυρίου ὁ πρὸς τὸν Θεὸν κεκραγώς·
οὐ γὰρ πᾶς κράζων, πρὸς Θεὸν βοᾷ· περὶ Σοδομιτῶν
γέγραπται· « Φωνὴ Σοδόμων καὶ Γομορράς πεπλή-
θυνται, » οὐ πρὸς Θεὸν κεκραγότες.

⁹⁴ Gen. xviii, 20.

(94) Vel legendum κοσμίως, vel certe notandum
adverbium κοσμικῶς, hoc sensu acceptum. Edit.

A Didymi et Theodoret. Vers. 8. Quibus peractis,
inquit, libenti animo gratias acturus « voluntarie
sacrificabo tibi, » non vi aut necessitate compul-
sus, sed libero mentis studio motus.

Vers. 2. Deum invocans, orat eum ut accedat, et
propriis auribus deprecantis orationem suscipiat:
exaudit enim qui prope loquentem astat, loquen-
tisque verba auribus percipit. Adjicit dein orans:
Non alia de causa sperabo me ea consequenturam
quibus indigeo, nisi quod deprecationem meam non
despicias; « intende mihi » animo placido simpli-
cique sanctas manus ad te attolenti, decenter et
composite te invocanti, et « exaudi » orationes
B quas ad te pura mente fundo.

Vers. 4. Non alius est fortasse inimicus ac pec-
cator, nam affectibus tantum differunt. Tribulante
igitur me peccatore per prava opera, et veritatis
inimico impia proferente, « contristatus sum in
exercitatione mea, » conturbatus sum usque adeo.
Ad ipsam orationem ista sunt referenda. Ait igitur
sanctus: Inimicum videns insolenter furentem, et
peccatorem tribulantem, ad Deum sine ulla inter-
missione per preces contristatus sum; cives et
contribules meos videns in malitiæ abyssum dela-
psos conturbatus sum de depravata natura; ne
forte et ipse eosdem mores admitterem. Poterat
etiam sollicitudine contristari, propter malorum
Insaniam; ita pater ingemiscit, cum insanos videt
C in filium furentes. Nam existimant quidam hunc
psalmum esse interpretandum, quasi persona
Christi proferretur. Cui convenit de hominibus
læsis condolare.

Vers. 5. Non ignorat justus aliud esse cogita-
tione peccare, licet et hoc malum sit, et aliud ope-
ribus et sermonibus peccare, quod gravius et peri-
culi plenum. Quapropter si cogitatione forte quid
peccaverit aut deliquerit, illud reticet, nec occultum
peccatum verbis prodit, nec opem perficit, potest
enim mens corrigi. Quod autem opere et verbis
peccaveris, nec sanari nec corrigi potest. Ait igitur,
« Cor meum conturbatum est in me; » non enim
mentis perturbationem aut sermone explicavi, aut
opere perfeci, sed « formido mortis » peccatori
imminentis « cecidit super me; » nam extranea et
D externa formido, et aliis sit offendiculum qui reve-
latus est.

Vers. 17. Tales cum sint qui Salvatorem tanto
impetu impugnant, « ego ad Deum clamavi, » et
vox mea a Domino exaudita est. Non enim exau-
diatur alius a Domino, nisi qui ad Deum clamat:
non autem clamant ad Deum ii omnes qui clamant;
scriptum est enim de Sodomitis: « Clamor Sodo-
morum et Gomorrhæ impletus est erga me », »
sane non ad Deum clamantium.

(95) Legendum omnino ἐσθ' ὅτι. Id.

Vers. 18. Quando, os justī sapientiam semper A meditatur, Psalmista utpote pius, et semper in sapientiam intentus ait: « Vespere, » cum occidit malitia, et lux extincta implorū; « et mane, » cum oritur sol justitiæ; « et meridie, » cum hic Altissimus ardet, « narrabo » quæ vespertino tempore, et matutino, et meridiano conveniunt; et annuntiantis ista « exaudiet Deus vocem, » accipiens eam, eaque, ut ita dicam, delectatus.

Vers. 20. « Qui est ante sæcula » dicit de Deo, et non « qui erat. » Quod si enim « qui erat » dixisset, eum innuisset certo quodam tempore ante sæcula ortum. Qua de causa dicit « qui est, » æternum eum statuens et omni principio carentem. Per illud autem, « ante sæcula, » sæcula declarat principium habuisse. Nec te fugiat hic per sæcula omnes creaturas esse intellectas. Salvator pariter æternus, et ex æterno est ante sæcula, cum per eum ipsa facta sint sæcula. Hinc Paulus: « Et ipse est, » inquit ²⁴, « ante omnes, » idem sonat ac « qui est » effatum illud: « et ipse est ante omnes; » non enim legimus: « Et ipse erat ante omnes. »

« Non enim est illis commutatio » peccatorum. Alia quidem peccata difficillime aut etiam nullo pacto sanantur, alia vero possunt sanari. De his profecto commutationem invenies, si sacrificia pro delictis offers, præsertim vero eleemosynam et orationem cum jejunio; nam ista liberant a morte ²⁵. Illis autem qui insanabilia peccata admiserint non est commutatio, redemptionis pretium statui nequit: « Nam si deliquerit homo in hominem, et oraverint alii pro eo, » fit talia injuriæ commutatio. « Quod si autem Deum pro eo rogaverint, » non fiet commutatio; nam de talibus peccatis non est.

Vers. 21. « Extendit manum suam, » dum cuique pro meritis retribuerit. Cum enim Christum prodiderit et immolaverint, gravissima iniquitate inquinati, digni visi sunt, qui penas darent; nam « contaminaverunt testamentum Dei, » prophetam non agnoscetes, imo necantes quem illud denuntiaverat. Dici quoque potest quod, cum ad tempus definitum modo servandum esset illud testamentum sensu carnali, elapsis temporibus quibus illud a sensu carnali ad spirituale erat transferendum, qui figurationem cultum retinuerunt, « contaminaverunt testamentum Dei. » Quamobrem extendens manum suam ulticem, tradidit eos, ut eos tollat ira ejus, qua jam divisi fuerant, inter omnes gentes dispersi.

Vers. 22. « Appropinquavit Deus, » inquit, cum hominibus congressus, sermones ejus ut oleum salutare et laborantium ægritudinem lenientes. At

²⁴ Colos. i, 17. ²⁵ Tob. xii, 9.

(96) Legendum cum LXX, τίς προσεύχεται περὶ αὐτοῦ; Edit.

(97) Non male sarcietur lacuna, ut mihi videtur, si legeris ἀκατάλλακτα. Id.

Στ. ιη'. Ἐπεὶ διηγήσεις εὐσεβοῦς διαπαντὸς σοφίαν, εὐσεβὴς ὢν καὶ διαπαντὸς διηγούμενος σοφίαν ὁ φάλλον φησὶν· « Ἐσπέρας, » ὅταν δύνῃ μοι τὰ τῆς κακίας, καὶ τὸ σθενούμενον φῶς τῶν ἀσεβῶν, ἀνατέλλῃ δέ μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης ἥλιος ὡς ἐν πρωΐ; με ποιήσαι· οὐ ἀκμάσαντος, ἐν τῷ μεσημβρινῷ γενόμενος, διηγῆσμαι· τὰ τῆς προειρημένης ἐσπέρας καὶ τοῦ προσηγγελλέμενου πρωὶ καὶ τῆς προειρημένης μεσημβρίας· ἀπαγγέλλοντος δέ μου ταῦτα εἰσακούσεται ὁ Θεὸς τῆς φωνῆς μου, ἀποδεχόμενος καὶ, ἔν' οὕτως εἴπω, τερπόμενος ἐπὶ τῇ φωνῇ μου τῇ πάντα διηγησαμένη.

Στ. κ'. « Ὑπάρχοντα πρὸ τῶν αἰώνων » φησὶν τὸν Θεόν, οὐχ « ὑπάρξαντα· » εἰ γὰρ εἴρηκεν « ὑπάρξαντα, » καὶ αὐτὸς ἀρχὴν ἔχων μεμέτρημένῃ τινὶ διαστήματι πρὸ αἰώνων ὤπηρεν. Διὰ τοῦτο οὖν εἶπεν, « ὁ ὑπάρχων, » ἀναρχὸν καὶ ἀίδιον αὐτοῦ ὑπαρξίν τιθέμενος. Διὰ δὲ τοῦ « πρὸ αἰώνων, » ἀρχὴν ὑπάρξεως τῶν αἰώνων καταλαμβάνομενος. Δεῖ δὲ τῶν αἰώνων ἀκούειν, ὡς παρεκτάσεων οὐσῶν τῶν κτισμάτων. Καὶ ὁ Σωτὴρ δὲ ἀίδιος ἐξ ἀίδιου τυγχάνων πρὸ τῶν αἰώνων ἐστίν, τῷ καὶ αὐτοῦς τοῖς αἰῶνας δι' αὐτοῦ γεγονέναι· καὶ Παῦλος δὲ, « Καὶ αὐτὸς ἐστίν, » φησὶν, « πρὸ πάντων » ἰσον δὲ τὸ « ὑπάρχων, » τῷ, « αὐτὸς ἐστίν πρὸ πάντων » οὐ γὰρ εἶπεν, « Καὶ αὐτὸς γέγονε πρὸ πάντων. »

« Οὐ γὰρ ἐστίν αὐτοῖς ἀντάλλαγμα. » Τῶν ἀμαρτημάτων τὰ μὲν θυσίατα ἢ καὶ ἀνίατα, τὰ δὲ ἱσίσματα· καὶ περὶ μὲν τῶν ἱσίσμων ἐστίν ἀντάλλαγμα εὐρεῖν τὴν ὑπὲρ ἀμαρτιῶν προσαγομένην θυσίαν, ἀλλὰ καὶ ἐλεημοσύνην καὶ ὑποταγὴν μετὰ προσευχῆς· ταῦτα γὰρ βύεται ἐκ θανάτου· τῶν δὲ ἀνίατα ἡμαρτημάτων οὐκ ἐστίν ἀντάλλαγμα· λύτρον καὶ... καταθέσθαι. « Ἐὰν γὰρ ἀμαρτιῶν ἀμάρτη ἀνὴρ εἰς ἄνδρα, καὶ προσεύξονται περὶ αὐτοῦ, » ἔστι τούτων ἀντάλλαγμα. « Ἐὰν πρὸς Κύριον τὸν Θεὸν προσεύξηται περὶ αὐτοῦ (96), » οὐκ ἐστίν γὰρ τῶν τοιοῦτων ἀντάλλαγμα.

Στ. κα'. « Ἐξέτεινε τὴν χεῖρα αὐτοῦ » ἐν τῷ ἀποδιδόναι τὰ ἀντάγια ὧν ἐργάσαντο· ἐπεὶ γὰρ προδοταὶ καὶ φονεῖ, Χριστοῦ γεγέννηται, ... λακτα (97) ἠνομηκότες, ἀξιοὶ ὑποτασεῖν τιμωρίᾳ ὠφθησαν· « ἐδεβήλωσαν γὰρ τὴν διαθήκην τοῦ Θεοῦ, » οὐ προσηγάμενοι, ἀλλὰ καὶ ἀναιρήσαντες τὸν ὑπ' αὐτῆς προφητευόμενον. Τάχα δὲ καὶ ἐπεὶ μέχρι καιροῦ ὥριστο τηρεῖσθαι κατὰ τὸ αἰσθητὸν ἡ διαθήκη, πληρωθέντος τοῦ χρόνου καθ' ὃν εἶδε ἐκ τοῦ κατὰ σάρκα ἐπὶ τὸ κατὰ πνεῦμα αὐτὴν μεταβαλεῖν, ἐμμέναντες τῇ τυπικῇ λατρείᾳ, « ἐδεβήλωσαν τὴν διαθήκην αὐτοῦ. » διδὲ καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα τὴν κολαστικὴν, ἀπέδωκεν αὐτοὺς (98), ὡς φθάσαι τὴν ὁργὴν αὐτοῦ εἰς τέλος· ὅφ' ἧς καὶ διεμερίσθησαν ἐν παντὶ ἐθνῷ δισκορπισμένοι.

Στ. κβ'. « Ἦγγισεν ὁ Θεός τοῖς ἀνθρώποις, » φησὶν, συγκαταβαλεῖν, λόγους δὲ προφῆρων ἐλάου δίκην ἰωμένους καὶ λύοντας τὰς ἀληθείας τῶν καμνόντων. Οὗτος (99)

(98) Num αὐτοῖς, retribuit illis? Id.

(99) Lego οὗτοι, sensu et grammatica postulanti-
bus. Id.

ὅς οἱ ὑπὲρ ἑλαίων ἀπαλοὶ λόγοι τοῖς καταφρονουσίν· εὐρίσκονται βολίδες κολάζοντες τοὺς καταφρονούντας· πολλαχοῦ δὲ ἐπὶ τῶν κολάσεων κεῖται ἡ βέλους προσήγορία· βέλος δὲ καὶ βολὴ ταυτὴν ὑποκείμενον. Εἰ καὶ ἀπαλοὶ εἶναι καὶ λεῖτοι νομιζόμενοι Ἰουδαῖοι, διὰ τὸ μεθ' ὑποκρίσεως αὐτοὺς προσφέρεσθαι, βολίδες ἦσαν ἀναιρετικαὶ καὶ τοῦ πληρεῖς.

Στ. κδ'. Οὐδ' εὐχεται ταπεινωθῆναι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑπάρχοντος πρὸ τῶν αἰώνων, οὐ φοβηθέντας Θεόν, ἀλλὰ καὶ βεβηλώσαντας τὴν διαθήκην· αὐτοῦ· ἀνδρας αἱμάτων· λέγει εἰπόντας· Ἐγὼ αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν, ὄντας καὶ ἐνόχους παντὸς αἵματος ἐκχευομένου τῶν δικαίων. Οἱ δ' αὐτοὶ καὶ δολιχότητές εἰσιν ἄνδρες, δολερῶς ἀεὶ τῷ Σωτῆρι καὶ τοῖς ἀγίοις προσερχόμενοι. Τούτους οὖν εὐχεται μὴδ' ἐπὶ τὸ ἡμῖν τῶν ἡμερῶν αὐτῶν φθάσαι ἐπεὶ γὰρ ἀποστραφέντες τὴν ἡμέραν τὴν ἐκ τῆς λάμπσεως τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς συνισταμένην, αὐτοὺς ἡμέραν δὴθεν φωτισμοῦ διὰ μυθικῶν παραδόσεων ἐπενόησαν, πονηρὸν δὲ τὸ ἐν τούτοις ἀναπληρωθῆναι αὐτῶν τὰς ἡμέρας, παρακαλεῖ μὴ ποτε ἐπὶ τὸ ἡμῖν αὐτῶν τῶν ἡμερῶν φθάσαι, ἀνατελεῖ αὐτοῖς τὸν ἥλιον τῆς δικαιοσύνης, ἵνα ἐν ἡμέρᾳ Κυρίου γένωνται. Καὶ πρὸς τὸ ρητὸν δὲ βιάσαιτο τις τοιαῦτα· Ἐπεὶ ἐν τῷ βίῳ διαμένοντες ἀμετανοήτῳ προαιρέσει κακὰ ὀρώσιν, φειδόμενος αὐτῶν, ἀξιοὶ ὅπως μεσοῦσης τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς ἀρπαγῶσιν τοῦ βίου, ἵνα ὑπὲρ ολίγων ἀμαρτημάτων καὶ μὴ πολλῶν τιμωρηθῶσιν. Τούτων, φησὶν, οὕτω διαχειρέμενον, ἐγὼ τὴν προσδοκίαν καὶ ἐλπίδα ἐπὶ σὲ ἔχω, Κύριε.

A sermones isti super oleum mollii, « jaculo erunt » ultricia hominibus, qui eos fastidiunt. Sæpissime de inferendis pœnis sagittas memorat. Sonat vero idem sagitta ac jaculum. Licet mollii haberentur Judæi et comes, cum se non nisi fecte et simulate gererent, jacula erant mortifera et veneno infecta.

VERS. 24. Optat ut a Deo « qui est ante sæcula » humilientur homines, qui eum non reverentur, et ii præsertim qui « testamentum Dei » contaminant. « Viros sanguinum » illos vocat qui dixerunt : « Sanguis ejus super nos et super filios nostros », et super quos « Veniet omnis sanguis justus qui effusus est super terram ». Vocantur etiam viri « dolosi », qui dolis suis Salvatorem et justos semper sunt insecuti. De istis igitur optat ne dimidient dies suos. Nam cum, rejecto illo die qui erat per orium veri luminis instituendus, ipsi sibi alium diem illuminationis per falsas doctrinas excogitaverant, non decebat eos in istis dies suos peragere. Orat ergo ne dimidium dierum suorum perficiant, ut illucente sole justitiæ, ad diem Domini perveniant. Dices etiam, at verba Scripturæ torquendo : Cum illi ad peccandum obstinati homines, si vitam retinerent, ad nova mala delaberentur parcens eis, orat ut medio in vitæ curriculo decendant, atque ita de paucis non de multis peccatis puniantur. Quæ cum ita se habeant, inquit, ego in te spero et confido, Domine.

PSALMUS LV.

Στ. β'. Τὸ καταπατεῖσθαι ἐπὶ καταφρονήσεως τάττει ἡ Γραφή, ὥσπερ ἐπὶ τοῦ μεμωραμένου ἄλδς λέγεται, « Ἐξω βάλλουσιν αὐτὸ καταπατεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων »· καὶ ὁ Ἀπόστολος· Πόσον δοχεῖτε χεῖρονος ἀξιωθήσεται τιμωρίας ὁ τὸν Ἰῶν τοῦ Θεοῦ καταπατήσας· Καὶ ὁ ἅγιος οὖν ἐξευτελιζόμενος ὑπὸ τοῦ διὰ φαυλότητα ἀνθρώπου ὄντος, κατὰ τὸ, « Ὅπου γὰρ ἔρις καὶ ζηλος ἐν ὑμῖν, οὐχὶ ἀνθρώποι ἐστε ἐλεηθῆναι ὑπὸ Θεοῦ ἀξιοί. Οὗτος δὲ ἀδιάστατος πολέμιος καὶ φονικὸς ὢν, ὅλην τὴν τοῦ βίου ἡμέραν ἐκώλυθε πολεμῶν τὸν δίκαιον, οὐδὲ πᾶν ποσὺς εἰρηνικὸς εἶναι βουλόμενος. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἐν τῇ παραβολῇ τῶν ζιζανίων ὁ τούτων σπορεὺς ὁ πονηρὸς ἀνθρώπος· ὁ διάβολος ἐρμηνεύεται, ἐπίστησεν εἰ καὶ περὶ αὐτοῦ ρηθεῖται τὰ προκειμένα.

Στ. γ'. Ἀρξάμενοι ἀπὸ πολλοῦ τοῦτο ποιεῖν, φησὶν, ἡ τάχα· ἀπὸ ὑψηλοτέρας ἡμέρας καὶ ζωῆς καταπεσόντες ἐπὶ τὸ ἐχθροὶ μου εἶναι ἐληλύθασι.

Στ. δ'. Σάρκα δὲ τὴν ἀνθρώπων λέγει, ἡ ἐκείνην ἥς τὸ φρόνημα ἐχθρὰ εἰς Θεόν, τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ οὐχ ὑποτασσόμενην· ὁ γὰρ ἐν αὐτῇ τῇ σαρκὶ γινόμενος, Θεῷ ἀρέσκει οὐ δύνανται. Οὐ φοβεῖται οὖν· μὴ τι ποιήσει αὐτῷ σὰρξ, ὁ ἐν πνεύματι γινόμενος, ὡς ἂν τὰ ἔργα τῆς σαρκὸς νεκρώσας· οὕτω γὰρ ἀληθῶς ἐπὶ Θεὸν ἤλπισεν.

C VERS. 2. Scriptura vocem conculcari de rebus quæ pro vilibus habentur, usurpat. Ita de infatuato sale dicitur : « Mittitur foras ut conculcetur ab hominibus ». Ita Apostolus : « Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia, qui Filium Dei conculcaverit ? » Sanctus igitur ab illo conculcatur qui propter pravtatem homo est, juxta illud : « Cum enim zelus et contentio », nonne vos, ait, homines estis miseratione Dei egentes ? Qui autem « tota » vitæ « die » justum « impugnans » tribulat, inimicus est ille æternus et insensissimus, qui ne aliquantulum quidem paci consentiet. Cum in parabola zizaniorum, « Inimicus homo » qui eo seminavit diabolus dicitur, acito hic quoque de eodem agi.

D VERS. 3. Jam a longo temporis intervallo, ait ab eis invadi. Aut forsan, « ab altitudine diel », et vitæ dejecti, « inimici mei facti sunt. »

VERS. 5. Carnem vocat hominem, aut mentem illam quæ Deo infensa divinis legibus repugnat. Nam qui in carne est, Deo placere nequit. Non timeas et quid faciat tibi caro, qui carnis operibus mortificatis, in spiritu es ; ita enim vere in Deo sperabis.

“ Matth. xxvii, 25. “ Matth. xxiii, 35. “ Matth. v, 13. “ Hebr. x, 29. “ Jac. iii, 16. “ Matth. xiii, 39. “ Rom. viii, 13.

Ἥγγαδδ', καὶ εἰσελθόντα αὐτὸν ἀποσκειάσασθαι, θυ-
νηθεὶς ἀνελεῖν, οὐκ ἀνέλεε.

Στ. β'. Ὁ ἐπιδιδασκαλισμὸς δηλοῖ, ὅτι καὶ ἐν τῷ βίῳ
τούτῳ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ἐλέους Θεοῦ χρῆσθαι. Σκιάν
δὲ περὶ τῶν τῆν θείαν κηδεμονίαν καλεῖ. Εἰ δὲ προ-
διαστέλλοιτο « ἡ σκιά » τῇ ἀληθείᾳ, ὃ βούλεται τοιοῦτόν
ἔστιν. Ἐν τῷ βίῳ τούτῳ τυγχάνων, ἐν τῇ σκιά τῶν
περὶ τῶν εἰμὶ, ἐλπίζων καὶ ἐπ' αὐτὰς τὰς περὶ-
γας ἔλθειν ἐπερωμένους ἀρετῇ καὶ νοήσει πνευματι-
κῇ. Πτέρυγες δὲ Θεοῦ αἱ σκεπαστικά αὐτοῦ δυνά-
μεις, ἡ αἱ ὑψιπέτερες περὶ αὐτοῦ νοήσεις. (Τὸ « παρ-
έρχεσθαι τὴν ἀνομίαν », δηλοῖ πρόσκαιρον αὐτὴν
εἶναι. Ὅσπερ οὖν παρερχομένη, οὕτως καὶ ἀπὸ τίνος
χρόνου ἀρξαμένη ἐστὶν ἡ ἀνομία. Περὶ γὰρ τίνος εἰ-
δους αὐτῆς εἴρηται. Οὕτε ἦν ἀπ' ἀρχῆς, οὕτε εἰς
τὸν αἰῶνα ἔσται.)

Στ. γ'. Ἐπεὶ γὰρ ἡ ἀνομία ἐριστική καὶ χαμαι-
πετής ἐστὶν, ὃ ταύτης ἀπαλλακτικῶν, πρὸς τὸν Ὑψι-
στον, βοᾷ, ἐν' εἰς ὕψος ἀλρόμενος τῇ βοῇ, μακρὰν ἀπὸ
τοῦ βλαβεροῦ θηρὸς γένηται. Διὰ τοῦτο φησι, « τὸν
Θεὸν ὕψιστον. »

Στ. δ'. Ὁ ἀποσταλεὶς ἐξ οὐρανοῦ ἐπὶ τὸ σῶσαι, ὁ
Κυριὸς ἐστὶν φάσκων, « Καταβέβηκα ἀπὸ τοῦ οὐρα-
νοῦ. » Τοῦτον γὰρ ὄντα Λόγον αὐτοῦ ἐξαπέστειλεν ὁ
Θεὸς, καὶ ἔλαστο τοὺς τετρυμένους ἐκ τῶν διαφθο-
ρῶν αὐτῶν. Ζητήσῃ δ' ἂν τις τὸ ἐξ οὐρανοῦ ἀπ-
εστάλθαι, εἰ τοπικὴν ἐκ τοῦ σωματικοῦ οὐρανοῦ
ἐκπομπὴν δηλοῖ. Δόξει γὰρ ἄλογον εἶναι τοπικὴν
κατάβασιν τῷ Θεῷ προσάπτειν. Μή ποτ' οὖν σημαί-
ναι ἡ « οὐρανὸς » φωνὴ τὴν ἀσωμάτων καὶ νοητὴν
οὐσίαν, κατὰ τὸ « Θησαυρίζετε ἐν οὐρανῷ » ἄνω;
« Ὁ ἐν μορφῇ τοίνυν Θεοῦ » καὶ ἴσα Θεῷ ὑπάρχων,
« μορφῇ δούλου λαβὼν » εἰς ἀνθρώπους ἦκεν. Καὶ
τοῦτό ἐστι τὸ ἐξ οὐρανοῦ ἀποστελεῖν, ἵνα ὁ Θεὸς Λό-
γος σὰρξ γένηται, καὶ ἐπὶ γῆς ὁφθεὶς, ἀνθρώποις
συναναστραφῇ. Τὰ αὐτὰ καὶ ἐπὶ τοῦ ἁγίου Πνεύμα-
τος μυσταγωγῶν ὁ Πέτρος γράφει. « Ἀ νῦν ἀνηγγέ-
λη ὑμῖν διὰ τῶν εὐαγγελισμένων ὑμᾶς, Πνεύματι
ἁγίῳ ἀποσταλέντι ἀπ' οὐρανοῦ. » Ἀποσταλὲν γὰρ ἐκ
τοῦ νοητῆν οὐσίαν τυγχάνειν τὸ Πνεῦμα ἀνθρώποις
ἐνωκίσθη τοῖς εὐαγγελισαμένοις ὑμᾶς.

Στ. ε'. Ἐν τῷ προάγοντι στίχῳ εἰπὼν, « Ἐξα-
πέστειλεν ἐξ οὐρανοῦ, » οὐκ εἰρηκῶς τί τὸ ἀποσταλὲν,
νῦν ἐρμηνεύει ὅτι τὸ ἔλεος καὶ ἡ ἀλήθεια. Ἄπερ οὐκ
ἕτερα κατ' οὐσίαν, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἀμφοτέρω
βυόμενος τὴν ψυχὴν αὐτοῦ γενομένην μεταξὺ ἐχθρῶν
τῶν καταπατησάντων· οἱ διὰ τὸ ἄγριον καὶ ὠμόθυμον
εἶσι « σκύμνοι. »

Ἡ κοίμησις τὴν ἀνάπαυαν δηλοῖ πολλάκις·
ὥς ἐν τῷ, « Ἐν εἰρήνῃ ἐπὶ τὸ αὐτὸ κοιμηθήσονται
καὶ ὑπνώσω. » Ὁ οὖν βούλεται λέγειν, τοῦτό ἐστιν·
Εἰ καὶ ἐταράχθην καταπατούμενος ὑπὸ ἐχθρῶν, καὶ
θαμβούμενος τῶν σκύμων τῶν μέσον με λαβόντων,
ἀλλ' οὐ παρέμεινεν ἡ ταραχὴ· « ἐκοιμήθην » γὰρ « τετα-
ραγμένος, » οὐχὶ τεταραγμένος γρηγορῶν ἔμεινα, ἀλλ'
ἐκοιμήθην ἀποβαλὼν τὴν ψυχὴν μου. Τοῦτου σύμβολον

A Evgadi fugeret, et Saulem, ut fessum corpus re-
crearet eandem ingressum, necandi occasione data,
non necaret.

VERS. 2. Indicat vocis « miserere » iteratio nos et
in praesenti hac vita, et in futura Dei miseratione
indigere. Umbra alarum vocat providentiam di-
vinam. Quod si autem ad veritatem referenda est
« umbra, » hic erit loci sensus : Donec hanc vitam
ago, in umbra alarum sum ; ipsas vero alas spero
me consecuturum, virtute et spiritali mente quasi
alatus. Alae igitur Dei, aut divina potestas qua tegi-
mur, aut sublimis de ipso doctrina. Ex eo quod
« transeat iniquitas » apparet eam, non nisi ad
tempus durare. Nec transit tantum, sed et certo
quodam tempore exorta est. Dictum est enim de
quodam iniquitatis genere : « Neque erat ab initio,
neque erit in perpetuum ».

VERS. 3. Quando per humum repat et serpat ini-
quitas, qui eam respere conatur, ad « Altissimum »
clamat, ut in altum clamore elatus, longius ab in-
fensissima bestia abeat ; hac de causa dicit, « al-
tissimum Deum. »

VERS. 4. Qui missus est de caelo ad salutem dan-
dam, non alius est ac Dominus qui dixit : « Descendi
de caelo »²². Quem enim misit Deus, utpote Verbum
suum, ut liberaret afflictos de tribulationibus eo-
rum. At roget fortasse quis : De caelo missus, num
de caelo corporeo quasi e loco egreditur ? Absurdum
enim de Deo putares, eum de loco ad locum trans-
ire. Aut voce « caelum » innuetur forte aliquid in-
corporeum et spirituale, juxta illud : « Thesauri-
zate vobis in caelo »²³ ; sursum ? « Qui cum in forma
Dei esset, et Deo aequalis, « formam servi acci-
piens »²⁴ ; venit ad homines. De caelo mittitur,
quando caro fit Deus Verbum, et inter homines
apparens, cum illis conversatur. Eadem docuit Pe-
trus de Spiritu sancto scribens : « Quae nunc nun-
tiata sunt vobis, per eos qui evangelizaverunt vobis,
Spiritu sancto misso de caelo »²⁵. Nam missus est
Spiritus sanctus, cum corpore prius carens, nunc
in evangelizantibus vos inhabitat.

VERS. 5. Superiori versu dixerat a Deo aliquem
esse mittendum, non vero quis hic foret ; hic autem
« misericordiam misit suam, » ait, « et veritatem
suam. » Quae quidem natura unum sunt, nec aliud
praeter Salvatorem, qui animam eripiet inter con-
culcantes inimicos delapsam : « catuli leonum » vo-
cantur isti propter ferum crudelémque animum.

Somnium quietem plerumque indicat, « ut in
illo : « In pace in idipsum dormiam et requi-
escam »²⁶. » At hic res ita interpretanda : Licet
me turbarent conculcantes inimici, et circumagi-
tantes terrerent catuli leonum, non vicit tamen
perturbatio. Nam « dormivi conturbatus ; » contur-
batus non insomnes noctes meas duxi, sed dormivi
dejecto animo. Cujus imaginem refert illa mulier,

²² Sap. xiv, 13. ²³ Joan. vi, 41. ²⁴ Matth. vi, 20.

²⁵ Philipp. ii, 6, 7. ²⁶ I Petr. i, 12. ²⁷ Psal. iv, 9.

quæ spiritum infirmitatis habebat, quæ incurvata erat, nec omnino poterat sursum respicere, quam solvit Jesus a vinculis diaboli, filiam Abraham⁴². Quicumque humiliter sentit, profecto animam habet incurvatam, et ideo sublimia suspicere non volentem.

VERS. 10. Populos quidem vocat, qui ex circumcisione; gentes vero, qui de idolorum cultu convertentur, ut una fiat Ecclesia.

VERS. 2. Idem de justitia asseritur et in Proverbiis⁴³: « Ad intelligendam justitiam veram, et iudicium dirigendum. » Concinnat vero injustitiam, qui peccato inservit, quod sine ulla intermissione malum operatur. Cui consentit illud: « Funibus peccatorum suorum unusquisque constringitur⁴⁴. » Nec immerito malum fieri dicitur « in terra: » nam etiam si in corde iniquitatem feceris, « in terra, » hoc est circa materiam versando, operaris eam.

VERS. 4. Magnum iudicem, ait, laetetur nihil vel eorum quæ cogitatione tantum quis conceperit. Etiam si hominum oculos effugere putaveris, Deum fallere tibi non licebit; nam antequam in lucem prodeant innotescunt Deo, qui res omnes priusquam fiant perspicit. Nondum nati eramus, et jam nunc Deus tanquam vitæ donatos, quales nunc sumus, pernoscebat. Ab æterno jam respuendi erant coram ipso. « Alienati sunt ergo peccatores a vulva. » Et licet plerumque hodie justitiam prædicare videantur, factis contraria probantes, Deum ipsum latere nequeunt; nam antequam ex utero exirent, imo antequam utero conciperentur, jam inter errantes annumerabantur ab eo, et quales nunc sunt apparebant.

VERS. 5. Qui Scripturas redarguere non dubitant, hunc quoque versum impugnant, dicentes: Absurdum est hominem ab utero errare et falsa loqui; non enim peccat, nisi qui rationis compos fuerit. At dicemus nos infantem recens natum virtute boni et mali esse capacem, actu autem tunc tantum bonum fore aut malum, cum bonum malumque discernere poterit. Licet non antequam rationis homo compos sit, vitam ad virtutem instituere coepit, nihilominus ab utero matris bonum fecisse dicitur. Ita legimus apud Job⁴⁵: « Quod si buccellam meam comedi solus, et pupillo non communicavi, . . . quoniam de ventre matris meæ dux eis fui, et enutriebam ut pater. » Similiter et hi, de quibus nunc agitur, quando rationis participes facti sunt, actu coeperunt errare. Illud innuunt et ipsa psallentis verba, cum dicitur eos « falsa loqui. » Non inepte hæc etiam de pravaru[m] disciplinaru[m] fautoribus interpretaberis, quippe qui ex ipso parentis discipline scilicet ventre et « errare et falsa loqui » solent.

VERS. 8. Jam prius notavimus sagittas de immit-

A ἦν, ἥ « συνεχομένη πνεύματι ἀσθενείας ὡς γυνή, » συγκύπτουσα καὶ μὴ δυναμένη ἀνακύβει εἰς τὸ παντελές, ἦν ἔλυσεν Ἰησοῦς ἀπὸ τῶν βρόχων τῶν σατανικῶν, θυγατέρα οὖσαν Ἀβραάμ. Τάχα δὲ καὶ πᾶσι κατὰ φρονῶν κατακακαμμένην ἔχει τὴν ψυχὴν, οὐ δυναμένην τὰ ἄνω σκοπεῖν ὅσον ἐστὶ τοιαύτη.

Στ. δ'. Λαοὺς δὲ νοήσεις καὶ τοὺς ἐκ περιτομῆς ἔθνη δὲ τοὺς ἀπὸ τῶν εἰδώλων μετανοήσαντας, ὡς μία γενέσθαι Ἐκκλησία.

PSALMUS LVII.

Στ. β'. Οὗτος γὰρ καρπὸς δικαιοσύνης καὶ ἐν Παροιμίαις: « Νοῦσαι τε δικαιοσύνην ἀληθῆ, καὶ κρίμα κατευθύνειν. » Συμπλέκει δὲ ἀδικίαν, ἀμαρτίαν συνάπτων, ἐν τῇ ἀδιαστάτως ἐνεργεῖν τὸ κακόν. Τούτῳ ἰσοδυναμεῖ τὸ, « Σειραῖς τῶν ἑαυτοῦ ἀμαρτιῶν ἐκαστος σφίγγεται. » Οὐ μάνην πρόσκειται τῷ « ἀνομίας ἐργάζεσθαι, » τὸ « ἐν τῇ γῇ, » κἂν γὰρ ἐν καρδίᾳ τις ἀνομίαν ποιήσῃ, « ἐν τῇ γῇ, » τούτεστι περὶ τὰ ὀλιγά, ἐνεργεῖ αὐτήν.

Στ. δ'. Τὸν μέγαν κριτὴν, φησὶν, οὐδὲν λανθάνει τῶν κατὰ διάνοιαν ἐκάστῳ λογιζομένων. Κἂν γὰρ δοκῇ τις ἀνθρώπων ὀφθαλμοῖς κρύπτειν, ἀλλ' οὐκ ἂν λάθοι Θεόν, ὅποτε καὶ πρὶν εἰς φῶς προελθεῖν, πάντα εἰδὼς πρὸ γενέσεως ἐγνωρίζοντο. Διὸ πρὶν γεννηθῆναι αὐτοὺς, ὡς ἦδη ὑπεστώτας καὶ τοιοῦτους ὄντας οἱ νῦν εἰσι προσώρα. Ἦδη τε ἐξ ἐκείνου ἀπόβλητοι ἦσαν παρ' αὐτῷ. Ἀπὸ πολλοῦ ὤφθησαν γοῦν οἱ ἀμαρτωλοὶ ἀπὸ μήτρας. Καὶ εἰ καὶ τὰ μάλιστα σήμερον δικαιοσύνην λαλεῖν προσποιούνται, τοῖς ἔργοις τὰ ἐναντία μετερχόμενοι: ἀλλ' οὐχὶ καὶ παρὰ Θεῷ συνεφάνησαν τοιοῦτοι, ἀλλὰ πρὶν ἀπὸ γαστροῦ προελθεῖν αὐτοὺς, μᾶλλον δὲ καὶ πρὸ τοῦ συλληφθῆναι, ἐν πεπλανημένοις ἐλογίσθησαν παρ' αὐτῷ, καὶ μέλλοντες ἔσεσθαι τοιοῦτοι οὐκ ἠγνοοῦντο (2).

Στ. ε'. Οἱ διαβάλλειν δὲ τὰς Γραφὰς ἀποτολμῶντες, καὶ ταύτην τὴν λέξιν διέστυραν λέγοντες, μὴ εἶναι οἷόν τε ἀπὸ γαστροῦ πλανηθῆναι καὶ ψεύδος λαλῆσαι: συμπληρωκότων γὰρ τὸν λόγον, φασὶ, τὴν ἀμαρτάνειν. Ἀλλὰ φαμεν τὸ ἀρετίστονον βρέφος δεκτικὸν ἀρετῆς καὶ κακίας ἐστὶν δύναμις, τότε δεχόμενον κατ' ἐνέργειαν ὁποτέραν τούτων τῶν ἔξω, ὅταν γυνῶσιν ἀγαθὸ καὶ κακὸν σχῇ: τότε γὰρ καὶ συμπληροῦται ὁ λόγος: ὅταν κατ' ἀρετὴν ἀρξῇται ἐνεργεῖν, ἐκ κοιλίας μητρὸς λέγεται καὶ ἀγαθὸν πεποιτῆναι. Τοιοῦτον καὶ τὸ παρ' Ἰωβ: « Εἰ δὲ καὶ τὸν φωμὸν μου ἔφαγον μόνος, καὶ ὀφραφῶν οὐ μετ' ἐδωκα: ἐκ κοιλίας γὰρ μητρὸς ὠδήγουν αὐτοὺς καὶ ἐξέτρεφον ὡς πατὴρ. » Καὶ οὗτοι οὖν ὁμοίως, περὶ ὧν ὁ λόγος, φθάσαντες ἐπὶ συμπλήρωσιν τοῦ λόγου ἀπὸ πλάνης ἤρξαντο ἐνεργεῖν. Καὶ σημαίνει τὸ κατ' αὐτὴν τὴν λέξιν φθέγγεσθαι τὸ « λελαληκέναι ψευδῆ. » Τάχα δὲ καὶ οἱ τεχθέντες ἀπὸ φαύλης διδασκαλίας, ἀπ' αὐτῆς τῆς γαστροῦ τῆς αὐτοῦς τεκούσης εἶχον καὶ τὸ « πεπλανηθῆναι καὶ ψευδῆ λελαληκέναι. »

Στ. η'. Καὶ πρότερον εἶπομεν τὰ βέλη σημαίνειν

⁴² Luc. XIII, 11 sqq. ⁴³ Prov. I, 3. ⁴⁴ Prov. V, 22. ⁴⁵ Job XXXI, 17, 18.

(2) Vides quæ sit divina prædestinatio apud Didymum. Reliqua item doctrina præclara.

ποτέ τὰς κολάσεις. « Τόξον » δ' ἐστίν, ἀπ' οὗ ἀφίεται τὰ βέλη ταῦτα, ἡ κριτικὴ τοῦ Θεοῦ δύναμις. Τοῦτο οὖν « τὸ τόξον » ἐντείνεται οὐκ ἂν εἰς αὐτὸ ἔξω· οὐδ' ἀσθενήσωσιν οἱ βαλλόμενοι, πρὸς ἀγαθὸν δὲ αὐτοῖς τὸ ἀσθενῆσαι, καθαιρουμένης ἧς εἶχον ἰσχύος περὶ τὴν κακίαν. « Ὡς περὶ δὲ ὁ τηκόμενος κηρὸς ἀναιρεῖται, » καθ' ὃ τηκτὸς καὶ παχύτης ἐχων (3), τοῦ πρώτου ὑποκειμένου εἰς πῦρ μεταβαλόντος· οὕτως καὶ οἱ φαῦλοι κολάσεως πεπειραμένοι, τὴν ἐκ μοθηρᾶς ἔξω παχύτητα ἀποβάλλουσι. Πρὸ κολάσεως δὲ ἐστὶ τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν τυγχάνων δικαιοσύνης ἡλίου. Οὐχ εἶδόν τε προσβάλλειν τῇ λαμπρόνι τοῦ νοητοῦ ἡλίου. Ὅθεν ἐνταῦθα εἰρηται, ὡς ἄρα « ἐπιπεσόντος τοῦ κολαστικοῦ φωτός, οὐκ εἶδον τὸν ἥλιον » οἱ τῇ κολάσει περιπεσόντες. Οἱ δὲ συνέντες τὰ ὅσα πάθη ἀλλογορικώτερον ἀκάνθας ὀνομαζόμενα, οὐ πειρασθήσονται κολαζούσης ὀργῆς· « πρὸ τοῦ δὲ συνέναι » τὰς πνευματικῶς αἰετούμενας ἀκάνθας καὶ ῥάμνον, « ὥστε ζῶντες » ὑπὸ ὀργῆς καταποθήσονται. Οὐ γὰρ ζῶντες, ἀλλὰ ζῶσιν ὅμοιοι τυγχάνοντες ὑπὸ ὀργῆς συλληφθήσονται. Τὸ γὰρ « καταπιεῖν » κατὰ τὴν Γραφὴν τὸ κρατῆσαι καὶ νικῆσαι σημαίνει, τοῦ καταποθέντος ἤδη κεκρατημένου καὶ νενικημένου. Καταπίνεται γοῦν τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς, κρατούσης καὶ νικώσης τῆς ζωῆς τὸν θάνατον.

PSALMUS LVIII.

Στ. ε'. Εὐ δὲ καὶ τὸ « ἔδραμον » τελέσαντος γὰρ τὸν δρόμον ἢ φωνή. Εἰ δὲ τις ἀντρεῖ πρὸς τὴν τοῦ Οὐρίου ἀμαρτίαν ὑπερτον γενομένην, μὴ ἀληθεύειν νυνὶ ὡς ἦδη τελέσαντος τὸν δρόμον αὐτοῦ, φάμεν ὅτι τὴν πρὸς τὸν Σαουλ ὑπηρεσίαν « ἀνευ ἀνομίας » κατευθυνθήκεναι φησὶ, καὶ μάτην ἐκείνον ἐπιβουλεύειν. Ἡ καὶ ὅτι τότε δραμὼν « ἀνευ ἀνομίας » καὶ κατευθύνως ἦν πάντα τὰ διανυθέντα αὐτῷ. Ἀλλ' ἐπεὶ τρεπτοὺς καθόλου πᾶς ἄνθρωπος, μετὰ ταῦτα πταίσας, ὡς μὴ ἔχων συνήθειαν πρὸς τὸ ἀμαρτάνειν, ῥᾶστα μετενόησεν.

Στ. ιβ'. Ὡς πρὸς ἱστορίαν, τοὺς ἐπικειμένους ἐχθροὺς ἐπιτιμηθῆναι πρὸς Θεοῦ, ἀλλ' οὐκ ἀποθάνειν ἀξιοί. Οἶδεν γὰρ ὅτι εἰ μένοντες φαῦλοι ἀποθάνοιεν, λήθην ἔξουσι τοῦ θεϊκοῦ νόμου διασκορπισθέντες δὲ τῇ τοῦ Θεοῦ δυνάμει εἰς αἰχμαλωσίαν παραδοθέντες στενάξουσι πρὸς Θεὸν πείραν κακώσεως ἐσχηκότας. Βούλεται αὐτοὺς καὶ καταχθῆναι ἀπὸ ὕψους ἧς ἔχουσιν ὑπερηφανίας, ποιούντος αὐτὸ τοῦ ὑπεραπίζήζοντος Κυρίου τοῦ τὴν δέσιν ἀναφέροντος. Ἡ γὰρ παντελὴς τιμωρία εἰς ἀπόγνωσιν παρασκευάζει καὶ προτρέπεται. Ὅτι δὲ φειδόμενος αὐτῶν τοῦτο ὁ Δαυὶδ ἐπρεσβεύετο, ἵνα τῇ μετριοτέρᾳ τιμωρίᾳ σωφρονισθέντες νήψωσιν, ἐπάγει τὰ ἑξῆς· ἐὰν γὰρ διασκορπισθῶσιν, ὁμοῦ καὶ τιμωροῦνται, καὶ συναχθῆναι πάλιν δυνήσονται μετανοήσαντες. Ὅμοιως δὲ καὶ καταχθῆναι, τοῦτέστιν ταπεινωθῆναι, βούλεται· ἀμαρτίαν στόματος αὐτῶν, λόγον χειλέων αὐτῶν, « συμφέρον αὐτοῖς τε τοῖς ταπεινου-

tendis pœnis usurpari. « Arcus » autem, quo istæ sagittæ emittuntur, ipsam judicandi potestatem significat. Hunc igitur « arcum intendit donec infirmantur » quos læcessit; infirmantur autem ad bonum, quando infranguntur vires, quibus ad malum ferebantur. « Sicut cera, quæ fluit, dilabitur; » quippe quæ nunc liquefacta nunc condensata, admoto igne, pristinam formam mutat. Ita et peccatores, experimento pœnarum facto, pristinae malitiæ crassitiem respuunt. Castigat autem eos lumen verum quod est sol justitiæ; cum spiritualis solis splendorem ferre nequeant. Quapropter dicitur hic, « Supercecidit ignis » ultionis, « non viderunt solem » pœnis afflicti. Qui passiones suas intelligunt, quæ per allegoriam spinæ dicuntur, non amplius expectant ulticem Dei iram; at « priusquam intelligant, » quæ per metaphoram spinæ et rhamnus vocantur, « sicut viventes » ira absorbeantur. Non enim viventes sed « sicut viventes » ira corripiuntur. Vocem « absorbere » adhibet Scriptura pro vincere et superare; qui autem absorbetur, et vincitur, et superatur. Absorbetur igitur a vita quod mortis obnoxium fuerat, mortem vincente et superante vita ⁴⁷⁻⁵¹.

VERS. 5. Recte dicit « cucurri; » vox est enim curriculum conficientis. Quod si quis objiciet propter peccatum in Uriæ uxorem postea admissum, inepte Davidem loqui, quasi jam optatam metam contigisset, dicemus eum hoc unum contendere quod se « sine iniquitate » in Saulem gesserit, ideoque eum immerito incusari. Illic erit etiam sorte verborum prolatorum sensus: Hactenus « sine iniquitate » cucurri, et perfectum iter optime direxi. At cum mutationi sit hominum natura obnoxia, deinceps lapsus est; peccatis autem cum non esset assuetus, quam celerrime pœnitentiam egit.

VERS. 12. Narrando refert inimicos suos a Deo puniri, ne autem occidantur orat. Sciebat enim eos, si nondum emendati perirent, divinam legem oblituros; dispersos autem divina virtute, et in captivitatem traditos, pœnarum experimento facto, ad Deum cum gemitibus clamaturos fore. Optat etiam ut ab altissima superbia deponantur quæ efferuntur, illudque tu facias, ait, qui me protegis, Domine: omni enim pœna ad conversionem paramur et incitatur. Quod autem eis parcens David hoc prædicat, ut ad saniora revocati levioribus pœnis corrigantur, declarant quæ infra ponuntur; nam si dispergantur simul et castigentur, pœnitentia facta, rursus in unum congregari poterunt. Eadem de causa ut deponantur exoptat, hoc est, humiliantur « delictum oris eorum, et sermo labiorum ipsorum; » nam hoc et iis qui humiliandi sunt, et plebisque perutile est, ne eos imitentur qui in superbia

⁴⁷⁻⁵¹ I Cor. xv, 54.

(3) Sensus postulat, ni fallor, ut legatur μηκέτι ἔχων. EDIT.

vos fieri, et ad agnitionem veritatis venire. » Primum salventur Dei misericordia oportet, et tunc veritatis agnitionem assequuntur; nam salus hominum miserantis Dei opus: « Misit Deus misericordiam suam et veritatem suam »⁴⁷, etc.

VERS. 9. Votorum meorum compos factus, gratias tibi referens, « psallam nomini tuo; » celebrabo operibus, cogitationibus; et sermonibus bonis nomen tuum super me invocatum. Præterea de die in diem « vota mea reddam, » uti Jacob: « Si dederis mihi panem » ad comedendum... ait⁴⁸, « quæcunque mihi dederis decimam decimabo ea tibi. » Nam scriptum est prius: « Et vovit Jacob votum, dicens: Si fuerit Dominus Deus mecum, » usque ad illa, « decimam decimabo ea tibi. » Non inepte dicit, se de die in diem vota reddere, et in sæculum sæculi Dei nomini psallere: nam psallere Dei nomini convenit etiam futurum sæculum ingressis. Vota autem reddendi facultas iisdem finibus ac dies nostri, vita scilicet nobis concessa, terminatur. Quandiu igitur vivimus, vota reddamus Deo, ut in sæculum sæculi nomini ejus psallere possimus.

PSALMUS LXI.

VERS. 3. Movemur, quotiescunque de virtute ad malitiam deflectimus, et motu quidem multiplici. Primum enim turbatur mens cupiditatibus; deinde, si perturbantium cupiditatum consilia perficit, labatur et cadit. Quando igitur mala libido, aut alius quilibet pravus affectus mentem nostram invaserit, ad Deum pie nobis statim confugiendum, ne opere etiam malum perficiamus, et ita majus adhuc committamus peccatum. Quod nos Salvator apertissime per Evangelium docet, principia tollens peccatorum, ne, istis permanentibus, magis etiam per opera prava moveamur.

VERS. 4. Vir charitate quasi fundamento et radicibus innixus, murus est inconcussus et sepem habet validissimam, ne vindemient eum qui prætergrediuntur viam⁴⁹, scelesti homines et male potestates. Firmissimam hanc sepem circumsepsit ipse Deus, uti dixit: « Et sepem circumsepsi et vallavi »⁵⁰. » Munitur enim iste murus et angelis custodientibus eum, et doctrina veritatis et operibus ad virtutem institutis. Quo perstante, poterit nemo divinos fructus spiritualis plantæ furari. Quod si autem forte tam accurate custodita vinea pro uvis spinas dederit, tunc derelinquet eam Deus dicens⁵¹: « Auferam sepem ejus, et erit in direptionem; diruam murum ejus, et erit in conculationem. » Quando autem hoc fuerit propter pec-

Α « πάντας ανθρώπους σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν. » Πρῶτον μὲν γὰρ σωθῆναι ἐλέη Θεοῦ, δι' ἣν ἐπομένους ἡ ἐπίγνωσις τῆς ἀληθείας ὑπάρχει· ἔργον γὰρ τῆς τοῦ Θεοῦ ἐλεημοσύνης ἡ ἀνθρώπων σωτηρία· « Ἐξάπέστειλεν γὰρ ὁ Θεὸς τὸ ἔλεος αὐτοῦ καὶ τὴν ἀλήθειαν αὐτοῦ, » καὶ τὰ ἐξῆς.

Στ. θ'. Ἐπεὶ ὦν ἡξίωσα, παρὰ σοῦ τέτευχα, εὐχάριστος οὕτω γεγνωνός, « ψαλῶ τῷ ὀνόματί σου, » ὑμνῶν δι' ἔργων, νοημάτων καὶ λόγων ἀγαθῶν τὴν ἐπ' ἐμοὶ κληθεῖσαν προσηγορίαν σου. Καὶ πρὸς τοῦ-τις ἡμέραν ἐξ ἡμέρας ἂν ἠδύαμην ἀποδώσω, ὥσπερ ὁ Ἰακώβ φησιν· « Ἐάν ᾧ μοι ὁ Θεὸς ἄρτον φαγεῖν, » καὶ τὰ ἐξῆς· « πάντα μοι ὅσα ἐάν ᾧ, δεκάτην ἀποδεκατώσω σοι αὐτά. » Πρὸ γὰρ τούτων τῶν λόγων φέρεται τὸ, « Ἡξέατο ὁ Ἰακώβ λέγων » τὸ, « Ἐάν ἡ ὁ Κύριος μετ' ἐμοῦ, » ἕως τοῦ, « δεκάτην ἀποδεκατώσω αὐτά. » Εἰ δὲ καὶ τὸ εἰπεῖν ἡμέραν ἐξ ἡμέρας τὰς εὐχὰς ἀποδοῦναι, ψάλλειν τε τῷ ὀνόματι τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· τῷ δὲ μὲν ψάλλειν τῷ ὀνόματι τοῦ ὑμνουμένου, παρσχεῖται ἕως τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Τῷ δὲ τὰς εὐχὰς ἀποδοῦναι, πληροῦσθαι ἕως ἐτι ὁ ἐξ ἡμῶν συμπληρούμενος χρόνος ἐστίν. Οὗτος δὲ ἐστὶν ὁ παραμετρούμενος τῇ ἐκάστου ζωῇ· ἕως οὖν ἐν βίῳ ἐσμέν τὰς εὐχὰς ἀποδώσωμεν, ἵνα καὶ ψάλλαι εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος τῷ ὀνόματι τοῦ Θεοῦ δυνηθῶμεν.

Στ. γ'. Σαλευτάι πᾶς ὁ ἐξ ἀρετῆς εἰς κακίαν μεταπίπτων. Ἄλλ' οὐκ ἀδρόως συμβαίνει τοῦτο, προτέρας γινομένης παραχῆς ἐν λογισμοῖς διὰ παθῶν μεθ' ἣν, εἰ προσληφθεῖ κατὰ ἄλλῃος πρᾶξις τοῖς τεταραγμένοις λογισμοῖς, κλόνος καὶ πτώμα γίνεται· ἀρχομένης τοιγαροῦν αἰσχροῦς ἐπιθυμίας, ἡ ἐτέρου τινὸς ἀλόγου κινήματος, ἐπισχεῖν δεῖ τῷ εὐσεβεῖ λογισμῷ, συλλαμβανομένου Θεοῦ τὴν ἐπὶ τὴν πρᾶξιν ὁρμήν, ἵνα μὴ ἐπὶ πλεῖον κλόνος γένηται (6-7). Ταῦτα ὁ Σωτὴρ σαφῶς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ διδάσκει, τὰς ἀρχὰς τῶν ἀμαρτημάτων ἀναιρῶν, ἵνα μὴ μενόντων αὐτῶν, τὸ ἐπὶ πλεῖον σαλευθῆναι πρακτικῶς γένηται.

Στ. δ'. Ὁ ἐν ἀγάπῃ θεομελιωμένος καὶ ἐρριζωμένος, ἀσειστός ἐστι τοῖχος, καὶ φραγμὸν ἔχει ἡσφαλισμένον, ὅπως μὴ τρυγῶσιν αὐτὸν οἱ παραπορευόμενοι τὴν ὁδὸν φαῦλοι ἄνθρωποι καὶ πονηραὶ δυνάμεις. Τὸν οὕτως ἀσφαλῶς ἔχοντα φραγμὸν ὁ Θεὸς περιβάλλει φάσκων, « Καὶ ἐγαράκωσα καὶ φραγμὸν περιέθηκα. » Σύγκειται γὰρ οὗτος ὁ φραγμὸς ἐξ ἀγγέλων φρουρούντων, καὶ δογμάτων ἀληθείας καὶ πράξεων κατ' ἀρετὴν ἐπιζητούμενων. Τοῦτου μένοντος, οὐδεὶς βλάψαι τοὺς θείους καρποὺς τοῦ πνευματικοῦ φυτοῦ δυνήσεται. Εἰ δὲ συμβαίη ποτὲ ἀντὶ σταφυλῶν ἀνά-θας ἐξενεγκεῖν τὸν φρουρούμενον ἀμπελώνα, ἐγκαταλιπὼν αὐτὸν ὁ Θεὸς λέγει· « Ἀφελῶ τὸν φραγμὸν αὐτοῦ, καὶ ἔσται εἰς διαρπαγὴν· καὶ καθελῶ τὸν τοῖχον αὐτοῦ, καὶ ἔσται εἰς καταπάτημα. » Εἰ δὲ τοῦτο

⁴⁷ Psal. lvi, 5. ⁴⁸ Gen. xxviii, 20, 21. ⁴⁹ Psal. lxxix, 13. ⁵⁰ Isa. v, 2. ⁵¹ ibid. 5.

(6-7) Videmus egregiam et apprimè Christianam Didymi doctrinam de vitando interiore peccato.

συμβαίνει διὰ τὸ φαῦλον καρπὸν γενέσθαι ἐξ ἡμῶν, ἡ κακίαν ὁ τοίχος » καὶ ὡς ὁ κίονος » γίνεται ὁ φραγμός. »

Στ. ε'. Ἀρετὴ καὶ εὐσέβεια τιμὴ τοῦ σοφοῦ, κατὰ τὸ, « Δόξα καὶ τιμὴ καὶ εἰρήνη παντὶ τῷ ἐργαζομένῳ τὸ ἀγαθόν. » Ἀτιμία τοίνυν ἐστὶν ἡ κακία, εἰς ἣν οἱ ἐκπεσόντες, ὁ πεπνυμένος, αἰσθανόμενοι λέγουσιν· « Ἐπεκάλυψεν ἡμᾶς ἡ ἀτιμία ἡμῶν » εἰς θλίψιν. Καὶ τὸ, « Ἀνθρώπος ἐν τιμῇ ὧν οὐ συνῆκεν. » Οὐκ ἔφη δὲ, Ἀπώσαντο τὴν τιμὴν μου, ἀλλ' « Ἐβουλεύσαντο, » βίαν γὰρ οὐκ ἐπάγουσιν, ἀλλ' ἀπάτην οἱ δαίμονες. Ὡς συγγενεῖς οἱ περὶ ὧν ἔγραψε Παῦλος· « Δι' εὐλογίας καὶ χρηστολογίας ἐξαπατῶντες τὰς τῶν ἀκάκων καρδίας. » Τοιοῦτον καὶ τὸ, « Ἐὰν δέηται σου ὁ ἐχθρός σου μεγάλη τῇ φωνῇ, μὴ πεισθῇς· ἐπεὶ γὰρ εἰσι πονηρίαι ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ ἐγγινόμεναι, » τάχα ἀπὸ τῶν ἑπτὰ πνευμάτων, ὧν παραλαμβάνει τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα πονηροτέρων αὐτοῦ ὑπαρχόντων· μὴ πεισθῇς οὖν αὐτῷ κολακεύοντι.

Στ. ζ'. Λέγοι δ' ἂν καὶ ὅτι ἀντιλαμβανομένου Θεοῦ, μετανάστης οὐ γέγονα. Ἀυτὸς οὖν μοι Σωτήρ, » ἀλλ' οὐκ ἔγω, φησὶν, ἑμαυτῷ. Αὐτὸς γὰρ καὶ δόξαν δίδωσι τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτόν, καὶ σωτηρίαν οὐ σαρκῶν, ἀλλὰ ψυχῆς λογικῆς, ἣν ἔχει τις εἰς τὴν πατρίδα πιστεύσας κατὰ τὸ, « Κοιμώμενοι τὸ τέλος τῆς πίστεως σωτηρίαν ψυχῶν. » Διὸ καὶ τὴν πάλιν εἰς σάλον με βιάζεται, ἐπ' αὐτῷ τὴν ἐλπίδα ποιοῦμαι πολυλάκις με σώσαντι.

Στ. θ'. Πᾶσαι αἱ τῶν λαῶν τῶν πιστευσάντων ἀπὸ ἐθνῶν συναγαγαί, ὅπως μὴ κέτι ἄθεοι καὶ ἐλπίδα μὴ ἔχοντες· ἢ καὶ ἐλπίσατε ἐπ' αὐτόν· ἄνευ πάσης πανουργίας, ἐνώπιον αὐτοῦ φανερώσαντες τὰς καρδίας ὑμῶν. Γενήσεται γὰρ ὑμῖν ὁ Θεὸς βοηθός. Ταῦτόν τὸ, « ἔκχεϊν ἐνώπιον [αὐτοῦ] τὴν καρδίαν, » τῷ « Ἐξ ὅλης καρδίας καὶ ἐξ ὅλης ψυχῆς ἀγαπᾶν αὐτόν. » Ὅμοιον ὡσεὶ λέγοι, Μὴ προσέλθετε αὐτῷ ἐν καρδίᾳ δισση· ἀλλ' ὡς γέγραπται, « Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου. » Ἡ καὶ τοὺς ἐξ ἐθνῶν προτρέπεται, ὡς ἂν μὴ κέτι ὡς ἄθεοι καὶ ἐλπίδα μὴ ἔχοντες, χωρὶς πανουργίας φανεροῦντες τῷ Θεῷ τὰς καρδίας, καὶ ἐξ ὅλης ψυχῆς ἀγαπῶντες αὐτόν· ἐπιδαφιλίας γὰρ πολλάκις ἡ ἐκχυσις· ὡς ἐν τῷ, « Ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐκκέχυται ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν διὰ Πνεύματος ἁγίου. »

Στ. ι'. Πρὸς τοὺς τοιοῦτους ἐβρέθη· « Ἵνα τί ἀγαπάτε ματαιότητα καὶ ζητεῖτε ψεῦδος; Καίτοι παραγγέλλονται, μὴ στάθμιον ἔχειν μικρὸν καὶ μέγα, ἀλλὰ ζυγὸν ἀληθινόν, ὥστε περ βδελύγμα Κυρίου ἐστὶ δισοδὸν στάθμιον. Μετανοοῦνται δὲ καὶ οἱ περὶ ματαίαν συμφωνίαν σπουδάζοντες. » Υἱοὺς δὲ ἀνθρώπων ἢ περιφραστικῶς τοὺς ἀνθρώπους φησὶν, ἢ τοὺς ὡς ἀνθρώπους ἀποθνήσκοντας, τῷ μὴ κέτι θεοὺς ἢ υἱοὺς Ὑψίστου τυγχάνειν· « Ὅπου γὰρ ἔρις καὶ ζῆλος, » φησὶν, « ἐν ὑμῖν, οὐκ ἰσχυροὶ ἐστέ, καὶ κατὰ ἀνθρώπων περιπατεῖτε; »

A cata nostra factum, tunc dicitur: paries inclinatus, » et « maceria depulsa. »

VERS. 5. Virtus et pietas decus sapientis est, juxta illud ²², « Gloria et honor et pax omni operanti bonum. » Ignominia autem peccatum, quo commisso, dicent peccatores, quid passi sint experti : « Cooperuit nos ignominia nostra ²³ » in tribulationem. Et illud : « Homo cum in honore esset, non intellexit ²⁴. » Non autem dicit : Repulerunt pretium meum, sed, « Pretium meum cogitaverunt repellere ; » nam demones nos non vi, sed dolis aggrediuntur. Haud dissimiles ab illis sunt homines de quibus Paulus scripsit ²⁵ : « Per dulces sermones et benedictiones seducunt corda innocentium. » Non discrepat ab his illud ²⁶ : « Si te rogaverit inimicus magna voce, ne credideris : septem enim sunt nequitiae in anima ejus : » septem fortasse illi spiritus, quos nequiores se spiritus immundus secum assumpsit ²⁷. Ne credideris istius blanditiis.

VERS. 7. Indicat forsitan se, quod a Deo fuerit protectus, non emigravisse. « Ipse igitur Salvator meus, » ait, non autem : Ego salvator meus. Nam ipse dat gloriam querentibus eum, et salutem non carnis sed animi ratione praediti, quam consequeris in patriam confidendo, juxta illud : « Reportantes finem fidei vestrae, salutem animarum ²⁸. » Quamobrem, si quid rursus me agitaverit, spes mea in Deo qui saepius jam me salvum fecit.

VERS. 9. Omnes de gentibus credentium populorum congregationes, jam non sitis omni spe et pietate destitutae. « Sperate » in eum, deposita iniquitate, et coram ipso revelate corda vestra : nam erit Deus adjutor vobis. Haec verba, « effundere cor coram Deo, » idem sonant ac illa : « Ex toto corde et ex tota anima diligere eum. » Existimes igitur istud Psalmistam intendere : Ne accesseris ad eum duplici corde ²⁹ ; sed uti scriptum est : « Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo et ex tota mente tua ³⁰. » Contendi etiam potest hic Psalmistam populos monere de gentibus conversos ut, pietatem ac spem professi, absque fraude Deo corda sua revelent, eumque tota anima diligant : nam liberaliter dantis saepe effusio, ut in illo : « Charitas Dei diffusa est in cordibus vestris per Spiritum sanctum ³¹. »

D VERS. 10. Ad istos dictum est : « Ut quid diligitis vanitatem et quaeritis mendacium ³² ? » Isdem vetitum est, ne pondus haberent leve et grave statueramve dolosam, cum statera dolosae abominatio coram Deo sit ³³. Resipiscunt etiam qui de vano concentu student. « Filii hominum, » dicuntur per circumlocutionem, vel ipsi homines, vel qui tanquam homines moriuntur, ac non amplius dii aut filii Altissimi sunt. « Cum enim sit inter vos zelus et contentio ; ait, nonne carnales estis et secundum hominem ambulatis ³⁴ ? »

²² Rom. II, 10. ²³ Jer. III, 25. ²⁴ Psal. XLVIII, 15. ²⁵ Rom. XVI, 18. ²⁶ Prov. XVI, 25. ²⁷ Matth. XII, 45. ²⁸ I Petr. I, 9. ²⁹ Eccli. I, 36. ³⁰ Marc. XII, 30. ³¹ Rom. V, 5. ³² Psal. IV, 3. ³³ Prov. XI, 1. ³⁴ I Cor. III, 3.

VERS. 11. « Non potestis Deo servire et mam-
monæ », in iniquitate sperare et in Deo. Labi et
imminui videntur inique agentis divitiæ. « Nolite »
ergo « cor apponere » divitiis mox imminuendis.
Nunc iniquitate in alios peccamus. Ita sonat illud :
Vos autem iniquitatem fecistis et diripistis, vel
fratres, præsertim vero rapinas fallacesque divitias
congerendo. Nunc etiam iniquitate designantur mala
opera, dicente Scriptura : « Iniquitatem odio habui
et abominatus sum » ; et alias : « Qui gaudet
iniquitate » ; nam rapina profecto species ma-
litiæ.

VERS. 12. Ingenitus cum sit Deus et spirituale
habeat naturam, semel una simplicique voce loqui-
tur. Propheta vero, utpote genitus, « duo hæc » si-
gnificata « audit » ; nam vox « hæc » demonstrativa.
Pura igitur mente et simplici voce dicta sunt. Non
enim mihi cogitatione consequi fas est quod a qui-
busdam dictum arcanum vocatur, et nunquam
« arcana verba », uti Paulus ea vocat *. Non enim per
syllabas prolata sunt, ac ideo sunt arcana (indicta) ;
verba autem sunt quod, veri quid significant. Ubi
enim verum, ibi et propositio verbis exprimenda ;
fit etiam ut quæ Deus proprie de sacrificiis præce-
perit, nos eadem spirituali simul et proprio sensu
accipiamus : idem valet de circumcisione. Voce
« Deo » innuitur forte Pater ; et voce « Domino »
Filius, vel idem utraque voce. At quo pacto reddet
Deus « unicuique juxta opera sua » ? Si non sunt
condignæ passionibus hujus temporis ad obtinendam
futuram gloriam **, nec punientur pro meritis pec-
catores : nam « si iniquitates observaveris, Domine,
Domine, quis sustinebit » ? Retributio fiet igitur
non pro quantitate, sed pro qualitate. Quod si ta-
men hæc de quantitate intellexeris, major erit bo-
norum merces, minor vero malorum poena : æqua
erit Dei justitia non in puniendis malis, sed in
discernendo justos ab injustis.

VERS. 2. Hominis est malitiæ ignorantiaque ser-
vitus liberati, dicere ** : « Nox præcessit, dies au-
tem appropinquavit. » Idem sonat illud : « De luce
vigilat spiritus meus ad te, Deus. » Non lucet lux
peccatori opera noctis et tenebrarum operanti. Vo-
cabula « ad te » non de loco accipienda : non enim
circumscribitur Deus loco quopiam ; sed affectus
exprimunt sensusque hominis mundana respuen-
tis, et ad Deum accedentis. Ait etiam, « Deus,
Deus meus » ; nam Deus est sanctorum inservien-
tium ipsi, non autem profecto Deus eorum omnium
qui sunt, cum quidam rejiciantur. Ad te sitivi
unice, qui mihi fontem aquæ salientis in vitam
æternam †† largiris ; illuminetur « anima mea », imo
et « caro mea » : ad te pro viribus tendit ; ipsa « sitivit
in te. » Quod si ad Patrem verba facit Propheta,
« virtus et gloria ejus » Unigenitus ; Christus enim

Στ. ια'. Οὐ γὰρ δυνατόν Θεῷ δουλεύειν καὶ μα-
μωνᾷ, οὐδὲ μὴν ἐπ' ἀδικίαν ἐλπίζειν καὶ τὸν Θεόν.
Καὶ γὰρ δοκεῖ βέβαιον καὶ μείουσθαι τοῦ μὴ ἀδικούντος
ὁ πλούτος. Οὐδεὶς ἐπὶ προστιθεσθαι καρδίαν τῇ μειώσει
λειπούμενον (8). Ἀδικίαν δὲ ἢ τὴν περὶ κοινωνίαν
ἀνισότητά λέγει. Καὶ τὸ, Ἄλλ' ὁμεις ἀδικεῖτε καὶ
ἀποστερεῖτε, καὶ ταῦτα ἀδελφοὺς καὶ μάλιστα διὰ
τὸ συνεζευχθαι ἀρπάγματα καὶ πλοῦτον βέοντα. Ἡ
τὴν πρακτικὴν κακίαν καθ' ὃ λέγεται : « Ἀδικίαν
ἐμίσησα καὶ ἐβδελυξάμην » καὶ τὸ, « Ὁ δὲ ἀγαπῶν
τὴν ἀδικίαν » καθόλου γὰρ οὐσης κακίας εἶδος ἢ ἀρ-
παγῆς.

Στ. ιβ'. Ἀγέννητος ὢν ὁ Θεὸς καὶ νοητὴν ἔχων οὐ-
σίαν, μονοειδῶς καὶ ἁσυνθέτως λαλεῖ. Ὁ δὲ προφή-
της ὡς γεννητός, « δύο » κατὰ τὴν δεξιὴν « ἤκουσε
ταῦτα » : τὸ γὰρ ταῦτα φωνὴ δεικτικῆς καθαρᾶς τοί-
νυν νοήσεαι καὶ ἁσυνθέτῃ φωνῇ λέγοντος αὐτό. Οὐ γὰρ
ἐπέστη μου τῇ φαντασίᾳ τὸ παρά τισι λεγόμενον λε-
κτὸν ἀρρήτον ὑπάρχον, καὶ μήποτε « ἀρρήτα ῥήματα »
καὶ ὁ Παῦλος ταῦτα φησιν. Οὐ γὰρ διὰ συλλαβῶν ἐξ-
εφωνήθη, διὰ ἀρρήτων ῥήματα δὲ διὰ τὸ ἔχειν νόησιν
ἀληθῆ. Ἐνθα γὰρ τὸ ἀληθές, ἐκεῖ πρότασις ἥτις ἐκ
ῥήματός ἐστι ῥητὴ. Ἀλλὰ καὶ Θεοῦ τυχὸν αἰσθητῶς
ἐντελλομένου περὶ θυσίας ἡμεῖς αἰσθητῶς ἀκούομεν
καὶ πνευματικῶς οὕτω καὶ τὴν περιτομήν. Λέγοις
δ' ἂν Θεὸν μὲν εἶναι τὸν Πατέρα, Κύριον δὲ τὸν
Υἱόν, ἢ καὶ τὸν αὐτὸν ἀμφοτέρω. Ἀλλὰ πῶς ; ἀπο-
δίδωσιν ἐκάστῃ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ ; Εἰ μήτε ἄξια
τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέλλουσαν δό-
ξαν ἀποκαλύπτεσθαι, μήτε πρὸς ἀξίαν τιμωρεῖται
τοὺς ἀμαρτάνοντας ; Ἐὰν γὰρ ἀνομίας παρατηρή-
σῃ, Κύριε, Κύριε, τίς ὑποστήσεται ; μήποτε τοίνυν
οὐ κατὰ τὴν ποσότητα, ἀλλὰ κατὰ τὴν ποιότητα γίνε-
ται. Κἂν δηλοῦται δὲ ποσότης, ἐκ τῆς λέξεως, ἐπὶ
μὲν τῶν ἀγαθῶν μεῖζων ἢ ὅσις, ἐπὶ δὲ τῶν κακῶν
ἐλάττων ἢ τιμωρία ; οὐ γὰρ κατὰ τὴν ἐπανορθωτικὴν
δικαιοσύνην ἢ ἰσότης, ἀλλὰ κατὰ τὴν διανεμητικὴν τὸ
ἴσον καὶ ἄνισον.

PSALMUS LXII.

Στ. β'. Ταῦτα λέγοι τις ἂν ἀγνοίας καὶ κακίας ἀπ-
ηλλαγμένος, ὡς φάναι δύνασθαι : « Ἡ νὺξ προέκοψεν,
ἢ δὲ ἡμέρα ἤγγικεν. » Συνωδὸν δὲ τούτῳ τὸ, « Ἐκ
νυκτὸς ὀρβρίζει τὸ πνεῦμά μου πρὸς σέ, ὁ Θεός. » Τῷ
δὲ πράττοντι τὰ τῆς νυκτὸς καὶ τοῦ σκότους, οὐκ
ἐπέλαμψεν ὀρθρος. Τὸ δὲ « πρὸς σέ, » οὐ τοπικόν, οὐ
γὰρ ἐν τόπῳ Θεός, ἀλλ' ἐν διαθέσει καὶ σχέσει πρὸς
Θεὸν γινόμενον τοῦ τὰ αἰσθητὰ ὑπερπηδήσαντος.
Ἐφ' ἧς, « ὁ Θεός, ὁ Θεός μου » : ὁ γὰρ τῶν ἁγίων
Θεὸς λατρευόντων αὐτῷ, καὶ καθάπαξ Θεός ἐστιν, οὐ
πάντων τῶν ἐχόντων τὸ εἶναι, τινῶν καὶ ἀπολελυμέ-
νως ὄντων. Πρὸς σέ δέ μου τὸν πόθον ἀπὸ πάντων
μετέστησα, ὀρέζοντά μοι πηγὴν ὕδατος ἀλλομένου
εἰς ζωὴν αἰώνιον. Καὶ ἐπὶ τῆς ψυχῆς φωτισμένης,
καὶ ἡ σὰρξ ὡς ὁδὸν τε μεταλαμβάνει καὶ αὐτὴ δι-
ψᾷ πρὸς Θεόν. Καὶ εἰ μὲν ὁ Λόγος πρὸς τὸν Πατέρα,
« δύναμις καὶ ὁδὸς αὐτοῦ » ὁ Μονογενής ; Χριστός

* Matth. vi, 24. ** Psal. cxviii, 163. †† Eccli. xix, 5. †† II Cor. xii, 4. ** Rom. vii, 18. ** Psal. cxix, 5. †† Rom. xiii, 12. †† Joan. iv, 14.

(8) Lego λυπούμενον. EDIT.

γὰρ Θεοῦ δύναμις, καὶ, « Ὁφθῆσεται ἡ δόξα Κυρίου. » Εἰ δὲ πρὸς τὸν Υἱόν, ἡ περὶ αὐτοῦ θεολογία, δύναμις αὐτοῦ καὶ δόξα καὶ ἡ ἐπιτελεστικὴ τεράτων ἐνέργεια. Κατὰ τὸ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· « Δύναμις ἐξ αὐτοῦ ἐξήρχετο καὶ ἴατο πάντας· » καὶ πάλιν· « Δύναμις ἦν Θεοῦ εἰς τὸ ἰάσθαι αὐτούς· » περὶ δὲ τῆς δόξης· « Ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς Μονογενοῦς· » καὶ πάλιν· « Δόξασόν με, Πάτερ, τῇ δόξῃ ἣ εἶχον πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι. » Ἀκολούθως ἐκατέρω νοήσεις ἐκλήφει καὶ τὸ, « Ἐν τῷ ἁγίῳ ὤφθην σοι. » Ὅρα δὲ μὴ διὰ τῆς ἐρήμου καὶ ἀδάτου καὶ ἀνύδρου, ὁ περὶ γῆν τόπος δηλονότι, ἐρημος ὢν τελειότητος, καὶ ἀνυδρος, τῷ μὴ ἔχειν θαυμάσια τὰ χαρίσματα τοῦ Πνεύματος· ποταμοὶ γὰρ ὕδατος ζῶντος εἰρηται· διὸ καὶ ἀβάτος ἐστίν, οὐδεὶς γὰρ ἐπ' αὐτοῦ διατρίβοντας τῶν πάντων κατὰ τὸ δυνατόν ὁμοιωμένων Θεῷ, καὶ εἰκότως ἐρημος. Ἐκ μέρους γὰρ ἡ γνῶσις ἐν αὐτῷ, καὶ ἀρραβὼν μόνον τοῦ Πνεύματος. Τὸ σπάνιον γὰρ, ἀλλ' οὐ παντελεῖ στέρησιν αἱ λέξεις δηλοῦσιν.

Στ. ε'. Γέγραπεν ὁ Ἀπόστολος, ὡς πρὸς πάντα ὠφέλιμος οὖσα ἡ εὐσέβεια, ἐπαγγελίαν ζωῆς ἔχει τῆς τε νῦν καὶ τῆς μελλούσης· « Τῆς » δὲ « νῦν » εἰπὼν, οὐ τῆς κοινῆς λέγει τῶν ζῶων, ἀλλὰ τῆς ἐν βίῳ δυνατῆς ὑπαρχθῆναι, περὶ ἧς φησιν ὁ Σωτήρ· « Ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, ἔχει ζωὴν αἰώνιον· » καὶ, « Αὕτη ἐστὶν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γινώσκωσιν σε τὸν μόνον καὶ ἀληθινὸν Θεόν, καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν. » Ταύτης τῆς νῦν ζωῆς καὶ τῆς μελλούσης, ἥτις κατὰ τὴν τελειότητα γίνεται τοῖς προσβαλοῦσι τῇ ἀληθείᾳ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. « Κρεῖσσόν ἐστι τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ » τῷ δι' αὐτὸ καὶ καθ' αὐτὸ γενέσθαι ἐν ταῖς ζωαῖς τὸν εἰς αὐτὰς ἀναγόμενον· οὐ γὰρ κατ' ἐξίαν πράξεως καὶ θεωρίας, ἀλλ' ἀγαθότητι καὶ ἐλέῳ Θεοῦ ἔρχεται τις ἐπὶ τὸ ζῆν κατ' ἀμφοτέρας τὰς ζωάς. Κρεῖσσον οὖν ὡς αἴτιον αἰτιατοῦ, ὅπερ τὸν Θεὸν Λόγον δηλοῖ, περὶ οὗ φησιν· « Ἐξ-ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ ἔλεος αὐτοῦ, καὶ τὴν ἀλφθειαν αὐτοῦ. »

Στ. ζ'. Ὅρα εἰ στέαρ ἐστὶ πληροῦν τὴν ψυχὴν ἀ εσφαξε θύματα ἡ Σοφία, καὶ ἡ ἀληθινὴ βρώσις σὰρξ τοῦ Λόγου, καὶ πῶτος εὐφραίνουσα τὸν ἑσῶ ἄνθρωπον ὁ τρυγώμενος οἶνος ἐκ τῆς ἀμπέλου τῆς ἀληθινῆς. Καὶ ἀληθινὴ πῶσις τῆς Σοφίας τὸ αἷμα. Κληθεὶς γὰρ ὁ ταῦτα λέγων εἰς τὸ μετασχεῖν τῆς ἐτοιμασθείσης τραπέζης ὑπὸ τῆς Σοφίας σφαξάσης τὰ ἑαυτῆς θύματα, καὶ τὸν ἑαυτῆς κερασάσης οἶνον, ἐμφορηθεὶς ἥδη τῆς θείας ἐστίασεως καὶ προσδοκῶν, οὕτως εἶπεν, « Ὁσεὶ στέατος καὶ πῶτος ἐμπλησθεὶς ἡ ψυχὴ μου. » Καὶ ἐπεὶ ὁ ταύτης τῆς εὐωχείας μεταλαμβάνων πίνει διὰ τὸ τῆς ὀρέξεως τοῦ νοῦ ἀκόρεστον, « Ἐμπλησθεῖς, » φησὶν, καὶ οὐκ « ἐνεπλήσθη, » ἡ ψυχὴ μου, καὶ περ ἥδη θαυμάσιως μετεπιηφώς τῆς

A virtus Domini : » et, « Apparebit gloria Domini ». Quod si autem ad Filium, reperiēs hic quæ de ipso narrentur, virtutem ejus, et gloriam, et perfectissimam miracula operandi facultatem. Nam scriptum est in Evangelio ⁷³ : « Virtus de illo exibat et sanabat omnes ; » et alias ⁷⁴ : « Et virtus Domini erat ad sanandum eos ; » et de gloria ⁷⁵ : « Vidimus gloriam ejus, gloriam quasi Unigeniti ; » et rursus ⁷⁶ : « Nunc clarifica me, Pater, claritate quam habui priusquam mundus esset. » Utrique interpretationi congruit illud : « In sancto apparui tibi. » Terram designat profecto ille locus desertus et inivus et inaquosus : quippe deserta, quia perfectionis vacua ; et inaquosa, cum Spiritus sancti gratiis prope destituitur ; quæ dicuntur flumina aquæ vivæ ⁷⁷, ideoque et inivæ, cum non in ea morerentur, qui pro viribus Deo similes fieri conantur. Nec immerito vocatur deserta ; nam hic « ex parte tantum cognoscimus », et « pignus modo Spiritus » ⁷⁸ ; nobis concessum est. Cæterum nos istis bonis egere dicit Propheta non vero iis omnino privari.

VERS. 5. Scribit Apostolus, pietatem ad omnia esse utilem, cum promissionem habeat vitæ, quæ nunc est, et futuræ ⁷⁹. Per vocabula « quæ nunc est, » non vitam eam indicat, qua omnia animantia vivunt, sed illam quæ vere vita vocanda ; de qua Salvator : « Qui credit in me, habet vitam æternam » ⁸⁰ ; et : « Hæc est vita æterna, ut cognoscant te solum Deum verum, et quem misisti Jesum Christum » ⁸¹. Hujus igitur vitæ promissionem habet pietas, et futuræ, quam adepti veritatem facie ad faciem videbimus ⁸². « Melior est misericordia Dei super vitas » per illam et illius gratia nobis concessas : non enim operum et scientiæ nostræ meritis, sed bonitate et misericordia Dei utramque vitam consequimur. Misericordia igitur melior, ut causa melior causato ; eaque Deum Verbum designat, de quo dictum est : « Misit Deus misericordiam suam et veritatem suam » ⁸³.

VERS. 6. Adeps quo anima replenda, non alius ac hostiæ a Sapientia mactatæ ⁸⁴, verus cibus caro Verbi ⁸⁵, et potus lætificans cor hominis ⁸⁶, vinum in vinea veritatis vindemiatum. Est etiam verus Sapientie ⁸⁷ potus Christi sanguis. Psalmista igitur ad illam mensam vocatus, quam, hostiis mactatis et misto vino, ipsa Sapientia paravit ⁸⁸, ac divino ita cibo repletus, hæc habet : « Sicut adipe et pinguedine repleta est anima mea. » Inapte sperant quidam, cibos potusque sensiles hominibus post resurrectionem esse largiendos, quod hic ad istud convivium admissus, licet copiose et cibus et potibus fuerit usus, animam tamen propter insatiabilem mentis appetitum haud satiatam esse dicat. Non

⁷³ Isa. xl, 5. ⁷⁴ Luc. vi, 19. ⁷⁵ Luc. v, 17. ⁷⁶ Joan. i, 14. ⁷⁷ Joan. xvii, 5. ⁷⁸ Joan. iv, 10. ⁷⁹ I Cor. xiii, 9. ⁸⁰ I Tim. iv, 8. ⁸¹ Joan. vi, 47. ⁸² Joan. xvii, 3. ⁸³ I Cor. xiii, 12. ⁸⁴ Psal. lvi, 5. ⁸⁵ Prov. ix, 2. ⁸⁶ Joan. vi, 55. ⁸⁷ Psal. ciii, 15. ⁸⁸ Joan. vi, 56. ⁸⁹ Prov. ix, 2.

enim corpus, sed animam dicit adipe et pinguedine fuisse repletam; non corporis, sed animæ desiderium replet Deus in bonis, ut refertur in alio psalmo⁹⁰. Lætitia autem plenus, lætificanti seipsum Deo gratias agit, dicens: « Et labia exsultationis laudabunt nomen tuum. » De quibus dixerat: « Labia mea laudabunt te. » Voces « labia exsultationis » adhibere licebat, cum virtus exsultatio appelletur; ita de imprudentia, imprudentiæ pedes perdunt eos qui utuntur ea.

ἀρετῆς ὥς λέγεται ἀφροσύνης, μελέτης γὰρ ἀφροσύνης οἱ πόδες κατάγουσι τοὺς χρωμένους αὐτῇ.

Vers. 9. Quæ illi dicenda sunt, qui sibi temperat ab iniquitate, ut de rebus divinis unice sollicitus Deo ipsi placeat; ei etiam usurpanda, qui impollutum habet lectum et caste sanctorum ad exemplar cum uxore conjungitur. Quemadmodum curriculum virtutis et pietatis perficienti metas constituere licet, ut dictum est: « Cursum consummavi⁹¹; » et alias: « Sine iniquitate cucurri et direxi⁹²; » nam metam contingentis est vox « cucurri »; ita qui Deum sequitur juxta Jeremiam⁹³: « Ego autem non laboravi sequens post te; » et juxta Oseam⁹⁴: « Post Dominum ambulabo; » et uti loquitur Moyses⁹⁵: « Post Dominum Deum vestrum ambulabitis; » post Dominum ambulabit donec felicitatis finem assequatur, cum Deum audierit dicentem: « Tu autem stes mecum⁹⁶; » nam non ambulabit tunc cum Deo unitus qui ipsi adhæret. Uniuntur autem cum Deo « odientes malum, adherentes bono⁹⁷; » juxta illud: « Qui adhæret Domino unus spiritus est⁹⁸; » quod perfectius est quam post illum adherere. Licet enim finem deambulationis consequatur, qui sese applicat ad Dominum, præstantiora tamen sortitur qui adhæret Domino et ita unus cum eo sit spiritus. Cæterum fatetur animam suam post Dominum adhære « suscipiente eam dextera Dei, » Unigenito scilicet, virtute Dei. Qua propugnante, inanes impetus facient inimici visibiles invisibilesque, nec eum poterunt offendere quem defendet potens Dei manus.

Vers. 11. Hoc est, malarum potestatum; nam natura vulpes callida et maligna. Cui versui consentit ille: « Convertantur peccatores in infernum⁹⁹. » Pœnas enim designat hic gladius; manus autem gladii aut pœnarum labores indicant, aut pœnarum ministros, qui et alias « vasa iræ¹ » vocantur. Propter malitiam suam vulpibus assimilantur malæ potestates.

Vers. 12. Deinceps celebrabunt eum omnes ore sincero, regem vocantes eum, et in salute ejus jurantes, deposita omni calumniatorum formidine, quorum os morte obstructum est: quod quidem ipsi, tot sacerdotibus propter David interfectis, vivo Saulo præstare verebantur.

Α τροφῆς καὶ τοῦ πόματος, μάτην ἄρα τινὲς ἐλπίζουσιν μετὰ τὴν ἀνάστασιν βρώματά τε καὶ πόματα αἰσθητά. Οὐ σῶμα γάρ, ἀλλὰ ψυχὴν εἶπεν ἐμπλησθῆσθαι στέατος καὶ πύκτους, πληροῦντος τοῦ Θεοῦ ἐν ἀγαθοῖς τὴν ψυχῆς ἐπιθυμίαν, ὡς εἶπεν ἐν ἐτέρῳ ψαλμῷ. Πληρωθεὶς δὲ τῆς εὐφροσύνης, χάριν ὁμολογεῖ τῷ ταύτῃ ὀρέξαντι λέγων· « Καὶ χεὶλὴ ἀγαλλιάσεως ἀνέσει τὸ ὄνομά σου. » Περί ὧν ἔλεγε· « Τὰ χεῖλη μου ἐπαινέσουσίν σε. » Δυνατὸν δὲ ἀγαλλιάσεως χεῖλη λέγειν ὡς ἀγαλλιάσεως ὀνομασμένης τῆς.

Στ. θ'. Δύναται δὲ ταῦτα λέγειν ὁ ἀνομιᾶς σχολάζων, ἵνα μεριμνῶν τὰ τοῦ Κυρίου ἀρέσῃ αὐτῷ· καὶ ὁ κοίτην ἀμίαντον ἔχων, τῷ κατὰ τοὺς ἁγίους ἀνδρας τιμῶς συνεῖναι τῇ γαμετῇ. Ὡς περ δὲ ἐστὶν τὸν τρέχοντα ἐπὶ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν εὐσέβειαν τέλος ἐπιθεῖναι κατὰ τὸ λεγθέν· « Τὸν δρόμον τέτελεκα. » Καὶ τό· « Ἄνευ ἀνομιᾶς ἔδραμον καὶ κατεύθυνα. » Τελέσαντος γάρ ἐστι τὸ· ἔδραμον· οὕτως ὁ ἐπόμενος Θεῷ κατὰ τὸν Ἱερემίαν· « Ἐγὼ δὲ οὐκ ἐκοπίασα κατακολουθῶν ὀπίσω σου. » Καὶ κατὰ τὸν Ὠσέ· « Ὅπισω Κυρίου πορεύσομαι· » καὶ καθά φησιν Μωϋσῆς· « Ὅπισω Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου πορεύσῃ. » Τελέσει ἂν ποτε τὴν ὀπίσω τοῦ Θεοῦ πορείαν ἐπ' αὐτὸ φθάσας τὸ τῆς μακαριότητος τέλος, ὅτε ἀκούσεται πρὸς Θεοῦ, « Σὺ δὲ πτῆθι μετ' ἐμοῦ. » Καὶ ὁ κολληθεὶς τοίνυν ἡνωμένος οὐκέτι πορεύεται, ὥς περ οὖν ἡγνῶνται καὶ οἱ ἀποστρυφνόντες τὸ πονηρὸν, κολλώμενοι τῷ ἀγαθῷ· ὁποῖον καὶ τὸ, « Ὁ κολλώμενος τῷ Κυρίῳ, ἐν πνεύμᾳ ἐστίν· » ὅπερ τελειότερον τοῦ κολληθῆναι ὀπίσω αὐτοῦ. Εἰ γὰρ καὶ τέλος πορείας τὸ κολληθῆναι ὀπίσω αὐτοῦ, ἀλλὰ κρεῖττον τὸ κολληθῆναι πρὸς τὸν Κύριον, ἐπὶ τὸ ἐν πνεύμα πρὸς αὐτὸν γενέσθαι. Πλὴν ὡς ἂν ἔχη ὁμολογεῖ καὶ κολλᾶσθαι ὀπίσω τοῦ Θεοῦ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἀντιλαμβανομένης τῆς Θεοῦ δεξιᾶς, ἣτις ἐστὶν ὁ Μονογενὴς, Θεοῦ δύναμις. Ἦς κρατούσης, οἱ ἐχθροὶ μεματαιώνται ὁρατοὶ καὶ ἀόρατοι, μὴ ἔχοντες ἀρπάσαι τὸν ὑπὸ τὴν κραταίαν χεῖρα τοῦ Θεοῦ φρουρούμενον.

Στ. ια'. Τοῦτέστι πονηρῶν δυνάμεων, διὰ τὴ πανοῦργον καὶ κακὴν ἀλώπεκες. Ὅμοιον δὲ τῷ προκειμένῳ καὶ τὸ, « Ἀποστραφῆτωσαν οἱ ἁμαρτωλοὶ εἰς τὸν ᾄδην. » Τὴν ἐκεῖ δὲ τιμωρίαν ἢ ῥομφαία δηλοῖ· ταύτης δὲ χεῖρας ἢ τοὺς ὑπ' αὐτῆς πόνους, ἢ τοὺς ὀπηρετοῦντας αὐτῇ, « σκευὴ » λεγομένους « ὀργῆς. » Διὰ δὲ τὴν πανοῦργίαν αἱ πονηραὶ δυνάμεις, ἀλώπεκες λέγονται.

Στ. ιβ'. Μετὰ παρρησίας λοιπὸν ἅπαντες καὶ ὀνομάσουσι βασιλέα, καὶ κατὰ τῆς τοῦτου σωτηρίας ὁμούνται, οὐκέτι δεδεδειότες (9) τοὺς συκοφάντας, ὧν ἐνεφράγη τῷ θανάτῳ τὰ στόματα· ὃ δὲ ποιῆσαι ζῶντος ἐφοβήντο Σαούλ, τοσούτων ἀποσφαγέντων διὰ τὸν Δαυὶδ ἱερέων.

⁹⁰ Psal. cii, 5. ⁹¹ II Tim. iv, 7. ⁹² Psal. lxxviii, 5. ⁹³ Jer. xvii, 16. ⁹⁴ Ose. xi, 10. ⁹⁵ Deut. xiii, 5. ⁹⁶ Deut. v, 31. ⁹⁷ Rom. xii, 9. ⁹⁸ I Cor. vi, 17. ⁹⁹ Psal. ix, 48. ¹ Rom. ix, 22.

PSALMUS LXIII.

Στ. γ'. Ευστροφὴν τὴν ὁμόνοιαν καλεῖ, καὶ τὴν ἐπὶ ἀκκῇ συμφωνίαν, ἥς ἀντιβολὴ κρείττων ἀποφανθῆναι, ὅλον τινὶ τοιχείῳ τῇ θεῇ κηδεμονίᾳ περιφραττόμενος· συκοφαντίας γὰρ κατ' ἐμοῦ βάπτουσι, τὸν κατ' ἐμοῦ πυρσεύοντες πόλεμον.

Στ. δ'. Ἐξ ἐνέδρας ἐπίσται, τὸν ἐφορῶντα μὴ σκοποῦντες Θεόν. Καὶ οἱ ἑτερόδοξοι φασὶ μηδὲνα εἶναι τὸν καταλαβεῖν θυνάμενον τὴν κεκοιμημένην αὐτῶν καὶ σεσοφισμένην διδασκαλίαν.

Στ. ζ'. Ἐκλειπόντων ἐρευνᾷν ἐξερευνήσεις, διὰ τὸ σφόδρα ἐξερευνηκέναι τὴν ἀνομίαν, ὡς καὶ λόγον ἑαυτοῖς κραταῖωσαι πονηρὸν, καὶ παγίδας κρύψαι ἐν ταῖς διηγῆμασιν ἑαυτῶν, τῷ δοκεῖν μηδὲνα φωράσαντα λύσαι. « Προσελεύσεται ἄνθρωπος » ἀληθινός, τὸ κατ' εἰκόνα διασώζων καὶ διαθρῶσας τὸ λόγιος εἶναι καὶ νόησιν ἔχων βαθεῖαν εἰς ἐλεγχον· ὡς ὕψωθῇ τὸν Θεὸν δρασσόμενον τῶν σοφῶν ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτῶν. Οὕτως ἐφανέρωσε Ἐλύμα τοῦ μάγου τὸν δόλον· ὕψωται γὰρ Θεὸς δι' ἀνδρῶν ἁγίων τῆς ἀπάτης ἐλεγχόμενης, ὡς ἤλεγξε Μωϋσῆς τοῦ Φαραὸ τοὺς ἑπισκοιοῦς καὶ φαρμακοῦς. Καὶ πάντες τὸν Θεὸν, τῆς βαθείας διδομένης (καρδίας) παρὰ τοῦ πάντα ἐρευνῶντος Πνεύματος.

Στ. η'. Οἱ θεασάμενοι αὐτοὺς τῶν ἐγχειρημάτων διαμαρτόντας, θορύβου καὶ δέους ἐπλήσθησαν, καὶ τὴν θεῖαν ἐθαύμασαν πρόνοιαν· τοῦτο γὰρ τὰ μετὰ ταῦτα δηλοῖ. « Ὡς ἀβλαβῇ τῶν νηπιῶν τὰ βέλη, οὕτω καὶ τῶν σοφιστῶν ἄδελφ καὶ πρᾶγμα πικρὸν, ὡς ἀσθενῆσαι τοὺς λόγους αὐτῶν παρὰ τοῖς ἀναλαμβάνουσι τὸν τῆς πίστεως θυρεόν. Διόπερ ἐφοβήθησαν οἱ πάλαι τούτους θαυμάζοντες, τῆς ἀπάτης παυσάμενοι, καθ' ἣν ἐπέστησαν μήτε πρόνοιαν εἶναι, καὶ τὰ ὄντα ὑπάρχειν αὐτόματα, καὶ ἀνθρώπους εἶναι φύσει ἀγαθοὺς καὶ κακοὺς καὶ ὑπ' εἰμαρμένην τελεῖν. Ὡς δὲ κλονηθέντων, ἐδόξασαν τὰ πάντα ἐκ τοῦ μεγέθους καὶ κάλλους τῶν κτισμάτων τὸν Δημιουργὸν θεωρήσαντες.

PSALMUS LXIV.

Στ. α'. Εἴρηται δὲ πρότερον, ὡς πρᾶξιν μὲν ὁ ψαλμὸς, θεωρίαν δὲ ἡ ψῆδὴ δηλοῖ (10)· ὁ θεωρητικὸς γὰρ ἅμα τῷ πρακτικῷ θεωρούμενος βίῃ, ἄνδρα τέλειον ἀποδείκνυσιν.

Στ. β'. Ὁ ἐκλεγείς δι' ἁγιότητα, ἐὰν ἐπιμελῇ τῇ ἐκλογῇ, προσλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὡς μετοικισθέντα τοῦ περὶ γῆν τόπου, κατασκηνώσαι ἐν ταῖς αὐλαῖς τοῦ ἐκλεξαμένου, περὶ ὧν εἴρηται· « Εἰσελθάτε εἰς τὰς αὐλὰς αὐτοῦ ἐν ὕμνοις. » Ὡς ἂν ἐντεῦθεν πόθον τις ἔχων εἴπῃ· « Ἐπιποθεῖ καὶ ἐκλείπει ἡ ψυχὴ μου εἰς τὰς αὐλὰς τοῦ Κυρίου. » Καὶ ἐπεὶ οὐκ ἐν ταῖς αὐλαῖς τὸ τῆς μακαριότητος τέλος, κατασκηνοῖ ἐν αὐταῖς ὁ ἐκεῖ παραληφθεὶς, ἵνα προκοφῇ ἐπ' αὐτὸν τὸν οἶκον κατοικεῖ (11) μακαριζόμενος· « Μακάριοι γὰρ οἱ κατοικοῦντες ἐν τῷ οἴκῳ σου, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων αἰνέσουσί σε. » Ὅτι τελειό-

Vers. 3. Conventum vocat malorum consensum et foedera, quorum impetus, divina providentia velut munimento circumseptus, feliciter propulsi; nam calumnias in me sunt machinati, bellum in me concitaverunt.

Vers. 5. Insidias in me moliti sunt, nec putabant se a Deo perspicui. Dicunt etiam heterodoxi neminem esse qui argutas subtilesque ipsorum doctrinas refellere possit.

Vers. 7. « Defecerunt scrutantes scrutinio, » iniquitatem scilicet potissimum scrutati, ita ut sermonem malignum sibi firmarent, et laqueos in narrationibus absconderent; nam putabant neminem fore, qui ea solvat. « Accedet homo verus, ad Dei similitudinem sapientem altumque animum retinens ac servans, ut ceteros reprehendat: ideoque » exaltabitur Deus, » illusa doctorem malitia. Qua quidem ratione revelavit Elymas magi dolos: nam Deus exaltatur, confutato errore per sanctos viros, uti Moyses Pharaonis magos et incantatores consultavit. Celebrabunt omnes Deum; ubi « cor altum » dederit qui cuncta perscrutatur Spiritus.

Vers. 8. Qui cum se omni spe dejectos senserint, pudore et terrore afficientur, et divinam mirabuntur providentiam; hoc enim indicant quae infra habentur. Ut infantium sagittae inanes factae sunt, ita frangetur et sophistarum impietas et res amara, refellenturque sermones eorum ab hominibus fidei sento armatis. Quapropter timuerunt qui prius istos mirabantur, depulso errore, quo putabatur providentiam esse nullam, et sui juris esse quisque, et homines natura bonos malosve esse, et fato destinari cuique suum finem: quibus autem lapsis, res aliter se haberi intellexerunt, per creaturarum pulchritudinem et majestatem perspecto Creatore.

Vers. 1. Jam supra notavimus psalmos ad informandos mores referri, carmina autem ad illustrandam mentem; nam perfectum probat virum, qui mente simul et moribus praestat.

Vers. 5. Qui propter sanctitatem electus fuerit, si acceptam gratiam retinuerit, assumetur a Deo, ut terrestria deserens, caelestibus in eligentis atriis inhabitet; de quibus dictum est: « Introite atria ejus in hymnis; » quorum cupidine Psalmista affectus, « Concupiscit, » ait, « et deficit anima mea in atria ejus. » Et cum istis in atriis non reperitur felicitatis finis, inhabitat in eis hic assumptus, ut magis ac magis proficiens postea in beatitudinis domum admittatur; nam « Beati qui habitant in domo tua; in saecula saeculorum laudabunt te. » Quod autem minus sit eligi quam ab eligente assumi, manifestius

* Act. xiii, 8 et seq. * Psal. xcix, 4. * Psal. lxxiii, 5. * ibid., 5.

(10) In titulo psalmi quarti.

(11) Lege κατοικῇ. Edit.

apparet ex illo : « In consilio tuo decessisti me. » Cum enim, qui electus est, vitam suam juxta Dei consilia informat, tunc cum gloria ad promissam beatitudinem assumetur. Usurpant hæc verba qui vita defunctos laudibus celebrant.

VERS. 8. Quomodo non timerent ac perturbarentur omnes, dum oracula confunduntur, dæmones magiam veneficiaque commendantes, et ipse Satanas, cui competit imperium mortis ? Non fugiebat sane per signa de ipsius divinitate edoctos, eum omnia de cælis providere, legibusque suis astrorum ortus dirigere et occasus ; nam « exitus matutini » sidærum ortus, « et vespæ » eorumdem occasus. Quibus si fidem adhibueris, « delectaberis » recta agendo, agnoscens eum qui homo factus est, et nos ab erroris servitio liberavit.

VERS. 10. Pluviam dedit Deus spiritualem, matutinam quidem per Vetus, et vespertinam per Novum Testamentum ; inebriataque est per ipsam quæ hic per allegoriam terra vocatur ; ditata est scilicet hominis anima, Deo ipso replente eam in « omni verbo, et in omni scientia », et in bonis operibus. Dei flumen et fons vitæ Verbum ejus. Apud Deum esse Verbum fontem declarat illud : « Quoniam apud te est fons vitæ : flumen repertum, quo mentem animosque irrigas. Non enim latificans civitatem Dei, nempe Ecclesiam, impetus et doctrinæ partito traditæ ; et cum « in ipso inhabitet plenitudo divinitatis, aquis repletus est, uti de eo dictum est » : « Vidimus gloriam ejus, gloriam quasi Unigeniti a Patre, plenum gratiæ et veritatis. » His aquis, quibus repletum est flumen, potat omnis creatura mente prædita. Quinimo « eibum » habet divinitus præparatum, semen centuplum fructum afferens ⁹. Quo flumine « inebriantur rivi terræ, » spirituali aratro effossæ, bibentes in lætitiâ, ita ut crescant et multiplicentur genimina justitiæ, de quibus scriptum est ¹¹ : « Seminate vobis in justitiâ, vindemiate in fructum vitæ ; » et rursus : « Querite Dominum donec veniant in vos genimina justitiæ. » Imo cum non flumine tantum « inebriantur terræ rivi, » sed et spirituali pluvia quam pluunt nubes, juxta illud, « Et nubes pluant justitiâ », lætatur germinans terra in stillicidiis, in verbis scilicet et sententiis divinarum Scripturarum quibus illuminatur.

εὐφραίνεται ἀνατέλλουσα ἡ γῆ ἐν ταῖς σταγόσιν ταῖς λέξεσιν καὶ νοήμασιν.

VERS. 14. Quidam existimant per valles animas designari ad terram depressas, quod nulla sublimitate emineant ; istæ frumento abundant de quo fingendus panis. Ita : « Aperi oculos tuos, et implere panibus ¹². » Animæ enim oculi ubi aperti

τερων τοῦ ἐκλεγεῖναι τὸ προσληφθῆναι ἐκ τοῦ ἐκλεξαμένου. ὁ δὲ ἐκ τοῦ « Ἐν τῇ βουλῇ σου ὠδήγησάς με, καὶ μετὰ ὡς ἔστιν » προσελάβου με. » Ὅταν γὰρ ὁ ἐκλεγείς πάντα κατὰ βούλησιν Θεοῦ πράττει, τότε μετὰ δόξης εἰς τὰς ἐπαγγελίας προσλαμβάνεται. Τὰς δὲ λέξεις ταύτας προφέρουσιν οἱ τοὺς ἀπαλλαγέντας τοῦ βίου δοξολογούντες.

Στ. η'. Πῶς δὲ οὐκ ἐφοβοῦντο πάντες καὶ ἐταράσσοντο χρηστηρίων καταλυθέντων, καὶ τῶν ἱατρείων καταγγελλομένων δαιμόνων μαγείας τε καὶ φαρμακείας καὶ αὐτοῦ τοῦ Σατανᾶ, τοῦ τὸ κράτος ἔχοντος τοῦ θανάτου ; Ἀμέλει διὰ τῶν σημείων γνόντες αὐτοῦ τὴν θεότητα λοιπὸν ἔγνωσαν, ὡς καὶ τῶν κατ' οὐρανῶν αὐτὸς προνοεῖ νόμοις αὐτοῦ ἀνατέλλει τὰ ἀστρα καὶ δύεται, « ἐξοδοὶ γὰρ πρῶτας » μὲν αἱ ἀνατολαί· « ἐσπέρας δὲ » αἱ δύσεις, ἐφ' αἷς οἱ πιστεύοντες τέρπονται ταῦτα ποιεῖν, ἐγνωκότες τὸν γενόμενον ἄνθρωπον καὶ τῆς ἀπάτης ἐλευθερώσαντα.

Στ. ι'. Ἐτέον πνευματικὸν διδοῦς, πρῶτον μὲν διὰ τῆς Παλαιᾶς, ὅμιμον δὲ διὰ τῆς Καινῆς Διαθήκης· δι' ὅν μεθυσθεῖσα ἡ ἀλληγορούμενη γῆ. Ψυχὴ δὲ ἀνθρώπου αἷτη ἐπλουτίσθη, « παντὶ λόγῳ καὶ πάσῃ γνώσει » καὶ ἔργοις ἀγαθοῖς πληθύνοντας αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Θεοῦ ποταμὸς καὶ ζωῆς πηγὴ ὁ Λόγος αὐτοῦ. Καὶ ὅτι τάχα πρὸς Θεὸν ὁ Λόγος πηγὴ· ὅτι « παρὰ σοὶ πηγὴ ζωῆς » ποταμὸς εὐρισκόμενος, ὅτε τὴν κτίσιν ποτίζει τὴν λογικὴν. Οὐ δὲ τὰ ὀρμήματα, καὶ αἱ κατὰ μέρος διδασκαλῖαι εὐφραίνουσι τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ τὴν Ἐκκλησίαν· καὶ ἐπεὶ ἐπὶ πληρῶμα τῆς θεότητος ἐν αὐτῷ κατοικεῖ, πληρωμένος ὕδατων ἐστίν, καθ' ὃ λέγεται περὶ αὐτοῦ· « Ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατέρα, πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας. » Ἐκ τούτων τῶν ὕδατων, ὧν πλήρης ὁ ποταμὸς ἐστίν, ποτίζεται πᾶσα ἡ λογικὴ κτίσις. Ἀλλὰ καὶ τροφὴν ἔχει θεόθεν ἐτοιμαζομένην, σπείροντος οἴτου σπορὰν ἑκατονταπλασίονα καρποφοροῦσαν. Ἐκ τούτου τὸν ποταμὸν οἱ αὐλακες τῆς γῆς, ἐφ' ἣν βέβληται τὸ πνευματικὸν ἄροτρον, μεθύσκονται πίνοντες ἐπ' εὐφροσύνη, ὡς καὶ τὰ γεννήματα τῆς δικαιοσύνης αὐξανόμενα ἐν αὐτῇ πληθύνεσθαι, περὶ ὧν εἰρηται· « Σπείρατε ἑαυτοῖς εἰς δικαιοσύνην, τρυγήσατε εἰς καρπὸν ζωῆς » καὶ ἔτι· « Ἐκζητήσατε τὸν Κύριον ἕως ἔλθῃ ὑμῖν γεννήματα δικαιοσύνης. » Καὶ ἐπεὶ μὴ ἐκ τοῦ ποταμοῦ μόνον μεθύουσιν οἱ τῆς γῆς αὐλακες, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ πνευματικοῦ ὕδατος ὃν ραίνουνσιν αἱ νεφέλαι, κατὰ τὸ, « Καὶ αἱ νεφέλαι ραίνετωσαν δικαιοσύνην, » ἐπ' αὐτὴν ἐρχομέναις, ταῖς τῶν θεοπνεύστων Γραφῶν

Στ. ιδ'. Τινὲς δὲ κοιλιάς τὰς τεταπεινωμένας εἶπον ψυχὰς, τῇ μὲν ἔχειν ἔπαρμα, αἵτινες οἶτον ἐπλήθυναν ὃν ἀρτοποιῆσαι τις δύναται. Καὶ τότε· « Διάνοιξον τοὺς ὀφθαλμοὺς σου, καὶ ἐμπλήσθητι ἄρτων. » Ψυχῆς γὰρ ἀνοιχθέντες ὀφθαλμοὶ φωτὸς

⁹ Psal. lxxii, 24. ¹⁰ I Cor. i, 5. ¹¹ Psal. xxxv, 10. ¹² Joan. i, 14. ¹³ Luc. viii, 8. ¹⁴ Ose. x, 12. ¹⁵ Isa. xlv, 8. ¹⁶ Prov. xx, 13.

μεταλαμβάνουσι γνώσεως· οὐ δὲ γεγονότος οἱ ἄρτοι πολλαπλασιάζονται, αἱ πρακτικαὶ ἀρεταί, τρέφοντες τὸν ἔσω ἄνθρωπον. — Ὁ νομφίος ἐν τῷ ἄσματι τῶν ἀσμάτων φησὶν, ὅς ἐστιν ὁ Σωτὴρ· « Ἐγὼ ἄνθος τοῦ πεδίου, κρίνον τῶν κοιλάδων. » Πεδίον τῶν περὶ γῆν τόπων εἰπὼν, οὗ γέγονεν ἄνθος, ὡς ἂν ἀρχὴν καρποφορίας οἱ ἄνθρωποι λάβωσιν. Κοιλάδας δὲ τὰς ἐν ἁδου μυχάς, αἷς γέγονε κρίνον νέκρωσιν ἀναλαθὼν. Καὶ κόκκος δὲ γέγονεν σίτου, ὡς αὐτὸς εἶπεν· « Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ ὁ κόκκος τοῦ σίτου πεσὼν ἀποθάνῃ, αὐτὸς μόνος μένει· ἐὰν δὲ πεσὼν ἀποθάνῃ, πλεῖονα καρπὸν φέρει. » Διὰ τοῦ θανάτου τοίνυν πλεῖονα ποιήσας καρπὸν, καὶ ἐν ἁδου γέγονεν αἷτιος ταῖς κοιλάσι πληθῆναι σίτον.

Ἰστέον δὲ ὡς τινες τῶν συγγραφέων μετὰ τὴν ἐκ Βαβυλῶνος ἐπάνοδον εὐετηρίαν ἔφασαν γεγενῆσθαι, καὶ πληθὸς θμῶρων καὶ πολλὴν ρεῦσαι τὸν Ἰορδάνην, ὅν ἔφασαν εἰρησθαι τοῦ Θεοῦ ποταμόν. Καίτοι γεγονότες ἐν πλείστῃ πενίᾳ, καθάπερ Ἐσδρας ἐδίδαξεν, καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως ἀπαιτούσης ἀκόλουθα τὰ λοιπὰ τοῦ ψαλμοῦ. Οἱ δὲ μυθικῶς φασιν ἔσεσθαι ταῦτα μετὰ τὴν Ἰουδαίων ἐν ἐσχάτοις ἀνάκλησιν οἰκοδομηθισομένοις τὴν Ἱερουσαλήμ.

PSALMUS LXV.

Στ. α'. Ἀλαλάζουσι δὲ κατὰ τῶν ἐλωχότων οἱ νενικηκότες ἀσήμε καὶ μεγίστη φωνῇ. Ἐπεὶ τοίνυν χάριτι Θεοῦ τοῦ Σωτῆρος ὑπὲρ παντὸς γευσάμενου θανάτου οἱ νεκροὶ ἐγείρονται, καταλυθέντος τοῦ διαβόλου τοῦτο κράτος ἔχοντος τοῦ θανάτου, προστάττει (12) ἀλαλάζειν τῷ Θεῷ πᾶσα ἡ γῆ, πάντων ἐγχειρομένων δικαίων τε καὶ ἀδικῶν. Ἀλλὰ καὶ τῆς κατὰ μετάνοιαν ἀναστάσεως πᾶσι προκειμένης πάντες ἀλαλαζέτωσαν. Πρὸς ἕκαστον γὰρ λέγεται· « Μὴ τι ὁ πεσὼν οὐκ ἀνίσταται; » καὶ πρὸς ἅπασαν τὴν ἀπὸ τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησίαν ὁ Κύριος λέγει· « Ἀνάστα, ἐλθέ, ἡ πλησίον μου. » Ὁ γὰρ ἀναστὰς διὰ τῆς μετανοίας, οὐκέτι πόρρω Χριστοῦ. Γενομένης δὲ τῆς ἐν ἀλαλαγμῷ κατὰ τῶν ἡττημένων φωνῆς, οἱ ἐλευθερωθέντες προστάττονται τῷ τῆς νίκης αἰτίῳ ψάλλειν Θεῷ. Δόξαν δὲ δίδωσιν αἰνέσει αὐτοῦ. Ὁ ἔχων τῇ αἰνέσει πρᾶξιν κατέλληλον. Τοῖς γὰρ εὐθέσι πρέπει αἰνεσις. Διὸ κωλύεται ὁ φαῦλος τοῦτο ποιεῖν, οὐκ ὄντος ὥραίου αἴνου ἐν στόματι ἀμαρτωλοῦ.

Στ. ς'. Διελέγχει δὲ ταῦτα τοὺς ἄλλων μὲν λέγοντας εἶναι τὸν ἐκεῖνα ποιήσαντα, ἄλλον δὲ τὸν ἐν Εὐαγγελίοις θαυματουργήσαντα. Ἰησοῦς γὰρ ἐν Αἰγύπτῳ τὸν λαὸν ἔσωσεν, ὡς ἐν Ἐπιστολῇ φησὶν ἀποστολικῇ. Πῶς δὲ οὐ θείας ὄντως βουλῆς, ἀγνείαν καὶ ἀκτημοσύνην καθὼς δὴ κατορθοῦσθαι τρόπον; Κυματούμενα γὰρ τὰ πάθη μετέβαλεν βαλὼν πῦρ ἐπὶ γῆς Λόγον ξηραίνοντα πᾶσαν ὑγρότητα, ὡς βαδίζειν εὐχερῶς τὴν ὁδὸν, οὕτω συμβολικῶς ὁ Πέτρος ἐπὶ θαλάσσης ἐβάδιεν, τῷ Σωτῆρι πιστεύσας· ὁ δὲ ποταμὸς, Λόγος ἐστὶν ὡχυρωμένος Ἑλληνικῇ σοφίᾳ καὶ τέχνῃ, κωλύων τὴν ὁδὸν τὴν ἐπὶ τὴν ἁγίαν ἀπ-

A sunt, luce scientiæ illustrantur: quo autem fac: o multiplicantur panes, virtutes scilicet, quibus homo intus alitur. — In Cantico canticorum¹⁴ dicit sponsus, qui non alius ac Salvator: « Ego flos campi, lilium convallium. » Campum vocat terram, ubi flos germinat, ut homines et ipsi fructus ferre incipiant. Valles autem indicant hic animas in infernis degentes, quarum lilium factus est, induta morte. Factus est etiam granum, uti ipse docet¹⁵: « Amen, amen dico vobis, nisi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipsum solum manet; si autem mortuum fuerit, multum fructum affert: » per mortem igitur fructus plures fecit, et in infernis causa fuit cur valles frumento abundarent.

B Memoratu dignum nonnullos fuisse scriptores qui assererent Judæis de Babylone reducibus annum exstitisse frugibus abundantem, et imbribus celebrem, et Jordanem tunc crevisse, quem contendunt flumen Dei vocari. At contra, summa affiebantur penuria Judæi, teste Esdra, et ad gentium vocationem referenda sunt cæteræ psalmi partes. Alii falso hæc perficienda dicunt, cum in ultimis temporibus Judæi rursus ad incolendam Jerusalem convocabantur.

C VERS. 1. Jubilant adversus captivos victores festiva et summa voce. Cum igitur gratia Dei Salvatoris pro omnibus mortem gustantis mortui resurgunt, victo diabolo cui imperium mortis competit, jubet Psalmista omnem terram Deo jubulare; omnes enim resurgunt justi simul et injusti. Jubilant præsertim omnes, cum omnibus illa resurrectio contingat quæ per poenitentiam fit. Ad omnes enim homines dictum est¹⁶: « Nunquid qui cadit non resurgit? » Ad omnem Ecclesiam de gentibus conversam ait Dominus¹⁷: « Surge, veni, proxima mea. » Non enim abest longe a Christo, qui per poenitentiam resurrexit. Resonantibus igitur adversus victos in jubilatione cantibus Deo victoriæ auctori jubentur psallere qui liberati fuerunt. Dat gloriam laudi ejus, qui operibus Deum laudat. Nam sanctos decet laudatio. Ideo prohibetur malus ne illud præstet, cum intempestivæ sint laudes in ore peccatoris.

D VERS. 6. Confutat his verbis illos qui contendunt ab alio ista miracula facta esse, et ab alio illa quæ in Evangeliiis narrantur. Nam Jesus populum de terra Ægypti salvavit, uti in Apostolica Epistola legitur¹⁸. Quare autem dedecere divinum consilium quæ circa dirigendos castos pauperesque versantur? Nam undabundas cupiditates arefecit, ignem mittens in terram, Verbum siccat omnem humiditatem, ita ut facilis cuique pateat transitus. Eadem ratione ambulavit Petrus super aquas ad majora innuenda, Christo confidens: flumen autem nihil aliud est præter Verbum Græca sapientia et arte

¹⁴ Cant. II, 1. ¹⁵ Joan. XII, 24. ¹⁶ Jer. VIII, 4. ¹⁷ Cant. II, 10. ¹⁸ Jud. 5.

(12) An προστάττειται? EDIT.

innixum, et viam occupans quæ ad sanctitatem ducit. Quod flumen in primis convertit, sapientes in malitia eorum confundens; et ita aridum effecit illud, ut sanctitatem inquirentibus facile transitu fuerit.

VERS. 7. Exasperat omnis virtus adversa; nam gentes legibus meis direxi, terrens eas quæ mihi adversantur, confirmans autem deficientes ad me. « Oculi ejus, » inquit, « super gentes respiciunt, » providentiam Dei innuens.

VERS. 9. Non dantur in commotionem pedes hominis sancti, quando firmatur super infractum et firmissimum Dei verbum: ita ut gratias agendo dicat: « Statuisti super petram pedes meos¹⁹. » — Ponitur ad vitam anima ejus qui finem contingit, fidei salutem; et confidenti voce poterit hic contendere²⁰: « Et anima mea ipsi vivit. » Vivit autem anima virtutibus et sapientia ornata; nam peccando moritur anima. Qua de causa Deo dicit: « In justitia tua vivifica me²¹. » Non commoventur igitur pedes hominis firmissimo Dei verbo innixi.

VERS. 11. Nam nisi per tribulationes multas in cœlorum regnum non intrabimus²². At licet « homines super capita nostra » imposueris, persuasum tamen habemus nos illa, dejectis inimicis, per patientiam in sublime erecturos.

VERS. 17. Nulla voce prolata tacite mente exaltavi illum. — Nam ubi me talibus rationibus purgatum perspexit Deus, liberaliter donavit me donis suis. — Hæc verba, « iniquitatem non aspexi in corde meo, » consentiunt cum illo magni Pauli effato: « Nihil mihi conscius sum, sed non in hoc justificatus sum²³. » Nam multa perspicit Deus quæ nos fugiunt: hand aliter sonat illud: « Delicta quis intelliget? ab occultis meis munda me²⁴. »

PSALMUS LXVI.

VERS. 2. Illuminat vultum super nos rerum omnium Creator, quando nos benedictione et miserationibus repleverit, quando apparebit nobis character hypostaseos ejus, et apparuerit eis qui tanto munere digni sunt, uti dicit ipse de hominibus mandata ejus servantibus. Cum enim sit imago Dei invisibilis Christus, qui ei mente pura adhæret, videt Patrem: nam, « Qui videt me, » inquit, « videt et Patrem²⁵. » Tunc bene agentium miserebitur, et benedicet eos: « in omni benedictione spiritali in cœlestibus in Christo²⁶. »

VERS. 3. Cognita in terra via Domini, et perspecto in omnibus gentibus salutari ejus, liberate ab omni malitia et ab idolorum cultu, moresque ad virtutem informant gentes lætantur, et exsultant accepta Dei veri notitia. — Eisdem designant hic voces « populi » et « gentes; » nam populi vocantur ii qui de circumcisione, et gentes qui de gentibus, veram fidem professi sunt. Lætentur isti

A άγουσαν γῆν. Ἀλλὰ καὶ τοῦτον μετέστρεφεν δραστήμιος τοὺς σοφοὺς ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτῶν, καὶ βάσιμον ἀπειργάσατο τοῖς πορευομένοις εἰς ἀγίτητα.

Στ. ζ'. Καὶ ἡ δύναμις δὲ πᾶσα ἡ ἐναντία παραπικραίνει· τοῖς γὰρ ἔθνεσι τοῖς ἐξ αὐτῶν ἀφισταμένοις ἠπειλουν, ὡς δὲ φοβῶν, παραθαρβύνων δὲ τοὺς ἀφισταμένους αὐτῶν. « Οἱ ὀφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ τὰ ἔθνη, » φησὶν, « ἐπιβλέπουσιν, » τὴν ἐκ Θεοῦ σημαίνων φουράν.

Στ. θ'. Οὐ δίδονται εἰς σῶλον οἱ πόδες τοῦ ἑσθάνθρωπου, ὅταν τις ἰδρυνθῇ ἐπὶ τὸν ἀρραγῆ καὶ ἰσχυρώτατον τοῦ Θεοῦ λόγον· ὡς χαριστηρίως εἰπεῖν: « Ἐστησας ἐπὶ πέτρᾳ τοὺς πόδας μου. » — Τίθεται B δὲ εἰς ζωὴν ἡ ψυχὴ τοῦ τέλος κομιζομένου τῆς πίστεως σωτηρίαν· ὡς εἰπεῖν πιστῇ προθέσει: « Καὶ ἡ ψυχὴ μου αὐτῷ ζῇ. » Ζῇ δὲ ψυχὴ ἀρετὴν ἔχουσα καὶ σοφίαν· ὡς, ψυχὴ ἡ ἀμαρτάνουσα ἀποθάνειται. Ὡς εἰπεῖν τῷ Θεῷ: « Ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου ζήσόν με. » Οὐ σαλεύεται δὲ τοὺς πόδας ὁ τῷ ἀχυρωτάτῳ τοῦ Θεοῦ λόγῳ ἐνιδρυθεὶς.

Στ. ια'. Διὰ γὰρ πολλῶν θλίψεων εἰσελθεῖν δεῖ εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Ἀλλ' εἰ καὶ « ἐπεβίβασας ἀνθρώπους ἐπὶ τὰς κεφαλὰς ἡμῶν, » ἀλλ' οὐν θαρβύμεν διὰ ὑπομονῆς μετewορῖσαι αὐτάς, κατασπυρμένων ἀπ' αὐτῶν τῶν ἐπικειμένων πολεμίων ἀνθρώπων.

Στ. ιζ'. Ἀνεῦ πρόφορος ἐν διανοίᾳ κατὰ τὸ σωπώμενον ὕψωσα. Καθαρεύοντα γὰρ με τοιοῦτων λογισμῶν θεασάμενος, φιλοτιμῶς τῶν οικειῶν ἡξίωσα δωρεῶν. C Καὶ τὸ « μὴ θεωρεῖν δὲ ἀδικίαν ἐν τῇ καρδίᾳ, » σύμφωνον τῷ: « Οὐδὲν ἑμαυτῷ σύνοιδα, ἀλλ' οὐκ ἐν τούτῳ δεδικαίωμαι, » καθὰ Παῦλος ὁ μέγας φησὶ, τῷ δύνασθαι τὸν Θεὸν ὁρᾶν, ἅπερ ἡμεῖς οὐχ ὁρῶμεν· ὅμοιον καὶ τὸ, « Παραπτώματα τίς συνήσει; ἀπὸ τῶν κρυφίων μου καθάρισόν με. »

Στ. β'. Ἐπιφαίνεται δὲ τὸ πρόσωπον τοῦ πάντων Δημιουργοῦ τῷ πληροῦν ἡμᾶς εὐλογίας καὶ οἰκτιρμῶν, ἐπιφανέντος ἡμῖν τοῦ χαρακτήρος τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, καὶ ἐμφανίσαντος τοῖς ἀξίοις, ἧ φησιν αὐτὸς περὶ τοῦ τηρούντος τὰς ἐντολάς αὐτοῦ. Ἐπεὶ γὰρ εἰκὼν ἐστὶ τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, ὁ γὰρ καθαρῶ προσβάλλων αὐτῷ, ὁρᾷ τὸν Πατέρα: « Ὁ ἐμὲ » γὰρ, φησὶν, « ἑώρακας, ἑώρακε τὸν Πατέρα. » D Τότε τοὺς εὐεργετούμενους οἰκτερεῖ καὶ εὐλογεῖ « πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ ἐν τοῖς ἀπουρανίοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. »

Στ. γ'. Γνωσθεὶς δὲ τῆς ὁδοῦ ἐν τῇ γῇ, καὶ τοῦ σωτηρίου τοῦ Θεοῦ ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, ἐλευθερωθέντα πάσης κακίας καὶ πολυθέου ἀπάτης, τὰ ἔθνη εὐφραίνεται κατορθούντα ἠθικὴν ἀρετὴν, καὶ ἀγαλλιᾶται λαβόντα Θεοῦ γνῶσιν. — « Λαοὶ » δὲ καὶ « ἔθνη » ἐκ παραλλήλου οἱ αὐτοί. Οἱ λαοὶ μὲν, οἱ ἐκ περιτομῆς· ἔθνη δὲ, οἱ ἀπὸ ἐθνῶν· τοὺς αὐτοὺς λέγει. Δίχαιον αὐτοὺς, φησὶν, εὐφραίνεσθαι, ἐπειπερ

¹⁹ Psal. xxxix, 3. ²⁰ Psal. xxi, 31. ²¹ Psal. cxviii, 40. ²² Act. xiv, 21. ²³ I Cor. iv, 4. ²⁴ Psal. cxviii, 13. ²⁵ Joan. xiv, 9. ²⁶ Ephes. i, 3.

μετὰ πάσης ὀρθότητος δικάσαι, αὐτοῖς ἀδικουμένοις, ἐπανάγεις τε αὐτοὺς καὶ ἀγεις εἰς τὴν οἰκίαν γῆν ὥσπερ ὁδηγὸς αὐτοῖς γιγνόμενος, διὰ τὸ ἐπανάγειν τῇ οἰκίᾳ δυνάμει.

Στ. ζ'. Πῶς γὰρ οὐκ ἤμαλλε πᾶσα ἡ γῆ, τούτέστιν οἱ ἐπ' αὐτῆς ἄνθρωποι, αἰνέσεως πληροῦσθαι, καὶ καρπὸν εὐσεβείας φέρειν, ἐν παντὶ τόπῳ προσ-αγομένου θυμιάματος καὶ θυσίας καθαρὰς ἐν τοῖς ἔθνεσιν;

PSALMUS LXVII.

Στ. β'. Ἦδε προσευχὴ ῥήμασι προστακτικοῖς ἀναπέμπεται. Σύνηθες τοῦτο καὶ τῇ Γραφῇ. Λέγοις δ' ἂν ἐχθροὺς Θεοῦ σκορπιουμένους τοὺς περὶ τὴν γνῶσιν ἀσεβοῦντας τῆς ἀληθείας· μισοῦντας δὲ φυγάδας ἐσομένους τοὺς περὶ πρακτικὰ ἁμαρτάνοντας. Οἱ γὰρ ἀγαπῶντες τὸν Θεόν, τηροῦσι τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ. Εὐχοίτο δ' ἂν καὶ ἀναστῆναι τὸν κατελθόντα σκυλεῦσαι τὸν ἄδην ἐπὶ τῷ σκορπίῳ τοὺς μετὰ δαιμόνων Ἰουδαίους συνεστηκότας· ἀναστάντι γὰρ ἀντιθέλειν οὐκ ἔχοντες φεύγονται. Μισοῦντας δὲ Θεὸν φεύγοντας· ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ· τοὺς περὶ πρακτικὴν κακίαν ἔχοντας· εἰ γὰρ ὁ ἀγαπῶν αὐτὸν τηρεῖ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ὁ μὴ τηρῶν αὐτὰς οὐκ ἀγαπᾷ τὸν Θεόν. — Ἐρησμοφθοῦν κατὰ πάντα τόπον μαντείας καὶ θαρπείας ἐπαγγελλόμενοι, ὥς τοὺς δεσποδαίμονας θύειν αὐτοῖς δι' ὑπερβολὴν μανίας καὶ τὰ αὐτῶν φίλτατα. Νῦν δὲ ἐκεῖνων πάντων ἀφανισμὸς καὶ ἐρημία ἀπωλείας γέγονεν, ὥς μὴδὲ μνήμην αὐτῶν ἐπιλείπεσθαι.

Στ. δ'. Ὅποιον δὲ ἐστὶν τὸ μὴ ἀπλῶς εὐφραίνεισθαι καὶ ἀγαλλίῃν, ἀλλ' ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ παρὰ τῷ Θεῷ τοῦτων ἀπολαβεῖν, ἡδονὴ τε θεία καὶ ἐν-τροπῆν, οὐκ ἐστὶν ἐπαξίως λόγῳ διηγῆσασθαι. — Ἡ δικαιοσύνη γὰρ οὐκ ἀπόλλυται, καθάπερ οὖν ἡ κακία. Γέγραπται γὰρ, «Ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα.» Συνυπὸν δὲ τούτοις καὶ τὸ· «Ὅσπερ ἄμφω ὁδοὶ βλαβερὰν, καὶ κατὰ δόξαν οὐτοῦ παρὰ νόμιμα τοῖς χρωμένοις αὐτῇ.» Τροπικῶς γὰρ ὁδόντες ψυχῆς, αἱ δυνάμεις αἱς τέμνει καὶ λεαίνει τὰς τροφὰς τὰς πνευματικάς, καὶ ἔμματα αἱ νοήσεις· ἀμφοτέραις ἡ κακία λυμαίνεται, τῆς οὐσίας τῆς ψυχικῆς ἀδιαφθόρου μενούσης. Οὐδὲ γὰρ ὁ τηκόμενος κηρὸς, εἰς τὸ μὴ ὄν καταστρέφει, εἰς δὲ τὴν τοῦ πυρὸς ἀναλίσχεται οὐσίαν, ἀπολλυμένης αὐτοῦ τῆς ποιότητος, ὥσπερ τῆς καθ' ἣν τίς ἐστὶν ἁμαρτωλὸς. Οὐ γὰρ ἀπλῶς εἶπεν ἀπόλλυσθαι τοὺς ἁμαρτωλοὺς, ἀλλὰ πρὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ. Ἀγαλλίασις, χαρὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ χαρὰς ἐστὶ τοῦ πνεύματος, ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη. Εὐφροσύνη δὲ ἡ διαχέουσα τῆς ψυχῆς τὸ φρονεῖν εὐπάθεια.

Στ. ε'. Οὐκ ἂν δὲ τις πράξει τὸ ἀγαθόν, μὴ ἀποστὰς τοῦ κακοῦ· ἀσυνύπαρκτα γὰρ οὐδ' ἂν ὑπὸ τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης φωτίζοιτο, μετέχον ἐπὶ τοῦ μετασχηματιζομένου εἰς ἄγγελον φωτὸς καὶ τὸν ἡλίον ὑποκρινόμενου τῆς δικαιοσύνης, καλουμένου δὲ φωτὸς ἀσεβείας. «Φῶς γὰρ ἀσεβῶν σβεσθήσεται.» Τοῦτο γὰρ καταδυσόμενου, ἐκείνος ἐν ταῖς ἡμῶν ἀνίσχει

A oportet, inquit, cum Deus peccata eorum cum omni æquitate judicaverit, eosque ad patriam perduxerit, velut dux eorum ideo factus, quod eos virtute sua dirigeret.

VERS. 6. Quo enim pacto non benedixisset ei, dedissetque fructum omnis terra, hoc est, omnes qui incolunt illam, quando in omni loco incensum offertur nomini Dei, et sacrificium mundum in gentibus ²⁷?

VERS. 2. Hortando precatur hic Psalmista, quod sæpius in Scripturis occurrit. Per dissipandos illos inimicos innuuntur, ni fallor, qui circa veritatis doctrinam errant. Nec alieni sunt qui oderunt et fugient ab hominibus vita moribusque peccantibus; nam qui diligunt Deum, servant mandata ejus. Optat fortasse ut exsurgat qui ad inferos spoliandos descenderat, et Judæos dissipet dæmonum partes professos; nam exsurgentem cum sustinere non poterunt, fugient. Odisse Deum et «a facie ejus» fugere ait eos qui moribus peccant; nam si mandata ejus servat, qui diligit eum, illa negligat oportet, qui eum non diligit. — Omnibus in locis, quibus prophetizabant et colebantur, diebant usque dæmones eo dementiæ delapsos esse assecras suos, ut vel charissima ipsis offerrent. Nunc autem evanuerunt illi omnes, et ita perierunt, ut nec memoria eorum maneat.

C VERS. 4. Nemo est qui digno sermone exprimere valeat, quid sit jam non lætari et exsultare modo, sed «in conspectu Dei» exsultare, Deo lætificante, et divina lætitia inebriari. — Non perit enim justitia, uti malitia. Nam scriptum est ²⁸: «Justitia ejus manet in sæculum sæculi.» Cui loco consentit et ille: «Sicut uva acerba dentibus noxia, et fumus oculis, sic iniquitas eis qui utuntur ea ²⁹.» Nam per figuram vocantur dentes animæ, facultates, quibus spiritualem cibum dividit et terit, et oculi dicuntur cogitationes ejus: quæ quidem malitia corrumpuntur, ipsa autem animæ substantia incorrupta manet. Nam nec liquefacta cera omnino tollitur, sed in ignis substantiam mutatur, pereunte qualitate; ita perit qualitas illa juxta quam peccator quis est. Non dixit enim simpliciter peccatores perire, sed eos a facie Dei perire. Exsultatio, cum gaudium quoddam sit, fructus est spiritus; nam «fructus spiritus est charitas, gaudium, pax ³⁰.» Lætitia autem, perfundens animæ sensus dicitur voluptas.

VERS. 5. Non facies bonum, nisi prius a malo recesseris: nam una in mente hæc simul subsistere nequeunt; nec justitiæ sole illustraberis, donec ei adhaeseris, qui se «in angelum lucis transfiguratur ³¹,» et solem justitiæ simulat, ipse autem lux impietatis vocatur. «Nam lux impiorum exstinguetur ³².» Qua occidente, oritur ille sol in cordibus nostris,

²⁷ Mal. i, 11. ²⁸ Psal. cx, 3. ²⁹ Prov. x, 26. ³⁰ Gal. v, 22. ³¹ II Cor. xi, 14. ³² Prov. xiii, 9.

« ascendens super occasum » prioris ; nam iter præparat ei malo diei occasus. Quapropter ejectus est Adam e paradiso, ad orientem condito, ut rursus ad orientem adducatur : quod etiam Christus fecit, poenitentiam agenti cum dicit latroni : « Hodie mecum eris in paradiso ».²²

VERS. 6. Lætificat ita homines Satanæ imperio oppressos, dum salvatorem eis denuntiat. Quam citissime igitur priorem patrem derelinquamus, qui nos secundum malitiam peperit, et hominem inique nobiscum conversantem, ut Patrem habeamus Deum divinis nos donis ditantem. — « Locum Dei sanctum » constituit Ecclesia Christo sanctificata, imo fidelis quilibet, aut sanctum ejus corpus anima et ratione præditum.

VERS. 7. Maxime vero educit mortuos de sepulcris, juxta illud²³ : « Resurgent mortui, et expergiscuntur qui in monumentis ; ros enim qui a te, sanatio eis est. » Ita et in Evangelio²⁴ : « Venit hora in qua omnes, qui in monumentis sunt, audient vocem Filii Dei, et procedent qui bona fecerunt in resurrectionem vitæ ; qui vero mala egerunt, in resurrectionem judicii. »

VERS. 8. Sane cum secederet Deus e conspectu populi sui, aut de medio ejus quando dicit²⁵ : « Ecce relinquetur vobis domus vestra ; » et apud Jeremiam²⁶ : « Reliqui domum meam, dimisi hæreditatem meam : » cum pertransiret desertum, hoc est Ecclesiam quæ de gentibus est, « tunc mota est terra, » nempe littera et umbra legis, « cælis » divinam mentem « distillantibus, » juxta vivificantem spiritum divinarum Scripturarum. Cæli autem dicuntur profecto et Moyses et prophætæ et quæ mysticæ vocibus eorum latent ; tales enim stillas distillant illæ nubes de quibus dictum est²⁷ : « Nubes spargant justitiam. » Prophetiis igitur celebratum distillant nubes et cæli. Mota est autem in primis terra, cum de idolorum cultu ad veram doctrinam conversæ sunt gentes, victoriam referente evangelica fide, apostolis et evangelistis et cæteris doctoribus spirituales rores distillantibus.

VERS. 14. Dicit alius his verbis cleros et aquæductus designari ; nam dictum est in Genesi²⁸ de Issachar eum inter medios cleros requievisse cum vir agricola factus est. Hæc autem nunc de Vetere et de Novo Testamento intelligenda ; illa enim spirituali flumine animas rigant, ut fructus spirituales proferant. Hæc inter media testamenta dormit, qui putat utrumque unius esse Dei, ideoque spiritum a littera discernit. Ita etiam velut pennis munitur juxta Spiritum sanctum sentiens. Istæ autem pennæ, sententiæ scilicet quæ pennatam mentem erigunt, divinis eloquiis comprobrentur oportet, quæ argentum (potius aurum²⁹) ignitum vocantur ; quamobrem deargentatæ sunt. « Aurum » multis in Scripturæ locis purissimam mentem indicat ;

Α καρδίαις, « ἐπιβαίνων ταῖς ἐκείνου δυσμαῖς » ὁδὸς γὰρ εὐτρεπῆς αὐτῷ τῆς φαύλης ἡμέρας ἡ δύσις. Ἐνθα ἐκδέλλεται τοῦ κατὰ ἀνατολὰς πεφυτευμένου παραδείσου Ἄδὰμ, ἐπὶ τῷ πάλιν εἰς ἀνατολὰς αὐτὸν εἰσαχθῆναι. Ὅπερ καὶ πεποιήκεν ὁ Χριστὸς τῷ μετανοοῦντι φήσας ληστῇ· « Σήμερον ἔσθι μετ' ἐμοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ. »

Στ. ζ'. Εὐφραίνει γὰρ τοὺς κατακυριευομένους ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ, δεικνύς αὐτοῖς τὸ ἐπικουρον. Σπουδαστέον τοίνυν καταλιπεῖν τὸν πρότερον πατέρα γεννήσαντα κατὰ κακίαν, καὶ τὸν ἀνόμως ἄνδρα συνφκηκότα, ὅπως ἐξομεν Πατέρα τε Θεὸν καὶ τὰς θείας ἡμῖν ἐνιέντα γονάς. — Τόπος δὲ ἅγιος αὐτοῦ ἡ ὑπὸ Χριστοῦ Ἐκκλησία ἡγιασμένη, τῶν πεπιστευόντων ἕκαστος· ἡ καὶ τὸ ἅγιον αὐτοῦ σῶμα ἐμψυχόν τε καὶ λογικόν.

Β Στ. ζ'. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τάφων ἐξάγει τοὺς νεκροὺς, κατὰ τό· « Ἀναστήσονται οἱ νεκροὶ καὶ ἐγερθήσονται οἱ ἐν τοῖς μνημείοις· ἡ γὰρ δρόσος ἡ παρὰ σοῦ, ἡ ζωὴ αὐτοῖς ἐστίν. » Ὅποιον καὶ τὸ ἐν Εὐαγγελίῳ, « Ἐλεύσεται ὥρα ὅτε πάντες οἱ ἐν τοῖς μνημείοις ἀκούσονται τῆς φωνῆς αὐτοῦ, » δηλονότι τοῦ Υἱοῦ, « καὶ ἐκπορεύονται οἱ τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες, εἰς ἀνάστασιν ζωῆς· οἱ δὲ τὰ φαῦλα πράξαντες, εἰς ἀνάστασιν κρίσεως. »

Στ. η'. Ἦγουν ἐν τῷ ἐκπορεύεσθαι τὸν Θεὸν ἐνώπιον τοῦ λαοῦ αὐτοῦ ἡ ἐκ μέσου αὐτοῦ ὅτε εἶπεν· « Ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν, » κατὰ τὸ παρ' Ἱερεμίου, « Ἐγκατέλειπον τὸν οἶκόν μου· ἀφήκα τὴν κληρονομίαν μου· » ἐν τῷ διαβαίνειν αὐτὸν ἐν τῇ ἐρήμῳ τῇ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησίᾳ, « τότε γῇ μὲν ἐσέισθη, » τὸ γράμμα καὶ ἡ τοῦ νόμου σκία, « τῶν οὐρανῶν σταζάντων » τὸν θεῖον νοῦν, κατὰ τὸ ζωοποιῶν πνεῦμα τῶν θείων Γραφῶν. Οὐρανοὶ δὲ νῦν ἦτοι Μωϋσῆς καὶ οἱ προφῆται καὶ τὰ μυστικὰ θεωρήματα ἐγκεχυμένα ταῖς λέξεσιν αὐτῶν· τοιαύτας γὰρ στάζουσι σταγόνας νεφέλαι ῥηθέντες, ἐν τῷ, « Νεφέλαι βράντωσαν δικαιοσύνην. » Ἐφ' ὧν ἐνυποκείμενον νεφέλαι καὶ οὐρανός. Ἀλλὰ καὶ τῶν τῆς εἰδωλολατρίας μετατεθέντων ἐθνῶν ἐσέισθη ἡ γῇ, κρατούσης τῆς εὐαγγελικῆς διατάξεως, ἀποστόλων καὶ εὐαγγελιστῶν καὶ τῶν λοιπῶν διδασκάλων τὰς πνευματικὰς σταζόντων γονάς.

Στ. ιδ'. Ἐτερος σημαίνειν ἔφη τοὺς κλήρους καὶ τοὺς τῶν ὁδάτων ἀγωγούς· εἴρηται γὰρ ἐν Γενέσει περὶ τοῦ Ἰσάχαρ, ὡς κληθεὶς ἄνθρωπος γεωργός ἀνὰ μέσον τῶν κλήρων ἀνεπαύετο. Ὁ δὲ τρεπτέον νῦν εἰς τὴν Παλαιὰν καὶ Καινὴν Διαθήκην. Αὗται γὰρ ἄγουσι τὸν νοητὸν ταῖς ψυχαῖς ποταμὸν ἐπὶ καρποφορίᾳ πνευματικῇ. Ὅν ἐν μέσῳ τις καθέουει, δοκῶν ἀμφοτέρως ἐνὸς εἶναι Θεοῦ, ὡς διαστελλεῖν τὸ πνεῦμα ἀπὸ τοῦ γράμματος. Οὕτω γὰρ καὶ περνοῦται κατὰ τὸ ἅγιον Πνεῦμα νοῦν. Δεῖ δὲ τὰς πτέρυγας ταύτας οὕσας νοήσεις ἐπαιρούσας τὴν περρωμένην ψυχὴν, καὶ ἐκ τῶν θείων μαρτυρεῖσθαι λογίων, ἃ εἴρηται ἀργύριον πεπυρωμένον· διὸ περιηργυρωμένοι τυγχάνουσιν. Τὸ δὲ « χρυσίον » πολλὰ τοῦ τῆς Γραφῆς ἐπὶ ἀκριφινέστατον λαμβάνεται νοῦν· ὅπερ ὡς ἔχον

²² Luc. xxiii, 43. ²³ Isa. lxvi, 19. ²⁴ Joan. v, 28, 29. ²⁵ Luc. xiii, 35. ²⁶ Jer. xii, 7. ²⁷ Isa. xlv, 8. ²⁸ Gen. xlix, 14, 15. ²⁹ Apoc. iii, 18.

ζωὴν τὴν τῶν ζώντων φυτῶν ἔχει « χλωρότητα. » Λέγοις δ' ἂν εἰς τὸ « ἀναμέσον τῶν κλήρων. » Καὶ οὕτως ἐν τῷ Λευιτικῷ, τῇ τοῦ ἱλασμοῦ ἡμέρᾳ, δύο προστάγοντο τράγω εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ μαρτυρίου· εἷτα κλήρου βληθέντος, ὁ εἰς ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον ἤγετο τυθησόμενος τῷ Κυρίῳ, τοῦ ἐτέρου τῷ ἀποπομπαίῳ (12') εἰς τὴν ἔρημον ἐκπεπομένου. Σύμβολα δὲ ταῦτα ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ. Ὡν ἐν μέσῳ γενόμενον χρῆ διακρίναντα, τὸ μὲν ἀγαθὸν ἱεουργεῖν τῷ Κυρίῳ, τὸ δὲ κακὸν ἐκπέμπειν τῷ ἀρεσκομένῳ, ἐπεὶ καὶ ἀπ' αὐτοῦ τὴν ἀρχὴν ἔλαβεν. Οὕτω γάρ τις σχήσει τὰς περιηργυρωμένας πτέρυγας καὶ τὴν χλωρότητα τοῦ χρυσοῦ ἐν τοῖς μεταφρένοις.

Στ. ιε'. Διασταλεῖσι τοῖς βασιλεῦσιν ἀκολουθήσει « χιονωθήσονται ἐν Σελμών, » τούτεστι πληρωθήσονται χιόνων. Αὗται δὲ εἰσὶν αἱ ἀρεταί, ποτιζούσαι νόμα τὸν νοῦν καὶ καταψύχουσαι τῶν παθῶν τὸν φλογμὸν· οὐδὲ γὰρ ἐν τῷ, « Πλυεῖς με, καὶ ὑπὲρ χιόνα λευκανθήσομαι, » περὶ αἰσθητῆς χιόνος ὁ λόγος, ἀσύμπατος γὰρ αὕτη πρὸς λαμπρότητα κεκαθαρμένης ψυχῆς. Τοιοῦτον καὶ τὸ, « Ἐάν ὥσιν αἱ ἁμαρτίαι ὁμῶν ὡς κόκκινον, ὡς χιόνα λευκανῶ » καὶ τὸ, « Ἐκαθαρώθησαν οἱ Ναζωραῖοι αὐτῆς ὑπὲρ χιόνα. » Σελμών δὲ « σκιά μερίδος » ἐρμηνεύεται. Μήποτε τοίνυν ἐπεὶ οἱ βασιλεῖς οὗτοι ἀπόστολοι Ἰουδαίᾳ ποτε τηροῦντες τὸν κατὰ σκιάν νόμον, μερίδος εἰσὶν σκιάς, ἔχοντες μὲν πνευματικὴν μερίδα, πεπειραμένοι δὲ καὶ τῆς σκιάς· ὁποῖος ὁ λόγος, « Ἑβραῖος ἐξ Ἑβραίων, κατὰ νόμον Φαρισαῖος. » Ἡ ἐπειδὴ ἡ μερίς μὲν ἦν τῶν Χριστοῦ μαθητῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, κατὰ τὸ, « Ἰστανώσαντι ἡμᾶς εἰς τὴν μερίδα τῶν ἁγίων ἐν φωτί. » Οὕτω δὲ ἐφθασαν ἐπ' αὐτὴν, κἀν ἐν οὐρανοῖς ἔχουσι τὸ πολίτευμα, ἐπὶ γῆς ἔτι περιπατοῦντες, ἐκ μέρους γινώσκοντες, καὶ ἐκ μέρους προφητεύοντες, καὶ ἀρβαῶνα τοῦ Πνεύματος ἔχοντες, ἐν σκιά τῆς ἑαυτῶν μερίδος εἰσὶν. Διὸ καὶ μέγα τυγχάνει τὸ ἐν ταύτῃ τυγχάνοντα χιονωθῆναι, βίον ἀκλιδῶντον ἔχοντα.

Στ. ιε'. « in umbra erant partis » suæ. Qua dealbatur, vitam immaculatam sortitus.

Στ. ιθ'. Ταῦτα τῶν ἁγίων φησὶν ὁ χορὸς τῷ εἰς ὕψος ἀναβάντι τοῦ σταυροῦ, κάκειθεν αἰχμαλωτίσαντι τοὺς ὑπὸ τῆς τυραννίδος τοῦ Σατανᾶ, λύτρον δεδωκότι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἀντὶ πολλῶν. Οὕτω γὰρ κηρύξας αἰχμαλώτους ἄφρονι, ἐλυτρώσατο πάντας ἐκ τῆς ματαίας αὐτῶν ἀναστροφῆς· ἔλκει δὲ καὶ τοὺς ἀπειθοῦντας ἐσθ' ὅτε διὰ νόσου καὶ περιστάσεων· πολλοὶ δὲ καὶ δι' ὁραμάτων ἦλθον εἰς τὸ « κατασκηνοῦσαι παρὰ τῷ Ἰησοῦ. »

Στ. κα'. « Ὁ Θεὸς ἡμῶν, Θεὸς τοῦ σῶζειν » ἐστίν, σωτηρίαν διδούς αἰώνιον. Λέγει γοῦν, « Σῶζων οὐκ ἐστὶν πάρεξ ἐμοῦ. » Διὸ παρέχει διεξόδους δι' ὧν τις ἐξέρχεται διὰ μετανοίας, τοῦ τῇ ἁμαρτίᾳ παρεπομένου θανάτου. Καὶ ὁ διάβολος γὰρ οὕτως ὀνόμασται ἐν τῷ, « Κατέπειν ὁ θάνατος ἰσχύσας »· παρέχει δὲ « τὰς διεξόδους τοῦ θανάτου » τῷ ὑφωθέντι ἐκ τῶν πλῶν τοῦ θανάτου· κεφαλαὶ δὲ ἔχθρων, ἢ οἱ ἄρχοντες,

A quod viriditatem » habet haud secus ac si plantarum vita viveret. Poteris etiam aliter « medios cleros » interpretari. Juxta Leviticum ⁴¹ die propitiationis duo hirci adducebantur ad tabernaculum testamenti, deinde sortitione facta, alter quidem ad altare ducebatur Deo immolandus, alter vero, super quem venerat sors emissarii, in desertum dimittabatur. Qui figuræ erant boni et mali. Inter hæc cuique dijudicandum est; bonum, ut Deo offeratur; malum, ut ad illum (diabolum) dimittatur qui malo gaudet, a quo etiam malum initium sumpsit. Ita enim pennas habebis deargentatas et viriditatem auri in lumbis tuis.

VERS. 15. Discretionem facta reges nive « dealbentur » necesse est « in Selmon, » hoc est, nivibus sternantur. Nivibus autem designantur virtutes, quæ fluente suo mentem irrigant, cupiditatumque ardores restinguunt. Nam nec in illo ⁴², « Lavabis me et super nivem dealbabor, » usurpatur vox illa proprio sensu, cum ad exprimendum purificatæ mentis candorem non sufficit. Eadem valent et in isto loco ⁴³: « Et si fuerint peccata vestra ut coccinum, sicut nivem dealbabo; » et in illo ⁴⁴: « Mandati sunt Nazaræi super nivem. » Selmon interpretantur « umbram partis. » Reges igitur isti, apostoli, licet prius Judaizerint, legem quæ nil præter umbram servantes, non ideo ad umbram partis pertinent; nam partem spiritualem habebant, et facto umbræ experimento, Pauli ad exemplar dicentis ⁴⁵: « Hebræus ex Hebræis, secundum legem Phariseus. » Nec inepte diceres, Christi discipulos cum pars eis esset in cælis, juxta illud: « Qui dignos fecit nos in partem sortis sanctorum in lumine » ⁴⁶; hanc partem nondum fuisse consecutos; quamvis enim in cælis conversationem haberent ⁴⁷, super terram adhuc ambulabant, ex parte cognoscentes, et ex parte prophetantes ⁴⁸, et pignus Spiritus de causa magna assequitur qui hæc in umbra nive

VERS. 19. His vocibus celebrat sanctorum chorus Dominum in altum crucis ascendentem, indeque captivantem homines tyrannide Satanae oppressos, animamque suam dantem redemptionis pretium pro multis ⁴⁹. Ita enim denuntians captivis remissionem, redemit omnes a vana eorum conversatione; trahit etiam ad se vel non credentes per morbos aliasque rationes: multi etiam per miracula eo deducti sunt ut cum Jesu « inhabitarent. »

VERS. 21. « Deus noster, Deus salvos faciendi, » salutem dat æternam. Dicit igitur ⁵⁰: « Salvator non est præter me. » Exitus idcirco præbet, quibus per penitentiam mortem effugas quam peccato meritis es. Nam mors vocatur diabolus in illo: « Deglutivit mors confortata. » Exitus mortis præbet iis qui de portis mortis assurgunt. « Capita inimicorum » aut principes indicant, aut principatum: priori

⁴¹ Levit. xvi, 7. ⁴² Psal. l, 9. ⁴³ Isa. i, 18. ⁴⁴ Thren. iv, 7. ⁴⁵ Philip. iii, 5. ⁴⁶ Col. i, 12. ⁴⁷ Philipp. iii, 20. ⁴⁸ I Cor. xiii, 9. ⁴⁹ II Cor. i, 22. ⁵⁰ Matth. xx, 28. ⁵¹ Isa. xlv, 21.

(12') Forte legendum τοῦ ἀποπομπαίου. Εἰδτ.

enim sensu usurpatur vere caput in hoc: « A capite principum gentium; » et posteriori in illo⁵²: « Vias tuas in caput tuum dedi; » et rursus: « Manus tuæ super caput tuum; » utrumque forte innuit illud: « Immisisti in capita iniquorum mortem. » Beneficiis suis hortabatur eos Deus ut vitam peccatis misere deditam immutarent; inimici autem cum essent illi propter delicta, « perambulabant in delictis suis. »

VERS. 25. Hæc habet alius: « Videri » dicit Psalmista quæ non nisi cogitatione complectimur: non enim perspicies oculorum acie « ingressus Dei. »

VERS. 26. Psallentes eos vocat, qui se ad vitam agendam recte informant. Juvenculas autem tympanistras animas quæ his in terris membra sua mortificant, et « mortificationem Jesu in corpore suo semper circumferunt⁵³. » Psallentes istos prævenierunt qui juxta doctrinam « principes » dicuntur, quia vitam recte constituendo principatum tenuerunt. « In medio juvenularum » præ primis sunt apostoli; quæ ideo juvenulæ dicuntur quod eis tympanizandi ministerium, hoc est, membra in terris mortificandi, demandatum est.

VERS. 29. « Manda virtuti tuæ, » ut ad nos accedens hominum infirmitatem solvat, « et a templo tuo » appareat illa qua confirmatur propter nos natum esse Emmanuel. Hæc enim virtute⁵⁴, quæ non alia ac Verbum Dei, ait Deus omnia esse facta, et mandavit, ut eadem diversa crearentur. Sublata infirmitate « offerent reges munera » in spiritualem Jerusalem, nempe in Ecclesiam. Reges aut illi sunt quos « discrevit cælestis » in hæreditate sua, qui suos ad veritatem adducent, uti Petrus fratrem suum Andreæ, et Philippus Nathanael, et apostolus quisque discipulos suos; aut fideles omnes indicant, juxta illud⁵⁵: « Et utinam regnetis, ut et nos vobiscum regnemus, » quorum dona et animi affectus, et sermones, et opera ad laudandum Deum apta.

VERS. 30. Symmachus dicit: « Propter templum tuum quod super Jerusalem, » ita ut jam non cum his verbis cohæreat illud: « Offerent tibi munera. » « Propter templum, » ait, assumptus es a nobis, et super omnem principatum, et potestatem, et virtutem sedes: nam Jerusalem vocat urbem quæ sursum est, quæ et libera a Paulo appellatur⁵⁶. Rogant igitur per affinitatem qua cum templo conjungitur, ut concessa gratia confirmetur, et per primitias jam acceptorum munerum ut massam farinae consequantur.

VERS. 31. Feræ calami dicuntur qui falsam doctrinam profitentur; ad quos pertinet illa prophetia: « Væ scribentibus malitiam. »

VERS. 32. Indicatur per Ægyptum omnis terra quæ Pharaoni illi sagaci inserviebat, et per Æthio-

A η τὰ ἡγεμονικά· ὡς ἐν τῷ, « Ἀπὸ κεφαλῆς ἀρχόντων ἐθνῶν. » τὸ δὲ ἡγεμονικὸν, ἐν τῷ, « Τὰς ὁδοὺς αὐτῶν ἔδωκα εἰς κεφαλὰς αὐτῶν. » καὶ τῷ, « Αἱ χεῖρες σου ἐπὶ τῆς κεφαλῆς σου. » ἀμφοτέρω δὲ ἰσως δηλοῖ τὸ, « Ἐβάλεις εἰς κεφαλὰς ἀνόντων θάνατον. » Εὐεργετοῦντος Θεοῦ ὅπως μείζουσιν ἐτι πονηρῶς περιγραφείσῃς τῆς κατ' ἀμαρτίαν ζωῆς. Ἐχθροὶ δὲ οὗτοι ὄντες ἐκ τοῦ πλημμελεῖν « διαπορεύονται ἐν πλημμελείαις αὐτῶν. »

Στ. κα'. « Ἐτερος ἔφη· Θεωρίας τὰς νοήσεις ἐκάλεσεν· Θεοῦ γὰρ πορεῖται δι' ὕψους οὐ καταλαμβάνονται. »

Στ. κς'. Ὑάλλοντας, τοὺς τὸν πρακτικὸν κατορθοῦντας βίον λεκτέον. Νεανίδας δὲ τυμπανιστρίδας, τὰς νεκρωσάσας τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, « καὶ τὴν νέκρωσιν τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι αὐτῶν περιφερούσας ψυχάς. » Τοῦτους τοὺς ψάλλοντας προέφθασαν οἱ κατὰ διδασκαλίαν « ἄρχοντες, » τῷ καὶ αὐτοὺς ἀπὸ πρακτικῆς ἀρετῆς ἤρχοντες. Ἀλλὰ καὶ ἐν μέσῳ νεανίδων « εἰσὶν οἱ ἀπόστολοι τῶν διὰ τὸ ἀρχὴν ἔχειν τοῦ τυμπανίζειν, τουτέστι νεκροῦν τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς νεανίδων εἰρημένων. »

Στ. κθ'. « Ἐντεταται τῇ δυνάμει σου, » ὡς ἂν ἐπιδημήσασα λύση τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀσθένειαν « ἀπὸ τοῦ ναοῦ σου » παραγενομένη, δι' ἧς ἐνδυναμοῦται τὸ ἡμῶν ἔνεκα τεχθῆναι τὸν Ἐμμανουήλ. Ταύτη γὰρ καὶ εἶπεν ὁ Θεός, οὕτῃ Δόγῃ Θεοῦ, γεννηθῆναι τὰ πάντα, καὶ ἐντετατατο, ἵνα κτισθῶσι διάφορα. Αὐθείας δὲ τῆς ἀσθενείας « οἱ βασιλεῖς οἰσοῦσι δῶρα » ἐπὶ τὴν πνευματικὴν Ἱερουσαλήμ, ἥτοι τὴν Ἐκκλησίαν. Καὶ βασιλεῖς, ἡ οὗς « διέστευλεν ὁ οὐρανός, » ἐν τῇ κληρονομίᾳ αὐτοῦ, οἱ τοὺς ἐξ αὐτῶν προσάγουσιν ὠφελθέντας, ὡς ὁ Πέτρος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ τὸν Ἀνδρέαν, καὶ Φίλιππος τὸν Ναθαναήλ, καὶ πάντες τοὺς ἐκ τῶν μαθητῶν· ἡγοῦν οἱ πιστοί, κατὰ τὸ· « Καὶ ὑφελόν γε καὶ ἐδασίλευσατε, ἵνα καὶ ἡμεῖς ὑμῖν συμβασιλεύσωμεν. » ὣν τὰ δῶρα, νοήματα, καὶ λόγοι, καὶ ἔργα ἐπαινετά.

Στ. λ'. « Ὁ δὲ Σύμμαχος ἔφη· » Διὰ τὸν ναὸν σου τὸν ἐπάνω τῆς Ἱερουσαλήμ, « ὡς ἄλλην ὑπάρχειν ἀρχὴν, τὸ, » Σοὶ οἰσοῦσι δῶρα. « Διὰ τὸν ναὸν » δὲ φησιν, ἐξ ἡμῶν ἀνεληφρας, καὶ ἐκάθισας ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας καὶ δυνάμεως. Ἱερουσαλήμ γὰρ τὴν ἄνω πόλιν καλεῖ, ἥτις κατὰ Παῦλον ἐλευθέρα ἐστίν. Αἰτοῦσιν οὖν διὰ τὴν συγγένειαν τὴν πρὸς τὸν ναὸν, τὴν δεδομένην βεβαιωθῆναι χάριν, καὶ διὰ τὴν ἀπαρχὴν τῆς δοθείσης δωρεᾶς ἀπολαῦσαι τὸ φύραμα.

Στ. λα'. Νοήσεις καὶ θηρία καλάμου τοὺς τὴν ψευδώνυμον προσδεύοντας γινώσκον· περὶ ὧν λέγοις ἂν τὴν προφητείαν τὴν, « Οὐαὶ τοῖς γράφουσιν πονηρίαν. »

Στ. λβ'. Δηλωθεῖν δ' ἂν διὰ μὲν τῆς Αἰγύπτου, ἡ πᾶσα γῆ ἧς ἐξῆρχεν ὁ νοητὸς Φαραὼ, διὰ δὲ τῆς

⁵² Ezech. xvi, 43. ⁵³ II Cor. iv, 40. ⁵⁴ I Cor. i, 18. ⁵⁵ I Cor. iv, 8. ⁵⁶ Gal. iv, 26.

Αἰθιοπίας, τὸ σκοτεινὸν τῶν ἐν ἀμαρτίαις ψυχῶν. Καὶ ἐτέρωθεν γὰρ φησι· « Καὶ ἰδοὺ ἀλλόφυλοι καὶ Τύροις καὶ λαὸς τῶν Αἰθιοπῶν, οὗτοι ἐγενήθησαν ἐκεῖ, » ὁ δὲ ὅς ἐν τῇ πνευματικῇ Σιών. Καὶ Σοφονίας δὲ λέγει· « Τότε μετατρέψω ἐπὶ λαοὺς γλῶσσας, τοῦ ἐπικαλεῖσθαι πάντας τὸ ὄνομα Κυρίου, τοῦ δουλεύειν αὐτῷ ὑπὸ ζυγὸν ἓνα. Ἐκ παράτων ποταμῶν Αἰθιοπίας ὀσσοὺς θυσίας μοι. » Ὅτι γὰρ μὴν Αἰθιοπία πάντα τὰ ἔθνη δηλοῖ, παρίστησιν ἡ διὰ μετανοίας λέγουσα νόμφη· « Μέλαινά εἰμι καὶ καλὴ· » μέλαινα μὲν καὶ δυσειδής διὰ τὴν εἰδωλολατρείαν καὶ τὴν κακίαν τὴν πρακτικὴν· καλὴ δὲ διὰ τὴν ἐξ αὐτῶν ἀναχώρησιν. Ὑπῆρξε δὲ αὐτῇ φωτεινὴ γενέσθαι προφασάσθαι χεῖρα Θεοῦ· ὡς τοὺς ἑρῶντας αὐτὴν, σὺν τῷ εὐεργετήσαντι λέγειν· « Τίς αὐτὴ ἡ ἀναβαίνουσα λευκανθισμένη; »

Στ. λς'. Εὐχαρίστους γινόμενους ἔργῳ καὶ λόγῳ, δοξάζειν δεῖ τὸν Θεὸν ὕμνοις καὶ θεολογίαις, ἵνα τὴν ἡ μεγαλοπρέπειαν αὐτοῦ· θυννῇτε χωρήσαι ὀρῶντες Θεόν, τῷ καρδίαν ἔχειν καθαρὰν. Τοῦτο γὰρ Ἰσραὴλ. Ἡ γὰρ ὑπερφυῆς Θεοῦ γνῶσις ἐν μεγάλοις τὸ πρέπον ἔχουσα σύνεστι μόνῃ τῷ ἁγιασμῶν ἔχοντι καὶ εἰρήνῃ.

PSALMUS LXVIII.

Στ. α'. Ὡς ἐξ ἐνὸς δὲ προσώπου λεγομένων μέχρι τέλους εἰρμῷ χρῆσθαι τὴν διάνοιαν τοῦ ἐξ ἀμαρτωλῶν καὶ ἀπίστων ἡμᾶς ἀλλοιώσαντος. Ἀλλὰ καὶ οἱ πιστεύσαντες ἐκ περιτομῆς, ἡλλοιώθησαν κατὰ τὸ πνεῦμα ζῶντες τοῦ νόμου. Ἡλλοιώνται δὲ καὶ οἱ πρὸς τὸ χεῖρον ἐτράπησαν· ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀλλοίωσιν, κατὰ τὸ, « Καὶ ἡμεῖς ἀλλαγόμεθα, » δηλουμένου τούτου διὰ τὸ πάθος οὐ μέμνηται· ὅς τοῦ θανάτου ἀκολουθήσαντος ἐπηκολούθησε καὶ τὸ πάντας ἐγείρεσθαι.

Στ. β'. Ὡς ἐξ ἡμῶν δὲ τὰ πλεῖστα τοῦ ψαλμοῦ φησιν ὁ Σωτὴρ, φέρων ἡμῶν τὰς ἀσθενείας, καὶ ὑπὲρ ἡμῶν ὀδυνώμενος. Οὐδὲ γὰρ ἀμαρτίας ἐποίησεν ὑπὲρ ὧν ἐξομολογείται, ὥσπερ οἱ βασιλεῖς ὑπὲρ ἡμαρτηκότων δεόμενοι· συντηροῦντες γὰρ ἐκαίνοις, εἰς ἑαυτοὺς ἀναλαμβάνουσι τὰ λεγόμενα. Καὶ οἱ ἄγιοι δὲ περὶ ἐτέρων λέγοντες, φασίν· « Ἡμάρτομεν, ἡνομήσαμεν, ἡδικήσαμεν. » Πόθῳ (13) μᾶλλον ὁ Σωτὴρ ὑπερβαλλούσῃ κηδεμονίᾳ πρὸς τὸν παράκλητον ὑπὲρ ὅλου γέγονε τοῦ κόσμου τῶν αἰτουμένων ὡς Θεὸς χορηγὸς ὑπάρχων. Αἶρει γοῦν τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου, καὶ ἄφεσιν ἀμαρτιῶν ὀρέγει τοῖς προσερχομένοις. Ἐπεὶ οὖν οὐ δι' ἑαυτὸν ἀλλ' ὑπὲρ ἡμῶν ἦλθεν εἰς θάνατον, « Καταγίγμε, φησίν, εἰς τὰ βάθη τῆς θαλάσσης κατεπόντισεν, » τὸν πειρασμὸν καταγίγμε καλῶν, ὡς ἐν τῷ· « Καταγίγμε δι' ἐρήμου διέλθοι· » καὶ τὸ, « Προσεδεχόμεν τὸν σώζοντα ἀπὸ ὀλιγοψυχίας καὶ ἀπὸ καταγίδος. » Πῶς οὖν ὡς αὐθαίρετως ἀναβέξαιμενος τὸν θάνατον εἶπεν, « Οὐδέ τις αἶρει τὴν ψυχὴν μου ἀπ' ἐμοῦ, ἀλλ' ἐγὼ τίθηναι αὐτὴν ἀπ' ἐμαυτοῦ; » Ἐπειδὴ μὴ νόσφ' μηδὲ τινι τοιοῦτῳ, σταυρῷ δὲ τὸν

plam animæ peccatis obscurata. Nam et alias dictum est¹⁷: « Ecce alienigenæ et Tyrus et populus Æthiopum, hi fuerunt illic, » nempe in Sion spirituali. Sophonias quoque dicit¹⁸: « Tunc convertam super populos linguam, ut invocent omnes nomen Domini, et serviant ei sub jugo uno. De finibus fluminum Æthiopiæ afferent victimas mihi. » Quod autem Æthiopiæ gentes omnes designet, probat sponsa per pœnitentiam dicens¹⁹: « Nigra sum et formosa: » nigra quidem et deformis, utpote idolorum cultu et pravis moribus deturpata; pulchra vero, quod saniora jam esset amplexa. Porrigens autem manum Deo, adeo illuminata est, ut, qui videbant eam cum sponso, dicerent²⁰: « Quæ est ista quæ ascendit dealbata? »

B

VERS. 36. Gratos igitur vos et operibus et sermone exhibentes, extollatis oportet Deum hymnis et benedictionibus, ut « magnificentiam ejus » celebrare possitis videntes Deum, quod mundo corde estis: nam hoc Israel. Mirabilis enim Dei scientia in magnis decorem retinens, non nisi qui sanctitatem habent et pacem non adest.

C

VERS. 1. In omnibus illis, quæ hic unius personæ proferuntur, mentem agnosce Dei nos a peccatorum infideliumque erroribus avocantis. Commutantur etiam qui ex circumcissione credunt, juxta legis spiritum viventes. Commutati sunt quoque qui ad malum defecerunt: imo commutatio quædam mortuis exsistit, juxta illud²¹: « Et nos immutabimur: » quod propter passionem Christum perficiet, quam eodem in loco Apostolus memorat; nam cui mors inservit, competit et potestas mortuos omnes suscitandi.

D

VERS. 2. Ut ex persona nostra profert Salvator pleraque hujus psalmi effata, infirmitates nostras portans, et pro nobis doloribus objectus. Non enim peccata fecit quæ confiteretur, sicut Regis amici qui pro peccatoribus deprecantur. Nam hi peccatorum causam commendantes cuncta de semetipsis confiteri videntur. Ita scilicet pro aliis deprecantes dicunt viri sancti: « Peccavimus, iniqua egimus, deliquimus. » Amore, imo supereminenti sollicitudine in patronum factus est Salvator pro universo mundo, omnia largiens Deus quæcunque rogantur. Tollit igitur peccata mundi, et remissionem peccatorum concedit accedentibus ad se. Cum idcirco non propter semetipsum, sed pro nobis mortem adierit, « Tempestas, » ait, « demersit me in altitudinem maris, » tempestatis nomine tentationem appellans, uti in illo: « Tempestas per desertum transit; » nec aliter sonat illud²²: « Expectabam eum qui me salvum faceret a pusillanimitate et tempestate. » Qua igitur ratione dicit, haud secus ac si libenti animo mortem adiret: « Nemo tollit

¹⁷ Psal. LXXVI, 4. ¹⁸ Soph. III, 9. ¹⁹ Cant. I, 4. ²⁰ Cant. III, 6. ²¹ I Cor. XV, 52. ²² Psal. LVI, 9.

(13) Legendum, ut mihi videtur, πόσω; nec sic tamen sententiæ satis accedet luminis. Edit.

animam meam a me, sed ego pono eam a meipso⁶². » A θάνατον ὑπέμεινεν, καὶ τοῦτον ἐκουσίως ὑπέστη, καὶ καταιγίδα τοῦτον ἐκάλεσεν.

VERS. 4. Quam surdos se praeberint Judaei exprimit hoc. « laboravi clamans. » Monet etiam ne die ac nocte orantes defatigemur. Consentit cum illo : « Cum clamore valido⁶³. » Adjicit etiam spe in Deum unice intentus : « Defecerunt oculi mei, » oculi scilicet cordis. Gratis autem oderunt et persecuti sunt virum tanta praestantem, quanta Salvator omne genus infirmitatis inter Judaeos sanans, et mortuos suscitans, propter quae omnibus admirationi erat eorum civitas. Solet Scriptura hyperbolis uti, et per exaggerationem dicit, « super capillos capitis mei. » Si quae non rapuerat exsolvit, nos utique redemit, nomina expediendo quae nobis ipsis dissolvenda erant.

VERS. 6. Ita Paulus etiam haud immerito passionem Christi insipientiam vocat, et crucem ejus infirmitatem⁶⁴ : « quia quod infirmum est Dei, fortius est hominibus, et quod stultum est Dei, sapientius est hominibus. » Novit Deus qui ipsius sunt⁶⁵, quandoquidem quosdam elegit quos Dei notitia dignos judicavit : insipientia illa digna quae a Deo cognosceretur, magnum quid et altissimum indicat. Non fugiebat sane Deum insipientia illa qua « semetipsum exinanivit, formam servi accipiens, et usque ad mortem se humilians⁶⁷, » nam ipsius judicio facta est. « Verbum enim crucis, » ait Apostolus⁶⁸, « pereuntibus quidem stultitia, iis autem qui salvi fiunt, id est nobis, Dei virtus est : nam placuit Deo per stultitiam praedicationis salvos facere eos qui credunt ; » licet enim Graecis stultitia essent haec, alto de consilio perfecta sunt. Symmachus scrioit : « Tu scis imperitiam meam ; » nam humanae malitiae cum imperitus adhuc esset, pulchram hanc imperitiam a Patre sciri dicit. Si fuissent mihi delicta propter quae crucifigerer, non sefellissent te. At non fuerunt : gratis odio me habentes persecuti sunt me, et falsis testibus in me constitutis, exegerunt a me quae non rapueram. Haec praesertim dicit Patris de sententia peccata nostra assumens, juxta illud⁶⁹ : « Ipse pertulit peccata nostra et pro nobis passus est, » etc. Scriptum est etiam de eo : « Factus est pro nobis maledictum⁷⁰. »

Non est peccator ejus insipientia et delicta a Deo sciantur, cum ipse coram Deo maneat, non permanentibus una iniquitatibus ante oculos ejus. Haud multum differt insipientia ab ignorantia, qua ad plures dicit : « Nunquam novi vos⁷¹, » et qua se

Στ. δ'. Παραστατικὸν δὲ τῆς τῶν Ἰουδαίων κωφώσεως, τὸ ἐν κραυγῇ κοπιᾶν αὐτόν. Ἐμφαίνει δ' ἂν καὶ τὸ μὴ δεῖν ἀπαγορεύειν νυκτὸς καὶ ἡμέρας εὐχόμενον. Συμφώνως τῷ, « Μετὰ κραυγῆς ἰσχυρᾶς. » Καὶ ὁ πᾶσαν δὲ τὴν προσδοκίαν τείνας εἰθεὶν εἰποι ἂν τὸ, « Ἐξέλιπον οἱ ὀφθαλμοί μου, » δηλον ὡς οἱ τῆς καρδίας. Μάτην δὲ διώκεται καὶ μισεῖται ὁ τῶν ταῦτα ποιοῦντων συνεργητικὸς ὡς ὁ Σωτὴρ πᾶν εἶδος ἀσθενείας ἐν Ἰουδαίοις ἰώμενος, καὶ νεκροὺς ἐγείρων, δι' ἃ περίβλεπτος ἡ τούτων γίνετο πόλις. Τῷ γε μὴν ὑπερβολικῷ τρόπῳ χρῆται συνήθως καὶ ἡ Γραφή ὡς νῦν, « ὑπὲρ τὰς τρίχας » εἰπούσα « τῆς κεφαλῆς μου. » εἰ δὲ καὶ ἀπέδωκεν ἃ μὴ ἤρπασεν, ἀλλ' οὖν ἡμᾶς ἐλυτρώσατο, ἐξαλείψων τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον, ὅπερ ἀποτινύειν ἡναγκαζόμεθα.

Στ. ζ'. Οὕτως καὶ ὁ Παῦλος ἀνεγκλήτως τοῦ Χριστοῦ τὸ πάθος, καὶ ἀσθένειαν τὸν σταυρόν. « ὅτι τὸ μωρὸν τοῦ Θεοῦ σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστίν, καὶ τὸ ἀσθενὲς τοῦ Θεοῦ, ἰσχυρότερον τῶν ἀνθρώπων. » Εἰ δὲ καὶ ἔγνω Κύριος τοὺς ὄντας αὐτοῦ, ἐπεὶ περ ἐξαίρετοί τινες εἰσιν οἱ τῆς Θεοῦ γνώσεως ἡξιωμένοι· καὶ ἡ ἀφροσύνη αὐτοῦ λεγομένη, ἀξία τῆς γνώσεως τυγχάνουσα τοῦ Θεοῦ, μέγαν τινὰ καὶ βαθὺν εἶχε λόγον. Τὴν δοκούσαν γὰρ ἀφροσύνην, καθ' ἣν « ἐκένωσεν ἑαυτὸν, μορφῇ δούλου λαβὼν, » καὶ μέχρι θανάτου παρελθὼν, οὐκ ἠγνόησεν ὁ Θεός· αὐτοῦ γὰρ κρίσει γεγένηται. « Ὁ λόγος γὰρ ὁ τοῦ σταυροῦ, » κατὰ τὸν Ἀπόστολον, « τοῖς μὲν ἀπολλυμένοις μωρία ἐστίν, τοῖς δὲ σωζομένοις ἡμῖν δύναμις Θεοῦ ἐστίν· εὐδόκησε ὡς γὰρ ὁ Θεὸς διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος σῶσαι τοὺς πιστεύοντας. » εἰ γὰρ καὶ Ἕλλησιν ἐδόκει μωρία, κατὰ λόγους γοῦν ἐτελεῖτο βαθεῖς. Ὁ δὲ Σύμμαχος, « τὴν ἀπειρίαν μου, » ἐξέδωκεν· τῆς γὰρ ἐν ἀνθρώποις κακίας ἀπειρος ὢν, τὴν καλὴν ταύτην ἀπειρίαν ἀνατίθεισι τῇ γνώσει τῇ τοῦ Πατρὸς. Εἰ δὲ καὶ ἦσαν πλημμέλειαι δι' ἃς ἐσταυρώθη, οὐκ ἂν σε τὸν ταῦτα εἰδὼτα διέλαθον. Ἀλλ' οὐκ ἦσαν· ὡρεῖς ἄρα με μισοῦντες ἐδίωκον, καὶ ψευδομαρτυρίας συστάντες κατ' ἐμοῦ ἐξέπραττον ἃ οὐκ ἤρπασα. Καὶ ἄλλως δὲ ὡς κατὰ γνώμην τοῦ Πατρὸς τὰς ἡμετέρας ἀναλαβὼν ἀμαρτίας ταῦτά φησιν, κατὰ τὸ, « Οὗτος τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾷται, » καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις. Γέγραπται δὲ καὶ ὅτι « Κατὰρα γέγονεν ὑπὲρ ἡμῶν. »

Οὐδεὶς γε μὴν ἀμαρτωλὸς ἔχει γινωσκομένην ἀπὸ Θεοῦ ἀφροσύνην ἢ πλημμέλειαν, ἐπεὶ πρόσθεν αὐτοῦ μενούσας οὐ διαμένουν (14) τῶν παρανόμων ἀπ' ἐναντί τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ· οὐ μακρὰν δὲ ἀφροσύνην τῆς ἀγνοίας, καθ' ἣν λέγει πρὸς τινάς, « Οὐδέποτε

⁶² Joan. x, 18. ⁶³ Hebr. v, 7. ⁶⁴ I Cor. i, 25. ⁶⁵ II Tim. ii, 19. ⁶⁷ Philipp. ii, 7. ⁶⁸ I Cor. i, 18, 24
⁶⁹ Isa. lxi, 4. ⁷⁰ Gal. iii, 13. ⁷¹ Matth. vii, 23.

ἔγνω ὁμᾶς· καὶ καθ' ἣν οὐκ εἰδέναι λέγει τὴν ἡμέραν ἢ τὴν ὥραν τῆς κρίσεως. Εὐσεβῶς οὖν τούτων νοουμένων, καὶ τὴν ἀφροσύνην οὕτω νοήσωμεν· καὶ γὰρ διδάσκαλος τελείαν ἔχων ἐπιστήμην, διὰ συγκαταβάσεων τοῖς εἰσαγομένοις ταῦτα φαίνεται γινώσκων, ὧν εἰσιν ἐκεῖνοι χωρητικοί· τρόπον τινὰ συνομοιοῦμενος αὐτοῖς, τὴν τοιαύτην συγκατάβασιν ἀπεδέξατο πῶς ἄγνοιαν, πῶς καὶ ἀφροσύνην, ὑπάρχουσαν· ἐπεὶ τοίνυν καὶ « Ἰησοῦς πλούσιος ὧν » ἐν σοφίᾳ, « ἐπώχευσεν δι' ἡμᾶς, » ὡς μὴ σοφία δοκεῖν, ἔσχεν ἀφροσύνην δι' ἧς ἐπλουτίσθημεν ἐν παντὶ λόγῳ καὶ πάσῃ γνῶσει, καταλλήλως δεῖ καὶ τὰς πλημμελείας νοεῖν. Εἰ δέ τις προσκόπτει, σκοπεῖτω τὰ χεῖρω δοκούντα τούτων εἰρημένα περὶ Θεοῦ, λήθην, μεταμέλειαν, θυμὸν, ὀργὴν, καὶ τὰ τοιαῦτα (15).

Στ. ι'. Ταύτην δὲ τὴν ῥῆσιν καὶ ὁ τὸν Χριστὸν ἔχων ἐν αὐτῷ Παῦλος ἐξέθετο λέγων· « Ἐκαστος ἡμῶν τῷ πλησίον ἀρεσκέτω εἰς τὸ ἀγαθόν· καὶ γὰρ ὁ Χριστὸς οὐχ ἑαυτῷ ἥρεσεν, καθάπερ γέγραπται· Οἱ ἐνειδισμοὶ τῶν ἐνειδιζόντων σε ἐπέπεσαν ἐπ' ἐμέ. »

Στ. ια'. Εἴποι δ' ἂν τις· Μὴ φάγου καὶ οἰνοπότου δόξαν ἠνέγκατο παρὰ τοῖς κακοῦσιν· Πρὸς δ' ῥητέον ὡς οὐκ ἀεὶ τοῦτο ἐπραττεν, οὔτε αὐτὸς οὔτε οἱ μαθηταί, ἀλλ' ἡνίκα πρὸς ἐστίασιν ἐκαλοῦντο τοῦ ὠφελῆσαι χάριν καὶ ποιῆσαι σημεῖα. Καὶ δηλοῦσιν οἱ εὐαγγελισταὶ τὰ ἐν τοῖς τοιοῦτοις γενόμενα θαύματα· σπανίως δὲ καλούμενος ἀπείε πρὸς τὰ συμπόσια. Τοίνυν ὄρωντες οἱ διαβάλλοντες τοῦτοις ἐχρῶντο τοῖς λόγοις, τὸν λοιπὸν τῆς αὐτοῦ διαίτης ἀγνοοῦντες καιρὸν. Πλὴν ἀρκεῖτω πρὸς ἀπόδειξιν ἢ ἐν τεσσαράκοντα αὐτοῦ ἡμέραις συνεχῆς καὶ ἀδιάκοπος γενομένη νηστεία (16). Καὶ ἐπειδὴ τῆς ἐξ ἁλόγων παθῶν ἐπάρατος κωλυτικὴ ἐστὶν ἡ νηστεία, « Συνέκαμψα, φησὶν, ἐν νηστείᾳ τὴν ψυχὴν μου. » Σύνθηδες δὲ τοῖς φαύλοις ἐνειδίζειν τοῖς ἀγαθοῖς δι' ὅς ἐχουσι καλοκαγαθίας· « Βέβλυγμαι γὰρ ἁμαρτωλῶ θεοσίβεια. » Ὁ δὲ σάρκος αἰνίττεται τὴν σκληρὰν καὶ κακωτικὴν διαίταν ἣν ἔσχε περὶ ἡμῶν ἐξομολογούμενος. Τινὲς δὲ διὰ τούτου δηλοῦσθαί φασιν ὃ ἀνεῴησε σῶμα.

Στ. ιβ'. Ὑπάκουσον, φησὶν, εἰς καιρὸν διὰ τὸ πολὺ σου ἔλεος τὴν ἀληθεῖα σωτηρίαν παρέχων τοῖς ὑπὲρ ὧν ἀξίω. Τοῦτο δὲ ποιήσεις ὑπὲρ αὐτῶν ἀποθανόντα « σώσας » διὰ τῆς ἀναστάσεως· ὑπὲρ αὐτῶν γὰρ ἀναδέχομαι ζωὴν τε καὶ σωτηρίαν. Ἡ δὲ κατὰ Θεὸν σωτηρία « ἐν ἀληθείᾳ, » τυπικῆς οὐσης τῆς ὑπ' ἱατρῶν καὶ στρατηγῶν σωτηρίας. Εἰ καὶ ἄλλοτε τοίνυν ἐφης ὅτι ἐν ἐμοὶ εὐδόκησας, ἐν τῷ καιρῷ τοῦ πάθους δεῖξον τὴν εὐδοκίαν σου, ὑπὲρ αὐτῶν με ἀναστήσας. Σὺν ἐμοὶ γὰρ ζωοποιηθήσονται οἱ δι' ἁμαρτίας νεκροί. Ταῦτα μυσταγωγῶν ὁ Ἀπόστολος εἶπεν· « Ὁ Θεὸς πλούσιος ὧν ἐν ἐλέει, διὰ τὴν πολλὴν αὐτοῦ ἀγάπην

nescire dicit et « diem » et « horam » iudicii⁷³. Quam cum benignē intelligamus, insipientiam quoque eadem ratione interpretabimur. Nam magister perfectam habens scientiam se ad sensum nostrum accommodat, eademque discere videtur quorum ipsi capaces sumus : quodam igitur modo nobis assimilatus, ita se humiliavit Christus ut nunc insipientem, nunc ignarum se profiteretur. Quando igitur « Jesus, dives cum esset » in sapientia, « egenus factus est propter nos⁷⁴, » et latente sapientia, insipientiam habuit qua nos ditesceremus in omni verbo et in omni scientia, eadem nos de ejus delictis sentiamus necesse est. Quod si quis hoc impugnaverit, recordetur quot et quanta vitia Deo tribuantur in Scriptura, oblivio, consiliorum mutatio, furor, ira, et cætera istiusce generis.

VERS. 10. Hoc effatum explicat ille Paulus qui Christum in semetipso habebat, dicens : « Unusquisque nostrum proximo suo placeat in bonum. Etenim Christus non sibi placuit, sed, sicut scriptum est : Impropria impropertantium tibi ceciderunt super me⁷⁵. »

VERS. 11. Dicit forte quis : Nonne homo edax et potior habebatur apud malos ? Ad quod respondendum, non sapius conviviis ipsum aut discipulos ejus interfuisse, sed aliquoties invitatos non renuisse, quippe qui beneficia et miracula exhibere destinent. Narrant evangelistæ hac ratione patrata miracula. At nonnisi rarissime convivio interfuit. Quod autem cernentes calumniatores ejus, talibus sermonibus eum increpaverunt, haud secus ac si luxuria deditus viveret. Hos ut confutemus sufficiat jejuniū illud memoravisse quo quadraginta diebus continuo et sine ulla intermissione jejunavit. Et cum jejuniū prohibeat ne indomitis cupiditatibus extollamur, « incurravi, » inquit, « in jejuniō animam meam. » Solent scelerati homines viris honestis virtutes exprobrare quibus ornantur. Nam « execratio peccatori cultura Dei⁷⁶. » Saccus vitam duram exprimit et miseram qua vixit de nobis confessus. Contendunt quidam per saccum corpus indicari quod induit.

VERS. 14. Exaudi, inquit, tempore opportuno ; propter multitudinem misericordiæ tuæ iis veram salutem præbe, pro quibus precor. Hoc autem perficies eum « salvum » faciendo per resurrectionem, qui pro illis mortuus est : nam pro vobis suscipio vitam et salutem. Non est salus « in veritate » nisi quam Deus operatur, typice modo salvamur a medicis et ducibus. Licet igitur alias proficaris tibi in me bene complacuisse, tempore passionis ostende quantum tibi placeam, suscitando me pro hominibus. Nam mecum convivificabuntur qui peccatis mortui sunt. Quæ mysteria docens ait Apostolus :

⁷³ Matth. xxiv, 36. ⁷⁴ II Cor. viii, 9. ⁷⁵ Rom. xv, 2, 3. ⁷⁶ Eccli. i, 32.

(15) Macte pulchram et curiosam explanationem dicti Evangelii Matth. xiv, 36 ! quam quidem exulare naviter videtur S. Cyrillus. Sed et alibi interdum agnovimus Didymum a suo populari Cyrillo

in sacris Exegesibus expressum.

(16) Habet hæc ad litteram Cyrillus comm. ad hunc eundem ps., vers. eodem.

«Deus qui dives est in misericordia, propter nimiam A charitatem qua dilexit nos, cum essemus mortui peccatis, convivificavit nos in Christo⁷⁶.»

VERS. 15. Ne luto infligamur orat, hoc est ne corpori cupiditatibus nostris infligamur. Lutum forte et peccata nostra in corpus suum assumpsit, ut eas auferret. Orat etiam ut a tentationibus nos «erua-
mur;» nam cum ipso superamus profunda aqua-
rum. «In eo enim in quo passus est ipse et tentatus, potens est et eis qui tentantur auxiliari⁷⁷.» In profunda ista delabuntur qui non fortiter tenta-
tiones superant, nec alius est præter Deum qui nos eruat. Ad quem dicit etiam: «De profundis clamavi ad te, Domine⁷⁸;» et cætera etiam pro nobis postulat. Nihil enim eorum quæ alios lædunt, timet ipse. Quod si igitur ante mortem tribuletur et angatur, B nostri causa præcipue hæc mala tulit, necnon ut probaret se verum hominem exstitisse.

VERS. 17. Clementiam Dei in homines invocatur pro quibus precatur: nam peccata eorum solvit. Eadem etiam de causa «multitudinem miserationum» velut pro omnibus rogatur; nam missus est «non ut iudicaret mundum, sed ut salvaretur mundus per ipsum⁷⁹.» Suavem dicit esse misericordiam Dei ut supplicia quæque deprecetur; nam puniturus homines ait Deus: «Non parceret oculus meus super eum, et non miserebor ejus⁸⁰.» Puerum se vocat, quod homo factus sit: significat etiam eadem vox Filium, nam per omnia nobis similis «absque peccato⁸¹,» et formam servi accipiens⁸², et affectus bonos quicunque hominibus innati sunt, induens, hæc habet. Redimitur autem anima ejus, quando ab inferis evadat, et animas redimat ibi captivas. Quod non convenit animæ ratione destituta et omni propria subsistentia; nam redimi non potest anima nisi ratione prædita sit. Dices autem animam ejus redimi et animas quascunque sibi comparaverit: ita enim homo Dei dicitur sanctus. Sic etiam fit unus spiritus cum eo anima quæ Deo adheret⁸³. Redimit quidem animam tradens pro anima quam suscepit, uti etiam corpus pro corpore, ut omnino homo pro homine detur. Quos ut ipse suscitans eruat, precatur, ut inimici confundantur et diabolus cui imperium mortis. Isti te non fugiunt, inquit, cum «in conspectu tuo» sint; nisi forte tribulationes eos opprimi indicent pro quibus missus est. Docet nos his verbis quantum nobis pepercerit Deus, dum proprio Filio suo non pepercit. Per «opprobrium» et «miseriam» significavit crucem.

VERS. 21. Per allegoriam dicitur Jesus opprobrium et miseriam expectavisse ut pro mundo passus, peccatum ipsius tolleretur. Non fuit inter homines secundum carnem Israelitas vocatos, qui cum eo mori vellet; qua de causa contristatus

ἦν ἡγάπησεν ἡμᾶς, νεκροὺς ὄντας διὰ παραπτώματα καὶ ἁμαρτίας τῷ Χριστῷ συνεζωοποίησεν. »

Στ. ιε'. Ἀλλὰ καὶ τὸ μὴ ἐμπαῖγναι πηλὴ ὑπὲρ ἡμῶν εὐχεταί, ἵνα μὴ διὰ παθῶν ἐμπαγῶμεν τῷ σώματι. Πηλὸν δὲ ἰσως καὶ τὰς ἁμαρτίας ἀνέλαβεν ἐπὶ τὸ ἑαυτοῦ σῶμα, ὅπως ταύτας ἀνέλκῃ. «Ρυσθῆναι» δὲ καὶ τῶν πειρασμῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἀξιοῖ· σὺν αὐτῷ γὰρ νικῶμεν τῶν ὑδάτων τὰ βάθη· «Ἐν ᾧ γὰρ πέπονθεν αὐτὸς, πειραθεὶς, δύναται τοῖς πειραζομένοις βοηθῆσαι.» Εἰς δὲ τὰ βάθη ταῦτα πίπτουσιν οἱ μὴ γενναῖοι· τοὺς πειρασμοὺς ὑπομένοντες, Θεοῦ μόνου ῥυομένοι. Πρὸς δὲ καὶ φησιν, «Ἐκ βαθέων ἐκέκραξά σοι, Κύριε,» καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις δὲ ὑπὲρ ἡμῶν αἰτεῖ. Οὐδὲν γὰρ αὐτὸν φοβεῖ τῶν ἄλλους βλάπτόντων· καὶ ἐκθλίβεται τοίνυν πρὸ θανάτου καὶ ἀδημονῆς, ἡμῶν μὲν ἕνεκα προηγουμένως, μάλιστα δὲ ἵνα καὶ ἄνθρωπος δευχθῇ γενόμενος ἀληθῶς, ἀναδέχεται ταῦτα τὰ πάθη.

Στ. ιζ'. Τὴν τοῦ Θεοῦ δὲ χρηστότητα ἐπὶ τοὺς ὑπὲρ ὧν ἀξιοῖ γενέσθαι παρακαλεῖ· λύσει γὰρ αὐτῶν τὰς ἁμαρτίας. Διὸ καὶ «πληθος οἰκτιρμῶν» ὡς ὑπὲρ πάντων αἰτεῖ· οὐ γὰρ ἐπὶ «τὸ κρίναι τὸν κόσμον, ἀλλὰ σῶσαι» ἐπέμψθη. Τὸ δὲ χρηστὸν τῷ ἐλέμ προσέθηκεν πρὸς ἀντιδιαστολὴν τοῦ κολαστικοῦ· τῷ γοῦν κολάζοντι φησιν ὁ Θεός· «Οὐ φείσεται ὁ ὀφθαλμός σου ἐπ' αὐτῷ, οὐδ' οὐ μὴ ἐλεήσεις αὐτόν.» Παῖδα δὲ διὰ τὴν ἐνανθρώπησιν ἐκάλεσεν ἑαυτόν· εἰ καὶ τὸν Υἱὸν ἢ λέξεις δηλοῖ. Ὁμοιωθεὶς γὰρ ἡμῖν «χωρὶς ἁμαρτίας», καὶ μορφὴν δούλου λαβὼν, καὶ τὰ φυσικὰ ἡμῶν καὶ ἀδιάρητα οἰκειωσάμενος πάθη, ταῦτα φησιν. Ἐλυτροῦτο δὲ αὐτοῦ ἡ ψυχὴ μὴ ἐν ᾧ κατεχομένη, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐκεῖ λυτρομένη. Ὅπερ οὐκ ἂν εἴποι τις περὶ ἀλόγου ψυχῆς ὁσως ἀνυποστάτου καθ' ἑαυτήν· ἀλλὰ καὶ λυτροῦσθαι λογικῆς ἐστὶ ψυχῆς δυνατόν. Λέγοις δὲ ψυχὴν αὐτοῦ καὶ πᾶσαν τὴν οἰκωθεῖσαν αὐτῷ ὡς ἄνθρωπος Θεοῦ ὁ ἅγιος λέγεται. Οὕτω γὰρ καὶ ἡ κολληθεῖσα ψυχὴ καὶ ἐν πνεῦμα μετ' αὐτοῦ γενομένη ἦν. Καὶ λυτροῦται διδοὺς ὑπὲρ αἰτήs ἣν ἀνείληφεν· ὡς καὶ τὸ σῶμα ὑπὲρ σώματος, ἢν ὅλως ἄνθρωπος ὑπὲρ ἀνθρώπου δοθῇ. Οὕς δι' ἑαυτοῦ ρυσθῆναι ζητεῖ διὰ τῆς ἀναστάσεως, ὅπως οἱ ἐχθροὶ καταλυθῶσι, καὶ ὁ τὸ κράτος ἔχων τοῦ θανάτου διάβολος. Οὕς οὐκ ἄγνοεῖς, φησιν, «ἐνώπιόν σου» τυγχάνοντας· εἰ μὴ δὲ θλίψεις τὸ καταπονέσθαι τοὺς ὑπὲρ ὧν ἀπεστάλην. Διδάσκει δὲ διὰ τούτων τὴν ὑπὲρ ἡμῶν φειδῶ τοῦ Θεοῦ, δι' ἣν οὐκ ἐφείσατο τοῦ ἰδίου Υἱοῦ. Διὰ δὲ «τοῦ ὀνειδισμού» καὶ «τῆς τάλαιπωρίας» ἐδήλωσε τὸν σταυρόν.

Στ. κα'. Πρὸς δὲ ἀλληγορίαν, τοῦ Ἰησοῦ προσδοκῶντος ὀνειδισμόν καὶ τάλαιπωρίαν, ἵνα ὑπὲρ τοῦ κόσμου παθὼν ἄρῃ τὴν ἁμαρτίαν αὐτοῦ. Οὐδεὶς τῶν κατὰ σάρκα Ἰσραηλιτῶν συναποθανεῖν ἠθέλησεν αὐτῷ, ἵνα συλλυπηθῇ περιλυτὸν ἔχων τὴν ψυχὴν

⁷⁶ Ephes. ii, 4, 5. ⁷⁷ Hebr. ii, 18. ⁷⁸ Psal. cxxix, 1. ⁷⁹ Joan. iii, 17. ⁸⁰ Ezech. vii, 4. ⁸¹ Hebr. iv, 15. ⁸² Philipp. ii, 7. ⁸³ I Cor. vi, 17.

ἕως θανάτου· οὐδὲ παρεκάλεσεν αὐτὸν, συγκαταθέ-
μενος ταῖς περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ προφητείας. Τὸ
δὲ ἐναντίον, χολὴ καὶ ὄξος ὁ καρπὸς αὐτῶν ἐγεγόνει,
μὴ τηρησάντων τὴν ἐξ ἀρχῆς φυτείαν ἣν ὁ Θεὸς
ἐφύτευσεν, τὴν Ἰουδαϊκὴν πληθύν· ἀμπελον καρποφό-
ρον πᾶσαν ἀληθινὴν. Στραφεῖσα δὲ εἰς πικρίαν,
ἐγένετο ἀμπελος ἀλλοτρία. » Εἰρηται γοῦν περὶ αὐ-
τῶν ἐχθρῶν καὶ ἀνοήτων γεγεννημένων· « Ἐκ γὰρ
ἀμπέλου Σοδόμων ἡ ἀμπελος αὐτῶν· καὶ κληματι-
αὐτῶν ἐκ Γομόρρας· σταφυλὴ αὐτῶν σταφυλὴ χολῆς,
βότρυς πικρίας αὐτῆς· θυμὸς δρακόντιον ὁ οἶνος αὐ-
τῶν, καὶ θυμὸς ἀσπίδων ἀνιάτος. » Ταύτην τὴν τῆς
σταφυλῆς χολὴν, καὶ τῆς πικρίας τὸν βότρυον προσ-
ήγαγον αὐτῷ πότον, καίτοι διψῶντι τὴν αὐτῶν σω-
τηρίαν· οἶνου γὰρ παράδασις, ὄξος· πλην ἐν τῇ
κλήτει τῶν ἐθνῶν εὐρίσκεται συλλυπούμενος καὶ πα-
ρακαλῶν. Φασὶ γοῦν· « Εἰ συναπεθάνομεν, καὶ συζη-
σομεν· » καὶ, « Σύμφυτοι τοῦ θανάτου αὐτοῦ γεγόνα-
μεν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ ἐσόμεθα. »

Στ. κζ'. Τὰ διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἀναλαβὼν εἰς
τὸ σῶμα τραύματα, διὰ τὰ ταύτας ἴασαί θαι. Ἄ δὲ
πεπὸνθαμεν ὑπὸ ληστῶν ἐν τῷ καταβαίνειν ἀπὸ Ἱε-
ρουσαλὴμ εἰς Ἱεριχὼν, κέκληκεν ἰδία τραύματα. Ἄλ-
λη γὰρ δὲ ταῦτα, ἐφ' ὅσον ἡμεῖς ἁμαρτάνομεν,
ἔχει. Εἰ δὲ καὶ διωγμὸν κατ' αὐτοῦ προσθήσομεν,
προσθήκη ἀλλήλων ποιούμεν τῷ μῆκετι ὑπὲρ
ἁμαρτωλῶν ἀπῶς, ἀλλὰ καὶ διωκόντων αὐτὸν
ἀλγεῖν.

Στ. κθ'. « Ὅτι γὰρ οἱ ἀρετὴν καὶ γνῶσιν ἔχοντες
Θεοῦ ζῶσιν, δηλοῖ τό· « Αὕτη ἡ ζωὴ σου, καὶ ἡ
μακρότης τῶν ἡμερῶν σου, ἀγαπᾷ σε Κύριον τὸν
Θεόν σου ἐξ ὅλης καρδίας καὶ ἐξ ὅλης ψυχῆς σου· »
καὶ τό· « Ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, ἔχει ζωὴν αἰώνιον. »
Βίβλος δὲ ἐν ἧ ὅτι ζῶντες ἐγγράφονται, ἡ
Θεοῦ γνῶσις· ἔστιν γινώσκοντος τοὺς ὄντας αὐτοῦ·
ὅς ἐπεται τοὺς ἀναζήτους ἐξαλείφειν τῆς αὐτοῦ
μνήμης.

Στ. λδ'. Οὗτος γὰρ ἐστὶν ὁ λύων τοὺς πεπεδημέ-
νους, καὶ ἐξάγων ἐκ δεσμῶν δεδεμένους, καὶ ἐξ οἴκου
φυλακῆς.

Στ. λζ'. Οἱ τε πάλαι λεγόμενοι προφῆται καὶ θεο-
φιλεῖς ἄνδρες, καὶ οἱ μετὰ ταῦτα ὑπηρεταὶ καὶ διά-
κονοι τοῦ Εὐαγγελίου.

PSALMUS LXIX.

Στ. α'. Σωτηρία δὲ παντὸς μετανοούντος ἡ ὥν
ἐπελάθετο μνήμη. Μνησθήσονται γὰρ καὶ ἐπιστρα-
φήσονται πρὸς Κύριον πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς·
ἀγαθοῦ γὰρ μνήμη τέλος ἐπιστροφῆς. Πάντες γὰρ
κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ γεγονότες, ἐννοίας
ἔχουσιν ἐσπαρμένας περὶ Θεοῦ· καὶ ἐξ ἀμελείας τις
ἁμάρτη, μετανοῶν ἀναμνησκεται τοῦ ἀγαθοῦ, οὗ
κατὰ φύσιν ἔχει τὴν ἐννοιαν.

Στ. γ'. Ἦγεται δὲ τῆς ἁμαρτίας ἀναισθησία κα-
λῶν. Αἰὶ σὺν ἡδονῇ καὶ παρρησίᾳ πολλάκις πράττε-
ται τὸ κακὸν, κατὰ τό· « Ὃν ἡ δόξα ἐν τῇ αἰσχύνῃ
αὐτῶν. » Πρὸς οὗς ἡ προφητεία φησὶν· « Αἰσχύνθητε
ἀπὸ καυχῆσεως ὑμῶν. Φέρει γὰρ φόγον τε καὶ ἀπ-

A est, animam tristem habens usque ad mortem. Nec
fuit qui eum consolaretur, per prophetas de ipsius
morte edoctus. Quin imo, fel et acetum fructus
tulērunt : non servaverunt plantationem quam prin-
cipio Deus plantavit, Judaicam « vitem fructiferam
omnem veram; conversa autem in amaritudinem,
vitis aliena facta est⁸¹. » Habentur hæc de inimicis
ipsis quasi ratione destitutis. « Etenim ex vite So-
domorum vitis eorum, et palmes eorum ex Go-
morrha; uva eorum, uva fellis; botrus amaritudi-
nis eis : furor draconum vinum eorum, et furor
aspidum insanabilis⁸². » Hoc felle uvæ, et botro
amaritudinis potaverunt eum, salutem ipsorum
sitientem : nam corruptio vini acetum. Non inveni-
tur nisi in vocatione gentium, qui simul contrista-
retur et consolaretur; dicunt itaque : « Si com-
mortui sumus, et convivemus⁸³; » et : Complantati
mortis ejus facti, simul et resurrectionis erimus⁸⁴. »

VERS. 27. Vulneribus scilicet affectum est corpus
ejus propter peccata nostra, ut ea sanaret. Vul-
nera proprio nomine. vocantur ea quibus a latroni-
bus percussi sumus de Jerusalem ad Jericho iter
facientes; hic autem dicit « dolore » propter pec-
cata nostra permotum fuisse. Quod si eum etiam
persequimur « super dolorem » addemus, quod jam
non pro peccatoribus tantum. sed pro persequen-
tibus eum doleat.

VERS. 29. Eos vivere qui virtutibus et Dei scien-
tia ornantur, docet illud : « Hæc est vita tua, et
longitudo dierum tuorum, diligere Dominum Deum
tuum ex toto corde et tota mente tua⁸⁵; » et illud :
« Qui credit in me habet vitam æternam⁸⁶. » Li-
ber in quo hi viventes scribuntur, scientia Dei est
cognoscentis eos qui ipsius sunt : unde consequi-
tur impios ex memoria ejus deleri.

VERS. 34. Ipse enim est qui compeditos solvit, et
vinetos educit e vinculis, et e domo custodiæ.

VERS. 37. Illi scilicet qui olim prophetæ vocaban-
tur et pii homines, et qui postea ministri et docto-
res Evangelii exstiterunt.

⁸¹ Jerem. ii, 21. ⁸² Dent. xxxiii, 32. ⁸³ II Tim. ii, 11. ⁸⁴ Rom. vi 5. ⁸⁵ Deut. xxx, 30. ⁸⁶ Jerr
iii, 36. ⁸⁷ Philipp. iii, 19.

ruinam : » nam erubescences continuo a malo abstinent, et bonum consequenter faciunt. Qui, inimici cum sint, ut revertantur orat, eorum memores quæ sunt operati : nam « quæsierunt animam meam, » a facinoribus et cædibus abhorrentem quibus indulgebant, et a defectione qua a Deo defecerant. Rogat etiam ipsorum utilitati inserviens ut a mala via avertantur, et de consilio confundantur quo eum seduci voluerant, dicentes : « Euge ; » hoc est, captabimus te fugientem a nobis. Notandum est hic nocendi voluntatem illis competere ; sed malum opere non perficiunt, nisi Deus hoc eis concesserit.

VERS. 5. Hoc salutare non aliud præter Christum, qui nobis æternæ salutis auctor, et « hoc salutare videbit omnis caro »¹.

A ὡλεῖαν· αἰσχυρθέντες γὰρ πεπαισύνονται τοῦ κακοῦ, καὶ τὸ ἀγαθὸν ἀκολουθῶς ποιήσουσιν. Οὗς καὶ νῦν ἐχθροὺς ὄντας ἐντραπήναι προσεῦχεται, μνησθέντες ἃ διεπράξαντο. « Ἐξήτησαν » γὰρ « μου τὴν ψυχὴν, » ἢ πλημμελεῖν ὁμοίως ἢ ἀποκτείνειν μὴ συντρέχουσαν αὐτοῖς εἰς ἀπόστασιν, καθ' ἣν ἐκτός εἰσι τοῦ Θεοῦ. Τοῦ δὲ κατὰ κακίαν δρόμου ἀποστραφῆναι, διὰ τὸ συμφέρον αὐτοῖς ἐξαίτε· καὶ μὴν αἰσχυρθῆναι ἐφ' οἷς ἐβουλήθησαν καὶ αὐτὸν γίνεσθαι κακὸν, λέγοντες· « Εὗγε, » τουτέστι, κρατήσομέν σου φεύγοντος ἀφ' ἡμῶν. Ὅρα δὲ ὅτι μέχρι τοῦ βουλῆθαι κακῶσαι δύναμιν ἔχουσιν, τὴν βλάβην οὐ δρῶντες, εἰ μὴ Θεὸς αὐτοῖς παραδῇ.

Στ. ε'. Τοῦτο δὲ τὸ σωτηρίῳ ἐστὶν ὁ Χριστὸς, ὃ αἴτιος αὐτοῖς αἰωνίου σωτηρίας, ὧν τοῦτο « τὸ σωτήριον ὁφεται πᾶσα σὰρξ. »

PSALMUS LXX.

VERS. 1. Qui sperat in Deo, non confundetur in æternum, eademque ratione fallit mox spes eum qui in alio quopiam confidit ; nam : « Fidens in divitiis, hic cadet »². Ita : « Nolite confidere in principibus, et in filiis hominum, quibus non est salus »³. Ita etiam : « Maledictus homo qui spem habet in homine ; benedictus homo qui fidit in Domino, et erit Dominus spes ejus »⁴. De spe autem illa scriptum est⁵ : « Regenerasti nos in spem vivam ; » quam qui habet, ait, non confundetur in æternum. « In justitia eruitur, » qui a peccato abstinet, et in sapientia qui illum sectatur. Dices forte illum rogare ut ab injustis eruatur ; nec dedecet hoc viros, qui juxta inscriptionem aliorum causa in captivitate abducti fuerant, et ideo haud immerito libertatem rogarent. At justitia quoque vocatur vita virtutibus ornata, et injustitia omne peccatum opere perfectum. Orat igitur ut ex injustitia in justitia eruatur ; quam qui diligit animam suam odio habet. Quod autem omnes virtutes justitia designet, docet illud : « Qui ambulat in justitia »⁶, irreprehensibilis ; omnem vero malitiam injustitiam dici, indicat illud⁷ : « Injustitiam odio habui, et abominatus sum ; » et rursus illud⁸ : « Sanguis Jesu Christi emundet nos ab omni injustitia »⁹. Eandem vocem adhibebit, quicumque legis umbram voluerit deserere, ut justitiam Dei habeat per fidem in Jesum Christum, et non justitiam suam quæ ex lege est.

VERS. 2. Qui possent homines vel creaturis quæ te circumdant tam inferiores clamores edere tibi exaudiendos ? At tu, utpote bonus, te infirmitati nostræ accommodans, « inclina aures tuas ad me » de salute rogantem.

VERS. 6. Possunt hæc ad omnes referri : nam nisi Deus servaret et foveret in utero conceptum, non subsisteret utique, vite omnino exsors. — Proprio non spirituali sensu intelligenda illa, « ex utero ; » spiritualis enim loco non conveniret. Nam scriptum est et Samuelem ante cognovisse Deum, quando pie a teneris unguiculis educatus sit. Dicit

Στ. α'. Ὁ ἔχων εἰς Θεὸν ἐλπίδα μέχρι τοῦ παντός αἰῶνος οὐ κατασχύνεται, καθάπερ ὁ ἐπὶ τῇ πεποιθὼς ἑτερον ἥνικα τῆς ἐλπίδος ἐκπέση. « Ὁ πεποιθὼς » γὰρ « ἐπὶ πλούτῳ, » φησὶν, « οὗτος πεσεῖται : » καὶ, « Μὴ ἐλπίζετε ἐπ' ἀρχοντας, ἐπὶ υἱοὺς ἀνθρώπων, οἷς οὐκ ἐστὶ σωτηρία. » Καὶ, « Ἐπικατάρατος ὃς ἐλπίδα ἔχει ἐπ' ἀνθρώπων· εὐλογημένος δὲ ἄνθρωπος ὃς πέποιθεν ἐπὶ τῷ Κυρίῳ, καὶ ἔσται Κύριος ἐλπίς αὐτοῦ· » περὶ ἧς γέγραπται, « Ἀναγεννημένοι εἰς ἐλπίδα ζῶσαν, » ἢ ὁ ἔχων, φησὶν, οὐ κατασχυνθεῖ εἰς τὸν αἰῶνα. « Ἐν τῇ δικαιοσύνῃ δὲ βύβεται τις, » μὴδὲν ἀδικῶν, ἐν τε σοφίᾳ πάλιν ὁ ταύτην ποθῶν. Αἰτοῖτο δ' ἂν καὶ ἀπὸ τῶν ἀδικούντων βυσθῆναι· πρέπον γὰρ τοῦτο κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν τοῖς ἑτέροις χάριν αἰχμαλώτοις γεγεννημένοις, δικαίως γὰρ αἰτοῦσι βυσθῆναι. Ἀλλὰ καὶ ἡ πρακτικὴ ἀρετὴ δικαιοσύνη ὠνδμάσται, ὡς ἀδικία πᾶσα ἢ ἐν πράξει ἁμαρτία. Ἀξιοὶ τοίνυν ἐκ τῆς ἀδικίας ἐν τῇ δικαιοσύνῃ βυσθῆναι· ἦν ὁ ἀγαπῶν μισεῖ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν· οἷ δὲ ἡ καθόλου ἀρετὴ δικαιοσύνη, δηλοῖ τὸ, « Ὁ πορευόμενος ἐν δικαιοσύνῃ, » ἁμωμος· καὶ τὸ πᾶσαν κακίαν ἀδικίαν εἶναι, τὸ, « Ἀδικίαν ἐμίσησα καὶ ἐβδελυξάμην, » καὶ τὸ, « Αἷμα Ἰησοῦ Χριστοῦ καθαρίσει ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀδικίας. » Ἐρεῖ τὴν φωνὴν καὶ ὁ τὴν τοῦ νόμου σκιὰν υπερβῆναι βουλόμενος, ἵνα οὐκ ἔσται Θεοῦ δικαιοσύνη, πιστεύσας εἰς Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ μὴ δικαιοσύνην ἰδίαν τὴν ἐκ τοῦ νόμου.

Στ. β'. Πῶς δ' ἂν οἱ ἄνθρωποι, τοσούτον καὶ τῶν περὶ σὲ κτισμάτων λειπόμενοι, βοὴν ἀφίναί τῶν σῶν ἀκοὴν ἐφικνομένην δυνάμεθα ; ἀλλ' ὡς ἀγαθὸς τρόπος συγκαταβάσεως « κλίνειν τὸ οὖς σου πρὸς με » περὶ σωτηρίας δεόμενον.

Στ. γ'. Δύναται ἐπὶ πάντων ἀρμύζειν· εἰ μὴ γὰρ Θεοῦ δύναμις ἐφρούρει καὶ ἐφύλαττεν τὸ κατὰ γαστρός κῦσάκόμενον, οὐκ ἂν συνέστη, οὐκ ἂν μετέσχε ζωῆς. — Σωματικῶς οὐ νοητέον τὸ « ἐκ γαστρός »· οὐ γὰρ ἅμα τῷ τόπῳ τὸ λογικὸν ἐνεργεῖ· γέγραπται γὰρ καὶ τὸν Σαμουὴλ « πρὶν γνῶναι τὸν Θεόν, » καί- τοι θεοσεβῶς ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ἀνήκτο· λέγει δὲ καὶ

¹ Isa. xl, 5 ; Luc. iii, 6. ² Prov. xi, 28. ³ Psal. cxlv, 2, 3. ⁴ Jerem. xvii, 5, 7. ⁵ I Pet. i, 3. ⁶ Psal. xxxiii, 15. ⁷ Psal. cxviii, 163. ⁸ I Joan. i, 7.

Μωϋσῆς ἐν τῇ ἐρήμῳ, « Καὶ πάντα τὰ παῖδια ὅσα ἡμῶν σήμερον, ἃ οὐκ οἶδεν ἀγαθὸν ἢ κακὸν, εἰσελεύσεται εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας. » Πῶς οὖν τῇνικαδὲ Θεὸν εἰδὼς ὁ λέγων, ἐπιστηρίζετο προαιρετικῶς ἐπ' αὐτῷ; Λέγει τοίνυν, ὡς ἀνέθηκά σοι τὴν ἀρχὴν τοῦ νοεῖν τε καὶ ἐνεργεῖν· ἀφ' οὗ νοῦ σε μόνον εἰδῶς. Τοῦτο δὲ οὐκ ἂν εἴποι τις ἀπὸ κακίας μετανοεῖν, ἀλλ' ὁ μεΐνας ἐξ ἀρχῆς ἐν Θεῷ, λέγων καθάπερ Ἰωβ· « Εἰ δὲ καὶ τὸν ψωμὸν μου ἐφαγον μόνος, καὶ ὀρυπανοὶς οὐ μεταδέδωκα, εἰ μὴ ἐκ κοιλίας μητρὸς μου ὠδήγουν αὐτοὺς καὶ ἐξέτρεφον, ὡς πατήρ, » δῆλον, ἐξ οὗπερ ἤρξατο λογικῶς ἐνεργεῖν· ὡς περ οἱ λέγοντες· « Εἰ ἐπελαθόμεθα τοῦ ὀνόματος σου· εἰ διεπατάσαμεν χεῖρας ἡμῶν πρὸς Θεὸν ἀλλότριον, » ἀφ' οὗ φρονεῖν ἤρξαντο δηλαδὴ. Ἀρμόττει δ' ἂν καὶ τῷ ἐκ θείας δόξασκαλίας καὶ ἐξ ὕδατος καὶ ἡνεύματος γαννωμένῳ, καταλλήλως τῇ γεννήσει ταύτῃ γαστρὸς καὶ κοιλίας νοουμένων ἀφ' ὧν γεννηθεὶς νοητῶς προσεήλυθεν.

Στ. ζ'. « Βδελύγμα γὰρ ἁμαρτωλῶν θεοσέβεια. » Καὶ φάσκουσιν οἱ τοιοῦτοι· « Ἀἴσωμεν τὸν δίκαιον ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστιν. » Διὸ « τοῖς πολλοῖς » ἔφη, τούτῃσι φαύλοις τε καὶ χυδαίοις, ἐξ ὧν ἀβλαβῆ με διατρεῖς. Διὸ συμφώνως ὁ Ἀπόστολος εἶπεν· « Ὡς περ περικαθάρματα τοῦ κόσμου καὶ πάντων γεγενῆσθαι περίφημα· » τοιοῦτον καὶ τὸ, « Ἡμεῖς μωροὶ διὰ Χριστόν· » καὶ τὸ, « Δοκῶ γὰρ ἡμᾶς τοὺς ἀποστόλους ἐσχάτους ἀπέδειξεν ὡς ἐπιθανάτους· » καὶ τὸ, « Θεάτρον τῷ κόσμῳ ἐγενήθημεν· » τοιοῦτον καὶ τὸ τοῖς ἁμαρτωλοῖς εἰρημένον ὑπὸ Θεοῦ· « Καὶ ἔσται ὑμῖν Ἰεζεκιήλ εἰς τέρας· » ὡσαύτως φησὶν ὁ προφήτης διὰ τὰ συμβολικῶς μάλιστα γινόμενα παρ' αὐτοῦ, οἷον τὸ, ἐπὶ τῷ σάσδε κατακαθῆναι τοῦτον ἡμέρας ἐπὶ πλευροῦ δεξιῦ, καὶ τόσας πάλιν ἐπὶ εὐωνύμου· καὶ τῶν τριῶν τοῦ σώματος ξύρησιν. Εἰ δὲ καὶ τοῖς πολλοῖς ἐδόκουν τοιοῦτοι, ἀλλὰ Θεῷ καὶ τῷ θεῷ λαῷ σοφοὶ τε ἦσαν καὶ δίκαιοι· πολλοὶς δὲ καὶ ὁ Σωτὴρ διὰ τὸν σταυρὸν ἔδοξε τέρας.

Στ. ς'. Εἰ γὰρ Χριστὸς ὁ λέγων, ἔπεται τῶν, « Εἰ ἐχθρὸς ὠνεῖδισέ με, ὑπήνεγκα ἄν· » τοῦτο γὰρ καὶ τὰ ἐπὶ τούτων περὶ τοῦ Ἰούδα φησίν.

Στ. ιβ'. Σὺ βοηθὸν κτώμενος, οἶδα ὅτι ὀφθαίμαι κατασχυνομένους πάντας τοὺς ἐχθροὺς μου.

Στ. ις'. Τῶν ἡμῶν αἰσχυνομένων ἐχθρῶν, τῷ κατ' ἐμοῦ μάτῃ ἐσπουδακέναι, προστίθῃμι καὶ νῦν ἐπινοικίως αἰνῶν σε τῇ προλαβούσῃ αἰνέσει, περὶ ἧς ἔφη· « Ἐν σοὶ ἡ ὑμνήσις μου διαπαντός. » Ἐνδιέβαλλον δὲ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ οἱ λέγοντες· « Ὁ Θεὸς ἐγκατέλιπεν αὐτόν. » Μεγίστη γὰρ δηλοῦται κατὰ τοῦ ἐγκαταλείπομένου διαβολή. Πρὸς δὲ τὸ, « Ἐγὼ δὲ διαπαντός ἐλπιδῶ, » φησίν, δεικνὺς ὡς οὐ-

etiam Moyses in deserto⁹⁹: « Et omnis parvulus junior quicunque non novit hodie bonum vel malum, hi introibunt in terram promissionis. » Qua igitur ratione assertit hic pius homo se ultro in Deo fuisse confirmatum? Hac habere sibi videtur: Ex quo ratione fruor, te unice novi; tu mihi et cogitandi et operandi principium fuisti. Quod usurpare nequit qui fuerit per poenitentiam a malo revocatus, sed ille tantum hoc contendit qui usque Deo adhaeserit, et cum Job dicit: « Quod si et buccellam meam comedi solus, et pupillo non communicavi, si non de ventre matris meae dux eis eram, et enutriebam ut pater, » ex quo scilicet rationis ad praecepta vitam instruere possum. Nec dedecet hic sermo eos qui ita loquuntur¹⁰⁰: « Si oblitus sum nomen Dei nostri, et si expandimus manus nostras ad deum alienum. » Ex quo sane ratione uti ceperunt. Nec inepte haec de viro interpretaberis per divinam disciplinam ex aqua et Spiritu genito; aquam et spiritum venter uterisque significarent e quibus spiritualiter genitus in lucem prodii.

Vers. 7. « Nam execratio peccatori cultura Dei¹⁰¹. » Dicunt qui ita sentiunt: « Justum in vincula conjiciemus quia molestus nobis¹⁰²; » qua de causa multis ait se prodigium esse factum, hoc est, hominibus gregariis et vilibus, adversus quos tu me incolumem tueris. Item sonat illud Apostoli: « Tanquam purgamenta mundi facti sumus, omnium peripsema usque adhuc¹⁰³; » et illud: « Nos sulti propter Christum¹⁰⁴; » et rursus: « Peto enim quod Deus nos apostolos novissimos ostendit, tanquam morti destinatos¹⁰⁵; » et rursus: « Spectaculum facti sumus mundo¹⁰⁶. » Nec alia ratione dicit Deus peccatoribus: « Critique Ezechiel vobis in portentum, » uti habet propheta¹⁰⁷, cum toties ejus moribus ventura innuerit. Ita enim dormiit Ezechiel per quadraginta dies super latus dextrum¹⁰⁸, et per totidem rursus super sinistrum¹⁰⁹; ita barbam et caput suum tonsit¹¹⁰. At licet multis tales visi sint, Deo tamen et divinae plebi sapientes erant et justi: Salvator quoque propter crucem multis prodigium factus est.

Vers. 10. Quod si haec a Christo dicantur, cum illis consentient: « Si inimicus exprobrasset, sustinuissem utique¹¹¹; » nam hoc et quae infra habentur ad Iudam pertinent.

Vers. 12. Te auxiliante mihi, non ignoro me inimicos pudore affectos visurum.

Vers. 16. Confusis inimicis, fracto scilicet inimicorum in me impetu, denuo nunc ad celebrandam victoriam adjiciam ad laudem illam de qua dictum fuerat: « In te cantatio mea semper. » Detrahebant animae meae, dicentes: « Deus dereliquit eum. » Nihil est enim quod magis animum dejiciat. Quamobrem autem hic: « Ego autem semper sperabo, » ait, declarans se nunquam esse derelinquendum a

⁹⁹ Deut. i, 39. ¹⁰⁰ Job xxxi, 17. ¹⁰¹ Psal. xliii, 21. ¹⁰² Eccli. i, 32. ¹⁰³ Sap. ii, 12. ¹⁰⁴ I Cor. iv, 13. ¹⁰⁵ ibid. 10. ¹⁰⁶ ibid. 9. ¹⁰⁷ ibid. ¹⁰⁸ Ezech. xxiv, 21. ¹⁰⁹ Ezech. iv, 6. ¹¹⁰ ibid. 4. ¹¹¹ ibid. 6. ¹¹² Psal. lvi, 13.

Deo, nec sibi quid mali ex his clamoribus accidisse. Nondum rejecta juxta litteram lege, vel sub littera et umbra, introibo secundum vivificantem spiritum, regia potestate potitus. Deus mihi dedit ut justitiam renuerem quæ juxta umbram legis; de qua Paulus scribit: « Secundum justitiam quæ ex lege est conversatus sine querelâ ¹⁴: » at omnia hæc tenebris circumfusa. Quæ ipsi prius lucra fuerant, detrimenta facta sunt, et omnia ut stercora existimat « propter eminentem scientiam Dei ¹⁵. » Apud quosdam legimus: « Negotiationes non cognovi; » indicant hæc verba virum divinæ justitiæ memorem, ab omni mundana negotiatione abhorrere propter injustitiam qua plerumque inficitur.

VERS. 19. Quæ altissima et magnalia tunc perfecta sunt, cum Christus ad nos venit: nam Christo ex Virgine nato, clamavit cælestis exercitus multitudo: « Gloria in altissimis Deo, et in terra pax, et in hominibus bona voluntas ¹⁶. » Ubi enim hæc bona voluntas ad nos accessit, solutæ sunt super terram omnes discordiæ, et gloria facta est in altissimis, dum ad altissima ascenderent qui fuerant salvati. Nam perfecti cum jam essent, sicut Pater cælestis perfectus est, et summam sanctitatem habent, Deum habebant in se omnia in omnibus factum. Ait igitur Salvator in Evangeliiis: « Volo, Pater, ut ubi sum ego, et illi sint mecum, ut videant claritatem meam ¹⁷. »

VERS. 20. Quoniam autem his, « De abyssis eduxisti me, » adjecit, « iterum, » consentaneum erit, si modo « abyssus » de profundo calamitatum intelligatur, ad hanc sententiam referre, nempe quod ex hac abyssu non semel, auxiliante Deo semper benefacere parato, possumus emergere, notum illud Scripturæ testimonium ¹⁸: « Multæ tribulationes justorum, et de omnibus his liberabit eos Dominus. » — Nam benignitate et miseratione sua retrahit Deus de abyssu malorum eos qui illis immersi sunt. Cum autem admisa mala ad inferos deducere videntur, rejectis malis communi hac vita vivificemur oportet. Hæc vero hominum persona profert, tot calamitates, ac tot tribulationes ante adventum Salvatoris perpeccorum; at Salvator postea nos vivificavit, animam suam dans redemptionem pro nobis: ita ut fideles vitam æternam adipiscerentur. Ipse etiam ad inferos descendit ut animas propter peccata sua illis in locis demersas reduceret. Quod si igitur abyssus res calamitosas indicet, vox « iterum » declarat multis beneficiis fuisse adjectum qui de talibus voraginibus effertur: « Nam multæ tribulationes justorum, et de omnibus his liberabit eos

Α δεμῖαν ἐγκαταλείπει παρέσχετο χώραν. Καὶ τῶν κατ' αὐτοῦ φωνῶν τῶν μηδεμίαν βλάβην προστραφέντων ἐξαγγέλλει· παρ' ὅλον δὲ κατὰ τὸ γράμμα τὸν νόμον οὐκ ἐξωσμένων (17) ἐπὶ τῆς λέξεως καὶ τῆς σκιάς, εἰσελεύσονται κατὰ τὸ ζωοποιῶν πνεῦμα, δυναστεύων βασιλικῶς. Τοῦτο μοι δεδοκός ἐστι τοῦ μὴ φροντίζειν τῆς κατὰ σκιάν τοῦ νόμου δικαιοσύνης· περὶ ἧς γράφει Παῦλος, « Κατὰ τὴν ἐν νόμῳ δικαιοσύνην γενόμενος ἀμεμπτος, » πάντα τὰ σκιάθη. Ὁ ἦν αὐτοῦ πρότερον κέρδη ἐξημιῶσθαι, σκύβαλά τε νομίζειν· διὰ τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ. Ἐν τισὶ δὲ γράφεται· « πραγματείας, » δηλοῦν τὸ πάσης πόρρω γενέσθαι βιωτικῆς πραγματείας, διὰ τὴν ἀδικίαν τὴν ὡς τὰ πολλὰ παρεπομένην αὐτῇ, τὸν μνησθέντα θείας δικαιοσύνης.

ΣΤ. 19. Ταῦτα δὲ τὰ ὑψηλὰ καὶ μεγάλα γέγονεν ἐπιδημήσαντος τοῦ Χριστοῦ· τεχθέντος γὰρ ἐκ τῆς Παρθένου, πλήθος οὐρανόθεν στρατιᾶς, « Δόξα, » ἔλεγον, « ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, καὶ ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. » Τῆς γὰρ εὐδοκίας ταύτης γεγενημένης, τὰ ἐπὶ γῆς πάντα κατελύθη πολέμια, καὶ δόξα γέγονεν ἐν ὑψίστοις, εἰς τὰ ὑψίστα τῶν σωζομένων ἀναβαινόντων. Διὰ γὰρ τὸ γεγονέναι τελείους ὡς ὁ Πάτερ ὁ οὐράνιος· τελειός ἐστιν, καὶ σχεῖν ἀνυπέροχον ἁγιότητα, τὸν Θεὸν ἔσχον ἐν ἑαυτοῖς πάντα ἐν πᾶσι γινόμενον. Ἐφ' ἧν οὖν ὁ Σωτὴρ ἐν Εὐαγγελίοις· « Θέλω, Πάτερ, ἵνα ὅπου εἰμι ἐγώ, καὶ οὗτοι ὡς μετ' ἐμοῦ, ἵνα θεωρῶσι τὴν δόξαν τὴν ἐμήν. »

ΣΤ. 20. (18) Προσκειμένου τοῦ, « Ἐκ τῶν ἀβύσσων ἀνήγαγές με, » τοῦ « πάλιν, » εἰ μὲν ἡ ἀβυσσος σημαίνει τὸν ἐν τοῖς περιστατικοῖς βυθοῖς μόνος ἐρμηνεύεται ἀκολουθῶν ἐκλαβεῖν· ὡς πολλάκις ἐστὶν ἐκείθεν ὑπὸ Θεοῦ ἀναχθῆναι, ἀεὶ εὐεργετοῦντος, μαρτύριον τοῦτο τὸ φερόμενον, οὕτω, « Πολλὰ αἱ θλίψεις τῶν δικαίων, καὶ ἐκ πασῶν αὐτῶν ῥύσεται αὐτοὺς Κύριος. » — Ἀγαθότητι γὰρ ὁ Θεὸς ἐπάγων μεταδίδωσιν ἀνιμνήσμενος ἐκ βάθους κακῶν τὸν κατενεχθέντα. Ἐπεὶ γὰρ τὰ κακωτικά ἐκταθέντα κατάγειν εἰς ἁδου δοκεῖ, ἀκολούθως καὶ τὸ τούτων τέλος ζωοποιεῖν τὴν κοινὴν ταύτην ζωὴν. Ἐκ προσώπου δὲ ταῦτα λέγει τῆς ἀνθρωπότητος, κακῶν ὧν πειραθέντων καὶ θλίψεων πρὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐπιδημίας, μεθ' ἧν ἡμεῖς ἐξωσοίμεθα, διὸς λύτρον ἀνθ' ἡμῶν τὴν ἰδίαν ψυχὴν· ὥστε τοὺς πιστοὺς ζωὴν ἔχειν αἰώνιον. Καὶ καταβὰς εἰς ἁδου, τοὺς ἐκεῖ γενομένους δι' ἁμαρτίας ἰδίας, ἀνήγαγεν. Εἰ μὲν ἡ ἀβυσσος σημαίνει τὰ περιστατικά, τὸ « πάλιν » δηλοῖ τὸ πολλάκις εὐεργετηθέντα τὸν ἐκ τούτων ἀποφυγεῖν βυθισμόν· « Πολλὰ » γὰρ « αἱ θλίψεις τῶν δικαίων, καὶ ἐκ πασῶν αὐτῶν ῥύσεται αὐτοὺς ὁ Κύριος. » Εἰ δὲ τὸν ἄνθρωπον δηλοῖ, πῶς πάλιν ἐκείθεν

¹⁴ Philipp. III, 6. ¹⁵ ibid. 8. ¹⁶ Luc. II, 14. ¹⁷ Joan. XVII, 24. ¹⁸ Psal. XXXIII, 20.

(17) Legit interpret τοῦ νόμου ... ἐξωσμένων.

(18) Locus si quis alius, mendosus, quem, ut sensus elici possit, sic emendari velim et distinguam: Προσκεϊμένου τῷ, « Ἐκ τῶν ἀβύσσων ἀνήγαγές με, » τοῦ, « πάλιν, » εἰ μὲν ἡ ἀβυσσος σημαίνει ἐν τοῖς περιστατικοῖς βυθῶν, ἀκολουθῶν ἐκλαβεῖν,

ὡς πολλάκις ἐστὶν ἐκείθεν ὑπὸ Θεοῦ ἀναχθῆναι, ἀεὶ εὐεργετοῦντος, μαρτύριον τοῦτο τὸ φερόμενον, οὕτω· Πολλὰ, x. τ. λ. Quod si hæc verba, μόνος ἐρμηνεύεται, expungere non liceat, sententiæ εἰρμός prorsus me fugit. Judicent doctiores. EDIT.

ἐσώθη; « Μία γὰρ εἰς τὸν βίον εἰσοδός τε καὶ ἐξ-
 οδος. » Ἐοικεν οὖν πρὸς τὸ ἐξωποιοῖσθαι τὸ ἐξ ἁδου
 ἀνελθεῖν, εἰρῆσθαι· πάλιν, ὡς ἂν δευτέρας οὐσης
 ἐνεργείας.

Στ. κβ'. Καὶ ἄλλως δέ φησι, Μετὰ ψαλτηρίου καὶ
 κιθάρας ὕμνησεν τὸν μετὰ τὰ κακὰ ζωοποιούντα
 Θεὸν τὸν ἀγιάζοντα τὸν Ἰσραὴλ. Δηλοῖ γὰρ τὸν ἀγια-
 ζόμενον ἐκ τοῦ ἁγίου Θεοῦ, ὡς ἐν τῇ λέγειν τινὰς
 ἁγίου Θεοῦ. Λέγεται γὰρ καὶ περὶ Χριστοῦ ὡς
 « Ἐγενήθη ἡμῶν σοφία ἀπὸ Θεοῦ, δικαιοσύνη καὶ
 ἁγιασμός καὶ ἀπολύτρωσις. » Ταῦτα γὰρ γίνεται
 τοῖς κατ' αὐτὰ ποιουμένοις. Καὶ ἀλλαχού δὲ λέγει,
 « Παρωδύνατε τὸν ἅγιον τοῦ Ἰσραὴλ. » Ψυχὴν δὲ
 λυτρουταὶ λογικὴν, τοιαύτην ὑπὲρ αὐτῆς παρασχών,
 ὡς καὶ ὑπὲρ σωμάτων ὁμοούσιον σῶμα:

Στ. α'. Οὐ γὰρ ἀρμόττει τῷ αἰσθητῷ Σαλομῶνι,
 ἀλλὰ τῷ πνευματικῷ καὶ οὕτως εἰρηνικῷ, τοῦνομα
 γὰρ τοῦτο δηλοῖ, ὡς καὶ φησιν· « Εἰρήνην τὴν ἐμὴν
 δίδωμι ὑμῖν. » Περὶ οὗ γέγραπεν ὁ Θεολόγος· « Ἀδ-
 ρτὸς γὰρ ἐστὶν ἡ εἰρήνη ἡμῶν » καὶ τό· « Εὐηγγελί-
 ζετο εἰρήνην ὑμῖν τοῖς μακράν, εἰρήνην τοῖς ἐγγύς, »
 λύσας τὴν ἔχθραν τὴν διαιρούσαν Ἑλλήνας ἀπὸ τῶν
 Ἑβραίων· ὥστε μίαν ποίμνην συστήναι τῷ ἐκ
 Δαυὶδ καὶ Παρθένου κατὰ σάρκα. Τοῦτο γὰρ τὸ, « Βί-
 βλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ Δαυὶδ. »

Στ. β'. Καὶ τῇδε τοῦ θανάτου κατακρίσεως ὑπὲρ
 αὐτῶν χάριτι θανάτου γευσάμενος. Λέγει δὲ λαὸν
 μὲν τὸν ἐκ περιτομῆς, « πτωχοὺς » δὲ τοὺς ἐξ ἐθνῶν
 δὲ τὴν ἐξ ἀπειθείας καὶ κακίας πενίαν. Λέγοι δ' ἂν
 καὶ περὶ ὧν τό· « Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύ-
 ματι. »

Στ. γ'. Ταῦτόν τό· « Σὺ εἰ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα
 κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. » Τῷ δὲ « πρὸ τῆς σε-
 λήνης, » ταυτὸν τό, « Πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέ
 με »—« συμπαράμεναι δὲ τῷ ἡλίῳ » τῆς δικαιοσύνης,
 καὶ ἣν ἥνωσεν αὐτῷ σάρκα ἐμψυχωμένην ψυχῇ λο-
 γικῇ τε καὶ νοερᾷ, τὴν ἑνωσιν ἀδιαίρετον ἔχουσα.
 Ἔστι δὲ καὶ πρὸ τῆς ἀναλόγως λεγομένης σελήνης
 τῷ τὴν Ἐκκλησίαν ἐν αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ ἰδρύσθαι,
 συγκειμένην ἐκ πάντων τῶν γενεᾶν ἔχόντων ἀνθρώ-
 πων· οὗτοι γὰρ ἔχουσιν ἐκ γενεᾶς καὶ γενεᾶς τὴν
 διαδοχὴν. Εἴρηται δὲ καὶ περὶ τῆς ὡς νόμφης Ἐκ-
 κλησίας· « Τίς αὕτη ἡ ἐκκύπτουσα ὡσεὶ ὄρθρος, καλὴ
 ὡς σελήνη ἐκλεκτή; »

Στ. δ'. Ἀλλὰ καὶ ὥσπερ ὁ ἐκ τῆς αἰτίας εὐκαρπίας
 τῇ γῇ, οὕτω τοῖς πιστοῖς ὁ Σωτὴρ γεννημάτων. Ση-
 μαίνει δ' ἂν ὁ μὲν πόκος τὸν Ἰσραὴλ, ἡ δὲ γῆ τὰ
 ἔθνη· ἐπεὶ πρότερον « ἐπὶ πόκον κατήλθεν, » εἰς
 ἐκείθεν « ἐπὶ τὴν γῆν, » ἐξ ἀπειθείας τοῦ Ἰσραὴλ,
 πάσης ἐκ τῶν σταγόνων ποτισθείσης τῆς γῆς ἐπὶ τῷ
 καρποῦ ἐνέγκαι πνευματικούς.

Στ. ε'. Ἐλέγομεν τὴν σελήνην τὴν Ἐκκλησίαν δη-

A Dominus. » Quod si autem inferos, quomodo exinde
 iterum reducentur? « Nam unus introitus ad vitam,
 idemque exitus ». Innuere videtur vox « iterum »
 vivificationem animam, velut altero beneficio, de inferis
 deduci.

VERS. 22. Aliis verbis dicit: Cum psalterio et
 cithara cantabo Deum qui post mala vivificat, et
 Israel sanctificat. Declarat enim nos sancto Deo
 sanctificari, quo etiam sensu quidam Dei sancti
 esse dicuntur. Scriptum est enim de Christo:
 « Factus est nobis sapientia a Deo, et justitia, et san-
 ctificatio, et redemptio ». Nam hoc fit illis qui
 juxta eum informantur. Dicit etiam alias: « Ad
 iracundiam concitastis sanctum Israel ». Animam
 redemit Christus rationalem, animam pariter ratione
 B præditam pro ea tradens, ut et pro corpore corpus
 similis substantiæ.

PSALMUS LXXI.

VERS. 1. Non conveniunt hæc ipsi Salomoni, sed
 illi qui per Salomoneum innuit et itidem se paci-
 ficum gessit (hæc est enim vis nominis), dicit enim:
 « Pacem meam do vobis ». De quo etiam scripsit
 Theologus: « Ipse enim est pax nostra »; et rur-
 sus: « Evangelizavit pacem vobis qui longe fuistis,
 et pacem iis qui prope », inimicitias tollens qui-
 bus gentes ab Hebræis dissentiebant, ita ut unus
 grex fierent omnes filio David et Virginis secundum
 carnem. Hoc enim indicat illud: « Liber generationis
 Jesu Christi filii David ».

VERS. 2. Morte cum omnes damnati essent, beni-
 gnus mortem adiit. Populum vocat qui e circumci-
 sione, et « pauperes » qui ex gentibus crediderunt,
 C propter summam paupertatem qua hi infidelitate et
 malitia capti laborabant. Eos etiam forte intendit
 de quibus illud: « Beati pauperes spiritu ».

VERS. 5. Non aliter sonat illud: « Tu es sacerdos
 in æternum secundum ordinem Melchisedech ». Cum
 illis « ante lunam » consentit hoc: « Ante sæcu-
 lum creavit me ». — « Permanebit cum sole » justitia
 caro quam sibi assumpsit anima ratiocinandi et
 intelligendi capaci animatam, cum sibi eam in æter-
 num adunivit. Luna innuit ipsa Ecclesia, sic per
 analogiam vocata, quod in ipso et per ipsum sub-
 sistat, omnium hominum generationibus constituta:
 hi enim successionem habent ex generatione in
 generationes. Dictum est etiam de Ecclesia per
 sponsam figurata: « Quæ est ista quæ progreditur
 D sicut aurora, pulchra ut luna electa »?

VERS. 6. Uti terræ pluvia fons ubertatis, ita fide-
 libus Salvator fons bonorum fructuum. Innuit forte
 vellus Israel, et terra gentis, quando prius in
 « vellus descendit, » et postea exinde « super ter-
 ram, » propter Israelis incredulitatem stillicidiis
 irrigata est omnis terra ad fructus spirituales fe-
 rendos.

VERS. 7. Jam statuimus per lunam Ecclesiam

¹¹ Sap. vii, 6. ¹² I Cor. i, 30. ¹³ Isa. i, 4. ¹⁴ Joan. xiv, 27. ¹⁵ Eph. ii, 14. ¹⁶ ibid. 17. ¹⁷ Matth. i, 1. ¹⁸ Matth. v, 3. ¹⁹ Psal. cix, 4. ²⁰ Eccli. xxiv, 44. ²¹ Cant. vi, 9.

designari. Nam lunam non propria luce, sed spuria a sole mutuata lucet: ita et Ecclesia quandiu super terram est, ex parte cognoscit, nec tota genuino lumine illustratur. At in fine cum sole erit, quando perfecte et facie ad faciem Deum videbit; nam restituatur lunaris Ecclesiae constitutio juxta Solem justitiae informatae; fulgebunt sicut sol justique complent Ecclesiam in regno Patris sui. Quapropter dicitur ad sponsam: « Quae est ista quae progreditur sicut aurora, hoc est, jam orienti lumine illustrata? Deinde sicut luna plena erit, quando sicut sol omnes stupefaciet.

VERS. 15. Celebrabunt Patrem Christi, ab ipso hac de re instructi, juxta Paulum dicentem: « Gratias ago Deo meo per Jesum Christum »; et rursus: « Per ipsum habemus accessum ad Patrem »; ipse etiam Salvator ait: « Nemo venit ad Patrem nisi per me ». Gratias igitur Patri referent de bonis quae consecuti sunt, hymnos a Filio edocti, et Filio per quem tanta sunt adepti.

VERS. 16. « Summa montium » prophetarum effata; quae perficiens qui fuerat praedictus, fundamentum in terra factus est.

PSALMUS LXXII.

VERS. 1. Asaph poeta lyricus, et cantorum choro praefectus. — Israel interpretandus videns Deum. Considerantes igitur quem vident, sciunt eum esse bonum et vel gravissimas calamitates ad utilitatem nostram convertere.

VERS. 9. Impietate et morum pravitate peccaverunt, iniquitate, hoc est perversis moribus, circumamicti, et simul impietate, de divina providentia praesertim errantes. « Prodit » autem « iniquitas » ex iis qui vitam luxuriosam agunt, per mala opera adeps facta praedictorum consiliorum. Non enim deliberatione cordis tantum malum egerunt, sed et alios perdere voluerunt. Qua de causa, animo male disposito, fallaciter locuti sunt, bona scilicet praedicantes. At dum conviciis divinam providentiam incessebant, neminem fugiebat in terris quam injusta essent ista convicia. Quales sunt qui astrorum affectionibus ea tribuunt quae divina providentia diriguntur. Qui sidera pro diis habentes, et creaturam creatori anteposcentes, in caelum sustulerunt os suum. Probatur autem a sapientibus eos non nisi futilia et nugatoria proferre.

VERS. 10. Impiis superba locutis, revertendi occasionem cepit populus Dei, ad lucidaram doctrinarum contemplationem revocatus, quae hic dies vocantur. Vox « huc » locum designat quem Deus tenet; uti Moysi dictum est: « Tu autem hic stes mecum ». — Rursus « quomodo scivit », aiunt, quasi Deus sensibus carens et corporeis membris

λοῦν. Ἡ γὰρ σελήνη νόθον ἐξ ἡλίου δέχεται φῶς, καὶ (μὴ) οἰκοθεῖν ἔχει· ὡς ἡ Ἐκκλησία ὅσον ἐστὶν ἐπὶ γῆς, ἐκ μέρους γινώσκει, καὶ οὐ γνησίως ὅλη πεφύτισται, λήγουσά ποτε ἐσομένη κατὰ τὸν ἥλιον, ὅτε τὸ τέλειον καὶ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον ἔλθῃ, ὅτι καὶ ἡ σεληνιακὴ κατὰστασις τῆς Ἐκκλησίας ἀναρρέθῃ· σεται κατὰ τὸν ἥλιον τῆς δικαιοσύνης ἐσομένης, ἐκλαμπάντων ὡς ὁ ἥλιος τῶν συμπληρούντων τὴν Ἐκκλησίαν δικαίων ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Πατρὸς αὐτῶν. Διὸ λέγεται πρὸς τὴν νύμφην· « Τίς αὕτη ἡ ἐκκύπτουσα ὡσεὶ ὄρθρος, ἀρχὴν φωτισμοῦ ἔχουσα; εἰς ὡς σελήνη πλησιφαῖς ἐσομένη, μεθ' ὃ ὡς ὁ ἥλιος θάμβος ἔσται.

Στ. ιε'. Ὑμνήσουσι τὸν αὐτοῦ Πατέρα, παρ' αὐτοῦ τοῦτο μαθόντες, κατὰ Παῦλον εἰπόντα· « Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ »· καὶ πάλιν, « Δι' οὗ τὴν προσαγωγὴν ἐσχάκαμεν πρὸς τὸν Πατέρα »· καὶ ὁ Σωτὴρ δὲ φησιν· « Οὐδεὶς ἐρχεται πρὸς τὸν Πατέρα εἰ μὴ δι' ἐμοῦ. » Τοῦτον τοίνυν ὑμνήσουσιν ἐφ' οἷς ἔτυχον ἐξ Ἰησοῦ συννυμοῦντες καὶ τὸν δι' οὗ τούτων ἡξίωνται.

Στ. ις'. « Ἀκρα δὲ τούτων τῶν ὁρέων, » αἱ τῶν προαναφωνήσεων ἐμβάσεις εἰσὶν· ἐφ' ἃ φθάσας ὁ προφητευόμενος στήριγμα γέγονεν ἐν τῇ γῇ.

Στ. α'. (19) Οἱ δὲ μελοποιῶν καὶ τῶν ᾄδόντων χορὸς διδάσκαλος. — Ἰσραὴλ δὲ ὁρῶν Θεὸν ἐρμηνεύεται. Διὸ καὶ νοοῦντες ὃν ὁρῶσιν, ἴσασιν ὅτι ἀγαθὸς ἐστίν, ἐπὶ συμφέροντι τοῖς ἀνθρώποις ἐπάγων τὰ δυσχερῆ.

C

Στ. θ'. Ἐνεχόμενοι πρακτικῇ κακίᾳ καὶ ἀσεβείᾳ, τὴν ἀδικίαν καθόλου πρακτικὴν οὖσαν κακίαν « περιέβληνται, » καὶ σὺν αὐτῇ τὴν ἀσέβειαν περὶ Θεοῦ προνοίας ἁμαρτάνοντες μάλιστα. « Ἐξέρχεται » δὲ « ἀδικία » ἐκ τῶν γεννώντων διατροφῆν, στέαρ εἰρημένων λογισμῶν πρακτικῶς γενομένη. Οὐ γὰρ μέχρι διαθέσεως ἐστήσαντο κακὸν, καὶ ἄλλους βλάπτειν ἐθέλοντες. Διὸ μετὰ τὴν διάθεσιν ἀπατηλῶς ἐλάλησαν, ἀγαθὰ δὴθεν ἐπαγγελλόμενοι. Βλασφημοῦντες δὲ κατὰ τῆς θείας προνοίας πᾶσιν ἐγνωσθήσαν τοῖς ἐν τῇ γῇ, μὴ δικαίως αὐτὴν διαβάλλοντες. Ὅποιοί τινες εἰσιν οἱ τῇ φορᾷ τῶν ἀστέρων ἀνατιθέντες τὰ προαιρέσει γινόμενα. Οἱ καὶ θεοποιούντες τὰ ἀστρα, καὶ τὴν κτίσιν παρὰ τὸν κτίσαντα, « εἰς οὐρανὸν ἔθεντο τὸ στόμα αὐτῶν. » Ἄλλ' ὅμως ὑπὸ τῶν σοφῶν διελέγχονται ὡς θνητὰ καὶ ἀνθρώπινα λέγοντες.

D

Στ. ι'. Τῶν ἀσεβῶν ὑπερήφανα λελαηκότων, ὁ τοῦ Θεοῦ λαὸς ἀφορμὴν ἔσχευ ἐπιστροφῆς, φωτεινῶν ἐθέλων ἀπολαύσαι θεωριῶν, ἃς « ἡμέρας » ὁ λόγος καλεῖ· τὸ δὲ ἐνθάδε (20), « ἐνθα ὁ λέγων τοῦτο Θεός· ὁποῖον τὸ λεχθὲν Μωϋσῇ· « Σὺ δὲ αὐτοῦ στήθι μετ' ἐμοῦ. » — Καὶ πάλιν τὸ « Πῶς γινώσκεται, » ὡς τοῦ Θεοῦ, διὰ τὸ μὴ ἔχειν αἰσθητικὴν, ἥγουν ὀργανικὴν

²⁰ Rom. i, 8. ²¹ Ephes ii, 18. ²² Joan. xiv, 6. ²³ Exod. xxxiv, 2.

(19) Haec formam ἀποδόσεως prae se ferunt, cujus decesset πρότασις, nempe: Οἱ μὲν τὸν Ἀσάφ τοιοῦ-

τον εἶναι λέγουσι, vel quid simile. Edit. (20) LXX, ἐνταῦθα.

δύναμιν, τῶν ἐπὶ γῆς προνοεῖν πραγμάτων ἀδυνα-
τοῦντος διὰ τὸ τὴν νόησιν αὐτοῦ τύπους τῶν λεγομέ-
νων ἢ γινόμενων μὴ δεχέσθαι. Καίτοι τὸ « Πῶς γινώ-
σεται, » ὁμολογίαν ἔχει τοῦ γινώσκειν τὸν Θεόν,
ἀγνοοῦμένου τοῦ τρόπου τῆς γνώσεως. Μετὰ ταῦτα
δὲ καὶ ἀγνοεῖν αὐτὸν λέγουσιν, εἰπόντες, « Εἰ ἔστι
γνώσις ἐν τῷ Ὑψίστῳ; » Πεπλάνηται δὲ νομίζοντες
αὐτὸν ἔχειν διάθεσιν τὴν κατὰ ποιότητα· Πατὴρ γὰρ
σοφίας καὶ ἀληθείας καὶ θείας ἐπιστήμης ἔστιν. Εἴ-
ρηται γοῦν, « Θεὸς γνώσεων Κύριος, » καὶ, « Ὁ δι-
δάσκων ἄνθρωπον γινώσιν, » καὶ, « Κύριος γινώσκει
τοὺς διαλογισμοὺς τῶν ἀνθρώπων. »

Στ. ιβ'. Καὶ πῶς ὧν διδάσκει καὶ διδῶσι λείπεται;
Νεμεσητικοῦ δὲ πάθους τὸ θέλειν ἕκαστον τῶν πρὸς
ἀξίαν τυγχάνειν, τοῦ ἀληθῶς σοφοῦ τὴν εὐπραγίαν ἢ
δυσπραγίαν οὐκ ἐν ἡδονῇ ἢ λυπηροῖς τιθεμένου, ἀλλὰ
τὴν μὲν ἐν ἀρετῇ κτήσεται καὶ εὐσεβείας, τὴν δὲ τῇ
τούτων στερήσει· ἐπεὶ τοίνυν ἑκατέρους συμβαίνει
ἀηδῇ (21) τε καὶ λυπηρᾷ, οὐκέτι ὡς εὐσεβέειν ἢ
ἁμαρτωλοῖς, τοῖς μὲν ταῦτα, τοῖς δὲ ἐκεῖνα συμβαίνει,
ὅπερ διὰ τοῦ προκειμένου κατασκευάζεται. Ὡς ἂν
μὲν τὸ λεγθῇαι τὰ ταράττοντα, λύσις εὐσεβείας ἢ
ἐνεσθῇ. Τοιοῦτο ἐν τῷ Μαλαχίᾳ φησὶν ὁ Θεός· « Ἐδα-
ρύνατε ἐπ' ἐμὲ τοὺς λόγους ὑμῶν· καὶ εἶπατε· Ἐν
τίνι κατελήσασμέν σου; καὶ εἶπατε· Μάταιος δου-
λεύων Θεῷ· καὶ ἰδοὺ μακαρίζομεν ἁλλοτρίους· καὶ
ἀνοικοδομοῦνται πάντες ποιοῦντες ἄνομα· ἀντέστη-
σαν Θεῷ, καὶ ἐσώθησαν, οὐδὲν ἡμῶν πλέον ἔχόντων
τῶν δουλεύοντων αὐτῷ· καίτοι ἰκέται προπορευό-
μενοι τοῦ προσώπου αὐτοῦ. » Πρὸς δὲ τοὺς ταῦτα
λέγοντας ἐπάγει μεθ' ἑτερα· Εἶπατε πᾶς ποιῶν πο-
νηρὰ, καλὸν ἐνώπιον αὐτοῦ, καὶ ἐν αὐτοῖς αὐτὸς εὐ-
δόκησεν.

Στ. κγ'. Οὐχ ἀπλῶς δὲ, « Κτηνώδης, » εἶπεν, « ἐγε-
νήθην, » ἀλλὰ « παρὰ σοί. » Ὡς γὰρ πρὸς τὸν Πα-
τέρα τῆς σοφίας καὶ Θεὸν τῆς γνώσεως πᾶν ἀγνοεῖ
γεννητὴν, καὶ Μωϋσῆς γὰρ ἰδὼν τὸν Θεόν εἶπεν· « Ἐγὼ
ἄλογός εἰμι ἱκανὸς πρὸ χθὲς καὶ τρίτης ἁφ' οὗ ἤρξας
λαλεῖν τῷ θεράποντί σου λογιώτατος καὶ βραδύλογος
ἐγὼ εἰμι, » οὐ γὰρ ἀπλῶς εἶπεν ὁ λογιώτα-
τος, ἀλλ' « ἁφ' οὗ ἤρξας λαλεῖν τῷ θεράποντί σου. »
Πρὶν γὰρ ἀκοῦσαι θείας φωνῆς δοκεῖ τις λόγιος δέξ-
τε καὶ μεγαλόφωνος εἶναι. Καὶ Ἀβραάμ ἔλεγε πρὸς
τὸν Κτιστὴν· « Ἐπεὶ ἠρξάμην λαλεῖν πρὸς τὸν Κύ-
ριον, ἐγὼ δὲ εἰμι γῆ καὶ σποδός, » ὅπερ ἠγνόει πρὶν
λαλῆσαι Θεῷ. Τοιοῦτος καὶ ὁ κτηνώδης παρ' αὐτῷ,
μὴ γινώσκων ὁμοίως τὸ προνοοῦντι Θεῷ. Διαπαντὸς
δὲ μετ' αὐτοῦ, » ὁ διαπαντὸς κατορθῶν ἀρετὴν καὶ
πᾶσαν εὐσεβείαν ἀνευ τινὸς περὶ ταύτης ἀνωμαλίας
ἐν διαλείμμασιν.

Στ. κδ'. Οὐδεὶς δισταταὶ τοπικῶς τοῦ μὴ ἐν τόπῳ
Θεοῦ. Ἐσχέει δὲ τὸ ἀδικον καὶ πονηρὸν, μακρὰν νοεῖ-
ται τοῦ δικαίου καὶ ἀγαθοῦ, ὅπερ ἀπόλλυσιν· ὡς καὶ
σῶζει τὸ ἐγγίζειν, ἀρετῆς ἀναλήψει, Θεῷ. Ταῦτον

A de rebus providere non posset quæ super terram
sunt, quod verborum rerumque imagines divina
mens suscipere nequit. Attamen illis vocibus,
« Quomodo scivit, » Deum cognoscere omnia confi-
tentur, licet scientiæ hujus ratio eos fugiat. Postea
autem eum eadem nescire contendunt, dicentes :
« Si est scientia in Altissimo. » Erraverunt existi-
mantes Deum juxta qualitatem disponi : nam Pater
sapientiæ et veritatis, et divinæ scientiæ est. Dictus
est ideo Deus « scientiarum Dominus » ; et : « ho-
minem docens scientiam » ; et : « Dominus novit
cogitationes hominum » .

VERS. 12. Qua autem ratione derelinquitur Deus
ab his quos doctrina sua et donis instruit? Facile
indignantis est, velle ut quisque pro meritis sua
consequatur. At vere sapiens non felicem reputat
qui voluptatibus, et miserum qui calamitatibus abun-
dat; sed hominem beatum aut infelicem existimat,
prout virtutibus et pietate ornatur aut destituitur.
Cum igitur utrisque jucunda et injucunda eveniant,
non hæc quidem peccatoribus, illa vero piis; hoc
enim præsentī isti versui contradiceret. At dum
sermone mentem perturbantia recolunt, liberat eos
pie Deus. Asserit hoc Deus ipse apud Malachiam :
« Ingravastis super me verba vestra, et dixistis :
In quo locuti sumus contra te? Dixistis : Vanus est
qui servit Deo; et nunc nos beatos dicimus alie-
nos; et, ædificantur omnes qui faciunt iniqua : res-
titerunt Deo, et salvi facti sunt; et, quid amplius
nos, quia custodivimus custodias ejus et quia
ambulavimus supplices ante faciem ejus? » Iis qui
ista proferant dicit inter alia : Dixistis omnes qui
operamini prava, pulchrum est coram Deo, et in
ipsis complacuit sibi.

VERS. 23. Non simpliciter ait « se jumentum esse
factum, » sed adjicit « apud te. » Nam coram Patre
sapientiæ et Deo scientiæ creatura quælibet rudis :
ita enim Moyses Deum videns : « Non sum idoneus
ante hesternam neque ante nudius tertium diem
neque ex quo cœpisti loqui famulo tuo : gracili voce
et tarda lingua ego sum » . Non absolute dixit
hæc facundissimus ille vir, sed « ex quo cœpisti
loqui famulo tuo. » Ante enim quam divinam vocem
audiisset existimabat se promptæ esse ac magnificæ
eloquentiæ. Abraham quoque dixit ad Creatorem :
« Nunc cœpi loqui ad Dominum meum; ego autem
sum terra et cinis » , quod nesciebat antequam cum
Deo loqueretur. Tale est jumentum apud Dominum,
scientia sua divinæ providentiæ impar. « Semper
est cum eo, » qui semper virtutem perficit et
omnem pietatem, et nunquam ab ea vel minime defe-
cerit.

VERS. 27. Non est qui a Deo locorum distantia
elonget, cum ipse loco non contineatur; sed qui
pravis et iniquis affectibus indulget, a justo et a
bono procul abesse videtur, et perit; ita salvatur

²¹ I Reg. II, 3. ²² Psal. xciii, 10. ²³ ibid. 11. ²⁴ Mal. III, 13, 14, 15. ²⁵ Exod. IV, 10. ²⁶ Gen. xviii, 17.
(21) Legendum videtur ἡδέα.

Deo acceptus, qui virtutem sectatur. Idem enim sonat elongare a Deo ac peccare. Non dixit autem «qui elongaverunt;» hi enim per poenitentiam salvari possunt, jam non elongantes ut olim a Deo. At nonne est peccati servus qui peccatum fecit? Cum multi multa de bono docerent, breviter hic sapiens non aliud bonum esse dixit quam adherere Deo, et ponere spem in eo. Virtutes quæ nos ad perfectionem deducunt sunt «portæ Sion,» ejus filia est anima ad virtutem informata et instructa.

PSALMUS LXXIII.

VERS. 1. Malorum causam sciscitantur, ut causa ablata, auferantur et illa. Repellit autem Deus non nisi qui ipsi a Deo recedunt; nam «eum qui venit ad me non ejiciam foras,» ait Jesus ⁴⁰. — Iram et furorem Dei noli ex hominum norma ponderare. Procul absit hæc dementia! Nil enim humanum de Deo profiteri possumus, sed prædictis verbis innuit scriptor quantum displiceant Deo qui hic oves pascuæ ejus vocantur. Pascua autem Dei spiritus eloquia, quales prophetæ sunt et lex; quibus sicut oves justos pascit.

VERS. 17. Qui hæc fecisti omnia, inquit, talium ac tantarum creator, creaturæ tuæ memor esto.

VERS. 18. «Inimicus impropers Dominus,» diabolus; populus autem imprudens, dæmonum chorus. — At Caiphas quoque summus sacerdos Christo impropersavit. Et populus imprudens Judæorum exacerbat nomen ejus clamans: «Tolle, tolle, crucifige eum ⁴¹.» Bestias intendit illas de quibus dictum est: «Grex dispersus Israel, leones ejecerunt eum ⁴².» Quorum autem molas Dominus confregit ⁴³. Ex eis Satanas juxta Petrum dicentem ⁴⁴: «Adversarius noster diabolus tanquam leo rugiens circuit quaerens quem devoret.» Nec omnes martyres a bestiis vorati sunt. Pauperes autem ejus qui dicunt ⁴⁵: «Ecce nos reliquimus omnia, et secuti sumus te;» et rursus qui divitias vanæ doctrinæ et malitiæ abjecerunt, iidem forte ac pauperes spiritu ⁴⁶. Deinde hortatur Deum ut testamenti sui cum Abrahamo memor, semen hujus patriarchæ «in finem» non derelinquat. Qui autem, utpote per corpus ad terram depressi, obscurata mente per ignorantiam, «domibus iniquitatum repleti sunt.»

PSALMUS LXXIV.

VERS. 1. Interitus aut «corruptio» sæpius in Scriptura peccatum indicat, incorruptio autem virtutem. Etenim «gratia,» ait, «cum omnibus qui diligunt Dominum nostram Jesum Christum in incorruptione ⁴⁷.» Cum opus bonum qui inceperit, illud etiam perficiat necesse est, «ne corrumpas,» ait, donec, corruptione vitata, in incorruptione sit.

A γὰρ τὸ μακρύνεσθαι (22) Θεοῦ, τὸ ἀμαρτάνειν. Οὐκ εἶπεν δὲ «οἱ μακρύναντες,» δυνατόν γὰρ μετανοοῦντας σωθῆναι, μηκέτι μακρύνοντας· ταύτη καὶ ὁ ποιῶν, ἀλλ' οὐχ ὁ ποιήσας τὴν ἀμαρτίαν, δοῦλός ἐστι τῆς ἀμαρτίας. Πολλῶν δὲ πολλὰ περὶ ἀγαθοῦ φιλοσοφούντων, συντόμως ὁ σοφὸς τὸ προσκολλᾶσθαι τῷ Θεῷ τοῦτό φησιν, ἐπ' αὐτῷ τίθεσθαι τὴν ἐλπίδα. Αἱ εἰσαγωγαὶ δὲ ἀρεταὶ πρὸς τελειότητα, ἡ οὐλαὶ Σιών, ἡς θυγάτηρ, ἡ κατ' αὐτὴν γινομένη ἡ καὶ συνηθεῖσα ψυχῇ.

Στ. α'. Πυνθάνονται δὲ τῶν κακῶν τὴν αἰτίαν, ἵνα σὺν ἐκείνῃ καὶ ταῦτα κωλύσωσιν. Ἀποθεῖται δὲ Θεὸς τὸν ἐξ αὐτοῦ μακρύνοντα ἑαυτόν. «Τὸν γὰρ ἐρχόμενον πρὸς με οὐ μὴ ἐκβάλω ἔξω,» εἶπεν ὁ Ἰησοῦς. — Ὁργὴν τοῦ Θεοῦ καὶ θυμὸν μὴ καθ' ἡμᾶς νόμιζε. Ἀπαγε τῆς ἀτοπίας! Περὶ γὰρ τὸν Θεὸν οὐδὲν πάθος ἀνθρώπινον, ἀλλὰ τὴν υπερβάλλουσαν ἀποστροφὴν διὰ τῶν εἰρημένων αἰνιττεται λέξεων, ἣν ὑπομένειν φησὶ πρόβατα νομῆς αὐτοῦ. Νομὴ δὲ τοῦ Θεοῦ τὰ λόγια τοῦ Πνεύματος, νόμος οἶον καὶ προφηταί, ἐν οἷς καθάπερ πρόβατα τοὺς δικαίους νέμει.

Στ. ιζ'. Ὁ ταῦτα, φησὶν, ἅπαντα παποιηκῶς ὁ τῶν τοσοῦτων καὶ τληικούτων δημιουργὸς, μνησθήτη ταύτης.

Στ. ιη'. «Ἐχθρὸς ὀνειδίζων τὸν Κύριον,» ὁ διάβολος· ἄφρων δὲ λαὸς, ὁ τῶν δαιμόνων χορὸς. — Ἀλλὰ Καϊάφας ὡς ἀρχιερεὺς ὀνειδίσεν τὸν Χριστόν. Ὁ δὲ τῶν Ἰουδαίων ἄφρων λαὸς παρώξυνεν αὐτοῦ τὸ ὄνομα κεκραγῶς· Αἶρε, αἶρε, σταύρωσον αὐτόν. Θηρίοις δὲ λέγει, πρὸς ὧν εἰρηταί, «Πρόβατον πλανώμενον Ἰσραὴλ, λείοντες ἔξισαν αὐτόν.» Ὡς δὲ τὰς μύλας συνέτριψε Κύριος. Ὡς ἐστὶν ὁ Σατανᾶς, κατὰ Πέτρον εἰπόντα· «Ὁ ἀντίδικος ἡμῶν διάβολος περιπατεῖ ὡς λέων ὠρυόμενος ζητῶν τίνα καταπίη.» Ἄλλως γὰρ οὐδὲ πάντες οἱ μάρτυρες ὑπὸ θηρίων ἑβρώθησαν. Πένητες δὲ αὐτοῦ οἱ λέγοντες· Ἰδοὺ ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμεν σοι· καὶ πάλιν οἱ ἀποβαλόντες πλοῦτον τὸν ἐν ψευδοδοξίᾳ καὶ κακίᾳ, οἱ αὐτοὶ τάχα τοῖς πτωχοῖς τῷ πνεύματι ὄντες. Εἶτα παρακαλεῖ μνησθέντα τῆς πρὸς Ἀβραάμ διαθήκης, τοὺς ἀπὸ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ μὴ «τελέως» καταλίπειν. Οἱ δὲ τῇ γῇ προσπελάζοντες, διόπερ ἔχουσι σῶμα, τὸν πολυφρόντιδα νοῦν σκοτισθέντες δι' ἄγνοιαν, «πλήρεις οἰκῶν ἀνομιῶν» γεγόνασιν.

Στ. α'. Τῆς δὲ φθορᾶς ἦτοι· διαφθορᾶς· πολλάκις ἐν τῇ Γραφῇ δηλώσης τὴν ἀμαρτίαν, τὴν ἀρετὴν ἢ ἀφθαρσίαν σημαίνει· Ἡ χάρις γὰρ, φησὶ, «μετὰ τῶν ἀγαπώντων τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν ἀφθαρσίᾳ.» Καὶ ἐπεὶ τὸν ἀρεξάμενον ἔργου ἀγαθοῦ δεῖ τοῦτο πρὸς τέλος ἐνέγκαι, «μὴ διαφθείρης» μέχρι τούτου, φησὶ, μέχρι φυγῶν τὴν φθορὰν ἐν

⁴⁰ Joan. vi, 37. ⁴¹ Joan. xix, 15. ⁴² Jerem. iv, 17. ⁴³ Job xxix, 17. ⁴⁴ I Petr. v, 8. ⁴⁵ Matth. xix, 27. ⁴⁶ Matth. v, 3. ⁴⁷ Ephes. vi, 24.

(22) Legendum hic τῷ μακρύνεσθαι, et mox τῷ ἀμαρτάνειν.

ἀφθαρτίᾳ γενήσεται μετὰ δὲ τοῦτο. διὸ συμπληρωθέντος αὐτοῦ « ψαλμὸς ῥῶδης » ἀναπέμπεται. Φθάσαντες οὖν ἐπ' αὐτῷ ἐξομολογούνται τῷ τῶν κατορθωμάτων αἰτίῳ Θεῷ· οἱ μὲν οὖν οὕτω τέλειοι, ἐξομολογούνται μὲν περὶ ὧν ἔσχον, ἐπικαλοῦνται δὲ τῶν λειπομένων τυχεῖν· οἱ δὲ τέλειοι περὶ πάντων ἐξομολογούμενοι, περὶ φυλακῆς αὐτῶν ἐπικαλοῦνται βεβαίως.

Στ. ζ'. « Ἐρήμων » δὲ φησιν ἀρετῆς καὶ εὐσεβείας. Σημεῖον δὲ τῆς πονηρίας αὐτῶν, τὸ διὰ θυσιῶν αὐτοὺς ἀποτροπιάζεσθαι· ὥς δὴ βλάπτοντας εἰ μὴ λουθεῖν, καὶ καπνὸν, καὶ κνίσσαν λάβοιεν. Ἄλλ' εἰ εὐσεβεῖς Θεὸν εἰδότες, τοῦ φρονεῖν εἰμαρμένην καὶ γοητεῖαν ἐλευθεροῦ.

PSALMUS LXXV.

Στ. γ'. Διωκτέον ἄρα πάσης (23-24) κακίας πολέμου οὐσας. « Τὴν ὑπερέχουσαν πάντα νοῦν εἰρήνην » ἔχοντες, τόπος γενώμεθα τοῦ Θεοῦ καὶ κατοικητήριον, σκοπεύοντες πᾶσαν ἀλήθειάν τε καὶ ἀρετήν· σκοπητήριον γὰρ ἡ Σιών. Τόπος δὲ Θεοῦ καὶ ἡ ἁγία Ἐκκλησία ἐν εἰρήνῃ καθιδρυμένη. Ἄλλ' ἐπεὶ χάριτι Θεοῦ, καὶ οὐχ ἡμῶν δυνάμει ταῦτα κατωρθώται, αἰτίαν τῆς εἰρήνης ἀναφέρων ὁ λόγος φησίν.

Στ. ζ'. Διὰ δὲ τοῦ « ἐνύσταξαν », τὴν τοῦ θανάτου ἐδήλωσε εὐκολίαν· καθάπερ γὰρ ὁ νυστάζων ῥῆδιον ἐθελήσας καθεύδει, οὕτως ἐκεῖνος σύντομον ἐδέξαντο τοῦ βίου τὸ πέρας.

PSALMUS LXXVI.

Στ. β'-δ'. Ὅτε δὲ πόρρω διέστηκεν ὁ λέγων τοῦ πρὸς ὃν ὁ λόγος, ἐπιτεταμένης χρεῖα φωνῆς. Ἐπεὶ τοίνυν τοῦ ποιήσαντος ἡ γεννητὴ οὐσία κεχώρισται, κραυγῆς τῆς κατὰ διάνοιαν δεῖ. Θεὸν δὲ καλεῖ, τῷ πάντα πεποιηκέναι· Κύριον δὲ, τῷ δεσπόζειν τῶν ἐξ αὐτοῦ γεγονότων. Λέγοι δ' ἂν καὶ Θεὸν μὲν τὸν Πατέρα, Κύριον δὲ τὸν Υἱόν. « Ἡμέρα » δὲ τῷ λέγοντι· « Ὁλίψεαι » πᾶς ὁ βίος αὐτοῦ, ἤγγον αἰὼν ὁ ἐνεστηκώς, ἐν ᾧ πρὸς τὸ ρυσθῆναι ζητεῖ τὸν Θεόν, ὥς ἂν τις λατρὸν ἐπὶ νόσφ' διοχλοῦσθαι καλῶν. Ζητεῖ δὲ πράξει καὶ διαθέσει μὴ ἀπατώμενος κατὰ τοὺς τῶν περιστάτικῶν ἀγνοοῦντας τὸ τέλος, ὥς ὁ Σαούλ πρὸς ἐγγαστρίμβυθον ἀπελθὼν ἠπατήθη. Ὁ δὲ ἅγιος ὅσον ἐνοχλεῖται, ζητεῖ τὸν Θεὸν ἐν τῇ τῶν περιστάτικῶν ἀγνοίᾳ, καλουμένη νυκτὶ, κατὰ τὸ παρ' Ἡσαΐ· « Ἐν ὀλίπῃ τοῦ Κυρίου ἐμνήσθην. »

Στ. δ'. Ἀδολεσχῶν πρὸς αὐτὸν ἐπαινετῶς. Οὕτω γὰρ κεῖται πολλάκις ἐν τῇ Γραφῇ προσευχῇ συνεχῆς. Ὑπὸ γοῦν τοῦ παιδὸς τοῦ ἱερέως ἡ Ἄννα προσκαρτεροῦσαι κωλυομένη τῇ προσευχῇ, φησίν· « Ἐκ πληθους ἀδολεσχίας μου ἐκτέταχα ἕως τοῦ νῦν » ἀλλὰ καὶ « Ἰσαὰκ ἐξηλθεν ἀδολεσχῆσαι εἰς τὸ πεδίον. » Ἐπὶ πεκτοῦ δὲ τὸ, « Διηγῆσαντό μοι παράνομοι ἀδολεσχίας. » Τὴν δ' οὖν λέξιν ἡ τοῦ προσώπου διαστέλλει ποιήτης (25). Νῦν τοίνυν καὶ τὸ πρόσωπον

A Hoc autem perfecto, « psalmus cantici » ad Deum mittitur. Qui igitur ad eundem finem festinant, confitentur Deo, omnium virtutum auctori; qui nondum perfecti confitentur ei de iis quæ acceperunt, et cætera impetraturos se optant; qui vero iam perfecti de omnibus confitentur, et Deum ut ea servet rogant.

VERS. 7. « Desertum » virtute ait et pietate desinitum. Indicat illorum malitiam, quod per sacrificia placant; lædent enim nisi libationes accipiant, et fumum, et nidorem. At si pii sint et Dei memores, liberabit eos a fatidicorum et incantatorum sensibus.

B VERS. 3. Malitia nihil aliud præter bellum est. At pacem adepti « quæ exsuperat omnem sensum », locus Dei facti sumus et habitatio, omnem veritatem et virtutem speculantes: nam specula Sion. Locus Dei est etiam sancta Ecclesia in pace fundata. Cum autem gratia Dei, non nostra virtute hæc perficiantur, Deum vocat hic sermo paris auctorem.

VERS. 7. Per vocem « dormitaverunt », quam facile eos invadat mors, indicat; nam sicuti dormitans quam facillime dormit, ita et illi terminum vite quam citissime contigerunt.

C VERS. 2-4. Quoties procul orator ab eo abest ad quem verba facit, alta voce clamat necesse est. Cum igitur a creatore multum distet creatura, clamare videatur oportet. Deum vocet enim, quod cuncta fecit, et Dominum, quod in omnes creaturas dominetur. Fortasse etiam Deum Patrem vocat, et Dominum Filium. « Dies tribulationis » omnis vita hominum, aut sæculum præsens, in quo ut eruatur orat Deum: hominis ad instar clamat morbo laborantis et medicum invocantis. Inquirat autem nec mente nec opere deceptus, longe dissentiens ab illis qui finem calamitatum non agnoscunt, uti Saul ad ventriloquam abiens deceptus est. Sanctus vir, quandiu perturbatur, Deum inquirat in calamitatum erroribus qui hoc loco nox dicuntur, juxta illud Isaïæ: « In tribulatione recordatus sum tui ». »

D VERS. 4. Deficiens ad Deum laudanda ratione. Hoc enim sensu sæpius occurrit in Scriptura continua meditatio. Anna, cum a puero Heli prohibetur ne orationi instet, ait: « Quoniam ex multitudine meditationis meæ extendi usque nunc », imo, « et egressus est Isaac exerceri (meditari) in campo ». Ita etiam ait homo incriminatus: « Narraverunt mihi iniqui fabulationes (meditationes). » Vocis « meditationis » sensum mens oratoris definit et

⁴³ Philipp. iv, 7. ⁴⁴ Isa. xxvi, 16. ⁴⁵ I Reg. i, 16. ⁴⁶ Gen. xxiv, 63. ⁴⁷ Psal. cxviii, 83.

(23-24) Num legendum πάσας ut sensus sit: Omnis igitur malitia fugienda est, quippe quæ ad bellum pertineat? EDIT.

(25) Non hic solum sed et alibi apud nostrum hunc Didymum invenient hellenistæ vel nova vocabula vel novos illorum sensus.

rerum natura. Hic autem mens et vox laudanda : Animam revelat, cujus spiritus pusillanimitas factus est. Ita enim et Stephanus ait : « Domine Jesu, suscipe spiritum meum²¹. » Sibimetipsi diffidens propter instantes inimicos Deo se tradit. — Anticipata quadam perturbatione turbatus sum ; at turbulentum nihil locutus sum, mens tantum turbata fuit.

VERS. 17. Undique enim volantia Dei tela, in transitu eum prædicabant.

VERS. 20. Quia nemini perspicua viarum ejus ratio.

PSALMUS LXXVII.

VERS. 1. Legem dicit hic omne Vetus Testamentum, quippe quod nos hæc fugere, illa vero perficere docet : quod est legis alia quidem vetantis, alia autem præscribentis. — Qui Christi mentem habent, hæc spiritualiter intellexerunt. Narraverunt enim eis qui juxta spiritum patres ; ipsi etiam alios docuerunt, qui rursus minores se his doctrinis instruerent.

VERS. 21. Ignis scilicet qui ad illustrandos eos sensus eorum humiles comburit.

VERS. 63. Mediis in calamitatibus defunctas forte beatas prædicaverunt, nedum eas plorarent.

VERS. 67. Rursus omissis cæteris tribubus, unam tribum Ephraim memorat, quam regno potituram prævidebat ; ex ea enim egressus est Jeroboam qui decem tribus Davidico imperio subduxit.

VERS. 70. Propter hoc et divinam in eos providentiam, elegit Deus fidei et pietatis virum qui se exemplum gesserat, ut sapientiori gregi præsit.

PSALMUS LXXVIII.

VERS. 1. Quidam hæc de Jerusalem a Romanis, postquam Judæi in Christum bacchati sunt, capta interpretantur ; alii autem de Antiochi Epiphaniis incursibus.

VERS. 2. Non longe a Jerusalem, nec prope Jerusalem, sed « in circuitu ejus » (ipsa enim est visio pacis). Quando igitur qui scandalizatur, e Jerusalem ejicitur, verarum doctrinarum arce, extra illam et in circuitu ejus effunditur prædictus sanguis, « et non est qui sepeliat, » aut eum sepultura dignum existimet ; tanta sunt ejus peccata ! Tales sunt post agnitam veritatem lapsus ! Itaque cum baptizatus cum Christo consepelitur, alia non erit redemptio, et sane « non erat qui sepeliret » eos qui semel cum redempti sint denuo peccant.

VERS. 4. Hæc causam et quidem apud Deum defendentis suam. Etenim licet nos merito patiamur, inquit, attamen nomen tuum improprio est. Ita enim ipse Deus apud Isaiam²² loquitur : « Propter vos semper nomen meum blasphematur in gentibus. » Vicinos vocat Idumæos, Ammonitas et Moabitas, et cæteras gentes confines, quæ ipsis adversæ et infensæ. — « In circuitu nostro sunt » genti-

καὶ ἡ λέξις ἐπαινετὰ, οὗ τὸ πνεῦμα ὀλιγοψύχῃ-
σιν, δηλοῦν τὴν ψυχὴν. Οὕτω γὰρ καὶ Στέφανος
ἔλεγε· « Κύριε Ἰησοῦ, δέξαι τὸ πνεῦμά μου. » Ὀλι-
γοψύχας δὲ διὰ τοὺς ἐπικειμένους ἐχθροὺς ἐπέδω-
κεν ἑαυτὸν τῷ Θεῷ. — Προπαθεία τινὶ γεγένηται,
ὥς τάραχον ὑπομείναι· ἀλλ' οὐκ ἐφθεγγάμην ταρα-
χῶδες οὐδὲν, διαθέσει τινὶ τεθορυβημένῃ γεγένηται.

Στ. ιζ'. Περιτρέχοντα γὰρ πανταχοῦ τὰ τοῦ Θεοῦ
βέλη διεπορεύοντο κηρύττοντα.

Στ. κ'. Διὰ τὸ ἀκατάληπτον εἶναι τὸν τῆς πορείας
αὐτοῦ λόγον.

Στ. α'. Νόμον νῦν ἔρη τὴν Παλαιὰν πᾶσαν Γραφὴν,
ἡγουν διδάσκει τὰ μὲν φεύγειν, τὰ δὲ κατορθοῦν, ὅπερ
ἔργον νόμου, τὰ μὲν ἀπαγορεύοντος, τὰ δὲ καὶ προσ-
τάττοντος. Οἱ Χριστοῦ νοῦν ἔχοντες ταῦτα συνῆσαν
πνευματικῶς. Διηγῆσαντο γὰρ αὐτοῖς οἱ κατὰ πνεῦμα
πατέρες· καὶ αὐτοὶ δὲ ἐπιστήμης ἐτέρους ἐγέννη-
σαν, ὅπως κἀκεῖνοι τοῖς μετ' αὐτοὺς διηγῶνται.

Στ. κα'. Τὸ δυνάμενον καταφλέξει ἐπ' εὐεργεσίᾳ
αὐτῶν τὴν ὀλικὴν προαίρεσιν.

Στ. εγ'. Τάχα δὲ καὶ τεθνηκυίας αὐτὰς ἐν τοσοῦτῃ
κακῇ ἐμακάρισαν μᾶλλον ἢ ἐκλαυσαν.

Στ. εζ'. Πάλιν δὲ τὰς ἄλλας καταλιπὼν φυλάς,
μόνης μέμνηται τῆς Ἑφραΐμ, τὴν ἐσομένην προ-
ορῶν τυραννίδα· ἐκ ταύτης γὰρ ὁ Ἰεροβοάμ ὀρμώ-
μενος τὰς δέκα φυλάς ἐκ τῆς Δαυιτικῆς ἀπέρρῃξε
βασιλείας.

Στ. σ'. Διὰ γὰρ τούτου δοκιμὴν δεδωκότα αὐτὸν ὁ
Θεὸς πίστεως καὶ εὐσεβείας, τῆς τε τῶν ὑπ' αὐτῶν
προνοίας ἐξελέξατο ἐπὶ τὴν τῶν λογικωτέρων θρεμ-
μάτων ἀρχὴν.

LXXVIII.

Στ. α'. Οἱ δὲ τὴν ὑπὸ Ῥωμαίων αἰχμαλωσίαν
μετὰ τὴν εἰς τὸν Χριστὸν παροίαν· ἄλλοι δὲ τὴν
ἐπὶ τοῦ Ἐπιφανοῦς Ἀντιόχου.

Στ. β'. Οὐ μακρὰν οὐδὲ πόρρω τῆς Ἱερουσαλὴμ,
ἀλλὰ ἐκὼς αὐτῆς (αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ τῆς εἰρήνης
θραύσις). Ἐπεὶ οὖν ὁ σκανδαλιζόμενος ἐξω γίνεται
τῆς Ἱερουσαλὴμ, τῆς τῶν δογμάτων ὁρθότητος, περὶ
αὐτὴν καὶ ἐκὼς αὐτῆς ἐκχεῖται τὸ προειρημένον
αἷμα, καὶ οὐκ ἦν θάπτων, οὐδὲ ταφῆς ἀξίωσων, διὰ
τὸ ὑπεραίρειν αὐτοῦ τὰ ἁμαρτήματα. Τοιαῦτα δὲ τὰ
μετὰ τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας πταιόμενα. Ἐπεὶ
οὖν συνθάπτεται Χριστῷ ὁ βαπτιζόμενος, δευτέρον δὲ
οὐκ εἴη λουτρὸν, εἰκότως· οὐκ ἦν ὁ θάπτων· τοὺς
μετὰ τὸ λουτρὸν ἡσεβήκοντας.

Στ. δ'. Ταῦτα δικαιολογίας, ἡρτῆται δ' ἐκ τῆς
παρὰ Θεῷ. Εἰ γὰρ καὶ ἡμεῖς ἀξιοί, φησὶν, ὡν πε-
πόνθαμεν, ἀλλὰ τὸ ὄνομα τὸ σὺν ἡμῖν συνονειδί-
ζεται. Ὡς περ καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Ἰσαίου
λέγει· « Δι' ὑμᾶς (πάντας) τὸ ὄνομά μου βλασ-
φημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσιν. » Γείτονας δὲ καλεῖ τοὺς
Ἰδουμαίους, Ἀμμωνίτας, καὶ Μωαβίτας, καὶ τὰ
ἄλλα ἔθνη τὰ ὁμορὰ, ἅπερ αὐτοῖς ἀντίπαλα καὶ

²¹ Act. vii, 58. ²² Isa. lvi, 5.

πολέμια καλεῖ. — « Κύκλην δὲ ἡμῶν εἰσιν » Ἐλ-
λῆνων οἱ σοφοὶ μυκτηρίζοντες καὶ χλευάζοντες ἡμᾶς
ὡς ἀνεξετάστους καὶ μωρῶς πιστεύοντας. — Πε-
παίδευκας, φησὶ, τοὺς Ἰουδαίους ἱκανῶς. « Ἦδη
ποτὲ μετέγαγε τὴν ὀργὴν σου ἐπὶ τὰ ἔθνη » τὰ δυσ-
σεβῆ καὶ ἐπὶ βασιλείας ἀλλοτρίας τοῦ σου σεβά-
σματος.

Στ. ιγ'. Μυστικώτερον δὲ ἐρεῖς, ἐν τῷ παρόντι
καὶ ἐν τῷ μέλλοντι βίῳ, ἥ ἐν ἀμφοτέραις ταῖς γε-
νεαῖς, τῇ τε ἐκ περιτομῆς, καὶ τῇ κλήσεως τῶν
ἐθνῶν ὅπως καὶ αὐτὰ μάθωσιν Θεὸν αἰνεῖν.

PSALMUS LXXIX.

Στ. β'. Ὁδηγεῖ καὶ τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν προστιθε-
μένους ὥσπερ πρόσβατα, τουτέστιν ὡς τὰ ἑαυτοῦ πρό-
βατα τοὺς Ἰσραηλῖτας. Ἰωσήφ γὰρ ἐρμηνευόμενος
Κυρίου πρόσθεσις (26), σημαίνει τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν
τοῖς ἐκ περιτομῆς προστιθεμένους. — « Καθήμενος
δὲ ἐπὶ τῶν χειρῶν » ὁ Κύριός ἐστιν, ὡς ἐν τῷ
Ἰεζεκιήλ παρίσταται. Ἐφέσεται δὲ τοῖς ἐν τοῖς
ζώοις οὖσιν, τετευχόσι ταύτης τῆς προσηγορίας ἀπὸ
τῆς προσούσης αὐτοῖς σοφίας. Πλήθος γὰρ γνώ-
σεως ἐρμηνεύεται τὰ χειροῦ.

Στ. β'. « Ἦφει τὰς παραφυάδας αὐτῆς » ἕως καὶ
αὐτῶν τῶν ποταμῶν τῶν ποτιζόντων αὐτήν, ἐπὶ
τὸ τὸν κατάλληλον καρπὸν ἀποδοῦναι.

Στ. ιγ'. Εἰσὶ δὲ οὗτοι ψευδοδιδάσκαλοι, καὶ τὰ
τῆς πλάνης πνεύματα. Τρυγῶσι δὲ αὐτὴν ἔχουσιν
σταφυλὴν χολῆς καὶ βότρυιν πικρίας αὐτοῖς· γέγονε
γὰρ τοιοῦτων οἰστική. Καὶ ὅτε μὲν ἀντὶ τῶν ἡθικῶν
ἐρετῶν πάθη καρποφορεῖ, ἀκάνθας ἀντὶ σταφυλῶν
ἤγαγεν· ὅτε δὲ περὶ τὰ τῆς γνώσεως ἁμαρτάνει,
σταφυλὴν χολῆς καὶ βότρυιν πικρίας φέρει.

Στ. ιγ'. « Τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, » φησὶν, « ἐκρα-
ταίωσας ἑαυτῷ, » μὴ συγχωρήσας αὐτὸν ἐκ σπέρματος
ἀνδρὸς τὴν σύστασιν ἔχειν τοῦ σώματος· ἐπελθόν-
τος γὰρ Πνεύματος ἁγίου τῇ Παρθένῳ, καὶ τῆς
τοῦ Ὑψίστου δυνάμεως, ὁ ἅγιος οὗτος τόκος ὑπέστη,
ὅστις ἡτοιμάσατο τὴν ἀμπελὸν πρὸς καρποφορίαν.

PSALMUS LXXX.

Στ. ι'. Ἀλλότριον δὲ Θεὸν πρόσφατον, τὸν πεπλα-
νημένως παρὰ τοῖς ἔθνεσιν νενομιζόμενον ὠνόμασε,
τὴν πολύθεον εἰδωλολατρείαν οὕτω παραπεμπόμε-
νος. — Ταῦτα τὴν Ἀρείου καὶ Εὐνομίου παρα-
πληξίαν ἐλέγχει· εἰ γὰρ οὐχ ὁμοούσιος, ἀλλότριος
ἄρα καλεῖται ἢ ἐκόντως· καὶ εἰ ἦν ὅτε οὐκ ἦν,
πρόσφατον προσεχύνουν τὸν Θεὸν μὴ συνιέντες τὸ
εἰρημένον, « Ὁ δὲ Θεὸς ἐν μέσῳ βασιλεὺς ἡμῶν πρὸ
αἰώνων. »

PSALMUS LXXXI.

Στ. β'. Ἐπικρύπτοντες τὰ ἴδια αὐτῶν πρόσωπα,
καθὰ κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ἐστε. — Καταπονούμενος
βρούμενοι ἐκ τῶν πλεονεκτούντων ἁμαρτωλῶν. Ἀλλὰ
καὶ τοῖς κατ' ἀρετὴν θεοποιηθεῖσι λέγεται ὅπως
τὸν ἀναβάλλοντα τὸν φαῦλον πατέρα, καὶ τὸν τῆς
πονηρίας πλοῦτον κρίνωσιν ἀξίως τῆς πρὸς αὐτὸν

A les doctores subsonnantes et irridentes nos, ac
si absque ullo examine et stulte crederemus. —
Informasti, inquit, Idumæos apte; « effunde jam
iram tuam in gentes » impias, et in regna aliena
quæ te non verentur.

VERS. 13. Mystice dices : In præsenti et in futura
vita. Aut in utraque generatione, in ea quæ de
circumcisione, et in ea quæ de gentibus vocata, ut
ipsi discant Deum laudare.

VERS. 2. Deducit etiam eos qui de gentibus ad-
jecti sunt velut oves, hoc est, ut oves suos Israeli-
tas. Nam Joseph *additamentum* interpretandus
significat fideles, iis qui de circumcissione sunt
additos. — « Sedet super cherubim » Dominus,
uti Ezechiel docet ²³. His autem animalibus in-
sidet, utpote propter scientiam suam tanto munere
dignis. Nam vocem cherubim interpretantur *scien-
tiæ multitudinem*.

VERS. 12. « Propagines suas extendit » usque ad
ipsa flumina quibus irrigatur, ut vicissim fructus
ferat.

VERS. 13. Hi sunt falsarum doctrinarum docto-
res, et erroris spiritus. Vindemiant autem eam uvas
fellis et botros amaritudinis ferentem; talia enim
præbet. Nam quando, neglecta virtute, cupiditati-
bus indulget, spinas pro uvis fert; quando autem
circa veritatem errat, uvam fellis dat et botrum
amaritudinis ²⁴.

VERS. 18. « Filium hominis, » ait, « confirmasti
tibi, » non passus eum ex hominis semine corpus
assumere : nam superveniente Spiritu sancto in
Virginem, et virtute Altissimi, natus est saneta illa
soboles, quæ vineam excoluit ut fructus ferret.

VERS. 10. Deum recentem et alienum vocat eos
qui falso a gentibus exculti fuere, et ideo damnat
impiam multorum deorum adorationem. — Hæc
etiam Arii et Eunomii insaniam confutant; nisi
enim Christus consubstantialis, alienus dicatur
oportet; et si non semper exstitit, recentem ado-
raverunt Deum Christiani, illius effati immemores :
« Deus autem rex noster ante sæculum ²⁵. »

²³ Ezech. x, 1. ²⁴ Deut. xxxii, 32. ²⁵ Psal. lxxxiii, 12.

(26) A radice *קד*, *addidit*. Alii autem Joseph *corruptionem* aut *ablationem* explicant a radice *קד*,
terminavit, consumpsit.

pter modestiam suam humilem, et propter ea quæ A
pro pietate toleravit egenum factum.

VERS. 7. Moriantur homines non quidem com-
muni morte, sed ea quæ peccatum insequitur,
nempe cadentes (sicut unus de principibus.) Hic
autem diabolus : quippe qui tunc cecidit cum for-
mam serpentis induit.

PSALMUS LXXXII.

VERS. 14. Rota natura mobilis et inconstans ;
talis est impiorum vita ; pro temporum varietate
nunc in sublime feruntur, nunc inde relabuntur,
rotæ ad instar.

VERS. 19. Alii quidem per altissimum Deum ex-
celsi occurrunt, virtute in sublime lati et exaltati.
At non est inter eos qui per se et natura sua talis
sit : nam Deus solus altissimus, creator non crea-
tura, uti etiam solus sapiens, et solus verus, sa-
pientiam docens et veritatem.

PSALMUS LXXXIII.

VERS. 12. Gratiam dat Deus iis qui gratia sal-
vantur juxta illud : « Gratia salvati estis ».

PSALMUS LXXXIV.

VERS. 2. Benedicit Dominus terram suam, cor
bonum et justitiæ studiosum. Qui enim ab eo semen
accepit centuplum reddit. In terram Domini redibit
multitudo eorum qui a malis potestatibus in capti-
vitate detinebantur, et qui cupiditatibus adversantes
Jacob dicuntur. Quo facto, peccata omnia re-
mittet ; et si insuper peccant, operiet peccata per
virtutem ea non occultantem, sed omnino tollen-
tem, uti dicit : « Charitas operit multitudinem pec-
catorum »²⁷. Nam sicut scientia ignorantiam operit,
ita divina charitas quæ a virtute non alia est, operit
peccata eorum quos benedicere dignatus fuerit. Be-
nedixit autem eos Filium suum mittens, super ter-
ram conspiciendum et cum hominibus commora-
torem. Quo quidem nato, dictum est : « Gloria
in altissimis Deo, et in terra pax, in hominibus
bona voluntas »²⁸. Exinde apparet Dei iram non
esse affectum ; peccatis hominum incenditur, et
peccatis ablatis, statim restinguitur ipsa. Ira et
furor unum idemque significant ; quorum ministri
« vasa iræ » vocantur.

VERS. 4. Deum sanitatum orat, ut nominibus oc-
casionem poenitentiae ad conversionem præbeat ; sic
enim furorem sedabunt quem ipsi per peccata con-
citarerant : nam sublata omni materia ignea, jam
non est ignis. Quando Deus eos vivificat, qui ex
pristina sua conversatione ad eum convertuntur,
ipse etiam eos rursus admittit quos propter eorum
peccata rejecerat.

VERS. 10. Cum miracula salutaria fient, et mor-
tui resurgent, et cæci videbunt, et leprosi munda-
buntur, et alia hujusce generis prodigia cernentur.
Ut autem procul a peccatoribus salutare, qui opera
perditionis perliciunt, ita Dominus prope eos qui

²⁷ Ephes. II, 5. ²⁸ Prov. X, 12. ²⁹ Luc. II, 14.

(27) Ita cod.

διὰ παιδείσεως προστασίας· δικαιούτωσαν δὲ καὶ
τὸν δι' ἀτυφίαν ταπεινὸν, καὶ πάντα διὰ τὸ ποιεῖν
ὕπὲρ εὐσεβείας γεγεννημένον.

Στ. ζ'. Ἀποθήσκουσι δὲ οὐχὶ οἱ ἄνθρωποι τὸν
κοινὸν θάνατον, ἀλλὰ τὸν ἐπόμενον τῇ ἁμαρτίᾳ θά-
νατον, πίπτοντες παραπλησίως τῷ παρόντι· ἐνὶ τῶν
ἀρχόντων. Οὗτος δὲ ἐστὶν ὁ διάβολος· τοῦτο δὲ γέ-
γονε διὰ τὴν πρὸς τὸν ὄφιν συγκατάβασιν.

PSALMUS LXXXII.

Στ. ιδ'. Τροχῷ φύσις στρεπτή, καὶ οὐχ ἐστῶσα ἐν
ταυτῷ· τοιοῦτος δὲ πᾶς ὁ τὸν ἄθλιον βίος, καὶ τῷ
μὲν εἰς ὕψος ἐπαίρομενος, εἴτα στροφὴν ποιούμενος
τὴν ἐπὶ τὸναντίον, τροχῷ παραπλησίως.

Στ. ιθ'. Εἰ καὶ ἄλλοι ὀφθαλμοὶ καὶ ὀφίστου ἐκ Θεοῦ
γεγέννηται, ἀρετῇ μεταωριζόμενοι καὶ ὀφούμενοι.
Ἄλλ' οὐδεὶς ἐξ ἐκείνων ἐξ ἑαυτοῦ καὶ κατ' οὐσίαν
ἐστὶν τοιοῦτος· μόνος γὰρ Θεὸς ὀφίστος, ποιῶν ἄλλ'
οὐ γινόμενος, ὡς μόνος σοφός ἐστιν καὶ μόνος ἀλη-
θινὸς παρέχων σοφίαν καὶ ἀλήθειαν.

PSALMUS LXXXIII.

Στ. ιθ'. Δίδωσιν ὁ Θεὸς χάριν τοῖς σωζομένοις
χάριτι κατὰ τὸ, « Χάριτί ἐστε σεσωσμένοι. »

PSALMUS LXXXIV.

Στ. β'. Εὐδοκεῖ τὴν ἀγαθὴν καὶ σπουδαίαν καρ-
δίαν γῆν ὑπάρχουσαν αὐτοῦ, Κύριος. Τὸν παρ' αὐτοῦ
γὰρ δεχομένη σπέρρον, ἀνὰ ἑκατὸν ἀποδίδωσιν. Εἰς
ἣν ἀποστρέφει καὶ τὸ πλῆθος τῶν αἰχμαλωτισθέντων
ὑπὸ πονηρῶν δυνάμεων λογισμῶν ἐκκωθέντας (27) διὰ
τὸ τοῖς πάθεσι μάχεσθαι· τοῦτο δὲ δρᾶσας, ἄφρα-
τον παρέχει πᾶσιν ἁμαρτιῶν· κἂν ἐφαμάρτωσιν, ἐπι-
καλύπτει δι' ἀρετῆς οὐκ ἐγκυμπτούσης αὐτάς, ἀλλὰ
δι' ὅλον ἀφανίζούσης· ὡς καὶ, « Ἀγάπη καλύπτει
πλῆθος ἁμαρτιῶν. » Ὡς γὰρ ἐπιστήμη καλύπτει
τὴν ἄνοιαν, οὕτως ἀγάπη θεία ἡ αὐτὴ οὐσα τῇ
ἀρετῇ καλύπτει τὰς ἁμαρτίας, ὧν ἂν εὐδοκήσει
κρίνας εὐεργετεῖν. Εὐδόκησε δὲ τὸν Ἰδὸν ἀποστελίας
τὸν ἑαυτοῦ, ὀφθῆναι τε ποιήσας ἐπὶ γῆς καὶ τοῖς
ἀνθρώποις συναναστραφεῖν. Οὐ δὲ καὶ τεχθέντος
ἐλέγετο, « Δόξα ἐν ὀφίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη,
ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. » Ἐντεῦθεν δὲ ὅλην, ὡς οὐ
πάθος ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ, ὑποστῆναι δὲ οἰκονομεῖται
δι' ἁμαρτίας· ὧν ἀναιρουμένων καὶ αὕτη συναπέρ-
χεται. Ὅργη δὲ καὶ θυμὸς ὁμονόμως, καὶ οἱ τοῦτοις
ὑπηρετούμενοι, « ὀργῆς » λεγόμενοι « σκευή. »

Στ. δ'. Ὡς δὲ Θεὸν σωτηριῶν αἰτεῖ, μετανοίας πρό-
φασιν αὐτοῖς εἰς ἐπιστροφὴν παρασχεῖν, ὡς ἂν λύσω-
σι καὶ ὃν ἐξῆψαν αὐτοὶ δι' ἁμαρτίας θυμὸν· οὐδὲ γὰρ
πῦρ ἐστὶν ἐπὶ τῆς καυστικῆς ὕλης ἀνηλωμένης.
Ὅτε καὶ Θεὸς ζωοῖ τοὺς πρὸς αὐτὸν ἐπιστρέφοντας
ἐκ τῆς προτέρας ἐπιστροφῆς (28), ἤγουν καὶ αὐτοὺς
ἐπιστρέφει πρὸς οὓς ἀπεστράφη δι' ἁμαρτίας.

Στ. ι'. Ἐπὶ καὶ τῶν σωτηριῶν θαυμάτων, νεκρῶν
μὲν ἀνιστάμενων, τυφλῶν δὲ βλέπόντων, καὶ λεπρῶν
καθαριζομένων, καὶ τῶν ὁμοίων γινομένων θαυ-
μάτων. Ὡς δὲ μακρὴν ἀπὸ ἁμαρτιῶν σωτηρία,
ἐνεργούντων τὰ τῆς ἀπωλείας, οὕτως ἐγγὺς τῶν διὰ

(28) Forte ἀποστρέφης. Edit.

φῶδον Θεοῦ τῆς σωτηρίας πραττόντων ὁ Κύριος· καὶ τοῦτον ἔχουσιν αὐτοῖς ἀχωρίστως, οὐκ ἔστιν ὑστέρημα· ὧν μὴ (29) κατασκηνοὶ δόξαν ἐν τῇ καρδίᾳ· ταύτην γὰρ αὐτῶν ἐκάλεσε γῆν καρποφοροῦσαν αὐτοῖς ἀνὰ ἑκατόν· κατὰ τὸ, « Ὁ Θεὸς ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι, ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ. » Οὕτω καὶ ἐν τῷ σώματι κατὰ τὸ, « Δοξάσατε τὸν Θεὸν ἐν τῷ σώματι ταυτῶν, » τῶν τελείαν σωφροσύνην ἔχόντων.

Στ. ια'. Δύναται καὶ ἐντεῦθεν ἡ τῶν ἀρετῶν ἀνακολούθησις δεικνυσθαι ἀντιστρέφοντων ἀλλήλοις τοῦ τε ἐλεητικοῦ καὶ τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ τε δικαίου καὶ εἰρηνικοῦ. Ἡ δὲ συζυγία καὶ ἐν τῷ· « Τὸ ἔλεός σου καὶ ἡ ἀλήθεια διαπαντός ἀντελάβετό μου, » καὶ ἐν τῷ, « Ἐξαπόστειλον τὸ ἔλεός σου καὶ τὴν ἀληθείάν σου. »

Στ. ιγ'. Ὡς καρποφορεῖ γὰρ ὁ τοῦ δοθέντος ἡ γῆ, οὕτω χρηστέτητι Θεοῦ καρπὸν ἡ νοητὴ διδωσι γῆ, κατ' εἶδος πᾶσαν μετερχομένη τὴν ἀρετὴν.

PSALMUS LXXXV.

Στ. β'. Οἱ ἄγιοι πάντες αὐχοῦσιν ὡς ἐπ' ἀξιώματι μεγάλῳ τῷ δούλῳ εἶναι Θεοῦ. Τοιγαροῦν Ἰωνᾶς ὅθεν ἔστιν ἐρωτώμενος, « Δούλος, » εἶπεν, « εἰμὶ Θεοῦ, καὶ τὸν Θεὸν τοῦ οὐρανοῦ σέβωμαι. » Καὶ μὴ οἱ ἀπόστολοι μαρτυροῦνται πρὸς τοῦ Σωτῆρος καλῶς αὐτὸν Κύριον δι' ἔργων ὁμολογούντες καὶ λόγων· « Ὑμεῖς γὰρ φωνεῖτέ με· Ὁ Κύριος καὶ ὁ διδάσκαλος, καὶ καλῶς λέγετε, εἰμὶ γάρ. » Τοῦτο γοῦν καὶ ὡς ἀξίωμα μέγα τῶν ἰδίων συγγραμμάτων προτάττουσιν. Ἰάκωβος γάρ, « Θεοῦ καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ δούλος· » καὶ Παῦλος, δούλος Ἰησοῦ Χριστοῦ, « καθάπερ οἱ ἐκ τῶν περὶ αὐτοῦ ἀξιωματικῶν ἐν ταῖς βιωτικαῖς συγγραφαῖς χρηματίζεσθαι ἐθέλοντες. »

Στ. ε'. Οὐ κυρίως δὲ τὴν ἐπιείκειαν εἶπεν ἐπὶ Θεοῦ, ἀνθρωπίνην τυγχάνουσαν ἀρετῆν, ἀλλ' ὡς τὸ χαίρειν καὶ εὐφραίνεσθαι καὶ μνημονεύειν.

Στ. η'. Θεοὺς πάλιν λέγει τοὺς ἁγίους, οὐ τοὺς δαίμονας ἢ τὰ ἀγάλματα· μόνος γὰρ ὁ Κύριος ὡσαύτως ἔστι Θεὸς τῷ Πατρὶ. Πᾶς δὲ ἅγιος μετουσίᾳ τῇ τούτου, θεὸς τὸν Θεὸν λόγον δεξάμενος, κατὰ τὸ, « Ἐκεῖνους εἶπε θεοὺς, πρὸς οὓς ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐγένετο. » Γεγέννηται μὲν γὰρ κατ' εἰκόνα Θεοῦ καὶ ὁμοίωσιν, οὐδεὶς δὲ κατ' οὐσίαν θεός, ὁμοιωθησομένων, ἀλλ' οὐκ ὄντων ὁμοίων τῷ Κυρίῳ αὐτῶν· « Ἔσεσθε γὰρ ἅγιοι, διότι ἅγιοι ἁγίος εἰμι. » Αὐτοῦ μὲν ὄντος ἁγίου, αὐτῶν δὲ ὁμοίων. Περὶ ὧν ἀληθὲς εἶπεν· « Τίς ἁγίος ἔστιν ὡς σὺ, Κύριε; Σὺ γὰρ, ἔφη, « τίς ὁμοιωθήσεται ἐν θεοῖς, Κύριε; ἀλλὰ τίς ὁμοίός σοι (30); » Ὅμοιοι γὰρ αὐτῷ ἔσονται κατὰ τὸ βῆθαι, « Ὅμοιοι αὐτῷ ἐσόμεθα, ὅτι ὁφόμεθα αὐτὸν καθὼς ἔστιν. » Οὐδεὶς οὖν ὁμοίος τῷ Κυρίῳ τῶν προκειμένων θεῶν, ἀλλ' οὐδὲ κατὰ τὰ ἔργα αὐ-

A timore Dei opera salutis operantur : et hunc quidem habent ita ut jam non ab eo sejungi possint. Nec est cur non habitet gloria in corde eorum ; ipse enim cor vocat terram centuplum ferentem, juxta illud : « Deus qui dixit de tenebris lucem splendescere, ipse illuxit in cordibus nostris ad illuminationem scientiæ claritatis Christi ». » Itaque etiam de corpore : « Glorificate Deum in corpore vestro », perfectam prudentiam habentes.

VERS. 11. Ex hoc loco perspicitur quam intimæ societate quædam virtutes inter se uniantur, misericordia cum veritate, justitia cum pace. Jam conjunctiæ occurrunt in hoc : « Misericordia tua et veritas semper susceperunt me ; » et in illo : B. Mitte misericordiam et veritatem tuam. »

VERS. 13. Uti pluvia tellus feta fructum suum dat, ita spiritualis terra, animus noster, benignitate Dei fructum fert, omni genere virtutum ornata.

VERS. 2. Omnes sancti gloriantur de servitute Dei velut de dignitate quadam. Ita Jonas interrogatus undè esset : « Servus Dei ego sum, » inquit « et Deum cæli ego colo ». » Idem testantur apostoli de Salvatore, egregie eum operibus et sermonibus consistentes, « Vos vocatis me magistrum et Dominum, et bene dicitis, sum etenim ». » Hæc ipsi referunt in scriptis suis velut laudem. Nam Jacobus, « Dei et Domini nostri Jesu Christi servus » ; et Paulus, « servus Jesu Christi », non aliter se gerunt ac qui in scriptis de vita sua omnes dignitates honoresque memorant quibus illustrari possunt.

VERS. 5. Deus non absolute mitis, hoc enim humanus affectus, sed mitis eadem ratione dicitur, ac lætari, et gaudere, et recordari.

VERS. 8. Deos vocat rursus sanctos, non autem dæmones aut idola : solus enim Dominus Patri similis Deus. At sanctus quisvis Domini particeps, deus quia Deum Verbum suscepit, juxta illud : « illos dixit deos ad quos sermo Dei factus est ». » D. Etenim ad similitudinem et imaginem Dei facti sunt, nullus autem suscipiente natura deus : similes Dei non sunt, sed facti sunt. Nam « sancti eritis, quia sanctus ego sum ». » Ipse est sanctus, illi sancti erunt. De quibus cum veritate dicitur : « Quis sanctus est sicut tu, Domine ? tibi enim, » inquit, « quis similis in diis, Domine ? quis similis tibi ? » Nam similes Dei erunt, uti scriptum est : « Similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est ». » Non est igitur nunc in diis qui Dei similis sit, sed nec secundum opera ejus. Ideo legimus

²⁹ II Cor. iv, 6. ³⁰ I Cor. vi, 20. ³¹ Psal. lvi, 4. ³² Jon. i, 9. ³³ Joan. xiii, 13. ³⁴ Jac. i, 1. ³⁵ Rom. i, 1. ³⁶ Joan. x, 35. ³⁷ Lev. ii, 45. ³⁸ I Reg. ii, 2. ³⁹ Exod. xv, 11. ⁴⁰ I Joan. iii, 2.

(29) An expungenda particula μή, reddendumque, in quorum corde gloriam habitare facit ? EDIT.

(30) Forte legendum et distinguendum : Οὐ γὰρ ἔφη, Τίς ὁμοιωθήσεται σοὶ ἐν θεοῖς, Κύριε ; ἀλλὰ, Τίς ὁμοίός σοι ; Id.

in Evangelio : « Si opera non fecissem in eis quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent⁷¹. » Etiam si eadem opera faciunt, ea saltem non eodem modo : illi enim votis et fide, ipse autem auctoritate et virtute sua. Sed sufficiunt quæ hac de re principio psalmi octogesimi secundi diximus.

Vers. 11. Qui bona selegerit, quorum fruitione lætetur. Ita et timere nomen Domini, ut eo cum lætitia fruatur.

PSALMUS LX XXVI.

Vers. 6. In ea inscribuntur non principes modo, B sed et populi : scriptura hæc non aliud præter Ecclesiam primogenitorum in cælo descriptorum. Quorum inscriptio non syllabis fit aut nominibus, sed signis qualitatem animæ significantibus ; nec potest eorum scripturam narrare nisi qui solus inscriptionem videt. E contra : Qui receperunt in terra scribuntur, ait Jeremias⁷². Decet eos in terrenis manere qui terrena sapiunt ; eos autem qui imaginem Dei cælestis colunt, in cælo conversationem habere, libro Dei inscriptos.

PSALMUS LXXXVII.

Vers. 1. « Pro maeleth, » hoc est pro saltatione chori filiorum Core, ut sapienter respondeat qui timet Deum et ideo verus Israelita est. Eman enim interpretatur *timor eorum*, et Eman erit quicumque Deum timuerit. Canticum psalmi recitantes oportet, ut cum intellectu respondeant, et cum intellectu audiendo saltationem solemnem dirigant.

Vers. 2. In die quidem negotiorum mole oppressus, oro ut bona tua mecum communices. In nocte autem et in tristitia, ut, fugata nocte, spiritus meus ad te oriri possit. Simplicius etiam loqueretur juxta illa Salvatoris : « Pater meus faciet vindictam filiorum suorum clamantium ad se die ac nocte⁷³. » Qui enim die ac nocte legem Domini meditatur, hoc ipso ad Deum salutis clamat die ac nocte, ut Deus salutem ipsi aut largiatur aut servet. Multa cum fiducia adjicit : « Intret in conspectu tuo oratio mea, » certus se ea petere quæ ipsi utilis, et per se vere bona, et quæ Deus libenter concedet ; orat etiam ut aurem suam ad precem benignius inclinet. « Nam clamavi ad te, » inquit.

Vers. 6. Uti mortui, inquit, jam non amplius ullum humanum auxilium sperant, ita ego quoque a sperando quovis bono liberatus sum, hoc est : jam ne minima mihi restat spes. — Non enim de manu tua expulsus sum ; et me « nemo de ea poterit rapere, » testante ipso Salvatore ; quandiu enim

⁷¹ Joan. xv, 24. ⁷² Jerem. xvii, 13. ⁷³ Luc. xviii, 7.

(31) Uti que ad Psal. LXXXII, v. 19. Cæteroqui initium commentarii ad dictum psalmum non est inventum in Catena nostra.

(32) Δῆλον ὡς τινί τινα. Locus non videtur

αὐτοῦ. Διὸ φησιν ἐν Εὐαγγελίῳ : « Εἰ μὴ τὰ ἔργα ἐποίησα ἐν αὐτοῖς ἃ οὐδεὶς ἄλλος ἐποίησεν, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον. » Ἀν τὰ αὐτὰ μὲν γὰρ ἔσθ' ὅτε δρῶσι κατὰ τὸ ὑποκείμενον, ὃ δὲ τρόπος διάφορος. Οἱ μὲν γὰρ εὐχῇ καὶ πίστει, ὃ δὲ μετ' ἐξουσίας ἐποίει. Ἰκανὰ δὲ περὶ τούτων εἰρηται καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ πρ' ψαλμοῦ (31).

Στ. ια'. Ὁ τὰ ἀγαθὰ αἰρούμενος, δι' αὐτὰ τῇ τούτων ἐνευφραίνεται κτήσει ὅποιον καὶ τὸ φοβεῖσθαι τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, διὸ μετ' εὐφροσύνης αὐτοῦ τυχεῖν.

Στ. ζ'. Ἐν ᾗ ἐγγράφονται οὐ μόνον ἀρχόντες, ἀλλὰ καὶ λαοί· ἤτις ἐστὶν Ἐκκλησία πρωτοτόκων ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανῷ. Ὡν ἀναγραφὴ οὐ συλλαβῶν τε καὶ ὀνομάτων, ἀλλὰ τῶν ψυχῆς δηλοῦντων ποιήματα. Ἦν ὁ μόνος ὄρων, μόνος δύναται καὶ τὴν γραφὴν αὐτῶν διηγῆσθαι. Ἐκ δὲ τοῦ ἐναντίου, φησὶν Ἰερρεμίας, « Ἀφ' ἐστηκότας ἐπὶ τῆς γῆς γραφήσονται. » Δῆλον ὡς τινί τινα (32) τοῦ χοῦ τοῦ περιειμένον φρονούντες ἐπίγεια, ὥσπερ ἐκείνοι τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπ' οὐρανοῦ φρονούντες ἔχουσιν ἐν οὐρανῷ τὸ πνεῦμα ἐνταγέντες βίβλῃ Θεοῦ.

Στ. α'. Ἐπὲρ μαλεθ, « τούτεστιν ὑπὲρ χοροῦ χορείας τῶν υἱῶν Χορὲ, ὑπὲρ συνετῶς ἀποκρίνασθαι τῷ τὸν Θεὸν φοβουμένῳ, καὶ διὰ τοῦτο τυγχάνοντι ἀληθῶς Ἰσραηλίτῃ. Αἰμὴν γὰρ ἐρμηνεύεται φόβος αὐτῶν, ὡς πάντα τὸν ἔχοντα τὸν Θεὸν φόβον, Αἰμὴν εἶναι. Ὡς προσήκει σύνεσιν ἀποκρίνασθαι, σύνεσιν ἔχοντι πρὸς ἀκράσιν μετὰ χορείας θέας, τοῦ ψαλμοῦ τὴν ψῆδην ἀπαγγέλλοντος.

Στ. β'. Ἐν ἡμέρᾳ μὲν οὖν καὶ πραγμάτων εὐφορία παραμεῖναι μοι τὴν τῶν ἀγαθῶν μετουσίαν αὐτῶ. Ἐν νυκτὶ δὲ καὶ δυσκολίᾳ, ὅπως τέλος λαθούσης τῆς νυκτός, τὸ πνεῦμά μου πρὸς σὲ ὀρθρίσαι δυνήσεται. Καὶ ἀπλούστερον δὲ λέγοιτο κατὰ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος : « Ὁ Πατὴρ μου ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν τῶν τέκνων αὐτοῦ τῶν βούλωντων πρὸς αὐτὸν ἡμέρας καὶ νυκτός. » Ὁ γὰρ τὸν νόμον Κυρίου μελετῶν ἡμέρας καὶ νυκτός, αὐτῷ τούτῳ κέκραγε πρὸς τὸν Θεὸν τῆς σωτηρίας αὐτοῦ ἡμέρας καὶ νυκτός, ἡ σωτηρίαν αἰτῶν, ἡ φυλαχθῆναι παρούσαν. Πολλῆς δὲ παύσεως, τὸ, « Εἰσελθέτω ἐνώπιόν σου ἡ προσευχή μου, » ὡς ἂν τὰ ὄντως ἀγαθὰ βουλομένου, ἃ καὶ αὐτῷ συμφέροι, καὶ Θεῷ φίλον διδόναι, καὶ κλίνειν πρὸς τὸν αἰτούντα συγκαταβάσει τὸ οὐς. « Κέκραγα δὲ πρὸς σὲ, » ἔφη.

Στ. ζ'. Ὡς γὰρ οἱ νεκροί, φησὶν, ἐλπίζουσιν οὐκ ἐτι βοῆθειαν ἀνθρωπίνην οὐδεμίαν, οὕτως καὶ γὰρ τοῦ προσδοκῆν τι χρηστὸν ἡλευθέρωμαι, τούτεστιν, ἀνέλπιστα μοι πανταχόθεν ἐστίν. — Οὐ γὰρ ἐκ τῆς σῆς ἀπώσθη χειρὸς τὸν ὑπὸ ταύτης γὰρ φρουρούμενον « οὐδεὶς ἀρπάσαι δυνήσεται, » καθὰ φησιν αὐτὸς ὁ

sanus. Quid si legatur τινές loco τινί? Μοχ auspicio legendum εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου φορούντας. Εἰδτ.

Σωτήρ. Ὅσον γὰρ τις περιέχεται τοῦ Θεοῦ, ἀήττητος τοῖς ἀρπάζειν ἐθέλουσιν· ἥς ἀπωθεῖται τις ἀμαρτάνων, οὐκέτι ταύτης ἀμύν.

Στ. ζ'. Ὡς ἂν ἐκείθεν αὐτοὺς εἰς τὸν παράδεισον ἀνιμῶμαι τοῦ Θεοῦ· εἰ δὲ καὶ δι' αὐτοὺς ἐν θανάτῳ γέγεννημαι, ἀλλ' οὐκ ἐν αὐτῷ τῷ κυρίως θανάτῳ, ἀλλ' ἐν τῇ τούτου σκιᾷ· ἐφθασα γὰρ τριήμερος ἀναστάς. Ἀλλὰ καὶ ἐν σκοτεινοῖς ὑπ' αὐτῶν τεθειμένος· κατηύγασα αὐτοὺς ὥς μηκέτι τούτους ἐν σκότει· διάγειν, ἀλλ' ἐν ἡμῶν τῷ φωτί.

Στ. ιε'. Ἀρμόττει τῇ Ἰησοῦ παρῆρσις τὸ, « Ἵνα τί ἀπωθεῖς; » Οὐ γὰρ ἐστὶν αἴτιον διδὼν τὴν ἐμὴν ἀπώθει· προσευχὴν ἡμαρτηκότος οὐδέν. Δεξιόμενος οὖν αὐτήν, τοὺς ὑπὲρ ὧν πρεσβεύομαι σώσον, τὸ πρόσωπον αὐτοῖς ἐπιλάμπων τὸ σὸν.

Στ. ιζ'. Ἀνέλαβε γὰρ τὰς ὑπὲρ ἡμῶν ἡμαρτηκῶν ὀργάς. Οἱ δὲ τοῦ Πατρὸς φοβερισμοὶ μόνον αὐτὸν ἐξετάραξαν, οὐδὲν ἐνεργῆσαι κατ' αὐτοῦ δυνήθέντες μὴ ποιήσαντος ἀμαρτίαν. Ὅργαι δὲ καὶ φοβερισμοὶ Θεοῦ, δυνάμεις ὑπηρετοῦμαι ταῖς τιμωρίαις, ὀργῆς λεγομέναις σκευή. Δι' ἧς ἔλεγεν ὁ Σωτήρ, « Νῦν ἡ ψυχὴ μου τετάραχται. » Τελειοτάτην μὲν γὰρ ἔσχαεν ψυχὴν. Ἀλλ' ἐν πλήθει τοσοῦτων ἐχθρῶν προσπάθειαν ἔσχαεν, μάλιστα περιπνιγόντων αὐτήν πανταχόθεν ὡς ὕδωρ, ἀλλὰ τὸν μὴ ἐπιστάμενον νήχεσθαι. Αὐτὸς δὲ τούτοις ἀριστα διενήχετο. « Ὑδωρ γὰρ πολὺ οὐ σβέσει ἀγάπην. » Ἡ γὰρ τελεία καὶ πρὸς Θεὸν τεθείσα δι' ἀγάπης, ἐξῆς ἀσβεστός ἐστίν, ἥτις ἐνυκάρχει τῷ Ἰησοῦ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον.

PSALMUS LXXXVIII.

Στ. β'. Ἀλλὰ καὶ πολλάκις εἰρήκαμεν ὡς ἐνθα διττῶς « ἡ γενεὰ » φέρεται, σημαίνει τὸν ἐκ περιτομῆς λαόν, καὶ τὸν ἐθνικόν. Εἰτα λέγει τὴν αἰτίαν δι' ἣν ἔδει τὰ ἑλέη Κυρίου· ὅσον γὰρ ἐνέστηκεν ὁ παρὼν αἰὼν, προδήλως εὐεργετῇ, πολλῶν εὐεργετούμενων ἐλέω Θεοῦ, ὡς εἰ τις ἐκ πολλῶν λίθων οἰκοδομὴ γινομένη· τάχα δὲ ἑλεος οἰκοδομεῖται, τῆς Σοφίας οἰκοδομοῦσης ταυτὴ οἶκον. Ἡ γὰρ ἐνανθρώπησις αὐτῆς, θεμέλιος καὶ πέρας τῆς οἰκοδομίας τοῦ ἑλέου ἐστίν, πάντων ἀφαίρεισι· τῆς προσλαμβανούσης ἀμαρτίας ἑλεούμενων. Ἐτοιμάζεται δὲ ἐν οὐρανοῖς ἡ ἀλήθεια τοῖς ἀπεντεῦθεν προπαρασκευασαμένοις, ὡς οἶονται, προσβαλεῖν αὐτῇ δι' ἐσώπτρου καὶ δι' αἰνίγματος, δι' ὧν οἱ ἐπὶ γῆς αὐτὴν φανταζόμεθα· τὸ γὰρ πρόσωπον (33) αὐτῆς κάλλος ἐκεῖ, καὶ τῆς ἀληθείας τὸ τέλος κατηργημένης τῆς μερικῆς διαλήψεως. Ἐτοιμάζεται δὲ τοῖς ἔχουσιν ἐν οὐρανοῖς τὸ πόλιτευμα τῷ φέρειν τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου, δι' ἣν καὶ χρηματίζουσιν οὐρανοί.

Στ. γ'. Διὸ μὴδὲ πέρας ἐξεῖν αὐτοῦ τὴν βασιλείαν φησὶν. Ἀλλ' οὐ κατὰ προσωπολήψιαν ὥμοσε τῷ Δαυὶδ, ἀλλὰ δοῦλῳ ὄντι Θεοῦ. Καὶ σημειὼν αὐτοῦ τῷ οἰκῷ παρέσχετο, Παρθένον τε τεκεῖν τὸν μεθ' ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων Θεόν· τοῦτο γὰρ τὸ Ἐμμανουήλ,

A Deo adhærebo, omnes superabo quicumque me rapere vellent. At de manu Dei expellitur peccator, jam non ea dignus.

VERS. 7. Ut eos exinde ad paradisum Dei effe-ram; morte quidem me affecerunt, nec tamen vera morte, sed umbra mortis; nam tertio die resurgens e sepulcro. In tenebris ab ipsis positus adhortatus sum eos, ut deinceps jam non in tenebris vitam agant, sed in me, qui sum lumen.

VERS. 15. Decet Jesum liber ille sermo: « Ut quid repellis? » Non est enim causa, cur orationem meam repellas, cum ipse non peccaverim. Suscipe igitur eam, et eos salva pro quibus precor faciem tuam eis illuminans.

B VERS. 17. Iras enim subiit quas ipsi nos peccatis nostris concitaveramus. Terrores autem Patrieum turbabant modo, nec erat qua ratione innocuum pœnis affligerent. Iræ vero et terrores Domini, nil aliud præter vindices virtutes, quæ vasa iræ vocantur⁷⁴. Qua de causa dixit etiam Salvator: « Nunce anima mea turbata est⁷⁵. » Perfectissimam quidem habebat animam; sed multitudine tot ac tantorum inimicorum mota est, præsertim cum nandi nescius se velut aqua undique circumdatum cerneret. Ipse tamen hæc quam optime effugit. « Nam aqua vel permulta non exstinguet charitatem; » anima igitur perfecta et cum Deo per charitatem conjuncta quæ Jesu homini inerat, ideo erat omnino inextinguibilis.

C VERS. 2. Jam sæpius adnotavimus vocem « generationem » bis occurrere ad declarandum populum de circumcisione et gentes. Deinde indicat cur misericordias Domini cantet. Quandiu enim durabit præsens hæc ætas, manifeste multos beneficiis suis ornabit Dei misericordia. Uti ædificium ex multis lapidibus, ita forte ædificabitur misericordia, cum sibi Sapientia ædificabit domum⁷⁶. Sapientiæ enim incarnatio, fundamentum et finis misericordiæ; cum omnes a peccatis suis tunc liberati sint misericordiam adepti. Præparatur autem in cœlis veritas eis qui his in terris ad eam adipiscendam præparantur, ut putant, per speculum et ænigma, per quæ hic eam assequimur. Ipsius enim facies pulchritudo ibi, et perfectio veritatis, cum evacuata fuerit imperfecta visio. Præparatur quoque iis qui in cœlis conversationem habent, eo quod cœlestis imaginem referant, quare etiam cœlum nuncupantur.

VERS. 3. Hic nullis finibus circumscribi ait regnum ejus. Non acceptione personarum facta juravit David, sed quod servus Dei est. Et signum domui ejus dedit, e Virgine pariendum qui nobiscum hominibus Deus; hoc enim Emmanuel, qui est præ-

⁷⁴ Rom. ix, 22. ⁷⁵ Joan. xii, 27. ⁷⁶ Prov. ix, 1.

(33) Forte legendum προσώπου, et articulus τὸ ad κάλλος referendus. EDIT.

paratum semen David. Juravisse ea dicitur Deus quæ certe largitur, quia apud homines sermo iurejurando firmatur. Immutabilis cum autem Deus, iurandum ejus immutabilitatem consilii indicat. Hoc non ipsum David innui (qua enim ratione homo morti obnoxius talia audiret?), sed Christum, Davidis sobolem, æterna vita et æterno regno instructum est manifestum.

VERS. 7. Nullus eorum qui adoptantur, et ita filii Dei fiunt, similis erit vero Dei Filio. Quid ille qui pariceps est cum eo qui nulla ratione pariceps? Quæ de causa Paulus, cum dicit: « Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro⁷⁷, » præcavens ne quis putet se cum Filio unigenito æquari, adjecit: « Et a Domino nostro Jesu Christo. » Nam licet gratia Pater noster factus sit, ipsi tamen natura Filius est Dominus cui omnes inserviunt. Quare et nunc, « Quis similis Domino, » ait? Nulla enim juxta substantiam similitudo, sed juxta qualitatem: nam ipse Filius Patri consubstantialis. Nam secundum qualitatem misericordes etiam simus, sicut Pater cælestis misericors est⁷⁸. Ipse quoque perfectus Pater, « Sancti eritis, inquit⁷⁹, quia ego sanctus sum. » — Hic Dominus veniet cum virtute et gloria multa, et sancti « rapiuntur in nubibus obviam Domino in aere, » ut « semper cum Domino sint⁸⁰. » Quando igitur Dominus et sancti in nubibus erunt, nec tunc ullus eorum qui in nubibus rapiuntur, similis ei qui veniet « super nubes cæli cum virtute multa et gloria⁸¹. » Etiam si quisque cum virtute et gloria raptus fuerit, at non cum « multa; » nam eam virtutem et eam gloriam habebit quam receperit; Salvator autem cum « multa; » quam præstat. Illi quoque « in nubibus, » ipse vero « super nubes, » quod summam ac regiam potestatem notat. Præterea sanctorum quilibet nubes spiritualis spiritualem rorem stillans (nam nubes rorent justitiam, ait⁸²). At nemo eorum similis Domino, qui et ipse nubes. Unaquæque enim illarum paucos vix rigat, hæc autem non omnes tantum homines, sed omnia etiam ratione prædita animalia.

VERS. 8. Terribilis cum inimicos poenis affliget. Nam si ad eum propius accedunt qui divina disciplina instruuntur, peccando ad ignem feruntur. Quæ de causâ Salvator: Qui prope me, prope ignem; qui autem longe a me, longe a regno. Nunc igitur dicit eis qui in circuitu mandata ejus negligunt, « magnus et terribilis » vere eis qui ipsi propter virtutem adversantur.

VERS. 10. Deum mari quoque dominari ut cælestis creaturis, testatur Jonas dicens: « Suscitavit

A ἔπερ ἐστὶ τὸ ἐτοιμαζόμενον σπέρμα τοῦ Δαυὶδ. Ἐφ' οἷς δὲ βεβαίως χαρίζεται Θεός, ὁμνῶναι λέγεται, διὰ τὸ παρ' ἀνθρώποις ὄρκῳ πιστοῦσθαι τὸν λόγον. Ἀτρέπτου τὸίνυν ὄρκος Θεοῦ, ὄρκος αὐτοῦ τὸ ἀμετάτρεπτον τῆς βουλῆς. Τοῦτο δὴλον, ὅτι οὐκ εἰς αὐτὸν τὸν Δαυὶδ νοεῖται (πῶς γὰρ τὸν γε ἀποθανόντα;), ἀλλ' εἰς τὸν Χριστὸν τὸν ἐξ αὐτοῦ καταγόμενον, τὸν διηνεκῶς ζῶντα καὶ βασιλεύοντα.

ΣΤ. Ζ'. Ἀλλ' οὐδὲ τῶν τὴν υἱοθεσίαν δεξαμένων, καὶ κατὰ τοῦτο γεγεννημένων ἐκ Θεοῦ, τῶ ἀληθεινῶ (34) τις γεννήματι ὁμοιωθήσεται. Πῶς γὰρ ὁ μετέχων τῇ ἀμετέκτῳ; Τοιγαροῦν ὁ Παῦλος εἰπὼν, « Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ Πατρὸς ἡμῶν, » ἐδλαθηθεὶς μὴ δόξῃ τισὶν ἰσοτιμίαν ἑαυτῷ νέμειν πρὸς τὸν Υἱὸν τὸν μονογενῆ, προσέθηκε, « Καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ. » Εἰ γὰρ καὶ χάριτι γέγονεν ἡμῶν Πατὴρ, ἀλλ' ἐστὶν ὁ κατὰ φύσιν Υἱός, οὗ καὶ δούλοιο πάντες Κυρίου τυγχάνοντος. Διὸ καὶ νῦν, « Τίς ὁμοιωθήσεται τῷ Κυρίῳ, » φησὶν; Ὑπόδειμα γὰρ κατ' οὐσίαν ὁμοίωσις, ἀλλὰ κατὰ ποιότητα· αὐτὸς γὰρ ὁμοούσιός ἐστιν Υἱός τῷ Πατρὶ. Κατὰ ποιότητα γὰρ καὶ οἰκτείρμονες γινόμεθα, ὥς ὁ Πατὴρ ὁ οὐράνιος οἰκτείρων ἐστὶ. « Καὶ τέλειος ὁ Πατὴρ; » Ἄγιοι γὰρ ἔσεσθε, ὅτι ἐγὼ ἅγιός εἰμι. — Οὗτος δὲ ὁ Κύριος ἔρχεται μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς, καὶ οἱ ἅγιοι « ἀρπαγίσσονται ἐν νεφέλαις εἰς ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου εἰς ἀέρα ἐπὶ τῇ πάντοτε σὺν Κυρίῳ εἶναι. » Τοῦ τὸίνυν νῦν Κυρίου καὶ τῶν ἁγίων ἐν νεφέλαις ὄντων, οὐδεὶς τῶν ἀρπαγέντων ἐν νεφέλαις ἰσωθήσεται τῷ ἐρχομένῳ ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς. « Εἰ γὰρ καὶ ἕκαστος μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης ἡρπάγη, ἀλλ' οὐ « πολλῆς; » ἐκείνην γὰρ τὴν δύναμιν καὶ τὴν δόξαν εἶχεν ἢν ἐλαβεν· ὁ δὲ Σωτὴρ « μετὰ πολλῆς » ἥς παρέχει. Καὶ οἱ μὲν « ἐν νεφελῇ, » ὁ δὲ « ἐπὶ τῶν νεφελῶν, » ὅπερ αὐθεντικὸν καὶ βασιλικόν. Ἐτι μὴν ἕκαστος τῶν ἁγίων νεφέλης ὄντος πνευματικῆς οὐσης (35) τὸν νόητόν υἱόν (αἱ νεφέλαι γὰρ, φησὶ, βανάτισσαν δικαιοσύνην). Οὐδεὶς ἰσωθήσεται τῷ Κυρίῳ, καὶ αὐτῷ νεφέλῃ τυγχάνοντι. Ἐκαστὴ γὰρ ἐκείνων ὀλίγους ποτίζει, αὕτη δὲ οὐ πάντας ἀνθρώπους μόνον, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ λογικά.

ΣΤ. Η'. Καὶ τοῖς ἐναντίοις δὲ κολάσεις ἐπιφέρων, ἐστὶ φοβερός. Πελάζων γὰρ τις αὐτῷ διὰ τοῦ τὴν θείαν δέδεκται (36) διδασκαλίαν, τῷ ἁμαρτάνειν ἐγγὺς γίνεται τοῦ πυρός. Διὸ φησιν ὁ Σωτὴρ· Ὁ ἐγγὺς μου, ἐγγὺς τοῦ πυρός· ὁ δὲ μακρὰν ἀπ' ἐμοῦ, μακρὰν ἀπὸ τῆς βασιλείας (37). Καὶ νῦν οὖν, φησὶ τοῖς περικύκλω τὸν ἐντολῶν αὐτοῦ παρακούουσι, « φοβερός μέγας ὄντως » τοῖς δι' ἀρετὴν ἀντεχομένοις αὐτοῦ.

ΣΤ. Θ'. Τοῦ δεσπόζειν σὺν τῇ λοιπῇ κτίσει καὶ τῆς θαλάττης, πίστις τὸ λέγεσθαι ἐν Ἰωνᾷ· « Ἐξήγαγε

⁷⁷ Rom. i, 7. ⁷⁸ Luc. vi, 36. ⁷⁹ Levit. xi, 45.

⁸⁰ I Thess. iv, 16. ⁸¹ Marc. xiii, 26. ⁸² Isa. xlv, 8.

(34) Ἀληθεῖν. Formæ Alexandrina pro ἀληθινῶ Ed. it.

(35) Ὀδότης. Valde suspicor Didymum scripsisse ὁδοῦσης. Id.

(36) Forte δεδέχθαι. Id.

(37) Hæc recitari videntur a Didymo ex aliquo, præter quatuor, Evangelio, puta, secundum Ægyptios. Id etiam alibi suspicatus sum.

Κύριος κλύδωνα ἐν τῇ θαλάσσῃ· καὶ πάλιν· «Θαλή-
σαι αὐτοῦ ἔστη ἡ θάλασσα ἐκ τοῦ σάλου αὐτῆς.»
Ταύτῃ δὲ καὶ Ἰησοῦς ἐπετίμησεν, δεικνὺς ὡς ἔστιν
Υἱὸς τοῦ «Δεσπότη τοῦ κράτους αὐτῆς.» Εἰ δὲ τὸν τῶν
ἀνθρώπων βίον ἡ θάλασσα δηλοῖ, κράτος αὐτῆς ὁ
Πονηρὸς, ἐν ᾧ ὁ κόσμος ὅλος καίται, τουτέστιν ἡ
θνητὴ καὶ ἐπίκαιρος πολιτεία. Ὅν ἐκνευρίσας ὁ Κύ-
ριος, δέδωκε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ πατεῖν ἐπάνω ὧρων
καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν αὐτοῦ,
καταπραυνὼν τὰς ἀστάτους ὁρμάς, κύματα καλου-
μένας αὐτῆς. Ὡς ἂν καὶ βάσιμος τοῖς ἐπιβαίνουσι
γένηται· ὡς ὁ Πέτρος εἰκὼν. Οὐδεὶς γὰρ χωρὶς Ἰη-
σοῦ πατεῖν δύναται τοῦ βίου τὴν θάλατταν, τὰς τού-
του νικῶν ἡδοναθείας τὰ καὶ μερίμνας, ἀλλ' οὐδὲν
συμβαλίζοντας. Αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ περιπατῶν ὡς ἐπ'
ἐδάφους ἐπὶ θαλάσσης, πρὸς δὲ εἴρηται· «Ἐν τῇ
θαλάσσῃ ἡ ὁδὸς σου, καὶ αἱ τρίβοι σου ἐν ὕδασι πολ-
λοῖς.» Τρίψαντος ἐν τῷ βίῳ τὰ τε πάθη καὶ τὰς με-
ρίμνας, ὡς ἐπιβαίνειν ἐνεστί τοις ἰχνεσιν ἐπακολου-
θοῦντας αὐτοῦ.

Στ. ιβ'. Ἀνάγκη δ' ἂν οὕτως· Οἱ ἐρμηνευόμενοι
οὐρανοὶ ἐξομολογούμενοι τὰ θαυμάσια αὐτοῦ, καὶ ἡ
τὸν Ἰησοῦ δεχομένη σπέρρον καὶ καρποφοροῦσα εἰς
ρ', καὶ ε', καὶ λ', καὶ γ' αὐτοῦ· τυγχάνουσα. Κτῆμα δὲ
αὐτοῦ καὶ ἦν ἐθεμελίωσεν ἅμα τῷ πληρώματι αὐτῆς
οἰκουμένην δηλοῦσα τὴν Ἐκκλησίαν. Ἐν ταύτῃ γὰρ
οἰκοῦσι ψυχαί, τὸν ἀληθῆ προσηγάμεναι λόγον, καὶ
δυνάμεις ἱσραὶ παρεμβάλοισαι κύκλῳ τῶν φοβου-
μένων αὐτόν. Ἐν ᾗ· Θεμέλιον, φησὶ Παῦλος, οὐ-
δεὶς ἄλλον δύναται θεῖναι παρὰ τὸν κείμενον, ὃς ἔστιν
Ἰησοῦς Χριστός. «Ἐφ' ᾧ τὸ πληῖσμα τῶν ἀρετῶν
καὶ δογματικῶν εὐσεβῶν, καὶ τῶν τοῦ θεοῦ πνεύμα-
τος δωρεῶν. Ἐκτίσσε δὲ τὸν βορρᾶν ὁ Κύριος καὶ τὰς
θαλάσσας ἐπὶ τῷ μηκέτι εἶναι ὁ πρότερον ἦσαν· ὡς ὁ
κτίσας τοὺς β' εἰς ἕνα καινὸν ἄνθρωπον, ἐκ δύο τού-
τους ἕνα πεποίηκεν. Καὶ κτιζομένη δὲ καρδία κα-
θαρά, ἐξ οὗ καθαρὰς γηγενῆται καθαρά· κτίζει δὲ
καὶ τοὺς ἐκτὸς τῆς πίστεως, ἵν' ἐν Χριστῷ καινὴ γέ-
νωνται κτίσις.

Στ. ιγ'. Ἔστι δὲ τὸ μὲν θαῦμα, ἐκλεκτός, τὸ δὲ
Ἐξωμνητὴ, φωτὸς μετεωρισμός. Ὁ γὰρ τυγχάνων
ἐκλογῆς θείας, καὶ ὑπὸ φωτὸς μετεωριζόμενος, ὅπερ
ἐφώτισεν αὐτῷ φῶς γνώσεως, ἀγαλλιάται τῷ ὀνόματι
τοῦ Θεοῦ. Ἐρμηνεύεται δὲ τὸ θαῦμα καὶ λάκκος.
Διδῶσι γὰρ θεοὶ τισιν ἰλουγίας τρόπον λάκκου (38)
λελατομημένους, οὓς οὐκ ἐξελατόμησαν οἱ λαβόντες.
Κἂν ἐπὶ ψόγου δὲ τίθεται, μεταβαλὼν ὁ οὕτως ὠνο-
μασμένος, ὡς χρηματίζεται φρέαρ ἢ πηγὴ, ἀγαλλιᾶ-
σται ἐπὶ τῷ ὀνόματι Κυρίου.

Στ. ιδ'. Χρηματίζει ὁ Μονογενὴς καὶ «βραχίον» ἐν
τῷ· Καὶ ὁ βραχίον Κυρίου τίς ἀπεκαλύφθη; καὶ
ἐν τῷ· Ὑψηλός σου ὁ βραχίον, καὶ οὐκ ἡδεί-
μεν. Καὶ χεῖρ ἐν τῷ· Ἡ χεῖρ σου ἡ ὑψηλὴ ἐποίησε
ταῦτα πάντα· καὶ δεξιὰ ἐν τῷ· Δεξιὰ Κυρίου

A Dominus tempestatem in mari³³; et rursus :
« Voluntate ejus stetit mare a commotione sua³⁴. »
Cui et Jesus imperavit, ostendens se esse Filium
« Dominantis potestati maris. » Quod si autem ho-
minum vitam mare designat, potestas ejus non
aliud præter diabolum, cui inservit omnis mundus,
hoc est mortalis et fugax dominatio. Quem conte-
rens Dominus dedit discipulis suis potestatem cal-
candi supra serpentes et scorpiones et super om-
nem virtutem ejus³⁵, refrenans cæcos ejus impe-
tus, qui fluctus maris dicuntur. Qua de causa ac-
cedentibus facilis patet transitus : quorum imago
Petrus. Non alius enim vi sua potest præter Jesum
vitæ mare calcare, voloplates et curas ejus supe-
rans ; sed potest quivis comitante Jesu. Ipse enim
super mare haud sæcus ac super pavementum ince-
dit, ad quem dictum est : « In mari via tua, et se-
mitæ tuæ in aquis multis³⁶. » Ipse in vita sua pas-
siones et curas omnes superavit, ab iis etiam su-
perandas qui iisdem vestigiis insisterint.

Vers. 12. Hocce modo ista explicabis : Cæli qui
mirabilia ejus consistunt, et terra quæ semen Jesu
accipiet et fructus feret alia centum, alia sexa-
ginta, alia triginta³⁷, hæc « tua terra. » Domini est
quoque orbis terrarum quem fundavit simul cum
plenitudine sua, Ecclesiam exhibens, in qua habi-
tant animæ veram doctrinam consecutæ, et virtutes
sanctæ choro timentium eum admixtæ. In qua, ait
Paulus, « Fundamentum aliud nemo potest pone-
re, præter id quod positum est, quod est Jesus
Christus³⁸. » Super quem plenitudo virtutum et
plurium doctrinarum et donorum divini Spiritus.
Creavit aquilonem et maria Dominus, ut jam non
sint quod prius erant, uti etiam duo creavit, ut
unum novum hominem afficiant, ex duobus eos
unum fecit. Creatur cor mundum³⁹, quando purga-
tione mundatur : creat etiam eos qui extra fidem,
ut in Christo nova fiant creatura.

Vers. 13. Thabor quidem electus est, et Hermo-
nim, luminis sublimitas. Qui enim divinam electio-
nem sortitus fuerit, et lumine illuminatur, quod
eum scientiæ luce illustrat, exultat in nomine Dei.
Interpretantur etiam lacum Thabor. Nam Deus dat
quibusdam paludes, lacus ad instar lapidibus con-
structas quas ipsi non extruxerunt, qui eas acci-
piunt. Licet hæc vox ad carpendum adhibeatur,
cum mutaverit vitam qui ita vocatur, ita ut puteus
appelleret non fons, exsultabit in Domino Domini.

Vers. 14. Vocatur Unigenitus « brachium » et in
illo : « Brachium Domini cui revelatum est⁴⁰ » ; et in
illo : « Excelsum brachium tuum, et nos nescieba-
mus. » Dicitur et manus : « Manus tua excelsa fecit
hæc omnia » ; et dextera in illo⁴¹ : « Dextera Domini

³³ Jon. i, 4. ³⁴ ibid. 15. ³⁵ Luc. x, 19. ³⁶ Psal. lxxvi, 20. ³⁷ Matth. xiii, 8. ³⁸ I Cor. iii, 11.
³⁹ Psal. l, 12. ⁴⁰ Isa. lxxxiii, 1. ⁴¹ Psal. cxviii, 16.

(38) Cuique patet, Græcæ linguæ Scripturæque sacræ non imperito, hic legendum esse εὐλογίας
τρόπον λάκκου. Cfr. Deut. vi, 11. Edit.

exaltavit me. » Ait autem, « Exaltetur manus tua » admirabilia faciens; hæc habuit igitur Petrus ad Deum: « Da servis tuis cum omni fiducia loqui verbum tuum, in eo quod manum tuam extends ad sanitatem, et signa et prodigia fieri⁹². » Exaltatur etiam dextera Domini omnes imitatores ad sublimia ferens. Præparent adventum tuum misericordia et veritas. Quis enim continget faciem tuam nisi prius misericordiam contigerit, et cum veritate fuerit conversatus? Rursus forte dices misericordia et veritate Unigenitum designari, ut in illo: « Misit Deus misericordiam suam et veritatem suam⁹³. » Priorem enim videtur se mentibus inserere, consociatumque sibi Patrem illis patefacere: « Nam qui recipit me, recipit Patrem⁹⁴; » et: « Veniemus, ego et Pater⁹⁵. » Nam imago cum sit invisibilis Dei, menti puræ ostendit seipsum, per semetipsum Patrem revelans. Est etiam vultus Patris, character ejus hypostasos. Et necesse est ut prius cordibus eorum insit, qui eum in puritate videre possunt: misericordiam consequimur per morales virtutes et veritatem per piam scientiam. Moralis enim operatio misericordia indiget, et cognitio veritate ornatur. Quapropter sæpius in Scriptura hæc una profertur.

VERS. 16. Attende eum dicere « Qui scit, » non vero « Qui scivit. » Nam semper victoriam opereatur oportet, qui semper adversus inimicos pugnat. Hoc enim eum ad conspiciendam veritatem perducit; et vultu Domini illuminabitur deinceps in æterna die, in qua cum sociis exsultabit, salutare Dei consortium adeptus. Istud enim exultationis occasio. Exaltabitur etiam justitia tua ab illo qui factus est sapientia et sanctitas et sanctificatio⁹⁶, qui ipse excelsus et adherentes sibi ad se trahit. Exaltamur quoque ea justitia quæ propter fidem Jesu Christi omnibus fidelibus convenit. Nam etiam si potestatem habuerint qua agere et contemplari possint, de donis gloriantur a te acceptis, juxta illud: « Qui gloriatur, in Domino gloriatur⁹⁷. » Ac dicent, Ipse dedit nobis virtutem viriliter agendi. Qua de causa confiteri non dubitat: « In Deo faciemus virtutem. In beneplacito tuo exaltabitur cornu nostrum. » Nam exaltatus est in nobis Christus beneplacito Patris dicentis: « Hic est Filius meus dilectus, in quo bene complacui⁹⁸. » In ipso enim complacuit illi nos salvare. Susceptio est ejus qui pugnat pro nobis: qui est sanctus rex veri Israel, Deum videntis, Christus ipse ac Dominus. Potest etiam susceptio Domini esse, si eam ipse perficit et sanctus Israel expectantis eam: sanctus est qui nunc sanctificatur; mente cum perspicere, præstantissimum est: « Quoniam Domini regis nostri susceptio, et Sancti Israel. »

A ὕψωσέ με: λέγει δέ, « Ὑψωθήτω ἡ χεὶρ σου » παραδοξοποιούσα· φησὶ γοῦν ὁ Πέτρος πρὸς τὸν Θεόν· « Ἄδς τοῖς δούλοις σου ἀφρόδως μετὰ παρρησίας λαλεῖν τὸν λόγον σου, ἐν τῷ ἐκτείνειν τὴν χεῖρά σου εἰς ἱάσιν καὶ σημεῖα καὶ τέρατα. » Ὑψοῦται δὲ καὶ ἡ δεξιὰ αὐτοῦ μετεωρίζουσα πάντα τὸν μῆμητίν. Προπορεύεται δὲ σου τῆς παρουσίας ἑλεος καὶ ἀλήθεια. Τίς γὰρ προσβαλεῖ σου τῷ προσώπῳ μὴ προηλημένος, καὶ ἐνωμιληκῶς τῇ ἀληθείᾳ; Λέγοις δ' ἂν πάλιν ἑλεος καὶ ἀλήθειαν τὸν Μονογενῆ, ὡς ἐν τῷ· « Ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ ἑλεος αὐτοῦ καὶ τὴν ἀλήθειαν αὐτοῦ. » Ὡς προειδημῶν ταῖς διανοαῖς ἐμφανίζει τὸν συνηρμοσμένον αὐτῷ Πατέρα· « Ὁ γὰρ ἐμὲ δεχόμενος, λέχεται τὸν Πατέρα » καὶ, « Ἐλευσόμεθα ἐγὼ τε καὶ ὁ Πατήρ. » Εἰκὼν γὰρ ὑπάρχων τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, τῷ καθαρῷ νῷ δεικνυσὶν ἑαυτὸν, δι' ἑαυτοῦ δεικνύς τὸν Πατέρα. Ἔστι δὲ καὶ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς, χαρακτήρ ὢν τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ. Καὶ δεῖ προεῖναι τῇ καρδίᾳ τῶν αὐτὸν ἐν καθαρότητι δυναμένων ὁρᾶν. ἑλεος μὲν δι' ἡθικῶν ἀρετῶν, ἀλήθειαν δὲ διὰ γνώσεως εὐσεβοῦς. Κατὰ μὲν γὰρ τὴν ἡθικὴν ἐνέργειαν ἐλευσόμεθα, κατὰ δὲ τὴν γνῶσιν τῇ ἀληθείᾳ προσβάλλομεν. Διὸ πολλὰ τοῦ τῆς Γραφῆς ἀλλήλοις ταῦτα συνονομάζεται.

Στ. ις'. Ὅρα δὲ ὡς « Ὁ γινώσκων » εἶπεν, ἀλλ' οὐκ « Ἐγνωκώς. » Δεῖ γὰρ αἰετὸν νικᾶν ἐνεργεῖν τὸν αἰετὸν πρὸς ἀντιπάλους ἔχοντα τὸν θῆνα. Τοῦτο γὰρ αὐτὸν πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας θεωρίαν προσάγει· καὶ τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ φωτισόμενος ἔσται λοιπὸν ἐν αἰωνίῳ ἡμέρᾳ, ἐν ᾗ μετὰ τῶν ὁμοίων ἀγαλλιάσεται, τὴν σωστικὴν τοῦ Θεοῦ προσηγορίαν περιχέμενος. Αὕτη γὰρ τῆς ἀγαλλιάσεως πρόφασις. Ὑψωθήσεται δὲ καὶ τῇ σῇ δικαιοσύνῃ τῷ γινόμενῳ σοφίᾳ καὶ ἀγιωσύνῃ καὶ ἀγιασμός· ἥτις ἐστὶν ὕψις, καὶ διὰ μετουσίαν ἔλκει πρὸς ἑαυτήν. Ὑψοῦται δὲ τις καὶ τῇ διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ δικαιοσύνῃ εἰς πάντας τοὺς πιστεύοντας. Εἰ γὰρ καὶ ἔχουσι δύναμιν, καθ' ἣν δυνατὸς πράττουσιν τε καὶ θεωροῦσιν, ἀλλὰ παρὰ σοῦ λαβόντες καυχῶνται, κατὰ τό· « Ὁ καυχώμενος, ἐν Κυρίῳ καυχάσθω. » Καὶ λέγοντες· Αὐτὸς γὰρ δίδωσι ἰσχύιν τοῦ ποιῆσαι δύναμιν. Διὸ καὶ σὺν παρρησίᾳ φασίν· « Ἐν τῷ Θεῷ ποιήσωμεν δύναμιν, καὶ ἐν τῇ εὐδοκίᾳ σου ὑψωθήσεται τὸ κέρας ἡμῶν. » Ὑψώθη γὰρ ἐν ἡμῖν ὁ Χριστὸς εὐδοκίᾳ Πατρὸς εἰπόντος· « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ ἡδύκησα. » Ἐν αὐτῷ γὰρ ἡμᾶς εὐδόκησε σῶσαι. Καὶ ἀντιληψίς αὐτοῦ ἐστὶν ὑπερμαχοῦντος ἡμῶν· ὅστις ἅγιος βασιλεὺς ὢν τοῦ ἀληθινοῦ Ἰσραὴλ, τὸν Θεὸν ὁρῶντος, ὑπάρχων αὐτὸς ὁ Χριστὸς τε καὶ Κύριος. Δύναται δὲ ἡ ἀντιληψὶς καὶ τοῦ Κυρίου εἶναι, ὡς ἐνεργουμένη ὑπ' αὐτοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Ἰσραὴλ ὡς ὑπομένουσας αὐτὴν· ὡς ἅγιον εἶναι νῦν τὸν ἀγιαζόμενον ἐν τῷ νῷ καθορᾶν αὐτὸν, ἵνα ᾗ ὑπέρβατον, ὅτι· τοῦ Κυρίου βασιλείως ἡμῶν ἡ ἀντιληψὶς καὶ τοῦ ἁγίου Ἰσραὴλ. »

⁹² Act. iv, 29, 30. ⁹³ Psal. lvi, 4. ⁹⁴ Matth. x, 41. ⁹⁵ Joan. xix, 25. ⁹⁶ I Cor. -, 30. ⁹⁷ I Cor. x, 37. ⁹⁸ Matth. iii, 17; xvii, 5.

Στ. κ'. Ἀκούει μόνον τοῦ λαλοῦντος ὁ μὴ νοῦν. Ὁ δὲ καὶ συνιεί, ἀντιλαμβάνεται τῇ ὁράσει τοῦ νοῦ τῆς τοῦ λέγοντος προφορᾶς. Ὁ δὲ Θεὸς τοῖς τελείοις λεγομένοις υἱοῖς δείκνυσιν μᾶλλον ἢ λέγει. Διὸ τὸ ἐν ὁράσει κατὰ τὸ, « Καὶ ὁ λαὸς ἑώρα τὴν φωνὴν Κυρίου, » τούτέστιν ἐνόει. Τοιαῦται τῶν προφητῶν αἱ ὁράσεις, οὐκ αἰσθητὰ βλέποντων, ἀλλ' ὁρῶντων τὰ νοητά. « Ἐπὶ δυνατὸν » δὲ τὸν ἐκ ρίζης Ἰεσοῦ βοηθειαν ἔθετο πάτῃ βοηθοῦσαν τῇ κτίσει, τὸν ὕψωθέντα τοῦ λαοῦ κατὰ σάρκα, καθ' ἣν καὶ ἐκλεκτός ἐστι καὶ προσεδέχθη. Καὶ γάρ « ἐστὶν ἐκλεκτοῖς ἀπὸ μυριάδων, » ὡς ἐν τῷ Ἀσματι τῶν ἁσμάτων. Καθ' ὃ καὶ ὕψωσεν αὐτὸν Πατὴρ χαρισάμενος αὐτῷ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα λεγομένου δούλην τε καὶ δαυτῆς, ὅπως ἦν ἐκ τοῦ σπέρματος. Δυνατός καὶ ἱκανὸς ὢν χειρὶ πρὸς τὸ διδάξαι τὴν λογικὴν κτίσιν δουλεύσαι Θεῷ, εἰς ὃ καὶ ἐχρίσθη Πνεύματι ἁγίῳ ἀρχιερεὺς τε καὶ βασιλεὺς κατὰ πάντων ἀποδειχθεὶς. Περὶ οὗ χρίσματος τὸ « Ἐχρίσά σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. » Χεῖρ δὲ καὶ βραχίον δι' ὃν ἀντελάβετο καὶ κατίσχυσεν αὐτόν, τοῦ Μονογενοῦς ἡ Θεότης, μεγάλη δι' αὐτοῦ κατεργασμένη. Καὶ κρείττων δὲ τοῦ διαβόλου γεγένηται, μὴ ποιήσας ἁμαρτίαν, μήτε ὄλον ἐσχηκὼς ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, δι' ὃν ὠφελεῖν ἐκεῖνος δοκεῖ. Οὐ μὴν οὐδὲ « κατ' ἀνομίαν τις γεννηθεὶς » κακώσκει δι' ἁμαρτίας αὐτόν. Τὸ δὲ ὠφελεῖν ἐπ' ἑθροῦ, τὸ ἀνύσαι δηλοῖ ὡς ἐν Εὐαγγελίοις ἱερεῖς καὶ Φαρισαῖοι φασὶ πρὸς ἀλλήλους· « Θεωρεῖτε ὅτι οὐκ ὠφελεῖτε οὐδέν' ἑαυτοὺς, ὁ κόσμος ὅλος ὀπίσω αὐτοῦ ἀπηλθεν. »

Στ. λ'. Μὴ δοκεῖ δὲ μέχρι τούτου παρατείνειν τὸν Χριστοῦ θρόνον μέχρι πληρώσεως οὐρανοῦ. « Ὁ οὐρανὸς γὰρ, φησὶ, « καὶ ἡ γῆ παρελεύσεται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσιν. » Τῶν δὲ λόγων μὴ παρερχομένων, βασιλεύσει καὶ μετὰ πάροδον οὐρανοῦ τε καὶ γῆς. Οὐ γὰρ ἕως τοῦ παρελθεῖν εἶπεν τὸν οὐρανὸν, ἀλλ' « ὡς τὰς ἡμέρας τοῦ οὐρανοῦ. » Καὶ μετὰ τὴν πάροδον γὰρ οὐρανὸς ἐστίν· οὐ γὰρ ἴσον τῷ φθαρῆναι, τὸ παρελθεῖν αὐτόν. Λέγοις δ' ἂν καὶ γῆς μὲν ἡμέρας τὰ λαμπρὰ τοῖς ἀνθρώποις δοκούντα περιμάχητα, οὐρανοῦ δὲ τὰ φωτεινὰ τῆς ἀληθείας μυστήρια, οἷς ὅμοιος ὁ θρόνος τοῦ Σωτῆρος ἀσάλευτος.

Στ. λζ'. Ἐπὶ τοῖς διηγεσίοις καὶ μένουσιν ἔμνουσιν ὁ Θεός. Τῷ τοίνυν κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ ἀπαράβατον ἱερωσύνην διδούς, οὐ μεταμέλεται. Καὶ τῷ Ἀβραάμ μετ' ὅρκων ἐπαγγέλλεται ἐν τῷ σπέρματι αὐτοῦ ἐνευλογηθῆσεσθαι πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. Πρόκαϊρον δέ τι διδούς, οὐκ ἔμνουσιν ἐπ' αὐτῷ καὶ μεταμέλестhai λέγεται, καθάπερ χρίσας εἰς βασιλεία Σαούλ. Διὸ καὶ τῷ Δαυτῆς ἔμνουσι περὶ τοῦ ἐκ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ τὸν Σωτῆρα γενέσθαι Χριστόν, συνδιακονίζοντος τοῦ θρόνου τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ αὐτῷ τῆς δικαιοσύνης ἡλίου καὶ ἡ σελήνης δέ, φησὶ, τῶν ὑπὸ Χριστοῦ φωτιζομένων καὶ ἀθροίσμα τὸν αἰῶνα μένει τλησιφαῆς, πληρουμένου τοῦ ἡλίου, ἐκλαμψόντων τῶν δικαίων ὡς ὁ ἥλιος ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Πα-

A Vers. 20. Audit tantum loquentem, qui non cogitat. Qui autem quoque intelligit, mentis visione dicentis consilium perspicit. Deus eis qui perfecti filii dicuntur ostendit potius quam verbis exprimit. Ideo in visione locutus est juxta illud : « Et populus videbat vocem Domini », hoc est, sentiebat. Tales prophetarum visiones, cernentium non ea quæ sensibus, sed quæ mente percipiuntur. « Super potentem, » qui ex radice Jesse, adiutorium posuerat omnem creaturam juvenis, super eum qui de populo secundum carnem exaltatus est, juxta quam etiam electus est et acceptus. Nam « electus e decem milibus, » uti habet Canticum canticorum¹. Et exaltavit eum Pater donans nomen quod est super omne nomen, ei qui dicitur servus et David de cujus semine ortus est. Potens et terribilis manu, ut ab eo discant Deo servire omnes creaturæ ratione præditæ, ad quod munus unctus est etiam a Spiritu sancto summus sacerdos et rex omnium communis. De qua unctione dictum est alias : « Unxit te Deus, Deus tuus, oleo exultationis præ participibus tuis ». Manus et brachium quibus eum fovet et confortat, Unigeniti divinitas, magna per eum operata. Diabolum superavit, dum nec peccaret, nec dolum haberet in ore suo, quibus illi proficere videtur. Nec poterit ei nocere per peccata « filius iniquitatis ». Ipsum autem in inimico profecisse, testantur Evangelia; nam Pharisei et sacerdotes inter se dicebant : « Videtis quia nihil proficimus : ecce mundus totus post eum abiit ».

C Vers. 30. Noli putare Christi thronum eversum iri quando tempus cœli complebitur. Nam « cœlum et terra transibunt, » ait², « verba autem mea non præteribunt. » Quod si autem verba non prætereunt, certe regnabit adhuc post transitum cœli et terræ. Non dicit enim donec transeat cœlum, sed « sicut dies cœli; » et permanebit cœlum etiam cum transierit : aliud est illud perire, aliud transire. Dicendum etiam forte terræ dies splendorem honoresque illos designare quos homines tanto studio affectant; dies autem cœli lucida esse veritatis mysteria quibus similis thronus Salvatoris immotus.

D Vers. 36. Quando perpetua et mansura promittit, jurat Deus. Ita cum secundum ordinem Melchisedech æternum sacerdotium dat, non poenitebit eum. Ita etiam Abrahamo cum jurejurando annuntiat in semine ejus benedicendas esse cunctas gentes. De fluxis autem et caducis non jurat; sed etiam cum poenitere dicit, uti cum regem Saut unxisset. Ideo Davidi jurat Salvatorem Christum ex semine ejus oriturum, et thronum imperii ejus cum ipso justitiæ sole perduraturum : luna, dicit, hoc est, congregatio eorum qui a Christo illuminantur, in æternum manebit plena, replente eam sole, fulgentibus justis sicut sol in regno Patris eorum. Quod autem hæc omnia sic se habeant in cœ-

¹ Exod. xx, 18. ² Cant. v, 10. ³ Psal. xlii, 8.

⁴ Joan. xii, 19. ⁵ Matth. xxiv, 35.

lis testis, de quo Job : « Et ecce nunc in coelis est A
testis meus, et conscius meus in excelsis ». »

VERS. 39. Dixisti, Domine, Christi semen manere in æternum, et nihilominus repulisti semen ejus; testamentum ejus non profanatum te asseruisti, et « profanasti » tamen « sanctitatem ejus in terra, » morti scilicet et sepulcro tradens corpus ejus. Ecclesia domus sanctuariumque Christi, te permittente, impiorum persecutionibus pluries lacerata est. Dei servus Christus; quippe qui servi formam accepit, et ex ea natus est quæ angelo dixit : « Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum ». » Omne filiorum ejus vel validissimum auxilium destruxisti, ita ut insidiis omnium paterent; nam macerías vocat Scriptura divinam custodiam. Vocantur etiam forte vineæ Domini macerías divini apostoli, quos a Deo ablatis dicent, quicumque eos dispersos viderint scandalizatos in ea nocte qua Jesus traditus est. Qui et munitiones appellantur, eodem tempore per formidinem eversæ, unde etiam Christus, corpus scilicet ejus, direptus est; nam « Vos estis corpus Christi, et membra de membro ». » Sunt quoque munitiones ejus Ecclesiæ ubique terrarum dispersæ, quæ factæ sunt opprobrium iis qui circa eam stantes vicini vocantur. Hi vero sunt qui Scripturæ adherere videntur, et ad Ecclesiam pertinere, at eam doctrinis et operibus malis opprobrio habent. Nam uti Deum glorificamus recta agentes et sentientes, ita extolluntur inimici ejus, quasi virtute sua facerent quæ eum pati concessisti. Quapropter helificantur qui oderunt eum, cernentes eum omni auxilio destitutum, dum inimici eam bello aggrediuntur; atque ideo vinculis oppressum ad crucem deduxerunt, et vel gravissimis eum suppliciis affecerunt.

Talia proferunt qui Christum quidem cupiunt et providentiam conditentur, consilium autem non perspexerunt, quo Deus proprio Filio suo non parcens inimicis eum tradidit. At silebunt, ubi salutem agnoscent ipsius morte constitutam. Non enim Pater tantum tradidit eum pro nobis, sed et ipse tradidit semetipsum; nam dedit animam suam redemptionem pro multis. Antea putabant et ab emundatione dissolutum esse Christum, quam operatus est ipse sanguine suo; et in terram collisam esse sedem ejus, licet eum Deus sicut dies cæli posuerit. Nam passionibus et cruce perspectis, existimaverunt transisse regnum ejus, imminutum et in cruce confusione perfusum. De qua Apostolus ait : « Qui propositio sibi gaudio, sustinuit crucem, confusione contempta, » ut ex mortuis resurgens ab emundatione jam non sit dissolutus, sed ipse cæteros mundans, mundi peccatum tollat,

τὸς αὐτῶν. Περὶ δὲ τοῦ ταῦτα οὕτως εἶξιν ὁ μάρτυς ἐν οὐρανῷ, περὶ οὗ φησι Ἰωβ : « Ἴδού γάρ ἐν οὐρανῷ ὁ μάρτυς μου καὶ ὁ συνίστωρ μου ἐν ὑψίστοις. »

Στ. λθ'. Εἰπὼν, ὦ Δέσποτα, τοῦ Χριστοῦ τὸ σπέρμα εἰς τὸν αἰῶνα μένει, ἀπόσω τὸ σπέρμα αὐτοῦ καὶ μὴ βεβηλώσῃν εἰπὼν τὴν πρὸς αὐτὸν διαθήκην ἐβεβήλωσας. « Τὸ ἀγιαστῆριον αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν, ἦτοι εἰς θάνατον καὶ μνήμα τὸ σῶμα παραβῶς αὐτοῦ. » Ἡ τὴν Ἐκκλησίαν οὖσαν οἶκον καὶ ἀγιαστῆριον αὐτοῦ συγχωρήσας κατὰ καιροὺς καὶ παραδοθῆναι τοῖς ἐκ τῶν ἀθέλων ἐπενεχθεῖσιν αὐτῇ διωγμοῖς. Θεοῦ δὲ δούλος ὁ Χριστὸς ὡς ἀναλαβὼν τὴν τοῦ δούλου μορφήν, γενόμενος ἐκ τῆς εἰπουσῆς τῷ ἀγγέλῳ : « Ἴδού ἡ δούλη Κυρίου, γένοιτό μοι κατὰ τὸ ῥημά σου. » Ἀλλὰ καὶ πᾶσαν τὴν υἱὸν αὐτοῦ καθέλκας ἐχυρωτάτην βοήθειαν, ὡς προκεισθαι πρὸς πᾶσαν ἐπιβουλὴν φραγμοὶ γὰρ κατὰ τὴν Γραφὴν αἱ θεοθεν φρουραὶ. Λέγοντο δὲ φραγμοὶ ἀμπελώνος τοῦ Χριστοῦ, καὶ οἱ θεοὶ ἀπόστολοι, οὓς καθαιρεῖσθαι ὑπὸ Θεοῦ φασιν οἱ ὀρώντες αὐτοὺς ἐσκορπισμένους καὶ σκανδαλισθέντας ἐν τῇ νυκτὶ τῆς παραδόσεως Ἰησοῦ. Οἵπερ καὶ ὀχυρώματα λέγονται, κατὰ τὸν αὐτὸν καιρὸν περιπετόντας δειλία· ᾧ ἡκολούθησε τὸ διηρηπᾶσθαι Χριστὸν, ὃ ἐστὶν αὐτοῦ τὸ σῶμα : « Ὑμεῖς γάρ ἐστε σῶμα Χριστοῦ καὶ μέλη ἐκ μέλους. » Ὀχυρώματα δὲ αὐτοῦ καὶ πανταχοῦ Ἐκκλησίαι. Ἐγένοντο δὲ καὶ ὄνειδος τοῖς διὰ τὸ περὶ αὐτὸν εἶναι γείτοσιν καλουμένοις. Οἵτινές εἰσιν οἱ δοκοῦντες τῆς Γραφῆς αὐτοῦ περιέχεσθαι, καὶ τῆς Ἐκκλησίας ὑπάρχειν ἔγγυς, δι' οὓς ὀνειδίζεται κακῶς φρονοῦντας ἢ πράττοντας. Ὡςπερ οὖν δοξάζουσιν αὐτὸν οἱ ὀρθῶς φρονοῦντες ἢ πράττοντες, οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ κατεπαίρονται ὡς ἰδίᾳ δυνάμει πράττοντες & δὴ παθεῖν συνεχώρησας. Ἐφ' οἷς καὶ οἱ μισοῦντες εὐφραίνονται, μηδεμίαν ὀρῶντες ἀνελήψιν ἐν τῷ συμβάλλειν εἰς πόλεμον αὐτῷ τοῖς ἐχθροῖς ὥστε δίσσαντας αὐτὸν ἀπαγαγεῖν ἐπὶ τὸν σταυρὸν, καὶ ὅσα πρὸς ὕδριν ἐπενεγχαῖν.

Ταῦτά φασιν οἱ Χριστὸν μὲν ποθοῦντες καὶ Πρόνοϊαν ἡγούμενοι, τὸν σκοπὸν δὲ μὴ καθορῶντες, καθ' ὃν οὗ φεισάμενος ὁ Πατὴρ τοῦ ἰδίου Υἱοῦ, ἐκδοτον αὐτὸν ἀφῆκε τοῖς ἐπαναστάσιν αὐτόν. Παύσονται δὲ τῶν ῥημάτων μαθόντες τὴν κατορθωμένην σωτηρίαν διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Οὐ μόνον τοῦ Πατρὸς ὑπὲρ ἡμῶν παραδόντος αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ ἑαυτὸν δέδωκε γὰρ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν. Τίως γε μὲν φοντο καὶ ἀπὸ τοῦ καθαρισμοῦ καταλελῶσθαι Χριστὸν, οὗ εἰργάσατο διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ κατερράχθαι δὲ εἰς γῆν τὸν θρόνον αὐτοῦ, καί τοι τοῦ Θεοῦ τεθεικότος αὐτὸν ὡς τὰς ἡμέρας τοῦ οὐρανοῦ. Ὁρῶντες γὰρ αὐτοῦ τὸ πάθος καὶ τὸν σταυρὸν, ἔδοξαν τέλος εἰληφέναι τὴν βασιλείαν αὐτοῦ σμικρυνθείσαν καὶ ἀνακαταλεῖσθαι ἐπὶ τῇ κατὰ τὸν σταυρὸν αἰσχύνῃ γεγεννημένῃ. Περὶ ἧς ὁ Ἀπόστολος εἶπεν : « Ὅς ἀντὶ τῆς προκαιμένης αὐτῷ χαρᾶς, ὑπέμεινε σταυρὸν, αἰσχύνῃ καταφρόνησας, » ἵν' ἐκ νε-

* Job xvi, 20.

* Luc. i, 48.

* 1 Cor. xii, 27.

* Hebr. xii, 2.

κριν ἀναστὰς, μηκέτι ἢ καταλελυμένος ἀπὸ καθαρισμού· ἀλλ' ἐνεργῶν αὐτὸν αἱρεῖ τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου, κατὰ τὸ· «Καθαρισμὸν ἀμαρτιῶν ποιήσάμενος, ἐκάθισεν ἐκ δεξιῶν τῆς μεγαλοσύνης ἐν ὑψηλοῖς,» ἀνωρθωμένον ἔχων καὶ βεβαίως ἰδρυμένον ὄντα (39).

Στ. μη'. Μνησθῆτι, φασὶν οἱ ταῦτα λέγοντες, ὅτι τρεῖς τοὺς τὴν φύσιν ὑπάρχοντες, ὄντες αὐτεξούσιοι, μήπως εἰς ἀσείδειαν ἐξοκελλώμεν λέγοις δ' ἂν ὑπόστασιν καὶ τὴν καθ' ἑν ὑπόσταντα τις δύναται τι τῶν ἐπιπόνων.

Στ. μθ'. Ἡ δὲ «Τίς» φωνὴ ποτὲ μὲν λέγεται πνευματικῶς, ὡς ἐν τῷ, «Τίς ἀναβήσεται εἰς τὸ ὄρος τοῦ Κυρίου;» ποτὲ δὲ σημαίνει τὸ σπᾶσιον, ὡς ἐν τῷ· «Τίς ἄρα ἐστὶν ὁ δοῦλος πιστὸς καὶ φρόνιμος;» καὶ, «Τίς σοφὸς, καὶ συνήσεται ταῦτα;» καὶ τὸ ἀδύνατον, ὡς ἐν τῷ· «Τίς ἔγνω νοῦν Κυρίου;» καὶ ἐν τῷ, «Τίς συνήγαγεν ἀνέμους ἐν κόλπῳ;» Διηλοῦ δὲ καὶ τὸν εὐτελεῖ, ὡς ἐν τῷ· «Εἰ δὲ θεὸς ὑπὲρ ἡμῶν, τίς καθ' ἡμῶν;» καὶ, «Ἰδοὺ Κύριος βοηθήσει μοι, τίς κἀκώσκει με;» Κεῖται καὶ ἐπὶ τοῦ καλουμένου παρὰ τισιν ἰδίου ποίου, παρὰ δὲ ἄλλοις, ἀτόμου, καὶ ἐνὸς ἀριθμοῦ· ὡς ἐν τῷ (40), ἀνθρώπος δηλωτικὸν τοῦ οὐδεὶς· Τίς (41) γὰρ τὸν κοινὸν ὑποφεύξεταί θάνατον; «Ὁ» γὰρ «θάνατος,» φησὶν, «εἰς πάντας ἀνθρώπους διήλθεν.» Καὶ καθὼς ἀμαρτία τῷ ἀποπεινωμένῳ θεότητος. Οἶον τὸ· «Ῥυμὲς δὲ ὡς ἀνθρωποὶ ἀποθνήσκετε·» καὶ τὸ· «Ὅπου γὰρ ἔρις καὶ ζηλος ἐν ὑμῖν, οὐκ ἀνθρώποι ἐστε, καὶ κατὰ ἀνθρώπον περιπατεῖτε;» «Ὁ δὲ τοιοῦτον ὁμῶνυμον, οὐ διαφεύξεταί θάνατον. Τοῦτο γὰρ τῶν γενομένων θεῶν μετὰ οὐκ ἐθέτητος. Ζῶσι γὰρ αἱ μεταποιούμενοι τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἧτις ὑπὲρ φθὺν ἐστὶ ρυομένου θεοῦ.

Στ. γ'. Ἀνάγων εἰς ὕψος ἐκ τῶν χαμαιζήλων πραγμάτων τὸν ἀνθρώπον, μὴ πρὸς ταῦτα πάλιν ἀποστρέψῃς αὐτόν.

Στ. θ'. Πᾶς οὖν ὁ χρόνος ὁ παρεκτείνων τῇ ἡμετέρῃ μετὰ σώματος ζωῇ, φανερός καὶ πεφωτισμένος σοι τυγχάνει, ὡς ὁρᾷν πᾶν ἀμάρτημα πρακτικὸν καὶ ἐν λογισμοῖς.

Στ. ιβ'. Ἡ δέησις ἐπισταμένον ἐστίν, ὅτι δεξιὰν ἔχει θεός, καὶ ποδούντων ταύτην ἰδεῖν, δι' ἧς ἐδημιουργησέ τε καὶ προνοεῖ τοῦ κόσμου, ὅπως μὴ δι' ὧν ἐνεργεῖ καταλάβωσιν, ἀλλὰ τῷ προσβάλλειν αὐτήν. Οἶοιτο δ' ἂν καὶ αἴτησις εἶναι τῆς ἐπιδημίας Χριστοῦ. Τότε γὰρ γνωρισμὸς ἡ τοῦ θεοῦ δεξιὰ γέγονεν, ὅτε ὁ λόγος σὰρξ γενόμενος ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν. «Ἐθεασάμεθα γὰρ τὴν δόξαν αὐτοῦ ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατρός.» Τότε σὺν αὐτῇ φανερωθέντας ἔγνωμεν καὶ «τοὺς πεπαιδευμένους τῇ καρδίᾳ ἐν σοφίᾳ,» οἵτινές εἰσιν οἱ φάσκοντες· «Σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τε-

A juxta illud : «Purgationem peccatorum faciens, sedet ad dexteram majestatis in excelsis», sedem habens relictam, et firmiter fundatam, in longos dies et in æternum permanentem.

τὸν θρόνον τὴν μακροήμερον καὶ αἰώνιον διαμε-

VERS. 48. Memento, aiunt qui hæc habent, nos mutabiles esse natura, et juris nostri, ne ad impletionem dilabamur; substantiam forte eam quoque intendit qua mala quæque suslinemus.

VERS. 49. Vox «Quis» usurpatur nunc ad interrogandum uti in illo¹⁰ : «Quis ascendet in montem Domini? » nunc ad declarandam paucitatem, ut in illo : «Quis est fidelis servus et prudens¹¹? » et : «Quis sapiens, et intelligit hæc¹²? » nunc ad innuendum aliquid fieri non posse; ut in hoc : «Quis novit mentem Domini? » et in illo : «Quis congregavit ventos in sinu? » Significat etiam aliquem contemnendum, uti in illo¹³ : «Si Deus pro nobis, quis contra nos? » et : «Ecce Dominus auxiliabitur mihi, quis nocebit mihi? » Apud quosdam sic dictam qualitatem indicat, apud alios vero individuum, et numero unum. Nec desunt versus ubi «quis» neminem declaret, ut in hoc : Quis communem mortem effugiet? Nam «mors,» inquit, «omnes homines pertransiit¹⁴, » Haud secus ac peccatum, ex quo a Deo defecimus. Itidem sonat hoc : «Vos sicut homines moriemini¹⁵, » et illud¹⁶ : «Cum enim sit inter vos zelus et contentio, nonne carnales estis, et secundum hominem ambulatis? » Qui igitur homo, non effugiet mortem : hoc enim eorum qui divinitatis participes facti sunt dii. Vivunt enim semper, æternam vitam adepti, quæ Deo competet supra inferos elato.

PSALMUS LXXXIX.

VERS. 3. Hominem cum in sublime extuleris, a negotiis mundanis distractum, ne avertas eum rursus ad ea.

VERS. 9. Omne igitur tempus, quo cum corpore nostro vivimus, manifestum tibi et illuminatum, ita ut omnia perspicias quæcumque mente aut opere deliquerimus.

VERS. 12. Precatio hæc scientium est Deum habere dexteram, qua universum mundum creavit et gubernat, cupientiumque eam videre, ne ab ea unquam deprehendantur sed ei contra adhæreant. Potest etiam hæc oratio de Christi adventu intelligi. Nam tunc revelata est Dei dextera, cum Verbum caro factum in nobis habitavit. «Vidimus enim gloriam ejus, gloriam quasi Unigeniti a Patre¹⁷. » Tunc cum eo manifestos vidimus, et «eruditos corde in sapientia, » qui non alii ac dicentes : «Sapientiam loquimur inter perfectos¹⁸. » Tunc

¹⁰ Hebr. i, 3. ¹¹ Psal. xxiii, 3. ¹² Matth. xxiv, 45. ¹³ Psal. cvi, 45. ¹⁴ Rom. viii, 31. ¹⁵ Rom. v, 12. ¹⁶ Psal. lxxxi, 7. ¹⁷ I Cor. iii, 3. ¹⁸ Joan. i, 14. ¹⁹ I Cor. ii, 6.

(39) Lege διαμενούντα vel διαμένοντα. EDIT.

(40) Aliqua desiderantur. IDEM.

(41) Animadvertent grammatici varium vocabulæ usum. MAI.

revelatum est et de prophetis eos vera de Christo docuisse, et forte ante eventum hæsitarisse, utpote corde nondum in sapientia eruditi: qualis est qui mente sapit, verbis autem erraverit. Hic veritatem proficitur, sermone non scientia imperitus. — Pro voce « eruditos » occurrit etiam « victos pedicis. » Non sinit enim sapientia nos a pietate pedem referre; sapientiæ pedicis vinciri jubemus. Pusillanimes qui dicunt: « Usquequo? » hoc est, faciem tuam et dexteram tuam avertis a nobis? Nam vel brevissima mora, tempus longissimum. At convertere ad eos qui se a mandatis tuis averterunt. Deinde addit: Uti apparens nobis dextera tua, sol justitiæ, ortum præparavit « diei » spiritualis, qua misericordia tua repleti sumus, ita nobis in omnibus diebus lætandum, quas nobis lumen tuum verum illuminavit, variis sensibus corda afficiens quæ illustrat. Ac certe oriens in mentibus et operibus, multas facit in nobis dies, ita ut exultantes tristitiam dierum mœrorem solvamus, quibus humiliati sumus, captivitati propter malitiam et ignorantiam traditi, malis oppressi quæ a veris bonis, aliena, de quibus dictum est: « In risu insipiens agit mala »¹⁹; aut calamitatibus, de quibus Job dixit: « Si bona suscepimus de manu Domini, mala cur non sustinebimus »²⁰? Respice igitur in servos tuos, et homines validos ac fortes, disciplina et imitatione ad virtutem informatos, dirige in via salutis. Ita enim erit super nos splendor tuus fulgentes sicut sol in regno tuo. Et in moribus suis confisi, orant ut dirigantur ipsi, et opera manuum suarum super eos; quod nollet malus, omnia oblivione deleri optans.

λεία σου. Θαρρόντες δὲ ἐφ' οἷς δεδράκασιν, ἀξιοῦσι κατευθυνθῆναι, καὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτῶν ἐπ' αὐτοὺς, ὅπερ ὁ φαῦλος οὐ βούλεται, λήθῃ δὲ μάλλον παραδοθῆναι.

PSALMUS XC.

Vers. 7. Dum ad justum appropinquare conatur, cadit turba inimicorum; nam « dum appropinquant super me nocentes, ut edant carnes meas: qui tribulant me et inimici mei, ipsi infirmati sunt et ceciderunt »²¹.

PSALMUS XCI.

Vers. 3. Veritas finis eorum qui in meditando et docendo Deo versantur; quam qui annuntiaverit non ex summis et manifestis operibus, sed ex imis et occultis, perfectissimam scientiam præbebit: talem autem sapientiam noctem vocavit. Natura enim fugiunt plerorumque mentem, propter virtutis magnitudinem, quæ pie ac recte de Deo dicuntur; nox autem vocatur quia captu difficilia. Nox etiam cum tenebris conferenda, quas posuit Deus latibulum suum »²².

Vers. 8. Quando peccatores sicut fenem oriuntur, et iniquitatem operantur, et majus apparet odium eorum in Deum. Fugit eos altitudo et magnitudo Dei, qui malitia cæcos habent mentis oculos, quibus Deum consequerentur. Soluta au-

¹⁹ Prov. x, 25. ²⁰ Job ii, 10. ²¹ Psal. xxvi, 2.

(12) Πέδα? Id.

λείους. ἅμα δὲ καὶ οἱ προφῆται οἱ τότε λήγοντες ἀληθῆς περὶ αὐτοῦ πεφανέρωνται, ἴσως ἀν' ὑποπτευθέντες πρὸς τῆς ἐκδόσεως, ὡς μὴ τῇ τοῦ Θεοῦ σοφίᾳ πεπαιδευμένοι τὴν καρδίαν ὁποῖός ἐστιν ὁ τὸν νοῦν σεσοφισμένος, καὶ διαμαρτάνῃ λόγῳ προφορικῶ. Ἐρεῖ γὰρ ἀληθεύων, εἰ καὶ ἰδιώτης τῷ λόγῳ, ἀλλ' οὐ τῇ γνώσει. Γράφεται δὲ καὶ « πεπεδημένους. » Αἱ γὰρ τῆς σοφίας οὐ συγχωροῦσι πέδας (42) χωρὶς εὐσεβείας ὁδεύειν ἐν ταύταις γὰρ ἐμβαλεῖν τοὺς πέδας τῆς ψυχῆς προστετάγμεθα. Ἀπολιγωροῦσι δὲ λέγοντες: « Ἔως ποτε; » τουτέστι, τὸ πρόσωπόν σου καὶ τὴν δεξιάν σου ἀποστρέφεις ἀπ' ἡμῶν; καὶ βραχεῖα γὰρ ἀναβολὴ πρὸς τοῦτο, χρόνος ἐστὶ μακρότατος. Ἄλλ' ἐπιστρέφον πρὸς τοὺς ἀποστραφέντας τὰ σὰ προστάγματα. Εἰτά φησιν: Ὡς ἐπιλάμψασα ἡμῖν ἡ σὴ δεξιὰ, ἥλιος οὐσα δικαιοσύνης ἀρχὴν ἡμέρας νοστής κατεσκεύασεν, δι' ἧς ἐπληρώθημεν τοῦ ἐλέους τοῦ σου, ὡς πάσας εὐφρανέσθαι τὰς ἡμέρας, ἃς ἡμῖν τὸ φῶς σου ἐφώτισε τὸ ἀληθινὸν ἐμποιοῦν ἐν αἷς εἰσερχεται καρδίαις ποικίλαις. Καὶ μὴ ἀνατέλλων ἐν ταῖς πράξεσι καὶ νοήσεσι, πολλὰς ἐν ἡμῖν ἡμέρας ποιεῖ ὡς ἀγαλλιωμένους λύσαι τὸ τῶν κακωτικῶν ἡμερῶν σκυθρωπὸν, ἐν αἷς ἐταπεινώθημεν, αἰχμαλωσίᾳ παραδοθέντες διὰ κακίαν καὶ ἄγνοιαν, ἐν κακοῖς γεγονότες ἥ τοι ἐναντίους τῶν κυρίως αγαθῶν, περὶ ὧν εἰρηται: « Ἀφρον ἐν γέλωτι πράττει κακά: » ἡ τοῖς ἐπιπόνοις, περὶ ὧν εἶπεν Ἰωβ, « Εἰ τὰ ἀγαθὰ ἐκ χειρὸς Κυρίου ἐδεξάμεθα, τὰ κακὰ οὐχ ὑποίσωμεν; » Ἐπίδωκον τοῖνυν ἐπὶ τοὺς δούλους σου, καὶ τοὺς κατὰ διδασκαλίαν καὶ μίμῃσιν ἀρετῆς γεννηθέντας ἡμῖν εὐτόνους καὶ ἄρβενας δόξης σου ἐπὶ τὴν τῆς σωτηρίας ὁδόν. Οὕτω γὰρ καὶ ἡ λαμπρότης σου ἔσται ἐφ' ἡμᾶς ἐκλάμψαντας ὡς ὁ ἥλιος ἐν τῇ βασι-

Στ. ζ'. Ἄμα γὰρ τῷ θέλει πλησιᾶσαι τῷ σπουδαίῳ, πίπτει ἡ φάλαγξ τῶν ἐναντίων. « Ἐν τῷ ἐγγίζειν » γὰρ « ἐπ' ἐμὲ κακοῦντας, τοῦ φαγεῖν τὰς σάρκας μου, οἱ θλίβοντές με καὶ οἱ ἐχθροί μου, αὐτοὶ ἠσθένησαν καὶ ἔπεσαν. »

Στ. γ'. Θεολογίας καὶ θεοπτείας ὑπόθεσις τυγχάνων, τέλος ἔχει τὴν ἀλήθειαν, ἣν ἀναγγέλλειν προσήκει, οὐκ ἐξ ἐπιπολῆς καὶ ἐκ τῶν φανερῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἐκ βαθύων καὶ ἀποκρύφων, διαγνώσεως ὑπερβολῇ. Τὴν δὲ σοφίαν τὴν ἐν τοῖς τοιοῦτοις ὠνόμασεν νύκτα. φῶσει γὰρ τὰ περὶ Θεοῦ εὐσεβῶς καὶ ὀρθῶς λεγόμενα, τῆς τῶν πολλῶν γνώσεως, διὰ μέγεθος δυνάμεως, ἀποδημεῖ. Νύξ δὲ ἐστὶ διὰ τὸ δυσκατάληπτον. αὕτη δὲ νύξ ἀναφορὰν ἔχει πρὸς τὸ σκότος, ὃ ἔθετο ὁ Θεὸς ἀποκρυφὴν αὐτοῦ.

Στ. η'. Ὅτε οἱ ἁμαρτωλοὶ οἷα χόρτος ἀνατέλλουσιν, καὶ ἐνεργεῖται ἡ ἀνομία, καὶ ἡ πρὸς Θεὸν ἐχθρα αὐτῶν ἐπιτείνεται. Ἀγνοεῖται δὲ τοῦ Θεοῦ ὕψος καὶ μέγεθος, τυφλότης τῆς κακίας τὸ ὄμμα τοῦ νοῦ τὸ θυνάμενον προσβάλλειν τῷ Κυρίῳ, ὅταν δὲ κατάλυσαι

²² Psal. xvii, 12.

τῆς ἀμαρτίας γένηται, ὡς ἀπολέσθαι διὰ τὸ ἀμαρτάνειν ἐχθροὺς γεγενημένους Θεῷ, ἀπόλλυσθαι δέον ὁ τοιοῦτο εἶσι, τὸ τηνικάδε ὁ Θεὸς ὁ ὑψίστος εἰς τὸν αἰῶνα εὐρεθήσεται τῷ καθαρθέντι νῷ.

Στ. ι'. Τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως, ἀπάντων ἀνθρώπων ταπεινουμένων ἀφ' ἧς εἶχον ὑψαυγενίας ἐπὶ τοῖς προσκαίροις, ὑψοῦται Κύριος, μόνος βασιλεὺς ἀπάντων ἀποδεικνύμενος, ἀμέμπτως τε πάντων προνοησάμενος, καὶ διαταξάμενος τὰ ὅλα.

PSALMUS XCII.

Στ. γ'. Οἱ μιμούμενοι ποταμοὶ τὸν ποταμὸν τὸν εὐφραίνοντα τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ, ἐπαίρουσι πρότερον τὴν σφὴν νόσιν· εἰτα τὰς φωνὰς τὰς ἐρμηνεύουσας τὰ νοηθέντα αὐτοῖς· ὡς ἀπὸ τῆς τῶν πολλῶν τούτων ποταμῶν ὑδάτων φωνῆς, θαυμαστὸς καὶ ἀποδοχῆς ἀξίους γενέσθαι διὰ μετανόιας καὶ ἀναλήψεως ἀρετῆς, τοὺς πάλαι δι' ἀλαζονίας καὶ πλοῦτου καὶ αὐθαδείας καὶ δοξαρίων μετεωρισμοὺς ὄντας τῆς τοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων θαλάττης. Δυνατὸν δὲ καὶ τοὺς λόγους αὐτοῦ τῶν θεοπνεύστων Γραφῶν, Καίνης τε καὶ Παλαιᾶς, ποταμοὺς (43), διὰ τὸ τίμιον καὶ ζωτικὸν καὶ καρποφορίαν αἰτιῶν.

Στ. δ'. Μετεωρισμὸν (44) θαλάττης, κατὰ τὴν παρούσαν διάνοιαν ὄντων τῶν καλουμένων πειρασμῶν, οἱ καὶ θαυμαστοὶ γενήσονται, σωτηρίας αἰτίοι ἀναφανόμενοι ἀπὸ τῶν φωνῶν τῶν ποτίμων πολλῶν ὑδάτων. Ἔστι γοῦν ἰδεῖν ἐπὶ τοῖς πειρασμοῖς καὶ ἀγῶσι τούτοις νικητὰς τινὰς ἀποδεικνυμένους. « Μακάριος γὰρ ἄνθρωπος, ὃς ὑπομένει πειρασμὸν, » καὶ τὰ ἐξῆς. — Ἐκ γὰρ τῶν πραγμάτων αὐτῆς, καὶ τῶν ἐν ἑαυτοῖς τῶν αὐτῶν ἐμβαίνοντων, θαυμαστοὶ γίνονται οἱ μετεωρισμοὶ αὐτῆς λογικῶς καὶ φρονίμως ἐταξόμενοι. — Ἐν τοῖς ὑψηλοῖς καὶ ἐπηρμένους λόγους θαυμαστὸς ὁ Κύριός ἐστιν· ὡς πιστοῦσθαι ἐπὶ τούτῳ τὰ μαρτύρια τὰ συγγενῇ τοῖς λεγομένοις διακρίμασι καὶ νομίμοις.

Στ. ε'. Οἶκος Θεοῦ πάντες οἱ προσερχάμενοι αὐτὸν εἰς ἑαυτούς· οἷς καὶ πρέπει ἀληθῶς τὸ ἅγιος εἶναι, οὐκ ἐπὶ μίαν καὶ δευτέραν, ἀλλ' « εἰς μακρότητα ἡμερῶν. » Ὅθεν ὁ μυσταγωγὸς βουλόμενος τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ εἰς μακρότητα ἡμερῶν ἁγίασμα ἔχειν, φησὶν· « Οὐκ οἴδατε ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν; Εἰ τις τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ φθείρει, φθείρει τούτον ὁ Θεός. Ὁ γὰρ ναὸς τοῦ Θεοῦ ἅγιός ἐστιν, οἷτινές ἐστε ὑμεῖς. » Πρέπει γὰρ ἀληθῶς ἡ ἀγίτης καὶ τὸ ἁγίασμα παντὶ τῷ γινόμενῳ Θεοῦ οἴκῳ, ἢ ὡςπερ Θεοῦ, ἅγιος· ἢ καὶ ὡςπερ ἅγιος, οὕτω καὶ Θεοῦ. — Οἶκον αὐτοῦ εἶτε τὴν αὐτοῦ σάρκα λέγοις, εἶτε τὴν Ἐκκλησίαν, εἶτε τοὺς ἀφιερωθέντας αὐτῷ, τούτων τὸ ἁγίασμα « εἰς μακρότητα ἡμερῶν, » τούτῳ ἐστιν εἰς αἰῶνα αἰώνων. Διόπερ οἱ ἄλλοι ἐρμηνευταὶ « μῆκη χρόνων » ἐκδεδώκασιν. Οὐ τοίνυν περὶ τοῦ ναοῦ τῶν Ἰουδαίων ἡ προφητεία ἐκλαμβάνεσθαι δύναται· τούτου γὰρ πάλαι καὶ πρόκειται καθαιρεθέντος, ἁγίασμα πῶς ἐστὶ « εἰς μακρότητα ἡμερῶν; » Ἀλλ' ἡμεῖς, εἴπερ ἡμεῖν

tem peccato ita ut perirent qui per peccata Dei inimici sunt facti, cum eis pereundum sit qui tales sunt, tunc invenietur in æternum purificatæ menti Deus altissimus.

VERS. 10. Die judicii, humiliata omnium hominum de rebus fugacibus superbia, exaltabitur Dominus, solus omnium rex visus, omniaque absque ulla reprehensione providens ac dirigens.

VERS. 5. Flumina imitata flumen quod lætificat civitatem Dei, sensus suos primum elevant; ac postea voces quibus mentem suam exprimunt. A voce igitur multarum istarum aquarum mirabiles flent et acceptabiles per poenitentiam et admissam virtutem, qui prius jactantia et divitiis et arrogantia et vanis opinionibus elationes fuerant maris, humanæ videlicet vitæ. Flumina etiam dici possunt Scripturæ Novi et Veteris Testamenti; nam earum ope exornantur homines, et vividcantur, et fructus ferunt.

VERS. 4. Scriptoris juxta mentem, elationes maris nil aliud præter tentationes, quæ ideo mirabiles flent, quod a vocibus multarum aquarum causa salutis declarabuntur. Ad eos igitur referenda hæc, qui de tentationibus et istiusce generis adversariis victoriam referunt. Nam « Beatus vir qui suffert tentationem », et cætera. — Mirabiles etiam qui se a negotiis vitæ et ab affectibus suis ratione et prudentia extollunt. — In excelsis et sublimibus sermonibus mirabilis Dominus, ut hæc credita flant testimonia ejus, quæ non alia ab iis quæ justificationes et leges vocantur.

VERS. 5. Domus Dei, omnes qui eum admiserunt in se; quos etiam decet sanctos esse, non in unam aut alteram diem, sed in « longitudinem dierum. » Unde Apostolus volens domum Dei in longitudinem dierum sanctificatione ornari, ait: « Nescitis quia templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis? Si quis autem templum Dei violaverit, disperdet illum Deus. Templum enim Dei sanctum est: quod estis vos. » Decet enim vere sanctitas et sanctificatio omnes quicumque Dei domus flant, ut sicuti Dei sunt, ita sancti sint, aut et Dei sint, quia sancti. — Donum ejus dices aut corpus ejus, aut Ecclesiam, aut viros Deo consecratos; quorum sanctificatio « in longitudinem dierum, » hoc est in sæcula sæculorum. Illud ideo et alii « longitudinem temporum » interpretantur. Non intelligenda igitur hæc prophetia de templo Jerusalem; hoc enim jam olim, jam pridem everso, qui maneret ejus sanctificatio « in longitudinem dierum? » At nos, si templum Dei vocari cupierimus. ut inhabi-

²² Jac. 1, 12. ²³ 1 Cor. III, 16, 17.

(43) Supple λέγειν. EDIT.

(44) Legendum in genitivo μετεωρισμῶν. ID.

tantem Spiritum sanctum habeamus, servabimus A
sanctitatem : in longitudinem dierum. »

πῶς καὶ Θεοῦ προσαγορεύεσθαι, ἵνα ἐνοικοῦν το
Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔχωμεν, φυλάξωμεν τὸν ἁγιασμὸν
« εἰς ἡμερῶν μακρότητα. »

PSALMUS XCIII.

VERS. 1. Fidenter agit Deus ultiones quia ac-
curatius pernoscit quid sint operati, et quo con-
silio qui judicantur, dum ceteri iudices nonnun-
quam falluntur, ita ut jam non pro delictorum
quantitate poenas exigant. Quibus de causis confu-
sione afficiuntur interdum iudices, inepte punien-
tes eos qui in malitia deprehenduntur. Solus
enim fidenter agit ulciscendo, qui dicit : « In qua
mensura mensi fueritis, remetietur vobis ». Cui-
que enim retribuit secundum opera ejus.

VERS. 2. Ostende omnibus quam altum impe-
rium tuum, et superborum frange arrogantiam, do-
cens experimento te iudicem esse orbis terrarum,
qui superbis resistis, et eos merito supplicio affi-
gis. Apparuerunt hæc omnia adveniente Christo.
Tunc enim fidenter egit homo factus peccati ex-
pers, cum Deus ultionum Dominus esset. Terram
judicavit, declarans eam peccatis plenam, cum
ipse peccatum nec admisit unquam, nec cognove-
rit. Ideo « retributionem reddidit » Phariseis qui
superbe cum despiciebant, et invisibilibus inimicis
qui crucifixum irridebant.

VERS. 20. Tu creator noster, Domine, ac profe-
cio de nobis curas. Quod si quid boni nobis conti-
gerit, non ignoramus illud a te esse. At quando
videbimus a malis quibusdam justos in discrimen
adductos, et innocentes damnatos, clamabimus ad
te : Nunquid alia sedes regni adhæret, aut adhæ-
rebit tibi, talia cum adversus servos tuos perfi-
ciantur? At non adhæret tibi sedes iniquitatis;
nam legem omnium reginam constituisti, qua omnia
dirigantur. — Et paulo post : Sedes iniquitatis nō
aliud ac impotentissima dominatio. Quippe quæ
crudelissima et odiosa, gravia et laboriosa impe-
rat, laboremque præceptis addit. Natura autem
non sunt gravia mandata Domini, juxta Joannem;
ideoque sursum ferunt, et exaltant, et ad sublimia
eum tollunt qui ipsis inservit. — Et rursus : Quapro-
pter reprime eorum crudelissimos in nos impetus.
— Fingentes se iudicum esse ac magistratuum
munere instructos, sanguinem innocentem con-
demnant.

PSALMUS XCIV.

VERS. 3. Deos dicit quos Scriptura angelos vo-
cat; super illos etiam deos regnat Deus, quos
sermone alloquitur.

VERS. 4. Ubique terrarum prædicato Evangelio,
uti fuerat prænuntiatum, in manu sua habuit sic
dictos fines terræ; nam possessio ejus fines terræ.

« Matth. vii, 2.

(45) Num προσέσται? EDIT.

Στ. α'. Τῇ γὰρ ἀκριβῶς ἐπίστασθαι τῶν κρινομέ-
νων τὰ πράγματα, καὶ αὐτὴν τὴν πρόθεσιν τῶν
ἐνεργούντων αὐτὰ, μετὰ παρήσας ἐπάγει ἐκδική-
σεις, τῶν ἄλλων κριτῶν ἔσθ' ὅτε σφαλλομένων,
ὡς μὴ κατὰ ἀναλογίαν τῆς ποσότητος, τῶν ἁμαρτανό-
μων ἐπάγειν τὴν τιμωρίαν. Ἐφ' ᾧ καὶ αἰσχύνεσθαι
συμβαίνει τὸν κρίνοντα, ὡς μὴ θεόντως ἐπιτιμήσαντα
τοῖς ἐαλωκόσι τῇ κακίᾳ, μόνου παρήσιαζομένου, ἐν
τῷ ἐκδικεῖν τοῦ λέγοντος : « Ὁ μέτρω μετρεῖτε, ἀν-
τιμετρηθήσεται ὑμῖν. » Ἀποδιδούς γὰρ ἐστὶν ἐκάστῳ
κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ.

Στ. β'. Δεῖξον ἅπασιν τῆς σῆς δεσποτείας τὸ ὕψι-
λόν, καὶ κατάλυσον τὴν τῶν ἀλαζόνων ὄφρυν, διδά-
σκων διὰ τῆς πέρας, ὅτι σὺ εἶ τῆς οἰκουμένης κρι-
τῆς, ὁ τοῖς ὑπερηφάνοις ἀντιτασσόμενος, καὶ τὴν
ἀρμόζουσαν αὐτοῖς κόλασιν ἀποδιδούς. Ἀναδειχθεῖη
ταῦτα πάντα καὶ εἰς τὴν Χριστοῦ ἐπιδημίαν. Τότε
γὰρ ἐπαρρησιάσατο ἀναμάρτητος ἄνθρωπος γεγωνώς,
καίτοι Θεὸς ἐκδικήσεως Κύριος ὢν. Ἀλλὰ καὶ τὴν
γῆν ἔκρινεν, ἁμαρτίας πλήρη αὐτὴν ἀποδείξας, αὐτὸς
ἁμαρτίαν οὐ ποιήσας, οὐδὲ γνοὺς ἁμαρτίαν. Διὸ καὶ
« ἀνταπέδωκε » τοῖς ὑπερηφάνοις αὐτὸν Φαρισαίους,
καὶ τοῖς ὁρατοῖς ἐχθροῖς ἐπαρθεῖσιν ἐν τῷ σταυ-
ρῶσαι αὐτόν.

Στ. κ'. Σὺ δημιουργὸς ἡμῶν ὑπάρχων, καὶ δὴ καὶ
φρονιζεις ἡμῶν, ὦ Δέσποτα. Ὅθεν εἰ τι πάρεστιν
ἡμῖν ἀγαθόν, ἴσμεν αὐτὸ δόν καὶ παρὰ σοῦ εἶναι.
Ἄλλ' ἐπεὶ ὁρῶμεν φαύλους τινὰς κατὰ τῶν δικαίων
φρονώντας, καὶ ἀθώους καταδικάζοντας, ἀναφθεγγό-
μεθα πρὸς σέ· Μὴ ἔτερος θρόνος βασιλείας σύνσεσι
σοι, ἢ προσέσσεσθαι (45) σοι, ὅτι ταῦτα κατὰ τῶν
θεραπόντων ἐπιτελεῖται; Ἄλλ' οὐ πρόσσεσι σοι ἀνο-
μίας θρόνος· νόμον γὰρ τῶν πάντων βασιλεὺς ἀνέδει-
ξας, καθ' ὃν τὸ πᾶν διοικεῖται. — Καὶ μετ' ὀλίγα·
Θρόνος ἀνομίας ἢ μετὰ τυραννίδος ἀρχή. Διὸ καὶ ὠμό-
τατος καὶ ἐπαχθὴς ὢν, βαρεὰ καὶ ἐπίμοχθα προστά-
τει, συμπράττων τοῖς προστάγμασιν αὐτοῦ κόπον.
Ἄλλ' αἱ ἐντολαὶ σου Θεοῦ βαρεῖαι οὐκ εἰσὶ, κατὰ τὸν
Ἰωάννην· ὅθεν καὶ ἀνωφερεῖς εἰσιν, ἀνυψοῦσαι καὶ
μετεωρίζουσαι τὸν μεταποιούμενον. — Καὶ πάλιν·
Διὸ κύλυσον αὐτοὺς τῆς ὠμότητος καθ' ἡμῶν ὁρμῆς.
— Ἐπιμορφαζόμενοι δὲ καὶ τὸ κριταὶ καὶ δικασταὶ
τυγχάνειν, καταδικάζουσιν ἀδῶν αἶμα.

Στ. γ'. Θεοὺς λέγει οὓς ἀγγέλους ἡ Γραφὴ καλεῖ·
βασιλεύει δὲ κακείνων γενομένων θεῶν, πρὸς οὓς ὁ
λόγος τοῦ Θεοῦ γέγνηται.

Στ. δ'. Πάσης τῆς γῆς ἐπιδραττόμενος ὁ λόγος,
κατὰ τὸν τῆς προνοίας λόγον, ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ
ἔχει τὰ λεγόμενα τῆς γῆς πέματα· ἢ κατὰσχευ. γὰρ

αὐτοῦ τὰ πέρατα τῆς γῆς ἐστίν. — Ὅρων ὄντων τῶν διηρημένων, βίω γὰρ καὶ φρονήματι, θεοσεβῶν ἀνδρῶν. Κατ' ἐξαιρέτον δὲ αὐτοῦ εἶναι ὑπερέχοντες, οὓς ὕψηλὰ τῶν ὀρέων προσηγόρευσε.

Στ. η'. Ταύτας τὰς λέξεις ἕως τοῦ τέλους τοῦ ψαλμοῦ, ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰρησθαί φησας ὁ Ἀπόστολος, ἔθηκεν αὐτάς ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῇ, ἀμωσγέπως, καὶ ἐρμηνεύειν αὐταῖς ἐπαγαγών. Ἑρμήνευσε δὲ τὸ « σήμερον » εἰς τὸν πάντα τὸν ἐνεστηκότα αἰῶνα, ἀναφέρων αὐτῷ (46)· ἐκάστη γὰρ ἡμέρα τοῦ αἰῶνος σημαίνεται διὰ τοῦ « σήμερον ».

Στ. ι'. « Προσώχθισα » προσκορῆς, φησίν, ἐγενόμην, οὐ πάσῃ γενεᾷ, ἀλλ' ἐκείνῃ διὰ τὴν πλάνην συμβιούσῃ, διὰ τὸ μὴ ἐθελῆν γινώσκειν Θεοῦ. Ἐφη τὸν Θεὸν ὀργισθέντα ὁμῶσαι (47) μὴ εἰσελθεῖν εἰς τὴν κατὰπαυσιν αὐτοῦ. Ταῦτα δὲ ἐν ἑβδομηκοστῷ ἑβδόμῳ εἰπὼν, ἐξηγησαμένου δὲ καὶ Παύλου ταύτην τὴν λέξιν, οὐδὲ πλέον τῶν τότε ῥηθέντων ἐρούμεν. Ταῦτα δὲ καὶ ἡμεῖς διαδέχονται, εἰ τῆς τοῦ Θεοῦ φωνῆς εἰσέλθῃ καὶ νῦν κατὰ τὴν σήμερον ἡμέραν ἀνακαλουμένης ἡμᾶς ἀκούοντες, σκληρύνομεν τὰς ἐαυτῶν καρδίας· διαληφεται γὰρ ἡμεῖς ὀργῇ Θεοῦ, καὶ ἀποπεσούμεθα τῆς παρ' αὐτοῦ καὶ σὺν αὐτῷ ἀναπαύσεως.

PSALMUS XCV.

Στ. α'. Λεκτίον οὖν περὶ τῆς τοιαύτης εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀποκαταστάσεως τοῦ οἴκου, προφητικώτεραν τὸν Δαυὶδ τεθεωρηκότα τὴν ὑπὲρ τοῦ ἐγκαινισμοῦ τοῦ οἴκου τὴν ψῆδὴν πεποιχέναι. Ἄδουσι δὲ τὴν ψῆδὴν οἱ τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον ἐκδυσάμενοι καὶ τὸν νέον ἐνδυσάμενοι τὸν ἀνανεούμενον εἰς τὸ γενέσθαι κατ' εἰκόνα τοῦ κτισαντος αὐτόν, τῷ μαθητεύεσθαι τῇ Καινῇ Διαθήκῃ, τὴν καινότητα τῆς Χριστοῦ διαθήκης καὶ διδασκαλίας προσηγάμενοι.

Στ. β'. Οὗτοι οὖν πάντες οἱ ἄδοντες τῷ Θεῷ, πρὸς τὸ ἄδειν αὐτῷ καὶ εὐλογεῖν τὸ ὄνομα αὐτοῦ προστάττονται· διὰ γὰρ ἔργων ἀγαθῶν καὶ γνώσεως τῆς ἀληθείας εὐλογεῖ τις καὶ δοξάζει τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ.

Στ. γ'. Περὶ ὧν ἐν λβ' ψαλμῷ πρὸς Θεὸν εἰρηται· « Πολλὰ ἐποίησας σὺ, Κύριε ὁ Θεός μου, τὰ θαυμάσιά σου. » Τὸν τούτων τῶν θαυμάτων αἰτίον ὁμνῶν Ἡσαίας ὁ προφήτης φησίν· « Κύριος ὁ Θεός δοξάσῃ σε, ὁμνήσω τὸ ὄνομά σου· ὅτι ἐποίησας θαυμαστά πράγματα, βουλὴν ἀρχαίαν ἀληθεύσας. » Θεός γὰρ ὁ Σωτὴρ θαυμαστά πεποίηκεν, ἐλευθερώσας πᾶσαν ψυχὴν ὑπὸ τοῦ διαβόλου καταπονουμένην. — Καὶ μετ' ὀλίγα· « Εἰ δὲ καὶ τὰς (48) ταραστίλους δυνάμεις εἶναι βούλῃται, τὰ ἐπαγγελλόμενα τοῖς λαοῖς θαυμάσια, καθ' ἃ ἱησοῦς νεκροὺς ἤγειρε, καὶ τυφλοὺς εἰς ὅψιν ἀποκαθίστη, καὶ εἰ τι ἄλλο τοιοῦτο ἀναγγράπται, οὐχ ἁμαρτάνεις.

PSALMUS XCVI.

Στ. α'. Τοῦ ἱκανοῦ χειρὶ. Οὗτος δὲ ἐστὶν ὁ πνευματικὸς Δαβὶδ, ὁ ἐκ σπέρματος αὐτοῦ τὸ κατὰ σάρκα

²³ Hebr. iii, 7sq. ²⁴ Psal. xxxix, 6. ²⁵ Isa. xlv, 1.

(46) Num legendum αὐτό, id est τὸ σήμερον? Edit.

(47) Scribendum ὁμῶσαι, nisi Alexandrinorum

A — Montes non alii præter viros electos, vita simul et mente pios. Valde autem præstant, quos montium altitudines appellat.

Vers. 8. Quæ verba usque ad finem psalmi a sancto Spiritu edicta fuisse testatus Apostolus, ea usurpavit in Epistola ad Hebræos ²³, qualia occurrunt, ipsaque interpretatus est. Vocem « hodie » de tempore hujus vite explicat; singuli enim dies vite nostræ voce « hodie » designantur.

Vers. 10. « Offensus fui, » iratus sum, inquit, non omni generationi, sed illi erroribus usque jaciatur, quod Deum cognoscere nolit. Deum juravisse dicit in ira, eos non introducendos esse in requiem. Hæc autem psalmo septuagesimo septimo locutus est: explicante Paulo hunc versum non plura dictis proferemus. Hæc ad nos quoque pertinebunt, si vocem Dei etiam nunc, hodierno die, nos vocantis audientes, nostra corda obduramus, deprehendet enim nos ira Dei, et « requie ejiciemur quæ a Deo et cum Deo est.

C Vers. 1. Dicendum de ista restitutione domus, David aliam domus renovationem prophetica mente perspexisse et cantico celebrasse. Decantant hoc canticum qui veterem hominem exuunt et novum induunt ita renovatum, ut ad imaginem fiat Creatoris, Novo Testamento edoctus, novitate Christiani Testamenti et Christianæ disciplinæ amplexus.

Vers. 2. Omnes qui canunt Domino ad laudandum nomen ejus in canticis invitantur. Bonis enim operibus et cognitione veritatis laudat quis et glorificat nomen Dei.

D Vers. 3. De quibus mirabilibus dictum est in psalmo tricesimo nono: « Multa fecisti tu, Domine Deus meus, mirabilia tua. » Quorum mirabilium auctorem celebrans ait propheta Isaias: « Domine Deus, glorificabo te, laudabo nomen tuum; quoniam fecisti admirabiles res, consilium antiquum verum ²⁴. » Deus enim Salvator mirabilia fecit, liberans animas omnes diaboli imperio oppressas. — Et paulo post: Quod si quis hæc populis annuntiata mirabilia non alia esse voluerit ac mirari potestatem qua mortuos Jesus excitavit, et cæcorum oculos illuminavit, et alia hujuscemodi perfecti quæ referuntur, non errat.

Vers. 1. Viri idonei manui. Hæc ad spirituales David referenda qui ex semine David secundum car-

more o in ω mutatum velis. Id.

(48) Num legendum Εἰ δὲ καὶ τις, et infra ἁμαρτάνει? Id.

nem factus est. Terra autem ejus constituta est, vel auferente eo turbas et bellicos tumultus cujusque generis, vel informante eo terram, ita ut de accepto semine fructus offerat centum, et sexaginta, et triginta justitiam seminantibus⁴⁹, ideoque genimina justitiæ repleantur ab ipso Jesu seminata. Quapropter regnat etiam Deus, non quidem regnum adeptus quo prius omnino careret, sed quod peccatoribus rex factus est poenitentiam agentibus, qui olim imperium ejus negabant. Exsultat igitur omnis terra, illud ideo facere jussa, quod Dominus ejus regnet.

VERS. 2. Non corporaliter. Nam si corpora essent quæ in circuitu, corpus esset etiam, aut saltem corpore indutus, qui circumdatur. Incorporeus autem, aut potius supra illa corpora Deus et unigenitus ejus Filius, in quantum Deus Verbum est. Ad indicandum eum intellectu comprehendere non posse, dicitur nunc nube et caligine circumdari. Innuit forte nubes sermones illos potabiles qui de ipso manant; caligo autem declarat quam difficilis capti sit: nam dictum est jam prius⁵⁰: « Inclinauit cælos et descendit, et caligo sub pedibus ejus. » Difficillime enim, imo nullo modo intelligi posse a mente cujusvis creaturæ, qua ratione Deus cuncta creet et gubernet, declarant illa, « Caligo sub pedibus ejus. »

VERS. 3. Inimici justitiæ qui stultam et iniquam vitam agunt, uti a veritate abhorrentes, qui falsa docent et profitentur; dictum est etiam nos mundi amicitia inimicos fieri Dei. — « Inflammat eos, » non eorum naturam perdendo et tollendo; nam immortalis anima substantia; sed auferendo ab eis carnis opera et humiles affectus. Quapropter gloriatur Salvator se ignem in terras emisisse, quo mundana quæque consumeret.

VERS. 4. Illustres sermones divinæ disciplinæ ejus « illuxerunt ut fulgura » omni terrarum orbi, illuminantes et illustrantes eum, ut lucem adipisceretur scientiæ. Quæ fulgura conspiciens terra, commota est et immutata, terrestres sensus exuens, ut imaginem cælestis induat. — Videbit terra humanas leges, et cum his congruos mores; omnes patriis derelictis ad evangelicam disciplinam deflexerunt. Orbis terrarum Domini fulgoribus conspectis illuminatur. Terra autem commotione permota est, et fit orbis terrarum ita, ut orbi factæ appareant divina Dei fulgura.

VERS. 6. Qui annuntiaverant Salvatorem, justitiam videlicet Dei, huc adventurum, cæli apte dicuntur, quia imaginem cælestis referunt, et con-

⁴⁹ Matth. xiii, 8. ⁵⁰ Psal. xvii, 10.

(49) Scribὲ ὑπὲρκεινα, adverbium. Edit.

(49*) Grammatica postulat ut scribatur ἀναλίσκων, φθεῖρον, et mox ἀφανίζον, siquidem hæc participia ad τὸ πῦρ referenda sunt. Cfr. vers. 3 psalmi. Id.

A γεγονώς. Ἡ γῆ τοίνυν αὐτοῦ καθίστατο, παντὸς θορύβου καὶ ταράχου πολεμικοῦ ὑπ' αὐτοῦ καταλυθέντος· ἡ καθίσταται γῆ, κατὰστασιν ἀναλαμβάνουσα, καθ' ὃ καρποφορεῖ ὃν ἐδέξατο σπέρρον εἰς ἑκατὸν, καὶ ἕ, καὶ λ', σπειράντων ἑαυτοῖς δικαιοσύνην ἐπὶ τῷ γεννήματι δικαιοσύνης πλησθῆναι τῶν ὑπὸ Ἰησοῦ σπαρέντων. Διὸ καὶ βασιλεύει ὁ Κύριος, οὐκ ἀπὸ τοῦ μὴ βασιλεύειν καθάπαξ ἐπὶ τὸ βασιλεύειν ἐληλυθώς, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ μὴ ἀρχειν τῶν ἀμαρτανόντων μετανοήσαντων ἔχειν ἐπὶ τὴν βασιλείαν. Ἀγαλλιάται οὖν πᾶσα ἡ γῆ τοῦτο ποιεῖν προσταττομένη, ἐπὶ τῷ τὸν Κύριον πάσης αὐτῆς βεβασίλευκίᾳ.

Στ. β'. Οὐ σωματικῶς. Εἰ γὰρ τὰ κυκλοῦντα εἴη σώματα, καὶ ὁ κυκλούμενος εἴη σῶμα, ἡ σῶματι γε χρώμενος. Ἀλλ' ἀσώματος, μᾶλλον δὲ ὑπὲρ ἐκεῖνα(49) σωμάτων, ὁ Θεὸς καὶ ὁ μονογενὴς αὐτοῦ Υἱὸς, καθ' ὃ Θεὸς Λόγος ἐστὶ. Λέγεται δὲ νῦν πρὸς παράστασιν τῆς ἀκαταλήψιας αὐτοῦ, περὶ αὐτὸν νεφέλη καὶ γνῶφος εἶναι. Καὶ τάχα μὲν ἡ νεφέλη τοὺς ἐξ αὐτοῦ βρόντας ποτίμους σημαίνει λόγους· ὁ δὲ γνῶφος τὴν ἀσάφειαν τῆς ἀκαταλήψεως αὐτοῦ. Εἰρηται γοῦν καὶ πρότερον, « Καὶ ἔκλινεν οὐρανοὺς καὶ κατέβη, καὶ γνῶφος ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. » Τὸ γὰρ δυσθεώρητον μᾶλλον δὲ ἀκατάληπτον τῷ νῦν τῶν αὐτοῦ γεννητῶν τῆς πορείας αὐτοῦ, καθ' ἣν πορεύεται δημιουργικῶς καὶ προνοητικῶς παρίσταται διὰ τοῦ, « Γνῶφος ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. »

Στ. γ'. Ἐχθροὶ τοῦ λόγου τῆς δικαιοσύνης οἱ ἀλόγως καὶ ἀδίκως πράττοντες, ὥστερ αὐτοὶ διάφοροι τῆς ἀληθείας οἱ ψευδοδοξοῦντες καὶ ψευδόμενοι· καὶ ἡ φιλία δὲ τοῦ κόσμου ἐχθροποιεῖν εἰρηται Θεῷ. — Οὐκ ἀναλίσκων καὶ φθεῖρων (49*) αὐτῶν τὴν οὐσίαν, ἀθανάτος γὰρ ἡ τῆς ψυχῆς αὐτῶν ὑπόστασις, ἀλλ' ἀφανίζων τὰ περὶ αὐτοὺς ἀναφυέντα τῆς σαρκὸς ἔργα καὶ ὕλικὰ φρονήματα· ὅθεν ὁ Σωτὴρ εὐχεται ἀναφθῆναι· τὸ πῦρ βαλεῖν ἤλθεν ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπως ἀναφθῇ τὰ γήινα πάντα.

Στ. δ'. Οἱ φωτινοὶ (50) λόγοι τῆς θείας διδασκαλίας αὐτοῦ « ἀστραπῶν τρόπον ἔφαναν » πάση τῇ οἰκουμένῃ καταυγάζοντες καὶ φωτίζοντες αὐτήν, ἐπὶ τῷ ἔχειν φῶς γνώσεως. Ἀλλ' ἡ γῆ ταύτας τὰς ἀστραπὰς ἰδοῦσα, κλονηθεῖσα μετέβαλεν, ἀποβαλοῦσα τὴν γεώδη ποιότητα, ἐπὶ τοῦ ἀναλαβεῖν τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανοῦ. — Ἰδοῦσα τοὺς ἀνθρωπίνους νόμους, καὶ τὰ κατάλληλα τούτοις ἔθη, πάντες οἱ ἄνθρωποι τὰ σφέτερα πάτρια καταλιπόντες, εἰς εὐαγγελικὴν παιδεύσει προσελθούσιν. Ἀλλὰ οἰκουμένη ἰδοῦσα τὰς ἀστραπὰς τοῦ Κυρίου, ἐλλάμπεται. Ἡ δὲ γῆ σαλεύεται διὰ τοῦ κλόνου, ἀρχὴν λαμβάνουσα πρὸς τὸ καὶ αὐτὴν οἰκουμένην χρηματίσαι, ἵνα φανῶσιν αὐτῇ τοιαύτη γεγεννημένη αἱ θεαὶ τοῦ Κυρίου ἀστραπαί.

Στ. ε'. Οἱ προαναφωνήσαντες τὴν ἐνταῦθα ἐπιδημίαν τοῦ Σωτῆρος ὄντος δικαιοσύνης Θεοῦ, οἱ οὐρανοὶ εἰσιν, τῷ φέρειν τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανοῦ,

(50) Pro φωτεινοί, more Alexandrino, ut ποτὶ ἔφαναν et multa alia, quæ non monito lectore servavimus. Id.

καὶ ἔχειν τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανῷ, ἀναγγελλαντες τὴν τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην οὐρανόθεν ἐλευσομένην, οὐκ ἄλλην τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ τυγχάνουσιν (51)· ἀλλ' ἐπεὶ καὶ ἡ πρακτικὴ ἀρετὴ πολλὰχὺ δικαιοσύνη καλεῖται, ταύτην ἀναγγέλλειν πραγματικῶς μόνοι ἴσασιν οἱ οὐρανοὶ ὄντες ἄνθρωποι· ἐπιδεικνυμένη γὰρ πίστιν ἀναγγέλλει δικαίος, τῆς πίστεως αὐτῶν εἰς δικαιοσύνην λογιζομένης.

Στ. ε'. Ἐναντίον καὶ ἐχθρὸν τῷ Θεῷ, οὐκ ἐν ἀντιστάσει φύσεως ὢν, οὐ γὰρ ἀντιδιαρεῖται τῇ ἀγαθῇ φύσει πονηρὸν τὸ παρὰ φύσιν· οὐδὲ φύσιν τινὰ δεικνυμένην ὑπολαβεῖν ἔστιν, ἣν καλεῖ πονηρὸν. Οὐδὲ γὰρ ἐχομέν τινὰ τοιαύτην ἐν γνώσει, ἵν' εἰδότες μισήσαιμεν; ἀλλὰ πονηρὸν ἅπαν τὸ κακίας ἔργον ἐπιστάμεθα, καὶ τὸ τοῦ μίσους, ἐάν περ εὖ φρονῶμεν. — Εἰ ποτε ἐπεβούλευσέ τις τῶν ὁσίων, μέχρι τῆς σώματος κακώσεως ἢ θανάτου τὰ τῆς ἐπιθέσεως ἰσχυσε, τῆς ψυχῆς ἀζημιώτου καὶ ἀμειώτου διαμενέσσης. Τίς γὰρ οὐκ οὐκ ὁμολογήσει τοὺς τῆς ἀληθείας μάρτυρας πεφρουρηθῆναι κατὰ τὰς ψυχὰς ὑπὸ τοῦ ὁμολογούμενου ὑπ' αὐτῶν Κυρίου.

Στ. ια'. Τῷ τὴν πρακτικὴν ἀρετὴν κατορθώσαντι, δικαιοσύνην καλουμένην, ἀνέτειλε φῶς τῆς γνώσεως, οὐκ ἄλλο τυγχάνον τοῦ φωτὸς τοῦ ἀληθινοῦ· περὶ οὗ ὁ Πατὴρ εἶπεν· «Τοῖς δὲ φοβουμένοις τὸ ὄνομά μου ἀνατέλλει ἥλιος δικαιοσύνης.»

PSALMUS XCVII.

Στ. γ'. Διαφέρει τοῦ Ἰακώβ ὁ Ἰσραὴλ ἐπινολῶν ἄλλ' οὐκ ὑποστάσει· ὁ γὰρ αὐτὸς ὅτε μὲν Ἰακώβ, ὅτε δὲ Ἰσραὴλ ἔστιν. Ὅτε γὰρ ἀσκητὴς τυγχάνων τῆς πρακτικῆς ἀρετῆς, καταπαλαίων τὰ ἄλογα πάθη καὶ κακίας καὶ τὰς ἐνεργοῦσας αὐτὰς πονηρὰς δυνάμεις, Ἰακώβ ἐστὶ περὶ τῶν τῶν εἰρημένων σέφος. Ὅτε ἂν δὲ ἀνωτέρω πάσης μοχθηρίας γεγωνῶς διὰ καθαρότητα νοῦ προσβάλλει τῷ Θεῷ, Ἰσραὴλ προσαγορεύεται. — Κηρυχθέντος γὰρ τοῦ Εὐαγγελίου ἐν πάσῃ τῇ οἰκουμένῃ εἰς μαρτύριον πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, κατὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ χρησμοδίαν, «Εἶδεν πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς» Χριστὸν «τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ.» — Καὶ μετ' ὀλίγα· Οἱ περάσαντες τὴν γῆν καὶ ἀνωτέρω αὐτῆς γεγεννημένοι, τῷ μὴ ὑλικᾷ καὶ ἐπίγεια ἔτι φρονεῖν, ἀλλὰ ζητεῖν καὶ φρονεῖν τὰ ἄνω, πέρατα γῆς ὄντες, εἶδον σωτήριον καὶ τὸν αὐτῆς αἴτιον Θεοῦ Λόγον, ὄντα σωτήριον τοῦ Θεοῦ.

Στ. δ'. Πᾶσαν τὴν γῆν, τούτεστι τοὺς ἐπὶ γῆς ἅπαντας ἀνθρώπους, προστάττει ἐπινίκιον αἶνον ἀναπέμπειν τῷ Κυρίῳ καταλθόντι τοὺς πολέμους τοὺς ἀοράτους ἐχθρούς τῶν ἀνθρώπων, διάβολον καὶ τοὺς ὑπασιτιστάς αὐτοῦ.

Στ. ε'. Τίς δὲ ἡ κιθάρα, πολλάκις εἰπομεν· τί τὸ φάλλειν ἐν αὐτῇ, τί τὸ πρακτικῶς ἐστὶ διὰ σώματος ἐνεργεῖν τὰ τῆς ἀρετῆς, ἢ διὰ πασῶν τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων. — Ἀντὶ τοῦ· Πρὸς τὸν ψαλμὸν, τὸν διὰ τοῦ ὄργάνου πληττόμενον, καὶ φωνῇ τῆς ἀδούσῃ οὔσα ἡ περὶ τῶν πρακτικῶν θεωρία.

A versationem in caelo habent : annuntiaverunt Dei justitiam de caelo venturam, quæ non alia a justitia Dei : cum autem sæpius justitia vocetur virtus operibus perfecta, hanc non alii opere annuntiare possunt præter cælos, hoc est justos, nam fidem bonum operantem annuntiat justus, et fides eorum justitia reputatur.

VERS. 10. Malignus Deo infensus et odiosus, non naturæ oppositione; non enim differt natura a bono; nec suspicaberis naturam hic indicari quæ maligna vocetur. Non enim talem scientia complectemur, quam cognoscentes odio habeamus; sed maligni esse dicimus omne opus malitiæ, illudque odio prosequimur dummodo recta sentiamus. — B Quod si quis sanctos aggressus fuerit, corpori nocere et mortem inferre ad summum valebit; anima autem eorum incolumis et illæsa remanebit. Qui enim non confiteris veritatis martyres juxta animas ab Domino suo fuisse custoditos?

VERS. 11. Justo virtutem operibus perficienti, quæ justitia dicitur, orta est lux scientiæ, quæ non alia a lumine vero, de quo Pater dixit : « Orietur vobis qui timetis nomen meum sol justitiæ ».

VERS. 3. Differt Israel a Jacob affectibus, non natura : nam idem nunc Jacob, nunc Israel vocatur. Quando enim in colenda virtute se exercet, insanas cupiditates frangens, et peccata, malignasque virtutes quæ ea operantur, Jacob est, sic dictam catervam calceæ petens. Quando autem supra omnem malitiam elatus, mentis puritate Deum consequitur, dicitur Israel. — Prædicato Evangelio in toto terrarum orbe in testimonium omnibus gentibus juxta Christi prophetiam, « Viderunt omnes fines terræ » Christum « salutare Dei. » — Et paulo post : Qui sunt terram prætergressi, supra eam elati, jam non humilia et terrena sentiendo, sed quæ sursum sunt querendo et sapiendo, hi fines terræ sunt, videntes salutem et salutis auctorem Dei Verbum, quod salutare Dei.

VERS. 4. Omnem terram, homines videlicet in terra habitantes, jubet hymnis et laudibus Deum celebrare propter victorias de invisibilibus hominum inimicis, de diabolo ejusque asseclis relatas.

VERS. 5. Quid sit cithara, jam sæpius diximus : psallere autem in cithara, non aliud præter virtutem opere perficere aut per corporis vires, aut per omnes animæ virtutes. — « Vöce psalmi, » hoc est, ad psalmum organo præcantatum, vox quæ decantatur, earum contemplatio quæ opere perficienda sunt.

³⁰ Malach. iv, 2.

(51) Deesse aliquid videtur. EDIT.

VERS. 6. « Tubis ductilibus » canunt quicunque veritatis sermonem splendide et clare profitentur. Ili enim vere ad celebrandam spirituales festivitates idonei, dicentes : « Sufficientia nostra ex Deo est, qui et idoneos nos fecit ministros novi Testamenti » ; quod non alii confiteri possunt, præter eos qui omni sermone et omni scientia divites.

VERS. 7. In civitatibus hominum refertis consideranda est præsertim prophetiæ perfectio. Nam mare fluctuans imitatur in ecclesiis piorum virorum multitudo, pariterque resonant ibi psallentium voces.

VERS. 8. Rursus flumina vocat, quibus cæteros docendi munus demandatum, quique fluminum ad instar divinas aquas profundunt : illos plaudere jubet, hoc est Deum celebrare ; nam ovantium rursus sermo. — Et rursus : Quæ hic occurrunt multitudinem forte designant eorum qui undarum instar ad salutem convolvuntur, et vocibus laudibusque regnum Domini celebrant.

VERS. 9. Servos suos præ primis « judicabit in æquitate. » Nam cum populi cor rectum rectosque mores habeant, reddet unicuique secundum opera ejus.

Στ. δ'. Σαλπίζουσιν « ἐν ἑλκταῖς » οἱ τὸν λόγον τῆς ἀληθείας λαμπρῶς καὶ δικαίως προφερόντες. Οὗτοι γὰρ ἀληθῶς εἰς πνευματικὴν ἐορτὴν διεγείρουσιν ἱκανοί, λέγοντες : « Ἰκανότης ἡμῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὅς καὶ ἱκανὸς (52) διακόνους καὶ νῆς Διαθήκης » τῶν πλουτούντων παντὶ λόγῳ καὶ πάσῃ γνώσει, μόνον τοῦτο δυναμένων προφέρειν.

Στ. ζ'. Διαφερόντως ἐν ταῖς πολυανθρώποις πόλεσιν ἔστιν ἰδεῖν τῆς προφητείας τὸ τέλος. Θάλατταν γὰρ κυμαίνουσαν τῶν εὐσεβῶν ἀνδρῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις μιμεῖται τὸ πλήθος, τοιαύτη δὲ καὶ ἡ τῶν ψαλόντων ἡχὴ.

Στ. η'. Πάλιν ποταμούς τοὺς τῆς διδασκαλικῆς μεταλαγχάνοντας ἐνώμασε χάριτος, καὶ ποταμῶν δίκην τὰ θεῖα προχέοντας νάματα, οὓς κροτεῖν ἔφη. Θεὸν ἀνυμνεῖν· νενικηκότων γὰρ πάλιν ὁ λόγος. — Καὶ πάλιν· Ἰσως δὲ τὰ πλήθη τῶν σωζομένων ποταμῶν συνερχομένων, καὶ φωναῖς θεολογικαῖς ἀνυμνοῦντων τὴν τοῦ Κυρίου βασιλείαν, διὰ τῶν ἐν χειρὶ δηλοῦται.

Στ. θ'. Κατ' ἐξοχὴν τοὺς οὐκ ἐκείνους· αὐτοῦ χρηματίζει « ἐν εὐδοκίᾳ κρίνει. » Ἐπεὶ εὐδοκίαν καρδίαν καὶ εὐθείας πράξεις ἔχουσιν οἱ λαοί, ἀποδώσει ἐκαστῷ κατὰ τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ.

PSALMUS XCVIII.

VERS. 2. Primo in Sion, data lege missisque prophetis magnus Dominus ; deinde excelsus apparuit super omnes populos de gentibus ad fidem conversos. Nam « gloria et honor et pax omni operanti bonum, Judeo primum et Græco » ; Exaltatus enim e terra, omnes traxit ad se ».

VERS. 5. Exaltate Dominum, non equalem eum ex inferiori loco ad superiorem efferentes ; hoc enim non nisi corpora deceret, sed alta et sublimia de eo sentientes. — Scabello ejus declaratur vetus templum, uti apud Jeremiam scriptum est : « Quomodo obtexit caligine in ira sua Dominus Sion, projecit de cælo in terram sanctificationem (alias gloriationem) ejus, et non est recordatus scabelli pedum suorum » ; Et paulo post : Scabellum ut adoretur imperat, summum scilicet in mundum universum imperium, quod tunc apparebit, cuique non sancti modo, sed omnes inservient. — Sancti dicti sunt etiam sacerdotes et prophete. Huic autem sancto non adorandum ait scabellum, declarare cupiens quantum hic a cæteris sanctis differat ; nam ipse Sanctus sanctorum. Quapropter Moysem ut legum latorem, Aaron ut summum sacerdotem, Samuelem ut principem prophetarum commemorat. — Hæc non ad istos viros tantum referenda, sed ad omnes qui iisdem virtutibus præstant. — Et paulo

Στ. β'. Πρώτερον ἐν Σιών, κατὰ τὴν δόξιν τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν μέγας ἔστιν ὁ Κύριος· εἰδ' οὕτως ὑψηλὸς τυγχάνει ἐπὶ πάντας τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν προσερχομένους τῇ πίστει λαούς. « Δόξα » γὰρ « καὶ τιμὴ καὶ εἰρήνη παντὶ τῷ ἐργαζομένῳ τὸ ἀγαθόν, Ἰουδαίῳ τε πρώτῳ καὶ Ἑλληνι. » Ὑψωθείς γὰρ ἐκ τῆς γῆς, πάντας ἐλκυσεν πρὸς ἑαυτὸν.

Στ. γ'. Ὑψηλὸν ποιεῖτε, οὐκ ἐκ τοῦ κάτω εἰς τὸ ἄνω ἐπαίροντες αὐτὸν, ἴδιον γὰρ σωμάτων τοῦτο, ἀλλ' ὑψηλὸς καὶ ὑπερφυεῖς περὶ αὐτοῦ ἔχοντες νοήσεις. — Λέγεται δὲ ὑποπόδιον αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ πάσαι νεώ, ὡς ἐν Ἱερσμία γέγραπται· « Πῶς ἐγνώφωσεν Κύριος ἐν ὀργῇ αὐτοῦ τὴν θυγατέρα, κατέβρυξεν εἰς γῆν τὸ ἅγίασμα αὐτῆς, οὐκ ἐμνήσθη ὑποποδίου αὐτοῦ ; » — Καὶ μετ' ὀλίγα· Τὸ ὑποπόδιόν φησιν προσκυνεῖν τὴν παγκόσμιον ἐξουσίαν τὴν τότε φανησομένην, ἣ μὴ μόνῃ (53) τῶν ἡγιασμένων, ἀλλὰ καὶ πάντων κρατεῖ. — Ἐπειδὴ ἅγιοι καὶ οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ προφῆται ἐλέγοντο. Ἄγιον δὲ τοῦτον οὐ δεῖ τῷ ὑποποδίῳ προσκυνεῖν προσηγόρευσεν, δεῖξαι βούλεται πόσῃ εἶχε διαφορὰν πρὸς τοὺς λοιποὺς ἁγίους· αὐτὸς γὰρ ἦν ὁ τῶν ἁγίων Ἄγιος. Διὰ τοῦτο Μωυσέως μὲν ὡς νομοθέτου, Ἀαρὼν δὲ ὡς ἀρχιερέως, Σαμουὴλ ὡς ἐξάρχου τῶν προφητῶν, ἐμνημόνευσεν. — Οὐ περὶ μόνων τῶν ἀνδρῶν τούτων ταῦτα λέγεται, ἀλλὰ περὶ πάντων τῶν ἐχόντων τὴν αὐτὴν αὐτοῖς ἀρετὴν. — Καὶ μετ' ὀλίγα· Τί οὖν ἔχομεν

⁵² II Cor. III, 5, 6. ⁵³ Rom. II, 10. ⁵⁴ Joan. XII, 32. ⁵⁵ Thren. II, 1.

(52) Lege cum S. Paulo (II Cor. III, 5), ἰσχύουσιν ἡμεῖς. EDIT.

(53) Οὐ μόνον? ID.

περὶ τούτων εἰπεῖν· ἢ ὅτι τοὺς τὰς αὐτὰς ἀρετὰς ἔχοντας, ὁμωνύμως αὐτοῖς ὠνόμασεν. Εἰ δὲ τοῦτο οὕτως ἔχει, ὁρῶν ὅτι καὶ οἱ πιστοὶ θεράποντες γινόμενοι, πάντες κατὰ Μωϋσέα τυγχάνουσιν· καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως.

Στ. ζ'. Ἐπεὶ ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος βέβαιος καὶ ἀκλινὴς ἐστὶ, στύλος εἰκότως καλεῖται, ὡς τὴν καταδεξαμένην αὐτὸν Ἐκκλησίαν, στύλον καὶ ἰδραίωμα τῆς ἀληθείας εἶναι. Ἄλλ' ἐπεὶ καὶ πότιμος καὶ καρπῶν αἰτίος ἐστίν, ὕετοῦ δίκην εἰς τὰς διανοίας τῶν ἀνθρώπων ἐρχόμενος, ἡ στύλος νεφέλης ἐστίν. Τὰχα δὲ καὶ προεσπίζετο διὰ τούτου ἡ τοῦ Σωτῆρος δεῦρο κάθοδος, καθ' ἣν ἐπιβάς κούφης νεφέλης, εἰς Αἴγυπτον ἦκε τὸν περὶ γῆν τόπον. — Τελείου δὲ ἀνδρὸς καὶ ἔχοντος πάσας τὰς ἀρετὰς, τὰ πάντα τὰ μαρτύρια καὶ προστάγματα τοῦ Θεοῦ φυλάττειν.

Στ. η'. Σὺ ὁ ἡμέτερος καὶ Κύριος καὶ Θεός, λέγω δὴ ὁ τῶν ἔθνων βασιλεὺς, αὐτὸς ἦσθα ὁ καὶ τὸν ἀμφὶ Μωϋσέα καὶ Ἀαρὼν ἐπακούων. — Ἐν οἷς παιδείας ἐδέοντο, ὥσπερ τὸν Ἀαρὼν ἐπὶ τῇ μοσχοποιᾷ, καὶ τὸν Μωϋσῆν ἐπὶ τῇ ἀπιστίᾳ τοῦ ὕδατος τῆς ἀντιλογίας.

PSALMUS XCIX.

Στ. θ'. Πύλαι τοῦ Κυρίου αἱ κατ' εἶδος ἀρεταί· περὶ ὧν καὶ ἐν ἄλλοις εἴρηται· « Ἀνοίξατέ μοι πύλας αὐτοῦ· » ἐν ταῖς αὐλαῖς τοῦ Θεοῦ, ἐν τοῖς κατὰ θεολογίαν ὕμνοις, εἰσέλθοντες εὐχαρίστως ἐξομολογῶνται τῷ Θεῷ.

PSALMUS C.

Στ. α'. Ὁ νῦν ᾄδων πράθνει καὶ καταστέλλει τὰ ἔθνη τῶν ἀκρατῶν διὰ τῆς ψῆδης, κριτὴν τὸν Θεὸν τῶν πραττομένων ἀνθρώποις ὁμῶν. Εἴτ' ἐπεὶ ἀκριθὲς αὐτοῦ ἐστὶν ἡ κρίσις, οὐ τὰ φανερά μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ κρυπτά τῆς καρδίας ἐξετάζουσα, σὺν χρηστῇ προθέσει ἐπάγει αὐτήν. Εἰ γὰρ τῷ πρὸς ἀξίαν τῶν ἔργων καὶ λόγων καὶ ἐνθυμημάτων ἡμῶν σκοπῇ, ἄρδην ἀπολλύμεθα· ἴν' οὖν μὴ τοῦτο γένηται, πρὸ τῆς κρίσεως ἐλεεῖ· « Ἐάν » γὰρ ἡ ἀνομία πορατηρήσῃ, Κύριε, τίς ὑποστήσεται; » Καὶ ἐπεὶ παρὰ σοῦ ὁ ἰλασμός ἐστίν, πηγὴ γὰρ τυγχάνεις ἀγαθότητος καὶ ἐλεημοσύνης, θαρρόμεν ὅτι ἐλεῖ καὶ κρίσει ἐξετάζοντός σου τὰ καθ' ἡμᾶς, σωτηρίας τευξόμεθα.

Στ. β'. Τῶν διαπορευομένων κατὰ τὰς τοῦ νόμου ἐνεργείας ὅσοι σὺν κακίᾳ κινοῦνται, ἐκτὸς αὐτῶν γίνονται, ἐμπαθῶς τοῖς αἰσθητοῖς προσκεχνηότες. Ἔθος γοῦν λέγειν τοὺς τοιοῦτους ἐκτὸς αὐτῶν καὶ ἐξεστηκότας εἶναι. Ὁ δὲ σὺν ἀκακίᾳ, τουτέστι σὺν ἀρετῇ, κινούμενος περὶ τὰ πρακτέα καὶ φρονητέα, πρὸς αὐτὸν κυκλικῶς τρέφεται ὅλως τοῦ νοῦ καὶ τῆς ἐπιμελείας τοῦ ἐσω ἀνθρώπου γινόμενος, « διαπορεύεται » μεθ' ἑξῆς βελτίστης ἐν μέσῳ τοῦ οἴκου αὐτοῦ. Ὁ οἶκος δὲ ἐκάστου τῶν σπουδαίων ἦν καθορθοῦσιν τὴν ἀρετήν.

A post : Quid igitur de istis dicemus ? nisi omnes iidem designari quicunque iisdem virtutibus ornantur. Quod si autem res ita se habeat, perspicuum est omnes quicunque fideles servi sunt, juxta Moysem esse ; eadem pariter de cæteris valent.

VERS. 7. Cum Dei sermo firmus et inconcussus, haud inepte columna vocatur, ita ut quæ illum suscepit Ecclesia, columna sit et fundamentum veritatis. At cum simul potabilis sit, et ubertatis causa, et roris instar mentes hominum imbuit, « columna nubes » vocatur. Innunt etiam forte hæc Salvatoris in terram adventum ; quippe qui levi circumdatus nube Ægyptum, terram videlicet accessit. — Perfecti hominis est et omnibus virtutibus ornati, omnia Dei testimonia et præcepta custodire.

VERS. 8. Tu Dominus et Deus noster, tu et gentium rex, non alius ab illo qui Moysem et Aaron exaudivit. — (Propitius fuisti eis) quando venia indigebant, uti Aaron cum vitulum conflagavit, et Moyses cum aquæ contradictionis confidere noluit.

VERS. 4. Portæ Domini, cujusque generis virtutes ; de quibus alias quoque dictum est : « Aperite mihi portas justitiæ ». Atria Domini ingressi hymnis Deum celebrantes, grata mente constabuntur ei.

VERS. 1. Qui nunc cantat, mores audientium cantico informat et exornat, judicem Deum celebrans operum ab hominibus perfectorum. Deinde cum judicium ejus accuratum sit, non manifesta tantum, sed vel abscondita cordis perscrutantis, misericordiam Dei simul commendat. Nam si pro meritis opera et sermones et sensus cujusque consideraverit, omnibus omnino pereundum. Quod ne fiat, ante judicium misericordem se gerit ; nam « si iniquitates observaveris, Domine, quis sustinebit ? » Cum igitur propitiatio apud te, tuque fons bonitatis et misericordiæ, speramus nos, te nostra cum misericordia et judicio perscrutante, salutem consecuturos.

VERS. 2. Qui juxta legis operationes deambulant, quotiescunque cum malitiâ moventur, jam non sunt apud se, rerum sensibilibus amore quam vehementissime capti. Unde istiusce generis homines extra se esse et existere dicimus. Qui autem in innocentia, in virtute scilicet movetur circa ea quæ agenda aut cogitanda sunt, circum semetipsum in orbem circumvolvitur, mente et cura interiori homini unice intentus, et cum optimis moribus « in medio domus suæ deambulat. » Domus autem unicuique justorum, virtus quam perficit.

²² Psal. cxvii, 19. ²³ Psal. cxxix, 3.

VERS. 3. Non habeo mihi datam legem quam transgrediar. Hunc versum usurpare poterunt et Joseph et Susanna et tres pueri in fornace et quicumque iisdem vestigiis institerint.

VERS. 4. Scriptum est in Ecclesiaste: «Fecit Deus hominem rectum²⁷» Quod si igitur homo rectus exstitit, in principio ad virtutem informatus, omnis malitia et morum pravitas procul ab eo est. Talia profiteri poterit quicumque pristinam rectitudinem et cum Deo similitudinem retinuerit.

VERS. 8. Mortificatis membris in terra, oppresso et in servitute redacto corpore. Ii sunt impetus quibus nos caro ad peccata propellit, qui animas ita afficiant, ut voluptatis amore iniquitatem operari non dubitent.

VERS. 1. Quod si quid petieris non habens quod petis, illudque petitione consecuturus, pauper es. Dum Deum oras, bonorum optas particeps fieri, quæ viribus tuis adipisci nequis: quamobrem omnes coram Deo pauperes. Licet igitur magnus fuerit David et rex, pauper erat, eorum egenus quæ Deus largitur: itaque cum sciret se Dei auxilio vel magna, vel omni ex parte destitutum, tanta anxietate perturbatus est, ut animo prorsus deficeret. Deinde deposita omni spe precem suam coram Domino effudit, invocans eum qui ea quæ bona sunt invocantibus se tribuit. Qui enim non talia, sed peritura petit, non audet coram Domino precem suam effundere, animo malis affectibus dedito. — Orantes Deum tanquam supplices invocamus, precantes ea petimus quæ vult indigenti suppeditari. Hæc autem sunt res absolute bonæ, quas Deum largiri decet, nobisque petentibus accipere prodest. Jam dictum est de clamore sanctorum Deum laudantium et magna voce celebrantium, illos non ore sed mentis affectu ad Deum clamare.

VERS. 4. Sæpius jam notatum est ossa nil aliud esse præter firmissimas interioris hominis doctrinas et validissimas animæ virtutes, quæ cupiditatum incendio confringuntur; aruit autem cor ejus, nil letum habens quo lætaretur. Tantas enim in calamitates delapsus sum, ut jam panem comedere oblitus sim, præstanti ipsius naturæ convenientem et congruum. Cujus panis particeps factus est, qui rebus externis non amplius turbatur et circumagitur.

VERS. 17. Quibus verbis, ni fallor, annuntiat Dei Verbi, ipsius Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi inter homines commorationem; cujus opera Sion denuo ædificata est. Quod si autem illud confitearis, noli putare hic de terrena civitate, aut de terrestri Jerusalem agi; sed renovandam esse dicat pietatis conversationem. — Cum circa divinam

A Στ. γ'. Οὐ σκοπὸν ἔχω καὶ προκείμενον τέλος παρανομῆσαι. Καὶ ἐροῦσι γε τὸ ἐγκείμενον Ἰωσήφ, Σουσάννα, οἱ ἐν τῇ καμίνῳ τρεῖς παῖδες, καὶ ὅσοι εἰς τὰ τάγματα τούτων συλλέγονται.

Στ. δ'. Γέγραπται ἐν τῷ Ἐκκλησιαστῇ· «Ὁ Θεὸς ἐποίησε τὸν ἀνθρώπον εὐθὺν.» Εἰ οὖν εὐθὺς γεγέννηται, τὸ κατ' ἀρετὴν ἀρχῇθεν πεποιῦσθαι, πᾶσα κακία καὶ σκολιότης ἥθων μακρὰν αὐτοῦ ἐστίν. Ὅστις οὖν διέμεινε τῶν τὴν εὐθύτητα καὶ τὴν πρὸς Θεὸν ὁμοιότητα, ταύτην προσφέρει τὴν φωνήν.

Στ. η'. Νεκρουμένων γὰρ τῶν μελῶν τῶν ἐπὶ τῆς γῆς, ὑποπεριζόμενον καὶ δουλαγωγούμενον τοῦ σώματος. Αἱ ἐκ τῆς σαρκὸς τῶν ἀμαρτημάτων ἀφορμαὶ, οἷαι τε εἰσὶν ἐγείραι λογισμοὺς τῇ ψυχῇ τοὺς σπεύδοντας δι' ἡδονῆς ἀπόλαυσιν τὴν ἀνομίαν ποιεῖν.

PSALMUS CI.

Στ. α'. Πᾶς ὁ αἰτούμενός τι, οὐκ ἔχων δ αἰτεῖται ἐπὶ τὸ τυχεῖν τούτου ἐρχόμενος διὰ τῆς αἰτήσεως, πτωχός ἐστι. Πᾶς οὖν προσευχόμενος Θεῷ, ἀγαθῶν αἰτεῖται μετουσίαν, ταύτην ἐξ ἑαυτοῦ ἔχειν οὐ δυνάμενος· ὅθεν καὶ πάντες πρὸς Θεὸν πτωχοί. Εἰ καὶ μέγας οὖν καὶ βασιλεὺς ὁ Δαυὶδ, ἐν τοῖς ἐκ Θεοῦ δεδομένοις πτωχός ἦν· ὅθεν γινώσκει αὐτὸν πολλῶν ἢ πάντων τῶν ἐκ Θεοῦ χορηγουμένων λειπόμενον, ἀκηδίας ἀναπίμπλαται, ὡς σφόδρα ἀθυμῆσαι. Εἴτα μετὰ τὸ οὕτω διατεθῆναι, ἔχχει ἐνώπιον Κυρίου τὴν δέησιν αὐτοῦ, αἰτούμενος παρὰ τοῦ διδόντος τὰ ἀγαθὰ τοῖς αἰτούσιν αὐτόν. Ὁ γὰρ μὴ ταῦτα, ἀλλὰ τι τῶν προσκαίρων αὐτῶν, οὐκ ἔχει παρρησίαν ἐνώπιον Κυρίου ἔχχει τὴν δέησιν αὐτοῦ, δι' ἐμπαθῆ προαίρεσιν. — Ἡ μὲν προσευχὴ τὴν ἱκετηρίαν δηλοῖ τὴν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ τὴν παράκλησιν· ἡ δὲ δέησις τὴν αἴτησιν, τὴν περὶ ὧν βούλεται αὐτῷ τῷ δεομένῳ παρασχεθῆναι. Ταῦτα δὲ ἐστὶ τὰ κυρίως ἀγαθὰ, καὶ τῷ Θεῷ πρόποντι δίδοναι, καὶ τοῖς αἰτούσι συμφέροι λαβεῖν. Εἰρηται δὲ ἡδὴ περὶ κραυγῆς τῶν ἁγίων ὑμνούντων Θεὸν καὶ εὐχομένων αὐτὸν μεγαλοφώνως, ὅτι ἐστὶν οὐχὶ ἐν ποροφῇ, ἀλλ' ἡ τῆς νοήσεως ἐπίστασις.

Στ. δ'. Εἰρηται πολλάκις ὅσα εἶναι τοῦ ἔσω ἀνθρώπου τὰ εὐτονα τῶν δογμάτων, καὶ αἱ στερόνται τῆς ψυχῆς δυνάμεις, ἃ καὶ συμφύρεται ὑπὸ τῆς τῶν ψυχικῶν παθῶν πυρώσεως. Σηρανηθῆναι δὲ αὐτοῦ τὴν καρδίαν φησὶν, οὐδὲν ἡλαρὸν ἐφ' ᾧ ἐστὶν ἔχειν θυμηδὶαν κεκτημένην. Γέγονα γὰρ ἐν τοῖς προκειμένοις περιστατικοῖς τοσοῦτον, ὡς μηχανῶ οἶόν τε εἶναι τὸν κατάλληλον καὶ ἀρμόδιον τῇ τιμωτέρᾳ οὐσίᾳ αὐτοῦ ἄρτον τρέφεσθαι. Τούτου γὰρ τοῦ ἄρτου μεταλαμβάνειν ἐστὶ, μὴ περιεχόμενον μηδὲ θολούμενον τῶν ἐκτός.

Στ. ιζ'. Προφητεύειν αὐτὸν οἶμαι ἐν τούτοις τοῦ Θεοῦ Λόγῳ, αὐτοῦ δὴ τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὴν εἰς ἀνθρώπους θεοφάνειαν, αἰτίαν ἐσομένην τῆς ἀνοικοδομῆς τῆς Σιών. Ἐνθα δὴ γενόμενος, μὴ μοι τὴν ἐπὶ γῆς πόλιν ὑπολάμβανε, μηδὲ τὴν ἐπίγειον Ἱερουσαλὴμ νόμιζε δηλοῦσθαι, ἀλλὰ τοῦ τῆς εὐσεβείας πολιτεύματος τὴν ἀνανέωσιν.

²⁷ Eccle. vii, 30.

— Ἐπειδὴ γὰρ οἱ τὰς θείας οἰκονομίας ἀγνοοῦντες, ἀσθένειαν ὑπελάμβανον τοῦ Θεοῦ, τὴν Ἰουδαίων δουλείαν καὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ τὴν ἐρημίαν, εἰκότως δόξαν ἐκάλεισε τοῦ Θεοῦ τὴν τῆς πόλεως νεοφυῖαν.

Στ. κβ'. Ἡ γὰρ σκοπευτικὴ ψυχὴ Σιών τυγχάνουσα, ἔξει τοὺς ἐπαγγέλλοντας αὐτῇ διδασκάλους τὸ ὄνομα Κυρίου, ἀπαγγέλλοντάς δὲ καὶ τὴν ἀνεσιν αὐτοῦ, ἐν τῇ διὰ τὸ ὁρᾶν τὴν εἰρήνην χρηματιζούσῃ Ἱερουσαλὴμ διανοίᾳ. Ἡ δὲ Σιών καὶ Ἱερουσαλὴμ κατήγοροι τῆς Ἐκκλησίας, διὰ τὸ σκοπεῖν τὰ κρείττονα, καὶ ὁρᾶν τὴν εἰρήνην τῷ εἰρμῷ καὶ τῇ συμφωνίᾳ τῶν δογμάτων. Εἰκότως καὶ ἐν οὕτω καλουμένῃ Σιών ἀναγγελλεῖται τὸ ὄνομα Κυρίου, καὶ ἡ ἀνεσις αὐτοῦ ἐν τῇ οὕτω προσαγορευθείσῃ Ἱερουσαλὴμ. Ἐν ταύτῃ γὰρ κηρύσσεται τὰ τῆς θεότητος αὐτοῦ μυστήρια, τὰ τε τῆς πρὸ τῶν αἰώνων, καὶ τὰ τῆς δευτέρας αὐτοῦ καὶ ἐνδόξου παρουσίας.

Στ. κδ'. Τίς ἔ ἀπεκρίθη αὐτῷ ἐν ὁδῷ ἰσχύος αὐτοῦ; Ὁὐ συμφαίνει ἡ λέξις μήποτε ὅν τὸν κτιζόμενον λαὸν ἐπὶ τῷ αἰνέσαι Κύριον λέγειν. Ὅπερ μᾶλλον τὸν ἐν τῇ προγραφῇ πτωχὸν ἀκηδῶντα καὶ ἐνώπιον Κυρίου ἐκχέοντα τὴν δέξιν αὐτοῦ ἡγητέον εἶναι τὸν ἀποκρινόμενον, οὐ φωνῇ καὶ προφορᾷ, ἀλλ' ἐν ὁδῷ ἰσχύος αὐτοῦ· ἰσχυρῶς γὰρ καὶ μετ' εὐτονίας ὀδεύοντα τὴν κατ' ἀρετὴν ὁδὸν τῶν πράξεων.

Στ. κε'. Ἐν ἡμίσει δὲ ἡμερῶν ἀνάγεται ὁ μὴ τελείως μηδὲ ὡς δεῖ ἐνταῦθα καρποφορήσας κατὰ τὴν ἀρετὴν. Οὐκ ἐν χρονικῷ δὲ διαστήματι τοῦτο μεμέτρηται, ἐπεὶ τότε πλήρης ἡμερῶν κατὰ τὸν Ἀβραάμ παραλαμβάνομαι, ὅταν τελειωθῇ μετὰ τῆς γνώσεως τῆς ἀληθείας καὶ τῶν ἀρετῶν.

Στ. κς'. Τουτέστιν ἅμα τῷ οὐσιωθῆναι αὐτὴν ποιήσας. Συμφώνως δὲ τὸ, « Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν », δύναται τὸ κατ' ἀρχὰς κείμενον ἀναρεῖν δόξαν τῶν λεγόντων πάντων τὴν γῆν στοιχεῖον εἶναι, ὡς πάντα ἐξ αὐτῆς γεγονέναι, οὐδενὸς προτέρου αὐτῆς ὄντος. Φαίνεται γὰρ οὐκ ἀρχή, ἀλλὰ κατὰ τινὰς προεπισυνουμένας αὐτῆς ἀρχὰς θεμελίους αὐτῆς ὑπάρχειν. Εἴρηται καὶ τῷ Ἰωβ ὅτι αὐτοῦ τοῦ Κυρίου θεμελιώσαντος τὴν γῆν· « Ποῦ ἦς ἐν τῇ θεμελίῳ με τὴν γῆν; » θεμελιῶντος δὲ τοῦ Κυρίου, δι' οὗ τὰ πάντα γεγέννηται, τὴν γῆν. Καὶ περὶ τοῦ Πατρὸς λέγεται· « Ὁ Θεὸς ἐν τῇ σοφίᾳ ἐθεμελίωσε τὴν γῆν »· καὶ τὸ εἰρημένον δὲ περὶ Θεοῦ, « Κρεμάζων γῆν ἐπ' οὐδενός », ἐμφαίνει τὴν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ παντός χώραν αὐτὴν ἐσχηκέναι. — Τῶν ἐνεργητικῶν σου δυνάμεων, χειρῶν ὀνομαζομένων· ἐπεὶ γὰρ τῶν ἐν ἡμῖν τεχνιτῶν χειρὶν ἐργαζομένων τὰ ἔργα, παρίστησιν γνησίως αὐτοὺς ταῦτα πεποιηκέναι. Τὸ κυρίως ἔργα τοῦ Θεοῦ τὰ κτίσματα εἶναι, παρίσταται διὰ τὸ χειρῶν αὐτοῦ ἔργα λέγεσθαι.

Στ. κη'. Οὐ παφικῶς ἀλλοιοῦσθαι ἢ μεταβάλλεσθαι· κτισμάτων γὰρ ἴδιον τοῦτο, καὶ τὴν οὐσίᾳ αὐτοῖς ἀπὸ τροπῆς ἔρχεσθαι. — Παλαιουμένων πάντων τῶν ὑπὸ χρόνων, τὰ γὰρ χρονικὴν ἀρχὴν ἐν τῷ γίνεσθαι

A providentiam errantes, infirmitate Dei putabant Judæos fuisse in captivitate deductos, et Jerusalem vastatam, hand immerito dicit Dei gloriam esse urbis restitutionem.

VERS. 22. Anima enim, quæ hic voce Sion intenditur, magistros habebit qui ipsi nomen Domini annuntient, et laudem ejus in mente celebrent, hic Jerusalem vocata, quod pacem videat. Ecclesiam quoque designant Sion et Jerusalem; ipsa enim optima sapit et pacem videt, doctrinis inter se tam apte connexis. Nec immerito annuntiatur nomen Domini in ista Sion, et prædicatur laus ejus in ista Jerusalem. In ipsa enim narrantur divinitatis ejus mysteria, et ea quæ ante sæcula, et ea quæ ad alterum illustremque ipsius adventum referenda.

VERS. 24. Quis « respondit ei in via fortitudinis suæ? » Non indicat Scriptura verba ista ad celebrandum Dominum a novo populo usurpæri. Rectius igitur putares ea proferre illum qui in inscriptione pauper dicitur, et anxius, et coram Domino precem suam effundens, illumque respondere non voce et ore, sed in via fortitudinis suæ: viam scilicet virtutis et honestæ vitæ firmo et certo pede perficiendo.

VERS. 25. In dimidio dierum suorum aufertur, qui nec perfectos nec dignos virtutis fructus his in terris tulit. Non enim metiuntur hæc temporum intervallo, cum plenus dierum secundum Abraham inveniar, quando perfectam veritatis scientiam, perfectamque virtutem fuero consecutus.

VERS. 26. Terram scilicet fecisti, cum primum constituta est. Nec aliter sonat illud: « In principio fecit Deus cælum et terram ». Voce a principiis videtur tolli eorum opinio qui contendunt terram esse rerum omnium elementum, ita ut ex ea omnia facta sint, et nihil prius exstiterit. Principia enim quædam ante fuisse suspicamur, quam terra fundaretur, nedum ipsa sit cæterarum rerum principium. Ita dictum est apud Job ab ipso Domino terram fundante: « Ubi eras cum fundarem terram? » Fundavit eam igitur Dominus per quem omnia facta sunt. Dicitur autem et de Patre: « Deus in sapientia fundavit terram »; et rursus: « Suspendens terram super nihilum »; quod innuit terram in medio totius universi fuisse locatam. — Manus vocantur virtutes quibus operatur Deus; cum enim apud nos manibus fabri opera sua perficiant, fingunt Deum simili modo hæc creavisse. Dei opera proprie esse creaturas manifestum ex eo, quod opera manuum ejus dicantur.

VERS. 28. Non es qui corrumpi aut mutari possis: hoc enim creaturarum proprium; quippe quæ vel mutatione creantur. — Dum omnia tempore veterascunt, quæ enim certo tempore exorta sunt,

²² Gen. i, 1. ²³ Job xxxviii, 4. ²⁴ Prov. iii, 19.

²⁵ Job xvi, 7.

labentibus annis veterascant oportet. — Et paulo post: Dum vetera volvi jubet, indicat usum jam non exstare ad quem in praesenti rerum ordine constituta fuerunt: nam sicut opertorium volvitur, cum eo jam non amplius opus est, ita quando caelum cum terra simul evertendum sit, ubi transierint, juxta Salvatorem dicentem: « Caelum et terra transibunt. » Non inepte dicuntur sicut opertorium volvi. Cum igitur eos volvendos esse dixerit, addit: et mutabuntur. — Tu, Domine, usque idem et immotus; nec unquam esse ceperunt anni tui, nec siveris eos unquam deficere; nam aeternus de quo hic agitur. — Et rursus: Non deficere dicit annos ejus, quod nullis finibus terminatur vita ejus, sed inconceptibilis maneat, vere et sola immortalis.

VERS. 29. Filii servorum Dei non quidem secundum carnem intelligendi, sed ii sunt qui eorum ad normam et disciplinam informantur. Ita enim vocabantur quidam filii prophetarum, sane quod vitam suam juxta prophetarum mores instituebant. — Semen autem eorum qui ab ipsis fuerint aucti.

PSALMUS CII.

VERS. 1. Licet homo concretus non alius sit praeter animam et corpus, e quibus constat, ipse tamen animam suam tanquam a se distinctam alloquitur. Ipse igitur homo animam suam ad laudandum Deum excitat. Qui contendunt hanc animam Spiritus esse, non putant profecto illum ab ea animari, sed imperio eam et cura dirigere. Interiora sua vocat omnes mentis facultates; nam hoc sensu interpretaris oportet quod Salvator quibusdam dixit: « Regnum caeli intra vos est ». »

VERS. 3. « Sana, » inquit, « animam meam quia peccavi tibi ». Redimit autem vitam de corruptione, ne diutius corrupta et libidinosa vita vivas, sed in incorruptione diligas Dominum Jesum. Redimet etiam vitam tuam de corruptione, dum in resurrectione incorruptibile tibi largietur corpus.

VERS. 4. Corona enim tua ex misericordia et miseratione constat. Nam uti alii justitiae coronam adipiscuntur, et immarcescibilem coronam gloriae, ex justitia et recta fama contextam, ita et tu pro operibus tuis misericordia et miseratione coronaberis, juxta illud: « Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur ». Potius autem propter misericordiam miserationemque Dei, quam propter laudem quam tibi hac in vita promerueris. — Coronat nos non pro meritis nostris, sed pro summa sua misericordia et miseratione.

VERS. 5. (Satiat) bona largiens rogantibus eum.

⁴⁴ Luc. XVII, 21. ⁴⁵ Psal. XL, 5. ⁴⁶ Matth. V, 7.

(54) Τῇ ἐλπίῃ οὖν αὐτῷ ἐπιφέρεται. Si quis vocem ἐλπίῃ in lexicis quaesiverit, frustra erit; a themate autem ἐλίσσω derivata idem significat atque ἐλγμός. Praeterea non nemini legere placuerit αὐτῶν, quamvis αὐτῷ defendi possit, modo ad τὸ

Α λαχόντα, πολλοῦ χρόνου παρατρέχοντος παλαιοῦται. — Καὶ μετ' ὀλίγα· Τὸ δὲ παλαιούμενον καὶ ἐλίσσεσθαι αὐτοὺς σημαίνει, παρεληλυθέναι τὴν χρεῖαν, καθ' ἣν συνεβάλλοντο τῇ παρουσίᾳ διακοσμήσει· ὡς γὰρ τὸ περιβάλλαιον ἐλίσσεται μετὰ τὸ πληρῶσαι τὴν χρεῖαν, οὕτως ἐπεὶ καὶ τοῦ οὐρανοῦ ἅμα τῇ γῇ πάλιν ἀναστοιχείωσις ἔσται, μετὰ τὸ παρελθεῖν αὐτὰ, κατὰ τὸν λέγοντα Σωτῆρα· « Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσεται. » Εἰκότως εἴρηται ὡσεὶ περιβάλλαιον ἐλίσσεσθαι. Τῇ ἐλπίῃ γοῦν αὐτῷ ἐπιφέρεται (54) τὸ « καὶ ἀλλαγῆσονται. » — Σοῦ, ὦ Δέσποτα, αἰεὶ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχοντος, οὔτε ἤρξατο, οὔτε χρονικῶς ἐκλαβεῖν τὰ ἐτη θελήσεις· ἀχρονος γὰρ περὶ οὗ ταῦτα λέγεται. — Καὶ πάλιν· Μὴ ἐκλείπειν δὲ αὐτοῦ εἶπεν τὰ ἐτη τῷ ἐπάπειρον (55) τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ μένειν ἀφθαρτον, ὅπως καὶ μόνου ἀθανασίαν ἔχοντος.

Στ. κθ'. Υἱοὺς δὲ δοῦλων τοῦ Θεοῦ, οὐ πάντως (56) κατὰ σάρκα διαλαβεῖν, ἀλλὰ κατὰ παιδείαν καὶ μίμησιν πολιτείας. Ταύτη γὰρ καὶ οἱ υἱοὶ τῶν προφητῶν τινες ἐκαλούντο, τῇ κατὰ προφητικὴν ἔξιν ἰσως γεγενῆσθαι παρ' αὐτῶν. — Σπέρμα δὲ αὐτῶν οἱ πρὸς αὐτῶν ὠφελοῦμενοι ἐτύγχανον.

Στ. α'. Εἰ καὶ μὴ ἄλλος ὁ σύνθετος ἄνθρωπος παρὰ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα, ἐξ αὐτῶν γὰρ τούτων συντέθεται, ἀλλὰ γε τοῦ ὅλου ἡ ψυχὴ λέγεται, ὡς ἄλλῃ αὐτοῦ. Ὁ σύνθετος οὖν ἔστιν ὁ παρορμῶν τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ἐπὶ τὸ εὐλογεῖν τὸν Κύριον. Καὶ οἱ τὴν ψυχὴν δὲ λέγοντες εἶναι τοῦ Πνεύματος, οὐχ ὡς φύχουσιν αὐτῷ φασίν, ἀλλ' ὡς ὑπ' αὐτῷ καὶ τὴν αὐτοῦ κηδεμονίαν τυγχάνουσιν. Ἐντὸς δὲ αὐτοῦ καλεῖ πᾶσαν τὴν λογικὴν τοῦ ἀνθρώπου δύναμιν· οὕτω γὰρ ἀκουστέον καὶ τοῦ Σωτῆρος λέγοντός τισιν· « Ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν. »

Στ. γ'. Ἰασαι, φησὶν, τὴν ψυχὴν μου, ὅτι ἡμαρτόν σοι. Λυτροῦται δὲ ζῶν ἐκ φθορᾶς, ἵνα μηκέτι κατὰ φθοράν καὶ ἐμπαθεῖ ζῆς ζῶν, ἀλλ' ἐν ἀφθαρσίᾳ ἀγαπῶν τὸν Κύριον Ἰησοῦν. Καὶ ἀφθαρτον δὲ παρέχων σοι σῶμα ἐν τῇ ἀναστάσει, λυτροῦται ἐκ φθορᾶς τὴν ζῶν σου.

Στ. δ'. Τῆς ὕλης τοῦ στεφάνου τούτου ἐλεημοσύνης καὶ οἰκτιρμοῦ τυγχάνουσης. Ὡς γὰρ ἄλλοι τὸν τῆς δικαιοσύνης στέφανον, καὶ τὸν ἀμαράντινον τῆς δόξης στέφανον δέχοντα ἐκ δικαιοσύνης καὶ δόξης ὁρθῆς πεπλεγμένον, οὕτω καὶ σὺ ἐξ ἐλέους καὶ οἰκτιρμοῦ ὧν εἰργάσω στεφανοῦσαι· κατὰ τὸ, « Μακάριοι οἱ ἐλεήμονες, ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθήσονται. » Οὐ τοσοῦτον δι' αὐτὴν ἡνδραγαθήσω ἐν τῷ ἀγωνίζεσθαι, ὅσον διὰ τὸ ἐλεῆσθαι (57) καὶ οἰκτεῖσθαι ὑπὸ Κυρίου. — Στεφανοὶ ἡμᾶς οὐ πρὸς τὴν ἡμετέραν σκοπῶν ἀθλῆσιν, ἀλλὰ πρὸς τὸν ἑαυτοῦ ἔλεον καὶ οἰκτιρμόν.

Στ. ε'. Διδοὺς γὰρ ἀγαθὰ τοῖς αἰτούσιν αὐτόν. Ἐπεὶ

ἐπιφέρεται referatur. EDIT.

(55) Lege ἐπ' ἀπειρον, in aeternum. Io

(56) Supple dei, vel aliquid simile. Io

(57) Nota ἐλεῆσθαι pro ἐλεῖσθαι, et infra οἰκτεῖσθαι pro οἰκτιρῆσθαι, φύσει pro φύσιν. Io.

οὖν καὶ αὐτὸ τὸ ἐπιθυμεῖν τῶν ἀγαθῶν, αἰτεῖσθαι αὐτὰ τυγχάνειν, διδούς σοι πάντα τὰ ὧν ὀρέγῃ, « ἐμπιμπλῆ ἐν ἀγαθοῖς τὴν ἐπιθυμίαν σου »· τοῦ γὰρ δικαίου πᾶσα ἐπιθυμία ἀγαθὴ ἐστίν. — Ὡς γὰρ τὸ ὄρνισον τοῦτο γηρᾶσαν ἀποτιλλοῦται, ἵνα αὖθις νέα ἑτέρα φύσει, οὕτω καὶ ὁ συγγηράσας τῇ κακίᾳ ἀνα- νεωθῇ τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῆς νεότητός σου ἐν ἀπο- λήσει γινομένη. Ἐν οἷς ποτε ἐχρῶ ἰσχυροῖς οὖσιν, καὶ νῦν χρωμένη μετέωρος εἰς οὐρανὸν ἀρθείς πρὸς πάντας ἅμα σοὶ τὸν Θεὸν ὑπομεμενηκότας· « Οἱ » γὰρ « ὑπομένοντες τὸν Κύριον ἀλλάξουσιν ἰσχύν, περποφεῖς εἰσιν ὡς ἀετοί, δραμοῦνται καὶ οὐ κοπιᾶ- ζουσιν. »

Στ. ζ'. Πατὴρ τῶν οἰκτειρῶν καὶ μόνος ἀγαθός ὧν ὁ Κύριος, ἐλεημοσύνας ποιεῖ, πάντας ἐλεῶν, εὐερ- γετῶν. Ὅθεν καὶ τοῖς ἀδικουμένοις ὑπὸ διαβόλου καὶ τῆς κακίας ποιῶν κρίμα, τὸν ἴδιον Υἱὸν ἐπεμψεν ἐπὶ τὸ ἰάσασθαι καὶ ἐλευθερῶσαι τοὺς καταδυναστευομέ- νους ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ. — Ὅπως διὰ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καθαρισθῶμεν ἀπὸ πάσης ἀδικίας, οὐ μόνον γὰρ (58) καθ' ἣν ἠδικούμεθα, ἀλλὰ καὶ ἥς ἐπράττομεν. Ἐντεῦθεν μανθάνομεν κατὰ τὴν Παύλου προτροπὴν μᾶλλον ἀδικεῖσθαι ἢ ἀδικεῖν· τοῖς μὲν γὰρ ἀδικουμένοις ὁ Θεὸς ποιεῖ κρίμα, εὐεργετῶν αὐτοὺς, τοῖς δὲ ἀδικοῦσιν κλάσιν ἐπιφέρων, ὡς μὴ κληρονομεῖν αὐτοὺς θείαν ἐπαγγελί- αν· « Ἀδικοὶ » γὰρ « βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονο- μήσουσιν. »

Στ. ζ'. Ἐκ παραλλήλου ἀρεταὶ καλοῦνται. Ὁ γὰρ λέγων, « Τὰς ὁδοὺς σου, Κύριε, γνώρισόν μοι, » τὰς ἀρετὰς ἀξιοῖ φανεράς αὐτῷ γενέσθαι.

Στ. η'. Τοῦτον δὲ, φησὶν, αἷτια τῶν ἀγαθῶν, τῆς θείας ἀγαθότητος ἄδυσσος, ὁ ἀμέτρητος ἔλεος, τῆς φιλοφροσύνης τὸ πέλαγος.

Στ. θ'. Ἔστι πάντα τὰ εἰρημένα ὁ Κύριος, ἐπει- περ ἀληθινός ἐστιν Θεός. Ὃν δὲ Θεὸς ἀληθινός, οὐκ ἐνέξει τῶν εἰρημένων ἀρετῶν, ἀλλὰ πηγῇ, οὐκ οὐσία αὐτῶν ὑπάρχει· δι' ἧ καὶ θαρρόμεν· ὅτι καὶ ποτε ἁμαρτήσασιν ἡμῖν ὀργισθεῖν, οὐκ ἐπὶ τὸ συντελεῖσαι καὶ ἀποτελεῖσαι τοῦτο ποιεῖ. Τοῦτο γὰρ ἦν τὸ « εἰς τέλος ὀργισθήσεται, » τούτεστι παραμένειν τὸ ὀργί- ζεσθαι ἕως τέλους καὶ φθορὰς τῶν πρὸς οὐς ἡ ὀργή. Μὴ εἰς τέλος οὖν ὀργιζόμενος, οὐδ' εἰς τὸν αἰῶνα μνηιεῖ.

Στ. ιδ'. Εἰ γὰρ καὶ μὴ πᾶσα ἡ κατασκευὴ ἡμῶν ἐκ γού ἐστιν, ἔχομεν γὰρ καὶ νοεράν φύσιν ἑαυτοῖς κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν Θεοῦ τοχοῦσαν, ἀλλὰ γε ἐν ταῖς πρὸς Θεὸν ἱκεσίαις συλλήπτορα καὶ εὐεργέτην ἔχειν αὐτὸν ἀξιούμενους, τὸ ὑποδεέστερον καὶ ἀσθενέ- στερον τῶν ἐν ἡμῖν προφέροντες, φαμέν· « Μνήσθητι, Κύριε, ὅτι χεὺς ἔσμεν. » Διὸ βοήθησον τῇ ἀσθενείᾳ καὶ τῇ εὐτελείᾳ ἡμῶν.

Στ. ιε'. Ἀκολουθῶς τῷ, « Μνήσθητι, Κύριε, ὅτι χεὺς ἔσμεν, » οὐ περὶ τοῦ ἔσω ἀνθρώπου, ἀλλὰ περὶ τοῦ ἔξω τὰ προκείμενα διαγορεύει. Κατὰ γὰρ τὴν ἔνυλον καὶ μετὰ σαρκὸς ζωὴν, ἡμέρας τινὰς ἔχομεν τὰς συμπληρούσας ἡμῖν τὸν παρεκτείνοντα

⁵⁸ Isa. xl, 31. ⁵⁹ I Cor. vi, 7, 8. ⁶⁰ Psal. xxiv, 4.

(58) Nota particulam γὰρ in sensu conjunctionis Latinae scilicet. Edit.

A Cum igitur idem sit, bona desiderare atque illa petere, tribuens tibi quaecunque appetieris, « satiat in bonis desiderium tuum; » nam desideria iusti semper bona. Quemadmodum aquila veterascens plumis destituitur ut renovetur altera natura; ita qui in malitia consenuit, renovatur, vetustatem novitate tua commutans. Quod si enim nunc utaris, quibus olim validis usus es, sublimis ad caelum extolleris, ad omnes qui tecum una Deum expectaverunt. Nam « qui expectant Dominum mutabunt fortitudinem, assument alas sicut aquilae, current, et non laborabunt ⁵⁸. »

VERS. 6. Pater miserationum et solus bonus cum sit Dominus, misericordem se gerit et omnes B misericordia fovet. Unde injuriam patientibus diaboli et malitiae judicium faciens, proprium suum Filium misit, ut sanaret et liberaret quoscunque Sathanas servitute premebat. — Ut sanguine Domini Jesu Christi ab omni injustitia mandemur, ab ea quam passi sumus, aut quam ipsi admisimus. Quibus discimus, juxta Pauli exhortationem ⁵⁹, injuriam accipiendam nobis esse potius quam facien- dam; nam injuriam patientibus facit Deus judicium, beneficiis cumulans eos; injuriam autem facientes poenis affligit, ita ut divinam reprobationem non haereditent. « Non haereditabunt enim regnum Dei injusti. »

VERS. 7. Vix hic virtutes designant. Nam qui dicit: « Vias tuas, Domine, notas fac mihi ⁶⁰, » C postulat, ut sibi virtutes innotescant.

VERS. 8. Quorum bonorum causa, ait, abyssus divinae bonitatis, infinita misericordia, benignitatis oceanus.

VERS. 9. Haec omnia de Domino valent, quando Deus verus est. Deus autem verus cum sit, non illis virtutibus ornatur, sed fons, non substantia earum est; quomobrem et nos fiduciam habemus. Nam etiamsi in peccantes nos iratus fuerit, non ad per- dendos delendosque nos illud facit. Hoc enim si- gnificaret illud « in finem irascetur, » manebit scilicet ira usque ad finem et ruinam eorum in quos irascitur. Dum autem non in finem irascitur, ne- que in aeternum indignabitur.

VERS. 14. Licet non unice ex pulvere constemus, D naturam ratione praeditam adepti et ad imaginem similitudinemque Dei factam, in orationibus tamen ad Deum, auxilium beneficiaque ejus implorantes, nosmetipsos quam infirmos quamque imbecilimos praebemus, dicentes: « Memento, Domine, quod pulvis sumus. » Quapropter auxiliare infirmitati et vilitati nostrae.

VERS. 15. Sicut verba illa, « Memento, Domine, quod pulvis sumus, » ita et quae hic occurrunt, non ad interiorem hominem, sed ad exteriorem pertinent. Nam juxta vitam humilem carnis dies habemus cum arescenti feno conferendas, eas sci-

licet quibus hac in terra cum corpore vivimus.—Et paulo post : Dies vocat quæ hac in vita carnali viventibus quam gratissime captantur, divitias, famam, honores et cætera hujusce generis bona. Quæ florum et feni ritu efflorent et marcescunt, ita ut jam non fuisse videantur.

VERS. 16. Spiritus animam innuit, qua præsentem corpus et vivit et operatur; qua autem evanescente ruit et labitur corpus, ita ut jam non pristinos characteres retineat. — (Spiritus) eorum sane qui mortali hac in vita degunt.

VERS. 17. Sane caduca nobis natura. At divina benignitas longiorem vitam largitur, et vel posteros avorum gratia et benevolentia fovet. Hæc millies testantur historie. Nam propter justitiam Abraham, et Isaac et Jacobi, dignatus est exortum ex eis populum vocatione et familiari custodia proseguere. — « Filii » justorum, qui eorum virtutes imitantur : ita misericordia ejus « super timentes eum » incircumscribit, « a sæculo usque in sæculum. » Non enim nunc misericordem, nunc immisericordem se præbet; nam natura bonus cum sit, semper miseretur. — Et paulo post: Ipsa autem cum hac misericordia consociata justitia, nec tempore ullo circumscribit, in omnes generationes patet, in filios filiorum, in omnes deinceps futuros, ita ut istam justitiam semper retineat cum misericordia, quæ a sæculo in sæculum propagatur. — Qui bona operando hæredes facti sunt futurarum promissionum. — « alicuius » in ætæna. — « O! » et « inæπεγράφησαν » διὰ τοῦ πράττειν τὰ ἀγαθὰ κληρονόμοι τῶν μελλουσῶν ἐπαγγελιῶν.

VERS. 18. Dantur enim mandata non ut memorie tantum commendentur, sed ut opere etiam perficiantur. Ea autem, ut facerent ea, hominibus data esse testatur ipse Salvator, dicens : « Qui habet mandata mea et facit ea, hic diligit me. » Nam facientium ea, non recordantium modo ea, merces et hæreditas, repromissiones.

VERS. 19. Jam alias dictum est Deum nullo loco circumscribi, sed convenienti aptaque loquendi ratione dicitur in cælo habitare. Haud inepte igitur asseritur ab illis et hic, eum sedem regni in cælo paravisse, hoc est firmavisse, cum imperio regnoque suo non cælestia modo, sed omnia prorsus dirigat ac gubernet.

VERS. 20. Noli putare hæc a propheta homine angelis mandari, sed ab inhabitante eum Spiritu sancto : nam, « Omnes angeli ejus, » Domini videlicet, ait, « benedicite eum. » Cum autem angelis omnibus legem dat, ab eis alius sit natura Spiritus necesse est. Quod si res ita se habeant, qui igitur ad eam audaciam venire quidam, ut assererent eum ex ordine angelorum esse, licet ab omnibus distinctus sit?

PSALMUS CIII.

VERS. 3. Aerem qui supra nos, et æthera ad Deum vergentem tegit aquis, convolventibus nubi-

(59) Lege παρατείνον. Edit.

χρόνον τῆς μετὰ σαρκὸς ζωῆς παραβαλλομένης χρότῳ ξηραίνον. — Καὶ μετ' ὀλίγα· Παρίστησι δὲ ταῦτας ἐν τῷ βίῳ ὑπαρχούσας τοῖς μετὰ σαρκὸς ζωῇ δοκούσας εὐημερίας, πλούτους, δόξας ἀξιώματα καὶ τὰς ἄλλας εὐπραγίας. Ἄπερ δίκην ἀνθρώπων καὶ χρότου ἀπορρέει καὶ μαραινέται, ὥς μὴ δὲ γεγονέναι δοκεῖν.

Στ. ις'. Πνεῦμα τὴν ψυχὴν λέγει, ἥς παρούσης καὶ ζῆ τὸ σῶμα καὶ ἐνεργεῖ· ἀποπτύσσης δὲ, κατασβέννυται καὶ φθείρεται, ὥς μὴ δὲ τοὺς προτέρους ἐπιγινώσκεσθαι χαρακτῆρας. — Δηλαδὴ τῶν ἐν τῷ παρόντι θνητῷ βίῳ.

Στ. ις'. Ἡ μὲν οὖν φύσις οὕτως ἐπίκαιρος. Ἡ δὲ θεία φιλανθρωπία τὸν μακράκινα χαρίζεται βίον, καὶ μέχρις ἐγγύων διατηρεῖ τὴν τοῖς προγόνους ὀφειλομένην τοῖς δικαίοις ἀντίδοσιν. Τοιαῦτα δ' ἂν μυρία εὐροῖς ἐν ταῖς ἱστορίαις· διὰ γὰρ τὴν τοῦ Ἀβραάμ δικαιοσύνην, καὶ διὰ τὴν τοῦ Ἰσαάκ τε καὶ τοῦ Ἰακώβ, τὸν ἐξ αὐτῶν φύντα μετὰ ταῦτα λαβὼν τῆς κλήσεως καὶ τῆς οἰκειᾶς ἐπισκοπῆς κατηξίωσεν. — « Υἱὸς » τῶν δικαίων ἀνθρώπων τοὺς τῶν ἔργων αὐτῶν ζηλωτάς· οὕτω τὸ ἔλεος· τὸ ἐπὶ τοὺς φοβουμένους αὐτὸν « ἀπερίγραφόν » ἐστίν, « ἀπὸ τοῦ αἰῶνος καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος » παρατείνων (59). Οὐ γὰρ ποτὲ μὲν ἔλεει, ποτὲ δὲ οὐ· φύσις γὰρ ἀγαθὸς ὢν, ἀεὶ ἔλεει. — Καὶ μετ' ὀλίγα· Ἀλλὰ καὶ ἡ σύζυγος τῷ ἔλεει τοῦτ' ἐδικαιοσύνη, οὐδὲ αὐτὴ περιοριζομένη χρόνῳ, εἰς πάσας ἐκτείνεται τὰς γενεάς, ἐπὶ υἱοὺς υἱῶν, καὶ εἰς πᾶσαν διαδοχὴν παραμένουσιν, ὥς ἀεὶ τὴν δικαιοσύνην ταύτην ἔχει, μετὰ τοῦ ἐξ

Στ. ιη'. Δέδοται γὰρ αὐταὶ οὐκ ἐπὶ τῷ μνήμῃ αὐτῶν ψιλῇ, ἀλλὰ μνήμῃ εἰς τὸ ποιῆσαι. Ὅτι δὲ εἰς τὸ ποιεῖν δέδοται, καὶ ὁ Σωτὴρ παρίστησιν εἰπὼν· « Ὁ ἔχων τὰς ἐντολάς μου καὶ ποιῶν αὐτάς, ἐκείνός ἐστιν ὁ ἀγαπῶν με. » Τῆς γὰρ ποιήσεως, ἀλλ' οὐ τῆς μνήμης αὐτῶν μόνης, μισθὸς καὶ κληρονομία αἱ ἐπαγγελίαι.

Στ. ιθ'. Καὶ ἐν ἄλλοις εἴρηται οὐκ ἐν τότῳ εἶναι τὸν Θεόν, ἀκολουθία δὲ τινι καὶ οἰκονομία λέγεσθαι αὐτὸν οἰκεῖν ἐν οὐρανῷ. Ἀκολουθῶς οὖν ἐκείνους καὶ ἐνταῦθα ἐν οὐρανῷ ἡτοιμασμέναι, τούτέστιν ἰδρυμέναι, τὸν θρόνον τῆς βασιλείας εἴρηται, τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ καὶ βασιλείας οὐ μόνον τῶν ἐν οὐρανῷ, ἀλλὰ καὶ πάντων ἀπαξιαπλῶς κρατούσης καὶ δεσποσύσης.

Στ. κ'. Οὐ τὸν προφήτην ἀνθρώπων ὄντα, ἀλλὰ τὸ ἐν αὐτῷ Πνεῦμα ἄγων ἡγητέον προστάττειν τοῖς ἀγγέλοις τὰ ἐγκείμενα· « Πάντες » γὰρ, φησὶν, « οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ, » δηλονότι τοῦ Κυρίου, « εὐλογεῖτε αὐτόν. » Προστάττειν δὲ πᾶσι τοῖς ἀγγέλοις, τὸ Πνεῦμα ἕτερον αὐτῶν κατ' οὐσίαν ἐστίν. Εἰ δὲ τοῦτο, πῶς θρασέως ἐτόλμησάν τινες τῆς τάξεως τῶν ἀγγέλων αὐτὸ φάναι, καὶ τὸ ἀπάντων ἕτερον ὄν;

Στ. γ'. Τὸν ἀνωτέρω ἡμῶν ἀέρα καὶ νεύοντα πρὸς Θεὸν αἰθέρα ὕδασι τοῖς κατὰ τὰς συστροφάς

τῶν νεφελῶν στεγάζει. Πρὸς δὲ διάνοιαν, τὴν νοητὴν **A** οὐσίαν τὸν οὐρανὸν ὀνομάζει, ἐκτεινομένην καὶ ἀπλωμένην ἐπὶ σκέπειαν τοῦ νοῦ. Ὁ στεγάζων τοῖς νοητοῖς καὶ θεοῖς ὑδασι τὰ ὑπερῶα τῆς ψυχῆς, τοῦτέστι τὰς δυνάμεις αὐτῆς τὰς ὑπεράνω τῶν αἰσθητῶν τυγχανούσας.

Στ. ε'. Τὴν ἀμέτρητον τοῦ Θεοῦ γνῶσιν λέγει ἄβυσσον· ταύτην διὰ τὴν ἀκατάληπτον καλλωπὴν (60) ἐνδίδεται καὶ περιδέβληται. Διόπερ ἐστὶν ἄγνωστος ἐν τῷ μεγέθει τῆς γνώσεως.

Στ. θ'. Αἰσθύνεται ὡς τὴν ψάμμον ἢ θάλασσαν, καθάπερ χαλινῷ τῷ ὄρω τῷ θεῷ κυλωμένη ἀναχαιτίζεται πάλιν, καὶ εἰς τοῦπίσω χωρεῖ.

Στ. ιη'. Τὸ γένος τῶν ἐλάφων πολεμῶς ἔχει πρὸς τὸ τῶν ὄρεων γένος· σπεύδουσι γοῦν ἀνελεῖν αὐτούς. Τοιοῦτοι δὲ πάντως οἱ Χριστοῦ μαθηταί, ἐτοίμως ἔχοντες ἐκδικῆσαι πᾶσαν παρακοήν. Ἔσχον δὲ καὶ τὴν κατὰ τῶν νοητῶν ὄρεων δύναμιν ἐκ τοῦ ὀρέξαντος ἐξουσίαν αὐτοῖς· «κατεῖν ἐπάνω ὄρεων καὶ σκορπίων καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ.»

Στ. κζ'. Εἰς εὐκαιρον δὲ προσδοκῶσιν ταύτης τυχεῖν, ὅταν πάσης καχεξίας καὶ νόσου ὦσιν ἀπηλλαγμένοι. Τότε γὰρ διδομένης ταύτης συλλέξουσιν, τοσοῦτον σπεύδοντες αὐτὴν λαβεῖν ὅσον εἰς κόρον τραφῆναι. — Περὶ τῶν λογικῶν μόνων εἰρηται· τὸ γὰρ προσδοκῆν καὶ πρὸς Θεὸν ἔχειν τὴν προσδοκίαν, τοῦτο αἰνίσσεται.

Στ. λα'. Οὐχ ὡς δέσμενος τέρπεται προσκυνούμενος. Ἄλλ' ὡς σώζειν βουλόμενος τὴν ἀλήθειαν δείκνυσιν· καὶ κολάζειν δυνάμενος, οὐκ ἐπιφέρει τὴν κόλασιν. — Εἰ δὲ σοὶ βούλεται πνευματικῶς ἔχειν ταῦτα, ὡς ἀν' ἐπιδότην Θεός, κατὰ τὸ, «Ἐπίβλεψον ἐπ' ἐμέ·» καὶ, «Ὁφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ δικαίους.» Τοῦτο οὐκ ἐστὶ κατὰ γῆνα, ἀλλὰ σκοτοδινώτα τρέμει, ὡς ἀποδληθῆναι καὶ παρελθεῖν τὴν ὀλίγην ἔξιν.

Στ. λβ'. Ἐφαπτόμενος δὲ ὁ Θεὸς καὶ τῶν πονηρῶν δυνάμεων, διὰ τὴν ὑπερφανίαν ὁρῶν καλουμένων, καπνίζει αὐτάς, ἐναύσματα ἤδη αὐταῖς ἐνιείς τῆς διὰ πυρὸς κολάσεως.

Στ. λγ'. Τοῦτο τῆς ζωῆς τὸ κέρδος, ἐπὶ τοῦτο καὶ ζῆν ἄξιον. Διὰ τοῦτο δεῖν ὁ θάνατος, ὁ κατασιγάων τὸν ὕμνητόν. Ἀπωλεία τε ὁ θάνατος. Διότι «οὐκ ἐστὶν ἐν τῷ θανάτῳ ὁ μνημονεύων σου,» καὶ μόνον ἡ ὑπαρξὶς ἡ ζωὴ, ὅτι «οἱ ζῶντες σὲ,» φησὶν, «αἰνέσουσιν·» ἐν γὰρ τῇ πρὸς τὸν θάνατον συναφείᾳ τὸ εἶναι ἔχομεν. — Τοῦ ἁσματος οὐκ ἐν φωνῇ, ἀλλ' ἐν νοήσει τὴν ὑπαρξὶν ἔχοντος. «Ψαλῶ,» δὲ καὶ ἐν πράξει τελείᾳ τῷ Θεῷ, «ὥς ὑπαρξὶν ἔχων,» καθ' ἣν μετέχω τοῦ ὑπάρχοντος πρὸ τῶν αἰώνων, καὶ εἰπόντος, «Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν.»

Στ. λδ'. Οὕτω γὰρ καὶ αὐτὸς ὁ Χριστὸς, τὴν Ἐκκλησίαν ἀποδεξάμενος, φησὶν ἐν τῷ ἁσματι τῶν ἁσμάτων, «Ἡ φωνὴ σου ἤδεῖα.» — Ἐπὶ τὸν ὁδηλούμενον ἐνσὶ καίρῳ, ὁ τῆς τοῦ Θεοῦ δικαιοκρατίας,

B bus. Caelum vocat naturas ratione præditas, quæ ad protegendam mentem extenduntur et explicantur. Spiritualibus et divinis aquis tegit superiora animæ, hoc est facultates quibus supra res sensibiles extollitur.

Vers. 6. Infinitam Dei scientiam dicit abyssum: quam propter incomprehensam pulchritudinem induit, seque ea amicit. Quamobrem ignotus est in magnitudine scientiæ.

Vers. 9. Arenam revereri videtur mare. Et velut freno, divino termino cohibita, se recipit, fluctusque retrahit.

Vers. 18. Cervorum genus generi serpentum infensum; nam quam libentissime illos auferant. Tales omnino Christi discipuli, quibus nihil antiquius quam impietatis fautores ulcisci. Habent autem potestatem spirituales serpentes superandi, ex quo facultatem acceperunt: calcandi super serpentes et scorpiones et vires inimici conterendi⁶⁰.

Vers. 27. Haud immerito expectant escam, quando ab omni mentis malitia et morbo liberati sint. Qua tunc data, colligent, nec prius colligere desinent, quam omnino satientur. — De spiritualibus tantum hæc intelligenda; illud enim expectare et ad Deum expectationem habere non aliud innuit.

Vers. 31. Laetatur Dominus de cultu nostro, sed non quasi eo indigeret. Sed salvos nos fieri cum vult, veritatem ostendit; et dum punire ei liceret, a pænis temperat. — Quod si autem hæc spiritualiter intelligenda putaveris, ita ut Deus respiciat juxta illud: «Aspice in me⁶¹»; et: «Oculi Domini super justos⁶²». Hoc non erit juxta terrena, sed tenebrosa vertigine laborantia tremet, ita ut abjiciantur et prætereant humiles mores.

Vers. 32. Tangens Deus malas potestates que propter superbiam montes vocantur, fumigat eas, ignem accendens quo puniendæ sunt.

Vers. 53. Hoc vitæ lucrum, nec est alia digna causa cur vivamus. Ideo metuenda mors, quia laudantium cantus cohibet. Morte tollimur. Quapropter «Non est in morte qui memor sit tui⁶³». Nec aliter sumus quam vivendo; nam «videntes,» inquit, «laudabunt te⁶⁴»; non enim sumus nisi «Ei» adherendo «qui est.» — Cantabo non voce quidem, sed mente. «Psallam» Deo in perfectis operibus «quandiu sum,» illius particeps factus, qui fuit ante sæcula, et qui dixit: «Ego sum, qui sum⁶⁵».

Vers. 54. Ita enim ipse Christus Ecclesiam excipiens ait in Canticis canticorum⁶⁶: «Vox tua dulcis.» — Quando aderit predictum tempus, quo Deus juste judicabit, tunc «letabor ego in Do-

⁶⁰ Luc. x, 19. ⁶¹ Ps. cxviii, 152. ⁶² Ps. xxxiii, 16. ⁶³ Ps. vi, 6. ⁶⁴ Ps. cxviii, 175. ⁶⁵ Exod. iii, 14. ⁶⁶ Cant. ii, 14.

(60) Corrigen-dum καλλωνήν, nisi καλλωνήν ad Alexandrinam dialectum referre velis. Edit.

mino, » dummodo nunc hoc tempore eloquium A
meum ei jucundum sit.

« Ἐγὼ μὲν εὐφρανθήσεται ἐπὶ τῷ Κυρίῳ, » εἰ
γε νῦν κατὰ τὴν ἐνεστώτα καιρὸν ἡδυνθείη αὐτῷ ἡ
διαλογία μου.

PSALMUS CIV.

VERS. 4. Quemadmodum, testante historia, Samuel continuo in tabernaculo testimonii ministrans faciem Domini vidit, ita, qui se indesinenter et sine ulla intermissione veræ doctrinæ meditationi et virtutum operibus tradunt, semper faciem Dei quæruunt, illum pura mente conspiciere optantes. Facies autem Dei, character hypostaseos est, imago Dei invisibilis. Quapropter, qui videt Filium, Patrem quoque videt.

VERS. 5. Prodigia narraturus, quæ in Ægypto B
facta sunt, memorat primum quam justæ fuerint Ægyptiorum poenæ. Os ejus, Verbum ejus cogita, qui legislatoris et accurati præceptoris instar justissimas vobis leges et doctrinas tradidit.

VERS. 8. Numerus millium generationum adhibetur non ad declarandam multitudinem, sed quia uni Deo convenientior. Ita et in illo : « Millia lætantium », » et rursus : « Bona mihi lex oris tui, super millia auri et argenti », »

VERS. 12. Breves pro paucis dicuntur; nam brevis ad longitudinem, paucitas ad numerum referenda.

VERS. 18. Pedes tantum ejus in compedibus humillavit, anima autem non fuit simul vincla, et ferrum effugit. Quicumque enim vinculis obruti, necessitatem hanc ignave ferunt, animam habent ferro inflexam. Hæc autem non usque pertulit : nam ipse definit finem captivitatis, dicens eam durasse, donec veniret Verbum Dei, quo e vinculis liberatus, curator et nutritor omnium factus est.

VERS. 19. Ut ferret spiritu, et ipsi divino lumini adhereret; cujus enim opera poteris illam exhortationem perficere : « Spiritum nolite extinguere », »

VERS. 20. Nec ipsum Josephum fugit hæc doctrina. Nam dicit fratribus suis : Non vos me huc misistis. « Vos cogitastis contra me in malum; D
Deus autem in bonum », »

VERS. 22. Cum non omnes viribus suis e malis evadere possint, hominibus ad eam infirmitatem delapsis mittit Deus duces quibus ad bona iter facientes dirigantur. Quales autem sunt lex Dei, Moyses, et pontificum traditio, cujus symbolum Aaron.

VERS. 26. Quorum memoriam commendat hic sermo ut in hymni decantatione, docens Deum populi sui memorem, Ægyptios hostes ejus poenis et suppliciis affecisse. Ad hoc autem perficiendum

Στ. δ'. Ὡς περ κατὰ τὴν ἱστορίαν διηγεῖται Σαμουὴλ ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ μαρτυρίου λειτουργῶν ἐν ὥρᾳ τοῦ Θεοῦ πρόσωπον, οὕτως οἱ συνεχῶς καὶ ἀδιαστάτως ἐξετάσει δογμάτων τῆς ἀληθείας καὶ πράξει τῶν ἀρετῶν ἐπιδεδωκότες σφᾶς, διὰ παντὸς ζητοῦσι τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ, ἰδεῖν αὐτὸ νῦν καθαρῶ βουλόμενοι. Πρόσωπον δὲ Θεοῦ ὁ χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεώς ἐστι, τυγχάνων εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου. Δι' ὃ καὶ ὁ ὁρῶν αὐτὸν, εὐθὺς ὁρᾷ τὸν Πατέρα.

Στ. ε'. Ἐπειδὴ γὰρ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ γεγενημένων ποιεῖται διήγησιν, προδιδάσκει τῆς Αἰγυπτίων τιμωρίας τὸ δίκαιον. Στόμα δὲ αὐτοῦ, τὸν λόγον αὐτοῦ νοήσεις, ὃς καὶ νομοθέτου καὶ ἀκριβοῦς παιδεύτου δίκην κεκριμένα παιδεύματα καὶ παραγγέλματα ὑμῖν δέδωκεν.

Στ. η'. Ὁ τῶν χιλίων γενεῶν ἀριθμὸς οὐ κατὰ πλῆθος εἴρηται, ἀλλὰ διὰ τὴν πρὸς μονάδα οἰκειωσιν. Ὡς περ καὶ ἐν τῷ : « Χιλιάδες εὐθηνούντων », καὶ ἐν τῷ : « Ἀγαθὸν μοι ὁ νόμος τοῦ στόματός σου ὑπὲρ χιλιάδας χρυσίου καὶ ἀργυρίου. »

Στ. θ'. Τὸ βραχὺς ἀντὶ ὀλίγων εἶπεν· τὸ γὰρ « βραχὺ » ἐπὶ μεγέθους κεῖται· τὸ δὲ « ὀλίγους, » ἐπὶ ἀριθμῶν τάσσεται.

Στ. ιη'. Τοὺς πόδας αὐτοῦ μόνους ἐταπείνωσεν ἐν πέδαις, τῆς ψυχῆς αὐτοῦ οὐ συνδεδεῖται, καὶ ἐξω τοῦ σιδήρου γεγενημένης. Ὅσοι γὰρ δεσμοῖς περιβαλλόμενοι, ἀγεννῶς τὴν περίστασιν φέρουσιν, καμφθεῖσαν ὑπὸ τοῦ σιδήρου τὴν ψυχὴν ἔχουσι. Τοῦτο δὲ ὑπέμεινεν οὐκ εἰς ἅπαντα· περιορίζει γὰρ τῆς περιστάσεως τὸ τέλος, εἰπὼν αὐτὴν κεκρατηκέναι, μέχρις οὗ διήλθεν ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, καθ' ὃν ἐκ τοῦ δεσμωτηρίου μετασταλεῖς, κηδεμῶν καὶ τροφῆς πάντων χειροτόνητο.

Στ. ιθ'. Ἐπὶ τῷ ζῆειν τῷ πνεύματι καὶ ἐξημμένον αὐτῷ (61) ἔχειν τῷ θεῷ φωτὶ· καθ' ὃ καὶ τηρεῖν δυνατόν παραίνεσιν λέγουσαν, « Τὸ πνεῦμα μὴ σβέννυται. »

Στ. κ'. Καὶ αὐτὸς δὲ Ἰωσήφ οἶδεν τοῦτο τὸ δόγμα. Διὸ πρὸς τοὺς αἰτίους ἔφη· Ὅχι ὑμεῖς ἀπεστάλκατέ με ὧδε· « Ὑμεῖς μὲν γὰρ εἰς κακὸν ἐβουλεύσασθε, ὁ δὲ Θεὸς εἰς ἀγαθόν. »

Στ. κβ'. Ἐπεὶ μὴ πάντες οἱ τοῖς εἰσὶν ἐξ ἑαυτῶν ἀναχωρεῖν τῶν βλαβερῶν, τοῖς οὕτως ἀσθενοῦσιν ἀποστείλει Θεὸς τοὺς δυναμένους ὁδηγοὺς καὶ ἡγεμόνας τῆς ὁδοῦ τῆς ἐπὶ τὰ ἀγαθὰ φερούσης· εἰσι δὲ οὗτοι ὁ Θεοῦ νόμος, Μωϋσῆς, καὶ ὁ ἀρχιερατικὸς λόγος, οὗ σύμβολον Ἀαρὼν.

Στ. κγ'. Τοῦτον ὁ παρὼν λόγος ὡς ἐν ὁμολογίᾳ μνημονεύει, διδάξει βουλόμενος ὡς τοῦ λαοῦ κηδόμενος ὁ Θεός, τοὺς ἀδικήσαντας αὐτὸν Αἰγυπτίους μετῆι καὶ ἐκόλαζεν, οὐ διὰ τὴν τῶν μεγάλων ἐπι-

⁶⁰ Ps. LVII, 18. ⁶¹ Ps. CXVIII, 72. ⁶² I Thess. V, 19. ⁶³ Gen. I, 20.

(61) Legendum αὐτὸ ἐπὶ πνεῦμα referendum. Infra corrigendum σβέννυτε, mutatioque ἐ in αἰ

sive scribarum errori sive Alexandrinorum dialecto tribuenda. Edit.

φέρων (62-82), οὐ γὰρ ἡπόρευε ἡ παντοδύναμος χεὶρ Ἀθρόων αὐτοῖς ὀργὴν ἐπιπέμψαι, ἢ θρασείας λέοντας, ἢ ἄρκους, ἢ λιμὸν, ἢ θάνατον· διὰ δὲ τῶν εἰρημένων αὐτοὺς ἐτιμώρειτο, ἡρέμα καὶ αὐτοὺς εἰς μετάνοιαν προκαλοῦμενος (83).

PSALMUS CVI.

Στ. α'. Καὶ ὁ προκαίμενος ψαλμὸς περιέχων Θεοῦ εὐεργεσίας καὶ ἐλεημοσύνας πρὸς τοὺς ἀνθρώπους γεγενημένας, ἐνδὲς αὐτοῦ τυγχάνων προτεταγμένον ἔχει τὸ « Ἀλληλουῖα. »

Στ. ιζ'. « Ἐτι βαδίζόντων τὴν τῆς ἀνομίας αὐτῶν ὁδὸν, ἀντελάβετο αὐτῶν ὁ Θεὸς ἐλέψ, ἐπεὶ περ διὰ πλῆθος ὧν εἶχον ἀσεβειῶν ταπεινωθέντες ἠνίσχοντο τοῖς ἀφ' ὧν αὐτοὺς ἐξήγαγεν. Καὶ ὅρα εἰ δύναται ἐφαρμόσαι τούτοις τὸ περὶ τοῦ ἐν τῷ σταυρῷ μετανοήσαντος λητοῦ. Ἐτι γὰρ ἐν ὁδῷ ἀνομίας ἐντος αὐτοῦ, διὰ ληστοῖαν γὰρ κέκριτο, καὶ ταπεινωθέντος κολάσει διὰ τὰς ἀνομίας αὐτοῦ εἶχεν, ἀντελάβετο αὐτοῦ, εἰπὼν πρὸς αὐτόν· « Σήμερον μετ' ἐμοῦ ἔσῃ ἐν τῷ παραδείσῳ. »

Στ. κ'. Τίνας αὐτοὺς λάπατο, ἢ τοὺς προκατελεγμένους; Τούτους γὰρ τοὺς τοσαῦτα πεπονθότας, καὶ ἐν τοσούτοις κακοῖς ἐξητασμένους, ἀποσταλεῖς ἀνωθεν παρὰ τοῦ Πατρὸς ὁ μονογενὴς Υἱὸς λάπατο, καὶ ἐρρύσατο ἐκ τῶν διαφθορῶν αὐτῶν. Ὡς μὲν κατὰ τὸ παλαιὸν πλανᾶσθαι, μὴδὲ τὴν ὁδὸν τῆς σωτηρίας, καὶ τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ, ἐφ' ἣν σπεύδειν ὁ λόγος παρακαλεῖται ἀγνοεῖν· μὴδὲ πεινεῖν καὶ διψεῖν (84) καὶ τὰς ψυχὰς λιμώττειν δι' ἐνδειαν καὶ σπάνιν λογικῶν τροφῶν, μὴδὲ ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου καθέζεσθαι, μὴδὲ ἐν πτωχείᾳ καὶ σιδηρῷ πεπδησέναι, μὴδὲ ἐλθεῖσθαι περὶ τὰς τοῦ θανάτου πύλας, ἀλλὰ τούτων μὲν ἀπάντειν ἀπηλλάχθαι. Γνωρίζειν δὲ μὴ μόνον ἀλλὰ καὶ ὁδεύειν τὴν ὁδὸν τὴν φέρουσαν ἐπὶ τὴν οὐράνιον πόλιν, καὶ σπεύδειν τυχεῖν τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας.

Στ. κβ'. Οὐ τὰς διὰ Μωϋσέως παρηγγελμένας, ἀλλὰ θυσίας τὰς διὰ τῆς Καινῆς Διαθήκης παραδεδομένας. Ὁ γοῦν Ἀκύλας ἀκριβέστατα ἡρμήνευσεν, εἰπὼν· « Καὶ θυσάτωσαν θυσίαν εὐχαριστίας. » Σαφῶς διὰ τῆς τοιαύτης ἐρμηνείας, τὰς τῆς Καινῆς Διαθήκης, αὐτὰς καὶ εὐχαριστίας ὀνομάζειν ἡμῖν ἔθος, παραστήσας τὰς λογικὰς καὶ ἀναιμάκτους (85). Θύοντες δὲ ταύτας, ἐξαγγέλλειν παρακαλεῖται εἰς πάντας ἀνθρώπους τὰ εἰς αὐτοὺς γεγενημένα τοῦ Θεοῦ Λόγου κατορθώματα, καὶ τοῦτο πράττειν ἐν ἀγαλλιάσει. — Ἐξαγγέλλει δὲ ἐν ἀγαλλιάσει τὰ ἔργα αὐτοῦ πᾶς ὁ τὰ εἰς ἑαυτὸν γινόμενα ἐξαγγέλλων, καὶ πείραν ἐσχηκώς τῆς αὐτοῦ εὐεργεσίας, οὐχ ὁ ἀπλῶς εἰς ἑτέρους γενόμενα διηγούμενος.

Στ. κς'. Καθ' ὑπερβολὴν εἰρηται· καὶ γὰρ τοῦ τοιοῦτου τρόπου εὖρος ἂν μυρία παραδείγματα ἐν τῇ Γραφῇ. Περὶ γὰρ τῶν πόλεων τῶν τοῦ Ἰσραὴλ ἐθρόων οὗτοι τετελειωμένοι ἦσαν ἕως τοῦ οὐρανοῦ, διὰ τὸ ἄγαν ὕψηλοις τετελειωμένοι ταίχεσιν· καὶ τὸ, « Ὑπὲρ χιόνα δὲ λευκανθήσονται. »

“ Luc. xliii, 43. “ Ps. l, 9.

(62-82) Num deest aliquid, v. c. κολάσιν? Edit.

(83) Nihil Didymi est ad psal. cvi sive in cod. Vat. B, sive apud Corderium.

A non magna adhibuit; nam ut eos ira premeret non indigebat ministris leonibus, aut ursis, aut fame, aut morte. Sed predictis malis afflixit eos, sensim eos quoque ad poenitentiam exhortans.

Vers. 1. Psalmus hic Dei benignitatem et misericordiam in homines commendans hūd inepte inscriptam habet vocem « Alleluia. »

Vers. 17. In via iniquitatis adhuc procedentes suscepit eos Deus misericordia sua, dum propter multitudinem injusticiarum suarum humiliati iis detinebantur a quibus eos Dominus revocavit. Vide, quantum istis convenient, quæ de latrone in cruce poenitentiam agente narrantur. Hunc enim adhuc in ira iniquitatis gradientem, nam propter atrociora damnatus fuerat, et humiliatum poenis per injustitias suas meritis, suscepit Dominus, dicens ei : « Hodie mecum eris in paradiso. »

Vers. 20. Quos sanavit, nisi eos de quibus supra actum est? Quos enim tanta perpressos, et tantis malis afflictos, sanavit unigenitus Filius desursum a Patre missus, et de corruptelis eorum eripuit eos. Unde factum est, ut jam non uti prius errarent, et iram salutis, civitatemque Dei ad quam properare jubentur ignorarent; nec esurirent sitirent, aut animo deficerent indigentia, aut paucitate ciborum spiritualium; nec sederent in tenebris et umbra mortis, in mendicitate et ferro compediti; nec eriperentur a portis mortis; nam ab istis malis jam prorsus liberati sunt. Quinimo viam ad celestem civitatem ducentem non cognoscunt modo, sed et perficiunt, et regnum coelorum consequi festinant.

Vers. 22. Non ea quæ a Moyse prædicata fuerunt sacrificia, sed quæ per Novum Testamentum confirmata fuere. Rectissime igitur Aquila interpretatus est, dicens : « Et sacrificent ei sacrificium laudis. » Qua prædicatione clare sacrificia Novi Testamenti, sacrificia spiritualia et incruenta designat, quæ etiam sacrificia eucharistiae vocare solemus. Quibus oblati, apud omnes homines opera annuntiare, atque illud quidem in exultatione, jubentur, quibus eos Deus Verbum salvavit. — Annuntiat autem opera Domini in exultatione, quicunque beneficia annuntiaverit, quæ ipse expertus fuerit, quæ ipse experimento cognoverit, non vero qui opera narrat aliorum gratia perfecta.

Vers. 26. Per exaggerationem dicuntur hæc : hujus enim tropi millia documenta invenies in Scripturis sacris. Sic dictum est de civitatibus hostium Israel, mœnia earum usque ad cœlum ascendere, quia excelsissima erant; sic se habet etiam illud : « Super nivem dealbabor. »

(84) Ita cod.

(85) Testimonium pro sacrificio ss. missæ.

VERS. 32. Dictis quæ ad apostolos et ad Ecclesiam pertinent, aperte memorat senioribus honores in Ecclesia esse constitutos; nam bona quæque annuntianti, hoc quoque commendandum erat. Mandatum est autem, eis qui Dominum suum « in ecclesia populi » exaltaturi sunt, ut eum et « in cathedra seniorum » laudent.

VERS. 33. Quæ sunt ista flumina? Antiquus populus de circumcisione: quippe qui, prius magnis bonis ornatus, postea malis afflictus est. — Et paulo post: « A malitia habitantium in ea, » et non alia de causa mutata est terra in salsuginem. Gens tota Judæorum omnibus bonis frustrata est quibus olim abundabat: ita ut jam non prophetæ eam docerent, nec apparerent ei angeli. Ablatum est etiam quicquid eis sacrum: patria, templum, Sanctum sanctorum, regnum, sacerdotium; imo pro liberis servi facti sunt, et qui sui juris fuerant gentium legibus inservierunt. Quæ autem omnia subierunt propter malitiam et iniquitatem suam.

VERS. 35. Ecclesia eorum, qui de gentibus crediderunt, quæ prius cum Deo deserta esset, et hono quoque destituta et sterilis, mutata est « in stagna aquarum, » et quæ olim sine aqua fuerat, facta est « in exitus aquarum. »

VERS. 36. Et habitaverunt in ea, quicumque olim esuriebant et perierant et falso multorum deorum cultu errabant; qui cum diu erravissent tandem, turrim refugii et portum certum invenerant, evangelicam disciplinam consecuti. — Piam illorum conversationem indicat hic sermo. Ibi collocati sunt qui olim esuriebant: quippe qui, Jesu Deo in terram misso, Domini auxilium et beneficia adepti, « civitatem habitationis » constituerunt, et habitaverunt in ea, qui prius sitierant, a divinarum spiritualiumque ciborum penuria liberati qua laborabant et cœlesti esca dignati.

VERS. 37. Qui homines a deterioribus ad meliora revocant, ita ut hic etiam cœleste semen, vel ut nati a patre, apostolorum ministerio consecuti, in hominum animis seminant, et vineas plantent, Ecclesias scilicet ubique terrarum dispersas: simul qui benedicerentur et multiplicarentur digni sunt habitati. Jumenta vocantur qui intelligentia et ratione minores; hæc multiplicari fas est et illuminari, gratiam Salvatoris videntes in totum terrarum orbem diffusam.

VERS. 39. Non dissentit hoc ab illo salutari effato, quo regnum Dei a priori populo auferendum dicitur et genti dandum fructum ejus ferenti¹¹.

VERS. 43. Non cuivis licet benigna Salvatoris consilia intelligere et agnoscere, divinaque mandata

¹¹ Matth. xxi, 43.

(86) Num legendum τὸν τόπον ἐνθα? EDIT.

A Στ. λβ'. Μετὰ τὰ εἰρημένα περὶ τῶν ἀποστόλων καὶ τῆς Ἐκκλησίας, σαφῶς μνημονεύει καὶ τοῦ τεθειμένου ἐν αὐτῇ πρεσβείου· ἔδει γὰρ ὡς ἐν ἀγαθῶν εὐαγγελίοις, καὶ τούτων τὴν μνήμην παραληφθῆναι. Προστίττονται δὲ οἱ δηλωθέντες ὑφ' αὐτῶν Κύριον « ἐν ἐκκλησίᾳ λαοῦ, » καὶ « ἐν καθέδρᾳ πρεσβυτέρων » αἰνεῖν αὐτόν.

Στ. λγ'. Τίνες οὗτοι; οἱ ἐκ τοῦ προτέρου λαοῦ τοῦ ἐκ περιτομῆς· μεγάλων γὰρ οὗτοι προτέρων ἀγαθῶν ἠξιωμένοι, εἰς τούναντίον περιετράπησαν. — Καὶ μετ' ὀλίγα· « Ἀπὸ κακίας τῶν κατοικούντων ἐν αὐτῇ, » καὶ οὐκ ἐξ ἄλλου τινός. Καὶ πᾶν δὲ τὸ ἔθνος αὐτῶν πάντων ἐστέρηται τῶν πάλαι ὑπαρχόντων αὐτοῖς ἀγαθῶν· ὥς μηκέτι προφητῶν ἀξιούσθαι, μήτε ἀγγέλων ἐπιφανείας. Καὶ πάντα δὲ αὐτῶν τὰ σεμνὰ καθήρηται, ἡ μητρόπολις, τὸ ἱερὸν, τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων, τὸ βασίλειον, ἡ ἱερουσύνη ἀλλὰ καὶ δούλοι ἀντ' ἐλευθέρων γεγόνασαι, καὶ νόμοις ἔθνων ὑπῆκοοι, οἱ πρὶν αὐτόνομοι κατέστησαν. Καὶ ταῦτα πάντα ὑπομεμενῆκασιν διὰ τὰς αὐτῶν κακίας καὶ πονηρίας.

Στ. λδ'. Ἡ ἐξ ἔθνων Ἐκκλησία τὸ πρὶν οὖσα Θεοῦ ἐρημος καὶ πάντων ἀγαθῶν ἀγονός τε καὶ ἀκαρπός, μεταβέβηται « εἰς λίμνας ὑδάτων, » καὶ ἡ πάλαι πρότερον ἀνυδρὸς, γέγονεν « εἰς διεξόδους ὑδάτων. »

Στ. λς'. Καὶ κατήκοντο ἐν αὐτῇ οἱ πάλαι πεινῶντες καὶ οἱ πρὶν ἀπολλύμενοι καὶ πάσῃ πολυθέῳ πλάνῃ καλινδούμενοι, ἀπὸ τῆς μακρᾶς πλάνης πύργον καταφυγῆς εὐρίσκοντες, καὶ ἀγαθὸν λιμένα τὴν εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν. — Τὴν ἐνθεον πολιτείαν τούτων δηλοῦντος τοῦ λόγου τὸν τρόπον. Ἐνθα (86) κατωκίσθησαν οἱ πρὶν πεινῶντες· αὐτοὶ δὲ οὗτοι, μετὰ τὴν εἰς αὐτοὺς ἀποστολὴν τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Θεοῦ, τυχόντες καὶ τῆς παρ' αὐτοῦ βοηθείας τε καὶ ὠφελείας, συνέστησαν « πόλιν κατοικητηρίου, » καὶ κατήκοντο ἐκεῖ οἱ πάλαι πεινῶντες, παυσάμενοι μὲν τοῦ πάλαι πιέζοντος αὐτοῖς θείου καὶ λογικῶν τροφῶν λιμοῦ, τῆς δὲ οὐρανίου τροφῆς ἀπολαύειν κατηξιωμένοι.

Στ. λς'. Οἱ ἀπὸ τῶν χειρόνων ἐπὶ τὰ κρείττω μεταβαλόντες, ὅπως εἰς ἔτι δεῦρο τὸν ἐπουράνιον σπόρον, ὡς παῖς παρὰ πατρός διαβεβήμενοι διὰ τῆς τῶν ἀποστόλων παραδόσεως, ἐν ταῖς τῶν ἀνθρώπων κατασπείρουσι ψυχαῖς, φυτεύουσι τε ἀμπελῶνας, τὰς ἀπανταχοῦ γῆς Ἐκκλησίας, καὶ ὅμως εὐλογίας καὶ πληθυσμοῦ καταξιοῦνται· καὶ τοὺς ἐν αὐταῖς ἰδιωτεστέρους καὶ ἀλογωτέρους, κτήνη προπαγορευομένους, πληθύνειν ἐξεστὶν ὀφθαλμοῦς παραλαμβάνειν, τὴν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἐκχυθεῖσαν χάριν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν συνοριῶντας.

Στ. λδ'. Ἀδελφὸν ἂν εἴη τοῦτο τῆς σωτηρίου φωνῆς, ἡ φησὶν ἀρθῆσθαι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ προτέρου λαοῦ, καὶ δοθῆσθαι ἔθνει ποιοῦντι τὸν καρπὸν αὐτῆς.

Στ. μγ'. Οὕτε τὸ συνίναί καὶ διαγινῶναι τὰς φιλανθρώπους τοῦ Σωτῆρος οἰκονομίας, οὕτε τὸ φυλάξαι

τὰς θείας οἰκονομίας παντὸς, ἀλλὰ τοῦ σοφῆς θείας
καὶ συνέσει χρωμένου καὶ βοῶντος πρὸς τὸν Δεσπό-
την· « Ἀποκάλυψον τοὺς ὀφθαλμούς μου, καὶ κατα-
νοήσω τὰ θαυμάσια τοῦ νόμου σου. »

PSALMUS CVII.

Στ. β'. « Δόξα αὐτοῦ » ἡ πρακτικὴ καὶ θεωρητικὴ
ἐξίς καθ' ἣν διάκειται πρὸς ἡθικὴν καὶ διανοητικὴν
ἀρετὴν.

Στ. δ'. Οἷς ἀνέτειλε τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, πρὸς Κύ-
ριον ὀρθρίσαντες ὡς ἐν ἡμέρᾳ εὐσχημόνως περι-
πατοῦντες, πληττόντες τὸ ψαλτήριον καὶ κρούοντες
τὴν κιθάραν μελωδοῦσι τῷ πανσόφῳ Θεῷ, εὐρύθμως
καὶ ἑναρμονίως τοὺς ὕμνους ἀναπέμποντες.

Στ. ε'. Ἀπὸ τῆς πρώτης λέξεως, ἕως τοῦ « ἐπὶ
πάσαν τὴν γῆν ἡ δόξα σου, » ὁ αὐτὸς ἐστὶν τῷ νς'. B
Ἀπὸ δὲ τοῦ ἐξῆς στίχου μέχρι τελευτῆς, τῷ νθ'. Ὁθεν
ἕκαστα τῶν προκειμένων ἔχει εἰρηχότας, νῦν
ἐπιτεμνόμεθα. — Ὑψουμένου τοῦ Θεοῦ ἐν τοῖς τὴν
εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου φοροῦσι, καὶ διὰ τοῦτο οὐρα-
νοῖς καλουμένοις. Ἡ δόξα αὐτοῦ ἐπὶ πᾶσαν ἐκτείνεται
τὴν γῆν τὴν δυναμένην καρποφορεῖν εἰς ρ' καὶ ε'
καὶ λ'. Ἡ ὕψουμένου τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τὰς θεωρητικὰς
τοῦ κόσμου φύσεις προσαγορευομένας οὐρανοὺς, ἡ
δόξα αὐτοῦ ἐπὶ τὰς πρακτικὰς, γῆν ὀνομαζομένας,
τυγχάνει.

Στ. ζ'. Οὐκ ἄλλως οἱ ἄξιοι τοῦ ὑπὸ σοῦ ἀγαπᾶσθαι
βυθίζον ἀπὸ τῶν κατεχόντων πολεμίων, ἡ καὶ τῶν
περιστάντων αὐτοὺς, ἡ σοῦ σώσαντος τῇ δεξιᾷ σου,
καὶ ἐπακούσαντος ἑμοῦ τοῦ ὑπὲρ αὐτῶν πρεσβευομέ-
νου. — Δεξιὰν καλεῖ τὴν ἀγαθὴν ἐνέργειαν.

Στ. η'. Ὀμίσις ἐρμηνεύεται Σίχιμα, ἔργου
σύμβολον οὖσα. Ὑψωθείς οὖν ὁ Κύριος ἐπὶ τὸν
σταυρὸν, ἀναβεβηκὼς διεμέρισε τῶν ἀνθρώπων τὰ
ἔργα, ὡς τὰ μὲν δικαιοῦσαι, τὰ δὲ ἀποδοκιμάσαι· χρι-
στὸς γὰρ δίκαιός ἐστιν.

Στ. θ'. Γαλαὰδ μετακισμὸς, Μανασσὴς δὲ (87),
Ἑφραῖμ καρποφορία ἐρμηνεύονται. Ἐπεὶ οὖν ὁ
Σωτὴρ· « Ἐμὸς ἐστὶ Γαλαὰδ καὶ ἔμὸς ἐστὶ Μανασ-
σὴς, » ἀπὸ τῆς κακίας ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἀπὸ
κακίας εἰς ἀρετὴν, ἡ γῆς εἰς οὐρανὸν μετακισμέ-
νος· ἔμὸς δ' ἐστὶ καὶ ὁ λήθην τῶν κακῶν πᾶσαν
ὑπερβάς, καὶ ἀπὸ ταύτης γεγεννημένος. Ὁ γὰρ μετὰ
λήθην εἰς μνήμην ἐρχόμενος, Μανασσὴς ἐστὶ, τού-
τέστιν ἀπὸ λήθης ἀφελὲς καὶ καταλιπὼν τὴν λήθην,
καθ' ἣν ἐπιλέγηστο Θεοῦ τῶν ἀγαθῶν. — Ἀλλὰ καὶ D
ἡ πολλὴ καρποφορία τῶν πεπιστευκότων ἐθνῶν,
σκέπη καὶ ἀντιλήψις τοῦ Σωτῆρος γέγονεν. Ὡς γὰρ
Παῦλος τοῖς πρὸς αὐτοῦ ὠφεληθεῖσιν γράφει, ὡσεὶ
αὐτοῦ « χαρὰ καὶ στέφανος, » οὕτω καὶ ὁ Σωτὴρ
ἀντιλήψιν ἔχει στέφανον αὐτοῦ πλεκομένου τοὺς δι-
καιουσύνην καὶ ἀλήθειαν καρποφοροῦντας. — Καὶ
Ἰούδας δὲ ὁ βασιλεὺς αὐτοῦ ἐστὶν, οὗ τῷ βασιλεύειν
αὐτοῦ, ἀλλὰ τῷ βασιλεῖα ὄντα προσοικειώσασθαι αὐτῷ·
τοιούτος δὲ ὁ Δαυὶδ, ἡ τάχα πᾶς ὁ ἐξομολογούμενος,
ἐφ' οἷς κατώρυσεν. Ἰούδας ἐστὶν ἐξομολόγησις
ἐρμηνευόμενος.

custodire, sed illi tantum qui divina sapientia et in-
telligentia utitur, et ad Dominum clamat : « Aperi
oculos meos et meditabor mirabilia de lege tua. »

VERS. 2. « Gloria ejus, » nil aliud præter mentis
dispositionem ad virtutem animo agnoscendam et
opere perficiendam.

VERS. 4. Quibus illuxit lux vera. Ad Dominum
diluclulo exorti, velut in die decenter ambulantes,
psalterium percutientes et citharam pulsantes Deo
perfecta sapientia instructo canunt, cumque hymnis
numerosis ac concinnis celebrant.

VERS. 6. Hic versus a prima voce usque ad illa,
B « super omnem terram gloria tua, » occurrit in
psalmo LVI. Reliqua hujus psalmi usque ad finem
in psalmo LIX reperiuntur : breviter igitur quæ ibi
dicta fuere hic repetenda. — Exaltatur Deus in iis,
quæ imaginem cælestis referunt, ideoque cæli vo-
cantur. Gloria ejus super omnem terram extenditur
quæ centum, sexaginta et triginta fructus ferre
poterit⁸⁸⁻⁸⁹. Exaltatur etiam Deus super naturas hic
ad contemplandam veritatem aptas, quæ cæli di-
cuntur : gloria autem ejus super eas quæ ad per-
ficiendam virtutem natæ, atque hic terra appellantur.

VERS. 7. Non enim aliter liberarentur ab inimicis
opprimētibz aut insequentibus eos qui studio tuo
digni sunt, nisi te salvante eos dextera tua, et exau-
diente me pro illis deprecantem. — Dexteram vocat
C bonam operationem.

VERS. 8. Sicima humerus interpretatur, rei sym-
bolum. Exaltatus igitur Dominus super crucem,
exinde hominum opera divisit, ita ut alii justifica-
rentur, alii vero damnarentur ; nam justus iudex.

VERS. 9. Galaad translatio, Manasses oblitio,
Ephraim fertilitas interpretantur. Ait igitur Salva-
tor : « Meus est Galaad, et meus est Manasses : »
ab errore ad veritatem, a malo ad virtutem, aut a
terra in cælum translatus ; meus est etiam qui
malorum omnium immemor factus, jam ipsam
oblivionem deposuit. Nam qui, oblivione deposita,
denuo meminit, Manasses est, hoc est oblivionem
abjicit et renuit qua Dei bonorum immemor fuerat.
D — Fructus multos ferendo fideles gentes, velamen
et susceptio Salvatoris factæ sunt. Nam quemadmo-
dum Paulus ad eos quos beneficiis sowerat, « Vos
estis gaudium et corona mea, » scribit⁹⁰, ita Salvator
susceptionem habet coronam suam, justitiam in-
texentes, et veritatem proferentes. — Judas quidem
rex ejus, non quod ipsi imperet, sed quod iste rex
cum ipso intime conjungatur : qualis David, et
forsan quicumque Domini miracula confessus fuerit.
Judas confessio interpretatur.

⁸⁸ Psal. cxviii, 18. ⁸⁹⁻⁹⁰ Matth. xiii, 8. ⁹¹ Philipp. iv, 1.

(87) Vox hic quedam certe omitta est. Legendum Μανασσὴς δὲ λήθη, Ἑφραῖμ, etc. EDIT.

Vers. 10. Moab lebes spei psallenti, quia castigatorem eorum quæ ipsi a Domino tradita fuere: lebes autem ubique designat prophetarum castigationem. Cum igitur ad bonum promovendum pœnæ dentur, et spem bonam præbeant, lebes spes et expectatio est bonorum. — Quæ si ex persona Christi prædicarentur, cum Idumæa terrena designet, diceret se ad terram et ad terrena descendere; nam calceamentum, occulti itineris symbolum. Jam olim aperte via incedebat Creator, de rebus curam gerens. Nunc autem carne indutus venit, quod calceamentum ejus declaratur.

Vers. 11. Quæ cum audierit Propheta de vocatione gentium, ea præsertim quæ LIX psalmo de Judæorum gente dicta sunt, ac sciverit alienigenas et advenas cum Deo societate et amicitia esse conjungendos, iis gratulatur qui tanto munere sunt dignati, et unus eorum esse gloriatur. — Quando istam felicitatem civitas fuerit consecuta, et Deo cum calceamento illorum regionem accedere libuerit. — Et paulo post: Quis igitur me deducet ad gratiam gentibus concessam, nisi tu, Deus? Ita enim interpretatur hæc Symmachus, dicens: « Nisi tu, Deus, qui rejecisti nos? »

Vers. 12. Jam non clypeus noster tu, et propugnator: servos enim et omni robore ac libertate destitutos tradidisti nos inimicis tuis; nam te duce ac imperatore nunquam fuissetis victi.

Vers. 13. Nam neque armorum neque hominum tutela protegimur; Symmachus autem: « Spes nostra sis adversus nos invasuras tribulationes. »

Vers. 14. Nos profecto, quos calceamento petitorum es, et societate et amicitia denuo conforturus. His enim amissis, confitebamur nos repulsos esse, quod Deus jam non amplius « exiret in virtutibus suis. » — Ipse invisibili et occulta manu « ad nihilum deducet tribulantes nos. »

PSALMUS CVIII.

Vers. 6. Non omnibus eadem dextera, sed justo D spiritualia et virtus, malo autem sensibilia et malitia. A dextris quidem sancti stat Deus, et a dextris peccatoris diabolus.

Vers. 7. Quando petit quæ non decet, et quæ accipienti nocerent, nec alia de causa damnatur a Deo, nisi quod ea rogat, quæ nec Deo dare conveniret, nec ipsi accipere prodesset.

Vers. 8. Veritatem prodenti pauci sunt dies, quos vero lumine illuminatos habebat antequam veritatem proderet. — Hujus etiam episcopatum

Στ. ι'. Ὁ μὲν Μωϋσὶς διὰ τὸ κολαστικὸς εἶναι τῶν αὐτῷ παραδεδωμένων ὑπὸ Κυρίου, τῆς ἐλπίδος τοῦ λέγοντος λέθης ἐστίν. Ὁ δὲ λέθης πολλὰ τοῦ τῶν προφητῶν σημαίνει κόλασιν. Ἐπεὶ οὖν χρηστῇ προθέσει αἱ κόλασεις ἐπάγονται, ἐλπίδα ἀγαθῶν διαδεχομένην ἔχουσαι, λέθης ἐλπίς καὶ προσδοκία ἀγαθῶν ἐστίν. — Εἰ πρόσωπον εἶη τοῦ Σωτῆρος τὸ ταῦτα λέγον, ἐπεὶ μεταλαμβάνεται Ἰδοῦμα ἐλπίς τὸ « γῆνη, » ἐρεῖ ἐπὶ τὴν γῆν καὶ τὰ γῆνα πορεῖαν ποιήσασθαι· σύμβολον γὰρ κεκαλυμμένης πορείας τὸ ὑπόδημα. Πάλαι μὲν οὖν γυμνῇ τῇ πορείᾳ ἐχρήτο κτίζων, προνοούμενος· νῦν δὲ μετὰ σαρκὸς ἥ περιέκειται, καὶ ὑπόδημα αὐτοῦ τυγχάνει.

Στ. ια'. Ἀκούσας ὁ Προφήτης τὰ τοσαῦτα περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως, ἀλλὰ καὶ μαθὼν τὰ διὰ τοῦ νῦν ψαλμοῦ περὶ τῶν Ἰουδαίων ἐθνους εἰρημένα, γινούσ τε ὅτι οἱ ἀλλόφυλοι καὶ ἀλλογενεῖς ὑποταγῇσονται καὶ φιλιᾶσονται τῷ Θεῷ, μακαρίζει μὲν τοὺς τῆς τούτων πείρας καταξιωθησομένους, εὐχεται δὲ εἶναι καὶ αὐτὸς αὐτῶν. — Αὐτῆς ἐκείνης τῆς παμμακαρίας γενεομένης, ἐπεὶ δὲ καταξίωσθι ὁ Θεὸς ἐπιθεῖναι αὐτοῦ τῷ ὑπόδηματι τῆς αὐτῶν χώρας. — Καὶ μετ' ὀλίγα· Τίς τοίνυν ὁδηγήσει με ἐπὶ τὴν χάριν τὴν δοθησομένην τοῖς ἐθνέσιν, εἰ μὴ σὺ, ὁ Θεός; Οὕτω γὰρ ἡρμήνευσεν ὁ Σύμμαχος εἰπὼν· « Εἰ μὴ σὺ, ὁ Θεὸς ὁ ἀποβαλόμενος ἡμᾶς; »

Στ. ιβ'. Οὐ γὰρ ὑπερασπίζεις καὶ ὑπερμαχεῖς ἡμῶν, ἀλλὰ δούλους καὶ ὑποχειρίους παραδίδωκας ἡμᾶς τοῖς ἐχθροῖς σου οὐκέτι ἐλευθέρους· οὐ γὰρ ἡττηθήμεν ποτε, σοῦ στρατηγούντος καὶ τῆς φάλαγγος ἡγουμένου.

Στ. ιγ'. Οὐ γὰρ διὰ παρατάξεως ὀπλιτικῆς, οὐδὲ δι' ἀνθρωπίνης· Σύμμαχος δὲ, « Ἐλπίς ἡμῶν στήναι πρὸς τὰς μελλούσας ἐπανίστασθαι ἡμῖν θλίψεις. »

Στ. ιδ'. Ἡμεῖς οἷς ἐπηγγεῖλω ἐπιθεῖναι τῷ σαυτοῦ ὑπόδηματι, καὶ καταξιώσειν τῆς αὐτοῦ ὑποταγῆς τε καὶ φιλίας. Οἱ μὲν γὰρ τούτων ἀπόβλητοι γενόμενοι ὡμολόγησαν ἀπεῖσθαι, διὰ τὸ μηκέτι « ἐξίνααι τὸν Θεὸν ἐν ταῖς δυνάμεσιν αὐτῶν. » — Καὶ αὐτὸς ἀοράτῳ καὶ χρυφαῖᾳ χειρὶ « ἐξουδανώσει τοὺς θλίβοντας ἡμᾶς. »

Στ. ς'. Οὐ πᾶσι τὰ αὐτὰ δεξιὰ, ἀλλὰ τῷ μὲν σπουδαίῳ τὰ νοητὰ καὶ τὰ τῆς ἀρετῆς· τῷ δὲ φαύλῳ, τὰ αἰσθητὰ καὶ τὰ τῆς κακίας. Ἐν μὲν τοῖς δεξιοῖς τοῦ ἀγίου Θεοῦ ἵσταται, ἐν δὲ τοῖς τοῦ ἁμαρτωλοῦ διάβολος.

Στ. ζ'. Ὅταν μὴ ᾖ δεῖ, ἀλλὰ (88) μὴ συμφέρει αὐτῷ ἀξιοῖ λαβεῖν παρὰ τοῦ Θεοῦ· καὶ διὰ τοῦτο κρίναντος αὐτὸν, ἐπεὶ μὴ δὲ ᾖ πρέπει Θεὸν διδόναι, μὴ δὲ αὐτῷ λυσitteλεῖ, ἡτήσαστο.

Στ. η'. Παντὸς γὰρ τοῦ προδότης τῆς ἀληθείας γίνονται αἱ ἡμέραι ὀλίγαι, ὥς εἶχε φωτιζόμενος πρὶν προδῶ τὴν ἀλήθειαν, ὑπὸ τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς φωτι-

ζόμενος. — Λαμβάνει δὲ καὶ τούτου τὴν ἐπισκοπὴν, ἡ ἀποδοῦναι αὐτοῦ διδάσκαλος γινόμενος, ὁ καὶ ἐμμεύνας καὶ προκόψας ἐν τῇ ἀληθείᾳ.

Στ. ιδ'. Πατέρες δὲ Ἰούδα οἱ παρὰ προδοσίαν γεννησάντες αὐτὸν εἶναι δύνανται, οἱ τε διὰ τῆς δόσεως τῶν ἀργυρίων εἰς τούτου αὐτὸν παρορμήσαντες, καὶ ἔτι ὁ βαλὼν εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ Σατανᾶς προδοῦναι τὸν Κύριον, καὶ οἱ ἔχοντες σοφίαν τούτου τοῦ αἰῶνος ἄρχοντες, περὶ ὧν ὁ Παῦλος · « Εἰ γὰρ ἔγνωσαν, οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν. »

Στ. κα'. Εὐεργετικὸν δὲ καὶ μετὸν ἀγαθότητος. Λέγοις δ' ἂν καρδίαν καὶ ἰσχυρὸν αὐτοῦ τοὺς ἀποστόλους, τῶν ὑποδεστέρων πεπιστευκότων τυγχάνοντων αὐτοῦ σῶμα. Ἐπεὶ οὖν ἐσχηκρίσθησαν οἱ μαθηταὶ σκανδαλισθέντες ἐν τῇ νυκτὶ ἐκείνῃ, ὅτε ἐπίστησαν ἐπὶ τῷ κρατῆσι αὐτοῦ καὶ ὁ τῶν Φαρισαίων ὄχλος, τεταράχθαι αὐτοῦ καρδίαν αὐτοῦ τυγχάνοντας συνέθη. Πλὴν εἰ καὶ ἐταράχθη ἡ καρδία αὐτοῦ, ἀλλ' οὐκ οὐκ ἀπέστη αὐτοῦ περιεχομένη αὐτοῦ καὶ ἐνδον οὖσα τῶν μαθητῶν αὐτοῦ.

Στ. κγ'. Τοῦτο ἐρεῖ περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς ὁ Κύριος, οὐ μόνιμου οὐδ' ἐστηκυίας οὕσης. — Αἱ ἀκρίδες δι' ἀσθενείαν φύσεως ὅσῃτον ἐκτινάσσονται σοδοῦμεναι. Οὕτω καὶ ὁ ἀσθενὴς ζωὴν δι' ἀνθρώπους ἀναλαβὼν, ἐπὶ τὸ σταυρωθῆναι ἐξ ἀσθενείας ἐξεδιώχθη, μετανάστασιν (89) ἀναληφθεὶς. Δύναται καὶ περὶ πάντων τῶν μαθητῶν τὸ περὶ αὐτοῦ λέγειν τὸ · « Ἐξετινάχθη ὥστε ἀκρίδες. » Ἐπειπερ διωκόμενοι καὶ ἐκτινασσόμενοι πρὸς τῶν κακῶν ἐτελούντων, οὐ ταπεινοῦνται, ἀλλ' ἰπτάμενοι μετάρστοι φέρονται. Καὶ πάντες οὖν οἱ μάρτυρες ἐκτιναχθέντες ὥστε ἀκρίδες, ἐάσαντες τὰ κάτω, διώκουσι τὰ βραβεῖα τῆς ἡνὶ κλήσεως.

Στ. λα'. Ἐμοὶ δηλονότι τοῦ ὑπὲρ πάντων πτωχεύσαντος, ὅπως τῇ ἐμῇ πτωχείᾳ πλουτήσωσιν. Παρίσταται δὲ ἐκ δεξιῶν τοῦ πάντα δεξιῶς πράττοντός τε καὶ φρονούντος. Πάλιν δὲ τοῦ ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ παρῆσθαι τὸν Θεόν, τὴν πρόφασιν τιθεὶς λέγει · τοῦ σῶσαι τὴν ψυχὴν μου. »

PSALMUS CIX.

Στ. α'. Πληρώσαντι τὴν οἰκονομίαν, καὶ ἐκ νεκρῶν ἀναστάντι, καὶ εἰς οὐρανὸν ἀναληφθέντι τῷ Υἱῷ Κυρίου ὄντι, εἶπεν ὁ Κύριος, « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, » καὶ τὰ ἐξῆς, τρυτέστιν ὁ Πατήρ. Παῦλος γοῦν οἶδεν μετὰ τὴν ἀνάληψιν ταύτην εἰρῆσθαι τὴν φωνὴν διὰ τοῦ φάναι, « Καθαρισμὸν τῶν ἀμαρτωλῶν ποιησάμενος, ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλοσύνης ἐν ὕψιλοις, » καὶ τὰ ἐξῆς. Καὶ πάλιν, « Τίνι γὰρ ἀγγέλων εἰρηκέν ποτε, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου; » Κύριος τοίνυν ὧν ὁ Πατήρ τῶν πρὸς αὐτοῦ γεγεννημένων ἀπάντων, λέγει τῷ Κυρίῳ τῆς κτίσεως · « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. » Λέγει δὲ ὁ Πατήρ τῷ Υἱῷ, ὥς ἂν εἴποι πατὴρ υἱῷ καὶ υἱὸς πατρί. Οὐ γὰρ προφορᾷ χρώμενος διαλέγεται τῷ Υἱῷ. Αὐτὸς γὰρ αὐτοῦ νόσις, ἀλήθειά τε καὶ σοφία καὶ λόγος. Κάθηται δὲ ἐν τοῖς δεξιῶς ὁ Κύριος τοῦ Κυρίου, εἰ γὰρ σῶμα ἦν, οὐ

A accipit, ipse illius magister factus, qui veritati instat et inservit.

VERS. 14. Patres Judæ, quicumque proditorem quavis ratione fovere potuerunt. Illi qui pecuniam dando eum ad hoc propulerunt, et Satanas qui animum ejus prodendi Domini studio incendit; et principes qui sapientia hujus mundi sapient, de quibus Paulus: « Si enim cognovissent, nunquam Dominum gloriæ crucifixissent ». »

VERS. 21. Quia benignus et bonitatis plenus. — Cor dices qui eadem sentiebant apostoli, constituentibus corpus ceteris fidelibus. Cum igitur discipuli dissipati sint, scandalizati illa nocte, qua Christum aggressa est Phariseorum turba, illos cor scilicet conturbatos habuit suum. Licet autem turbatum fuerit cor ejus, non defecit tamen ab eo ipsi adhærens, et intra discipulos ejus remanens.

VERS. 23. Hoc dicit de humana vita Dominus, quæ nec firma nec stabilis. — Locustæ propter naturæ imbecillitatem facillime expulsi, excutuntur: ita ipse ego infirmam vitam propter homines adeptus, et ex infirmitate cruci affixus sum, et morte interii. Ad omnes discipulos referri potest quod de ipso dicit: « Excussus sum sicut locustæ. » Nam licet a malignis agitentur et excutiantur, non humiliantur tamen, sed evolantes ad sublimia feruntur. Omnes igitur martyres sicut locustæ excussi, humilia despiciunt, et cælestis vocationis præmia insequuntur.

VERS. 31. Ego sane pro omnibus « pauper » factus sum, ut paupertate mea ditescant. Adstat Dominus a dextris cujusque recta agentis et sentientis. Rursus autem ait qua de causa Deus a dextris astat, nempe « ut salvet animam meam. »

VERS. 1. Redemptione hominum perfecta, resurgenti ex mortuis, et in cælum ascendenti Domino Filio dicit Dominus, Pater scilicet: « Sede a dextris meis. » Quæ verba post ascensionem perfecta fuisse declarat Paulus asserendo de Jesu: « Purgationem peccatorum faciens, sedet ad dexteram majestatis in excelsis », et cætera. Et rursus: « Ad quem autem angelorum dixit aliquando: Sede a dextris meis? » Dominus igitur, omnium ipsius nomine factorum Pater, dicit Domino creationis: « Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. » Alloquitur autem Pater Filium, quo modo filius cum patre, aut pater cum filio conversari solent. Pater autem non verbis ad hoc usus est: nam Filius mens ejus, et sapientia, et veritas et Verbum. Sedet autem a dextris Domini Dominus, non locum occupando, licet cor-

⁸⁹ I Cor. II, 8. ⁹⁰ H br. I, 3. ⁹¹ ibid. 13.

(89) Forsitan legendum μετ' ἀνάστασιν. Edit.

pus sit, alioquin non diceret : Et in loco dexteram A quarebamus. Dextræ igitur Dei, qui divinæ sanctitatis et bonitatis participes facti sunt; quibus non aliter imperat quam cum Patre una regnando. Nam illud, « Sede a dextris, » indicat Filium cum Patre simul regnare.

VERS. 3. Vox principium hic regnum significat quo Salvator « in die virtutis suæ » potitus est, aut post resurrectionem, cum ex mortuis resurrexisset; nam si ex infirmitate crucifixus est, ex virtute Dei vivit ⁸⁸. Aut indicat imperium ipsi natura competere quo regnat et dominatur. — (In splendoribus) quibus eos lux vera illuminat et illustrat. Unde etiam dictum est : « Sit splendor Domini Dei nostri super nos ⁸⁹. » — Omnes ecclesiastici, non hodie primum sed semper etiam, existimaverunt verba ista a Patre fuisse prolata, et cum psalmi exordio ita esse conjungenda : « Dixit Dominus Domino meo : Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum; ex utero enim ante luciferum genui te. » Quibus puto cæteros versus fuisse interpositos. Nec videtur Apostolus ab hac opinione abhorrire dicendo : « Ad quem autem angelorum dixit aliquando : Sede a dextris meis ? » Hoc idem sonat ac si diceret : Nulli creaturæ, sed unigenito Filio tantum ait : « Sede a dextris meis. » Cum ipse solus Unigenitus sit, « in sinu Patris ⁹⁰. » — Quando de legitima prole agitur, uterum memoramus; nam alii proprie filii sunt, alii fide per adoptionem : quotiescunque non adoptivos, sed veros indicamus, dicimus eos parentum genimina uteri. Deus igitur proprium et unigenitum Filium suum commendans, uterum memorat. — Et paulo post : Non ignaro dicit hæc Pater Filio, sed ut ipsi sciremus qua societate Pater cum Filio et Filius cum Patre conjunguntur, scripta sunt hæc. — Et paulo post : Lucifer non sensibilis tantum, sed et spiritualis lux. Quod si autem ante spiritualia, manifestum est etiam eum ante creaturam genitum fuisse, juxta illud : « Ipse est ante omnes ⁹¹. »

VERS. 4. Quemadmodum Deus dicit nos jurare dicendo : « Est, est, » aut, « Non, non ⁹², » ita multo magis jurare videtur vera asserendo, licet nullam imprecationem nullamque jusjurandum adhibuerit. « Juravit » igitur « Dominus et non pœnitebit eum, » quia eum nunquam pœnitebit nec donorum suorum, nec vocationis omnium maxime, qua Salvator ad sacerdotium vocatus est. Profecto manebit in æternum donum ejus, et sacerdotium « juxta ordinem » non Aaronis, sed « Melchisedech » in sæcula.

VERS. 5. Cum prius Pater dixisset, « Sede a dextris meis, » dicitur nunc Filio : « Dominus a dextris tuis, » ut appareat Filium non ratione loci a dextris esse Patris : alioquin simul foret Pater a dextris

τοπικῶς, ἢ εἶχεν οὐ ταῦτα λέγων· Καὶ ἐν τότῳ τῷ δεξιὸν ἐξηγοῦμεν. Δεξιὸν τοιγαροῦν τοῦ Θεοῦ οἱ μετ' ἐχοντες αὐτοῦ, καθ' ὃ Θεὸς καὶ ἅγιος καὶ ἀγαθὸς ἐστίν, ὃν οὐκ ἄλλως ἠγήσεται ἢ ὁ ἅμα τῷ Πατρὶ βασιλεύων· τὸ γὰρ, « Κάθου ἐκ δεξιῶν, » συμβασιλευσιν τοῦ Υἱοῦ ὁλοῖ πρὸς τὸν Πατέρα.

Στ. γ'. Τὸ τῆς ἀρχῆς ὄνομα βασιλείαν ἐνταῦθα σημαίνει οὕσαν μετὰ τοῦ Σωτῆρος· ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, ἢ μετὰ ἀνάστασιν, ἣν ἀνέστη ἐκ νεκρῶν· εἰ γὰρ ἐσταυρώθη ἐξ ἀσθενείας, ἀλλὰ ζῆν ἐκ δυνάμεως Θεοῦ. Ἡ σημαίνων τὴν προσοῦσαν αὐτῷ σύμφυτον ἀρχὴν, καθ' ἣν κρατεῖ καὶ δυναστεύει. — Καθ' ὅς ἐξουσιν ὑπὸ τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς φωτιζόμενοι καὶ λαμπρυνόμενοι. Ὅστε ἂν εἰπῶν· « Ἐστω ἡ λαμπρότης Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐφ' ἡμᾶς. » — Πάντες οἱ ἐκκλησιαστικοὶ οὐ νῦν πρότερον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πρὸς τοῦ Πατρὸς τὴν προκειμένην λέγουσιν φωνὴν εἰρηθεῖαι συναπτομένην τῇ ἀρχῇ τοῦ ψαλμοῦ, οὕτως· « Ἐἶπεν Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθροὺς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου· ἐκ γαστρὸς πρὸ ἐωσφόρου ἐγέννησά σε. » Τῶν ἄλλων οἶμαι στιγλῶν διὰ μέσου εἰρημένων. Καὶ εἰσὶ καὶ ὁ Ἀπόστολος ταύτῃ τῇ διανοίᾳ ἠκολουθητικῶς εἰρηκέναι· « Τίνι γὰρ τῶν ἀγγέλων εἰρηκέ ποτε, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου; » Μονονοχὶ λέγων, Οὐδενὶ τῶν γεννητῶν, ἀλλὰ τῷ μονογενεῖ Υἱῷ ἑαυτοῦ μόνῳ εἶπεν, « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου. » Ἐπεὶ καὶ μόνος αὐτὸς Μονογενὴς ἐστίν, « ὢν ἐν κόλποις τοῦ Πατρὸς. » — Γνησίας γονῆς ὅταν λόγον ποιώμεθα, γαστέρα ὀνομάζομεν, ἐπεὶ γὰρ εἰσι κυρίως τινῶν υἱοί, ἄλλοι δὲ εἰσποιητοὶ καὶ θεοί· ὅταν μὴ τοὺς θεοὺς, ἀλλὰ τοὺς κυρίους σημαίνομεν, λέγομεν γεννήματα γαστρὸς αὐτοῦ τῶν τεκόντων. Καὶ Θεὸς οὖν γνήσιον Υἱὸν καὶ ἐξ ἑαυτοῦ τὸν Μονογενῆ παραστήσαι θέλων, γαστρὸς μνημονεύει. — Καὶ μετ' ὀλίγα· Ἄλλ' οὐκ ἀγνοοῦντι τῷ Υἱῷ τοῦθ' ὁ Πατὴρ λέγει, ἀλλ' ἵν' ἡμεῖς γινώμεν τὴν οἰκειότητα τοῦ Πατρὸς πρὸς τὸν Υἱόν, καὶ τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Πατέρα, ἀνεγράφη ταῦτα. — Καὶ μετ' ὀλίγα· Ἐωσφόρου δὲ φωτὸς οὐκ αἰσθητοῦ μόνου, ἀλλὰ καὶ νοητοῦ. Εἰ δὲ καὶ τῶν νοητῶν, πρόδηλον ὅτι καὶ πάσης κτίσεως, κατὰ τὸ εἰρημένον· « Καὶ αὐτὸς ἐστὶ πρὸ πάντων. »

Στ. δ'. Ὅσπερ ἡμῖν ὁ Σωτὴρ ὅρκον ὀρίζει εἶναι τὸ « Ναὶ καὶ, » καὶ τὸ « Οὐ οὐ, » οὕτω, μᾶλλον δὲ πολλῷ πλέον, Θεὸς ἀληθεύων ὁμνύει λέγεται, οὐκ ἀπομοτικῶ ἢ κατομοτικῶ χρησάμενος. « Ὁμοσε » τοίνυν ὁ Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται· ὁ εἰπίπερ ἀμεταμέλητα τὰ χαρίσματα, καὶ ἡ κλήσις δὲ μεγίστη εἰς ἱερωσύνην ἡ τοῦ Σωτῆρος. Καὶ ἀμεταμέλητον χάρισμα, ἡ ἱερωσύνη οὐ « κατὰ τὴν τάξιν » Ἀαρὼν, ἀλλὰ « τοῦ Μελχισεδέκ » εἰς τὸν αἰῶνα.

Στ. ε'. Τοῦ Πατρὸς εἰπόντος, « Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, » τῷ Υἱῷ νῦν λέγεται, « Κύριος ἐκ δεξιῶν σου, » ὥς φανεροῦσθαι μὴ τοπικῶς ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸν Υἱόν· ἰδοὺ γὰρ ἅμα καὶ αὐτὸς ἐκ

⁸⁸ II Cor. XIII. 4. ⁸⁹ Ps. LXXIX. 17. ⁹⁰ Joan. I. 18. ⁹¹ Col. I. 17. ⁹² Math. V. 37.

δεξιὼν ἐστίν, καὶ ὁ Πατὴρ αὐτοῦ ἐκ δεξιῶν ὥπερ ἄδύνατον, εἰ τοπικῶς τὸ « ἐκ δεξιῶν » νοῦτο. Ὡς οὖν ὁ Πατὴρ ἐν τῷ Υἱῷ, καὶ ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ, οὕτως ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς δεξιὸς, καὶ ὁ Πατὴρ τοῦ Υἱοῦ ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ. — Τοὺς νοητοὺς βασιλεῖς οὐκ ἄλλους τυγχάνοντας, ἀρχῶν καὶ ἐξουσιῶν καὶ κοσμοκρατόρων τοῦ σκότους. Οἱ αὐτοὶ δὲ εἰσιν οὗτοι, οἱ ὑπὸ πόδας τοῦ Σωτῆρος τιθέμενοι ὄντες διὰ τὴν κακίαν καὶ πονηρίαν, ἣν ἐβλάντο ἐχθροὶ αὐτοῦ. Πλὴν συνθλασθέντες, παύσονται τοῦ εἶναι πολέμιοι, καταργουμένης ὑπὸ Κυρίου πάσης ἀρχῆς καὶ πάσης ἐξουσίας τοιαύτης. Ἡμέρα δὲ ὀργῆς, ὁ καιρὸς τῆς ἅμα πάντων κρίσεως ἐν ταῖς Γραφαῖς λέγεται.

Στ. ζ'. Οὐδένα κενὸν ἔων καὶ ἀμέτοχον τῆς ἀπ' αὐτοῦ πληρότητος, τῶν ἐπὶ σωτηρίᾳ πεσόντων, ἐν ἀναστῶσιν εἰς αἰωνίαν ζωὴν. — Τῶν κεχυδεῖσθαι (90) διὰ τὴν κακίαν καλουμένων πολλῶν.

Στ. ζ'. Ὁ χειμᾶρβος πανταχοῦ ὥσπερ καὶ ἐνταῦθα πειρασμὸν σημαίνει· πῖν δὲ ἐξ αὐτοῦ, ἐστὶν τὸ ἀναδέξασθαι αὐτόν. Πεπείραται δὲ Ἰησοῦς ὑπὲρ σωτηρίας, γενόμενος ἐν τῇ τῶν ἀνθρώπων ὁδῷ, ὡς φησὶν ὁ Ἀπόστολος γράφων ὧδε· « Ἐν ᾧ γὰρ αὐτὸς πέπονθεν πειρασθεὶς, δύναται τοῖς πειραζομένοις βοηθεῖσαι. » Ἄν καὶ βασιλεὺς ἀναδειχθεὶς, δοθείσης αὐτῷ ἐξουσίας ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς ὑψωσεν κεφαλὴν, ἀρχὸν οὐ μόνον τῶν ἐπὶ γῆς, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν οὐρανοῖς χειροτονηθεὶς ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, ἐπὶ τὸ πᾶν γόνυ κάμψαι ὑπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταθρονισθῆναι, καὶ πάσης γλώσσης ἐξομολογουμένης, ὅτι Κύριος Ἰησοῦς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς· ταύτης τῆς ὑψώσεως σύμβολον ὁ σταυρὸς φέρει.

PSALMUS CX.

Στ. ε'. Τροφὴν ἐξαιρέτως δίδωσι τοῖς φοβουμένοις αὐτόν, μετὰ τίνος παραδοξοποιίας. Ὡς τῷ Δανιὴλ τὸ ἀρίστην τυγχάνοντα ἐν λάκκῳ τῶν λέοντων ἐν τῇ Βαβυλῶνι, ἐκ τῆς Ἰερουσαλὴμ τὸν Ἀμβακούμ, μεταάριστον ἄρας ἤγαγεν εἰς Βαβυλῶνά, κομίζοντα τὴν τροφὴν αὐτῷ τῷ Δανιὴλ. Ἀλλὰ καὶ κόραξιν ἐντειλόμενος, ἄρτους τῷ πρωτῷ καὶ κρέας τῇ δεσφῇ φέρειν τῷ Ἡλῆ, λιμοῦ μεγάλῃς τυγχανούσης, ἐθρεψεν αὐτὸν φοβούμενον τὸν Κύριον. Τῆς δὲ παλαιᾶς διαθήκης αὐτοῦ, ἕως καιροῦ διορθώσεως δοθείσης τέλος ἀπολαβούσης, ἐμνησθήσεται εἰς τὸν αἰῶνα τῆς κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον τῆς καινῆς διαθήκης ἀδιαδόχου διαμενούσης. — Ὅτε πῶρως ἀπὸ μέρους τῷ Ἰσραὴλ γέγονε τὸ πληρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσελθεῖν εἰς τὴν ἀκήρατον καὶ δεδοξασμένην κληρονομίαν, μινῆσκει εἰς τὸν αἰῶνα τῆς πρὸς τοὺς υἱοὺς τοῦ Ἰσραὴλ διὰ τοὺς πατέρας αὐτῶν διαθήκης.

Στ. ε'. Φανερῶν αὐτοῖς οἷας δυνάμεις ἐστὶν ἔχαστον, ὧν προσέταξεν ἐργάζεσθαι τὸν λαόν, καὶ τοὺς λόγους τῶν γεγονότων. — Τῷ Ἰσραηλιτικῷ, ἵνα τῆς οἰκονομίας τὴν δύναμιν θεωρήσαντες σωθῶσι καὶ αὐτοὶ μετὰ τὸ εἰσελθεῖν τὸ πληρωμα τῶν ἐθνῶν, λαμβάνοντες θεῶθεν τὴν προσοικειωθεῖσαν τοῖς ἐθνέσι κληρονομίαν.

A Filii, et ipse Filius a dextris Patris. Quid absurdum, nisi hæc spiritualiter intelligantur. Quemadmodum igitur Pater in Filio et Filius in Patre, ita Filius dextera Patris et Pater a dextris Filii. — Reges hi non alii præter diabolos, tenebrarum regno et imperio et dominatione instructos. Qui iidem Salvatoris pedibus calcandi sunt propter malitiam et nequitiam, qua ipsius inimici exstiterunt. Qui conterendi sunt et de regno ejiciendi, quando Dominus istorum imperium ac virtutem confringet. Dies iræ vocatur in Scripturis tempus quo omnia judicanda sunt.

VERS. 6. Nullum nisi plenitudine sua refertum et repletum dimittet, ex eis qui ad salutem referuntur, ut ad vitam æternam resurgant. — Reluctantibus propter malitiam multis eorum qui vocantur.

VERS. 7. Ὁ Torrens hic uti et alias tentationem significat : bibere de torrente nil aliud præter tentationem subire. Tentatus est autem Jesus pro salute, hominum viam ingressus, uti testatur Apostolus scribens : « In eo enim, in quo passus est ipse et tentatus, potens est et eis qui tentantur, auxiliari ». Rex probatus omnium, imperio in cælum donatus et in terram, omnibus a Patre præpositus tum iis quæ in cælis quam iis quæ in terris sunt, exaltavit caput, ita « ut omne genu flecteretur cælestium, terrestrium et infernorum, et omnis lingua confiteretur quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris » : « cujus exaltationis symbolum crux.

VERS. 5. Mirabili ratione dat Deus escam timen-tibus se. Ita prandium dedit Danieli in lacu leonum Babylone esurienti ; nam Ambachum de Jerusale-m per aera in Babylonem portavit, ut Danieli escam afferret. Ita etiam corvis mandavit, ut Eliæ panes mane, et carnes vesperi deferrent ; fame tota regione enecta, timentem se enutrivit. Vetus testamentum, cum adventante Christo solvendum erat, « memor erit in sæculum testamenti » novi juxta Evangelium instituti, et absque ulla intermis-sione semper duraturi. — Cum obcæcato ex parte Israel, plenitudo gentium incorruptam et glorifica-tam hereditatem sortita est, meminit in sæculum testamenti cum filiis Israel propter eorum patres compositi.

VERS. 6. Revelans eis quam vim habeant opera, quæ populo perficienda erant, et quam rationem de factis redditori sint. — Populo Israelitico, ut virtutem redemptionis considerantes salventur et ipsi, plenitudine gentium hereditatem adepti, divinitus edocti de concessa gentibus hereditate.

⁹⁰ Hebr. II, 18. ⁹¹ Philipp. II, 10, 11. ⁹² Dan. XI, 32. ⁹³ III Reg. XVII, 4.

(90) Ita cod.

VERS. 7. Quæ etiam novo testamento propria, A et institutioni constitutionique evangelicæ disciplinæ apertissime conveniunt. Cur autem hæc? Ut discamus et sciamus opera novi testamenti non esse in figuris et umbris et symbolis, uti opera Moysis, sed veritas erant opera Christi. Quamobrem dictum est: « Gratia et veritas per Jesum Christum facta est⁹⁰. » Imo non veritas modo, sed et iudicium erant opera Salvatoris, uti Isaias de ipso fuerat professus: « Erit iustitia cinctus lumbum suum, et veritate involutus costas⁹¹. » — Cum Evangelii discipuli non ex operibus legis salutem consequantur, juxta doctrinam divi Apostoli, sed ex auditu fidei⁹². — Nam mandata Moysis ad tempus data fuerant; mandata autem Evangelii non hoc ævo tantum duratura, sed in æternum permanebunt. — Quemadmodum enim opera manuum ejus, veritas et iudicium, ita etiam mandata ejus ab ipsis discipulis « in veritate et æquitate » perficiuntur.

VERS. 9. Idem sonant hæc atque illa: « Vinit dare animam suam redemptionem pro multis⁹³. » Pretio igitur illius sanguinis, gratia Dei pro omnibus mortem subeuntis, liberati sumus a labe nobis a patribus tradita. — Ut testamento constanti et perfecto studio inservientes, æternam hereditatem assequantur, juxta immotas et æternas promissiones. — Nomen ipsius, ait, sanctis « sanctum, » et peccatoribus « terribile. »

VERS. 10. Uti viæ bonæ, quæ nil aliud præter veritatis meditationem, initium est facere justa¹, ita initium sapientiæ (quæ rursus meditatio veritatis), timor Domini, iustitia scilicet virtutem operibus perficiens. Quæ igitur ratione se habet justa facere cum bona ira, eadem se habet timor Domini cum sapientia. — « Intellectus bonus, » non iis qui enim sentiunt ac non perficiunt, sed iis qui faciunt eum. Facientibus enim intellectum, qui non alius a virtute, prodest ipse; atque ita discunt quam bonus sit. — Sensus exprimere finis conveniens Deum celebrantibus; « laudatio ejus, » celebrantis Deum videlicet, manet in æternum. Cum enim qui celebratur, æternus, et laudatio æterna sit oportet, ut per omnia secula duret.

τοῦ ἀτελεύτητον εἶναι, ὡς διαρκεῖν εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.

PSALMUS CXI.

VERS. 1. Qui mandata Domini ipsorum gratia, non alia de causa perficit, ab illis abhorrens qui humanæ inserviunt gloriæ, aut pœnas fugiunt peccatori imminentes, aut mercedem quamlibet appetunt. Ast bonum ipsum diligit et operatur; hic enim vere beatus.

VERS. 2. Quod si beati semen obvio et Judaico sensu interpretari velles, mendax esset hoc effatum. Innumeri enim exstiterunt sancti et pii viri

Στ. ζ'. Καὶ ταῦτα τῆς καινῆς διαθήκης οἰκία τυγχάνει, ἀρμόζοντα τῇ εἰσαγωγῇ καὶ τῇ στοιχειώσει τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας· τίνα δὲ ταῦτα; ἀλλ' ἡ τὸ γινῶναι ἡμᾶς καὶ μαθεῖν ὅτι τὰ καινῆς διαθήκης ἔργα οὐκ ἦσαν ἐν τύποις καὶ σκιαῖς καὶ συμβόλοις, οἷα τὰ παρὰ Μωϋσεῖ, ἀλλ' ἀλήθεια ἦν τὰ ἔργα αὐτοῦ. Δι' ὃ καὶ λέλεκται· « Ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο. » Πρὸς δὲ τῇ ἀληθείᾳ, καὶ κρίσις ἦν τὰ ἔργα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διὸ εἰρηται ἐν Ἡσαΐᾳ περὶ αὐτοῦ· « Καὶ ἔσται δικαιοσύνη ἐξωσμένος τὴν ὁσφύν, καὶ ἀληθεία ἐιλυμένος τὰς πλευράς. » — Ἐπειδὴ οὐκ ἐξ ἔργων νόμου οἱ τοῦ Εὐαγγελίου μαθηταί, ἀλλ' ἐξ ἀκοῆς πίστεως τῆς σωτηρίας καταξιοῦνται, κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον. — Αἱ γὰρ Μωϋσεῶς ἐντολαὶ πρόσκαιροι γεγόνασιν· αἱ δὲ τοῦ Εὐαγγελίου, διαρκεῖς οὐκ εἰς τὸν παρόντα μόνον αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν μέλλοντα διαμένουσιν. — Ὡς γὰρ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἀλήθεια ἦν καὶ κρίσις, οὕτω καὶ αἱ ἐντολαὶ αὐτοῦ ὑπὸ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν· ἐν ἀληθείᾳ καὶ εὐθύτητι ἐπιτελοῦνται.

Στ. θ'. Οὐχ ἑτερά ἐστὶν τῷ εἰπόντος· « Ἦλθεν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν. » Τῷ αὐτῷ γοῦν τιμῇ αἵματι, χάριτι Θεοῦ ὑπὲρ παντὸς γενομένου θανάτου, ἐλυτρώθημεν ἐκ τῆς πατροπαράδοτου ἀναστροφῆς ἡμῶν. — Ὅπως συντόμως καὶ τελείᾳ προθυμίᾳ ἐχόμενοι αὐτῆς, ἀθάνατον κληρονομίαν ἀπολάβωσιν κατὰ τὰς αἰωνίους καὶ ἀφθάρτους ἐπαγγελίας. — Τὸ ὄνομα αὐτοῦ, φησὶν, τοῖς μὲν ἁγίοις « ἅγιον, » τοῖς δὲ μὴ ἁγίοις C « φοβερόν. »

Στ. ι'. Ὡς περὶ τῆς οδοῦ τῆς ἀγαθῆς (αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ θεωρία τῆς ἀληθείας) ἀρχὴ τὸ ποιεῖν τὰ δίκαια ὑπάρχει, οὕτως ἀρχὴ εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Θεοῦ σοφίαν, οὐκ ἄλλην οὖσαν τῆς θεωρίας τῆς ἀληθείας, ὁ θεὸς ἐστὶ φόβος ὁ αὐτὸς ὢν τοῖς πρακτικοῖς δικαίοις ὀνομαζόμενος. Ὅνπερ οὖν ἔχει λόγον τὸ ποιεῖν τὰ δίκαια πρὸς τὴν ἀγαθὴν ὁδόν, τοῦτον ὁ τοῦ Θεοῦ φόβος πρὸς τὴν σοφίαν. — Οὐ τοῖς ἀνευ τοῦ ποιεῖν νενοηκόσιν, ἀλλὰ τοῖς ποιούσιν αὐτὴν τυγχάνει. Τοῖς γὰρ ποιούσιν τὴν σύνεσιν, οὐχ ἑτέραν οὖσαν τῆς ἀρετῆς, ὠφέλεια ἔσται· ἐξ ἧς ὠφελείας μαθάνουσι τὸ ἀγαθὸν αὐτῆς. — Τοῦτο γὰρ κατάλληλον πέρας τοῖς θεολογοῦσι τὸ λέγειν, « Ἡ αἴνεσις αὐτοῦ, » τοῦ θεολογηθέντος δηλονότι, μένει ἐπ' ἀπειρον. Ἐπεὶ γὰρ D ὁ μνούμενος ἀθάνατος, ἀνάγκη καὶ τὴν αἴνεσιν αὐ-

Στ. α'. Ὁ μὴ ἄλλου τοῦ χάριν, ἢ αὐτῶν ἕνεκα ἐνεργῶν αὐτὰς, οἷον διὰ δόξαν ἀνθρωπίνην, ἢ διὰ τὸ μὴ περιπεσεῖν τῇ τοῖς ἁμαρτάνουσιν ἐπαγομένῃ κολάσει, ἢ διὰ μισθόν, ἀλλ' αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν αἰρούμενος καὶ ἐνεργῶν. Οὕτω γὰρ ἔσται ἀληθῶς ὁ τοιοῦτος μακάριος.

Στ. β'. Εἰ μὲν προχειρῶς τις καὶ Ἰουδαϊκῶς ἐθέλοι τὸ σπέρμα ἐκλαβεῖν τοῦ μακαριζομένου, ἀσύστατος γένοιτ'· ἂν αὐτῷ ὁ λόγος. Μυρίων γὰρ ἁγίων καὶ

⁹⁰ Joan. i, 17. ⁹¹ Isa. xi, 5. ⁹² Rom. iii, 22. ⁹³ Matth. xx, 28. ¹ Prov. xvi, 5.

θεοφιλῶν ἀνδρῶν καὶ προφητῶν οὐκ ἐφάνη δυνατόν ἐν τῇ γῇ τὸ σπέρμα. Οὐ γάρ τις δύναται δεῖξαι, φέρε τοὺς Μελχισεδέκ, ἡ τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυτ, ἡ τοῦ Ἠλία, ἡ τοῦ Ἰερემία, ἡ τῶν λοιπῶν προφητῶν σπέρμα, τούτεστιν υἱός, καὶ διαδοχὰς υἱῶν, καὶ σπέρμα δυνατόν ἐν τῇ γῇ γεγεννημένον. Κατὰ δὲ διάνοιαν νοήσεις τοῦ λόγου τὸ ἀποτέλεσμα· ἐπιστήσας ἑκάστῳ τῶν ἀποστόλων, ὧν τὸ λογικὸν σπέρμα ὄσης μετέσχε δυνάμει, καταβλήθην ὥσπερ εἰς χώρας εὐγεῖους καὶ καρποφόρους τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς. Οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, οἷον Παῦλος ὁ ἀπόστολος, ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ συστησάμενος τῷ Θεῷ μυριάδους Ἐκκλησίας, δυνατόν ἐν τῇ γῇ ἐκτίσαστο σπέρμα. Ὁμοίως καὶ τῶν λοιπῶν μαθητῶν ἕκαστος. — Καὶ μετ' ὀλίγα· Τοῦτο δὲ τὸ σπέρμα τῶν ἀγίων, σὺν αὐτοῖς τοῖς τὰ τοιαῦτα κατασπείρουσιν, εὐλογεῖται, οὐκ ἐν τῇ τυχούσῃ γενεᾷ, ἀλλ' ἐν τῇ τῶν εὐθέρων.

Στ. γ'. Τοῦτο νοήσεις ἀκούσας Παύλου λέγοντος· «Ὡς πτωχοί, πολλοὺς δὲ πλουτίζοντες, καὶ ὡς μὴδὲν ἔχοντες, καὶ πάντα κατέχοντες.» Τίς δ' ἂν γένοιτο πλουσιώτερος τοῦ κληρονόμου Θεοῦ, συγκληρονόμου δὲ Χριστοῦ ἀποφανθέντος; — Ὁ τοὺς Ἰησοῦ λόγους, οὓς ἤκουσεν, [εἰς] ἔργα μεταβαλὼν οἰκοδομεῖ ἐπὶ τὴν πέτρην τὴν ἑαυτοῦ οἰκίαν, ἐπὶ τὸν ἀβράγῃ τοῦ Θεοῦ λόγον, τὰς κρηπίδας τοῦ θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ βίου ἑαυτοῦ μεταβαλλόμενος. Ταύτην οὖν ἦν ὑποδομήσεν οἰκίαν ἕκαστος τῶν φοβουμένων τὸν Κύριον, ἐπὶ τὸ ἐν ταῖς ἐντολαῖς τοῦ Κυρίου τεθελικέναι, τούτεστι τοῖς Ἰησοῦ λόγοις σφόδρα τεθελικέναι, πληροὶ δόξης νοημάτων τῆς ἀληθείας, καὶ πλούτου συγκειμένου ἐκ παντὸς λόγου καὶ πάσης γνώσεως καὶ ἔργων ἀγαθῶν. — Νοήσεις δὲ καὶ τοῦτο, ἐπιστήσας ὅτι· «Ἐξ ἔργων νόμου οὐ δικαιωθήσεται πᾶσα σὰρξ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ,» κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ἀλλ' «Ὁ ποιήσας αὐτὰ ζήσεται ἐν αὐτοῖς·» ἐκ δὲ ἀκοῆς πίστεως. Πρῶτος μὲν «ἐπίστευσε τῷ Θεῷ Ἀβραάμ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην.» Ἐπειτα δὲ καὶ οἱ ἄλλοι κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον.

Στ. δ'. Κέρας τὸν Θεόν φησιν. Πάντες γὰρ οἱ δίκαιοι τοῦτω θαρρῶντές φασιν· «Ἐν σοὶ τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν κερατιοῦμεν.» Καὶ ὁ μακαριζόμενος τείνουν τοὺς ἐχθροὺς ἑαυτοῦ ἐν Κυρίῳ κερατίσας, τὸ κέρας ὅ ἑαυτοὺς καθεῖλεν ἐν δόξῃ ὑψούμενον ἔχει.

Στ. ε'. Ἐν τῷ μετὰ ταῦτα βίῳ τυγχανόντων τῶν ἐπαγγελιῶν τῶν εὐ βεβιωκότων, τῶν ἀμαρτωλῶν ἕκαστος περιτυχὼν κολάσει βίβεται ὃν ἐπόρθησε δίκαιον, καὶ ὀργισθῆσεται, καθ' ἑαυτοῦ ἐν μεταμελείᾳ σφοδροτάτῃ γινόμενος. Ὅτε καὶ βρούξει τοὺς ὀδόντας αὐτοῦ, καὶ κατατακῆσεται ἀποβαλὼν τὸν δγκον καὶ τὸ οἶδημα τῆς ὀλικῆς καὶ σαρκικῆς ἐξέως τε καὶ προαιρέσεως, τῆς τῶν ἀμαρτωλῶν ἐπιθυμίας ἀπολλυμένης.

PSALMUS CXII.

Στ. α'. Ἀπολύτως εἰρηνόμενον τὸ παῖδες, οὐκ ἐπιτρέπεται νομίσαι ἀντὶ δούλων εἶναι τοὺς παῖδας· ἀπλῶς γὰρ καὶ χωρὶς προσθήκης οἱ νέοι παῖδες καλοῦνται· οἱ δὲ δούλοι, παῖδες τινῶν. Ὡς γὰρ δούλος,

ac prophetæ, quorum semen nulla ratione potens in terra apparuit. Quis enim Melchisedech, aut Jesu Nave, aut Eliæ, aut Jeremiæ, aut cæterorum prophetarum semen indicare poterit, hoc est filios et filiorum prolem, et hoc quidem semen in terra potens factum? Verba ista spiritualiter intelligenda; ita apostolus quisque semen suum pro viribus suis in solo fertili et fructifero, animis videlicet hominum, seminavit. Nec verbis exprimere possis, quam potens in terra semen Paulo fuerit a Jerusalem usque ad Illyriam innumeras Ecclesias Deo condenti. Eadem de cæteris quoque discipulis valent. — Et paulo post: Quod semen sanctorum, cum ipsis seminantibus illud benedicetur, non in qualibet generatione, sed in generatione rectorum.

VERS. 3. Hæc interpretaberis, dicente Paulo: «Sicut egentes, multos autem locupletantes; tanquam nihil habentes, et omnia possidentes¹.» Quis enim fuerit ditior quam qui Dei hæres, et Christi cohæres factus est? — Qui sermones Jesu, quos audivit, opere perficit, ædificat domum suam supra petram, supra inconcussam Dei verbum, vita et mente prorsus mutatis. Domum igitur hanc quam ædificat quicumque Dominum timuerit, in mandatis Domini, in sermonibus videlicet Jesu, nimis cupiendo, replet gloria veræ disciplinæ, et divitiis quæ ex omni sermone, et ex omni scientia et ex bonis operibus. — Hoc etiam interpretaberis ita: Recordare «quia ex operibus legis non justificabitur omnis caro coram Deo,» testante Apostolo², sed, «Qui facit ea vivit in eis. Ex fidei autem auditu justificatur,» nam: Primus «credidit Abraham Deo, et reputatum est illi ad justitiam³»; et et deinde ii qui pariter Christi Evangelium fide adepti sunt.

VERS. 9. Cornu vocat Deum. Nam omnes justī Deo confidentes dicunt: «In te inimicos nostros cornu dejiciemus.» Cum igitur beatus inimicos suos in Domino cornu superaverit, in gloria exaltetur cornu, quo eos vicit, necesse est.

VERS. 10. In ventura post hæc vita dum promissa justī consequentur, pœnis afflicti peccatores videbunt quem laccessiverunt justum, et irascentur, vehementissima pœnitentia commoti. Tunc etiam fremunt dentibus et tabescent, a tumore et pondere carnalis humilisque vitæ et mentis nudati, per eunte peccatorum desiderio.

VERS. 1. Non servos designari voce pueri, manifestum ex eo quod absolute occurrat; nam absolute et simpliciter vocantur pueri qui natu minores; servi autem pueri hujus vel illius dicuntur.

¹ II Cor. vi, 10. ² Rom. iii, 20. ³ Gen. xv, 6; Rom. iv, 3.

Nam uti servus, ita et puer ad dominum referendum.

VERS. 3. Suus forsan justitiæ soli ortus; qui non dissimilis, aut etiam non alius ab oriente ad quem paradisus plantatus est*. Cui ortui respondebit fortasse occasus hic, cum oriente seu occidente sole, semper laudandum nomen Domini; nam ubi occidit Israel, ortus est gentibus fidem præstantibus.

VERS. 5. Quibus verbis Deum omnia curare docemur. Quem cum creaturis non esse conferendum prædicat sanctus dicens: « Quis sicut Deus noster? » Nemo est similis Deo, cum solus sit omnium creator et rector. Hoc autem dicto non dividit Filium a Patre, aut Patrem a Filio; nam una divinitas: nec alius Deus Filius, nec alius Pater ac Filius; ei Pater Filii Pater est.

VERS. 9. In domo eam inhabitare faciet, quæ propter sterilitatem prius liberis carebat, nunc autem mater facta est filiis abundantissima, et lætans. — Et paulo post: Sterilem de gentibus Ecclesiam, liberis carentem primum, ut lætaretur hortatus est propheta dicens: « Lætare, sterilis, quæ non paris: erumpe et clama quæ non parituris, quia multi etiam illi deserte magis quam ejus quæ habet virum*. » Profecto Ecclesiæ de gentibus liberi plures ac pulchriores, quam Judæorum synagogæ virum legem habenti. Anima quæque, propter sterilitatem liberis carens, collocatur a Deo in domo, in Ecclesia videlicet Dei vivi; mater sit operum, doctrinarum, opinionum et sermonum, ut lætetur cum genimibus suis per habitantem cum ea Deum Verbum. Præbet etiam Scripturæ historia plura hujusce rei documenta. Anna, mater Samuelis, in domo habitavit, et mater facta est puerorum lætata, sex liberorum mater facta. Similia referuntur de Sara, de Rebecca, de Elisabeth, et antea de matre Samsonis. De quavis earum optime dices: « Inhabitare fecit eam matrem filiorum lætantem. »

PSALMUS CXIII.

VERS. 1. Dum tu nos beneficiis foves, Domine, non erit gentibus cur dicant: « Ubi est Deus eorum? » Cum deos habent locales et regioni certæ affixos, similia de te cogitantes conclamant: « Ubi est Deus eorum? » Proferunt etiam forte ista ad deridendos nos, putantes nobis Deum non esse. Licet autem errantes talia dicant, nos certa fide persuasum habemus Deum nostrum esse sursum in cælis. — Totum piorum genus, cum mentesapiat et Deum perspiciat, domus Israel vocatur, quia Ecclesia est Dei vivi.

VERS. 10. Domus quoque colentium Deum, cum

* Gen. II, 3. * Isa. LIV, 1.

(91) En præclarum testimonium de Filii divinitate a Didymo Arianæ cive. Et quidem passim ab eo id factitatum videmus.

A οὕτω καὶ τὸ παῖς πρὸς δεσπότην ἔχει τὴν ἀναφοράν.

Στ. γ'. Καὶ τοῦ τάχα τῆς δικαιοσύνης ἡλίου εἶν ἀνατολαὶ τινες, καθ' ἃς ἀνέτελλεν· αὗται δὲ συγγένειαν ἔχουσι, ἢ αὐταὶ αὐταῖς τυγχάνουσιν πρὸς τὰς ἀνατολάς ἐν αἷς ὁ παράδεισος πεφύτευται. Ἐλεν δ' ἂν ταύταις ταῖς ἀνατολαῖς καταλλήλως ἔχουσαι καὶ δύσεις, καθ' ἃς ἀνατολάς καὶ δυσμὰς, αἰνεῖν τὸ ὄνομα Κυρίου προσήκει· ἔδυνε γὰρ τῷ Ἰσραὴλ, ἀνέτειλε δὲ τοῖς πιστεύουσιν ἔθνεσιν.

Στ. ε'. Καὶ διὰ τῶν προκειμένων λέξεων προνοούντα τὴν πάντων Θεὸν μαυθάνομεν. Περὶ οὗ ἀσυγκρίτως πρὸς ταῦτα τὰ γενητὰ ἔχοντος ὁ ἅγιός φησι· « Τίς ὡς Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν; » Οὐδεὶς γὰρ ἐστὶ κατ' αὐτὸν, ἐπεὶ περ μόνος αὐτὸς καὶ ποιητὴς καὶ B προνοητὴς πάντων ἐστίν. Ταῦτα δὲ φησιν οὐκ ἀπομερίζων τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱόν, ἢ τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα· μία γὰρ ἡ θεότης· καὶ οὐκ ἄλλος Θεὸς Υἱὸς, καὶ ἄλλος ὁ Πατὴρ ἐστίν, ἢ καὶ Υἱός· καὶ ὁ Πατὴρ Υἱοῦ Πατὴρ ἐστίν (91).

Στ. θ'. Τὴν πρότερον διὰ στεριότητα ἀτεκνοῦσαν ἐν οἴκῳ κατοικήσει, μήτέρα γεγεννημένην ἐπὶ πολυπαιδίᾳ, καὶ εὐφραϊνομένην. — Καὶ μετ' ὀλίγα· Στείραν δὲ τὴν ἀπὸ τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησίαν, ἀτεκνονοῦσαν τὸ πρῶτον εἰς εὐφροσύνην καλεῖ λέγων· « Εὐφράνθητι, στείρα, ἥ οὐ τέκτουσα, ῥῆξον καὶ βόσσον, ἢ οὐκ ὠδίνουσα, ὅτι πολλὰ καὶ τέκνα τῆς ἐρήμου μάλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα. » Ἀληθῶς γὰρ πολύπαις καὶ καλλίπαις ἡ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησία γεγίνεται, ὑπὲρ τὴν ἔχουσαν ἄνδρα νόμον Ἰουδαίων συναγωγῇ. Ἐκάστη δὲ ψυχὴ διὰ στεριότητα ἀπαις οὔσα, κατοικίζεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐν οἴκῳ, τῇ τοῦ ζῶντος Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ· μήτηρ ἔργων, μαθημάτων, νοημάτων τε καὶ λόγων, ἐπὶ τῷ εὐφραίνεσθαι ἅμα οἷς ἔσχεν γεννήμασιν, ὑπὸ τοῦ συνοικούντος αὐτῇ Θεοῦ Λόγου. Συνέδη δὲ ταῦτα καὶ κατὰ τὴν τῆς Γραφῆς ἱστορίαν. Ἄννα γοῦν ἡ μήτηρ Σαμουὴλ κατωκίσθη ἐν οἴκῳ, μήτηρ λέγεται τέκνων εὐφραϊνομένη, ὅλων ἐξ τέκνων γενομένη μήτηρ· καὶ περὶ τῆς Σάβρας, καὶ Ῥεβέκκας, Ἐλισάβετ τε καὶ πρὸ ταύτης τῆς μητρὸς γενομένης τοῦ Σαμῶν. Λέγοι τις εὐλόγως περὶ ἐκάστης αὐτῶν, ὅτι « Κατόικισεν αὐτὴν μήτέρα τέκνων εὐφραϊνομένην. »

Στ. α'. Σοῦ, Δέσποτα, ἡμᾶς εὐεργετοῦντος, οὐχ ἔξει χώραν τὰ ἔθνη λέγειν, « Ποῦ ἐστὶν ὁ Θεὸς αὐτῶν; » Ἐπεὶ γὰρ αὐτοὶ τοπικούς θεοὺς ἔχουσιν καὶ ἰδρυμένους πού, καὶ περὶ σοῦ τοῦτο τοπάζουσι λέγοντες, « Ποῦ ἐστὶν ὁ Θεὸς αὐτῶν, » ἢ τάχα χλευαστικῶς τοῦτό φασιν, οἰόμενοι μὴ ἔχειν ἡμᾶς Θεόν. Ἄλλ' εἰ κἀκεῖνοι πλανώμενοι τοῦτο λέγουσιν, ἀλλ' οὖν γε ἡμεῖς ἡκριθωμένη ὑπολήψει Ἰσμεν, ὅτι Θεὸς ἡμῶν ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω ἐστίν. — Τὸ πᾶν διορατικὸν γένος, διὰ τὸ νοῦν ἔχειν ὀρώντα Θεοῦ, οἶκος Ἰσραὴλ χρηματίζει διὰ τοῦ τυγχάνειν Ἐκκλησία Θεοῦ ζῶντος.

Στ. ι'. Καὶ ὁ οἶκος δὲ τῶν θεραπευόντων τὸ Θεῖον,

τῷ τυγχάνειν ἱερεῖς, « ἤλπισεν ἐπὶ Κύριον, » μέλ-
ζοντες καὶ τεθεωρημένῃ παρὰ τὸν Ἰσραὴλ ἐλπίδι. Τῶν
γὰρ ὑπερανὰθεθῆκόντων θεωρίᾳ καὶ πράξει μείζων ἢ
ἐλπίς, μείζονως αἰτούντων βοηθὸν καὶ ὑπερασπιστὴν
αὐτοῦ ἔχειν. — Οὗτοι δὲ εἰσιν οἱ προσήλυτοι, οἱ
προσπιθέντες τῷ νόμῳ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν, ἐλπίσαντες
καὶ αὐτοὶ ἐπὶ Κύριον, βοηθὸν ὑπερασπιστὴν αὐτὸν
ἔχειν ἐπικαλοῦνται. Καὶ ταῦτα λέγειν παιδεύονται οἱ
κατὰ Θεὸν παῖδες, ὡς ἂν εἰδεῖεν ὅτι καὶ « αὐτοὶ
συμπολῖται γεγενῆσιν τῶν ἁγίων, καὶ οἰκεῖοι τοῦ Θεοῦ
ἐποικοδομηθέντες ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων
καὶ προφητῶν. » Καὶ ὡς ἂν εἰδεῖεν, ὅτι ὥσπερ οἱ πα-
λαιοὶ ἤλπισαν ἐπὶ Κύριον, καὶ εἶχον αὐτὸν βοηθὸν
ὅτε καλῶς ἔπραττον, οὕτω καὶ νῦν οἱ νέοι ἡμεῖς οἱ
παῖδες οἱ ἐξ ἐθνῶν προσεληλυθότες, καὶ τὸν φόβον
ἀνελιφότες τοῦ αὐτοῦ Κυρίου. — Ἐν μὲν τῇ πρὸς πο-
λεμίοις μάχῃ τὸν Κύριον ἔχομεν, ἡμεῖς οἱ φοβούμενοι
τὸν Κύριον, ὑπερασπιστὴν καὶ βοηθόν. Ἐν δὲ τοῖς
οἰκείοις πράγμασι τοῖς τε κατὰ ψυχὴν καὶ κατὰ σῶμα,
πάλιν αὐτὸν ἔχομεν εὐλογοῦντα ἡμᾶς. Ὡς ἀπαρκεῖν
ἡμῖν ἀντὶ τοῦ παντὸς καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ, καὶ ἀντὶ
παντὸς θησαυροῦ καὶ μεγάλου κτήματος, μένον αὐ-
τὸν τὸν Κύριον καὶ πρὸς τὰ ἐκτὸς καὶ πρὸς τὰ ἐν-
δον. Οὕτω δὲ ἡμᾶς εὐλογεῖ νῦν, ὡς παλαιὸν πρότερον
ἠυλόγει τὸν πρότερον λαόν· μεταβέβηκε γὰρ ἐξ ἐκεί-
νων εἰς ἡμᾶς ἡ χάρις. Εἰς γὰρ ὃν καὶ ὁ αὐτὸς Κύ-
ριος, καὶ τῶν παλαιῶν ὁμοίως προϊστάτο, ὥσπερ
οὖν καὶ τῶν νέων. Καὶ πάλιν τοὺς νέους ὁμοίως εὐλο-
γεῖ ὥσπερ οὖν καὶ τοὺς παλαιούς· ὥστε εἶναι μίαν
ρῶν ταγμάτων τῷ Θεῷ συνιστάμενον.

Στ. κγ'. Αὐτὸς γὰρ ἐστὶν οὗ τοὺς νόμους φυλάττο-
μεν· ἵνα γὰρ μὴ νομίσι τις ἄλλου τινὸς τοὺς χρη-
σμούς εἶναι, οὗς Μωϋσῆς διηκονήσατο, ἀκολουθῶς ὁ
ἱεροφάντης πρὸ τῆς τῶν νόμων δόσεως, τὰ περὶ τῆς
κοσμοποιίας παραδέδωκε, δι' ἧς διέσκει ἵνα Θεὸν
εἶναι, πάντα δὲ τὰ τοῦ κόσμου μέρη.

PSALMUS CXIV.

Στ. β'. « Ἐκλινε » ὁ δὲ, εἶπεν, « τὸ οὖς αὐτοῦ ἑμοί, »
οὐχ ἵνα τινὰ σωμάτων λάβοις ἐννοίαν περὶ Θεοῦ
ὅσα ἔχοντος, ἀλλ' αὐτὰ πρὸς τὸ εἰρημένον τῆς φωνῆς
ὑποκλίναντος, ὅπερ ἡμεῖς ποιοῦμεν πρὸς τοὺς μικρὸν
φθεγγομένους, ἵν' ἐκ τοῦ συνέγγους τὴν νόησιν παρα-
δεξώμεθα τῶν λαλουμένων, ἀλλ' « ἔκλινεν » εἶπεν,
ἵνα τὸ ἑαυτοῦ ἀσθενὲς ἐπιδέξῃται. Ὅτι χαμαὶ και-
μένῳ μοι συγκατέβη διὰ φιλανθρωπίας· ἡ γὰρ θεία
ἀκοὴ οὐ φωνῆς δεῖται πρὸς ἀσθην. Οἶδεν γὰρ καὶ
ἐν τῷ κινήματι τῆς καρδίας γνωρίσαι τὰ ἐπικείμενα.
— Καὶ μετ' ὀλίγα· Τὴν ἀκουστικὴν αὐτοῦ δύνα-
μιν (92). — Τουτέστι παντὶ τῷ χρόνῳ τῆς ζωῆς μου
ἐπεκαλεσάμην, ἐν ταῖς ἡμέραις μου ταῖς ὑπὸ τοῦ
ἡλίου τῆς δικαιοσύνης γενομέναις, ἀεὶ πεφωτισμένος
ὢν ἐπεκαλεσάμην.

Στ. γ'. Τοσοῦτον, φησὶν, ἀπέσχον τοῖς πειρασμοῖς
τούτοις ὑποπεσεῖν ὡς ἀκούσις, ὅτι καὶ πολλῶν τού-
των πλείοσι κατὰ τὸ ἔκουσιν πειρασμοῖς ἑμαυτὸν

¹ Eph. II, 20.

(92) Appositio exgetica ad illud, τὸ οὖς αὐτοῦ.
Mox paraphrastice exponit illud, ἐν ταῖς ἡμέραις

A sacerdotes sint, « speravit in Domino, » spe majori
ac magis spectata quam Israel. Qui enim doctrina
et virtute præstant, spe etiam præsent necesse est,
adjutoremque et protectorem vehementius expe-
tant. — Quales sunt proselytæ, de gentibus legi
adscripti, qui et ipsi in Domino sperantes, adjuto-
rem eum et protectorem habere exoptant. Hæc pro-
fiteri docentur qui juxta Deum pueri, ut sciant quod
ipsi quoque « sanctorum cives facti sunt, domestici
Dei, superædificati super fundamentum apostolo-
rum et prophetarum ». Ita discent, quemadmodum
veteribus bene agentibus adjutor et protector Deus
fuit, sic et nobis futurum recens natis, modo de
gentibus conversis, et timore Domini timentibus. —
Adversus inimicos pugnantes Dominum adjutorem
et protectorem habemus, quicumque Dominum ti-
memus. In rebus autem, quæ ad corpus aut animam
pertinent, rursum habemus eum benedicentem nobis.
Sufficit igitur nobis pro omni bono, pro omni
thesauro et re pretiosissima solus Dominus, quæ
corpori quæque animæ necessaria præbens. Ita sane
nobis benedicet, sicut olim priori populo suo bene-
dixit: transivit enim gratia ab illis ad nos. Nam
unus atque idem Dominus est, et veteribus eadem
ratione præfuit, qua nunc recentioribus. Et rursum
eadem ratione nunc recentioribus benedicet, qua
olim veteribus, ita ut sit una vocatio, et una gratia,
et unus populus ex utroque ordine Deo adhærrens.
κλῆσιν, καὶ μίαν χάριν, καὶ ἓνα λαὸν τὸν ἐξ ἀμφοτέρων

VERS. 25. Ipse enim est, cujus leges servamus:
nam ne quis putaret ab alio quovis proferri man-
data, quæ Moyses prædicabat, optime creationem
mundi narravit, antequam leges traderet; docens
nos ita, unum esse Deum, cætera autem mundi
partes esse.

VERS. 2. « Inclina vit, » ait, « aurem suam mihi; »
hoc autem non proprie interpretaberis veluti ac si
Deus aures habeat, illasque ad verba orantis incli-
net, quod ipsi nos facere solemus, quo propiores
facti summissa voce loquentium mentem facilius
assequamur. Dicit autem Deum aurem inclinasse, ut
infirmitatem suam profiteatur; nam humi jacentem
adiit Deus propter benignitatem suam. Audienti Deo
non est cur mentem vocibus explices, cum ipse vel
abscondita cordis perspicat. — Et paulo post: « Au-
rem » facultatem scilicet qua audit. — Omni scilicet
tempore vite meæ invocavi, in diebus meis a justitie
sole defaltis, semper illuminatus invocavi.

VERS. 3. Multo plures tentationes libenter subii,
ait, nedum necessariis tentationibus vinci me paterer.
— « Dolores mortis » quibus mens offenditur. — « Peri-

μου ἐπικαλέσμαι, ubi legisse videtur Didymus ἐπὶ κα-
λεσάμην. EDIT.

cula » autem « inferni, » forte nil aliud præter peccata. Hæc etiam de scelestis potestatibus dici possunt, vel insequentibus nos ut peccato animam occidant, vel jam ad pericula ruentem propellentibus. εἰρησθαι, τῆς μὲν ὠδινώσης ἐπὶ τῷ νεκρῷσαι δι' τοὺς κινδύνους ἤδη ὁμῶς χωρήσασαν.

VERS. 4. Certus me nomine Dei confirmatum prædicta mala superaturum. — Tribulationem et dolorem quæ mihi sponte inveni. Prius enim dixerat : « Pericula inferni invenerunt me ; » hic autem : « Tribulationem et dolorem inveni. » Quando igitur infracto animo mala a tentante illata pertuli, ut ostenderem quanto studio Deum prosequar, adjeci tribulationes super tribulationem, et dolorem super dolorem, tentationes quasque superans non mea quidem virtute, sed nomen Domini invocando.

VERS. 5. Ubique misericordiam Dei cum justitia consociat Scriptura, docens nos neque Dei misericordiam indiscretam esse, neque justitiam ejus immisericordem. — Misericordia est affectus quo indigna ferentium miseras dolemus. Ita miseret nos hominis qui de summa prosperitate in summam penuriam dejiciatur, aut qui de perfectissima sanitate in gravissimos morbos incidit. Cum igitur et nos olim illustres eramus, postea autem propter peccatum e paradiso expulsi, inglorii et humiles facti sumus, miseret Deum nostri, cernentem quantum ab illis mutati simus, qui fueramus.

VERS. 6. Quod si corpus respicias, senties humanam naturam subsistere non posse, nisi parvulos prorsus et infantes Deus servet. Qui enim possent in utero gestari aut enutrir, aut moveri, in tam arcto tamque stricto, imo tam obscuro et humido carcere degentes, vel non spirare valentes, nisi eos Deus custodia foveret? Qui alienum hunc in locum projecti; et ex calidissimo utero in frigidissimum aerem, vel paulisper viverent, nisi a Deo servarentur? « Custodiens enim Dominus parvulos. » — Quando humiliatus sum, et sicut parvulus factus sum, et tanquam parvulus regnum cælorum adeptus sum, custodiens parvulos Dominus salvum me fecit a doloribus mortis et periculis inferni.

VERS. 7. Suam ipse animam hortatur oonus athleta, Paulo prope consentiens dicenti : « Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi ; in reliquo reposita est mihi corona justitiæ, » etc.—Et paulo post : Manet enim æterna requies eos qui hic legitime vitam certaverint, non quidem operum meritis debita, sed gratia munifici Dei sperantibus in eum concessa.

* II Tim. iv, 7, 8.

(93) Μαλὶν λέγοντι. EDIT.

(94) Vix dubito quin legendum sit, οὐ κατὰ ὁφληματῶν. IDEM.

A προσθεμένην. — Τὰ ἐν λογισμοῖς πταιόμενα « ὠδίνες θανάτου εἰσίν. » — « Κίνδυνοι » δὲ « ἔδου » τὰ πρακτικὰ τῶν ἀμαρτημάτων εἶναι δύνανται. Οὐκ ἀπογνωστὸν δὲ καὶ περὶ πονηρῶν δυνάμεων ταυτ' ἀμαρτίας τὴν ψυχὴν, τῆς δὲ ὑποδεχομένης εἰς τὴν

Στ. δ'. Θάρσων, ὅτι δυναμούμενος ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος, ὑποστήσομαι πάντα τὰ προειρημένα. — Θλίψιν καὶ ὀδύνην ὥσπερ ἐκὼν ἐμαυτῷ προσεξεύρον. Ἐν μὲν γὰρ τοῖς κατόπιν « Κίνδυνοι ἔδου εὐροσάν με » ἐνταῦθα δὲ « Θλίψιν καὶ ὀδύνην εὗρον. » Ἐπειδὴ γὰρ ἐκεῖ ἀνεκδότως ἔχων εὐρέθη ἡν ἡν πρὸς τὴν πειράζοντος ἐπαχθέντα, ἵνα δεῖξω τὴν περιουσίαν τῆς πρὸς Θεὸν ἀγάπης, προσέθηκα θλίψεις ἐπὶ τῇ θλίψει, καὶ ὀδύνην ἐπὶ τῇ ὀδύνῃ, οὐ τῇ ἐμαυτοῦ δυνάμει τῶν ἀλγυνῶν κατεπανιστάμενος, ἀλλὰ διότι τὸ ὄνομα Κυρίου ἐπεκαλεσάμην.

Στ. ε'. Πανταχοῦ συνάπτει ἡ Γραφὴ τοῖς οἰκτερισμοῖς τοῦ Θεοῦ τὴν δικαιοσύνην, διδάσκουσα ἡμᾶς ὅτι οὐτὶς ὁ ἔλεος τοῦ Θεοῦ ἀκριτος, οὐτὶς ἡ χρίσις ἀνελέημων. — Ἐλεος ἐστὶ πάθος ἐπὶ τοὺς παρ' ἀξίαν τεταπεινωμένους, παρὰ τῶν συμπαθῶς διατεθειμένων γινόμενον. Ἐλεοῦμεν τὸν ἐκ μεγάλου πλούτου πρὸς τὴν ἐσχάτην πενίαν μεταπεσόντα, τὸν ἐκ τῆς ἀκρας εὐεξίας τοῦ σώματος εἰς τὴν ἐσχάτην ἀσθένειαν καταβληθέντα. Ἐπεὶ οὖν καὶ ἡμεῖς ἡμῖν ποτε ἔνδοξοι, ἐγενόμεθα δὲ ἄδοξοι καὶ ταπεινοί, ἐκπεσόντες τῆς ἐν τῷ παραδείσῳ διαγωγῆς διὰ τὴν ἐκπτώσιν, ὁ Θεὸς ἔλπει ὁρίων ἡμᾶς οἷοι ἀνθ' οἷων γεγόναμεν.

C Στ. ζ'. Εἴτε κατὰ τὸν φυσικὸν λόγον, οὐκ ἂν συνέστη ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, μὴ τῶν κομιδῇ νηπίων καὶ ἐτι βρεφῶν ὑπὸ τοῦ Κυρίου φυλασσομένων. Πῶς γὰρ τὰ ἐν τῇ μήτρᾳ κυοφορούμενα ἡδύναντο τρέφεσθαι ἢ κινεῖσθαι, ἐν οὕτω στενοῖς χωρίοις, καὶ μηδεμίαν ἔχουσι ἀναστροφὴν, ἀλλ' ἐν σκοτεινοῖς τόποις καὶ ἐνύγροις τὴν ζωὴν ἔχοντα, καὶ οὕτε ἀναπνεῖν δυνάμενα, εἰ μὴ παρὰ Θεοῦ φυλακῇ διεκρατεῖτο; Πῶς δ' ἂν εἰς τὸν ἀήθη τοῦτον ἐκπεσόντα τόπον, καὶ ἀπὸ τῆς ἐν τῇ μήτρᾳ θερμότητος τῷ ἀέρι περιψυχόμενα, καὶ πρὸς τὸ βραχύτατον διήρχεσεν, εἰ μὴ παρὰ Θεοῦ διεσώζετο; « Φυλάσσω τὰ νήπια Κύριος. » — Ἐπειδὴ ἐταπεινώθη καὶ γέγονα ὡς τὸ νήπιον, καὶ ἐδεξάμην τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ὡς παιδίον, φυλάσσω τὰ νήπια, ὁ Κύριος ἔσωσέν με ἐκ τῶν ὀδύνων τοῦ θανάτου καὶ ἐκ τῶν κινδύνων τοῦ ἔδου.

D Στ. ζ'. Ἐαυτῷ προσάγει τοὺς παρακλητικούς λόγους ὁ καλὸς ἀγωνιστής, παρακλησίως τῷ Παύλῳ λέγων (93) : « Τὸν καλὸν ἀγῶνα ἡγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα. » λοιπὸν ἀπόκειται μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος, καὶ τὰ ἐξῆς. — Καὶ μετ' ὀλίγα. Πρόκειται γὰρ ἀνάπαυσις αἰωνία τοῖς νομίμως τὸν ἐνταῦθα διαθλήσασαι βίον, οὐ κατὰ ὁφλημάτων (94) ἔργων ἀποδοδομένη, ἀλλὰ κατὰ χάριν τοῦ μεγαλοδωροῦ Θεοῦ τοῖς εἰς αὐτὸν ἡλπιούσι παρεχομένην (95).

(95) Vides Didymi testimonium de gratia Dei remunerante.

Στ. η'. Συγκρίσει τῶν ὧδε τὴν μέλλουσαν ἀνά-
 παυσιν διαγράφει. Ἐνταῦθα γὰρ, φησὶν, περισχόν
 με ὧδ' ἔτι θανάτου, ἐκεῖ δὲ ἔξελατο τὴν ψυχὴν μου
 ἐκ θανάτου, ἐνταῦθα οἱ ὀφθαλμοὶ τὸ ἐκ θλίψεως ἐπι-
 χέουσι δάκρυον, ἐκεῖ δὲ οὐκ ἔστι δάκρυον ἐπισκοποῦν
 ταῖς κόραις τῶν εὐφραينوμένων τῇ θεωρίᾳ τοῦ κά-
 λους τοῦ Θεοῦ. « Ἀφεῖλε γὰρ ὁ Θεὸς πᾶν δά-
 κρυον ἀπὸ παντὸς προσώπου. » Ἐνταῦθα πολὺς ὁ
 κίνδυνος τοῦ ὀλισθήματος, δι' ὃν καὶ Παῦλος ἔλεγεν·
 « Ὁ δοκῶν ἐστάναι, βλεπέτω μὴ πέσῃ » ἐκεῖ δὲ
 πάγιαι αἱ βάσεις, ἀπερίτρεπτος ἡ ζωὴ.

PSALMUS CXV.

Στ. α'. « Ἐπίστευσα. » Ταύτης τῆς λέξεως τὴν
 διάνοιαν ὁ Ἀπόστολος Κορινθίους, « Ἐχόντες, » ἔφη,
 « τὸ αὐτὸ πνεῦμα τῆς πίστεως κατὰ τὸ γεγραμμένον·
 Ἐπίστευσα, δι' ὃ ἐλάλησα· καὶ ἡμεῖς πιστεύομεν,
 δι' ὃ λαλοῦμεν. » Πνεῦμα πίστεως λέγων, ἦτοι τὴν
 ἀπ' αὐτῆς ἐγγινομένην (96)· ἥ τὸ ἐπιχωρηγούμενον
 ἐκ Θεοῦ τῷ πιστῇ ἔχοντι πνεῦμα, τὸ « Ἐπίστευσα,
 δι' ὃ ἐλάλησα, » συνάδων. « Καρδίᾳ γὰρ ἐπιστεύ-
 εται εἰς δικαιοσύνην, στόματι δὲ ὁμολογεῖται εἰς σω-
 τηρίαν. » — Οὐ κατὰ ἀφαίρεσιν ὕψους τοῦτο πέπου-
 θεν, ἀλλ' ἐκ τοῦ μεζύονα καὶ ὑπὲρ ἑαυτὸν τεθεσθαι.

Στ. β'. Οὐχ ἑαυτῷ περιπίπτει κατὰ τὸν λόγον ὁ
 προφήτης, ὥσπερ τινὲς τῶν σοφιστῶν ἐπιχειροῦσιν
 σὺ τὸν διελέγγειν τῷ κατ' ἐπιτροπὴν ἐλέγχῳ, ἐκπε-
 πτωκέναι λέγοντες τὸν προφήτην. Εἰ γὰρ πᾶς ἀν-
 θρωπος ψεύστης, ἀνθρώπος δὲ καὶ ὁ Δαυὶδ, ψεύστης
 ἦν, καὶ οὐ πιστευθὲν αὐτῷ περὶ ὧν ἀποφαίνεται.
 Μὴ ὄντος δὲ ἀληθοῦς τοῦ λόγου τούτου, μηδὲ ὄντος
 παντὸς ἀνθρώπου ψεύστου, ἀφήσομεν καὶ τὸν Δαυὶδ
 τῆς τοῦ ψεύδους αἰτίας. Εἰ δὲ οὐ ψεύδεται, πιστεύ-
 ομεν αὐτῷ περὶ ὧν ἀποφαίνεται· πιστεύοντες δὲ,
 πάλιν εἰς τὴν τοῦ ἀπιστεῖν ἀνάγκην περιεχτισώμεθα.
 Ὅστε εἰ μὲν ἀληθεύει Δαυὶδ, λύει τὸν λόγον αὐτοῦ,
 καὶ ἀνθρώπος ὢν καὶ μὴ ψευδόμενος· εἰ δὲ ψεύδεται,
 αὐτὸθεν ἔχει τὸ μὴ πιστεῦσθαι. Τίς γὰρ προσέξει
 ψευδολογούντι; Ὅστε ἐπειδὴ ἀπαξ ἀπεφάνητο πάντα
 ἀνθρώπων εἶναι ψεύστην, ψευδέσθω Δαυὶδ, ἵνα τὸν
 λόγον πιστώσεται· ἥ ἀληθεύων αὐτὸς παρέλυσεν τὴν
 ἀπόφασιν. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν παιζόντων ἐστίν, καὶ
 ταῖς τῶν λόγων στροφαῖς ἐπαγγελλομένων πρὸς τοὺς
 ἀπαίρους· τὸ δὲ ἀληθὲς οὕτως ἔχει. Ἀνθρώποι γὰρ
 λέγονται οἱ τοῖς ἀνθρωπίνους ἔτι κατεχόμενοι παθή-
 μασιν. Ὁ δὲ ὑψηλότερος ἤδη τῶν σαρκικῶν παθη-
 μάτων γινόμενος, καὶ διὰ τὴν τοῦ νοῦ τελείωσιν
 πρὸς τὴν τῶν ἀγγέλων κατάστασιν μετελθὼν, οὗτος
 ὅταν περὶ τῶν ἀνθρωπίνων διαλέγεται, ἑαυτὸν ὑπεξ-
 αἰρεῖται τῶν λοιπῶν δηλονότι. Ἀψευδὴς γὰρ ὁ εἰ-
 πὼν, « Ἐγὼ εἶπα, Θεοὶ ἐστέ. » Πάντως καὶ εἰ τι
 ἄλλῳ καὶ τῷ Δαυὶδ ἡ τοιαύτη προσηγορία πρέπουσα·
 καὶ γὰρ καὶ ὁ Υἱὸς Ὑψίστου, ὁ δὲ διὰ τῆς ἀρετῆς οἰκωμένος Θεὸς,
 ἀλλὰ ζῶντα ἔχων ἐν ἑαυτῷ τὸν Θεόν.

Στ. γ'. Εἰς αἰσθησιν ἐλθὼν τῶν μυρίων παρὰ Θεοῦ
 δωρεῶν, ὅτι ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παρήχθη·

A Vers. 8. Venturam requiem describit, eam cum
 praesenti hac vita conferendo. Hic enim, inquit,
 circumdederunt me dolores mortis, illic « eripuit
 animam meam ex morte; » hic profundunt lacrymas
 tribulatorum oculi, illic non sunt lacrymae quae ob-
 seurent pupillas sanctorum de pulcherrimi Dei
 contemplatione latentium. « Abstulit enim Deus
 lacrymas a facie sua. » Hic frequens cadendi peri-
 culum, unde etiam Paulus dixit: « Qui stat, videat
 ne cadat »; illic autem firma fundamenta, immu-
 tabilis vita.

B Vers. 1. « Credidi. » Hujus vocis sensum ex-
 plicat Apostolus scribens ad Corinthios: « Ha-
 bentes, » inquit, « eundem spiritum fidei, sicut
 scriptum est: Credidi, propter quod locutus sum;
 et nos credimus, propter quod et loquimur¹⁰. »
 Spiritum fidei vocat aut ipsam fidem, aut spiritum
 a Deo fidem habentibus concessum, et illud, « Cre-
 didi, propter quod locutus sum, » concelebrantem.
 « Corde enim creditur ad justitiam: ore autem
 confessio fit ad salutem¹¹. » — Humiliatus est,
 non quod altitudo ejus fuerit minuta, sed quod
 majorem et altiore se Deum vidit.

Vers. 2. Non sibi metipsum pugnat his verbis propheta,
 uti sophistae quidam contendere conantur, per
 permissionem eum agitant, haud secus ac si de-
 siperet. Etenim, aiunt, si omnis homo mendax,
 David autem homo, ipse mendax erit, nec ulla fides
 ejus verbis adhibenda. Quod si vero sermo ejus
 falsus, non omnis homo mendax, et ipse David a
 mendacii crimine liberatur. At si non mentitur,
 verbis ejus credendum; et verbis credentes rursus
 fidem denegemus oportet. Si igitur David vera ha-
 bet, sibi metipsum pugnat, cum simul et homo et verax;
 si autem mentitur, nullam sibi fidem postulat.
 Quis enim mendaci crediderit? Quando igitur om-
 nem hominem mendacem esse contendit, mentia-
 tur David ut effatum hoc confirmet; aut si verax,
 ipse doctrinam suam evertit. Sed haec ludentium
 sophistarum, et indoctos disputationum laqueis
 irretientium; sic enim se habet veritas. Homines
 hic vocantur qui adhuc hominis cupiditatibus in-
 serviunt. Qui autem supra carnales cupiditates
 elevatus, et propter mentis perfectionem, angeli-
 cam naturam prope consecutus est, hic quoties-
 cunque de caeteris hominibus loquitur, se velut ab
 illis alium distinguit. Verax enim qui dicit: « Ego
 dixi: Dii estis¹². » Licet et aliis ac Davidi nomen
 istud conveniat; nam « Filius Altissimi » qui vir-
 tute cum Deo conjunctissimus, et non moritur
 sicut homo, sed Deum habet in se viventem.

Vers. 3. Innumera dona recordatus quibus a Deo
 ornatus est; qui enim a Deo factus, cum prius non es-

¹⁰ I Cor. x, 12. ¹¹ II Cor. iv, 15. ¹² Rom. x, 10. ¹³ Psal. LXXXI, 6.

(96) An ἦτοι τὸ ἀπ' αὐτῆς ἐγγινομένην (scilicet πνεῦμα)? EDIT.

get, et de terra cum esset formatus, ratione donatus est qua celestis imaginem referret; deinde secum reputans quam optime Christus humani generis saluti consuluerit, semetipsum tradens redemptionem pro multis¹³, querit et scrutatur quid dignum Domino de suis offerre possit, non sacrificia, non holocausta, sed totam ipsius vitam.

Vers. 4. Calicem vocat patientiam in pugnis pro pietate commissis, qua usque ad mortem peccato repugnamus. Hoc docet ipse Salvator in Evangeliiis: « Pater mi, si possibile est, transeat a me calix iste¹⁴; » et rursus ait discipulis: « Potestis bibere calicem quem ego bibiturus sum¹⁵? » Mortem intendebat quæ ipsi pro mundi salute subeunda. — Nolite gloriosum certamen reformidare, inquit, o homines, nec mortem timere; mors enim non vitæ finis, sed initium. Morte non omnino tollimur, sed ad gloriam transimus. Quod si hic mors sanctorum indicatur, qua cum Christo commoriantur, et mortificationem Jesu in corpore nostro circumferimus¹⁶, condignas me grates acturum non ignoro, calicem accipiendo hujus salutaris mortis. Quem, qui acceperit, pie bibet, si nomen Domini invocavit, ut eum digne bibat.

PSALMUS CXVII.

Vers. 1. Quando Deus, utpote bonus, peccatoris poenitentiam magis vult quam mortem ejus, confitemini Domino contrito corde, quicunque peccato inservitis, et dimittet vobis quæ fueritis confessi; nam misericordia ejus, quia ab eo disjungi nequit, in sæculum manet. Quandoquidem semper Dominus miseretur, non nunc primum, sed olim quoque ab antiquo constituntur ei quicunque expertam habent misericordiam ejus.

Vers. 5. Ubi turmas antea definitas Deus congregavisset, et unum corpus effecisset unumque populum, docuit hunc tribulationes ei perferendas esse, persuasum habenti quod « Tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio vero spem, spes autem non confundit¹⁷. » Quamobrem profiteri docetur populus Christi: « De tribulatione invocavi Dominum. » Orationibus invenit Dominum, latitudinem ipsi factum. Sic igitur ex una parte, juxta humanam suam vitam, incedit per viam arctam et tribulationibus refertam, ideoque dicit: « De tribulatione invocavi Dominum. » Ex altera autem parte Dominum habet latitudinem et amplitudinem. Unde etiam Symmachus habet: « Et exaudivit me in amplitudinem. » — Tribulatione oppressus justus Dominum invocat, non ut a tribulatione liberetur, sed potius ut eam generoso et læto animo perferat. Ita qui in stadio cum adversariis collectaturus, quam libentissime certamen instaurat, nedum illud recuset; sed a pale-

στει ἀπὸ γῆς διαπλάσθεις λόγῳ τετιμῆται, ἐν ᾧ καὶ τὴν εἰκόνα φορεῖν δύναται τοῦ ἐπουρανίου. Ἐπειτα καὶ πρὸς τὴν ὑπὲρ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων οἰκονομίαν ἀπιδόν, ὅτι ἑαυτὸν ὁ Κύριος ἔδωκεν λύτρον ἀντὶ πολλῶν ἡμῶν, ἑταπορεῖ καὶ ζητεῖ ἐν πᾶσι τοῦτοις τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτῷ, τί ἄξιον ἐξεύροι δωρὸν τῷ Δεσπότῃ, οὐ θυσίας οὐδὲ ὀλοκαυτώσεις, ἀλλ' αὐτὴν πᾶσαν τὴν ἑμαυτοῦ ζωὴν.

Στ. δ. Τὸ ἐν τοῖς ἀγῶσι τοῖς ὑπὲρ εὐσεβείας, τὸ μέχρι θανάτου πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ἀντικαταστήναι, τὸ ποτήριον λέγων ὅπερ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἐδίδαξεν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις: « Πάτερ, εἰ δυνατόν, παρελθάτω τὸ ποτήριον τοῦτο » καὶ πάλιν τοῖς μαθηταῖς: « Δύνασθε πιεῖν τὸ ποτήριον, ὃ ἐγὼ πίνω; » Ἐδήλου δὲ τὸν θάνατον ὃν κατεδέχετο ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου σωτηρίας. — Μὴ δυνήσητε, φησὶν, πρὸς τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν, ὡ ἀνθρώποι, μὴ ἀποδειλιάσητε πρὸς τὸν θάνατον: οὐ γὰρ φοβρὰ ἐστίν, ἀλλὰ ζωῆς ἀφαρμῇ. Οὐκ ἀφανισμός ἐστι παντελῆς, ἀλλὰ μετάβασις πρὸς τιμὴν. Ἐὰν δὲ καὶ θάνατον ὁρίων Θεοῦ σημαίνεται, καθ' ὃν συναποθνήσκουσι Χριστῷ, καὶ τὴν νέκρωσιν αὐτοῦ ἐν τῇ σαρκὶ περιφέρουσιν, καὶ οὕτω καλῶς ἀν εὐχαριστεῖν διέγνω, ληψόμενος τοῦ τοιοῦτου θανάτου σωτηρίου ποτήριον, ὃ καὶ ἀμέμπτως πίνεται ὁ ληψόμενος αὐτὸ, εἰ ἐπικαλοῖτο τὸ ὄνομα Κυρίου ἐπὶ τῷ γενναίως αὐτὸ πιεῖν.

Στ. α'. Ἐπεὶ ἀγαθὸς ὢν ὁ Θεὸς βούλεται τὴν μετάνοιαν τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ἢ τὸν θάνατον αὐτοῦ, ὅσοι ὑπεύθυνοι ἁμαρτίας ἐστέ, τὴν ἐκ μετανοίας ἐξομολόγησιν ἐπ' αὐτῷ ποιούμενοι, ἐξετε αὐτὸν ἀφιέντα τὰ ὑπὲρ ὧν ἐξομολογήσασθε: ὁ γὰρ ἔλεος αὐτοῦ ἀχώριστον αὐτοῦ τυγχάνων, εἰς τὸν αἰῶνα εἰπὶ: ἐπεὶ περ καὶ αἱ ἐλεῶντος (97) αὐτοῦ, οὐ νῦν πρότερον, ἀλλὰ καὶ πάλαι ἀνωθεν ἐξομολογουμένων αὐτῷ πάντων τῶν πειραν ἐχόντων τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ.

Στ. ε'. Συναγαγὼν τὰ προηλωθέντα τάγματα, καὶ ἐν σῶμα ἀπεργασάμενος καὶ λαὸν ἕνα, διδάσκει τοῦτον παρασκευάζεσθαι εἰς θλίψεις, μετὰ τοῦ ἀκριβῶς εἰδέναι, ὅτι « Ἡ θλίψις ὑπομονὴν καταργάζεται, ἢ δὲ ὑπομονὴ δοκιμὴν, ἢ δὲ δοκιμὴ ἐλπίδα, ἢ δὲ ἐλπίς οὐ κατασχύνει. » Διόπερ λέγειν διδάσκειται ὁ Χριστοῦ λαός, « Ἐκ θλίψεως ἐπεκαλεσάμην τὸν Κύριον. » Εὐχαῖς αὐτὸν εὖρε τὸν Κύριον, πλατυσμὸν αὐτῷ γινόμενον: ὡς ἐξ ἑτέρου μὲν μέρους, τοῦ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον αὐτοῦ βίου τὴν στενὴν αὐτὸν ὁδεύειν καὶ τεθλιμμένην· καὶ διὰ τοῦτο λέγειν, « Ἐκ θλίψεως ἐπεκαλεσάμην τὸν Κύριον » ἐκ δὲ θατέρου μέρους πλατυσμὸν ἔχειν καὶ εὐρυχωρίαν αὐτὸν τὸν Κύριον. Διὸ φησὶν ὁ Σύμμαχος, « Καὶ ἐπήκουσέ μου εἰς εὐρυχωρίαν. » — Ὁ ἐν θλίψει γινόμενος δίκαιος οὐ τοσοῦτον παρακαλεῖ περὶ τοῦ ἐκτὸς αὐτῆς γενέσθαι, ἀλλ' ὅπως γενναίως καὶ ἰλαρῶς αὐτὴν ἐνέγκῃ. Καὶ γὰρ ὁ ἐν σταθίῳ πρὸς ἀντιπάλους ἀποδύμενος, αὐτὸν ἀγῶνα εὐχεται αὐτῷ παρελθεῖν, ἵνα μὴ ἐξαγώνιος γένηται· ἀλλὰ παρακαλεῖ τὸν παιδοτριβῆ

¹³ Matth. xx, 28. ¹⁴ Matt. xxvi, 39. ¹⁵ Matth. xx, 22. ¹⁶ II Cor. iv, 10. ¹⁷ Rom. v, 3-5.

(97) Ἐλεῶντος lege nisi malis id referre ad dialectum Alexandrinam, ut et multa alia id genus. Edit.

συνεργεῖν αὐτῷ, ὅπως ἐγκαρτερῶν τοῖς ἐπιφερομένοις ἅπασιν ἀντιπάλῳ, ἐλπίδι νίκης καὶ στεφάνου προσηνῇ δόξῃ εἶναι τὰ δι' ὧν ἀποβιβάζονται οἱ στέφανος· περὶ δὲ ἀοράτων πολεμίων οἵτινες ἐχθροὶ, καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἐπεγείρουσι καθ' ἡμῶν ἐκπολεμοῦντες αὐτοὺς πρὸς ἡμᾶς, καὶ φονικῶς διατιθέντες καθ' ἡμῶν, εἰρήσεται καὶ τοῦτο.

Στ. ζ'. Ἐτι διδάσκεται ὁ Χριστοῦ λαὸς προσδοκᾶν μὴ ἐπιβουλὰς ἀνθρώπων, μὴ πτήσσειν δὲ αὐτὰς, μηδ' ἀγωνιᾶν, ἀλλὰ λέγειν· « Κύριος ἐμοὶ βοηθός, » καὶ τὰ ἐξῆς. — Τοὺς δι' οὐδὲν ἕτερον ἐχθροὺς γενομένους τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ, ἢ διὰ τὴν εὐσεβῆ γνῶσιν, καὶ τὴν κατὰ Θεὸν πολιτείαν. Ἐχθροὺς δὲ λεκτέον ἀνθρώπους αἰσθητοὺς τε καὶ νοητοὺς, ἀσεβεῖς τε καὶ δαίμονας πονηροὺς.

Στ. η'. Οὐ καθάπαξ τοῦ πεποιθέναι καὶ ἐλπίζειν ἐπὶ Κύριον. συγκρινόμενον τῷ πεποιθέναι ἐπ' ἀνθρώπων, καὶ ἐλπίζειν ἐπ' ἀρχοντας, ἀγαθὸν ἐστίν. Ἀπλῶς γὰρ καὶ κυρίως ἀγαθὸν τοῦτο. Τὸ δὲ ἐπ' ἀνθρώπων καὶ ἀρχοντα πεποιθέναι καὶ ἐλπίζειν, οὐκ ἀγαθόν. Ἀλλὰ πρὸς τοὺς ἐπ' ἀνθρώπων πεποιθέναι, καὶ ἐν ἀρχοντι ἐλπίζειν σπουδάζοντας ἡ τοιαύτη προσάγεται παίδευσις, ὅπως μάθωσιν ἐπὶ τὸν αἰὲ μόνοντα καὶ ἰσχυρὸν ὄντα καὶ παντοδύναμον Θεὸν πεποιθέναι, καὶ μὴ ἐπ' ἀνθρώπων θνητὸν καὶ ῥᾶστα φθειρόμενον.

Στ. ι'. Εἰ μὴ ὑπερβολικῶς εἴρηται, ἀδύνατον τὸ ἐπαγγελλόμενον. Πῶς γὰρ ἓνα ἄνδρα ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ διατρίβοντα, « Πάντα τὰ ἔθνη ἐκύκλωσάν με ; » καὶ κυκλοῦντες ἐκύκλωσάν αὐτὸν πολεμοῦντες, καὶ τῷ ὀνόματι Κυρίου ἡμιόνον αὐτόν. Αὐτὸ γὰρ ὅπλον καὶ ἀσπίς· καὶ φρούριον τοῦ φοροῦντος αὐτὸ γίνεται. Ἐπίστησον δὲ εἰ μὴ παραπλησίως τό· « Εἰς τὰς πρυφίας ἀπέκτεινον πάντας τοὺς ἁμαρτωλοὺς τῆς γῆς, » δυνατὸν νοῆσαι τὰ προκείμενα, τῷ κυκλοῦσθαι τὸν σπουδαῖον ὑπὸ πνευμάτων πονηρῶν ὑποβαλλόντων τοὺς σαρκὸς γαργαλισμοὺς, καὶ τὰ ἄλλα πάθη μετὰ πάντων τῶν τῆς σαρκὸς ἔργων, ἐτι μὴν λόγους ἀθέους, ἀνασκευάζοντας σοφιστικῇ δυνάμει τὰ τῆς ἀληθείας δόγματα. Ἀλλ' εὐτόνως καὶ ἰσχυρῶς, καὶ τῇ τοῦ Θεοῦ καθωπλισμένος προσηγορίᾳ, ἀνατρέψει τὰ ἔθνη πάντα, εἰς φυγὴν τρέπων, ἐστ' ὅτε δὲ καὶ ἀναιρῶν αὐτά.

Στ. ιβ'. Προσδοκᾶν δὲ ἤ μὴ ἅπαξ πολεμηθέντας παύσασθαι, καὶ λοιπὸν ἀνάπαυσιν κτῆσασθαι κατὰ τὴν παρόντα βίον, ἀλλὰ καὶ δεύτερον διωχθῆτεσθαι. Μὴ ἀποναρχᾶν δὲ, μηδὲ ἐξατονεῖν, ἀλλ' ἐπιμένειν τῇ πεποιθήσει τοῦ ὀνόματος σου, ἐνεκεν οὗ τοὺς διωγμοὺς ὑπομένουσι. — Ὁμοιότητα φέρει πρὸς τὰς μελίσσας κηφῶνων τὸ γένος· αὐταὶ γὰρ εἰ καὶ μέζους τῶν μελισσῶν τῷ ὄγκῳ τυγχάνουσιν, ἀλλ' οὖν γε ἀπατῶσιν ἀνιστορήτους ὡς οὖσαι μέλισσαι. Οὐδὲ μελισσοῦργοῦσιν, ἢ πλάττουσι κηρίον, οὐδ' ἂν ἔχουσι τὸ ἀλεξοῦν τὰ βλάπτειν ἐπιχειροῦντα τὸν κηρὸν. Ἐκ τοῦ ἐναντίου δὲ ἐσθίοντες τὸ μέλι, ἐκπολεμοῦσι κατ' αὐτὸν τὰς μελίσσας, ὡς χρησαμένας κατ' αὐτῶν τῷ ἰδίῳ κέντρῳ, σωρηδὸν ἀναιρεῖν τοὺς κηφῶ-

Asira magistro juvari exoptat, quo adversarii conatus superans, spe victoriae et coronae, coronam sibi facilis promereri videatur. Porro qui sint invisibiles illi hostes, qui ceteros quoque homines, suo iis odio communicato, concitant in nos, et caedere nos gestium, hoc etiam dicitur.

VERS. 6. Jubet etiam Christi populum hominum impetus sustinere, illosque non reformidare, nec aegritudini animum tradere, sed dicere : « Dominus mihi adjutor, » et reliqua. — Qui non alia de causa Dei populo invident, nisi quod huic pia doctrina, et mores juxta Deum informati. Inimici autem vocantur, tam qui sensibus instruuntur, quam qui illis carent, impii et scelesti daemones.

VERS. 8. Non una eademque ratione bonum confidere et sperare in Domino, ac confidere in hominibus et sperare in principibus. Illud enim simpliciter et absolute bonum. Confidere autem et sperare in homine aut in principe non bonum. Hortatur igitur eos qui confidere in homine et in principe sperare non dubitant, ut in semper manente et valido et omnipotenti Deo confidere, non autem in mortali et tam caduco homine sperare discant.

VERS. 10. Impossibile hoc, nisi per exaggerationem dicatur. Qui enim diceret homo unus in Judaea commorans : « Omnes gentes circumdederunt me ? » circumdantes circumdederunt eum bellum agentes, et nomine Domini ultus est eos. Illud enim nomen arma et scutum et praesidium hominis qui eo instructus est. Vide autem an non liceat haec interpretari juxta illud : « In matutinis interficiebam omnes peccatores terrae¹⁸, » dicendo justum a spiritibus nequam circumdari, quippe qui eum titillationibus carnis sollicitant, ceterarumque cupiditatum incitamentis, imo et impiis sermonibus veritatis doctrinam subtiliter et captiose evertentibus. Ipse autem fortiter et strenue, Dei nomine armatus, gentes omnes repellet et in fugam vertet, interdum etiam omnino tollet.

VERS. 12. Noli existimare semel victori quietem tibi futuram, et vitam deinceps tranquille peragendam, sed nova te manent praelia. Ne torpest igitur animus, nec deficiat, sed nomini Domini confidenter adhaereat, quo inimicorum impetus sustinebit. — Apibus simillimum fucorum genus : quippe qui licet apes magnitudine superent, ab indoctis facillime pro apibus habentur. At non mellificant, nec favum fingunt, nec habent quo ceram nocere tentantes repellere possint. E contra mel comedunt, apes singulatim aggrediuntur, ita ut aculeis suis illas in eos usae, fucos acervatim enecent, velut fructibus suis nocivos. Per allegoriam autem apes mel et ceram fingens, nil aliud praeter Ecclesiam Dei sa-

¹⁸ Psal. c. 8.

pientia ornatam. Ipsa enim operatur, desiderabilis facta et illustris, regibus civibusque ad salutem labores perferentibus, licet infirma virtute sit, quia prædicatio ejus non in persuasibilibus humanæ sapientiæ sermonibus. Habet etiam aculeum in demonstratione spiritus et virtutis Dei fidem suam probans, ita ut fucorum instar pereant hæreses, veritatis argumento victæ. Unam Dei sapientiam reverita Ecclesia permanet, uti dictum est, potestate Dei exercituum circumdata. Qui ipsi adversantur, non apes, sed « sicut apes » (quos haud inepte fucos diceret, velut favum circumdantes ad mel diripiendum). Iidem ardent etiam « sicut ignis in spinis. » Accendunt enim hæretici turpium rerum et cupiditatum ignem, juxta illud Pauli: « Quæ enim in occulto fiunt ab ipsis, turpe est et dicere¹⁹. » Spinas autem interpretatur Evangelium voluptates²⁰. — Non solum autem nulla mulcta notatus est ipse, sed illorum consilia etiam destruxit et omnem altitudinem extollentem se adversus scientiam Dei²¹; quia arma ejus non carnalia, sed potentia Deo²², nomen scilicet Dei, ultum est eos.

λογισµὸν καὶ πᾶν ὕψωμα ἐπαϊρόµενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, ἐπειπερ τὰ ὅπλα αὐτοῦ οὐ σαρκικά, ἀλλὰ δυνατὰ τῷ Θεῷ, οὐχ ἕτερα ὄντα τῆς τοῦ Θεοῦ προσηγορίας, ἡµύνατο αὐτούς.

VERS. 13. Hæc simul ad Judæos et ad fideles ex gentibus referri possunt. Illi quoque enim prorsus periissent, nisi Deus eos gratia fovisset; hi autem altius etiam impietate fuissent submersi, nisi eos Deus exinde eruisset.

VERS. 14. Ipsum igitur habemus virtutem, et victoriam et materiam canticorum; nam donantem nos omnibus bonis læto animo celebramus. — « Factus in salutem » Dominus, non tunc primum existit, nam perpetuus et æternus. Fit autem in salutem, quando nos salvandos suscipit, eaque ratione interpretanda quæcunque de Christo fieri dicuntur. Non enim factus est Deus Verbum, nec veritas, nec sapientia, nec Filius, sed factus est nobis justitia, et sanctificatio, et redemptio²³. Nam cum simplex est et æternus, illud, nostri habita ratione, fieri videtur. Ita et Christum et Dominum fecit eum Deus²⁴: Christum quidem, hoc est regem et sacerdotem hominibus imperio subjectis iisque pro quibus sacrificia obtulit; Dominum vero ipsi inservire non dubitantibus. Eodem modo si ea explices quæ de Christo « relative » prædicantur, non errabis.

VERS. 15. « Tabernacula justorum » illa quæ apud Patrem, juxta doctrinam Evangelii. De quibus Salvator ait: « Cum dereliquerit vos, » mamonæ scilicet, « recipient vos in æterna tabernacula²⁵. » Quibus in tabernaculis omnes justi exsultant; consecuti sunt enim quæ optaverant bona. Unde egregie dictum est: « Vox exsultationis et

νας, ὡς λαµβαινοµένους τῷ καρπῷ αὐτῶν. Ἔστι δ' οὖν πρὸς ἀλληγορίαν μελισσοῦργουσα καὶ κηροπλαστοῦσα μέλιττα, ἡ τιμῆσασα τὴν Θεοῦ σοφίαν Ἐκκλησία. Ἦς ἐργάτιδος οὐσης, ποθεινῆς τυγχανούσης καὶ ἐπιδόξου, τοὺς πόνους βασιλεῖς καὶ ἰδιῶται πρὸς ὑγείαν προσφέρονται, καίπερ οὐσης τῇ ῥώμῃ ἀσθενούς, τῷ τὸ κήρυγμα αὐτῆς μὴ ἐν παιδοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις εἶναι. Ὅμως δὲ ἔχει τὸ κέντρον, ἐν ἀποδείξει πνεύματος καὶ δυνάμει Θεοῦ τῆς πίστεως τὸν λόγον ἔχουσα, ὡς καὶ ἀναιρεῖν κηφῆνων δίκην τὰς αἵρέσεις, διχοτομοῦσα αὐτὰς ἐλέγχῃ τῆς ἀληθείας. Καὶ μίαν μένει τιμῆσασα τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία, ὡς εἰρηται, δυνάμει Θεοῦ τῶν πολεμούντων περιγενομένη. Αἱ δὲ ἀντικείμεναι, οὐ μέλισσαι, ἀλλ' ὡς μέλισσαι ὡς τυγχάνουσαι (ἅς εἶναι κηφῆνας

λέγων, οὐχ ἀμαρτήσεις, κυκλοῦσας ὡς κηρὸν ἐπὶ τὸ περὶ αὐτῷ μέλι)· καὶ ἐκκαυθεῖσαι ὡσεὶ πῦρ ἐν ἀκάνθαις. Ἐξάπτουσι γὰρ αἱ ἀπὸ τῶν αἱρέσεων καὶ τὸ τῶν αἰσχρῶν καὶ ἐπιθυμιῶν πῦρ, ᾧ φησιν ὁ Παῦλος· Ὁ γὰρ κρυφῇ γινόμενα ὑπ' αὐτῶν, αἰσχρὸν ἐστὶ καὶ λέγειν. Ἀκάνθας δὲ τὰς ἡδονὰς ἡρμήνευσε τὸ Εὐαγγέλιον. — Οὐ γὰρ ἀζήμιος μόνον ἔμεινεν, ἀλλὰ καὶ καθελὼν αὐτῶν πάντα σοφιστικὸν

Στ. ιγ'. Ταῦτα καὶ Ἰουδαίοις ἀρμόττει, καὶ τοῖς ἐξ ἐθνῶν πιστοῖς· κακείνοι γὰρ διεθρον ὑπέμειναν παντελῇ, εἰ μὴ τῆς θείας ἀπῆλυσαν χάριτος· καὶ οὗτοι ἂν ἐξεπέτασαν εἰς ἀσέβειαν, μὴ τῆς θείας αὐτοῦς ὑπερείσσης βοήθης.

Στ. ιδ'. Αὐτὸν τοίνυν ἔχοντα καὶ δύναντα καὶ νίκην καὶ πηγὴν ὑμνήσεως· παρ' αὐτοῦ γὰρ τῶν ἀγαθῶν ἀπολαύσαντες μετ' εὐθυμίας τὸν ὕμνον προσφέρομεν. — Ὁ γινόμενος εἰς σωτηρίαν ὁ Κύριος, οὐκ ἀρχὴν οὐσιώσεως δέχεται, ἀίδιος γὰρ καὶ αἰώνιος ἐστὶ. Γίνεται δὲ εἰς σωτηρίαν κατὰ τὸ ἀναλαμβάνειν σχέσιν τὴν πρὸς τοὺς σωζομένους, ὅθεν πάντα τὰ γεγενῆσθαι εἰς Χριστὸν λεγόμενα, ταῦτα ὑποβάλλεται τῇ διανοίᾳ. Οὐ γὰρ γέγονε Θεὸς Λόγος, οὐκ ἀλήθεια, οὐ σοφία, οὐκ ἦτος, ἀλλὰ γέγονεν ἡμῖν καὶ δικαιοσύνη καὶ ἀγασμὸς καὶ ἀπολύτρωσις. Ὡς γὰρ ἀπλοῦς καὶ ἀίδιος, ταῦτα ἡμῖν γεγενῆσθαι κατ' ἀναφορὰν τὴν πρὸς ἡμᾶς λέγεται. Οὕτω καὶ Χριστὸν καὶ Κύριον πεποίηκεν αὐτὸν ὁ Θεός. Χριστὸν μὲν, τούτεστιν βασιλέα καὶ ἱερέα τοῖς βασιλευμένοις καὶ τοῖς ὑπὲρ ὧν προσάγει τὰς θυσίας, ἀλλὰ καὶ τοῖς δουλεύειν ἐθέλουσιν αὐτῷ Κύριον. Καὶ καθόλου τὰ σχετικῶς περὶ αὐτοῦ λεγόμενα οὕτω διανοούμενος οὐκ ἀσεβήσεις.

Στ. ιε'. Ἐκηνὰς δὲ δικαίων νοήσεις τὰς παρὰ τῷ Πατρὶ μονάς, κατὰ τὴν ἀπόδοσιν τῶν ἐπαγγελιῶν. Περὶ ὧν ὁ Σωτὴρ φησιν· « Ὅταν ἐκλείπη, » δηλονότι ὁ μαρινὰς, « δέξονται ὑμᾶς εἰς τὰς αἰωνίους σκηνάς. » Ἐν ταύταις σκηναῖς πάντες οἱ δίκαιοι εἰσιν ἀγαλλυόμενοι· τετύχασι γὰρ τῶν προσδοκωμένων ἀγαθῶν. Ὅθεν καλῶς εἰρηται· Ὁ ὧν ἀγαλλιάσεως

¹⁹ Eph. v. 12. ²⁰ Matth. xiii, 22; Luc. viii, 14. ²¹ Act. ii, 36. ²² Luc. xvi, 9.

²³ II Cor. x, 5. ²⁴ ibid. 4. ²⁵ I Cor. i, 30.

καὶ ἐξομολογήσεως ἐν σκηναῖς δικαίων, ἀποδρασάσης
λύπης καὶ στεναγμοῦ. — Ἀπολωλότων τῶν ἐχθρῶν,
εἰρήνης τε λοιπὸν διαλαβούσης, καὶ τῶν σκηνῶν τοῦ
θεοῦ, τούτεστι τῶν Ἐκκλησιῶν αὐτοῦ καθ' ὅλης τῆς
οἰκουμένης ἐγγηγερμένων, φωνῇ, φησὶν, ἔνδον ἀκούε-
σθαι ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις τῶν σεσωσμένων ἀγαλλιωμέ-
νων.

Στ. ις'. Καὶ μετ' ὀλίγα· Αὕτη γὰρ ἡ δεξιὰ,
καὶ ἐνεδυνάμωσε τὸν ἑαυτῆς λαόν, κατὰ τὸν τῶν
διωγμῶν καιρὸν· αὕτη καὶ τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Κυρίου
ταπεινώσασα, αὐτὸν ὕψωσε τὸν λαόν. Αὕτη καὶ δύνα-
μιν περιποιήσατο τοῖς πρῶτον πολεμουμένοις, ὥστε
μὴ ὑποπεσεῖν τῷ κατὰ ψυχὴν θανάτῳ, ἀλλὰ ζῆσαι
τῷ θεῷ. — Ὡς ἕκαστον φάναι· Ἐάντα ἰσχύω ἐν τῷ
ἐνδυναμουμένῳ με Χριστῷ. Αὕτη τὸν μετέχοντα ὕψοι
καὶ μετεωρίζει ὡς φαυρότερον καὶ μειζόνως ὑπὸ τῆς
δεξιᾶς Κυρίου δυναμωθέντα, καὶ δεύτερον εἰπεῖν,
« Δεξιὰ Κυρίου ἐποίησε δύναμιν. » — Ποιεῖ δὲ δύ-
ναμιν ἡ δεξιὰ αὐτοῦ ἐν παντὶ τῷ δεξιὰ φρονούντι καὶ
πράττοντι· ἀλλὰ καὶ ὕψοι αὐτὸν, ὡς καὶ δεύτερον
γενέσθαι ἐν αὐτῷ τῆς προτέρας δυνάμεως δύναμιν·
ἐφ' ἣ ἀθανασίαν κακῆτης ἐρεῖ τὸ, « Οὐκ ἀποθα-
νοῦμαι, ἀλλὰ ζήσομαι. »

Στ. ις'. Οὐκέτι τεθνῆξομαι τὸν ἐπόμενον τῇ κακίᾳ
θάνατον, ἀλλὰ ζήσομαι μετασχὼν τῆς ἐναντίας τοῦ
πονηροῦ θανάτου ζωῆς, ἐπὶ τῷ διεγῆσθαι τὰ θεοῦ
εἰς ἐμὰ γενόμενα θαυματὰ ἔργα.

Στ. ιθ'. Τοῦ δὲ ὀνόματος τῆς δικαιοσύνης κατηγο-
ρουμένου, καὶ πάσης τῆς ἡθικῆς ἀρετῆς, τὰς πύλας
αὐτῆς τὰς ἰδικὰς ἀρετῆς λεκτέον, εἰς ἃς εἰσέρχονται
οἱ δι' ἀσκήσεως καὶ ἐπιμελείας τῆς περὶ αὐτῶν
κρούοντες αὐτάς. Εἰσέρχονται δὲ ἐπὶ τῷ ἐξομολο-
γήσασθαι ὑπὲρ ὧν ἔπραξαν, ἔξω τῶν πυλῶν τῆς
δικαιοσύνης ὄντες. Εἰσέρχονται δὲ οὐ δι' αὐτῶν,
ἀλλ' « εἰς αὐτάς, » φησὶν. Οὐδὲ γὰρ ὑπερβατέον τὰς
ἐνεργείας τῶν ἀρετῶν, ἀλλὰ προσδιατριπτέον αὐταῖς.
— Πύλαι πάλαι ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται, δι' ὧν εἰσῆι
πρὸς θεὸν ὁ Ἰσραὴλ· πύλαι δὲ νῦν ἡ πίστις, δι' ἣς
οἰκειότερον νῦν προσαγομέθα, μαρτυρούμενοι ὑπὸ
νόμου καὶ προφητῶν.

Στ. κα'. Ὑμῶνσω τοιγαροῦν ἀνοίξαντά μοι τῆς
δικαιοσύνης τὰς πύλας, καὶ εὐχαριστῶ ὅτι εἰσέχουσάς
μου, καὶ προσεδέξω τὴν δέησιν, καὶ παρέσχες τὴν
σωτηρίαν.

Στ. κβ'. Ὁ δι' ἡμᾶς γεγωνὸς λίθος ἀποδοκιμασμέ-
νος, ἀλλ' « ἐν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, » μετὰ
τὴν ἐκεῖνων ἀποβολήν, ἑτέρας « γωνίας κεφαλὴ γέγο-
νεν. » — Καὶ μετ' ὀλίγα· « Ἀκρογωνιαίον » αὐτὸν
ὠνόμασεν Ἡσαΐας, καὶ « ἐκλεκτὸν » καὶ « ἐντιμον »
λίθον, διὰ τὸ συνάπτειν ὑπὸ μίαν γωνίαν δύο οἰκοδο-
μάς. Ζῶν δ' ἂν εἴη ὡς ἀληθῶς καὶ ἐκλεκτὸς λίθος ὁ
τοῦ θεοῦ Ἰδὼς, ὅπως ἂν τὴν κατὰ θεὸν οἰκοδομὴν
συνδέων, καὶ τὰς δύο γωνίας τῆς τε παλαιᾶς οἰκοδο-
μῆς τῆς ἐκ περιτομῆς, καὶ τῆς νέας τῆς ἐξ ἐθνῶν,
ὑπὸ μίαν συνάπτων γωνίαν. Τοῦτον μὲν οὖν τὸν λίθον
ἢ ἐκ περιτομῆς πάλαι πρότερον οἰκοδομοῦντες καὶ
νομοδιδάσκαλοι καὶ ἀρχιερεῖς ἐξ αὐτῶν ἀπέβαλαν καὶ

A confessionis in tabernaculis justorum, ibi nec
luctus nec gemitus erit ultra. — Devictis inimicis,
stabilita in futurum pace, tabernaculis Dei, Eccle-
siis scilicet ejus, ubique terrarum constitutis, au-
diatur, inquit, in Ecclesiis vox eorum qui salutem
adepti exsultant.

VERS. 16. Et paulo post: Hæc enim dextera po-
pulum suum confirmavit tentationibus agitatum,
eundemque exaltavit, humiliatis Dei inimicis. Et
præstitit ut qui prius impugnabantur jam non
incidant in mortem animæ, sed Deo vivant. — Ita
ut quisque dicat: « Omnia possum in eo qui me
confortat Christo²⁶. » Fidelem exaltat et ad sublimia
extollit, ut magis ac validius dextera Dei confir-
matus, denuo dicat: « Dextera Domini fecit virtu-
tem. » — Facit virtutem dextera ejus omnibus qui
recta sentiunt et agunt; exaltat autem eos ut
augeatur iterum in eis prior virtus, et ideo im-
mortalitatem consecuti dicent: « Non moriar, sed
vivam. »

VERS. 17. Non amplius moriar morte quæ pec-
cantes manet, sed e contra sancta vita vivam, ut
enarrem mirabilia quæ Deus pro me operatus est.

VERS. 19. Cum hic justitiæ vox occurrat, illaque
virtutes morales designet, dicendum erit hic de
ipsis virtutis portis agi, in quas ingrediemur ubi
eas nos ad bonum studiose exercendo pulsaveri-
mus. Ingrediantur autem in eas, ut ea confiteantur
quæ antea extra justitiæ portas peccaverunt. In-
gredi vero dicit non per portas, sed, « in portas. »
Non enim prætergrediendum est nobis virtutum
operationes, sed in eis commorandum. — Portæ
olim lex et prophetæ, per quos Israel ad Deum ac-
cederet; nunc autem portæ fides, qua Deum pro-
pius adinus, testimonio legis et prophetarum con-
firmati.

VERS. 21. Cantabo igitur aperientem mihi justi-
tiæ portas, et gratias tibi agam exaudienti me, et
orationem meam suscipienti, et salutem præ-
siantii.

D VERS. 22. Lapis propter nos reprobatus, « quem
reprobaverunt ædificantes, » iisdem vicissim re-
jectis, alterius « anguli factus est caput. » — Et paulo
post: Quem lapidem vocavit Isaias²⁷ « angularem,
electum » et « pretiosum, » quia dua ædificia uno
angulo continet. Vere autem Dei Filius lapis vivus
et electus, ut Dei ædificium una vinciens, et utrum-
que angulum veteris ædificii eorum qui ex circum-
cisione, et novi ædificii quod ex gentibus, uno
angulo retineat. Hunc igitur lapidem legis do-
ctiores et principes sacerdotum ex circumcissione
olim ædificantes procul a se repulerunt et re-
probaverunt; ipse vero factus est fundamentum

²⁶ Philipp. iv, 13. ²⁷ Isa. xxviii, 16.

et caput alterius anguli, Ecclesia videlicet quæ ex gentibus; nec aliud nobis majus donum Christus largitus est.

VERS. 23. Symmachus autem: « A Domino, » inquit, « factum est hoc; et illud incredibile nobis. » Vere quidem illud incredibile et omni admiratione dignum. Quis enim unquam potuisset credere Filium Dei a principibus pristini sui populi rejiciendum fore, et ab hominibus apud eos edificantibus reprobandum, ipsum autem ducem futurum et caput alienigenarum et externarum gentium, tandiu demonicis erroribus deceptarum? — Et paulo post: « Et mirabilis est in oculis nostris, » nempe angulus ille. — Et paulo post: Hunc lapidem novit etiam beatus Daniel ²³ sine manibus abscissum, et didicit eum incommunicabilem esse Virginis filium.

VERS. 26. Hanc quoque vocem de Christo prædicari contenderunt evangelistæ. Ipse enim vere est qui cum auctoritate et in nomine Domini venit; omnes autem sancti viri et angeli qui antea venerunt, servos Dei se esse profitebantur. Profecto, « Hæc dicit Dominus, » aiebat quisque, et hisce verbis alloquuntur angeli quem accedant: « Dominus misit me. » Ille vero; « Benedictus qui venit in nomine Domini²⁶. » — Et rursus: Recte dicitur « qui venit » et non « qui jam venit. » Semper enim venit et accedit ad hominum genus, licet hoc non carne fiat. Non movetur Dominus veniendo, nec de loco in alium transit, nam immobilis ipse et immutabilis, et cælum terramque divina sua præsentia replet; nos autem illi appropinquamus habitu atque dispositione, vel ab illo elongamur. — « De domo Domini, » de sinu Patris egreditur qui venit.

VERS. 27. Venit enim non de loco in locum transeundo, sed illucendo, cum prius non apparet: quippe qui invisibilis cum esset, invisibilis imago Dei, formam servi accepit, et Verbum caro factum est ut videretur, et ita apparens hoc conspectu nos ad gloriam ejus contemplandam perduceret, « Gloriam quasi Unigeniti a Patre, plenus gratiæ et veritatis²⁷. »

VERS. 28. Glorificabo te, celebrabo te, narrando mirabilia quæ mihi fecisti; nam exaltasti me, et virtutem fecisti, ita ut non morerer, sed viverem ad annuntianda opera tua.

VERS. 29. Mire igitur cum expertum habeo quanta sit misericordia tua et quanta bonitas tua, cæteros exhortans dico: « Confitemini Domino, quia in sæculum misericordia ejus. »

PSALMUS CXVIII.

VERS. 1. Qui, extincto omni malo studio, per bona opera et rectam mentem Deo appropinquant. Recte autem beatos declarat « qui ambulant, » non vero qui ambulaverunt.

²⁸ Dan. II, 45. ²⁹ Matth. XXI, 9. ³⁰ Joan. I, 14.

(98) Legendum, ut videtur, ἀόρατος τῷ εἶναι εἰκὼν Θεοῦ ἀοράτου. Edit.

ἀπεδοκίμασαν· ὁ δὲ γέγονεν ἀρχὴ καὶ κεφαλὴ γωνίας ἑτέρας τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἑκκλησίας, καὶ γέγονε παρὰ Χριστοῦ δῶρον αὐτῇ μέγιστον κεχαρισμένον.

Στ. κγ'. Ὁ δὲ Σύμμαχος, « Παρὰ Κυρίου, » φησιν, « ἐγένετο τοῦτο, καὶ αὐτὸ παράδοξον ἡμῖν. » Παράδοξον γὰρ ἀληθῶς καὶ ἐπέκεινα παντὸς θαύματος ἦν. Οὐδεὶς μηδεπώποτε τὸν τοῦ Θεοῦ Υἱὸν ἀποβληθῆναι μὲν ὑπὸ τῶν ἀρχόντων τοῦ προτέρου λαοῦ, καὶ ὑπὸ τῶν παρ' αὐτοῖς οἰκοδόμων ἀποδοκιμασθῆναι, ἀρχηγὸν δὲ γενέσθαι καὶ κεφαλὴν τῶν ἀλλογενῶν καὶ ἀλλοφύλων ἐθνῶν, τῶν πάλαι πλάναις δαιμονικαῖς οἰκειωμένων. — Καὶ μετ' ὀλίγα· « Καὶ αὕτη ἐστὶ θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, » δηλαδὴ προλεχθεῖσα γωνία. — Καὶ μετ' ὀλίγα· Τοῦτον εἶδεν τὸν λίθον καὶ ὁ μακάριος Δανιὴλ τμηθέντα ἄνευ χειρῶν, τὸν ἀκοινώνητον τῆς Παρθένου διδασκόμενος τέκον.

Στ. κς'. Καὶ ταύτην τὴν φωνὴν οἱ εὐαγγελισταὶ περὶ Χριστοῦ προφητείας εἶναι ἐξεληφασιν. Αὐτὸς γὰρ ἀληθῶς ἐστὶν ὁ αὐθεντικὸς καὶ ἐν ὀνόματι Κυρίου ἐρχόμενος, πάντων τῶν πρὸ αὐτοῦ ἀνδρῶν ὁμοῦ καὶ ἀγγέλων ἐληλυθότων, ὡς Κυρίου δούλων. Ἀμέλει, « Τάδε λέγει Κύριος, » ἕκαστος ἔφη· καὶ ἕκαστος τῶν ἀγγέλων φησιν, πρὸς ὃν ἔρχεται· « Ὁ Κύριος ἀπέστείλε με. » Ἄλλ' αὐτὸς· « Ὁ ἐν ὀνόματι Κυρίου ἐρχόμενος, εὐλογημένος » ἐστὶ. — Καὶ πάλιν· Εὐ δὲ καὶ τὸ εἰπεῖν· ὁ ἐρχόμενος, « ἀλλ' οὐχ ὁ ἐλθὼν. » Ἀεὶ γὰρ ἔρχεται καὶ ἐπιδημεῖ τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει, εἰ καὶ μὴ διὰ σαρκός. Οὐ κινούμενος, οὐ μεταβαίνων αὐτὸς (ἄτρεπτος γὰρ καὶ ἀναλλοίωτος καὶ πληρὼν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν θεϊκῇ παρουσίᾳ), ἡμῶν δὲ σχέσει καὶ διαθέσει ἐγγιζόντων αὐτῷ, ἢ μακρυνόμενων αὐτοῦ. — Ἐξ οἴκου Κυρίου, τῶν κόλπων τῶν πατρικῶν ἐστὶν ὁ ἐρχόμενος.

Στ. κς'. Τὸ γὰρ ἐλθεῖν αὐτὸν, οὐ τόπον ἐστὶν ἀμείψαι, ἀλλ' ἐπιφανῆναι, πρότερον οὐχ ὁρώμενον· ὑπάρχων γὰρ ἀόρατος τὸ εἶναι (98), εἰκὼν Θεοῦ ἀοράτου, μορφήν δούλου λαβὼν καὶ γενόμενος Λόγος σὰρξ ὦφθη, ἐν οὕτω φανεῖς χειραγωγῆσθαι διὰ ταύτης τῆς κατανοήσεως εἰς τὸ καὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ καταθέσασθαι. « Δόξαν ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατρὸς, πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας. »

Στ. κη'. Δοξολογῶν, θεολογῶν σε λέγω, & εἰς ἐμὲ πεποίηκας θαυμάσια· ὕψωσας γὰρ με, καὶ πεποίηκας δύναμιν, ὡς μὴ ἀποθάνειν, ἀλλὰ ζήσαντά με διηγῆσασθαι τὰ ἔργα σου.

Στ. κθ'. Πέρα (99) τοιγαροῦν μαθὼν σου τὸ πολὺ ἔλεος καὶ τὴν ἀγαθότητα, καὶ ἄλλους προτρεπόμενος λέγω, « Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. »

PSALMUS CXVIII.

Στ. α'. Πάσης σπουδῆς ἀποστάντες, καὶ δι' ἔργων ἀγαθῶν καὶ φρονήματος ὁρθοῦ ἐγγιζόντες αὐτῷ· εὐ δὲ τὸ μακαρίζειν οὐ τοὺς πορευθέντας, ἀλλὰ τοὺς πορευομένους.

(99) Lege πείρα. lb.

Στ. γ'. Ἐμφαίνει τὸ μηθεπώποτε αὐτοὺς πεπειρά-
σθαι τοῦ θείου νόμου, ὡς περὶ αὐτῶν εἶναι τὸ· «Ὅσοι
ἀνόμως ἡμαρτον, ἀνόμως καὶ ἀπολοῦνται· οὗτοι
γε εἰσιν οἱ μηδέποτε θείας διδασκαλίας ἀκηκοότες.
Οἱ γὰρ μετὰ τὸ ταύτης μνησθῆναι πταίσαντες ἐν
νόμῳ ἡμαρτηκέναι, καὶ παραβάται αὐτοῦ λέγον-
ται.

Στ. δ'. Ὁ μετὰ πάσης εὐτονίας καὶ σφοδρότητος
ἐργαζόμενος τὰ προτεταγμένα ὑπὸ τοῦ Κυρίου, οὗ-
τος νενόηκε τὸν προκείμενον στίχον.

Στ. ε'. Οὐ γὰρ ἄλλως τὰ δικαιώματά σου φυλάξω,
ἐὰν μὴ κατευθυνθείσιν ὑπὸ σοῦ αἱ ὁδοί μου. Τίνα
ὦν τὰ δικαιώματα ταῦτα; «Ἄ παραθήσεις ἐνώπιον
τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ; Ἐὰν κτήσῃ παῖδα Ἑβραίων, ἐξ ἑτη
δουλεύσει σοι, τῷ δὲ ἐβδόμῳ ἐξαποστελεῖς αὐτὸν
ἐλεύθερον, » καὶ τὰ ἐξῆς. — Καὶ μετ' ὀλίγα·
«Ὁφελον οὖν, φησὶν, κατευθυνθείσιν αἱ ὁδοί μου,
ἵνα ὅσα ἐδικαίωσας, ταῦτα ἐκάστη κατὰ τὸ πρέπον
ἀποδῶ.

Στ. ια'. Ὁ μὴ ἐξ ἐπιπολῆς τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ δε-
χόμενος, κρύπτει αὐτὰ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, ἵνα τὴν
γνώμην καὶ τὴν πρόθεσιν αὐτοῦ κατὰ ταῦτα ποιω-
θεῖς, ἀναμάρτητος εἴῃ Θεῷ τῷ τὸ κρυπτὸν ὁρῶντι·
μὴ μόνον μὴ μοιχεύων, ἀλλὰ μηδὲ αἰσχροὺς ὄρεξις
ἔχων. — Ὁ αἰσθόμενος τῆς αὐτοῦ προκοπῆς ἀπὸ
τοῦ «ἐν ὅλῃ καρδίᾳ ἐκζητῆσαι τὸν Θεόν, » εὐλογεῖ
αὐτὸν εὐχαριστῶν ἡδὴ, ἐφ' οἷς ἡξιώθη· ἔχων γὰρ
λόγια ἀπόρρητα καὶ κρύφως ἄξια, εὐλογεῖ ἐπὶ τού-
τοις τὸν Κύριον.

Στ. ιγ'. Ὅσα γὰρ ἐμελλε ποιεῖν τοὺς ἀκροατὰς
μανθάνοντας περὶ τῶν κριμάτων τοῦ Θεοῦ, τούτοις
εἰς φανερόν ἔφερον.

Στ. ιδ'. Ὡς γὰρ τὸν αἰσθητὸν ἀποδεχόμενος πλου-
τον, τέρπεται ἐπ' αὐτῷ, οὐχ ὅτ' ἂν μερικὸν ἀλλ' ὅτ'
ἂν πάντα αὐτὸν ἔχει συμπληροῦμενον, ἐξ ἀκινήτων
καὶ κινητῶν ὑπαρχόντων· οὕτω καὶ ὁ τὸν πνευματι-
κὸν πόνον πλουτῶν ἀπαρτιζόμενος, χαίρει ἐπ' αὐτῷ
κτησάμενος αὐτὸν ἐν τῷ προκόπτειν ἐν τοῖς τοῦ
Θεοῦ μαρτυρίοις, καὶ ἐνεργεῖν τὰς ἀρετὰς, λέγων·
Ἄντι πάντων ἐμοὶ τὰ μαρτυρία σου, εὐφροσύνη καὶ
πλοῦτος εἴη.

Στ. ιε'. Ὅπως μὴ ἀμισθὴ δόξω πεπραχέναι τὰ
δικαιώματά σου, ἀνταπόδος μοι τὴν θείαν καὶ μα-
καρίαν ζωὴν, ἵνα ζώσας κατ' αὐτὴν φυλάξω τοὺς λό-
γους σου· μετὰ γὰρ τὸ μνημονεύσαι αὐτῶν, ἀκλόου-
θον φυλάξαι.

Στ. ιη'. Ἐρχεται ὁ Λόγος καὶ ἀποκαλύπτει τοὺς
ὀφθαλμοὺς, περιαίρων τὸ κάλυμμα· ἥνικα γὰρ ἐπι-
στρέψῃ τις πρὸς Κύριον, περιαίρεται τὸ κάλυμμα.
Ἦδει ὁ προφήτης ὅτι σκιὰν ἔχει ὁ νόμος τῶν μελ-
λόντων ἀγαθῶν· ἐξήτει νοῆσαι τὰ ἀγαθὰ, ὡς περι-
εἶχε σκιὰν ὁ νόμος· καὶ μὴ Ἰουδαϊκῶς, ἀλλὰ μεγα-
λοπρόνως καὶ προφητικῶς εὐχόμενος, παρεκάλει λέ-
γων· «Ἀποκάλυψον τοὺς ὀφθαλμοὺς μου, καὶ κατα-
νοήσω τὰ θαυμάσια ἐκ τοῦ νόμου σου, » ἵνα ἀνακε-
καλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτρίζη-
ται, τὴν εἰκόνα μεταμορφώμενος, καὶ θεωρῶν τὰ
θυσμάνια τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ νόμου αὐτοῦ.

Vers. 3. Indicat eos nunquam divinæ legis præ-
cepta cognovisse, quasi de illis haberetur illud :
« Quicumque sine lege peccaverunt, sine lege per-
ibunt ». Hi autem sunt qui divinas disciplinas
nunquam audire. Illi autem qui ea instructi la-
buntur, in lege peccant, et legis transgressores
vocantur ».

Vers. 4. Qui mandata Domini studio et diligenter
perficit, poterit hunc versum usurpare.

Vers. 5. Non enim aliter custodivissem justifica-
tiones tuas, nisi viæ meæ a te fuissent directæ.
Quæ autem justificationes illæ? « Eadem quas ap-
pones coram filiis Israel? Si acquisieris servum
Hebræum, sex annos serviet tibi : septimo autem
anno dimittes eum liberum », et cætera.—Et paulo
post : Dirigendæ erant, inquit, viæ meæ, ut quæ-
cunque mandasti convenienter perficerem.

Vers. 11. Qui non leviter eloquia Dei auscipit,
abscondit ea in corde suo, ut mente et affectibus ad
ea informatis, irreprehensibilis videatur Deo vel
abscondita cordis perscrutanti ; ideoque non solum
non mirchetur, sed nec sensu quidem turpi movea-
tur. — Sentiens se profecisse, ex quo dixerat : in
toto corde exquirere Deum, » benedicit ei jam
gratias agens de bonis quæ consecutus est : eloquia
enim adeptus ineffabilia et digna quæ absconde-
rentur, benedicit propterea Domino.

Vers. 13. Labiis enim prædicavi quid Deus cum
auditoribus, judicia ejus inquirentibus, acturus
esset.

Vers. 14. Quemadmodum qui divitias contigerit,
non modicas quidem, sed innumeras, ex immobili-
bus et mobilibus constantes, delectatur in eis, ita
qui spiritualia desideria perfecit, lætatur in eis ; et
proflciendo in testimoniis Dei virtutesque operando
bona quæque consequitur, dicens : Pro multis mihi
testimonia tua, lætitia et divitiæ sunt.

Vers. 17. Ne videar justificationes tuas gratis
perfecisse, retribue mihi divinam et beatam vitam,
ut ea vivens « custodiam sermones tuos ; » nam
cum sermones tuos non obliviscar, eos quoque
perficiam oportet.

Vers. 18. Venit Verbum et aperit oculos, vela-
men tollendo : quando enim ad Dominum te con-
vertis, aufertur velamen. Non ignorabat propheta
legi umbram inesse futurorum bonorum ; optabat
igitur bona considerare, quorum umbram lex præ-
bebat ; et animo minime Judaico, sed generoso et
prophetico precatus, clamat ad Dominum : « Ape-
ri oculos meos, et considerabo mirabilia de lege
tua, » ut revelata facie gloriam Domini intueatur,
imaginem transformans, et contemplans mirabilia
Dei de lege ejus.

¹¹ Rom. II, 12. ¹² Jac. II, 11. ¹³ Exod. XXI, 1, 2.

VERS. 20. Non de iudiciis, sed de justificationibus cogitans, existimabat iudicia Domini commodum, quasi omnino bona essent. Desiderium igitur eorum habens in omni tempore concupivit, nolo ea ex dolore et ex necessitate facere, eorum instar qui illa poenarum metu operantur, sed cum studio et cum desiderio. Unde fiet ut prudenter et generose omnia sufferat, non grata tantum, sed et laboriosa et ingrata, et opus quodvis bonum ardenti animo perficiat. — Quare autem non dixit: Concupivit anima mea iudicia tua, sed « Concupivit desiderare iudicia Dei? » Uti de illo, « Retribue servo tuo, » existimavimus, non omnium esse orare, « Retribue servo tuo, » sed eorum modo qui pura conscientia Deo inserviunt: ita non omnium est « desiderare iudicia in omni tempore, » sed eorum modo qui non peccant. Tempore enim quo peccavi, si iudicia desideravero, ut poenis affligar desiderabo. Cum igitur non nisi perfecti sit desiderare iudicia Dei in omni tempore, ea de causa hoc locutus est Propheta.

VERS. 21. Non cessat nos lacerare infesta (diaboli) potestas. Nunc enim palam nos aggreditur, nunc autem vel virtute et meritis nos praestantes appetit, ut superbos et tumidos efficiat. At « Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam »²¹. Quanto igitur major eris, tanto humilior esto, et coram Domino invenies gratiam. Diximus jam nos declinare non solum a via recta, sed etiam a mandatis. Ubi enim mandatum, ibi et inclinatio fieri potest: nam mandatum Dei rectitudo est.

VERS. 22. Delapsus est ergo a mandato non execrabilis tantum, sed et qui vel paulisper a mandato Dei declinavit. — Cum quidam me contumeliis et contemptu insequuntur, « quia mandata tua exquisivi, opprobrium et contemptum aufer a me. » Haec autem forte auferentur, si ad agnitionem veritatis perveniant, qui prius me opprobriis et contemptu lacerabant. Quo facto mecum exquirent ipsi mandata tua.

VERS. 23. Habet haec sanctus nomine peccatoris poenitentiam agentis.

VERS. 24. Alia Scriptura: « Vias meas, » inquit, « enuntiavi, » vias scilicet quae ducunt ad te, quae non aliae a virtutis viis, Domine, vita mea, bona scilicet mente et bonis operibus, enuntiavi et exaudisti me. Quamobrem exaudienti Deo dicit: « Doce me justificationes tuas. »

VERS. 27. Quod si viam mysteriorum quae in justificationibus tuis sunt, te docente, intelligam, considerabo eam, ita ut eam perficere possim, et mirabilia intelligens quae in justificationibus tuis,

²¹ I Petr. v, 5.

(1) Particulam negativam ut expungas postulat scisus. Edit.

A Στ. κ'. Οὐ τὰ κρίματα, ἀλλὰ τὰ δικαίωμα ἐ-
πὼν, οὕτως ἐξηγήσατο τὰ Θεοῦ κρίματα εἶναι, αἰ
ὦφελμα, ἀγαθὰ κυρίως ὄντα. Ἐπιθυμίαν οὖν αὐ-
τῶν ἔχον ἐν παντὶ καιρῷ ἐπεπόθησεν, οὐ θέλων
αὐτὰ ἐκ λύπης ἢ ἐξ ἀνάγκης ποιεῖν, ὡς ποιοῦσιν οἱ
ἐνεργοῦντες αὐτὰ φόβῳ τοῦ περιπέσειν κολάσει, ἀλλὰ
σὺν ὀρέξει καὶ ἐπιθυμίᾳ. Συμβήσεται γὰρ ἐκ τούτου
σωφρόνως καὶ γενναίως πάντα φέρειν οὐ μόνον τὰ
ἡδέα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐπίπονα καὶ ἀγῶν, καὶ πρὸς πᾶσαν
πράξιν σπουδαίαν σὺν πόθῳ εἶναι. — Τί δὴ ποτε οὐκ
εἶπεν, Ἐπεπόθησεν ἡ ψυχὴ μου τὰ κρίματά σου,
ἀλλ', Ἐπεπόθησε τοῦ ἐπιθυμῆσαι τὰ κρίματα
Θεοῦ; » Ὡς ἐπὶ τοῦ, « Ἀναπόδος τῷ δούλῳ σου »
διηγησάμεθα, ὅτι οὐ πάντων ἐστὶν εὐξασθαι τὸ
« Ἀναπόδος τῷ δούλῳ σου, » ἀλλὰ τῶν καθαρῶ τῇ
B συνειδήσει λατρευόντων τῷ Θεῷ· οὕτως οὐ πάντων
ἐστὶ τὸ « ἐπιθυμῆσαι τὰ κρίματα ἐν παντὶ καιρῷ, »
ἀλλὰ μόνων τῶν μὴ ἁμαρτανόντων. Ἐν ἐκείνῳ γὰρ
τῷ καιρῷ ἐν ᾧ ἁμαρτάνω, ἐὰν ἐπιθυμῶ κρίματα,
ἵνα κολασθῶ ἐπιθυμῶ. Ἐπεὶ τοίνυν τελεῖται ἐστὶ τὸ
ἐπιθυμῆσαι τὰ κρίματα τοῦ Θεοῦ ἐν παντὶ καιρῷ,
διὰ τοῦτο ταῦτα φησὶν ὁ Προφήτης.

Στ. κα'. Πότε γὰρ ἡμῖν ἡ ἀντικειμένη ἐνέργεια οὐ
(1) παλαίει; Οὐ μόνον ὅτ' ἂν ὁμολογουμένως ἀν-
ταγωνίζηται ἡμῖν, ἀλλὰ καὶ γενώμεθα ἐν τοῖς καλοῖς
καὶ διαφέρουσιν, ἀγωνίζεται πῶς ἡμᾶς φυσιώσαι καὶ
ὕψιλόφρονας ποιῆσαι· « Ὁ Θεὸς » δὲ « ὑπερηφάνους
ἀντικαταστήσει, ταπεινοὺς δὲ ἐδιδώσει χάριν. » Διὰ τοῦτο
δοσὴν μέγας εἰ, ταπεινὸν σεαυτὸν, καὶ ἐναντὶ Κυρίου
C εὐρήσεις χάριν. Εἰρήκαμεν δὲ ἡδὴ ὡς δυνατόν ἐστιν
ἐκκλίνειν, οὐ μόνον ἀπὸ τῆς ἐνικῶς λεγομένης, ἀλλὰ
καὶ ἀπὸ τῶν ἐντολῶν. Ὅπου γὰρ ἐντολὴ, δύναται ἐγ-
κλίσαι γενέσθαι ἡ ἐντολὴ Θεοῦ εὐθεῖα ἐστίν.

Στ. κβ'. Οὐκέτι οὖν ἀποπέπτωκε μόνον τῆς ἐντολῆς
ἐπικατάρατος, ἀλλὰ καὶ ὃς καὶ βραχὺ ἐξέκλινεν ἀπὸ
τῆς ἐντολῆς τοῦ Θεοῦ. — Ἐπεὶ ὀνειδίζουσιν καὶ ἐξ-
ουθενώσουσί (2) μέ τινες ἐπὶ τῷ ἐκζητεῖν τὰ μαρτύ-
ριά σου, « περίελε τὸ ὄνειδος καὶ τὴν ἐξουθενώσιν
μου. » Πῶς δ' ἂν περιαιρεθῇ ταῦτα; εἰς ἐπίγνωσιν
ἐρχομένων ἀληθείας τῶν τέως ὀνειδίζόντων καὶ ἐξευ-
τελιζόντων με. Ὑπάρξαντος δὲ τούτου, ἅμα ἐμοὶ ἐκ-
ζητήσουσι καὶ αὐτοὶ τὰ μαρτύριά σου.

Στ. κγ'. Λέγει ταῦτα ὁ ἅγιος προσωποποιῶν τὴν
μετανοοῦντα.

Στ. κδ'. Ἐτέρα Γραφή, « Τὰς ὁδοὺς μου, » φησὶν,
« ἐξηγγεῖλα, » ἵνα εἴπῃ· Τὰς φερούσας περὶ σὲ (3),
οὐχ ἐτέρας οὐσας τῶν ἀρετῶν ὁδοὺς, ὧ Δέσποτα,
πραγματικῶς ἐξηγγεῖλα σπουδαῖα προθέσει, καὶ
καταλλήλους αὐτῇ ἔργοις, καὶ ἐπήκουσάς μου. Διὸ
πρὸς ὑπακούσαντά φησὶν· « Δίδαξόν με τὰ δικαίω-
ματά σου. »

Στ. κε'. Ἐὰν γὰρ τὴν ὁδὸν τῶν ἐν τοῖς δικαίωμασι
μυστηρίων ὑπὸ σοῦ σύνεσιν λαβὼν νοήσω, ὡς καὶ
ὀδεύσαι αὐτὴν, δυνήσομαι, τὰ δηλούμενα ἐν τοῖς δι-
καίωμασί σου θαυμάσια συνιῶ, ἀδολετγῶν ἐν αὐ-

(2) Legendum videtur ἐξουθενώσιν. Ib.

(3) Legendum ἐπὶ σέ. Ib.

τοῖς, καὶ τὴν ὁμιλίαν ἐν τῷ περὶ τούτου ποιεῖσθαι λόγῳ.

Στ. κθ'. Ὁ προαιρέσει ἀποστάς τῆς ὁδοῦ τῆς δικίας, καὶ τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ προσελθεῖν, τελειωθῆναι ταῦτα βούλεται πρὸς Θεοῦ, τοῦ τὰ τέλη τῶν αγαθῶν ἐπιφέροντος. Ὡς γὰρ μισήσας ἦν εἶχεν ἀγνοίαν, τῷ πόθῳ ἐσχηκέναι τῆς ἀντικειμένης ἐπιστήμης, οὐχ οὐδὲς τε ὧν τῆς ἀγνοίας ἀποστήσῃ, καὶ τῇ πίστει πρὸς αἰρῆσαι (4), τὸν διδάσκαλον παρακαλεῖ. Τὴν ἀγνοίαν ἀπόστησον ἀπ' ἐμοῦ, καὶ τῇ ἐπιστήμῃ σου ἐλέησόν με.

Στ. λβ'. Ὅδός μὲν στενὴ καὶ τεθλιμμένη ἡ ἀπ' ἀγούσα εἰς τὴν ζωὴν, καρδία δὲ πλατεία καὶ εὐρύχωρος ὑπὸ τοῦ Λόγου εὐρυνομένη, ἡ ἀγία καὶ Θεὸν ὁφόμενη, καὶ τὸν καλὸν δρόμον τρέχουσα τῆς ὁδοῦ τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ. Οὕτω μὲν καὶ ἡ πλατεία καὶ εὐρύχωρος ὁδὸς ἀπάγει ἐπὶ τὴν ἀπώλειαν· ἡ δὲ στενὴ καρδία καὶ μὴ χωροῦσα ἐν αὐτῇ μονὴν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, χωρίζει ἀπὸ Θεοῦ διὰ τὴν στενοχωρίαν τὸν τοιαύτην τῇ αὐτοῦ κακίᾳ περιπεποιητά.

Στ. μ'. « Ἐπεὶ ἐπεθύμησα, » φησὶν, « τὰς ἐντολάς σου, διὰ τοῦτο ζωοποίησόν με, κατὰ τὴν σὴν δικαιοσύνην, » καὶ ἀμειψαί με μὴ μόνον ποιήσαντά σου τὰς ἐντολάς, ἀλλὰ καὶ αἰρετικῶς πρὸς αὐτάς διατεθέντα. Διὸ οὐκ ἄλλου χάριν, ἀλλ' αὐτῶν ἕνεκα ἐπιτελῶν αὐτὸς φημι, « Ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου ζήσόν με, » ὅπερ ἐστὶ ζῆσαι κατὰ ἀρετὴν. Καὶ ἐπεὶ δικαιοσύνη τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς, ὁ ἐν Υἱῷ ζῆσαι βουλόμενος τοῦτό φησιν.

Στ. μγ'. Εἰ καὶ ποτὲ πρὸς ἐμπιπτούσας ἀπορίας περὶ προνοίας, ὁμοιοτρόπων ζητημάτων μὴ ἔχοιμι λόγον ἀποδοῦναι, λύοντα τὰς ἀντιρρήσεις τῶν ἐπαπορούντων, ἀλλὰ σὺ τῇ αὐτοῦ αγαθότητι, ἀνοίξαντί μοι τὸ στόμα, τῷ σὺ λόγῳ δὲς ἐρμηνευτικὸν τῆς ἀληθείας, ἵνα μὴ παντελῶς περιαίρεσις τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας ἐκ τοῦ στόματός μου γένηται, ἀλλὰ δυναθῇ περὶ τῶν δυσασπτότων ἀμωστέπως λέγειν, ὅτι ἤλαπισα ἐπὶ τὰ κρίματά σου (5), τοῖς κεκριμένοις καὶ ἐξετασμένοις λόγοις καὶ τοῖς κρίμασι καθ' ἃ διοικεῖς καὶ προνοεῖς τῶν ἀνθρώπων.

Στ. νδ'. Τῶν ἑτεροδόξων ἀλαζονευομένων κατὰ τοῦ νόμου τῷ διαβάλλειν αὐτὸν, ἐγὼ σφόδρα τῆς φυλακῆς αὐτοῦ περιεγόμεν· καὶ κατὰ ποσὸν κλονῆσαι τὴν πρὸς αὐτὸν συγκατάθεσιν μὴ ἀνεχόμενος.

Στ. νε'. Ἐτι τὴν διάθεσιν κατανοήσομεν τοῦ δικαίου. Μιμνησκόμενος, φησὶ, τῶν κρίματων τοῦ Θεοῦ τῶν ἀπ' αἰῶνος καὶ ἕως αἰῶνος ἀποθησομένων (6) ἐκάστῳ, παρακαλεῖται καὶ ἄλλως μένει καὶ ἀτάραχος. Καὶ λέγει οὐκ ἔβλαψεν τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς.

Στ. ξγ'. Μέτοχον νοήσομεν τὸν φίλον καὶ κοινωνὸν, ὁ φησὶν ὁ Ἐκκλησιαστής, « Ἐάν πέσῃ (7) ὁ εἰς ἐγερεῖται ἄλλος μέτοχον αὐτοῦ. » Μήποτε οὖν τοῦτο βούλεται λέγειν, ὅτι φίλος καὶ κοινωνός, εἰ μὴ πάντων τῶν φο-

A exerceri in eis, et in eis narrandis conversari liceat.

Vers. 29. Qui ab iniquitatis via recedere, et Dei legem accedere decrevit, optat hæc a Deo perfici, perfectionem omnium bonorum præstante. Ita qui pristinam suam ignorantiam odio habet, et divina scientia illuminari cupit, cum ipse sua virtute ignorantiam depellere nequit, et in sanctis doctrinis erudiri, clamat ad magistrum: Ignorantiam amove a me, et scientia tua miserere mei.

Vers. 32. Via quidem quæ ducit ad vitam arcta et tribulationibus referta; cor autem latum et amplum a verbo dilatatum, sancta quæque et Deum contemplatura, et nobilem cursum viæ mandatorum Dei currens. Pariter lata et spatiosa via quæ ducit ad perditionem, cor vero angustum et non capiens in se mansionem Patris et Filii, averit a Deo per angustiam suam eos qui malitia sua tale cor adepti sunt.

Vers. 40. « Quia mandata tua, » inquit, « concupivi, vivifica me secundum justitiam tuam, » et retribue mihi non solum mandata tua perficienti, sed studio etiam ea prosequenti. Ideo cum non alia de causa, sed ipsorum gratia ea observem, oro, « In justitia tua vivifica me, » hoc est ut secundum virtutem vivam. Præterea quando Filius est justitia Patris, qui in Filio vivere voluerit, eadem profitebitur.

Vers. 43. Licet nonnunquam multa providentia tua fiant, multæque quæstiones occurrant, quas probare, aut de quibus dubitantium difficultates solvere non valeam, tu tamen bonitate tua, aperiens os sermonem tuum ad explicandam veritatem ne deneges; præsta ne omnino auferatur verbum veritatis de ore meo, sed vel in calamitatibus profliteri possim, quia Speravi in iudicia tua, in sermonibus justis et probatis, et in iudiciis quibus homines dirigit et gubernas.

Vers. 51. Heterodoxi gloriati sunt adversus legem, eam impugnando; ego vero usque in custodienda ea versatus sum; nec deflexit ab ea vel minime mens mea.

Vers. 52. Rursus justus affectus meditabimur. Memor, inquit, iudiciorum Dei, a sæculo usque in sæculum cuique definitorum, consolatur, et dolorum expers imperturbatusque remanet. Dicit non conferendas esse passiones fluxæ hujus vitæ cum gloria in futura vita nobis revelanda.

Vers. 63. Idem sonat particeps ac socius et amicus, uti indicat Ecclesiastes: « Si ceciderit unus alter eriget participem ». Hoc igitur declarat se nunquam amicum sociumve futurum, nisi eorum

³⁸ Eccle. iv, 10.

(4) An τῇ πίστει προσερεῖσαι? Ex duobus enim vocabulis πρὸς αἰρῆσαι nullum sensum elicere possis. Edit.

(5) Lege ἐπὶ τοῖς κρίμασι σου. Id.

(6) Forsitan corrigendum ἀποδοθητομένων. Id.

(7) LXX πέτωσι. Id.

qui timent Dominum, et mandata ejus custodiunt.

Vers. 65. Cum apud Deum bonitas et severitas simul sint, testante Apostolo ²⁶, bonitate in fide permanentes fovet, et severitate ab ea deflectentes insequitur. Sanctus igitur, utpote in fide confirmatus: « Bonitatem, » inquit, « fecisti cum servo tuo. » Tuo dicit, declarans non sortitione quadam bonitatem Dei cum hoc vel illo fore, sed cum servo suo, quisquis ille sit. Illud autem, « secundum verbum tuum, » indicat bonitatem Dei cum nemine futuram sine ratione et causa rationali.

Vers. 66. Disciplinam quidem vocat moralem virtutem, scientiam intellectualem. — Quia recte et prudenter mandatis tuis credidi, ita ut ea perficerem, da mihi sapientiam, docens me bonitatem et disciplinam et scientiam. Cum his consentit illud: « Desideravi sapientiam, custodi mandata, et Dominus tibi largietur eam. »

Vers. 72. Duplex quidem lex, alia ad spiritum et ad sensum, alia ad litteram et ad umbram per angelos in manu Mediatoris descripta ²⁷. Propheta igitur bonam ait esse sibi legem divini oris super omnia mundi bona, quod per « millia auri et argenti » designat. Rem consideranti argentum pro sermone, aurum pro mente haberi videbitur.

Vers. 74. Timentes Deum cum nulla re careant, perfecti sunt; iidem et boni quia recte timent. Ideo etiam letantur de iis qui Deo placent.

Vers. 75. Periciuntur omnia judicia Dei. Justitiam esse judicia Dei credit fidelis, non cognovisset autem nisi suscepisset verbum scientiæ. Infidelis autem ne credit quidem, sed Providentiam incensat. De his igitur judiciis alii credunt, alii vero non credunt; melior autem qui non tantum credit sed etiam cognoscit quæ justitia Dei in istis. Scientiam hanc de illis intelligit propheta quæ hominibus eveniunt. — Et paulo post: Sæpius notavi illud, « humiliasti me, » ubique, præsertim vero in Psalmis, idem sonare ac « tentationibus circumdediti me. » Nisi enim multis calamitatibus exerceretur et contra spem a Deo adjuvaretur, non liceret homini in virtute confirmari.

Vers. 76. Propheta, velut generosus athleta, et ferendis tentationibus assuetus, orat non ut a tribulantibus eum liberetur, sed ut tribulationum tempore confortanti verbo consoletur, ideoque animo tranquillo et læto quidquid acciderit sustinere valeat. In hoc enim, inquit, miserere mei, ut contingam exhortationes et consolationes.

²⁶ Rom. xi, 22. ²⁷ Gal. iii, 19.

(8) Rursus animadvertamus Didymi sententiam circa divinam gratiam, veluti etiam in subsequente

Α δουμένων τὸν Κύριον, καὶ φυλασσόντων τὰς ἐντολάς αὐτοῦ;

Στ. ξε'. Οὕτως περὶ τὸν Θεὸν χρηστότητος καὶ ἀποτομίας κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ἡ μὲν χρηστότης γίνεται ἐπὶ τοὺς ἐσθηκώτας τῇ πίστει, ἡ δὲ ἀποτομία ἐστὶν ἐπὶ τοὺς ἀρεστηκώτας αὐτῆς. Ἐπεὶ οὖν ὁ ἅγιος ἐδεβαίωτο ἐν τῇ πίστει, « Χρηστότητα » εἶπεν, « ἐποίησας μετὰ τοῦ δούλου σου. » Σοῦ δὲ, ἔφη, παραστήσαι βουλόμενος μὴ κατὰ ἀποκλήρωσιν γινομένην μετὰ τίνος τὴν χρηστότητα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ μετὰ τοῦ δουλεύοντος αὐτῷ, ὅστις ποτ' ἂν ἦ οὗτος. Τὸ δὲ « κατὰ τὸ λόγιόν σου » προσκείμενον, δηλοῖ σὺν λόγῳ καὶ αἰτίᾳ λογικῇ γίνεσθαι μετὰ τίνος τὴν τοῦ Κυρίου χρηστότητα (8).

Στ. ξε'. Παιδεύαν μὲν τὴν ἥθικὴν· γινώσιν δὲ τὴν διανοητικὴν ἀρετὴν καλῶν. — Ἐπεὶ ὁρθῶς καὶ φρονίμως ταῖς παρὰ σοῦ ἐντολαῖς προσελθὼν ἐπίστευσας αὐταῖς ὡς τηρητέαις αὐτάς, ὁρῶν μοι σοφίαν, διδάξας με χρηστότητα καὶ παιδείαν καὶ γινώσιν. Συνάδει τοῖς τοῖς, « Ἐπεθύμησα σοφίαν, διατήρησον ἐντολάς, καὶ Κύριος χορηγήσει σοι αὐτήν. »

Στ. οβ'. Αἰτιοῦ ὄντος τοῦ νόμου, τοῦ μὲν πνευματικοῦ καὶ πρὸς διάνοιαν, τοῦ δὲ κατὰ τὸ γράμμα καὶ τὴν σκιάν διαταγέντος δι' ἀγγέλων ἐν χειρὶ Μωσίου, ὁ Προφήτης ἀγαθὸν αὐτῷ λέγει τὸν νόμον τοῦ θεικοῦ στόματος ὑπὲρ πάντα τοῦ κόσμου ἡδέα, ἃ διὰ « χιλιάδων χρυσοῦ καὶ ἀργυρίου » ἐδῆλωσε. Πρὸς θεωρίαν δὲ λεκτέον τὸ ἀργύριον ἀντὶ λόγου, τὸ δὲ χρυσὸν ἀντὶ νοῦ.

Στ. οδ'. Οἱ Θεὸν φοβούμενοι τῷ μὴδὲν αὐτοῦς ὑστερεῖν, τέλειοι εἰσιν· ὄντες δὲ τοιοῦτοι ἀγαθοὶ τυγχάνουσιν, κατὰ τὸν οὗ ἔχουσι φόβον· διὸ καὶ εὐφραίνονται ἐπὶ τοῖς εὐαρεστοῦσι Θεῷ.

Στ. οε'. Πάντα κρίματα τοῦ Θεοῦ γίνονται καὶ διὰ δικαιοσύνην ἐστὶ τὰ κρίματα τοῦ Θεοῦ, ὁ πιστὸς πιστεύει, ἀλλ' οὐκ ἂν ἔγνωε μὴ λάβοι λόγον γνώσεως. Ὁ δὲ ἄπιστος οὐδὲ πεπίστευκεν, ἀλλ' ἐγκαλεῖ τῇ Προνοίᾳ. Περὶ τούτων οὖν τῶν κρίματων, ὁ μὲν τις πεπίστευκεν, ὁ δὲ ἄπιστος· ὁ δὲ βελτίων οὐ πεπίστευκε μόνον, ἀλλὰ καὶ (9) τίς ἦν τοῖς τοῖς κρίμασι τοῦ Θεοῦ· καὶ κατὰ τὰ συμβαίνοντα ἀνθρώποις ταύτην τὴν γνῶσιν ἀνεῖληφεν ὁ προφήτης. — Καὶ μετ' ὀλίγα· Πολλάκις δὲ ἐτήρησα ὅτι τὸ « ἐταπεινώσας με » λέγεται πολλαχού, καὶ μάλιστα ἐν τοῖς Ψαλμοῖς, ἀντὶ τοῦ « πειρασμοῖς περιέβαλές με. » Χωρὶς γὰρ τῆς ἐν πολλοῖς ὁδύνησις γυμνασίας καὶ τῆς παρ' ἐλπίδα γινομένης Θεοῦ βοηθείας, οὐκ ἐστὶ βεβαίως ἀνθρώπων ἐν ἀρετῇ παγῆναι.

Στ. ος'. Ὁ προφήτης ὡς γενναῖος ἀθλητὴς καὶ μεμαθηκὼς φέρειν τὰ συμβαίνοντα, εὐχεται οὐκ ἀποστήναι τὰ λυπούντα αὐτὸν, ἀλλὰ δοθῆναι αὐτῷ ἐν τῷ καιρῷ τῶν λυπηρῶν λόγον ἰσχυρὸν παρακλήσεων, τὸν δυνάμενον αὐτῷ χαρίσασθαι μετὰ πάσης εὐθυμίας καὶ ἀταραξίας φέρειν τὰ συμβεβηκός. Ἐν τούτῳ γὰρ με, φησὶν, ἐλέησον, ἵνα γένηται μοι παράκλησις καὶ παραμυθία.

Στ. σθ'. Βούλεται ὡς προφήτης τοὺς φοβουμένους Ἀ τὸν Θεὸν ἐπιστρέφει πρὸς αὐτὸν καὶ οἰκεῖν, ἵν' αὐτοῖς μεταδῇ τοῦ χαρίσματος τοῦ ἐν αὐτῷ.

Στ. πγ'. Ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, πνευματικὴ ὦν πάχνη, ἐπεὶ καὶ ὁρσος καὶ ὑετὸς πολλαχοῦ λέγεται, καταψύχει μου τὸν ἀπὸ παθῶν ἀκόλαστον φλεγμὸν, καὶ ἀσθενῇ μου τὴν σάρκα ποιεῖ, ὡς τὴν νέκρωσιν Ἰησοῦ φέρειν ἐν αὐτῇ.

Στ. πδ'. Πᾶσαι αἱ ἀνθρώπιναι ἡμέραι ὀλίγαι εἰσίν. Ἐπεὶ οὖν ὀλίγον χρόνον ζῶ ἐπὶ γῆς, βούλομαι δὲ ἰδεῖν τοὺς καταδιώκοντάς με κρινομένους, παρακαλῶ σε μὴ ὑπερβῆσθαι. Τίνες δὲ εἰν οἱ περὶ ὧν εὐχεται ἵνα γένηται ἐπ' αὐτοὺς κρίσις; Οἱ καταδιώκοντες ἡμᾶς ὁ Σατανᾶς ἐστὶ καὶ τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας. Ὅταν δὲ ἡμᾶς καὶ ἀνθρώπος δοκῇ καταδιώκειν, τῷ πρώτῳ καταδιώκων, οὐκ ἀνθρωπὸς ἐστίν, ἀλλ' ὡς παρέχειν ἑαυτὸν τόπον ἐκεῖνος ἀνθρώπος. — Ποιήσεις δὲ τοῦτο, συντρίβων τὸν Σατανᾶν ὑπὸ τοὺς πόδας μου ἐν τάχει, καὶ τὰς ἀντικειμένας σοι δυνάμεις ὑποτάσσων τῇ ψυχῇ μου, καὶ ποιῶν αὐτάς καταπατεῖσθαι ὑπὸ τοῦ σου λόγου γινόμενος ἐν τῇ προαιρέσει μου.

Στ. πε'. Πολλοὶ γὰρ ἐρμηνεύειν ἐπιχειροῦσι τὰς θείας Γραφάς, καὶ τῶν τῆς Ἐκκλησίας, καὶ τῶν ἔξω ταύτης αἰρετικῶν τε καὶ Ἰουδαίων ἢ Σαμαρειτῶν· ἀλλ' οὐ πάντες λέγουσι καλῶς. Σπᾶνιος γὰρ ὁ ἔχων ἀπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς τοῦτο χάριν, πολλῶν ἀδολεσχία καὶ φλυαρία· οὐ γὰρ δύναται λόγος εὐτονος καὶ ἔρρωμένος καὶ σωτήριος εἶναι ἐν ψυχῇ τοῦ παρανόμου (10).

Στ. πς'. Οὐ τύπος οὐδὲ σύμβολον αἱ ἐντολαὶ σου· Ἄδικως καταδιώξαν με, βοήθησόν μοι. Ἔστι δικαίως καταδιωχθῆναι, καὶ ἀδικῶς. Δικαίως καταδιώκεται ὁ παρανόμως βιώσ· ἀδικῶς δὲ ὁ δικαίος, ὁ φιλαλήθης, ἔχθρος ἀνθρώποις γινόμενος διὰ τὴν ἀληθειαν. — Οἱ καταδιώκοντές με προσπεπολεμηκασιν, ἕως τε (11) μικροῦ δεῖν συντετελεσθῆναι με αὐτοῦς, μικροῦ δεῖν ἐκ τοῦ διωγμοῦ αὐτῶν ἐτελευτήσα· συντελεσθῆναι μοι ὁ χρόνος τῆς ζωῆς ἐπιχειμένου μοι τοῦ δεῖλου, καὶ ὅμως οὐκ ἐξέστην σου τῶν ἐντολῶν, οὐκ ἐξεκάχησα, οὐκ παράνομόν τι ἐποίησα, ἀλλ' ἐπιμένον τῇ ἀγάπῃ τῶν ἐντολῶν σου. — Καὶ μετ' ὀλίγα· Συντελεσθῆναι δὲ ἐστίν ἐν τῇ γῇ οὐ τὸ κοινῶς ταθνᾶναι, ἀλλὰ τὸ εἰς τὴν ὕψικην ἔξιν, ἣν ἐκάλεσε γῆν, ὡς εἰς τέλος ἔλθειν ἐπὶ τῷ κατ' αὐτὴν ποιωθῆναι. — Τὸ κατὰ τὸ λόγιον τοῦ Θεοῦ ζῆν, τὸ σὺν εὐσεβείᾳ ζῆν ἐστίν, οὐχ ἀπλῶς τὴν αἰσθητὴν ταύτην ζωὴν. Τοῦτου γὰρ τυχὼν ἐν εὐζωίᾳ ἐστὶ, ὃς ἐφύλασσε τὰ μαρτύρια τοῦ στόματος τοῦ Θεοῦ μαρτυρηθέντα καὶ ἀποδειχθέντα ὑπὸ Λόγου τοῦ Θεοῦ, οὗ εἶπεν αὐτοῦ στόματος (12) εἶναι.

Στ. πη'. Ὁ μετὰ πάσης εὐτονίας καὶ σφοδρότητος ἐργαζόμενος τὰ προστεταγμένα ὑπὸ τοῦ Κυρίου, ὅς-τος νενόηκε τὸν προειρημένον στίχον.

Στ. ια'. Ὡς τεταγμένως καὶ ὁμαλῶς περιχυλῆν

VERS. 79. Optat, uti prophetam decet, timentes Deum ad se converti et secum conversari, ut eis gratiam largiatur qua ipse repletus est.

VERS. 83. Dei verbum spiritualis pruina; quando etiam ros et pluvia ubique dicitur, refrigerat ardentes cupiditatum mearum flammam, et carnem meam debilitat ut mortificationem Jesu in ipsa seram.

VERS. 84. Omnes humanæ vitæ dies pauci. Cum igitur paulisper in terris vivam, et eos iudicio afflictos videre velim qui me persequuntur, oro te ne tardes. Qui autem sunt illi quos iudicandos existimat? Qui nos persequuntur, Satanas et spiritualia nequitie. Nam quando homo nos persequitur videtur, non homo est qui nos primarie persequitur, sed illis tantum persequendi occasionem præbet. — Hoc autem iudicium facies, quam citissime Satanam sub pedibus meis conculcans, et subiciens animæ meæ potestates tibi infensas, et tradens eas a verbo tuo proterendas, quod mente suscipiam.

VERS. 85. Multi quidem divinas Scripturas interpretari non dubitant, et Ecclesiæ libros necnon externa hæreticorum, Judæorumque et Samaritanorum scripta; sed non omnes illud egregie præstant. Pauci enim sunt quibus Deus ad hoc gratiam impertitur; multis autem confabulationes et nugæ. Non est enim quod sermo reclus et firmus et salutaris in animo iniqui reperiatur.

VERS. 86. Non figuræ aut symbola mandata tua: Injuste persecuti sunt me, adjuva me. Nunc enim iuste persequuntur, nunc injuste. Iuste persequuntur eum qui iniquam vitam agit; injuste autem plium virum, veritatis amatorem, qui veritatis causa hominibus odio factus est. — Qui persequiebantur me ita me laceraverunt, ut parum abfuerit quin consummarer ab eis: prope persecutionibus eorum interii; consummatum est tempus vitæ meæ instante diabolo; attamen a mandatis tuis non defeci, malo me non dedi, iniqua non egi, sed amore tui permansi in mandatis tuis. — Et paulo post: Consummari in terra non est communi morte perire, sed ad humilia delabi, quæ terram vocat, quasi ad finem, ut in iis deinceps vivatur. — Secundum eloquia Dei vivere, non est carnali hac vita vivere, sed piis moribus vivere. Quam vitam adeptus beatitudine fruetur qui testimonia oris Dei custodivit, a Verbo Dei prolata et prædicata, quod os ejus dicit esse.

VERS. 88. Versus hic illi usurpandus qui præcepta Domini accuratius et diligentius perficit.

VERS. 91. Statis et aequalibus temporibus com-

(10) Notabile Didymi dictum de heterodoxis sacræ Scripturæ interpretibus. Consonat fere S. Athanasius in fragmentis.

(11) Ὅστε vel ἕως τοῦ? ERIT.

(12) Nota duplicem genitivum attractioni, ut aiant grammatici, tribuendum: ὁ... στόματος pro δὲ... στόμα. IDEM.

pletur annuus orbis, nec deficit dies, nec unquam variatur constans dierum nunc longiorum nunc contractorum series.

VERS. 98. Inimici nostri invisibiles nihil intentatum relinquunt ut nos ad exquirendam voluptatem propellant; voluptas autem nos emollit, ut vel divinum mandatum cum sudore perficiendum repudiemus. Superat vero voluptatem et voluptatis doctores inimicos, qui mandatum Dei sapit, docente Deo, ita ut in æternum illud profiteri possit; voluptas contra fluxa et caduca. Quapropter Deo hymnis gratias agens, ait: Sapere me fecisti mandatum tuum, ex quo etiam super inimicos meos factus sum.

VERS. 105. Lucerna erat lex iis qui, nondum B orto sole justitiæ, in nocte incedebant. Vera autem lux non lucerna est, sed sol illuminans eos quibus vox processit, appropinquante die quo honeste ambulant.

VERS. 106. Quod sibi velit illud, « Juravi, » inquirendum. Statuit testamentum electis suis, et hoc testamentum a Deo statutum suscepit fidelis. Atqui velut sacramento obligatur in Deum fidelis qui traditum a Deo testamentum admisit. Nam testamentum suscipiendo, Deo velut pacto promissimus nos judicia justitiæ ejus custodituros et servaturos. Statuo ista in anima mea, et hoc facto, contingit mihi quod Salomon in Proverbiis dixit: « Cogitationes iustorum, judicia »³⁹. Hæc autem sunt justitiæ Dei judicia, quæ olim facta sunt cum illa in memetipso juravi et statui. Hic vero statuere, nil aliud est præter firmiter definire. Et « jurare, » non jurare Deum, sed hoc sibi immutabiliter proponere, et fideliter servare: opus jusjurandi possum facere.

VERS. 125. Nemo servus peccati servus Dei est. Qui enim Deo inservit, et opera affectusque suos juxta Dei verbum informat, hic merito dicet: « Servus tuus sum ego. » Talis cum sit propheta, præmium servitutis exposcit, « Da mihi intellectum. » Est enim intellectus quem Deus largitur, qui apud Deum velut in ærario deponitur; nam « Spiritus Dei, spiritus sapientiæ et intellectus »⁴⁰, et cætera bonorum dona.

VERS. 126. « Tempus faciendi, » hoc est gentes ad Pominum convertendi. Dissipavit enim legem ille Israel. Nondum enim erat tempus, quo Dominus venturus erat, quandiu legem Dei non dissipavere Judæi; quod declarat hic propheta Spiritu edoctus, quod prædicitur etiam Isaias, et idem explicat Apostolus. En verba Isaiæ: « Tempore accepto exaudivi te, et in die salutis auxiliatus sum tibi »⁴¹. Apostolus autem hunc locum proferens addit: « Ecce nunc tempus acce-

A κατά τους ἐτησίους κύκλους, οὐκ ἐξισταμένης τῆς ἡμέρας, οὐδὲ πώποτε ἤς ἔχει πρὸς νύκτα διατάξας κατά τε ἰσότητα καὶ ἀνισότητα.

Στ. ιη'. Οἱ ἐπικείμενοι ἐχθροὶ ἀόρατοι πειρῶνται διὰ πάσης σπουδῆς εἰς τὸ προτιμῆν ἡδονὴν ἀγαγεῖν με, δι' ἣς ἡδονῆς συμβαίνει πρὸς πάντα τρόπον δυσχερῶς ἔχειν, ὡς καὶ τὴν θείαν ἐντολὴν σὺν ἰδρωτί κατορθουμένην παρατεῖσθαι κρείττων δὲ γίνεται τῆς ἡδονῆς, καὶ τῶν πρεσβευόντων αὐτὴν ἐχθρῶν, ὁ τὴν Θεοῦ ἐντολὴν σοφίζομενος ὑπ' αὐτοῦ, ὥστε εἰς αἰῶνα αὐτὴν ἔχειν, ὁμολογήσας τῆς πρὸς ὀλίγον οὐσίας καὶ προκαίρου ἡδονῆς. Αὐτὸ τῷ Θεῷ εὐχαριστικῶς ὕμνων ἔρει: 'Εσφόρισάς μοι τὴν ἐντολὴν σου, ἐξ οὗ καὶ ὑπὲρ τοὺς ἐχθρούς μου γεγένημαι.

Στ. ρε'. Αὐχνος ὁ νόμος ἐστὶ τοῖς πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης ἐν νυκτὶ βαδίζουσι, τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς οὐ λύχνου ὄντος, ἀλλ' ἡλίου φωτίζοντος ἐκείνους, οἷς προέκοψεν ἡ νύξ· ἐγγισάσης τῆς ἡμέρας εὐσηχμόνως περιπατεῖν ἔστιν.

Στ. ρς'. Τί ποιεῖ ἐνθάδε τὸ « Ὁμῶσα (15), » ζητητέον. Διέθετο διαθήκην πρὸς τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ, καὶ ταύτην τὴν διαθήκην διαθεμένου τοῦ Θεοῦ ὁ πιστεύων παρεδέξατο. Καὶ οἶονεῖ ὅρκος ἐστὶν μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ πιστεύοντος τῇ τῆς διαθήκης τοῦ Θεοῦ παραδοχῇ· συνθήκας γὰρ πρὸς τὸν Θεὸν ἐποίησάμεθα, παραδεξάμενοι αὐτοῦ τὴν διαθήκην, ὡς τηρῆσαι καὶ φυλάξασθαι τὰ κρίματα τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ. Ἰσχυμὶ ἐκ αὐτὰ ἐν τῇ ἐμῇ ψυχῇ· ὅταν αὐτὰ στήσω, γίνεται μοι ἐκεῖνο τὸ εἰρημένον παρὰ τῷ Σολομῶντι ἐν Παραμύθαις, « Λογισμὸι δικαίων, κρίματα. » Ἐκεῖνα τὰ κρίματά ἐστι τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ τότε γεγόμενα, ὅτε ὠμῶσα καὶ ἔστησα αὐτὰ ἐν ἑμαυτῷ· τὸ δὲ στήσαι ἐνταῦθα, τὸ βεβαίως ὀρίσαι δηλοῖ. Καὶ τὸ « ὁμῶσαι » οὐ τὸ Θεὸν ὁμῶσαι, ἀλλὰ τὸ ἀμεταθέτως τοῦτο προθέσθαι καὶ ἀπαράβατον φυλάττειν· τὸ ἔργον τοῦ ὅρκου δύναμαι ποιεῖν.

Στ. ρκε'. Οὐδείς δοῦλος τῆς ἀμαρτίας· δοῦλός ἐστι τοῦ Θεοῦ. Ὁ γὰρ δουλεύων, ἐν πάσῃ πράξει καὶ διανοήσει ποιῶν πάντα κατὰ τὸν λόγον αὐτοῦ, οὗτος λέγεται « Δοῦλός σου εἰμι ἐγώ. » Τοιοῦτος ὢν ὁ προφήτης ἀξιοῖ μισθὸν λαβεῖν τῆς δουλείας, τὸ, « Συνέτισόν με. » Ἔστι γὰρ σύνεσις διδομένη ἀπὸ Θεοῦ, ἥ ἀπόκειται παρὰ τῷ Θεῷ, ὡς ἐν θησαυροφυλακίᾳ. « Πνεῦμα » γὰρ, φησί, « σοφίας καὶ συνέσεως, » καὶ τὰ ἐξῆς τῶν ἀγαθῶν τὰ χαρίσματα.

Στ. ρκς'. 'Αντὶ τοῦ « Καίρως τοῦ ποιῆσαι τῷ Κυρίῳ » τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν. Διασκεδάσει γὰρ τὸν νόμον ὁ Ἰσραὴλ ἐκεῖνος. Οὕτω γὰρ ἦν καιρὸς αὐτοῦ τῆς ἐπιδημίας, ὅσον ἐκεῖνοι οὐκ ἦσαν διασκεδάσαντες τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ· ὡς προφήτης οὖν Πνεύματι ᾄδων φησὶν περὶ τούτου τοῦ καιροῦ· καὶ Ἡσαίας προφητεύει, καὶ ὁ Ἀπόστολος διηγείται. Ἡσαίας μὲν οὕτω λέγει: « Καίρῳ δεκτῷ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐδοθήσά σοι. » Καὶ ὁ Ἀπόστο-

³⁹ Rom. XIII, 12, 13.

⁴⁰ Prov. XII, 5.

⁴¹ Isa. XI, 2.

⁴² Isa. XLIX, 8.

(15) Sic iterum infra et alibi. Frequens apud Alexandrinos mutatio o in ω. EDIT.

λος δὲ τὸ ῥητὸν ἐκθέμενος, ἐπιφέρει· « Ἰδοὺ νῦν ἡμεῖς αὐτοὶ ἐκπύρομεν, ἰδοὺ νῦν ἡμέρα σωτηρίας. » Ὅτε καιρὸς γέγονε τοῦ ποιῆσαι τῷ Κυρίῳ διασκεδασθέντος τοῦ νόμου ὑπὸ τῶν παραλαβόντων αὐτόν.

Στ. ρκζ'. Τελειωτέρου ἐστὶν τὸ ποιεῖν μετὰ τοῦ ἀγαπᾶν· ἀτελεστέρου δὲ ποιεῖν μὲν, οὐ μετὰ τοῦ ἀγαπᾶν δέ. Τῶν δὲ ἐν τῷ κόσμῳ τιμιώτατον δοκεῖ εἶναι χρυσός. Παρακειμένου γοῦν πλούτου παντὸς καὶ ἐντολῆς σου, οὐχ οὕτως ἐνορῶ τῇ πλούτῃ, ὡς τῇ ἐντολῇ σου. — Ταῦτα συνάδει τῷ· « Ἀγαθὸν μοι ὁ νόμος τοῦ στόματός σου ὑπὲρ χιλιάδας χρυσίου καὶ ἀργυρίου, » καὶ τῷ· « Λάβετε παιδείαν καὶ μὴ ἀργύριον, καὶ γνώσιν ὑπὲρ χρυσίου δεδοκίμασμένου· κρείσσον γὰρ σοφία λίθων πολυτελῶν· πᾶν δὲ τίμιον οὐκ ἄξιόν ἐστιν. »

Στ. ρλζ'. Διὰ τοῦτο εὐθὺς ἐστὶν ἡ κρίσις σου. Ἐπεὶ δίκαιος ὢν, κατὰ τοὺς τῆς δικαιοσύνης κανόνας, εὐθυτάτους ὄντας, κρίνεις πάντας τοὺς δεξαμένους τὰ κρίματά σου.

Στ. ρλη'. Αἱ γὰρ θεῖαι σου Γραφαί, ὡς ἀνθρώποις ἐνετέλλω, οὐχ αἱ καιναὶ μόναι, ἀλλὰ καὶ παλαιαί, δικαιοῦναι κατὰ τὰ ἠθικὰ τυγχάνουσιν, τούτῃστιν ἡκριβωμένοι· ἦν ἂν ἐνετέλλω ἡμῖν ποιεῖν κρίματα, ὅπως κρινώμεν κατὰ τὸν νόμον, καὶ τὸν μικρὸν κρίμα δίκαιον κρίνουν ὑποτιθεῖσαι· καὶ εἰς πᾶσαν εὐθύτητα ἐμβιβάζουσαι, ἀλήθεια καὶ δικαιοσύνη εἰσίν.

Στ. ρμδ'. Ἄ δέδωκάς μοι μαρτύρια, οὐ πρὸς ὀλίγον ὄντα ὠφέλιμα, « δικαιοσύνη εἰς τὸν αἰῶνα » τυγχάνουσιν, δικαιοῦντα τὸν διαθέσει συνεγγίζοντα αὐτοῖς.

Στ. ρμβ'. Ἐθεμελιώθη τὰ μαρτύρια ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ὡς μηδένα δύνασθαι ζῆσαι, εἰ ἀνατρέψεται αὐτά. Ὁ γὰρ σὸς Λόγος σοφία, καὶ Ἰός σου τυγχάνων, θεμέλιος αὐτῶν ὑπάρχων· διὸ καὶ παριστάς τὸ ἀκαταμάχητον καὶ ἀκαθαίρετον αὐτῶν, ἔφη· Οἱ λόγοι μου οὐ μὴ παρελεύσονται, καὶ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρέρχονται.

Στ. ρεα'. Διττὴ ἐστὶν ἡ δειλία, ἡ μὲν ἄλογος· περὶ τὸ θυμικὸν μέρος τῆς ψυχῆς καταγινόμενη, ἡ δὲ λογικὴ περὶ τὴν καρδίαν συνισταμένη καὶ τὴν νόησιν, οὐκ ἄνευ λόγου· καὶ τάχα ἡ αὐτὴ τῷ θεῷ φόβῳ τυγχάνει ἡ δύναται.

Στ. ρεγ'. Σχεδὸν ὃ λέγει τοιοῦτόν ἐστιν· Ἐκείνοι δὲ μὲν βδελύσσονται νῦν νεκρὸν καὶ σῶμα ἀνθρώπου νεκρὸν, ὡς καταλαβόντων καὶ γαλῆν· ἐγὼ δὲ τὸ ἄξιον τοῦ βδελυγμοῦ. Τίς θρῆλος ἐκ τοῦ ἐκεῖνα βδελύξασθαι; « Ἀδικίαν βδελυξάμεν »· μεγάλην ὠφέλειαν παρέχει τῷ βδελυξαμένῳ. Ἐγὼ ἐκ τὸν νόμον σου ἠγάπησα, οὐχ ὡς ἐκεῖνοι ἔλκοντες αὐτὸν ἐπὶ τὰ γῆνα, καὶ κατασπώντες αὐτὸν ἐπὶ τὰ κάτω πράγματα. Ἡμεῖς γὰρ ὡς συναγερόντες (14-15) Χριστῷ, τὸ ἄνω ζητοῦμεν, οὐ τὰ ἐπὶ γῆς, καὶ πνευματικῶς τὸν νόμον νοοῦμεν.

Στ. ρς'. Παρακαλεῖ τοιαύτην εἶναι· « τὴν ἀξίωσιν, »

¹¹ II Cor. vi, 2. ¹² supra vers. 72. ¹³ Prov. viii, 10.

(14-15) Legendum videtur συναγερόντες (conresuscitati). Edit.

PATROL. GR. XXXIX.

ptabile, ecce nunc dies salutis¹¹. » Venerat scilicet tempus faciendi Domino, cum dissipasset legem iniqui.

VERS. 127. Viri est perfectioris, facere et diligere simul; minus perfecti viri, facere non diligendo. Nihil videtur in mundo pretiosius auro. Quodsi autem ex una parte divitias omnes, et ex altera mandata tua proponerent, in mandata tua irruerem potius quam in divitias. — Hæc consentiunt cum illo: « Bona mihi lex oris tui, super millia auri et argenti¹²; » et cum illo: « Accipite disciplinam et non argentum, et scientiam super aurum probatum; melior enim sapientia lapidibus pretiosis; omne autem B pretiosum non est ea dignum¹³. »

VERS. 137. Qua de causa recta quoque judicia tua. Quia justus, juxta justitiæ leges rectissimè judicabis omnes quicumque judicia tua susceperint.

VERS. 138. Nam divinæ Scripturæ tuæ, quas hominibus mandasti, non novæ tantum sed et veteres, justitiæ sunt rectis moribus congruentes, hoc est probatæ: mandasti nobis judicia facere, ut judicemus juxta legem; nam ad vel minimum juste judicandum, et ad omnem æquitatem requiruntur veritas et justitia.

VERS. 144. « Testimonia, » quæ dedisti mihi, non parvi sunt momenti, sed « justitia in æternum, » justificantia eos qui ipsis affectu adherent.

VERS. 152. Deus fundavit testimonia sua, ita ut nemo vivere posset, si laberentur; nam Verbum tuum sapientia, et Filius tuus cum sit, fundamentum eorum. Qua de causa declarans quam inexpugnabilia et quam invicta illa sint, ait: Verba mea non transibunt, licet cælum et terra transeant.

VERS. 161. Duplex est formido; alia quidem cæca affectus animæ vehementius permovet, alia autem rationi consentanea cor et mentem invadit; hæc forte a Dei timore non alia.

VERS. 163. Hæc fere dicere intendit: Illi quidem mortuum nunc abominantur, et corpus hominis mortui ut stellionem et mustelam respuunt, ego autem quod abominatione dignum. Quid autem prodest illa abominari? Injustitiam abominatus sum; multum prodest. Nam « Ego legem tuam dilexi, » dum illi eam ad terram deprimerent, et non nisi terrestria saperent. Nos autem cum Christo consurgentes cœlestia querimus, non terrena; et spiritualiter legem cogitamus.

VERS. 170. Optat talem esse « postulationem, »

probatam et accepim et inexpugnabilem, ita ut A intret in conspectum Domini. Cognoscam autem quod intravit in conspectum tuum postulatio mea, si eripiar a te secundum verbum tuum, et postulati- nem meam et sapientiam. Qui enim cupidita- tes quasque superavit, et quam longissime ab impijs sermonibus et operibus recessit, ereptus est a Deo secundum eloquium ejus. Loco illius « pos- tulatio mea, » legitur apud Aquilam, « oratio mea, » et apud Symmachum « supplicatio mea. » Duo igitur poscit, ut divina eloquia intelligat, et e miseriis vitæ liberetur ac eximatur, quod et nobis necessa- rium.

VERS. 171. Eructare solent qui satiati sunt. Nam cum repleti fuerimus, cibum eructamus quem cepimus. Loquitur igitur hic divinus sermo de B spiritali cibo; nam Verbum ait se panem esse: « Ego sum panis vivus, qui de cælo descendi ». Qui manducat hunc panem vivet in æternum ». Dicit etiam se carnes habere: « Qui manducat meam carnem habet vitam in se: caro enim mea vere est cibus ». Quod si igitur hoc pane et hac carne fuerimus satiati, eructabimus hymnum. Ali- quando etiam eructaverunt vota; eadem enim per vota fieri declaravit. « Cum docueris me justifica- tiones tuas. » Nisi enim justificationes tuas edi- scam, talem ructum eructare nequeo. — Cum justi- ficationes tuas perficiam et clarius perspiciam, tunc labiis animæ meæ gratum tibi hymnum pro- feram. Ructus autem sane Dei laudes, animæ ci- bus factæ, plenissima Dei scientia.

VERS. 172. Varia mandata tua, de diversis virtu- tibus prolata, unum sunt omnia. Ita autem inter se variæ virtutes intima societate conjunguntur, ut unam perfecte habentem omnes habere proficiat. Labia animæ meæ pronuntiabant eloquium tuum: pronuntiant vero absolute de justitia eloquium, non voce tantum, sed operibus etiam et affectibus juxta rectum eloquium institutis.

VERS. 175. Quando judiciorum tuorum memor illisque adhærens mortem effugio peccato immi- nentem. Jam non peccans, sed opera perficiens D quibus anima vivit et grate te laudat, dicit: Præbe ei vitam æternam.

VERS. 1. Notandum in Jerusalem templum qui- nidenos gradus habuisse, et quoque in gradu, dum ascendebant, stantes caneant versum quibus can- tandi munus demandatum erat. Unde factum est

» Joan. vi, 41. » ibid. 59. » ibid. 55, 56.

(16) An πλειότητα in sensu nimietatis? Edit.

(17) Huc usque (post A. Vat. 1789, qui desine- bat in ps. 50, v. 6, apud nos p. 236) codex B. Vat. 1682 cujus pars posterior est cod. 1685. Exia su- nimus ex codice C, id est Vat. reg. 40, et ex cod.

A δόκιμον καὶ βέβαιον καὶ ἀκατάγωνιστον, ὥστε εἰς- ελθεῖν ἐνώπιον Κυρίου. Γινώσκειν δὲ εἰ εἰσέλθοι ἐνώπιόν σου τὸ ἀξίωμά μου, βυσθεῖν ὑπὸ σοῦ κατὰ τὸν λόγον καὶ τὸ ἀξίωμά μου καὶ τὴν σοφίαν. Ὁ γὰρ ἀνώτερος πάντων παθῶν γεγὼνός, καὶ μακρὰν ὅτι μάλιστα λόγων καὶ τῶν ἀπ' ἀλογίας ἐνεργουμένων κακιῶν χωρίας, ἐρρύσθη ὑπὸ Θεοῦ, κατὰ τὸ λόγιον αὐτοῦ. Ἀντὶ δὲ τοῦ, « τὸ ἀξίωμά μου, » ὁ μὲν Ἀκύλας, « δέσεις μου, » ὁ δὲ Σύμμαχος, « ἰκεσία μου, » εἰρήκασιν. Δύο δὲ οὖν αἰτεῖ, τὴν σύνεσιν τῶν ἱερῶν λογίων, καὶ τὴν ἀπαλλαγὴν καὶ ἐλευθε- ρίαν τῶν ἐν τῷ βίῳ κακῶν, ὃ δὲ καὶ ἡμῖν ἀναγ- καῖον.

Στ. ροα'. Ἡ ἐρυγὴ ὡς ἐπὶ πᾶν γίνεται τοῖς κεκο- ρεσμένοις. Πληρωθέντες γὰρ οὕτως ἐρευγόμεθα τὴν ποιότητα (16) τῆς τροφῆς ἣν ἐλήφαμεν. Οἶδεν οὖν ὁ Θεὸς λόγος πνευματικὴν τροφήν αὐτῷ γοῦν ὁ Λό- γος φησὶν ἄρτος εἶναι: « Ἐγὼ γὰρ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν ὁ ἐξ οὐρανοῦ καταβάς. Ὁ φαγὼν τοῦτον τὸν ἄρτον ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα. » Καὶ φησὶν ὁ Λόγος ἔχειν σάρκα, ἐν τῷ, « Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, ἔχει ζωὴν ἐν αὐτῷ. Ἡ γὰρ σὰρξ μου ἀληθὴς ἐστὶ βρωσίς. » Ἐὰν οὖν κορεσθῶμεν τούτου τοῦ ἄρτου τοῦ Λόγου, ἐρευγόμεθα ὕμνον. Ποτὲ δὲ ἐξηρεύσαντο εὐχαί: τὸ γὰρ αὐτὸ γενέσθαι ἐπήγαγεν καὶ διὰ τῶν εὐχῶν. « Ὅταν διδάξης με τὰ δικαιοῦματά σου. » Ἐὰν μὴ διδαθῶ τὰ δικαιοῦματά σου, τοιαύτην ἐρυ- γὴν ἐξερεύσασθαι οὐ δύναμαι. — Ἐκ τοῦ ἐνεργεῖ- σθαι καὶ τρανῶς ἐγγυᾶσθαι μοι αὐτὰ, εὐχάριστον προσγιγνώμενον ὕμνον σοι προσενέγκωμαι ἐκ χειλέων μου τοῦ ἔσω ἀνθρώπου. Ἡ δὲ ἐρυγὴ ὕμνωδία Θεοῦ δηλονότι ἡ γινόμενη ψυχῆς τροφή, πληρεστάτη θεο- λογία τυγχάνει.

Στ. ροβ'. Αἱ διάφοροι ἐντολαὶ σου, προστάξεις οὐ- σαι τῶν κατ' εἶδος ἀρετῶν, ἐν πᾶσι τυγχάνουσιν. Ἡ καὶ καθόλου γενικὴ ἡ ἀρετὴ τῷ ἀντακολουθεῖν τὰς ἰδικὰς ἀρετὰς, ὡς τὸν μίαν τελείως ἔχοντα, πάσας ἔχειν φθέγγομαι. Τοῖς τοῦ ἔσω ἀνθρώπου χειλέσι μου τὸ λόγιόν σου φθέγγεται δὲ κυρίως τὸν περὶ τῆς δικαιοσύνης λόγον, οὐχ ὁ φωνῇ μόνῃ αὐτὸ προ- φέρων, ἀλλὰ καὶ ἔργοις καὶ προθέσει πρακτικῇ τῇ κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον εὐθυνομένῃ.

Στ. ρογ'. Ἐπεὶ περ τῶν κριμάτων μνημονεύων καὶ ἐξεχόμενος κλινῶ τὸν ἐπόμενον τῇ ἀμαρτίᾳ θά- νατον οὐδὲ ἄλλως ἀμαρτάνων, ἀλλ' ἐνεργῶν ἐκείνα οἷς ἀκολουθεῖ τὸ ζῆσθαι τὴν ψυχὴν, καὶ αἰνέσαι σε εὐχαριστοῦσαν, ἔφη, Παράσχες αὐτῇ ἀθανάτῳ ζωῇ (17).

PSALMUS CXIX.

Στ. α'. Ἰστέον δὲ ὡς ὁ ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ νεὸς ἀναβαθμοὺς ἔχειν δεκαπέντε, καὶ ἐφ' ἕκαστον αὐτῶν ἐν τῷ ἀναβαίνειν εἰς αὐτὸν ἐστηκότες οἱ εἰς τὸ ὕμνεῖν τεταγμένοι ᾠδὴν ἔλεγον. Διὸ καὶ συνέβη εἰς-

D, seu Vat. 754; denique ex cod. E, Vat. 1685, ut prædiximus. Ex aliis quoque codicibus sperari poterant Didymi reliquæ; sed nos hactenus. Mai. — Legendum videtur ἀθανάτον ζωήν. Edit.

ἀριθμούς (18) ᾠδῆς τοῖς ἀναβαθμοῖς εἶναι· κείται A
δὲ ἡ περὶ τῶν ᾠδῶν καὶ τῶν λεγόντων αὐτὰς ἐφ'
ἐκαστοῦ τῶν ἀναβαθμῶν τοῦ ναοῦ διάταξις ἐν ταῖς
Παρυλειπομέναις. Νοήσεις δὲ ναὸν εἶναι Θεοῦ ἅγιον
νοητὸν ἅμα καὶ πνευματικόν, τὴν Θεοῦ οὐσίαν.

PSALMUS CXXI.

Στ. δ'. Ἑρμηνεύει δὲ τὸ δι' αὐτῶν τῶν οἰκητόρων
εἶναι τὴν ἑνωσιν, λέγων· « Ἐκεῖ ἀνέβησαν αἱ φυλαί,
φυλαὶ Κυρίου· » οὐχ ὅτι τείχη περιεβάλλοντο, διὰ
τοῦτο θηώθησαν, ἀλλ' ὅτι αὐτοὶ δι' ἑαυτῶν « μαρτύ-
ριον μὲν (19) τῷ Ἰσραὴλ, » τὴν ἀλήθειαν δηλαδὴ τὴν
θαυμασίαν ἐπαγγελίαν, ἐξομολόγησις χαρίτων ὀφείλε-
ται παρὰ τῶν ἐνεργουμένων. Θρόνους τε τοῦ οἴκου
Δαυὶδ ἰδρυνθῆναι ἐπ' αὐτῆς φησιν, ἐπεὶ καὶ βασι-
λείαν τῶν πάντων ὁ Δαυὶδ προφητεύει. Καὶ ἡ βα-
σιλεία Δαυὶδ ἀνορθοῦται χάριτι τοῦ Χριστοῦ, ὃς τοῖς B
δώδεκα ἔδωκεν ἀποστόλους τὸ ἐπὶ δώδεκα θρόνοις
καθεζομένους κρίνειν τὸν Ἰσραὴλ.

Στ. ζ'. Τὸ δὲ « ἐν τῇ δυναστείᾳ σου, » διὰ τὸ δυ-
νατῶς αὐτὴν βασιλεύειν καθελοῦσαν ἅπαντα δυσμενῇ.
Οἱ μεγάλοι δὲ πύργοι λέγονται πυργωθῆναι ἐν τοῖς
τείχεσι κατασκοπῆς χάριν τῶν ἐπὶ τῶν γινόμενοι.
Βάρεις ἐπιχωρίως λέγονται παρὰ Σύροις αἱ μεγάλαι
οἰκίαι· δηλοῦνται δὲ διὰ τούτων, οἱ διὰ πολιτείας
ὕψος καὶ θεωρίας μὴ μόνον σκοποῦντες τοὺς ἐπὶ πό-
λεμον ἐρχομένους ἐχθρούς, ἀλλὰ καὶ βάλλειν ἐξ ὕψους
τοῖς ἐλέγχους δυνάμενοι.

PSALMUS CXXIV.

Στ. α'. Ἀλλὰ καὶ τῶν τοῦ Θεοῦ λόγων ἀσειστόν τε
καὶ ἀμετακίνητον ὁρος. Ἀσειστοὶ δὲ καὶ οἱ τούτου
καθ' ὁμοιότητα μιμηταί. Κατὰ τὸν αἰσθητὸν, πᾶν ὁρος C
ἀκίνητον· περὶ ἐκείνου νῦν ὁ λόγος, περὶ οὗ τὸ Πνεῦμα
τῷ προφήτῃ φησὶν· « Ἐπ' ὁρος ὕψλιν ἀνάβηθι, ὃ
εὐαγγελιζόμενος Σιών. » Ἡ μὲν γὰρ σκοπευτικὴ τῶν
ἀγαθῶν Ἐκκλησία Σιών· ἐρμηνεύεται γὰρ « σκοπευ-
τήριον ὕψλιν » τῆς οὐρανόθεν Σιών· περὶ οὗ τὸ, « Προ-
εληλύθατε Σιών ὄρει καὶ πόλει Θεοῦ ζώντος Ἱερου-
σαλὴμ ἐπουρανίου. » Μακρὸν τοίνυν ἐπὶ Θεὸν πε-
ποιθέναι, κατὰ τὸ, « Πεποιθὼς ἐστὶ ἐπὶ Κύριον, καὶ
ἀναβιθῆναι ἐπὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς, » δηλαδὴ τῆς τῶν
ζώντων καὶ πράξεων. Ἀρχὴ γὰρ ἡ εἰς Θεὸν πεποιθή-
σις τῆς ἐπ' αὐτὴν ἀναβάσεως. Λέγει δὲ τὴν Ἐκκλη-
σίαν Ἱερουσαλὴμ ἡ Γραφή, ὡς τό· « Φωτίζου, ἡ νέα
Ἱερουσαλὴμ οἰκοδομουμένη. » Ἦν λέγεται κατοικεῖν
ὃ τὰ τῆς Ἐκκλησίας φρονῶν, εἰς τὸν αἰῶνα μὴ σα-
λευόμενος ἐκ τῆς τοιαύτης οἰκίσσεως, ἃ δεῖ φρονῶν
τε καὶ πράττων. Ἀλλ' οὐδὲ τεθνήξεη τὸν εἰς Θεὸν
ἐρωτα αὐτῶν (20), καὶ τὴν εἰς τὸ ἀγαθὸν πρόθυμον
ἔχων, οὐ σαλευθήσεται, λαβὼν ἐκ ταύτης τὸν ἀβρα-
μῶνα τῆς αἰωνίου ζωῆς. Ὁ δὲ πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἐν-
δεῆς πύθου καὶ τῆς προσοχῆς διὰ βραθυμίαν μετα-
κινήσεται τῆς ἀσκήσεως. Διὸ φησὶν ἐν Παροιμίαις,
« Δίκαιος εἰς τὸν αἰῶνα οὐκ ἐνδώσει. »

Στ. β'. Ὅρη τὰ ὕψλιν τῆς ἀληθείας δόγματα, θε-

^{αα} Isa. xl, 9. ^{αβ} Hebr. xii, 22. ^{αγ} Prov. x, 30.

(18) Lege ἱσριθμούς nisi mavis mutationem t in
et ad Alexandrinam dialectum referre. Edit.

(19) Sic, nec ulla satis probabilis conjectura
mihi suppetit. Certe verbum cum activa significa-

ut carmina tot versus haberent, quot gradus tem-
plum : reperiuntur in Paralipomenon libris, quæ
de canticis in quoque templi gradu decantandis
constituta fuerant. Templum sanctum Dei puta
spirituale et rationale, Dei subsistentiam.

VERS. 4. Declarat ipsos incolas uniendo erse,
dicens : « Illuc ascenderunt tribus, tribus Domini. »
Uniti sunt, non quod mœnia haberent, sed quia
ipsi « testimonium Israel » adepti sunt veritatem,
scilicet mirabilem repromissionem ; gratiarum
confessio sanctis exsolvenda. Sedes domus David
dicit super ipsam fuisse fundatas, cum Daniel re-
gnum omnium ipse prænuntiat. Regnum David
restitutum est gratia Christi, qui constituit duode-
cim apostolos, ut super duodecim sedes sedentes,
judicarent Israel.

VERS. 7. « In virtute tua, » quia fortiter re-
gnet Jerusalem, hostibus omnibus devictis. Magnæ
turres dicuntur « turres munitæ » in mœnibus ad
speculandum constitutæ. Munitiones vocantur apud
Syros maguæ domus. Indicantur autem his verbis
qui vitæ altitudine et contemplationis non solum
hostes ad bellum venientes considerant, sed etiam
ex alto eos telis repellere possunt.

VERS. 1. Divinorum eloquiorum mons immotus
et immutabilis ; immoti etiam qui hujus similitu-
dinem imitatione referunt. Quodsi proprie hæc
intelligeres, omnis mons immutabilis. De illo au-
tem monte hic questio, de quo Spiritus prophætæ
dixit : « Super montem excelsum ascende, qui
evangelizas Sion ^{αα}. » Nam speculatrix bonorum
Ecclesia Sion. Interpretatur « specula excel-
sa » cœlestis Sion ; de qua : « Accessistis ad
Sion montem et civitatem Dei viventis, Jerusalem
cœlestem ^{αβ}. » Beatum igitur in Deo confidere,
juxta illud : « Confides in Domino, et ascendes ad
bona terræ, » terræ viventium profecto et militum.
Nam qui confidunt in Deo, coeperunt ad terram
ascendere ; Jerusalem designat in Scriptura Eccle-
siam, ut in illo : « Illuminare, nova Jerusalem ædi-
ficata. » In qua habitare dicitur qui Ecclesiæ doctri-
nas unice profitetur, in æternum ex hac sede non
commovendus, dummodo pie sapiat et agat. Quin,
non morietur qui amore in Deum, et ardentem in
bonum studio incenditur, non commovebitur, ita
pignus vitæ æternæ adeptus. Qui autem bonum
nec desiderat nec affectat, hic propter desidiam
disciplina destituetur. Unde ait in Proverbiis,
« Jusus in æternum non mutabit ^{αγ}. »

VERS. 2. Montes sunt sublimes veritatis doctrinæ,

tione desideratur loco μαρτύριον μὲν. An μαρτυροῦ-
μεν? Videant doctiores. Idem.

(20) Αὐτῶν. Sic. Infra τὴν ... πρόθυμον sine no-
mine ad quod hæc referas, Idem.

lex et canones ecclesiastici, et sancti omnes qui ante adventum Christi aut postea exstiterunt. His enim omnibus Ecclesia circummunitur: sancti quidem in circuitu timentium Dominum. Præ omnibus autem qui domum Jerusalem circumdat... vides, Domine, non ratione loci... in circuitu tuorum adstas, et cum illis conversaris nunc et in venturo sæculo.

VERS. 4. Qui natura bonus es, conserva iis qui disciplina boni facti sunt, mentem rectam et tibi constanter adhaerentem. — Boni quidem qui virtutem colunt; recti autem corde, qui pia sentiunt. Hi non natura, sed cogitatione mentis distinguuntur: utrique enim in æternum in Jerusalem habitant. Quibus benefacit Deus, virtutem fidentemque eorum augens, et gratiam suam eis largiens, ita ut eos quoque ad regnum cælorum perducatur. In cæteris etiam Scripturæ libris docet nos divina sapientia, talem semper in nos se gesturum Deum, quales et ipsi nos affectibus nostris ei inesse visui fuerimus. Testatur enim David illum cum bonis bonum esse⁵¹. Alius etiam propheta dicit eum ursum esse aut pardum hominibus effera⁵² vita⁵³. Pariter dum evangelicam doctrinam per ænigmata explicat, alio qui a dextris astant, alio qui a sinistris sermone alloquitur, illos quidem acceptis et dulcibus verbis, hos autem formidandis et duris⁵⁴. Magna Dei bonitas, magna autem servi crudelitas conservum suum in vincula concientis⁵⁵. Malos vocat homines evangelicus sermo, eorum bonitatem cum divina benignitate conferens: « Si ergo vos cum sitis mali, nostis bona data dare filiis vestris⁵⁶. » Scriptum est tamen: « Benefac, Domine, bonis. » Et, « Si bonus homo profert de thesauro suo bona⁵⁷, quanto magis Pater vester dabit bona petentibus se⁵⁸! » « Ei δὲ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκφέρει ἐκ τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ τὰ ἀγαθὰ, πόσῳ γὰρ ἐμεῖλλον ὁ Πατήρ ὑμῶν δώσει ἀγαθὰ τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν! »

PSALMUS CX XVI.

VERS. 1. Non est alius in Scriptura locus qui enucleatus his versibus declaret, quantum Deus de omnibus provideat; vana enim forent studia, nisi a Deo incepta perficiendi facultatem acciperent. Quando igitur quid fecerimus, non omnia nobis ascribemus, sed perficienti Deo, nec otiantes omnia ei peragenda commitemus. Aptissime enim delinit uterque versus quid Deo, quid nobis conveniat: In vanum ædificat, aiunt, non adjuvante Deo; hic autem non nisi nobiscum operatur.

VERS. 5. Beatos declarat qui disciplina instruuntur; manifeste adventum prædicatoris denuntiat.

PSALMUS CX XVII.

VERS. 2. « Palmas » inquit manus ex parte designans, hoc est, Operationum tuarum labores manducabis. Timentum Dominum datur uxor non obliv

σμός τε καὶ κανόνες ἐκκλησιαστικοί, ἅγιοι τε πάντες οἱ πρὸ τῆς ἐπιδημίας καὶ μετὰ ταύτην. Τούτοις γὰρ πᾶσιν ἡ Ἐκκλησία περιστοιχίζεται· οἱ τε παρεμβάλλοντες ἅγιοι κύκλοι τῶν φοβουμένων τὸν Κύριον. Μείζον δὲ πάντων ὁ κυκλῶν αὐτῆς τὸν οἶκον... ὁρᾷ, Κύριε, οὐ τοπικῶς μετὰ... ὁμιενος συνῶν τε τούτοις νῦν τε καὶ ἐν αἰῶνι μέλλοντι.

Στ. δ'. Ὁ κατὰ φύσιν ὢν ἀγαθός, τοῖς ἐπιμελεῖσθαι γινομένοις ἀγαθοῖς συντήρησον τὴν πρὸς τὴν σὴν ἀγαθότητα αὐτῶν συνδιάθεσιν ἀδιάπτωτον. — Ἀγαθοὶ μὲν οἱ κεκτημένοι τὴν ἀρετὴν· εὐθεῖς δὲ τῇ καρδίᾳ, οἱ φρονούντες εὐσεβῶς. Ἡ δὲ διαφορὰ, οὐ καθ' ὑπόστασιν, ἀλλὰ κατ' ἐπίνοιαν· ἅμφω γὰρ ἔχουσιν οἱ κατοικοῦντες εἰς τὸν αἰῶνα τὴν Ἱερουσαλήμ. Οἷς ἀγαθύνει Θεός, προσθήκην διδούς ἀρετῆς τε καὶ πίστεως, μετουσίαν τε χαρισμάτων· ὥς ἂν αὐτοὺς καὶ ἐπὶ τὴν βασιλείαν εἰσαγάγοι τῶν οὐρανῶν. Ἐπειδὴ τοίνυν καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις πᾶσι τοῦτο παρὰ τῆς θείας φιλοσοφίας δόγματα μανθάνομεν, ὅτι τοιοῦτον αἰετῶς γίνεται τὸ θεῖον ἡμῖν, οἷους ἂν ἑαυτοὺς τῷ Θεῷ διὰ τῆς προαιρέσεως δεῖξωμεν. Ἀγαθὸν μὲν γὰρ αὐτὸν εἶναι τοῖς ἀγαθοῖς, ὁ Δαυὶδ μαρτύρεται. Τοῖς δὲ θηρωθεῖσι διὰ τοῦ βίου ἑτερός τις τῶν προφητῶν ἄρκτος αὐτὸν λέγει· καὶ πᾶρδαλιν· δι' αἰνιγμάτων τὰ εὐαγγελικὰ προεκτιθέμενος δόγματα, ἐν οἷς ἄλλος τοῖς δεξιῶν, καὶ ἕτερος τοῖς ἐξενυννύμοις, ὁ τῶν λόγων τοῦ βασιλέως χαρακτήρ καθορᾶται, τοῖς μὲν ἀγαθὸς τε καὶ μελιχρὸς, τοῖς δὲ φοβερός τε καὶ ἀμελιχρὸς. Μεγάλῃ τοῦ Θεοῦ ἡ ἀγαθότης τε καὶ τοῦ δούλου τοῦ εἰς δεσμωτήριον καθεῖρξαντος τὸν σύνδουλον ἡ ὁμότης. Πονηρίαν δὲ ἐκάλεσε τῇ θεῇ χρηστότητι τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀγαθότητα παραβάλλον· ὁ εὐαγγελικὸς χρησμός λέγων· « Εἰ οὖν ὑμεῖς πονηροὶ ὄντες, οἴδατε δόγματα ἀγαθὰ δίδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν. » Γέγραπται δὲ, « Ἀγάθυνον, Κύριε, τοῖς ἀγαθοῖς. » Καὶ, « Εἰ δὲ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκφέρει ἐκ τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ τὰ ἀγαθὰ, πόσῳ γὰρ ἐμεῖλλον ὁ Πατήρ ὑμῶν δώσει ἀγαθὰ τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν! »

Στ. α'. Οὐχ ἥττον τῶν ἄλλων Γραφῶν καὶ οἱ προκείμενοι στίχοι προνοητὴν ἀπάντων τὸν Κύριον τέθεινται· τῶν ἀνθρωπίνων σπουδῶν ματαίων γινομένων, εἰ μὴ τύχοιεν τὸ κατάλληλον τέλος ἐκ τοῦ Θεοῦ ἀπολαθεῖν. Ὅθεν τι ποιοῦντες, μὴ τὸ ὅλον ἑαυτοῖς δῶμεν, ἀλλὰ τῷ τελειοῦντι Θεῷ, μὴδ' αὐτῷ τὸ πᾶν ἑάσαντες, ἄπρακτοι διατελώμεν. Ἐκότεραι γὰρ αἱ προκείμεναι διατελοῦσι λέξεις τὸ τε ἐξ ἡμῶν καὶ τοῦ Θεοῦ, ματαίως λέγουσαι τὸν οἰκοδομοῦντα ἄνευ Θεοῦ, τοῦτον μὴδ' ὄλως ἐνεργοῦντα.

Στ. ε'. Ἐξ αὐτῶν μακαρίζει τοὺς ἐκ τῆς διδασκαλίας ὠφεληθησομένους· σαφῶς τὴν παρουσίαν τοῦ κηρύγματος δηλοῖ.

Στ. β'. Καρπὸς δὲ φησι νῦν ὡς ἀπὸ μέρους τὰς χεῖρας, τούτεστι, τῶν πρακτικῶν σου δυνάμεων φάγεσαι τοὺς πόρους. Τῷ φοβουμένῳ τὸν Κύριον δῶρον

⁵¹ Psal. xvii, 26. ⁵² Dan. vii, 5, 6. ⁵³ Matth. xxv, 33 et seq. ⁵⁴ Matth. xviii, 30. ⁵⁵ Matth. vii, 11. ⁵⁶ Matth. xii, 35. ⁵⁷ Matth. vii, 11.

δίδεται οὐχ ἡ τυχοῦσα γυνή, ἀλλ' ἡ καρποῦ ἀγαθοῦς A quæque, sed quæ palmis bonis ornatur, ut de ea dici possit, Uxor bona, pars bona.

ἀγαθῇ, μερὶς ἀγαθῇ.

PSALMUS CXVIII.

Στ. α'. Οἱ μὲν προσβολῇ πολεμίων ἀλίσχόμενοι οὐ λέγοιεν τοῦτο, ἀλλὰ μόνος ὁ ἐκ νέου μέχρι γήρους εἰς φυγὴν τοὺς πολεμίους τρέπων, ἀεὶ νικητῆς καὶ τροπαιοῦχος αὐτῶν γινόμενος.

Στ. ζ'. Τοιοῦτοι καὶ οἱ τοῦ κόσμου σοφοὶ δοκοῦντες δι' ὧν φρονοῦσι καὶ πράττουσι, τὴν τῆς ἀνθρωπίνης οὐκιστίν ὑπερβεβηκέναι ζωῆς. Διὰ καὶ θάττον ξηραίνονται, μήτε εἰς χέρσον τὰς αἰσθητὰς βάλλοντες ῥίζας, μήτε μὲν ἀντὶ χόρτου νοητῇ φυτεία σπεύσαντες εἶναι. Ὅθεν καὶ ἐπὶ ἐκσπασθῆναι, ξηραίνονται· δι' ἀπιστίαν· «Οὐκ ἀναστήσονται» γὰρ «οἱ ἀσεβεῖς ἐν κρίσει»· καὶ, «Ὁ μὴ πιστεύων ἦδη κέκριται»· οὕτως δὲ χεῖρα οὐτε κόλπον πληροῦσι, τῷ μὴ παραλαμβάνεσθαι, πρῶτον μὲν εἰς κόλπον Ἀβραάμ, εἰς εἰς κόλπους τοῦ θερίζοντος ἀγγέλου· τοὺς γὰρ θεριστὰς ἀγγέλους ἡρμήνευσεν ὁ Σωτὴρ. Ἐν δὲ τῷ προφήτῃ φησὶν· «Διὰ τοῦτο ἀπεθήρισα τοὺς προφῆτας ὑμῶν.» Αὐτὸς γὰρ διακαθαρίσκει τὴν ἄλωνα αὐτοῦ, τῇ μὲν ἀποθήκῃ τὸν σίτον διδοὺς, τῷ δὲ πυρὶ τῷ ἀσθέσῃ τὸ ἄχυρον. Οἱ δὲ μισοῦντες Σιών, καὶ οὐδὲ χόρτος, ἀλλ' ὥσει χόρτος ὄντες, εἰσὶ τὰ ὑπὸ τοῦ πονηροῦ ἐπισπαρέντα ζιζάνια τῷ καλῷ σπέρματι, ἅπερ ἐν καιρῷ θερισμοῦ πυρὶ παραδίδεται κατὰ τὸν αἰῶνα τὸν μέλλοντα, σημαίνοντα τοὺς αἰρετικούς, πρὸς οὓς ὁ λόγος, τὴν ἀνθρωπίνην ὑπεραίρειν πολιτείαν δοκούντας, τὸ, «Ἵνα τί ἀνέβητε πάντες εἰς δόματα (21) μάταια;» Οἱ ποίηται δὲ τῆς Σιών ἐπὶ δόματος ὄντες, μὴ καταστήτωσαν ἄραι τὰ ἐκ τῆς οἰκίας. Ἀλλὰ καὶ ὅπερ ἤκουσαν εἰς τὸ οὖς, κηρύττωσαν ἐπὶ τῶν δομάτων, ἵνα σπέρμα καλὸν διαμείναντες, καρποφορήσαντες συναχθῶσιν εἰς τὴν ἄλωνα τῆς σωτηρίας. Οἱ δὲ αἰρετικοὶ ἐπεὶ μέχρι τῶν προσκαίρων τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ τε βίου καὶ τοῦ φρονήματος ἔσχον, ἐπαράγοντες· εἰρηναῖοι, μόνους ἑαυτοὺς νομιζόντες εἶναι μεγάλους, καὶ μηδὲν προσφωνοῦντες εὐλογίαν. Ἀλλ' ἡμεῖς οἱ τὸ ὄνομα Κυρίου εὐλογοῦντες, πρὸς πάντας ἔχοντες ἀγάπην, εὐλογίαν προσφωνοῦμεν τοῖς πρὸς οὓς ὁ λόγος ἡμῖν. Ἡ καὶ περὶ τῶν αὐτῶν ὁ λόγος· «Οὐ γὰρ εἶπαν οἱ παράγοντες, Εὐλογία ἐφ' ὑμᾶς, ἀλλ' οὐδὲ εἶπαν, Εὐλογῆκαμεν ὑμᾶς ἐν ὀνόματι Κυρίου.»

VERS. 1. Non usurpabit hæc qui semel ab hostibus fuerit lacessitus, sed is tantum qui a juventute usque ad senectam hostes fugaverit, victoria semper et tropæis ornatus.

VERS. 6. Tales sunt mundi sapientes, qui mente et opere videntur humanæ vitæ fastigium superasse. Quapropter et citissime arescunt, nec altas in terram radices »gentes, nec pro feno spiritualis plantatio fieri festinantes. Idcirco « priusquam evellantur exarescunt » propter incredulitatem; nam, « Non resurgent impii in iudicio »; et : « Qui non credit jam iudicatus est »; Nec manum nec sinum implent, quia non suscipiuntur primum in sinum Abrahæ, deinde in sinus metentis angeli : nam angelos messorum esse declaravit Salvator **. Apud prophetam autem legitur : « Propterea occidi prophetas vestros ». Ipse enim purgabit aream suam, triticum congregans in horreum suum, paleam autem comburens igni inextinguibili **. Qui oderunt Sion, et non fenum, sed sicut fenum sunt, non alii a zizaniis in medio tritici ab inimico superseminatis, quæ tempore messis igni tradentur in æternum comburenda, hæreticosque designant. Quibus hominum mores superare affectantibus convenit ille locus : « Ad quid ascendistis omnes in tecta vana »? » Cives Sion qui fuerint in tectis, ne descendant tollere vasa de domo **. At quod in aure audierint prædicent super tecta **, ut semen bonum servantes et fructus ferentes congregentur in area salutis. Hæretici autem quando ad tempus tantum Evangelium vitæ et animi retinuerunt, « prætereuntes » dicuntur; præter se neminem magnum reputant, nec ullum benedictione salutant. Nos autem nomen Domini benedicimus, omnes charitate fovemus, benedicimus omnes quibuscum conversamur. De iisdem forte hic quæstio : « Nam non dixerunt qui præteribant, Benedictio super vos, » sed nec dixerunt : « Benediximus vos in nomine Domini. »

PSALMUS CXXIX.

Στ. θ'. Ἐπεὶ παρὰ σοὶ ὁ ἱλασμός ἐστιν, ὁ ἱλασόμενος καὶ ἀφείλες τὰς ἀμαρτίας Σωτὴρ, μὴ παρατηροῦ ἑξατάζων ἀνομίας. Εἰ γὰρ τοῦτο ποιήσεις, οὐδεὶς ὑποστήσεται· πάντες γὰρ ἐξέκλιναν, πάντες ἥμαρτον. Διὸ μηδενὸς ὑφισταμένου τὴν παρὰ σοῦ κρίσιν, χρεῖα τοῦ παρὰ σοῦ ἱλασμοῦ ἱλασκομένου τῆς πάντων ἕνεκα σωτηρίας. Ὅτι δὲ ἱλασμός ὁ Σωτὴρ, Ἰωάννης γράφει· «Καὶ ἐάν τις ἀμάρτη, παράκλητον ἔχομεν πρὸς τὸν Πατέρα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν δίκαιον· καὶ αὐτὸς ἱλασμός ἐστιν περὶ τῶν ἀμαρτιῶν.»

VERS. 4. Quia apud te propitiatio, Salvator, qui propitius sis et peccata tollis, noli iniquitates nostras observare. Nam si hoc feceris, nemo sustinebit; cum enim declinaverunt, omnes peccaverunt. Cum igitur nemo iudicium tuum sustineat, opus nobis propitiatione tua omnibus salutem largiente. Quod autem propitiatio Salvator, testatur Joannes : « Et si quis peccaverit, advocatum habemus apud Patrem, Jesum Christum justum : et ipse est propitiatio pro peccatis nostris : non pro nostris au-

** Psal. i, 5. ** Joan. iii, 18. ** Math. xiii, 59.

* Luc. xviii, 51. ** Math. x, 27.

(21) Sic, more forsan Alexandrino, pro δώματα. Edit.

** Ose. vi, 5. ** Luc. iii, 17. ** Isa. xlii, 1.

tem tantum, sed etiam pro totius mundi ⁶⁶. » Ita clamat Paulus : « Omnes enim peccaverunt, et egent gloria Dei : justificati gratis per gratiam ipsius, per redemptionem, quæ est in Christo Jesu, quem proposuit Deus propitiationem per fidem in sanguine ipsius ⁶⁷, » et cætera.

Vers. 5. Sustinet in lege, qui ad legem mores informat; sicut etiam in scientia et in virtute est, qui secundum eas ita vivit, ut eas cogitet et operibus perficiat. Ideo bonorum Dei memor, exspectat ea et dicit se in Dominum sperare.

Vers. 6. Semper et omni tempore in Dominum sperandum non solum quando prospera, sed etiam quando difficilia nos manent. « A custodia » igitur « matutina, » omnibus lætis, « usque ad noctem, » omnibus deformatis et obscuratis; a custodia matutina, oriente vera luce, et ortum afferente diei spiritualis, *mens videns*, Hebræo sermone Israel vocata, speret in Dominum : bona scilicet ab ipso augenda confidit, mala autem depellenda, quia apud eum velut in fonte sunt. Est quoque apud ipsum misericordia, quam exspectant sperantes in eum. « Multa etiam apud eum redemptio, » quæ non alia a propitiatione. Unde ipse eum Dominus ex omnibus iniquitatibus redimet. Licet enim multæ sint iniquitates Israel, ab omnibus redimet eum.

γὰρ καὶ πολλὰ αἱ τοῦ Ἰσραὴλ ἀνομίαι, ἀλλ' ἐκ πασῶν αὐτὸν λυτρώσεται.

PSALMUS CXXXI.

Vers. 1. « Horum memento, Domine, » ait, quando C ad homines venies, et te pro omnibus peccatoribus redemptionem præbebis, peccatorum remissionem largiens omnibus hominibus. Cum iis autem omnibus memento etiam, Domine, David et cruciatum ejus, quibus semetipsum ipse propter peccata sua puniens eo tempore afflixit, cum ante faciem sanctificationis tuæ humi prostratus, cum jurejurando juravit se non prius e pavimento surrecturum, nec e loco recessurum in quo pie jacebat, quam didicerit et cognoverit, quis esset advenienti ad homines Deo locus definitus et præparatus, ubi foret tabernaculum Dei Jacob. Didicerat enim per sanctum Spiritum et propheticas disciplinas Dominum ad homines venturum esse, ut omnibus hominibus redemptionem priorum peccatorum faciat. Sperans igitur se tunc salvandum fore, ardet studio cognoscendi et discendi quo tempore, quo in loco, et qua ratione Dominus ad homines venturus sit. Quo desiderio commotus, tanto confectus est dolore, ut vel stratum respueret, et ad domum suam redire nollet, et ante Deum jaceret humi prostratus, et suppliciter rogaret ubi esset locus Domini tabernaculumque Dei Jacob. Ast orationibus instanti, humique jacenti, eamdemque petitionem constanter indesinenterque repetenti, et jurejurando suum confirmanti desiderium, annuit misericordia Deus, ita

⁶⁶ 1 Joan. II, 1, 2. ⁶⁷ Rom. III, 25 sqq.

(32) Lege παρ' αὐτοῦ. Edit.

A ἡμῶν, «ὅτι περὶ τῶν ἡμετέρων δὲ μόνων, ἀλλὰ καὶ περὶ ὅλου τοῦ κόσμου. » Καθὼς καὶ Παῦλος βοᾷ· « Πάντες ἡμάρτομεν, καὶ ὑστεροῦμεθα τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, δικαιούμενοι δωρεὰν τῇ αὐτοῦ χάριτι διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὃν προέθετο ὁ Θεὸς ἱλαστήριον διὰ πίστεως ἐν τῷ αἵματι, » καὶ τὰ ἐξῆς.

Στ. ε'. Ἐν νόμῳ δὲ ὑπομένει, ὁ καθ' ἕξιν αὐτὸν νομίμην ἐπιτελῶν· ὡς καὶ ἐν ἐπιστήμῃ καὶ ἀρετῇ γίνεται κατ' αὐτὰς διακείμενος, πρὸς τὸ πράττειν ἔχων καὶ τὸ νοεῖν. Διὸ καὶ διαλαβὼν περὶ τῶν ἀγαθῶν τοῦ Θεοῦ, προσδοκᾷ ταῦτα λέγων ἡλπικέναι ἐπὶ τὸν Κύριον.

Στ. ς'. Ἀεὶ καὶ κατὰ πάντα καιρὸν ἐλπίζειν ἐπὶ τὸν Κύριον δεῖ, οὐ μόνον ὅταν προσηνῇ, ἀλλὰ καὶ ὅτε σκυθρωπὰ περιεστηκότα. « Ἀπὸ φυλακῆς » γοῦν « πρωτῆς, » ὅτε λαμπρὰ τὰ παρόντα, καὶ « μέχρι νυκτὸς, » ὅτε ἀειδὴ καὶ ζοφώτερα τὰ περιεστηκότα, καὶ ἐπὶ ἀπὸ φυλακῆς πρωίας ἀνατέλλοντος τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς, καὶ ἀρχῇ ἡμέρας νοητῆς ποιούντος, ὁ διορατικὸς νοῦς, Ἰσραὴλ καλούμενος Ἑβραίων φωνῇ, ἐλπισάτω ἐπὶ τὸν Κύριον· προσθήκην τῶν φαιδρῶν καὶ ἀπαλλαγῇ τῶν σκυθρωπῶν προσδοκῶν παρ' αὐτοῦ, ὅτι παρ' αὐτῷ ὡς ἐν πηγῇ. Καὶ παρ' αὐτοῦ τὸ ἔλεος, οὗ χρῆζουσιν οἱ ἐλπίζοντες ἐπ' αὐτόν. Ἀλλὰ καὶ πολλὴ παρ' αὐτοῦ λύτρωσις, τοῦ παρὰ τοῦ (32) ἱλασμοῦ οὐχ ἑτέρα οὕσα· ὅθεν αὐτὸς ἐκ πασῶν τῶν ἀνομιῶν λυτρώσεται αὐτὸν Κύριος. Εἰ γὰρ καὶ πολλὰ αἱ τοῦ Ἰσραὴλ ἀνομίαι, ἀλλ' ἐκ πασῶν αὐτὸν λυτρώσεται.

Στ. α'. «Τούτων αὐτῶν, » φησὶ, « μνήσθητι, Κύριε, » κατὰ τὸν τῆς εἰς ἀνθρώπους σου παρουσίας καιρὸν, ἐν ᾧ λύτρον σαυτὴν ὑπὲρ πάντων τῶν ἁμαρτωλῶν παρέξεις, ἄφεςιν ἁμαρτιῶν προξενῶν ἅπασιν ἀνθρώποις. Μεθ' ὧν ἀπάντων μνήσθητι, ὦ Κύριε, καὶ τοῦ Δαυὶδ, καὶ τῆς κακώσεως αὐτοῦ, ἣν αὐτὸς ἑαυτὸν τιμωροῦμενος, ἐφ' οἷς ἡμάρταν ἐκάκωσε κατ' ἐκείνου καιροῦ, ὅποτε κατὰ πρόσωπον τοῦ σου ἀγιάσματος χαμαὶ ῥίψας ἑαυτὸν, μεθ' ὅρκου ἐβεβαίωσατο οὐ πρότερον ἀναστήσεται· ἐκ τοῦ ἐδάφους, μηδὲ ἀναχωρήσειν τοῦ τόπου καθ' ὃν πεσὼν προσκύνει, ἢ γνῶναι καὶ μαθεῖν τίς ποτε ἄρα ἔσται ὁ τόπος τῆς τοῦ Κυρίου εἰς ἀνθρώπους παρουσίας προεγνωσμένος καὶ προητοιμασμένος αὐτῷ, ὅθεν ἔσται τὸ σκῆνωμα τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ. Μαθὼν γὰρ ἐξ ἁγίου Πνεύματος καὶ τῆς προφητικῆς διδασκαλίας, ὡς ἄρα ἔσται ποτὲ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου εἰς ἀνθρώπους ἀφίξεις, δι' ἧς ἄφεςις πᾶσιν ἀνθρώποις τῶν προτέρων ἁμαρτημάτων προξενηθήσεται· διὰ ταύτης καὶ αὐτὸς σωθήσεται ἐλπίσας, σπεύδει γνῶναι καὶ μαθεῖν πότε ἔσται, ἢ ποῦ γενήσεται, καὶ τίνα τρόπον ἢ τοῦ Κυρίου εἰς ἀνθρώπους παρουσία. Ταῦτα δὲ γνῶναι ποθῶν, εἰς τσαύτην ἑαυτὸν ὑπέβαλε κάκωσιν, ὡς πᾶσαν μὲν παραιτήσασθαι στρομνῇ, ἀποτάξασθαι δὲ τῷ ἑαυτοῦ οἴκῳ, κείσθαι δὲ πρὸ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἐθριμμένον, καὶ ποτινύμενον γνῶναι τὸν τόπον τοῦ Κυρίου καὶ τὸ σκῆνωμα τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ. Ἐπιμένοντι δὲ αὐτῷ

τῶν αἰτηθέντων. — Ἡ καὶ ὡς πρῶτος ὁ Δαυὶδ κληρο-

VERS. 7. Montem Olivarum innuit, ubi omnes adorant quicumque locum illum accesserint. Carnem Salvatoris adoramus, non propter ejus naturam, sed quia Christus in ea : caro quidem adoratur propter Christum, Christus vero propter Deum Verbum, qui in illo inhabitat. Christum hic voco animam sanctam et ratione præditam quæ cum Deo Verbo hominum vitam subiit : natura enim non ea erat caro quæ sola Deum susciperet, nam Deus noster sapientia : atqui, « In corde bono, » ait Salomon, « requiescet sapientia⁸⁸. » Nullum etiam ex quatuor elementis est quod scientiam nobis præbere possit : Deus autem noster cognitus.

VERS. 14. Minime convenit terra illud in saeculum saeculi, siquidem caelum et terra transibunt. Unde haec ad Ecclesiam referenda, de qua dictum est: « Psallite Domino, qui habitat in Sion⁶⁶. »

VERS. 15. Vide omnimodam felicitatem, cujus argumenta hæc sunt: nulla rerum necessariarum indigentia, sacerdotes in tuto collocati, plebis exultatio, regis fortitudo (quam fortitudinem lucernam, id est præsidium, appellat), quodque est maximum, inimicorum confusio.

VERS. 16. Quis autem auctor justitiæ qua induuntur sacerdotes, et exultationis, qua sancti exultant, nisi manu fortis et sanctus David? Unde additur: « Propter David servum, » id est qui formam servi accepit seipsum exinanienti.

VERS. 17. « Ibi » in Sion « suscitabo cornu David. » Hoc cornu regni suscitabit Deus in domo David, juxta illud justī effatum : « Et erexit cornu salutis nobis in domo David⁷⁶. » Cui cornu, Christo scilicet, paravit Pater lucernam divinam legem ante adventum ejus præcurrentem ; de qua scriptum est : « Lucerna pedibus meis lex tua, et lumen semitis meis⁷⁷. » Fortasse lucerna illa Christo parata nil aliud præter Joannem, usque ad quem lex et prophetæ. De quo ipse Salvator dixit : « Ille erat lucerna ardens et lucens⁷⁸. Vos autem voluistis ad horam exultare in luce ejus. » His prædictis de Christo ex semine David secundum carnem oriundo, inimici ejus confusione induentur, cupientes si fiant igne combusti, quia « Parvulus natus est nobis, et filius datus est nobis, cujus principatus factus est super humerum ejus⁷⁹. » Confundentur in primis, quod eadem ac alii homines professus, non supereminentem vitam habuerit. Ideo enim super

⁷¹ Psal. cxviii, 105. ⁷² Joan. v, 35. ⁷³ Isa. ix, 5.

(24) Forsan legendum τό. EDIT.
(25) Supple λαδόντος. ID.

ipsum : efflorescit sanctificatio ejus. » De qua dixit apud Isaiam : « Et flos de radice ascendet ⁷⁶. » Cui consentit illud : « Flores terræ visi sunt in terra nostra ⁷⁷. » Hi autem flores facti sunt, ex quo gratia Domini sanctificatio effloruit. Hæc enim efflorens sanctificat appropinquant ad se, cum ipsa sit sanctum Dei, simul et flos et lilium campi et convallium ⁷⁸. Profecto apparebunt flores in terra nostra, quando sanctificatio Dei oriatur super eos qui illuminantur et juvenescunt ad beatum et spirituale festum.

PSALMUS CXXXIII.

VERS. 1. Benedicunt Dominum qui non procul ab eo, præsertim vero qui in domo ejus, qui appropinquant Domino divinas Scripturas et doctrinas veritatis meditando. Hæc enim atria ejus. Stant autem benedicentes Deum ; tunc enim non vincet somnus sanctorum cœtum, virtute incorruptibilium corporum.

PSALMUS CXXXIV.

VERS. 1. Decantatis graduum canticis, in ipsum templum ingrediebantur et gratiarum laudibus celebrandum Deum suscipiebant, ejus templum est. Qua de causa psalmus « Alleluia » inseribitur, ut hoc significet, verum Deum extollendum esse.

VERS. 15. *In finem.*—Hoc memoriale a priori generatione Hebræorum usque ad generationem vocationis gentium. De qua illud : « Annuntiabitur Domino generatio ventura ⁷⁹. » Subsistunt autem hæc, licet Deus servorum suorum precibus commotus, populi misereatur : interrumpit sermonis nexum collaudatio Dei. Ita enim Paulus ad Galatas scribens : « Gratia vobis et pax a Deo Patre et Domino, qui dedit semetipsum ⁸⁰, » et cætera. Deinde addit : « Cui est gloria in sæcula ; » et alias : « Quorum adoptio est filiorum et gloria et obsequium et promissa ; ex quibus est Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula. Amen ⁸¹. » Nunc autem Propheta considerans qua providentia Israelis fata omnino dirigat, Dei in homines studio peripnotus, celebrat eum quasi illud æterna gloria splenderet. De populo autem dicit, Deus ab eo poenas repetet, et postea ab ira temperabit ; aut, Populum judicabit Deus, et super ipsum deprecabitur, et non pro meritis eorum. Ubi enim deprecatio, ibi et veniæ opus, et clementiæ tempus.

PSALMUS CXXXV.

VERS. 1. Hic psalmus etiam *Ad laudandum Deum* inscriptus, nos hortatur ut Domino confiteamur omnia multa cum bonitate facienti. Qua de causa singulis versibus adjiciuntur illa intercalaria verba : « Quoniam in sæcula misericordia ejus. » Cum enim non hoc vel illo tempore tantum, sed semper misereatur, haud immerito eandem cantilenam usque resumunt dicentes : « Quoniam in sæculum misericordia ejus. »

Α αναθεωχότα βίον. Διὸ καὶ ἐπ' αὐτὸν ἐξανθήσει τὸ ἅγισμα· αὐτοῦ· περὶ οὗ φησιν ἐν 'Ησαΐα· Καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ρίζης ἀναθήσεται. ⁷⁶ Ὁ ἀκολουθῶν, « Τὰ ἄνθη τῆς γῆς ὥσθη ἐν τῇ γῇ ἡμῶν. » Τὸ εἶναι ἄνθη τοιαῦτα εἰληφότα πρὸς τοῦ ἐξανθουμένου ὑπὸ Κυρίου ἁγιάσματος. Τοῦτο γὰρ τὸ ἐξανθῶν ἁγιάζει τοὺς προσπελάζοντας αὐτῷ, αὐτὸ δὲ ἅγιον τοῦ Θεοῦ, ἅμα καὶ ἄνθος καὶ τὸ κρίνον τοῦ πεδίου καὶ τῶν κοιλάδων. Εἰκότως ὥσθησεται τὰ ἄνθη ἐν τῇ γῇ ἡμῶν, ἐξαντα τειλαντος τοῦ Θεοῦ τὸ ἅγισμα αὐτοῦ ἐπὶ τῷ πεπωτισμένους καὶ νεάζοντας εἶναι ἐπὶ τὴν μακαρίαν καὶ πνευματικὴν ἐορτήν.

Β Στ. α'. Εἰ καὶ εὐλογοῦσι τὸν Κύριον οὐ μακρὰν αὐτοῦ βεβηκότας, ἀλλ' ἐν οἴκῳ αὐτοῦ, συνεγείζοντας Κυρίῳ κατὰ τὸ φρόνημα τὸ ἐν Γραφαῖς θείαις εἶναι καὶ δόγμασιν ἀληθείας· αὗται γὰρ αὐτοῦ αἱ αὐλαί. Ἰσθᾶσι δὲ καὶ εἰκότως εὐλογοῦντες Θεόν· ὕπνος γὰρ οὐ κατακρατῆσει τότε τῆς τῶν ἁγίων συνόδου, δυνάμει τῶν ἀφθάρτων σωμάτων.

Στ. α'. Μετὰ τὸ πληρωθῆναι τὰς τῶν ἀναβαθμῶν ψδὰς, ἀκόλουθον ἦν τοὺς εἰς αὐτὸν τὸν ναὸν ἀναβάντας αἰνέσαι· χαριστηρίως τὸν Θεὸν οὐ ναός ἐστι. Διὸ καὶ « Ἀλληλουῖα » ὁ ψαλμὸς ἐπιγεγραπται, σημαίνουσης τῆς προγραφῆς τὸ δεῖν ὁμνεῖσθαι τὸν ὄντα Θεόν.

Γ Στ. ιγ'. Εἰς τὸ τέλος. — Τοῦτο τὸ μνημόσυνον ἀπὸ τῆς προτέρας γενεᾶς τῶν Ἑβραίων, ἕως γενεᾶς τῆς κλήσεως τῶν ἐθνῶν. Περὶ ἧς τὸ, « Ἀναγγελήσεται τῷ Κυρίῳ γενεὰ ἡ ἐρχομένη. » Διαμένει δὲ ταῦτα ἐξάντος τοῦ Θεοῦ τῇ τῶν δούλων αὐτοῦ περὶ τοῦ λαοῦ παρακλήσει, δι' ἣν ὥκτειρε τοῦτον· τὸ συνεχὲς τοῦ λόγου τῇ δοξολογίᾳ διέκοψεν. Ὡς καὶ γραφῶν τοῖς Γαλάταις ὁ Παῦλος εἶπεν· « Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ Πατρὸς ἡμῶν, τοῦ δόντος ἑαυτὸν, » καὶ τὰ ἐξῆς. Εἶτα ἐπήγαγεν, « Ὁ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας· » καὶ ἄλλαχού· « Ὡς ἡ υἱοθεσία καὶ ἡ δόξα καὶ ἡ λατρεία καὶ ἡ ἐπαγγελία, ἐξ ὧν Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. » Καὶ νῦν ὁ Προφήτης ἐννοήσας τὴν τε καθόλου πρόνοιαν καὶ τὰ συμβάντα τῷ Ἰσραὴλ, πυρωθεὶς ἀπὸ τῆς φιλανθρωπίας, δοξολογεῖ τὸν Θεὸν ὡς ἄλαστον ἔχουσα δόξαν. Περὶ τοῦ λαοῦ δὲ φησι, ἡ ὅτι δίκην αὐτὸς ἀπαιτῆσει, καὶ παύσεται μετὰ ταῦτα, ἡ ὅτι ἐκδικήσει μὲν τὸν λαόν, ἐπ' αὐτῷ δὲ παρακληθήσεται, οὐ διὰ τὴν ἐκείνου ἀξίαν. Ὅπου γὰρ παράκλησις, συγγνώμης χρεία, καὶ φιλανθρωπίας καιρὸς.

CXXXV.

Στ. α'. Καὶ ὁ παρὼν ψαλμὸς Εἰς εὐχαριστίαν προκαλούμενος προτάττει· ἐξομολογεῖσθαι τῷ Κυρίῳ, χρηστότητι καὶ ἀγαθότητι πολλῇ πάντα ποιοῦντι. Διὸ καὶ ἐφ' ἐκάστου στίχου τρόπῳ ἐφρυμνίου ἐπιλέγεται, « Ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. » Ἐπεὶ γὰρ οὐ ποτὲ μὲν ἔλεει, ποτὲ δὲ οὐ, ἀλλ' ἀεὶ ἔλεει, εἰκότως οἱ ἐφρυμνούντες λέγουσιν· « Ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. »

⁷⁶ Isa. xi, 1. ⁷⁷ Cant. ii, 12. ⁷⁸ ibid. 1. ⁷⁹ Psal. xxi, 32. ⁸⁰ Galat. i, 3-5. ⁸¹ Rom. ix, 4, 5.

Στ. δ'. Μόνος γάρ ποιεῖν θαυμάσια ἀνεγράφη· μέ-
ων γάρ ὁ Πατήρ ἐν τῷ Υἱῷ, ποιεῖ τὰ ἔργα. Ἀλλὰ
καὶ ποιοῦντι τοὺς οὐρανοὺς ἐν συνέσει, καὶ στερεοῦντι
τὴν γῆν ἐπὶ τῷ ὕδαρ, πάλιν ἀνθομολογητέον αὐτῷ.
Συνάδει δὲ τοῖς προκειμένοις τὸ, «Ὁ Θεὸς ἐν τῇ σο-
φίᾳ ἐθεμελίωσε τὴν γῆν· ἡτοίμασε δὲ οὐρανοὺς ἐν
φρονήσει. » Συνέσεις δὲ καὶ φρόνησις δι' ἧς ἐτοιμά-
ζονται καὶ στερεοῦνται οἱ οὐρανοὶ, τίς ἄλλη εἴη ἢ ἡ
σοφία Θεοῦ δι' ἧς τὰ πάντα γεγένηται· περὶ ἧς ὁ
θεολόγος φησὶ· «Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ
σοφίαν. » Ἀλλὰ γὰρ καὶ οἱ φοροῦντες τὴν εἰκόνα τοῦ
ἐπουρανίου, νοητῶς οὐρανοὶ οὗτοι γίνονται. Ἐτοιμά-
ζονται τοιοῦτοι ἐν τῇ προδεδηλωμένῃ συνέσει τε καὶ
φρονήσει Θεοῦ. Καὶ ἡ γῆ στερεοῦται ἐπὶ τῷ ὕδαρ, ἡ
τὸν ὑπὸ Ἰησοῦ βαλλόμενον σπῆρον πρὸς τὸ καρποφο-
ρῆσαι δεξαμένη· ἐν τοῖς ρευστοῖς γὰρ καὶ προσκαί-
ροις τοῦ βίου πράγμασιν, ὕδασιν ἀλληγορικῶς, ἐτι
διατρίβουσα στερεώσιν καὶ εὐτονίαν ἔσχεν ἐπὶ τῷ
πληρέστατα καρποφορῆσαι· εἰκότως δὲ τοῖς ῥητοῖς
ἅπασιν τὸν αἰώνιον ἔλεον ὁ μεγαλογράφος συνέζε-
υξεν, ἐπειδὴ οὐ διὰ χρεῖαν οὐκείαν, ἀλλὰ διὰ μόνην
φιλανθρωπίαν ἐδημιούργησεν ὁ φιάνθρωπος ἅπαντα.
Καλῶς δὲ «τῷ ποιοῦντι» φησὶ «θαυμάσια (26),»
καὶ οὐ «τῷ ποιήσαντι,» δεικνύς αὐτὸν διηνεκῶς ἐν-
εργοῦντα καὶ θαυματοποιούντα. Ταῦτα δὲ οὐ πρὸς
ἀθέτησιν τοῦ Χριστοῦ εἴρηται, ἀλλὰ πρὸς ἀντιδια-
στολήν τῶν δαιμόνων.

Στ. ζ'. Τὰ μεγάλα μόνος ποιήσας, διὰ τοῦ εἰπεῖν,
«Γενηθήτωσαν φωστῆρες ἐν τῷ στερωμάτι τοῦ οὐ-
ρανοῦ. » — «Εἰς ἐξουσίαν τῆς ἡμέρας τὸν ἥλιον, καὶ
εἰς ἐξουσίαν τῆς νυκτός, τὴν σελήνην καὶ τοὺς ἀστέ-
ρας ἐτάξεν. » Ὡς καὶ ἐν τῇ κοσμοποιᾷ εἴρηται, γε-
γονέναι τὸν ἥλιον εἰς ἀρχὰς τῆς ἡμέρας, καὶ τὴν σε-
λήνην εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτός, καὶ τοὺς ἀστέρας. Οὐ
μικρὸν δὲ ἡμῖν εἰς εὐταξίαν ζωῆς καὶ εἰς αὐτὴν ζωὴν
ταῦτα συντελεῖ τὰ στοιχεῖα, τρέφοντα καρπούς, πε-
παίνοντα, ὧν ἄνευ ζῆσαι οὐκ ἐνι. Καιροὺς ἡμῖν δει-
κνύντα, ὥρας χαρακτηρίζοντα, δρόμους ἡμέρας καὶ
νυκτὸς εἰκάζοντα, ὁδοιπόρους γῆς καὶ θαλάττης ὁδη-
γοῦντα, μυρίαν ἑτέραν χρεῖαν παρεχόμενα. Ἰδὲ πῶς
«εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ.»

Στ. ς'. Ἀλλὰ πῶς ἐλέψ· τεταίνεται θάνατος· διότι
περὶ τοὺς ἀδικουμένους ἔλεος, τοῖς ἀδικοῦσιν γίνε-
ται κώλασις, καὶ τὸ δίκαιον ἀμφοτέροις ἀρμόττειται.
Καλεῖ δὲ χεῖρα μὲν τὴν ἐνέργειαν, βραχίονα δὲ τὴν
ἰσχύϊν, ἔλεος δὲ καὶ τὸ δοῦναι δίκην ἀμαρτωλοῖς, καὶ
τὴν κακίαν ἐκκόπτουσαν, καὶ μειοῦσαν τὴν μέλλου-
σαν κώλασιν. — Ὡς ἀγνώμοσι δὲ τὰ ἐν Αἰγύπτῳ συν-
εχῶς περιστρέφεται, τὴν τούτων λήθην ἐκκόπτον-
τα. Αἰγύπτῳ δὲ ἄλλως ὁ περὶ γῆν ὀνομάζεται τόπος·
οὐτινος πρὸς εὐεργεσίαν Ἰσραὴλ, τὰ πρωτότοκα πα-
τάσσει Θεός. Οὕτω γὰρ ὁ τὸν Θεὸν ὀρῶν νοῦς ἐξω
τούτου γίνεται ὑπὸ Θεοῦ προσηγούμενος. Ἐξάγει δὲ
τούτον ἐκ μέσου Αἰγυπτίων Λόγος ἑαυτοῦ καὶ Σο-

VERS. 4. Solus dicitur mirabilia facere : nam
manens in Filio agit Pater. Conflendum etiam illi
qui fecit cœlos in intellectu, et firmavit terram
super aquas. Quibus consentit illud ²⁰ : « Deus
sapientia fundavit terram, paravit autem cœlos
prudencia. » Intellectus et prudentia quibus paran-
tur et firmantur cœli, quid aliud fuerint nisi sapien-
tia Dei per quam omnia facta sunt ? De qua theo-
logus ait : « Christum Dei virtutem et Dei sapien-
tiam ²¹. » Cœli facti sunt etiam spiritualiter, qui cœ-
lestis imaginem referunt. Hi quoque prædicto
intellectu et prudentia Dei parantur. Firmata est
super aquas terra, quæ semen suscepit a Jesu se-
minatum, ut fructus ferret : nam inter fluxa et ca-
duea vitæ negotia adhuc conversans, quæ per
allegoriam aquæ vocantur, firmam et constantem
se præbuit ut quam plurimos fructus daret. Aptis-
sime autem memoravit Propheta singulis de verbis
æternam Dei misericordiam ; non enim utilitate sua
commotus est, sed misericordia, quando clemen-
tissimus cuncta condebat. Recte dicit « qui facit
mirabilia, » non autem « qui fecit, » declarans
Deum usque agere et mirabilia facere. Hæc autem
non dicta sunt ad deprimentum Christum, sed ad
confundendos dæmones.

VERS. 7. Magna quidem fecit solus, dicens :
« Fiant luminaria in firmamento cœli ²². » — « Solem
constituit in potestatem diei, lunam et stellas in
potestatem noctis. » Ita dictum est in historia crea-
tionis soli competere principatum diei, lunæ et stellis
principatum noctis ²³. Non parum conferunt ista
elementa ad levandam juvandamque vitam, fructus
alentia et maturantia ; absque illis nec vivere li-
ceret. Ipsa tempora distinguunt, horas definiunt,
diei et noctis cursus ordinant, terra marique via-
tores dirigit, innumerasque alias utilitates præ-
bent. Vide qua de causa « in sæculum misericordia
ejus. »

VERS. 10. Quomodo autem misericordia mors
infertur ? Quia misericordia in iniqua patientes,
iniqua facientium pœna, cum justitia autem utra-
que consentit. Operationem designat manus, bra-
chium virtutem, misericordia pœnas quibus pec-
catores ad tollendam malitiam minuendaque fu-
tura supplicia affligit. — Velut ingratissimæ in
Ægypto facta sunt in memoriam breviter revocat,
ne ea obliviscantur. Ægyptus alias vocatur locus
qui circa terram ; cujus primogenitos Deus percu-
tit juvandi Israel gratia. Ita enim quæ Deum videt
mens ex Ægypto exit et a Deo dirigitur. Hanc au-
tem educit de medio Ægyptiorum Verbum ejus et

²⁰ Prov. iii, 19. ²¹ I Cor. i, 24. ²² Gen. i, 14. ²³ ibid. 18.

(26) LXX habent ποιήσαντι. Cfr. ed. J. N. Jager. Edit.

Sapientia; nam hoc brachium ejus et manus potens. « Salvavit igitur Jesus populum de terra Ægypti, » juxta Epistolam Judæ⁴⁵: «cujus manus potens et brachium excelsum, non aliud præter virtutem, qua mirabilia operabatur.

VERS. 15. Non in unam sed in plures partes divisit Deus mare Rubrum, ut per medium ejus Israel velut per continens incedentem traduceret. Traditum est autem in duodecim partes mare divisum fuisse, ut duodecim viæ fierent, et suas cuique tribui transitus pateret.

VERS. 24. Quotiescunque nos modestia humiliaverimus, memor nostri Deus redemptionem nobis largitur.

PSALMUS CXXLVIII.

VERS. 2. « Sessio » optimum animi habitum designat, quo ad malitiam quam difficillime deflecteret: « resurrectione » autem ab humilibus rebus ad sublimia transferimur.

VERS. 7. Postquam Deum rerum omnium providum celebravit, et omnium scientia et intellectu instructum, declarat eundem ubique esse. Quando Spiritus tuus totum terrarum orbem complet, quo ab illo ire potero? Quando etiam facies tua cuncta perscrutatur et perspicit, quo ab ea fugere potero? Nam si ascendero in cælum, illic astantem te video; si descendero in infernum, mecum ibi conversantem te sentio. Quodsi autem in cælo et in terra adesce cognoscitur Deus, et media loca occupet necesse est. Ubique adest, non quasi locum compleat, sed cuncta componens et providentia dirigens.

VERS. 9. Consideravi, inquit, num pennis cogitationum elatus, mare ipsumque oceanum prægressus, in extremis positus, a Spiritu tuo ire potero, et a facie tua fugere. Ast illic etiam actubam et providam tuam manum, et potentem tuam dexteram conspicio. Unde vel in extremis maris habitanti prædicto more omnia succedunt, deducente me manu tua, et tenente me dextera tua. Licet enim infinitus sit oceanus, numine tamen Domini diriguntur qui ultra sunt mundi: nam omnia quæ ab ipso facta sunt, ubicunque sint, providentiæ suæ imperio regit ac gubernat.

VERS. 11. Scientia Domini in matutinis illuminatus, velut ortum diei consecutus, cogitabam me spiritualibus pennis, quibus instruitur omnis natura substantialis, ita ad sublimia extolli posse, ut longe ultra oceanum prætergrederer. Ast hoc etiam cognovi me a Spiritu Dei non abissey, et cætera. Aliam igitur viam excogitavi, quo a Spiritu Dei irem et a facie ejus fugerem. Quæsi scilicet num tenebris velatus Deum latèrem. Dixi igitur: « Forsitan te-

⁴⁵ Jud. 5.

(27) Judaica hæc popularis vel rabbinica traditio erat, quam non Didymus tantum, sed etiam Theo-

φία· τοῦτο γὰρ αὐτοῦ βραχίον καὶ χεὶρ κραταιά. « Ἐξήγαγεν δὲ καὶ ὁ Ἰησοῦς, » κατὰ τὴν Ἐπιστολὴν Ἰούδα· οὗ κραταιὰ χεὶρ καὶ βραχίον ὑψηλὸς, ἡ παρὰ βοσκοποῦς αὐτοῦ ἐνέργεια καὶ δύναμις.

Στ. ιγ'. Οὐκ εἰς μίαν διαίρεσιν ἀλλ' εἰς πλείονας καταδιέψεν ὁ Θεὸς τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν ἐπὶ τῷ τὸν Ἰσραὴλ ὡς ἐπὶ ξηρὰν βαδίζοντα ἐξαχθῆναι ἐκ μέσου αὐτῆς ὑπὸ Θεοῦ. Παραδέδοται δὲ εἶναι εἰς δώδεκα διαίρεσεις ἐπὶ τῷ δώδεκα διόδου εἶναι, ὅπως ἐκάστη τοῦ Ἰσραὴλ φυλὴ ἰδίαν διάβασιν ἔχουσα διέλθοι (27).

Στ. κδ'. Κἀν ταπεινώσωμεν δὲ δι' ἀτυφίας ἑαυτοὺς, ὁ Θεὸς ἡμῶν καὶ μνημονεύει καὶ λύτρωσιν δίδωσιν.

PSALMUS CXXLVIII.

B Στ. β'. « Καθέδρα » ἐστὶν ἐξῆς ἀρίστη λογικῆς φύσεως, καθ' ἣν δυσκίνητος γίνεται πρὸς κακία· « ἔξεσις » δὲ ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων ἐπὶ τὰ νοητὰ διάβασις.

Στ. γ'. Θεολογήσας τὰ περὶ τοῦ προγνώστην εἶναι τὸν Θεόν, καὶ πάντων ἐπιστήμην ἔχειν καὶ συνέσιν, μέτεισιν ἐπὶ τὸ πανταχοῦ εἶναι αὐτὸν τὸν θεοῦ ὁρῶμενον. Εἰ Πνεῦμά σου πεπλήρωκε τὴν οἰκουμένην, ποῦ πορευθῆναι ἀπ' αὐτοῦ δυνήσεται; ἀλλ' ἐπεὶ καὶ τὸ πρόσωπόν σου ἐπισκοπεῖ καὶ ἐφορᾷ τὰ ὅλα, ποῦ φυγεῖν ἀπ' αὐτοῦ δυνήσεται; Ἀνελθὼν γὰρ εἰς οὐρανόν, παρόντος σου λαμβάνων φαντασίαν· ἂν εἰς τὸν ἄδην γένομαι, συνόντα σε βλέπω. Εἰ δὲ ἐν οὐρανῷ καὶ ἐν ἄδῃ ἡ παρουσία σου γνωρίζεται, καὶ ἐν τοῖς μεταξὺ χωρίοις δηλονότι τυγχάνεις. Παρίστησιν δὲ πανταχοῦ, οὗ τοπικῶς διατρίβων, ἀλλὰ δημιουργικῶς καὶ προνοητικῶς τοῖς πᾶσιν ἐπιχωριάζων.

Στ. δ'. Ἐσχόπησα, φησὶ, μὴ ἄρα ταῖς πτέρυξι τῆς νοήσεως χρησάμενος, ὑπερβάς τὴν θάλασσαν καὶ τὸν ὠκεανὸν αὐτὸν, ἐν τοῖς ἐσχάτοις γεγενημένος δυνήσεται πορευθῆναι ἀπὸ τοῦ Πνεύματος σου, καὶ φυγεῖν σου τὸ πρόσωπον. Κάκει τὴν δραστήριον καὶ προνοητικὴν σου χεῖρα, καὶ αὐτὴν τὴν ὑπερβάλλουσαν δεξιάν σου ἐνεργούσαν τεθέαμαι. Ὡς αὐτὸ τοῦτο τὸ κατεσκηνωμένοι τῇ προεξηρημένη ἀκολουθίᾳ ἐν τοῖς ἐσχάτοις τῆς θαλάσσης κατωρθώσθαι με τῆς χειρὸς σου ὁδηγήσας με, καὶ κατεχούσης τῆς δεξιᾶς σου. Εἰ γὰρ καὶ ὠκεανὸς ἀπέραντος, ἀλλ' οὐν καὶ οἱ μετ' αὐτὸν κόσμοι ταῖς τοῦ Δεσπότης διαταγαῖς διτιθύνονται· πάντα γὰρ τὰ πρὸς αὐτοῦ γεγενημένα ὅποι ποτ' ἐστὶν ταγαῖς τῆς ἑαυτοῦ προνοίας διοικούμενα ἰθύνεται (28).

Στ. ια'. Ἐπεὶ φωτισθεὶς ὑπὸ τῆς γνώσεως τοῦ Κυρίου ἐν ὄρθρῳ, ἐν ἀρχῇ τῆς ἡμέρας γεγενῆσθαι δόξας, διανοήθην ταῖς πτέρυξι ταῖς νοηταῖς, καθ' ἃς ἐπτέρωται πᾶσα οὐσιχὴ φύσις, μεταωρισθῆναι ὡς μακρὰν γενέσθαι καὶ περαιτέρω τοῦ ὠκεανοῦ. Ἐγνων δὲ καὶ αὐτὸ τοῦτο μὴ εἶναι πορευθῆναι ἀπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ ἐξῆς. Μετῆλθον ἄλλην ὁδὸν ζητῆσαι, καθ' ἣν πορευθῆναι ἀπὸ τοῦ Πνεύματος καὶ φυγεῖν ἀπὸ τοῦ προσώπου τοῦ Θεοῦ οἶόντες ἐστίν,

doretus refert.

(28) Ita cod.

μή πη ἄρα ὑπὸ σκότος γεγονὼς διαλαθεῖν τοῦτο δύ-
νησμαι. Διό φημι, « Ἄρα σκότος καταπατήσῃ με, »
τούτέστιν, ἐπικρύψει με; Ὡς γὰρ τὸ ἔδαφος τὸ πα-
τούμενον κρύπτεται, οὕτω κρυβεῖν κάτω, εἰ καταπα-
τήσῃ με τὸ σκότος· πολὺ περὶ ἐμὲ καὶ ἐπ' ἐμὲ γεγο-
νός. Εἶτα ὅτε ἔδοξα τρυφᾶν ἐπὶ τῷ τετευχέναι τοῦ
σπουδαζομένου, εὐθέως εἶδον, ὅτι καὶ αὕτη ἡ νύξ
καὶ τὸ καταχορὲς σκότος φωτισμός ἐστιν, οὐδὲν αὐ-
τοῦ τοῦ σκότους σκοτιζομένου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατα-
λάμποντος αὐτὸ ὥσπερ καὶ τὰ ἄλλα πάντα. Παρ'
ἡμῖν μὲν τοῖς ὀφει χρωμένοις, διαφορά νυκτὸς καὶ
ἡμέρας, ὁρῶσι καὶ ὁρωμένοις ἐν τῇ ἡμέρᾳ, ἐν δὲ τῇ
νυκτὶ μὴδὲ βλέπομένοις μὴδὲ βλέπουσιν. Παρὰ μὲν
τοῖς τῷ Θεῷ ἡ νύξ ὡς ἡμέρα φωτίζεται, καταληπτῶν
αὐτῷ τυγχανόντων τῶν ἐν σκότῳ καὶ νυκτὶ, ὡς τῶν
ἐν φωτὶ καὶ ἡμέρᾳ, ἐπείπερ ἡ νύξ ὡς ἡμέρα ὑπ' αὐ-
τοῦ τοῦ Θεοῦ φωτίζεται. Ταῦτα δὲ πάντα τῷ ἑαυτοῦ
προσώπῳ ὁ δίκαιος προσάπτει, διδάξαι προελόμενος
τοὺς μὴ ὁρθῆναι περὶ Θεοῦ διάλγῃν ἔχοντας, ὅτι δια-
δῶναι Θεὸν οὐκ ἔστιν. Εἰ γὰρ τῶν κρυπτῶν μου
γνώστης, ἅτε τοὺς νεφροῦς μου κεκτημένος εἶεν (29),
ὅποιον μέρει τοῦ κόσμου ἐὰν γένωμαι, ὡς παρόντος
μου γνῶσιν ἔχεις, εἰ γὰρ καὶ ἀντελάδου μου ἐκ γα-
στρός μητρός μου, « πλάσας ἐν κοιλίᾳ με καὶ ἐπιθείς
μοι τὴν χειρὰ σου. Εἶτα ἐπεὶ διὰ πάντων τῶν προει-
ρημένων φοδερῶς ἐθαυμαστώθης, μετὰ φόβου γὰρ
ἐθαύμασα πάντα ἃ περὶ σοῦ διεληφα, εἰς εὐχαριστίαν τρεπόμενός φημι. » Ἐξομολογήσομαι σοι, ὅτι
φοδερῶς ἐθαυμαστώθης. »

Στ. ιγ'. Κέκτηται ὁ Θεὸς τοὺς νεφροῦς τοῦ κατορ-
θώσαντος τὴν ἐν σωφροσύνῃ καθαρότητα. Ὁ τοίνυν
ἀγαμία σχολάζων, τῷ Θεῷ τοὺς ἑαυτοῦ νεφροὺς
καταγράφας ἔρει· « Σὺ ἐκτίσω τοὺς νεφροὺς μου,
Κύριε. » Μεθ' ἃ κατόρθωμα, γνῶσιν ἔχων πάντων
τῶν θαυμαστῶν ἔργων αὐτοῦ τῶν τῆς δημιουργίας
καὶ προνοίας καὶ παραδοξοποιίας, « Θαυμάσια, ἔφη,
τὰ ἔργα σου, καὶ ἡ ψυχὴ μου γινώσκει σφόδρα. » Τὸ
« σφόδρα » ἢ ἐπὶ τὴν γνῶσιν τῆς ψυχῆς, ἢ ἐπὶ τὰ
θαυμάσια ἀναφέρεται. Καὶ τὸ ὁστοῦν μου, φησὶν,
δ' ἐν κρυφῇ πεποίηκας, ὡς οὐδένα τούτου τὴν σύμ-
πηξιν εἰδέναι, ἀπὸ σοῦ οὐ κέκρυπται. Πῶς γὰρ καὶ
ολόντε σοῦ ποιητοῦ ὄντος ὥσπερ ὅλου τοῦ σώματος,
οὕτω καὶ αὐτοῦ; Εἰρηται δὲ καὶ τοῖς περὶ φύσεως
τῶν ζῶων πραγματευομένοις, ἀόρατον εἶναι καὶ
ἀκατάληπτον τὴν εἰς ὁστέον τοῦ αἵματος μεταβολήν,
καὶ τοῖς τῶν ἄλλων, σαρκῶν καὶ νεύρων λέγω, ὅπως
ποτὲ ὡς ἔχουσι γενέσεως θεωρούντων (30) οὐκ ἐκρύβη
δὲ ἀπὸ σοῦ οὐδὲ ἡ ὑπόστασις μήτε ἐν τοῖς κατωτά-
τοις τῆς γῆς φθάσασα. Οὐδὲ γὰρ ἡ ψυχὴ ἐν ᾗδη
γεγεννημένη, οὐδ' αὐτὸ τὸ σῶμα κατωρυγμένον καὶ
εἰς γῆν διαλυθὲν διαφεύγει τὴν θεωρίαν σου.

Στ. ιη'. Ἀφ' ἑαυτοῦ λέγει τὴν τοῖς δικαίοις ἀπο-
κειμένην ἐλπίδα, ἥτις ἐστὶν ἐξ ἀναστάσεως αἰωνία
ζωή. Ἀλλὰ καὶ σὺν τοῖς ἁγίοις ἐστὶν ὁ Κύριος
ἀπαντεῦθεν. Ἀν' ἡκόσμιον γὰρ αὐτοῦ, « Ἰδοὺ ἐγὼ μεθ'
ὁμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας. » Τότε δὲ δῆλον ὅτι
ἔσται μετ' αὐτοῦ, διὰ τὴν ἀποκτείνης, φησὶν, ἀμαρ-

²⁹ Matth. xxviii, 20.

(29) *Εἶπε*. L. gendum, ut sensus salvus sit : ἐν.
Edit.

A nebræ conculcabunt me, » hoc est, abscondent me?
Quemadmodum enim conculcatum pavementum la-
tet, ita fortasse et ipse laterem, si tenebræ me con-
culcarent, undique et desuper circumfuszæ. Deinde
cum concupitum sortitus in deliciis me futurum pu-
tabam, agnovi ipsam noctem et densissimas tenebras
illucescere, tenebris nullo modo obtenebratis, dum
ea sicut et cætera omnia Deus illuminet. Nobis
quidem oculorum acie res cernentibus, alia nox,
alia dies; interdum enim videmus et videmur, nocti
autem nec cernimur nec cernimus. Apud Deum
vero nox sicut dies illuminatur; ipsique apparent
quæ in tenebris et in nocte, haud secus ac si in lu-
mine et in die essent, quia nox sicut dies ab eo
illuminatur. Hæc autem omnia, nomine suo pro-
fert justus, docens eos qui non recta de Deo sen-
tiunt, Deum nunquam a vobis decipiendum esse.
Nam abscondita mea novisti, renes meos possi-
dens, et quacunque in terrarum parte fugiam, sem-
per me velut præsentem pernoscis. Nam « susce-
pisti me de utero matris meæ, » in sinu formā-
sti me, et posuisti super me manum tuam. Deni-
que cum per omnia prædicta terribiliter mirifica-
tus es (nam cum tremore omnia miratus sum quæ
perspexi), agam tibi gratias dicens : « Confitebor tibi,
quoniam terribiliter mirificatus es. »

C VERS. 13. Possidet Deus renes eorum qui pru-
dentia castitatem custodiunt. Qui igitur a nuptiis
abstinet, Deo renes suos ascribens, dicet : « Posse-
disti renes meos, Domine. » Quo perfecto, omnia
mirabilia Dei scientia consecutus, creationem vi-
delicet, et providentiam et vim prodigia operandi :
« Mirabilia opera tua, ait, et anima mea cognos-
cit valde. » Vox « valde » ad scientiam animæ, aut
ad mirabilia referri potest. « Os meum, » inquit,
« quod fecisti in abscondito, » ut nemo sciat quo
modo coagmentetur, a te non est absconditum.
Quis enim te fallere posset, cum ipsius sicut et
totius corporis creator sis? Dixerunt qui de natura
animalium agunt, homines nec perspicere nec in-
telligere qua ratione sanguis in os mutetur, cæte-
rasque carnes et nervos efficiat. Contendo autem
qualicunque modo hæc fiant, a te non esse abscon-
dita, sicut nec substantia vel in infimis terræ de-
gens. Non fugit enim mentis tuæ oculos anima quæ
descendit in infernum, aut corpus sepultum et in
terram resolutum.

VERS. 18. De semetipso spem exprimit justis ac-
ceptissimam, quæ nil aliud nisi post resurrectione-
nem vitæ sempiterna. Illic etiam cum sanctis Domi-
nus. Dicentem enim audierunt : « Ecce ego vobis-
cum sum omnibus diebus²¹. » Tunc autem sane
nobiscum erit quando « occideris, inquit, pec-

(30) An θεωρουμένων? Id.

catores, Deus : » diabolum videlicet et malignas A potestates quæ ei inserviunt.

VERS. 21. Ejusdem est amicos Dei suscipere ac colere, et odio eos habere qui Deum oderunt, et inimici ejus dicuntur, quia impie et inique de Deo sentiunt. Quomodo enim inimici non sint Dei, qui cæteros decipiunt et a veritate avertunt, quando Deus omnes vult salvos fieri et ad agnitionem veritatis venire? Perfectum odium est in tales homines, quando eos non alia de causa oderimus, quam de illorum odio in Deum. Quemadmodum perfecta charitate bonum amplectimur, si illud ipsius non alterius gratia affectamus; ita qui inimicos odio habet, prout inimici Dei et quia inimici Dei sunt, non autem affectu quovis pravo, tabescit super eos juxta Prophetam dicentem : « Zelans zelavi Domino omnipotenti, quia dereliquerunt te filii Israel³¹. » Quodsi perfecte odit malum qui ab omni malo abstinet, qui qualicunque modo maligno consentiet, hunc non perfecto odio oderit.

βάνων εἰς τινος οὖν κακίας αὐτοῦ, τελείως οὐ μεμίστηεν τὸν πονηρὸν.

PSALMUS CXXXIX.

VERS. 2. Homo malignus qui perfidus et impior; vir autem iniquus, qui ita in malitia profecit, ut callidis et scelestis moribus ad iniquitatem properet, et animum suum a virtute ad malitiam avertere conetur; Deum orat qui ista usurpat, ut ab utroque liberetur. Cogitaverant enim iniquitatem contra eum, abscondentes eam in corde suo, ut tales alii viderentur ac fuerant, et eum irretire possent. Per totum tempus vitæ suæ inimice et hostiliter egerunt in eum. Unde dictum est : « Tota die constituebant prælia, » ne momento quidem paci et quieti indulgentes. Pro gladio linguam acuerunt, ut verbis suis decipere et vulnerare possent, serpentem imitati qui nequitia sua Evam perdidit. Idcirco etiam sub labiis suis cogitationes habent veneni speciem referentes, a malignis potestatibus acceptas, quæ propter venenosam et nocivam vim aspidēs vocantur. Nec immerito hæc de diabolo intelliges et de cæteris invisibilibus inimicis : nam diabolus sæpius homo malignus et inimicus dicitur; sed eum quoque Antichristum vocabis qui diaboli consiliis inservit.

δοράτων ἐχθρῶν ἐκλαβεῖν ταῦτα· ἄνθρωπος γὰρ πονηρὸς καὶ ἐχθρὸς ὁ διάβολος πολλάκις εἰρηται. Ἀλλὰ καὶ ὁ τῷ βουλῆματι αὐτοῦ ὑπηρετούμενος, Ἀντίχριστος ἂν ῥηθῇ.

VERS. 5. Manus peccatoris, actus malus, de quo D Deo protegente, custodiri optat. Postulat insuper ut ab hominibus eruatur, qui mentem ad deteriora propellere vellent; nam sermonibus cogitaverunt et fallacibus consiliis eorum gressus supplantare, qui ad meliora unice tendunt et properant. Potest etiam diabolus peccatore designari, et hominibus injustis, aut maligni ejus angeli, aut homines quorum animas opere suo a virtute revocat. Hi autem fortasse non alii a superbis falsa sapien-

³¹ III Reg. xix, 40.

(31) Lege τελείως, et mox ni fallor, ἥστινος loco εἰς τινος. Edit.

τωλοῦς, ὁ Θεός· τὸν διάβολον δηλονότι καὶ τὰς σὺν αὐτῷ πονηρὰς δυνάμεις ἁμαρτωλοὺς ὄντας.

Στ. κα'. Τοῦ αὐτοῦ ἂν εἴη καὶ τὸ ἀποδέχεσθαι καὶ τιμᾶν τοὺς φίλους τοῦ Θεοῦ, καὶ μισεῖν τοὺς μισούντας αὐτὸν, καὶ ἐχθροὺς λογίζεσθαι, τῷ ἀσεβῇ καὶ ἀθεᾷ περὶ τοῦ Θεοῦ φρονεῖν· πῶς γὰρ οὐκ ἐχθροὶ Θεοῦ οἱ διαστρέφοντες ἀπὸ τῆς ἀληθείας τοὺς ἀπατωμένους, τοῦ Θεοῦ θέλοντος πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν; Τέλειον δὲ μίσος ἐστὶν κατὰ τῶν τοιούτων, ὅτ' ἂν μὴ ἄλλου χάριν, ἀλλ' ἡ τῷ ἐχθροῦ αὐτοῦ εἶναι τοῦ Θεοῦ, μισεῖ τις αὐτούς· καὶ ὥσπερ τελείαν ἀγάπην τις ἔχει πρὸς τὸ ἀγαθόν, μὴ ἄλλ' ὅτου χάριν, ἀλλ' αὐτοῦ ἕνεκα ποθῶν αὐτοῦ· οὕτως ὁ μισῶν τοὺς ἐχθροὺς, ὡς ἐχθροὺς Θεοῦ μόνον, ἀλλ' οὐ διὰ τι πάθος μισῶν, ἀλλ' ἡ ἐτι ἐχθροὶ τοῦ Θεοῦ εἰσιν, ἐκτρεχόμενος ἐπ' αὐτοὺς κατὰ τὸν λέγοντα Προφῆτην, « Ζηλῶν ἐξήλωσα τῷ Κυρίῳ παντοκράτορι, ἀνθ' ὧν κατέλειπόν σε υἱοὶ Ἰσραὴλ. » Εἰ ὁ τέλειος (31) μισήσας τὸ πονηρὸν ἀπέχεται πάσης κακίας, ὁ μεταλαμ-

Στ. β'. Ἀνθρωπος πονηρὸς ὁ δολερὸς καὶ ἀπαταιῶν (32) ἐστὶν· ἀνὴρ δὲ ἀδίκος ὁ τούτων ὑπερ-αναβεβηκώς ἐν κακίᾳ, ὡς διὰ τοῦ πανουργεῦσθαι καὶ βραδουργεῖν, ἀδικεῖν σπεύδειν, τὴν λογικὴν φύσιν ἐξ ἀρετῆς εἰς κακίαν πανουργίᾳ τινὶ πειρώμενος μεταδιβάλλειν· ἀπ' ἀμφοτέρων σωθῆναι βουλόμενος ὁ τὰ προκείμενα φάσκων, Θεὸν παρακαλεῖ. Ἐπεὶ περ ἂντ' αὐτοῦ ἀδικίαν ἐλογίσαντο, κρύπτοντες αὐτὴν ἐν καρδίᾳ ἑαυτῶν, ὅπως διὰ τοῦ λανθάνειν ἐτι εἰσιν τοιοῦτοι, παγιδεῦσαι αὐτὸν δυνήθωσιν, πολεμῶς καὶ ἀντικειμένως πρὸς αὐτὸν ἰστάμενοι δι' ὅλου τοῦ χρόνου τῆς ζωῆς αὐτοῦ. Διὸ εἰρηται, « Ὀλην τὴν ἡμέραν παρετάσσοντο πολέμους, » οὐδένα καιρὸν εἰρήνης καὶ ἀναπαύσεως ἔχοντες. Ἀντὶ δὲ ξίφους ἀκονήσαντες τὴν γλῶσσαν ἐπὶ τὸ ἀπατηλὸν καὶ τρώσαι δυνάμενον λόγον προσφέρειν, μιμήσει τῇ πρὸς τὸν θῶν τὸν φθείραντα τὴν Ἐβαν ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτοῦ. Ὅθεν καὶ ὑπὸ τὰ χεῖλη ἑαυτῶν, τοῦτέστι τὴν προφορὰν δηλητηρίῳ εἰκότα, ἔχουσιν νοήματα ὑποβληθέντα αὐτοῖς ὑπὸ δυνάμεων πονηρῶν διὰ τὸ βλαπτικὸν καὶ ἰώδες ἀσπίδων καλουμένων. Δυνατὸν δὲ καὶ περὶ διαβόλου καὶ τῶν ἄλλων πονηρῶν καὶ ἐχθρῶν ὁ διάβολος πολλάκις εἰρηται.

Στ. ε'. Χεῖρ ἁμαρτωλοῦ ἡ ἁμαρτικὴ πρᾶξις, ἀπ' ἧς φυλαχθῆναι, Θεοῦ φρουροῦντος, εὐχεται. Καὶ πρὸς τούτοις ἀξιοί, ἵνα καὶ ἀπὸ τῶν ἀδικεῖν αὐτὸν τῇ προαιρέσει βουλομένων ἀνθρώπων ρυσθῇ· ἐπεὶ περ διελογίσαντο διὰ λόγων καὶ ἐνθυμημάτων ἀπατηλῶν ὑποσκελίσαι τὰ διαβήματα τῶν ἐν τῷ προκόπτειν διαβαίνοντων ἐπὶ κρείττω. Δυνατὸν ἐν τούτοις ἐκλαμβάνειν ἁμαρτωλὸν τὸν διάβολον, ἀνθρώπους δὲ βόδικους ἥτοι τοὺς πονηροὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, ἡ εἰς οὓς ἐνεργεῖ ἀνθρώπους, εἰς τὸ ψυχὰς ἀδικεῖν.

(32) Forma Alexandrina pro ἀπατεῶν. Id.

Οὗτοι δ' ἂν εἶεν καὶ ὑπερήφανοι σοφίαν ἔχοντες ἀπατηλὴν, ἣν οὐ προφανῶς προφέρουσιν, ἀλλὰ κρύπτουσιν αὐτὴν ὡς παγίδα, ὑπὸ τοὺς σοφιστικούς αὐτῶν λόγους· ἀλλὰ καὶ σχοινία, ἥτοι τὰς πολυπλόκους αὐτῶν πονηρίας, ἧ τοὺς συντιθεμένους καὶ περιπλεκόμενους ὑπ' αὐτῶν σοφιστικούς λόγους διατείνουσιν ἐπὶ τῷ συλλαβεῖν τοὺς πόδας τῶν ὀρθῶς βαδιζόντων, λογιζόμενοι διὰ τούτων τῶν σχοινίων ὑποσκελίσαι τὰ διαθήματα τῶν ἀπροοράτως ἐχόντων, ἃ τιθέασιν καὶ ἐχόμενα ἧς τις ἐτριψεν ὁδοὺ προσκόμματα, ἃ καὶ σκάνδαλα εἶπεν. Λογισμοὶ δὲ εἰσιν οὗτοι ὑποβαλλόμενοι τοῖς καλῶς καὶ κατ' ἀρετὴν ὁδεύειν προαιρουμένοις. Ἄλλ' ὁ γνοὺς ταυτὸν ὅτι οὐκ αὐτάρκης ἐστὶν πρὸς τὸ ἀδολογήσθαι ἀπὸ τῶν τοσεύτων διαμείναι, πρὸς Θεὸν καταφεύγων, δύναμιν ἀπαιτεῖ. Διὸ καὶ ἀπαγγέλλει τὰ περιεστηκότα αὐτόν.

Στ. θ'. Ἵνα μὴ κατ' ἐμοῦ πολλὰ διαλογισάμενοι θυνηθῶσιν, μὴ ἐγκαταλείψῃς με, φύλαξόν με ἐν σκέπη τῶν περύγων σου, καὶ ὑπὸ τὴν χεῖρα τὴν κραταίαν σου, ἀφ' ἧς οὐδεὶς δύναται ἀρπάσαι, ἧ ἐπαρθῆναι ἀλαζονικῶς κατ' ἐμοῦ ὡς ἄλωντος (33) ὑπ' αὐτοῦ.

Στ. ιβ'. Γλωσσώδῃ τὸν μάχιμον καὶ λοιδορὸν εἰκε λέγειν. Οὐδεὶς γὰρ τῶν τοιούτων ὅσον ἐν τῇ γεῶδει προαιρείσει, κατευθύναι (34) δύναται ἀεὶ στρεβλούμενος ἐκ τοῦ μάχιμος εἶναι· φιλαμαρτημένων γὰρ τὸ χαίρειν μάχαις καὶ ὕβρεσιν καὶ λοιδορίαις. Διὸ καὶ τὸ κατευθύνεσθαι ὑπὸ ἀρετῆς οὐ δυνατόν ἔχειν τὸν τοιοῦτον.

PSALMUS CXL.

Στ. ε'. Ἰκανὴ τυγχάνει αὐτῶν ἡ κακία, εἰ γενοίμην αὐτῶν κοινωνός, διασκορπίσαι μου τὴν προσευχὴν, καὶ εἰσω τῶν κακίων αὐτὴν ὑποβαλεῖν.

Στ. ς'. Ὁ δὲ Σύμμαχος· «Ἐτι γὰρ καὶ ἡ προσευχή μου ἐντὸς τῶν κακῶν αὐτῶν· ἐκτλήσονται ἐν χειρὶ πέτραις οἱ κριταὶ αὐτῶν. Ἀκούονται ῥήσεις μου ἡδίστας· ὥσπερ γεωργὸς δ' ἂν ῥήσῃ τὴν γῆν, ὡς ἐσκορπίσθῃ ἡμῶν τὰ ὅσα παρὰ τὸν ἔδην.»

Στ. η'. Πρὸς σέ, ὦ Κύριε, ἤρα τοὺς ὀφθαλμούς μου, ἐλπίσας ἐπὶ σέ. Διὸ «μὴ ἀντανέλῃς τὴν ψυχὴν μου,» ὡς τέλειον αὐτὴν ἐκπεσεῖν. Εἰ γὰρ καὶ διεσκορπίσθῃ τὰ ὅσα ἐκάστου ἡμῶν παρὰ τὸν ἔδην, ἀλλ' οὐδ' ἐλπίζω ὅτι συνάξας ἀποκαταστήσεις αὐτὰ ἐπὶ οἰκίᾳ συμφωνίᾳ καὶ ἁρμονίᾳ. Οὐ γενομένου τῇ σῇ ἀγαθότητι, οὐ μόνον οὐκ ἀναυρεθήσεται, σοῦ φυλάττοντός με, «ἀφ' ἧς συνεστήσαντό μοι παγίδες.» Οὐκ ἐκ μόνης δὲ ταύτης, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ σκανδάλων τῶν ἐργαζομένων τὴν ἀνομίαν· φυλάξῃς με.

PSALMUS CXLI.

Στ. η'. Εὐκαίρως οἷα δὲ ἀποκεκλεισμένος εἰς τὰ ἐσώτατα τοῦ σπηλαίου, προσεύχεται λέγων κατὰ τὸν Σύμμαχον· «Ἐξω ποίησον ἀπὸ συγχλίσμου τὴν ψυχὴν μου,» σαφὴ δὲ καὶ τὰ λοιπὰ. Κατὰ ἀναγωγὴν δὲ ἡ κακία καὶ ἡ δυσσέβεια πᾶσα, ὥσπερ φρουρά τις ἐνδὸν τὰς ψυχὰς περιλαβοῦσα κατεῖχεν, ἀφ' ἧς φυλακῆς ἐκάστη ἀναπέμπτει τὴν προκει-

litia imbutis, quam non palam proferunt, sed velut laqueum abscondunt, captiosis eam argumentis velantes: quin etiam funes, implicitas videlicet iniquitates, et sermones callide compositos et contextos extendunt, ut pedes irretiant recte ambulantium. His funibus gressus imprudentium supplantare cogitant, illosque juxta viam cujusque disponunt: qui scandala hic et offendicula vocantur. Non alii autem sunt ab argumentis, quibus homines impugnant, ad virtutem egregie festinantes. Justus cum sciret se non eum esse qui tot ac tantis inimicis virtute sua resisteret, ad Deum se recipit auxiliumque flagitat. Ideo etiam eos denuntiat quibus impugnetur.

VERS. 9. Ne dominantur in me qui multa cogitaverunt, ne derelinquas me, custodi me in umbra alarum tuarum, et sub manu potenti tua, e qua nemo me eripiet; nequando exaltentur gloriose de me, velut si ab eis captus fuisset.

VERS. 12. Linguosum profecto vocat pugnacem et maledicum. Nullus enim eorum, quandiu terrestria sentiet, dirigi potest semper agitatus quia pugnat; peccatorum enim lætari de pugnis et conviciis et superbia. Unde qui ita disponuntur virtute dirigi nequeunt.

VERS. 5. Ea foret eorum malitia, si cum eis communicarem, quæ orationem meam perderet, et calamitatibus me subiceret.

VERS. 6. Symmachus autem: «Adhuc enim oratio mea in malis eorum. Evacuabuntur in manu petrae judices eorum. Audient verba mea dulcissima, sicut agricola quando terram scindit; ita ut dissipentur ossa nostra secus infernum.»

VERS. 8. Ad te, Domine, levavi oculos meos, sperans in te. «Ne auferas animam meam,» ne omnino cadat. Etiam si secus infernum dissipata sint ossa cujusque nostrum, spero tamen te illa denuo coaptaturum et coagmentaturum. Quo facio per bonitatem tuam, non solum non capiar, te custodiente, «a laqueo quem statuerunt mihi;» sed etiam «a scandalis operantium iniquitatem» custodies me.

VERS. 8. Haud inepte velut in intima spelunca inclusus, precatur juxta Symmachum dicens: «Educ animam meam de clastro,» nota sunt et cætera. Versum mystice interpretantibus videbuntur malitia et omnis impietas animam velut caterva obsessam et interclusam tenere, a qua custodia liberari desiderans quisque ad Dominum istis votis

(33) Forsitan ἄλωντος pro ἄλωντος, ο in ω mutato. Edit.

(34) Lege κατεθύνεσθαι, vel potius κατευθύνεσθαι. Id.

clamant, ut orationi annuens, accedat et vinculos et vinculis, et sedentes in tenebris ex domo custodiæ educat. Non omnibus usurpanda hæc verba : « Educ de custodia animam meam, » sed iis tantum qui purificato corde et deposito hoc corpore, rerum contemplationi indulgere possunt. Aquilas autem : « Educ e claustro animam meam, » quasi arcto in carcere includeretur; hostibus speluncæ portas obsidentibus. Promittit se, salute accepta, hymnis beneficia celebraturum.

PSALMUS CXLII.

VERS. 1. Tertius psalmus jam inscriptus est : « Ipsi David, cum fugeret a facie Absalom, filii sui. » Illic autem : « Quando eum filius persequabatur. » Minus periculum instat ei qui fugit, quam ei quem persequuntur. Fieri enim potest ut quis sola mala suspicione fugiat. Quando autem fugientem persequuntur, apparet persequentium crudelitas et feritas. Ait igitur : Multis cum egerem, ad te confugi, certus te mihi omnia largitum quorum indigeo, ubi auribus precem meam perceperis. Addit, « in veritate, » seu quia Deus : « Ego sum veritas⁸⁷, » dixit, seu quia hoc innuere velit : Ego qui te nunc in imagine et umbra colo, oro ut et cætera consequar, ut cultum prætergressus qui per figuram sit, in nuda veritate ad te accedam, ideoque spiritu et veritate adorem. « Exaudi me in iustitia tua. » Justificans me in ipsa; nam iustitia mea tanquam nihil coram te reputabitur. Quamobrem te oro, « ne intres in iudicium mecum. » Ego enim servus tuus, et judicari coram te aut a te nolo; nam, scrutaris tu non sermones tantum et opera, sed etiam consideras qua mente hæc perficiantur. Unde non est inter homines, vel perfectissima virtute instructos, qui coram te iudicari possit. Omnes igitur iusti, iustitiam suam cum iustitia tua conferentes, sincero corde dicunt, tanquam nihil esse coram te omnem nostram iustitiam. Justificamur autem gratis gratia Dei per fidem Jesu Christi iustitiam habentes quæ absque... apparuit, quam lex et propheta confirmant.

VERS. 3. Poteris etiam hæc anagogice interpretari de diabolo : non cessat enim ille nos persequi. Qui igitur a persecutionibus ejus, liberabimur? Quando locum invenerimus quem ille intrare nequit. At quis iste locus, nisi cælum? Et qua ratione ad cælum ascendemus? Audi nunc Paulum dicentem : « Quæ sursum sunt querite, ubi Christus est in dextera Dei sedens⁸⁸; » et : « Conversatio nostra in cælis⁸⁹. » — « Humiliavit in terram vitam meam. » Per multa designat vox humiliatio : est enim vitutis humiliatio, ut in illo : « Cor contritum et humiliatum Deus non despiciet⁹⁰. » Ca-

μένην εύχην, ὡς ἐπινεύοντα τὸν Κύριον ἐλθλνθῆναι ἐπὶ τὸ ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδεμένους, καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς καθημένους ἐν σκότει· οὐ πάντων δὲ ἐστὶν τοῦτο λέγειν, « Ἐκβάλε ἐκ φυλακῆς τὴν ψυχὴν μου, » ἀλλ' ἢ τῶν δυναμένων διὰ καθαρότητα καρδίας, καὶ χωρὶς τοῦ σώματος τούτου ἐπιβαλεῖν τῇ θεωρίᾳ τῶν γεγονότων. Ὁ δὲ Ἀκύλας, « Ἐξάγαγε ἐξ ἀποκλεισμοῦ τὴν ψυχὴν μου· » ὡς ἐν εἰρηκτῇ γὰρ τινὶ καὶ δεσμοτηρίῳ (35) κατείχετο, τῶν πολεμίων τῇ θύρᾳ τοῦ σπηλαίου προσκαθημένων· ὑπισχνεῖται δὲ τῆς σωτηρίας τυχὼν ὕμνοις τὰς εὐεργεσίας ἀμείβεσθαι.

Στ. α'. Ὁ μὲν τρίτος ψαλμὸς ἐπιτεγράφεται· « Ψαλμὸς τῷ Δαυὶδ ὅποτε ἀπεδίδρασκεν ἀπὸ προσώπου Ἀβσαλὼμ τοῦ υἱοῦ. » Ἐνταῦθα δὲ, « Ὅτε αὐτὸν ὁ υἱὸς κατεδίωκεν· » οὐχ οὕτω δὲ δεῖν τὸ φυγεῖν ἀπὸ τινος ὡς ἐκεῖνον διώκειν. Ἐνδέχεται γὰρ καὶ ἐξ ὑπονοίας μόνης φυγεῖν. Τὸ μὲντοι τὸν διωκόμενον ἐλαυνέσθαι ἐμφαίνει τὴν ὀμότητα καὶ ἀγριότητα τοῦ διώκοντος. Φησὶν οὖν· Πολλῶν ἐπιδεῆς ὢν, κατέφυγον πρὸς σέ, ἐπιστάμενος ἀκριβῶς ὅτι πληρώσης με πάντων ὢν ἐλλειπῆς εἰμι, ἐνωτισάμενος τὴν δέησίν μου, « ἐν τῇ ἀληθείᾳ· » τῷ εἰπόντι· « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια. » Ἡ ἐπεὶ ἐν εἰκόνι καὶ σκιᾷ τέως λατρεύω, εὐχομαι καὶ τὸ λοιπὸν μοι δοθῆναι, ἵνα τὸ ὑπερβῆναι τὴν τυπικὴν θεραπείαν ἐπὶ τῷ γυμνῇ τῇ ἀληθείᾳ σου προσκαλεῖν, ἵνα πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ σοὶ προσκυνήσω. « Ἐπάκουσόν μου ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου, » δικαιώσας με ἐν αὐτῇ· ἡ γὰρ ἐμὴ δικαιοσύνη ὡς οὐδὲν ἐναντίον σου λογισθήσεται. Διὸ καὶ ἀξίω ὢλω, « μὴ εἰσελθῇς εἰς κρίσιν· » μετ' ἐμοῦ. Εἰμὶ γὰρ σου δούλος, καὶ κριθῆναι πρὸς σέ ἢ ἐπὶ σοῦ φοβεῖμαι· ἐξετάσεις γὰρ οὐ τοὺς λόγους, ἢ τὰ ἔργα μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν πρόθεσιν, ἀφ' ἧς ταῦτα. Ὅθεν τῶν ζώντων οὐδεὶς, καὶ ἀκροτάτην ἀρετὴν ἔχῃ, δικαιωθῆναι ἐνώπιόν σου δυνήσεται. Πάντες γοῦν οἱ δίκαιοι συγκρινόντες τὴν σφῶν δικαιοσύνην τῇ σῇ, ἀπὸ διαθέσεως ἀληθευούσης φασὶν, « ὡς βάκος ἀποκαθημένης πᾶσα ἡ δικαιοσύνη ἡμῶν ἐναντίον σου. » Δικαιούμεθα δὲ δωρεὰν τῇ αὐτοῦ χάριτι διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἔχοντες τὴν δικαιοσύνην τὴν χωρὶς... φανερωθεῖσαν, μαρτυρουμένην ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν.

Στ. γ'. Ἔστι μὲν κατὰ ἀναγωγὴν καὶ τὸν διάβολον εἰπεῖν. Οὐ παύεται γὰρ ἐκεῖνος διώκων. Πῶς οὖν ἀπαλλαγείμεν τοῦ διώκεσθαι; Εἰ τόπον εὐροίμεν ἐνθα εἰσελθεῖν οὐ δύναται. Καὶ ποῖος οὗτός ἐστιν ἀλλ' ἢ ὁ οὐρανός; Καὶ πῶς δυνατόν ἐστι τὸν οὐρανὸν ἀναβῆναι; Νῦν ἀκούσων Παύλου λέγοντος· « Τὰ ἄνω φρονεῖτε, οὗ ὁ Χριστός ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ καθημένος· » καὶ, « Ἡμῶν τὸ πολιτεύμα ἐν οὐρανοῖς. » — « Ἐταπεινώσεν εἰς γῆν τὴν ζωὴν μου. » Πολυλὰ σημαίνει τῆς ταπεινώσεως τὸ ὄνομα· ἐστὶ γὰρ καὶ ἀρετῆς ταπεινώσις, ὡς ὅταν λέγει, « Καρδίαν συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην ὁ Θεὸς οὐκ

⁸⁷ Joan. xiv, 6. ⁸⁸ Coloss. iii, 1. ⁸⁹ Philipp. iii, 20. ⁹⁰ Psal. i, 19.

(35) Lege δεσμοτηρίῳ, nisi placeat formam Alexandrinam agnoscere. Edit.

ἐξουθενώσει. » Ἔστιν καὶ ἀπὸ συμφορῶν ταπεινώσις καὶ ἀπὸ ἀμαρτημάτων. Ἐνταῦθα μὲν τοὶ τὴν ἀπὸ τῶν συμφορῶν λέγει· διὰ καὶ ἐπήγαγεν. Ἐταπεινώσεν εἰς τὴν γῆν τὴν ζωὴν μου· ἐκάθισέν με ἐν σκοτεινοῖς, » καὶ ὅτι· ὡς νεκροῦς αἰῶνος. » Διπλὴν λέγει τὴν συμφορὰν, ὅτι καὶ ἐν σκοτεινοῖς, καὶ ὅτι ὡς νεκροῦς αἰῶνος, τὴν αἰχμαλωσίαν καὶ τὴν φυγὴν αἰνιττόμενος. Ἐπειδὴ γὰρ ἐστὶν καὶ ἐν σκοτεινοῖς, οἶδε τί πράττειν λύχνον ἄψαντα, μετὰ ἐπιτάσεως δεῖξαι βουλόμενος τὴν ὑπερβολὴν τῶν κακῶν, καὶ τῷ ὀνόματι τῶν νεκρῶν ὠγκώσας τὴν τραγῳδίαν. Ἐκ νεκροῦ δὲ αἰῶνος, εἰεν ἂν καὶ οἱ τῆς ἐν Θεῷ ζωῆς ἐστερημένοι· περὶ ὧν φησιν· « Ἀφες τοὺς νεκροὺς θάπτειν τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς. »

Στ. ζ'. Ταύτην « τὴν ἀνύδρον γῆν » καὶ τὰς παραπλησίους ψυχὰς ἀνύδρους τόπους οὕσας διέρχεται τὸ πνεῦμα τὸ ἀκάθαρτον, οὐχ εὐρίσκον παρ' αὐταῖς μονὴν ἢ ἀνάπαυσιν. Πλὴν εἰ καὶ ἐν ἀνύδρῳ τυγχάνουσιν ἐστερημένοι τῶν φαύλων ὕδατων, διώκουσι τὸν Κύριον ἐπὶ τὸ ὡς ὄρθρον ἐτοιμον εὐρεῖν αὐτὸν, ὅτε καὶ ἤξει αὐταῖς ὡς ὑετὸς πρώϊμος καὶ ὀψιμος. Διὰ καὶ ἐνυδροὶ γενήσονται, πηγὰς ἐν αὐταῖς ἔχουσαι ὕδατος ζῶντος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον.

Στ. θ'. Ἀπὸ ἐνὸς ἐχθροῦ καταδιωχθείσης τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, ὡς ἀρτίως εἶπεν, ἀπὸ πλῆθους ἐχθρῶν ἐξαιρεθῆναι νῦν παρακαλεῖ. Ἄλλ' οὐ μάχονται αἰούτω διάφοροι λέξεις· τὸν μὲν γὰρ ἀρχηγέτην τῆς κακίας ἐχθρὸν ἓνα εἶπεν· τὴν δὲ στρατιὰν αὐτοῦ πλῆθυντικῶς ἐκάλεσεν ἐχθρούς. Ἀπαιτεῖ δὲ τὸ ἐξαιρεθῆναι ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν δικαιοσύνη, ἐπεὶ περὶ πρὸς οὐδένα ἢ πρὸς αὐτὸν μόνον κατέφυγεν.

Στ. ι'. « Δίδαξόν με, » φησὶ, μὴ εἰδέναι μόνον, ἀλλὰ καὶ « ποιεῖν τὸ θέλημά σου. » Οὐ γὰρ τὸ ἐπίστασθαι αὐτῷ, ἀνευ τοῦ ἐνεργεῖν, ἀγιαστικὸν καὶ μακαριοποιὸν ἐστίν, ἀλλ' ἐνεργούμενον καὶ πραττόμενον. Διὰ καὶ ὁ Σωτὴρ φησιν· « Οὐ πᾶς ὁ λεγόμενος (36), Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς. » Φανερῶν δὲ ὅτι ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπίσταται αὐτὸ, οὐ πάντως τοῦ εἰδότος καὶ ποιούντος. Τοῦτω συνάδει καὶ τὸ, « Μάθετε καλὸν ποιεῖν. » Τίς δὲ αὕτη ἡ μάθησις τοῦ θείου θελήματος, ἡ ἐξῆς σημαίνει λέξις, ὅτι ὁδηγήσεις τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐστὶν « εἰς τὴν εὐθείαν γῆν. » Ὁ γὰρ μαθὼν τὸ ἐν ἡθικαῖς ἀρεταῖς τοῦ Θεοῦ τὸ θέλημα, ὁδηγηθήσεται δωρεὰ Θεοῦ ὑπὸ Πνεύματος ἁγίου τοῦ ἐνεργούντος ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν πᾶσιν. Γῆ δὲ εὐθεία ἡ ἡ ἀγαθὴ καὶ καθαρὰ καρδία ἐστίν, ἐν ἣ ὁ Ἰησοῦ καρποφορήσει σπόρος, ἡ ἡ τῶν πράξεων.

Στ. ια'. « Ἐνεκα τοῦ » ἐπιτεκνημένου « ὀνόματός σου, » ὅς χρηματίζω· « ζήσεις με ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου, » κατὰ ταύτην δικαίων με. Οὕτω γὰρ συμβήσεται τὸ ζῆσέσθαι με ἐν αὐτῇ· εἰκότως δὲ εἰς μέλλοντα χρόνον ἐνέκλεινεν τὸ, « ζήσεις με, » ἐπεὶ περ ἐνταῦθα ὥσπερ τὰ ἄλλα ἀγαθὰ μερικῶς, οὕτω καὶ τὸ ζῆν ἔχομεν, ζήσομενοι τελειῶς τὴν τινηκαῦτα ὅταν φανε-

laminatibus etiam interdum et peccatis humiliatur. Hic de calamitatibus quaestio : unde ubi dixit : « Humiliavit in terram vitam meam, » addit : « collocavit me in tenebris : » et hoc quidem « sicut mortuos saeculi. » Duplici igitur calamitate premittitur : nam in tenebrosis est et sicut mortui saeculi, captivitatem videlicet et fugam intendens. Quando in tenebrosis est, nihil agere potest, nisi accensa lucerna ; ut autem vehementius malorum suorum magnitudinem exprimat, non dubitat ad pingendam tragediam, vel nomen mortuorum usurpare. « Mortui saeculi » fortasse non alii ab iis qui vita in Deo destituntur, de quibus ait : « Sine ut mortui sepeliant mortuos suos¹¹. »

VERS. 6. Hanc « terram sine aqua, » et animas similiter dispositas, loca scilicet arida, pertransit immundus spiritus, quaerens requiem et non invenit²². Licet autem aridae sint animae, ab aquis destitutae, persequuntur tamen Dominum, ut quasi mane paratum inveniant eum, et veniat eis quasi pluvia temporanea et serotina²³. Ita enim irrigabuntur, et fient in eis fontes aquae vivae, salientis in vitam aeternam²⁴.

VERS. 9. Modo dixit unum inimicum animam persequi, nunc autem orat, ut ab inimicorum turba liberetur. Varia tamen ista eloquia non inter se pugnant : nam inimicum vocavit malitiae principem ; hic autem fautores ejus pluraliter inimicos dicit. Merito igitur orat, ut ab inimicis redimatur, quando ad neminem nisi ad Deum solum confugit.

VERS. 10. « Doce me, » inquit, non ut cognoscam modo, sed « ut faciam voluntatem tuam. » Non enim scientia absque operibus sanctitatem et beatitudinem consequimur, sed virtutem operando et perficiendo. Unde etiam Salvator dicit : « Non omnis qui dicit mihi, Domine, intrabit in regnum caelorum : sed qui facit voluntatem Patris mei, qui in caelis est²⁵. » Declarat enim eos cognoscere voluntatem Patris, qui eam faciunt ; non autem faciunt eam omnes qui eam cognoscunt. Quibus consentit etiam illud : « Discite bonum agere. » Quae autem sit haec voluntatis Dei scientia, in fiant quae sequuntur : « in rectam terram » videlicet a Spiritu sancto deduci. Nam qui voluntatem Dei in virtutibus didicerit, ducetur gratia Dei a Spiritu sancto, qui omnes ad veritatem perducit. Terra autem recta vel terra mitium est, vel cor bonum et mundum, in quo Jesus fructus dabit.

VERS. 11. « Propter » invocatum « nomen tuum » tuus vocor ; « vivificabis me in justitia tua, » secundum illam me justificans. Hoc enim modo in ea vivificari licet. Haud inepte ad futurum tempus refert illud, « vivificabis me, » cum his in terris sicut caetera bona ita et vitam ex parte tantum habeamus ; perfecte autem tunc vivemus, quando re-

¹¹ Luc. ix, 60. ²² Matth. xii, 43. ²³ Ose. vi, 3. ²⁴ Joan. iv, 14. ²⁵ Matth. vii, 21.

(36) Lege λέγων μοι, ut in Novo Testamento (Matth. vii, 21). Edit.

velabitur Christus, vita nostra. Ipse enim est A ῥωθῇ ὁ Χριστὸς ἡ ζωὴ ἡμῶν. Αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ἡ δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾗ ζήσεται ὁ προσβαλὼν αὐτῇ.

PSALMUS CXLIII.

VERS. 2. Usu compertum habet quod hic proficetur. Nam « tu, » inquit, « misericordia mea, » qui me misericordiae fontibus irrigasti ; tu « refugium meum, » contempto enim hominum auxilio ad te confugi et servatus sum ; tu « susceptor meus, » nam calcari tuo incitatus hostes superavi ; tu « liberator meus et protector meus, » nam praesidio tuo lacessitum muniisti et obsessum eruisti. In te igitur spem firmam habeo.

PSALMUS CXLIV.

VERS. 4. Quando quae Deus fecit, Ecclesiaste testante ²⁶, in aeternum maneant, generatio quaeque Dei opera contemplanis laudat ea, licet omni laude majora videantur. Annuntiant quoque virtutem tuam qua in lucem prodierunt. Haec autem nil aliud praeter sapientiam juxta quam omnia fecisti. Virtus autem et sapientia tua unigenitus Filius tuus ; nam Christus Dei virtus et Dei sapientia ²⁷.

VERS. 5. Qui sanctitatem Dei susceperunt, simul et gloriam ejus adipiscuntur et magnifice eum celebrant cujus sanctitas et magnifica gloria ejus. Non voce tantum laudant Deum, sed et prius operibus et recta mente sancte et egregie, imo et magnifice sentiunt et agunt et loquuntur.

VERS. 13. Dominatur Deus in omnes quos sapientia sua et Verbo suo condidit, et summo imperio utitur. Imo et saecula fecit ; nam dictum est : « Per quem fecit et saecula ²⁸. » Unde et in saecula regnat, juxta illud Pauli : « Regi saeculorum immortalis, invisibilis, sapienti soli Deo ²⁹. »

Quod si igitur Pater rex saeculorum est, regnum quoque Filii regnum omnium saeculorum est. Ita regnum hujus principio et fine carebit, et ante saecula et post saecula regnantis. Nam « Dominus regnans saeculum et in saeculum, et ultra ³⁰. » Et alias : « Deus noster rex ante saeculum ³¹, » hoc est ante omne saeculum. Cum tale sit regnum ejus, et dominatio sese in omnes generationes extendat oportet. Dominatur quidem in eis qui tempore et generatione comprehenduntur ; regnat autem in eis, qui caduca praetergressi sunt, mirabilia et aeterna meditando.

VERS. 14. Ruunt fortasse, qui non opere quidem, sed desideriis et sermonibus pravis errant ; elisi autem sunt, qui operibus peccant. Attamen utrisque auxiliatur ; hos enim fulcit, mandans unicuique : « Non concupiscas uxorem proximi tui ³², » et cetera ; illos autem exhortatur per sapientis eloquia : « Non te vincat formae concupiscentia ³³. » Ruentes

Στ. β'. Ἀπὸ τῶν πραγμάτων τὰς προσηγορίας ἐποικήσατο. « Σὺ » γὰρ, φησὶν, « ἐλεός μου, » παρὰ σοῦ γὰρ ἐδεξάμην τὰς τοῦ ἐλέους πηγὰς· σὺ « καταφυγή μου, » πρὸς σοῦ γὰρ πᾶσαν ἀνθρωπίνην βοήθειαν ὑπερβὰς καταφυγῶν διεσώθην· σὺ « ἀντιλήπτωρ μου, » τῆς γὰρ σῆς ἀπολαύσας βοήτης κρείττων ἐγενόμην τῶν πολεμίων· σὺ « ῥύστης μου καὶ ὑπερασπιστής μου, » σὺ γάρ με καὶ περιέφραξας πολεμούμενον, καὶ ἐβρώσω πολιορκούμενον. Τὴν εἰς σὲ τοίνυν ἐλπίδα σχῆσω βεβαίαν.

Στ. δ'. Ἐπεὶ πάντα ἃ ἐποίησεν ὁ Θεός, μένει εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν Ἐκκλησιαστήν, ἐκάστη γενεὰ βλέπουσα αὐτοῦ τὰ ἔργα, ἐπαινεῖ αὐτὰ ὑπὲρ πάντα ἔπαινον τυγχάνοντα αὐτὰ ὁρῶσα. Καὶ ἀπαγγέλλουσιν τὴν δύναμιν σου, καθ' ἣν εἰς ὑπαρξίν ἤγαγες αὐτά. Αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ σοφία καθ' ἣν πάντα πεποίηκας. Δύναμις δὲ καὶ σοφία σου τὸ γέννημα τὸ Μονογενές σου· Χριστὸς γὰρ Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία.

Στ. ε'. Ὅσοι μὲν εἰλήφαι τῆς ἀγιότητος τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς δόξης αὐτοῦ μεταποιούνται, καὶ μεγαλσπεπῶς ὕμνοῦσι τὸν οὐ ἡ ἀγιότης καὶ ἡ μεγαλοσπεπῆς δόξα αὐτῆς. Οὐ φιλή δὲ προφορὰ (37), ἀλλὰ πρὸ ταύτης ἔργους καὶ ὁρθῇ διαθέσει ἀγίως καὶ ἐπιδόξως, ἀλλὰ καὶ μεγαλοσπεπῶς νοοῦντες, ἐνεργοῦντες καὶ λέγοντες.

Στ. ιγ'. Κρατεῖ Θεὸς πάντων ἃ διὰ τῆς σοφίας αὐτοῦ καὶ τοῦ Λόγου πεποίηκεν, καὶ παντοκράτωρ ἐστίν. Εἰ δὲ καὶ τῶν αἰώνων ἐστὶ ποιητής (εἰρηται· γὰρ, « Δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησεν »), καὶ αὐτῶν ἅρα βασιλεύει· λέγει δὲ καὶ Παῦλος· « Τῷ δὲ βασιλεῖ τῶν αἰώνων ἀφάρτῳ, ἀόρατῳ, μόνῳ σοφῷ Θεῷ. »

Εἰ οὖν ὁ Πατὴρ βασιλεὺς τῶν αἰώνων, καὶ τοῦ Υἱοῦ ἡ βασιλεία ἐστὶ πάντων τῶν αἰώνων. Εἴη οὕτως δὲ καὶ ἀναρχος, καὶ ἀτελευτήτος ὑπάρχει ἡ βασιλεία αὐτοῦ, καὶ πρὸ τῶν αἰώνων καὶ μετ' αὐτοῦ βασιλεύοντος αὐτοῦ. « Κύριος » γὰρ βασιλεύων τὸν αἰῶνα καὶ ἐπ' αἰῶνας καὶ ἐτι· καὶ, « Ὁ Θεὸς ἡμῶν βασιλεὺς πρὸ αἰῶνος, » τούτεστι πρὸ παντὸς αἰῶνος. Ἀκολουθῶς δὲ τῇ βασιλείᾳ καὶ ἡ δεσποτεία αὐτοῦ παρατείνει εἰς πάσας τὰς γενεάς, καὶ δεσπάζει μὲν τῶν ὑπὸ χρόνον καὶ γενεὰν ὄντων, βασιλεύει δὲ τῶν ὑπερανάδεχότων τὰ πρόσκαιρα διὰ τὸ σκοπεῖν τὰ μὴ βλέπόμενα καὶ αἰῶνια.

Στ. ιδ'. Τάχα καταπίπτειν οἴοιτε εἶσιν οἱ ἐν ἐπιθυμίαις καὶ φαύλοις λογισμοῖς ἀνευ πράξεως ὄντες κατεβράχμενοι δὲ, οἱ ἐνεργητικῶς ἀμαρτάνοντες. Πλὴν ἐκατέροις βοηθῶν, τοὺς μὲν ὑποστηρίζει, ἐντελλόμενος ἐκάστην, « Οὐκ ἐπιθυμήσεις τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον σου, » καὶ τὰ ἐξῆς· καὶ τὸ, « Μὴ σε νικήσει κάλλους ἐπιθυμία, » παραινῶν διὰ σοφοῦ ἀνδρός.

²⁶ Eccle. 1, 4. ²⁷ 1 Cor. 1, 24. ²⁸ Hebr. 1, 2. ²⁹ 1 Timoth. 1, 17. ³⁰ Exod. xv, 18. ³¹ Psal. LXXIII, 12. ³² Deut. v, 21. ³³ Prov. vi, 25.

(37) Melius quadraret ψαλῆ προφορᾷ (scilicet ὕμνοισι). Edit.

Καταπίπτοντες δὲ εἶεν ἂν οἱ ἀμαρτάνοντες μὲν ἐν ἰθυκοῖς, περιεχόμενοι δὲ τοῦ χριστιανισμοῦ καταβραχθέντες δὲ, οἱ ἀποστάντες αὐτοῦ.

Στ. ιζ'. Ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αἷς ἐπιπορεύεται πρηνῶν, δικίων, κρίνων, εὐεργετῶν, χαριζόμενος, κολάζων, δίκαιος εὐρίσκεται. «Θεὸς γὰρ πιστὸς, καὶ οὐκ ἔστιν ἀδικία. » Εἰ δὲ καὶ ὁδοὺς αὐτοῦ λέγοι τις τὰς ἀρετὰς (φέρουσι γὰρ πρὸς αὐτὸν τὸν πρακτικῶς καὶ διανοητικῶς ὁδεύοντα), καὶ ἐν ταύταις δίκαιος ἀναφαίνεται· οὐδεὶς γοῦν σπουδαῖος καὶ κατ' ἀρετὴν βίων αἰτεῖται τὴν Πρόνοιαν, ἀλλ' εἰ τις φαῦλος καὶ ἔξω τῶν ὁδῶν αὐτοῦ βεθεκῶς.

Στ. ιη'. Εἰσαγωγικώτερον δὲ τὸ ἐπικαλεῖσθαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ὅθεν «ἐγγὺς» αὐτῶν εἰρηται, τελείων ὄντων «τῶν ἐπικαλουμένων αὐτόν. » Ὡς Μωϋσῆς καὶ Ἀαρὼν καὶ Σαμουὴλ καὶ Σαμψὼν ἐπικαλοῦντο τὸν Κύριον. Ὁ δὲ τὸ ἀνθρώπινον ἀρνησάμενος θέλημα, τῷ Θεῷ λέγει· «Διδαξόν με τοῦ ποιεῖν τὸ θέλημά σου, ὅτι ὁ Θεός μου εἰ σύ. » Ὅπερ εἰς ἔργον καταβάλλει Θεός. Θελήματα μὲν οὖν αὐτῶν, αἱ κατ' εἶδος ἀρεταί· θέλημα δὲ, ἡ κοινὴ τε καὶ γενικὴ (38), φυλάσσομένου δὲ τοῦ ἀγαπωμένου ὑπὸ Θεοῦ, ὁ δὲ πονηρὸς κατ' οὐδὲν ἀφεται αὐτοῦ. Ἀποκαίεται δὲ τῷ ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ καρδίας καὶ ἰσχύος ἀγαπῶντι, ἃ δὲ ὀφθαλμοὶ οὐκ εἶδον, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσεν, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ὅσα ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν. »

PSALMUS CXLV.

Στ. θ'. Ἐπεὶ ἅμα τῶν δικαίων, μνημονεύει τῶν προσηλύτων ἢ προκειμένη λέξις, τοὺς μὲν ἀγαπωμένους ὑπὸ Κυρίου, «δικαίους» λεπτέρον τοὺς κατὰ Παλαιὰν Γραφὴν εὐαρεστήσαντας αὐτῷ· προσηλύτους δὲ, τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν κληθέντας ἐπὶ τὴν τοῦ Εὐαγγελίου διδασκαλίαν. Πρὸς τοῦτοις ἐπίστασιν, μὴ ποτε οἱ ἄρτι τῇ θεοσεβείᾳ προσερχόμενοι προσήλυτοι· οἱ δὲ διοβεθηκότες καὶ τελειωθέντες ἐν αὐτῇ, δίκαιοι εἰρηται. Ὅθεν τοὺς μὲν δικαίους ἀγαπᾷ, φυλάττει δὲ τοὺς προσηλύτους· οἱ γὰρ εὐθέως προσελθυότες τῷ λόγῳ τῆς ἀληθείας, ὡς μήτις ἰσχυροὶ καὶ βέλαιοι, ἐξόνται τοῦ φυλάττοντος Κυρίου ἐπὶ τῷ ἀδλαθεῖ διαμεῖναι, τῶν δικαίων διὰ τελειότητος οἰκειουμένων αὐτῷ καὶ ἀγαπωμένων ὑπ' αὐτοῦ.

Στ. ι'. Ἡ «Σιών» ἡ σκοπευτικὴ καὶ ἐξεταστικὴ τῆς ἀληθείας, ἥτοι ψυχὴ τελεία, ἢ Ἐκκλησία Θεοῦ ζώντο· «Βασιλεύσει σου ὁ Θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα·» οὐ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος, παρατείνουσης τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ εἰς γενεὰν καὶ γενεάν. Εἰρηται ἐν τῷ πρὸ τούτου ψαλμῷ περὶ τῆς ἀτελευτήτου βασιλείας αὐτοῦ διατείνουσης εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας, καὶ ὡς δεσπόζει εἰς γενεὰν καὶ γενεάν. «Βασιλεύσει·» γὰρ «Κύριος εἰς τὸν αἰῶνα·» ὁ Θεός σου, Σιών, εἰς γενεὰν καὶ γενεάν. »

PSALMUS CXLVI.

Στ. α'. Ἐλάττω, «φησὶν» ἀγαθὸν «γὰρ ἐστὶ καὶ ὠφέλιμον. » Ὡς κατὰ τοῦτο, ψαλμὸν αἰνῶ διαφέρειν οὐδὲν, καὶ μᾶλλον ὅταν ψάλλῃ τις πνεύματι καὶ

^a Deut. xxxii, 4. ^b Psal. cxlii, 40.

(38) Quid si legeretur in recto casu κοινή et γενική? Edit.

PATROI. GR. XXXIX.

A etiam forte qui moribus peccant, veram autem doctrinam retinent, et elisi qui a veritate recedunt.

VERS. 17. In omnibus viis quibus incedit, sen providat, aut regat, aut judicet, aut beneficiat, aut gratias largiatur, aut puniat, semper justus reperitur Deus. Nam «Deus fidelis, et non est injustitia». Quodsi vias ejus vocaveris virtutes (nam deducunt ad Deum quicunque eis mente et opere adhaeserit), et in his justus apparebit. Non est igitur inter sanctos et virtute praeditos qui providentiam Dei insectetur; sed ii tantum Deum increpant qui pravi et extra ejus vias ambulant.

VERS. 18. Nomen Domini invocando ad eum accedimus. Unde «prope» ipsis dicitur, quia perfecti qui invocant eum. Ita Moyses et Aaron et Samuel et Samson invocabant eum. Qui autem hominum voluntatem respuit, dicit Deo: «Doece me, ut faciam voluntatem tuam, quia Deus meus es tu». Quod votum Deus implet. Voluntates igitur dicuntur singulae virtutes; et voluntas generale et commune virtutis nomen. Custoditur, quem diligit Deus; maligno autem nihil cum Deo. Eum qui diligit Deum ex tota anima, ex toto corde et ex tota virtute manent; quae oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt, quae praeparavit Deus iis qui diligunt illum.

VERS. 9. Quando cum justis simul proselyti hic in versibus memorentur, dicendum erit «justos» a Deo dilectos, qui ipsi juxta Vetus Testamentum placuerunt; proselytos autem qui de gentibus ad evangelicam disciplinam vocati sunt. Vocantur etiam forte proselyti, qui nuper ad pietatem venerunt, et justi, qui diutius in ea consenserunt et profecerunt. Unde justos quidem diligit, proselytos vero custodit; nam qui nuper veritatis sermonem adepti sunt, nondum validi et firmi cum sint, Dei custodia indigent, ut incolumes remaneant; justi autem propter perfectionem suam cum Deo intima societate conjunguntur et ab eo diliguntur.

VERS. 10. «Sion» scilicet quae veritatem meditatur et exquirat; anima justa aut Ecclesia Dei viventis. «Regnabit in saeculum Deus tuus» cui regno non erit finis, cum imperio generationem et generationem complectatur. Praecedenti in psalmo dictum est de infinito Dei regno in omnia saecula duraturo, et de dominatione ejus in generationem et generationem. Nam «regnabit Dominus in saeculum, Deus tuus, Sion, in generationem et generationem.»

VERS. 1. «Psallite», inquit: psalmus enim «bonum» et utile. Unde psalmus a laude non differt, praesertim quando quis spiritu et mente psallit.

Quodsi autem psallere etiam operari opera innuat, A hortetur eos qui bonum hunc psalmum perficiunt, ut Deum quoque laudibus celebrent, et ideo mente simul et opere perfecti Deum letificent; nam « Sacrificium laudis, » ait, « honorificabit me », et illi qui hoc offerre poterit præcipit Spiritus: « Sacrifica Deo sacrificium laudis. »

VERS. 5. Spiritualibus his fasciis sanavit Deus vulnera et plagas quibus a Jerusalem ad Jericho itinerans afflictus est.

PSALMUS CXLVII.

VERS. 4. Quemadmodum Dei sapientia nec terrestris est, nec animalis, nec dæmoniaca, sed desursum, ex Deo profecta; ita et eloquium ejus non terrenum, sed terræ immissum est ad unumquemque eorum qui ipsi ministrare possunt, nec differt ab illo verbo quod Deus hominibus tribuit evangelicantibus cum virtute multa. Quod eloquium pluribus animis concessum et distributum, usque in velocitatem currit, quia verbum Domini. Ita perficitur illud: « In omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum ». Vix enim facta Christi ascensione, statim transit evangelicum verbum in omnem terram quæ sub cælo est. Videntur hic nobis omnia quasi per parabolam dici. Similitudinem enim quamdam cum Ecclesiæ constitutione videntur habere opera quæ in rerum natura perficiuntur. Nam uti nivis in locum quemdam descendit, et postea pruina solvitur, et aqua profuit, ita divinum verbum in Judæos primum ingruit, et deinde in omnes diffusum est. Verbi igitur emissio, et Spiritus spiratio egregie talibus operibus designatur. Ingresso autem ad homines Verbo, et misso Spiritu, exiit ex Jerusalem in omnem terram sanctæ et salutaris discipline. Per allegoriam indicant nivis et crystallus et nebula tentationes ad probandos sanctos immissas. Quæ autem ab inimicis potestatibus immituntur, sanctorum charitatem congelare conantur. Nam uti lacus congelatur, ita congelat malitia charitatem. « Ante faciem frigoris hujus quis sustinebit? » Nisi forte hæc ad mentem Petri et Pauli interpretaberis, et Job et Jacob dicentis: « Factus sum diei combustus æstu, et glacie noctis ». Confer etiam cum his, quæ a Moyse dicta sunt: « Expectetur ut pluvia eloquium meum, et descendant sicut ros verba mea, tanquam imber super herbam, et tanquam stilla super gramen ». Qua enim ratione verba Moysi istis similia, eadem emissum terræ Dei eloquium in omnia prædicta dividitur.

ταί, τοῦτω τῷ λόγῳ τὸ ἀποσταλὲν τῇ γῇ τοῦ Θεοῦ λόγιον, διαιρεῖται εἰς πάντα τὰ εἰρημένα.

VERS. 6. Prudens Dei verbum emissum de cælo nivem liquefaciet et quæ ejusdem naturæ; præser-

* Psal. XLIX, 23. * Psal. XVII, 5. * Gen. XXI, 40.

(39) Legendum videtur καταρρεῖ, Edit.

(40) Forsan legendum αὐτὴν, scilicet ἀγάπην.

Id.

(41) LXX ἀγρωστὴν. Sed verbum mutare nobis

τῷ νῷ. Εἰ δὲ φάλλειν ἔτι τὸ πρακτικῶς ἐνεργεῖν, τοῖς τὸν ἀγαθὸν τοῦτον ψαλμὸν κατορθώσασι παραινέει καὶ διὰ θεολογίας αἰνεῖν τὸν Θεόν, ὡς ἂν πράξει· καὶ νοήσει· τελειωθέντες εὐφραίνουσι τὸν Θεόν· « Θυσία » γάρ, φησὶν, « αἰνέσεως δοξάσει με »· καὶ τῷ δυναμένῳ προσάγειν αὐτὴν προστάττει τὸ Πνεῦμα· « Θύσον τῷ Θεῷ θυσίαν αἰνέσεως. »

Στ. γ'. Τοιούτοις δὲ λογικοῖς δεσμοῖς λύσατο τὸν τραυματισθέντα καὶ συντριβέντα ἐν τῷ καταβαίνειν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Ἱερικῶν.

Στ. δ'. Ὅσπερ ἡ ἐκ Θεοῦ σοφία οὐκ ἐστὶν ἐπιγίγιος, οὐ ψυχικὴ, οὐ δαιμονιώδης, ἀλλ' ἀνωθεν ἐξ αὐτοῦ κατερχομένη, οὕτω καὶ τὸ λόγιον αὐτοῦ οὐκ ἐκ γῆς ὑπάρχον ἀποστέλλεται ἐν τῇ γῇ γινόμενον πρὸς ἑκάστον τῶν διακονεῖν αὐτῷ δυνάμενων, τυγχάνον τὸ αὐτὸ τῷ διδομένῳ ὑπὸ Κυρίου ῥήματι τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ. Εἴτα δοθέν τοῦτο νεμόμενον πλείονας ψυχὰς, ἕως τάχους δραμεῖται λόγος ὡς Θεοῦ, πληρουμένου τοῦ, « Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξήλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν. » Ἀμα οὖν γέγονεν ἡ ἀνάληψις αὐτοῦ, καὶ εὐθέως διέβη ὁ εὐαγγελικὸς λόγος ἐν πάσῃ τῇ γῇ, ἥτις ἐστὶν ὑπὸ τὸν οὐρανόν. Πρὸς τὰ εἰρημένα φαίνεται ἡμῖν οἰοῖν ἐν παραβολῇς τρόπῳ ταῦτα ἐπῆχθαι, τῶν τῆς κοσμικῆς δημιουργίας ἔργων παρατιθεμένων καθ' ὁμοίωσιν τῇ περὶ τὴν Ἐκκλησίαν οἰκονομίᾳ. Ὅσπερ γὰρ χιὼν εἰς τινα καταρρυσθῆναι (39) τόπον, καὶ πάχνην μετὰ ταῦτα λύσαι, καὶ ὕδατα προγεῖ, οὕτως ὁ Θεὸς Λόγος εἰς τοιαύτους κατασκήψας τὰ πρῶτα, μετὰ τοῦτο ἐπὶ πάντας διακίχεται. Διὸ καὶ ἡ τοῦ λόγου ἀποστολὴ, καὶ ἡ τοῦ Πνεύματος πνεῦσις καλῶς διὰ τῶν κοσμικῶν ἔργων υποδηλοῦται. Ὅτι δὲ Λόγος παραγενομένου εἰς κόσμον, καὶ τοῦ Πνεύματος πνεύσαντος, ἐξῆλθεν ἐξ Ἱερουσαλὴμ ἐπὶ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ὁ λόγος τῆς ἱσθῆς καὶ σωτηρίου διδασκαλίᾳς. Κατ' ἀλληγορίαν νοήσης τὴν χιὼνα καὶ τὸν κρύσταλλον καὶ τὴν ὀμίχλην πειρασμοὺς ἐπαγομένους τοῖς ἁγίοις πρὸς δοκιμήν. Οὗτοι γὰρ ἀπὸ τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων ἐπαγόμενοι φύγειν πειρῶνται τὴν ἐν αὐτοῖς ἀγάπην· ἐπείπερ ὡς φύγει λάκκος, οὕτως φύγει κακία αὐτῆς (40). « Κατὰ πρόσωπον τοῦ φύχους τούτου τίς ὑποστήσεται; » Εἰ μὴ ὁ κατὰ Πέτρον καὶ Παῦλον καὶ τὸν Ἰωῶ καὶ τὸν Ἰακώβ τὸν εἰπόντα, « Ἐγενόμην συγκαιόμενος τῷ καυστικῷ τῆς ἡμέρας καὶ τῷ παγετῷ τῆς νυκτός. » Πρὸς ταῦτα λήψη καὶ τὰ ὑπὸ Μωϋσέως εἰρημένα· « Προσδοκάσθω ὡς ὁδεὶς τὸ ἀπόφθεγμά μου, καὶ καταβῆτω ὡς ὁρὸς τὰ ῥήματά μου, ὥσπερ ὁ ὄρος ἐπ' ἀγρόστην (41), καὶ ὥσπερ νιφετὸς ἐπὶ χόρτον. » Ὁ γὰρ λόγος τὰ ῥήματα Μωϋσεως τούτοις ὁμοιοῦται.

Στ. ζ'. Ὁ προνοητικὸς τοῦ Θεοῦ λόγος ἀποστελλόμενος τῆξει τὴν χιὼνα καὶ τὰ συναριθμούμενα αὐτῇ.

Deut. XXXII, 2.

religio fuit, ne forte Alexandrinorum more fuerit scriptum, mutato nempe, quod sæpe illis usu venit, ω in o et in η. Id.

ἀλλὰ καὶ « πνεύσαντος αὐτοῦ τὸ πνεῦμα ὕδατα ρυήσεται » πνεῦμα δὲ τὸν Νότον φασίν, εἰς ταῦτα μεταβαλόντων τῶν προνοησμένων τῆς χιόνης καὶ τῶν παραπλησίον· εἰ δὲ καὶ πνευματικῶς καὶ τούτων ἀκούσαι δεῖ, ὁ σαφηνιστὴς τοῦ Θεοῦ λόγος τῶν λελημημένων μετ' ἐπικρύψεως ἀποσταλεῖς, τῇξει τὴν ὁμίχλην, τὸν κρύσταλλον, τὴν χιόνα, ἐπὶ τῷ πότιμα αὐτὰ ποιῆσαι ὅμα τοῦ πνεύματος αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ πνεύσαντος· ἀλλὰ καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἀποστελλόμενος εἰς τὴν καρδίαν τῶν αὐτὸν παραδεχομένων, τοὺς αὐτοὺς πειρασμοὺς καὶ ἀφανεῖς καταστήσει. Οἱ τε τῷ πνεύματι ζῶντες, γενναίως τοὺς τοιοῦτους ὑπομένοντες πειρασμοὺς, διαλύσουσιν αὐτούς.

PSALMUS CXLVIII.

Στ. β'. Ἄγγελοι μὲν ἂν εἴεν οἱ ἐν οὐρανοῖς, δυνάμεις δὲ καὶ τούτων ὑπεράνω τοῖς ὑψίστοις προσήκουσαι, ὑπὲρ τὸ διαγγέλλειν ἀνθρώποις οὔσαι. Ἐν δὲ μόνῃ τῇ παρὰ Θεοῦ βεβαίωτητι διηνεκεῖ τὸ μακάριον ἔχουσαι, ὅποια καὶ αἱ καλούμεναι παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ θρόνοι, ἐνδείκνυμένου τοῦ ὀνόματος τὸ ἐξυδρύσθαι αὐταῖς τὸν Θεόν. Τὰς δὲ ὑποκείμεναι τῇ θείᾳ καὶ ὑπὲρ κρίσιν μεγαλειότητι· ἐν τούτῳ δὲ καθεστῆκυίας αἰεὶ, καὶ τὸ στάσιμον καὶ πεπηγὸς ἔχουσας ἐν τῇ τῆς θείας δόξης ὑποδοχῇ.

PSALMUS CXLIX.

Στ. α'. Οἱ τὸν νέον ἄνθρωπον ἐνδυσάμενοι, ᾄδουσιν δύνανται· μόνον τὸ καινὸν ἄσμα, τῷ φρονεῖν καὶ πράττειν τὰ τῆς Καινῆς Διαθήκης, δουλεύοντες καινότητι πνεύματος, καὶ οὐ παλαιότητι γράμματος. Οἱ καὶ συμπληροῦσιν Ἐκκλησίαν ὁσίαν, κατορθοῦντες τὰ ὅσα Δαυὶδ τὰ πιστὰ, καὶ ὁσιωτάτην ἔχοντες δικαιοσύνην πρὸς τὸν Θεόν· δι' ὧν κατορθουμένων αἰνοῦσι τὸν Κύριον (42).

PSALMUS CL.

Στ. γ'. Ὁ μὴ ἐπαισχυνόμενος Ἰησοῦν καὶ τοὺς λόγους αὐτοῦ, μετὰ παρήρησις σαφῶς καὶ μεγαλοφώνως τὰ τῆς θεολογίας προφέρων, αἰνεῖ αὐτὸν καὶ τὸν Πατέρα αὐτοῦ· ἐν ἡχῳ σάλπιγγος. « Ὅθεν καὶ οἱ τῆς ἀληθείας κήρυκες ἐπὶ τῷ παρήρησιέστερον καὶ σαφῶς ἀπαγγέλλειν τὴν διδασκαλίαν, ἐντολὴν ἔχουσιν ὡς σάλπιγγι· ἐαυτῶν ὕψους τὴν φωνήν. Εἰρήται γοῦν πρὸς αὐτούς· « Σαλπίζετε σάλπιγγι ἐν Σιών, κηρύξατε ἐν ὄρει ἁγίῳ μου. » Ἀλλὰ καὶ ἡ τῶν νεκρῶν ἀνάστασις, ὅπως πᾶσι τοῖς ἀνισταμένοις φανερά καταστή, διὰ σάλπιγγος σημαίνεται· « Σαλπίζει γάρ, καὶ οἱ νεκροὶ ἀναστήσονται ἄφθαρτοι. » Καὶ ἐν ἐτέρᾳ Ἐπιστολῇ· « Ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου καὶ ἐν σάλπιγγι Θεοῦ καταβήσεται ἀπὸ οὐρανοῦ ἐπὶ τῷ τοῖς κακομημένους ἐν Χριστῷ ἀναστήναι. » Ὡς οὖν τὸ πρόσταγμα τῆς ἀναστάσεως φανερούμενον πᾶσιν ἐπὶ τῷ δικαίους καὶ ἀδίκους ἀναστήναι τῷ μεγαλοφώνῳ τῶν

A tim vero « spirabit spiritus ejus et fluent aque. » Spiritum autem dicunt quidam Notum esse, similique ratione nivem et cætera interpretantur. Quod si vero hæc spiritualiter intelliges, verbum Dei ad illustranda quæ obscure dicta fuerant missum, liquefaciet nebulam et crystallum et nivem, ut, spiritum spirante Deo, potui inservire possint. Verbum Dei in corde eorum missum qui illud suscipiant, easdem tentationes vel occulas reprimet, et qui spiritu fervent, generose illas perferendo, tentationes solvent.

B Vers. 2. Angeli foris sunt in coelis: virtutes autem superius in excelsis, supra munus hominibus nuntios ferentium exaltate. In sola constanti firmitate, quæ apud Deum, beatitudine fruuntur, sicut illi qui ab Apostolo throni dicuntur. Indicat quidem nomen his insidere Deum; illas autem divinæ magnitudini subjacere et supra creaturam esse, ita semper constitutas; et divinæ gloriæ traditione stabilitas ac confirmatas.

Vers. 1. Præter eos qui novum hominem induerunt, non est qui novum canticum cantare possit. Quippe qui doctrinam Novi Testamenti sapiunt, inservientes novitati spiritus, et vetustatem litteræ respuentes. Qui etiam Ecclesiam sanctorum complent, sancta David fidelia perficientes, et sanctitatem habent justitiam coram Deo: quæ perficiendo Deum laudant.

Vers. 3. Qui in Jesu et in sermonibus ejus non erubescit, sed palam clara et alta voce divinam doctrinam profitetur, laudat Dominum et Patrem ejus « in sono tubæ. » Ideo veritatis doctores, ut clarius et altius disciplinam suam prædicent, jubentur quasi tuba vocem suam exaltare¹¹. Dictum est etiam ad eos: « Clangite tuba in Sion, prædicate in monte sancto meo¹². » Mortuorum quoque resurrectionis, ut resurgenti cuique denuntiatur, tuba significanda: « Canet enim tuba, et mortui resurgent incorrupti¹³. » Et in alia Epistola: « In voce archangeli et in tuba Dei descendet de cælo, ut resurgant qui in Christo mortui sunt¹⁴. » Quemadmodum igitur resurrectionis præceptum organorum sonitu revelatur, ut omnes justi et injusti resurgant, ita et Dei laus eodem organo proferenda. « Laudate eum in psalterio et cithara. » Quid sit psalterium

¹¹ Isa. LVIII, 1. ¹² Joel. II, 15. ¹³ I Cor. XV, 52.

¹⁴ Thren. IV, 15.

(42) Ita adamussim S. Augustinus in sermone Vaticano XXIV, 2. Jam vero ibi nos animadvertimus, Augustinum sequi presse Origenem, cujus verba nomenque ipsum nos ibi protulimus. Nunc autem videmus Didymum quoque ab Origenis verbis vix discedere. Objiciet aliquis: Quomodo Augustinus, Græce prope ignarus, Origenem legebat? Nempe, inquam ego, in Latina Rufini interpretatione quæ jam exstabat: sicut apud eundem Rufinum legebatur ab eodem Gregorius Nazianzenus, qui Latine inter

Rufini scripta adhuc superest. Adhuc unum addam. Didymum scripsisse etiam in *Ecclesiasten* commentarios, constabat ex Damasceni *Parallelis* ubi laudantur, p. 685. Nunc in codice Vaticano pervetusto 750, 23 b, in catena ad Jobum perspicue legitur ΔΙΔΥΜΟΥ ΕΙΣ ΤΩ (dic τὸν) ΕΚΚ. Didymi autem verba ad Job II, 7, sunt: ποιήσω παροξυντικὸν ἀνάγνωθι, ἵνα σημαίνῃ τὸ ἀπεχθές καὶ ἐπίπονον; quæ quidem exstant in Junii catena, p. 77, sed perverse adjuncta Polychronio, erepta Didymo.

et cithara, et qua ratione sese invicem habeant, supra dictum est. Laudamus igitur Deum in mente et in spiritu psallentes; hoc enim psalterium; nam spiritus et mens desursum ex Deo propter sublimitatem doctrinarum consonant.

φάλλοντες ἐν πνεύματι καὶ νῦν τοῦτο τὸ ψαλτήριον. ὁδὸν δὲ δογμάτων συνήξει.

Vers. 5. Indicat illud: « laudate eum in cymbalis benesonantibus, » meo quidem iudicio, Dominum nobis voce distincta celebrandum esse. Hunc enim sensum confirmare videtur Apostolus, dicens: « Factus sum velut aes sonans, aut cymbalum tinniens ¹². » Nisi enim, inquit, mente simul et lingua loquar, et interpreter quaecunque lingua proferuntur, auditores inanēs tantum voces percipient, ita ut eis barbaro sermone uti videar. Dum nil præter vocum sonitus percipiunt, sit eis aes sonans aut cymbalum tinniens, aures inaniter pulsans et circumstrepens. Laudamus igitur Deum distincta voce, sanctos viros imitati. De his enim dictum est: « Narratio iusti semper sapientia. » Et alias: « Os iusti meditabitur sapientiam, et lingua ejus loquetur iudicium, lex Dei ejus in corde ejus ¹³, » hoc est, mente et lingua et ore celebrat Deum. Cymbalum bene sonans vocat suavem et gratam vocem, præclare opera prædicantem, « cymbalum jubilationis » cantum dicit de superatis et devictis hostibus.

αὐτὴν ὡς κύμβαλον ἀλαλάζου· φησι προφερόμενον ἐπὶ νίκῃ κατὰ ἀλόντων καὶ ὑπὸ (χειρὰ) γενομένων τῶν ἐχθρῶν.

Vers. 6. Quando omnia in omnibus Deus erit, complebitur hoc effatum; nam succurrens infirmitati nostræ, dat nobis spiritus divini mentem, uti de primo homine scriptum est: « Et insufflavit in faciem ejus flatum vitæ, et factus est homo in animam viventem ¹⁴. » Nam vita et fons vitæ is est qui dixit: « Ego sum vita ¹⁵. » De qua vita dictum est Patri: « Apud te est fons vitæ ¹⁶. » Cujus beatificantis et sanctificantis vitæ fletus, ubi ad hominem venerit, vivam efficit animam ejus, ita ut gratias agens qui tanta adeptus est, dicat: « Et anima mea ipsi vivet ¹⁷. » Hoc dono non fruitur alius præter eum qui Jesu sermonem suscepit: « Qui credit in eum qui misit me, habet vitam æternam ¹⁸. » Hunc flatum largitur illi qui terrena despiciunt et ea calcant quæ populo subjacent, uti propheta de ipso testatur: « Sic dicit Dominus Deus, qui fecit cælum, et firmavit terram, et qui dat spirationem populo qui super eam, et spiritum calcantibus eam ¹⁹, » terram videlicet. Dictum est etiam a vetere quodam: « Spiratio autem omnipotentis est quæ me docet ²⁰. »

Α ὀργάνων, γνωρίζεται ἀκούσθων καὶ τοῦ Θεοῦ αἰνῶς ταυτῇ τῷ ὀργάνῳ προφερέσθαι. Ἱ Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν ψαλτήριῳ καὶ κιθάρᾳ. Ὁτι τὸ ψαλτήριον καὶ ἡ κιθάρα, καὶ πόαν ἔχουσιν πρὸς ἄλλα διαφοράν, ἐν τοῖς προάγουσιν εἰρηται. (43). Αἰνετέον οὖν Θεὸν. Τὸ γὰρ πνεῦμα καὶ ὁ νοῦς ἀνωθεν ἐκ Θεοῦ δι' ὑψι-

Στ. ε'. Αἰνεῖσθαι νομίζω διὰ τὸ ἡ ἀἰνεῖσθαι αὐτὸν ἐν κυμβάλοις εὐήχοις, ὡς καὶ φωνῇ τῇ κατὰ προφορὰν ὑμνεῖν διὰ θεολογίας τὸν Κύριον. Παρίσταται δέ μοι τοῦτο νοεῖν ἐκ τῆς τοῦ Ἀποστόλου λέξεως γράφοντος οὕτω· Ἐγένονα χαλκὸς ἡχῶν καὶ κύμβαλον ἀλαλάζον. Ἐἰ γὰρ, φησὶ, μὴ νῦν καὶ γλώσσῃ λαλήσω, μὴ δὲ ἐρμηνεύων ἕκαστα τῶν ὑπὸ τῆς γλώττης εἰρημένων, ἀντιλήψει τοῦ ἀκροατοῦ μόνως φωνῆς ἀνευ διανοίας ἔχοντος, ὡς δοκεῖν αὐτῷ βάρβαρον εἶναι τὸν λαλοῦντα. Φωνῆς ἡχοῦ μόνον αἰσθησὶν ἔχοντος, γίνεται αὐτῷ χαλκὸς ἡχῶν, ἡ κύμβαλον ἀλαλάζον, κρούον καὶ περιθρομβοῦν μόνον τὴν ἀκοὴν αὐτοῦ. Δοξολογούμεν τοῖνον Θεόν, καὶ στη.. προφορὰ μῆτις τοῖς τελειοῦς δικαίους ἀνδράς· εἰρηται γὰρ περὶ ἐκάστου τούτων τὸ, ὡς ἀγγέλλει εὐσεβεῖς διὰ παντὸς σοφία· ὁμοίως καὶ, ὡς μάταια δικαίου μελετήσῃ σοφίαν, καὶ ἡ γλώσσα αὐτοῦ λαλήσῃ κρίσιν. Ὁ νόμος τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ, οὗτοῦστιν νῦν καὶ γλώσσῃ καὶ στόματι ὑμνεῖ Θεόν· εὐήχον δὲ κύμβαλον εἶπεν τὴν ἐμμελὴ καὶ μεμυδωμένην φωνήν, ἀριθλήως σημαίνουσαν τὰ πράγματα. Τὴν δὲ αὐτὴν ὡς κύμβαλον ἀλαλάζου· φησὶ προφερόμενον ἐπὶ νίκῃ κατὰ ἀλόντων καὶ ὑπὸ (χειρὰ) γενομένων τῶν ἐχθρῶν.

Στ. ζ'. Ὅτε πάντα ἐν πᾶσιν ὁ Θεὸς γενήσεται, πληρωθήσεται ἡ προκειμένη λέξις· βοηθῶν γὰρ τῇ ἀσθενείᾳ ἡμῶν, νόησιν πνοῆς θείας ὡς ἐνδίδωσιν, ὡς καὶ περὶ τοῦ πρώτου ἀνθρώπου ἀναγράφεται τὸ, ὡς ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἀνθρώπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν. Ζωὴ γὰρ καὶ πηγὴ ζωῆς ὁ εἰπὼν, ὡς ἐγὼ εἰμι ἡ ζωὴ. Περὶ τῆς ζωῆς εἰρηται τῷ Πατρὶ, ὡς Πατὴρ οὐ πηγὴ ζωῆς. Ταύτης τῆς μακαριοποιοῦ καὶ ἀγιαστικῆς ζωῆς πνοὴ εἰς τὸν ἀνθρώπον ἐρχομένη, ζῶσαν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ παρασκεύαζει, ὡς ἂν εἰπεῖν εὐχαριστικῶς (44) τὸν τοῦτο τυχόντα, ὡς ἡ ψυχὴ μου αὐτῷ ζῇ. Ταύτης τῆς δωρεᾶς μόνος ἀπολαύει ὁ τὸν Ἰησοῦ λόγον δεξάμενος, ὡς καὶ πιστεύσας τῷ ἀποστόλῳ τῷ με, ἔχει ζωὴν αἰώνιον. Ταύτην τὴν πνοὴν δὲ αὐτῷ ὁρᾷ. τοῖς ὑπερανάθετο καὶ αἰσθητὰ καὶ πατούσιν. τὰ καὶ μόνος λαφ' αὐτοῦ, ὡς εἶπεν ὁ προφήτης περὶ αὐτοῦ· Οὕτω λέγει Κύριος ὁ Θεός· ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ στερεώσας τὴν γῆν, ὁ δίδους πνοὴν τῷ λαφ' αὐτοῦ, καὶ πνεῦμα τῷ πατούσιν αὐτὴν· φανερώων δὲ τὴν γῆν. Εἰρηται δὲ καὶ πρὸς τινος ὀργαίου. Ἡ πνοὴ δὲ παντοκράτορος ἐστὶν ἡ διδάσκουσα με.

¹² I Cor. xiii, 1. ¹³ Psal. xxxvi, 30. ¹⁴ Gen. ii, 7. ¹⁵ Jos. vi, 47. ¹⁶ Isa. xlii, 5. ¹⁷ Job xxxii, 8.

(43) Confer psal. iv, in titulo.

(44) Εὐχαριστικῶς. Vox inaudita, quam tamen, ratione habita græcitatibus Didymianæ, vix operarum

¹⁸ Jos. xiv, 6. ¹⁹ Psal. xxxiv, 10. ²⁰ Psal. xxi, 31.

errori tribuere ausim, qui ex alio quodam adverbio, v. c. εὐχαριστικῶς, barbaram hanc scripturam effinxerint. Edit.

DIDYMI FRAGMENTA ALIA IN PSALMOS.

EX CODICE NANIANO XXIII.

(Graeci codices mss. apud Nanios patricios Venetos asservati, ed. Mingarelli, Bononiae 1784, in-4°.)

Codex membraneus, in quarto, constans foliis 86, scriptus saeculo x, mutilus in fine. Quin etiam cum plurimis in paginis litterarum vestigia omnino interierint, non magni usus esse potest.

Continet collectanea, seu catenam in Psalmos, nempe a psalmo primo usque ad centesimum quartum: reliqua enim perierunt. Quinam sit auctor, ignoro. In prima pagina vix aliud verbum superest, praeter hunc titulum: Βιβλος Ψαλμῶν. In mediis paginis scripti sunt psalmi, in marginibus vero catena, seu commentaria, vel scholia. Prima verba catenae quae supersunt, incipiunt in secunda pagina folii primi sic: ε' (id est vers. 5): Οὐχ οὕτως οἱ ἀσεβεῖς. — (id est Non sic impii.) Τῷ διπλασιασμῷ τῆς ἀπαγορεύσεως ἀπεστέρον τὴν ... ἰότητα δεικνυσιν· εἰτά φησιν· ἀλλ' ἢ ὁ χνοῦς· καὶ τὰ ἐξῆς· ἐκεῖνοι γάρ, φησιν, ὑπὸ τῶν θείων ἀρδόμενοι λόγων, ἀσέλ, etc.

Patres, quorum verba passim afferuntur in hac catena, sunt Chrysostomus, Basilii, Hesychius, Theodoretus, Origenes, Athanasius, Arethas archiepiscopus, Eusebius, Didymus, Diodorus, Aquila, Maximus, Theologus (nempe Gregorius Nazianzenus), Isidorus, Theodotio, Gregorius Nyssenus, Theodotius (nam fol. 52 b, et 61 a, et 62 b legitur Θεοδοτίου), Cyrillus et Symmachus. Nonnulla placet modo huius catenae specimina exhibere. Ac primo quidem omnia, quae ibi exstant Didymi Alexandrini, loca exscribam, hunc prae ceteris auctorem eligens, quod ejus libros *De Trinitate* olim ediderim.

I. Fol. 14 a. Ad versiculum 15 psalmi noni: A

Συντετριπτόν τὸν βραχίονα τοῦ ἀμαρτωλοῦ, etc., haec leguntur: Διδύμου. — Μετὰ ἀρθροῦ ρηθεὶς ὁ ἀμαρτωλὸς τὸν διάβολον δηλοῖ· οὗ ὁ βραχίων ὑπὸ τοῦ Κυρίου συντερίσκεται, καὶ ἡ ἀμαρτία αὐτοῦ ζητούμενη οὐχ εὐρίσκεται· ἔχουσα ἐν τῷ ἐπιταλεῖσθαι τὸ εἶναι καὶ πανομένη· τὸ γὰρ κακὸν ποιότης ἐστίν, οὐκ οὐσία.

II. Fol. 27 b. Ad versiculum quartum psalmi xi:

Ὅτι ἀπέφθασας αὐτὸν ἐν ἐπιλογίαις χρησιότητος· ἔθνηκας ἐπὶ τῇ κεφαλῇ αὐτοῦ στέφανον ἐκ λίθου τιμίου, haec leguntur: Διδύμου. — Ἐξ ὧν ἐπιτηδεύει τις στεφανοῦται· ὁ τε γὰρ δίκαιος τὸ δίκαιον διώξας ἀπολήψεται τὸν τῆς δικαιοσύνης στέφανον· ὁ τε περὶ Τριάδος δοξάζων ὁρθῶς· κομίζεται τὸν ἀμαράντινον τῆς δόξης στέφανον κατατρυφήσας· δὲ τις τοῦ Κυρίου, στεφάνῳ τρυφῇ ὑπερασπίζεται· καὶ ὁ χάριτι ἀμείβει, στέφανον χαρίτων δέχεται.

III. Fol. 28 a. Ad versiculum nonum ejusdem psalmi: Εὐρεθείη ἡ χεὶρ σου παῖσι τοῖς ἐχθροῖς σου· ἡ δεξιὰ σου εὖροι πάντας τοὺς μισούντάς σε, haec habentur: Διδύμου. — Ἡ τοι τιμωρομένη ἢ πολεμοῦσα τοὺς ἀντιταγμένους τῷ θείῳ νόμῳ κατὰ τὸ· Πολεμεῖ Κύριος χεὶρὶ κρυφαῇ ἐπὶ Ἀμαλή· λέγει δ' ἂν ἐχθροὺς, καὶ τοὺς ἀθέτους· ὥστε δι' ὧν πάσχουσιν γινώσκει τὸν ἐπιστατούντα τοῖς ἔλοις Θεόν. — (Quae sequuntur, nescio an sint Didymi.) Ἄλλο. — Τὰς μετὰ τὸν σταυρὸν τιμωρίας ἀνίσταται τῶν Ἰουδαίων. — Οἱ μὲν ἐχθροὶ τοῦ Θεοῦ εὐρίσκουσιν αὐτόν· οἱ δὲ μισούντες αὐτὸν εὐρίσκονται ὑπ' αὐτοῦ· καὶ διὰ μὲν τοῦ νόμου εὐρίσκομεν Θεόν· διὰ δὲ τῶν Εὐαγγελίων εὐρισκόμεθα ὑπ' αὐτοῦ· ἢ διὰ πρακτικῆς μὲν εὐρίσκομεν αὐτόν· διὰ δὲ γνώσεως εὐρισκόμεθα ὑπ' αὐτοῦ, ἐχθροὶ ὄντες τὸ πρότερον καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν τοῦ Θεοῦ· ἐλπίδα μὲν ἔχοντες καὶ ἄλλοι· ἐν τῷ κόσμῳ.

IV. Fol. 28 b. Ad versiculum 12 ejusdem psalmi:

Ὅτι ἐκλήρατ εἰς σέ κακὰ· διαλογίζαντο βουλὰς (ita codex) ἀς οὐ μὴ δύνηται στήσαι· haec habentur: Ὅτι ἐκλήρατ εἰς σέ κακὰ. — ἐπειδὴ κατὰ σοῦ τὴν γλῶσσαν ἐκίνησαν καὶ βλασφημίαις λόγοις ἐχρήσαντο. — In margine vero scriptum est Διδύμου· sed puto Didymi esse non hanc, sed quae sequuntur, nempe: Ὅτι κατ' ἐκκλίσιν ἐπιταλεῖται τὰ κακὰ καὶ οὐ κατ' εὐθιότητα ὥσπερ τὰ ἀγαθὰ. Διὰ πάντων δὲ οἱ φαῦλοι διαστραφέντες· καὶ ἀδυνάτοις ἐπιχειροῦσιν· διαλογίζονται γὰρ ἐπιβουλευτικῶς κατὰ τοῦ βλάδην μὴ ὑπομένοντος.

V. Fol. 47 b. Ad versiculum 2 psalmi lvi:

Καὶ ἐν τῇ σκιᾷ τῶν πτερόγων σου ἐλπίω, ὥς οὐ παρέλθῃ ἡ ἀνομία, haec habentur: Διδύμου. — Β. Σκιά πτερόγων, τὴν θείαν κηδεμονίαν καλεῖ· αἱ δὲ προσδιαστέλλεται ἡ σκιά τῇ ἀληθείᾳ, τοῦτο φησιν· ὅτι ἐν τῷ βίῳ τούτῳ τυγχάνων· ἐν τῇ σκιᾷ τῶν πτερόγων εἰμὶ ἐλπίζων καὶ ἐπ' αὐτῆς τὰς πτέρυγας ἰλθεῖν ἐπτερωμένος τῇ ἀρετῇ, καὶ νοῆσαι τῇ πνευματικῇ· πτέρυγες γὰρ Θεοῦ· ὡς κ ... ασι ... καὶ τοῦ Θεοῦ δυνάμεις· καὶ αἱ ὑψιπέτερες περὶ αὐτοῦ νοῆσαι· καὶ μετ' ὀλίγα· ἐκαὶ δ' ἂν δὲ παρέλθῃ ἡ ἀνομία· καὶ ἡ κατ' ἐμοῦ ἐπιβουλὴ, καὶ ὁ ὀνομασμένος ἐπιρροστής, οὐκέτι ἐν τῇ σκιᾷ· ἀλλ' ἐν αὐταῖς ταῖς οἰς πτέρυξι· ὡς ἂν προκάλῃ· καὶ ἡλευθερωμένος πάσης ἀνομίας πράξεως ἐλπίω.

VI. Fol. 49 b. Ad versiculum decimum psalmi lvi, ad ea verba: Ὅσαι ζωῆς ὥσαι ἐν ὁρτῇ

καταπίεται σθεαυὶς, haec leguntur: Ὅσαι ζωῆς ὥσαι· Διδύμου. — Οὐ γὰρ ζῶντες, ἀλλὰ ζῶσιν ὅμοιοι τυγχάνοντες ὑπὸ ὁρτῆς συλληφθήσονται· τὸ γὰρ καταπιεῖν τὸ κρατῆσαι σημαίνει· ὡς τοῦ καταποθέντος ἤδη κεκρατημένου καὶ νενικημένου.

VII. Fol. 50 b. Ad versum nonum et decimum psalmi lvi:

Καὶ σὺ, Κύριε, ἐκχελάσεις αὐτούς·

ἐξουδενώσεις πάντα τὰ ἔθνη. Τὸ κράτος μου πρὸς σὲ φυλάξω. Ὅτι σὺ ὁ θεὸς ἀντιλήπτωρ μου εἶ, hæc leguntur: Καὶ σὺ, Κύριε, ἐκγελάσεις αὐτούς. — Ἐκείνοι μὲν οὖν ἐκείνα τολμῶσιν· καὶ εὐ δὲ ἀκούεις καὶ βλέπεις καὶ γελᾷς αὐτῶν τὴν ἀνοίαν. — Τοῦ Χρυσοστόμου. — Ἐθνη ἐνταῦθα τὰς τῶν δαιμόνων λέγει φυλάξαι. — Τὸ κράτος μου πρὸς σὲ φυλάξω. — Ὁ Υἱὸς φησι τῷ Πατρὶ, πρὸς σέ· τούτέστιν παρὰ σοί. — Διδύμου. — Οὐ σφετερίσασθαι τὴν βασιλείαν προαιρούμαι· ἀλλ' ἐκδέχομαι παρὰ σοῦ αὐτὴν λαβεῖν· θαρρῶ δὲ τῇ πείρᾳ γνοῦς πολλάκις, ὅτι καὶ θεὸς καὶ ἀντιλήπτωρ μου τυγχάνεις· κἂν γὰρ μὴ ἐξ ἐμῆς δυνάμεως ἀξιόξ εἰμι λαθεῖν τὸ βασιλεύειν, ἀλλὰ γε τὸ σὸν ἔλεος προφθάσαν, ἐπιδείξει μοι ἐν τοῖς ἐχθροῖς μου· ὥς αὐτοὶ μὲν κολασθήσονται· ἐγὼ δὲ τὴν βασιλείαν λήψομαι παρὰ σοί.

VIII. Fol. 52 a. Ad versiculum tertium psalmi LX: Ὁ θεὸς, ἀπώσω ἡμᾶς καὶ καθέλες ἡμᾶς· ὠργίσθης καὶ ὠκτείρησας ἡμᾶς, hæc leguntur: Ὁ θεὸς, ἀπώσω ἡμᾶς καὶ καθέλες. — Ἐνταῦθα τὴν αἰχμαλωσίαν προλέγει· εἰτα τοῦ Θεοῦ τὸ δικαίον καὶ φιλόνητον. — Ὁργίσθης καὶ ὠκτείρησας. — Α (nempe Ἀθανασίου, ut puto). Θυμωθεὶς μετέστρεψας ἡμᾶς. Σ'. Ὁργίσθης καὶ περιήγαγες ἡμᾶς. Διὰ μὲν γὰρ τὰς παρανομίας ὠργίσθης· μετὰ δὲ τὴν τιμωρίαν ἠλέησας. — Διδύμου. — Ἐλεγκτέον τοὺς ἀμνηστικὸν φρονούντας εἶναι· τὸν δημιουργόν· ὀργίζεται γὰρ ὁ θεός, οὐχ ἵνα ἀπολέσῃ· ἀλλ' ἵνα οἰκτειρήσῃ· τούτῳ συνάδει τὸ· Εὐλογήσω σέ, Κύριε· ὅτι ὠργίσθης μοι εἰς σωτηρίαν· εἰ γὰρ εἰς σωτηρίαν ὀργίζεται, οὐ πάθος ἢ ὀργή· ἀλλὰ χρησίμως πάραλαμβάνεται.

IX. Fol. 52 b. Ad versiculum decimum ejusdem psalmi, ad ea verba: Μωᾶδ λέθης τῆς ἐλπίδος μου, hæc leguntur· Διδύμου. — Μωᾶδ λέθης τῆς. — Τὰ ἀπορράγινα μέρη συνάπτει δι' ὁμονοίας· Μωᾶδ γὰρ λέθης λουτροῦ ἢ λέθης ἀμεριμνίας· ὁ γὰρ ἀπόβλητος Μωᾶδ διὰ τοῦ λουτροῦ τοῦ βαπτίσματος ὁ ἀφένει ἔχει καὶ ἀμεριμνίας πρόξενον γίνεσθαι· καὶ οἱ ἀλλόφυλοι πάντες ὑπετάγησαν τῷ ζυγῷ τοῦ Χριστοῦ ὑποκύψαντες.

X. Fol. 53 a. Ad versiculum tertium psalmi LX: Ἀπὸ τῶν περάτων τῆς γῆς πρὸς σὲ ἐκέκραξα, hæc habentur: Ἀπὸ τῶν περάτων τῆς γῆς. — Διδύμου. — Γῆν τὸ σῶμα φησι· πέρατα γῆς τὰ αἰσθητήρια· ἀπ' ὧν καλὸν κράζειν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ προσεύχεσθαι· ἵνα μηδεμίαν αἰσθησιν ἀντιπράττουσαν ἔχωμεν. — Ὁριγένους. — Γῆν τὴν κακίαν· ἥς ὁ ἐξελθὼν κράζει πρὸς τὸν Θεόν.

XI. Fol. 59 a. Ad versiculum sextum psalmi LXV: Ἐκεῖ εὐφρανθήσόμεθα ἐπ' αὐτῷ, hæc leguntur: Ἐκεῖ εὐφρανθήσόμεθα. — Διδύμου. — Ἐκεῖ ἀντὶ τοῦ ἐν τοῖς τοιοῦτοις θαύμασιν εὐφρανθῆμεν ἐν τῷ Θεῷ· ἐν ἡλλαχταί γὰρ ὁ χρόνος ὥς καὶ ἐν τῷ· ὁ μεταστρέφων, ἀντὶ γὰρ τοῦ, ὁ μεταστρέφας.

XII. Fol. 65 a. Ad versiculum quintum psalmi LXVIII, ad ea verba: Ἀ οὐχ ἠρπαζον τότε ἀπελόντων, hæc habentur: Διδύμου. — Εἰ καὶ

Α ἀπέδωκεν ἃ μὴ ἤρπασεν· ἀλλ' οὖν ἡμᾶς ἐλυτρώσατο· καὶ τοῦτ' ἐστὶν ἀποτινύναι, ἐξαλείφω καὶ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον, ἃ ἡγαγκίσμεθα ἀποτινύναι ἐπιφερόμενα καθ' ἡμῶν, ἐξήλειπται ταῦτα καὶ ἤρται ἐκ τοῦ μέσου ἀφίστως ἀμαρτιῶν δοθείσης.

XIII. Fol. 66 a. Ad versiculum 14 ejusdem psalmi: Ἐγὼ δὲ τῇ προσευχῇ μου πρὸς σέ, Κύριε· καιρὸς εὐδοκίας, ὁ θεός, ἐν τῷ πλήθει τοῦ ἔλεους σου ἐπάκουσόν μου (sic), etc., hæc habentur: Καιρὸς εὐδοκίας. — Ὁ Σύμμαχος οὕτως· καιρὸς διαλλαγῆς, ὁ θεός· ἱκανὴ φησι· ἐπενεχθεσά μοι τιμωρία καὶ τὴν λυθῆναι, καὶ τὴν φιλονηρωπίαν τὴν σὴν ἀναφανῆναι· εὐδοκίαν γὰρ τὸ ἀγαθὸν καλεῖ θελημα. — Διδύμου.

B Ἰν' ἐμοὺ ζωοποιουμένου, σὺν ἐμοὶ ζωοποιηθῶσιν οἱ δι' ἀμαρτίας νεκροί.

XIV. Ibidem, ad versiculum 15 ejusdem psalmi, ad ea verba: Ῥυσθελὴν ἐκ τῶν μισούντων με, καὶ ἐκ τοῦ βάθους τῶν ὑδάτων, hæc leguntur: Ῥυσθελὴν ἐκ τῶν. — Βάθος ὑδάτων· ἐπεταγομέν· ἐκάλεσαν τιμωρία· Διδύμου. — Βάθος ὑδάτων ἐστὶν· εἰς δὲ γίνονται γενναῖα· τὰ παρα· ἀφέροντες· ἀπ' οὗ· μένου, ρύεσθ· μένους· εἰπεῖν ἐπ'· κραζάμενο· βάθους δὲ τῶν ὑδάτων γράφει, οὐχὶ δὲ ἐκ τῶν βαθύων τῶν ὑδάτων.

XV. Fol. 67 a. Ad versiculum 22 et 23 ejusdem psalmi: Καὶ ἔδωκαν εἰς τὸ βρώμα μου χολὴν· καὶ εἰς τὴν δίψαν μου ἐπέτισάν με ὄξος. Γενηθήτω ἡ τράπεζα αὐτῶν ἐνώπιον αὐτῶν εἰς παγίδα, etc., hæc leguntur: Καὶ ἔδωκαν εἰς τὸ βρώμα μου χο· Καὶ αὐτὴν μοι, φησὶ, τὴν τροφήν, πικράν καὶ ἀνιάραν κατεσκευάσαν. Ἀνήδονος γὰρ τοῖς μετ' ὀδύνης ἐσθίουσιν καὶ ἡ ἥδιστη τροφή· Γενηθήτω ἡ τράπεζα αὐτῶν. — Τοῦ Χρυσοστόμου. — Τούτέστιν ἡ τρυφή· τὰ ἀγαθὰ πάντα μεταβάλλεσθαι καὶ ἀπολλύεσθαι· καὶ γενέσθωσαν πᾶσιν εὐπειρήρητοι· καὶ θηλῶν· ὅτι ἀμαρτημάτων τίνουσι (sic) δίκην ταῦτα πάσχοντες, ἐπηγάγεν· καὶ εἰς ἀναπόδοσιν· παγίδας δὲ τὰς τιμωρίας καλεῖ· ἐσκοτίσθησαν δὲ, τὸν τῆς δικαιοσύνης ἥλιον μὴ δεξάμενοι. — Διδύμου. — Τράπεζα, ἡ θεόπνευστος Γραφή· ἥς ἡ μὲν θεωρία καὶ ἡ νόσις ψυχῶν λογικῶν τροφήν περιέχει· ἡ δὲ λέξις τραπέζης λόγον ἐπέχει.

XVI. Fol. 69 a. Ad versiculum 14 psalmi LXV: Ἐγὼ δὲ διὰ παντός ἐλπῶ ἐπὶ σέ· καὶ προσθήσω ἐπὶ πᾶσαν τὴν αἰρεσίαν σου, hæc leguntur: Ἐγὼ δὲ διαπαντός ἐλπῶ. — Ταῦτα γὰρ ὁρῶν γινόμενα τῇ εἰς σὲ ἐλπίδι βεβαιωθήσονται· καὶ πολλὰ πλάσιαν προσοίσω τὴν ὑμνωδίαν. — Διδύμου. — Προσθήκην ἐποίησατο τοῖς τοῦ Πατρὸς ὕμνοις ὁ Υἱός· τὴν Καινὴν Διαθήκην πρὸς τῇ Παλαιᾷ παραδούς· οὐ γὰρ ἀνέλεον τὰ πρῶτα εἰσάγων τὰ δευτέρα· προσθήκην δὲ ἐποίησατο.

XVII. Fol. 80 b. Ad versiculum 14 psalmi LXVIII: Ἐλυμήνυτο αὐτὴν ὅς ἐκ ὄρυμνο· καὶ μοιρῆς

ἀγριος κατερεμήσατο αὐτήν, hæc leguntur: Ἐλυμήσατο αὐτήν ὁς. — Τὰς διαφορὰς τῶν Ἀσσυρίων ἐφόδους διὰ τούτων ἐδήλωσεν· ἐπειδὴ δὲ ἱμπελον τὸν Ἰσραὴλ προσηγόρευσεν, εἰκότως σὺν ἱγριον ὠνόμασεν τὸν τούτῳ πολέμιον· διαφερόντως ἄρ τόδε τὸ θηρίον, ἀμπέλων πολέμιον· μονὶν δὲ ἀγριον καλεῖ, τὸν καθ' αὐτὸν διάγοντα· ὁς τῶν ἄλλων ἐστὶν ἀγριώτερος· ἐπειδὴ τοῖνον καὶ Ναβουχοδονόσορ τῶν ἄλλων βασιλέων θηριωδέστερος ἦν, εἰκότως αὐτὸν ὠνόμασεν μονὶν ἀγριον. — Διδύμου· — Τὰ λυμαινόμενα αὐτὴν ἀγρία εἰσι πάθη καὶ αἰπονηρόταται δυνάμεις· ὅς γὰρ αἰσχυρὰ ἐπιθυμία καὶ ἀκόλαστοι ἡδοναί· ὅς διὰ τὸ ἀκάθαρτον ἐν δρυμῷ.

Hactenus omnia Didymi loca, quæ supersunt, aut legi possunt in hacce catena, exscripti. Fol. quidem 42a legebatur alius Didymi locus, sed nunc litteræ evanuerunt.

DIDYMI FRAGMENTA IN PROVERBIA.

(Angelo Mai. Bibliotheca nova Patrum, tom. VII, parte II, pag. 57.).

A Didymo Alexandrino Salomonis Proverbia commentariis fuisse explanata, evidenter testantur catenæ, Latine nempe Peltani, Græcæ autem codicum Vaticanorum 1802 (A); Vat. Ottob. 117 (B); Vat. reg. 77 (C); ne alia ab extraneis bibliothecarum codicibus testimonia frustra accersam. Habere se Didymi hoc opus, aiebat Cassiodorus Inst. div. litt. cap. 5: « In quo libro (Proverbiorum) Didymum expositorem in Græca lingua reperimus, qui ab amico nostro, viro disertissimo Epiphania, in Latinum sermonem diligentissime translatus est. » Cum jam nos volumine quarto Didymum in secundam ad Corinthios, et ad Joannis Evangelium, quantum licuit, collegerimus; nunc haud inerti reliquias ejus ad dicta Proverbia corrasimus, quæ quindecim ferme paginas nobis consecerunt.

ΕΚ ΤΩΝ ΔΙΔΥΜΟΥ

ΕΙΣ

ΠΑΡΟΙΜΙΑΣ ΣΟΛΟΜΩΝΤΟΣ ΕΞΗΓΗΣΕΩΝ

EX DIDYMI

IN PROVERBIA SALOMONIS COMMENTARIIS

CAPUT PRIMUM.

Παροιμία ἐστὶν ὄν, Γλυκὺς ἀπείρω πόλεμος, B καὶ, Πᾶν ἐνδελεχοῦσα κοιλάειν πέτραν.

Ἡ παροιμία εἰρηται· Ἐν ἀρχῇ γὰρ ἐτι τῶν τριδων οὐδὼν ἀσήμεν, τὰ νῦν προσαγορευόμενα μιλια παρὰ Ῥωμαίοις, τότε σημεῖα καλούμενα, οἱ παλαιοὶ κατὰ τινος τῆς ὁδοῦ τόπους ἐτίθεσαν, καὶ τούτοις ἐπέγραφόν τινα ζητήματα. Τοῦτο γὰρ ἐποιοῦν δυοῖν ἔνεκεν, τοῦ τε γνωρίζειν τὸν ὁδεύοντα τὸ ποδὸν τῆς ὁδοῦ, καὶ τοῦ, ἀναγινώσκοντα τὸ ἐπίγραμμα, καὶ περὶ τὴν τούτου σαφήνειαν γινόμενον, τοῦ καμάτου ἐπικουφίσεσθαι. Οἶμος γὰρ λέγεται ἡ ὁδός.

Proverbium est veluti si dicas: Dulce est inexterto bellum; et, Gutta perpetua cavat lapidem.

Proverbii denominatio inde orta est, quod cum olim viæ nullis signis interstinctæ essent, illa nunc a Romanis appellata miliaria, antea vero dicta signa, prisca homines quibusdam in locis statuerunt, hisque inscripserunt aliquas quæstiones. Id porro duplici de causa faciebant, tum ut viæ quantitatem vitori indicarent, tum ut dum is legeret inscriptionem, et dum in hujus intelligentia occuparetur, labore levaretur. Namque οἶμος (hinc παροιμία) via dicitur.

Vers. 2. Cognoscere verba prudentiæ, officium præcipue virtutis est, quod et ceteri interpretes satis declarant, qui non scripserunt prudentiæ, sed intelligentiæ. Vel verba prudentiæ dicit illa quæ sunt sophistica et callide elaborata.

Vers. 3. Reprehendens sacer sermo illos qui iustitiam simulant, et eam prout oportet se habere dicunt, ait : Si vere utique iustitiam loquimini, recta iudicate, filii hominum.

Vers. 6. Audio Theodotionis interpretationem, quam in editione sua posuit etiam Symmachus; hi enim problema scripserunt. Quid est igitur tenebrosus sermo? Confusus scilicet sensu et phrasi; velut ille apud Isaiam prophetam: « Væ terræ navium, trans flumina Æthiopis! Qui mittit in mare obsides, et epistolas papyraceas super aquas ». Nihil enim horum sive in ratione paraboliæ dictionem perspicuam habet, sive alienius historiæ manifestam narrationem. Jam verò ænigmati quidem saltem dictum intelligi potest, tenebrosi vero sermonis ne dictum quidem. Tenebrosus sermo est generalis vox; parabola, peculiaris. Tenebrosus haud ob lucis defectum, sed quia abtrusus est, ita ut tenebræ ignorantibus oboriantur. Effata sunt venusta apophthegmata. Ænigma, oratio occulte significans rem veram; velut illud: « Aperi, Libane, portas tuas, et devoret ignis cedros tuas ».

Vers. 7. Verus timor est in religione reverentia. Intellectus autem bonus. Hic interpungendum est. Non enim sufficit ad beatitudinem cognoscere bonum, nisi quisque id etiam opere exerceat. Pietas vero in Deum initium intelligentiæ.

Vers. 8. Pater iustorum Deus. Quisquis enim iustitiam exercet, ex Deo natus est. Mater nostra Ecclesia, cuius sponsus Dominus noster Jesus Christus. Leges sunt apostolicæ constitutiones. — Etsi autem anagogen quoque habent supradicta, attamen accommodantur etiam naturalibus genitoribus, cum pro sua in Deum pietate liberos educant. Jam cum sit vir, magister ille qui gignit per Evangelium alumnos suos, conjux huius, et natorum mater, Ecclesia est, imo potius ecclesiastica doctrina et vivendi ratio. Si ergo me, inquit, proverbiorum auctorem, modo ut patris enarratorem, modo ut sapientiæ et virtutis, id est matris, audies, cingeris gratiarum corona, et collum tuum torque ornabitur, ex intellectuali auro et ornamentis confectio. Materia enim coronæ, qua interioris hominis caput cingitur, est virtutum circulus, quæ gratiæ appellantur. Itaque consonanter coronæ intellectuali intelligendus est etiam torques aureus animæ collo injectus, id est obedientiæ ejus.

Vers. 9. Verticem collumque dicit mentem: torquem vero aureum scientiam et intellectualem animam ornatum: vel torques aureus est subjectio Deo, et divinatorum eloquiorum munimentum.

¹ Isa. xlviii, 1, 2.

(1) Animadvertite testimonium Didymi de Apostolicis constitutionibus.

Στ. β'. Τὸ γινῶναι λόγους φρονήσεως, κυρίως ἐστὶ τῆς ἀρετῆς δηλονότι, ὥστε καὶ οἱ λοιποὶ ἐρμηνευταὶ σαφηνίζουσιν, ἐκδεδωκότας ὧς, οὐ φρονήσεως, ἀλλὰ συνέσεως λόγους. Ἡ λόγους φρονήσεως φησὶ τοὺς σοφισματώδεις καὶ πανουργευμένους.

Στ. γ'. Ἐλέγχων ὁ λόγος τοὺς ἐπιμορφαζομένους τὴν δικαιοσύνην, καὶ λέγοντας ἔχειν αὐτὴν ὡς δεῖ, φησὶν· Εἰ ἀληθῶς ἄρα δικαιοσύνην λαλεῖτε, εὐθείας κρίνατε, υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων.

Στ. δ'. Ἀκούω τοῦ Θεοδοτίωνος ἐρμηνείαν, ἣν ἐξέδωκε καὶ Σύμμαχος, ὅτι πρόβλημα ἐκδεδωκασιν. Τί οὖν ἐστὶν ὁ σκοτεινὸς λόγος; Ὁ συγκεχυμένος κατὰ τὴν λόγον καὶ διάνοιαν καὶ φράσιν· οἷον τὴν παρὰ τῷ προφήτῃ Ἡσαΐ· « Οὐαὶ γῆς πλοίων, ἐπέκεινα ποταμῶν Αἰθιοπίας! Ὁ ἀποστέλλων ἐν θαλάσῃ ὄμηρα, καὶ ἐπιστολάς· βιβλίνους ἐπάνω τοῦ ὕδατος. » Οὐδὲν γὰρ τούτων οὔτε ἐν παραβολαῖς τὴν λέξιν σαφῆ ἔχει, οὔτε μὲν ιστορίας διήγησιν φανεράν. Καὶ τοῦ μὲν αἰνίγματος ἐστὶ νοεῖν τὸ βῆτόν, τοῦ δὲ σκοτεινοῦ λόγου οὐδὲ τὸ βῆτόν. Σκοτεινὸς μὲν λόγος γενικῇ ἐστὶ φωνή· ἡ δὲ παραβολή, ἰδική· σκοτεινὸς δὲ, οὐ τὸν κατὰ στήθεσιν φωνὸς, ἀλλὰ τὸν κεκρυμμένον, ὡς σκοτίζεσθαι τὸν ἀγνοοῦντα. Ῥῆσεις δὲ τὰ καλλιεπῆ ἀποφθέγματα· αἰνίγμα δὲ, λόγος μετ' ἐπικρύψεως σημαίνων τὸ ἀληθές· ὅποῖόν ἐστι τὸ, « Διάνοιζον, ὁ Λίβανος, τὰς πύλας σου, καὶ καταφαγεῖτω πῦρ τὰς κέδρους σου. »

Στ. ε'. Ἀληθής· γὰρ φόβος, ἡ κατὰ σεβασμὸν εὐλάβεια· σύνεσις δὲ, ἀγαθή. Εἰς τὸδε ὑποστικτεῖν. Οὐκ ἀρκεῖ γὰρ εἰς μακαριότητα τὸ εἰδέναι τὸ ἀγαθόν, εἰ μὴ καὶ πράττοι τις αὐτό· εὐσέβεια δὲ εἰς Θεόν, ἀρχὴ συνέσεως.

Στ. ς'. Πατὴρ μὲν δικαίων, ὁ Θεός. Πᾶς γὰρ ὁ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην ἐκ τοῦ Θεοῦ γεννιέται. Μητὴρ δὲ ἡμῶν, ἡ Ἐκκλησία, ἥς νομφίος ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός. Θεομοὶ δὲ, αἱ ἀποστολικαὶ διατάξεις (1).—Εἰ καὶ ἀναγωγὴν ἔχει τὰ προκειμένα, ἀλλ' ἐφαρμόζονται καὶ τοῖς κατὰ φύσιν γονεῦσιν, ὅταν θεοσεβεῖς ὄντες ἀνατρέψωσι τὰ τέκνα. Ὅντος δὲ ἀνδρὸς τοῦ διδασκάλου, τοῦ γεννήσαντος διὰ τοῦ Εὐαγγελίου τοὺς παιδευομένους, σύζυγος· τούτῳ καὶ μητὴρ τῶν τεχθέντων ἐστὶν ἡ Ἐκκλησία, μᾶλλον δὲ ἡ ἐκκλησιαστικὴ γνώμη καὶ πολιτεία. Ἦν τοίνυν ἐμοῦ, φησὶ, τοῦ παροικιστοῦ, νῦν ὡς καθηγῆτο καὶ πατρὸς, νῦν δὲ σοφίας καὶ ἀρετῆς ἀντὶ μητρὸς κατακούσης, στεφθήσῃ χαρίτων στεφάνῳ, καὶ τὸν τράχηλον κοσμηθήσῃ κλοιῷ, ἐκ νοητοῦ χρυσοῦ καὶ κόσμου κατεσκευασμένῳ. Ὅλη γὰρ στεφάνου ὁ ἀναβεβαίη ἡ τοῦ ἔσω ἀνθρώπου κεφαλὴ, ἡ τῶν ἀρετῶν περιοχὴ, χάριτες ὀνομαζόμεναι τυγχάνουσι. Συμφώνως τῷ στεφάνῳ, νοητῷ ὄντι, ἐκληπτέον καὶ τὴν χρυσοῦν κλοιὸν ἐπιβαλλόμενον τῷ τῆς ψυχῆς τραχήλῳ, τοῦτέστι τῷ ὑποτακτικῷ αὐτῆς.

Στ. θ'. Κορυφὴν δὲ καὶ τράχηλον λέγει τὸν νοῦν· κλοιὸν δὲ χρύσειον, τὴν γνῶσιν καὶ τὸν νοητὸν τῆς ψυχῆς κόσμον· ἡ κλοιὸς· χρύσεος, ἡ ὑποταγὴ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ τῶν θείων λογίων περιοχὴ.

Στ. ι'. Καὶ τὸ σὺν ἄλλοις μὲν ἁμαρτάνειν κόλασιν ἐπιφέρει· ἄνδρες γὰρ μὴν ἀσεβεῖς, οἱ ἐν κακίᾳ τέλειοι.

Στ. ια'. Κρύπτουσιν εἰς γῆν, οὓς ἂν πείσωσι τὰ ἐπιγεία φρονεῖν· ἄνδρα δὲ δίκαιον νοήσεις τὸν οὐράνιον ἔχοντα φρόνημα. Δύναται δὲ ταῦτα νοεῖσθαι καὶ εἰς Χριστὸν, καὶ εἰς τὸν τῶν Ἰουδαίων λαόν.

Τὸ ἱκανὸν ἡ Γραφὴ δηλοῖ διὰ τοῦ καταπιεῖν, ὡς ἐν τῷ· « Ἵνα μὴ τῇ περισσοτέρᾳ λύπῃ καταποφῇ τοιούτος. » Φασὶν οὖν, ὅτι· Τὸν οὐράνιον ἔχοντα φρόνημα καθελόντες καὶ νικήσαντες, εἰς ἑαυτοὺς μεταστήσωμεν, ὥστε τὰ ἐπιγεία φρονεῖν. Ζῶν δὲ καταπίεται ὁ δόξαν ἔχων ὁρθὴν περὶ τῶν πρακτέων, καὶ ταύτην ἀποβαλὼν.

CAPUT II.

Στ. ια'. Βουλὴν δὲ λέγει τὴν προαίρεσιν, καθ' ἣν αἰρούμεθα τὰ πρακτέα ποιεῖν, ἥ καὶ μὴ· ἔννοιαν δὲ τὴν περὶ τὰ θεωρητὰ, ὥστε καταλιμπάνειν αὐτά, καὶ θεῷ προσοικειοῦσθαι, τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ ὅση δύναμις φυλάττεσθαι.

CAPUT III.

Στ. γ'. Ἐν ἔξει τὰς ἀρετὰς ἔχων, μὴ ἐπιπολαιῶς καταρρέθωμι αὐτῶν, οὗτος ἔχει αὐτὰς γεγραμμένας ἐπὶ πλακῶς τῆς ἑαυτοῦ καρδίας, ἐπὶ τοῦ βάθους δηλαδὴ τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς, ἥτοι τῆς διηνεχοῦς ἐπιθυμητικῆς, ἵνα ὁ ἐξ ἐναντίας μὴ παρατρέπῃ σέ.

Στ. η'. Σῶμα τὸ ἄθροισμα τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς λέγω· ὅσαί, αἱ στερεαὶ δυνάμεις αὐτῆς· πάντα γὰρ τὰ ὅσα ἡμῶν ἐροῦσι· Κύριε, Κύριε.

Στ. ιε'. Δεξιὰ αὐτῆς, ἡ τῶν θεῶν ἐπιστήμη, ἐξ ἧς ἡ αἰώνιος ζωὴ· ἀριστερὰ δὲ, ἡ τῶν ἀνθρωπίνων γνῶσις.

Στ. ιη'. Ἐνταῦθα πάλιν ξύλον ζωῆς τὸν σταυρὸν ὀνομάζει. Τοῖς γὰρ εἰλικρινῶς ἐξηρητημένοις ἐν τῷ Χριστῷ ἡ διάφορος ἐκ τοῦ ξύλου ἀποστάζει ζωὴ· τοῖς δὲ ἐπερειδομένοις ταῖς κρηπίσιν αὐτοῦ βεβαίως οὐχ ὑπὸ πέπλυνον ἀκλινῶς, οἷα δὲ καὶ ἐπὶ Κύριον ἀσφαλῶς ἰδρυμένοι. — Εἰ δὲ ξύλον ζωῆς, ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ· δικαίως κακώλυνται μεταλαβεῖν αὐτῆς ὁ Ἀδάμ. Εἰς γὰρ κακότηγον ψυχὴν σοφία οὐκ εἰσελεύσεται· ἐπεὶ περ ἀπὸ καρπῶν δικαιοσύνης φύεται δένδρον ζωῆς. Μὴ εὐρηκῶς δὲ τίνι ὁμοιώσει τὸν ἐλπίζοντα ἐπὶ Κύριον, εἰς ἑαυτὸν μεταστρέφει τὸν λόγον, λέγων ὡς ἐπὶ Κύριον· Ὁ γὰρ ἐπερειδόμενος ἐπ' αὐτῇ, ὅτε δὴ εἰς Θεὸν ἐλπίζων, ἐστὶν ἀσφαλής.

Στ. κ'. Ἀρμόττει τοῦτο καὶ νῦν τῷ Ἰῶν τοῦ Θεοῦ, σοφία καὶ φρονήσις ἐντὶ Θεοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἡ ψυχὴ ἡ πιστὴ γῆ ἐστίν, ἑκατονταπλασίονα καρποφοροῦσα· αὕτη δὲ ἐκ τῆς πίστεως τῆς σοφίας γίνεται σοφία, θεμελιούντος αὐτὴν ἐπ' αὐτῇ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς. Ἐδράζει γὰρ αὐτῇ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς διδασκαλίας, πῆξιν ἀπὸ σοφίας ποιούμενος ἐν αὐτῇ, καὶ αἰεὶ πρόκοπτουσαν αὐτὴν ἀποδεικνύς· οὐρανὸν δὲ ἐργάζεται καθαριώτατον χτίσμα, ἀγγέλων καὶ τῶν νοερῶν οὐσῶν οἰκητήριον. Λαβοῦσα δὲ αἴσθησιν τοῦ θνός, καὶ κατανοοῦσα τὴν τῶν πραγμάτων ἀκρίθειαν, ὡς τὸ πο-

Vers. 10. Peccare quoque cum aliis non caret poena. Viri impii sunt, in nequitia consummati.

Vers. 11. Obruunt eos sub terra, quibus suaserint terrena cogitare. Virum justum illum reputabis, qui caelestem habet animi sensum. Possunt haec etiam de Christo et de Judaico populo intelligi.

Quod multum est, Scriptura vocabulo deglutendi denotat; ut illic: « Ne abundantiore tristitia deglutatur qui hujusmodi est ». * Animus itaque hominem hunc caelesti animi sensu praeditum, devictum comprehendentes ad nos transferemus, ut terrena cogitet. Vivens autem deglutitur, qui rectam habens circa res agendas sententiam, hanc alijcit.

Vers. 11. Consilium dicit, animi propositum, quo constitutus facere quae debemus, vel secus. Cogitationem vero dicit quae est circa visibilia, ut haec omittamus, et ad Deum accedamus, et mandata ejus pro viribus observemus.

Vers. 3. Qui virtutum consuetudinem habet, nec facile ad illarum exercitium torpet, hic habet eas inscriptas in tabula cordis sui, in penetralli videlicet animae suae seu perpetui affectus, ne unquam adversarius te subvertat.

Vers. 8. Corpus esse aio animae virium congeriem. Ossa sunt firmae vires ejus, omnia enim ossa nostra dicent: Domine, Domine.

Vers. 16. Dextera ejus est divinarum rerum scientia, unde aeterna vita: sinistra, est rerum humanarum cognitio.

Vers. 18. Hic rursus vitae lignum appellat crucem. Nam iis qui sincere Christo adherent, multiplex ex ligno manat vita: et innitentibus basi ejus, munita firmitas stat indeclinabiliter, velut iis qui in Domino tute sunt fundati. — Quod si vitae lignum sapientia Dei est, merito prohibitus est eam Adamus participare. Etenim in malitiosam animam sapientia non introibit, quoniam ex justitia fructibus pullulat arbor vitae. Non inveniens autem cui comparet sperantem in Dominum, in se convertit sermonem quasi loquatur de Domino: nam qui in eam incumbit, tanquam in Dominum, securus est.

Vers. 20. Congruit hoc nunc quoque Filio Dei, qui sapientia et prudentia Dei est. Sed et fidelis anima, terra est fructum centuplicem reddens. Illa vero ex pinguedine sapientiae fit sapiens, stabiliente eam in hac Deo Patre. Fundat enim in ea doctrinae magisterium, eamque sapientia coagmentat, atque in melius semper provehens, caelum veluti efficit, creaturam purissimam, angelorum et intellectualium substantiarum habitaculum. Illa autem sensu rerum existentium percepto, et illarum accuratam rationem considerans, quasi abyssum mul-

* II Cor. II, 7.

tam judiciorum Dei, nubes ea nominavit. Vel nubes prophetas appellavit; rorem, doctrinam.

Ne longe abeas a potabili vitæ aqua. Consilium autem dicit, erga res agendas modum; meditationem, eam quæ sit circa theoretica. Collum dicit ipsam animam, quæ jugum Domini portat. Sicut autem collum pectoralibus præcingitur, sic anima dona Dei in regno gestabit sicut hic mandata ejus.

Impiorum res etiam splendide maledictione feriuntur; at justorum etiam viles benedicuntur. Dominum dicit, rationalis animæ facultates; tuguria, partem iracundam et concupiscibilem: ibi enim irrationales habitant passionem.

Vers. 8. Honor sapientiæ, mandatorum observantia. Sapientia Christus, ejus sponsa est, quæ eum virtutibus honorat anima, quam ille amplexbitur.

Vers. 20. Simplici veluti puerulo præmia semper proponit attentionibus ejus, erigitque extra aliquando prolapsus. Vitæ fontes, virtutes; unde aqua vivens, Christi agnitio. Proficienti sapientia multi fontes, non unus, sed pro virtutum numero. Iis qui observant has monitiones, vita sunt: item præmia sunt.

Vers. 26. Vitæ iter recte persequere, inquit. Pedes sunt tralaticii hujus motus; nam virtus medium tenet.

Vers. 2. Cave attendas fraudulentæ doctrinæ, quæ per dulces sermones inescat, id est hæresi et idololatriæ et vaniloquiis.

Vers. 3. Auditus tenuis, harum rerum bonitas. Talis est erroris natura, perniciem celare solet, jucunditatem præ se ferre, ut decipiat; aliter ei im, statim homines recederent. Non ita Deus, qui dulce celat, laboriosum proponit. Neque dixit, Desluit, sed Destillat, ne satiatura videatur amaritudo; nam postea felle amarior sentietur. Non quanta est (vitii) dulcedo, tanta etiam amaritudo, sed multo major.

Vers. 8. Viæ nomine mentem quæ ad virtutem tendit, hic denotavit: vel fortasse mandat virtuti ut nos a nequitia separet.

Vers. 11. Id est in senectute; vel carniū contritione denotat intemperantiam quæ est quedam corruptio.

Vers. 12, 14. Introducit hominem corruptum, qui semel vituperat quia disciplinam oderit, atque: Perii et contabui conterendo carnes meas in luxuriis, et vitam propemodum projecit. Ideo palam facta est punitio mea in medio Ecclesiæ ac Synagogæ. Est enim hæc pœnitentis vox, qui nondum est in ea extremitate cui proximus fuit. Par illud est: «Pene effusi sunt gressus mei». «Nanque evigilans, sen-

• Psal. LXXII. 2.

λυδύθον τῶν τοῦ Θεοῦ κριμάτων, νέφη ταῦτα προσείπεν· ἡ νέφη τοὺς προφῆτας ἐκάλεσε, ὁρόσυν τὴν διδασκαλίαν.

Μὴ ἐκτός γένῃ τοῦ ποτίμου τῆς ζωῆς ὕδατος. Βούλην δὲ λέγει τὴν περὶ πρακτέα κίνησιν· ἐννοίαν, τὴν περὶ τὰ θεωρητικά· τράχηλον τὴν αὐτὴν ψυχὴν εἶπε, τὴν βαστάσαν τὸν ζυγὸν τοῦ Κυρίου. Ὅσπερ δὲ ὁ τράχηλος τοὺς στηθοδέσμους περιέχεται, οὕτως ἡ ψυχὴ τὰ τοῦ Θεοῦ γέρα κομίζεται ἐν τῇ βασιλείᾳ, ὡς καὶ ἐν τῇδε τὰς ἐντολαῖς αὐτοῦ.

Τῶν ἀσεβῶν καὶ τὰ ἐπίδοξα κεκατῆραται· τῶν δὲ δικαίων καὶ τὰ εὐτελέστερα ἡλόγγηται. Οἶκον δὲ λέγει τῆς λογικῆς ψυχῆς τὰς δυνάμεις· ἐπαύλεις δὲ, τὰς τοῦ θυμικοῦ καὶ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ· ἐν αὐταῖς γὰρ τὰ ἄλογα διατρέβουσι πάθη.

CAPUT IV.

Στ. η'. Τιμὴ σοφίας, ἡ τήρησις τῶν ἐντολῶν· σοφία δὲ ὁ Χριστὸς, οὗ νόμῳ ἡ διὰ τῶν ἀρετῶν τιμῶσα αὐτὸν ψυχὴ, ἥτις ὅτ' αὐτοῦ περιληφθήσεται.

Στ. κ'. Καθάπερ νηπίῳ τινὶ παιδίῳ ἐπαθλοῖ ἀεὶ ταῖς προσοχαῖς τίθῃσι, καὶ διεγείρει ἐξω ποὺ διεπτοημένον. Πηγαὶ δὲ ζωῆς, αἱ ἀρεταί, ἀφ' ὧν τὸ ζῶν ὕδωρ, ἡ γνώσις ἡ τοῦ Χριστοῦ. Τῷ κατὰ σοφίαν προκάπτοντι, πολλὰ πηγαί, καὶ οὐ μία γίνεται· ἀλλὰ κατὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀρετῶν. Τοῖς τὰς παραινέσεις, φησί, φυλάττουσι ταύτας, ζωὴ γίνονται· αὗται τὸ ἄθλον.

Στ. κς'. Τὴν κατὰ τὸν βίον πορείαν ὁρθῶς βάδιζε, φησί. Πόδες εἰσι τῆς ψυχῆς αἱ μεταβατικαὶ ταύτης ὁρμαὶ· μεσότης γὰρ ἐστὶν ἡ ἀρετὴ.

CAPUT V.

Στ. β'. Μὴ πρότερχε ἀπατηλῇ διδασκαλίᾳ, διὰ τῆς χρηστολογίας δελεάζουση, τούτεστιν αἰρέσει, καὶ τῇ εἰδωλολατρίᾳ, καὶ ματαίοις ῥήμασι.

Στ. γ'. Μέχρι τῆς ἀκοῆς, αὐτῶν τὸ καλόν. Τοιαύτη γὰρ ἡ ἀπάτη· τὸ μὲν ὀλέθριον κρύπτειν εἰώθε, προβάλλεται δὲ τὸ ἡδύ, ὥστε εἰλεῖν· ἡ γὰρ ἂν εὐθέως ἀπεπῆδῃσαν. Ὁ δὲ Θεὸς οὐχ οὕτως· ἀλλὰ τὸ ἡδύ ἀποκρύπτει, τὸ δὲ ἐπίπονον προτίθῃσι. Καὶ οὐκ εἴπεν, Ἀπορῥέει, ἀλλὰ, Ἀποστάζει ὥς μὴ προσκορῇ γενέσθαι τὴν πικρίαν, ὕστερον μέντοι πικρότερον χολῆς· οὐχ ὅσον τὸ ἡδύ, τοσοῦτον τὸ πικρόν· ἀλλὰ πολλῷ πλέον.

Στ. η'. Ὅθεν εἶπεν ἐνταῦθα τὸν ἐπὶ τὴν ἀρετὴν ὀδεύοντα νοῦν· ἡ τάχα τὴν ἀρετὴν προστάσσει χωρίζειν ἡμᾶς ἀπὸ κακίας.

Στ. ια'. Τούτεστιν ἐν γῆρᾳ· ἡ διὰ τοῦ κατατρίβῃναι τὰς σάρκας, τὴν ἀκολασίαν δηλοῖ φθορὰν τινα οὔσαν.

Στ. ιδ', ιδ'. Εἰσάγει τὸν διαφθαρέντα κακίζοντα ἑαυτὸν, ὡς μισήσαντα παιδεῖαν, καὶ φησιν· Ἀπολοίμην ἂν καὶ διεφθάρην, κατατρίψας τὰς σάρκας μου ἐν ἀσωτίᾳ, καὶ τὴν ζωὴν αὐτὴν μικροῦ δεῖν προηκάμην. Διὸ φανερόν ἐγένετο τὸ ἐπιτίμιόν μου ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας καὶ Συναγωγῆς. Μεταμενοηκὸς γὰρ ἡ φωνή, καὶ μὴ γεγονότος ἐν ᾧ παρ' ὀλίγον γαγέννηται. Ὅμοιον καὶ τὸ, «Παρ' ὀλίγον ἐξεχύθη τὰ διαβή-

ματά μου. Ὁ Ἀνανήψας γὰρ καὶ αἰσθηθεὶς, Πού ἐστι, ἅ
λγεις, τὸ παρὰ μικρόν; Πῶς οὖν ἐν τῇ ἐκ τῆς φύ-
σεως μανίαν παραμυθήσασθαι;

Στ. ιε'. Ἡ γνῶσις καὶ φρέαρ ἐστὶ, καὶ πηγὴ τοῖς
μὲν προσερχομένοις ταῖς ἀρεταῖς φρέαρ ἐστὶ τοῖς
δὲ κατ' αὐτὰς τελειωθείσι, πηγὴ. Λέγεται δὲ ἡ γνῶ-
σις καὶ μήτηρ, καὶ γυνή, καὶ ἀδελφὴ· μήτηρ, ὅτι δὲ
αὐτῆς ὑπὸ τοῦ διδασκάλου γεγεννήμεθα· γυνή, ὅτι
συνούσα τίχεται ἀρετὰς καὶ ὁρθὰ δόγματα· ἀδελφὴ,
ὅτι ἐξ ἐνὸς Θεοῦ γεγόναμεν. Καὶ εἶπα τὴν σοφίαν
ἀδελφὴν.

Στ. ις', ιζ'. Ὅρα ὡς οὐ μόνον τῇ ἀφρονίᾳ τὴν
εὐκολίαν ἐνδείκνυται, ἀλλὰ καὶ τῷ μὲν ἀνθρώπῳ
ἔχειν τῆς ἀπολαύσεως· διπλασιάζει δὲ αὐτὸ καὶ
κτῆσιν ἀποκαλεῖ· οἶδε γὰρ τὴν τοῦ πράγματος ἡδο-
νὴν.

Στ. η'. Κἂν τὴν φυσικὴν τῶν ἀλόγων ἐργασίαν μι-
μῆσαι ἢ ἴσθαι, τοῦτέστι πορεύου. Πολλοὶ γὰρ ἀγα-
θοεργοῦσιν ἀπὸ θεωρίας ἢ ἀκοῆς, καὶ οὐκ ἐξ ἐπι-
στῆμης. Μελλίσσας λέγει προφήτας καὶ ἀποστόλους,
ὧν οἱ πόνοι χρήσιμοι τοῖς τε μεγάλοις τὴν ἔξιν
καὶ τοῖς βραχείσι· κηρὸν μὲν οὖν λέγει τὰ πρά-
γματα· μέλι δὲ, τὴν τούτων θεωρίαν. Ὅσπερ
ὁδηγεῖ τὰς αἰγας ὁ κτήλος, οὕτως ὁ ἐσθὴν τὰς
μελλίσσας. Καλὸν οὖν παρὰ πάντα τὸν βίον ἡ
τάξις.

Στ. ιθ'. Ἀφρων ὁ ἀθεός, ὁ τὸ θεωρητικὸν ἀπολί-
πας· παράνομος δὲ, ὁ τὸ πρακτικόν.

CAPUT VI.

Vers. 15. Scientia simul est puteus ac fons :
his qui ad virtutes accedunt, puteus; illis qui in
eis sunt perfecti, fons. Scientie dicitur etiam ma-
ter, uxor, soror : mater, quia per eam a magistro
gignimur; uxor, quia copulata parit virtutes et
recta dogmata; soror, quia ex uno Deo existimus.
Et dixi sapientie : Soror mea es.

Vers. 16, 17. Videsis quomodo non modo abun-
dantia facilitatem ostendit, sed et neminem habendo
gaudii participem. Duplicat autem eam rem, et
possessionem appellat; novit enim ejusdem rei
voluptatem.

Vers. 8. Ipsam brutorum naturalem operam imi-
tare; vel, vade dictum est pro scias. Multi enim
theoriae tenuis et auditus bene agunt, non autem
usque ad disciplinam. Apes dicit prophetas atque
apostolos, quorum labores utiles sunt tum alta
conditione praeclatis, tum etiam humilibus; saxum
dicit negotia; mel, horum theoriam. Sicut ducit
capellas cicur animal, ita rex apes. Pulchra res
itaque in omni vita ordo est.

Vers. 12. Insuper est atheus, qui theoreticam
abolet; iniquus, qui practicam.

CAPUT VII.

Στ. α'. Κατὰ κοινού φύλαξον, ἐν ᾧ σοί, φησί, καὶ C
βιωῖαν ζωὴν αἰώνιον, καὶ διορατικῶ γενέσθαι. Πολ-
λῇ γὰρ τοῦ τῶν ὁμμάτων φωτὸς λαμπρότερον αἱ
τῶν θείων ἐντολῶν τηρήσεις ἡμῖν ἀναλαμβάνουσιν.

Στ. γ'. Χεὶρ, ἡ ὁλοσχερὴς πράξις· δάκτυλος δὲ, ἡ
μερικωτέρα. Πειθόμενος δὲ μοι πλατεῖαν ἔξεις τὴν
μαρτίαν εἰς ὑποδοχὴν τῶν ἀρετῶν.

Στ. ιθ'. Συνοικεῖν ἀνδρὶ προσποιεῖται, ὡς κατὰ
νόμον βιῶσα· καὶ ἀναίρει πάντα τὰ φοβερά καὶ κω-
λυτικά, τὴν ἀποδημίαν προβαλλομένη τοῦ συνοι-
κοῦντος.

Στ. κζ'. Ὁ γὰρ οἶκος αὐτῆς ὁδοὶ ἄδου, εἰς τα-
μεῖα θανάτου κατὰγουσαι. Οἱ γὰρ πειθόμενοι αὐτῇ,
χοῖκοι γινόμενοι παρ' αὐτῆς καὶ γήиноι, οὕτως ἀπο-
λοῦνται. Τὸ δὲ, « ἐπὶ πέταυρον ἄδου, » οἱ λοιποὶ ἐν
βάθεσιν εἶπον.

Vers. 1. Lato sensu dicitur custodi; ut tibi
contingat, inquit, vita aeterna frui, et esse specula-
tivo. Caeterum multo oculorum luce splendidus
divinorum mandatorum observantia fulget.

Vers. 3. Manus est tota actio; digitus, pars ejus.
Si mihi obediveris, latum cor habebis ad virtutum
receptionem.

Vers. 19. Habitare cum marito simulat, quasi ad
legis normam vivens; omnesque timores et impedi-
menta aufert, peregrinationem praetendens conjugis
sui.

Vers. 27. Domus ejus viae inferni, quae ad mortis
conclavia ducunt. Nam qui hujusmodi mulieri mo-
rem gesserint, lutei ab ipsa facti et terreni, sic
peribunt. Quod autem hic dicitur « Ad petaurum
D inferni » caeteri interpretes scribunt profundi-
tatem.

CAPUT VIII.

Στ. κθ'. Πολλὰ σημαίνουσα, καθάπερ εἵπομεν, ἡ
ἀρχή, νῦν τὸ αἰτίον δηλοῖ, καὶ τὸ αἴτιον, καὶ τὸ ποιη-
τικόν. Ἡ δὲ ἀρχὴ τινῶν ἐστὶν ἀρχή, καὶ σημαίνει
σχέσιν, ἀλλ' οὐκ οὐσίωσιν. Τὰ γὰρ πρὸς τι, τοιαῦτα
ὡς τὸ δεξιὸν καὶ ἀριστερόν. Οὐσία τοίνυν οὐσα ἡ τοῦ
Θεοῦ σοφία, οὐκ ἀρχὴ τινῶν ἐστὶ· καὶ πρὸ κτίσεως
γὰρ ἔχει τὸ εἶναι σοφία (2). Ἦνλικα δὲ σχέσιν τὴν
πρὸς τὰ γενητὰ δέξεται, τότε ἀρχὴ γίνεσθαι τῶν ἰδῶν
τοῦ Θεοῦ ποιητικῶν καὶ προνοητικῶν, εἰς τὰ ἔργα ἃ

Vers. 22. Cum initium multa, ut diximus, signi-
ficet, nunc aeternum significat, et causale, et crea-
tivum. Jam initium alicujus rei est initium; et
relationem demonstrat, non substantiam. Haec enim
ratio est eorum quae sunt ad aliquid, ut dextrum
atque sinistrum. Substantia itaque cum sit Dei
sapientia, non est alicujus rei initium; nam et ante
creationem sapientia erat. Sed postquam relatio-
nem erga res creatas habere coepit, tunc initium

(2) Valent haec contra redivivos pantheistas.

facta est viarum Dei, agendi ac providendi, ad opera quæ existentiam a Creatore habent, quæ tamen nihil ei conferunt ut sit sapientia; sed relatio, ob quam initium dicitur et creatrix, tunc subsistentiam habuit quando etiam res creatæ: namque initium non existit ante illa quorum est initium; neque illa post hoc dicuntur esse; etsi creaturæ substantiam in tempore accipiunt. Jam sempiterna cum sit sapientia, tempori non subest. Socium est itaque initium creaturis. Sed enim qui ante creaturas existit, utpote sapientia, Filius Dei, etiam si dicit: « Dominus creavit me », id non de substantia intelligendum est, sed de relatione erga creaturas. Ad opera enim se conditam dicit, ut sit initium aciviarum et providentialium viarum Dei, id est causa, ut scholastico more loquamur. Dei Filius factus est homo, assumpta servi forma; isque licet sit ante sæcula æternus, quatenus Dei Verbum est, nihilominus creatus dicitur postquam natiuitatem de Maria habuit, factus caro: ut qui voluerint secundum Deum ambulare, et ad Deum, hoc utantur magistro, exemplari optime vitæ, et doctrinam assecutis tradenti. Denique quod vocabulum « creavit » non ubique significet facere substantiam, testis David qui ait: « Cor mundum crea in me, Deus ». Postulat enim, non quasi cor non habeat, sed quia id inquinaverat, recuperare mundatum cupit. Paulus quoque dum ait, duos creare in unum novam hominem, non substantiam collatam hominibus, sed unitatem ex concordia ostendit. Quod interpretes, « Creavit me » ediderunt.

Vers. 23. Dicit hoc pro, Causam protulit et fundamentum creaturarum. Secundum illud: « Omnia in se constituit, et ipse est ante omnia ». Et ipse Dominus dicit: « Ego sum principium creaturæ Dei ». Nam sicut fundamentum Ecclesiæ volens esse, homo fieri sustinuit, ut ea in ipso stabiliretur immobilis; ita etiam creaturæ volens existentiam dare, ad ejus normam se accommodavit, prædictam relationem inducens, factus futuris rebus initium et causa. At tamen quamvis secundum hæc fui creatus, ante omnia me Deus genuit, qui videlicet est Filius.

Vers. 27. Thronum pro suo regno, ventos autem pro intellectualibus spiritibus dicit. Vel quomodo David: « Qui ambulat super pennas ventorum »; quibus verbis levem atque incorpoream substantiam Dei vult denotare.

Vers. 29. Specta distribuentes inter se opera, sapientiam atque Deum. Ille faciebat, inquit; ego disponebam. Cur autem valida? Quia nullo fundamento egent; nam sola Dei voluntate consistunt.

Vers. 35. Vel, quia statim ac appareo, vitam præheo, vel, quia per revelationem condescendens

* Prov. viii, 22. * Psal. l, 12. * Ephes. ii, 15.

A τὴν ὑπαρξίν ἐκ τοῦ Δημιουργοῦ ἔχει μὴδὲν αὐτῇ συνεγεγόνοντα πρὸς τὸ εἶναι σοφίαν· ἀλλ' ἡ σχέσις καθ' ἣν ἀρχὴ καὶ δημιουργὸς λέγεται, τότε ὑπέρσται, ὅτε καὶ τὰ γενόμενα. Ἀρχὴ γὰρ οὐ προϋπάρχει ὡς ἔστιν ἀρχὴ οὔτε ταῦτα μετ' ἐκείνην ὑπάρχειν λέγεται, εἰ τὴν οὐσίαν ἔχουσιν ἐν χρόνῳ τὰ κτίσματα. Οὐσα γὰρ αἰδῖος ἡ σοφία οὐχ ὑπόκειται χρόνῳ. Σύζυγος οὖν ἡ ἀρχὴ τοῖς κτίσμασι. Προϋπάρχων τῆς κτίσεως, σοφία ὡν, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἐὰν λέγεται « Κύριος ἔκτισέ με », μὴ οὐσίῳσιν τὴν νόησιν ἔχη, ἀλλ' εἰς σχέσιν τὴν πρὸς τὰ κτίσματα. Εἰς ἔργα γὰρ ἐκτίσθαι φησὶν, ἐπὶ τῷ ἀρχῇ εἶναι τῶν ποιητικῶν καὶ προνοητικῶν ὁδῶν τοῦ Θεοῦ, τουτέστιν αἰτία, εἰσαγωγικὴ γε μὴν ἐτι εἰπεῖν. Ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἀνθρώπος γέγονεν, ἀναλαβὼν τὴν τοῦ δούλου μορφήν· καὶ πρὸ αἰώνων ὡν καὶ αἰδῖος, καθ' ὃ Θεὸς Λόγος ἔστιν, ἐκτίσθαι λέγεται ὅτι γέννησιν τὴν ἐκ Μαρίας ἔσχε, γενόμενος σὰρξ· ὡς ἂν οἱ θέλοντες κατὰ Θεὸν ὁδεύειν καὶ πρὸς Θεὸν, χρώνται διδασκαλίᾳ, ὑπογράμμῳ ἀρίστου βίου καὶ διδασκαλίᾳ τοῖς ἐπομένοις παρέχοντα. Ὅτι δὲ τὸ, « ἔκτισεν », οὐ δηλοῖ πάντως οὐσίῳσιν, δηλοῖ λέγων ὁ Δαβὶδ· « Καρδίαν καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμοί, ὁ Θεός ». Αἰτεῖ γὰρ οὐχ ὡς μὴ ἔχων, λαβεῖν, ἀλλ' ὡς ριπώσας αὐτὴν, ἀναλαβεῖν αὐτῇς κεκαθαρμένην. Καὶ Παῦλος δὲ λέγων τοὺς δύο κτίζεσθαι εἰς ἓνα καὶνὸν ἀνθρώπον, οὐκ οὐσίῳσιν ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐνωσιν ἐξ ὁμοιοῦς δυνάμεως ὡςπερ οἱ ἐρημνεύσαντες « Ἐκτίσάτο με » ἐξέδωκαν (3).

G

Στ. κγ'. Ἀντὶ τοῦ, Κατέβαλεν αἰτίαν τε καὶ κληπίδα τῶν κτισμάτων· κατὰ τὸ, « Πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε, καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων ». Καὶ αὐτὸς δὲ φησὶν ὁ Κύριος· « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀρχὴ τῆς κτίσεως τοῦ Θεοῦ. » Ὡς γὰρ θεμέλιος βουλόμενος εἶναι τῆς Ἐκκλησίας, ἀνθρώπος ὑπέμεινε γενέσθαι, ἐν' ἐπ' αὐτῷ ἰδρυθῆ μη σαλευσμένην οὕτω καὶ τῇ κτίσει παρασχέιν τὸ εἶναι βουλόμενος, κατ' αὐτὴν γέγονεν, τῇ προειρημένῃ σχέσιν εἰσάγων, γινόμενος τοῖς ἐπομένοις ἀρχὴ καὶ αἰτία· ἀλλ' εἰ καὶ κατὰ ταῦτα, φησὶν, ἐκτίσθην, ἀλλὰ πρὸ πάντων γεννᾷ με Θεός, ὅπερ ἔστιν Υἱόν.

Στ. κδ'. Θρόνον τὴν ἐαυτοῦ βασιλείαν, ἀνέμους δὲ τὰ νοερά πνεύματα λέγει· ἢ καθὼς καὶ Δαβὶδ· « Ὁ περιπατῶν ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων » τὸ κορυφαίον αὐτοῦ τῆς οὐσίας καὶ σώματος παραστήσας· βουλόμενος.

Στ. κθ'. Ὅρα διαιρουμένους τὰ ἔργα, τὴν σοφίαν καὶ τὸν Θεόν. Ὁ μὲν ἐποίησε, φησὶν· ἐγὼ δὲ ἤρμωζον. Ἰσχυρά δὲ, πῶς; Οὐ δομένα τινο; ὑποβάθρας· βουλῆσαι γὰρ μόνῃ κατέχεται τοῦ Θεοῦ.

Στ. λβ'. Ἡ ἐστὶ ἀμὰ τῷ φανῆναι παρέχω ζωὴν, ἢ ἐστὶ ἀποκαλύπτει τιμὴν συγκαταβαίνων πρὸς τὴν ἐκτί-

(3) Citat hunc locum suum Didymus infra in commentario ad II Cor. cap. v, 17, quod est veri huius operis testimonium.

νον ἀσθένηαν, τότε ἐξέρχεται· ζωὴ γὰρ ὦν, καὶ ἔξω γενόμενος τοῖς δυναμένοις ἰδεῖν αὐτὸν, ζωὴν δίδωσι· θέλησιν δὲ ἡ ἀγάπην φησιν, ἥ ὅτι ἐποίησέν ἡμᾶς αὐτεξουσούς· εἰς τὸ ἐτοιμούς εἶναι πράττειν ἃ δεῖ.

A infirmitati ejus, tunc egreditur: nam cum vita sit, et extra hominum conspectum, vitam præbet. Voluntatem vel pro amore dicit; vel quia fecit nos liberi arbitrii compotes, ut ad agenda quæ oportet parati simus.

CAPUT IX.

Στ. β'. Ἐκκλινάτω, ἵνα φρόνησιν λάβῃ· βώννυται γὰρ ὁ ἀτελής ὑπὸ τῶν τῆς σοφίας λόγων καὶ μυστηρίων.

Vers. 2. Declinet, inquam, ut prudentiam discat; nam roboratur imperfectus a sapientiæ verbis atque mysteriis.

Στ. γ'. Ἡ αὕτη τροφή καὶ κρέα ὀνομάζεται καὶ ἄρτος καὶ γάλα καὶ οἶνος. Πλὴν οἱ ἄφρονες ὡς ἄρτου αὐτῶν μεταλαμβάνειν λέγονται καὶ ὡς οἶνου κεκρασμένου· εἰ δὲ τοῦτο, πῶς νοήσομεν· « Ἄρτον ἀγγέλων ἔφαγεν ἄνθρωπος; » « Ἄρτον δὲ μοι νδεῖ τὰς στερεὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, καὶ οἶνον, τὴν ἐκ μελέτης τῶν θείων Γραφῶν ἐπίγνωσιν αὐτοῦ· ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ θεῖον σῶμα καὶ τίμιον αἷμα αὐτοῦ.

Vers. 3. Eadem esca nominatur et caro, et panis, et lac, et vinum. Verumtamen insipientes tanquam panem se sumere dicunt et vinum mistum. Quod si ita se haberet, quomodo verba illa intelligemus: « Panem angelorum manducavit homio¹⁰? » Nunc panem mecum intellige solida Dei mandata; et vinum, agnitionem Dei ex divinarum Scripturarum meditatione. Similiter divinum quoddam corpus et pretiosum sanguinem ejus.

CAPUT X.

Στ. δ'. Ἀκούει ὁ φυσικὸς νοήμων, « Ἡμέρας ὁ β' ἡλιος οὐ συγκαίσει σε, οὐδὲ ἡ σελήνη τὴν νύκτα. » Τὰς βιωτικὰς φροντίδας καὶ μακαρεῖ· τοὺς ὑπ' αὐτοῦ δὲ ζηρωμένους καλεῖ χόρτον· ὁ δὲ Σωτὴρ διὰ τῆς παραβολῆς τὰς θλίψεις δηλοῖ· τὰς κατὰ τοῦ λόγου δὲ καὶ τοὺς διωγμούς ἐκάλεσε καῦμα.

B Vers. 3. Audit cordatus physicus: « Per diem sol non urêt te, neque luna per noctem¹¹. » Mundanas curas æstum vocat; et qui ab eo exuruntur, dicit senem. At Salvator in parabola tribulationes esse ostendit¹²; et illas contra sacram doctrinam, necnon persecutiones, appellavit æstum.

Στ. ιγ'. Ὁ σοφὸς ἐπιτιμητικῶν λόγῳ εἰς αἴσθησιν ἄγει τὸν βαρυκάρδιον.

Vers. 13. Sapiens increpatorio sermone ad senem revocat hominem exordem.

CAPUT XI.

Στ. δ'. Ὁρᾷς ὅτι οὐ τὸ ἐπιθυμεῖν πονηρὸν, ἀλλὰ τὸ τοῖσδε ἐπιθυμεῖν, πονηρὸν; Τῶν δὲ ἀσεβῶν καὶ ἐλπίδες πονηραὶ· πᾶν γὰρ ὃ ἐλπίζει, ἀπώλεια.

Vers. 7. Viden¹³ quod non desiderium malum sit, sed quod tali modo desiderare, malum? Sed tamen impiorum spes ipsæ improbæ sunt. Nam quidquid impius optat, perditio est.

Στ. η'. Τὸ, « Ἄντ' αὐτοῦ, » οὐχ ὡς ὑποκειμένου τοῦ εὐσεβοῦς τῇ δίκῃ, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ παγὶς ἔστηκεν ἀπὸ τοῦ πονηροῦ κατὰ τοῦ δικαίου. ὁ μὲν εὐσεβὴς βύεται ἐξ αὐτῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ, ὁ δὲ ἀσεβὴς ἐγκαταλείφεται παρὰ τῆς θείας προνοίας πίπτει ἐν αὐτῇ· ἥ ὅτι ἐπειδὴ ὁ δίκαιος ὑπόκειται τοῖς ὡς ἀνθρώπος ἁμαρτίαις, ἐλθὼν δὲ ὁ ἀσεβὴς καὶ κακοποιήσας τὸν δίκαιον, τῶν μὲν ἁμαρτιῶν καὶ τῶν μελλουσῶν κολάσεων ἐβρώσατο αὐτὸν, εἰς αὐτὸν δὲ τὰς τιμωρίας ὑπεδέξατο, παραδίδοται δὲ οὐχ ὑπὸ τινος ἄλλου, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἰδίας κακίας, ὡς προπαραβούς αὐτὸν εἰς ἀδόκιμον νοῦν.

C Vers. 8. Verba « Pro justo » non ita dicuntur quasi hic damnationi sit obnoxius; sed quia cum laqueus positus fuerit ab improbo adversus justum, pius quidem inde eripitur a Deo, impius vero a divina Providentia derelictus in illum cadit; vel quia cum etiam justus peccatis aliquibus, utpote homo, obnoxius sit; si impius superveniens affligat justum, a peccatis eum et futuris suppliciis eruit, sed in se penas illas derivat. Traditur autem non ab alio quam a sua propria malitia, quoniam antea jam se tradiderat in mentem reprobam.

Στ. κδ'. Οἱ συνάγοντες φθορὰν ἐλαττοῦνται τῶν ἀρετῶν· ἢ οἱ λόγους συνάγοντες, καὶ μὴ μεταδιδόντες.

Vers. 24. Qui corruptelam augent minuantur virtutibus; vel intelliguntur ii qui litteraturam suam augentes, aliis non comunicant.

Στ. κθ'. Ὁ ἐφ' ἐκάστῳ τῶν ἐλαττωμάτων τοῦ ἰδίου οἴκου δυσχεραίνων, δοικὸς ἔσται· δουλεύσει δὲ ἄφρων φρονίμῳ.

D Vers. 29. Qui ad singulos familie suæ defectus stomachatur, sine familia erit, serviet autem insipiens prudenti.

Στ. λα'. Ἀσεβὴς τοῖνον, φησὶν, ὁ τὸν Θεὸν μισῶν· ἁμαρτωλὸς δὲ, ὁ περὶ τὰς πράξεις πονηρὸς· δίκαιον δὲ ἐνταῦθα τὸν πρακτικὸν μετὰ λόγου καὶ ἐπιστήμης λέγει· πολλὴ γάρ ἐστίν ἡ τῆς δικαιοσύνης ἀκρίβεια.

Vers. 31. Impius ille est, qui Deum odit; peccator, qui actibus nequam est. Justum hoc loco dicit virum actuosum tum verbis tum scientia; multus enim est justitiæ rigor.

¹⁰ Psal. LXXVII, 25. ¹¹ Psal. CXX, 6. ¹² Matth. XIII, 6-21.

CAPUT XII.

Vers. 2. Hic melior non est comparativum, sed A pro bono dicitur.

Vers. 9. Vir actuosus, etsi idiota, honorabilior est eo qui verbo pompaticus est et iners.

Vers. 12. Id est radices justorum non exstirpantur, bonæ scilicet consuetudines.

Vers. 17. Quidquid dixerit, operibus testatur, et si quid opere credibilis est: vel ita dicit, pro, perspicuam, probatam, irreprehensibilem, idoneam denique ipsam demonstrare. Rei vero iniquæ testem dicit eum, qui etiamsi injusta faciat, ea defendit; dolosum autem, qui nihil rectum habet.

Vers. 25. Sermo de punitionibus terret eum qui nuper ad practicam vitam accessit; recreat autem promissionum nuntius. Nam perfectus quidem justus non timebit ab auditione mala¹², Domini B timorem habens qui omnibus superior est.

Vers. 26. Justus humanæ conscius infirmitatis ignoscit, etiamsi amicus peccaverit: vel quia sciens factum esse amicum ad imaginem Dei, consonat sibi modeste sentiens, seque cohibens; et nihil hostilis malitiæ retinens, tranquillæ sovet cogitationes.

Vers. 2. Justus finem virtutis suæ consequetur, sed injusti fructum non carpent maturum. Terrebit se ipsum iniquus, non inveniens defensionem peccato suo.

Vers. 14. Lex naturalis, ex qua pullulat vitæ causa. Justo enim lex non est posita¹⁴; pœna ad mortem, irrelito peccatis. Fons vitæ, mandatorum executio. Justis gentilibus circumcisorum opes obtingent.

Vers. 10. Mens peccati conscia dolere facit animam; domus impiorum, animi habitus et consuetudines; tabernacula sunt animi proposita. Est via quæ videtur recta, ea quæ videntur exsistere, existentibus anteponeus. Constanter quod agendum est deliberat. Partem tenebunt, vel inter se partientur; nam ferox non erit timidus.

Vers. 20, 23. Hoc mihi videtur non adhortationis gratia dicere, sed quod contingere solet, narrare. Deinde correctionis rationem habent sequentia: « Qui despicit pauperem, peccat: » mala enim hinc consequentia patent. Nisi aliquis corrigat, quemnam horum poeniteat? Quis alios laudaverit? Qui virtutis studiosus est, abundat opere et scientia; nam de officio semper cogitans, magis proficiet. At mollis et indolens, id est laborum fugitans, virtutum egestate laborabit.

Vers. 16. Nidus modo significat locum, modo

¹² Pal. cxi, 7. ¹⁴ I Tim. i, 9.

(4) Sic fere etiam sanctus Cyrillus in commentario Epistolæ ad Hebr. i, 4, cujus nos commentarii perdidit reliquias edidimus in hac PP. nova bibliotheca t. III.

Στ. β'. Τὸ κρείσσον, οὐ συγκριτικόν, ἀλλ' ἀντὶ τοῦ ἀγαθοῦ (4).

Στ. θ'. Ὁ πρακτικὸς καὶ ἰδιώτης, τοῦ ἐν λόγῳ καὶ κομποῦ καὶ ἀπραχτοῦ, τιμιώτερος (5).

Στ. ιβ'. Αἱ ῥίζαι τῶν δικαίων οὐκ ἐξαρθήσονται, τούτέστιν αἱ ἀγαθαὶ ἕξεις.

Στ. ιζ'. Ὁ ἐὰν λέγῃ, φησὶ, πιστοῦται τοῖς ἔργοις· καὶ εἰ ἔργου ἐστὶ πιστότερον· ἢ ἀντὶ τοῦ, φανερὰν, βεβαιωμένην, ἀνέλεγκτον, ἱκανὴν αὐτὴν ἐπιβεβαιῶσαι· ἀδίκων δὲ μάρτυς, ὁ συνιστῶν ἐπιχειρῶν ἃ ἐν ἀδίκῳ πράττει· δόλιος δὲ, ὡς οὐδὲν ἔχων εὐθείας.

Στ. κς'. Ὁ μὲν τῶν κολάσεων λόγος παράσσει τὸν ἄρτι φοιτῶντα τῷ πρακτικῷ βίῳ· εὐφραίνει δὲ ὁ τῶν ἐπαγγελιών. Ὁ γὰρ τέλειος δίκαιος οὐ φοβηθήσεται ἀπὸ ἀκοῆς πονηρᾶς, φόβον ἔχων Κυρίου τὸν ὑπεραίροντα πάντα.

Στ. κς'. Ὁ μὲν δίκαιος, εἰδὼς τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν, συγγνώσκει, καὶ ἀμαρτήματα ἢ τὸ παρὰ τοῦ φίλου· ἢ οἱ ἐπιγινώσκων ὅτι κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐστὶν ὁ φίλος, σύμφωνος αὐτοῦ ἐστὶ μετριοφρονῶν, καὶ φυλάσσει αὐτὸν, καὶ μηδὲν τῆς ἐχθρᾶς κακίας ἔχων, ἀστασιάστους ἔχει τοὺς λογισμοὺς.

CAPUT XIII.

Στ. β'. Ὁ μὲν γὰρ ἔξει τὸ τέλος τῆς ἀρετῆς, οἱ δὲ καρπὸν οὐχ ἔξουσιν ὥριμον· ποτῆσαι δ' αὐτὸν, οὐχ εὐρίσκων συστήναι τῇ αὐτοῦ ἀμαρτίᾳ.

C Στ. ιθ'. Νόμος ὁ φυσικὸς, ἀφ' οὗ βρῦει τὸ τῆς ζωῆς αἴτιον· δικαίῳ γὰρ νόμος οὐ καίται· τιμωρία δὲ ἐπὶ θάνατον τῷ παγιδευθέντι κακοῖς· ἢ πηγὴ ζωῆς, τὰ ἔργα τῶν ἐντολῶν. Δικαίοις τοῖς ἔθνεσιν ὁ τῶν ἐκ περιτομῆς πλοῦτος προσγενήσεται (6).

CAPUT XIV.

Στ. ι'. Ὁ νοῦς αἰσθανόμενος ἀμαρτίας, ὀδυρὰ τὴν ψυχὴν· οἰκτίαι δὲ τῶν ἀσεβῶν, ἕξεις καὶ διαθέσεις· σκηναὶ δὲ εἰσιν αἱ προαιρέσεις· ἐστὶ δὲ ὁδός, ἢ δοκεῖ ὁρθὴ εἶναι, ἢ τῶν ὄντων τὰ δοκοῦντα προκρίνουσα. Καρτερικῶς τὸ πρακτεῖον λογίζεται. Μερὶς στήσουσιν, ἢ συμμερίζονται· ὁ θρασὺς γὰρ οὐκ ἂν εἴη δεῖλός.

D Στ. κ', κγ'. Τοῦτο ἐμοὶ δοκεῖ ὡς οὐκ ἐν τάξει παραινέσεως τέθεικεν, ἀλλὰ τὰ συμβάντα ἀπαγγέλλει· εἴτα διορθωτικῶς τὸ ἐπαγόμενον· τὸ, ὅτι ὁ ἀτιμάζων πένητα ἀμαρτάνει· τὰ γὰρ αὐτόθι δὴλα κακά· οὐδὲ διορθοῦται τις, οὐκ ἂν καταγοίη τῶν τοιούτων· τίς δ' ἂν τοὺς ἄλλους ἐπαινέσειεν; Ὁ ὑπὲρ ἀρετῆς φρονεῖς περισσεύει πράξει καὶ γνῶσει. Καὶ γὰρ ὁ περὶ τῶν πρακτέων αἰετὶ σκοπῶν ἔξει τι πλεόν· ὁ δὲ ἡδὺς καὶ ἀνάληγτος, ἤγουν ὁ τοὺς πόνους ἐκτρεπόμενος, ἐν ἐνδείᾳ ἐστὶ τῶν ἀρετῶν.

CAPUT XVI.

Στ. ις'. Τὸ, νοσηρὰ, ποτὶ τὸν τόπον σημαίνει, ποτὶ

(5) Juxta vetus illud: *Odi hominem ignava opere, philosophica sententia.*

(6) Sicuti Jobo incircumciso (non tamen idolorum cultori) sua naturalis justitia profuit.

δὲ τὰ ἐνοσσεύοντα ζῶα. Ἡ τοίνυν ὁ τόπος τῆς σοφίας, τὰ θεωρήματα ἐν οἷς οἰκεῖ, αἰρετώτερά ἐστι τῆς ψευδωνύμου γνώσεως· ἢ τὰ κτήματα τῆς σοφίας. Πᾶπερ γὰρ χρυσὸς ἀργύρου κρείσσων, οὕτω καὶ σοφία φρονήσεως· ἢ μὲν γὰρ ἐν τῷ γινώσκειν ἐστὶν, ἢ δὲ ἐν τῷ ἐρμηνεύειν τὰ γινωσκόμενα. Ἡ νοσιᾶς σοφίας, τὰς Ἐκκλησίας, ἢ τὰς τῶν ἁγίων ἐκείθεν μονάς· σοφία δὲ ὁ Χριστός.

Στ. ε'. Τὸ γὰρ ἀδιάστατον τῶν πράξεων ἔχουσαι, τὸ τῆς ζωῆς τῆς καταλλήλου μήκος ἔχουσιν, ἀπὸ κακῶν ἐκκλίνουσαι, τούτεστι θανάτου.

Στ. κθ'. Ἐνταῦθα ἄνδρα παράνομον διάβολον καλεῖ, ὃς ἀποπειράται τῶν ἀνθρώπων, γινῶναι θέλων τίνες εἰσὶν ἐξ αὐτῶν ὅμοιοι αὐτῷ καὶ θέλοντες παρανομεῖν· καὶ ἀπάγων αὐτοὺς εἰς ὁδοῦς ἥτοι εἰς πράξεις οὐκ ἀγαθὰς· ὁ αὐτὸς δὲ ἐστὶν ὁ στηρίζων τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐφ' ἑκάστον τῶν ἀνθρώπων, καὶ νοῶν ἀκριβῶς πρὸς ποῖον πάθος ἐπιβρεπὺς τις ἔχει· καὶ γνοὺς ἐκ τῶν κινήματων, ἰσθὲ αὐτοῦ παγίδας· καὶ συλλαβὼν ἀπάγει αὐτὸν εἰς πάντα τὰ κακὰ. Ὅριζεν δὲ τοῖς χειλέσιν εἶπεν, διότι ταῖς πονηραῖς αὐτοῦ ὑποβολαῖς, ἐργοῖς τελειῶσαι σπουδάζει διὰ τῶν ἀνθρώπων πάντα τὰ αὐτῷ καταθύμια· οὗτος δὲ ἐστὶν ἡ κάμιος τῆς κακίας, ἡ φλέγουσα τὸν ὑποδεξάμενον τοῖς δολασμασιν αὐτοῦ εἰς πᾶσαν κακίαν.

Στ. λ'. Ὁφθαλμὸς θεωρῶν καλὰ, ἥτοι διακεκριμένος· τίνα δὲ τὰ καλὰ, ζητητέον· καὶ μὴ θεωρῶν χρυσόν, λυπεῖται· εἴτε σῶμα λαμπρόν, πάλιν κατατήκεται· ἀλλὰ τίνα ἐστὶ τὰ καλὰ, ἀκουσον· Τὸν οὐρανόν, τὴν γῆν, τὴν θάλασσαν καὶ τὴν κτίσιν πᾶσαν· ὥστε τὰ τοιαῦτα βλέπετε, ὅσον τὴν ψυχὴν εὐφραίνει· ἐπεὶ τί ὄφθαλμος τερφθῆναι μὲν τὸν ὀφθαλμὸν, μηδὲν δὲ γενέσθαι πλέον, ἀλλὰ τὴν ψυχὴν διαφθαρῆναι;

Στ. λα'. Τὰ πολλὰ τῆς κακίας αὐτοῦ ἀνωτέρω εἰπόντες, τοῖς εἰρημένοις τὰ λείποντα προσθήσομεν. Μετὰ τῶν ὑπερβολῶν αὐτοῦ πάντων λέγει καὶ ταῦτα τοῖς πειθομένοις αὐτῷ· Τοῦτο τὸ πρᾶγμα κατ' ἀνάγκην ἐστὶ (τὸ διορατικὸν ἀκονήσας εἰς τὸ κακόν), χρηστὸν αὐτῷ. Ἡ ἡδονὴ φυσικὴ ἐστὶ, χρηστὸν αὐτῇ· ἐκ Θεοῦ τὰ χρήματα, ἀπολαυστέον αὐτῶν. Ὅπου ταν δὲ εἰς πάντα καταπίση τὸν ὑπήκουον αὐτοῦ, τότε ποιεῖ αὐτὸν ἐγκαυχᾶσθαι κατὰ διάνοιαν, ὡς δικαιοσύνας μεγάλας ποῦν, καὶ ὅτι ἐν τοῖς γηραιοῖς ταῦτα ὑποτίθεται.

CAPUT XVII.

Στ. ε'. Ὁ πιστὸς μὴ σπεύδων περὶ τὰ αἰσθητὰ, ὡς πάντα ἔχων ἐστίν· ὁ δὲ περὶ ταῦτα σπεύδων, ὡς μηδὲν ἔχων ἐστίν· ἀγαπῶν γὰρ ἀργύριον, οὐ πλησθήσεται ἀργυρίου· ἢ καὶ, Ὁ πιστὸς βέβαιος τοῖς λόγους τοῦ κόσμου τούτου, ὡς χρήματα τοῦ νοῦ τροπικῶς εἰρημένους· ὁ δὲ ἄπιστος, οὐδὲ τοῦ τυχόντος βέβαιος πράγματος τῶν λόγων δι' ἀκαθαρσίαν ψυχῆς.

Στ. κη'. Ἐνεδός, ὁ τῇ σιωπῇ τὴν ἑαυτοῦ ἀμαθίαν, ἢ τὸ πάθος κρύπτειν παρ' ἑαυτοῦ ἢ τοῖς πέλας, δοκεῖ.

A ipsa quæ sunt in nido animalia. Vel igitur locus sapientiæ, id est theorematum in quibus diversatur, præferenda sunt falsæ scientiæ; vel sapientiæ futura intelliguntur. Nam sicut aurum est argento melius, ita sapientia præstat prudentiæ; illa enim in cognoscendo versatur, hæc incognita interpretando. Vel nidos sapientiæ intellige Ecclesias, vel sanctorum in supernis mansiones. Sapientia autem Christus est.

Vers. 17. Actuum perpetuam seriem tenentes, consentaneæ vitæ diuturnitatem habent, a malis declinantes, id est a morte.

Vers. 29. Hic virum iniquum dicit pro diabolo, qui homines tentat, scire volens quinam ei sint similes et peccare volentes; atque hos in vias, id est ad acta non bona impellit. Idem est, qui oculos obfirmat super unumquemque hominem, sedulo observans cinnam cupiditati sit proclivis; quod ubi ex commotionibus novit, laqueos suos intendit; illumque captum ad quævis mala transfert. Definire autem labiis dicit, quia pravis suis suggestionibus opere compleri curat per homines, quidquid ei libitum fuerit. Hæc est autem nequitie fornax, quæ captum inescationibus suis ad quamlibet iniquitatem inflamat.

Vers. 30. Oculus pulchra spectans, id est quænam pulchra sint discernens. Quænam vero sint bona, querendum est: aurum non cernens, mæret: aut venustum corpus spectans enecat. Atqui audi, quænam sint pulchra: Cælum, terra, mare et universa possessio. Hæc spectate, quæ animam jucundant. Quid enim prodest delectari oculum, nihil vero capere utilitatis, imo animæ perniciem pati?

Vers. 31. Cum jam multas diaboli nequitias retro dixerimus, prædictis reliquias addemus. Præter omnes suas hyperbolas, ita quoque suis assecclis loquitur: Res hæc necessaria est (phantasiam ad malum acuens), ergo ea utendum. Voluptas naturalis est: fruendum illa. A Deo sunt opes: gaudendum illis. Quæ cum omnia assecclæ suo persuaserit, tunc facit illum in mente gloriari, quasi magnas justitias operetur, et in senectutis honoribus id ponit.

Vers. 6. Fidelis homo, qui sensibilibus non studeat, cuncta habere videtur: secus, qui illis studeat, nihil videtur habere. Nam qui amat pecuniam, non satiabitur ea. Vel, Fidelis spectabit quæcumque de hoc mundo dicuntur, tanquam mentis divitias tropice narratas. At infidelis nullius rei doctrinam attinget ob animæ impuritatem.

Vers. 28. Ἐνεδός videtur, vel qui silentio ignorantiam suam tegit, vel qui animi perturbationem aut apud se abdit, aut proximos celat.

CAPUT XIX.

Vers. 7. Non omnem perficit nequitiam (impos- A
sibile enim est), sed ea patrat quæ consistere
queunt; sed a male faciendo non desinit. Vel cogi-
tationem bonam dicit Christum; ipse enim eam
præstat. Et quisquis bene agit, inveniet eum. Nam
prudentem, quicumque opus bonum facit, appellat.

Vers. 24. Qui non recte vivit, abscondit in anima
sua manus injuste. Agrum suum nolens excolere,
quomodo saturabitur panibus? Nam practica vir-
tutes inanuum locum tenent, panem nostrum ori
admoventes, panem qui de caelo descendit. Nequit
igitur, qui ejusmodi est, ne ab initio quidem juvari,
quia piger est.

CAPUT XXI.

Vers. 21. Id est, judicium obruit impiorum defen- B
sionem. Superat enim Deus bene agentes remunera-
tionibus suis.

CAPUT XXII.

Vers. 26. Ne tradas te ad differendam poeniten-
tiam, reverentia ejuslibet. Nam si moriaris, neque
tempus poenitendi habueris, nunquam requiem in-
venies.

CAPUT XXIII.

Vers. 23. Introducit ad se invidum diabolum,
comeditque buccellam suam cum eo, is qui vanæ
gloriæ causa, vel ut hominibus placeat, bonorum
quidquam operum facit: nam homo hujusmodi ha-
bet mercedem suam. Nimirum diabolus talia opera
hominibus facienda proponit, ut laudibus humane
approbationis pessumdet, et æternis bonis spo-
liet.

CAPUT XXIV.

Vers. 20. Haud gignent virtutes improbi neque
recta dogmata (sunt enim hæ generationes animæ),
quia Dominum non timent. Qui autem in timore
Domini manent, progeniem quotidie ex se reddent,
et spes eorum non recedet. Prædictis hæc subsequun-
tur. Inimici, inquit, improbi cum essent, aliorum
lapsibus lætabantur; sed quod tu vituperas, cave
imititeris. Nam mundanus eorum splendor atque
illusio, hæc vita tenuis, et morte exstinguitur:
 sæpe etiam, viventibus adhuc reis evanescit.

CAPUT XXX.

Vers. 7. Hæc vel sapiens ipsi sapientiæ dicit, vel D
Christi servus Domino. At duo dicens, plura petit.
Sed quæ videtur prima postulatio, ea exordium
potius postulandi est; orat enim impetrare quod
petit, dicens: Ne meis precibus aures obstruas,
sed gratiam largire. Post quæ, primam subdit postu-
latum: Vanum sermonem falsamque sententiam
procul me pelle, ne his satur, mendax sim. Satu-
ritas superbiham creat facitque ut homo superiorem
se reprehensionibus putet, verbo et opere inson-
tem. Nam verba, Quis me videt? dicit pro, Quis me
reprehendit? Ne forte sapientia plenus, incompre-
hensibilis alijs videar: vel etiam mendax appaream,
superiora horum captui loquens.

Vers. 15. Hirudo in dulcibus aquis nascitur, de

Στ. ζ'. Οὐ πᾶσαν ἐκτελεῖ τὴν κακίαν (ἀδύνατον
γάρ), ἀλλὰ πράττει τὰ συνυπάρχειν δυνάμενα· ἐπὶ δὲ
κακοποιῶν οὐκ ἐπαύσατο. Ἡ ἐννοίαν ἀγαθὴν τὸν
Χριστὸν λέγει· αὐτὸς γὰρ αὐτὴν ἐγγυᾷ· καὶ πᾶς δὲ
ὁ ἀγαθὰ πράττων εὐρήσει αὐτόν· φρόνιμον γὰρ τὸν
πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ποιοῦντα λέγει.

Στ. κδ'. Ὁ μὴ ὁρθῶς βιούς κρύπτει ἐν τῇ ψυχῇ
τὰς χεῖρας ἀδίκως· τὴν αὐτοῦ γῆν ἐργάσασθαι μὴ
βουλόμενος, πῶς ἐμπλησθήσεται ἀρετῶν; Αἱ γὰρ πρα-
κτικαὶ ἀρεταὶ χειρῶν ἐπέχουσι λόγον, τὸν ἀρετῶν
ἡμῶν προσφέρουσαι τῷ στόματι τὸν ἀπ' οὐρανοῦ κα-
ταβάντα. Οὐ δύναται τοίνυν οὗτος οὐδὲ τὴν ἀρχὴν
ὠφέληθῆναι, ὀκνηρὸς ὢν.

Στ. κα'. Ἡγοῦν ἡ κρίσις καλύπτει τὴν ἀπολογίαν
τῶν ἀσεβῶν. Ὑπερβάλλει γὰρ ὁ Θεὸς τοὺς εὖ ποι-
οῦντας ταῖς ἀμοιβαῖς.

Στ. κς'. Μὴ δίδου σεαυτὸν εἰς τὸ ὑπερτίθεσθαι με-
τανοεῖν, αἰσχυρόμενός τινα. Ἐάν γὰρ ἀποθάνῃς, καὶ
οὐκ ἔχῃς καιρὸν τοῦ μετανοῆσαι, οὐκέτι ἔξεις ἀνά-
παυσιν.

Στ. κγ'. Εἰσάγει δὲ παρ' αὐτῶ τὸν βάσκανον δι-
άβολον, καὶ τρώγει τὸν ψωμὸν αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ, ὁ
μετὰ κενοδοξίας, ἡ ἀνθρωπαρεσκείας ποιῶν τι τῶν
ἀγαθῶν ἔργων· ὁ γὰρ τοιοῦτος ἀπέχει τὸν μισθὸν
αὐτοῦ. Καὶ γὰρ ὁ διάβολος φανεροὶ αὐτὰ τοῖς ἀνθρώ-
ποις, ἵνα διὰ τοῦ ἐπαίνου τοῦ πρὸς τὸν ἀνθρωπά-
ρεσκον λοιμανῇται καὶ ἀποστερήσῃ τῶν αἰωνίων ἀγα-
θῶν.

Στ. κ'. Οὐ γενήσονται πονηροὶ ἀρετὰς καὶ δόγματα
ὀρθὰ (ταῦτα γὰρ ἐστὶ γεννήματα τῆς ψυχῆς), διὰ τὸ
μὴ φοβέσθαι αὐτοὺς τὸν Κύριον· οἱ δὲ ὄντες ἐν φόβῳ
Κυρίου ὅλην τὴν ἡμέραν ἔξουσιν ἔκγονα, καὶ ἡ ἐλπίς
αὐτῶν οὐκ ἀποστήσεται. Ἀκολουθεῖ δὲ ταῦτα τοῖς εἰ-
ρημένοις. Οἱ μὲν γὰρ ἐχθροὶ, φησὶ, πονηροὶ ὄντες,
ἐτέρων ἐπέχαιρον πτώματιν· ὁ δὲ μέμφῃ σὺ, μὴ ζη-
λώσης. Τὸ γὰρ λαμπρὸν ὤφειεν αὐτῶν καὶ ἀπατηλόν.
μέχρι τούτου τοῦ βίου, καὶ σθένεται τελευτῇ· πολ-
λάκις δὲ καὶ ἐπὶ ζώντων διελεγχθέντων ἐσθίσθη.

Στ. ζ'. Ὁ σοφὸς ταῦτα τῇ σοφίᾳ φησιν, ἡ ὁ τοῦ
Χριστοῦ δοῦλος τῷ Κυρίῳ. Αὐτὸ δὲ φήσας, περὶ πλειόνων
αἰτεῖ· ἀλλὰ τὸ δοκοῦν πρῶτον προαιτητικόν
ἐστὶ τοῦ τυχεῖν ὧν αἰτεῖ λέγοντος· Μὴ μου παρα-
κούσης, ἀλλὰ δίδου τὴν χάριν· ἐφ' ᾧ τὸ πρῶτον ἐπ-
ήγαγεν αἴτημα· Μάταιον λόγον, τὴν ψευδώνυμον μα-
κράν μου ποιήσον, ἵνα μὴ πλησθῆις, ψευδὴς γένομαι.
Ὁ κόρος ὑπερφηανίαν ποιεῖ, καὶ τὸ δοκεῖν ὑπὲρ
ἐλεγχον εἶναι· λόγῳ καὶ ἔργῳ ὡς ἀναμάρτητον. Τὸ
γὰρ, Τίς με ὀρθῶ, ἀντὶ τοῦ, Ἐλέγχει, φησὶν· ἵνα μὴ
πλησθῆις σοφίας, ἀκατάληπτος εἶναι δόξῃ τοῖς ἄλλοις,
ἡ καὶ ψεύστης δόξῃ τὰ ὑπὲρ τούτους λαλῶν.

Στ. ιε'. Ἡ βέλλα τέχεται μὲν ἐν τοῖς γλυκέσι τῶν

ὁδάτων, σκυληχοιδὲς οὐσα τι ζῶον· λειοτάτη δὲ ἔστι τῇ ἀφῇ, ἥτις τοῖς χανδῶν τοῦ ὕδατος μεταλαμβάνουσι, λεληθότως ὑπενεργεῖται τῇ λειότητι· εἴτα περιπλακεῖσα ἐνδον τινὶ τῶν μορίων, οὐ πρότερον ἀπορρήγνυται, ἕως ἂν τῇ ἐκπόσει τοῦ αἵματος ἀποκτείνῃ τὸν ἄνθρωπον· αἰμοπότης γάρ ἐστι, καὶ ἐντεῦθεν τρέφεται καὶ αὐξεται. Ταύτη νῦν εἶκασε τὸν διάβολον, ὅστις βία τῶν ἀνθρώπων κρατεῖν οὐ δυνάμενος· τριοὶ γὰρ κέχρηται μάλιστα κατ' αὐτῶν ὁρμητήριος, ἡδὼν, θέλγων, ἀπατῶν, καὶ διὰ τοῦτο κατὰ μικρὸν λειηθότως αὐτοὺς ἀναιρῶν· πρῶτον μὲν γὰρ αὐτοὺς ταῖς τῆς ψευδοδοξίας ὁδοῖς ἐνάγει πρὸς ἀπώλειαν, ὅπερ δὴ καὶ ᾄδῃν καλεῖ, τῷ τέλει τῆς δίκης δεικνύς τῆς ἀμαρτίας τὸ μέγεθος· ἔπειτα περιβάλλων τῇ τῆς ἀκολασίας ἡδουπαθείᾳ, ὅθῃ καὶ ἔρωτα καλεῖ γυναικῶν. Ἐπὶ τοῖς φιλαργυρίᾳ, ἥτοι πλεονεξίᾳ, ὅπερ δὴ καὶ γῆν οὐκ ἐμπιπλάμενην ὕδατος ἔφη· τοιαύτη γὰρ ἡ ψαμμώδης ἀπληστος. Ταῦτα ποίνον ἐπὶ τὰ πάθη, ἅτινα ἐξεύρηται τῷ πονηρῷ πρὸς τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀπώλειαν, ἅπερ οὕτως φιλεῖ καὶ στέογει, ὥς ἂν θυγατέρας ἴδῃας. Τὸ τέταρτον δὲ καλεῖ τὴν τούτων τριῶν καὶ συνήθειαν· οὐδὲ γὰρ ὁ πρὸς ἅπας ψευδοδοξήσας, ἢ πόρνευσας, ἢ ἐπιθυμήσας τοῦ πλείονος, εὐθὺς ὑπέπεσε τοῖς παθήμασιν, ἀλλ' ὁ τῇ συνθείᾳ λοιπὸν καὶ τὴν αἰσθησιν ἡττηθείς· τοιοῦτους γὰρ ἂν εὖροις τοὺς ταῖς ψευδοδοξίαις ἐντεθαμμένους, οὐδέποτε κόρον λαμβάνοντας, ἀλλ' ἀεὶ προσπιπνόντας τὰ πάθη, ὥς καὶ ἐτέρους ἐπὶ ταῦτα προτρέψισθαι. Ὅσπερ οὖν καὶ ὕδωρ καὶ πῦρ τῇ χορηγίᾳ τῶν προσφόρων οὐ παύεται, οὐδὲ λέγει, Ἄρκει, ἀλλὰ μάλλον ἐπαῦσον γίνεται· τό τε ὕδωρ τῇ ἐπιρροῇ τοῦ ὕδατος οὐ λήγει, ἀλλ' αὐξεται· ἃ καὶ σὺ, φησὶν, ὦ παῖ, γινώσκων, ἀπέχου τούτων, ἵνα μὴ λάθῃς κατὰ βραχὺ· καθάπερ βδέλλῃ λειοτάτῃ, τῇ ἡδονῇ τὸν βίον ἀποσπώμενος.

Στ. εἰ'. κ'. Ἰχνη ἀετοῦ πετομένου, ἡ τοῦ σοφοῦ ψυχῇ, ἡ, σοφὸς οὐσα, ἀδυνάτως ἔχει πρὸς τὸ γῶναι ἀφ' ἑαυτῆς τὰ τοῦ νοητοῦ ἀετοῦ πατάσματα· περὶ οὗ γέγραπται· Ἀετὸς ὁ μέγας καὶ ὁ μακρὸς τῇ ἐκτάσει καὶ πλήρης ὀνύχων, οὐκ ἔχων ἴχνος τῆς παρουσίας τοῦ διαβόλου, εἰ καὶ προπίπτῃ μοι πόθεν οὐκ οἶδα· ἐκκλίνοντος γὰρ ἀπ' ἐμοῦ τοῦ πονηροῦ, οὐκ ἐγίνωσκον, τῷ μὴ ἔχειν με πρὸς αὐτὸν πόθον. Τοιαύτη ὁδὸς μοιχαλίδος, ἡ νενοθευμένη διδασκαλία.

Στ. κθ'. Ὁ ἐξ ἐθνῶν λαός, δούλος ὢν τῆς ἀμαρτίας καὶ τοῦ διαβόλου τὸ πρότερον· οὕτως· Ἐπ' ἐθνῶν ἀσυνέτῳ παροργιστὴ ὤμας· καὶ, Ἀφρων πλησθεῖ σιτίων τῶν τῆς ζωῆς· καὶ, Μισσητὴ γυνή, ὅ ἐστι πόρνη· πόρνη γὰρ ἦν ἡ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησία, ὅπως θεῶν ἀλλοτριῶν πορευομένη· καὶ οἰκέτις ἐκβάλλῃ τὴν ἑαυτῆς κυρίαν, ἡ τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησία τὴν Συναγωγὴν οὕσαν κυρίαν· ταύτης γὰρ ὁ νόμος καὶ οἱ προσφῆται δέονται.—Τῆς διανοητικῆς ἐπισκέψεως δούλη ἡ κατὰ τὸ γράμμα, ἦν Ἰουδαῖοι μὲν ὡς δέσποιναν προετίμων· τὰ δὲ ἔθνη μεταλαμβάνοντα τὸ ρητὸν εἰς τὸ πνευματικόν, τὴν ὡς δέσποιναν παρ' ἐκείνους ἐξέβαλον, τὴν σωματικὴν τοῦ νόμου παρατήρησιν.

Στ. κα'. Τὰ ἔθνη φησὶν, οἷς οὐκ ἔστιν ἰσχύς, καὶ ἑθναυρίζουσιν ἑαυτοῖς δι' ἔργων ἀγαθῶν τὴν αἰώνιον

A specie vermium animal, levissima tactui, quæ iis qui aquam ore patulo ebibunt, latenter ob suam levitatem subit : deinde parti alicui interiori insinuat, haud ante dirumpitur, quam sanguinem ebibendo hominem interemerit. Est enim sanguisuga, et inde alitur atque crescit. Huic nunc diabolus comparat, qui cum vi nequeat hominibus potiri, tribus potissimum utitur adversus eos incursionibus, voluptate, delinimento, dolo, atque ita pedentim latenterque ipsos perimens, primo quidem per falsi dogmatis vias ducit ad perditionem, quam infernum vocat : ipso vindictæ fine, magnitudinem peccati demonstrans. Deinde luxuriæ dulcedine obruit, quem mulierum amorem appellat. Postea pecuniæ amore seu avaritia, quam etiam terram aqua nunquam saturatam dicit ; namque arena certe, insatiabilis est. Hæc igitur passiones sunt, quas malignus ad hominum perniciem excogitavit ; quasque ipse haud secus diligit fovetque quam proprias filias. Quartum dicit, horum actuum frequentiam et consuetudinem : neque enim qui semel pravam sententiam suscepit, aut scortatus est, aut plura concupivit, subito incidit in has passiones, sed consuetudine potius et sensu victus. Tales comperies qui falsis opinionibus sunt obruti, nunquam scilicet satietate earum capi, sed passiones suas latius semper proferre, in tantum ut alios quoque ad easdem hortentur. Velut aqua et ignis suppeditata materia congrua non desinunt, neque dicunt, Sufficit, sed incrementum potius accipiunt ; itemque aqua influxu aquæ non subsidet, sed augetur. Quæ tu cognoscens, o puer, ab his abstine, ne inscius, paulatim tanquam mollissimæ hiruini, voluptati præda fias.

Vers. 19, 20. Vestigia aquilæ volantis sapientis est anima, quæ, etsi sapiens, attamen haud potis est cognoscendis per se ipsam intellectualis aquilæ volatibus. De qua scriptum est : Aquila magna et prælonga, plena unguibus, non habens vestigium præsentie diaboli, utrum ad me alicunde advolverit, nescio. Nam declinante a me maligno, non sensi, quia nullum ejus mihi desiderium inest. Talis est via adulteræ, nempe spuria doctrina.

Vers. 22. Populus nimirum ethnicus, qui antea peccati et diaboli servus erat. Sic illud : In gente insipiente irritabo vos ; et : Stolidus saturabitur escis vitæ ; et : Odibilis mulier, id est meretrix. Quæ enim nunc ex gentibus est Ecclesia, ea fuit olim meretrix, deorum alienorum sectatrix. Et ancilla ejiciet dominam suam ; gentium Ecclesia, Synagogam quæ domina erat ; huic enim obnoxii sunt lex et prophetæ. — Intellectualis doctrinæ serva erat illa quæ secundum litteram est, quamque Judæi ut dominam antea reverebantur. At ethnici materiale verbum in spiritale converientes, illam quæ apud ipsos domina erat expulerunt, nempe corporalem legis observantiam.

Vers. 23. Gentes dicit, quibus non sunt vires, et tamen sibi thesaurizant bonis suis operibus vitam

æternam. Et chærogyllii; piscis genus, vel lepores qui appellantur histrices, id est ethnici prius infirmi, ad Christum postea confugientes. Petra enim chærogyllis confugium est, in quibus degunt. Tu quoque igitur, inquit, quanquam infirmum es animal, confuge ad petram veræ fidei, ibique vitam emenda. Operibus fretus in regnum ingreditur. Itaque et tu, inquit, ne propter fidei infirmitatem, de cælorum regno desperes; sed confidens promissionibus, opera aggredere quæ illud promerentur. Leo Christus; cuncta enim rationalia præ illo, iumenta sunt. Moyses enim ait: «Ego autem infans sum¹⁸.» Propter naturalem alacritatem, libere incedere dicitur.

Vers. 31. Nempe ille pro peccatis hostia oblatas, et alte incedens, habet sequacem gregem. «Cum exaltatus fuero, inquit, omnes ad me traham¹⁹.» Gallus magistri personam gerit, qui doctrinam in animabus serens, voce valida diurnam lucem annuntiat: «Pœnitentiam agite, appropinquavit enim regnum cælorum²⁰.» Illic ab initio corda hominum e somno suscitabat, et adventus sui in carne diem multis iudiciis portendebat; tenebras pellebat, et æternam lucem cunctis aperte ostendebat; ambalans inter feminas alacriter, id est in Ecclesiis, alacriter fortiterque, ut ipse ait: «Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad sæculi consummationem²¹.»

Vers. 32. Vel si te in sensum Scripturarum immittas; vel, nisi habueris docilem aurem, sed contumax fueris, num audies? «Si quis autem videtur contentiosus esse, nos talem consuetudinem non habemus²².»

Vers. 3. Voluptatibus aut doctrinis alienis cave des opes tuas. Prudenter vinum bibe; nempe veræ vitis vinum pota, Scripturarum scilicet interpretationem, et rerum contemplationem: multa cum discretione mentem exerce.

Vers. 6. Nunc mœrorem dicit pro labore. Qui ergo propter Deum laborant et dolent, postquam pinguedine domus Domini inebriati fuerint, dolorum obliviscuntur.

Vers. 8. Propositum tuum ad verborum meorum observantiam obârma, quæ Dei ipsius sunt.

CAPUT XX (in Græco).

Vers. 23. Ventus boreas diabolus est, qui incitat D atque tentat sanctos in excelsitate positos, quos nollet operari; vel, verba commovens contra sua dogmata.

CAPUT XXVI (in Græco).

Vers. 3. Ergo sicuti hæc ad officium animalia impellunt, ita virga, id est objurgatio, gentem iniquam corrigit.

Vers. 7. Horum, inquit, exstingue potius principatum, et neque practicum neque theoricum regimen iis concede.

¹⁸ Exod. vi, 10. ¹⁹ Joan. xvi, 32. ²⁰ Matth. iii, 22. ²¹ Matth. xxviii, 20. ²² I Cor. xi, 16.

(7) Ἄλογος, infans. Sed nunc a Didymo intelligitur iumentum.

ζῶν. Καὶ οἱ χοιρογρύλλιοι· εἶδος ἰχθύος, ἥτοι οἱ λαγοὶ οἱ καλούμενοι ὀστροὶ, τὰ πρῶν ἀσθενῇ ἔθνη, καταφυγόντα πρὸς τὸν Χριστόν· πέτρα γὰρ καταφυγὴ τοῖς χοιρογρύλλιοις, οἱ ἐποιήσαντο ἐν πέτραις. Καὶ σὺ οὖν, φησί, κἂν ἀσθενὲς ᾖς ζῶν, ἐπιλαβοῦ τῆς πέτρας τῆς ἀληθοῦς πίστεως, καὶ πρὸς αὐτὴν τὸν βίον ἀπεύθυνε. Πράξεισιν ἐρειδόμενος εἰς τὴν βασιλείαν εἰσέρχεται. Οὐκοῦν καὶ σὺ, φησί, μὴ διὰ τὸ ἀσθενὲς τῆς πίστεως ἀπιστήσης τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ, ἀλλὰ πιστεύων τῇ περὶ αὐτῆς ὑποσχέσει, τὰ ταύτης ποιητικὰ μετέρχου προστάγματα. Λέων Χριστός· πάντα γὰρ τὰ λογικὰ πρὸς αὐτὸν κτήνη εἰσὶ· Μωϋσῆς γὰρ φησιν· «Ἐγὼ δὲ ἄλογός (7) εἰμι.» Τὸ τὴν φυσικὴν ἐνέργειαν, ἀνεμποδίστως διαβαίνειν λέγεται.

Στ. λα'. Ὁ ὑπὲρ ἁμαρτιῶν προσερχθεὶς, καὶ ἐν ὕψει βαίνων, ἔχει ἐπεπομένην αὐτῷ τὴν ἀγέλην. «Ὅταν γὰρ ὕψωθῶ, φησί, πάντας ἐλκύσω πρὸς ἐμαυτόν.» Ὁ ἀλεκτριῶν διδασκάλου πρόσωπον φέρει, ὅς τὸν λόγον σπείρων ἐν ταῖς ψυχαῖς, ἰσχυρῶς ἐστὶ προσεγγέλλων τὸ φῶς. «Μετανοεῖτε· ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.» Οὗτος ἦν ὁ ἀπ' ἀρχῆς διυπνίζων τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων, καὶ τὴν ἡμέραν τῆς ἐνσάρκου αὐτοῦ παρουσίας διὰ πολλῶν προφητιῶν· καὶ σκότος ἐκθλίβων, καὶ τὸ φῶς αἰώνιον πᾶσι φανερῶς ὑποδεικνύων. Ἐμπεριπατῶν ἐν θηλείᾳς εὐφύχως, τούτέστιν ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις, εὐφύχως καὶ γενναίως, ὥς φησιν· «Ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος.»

Στ. λβ'. Ἡ καὶ ἐὰν εἰς τὸν νοῦν τῶν Γραφῶν καθίης σεαυτὸν· ἥ, ἐὰν μὴ ἔχῃς μαθητικὸν οὖς, ἀλλ' ἀντιλογητικὸς εἶ, ἀκούσῃ; «Εἰ δέ τις φιλόνομος εἶ, ἡμεῖς τοιαύτην συνήθειαν οὐκ ἔχομεν.»

Στ. γ'. Ἡδοναῖς ἡ διδασκαλίας ἀλλοτριαῖς τὸν σὸν πλοῦτον μὴ δώσεις. Μετὰ βουλῆς οἰονόπτει. Τὸν τῆς ἀληθινῆς ἀμπέλου πίνων οἶνον, τὴν τῶν Γραφῶν ἑρμηνείαν, καὶ τὴν τῶν ὄντων θεωρίαν, μετὰ πολλῆς προσέρχου διακρίσεως τῇ τῆς διανοίας ἐπισκεψέι.

Στ. γ'. Νῦν λύτην εἶπε τὸν πόνον. Οἱ οὖν διὰ Θεοῦ κοπιῶντες καὶ ὀδυνώμενοι, ἐπ' ἂν μεθυσθῶσι τῆς πρὸς τοῦ οἴκου Κυρίου πίσττος, τῶν ὀδυνῶν ἐπιλανθάνονται.

Στ. η'. Τὴν προαίρεσίν σου ἔχε εἰς τὸ προσέχειν τοὺς λόγους μου, εἰρημένους ὑπὸ Θεοῦ.

Στ. χγ'. Ἀνεμος βορέας, ὁ διάβολος, διεγείρων καὶ πειράζων τοὺς ἀγίους ὑψηλοῦς αὐτοὺς ὄντας, καὶ μὴ θέλων ἐργάζεσθαι· ἡ γείρων λόγους κατὰ τῶν ταυτοῦ δογμάτων.

Στ. γ'. Ὅπερ οὖν ταῦτα μεταφέρει· μᾶλλον ἐπὶ τὸ εἶ ἔχον τὰ ζῶα, οὕτως ἡ ράβδος, τούτέστιν ἐπιτιμῶν, τὸ παράνομον ἔθνος ρυθμίζει.

Στ. ζ'. Τῶν τοιούτων, φησί, περιαίρει μᾶλλον τὴν δυναστείαν, καὶ μῆτε πρακτικὴν ἀρχὴν μῆτε λογικὴν τούτοις ἐγγεμίζει.

Στ. ιε'. Εἰ ἀπὸ καρπῶν δικαιοσύνης φύεται δέν-
δρον ζωῆς, πᾶς ὁ κρύπτων τὴν δικαιοσύνην τῇ ἀδι-
κίᾳ, ἥτις λέγεται χεῖρ, οὐ βρώσεται ἐκ τοῦ τῆς ζωῆς
δένδρου.

CAPUT XXVII (in Græco).

Στ. κγ'. Τῶν μαθητῶν σου, ἵνα μὴ πρὸς τὴν ἔξιν
ἐπάγῃς τὴν διδασκαλίαν.

CAPUT XXXI (in Vulg.).

Στ. ιε'. Τὴν θεωρίαν τῶν γεγονότων, καὶ τὴν
θεωρίαν τῆς ἁγίας Τριάδος, ἔνδυμα εἶναι λέγει νοῦ
καὶ λαροῦ, ἐκ βύσσου καὶ πορφύρας.

Vers. 45. Si ex justitiæ fructibus nascitur arbor
vitæ, quisquis obruit iniquitate justitiam, quæ ma-
nus dicitur, non comedet de vitæ arbore.

Vers. 23. Discipulorum tuorum, ne ex consuetu-
dine tantum magisterium exerceas.

Vers. 22. Actarum rerum meditationem, necnon
sanctæ Trinitatis theoriam, indumentum esse ait
hominis puri, ex bysso et purpura.

EJUSDEM DIDYMI

FRAGMENTS INEDITA COMMENTARII AD JOANNIS EVANGELIUM.

(Mai, *Bibl. nova Patrum*, IV, II, 147. Vide infra *Monitum ad Fragmenta in Epist. II ad Corinth.*, col. 1677.)

A.

ΚΕΦ. Δ'. Στ. κδ'. Πνεῦμα ὁ Θεός.

Ἐπεὶ ἀόρατος ὁ Θεός, ἀκολουθεῖ δὲ τῶν ἀοράτων
τὸ ἀσώματον· ἀσώματος ἄρα ὁ Θεός ὢν, ἀόρατός
ἐστιν· εἰ δὲ τοῦτο, λεγόμενος πνεῦμα, οὐ κακινημέ-
νος ἀήρ εἴη· οὐ γὰρ ὅτι παρὰ ἀνθρώποις ἀνεμὸν δη-
λοῖ τὸ πνεῦμα, ἀνάγκη καὶ ἐπὶ Θεοῦ τοῦτο σημαί-
νεσθαι. Ὅσπερ τοῖνον φῶς λεγόμενον, ἐπεὶ μὴ ὄφιν,
ἀλλὰ νόησιν φωτίζει, οὐ σῶμα ἀλλὰ νοερόν ἐστι φῶς·
ἀλλὰ καὶ ἀγάπη καλούμενον οὐ διάθεσις ὑπάρχει,
ἀλλ' οὐσία ἀγαπῶσα ἃ δημιουργεῖ, καὶ ὢν προνοεῖ-
ται· οὕτως πνεῦμα προσαγορευόμενος οὐκ ἀνεμὸν
ἀλλ' ἀσώματον καὶ ζωοποιὸν παρίστανει οὐσίαν (8).
Πᾶς δὲ ὁ μαθὼν ὅτι πνεῦμα ὁ Θεός, πνευματικῶς
λατρεύων αὐτῷ, πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ, οὐκέτι τυπι-
κῶς, προσκυνεῖ τὸν τῶν ὄλων Θεόν. Πρὸς ἀντιδια-
στολὴν δὲ τοῦ γράμματος τῆ, «ἐν πνεύματι,» φησί·
τοῦ δὲ τύπου, τὸ καὶ, «ἀληθείᾳ.» Ταῦτα γάρ, ἕως
καίρως χρημῶδες ἦν· τῆς ἀληθείας δὲ ἐλθούσης, ἔτοι-
μης Χριστοῦ παρουσίας, πάντα τέλειανται.
quandiu tempus idoneum fuit, valuerunt; postea

B

I.

CAP. IV. Vers. 24. Spiritus est Deus.

Quoniam invisibilis est Deus, sequitur autem in-
visibilitatem incorporeitas; cum sit incorporealis
Deus, idem est etiam invisibilis. Quod si ita est, is
qui hoc loco dicitur spiritus, non erit aer commo-
tus. Neque enim quia apud homines ventum signi-
ficat spiritus, necesse est ut in Deo quoque eodem
significatu sit. Sicut itaque cum idem Deus dicitur
lux²⁰, quoniam non oculum, sed mentem illuminat,
non est corpus, sed intellectualis lux; quin etiam
cum charitas appellatur²¹, non est ille quidam affe-
ctus, sed substantia amans res illas quas creat et
quibus consulit; sic spiritus vocatus Deus, non
ventum sed incorpoream vivificamque substantiam
denotat. Jam qui novit spiritum esse Deum, spiri-
tualiter adorans, ipso jam spiritu et veritate non fi-
gurate, universalem Deum colit. Ob distinguendum
autem a littera dicit «in spiritu:» item ut distin-
guat a figura, dicit «veritate.» Atque illa vetera
veritate adveniente, id est Christo præsente, cuncta

C

B.

ΚΕΦ. Ε'. Στ. κθ'. Ἐκπορεύσονται οἱ τὰ ἀγαθὰ
ποιήσαντες, εἰς ἀνάστασιν ζωῆς· οἱ δὲ τὰ φαῦλα
πράξαντες, εἰς ἀνάστασιν κρίσεως.

Τῶν ἀνθρώπων διηρημένων κατὰ τὴν γνώμην εἰς
ἀσεβεῖς ἦτοι ἀπίστους, καὶ εἰς εὐσεβεῖς ἦτοι πιστούς,
οἱ αὐτοὶ πάντων ἀνισταμένων ἀνθρώπων, ἦγουν
ἀπίστοι καὶ ἀσεβεῖς ἀνίστανται μὲν, οὐκ εἰς κρίσιν
δὲ, τῷ ᾧ κερρίσθαι τὸν μὴ πιστεύσαντα (9). Εἰ δὲ
οἱ πιστεύσαντες τῷ Σωτῆρι, καὶ πρὸς τούτῳ καὶ
ἔργα παποιηκότες ἀγαθὰ, οἵτινες ἀνίστανται εἰς ἀνά-
στασιν ζωῆς, οὐ κριθέσμενοι· τῶν μετὰ τὸ πιστεῦ-

D

II.

CAP. V. Vers. 29. Procedent qui bona fecerunt,
in resurrectionem vitæ: qui vero mala egerunt, in
resurrectionem judicii.

Hominibus secundum hanc sententiam divisus in
impios seu incredulos, et in religiosos sive creden-
tes; priores illi quoque, id est impii et increduli,
in universali resurrectione resurgent, non tamen
ad judicium, quia qui non credit, jam judicatus
fuit²². At ii qui Christo crediderunt, et bona insu-
per opera fecerunt, hi resurgent resurrectione ad
vitam, non autem condemnandi; dum contra illi,

²⁰ Joan. I, 5. ²¹ I Joan. IV, 8. ²² Joan. III, 18.

(8) Haecenus tantum exstabat Didymi fragmen-
tum in Corderii catena p. 131, et quidem gravibus

ibi mendis inquinatum.

(9) Sic apud Joannem III, 18.

qui postquam crediderunt peccaverunt, ad damnationem resurgent. Quinam vero infantium status futurus sit, id Deo tantum notum est; vel iis quibus hac super re veritas revelata fuerit.

III.

CAP. VI. Vers. 25. *Cum invenissent eum trans mare, dixerunt ei: Rabbi, quando huc venisti?*

Hic etiam animadvertendum est, quam facile illorum impetus fractus fuerit. Nam qui dixerant: « Hic est propheta; » qui rapere moliti fuerant, ut facerent eum regem; eundem mox inventum nequaquam regem constituunt, sed abjecto, ut reor, stupore, jam superiora non admirabantur; rursusque mensa, qualis antea exhibita fuerat, frui expetebant. Transierant sane Rubrum mare olim Judæi, Moyse duce; sed tamen multum interest. Is nunc vero Jesus plena potestate. Et illic quidem austro flante recessit aqua, ita ut per aridam transirent; nunc majus miraculum exstitit; manens enim in propria natura mare, sic deferebat in tergo Dominum suum, testimonium dans oracula illi: « Gradiens super mare » ceu « super pavimentum »¹¹. Recte autem, cum venturus esset Capharnaum, oppidum contumax et incredulum, miraculum patravit, non iis solum quæ intra illud, sed etiam quæ extra mirabiliter fecerat, manifestum se faciens, evidentemque constituens, quo illius incredulitatem molliret; nam cum multa populi multitudo illic confluxisset, ommissa cæterarum rerum cura; quænam ut ita dicam lapidem non mollivisset? Attamen illi nullum ejus rei sensum habuerunt; sed denuo cibum percipiebant corporalem.

IV.

Vers. 26. *Quæritis me, non quia vidistis signa, sed quia manducastis ex panibus, et saturati estis.*

Benignitas atque lenitas non est semper utilis, sed asperitate quandoque utendum magistro est, cum piger hebesque discipulus fuerit. Hoc etiam Dei Filius fecit, cum alibi multoties, tum etiam hoc tempore. Venientibus enim turbis, eique adulantibus, ac dicentibus: « Magister, quando huc venisti? » ut ostenderet se humanam gloriam non cupere, aspere iis respondit, unice sibi proposita illorum salute; neque hanc tantum procurare volens, verum etiam eorumdem mentem flectere et in apertum educere. Quid enim ait? « Amen dico vobis, » nempe definite ac firme: « Quæritis me non quia signa vidistis, sed quia manducastis ex panibus et saturati estis. » Non obstupescerat turbas panum prodigium, sed saturitas. Propterea rursus venerant, ut eodem beneficio fruerentur. Hinc aiebant: « Patres nostri in deserto manna manducaverunt »¹². Jam postquam turbas maxima hac objurgatione perculerat, hic non substitit, sed monitionem addidit dicens:

¹¹ Job ix, 8. ¹² Joan. iii, 33.

(10) Supra dixit οὐκ εἰς χρίσιν, respiciens corde ad psalmum i, 5. Videtur ergo vel aliquid deesse, vel mihi certe res obscura est. Certe ut utriusque loci sibi constet sententia, hic et infra χρίσω et

χρίσειν (10) ἐγερσόμενον. Τὴν δὲ τῶν βρεφῶν κατάστασιν, ἐπεὶ καὶ αὐτὰ ἀνίστανται, Θεὸς μόνος οἶδεν τάχα, καὶ ὧν ἡ ἀποκάλυψις τῆς περὶ τοῦτου ἀληθείας γεγένηται (11).

Γ.

ΚΕΦ. Γ'. Στ. κα'. *Καὶ εὐρόντες αὐτὸν πέραν τῆς θαλάσσης, εἶπον αὐτῷ: Ῥαββί, πότε ὧδε γέγονας;*

Ἄξιον δὲ χάνταῦθα συνιδεῖν τὴν εὐθραυστον αὐτῶν ὁρμήν. Οἱ γὰρ λέγοντες, « Οὗτός ἐστιν ὁ προφήτης, » οἱ σπουδάζαντες ἀρπάσαι καὶ ποιῆσαι βασιλεία, εὐρόντες αὐτόν, οὐδὲν τοιοῦτον βασιλεύονται, ἀλλὰ τὸ θαῦμα ἐκβαλόντες, ὡς γε οἶμαι, οὐκέτι λοιπὸν ὑπὲρ τῶν προτέρων ἐθαύμαζον, ἀλλ' ἐπεθύμουν πάλιν τραπεζῆς ἀπολαύειν οἷας καὶ πρότερον. Διέδωκαν μὲν οὖν τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν ποτε καὶ Ἰουδαίῳ, Μωϋσέως ἡγουμένου· ἀλλὰ πολὺ τὸ μέσον. Ὁ μὲν γὰρ εὐχόμενος, καὶ ὡς δοῦλος, πάντα εἰργάζετο· ὁ δὲ μετ' ἐξουσίας ἀπάσης. Κάκει μὲν νότου ἐμπεσόντος εἶξεν τὸ ὕδωρ, ὥστε ἐπὶ ξηρᾷ ποιῆσαι παρελθεῖν· ἐνταῦθα δὲ τὸ θαῦμα μεῖζον ἐγένετο. Μένουσα γὰρ ἐπὶ τῆς οἰκείας φύσεως ἡ θάλασσα, οὕτως ἔφερε τὸν ἑαυτῆς Δεσπότην ἐπὶ τῶν νῶτων, μαρτυροῦσα τῇ ῥήσει ἐκείνῃ τῇ λεγομένῃ· « Ὁ περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης » ὡς « ἐπ' ἐδάφους. » Εἰκότως δὲ μέλλων εἰς Καπερναοὺμ ἐμβαλεῖν τὴν σκληρὰν καὶ ἀπειθῆ, τὸ σημεῖον εἰργάτατο, οὐ μόνον τοῖς ἐν αὐτῇ γινομένοις, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἔξω τῆς πόλεως θαυματουργοῦμένοις ἐηλοποιῶν ἐν αὐτῇ καὶ ἐμφανῇ καθιστῶν, μαλάξαι βουλόμενος αὐτῆς τὴν ἀπειθειαν. Τὸ γὰρ ὄχλους παραγενέσθαι τοσοῦτους εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην πολλῶν τιθεμένων σπουδῶν, ποῖον οὐκ ἦν ἱκανὸν μαλάξαι λίθον; Ἄλλ' ἐκεῖνοι τοιοῦτον οὐδὲν ἔπαθον, ἀλλὰ πάλιν τροπῆς ἐπεθύμουν σωματικῆς.

Δ'.

Στ. κα'. *Ζητεῖτέ με, οὐχ ὅτι εἰδετε σημεῖα, ἀλλ' ὅτι ἐφάγετε ἐκ τῶν ἄρτων, καὶ ἐχορτάσθητε.*

Τὸ προσηγὲς καὶ λείον, οὐ πανταχοῦ χρῆσιμον, ἀλλ' ἐστὶν ὅτε καὶ τοῦ πληκτικωτέρου δεῖ τῷ διδασκάλῳ, ὅταν νοθεῖς καὶ παχὺς ὁ μαθητῆς. Τοῦτο καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ πεποίηκε ἀλλαχοῦ τε πολλὰ καὶ ἐνταῦθα. Ἐλθόντων γὰρ τῶν ὄχλων, καὶ κολακυστῶν αὐτόν καὶ λεγόντων, « Ῥαββί, πότε ὧδε γέγονας; » δεικνὺς ὅτι τῆς παρ' ἀνθρώπων οὐκ ἐφίεται τιμῆς, ἐπιπληκτικῶς αὐτοῖς ἀποκρίνεται, εἰς ἐν μόνον ὁρῶν, τὴν αὐτῶν σωτηρίαν· οὐ ταύτην δὲ μόνον διαρβῶσαι βουλόμενος, ἀλλὰ καὶ τὴν διάνοιαν αὐτῶν ἐκκαμῆσαι καὶ εἰς μέσον ἀγαγεῖν· τί γὰρ φησιν; « Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, » μετὰ διορισμοῦ καὶ βεβαιώσεως· *Ζητεῖτέ με, οὐχ ὅτι εἰδετε σημεῖα, ἀλλ' ὅτι ἐφάγετε ἐκ τῶν ἄρτων, καὶ ἐχορτάσθητε.* « Οὐ τὸ θαῦμα ἐξέπληξε, φησὶ, τὸ ἐπὶ τοῖς ἄρτοις, ἀλλὰ τὸ ἐμπλησθῆναι. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ἦλθον πάλιν, ὡς μέλλοντες τῶν αὐτῶν ἀπολαύεσθαι· διὰ τοῦτο ἔλεγον· « Οἱ πατέρες ἡμῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ ἔφαγον τὸ μάννα· » ὅπερ ἦν ἐγκλημα καὶ κατηγορία μεγίστη. Ἄλλ' οὐχ

χρίσις damnandi sensum habent.

(11) Quanquam indeterminatum, notabile tamen hoc est antiquissimi Didymi de futuro statu infantium dictum.

ἵσταται μέχρι τῶν ἐλέγχων, ἀλλὰ καὶ διδασκαλίαν προσίθουσιν, « Ἐργάζεσθε, λέγων, μὴ τὴν βρώσιν τὴν ἀπολλυμένην, ἀλλὰ τὴν βρώσιν τὴν μένουσαν εἰς ζωὴν αἰώνιον, ἣν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου δώσει ὑμῖν· τοῦτον γὰρ ὁ Πατὴρ ἐσφράγισεν ὁ Θεός. » Μηδεὶς ὑμῖν, φησὶν, ἔστω λόγος ταύτης τῆς τροφῆς, ἀλλ' ἐκείνης τῆς πνευματικῆς καὶ ἀθανάτου καὶ πρὸς ἀθάνατον μεταγούσης ζωῆς. Ταῦτα δὲ λέγει, οὐκ ἀναιρῶν τὸ ἐργάζεσθαι, ἀλλὰ τὸ προσηλωσθαι τοῖς ποιητικοῖς πράγμασιν, τὸ ποιεῖσθαι φροντίδα τῆς εἰς αὐρίον ἀναπαύσεως. Ἔνεστι γὰρ ἐργαζόμενον, μηδὲν εἰς τὴν αὐρίον θησαυρίζειν καὶ μεριμνᾶν· εἰ δέ τις ἀργῶν γαστριζοῖτο καὶ τρυφῆς ἐπιμελοῖτο, οὗτος τὴν βρώσιν ἐργάζεται τὴν ἀπολλυμένην· εἰ δὲ τὸν Χριστὸν τρέφει καὶ ποτίζει καὶ ἐνδύει, ἐργαζόμενος αἰσθητικῶς ὁμοῦ καὶ πνευματικῶς, τίς οὕτως ἀναισθητός καὶ μανιώδης, ὡς εἰπεῖν ἀπολλυμένην βρώσιν ἐργάζεσθαι τὸν τοιοῦτον, δι' ἣν τῆς βασιλείας ἡ ἐπαγγελία τῆς μελλούσης, καὶ τῶν ἀγαθῶν ἐκείνων ἡ ἀπολαύσις μεθεκτίεα γίνεται; αὕτη γὰρ μένει διηνεκῶς ἡ βρώσις. Εἶτα ἐπειδὴ μέγα περὶ ἑαυτοῦ ἐφθέγγατο, καὶ ἐφησεν αὐτὸς δώσειν αὐτὴν, ἵνα μὴ πάλιν αὐτοῖς προσθῇ τὸ λεγόμενον, ἀξιοπιστὸν ποιῶν τὸν λόγον, ἐπὶ τὸν Πατέρα τὴν χορηγίαν τῆς τοιαύτης τροφῆς ἀγάγει· εἰπὼν γάρ, « Ἦν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου δώσει ὑμῖν, » ἐπήγαγεν· « Τοῦτον γὰρ ὁ Πατὴρ ἐσφράγισεν ὁ Θεός· » τούτεστιν, Ἐπὶ τοῦτο ἐπέμψεν, ταύτην κομίζοντα ὑμῖν τὴν τροφὴν τὴν οὐράνιον. Ἀλλοὶ δὲ καὶ ἑτέραν ἐρμηνεύειν ἡ λέξις· καὶ γὰρ ἀλλαχοῦ φησὶν ὁ Χριστός· « Ὁ ἀκούων μου τοὺς λόγους, ἐσφράγισεν ὁ Θεὸς ἀληθῆς ἐστίν· » ὅσον τό γε ἐπ' αὐτῷ ἐθεβαίωσε τοῦ Θεοῦ τὴν ἀλήθειαν, τούτεστιν ἀπέδειξεν καὶ ἐξεκάλυψεν διὰ τῆς αὐτοῦ μαρτυρίας· Ἰδεῖτε μὲν γὰρ αὐτὸς ἑαυτὸν· ἐπειδὴ δὲ πρὸς Ἰουδαίους διελέγετο, τὴν τοῦ Πατρὸς μαρτυρίαν εἰς μέσον ἤγαγεν.

Ε'.

Στ. νθ'. Ὁ τρώγων τοῦτον τὸν ἄρτον, ζήσει εἰς τὸν αἰῶνα.

Post fragmentum in Corderiana Catena p. 196, continuatur sic in codd. A, f. 145 b. et B, f. 83 b. Εἰ δὲ ἀναντίον θεοῖ τοῖς Μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην, οὐδαμῶς τυγχάνει διαψωνία. Εἰ γὰρ μὴ πεινᾷ τις, μηδὲ διψᾷ, φαγὼν τοῦτο τοῦ ἄρτου, καὶ πῶν τοῦ ἀθανάτου πόματος, ἀλλ' ὁμοῦ διὰ τὸ ἐράσμιον καὶ ἀξιώπαινον τῆς τροφῆς καὶ τοῦ ποτοῦ, ὁ χορτασθεὶς ἐτι πεινᾷ, καὶ πεινῶν ἐτι διψᾷ, ὥστε καὶ ἀεὶ κορένυσθαι καὶ πεινῶν.

Γ'.

ΚΕΦ. Η'. Στ. να'. Ἐάν τις τὸν λόγον τὸν ἐμὸν τηρήσῃ, θάνατον οὐ μὴ θεωρήσει εἰς τὸν αἰῶνα.

Τοῦ Σωτῆρος εἰρηκότος, μὴ θεωρήσειν θάνατον τὸν τηροῦντα τὸν λόγον (αὐτοῦ), οἱ παρόντες Ἰουδαῖοι σφαλέντες, τὸ θεωρεῖσθαι θάνατον, ταυτὸν εἶναι τῷ γεύσασθαι αὐτοῦ ὑπέλαβον. Δοκεῖ γὰρ αὐτοῖς, ὅσον ταῖς αὐτῶν λέξεσιν, ἐκείνων μὴ γεύσασθαι θάνατον, τὸν πείραν τοῦ κοινοῦ μὴ λαβόντα θανάτου. Τοῦτο δὲ δοκεῖ ἀνατρέπειν τὴν Κυριακὴν ἐπαγγελίαν, τεθνηκότων καὶ τῶν τηρησάντων αὐτοῦ τὸν λόγον· γέγονε δὲ αὐτοῖς ἀπάτη, τὸ θέλημα πανούργως σοφίσασθαι ἐξ ὁμωνυμίας. Ὁ γὰρ τηρῶν τὸν Ἰησοῦ λόγον, τὸν ἐπόμενον τῇ ἁμαρτίᾳ θάνατον οὐ μὴ θεωρήσει, εἰ καὶ γεύσεται τοῦ κοινοῦ καὶ σωματικοῦ θανάτου.

A « Operamini non escam pereuntem, sed escam quæ manet in vitam æternam, quam Filius hominis dabit vobis. Hunc enim Pater signavit. » Nulla, inquit, vobis sollicitudo sit de hac esca, sed de spiritali illa atque immortalī, quæ ad immortalem vitam ducit. Hæc ait, non operari vetans, sed ne creatis rebus sic inhæreamus, ut crastinæ requietis curam geramus. Operari enim possumus, nihil simul in crastinum thesaurizantes vel cogitantes. Si quis vero otiose ventri et deliciis vacat, hic escam pereuntem operatur. Secus, si Christo escam potumque præbet ac vestimentum, corporaliter simul operans et spiritaliter, quisnam adeo hebes furiosusque est, ut eum dicat escam pereuntem operari, cujus causa promissum est regnum futurum, et bonorum illorum participatio erit? Hæc enim esca manet in æternum. Deinde quia magnum quid de se dixerat, seque illam escam daturum; ne ei dictum illud obijciatur, credibilem faciens sermonem suum, Patri acceptam refert hanc escam. Nam cum dixisset, « Quam Filius hominis dabit vobis, » addidit, « Hunc enim Pater signavit Deus; » id est, Hujus rei causa misit, hanc escam cœlestem suppeditaturum. Cæterum dictio aliam quoque patitur interpretationem. Namque alibi Christus ait: « Qui sermones meos audit, signavit quod Deus verax sit »; quatenus scilicet veritatem Dei in eo esse affirmavit, id est ostendit ac testimonio suo revelavit. Demonstraverat enim ipse semet: sed quia nunc Judæos alloquebatur, Patris testimonium in medium protulit.

C medium protulit.

V.

Vers. 59. Qui manducat hunc panem, vivet in æternum.

Quod si contrarium videtur illud: « Beati qui esuriunt et sitiunt justitiam, nulla tamen reapse dissonantia est. Nam si neque esurit postea, neque sitit, quicumque hunc panem manducaverit, et immortalitatis poculum biberit; nihilominus propterea quod amabilis et pretiosa hæc esca est et potus, qui satiatus fuerit adhuc esurit, et qui biberit adhuc sitit, ita ut semper saturetur semperque esurial.

VI.

CAP. VIII, vers. 51. Si quis sermonem meum servaverit, non videbit mortem in æternum.

D Dicente Salvatore, fore ut mortem non videat, qui sermonem ipsius servaverit, Judæi astantes mentis suæ errore mortem videre, idem esse existimant atque eandem gustare. Videbatur enim illis, quantum verba sonant, ille mortem non gustare, qui communem mortem non experiretur. Hoc autem videtur subvertere Dominicam promissionem, quod nempe ii quoque moriuntur qui Christi sermonem servaverint. Sed causa illis erroris fuit malitiosa circa homonymiam cavillatio: Nam qui Jesu sermonem servaverit, is consequentem ex peccato mortem non videbit, quanquam communem corpo-

ris mortem gustaturus sit. Quoniam et cum indefinitie dixerint: Prophetae mortui sunt, haud addito, omnes, non repognat quod Enochus atque Elias mortem vitaverint.

VII.

Vers. 56. *Abraham pater vester exsultavit, ut videret diem meum.*

Quærendum est, quemnam dicat diem. Aio itaque, quoniam verum lumen et sol justitiæ est diciturque Salvator, is diem efficit, cum alicui exoritur per virtutem et divinam scientiam. Quia ergo Abrahamo quoque apparuit, illuminans illum ad justitiam, rationaliter gaudio exsultavit, videns intellectualem Domini diem.

VIII.

CAP. IX, vers. 57. *Et vidisti eum; et qui loquitur tecum, ipse est.*

Cordis oculos illuminatus fuerat, quia vera lux ipsum illustraverat. Qui autem e contrario ab inscitia tenetur cæcatus, is videtur sibi non habere peccatum, quatenus haud sponte graviora saltem peccavit. Sed et ipsa inscitia alio modo peccatum est. Poterat enim, rationalis homo cum sit, scientiam boni ac mali habere. Ergo negligentia ab ipsa inscitia coarguitur. Sic intelliges illud: « Servus qui Domini voluntatem non cognoverit, vapulabit paucis ²⁴. »

IX.

CAP. XIV, vers. 28. *Pater major me est.*

Vocabulum « major » quonam sensu Salvator protulit? Num de corporum magnitudine? an quod tempore major? aut quod ampliore virtute ornatus? Sed hæc omnia intra quantitatis terminos sunt, et capacium, ac dimensionum. Nihil est autem capax vel dimensum in Deo. Nihil igitur majus et minus in Deo Verbo et in Patre dictum est. Nam Deus mensuram et circumscriptionem suæ nature non admittit. Quod si majorem esse Patrem dices quatenus ipse est ingenuus, Filius genitus, dicemus modos esse substantialium non autem subsistentiarum, præsertim in qualitate carentibus et incorporeis, nec minuere consubstantialium dignitatem, minus vel magis huic vel illi tribuentes. Fieri enim non potest, ut quod substantialiter et intellectualiter simplex est, mensura aut magnitudinis quantitate sit comparativum. Propterea Salvator unica dictione duplicem protulit doctrinæ modum. Est quippe duplex prædictæ locutionis sensus. Veluti cum ait: « Qui misit me ²⁵. » Item: « Vado ²⁶. » his verbis corpus in loco existens denotavit esse circumscriptum, non autem suam quæ omnia complectitur incircumscriptionem deitatem. Comparativo autem vocabulo, quo ait majorem se esse Patrem, deitatem ostendit cum Patre comparatam, nempe quod ipse ei esset consubstantialis; ita tamen ut ob corporis assumptionem, Patre minor reputare-

A *ἐπεὶ δὲ καὶ ἀπροσδιορίστως εἶπον, Οἱ προφῆται ἀπέθανον, μὴ προσθέντες, πάντες, οὐ μάχεται τὸ μὴ τεθνάναι. Ἐνὼχ καὶ Ἐλίας.*

Z.

Στ. νς'. *Ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἠγαλλιάσατο ἰδὼν τὴν ἡμέραν τὴν ἐμὴν.*

Ζητητέον τίνα λέγει ἡμέραν. Φαμέν τοίνυν, ἐπεὶ φῶς ἀληθινὸν καὶ δικαιοσύνης ἡλιὸς ἐστὶ τε καὶ λέγεται ὁ Σωτὴρ, ἡμέραν κατασκευάζει ἐπ' αὐτὴν ἀνατελεῖν τινὲ δι' ἀρετῆς καὶ θείας γνώσεως. Ἐπεὶ τοίνυν καὶ τῷ Ἀβραάμ ὥφθη, καταυγάζας αὐτὸν πίστει εἰς δικαιοσύνην, λελογισμένως μετὰ χαρᾶς ἠγαλλιάσατο, ἰδὼν τὴν νοστήν τοῦ Κυρίου ἡμέραν.

H.

B ΚΕΦ. Θ'. Στ. λζ'. *Καὶ ὠρακας αὐτὸν, καὶ ὁ λαλῶν μετὰ σοῦ, ἐκεῖνός ἐστιν.*

Πεφώτισται τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς καρδίας, ἐλλαμπόμενος ὑπὸ τοῦ φωτὸς τοῦ ἀληθινοῦ. Ὁ ἀπεναντίας ἔχων τοῦτω, τυφλωθεὶς ὡς ἔχει ἀγνοίας, δοκεῖ μὴ ἔχειν ἁμαρτίαν, τῷ μὴ ἐκουσίως πράττειν, ἀλλὰ ἁμαρτηκῶς. Αὐτὸ δὲ τὸ ἀγνοεῖν, κατ' ἄλλον τρόπον ἁμαρτημὰ ἐστίν· ἐνὴν γὰρ λογικὸν ὄντα, ἐπιστήμην ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ ἔχειν. Ἀμελήσεως οὖν τοῦτου ὑπὲρ αὐτῆς τῆς ἀγνοίας ἐγκαλεῖται. Εἰς τοῦτο λήψῃ τὸ, « Ὁ δούλος ὁ μὴ γνούς τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου, δαρήσεται ὀλίγας. »

Θ.

ΚΕΦ. ΙΔ'. Στ. κη'. *Ὁ Πατὴρ μείζων μου ἐστὶ.*

Τὸ, « μείζων, » ἐνταῦθα πῶς ἐξεληλφεν; Ἄρα ὡς ἐπὶ μεγέθους σωμάτων; ἢ ὡς μείζων ἐν χρόνῳ; ἢ ὡς ἐν ἀρετῇ πλεῖον κεκοσμημένῳ; Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἐντὸς ποσότητός ἐστιν καὶ τῶν ἐνδεχομένων καὶ μεμετρημένων· οὐδὲν δὲ ἐνδεχόμενον καὶ μεμετρημένον ἐν τῷ Θεῷ· οὐκ ἄρα τὸ μείζων καὶ ἑλάττω ἐπὶ τοῦ Θεοῦ λόγου ἢ ἐπὶ τοῦ Πατρὸς εἰρηται· Θεὸς γὰρ μετρεῖσθαι ἢ διαγράφεσθαι οὐ πέφυκεν. Εἰ δὲ φήσεις μείζονα εἶναι τὸν Πατέρα, ὅτι περ ἀγέννητος, ὁ δὲ Υἱὸς γεννητός, ἐροῦμεν ὅτι τῶν οὐσιῶν οἱ τρόποι, οὐ τῶν ὑπάρξεων καὶ μάλιστα ἐπὶ τῶν ἀπείκων καὶ ἀσωμάτων, οὐκ ἔλαττωσι (12) τὴν ἀξίαν τῶν ὁμοουσιῶν, τὸ ἑλάττω ἢ τὸ μείζων τῷδε ἢ τῷδε παρέχοντες· οὐ γὰρ πέφυκεν τὸ ὄν οὐσίᾳ καὶ γνῶσει ἀπλοῦν, μέτρον ἢ ποσότητα μεγέθους συγκρίνεσθαι. Διὰ τί οὖν ἐρρήθη; Ὁ Σωτὴρ ἐνὶ λόγῳ διττὸν ἀπετείναντο διδασκαλίας τρόπον. Διὰ πλὴν γὰρ ἢ τοῦ εἰρημένου ῥήματος ἔννοια· οἷον διὰ τοῦ, « Ὁ πέμψας με, » καὶ, « Ὑπάγω, » τὸ ἐν τόποις περιεχόμενον ἠνίκατο σῶμα, περιγραφτὸν ὄν, καὶ οὐ τὴν τὰ πάντα περιέχουσαν αὐτοῦ ἀπερίγραφτον θεότητα. Διὰ δὲ τοῦ συγκριτικοῦ ῥήματος τοῦ λέγειν μείζων (12') ἐαυτοῦ, τὴν θεότητα ἐμφαίνει συγκρινομένην τῷ Πατρὶ, ὅτι περ ὁμοούσιός ἐστι, τῇ δὲ προσλήφει τοῦ σώματος, τοῦ Πατρὸς ἐκινουμένην ἦτω κατὰ τὸ γενέσθαι αὐτὸν ἀνθρώπων. Καὶ μὴ θαυμάσης εἰ τοῦ Πατρὸς ἦττον λέγει ὁ Σωτὴρ ἄνθρωπος γενόμενος, ὁπότε καὶ τῶν ἀγγέλων βραχέ-

²⁴ Luc. xii, 48. ²⁵ Joan. iv, 36, 37 et passim. ²⁶ Joan. i3, 35, xiv, 2.

(12) Codd. ἐλάττω.

(12') Forte lrg. μείζονα.

τερος εἴρηται κατὰ τὸδε· Βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἂν ἡλαττωμένον βλέπομεν Ἰησοῦν διὰ τὸ πάθος τοῦ θανάτου, δόξη καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον. Ἐρρέθη δὲ καὶ τῶν ἑαυτοῦ μαθητῶν ἤτων· «Εγὼ δέ,» φησὶν, «εἰμὶ ἐν μέσῳ ὑμῶν ὡς ὁ διακονῶν καὶ ὡς ὁ μικρότερος.» Τὰ οὖν συγκρινόμενα, ὁμοούσια· τὰ δὲ ἀπλᾶ καὶ γνώσει καὶ οὐσίᾳ, οὐκ ἐπιδέχεται τὸ μείζον καὶ τὸ ἡλαττον. Εἰ δὲ ἐπὶ τῆς θεότητος τοῦ Υἱοῦ ἄνευ τοῦ εἰληφέναι σάρκα βούλει ἐκλαθεῖν τὸ, «Ὁ πέμψας με Πατὴρ μείζων μου ἐστίν,» ἐν τόποις αὐτὸν δώσεις περιεχόμενον καὶ συγκλειόμενον, πεμπόμενον δὲ ὅπου οὐκ ἦν, καὶ μεταίροντα ὅθεν ἐστίν· ὅπερ ἀτοπον (15).

facies contentum et conclusum, eo missum ubi non erat, et inde discedentem ubi fuerat; quod est absurdum.

P.

ΚΕΦ. ΙΖ'. Στ. β'. Δόξασόν σου τὸν Υἱόν, ἵνα καὶ ὁ Υἱός σου δοξάσῃ σε.

Τοῦτο ἐστὶν ὃ λέγει· Ἀποκαλύψον με τοῖς ἀγνωστοῖν φανέρωσόν μου τὴν δόξαν ἣν ἔχω παρὰ σοί, Θεὸς Λόγος τυγχάνων· «Ὁὐδεὶς» γάρ, φησί, «δύναται ἐλθεῖν πρὸς με, ἐὰν μὴ ὁ πέμψας με Πατὴρ, ἐλκύσῃ αὐτόν.» Ὡσαύτως δὲ ἐστὶν ἀκούσαι καὶ τὸν Υἱὸν δοξάζοντα τὸν Πατέρα, κατὰ τὸ ἀποκαλύπτειν αὐτὸν τοῖς οὐκ εἰδόσι Θεόν. Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγεται δοξάζειν τὸν Υἱόν, ἐν τῇ ἀποκαλύπτειν αὐτὸν τοῖς ἀγνωστοῖς. Εἰ δὲ καὶ ἐνταῦθα ἀνθρωπινώτερον φεγγέται, μὴ θαυμάσης· τῶν τε γὰρ εἰρημένων αἰτιῶν ἐνεκεν τοῦτο ποιεῖ, καὶ φυλαττόμενος ἀεὶ τὸ αὐτὸ περὶ αὐτοῦ λέγειν μέγα περὶ αὐτοῦ φαντάζεσθαι τέως. «Αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν» πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῶν λεγομένων θεῶν φησι· καὶ γὰρ εἰς τὰ ἔθνη αὐτοὺς πέμπειν ἐμελλεν τὰ πολλοὺς θεοὺς ἔχοντα. Εἰ δὲ οὐκ ἀνέξονται διὰ τὸ, «μόνον,» ἀλλ' ἐκβάλωσιν τοῦ εἶναι ἀληθινὸν Θεὸν τὸν Υἱόν, οὕτω προϊόντες, καὶ τοῦ εἶναι Θεοῦ Υἱὸν ἐκβαλοῦσιν. Τοῦτο δὲ εἰδέναι χρὴ, ὅτι τὸ αἷτιον ἀντὶ τοῦ αἰτιατοῦ φησι· τὸ γὰρ εἰδέναι τὸν ἀληθινόν, προξενεῖ ἡμῖν τὴν αἰώνιον ζωὴν.

¹⁶ Hebr. II, 9. ¹⁷ Luc. XXII, 27. ¹⁸ Joan. VI, 44.

(15) Ita scilicet Didymus, aliiq; plures, nempe quod major sit Pater Filio, habita ratione humanitatis. Attamen Nazianzenus in oratione xxx, 7, vere magis quam honorifice dici ait. «Quid enim mi-

B

CAP. XVII, vers 2. *Glorifica Filium tuum, ut et Filius tuus glorificet te.*

Hoc ait: Revela me ignorantibus, notam fac gloriam meam quam a te habeo, quatenus Deus Verbum sum. «Nemo» enim, inquit, «potest venire ad me, nisi qui misit me Pater traxerit eum»¹⁶. Similiter audire est Filium Patri gloriam tribuentem, dum eum revelat illis qui Deum ignorabant. Hac eadem ratione sanctus quoque Spiritus dicitur Filium glorificare, eum scilicet ignorantibus revelando. Quod si hoc quoque loco paulo humanius loquitur, ne mireris; ita enim predictas ob causas agit, semperque cavens ne videatur de se ipso magnifice loqui. Verba autem: «Hæc est vita æterna ut cognoscant te solum verum Deum,» ait ut a vulgo dictis diis distinguat. Nam missurus erat discipulos ad gentes quæ plures deos habebant. At si (Ariani) propter vocabulum «solum» sensum hunc non tolerant, negantque Filium esse verum Deum, ultra porro pergent, et Filium quoque Dei esse negabunt. Sciendum porro est causam pro re capsa ab eo dici. Certe Deum verum agnoscere, vitam nobis æternam conciliat.

rum, inquit, Deum homine esse majorem? Itaque ipse alio modo Dominicum explanat, ut videre est loc. cit.

X.

FRAGMENTA

EX DIDYMI EXPOSITIONE IN ACTUS APOSTOLORUM.

(Wolf, Anecdota, t. IV, p. 1, ex Catena ms. in Actus quam servat bibliotheca collegii Novi Oxon., codice LVIII.)

ΚΕΦ. Β'. Στ. ε'. Ἦσαν δὲ κατοικοῦντες ἐν Ἰερουσαλὴμ.

Διδύμων. (1) Τὸ, ἀπὸ παντὸς ἔθνους, ἀπλού-

CAP. II, vers. 5. *Erant vero habitantes Hierosolymis.*

Didymi. Voces, ex omni gente, latius sunt acci-

(1) Sunt hæc procul dubio notæ Didymi Alexandrini, ex eujus innumeris scriptis perpaucæ opuscu-

piendæ, ut idem scilicet valeant, quod dixeris, ex multis gentibus. Alius efficacius forte dixerit, sermonem hic esse de Judæis piis, Hierosolyma habitantibus, ut indicentur homines Hierosolymis ex quacunque gente versantes. Sic verbi causa ponamus gentes in universum omnes esse septuaginta. Ex istis septuaginta, erant nonnullæ gentes Hierosolymis, verbi causa viginti earum, ex quibus pii Judæi, Hierosolymis tunc versantes magnalia Dei prædicabant. Itaque vobis, ex omni gente, non simpliciter et stricte accipiendæ sunt, sed de iis tantum, quæ fuerint Hierosolymis. Dum vero viginti gentes Hierosolymis fuisse supponimus, nemo putet, viginti illas integras fuisse ibidem, sed de nonnullis earum hominibus id interpretetur. Atque his convenienter intelligi quoque debet prophetia Joelis, sub Dei persona ita prolatus: *Effundam de Spiritu meo super omnem carnem*¹, ubi caro de illis intelligenda est, qui præparati erant ad recipiendum Spiritum, qui dabatur.

Vers. 17. *Effundam de Spiritu meo.*

Quando illi, qui imaginem celestis² præferunt, et lucis veræ reiditi sunt participes, dicent: *Signata super nobis est lux faciei tuæ, o Domine*³. Edita vero sunt etiam in terris miracula, quando gentes omnes a patriis moribus et diis recesserunt, recipientes effusionem Spiritus sancti, ex quo fit, ut divina secundum Spiritum dona hominibus, in terra viventibus, miraculorum loco haberi debeant.

Vers. 21. *Et erit: Quicunque invocaverit, etc.*

Itaque vera sunt illa Christi verba, *Omnis qui petit, accipit*⁴, modo ne inter omnes illos numerentur, qui male orant. Qui enim male orat, non orat. Hoc sensu verum est illud: *Quicunque invocaverit nomen Domini, salvus erit*⁵; modo ne hic intelligantur illi, qui, voluntatem Patris non facientes, Jesum dicunt Dominum, et propterea nomen ejus invocare sibi videntur. Interim nec unum est idemque, invocare nomen Domini, et pronuntiare illud. Qui enim precatur, et bono aliquo frui cupit, invocatur, cui et consequenter auxilium præstatur. Qui vero simulat se esse servum, Christum compellat: *Domine, Domine*; non autem facit quæ servi sunt. Ad illos itaque ait: *Quid mihi dicitis: Domine, Domine; nec facitis quæ præcipio*⁶? Illud itaque quod dicitur, *Quicunque invocaverit nomen Domini, servabitur*, accipies convenienter isti: *Nemo dicit Jesum Dominum, nisi in Spiritu sancto*⁷, hoc est, Dominum

στερον ἐκληπτέον, ἴσον δυνάμενον τῷ (2), ἀπὸ πολλῶν. Μᾶλλον δὲ τις βιαίτερον ἐπιχειρήσει, λέγων, ἐπὶ τοὺς εὐλαβεῖς Ἰουδαίους τοὺς κατοικοῦντας Ἱερουσαλήμ, φησί· τὸ, ἀπὸ παντὸς ἔθνους, δηλοῖ τῶν ἐν Ἱερουσαλὴμ ὄντων, ὡς λόγου χάριν ἔστωσαν (3) τὰ πάντα ἔθνη ἐδομῆκοντα (4). Ἀπὸ τούτων τῶν ἐδομῆκοντά τινα ἔθνη ἐτύγγανον ἐν Ἱερουσαλὴμ, φέρε ἀπὸ τούτων εἴκοσι οἱ ὄντες εὐλαβεῖς Ἰουδαῖοι ἐν Ἱερουσαλὴμ, ἐλάλουν τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ (5). Ὡς τὸ, ἀπὸ παντὸς ἔθνους, μὴ καθάπαξ εἰρῆσθαι, ἀλλὰ τοῦ ὄντος ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ. Ἐὰν δὲ ἔθνη εἴκοσι ὑποθώμεθα ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ εἶναι, μὴ νομίζετε τι, ἐξ ὁλοκλήρου τὰ εἴκοσι ἔθνη εἶναι ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ, ἀλλ' ἀπὸ τούτων τινὰς ἀνθρώπους. Συμφώνως τοῖς (6) νοῦσαι σπουδαστέον καὶ τὴν προφητείαν τοῦ Ἰωηλ, τὴν ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ λέγουσαν· Ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, ἀλλὰ τὴν παρεσκευασμένην δεῖξασθαι τὸ Πνεῦμα, διδοσθαι αὐτὸ ῥητέον.

Στ. ιζ'. *Ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου.*

Ὅταν οἱ φοροῦντες τὴν εἰκόνα τοῦ ἰπουρανίου, τοῦ φωτὸς τοῦ ἀληθινοῦ μεταληφτές λέγουσιν· Ἐσημειώθη ἐν ἡμῶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου, Κύριε. Δίδεται δὲ καὶ ἐπὶ τῆς τέρατα, πάντων ἔθνων ἀναχωρούντων τῶν πατέρων ἐθῶν τε καὶ θεῶν, ἐπὶ τῷ δεῖξασθαι τὴν ἐκχυσιν τοῦ Πνεύματος, καὶ κατὰ τὸ Πνεῦμα θεῖα χαρίσματα τοῖς ἐπὶ τῆς ἀνθρώποις εἶναι τὰ τέρατα.

Στ. κα'. *Καὶ ἔσται· Πᾶς ὃς ἂν ἐπικαλέσῃται, κ. τ. λ.*

Ὡς ἀληθεύεται τὸ, Πᾶς ὃς αἰτῶν λαμβάνει, μὴ ἀριθμουμένων εἰς πάντας τοὺς αἰτουμένους τῶν κακῶς αἰτούντων (ὁ γὰρ κακῶς αἰτῶν οὐκ αἰτεῖται), οὕτως ἀληθὲς ἐστὶ τὸ, Πᾶς ὃς ἂν ἐπικαλέσῃται τὸ ὄνομα Κυρίου, σωθήσεται, οὐ συμπεριλαμβανομένων τῶν ἀνεν τοῦ ποιεῖν τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς, λεγόντων τὸν Ἰησοῦν Κύριον, καὶ διὰ τοῦτο δοκούστων ἐπικαλεῖσθαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Καὶ ἐτέρως οὐ ταυτὸν τὸ ἐπικαλεῖσθαι τὸ ὄνομα Κυρίου, καὶ λέγειν αὐτὸ. Ὁ μὲν γὰρ εὐχόμενος καὶ τυχεῖν τινος ἀγαθοῦ βουλόμενος ἐπικαλεῖται, ὃ ἀκολουθῶς γίνεται σωτηρία· ὁ δὲ προσποιούμενος εἶναι δούλος, λέγει, Κύριε, Κύριε, τῷ Ἰησοῦ, οὐ πράττειν τὰ δούλου. Ὅθεν πρὸς τοὺς τοιοῦτους φησί· *Τί με λέγετε* (7), Κύριε, Κύριε, καὶ οὐ ποιεῖτε ὡς λέγω· Παραπλησίως ἐκδέξῃ τὸ, Πᾶς ὃς ἂν ἐπικαλέσῃται τὸ ὄνομα Κυρίου, σωθήσεται, τῷ, Ὅθεν εἰς λέγει Κύριον Ἰησοῦν, ἐμὴ ἐν Πνεύματι ἄλφω Κύριον τοῦ καὶ ἔργῳ καὶ διαθέσει δου-

¹ Joel. ii. 28. ² I Cor. xv. 49. ³ Psal. iv. 7. ⁴ Matth. vii. 8. ⁵ Luc. vi. 46. ⁶ I Cor. xii. 3.

la ætatem tulerunt, ut proinde fragmentis eorum tanto magis tribuendum videatur. In Acta eum scripsisse nusquam video memorari. Ex sequentibus tamen locis nonnullis verisimile id a nobis, si non certum, reddetur.

(2) Τῷ. Ita scripsi pro τὸ, sensu, ut puto, postulante.

(3) Ἐστῶσαν. In ms. legeham, ἤτῶσαν.

(4) Ἐδομῆκοντα. Tot enim numero gentes stant in primis Judæi, et, qui eos imitantur, Chri-

stiani nonnulli, ad Noachi scilicet nepotes totidem, vel septuaginta filios Israelis, qui Ægyptum ingressi sunt, provocantes. Vide in primis Jo. Buxtorfii Dissert. de confusione linguarum, p. 78 sq.

(5) Ἐλάλουν τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ. Hæc quidem in textu apostolico non ad τοὺς εὐλαβεῖς Ἰουδαίους, sed ad apostolos, quos illi loquentes audiebant, referuntur.

(6) Τούτοις. Sic scripsi pro τούτους.

(7) Προ λέγετε vulg. habet καλεῖτε.

λεόντος αὐτῷ, ἀλλ' οὐ μόνον φιλή προφορᾷ λέγοντος Ἀ

suum, qui et opere et habitu serviat illi, neque nuda nominis pronuntiatione Jesum Dominum appellet.

Στ. κθ'. Ἀνδρα ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀποδεδειγμένον.

Vers. 22. Virum a Deo demonstratum.

Εἰ καὶ μανέντες ἀπὸ Ἀρτεμῆ (8), οἷς ἠκολούθησαν καὶ οἱ ἀπὸ Σαμοσάτων (9), οἶονται φιλῶν ἄνθρωπον τὸν Ἰησοῦν διὰ τὴν προκειμένην λέξιν. Ἰσώσαν, ὅτι τοῦ Θεοῦ Υἱός, Θεὸς Λόγος ὢν, ἄνθρωπος γέγονε, δεξάμενος δούλου μορφήν, ὡς εἶναι τὸν ἐπιδημήσαντα (10) Χριστὸν ἄνθρωπον ἅμα καὶ Θεόν. Ὡς οὖν ὅταν ὁ Χριστὸς λέγεται Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία, περὶ τῆς θεότητος, ἀλλ' οὐ περὶ τοῦ ἀνθρωπείου αὐτοῦ ἐκλαμβάνον· οὕτε πάλιν, ἔαν λέγεται Χριστὸς τεθνάναι καὶ τετάφθαι κατὰ τὰς Γραφάς, περὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ, οὐχὶ δὲ περὶ τῆς θεότητος ἐκδεχόμεθα. Καὶ ἔστι γε μυρία τοιαῦτα ἐν ταῖς Γραφαῖς εὑρεῖν. Ὅθεν ἔαν ἄνδρα λέγῃ Ἰησοῦν ἀποδεδειγμένον ἀπὸ Θεοῦ σημεῖοις καὶ τέρασιν, ἀκολουθῶς αὐτὸ νοοῦμεν τῷ, *Nūn με ζητεῖτε ἀποκτείνειν ἄνθρωπον, ὃς τὴν ἀλήθειαν ὁμῶν λελάληκα* καὶ τῷ (11), Ἀνθρωπος ἐν πληγῇ ὢν καὶ εἰδώς φέρειν μαλακίας. Καὶ γὰρ ἀκούοντες αὐτοῦ τοῦτου ἀνδρός, τοῦ ἀποδεδειγμένου ἀπὸ τοῦ Θεοῦ λέγοντος· *Ὁὕτω γὰρ ἠγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον, ὥστε τὸν Υἱόν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκε* καὶ, *Ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου* καὶ, *Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί· οὐκ ἡλλθιοί ἐσμεν, ὡς περὶ ψιλοῦ ἀνθρώπου ταῦτα λελέχθαι νομίσκειν*. Εἰπάτωσαν δὲ ἡμῖν οἱ τῆς γνώμης ταύτης, πῶς ἀκούουσιν· *Οὐδεὶς ἀναβέβηκεν εἰς τὸν οὐρανόν, εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβὰς, ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου* καὶ τὸ, *Ἐὰν θεωρῇτε τὸν Υἱόν τοῦ ἀνθρώπου ἀναβαίνοντα, ἔπου ἦν τὸ πρότερον*; Οὐ γάρ τι τούτων νοῆσαι εὐσεβῶς δυνησόνται, ἀρνούμενοι τὴν θεότητα τοῦ Ἰησοῦ. Πῶς ὁ ἐκ τῆς Μαρίας, ὃν ὑπονοοῦσι φιλῶν ἄνθρωπον εἶναι, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβέβηκεν, καὶ ἀναβαίνει, ὅπου ἦν τὸ πρότερον; Οὐχ ἔξουσιν εἰπεῖν. Ἐλεγκτέον ἐκ τῆς προκειμένης λέξεως καὶ τοὺς οἰομένους σάρκα μόνον γεγενῆσθαι τὸν Σωτῆρα. Οὐ γὰρ κατὰ μόνης σαρκὸς, οἰκείως λεχθήσεται ἡ ἀνὴρ φωνή.

Στ. κθ'. Ὅτι ἐκ δεξιῶν μου ἔστιν, κ. τ. λ.

Οἱ μὴ ἔχοντες περὶ τοῦ Θεοῦ ἐννοίας διηρθρωμένας, τοπικῶς ἐκλαμβάνουσι τὸ ἐκ δεξιῶν εἶναι τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱόν, διὰ τὸ, *Κάθου ἐκ δεξιῶν μου*, ἢ κεκαθίκεναι τὸν Σωτῆρα μετὰ ἀνάληψιν ἐκ δεξιῶν τῆς μεγαλυσύνης. Οἷς δυνατόν τι εἰπεῖν· Εἰ γὰρ ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς τοπικῶς, ὡς οἶονται, ἀδύνατον ἐκ δεξιῶν τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα εἶναι κατ' αὐτὸ τοῦτο τὸ συμβαινόμενον. Ἀλλὰ λέγει ὁ Υἱός· *Πρωοράμην τὸν*

Quod si illi, qui delira Artemæ dogmata sectantur, cumque iis Samosatensiani, Jesum pro nudo homine ex verbis hic propositis reputant; sciant, Dei Filium, qui est Deus Verbum, hominem factum esse, suscepta servi forma, ut proinde Christus inter homines versans, Deus pariter sit et homo. Sicut igitur, ubi Christus Dei potentia et sapientia vocatur, de divinitate ejus, non vero humanitate, id accipimus: sic vicissim, quando Christus secundum Scripturas mortuus et sepultus dicitur, de corpore ejus, non vero de divinitate interpretamur. Et hujusmodi permulta in Scripturis invenire datur. Itaque et ubi (Scriptura) Jesum vocat virum a Deo signis et prodigiis demonstratum, id intelligimus convenienter illi quod dicitur: *Jam vero me interficere studetis, hominem, qui veritatem vobis dixi*. Nec minus illi, quando dicitur, *Homo plagis subjectus, et infirmitatem ferre gnarus*. Quando enim ipsum illum virum, a Deo demonstratum, audimus dicentem: *Ita enim Deus amavit mundum, ut Filium suum unigenitum daret*: item, *Ego sum lux mundi*: nec non, *Ego in Patre, et Pater in me*: non tam insipientes sumus, ut de nudo homine ista quidem dici opinemur. Illi itaque, qui sic sentiunt, dicant nobis, quomodo accipiant verba hæc: *Nemo ascendit in cælum, nisi qui ex cælo descendit, Filius hominis*. Quomodo item illa, *Ubi videritis Filium hominis ascendentem eo, ubi prius erat*? Neque enim quidquam horum pie intelligere possunt, si divinitatem Jesu negent. Quomodo enim Mariæ Filius, quem pro nudo homine habent, ex cælo descendat quomodo ascendat idem, ubi prius erat? Dicere non habent. Ex eodem hoc dicto proposito illi quoque confutandi sunt, qui nudam carnem Salvatorem fuisse censent. De nuda carne vox ἀνὴρ (vir) usurpari certe convenienter non potest.

Vers. 23. Quia a dextris meis est, etc.

Qui sobrias et justas de Deo sententias non sistent, sessionem Filii a dextris Patris localiter accipiant, ideo quod dicitur, *Sede a dextris meis*; vel quod Christum Salvatorem post ascensionem a dextris majestatis sedisse narratur. Sed illis hæc responderi possunt: Si, quod illi putant, Filius a dextris Patris est localiter, non potest eodem modo Pater esse a dextris Filii. Jam vero ait Filius:

¹ I Cor. i, 24. ² I Cor. xv, 3, 4. ³ Joan. viii, 40. ⁴ Joan. xiv, 10. ⁵ Joan. iii, 13. ⁶ Joan. vi, 62.

⁷ Isa. lxi, 3. ⁸ Joan. iii, 16. ⁹ Joan. viii, 19. ¹⁰ Psal. cxi, 1. ¹¹ Hebr. i, 3.

(8) Ἀρτεμῆ. Eum veteres nunc Ἀρτέμωνα, nunc Ἀρτεμῶν appellauit. Vide B. Itigium De hæresiarchis. p. 261.

(9) Οἱ ἀπὸ Σαμοσάτων. Id est discipuli Pauli Samosatensii, quem Artemonius hæresin amplius ornasse veteres tradunt. Similiter Græci dicunt οἱ ἀπὸ φιλοσόφων, οἱ ἀπὸ Πυθαγόρου, οἱ ἀπὸ Ὀρφέως. Vide Apollonii epist. 16.

(10) Ἐπιδημήσαντα. Voces ἐπιδημῶν et ἐπιδήμια de Christi in carnem adventu, ejusque inter homines conversatione a scriptoribus ecclesiasticis adhiberi constat. Lege Saiceri Thesaurum, tom. I, p. 1163.

(11) Τῷ. Ita scribendum putavi pro τὸ. Refertur enim hoc debet ad proxime antecedens, ἀκολουθῶς ἂν.

Prævidebam Dominum a dextris meis ¹². Itaque alio modo, quam locali, statuendum est, Christum esse a dextris Patris, aut Patrem a dextris Filii. Fodem modo capiendum est illud, *Ego sum in Patre, et Pater est in me* ¹³. Et illud quoque, *Et caro mea habitabit in spe* ¹⁴. Jesus enim, in quantum mortem subiit, carnem, quam salutis nostræ causa assumpsit, deposuit, ut eam tertia die ex morte resuscitaret. Hic carnem suam in spe ait habitasse, procul dubio ob speratam ejus resurrectionem. Si quis vero id omne, tanquam sub persona Davidis, dici opinetur, is desinat se sententiæ cordatiorum de resurrectione opponere. Quamvis enim hi quidem demonstrare ad oculum non possint, quod credunt, pie tamen agunt, dicentes, carnem resurrexisse, ut spirituale et incorruptibile corpus evaderet. Sicut enim mortuus resurgens post resurrectionem vivit, nec amplius mortuus est; ita caro resuscitata post resurrectionem spirituale est et incorruptibile corpus.

Vers. 31. *Neque caro ejus vidit corruptionem.*

Carnem Jesu corruptionem non vidisse, non idem est, atque non esse mortuam (mortua enim est, et in sepulcrum reposita), sed idem potius est, quod, *non corrumpi*. Tertia enim die resurrexit. Ita enim fas erat, fieri resurrectionem. Si enim caro ejus ad mortuorum exemplum corrupta fuisset, post resurrectionem præbuisset occasionem dubitandi, num idem esset Jesu corpus post resurrectionem. Præterea vero hinc etiam consequeretur, non tertia die, sed post eam factam esse resurrectionem. Ut igitur omnis hæsitatio præscinderetur, post triduum, sine facta corruptione, resurrexit, et in sepulcrum novum ¹⁵, in quo nullus antea reconditus erat, depositus fuit, ne alius loco ejus resurrexisse crederetur.

Vers. 38. *Et baptizetur quisque vestrum.*

Cum Salvator præcipiat, ut initiati baptizentur in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, nonnulli, in Scripturam imprudenter grassantes, Petrumque audientes adhortari, ut unusquisque in nomine Christi baptizetur, unam compellationem trinæ isti æquivalere crediderunt. Sabellii scilicet hæresi affecti. Ecclesia vero, sanctissimam Trinitatem indivisibilem et inseparabilem credens, Patrem Filii, et Filium Patris, Spiritum autem sanctum et Patris et Filii esse affirmat. Qua unione fit, ut, qui baptizatur in nomen Christi, in Trinitatem baptizetur, nec Dei essentia circumscriptione et distinctione nominum Patris et Filii separetur.

¹² Psal. xv, 8. ¹³ Joan. xiv, 10. ¹⁴ Psal. xvi, 9.

(12) *Πάλιν*. In ms. erat *πάλαι*.

(13) *Pro κενῷ*, quod erat in ms. scripsi *καὶνῷ*.

(14) *Ἐποληθῆ*. Sic scripsi pro *ὕπολειφθῆ*.

(15) *Τὸς τελειωθέντας*. Verbum *τελειώω* alias frequenter a doctoribus Ecclesiæ de baptismo usurpatur; hic vero potius de illis videtur sumi debere, qui doctrina Christiana satius sunt instructi.

(16) *Ολοῦται*. Sic scripsi pro *οἶον τὴν*, quod erat in ms. Contextus enim alioquin mutilus est. Nec ar-

Κύριον ἐκ δεξιῶν μου. "Θεὸν ἐτέρως ἢ κατὰ τόπον ἐκλήπτειν τὸν Υἱὸν δεξιὸν τοῦ Πατρὸς, καὶ τὸν Πατέρα τοῦ Υἱοῦ. Οὕτως τὸ, *Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοὶ ἔστιν*." ἔτι δὲ, *Καὶ ἡ σὰρξ μου κατασκηνώσει ἐπ' ἐλπίδι*. "Ἐπεὶ Ἰησοῦς, καθὼ ἀνέβητο θάνατον, ἀπέβητο, ἦν κατ' οἰκονομίαν ἔλαβε σάρκα, ἐπὶ τῷ πάλιν (12) ἀναστῆσαι αὐτὴν ἀπὸ τοῦ θανάτου τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ· εἰκότως τὴν σάρκα ταύτην οὖσαν ἑαυτοῦ, ἐπ' ἐλπίδι κατεσκηνωκέναι φησὶ, διὰ τὴν προσδοκίαν τῆς ἀναστάσεως. Εἰ δὲ τις ἐκ προσώπου Δαβὶδ εἰρήσθαι αὐτὸ ἐκλαμβάνει, παυσάσθω κατατρέχων τῆς περὶ ἀναστάσεως δόξης τῶν ἀπλουσιτέρων. Εἰ γὰρ καὶ μὴ οἶοι τέ εἰσιν παρίστασθαι ὁ φρονούσιν, ἀλλ' οὖν εὐσεβῶς διάκεινται, φάσκοντες τὴν σάρκα ἀνίστασθαι ἐπὶ τὸ εἶναι ἀφθαρτον καὶ πνευματικὸν σῶμα. "Ὡς γὰρ ὁ ἐγειρόμενος νεκρὸς, μετὰ ἀνάστασιν ζῶν καὶ οὐ νεκρὸς ἔστιν· οὕτως ἡ ἐγειρομένη σὰρξ, μετὰ τὴν ἔγερσιν πνευματικὸν καὶ ἀφθαρτον σῶμά ἐστιν.

Στ. λα'. *Οὐδὲ ἡ σὰρξ αὐτοῦ εἶδε διαφθοράν.*

Τὸ μὴ ἰδεῖν τὴν σάρκα Ἰησοῦ διαφθοράν, δηλοῖ οὐ τὸ μὴ τεθνάναι (τέθνηκε γὰρ, καὶ ἐν μνήματι ἐτίθη), ἀλλὰ τὸ, *μὴ διαλεισθῆναι*. Τρίτῃ γὰρ ἡμέρᾳ ἀνέστη. "Ἐπρεπε γὰρ οὕτω τὴν ἀνάστασιν γενέσθαι. Εἰ γὰρ ἦν ἡ σὰρξ αὐτοῦ διαλυθεῖσα κατὰ τοὺς νεκρούς, διασταγμὸν ἔφερεν ἀναστὰς, ἀμφιβαλλομένου, εἰ αὐτὸ εἶη τὸ τοῦ Ἰησοῦ σῶμα τὸ ἀναστάν. Ἐκολουθεῖ δὲ καὶ τὸ μὴ τρίτῃ ἡμέρᾳ, ἀλλὰ ἔτι μετ' ἐκείνην τὴν ἀνάστασιν γεγονέναι. "Ὅπως οὖν πᾶς περιελκυσμὸς λυθῇ, καὶ τρίτημερος ἀνέστη ἀδιάφθορος ἔτι οὖσα, καὶ ἐν μνήματι καὶνῷ (13), ἐνθα οὐδεὶς πρότερον τέθειτο, ἐτάφη, ἵνα μὴ ὑποληφθῇ (14) ἕτερος ἀνὴρ ἑτέρου ἐγγεγέρται.

Στ. λη'. *Καὶ βαπτισθῆτω ἕκαστος ὑμῶν.*

Τοῦ Σωτῆρος προτάξαντος τοὺς τετελειωμένους (15) βαπτίζεσθαι εἰς ὄνομα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος, οὐ φρονίμως τινὲς ἐντυγχάνοντες τοῖς γεγραμμένοις, ἀκούοντες τῆς προτροπῆς Πέτρου παραινοῦντος βαπτισθῆναι ἕκαστον ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ, οἴονται (16) ἰσοδύναμον τὴν μίαν ταῖς τρισὶ προσηγορίαις, τοῦ Σαβελλίου (17) τρωθέντες γνώμῃ. "Ἡ μέντοιγε Ἐκκλησία ἀδιαίρετον καὶ ἄσχιστον νοοῦσα τὴν Τριάδα, τίθεται τὸν Πατέρα Υἱοῦ, καὶ τὸν Υἱὸν Πατρὸς εἶναι, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τυγχάνειν. "Ὡς διὰ ἔνωσιν ταύτην τὸν βαπτιζόμενον εἰς ὄνομα Χριστοῦ, κατὰ τὴν Τριάδα βαπτίζεσθαι, οὐκ ἀπομεριζομένου τοῦ Θεοῦ περιγραφαῖς καὶ διαστάσεσι Πατρὸς καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

¹⁵ Matth. xxvii, 6.

titulus τὴν locum hic commodè tuetur.

(17) *Σαβελλίου*. Is enim unam SS. Trinitatis personam, sed tribus diversis nominibus insignitam, quorum proinde eadem esset et notio et potestas, asseverare ausus est. Deum trinum aiebat esse ἐν πρᾶγμα πολυώνυμον. Vide Basilii M. epist. 64. Ileo Sabelliani Unionitæ vocantur in *Apotheosi Prudentii*, et *Υιοπάτορες* ab aliis. Vide Cotelierum, ad tom. I *Monumentorum Eccles. Græc.*, p. 777.

ΚΕΦ. Γ'. Στ. κ'. Ὅπως ἂν ἐλθῶσι καιροὶ ἀνα- A CAP. III, vers. 20. *Ut veniant tempora refocillationi.*
ψύξεως.

Ὁ προσέχων τῇ ἀναγνώσει, πολλὰ εἶδεν τῆς προφητείας εὐρηγ, δηλούμενα ἐν ταῖς Γραφαῖς, ὧν ἐστὶν ἡ τῶν μελλόντων προαναφώνησις. Τούτῳ τῷ εἶδει τῆς προφητείας κοσμηθέντες Θεόθεν ἄνδρες τινὲς, προσθέσπισαν τὴν ἐπιδημίαν τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὰ πάθη, ἃ ὑπὲρ ἀνθρώπων ἐμελλεν ἀναδέξασθαι. Τὰς περὶ τούτων προφητείας, ἐκθεδηκυίας ἐν τῷ σταυρωθῆναι τὸν Κύριον, ἐπλήρωσεν ὁ Θεός, ὅθεν ἐὰν γράφηται ἐντεῦθεν, πάντων τῶν προφητῶν πεπληρῶσθαι τοὺς λόγους τοῦ Σωτῆρος παθόντος, οὐ καθάπαξ πάντας τοὺς προφήτας, ἀλλὰ πάντας τοὺς προαναφωνήσαντας τοῦ Χριστοῦ παθήματα.

Στ. κα'. Ἀκρι χρόνῳ ἀποκαταστάσεως.

Ἐπόμενός τις τῇ συνηθείᾳ τῆς Γραφῆς τὰ ἀκρι B καὶ τέως ἐκλήφεται οὐ πάντως χρονικὰς περιγραφὰς σημαίνοντα, ὡς ἑτέρου τινὸς συμβαίνοντος παρὰ τὸ πρότερον, μετὰ τὴν χρονικὴν περιγραφὴν. Τὸ γὰρ ὑπὸ Θεοῦ λεγόμενον πρὸς τινὰς, Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεός ὑμῶν, καὶ ἕως ἂν καταγηράσχητε ἐγὼ εἰμι, οὐ δηλοῖ, ὅτι μετὰ τὸ γηράσαι τοὺς, πρὸς οὓς ὁ λόγος, οὐκέτι Θεός ἐστι· ἀθάνατος γὰρ καὶ αἰδιος ὑπάρχει. Τούτῳ μυρία συνάδει, τῷ αὐτῷ τρόπῳ φερόμενα ἐν τῇ θείᾳ παιδείᾳ, ἃ αὐτῷ τίς ἐκλέξασθαι δύναται; Εἰ τοίνυν οὕτως ἡ προκειμένη φωνὴ λέγει, δεῖν δέξασθαι τὸν οὐρανὸν τὸν Κύριον ἀκρι χρόνῳ ἀποκαταστάσεως, κ. τ. λ., ἡγητέον, ὡς ὁ Χριστὸς ἀναληφθεὶς εἰς οὐρανούς, μένει ἐκεῖ ἕως τῆς τοῦ κόσμου συντελείας, ἐλευσόμενος τότε μετὰ δυνάμεως, ἀποκαταστάντων πάντων λοιπῶν, ὧν προσθέσπισαν οἱ προφῆται· ἦτοι, C ὅταν τὸ τέλος ἐνσθῇ, καὶ παύσῃται τὰ αἰσθητὰ, τότε ὁ Χριστὸς ἔσται τῶν οὐρανῶν ὑψηλότερος, οὐ μὲν ἐν οὐρανῷ κατασταθεὶς, ἀλλ' ὑπὲρ οὐρανῶν, εἰς ἣν δόξαν εἶχε παρὰ τῷ Πατρὶ, πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι. Ὑπεράνω οὖν γεγονὼς πάσης ὁριζομένης κτίσεως, τέλος ἐπιτίθησι τῷ (18) εἶναι ἐν οὐρανῷ.

Στ. κγ'. Ἔσται δὲ πᾶσα ψυχὴ, κ. τ. λ.

Ἐπειδὴ ἀθάνατός ἐστιν ἡ ψυχὴ, ἐξολόθρευσιν αὐτῆς νοοῦμεν, τῷ ἔξω γενέσθαι τῶν ἀγαθῶν, ὧν ἡμελέεν ἀπολαύειν, εἰ γὰρ θεοσεβῶς ἐπολιτεύσατο.

ΚΕΦ. Δ'. Στ. ιδ'. Καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλη οὐδενὶ ἡ σωτηρία.

Τῆς σωτηρίας βεβαιουμένης μετουσίᾳ τῆς Τριάδος, D ὁ Χριστὸν τὸν ἐπιδημήσαντα προσηγόμενος, πιστεύσας δὲ ἐν τῷ ὀνόματι σωζεται, δοθέντος (19) ἐν τῇ ὑπ' οὐρανῶν (20) τοῦ Υἱοῦ προσηγορίας, ἀπὸ τοῦ τῆς ἐπιδημίας χρόνου, ἐν ᾧ ὁ πιστεύων μετέβη διὰ τοῦ Υἱοῦ, τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἀποσταλέντος Παρακλήτου. Ὅθεν ὁ σωζόμενος ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Σωτῆρος, ἐκ τῆς Τριάδος ἔχει τὴν σωτηρίαν.

¹⁸ Isa. XLVI, 4. ¹⁹ Joan. XVII, 5.

(18) Τῷ Ms. habet τό, quod huc non quadrat.

(19) Δοθέντος. Legendum videtur δοθέντος, ut referri possit ad vocem προσηγορίας.

(20) Ἐν τῇ ὑπ' οὐρανῶν. Scilicet ᾧ, vel χώ-

Qui lectioni studet, multa prophetiae genera invenit, in Scripturis revelata, inter quae etiam est praenuntiatio futurorum. Hoc prophetiae genere homines nonnulli divinitus instructi nativitatem Christi praedixerunt, nec minus passionem, quam pro hominibus suscepturus erat. Haec de istis rebus vaticinia, quae Christo crucifixo, evenerunt, implevit Deus. Quando itaque hic scribitur, prophetarum omnium sermones, Christo passo, impletos esse, non omnes prophetas simpliciter, sed eos tantum, qui Christi passionem praedixerunt, intelligere oportet.

Vers. 21. *Usque ad tempora restitutionis.*

Qui morem Scripturae tenuerit, voces donec et tunc non stricte, tanquam tempus circumscribentes, accipiet, eo sensu, quasi illo praeterlapso aliud quid et a priori diversum accidere deberet. Quod enim a Deo dictum est ad quosdam: *Ego sum Deus vester, donec consenueritis, idem ero*²²; id quidem non infert, quod, ubi consennerint, illorum Deus non amplius futurus sit: immortalis enim et aeternus est. Cum his concordant innumera, quae eodem modo in divina doctrina traduntur, quibus enumerandis quis suffecerit? Quando itaque praesens dictum ait, caelum recipere debere Dominum usque ad tempora restitutionis, etc., existimandum est, Christum, in caelos receptum, ibi manere, usque ad consummationem mundi, et venturum tunc cum potestate, restitulis caetera omnibus, quae praedixerint prophetae. Vel ita quoque haec capienda sunt, quod, ubi finis imminuerit, et res sensibiles defecerint, Christus caelis omnibus superior sit futurus, non quidem tanquam in caelo, sed tanquam supra caelum constitutus, in ea gloria, quam ante mundum creatum apud Patrem habuit²³. Super omnem igitur creaturam visibilem elevatus suam imponit eo quod in caelo est.

Vers. 23. *Fiet vero, ut omnis anima, etc.*

Quia anima immortalis est, perditio ejus existimanda est, si illis bonis excidat, quibus fruitura erat, si quidem piam vitam egisset.

CAP. IV, vers. 12. *Neque est in ullo alio salus.*

Cum salus nostra in aequali Trinitatis essentia fundata sit, sequitur, eum salvari, qui Christum pro nobis natum amplectatur, et in nomen ejus credat, quod datum est in terra sub appellatione Filii, inde a tempore nativitatis, in qua, qui credit, fruitur, per Filium Patre, et Spiritu sancto, tanquam misso Paracleto. Unde qui salvatur in nomine Salvatoris, idem ex SS. Trinitate salutem nanciscitur.

²² Ita terram frequenter appellant ol LXX, et eorum exemplo scriptores ecclesiastici. Vide quae scripsi nuper ad Theophili Antiocheni lib 1, § 17, p. 54.

Vers. 24. Domine, tu es Deus, qui facis cælum et terram.

Multi hæretici divinitatem dividunt, dicentes, alium esse Deum, mundi conditorem; alium vero, qui Pater est Christi, Unde et iidem, Scripturam distinguentes, Vetus quidem Testamentum a conditore mundi, Novum autem a Patre Christi profectum esse aiunt. Atque hos deos, convenienter impie huic sententiæ, dicunt sibi invicem esse adversas, sicut et Scripturas eorum, ita ut qui Domino adhereant, Conditori mundi adversentur, eoque meliores sint; sicut vicissim, sectatores Creatoris mundi de Christo et doctrina ejus pessime sentiant. Præsens vero Scripturæ locus impietatem eorum redarguit, quippe qui apostolos, ab insidiis summorum sacerdotum et presbyterorum liberatos, et ad suos, hoc est eos qui eandem cum ipsis fidem profitebantur, reversos, representat nobis, una cum ipsis omnibus hymnum eucharisticum canentes conditori cæli et terræ, ac præterea commemorantes psalmum II, tanquam ab eo per os Davidis in Spiritu sancto pronuntiatum, cujus hoc est initium: *Quare tremuerunt gentes*, etc. His enim omnibus indicatur, quod idem Deus sit conditor mundi et Pater Salvatoris nostri, quodque ab eodem Testamentum utrumque profectum sit.

CAP. V, vers. 52. Et Spiritus sanctus, quem dedit Deus obedientibus ipsi, etc.

Non solum in hoc, sed et aliis Scripturæ locis significatur, Spiritum sanctum dari, si nos ipsi occasionem et causam illum accipiendi suppeditemus. Obedire enim Deo est res arbitrii nostri, sicut et credere, quibus scilicet convenienter Spiritus sanctus datus est, tanquam donis gratiæ ejus affectis. His affine est illud: *Dabit Spiritum sanctum petentibus ab ipso*²¹.

CAP. VI, vers. 5. Et elegerunt Stephanum.

Qui virtuti student, eorum alii perfecte, alii imperfecte eam possident. Ideo Stephanus hic electus fuisse dicitur, eo quod fide et spiritu plenus esset: neque enim omnes, qui alioquin credunt, pleni sunt fide. Quidam enim qui a Petro conspectus est, dicitur fidem habere, non autem fide plenus esse.

²¹ Luc. XI, 13

(21) Πολλοὶ τῶν ἀπὸ αἰρέσεων. Manichæos hic speciatim innui manifestum est. Contra hos quoque Didymus singularem librum scripsit, qui ex parte Latine legitur in variis Bibliothecarum Patrum editionibus, Græce autem a Franc. Combefisio parti II Auctarii novissimi, p. 21 sqq., insertus est. Sed in eo quidem libelli fragmento frustra hæc quæres.

(22) Ἐγκειμένη Γραφή. Ex his verbis patere videtur, Didymum in Acta sigillatim scripsisse, quia in locum hunc quasi ex professo commentatur. Simili phrasi et infra utitur. Conf. ad c. VII, 22, 38 et 54. in primis vero ad VIII, 2.

(23) Τὴν αἰτίαν τοῦ λαβεῖν αὐτὸ παρ' ἐχόντων. Πελαγιάζειν hic videtur Didymus, nisi hæc et se-

A Στ. κδ'. Δέσποτα, σὺ δ' ὁ θεὸς ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.

Πολλοὶ τῶν ἀπὸ αἰρέσεων (21) διαιροῦσι τὴν θεότητα, λέγοντες, ἄλλον εἶναι θεὸν τὸν κοσμοποιόν, καὶ ἄλλον τὸν Πατέρα τοῦ Χριστοῦ. Ὅθεν καὶ τὴν Γραφὴν διαιρήσαντες, τὴν μὲν Παλαιὰν Διαθήκην τοῦ κοσμοποιοῦ, τὴν δὲ Καινὴν τοῦ Πατρὸς Χριστοῦ λέγουσιν εἶναι. Ἐπομένως δὲ τῇ δυσσεβείᾳ γνώμῃ αὐτῶν, ἀπεναντίους ἔχειν λέγουσι πρὸς ἑαυτοὺς τοὺς θεοὺς τούτους καὶ τὰς Γραφὰς αὐτῶν, ὡς τοὺς προσφεύγοντας τῷ Κυρίῳ ἐχθροὺς εἶναι τοῦ κοσμοποιοῦ, καὶ βελτίονας αὐτοῦ τυγχάνειν· ὡς αὖ οἱ τοῦ κοσμοποιοῦ ἄνθρωποι, διαβεβλημένοι εἰσι πρὸς τὸν Χριστὸν, καὶ τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ. Ἐλέγχει δὲ τὴν ἀσέβειαν αὐτῶν ἡ ἐγκειμένη Γραφή (22), εἰσάγουσα τοὺς ἀποστόλους μετὰ τὸ ἀπολυθῆναι τῆς ἐπιβουλῆς τῆς πρὸς τὸν ἀρχιερεὺν καὶ πρεσβυτέρων, ἐλθόντας πρὸς τοὺς ἰδίους, τούτεστι τοὺς τὴν αὐτὴν πίστιν ἔχοντας, ἅμα ἐκείνοις καὶ πᾶσιν ὕμνον χαριστήριον ἀναπέμψαι τῷ ποιητῇ οὐρανοῦ καὶ γῆς μετὰ τοῦ μνημονεύσαι, ὡς καὶ διὰ τοῦ στόματος Δαβὶδ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι εἰκότως τὸν δευτέρον ψαλμὸν, οὗ ἡ ἀρχὴ· *Ἰνα τί ἐξερύθαιζαν ἔθνη*, κ. τ. λ. Διὰ γὰρ πάντων τούτων παρίσταται, ὡς αὐτὸς εἴη θεὸς κοσμοποιὸς, καὶ Πατὴρ τοῦ Σωτῆρος ὑπάρχων, καὶ ὅτι δέδονται παρ' αὐτοῦ ἀμφοτέραι Διαθήκαι.

ΚΕΦ. Ε'. Στ. λδ'. Καὶ τὸ Πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον, ὃ ἔδωκεν ὁ θεός, κ. τ. λ.

Οὐκ ἐνταῦθα μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν ἑτέροις χωρίοις τῆς Γραφῆς δηλοῦται, ὡς τὸ ἅγιον Πνεῦμα δίδεται, ἡμῶν τὴν αἰτίαν τοῦ λαβεῖν αὐτὸ παρ' ἐχόντων (23). Τὸ γὰρ παιδαρχεῖν Θεῷ προαιρετικόν, ὥσπερ τὸ πιστεύειν, οἷς κατὰ ἀναλογίαν δέδοται τὸ Πνεῦμα, τοῖς τῶν χαρισμάτων αὐτοῦ τυγχάνουσι. Συνῆδει δὲ τούτοις καὶ τὸ, Δώσει Πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν.

ΚΕΦ. Γ'. Στ. ε'. Καὶ ἐξελέξαντο τὸν Στέφανον.

Τῶν μετεχόντων τῆς ἀρετῆς οἱ μὲν τελείως, οἱ δὲ ἑλλιπῶς αὐτὴν ἔχουσι. Στέφανος γοῦν μαρτυρεῖται τῆς ἐκλογῆς τετυχηκέναι, διὰ τὸ πλήρης εἶναι πίστεως καὶ Πνεύματος, οὐ παντὸς τοῦ ὅπως δῆποτε πιστεύοντος, πλήρης ὄντος (24) πίστεως. Εἴρηται γὰρ περὶ τινος ὁφθέντος τῷ Πέτρῳ (25), πίστιν ἔχοντος, οὐ μὲν πλήρης αὐτῆς ὄντος.

quantitas de ordine accipienda potes, in quo versari debet, qui per Spiritum sanctum ad fidem, et alia hinc pendentia perducendus est. Cæterum idem in aliis Origenem securius sectatus est, quod monet Hieronymus in Apologia postrema, p. 165.

(24) Πλήρης ὄντος. Ms. habebat ὄντως, vitiose. Forte et pro πλήρης rectius aliquoties in his verbis legetur πλῆρους.

(25) Πέτρος. Legendum πρὸς Παύλῳ. Hic enim Act. XIV, 9, intuitus esse dicitur hominem claudum, et vidisse, ὅτι πίστιν ἔχει τοῦ σωθῆναι. Id certe de Petro nosuam in Novo Testamento memorari memini.

ΚΕΦ. Ζ'. Στ. κβ'. Καὶ ἐπαιδεύθη Μωϋσῆς πάση ᾧ σοφίᾳ Αἰγυπτίων.

CAP. VII, vers. 22. Et institutus fuit Moses in omni sapientia Ægyptiorum.

Ἐκ τοῦ προκειμένου (26) φανεροῦται, ὡς οὐκ ἀπολητὰ πάντη ἐστὶν ἡ τῶν ἐξωθεν τῆς Γραφῆς καὶ διουσις. Τρόπῳ γὰρ ἐγκωμίου εἰρηται, ὡς ἐπαιδεύθη Μωϋσῆς πάσῃ σοφίᾳ Αἰγυπτίων· καὶ περὶ Δανιὴλ καὶ τῶν σὺν αὐτῷ Ἑβραίων, ὡς ὑπερέβαλλον πάντας ἐν τῇ Χαλδαίων φιλοσοφίᾳ καὶ ταῖς συγγενέσιν ἐπιστήμασι. Ὅρα δὲ τούτων λεγομένων, πῶς δεῖ προσερχεσθαι (27) τοῖς ἄλλοις λογικῶς. Δεῖ γὰρ ἐπ' αὐτῶν οὐ τοῖς προσερχέσθαι τῇ θεοπνεύστῳ Γραφῇ ἐμμένοντας. Τὸ γὰρ, *Μὴ πολλὸς ἴσθι πρὸς ἄλλοτριαν*, οὐ περὶ γυναικὸς συνοικουμένης ἀνδρὶ, ἀλλὰ τοιαύτης σοφίας εἰρηται. Ἄλλοτριαν γὰρ γυναικὶ οὐδὲ κατὰ ποσὸν προσερχεσθαι ἀδελφές.

Στ. λδ'. Ἐντρομος δὲ γενόμενος Μωϋσῆς.

Εἰ καὶ μὴ αὐταῖς λέξεσι φέρεται ἐν τῇ Ἐξόδῳ καὶ μὲν φωνῇ, ἀλλ' οὖν ἰσοδύναμος κεῖται. Οὐ πολὺ γὰρ διοίσει τῷ (28) Ἐντρομος, τὸ, *Ἐμφοδος δὲ γενόμενος Μωϋσῆς*. Αἰγεται δὲ ταῦτα περὶ τοῦ κατὰ τὴν βάτον ὁράματος, μενουμένης τῆς αὐτῆς διαφορᾶς τοῦ φοβεροῦ καὶ ἐμφοδοῦ, καὶ ἐν τῇ διηγήσει τῇ περὶ τοῦ δρους Σινᾶ. Τὸ γὰρ ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους λεχθέν, *Καὶ οὕτω φοβερόν ἦν τὸ φανταζόμενον*, περὶ τοῦ δρους τοῦτο ἐστίν. Ἐπ' αὐτοῦ γὰρ εἶπε Μωϋσῆς· *Ἐκφοδός εἰμι καὶ ἔντρομος*, ἐκ παραλλήλου ταῖς λέξεσι χρῆσάμενος.

Στ. λη'. Οὗτός ἐστιν ὁ γενόμενος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐν τῇ ἐρήμῳ.

Ἡ προκειμένη λέξις δηλοῖ, ὡς οὐ μόνον τοπικῶς εἶναι συμβαίνειν κρείττους καὶ χεῖρους χωρίους. Ἐξω γὰρ τῆς Αἰγύπτου κατὰ τόπον ὄντες οἱ περὶ ὧν ὁ λόγος, τῇ διαθέσει ἐν αὐτῇ ὤπῃρχον, οὐκ ἀποστήσαντες τὴν γνώμην ἑαυτῶν τῶν Αἰγυπτιακῶν ἐθῶν. Τῆς αὐτῆς νοητικῆς ἐστὶ καὶ τὸ ἐν Εὐαγγελίῳ, *Ὅπου ὁ θησαυρός, ἐκεῖ καὶ ἡ καρδία*, οὐ πάντως (29) τοπικῶς ἐκεῖ ὄντος, ὅπου τις ἔχει τὴν γνώμην. Πολλοὶ γοῦν, εἰ ἐπὶ γῆς ὄντες, θησαυρίζοντες κατὰ ἄλλα τῶν οὐρανῶν, ἐκεῖ τὴν καρδίαν ἔχουσιν· ἀλλὰ κακεῖ εἰ τι συγχάνοντες οἱ παραδάντες ἄγγελοι, τὴν διάθεσιν εἶχον ἐν τῇ γῇ ᾧ ἠκολούθησε τὸ εἶς οὐρανοῦ εἰς γῆν αὐτοὺς ἐβρίσθαι.

Στ. μβ'. Ἐστρεψε δὲ ὁ Θεός, καὶ παρέδωκεν αὐτούς.

Οἱ μὲν, ὃν δεῖ τρόπον ἐντυχόντες τῇ Παλαιᾷ Γραφῇ, οἶονται παραδεδοῖσθαι τοὺς Ἑβραίους ὑπὸ Θεοῦ λατρεύειν τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ, συναρπαγέντες ἐκ τοῦ, *Εἰ γὰρ ὁ δὲ ἀγγέλου λαληθεὶς λόγος*, κ.τ.λ., καὶ ἐκ τοῦ διατετάχθαι τὸν νόμον δι' ἀγγέλων ἐν χειρὶ μεσίτου. Πολλῆς δὲ παραμυθίας δεῖ τῷ οὕτως τιθεμένῳ. Ἐπιστήσαντες δὲ ἡμεῖς τὸ, *Ἐστρεψεν ὁ Θεός*, καὶ τὰ ἐξῆς, παράδοσιν (30) νῦν δηλουμένην οὕτω γενέ-

Ex presenti loco patet doctrinam externam non omnino contemnendam esse. In laude enim hic ponitur quod Moses omni sapientia Ægyptiorum fuerit instructus, sicut de Daniele, et sociis ejus Judæis prædicatur²⁶, quod omnes in Chaldaeorum philosophia assiduisque scientiis superarint. Disce vero etiam ex dictis, quomodo cum ratione in illis disciplinis versari oporteat. Paucis enim illis studendum est, in Scriptura vero diviniore acquiescendum. Illud enim, quod dicitur²⁷: *Ne multus sis cum peregrina*; non de uxore, marito juncta, sed de hujusmodi sapientia capiendum est. Alienæ enim uxori etiam parumper accedere noxa non vacat.

Vers. 32. Moses vero perterritus, etc.

Quamvis non totidem verbis præsens locus in Exodo legatur, æquipollentibus tamen ibi effertur. Neque enim multum differet vox ἔντρομος a voce ἐμφοδος. Dicuntur vero ista de visione, in rubo oblata²⁷. Non alia differentia inter φοβερόν et ἐμφοδόν etiam observatur in narratione de rebus in monte Sina²⁸. Quod enim in Epistola ad Hebræos dicitur: *Et adeo terribile erat visum*²⁹; ad montem illum pertinet. De eo enim dixerat Moses: *Expavescens sum et tremebundus*³⁰; vocibus istis tanquam æquipollentibus usus.

Vers. 38. Hic est, qui fuit in cælu, in deserto.

Præsens locus ostendit, quod aliquis in melioribus aut deterioribus regionibus etiam extra respectum loci esse possit. Cum enim illi, de quibus hic sermo est, quod ad locum extra Ægyptum essent, habitum tamen animi in ea versabantur, quandoquidem mentem suam ab Ægyptiorum moribus non avocabant. Eodem modo capiendum est, quod in Evangelio dicitur: *Ubi thesaurus est, ibi etiam cor est*³¹; cum tamen unusquisque ibi non statim sit quod ad locum, ubi est animo. Hinc multi, in terris adhuc versantes, et cælo digna parantes, cor ibi habent; vicissim vero angeli, deinceps lapsi, etiam tunc, cum ibi adhuc essent, terræ mentem affixerant: unde consequenter ex cælo in terram deturbabantur.

Vers. 42. Convertit vero se Deus, et tradidit eos.

Qui ita, ut decet, scripturam Veteris Testamenti legunt, Judæos putant a Deo ipso traditos, ut servirent exercitui cæli, abrepti scilicet eo, quod legitur: *Si enim sermo, per angelos pronuntiatus, firmus fuit*³², etc., et altero illo, quo lex per angelos in manu Mediatoris statuta dicitur³³. Qui vero ita statuit, multa correctione et alloquio opus habet. Nos vero scientes id quod dicitur: *Convertit se Deus, etc.*,

²⁶ Exod. xix, 1 sqq. ²⁷ Hebr. xii, 21. ²⁸ ibid.

²⁹ Dan. i, 19. ³⁰ Proverb. v, 20. ³¹ Exod. iii, 6. ³² Matth. vi, 21. ³³ Hebr. ii, 2. ³⁴ Galat. iii, 19.

(26) Ἐκ τοῦ προκειμένου. Vid. paulo ante not. 22.

(27) Προσερχεσθαι. De disciplina capienda passim usurpatur. Ita προσερχεσθαι τοῦ θεῶν λόγῳ dicit Origenes tom. II Commentar. in Matthæum f. 255.

(28) Τῷ. Ita scripsi pro τὸ.

(29) Πάρτως. Legendum puto πάντως.

(30) Παράδοσις. Ita scripsi pro παράδοσις, quod erat in ms. ubi itidem primum scriptum fuerat παράδοσις, syllaba δὲ abundante, quam diligentior manus deinde litura recte induxerat.

deditionem, de qua hic sermo est, talem fuisse putamus, de quali ab Apostolo alibi scriptum est: *Propterea tradidit eos Deus in affectus ignominiae, et in reprobam mentem*²¹. Sicut enim in iis quae ipsi elegimus, esse nos permittit Deus, postquam saepe prohibuit; ita Iudaeos, creaturæ potius quam Creatori cultum²² præstare annitentes, tandem, saepe antea per prophetas ab hoc consilio revocatos, in iis quæ elegerunt, pertinaces hæere permisit. Itaque accuratius attendere oportet dicto: *Convertit se Deus, et tradidit eos*. Neque enim hoc erat primum latæ legis institutum. Quando enim in illa dicitur²³: *Domini Deum tuum adorabis, et ipsi soli serves*, eos, qui præceptum hoc violaverant, tradidit, ut servirent exercitiis cæli, non sane destinato consilio tales efficiens, sed ita potius, ut textus tradit: *postquam se a priorē voluntate avertit*.

Vers. 54. *Hæc vero audientes lancinabantur.*

Locus hic paulo ante illustratus est, cum tractaremus illud dictum: *Si enim sermo per angelos prolatus*²⁴, etc., id est, lex per angelos promulgata, hominibus a Deo angelorum data est: nisi id potius innuatur, quod lex ita præcepta est hominibus, ut illi ad morem angelorum vitam agant. Illi enim sub Deo collocati sunt. Propterea de iis dicitur: *Benedicite Domino, omnes angeli ejus, potentia valentes, et facientes præcepta ejus*²⁵. Interim posterior illa interpretatio videtur violentior.

CAP. VIII, vers. 2. *Et fecerunt planctum magnum.*

Sicut igitur lucrum omne recipere oportet, nec illud solum, quod ad salutem vere talem facit; ita nec damnum aut infortunium quodvis, sed ea tantum, quæ animæ nocent, graviter ferre oportet. Quoniam itaque Stephanus, cum hominibus versans, ad pietatem illius cupidus multum conferebat, consentaneum erat, ut eadē ejus tristarentur illi, qui tanto viro imposterum cariliter erant. Atque ita necesse quoque est, mortem quorumcumque, si alioquin amicissimi nobis fuerint, lugere, tristitia interim non præter modum admissa. Exemplum enim hujus rei Servator ipse præbet, qui super Lazarum, quem amaverat, mortuum etiam ad lacrymas processit²⁶.

Vers. 22. *Pœnitentiam igitur age.*

Voluntaria hic est mutatio, quæ cadit tantum in eum, qui virtutis et vitii est capax. Jam vero homo, secundum hæreticorum fabulas, malus natura cum sit, non est capax voluntariæ mutationis. Itaque superfluum est, quando ad Simonem dicitur: *Pœni-*

A σθαι ὑπολαμβάνομεν, ὥς καὶ ἐπὶ τῶν γραφομένων τῷ Ἀποστόλῳ οὕτως ἐχόντων· *Διὰ τοῦτο παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς πάθη ἀτιμίας*, καὶ εἰς ἀδόκιμον νοῦν. Ὡς γὰρ ἐν τούτοις, οἷς ἡμεῖς εἰλάμεθα, παραδίδωσιν ὁ Θεὸς μετὰ τὸ πολλάκις κωλύσαι, οὕτω πόθον ἔχοντας τοὺς Ἑβραίους, θεραπεύειν τὴν κτίσιν παρὰ τὸν κτίσαντα, κωλύσας πολλάκις διὰ τῶν προφητῶν τὴν τοιαύτην πρόθεσιν, ἐμμένοντας αὐτοὺς παρέδωκεν, ὥς εἴπαντο. Ὅθεν ἀκριβεστέρως ἀκούειν δεῖ τὸ, *Ἐστρέψεν ὁ Θεός, καὶ παρέδωκεν αὐτούς*. Οὐ γὰρ προηγούμενον ἦν θέλημα τῆς νομοθεσίας τοῦτο. Εἰ γὰρ ἐν αὐτῇ φέρεται· *Κύριον τὸν Θεὸν προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις* ταύτην τὴν ἐντολὴν τοὺς παραβάτας παρέδωκε λατρεύειν τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ, οὐκ εἴη προηγούμενη βουλήσι τοῦτων αὐτοῦς, ἀλλ' ὥς εἶπε τὸ ῥητὸν, *Ἐστρέψας ἐξ ἁλλοῦ θελήματος*.

Στ. νδ'. *Ἀκούοντες δὲ ταῦτα διεπρίοντο.*

Υπόγυον ἐσαφηνίσθη τοῦτο, ὅτε ἐλαμβάνομεν, τὸ (31), *Εἰ γὰρ ὁ δι' ἀγγέλων λαληθεὶς λόγος, ὁ δι' ἀγγέλων ὑποταγείς νόμος, ἀνθρώποις ὑπὸ Θεοῦ ἀγγέλων δίδεται, εἰ μὴ ἄρα καὶ οὕτως δεῖξεται, ὅτι ὁ νόμος οὕτω διετάγη τοῖς ἀνθρώποις, ἵνα ἀγγέλων πολιτείαν ἔχουσιν*. Καὶ γὰρ οὕτοι ὑπὸ Θεοῦ τεταγμένοι εἰσίν. Εἰρηται γοῦν περὶ αὐτῶν· *Εὐλόγηται τὸν Κύριον, πάντες οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ, δυνατοὶ ἰσχύϊ, ποιούντες τὸν λόγον αὐτοῦ*. Δοκεῖ δὲ βλαῖος εἶναι ἡ δευτέρα παράδοσις.

ΚΕΦ. Η'. Στ. β'. *Καὶ ἐποίησαν κοπετὸν μέγαν.*

Ὅσπερ οὖν πᾶν κέρδος ἀποδέχεσθαι δεῖ, ἢ (32) μόνον τὸ πρὸς τὴν κυρίως ὠφέλειαν συντελοῦν· οὕτως οὐκ ἐπὶ πάσῃ ζημίᾳ ἢ συμφορᾷ δυσχεραίνειν χρὴ, ἀλλ' ἐπὶ μόνων τῶν βλαπτόντων ψυχὴν. Ἐπὶ τοίνυν καὶ ὁ Στέφανος, συνὼν ἀνθρώποις, πρὸς θεοσέδειαν τοῖς ποθοῦσιν αὐτῆς πολὺ συνεδάλετο, ἀκόλουθον ἦν ἐπὶ τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ ἀνιπαρῶς φέρειν, στερηθέντες ἀνδρὸς τοιοῦτου τῶν ὑπερησάντων αὐτοῦ. Ἀναγκαζὸν ἐστὶ καὶ ἐπὶ θανάτῳ τῶν τυχόντων, καὶ ἄλλως φιλάται (33) ὥσιν, ὁλοφύρεσθαι λυπουμένους πέρα τοῦ μέτρου (34). Τύπον γὰρ καὶ περὶ τούτων δίδωσιν ὁ Σωτὴρ, ὃς μέχρι τοῦ θαυρῶσαι ἐπὶ τῷ ἀγαπωμένῳ Λαζάρῳ τεθηγκότεν ἐφθασεν.

Στ. κδ'. *Μετανόησον οὖν.*

Προαιρετικὴ τροπὴ, ἢ πίπτει εἰς μόνον τὸν δεκτικὸν ἀρετῆς καὶ κακίας. Ὁ δὲ κατὰ τοὺς μύθους τῶν αἱρετικῶν φύσει κακὸς ὢν ἄνθρωπος, οὐκ ἐστὶ δεκτικὸς τῆς κατὰ βούλησιν μεταβολῆς. Ὅθεν παρέλκει τὸ, *Μετανόησον*, λεγόμενον τῷ Σίμωνι, ἐκ κατα-

²¹ Rom. i, 26, 28. ²² ibid. 25. ²³ Deut. vi, 15.

(31) *Ἐλαμβάνομεν τὸ*. Respicit ea, quæ ad v. 42 dicta ab ipso erant, quamvis in excerptis his talia non legantur. Interim patet hinc iterum, excerpta ista Catenæ ex singulari et justo Didymi commentario in Acta hausta esse. Confer paulo post notam 26.

(32) *Ἢ*. Malim legere *μή*. Opponuntur enim invicem lucrum majus et minus, sicut deinceps luctus gravior et levior.

²⁴ Hebr. ii, 2. ²⁵ Psal. cii, 20. ²⁶ Joan. xi, 35.

(33) *Φιλάται*. Ms. vitiose φιλάτοις.

(34) *Πέρα τοῦ μέτρου*. Negationem hic suspicari excidisse, quam in versione expressi. Neque enim immodicum luctum suadere hic censendus est Didymus, qui id tantum exemplo Christi, Domini nostri, evincit, quod homines nobis amicos, etiam si alioquin non multum profuturos, lugere liceat defunctos.

σκευὴς ὄντι κακῶ, κατὰ τοὺς ἐκείνων μύθους. Ἄλλ' αὐτὸς ματαίως εἰρηται τὸ, *Μετανόησον* οὐδ'. Αὐτεξούσιος ἄρα καὶ αὐτός. Τοῦτου δὲ μὴ ὄντος φύσει κακοῦ, ἢ ἐπιτεταλμένην κακίαν ἔχοντος, οὐδ' ἄλλος τις εὐμεθεὶς τοιούτος (35).

Στ. λς'. Ὡς δ' ἐπορεύοντο.

Ἐπιστατέον (36), ὡς πολλὴ σπουδὴ ὑπῆρχε τοῖς τελείως Χριστιανίζουσι περὶ τὸ αἰσθητὸν βάπτισμα. Διττοῦ γὰρ ἔντος τοῦ διδομένου, ὅτε μὲν δι' ὕδατος, ὅτε δὲ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ, οὐ διὰ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἐν Πνεύματι βαπτίσματος κατεφρόνουν τοῦ σωματικωτέρου. Συμβάλλεται γὰρ καὶ τοῦτο εἰς σωτηρίαν κατὰ τὴν ἀνάστασιν τοῦ σώματος. Ἔστι δὲ διὰ τῆς προκειμένης βίβλου τῶν Πράξεων τῶν ἀποστόλων (37) πολλὰ θηρεῦσαι παραστατικὰ τοῦ χρησίου τοῦ ἐξ ὕδατος βαπτίσματος.

Στ. λθ'. Πνεῦμα Κυρίου ἤρπασε τὸν Φίλιππον.

Ἡ προκειμένη ἀρπαγὴ ἰσοδυναμεῖ τῇ ἀναλήψει Ἠλίου. Καὶ ἐπεὶ ἀρπαγὴς ὁ Φίλιππος ἐκ τόπου μετηνέχθη, ἀκόλουθον, καὶ τὸν Ἠλίαν ἀναληφθέντα ἐκ τοῦ περὶ γῆν τόπου εἰς ἕτερον χώρον μετενεχθῆναι, καὶ ὅπου μὲν σημαίνεται τὰ δυνάμει τῶν τόπων εἰς ἀμετηνέχθησαν, ὅπου δὲ μὴ σημαίνεται· οἱ ἀρπαγόντες τε καὶ ἀναληφθέντες· Φίλιππος μετὰ τὴν ἀρπαγὴν εὐρέθη εἰς Ἀζωτον, Παῦλος ὁ ἀπόστολος εἰς τρίτον οὐρανὸν καὶ ἕως τοῦ παραδείσου μετατεθεὶς ἤκουσεν ἀρρήτων ῥημάτων. Εἰς τοῦτο λήψῃ καὶ τὸν Ἀδδακούμ. Καὶ αὐτὸς γὰρ μεταωρίσθη ὑπὸ ἀγγέλου ἐκ τῆς Ἱερουσαλὴμ εἰς τὴν Βαβυλῶνα. Ἠλίας δὲ ἀναλήφθη μετενεχθεὶς οὐκ ἐν ὀρισμένῳ τόπῳ. Εἴρηται γὰρ ἀναληφθῆναι αὐτὸν ὡς εἰς τὸν οὐρανόν. Αὐτῇ δὲ ἡ λέξις δηλοῖ, ὅτι οὐκ εἰς τὸν οὐρανόν· οὐ μὴ, ποῦ γέγονεν, ὁρίζει. Συμφώνως τοῖς εἰρημένοις καὶ ὁ Ἐνὼχ μετατεθεὶς ἐκ τόπου εἰς τόπον γέγονε· σαφὲς γὰρ τοῦτο παρίσταται ἐκ τοῦ μετατεθεῖσθαι αὐτόν. Ἐπειδὴ δὲ οὐκ εἰρηται ποῦ ἐν ταῖς δεδημοσιευμέναις βίβλοις (38), ἐν ἀποκρύφοις λέγεται, ὅτι ἐν τῷ παραδείσῳ. Ἐὰν οὕτως ἔχῃ, συνεπέστηκε καὶ περὶ τοῦ Ἠλίου. Μὴ ἄρα τὸ ὡς εἰς τὸν οὐρανὸν ταυτὸν ἐστὶ τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ. Ἀναμφιβόλως δὲ περὶ τοῦ Σωτῆρος εἰρηται, ὡς μετὰ τὴν ἀνάστασιν εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναλήφθη. Πολλὰ γὰρ μαρτυρίαι εἰσι περὶ τοῦτου.

ΚΕΦ. Θ'. Στ. ζ'. Ἄλλ' ἀνάστηθι καὶ εἰσελθε.

Ἐπεὶ ὁ εἰπὼν τῷ Παύλῳ Ἰησοῦς, *Σαούλ, Σαούλ, τί με διώκεις*; αἴτιος αὐτῷ γέγονε τοῦ μὴ ὀρεῖν, κατηγορούντων αἰρετικῶν τοῦ εἰπόντος· *Τίς ἐποίησε βλέποντα καὶ τυφλόν*; Οὐκ ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός; Εἰς ἀπορίαν γὰρ αὐτοὺς τὰ τοιαῦτα περιστείλῃ, διαφόρους θεοὺς λέγοντας, καὶ τοῦ μὴ κατηγοροῦντας, ὡς τοῦ μὴ βλέπειν αἰτίου, τὸν δὲ ἕτερον ἀποδεχομένῳ.

³⁵ Matth. iii, 11. ³⁶ II Cor. xii, 4. ³⁷ Dan. xiv, xvi, 19; Luc. xxiv, 51; Act. i, 9. ³⁸ Exod. iv, 11.

(35) Hæc quoque frustra quæsi in laudato Didymi adversus Manichæos libello.

(36) Ἐπιστατέον. Locus hic totidem verbis extat in Catena Oecumenii ad hunc locum, ubi tamen pro κατὰ τὴν ἀνάστασιν legitur καὶ τὴν ἀνάστασιν. Atque hoc puto rectius.

A tentiam age; quippe qui secundum fabulas ipsorum ex ipsa creatione malus esset. Jam vero non frustra hic dictum est: *Pœnitentiam igitur, age*. Itaque et ipse in tantum liber est. Cumque is natura non sit malus, aut injunctæ pravitati obnoxius, neque alius quisquam talis esse deprehendetur.

Vers. 36. *Cumque proficiscerentur.*

Sciendum est, homines vere Christianos maximam rationem habuisse baptismi externi et sensibilis. Cum enim duplici modo ille conferretur, hinc per aquam, hinc per Spiritum sanctum et ignem³⁵, non contemnebant illum, qui magis corporalis erat, eo quod alter, qui per Spiritum fiebat, præstantior esset. Nam et ille quod ad resurrectionem corporis ad salutem confert. Licet vero et plura ejusmodi loca ex præsentī Actuum apostolicorum libro asserre, quæ baptismum per aquam prodesset testantur.

Vers. 39. *Spiritus Domini abstulit Philippum.*

Raptus illesimilis est raptui Eliæ. Cumque Philippus de loco in locum translatus sit, consequitur, Eliam quoque, ex terra sublatum, in alium locum fuisse translatus, quamvis nunc quidem appellantur loca, in quæ translata sint, nunc vero non appellantur. Ex ejusmodi enim abreptis et sublati Philippus post raptum Azoti inventus est; Paulus vero apostolus in tertium cælum, imo in paradisum ipsum delatus, verba ineffabilia audivit³⁶. Eodem modo de Habacuco quoque statuet. Nam et ipse ab angelo Hierosolymis Babylonem perlatus est³⁷. Elias vero sublatus non legitur in certum quemdam locum pervenisse. Dicitur enim assumptus esse tanquam in cælum³⁸. Quæ phrasis infert, quod non sit in cælum ipsum translatus; nec, ubi fuerit, definit. Similiter etiam Enochus ex loco in locum delatus fuit. Id enim intelligitur ex eo, quod translatus dicitur³⁹. Quia vero in canonicis libris non exprimitur quo pervenerit; in apocryphis in paradisum sublatus memoratur. Si ita res habeat, patet simul, quid de Elia sit statuendum. Itaque phrasis, *tanquam in cælum*, non æquipollet phrasi, *in paradiso*. De Salvatore vero nostro diserte dicitur, quod post resurrectionem in cælum sit sublatus. Multa enim, quæ huc pertinent, testimonia exstant⁴⁰.

CAP. IX, vers. 6. *Sed surge et ingrediare.*

Quia Jesus, ad Paulum dicens: *Saul, Saul, quid me persequeris*? causa fuit cæcitatē ejus, opponendum hoc est hæreticis, invehentibus in eum, qui dicit: *Quis fecit videntem et cæcum*? Nonne ego Dominus Deus⁴¹? Hujusmodi enim loca in angustias conjiciunt eos, qui diversos dicunt esse deos, et alium quidem incusant, tanquam qui cæcitatē au-

³⁵ II Reg. ii, 11. ³⁶ Gen. v, 24. ³⁷ Marc.

(37) Προκειμένης βίβλου. Clarissime hinc patet, Didymum in explicandis Actibus apostolicis data opera versatum esse.

(38) Δεδημοσιευμένοι βίβλοις. Libri canonici hic dicuntur, tanquam qui publici juris ita faci sint, ut singuli eorum lectioni vacare possint.

ctor sit, alium vero recipiunt, eo quod visum restituit. Nos vero, qui unum Deum profitemur, hæc non premunt, in primis cum sciamus, quod ipse, universi huius curam habens, perspectum habeat, cui videndi facultatem largitorus sit, cuive minus et cur, et quando, et quomodo. Ita verbi causa cæcum, a nativitate talem, ideo ait natum esse, ut opera Dei in ipso manifestarentur⁴⁷. Cumque id malum non sit, quod manifestandis Dei operibus inservit, non inconveniens est dicere, quod Deus aliquem cæcum faciat.

Vers. 7. *Audientes quidem vocem, neminem vero videntes.*

Quæ est illa pugna in narratione Actuum apostolicorum de visione Paulina? Lucas enim testatur, eos, qui cum Paulo fuerint in ista, quæ in via offerebatur, visione vocem quidem audivisse, neminem vero vidisse: Paulus vero, eandem visionem, cum in gradibus staret, enarrans, ait eos, qui secum fuerint, lucem quidem vidisse, vocem vero loquentis non audivisse⁴⁸. Ex historiæ quidem nexu Chrysostomus locum hunc curate interpretatus est, dicens, quod prior illa narratio, quæ dicit, vocem audivisse præsentem, eos dicat Pauli quidem vocem audivisse dicentem: *Quis es, Domine?* nullum vero hominem, præter Paulum, vidisse. Posterior vero narratio, quæ ait, lucem quidem eos conspexisse, vocem vero loquentis non percepisse, eodem iudicio, accipienda est de voce Domini ad Paulum facta, ut proinde illi quidem solam lucem viderint.

Vers. 15. *Dixit vero ad illum Dominus.*

Qui de natura duplici multa tradunt, Paulum, ut hominem spirituales, malitiæ capacem fuisse negant. Quam sententiam illi quidem confirmant ex præsentem loco, in quo Deus ait de ipso: *Vas electum mihi est iste.* Neque enim, aiunt illi, scriptum hic est: *Erit mihi.* Ad hæc vero responderi debet, testimonium hoc de ipso editum esse, cum sponte sua, oraculo huic fidem habens, ad colloquendum cum Anania profectus est. Ex quo consequitur, eum, qui tam insignem pœnitentiam momento temporis ageret, vas electum fuisse. Præterea vero jejunium, per integrum triduum continuatum, seriæ pœnitentiæ argumentum præbet. Dici vero etiam potest, quod Deus, qui futura accurate prævidet, de illis, tanquam jam præsentibus, locutus sit ob mini-

ous, ἐπὶ τῷ τὸ βλέπειν παρέχειν. Ἡμᾶς δὲ τὸν αὐτὸν ὁμολογοῦντας; Θεὸν οὐ θλίψει ταῦτα, μάλιστα εἰδοτάς, ὅτι προνοητής τῶν ὅλων ὑπάρχων οἶδε, τὴν τὸ βλέπειν ὁρᾷ, καὶ μὴ· καὶ διὰ τί, καὶ τότε, καὶ πῶς. Τὸν γοῦν ἀπὸ γεννητῆς τυφλὸν διὰ τοῦτο γεγενῆσθαι φησιν, ἵνα φανερωθῇ τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ ἐν αὐτῷ. Οὐ κακὸν δὲ τὸ αἶτιον ἑξῆς φανερώσεως τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ, διὸ οὐδὲ ἀπεμφαίνει εἰπεῖν, ὅτι ὁ Θεὸς τυφλοὶ τινα.

Στ. ζ. *Ἀκούοντες μὲν τῆς φωνῆς, μηδένα δὲ θεωροῦντες.*

Τίς ἡ διαφωνία τῶν ἐν ταῖς Πράξεσιν ἀναγεγραμμένων ἐν τῇ κατὰ Παῦλον ὁπτασίᾳ; Ἐν μὲν γὰρ τῇ καθ' ὅδον ὁπτασίᾳ ἱστορεῖ ὁ Λουκᾶς, τοὺς μετ' αὐτοῦ ὄντας, τῆς φωνῆς μὲν ἀκηκοέναι, μηδένα δὲ θεωρῆσαι· ἐν δὲ τῇ διηγεσθαι τὸν Παῦλον ἐπὶ τῶν ἀναβαθμῶν τὴν αὐτὴν ὁπτασίαν, λέγει τοὺς μετ' αὐτοῦ ὄντας τὸ μὲν φῶς τεθεῆσθαι, τὴν δὲ φωνὴν τοῦ λαλοῦντος μὴ ἀκηκοέναι. Κατὰ μὲν τὴν ἱστορίαν ὁ Χρυσόστομος πάνυ ἡρμηνεύσε τὸν τόπον. Ἐφ' (59), ὅτι ἡ πρώτη ἐξήγησις, ἡ λέγουσα, Τῆς φωνῆς ἤκουον οἱ συνόντες, τῆς Παύλου φωνῆς λέγει ἀκούειν αὐτοὺς τῆς λεγομένης· *Τίς εἶ, Κύριε;* οὐδένα δὲ ἑώραπον ἀνθρώπων, εἰ μὴ Παῦλον. Ἡ δὲ δευτέρα ἐξήγησις, ἡ λέγουσα, τὸ μὲν φῶς τεθεῆσθαι, τὴν δὲ φωνὴν τοῦ λαλοῦντος μὴ ἀκηκοέναι, φωνῆς λέγει τῆς τοῦ Κυρίου πρὸς τὸν Παῦλον γεγεννημένης, μόνον δὲ τὸ φῶς τεθεῆσθαι (40).

C

Στ. ιε'. *Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Κύριος.*

Οἱ τὰς φύσεις δογματίζοντες (41), φασί, Παῦλον πνευματικὸν ὄντα ἀντιπαρακείμενον εἶναι κακίας. Κρατούουσι δὲ τοῦτο αὐτῶν τὸ φρόνημα καὶ ἐκ τῆς προκειμένης λέξεως, εἰπόντος τοῦ Θεοῦ περὶ αὐτοῦ, ὅτι *Ἐκεῖνος ἐκλογῆς ἔστί μοι οὗτος.* Οὐ γὰρ, *Ἔσται*, γέγραπται, φασὶν ἑκεῖνοι. Ῥητέον δὲ πρὸς τοῦτο, ὅτι ἡ μαρτυρία αὕτη γέγονεν, ὅτε ἐξ οἰκίας προαιρέσεως, πισθεῖς ὁ ἀνὴρ τῷ χρησμῷ ἀπήλθεν ἐπὶ τὸ συντυχεῖν τῷ Ἀνανίᾳ. Διὸ καὶ ἀκόλουθον τυγχάνει, τὸν τοσαύτην ἐνδεχόμενον μετάνοιαν, βοήθῃ καὶ τοῦ ὑπάρχει ἐκλογῆς σκευῆς. Πρὸς τοῦτοις καὶ τὸ μὴ φαγεῖν ἐφ' ὅλας τρεῖς ἡμέρας, δείγμα ἦν τῆς σφοδρᾶς μετανοίας. Δυνατὸν δὲ εἰπεῖν, ὅτι ὁ Θεός, ὁ τὰ μέλλοντα γινώσκων ἀκριβῶς ὡς τὰ παρόντα, ἐμάρτυρησε διὰ τὴν μέλλουσαν αὐτοῦ ὑπηρεσίαν, ὡς ἦδη

⁴⁷ Joan. ix, 5. ⁴⁸ Act. xxii, 9.

(39) Ἐφ' ἧς. Εξείδισε ante hoc verbum videtur particula καὶ. De aliis ἐναντιοφανεῖας huius conciliationibus dicemus alias ad ipsum hunc locum Actuum apostolicæ.

(40) Μόνον δὲ τὸ φῶς τεθεῆσθαι. Respiciit noster S. Chrysostomi homiliam 47 in Acta apost., cap. xxii, tom. III edit. Paris. p. 410, ubi hæc legis: Μηδὲν ξενισθῆς, εἰ ἐνταῦθα μὲν οὕτως, ἐτέρωθεν δὲ λέγει, ὅτι *Εἰστήκεισαν τὴν μὲν φωνὴν ἀκούοντες, μηδένα δὲ θεωροῦντες.* Οὐκ ἔστι τοῦτο ἐναντίον· φωνὰ γὰρ δύο ἦσαν, ἡ Παύλου καὶ ἡ τοῦ Κυρίου. Τὴν φωνὴν τοίνυν ἐκεῖ τοῦ Παύλου λέγει· ἐνταῦθα δὲ καὶ προσέθηκεν, εἰπὼν· *Τὴν φωνὴν οὐκ ἤκουσας τοῦ λαλοῦντός μοι.* Οὐκοῦν τὸ, *μηδένα θεωροῦν*

τες, οὐ τοῦ ἰδεῖν, ἀλλὰ τοῦ μὴ ἀκούσαι θελωτικόν ἐστι, hoc est, *Non sunt hæc contraria.* Voces enim duæ erant, una Pauli, altera Domini. Vocem igitur illic Pauli dicit: hic vero addidit etiam dicens: *Vocem non audierunt loquentis mihi.* Igitur dum dicit: *nullum videntes steterunt:* hoc est loquentem.

(41) Οἱ τὰς φύσεις δογματίζοντες. Respiciit hic Manicheos iterum. Verbum δογματίζειν scriptoribus ecclesiasticis receptum est, ubi sermo est de errore aliquo ab hæreticis vel promulgato, vel pertinaciter defenso. Ita Clem. Alexandr. Stromat. I, pag. 276: Τὰ παρὰ τῶν ἐπιστῶν δογματίζόμενα αἰρέσεων. Conf. infra ad cap. x, 10.

σκευός εκλογῆς ὑπῆρχεν. Ἄλλος δὲ λέξει, ὅτι θεοσε-
 δῆς ὢν ζήλῳ, τῷ μετὰ ἀγνοίας, ἐδίωκε τοὺς πιστεύ-
 οντας τῷ Σωτῆρι ὡς ἀποστάτας τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ
 νόμου αὐτοῦ, καὶ ἐπεὶ θεϊκῇ πως προθέσει τοῦτο
 ἐπραττεν, εἰ καὶ πεπλανημένος, εἰς τὴν πρόθεσιν
 αὐτοῦ σκοπῆσας ὁ χρηματίας εἶπε, *Τί με διώκεις;*
 Εὐθέως γὰρ ἐπήκουσε τῷ λαλοῦντι, καὶ κατάλληλα
 τῇ κλήσει ἐπράξεν. Ἐπαύσαντο δὲ ἂν τῆς ἀπάτης οἱ
 τὰς φύσεις φρονοῦντες, εἰ ἐπιστήσαντες ἦσαν, τὸ ἐκ-
 λογῆς αὐτὸν εἶναι σκευός τοῦ ἐκλεγμένου οὐ φύσιν,
 ἀλλὰ βίον σκοποῦντος.

Στ. λγ'. *Ἦρε δὲ ἐκεῖ ἀνθρώπῳν τινα.*

Πολλὴν διαφορὰν ἔχει τὸ πρᾶχθῆν ὑπὸ τοῦ Πέτρου
 εἰ, τὸν ἐπὶ ὅλα ὁκτὼ ἔτη διὰ νόσον χαλεπὴν κατακει-
 μενον, πρὸς τὸ ὑπὸ Ἰησοῦ γενόμενον εἰς τὸν ὅλα τριά-
 κοντα καὶ ὁκτὼ ἔτη ἐπὶ σκίμποδος (42) μείναντα διὰ
 πάρεσιν (43) ἀνάταν. Ὁ μὲν γὰρ Πέτρος εἰπὼν,
*Αἰρέα, ἵσταί σε Ἰησοῦς Χριστός, ἀνάστα, στρώ-
 σον σεαυτῷ, τὸ σημεῖον εἰργάσατο.* Ἰησοῦς δὲ φή-
 σας, *Ἐγείραι, ἄρον τὸν κράββατόν σου καὶ περι-
 πάτει, ὅλα Θεὸς τὸ τεράστιον πεποίηκεν.* Εἶχε δὲ
 παραλλαγὴν πολλὴν τὰ πρὸς ἑκατέρους εἰρημένα. Τῷ
 μὲν γὰρ ἐλέγχθη Ἄνάστα, καὶ ἄρον τὸν κράββατόν
 σου καὶ περιπάτει. Ἐμφαίνει γὰρ ἡ πρόσταξις
 ἰσχύϊ πολλὴν σὺν ὑγείᾳ βεβαίᾳ ἐγγεγονέναι τῷ εὐερ-
 γητομένῳ, μάλιστα ὅτε ἐπιτρέπεται. Ἀναστὰς οὖν
 ἦρε τὸν κράββατόν αὐτοῦ καὶ περιπάτει. Τῷ δὲ,
Ἀνάστα, στρώσον σεαυτῷ. οὐ γὰρ τοσαύτη ἐμφαι-
 νεται ἰσχύς τοῦ δυνηθέντος στῶσαι μετὰ πολλὴν νό-
 σον, ὅσον τοῦ τὸν κράββατον αἰροντος καὶ περιπα-
 τοῦντος. Ἐσημειώματα δὲ ταῦτα προφάσει τῆς
 ἀναγωγῆς, ἀλλ' οὐ συγκρίνοντες τῷ Πέτρῳ. Ὁ μὲν
 γὰρ ὡς Θεὸς ἐποίησε ὁ δὲ πιστεύων εἰς Θεόν. Φησὶ
 γάρ· *Ἰσταί σε Ἰησοῦς ὁ Χριστός,* ὡς ἑκάτερα ταῦ-
 τα Χριστοῦ εἶναι ἔργα.

Στ. λδ'. *Ἐν Ἰόππῃ δὲ τις ἦν μαθήτρια.*

Σημειωτέον, ὅτι καὶ μέχρι γυναικῶν φθάνει τὸ τῶν
 μαθητῶν ὄνομα, καὶ ἡ ἀξία τῆς ἐπωνυμίας. Ἀπ-
 ἔστειλαν δὲ δύο ἄνδρας πρὸς αὐτόν. Μᾶλλον ἡ πίστις
 τῶν πασχόντων τὰς ἰάσεις ἐργάζεται. Ἰδοὺ γὰρ καὶ
 ὡς οἱ πιστεύσαντες, ὅτι διὰ τῆς τοῦ Πέτρου παρρη-
 σίας δύναται ἀναστῆναι νεκροῦς, ἐπέτυχον τοῦ σκο-
 ποῦ· πλὴν οὐχ ὅλα ἄδηποτε πίστις συμβάλλεται, ἀλλ'
 ἡ εἰς τοὺς θνῶτας ἀγίους.

Στ. λε'. *Αὕτη πλὴρης ἦν ἔργων.*

Ἐπεὶ τινες ὀκνηρῶς ἔχοντες περὶ τελείας ἀρετῆς
 ἀνάληψιν, φασὶ, μὴ δυνατὸν κατορθοῦσθαι ἀνθρώπῳ
 βίον ἀληπτον, ἐλεγχτέον αὐτοὺς ἐκ τῆς προκειμένης

A sterium in posterum ab eo præstandum, quasi etiam
 tunc vas electum fuerit. Alius vero forte dixerit,
 quod, cum pius esset ex zelo, ignorantiae pleno⁴²,
 persecutus sit eos, qui in Christum credebant,
 tanquam alienos a Deo et lege ejus; atque adeo,
 cum Paulus respectu ad Deum habito, quamvis per
 errorem, hæc egerit, Dominus, hanc ejus intentionem
 respiciens, dixerit: *Quid me persequeris?* Sati-
 tim enim auscultavit loquentem, et quæ vocatione
 hac digna erant, præstitit. Qui vero ita de duplici
 natura sentiunt, ab errore facile recederent, si nos-
 sent, eum vas esse electum illius, qui non naturam
 eligit, sed vitam respicit.

Vers. 33. *Invenit vero ibi hominem quemdam.*

Mulum omnino id, quod a Petro præstitum est
 in eum, qui per octo integros annos ex paralyti
 insanabili decubuit, differt ab eo, quod a Jesu fa-
 ctum est in eum, qui octo et triginta annis integris
 ex paralyti immedicabili in lecto hæsit⁴³. Petrus
 enim dicens: *Anania, medeatur tibi Jesus Christus,*
*surge, sterne lectum tibi ipsi*⁴⁴, miraculum hoc per-
 fecit. Jesus vero dicens: *Surge, tolle lectum tuum,*
et ambula, ut Deus mirandum hoc opus edidit.
 Multum vero discriminis intercedit inter ea, quæ
 ad utrumque dicta sunt. Alteri enim dicebatur:
Surge, et tolle lectum tuum, et ambula. Mandatum
 enim hoc evincit, homini sanato cum integra vale-
 tudine robor magnum collatum esse, in primis cum
 subjungatur: *Surgens itaque sustulit lectum suum et*
*abiit*⁴⁵. Alteri vero dicebatur: *Surge et sterne tibi*
ipsi lectum. Jam vero illi, qui lectum sibi post gra-
 vem morbum sternere potest, non tantum tribuitur
 robor, quantum illi, qui lectum tollere potest et
 ambulare. Atque illa quidem magis per anagogen
 quamdam observavimus, quam ut cum Petri actio-
 ne compararemus. Christus enim alterum fecit ut
 Deus; Petrus vero, ut in Christum credens. Dicit
 enim: *Sanet te Jesus Christus*, ut proinde utrum-
 que opus ipsius Christi sit.

Vers. 36. *Joppæ vero erat discipula.*

Notandum hic est, discipularum nomen hujus-
 que nominis dignitatem etiam in feminas cadere.
Miserunt autem binos viros ad ipsum. Adeo fides
 agrotorum sanationem promovel! Namque et hic
 illi, qui credebant, quod per fiduciam Petri (Deus)
 excitare possit mortuos, scopum suum consecuti
 sunt. Interim non cujusvis generis fides in hanc
 rem quidquam confert, sed illa, quæ in homines
 vere sanctos tendit.

Vers. 36. *Illā operibus plena erat.*

Quoniam nonnulli, qui negligenter in studio per-
 fectæ virtutis versantur, fieri posse negant, ut ho-
 mo inculpabilem vitam agat, illi quidem præsentī

⁴² 1 Tim. i, 13; Rom. x, 2. ⁴³ Joan. v, 5. ⁴⁴ ibid. 8. ⁴⁵ ibid. 9.

(42) *Ἐπὶ σκίμποδος.* Σκίμπος, id est lectulus
 humilis, paralyticis in primis accommodatus est. Eu-
 stathius ad *Iliad.* ii, p. 1077 ed. Rom., exponit per
 εὐτελεῖν κλινὴν καὶ θραμαλὴν, πελάζουσιν τῇ γῇ. Vide
 de hac voce Casaubon ad *Sueton.* ii, 28, et illustr.

Spanhemium ad *Aristophan. Nubes*, vers. 253.

(43) *Πάρεσι.* Πάρεσις et παράλυσις de resolu-
 tione nervorum, quæ proprie paralyti dicitur, pro-
 miscue usurpatur a medicis. Ita Trallianus: πα-
 ρέτως πάθος, ὃ καὶ παράλυσιν ὀνομάζειν εἰσάγει.

loco Scripturæ confutari possunt, quo Dorcas plena fuisse dicitur bonis operibus omnibus, et erogatis in pauperes eleemosynis. Qui enim ita vitam instruit, cum sine sordibus vivere necesse est. Plena vero eleemosynis ea invenitur, quæ ex beneficiæ, non autem vanæ gloriæ apud homines aucupandæ studio, secundum præceptum Dei, eas erogat. Idem dices quoque de aliis operibus, quibus femina, hic laudata, referta fuit.

Vers. 37. *Ut ex morbo obiret.*

Quare vero expectarunt, donec moreretur? Cur non prius Petro molesti fuerant? Indignum scilicet putabant, ratione usi, in hac causa discipulis negotium facessere, et ab Evangelii ministerio avocare. Propterea dicitur Lyddam Joppæ vicinam fuisse: unde ut operam hanc subcesivo tempore susceperent, requisiverunt.

CAP. X, vers. 10. *Incidit in eum mentis excessus.*

Qui duplicem naturam doctrina sua prava inveniebant, eos homines salutis capaces esse negant, qui per pravitatem suam canum et porcorum nomine appellantur, quibus etiam sanctum dare et divinas margaritas projicere Salvator prohibuit⁴³. Iidem insuper eos naturæ suæ malos dicunt, qui lupi rapaces, et vulpes aut aliis brutorum animalium nominibus appellantur. His igitur ex præsentī visione obvertendum est, nullum eorum naturæ, sed tantum proposito malum esse. Cum enim Deus docere Petrum vellet, nullum hominem, tanquam impurum et pollutum, repellendum esse, vas quoddam, linteio simile, quatuor extremis devinctum ex caelo in terram demisit, in quo omnia brutorum animalium genera inveniebantur; ex his Petrus, aversans ipse, edere jussus est. Ille vero in Judaica sententia adhuc hærens, et ea, quæ videbantur, ad sensus referens, facere hoc recusavit, dicens, se nunquam immundum quidquam et impurum comedisse. Cum hæc diceret, divinum audiit oraculum: *Quæ Deus mandavit, tu ne polluito*. Quo ipso quoque edoctus, Deum de moribus dictorum virorum locutum esse, ait Deum sibi ostendisse, neminem hominum naturæ suæ immundum esse, seque adeo sine hesitatione accedere ad Cornelium, ex doctrina evangelica cum tota domo sua fructum capere cupientem. Propterea ostendebantur illi quadrupedia, et reptilia, et volatilia, inter quæ et hominum diversam indolem affinitas quædam intercedit, a Deo exhibitæ. Itaque non ob naturam, sanctitati repugnantem, margaritæ canibus aut porcis projici prohibentur, sed propter propositum animi pessimum, quod abjici omnino potest, ut non amplius canis aut porcus existas. Ita femina Syrophœnissa per fidem ex cane homo facta est⁴⁴, unde et Jesus illi panem filiorum largiebatur.

⁴³ Matth. vii, 6. ⁴⁴ Marc. vii, 26 sqq.

(44) *Ἀνάξιος ἦγοντο*. Locum hunc affert Oecumenius ad h. l. p. 92.

(45) *Οἱ τὰς φύσεις εἰσαγγόμενοι*. Id est Manichæi, eorumque similes, quos supra appellaverat τοὺς

Ἀ γράφης μαρτυρούσης, ὡς ἄρα ἡ Δορκὰς πλήρης πάντων ἀγαθῶν καὶ ἐλεημοσυνῶν, ὧν ἐποίησε, ὑπῆρχε. Ἀκολουθεῖ γὰρ, τὸν οὕτω κατορθοῦντα, βίον ἔχειν ἀκηλίδωτον. Πλήρης δὲ ἐλεημοσυνῶν, ὧν ἐποίησε, ἦτοι εὐρίσκεται, ὅταν διὰ τὸ κοινωνικὸν καὶ Θεοῦ ἐντολὴν ποιῇ αὐτὰς, καὶ μὴ ὅπως θηρεύσει τὸν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων ἔπαινον. Τὸ αὐτὸ ἐρεῖς καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἀγαθῶν, ὧν πλήρης ἡ ἐπαινουμένη ἀνθρώπος ὑπῆρχεν.

Στ. λζ'. *Ἀσθενήσασα αὐτὴν ἀποθαρσείν.*

Διὰ τί περιέμειναν ἀποθαρσείν; τί μὴ ἐσκόλη Πέτρος καὶ πρὸ τούτου; Ἀνάξιος (44) ἦγοντο λοιπὸν φιλοσοφούντες ὑπὲρ τῶν τοιούτων τοὺς μαθητὰς σκύλλειν, καὶ τοῦ κηρύγματος παρασπᾶν, ἐπεὶ καὶ διὰ τοῦτο λέγει, ὅτι ἐγγὺς ἦν, εἰ ποὺ ἐν τάξει παύσῃ τοῦτο ἔργον.

ΚΕΦ. Ι'. Στ. ι'. *Ἐγένετο ἐπ' αὐτὸν ἔκστασις.*

Οἱ τὰς φύσεις εἰσαγγόμενοι (45) ἐτερόδοκτοι (46), φασίν, ἀντιπρόθετον εἶναι σωτηρίας ἀνθρώπους ἐκείνους, τοὺς διὰ φαυλότητα ἥθους κύνας καὶ χοίρους καλουμένους, οἷς τὸ ἅγιον διδόναι καὶ τοὺς μαργαρίτας τοὺς θεοὺς ἀπαίτην ὁ Σωτὴρ. Πρὸς τοῦτοις τοὺς φύσει κακοὺς λέγουσι τοὺς εἰρημένους λύκους ἀρπαγὰς καὶ ἀλώπεκας, καὶ πάντας ἅπασι ἀπλῶς τοὺς ὀνόμασιν ἀλόγων ζώων δηλουμένους. Ἐλεγχτέον οὖν αὐτοὺς, ὡς οὐδεὶς ἐκείνων κατὰ φύσιν, ἀλλὰ κατὰ πρόθεσιν ἐστὶ κακὸς, ἐκ τῆς ἐγκειμένης ὀψίας. Τὸν γὰρ Πέτρον διδάξαι βουλόμενος ὁ Θεός, μηδένα ἀνθρώπον παραιτεῖσθαι ὡς κοινὸν καὶ ἀκάθαρτον ὄντα, σκεῦος ἐμπερές τι ὁθόνης ἐκ τοῦ οὐρανοῦ τέσσαρσιν ἀρχαῖς καθήκει ἐπὶ τῆς γῆς, ἐν ᾧ ὑπῆρχε πάντα τὰ γένη τῶν ἀλόγων ζώων, ἀφ' ὧν πύσας φαγεῖν ὁ Πέτρος προσετέτακτο. Ὁ δὲ ἀκμὴν ἐμμένων τῇ Ἰουδαϊκῇ συνήθειᾳ, αἰσθητὰ νομίσας τὰ ὀρώμενα παρητήσατο, εἰπὼν, κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον μηδὲποτε βεβρωκέναι. Ταῦτα αὐτοῦ εἰρηχότος, ὁ χρησμὸς πρὸς αὐτὸν. Ἄ ὁ Θεός ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοῖνον. Ἀφ' οὗ καὶ γινώσκιν λαβόν, ὡς περὶ ἡθῶν ἀνθρώπων τούτων εἰρημένων, εἶπε δεδεικέναι αὐτῷ τὸν Θεόν, ὡς οὐδεὶς κατὰ φύσιν ἀκάθαρτος ἀνθρώπων: διὸ καὶ ἀναντιρρήτως ἀπαντῆσαι πρὸς τὸν Κορινθίου, ὡφελήθηνα θέλοντα σὺν παντὶ τῷ οἴκῳ τὴν εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν. Ὅθεν ἐπιδέδεικται τὰ τετράποδα καὶ τὰ ἐρπετὰ καὶ τὰ πετεινὰ, ἀναφορὰν ἔχοντα εἰς τὰς ἀνθρώπων καταστάσεις ὑπὸ Θεοῦ χαρισθέντα: οὐ διὰ φύσιν, ἀντιπράττουσαν τὸ ἅγιον, τοὺς μαργαρίτας κεκώλυται κυσὶν ἢ χοίροις διδόναι, ἀλλὰ διὰ προαίρεσιν χειρίστην, ἣν καταλείπει δυνατόν, μὴκέτι κύνα ἢ χοῖρον ὄντα. Ἡ Συροφονίχισσα γοῦν γυνὴ διὰ πίστιν ἐκ κυνὸς ἀνθρώπος γέγονεν, ὅθεν καὶ τὸν ἄρτον τῶν τέκνων παρέσχεν αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς.

φύσεις δογματίζοντας. Vide superius not. 41.

(46) *Ἐτερόδοκτοι*. Id est ἐτερόδοξοι, quæ vox in hoc argumento frequentior est.

Ἐγένετο δὲ ἐπ' αὐτοῦ, φησὶν, ἔκστασις, καὶ ἅ θεωρεῖ τὸν οὐρανὸν ἀνεωγμένον. Οἱ γυναῖκες παραπαίουσιν (47) ἐλόμενοι εἶναι μαθηταί, οὗτοι δὲ εἰσιν οἱ ἀπὸ τῆς Φρυγίας (48), φασὶ τοὺς προφῆτας, κατεχομένους ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, μὴ παρακολουθεῖν ἑαυτοῖς (49) παραφερομένοις κατὰ τὸν τῆς προφητείας καιρὸν. Δοκοῦσι δὲ ἀπόδειξιν ἔχειν ταύτης τῆς κακοδοξίας, καὶ ἐκ τῆς προκειμένης γραφῆς, λεγούσης ἐξεστακέναι τὸν Πέτρον. Ἄλλ' ἴστωσαν οἱ ἡλίθιοι, οἱ ἀληθῶς παραπαίοντες, ὥς πολλὰ σηραίνει ἡ λέξις αὕτη (50). Ἀπλοὶ γὰρ καὶ τὴν ἐπὶ θαυμασμῷ ἐκπλήξιν, καὶ τὸ ἐξω τῶν αἰσθητῶν γενέσθαι, ποδηγούμενον ἐπὶ τὰ πνευματικά, καὶ τὸ παρακρίπτειν, ὅπερ οὐ λεκτέον οὔτε ἐπὶ Πέτρου, οὔτε ἐπὶ προφητῶν, ἀλλὰ τὰ ἅλλα ἐκ τῆς λέξεως σημαίνόμενα. Ἀμέλει γοῦν ὁ ἐκστάς Πέτρος (51) παραχολούθει, ὡς ἀπαγγέλλον, ἃ εἶδε καὶ ἤκουσε, καὶ τίνος σύμβολα τὰ δειχθέντα ἦν. Ταῦτα καὶ περὶ τῶν προφητῶν πάντων ἐρεῖς παρακολουθοῦντων, οἷς ἔλεγον τὰ θεωρούμενα. Σοφοὶ γὰρ ἦσαν νοοῦντες ἀπὸ τοῦ ἰδίου στόματος, ὅς προέφερον, τοῦ Κυρίου μετὰ τὴν ἀνάστασιν φανερώς ἐντειλαμένου μαθητεῦσαι πάντα τὰ ἔθνη. Ἡ πῶς οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις ἀπόστολοι ἀκούσαντες τὰ κατὰ τὸν Κορνήλιον, διεκρίνοντο πρὸς τὸν Πέτρον²²; Πάνυ μὲν οὖν ἔδειτο τῆς περὶ τῶν ἔθνῶν θείας ἀποκαλύψεως ὁ τῶν ἀποστόλων ἑξαρχος, Πέτρος, ὁ πανάγιος.

²² Act. xi, 2.

(47) *Γυναῖκες παραπαίουσιν*. Sunt illæ Prisca et Maximilla, a quarum ore pendeat Montanus, quasque prophetissarum loco et numero habebat.

(48) *Οἱ ἀπὸ τῆς Φρυγίας*. Montanus Ardaba vico, Mysiæ, quæ Phrygiæ urbs est, vicino, ortum duxit, teste Nicephoro, iv, 22. Hinc asseclæ ejus, qui et ipsi imprimis in Phrygia versabantur, Φρύγες, et οἱ κατὰ Φρύγας et Φρυγασταί dicti sunt. Conf. cl. Fabricii nostri notas ad Philastrium *De hæresibus*, p. 101.

(49) *Μὴ παρακολουθεῖν ἑαυτοῖς*. Hunc Montanistarum errorem tangit Epiphanius hæresi xlviii, § 2, contrarium asserens, his verbis: "Ὅσα γὰρ οἱ προφηταὶ εἰρήγασιν καὶ μετὰ συνέσεως παρακολουθοῦντες ἐφθέγγοντο, καὶ ἐτελέσθησαν τὰ παρ' αὐτῶν εἰρημένα, καὶ ἔτι πληροῦνται. Nam quæcunque Propheta locuti sunt, ea scientes intelligentesque dixerunt, planeque, uti nuntiata sunt, acciderunt, et hodieque perficiuntur. Contraria vero omnia venditatis

*Incidit vero in eum, ait Scriptura, excessus mentis, et vidit cælum apertum*²². Qui mulierum exorbitantium discipuli esse amant, tales vero sunt Cataphryges, prophetas, a Spiritu sancto agitados aiunt, ipsius prophetici impulsus tempore dicta sua non intellexisse. Hujus erroris demonstratio nem etiam ex præsentis Scripturæ loco habere sibi videntur, quippe qui in excessum mentis Petrum incidisse dicat. Sed sciant stupidi illi, et vere desipientes, verbum hoc multa denotare. Significat enim tum stuporem ex admiratione ortum, tum a sensualibus ad spiritualia excessum, tum vero etiam delirium, quod nec de Petro, nec de prophetis dicere fas est, sed cætera illa hac voce significari solita. Et sane Petrus, in ecstasi raptus, assecutus est omnia, quippe qui retulerit omnia, quæ viderat, et audiverat, sciverit etiam, quid ea inferrent, quæ ipsi conspicienda dabantur. Eadem quoque de Prophetis omnibus dices, quod scilicet res perceperint, visa scilicet aliis enarrantes. Sapientes enim erant, et gnari eorum, quæ ore suo proferebant, postquam Dominus ipse post resurrectionem discrete præcepisset, ut gentes omnes doctrina sua imbuerent. Quomodo enim alioquin, apostoli, qui Hierosolymis erant, auditis, quæ de Cornelio acta erant, cum Petro disputare potuissent? Itaque hac de gentibus revelatione omnino opus habebat Petrus, C apostolorum coryphæus et vir sanctissimus.

ipsorum prophetissis accidere, idem eadem opera observat. Prophetas ipsos oraculorum suorum intelligentiam habuisse, præ cæteris solide probavit Gurtlerus in *Systemate theologiæ prophetiæ*, cap. 3, p. 20 sqq. Verbi παρακολουθεῖν hanc frequenter notionem esse, quæ hoc loco ei tribuitur, ostendit Gattakerus ad Antonin. v, 5. Adde quæ dixi ad Luc. i, 5.

(50) *Πολλὰ σηραίνε: ἡ λέξις αὕτη*. Idem contra Montanistas urget, et evincit Epiphanius loco citato, § 4.

(51) *Ὁ ἐκστάς Πέτρος*. Petrum revera in ecstasi illa conscius sui, rerumque, quæ fierent, fuisse, ostendit idem loco citato, § 7, ubi inter cætera hæc legis: Γεγόνاسι δὲ ἐν ἐκστάσει οἱ προφῆται, οὐκ ἐν ἐκστάσει λογισμῶν. Γέγονε γὰρ καὶ Πέτρος ἐν ἐκστάσει, οὐχὶ μὴ παρακολουθῶν τῷ λόγῳ, ἀλλ' ὁρῶν καθημερινῆς ἀκολουθίας ἕτερα παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ὁρώμενα.

DIDYMI FRAGMENTA IN EPISTOLAM AD CORINTHIOS SECUNDAM. (Mans. Bibl. nov., IV, 11, 413.)

Manicheorum historia amplæque illorum refutationes, quas hoc volumine complexi sumus, revocarunt nobis in memoriam Didymum Alexandrinum, qui inter primos ac nobiles sectæ illius adversarios numeratur: cujus tamen qui exstat contra Manichæos libellus, nonnisi pars operis imperfecta est. Et quidem, excussis nuper a me duobus scripti ejus Vaticanis codicibus, nihil ultra editionem publicam comperi. Sed tamen quia de Didymo cogitare cæperam, nolui vacuus a vestigatione mea desinere, donec in præclara ad Pauli Epistolas ms. catena, unde jam Cyrillum sumpseram, plurimam Didymi partem in secundam ad Corinthios commentantis observavi; quam cum totam ineditam esse cernerem; neque enim vel Œcumenius, vel Græca nupera

Oxonii edita catena quidquam Didymi ad hanc Epistolam continent; rem hanc egregiam protinus in adversaria mea retuli, factamque raptim de Græca etiam Latinam, in sequentibus tomi paginis ad Ecclesiæ usum exposui: sicut superioribus annis Victorinum, Didymi æqualem, ad Pauli Epistolas pariter commentantem, ex Vaticanis codicibus edidi.

Didymum celeberrimum Alexandrinæ scholæ magistrum, qui inter innumeros auditores Hieronymum quoque nostrum ac Rufinum habuit, quis ignorat? Veterum plurima de eo testimonia tam studiose in calce librorum ejus De Trinitate concervavit Mingarellius, ut nemo superaddere quidquam possit. Jam præter ejus in totum fere Vetus Testamentum commentarios, quorum multa memoria superest, in Matthæum quoque et Joannem scripsisse Didymum, testis est Hieronymus De script. ill., cap. 109. Sed in Matthæum quidem nihil Didymi superesse videtur sive in impressis sive in mss. catenis. At in Joannem segmenta illius aliquot conservavit catena a Corderio edita. Ego vero cum tres Vaticanas in Joannis Evangelium catenas mss. consulerim, una quidem nihil Didymi habuit; sed tamen aliæ duæ mediocres aliquot illius particulas feliciter obtulerunt, quas Corderius prorsus desiderat. Has nos igitur cæteris Didymi copiis subjungemus. Commentatum quoque ad Actus apostolicos Didymum, catenæ editæ docent. Quin etiam ad Epistolas catholicas habuit Græce Didymum Cassiodorus Inst. div. cap. 8, et ab Epiphanio scholastico Latinum redditum gratulatus est, quæ reapse translatio typis excusa superest. At enim nonnulli critici, quos inter Cellerius Auct. sacr. t. VIII, p. 759, prope impudenter negabant vel dubitabant hunc esse Didymi setum. Sed ecce Ozoniensis nuper edita ad Catholicas catena, habet fragmenta aliquot nominatim Didymi, quæ Latino Epiphanii textui prorsus respondent. In Epistolas quoque ad Galatas atque ad Ephesios scripsisse Didymum narrat Hieronymus in suis Epistolarum illarum præfatiis.

Sed ut ad rem nostram pretiosissimam accedamus, Didymum Epistolam Pauli ad Corinthios latissime interpretatum fuisse affirmat idem Hieronymus ep. 49. Quanquam vero diserte haud dicit priorem potius quam posteriorem, patet eum de priore loqui; tractat enim locum Pauli celebrem de nuptiis ac virginitate (I Cor. vii, 7). Mirum cæteroque est, quod in nostro Vaticano codice nihil legitur Didymi ad priorem Epistolam, inter varios qui catenam conficiunt interpretes; mox tamen ad posteriorem tanta Didymi copia exuberat, ut prope integer commentarius esse videatur, capitulo nono excepto, ubi manifesta Didymi ommissio est. Ac ne quisquam de auctore dubitet, semper Didymi nomen ad cujusque segmenti caput accurate in codice scribitur. Liceat itaque nobis lætari, quod tandem aliquando præclarum Didymi scriptum vulgetur, quem hominem Hieronymus præf. ad Oseam dicit sui temporis eruditissimum, et in epistola 50 prædica præcipuum scientia Scripturarum: ut eloquentia Tullium, argumentis Aristotelem, etc. Rufinus quoque Hist. eccl. ii, 7, ait Deum, in errorum caligine, velut lampadem quamdam divina luce fulgentem Didymum accendisse, narratque hunc magno Athanasio episcopo valde probatum, et a divo Antonio visitatum. Mitto laudes eximias a Socrate et Sozomeno aliisque in eum cumulas. Nec denique de accusationibus Didymo illatis loquar, quas satis Mingarellius vel diluit vel elevavit.

ΔΙΔΥΜΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΔΕΥΤΕΡΑΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ ΠΑΥΛΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΡΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΟΥΣ.

DIDYMI ALEXANDRINI

COMMENTARIUS

IN EPISTOLAM SECUNDAM PAULI APOSTOLI AD CORINTHIOS.

CAP. I, VERS. 1. Paulus apostolus et Timotheus A ΚΕΦ. Α'. Στ. α'. Παῦλος ἀπόστολος, καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφός, τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ οὖσῃ ἐν Κορίνθῳ, σὺν τοῖς ἀγίοις πᾶσι τοῖς οὖσιν ἐν ὅλῃ τῇ Ἀχαΐᾳ.

Cunctos qui in Achaia sunt alloquitur; nam pars Achaiae Corinthus. Mittit autem Epistolam tanquam a se et Silvano et Timotheo scriptam; quod tamen haud semper facit; sed hoc ab eo fieri existimo, quoties Ecclesiæ alicui scribit quæ de facie ipsum

Πάντας τοὺς ἐν τῇ Ἀχαΐᾳ προσαγορεύει· μέρος γὰρ τῆς Ἀχαΐας ἡ Κόρινθος. Προσφωνεῖ δὲ τὴν Ἐπιστολὴν ὡς ὑπ' αὐτοῦ καὶ Σιλουανοῦ καὶ Τιμοθέου γραφείσαν· καίτοι οὐκ ἀπὸ τοῦτο ποιῶν· τοῦτο δὲ οἶμαι αὐτὸν ποιεῖν, ὅταν γράφῃ Ἐκκλησίᾳ γωριζού-

ση κατὰ πρόσωπον αὐτὸν τε καὶ τοὺς παραλαβάνο-
 μένους ἐν τῇ συντάξει· εἰσὶ δὲ οἱ περὶ τῶν οὕτως
 ἐχόντων λέγοντες, ὅτι εἴ ποτε γράφοντος αὐτοῦ ὑπ-
 ἔβαλον νοήματα τινες τῶν συνόντων, καὶ τούτων τὰ
 ὀνόματα προσέταττον, δεικνύς ὅτι καὶ αὐτοὶ συνεβά-
 λοντο τῇ γραφῇ· ἐπράττετο δὲ τοῦτο διὰ πολλὴν
 ἀτυφίαν· εἰ δὲ ὑγιῶς ἔχει τὸν ἐξ ἁγίου Πνεύματος
 γράφοντα δεῖσθαι τῆς πρὸς ἑτερον συλλήψεως, ἐπί-
 στησον· ὁμως δὲ εἰ καὶ ἐκ τριῶν ἐστὶν ἡ Ἐπιστολή,
 ἀλλὰ γε αὐτὸς μόνος ἀπόστολος Χριστοῦ διὰ θελήμα-
 τος Θεοῦ σημαίνεται, τῶν σὺν αὐτῷ προσφωνούντων
 μαθητῶν ὄντων ἀποστόλων. Τὸ, « σὺν ἁγίοις πᾶσιν, »
 ἀμφιδόλως λέγεται· ἦτοι γάρ, « Σὺν ἡμῖν πάντες οἱ
 ἅγιοι προσαγορεύουσιν ὑμᾶς, » ἢ, Σὺν ὑμῖν πάντας
 τοὺς ἁγίους προσαγορεύομεν. Οὐκ ἀγνοοῦμεν, ἐν τι-
 σιν ἀντιγράφοις φέρεσθαι, ὡς ὑπὸ Παύλου καὶ Τιμο-
 θεοῦ μόνον κεγράφεται τὸ προκειμενον γράμμα (14).

Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη.

Ἐπεύχονταί οἱ γράφοντές χάριν καὶ εἰρήνην ὑπα-
 ρέειν Κορινθίοις ἀπὸ Θεοῦ Πατρὸς καὶ Κυρίου Ἰη-
 σοῦ Χριστοῦ· τῆς αὐτῆς δηλονότι ἐκ Πατρὸς καὶ
 Υἱοῦ διδομένης δωρεᾶς· ὡς γὰρ τὰ ἔργα αὐτοῦ ποιεῖ ὁ
 Πατήρ, ταῦτα ὁ Υἱὸς ὁμοίως ὑφίστησιν· οὕτως αὖ
 δίδωσιν ὁ Πατήρ χαρίσματα, ὁ Υἱὸς δωρεῖται. Μία
 γὰρ χάρις καὶ εἰρήνη μία πρὸς τῆς Τριάδος δίδεται.
 Καὶ τοῦτο δὲ λεκτέον, πατέρα ἑαυτῶν τὸν Θεὸν εἰ-
 ρηχότας, οὐκέτι ἀδελφόν, ἀλλὰ Κύριον ἑαυτῶν τὸν
 Σωτήρᾳ φασιν· δεικνύντες ὅτι καὶ υἱὸς Θεοῦ γένων-
 ται οἱ γεννητοί, οὐδὲν ἤττον δούλοι μένουσι τοῦ Κυ-
 ρίου Ἰησοῦ δημιουργοῦ αὐτῶν τυγχάνοντες· μόνος
 γὰρ αὐτὸς ἀληθεὶς καὶ οὐ θέσει Υἱὸς ὢν Θεοῦ, δε-
 σπότης ἐστὶ τῶν υλοποιουμένων.

Εὐλογητός ὁ Θεός.

Εὐλογητὸν τὸν Θεὸν φασιν οἱ θεοὶ Λόγοι, οὐ τῷ εὐ-
 λογίαν δεδεδῆσθαι, ἀλλὰ τῷ παρέχειν αὐτῇ· ὡς γὰρ
 ἅγιος καὶ ἀγαθὸς μόνος αὐτὸς, ἀγιάζων καὶ ἀγαθοὺς
 ποιῶν, καὶ οὐ γινόμενος ταῦτα ἄπερ ἑτέροις ποιεῖ·
 οὕτω μόνος εὐλογητός ἐστίν, εὐλογίαν παρέχων, ἀλλ'
 οὐ δεχόμενος· οὗτος ὁ εὐλογητός Θεός, Θεὸς καὶ Πα-
 τὴρ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ὑπάρχει· Θεὸς μὲν διὰ τὴν
 οἰκονομίαν, Πατήρ δὲ διὰ τὸ Λόγον καὶ μονογενῆ Υἱὸν
 ὑπάρχειν. Πατήρ οἰκτιρῶν κατ' οὐσίαν, πηγὴ
 αὐτῶν τυγχάνων· οὐ γὰρ ἐξ ἀναλήψεως ἀρε-
 τῆς εὐρίσκαται τοιοῦτος, οἷοί εἰσιν οἱ γινόμενοι οἰ-
 κτιρμονες· ὡς ὁ Πατήρ οὐράνιος, οἰκτιρῶν ἐστίν·
 ὁ γὰρ τῶν οἰκτιρῶν Πατήρ μεταδίδωσι τοῖς σπεύ-
 δουσι μιμεῖσθαι αὐτόν, οὐκ εἶναι, ἀλλὰ γίνεσθαι οἰ-
 κτιρμονας· πρὸς τούτοις καὶ πάσης παρακλήσεως,
 ἐμπα[θείας], καὶ χάριτος ὢν Θεός· αὕτη ἐστὶν ἐν ἣ

A et assumptos ab eo ministerii socios nosceret. Cæ-
 teroquin alii hoc loco afuni, si forte nonnulli sode-
 les ejus sententias aliquas ei scribenti suggererent,
 tunc illorum nomina adjicere solitum, ita ostenden-
 tem ab ipsis quoque aliquid contributum scripturæ.
 Et hoc quidem propter eximiam animi modestiam
 agebat. Utrum vero sano sensu dici queat, eum
 qui Spiritu sancto impellente scribebat, alieno auxi-
 lio indigere, tumet considera. Nihilominus, etiamsi
 Epistola a tribus est, ipse solus Christi apostolus
 per voluntatem Dei denotatur; quia cæteri scripturæ
 socii, apostolorum erant discipuli. Verba « cum
 omnibus sanctis, » ambiguo sensu dicuntur; nam vel,
 « Nobiscum omnes sancti vos alloquuntur; » vel, Vo-
 biscum omnes sanctos alloquimur. Neque non
 sciendum est, in nonnullis exemplaribus haberi,
 B tanquam a Paulo et Timotheo tantum præsentem
 Epistolam fuisse scriptam.

VERS. 2. Gratia vobis et pax.

Orant scribentes ut gratia et pax sit Corinthiis a
 Deo Patre, et a Domino Jesu Christo, quia nimirum
 idem a Patre Filioque donum confertur; nam, sicut
 quæ opera facit Pater, eadem agit Filius similiter²¹;
 ita quæ dat Pater munera, eadem Filius donat:
 una quippe gratia, et una pax a Trinitate tribuitur.
 Verumtamen hoc quoque dicendum est, quod ii
 qui patrem suum Deum dicunt, nequaquam fratrem,
 sed Dominum suum appellant Salvatorem: sic de-
 monstrantes, se quanquam filios Dei creatos, nihilo-
 minus servos Domini Jesu manere, qui ipso-
 rum creator est. Solus enim is vere et non ado-
 ptione Filius Dei, Dominus illorum est qui sunt
 adoptati.

VERS. 3. Benedictus Deus.

Benedictum Deum sacre Litteræ nuncupant, non
 quasi ipse benedictionem recipiat, sed quia ipsam dat.
 Sicut enim sanctus bonusque ipse solus est, quia san-
 ctificat bonosque facit, neque ipse tamen talis efficitur,
 quales cæteros efficit; ita solus benedictus est, et bene-
 dictionem tribuens, non autem recipiens. Hic itaque
 benedictus Deus, Deus est et Pater Domini Jesu; Deus
 quidem illius propter humanationem; Pater autem
 ejusdem quatenus Verbum est et unigenitus Filius. Pa-
 ter essentialiter misericordiarum, quatenus fons illa-
 rum est: quoniam haud talis est virtutis electione,
 prout sunt qui misericordes fiunt: sicut Pater cœle-
 stis, misericors est; nam Pater misericordiarum illis qui
 se imitari student, tribuit non ut sint essentialiter,
 sed ut fiant misericordes. Præterea omnis consolati-
 onis, clementiæ, gratiæque Deus est: in qua vi-

²¹ Joan. v. 19.

(14) Singularis videtur hæc Didymi lectio, nempe
 Silvanii nomen in titulo Epistolæ post alia duo; ne-
 que enim id nomen occurrit apud Chrysostomum,
 vel Theophylactum, vel Œcumenium, neque apud
 Græcorum vel Latinarum varietatum collectores.
 Quin adeo nomen id in titulo desiderat ipse catenæ
 Vaticanæ textus, cui subest Didymi commentarius.
 Deest Silvanus etiam in codice vetustissimo et cele-

bri Vat. 1209. Num ergo ex capituli versiculo 19,
 conjecturaliter a scriba aliquo vetere translatus
 fuit in titulum Silvanus, quæ deinde lectio in alios
 codices propagata fuerit? Atqui Didymus nonnulli
 aliqua exemplaria propriæ lectioni contraria fuisse
 memorat. Utique et sanctus Basilius, in quem casu
 incidi, De Sp. S., cap. 25, prorsus ostendit se Sil-
 vanum in hujus Epistolæ titulo legisse.

delicet et per quam recreantur omnes qui pro A
veritate, imo vero pro recta religione affliguntur.
Sic enim hi afflictos alios, seque infirmiores, doce-
bunt sub tribulationum verbere solamen percipere.

VERS. 6. *Sive autem tribulamur.*

Amigi se dicunt magistri, ob profectum atque
salutem alumnorum, ut perfectam patientiam ha-
bentes roborentur; dum sperant dignas datum iri
remuneraciones apostolis pro veritate decertantibus,
itemque illorum discipulis.

VERS. 7. *Sicut socii passionum estis.*

Quia participes passionum fuerant, quarum
causa sit consolatio, significat illis tribulatio-
nem magnam, quæ in Asia sibi acciderat ab accu-
satione calumniaque Demetrii. Ac sane convenien-
ter, quoniam dixit pati se pro illorum consolatione
et salute, ut patientiam acquirant, quæ in ipsis
passionibus operatur, recte, inquam, manifestat il-
lis, se cum sociis quasi supra vires persecutionem
ac tribulationem passum, adeo ut propemodum
ambigeremus, utrum vitæ finis instaret. Sistit
etiam causam ob quam sibi mori prope contigerat,
dicens: Quoniam in nobis confidebamus, fore ut
adversus quamlibet tribulationem haud remisse
nobis adesset auxiliator Deus; ut in ipso et per
ipsum omni ærumnæ superiores fieri non dubita-
remus, nempe quod Deus brevi tempore ope sua
destituens, suavit ipsis ut ei semper confiderent:
namque hæc fiducia non solum incolumes eos con-
servat qui vivunt; sed illos etiam qui vitam amise-
runt ad eandem revocat, Deo scilicet a mortuis eos
suscitante. Quamobrem et nos ipsos excitamus, et
vos hortamur, quominus in virtute vestra fiduciam
habeatis; ne videlicet vita excidamus, sed in Deo
speremus, qui nos, etiamsi in mortem inciderimus,
vivificabit. Scitote autem quod, etiamsi perturbatio-
nem agoniamque habuerimus propter instantem
gravissimam tribulationem, attamen in corde tan-
tum hæc pugna fuerit; habuimus enim responsum
mortis, mortem nobis cogitatione tenus indicentes,
nihil porro turbulentum agentes... Unde recte re-
putavimus debere nos confidere in illo qui ex mor-
tuis resuscitat et morte liberat. Prædictis consonat
et illud, «Turbatus sum, et non sum locutus»²².
Nec non illud de Jobo dictum, quod labiis non
peccaverit coram Domino²³, acerbis licet ac ter-
ribilibus eidem contingentibus. Patet autem non de
communis vita vel morte scribi hæc. Ait enim:
Qui de tali tantaque morte nos eripuit et eripit; in
quem speravimus²⁴. Nam si de communis morte
hic sermo esset, nunquam morerentur hi qui ita
loquuntur, lapsu temporum extra corpus facti. At-
qui reapse communem mortem subeunt, qui talia
hic affirmant. De illa igitur morte loquuntur, quæ
animam ab æterna vita abstrahit.

²² Psal. lxxvi, 5. ²³ Job i, 22. ²⁴ II Cor. i, 10.

(15) Intelligit Demetrium argentarium, qui Paulo
negotium in Asia facessiverat. Act. xix, 24.

(16) Cod. ἐαυτὸν.

(17) Hæc et aliquot sequentes exiguæ verborum

καὶ δι' ἧς παρακαλοῦνται πάντες οἱ ὑπὲρ ἀληθείας,
μᾶλλον δὲ εὐσεβείας, θλιβόμενοι· οὕτω γὰρ καὶ τοὺς
ἄλλους θλιβομένους ὄντας αὐτῶν ὑποδεεστέρους δι-
δάξουσι παρακαλεῖσθαι ὑπὸ τῶν θλιβόντων.

Εἰτε δὲ θλιβόμενοι.

Θλιβεσθαι φασιν οἱ διδάσκαλοι ὑπὲρ προκοπῆς καὶ
σωτηρίας τῶν πεπαιδευμένων, ἐν ὑπομονῇ ἔχοντες
τελείαν βεβαιωθῶσιν, ἐλπίζοντες τυχεῖν ἐπαξίων
ἀμοιβῶν δοθησομένων τοῖς ὑπὲρ ἀληθείας ἀγωνιζο-
μένοις ἀποστόλοις καὶ τοῖς τοῦτων ἀκροαταῖς.

Ὅσπερ κοινωνοὶ ὄντες τῶν παθημάτων.

Ἐπεὶ περ κοινωνίαν ἔχον τῶν παθημάτων ἐφ'
οἷς ἡ παράκλησις, δηλοῖ αὐτοῖς τὴν ὑπάρξαν
θλίψιν οὖσαν μεγάλην ἐν τῇ Ἀσίᾳ ἐκ διαβολῆς καὶ
συκοφαντίας Δημητρίου (15)· καὶ εἰκότως γὰρ, ἐπει-
περ εἶπεν πάσχειν ὑπὲρ τῆς ἐκείνων παρακλήσεως
καὶ σωτηρίας, ὅπως κτήσονται ὑπομονὴν τὴν ἐν
τοῖς αὐτοῖς παθήματιν ἐνεργουμένην, φανεροὶ
αὐτοῖς ὡς ὑπὲρ δύναμιν διωγμῶν καὶ θλίψιν ὑπέμει-
νεν αὐτός τε καὶ οἱ σὺν αὐτῷ· ὡς μικροῦ δεῖν ἐξ-
παρηθῆναι, τουτέστιν ἐκπεσεῖν τοῦ ζῆν· παρίσθῃ
δὲ τὴν αἰτίαν τοῦ μικροῦ δεῖν τοῦτο παθεῖν, εἰπὼν·
Ἐπεὶ γὰρ πεπειθότες ἦμεν ἐφ' ἑαυτοὺς ὡς πρὸς πᾶ-
σαν θλίψιν ἀνεκδότως ἵστασθαι βοηθῶν ἡμῖν ὁ Θεός·
ὅπως ἐν αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ πάντων ἐπιπόνων περι-
έσεσθαι θαρσύνωμεν· ὀλίγον πως γυμνώσας τῆς παρ'
αὐτοῦ βοηθείας, ἐπέσειν ὡς δεῖ πάντοτε ἐπ' αὐτῷ πε-
ποιθέναι· ἡ γὰρ τοιαύτη πεποιθήσις οὐ μόνον ἐν ζωῇ
τοὺς ζῶντας φυλάττει, ἀλλὰ καὶ τοὺς ταύτην ἀποθα-
λόντας αὐθις εἰς αὐτὴν ἀγει ἐγγείρας αὐτοὺς ἐκ νε-
κρῶν· ὅθεν καὶ ἑαυτοὺς διεγείρομεν, καὶ ὑμῖν παρεγ-
γνώμεν μὴ ἐπ' οἰκείᾳ δυνάμει τὴν πεποιθήσιν ἔχειν·
ὅπως μὴ τῆς ζωῆς ἐκπέσωμεν, ἀλλ' ἐπὶ τῷ Θεῷ ἐλ-
πίσωμεν, ὅστις ἡμᾶς ζωοποιήσει καὶ ἐν νεκρότητι
γενώμεθα· ἴστε δὲ ὅτι, εἰ καὶ τάραχον καὶ ἀγωνίαν
ἔχομεν ἐκ τῆς καταλαβούσης βαρυτάτης θλίψεως,
ἀλλ' οὐν μέχρι τῆς καρδίας ἔστι τὰ τοῦ κλήνου·
ἔσχομεν γὰρ τὸ ἀποκρίμα τοῦ θανάτου, καταψηφι-
σάμενοι ἑαυτοῖς (16) θάνατον μέχρι τῶν λογισμῶν,
οὐδὲν παραχωρῶδες πράξαντες... (17). Ὅθεν καὶ ἐν-
νοιαζ ἔσχομεν ἀγαθὴν περὶ τοῦ δεῖν πεποιθέναι ἐπὶ
τῷ ἐγγείρον ἐκ νεκρῶν καὶ ρυομένῳ ἐκ θανάτου.
Τοῖς προκειμένοις συνάδει τὸ, «Ἐταράχθην καὶ οὐκ
ἐλάλησα», καὶ τὸ περὶ τοῦ Ἰωβ, ὡς οὐχ ἡμαρτεν τοῖς
D χεῖλεσιν ἐναντίον Κυρίου, πικρῶν καὶ φοβερῶν συμ-
βεβηκότων αὐτῷ· φανερόν δὲ ὅτι οὐ περὶ τοῦ κοι-
νοῦ ζῆν καὶ θανάτου γράφεται τὰ προκείμενα· φησὶ
γὰρ· Ὅς ἐκ τῆς ἐκείνου θανάτου ἐρρύσατο καὶ ρύε-
ται, εἰς ὃν ἠλπίκαμεν· εἰ γὰρ περὶ τοῦ κοινου θανά-
του] ἐλέγετο ταῦτα, οὐ τεθνῆσκονταί ποτε οἱ ταῦτα λέ-
γοντες, κατὰ χρόνον ἔξω αὐτοῦ γινομένους· ἀλλὰ μὴν
τεθνῆκασιν τὸν κοινὸν θάνατον οἱ ταῦτα βεβαιούμενοι·
περὶ γὰρ τοῦ θανάτου φασὶ τοῦ κατασπίνοντος τὴν
ψυχὴν ἀπὸ τῆς αἰωνίου ζωῆς.

lacunæ sunt, relicto in codice spatio; quod indicium
est, nostrum suisse exscriptum ex antiquiore detri-
mentis identidem affecto.

Συνυπουργούντων καὶ ὑμῶν ὑπὲρ ἡμῶν τῇ δεή- A VERS. 11. *Adjuvantibus et vobis oratione pro nobis.*
σει.

Ἐν τοῖς προκειμένοις διδάσκει ὡς τὰ μεγάλα ὀν-
τως καὶ θεῖα δωρήματα δίδονται, εὐχῆς πλείονων ὑπὲρ
ἐνὸς λαμβάνοντος ἀναπεμπομένης· διὸ καὶ εἰς εὐ-
νοϊαν καὶ διάθεσιν τὴν πρὸς αὐτὸν διεγείρων φησὶν·
Ἐκ τληικουτου θανάτου ἐβρύσθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ
συμβαλλομένων καὶ ὑμῶν τῇ δεήσει ὑπὲρ ἑμοῦ· ἵνα
ἐκ πολλῶν πρεσβευόντων προσώπων τὸ εἰς ἡμᾶς τοὺς
θλιβέντας γενόμενον χάρισμα ὑπὸ πλείονων εὐχαρι-
στηθῇ· εἰ γὰρ πολλοὶ οἱ συνυπουργήσαντες τῇ δεή-
σει εἰς τὴν ὑπάρξαντα δωρεάν, ἀκόλουθόν ἐστι τὸ
τοὺς αὐτοὺς τοὺτους εὐχαριστῆσαι τῷ παρασχόντι
Θεῷ.

Ἡ γὰρ καύχησις ἡμῶν αὕτη ἐστὶ, τὸ μαρτύριον B
τῆς συνειδήσεως ἡμῶν.

Τὸ πρὸς Θεὸν καύχημα μαρτυρεῖται ἐκ τῆς συνε-
δήσεως· ἐφηρται δὲ περὶ τῆς συνειδήσεως μὴ δεχομέ-
νης πρόσωπον. Αὕτη οὖν ἡ καύχησις, ἥτις μαρτύ-
ριον τῆς συνειδήσεως ἡμῶν ὑπάρχει, παρεσκεύασεν
ἐν ἀγιότητι καὶ εὐκρινείᾳ, ἀλλὰ μὴ ἐν ἀνθρωπίνῃ
παιδεύσει ἀναστραφῆναι ἐν παντὶ τῷ κόσμῳ, μάλι-
στα δὲ πρὸς ὑμᾶς· ὁ γὰρ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον παι-
δεύων, οὐκ ἀνθρωπίνην ἐπαγγέλλεται διδασκαλίαν,
ἀλλὰ τὴν ἐκ τῶν ἁγίων γινομένην Γραφῶν· ἥτις διὰ
τὸ ἐκτὸς εἶναι κηλιδός τινος, εὐκρινής ἐστιν· σαρ-
κινὴν δὲ σοφίαν τὴν περὶ αἰσθητῶν ὀνόμασεν, ἣν
ὁ ἔχων οὐ χωρεῖ τὴν τοῦ Πνεύματος σοφίαν, μωρίαν
αὐτὴν λογίζομενος· ἔθος δὲ τῇ Γραφῇ τὰ περὶ τῶν
κοσμικῶν καὶ ὕλικῶν μαθήματα σάρκινα καλεῖν· οὐ-
τω γοῦν καὶ φρόνημα λέγεται τῆς σαρκός· καὶ ἐν
τοῖς ἔργοις τῆς σαρκὸς καταλέγονται αἰρέσεις, φαρ-
μακεῖαι, εἰδωλολατρίαι· οὐ γὰρ ἐστὶ ταῦτα σάρκινα
ῥητέον, παρονομαζόμενα ἀπὸ τῆς αἰσθητῆς σαρκός·
εἴρηται γὰρ ἀπὸ τῆς ὕλικῆς ἔξεως, καθ' ἣν ὁ ἐνερ-
γῶν, κατὰ σάρκα περιπατεῖν λέγεται, καὶ γίνεται
σάρκινος πρᾶξις ὑπὸ ἁμαρτίας. Ὅμως δὲ εἰ καὶ ἐν
πάσῃ τῇ οἰκουμένῃ ἀνεστράφημεν ἐν ἀγιότητι καὶ
εὐκρινείᾳ, ἀλλ' οὖν τοῦτο πρὸς ὑμᾶς μᾶλλον καὶ
μᾶλλον πεποιήκαμεν.

Οὐ γὰρ ἄλλα πράξομεν ὑμῖν, ἀλλ' ἡ ἀναγινώ-
σκετε.

Παρειληφόντων ὑμῖν ἀναγινώσκειν τὰ Εὐαγγέλια καὶ
τὸν νόμον καὶ τοὺς προφῆτας, οὐχ ἕτερα ὧν ἀναγινώ-
σκετε γράφομεν· ὡσαύτως γὰρ ἐκεῖνοις ἐστὶ θεόπνευ-
στα, ἃ χαράττομεν ἐν ταῖς Ἐπιστολαῖς. Ἐπιγινώσκετε
οὖν καὶ ὑμεῖς αὐτὸ τοῦτο, μερικὴν διὰ τῆς τῶν ἔχον-
τες· προσδοκῶμεν δὲ σὺν Θεῷ φάναι, ἐπιγινῶναι ὑμᾶς
ἕως τέλους, τοῦτέστι τελείως καὶ ἀνελλιπῶς· ἐπιγινῶ-
ντες γὰρ ἡμᾶς ἐκ μέρους, προσλαμβάνοντες ἀεὶ τῇ φθα-
σάσῃ ἐπιγινώσκει ἐπίτασιν τῶν γνωσθέντων καὶ ἕτερα
θεωρήματα, τελείαν ἔχετε θεωρίαν, ὡς τὰ αὐτὰ γρά-
φομεν Μωϋσεὶ καὶ τοῖς προφῆταις καὶ τοῖς εὐαγγε-
λισταῖς· ὁ γὰρ πρὸς ἐκεῖνους γενόμενος Θεὸς Λόγος,
καὶ ἐν ἡμῖν λαλεῖ, οὐχ ἕτερος ὧν τοῦ Χριστοῦ πέ-
ποιθα δὲ ὅτι οὕτως ὑμῶν διακειμένων, ὅτι (18) καυ-

His verbis docet, magna sane et divina beneficia
concedi, multis pro uno accipiente orantibus.
Quare et illorum benevolentiam et erga se affectum
excitans ait: Ex tali tantaque morte ereptus fui a
Deo, faventibus etiam vobis oratione pro me, ut
ob beneficium, multorum hominum orantium gra-
tia a me tribulato acceptum, gratiae a pluribus
agantur; nam si multi ad impetrandam gratiam ora-
tione adjuverunt, sequitur ut iidem hi gratias agant
datōri Deo.

B VERS. 12. *Nam gloria nostra haec est, testimonium
conscientiae nostrae.*

Gloriatio in Deo, testimonium a conscientia ha-
bet. Dicitur id autem de conscientia quae personam
non accipit. Haec ergo gloria, quae est conscientiae
nostrae testimonium, fecit ut nos cum sanctitate
et puritate, non autem secundum humanam disci-
plinam conversaremur in universo mundo, maxime
vero apud vos; nam qui ex Evangelii regula eru-
dit, haud humanam nuntiat doctrinam, sed illam
quam sanctae Scripturae tradunt; quae cum absque
omni macula sit, sincera est. carnalem vero sa-
pientiam dicit illam rerum sensibillum, quam qui
habet, spiritus sapientiam non capit, quia stultitiam
esse hanc arbitrat. Mos autem Scripturae est
mundanarum ac materialium rerum disciplinas ap-
pellare carnales. Sic itaque etiam carnis prudentia
dicitur²²; atque inter carnis opera numerantur
haereses, veneficia, idololatriae²³, nequaquam enim
haec carnalia sunt dicenda, quasi sumpto a sensi-
bili carne nomine; sed dicuntur potius a materiali
affectione, ex cuius norma qui operatur, secundum
carnem ambulare dicitur, evaditque carnalis, pec-
cati manceps factus. Verumtamen, etiamsi in uni-
verso mundo cum sanctitate ac puritate versati su-
mus, apud vos utique magis magisque id satagemus.

VERS. 13. *Non enim alia scribimus vobis, quam
quae legitis.*

Nam cum vos soleatis legere Evangelia et lo-
gem atque prophetas, nos quidem haud diversa ab
his quae legitis, scribimus: aequae enim a Deo in-
spirata sunt, quae in Epistolis charaxamus. Hoc ita-
que et vos sciatis, qui hactenus non nisi partem
institutionis habuistis. Speramus autem, cum Dei
ope, fore ut vos in finem usque cognoscatis, id est
perfecte et absque ullo defectu. Nam cum nos ex par-
te cognoscatis, mox superiori notitiae incrementum
scientiae addentes atque alias observationes, perfectam
evidentiam habebitis, nos paria scribere
Moysi et prophetis atque evangelistis. Etenim quod
factum est ad eos verbum Dei, idem in nobis quo-
que loquitur, a Christo non alienum. Confido au-

²² Rom. viii, 6. ²³ Gal. v, 20.

(18) Sic repetitur in cod.

tem, vos hoc animo affectos, de me gloriari. Nam et nostrum gaudium vos estis in die Domini, quia iudicium exercebit de omnibus qui ante tribunal ejus apparebunt. Fortasse autem quæ ex vero lumine in animabus sit illuminatio, ea dies Domini est.

VERS. 15. *Hac confidentia volui prius venire ad vos.*

Hac locutione demonstrat gaudere se de Corinthiorum emolumento, quia meliores illos effecerat. Propterea in hoc proposito perseverans, volebat iterum ad eos accedere dum in Macedonia pergeret. Et postea illinc revertens, rursus invisere, ut denuo de illorum utilitatibus lætaretur. Apparet enim ex utriusque Epistolæ scriptura Paulum Corinthi fuisse: itemque ex verbis, « Sed parcens vobis, non veni rursus ad vos Corinthum, » id ipsum ostenditur.

VERS. 25. *Ego autem testem Deum invoco in animam meam.*

Conscius licet sermonis Domini in Evangelio **, non oportere jurare, sed exacte loqui, nempe « est », quando reapse est; « non » vero, cum illa se res habet; nunc tamen cum juramento affirmare videtur. Atque id juste admodum. Nam quia suum erga Corinthios affectum nuntiat, hic vero nonnisi in mente et corde subsistit; verisimile autem erat, diffectos illos dubitare de tam genuino erga se amore, testem dicti sui invocat Deum in suam animam, qui arcana quoque in ipsa latentia scit. Ait quippe: Venio ad vos desiderio vestri impulsus. Et si quando id minime facio, nonnisi ut vobis parcam memet cohibeo. Scitis enim, me cum primo ad urbem vestram veni anno integro cum mensibus sex istic veratum, dum quotidianum vestrum in Christo incrementum et utilitatem lubens spectarem. Tum profecto, præter communem doctrinam, mysticas etiam traditiones vobis exposui: id enim in priore Epistola ostendi, adhortans vos ut quæ accepistis retineretis. Sed quia nunc probe cognovi, a falsis aliquot magistris vos decipi, qui resurrectionem a mortuis et animæ immortalitatem negant, prætereaque rerum quoque indifferentium scientiam subvertunt; has ob causas distuli nunc, ante aliquod remedium quod per litteras fieri potest, ad vos venire. Hæc autem per Epistolam scribo, dominum me vestræ fidei denuntians; vobis enim ad credendum opitulatur per magisterium: et quoniam per catechesim nostram ad fidem accessistis, nos sicuti docuimus, sic etiam vobis commemoramus, ut in ea, quam recte suscepistis, fide maneat. Quanquam enim nonnulli a deceptoribus subversi fuerunt, nihilominus confido vos in ea qua imbuti fuistis fide firmos fore.

CAP. II, VERS. 3. *Meum gaudium omnium vestrum est.*

Gaudium meum, inquit, omnium vestrum est propter bonam famam; demonstrans simul quod

Ἀ χάσθε ἐν ἡμῖν· καὶ γὰρ ἡμῶν τὸ καύχημα ὑμεῖς ἴστε ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου, ἐν ἣ κρινεῖ τοὺς φανερούμενους ἐν τῷ βήματι αὐτοῦ· δυνατὸν δὲ τὸν ὑπὸ τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς γινόμενον ἐν ταῖς ψυχαῖς φωτισμὸν, ἡμέραν εἶναι τοῦ Κυρίου.

Ταύτῃ τῇ πεποιθήσει ἐβουλόμην πρὸς ὑμᾶς ἐλθεῖν πρότερον.

Διὰ ταύτης τῆς λέξεως παρίστησιν ὅτι χαρὰν ἔσχον ὠφελουμένων Κορινθίων ἐν τῷ βελτιοῦν αὐτούς· διὰ ταύτῃ ἐμμένων τῇ προθέσει, ἠθούλετο πάλιν ἐπιδημῆσαι αὐτοῖς ἀπὼν ἐν τῇ Μακεδονίᾳ· χάκειθεν ἐπιστρέφον πάλιν αὐτοὺς ἰδεῖν, ἵνα πάλιν εὐφρανθῇ ὠφελουμένων αὐτῶν. Φαίνεται γὰρ διὰ τῆς γραφῆς ἀμφοτέρων τῶν πρὸς αὐτοὺς Ἐπιστολῶν γενόμενος ἐν Κορίνθῳ· ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ, « Φειδόμενος ὑμῶν οὐκέτι ἦλθον εἰς Κόρινθον, » τὸ αὐτὸ τοῦτο παρίσταται.

Ἐγὼ δὲ μάρτυρα τὸν Θεὸν ἐπικαλοῦμαι ἐπὶ τὴν ἐμὴν ψυχὴν.

Εἰδὼς τὸ εἰρημένον πρὸς τοῦ Σωτῆρος ἐν Εὐαγγελίῳ περὶ τοῦ μὴ δεῖν ὀμνύειν, ἀλλ' ἔχειν λόγον ἀκατάγνωστον περὶ τοῦ, « ναί, » ὡς ὄντως ναί, καὶ τοῦ, « οὐ, » ὡς οὕτως ἔχοντος, διαβεβαιούμενος ἐν ταῦθα ὀμνύειν δοκεῖ· καὶ μάλα γε δικαίως. Ἐπεὶ γὰρ διδόνειν αὐτοῦ ἦν εἶχεν πρὸς Κορινθίους ἀπαγγέλλει, αὐτῇ δὲ ἐν διανοίᾳ καὶ καρδίᾳ τὸ εἶναι ἔχει, εἰκὸς δὲ ἦν τοὺς ἀγαπωμένους ἀμφιβάλλειν περὶ τῆς οὕτως πρὸς αὐτοὺς γνησίας ἀγάπης, μάρτυρα τῶν λεγομένων καλεῖ τὸν Θεὸν ἐπὶ τὴν αὐτοῦ ψυχὴν, ἐπιστάμενον καὶ τὰ ἐν τῷ κρυπτῷ ταύτης κείμενα· φησὶ γάρ· Ἐπιδημῶ πρὸς ὑμᾶς ποτὶν ὑμᾶς· καὶ ὅτε δὲ τοῦτο οὐ πράττω, πάλιν φειδοί τῇ πρὸς ὑμᾶς ἐπέχει. Ἰστε γὰρ ὅτι πρότερον ἔλθον εἰς τὴν πόλιν ὑμῶν, δλον ἐν αὐτῶν καὶ μῆνας ἕξ ἐνεδιέτριψα, χαίρων ἐν τῷ καθημέρῳ ὑμᾶς κατὰ Χριστὸν ὠφελουμένους προκοπτεῖν. Ἀμέλει γούν πρὸς τῇ κοινῇ διδασκαλίᾳ, καὶ μυστικὰς παραδόσεις παρέθηκα ὑμῖν· τοῦτο γάρ ἐν τῇ πρὸ ταύτης Ἐπιστολῇ ἐδήλωσα, διεγείρων κατασχεῖν ὑμᾶς ἀπαρτίθηκατε. Ἐπειδὴ δὲ νῦν ἀκριβῶς πέπεισμαι ὡς ψευδοδιδασκαλοὶ τινες ἀπατῶσιν, ἀθετοῦντες τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν καὶ τὴν ἐπὶ διαμονὴν τῆς ψυχῆς· ἔτι μὴν καὶ τὴν περὶ ἀδιαφόρων γινώσκον διαστρέφοντες· τοῦτο χάριν ἐπέσχον νῦν πρὸ θεραπείας τινὸς διὰ γραμμάτων ὑπαρξῆθαι δυναμένης ἐπιδημῆσαι ὑμῖν· ταῦτα δὲ ἐπιστ[έλλω] κύριον τῆς πίστεως ὑμῶν ἐμαυτὴν ἀναγορεύων· συνεργοῦμεν γὰρ εἰς τὸ πιστεῦσιν ὑμᾶς διὰ διδασκαλίας· καὶ ἐπεὶ ἐκ κατηχήσεως ἡμῶν τῇ πίστει προσελήλυθατε, ὥς περ ἐδιδάξαμεν, οὕτω καὶ ὑπομνήσκωμεν, ὅπως ἐμμένετε ἢ κατορθώσατε πίστει· κἄν γάρ τινες ἐκλονήθησαν ὑπὸ τῶν ἀπατεῶνων, ἀλλ' οὐκ θαρρῶ ὡς ἐστήκατε ἐν ἡ παραλάβετε πίστει, ὄντες ἐν αὐτῇ βέβαιοι.

Ἡ ἐμὴ χαρὰ πάντων ὑμῶν ἐστίν.

Ἡ χαρὰ ἡ ἐμὴ, φησὶ, πάντων ὑμῶν ἐστίν διὰ τοῦ εὐφύμου· καὶ τὸ πρὸ αὐτοῦ δηλῶν, λέγω δὴ τὸ, « Ἡ

** Matth. v, 37.

λύπη ἢ ἐμὴ πάντων ὑμῶν ἐστίν. » Ἐδε γὰρ λυπο-
μένῃ τῷ Ἀποστόλῃ συλλυπεῖσθαι Κορινθίους, ἵνα
καὶ χαίρουντι (18') συγχαίρωσιν. Ὅτι δὲ ἐκ γνησίας
διαθέσεως ἐπιστέλλω ταῦτα, φησὶ, γινώσχετε ἐκ πολ-
λῆς θλίψεως καὶ συνοχῆς καρδίας διὰ πολλῶν δακρύων
ὑπηγορευθεῖσαι τὴν Ἐπιστολήν. Οὐ γὰρ ἐβουλόμην
τοιούτων ὑμᾶς δεῖσθαι ἐπιπλήξων, ἀλλ' ἀποδείξων
τῶν περὶ τῆς ἀληθείας δογμάτων καὶ ὑπομνήσεων,
μᾶλλον δὲ προτροπῆς πρὸς τελείαν ἀρετὴν.

Ἐν προσώπῳ Χριστοῦ.

Διττὴν τοῦτο διάνοιαν ἔχει τὸ, « ἐν προσώπῳ (19)
Χριστοῦ » δηλοῦται γὰρ ἥτοι ἐν προσώπῳ, τούτεστιν
ἐνώπιον καὶ βλέποντος Χριστοῦ· ἀλλὰ καὶ τὸ, φέρων
τοῦ Χριστοῦ πρόσωπον κεχάρισμα, εἰδὼς ὅτι καὶ
αὐτὸς πάντα τὰ πρὸς μακαριότητα χαρίσασθαι κρίνας
ἐπεδήμησεν τῷ βίῳ. Αὐτοῦ τοίνυν φέρων τὸ πρό-
σωπον (μιμῆσθαι γὰρ αὐτὸν εὐχομαι καὶ σύμμορφος
αὐτοῦ εἶναι), συνεχώρησα τὴν ἀμαρτίαν τῷ μετα-
νοήσαντι· ὅθεν καὶ ὑπὸ... τῆς γνώμης εἶναι προτρέ-
πομαι. Οὐκ ἀγνοεῖν γὰρ τοῦ Σατανᾶ τὰ πανουργεύ-
ματα δεῖ, ὡς πάλαι τῆς πορνείας γινόμενης αὐξά-
νειν τὴν βλάβην θέλων, παρεσκεύαζεν τὸ ἀσυμπαθές,
ὡς μὴ πενθεῖσθαι τὸν ἐαλωκότα τῇ κακίᾳ· νῦν δὲ
ἐπεισεν ἀσπλαγγίαν εἶναι πρὸς τὸν παυσάμενον τοῦ
κακοῦ, ἵνα διὰ τούτου κἀκεῖνον ἀπολέσῃ, καὶ
ὑμᾶς ἀλαζόνας καὶ ὑπερηφάνους κατ' αὐτοῦ ἀπο-
δείξῃ. Ἄλλ' ὅρα μὴ τις ἀπεκδεχόμενος τὸ βού-
λημα τοῦ Ἀποστόλου, δόξῃ φαῦλον εἶναι τὸ γνῶ-
σιν ἔχειν τῶν σατανικῶν νοημάτων· βλαπτικὸν
γὰρ ἦκιστα τὸ τοιοῦτον, ἀλλὰ μᾶλλον ὠφέλι-
κόν· τὸ γὰρ εἰδέναι τὴν νόσιν καὶ προαῖρεσιν,
οὐ ποιεῖ κακόν, ἀλλὰ τὸ αἰρεῖσθαι. Ἀμέλει γοῦν
καὶ τοὺς ἐλέγχειν τοὺς ἀπατεώνας προαιρουμένους,
εἰδότας τὰ τῆς ἀπάτης ἐκείνων, οὐ μεμψόμεθα, ἀλλὰ
καὶ πάννυ ἀποδεχόμεθα· οὐ γὰρ τὸ εἰδέναι, ἀλλὰ τὸ
προαῖρεῖσθαι τὰ φαῦλα κακοῦς ποιεῖ. Ἰσμεν τοιγαροῦν τὰ νοήματα τοῦ Σατανᾶ, οὐχ ὅπως ἐνεργώ-
μεν κατ' αὐτὰ, ἀλλ' ἵνα μὴ ἀπατώμενοι παγιδευθῶμεν.

Ἐλθὼν δὲ εἰς τὴν Τρωάδα.

Γέγονεν αὐτῷ ἢ ἐκ Τρωάδος εἰς Μακεδονίαν μετά-
βασις ἐξ ὀπτασίας. Ἐν γὰρ τῇ Γραφῇ τῶν Πράξεων
τῶν ἀποστόλων εἰρηται, ὡς ὄντι αὐτῷ ἐν Τρωάδι
ἀνὴρ Μακεδὼν ὠφθη ἀποκαλύψεναι τρόπον κελεύων·
ἐφασκεν γάρ· « Διαβάς εἰς Μακεδονίαν βοηθήσον
ἡμῖν. » Ἐσώπησε δὲ τοῦτο, γράφων τὴν Ἐπιστολήν,
γνώμης μετριότητι δοκιμάσας μὴ εὐκαιρον εἶναι τὸ
λέγειν τοιαῦτα περὶ ἑαυτοῦ, ὡς ἐν τοῖς ἐπομένους δεῖ-
ξει. Ἀμέλει γοῦν χάριν ὁμολογεῖ τῷ Θεῷ ἐπὶ τῇ με-
ταβάσει, ὡς ἐξῆς ἐπιφέρων ἔρει. Ἐπίστησεν δὲ τί
βούλεται, θύρας μοι ἀνεῳγμένης μεγάλης ἐν Κυρίῳ.
Τάχα γὰρ ἀνοίγεται θύρα τοῦ λόγου πρὸς τοῦ Κυρίου
τοῖς ἐξ ἐπινοίας θείας δεχομένοις τὸ λέγειν, ἀλλ' οὐκ
ἐξ ἀνθρωπίνης τέχνης παρασκευὴν ἔχουσιν. Λέγει
γοῦν Θεός· « Πλάτυνον τὸ στόμα σου, καὶ πληρώσω
αὐτό. » Καὶ ὁ σοφὸς κέκραγεν· Ἀνοίγε σὸν στόμα λό-
γῳ Θεοῦ· τούτεστιν, Παρασκευασμένος ἔσο πόθῳ καὶ

A praecessit, nempe : « Tristitia mea, omnium vestrum
est. » Oportuit enim mesto Apostolo contristari
simul Corinthios, ut etiam laeto congauderent. Quod
autem haec vero affectu commotus scribam, scitis,
inquit, quoniam ob multam tribulationem et an-
gustias cordis multis cum lacrymis Epistolam dic-
tavi. Neque enim voluissem vos huiusmodi incre-
pationibus indigere, sed ut vobis dogmata potius
veritatis ostenderentur, atque ut moneremini, imo
vero ad perfectam virtutem compelleremini.

Vers. 10. In persona Christi.

Duplicem habet sensum haec dictio, « in persona
Christi : » significat enim vel coram, et Christo
spectante; vel etiam, Christi gerens personam do-
navi, sciens ipsum quoque beatitudinis nostrae causa
omnia donare volentem, in mundum venisse. Ergo
illius gerens personam (imitari enim eum gestio, et
ei conformari), condonavi peccatum penitenti; quam-
obrem pari ut vos sententia sitis cohortor. Non enim
Satanæ astutiam ignorare oportet, qui veteris for-
nicationis augere damnum volens, misericordiam
sustulit, ne doleat qui iniquitatem patravit. Nunc
autem nullam inventum iri clementiam suadet ab
eo qui peccare desiverit; ut sic et illum pessumdet,
et vos vanos atque superbos adversus eundem effi-
ciat. Sed cave, ne quis suscepto Apostoli consilio,
existimet vanam esse Satanicarum artium cogniti-
onem: id enim nullius detrimenti est, imo potius
utile: nam scientia cogitandi atque eligendi, malos
nos haud efficit, sed ipsa electio. Itaque ne illos qui-
dem qui coarguere praestigiatos suscipiunt, pro-
pterea quod illorum malitiam norunt, nos reprehен-
dimus; imo eos valde approbamus: non enim, in-
quam, mali cognitio, sed electio, malos facit. Scimus
itaque Satanæ cogitationes, non ut secundum eas
operemur, sed ne decepti capiamur.

Vers. 12. Cum venissem autem in Troadem.

Contigit illi ex Troade in Macedoniam transitio,
visionis ejusdam causa. Namque in Actuum apo-
stolorum libro dictum est, Paulo in Troade consti-
tuto, virum Macedonem revelantis more ipsi esse
oblatum, atque ita jubentem : « Transiens in Mace-
doniam adjuva nos »²⁷. Tacuit autem hoc in Epi-
stola, mentis suae modestia judicans haud esse tem-
pestivum rem huiusmodi de se dicere, ut in sequen-
tibus demonstrabit. Interim Deo gratias agit pro-
pter transitum, ut postea dicet. Animadvertite autem
quid significet, Amplo mihi patefacto ostio in Domi-
no. Videtur enim aperiri verbo ostium a Domino iis
qui divino consilio praedicationem aggrediuntur,
non autem ab humano artificio subsidia petunt.
Quamobrem Deus ait : « Aperi os tuum, et implebo
illud »²⁸; et sapiens clamat : Aperi os tuum verbo
Dni; id est, Paratus esto cupide elacriterque ad ex-

²⁷ Act. xvi, 9. ²⁸ Psal. lxxx, 41.

(18') Cod. χαίροντες.

(19) Graece πρόσωπον vultus et persona; non item persona Latine, nisi theatri vel usu.

cupiendam Dei doctrinam. Videtur etiam aperiri verbo ostium, cum auditores parati ad catechismi susceptionem sunt ²⁰.

Vers. 15. *Christi bonus odor sumus.*

Propterea, inquit, manifestat Deus per nos odorem scientiæ Christi in omni loco, quia « Christi bonus odor sumus. » Sicut enim qui ejus lumen participant, lumen mundi sunt; ita ubi unguentum est, si qui huic cohærent, odorem ejus expirant. Hæc autem odora exspiratio, aliis quidem sit odor mortis ad mortem, aliis vitæ odor ad vitam. Neque tamen expostulandum est, quod fiat odor mortis ad mortem; etenim ejus rei causa sunt illi quibus contingit: veluti sanus cibus nocere videtur, si ægrotis intempestive ministretur. Quotquot enim morte illa correpti, quæ a peccato accidit, haud recta mente divinam notitiam excipiunt, ex morte practicorum peccatorum, ad consequentem impias opiniones mortem transeunt. Sicuti vice versa qui divinam notitiam cum vivificis operibus excipiunt, de vita in vitam transferuntur: namque ut materiale unguentum sanitati bonoque corporis habitui utile, insectis animalibus nocet, quæ illius acutissimam fragrantiam non ferunt: ita divinus odor prædestinatam sanitatem confert, imo vitam, iis qui imaginem ac similitudinem retinent creatoris Dei. Hi quippe vere homines sunt. Secus autem illo odore læduntur ii qui interiorem hominis formam mutant; in tantum, ut allegorice appellentur muscæ putrefacientes compositionem olei suavitatis, ut ait Ecclesiastes ²¹.

Vers. 17. *Non enim sumus sicut plurimi, adulterantes verbum Dei.*

Non est attendendum iis heterodoxis qui dicunt apostolos in Christo docentes, de alio Deo locutos præter Salvatoris Patrem, id est ei contraria nos loqui. Multos autem cum dicit, deceptores significat, propter ejus generis hominum abundantiam. Namque hoc vocabulum, id est multi, homonymum cum sit, plura significat. Dicitur enim interdum pro « quidam. » Veluti cum Dominus dixit: « Multi dicent mihi in illa die ²². » Sed etiam ut distinguamus a paucis, dicitur; velut ibi: « Multi quidem vocati, pauci vero electi ²³. » Significat hoc vocabulum etiam omnes; velut ibi: « Sicut enim per inobedientiam unius, peccatores constituti sunt multi ²⁴. » Cuncti enim homines propter unius inobedientiam, peccato obnoxii facti sunt. Significat etiam exuberantiam, ut in proposito versiculo; nec non in iis verbis: « Ne multi magistri sitis, fratres ²⁵. » Significat etiam quamlibet multitudinem, veluti: « Multi insurgunt adversus me ²⁶. » et: « Multi dicunt animæ meæ ²⁷. » In supradicta locutione dicit: « Non sumus sicut quidam adulterantes verbum Dei, » id est aquam ei miscentes per frigidam stultamque

προθυμία πρὸς τὸ λαβεῖν ἐκ Θεοῦ διδασκαλίαν. Τὰ καὶ ἀνοίγνυται θύρα τοῦ λόγου (20), καὶ ὅταν οἱ ἀκροαταὶ ἔτοιμοι πρὸς παραδοχὴν τῆς παιδείας ὦσιν.

Χριστοῦ εὐωδία ἐσμὲν τῷ Θεῷ.

Διὰ τοῦτο, φησὶ, φανερῶν (21) ὁ Θεὸς δι' ἡμῶν τὴν ὁσμὴν τῆς γνώσεως τοῦ Χριστοῦ ἐν παντὶ τόπῳ, ἐπαίρει « Χριστοῦ εὐωδία ἐσμὲν. » Ὡς γὰρ φωτὸς αὐτοῦ τυγχάνοντες, οἱ μέτοχοι φωὸς εἰσι τοῦ κόσμου· οὕτω καὶ μύρον ὄντες, οἱ ἐνούμενοι αὐτῷ εὐωδία αὐτοῦ εἰσιν. Αὕτη δὲ ἡ εὐωδὸς πνοή, τοῖς μὲν ὁσμὴ ἐκ θανάτου εἰς θάνατον, τοῖς δὲ ὁσμὴ ἐκ ζωῆς εἰς ζωὴν ὑπάρχει. ²⁸ Ἄλλ' οὐκ αἰτιατέον εἰ γίνεται ἡ ὁσμὴ ἐκ θανάτου εἰς θάνατον. Παρὰ γὰρ τὴν πρόφασιν τῶν οἷς συμβεβήκει τοῦτο γίνεται· ὥσπερ καὶ ὑγιεινὴ τροφὴ βλάπτειν δοκεῖ τοὺς νοσοῦντας, ἀκαίρως προσηρομένη. Ὅσοι γὰρ ὑπὸ θάνατον ὄντες τὸν ἐπιγιγνόμενον τῇ ἀμαρτίᾳ, δέχονται οὐκ ὀρθῇ γνώμῃ τὴν θείαν γνώσιν, ἐκ θανάτου πρακτικῶν ἀμαρτημάτων, ἐπὶ θάνατον τὸν ἀκολουθοῦντα τοῖς ἀσεβέσι φρονήμασιν ἔρχονται· ὥσπερ τοὺς παραδεχομένους αὐτὴν μετὰ πρᾶξεων ζωοποιῶν, ἐκ ζωῆς εἰς ζωὴν φέρει. Ὡς γὰρ τὸ αἰσθητὸν μύρον πρὸς ὑγείαν καὶ εὐεξίαν συμβαλλόμενον βλέπτει τὰ ἔντομα ζῶα, οὐ φέροντα αὐτοῦ τὴν ἀκροτάτην πνοήν· οὕτως ἡ θεία εὐωδία ὠφελεῖ καὶ εἰς ὑγείαν ἀγει, μᾶλλον δὲ ζωὴν, τοὺς τηροῦντας τὸ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν Θεοῦ (οὗτοι γὰρ ἀληθῶς ἄνθρωποι εἰσιν), βλαπτομένων ἐξ αὐτῆς τῶν κατὰ τὸν ἐσω ἄνθρωπον μεταβαλλόντων· ὡς καλεῖσθαι ἀλληγορικῶς μυίας σαπριοῦσας σκευασίαν ἐλαίου ἡδύσματος, κατὰ τὸν Ἐκκλησιαστήν.

Οὐ γὰρ ἐσμὲν, ὡς οἱ πολλοί, καπηλεύοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

Οὐ προσεκτέον τοῖς ἀπὸ τῶν ἑτεροδόξων λέγουσιν, ὅτι οἱ ἀπόστολοι ἐν Χριστῷ διδάσκοντες κατεναντίον τοῦ Θεοῦ τοῦ ἑτέρου παρὰ τὸν Πατέρα τοῦ Σωτῆρος· τούτέστιν, Ἐναντία αὐτῷ φεγγόμεθα. Πολλοὺς δὲ λέγει τοὺς ἀπατῶντας διὰ τὸ χυδαῖον· καὶ γὰρ αὕτη ἡ φωνή, λέγω δὲ οἱ πολλοί, ὁμώνυμος οὖσα, σημαίνει πλείονα· λέγεται γὰρ ποτε ἀντὶ τοῦ, « τινές· » ὡς ὅταν ὁ Κύριος λέγῃ· « Πολλοὶ ἐροῦσί μοι ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ. » Ἀλλὰ καὶ ἀντὶ τῶν πρὸς ὀλίγους διαστελλομένων, ὡς ἐν τῷ· « Πολλοὶ μὲν κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί. » Ἀλλοί ἡ λέξις καὶ τοὺς πάντας, ὡς ἐν τῷ, ²⁹ « Ὅσπερ γὰρ διὰ τῆς παρακοῆς τοῦ ἐνὸς ἀμαρτωλοῦ κατεστάνθησαν οἱ πολλοί. » Πάντες γὰρ ἄνθρωποι, παρακούσαντος τοῦ Ἀδὰμ, ὑπὸ ἀμαρτίαν εἰσὶν (22). Ἀλλοί δὲ καὶ τοὺς χυδαίους, ὡς ἐν τῷ προκειμένῳ, καὶ τῷ, « Μὴ πολλοὶ διδάσκαλοι γίνεσθε, ἀδελφοί. » Σημαίνει δὲ καὶ τοὺς ὅπως ποτὲ πλείονας ὄντας, καθάπερ ἐν τῷ, « Πολλοὶ ἐπανίστανται ἐπ' ἐμέ· » καὶ, « Πολλοὶ λέγουσι τῇ ψυχῇ μου. » Ἐν τῇ ἐκκειμένῃ φωνῇ τῇ, « Οὐκ ἐσμὲν, ὡς τινες, καπηλεύοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, » τούτέστιν ἐξυδαροῦντες αὐτὸν διὰ ψυχρολογίας καὶ μωρᾶς ἐξηγήσεως· ἀλλ' ὡς ἐξ

²⁰ Prov. xxxi, 8, sec. Gr. ²¹ Eccle. x, 1. ²² Matth. vii, 22. ²³ Matth. xx, 16. ²⁴ Rom. v, 19. ²⁵ Jac. iii, 1. ²⁶ Psal. iii, 2. ²⁷ ibid. 5.

(20) Ita cod., non λόγῳ.

(21) Cod. φανερώς.

(22) Animadvertite Didymi testimonium de originali peccato.

εὐκρινείας ἀδόλως καὶ καθαρῶς αὐτὸν προσφερόμεθα.

Ἀρχόμεθι πάλιν αὐτοὺς συνιστάνειν;

Ἐπιπλήττει ἡρέμα Κορινθίους, ὡς ἐτι ἀγνοοῦσι τὸ ἀποστολικὸν μέγεθος, φάσκων, ὡς « Ἐξ εὐκρινείας ἐκ Θεοῦ κατέναντι Θεοῦ λαλοῦντες, » δοκοῦμεν καὶ ὑμῖν πεφανερωσθαι, ὡς οὕτως ἔχομεν γνώμης· εἰ μὴ ἄρα οὕτως διάγετε, ὡς δεῖσθαι συνιστάσης ἡμᾶς Ἐπιστολῆς πρὸς ὑμᾶς. Οὕτω δὲ φανερά τὰ καθ' ἡμᾶς ἔστιν, ὡς μήτε ὑμᾶς συνιστᾶν ὑμᾶς ἄλλοις, μηδὲ ἐτέρους ὑμῖν. Καὶ γὰρ αὐτοὶ ὑμεῖς Ἐπιστολὴ ἐστε Χριστοῦ ὑφ' ἡμῶν διανοηθείσα, πραγματικῶς γεγραμμένη Πνεύματι Θεοῦ, ἀλλ' οὐ μέλανι. Λόγοι μὲν γὰρ χαράττονται μέλανι, πραγματικὸς δὲ καὶ θεωρητικὸς βίος Πνεύματι Θεοῦ ζώντος χαρακτηρίζεται· ὡς τὸν οὕτω γραφέντα ζῆν κατὰ Θεὸν πνεύματι. Οἱ γὰρ ἡλίθιοι τὰς ψυχὰς ὡς πλάκας λῖθιναι δέχονται· ἐκ μέλανος τοὺς τύπους· οἱ δὲ εὐεικτοὶ πρὸς συγκατάθεσιν τῶν θείων, ἐν καρδίαις σαρκίναίς, τούτέστιν αἰσθητικαῖς, δέχονται γραφὴν τὴν ἐκ ζώντος Θεοῦ Πνεύματος. Ἀπογράφονται γὰρ τὴν παιδεύειν τρισὼς ἐπὶ τὸ πλάτος τῆς καρδίας,* ἅτε τοῦ Θεοῦ διδόντος νόμους ἐν τῷ ἐπιγράφειν αὐτοὺς ἐπὶ τὸ πλάτος τῆς καρδίας.

Πεποιθήσιν δὲ τοιαύτην ἔχομεν, κ. τ. λ.

Μή τις οἰέσθω βλακεῦσθαι ἡμᾶς ἐφ' αὐτοὺς λέγοντας, ὡς ἐξ εὐκρινείας κατέναντι Θεοῦ ἐν Χριστῷ λαλοῦμεν. Οὕτω γὰρ περὶ αὐτὸν (23) διακείμεθα, ὡς Θεὸς ἡμᾶς ἱκανοὺς πρὸς διακονίαν τοῦ λόγου καλέσας ἐποίησεν, « οὐκ ἔχοντας ἐξ αὐτῶν τὸ λογίσασθαι τι ὡς ἐξ αὐτῶν κατὰ θεῖαν ἐπιστήμην· » αὐτὸς ὁ δοὺς διακονεῖν ἡμῖν τὴν Καινὴν Διαθήκην, τὴν πεποιθήσιν τὴν πρὸς τὸ λέγειν ὥρεξεν. Ἔστι δὲ ἡν ἐπιστεύθημεν διακονίαν, πνεύματος, ἀλλ' οὐ γράμματος· ἀποκτείνεται μὲν γὰρ τὸ γράμμα, ζωοποιεῖ δὲ τὸ πνεῦμα. Τῆς τοῦ ζωοποιούντος Πνεύματος ἡ Διαθήκη Καινὴ, οὐ Παλαιουμένη. Οὐ γὰρ ἐπιγίνεται διδασκαλία ἄλλη μετ' αὐτὴν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ· ἀδιάδοχος γὰρ ἐστι. Χρῶνται δὲ καὶ τῇ λέξει ταύτῃ πρὸς διαβολὴν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης οἱ ἐτερόδοξοι (21), φάσκοντες ἐκεῖνην μὲν τὴν Γραφὴν θανατοῦν, ζωοποιεῖν δὲ τὴν Καινὴν ὡς οὖσαν τοῦ ζωοποιούντος Πνεύματος. Διὸ ἐλεγκτέον αὐτοὺς, πολὺ μακρὰν ὄντας τῆς ἀποστολικῆς διανοίας. Εἰ γὰρ καὶ ἀποκτείνεται τὸ γράμμα, ἀλλ' οὖν ἐπαινετέον ἐπιφέρει θάνατον τοῖς ἀναιρουμένοις. Ζῶντες γὰρ τῇ ἀγνοίᾳ καὶ τῇ κακίᾳ πρὸ παραδοχῆς τῆς νομικῆς διδασκαλίας, μετὰ τὸ παραδέξασθαι αὐτὴν θανατοῦνται, ἀποβάλλοντες ἣν εἶχον πονηρὰν ζωὴν. Οὕτω γὰρ ἐτοιμοὶ πρὸς τὸ δέξασθαι τὴν τοῦ Πνεύματος ζωοποίησιν ἔσονται· οἷον ὁ ὢν ἐν κακῷ, ὅτι κατ' αὐτό· ὁ ἐκκλίνας ἀπ' αὐτοῦ, ἀποβάλλει ἣν εἶχε κατ' αὐτὸ ζωὴν, ἐλευσόμενος διὰ τῆς τοῦ ἀγαθοῦ ποιήσεως ἐπὶ τὸ μακαρίως ζῆν. Ὡς γὰρ τὸ κακὸν καὶ ἀγαθὸν ἀσυνυπαρχτα, οὕτω καὶ αἱ ἐκότεραι ζωαὶ ἅμα εἶναι οὐ δύνανται. Οὐ φέγεται τοιγαρ

A interpretationem; sed cum sinceritate, absque dolo, pureque illud pronuntiamus.

CAP. III, VERS. 1. Incipimus iterum nosmetipsos commendare?

Tacite objurgat Corinthios, ceu adhuc apostolici culminis ignaros, dum ait, « Cum sinceritate ex Deo coram Deo loquimur: » arbitramur vobis satis constare quæ sit animi nostri sententia. Nisi forte ita estis affecti, ut opus sit Epistola quæ nos vobis commendet. Adeo vero nostra manifesta sunt, ut neque vobis opus sit commendare vosmet aliis, neque vicissim alios vobis: nam vos ipsi Epistola Christi estis a nobis excogitata, pragmaticæ scripta spiritu Dei, non atramento. Pragmaticum autem et theoreticum vitæ genus, a Spiritu Dei viventis formam accipit; adeo ut qui ita formatus est, secundum Deum spiritu vivat. Nam qui insipiente anima sunt, ut lapideæ tabulæ ab atramento typos excipiunt: at homines dociles, et ad obsequendum Deo cor carneum, id est sensibile gerentes, scribentem in se experiuntur Spiritum Dei viventis. Inscibitur enim illis tripliciter disciplina in cordis latitudine, dante Deo videlicet leges illorum menti, id est super cordis latitudine perscribente.

VERS. 4. Fiduciam autem talem habemus, etc.

Nemo existimet stupide nos agere, dum sincera ratione coram Deo in Christo loqui nos dicimus. Sic enim erga Deum affecti sumus, sicuti Deus nos idoneos fecit, qui ad verbi ministerium vocavit; « non quod sufficientes simus ex nobis cogitare aliquid quasi ex nobis secundum Dei scientiam. » Ipse autem qui dedit nobis ministerium Novi Testamenti, fiduciam quoque loquendi exacuit. Porro ministerium traditum nobis, spiritus est, non litteræ; occidit enim littera, vivificat vero spiritus: vivificantis Spiritus Novum Testamentum est, non Vetus. Quippe haud superventura est post hanc alia doctrina in hoc mundo; sed ei non est ulla successio. Utuntur quidem hac dictione heterodoxi ad Veteris Testamenti improbationem, dicentes, litteram sane illam occidere, novam autem vivificare cum vivifici Spiritus sit. Atqui sunt hi coarguendi ceu longe ab apostolica mente aberrantes. Quanquam enim littera occidit, attamen laudabilem occisis mortem infert. Quippe dum hi per inscitiam malitiamque viverent ante legalis doctrinæ susceptionem, ea mox suscepta perimuntur, abjecto quod agebant improbæ vitæ genere. Sic enim idonei fient ad suscipiendam a Spiritu vitam. Nimirum qui in malo est, ex hujus norma vivit; qui autem a malo declinat, vitam quam secundum illud agebat deserit, ut per bona opera ad beate vivendum perveniat. Sicut enim malum et bonum coexistere nequeunt, sic ambæ hæ vitæ simul esse non possunt. Non ergo vituperatur littera, quatenus male vitæ finem imponit: statim

(23) Cod. ἐαυτόν.

(24) Intelligit Manichæos, qui hoc dicto abutebantur ob Vetus Testamentum rejiciendum.

enim ad vitam, quæ secundum spiritum est, deducet.

VEN. 7. *Quod si ministratio mortis, litteris deformata in lapidibus, etc.*

Comparat inter se ambo Testamenta, Novum ac Vetus, utrique decus attribuens divinæ originis. Attamen quamvis ambo gloriosa, nihilominus quod est spiritale, gloriam habet majorem. Etsi ergo facta comparatione, spiritualis testamenti gloria major est, haud idcirco vituperabile alterum cui comparatur: nam boni bonum, magis bonum. Jam vero mortis ministratio litteris deformata in lapidibus, Moysis lex fuit, quæ mortem illam ministrabat, quam diximus a littera inferri. Sicut ergo lex mortem quam diximus efficiebat: ita vitam, quæ post illam mortem est, præbet spiritus ministratio. Conatur vero demonstrationem facere, gloriosam esse spiritus ministrationem, a minore argumentum instruens. Ait enim: Si ministratio damnationis tantam gloriam habuit, ut nequaquam cuncti filii Israel ad perfectionem possent spectare; vix enim velatam ipsam perferebant; quanto magis spiritualis ministratio in gloria erit? Ejusdem generis aliud quoque argumentum facit, dicens: Scriptura prior dignos vitæ illo genere homines damnans quod a peccato habebant, ita ut prædictam mortem experirentur, usque ad certum tempus data fuit: Accepit enim illam doctrina evangelica, cui nulla successio datur. Si ergo quod evacuatur, finem habet gloriosum; multo magis quod manet, in gloria est. Vocabulum « evacuatur » non ponitur contumeliose. Cæteroque ipsa quoque, quæ ex parte est sanctorum scientia ac prophetia evacuabitur; non tamen absolute, sed superveniente veritatis cognitione. Ac veluti si diceremus evacuari præliminarem eruditionem a perfectæ doctrinæ scientia, hoc injuriose non esset dictum; nam prædicto vocabulo demonstratur Pauli ad Evangelium introducentis officium. Ergo hanc fiduciam habentes, ceu Novi Testamenti ministri constituti, absque ullo velamine doctrinam præferentes, magna confidentia utimur, quippe qui sumus perfectorum auditorum magistri. Etenim quam profitemur institutionem, ea exteriore gloria non indiget, cum habeat congenitam. Moyses quidem velamen super faciem suam gestabat, cum ad populi multitudinem verba faciebat; neque enim plebs doctrinæ altitudini par erat. Sed tamen seniores ac Jesum Nave filium alloquens, et alium aliquem his parem, nudatam gloriam ostendebat. Jam hoc et alia plura symbolice a Moyse fiebant: etenim vir hic legis personam gerit. Et quoniam lex, tam sensu quam verbis, dicta fuit ad homines qui litteram tantummodo et vocabulum comprehendere poterant, obvoluta umbris et figuris, nunc adest sublimius scandentibus, ea quæ spirituali allegoria dicta fuerant, sine ullo velamine tradens. Quamvis itaque quibusdam velatus est

Α οὖν τὸ γράμμα, τέλος ἐπιβαλὼν τῇ φαύλῃ ζωῇ· προσάξει γὰρ εὐθὺς τῇ κατὰ τὸ πνεῦμα ζωοποιήσει. Εἰ δὲ ἡ διουκτορία τοῦ θανάτου ἐν γράμμασιν, ἐν τετυπωμένη λίθοις, κ. τ. λ.

Συγκρίνει ἀμφοτέρως τὰς Διαθήκας, τὴν Καινὴν καὶ Παλαιάν, ἐκατέρᾳ μαρτυρῶν τὸ ἐν δόξῃ τῇ ἐκ Θεοῦ δεδωσθαι. Ὅμως δὲ εἰ καὶ ἀμφοτέραι δεδοξασμέναι, ἡ ἐν πνεύματι πλείονα δόξαν ἔχει. Εἰ δὲ ἐκ συγκρίσεως πλείων ἡ τοῦ πνεύματος δόξα, οὐ φεκτή πρὸς τὴν συγκρίνεται· ἀγαθὸν γὰρ ἀγαθόν, μᾶλλον ἀγαθόν. Διακονία γὰρ θανάτου ἐν γράμμασιν ἐντετυπωμένη λίθοις, ἡ διὰ Μωϋσέως ἐστίν, διακονοῦσα θάνατον ὃν εἰπομεν ἐπιφέρειν τὸ γράμμα. Ὡς περ οὖν ἐκείνη τοῦ λεγθέντος θανάτου ποιητικὴ, οὕτω τῆς μετὰ τὸν θάνατον ἐκείνου ζωῆς πάροχος ἡ τοῦ πνεύματος διακονία. Πειράται δὲ ἀποδείξιν ἐπαγαγεῖν τοῦ ἐν δόξῃ εἶναι τὴν τοῦ πνεύματος διακονίαν, ἐκ τοῦ ἐλάττονος ποιούμενος τὴν ἐπιχειρήσιν· φησὶ γάρ· Εἰ ἡ τῆς κατακρίσεως διακονία τοσαύτην ἔσχευ δόξαν, ὥς μὴ πάντας τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ εἰς τὴν τελειώσιν βλέψαι δύνασθαι, μόγις γὰρ κεκαλυμμένην αὐτὴν ἔφερον, πόσω μᾶλλον ἡ πνευματικὴ διακονία ἔσται ἐν δόξῃ; Τοῦ αὐτοῦ θεωρήματος καὶ ἐτέραν ἐπιχειρήσιν ποιεῖται φάσκων· Ἡ προτέρα Γραφὴ κατακρίνοσα τοὺς ἀέλιους ἧς εἶχον κατὰ ἁμαρτίαν ζωῆς, ὥς τὸν εἰρημένον ἐνεργεῖν θάνατον, μέχρι καιροῦ τινος δέδοται· διαδέχεται γὰρ αὐτὴν ἡ εὐαγγελικὴ διδασκαλία αὐτὴ διδάσχορος οὖσα. Εἰ τοίνυν τὸ καταργούμενον τὸ τέλος ἔχει ἐν δόξῃ, πολλῷ πλέον τὸ μένον πλείονα δόξαν ἔχει· ἡ καταργεῖται· λέξις οὐ λοιδορικῶς κεῖται. Ἀμέλει γοῦν καὶ ἡ ἐκ μέρους τῶν ἁγίων γνῶσις καὶ προφητεία καταργηθήσεται, οὐ καθάπαξ, ἀλλὰ παρουσίᾳ τῆς γνώσεως τῆς ἀληθείας. Καὶ ὥς περ εἰ λέγομεν καταργεῖσθαι τὴν εἰσαγωγικὴν διδασκαλίαν ἐξ ἐπιστήμης τῶν τελειῶν θεωρημάτων, οὐχ ὕβριστικῶς φαμεν· δηλώσει γὰρ διὰ τῆς λέξεως προτιθεμένης χρείας (25) τῆς πρὸς τὸν εἰσαγόμενον Παῦλον. Τοιγαροῦν τοιαύτην πεπολιθῆσιν ἔχοντες, ὥς διάκονοι Καινῆς Διαθήκης τεθειμένοι, ἀνεγκάλυπτω τὴν διδασκαλίαν προφέροντες, πολλῇ παρρησίᾳ χρώμεθα, τελειῶν ὄντες ἀκροατῶν διδάσκαλοι· ἐπεὶ περ ἦν προφερόμεθα παιδεύειν, οὐκ ἐξωθεν δέεται δόξης, σύμφυτον αὐτὴν ἔχουσα. Μωϋσῆς μὲν γὰρ κάλυμμα ἐπὶ τὸ πρόσωπον ἔφερον, τοῖς πολλοῖς τοῦ λαοῦ ὀμύλων· οὐ γὰρ ἔφερον τὸ μεγαλοφυὲς τῆς διδασκαλίας. Ἀμέλει γοῦν τοῖς πρεσβυτέροις καὶ Ἰησοῦ τῷ τοῦ Ναυῆ, καὶ εἰ τις κατ' ἐκείνους διαλεγόμενος, γυμνὴν ἐπεδείκνυτο τὴν δόξαν· ἐγίνετο δὲ καὶ τοῦτο ὥς καὶ πλείονα ἄλλα συμβολικῶς ὑπὸ Μωϋσέως. Ὁ γὰρ ἄνθρωπος οὗτος τοῦ νόμου φέρει τὸ πρόσωπον· καὶ ἐπὶ ὁ νόμος πρὸς διάνοιαν καὶ ῥητόν ἐστιν εἰρημένος τοῖς κατὰ γράμμα καὶ λέξιν μόνον προσβαλεῖν δυναμένοις, κεκαλυμμένος σκιᾷ καὶ ἱστορίαις, προσέρχεται τοῖς ὑπερανάδεηκόσι, τὰ κατ' ἀλληγορίαν πνευματικὴν ἀνεγκάλυμματος παραδίδους. Κἂν τοίνυν κεκάλυπται Μωϋσῆς τισιν, οὐκ αὐτοῦ, ἀλλὰ τῶν μὴ δυναμένων ἀνε

καλύμματος τὴν δόξαν αὐτοῦ ὁρᾶν, τὴ ἐγκλημα ἐπεὶ καὶ τῷ Ἰησοῦ ἐγκλητέον τὰ μυστήρια μὴ πᾶσι φα-
νεροῦνται· τοὺς γὰρ ἔξω ἐν παραβολαῖς αὐτὰ ἐλάλει.
Ὅστε καὶ ὁ εὐαγγελικὸς λόγος τοῖς μὲν ἐξωτερικοῖς,
κεκαλυμμένως· τοῖς δὲ ἐνδον εἰς τὴν μυστικὴν διά-
νοιαν εἰσέλθουσιν, ἀνεγκαλύπτως διαλέγεται, τὴν
σαφηνεῖαν τῶν παραβολῶν ποιοῦμενος, φάσκων τοῖς
εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ εἰσιούσιν· « Ὑμῖν δέδοται γινώ-
ναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας, τοῖς δὲ ἔξω ἐν παρα-
βολαῖς πάντα γίνεται. » Ἀμέλει γοῦν προκειμένον
αὐτὸ δεικνυσιν, διὰ τοῦτο καλύπτειν Μωϋσέα ἣν ἔχει
δόξαν ἐπὶ τοῦ προσώπου, ἐπεὶ πεπώρωνται τὰ νοή-
ματα τῶν μὴ οἶων τε γυμνὸν αὐτὸν ὁρᾶν· φαίνεται
διὰ τοῦ εἰρμοῦ πάντων προκειμένων τὸν νόμον Μωϋ-
σέα καλῶν.

Οὗ δὲ τὸ Πνεῦμα Κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθερία, κ. τ. λ. B

Ἐκ τούτων ἀνατρέπεται ὁ μῦθος τῶν διακοπτόν-
των τὴν Θεοῦ Γραφὴν (26). Μία γάρ ἐστιν, ὅτε μὲν
τύποις καὶ σκιᾷ κεκαλυμμένη, ὅτε δὲ ἀνευ καλυμ-
μάτων, προφαينوμένη· ἐπεὶ περ ἀπὸ Πνεύματος κυ-
ριακοῦ τὴν ἀποκάλυψιν αὐτῆς δεχόμεθα, πεπεισμέ-
νοι ἐλευθερίαν εἶναι τὸ Κυρίου Πνεῦμα.

Ἐρ οἷς ὁ θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου, κ. τ. λ.

Θεὸν τοῦ αἰῶνος τούτου τὸν διάβολον εἶναι φησιν,
ὥς καὶ τὰ δαιμόνια τῶν ἐθνῶν θεοί, καὶ ἡ κοιλία
τῶν γαστριμάργων. Στίζουσι δὲ τινες εἰς τὸ, « ἐν
οἷς ὁ θεός »· ἐξῆς ἀναγινώσκοντες ἀπὸ ἰδίας ἀρχῆς,
« Τοῦ αἰῶνος τούτου ἐτύφλωσε τὰ νοήματα τῶν ἀπί-
στων. » Ἀμέλει γοῦν καὶ εὐδελγχα λέγουσιν· εἰ
γὰρ ἄπιστοί τινές εἰσιν τοῦτο τοῦ αἰῶνος, εὐρεθεὶς
ἕτεροι ἄπιστοι οὐκ ὄντες αὐτοῦ· πᾶς γὰρ ἄπιστός
ἐστὶ τοῦτο τοῦ αἰῶνος. Οὐδεὶς γὰρ ὑπερβάς αὐτὸν,
καὶ καταζωθεὶς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, τετύφλωται
νοήμασιν, ἀλλ' ἔχει πεφωτισμένους τοὺς ὀφθαλμούς.
Ἔργων τινὰς σαφηνίζοντας τὴν προκειμένην λέξιν,
φάσκοντας κεκαλυμμένον εἶναι τὸ Εὐαγγέλιον οὐ
τοῖς πάντῃ ἀπίστοις· οὐδὲ γὰρ κεκαλυμμένου αὐτοῦ
ἢ γυμνοῦ πείραν ἔχουσιν. Ἐλεγον δὲ οὗτοι ἀπολλυ-
μένους εἶναι ἐν οἷς κεκάλυπται τὸ Εὐαγγέλιον, τοὺς
παραδεξαμένους μὲν αὐτὸ, μὴ μὲν ἀνευ καλύμματος
προσβαλόντας αὐτῷ· οἷοι ἐτύγχανον οἱ ἐν παραβο-
λαῖς ἀκούοντες τῶν Ἰησοῦ λόγων, τοῦ, « ἀπολλύ-
μενοι, » ἐπ' αὐτῶν κειμένου ἐπὶ δηλώσει τοῦ κατὰ
ἀλλοίωσιν μεταβαλεῖν· οἱ γὰρ προκόπτοντές εἰσι
τοιούτοι, ἀεὶ ἐξ ἑτέρων ἕτεροι γινόμενοι. Ὅθεν οὐκ
ἐπὶ φόβου ἔλεγον κεῖσθαι τὸ, « ἀπολλύμενοι, » ἀλλ'
ὡσαύτως τῷ· « Οἱ οὐρανὸν ἀπολούνται· καὶ, » Ἡμεῖς
ἀπολλύμενοι τὸν αἰῶνα· αἱ γὰρ λέξεις αὗται, ἀπόλ-
υσθαι, εἴθενται τοῦ, ἐν προκοπῇ, ἐκ ποιότητος εἰς
ποιότητα μεταβαίνοντος.

Οὗ γὰρ ταυτοὺς κηρύττομεν.

Ἀναφορὰν ἔχει ἡ προκειμένη λέξις πρὸς τὸ, « Οὐχ
ἐτι κυριεύομεν τῆς πίστεως ὑμῶν. » Ἀκολουθεῖ γὰρ
ἐκείνη βῆθη ἂν· Οὐχ ταυτοὺς κηρύττομεν· διὸ οὐ

A Moyses, haud ipse in culpa est, sed ii potius qui
sine velamine gloriam ejus spectare nequeunt. Alio-
quin ipse Jesus criminandus foret, qui haud omni-
bus mysteria pandebat. Etenim extraneis ea per
parabolas dicebat : atque ita evangelica doctrina iis
qui foris erant, operte ; iis autem qui in mysticum
sensum penetraverant, aperte loquebatur, parabola-
rum faciens explanationem. Quippe intra domum
ingressis ait : « Vobis datum est nosse mysteria
regni ; iis autem qui foris sunt, cuncta in parabolis
sunt »⁴⁷. Ergo praedicta verba ostendunt, idcirco
Moysem faciei suae gloriam velasse, quia caecutie-
bant mentes illorum, quominus nudam illam aspi-
cerent. Constat ex ante dictorum omnium contextu
Moysem a Paulo pro lege dici.

VERS. 17. Ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas, etc.

His verbis evertitur fabula separantium Dei Scri-
pturam. Una quippe est sive typis umbrisque velata,
sive absque velamine apparens : quandoquidem a
Dominico Spiritu revelationem ejus accipimus, fir-
miter credentes libertatem esse Spiritum Domini.

CAP. IV, VERS. 4. In quibus deus hujus saeculi, etc.

Deum hujus saeculi, diabolus esse aiunt ; sicut
etiam daemones, gentium dii⁴⁸ ; et venter, gulosos-
ram deus⁴⁹. Quidam vero interpunctionem faciunt
post « in quibus Deus. » Deinde tanquam a capite
legunt : « Hujus saeculi excaecavit mentes infide-
lium. » Atqui facile refutanda dicunt. Nam si qui-
dam hujus saeculi infideles sunt, utique inveniuntur
aut infideles qui non sunt hujus saeculi. Jam vero
quisque infidelis ad hoc saeculum pertinet : nemo
enim qui supra saeculum se extulit et futuro factus
est dignus, mente caecutit, sed illuminatos oculos
gerit. Novi quosdam qui praedictam locutionem ex-
plicabant dicentes opertum esse Evangelium haud
iis qui omnino sunt infideles, cum hi neque operti
neque aperti ullum experimentum habeant. Ili vero
interpretes aiebant, pereuntes illos, quibus opertum
est Evangelium, intelligi eos oportere, qui recepe-
runt quidem, sed non sine velamine ad id acces-
sunt : instar illorum qui in parabolis audiebant
Jesu sermones : et vocabulum « pereuntes » de iis
positum putabant, ob illorum demonstrandam mu-
tabilitatem : namque ejusmodi sunt qui proficiunt,
semper aliter atque aliter semet praebentes. Quam-
obrem haud vituperandi causa positum vocabulum
« pereuntes » censebant : sed perinde ut : « Caeli
peribunt »⁵⁰ ; et : « Nos perimus in aevum »⁵¹.
Nam haec pereundi vocabula ponantur ob signifi-
candum profectum, de tali statu in alium trans-
eundo.

VERS. 5. Non enim nosmetipsos praedicamus.

Relationem habet proposita lectio ad illam :
« Non quia fidei vestrae dominemur »⁵² : etenim
connexe diceretur, Non nosmetipsos praedicamus ;

⁴⁷ Matth. xiii, 11. ⁴⁸ Psal. xcvi, 5. ⁴⁹ Philipp. iiii, 19. ⁵⁰ Psal. ci, 27. ⁵¹ Baruch iiii, 3. ⁵² I Cor. i, 25.

(26) Rursus Didymus Manichaeorum errorem vellicat.

propterea fidei vestrae non dominamur : praedicamus enim Jesum Christum Deum Dominum ; nosmet autem servos vestros propter Christum : adeoque nequaquam nos sed ipse vestrae fidei dominatur, probans aut improbens vos secundum ipsam. Propterea locutio illa, « Quoniam Deus qui dixit de tenebris lucem splendescere, » conjungenda est cum altera, Nos autem omnes revelata facie gloriam Domini speculamur. Et tenebris autem effulget lux venienti de inscitia ad veritatis agnitionem. Dicimus igitur, ex ignaro et insipiente sapientem et eruditum fieri. Cum igitur preoccupasset homines inscitia et improbitas, quae appellantur tenebrae, explendescere fecit Deus in cordibus lumen practicae theoricæque virtutis, ut acquirerent homines notitiam gloriae Christi in persona ipsius : gloriam, inquam, vel qua fidem habent erga ipsum, vel gloriam qua ipsum glorificatum agnoscimus.

VERS. 7. *Habemus autem thesaurum istum in vasis fictilibus.*

Fictilia vasa nuncupat vile dicendi genus, et simplicem elocutionem. Nam si Evangelii praedicatores secundum humanam philosophiam veritatem nuntiassent, suspicio fuisset num humano artificio potius quam virtute Dei subjugati fuissent homines salutari doctrina. Sed cum illiterati idiotæque fuerint ministri, excellentia virtutis Dei, secundum thesauri scientiam, ex Deo et non ex mortalibus viribus, reputabitur. Huic consonum est illud : Si et idiota sermone; non autem cognitione; et illud : « Sermo meus et praedicatio mea non in persuasibilibus sapientiae verbis ». » Habet autem thesaurum scientiae, secundum quam non erat idiota, in fictilibus vasis, quatenus idiota sermone erat. [Nonnulli vero aiunt fictilia vasa esse haec quibus induti sumus corpora, dum in sensibilibus rebus versamur. Sententia autem est : Quoniam adhuc carne circumdati, quæ veritatis contemplationi officit, notitiam nihilominus Trinitatis habemus : sed enim sublimitas magnitudinis scientiae hujus non ex nobis, sed ex Dei virtute confici nobis dignoscitur.] Sic etiam Cyrillus.

VERS. 8. *In omni re tribulationem patimur, sed non angustiamur.*

Utique pro circumstantium malorum acerbitate, desperandum foret ac pereundum ; sed Deo nos consolante, omnia nobis ad salutem proclivia. Etsi igitur in omni re tribulamur, nostri tamen animi fortitudine ad incitas non redigimur. Et quanquam ceu omni ope destitutos nonnulli nos putant, ideoque persequuntur et infestant, nos tamen omnino alacres non trepidamus, nec perimus, nec prosternimur. Nam dum improbi subvertere nos conantur, perstamus immobiles, insectantibus fortiter resistimus, omnia nobis ad salutem suppetunt. Sciendum est, verbum angustiarum modo significare tribularem, modo aliud. Cum autem utrumque verbum ponitur, tribu-

²² I Cor. II, 4.

(27) Cod. ὑποληφθήσεσθαι.

(27) Exstat revera hic Cyrilli tractus, quem uncis inclusimus, in editione nostra Cyrilli commenta-

curiεύομεν ὑμῶν τῆς πίστεως· κηρύττομεν γὰρ Ἰησοῦν Χριστὸν Θεὸν Κύριον, ἑαυτοὺς δὲ δούλους ὑμῶν διὰ Χριστοῦ· ὥστε οὐχ ἡμεῖς, ἀλλ' αὐτοὶ κυριεύει τῆς πίστεως ὑμῶν, ἀποδεχόμενος ἡ κρίνων ὑμᾶς κατ' αὐτήν. Πρὸς τοῦτοις καὶ τὸ, « Ὅτι ὁ Θεὸς ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι, » συναπτέον τῷ. Ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμεθα· ἐκ σκότους δὲ λάμπεται φῶς τῷ ἐξ ἀγνοίας εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐρχομένῳ. Λέγομεν γοῦν ἐξ ἀγνοούντος καὶ εὐθήσους ἐπιστήμονα καὶ παιπαιδευμένον γίνεσθαι. Τῆς οὖν προκαταλαβούσης τοὺς ἀνθρώπους ἀγνοίας καὶ κακίας ὡνομασμένων σκότους, ἔλαμψεν ὁ Θεὸς ἐν ταῖς καρδίαις φωτισμὸν πρακτικῆς τε καὶ διανοητικῆς ἀρετῆς· ἵν' ἔχωσι θεωρίας τῆς δόξης Χριστοῦ ἐν προσώπῳ αὐτοῦ· δόξαν δὲ, ἥτοι καθ' ἣν φρονοῦσι περὶ αὐτοῦ, ἡ δόξαν καθ' ἣν δεδοξασμένον αὐτὸν ἴσμεν.

Ἔχομεν δὲ τὸν θησαυρὸν τοῦτον ἐν ὀστράκινῳ σκεύει.

Ὅστράκινα λέγει σκευὴ τὰς εὐτελεῖς λέξεις καὶ τὸ ἀπλαστον τῆς ἐρμηνείας. Εἰ γὰρ οἱ κήρυκες τοῦ Εὐαγγελίου κατὰ ἀνθρωπίνην φιλοσοφίαν ἐπρέσβευον τῆς ἀληθείας, ὑποπετίθη ἂν ἐξ ἀνθρωπίνης τέχνης, καὶ μὴ ἐκ δυνάμεως Θεοῦ κεκρατῆσθαι τοὺς ἀνθρώπους τῇ σωτηριῷδῃ παιδεύσει· ἀγγραμμάτων δὲ καὶ ἰδιωτῶν ὄντων τῶν διακονουμένων, ἡ ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως τοῦ κατὰ τὴν γνῶσιν θησαυροῦ ἐκ Θεοῦ, καὶ οὐκ ἐκ θνητῶν ὑποληφθήσεται (27). Τοῦτο συνῆδει τὸ, Εἰ καὶ ἰδιώτης τῷ λόγῳ, ἀλλ' οὐ τῇ γνώσει· καὶ τὸ, « Ὁ λόγος μου καὶ τὸ κήρυγμά μου οὐκ ἐν πειθοῖς σοφίας λόγοις. » Εἶχεν γὰρ τὸν θησαυρὸν τῆς γνώσεως, οὐκ ὦν κατ' αὐτὴν ἰδιώτης, ἐν ὀστράκινῳ σκεύει, ἰδιώτης ὦν τῷ λόγῳ. [Εἰσὶ δὲ οἱ] ὀστράκινα σκευὴ λέγοντες ἃ περιλαμβάνει σώματα, ἐν τοῖς αἰσθητοῖς ὄντες, διανοοῦνται τοιαύτη· Ἐπεὶ ἐστὶ σάρκα περιλαμβάνοντες, τὴν ἐμποδίζουσαν τῇ θεωρίᾳ τῆς ἀληθείας, γνῶσιν ἔχομεν τὴν περὶ τῆς Τριάδος· ἡ ὑπερβολὴ τοῦ μεγέθους τῆς γνώσεως οὐκ ἐξ ἡμῶν, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ δυνάμεως ὑπάρχουσα ἡμῖν γνωρίζεται.] Τοῦτο καὶ Κύριλλος (27').

Ἐν παντὶ θλιβόμενοι, ἀλλ' οὐ στενοχωρούμενοι.

Ὅσον ἐπὶ τῇ πικρότητι τῶν περιστηκόντων. Δ' ἀπηρῆσθαι ἂν καὶ ἀπωλόμεθα· ὅσον δὲ ἐπὶ τῷ παρακαλοῦντι Θεῷ, πάντα ἡμῖν πρὸς σωτηρίαν εὐμαρῇ. Κἂν ἐν παντὶ οὖν πράγματι θλιβόμεθα, γενναιάζοντες οὐ στενοχωρούμεθα· κἂν ὡς ἀπόρους ἡμεῖς τινες ὑπολαμβάνωσι, διώκοντες καὶ ἀνατρεπόντες, ἀλλ' οὖν ἡμεῖς ἐν ἅπασιν εὐποροῦντες οὐκ ἐξαπορούμεθα, οὐκ ἀπολλύμεθα, οὐ καταβαλλόμεθα. Ἀνατρεπόντων γὰρ τῶν πονηρῶν, στήχομεν ἀκλόνητοι· διωκόμενοι γενναιάζομεν, πορίμων ἡμῖν πάντων ὄντων πρὸς σωτηρίαν. Ἰστέον, ὅτι τὸ στενοχωρεῖσθαι ὅτε μὲν ταυτὸν ἐστὶ θλίβεσθαι, ὅτε δὲ ἕτερον. Ὅταν γὰρ ἀμφοτέρω λέγεται, δηλοῖ τὸ μὲν

riorum ad hanc Epistolam. Cyrillus itaque antiquior se Didymum expresserat.

ὁλίβησθαι τὴν ἐξωθεν περίστασιν· τὸ στενωχωρεῖσθαι, τὸ ὀκλάζειν τῇ προαιρέσει καὶ λογισμῷ. Ὅταν δὲ μὴ ἀμφοτέρω λαμβάνηται, ἐκ παραλλήλου δηλοῦσι τὸ αὐτό.

Ἀεὶ γὰρ ἡμεῖς οἱ ζῶντες εἰς θάνατον παραδιδόμεθα διὰ Ἰησοῦν.

Τὸ αὖτε καὶ πάντοτε, κείμενα ἐν τῇ προκειμένῃ λέξει, οὐ τὸ ἀτελεύτητον καὶ ἀναρχον δηλοῖ, καθὼς λέγομεν τὸ αἰδίον, ἀλλὰ τὸ ἀπαυστον καὶ ἀδιάστατον. Ὁ γὰρ τὴν νέκρωσιν τοῦ Ἰησοῦ μὴ ποτὲ μὲν, ποτὲ δὲ οὐ, περιφέρειν ἐν τῷ σώματι αὐτοῦ, πάντοτε τοῦτο ποιεῖν ἐρεῖ· ἀλλὰ καὶ ὁ ζῶν καὶ εὐσέβειαν καὶ σπουδὴν ἔχων ἀδιαστάτως αγωνίζεσθαι ὑπὲρ τῆς ἀληθείας λέξει, ὡς Ἄρα ἡμεῖς οἱ ζῶντες, τὸν εἰρημένον τρόπον, τοῦτ' ἐστὶν ἀνευ διαλειμμάτων, εἰς θάνατον παραδιδόμεθα. Εἰς τοῦτο λήψῃ καὶ τὸ λεχθὲν ὑπὸ Στεφάνου πρὸς Ἰουδαίους· « Ἀεὶ γὰρ ὑμεῖς τῷ ἁγίῳ Πνεύματι ἀντιπίπτετε. » Συνέειπε γὰρ αὐτῷ τὸ, « Τίνα τῶν προφητῶν οὐκ ἐδίωξαν οἱ πατέρες ὑμῶν; » Ταύτης τῆς διανοίας ἐστὶ καὶ τὸ, « Εἰπα· Ἀεὶ πλανῶνται τῇ καρδίᾳ » τοῦτ' ἐστὶν, οὐ ποτὲ μὲν, ποτὲ δὲ οὐ, ἀλλ' ἀδιαστάτως. Τὸ, « Ἐσώπησα δὲ, μὴ καὶ αὖτε σωπῆσομαι; » τὸ ἀτελεύτητον καὶ ἀπαυστον δηλοῖ. Εἰ γὰρ καὶ νῦν, φησί, μακροθυμῶ ἀμαρτανόντων ὑμῶν, ἀλλ' οὖν οὐκ εἰς τὸ ἀπαυστον ἔσται ὑπέρβεις τῆς τιμωρίας· μετὰ γὰρ πολλὴν μακροθυμίαν, τιμωρηθήσονται οἱ ἐμμένοντες τῇ κακίᾳ.

Ἐχόντες τὸ αὐτὸ πνεῦμα τῆς πίστεως.

Πνεῦμα καλεῖ, φησί, πίστει· τῆν μετέχουσαν τῆς πίστεως ἣν ἔχει τις [ζῶν].

Ἡ ἐπίγειος ἡμῶν οἰκία.

Δύο οἰκίας διαφόρους σημαίνει ἡ προκειμένη γραφή· μίαν μὲν ἐπίγειον καὶ χειροποίητον, τὸν φαινόμενον εἶναι κόσμον ταῖς τοῦ Θεοῦ χερσὶν εἰς τὸ εἶναι παρηγμένον. Δεικνύς γὰρ τὰ αἰσθητὰ πάντα, φησὶν· « Ἡ χεὶρ σου ἐποίησε ταῦτα πάντα. » Ἀλλὰ καὶ, « Τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσὶν οἱ οὐρανοί, τῆς αὐτῆς ἐστὶ νοήσεως· οἰκίαν δὲ ἀχειροποίητον οὖσαν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, τὸν κόσμον τὸν ἄλλον παρὰ τοῦτον. Ἐπεὶ οὖν καταλυομένου τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, οὐ παράγει τὸ σχῆμα τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, παρελυσόμενον οὐκ εἰς τὸ μὴ ὂν, οἱ ἄνθρωποι καταστρέφουσι τὸν οἰκίσαντα πρότερον ἐν τῇ καταλυομένῃ ἐπιγείῳ οἰκίᾳ, διαδέχεται ἡ μέλλουσα καὶ αἰώνιος. Εἴπειν δέ· « Οἰκίαν ἔχομεν ἀχειροποίητον αἰώνιον ἐν τοῖς οὐρανοῖς »· δεικνύς ὅτι ἀπεντεύθειν, μᾶλλον δὲ ἐκ πολλοῦ εὐτρέπισται τοῖς ἀέροις τοῦ τυχεῖν αὐτῆς. Ἀμέλει γοῦν τὰς ἐν αὐτῇ ἐπαγγελίας, ἃς ὀφθαλμοῖς οὐκ εἶδεν, οὐδὲ ἄλλῃ αἰσθησις ἢ νόησις κατελήφεν, προητοιμάσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τοῖς αὐτὸν ἀγαπῶσιν εἰρηται. Καὶ ὁ Σωτὴρ φησὶ· « Κληρονομήσατε τὴν βασιλείαν τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν πρὸ καταβολῆς κόσμου. » Αὕτη δὲ ἡ λεχθεῖσα αἰσθητῇ μονῇ (28), οἰκία εἰρηται· οὐ καθάπαξ ἡμῶν, ἀλλ' ἡ τοῦ σκήνους ἡμῶν· ἡ γὰρ ἐπου-

A lari quidem significat externam aggressionem; angustiarum vero, hesitare mentis deliberatione. Cum denique non simul ambo ponuntur, tunc æquabiliter idem significant.

VERS. 11. Semper enim nos, qui vivimus, in mortem tradimur propter Jesum.

Vocabula aei et πάντοτε, in præcedente textu posita, non significant sine fine aut principio, sicuti sempiternum dicimus, sed incessanter et continuatim. Nam qui Jesu mortificationem non modo utique, modo secus, in corpore suo circumfert, semper hoc se facere affirmabit. Sed et qui vitam et pietatem ac sedulum officium retinet perpetuo pro veritate decertandi, dicet, Revera nos qui vivimus prædicto modo, id est sine intermissionibus, in mortem tradimur. Ita intelliges etiam dictum a Stephano Judæis: « Semper vos Spiritui sancto resistitis ». Subjunxit enim, « Quem prophetarum non sunt persecuti patres vestri? » Eadem sententia est verborum: « Dixi: Hi semper errant corde », id est non modo utique, modo secus, sed continuo. Locutio autem, « Tacui, num semper tacebo? » infinitum et incessabile denotat. Nam etsi nunc, inquit, sum longanimis peccantibus vobis, non tamen infinita erit dilatio poenæ: nam post multam longanimitatem, punientur qui in malitia perseverant.

VERS. 13. Habentes eundem spiritum fidei.

Spiritum nuncupat fidei, illam quam quis habet participem fidei [vitæ].

CAP. V, VERS. 1. Terrestis nostra domus.

Duas diversas domos significat hæc scriptura: unam quidem terrestrem et manufactam, nempe hunc spectabilem mundum, Dei manibus ad existentiam productum: namque ostendens sensibilia omnia dicit Psalmista: « Manus tua fecit hæc ». Sed et illud: « Opera manuum tuarum sunt cæli », eandem sententiam continet. Domum vero non manufactam quæ in cælis est, mundum esse intelligimus ab hoc nostro diversum. Quoniam itaque sensibili hoc dissoluto mundo, non tamen transit cæli terræque figura, tanquam ad non existendum tracta; demutant homines illum, qui habitator dissolutæ postea domus fuerat, eumque futura excipiet et æterna. Dixit autem, « Domum habemus non manufactam æternam in cælis », ut demonstret quod abhinc diu jam parata est dignis eam assequi. Sane et promissæ in illa res, quas oculus non vidit, neque alius quilibet sensus intellectusve comprehendit. præparatæ a Deo diligentibus illum dicuntur. Et Salvator ait: « Possidete regnum paratum vobis jam inde a mundi constitutione ». Hæc autem sic appellata sensibilis mansio, haud domus nostra simpliciter dicitur, sed tabernaculi nostri: nam reapse domus cœlestis, principaliter nostra habitatio est.

²⁸ Act. vii, 51. ²⁹ Psal. xciv, 10. ³⁰ Isa. xlii, 14. ³¹ Psal. cviii, 27. ³² Psal. ci, 26. ³³ I Cor. ii, 9. ³⁴ Matth. xxv, 34.

Etsi enim in nostra resurrectione reddetur suum animæ tabernaculum, ut et ipsum sit in cœlesti domo; attamen ille incolatus principaliter animæ mansio est; per accidens vero etiam ejus quo circumdatur tabernaculi. Quamobrem terrestris primaria ratione domus est tabernaculi; secundaria autem, ipsius quoque animæ quæ in corpore est. Legi alicubi, domum quidem terrestrem tabernaculi dici, compositum hoc ex ossibus carnibusque corpus. Cum ergo tabernaculum, id est visibile et organicum corpus, sit in hac domo, figura interioris hominis; qui sic interpretantur aiunt, resoluta hæc crassi corporis domo, transire animam in cœlestem regionem, quæ appellatur domus non manufacta æterna. Recuperabit tamen anima quod deposuerat corpus, factum jam cœleste, quod habitaculum de cœlo appellatur.

VERS. 2. *Nam et in hoc ingemiscimus, habitationem nostram quæ de cœlo est superindui cupientes.*

Etiamsi resoluta tabernaculi supradicta domo, nos tabernaculo hoc circumdati, cum eo in cœlestem domum transituri simus, nihilominus hoc retento gemimus, superindui cupientes habitaculo, quod est de cœlo; id est, deposito illo a nobis corpore, quod de cœlo aliquando existet, cum incorruptione et immortalitate induetur. Sed quamvis hoc habitaculum optamus, videsis an qui illo induitur, prorsus ab eo contegatur. Hoc enim significant verba, « Siquidem vestiti, non nudi, inveniemur. » Nudus autem non invenitur qui illo indutus fuit, si certe fidelis sanctusque fuerit, nempe si ante illud induerit sibi Dominum Jesum, et arma lucis, et viscera misericordiæ. Namque infidelis et improbus, etiamsi spiritale corpus nanciscatur, quod de cœlo habitaculum appellatur, nudus nihilominus invenietur, quia operam non dedit ut interioris hominis vestimenta haberet. His ita se habentibus, nos qui in tabernaculo sumus, gravati gemimus; quia terrenum tabernaculum aggravat mentem multis curis plenam: sed enim quanquam eo habendo gravamur, non tamen abjicere optamus, sed indui potius habitaculo quod de cœlo est: « ut absorbeatur quod mortale est a vita. » Non enim destruet vita tabernaculum nostrum cum induerimus immortalitatem, sed id absorbebit, quatenus validior fiet ejus qualitas, quam ejus in quo sumus mortales.

VERS. 12. *Sive enim mente excedimus, Deo; sive sobrii sumus, vobis.*

Illi autem de his coarguantur a vobis; loquitur nimirum de pseudoapostolis. Nos vero vestri causa hæc agimus. Sive enim extra humanas res constituti ad Deum mente excedemus, nihilominus vobis sobrii sumus; quia exstasis non insaniam sed sobrietatem habet. Neque attendendum est Phrygum assecilis dicentibus apostolos atque prophetas mente ita excessisse, ut delirarent. Etenim quid loquerentur et agerent, hi apprime sentiebant. Fucum autem

A rānιος ἡμῶν προηγουμένως οἰκῆσις ἐστίν. Κἀν γὰρ ἐξ ἀναστάσεως ἀποδοθῇ τὸ σκῆνος τῆς ψυχῆς, ὡς εἶναι καὶ αὐτὸ ἐν τῇ ἐπουρανίῳ οἰκίᾳ, ἀλλ' οὖν προηγουμένως τῆς ψυχῆς ἡ διατριβὴ αὐτῇ, κατὰ συμβεβηκός δὲ καὶ οὐ περιέχεται σκηνώματος· ὡς αὐτὸ ἐπίγειον κατὰ πρότερον λόγον οἰκία ἐστίν τοῦ σκῆνους· δευτέρως δὲ, καὶ τῆς ψυχῆς οὕσης ἐν τῷ σώματι. Ἀνέγωνν που, οἰκίαν μὲν ἐπίγειον σκῆνους λέγεσθαι· τὸ ἐξ ὁσῶν καὶ σαρκῶν συγκαίμενον σῶμα. Σκῆνος δὲ ὃν ἐν τῇ οἰκίᾳ ταύτῃ, τὸ σχῆμα τοῦ ἔσω ἀνθρώπου, ὃ ἐστίν αὐγοειδὲς καὶ ὀργανικὸν σῶμα, οἱ οὕτως ἐρμηνεύοντες φασίν οὖν, Καταλυμένης ταύτης τῆς οἰκίας τοῦ παχέος σώματος, μεταοικίζεται ἡ ψυχὴ ἐπὶ τὸν οὐράνιον χώρον (29), καλούμενον οἰκίαν ἀχειροποίητον αἰώνιον. Ἀπολήφεται δὲ καὶ ὃ ἀπέθετο σῶμα οὐράνιον γεγεννημένον, ὅπερ οἰκητήριον ἐξ οὐρανοῦ φερόμεται.

Καὶ γὰρ ἐν τούτῳ στενάζομεν, τὸ οἰκητήριον ἡμῶν τὸ ἐξ οὐρανοῦ ἐπενδύσασθαι ἐπιποθοῦντες.

Εἰ καὶ καταλυθῆις τῆς προειρημένης οἰκίας τοῦ σκῆνους, περικαίμεθα τὸ σκῆνος, ἐν αὐτῷ μεταβαίνοντες εἰς τὴν οὐράνιον οἰκίαν, ἀλλ' οὖν ἐν αὐτῷ τυγχάνοντες στενάζομεν, ἐπενδύσασθαι ποθοῦντες τὸ ἐξ οὐρανοῦ οἰκητήριον· τοῦτο δὲ ἐστίν ὃ ἀπεθέμεθα σῶμα ἐξ οὐρανοῦ ποτε χρηματίζον, ὅτ' ἂν τὴν ἀφθαρσίαν καὶ ἀθανασίαν ἐνδύσεται. Ἄλλ' εἰ καὶ ἐπιποθοῦμεν τοῦτο τὸ οἰκητήριον, σκόπει εἰ ὃ ἐνδυσάμενος αὐτὸ πάντως σκεπάσεται πρὸς αὐτοῦ. Τοῦτο γὰρ δηλοῦται ἐκ τοῦ, « Εἰ γε καὶ ἐνδυσάμενοι, οὐ γυμνοί, εὐρεθήσμεθα· » οὐ γυμνὸς δὲ εὐρίσκεται ἐνδυσάμενος αὐτὸ, ὃ πιστὸς καὶ ἅγιος πρὸς αὐτοῦ· τούτου ἐνδυσάμενος τὸν Κύριον Ἰησοῦν, καὶ ὅπλα φωτὸς, καὶ σπλάγχνα οἰκτιρμοῦ. Ὁ γὰρ ἄπιστος καὶ φαῦλος, κἀν τύχῃ τοῦ πνευματικοῦ σώματος, ὃ καλεῖται ἐξ οὐρανοῦ οἰκητήριον, γυμνὸς εὐρεθήσεται, οὐ σπουδάσας ἔχειν τὰ τοῦ ἔσω ἀνθρώπου ἐνδύματα. Τούτων οὕτω τυγχάνοντων, οἱ ἐν τῷ σκῆνῳ ὄντες ἡμεῖς, στενάζομεν βαρούμενοι· ἐπιπτερ βρίθει τὸ γεῶδες σκῆνος νοῦν πολυφρόντιδα. Ὅμως εἰ καὶ βαρούμεθα ἐκ τοῦ ἔχειν αὐτὸ, οὐκ ἀποβαλεῖν αὐτὸ ποθοῦμεν, ἀλλ' ἐνδύσασθαι τὸ ἐξ οὐρανοῦ οἰκητήριον, « ἵνα κρατηθῇ καταποθὲν τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς. » Οὐ γὰρ ἐξαφανίζει ἡ ζωὴ τὸ σκῆνος ἡμῶν ὅτ' ἂν ἐπενδυσώμεθα τὴν ἀθανασίαν, ἀλλὰ καταπίνει αὐτὸ, ἐπικρατεστέρα γινομένης τῆς ἐξ αὐτῆς ποιότητος τοῦ κατ' ὃ θνητοῦ ἐσμεν.

Εἰτε γὰρ ἐξέστημεν, Θεῷ· εἰτε σωφρονούμεν, ὑμῖν.

Ἐκεῖνοι μὲν ἐπὶ τούτοις ἐσχεθῶσαν παρ' ὧν λέγει δὲ περὶ τῶν ψευδοπροσκότων. Ἡμεῖς δὲ ὧν χάριν καὶ δι' ὧν ταῦτα πράττομεν. Κἀν τε γὰρ ἔξω τῶν ἀνθρωπίνων γενόμενοι τῷ Θεῷ ἐκστῶμεν, ἀλλ' οὖν σωφρονούμεν ὑμῖν, τῆς θείας ἐκστάσεως ὁμολογίαν, ἀλλὰ νηφαλιότητα ἐχούσης. Οὐ προσεκτεῖν γὰρ τοῖς ἀπὸ τῶν Φρυγῶν (30) λέγουσι τοὺς ἀποστόλους καὶ προφήτας ἐξίστασθαι, ὥστε παραπαλεῖν (παρηκολοῦθον γὰρ οἷς ἔλεγον καὶ ἐπαρττον, εἰ καὶ

(29) En evidens testimonium, contra recentiorum temporum Græcos, de justorum animabus in cœlum

transferendis non expectata corporum resurrectione. (30) Dicit Cataphrygas seu Montanistas.

τινες ἄλλοι)· ἡπατήθησαν δὲ οἱ ἁγίοι ἐκ τῆς ὁμουνυμίας. Οὐ γὰρ μόνον τὸ παραπαιεῖν καὶ παρακόπτειν σημαίνει ἡ ἐξέστη φωνῇ, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐκπλαγῆναι ἐπὶ θαυμασμῷ. Οὕτω γὰρ ἐξίστη Ἰσαὰκ ἐκστασιν μεγάλῃν. Καὶ ἐκστήσονται τινες ἐπὶ τῷ Κυρίῳ καὶ ἐπὶ τοῖς ἀγαθοῖς αὐτοῦ, κατὰ τὴν προφήτην. Εἰ δὲ καὶ ἄλλα τινὰ δηλοῦται ὑπὸ τῆς φωνῆς, ἐπιστήτω ὁ ἐντυγχάνων ταῖς Γραφαῖς.

Ἡ γὰρ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ συνέχει ἡμᾶς.

Ἐξηγείται τὸ εἶδος ἧς ὑπομένει ἐκστάσεως, φησας· Συνεχόμεθα (31) ὑπὸ τῆς πολλῆς εἰς ἡμᾶς γενόμενης ἀγάπης Θεοῦ· μετὰ τοῦ θαυμάζειν, δοκιμάζοντας, ὅτι εἰ εἰς ὑπὲρ πάντων ὁ Χριστὸς ἀπέθανεν, ἄρα οἱ πάντες ἀπέθανον· οὐκ ἂν γὰρ ὑπὲρ πάντων ἀπέθνησκεν, εἰ μὴ πάντες ὑπαύθουσι ἡμῶν θανάτου. Εἰ τοίνυν ὑπὲρ ἡμῶν καὶ δι' ἡμᾶς ἀπέθανεν καὶ ἀνάστη, ἀναστάντες σὺν αὐτῷ ζῶμεν· οὐκέτι δι' αὐτοὺς, τοῦτ' ἐστὶν ἀνθρωπίνως, ἀλλὰ τῷ ὑπὲρ ἡμῶν παθόντι καὶ ἀναστάντι· ζῶντες δὲ αὐτῷ, καὶ κατ' αὐτὸν, πάντα ὃ βούλεται πράττομεν καὶ λέγομεν καὶ διανοοῦμεθα· ὡς ἔχαστον τεταρῆρῃκα ἐκεῖ· Ἡ ψυχὴ μου αὐτῷ ἔσται, καὶ, Ὡς δὲ οὐκέτι ἐγὼ, ᾧ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός.

Ἡμεῖς ἀπὸ τοῦ νῦν οὐδένα οἰδαμεν κατὰ σάρκα.

Ἐπεὶ ζῶμεν τῷ ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθανόντι καὶ ἔγερθέντι, ἀπ' οὗ ἡρξάμεθα οὕτω εἶναι, οὐδένα ἐστὶ κατὰ σάρκα γινώσκωμεν, ὑπερβάντες τὴν σάρκα καὶ τὰ ταύτης πάθη, ἐπὶ μὴν καὶ τὴν σκιάδῃ τοῦ νόμου διδασκαλίαν. Εἰ δὲ καὶ τὸν Χριστὸν ἔγνωμεν κατὰ σάρκα, ἐπὶ ἰουδαΐζειν θέλοντες καὶ ἐπισθαί τῃ σαρκίῃ διηγῆσαι τοῦ νόμου, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι οὕτως αὐτὸν, ἀλλ' ὡς Θεὸν Λόγον γινώσκωμεν. Γενόμενος γὰρ ὁ Λόγος σὰρξ, οὐκ ἔφυκεν, ἀλλ' ἐσκήνωσεν (32) ἐν ἡμῖν, ἵνα μετὰ τοῦτο θεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, ὃς ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατρός, πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας. ὁ Διαφέρει γὰρ τὸ οἰκῆσαι τοῦ σκηνοῦσαι, ὡς καὶ ὁ οἶκος σκηνῆς. Ἀεὶ γὰρ μένει· ὁ οἶκος ἀμετακινήτως τετελειωμένος· ἡ δὲ σκηνὴ οἶκος· ἐστὶ φορητός. Ἀμέλει σκηνοῦσιν οἱ προκόπτοντες, οἰκοῦσιν οἱ τετελειωμένοι. ὁ Διελεύσομαι γὰρ ἐν τόπῳ σκηνῆς θαυμαστός ἕως τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ.

Εἰ τις ἐν Χριστῷ καινὴ κτίσις.

Ὁ ἐν Χριστῷ τῷ μετέχειν αὐτοῦ γινόμενος, καινὴ κτίσις ἐστίν. Τοιαύτην ὑπαρξῆναι τῇ αὐτοῦ καρδίᾳ εὐχόμενος ὁ ἅγιος εἶπεν· Ὁ Καρδίαν καθαρὰν κτίσων ἐν ἐμοί, ὁ Θεός. Κατὰ τοῦτο τὸ σημαίνον, κτίζει ἐν αὐτῷ ὁ Σωτὴρ τοὺς δύο εἰς ἓνα καινὸν ἄνθρωπον. Ἰν' οὖν τοῦτο ὑπαρξῇ, τοῦτω τῷ τρόπῳ ὑπέβαλεν αὐτὸν κτισθῆναι, λέγων· Ὁ Κύριος ἔκτισέν με ἀρχὴν ὧν εἰς ἔργα. Ὁ δὲ ἁγίος οὐδῶσιν τὸ κτισθῆναι ῥῆμα, ὡς ἐν ἄλλοις διὰ πλειόνων δέδεικται (33)· γενομένης δὲ καινῆς κτίσεως ἐν τῷ Χριστῷ τῶν πεπιστευκό-

A his insipientibus fecit homonymia. Nam vocabulum *extasis*, non delirium tantummodo aut deliquium significat, verum etiam stuporem ex admiratione. Sic enim et Isaac grandi extasi mente excessit³¹. Et nonnulli extasim experientur in Domino et in bonis ejus, ut ait propheta³². Jam utrum alias quoque significationes habeat hoc vocabulum, videat ille qui Scripturis operam impendit.

VERS. 14. Caritas enim Christi urget nos.

Exponit quoddam genus extaseos patitur, dicens· Urgemur a plurima Dei erga nos charitate; non sine admiratione reputantes, quod si unus pro omnibus mortuus est Christus, utique omnes mortui fuerant; non enim pro omnibus mortuus esset, nisi omnes morti obnoxii easemus effecti. Si ergo pro nobis et propter nos mortuus est ac resurrexit, nos quoque resurgentes cum eo vivemus; nec jam per nos ipsos, humanitum, sed ei qui passus resurrexit. Viventes autem cum ipso, et secundum ipsum; id est omnia quae is vult agimus, et loquimur, et cogitamus. Ita ut unusquisque confidenter dicat: Anima mea illi vivit³³; et, Vivo ego, jam non ego, vivit vero in me Christus³⁴.

VERS. 16. Nos abhinc neminem novimus secundum carnem.

Quoniam vivimus ei qui pro nobis mortuus est ac resurrexit; ex quo taliter esse coepimus, neminem jam secundum carnem cognoscimus, superiores facit carni et hujus passionibus, nec non umbratili legis doctrinae. Quod si etiam Christum cognovimus secundum carnem, judaizare adhuc volentes et carnalem legis dictatum sequi, nunc tamen haud cum amplius hac ratione agnoscimus, sed tanquam Verbum Deum. Verbum enim caro factum, non habitavit, sed hospitatum est inter nos, ut nos postea gloriam ejus videremus, et gloriam quasi Unigeniti a Patre, plenum gratiae et veritatis³⁵. Differt enim habitare ab hospitari, sicut etiam domus ab hospitio: semper enim stat domus immobiliter fundata; tabernaculum portabilis domus est. Utique hospitantur qui proficiunt, habitant vero perfecti. Transibo enim in locum tabernaculi admirabilis usque ad domum Dei³⁶.

VERS. 17. Si quo in Christo nova creatura.

Qui in Christo est, quatenus scilicet enim participat, nova est creatura. Tale sibi cor fieri sanctus vir precabatur dicens: Cor mundum crea in me, Deus³⁷. Hoc significat, condit in semetipso Servator duo in unum novum hominem³⁸. Ut hoc igitur fieret, idcirco subdidit se creatum, dicens: Dominus creavit me initio viarum suarum ad opera³⁹. Neque tamen denotat materialem formationem vocabulum creari, sicut alibi pluribus dictum fuit. Facta autem nova creatura credentium Chri-

³¹ Gen. xxvii, 33. ³² Ose. iii, 5. ³³ Psal. xxi, 31. ³⁴ Gal. ii, 20. ³⁵ Joan. i, 14. ³⁶ Psal. xli, 5. ³⁷ Psal. l, 12. ³⁸ Ephes. ii, 15. ³⁹ Prov. viii, 22.

(31) Συνεχόμεθα etiam *cogimur, possidemur, corripimur*.

(32) Reapse Joannes i, 14, utitur verbo ἐσκήνωσεν, quod Latini liberius fecerunt *habitavit*.

(33) Videmus hoc loco innui poenitentiae sacramentum a Christo institutum, et per apostolos sacerdotibusque deinceps administrandum.

sto, vetera transierunt abrogata, novis introductis. Et siquidem vetera pro legalibus et prophetis dicit, desiverunt hæc subintrante Evangelio. Hæc tamen vetera ac nova, non tam vero subjecto, quam mentis conceptu differunt. Eadem enim est utriusque Testamenti doctrina, sive cum velato sive cum aperte proposita fuit. Vetera ergo sunt quæ dicuntur velata. Quod si quis dicat eos mores, qui fidem præcesserunt, constitutionem priscam fuisse, hæc quidem præteriiit, succedente evangelica doctrina; priorique legislationi congruet illud dictum: Omnia ex Deo; nam et lex et prophetæ et Evangelia quoque ex Deo sunt, secundum posteriorem institutionem; ita ut omnia nova ex Deo sint; et quidem etiam illa quæ præterierunt. Porro omnia ex Deo sunt, qui nos sibi reconciliavit per Christum. Valde enim inimici eramus, errore et peccatis subjugati: sed ei reconciliati fuimus, veniam ab ipso et per ipsum consecuti. Reconciliavit autem sibi nos per Dominum, qui pro nobis mortuus est ac resurrexit. Ne autem sensu occalleamus ad tantum Dei beneficium, reconciliationis doctrinam apostolis tradidit, ut ab his eruditi, in Christo permaneamus. Per hunc enim permanens erit, post reconciliationem, nostra cum Deo amicitia.

VERS. 21. Etenim eum qui non noverat peccatum.

Nescientem dicit, pro experimentum non habentem peccati. Non enim ignorasse peccati naturam dicit (etenim hanc præ cæteris Servator noverat), sed peccati fuisse expertem. Nam et ille qui mandatum observat, dicitur non agniturus verbum malum⁷⁰.

CAP. VI, VERS. 5. Nemini dantes ullam offensionem.

Quoniam propitio tempore et die salutis Deus exaudiens auxiliatus est, proprium Filium mittens tradensque pro nobis, nemo ullatenus offendiculum infidelitatis fiat, ne probrum habeat evangelicæ doctrinæ ministerium. Quare curandum sedulo est ut commendemus nos operibus bonis, etiamsi laboriosa fuerint. Fiet autem hoc, si patientiam retinentes, tribulationes, necessitates et angustias aliaque huiusmodi fortiter pertulerimus, vincula etiam et carceres hilariter perpetientes. Sic enim nobis sanctificari animam continget, recte sentientem atque agentem. Animas, inquit, nostras sanctificantes, obediendo veritati⁷¹. Sed et timor Domini sanctus cum sit, omnimodam sanctitatem confert susipientibus illum.

VERS. 7. Per arma iustitiæ a dextris et a sinistris.

Dextra et sinistra iustitiæ arma, fortasse is est qui in rebus sensibilibus tam juste se gerit, ut injuriæ et rapinam pati malit, quam hæc ipse facere:

⁷⁰ Eccle. viii, 5. ⁷¹ I Petr. i, 22.

(54) Hæc quoque adversus Manichæos, quos ipso-
rum confutator Didymus sæpe præ oculis habebat.

(55) Memorat hic Didymus commentarium suum
in Proverbia, cujus nos ipsi non paucas reliquias ex

των, τὰ ἀρχαῖα παρῆλθε παλαιωμένα, τῶν καινῶν
εἰς μέσον ἡγμένων· καὶ εἰ μὲν ἀρχαῖα τὰ νομικὰ
καὶ προφητικὰ λέγει, παρελθὺς ταῦτα, τῶν Εὐα-
γγελίων διαδεξαμένων· τούτων τῶν παλαιῶν καὶ και-
νῶν οὐ καθ' ὑποκείμενον, ἀλλ' ἐπινοία ἐχόντων τὴν
διαφορὰν· ἡ γὰρ αὕτη διδασκαλία τῶν δύο Διαθη-
κῶν ὅτε μὲν κεκαλυμμένης, ὅτε δὲ γυμνῶς γέγονεν.
Ἀρχαῖα οὖν ἐστὶ τὰ κεκαλυμμένα· εἰ δὲ τις τὰ πρὸ
τῆς πίστεως ἔθῃ καὶ κατάστασιν ἀρχαῖαν εἶναι λέγοι,
παρῆλθε ταῦτα παυσάμενα, ἐνεστηκυίας τῆς κατὰ
τὸ Εὐαγγέλιον διδασκαλίας· πρὸς τὴν προτέραν ἀπό-
δοσιν ἀρμόσει τὸ, Πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ (34). Καὶ γὰρ
ὁ νόμος, καὶ οἱ προφῆται, καὶ τὰ Εὐαγγέλια ἐκ τοῦ
Θεοῦ, κατὰ τὴν ὑστέραν διήγησιν, πάντων τῶν και-
νῶν ἐκ Θεοῦ ὄντων, οὐ μὴν καὶ τῶν παρεληλυθότων·
τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ τοῦ καταλλάξαντος ἡμᾶς
ἐαυτῷ διὰ Χριστόν. Ἐξθροὶ γὰρ ἦμεν πολὺ, ἀπάτη
καὶ ἀμαρτήμασι κεκρατημένοι· κατηλλάγημεν δὲ αὐ-
τῷ, ἄφρονες πρὸς αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ εἰληφότες· κα-
τήλλαξεν δὲ ἡμᾶς ἐαυτῷ διὰ τοῦ ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθα-
νόντος καὶ ἀναστάντος Κυρίου. Ὅπως δὲ μὴ ἀναι-
σθητῶμεν τῆς πολλῆς Θεοῦ εὐεργεσίας, τὴν περὶ τῆς
καταλλαγῆς διδασκαλίαν δέδωκε τοῖς ἀποστόλοις (35),
ἵνα παιδευόμενοι ὑπ' αὐτῶν ἐμμένωμεν τῷ ἐν Χρι-
στῷ εἶναι· δι' αὐτοῦ γὰρ ἐπίμονος ἐστὶ ἡ μετὰ τὴν
κατάλλαγὴν ὑπάρξασα πρὸς Θεὸν φύλα.

Τὸν γὰρ μὴ γνόντα ἀμαρτίαν.

Τὸν μὴ γνόντα φησὶν, ἀντὶ τοῦ, τὸν μὴ πειραθέντα
ἀμαρτίας. Οὐ γὰρ τὸ μὴ ἀγνοεῖν τὴν φύσιν αὐτῆς
φησὶ (μᾶλλον γὰρ πάντων ᾗδε αὐτὴν ὁ Σωτὴρ), ἀλλὰ
τὸ μὴ πειραθῆναι αὐτῆς· οὕτω γὰρ καὶ ὁ φυλάσσων
ἐντολὴν, οὐ γινώσκειται ῥῆμα πονηρόν.

Μηδεμίαν ἐν μηδενὶ δόντες προσκοπήν.

Ἐπεὶ δευτὴ καίρι καὶ σωτηρίας ἡμέρᾳ ἐπακού-
σας Θεὸς ἐδοθήθη, πέμψας τὸν Ἰδιον Υἱὸν καὶ παρα-
δοὺς αὐτὸν ὑπὲρ ἡμῶν, μηδεὶς κατὰ μηδένα τρίπον
προσκοπὴ ἀπιστίας γένηται, ἵνα μὴ μῶμον σχῇ ἡ
διακονία τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας. Ὅθεν σπου-
δαστέον συνίστάναί ἐαυτοὺς ἐργοῖς ἀγαθοῖς, καὶ ἐπι-
ποινα ὧσι· γίγνεται δὲ τοῦτο, ἐὰν ὑπομονὴν ἔχοντες,
θλίψεις, καὶ ἀνάγκας, καὶ στενωχορίας, καὶ τὰ πα-
ραπλήσια γενναίως φέρωμεν, δεσμὰ καὶ φυλακῆς
πεῖραν ἡραρῶς φέροντες. Οὕτω γὰρ ἀγνεύειν κατὰ
τὴν ψυχὴν συμβῆσεται, ὁρθὰ φρονούσαν καὶ πράττου-
σαν. Τὰς ψυχὰς γὰρ ἡμῶν (36), φησὶν, ἡγνικότες ἐν
τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας. Ἀλλὰ καὶ ὁ φόβος Κυρίου
ἀγνός ὢν, πᾶσαν ἀγνείαν περιποιεῖ τῷ αὐτὸν ἀνελιγ-
φότι.

**Διὰ τῶν ὁπλῶν τῆς δικαιοσύνης τῶν δεξιῶν καὶ
ἀριστερῶν.**

Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ὅπλα τῆς δικαιοσύνης εἶναι,
τάχα οὖν ὁ περὶ τὰ αἰσθητὰ δικαιοπραγῶν, ὡς ἐθέλει
μᾶλλον ἀδικεῖσθαι καὶ ἀποστρεφῆσθαι, ἢ ποιεῖν αὐτὸς

Vaticano codice editum, quas videsis ad citatum
hic Proverbiorum locum, cap. v, 17, ubi reapse plu-
ribus de hac re agitur.

(36) Ita cod. non ὁμῶν.

ταῦτα· πέφρακται τοῖς ὅπλοις τῆς δικαιοσύνης τοῖς ἀριστεροῖς· τοῦ τὴν πρὸς Θεὸν δικαιοσύνην, ὁσιότητα καλουμένην, ἔχοντος ἐν τῷ ἀποδιδόναι τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ, φοροῦντος τὰ δεξιὰ αὐτῆς. Ὅπλα ἐν ἑτέροις φωτὸς εἴρηται ἐν τῷ, « Ἐνδύσασθε ὅπλα φωτός. » Ταῦτα τὰ ὅπλα τῆς στρατιᾶς οὐ σάρκινα, τούτέστιν οὐκ ἀνθρώπινα, ἀλλὰ δυνατὰ τῷ Θεῷ τυγχάνει. Ἐπίστησον εἰ δύναται ὅπλα ἀριστερώτερα δικαιοσύνης ἔχειν, ὁ κατὰ τὴν σκιάν τοῦ νόμου δικαιούμενος· ὅπλα δὲ δεξιᾶ, ὁ πεποιμένος κατὰ τὴν δικαιοσύνην, τὴν γινομένην διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς πάντας τοὺς πιστεύοντας. Αὕτη δὲ ἐστὶ περὶ ἧς ὁ Σωτὴρ τοῖς μαθηταῖς εἶπεν· « Ἐάν μὴ περισσεύσῃ ἡ ὑμῶν δικαιοσύνη πλεόντων Γραμματέων καὶ Φαρισαίων, οὐ μὴ εἰσέλθῃτε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. » Ἐτι τὸ δικαίον δικαίως διώκων κατὰ τὰ ἀνθρώπινα συναλλάγματα, ὥπλιται κατὰ τὰ δικαιοσύνης ἀριστερὰ ὅπλα· ὁ δὲ κατὰ τὰ δόγματα τῆς ἀληθείας τοῦτο πράττων, ὁπὲρ τοῦ υἱὸς δικαιοσύνης γενέσθαι διωκόμενος ὁπὲρ αὐτῆς, φέρει τὰ δεξιὰ αὐτῆς ὅπλα. Ὅρα γε πρὸς τοῖς εἰρημένοις, εἰ λόγον ἔχει τὸ λεχθησόμενον· Ὁ ὁπὲρ εὐσεβείας ἀτιμαζόμενος, δυσφημούμενός τε καὶ πλάγος ὑπολαμβάνόμενος, γενναίως καὶ ἐπαινετῶς ταῦτα φέρων, ἀριστεροῖς ὅπλοις τῆς δικαιοσύνης χρᾶται, τοῖς δεξιοῖς αὐτῆς ὅπλοις ἡσφαλισμένος, ὅτ' ἂν μὴν ἐπαινος ἢ ἑτέρα τις εὐκλεία καὶ εὐφημία, ὡς ἐπ' ἀληθότητι λόγου, χαυνοὶ καὶ ἐπαίρη. Ταύτη τῇ διανοίᾳ καὶ τῶν ἐπομένων ἕκαστον μετὰ τῆς αὐτῆς ἀντιθέσεως εἰρημένον ἐφαρμόσει.

Στ. ι'. Ὡς λυπούμενοι, ἀεὶ δὲ χαίροντες.

Ἐτι ὑπονοούμενοι λυπεῖσθαι, καὶ πτωχοὶ καὶ μὴ ἔν ἔχοντες, δι' ἣν κατορθοῦμεν ἀκτημοσύνην χαίρομεν, πλουτοῦντες ἔργοις ἀγαθοῖς, καὶ παντὶ λόγῳ, καὶ πάσῃ γνώσει· ὡς καὶ ἄλλους πλουτίζειν κατὰ τὸν πλοῦτον τὸν οὐκ οὐ βλέποντα. Ὁ γὰρ τοῦτον ἔχων, πάντων ἐγκρατὴς ἐστίν, κατέχων αὐτά. Εὖ δὲ καὶ τὸ εἰπεῖν ὅτ' ἕκαστον τῶν ἀγῶν, ὡς τὸ, « Ἐπὶ δὲ τῶν καλῶν καὶ σωτηριωδῶν τοῦτο μοι εἴρηται. »

Στ. ια'. Τὸ στόμα ἡμῶν ἀνέφηγε πρὸς ἡμᾶς.

Ὁ πολλὴν παρρησίαν εἰς τὸ λέγειν λαβὼν, πρὸ τῆς προθυμίας τῶν ἀκροατῶν ἔρει· Τὸ στόμα ἡμῶν ἀνέφηγε, καὶ ἡ καρδία ἐν τῷ νοεῖν πλατύνεται πρὸς ὑμᾶς, ὦ Κορινθιοί· διὸ καὶ στενωχερεῖσθε ὑπὸ ἐν-οχλοῦσης ἀγνοίας. Οὐκ ἐξ ἡμῶν ἔχει τοῦτο. Ἀπαιτούμεν γὰρ ὑμᾶς ὡς τέκνα ἀντιμισθίαν παρασχεῖν ἡμῖν, διὰ τοῦ πλατύνειν ὑμῶν τὴν νόησιν πρὸς παραδοχὴν ἧς προσφέρομεν ὑμῖν παιδεύσεως. Σπλάγγνα δὲ ἐν-ταῦθα ἐκλαβεῖν δεῖ οὐκ αἰσθητὰ· οὐ γὰρ περὶ σωματικῶν, ἀλλὰ πνευματικῶν, ὁ λόγος.

Στ. ιδ'. Μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες ἀπίστοις.

Ἐκκλησιαστικῇ συνθείᾳ, μᾶλλον δὲ γραφικῇ, σύζυγοι αἱ γαμεταὶ τοῖς ἀνδράσι λέγονται. Κωλύει γοῦν καὶ διὰ τῶν προκειμένων ἑτερογαμίας, γράφων· « Μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες ἀπίστοις· » μονονυχὶ τοῦτο λέ-

hic enimvero iustitiæ dextris armis munitus est. Qui iustitiam erga Deum, quam sanctitatem vocamus, retinet dum Deo dat quæ sunt Dei, hic ejus dextra arma fert. Alibi dicuntur arma lucis, dum dicitur : « Induite arma lucis ». Hæc militiæ arma non carnalia, id est humana, sed potentia Deo sunt⁷¹. Et videsis, num arma potius sinistra iustitiæ gerat, qui in legis umbra justificatur : dextra autem arma, is qui præ se fert iustitiam, quæ est per Jesum Christum, erga omnes credentes. Est vero hæc, de qua Salvator aiebat discipulis : « Nisi abundaverit iustitia vestra plus quam Scribarum et Phariseorum, non intrabitis in regnum celorum⁷². » Præterea qui rectum recte sectatur in humano commercio, sinistris iustitiæ armis instructus est.

B Qui vero secundum veritatis dogmata id agit, ut filius iustitiæ fiat, persecutionem hujus causa patiens, hic dextra ejusdem arma gerit. Et vide, præter jam dicta, an recte se habeat, quod adhuc dicturus sum : Qui maledictis appetitus, et impostor creditus, fortiter ac laudabiliter hæc perfert, sinistris armis iustitiæ utitur, cum sit dextris ejusdem armis connectus, si quando laus, aut alia aliqua fama et præconium, veri instar sermonis, tumidum faciat atque elatum. Huic sententiæ, singula pariter quæ subsequuntur, eadem cum antithesi proferens, accommodabis.

VERS. 10. Quasi tristes, semper autem gaudentes.

C Adhuc qui credimur tristes esse, et pauperes, et nihil habentes, propter illam quam profite-mur inopiam gaudemus, quia bonis operibus divites sumus, ac sermone omni et omni sententia ; ita ut alios quoque locupletemus, eo divitiarum genere, quod acute perspicit ; nam qui ejusmodi opes habet, ab omnibus abstinet, his contentus. Recte autem dici potest in molestiis singulis, velut illud, « In præclaris autem ac salutaribus hoc mihi dictum est⁷³. »

VERS. 11. Os nostrum patet ad vos.

Qui multam sibi fiduciam dicendi sumpsit, audientium quoque voluntatem præveniet. Os nostrum patet, et cor meditando dilatatur erga vos, o Corinthii. Propterea et angustiamini ob inicitiae molestiam : id tamen causa nostra non sit. Rogamus vos tanquam filios, ut nos remuneremini, dilatando scilicet mentem vestram ob excipiendam quam vobis tradimus institutionem. Viscera autem hic intelligere oportet haud materialia ; non enim de corporalibus rebus, sed de spiritualibus sermo est.

VERS. 14. Nolite jugum ducere cum infidelibus.

Ecclesiastica imo potius scripturali consuetudine conjugatæ viris dicuntur uxores. Vetat ergo his verbis nuptias cum alienis, dicens : « Ne ducatis jugum cum infidelibus. » Hoc propemodum diserte

⁷¹ Rom. xiii, 12. ⁷² or. x, 4. ⁷³ Matth. v, 20.

⁷⁴ Psal. cxxii, 1.

dicens : Vir fidelis ne ducet uxorem infidelem ; A tu enim snavi Jesu jugo subjaces ; illa autem sub ejusdam improbi jugo est. Vicissim quæ fidem habet mulier, ne idololatræ viro jungatur. Suedet itaque ut conjugium cum alienis vitetur, exponens quæ omnino eventura sunt, dicensque : « Quæ participatio justitiæ cum iniquitate ? » et reliqua. Quia enim fidelis justitiam habet, et est lux mundi, sub Christo degens ; contra infidelis iniquitate scatet, ac propterea tenebrosus est et Beliari subjectus, qui scelestus est ; non oportet fidelem participem fieri infidelis : nam ipse templum Dei effectus est, infidelis vero idolorum. Unde quia nec justitia particeps est iniquitatis, nec lumen communione habet cum tenebris, ne Christo quidem concordia est cum Beliari, neque templo Dei conventio cum templo idolorum ; ad nuptias hujusmodi veniendum non est : male enim sibi facit, qui ita se gerit fidelis, dum particeps fit nequitiæ, imò et cum tenebris communicat, et ad Beliarem transfugit, et infidelem partem eligit. Fugiamus itaque prædicta omnia, qui templum sumus Dei dicentis : « Inhabitabo in eis et inambulabo ». Si enim filii filiarque Dei estis, ab impuris infidelibus segregati, cavete quominus sub idem jugum redigamini ; ut sacras has consequamini remunerationes, si vos purgaveritis ab omni inquinamento nuptiarum carnalium cum alienis. Tunc enim denique spiritus sanctificationem et mente et opere perficietis.

CAP. VII, vers. 1. *Has igitur habentes, etc.*

Varie autem prædicta locutio interpungitur. Alii enim legunt : « Has igitur habentes promissiones, charissimi, purgemus nos ab omni inquinamento carnis ac spiritus ; » ut neque carnis neque spiritus, id est neque animæ neque mentis inquinamentum a peccato habeamus. Tunc enim necessario eveniet, ut perficiamus nostram cum timore sanctificationem ; ita ut spiritu et corpore sancti simus. Alii vero postquam legerint : « Purgemus nos ab inquinamento carnis ac spiritus, » distinguunt ; « et spiritus perficientes sanctificationem, » retinentque hanc distinctionem, quotquot volunt sanctum esse Spiritum, quoties sine adjectivo in Scripturis ponitur. Alii enim, Scripturam cum vult hunc denotare, ubi de sancto agitur, vel Dei Spiritum, vel aliud hujusmodi dicere. Sed tamen etiam sine adjectivo, velut ibi : « Ipse Spiritus testimonium reddit spiritui nostro » ; dum contrarius spiritus cum adjectivo semper nominatur ita : Spiritus immunus, spiritus demonii, et sicubi aliter cum adjectivo pronuntiatur.

VERS. 2. *Capite* (38) *nos, etc.*

Fiducialiter locuturus, una cum Epistolæ hujus

¹⁶ Rom. viii, 16.

(37) Animadvertunt Christiani hanc Didymi justitiam nuptiarum cum infidelibus detestationem. Neque obstat Cyrillus, qui in comment. Epist. I ad Cor. apparenter contradicere videtur. Etenim Cyrillus non tam de inendo cum infidelibus conjugio agit, quam de perseverantia in illo etiam post sus-

cepiam. Πιστὸς ἀνὴρ μὴ ἀγίσθω ἀπιστον γαμετήν. Ἐβ μὲν γὰρ ὑπὸ τὸν χρηστὸν Ἰησοῦ ζυγὸν ὑπάρχεις, ἐκείνη δὲ ὑπὸ ζυγὸν πονηροῦ τινὸς ἐστίν. Ὅμοιος ἡ πίστις ἔχουσα γυνὴ μὴ ζευγνύσθω ἀνθρώπῳ εἰδωλόλατρη. Παίθει δὲ παρατείσθαι τὴν ἑτεροζυγίαν, ἐπιφέρων τὰ πάντως ἐσόμενα, φάσκων· « Ἡ τίς μετοχὴ δικαιοσύνης καὶ ἀνομίας ; » καὶ τὰ ἐξῆς. Ἐπεὶ γὰρ ὁ πιστὸς δικαιοσύνην ἔχει, καὶ ὥς ἐστὶ τοῦ κόσμου, τυγχάνων ὑπὸ τὸν Χριστὸν, ὁ δὲ ἀπιστος ἀνομίας ἐστὶ πλήρης, ὡς διὰ τοῦτο σκότος εἶναι ὑποκείμενον τῷ Βελίᾳρ (πονηρὸς δὲ τίς οὗτος)· οὐ δεῖ μερίδα τὴν πιστὸν ἔχειν μετὰ ἀπίστου. Αὐτὸς μὲν γὰρ ναὶς Θεοῦ κατασκευάσται· ὁ δὲ ἀπιστος, εἰδώλων. Ὅθεν ἐπὶ ἀμέτοχος ἀνομίας ἡ δικαιοσύνη, καὶ ἀκοινωνήτως ἔχει τὸ φῶς πρὸς τὸ σκότος, ἀλλ' οὐδὲ συμφωνία τῷ Χριστῷ πρὸς τὸν Βελίᾳρ ἐστίν, οὐδὲ ναὶς Θεοῦ συγκατάθεσις τις μετὰ ναοῦ εἰδώλων, οὐ προσελθετόν γὰρ μὴ ποιούτῳ (37). Πλήσσει γὰρ τοῦτο πράσων ὁ πιστὸς, μετέχων ἀνομίας· ἀλλὰ καὶ κοινωνῶν τῷ σκότει, καὶ πρὸς τὸν Βελίᾳρ αὐτομολῶν, καὶ μερίδα τὴν ἀπιστον ἀσπαζόμενος. Φύγωμεν τοιγαροῦν τὰ προειρημένα πάντα, ναὶς ὄντες τοῦ εἰρηκότος Θεοῦ· « Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπεριπατήσω. » Εἰ γὰρ υἱοὶ καὶ θυγατέρες Θεοῦ γίνεσθε, ἀφορισθέντες τῶν ἀκαθάρτων ἀπίστων, μὴ τῷ αὐτῷ ζυγῷ ὑπολάβητε ἑαυτοῦς· ἵνα τῶν ἱερῶν τούτων ἀμειβῶν τύχητε, καθαρίσαντες ἑαυτοὺς ἀπὸ πάντων μισμάτων τῶν ἐξ ἑτερογαμίας· γινόμενων σαρκίνων ὄντων· τότε γὰρ τὴν τοῦ πνεύματος πρακτικὴν καὶ τῷ φρονεῖν ἐπιτελέσετε ἀγνωσύνην.

C KEΦ. Ζ', στ. α'. *Ταῦτας οὖν ἔχοντες, x. τ. λ.*

Ἐτίθεται δὲ ἡ προκειμένη λέξις διαφόρως. Οἱ μὲν γὰρ ἀναγινώσκουσι· « Ταῦτας οὖν ἔχοντες τὰς ἐπαγγελίας, ἀγαπητοί, καθαρίσωμεν ἑαυτοὺς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος· » ὅπως μὴδὲ σαρκὸς μὴδὲ πνεύματος, τοῦτ' ἐστὶ τῆς ψυχῆς ἢ τῆς γνώμης, μολυσμὸν ἐξ ἁμαρτίας σῶμεν· τότε γὰρ ἀναγκάως ἔφεται ἐπιτελέσαι ἡμᾶς ἐν φόβῳ Κυρίου ἀγνωσύνην· ὥστε πνεύματι καὶ σώματι ἁγίους εἶναι. Ἄλλοι δὲ ἀναγνόντες τὸ, « Καθαρίσωμεν ἑαυτοὺς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, » διαστῆλ- λουσι, « καὶ πνεύματος ἐπιτελοῦντες ἀγνωσύνην· » κρατύνουσι δὲ τὴν διαστολὴν ταύτην ὅσοι θέλουσι τὸ ἅγιον εἶναι Πνεῦμα, τὸ ἀνευ προσθήκης ἐν ταῖς Γραφαῖς φερόμενον. Θεοὶ γὰρ τὴν Γραφήν, δηλωσαὶ βουλομένην τοῦτο, ὅπου μὲν ἅγιον ἦ, Θεοῦ Πνεῦμα ἡ ἐπὶ τὸν τι τοιοῦτο λέγεσθαι· ἀλλὰ καὶ ἀνευ προσθήκης, ὡς ἐν τῷ· « Αὐτὸ τὸ Πνεῦμα συμμάρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν· » τοῦ ἐναντίου μετὰ προσθήκης ἀεὶ καλουμένου οὕτως· Πνεῦμα ἀκάθαρτον, πνεῦμα πονηρὸν, πνεῦμα δαιμονίου, καὶ εἰ πως ἄλλως μετὰ προσθήκης προφέρεται.

Στ. β'. *Χωρήσατε ἡμᾶς, x. τ. λ.*

Παρήρησιάζεσθαι μέλλων μετὰ τῶν συνεκπεμπόν-

cepta Christi sacramenta propter religiosæ virtutis fiduciam.

(38) Sic vulgatus interpres, et sic etiam alii Latini veteres legunt hic *capite*, quæ est nota verbi *χωρέω* significatio. Didymus tamen eleganter ita mox explanat, ceu si nos Latine diceremus *sinitis*.

των τὴν Ἐπιστολήν, φησὶ τοῖς Κορινθίοις: « Χωρήσατε, » τούτέστιν, « Ἐνέγκατε ἡμᾶς ἀπολογούμενους: » « οὐδὲν ὑμῶν αἰτιοὶ ἀδικίας ἢ φθορᾶς ἢ πλεονεξίας γεγενήμεθα. Ταῦτα δὲ παρῆρσιάζομαι, οὐκ ἀνακρίνειν ὑμᾶς βουλόμενος: προεμαρτυράμην γὰρ ὅτι οὕτως ἑτοίμως ἔχετε, ὡς ὑπεραποθανεῖν ἡμῶν: καὶ γὰρ ἡμεῖς ὑπὲρ ὑμῶν ἡ γὰρ τοιαύτη τῆς προθυμίας ἑτοιμασία, ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν τε καὶ ὑμῶν παρεσκευάσθη. » Ὅθεν πολλὴν ὑπὲρ ὑμῶν καύχησιν ἔχων, πλήρης εἰμι τῆς παραμυθίας, ὑπερπερτενοῦσης ἐν ἡμῖν τῆς ὑπὲρ τῆς σωτηρίας ὑμῶν χαρᾶς καὶ εὐφροσύνης ἐπὶ πάνσιν, ἣ ὑπιστάμεθα ὑπὲρ τῆς ἀληθείας κακῶσαι. Καὶ γὰρ ἐν τῇ Μακεδονίᾳ ἐληλυθόντων, ἀνεσιν οὐδεμίαν ἔσχον ἢ σὰρξ ἡμῶν, συνεχῶς προσπιπτόντων πειρασμῶν. Ὅμως εἰ καὶ ἡ σὰρξ ἀνεσιν οὐκ ἔχει, τὸ πνεῦμα τι γενναιάζομεν: ἐπεὶ περ οὐ στενοχωρούμεθα, κἀν ἐν παντὶ θλιβώμεθα. » Ἐρμηνεύον δὲ τίνα ἦν τὰ θλιβόντα, ἐπήγαγεν τὸ, « Ἐξωθεν μὲν μάχας εἶναι: » ἔσωθεν δὲ φόβους: καὶ τοῦτο διττῶς νοεῖται. Πρῶτον γὰρ λεκτόν, ἔξωθεν μὲν μάχας ὑπάρχειν τοῖς ἀποστόλοις ἐκ τῶν διώκειν καὶ ἐπηρεάζει: βουλομένων ἀπίστων: ἔσω δὲ φόβους, τῶ τοῖς δοκοῦντας ἔσω τῆς Ἐκκλησίας καὶ πίστεως εἶναι, ἀνεματίστως καὶ ἀθεδαίως ἔχειν. Ἐφοβοῦντο γὰρ τὸ παλίμβολον τῶν Κορινθίων, τῶ ταχὺ παραγεσθαι ἀπὸ τῶν δογμάτων τῆς ἀληθείας: ὅθεν φησὶ πρὸς αὐτούς: « Φοβεῖσθαι μὴ πως ὡς ὁ ὄφις ἐξηπάτησεν Ἐβάν ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτοῦ, φθάρῃ τὰ νοήματα ὑμῶν. » Ἐτέρως δὲ νοηθεῖ τὸ, « Ἐξωθεν μάχαι: » τοῦτ' ἐστίν, αἱ καθ' ἡμῶν ἐπαναστάσεις γινόμεναι, τὰ ἔξωθεν ἡμῶν θλιβούσιν, οὐ χωροῦσαι μέχρι τοῦ ταραῖσαι τὴν καρδίαν. Ὅμως εἰ καὶ ἀτάραχος ἡ ψυχὴ, ἀλλ' ὅν ἐνδον εἰσι φόβοι οἱ περὶ μεταπτώσεως: τρεῖς γὰρ εἰσμεν

Στ. γ'. Ἀλλ' ὁ παρακαλῶν τοὺς ταπεινοὺς.

Ὁ διδοὺς τοῖς ταπεινοῖς χάριν Θεὸς παρακαλεῖ αὐτοὺς, παραμυθίαν ὀρέγων, ὅπως τλητικῶς τὰ ἐπίπονα φέρωσι: παρεμύθησάτο καὶ ἡμᾶς ἐν τῇ ἀφ' ὑμῶν πρὸς ἡμᾶς ἐπιδημία Τίτου. Οὐ μόνη δὲ ἡ παρουσία αὐτοῦ παρεκάλεσεν, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπαγγελία ἡ περὶ ὑμῶν. Ἐφασκεν γὰρ ἦν ἐνδελεῖσθαι εἰς αὐτὸν κατὰ Θεὸν σπουδῇ: ἐπέτεινε δὲ ἡμῖν τὰ τῆς ἡλικίας, γινώσκουσιν ὡς πολλὴν διάθεσιν καὶ σπλάγχνα ὑπερβαλλόντως ἀποσώζει πρὸς ὑμᾶς: πρὸς τοῦτοις ἐπήγειρε καὶ ζῆλον. καὶ ὀδυρμὸν καὶ πόθον ἔχειν ὑμᾶς ὑπὲρ ἐμοῦ, ὡς μηκέτι διατάξιν περὶ τοῦ λελυτῆσθαι ὑμᾶς ἐκ τῶν γενομένων ἐλέγχων ἐκ τῆς προτέρας Ἐπιστολῆς. Ἐμάνθανον γὰρ ἐκ τῶν λόγων αὐτοῦ, ὡς ἡ λύπη πρὸς ὀλίγον ὑπάρχουσα ἐκ τῶν γραφέντων, σπέρμα καὶ ἀμορφὴ μεγίστης εὐφροσύνης γέγονεν.

Στ. ιβ'. Εἰ καὶ ἔγραψα, οὐκ εἰνεκεν τοῦ ἀδικησάντος, οὐδὲ εἰνεκεν τοῦ ἀδικηθέντος.

Ἀδικήσαντα λέγει τὸν γυναῖκα τοῦ πατρὸς ἔσχοντα: ἀδικηθέντα δὲ ἦτοί τὸν πατέρα οὗ τὴν γυναῖκα εἶχεν, κἀν τεθνηκώς ἢ ἢ τὸν κωλύοντα γάμον τοιοῦ-

'' II Cor. xi, 3.

pariter auctoribus, ait Corinthiis: « Capite, » id est, Patimini apologiam nostram: « apud vestrum neminem rei sumus injustitiam, aut corruptionis aut avaritiæ. Hæc autem confidenter dico, haud volens vos condemnare; jam enim antea testatus sum, vos etiam paratos esse pro nobis mori, vicissimque pro vobis nos: namque hæc audentis animi promptitudo, in nostris æque ac vestris cordibus stabilita est. Quapropter multam de vobis capiens lætitiā, plenus sum consolatione, superabundante in nobis propter vestram salutem gaudio ac jucunditate in omnibus, per eam quam toleravimus pro veritate ærurnam; nam et cum venissemus in Macedoniam, nullam requiem habuit caro nostra, incurrentibus sine remissione tentationibus. Verum etsi caro quietem non habet, spiritu alacri sumus: etenim non angustiamur, etiamsi undique premimur. » Et mox declarans quænam essent pressuræ, addidit: « Foris pugæ, intus autem timores. » Atque hoc duplici modo intelligitur: forinsecus nempe pugnas accidere apostolis ab infidelibus persequi et nocero volentibus. Intrinsecus vero timores, propterea quod qui intra Ecclesiam fidemque esse videbantur, instabiles infirmi que essent. Timebatur enim Corinthiorum inconstantia, ne statim recederent a dogmatibus veritatis. Unde ait illis: « Vereor ne sicut serpens Evam seduxit astutia sua, ita corrumpantur sensus vestri. » Alio quoque modo intelligi potest locutio: Foris pugæ, id est, quæ excitatæ sunt adversus nos persecutiones, exterius nos premunt, neque tamen usque ad cor turbandum penetrant. Nihilominus, quanquam imperturbata est anima, attamen intus sunt timores ne forte mutatio aliqua fiat. Etenim variables sumus.

VERS. 6. Sed qui consolatur humiles.

Qui dat humilibus gratiam Deus, recreat eos solamine oblato, ut patienter ærurnas ferant. Idem consolatus est etiam nos in reditu Titi a vobis ad nos. Neque solum adventus ejus recreavit, verum etiam quæ de vobis nuntiavit; narravit enim quale exhibueritis erga illum in Deo studium. Auxit autem hilaritatem nostram, scientibus quantum affectum ac benignitatem erga vos conservat. Insuper nuntiavit zelum, mœrorem, desideriumque vestrum pro nobis, ita ut jam non sim anxius quod contristaverim vos reprehensionibus in priorē Epistola. Didici enim ex narratione ejus, brevem qui exstitit ex meo scripto dolorem, semen causamque fuisse gaudii maximi.

VERS. 12. Etsi scripsi vobis non propter eum qui fecit injuriam, nec propter eum qui passus est

Injuriousum dicit hominem illum, qui uxorem patris sui in matrimonio habebat: passum vero injuriam ait vel patrem, cujus ille uxorem sibi

copulaverat, etiamsi mortuus erat; vel certe prohibentem nuptias huiusmodi. Poterat enim, si prae-dictorum causa principaliter Epistola mittebatur, non communiter, sed ad illos scribi. Quapropter haud ob illos duos credendum est, sed ob agnoscendum studium vestrum obtemperandi scriptam fuisse Epistolam. De hoc enim semper glorior in Macedonibus, atque ad eundem zelum adhortor. Timueram enim ne forte confunderer, si vos haud congrue mœrorem suscepissetis. Nunc quia non ita actum est, secundum Deum potius vobis contristatis, unde multa consecuta est poenitentia, gaudeo exsultoque de hac omni re vobiscum.

VERS. 13. *Abundantius vero magisque gavisus sumus, etc.*

Præter hoc gaudium, aucta est recreatio solamenque nostrum, testante illo letanter de sancto vestro studio: namque et suum spiritum conquisivisse dicit perspecta obedientia vestra; quia tales vos invenit, qualem constanter vestram obedientiam esse nuntiabant. Tunc autem quiescit alienius spiritus cum quietis causas recipit, opera nimirum pietatis atque virtutis, et fidelem secundum veritatem sententiam: at illi qui vitæ suavitates a benivolis suis recipiunt, si secundum carnem quiescunt, non secundum spiritum. Valde igitur nos recreat Titus constanter nuntians vestram ad honesta opera obedientiam. Quod ipsum gaudii causa sit, quoniam sicut alia semper cum veritate loqui visi sumus.

CAP. VIII, VERS. 13. *Non enim ut aliis sit remissio, vobis autem tribulatio.*

Non cogit religionis doctrina dare quod quis non habet, sed quod habet libenter largiri. Hoc autem facilius fiet si considerabimus quinam hi sint quibus de nostro impertimur: sancti enim sunt, et Dei famuli: quare etiam speramus fore nobis retributionem: valent enim pro materialibus quæ recipiunt, spiritualia retribuere. Ita ergo æqualitas præsentis etiam tempore erit. Sic in mannae concessione eveniebat, cum nec ei qui parum habebat deficeret, nec redundaret qui multum habebat. Tunc enim stat inæqualitas, cum cœlestia et magna possidentibus sanctis, vobis autem terrestria et exigua tenentibus, non sit vicissitudo. Quamobrem serite carnalia, sanctorum usibus faventes, ut ab iis spiritualia metatis. Sic enim fiet æqualitas, dum vos ab illis magna, et illi vicissim exigua recipient; habebitis enim cum exiguis magna, et illi vicissim cum magnis exigua. Hec, inquam, iusto emendatioque jure fiet æqualitas.

VERS. 20. *Deviantes hoc, ne quis nos vituperet, etc.*

Hæc aio non ut vobis patrociner (scio enim quomodo erga me affecti sitis), sed ut non solum coram Domino, verum etiam coram hominibus bene nos gerere videamur. Nam quod Deus testis sit nostri alacris erga vos servitii, non est ambiguum; sed enim hominum quoque habenda ratio est, ne forte

Α τον. Ἐν τῇ γὰρ, εἴπερ αὐτῶν χάριν προηγουμένως ἡ προσφώνησις ἐγένετο, μὴ κοινὴν, ἀλλὰ πρὸς ἐκείνους βλέπουσαν ποιῆσαι Ἐπιστολὴν. Διὸ ἡγητέον μὴ ἐκείνων ἕνεκα, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ γνωσθῆναι τὴν σπουδὴν ὑμῶν τὴν πρὸς τὸ ὑπακούειν καὶ χαράχθαι τὴν εἰρημνίαν προσφώνησιν. Περὶ ταύτης γὰρ δεῖ καυχῶμαι Μακεδόσιν, εἰς ζῆλον τὸν αὐτὸν προτρέπομενος. Ἐδειξέιν γοῦν μὴ κατασχυνθῶ, ὑμῶν μὴ δεόντως τὴν λύπην δεξαμένων. Ἐπεὶ οὖν οὐχ οὕτω γεγένηται, κατὰ Θεὸν λυπηθέντων, ὥς πολλὴν ἀκολουθῆσαι μετάνοιαν, χαίρω θαρρῶν ἐν παντὶ τοιοῦτῳ ἐν ὑμῖν.

Στ. ιγ'. *Περισσότερως δὲ μᾶλλον ἐχάρημεν. κ. τ. λ.*

Β Πρὸς ταύτῃ τῇ χαρᾷ ἐπέτάθη ἡ παράκλησις καὶ ἡ παραμυθία ἡμῶν τῇ τοῦ μαρτυροῦντος περὶ ὑμετέρας σὺν ἀγιότητι σπουδῆς. Ἀναπαύσθαι γὰρ τὸ πνεῦμα φησὶν ἐκ τῆς ὑμετέρας ὑπακοῆς· ἐπεὶ περ οὕτως εὐρεν ἔχοντα, ὥς ἐκείνους ἀνγγέλλον αὐτῷ περὶ ὑπακοῆς ὑμῶν. Ἀναπαύεται δὲ τις τὸ πνεῦμα, ὅτ' ἂν παρὰ τῶν αἰτιῶν τῆς ἀναψύσεως δέχεται, κατ' εὐσέβειαν καὶ ἀρετὴν πράξεις, καὶ πιστὸν κατὰ τὴν ἀληθεῖαν φρόνημα· τῶν τὰ ἡδέα τοῦ βίου παρὰ τῶν εὐφρονούντων δεχομένων, κατὰ σάρκα ἀναπνομένων, ἀλλ' οὐ κατὰ πνεῦμα. Πάνυ γὰρ ἀνακτάται ἡμᾶς ὁ Τίτος, συνεχῶς ἀπαγγέλλον τὴν περὶ τὰ καλὰ ὑπακοὴν ὑμῶν· τοῦτο δὲ αὐτὸ τερπωλὴς αἰτίον γίνεται, ὅτι ὥσπερ τὰ ἄλλα μετὰ τοῦ ἀληθεύειν δεῖ λέγοντες ὠφθήμεν.

ΚΕΦ. Η' Στ. ιγ'. *Οὐ γὰρ ἵνα ἄλλοις ἀνεσις, ὑμῖν δὲ θλίψις.*

Οὐκ ἀναγκάζει α τῆς εὐσεβείας λόγος μεταδιδόναι ὃ μὴ ἔχει τις, ἀλλ' ὃ ἔχει παρέχεσθαι προθύμως. Κατορθωθήσεται δὲ τοῦτο ῥᾶστα σκοπήσας τίνες οἱ κοινωνοῦμενοι· ἅγιοι δὲ εἰσι καὶ Θεοῦ θεραπευταὶ οὗτοι· διὸ καὶ ἐλπίζομεν ἀντιδοσθὲν ἔσεσθαι· ἱκανοὶ γὰρ ἀνθ' ὧν δέχονται αἰσθητῶν, νοητὰ παρασχέιν. Οὕτω γὰρ ἰσότης καὶ ἐν τῷ νῦν καιρῷ ἔσται· ὥς ἐπὶ τῆς δόσεως τοῦ μάννα γεγένηται· οὐδὲ τοῦ τὸ θάλασσον ἔχοντος ἐλαττουμένου, οὐδὲ πλεονάζοντος τοῦ πολὺ ἔχοντος. Ἀνισότης γὰρ μένει, ὅτ' ἂν τῶν ἁγίων ἐπουράνια καὶ μεγάλα ἔχοντων, ὑμῶν δὲ ἐπίγεια καὶ μικρὰ κερτιμένων, ἀντίδοσις μὴ γίνηται. Ὅθεν σπεύριτε σαρκικὰ, ταῖς χρείαις τῶν ἁγίων κοινωνοῦντες, ἵνα θερίσῃτε ἐξ αὐτῶν τὰ πνευματικά. Οὕτω γὰρ ἰσότης ἔσται, προσλαμβάνοντων ὑμῶν τῶν μεγάλων, κακείνων τῶν μικρῶν· ἔχετε γὰρ μετὰ τῶν μικρῶν τὰ μεγάλα, κακείνοι μετὰ τῶν μεγάλων μικρά. Αὕτη δὲ ἰσότης ὑπαρχήσεται κατὰ τὸ ἐπανορθωτικὸν δίκαιον.

Στ. κ'. *Στελλόμενοι τοῦτο, μή τις ἡμᾶς μωμίσῃται, κ. τ. λ.*

Ταῦτα γράφω οὐχ ὑμῖν ἀπολογούμενος (οἶδα γὰρ ὡς διάκεισθαι περὶ ἡμῶν), ἀλλ' ὅπως ἡμεῖς μὴ μόνον ἐνώπιον Κυρίου, ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπων, ἔργα ἀγαθὰ ἔχειν προνοώμεθα. Ὅτι μὲν γὰρ ἐπίσταται Θεὸς οἷς προθέσει ὑπηρετοῦμεν, οὐκ ἀμφιβάλλεται· ὅτι δὲ καὶ τῶν ἀνθρώπων προσήκει, ὅπως μὴ ἀπατηθῶσι πρὸς

φενάκων καὶ σοφιστικῶν, σπουδάζειν δεῖ. Ἰστέον δὲ, ὅτι ὁ προτιθέμενος Θεὸς προηγουμένως ἀρέσκειν, εἴτα ἀνθρώποις, οὐκ ἀνθρωπάρεσκος, ἀλλ' ὁ αὐτοῦ τοῦτο μόνον προηρημένος θνητοῖς ἀποδέχτω; ζῆν, καὶ μὴ Θεὸς ἀποδέχεται.

Στ. κβ'. *Τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν, ὃν ἐδοκιμάσαμεν.*

Καὶ ἐγκωμιάσας αὐτὸν ἀπὸ τῶν οἰκείων κατορθωμάτων, καὶ ἀπὸ τῆς πρὸς ἐκείνους ἀγάπης ἐπαίρει, σπέρματα αὐτοῖς προαποτιθέμενος τῆς πρὸς Κορινθίους ἀγάπης, ὥστε καὶ ταύτη πλείονα γενέσθαι τὴν εἰσφορὰν· καὶ λοιπὸν ἐπειδὴ ἀπέδειξεν αὐτῶν τὴν ἀρετὴν, παρακαλεῖ καὶ τὰ ὑπὲρ αὐτῶν.

ΚΕΦ. Ι', στ. α'. *Αὐτὸς δὲ ἐγὼ Παῦλος παρακαλῶ ὑμᾶς.*

Αὐτὸς ἐγὼ δὲ διδάσκαλος ὑμῶν καὶ γράφων τὰ προκείμενα, παρακαλῶ κατὰ ἀρετὴν ἣν Χριστὸς μοι δέδωκεν (ἔστι δὲ πραότης καὶ ἐπιείκεια), θαρρῆσαι ἐτι μακρὰν τυγχάνων τῇ ὑποταγῇ ὑμῶν, ὡς ὀφθῆναι με ταπεινὸν παρόντα. Ὅτι· ἂν γὰρ ἐπιδημήσας εὖρω τὰ τῆς προτροπῆς εἰς ἔργα μεταβαλόντας, μέτριος τὴν γνώμην σὺν πραότητι πολλῇ συνδιατρίψω ὑμῖν. Ὅθεν δέομαι μὴ παρὼν θαρρῆσαι οὕτως ὡς φέρειν πρόσωπον ἐλέγχοντο; καὶ πληττοντος διδασκάλου· ὅπως μὴ ἀναγκασθῶ τῇ σὺν παρρόσει πεπειθῆσαι διδασκάλου τολμήσαι κατὰ τινων λογιζομένων βαδίζειν ἡμᾶς κατὰ σάρκα· ἢ οὐ κατὰ σάρκα ἀναστρέφεται νομίσαιεν τις, ὅτι· ἂν οἰηθῇ μὴ τοῦ πράγματος χάριν ταῦτ' ἡμᾶς γεγραφέναι, ἀλλ' ὅπως δόξωμεν μεγάλοι τινὲς εἶναι, ὑμῶν ὑπὲρ καὶ πλείονα συνεσπερόντων γινόμενων; Θεὸς γὰρ μαρτυρεῖ καὶ ἀνθρώπων πλείονες, ὅτι τῆς διακονίας ὅπως δαφίλης γένηται, καὶ οὐκ ἄλλου τινὸς ἀνθρωπίνου χάριν, γέγονε τὰ τῆς συμβουλῆς.

Στ. γ'. *Ἐν σαρκὶ γὰρ περιπατοῦντες, οὐ κατὰ σάρκα στρατεύομεθα.*

Τὸ προκείμενον νόησιν ἔχει τοῦ ἐν ἑτέρᾳ Ἐπιστολῇ γραφομένου ἔχοντος οὕτως· «Ἐπὶ γῆς περιπατοῦντες, ἐν οὐρανῷ ἔχομεν τὸ πολίτευμα· καὶ γὰρ ταυτὸν εἶη τὸ κατὰ σάρκα, καὶ ἐπὶ γῆς περιπατεῖν· καὶ τὸ μὴ κατὰ σάρκα στρατεῦσθαι, τοῦ τὸ πολίτευμα ἔχειν ἐν οὐρανῷ. Κατὰ σάρκα δὲ στρατεῦσθαι λέγει οὐ πάντως τοὺς εἰς πόλεμον παρεσκευασμένους, ἀλλὰ γὰρ καὶ τοὺς σαρκίνους καὶ διὰ τοῦτο πεπραμένους ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν, οἳ ἦσαν περὶ ὧν εἰρηται· «Οὐ μὴ καταμεῖνῃ τὸ Πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις, διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς σάρκας.» Οἱ τούτους ὑπερανάβηκότες ὡς τὸ φρόνημα καὶ τὰ ἔργα τῆς σαρκὸς, πάλιν κατὰ πνεῦμα στρατεύονται τῷ βασιλεῖ τῶν ὧλων Χριστῷ. Διὸ ἵνα ἀρέσωσι τῷ στρατεύαντι, οὐκ ἐμπλέκονται ταῖς τοῦ βίου πραγματεῖαις, τοῦτ' ἔστι τοῖς ὕλικοις. Ἀμέλει γοῦν ἃ φέρουσιν ὅπλα, οὐκ αἰσθητὰ καὶ σωματικά (ἀσθενῇ γὰρ ταῦτα). ἀλλὰ δυνατὰ τῷ Θεῷ εἶσι. Καθαίρουσι γοῦν οἱ χρώμενοι τούτοις τὰς ὀχυρότητας τῶν ἀπατηλῶν λόγων πάνυ σοφιστικῶς κατεσκευασμένων πρὸς τῶν ἑτεροδόξων· ἀλλὰ καὶ τὰ ὄντα ἐν τοῖς λόγοις τούτοις ὑψώματα κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ ἐπαίρομενα. Οἱ γὰρ

A a dolosis ac fallacibus decipiantur. Sciendum vero est, cum qui Deo principaliter, deinde etiam hominibus placere velit, de numero non esse illorum qui hominibus proprie placere student: talis enim ille tantum est, qui hoc unum satagit ut mortalibus, Deo etiam fortasse invito, placeat.

VERS. 22. *Fratrem nostrum quem probavimus.*

Hunc ob sua bona opera laudans, mox etiam ob charitatem erga illos extollit, semina præjaciens amoris erga Corinthios, ut sic etiam major fieret oblatio. Deinceps, postquam illorum ostendit virtutem, ut iis quoque bene fiat precatur.

CAP. X, VERS. 1. *Ipse autem ego Paulus obsecro vos.*

Ipse ego magister vester qui hæc scribo, obsecro B vos per virtutem quam mihi Christus concessit (hæc est autem mansuetudo et modestia), ut confidam absens obedientiæ vestræ, inter vos autem versans humilis videar. Nam cum ad vos veniens invenero adhortationes meas in opus collatas, modesto animo multaque cum mansuetudine vobiscum versabor. Quamobrem rogo, ne præsens demum extolli debeam, et objurgantis castigantisque magistri personam sumere: et ne cogar fiducia magistrali adversus aliquos asper fieri, qui me putant secundum carnem ambulare. Nonne enim secundum carnem nos conversari crederet aliquis, si forte putaret nos haud ipsius argumenti causa hæc scribere, sed ut magnum aliquid videremur. vobis interim obedientibus, et plura conferentibus? C Deus autem testis est et plerique homines, quod ut ministerium latius fieret, et non rei cujuslibet humanæ causa, hæc vobis suasionem oblatæ fuerunt.

VERS. 5. *In carne enim ambulantes, non secundum carnem militamus.*

Verba hæc eandem sententiam continent; quæ in alia Epistola ita se habet: «In terra ambulantes, in caelo conversamur⁷⁸.» Idem quippe est secundum carnem, quod in terra ambulare; vicissimque perinde est non secundum carnem militare, ac in caelo conversari. Secundum carnem autem militare dicit, haud sane illos qui in bellum procedunt, sed carnales homines qui idcirco mancipati sunt peccato; cujusmodi erant illi de quibus dictum fuit:

D «Non permanebit Spiritus meus in hominibus his, quia carnes sunt⁷⁹.» Qui autem supra hæc se extollunt, id est supra carnis affectum et opera, hi vice versa secundum spiritum militant regi omnium Christo. Propterea ut imperatori sui placeant, non implicantur mundi negotiis, id est materialibus. Et sane quæ ferunt arma, ea non sunt materialia et corporea (infirma enim hæc), sed potentia Deo sunt. Qui ergo hoc armorum genere utuntur, destruunt fraudulentorum sermonum arces, quas arte prorsus sophistica heterodoxi construxerant. Sed et illorum orationis sublimitatem adversus scientiam Dei se extollentem diffmant: nam qui scien

⁷⁸ Philipp. iii, 20. ⁷⁹ Gen. vi, 3.

tiæ veritatis impia et athea dogmata obijciunt, eloquentiæ suæ viribus munita castella ædificant, intra quæ se concludentes, invicti sibi videntur. Insuper, ea quæ deinde tanquam ex cathedra, cum apparente demonstratione pronuntiant, vano tumore plena, falso sensu extolluntur, quasi superiora sint ecclesiasticæ sententiæ, quæ appellatur scientia Dei, quia nempe hanc ipse dignis tribuit. Ergo ob destruendas prædictas arces ac munitiones, induentes Dei armaturam secundum spiritum, eo quem diximus modo militem: dissolvamus sophisticos illorum sermones, et dogmata refutemus, omnem, inquam, opinionem hominum ab his deceptoribus sub erroris jugum missorum; sed et alumnos regionis illorum captivantes, ad Christi obsequium transferamus. Dictum Apostoli isthoc etiam modo intelligi potest, id est: Quamlibet opinionem in qualibet doctrina expressam, necessario violenterque eo deducamus, ut omnino studeamus suadere obedientiam Christi. Sic enim illud Athenis inscriptum aræ epigramma, quod plurimum deorum intelligentiam præbebat, auctor hujus Epistolæ pertrahens, ad unum verum Deum transiit dicens: « Quem igitur ignorantes colitis, ego vobis nuntio ¹⁰: » et quidem nomine ignoti, multitudinem deorum denotabat epigramma. Cum itaque omnis intellectus captivabitur in obedientia Christi, tunc parati erimus ad contumaciam quamlibet ulciscendam. Sicut qui victo aliquo populo captivos ceperunt, ad eorum depopulandam regionem confidenter decurrunt. Hæc autem addit his quæ scripserat: « Cum impleta fuerit vestra obedientia, quæ secundum faciem sunt speculamini. » Varie autem intelligere licet locutionem hanc. Nam si imperative proferatur, ita significat: Cum per assensum divino magisterio impleta fuerit obedientia vestra, o Corinthii, tunc faciem speculamini: sic enim dignoscetis homines ovina pelle vestitos, qui sunt intus lupi rapaces. Item dignoscetis germanos magistros, quibus dictum fuit: « Vos estis lux mundi ¹¹. » Ita vobis explorantibus, cognoscetur quoniam sint deceptores, hocque expelletis: item quoniam sint vere Christi apostoli, quibus etiam prompte obedire velitis. Dicto huic consonat alterum: « A fructibus eorum cognoscetis eos ¹². » Quod si indicativo modo pronuntietur, « Secundum faciem speculamini, » hujusmodi sensum reddit: De magistrorum qualitate, et discipulorum ingenio judicatis, faciem semper loquentium spectantes deceptique ab his qui exterioris tantum apparentiæ curam gerunt. Si quis itaque, cum sit lupus, ovinam tantum pellem mentitur, hunc ceu pseudapostolum habete: eum vero qui propheta est, tanquam apostolum ac prophetam. Profecto quidam simulantes se Christi discipulos, re autem vera sodales ejus qui se in angelum lucis transformat ¹³,

A ἀντιταττόμενοι τῇ γνώσει τῆς ἀληθείας, ἀσεβῆ καὶ ἄθεα δόγματα παρεισάγοντες, τῇ δεινότητι τῶν λόγων φρούρια ὀχυρὰ οἰκοδομοῦντες, ἐνδον αὐτῶν χωροῦντες, ἡγούνται εἶναι ἀκαταμάχητοι. Πρὸς τοῦτοις, ἡ διδασκαλικῶς δῆθεν σὺν φαινομένῃ ἀποδείξει προφῆρουσι μάταιον ὕψος ἔχοντα, ψευδεὶ νοήσει ἐπαίρεται, ὡς ἀνωτέρω χωροῦντα τῆς ἐκκλησιαστικῆς γνώμης ὀνομαζομένης γνώσεως Θεοῦ· αὐτοὶ γὰρ αὐτοῖς τοῖς ἀξίοις παρέχει. Ἐνεκα γοῦν τοῦ καθαιρῆσαι τὰ προειρημένα ὑψώματα καὶ ὀχυρώματα, ἐνδυσάμενοι τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ κατὰ πνεῦμα, τῷ εἰρημένῳ τρόπῳ στρατευόμεθα. Διαλύομεν γοῦν τοὺς σοφιστικούς αὐτῶν λόγους, καὶ τὰ δόγματα διελέγχομεν· ἀμέλει γοῦν πᾶν νόημα τῶν ἡπατημένων κεκρατημένον ὑπὸ τῶν ἀπατεινῶν· ἀλλὰ καὶ ἀνατραφέν ἐν χιρᾷ τῇ ἐκείνων αἰχμαλωτίζοντες, φέρομεν πρὸς τὸ ὑπακοῦσαι τῷ Χριστῷ. Δυνατὸν ἐκλαβεῖν καὶ οὕτως· Πᾶν νόημα τὸ ὅπως ποτε ἐν τινι διδασκαλίᾳ φερόμενον, ἀνάγκῃ καὶ βίᾳ μετοικίζοντες πρὸς τὸ πείσαι ὑπακοῦσαι τῷ Χριστῷ φέρομεν. Οὕτω γὰρ τὸ Ἀθήνησιν ἀνακειμενον βωμὸν ἐπίγραμμα, ἐμφαίνει πολλῶν θεῶν νόημα, ἐλκύσας ὁ ταῦτα γράφων μετῆνεγκεν εἰς τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν, φήσας· « Ὅν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν· » ἀγνοοῦμενον δὲ πλῆθος θεῶν ἐδήλου τὸ ἐπίγραμμα. Ὅτ' ἂν οὖν πᾶν νόημα αἰχμαλωτισθῇ εἰς ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ, τὸ τηλικαδὲ ἐτοίμως ἔξομεν κατὰ πάσης παρακοῆς ἐπαγαγεῖν ἐκδίκησιν· ὥσπερ οἱ αἰχμαλωτοὺς λαβόντες ἐν τῷ νενικηκέναι ἔθνος τι θαρρόλαιο γίνονται εἰς τὸ κατασκάψαι τὴν χώραν ἐκείνων. Τούτοις ἐπιφέρει πρὸς αὐτοῖς οἷς ἐγραφε· « Ὅτ' ἂν ἡ ὑπακοὴ ὑμῶν πληρωθῇ, τὰ κατὰ πρόσωπον βλέπετε. » Διαφόρως δὲ ἔστιν ἐπιστῆσαι τῇ λέξει ταύτῃ· εἰ μὲν γὰρ προστακτικῶς ἐκφέροιτο, σημαίνει τὸδε· Ὅτ' ἂν διὰ συγκατάθεσιν τῆς πρὸς τὴν θεῖαν διδασκαλίαν πληρωθῇ ὑμῶν ἡ ὑπακοή. Ὡς Κορίνθιοι, τὰ κατὰ πρόσωπον σκοπεῖτε. Οὕτω γὰρ γινώσκετε τοὺς δορὰν προβάτου περικειμένους, ἐνδον ὄντας λύκους ἄρπαγας· καὶ τοὺς ὄντως γνησίους διδασκάλους, οἷς εἰρηται· « Ὑμεῖς ἔστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου. » Οὕτω δὲ σκοπήσασιν ὑμῖν, γνωσθήσονται οἱ ἀπατεινῶν, οὗ καὶ ἐκβαλεῖτε, καὶ οἱ ἀληθῶς ἀπόστολοι Χριστοῦ, οἷς καὶ πεισθῆναι προθύμως ἐβελήσατε. Τοῦτ' συνάδει τὸ, « Ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσαθε αὐτούς. » Εἰ δὲ ὀριστικῶς ἐκφέροιτο τὸ, « Κατὰ πρόσωπον βλέπετε, » τοιαύτην ὑποβάλλει νόησιν· Τὴν διάθεσιν τῶν διδασκάλων, καὶ τῶν μαθητῶν τὴν δύναμιν κρίνετε, εἰς τὸ πρόσωπον αἰ τῶν λεγόντων ἀτενίζοντες, ἀπατώμενοι πρὸς τὴν μόνην τῆς ἐξω φανείας (39) ἐπιμελουμένων. Ἄν τις οὖν λύκος ὧν ἐπιψεύσεται εἶναι πρόβατον μόνον κῶδιον ἐπιφερόμενος, τοῦτον δέχεσθε ψευδαπόστολον· καὶ τὸνδε προφήτην ὄντα, ὡς ἀπόστολον καὶ προφήτην. Ἀμέλει γοῦν τινες προσποιητάμενοι εἶναι Χριστοῦ μαθηταί, ἀληθεῖς δὲ ὄντες γνώριμοι τοῦ μετασχηματιζομένου εἰς ἄτ-

¹⁰ Act. xvii, 23. ¹¹ Matth. v, 14. ¹² Matth. vii, 15. ¹³ II Cor. xi, 14.

(39) Col. φανεῖα.

γελον φωτός, ἀπάτην ἐποίησαν παρ' ὑμῖν τισιν, ὡς οὐκ οὕτως ἀναστάσεως νεκρῶν, οὐδὲ τῆς λογικῆς ψυχῆς ἐπιδιαμενούσης μετὰ τὸν τοῦ σώματος χωρισμόν. Ἀμφιβόλως τοίνυν ἔχοντος τὸ πῶς ἐξηγήσεται τὸ, « Κατὰ πρόσωπον βλέπετε, » τῆς προτέρας νοήσεως χροτοῦσης διδασκαλικῶς.

Στ. ιζ'. Ὁ δὲ καυχόμενος, ἐν Κυρίῳ καυχάσθω.

Ἐλέγξας αὐτάρκως τοὺς τάναντια διδάσκοντας, ὡς μάτην αὐχοῦντας εἶναι Χριστοῦ, ἀναγκαίως ἐπηγάγεν, δεῖν καυχᾶσθαι ἐν Κυρίῳ τὸν ἀμέμπτως καὶ εἰλικρινῶς δόξης ἐπιέμενον· οὐ γὰρ ὁ ἑαυτὸν ἀποδεικνύς εἶναι δόκιμον, πάντως ἐστὶ τοιοῦτος, ἀλλ' ὅν ὁ Κύριος διὰ μαρτυρίας συνέστησεν. Ἀμέλει γοῦν ὁ περὶ αὐτὸν λόγος Φαρισαῖος φήσας, « Οὐκ εἰμὶ ὡς οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων, » οὐ δόκιμος, ἀλλ' ἀδόκιμος ὥφθη, δικαιωθέντος παρ' αὐτὸν τοῦ ἐξαγορευόμενος τὰ ἴδια ἁμαρτήματα τελώνου. Οἱ δὲ ἄγιοι δόκιμοι καὶ ἀναντιρρήτοι τυγχάνουσιν συσταθέντες ὑπὸ Θεοῦ. Τῷ γοῦν γράφοντι τὰ προκείμενα ἡμαρτύρησεν εἰπὼν περὶ αὐτοῦ τῷ Ἀνανίᾳ· « Σκευὸς ἐκλογῆς μοι ἐστὶν οὗτος. » Ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀποστόλοις πᾶσιν ἡ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος γενομένη ἐκλογὴ μαρτυρεῖ· ὡς καὶ αὐτοὺς μὴ ἑαυτοὺς συνεστακέναι, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ ἐσηκέναι τοῦτο.

ΚΕ. ιδ'. στ. α'. Ὁψεσθε ἀνείχεσθε μου μικρὸν ἀπροσῆγ.

Δεῖξας, ὡς οὐ σοφῶν, ἀλλ' ἀφρόνων ἐστὶ τὸ αὐτοὺς ἐπαινεῖν, καὶ ὅτι Κορίνθιοι μᾶλλον ὑπὸ τῶν τοιούτων ψυχαγωγοῦνται. φησὶ πρὸς αὐτούς· Ὁψέλον ἀνείχεσθε μου λέγοντος περὶ ἑμαυτοῦ, ὃ κακεῖνοι λέγουσι περὶ ἑαυτῶν. Καὶ γὰρ ἔχων ἀληθῆ πολλὰ γράφειν, παρητησάμην ἂν, ἐπιστάμενος· ὡς ἀφρόνων τυγχάνει τὸ περιαιτολογεῖν· ἀλλ' ἐπεὶ ἀνέχεσθε τῶν οὕτω λεγόντων, ἐρῶ καὶ γὰρ, οὐχ ὅπως ἐπαινον θηρεύσω, ἀλλ' ὠφελείας ὑμῖν αἰτίω· γίνωμαι. Κατὰ θεὸν γὰρ ὑμᾶς ζηλῶ, οὐ βουλόμενος φθαρῆσεσθαι τὰ νοήματα ὑμῶν πρὸς τινος τῶν κακῶ λεγόντων· καὶ ἀκολούθως γε τὸν προειρημένον ζῆλον ἔχω· ἐπεὶ περὶ τῷ ἀληθῶς ἐνὶ ἀνδρὶ Χριστῷ ἐμνηστευσάμην τὴν Ἐκκλησίαν ὑμῶν, οὗσαν παρθένον ἀγνήν. Δέος δὲ, μὴ ὡς τὴν μητέρα τοῦ γένους ἡμῶν ἐφθειρεν ὁ ὄφις, πανουργία χρησάμενος, φθάρητε καὶ ὑμεῖς ὑπὸ ψευδοδιδασκάλων δι' ἀκεραιότητά ἣν ἔχετε· εὐφρήμως δὲ ταύτην εὐχέρεσιν οὖσαν ἀπλότητα ὠνόμασεν. Γινώσεται δὲ τις ὡς πανουργία τοῦ ὄφεως ἐξηπατήθη Εὐα, ἐπιστήσας ὡς παρεπείσας τὴν θείαν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ εἰπόντος· « Ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ· » τὸ γὰρ προσταγὲν, καθόλου εἰς τὸ ἀντικειμενον σοφιστικῶς μετήγαγεν.

Στ. ζ'. Ἡ ἁμαρτία ἐποίησα, ἑμαυτὸν ταπεινῶν·

Ἡ δοκεῖτε ὅτι δωρεὰν τὸ Εὐαγγέλιον ὑμῖν διακονήσας, ἡμαρτον ἑμαυτὸν ταπεινῶν· Κατηγόρησα ἑμαυτοῦ, ὅπως δόξασθε ὑφούσθαι, ἐπὶ τῷ ὀφθέν ὀληθεύειν κατ' ἑμαυτοῦ ὡς ἡμαρτηχότος, ἐπεὶ μὴ ἔλαβον μισθὸν τοῦ Εὐαγγελίου. Ἰστε δὲ ὅτι οὐ μόνον ἀποδημῶν ὑμῶν παρητησάμην λαβεῖν τι, ἀλλὰ

A errore nonnullis vestrum suaserunt, tanquam si mortuorum resurrection non esset, neque anima superesset post suam a corpore separationem. Etiam si igitur ambigua sit dictio : « Secundum faciem speculamini, » a magistro tradi praeat.

VERS. 17. Qui autem gloriatur, in Domino gloriatur.

Postquam satis reprehendit contraria docentes, qui se temere Christi esse gloriabantur, necessario addidit oportere gloriari in Domino eum qui irreprehensibiliter pureque gloriam appetit. Non enim qui se ostentat quasi probatum, prorsus talis est, sed quem Dominus testimonio suo commendaverit. Certe ille Pharisei sermo quo aiebat : « Non sum sicut ceteri hominum », haud probatus sed improbatius potius apparuit ; justificatus autem praepso is qui propria peccata confessus fuerat publicanus. Quippe sancti probati sunt et extra controversiam positi, si a Deo commendentur. Et quidem hujus Epistolae auctori testatus est Dominus de ipso loquens ad Ananiam : « Vas electionis est mihi iste ». Sed et de cunctis apostolis a Salvatore facta electio testatur, non ipsos semet commendavisse, sed a Deo id munus accepisse.

CAP. XI. VERS. 1. Utinam sustineretis modicum quid insipientiae meae !

Cum jam ostendisset non esse sapientium morem sed insipientium laudes proprias canere, et Corinthios his potissimum delectari, ait illis : Utinam sustineretis me pro me ipso dicentem ea, quae illi pro se loquuntur ! Sane cum vera multa habere scribere, abnuebam id, sciens esse stultorum consuetudinem de se ipsis loquendi. Sed quoniam sustinetis qui sic loquuntur, dicam et ego, non ut laudem vener, sed ut aliquam vobis afferam utilitatem. Quippe secundum Deum vos zelor, nolens mentes vestras corrumpi a quoquam prave loquente. Meritoque praedictum zelum habeo, quia uni vere viro Christo respondi Ecclesiam vestram virginem castam. Subit autem me timor, ne sicut matrem generis nostri serpens calliditate utens corrumpit, vos quoque a pseudomagistris corrupamini propter vestram simplicitatem. Honesto scilicet verbo eam, quae levitas erat, nuncupavit simplicitatem. Cognosset autem quilibet serpentis astutia deceptam fuisse Evam ; animadvertens ipsum pervertisse mandatum Dei qui dixerat : « Ex omni ligno paradisi » : quod enim mandatum fuerat, in contrarium prorsus sophistico astu convertit ».

VERS. 7. Aut nunquid peccatum feci, me ipsum humilians ?

An putatis, quod quia gratis Evangelium vobis ministravi, peccaverim me ipsum humilians ? Memet accusavi, ut vos extolli videamini, veraciter dicendo me peccasse, quia mercedem Evangelii non accepi. Scitis autem, quod non solum cum discessi a vobis renui quidquam accipere, sed et praesens in patria

vestra, cum mihi necessaria deessent nolui vos gravare, aliis interim Ecclesiis mihi victum suppeditantibus: nam et qui ex Macedonia venerunt fratres, necessitatibus meis subvenerunt. Hæc ego constanti fiducia dico cunctis Achaiae Ecclesiis. Retinebo autem hoc propositum, ut nulla re in posterum, sicut nec antea, gravis sim.

VERS. 12. *Ut amputem occasionem eorum qui volunt occasionem.*

Haud enim ex odio id agimus, sed ut amputemus prætextum quemlibet cupientibus ansam calumniandi arripere; ut si et hi impostores nihil forte a quoquam acceperint, evadant nobis similes. Non enim nos similes illis, sed ipsi similes nobis comperiuntur. Quod si libere veritas dicenda est, apparet tantum similes nobis comperiuntur. Etenim nos sincero proposito, prædictam agendi rationem suscepimus; illi autem ficta honesti persona sumpta, non tales esse sed tales videri student.

VERS. 13. *Nam ejusmodi pseudapostoli, operarii subdoli.*

Veri apostoli, operarii absque ullo adjectivo dicti sunt illis: « Rogate ergo dominum messis, ut operarios mittat ». Præterea: « Dignus est operarius alimonia sua ». Illi vero, de quibus scribo, dicuntur nunc operarii subdoli; in alia autem Epistola operarii mali nuncupantur. Transfigurant ergo se in Christi apostolos, cum tales non sint, sed externo tantum habitu illudant: idem habentes institutum ac pseudoprophetae, qui cum sint mente lupi rapaces, vellus sibi circumponunt ut oves esse videantur. Sic de iis loquens, ostendit non esse incredibile quod ait. Nam si ille, qui horum improbitatis causa est (diabolus scilicet), simulat se angelum esse lucis, cum sit tenebrarum, consequenter illi qui ab eo ad fallendum incitantur, transformant se, ut simplicibus videantur justitiæ ministri. Sciendum tamen est, nonnisi abusive dici transfigurari Satanam in angelum lucis. Etenim proprie transfiguratio de corporibus dicitur, quæ in alia corpora demutantur. Itaque hæc dictio denotat eum potius qui se in lucem transformat, cum sit cæteroqui inscitia tenebrisque plenus. Quod si ex tenebris constare quis existimet eum qui se transformat in angelum lucis, caveat putare hunc substantialiter esse talem: nam sententia hujusmodi impla est, nupte Manichaica. Diabolus quidem proprio proposito malus est et tenebræ: quare suapte voluntate, ut alios decipiat, lucem simulat, ut virtutem ac scientiam habere credatur. Elsi igitur pseudapostoli deceperint nonnullos, transfigurando se in prædictas formas, attamen finem operibus parem nanciscuntur, cum diabolo in ignem æternum tanquam illius ministri abituri.

¹¹ Matth. ix, 38. ¹² I Tim. v, 12. ¹³ Phil'pp. iii, 2.

(40) Cod. πλ. ρ. γ.

Α καὶ παρὼν τῇ πατρὶδι ὁμῶν, ὕστερηθεὶς τῶν ἀναγκαίων ἐπιλειψάντων, οὐ φορτικὸς γεγένημαι, ἀλλ' ὡς ἡ ἐκκλησία τὴν χρεῖαν ἀποπληρωσασῶν. Καὶ γὰρ οἱ ἀπὸ Μακεδονίας πρὸς μὲ ἐλθόντες ἀδελφοί, τὰ πρὸς τὰς χρεῖας παρέσχον. Αὕτη δὲ ἡ παρῆρσις σώζεται μοι πρὸς πάσας τὰς τῆς Ἀχαΐας ἐκκλησίας· φυλάξω δὲ αὐτὴν ταύτην τὴν πρόθεσιν, ἵνα ἐν παντὶ ἀβαρῇ ὡς περ ἐτήρησα ἑμαυτὸν καὶ τηρήσω.

ΣΤ. ιθ'. *Ἵνα ἐκκόψω τὴν ἀφορμὴν τῶν θελούντων ἀφορμὴν.*

Ὁ γὰρ μισούντες τοῦτο πράττομεν, ἀλλ' ἵνα ἐκκόψωμεν πᾶσαν πρόφασιν τῶν παθούντων ἀφορμὰς εὐρίσκειν διαβολῆς· ἵνα κἂν αὐεῖν δοκῶσι τὸ μὴ λαμβάνειν τι παρὰ τίνος οἱ ἀποτείνωσι, εὐρεθῶσιν ὡς καὶ ἡμεῖς· οὐ γὰρ ἡμεῖς, ὡς ἐκεῖνοι, ἀλλ' αὐτοὶ ὡς ἡμεῖς εὐρεθίσονται. Εἰ δὲ ἐστὶν ἀληθεύοντα παρῆρσις αὐτῶν, τῷ δοκεῖν ὡς ἡμεῖς εὐρίσκονται. Ἡμεῖς γὰρ ἀληθεῖς προθέσει μετερχόμεθα τὴν λεχθεῖσαν οἰκονομίαν· αὐτοὶ δὲ ἐπιμορφαζόμενοι τὸ καλὸν οὐκ εἰναι τοιοῦτοι, ἀλλὰ δοκεῖν εἶναι ποθοῦντες.

ΣΤ. ιγ'. *Οἱ γὰρ τοιοῦτοι ψευδαπόστολοι, ἐργάται δόλιοι.*

Οἱ τῷ ὄντι ἀπόστολοι, ἐργάται ἀνευ προσθήκης εἰρηται ἐν τῷ, « Δεσθῆτε οὖν τοῦ κυρίου τοῦ θερισμοῦ, ἵνα ἐργάτας ἐμβάλλῃ » καὶ ἔτι, « Ἀξίος ὁ ἐργάτης τῆς τροφῆς αὐτοῦ. » Οὗτοι δὲ περὶ ὧν γράφω, ἐνταῦθα μὲν ἐργάται δόλιοι· ἐν ἄλλῃ δὲ Ἐπιστολῇ ἐργάται καὶ ὀνομάζονται. Μετασχηματίζονται οὖν εἰς ἀποστόλους Χριστοῦ, οὐκ ὄντες τοιοῦτοι, ἀλλὰ σχηματὶ μόνῳ ἀπατώντες· προαίρουν τὴν αὐτὴν ἔχοντες τοὺς ψευδοπροφήτας, οἱ τὴν γνώμην λύκοι ἀρπαγες ὄντες, περιβάλλονται κώδια, ἵνα δόξωσιν εἶναι πρόβατα. Τοῦτο εἰπὼν περὶ αὐτῶν, δείκνυσιν ὡς οὐ παράδοξον τὸ εἰρημένον. Εἰ γὰρ ὁ αἷτιος τυγχάνων τοῦ τοιοῦτους αὐτοὺς εἶναι (διάβολος δὲ οὗτος), ὑποκρίνεται ἄγγελος εἶναι φωτὸς, σκότους ὑπάρχων, ἀκολουθῶς οἱ πρὸς αὐτοῦ εἰς τὸ πλανᾶν ἐνεργούμενοι, μεταχαράττουσιν ἑαυτοὺς ὡς ὑποληφθῆναι ἀκεραλοῖς ὅτι διάκονοι δικαιοσύνης εἰσὶν. Ἰστέον ὅτι τὸ μετασχηματίζεσθαι τὸν Σατανᾶν εἰς ἄγγελον φωτὸς, καταχρηστικώτερον εἰρηται· κυρίως γὰρ μετασχηματισμὸς ἐπὶ σωμάτων ἀμειβόντων τὰ σώματα κατηγορεῖται. Μᾶλλον οὖν ἡ προκειμένη λέξις δηλοῖ τὸν ἐπιμορφαζόμενον τὸ φῶς, ἀγνοίας καὶ τοῦ λοιποῦ σκότους πλήρη (40) ὄντα. Ἐὰν δὲ σκότους ἀκούῃ τις εἶναι τὸν μετασχηματιζόμενον εἰς ἄγγελον φωτὸς, μὴ κατ' οὐσίαν εἶναι αὐτὸν τοιοῦτον ὑπολαμβάνει· ἀσεβὴς γὰρ ἡ δόξα αὕτη, μανιχαϊκὴ οὖσα. Ὁ γὰρ διάβολος ἰδίᾳ προθέσει κακὸς, καὶ σκότος ἐστίν· ὡς αὖ ἰδίᾳ προαίρεται χάριν τοῦ ἀπατῆσαι ὑποκρίνεται τὸ φῶς, ἵν' ἀρετῇ καὶ γνώσιν ἔχειν νομισθῇ. Κἂν τοίνυν ἀπατῶσι τινες τῷ μετασχηματίζεσθαι εἰς τὰ προειρημένα, ἀλλ' οὖν τέλος κατέλληλον τοῖς πράττουσιν ἔξουσι, οὖν διαβόλῳ εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον ὡς διάκονοι αὐτοῦ ἀπελευσόμενοι.

Ἡ
ταύτ
της
« Ἐπ
χρῆσι
Ἰδρα
ἔξαι
ΚΕΦ.

Με
πέμπ
μὲν
προσ
ἀρθε
κότω
μένη
θῆνα
ἀληθ
ὁ Χρ
ἡρώ
ἰ πότ
μὲν
Ἡπρ
ἀνελ
Βασι
λου
γῆς
ὄντα
ρανό
ἔστι
τὴν
ἐν σ
τὸν
ψυχ
τοιο
παρ
τον
σῶ
του
ἀμφ
ἔως
γμα
στερ
λαμ
νοῦ,
ρω;
ρύσι
οὐρα
πρὸς
του
Περ
91
(4)
(4)
ἡγμ
ἀπὸ
γνώ
« Τίς
ἀπο

Στ. κα'. 'Εν ἀπροσύρτη λέγω.

Ἡ ἐνταῦθα λεγομένη ἀπροσύρτη, οὐ καθάπαξ ἐστὶ ταύτῃ οικονομικῶς γὰρ ἐπιτελουμένη, σφοδρότατης συνέσεως ἐστὶ πλήρης. Ἀποδίδωσι πρὸς τὸ, « Ἐπεὶ πολλοὶ καυχῶνται κατὰ σάρκα, καὶ γὰρ καυχῶμαι, » τὸ, « Ἐβραῖοί εἰσι καὶ Ἰσραηλῖται καὶ Ἀβραάμ σπέρμα; καὶ γὰρ. » Προηγούμενη δὲ αὐτῷ ὡς τὸ πνευματικῶς εἶναι ταῦτα.

ΚΕΦ. ΙΒ', στ. β'. *Οἶδα ἄνθρωπον ἐν Χριστῷ πρὸ ἐτῶν δεκατεσσάρων, κ. τ. λ.*

Μετ' ἐλθὺς εἰς τὸ ἀπαγγεῖλαι ὑπαρχθείσας θεοπέμπτους ὀπτασίας καὶ ἀποκαλύψεις· καὶ ταύτας μὲν ἐπὶ μέγεθος θεότητος ἐμφαίνων, οὐχ ἑαυτῷ προσήφεν, ἀλλ' ὡς περὶ ἐτέρου ἀπαγγέλλει, τὰ τῆς ἀσθενείας καυχήματα εἰς ἴδιον πρόσωπον τάξας. Εἰκότως δὲ τῷ ἐν Χριστῷ ἀνθρώπῳ ἀνέθηκε τὴν ἐγκειμένην θεωρίαν, ἵνα δείξῃ ὅτι οὐχ ἐτέρως ἔστιν ἀξιωθῆναι τηλικούτων, ἀλλ' ἐν Θεῷ λόγῳ, σοφίᾳ τε καὶ ἀληθείᾳ καὶ ἀγιασμῷ γεγεννημένῳ· πάντα γὰρ ταῦτα ὁ Χριστός ἐστιν. Οὗτος ὁ ἐν Χριστῷ ἀνθρώπος ἠρπάγη ἕως τρίτου οὐρανοῦ καὶ ἐν τῷ παραδείσῳ· « πότερον ἐν σώματι ἢ ἐκτὸς τούτου, οὐκ οἶδα. » Καὶ ὁ μὲν τις ἐρεῖ ἐκατέρως δυνατῶς ἔχειν τὸ γραφόμενον. Ἡρπάγη γὰρ καὶ Ἠλίας ἐν σώματι τυγχάνων· καὶ ἀνελήφθη Ἀμβραχὺμ, ἀπὸ τῆς Ἱερουσαλὴμ εἰς τὴν Βαβυλῶνα τὸ σῶμα φορῶν, μετεωρισθεὶς ὑπὸ ἀγγέλου βουλῆσαι Θεοῦ. Ἐτερος δὲ φησὶν· Ὅσπερ ἐπὶ γῆς τις περιπατῶν, ἐν οὐρανῷ τὸ πνεῦμα ἔχειν δύναται, ἀλλὰ καὶ συγκαθίσαι Χριστῷ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις· οὕτω περικείμενός τις τὸ σῶμα ἔτι, οἷός τ' ἐστὶ, νοῦ (41) ὀπτασίᾳ ποδηγούμενος, ἐν οὐρανῷ καὶ τῷ παραδείσῳ γενέσθαι. Ἄλλος δὲ τις ἐρεῖ, ὅτι « εἴτε ἐν σώματι, εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος, » γράφειν αὐτὸν οὐ περὶ τοῦ ἰδίου σώματος, οὐ περιέκειται ἡ ψυχὴ, ἀλλὰ περὶ τοῦ καθόλου· ἐν ᾗ τὸ λεγόμενον τοιοῦτο· Ἡρπάγη ἕως τρίτου οὐρανοῦ καὶ εἰς τὸν παράδεισον· πότερον δὲ σῶμα ταῦτα, ἢ ἀσώματον, οὐκ οἶδα· ἀνάκειται γὰρ ἡ εἰδήσις τούτων σὺ πατρὶ τῆς σοφίας Θεοῦ. Ἐχει δὲ καὶ τὸ ἕως τρίτου οὐρανοῦ· ἀμφιβολίαν. Σημαίνεται γὰρ ἐκ τῆς ἀμφιβολίας ὅτι μὲν τὸ πλείονων ὄντων οὐρανῶν, ἕως τρίτου γεγενῆσθαι αὐτὸν ἐπὶ τῷ τὰ ἐκείσε πράγματα κατανοῆσαι (ἀριθμείσθω δὲ οὗτος ἀπὸ τοῦ στερώματος· οὗτος γὰρ πρῶτος οὐρανὸς τοῖς ἀναλαμβάνομένοις ἅπαντα)· ὅτε δὲ τὸ, ἐνδὸς ὄντος οὐρανοῦ, μέχρι τρίτου μορίου αὐτὸν ἐφθάκεναι· ὅποτερος δὲ ἔχει, Θεὸς ἂν εἰδείη, καὶ ὃ ἂν αὐτὸς φανερώσῃ· ὁμῶς δύο ἀρπαγαὶ εἰσι δηλούμεναι, ἕως τρίτου οὐρανοῦ, καὶ ἕως εἰς τὸν παράδεισον. Λεχτέον δὲ πρὸς τοῖς εἰρημένους, ὡς οὐδὲν εἶπεν περὶ τοῦ τρίτου οὐρανοῦ, ὡς ἀκηκοός τι ἢ θεασάμενός ἐστι. Περὶ γὰρ τοῦ ἀπαγγελαντος ὡς ἤκουσεν (42) ἐν αὐτῷ

IV Reg. II, 11. Dan. XIV, 35.

(41) Cod. vñ.

(42) Theodorus Mopsuestenus, in eodem quo Dionysius codice, hæc inedita scribit· Τὸ, ἤκουσεν, ὡς ἀπὸ τῆς ἀποκαλύψεως εἶπεν, ὡς ἂν δίκην ἀκοῆς τὴν γνώσιν αὐτῶν δεξάμενος. Οἷόν ἐστι τὸ τοῦ προφήτου· « Τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; » ἀκοὴν λέγοντος τὴν ἀποκάλυψιν, δι' ἣς ὡσπερ διὰ τινος ἀκοῆς τῶν προ-

A

VERS. 21. *In insipientia dieo.*

Quæ hic dicitur insipientia, haud omnino talis est; imo sic prudenter adhibita, exquisitæ sapientiæ plena est. Refertur ad illud: « Quoniam multi gloriantur secundum carnem, gloriabor et ego. » — « Ilabrai sunt, et Israelitæ atque Abrahami semen? et ego. » Cæterum præcipua ejus gloria est, quod spiritaliter hæc intelliguntur.

CAP. XII, VERS. 2. *Scio hominem in Christo ante annos quatuordecim, etc.*

Transit ad annuntiandum eas, quæ oblata sibi fuerant, visiones ac revelationes, et has quidem ex magnitudine Dei manifestans, haud sibi tribuit, sed tanquam de alio narrat; cum tamen infirmitatis gloriationes in propria persona constituerit. Merito autem homini, qui in Christo erat, præsentem visionem attribuit, ut demonstret, non aliunde posse quemquam tali re fieri dignum, nisi qui in Deo Verbo ac sapientia et veritate atque sanctitate versetur. Cuncta enim hæc Christus est. Hic in Christo homo raptus fuit usque ad tertium cælum et in paradysum. « Utrum in corpore, inquit, an extra illud, nescio. » Et quidem aliquis dicet, utrumque esse possibile quod scribitur. Namque Elias raptus est, in corpore adhuc existens¹; et Habacuc translatus fuit Hierosolymis Babylonem corpus gerens, sublimiter ab angelo delatus voluntate Dei². Alius autem interpretes dicit: Sicut in terra aliquis ambulans, in cælo conversari potest, imo et Christo assistere in cælestibus; ita aliquem adhuc suo corpore indutum, posse mentis visione in cælum duci et in paradiso versari. Alius adhuc dicet verba « sive in corpore sive extra corpus » scribi a Paulo non de proprio corpore, quo circumdatur anima, sed de universo; ita ut hujus dicti sensus sit: Raptus est in tertium cælum et in paradysum: utrum vero hæc sint corpora, an secus, nescio: etenim rei hujus scientia ad patrem sapientiæ Deum pertinet. Verba quoque « usque ad tertium cælum » habent ambiguitatem. Significatur enim hac ambiguitate modo plures esse cælos, et Paulum usque ad tertium venisse, ut ejus loci negotia videret (hoc autem tertium numeretur a firmamento, quod est primum cælum supputantibus omnia); alioqui, si unum credatur cælum, usque ad tertiam ejus partem pervenisse intelligitur. Ultra porro sententia verior sit, Deus utique scit, atque ille cui is revelaverit. Simul autem duo raptus demonstrantur, nempe usque ad tertium cælum, et usque ad paradysum. Insuper dicendum est, nihil Paulum loqui de tertio cælo, quod nempe aliquid ibi audierit aut viderit. Nam quod nuntiat se audisse ibi ineffabilia verba

τῶντων τὴν γνώσιν ἐλάμβανεν· τὰ δὲ ῥήματα, πράγματα εἶναι φησιν· ἐφρακεῖναι γὰρ αὐτὸν τοῦ παραδείσου τὸ κάλλος εἰκός, καὶ τὰς ἐν ἐκείνῳ τῶν ἁγίων χορείας, καὶ τὴν παναρμόνιον τῆς ὁμωφίας φωνῶν· Vocabulum « audiit » tanquam de revelatione dicti, quasi rerum illarum notitiam audiri percepisset. Quale est illud propheta (Isa. LIII, 1): « Quis credidit

quæ non licet homini loqui (nisi forte intelligat aliquis complexivam esse dictionem, Audivi verba ineffabilia in tertio cælo, vel tertia parte cæli, vel in paradiso), quomocunque, inquam, hoc se habeat, declaratur hinc scholam divinarum doctrinarum esse paradisum. Quid autem designat dictio ineffabilia verba? Sciendum, quod quatenus haud syllabis sonisque utitur qui ea loquitur, ineffabilia sunt: quatenus autem veritatem habent, in divina intelligentia subsistentiam habentia, verba sunt. Audiuntur hæc autem non sensu excipiente, sed divinæ mentis contemplatione. Prorsus itaque Deus ipse Verbum, Christus cum sit, non Paulc, sed in Paulo loquitur; parique ratione docebat in singulis quoque prophetis existens. Si ergo in sanctis loquitur Salvator, ineffabilia sunt quæ dicuntur; nam si effabilia essent, utique aures verberarent illorum quibus loqueretur. Recte autem dici potest, non licere homini ea loqui: et audire utique hominem ea posse illuminatum intellectum habentem; loqui tamen non posse voce ac syllabis: his enim organis homines loquentes fiunt. Nimirum licet pro possibili positum est, non hic solum, verum etiam in aliis Pauli Epistolis, veluti: « Omnia licent, sed non omnia expediunt », idem valet quod, Omnia possibilia sunt, sed non omnia expediunt. Narratis autem divinis revelationibus atque visionibus necessario addidit: « Pro huiusmodi in Christo homine gloriabor; ad me quod attinet, in solis infirmitatibus meis fiducia efferar. » Atqui hæc dicens, haud alius est quam qui visiones spectavit. Etsi vero idem est, mentis tamen conceptu differt, modo quidem reputatus tanquam homo infirmus, propter humilitatis propositum; modo autem superna scandens et homo in Christo propter contemplationem.

» I Cor. vi, 12.

auditus nostro? » auditum dicentis pro revelatione, per quam, tanquam ex auditione quadam, quod sibi opus erat intellexerat. Verba autem pro rebus dicunt: nempe se paradisi vidisse pulchritudinem, ibique sanctorum choreas, et suavissimam hymnodicam vocem.

(43) In hoc codicis folio 403, subscribitur minutione littera Scholion Alexandri Nicæni episcopi, quod ideo hic saltem Græce ascribo, ut novo eruditio hominis nomine litterarum historiam augeam. Ad ejus biographiam quod attinet, breviter narrat Lequien *Or. Christ.* t. I, col. 648, vixisse hunc sub Constantino Porphyrogenito episcopum, a quo præpositus fuit Byzantinæ rhetorum scholæ instaurandæ, quæ valde jacebat. Sic ergo se habet Scholion. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ: Τί; « Α οὐκ ἔξω λαλῆσαι, πῶς νοήσων; πότερον ὡς τοῦ Θεοῦ μὴ πρὸς ἄλλον τινὰ τοιαῦτα δηλώσαντος; διὰ δὲ τὸν Παῦλον αὐτὸν μόνον ὑπὲρ ἀνθρώπων καὶ τὸν ζῆλον ἐπιδειξάμενον, καὶ τὸ κήρυγμα; ἢ ὡς τοῦ Παύλου τὰ ἡκουσμένα δεδοικὺς εἰπεῖν, καὶ διὰ τὸ μέγεθος αὐτῶν ἀνέκφορα τοῖς πᾶσι διαφυλάξαντος; Ἀλλ' ἐπὶ μὲν τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἂν ἔχοι τοῦτο χώραν λέγειν, ὅ γε παντὶ τῷ κατὰ Παῦλον τὴν ἀρετὴν τρανοῦν καὶ παραδελούον τὸ μεγαλεῖον τῆς ἀνυπερβλήτου δυνάμεως ἔξεστιν. Πῶς δ' ἂν καὶ τοῦτο Παῦλος ὑπὲρ ἐκείνου σεμνυνόμενος εἴποι, ὁ ἐξ ἀνάγκης μὲν εἰς τὸ ταῦτα εἰπεῖν ἐλθὼν, ἀφροσύνην δὲ τὴν ὑπὲρ τούτων βίαν καλῶν, ἐπὶ μακρότατον δὲ ταῦτα σιγῆσας, καὶ

Α ἄρρητα ῥήματα, ἃ μὴ δυνατόν ἀνθρώπῳ εἰπεῖν (εἰ μὴ ἄρα κατὰ κοινού τις λάβῃ τὸ, Ἥκουσα ῥήματα ἄρρητα ἐν τῷ τρίτῳ οὐρανῷ ἢ οὐρανοῦ, καὶ εἰς τὸν παράδεισον), ὁποτέρως δ' ἂν ἔχοι δηλοῦται, οὗτοι παρὰ δευτέρῳ θείων μαθημάτων ὁ παράδεισός ἐστι. Τί δὲ βούλεται καὶ τὰ ἄρρητα ῥήματα; » Ἰστέον εὖ ἐπὶ τῷ μὴ συλλαβαῖς καὶ φωναῖς χρᾶσθαι τὸν λέγοντα αὐτά, ἄρρητα τυγχάνειν· ὅσον δὲ ἔχουσι τὸ ἀληθές, ἐν θείᾳ νοήσει τὴν ὑπόστασιν ἔχοντα, ῥήματά ἐστιν· ἀκούεται δὲ ταῦτα οὐκ αἰσθήσεως ἀντιλήψει, ἀλλὰ θεωρίᾳ νοήσεως θείας. Ἀμείλει γοῦν ὁ Θεὸς Λόγος αὐτὸς, ὣν ὁ Χριστὸς, οὐ Παῦλος, ἀλλ' ἐν Παύλῳ λαλεῖ· οὕτω δὲ ἐδίδασκεν καὶ πρὸς ἑκαστον τῶν προφητῶν γινόμενος. Εἰ τοίνυν ἐν τοῖς ἁγίοις λαλεῖ ὁ Σωτὴρ, ἄρρητά ἐστι τὰ λεγόμενα· εἰ γὰρ ῥητὰ ἦν, ἐπληττεν αὐτῶν τὴν ἀκοήν, καὶ οὐκ ἐν αὐτοῖς ἐλάλει. Εὖ δὲ καὶ τὸ εἰπεῖν, οὐκ ἔξω ἀνθρώπῳ λαλῆσαι ἀκούσαι μὲν γὰρ ἀνθρώπῳ δυνατόν νόησιν παρωτι-σμένην ἔχοντι· λαλῆσαι δὲ αὐτὰ ἀδύνατον φωναῖς καὶ συλλαβαῖς· τούτων γὰρ εἰσι λαλητικοί. Τὸ ἐξῶν, ἀντὶ τοῦ, δυνατόν, εἰρηται, οὐκ ἐν ταῦτα μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν ἐτέραις Ἐπιστολαῖς τοῦ ταῦτα γράφοντος· τὸ γὰρ, « Πάντα ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει, » ἴσον ἐστὶ τῷ, Πάντα δυνατόν, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει. Μιῶν δὲ τὰς θείας ἀποκαλύψεις καὶ ὁπτασίας, ἀναγκαῖως ἐπήγαγεν· Ὑπὲρ τούτου οὖτος ἐν Χριστῷ ἀνθρώπῳ καυχῆσθαι, ὑπὲρ δ' ἐμαυτοῦ ἐν μόνῳ τοῖς προειρημένοις ἀσθενήμασι παρρησιάζομαι. Ταῦτα δὲ λέγων, οὐκ ἄλλος ἐστὶν τοῦ θεωρήσαντος τὰς ὁπτασίας· πλην εἰ καὶ ὁ αὐτὸς ἐστίν. C ἐπινοῶ διαφέρει, πῇ μὲν νοούμενος ὡς ἀνθρώπος ἀσθενής διὰ τὴν τῆς συγκαταβάσεως πρόθεσιν· πῇ δὲ ὡς ὑπερανάδεσθαι, καὶ ἐν Χριστῷ ὣν διὰ τὴν θεωρίαν (43).

διὰ πολλῶν τῶν ἐν τούτοις ῥηθέντων τὸ μέτριον τὸν τρόπον ἐπιδειξάμενος; Ἐπὶ μὲν οὖν τοῦ Θεοῦ οὐκ ἂν τις εὐσεβῶς ταῦτα παραδέξαιτο· ἐπὶ δὲ τοῦ Παύλου καὶ πάνυ ἂν εἴη πρόσφορος ἡ δianoia, ὡς αὐτὸς μὲν ἡκουσε ταῦτα παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἀνέκφορα δὲ τοῖς πολλοῖς διετήρησεν· ἢ διὰ τὸ τῶν ἡκουσμένων μέγεθος, ἢ διὰ τὸ μὴ ἀξίους εἶναι τοὺς ἄλλους τοιαύτης ὑπὲρ ἀνθρώπων ἀκοῆς· ἢ διὰ τὸ μὴ ὡς αὐτὸς κάκεινους ἐκκαθαρθαῖ τὸν βίον· ἢ γὰρ ἂν καὶ τῆς εἰς τρίτον οὐρανὸν ἀρπαγῆς καὶ τοῦ παραδείσου καὶ τῶν ἄρρητων ὁμοίως θαυμάτων ἤξιωντο. Ἔστι δὲ καὶ τὸ βούλεσθαι πρὸς τὸν ἴσον δρόμον καὶ τρόπον αὐτοὺς ἐκκαλέσασθαι, τοῦτο αὐτὸν εἰρηκεῖναι εἰπεῖν, ὡς οὐκ ἂν ἄλλους τῶν αὐτῶν ἡξιωμένους ἀποκαλύψω, καὶ διὰ τὴν αὐτὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν παρρησίαν καὶ τὴν ἀσκήσιν ἀποβλέψαντας· ἢ τὰ κατὰ Θεὸν μόνον ἄξιον εἶναι τῆς ἐξαγγέλλεως τῶν τοιούτων ῥημάτων φησὶ· τὴν δὲ γενετήν καὶ θνητὴν φύσιν, ἀμύχανον εἰς τὸ ἐξοῖσαι καὶ διαφωτίσαι τοὺς ἀνθρώπους, μεζόνων ἢ κατὰ μήνυσιν δυνάμεων· οἰκείον δὲ τῆς τοῦ Παύλου μετριότητος τὸ καὶ αὐτὸν ἐντάξει τοῖς ἄλλοις, καὶ κατὰ μῆδὲν τὸ διάφορον ἐπιδείξασθαι· μήποτε δὲ καὶ τῶν παύλων ἐπιβραβεῖ διδασκάλων διὰ τούτων τὸ προπετέος· ὁπότε γὰρ ἀναβίους τῆς ἀκοῆς τῶν ἄρρητων αὐτοὺς καθιστᾷ, ἢ πού τις ἀρπαγῆς καὶ τῆς ἄλλης ὑπὲρ ἀνθρώπων ὁπτασίας καὶ ἀποκαλύψεως.

Ετ. ζ'. Καὶ τῇ ὑπερβολῇ τῶν ἀποκαλύψεων ἵνα A Vers. 7. Et ne magnitudo revelationum extollat me, etc.

μη ὑπεραίρωμαι, κ. τ. λ.

Ἐτεροι δὲ μὴ (44) βουλομένοι ἀφορμὴν διδόναι, καὶ μηδὲνα τρόπον ἰσχύειν τὸν πονηρὸν ἐμποιεῖν τινα νοσήματα, μὴδὲ ἀνεχόμενοι τοὺς τελείους ἀνδρας περὶ πολλοῦ ποιεῖσθαι τὴν τοῦ σώματος ὑγίαν (ἵσασιν γὰρ κατεξάνιστασθαι τῶν ἐπιπόνων), φήσουσι· Πολὺς καὶ μέγας θεωρίας εἰληφώς τις, εἰ μὴ νύττοιτο ὑπὸ ἀνθρωπίνης ἀσθενείας, μέγα φρονήσαι ἐφ' ἑαυτῷ. Ὅπως ἂν μὴ ἔχοι χώραν, ἣ φρουρούσα τὸ ἡγεμονικὸν Θεοῦ δύναμις, πολλαῖς οἰκονομεῖ (45) τὸν φρουρούμενον ἔξω γενέσθαι τῆς ὕπ' αὐτῆς ἐκείτης, ὡς παρείσθυσιν λαβεῖν ἀνθρώπινον λογισμὸν. Καὶ ἐπεὶ μυαττονται οἱ τέλειοι ἄνδρες καὶ τὸν ἐν διανοίᾳ μόλυσμόν (46), μέγαν κόνδυλον ἔχειν οἴονται, καὶ ἐνθυμήματι ὑποβληθῇ αὐτοῖς ὑπὸ ἀγγέλου Σατανικοῦ. B ἄμειν γοῦν παρακαλοῦσι καὶ ἀπὸ κρυφίων καθαρισθῆναι, καὶ μὴδὲν αὐτοῖς συνειδέσθαι φαῦλον. Καὶ οὗτο οὕτως ἔχει, κόνδυλιζόμενος ἔγνω καταφυγεῖν Θεῷ, ὡς δηλοῖ γράφας, Ὑπὲρ τοῦτου τοῦ ἐνοχλοῦντος Σατανικοῦ ἀγγέλου τρίς τὸν Κύριον παρακαλέσαι (46'), ἵνα μακράν μου γένηται· καὶ εἰπὲν μοι ὃν παρεκάλεσα Κύριον· Ἀρχαί σοι ἡ χάρις μου· γνώση γὰρ δι' αὐτὴν ὡς οὐκ ἰδίᾳ δυνάμει, ἀλλ' ἡμετέρᾳ συνεργείᾳ ἡ τελειώσις ὑπάρχει· περὶ τοῦ, Τρίς παρεκάλεσα, ὃ μὲν τις ἐρεῖ δηλοῦσθαι τὸ πολλαῖς· ἀπὸ γὰρ τοῦ τρίς τὸ πλήθος· τὰ γὰρ τρία πολλά (47).

Ετ. ιθ'. Πάλιν (48) δοκεῖτε ὅτι ὑμῖν ἀπολογούμεθα;

Μὴ δόξετε ὅτι ὑμῖν ἀπολογούμεθα· οὐ γὰρ ἀνθρώποις προηγουμένως ἀρέσκειν προτεθείμεθα, ἀλλ' ἡ τῷ Θεῷ. Προνοοῦμεν γὰρ καλὰ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ δευτέρως ἐπίπροσθεν ἀνθρώπων, ἵνα ὤμεν Θεῷ πεφανερωμένοι, πείθοντες ἀνθρώπους ὁρθῶς βίῃ καὶ λόγῳ καταλλήλῳ. Ἐν γὰρ Χριστῷ φεγγόμενοι ἐπίπροσθεν Θεοῦ, ὡς ὀρίντες αὐτοῦ τὸν λογισμὸν, πάντα περὶ αὐτοῦ καὶ λέγομεν. Θαυρῶ οὖν ὅτι γνησίως ἀναγνόντες καὶ ταύτην τὴν Ἐπιστολὴν, καταλαβὼν ἀπέξεσθε, τὸ ψιθυρίζειν παραιτησάμενοι ὡς δούλων κρεπές· δούλων γὰρ ἀπαρρησιδιστων καὶ γογγυστῶν τὸ τὸλμημα· ἀλλὰ καὶ τὰς φιλονεικίας, καὶ τὰς ἐξ αὐτῶν γινομένας ἐριδὰς τε καὶ ἐριθείας ἀποστραφῆτε· οὕτω γὰρ ἀκολουθήσει τὸ, Εὐρίσκεσθε με ὑμῖν ὅσοι ποθεῖτε. Μετρωρίζεται γὰρ καὶ ἄγαν γαυριᾷ διδάσκαλος D εὐπορῶν ἀχροατῶν ἐν οἷς σοφίαν εἰπεῖν δύναται· ὡς αὐτοστέλλεται ταπεινούμενος, ὅτ' ἂν οἱ προσιόντες ἐπιπλήξων καὶ ἐλέγχων δέωνται ἐφ' οἷς πράττουσι κακῶς. Εἰ γὰρ πορνεῖαν καὶ ἀκαθαρσίαν καὶ τὴν ἐπομένην ἀσελγειαν πράττοντες οὐ μετανοοῦσι, τεθνῆκασι τὸν ψυχῆς θάνατον· ὡς τὸν κληρονομικὴν διάθεσιν πρὸς αὐτοὺς ἔχοντα πενθεῖν αὐτοὺς μάλλον, ἢ οἱ τὰ κενोटῆρια οἰκοδομοῦντες τοῖς ἀποφειτῆσσι φιλοσο-

(44) Ergo praecesserat alia Didymi explanatio, quam eclogarius praetermisit.

(45) Cod. οἰκοδομῶν. Contrariam vocabuli huius permutationem habet cum aliis codicibus Patribusque (in Pauli loco I ad Tim. 1, 4) Nicephorus Antirr. in, 1.

(46) Animadvertite pulchram Didymi doctrinam de mentis puritate.

Alii vero nolentes occasionem dare, nulloque modo diabolo concedentes efficiendi infirmitates copiam, nec denique tolerantes a perfectis hominibus sedulam curam corporalis valetudinis geri (sciunt enim reluctari eos molestis rebus), dicunt: Si quis multas magnasque visiones recipiat, nisi idem ab humana infirmitate compungatur, magnopere sibi confidet. Quod ne eveniat, custos arbitrii nostri Dei virtus, saepe dat prudenter operam, ut ille quamvis protectus, aliquando extra proprium munimen fiat, ita ut aditum humana cogitatio inveniat. Et quoniam aversantur perfecti homines vel in sola mente maculam, grandem colaphum se accipere putant, etiamsi in ipsorum tantum cogitationem Satanicus angelus subeat. Diserte igitur orant ab occultis quoque mundari, et nihil pravam in conscientia sua habere. Et quod haec ita se habeant, exalatus Paulus novit ad Deum confugere, ut ostendit scribens: Propter hunc molestum angelum Satanicum, ter Dominum rogavi, ut procul me fieret. Et mihi dixit Dominus quem rogabam: Sufficit tibi gratia mea: per hanc enim certior fies, non a viribus tuis, sed ab auxilio meo perfectionem contingere. Quod vero ait, Ter rogavi, existimabit aliquis dictum pro saepe; namque a ternario numero pluralitas incipit; tria enim sunt multa.

VERS. 19. Rursus creditis quod excusemus nos apud vos?

Nolim vos existimare, quod apud vos nosmet excusemus. Non enim ut principaliter hominibus placeamus, propositum nobis est, sed ut Deo: providemus enim bona coram Domino, deinde etiam apud homines; ut simus Deo conspicui, suadentes recte hominibus tum vitæ genere tum sermone congruo: in Christo nimirum loquentes coram Domino, quasi cogitationum ejus gnari, cuncta agimus loquimurque. Confido igitur quod amanter lecta etiam hac Epistola, obtreccionibus abstinebitis, ne clam quidem murmurare serviliter volentes. Timidorum quippe famulorum est et susurronum hic malus mos. Sed et æmulationes, et harum sobolem lites atque jurgia avertemini. Sic eveniet, ut non inveniatis qualem cupitis. Sublevatur enim ac magnopere exultat magister cum abundat discipulis inter quos sapientiam eloqui potest: sicut vicissim humiliter deprimatur, cum auditores sui increpari reprehendique debent ob ea quæ prave agunt. Nam qui fornicationem, immunditiam, et horum comitem luxuriam operantes non resipiscunt, mortem animæ incurrunt: adeo ut qui providam curam illorum gerit, eos magis defleat, quam qui cenotaphia ædi-

(46') Leg. παρεκάλεσα, et mox, ὃν παρεκάλεσα Κύριος. Edit.

(47) More Græcorum grammaticorum, ut alibi dixi, qui dualem numerum negant esse pluralem, contra Latinorum consuetudinem.

(48) Pro πάλιν, rursus, legebat πάλαι, olim, vulgatus, cum aliis tum Latinis tum etiam Græcis.

ficant deserentibus philosophiam. Solet autem sensus commoveri peccantium, cum alii ipsorum causa moerentes ludent. Secundum hunc significatum fieri potest ut Salvator beatos dixerit qui fient, quoniam post luctus afflictionem divinitus recreabuntur. Dum autem ait : « Ne iterum, cum venero, humiliter, » ostendit, se in priore quoque ad eos accessu idem expertum cum valde ad poenitentiam adhortaretur. Necessario itaque addidit : « Ecce tertio nunc venio ad vos, » ut tertium adventum loco testium trium habentes confirmemini; nam si in ore duorum vel trium testium omne verbum damnationem ferens stat, id est satis idoneum firmumque habetur, sic oportebat per duos quos feci adventus satis firmos vos effici. Nunc quia adhuc confirmari indigetis, tertio ad vos venire decrevi.

CAP. XIII, VERS. 11. *De cætero, fratres, gaudete, perfecti estote, idem sapite, pacem habete. Et Deus pacis ac dilectionis erit vobiscum.*

Post omnem exhortationem, suadet ut concordiam foventes, ad felicem finem tendant genuinæ virtutis ac fidei susceptione perfecti. Hac enim si mente fuerint, stabilitatem nanciscentur, pacifice viventes, quia Dei charitas apud eos hospitabitur. Nam præsentia pacis, constantem eis statum conficiet. Adeo ut unusquisque magistrum imitans dicat : « Quis nos separabit a charitate Dei quæ est in Christo Jesu »? » et reliqua.

⁹⁴ Rom. viii, 55.

(49) Animadvertite morem singularem irridendi C philosophiæ desertiores.

(50) Cod. γνησίως.

A φίας. (49) Φιλεῖ γὰρ ἀσθησις ἐγγίνεσθαι τοῖς ἀμαρτάνουσιν, ὅτ' ἂν ἕτεροι ὑπὲρ αὐτῶν πενθῶσιν οἰοφύμενοι. Δύναται καὶ κατὰ τοῦτο σημαίνοντα τοὺς πενθοῦντας μακαρίζειν ὁ Σωτὴρ, ἐπεὶ περ μετὰ τὴν ἐκ τοῦ πενθεῖν κάκωσιν θεὸς ἐν παρακληθῆσονται. Διὰ δὲ τοῦ εἰπεῖν, « Μὴ πάλιν ἐλθὼν ταπεινωθῶ, » δείκνυσιν ὅτι καὶ ἐν προτέρῳ πρὸς αὐτοὺς ἀφίζει τοῦτο πέπονθεν, ἰκανῶς πρὸς μετάνοιαν προτρέψάμενος. Ἀναγκαῖος οὖν ἐπήγαγεν· « Ἰδοὺ τοῦτο τρίτον ἐρχομαι πρὸς ὑμᾶς, » ἵνα τὴν τρίτην ἐπιδημίαν ἀνὰ τριῶν μαρτύρων ἔχοντες βεβαιούσθε. Εἰ γὰρ ἐπὶ στόματος μαρτύρων δύο ἢ τριῶν πᾶν ῥῆμα κατακρίσιν ἐκφερόμενον ἴσταται, τοῦτ' ἐστὶ πληροῦται τε καὶ βεβαιούται, οὕτως ἔχρην διὰ τῶν δύο ἐπιδημιῶν ὧν πεποίηκα βεβαίους ὑμᾶς ὑπάρχειν· ἐπειδὴ δὲ ἀκριβῆς χρῆσθε τοῦ βεβαιωθῆναι, καὶ τρίτον ἔκρινα ἀπαντῆσαι ὑμῖν.

ΚΕΦ. ΙΓ', στ. ια'. Τὸ λοιπὸν, ἀδελφοί, χαίρετε, καταγέγεσθε, τὸ αὐτὸ φρονεῖτε, εἰρηνεύετε· καὶ ὁ θεὸς ἀγάπης καὶ εἰρήνης ἔσται μεθ' ὑμῶν.

Μετὰ πᾶσαν προτροπὴν συμβουλεύει, ὁμοφροσύνην ἀναλαβόντας αὐτοὺς, σπεύδειν ἐπὶ τέλος ἀγαθόν, ἀπαρτιζομένους ἀναλῆψαι γνησίας (50) ἀρετῆς τε καὶ πίστεως. Οὕτω γὰρ στηριγμὸν ἔξουσιν τοῦτο (51) φρονούντες, εἰρήνην ἄγοντες, ἐπὶ τῷ τῆν τοῦ θεοῦ ἀγάπην χώραν λαβοῦσαν παρ' αὐτοῖς γίνεσθαι. Ταύτης γὰρ ἡ παρουσία, τὸ ἀμετακίνητον αὐτοῖς περιποιήσει· ὡς ἕκαστον μιμούμενον τὸν διδάσκαλον εἰπεῖν· « Τίς ἡμᾶς χωρήσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ θεοῦ τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ; » καὶ τὰ ἐξῆς (52).

(51) Ita hoc loco Didymus, non τὸ αὐτό, ut est in contextu biblico.

QUÆSTIONES AC VINDICIÆ DIDYMIANÆ

SIVE DIDYMI ALEXANDRINI ENARRATIO IN EPISTOLAS CATHOLICAS LATINA

Græco exemplari magnam partem e Græcis scholiis restituta.

EDIDIT

GODOFR. CHR. FRIDERICUS LUCKE

THEOLOGÆ DOCTOR ET PROFESSOR PUBLICUS ORDINARIUS.

(Particulæ quatuor Göttingæ 1829-1832, in-4.)

COMMENTATIO CRITICA PRÆVIA.

I. Cum ante hos tres fere annos in Epistolis S. Joannis interpretandis Patrum, si qui de his Epistolis scripssent, commentarios anquirerem atque

D perlustrarem, incidi præter alia opere meo ad finem fere perducto in paulo obscuriorem illam, quæ Didymi Alexandrini fertur, Enarrationem in Epistolis

Catholicas Latinam. Habetur hæc in *Bibliothecis Patrum*, Parisiensi secundæ (tom. IX), Magna Coloniensi (tom. IV), Maxima Lugdunensi (tom. IV), Gallandiana (tom. VI). Nomen auctoris olim in Ecclesia celebratissimum, ut opusculum accuratius inspicerem, permovit me ac quasi invitavit. Ex quo commentario si quæris quid lucrifecerim, sic habeto: nec multum, neque vero omnino nihil. Habet Didymus nonnulla quæ nemo non probaverit vere et eleganter dicta. Atque enotavi equidem ea, quæ ad interpretationem Epistolarum Joannis facere videbantur, in commentarii mei appendice, quæ tamen omissa nemini desiderarentur. Ut verbo dicam, nihil in illo commentario ita dixit Didymus, ut locum in Epp. Cath. aliquanto obscuriorem vel difficiliorem possit nobis nemini alius ope adjutus solus extricare. Sed enim in his bonæ interpretationis frustulis noli operæ meæ pretium quærere! Quod lectione mea lucrifeci, ex genere ac semine est prorsus alio, haud vero contemnendo. Etenim dum Enarrationem Didymi attentius legebam, animadverti primo pene invitus in nonnullis locis magnam cum scholiis Græcis, quæ in calce editionis Epist. Cathol. Mathæianæ adjecta habentur, similitudinem atque mirum concentum; mox vero collatione utriusque exempli accuratius instituta lectus inveni eadem pene iisdem verbis in Enarratione Latine, in scholiis Græce expressa. Quid multa? Enarrationis Didymianæ in Epp. Cath. Latine Græcam veritatem hætenus quantum scio equidem nemini notam, imo deperditam omnibus creditam, deprehendi magnam partem in istis scholiis adhuc supersitem. Dixi tunc quidem de hoc *ἐπὶ τῶν* quantolocunque, breviter ac quasi in antecessum in meo ad Epp. S. Joan. commentario (1), rem accuratiori, qua omnino egeat, disquisitione, ubi primum occasio otiumque mihi contigerint, prosecuturus. En igitur tibi, B. L., hæc data occasione *Quæstiones ac Vindiciæ Didymianæ*. Scio equidem hujus inventi non eam esse rationem, nec dignitatem, ut ad omnes pertineat, omniumque intersit, tamen apud eos maxime, qui studio atque cura antiquitatis ecclesiasticæ cum cognoscendæ accuratius, tum restaurandæ inter nos conspicui facti sunt ac celebres, spero me aliquam saltem gratiam mereri, reliquias viri, inter theologos antiquioris Ecclesiæ haud ultimi atque interpretis suo tempore celebratissimi, haud spernendas colligendo, restituendo, illustrando. In qua re, ne iis videar quasi invitus assentiri atque opin ferre, qui nostra ætate, ut est ad extrema quævis prona, justum rerum excedendo modum bonam causam perdunt, dicam de usu Patrum exegetico ingenue, quod sentio, paucis. Equidem ut in eorum numero haberi nolo, qui in libris sacris in-

terpretandis sua recens inventa unice sibi collaudant, atque Patrum despiciendo in hac arte labores ac studia suis facilem quærunt gloriam, ita nec iis unquam astipulari possum, qui hisce diebus exstiterunt, nimii veterum interpretum laudatores, qui cum nihil habeant antiquius quam ut omnia, quæ superata dudum artis exegeticæ infantia lusit, aut fudit antiquioris Ecclesiæ inscitia atque incuria ad libros sacros partim inepta, partim falsa, recoquant, recoctaque commentariis suis, in quibus nova antiquis meliora invenire fas est, infarciant magis, quam recto judicio interponant, — nos ad auream scilicet catenarum ætatem rejicere student. Stet suus cuique rei honos ac vera æstimatio! Usus commentariorum veterum in interpretando nisi criticus plane nullus nobis est. In quibus ubi ad rem pertinentia docte et eleganter exposita deprehenderis — et insunt omnino, quibus et uti poteris et gaudere, ex theologico maxime interpretandi genere, — ea repetere, nostra facere, nostris innectere et pietati debelis et doctrinæ erga antiquitatem tanquam religiosæ: quæ vero minus vera, imo falsa intellexeris, ea omittere potius, vel, si graviora visa fuerint, admissa dijudicare et veritati et religioni satius erit.

Atque de his hætenus. Progrediamur nunc ad ipsam Didymi Enarrationem in Epp. Catholicas Græco exemplari, quantum supersiit, vindicandam.

II. De vita Didymi, cum hanc provinciam optime administraverint, qui de iis rebus ex instituto egerunt, auctores gravissimi, inter quos nuperrime post Mingarellium (2) Guerickius (3) excelluit, paucis tantum, quæ pro instituti nostri ratione necessaria videantur, exponamus.

Constat inter omnes, Didymum, quem cum a parva ætate oculis captus esset cæcum ipsa jam cognominavit antiquitas, per LX fere annos, usque ad LXXXV ætatis annum, illustris scholæ Alexandrinæ præfectum fuisse, Macarii successorem, virum propter doctrinam atque in utraque litteratura eruditionem prorsus eximiam, eandemque, cæcitate fere innata nihil impediante, continuatis lucubrationibus assiduæque auditione et molesta, comparatam (4), omnibus laudatissimum ac vere admirabilem. Floruit suo tempore cum multis nominibus, tum maxime exegeticæ artis laude tanta, ut ea allecti ad audiendum talem doctorem undique Alexandriam advolarent discipuli, inter quos præ aliis nominare licet Rufinum, qui per multos, ut ipse gloriatur (5), annos eum audit; Hieronymum, Isidorum Pelusiotam. Atque non solum viva voce docuit Didymus (6), sed etiam scriptis exegeticis laudes apud posteritatem valde auxit. Testis est præ cæte-

(1) Vid. Comment. tom. III, pag. 299.

(2) V. Didymi Alexandr. *De Trinitate* libri III, nunc primum Græce editi, Latine conversi ac notis illustrati a J. Aloysio Mingarellio. (Supra.)

(3) *De schola Alexandrina*, part. I, p. 92

(4) Cf. Rufini *H. E.* II, 7; Sozom. *H. E.* III, 15; Socrat. *H. E.* IV, 24-26.

(5) Rufin. *Apolog. in Hieronym.* II, 11, 12.

(6) Rufinus in *H. E.* II, 7, de Didymi disciplina hæc narrat: « Hujus aliquanti dicta vel communi-

ris locupletissimus Hieronymus, qui in *Catalogo* (7) A narrat, « eum multa opera et nobilia per notarios scripsisse, commentarios in *Psalmos* omnes, commentarios in *Evangelium Matthæi* et *Joannis*, — in *Isaiam* tomos XVIII; in *Osee* ad me scribens commentariorum libros tres, et in *Zachariam* meo rogatu libros quinque et commentarios in *Job*, et infinita alia, quæ digerere proprii indicis sit. » — Qui commentariorum in utriusque Testamenti libros a Didymo editorum catalogus egregie augeri potest ex ejusdem Hieronymi commentariis, in quibus Didymi tractatus, quos in suis ipse adhibuisset, singulos passim laudat. Atque omissis nunc Didymi in V. T. libros commentariis, ejusdem in *Epistolas Pauli* ad *Ephesios* et *Galatas* commentariolis in suis (8) ipse usus est Hieronymus. Præterea in *Acta apostolorum* commentarium scripsisse Didymum, testantur hujus commentarii fragmenta, a J. Christophoro Wolfio in *Anecd. Græcis* (9) collecta et illustrata. Horum vero commentariorum, quos hactenus enumeravimus, nihil præter notitiam atque fragmenta in cætenis pauciora nobis relictum esse, omnino est quod doleamus. Unica tantum, ut videtur, fere integra Latina quidem, nobis exstat Didymi *Enarratio in Epistolas Catholicas*, de qua nunc accuratius est dicendum.

III. Didymum in *Epistolas Catholicas* commentarium scripsisse, præter Cassiodorum, scriptorem sæculi sexti, testatur nemo unus. Hic vero in *Institutione divinarum litterarum* (10) multis narrat se ipsum jam senem, ut monachis suis in discendis divinis litteris succurreret, novem totius sanctæ Scripturæ codices et studiose emendatos et adnotatione exegetica et Græcis maximam partem desumpta instructos adornasse. Hujus bibliothecæ exegeticæ codex octavus *Epistolas apostolorum* continuit. De quo ubi narrat, « In *Epistolis*, inquit, canonicis (sive Catholicis) Clemens Alexandrinus presbyter, qui et Stromateus vocatur, l. e. in *Epistola* S. Petri prima, S. Joannis prima et secunda, et Jacobi (11) quædam Attico sermone declaravit, ubi multa quidem subtiliter, sed aliqua incaute locutus est, quæ nos ita transferri fecimus in Latinum, ut exclusis quibusdam offendiculis purificata doctrina ejus securior potuisset hauriri. S. quoque Augustinus Ep. Jacobi apostoli solita diligentia suæ curiositate tractavit, quam vobis in membranaceo codice scriptam reliqui. Sed cum de reliquis canonicis *Epistolis* magna nos cogitatio fatigaret, subito nobis codex Didymi Græco stylo conscriptus in *expositionem VII canonicarum Epistolarum Domino largiente*

ter disputata vel proponentibus responsa, adhibitis notariis describere: quæ etiam nunc in magna admiratione habentur. Nos tamen, qui et vivæ vocis ejus ex parte aliqua fuimus auditores, et ea quæ a nonnullis dicente eo descripta legimus, longe majorem gratiam et divinum nescio quid ac supra humanam vocem sonans in illis magis sermonibus qui de ore ipsius proferebantur, agnovimus. »

concessus est, qui ab Epiphanio viro disertissimo, Divinitate juvante, translatus est. »

Hujus ea est ratio testimonii, ut ad eam rem, de qua quærimus, probandam nihil possit cogitari validius ac certius. Possis tamen in hoc uno, quod unicum est, offensus causam sumere dubitationis. At vero id quominus facias, prohibebit impedietque sane Didymiani post mortem nominis historia paulo accuratius cognita ac perpensa.

Constat enim, Didymum, dum viveret quidem, apud omnes fere intemeratæ, imo acriter defensæ orthodoxiæ laude floruisse, eundem tamen haud multo post mortem cum Origene, quem in theologia sectatus est maxime, eadem contactum esse hæc sorte iniqua, ut apud anxios orthodoxiæ ecclesiasticæ patronos propter nonnullas, quas scriptis suis declarasset, opiniones Origenianas male audiret, in crimen vocatus hæreseos. Ipse adeo Hieronymus, quamvis Didymi olim auditor et admirator, imo amicus, ejusque apud Latinos interpres, tamen cum suam orthodoxiæ famam adversus Rufinum periclitantem videret, maluit magistri famam hactenus intactam in discrimen committere, sibi cautior, quam defendere; imo primus ille cepit ejusdem opiniones Origenianas exagitare. Hieronymi vero auctoritas quantum in æstimandis Ecclesiæ doctoribus apud suspiciosos istius ætatis aures valuerit, nescit nemo. Attamen aliquandiu criminationibus subinde iteratis restitit gloria Didymi, nomenque propter pietatem fere sanctum. Postquam vero Justinianus imperator, acerrimus iste orthodoxiæ ecclesiasticæ vel potius aulicæ vindex, libellus Origenianis tunc temporis miserabiliter redintegratis, in famosa illa epistola ad Mennam archiepiscopum Constantinopol. data adversus « impium Origenem ejusque sectatores » arma ceperat, etiam Didymus noster in synodo ἐνθρονισθῆναι, imperatoris jussu coacta anno 544, scilicet zelatorum more blasphemias, quæ putabantur Origenistarum, exagitatis magis quam examinatis, cum aliis bonis viris anathemate publico et ecclesiastico percussus est. Quam temerariam Origenistarum condemnationem cum deinceps repetissent ac quasi perpetuam fecissent Martinus pontifex in synodo Lateranensi an. 649, synodus Quinisexta, Nicæna denique secunda œcumenica, factum est, ut gloriosa olim Didymi memoria apud Græcos in oblivionem veniret, ejusque scripta, imprimis vero ea quæ Origenismum præ cæteris redolere visa fuissent, primo contemnerentur, deinde contempta interirent fere omnia. Hinc ne mireris, Photium, qui tamen vel hæreticorum scripta diligenter excutere sustinuit, ne nominis quidem Didymiani nostri!

(7) Cap. 409.

(8) V. Hier. in Prologo comm. ad Eph., item in Prolog. comm. ad Gal.

(9) Tom. IV, p. 1 sqq.

(10) Cap. 8.

(11) Reponendum videtur, Judæ. Cfr. comment. meum in *Epist. Joan.*, p. 298.

mentionem fecisse unquam in *Bibliotheca*. Enarrationem vero nostram in *Epp. Cath.* quinto et sexto sæculo in utraque Ecclesia pro nomine auctoris olim celebratissimo parum cognitam atque in usu fuisse, præter locum Cassiodori laudatum, qui id aperte declarat, significare aliquo modo videtur Cosmas Indicopleustes (12), eo quod interpretes librorum sacrorum Græcos Catholicas Epistolas parum aut nihil curasse queritur. Est tamen hæc Enarratio una nobis ab injuria oblivionis asserta, nescio tamen an integra. Ac sane debetur hoc cum Cassiodori celebriores Epistolarum Catholicarum explanatores frustra anquirentis inopiæ judicioque in odorandis hæreticorum sordibus parum nasuto, tum vero Epiphaniî Latini interpretis scripta veterum emaculandi arti scilicet in hac una re nobis felicissimæ.

IV. Ad scrupulum curvis de authentia nostræ Enarrationis subdubitanti prorsus eximendum pernultum hercle faceret, si uno saltem in loco Græca scholia, quæ Latinam Didymi interpretationem disertis verbis referunt, nomen Didymi auctoris sibi inscriptum gererent. Nomen vero illius in scholiis nusquam apparet. In quo tamen noli offendere. Maxima enim pars scholiorum nomina auctorum ostendit nulla.

Attamen unus exstat in ipsa Enarratione locus (13), ex quo certis effici potest argumentis, eam a Didymo revera scriptam esse. Leguntur enim in ea hæc fere: « Verus Filius Dei est Jesus Christus, verus Deus existens. Et considera, quemadmodum consubstantialis Patri et non idem numero secundum Sabellium Filius sit cum Patre.... eorum itaque singula examinationem, ut fuit possibile, in aliis habuerunt. » His igitur verbis aperte declaravit auctor, se aliis in libris doctrinam de Trinitate adversus hæreticos uberius exposuisse. Scripsit autem Didymus *De Trinitate* libros III, quos e codice fere integros primus evulgavit, nostroque auctori locupletissimis vindicavit commentariis Mingarellius, Italus (14). Quibus vindiciis simul effectum est id, ut utriusque operis auctorem unum eundemque idem prorsus de Trinitate contra Sabellium sentire facile intelligas. Potest verò præterea ex allato eodem loco colligi, Didymum nostram *Epp. Cath. Enarrationem* post libros demum *De Trinitate* scriptos composuisse. Cum vero de tempore quo illi *De Trinitate* libri exarati fuerint, nihil accuratis definiri rationibus queat, nequit etiam accuratius dici quando nostra scripta sit enarratio.

Est autem hæc Didymiani ingenii ita plena vestigiis, ut vel leviter perquirenti ea ubivis appareant, nec possit comparatione operum Didymi diligentius instituta de nostræ authentia Enarrationis amplius

A dubitari. In qua questione, cum Mingarellius, quamvis alio consilio, nempe ut libros *De Trinitate*, quibus nomen auctoris et initium operis in codice, quo utebatur, desint, Didymo vindicaret, prorsus egregie omnia administraverit, licet nobis, talem qui nacti simus præceptorem, brevibus esse. Paucis igitur defungar. Atque, ut ea, quæ ad doctrinam dogmaticam attinent, primum persequar, omnia, quæ Didymo peculiariter habentur de Deo uno et trino, de creatione ac ratione mundi, de angelis bonis ac malis, de diabolo ejusque natura, de Christo ejusque naturis et operibus, de natura hominis et gratia, et reliqua placita, quorum recensum nuperrime egit Guerickius (15), ea, quemadmodum in reliquis Didymi operibus tractantur, eodem modo in Enarratione invenies vel exposita uberius, vel leviter adumbrata. Ex multis, quibus plenissimus est Guerickii commentarius, exemplis hæc pauca sufficiant. Didymus in libris suis identidem docet, Deum esse omnis quantitatatis expertem, sive ἀμεγέθη, ideoque mortalium oculis, imo animis ἀκατάληπτον, ἀπρόσιτον. Eandem sententiam in Enarratione nostra ita sæpiissime profert, ut neget Deum ab ulla creata intelligentia comprehendendi posse. Vide *I Joan.*, col. 1609 et alias. Docet Didymus, angelos incorporeos esse, ideoque invisibiles oculis corporis nostri, eosdemque verò creatos atque propterea menti visibiles. *De Trinitate*, III, 16. Eadem habes in Enarr. col. 1605 in *II Petri* II. Ibidem docet, angelos sanctorum hominum custodes esse; idem dicit in fragm. ap. Ming. Comment. cap. 13, hisce verbis: Τοὺς μὲν ἁγίους φωταγωγοὶ φυλάττουσιν ἄγγελοι. De diabolo hæc habet in libr. *contr. Manich.*, col. 1105: 'Ἄλλ' οὐδ' αὐτὸς ὁ διάβολος κατὰ φύσιν κακός, ἀλλ' ἐκ τροπῆς τοῦ ἰδίου αὐτεξουσίου. Conf. ibidem col. 1101, ubi, nominibus diaboli explicatis, hæc subjungit: Εἰ τοίνυν διὰ πάντων ὧν σημαίνει ὁ ἀρχέκακος καὶ πρῶτος ἀποστάτης προαιρετικῶς ἐστὶ τοιοῦτος, οὐ δύναται κατ' οὐσίαν εἶναι κακός. Eodem modo in *Enarrat. in I Joan.* III, col. 1645, diabolus, inquit, non substantialiter, sed voluntariæ operationis indicium (σημεῖον) est. Quibus addas ea, quæ in *Enarrat. in Ep. Judæ* leguntur col. 1648: « Nec est diabolus terrena substantia. »

D Habuit enim aliquando divinam gloriam et sanctam Dei scientiam, licet conversus de magnitudinis tanta ceciderit. Ostenditur itaque ex communi sensu, quem habemus de cunctis rationabilibus, quoniam, cum sint arbitrii liberi, et conversio (16) sit facta diaboli, natura non malus est. Ita Didymus ad doctrinam de diabolo quod attinet per omnia videtur sui similis idemque. Attamen in hac doctrina unum est, in quo a se ipso dissidere quibusdam visus est et libri *contra Manichæos*, nomeliorem frugem intellexit. Male. Nostram interpretationem suadet, imo flagitat cum totius loci nexus, tum vero usus verbi τροπῆς de lapsu, sive mutatione in pejus, Didymo frequentatissimus. Vid. *contr. Manich.*, col. 1099; *De Sp. S.* III, p. 528.

(12) *Topographia Christi.*, lib. VII, p. 292.

(13) Cap. V in *I Epist. Joan.* vers. 20.

(14) Cf. De Didymo Commentarium ad Franc. Carafam scriptum. (Supra col. 139.)

(15) *De schola Alexandr.*, p. II, p. 352 sqq.

(16) Id est lapsus. Basnagius de reatu diaboli ad

stræque Enarrationis auctor. Etenim contra Manichæos ita illum disputantem faciunt, quasi dicat, diabolus igni æterno traditum olim iri; eundem vero in Enarratione prorsus contraria cum Origene docuisse volunt, nempe, malos angelos adeoque diabolus ad meliorem frugem olim reuersos salutis per Christum et nobis et universo mundo rationali reparatæ posse fieri participes. Loca, quæ huc facere videntur, duo exstant in enarratione *ad priorem Petri Epistolam*. Alter locus, qui est *ad I Petr. 1, 10-12*, in *Bibliotheca* ita expressus et inter punctus vulgo legitur: « Si quis existimaverit, quæsitam a prophetis salutem in fine esse mundi, quod in omnibus et in summo est appetitu, quando ipsius quidem causa alia cuncta sunt, ipsum vero, cujus causa nullius agitur. Non abs re est etiam intelligi de sanctis angelis et simpliciter cunctis beatiss rationabilibus hoc dictum, cum omnes appetitum habeant prospicere ea, quæ in fine sæculi sunt agenda. Si vero alium quemdam statum viderunt beatum (per ea quæ revelata sunt a Spiritu sancto eis qui Evangelium susceperunt) præter eum, qui dictus est; dicendum est et concupiscere in eum prospicere angelos, qui in transgressionem quadam inventi sunt. Nam licet quidam eorum pravi sint, attamen detenti supplicio *respirantes*, unde ceciderunt, quod etiam studiosis hominibus compromittitur, habebunt desiderium vel per fenestras ea respicere. »

Facile vides, locum hunc totum fere ita depravatam, imo desperatam esse, ut nisi antea emendatus fuerit, intelligi queat nullo prorsus modo. Ad initium quod attinet, distinctionem verborum pessimam, hinc insanam esse, in aprico est. At vero huic malo medicina et certa et efficax parata nobis est feliciter in scholiis Græcis, ubi eadem ita leguntur: *Εἰ δὲ τις ἐκλάβοι τὴν ζητουμένην ὑπὸ τῶν προφητῶν σωτηρίαν κατὰ τὸ τέλος εἶναι, ὃ ἐπὶ πᾶσι καὶ ἐσχάτων ὁρεχτὸν τυγχάνει, οὐκ ἀπαμφαίνει περὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων καὶ ἀπλῶς πάντων μακαρίων λογικῶν τὸ προκειμένον ἐκλαβεῖν, πάντων ὅρεξιν ἔχόντων παρακύψαι εἰς τὰ κατὰ τὸ τέλος πράγματα.* Itaque sublata post verbum *agitur* distinctione plena, ita, ut ex duobus colis una efficiatur et continua enuntiatio, Latina oratio fluere optime, nisi impediretur præterea obscurioribus verbis his: « quando ipsius quidem causa cuncta sunt, ipsum vero, cujus causa nullius agitur. » Possunt vero hæc, ni fallor, ita emendari, ut pro *nullius* reponas *nullis* (rebus, quæ sunt), deinde vero verba « *cujus causa* » intercludas distinctione parva. His ita et restitutis et explicatis, ea quæ deinceps et in fine leguntur, ita tibi erunt intelligenda: Cum omnes qui ratione præditi sunt, natura et beatitudinis cupiditate ducantur, et appetant ea prospicere quæ in fine sæculi evenient, id est salutem perfectam ac beatitudinem per Evangelium omnibus, qui aliqua fruuntur

A ratione, patefaciendam, sequitur, malos etiam angelos, modo ne toti depravati fuerint atque natura sua rationali prorsus privati (id quod ne cogitari quidem potest, nisi ab iis qui erroribus Manichæorum decepti sint), desiderio salutis in fine mundi olim futuræ prospiciendæ, atque appetendæ et posse teneri et vero etiam tentum iri. « Nam licet quidam eorum pravi sint, attamen detenti supplicio (quo cruciantur quidem, verum ita ut emendari possint, neque exstinguantur), *respirantes* [respirantes (17)] unde ceciderunt, habebunt desiderium vel per fenestras ea respicere, » id est desiderium ea quovis modo respiciendi ardentissimum. Quibus verbis, ego si quid video, nihil aliud docetur, quam hoc, malos angelos, quantumvis pravi, tamen nec conscientia melioris, qua olim fruii fuerint, deperditæ, nec *desiderio* reparandæ olim beatitudinis prorsus carere. Non negaverim, posse omnino ex his colligi, Didymum pro sua doctrina ad Origenem paulo inclinata malis angelis tam benevolam atque misericordem sese præbuisse, ut spem illis reparandæ salutis adimere nollet, tamen, donec alia prolata fuerit justior criminis causa, de hac sententia nemo auctorem nostrum apud æquos rei iudices Origenianæ hæreseos condemnabit. Posset enim ille ita sese ipse excusare, ut conscientiam deperditæ, desiderium reparandæ salutis malis angelis pœnarum esse augmento diceret. At vero justam accusationibus causam criminis non deesse, locus, qui in eadem Enarratione *ad I Petr. III, 22*, legitur, probat expressis verbis. Ibi enim ita: « Pacificavit Jesus per sanguinem crucis suæ, quæ in cœlis et quæ in terra sunt, omne bellum destruens et tumultum. Mox enim in descensu ejus et nativitate facta de Virgine dictum est: *Gloria in excelsis Deo, et in terra pax!* Concorditer autem et in præsentibus dictum est, quia, cum resurrexisset a mortuis et sederet in dextra in excelsis, profectus in cœlum, subjecti sunt angeli ei, potestates atque virtutes. Sicut enim homines abstinentes a peccatis subjecti sunt, ita et superiora rationalia correctæ spontaneis culpis, quas (18) forsitan habuerunt, ei subjecta sunt, completa dispensatione habita pro salute cunctorum. Possibile est autem, aliquos hujusmodi spontaneis passionibus voluntatibus abstinentes dicere, quia non omnino mutatio facta significatur subditorum animalium supernorum. »

Hanc Didymi disputationem a condemnata Origene de ἀποκαταστάσει πάντων doctrina quam proxime abesse, quis est quin videat?

Dispiciamus nunc de loco illo in libro Didymi contra Manichæos, quem dicunt hæreseos Origenianæ crimini plane contrarium esse. Exstat autem locus in Basnagiana illius libri editione, p. 213 (cap. 13). Ibi Didymus contra eos imprimis disputat, qui Deum auctorem faciunt peccati. Hæc ut diluat, inter alia

(17) Ita ex verissima Mingarellii conjectura scribendum censeo.

(18) Ita legendum puto pro *quæ*, quod in *Bibliothecis* expressum est.

hoc utitur argumento ad vulgarem captum accom-
modatissimo : Deum, scilicet legislatorem ac iudi-
cem, quoniam ex auctoritate Scripturæ sacræ
(*Matth.* xxv. 41), cum injustos puniendos, tum
maxime Satanam supplicio olim tradendum decre-
verit, ne cogitari quidem posse auctorem peccati.
In quo argumento accuratius explanando Scripturæ
locum modo allatum : Ὑπάγετε εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώ-
νιον, τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις
αὐτοῦ, ita explicat, ut, cum Deus ibi dicatur dia-
bolo ignem præparasse, diabolum ab æterno ac na-
tura (κατ' οὐσίαν) malum atque a bono Deo alie-
num esse præfracte neget. Ut vero ab adversario-
rum cavillationibus, quærentium cur Deus diabolum
non statim post lapsum, sed post multam demum
noxam multamque hominum cladem igni sempit-
erno tradere decreverit, locum ipsum defendat,
ratiocinatur fere ita : Εἰ ταῦτα, inquit, οὕτως
φρονητέα, ἢ ἀγνοίαν προσάφουσι τῷ Θεῷ [τότε], τοῦ
πῶς τιμωρήσεται καὶ ἐμποδίσκη τὸ κακὸν, ἢ ἀδυνα-
μίαν. Ἀλλ' οὐδέτερον τούτων περὶ τὸν ἡγαθὸν Θεόν.
Οὐκ ἄρα ἀγενήτως ἐχθρὸς ἂν Θεοῦ ἐπανεῖθε κατ'
αὐτοῦ, ἀλλὰ γενόμενος ἐπὶ τῷ εἶναι ἀγαθός, τὴν μὲν
δύναμιν τῆς ἀρετῆς ἀτελῇ ἐφύλαξεν, τὴν δὲ τῆς κα-
κίας ἐπιτηδεύουσα εἰς ἐνέργειαν ἤγαγεν, δι' ὃ καὶ
κολαστέος καὶ εἰκότως μετὰ πολὺ τιμωρίᾳ ὑπεβλήθη.

In hac tota argumentatione nihil omnino inest,
quod ad sententiam Didymi de malis angelis eorum-
que salute vel speranda olim vel desperanda accu-
ratius definiendam aliquid faciat. Imo de diabolo
ejusque supplicio nihil ibi docetur ita, ut certis
inde possis colligere rationibus, Didymum Orige-
nianam hæresim de salute diaboli nulla olim despe-
randa respuisse. In qua re id imprimis attenden-
dum est, quod disputationis suæ non uno in loco
Didymus de igne, sive supplicio diaboli simpliciter
loquitur, ita ut, quæ in sacra Scriptura adjecta
est vocem αἰώνιος plane omittat; id quod haud te-
mere fecisse putandus est ille Origenis sectator
cæteroquin religiosus. Cui addas, in libris *De Tri-
nitate* Didymum verbum αἰώνιος ita sæpissime usur-
pare, ut nihil insit præter notionem divini (19).
Falluntur ergo, si quid video, egregie, qui hunc
disputationis contra *Manichæos* locum de supplicio
diaboli cum manifesta illa Didymi hæreseos Ori-
genianæ confessione pugnare autumant.

Atque hæc de dogmatica nostræ Enarrationis ra-
tione a Didymo non aliena satis superque.

V. Progrediamur nunc ad explorandam nostri
operis rationem criticam, eam scilicet quæ ad ca-
nonem Scripturæ sacræ tunc temporis hinc inde va-
rium spectat. In qua re unum est, in quo fidei no-

stri operis Didymianæ defensores offendi, imo vexari
possunt egregie. Locus exstat in fine commentarii
ad posteriorem Petri Epistolam, ubi de ejusdem
Epistolæ authenticia hæc leguntur molestissima ver-
ba : « Non est igitur ignorandum, præsentem Epi-
stolam esse falsatam, quæ licet publicetur, tamen
in Canone non est. »

Ac primo quidem facile intelligitur, obscurioris
sensum loci fere hunc esse : Epistola Petri altera
falsata est, νοθεύεται, id est Petri esse negatur,
eademque, quamvis in Ecclesiis publicetur (ἐν πλε-
σταῖς δεδημοσιευμένη Ἑκκλησίαις), tamen a Canone
aliena est (οὐκ ἐνδιάθετος). Atque inter omnes
constat, istam Petri Epistolam ab Origene atque Eu-
sebio inter dubias, sive ἀντιλεγόμενας, numeratam,
deinde vero inde a sæculo fere iv in Canonem Ec-
clesiæ vulgarem receptam esse, ita tamen ut, He-
ronymo teste, ipso hoc sæculo essent multi qui
eam Petri esse negarent (20). Ipsum vero Didymum
in Enarratione ab eorum partibus stetit, qui Pe-
tro apostolo Epistolam illam abjudicarent, posset
omnino demonstrari, præter illam commentarii
clausulam, imprimis eo quod inter commentandum
auctorem Epistolæ nunquam Petrum apostolum no-
minat, sed « conscriptorem Epistolæ » quasi nemini
notum atque dubium nisi recte jam a Mingarellio
observatum esset; Didymum vel in Enarratione
prioris Epistolæ, quam tamen Petri esse ne potue-
rit quidem negare, eandem formulam usurpare, ex.
c. col. 1595. In his hactenus nihil offendimur. Dif-
ficilius vero multo est ad intelligendum quomodo
verba ista, quibus commentarius ad alteram Petri
Epistolam finitur, cum antecedentibus sensu co-
hæreant, per voculam igitur conjuncta. Locum ex-
scribamus totum, quo melius de eo possint ipsi ju-
dicare lectores. « Multis mirum est, et ex istis ver-
bis (*II Petr.* iii, 5-7) significari mundanas revolu-
tiones atque mutationes. Sic enim habent : *Cælum
enim erat olim et terra ex aqua et per aquam consti-
tuta verbo Dei, per quæ qui tunc erat mundus aqua
inundatus deperit : qui autem nunc sunt cæli et terra,
verbo repositi sunt igni reservandi. Et post alia (ibid.
15) : Novos vero cælos et terram novam secundum
promissa ipsius expectamus. Aiunt enim qui hac
sententia detinentur : sæculum (αἰών) erat olim et
terra absque cælis (21) et terra, quæ nunc est (Gen.
1), et extra istos qui nunc sunt novi cæli et terra
nova erunt. Omnibus manifestum est, tres mundos
per successionem consistere, quoniam scriptum est :
Qui nunc sunt cæli et terra eodem verbo repositi
sunt : et mutatio denuo similis erit eis, qui sub di-
ludio perierant. Agnovit autem hæc conscriptor Epi-*

(19) Similiter Origenes, Didymi in hac doctrina
auctor, aliam popularem, aliam philosophicam de
æternis penis doctrinam esse statuit. Philosophi-
cam ac suam plane ubi proficitur hæc de re senten-
tiam, æternas malorum pœnas non eo sensu
æternas dicit, ut finis earum plane nullus sit, sed
potius, graviore ac diuturnas, quibus cavulation

immensis labentibus sæculis peccata ex animis
creaturarum quasi exurantur, non vero ipsæ creatu-
ræ exstinguantur. Cfr. Huet. *Orig.* i, 11, § 20;
Guericke *De schola Alex.* ii, p. 297.

(20) Vid. Herm. Olshausenii comment. *De in-
gritate et authenticia posterioris Petri Epistolæ*, p. 2.

(21) Id est, haud sine cælis.

stolæ ex verbis Jesu de consummatione sæculi sic A probatis [prolatis (22)]. Sicut enim in diebus Noe comedebant et bibebant homines, nubebant et nuptui dabantur, vendebant, emebant, plantabant, ædificabant, usque ad diem, qua ingressus est Noe in arcam et venit diluvium et tulit omnia (23)... sic erit in præsentia Filii hominis. Amplius autem concionatur his verbis, cum dicit: *Ignem solvendam hanc, quæ nunc inspicitur, creaturam*. Ait enim venire iudicii diem latenter ut fur, in quo cæli magno impetu et sine dilatione transibunt, elementis utique tabefactis ab igne illato, post quod cælis *radicibus* amputatis novos cælos, novamque terram futuram, in quibus iustitiam et promissiones Dei in sua habitatione possideant iusti. Non est igitur, etc.

Patet ex his, Didymum pro sua ad Clementis Origenisque (24) opiniones cosmologicas inclinatione quam maxime offensum esse in eo, quod auctor Epistolæ, non contentus iis quæ Christus ipse de consummatione sæculi in universum dixisset, ulteriora docere ausus sit, nempe, totam, quæ nunc conspiciatur, creaturam igne olim *deletum* ac *dissolutum radicibus* (25) iri. Ac videtur Didymus eorum foveisse sententiam, qui mundanorum ignium conflagratione formam quidem mundi olim mutatum sive potius emendatum iri, substantiam vero rerum sive materiam immutabilem esse putarent (26). Ergo displicuerunt illi, quæ ipsi in Epistola Petrina sibi contraria fere expressis verbis doceri videbantur. Ne vero apostolicæ auctoritati repugnare audacius videretur, clausulam illam adiecit, qua lectores admoneret, sententiam illam, quæ multis mira offensionisque plena videretur, quamvis publicatæ inesset Epistolæ, tamen, quoniam hæc ipsa falsata haberetur, nulla omnino niti auctoritate canonica. Hæc si vera est loci nostri interpretatio, optime cohærent omnia. At vero fuerunt qui dicerent Didymum Petri sententiam enarrando suam fecisse. Hi, quomodo clausulam defendant, videant ipsi. Basnagius, cum loci sententiam non perspiceret, censuit ea quæ in fine commentarii leguntur ab aliena manu esse male assuta. Ac recte quidem, modo probari posset, Didymum assensum argumento Epistolæ præbuisse; quanquam ne sic quidem intelligo, qua ratione quæ de causa ista assui potuerint ad-

(22) Ita Gallandius verissime.

(23) Versio Vulg. tulit omnes; ac vera est Græca lectio, ἦρεν ἅπαντας.

(24) V. Münscheri *Hist. dogm.*, tom. II, p. 537 sqq.

(25) Ergo Didymus non *ροιζήδον* legit, quæ vera est omnium fere librorum lectio, sed *ρίζδον*, quod paucis admodum in libris habetur. Illam si tenuisset lectionem, minus ille hæsitasset; hanc cum secutus sit, non potuit non offendi.

(26) Expressa est ista veterum opinio, breviter quidem, in scholio ad I Petr. iii, 10, quod apud Matthæium legitur, ita fere: Εἰπάων, ἐν ᾗ οἱ οὐρανοὶ *ροιζήδον* παρέλευσονται, οὐχ ὡς ἀπολλυμένων λέγει τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ὡς ἀναστοιχειομένων εἰς χρεῖττονα λήξιν. Ὅσπερ γὰρ τὰ ἡμέτερα σώματα λυόμενα οὐχ εἰς τὸ μηδαμῶς εἶναι χωρεῖ, ἀλλὰ ἀνακαίνιζεται εἰς ἀφθαρσίαν· οὕτω καὶ τὰ οὐράνια

dititia. Placeret magis, si totam alterius Epistolæ Petri enarrationem ita mutilatam esse diceret, ut inter multa alia ea maxime interciderint, vel ab interprete Latino omissa sint, quibus clausula commentarii constaret. Facilius tamen eo, quo supra dixi, modo rem habebis expeditam. Verum quidem est, Didymum, si ipse illam scripserit clausulam, in hoc male sibi constantem videri posse, quod Epistolam, quæ dicitur Petrinam, Petro apostolo aliis in libris indubitatum tribuerit (27). At vero his non ita moveor, ut Mingarellio (28) assentiar temere si quid video suspicanti, « Totam alterius Epistolæ Petri enarrationem brevissimam sane et imperfectam aut Didymi plane non esse, aut ab iis quorum interesset, vel pravam doctrinam obtrudere, vel B Didymi nomen multis olim post ejus mortem invisum infamia afficere, interpolatam fuisse, aut eum tandem, cum libros *De Trinitate* extremis vitæ annis conscripserit, opinionem, quam ante amplexus fuisset, seu dubitationem omnem abjecisse. » — Et enim religiosior quam verior mihi quidem videtur secunda illa Mingarellii variarum conjecturarum copia, quas vereor omnes timor ne fecerit sacer, videlicet, ne Ecclesiæ in defendenda illius Epistolæ auctoritate Petrina nomen deesset Didymi præ nullis clarum. Nodum rei, qui omnino inest, ac scrupulum facilius sane explicabis ita, ut Didymum dicas aliter pro alio docendi genere de Epistola illa disputasse œconomice. In qua re ille secutus est Origenem, ita ut in questionibus maxime exegeticis pro instituti ratione criticas canonis causas aperiret, in dogmaticis vero et homileticis, ne offenderet vulgum, vulgarem Canonis ecclesiastici consuetudinem intemeratam sibi cautior retineret.

VI. Exegetica nostri operis ea est ratio, ut Didymi methodum, Alexandrinam videlicet, seu potius Origenianam, ubique referat, ita tamen temperatam, ut in N. T. saltem libris a nimio allegoriarum studio absteineat. Grammaticam atque historicam interpretandi rationem ut in commentariis, ita in enarratione nostra haud neglexit quidem, imo habet interdum quæ ad eam faciunt utilissima. In quo tamen cave, ne æstimandis antiquioris Ecclesiæ operibus exegeticis nostram artis mensuram adhibeas. Veteres enim theologi Græci, cum libros N.

D σώματα διὰ τοῦ δηλουμένου πυρὸς ἀνακαίνιζται, ἐλευθερούμενα καὶ αὐτὰ ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς, ὡς ὁ ἀπόστολος Παῦλος φησί, Rom. viii, 20, 21: — Οὐ μόνον γὰρ ἡμεῖς, ἀλλὰ καὶ ἡ περὶ ἡμᾶς ὁρωμένη κτίσις ἐπὶ τὸ ἀμεινον μεταποιηθήσεται, συμμετέξουσα τῆς ἡμῶν λαμπρότητος. Cfr. Münscheri *H. D.* iv, p. 454.

(27) Cfr. *De Trinit.* i, cap. 29, ubi, Petri sermonibus, qui Act. x, 42, 43, et iv, 11, 12, leguntur, nominatim commemoratis, ita pergit: Ἀλλὰ καὶ καθολικῶς τὸ δεύτερον πέμπτει γράμματα μεταξὺ ἄλλων περὶ αὐτοῦ (τοῦ Ἰησοῦ τ. Θ.) ἔχοντα καὶ τοῦτο. Ὅς τὰ πάντα, etc., II Petr. i, 3, 4. Eodem modo i, 52; i, 15, i, 28; ac multis aliis in locis.

(28) Vid. Comment. *De libr. de Trinit.*, i, 15, col. 161.

ex viva adhuc lingua facilius intelligerent, quam arte philologica interpretarentur, grammaticas rationes laud contempserunt quidem, imo, ubi opus ipsis visum est, explicarunt interdum, id tamen præ primis spectarunt interpretando, ut res ac sententias librorum sacrorum excuterent, excussas vitæ ac scholæ accommodarent. Hoc vero ita egerunt illi, ut eos sequi nobis pro nostra arte theologia longius promota omnino nefas sit. Didymus in interpretatione Origenem sectatus est, qui primus sacrorum librorum interpretationem in formam artis redegit, ita, ut singulas interpretandi rationes atque causas colligeret, collectas in eum finem, qui totam ipsi continere visus est interpretationem theologicam, componeret ac dirigeret, quo plenius ac fructuosius ex sacro codice, quippe qui ista ætate totus singulis adeo in verbis verbum spiritumque Dei æternum spirare atque occultare videretur, doctrina Christiana et extrui posset et defendi atque ad vitam hominum applicari. Huic interpretandi generi ex usu scholæ Alexandrinæ additus Didymus theologicas, quas dicunt, causas in interpretatione summas posuit, in hisque enucleandis totus est cum in commentariis suis omnibus, tum vel maxime in *Enarratione Epistolarum catholicarum*. Hinc nostram Enarrationem, si eam ex istius ævi more æstimamus, verum commentarium esse nullo modo negaverim. In qua re non possum quin Guerickio contradicam, qui eam non singularem vocum et sententiarum, sed earum tantummodo, quas uberius illustrare Didymo placuerit, liberiore esse ac quasi selectam explicationem statuit. Quæ si vera esset Guerickii sententia, eodem jure posses negare, Didymum in *Acta apostolorum* commentarium scripsisse. Cujus commentarii quamvis nihil præter eclogas exegeticas relictum nobis sit, ea tamen est harum eclogarum manifesta forma, ut Wolfio assentiatur, qui ex ipsis reliquiis Didymum in *Actus apostolicos* commentarium toto libro pertinentem scripsisse argumentis idoneis probavit (29). In qua questione non prætermittendum est id, quod gravissimum est, Enarrationem nobis non totam relictam esse, sed mutilatam multis ut videtur in locis; de qua re mox uberius nobis erit dissendendum.

Habet præterea nostra Enarratio hoc sibi proprium, ut interpretando Manichæos in primis eorumque errores nefarios ubique perstringat atque convincat, vel iis in locis, ubi causa vel materia contra istos disputandi fere nulla inesse videtur. Ac vide, quomodo his quoque Didymianus Enarrationis nostræ mos atque ingenium nobis sese prodatur. Etenim Manichæorum hæresin ita sibi invisam habuit, ut præter librum, quem de ea scripsit, singularem, vel in exegeticis tractatibus, v. c. in commentario ad *Acta apost.*, pro communi istorum temporum

A contra hæreses pugnacitate ad eam profligandam identidem recurrat (30). Et Mingarellius vero, cum intelligeret Didymum in Enarratione nostra fere nimum esse in notandis refutandisque Manichæorum erroribus, conjectit istam eo consilio compositam esse, ut pestiferam Manetis hæresin confutaret. Posses eodem jure conjicere Didymum suam Enarrationem contra Arianos aut Sabellianos, quos identidem notaverit, scripsisse. At vero facile huic supersedere poteris conjecturæ. Satiùs enim omnia ea, quæ hoc facere videntur, ex polemico Scripturæ sacræ explicandi, sive potius applicandi genere, quo istius ævi homines utebantur, explicabuntur. Et vero nihil præterea in nostro libro continetur, quo ista Mingarellii conjectura aut secundari aut defendi possit.

B Illis ita expositis, si qui adhuc scrupulus de fide nostri operis Didymiana tibi resideat, ad eum prorsus animo evellendum, velim attendas interpretationibus quorundam in *Epist. cath.* locorum præter Enarrationem illis in libris a Didymo cum proprietate quadam ac constantia repetitis: quas, ut temporis parcamus, infra ad ipsam Enarrationem adnotabimus.

VII. Innuimus supra, nos de integritate nostri operis, quæ nunc habetur, valde dubitare. Hoc vero ne temere a nobis factum esse credas, age rationes dubitandi, quales sint, accuratius inquiremus.

Ac primo quidem, quo attentius Enarrationem nostram perlegi, eo magis nexum ac perpetuitatem commentarii multis in locis desiderasse mihi videor. Nec possum, quin omissiones sive lacunas inesse suspicer, majores minoresve. Ad minores quod attinet lacunas, jam primus, qui nostrum opus evulgavit, aliqua in eo, paucula tamen desiderari in universum quidem bene observavit (31), nec tamen locos, qui male sani aut lacunosi viderentur, indicavit. Fecit hoc Gallandius ea, qua consuevit, et sagacitate et diligentia. Pertinent vero, si quæ talia vero desiderantur, ad culpam illius librarii, ex cuius libro manuscripto, qui hactenus inventus est, unico, eoque vetustissimo quidem, sed quam negligentissime facto, Latina nostra expressa est Enarratio. Ne autem librarii culpam temere exagidemus, ipse primus editor haud raro lacunarum adeo, quæ nullæ sunt, falsam speciem intulisse videtur, eo quod veram libri manuscripti lectionem male descripsit orationisque contextus integritatem pessima verborum distinctione quasi abscondidit. Utriusque generis exempla infra enotabimus.

Gravior est questio de majoribus, quæ in commentario nostro deprehenduntur, lacunis sive omissionibus. Inæqualitas enim interpretationis longioris modo ad nauseam usque, modo brevioris, in primis ad posteriorem Petrinam, itemque Jacobi Epistolam, tam male me habet, imo offendit, ut vix

(29) Vid. *Anecd.* tom. IV, p. 20, 29, 33, etc. [Not. ad vers. 24 cap. iv, ad vers. 54 cap. vii et ad vers. 39 cap. viii, supra.]

(30) Vid. apud Wolfium p. 19, 52. [Not. ad vers. 24 cap. iv et ad vers. 56 cap. viii.]

(31) Vid. *Bibl. Patr. Paris.*, sæc. iv, p. 557 H.

credam, integram nobis relictam esse Enarrationem, neque unquam persuaderi mihi patiar, Didymum in Græco commentario tam parum sibi constantem fuisse, suique similem, ut, si uno tenore Epistolarum catholicarum septenarium interpretaretur, id quod ne dubites, alia prolixioribus imo alienis quæstionibus non tam ornaret, quam oneraret, alia vix ac ne vix quidem adnotatione sua attingeret. Accedit, quod ex Græcis commentarii, quæ nobis relictæ sunt, fragmentis cum Latina Enarratione accuratius comparatis fere cogimur, ut exemplar Græcum Latino multo longius fuisse suspicemur. Cujus rei exempla manifestiora suppeditabit adnotatio Enarrationi nobis subjicienda. Quid multa? Dicam, quod sentio. Epiphanius, qui commentarium nostrum ex Græco Latinum fecit, videtur mihi quidem ex eo catenam, ut tunc moris fuit, summariam composuisse, ita, ut ad libita omitteret ac quasi interverteret ea quæ ipsi aut offensionis aliquid habere, aut minus necessaria aut obscuriora visa fuissent. Quæ mirifice confirmatur

A suspicio eo quod ipse fatetur Cassiodorus, qui Epiphanio auctor fuit interpretationis sive versionis Didymi Latinæ, adumbrationes Clementis Alexandrini, ut quæ viderentur multa continere male cauta, ita transferri a se jussas esse, ut, offendiculis exclusis, securius inde posset hauriri doctrina. Num enim putas, Didymo, qui jamdudum hæreseos Origenianæ crimen apud vulgus incurrerat, feliciori Clemente contigisse, ut Enarratio ipsius sub Epiphanii auspiciis manibusque, emaculandi negotio fere imperato, imminuta atque integra apud Latinos evulgaretur? Posset quidem ex loco Cassiodori supra allato hoc tuo jure conjicere, codicem Enarrationis Græcum, qui Cassiodoro oblatum est, non totam eam, sed dudum a Græcis in catenæ brevium redactam continuasse. Cui non repugnarem equidem conjecturæ, modo Enarrationis ea esset forma ac compositio, qualis catenarum Græcarum esse solet, accuratior et æquabilior. Quocirca rectius Epiphanio operis nostri, si qua facta est, mutilatio sive compendium crimini dabitur.

DIDYMI ALEXANDRINI

IN EPISTOLAS CATHOLICAS ENARRATIO LATINA

Nunc primum cum fragmentis Græci exemplaris suis locis interpositis edita.

Expositis illis quæ de auctoritate, authentia ac ratione Enarrationis Didymianæ præmonenda videbantur, progrediamur nunc ad parandam ipsam istius Enarrationis e Græcis scholiis vindicationem.

Ac volui ab initio quidem fragmenta tantum Græca ex scholiis collecta cum Latinis e regione expressis ita componere, ut ex mutuo utriusque exempli consensu de inventi mei veritate cuivis facile constaret. Re vero accuratius perpensa cum probe intelligerem, isthac vi nec satis perspicpi posse scholiorum Græcorum ad Latinum exemplar relationem mutuam, nec judicium lectoribus ferri posse exploratum de ipsius Enarrationis natura ac indole, qualis esset, mutavi consilium, atque, quo melius provinciam vindicis in me susceptam ornarem, totam Enarrationem accuratius recognitam atque fragmentis Græcis suis locis intersitis auctam deinceps edere decrevi. In quo id in primis curandum mihi duxi, ut Enarratio Latina a mendis, quibus ab egregia illa primorum editorum (32) incuria atque negligentia scatet fere innumeris, quantum possem, purgatio prodiret. Ac de critica muneris mei ratione ut paucis exponam accuratius, ea occupabitur partim in corrigendis verborum interpunctionibus, quas primi editores fecerunt, pessimis, partim in restituendis lectionibus pro insanis, si fieri poterit, verioribus. In quo negotio haud exiguum laboris partem occupavit Gallandius, primusque locos, quos intellexerat corruptos, aut interpunctione aut lectione mutata sanare tentavit. Codicem in ea re auctorem habuit quidem nullum, solo ingenio usus et arte conjecturali, interdum tamen felicissima. Ut igitur aliquod saltem laboris mei compendium facerem, textum Enarrationis ex emendatore Gallandii editione reddendum curavi. Quæ vero adnotavit ille, ita sunt comparata omnia, ut, si ommitterem, mihi meæque editioni deesse ipse viderer. Itaque Gallandianam adnotationem criticam nemo mirabitur a me repetitam, meæque interpositam. Neque vero totam ille perfecit rem, imo multa aliis reliquit melius si fieri poterit restituenda. Hoc si

(32) Primus Didymi Alexandrini in Epistolas canonicas brevem Enarrationem ex D. Hieronymi scriptorum ecclesiasticorum catalogo edidit Margaritus de la Bigne, in *Bibl. PP. Parisiensis* editione secunda, tom. IX, p. 544-557. Laudat quidem codicem, quo usus est, vetustissimum, membranarum scriptum, ejusdem tamen lectionem litterarum obscuritate quamplurimum impeditam fuisse queri-

tur. Hanc principem editionem repetiere deinde Colonienses ita, ut, ne quis lectorum male sibi cantus Origenianæ hæreseos contagione inficeretur, multis quidem caverent admonitionibus in margine interiore apposis, errores vero primi editoris non modo non corrigerent, sed augerent potius. Nec aliter *Lugdunensis Bibliotheca* editores.

nobis contigerit Gallandio felicioribus, quam maxime debetur id haud uno in loco scholiis Græcis, quibus velut medelis ad veram Latinæ versionis et lectionem et interpunctionem inveniendam reponendamque sapius usi sumus. At vero ut in scholiis Græcis emendandæ versionis Latinæ haud exiguum positum est subsidium ac quasi remedium, ita in versione Latina haud pauca sunt, quibus optime uti potuimus ad refingendum scholiorum Græcorum textum nonnunquam corruptum. Quæ scholia, quamvis e libris edita sint satis bonis iisque antiquioribus (33), habent tamen interdum, in quibus offensus hæreas, verba singula corrupta, sententiarumque ordinem male turbatum. Corruptiones scholiorum atque offensiones tantum non omnes pro suo ingenii acumine bene perspexit quidem ac conjectura sublevare interdum optima tentavit Matthæius editor, idem vero cum versionem scholiorum Didymæorum Latinam superstitem esse ignoraret, multa, quæ ex ea reparari posse videntur quam certissime, aut intentata prorsus aut non sanata curis posterioribus reliquit. Exempli rei, quid valeat in emendandis scholiis Græcis Latina versio, pro salute ex istis sibi petita gratiam quasi rependens, adnotatio nostra critica suppeditabit. Atque de his hactenus.

DIDYMI ALEXANDRINI

IN

EPISTOLAM BEATI JACOBI APOSTOLI BREVIS ENARRATIO.

CAP. I, VERS. 1. « Jacobus, Dei et Domini nostri Jesu Christi servus, duodecim tribubus, quæ sunt in dispersione, salutem. » Sicuti mortalem gloriam homines appetentes, in suis conscriptionibus dignitates quas putantur habere, præponunt: ita sancti viri in Epistolis suas scribunt ad Ecclesias, principaliter proferunt servos se esse Domini nostri Jesu Christi, æstimantes hanc appellationem supra regna totius mundi consistere. Jure namque Jacobus, circumcisionis apostolus, his « qui ex circumcissione sunt », scribit, sicut et Petrus, cum eorundem probetur apostolus, Judæis scribit in dispersione constitutis¹. Possunt enim hæc, quæ iis scribuntur, aptari etiam illis qui occulte spiritualiter sunt Judæi; nam et Joannes una cum Jacobo et similibus eorundem existens apostolus, de Israelitis spiritualibus et tribubus eorum habuit sermonem contemplationis in Apocalypsi.

VERS. 2, 3. « Omne gaudium existimate, fratres mei, cum in tentationes varias incideritis, scientes quod probatio fidei vestræ patientiam operatur: patientia autem opus perfectum habet, ut sitis perfecti et integri, in nullo deficientes. »

Εἰς τελειότητα ἀνδρείαν Ad perfectionem virilem et patientiam simul
καὶ καρτερίαν (34) προ- lem et patientiam simul
τρέπων, ἀκολούθως ἀδελ- invitans, consequenter
φούς ὀνομάζει, ἀλλ' οὐ fratres suos appellat, et
τέκνα, οὐτε υἱούς. non filios, quibus scribit.
Quomodo enim perfecti non sint, qui non solum
sine tristitia, sed etiam cum gaudio propter Christi

stum tentationes ferre noscuntur? Nam quicunque varias tentationes cum delectatione sustinet, eum probatissimum opus sequitur, a quo etiam patientia corrigitur perfecta et fortitudo præcipua. Hæc itaque patientia bene certantis opus noscitur esse perfectum: quod opus nunc evenit, quando non propter aliud, sed divina charitate perficitur. Quod enim majus studium est, quam ut aliquis perfectus sit, et omnes virtutes habeat, consequenter quibus agitur, ut possidentibus eas indigentia nulla proveniat? His itaque simile est illud: « Tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio spem, spes vero non confundit². » Verborum enim differentia, non sensuum, in his sermonibus esse probatur apostolorum.

VERS. 12. « Beatus vir, qui suffert tentationem, quoniam, cum probatus fuerit, accipiet coronam vitæ, quam repromisit Deus diligentibus se. »

Dum sufficienter invitasset, cum gaudio sustinendas esse tentationes, ut opus portabile (35), et perfecta patientia teneantur, quæ perficiuntur propter se, non propter quidquam aliud gesta, per alteram monitionem suadere contendit promissionibus, ut præsentia corrigan- tur,

μακάριον εἶναι λέγει, τὸν beatum esse dicens, qui
πειρασμὸν ὑπομένοντα. tentationem suffert. Fiet,
Γενήσεται γὰρ, φησὶν, inquit, quisquis fortiter
ὁ οὕτως ἀθλητικῶς ἀγα- certamen exceperit, ut
γῶν τὸν ἀγῶνα δόκιμος vir perfectus et in cun-
ἀνὴρ, διὰ πάντων γεγυ- ctis exercitatus. Qui vero

¹ Rom. iv, 12. ² I Petr. i, 4. ³ Rom. v, 3-5.

(33) Codices, quibus in his scholiis usus est Matthæius, Mosquenses sunt duo, his insigniti siglis: D. et H. illum præstantiorem sæculo xi, hunc sæculo xii vel xiii scriptum esse demonstravit editor.

(34) Codex D ita habet, εἰς τελειότητα καὶ ἀν-

δρείαν καὶ ἀρετὴν προτρέπων καρτερίαν. Quæ lectio ad Latinam versionem propius accedit.

(35) Recte Gallandius, *probabile*. In Græco scriptum fuisse videtur δόκιμος. Conferatur, quod supra legitur, probatissimum opus.

μνασμένος· οὕτω δὲ ἀνα-
φανέντι ἐκ τῶν σκυθρω-
πῶν δοθήσεται στέφανος
ζωῆς, εὐτρεπισθεὶς ὑπὸ
τοῦ Θεοῦ τοῖς αὐτὸν ἀγα-
πῶσιν.

Ex quibus agnoscimus, quoniam secundum unius-
cujusque virtutes potuit a Deo corona præberi, alii
quidem justitiæ, alii immarcescibilis et rectæ fidei;
par est autem præter istas coronas etiam alia coro-
na, sperantibus et futura sustinentibus conferenda,
cujus materies Dominus est ipse. Super has autem
reposita est et altera fruentibus Dominum et ex-
perimentum habentibus paradisi deliciarum, et pota-
tis de torrente deliciarum Dei. Exempla vero præ-
dictarum coronarum sunt hæc: « Reposita, » inquit,
« mihi est corona justitiæ³⁶; » et iterum: « Porta-
bilis immarcescibile gloriæ coronam³⁷; » itemque:
« Erit in illa die Dominus Sabaoth corona spei³⁸; »
iterumque: « Corona deliciarum proteget te³⁹. » Quæ
corona considerandum est, ne forte ipsa sit, de qua
dictum est: « Corona gratiarum⁴⁰, » an altera. Sic-
ut enim qui fruitur corona deliciarum, et qui ha-
bet gratiam Dei cooperantem, coronam gratiarum
percipit: sic et (36) qui justitiam operatur, et recte
sectatur de his, quæ sapienda sunt, aut qui appetit
perfectam gloriam, coronam justitiæ et gloriæ pro-
meretur,

οὕτω δὲ τὸ ὑπομένειν πειρα-
σμῶν (37) καταφρονῶν,
ἐπιπόνων καὶ αὐτοῦ τοῦ
θανάτου, στέφανον ζωῆς
ἀπολήψεται τῆς αἰωνίου,
ἀνθ' ἧς κατεφρόνησε προ-
καίρου ζωῆς. Ζητήσεις,
εἰ ὕλη οὗ ἡτοίμασεν ὁ Θεός
στεφάνου ζωῆς τοῖς ἀγα-
πῶσιν αὐτὸν, ἐστὶν [ἡ
ἡτοίμασεν ὁ Θεός τοῖς ἀ-
γαπῶσιν αὐτὸν (38)] ἃ
διὰ μέγεθος θεϊότητος ἐ-
φεί καὶ ἀκοῇ οὐχ ὑπόκει-
ται, οὐδὲ ψιλλῇ νοήσει ἀν-
θρώπου ἀναβέβηκεν.

VERS. 17. « Omne datum optimum et omne do-
num perfectum desursum est descendens a Patre
luminum. »

Patrem luminum intelligibilem, hoc est, illumi-
natorum rationalium Deum dicit, a quo, tanquam
a datore rerum, venire ad homines, inquit, divina
dona; quæ, eo quod prosint, optima dicit data; eo
quod plena et sine defectu sunt, dona perfecta in-

talibus apparuerit post tri-
stitiam, merebitur ad
præmium vitæ coronam
a Deo eum diligentibus
præparatam.

A dubitanter appellat. Et quomodo aliqui dicunt,
quantum ad istam vocem, sola quæ meliora sint, a
Deo esse, non etiam quæ molesta judicantur et tri-
stia, ponendum est illud, ubi ait Scriptura: « Ipse
deduxit super eos mala⁴¹; » et illud: « Descende-
runt mala a Domino super portas Jerusalem⁴²; » et
his similia. Ex quibus et aliis hujusmodi exemplis
agnoscitur sententia, ex judicio Dei suavia atque tri-
stia hominibus provenire. Cum ergo cuncta Dei
providentiæ deferantur, altamen consequens erat,
ut, qui invitabat ad patientiam perfectionemque
virtutis, non malorum illationem, sed memo-
riam deberet habere meliorem (39), dum omnis,
qui studet secundum virtutem vivere, non tristia,
sed optima data potius et dona perfecta mereatur.
B Alter vero quidam, Scripturas subtilius animadver-
tens, et ea, quæ pie de providentia sunt (40), ex-
ponens, dicit, meliorem (41) ministrationem fieri
præcedente voluntate Dei, adversa vero, propter
quamdam utilitatem, per accidentiam destinari.

CAP. II, VERS. 26. « Sicut enim corpus sine spi-
ritu mortuum est, sic et fides sine operibus mor-
tua est. »

Quoniam sicut spiritus coherens corpori vivifica-
eum (42), et opera, fidei coaptata, vivam eam esse
procurant, cogitandum est, ut fides habeatur cum
operibus virtute dignis, ut non mortua, sed viva
consistat; nam et qui habet corpus animale non
mortuum, sed vivum, illud per societatem spiritus
vult habere. Notandum scilicet, quia, cum fides
mortua sit præter opera, jam neque fides est; nam
neque homo mortuus homo est. Quomodo verò ali-
qui, causam esse spiritum dicentes, quo corpus
vivat, honorabiliorem esse corpore dicunt, et ideo
consequenter et opera honorabiliora magis quam
fidem asseverant, vivificantiam eam: perfectius stu-
dium, ut, quod mihi videtur, exponerem: non enim
sicut indubitanter spiritum corpore meliorem, ita
sine relictione opera fidei præponenda sunt,
quando gratia salvatur homo, non ex operibus, sed
ex fide; nisi forte et hoc in questione sit, quod
salvet fides, quæ cum operibus propriis vivit, tan-
quam aliud genus operum sit, præter quæ salus ex
fide proveniat; nec autem sunt opera, quæ sub um-
bra legis observantur.

D CAP. III, VERS. 2. « Si quis verbo non offendit,
hic perfectus est vir, potest etiam freno circum-
ducere totum corpus suum. »

Quoniam verbum duplex est, aliud quod ad sen-
sum, aliud ad effectivam prolationis pertinet ratio-
nem, secundum mentis sermonem præsentia sunt
sumenda. Quisquis enim non offendit in sensu re-

³⁶ II Timoth. iv, 8. ³⁷ I Petr. v, 4. ³⁸ Isa. xxviii, 5. ³⁹ Prov. iv, 9. ⁴⁰ ibid. ⁴¹ Baruch ii, 2; iv, 18. ⁴² Mich. i, 12.

(36) Muenchmeierus meus fere persuasit mihi,
corrigendum esse, sicut.

(37) Patet scribendum esse πειρασμῶν οὐ.

(38) Hæc, quæ unci inclusa vides, propter aper-
tam διτογραφίαν ejicienda sunt.

(39) Scribendum esse videtur: meliorum.

(40) Excidisse videtur, dicta.

(41) Ibidem, meliorum.

(42) Gallandius recte, illud.

rum sapiendarum et agendarum, perfectus vir est, subditi faciens totum corpus, velut equum, et quo vult educens eum comprimit, et ad servitium redigit, et proprias mortificat passiones. Quia vero de sermone animæ scribit hæc, palam est advertenti textum congruenter aptatum, cujus initium est, vers. 1: « Nolite plures magistri fieri, fratres mei; » et paulo post, vers. 2: « In multis enim offendimus omnes; » et mox intulit: « Si quis in die (43) verbo non offendit, » hoc est, docendo. Quando enim de his quæ agenda sunt et sapienda, aliquis docet, si habuerit veritatem sensus de hujusmodi rebus, tunc inoffensibile habet verbum; non enim putandum est de peccato prolative sermonis, quæ solécismos et barbarismos quidam vocant, hæc fuisse dicta. Nisi forte quis dicat, inoffensibile habere quemque voce sermonem, quando irreprehensibilem eum, et sine vitio profert, licet aliquid vatum, aut risibile, aut injuriosum dicere videatur, eo quod secundum artis regulam sit locutus. Quod vero non sine consideratione dicimus, totum corpus fuisse sumptum pro passionibus et operationibus ejus, adverte, quod scriptum est, vers. 5, « Lingua enim, cum sit modicum membrum, et magna exaltat. » Accusans sermonem, pro ea (14) linguam accusare dignoscitur, tanquam ponentem, et alia vana loquentem. Cum vero hæc in isto corpore ita sint, consequenter et de omni corpore talia oportet intelligi.

CAP. IV, VERS. 2, 3. « Non habetis, propter quod non postulatis. Petitis et non accipitis, eo quod male petatis, ut in concupiscentiis vestris insumamini. » Cum vera sit expositio Salvatoris dicentis: « Petite, et dabitur vobis: » quam etiam facit esse credibilem, cum dicit: « Omnis qui petit accipit », querere libet, quomodo aliqui, orantes, non audiantur, ut accipiant, quæ habere postulaverunt, per suam petitionem. Ad hæc dicendum est, quoniam qui via congrua ad postulandum venit, nihil relinquens eorum, quæ pertinent ad impetranda quæ cupit, omnia percipit, quæ sibi dari rogavit. Si quis autem extra intentionem traditæ petitionis poscere videatur, iste neque petere modo debito creditur, et ideo non percipit, quod petit. Nonne falsum, quod dictum est: « Omnis qui petit accipit? » Nam cum doctor dicat: Omnis, qui accedit ad me causa doctrinarum, habebit disciplinas earum; accedere ad doctorem, de rebus ipsis (45) accipiendum est, hoc est, ut etiam desiderium habeat doctrinarum, ut exerceat et meditetur eas, et summa intentione respiciat ea quæ a magistro di-

cuntur, et naturam habeat bonam; indubitanter enim hujusmodi homo percipiet disciplinam, quam magister dare promisit. Si quis alius accesserit ad doctorem, non faciens quæ prædicta sunt, sed tantummodo ut videatur ab eo, et videat eum, volens falsam facere promissionem doctoris, dicendum est ei: Non accessisti ad eum, sicut invitavit, sed aliter, et tantummodo ad videndum eum. Apertiores enim faciens scriptor epistolam, et qui petere videantur, nec accipiant, indubitanter male petentes illos dicit, qui vanis cupiditatibus inhæserunt. Quia vero instant aliqui, dicentes: Quare illi, qui pro scientia et perceptione virtutis petunt, et non accipiunt? dicendum est illis, quomodo et ipsi non propter ipsa bona percipienda petunt, sed ut per ea laudentur: est enim amor concupiscentiæ, velle laudes acquirere. Unde etiam his non datur, quoniam ad concupiscentias insumendas volunt possidere, quæ poscunt.

VERS. 4. « Nescitis quia amicitia mundi inimica est Dei? Quicumque ergo voluerit amicus esse mundi, inimicus erit Dei. »

Quoniam nequitia providet amicitias mundi, virtus autem acquirit charitatem Dei, cum virtus et nequitia non possint una subsistere.

Ὁ γὰρ διὰ τὸ ἀμαρτάνειν φιλῶν τὸν κόσμον, ἐχθρὸς ἀποδείκνυται τοῦ Θεοῦ ὡσαύτως καὶ ὁ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν φιλίαν δι' εὐσεβείας βεβαιῶν εὐθὺς ἐχθρὸς ἐρίσκειται τοῦ κόσμου. Ὅθεν ἀδύνατόν ἐστιν, ὥσπερ δουλεύειν Θεῷ καὶ Μαρμαρῇ, οὕτω φιλάειν Θεῷ καὶ κόσμῳ.

Qui peccando amat mundum, inimicus Dei esse monstratur, sicut e diverso qui non peccando amicitias apud Deum pietate confirmat, continuo mundi adversarius invenitur. Unde sicut impossibile est, servire Deo et mammonæ¹², ita amicum Dei esse simul et mundi.

Denique veniens Jesus, ut Dei amicos faceret obediētes sibi, gladium et divisionem misit in terram¹³. Sermo namque et doctrina illius dividit et abjungit a terrenis atque materialibus rebus, per hæc præparans, ut inimicitia sint apud mundum et unitas apud Deum: hæc sunt amicitia apud illum. Quapropter et pacem dat, non sicut mundus amanti: ille namque per pacem, quam dat, ad corporeos actus invitat amatores concupiscentiæ, et passibiles eos facit; Jesus autem pacem præbens, amicos Dei constituit, ex toto corde eum diligentes. Mundum vero intelligere debemus desideria corporalia et conversationem hujus mundi.

¹¹ Matth. vii, 7. ¹² ibid. 8. ¹³ Matth. vi, 24.

¹⁴ Matth. x, 34.

(43) Quid hoc sit, et unde, nescio. Puto, pro, in die verbo scribendum esse, in dicendo.

(44) Scribendum videtur, pro eo.

(45) Gallandius conjecit, ipsius. Non necessarium.

DIDYMI ALEXANDRINI

IN

EPISTOLAM S. PETRI PRIMAM ENARRATIO

CAP. I, VERS. 1. « Petrus apostolus Jesu Christi, electis advenis dispersionis, » etc. Positus Petrus circumcisionis apostolus, omniumque Judæorum habens studium, scribit eis qui in totius orbis dispersione morabantur, tanquam advenis civitatum extranearum, cum utique nequaquam eorum plures in Judæa consisterent. Si quid autem supra textum hic potest intelligi, animadvertendum est hoc de animæ ratione, quasi advenam eam velit agnoscere. Unde etiam dictum videtur : « Peregrinus ego in terra et advena, sicut omnes patres mei¹⁵, » et iterum : « Heu me! quoniam incolatus meus prolongatus est¹⁶. » Advenæ siquidem fiunt hominum animæ, corporibus copulatæ, dum in eis temporaliter esse constituuntur; nam si essent ex ea substantia, vera corpora essent, habitatrices terræ. Denique animæ habentes compassionem carnis, esse in habitatione carnea nuncupantur et velatione, quanquam advenæ sunt in terram, sed magis assimilantur indigenis. Unde et terrores inferuntur super habitatores terræ, rapientes utique ea quæ terrena sunt, et terreni indutos imagine.

VERS. 2. « Secundum præscientiam Dei Patris. »

His concordant, quæ a Paulo dicta sunt ita : « Sicut elegit nos in ipso, ante originem mundi, esse sanctos et immaculatos coram eo in dilectione, prædestinans eos in adoptionem filiorum¹⁷. » Licet enim quidam dicant, quoniam semper et ante mundum rationalium (46) substantia sit,

τούτῃστι, προσωραχὼς ὁ θεὸς τὴν πίστιν καὶ πρᾶξιν τῶν ἀνθρώπων, κατορθώσας ἐκ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας, προγνωστικῶς ἐξελέξατο αὐτοὺς ἐν Χριστῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου, τότε προορίσας αὐτοὺς υἱοὺς εἶναι μετουσίᾳ τοῦ πνεύματος τῆς υἰθεσίας.

Præscientia enim nihil aliud est putanda, quam contemplatio futurorum; quæ non est jam præscien-

¹⁵ Psal. xxxviii, 13. ¹⁶ Psal. cxix, 5. ¹⁷ Ephes. 1, 4, 5.

(46) Galland. *rationalium*.

(47) Verba per evangelicam doctrinam cum antecedentibus quæ aguntur conjungenda esse, patet ex Græcis.

(48) Ex Græci exemplaris auctoritate scribendum est, *spiritus*.

(49) Verior sententia, si legitur, *cum*.

tia postea, sed scientia, dum (49) ea, quæ primitus contemplata sunt, veniunt ad effectum.

Κἂν τοίνυν κατὰ πρόγνωσιν ἐκλεκτοὶ ᾤσαν, οἷς Πέτρος γράφει, ἀλλ' οὖν ὁφειστοῦσιν αὐτοῖς ἡ προσφωνήσις γίνεται. eis Petrus loquitur.

Abjicit itaque fabulam Manichæorum de naturis, et intellectus præsens (50).

VERS. 4. « In hæreditatem incorruptibilem, incontaminatam et immarcescibilem, conservatam in cælis, in vobis. » Ut ostendat, quomodo in infinitum beatorum permanebit hæreditas, incorruptam et immarcescibilem eam dicit, per hoc manifestans et divinam et puram hæreditatem, eo quod sit incontaminabilis ejus perceptio apud eos, qui proprietatis præmio divitiarum præsentium bona despiciunt, scientes se habere meliorem et perpetuam facultatem. Quam dum dicit mensuram, perpetuitatem ejus aperit : et dum probat meliorem, divinitatem repositæ hæreditatis ostendit. Si ergo in cælis fidelibus hæc servatur hæreditas, frivola quædam et tepida proferunt aliqui, putantes eam se percipere in terrena Jerusalem. Mille annis existimant esse deliciarum præmia proprietate recepturos. Qui etiam interrogandi sunt, quomodo astruant delicias corporales, cum dicatur, hanc hæreditatem nec corrumpi posse, nec marcescere, maxime cum ipsi dicant, hæc posse finire completo anno millesimo. His copulanda sunt illa verba quibus indicatur quod in regno cælorum sit hæreditas constituta, et nequaquam corruat, eo quod sit intelligibilis, quando sensibilia non sicut intelligibilia cognoscuntur; illa namque Spiritus sanctus dignissimis manifestat.

VERS. 6. « In quo exsultabitis, modicum nunc (51) si oportet contristari in variis tentationibus, » etc. Probatur fides eorum, qui propter eum in tentationibus diversis tribulantur, et usque ad finem in hujusmodi probata fide persistunt. Quos utique convenit exsultare, licet aliquis labor eorum voluntatibus importunus esse videatur. Hunc enim

(50) Et intellectus præsens, id est sententia Petri facilis ad intelligendum. Didymus scripsisse videtur, καὶ τὸ νόημα πάρεστι.

(51) Nunc ex auctoritate Græci exempli (ὁλίγον ἄρτι) versionisque Latine suo jure restituit Gallandius. Antea, nec.

laborem hic sub tristitiæ nomine designat, tanquam sit aliqua tristitia, quæ possit e diverso per hæc verba cognosci, cum et apud Paulum duo tristitiæ genera declarentur, quarum unam mortem operari, alteram vero poenitentiam stabilem ad salutem, quæ ita describit: mundi tristitia mortem operatur, Dei vero, poenitentiam stabilem ad salutem¹⁸. « Certum est enim, quoniam qui tristis est laborando, dum pro fide decertat, neque secundum mundi tristitiam tristatur, neque secundum poenitentiam: illam namque pro amissione delectabilium rerum; hæc autem pro honore (52) transactorum geritur peccatorum. Utrumque vero harum tristitiarum extraneus esse cognoscitur, qui tentatur. Et quomodo diversus decertantium proventus, alii cum labore, quæ tristitia vocatur, tentationes ferunt; alii autem sine tristitia, et sic excellenter eas et cum delectatione suscipiunt, ut lætentur, quoniam digni sunt facti pro nomine Christi pati. Et arbitrantur se incomparabilem gloriam possidere, quando Christi nomine tribulantur.

VERS. 10-12. « De qua salute exquisierunt atque scrutati sunt prophætæ, qui de futura in vos gratia prophetaverunt, scrutantes in quod, vel quale tempus significaret, qui in eis erat (53), spiritus Christi, qui prænuntiabat (53) in Christo Jesu passiones, et post hæc (53) glorias: quibus revelatum est, quod non ipsis, vobis autem ministrabant hæc, » rel.

Quoniam quidam minorem asserunt promissionem et salutem sanctorum, qui ante adventum Salvatoris fuerunt, existimantes plus aliquid habuisse posteriores, eo quod viderunt Jesum sensibilibiter, etiam signa ab eo corporaliter facta, et doctrinam ejus audierunt, ostendendum est, quoniam hujusmodi opinio falsa esse dignoscitur. Duo adventus sunt Christi: unus quidem intelligibilis, secundum quem recipitur tanquam Deus verbum; alter vero sensibilis, secundum quem videtur ex Maria progressus. Sed divinius intelligibilis, quam sensibilis, qui etiam pravis hominibus est collatus. Omnibus itaque sanctis, qui post adventum fuerunt, et ante adventum, intelligibiliter adveniens Dei verbum, proportionem actuum, quos unusquisque gessit, sanctificat (54) eos, quibus semetipsum decenter irradiavit, non minoratis scilicet eis propter sensibilem præsentiam, qui fuerunt ante ejus adventum; non enim propter malitiam, sed propter temporis diversitatem hoc adventu frui nequi-

verunt. Igitur licet prophætæ perscrutati sunt in quod vel quale tempus finem acciperet animarum salus, et Christi fierent passiones, et postea gloriæ; cognoverunt tamen per revelationem, quam (55) non sibi, sed eis, qui post adventum ejus erant futuri, ministrabant hæc. Non ergo minorem sanctitatem eorum esse dicendum est, quando divinorem Filii Dei præsentiam habuerunt. Quomodo enim minor alicujus eorum qui post adventum fuerunt, videbitur Abraham, qui Deum vidit, cum omnes utique, qui secundum Christum finiuntur, in ejus sinum proficiunt? Quomodo minores erunt Moyses et Elias, qui Jesu in gloria transformati simul apparuerunt, licet non viderint sensibilibiter eum de Virgine procreatum? Non enim præponendus est eis, qui intelligibilem adventum ejus habuerunt, ille, qui eum secundum carnem vidit, dum multi etiam peccatores hoc viderint. Quod autem et peccator videt, multo inferius est illo, quod venit ad solos sanctos. Perfectiore vero probatione hoc dicendum est: apostolis nullus est celsior fide aut conversatione inter eos, qui Christi Evangelium sunt secuti, sed neque Joanne Baptista. Putas ergo quod hi, quos contigerit circa finem mundi consistere, et viderint secundam et gloriosam Christi præsentiam, beatores erunt Baptista et sanctis apostolis? Absit! nullus enim sic hebes est, præcipue cum sit dictum, quod nullus in humano genere major sit Baptista Joanne. Igitur si non minorantur, qui non viderint sensibilibiter, sed secundum præsentiam, ab illis qui eam visuri sunt, neque minores erunt eorum, qui sensibilibiter secundum Evangelium dispensationem Christi viderunt: necessario siquidem hæc diximus propter eos qui minores faciunt priscos posteris. Multi sunt etenim etiam hæreticorum, qui hac falsa sententia seducuntur, desiderium habentes maximum, ut Veteri derogent Testamento. Sed et his dicendum est, quoniam, et si non viderunt aut sensibilibiter audierunt, quæ dixit Jesus et fecit, verumtamen desiderium habuerunt. « Multi » enim, inquit, « prophætæ et justi concupierunt videre, quæ videtis, et non viderunt: et audire quæ auditis, et non audierunt¹⁹. » Et de Moyse dicitur: Quomodo æstimavit majores esse divitias improprium (56) Christi, quam thesauros Ægyptiacos²⁰. Dictum est autem et de Isaia, quod vidit gloriam Christi²¹.

VERS. 12. « In quem concupiscunt angeli prospicere. » Notandum quod apud Græcos, « in quæ, » le-

¹⁸ II Cor. vii, 10. ¹⁹ Matth. xiii, 17. ²⁰ Hebr. xi, 26. ²¹ Joan. xii, 41.

(52) Pro honore transactorum peccatorum. Si quis offenderit in verbi honoris usu insolentiori, sciat, interpretem Latinum Græcum, ἀντὶ τιμῆς, perperam reddidisse. Hoc recte observavit Muenchmeierus meus.

(53) In his versio Latina a Vulgata, quæ nunc habetur, mirum quantum discrepat, atque ad versionem antiquam propius accedit. Cfr. Sabat. Bibl. sacr. lat. vers. antiq., tom. III, p. 946. Hoc non uno in loco factum esse vidimus. In qua tamen re

sibi non constat auctor, sive potius librarius, atque videtur mihi quidem textum ex nova atque antiqua versione Latina mistum secutus esse.

(54) Ita Gall. Antea, sanctificant, quod ferri nequit.

(55) Legendum videtur quoniam (ὅτι). Gallandius habet, quæ, ex conjectura.

(56) Hoc verbum male antea omissum ex auctoritate loci in Ep. ad Hebræos vi, 26, ad quem alludit scriptor, primus restituit Gallandius.

gatur, non, « in quem (57). » Et sic exponitur : « *Εἰ δέ τις ἐκλάβοι τὴν ζήτησιν αὐτῆς κατὰ τὸ τέλος εἶναι, ὃ ἐπὶ πᾶσι καὶ ἔσχατον ὁρεκτὸν (ἁρετικὸν) τυγχάνει, οὐκ ἀποφαίνει περὶ τῶν ἀγίων ἀγγέλων, καὶ ἀπλῶς πάντων μακαρίων λογικῶν τὸ προκείμενον ἐκλαβεῖν πάντων ὄρεξιν ἐχόντων παραχύψαι εἰς τὰ κατὰ τὸ τέλος πράγματα.* » omnes appetitum habeant, prospicere ea quæ in fine sæculi sunt agenda. »

Si vero alium quemdam statum viderunt beatum (per ea quæ revelata sunt a sancto Spiritu eis, qui Evangelium susceperunt) præter eum qui dictus est, dicendum est, et concupiscere, in eum prospicere angelos, qui in transgressione quadam inventi sunt. Nam licet quidam eorum pravi sint, altamen detenti supplicio, resipiscentes (59), unde ceciderunt (quod etiam studiosis hominibus compromittitur), habebunt desiderium vel per fenestras ea respicere. Sed (60) vero dicunt Manichæi, de angelis (quos creatorem [61] putant), hoc esse dictum, interrogandi sunt, si habet quisquam naturam ea concupiscendi, quæ præter naturam sunt, et non ei conveniunt; et si propter multam fatuitatem hoc concesserint, rursus interrogandi sunt, si appetitus infinitus est omnis? Namque necessarium est, appetitum compleri, dum res, quæ desideratur, adfuerit. Si vero hoc ita non est in prædictis angelis, erit ademptio eorum, quæ manifestavit Spiritus sanctus; quando nequaquam habere possunt concupiscentiam eorum, quorum ad hæc natura apta denegatur.

VERS. 15. « Sed secundum eum, qui vos vocavit, sanctum, et vos sancti in omni conversatione eritis, quia scriptum est : Sancti eritis, quia ego sum sanctus. »

Cum Deus, qui per Evangelium evocavit ad salutem, sit sanctus, necesse est obedientibus vocationi omni conversatione atque prudentia fieri sanctos ejus, præcipue dum is, qui vocat ad hæc, invitet et tribuat sanctitatem. Ait enim : Quomodo ego fons sanctitatis sum, per substantiam sanctus existens, vos studete participari sanctitate (62), quos diligo, ut sitis sicut et ego. Et vide dispensationem : se namque sanctum esse dixit; accedentes autem ad eum, fieri, vel futuros sanctos invitat. Querendum est in qua Veteri Scriptura homini sint verba posita. Et notandum est, quoniam in Levitico legi-

« Levit. xx, 26. » Joan. v, 22. « Matth. ix, 2.

(57) Hæc ex suis adjecit Epiphanius.

(58) Locum corruptum esse, nemo non videt. Sensus, qui debeat inesse, ex nexu sententiarum facile intelligitur. Vitium in ultimis verbis latet, quæ nunc ita refluixerim : ipsum vero, *cujus causa (cuncta sunt)*, non alius causa agitur. Cfr. Vindic. col. 1572.

« Si quis existimaverit, quæsitam a prophetis salutem in fine esse mundi, quod in omnibus et in summo est appetitum, quando ipsius quidem causa alia cuncta sunt, ipsum vero, *cujus causa nullius agitur* (58); non abs re est, etiam intelligi de sanctis angelis, et simpliciter cunctis beatis rationalibus hoc dictum, cum omnes appetitum habeant, prospicere ea quæ in

tur : « Et locutus est Dominus ad Moysen, dicens : Loquere omni congregationi filiorum Israel et dices eis : Sancti eritis, quoniam Dominus Deus vester sanctus est. » Dicendum tamen est, quod si non inveniretur ita positum, non omnino secundum dictum sermonem, hujusmodi dicta quæreremus, sed intelligibiliter, dum omnia spiritualia divinitus loquā doceant, quoniam et qui vocat sanctus est, et qui vocantur, ut sanctificentur, adveniunt. Requiritur vero sunt Manichæi, si creator est, qui hæc dicit, quomodo sanctus est, sanctificans eos quibus hæc revelata sunt, qui scilicet ultra eum sunt, quorum nec aliquando habuit scientiam? Si vero Pater Salvatoris est, et Filius eum eo hæc dicens, quomodo propheta, non ejus, sed Dei creatoris existentes, desiderium habuerunt promereri ea quæ diligitis? Qui ultra Deum eorum est, hujus notitiam non habet. Quapropter oportet eum (63) Deum prophetarum et Evangelii consisteri, secundum pietatis verbum, cum nihil occurrat.

VERS. 17. « Et si Patrem invocatis eum, qui sine discrimine personarum judicat, secundum uniuscujusque opus, » etc.

Si is quem vocant Patrem, iudex est, personam non accipiens eorum qui judicantur ab eo, et secundum uniuscujusque judicat actionem, cum timore et omni sancta conversatione perficere omne tempus incolatus nostri festinemus. Sic enim poterimus et Patrem eum tribuentem promissiones agnoscere, et extra omne supplicium permanere. Querendum est enim, si Pater judicat nullum et omne judicium dedit Filio : quid hic possit intelligi?

« Ὁ Πατήρ ἐστὶν ὁ σημαινόμενος, πὺς κριτὴς οὐτός, κρίνων κατὰ τὸ ἐκαστοῦ ἔργον; Ὁ γὰρ Πατήρ κρίνει οὐδέν, ἀλλὰ πᾶσαν κρίσιν δέδωκε τῷ Υἱῷ. Εἰ δὲ ὁ Υἱὸς κρίνει, πᾶσαν τὴν κρίσιν λαβὼν, πὺς Πατήρ τυγχάνει; Ἡρὸς ἀλατῶν, εἰ Πατὴρ καὶ Υἱὸς μία θεότης, κρίνοντος τοῦ Υἱοῦ, ὁ Πατήρ ἐστὶν ὁ κρίνων, ἀλλὰ καὶ ὁ Υἱὸς δύναται πατήρ εἶναι τῶν γεννητῶν, γεννήσας αὐτοὺς μετὰ ἀγάπης. Πολλὰ γὰρ τέκνα αὐτοῦ καὶ τοὺς μαθητὰς ἐκάλεσεν. »

Si enim Patrem, qui significatur, quomodo iudex iste, et judicans secundum uniuscujusque opus? Pater enim judicat nullum, sed omne judicium dedit Filio. Si vero Filius judicat secundum uniuscujusque opus, omne judicium sumens, quomodo Pater existit? Pro quibus dicendum est, quoniam et Filius eadem divinitate est, judicante Filio, Pater est qui judicat. Sic et Filius pater est genitorum, generans eos participio sanctitatis. Scripius enim filios suos vocavit apostolos

Et alii dixit : « Fili, remittuntur tibi peccata tua. »

(59) Scribendum est, *resipientes*. Hanc verissimam Mingarellii conjecturam ipse flagitat sensus.

(60) Legendum videtur, *si*.

(61) Offendor in numero singulari. Scribendum videtur, *creatores*.

(62) *G. sanctitati*.

(63) Legendum videtur, *eundem*.

alteri vero ait: « Filia, fides tua te salvam fecit²². » A
Et hæc, qui (64) divinitati derogantes, possunt suffi-
cienter arguere; dicens enim esse iudicem creato-
rem, non dubitatis eundem putare, qui Pater est
dilectorum Christi. Quapropter una divinitas etiam
per hæc verba, v. 23: « Renati non ex semine cor-
ruptibili, sed incorruptibili, verbo Dei vivi et per-
manentis. » Regenerationis et restitutionis nomine
significat introductionem nativitalis post destructio-
nem priscae generationis factam. Quomodo enim
non habuit destrui, cum esset corruptibilis, ut postea
incorrupta veniens, maneret æterna; servans per-
fecte et sine aliqua circumscriptione vitæ eos qui
nascuntur ex ea? Est enim prima nativitas, secun-
dum Adam, mortalis, et ideo corruptibilis, posterior
autem ex spiritu et verbo semper vivente Dei. Et
hoc ergo verbum, quod pro semine ponitur, incor-
rupta demonstrat, quia ex virtute et spiritu ei con-
gruente dicitur incorruptum: « Omnis enim, qui
nascitur ex Deo, peccatum non facit, quoniam semen
eius in eo manet, et non potest peccare, quoniam
ex Deo natus est²³. » Ad hoc quoque perci-
piendum est etiam illud: « Filii regni sunt semen
bonum²⁴. » Hæc ergo nativitas incorruptibili semine
consistit, verbo Dei vivi et permanentis.

Λόγον ζῶντα Θεοῦ, καὶ Vivum vero et permanens
μένοντα εἰς τὸν αἰῶνα τὸν. verbum dicimus secun-
δωαγγελικὸν φησι λόγον. dum evangelicam disci-
plinam.

Hoc ergo conscriptor Epistolæ confirmare volens,
assumpsit exemplum feni, dicens, v. 24. « Arruit
fenum, et flos ejus decidit, verbum autem Domini
manet. » Quæ cum dixisset, verba prophetica inter-
pretatus est, dicens, v. 25: « Hoc est autem ver-
bum, quod evangelizatum est inter vos. » Secutus
est illic Dominum, ubi ait: « Verba mea non transi-
bunt²⁵. » Si vivum est verbum et permanens in
his, significari putamus illud quod erat in principio
apud Deum²⁶, Dei Verbum (65). Requirendi sunthæ-
retici, circa quos dicunt fieri regenerationem? Pu-
tasne circa terrenos? Sed impossibile est, non enim
naturam habet (66), secundum eos, incorruptibile
suscipiendi semen. Si vero hoc impossibile est, erit
potius impossibile, de spiritualibus hæc intelligi:
nam si animæ semen per substantiam spirituales (67)
sunt ut ipsi volunt, quid eis amplius generatio præ-
bebit utilius? Quapropter de voluntaria regenera-
tione hoc sapiendum est, ut possint congruere, quæ
sequuntur. Sic enim habet:

CAP. II, VERS. 1. « Deponentes igitur omnem ma-
litiā, et omne dolum et simulationes, » rel.
Turbat enim hæreticos etiam illud: « Nisi quis re-
natus fuerit ex aqua et spiritu²⁷, » et illud: « Opor-

et vos nasci denuo²⁸, » et quæcunque reperiuntur
his esse similia, quibus ostenditur, non esse natu-
ram bonam et malam.

VERS. 4. « Ad quem accedentes lapidem vivum,
ab hominibus quidem reprobatur, a Deo autem
electum et honorificatum, et vos tanquam lapides
vivi ædificamini in domum spiritualem, in (68) sa-
cerdotium sanctum, offerentes hostias acceptabiles
Deo, per Jesum Christum. » Qui ad Evangelium ac-
cesserunt, renati ex incorruptibili semine, genus
electum atque probatum sunt; simul et vivi lapides
constituti, superædificati viventi lapidi, electo et
honorato, fundamento apostolorum et prophetarum,
ad perficiendam Deo spiritualem domum, ad quam
perducuntur, magis autem offeruntur spirituales
hostiæ, de quibus dictum est: « Imbola Deo sacri-
ficium laudis²⁹; » et iterum: « Sacrificate sacrificium
justitiæ³⁰. » Hæc vero sunt sanctorum orationes con-
templatio et actus egregii oblatis, non per figura-
tum pontificem, sed per sacerdotem, qui secundum
ordinem Melchisedech permanet in æternum. Hic
enim est Jesus, summus Pontifex, pertransiens
omnes cælos. Illius ergo personam gerit homo, as-
sumptus a Dei verbo, unde non ei, sed per eum,
Deo hostiæ dicuntur offerri, cum divinitas una sit
Patris et Filii, et quæ Deo Patri sacrificantur, offe-
runtur et Filio.

VERS. 7, 8. « Vobis ergo honor credentibus: non
credentibus autem; lapis, quem reprobaverunt ædi-
ficantes, hic factus est in caput anguli, et lapis offen-
sionis, et petra scandali (69), qui offendunt verbo,
nec credunt, in quo et positi sunt. »

Sicut Jesus, cum sit lumen, iterum ad iudicium
venit in mundum, ut illuminaret eos, qui cæci erant,
ante ejus adventum, et excæcarent, qui male vide-
bant³¹: sic etiam positus est ad ruinam et resur-
rectionem multorum in Israel³², et excitans eos,
qui peccato corruerant, et corrumpere faciens qui in
peccatis statim firmissimum possidebant. Sic et
cum lapis electus et honoratus sit, honorem præsta-
tis qui per fidem superædificantur in eo, fundamen-
tum eorum robustissimum vehementer existens.
Apud eos, qui non credunt, non honorabilis, sed
offensionis est lapis, et petra scandali, cum similes
existant ædificatoribus, qui despexerunt eum.

Τοῦτέστιν οἱ ἐκ περὶ τοῦ. Hi namque sunt Scribæ
καὶ οἱ πρῶτον οἱ. et Pharisei.

κοδομοῦντες Γραμματεῖς
καὶ Φαρισαῖοι καὶ ἀρχιε-
ρεῖς.

Ad hoc enim, hoc est, ad non credendum et offen-
dendum, in eo positos dicit eos qui ab ejus doctrina
dissentiant. Est autem positio, qua positi sunt, ro-

²² Luc. vii, 50. ²³ I Joan. iii, 9. ²⁴ Matth. xiii, 38. ²⁵ Marc. xiii, 31. ²⁶ Joan. i, 1. ²⁷ Joan. iii, 5.
²⁸ ibid. 3. ²⁹ Psal. lxi, 14. ³⁰ Psal. iv, 6. ³¹ Joan. ix, 39. ³² Luc. ii, 34.

(64) Aut delendum qui, aut ita scribendum, eos,
qui divinitati derogantes sunt, possunt.

(65) Carpit Manichæos.

(66) Rectius habent, nempe terreni.

(67) Corrige, Semen.... spirituale.

(68) Ita ed. princeps. Gal. et.

(69) Cum Gallandio interponendum est, hic,

luntaria, initium non credendi gerens. Sicut enim mundus, qui in maligno positus est ²⁶, non ex natura, sed ex passione propria positionem habuit in maligno; ita, et de quibus sermo est, ad non credendum a semetipsis sunt positi, cognati existentes eorum qui traditi sunt ad contumelias passionum et reprobum sensum. Quia enim peccantes in multa patientia eos portabat Deus, contemnentes benignitatem et longanimitatem ejus; post multam invitationem doctrinamque reliquit eos secundum propriam percipere voluntatem; quando alios quidem tradidit celestis militiæ deservire, alios autem diversis concupiscentiis cordis sui ad impudicitiam. Nemo in se quidem miretur, audiens, quoniam una res aliis sit ad utilitatem, aliis ad læsionem. Videmus enim eundem cibum aliis quidem salutem, aliis ferre necem. Idem odor unguenti aliis quidem nocet atque mortificat, aliis prodest. Sic et spiritualiter accipiendum est, quoniam apostoli Christi bonus odor sunt, aliis odor ex vita in vitam, aliis ex morte in mortem ²⁷. Hunc sermonem extendimus, eo quod male quidam istis utuntur.

VERS. 9. « Vos autem genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis, ut virtutes annuntietis eis (70), » etc.

Secundum veterem dispositionem legis, aliud erat regnum, et aliud sacerdotale genus, sacerdotale namque a Levi, regale ex Juda genere succedebat. Alter enim apud Hebræos regnabat, et alter sacerdotium obtinebat.

Post illam itaque constitutionem successit Evangelium, unum et eundem sacerdotem regemque constituens. Christus namque utrumque est. Ad eum namque dictum est: « Tu es sacerdos in æternum ²⁸; » et iterum: « Ego suscitavi eum regem cum iustitia. » Sed et ipse de se dicit: « Ego autem constitutus sum rex ab eo ²⁹, » hoc est, « a Deo. » His itaque dispensatis, necessarium erat, dispersos (71) ab eo, qui simul rex et sacerdos est, electum esse genus et regale simul atque sacerdotale.

Τοῦ γὰρ γεννήσαντος ἀμφοτέρας τὰς ἀρχὰς ἔχοντος, ἀνάγκη καὶ αὐτοῦς ὡς ἐκ βασιλείας βασιλείων, καὶ ὡς ἐξ ἐκείνης ἐκράτευμα εἶναι. Διὸ καὶ ἔθνος ἅγιον ὑπάρχον, καλεθὲντες ὑπὸ τοῦ καλοῦντος ἁγίου ὄντος ἐπὶ τὸ ἅγιοι ἐσσεῖσθαι οἱ αὐτοί, πρὸς τὸ ἔθνος ἅγιον ὑπάρχειν. Καὶ λαὸς ἐσμεν εἰς περιποίησιν, ἕξω πά-

Patre siquidem eorum utrumque habente principatum, necesse eos tanquam ex rege regale, et tanquam ex sacerdote esse sacerdotale genus. Quapropter gens sancta dicuntur, vocati ab eo, qui sanctus est, ut sancti sint. Illi namque super hoc, quod sancta gens vocantur, etiam populus acquisitionis existunt:

σθης ἀπωλείας γεγεννημένοι. Περιποίησις γὰρ τὸ κατ' ἐξαιρέτην ἐν περιουσίᾳ καὶ κτήματι λογισμένον.

Fugiendum est itaque, de naturis loqui, quod Manichæi proponunt, dicentes bonam seu malam naturam, etiam propter præsentis voces; nam quod eligitur, non ex natura, sed virtutis munere possidetur.

Ἐπειδὴ δὲ ἀπὸ διαφορῶν ἔθνων καὶ νομίμων κεκλημέθα, ἐν τῷ ἀναλαβεῖν μίαν γνώμην, μὴ πίστει καὶ διδασκαλίᾳ προσέχοντες, δι' ἣν ψυχὴ καὶ καρδίᾳ μία, ἐν ἁγίον ἔθνος ἐσμεν, καὶ λαὸς εἰς περιποίησιν, τοῦτέστιν εἰς ἀποδοχὴν.

Quærendum est autem, quomodo, dum ex omnibus gentibus sint vocati fideles, unam gentem sanctam eos esse dixerit. Et dicendum, quia forsitan, licet ex diversis gentibus sint vocati, tamen eo quod respuerint omnem vanitatem, propter

quam gentes dispersa videbantur, et susceperint voluntatem unam, eandemque mentem, unam respicientes utique disciplinam et fidem unam.

Quando anima et cor sit omnium credentium, ideo una gens dicti esse noscuntur.

VERS. 10. « Qui aliquando non populus; nunc autem populus Dei, quorum aliquando non misertus est, nunc autem miseretur. »

Intelligenti, quoniam de his, qui crediderunt ex gentibus, hæc conscripta sunt, nihil occurrit adversum, quoniam ante vocationem, cum non essent populus Dei et misericordiam consequerentur, evocati a Deo venerunt; multa namque ex hoc adversitas consistit contra eos, qui putant, hæc de diversis esse conscripta naturis. Non enim possibile est, de spiritualibus dici, quia fuerunt aliquando non populus, et misericordiam non habentes, neque rursus de terrenis, quoniam de non populo populi (72), et de non misericordiam consecutus, misericordiam consecuti sunt. Malitia namque nec populum nec miserandam (73), cum malitiæ perceptibiles spirituales non sunt (74); sed ex virtute misericordiam consequuntur, et populus Dei sunt, terrenæ vero virtutis e diverso susceptibiles non sunt. Frustra ergo arbitrantur diversitatem naturæ hæc verba significare.

VERS. 11. « Charissimi, obsecro tanquam advenas et peregrinos, abstinete vos a carnalibus desideriis, quæ militant adversus animam, » etc.

Qui propter divinam pietatem digni sunt, ut amentur, jure charissimi nuncupantur, non eo quod tales natura fuerint, sed quia esse meruerunt. Conscriptor ergo hujus Epistolæ dicit, quoniam præcipuo circa vos affectu constringor, obsecro ac invi-

²⁶ I Joan. v, 19. ²⁷ II Cor. ii, 15, 16. ²⁸ Psal. cix, 4. ²⁹ Psal. ii, 6.

(70) Miror, vitium fere apertum vel Gallandium latuisse. Patet autem scribendum esse, ejus.

(71) Dispersos ferri nequit propter sensum. Puto scribendum esse, dispensatos, vel suspensos.

(72) Scribendum videtur, populus facti.

(73) Fortasse ita, nec populus, nec miserandi.

(74) Epiphanius sine dubio scripsit, sint.

to, ut absteineatis a carnalibus desideriis, quæ militant adversus animam, et inimicitias multas habent adversus eam, quoniam alia animæ, et alia carnis substantia est. Illa siquidem, incorrupta et immortalis, incorrupta immortaliaque desiderat; hæc autem, cum sit corrupta atque diffusa, turpia et languentia concupiscit. Hæc igitur differentia consistente circa carnem et animam hominum, necesse est, et studia uniuscujusque substantiæ esse contraria. Quia vero alterius generis est alteriusque substantiæ anima præter corpus, palam advertenti, compassionem eorum atque discordias (75); nam quando subtrahit se anima a passionibus corporalibus, munda et splendida conservatur, salubriter operationes dignas et pure intelligens ac perficiens, memoriam habens boni, diligens Deum, et scientiam ejus habere volens. Quando vero carnis passionis implicatur, omnia apud eam his adversa reperiuntur; quæ intellexerit, oblivioni repente tradit, quæ dudum sciebat, amittit, amorem libidinis habens potius quam Dei dilectionem, ita ut pene ad hoc usque credatur pervenire, quatenus tota putetur converti in carnem. De quorum tali effectu in Scriptura divina nomina hujusmodi referuntur; carnis enim, qui venditus est sub peccato, vocatur; sed etiam illi qui vehementer inclinantur ad carnem, et sancto Spiritu desolantur, propterea carnes nuncupantur, dicente illis Deo: « Non permanebit spiritus meus inter homines istos, eo quod carnes sunt ⁷⁵. » Cum igitur anima, præter naturam degens, carnea vocetur, et cum secundum naturam movetur, spiritus invisibilis, mens et occultus homo dicitur, constat, quod non est de substantia corporis, cum sit immortalis atque perpetua ejus natura, et corpori humano adhæreat, et in eo vivat, quatenus possit data hominibus mandata servare, et illuminata Christi virtute possit ascendere, sequendo verbum, quod eam invitat ascendere per ædificatum ascensum, qui ducit ad cælum.

VERS. 15. « Subjecti estote omni humanæ ordinationi propter Deum. »

Sicut alia sunt propter Deum frequenter, et propter aliud, similiter et subijci principibus et potestatibus humanis, aliquando propter Deum, aliquando propter aliud quidquam fit; qui enim propter Dominum subditur eis, qui ad principandum sunt constituti, tunc solummodo eis subjectus non est, quando contraria voluntati Dei præcipiunt. Quapropter etiam reluctandum est usque ad mortem, si quando voluerint extra Christum nos facere aliquid, dicere vel agere præter sensum aut sanctiones ecclesiasticas. Manifestat itaque Paulus, in quibus

A oporteat eis subdi, id est, ut tributum solvatur atque vectigal; ut libertatis pudor apud eos decenti jure servetur. Sic enim redditur honor, cui congruit, et timor, cui debetur. Hoc enim præ omnibus docuit Salvator, dicens: « Oportet reddi, quæ sunt Cæsaris, Cæsari, et quæ sunt Dei, Deo ⁷⁶. » Ordinationem vero humanam dixit potestatem, quæ hominum dispositione consistit.

VERS. 13, 14. « Sive regi, tanquam præcellenti, sive ducibus, tanquam ab eo missis, ad vindictam malefactorum, laudem vero bonorum. »

Præcones veritatis omnem malitiæ occasionem auferentes a nobis, scribunt quatenus tales simus apud eos, qui in potestatibus degunt, ne per nos Evangelium aut doctrina ejus impediatur, nolentes nos eis officium debitæ devotionis exsolvere, et eorum actibus esse subjectos, quando tamen rectis legibus aliquid agere comprobantur. Scribit itaque Petrus, omni ordinationi humanæ subjiciendos, regibus quidem, tanquam egregium culmen habentibus, ducibus autem, tanquam missis ab eo ad probationem bonorum, et malorum scilicet ultionem. Paulus autem: « Omnis, » inquit, « anima potestatibus sublimioribus subdita sit; non enim est potestas nisi a Deo: quæ autem (76) ex Deo ordinata sunt ⁷⁷, » et reliqua. His igitur ordinationibus ab eo, qui bonorum est causa, constitutis (ipse namque constituit, et destruxit reges, cujus Sapiencia dixit: « Per me reges regnant, et potentes scribunt justitiam. Per me principes magnificantur, et tyranni per me possident (77) terram ⁷⁸, » non oportet conturbari, si quando sunt hujusmodi iudices, ut male quiddam (78) faciant, ut puniant bonos, approbent autem et laudent inobedientes legi, sive amore pecuniarum, sive gratia delictorum in aliquos opportune non facientes judicium, faciant transcendentes legem absque providentiæ voluntate, per quam ad culmen evecti sunt. Et non miserandum (79), si aliter faciant, quam vult ille, per quem adepti sunt potestatem; nam pene apud omnes invenis esse peccata. Dedit nobis Deus sensum, ut utamur; utimur eo male frequenter, sed nostra voluntate. Quod autem ita fit, non oportet, ut illum, qui dedit sensum, culpæ debeamus. Plantavit in nobis vigorem, ut diligamus, et odio habeamus, ut quidem odio habeamus mala, et diligamus bona. Homines ergo e diverso muneribus his utuntur, non itaque Deus, sed et ipsi sunt magis in culpa. Quapropter omni querela liber est Deus, scilicet his (80), qui ab eo ad principandum constituuntur, absque ejus proposito perpetrare aliquid noscuntur. Constituit enim eos, ut terribiles et malorum tortores essent, et laudatores bonorum,

⁷⁵ Gen. vi, 3. ⁷⁶ Matth. xxii, 21. ⁷⁷ Rom. xiii, 1. ⁷⁸ Prov. viii, 15, 16.

(75) Sensus flagitat, æque discordes.

(76) Recte Gall. conjecit: quæ autem sunt, ex Deo ordinata sunt. Cfr. Rom. xiii, 1, αὐτὸ δὲ οὐκ ἐστὶν τοῦ Θεοῦ καταρτισθέντες. Hæc genuina lectio; omittendum est ἐξουσίαι. Vid. Griesb. ad h. l.

(77) Hæc verba primus parenthesi inclusit Gall.

(78) Ante Gall. quidam.

(79) Recte Gall. mirandum.

(80) Gall. scilicet si hi. Rectius, scilicet si ii. Posset tamen ferri his.

et honorantes bonos. Qui dum usi fuerint hoc modo A potestate, quam obtinent, non solum non offendimur, sed etiam collaudamus eum, qui ordinatum appetit principatum. Si vero contrarium hi quidquam gerant, non accusamus Deum, sed potius longanimitatem ejus circa eos, sicut circa alios homines, qui delinquant, admiremur.

VERS. 16, 17. « Sed sicut servi Dei, omnes honorate, fraternitatem diligite. Deum timete, regem honorificate. »

Cum differentia sit filiorum Dei atque servorum ejus, servis jubetur, ut timeant, sicut et ipse Deus dicit : « Si Dominus ego sum, ubi est timor meus ⁴⁴ ? » Nequaquam timorem, sed gloriam a filiis exigens, cum dicit : « Et si Pater ego sum, ubi est gloria mea ⁴⁵ ? » Filius enim glorificat Patrem, et servus timet dominum suum, sicut propheta dicit. Quia igitur scribens hæc nondum filios factos, sed servos adhuc novit, quibus scribens (80*) ait : « Sicut servi Dei Deum timeat. » Consequens est enim, ut per hæc verba disciplinabiliter, et sicut oportuit, omnes, qui in sublimitate sunt, honorentur, et diligantur recta voluntate fraternitatis. Omnium enim, qui laudabiliter agunt, Deus timor et fundamentum est (81). Et : « Deum timeat, » verumtamen hoc principali ordine conservandum est.

VERS. 18. « Servi, obedite cum omni timore dominis vestris, » etc. Non passibilem timorem servos habere, præcipit, apud dominos; hic enim irrationabilis et ad irrationabilia constitutus est; sed eum, qui cum disciplina et recta ratione consistit, cuius proprium est reverentia. Qui enim propter Christum et doctrinam ejus Deum timet, cum reverentia ei subjectus est, cum ille, qui per verbera aliaque tormenta timet Deum, passibilem timorem habere videt (82). Hæc significatione et hic post alia vertit se ad feminas, dicens : « Considerantes vestram in timore castam conversationem. » Et frequenter Scriptura hæc de timore tali modo perloquitur :

VERS. 23. « Qui cum malediceretur, non maledicebat, cum pateretur, non comminabatur. »

Præsentem equidem laudes ejus sunt, qui voluntariam, et non substantialem habet benignitatem, per quæ verba nos invitat ad laudem ejus, qui naturam non habuit ad peccandum, quasi substantiale sit ejus bonum. Unde hominem Jesum laudat, qui peccatum non fecit, nec dolus inventus est in ore ejus ⁴⁶, et expertus omnia, secundum similitudinem nostram, præter peccatum ⁴⁷. Quapropter et præsentia de eo sunt percipiendæ, qui alibi dicit : « Queritis me occidere, qui veritatem loquor vobis ⁴⁸. » Qui cum malediceretur, non maledicebat, nulli malum

pro malo, aut maledictum pro maledicto reddens ⁴⁹; sed neque cum pateretur comminabatur eis, qui malis afficiebant eum, tradens eos, qui insurgebant adversus eum, juste iudicanti Deo, verbo inhabitanti in semetipso; nam licet unitas divina sit sancta et imparita hominis ad verbum, verumtamen alter est intellectus hominis assumpti, et alter assumptis eum Verbi Dei. Audientes eum : « Ego et Pater unum sumus ⁵⁰; » et : « Ego in Patre et Pater in me est ⁵¹; » et illud : « Qui videt me, videt et Patrem ⁵², » intelligimus, quod, qui hæc dixit, unigenitus Dei Filius est. Et rursus cognoscentes illud : « Nunc anima mea turbata est ⁵³; » et : « Qui cepit mœstus esse et contristari ⁵⁴, » de homine, quem assumpsit, scripta sentimus.

CAP. III, vers. 6. « Cujus estis filie benefacientes, nec timentes ullam perturbationem. »

Invitat feminas, ut imitentur sanctas, et præcipue Saram, suadens eis sic subijci viris, sicut illa subdita erat Abraham, cujus et filias eas factas dicit per operationes bonas. Sicut enim, qui faciens opus Abraham, et habens ejus fidem, filius ejus fit, ita bonafacientes fideles femine, matrem habent Saram. Et hæc quidem ad textum. Allegorice vero consideramus, quomodo quilibet sit filius Abraham et Saræ, hoc modo ut Apostolus ait, dicens : « Quia Abraham duos habuit filios, unum de ancilla, et unum ex libera ⁵⁵. » Deinde spiritualiter intelligit per mulieres duo testamenta; et post alia dicit, « Eum qui ex libera natus est, » secundum Spiritum sanctum liberam dicens, supernam Jerusalem ⁵⁶. Concordat his verbis prophetia dicens : « Respicite Abraham patrem vestrum, et Saram, quæ vos concepit ⁵⁷. » Non enim possibile est, ad illos homines, id est, Abraham et Saram hæc referri carnaliter. Quomodo enim adhuc conciperet hujus prophete tempore, quæ ante multos annos naturæ debitam susceperat mortem? Quapropter et hæc percipiendi sunt proxime verbis Apostoli dicentis : matrem esse earum, quæ secundum spiritum generantur, non feminam, sed testamentum novum et Jerusalem esse supernam, et invitat mulieres, per opera bona matrem habere Saram, et super omnia consistere, nec habere timorem illum, quem pavor sequitur, et tumultus, quem rationabiliter perfecta charitas mittit foras ⁵⁸, quoniam pænæ magis est, non Dei. Hunc enim per omnia divinus interdicit sermo, alicubi quidem dicens : « Quid est, ut timeas hominem mortalem ⁵⁹ ? » Alicubi autem : « Nolite timere eos, qui occidunt corpus ⁶⁰, » et alia his vicina.

VERS. 15. « Dominum vero Christum sanctificate in cordibus vestris. »

Sicuti non (83) magnificatur Deus, non augmen-

⁴⁴ Malach. i, 6. ⁴⁵ ibid. ⁴⁶ I Petr. ii, 22. ⁴⁷ Hebr. iv, 15. ⁴⁸ Joan. viii, 40. ⁴⁹ I Petr. iii, 9. ⁵⁰ Joan. x, 30. ⁵¹ Joan. xiv, 10. ⁵² ibid. 9. ⁵³ Joan. xii, 27. ⁵⁴ Matth. xxvi, 37. ⁵⁵ Galat. iv, 22. ⁵⁶ ibid. 26. ⁵⁷ Isa. li, 2. ⁵⁸ I Joan. iv, 18. ⁵⁹ Isa. li, 12. ⁶⁰ Matth. x, 28.

(80*) Fortasse, quibus scribit, ait.

(81) Locus male sanus, cui medelam ego quidem nescio.

(82) Legendum est, videtur.

(83) Ita edit. ante Gallandum, sine sensu. Verissima est Gall. conjectura, dum.

tum magnitudinis ei proferri significatur, sed neque, dum glorificatur, ei extrinsecus culmen sublimitatis affertur, sic neque dum sanctificatur Dominus, ei titulus sanctitatis augetur. Unde et in cordibus nostris hoc facere iubemur. Si enim sanctitatis ejus integram perfectionem habuerimus, non tantum ore eum sanctificamus, sed in cordibus nostris. Deum enim hoc facimus intellectu nostro, Dei sanctitas magis augetur. Similiter et qui magnificat eum, magnitudinis ejus participium suscipit in semetipsum. Unde dictum est : « Magnificat anima mea Dominum ⁸¹ » ; et iterum : « Magnificate Dominum mecum ⁸² » . Similiter et de gloria ejus dicendum est. Hæc autem non videantur esse mira, subtiliter advertenti : quod dicitur a nobis, bona non suscipit, sed ministra. His enim similiter intelligendum est, et illud : « Sanctificetur nomen tuum ⁸³ » . Sanctificatur enim nomen Dei, quando induti eo, ea, quæ sunt sanctitatis, implemus. Adhuc accipiendum est et illud : « Deum sanctificate, et ipse erit timor vester ; » et iterum : « Si in eo confidis, erit tibi in sanctitate. » Vide siquidem, quomodo in sanctitate ipse Dominus fit ei, qui sanctificat eum. Sic enim, ut sanctificatur Christus ab eo, qui initatur eum : sic animadvertendum est, quoniam, qui transcendit mandatum præsens, quomodo maculet Christum, qui confitetur eum ore, et negat operibus. Sic enim ad quosdam dicit : « Profanastis nomen meum in gentibus ⁸⁴ » . Per vos enim blasphematur nomen meum, cum vivitis in peccato.

VERS. 15. « Parati semper ad responsionem omniposcenti vos rationem de fide et spe, quæ in vobis est. »

Sicuti continue agi, quod bonum est, divina doctrina vult, ita et instructos esse fideles hortatur, ut parati sint ad probationem rerum sapiendarum (84). Quia enim multi, Evangelio disciplinabiliter intendentes, exigunt nos (85) satisfactionem spei beatæ, non oportet segnes esse, et ad satisfactionem deferre requirentes (86), sed magis esse præparatos Christi discipulos, quatenus volenti mutuo percipere rationales pecunias non negatur, non enim de sensibilibus pecuniis hoc apostolis est præceptum, aurum non habentibus et argentum. Ad hoc etiam Paulus invitat, scribens : « In sapientia ambulate, propter eos, qui foris sunt, scientes, quomodo oporteat singulis respondere ⁸⁷ ; » foris dicens eos, qui nondum fideles existunt. Isti namque requirunt, volentes agnoscere aliquid de spe, quæ in nobis est. Propterea qui præsidere ecclesiastico magisterio deputatur, super hoc, quod debet habere doctrinam, debet etiam resultantes obstruere. Cum ergo sic invitet divina doctrina præparari fidelem virum, nescio unde moti quidam sicut jumenta vivant, ar-

bitrantes actibus solis incumbi, cum neque ipsi inculpabiliter poterint apprehendi ab eo qui sine doctrinæ ratione vivere concupiscit. Quomodo etiam ipsi tum claudendi sunt, dum cum ratione celebrantur? Quod ergo petulantes inexamina-biliter aliquid dicere præsumunt, audiant Scripturam sanctam, quam sine intellectu et examinatione videri quemquam nosse scripturas culpabile magis est. Scientia enim, inquit, non intelligentium, inexaminata sunt verba, et disciplina sine probatione erat ⁸⁸.

VERS. 22. « Qui est in dextra Dei, deglutiens mortem, ut vitæ æternæ hæredes efficeremur, profectus in cælos, subjectis sibi angelis et potestatibus et virtutibus. »

Sicut per Filium Dei, quod Verbum est seu Ratio, essentiam cuncta rationalia, et ut essent, habuerunt : sic per eum omnium eorum salus effecta est. Qui enim non substantialiter, sed acquisitive sanctitatem habent, cum creaturæ sint, jure purgatio facta est circa cuncta, hoc modo habentia bonitatem. Unde etiam sublimi ore correctionem suscipiunt. Pacificavit enim Jesus per sanguinem crucis suæ, quæ in cælis et quæ in terra sunt ⁸⁹, omne bellum destruens et tumultum. Mox enim in descensu ejus et nativitate, facta de Virgine dictum est : « Gloria in excelsis Deo et in terra pax ⁹⁰ » . Concorditer autem et in præsentibus dictum est, quia, cum resurrexisset a mortuis, et sederet in dextera, in excelsis, profectus in cælum, subjecti sunt angeli ei, potestates atque virtutes. Sicut enim homines, abstinentes a peccatis subjecti sunt : ita et superiora rationalia correcti spontaneis culpis, quæ forsitan habuerunt, ei subjecta sunt, completa dispensatione habita, pro salute conctorum. Possibile est autem, aliquos hujusmodi spontaneis passionis voluntatibus abstinentes dicere, quia non omnino mutatio facta significatur subditorum animalium supernorum. Cum tali intellectu, quæ scripta sunt, suscipiuntur, Deo Verbo existente Filio Dei, omnis creatura tanquam regi omnipotenti subdita est. Et quoniam hic Deus Verbum hominem assumpsit, eumque suscitans post mortem super omnia principia, potestates, virtutes et dominationes esse constituit : huic omnes angeli Dei, jussi eum adorare, subjecti sunt, scientes eum uniri cum Deo Verbo, cum in dextera divinitatis sit, et in nomine ejus non solum terrena et inferna, sed etiam cælestia genu flectant, et omnis lingua ad gloriam Dei Patris Jesum Dominum esse confiteatur ⁹¹. Cum autem omnem linguam audis, non humana solum debes numerare eloquia, sed etiam eorum qui sunt in cælis. Dictæ enim sunt et illorum linguæ, cum ait : « Si linguis hominum et angelorum loquar ⁹² » .

CAP. IV, VERS. 17. « Si autem initium a nobis,

⁸¹ Luc. i, 46. ⁸² Psal. xxxiii, 4. ⁸³ Matth. vi, 9. ⁸⁴ Ezech. xxxvi, 22. ⁸⁵ Coloss. iv, 5, 6. ⁸⁶ Eccli. xix, 18, 19. ⁸⁷ Coloss. i, 20. ⁸⁸ Luc. ii, 11. ⁸⁹ Philipp. ii, 10, 11. ⁹⁰ I Cor. xiii, 1.

(84) Gall. sperandarum. Quæ conjectura ab iis quæ statim sequuntur, magnam habet commendationem.

(85) Interponendum videtur, ad.

(86) Fortasse, nequientes.

quis finis eorum, qui non credunt Dei Evangelio? A et al justus quidem vix salvus sit, peccator et impius ubi parebit? »

Ὅτι ὁ καιρὸς τοῦ ἄρ-
ξασθαι (τὸ κρίμα ἀπὸ τοῦ
Θεοῦ), τούτέστιν ἐνστάν-
τος τοῦ καιροῦ, τοῦ λα-
θεῖν ἀρχὴν τὸ « τοῦ Θεοῦ
κρίμα, ἀπὸ τοῦ Θεοῦ » δια-
βρίνειν ἄρχεται, τούτέστιν
ἀπὸ τῶν μειζόνων εἰς
τοὺς ὑποδεστέρους, ἥτοι
ἀπὸ τῶν πιστῶν καὶ συμ-
πληρούντων τὴν τοῦ Θεοῦ
Ἐκκλησίαν. Διὸ καὶ ἐπιφέ-
ρει, εἰ πρῶτον ἀφ' ἡμῶν,
ὄντων Θεοῦ οἴκου, (ἡ) ἐξέ-
τασις τῶν βεβιωμένων γί-
νεται, τί χρὴ νομίζειν τέ-
λος τοῖς ἀπειθήσασιν τοῦ
Εὐαγγελίου (τῷ Εὐαγγε-
λίῳ) τοῦ Θεοῦ; — Φά-
σκων οὖν ἀφευκτον ἀπαν-
τήσεσθαι τοῖς τοιοῦτοις
κόλασιν, ἣν τέλος αὐτῶν
ὠνόμασε, περιγράφων ἣν
εἶχον ἀπειθεῖαν, διεγείρει
τούτους εἰς φόβον, τού-
τεστι τοὺς ἀπειθοῦντας τῇ

θεῖᾳ διδασκαλίᾳ.

Docens enim istis verbis et excitans potius eos in-
quit : Cum justus vix et cum potiori certamine
queat adipisci salutem, quid oportet sentire de im-
piis, quoniam, per se judicati, ad iudicium non
resurgunt, et de peccatoribus, qui in concilio iusto-
rum non resurgunt⁷¹ ? His enim, qui bona gesse-

Instante jam tempore,
ut initium sumeret Dei
iudicium, incipit facere
transitum a maioribus ad
minores. Quapropter ait :
« Tempus inchoationis
iudicii ex domo Dei, »
hoc est, a fidelibus et
complantibus Dei viventis
Ecclesiam. Unde etiam
infert, si primum a no-
bis, qui sumus Dei domus,
examinatio actuum cogi-
tationumque fit, quem
creditur terminum non
credentibus Dei Evange-
lio pervenire? Per hoc
certamen multumque ti-
morem fidelibus infert,
quatenus caute discant
iudicem, ad quem habere
poterunt sine dubio ratio-
nem. Hos ergo excitans,
ad timorem ejus invitat,
dicens, non credentes di-
vinæ doctrinæ inevitabi-

lem suscepturos scilicet

runt, ad resurrectionem vitæ venientibus, qui prava
fecerunt, ad resurrectionem iudicii suscitantur⁷².

Μόλις γὰρ τοῦ δικαίου
σωζομένου, τούτέστι κα-
μάτων καὶ θλίψεϊ πολλῇ
ἀγωνιῶντος, πῶς τὸ κατ'
αὐτῶν ἐξελεύσεται κρίμα,
ἕως ὁ κριτὴς αὐτοὺς δι-
καιοῦσῃ;

Quapropter nequaquam
inter bonos peccator et
impius apparebit, cum
justus vix salvetur æs-
tuando et decertando,
quomodo ejus iudicium
transigatur? Nam licet
nihil pravi sibi sit conscius, verumtamen sciens,
quoniam non in hoc justificatur, donec eum ju-
stificet iudex, æstuat et decertat.

Quæstio, utrum aliud sit peccator, et aliud impius?
Quia hic dicit, sicut et in aliis Scripturæ locis, ubi
ait : « Ideo non resurgent impii in iudicio, neque
peccatores in concilio justorum⁷³. » Ex hoc qui-
dem ostenditur differentia duorum ordinum. In
aliis autem eundem peccatorem dicit et impium,
cum ait : « Statuit autem suam charitatem in nobis
Deus, quia, cum peccatores essemus, Christus pro
nobis mortuus est⁷⁴, et mox ait : « pro impiis⁷⁵. »

Ἔστι δὲ δίκαιος, ὁ ἐν
πράξει Θεοῦ καθήκων·
ἀσεβὴς δὲ πάντῃ ὁ ἐξω
Θεοῦ τυγχάνων, ἁμαρτω-
λὸς δὲ ὁ περιεχόμενος
μὲν Θεοῦ, ἄλλως δὲ κα-
ταφρονῶν καὶ παραβαί-
νων αὐτοῦ τοὺς νόμους.
Εἰ δὲ ἀσεβὴς καὶ ἁμαρ-
τωλὸς ὁ αὐτὸς λέγοιτο,
τὴν διαφορὰν κατ' ἐπί-
νοιαν ἔξει· δυνατὸν γὰρ
τὸν ἁμαρτάνοντα εὐθέως
καὶ ἀσεβῆ εἶναι, τὸ διὰ
καταφρονήσεως ἀσεβεῖν
εἰς Θεόν.

quando per contemptum

Est equidem justus,
qui in actione Dei se-
det; potest autem impius
esse, qui omnino extra
Dominum est, peccator
autem, quem Deus qui-
dem continet, sed ille
contemnit eum, dum
transgreditur leges ejus.
Si vero aliquando in
textu idem peccator et
impius inveniatur, diffe-
rentiam tamen habebit
in intellectu. Possibile
est autem eum qui pec-
cat, mox et impius esse,
impie agit in Deum.

⁷¹ Psal. i, 5. ⁷² Joan. v, 29. ⁷³ Psal. i, 5. ⁷⁴ Rom. v, 8, 9. ⁷⁵ ibid. 6.

(87) Ex Græci exempli auctoritate scribendum videtur, *circumscribens*.

DIDYMI ALEXANDRINI

IN

EPISTOLAM S. PETRI SECUNDAM ENARRATIO.

CAP. II, VERS. 11. « Ubi angeli, fortitudine et
virtute cum sint majores, non perferunt adversus
eos execrabile iudicium. »

Angeli manentes in sanctitate, quam habent a
Deo, sunt potiores hominibus, licet excellenter beati
sint homines : angeli siquidem custodiunt sanctos

iv, 30
(88)
(89)

viros, et eis auxiliantur, dum homines nequaquam valeant angelis præbere solatia. Sic utique et illud, quod in Evangelio de Joanne dictum est : « Quia nullus inter natos mulierum major sit eo ⁷⁶, » cum potior illo inveniatur, qui in regno sit minor; interpretati sunt sapientes viri, dicentes, quia cum sit perfectus inter homines, nullo mortalium minor est, quando, qui inferior est omnium supernorum rationalium, major est eo : quia non solum virtutis scientiæque differentia potiores sunt angeli, sed etiam quod non sint gravibus et passibilibus perplexi corporibus. Alter vero quidem dicit, nequaquam majores hominum angelos esse, non fortitudine et virtute, eo quod mortali vita privati sunt. Unus denique angelus percussit regis Assyriorum, sub uno momenti tempore, exercitum, centum octoginta quinque millia ⁷⁷. Et alter pene omnem populum Israelitarum vastavit; nisi cito David rex eorum rogaret Deum, ut iracundiæ finem daret, et terminum ultionis, quæ illata fuerat propter peccatum, de populo numerato contractum ⁷⁸.

CAP. III, VERS. 5. « Latet enim illos, hoc volentes, quia cœli erant olim, et terra ex aqua, et per aquam constituta verbo, et per quæ tunc mundus aqua inundatus deperiit : qui nunc autem cœli sunt et terra, eodem verbo repositi sunt, igni reservandi, in diem judicii et perditionis hominum impiorum. »

Multis mirum est, et ex istis verbis significari mundanas revolutiones atque mutationes. Sic enim habent : cœlum enim erat olim et terra ex aqua, et per aquam constituta verbo Dei, per quæ qui tunc erat mundus aqua inundatus deperiit; qui autem nunc sunt cœli et terra, verbo repositi sunt, igni reservandi. Et post alia : « Novos vero cœlos et terram novam secundum promissa ipsius expectamus. » Ajunt enim qui hac sententia detinentur : Sæculum erat olim, et terra absque cœlis, et terra, quæ nunc est, et extra istos, qui nunc sunt, novi cœli et terra nova erunt. Omnibus manifestum est, tres mundos per successionem consistere, quoniam scriptum est : « Qui nunc sunt cœli et terra eodem verbo repositi sunt; » et mutatio denuo similis erit eis qui sub diluvio perierant. Agnovit autem hæc conscriptor Epistolæ ex verbis Jesu de consummatione sæculi sic probatis (88). « Sicut enim in diebus Noe comedebant et bibeant homines, nubebant et nuptui dabantur, vendebant, emebant, plantabant, ædificabant, usque ad diem, qua ingressus est Noe in arcam, et venit diluvium et tulit omnia, sic erit in præsentia Filii hominis ⁷⁹. » Amplius autem concionatur his verbis, cum dicit, igne solvendam hanc, quæ nunc inspicitur, creaturam. Ait

A enim venire judicii diem latenter, ut fur, in quo cœli magno impetu et sine dilatione transibunt, elementis utique tabefactis ab igne illato; post quod cœlis radicibus amputatis novos cœlos, novamque terram futuram, in quibus justitiam et promissiones Dei in sua habitatione possideant justi. Non igitur ignorandum, præsentem Epistolam esse falsatam, quæ licet publicetur, non tamen in canone est (89).

Quæ hactenus egimus, non ea quidem esse videntur, quæ ad sacra Pentecostalia, quibus hæc scripta sunt, ducere animos ac satis præparare proprie possint : attamen non ita aliena sunt, ut nulla prorsus inde peti possit occasio ad instituendas eas meditationes, quas Spiritus sancti, Ecclesiæ in ipsa statim origine largis imbribus donati, læta sanctissimaque memoria quasi proprias sibi poscit. Ac si vel maxime concedam, *Enarrationem* Didymi, præterquam quod nunc æterno fere barbariei situ ac squalore victa sepultaque jaceat, ita suo ingenio comparatam esse, ut jure tuo tibi displiceat fere tota, nec satis possis nostræ ætatis felicitatem prædicare, quæ de veritate, simplicitate, elegantia denique interpretandi unice sibi gaudeat ac gratuletur : tamen in hoc ipso, quod Didymianum genus interpretandi, scilicet injucundum illud atque infructuosum, alienum a te habeas ac tædii plenum, parata tibi est haud indigna meditationum vere Pentecostaliū occasio atque materia. Et enim, quibus nostræ præ aliis suo jure gloriatur felicior ætas, eccuinam debentur illa? Nonne omne quod bonum inter homines Christianos habetur et gloriosum? nonne omne virtutis laudisque honestæ studium, omnisque denique ad veritatem alacrior progressus, uni debentur Spiritui sancto, divino illi atque magnifico Ecclesiæ auctori, ductori, promotori, cujus largitionibus inde a prima donorum effusione nec intermissis, nec intermittendis unquam hi ipsi dies sacri habentur? At vero, dum hæc meditaris, attendas, quæso, Spiritum istum divinum nemini invito ac repugnanti unquam contigisse, sed cum iis tantum hominibus communicari, in iisque tantum delectari, qui puris cordibus, studiis honestis, indefessis laboribus, precibus denique ardentibus id agant, ut digni habeantur, quibuscum habitat, suæque dona integra communicet. Igitur hoc meditemur, hoc imbibamus penitus, quod graviter admonuit Paulus apostolus : Μη λυπεῖτε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ ἐσφραγίσθητε εἰς τὴν ἡμέραν ἀπολυτρώσεως, id est : « Nolite contristare Spiritum sanctum Dei, in quo signati estis in diem redemptionis ⁸⁰. »

⁷⁶ Luc. vii, 28. ⁷⁷ IV Reg. xix, 35. ⁷⁸ II Reg. xxiv, 16 sqq. ⁷⁹ Luc. xvii, 26, 27. ⁸⁰ Ephes. iv, 30.

(88) Recte Gall., *prolatis*.

(89) Conferantur quæ de hoc loco uberius exposui *Quæst. ac Vind.* col. 1576.

DIDYMI ALEXANDRINI

IN

EPISTOLAM DIVI JOANNIS PRIMAM ENARRATIO.

CAP. I, VERS. 1. « Quod erat ab initio, quod A
audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod
inspeximus, et manus nostræ contrectaverunt, de
Verbo vitæ. »

Multi per hæc verba putant præsentiam Salva-
toris, post resurrectionem factam, discipulis demon-
strari, asserentes quia dixerit Joannes hæc de se
cæterisque discipulis, quia prius audierint, quo-
niam Dominus resurrexerit, postea vero oculis
inspexerint, ita ut contrectarent pedes et manus et
latus ejus, et sensu caperent fixuras clavorum ejus,
etc. Nam licet solus Thomas palparet eum ⁸¹, attamen
hoc omnibus representatum, cum ipse Salva-
tor dixerit universis : « Palpate me et videte, quo-
niam spiritus carnem et ossa non habet, sicut me
videtis habere ⁸². » Alii vero profundius hæc verba
suscipiunt, eo quod non simpliciter dixerit, « ma-
nus nostræ contrectaverunt, » sed adjecerit, « de
Verbo vitæ ; » insuper et illud, « quod erat ab ini-
tione. » Idem vero significant hæc verba, quibus ait,
« qui erat ab initio, » quod (90) illud, ubi ait :
« Ego sum, qui sum ⁸³. » Quomodo enim, qui exsi-
stentia ut sint, præparat, non rationabiliter dica-
tur, quod erat, dum hoc de nullo alio quam de Deo
Verbo verum possit existere ?

Ἐκαστον τῶν γεννητῶν
τε εἶναι λέγεται, ὅσον εἴ-
ναι ἄγγελος, εἶναι ἥλιος,
εἶναι οὐρανός, μόνος δὲ
ὁ Σωτὴρ καθάπαξ ὢν
τυγχάνει, οὐ μετέχοντα
τὰ πάντα εἰς ὑπαρξίν
ἔρχεται. Τοῦτου ἀκρόα-
σιν πρότερον κατὰ εἰσα-
γωγικὴν διδασκαλίαν δε-
ξάμενός τις ἔρχεται εἰς
τὸ ἰδεῖν αὐτὸν ἐπιστημο-
νικῶς μετὰ πολλὴν γυ-
μνασίαν, ἥτις φηλάφησις

Singula namque creatur-
rarum aliquid esse dicun-
tur, ut et esse angelum,
solem, cælum : solus at-
tem Salvator est omnino
quod est, quo participan-
tia universa veniunt ad
essentiam. Hujus autem
quilibet auditum prius
per introductionem do-
ctrinæ suscipiens, ad
hoc venit, ut eum disci-
plinabiliter possit inspi-
cere, post multam scili-

περὶ τοῦ Λόγου τῆς ζωῆς
εἴρηται, τῆς εἰπούσης,
ὅτι « Ἐγὼ εἰμι ἡ ζωὴ »
λελέζεται δὲ καὶ οὕτω.
Περὶ τοῦ ἐν ἀρχῇ ὄντος
ἀκηκόαμεν διὰ τοῦ νόμου
καὶ τῶν προφητῶν, ὡς
ἐλεύσεται, τοῦτον ἐλθόντα
ἐμφανῶς τοῖς ὀφθαλμοῖς
εἶδομεν, οὐχ ὡς ἔτυχε,
συγκαταθέμενοι τῷ ὀφ-
θέντι σαρκί, ἀλλὰ μετὰ
πολλὴν φηλάφησιν, ἐρευ-
νῶντες τὰς περὶ αὐτοῦ
μαρτυρούσας Γραφάς,
ἐπιστεύσαμεν τῷ περὶ
τῆς ζωῆς Λόγῳ.

cet exercitationem, quæ
contrectatio de Verbo
vitæ vocatur. Qui utique
vere dixit : « Ego sum
vita ⁸⁴. » Exponitur au-
tem etiam sic (91) : De
eo, qui erat in principio,
per legem audivimus et
prophetas, quia venturus
esset, hunc venientem
aperte oculis nostris vidi-
mus, non fatuite consen-
tientes ei qui in carne
visus est, sed cum multa
contrectatione perscruta-
ntes Scripturas, de
ipso testimonia perhi-
bentes, et ita credidimus
de Verbo vitæ.

Mystice vero hæc quilibet advertens dicere poterit,
non incongrue positum « vidimus » et « inspexi-
mus, » sed unicuique verbo subjacere significantiæ
propriæ rationem. Cum enim Salvator, de quo ista
conscripta sunt, Deus Verbum factus sit caro ⁸⁵,
Verbum dispensatione suscepta respiciens (92),
qui (93) in humanitate Christi videt eum sensibi-
liter, perceptionem habens visibilis personæ, adver-
tens autem divinitatem, inspicit eum gloriam haben-
tem, tanquam Unigeniti a Patre, plenum gratia et
veritate ⁸⁶. Has duas perceptiones, id est, sensibi-
lem et intelligentiam (94) demonstrat etiam ille qui
dicit : « Etsi cognovimus secundum carnem Chri-
stum, sed nunc jam non cognoscimus ⁸⁷. » Quia
vero inspicendi sermo intellectualem significat
perceptionem, manifestant etiam hoc illa verba :
« Beati mundo corde, quoniam ipsi videbunt
Deum ⁸⁸. » Hæc itaque differentia videndi (95) et
inspicendi sic maneat, quomodo utraque sunt

⁸¹ Joan. xx, 27. ⁸² Luc. xxiv, 39. ⁸³ Exod. iii, 14. ⁸⁴ Joan. xiv, 6. ⁸⁵ Joan. i, 14. ⁸⁶ ibid.
⁸⁷ II Cor. v, 16. ⁸⁸ Matth. v, 8.

(90) Ex Gallandii correctione. Antea scriptum
fuit, quid.

(91) Ita verius orationem distinxit Gallandius.

(92) Hæc aliquo vitio laborare videntur. Si exci-
derunt aliqua, putaverim hæc fere excidisse :
Joannes hoc dixit.

(93) Ante Gallandium, quis.

(94) Muenchmeierus meus, cujus opera atque
ingenio in his edendis egregie adjutum me esse
gratus confiteor, recte, si quid video, intelligibilem
conjecit.

(95) Male ante Gall., vivendi.

simul. Nam aliquando intelligibilis inspectio visionis voce significatur, ut est illud: «Qui videt me, videt et Patrem⁹⁹, » non quia Patrem quis oculis carnis vidit, quisquis enim est ex Deo, hic videt Deum⁹⁹.

VERS. 2. «Et vita palam facta est, et vidimus et testamur et nuntiamus vobis vitam æternam, quæ erat apud Patrem, » etc.

Vitam, quæ erat in Patre, palam factam nobis vidimus, ait. Congruenter dictum est «vidimus» eam; et audientes de eadem hac palam facta vita, testimonium perhibentes «annuntiamus» et «vobis, » quos consequens est videre eam manentem; siquidem differentia videndi et conspiciendi. Hæc dicenda sunt: Quod vidit aliquis, nuntiare poterit alteri, cum de inspectione non omnino possit hoc fieri. Multa enim, quæ perfecte inspecta cognoscuntur, voce significari non possunt, dum per eruditionem ineffabilem cognoscuntur, et sunt vocis indicatione (96) mortalis: non enim licet homini loqui hæc, hoc est impossibile. Hoc ergo animadvertendum est, quia testimonium perhibentes et vitæ ejus non commendant ea de quibus testantur; sed semetipsos ipsius testimonii confessione meliorant. Denique pietatis athletæ (97), quos consuetudo fraterna martyres vocat, id est *testes*, videmus, quia semetipsos equidem ornaverunt, quod autem in suo martyrio (98) veritati aliquid addiderant.

VERS. 5. «Et hæc est annuntiatio, quam audivimus ab eo, et indicamus vobis, quoniam Deus lux est, » etc.

Ἰπ' αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος ταύτην τὴν ἀγγελίαν γενομένην ἡμῖν, δηλοῦσαν, ὡς φῶς ὑπάρχων ὁ Θεός, οὐδεμίαν σκοτίαν ἔχει ἐν αὐτῷ. ταύτην καὶ ὑμῖν προσφέρομεν, ἵνα τὴν αὐτὴν ὑμῖν (ἡμῖν) περὶ Θεοῦ δῶσαν, «ὡς ὄντος φωτός, » ἔχητε. Φῶς δὲ ἐστὶν ὁ Θεός νοητὸν, ἀίδιον. Οὐδὲν γὰρ αἰσθητὸν δεῖ ὑπάρχει. τοῦτω τῷ φωτὶ ἐναντίας νοητέον τὴν σκοτίαν, ἀγνοίαν καὶ ἐξ ἐν χειρὸνός τινας (ἐξ ἐν χειρὸς τινος) οὖσαν. Ἐπεὶ οὖν οὐδέτερον τῶν εἰδῶν τῆς σκοτίας, οὔτε ἀγνοία, οὔτε κακία, ἐν Θεῷ ἐστὶν, εἰκότως εἰρηται, μηδεμίαν σκοτίαν ἐν αὐτῷ εἶναι.

Ab ipso Salvatore annuntiationem discipulis factam scripsit, qua declaratur, quia cum Deus lux sit, nullas tenebras habet in semetipso. Hanc annuntiationem et vobis, inquit, offerimus, ut eandem, quam nos, de Deo sententiam habeatis, «quoniam Deus lux est, » Lux vero est Deus intelligibilis atque perpetua. Nihil enim sensibile semper manet. Huic luci contrarias esse tenebras, intelligendum est, quæ tenebræ ignorant eum, et habitus deteriores sunt. Quia ergo neutra species tenebrarum, hoc est, nec ignorantia, nulla (99) ne-

quitia est in Deo, jure dictum est, nullas tenebras in eo esse.

Possibile est, non pro his tantummodo dictum esse: «Tenebræ in eo non sunt ullæ. » Sunt enim (dicta) de cunctis speciebus ignorantis atque malitiæ. Quia enim malitia in Deo non est, constat ex eo, quod dictum est: «Fidelis Deus⁹¹, » et, «Non est injustitia apud Deum⁹², » et iterum: «Quid ergo dicemus? injustitia apud Deum? Absit⁹³. » Ad hoc percipiendum est etiam illud, quod dictum est: «Rectus est Dominus Deus, et non est injustitia apud eum⁹⁴. » Quia vero nec ignorantia in eo est, manifestat Daniel, de eo dicens: «Qui cognoscit quæ in tenebris sunt, et lux cum eo est⁹⁵, » et illud: «Occultorum agnitor Deus, cognoscens omnia, antequam fiant⁹⁶. » Si enim habet scientiam occultorum atque tenebrosorum et omnium quæ faciendi sunt, cujus ulterius erit ignarus? Non habet igitur communionem hæc lux cum ignorantia intelligibilium. Unde scriptum est: «Quæ communicatio luci ad tenebras⁹⁷? »

Εἰ δὲ εἰρηται, οὐ, ὅτι Si volunt hæretici dicere, σκότος ἀποκρυφὴν αὐτοῦ (1), σκότος ἐν τοῦτοις cordare presentia ad λέγεται ἡ ἐν ἀκαταληψίᾳ illud, quod dictum est: ἀσάφεια. Ἀγνοίαν δὲ ἡμῶν «Posuit tenebras latibulum⁹⁷, » hoc est Deus; et οὐ μὴν τοῦ Θεοῦ, φωτός illud: «Intravit Moyses in nubem, ubi erat Dominus⁹⁸. » sciant tenebras in his significare incomprehensibilitatis ejus obscuritatem. Possibile est namque per ignorantiam nostram rationum hanc fieri nobis obscuritatem, non in Deo, qui lux est. Ipsi quoque sermonibus advertendum est, quia idem significat id, quod dictum est, in tenebris et nube seu caligine Deum esse, et latibulum suum in tenebris posuisse, quod significaretur ex his verbis: «Et tenebræ in eo non sunt ullæ. » In ipso igitur non sunt tenebræ, quia neque naturæ ejus est has habere: ipse vero in tenebris et caligine esse videtur nobis, utique comprehensionem ejus non habentibus, cujus substantiæ esse noscatur.

VERS. 8. «Si dixerimus societatem habere cum eo, et in tenebris ambulamus, mentimur, et non facimus veritatem, » et reliqua.

Quoniam cum Deus lux sit, sine participatione omnium tenebrarum est, et nullam communionem cum eis habet, qui ex ejus illuminatur luce, ambulat in lumine secundum verba ipsius Salvatoris, dicentis: «Donec lumen habetis, ambulate in lumine, ne vos tenebræ comprehendant⁹⁹, » et iterum: «Ego sum lux mundi; qui me sequitur, non ambu-

⁹⁹ Joan. vi, 46. ⁹⁹ Joan. xiv, 9. ⁹¹ I Cor. i, 9. ⁹² Joan. vii, 18. ⁹³ Rom. ix, 14. ⁹⁴ Psal. xci, 16. ⁹⁵ Dan. ii, 22. ⁹⁶ Dan. xiii, 42. ⁹⁷ II Cor. vi, 14. ⁹⁸ Psal. xvii, 12. ⁹⁹ Exod. xx, 21. ⁹⁹ Joan. xii, 35, 36.

(96) Pro indicatione, quod Gallandii est, scriptum ante fuit *judicatione*. In eodem commate post *sunt*, repono, *super*.

(97) Melius, *athletas*.

(98) Nexus sententiarum flagitat ut interponas *non*.

(99) Recte Gallandius, *nec ulla*.

(1) Respicit locum Ps. xvii, 12, καὶ ἔθετο σκότος ἀποκρυφὴν αὐτοῦ.

lat in tenebris, sed habebit lucem vitæ ¹. » Quisquis enim peccando in tenebris ambulans dixerit, se communionem habere per participium apud Deum, et mente non esse tenebrosa, mentitur, non faciens veritatem. Si enim veritas rebus ipsis manifestatur per eos a quibus agitur, id est rebus ipsis, fallitur qui non facit ea, licet pura verbi prolatione dicat se confiteri veritatem.

CAP. II, vers. 3, 4. « In hoc scimus, quoniam cognovimus eum, si mandata ejus servamus. Qui dicit se eum scire, et mandata ejus non servat, mendax est, » etc.

Τὸ γινώσκειν ἐν τῇ Γρα-
φῇ μάλιστα οὐκ ἀεὶ τὸ
ἐπίστασθαι δηλοῖ, ἀλλὰ
καὶ τὸ πεῖράν τινος ἐσχη-
κεῖναι καὶ ἠγῶσθαι αὐτῷ.

Sciendi seu cognoscen-
di sermo in Scriptura di-
vina præcipue, non sem-
per notitiam manifestat, B
nisi experimentum alicu-
jus habere rei, et uniri,

tanquam in eo, qui non scivit peccatum, ut illud: « Nunquam vos agnovi, operarii iniquitatis ². » Peccatum enim nescivit, non quod non habuit notitiam quid esset peccatum, sed quia non fecit illud; peccatum namque non fecit ³, licet expertus sit omnia secundum similitudinem [nostram præter peccatum ⁴. Secundum hanc similitudinem (2)] qui custodit mandatum, non cognoscit verbum malignum ⁵. Dicit autem ipse Jesus operariis iniquitatis: « Nunquam vos agnovi, » ostendens, quoniam nunquam cum eo participati sunt, quibus hoc dicebatur. Hoc modo namque accipiendum est et illud: « Tunc autem cognoscentes Deum, magis autem cogniti a Deo ⁶, » et illud: « Novit Dominus qui ejus sunt ⁷. » Quia vero et pro nosse [et dictum esse (3)] positum est sciendi verbum, aperte videtur ex eo quod dictum est: « Quoniam cognovi peccata vestra. » Deus enim scit peccata, quia illorum habet apud se notitiam. Hoc quoque modo sumendum est etiam illud: « Vos estis iustificantes vos ipsos coram hominibus, Deus autem cognoscit corda vestra. » Similis etiam veritatis est et illud: « Sciens autem Jesus malitiam eorum ⁸, » et illud: « Sciens cogitationes eorum ⁹. » His ita distinctis,

ὁ λέγων οὖν ἐγνωκεῖναι
τὸν Θεόν, ἐν τῷ ἀναγε-
νέσθαι αὐτῷ καὶ μετ-
έχειν αὐτοῦ, ἐπόμενον
ἀναγκαίως ἔχει, τὸ τηρεῖν
αὐτοῦ τὰς ἐντολάς· διὸ
καὶ ἀντιστρέφει ἐκάτερα
τὰ σημαινόμενα τοῦ

qui dicit se scire Deum et
copulatum ei, et habere
participium ejus, neces-
sario consequenter habe-
bit, ut et ejus mandata
custodiat; quoniam hoc
quoque reciprocum est,
dum omnino mentiat, D

γινώσκειν, φανεροῦ ὄν-
τος ἐκ τοῦ προκειμέ-
νου. Φησὶ γάρ· Ἐν τοῦ-
τῳ γινώσκοντες, τουτ-
έστιν, ἐπιστάμεθα, ὅτι
ἐγνώκαμεν αὐτὸν, ἐνω-
θέντες αὐτῷ καὶ τηροῦντες
αὐτοῦ τὰς ἐντολάς. Ὅ γὰρ
μὴ τηρῶν αὐτὰς, φανερός
ἐστὶν ἔξω τῆς γνώσεως
τυγχάνων.

servantes. Nam qui non servat ea, palam est quod a scientia Dei videtur extraneus.

Sic enim sacerdotes filii H. li nescierunt Dominum, nequaquam mandata ejus servantes, licet haberent simplicem ejus comprehensionem, cum sacerdotes essent ¹⁰. His ita manifestatis, qui vult scientiam habere Dei, vacet ab omnibus, per quæ minime mandata Dei servantur. Hæc enim sunt nequitia materialesque passionēs. Sicut enim, nesciens peccatum Jesus neque operatio iniquitatis, plenitudini non fraudatur (4), cum sit sapientia et veritas Dei, ita, nesciens iudicii diem, non minuitur; quia neque, quando dicitur Deus in Scripturis sanctis obvisci et pœnitere et irasci, divinitate minuitur. Quo enim modo illa panduntur, eodem et quod dictum est de iudicii ignoratione res obliviscitur (5): sicut enim, cum Deus solus sit sapiens et scientiam habeat omnium, oblitio passibilis et pœnitentia aut aliquid hujusmodi in eo nequaquam existit, cum utique de eo dispensa vitæ (6) dicantur. Ita ergo sapientia et veritate Dei ignorantiam non recipiente, propter quamdam utilitatem horum, et diem iudicii dicitur ignorare, quorum singula aperte monstrantur, cum de his fuerit dicendi propositum.

VERS. 5. « Qui custodit verbum ejus, vere in hoc charitas Dei perfecta est. » Et reliqua.

Qui vere, ex tota anima et ex toto corde diligit Deum, ejus imperii verba custodit, et re ipsa cognoscitur dilectionem Dei habere, ex qua reprobatur hæc modo causa. Qui Deus cum ejus servantur verba diligitur (7), et probatur eum habere, qui ejus cognoscitur mandata servare. Quod vero dilectio causa est ejus servandi mandata, manifestatur ex eo, quod dictum est: « Si quis me diligit, mea mandata servabit ¹¹, » et ex illo: « Si quis diligit, verbum meum custodit, et Pater meus diligit eum ¹². » His itaque consonanter dicendum est, legem et prophetas pendere per mandata dilectionis ¹³. Quia vero e diverso sententia ad nos con-

¹ Joan. viii, 12. ² Luc. xiii, 27. ³ I Petr. ii, 22. ⁴ Hebr. iv, 15. ⁵ Prov. xix, 16; Eccl. vi, 5. ⁶ Gal. iv, 9. ⁷ II Tim. ii, 19. ⁸ Marc. xii, 15. ⁹ Matth. xii, 25. ¹⁰ I Reg. ii, 22 sqq. ¹¹ Joan. xiv, 15. ¹² ibid. 25. ¹³ Matth. xxii, 40.

(2) Hæc, a Bibliothecis Coloniensi et Lugdunensi perperam ommissa, ex Parisiensi revocavit Gallandius.

(3) Hæc delenda censeo.

(4) Locum, quem nec Gallandius sanavit, ita restitui posse putaverim: Sicut enim nesciens peccatum Jesus et operationem iniquitatis, plenitudine (divinitatis) non fraudatur.

(5) Locus ita restituendus: Quod enim modo illa panduntur de iudicii ignoratione, eodem et quod dictum est, res obliviscitur (Deus).

(6) Legendum, dispensatæe (οὐκονομικῶς).

(7) Ex qua reprobatur . . . diligitur. Hæc, ut leguntur vel apud Gallandium, sensu carent. Conjeci equidem: ex qua re probatur hæc modo causa, quia Deus cum ejus servantur verba, diligitur.

versa accusabili ostendit causam probatione, manifeste monstratur ex eo, quod dictum est: « Qui habet mandata mea et servat ea, hic est, qui me diligit ¹⁴, » simul et ex præsentī sermone, quod dictum est: « Qui custodit verbum ejus, in hoc charitas Dei perfecta est. » Vere perfectam dilectionem dicens, per quam nihil malorum atque fallacium rerum quis ab hac dilectione poterit segregari (8).

VERS. 7. « Charissimi, non novum mandatum scribo vobis, sed mandatum vetus, quod habuistis ab initio, » etc.

Quia forte derogabant aliqui evangelistæ (9) tunc doctrinæ, tanquam heri et nuper inceptæ, docet, quia mandatum scribit, non tunc primitus hominibus datum, sed vetus, et quod antiquitus habuerunt. Priscum namque mandatum est: « Diliges Dominum Deum tuum ¹⁵, et proximum, sicut te ipsum ¹⁶; » quoniam auditum fuerat hoc mandatum olim et a longo jam tempore, sapienter antiquum et in notitiam hominum jam venisse prædicatur.

Ἰσως ἐρεῖ τις: Πῶς οὖν τε ἐστὶ νοεῖν τὴν γραφομένην περὶ ἀγάπης ἐντολὴν ἀπ' ἀρχῆς εἶναι καὶ ἠκούσθαι τούτοις, οἷς ἡ Ἐπιστολὴ γράφεται; [Εἰ μὲν γὰρ Ἰουδαίοις ταῦτα γράφει, εἰκότως τὴν περὶ ἀγάπης ἐντολὴν οὐ καινὴν εἶναι φησι, πάλαι γὰρ αὐτὴν διὰ τῶν προφητῶν ἐπηγγεῖλατο (11).] Εἰ δὲ οὐκ Ἰουδαῖοι ἦσαν, ὡς παρίστηται τὸ τέλος τῆς Ἐπιστολῆς, μήποτε οὖν ἐντολὴ παλαιὰ καὶ ἀπ' ἀρχῆς ὑπάρχουσα καὶ ἀκουσθεῖσα πᾶσιν ἀνθρώποις ἐστὶν ἡ κατὰ τὰς φυσικὰς ἐννοίας φιλικῆς διὰθεσις. Πάντες γὰρ φύσει ἡμεῖρα καὶ κοινωνικὰ ζῶσα ὄντες ἀγαπῶσι τοὺς πλησίον.

Unde Salvator ad hunc naturalem affectum mo-

Poterit autem (10) aliter dicere: Quomodo possit intelligi hoc mandatum, quod scribitur de charitate proximi, ab initio esse, et ab eis, quibus nunc scribit, auditum? cum non Judæi, sed gentiles essent, sicut ostendit finis Epistolæ; hoc enim sermone terminatur: « Filioli, custodite vos ab idolis. » Unde considerandam est, ne forte vetus mandatum dicat et ab initio existens, quod etiam ab omnibus hominibus est auditum, id est, amabile effectum per naturalem accedentem sensum. Omnes enim homines cum sint naturaliter mansueti et communia animalia, diligunt proximos.

A vens (12) ait: « Omnia, quæcunque vultis, ut faciant vobis homines, et vos facite similiter ¹⁷. » Cum dicit, vetus esse mandatum, ostendit non illud, quod ejus alio se succedente (13), sicut est secundum litteram testamentum legis. Quæ igitur ista sunt vetera? Non propter tempus, et quod eis ab aliis succedatur, vetera sic dicuntur, sed quod antiqua sint et non modo primo cæpta. Ad hanc significationem referendus est et Antiquus dierum, qui prophetæ monstratus est ¹⁸. Sed et jam his, qui (14) propositum habet commendandi præsentia, de dilectione proximi, antiquitus a Moysis temporibus inchoatum dicit, cum mandatum et propter antiquitatem, non propter successionem vetus fuisset dictum. Non enim omnia mandata, quæ in antiqua Scriptura referuntur, præterierunt, aliis succedentibus. Semper etenim manent, sicuti præsens, et de honore parentum, et hujusmodi mandata similia, dum figurativa solummodo, et quæ sunt futurorum umbræ transierunt.

VERS. 15, 16. « Nolite diligere mundum, nec ea quæ sunt in mundo. Si quis diligit mundum, non est charitas Patris in eo. Quoniam omne, quod est in mundo, concupiscentiæ carnis est, » etc.

Quoniam amicitia sunt erga Deum, ita ut, qui voluerit esse mundi, inimicus constituatur Dei ¹⁹, consequens est ergo, qui voluerit amicus esse Dei, ita ut habeat in semetipso charitatem ejus, recedat a charitate mundi, et quæ in eo sunt.

— Εἰτα μὴ (15) νομίση τις τὸ σύστημα, τὸ ἐξ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς παρίστασθαι ἐνταῦθα, ἐκ τῆς κόσμου φωνῆς ἡρμηνεύσε, τίνα τὰ ἐν αὐτῷ τυγχάνει, ἵνα ἐπομένως καὶ αὐτοὶ (16) ἐκλάβωμεν. Ἔστι τοίνυν τὰ ἐν αὐτῷ ἐμπαθὲς καὶ ὕλικῃ διάθεσις, σηματομένη δι' ἐπιθυμίας σαρκὸς, τῆς στρατευομένης κατὰ τῆς ψυχῆς — καὶ ὀφθαλμῶν ὄρεσις.

Contra quam admonitio præbatur, sic dicens: « Non te vincat concupiscentia pulchritudinis ¹⁹. » Et

¹⁴ Joan. xiv, 21. ¹⁵ Deut. vi, 5. ¹⁶ Levit. xix, 18. ¹⁷ Matth. vii, 12. ¹⁸ Dan. vii, 9, 13, 22. ¹⁹ Jac. iv, 4. ²⁰ Prov. vi, 25.

(8) Ita Gallandius ex conjectura. Vulgaris lectio aperte falsa hæc est, fallacium eum, qui ab hac dilectione poteris segregari. Nec tamen Gal. mihi satisfecit. Videntur aliqua excidisse, nescio quæ.

(9) Cave, ne Basnagii errorem erres, vocabulum evangelistæ, nominativum pluralem esse temere opinantis atque locum nostrum inde graviter increpantis. Sententia plana est, modo teneas, evangelistæ esse genitivum singularem.

(10) Excidisse videtur, aliquis. Cfr. verba Græca.

(11) Uncis inclusa omisisse videtur Epiphanius in versione.

(12) F. monens. Tamen vulgaris lectio ferri potest.

(13) Gallandio haud sanus esse locus videtur. Münchmeierus meus pro ejus ut reponerem vetus persuasit fere. Si legitur quod vetus est alio succedente, vel alio in se succedente, sensus bonus est.

(14) Fortasse ita, sed etiam his, quibus.

(15) Ἰνα μὴ cod. D. Quæ lectio ad versionem Latinam propius accedit. Mox pro ἐκ τῆς κόσμου legendum est, ex ejusdem codicis auctoritate, ἐκ τῆς τοῦ.

(16) Si versionem Latinam sequeris, scribendum est αὐτόν.

alia sententia, quæ dicit : « Omnis qui vidit mulierem ad concupiscendam eam, jam adulteratus est eam in corde suo ²⁰. » Ad hæc autem oculorum concupiscentia est omne, quod per aspectum ad dilectionem irrationabilem usque perducit. Ab hac igitur dilectione nos convenit abstinere, scientes, quia talis mundus transit cum concupiscentia sua, cum utique temporalis existat, et a nobis charitatem accipiat. Dei cum sanctis voluntas semper manens virtus est. De qua scriptum est : « Justitia immortalis est ²¹. » et iterum : « Justitia ejus » (hoc est viri beati per reverentiam) « permanet in sæculum sæculi ²². » Quia Dei vero voluntas in actione consistit, indicatur per hoc, quod ait : « Non omnis qui dicit mihi : Domine, Domine, introibit in regnum cælorum, sed qui facit voluntatem Patris mei ²³. » Per hoc repræsentata generali et actuali virtute, earum species agnoscitur et ex eo, quod dictum est : « Inveni David, virum secundum cor meum, qui facit omnes voluntates meas ²⁴. »

Δυνατὸν δὲ ἐκ τῶν προ-
κειμένων ἐκδέξασθαι καὶ
περὶ τοῦ ὁρατοῦ κόσμου,
οὐκ ἐστὶ ἀγαπωμένου ὑπὸ
τῶν ὑπερναδάντων τῇ
σκοπεῖν οὐκέτι τὰ πρόσ-
καιρα, ἀλλὰ τὰ αἰώνια.
Καὶ ἐπεὶ οἱ ἐν αὐτῷ τὸ
φιλοζῶειν προτιθέμενοι
διατρέθειν παθητικῶς με-
ταχειρίζονται τὰ αἰσθη-
τὰ, εἰκότως, ἀλαζονεία
βίου καὶ σαρκὸς καὶ
ὀφθαλμῶν ἐπιθυμία ἐφη-
ται εἶναι ἐν αὐτῷ (17),
ὅν πάντων ὁ ὑπερφρονῶν
ὑπερχόσμιος ἐσται, ποιῶν
τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ τὸ
μένον αἰ., καὶ ἀγαπῶν
τὸν Θεόν.

VERS. 18, 19. « Filioli, novissima hora est, et sicut audistis, quoniam Antichristus venit. Et nunc autem Antichristi multi facti sunt. Unde dignoscimus, quia novissima hora est. Ex nobis exierunt, sed non erant ex nobis. Sed si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum, » etc.

Non de omnibus, qui fallacem doctrinam habent, hæc scribuntur, sed de solis declinantibus ad falsam sectam, post instructionem evangelicam, qui tanquam ex Christianis facti noscuntur Antichristi : quoniam quantum ad hoc, quod aliquando susceperunt doctrinam Christi ex discipulis Christi, extra eos facti sunt, eligentes fallacibus inesse doctrinis. Quapropter licet annuntient Scripturas, non sunt

Possibile est ex præsentibus verbis visibilem mundum intelligi, id est, non esse diligendum ab eis, qui valde præcellunt, dum considerant non præsentia, sed æterna; et quoniam, qui habent in ejus amore vivendi propositum, passibiliter in rebus insensibilibus habitare contendunt, recte superbia sæculi et carnis atque oculorum concupiscentia esse dicitur in eis. Quicunque omnia contemnit, supra mundum erit, diligens Deum et faciens voluntatem ejus, qui permanet in æternum.

A respiciendi, cum utique ab earum voluntate recesserint, et ad impios sensus accesserint : palam facti sunt enim recedentes ab unctione, quam habebant a sancto Spiritu, eo videlicet ostentantes, quod sint Antichristi. Christianismi quicunque sunt participes, Christi in eis permanet unctio, id est, chrisma a sancto percipientes, ut possint scientiam spiritualium habere cunctorum ; dum illi sint Antichristi, qui ab Ecclesia Salvatoris abcesserint, ut etiam præsidere videantur hæresibus. Recte siquidem dicitur, quod de solis eis sit indicatum hoc, quod ait, « Ex nobis exierunt : » quia prave sentientes, noluerunt esse nobiscum, propter ipsam utique falsæ scientiæ voluntatem a nobis alienati. Quia vero non de omnibus false docentibus hoc scriptum est, cunctis palam est. Non enim alios Antichristos vocari moris est, quam eos, qui falsa de Christo docent ; mundi scilicet sapientibus non in hac significatione subjectis. Requirendi sunt etiam ex hoc verbo, hi qui diversitatem naturarum introducere moluntur. Quid autem in hoc, ubi dictum est, « Ex nobis exierunt ? » Quomodo enim terreni a spiritualibus sunt egressi, cum semper secundum eos longinquo consistant, propter diversitatem substantiæ ? quomodo autem etiam permanere potuerunt nobiscum, terreni scilicet existentes ? dum nec quantumcumque simul valeant esse virtutis insusceptibiles et illi, qui eam habere noscuntur. Igitur, licet figurate dicta sint hæc, attamen voluntariam necessitatem ostendunt, a quorum et cohabitatione, quæ potest esse malis viris cum bonis, abcesserint, dum vitio suo tales sint facti. Non igitur oportet intelligi contrarietatem hoc verbo significari naturarum ; nam si secundum idem ex nobis fuerunt, vel non fuerunt, oppositio jure monstratur. Quia vero secundum aliud quid ex nobis sunt, accedentes ad Scripturam divinitus inspiratam, secundum aliud vero non ex nobis sunt, alium præter nostrum habentes sensum, palam est ex eo, quod unguentum habeant a sancto hi, a quibus recesserunt mali, ut sciant omnia dogmata Ecclesiæ recta complecti. Consequens est enim, quod, qui semetipsos collegio fidelium segregarunt, Antichristi sunt. Quomodo enim non sunt Antichristi, qui contraria sapiunt, quam Christi constitetur Ecclesia ?

VERS. 29. « Si scitis, quoniam justus est, scitote, quoniam et omnis, qui facit justitiam, ex eo natus est. »

Ὁ διετηγώς, φησὶν, Qui disciplinabiliter ἐπιστημονικῶς περὶ Θεοῦ, animadvertit de Deo, qui ὡς ὄντος κατ' οὐσίαν δι- substantialiter justus est, καλοῦ, εὐθέως γινώσκει, mox scit, quoniam ex eo ἔξει, ὡς γεννᾶται ἐκ τοῦ- generatur, qui justitiam του, ὃ τὴν δικαιοσύνην ejus facit : αὐτοῦ ποιῶν.

sicut is, qui scit eum sanctum, magis autem

²⁰ Matth. v, 28. ²¹ Sap. i, 15. ²² Psal. cxi, 9. ²³ Matth. vii, 21. ²⁴ Act. xiii, 22.

(17) Patet scribendum esse αὐτοῖς.

sanctimonium existere, tradit semetipsum ut sanctificetur, certe sciens illud, quod ait: « Sancti eritis, quoniam ego sanctus sum »²⁶. Bene autem dictum est, « qui facit; » non enim dixit: qui fecit, vel: qui facturus justitiam. Operantem enim justitiam commendat virtus, cum sit scilicet actualis. Nullus itaque antequam faciat quæ virtutis sunt, justus est, sed neque dum cessaverit operari eam. Quod vero Deus justus est, ex multis valet agnosci. Moyses enim, « Sanctus, inquit, et justus »²⁷, Dominus. Sicut et per Psalmistam dicitur: « Justus Dominus, et justitiam dilexit »²⁸. Iste (18) item Pater Salvatoris. Dicit enim ad Deum, « Pater juste, mundus te non cognovit »²⁹. Cum ergo hujus sit Filius, tanquam Deus ex Deo, et sanctus ex sancto, ita est et justus ex justo. Nec repugnat his verbis, quod dicitur, eum esse justitiam. Quia enim per substantiam, hoc est, dicitur esse justitia simul et justus, quando is, qui per participationem justus est, nunquam proprie justitia nuncupatur, nisi forte ipsum habitum, pro eo, qui habet eum, quilibet intelligat. Quo verbo etiam Apostolus usus est, dicens fideles fieri in Christo justitiam: « Eum, inquit, qui peccatum non novit, peccatum pro nobis fecit, ut nos essemus justitia Dei in eo »³⁰.

CAP. III, VERS. 2. « Charissimi, nunc filii Dei sumus, et nondum manifestatum est, quod sumus. Scimus quoniam, cum apparuerit, similes ei erimus, » etc.

Per ea quæ scribit, excitat auditores, ut agnoscant quales ex Deo sint facti, dicens: O confideles nostri, digni existentes ut diligamini, filii Dei sumus, jam a præsentis sæculo: quod sæculum significat, eo quod nunc tales simus, dum constat in nobis, sicuti possibile est in præsentis vita, filiorum adoptio. Sicut enim ex parte cognoscimus, et arrhas Spiritus nunc habemus, sic et particulam (19) (ut ita dicam) filiorum adoptionem possideamus, dum ad plenum eam in futuro percipiamus. Nondum vero manifestum est, (20) virtus et operatio ejus aperta sit: attamen, licet ita se res habeat, scimus quia, cum apparuerit, quod futuri sumus, similes ostendemur Patri nostro, visuri eum, sicuti est, hoc est perfecte et indifferenter videntes eum. Dum ergo sit expectatio, et speret unusquisque, similem se fore Deo, ut excellenter videat eum, castificet semetipsum, sicuti est castus ille, quem sperat inspicere, mundus corde consistens. Castificat autem se quisque, actus et sapientiam inculpabilem habens. Ait enim Scri-

ptura: « Animas vestras purgantes ad obedientiam veritatis. » Obedit enim veritati, qui scientiam Dei (21) in se præcipuam habet. Unde per raro hujusmodi reperitur. « Quis enim, » inquit, « gloriabitur, castum habere cor? Et quis fiduciam habebit, mundum se esse a peccato? » Dum sit mundus a peccato, quis actibus castus efficitur? Sic enim et « eloquia Domini casta »³¹ sunt dicta, castificantia eos, qui secundum ea et intellectum et opus habent. Quia vero sunt provectus apud eos, qui filii Dei sunt, palam est advertenti Scripturas sanctas. Ait enim hic doctor in Evangelio suo, suscipientes Jesum (hoc est dum credunt in ejus nomine) potestatem accipere Dei filios fieri ³². Qui tantum hanc potestatem habet, virtute, et nondum operatione, filius est. Cum autem bene utitur hac potestate, etiam operatione sit filius, cujus se prius tantummodo videbatur habere virtutem, nequaquam expectans credere in solo Christi vocabulo, sed etiam in ipso: « Omnis, » inquit, « qui credit, quia Jesus est Christus, ex Deo natus est »³³. Assumens enim cum hoc affectu etiam custodiam mandatorum, potius filius adoptatur. Qui enim facit justitiam, ex Deo natus est ³⁴. Et qui diligit inimicos suos, et orat pro persequentibus se, filius sit cœlestis Patris. Igitur si in hoc sæculo, in quod (22) ex parte cognoscimus, et quod bonum est agimus, tantus est filiorum Dei provectus, quod oportet credi post hæc in futuro? Ego siquidem non habeo quod dicam, sed sequor eum, qui dixit: « Nondum manifestatum est, quod futuri sumus: quoniam cum apparuerit, similes ei, qui genuit, erimus. » Hanc itaque perfectionem habendam putandum est in futuro post omnia, dum sicut Pater et Filius unum sunt, unum erunt in Patre et Filio, qui hanc perfectionem expectant, similes Patri Filioque futuri participatione Trinitatis. Quæ vero ignorantes aliqui, magnitudinem intellectus de Deo, et mensuram spiritus excellentes (23) scientiæ, sicuti est Dei substantia, increpandi sunt impie cogitantes. Non enim, quod putant, hoc indicat id, quod dicimus, *videmus eum sicuti est* Spiritus sancti, et assimilatos ei notitiam ejus habere posse, postquam non potest altera conversatio reperiri. Hujusmodi contemplatione futura, cunctisque pervenientibus ad scientiam plenitudinis Christi, Del omnia in omnibus facti, dum hoc exstiterit, non differt a Deo, quatenus alter in angelo sit, alter (24) in homine. Cessabit enim tum hujusmodi differentia, omnibus trahendis ad unam similitudinem, quæ ad Deum perfecta erit. Cum vero

²⁶ Levit. xi, 43. ²⁷ Deut. xxxii, 4. ²⁸ Psal. x, 8. ²⁹ Joan. xvii, 25. ³⁰ II Cor. v, 21. ³¹ Psal. xi, 7. ³² Joan. i, 12. ³³ I Joan. v, 1. ³⁴ I Joan. ii, 29.

(18) Justus. Ita Gallandius conjecit, recte.

(19) Fortasse, particulatim.

(20) Inserendum ante virtus videtur licet.

(21) Hoc Gallandii est. Antea, ei. Verius Münchmeierus meus conjecit, ejus.

(22) Legendum est, in quo.

(23) Gallandius, excedentes.

(24) Puto bis scribendum esse, altera, nempe contemplatio.

dicunt inerediti : Si non est naturæ creaturarum, ut habeant scientiam substantiæ Dei, falso credunt omnes, dicentes, se intellectum habere Dei. Quod non sapienter dicunt, sed valde fallaciter et captiose. Non est enim impossibile ejusdem rei veraces contemplationes diversas esse, quarum ponitur alia quidem in eo, *quod* est, alia vero, *quid* est, alia autem, *cur* est. Tertia siquidem non fit circa Deum, non habentem utique causam propter quæ (25) est. Sunt ergo aliæ duæ, quarum alia quidem posita in eo, quod est, ostendit, quia ex divinis Scripturis et naturalibus intelligentiis de eo tractam (26), ex magnitudine et pulchritudine creaturarum ejus, ut est possibile contemplantes eum. Huic concordans etiam Apostolus scribit, primum oportere credere, accedentem ad Deum ²⁴. Altera vero, quæ quaritur, quid est, cum sit inappetibilis creaturis, in sola Trinitate consistit, sciente Patre, quod est Filius, et Filio, quod est Pater, cum evangelista dicat Salvatorem dixisse ²⁵ : « Nemo novit, quis est Filius, nisi Pater, et quis est Pater noster, nisi Filius (27), » adjiciens : « et cui voluerit Filius revelare. » Considera, ne in præceptis ruas ! Revelat enim de se et de Patre notitiam his quibus apparet, ostendens et palam faciens semetipsum cordi mentis, ut eam videntes contemplationem habeant Patris. Si vero permanserint contententes atque dicentes, hanc scientiam Dei secundum substantiam revelare Filium dignis, quæ (28) ipse, et Pater, et sanctus habet Spiritus, qui perscrutatur etiam profunda Dei ²⁶, audiant naturæ differentiam. Igitur Trinitatis scientia substantialis est, creaturarum vero affectus quidam suscipiens magis (29) et minus. Et impossibile est eadem pervenire in eis quæ substantialiter, et in eis quæ per affectum sunt. Cum enim bonus Deus secundum substantiam sit, qui utique omnium causa est, hi qui facti sunt boni et sancti, Dei participatione sunt tales, ita ut multa sit differentia boni Dei et bonæ creaturæ : ille namque non ex aliquo, sed substantia talis est, sed neque factura talis. Creaturæ vero ex Deo, et non ex semetipsis sunt bonæ. Et creatura quidem bona est, illæ vero cum bonus sit, bonos nos facit. Hæc eadem dicenda sunt et de sancto et de omnibus rebus, quibus Deus substantialiter est. Creaturæ vero participatione Dei sunt tales. His ita declaratis, etiam de scientia sermo faciendus est. Cum Deus mens sit, intellectu naturali et substantiali novit ea quæ novit. Creaturæ vero, licet habeant, ut sint mens, altamen et scientiam

A habent, quæ est factura, dum mens eorum sit facta. Hæc disciplinabiliter magis, non disciplina est. Licet ergo Filius, sciens quis est Pater, revelet eum quibus voluerit, ita tamen hoc palam facit, sicut illis novit esse possibile. Quapropter etiam de Patre revelante Filium sunt dicenda, etsi mira, et Pater specie videtur esse, quæ dicta sunt, brevi indicio animadvertat a nobis inventa (30). Dicimus scientiam esse, disciplinam esse, et indisciplinabilem habitum. Cui quidem damus majus et minus, non autem hoc quoque disciplinæ concedimus. Non enim alia quædam præter scientiam existens, virtutem intelligendi habet. Ipsa enim posse scientia est, cum mens disciplinabilis, hoc est, ejus, qui disciplinæ capax est, alterum habitum disciplinabilem habeat, absque substantia sua. Ex his quilibet indicibus eruditus quodammodo cognoscit differentiam scientiæ Dei, quam habet de semetipso, et quam aliquo modo percipere creaturæ possunt.

VERS. 6. « Omnis, qui manet in eo, non peccat. Omnis, qui peccat, non vidit eum, nec cognovit eum, » etc.

Sicut is, qui in virtute et disciplina manet, non peccat nec ignorat : ita consistens in Christo, quæ justitia est et sanctificatio, non delinquit. Quomodo enim, qui cum justitia est, injustitiam agere potest, aut cum sanetimonio pollutionem habebit ? Quod cum ita sit, omnis, qui peccat, factus extraneus Christi, non habet participium nec societatem ejus ; nam cum dicit, *non videt eum*, significat, quod participium non habet ejus. Cui res consequens est, ut neque scientiam ejus internam habere videatur : dum is, qui in superficie perceptionem Dei habet, peccare possit, quales erant filii Heli, sacerdotes. Sed et alii similiter sacerdotes, qui, cum putabantur scientiam Dei habere, peccabant, et peccantes efficaci scientiæ privabantur, imaginariam tantummodo scientiam habentes ejus. Sicut enim qui perceptionem habet in superficie boni, agit male, cum nullus male agens habeat disciplinabilem intellectum boni. Nam si nosset utilitatem boni, eligeret participationem ejus, ut per ejus effectum utilitatem ejus acquireret, intelligendo et agendo, quod bonum est. Itaque, qui scientiam habet Dei, sapienter participatur eo qui est bonus, justus, sanctus, et nihil agit quod his rebus adversum est. Qui autem sensibilibus rerum scientiam habet, solummodo figuram speciei rerum sensibilibus percipit. Nec tamen operatur secundum eam. Sentiens enim aliquis ignem, et aquæ perceptionem habens, non urit, non calefacit, non humectat : dum utique discipli-

²⁴ Hebr. xi, 6. ²⁵ Joan. xi, 27. ²⁶ I Cor. ii, 10.

(25) Repone quam.

(26) Locus haud dubie vitio laborat nescio quo. Quid si reponas pro *quia*, *notitiam*, mox : *contemplandi eum* ? Vel ita : *ostendit notitiam, quia* (ἐπεὶ) *... tracta, ... contemplandi.*

(27) Male Gallandius, *Et qui est Pater noster*,

nisi Filius ?

(28) Reponendum videtur, *quam*.

(29) Fortasse *magis*.

(30) Locus Gallandio et obscurus et mutilus videtur, absque ope codd. mss. haud facile restituendus. Recte.

nam intellexit, non speciem ejus habuerit, cum hæc disciplina aliquid sensibile non sit, ut operetur secundum eam. Præbet enim operationes proprias ei, qui percipit eam. Cum hæc divisio scientiarum, quoniam bonum sensibile non est, sed intelligibilis essentia Deus est, qui est in bono, dum participatur Deo, non peccat, quando ipsa scientia mox agit, ut operationem habeat, quæ intellectum verum bonitatis habuerit. Hæc ergo scripta sunt secundum continuam congruentiam, quorum reciproca, quicunque novit, bene agit; nam si omnis, qui in Deo est, consequens est ut non peccet, omnis, qui peccat, consequens erit ut in Deo non sit. Hoc quidem primum est, altera vero hujus dicti congruentia est: quisquis habet peccandi propositum, habebit consequentiam non videndi nec cognoscendi Deum, cujus denuo reciprocatio cum oppositione generatur; ita omnis, qui novit et vidit eum, non peccat. In hac ergo continua congruentia significatur eruditio trina. Primum cum dicitur differentia videndi ad cognoscendum, dicens ita non posse scire Deum, qui disciplinabilem non habet intellectum, sed nec videre eum, qui eo expertus non est. Super illa vero etiam hoc dicendum est, qui ex operibus ejus sensibilis percipit, vidit eum, revelante Filio. Sed etiam qui divinam doctrinam novit, scientiam ejus habet (51).

VERS. 8. « Qui facit peccatum, ex diabolo est, quia ab initio diabolus peccat. In hoc apparuit Filius Dei, ut solvat opera diaboli. »

Ἐπειδὴ γὰρ πρὸ πάντων (32), τραπέζης ὁ διάβολος ἐν τῷ ἁμαρτάνειν γέγονεν, ἐξ αὐτοῦ χρηματίζει πᾶς ὁ ἁμαρτητικῶς ἐνεργῶν.

Quoniam præ cunctis diabolus versus est ad peccandum, ex eo nomen habet. [Diabolus ergo Græco vocabulo *seductor*, seu *accusator*, vel *derogator* significat (33).] Et

omnis, qui operatur peccatum, potest tali appellari vocabulo.

Possibile enim hoc, quod ait ab initio peccare diabolum, etiam sic intelligi:

— προάρχεται γὰρ ἐν τῷ ἁμαρτάνοντι, δι' ὑπερβολὴν (34) λογισμῶν πονηρῶν, ὡς ἐπὶ τοῦ Ἰουδα. quia omni homine faciente peccatum, diabolus, per eum ab initio habens principatum in eo, qui peccat, per *submission* malarum cogitationum, sicut in Juda factum tum, cum misisset diabolus in cor ejus, ut traderet Dominum ³⁷, initium in eo peccandi fuit.

³⁷ Joan. XIII, 2.

(31) His, quæ hactenus ad versum 6 disputata sunt, congruere fere videntur, quæ in scholiis ad eundem versum leguntur, brevissima quidem: Τοῦ γὰρ κατὰ μηδὲνα τρόπον αὐτοῦ χωριζομένου, πῶς ἁμαρτία ἀφασθαι δύναται; Ὁ δὲ ἁμαρτάνων, φησὶν, οὐχ εὐρακεν, οὐδὲ ἐγνώκεν αὐτόν· τοῦτο γὰρ ἐστὶ γνώσις ἐπιστημονικὴ καὶ ἐνδιάθετος κατανόσις Θεοῦ, τὸ μὴ ἁμαρτάνειν.

(32) Πρὸ πάντων scribendum ex auctoritate cod. D.

(33) Quæ uncinis seclusimus, ea haud dubie ab interprete Latino explicandi causa adjecta sunt.

His congruum etiam, quæ de Anania dieta noscuntur. Cum prius enim complexset diabolus cor ejus, postea peccavit, ipse contingens de pretio prædii quod vendiderat, occasione beneficiendi. Respondeat aliquis in hoc loco, dicens, quid efficeret diabolus in peccatoribus, cum ipsi prius peccaverint, dantes ei locum? Dicendum est, idem esse facere peccatum, quod peccare, cum datur diabolo locus. Dat enim ei locum concupiscentia, quam, fragili cogitatione subjectus, postquam suscepit eum (35), actualiter peragit peccatum. Hoc enim significat quod dictum est: « Qui facit peccatum. »

Εἷς δὲ καὶ τὸ εἰπεῖν, Bene siquidem dictum est ποιῶν, ἀλλ' οὐ, ποιήσας· qui facit, non, qui fecit, cum si (36) pœnitens fuerit post peccata, jam sit ex diabolo, sed ille sit ex eo qui operatur ad peccatum.

Si enim etiam peccati servus est qui facit peccatum, non etiam qui fecit. Omnis enim qui facit peccatum, servus est peccati. Quapropter increpandi sunt hæretici, dicentes, eos qui peccant, naturaliter malos ex diabolo esse, et (39) substantialiter esse malum. Diabolus enim non substantialiter, sed voluntarie operationis indicium est. Posita est autem et causa, propter quam ex eo sunt peccatores, palam faciens, non substantiam ejus, sed operationem. Percare namque operatio est, nullus autem naturaliter hoc agens. Igitur peccare voluntarium est. Destruitur autem scientia ejusmodi hominum etiam ex his quæ sequuntur. Ait enim: « In hoc apparuit Filius Dei, ut solvat opera diaboli. » Opera namque diaboli sunt ea, quæ Satanæ voluntate perficiuntur. Quapropter etiam hæc solvuntur, dum si essent substantialiter, solvi non possent, et maxime cum ipsi dicant, mali naturam ingenitam. Sed (40) autem ingenta, et sine perditione est. Dum vero solvantur opera diaboli, igitur voluntaria sunt hæc, non utique involuntaria. Quod autem ait, apparuisse Filium Dei per incarnationem, hoc factum esse dicendum est, quando in carne apparuit, et in ea manifestatus est.

VERS. 9, 10. « Omnis, qui natus est ex Deo, peccatum non facit, quia sanctum (41) ejus manet in eo, et non potest peccare, quoniam ex Deo natus est. In hoc manifestantur filii Dei et filii diaboli. »

Hæretici, qui per omnia falluntur in omnibus, etiam per hunc sermonem volunt derogare divini-

(34) Matthæius ὑποβολὴν conjecit, quæ lectio Latina versione confirmatur.

(35) Nempe diabolus.

(36) In Bibl. et Colon. et Lugdun. legitur ita, cum is pœnitens. Galland. reposuit, cum is qui. Ex Græco exemplo rectius opinor restitimus, cum si.

(37) Ἐνεργῶντος, recte cod. D.

(38) Αὐτὴν, nempe ἁμαρτίαν.

(39) Inserendum putaverim diabolus.

(40) Gallandius, si, recte.

(41) Bene Gallandius, semen.

tati, dicentes, nativitatem quæ ex mundi creatore as-
sit, peccatricem esse, dum ea nativitas quæ ex Deo
Novi Testamenti, non possit hoc agere : et, sicut
putant ipsi, Veteris Testamenti verba concludunt,
ubi scriptum est : « Filios genui et exaltavi, ipsi
vero me spreverunt »³³; et illud : « Deum qui ge-
nuit te dereliquisti »³⁴. Quibus inferunt verbis, di-
centes : Si, qui nascuntur ex opifice mundi, pec-
cant, hic vero dicitur, « omnis, qui est ex Deo,
peccatum non facit »; cum filii differentes sint,
quando alii quidem peccant, alii vero nequaquam;
necesse est etiam, patres eorum diversos esse. Hæc
autem sapiunt indocte, eo quod non intelligunt
Scripturæ verba. Non enim scriptum est : « Omnis,
qui natus est ex Deo, » non peccabit, sed « pecca-
tum non facit, » cum utique non faciat peccatum,
qui secundum justitiam operatur. Hic enim est, qui
ex Deo natus est, habens nativitatem ejus, in quan-
tum facit justitiam, et ideo peccatum non facit,
quoniam non potest peccare, qui videtur habere vir-
tutem. Et illud (42) siquidem, quos introducit
filios peccatores, cum justitiam facerent, peccare
non potuerunt, tunc utique peccatum facientes,
cum reliquerunt genitorem, et spreverunt eum qui
exaltavit illos. Hoc etenim eis evenit, quoniam ces-
saverant justitiam operari. Quapropter contraria non
sunt verba, quæ posuerunt de diversitate filiorum;
neque enim demonstrant patres.

Καὶ τὴν αἰτίαν προστί-
θῃσι τοῦ μὴ δύνασθαι
ἁμαρτάνειν, λέγων, ὅτι
σπέρμα αὐτοῦ μένει· τί
δὲ ἐστὶ τὸ σπέρμα τοῦ
Θεοῦ, ἢ ἡ τοῦ ἁγίου
Πνεύματος ἐπιφοίτησις,
δι' ἧς ἀνεγεννήθημεν (43);
— Τὸ οὖν, οὐ δύναται
ἁμαρτάνειν, φησὶν. ἀντὶ
τοῦ, ἀνακλινθὲν ἐστὶ καὶ
ἀνάρμοστον. Οὐ γὰρ ἐν-
δέχεται τὸν τὴν πνευμα-
τικὴν φυλάττοντα γέννη-
σιν καὶ πνευματικὰς καὶ
καθαράς πράξεις ἐπιτη-
δεύοντα, κατ' αὐτὸν (κατὰ
ταυτὸν) καὶ ἁμαρτάνειν.

Καὶ γὰρ λέγοντες, μὴ
ἀδικεῖν τὸν δικαιοσύνην
ἔχοντα, οὐκ ἀδυναμίαν
φυσικὴν δηλοῦμεν, καθ'
ἣν λέγομεν, τὸ ἄλογον

Denique, quia non pos-
sit peccare, qui ex Deo
natus est, etiam causam
dixit idem, quia semen
ejus in eo manet, quod
divinitus venit. Hoc se-
men aut virtus est, aut
spiritus filiorum adoptio-
nis. Et si propterea pec-
care nequit, possibilitas
hæc naturalis non est.
Sed propter aliquam cau-
sam facultas peccandi
prohibita est, hoc est,
propter Dei semen (44).

Dicentes autem, quia
cum contraria simul non
existant, non potest in-
justitiam facere, qui jus-
titiam habet, non possi-

³³ Isa. 1, 2. ³⁴ Deut. xxxii, 18. ⁴⁰ Act. xiii, 8-11.

(42) Legendum esse censeo illi.

(43) In scholiis hæc præterea adjecta leguntur :
« Ἦτις οὐκ ἀφίπταται ἡμῶν, εἰ μὴ διὰ τῶν αἰσχίστων
πράξεων λυπώμεν αὐτόν ».

(44) Ibi interpretationis Didymi compendium ali-
quod fecisse videtur Epiphanius.

(45) In scholiis sententiarum series, ut in cate-
nis solet, aliquanto turbata videtur. Eam servavit

Α ὥσον ἐπιστήμην τινὰ μὴ
ἔχειν, ἀλλ' ὅτι δυνάμενος
οὐ βούλεται ἁμαρτάνειν.
rationabile animal disciplinam aut aliquid simile
possidere.

His dictis sequitur, quod manifesti sunt filii Dei
et filii diaboli. Si enim omnis, qui facit peccatum,
ex diabolo est, et is, qui ita agit, manifestatur, quia
filius diaboli est : sicut Elymas magus, cum esset
plenus omni dolo et omni iniquitate, agnitus est
filius esse diaboli ⁴⁰. Et quoniam omnis, qui natus
est ex Deo, peccatum non facit, cum habeat in se-
metipso Dei semen, qui ita non peccat, invenitur
aperte filius esse Dei.

Εὐ δὲ καὶ τὸ εἰπεῖν, « ἁ-
μαρτίαν οὐ ποιεῖ, » ἵνα μὴ
τις σοφίσσεται λέγων, τέ-
κνα Θεοῦ ἡμᾶς τίθεσθαι
πάντας τοὺς μὴ ἁμαρ-
τάνοντας. Τὰ γὰρ βρέφη
ἁμαρτίαν οὐ ποιοῦντα, οὐ
ῥητέον τέκνα Θεοῦ εἶναι.
Ἐξ ἡλικίας γὰρ, ἀλλ' οὐκ
ἀρετῆς κωλύονται τοῦ μὴ
ἁμαρτάνειν. Φαμὲν τοί-
νυν, οὐχ ὀγίως λέγεται
περὶ βρεφῶν, ὅτι ἁμαρ-
τίαν οὐ ποιεῖ. Οὐ ταυτὸν
γὰρ τὸ μὴ ἁμαρτάνειν τῷ
(τοῦ) μὴ ποιεῖν ἁμαρτίαν.
Τὸ μὲν γὰρ ἀπὸ φύσεως
ἔοικε, τὸ δὲ ἐκ διαθέσεως
ὕπάρχει (45).

VERS. 10. « Omnis, qui non facit justitiam, non
est de Deo, et qui non diligit fratrem suum. »

Quoniam, qui facit justitiam, ex Deo natus est,
consequens est ut, qui ita natus est, diligit fratres.
Qui non habet justitiam, non faciendo eam, et odio
habendo fratrem suum, ex Deo natus non est, non
aliquo (47) modo, nisi quia natus ex eo non est.
Non enim respiciendi sunt illi qui dicunt, non esse
istos ex Deo, propter terrenam naturam.

VERS. 11, 12. « Quoniam hoc est mandatum, quod
audistis ab initio ut diligamus invicem, non sicut
Cain, qui ex maligno erat, et occidit fratrem suum,
quia opera ejus maligna erant, fratris autem
justa. »

Quoniam mandatum ab initio habemus, ut invi-
cem diligamus, non oportet odisse fratrem, ne in
maligno secundum Cain esse reperiamur, qui fra-
trem occidit suum. Iste namque peremit Abel, fra-

integram Epiphanius.

(46) Ex auctoritate Græci exempli rescribendum
es, non peccare, quod vel ipse sensus flagitare vi-
detur.

(47) Gallandius : « Mallem non alio quo » At reti-
neri potest, quæ impressa est lectio; vel enim apud
Cice omni aliquis pro alius quis usurpatur. V. De
offic. 1, 7, De orat. 11, 32.

trem suum. Quæ vero causa fuerit occidendi fratrem, significavit: «Quia opera ejus, » inquit, «maligna erant, fratris autem justa. » Cum enim respexisset Deus super Abel et (48) munera, super Cain autem et oblationem ejus non respexit; et hac causa percussus invidia Cain mortem operatus est adversus proprium fratrem. Quapropter, licet dicatur ex maligno esse propter opera tunc mala, tamen non naturaliter est in illo. Per hunc sermonem ostendit, quia sit homicida Cain, dicens, eum peremisse proprium fratrem. Nam et in libro qui *Leptogenesis* (49) appellatur, ita legitur, quia Cain lapide aut ligno percusserit Abel, unde deputandum non est, percussione dici solummodo fieri vulnus, sed absolute omnem plagam, quæ lacerationem facit in corpore.

VERS. 13, 14. «Nolite mirari, fratres, si odit vos mundus. Nos scimus, quoniam transivimus de morte ad vitam, quia diligimus fratres. »

Non est mirandum, si pravi homines, qui nominantur mundus, odio habent eos, qui secundum Christum pie vivunt. Tunc enim magis esset mirabile, si diligerent eos. Quapropter et si nos odit mundus, Joannes inquit, verumtamen disciplinabiliter novimus, quod relinquentes mortem, in vita sumus, fraternam charitatem habentes in pectore. Mortem et vitam in his, non illa, quæ communiter dicuntur, percipere debemus, quibus etiam irrationabilia animalia participantur, sed vitam æternam, quæ ex fide Salvatoris et virtute generatur, et contrariam ei mortem, sequentem mox peccatorem, quoniam, qui in hac morte est, non habet Dei memoriam, quia nec respexit intelligibilem lucem. «Non est enim, » inquit, «in morte, qui memor sit tui⁴⁰ : » et iterum : «Illumina oculos meos, ne unquam obdormiam in morte⁴¹. » Discedendum ab ea est jam, non peccando, nec oblivionem habendo Dei, ut transeamus ad vitam, quæ morti videtur esse contraria. Nam quæ deducit nos ad charitatem fratrum, sequenda est.

VERS. 14. «Qui non diligit, permanet in morte.»

Quoniam qui diligit fratres secundum Deum, ad vitam ex morte transit; qui non habet hanc charitatem, permanet in morte. Sicut erat mortua vidua, quæ in deliciis degebat⁴², licet communem haberet vitam. Qui enim sic vivit, necessario (50) abibit memoria Dei. His ita manifestatis, si quis non habet figuram, qua charitatem designat fratris, in morte est, sicut e diverso procul abest, qui virtutem habet, secundum quam non reputat aliquid malum, nec proximo malum facit

CAP. IV, VERS. 1, 2. «Charissimi, nolite omni spiritui credere, sed probate spiritus, si ex Deo sunt.»

⁴⁰ Psal. vi, 6. ⁴¹ Psal. xii, 4. ⁴² I Tim. v, 6. ⁴³ I Cor. xiv, 32.

(48) Omisit Gal. recte.

(49) Rescribendum est *Leptogenesis*. De quo libro apocrypho, qui etiam λεπτὴ γένεσις, τὰ λεπτὰ γενέσις, μικρογένεσις vocatur, si quis plura scire cupiat, evolvet J. A. Fabricii *Codicis pseudepigraphi* V. T. vol. I, p. 861-864.

A Quoniam multi pseudoprophetae prodierunt in hoc sæculo.

Ὅνπερ γὰρ τρόπον πρὸ τῆς Χριστοῦ παρουσίας ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ὄντων Θεοῦ προφητῶν ἐτύγγανον πολλοὶ ὑποκρινόμενοι τὴν προφητείαν, ὥς χρεῖαν εἶναι ἐξεταστικῆς, τινὲς τῶν λεγόντων, Τάδε λέγει Κύριος, Πνεῦμα ἅγιον καὶ Θεοῦ λόγον εἶχον, καὶ τινες ὑπὸ πονηροῦ πνεύματος κινούμενοι, τοῦ ψεύδους ἦσαν προφῆται· οὗτοι καὶ μετὰ τὴν ἐπιδημίαν, τῶν ἀποστόλων ἐν Χριστῷ λαλούντων καὶ Πνεύμα ἅγιον ἐχόντων, ὃ δέδωκεν ὁ Κύριος, πολλοὶ ψευδαπόστολοι προεκήθησαν (51) ὑπὸ τοῦ διαβόλου, ὑποκρινόμενοι τὴν εὐαγγελικὴν διδασκαλίαν. Ἀναγκαῖον οὖν ἔχειν ἐκείνο τὸ χάρισμα τὸ πνευματικόν, ἥγουν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὃ ἐνώμασται διακρίσις πνευμάτων, ἵνα ἐπιστήμην ἔχωμεν δοκιμάζειν τὰ πνεύματα, ὥστε τῷ μὲν πιστεῦειν, τῷ δὲ ἀνθίστασθαι.

Cum itaque reddidisset causam, quoniam oporteat probari spiritus, et non omnibus credi, intulit, dicens, multos falsos prophetas in mundum prodidisse. Et quidem pseudoprophetarum pluraliter edixisse, non admiremur. Qui vero etiam Dei Spiritus ita denominavit, cum adjectione universali dicens: «Omnis spiritus, qui constituit Jesum Christum, » nec non et illud: «Spiritus prophetarum prophetis subiecti sunt⁴³: » consequens est dicere, quod unus et idem Spiritus Dei, est Patri unicus et Filio: qui pluraliter nominatur, in diversis describitur, qui eo participantur, quale est spiritus Eliæ, et spiritus uniuscujusque sanctorum, ita ut tanti spiritus esse videantur, quanti sunt, qui eo participantur. Possibile est enim, et uniuscujusque sacri doctoris disciplinam spiritum ejus dici. Sic enim intelligitur quod dictum est, ut non omni spiritui credatur, quatenus ea quæ pseudoprophetarum sunt, adversemur, con-

Quemadmodum ante adventum Christi, cum essent in Judæa Dei prophetae, multi exsistebant, fingentes se habere prophetiam, et opus erat examinabili disciplina, quoniam quidam eorum dicentes: *Hæc dicit Dominus*, Spiritum sanctum et Dei verbum habebant, et quidam spiritu maligno moti erant, prophetae falsitatis; sic et post adventum Christi apostolis in Christo loquentibus et Spiritum sanctum habentibus, quem dedit Jesus, cum resurrexisset a mortuis et largissime ministravit, assumptus in cælis (52), multi falsi apostoli a diabolo sunt producti, fingentes evangelicam se habere doctrinam. Quapropter necessarium est illud sancti Spiritus donum, quod spirituum discretio nuncupatur, ut disciplinam habeamus, per quam probemus spiritus, ut alii quidem credamus, alii resistamus.

(50) Deesse videtur ei.

(51) Verius in cod. D. προεβλήθησαν, quæ lectio Latina versione probatur.

(52) Amplificasse sententiam Didymi videtur Epiphanius.

sentiamus eis, quos per probationem ex Deo esse cognovimus. Non est itaque mirandum, si falsi apostoli hi, qui transformantur in ministros Christi, falsi prophetae sunt dicti, quando etiam ipsi apostoli frequenter in Testamento Novo prophetae nominantur: sicut in Epistola ad Corinthios invenitur, in qua legimus: « Et spiritus prophetarum prophetis subditus est, » cum de apostolis diceret; et in Apocalypsi frequenter Joannes propheta nominatur.

VERS. 2, 3. « Hinc cognoscitur Spiritus Dei: Omnis spiritus qui confitetur Jesum Christum in carne venisse, ex Deo est, et omnis spiritus qui negat Jesum, ex Deo non est, et hic est Antichristus, quem audistis, quia venturus est. Et nunc in saeculo est. »

Cum dixisset, omni spiritui non esse credendum, antequam ab aliquo probatus esse noscatur ex Deo, dedit etiam signum, quod si ab aliquo spiritu desit, ille utique erroris, non est Dei. Hoc ergo indicium hujus modi rei dicunt esse: « Omnis, » inquit, « spiritus qui confitetur Domini Verbum. » Qui cum esset in forma Dei, formam suscipiens servi, in carne venit, ita ut appareret et pateretur in ea pro nobis, secundum quod dictum est: « Manifestatur in carne », et illud: « Christo passo pro nobis in carne ». Qui ergo ita confitetur, ex Deo est, dum dispensationem vere factam doctrinabiliter fateatur. Si quis vero solvit Jesum, et purum Deum verbum extra carnem esse putat, et non vere hominem dicit, et universa dispensationis ejus facta pro phantasia confirmat, cum hujusmodi spiritus erroris, ex Deo non est. Sed dicit aliquis, multos haereticorum confiteri ejus praesentiam incarnatam, quales sunt novi prophetae de Phrygia procedentes. His respondendum est, quia sicut nullus dicit Dominum Jesum nisi in Spiritu sancto ⁴⁵, non vocitandum (53). Nec consequenter daemones et homines fictos, nec non et haereticos dicamus Spiritum habere sanctum, quod est incongruum satis et impium: nam si non voce solum, sed etiam operibus et affectu vero, non dolo Dominum Jesum dicat aliquis, hic vere in Spiritu sancto eundem Dominum confitetur. Sicut quibus dixit Jesus: « Vos me vocatis Magistrum et Dominum, et bene facitis: sum etenim vester Magister ⁴⁷, » qui suscipitis doctrinam meam et dominium, servitis enim voluntate germana, facientes quae dico, impletis voluntatem Patris mei, qui in caelo est, sicut ego. Non habent Spiritum sanctum, qui dicunt Dominum Jesum, et non faciunt quae praecipit, cum procul ab eo sint corde, solis eum labiis honorantes. Quando (54) illi habent Spiritum sanctum, qui operibus et affectu vocant Dominum Jesum: ita qui confitetur Dominum Jesum

⁴⁵ I Tim. iii. 16. ⁴⁶ I Petr. iv. 4. ⁴⁷ I Cor. xii. 3. ⁴⁸ Ibid. 35.

(53) Legendum est, *voce tantum*.

(54) Gallandius, *quomodo*, recte.

(55) Gall. *specialiter*. Vereor tamen, ne hoc ex errore hypothetae magis, quam ex conjectura editoris ortum sit.

A Christum consensu integro et vero, in carne venisse, dicens sapiendo et agendo, quae in humanitate docuit, insuper et imitator ejus effectus est, praesente imitatione supernae conversationis, hic spiritum habet ex Deo, maxime si sequatur vestigia, veniens usque ad hoc, ut compatiatur et crucifigatur et commoriatur ei; cum spiritus erroris e diverso consistat, licet labiis constiteatur Jesum in carne venisse; negans enim virtutem, qua fingit esse pium, operibus respuit Jesum, et licet constiteatur eum in carne venisse. Veniente namque eo quaerere et salvare quod perierat, et tollere mundi peccatum, cum ipse in perditione et peccato consistat, rebus ipsis negat, adventum ejus in carne factum. Sunt autem quidam haeretici, qui neque usque ad sermonem consentiunt, in carne venisse Jesum, sed aut corpus caeleste eum detulisse putant, aut certe usque ad phantasia hominem apparuisse confirmant. Possunt igitur haec etiam spiritualiter (55) exponi. Quoniam enim verum est illud, quod dicit: « Vivo ego, jam non ego, vivit autem in me Christus ⁴⁸, » ut semper mortificationem Jesu in suo corpore circumferre videatur, manifestata in mortali carne sua vita ejus, quem confitetur, ostendit, in qua carne venerit Jesus, cum in diversa conversatione sit positus, qui solvit et sejungit a semetipso Jesum. Qualis est qui negat eum. Qui enim confitetur Jesum, habet eum in semetipso, et existens in eo secundum quod scriptum est: « Quisquis confessus fuerit me, confitebor et eum coram Patre meo ⁴⁹. » Qui vero negat, ex omnibus segregatus est. De eo namque quod dicit: « Quicumque negaverit me, negabo et ego eum: » hic propositio non assumitur, sicut ait ibi: « Confitebor et ego eum coram Patre meo ⁵⁰. » Figuraliter itaque dicit de Antichristo, quem venire audivimus, quia jam in mundo est, hoc est, προώδευσαν γὰρ αὐτοῦ αἱ per pseudoprophetas et αἰρέσεις, (56) χαρακτη- spiritus errorum, per ριστικὸν τὸ διὰ ψευδοπρο- quos solvitur Jesus, quando φητῶν καὶ πνευμάτων quod non constentur eum λύειν τὸν Ἰησοῦν, ἐν τῷ in carne venisse. Quod μὴ ὁμολογεῖν αὐτὸν ἐν autem ait nunc, per hoc σαρκὶ ἐληλυθέναι. Τοῦ λέ- quod agitur ab illis intel- γειν (57), καὶ νῦν, πρα- ligendum est. κτικῶς ἀκουστέον.

D VERS. 6. « Qui cognoscit Deum, audit nos; qui non est ex Deo, non nos audit. »

Si secundum litteram verbum audiendi percipimus, non videtur esse verum, quod dictum est, dum omnes, parvi et studiosi similiter, vocem audiant exponentis. Unde quidam pro intelligentia haec percipiunt, id est, ut consentiamus, et, quae dicuntur, audientes faciamus: qui ignorat, quae faciat, non

⁴⁹ Joan. xiii. 13. ⁵⁰ Galat. ii. 20. ⁵¹ Matth. x. 32.

(56) Matthaeus recte interponendum esse censei, ὧν.

(57) Τὸ λέγειν verissima est Matthaei coniectura, Latinis verbis comprobata.

audit. Qui est ex Deo, audit eos, qui hæc dicunt, et operibus exercere contendunt. Positum est enim pro intelligere, *audire*, ubi ait: Legem non auditis, hoc est, non intelligitis, et illud: « Qui habet aures audiendi, audiat ⁵¹, » hoc est, consentiat, et illud: « Non audivit populus meus vocem meam ⁵², » et illud: « Si populus audisset me ⁵³. » Unde quæstio nascitur, utrum in verbis significativis eadem ipsa, an alterum eorum oportet intelligi, quale est, ubi dicitur: « Oves meæ vocem meam audiunt ⁵⁴. »

VERS. 7, 8. « Charissimi, diligamus invicem, quoniam charitas ex Deo est. Et omnis qui diligit fratrem suum, ex Deo natus est, et cognoscit Deum: qui non diligit, ignorat Deum, quia Deus charitas est. »

Ὅσπερ δὲ ἐκκλημα καὶ ψόγον φέρει τὸ μὴ αἰρουμένῳ τὸ αἰρετὸν καὶ φιλοῦντι τὸ φιλητὸν οὕτως ἐπαίνοιν περιποιεῖ τοῖς ἀγαπῶσι τοὺς ἀξίους τοῦ ἀγαπᾶσθαι τῷ εἶναι ἀγαπητοῦς. Πότε δὲ τοῦτο ὑπαρχθῆναι δυνατόν, ἢ ἔτε αἰρεῖ ὁ Σωτὴρ τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου, ἵνα δειχθῇ ὁ ἄνθρωπος, ὅς ἐστι ὑπὸ Θεοῦ γέγονε, καθ' ὁμοίωσιν καὶ εἰκόνα ὑποδειχθεὶς τοῦ πεποιηκότος. Οὕτω γὰρ φανερωθεὶς ὁ ἄνθρωπος, εὐθὺς ὡς ἀγαπητὸς καὶ ἀξίος τοῦ ἀγαπᾶσθαι τυγχάνει. Ἐπεὶ τοίνυν ὁ ἀποσταλεὶς Σωτὴρ τῷ κόσμῳ, ἀγάπῃ, τῇ πρὸς τὰ ἑαυτοῦ ποιήματα καὶ τοῦ Πατρὸς, ἐπὶ ἀναδείξει τοῦ καλλίου τῶν κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγονότων. Οἱ ταύτης τῆς δωρεᾶς τυγχάνοντες ἀγαπητοὶ τυγχάνουσιν, ὅθεν ἀλλήλους ἀγαπῶσιν. Ἐχει γὰρ ἕκαστος καὶ τὸ ἀγαπητικὸς εἶναι, ἐντολὴν ἔχων τοῦ ἀγαπᾶν τὸν πλησίον.

sit, et ut diligere possit, dum mandatum acceperit proximum diligendi.

Cum hæc itaque dixisset hic doctor, amplius excitans, ad eaque invitans illos, quibus scribit, intulit, dicens: « Quoniam charitas ex Deo est. » Potius ad invicem nos diligere festinemus, ut tran-

Sicuti crimen et vituperationem habet, qui non eligit, quod eligendum est, et non amat quod amandum est, ita laudem conquirunt diligentes dignos, et eos qui diligendi sunt. Quando autem hæc magis provenire potuerunt, quando tulit Salvator peccatum mundi, et (58) ostenderetur homo, qualis a Deo sit factus, per similitudinem et imaginem demonstratur ei, qui fecit eum. Dum talis enim apparuerit homo, mox dilectus existens, fit divinitus (59), ut diligatur; quia Salvator missus in mundum, per dilectionem Patris, ad creaturas suas venit, ut remissionem concederet peccatorum, et ostenderet pulchritudinem eorum, quos fecit ad imaginem et similitudinem Dei. Qui hoc donum promeruerunt, dilecti sunt, unde invicem diligunt. Habet enim unusquisque, ut dilectus dum mandatum acceperit

A scendens omnia bonitas obsequatur. Quid est autem ex Deo generari? Generaliter enim hoc omni se invicem diligenti proveniet, ut filius Dei vocetur, cui etiam, ut peccare possit, non inerit, quod semen habeat in semetipso generantis Patris. Sequitur etiam eum, qui ex Deo natus est, ut sciat genitorem Deum esse charitatem. « Propterea enim, » inquit, « charitas ex Deo est, et qui habet hanc, natus ex Deo est et cognoscit eum: quoniam ipse qui genuit et cognoscitur, charitas est. » Sic (60) enim causa est, ut sapientes et iusti et sancti simus, factus nobis Christus a Deo sapientia, iustitia, sanctimonium, ita causa est, alterutros diligendi, quod Deus charitas est. Eo namque participari secundum quod charitas est, habemus charitatem ex eo, et diligimus invicem. In sequentibus autem congrue etiam Salvator charitas esse monstratur. Ait enim, in Filio qui missus est pro salute nostra, ejus charitatem existere, sic scribens: « In hoc est charitas. » Quasi aliquis ostendens Jesum, diceret, in hoc est Dei Verbum, in hoc est veritas et sapientia Dei.

Οὐκ οὖν ὁ εἰπὼν, Ὁ Θεὸς Quapropter charitate ex ἀγάπῃ ἐστίν, οὗτος πά- charitate, Deum ex Deo λιν ὁδὸν ἀγάπῃν ἐκ Θεοῦ, Patre Salvatore sentire ἤτινα οὐκ ἄλλην εἶναι debemus.

νομιστέον, ἢ τὸν Μονογενῆ, ὥσπερ Θεὸν ἐκ Θεοῦ, οὕτω καὶ ἀγάπῃν ἐξ ἀγάπης, ὄντα.

Ante paulum namque definiunt (61), non differre in Deo, ut justus et iustitia dicatur. Quibus copulandum est, non differre, ut diligens et dilectio idem esse dicatur. Sicut enim, cum transnominatur a iustitia, justus vocatur; non enim iustitia participatur, sed ipse hoc est; ita cum diligens dicitur, non quia dilectio sit, ita vocatur. Quapropter, quæ ita sunt posita de Deo in Scripturis, uni voce, non transnominative dicuntur, et illud univocum in tali appellatione sumendum est, quorum una quidem ratio, sed nomina plura sunt.

VERS. 12. « Deum nemo vidit unquam. »

Cum invisibilis sit Deus, nullus eum sensibiliter vidit unquam, quando non potest videre aspectus corporalis incorporalia. Sed quoniam divinitatem separant quidam hæretici dicentes, Veteres Scripturæ Deum visibilem esse ostendunt, eo quod quidam eum vidisse referantur, novæ autem invisibilem, propter præsentem sermonem, et illud quod in Evangelio scriptum est: « Deum nemo vidit unquam ⁵⁵, » requirendi sunt, quam dicant esse substantiam ejus, qua putant Deum esse visibilem. Et si non pervertatur a se mens eorum, corpus eum dicent, cum nulla alia substantia sensibiliter videatur, nisi corporis. Dumque hoc concesserint, considerent, quæ incongrua et impietate plenissima subsequantur. Omnino namque et incorruptibile erit et

⁵¹ Matth. xi, 15. ⁵² Jer. vii, 28. ⁵³ Psal. lxxx, 12. ⁵⁴ Joan. x, 27. ⁵⁵ Joan. i, 18.

(58) Ut Latina Græcis respondeant, lege ut. Mox legendum est, *demonstratus*, ὑποδειχθεὶς.

(59) Pro divinitus legendum est dignus. Hujus

conjecturæ fidem nobis facit exemplar Græcum.

(60) Legendum est *sicut*.

(61) An definitivus? Galland.

divisibile, et aut inanimatum aut animatum. Repente autem et inconsequens erit, ut inanimatum non intelligat, eo quod neque sentiat. Animatum vero ut sit, compositum et non sine principio erit. Non enim est sine principio quod componitur de simplicibus. Composita sunt autem, et in principio ejus anima et corpus. Ex his enim animatum constat. Et cum non habuerint aliqui solutionem, tantis scilicet incongruis subsequentibus, rursus interrogemus, unde affirmant, visum ab aliquibus creatorem. Etsi quidem Moysen protulerint, sciant quia præterquam quod diu rogavit, intelligibiliter, non sensibiliter ei Deus apparuit. Dicendum namque est, quia faciem non vidit, sed postrema Dei ⁶⁶. Hæc autem sunt creaturæ, quarum generationes conscripsit. Hæc namque postrema et post Deum sunt. Si ergo hæc vidit, ut ex magnitudine et pulchritudine eorum, propinquitate eorum, creatorem contemplaretur, non per aspectum, sed mente conspexit eum. Si vero Isaiam in medium forte deduxerint, dicentes eum vidisse Deum, et ille obvelatum vidit Deum, sacris animalibus velantibus alis suis non solum faciem, sed etiam pedes sedentis in throno ⁶⁷ (62). Sed cum Isaiæ dicta, multa expositione egeant, hoc in tempus aliud differamus (63). Sed, inquit, scriptum est apparuisse Deum Abraham ⁶⁸ et Isaac ⁶⁹ et Jacob ⁷⁰. Sed neque hoc, sicuti putant, modum corporalis aspectus insinuat. Non enim dictum est, sicut patriarchæ viderunt eum, sed ipse Salvator eis apparuit, sicut dixit de Deo (64), « Qui custodit mandata mea, ostendam ei me ⁷¹ »; nam si propterea, quod apparuit Abraham et reliquis, visibilis Deus est, et Salvator ostendens semetipsum digno viro, erit visibilis secundum divinitatem, non enim de corporali perceptione dicit, ostendere semetipsum viro fideli, dum visionem ejus habeant secundum hoc etiam infideles. His itaque apertis probationibus destruuntur fallacias eorum qui divinitati derogare noscuntur, idem erit Deus Novi et Veteris Testamenti, invisibilis existens essentia, cum sit incorporeus, et splendido intellectu contemplandus ab eis qui mundo sunt corde (65), beatitudinem illam, qua dicimus: « Beati mundo corde, quia ipsi videbunt Deum ⁷² », et apostolicam invitationem, qua jubetur: « Sectamini pacem et sanctimoniam, præter quæ nemo vidit Dominum ⁷³ ». Hanc itaque distinctionem continet et textus hujus Epistolæ alicubi quidem dicens: « Omnis, qui peccat, non vidit eum, nec cognovit eum: » tanquam cognoscente et vi-

de eum, qui non peccat; alicubi autem dicens, hoc est, in præsentī sermone: « Deum nemo vidit unquam. » Ne vero hujusmodi seductione fallamur, sicut hæretici, per id quod univocum est, dividendus est sermo videndi et inspicendi, et quædam alia quæ similia verba reperiuntur, in id quod mente conspicitur, et quod aspectu videtur. Sic enim disciplinam habemus, scientes quomodo videtur Deus, et quomodo invisibilis est, quod non frustra oppositum est, neque hic, neque in Evangelio, quod dictum est unquam. Nam et ibi scriptum est: « Deum nemo vidit unquam. » Dicendum namque est, hunc sermonem, id est, unquam, significare tempus aliquod certum: quia videre disciplinabiliter Deum proveniet eis qui tempus mundumque transcendent. Intelligibiles etenim operationes tempus omne transcendent. His ergo inhærendum est, ne sensibilibus videre dicantur Deum; quatenus, quod est præcipuum incorporabilium substantiarum, communiter habemus.

VERS. 15. « Quicumque confessus fuerit, quia Jesus est Filius Dei, Deus in eo permanet, et ipse in eo. »

In Evangeliiis legitur: « Quisquis confessus fuerit me, et ego confitebor eum ⁷⁴. » Quo intellectu (66) quoque dicenda sunt. Non enim Deus permanet in eo, qui voce tantummodo constituitur, quia Jesus est Filius Dei, et operibus eum negat. Quapropter hæc confessio oportet, ut conjuncta sit rectis dogmatibus et bonis operibus. Sic enim quilibet Filium Dei confitendo Jesum, in Deo, per participationis ejus modum manebit, ut et Deus, quo participatur, in eo permaneat. Quia vero confunduntur aliqui ex nominibus Jesu Christi, non perscrutantes Scripturas, ita ut in maximum incendant detrimentum. Arbitrati namque sunt, non distinguentes Scripturarum sensum, quia quod ex Maria secundum carnem processit, et angeli voce Jesus nomen accepit. Item quod ipse est qui cum in forma Dei esset unigenitus Dei Filius, non rapinam arbitratus est ⁷⁵, etc., idem esse; ideo dicendum est, quia licet præcipua unitas facta sit Dei Verbi ad hominem, quem Deus assumpsit; verumtamen essentia Verbi non est in hominem conversa. Nec rursus homo factus est, quod est Dei Verbum, licet Deus sit, factus ab eo, ut habeat, sicuti possibile est, perfectam intranscendibilem deitatem. Quapropter, licet unitas ita sit facta, tamen prædicta nomina, aliquando quidem eum, qui factus est ex semine David secundum carnem (66'): aliquando

⁶⁶ Exod. xxxiii, 20 sqq. ⁶⁷ Isa. vi, 1 sqq. ⁶⁸ Gen. xii, 7; xvii, 1. ⁶⁹ Gen. xxvi, 2, 24. ⁷⁰ Gen. xxviii, 15; xxxv, 7, 9; xlviii, 3. ⁷¹ Joan. xiv, 21. ⁷² Matth. v, 8. ⁷³ Hebr. xii, 14. ⁷⁴ Matth. x, 32. ⁷⁵ Philipp. ii, 6.

(62) His similia aliqua ex parte in scholio Græco, p. 226, 227, deprehenduntur. Cum vero verbis sententiarumque expositione nimis inter se discrepent, nolui Græca apponere, ne aliena viderer Didymo vindicare.

(63) Scripsit ergo post hanc enarrationem tomos illos in Isaiam xviii, quorum mentionem fecit Hieronymus in *Catalogo script. eccl.*

(64) Gall. de eo.

(65) Deesse aliqua perspexit Gallandius. Si legitur: secundum beatitudinem (καταρίαν), plana sunt omnia. Quam conjecturam debeo Münchmeiero meo.

(66) Deesse videtur hæc.

(66') Deest significanti.

vero unigenitum Dei Filium, qui est Deus substantialiter representatus, sicut exempla proposita patefaciunt. Dicens enim Apostolus alicubi ⁶⁵ quidem mortuum et sepultum Christum, alicubi ⁶⁶ autem Christum Dei sapientiam et Dei virtutem esse, aperte docet, quia hoc nomen, id est, Christus positus in homine, qui mortuus est et sepultus; et rursus alibi in Deo Verbo, qui Dei virtus, et Dei sapientia. Ad hæc autem scribens: « Nobis autem unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia et nos per ipsum ⁶⁷, » in Creatorem verbum hæc verba ponit. Non enim per eum, qui secundum carnem ex semine David factus est, omnis creatura in eo est, in quo universa consistunt, et qui est ante omnia. Rursus autem et in alio loco, ubi ait: « Mortui enim estis, et vita vestra abscondita est cum Christo in Deo: cum apparuerit Christus vita vestra ⁶⁸, » et reliqua: Christum dicit Unigenitum Dei esse vitam, sed etiam Christum manifestat, eum vitam celatam hominis, quia assumptus ab eo est. Plurima hujusmodi in sanctis Evangelii referuntur, quæ manifestant, quia Jesu nomen congruit ei, qui lassatus est ex itinere ⁶⁹ et in sepulcro repositus est ⁷⁰, ita ut Maria diceret de Deo (67): « Tulerunt Dominum meum, et nescio ubi posuerunt eum ⁷¹. » De eo angeli mulieribus accedentibus ad sepulcrum, dixerunt: « Jesum quæritis, non est hic, resurrexit a mortuis ⁷². » Cum ergo hæc distinctio ita serretur, dubitandum non est apud fideles, quia Jesus Filius Dei sit. Sicut autem nomina hominis, id est, Jesus, et similia, aliquando Deum vocum (68) significant, ita et homo Domini vocatur et Dei Filius. Ait enim: « Quod in te nascetur sanctum, vocabitur Filius Dei vivi ⁷³. »

CAP. V, VERS. 4. « Omnis qui credit, quia Jesus Christus ex Deo natus est, et omnis qui diligit Genitorem, diligit eum qui natus est ex eo. »

— Ἐκ τοῦ Θεοῦ γεννᾶται. Qui ex Deo nascuntur, vivunt ex eo κατὰ θεὸν ἀδimplendo quæ virtutis ἀρετὴν, πιστεύσαντες, οὗτι sunt, hujusmodi fiunt.

Ἰησοῦς ἐστὶν ὁ Χριστός. His itaque proxime dictum est etiam illud: Qui facit justitiam, et diligit inimicos suos, et orat pro eis, fiet Filius Patris cælestis ex eo natus. Cum hæc ita sint, et qui nascitur ex Deo, credens utique, D οὗ γὰρ ὁ φίλην συγκατά- non solam confessionem θεσιν ἔχων περὶ τῆς τοῦ hujus de assumptione Χριστοῦ διαλήψεως (69), Christi, sed illam fidem, γεννᾶται ἐκ Θεοῦ, ἀλλ' secundum quam ei virtu-

A ἐκείνην τὴν πίστιν, ἥ καὶ tis opera conjunguntur, τὰ κατὰ τὴν ἀρετὴν ἔργα nasci dicitur ex Deo. συνδέονται.

Quam fidem etiam Abraham habens, reputatus est inter justos. Secundum hanc significationem dictum est illud: « Virum autem fidelem labor est invenire ⁷⁴. » Raram utique inventionem hujus modi habere potest, cum multi sunt præter opera fideles, mortuam habentes fidem, quæ omnino non est fides. Qui ergo ita credit, ut nascatur ex Deo, habet vitam æternam.

Εἰ δὲ γεννᾶται τις ἐκ Θεοῦ, κατορθῶν τὰ εἰρημένα, ἀποδοχῆς ἄξιον ὄντα, ἀγαπᾶν δεῖ καὶ πρὸ αὐτοῦ τὸν γεννήσαντα αὐτόν. Si ergo nascitur aliquis ex Deo, agendo quæ sunt prædicta, cum sit acceptabilis, et ipse diligendus est, et ante omnia debet ipse diligere genitorem.

His ergo monitionibus invitat Apostolus ad amorem fraternitatis. Quapropter etiam competenter indicat magnitudinem charitatis, et pulchritudinem eorum qui diligendi sunt, dicens, quia proprium sit ut, qui diligit Deum, diligat etiam eum, qui natus ex eo est. Potest etiam hoc modo iste locus exponi, quia hæc propter eos qui erant illo tempore, cum hæc Epistola scriberetur, sint dicta. Dispensatione namque completa secundum evangelica verba, et assumpto Salvatore in cælis, quærebatur tunc, si Jesus ipse esset Christus qui expectabatur, Judæis utique resultantibus, et fidelibus consistentibus Jesum esse Christum, qui expectabatur. Hujusmodi ergo hominis credulitatem indicans, propter fidem quam habuit, ex Deo eum natum asseruit.

VERS. 3-5. « Hæc est enim charitas Dei, ut mandata ejus servemus: et mandata ejus gravia non sunt, quia omne quod natum est ex Deo, vincit sæculum: et hæc est victoria, quæ vincit sæculum, fides nostra. Quis est autem qui vincit sæculum, nisi qui credit, quia Jesus Filius est Dei? »

Τούτῃστι τὴν ὑπόστασιν, καὶ, ἐν οὕτως εἶπω, ὕλην, ἥς ἔχειν δεῖ πρὸς τὸν Θεόν, ἀγάπης τὴν τήρησιν τῶν θεῶν ἐντολῶν εἶναι φησιν, αἰτίνας ἀναφέρουσι πρὸς τὸν Θεὸν τὸν κατ' αὐτὰς ἐνεργούντα. Ὅθεν οὐ κατωφερεῖς ἢ βαρεῖαι τυγχάνουσιν. Subsistentia et (ut ita dicam) materia charitatis, quam nos habere oportet ad Deum, custodiam divinorum asseruit mandatorum, quæ mandata facientes, ea rursus ferunt (70) ad Deum, quapropter ad inferiora non trahunt, quia gravia non sunt.

⁶⁵ Rom. xiv, 9. ⁶⁶ I Cor. i, 24. ⁶⁷ I Cor. viii, 6. ⁶⁸ Col. iii, 5. ⁶⁹ Joan. iv, 6. ⁷⁰ Matth. xxxvii, 60. ⁷¹ Joan. xx, 15. ⁷² Matth. xxviii, 5, 6. ⁷³ Luc. i, 35. ⁷⁴ Prov. xx, 6.

(67) Et facillima et verissima est conjectura, de eo.

(68) An Deum Verbum?

(69) Malim τῆς περὶ τοῦ Χριστοῦ διαλήψεως. Διάληψιν h. l. ita accipio, ut sit sermo, disputatio ac omnino notitia de Christo in Litteris sacris tradita.

Ita Matthæus. His ita assentior, ut eam quidem veram esse credam loci scripturam, cui Latina versio accommodanda sit. Quod vero ad διάληψιν π. τ. χρ. attinet, hoc in loco eam dixerim esse sententiam de Christo.

(70) Pessime ante Gall., fuerunt.

Non enim sicut peccatum, comparatum talento A
plumbi, significat onus maximum vergens deorsum,
ita virtus, quæ e diverso consistit ejus. Hæc namque
utentes se elevat et excelsos facit. Sic itaque etiam
mandata Dei, dum fiunt, levia sunt et nullo onere
deprimunt.

Εἰ δέ τις προσελθὼν αὐ-
ταῖς, μὴ ὅν δεῖ τρέπον,
λέγοι αὐτὰς βαρείας, τὴν
ἐαυτοῦ ἀσθένειαν ἡτιάσα-
το. Φίλον γὰρ τοῖς ἀδυνά-
τοις βαρεὰ νομίζεσθαι καὶ
τὰ πάντα κοῦφα. Ὅθεν οὐ
φησὶν, ὅτι « αἱ ἐντολαὶ
αὐτοῦ » ἐλαφραί, ἀλλὰ,
« βαρεῖαι οὐκ εἰσὶ » μόν-
ου καὶ παντὸς ἀντιστα-
σαντος τοῦ ἀνωφεροῦς
αὐτῶν, τοῦ δικαίως τὸ δι-
καιον διώκοντος, πείρα
γνοῦς, ὅτι ὁ τοῦ Χριστοῦ
ζυγὸς ἐλαφρὸς ἐστὶ, χρη-
στότητα πολλὴν ἔχων (72).
— Ὁ οὕτως διατεθεὶς
ἐκ Θεοῦ γεννᾶται καὶ τοῦ-
του τυχὼν καταφρονεῖ τῆς
ἐνύλου ζωῆς καὶ τῶν τοῦ
κόσμου ἡδέων· καὶ ταύ-
τη νικᾷ τὸν κόσμον, με-
ταβάς ἀπ' αὐτοῦ εἰς ὑπερ-
κόσμιον πολιτείαν. — Ὑπ-
άρχει τὸ οὕτω προκοῖται
πίστις ἐνεργεῖ (73), ἡ εἰς
δικαιοσύνην λελογισμένη,
ἣν καὶ δεικνύς ὡς ἐφεστη-
κυῖαν καὶ μένουσαν εἴ-
πεν, « Αὕτη ἐστὶν ἡ νίκη
νικῆσας τὸν κόσμον, » ἣν
ἐκχομεν πίστιν, προσηγά-
μενοι (74) τὸν Ἰησοῦν
εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ.
ait : « Hæc est victoria, quæ vincit sæculum, »
id est, fides, quam habemus, credentes Jesum
esse eum qui prophetatus Christus.

His igitur infert, quia necessario consequens est,
ut qui credidit Jesum esse Filium Dei, victoriam
habeat contra mundum. Vincit autem sæculum, qui
male non vincitur, sed in bono devincit malum.
Vincit autem quod malum est, quando virtutem et
ipsam bonitatem habet, quæ semetipsam ad hæc
informat. Cum hoc utique opere bonitatis et con-

Si quis autem accedens
ad ea non sicut oportet,
ea gravia esse dicat,
suam infirmitatem magis
accuset. His namque, qui
robur omnino non ha-
bent, gravia judicantur,
et ea valde levissima :
unde non scripsit, « man-
data ejus » levia sunt,
sed ait, « gravia non
sunt ; » illud solum assu-
mens, quod deorsum non
trahit, et sursum vehit,
ut juste sectemur quod
justum est, experimen-
tum (71) utique cogno-
scentes, quia Christi ju-
gum leve est, suavitatem
obtinens copiosam. Qui
ergo de mandatis ita se-
metipsum instituit, ut ea
perducat ad actiones, ex
Deo nascitur. Et dum
hæc impetraverit, con-
temnit materialem vi-
tam et sæculi blandi-
menta. Et propterea vin-
cit mundum, transiens
a conversatione præsen-
tis mundi. Erit proventus
ejus atque perfectio, et
fide operatrice consi-
stens, et justitia reputa-
tur, quia (75) fidem os-
tendens tanquam consistentem et permanentem
ait : « Hæc est victoria, quæ vincit sæculum, »
id est, fides, quam habemus, credentes Jesum
esse eum qui prophetatus Christus.

versatione non gravium mandatorum, qui credit,
vivam fidem habet, secundum quam et ex qua erit
Filius Dei, credens unigenito Dei Filio ita, ut
etiam participetur cum eo.

Vers. 14, 15. « Et hæc est fiducia, quam habe-
mus ad Deum, quia quidquid petierimus secundum
voluntatem Dei, audiet nos. Et scimus, quoniam
audiet nos, quidquid petierimus. Scimus, quoniam
habemus petitiones, quas petivimus ab eo. »

Qui experimento artis agnoscunt, quomodo operis
alicujus quæque necessaria corriguntur, spem ha-
bent optimam, ut, dum opus fuerit, hæc adimplere
possint. Quia igitur etiam sacri viri, Joannes, et qui
cum eo apostoli ipsis operibus agnoverunt, quoniam
crebro postulantes Deum, quod ei esset gratum et
acceptabile, perceperunt, præsumunt, quia quoties
ita petierint, quæ cupiant, Deo annuente merebun-
tur. Habentibus enim scientiam munificentissimus
et largissimus Deus est, et petitiones secundum vo-
luntatem suam habitas conferet : multam fiduciam
conceperunt apud eum, tanquam filii apud patrem.
Quapropter confidunt se percipere pro quibus ro-
gatur, certe scientes, quoniam audit eos, cum
præstari sibi poscunt, quæ illi grata noscuntur. Et
his itaque demonstrabitur, quod a quibusdam ad
quæstionem venit, quoniam modo verum sit quod
dictum est : « Omnis qui petit accipit ⁷², » dum
hæc propositio generalis, « omnis, » absolute conti-
neat etiam eos, qui non utilia deprecantur. Sed
eos tantummodo continet, qui secundum Dei vo-
luntatem aliquid petunt. Hæc itaque fiducia habebit
inculpabilem actionem et contemplationem vitæ,
quod potest perraro contingere. Unde scriptum est :
Quis gloriabitur castum se habere cor ⁷³; et : « Quis
fiduciam habebit, quia mundus sit a peccato? »
Pauci namque sunt in hac virtute degentes. Unus
dicit : « Si iniquitatem cogitabam in corde meo,
non exaudiat Dominus ⁷⁴, » id est, quoniam iniqui-
tatem non cognovi in corde meo : quod tamen di-
cere non præsumpsit, ne arrogans esse putaretur,
secundum eum, qui dixit : « Nihil mihi conscius
sum ; sed non in hoc justificatus sum ⁷⁵. » His etiam
similiter percipiendum est illud : « Si cor nostrum
non reprehenderit nos, fiduciam habemus apud
Deum ⁷⁶. »

Vers. 18. « Scimus quoniam omnis, qui natus
est ex Deo, non peccat ; sed qui natus est ex Deo,
servat semetipsum, et malignus non tangit eum. »

Quoniam, qui nascitur ex Deo, semen ejus habens
in semetipso, peccare non potest : dum hoc primi-
tus scripsisset, nec errone nunc ait : « Sciendum
quod non peccat, qui natus est ex Deo. »
Et γὰρ ἐκ τοῦ ποιᾶν δι- Si enim, faciendo justi-

⁷² Matth. vii, 8. ⁷³ Prov. xx, 9. ⁷⁴ Psal. lxxv, 18. ⁷⁵ 1 Cor. iv, 4. ⁷⁶ 1 Joan. iii, 21.

(71) Corrige ex Græcis *experimento*. Mox, si Græ-
ca sequeris, corrigendum est, *cognoscens*, nempe,
Joannes auctor Epistolæ.

(72) Sententiarum in hoc scholio, ut apud Mat-
thæum legitur, male turbatam seriem in eum, qui
versione Latina mensuratur, ordinem redegit.

(73) Ex auctoritate versionis Latinæ rescriben-
dum esse puto ὑπάρχει τὸ οὕτω προκοῖται πίστις
ἐνεργεῖ.

(74) Insolentius dictum pro πιστεύοντες.

(75) Ex Græcis corrige *quam*.

καυσίνην ἔχει τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ εἶναι, ἀμα δὲ ἀμαρτάνειν καὶ ποιεῖν δικαιοσύνην ἀδύνατον, φανερόν ἄρα, ὅτι οὕτω διακείμενος οὐχ ἀμαρτάνει. Εἴτα ἀσφαλιζόμενος, ὡς οὐ φύσει ἐστὶν ὁ ἄνθρωπος υἱὸς Θεοῦ, ἀρμόδιως ἐπηγάγεν· « ἀλλὰ τηρεῖ ἑαυτὸν, καὶ ὁ πονηρὸς οὐχ ἄπτεται αὐτοῦ. » Εἰ γὰρ διὰ τοῦτο ὁ πονηρὸς οὐχ ἄπτεται αὐτοῦ, οὐκ ἐκ κατασκευῆς, ἀλλὰ προσοχῆς ἔχει τὸ μὴ ἀμαρτάνειν.

quod servat semetipsum, non ex natura, sed accedentes (76) habet, ut non delinquat.

Si quis autem semetipsum servat, orat divinitus custodiri, ut intactus permaneat a maligno. Præceptum namque custodiæ quæ studio nostro fit, hoc est, quod ait, « Custodi tuum cor ⁷⁵, » et post pauca (vers. 21): « Custodite vos ab idolis. » Custodiæ vero divinæ exemplum est, quod ait: « Domine, servabis nos, et custodies nos ⁷⁶, » et illud: « Sub umbra alarum tuarum protege me ⁷⁷, » et illud: « Pater sancte, custodi eos ⁷⁸. » Tangit autem aliquem malignus lædens, et affligens eum, quod manifestum est ex eo, quod ait: « Non continget te malum ⁷⁹, » et ex eo quod dictum a Deo benefactoribus: « Qui tetigit vos (vel, ut alii, qui tetigerit), tangit pupillam oculi mei ⁸⁰. » Quibus et illud concordat: « Nolite tangere christos meos ⁸¹. »

VERS. 19. « Scimus quoniam ex Deo sumus, et totus mundus in maligno positus est. »

Mundus, id est, mundi amatores maligno ortui sunt subjecti. Totus ait, quod omnes sub peccato nascimur, quorum ipse ortus in vitio est.

Ὅταν λέγει, ὅτι ὁ κόσμος, ὅλος ἐν τῷ πονηρῷ κεῖται, οὐ τοῦτο φησιν, ὅτι ἡ τοῦ Θεοῦ κτίσις, κόσμος οὖσα, ἐν τῷ πονηρῷ ἔδρυται, ὡς τινες ὑπενόησαν τῶν αἰρετικῶν, ἀλλ' ὅτι κόσμον οἷδε καλεῖν ἡ Γραφή τοὺς φαύλους ἀνθρώπους, καθὼς καὶ ἐνταῦθα καὶ ἐν Εὐαγγελίοις γράφει

tiam, habet ut sit ex Deo, A ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης (78), ex quibus pauca de multis promenda putavimus. In hac Epistola scribens Joannes ait: « Nolite admirari, si odit vos mundus. » Palam est enim omni sapienti, quod mundus odit sanctos, per quem maligni homines designantur. Et illud: « Ipsi de mundo sunt, et de mundo loquuntur, et mundus eos audit. » Quod autem ait audire mundum, seductive loquentes, non creaturam, sed passibiles (79) homines manifestat. Ita in Evangeliiis Salvator ait: « Me mundus non potest amare, quia testimonium perhibeo operibus ejus, quoniam maligna sunt ⁸², » et: « Vae mundo a scandalis ⁸³, » et: « Si essetis ex mundo, mundus quod erat suum diligeret; nunc autem non estis ex mundo, sed ego elegi vos, propterea odit vos mundus ⁸⁴. » Non enim per hæc arbitrandum est, dum arguit utique opera maligna, et scandala manifestat, et odiri dicit discipulos suos a mundo, quod de constitutione terræ et cæli, et quæ in his sunt, hæc dicat. Maligni namque et venefici et conceptores odii homines sunt, qui per Dominica verba significantur. Hos igitur arguit pro malignis operibus, quos etiam notans, dicit esse de scandalis, et habentes odio sanctos viros. His igitur manifestatis, mundum in maligno positum ostendit esse eum, qui arguitur, et notatur, et odio habere designatur apostolos. Horum namque singuli propter malitiam, quod in maligno esse dicuntur, deliberrari dicimur, dum oramus: « Libera nos a malo ⁸⁵. » Redimuntur namque et liberantur ab eo cuncti, qui nequaquam ab ignitis ejus jaculis vulnerantur, eo quod in omnibus assumpsérunt scutum fidei salutaris. Volens itaque Salvator hoc a Patre concedi, dicebat de discipulis suis: « Pater, conserva eos a malo ⁸⁶. » Quapropter deviare credendi sunt, qui putant mundum positum in maligno, quasi in opifice suo. Hoc itaque verbum significat etiam voluntates et modos, id est, non naturam esse et causam, ut quisquam ex Deo putetur, aut (80) in maligno sit constitutus, cum dicit, nos Christi discipuli disciplinabiliter novimus, quia ex Deo sumus, ab eo participium habentes, a quo electi de mundo, ex Deo propter sanctitatem nati sumus, hoc scientes, quia omnis mundus propter impietatem, quam habet, in malitia positus est, incumbens ei qui præcessit in malo: ita ut idem esse videatur, positum esse mundum in maligno, quod esse illud: « Qui facit peccatum, ex diabolo est, quia ab initio diabolus peccat ⁸⁷. » Malignus enim et (81) diabolus est, et non aliter et

dixi et in hac Epistola, et in Evangeliiis,

ex quibus pauca de multis promenda putavimus. In hac Epistola scribens Joannes ait: « Nolite admirari, si odit vos mundus. » Palam est enim omni sapienti, quod mundus odit sanctos, per quem maligni homines designantur. Et illud: « Ipsi de mundo sunt, et de mundo loquuntur, et mundus eos audit. » Quod autem ait audire mundum, seductive loquentes, non creaturam, sed passibiles (79) homines manifestat. Ita in Evangeliiis Salvator ait: « Me mundus non potest amare, quia testimonium perhibeo operibus ejus, quoniam maligna sunt ⁸², » et: « Vae mundo a scandalis ⁸³, » et: « Si essetis ex mundo, mundus quod erat suum diligeret; nunc autem non estis ex mundo, sed ego elegi vos, propterea odit vos mundus ⁸⁴. » Non enim per hæc arbitrandum est, dum arguit utique opera maligna, et scandala manifestat, et odiri dicit discipulos suos a mundo, quod de constitutione terræ et cæli, et quæ in his sunt, hæc dicat. Maligni namque et venefici et conceptores odii homines sunt, qui per Dominica verba significantur. Hos igitur arguit pro malignis operibus, quos etiam notans, dicit esse de scandalis, et habentes odio sanctos viros. His igitur manifestatis, mundum in maligno positum ostendit esse eum, qui arguitur, et notatur, et odio habere designatur apostolos. Horum namque singuli propter malitiam, quod in maligno esse dicuntur, deliberrari dicimur, dum oramus: « Libera nos a malo ⁸⁵. » Redimuntur namque et liberantur ab eo cuncti, qui nequaquam ab ignitis ejus jaculis vulnerantur, eo quod in omnibus assumpsérunt scutum fidei salutaris. Volens itaque Salvator hoc a Patre concedi, dicebat de discipulis suis: « Pater, conserva eos a malo ⁸⁶. » Quapropter deviare credendi sunt, qui putant mundum positum in maligno, quasi in opifice suo. Hoc itaque verbum significat etiam voluntates et modos, id est, non naturam esse et causam, ut quisquam ex Deo putetur, aut (80) in maligno sit constitutus, cum dicit, nos Christi discipuli disciplinabiliter novimus, quia ex Deo sumus, ab eo participium habentes, a quo electi de mundo, ex Deo propter sanctitatem nati sumus, hoc scientes, quia omnis mundus propter impietatem, quam habet, in malitia positus est, incumbens ei qui præcessit in malo: ita ut idem esse videatur, positum esse mundum in maligno, quod esse illud: « Qui facit peccatum, ex diabolo est, quia ab initio diabolus peccat ⁸⁷. » Malignus enim et (81) diabolus est, et non aliter et

pro hominibus, sicut præ-

⁷⁵ Prov. iv, 23. ⁷⁶ Psal. xi, 8. ⁷⁷ Psal. xvi, 8. ⁷⁸ Joan. xvii, 11. ⁷⁹ Psal. xc, 10. ⁸⁰ Zach. ii, 8. ⁸¹ Psal. civ, 15. ⁸² Joan. vii, 7. ⁸³ Matth. xviii, 7. ⁸⁴ Joan. xv, 29. ⁸⁵ Matth. vi, 13. ⁸⁶ Joan. xvii, 15. ⁸⁷ I Joan. iii, 8.

(76) Hoc aperte falsum, Gal. legendum putat, *accidentes*, male. Veram lectionem ex Græcis assequi conjectura poteris. Legendum est, *attentione*.

(77) Gallandio ex contextu rescribendum videtur *non dubitamus*, recte. Secundum hæreticos, adjectum est hoc sensu, ut hæretici dubitare de ea re dicantur.

(78) Hoc scholium, quamvis nonnulla aliter expressa habeat quam versio Latina, tamen Didymi esse videtur.

(79) Gall. *possibiles*, male.

(80) Gallandius, sensu loci non intellecto, præaut, ut rescribendum esse censet.

(81) G. non omittere debebat *et*.

mundus quam is, qui facit peccatum. His ita declinatis (82), locum fallaciæ non habebit opinio hæreticorum, putantium, creaturam significari per hoc, quod dictum sit: « Totus mundus in maligno est positus. » Nam licet mundus significet aliquando creaturam, non tamen in maligno positam, sed in Verbo, per quod omnia facta sunt⁸², stabilitatis suæ obtinet robur: in Christo invisibilia et visibilia, cœlestia et terrestria sunt creata, et ante omnia est (et in eo cuncta consistunt fundamentum habentia), opifex Verbum. Sic enim verum erit etiam, quod dictum est: creata a Deo omnia, cum utique dicit Sapiencia de semetipsa: « Ante sæcula fundavit me, in principio, antequam terram faceret, et abyssos crearet⁸³, » etc.

VERS. 20, 21. « Scimus quoniam Filius Dei venit, et dedit nobis intellectum, ut sciamus verum Deum, et simus in vero Filio ejus. Hic est verus Deus et vita æterna. Filioli, custodite vos ab idolis. »

Ταύτην τὴν διάνοιαν Ἰντελλεκτὸς quem dedit, λαβὼν ὁ θεὸς Παῦλος secundum quem cognoscitur, quia venit verus καθ' ἣν γινώσκειται ὁ Filius Dei, idem est, quod ἀληθινὸς (85) Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἔλεγεν: « Ἡμεῖς δὲ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν. » mens Christi, de qua dictum est: « Nos autem νοῦν ταύτην τὴν διάνοιαν mentem Christi habemus⁸⁴. » Quia ergo hunc καὶ τὸν νοῦν ἔχων, γινώσκει τὸν κατ' οὐσίαν ἀληθινόν, καὶ ἔστιν ἐν αὐτῷ ἐνούμενος πρὸς αὐτόν, πρακτικῶς νόησιν αὐτοῦ ἔχων. intellectum et hanc mentem substantialiter agnoscit veram, et est in eo virtus Dei, et operibus intellectum habet ejus is, in quo cognoscit eum.

Verus Filius Dei est Jesus Christus, verus Deus existens. Et considera quemadmodum consubstantialis Patri, et non idem numero secundum Sabelium Filius sit cum Patre. Cum solus enim verus Deus sciatur Pater, verus Deus inspicitur Filius ab eis, quibus intellectum, veniens, ipse dedit. Igitur si (84) alterius substantiæ sit Pater et Filius, cum Pater solus verus sit Deus, Filius nequaquam verus erit Deus. Si autem Filius verus sit Deus, si utrique alterius substantiæ sint, Pater (85) secundum speciem habebit, ut verus sit Deus. Rursus, si (86) verus Deus, prohibetur hoc esse Pater. Quapropter tanquam (87)

A inspicendi sunt, qui alterius substantiæ dicunt, et non ejusdem Patrem et Filium, quatenus, dum una divinitas Patris et Filii asseritur, etiam veritas una et eadem agnoscat. Quomodo enim non una divinitas Patris et Filii, cum propheta dicat: « Et te orabunt, quia Deus in te est, et non est præter te Deus, tu enim es Deus, et ignorabamus, Deus Israel, salvator. » Horum itaque singula examinationem (ut fuit possibile), in aliis habuerunt.

Ἀξιὸν εἰπεῖν, πῶς δὲ ὅλης Quærendum quomodo, τῆς Ἐπιστολῆς τελειότητα dum per totam Epistolam αὐτοῖς μαρτυρήσας νῦν perfectionis et sanctitatis προτρέπει αὐτοὺς τηρεῖν eorum, quibus scribit, ἀπὸ τῶν εἰδωλῶν. testimonium perhibuerit, ad fidem de brevibus rebus et utilis-imis (88) admoneat, dicens: « Filioli, custodite vos ab Ἀέρομεν οὖν, ἐπεὶ ὅλη idolis. » Ad hæc occur- (τῇ) Ἐκκλησίᾳ ἐγράφη ἡ rens, aliquis dicit: Quoniam universæ Ecclesiæ Ἐπιστολῇ, εἰκὸς δὲ ἦν ἐν scribit Epistolam, et puterit in tertio (89) concilio, nuper constituto, τοιαύτῃ συνόδῳ ἄρτι ἀφ- aliquis ex idololatria con- εσταμένους τῆς εἰδωλολα- versus esse, et dum crebro eveniat, ut, qui descendunt a multorum deorum cultura, nondum firme credentes, reliquias superstitionis mente retineant, propter illos hoc verbum posuit.

Hoc enim moris est divinæ doctrinæ; nam et Paulus apostolus, Corinthiis scribens, cum laudasset eos in omnibus divitiis intelligibilibus⁸⁵, in ipsa Epistola scribit, ut ab idolothysiis semetipsos abstergerent, ne socii dæmoniorum fierent, et non haberent differentiam ab eis, qui in idolis epulantur⁸⁶. Aliiter autem aliquis dicit, quoniam scribens significavit, eis multos antichristos jam venisse: et esse pseudoprophetas, qui, de veritate cadentes, saperent et dogmatizarent nihil stabile, nihil firmum, sed quilibet (90) idolum factum atque plasmatum in mentibus sibi credentibus seminarent. Hæc ergo, quæ ita depinguntur, seu plantantur in mentibus, falsæ scientiæ doctrinæ, non frustra quilibet idola vocat, a quibus idolis monet, ut se custodiant omnes, qui ad Deum verum reverenter accedunt. Sic enim intellectis verbis præsentibus, terminum percepisse Epistolam cum ratione fatebimur.

⁸² Joan. 1, 3. ⁸³ Eccli. xxiv, 14; Prov. viii, 23 sqq. ⁸⁴ I Cor. vii, 40. ⁸⁵ I Cor. iv, 8. ⁸⁶ I Cor. x, 14 sqq.

(82) Recte. — G. conjecit, *declaratis*, male.
(83) Ἐλθὼν interponit D. Facit cum hoc codice Latina versio.

(84) Ita egregie G. Vulgo, *igitur alterius*.

(85) Repone *Filius*.

(86) Interponendum videtur *Pater*. Mox legendum videatur, *perhibetur*.

(87) Gallandio legendum videtur *tanquam hæretici insp.*, recte.

(88) Rescribendum est, *villissimis*.

(89) Ex Græcis ἐν τοιαύτῃ συνόδῳ ἄρτι ἀφισταμένων, etc., corrige, in tanto concilio nuper constituto. Sententiam non ad verba reddidit Epiphanius.

(90) Corrige *quidlibet*.

DIDYMI ALEXANDRINI

IN

EPISTOLAM DIVI JOANNIS SECUNDAM ENARRATIO.

VERS. 6. « Et hæc est charitas, ut ambulemus A secundum mandata ejus. »

Præsens dictum concordat his quæ in Epistola prima relata sunt, ubi ait⁹⁷: « Et scimus, quoniam qui diligit Deum, mandata ejus servat, » et in Evangeliiis ait⁹⁸: « Si quis diligit me, mandata mea custodiat. »

Ταυτὸν ἐστὶ τὸ περιπατεῖν κατὰ τὰς ἐντολάς, τῷ τηρεῖν αὐτάς. Ἐπεὶ γὰρ πρακτικὰ (αὐ) ἀρετὰ, αἱ κατὰ τὰς ἐντολάς ἐνεργοῦμεναι, περιπατεῖ κατ' αὐτάς ὁ μὴ ἔξω αὐτῶν γινόμενος. Ἐν τούτῳ δὲ ταυτὸν τῷ τηρεῖσθαι αὐτάς. Ὅθεν καὶ ὁ παυσάμενος τοῦ κατ' ἀρετὴν ἐνεργεῖν, οὐδὲ τηρεῖ τὰς ἐντολάς, οὔτε περιπατεῖ κατ' αὐτάς. Ὁ γὰρ κατ' ἀρετὴν προκοπῶν κατὰ τὰς ἐντολάς βαδίζει, — τοῦ περιπατεῖν προκοπὴν δηλοῦντος τοῦ τελεωθέντος, μετὰ τὸ περιπατηθέναι κατὰ τὰς ἐντολάς τηροῦντας (91) αὐτάς. quando ambulare profectum insinuat perfecti viri, qui postquam ambulaverit secundum mandata, etiam servat ea. Illic dicto concordat etiam, quod in ænigmate legitur, quod Adam positus est in paradiso, ut operaretur et custodiret eum⁹⁹. Ubi per operationem effectus profectionem designat, per custodiam vero perfectionis ipsius statum atque constantiam.

VERS. 9-11. « Omnis, qui recedit, et non permanet in doctrina Christi, Deum non habet; qui permanet in doctrina, hic et Patrem et Filium habet. Si quis venit ad vos, et hanc doctrinam non affert, nolite recipere eum in domum, nec ave ei dixeritis. Qui enim dicit illi ave, communicat operibus ejus malignis. »

Manet utique in evangelica doctrina, qui secundum eam sapit et agit, dum separat semetipsum ab illo, qui facit aliquid e diverso et sapit. Proinde quoniam per actualem vitam sit alienus Deus, qui creator est omnium, sicut Abraham, cui dixit: « Ego Deus tuus¹; » quisquis extra rectam fidem conversationemque mandatorum Jesu fuerit, sine Deo est, semetipsum separans, nec habet Deum, dum ille separaverit semetipsum a divina doctrina, prædicto modo. « Is qui manet in eo et Patrem et Filium habet. » Ad eum namque, qui servat mandata ejus, dicit Filius, Patrem secum venturum, (92) maneat apud eum, cum factus fuerit templum sanctum ædificatum per observationem mandatorum Dei. Cum duplex itaque sit modus habendi Deum: alter quidem communis est omnium creaturarum, per quem significatur, omnes habere creatorem; alter vero eorum indicat modum, qui per bonam voluntatem placant eum, secundum quod legitur: « Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob et omnium Hebræorum². » Adverte siquidem quod hic dictum est: « Qui habet, inquit, Filium, habet et Patrem: » et e diverso, per quæ scilicet intelligitur, eadem substantia (93) esse divinitatis. Quia enim Pater in Filio est, qui habet Filium, habet et Patrem, quod etiam reciprocum est: nam qui habet Patrem, habet et Filium, qui est in Patre. Si quis autem incumbere volens dicat: et qui discipulos habet, habet et Filium: et qui Filium habet, habet et Patrem, secundum quod scriptum est: « Qui vos suscipit, et me suscipit, et Patrem meum suscipit, qui misit me³: » sciat, quod non sicut oportet insinuat. Hæc enim de doctrina sunt dicta, quod qui suscipit apostolos, consentiens eorum doctrinæ, suscipit per eos Filium simul et Patrem, quem prædicant. Est et aliter intelligendum, quoniam, qui manet in doctrina, habet Patrem et Filium. Manserunt in doctrina ejus apostoli, ita ut prædicarent eam: qui igitur suscipit eos, cum sint templum Dei, per hoc quod suscipit illos, habet inhabitantem in eis Filium simul et Patrem.

⁹⁷ I Joan. II, 5. ⁹⁸ Joan. XIV, 15. ⁹⁹ Gen. II, 15. ¹ Gen. XVII, 7. ² Exod. III, 6, 18. ³ Luc. IX, 48.

(91) Corrige τηροῦντος Matth.

(92) Gall. conjecit, qui. Malim, ut.

(93) Poteris conjicere, eandem substantiam. Nec tamen necessaria est hæc lectionis mutatio.

DIDYMI ALEXANDRINI

IN

TERTIAM DIVI JOANNIS EPISTOLAM ENARRATIO.

VERS. 11. « Charissime, noli imitari malum, sed quod bonum est. Qui benefacit, ex Deo est; qui autem male facit, non videt Deum. »

Μηδεμιᾶς κοινωνίας Cum nulla communio
εὐσεβὴς φωτὶ πρὸς σκότος, sit luci ad tenebras, aut
ἢ συμφωνίας Χριστοῦ concordia Christo cum
πρὸς Βελίαρ, ὁ ἀγαθο- Belial, qui bonum facit
ποιῶν πρακτικῶς καὶ actualiter atque contem-
θεωρητικῶς, Χριστὸν τὴν plative, Deum Christum
Θεὸν ἔχων (94), ὑπάρ- habens, qui est vera lux,
χοντα φῶς ἀληθινόν, procul est a tenebris et
πρόβρω τοῦ σκότους καὶ Belial: quoniam contra-
τοῦ Βελίαρ ἐστίν. Ἄλλὰ rium est benefacienti ma-
καὶ ἐπεὶ ἐναντίον τῷ lefacere: qui malefacit
ἀγαθοποιεῖν τὸ κακόν (95), per hoc ipsum opus, cum
ὁ κακοποιὸς, δι' αὐτοῦ τοῦ sit Belial et tenebrarum,
οὕτως ἐνεργεῖν, ἐκ τοῦ is non videt Deum, nec
Βελίαρ καὶ τοῦ σκότους secundum qualitatem ali-
ῶν, οὐχ ἐώρακε τὸν Θεόν, quam agnitionem habet
οὐδὲ κατὰ ποσὸν γινώσκει ejus. Omnis enim, qui
αὐτοῦ ἔχων. Πᾶς γὰρ ὁ peccat, non vidit eum,
ἀμαρτάνων οὐχ ἐώρακε nec agnovit eum; quod
τὸν Θεόν, οὐδὲ ἐγνώκεν vero videre corpus, aut
αὐτόν. Ἐπεὶ δὲ τὸ ὁρᾶν non videre, aspectu uti
σῶμα, καὶ μὴ ὁρᾶν, τῷ vel non uti constat, cum

* Psal. xxxvi, 27.

(94) Θεὸν τὸν Χριστὸν ἔχων D. Hanc veram esse
lectionem demonstrat vers. Lat.

(95) Κακοποιεῖν D. recte. Habet enim vers. ma-
lefacere.

Ἀ χρᾶσθαι δεῖ καὶ μὴ aliquod sensibile videntur
χρᾶσθαι γνωρίζεται, ὁρω- etiam ab eo, qui male-
μένου τοῦ αἰσθητοῦ καὶ facit, si aspectum habeat;
τῷ κακοποιούντι, ἐὰν ὅψιν et si non videat, qui
ἔχει (96), μὴ βλεπομένου aspectu privatur, licet
δὲ τῷ στερουμένῳ ὕψεως, sit bonus: indubitanter
κἂν ἀγαθοποιὸς ᾖ, ἀναν- ostenditur, Deum non
τιρρήτως. Οἷς ἅμα δεῖ- esse corpus, quando be-
κνυται (97), εἴγε ἀγαθο- nefaciens, eo quod cor
ποιούντι, διὰ τὸ καθαρὰν habeat mundum, videt
καρδίαν ἔχειν, ὁρᾶται, Deum, licet aspectu car-
κἂν ὕψεως λείπηται, οὐχ nali privatus sit, cum
ὁρώμενος τῷ κακοποιούν- non videat eum malefa-
τι, κἂν ὀφθαλμὸς αὐτοῦ ᾖ. ciens, quamvis acie ve-
Ἡ Παρίσταται τε τάναντία hementer acuta consistat.
εἶναι, καὶ διὰ τοῦτο ἀσυν- Et ex hoc ergo (hoc est
ύπαρκτη, τὸ ἀγαθοποιεῖν benefaciendi et malefa-
φημι, καὶ κακοποιεῖν, καὶ ciendi sermone) demon-
ἐκ τοῦ, « Ἐκκλινὸν ἀπὸ κα- strat, quæ simul non
κοῦ καὶ ποίησον ἀγαθόν, » subsistunt, esse contra-
καὶ τῶν παραπλησίως γε- ria; item ex eo quod di-
γραμμένων. ctum est: « Declina a

malis, et fac bonum », et hujusmodi verbis in
Scriptura divina relatis.

(96) Ἐγὼ D. recte.

(97) In his, si Latina versio comparatur, aliqua
deesse videntur, et interpunctio mutanda.

DIDYMI ALEXANDRINI

IN

EPISTOLAM BEATI JUDÆ APOSTOLI ENARRATIO (98).

VERS. 4. « Subintroierunt enim quidam homines impii, qui olim præscripti, et prædestinati erant in hoc judicium, Domini nostri gratiam transferentes in luxuriam, et solum Dominatorem, etc. »

(98) In scholiis Græcis pauca admodum inveniuntur ex Didymiana enarratione desumpta. Deprehendi equidem interdum maximum in singulis sententiis consensum, ita ut ad Didymi auctoritatem et inventionem revocari posse omnia videantur. At ubi verba sententiarumque nexum diversa esse intellexi, malui Didymo aliqua deesse quam aliena

C Omnino quoniam Jesus semel populum de terra
Ægypti liberans, deinceps eos qui non crediderunt,
perdidit (99). Quidam homines impii, Scripturam
divinam quodam utentes dolo atque malignitate,

vindicari. Hoc tamen, si quis accuratius cum scho-
liis enarrationem Didymi comparaverit, neminem
fugiet, scholiorum compositores Didymum multis in
locis secutos esse.

(99) Hæc non Didymo, sed Judæ tribuenda vi-
dentur, ita ut non quartum solum, sed quintum
simul Epistolæ versum explicandum sibi sumpserit

* Ap.
Gal.

Didym.
quanto
iubet,
disside-
thesis
Didym.
Judæ
λαβὼν ἐν
(1)

subingressi sunt, eam se prædicare simulantes, præscripti scilicet, id est, ad hoc præscripti iudicium, quo a semetipsis dijudicati, traditi sunt improbo sensui. Hi namque propter immensam impietatem, cum essent impudici, gratiam Domini nostri Jesu Christi in luxuriam mutaverunt, per ipsam spurcitiam suam negantes unum Dominatorem Dominum Jesum Christum eorum, qui per Evangelium sunt vocati. Dehinc, ut revocet eos, qui crediderunt malignis et impiis, ostendit, quanta sit magnitudo Domini, quem negaverunt, palam faciens, quoniam ipse est, qui eduxit populum ex Ægypto, et salutem præbuit. Secundum, quoniam instabiles atque mutabiles erant quidam eorum, gerentes in animo, quod in Ægypto habuerant voluntatem, perdidit eos differentes in eremo, licet liberati fuerint ex Ægypto per fidem. His ita prælibatis, necessarium est requirere, qui sint, quos dicit gratiam Domini in luxuriam transtulisse, hoc est impios et divinæ doctrinæ simulatores, nisi forsitan isti sunt præsules hæreseos Nicolaitarum, nullam speciem impudentiæ derelinquentes. Sive autem hæresis ipsa est voluntate polluta, cujus sit memoria in Apocalypsi⁹ per Jezabel, quæ super fornicationem esse describitur, seu altera, contemplandum est. Puto autem, quia (1) et de multis hæresibus, quæ cœperunt temporibus apostolorum, dicitur hoc, et auctoribus earum, qui scilicet impudentiam multamque luxuriam sunt sectati, ita ut ipsam spurcitiam suam atque luxuriam idolorum sacrificiis permiscerent. Nam et Paulus de hujusmodi hominibus ita dicit: « Et nolite communicare operibus immundis tenebrarum, magis autem etiam arguite: ea enim, quæ occulta ab eis sunt, turpe est etiam dici¹⁰ (2). »

Αἰσχρά γὰρ καὶ λίαν αἰσχρά ἐπιτελοῦσι διὲν μυστικῶς. Πρὸς τοῦτοις καὶ ἐκ τῆς Σίμωνος καὶ Μαρκιωνος καὶ Οὐαλεντίνου, Ἐθναὶ τε καὶ Κατανίται, ὧν ἡ ἀσέλγεια ἐξέστος.

Turpia namque et vehementer turpia faciunt, quasi mystico modo, qui sectam Simonis Magi sequuntur. Post hoc autem et Marcionitæ atque Valentiniani et Sithiniani nefanda committunt.

Unde et in alia Epistola de eis scribit, dicens: « Isti sunt, qui ingrediuntur in domos, et captivant mulierculas, peccatis involutas et libidinibus variis ductas¹¹, » et sub occasione religionis agunt turpia. Quapropter in luxuriam transtulisse eos dicit gratiam Domini, per quam luxuriam et effectus ejus negant solum Dominatorem et Dominum nostrum

A Jesum Christum. Animadvertendum est solum Dominatorem esse Christum, eo quod solus verus sit Deus. Sic enim, cum solus sit Dominator et Dominus Jesus, non expellit auctoritate Patrem, dicens ei, « Domine cœli et terræ¹². » Sic neque Pater, cum solus sit verus Deus, extraneum facit a vera deitate Filium. Dictum namque est ante hæc de eo, quod sit verus Deus iste solus Dominator et Dominus Jesus Christus, qui eduxit populum ex Ægypto per Moysen, quibus ita dictis consequens est, ut non sit alter Deus Moyseos. Neque enim est alius præter Trinitatem. Unum etiam Moyses ministrare dignoscitur, secundum quod dictum est: « Ille de me scripsit¹³. » Et illud, quod scripsit Moyses, invenimus Jesum implevisse. Quapropter et ipse prævidens prophetiæ virtute crucem, maximas habere divitias se putavit improprium Christi¹⁴: et non aliter quam ille, qui dixit: « Mihi gloriamandum est in cruce Christi¹⁵. » Cum ergo Jesus sit, qui ex Ægypto Hebræos eduxit, constat quod non de humanitate ex Maria procedente: secundum, quod de Deo Verbum dictum est Jesus, sicut proxime dixit: « Nobis autem unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia¹⁶. » Quod autem ait, « quia præscripti sunt, qui transtulerunt gratiam Domini in luxuriam, » cui subjecti sunt, id est, ad hoc præscripti iudicium, etc. (sicut nuper edictum est), considerandum est, ne forsitan hoc possit exponi etiam de his qui similes Judæ præscripti sunt, utique prophetiis. De illo namque dictum est: « Et episcopatum ejus accipiet alter¹⁷; » et illud: « Levavit contra me calcaneum suum¹⁸, » adversus doctorem, panes ejus edens, quasi etiam hujusmodi impiis præscriptum sit, sicut de impiis Veteris Testamenti.

VERS. 9. « Michael autem, archangelus, quando cum diabolo altercans disputavit de corpore Moysi; nec fuit ausus iudicium inferre blasphemiam, sed dixit: Imperet tibi Deus. »

Si substantialiter malus est diabolus, sicut putant terrenas naturas introducentes, qui dicunt aliqui: adversus eum, crimini (3), non substantiæ blasphemiam. Si neque rationabiliter increpat eum Dominus, cum naturam non habet, ut increpationem pro opere non bono suscipiat (4). Sed dum et increpatur a creatore Dominoque cunctorum, tanquam dum possit ex hoc aliqua utilitas provenire, et blasphemiam arbitratus maximus archangelus proferre quidquam adversus eum, licet decertaretur pro corpore Moyseos. Nec est diabolus terrena sub-

⁹ Apoc. II, 20. ¹⁰ Ephes. V, 11. ¹¹ II Tim. III, 6. ¹² Matth. XI, 25. ¹³ Joan. V, 46. ¹⁴ Hebr. XI, 26. ¹⁵ Galat. VI, 14. ¹⁶ I Cor. VIII, 6. ¹⁷ Psal. CVIII, 8. ¹⁸ Psal. XI, 10; Joan. XIII, 18.

Didymus. Gallandius, ut periocham scripturæ aliquanto plenior faciat, pro omnino legendum esse iubet, scientes semel omnia, scilicet, ne cum Vulgata dissideat Latinus interpres. Equidem cum hypothesis manifesto manca sit, nihil muto. Patet vero, Didymum, vel saltem interpretem Latinum, locum Judæ impedimentissimum ita legisse, ὅτι Ἰησοῦς ἀπαξ λαβὼν ἐκ γῆς Αἰγύπτου σῶσας, etc.

(1) In Græco scriptum fuisse videtur, ὅτι.

(2) In scholio præterea adjecta sunt hæc hereticorum nomina: καὶ Ἑστωτιανοὶ καὶ Βορβοριανοὶ καὶ Βαβυλωνιοί.

(3) Puto legendum esse *criminis*. At ne sic quidem sanatur locus corruptus. Vellem scripsisset auctor, non *criminis*, sed *substantiæ*.

(4) Fortasse legendum est, cum naturam non habet, et increpationem, etc.

stantia. Habuit enim aliquando divinam gloriam (5) et sanctam Dei scientiam, licet conversus de magnitudine tanta ceciderit. Ostenditur itaque ex communi sensu, quem habemus de cunctis rationalibus, quoniam, cum sunt arbitrii liberi, et conversio sit facta diaboli, natura non malus est, quomodo nec ipse, qui cunctos malignantate transcendit, huiusmodi est, licet adversarii huius contemplationis præscribant (6) præsenti Epistolæ et Moyseos assumptioni (7), propter eum locum, ubi significatur verbum archangeli de corpore Moyseos ad diabolum factum. Non enim ex his tantummodo, sed in omni divina Scriptura monstratur de casu ejus: et unus nunc sermo est, propterea etiam diabolus appellatus est. Voluntatis enim ejus, non essentia diaboli nomen est, ut frequenter dictum est. Sicut enim in Juda dicendum est, cum substantiam ejus significamus, hominem dicentes eum, mores vero, cum (8) diabolum appellamus, agnoscentes a Salvatore, qui dixit discipulis: « Unus ex vobis diabolus est »: sic in isto nomen diaboli malam ejus significat voluntatem, cum forte aliud nomen substantiam ejus insinuat. Et ideo dixi forte, quoniam non habemus in divina Scriptura clare dicta nomina propria rationalium. Quod etsi non est, attamen communi nomine angeli ejus substantia declaratur, aliqua scilicet existens præter malam operationem, quod dum fecisset, diabolus appellatus est.

VERS. 11. « Vae illis, qui in viam Cain abierunt, et in errorem Balaam mercede diffusi sunt, et contradictione Core perierunt! »

Quoniam per omnia declarati sunt cecidisse a verbo veritatis hæretici, ostendit eos diversis subiectos malis. Dicit enim eos in viam Cain ambulare, qui propter invidiam et impietatem necavit fratrem. Qui, dum contristari debuisset eo, quod sacrificium ejus susceptum non erat, quod impie indubitanter obtulerat, et imitari fratrem, ut et isæ pie Deo munus offerat (9), invidia magis correptus adversus eum, homicida primus apparuit. Et non in hoc solo quievit, sed etiam extendens impietatem suam, peccator circa Deum factus voluntarie, a vultu ejus expulsus esse (10), nihil jam putans in se Dei providentia provenire, secundum omnia quæ habebat, se auctoritatem esse credebatur, et voluntatem suam. Præsentes igitur hæreticos ambulare, inquit, in

viam ejus, et extra vultum Dei propter ignorantiam factos, sed etiam præponentes semetipsos Creatori, illum siquidem animalis naturæ, se autem spirituales esse dicentes. Quapropter non recte dividunt ea, quæ volunt (11) immolantes offerre se putant, quoniam primitias sibi met, secundas vero partes offerunt Deo. Ex huiusmodi enim nequitia atque fallacia homicidæ fiunt fratrum suorum, offerentes eis quæ sapienda non sunt, magis autem ad suam imitationem vocantes eos, cum dicunt: « Trans-eamus in campum »¹⁷. Dicit igitur eosdem similes esse Balaam, præponentes pietati mercedem oblatam ei a rege Madianita, ut malediceret eis, qui Dei benedictione fruebantur¹⁸. Qui etiam injustiæ mercede diffusi sunt, vaticinantes enim inveniuntur, et pro sancto Spiritu spiritum erroris habentes, unde etiam dant et isti consilium fornicationis et idolorum culturæ, sicut ille proditiōne (12) populi Dei. Hæc autem de hæreticis quilibet dicens, ad superiora proficiat, et non tantum in verbo, sed in littera qua constant, qua etiam in Apocalypsi Joannis tanguntur, quod hæc habeant intellectualiter falsi doctores, cum sint amatores principatus atque superbæ, et præsulibus Ecclesiæ resistentes, magis autem apostolis, qui ex Deo habent, ut sacerdotes sint. Hi namque Core contradictione scilicet erraverunt. Ille siquidem restitit sacerdotio, Aaron Dei voluntate collato, et propter contradictionem nova morte multatus est ipse, et qui cum eo esse videbantur.

VERS. 12, 13. « Hi qui in dilectionibus vestris maculatis coepulantur (13) sine timore, semetipsos pascentes: nubes sine aqua, quæ a ventis circumferuntur, arbores autumnales, infructuosæ, eradicatæ, his mortuæ, fluctus ferocis maris, spu-mantes suas confusiones, sidera, seductiones, quibus, » etc.

Cum ostendisset eos, qui ambulant in viam Cain, et effusi sunt injusta mercede Balaam, et eos qui periti sunt contradictione Core; sequitur dicens: Hi sunt convivia celebrantes, quando dilectiones habentes, coepulantes in maculis suis, dum carnes polluunt proprias, et transferunt ad luxuriam Domini gratiam. Proinde cum omnia huiusmodi cum multo contemptu faciant, sine timore semetipsos pascunt. Cum enim sunt sub pastore vero ita degentes, sine timore et sine reverentia constituti,

¹⁷ Joan. v, 70. ¹⁸ Gen. iv, 7. ¹⁹ ibid. 8. ²⁰ Num. xxii, 17 sqq.

(5) Mingarellus ad Didymum (supra col. 202 D) putat legendum *divinam gratiam*. EDIT.

(6) Sensus videtur hic esse: Objectionibus suis præsentem epistolam et Moyseos assumptionem prætendunt.

(7) De hoc libro pseudepigrapho (Ἀνάλυσις Μωϋσεως), ex quo desumpta sunt quæ in Ep. Judæ v. 9 leguntur, cfr. J. A. Fabricii *Codex Pseudepigr. V. T.*, vol. I, p. 402, 403, 839 sq.

(8) Scribendum videtur, *eum*.

(9) Male Gallandius cum sensum loci non satis intelligeret, conjectit, *obtulerat*. Verius videtur, ut et ipse pie Deo munus offerat.

(10) Hoc aperte falsum. Vel omitti debet, vel corrigi cum Gallandio, *est, nihilque*.

(11) Tacite correxit Gallandius *velut*, recte, nam volunt sensum nullum habet.

(12) Gallandius, nescio an de consilio, certe verius, scripsit *pro ditione*. Nihil adnotavit.

(13) Ut sepiissime, ita etiam in hoc loco Latinus interpres a Vulgata multum recedit. Gall., ut hanc versionem Vulgatæ conformaret, conjectit, *hi sunt qui... maculæ*. Hoc nimium videtur. Lenius corrige, *hi sunt, qui in dilectionibus vestris maculati coepulantur*.

quique comparant semetipsos sanctis nubibus, A pluentibus justitiam. Quæ nubes utique veritatis sunt, secundum quod scriptum est : « Nubes pluant justitiam ¹⁹; » et : « Usque ad nubes veritas tua ²⁰. » Quibus plenis imbre spirituali mandatur, ne pluant super indignos. Verumtamen licet nitantur semetipsos prædicti viri comparare nubibus sanctis, νεφέλας οὖν ἀνδράς attamen nubes sunt sine ἐκάλυψε, διὰ τὸ μὴ ἔχειν τὸν ἀρδεύοντα ταῖς φιλοθεοῖς ψυχαῖς τοῦ Πνεύματος λόγον, τὸν γινόμενον αὐταῖς « πηγὴν ὕδατος, ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον »

ita ut « pluant de intelligibili ejus ventre flumina aquæ vivæ ²¹. » Imitantur igitur isti nubes.

Ἀέθρα ἀκαρπα φθινοπωρινῇ, ἐπειδὴ πάλιν, δίκαιοι προσποιούμενοι, ἐλαίαις ἑαυτοὺς καὶ ἀμπέλους καρποφόροις παραβάλον, καθὼς καὶ νεφέλαις. — Φθινοπωρινοὶ δὲ, τούτέστι καὶ καρπῶν καὶ φύλλων ἔρημοι.

Nam licet promittant mentientes, fructum habere se bonum, arguuntur tamen, cum non possint uvam et fuscum ferre hi, qui spinæ sunt et tribuli, et arbores sine fructu. Hæc autem omnia et spinæ et tribuli opportuna sunt, ut igne cremantur. Super hæc itaque, quod sine fructu sunt, evenit eis, ut etiam radicibus evulsi secundo moriantur; quia peccantes consequenter habent mortem; et isti secundo peccant, hoc est, actu et sensu; secundo etiam mori dicuntur. In eis igitur, qui secundo moriuntur,

ἢ καὶ οὕτως, ἐπειδὴ πρὸ τῆς πίστεως ἐτεθνήκει (14) οὖν ἀσεβεῖα, εἴτα προσελθόντες τῷ Εὐαγγελίῳ ἔζησαν, πάλιν δὲ ἀσεβεῖα καὶ ἡδονῇ ἐκδόντες ἑαυτοὺς τεθνήκασιν, εἰκότως δ' αὐτοὺς (15) τεθνήκεναι φησίν.

etiam hoc dicendum est, quoniam ante fidem mortui sunt, cum, in impietate malitiaque degentes, et visi sunt a mortuis per poenitentiam surrexisse, accedentes ad Evangelium. Quando de illo reflectuntur ad impietatem, secundo moriuntur :

de quibus dicitur : « Melius erat eis, non agnovisse

viam veritatis, quam, agnoscentes, reverti post tergum ²². » Unum necessario consequens est, ut, cum secundo moriuntur, eradicari videantur, ut nullam spem habeant, denuo germinandi. Blasphemantes enim in Spiritum sanctum, remissionem non habent peccatorum, neque nunc, neque in futuro sæculo ²³. Repræsentat igitur hæc Scriptura conturbatos mores, et perturbatum intellectum hæreticorum, cum dicit eos « fluctus ferocis maris, spumantes suas confusiones, » per quæ turpiter immorantur, universa fornicaria celebrantes circa eos, cum quibus copulari festinant, augentes malitiam suam, et lumen se esse simulant apud eos qui sunt in tenebris constituti;

« μιμούμενοι γὰρ τὸν « et imitantes patrem ἑαυτῶν ἀρχηγὸν Σατα- suum Satanam, qui in νῶν, μετασχηματιζόμενον lucis angelum transfor- εις ἄγγελον φωτός, καὶ matur ²⁴. Verumtamen, αὐτοὶ μετασχηματίζεσθαι licet hanc phantasiam θελοῦσιν εἰς διδασκάλους celebrare valeant, tamen ἀληθείας, ἀλλ' οὖν πλα- sidera sunt erroris, qui- νῶντές εἰσι, παραχαράτ- bus caligo tenebrarum τοντες τὴν ἀλήθειαν ἀσελ- æterna servatur. » γείαις δυσφημιῶν. — Ἀστέρες πλανῆται, οἷς ὁ ζόφος τοῦ σκότους εἰς τὸν αἰῶνα τετήρηται.... :

Traduntur enim tenebris exterioribus, dum fuerit eorum lumen extinctum. « Lux enim impiorum exstinguetur ²⁵. » De hujusmodi sideribus dicitur : « Quæ cadit sicut folia fici et vineæ ²⁶, » dum vera

sidera non folia, sed fructus sunt veræ vitis et fici. Scriptum namque de hujusmodi justis est : « Fulgebunt sicut claritas firmamenti, et intelligentes erunt sicut astra ²⁷; » propterea namque sancti resurgentes a mortuis, cum incorruptibili et spirituali corpore, solis et lunæ et siderum gloriæ comparantur. Diximus prius de his qui vocati sunt eo quod præscripti, et quod prædictum de eis sit, sicut de Juda proditore : quod vere firmatur ex his quæ postea subjungit apostolus, dicens (vers. 14-16) : « Prophetavit autem de his septimus ab Adam, Enoch, dicens : Ecce venit Dominus in sanctis millibus ejus, facere judicium contra omnes, et arguere omnes impios de omnibus operibus impietatis eorum, quibus impie egerunt, et de omnibus duris, quæ locuti sunt contra Deum peccatores impii. Hi sunt murmuratores, querulosi, secundum desideria sua ambulantes, et os eorum loquitur superba, mirantes personas quæstus causa. »

¹⁹ Isa. XLV, 8. ²⁰ Psal. LVI, 11. ²¹ Joan. IV, 14. ²² Joan. VII, 33. ²³ II Petr. II, 21. ²⁴ Matth. XII, 32. ²⁵ II Cor. XI, 14. ²⁶ Prov. XII, 9. ²⁷ Isa. XXXIV, 4. ²⁸ Dan. XII, 3.

(14) Recte Matthæius corrigendum esse censet, ἐτεθνήκεισαν ἀσεβεῖα. Confirmatur hoc versione Latina.

(15) Ex auctoritate versionis Latinæ scribendum est, οἷς αὐτοὺς. Hoc Matthæius ex conjectura correxit.

NECTARIUS

ARCHIEPISCOPUS CONSTANTINOPOLITANUS

NOTITIA

(GALLAND., *Veterum Patrum Biblioth.*, t. XIV, Append., p. vi.)

Nectarius, gente Cilix, patria Tarsensis, professione laicus, dignitate senator et prætor Constantinopolitanus fuit (a). Cum jam anno 381 per Nazianzeni abdicationem sedes Constantinopolitana vacaret, Nectarius in patriam suam reditus Diodorum Tarsensem adit, qui tum pro constituendo episcopo inter ceteros Patres Constantinopoli erat, ut si quas litteras ad suos mittere vellet, sibi deferendas traderet. Diodorus, sive hominis venerandam canitiem et mores eximios Dei impulsu suspiciens, sive etiam, ut ait Socrates, loco excitato, abreptum a populo, et ad summum sacerdotium postulatum ita suscepit, ut Constantinopolitanæ sedi præficiendum feliciter allaborarit. Erat tunc Nectarius necdum baptizatus. Mox igitur divino fonte ablatus, sacrisque rite initiatus, episcopus constituitur: quam dignitatem vir eximius ad annum usque duodequadragesimum obtinuit (b). Bibliographi vulgo illi acceptam ferunt homiliam quamdam *De laude S. Theodori martyris et de elemosyna ac jejuniis* agentem, in qua docet cur sancti martyris Theodori festum celebretur Sabbato primo in Quadragesima. An ad Nectarium quode loquimur homilia illa pertineat necne, subdubitare videtur Cavæus. At tot codicum testimonio, in quibus illa homilia reperitur, liquet eam dubitationem esse sine gravi fundamento.

Et sane haud procul ab exordio suæ narrationis ait, 1° miraculum S. Theodori *ὡν τελοῦμενον*, nuper contigisse; 2° excitatum se ad enarrandum illud miraculum a fidelibus ac piis hominibus, qui et monumenta servabant litteris consignata tempore ipso firmitatem habentia, et oculatos prodigii testes sese fuisse certam fidem faciebant. Ex quibus verbis satis apparet non admodum recentem eventum illum fuisse, præsertim cum a vulgo hominum ignoraretur causa celebrandi illius festi Sabbato primo in Quadragesima: adeo ut illud *ὡν τελοῦμενον* vel sic accipiendum sit, ut significet novissimum illud fuisse miraculum quod Constantinopoli visum esset, vel potius vitiosa est lectio codicis, ac pro *παρ' ἡμῶν νῦν*, legendum *παρ' ἡμῶν*, apud nos.

Contigit porro miraculum ipsum furente Juliani Apostatæ persecutione, videlicet an. Chr. 362, vicennio nempe antequam Nectarius episcopalem sedem obtinisset, aut circiter. Si ergo Nectarius ipse rem ignorasse videtur, quam a viris longævioribus didicit, id in causa fortasse fuit, vel quia res Christianorum gentilibus adhuc difficiliter penetrabat, vel quia Tarsi aut alibi per ea tempora degebat, quando miraculum accidit. Potuit eximius ille patriarcha orationem suam habere aliquanto serius, puta anno 396 vel 397, sique ab eventu anni præterlapsi fuerant plus minus 35. Quamobrem nec mirum si vulgus festi originem ignorabat.

Præter facti ipsius eruditionem, continet hæc homilia eximium de invocatione et intercessionem sanctorum testimonium, et ad veri jejunii commendationem argumenta utique non vulgaria. Latine occurrit Perionio interprete inter Opera Chrysostomi, apud Surium item et Lipomannum: Grace in variis quoque bibliothecis ms. legitur; typis impressa, quod sciam nusquam comparet. Eam proinde inter analecta nostra accensendam existimavi.

(a) Sozom. viii, c. 8; Socr. lib. v, c. 8; Tillem. tom. IX, pag. 486.

(b) Cavæus in illo.

NEKTAPIOY

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΔΙΗΓΗΣΙΣ

Δι' ἣν αἰτίαν τῷ πρώτῳ Σαββάτῳ τῶν ἁγίων νηστιῶν ἑορτάζομεν τῇ νύκτι τοῦ ἁγίου
μεγαλομάρτυρος Θεοδώρου,

ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΝΗΣΕΙΑΣ ΚΑΙ ΕΛΕΗΜΟΣΥΝΗΣ.

NECTARII

ARCHIEPISCOPI CONSTANTINOPOLITANI

ENARRATIO

Quare Sabbato primo sanctorum Jejuniarum festive celebremus memoriam sancti magni
martyris Theodori,

ET DE JEJUNIO ATQUE ELEMOSYNA.

(Ex cod. Naniano CXXXIV, sæc. xiii circiter, pag. 183.)

Α'. Ὡς πολὺ τὸ πλῆθος τῆς χρηστότητός σου, Α
Κύριε! δίκαιον ἡμῖν σήμερον μετὰ τοῦ Δαβὶδ μελω-
δικῶς ἀναφθέγγασθαι. Καὶ πῶς γὰρ οὐ πολὺ τε καὶ
θαυμαστότατον; Οὐκ ὄντας ἡμᾶς παρήγαγε· παρ-
ήγαγε δὲ οὐχ ὁμοίως οἷς πρόσθε δεδημιούργηκεν, οὐ-
ρανόν τέ φημι καὶ τὰ ἐν αὐτῷ, γῆν τε καὶ θάλασσαν,
καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις. Τούτων γὰρ ἔργον τε καὶ μηχανά-
νημα, ὅλη τε καὶ σύστασις, λόγος ἦν. Εἶπε γὰρ,
μᾶλλον δὲ ἐνενόησε, καὶ τὸ ἐννόημα πᾶσι φύσις τε
καὶ γένεσις, κινήσις τε καὶ τάξις, καὶ ὅσα τοῖς φαι-
νομένοις παρέπεται, γέγονέ τε καὶ μένει, καὶ ἔσται
ἄχρι τῆς δευτέρας αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς ἐπελεύσεως. Οὐ
μὴν ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τὰς ἀνωτάτω δυνάμεις λόγῳ
μόνῳ, μᾶλλον δὲ νύματι συνεστήσατο. Ὡς τοῦ θαύ-
ματος! Θεὸς ὢν προαιώνιος τε καὶ ἀναρχος, τὸ φρι-
κωδέστερον, κατ' εἰκόνα ἰδίαν τε καὶ ὁμοίωσιν, Δεσ-
πότης ὢν, διεπλάσατο. Εἶτα οὐ μέχρις τούτου ἔσται
τῆς ἀγαθότητος. Ἀλλὰ καὶ ἐμφυσῆματι θεῷ τει-
μήκε, ψυχὴν νοερὰν καὶ λογικὴν παρασχόμενος προσ-
επιτούτοις, καὶ παραδείσου πόλιν τὴν ἀνθρωπῶν
ἀπειργάσατο· καὶ παραδείσου, οὗ τὸ κάλλος ἄρρητόν
τε καὶ ἀκατάληπτον, πάντα ὅσα τῇ κτίσει δεδημιούρ-
γητο, ὑποτάξας αὐτῷ καὶ χαρισάμενος, ὥσπερ τις
πατὴρ φιλόπαις τε καὶ φιλόστοργος, κληρονόμον αὐ-
τὸν καὶ κύριον ὑπὸ πάντων δοροφορούμενος (1).
veluti quidam parens filiorum amans et benevolus, hæredem illum ac dominum omnibus cumulans mu-
neribus.

I. *Quam magna est multitudo bonitatis tuæ, Do-
mine!* Justum est ut nos hodie cum David suaviter
canendo dicamus. Et quomodo non ea magna sit et
omni admiratione dignissima? Produxit haud exsi-
stentes nos; produxit vero non eodem modo quo
antea res creaverat, cælum inquam et ea quæ in
ipso sunt, terram item et mare, quæque in istis
censentur. Horum namque et opus et artificium,
materiaque et constitutio, sermo fuit. Dixit enim,
atque adeo cogitavit: et cogitatum ipsum omnibus
natura et generatio, motus et ordo, et quæcunque
res visibiles consequuntur, fuitque et manet, et erit
usque ad secundum ejus ad nos adventum. Quin
etiam supremas ipsas virtutes solo sermone, atque
adeo nutu, constituit. O miraculum! Cum Deus
esset sæculis præexistens et carens principio, quod
percellere debet etiam atque etiam, nos ad imagi-
nem similitudinemque suam, cum Dominus esset,
plasmavit. Deinde nequaquaro substitit hic bonitas
ejus: quin et divino dignatus est nos spiraculo, ani-
mam videlicet intellectualem atque rationalem insu-
per addens, et paradisi civem effecit hominem. Pa-
radisi, inquam, ejus pulchritudo nec enarrari nec
comprehendi animo potest: omnia quæcunque
creando operatus fuerat subijciens illi et elargitus,

¹ Psal. xxx, 20.

(1) Forte δωροφ.

II. Hæc probe scio vos minime ignorare, præsertim qui hic eruditi magis et studiosi estis; quin et quæ hæc exceperunt, quæ etiam quippe scientibus vobis silentio prætermittenda censuimus. Quæ vero deinceps evenerunt, ut ne diutius sermonem producam, pro majori parte præteribo, quæcunque a malo dæmone in fraudem inductus passus est: præceptum inquam, et de divinitate opinionem, et præcepti ipsius (proh lapsum meum!) mandatam observationem et transgressionem; nuditatem deinde, et absconsionem, et quæ hæc secuta sunt, ut non in istis immerer. At enim quod majus maximumque fuit omnium beneficiorum Dei erga illum, tum vero etiam illius summum flagitium, ut hoc dicam, is qui tantis cumulatus fuerat beneficiis, adversus factorem suum cervicem extulit. Quid ergo Deus qui illum plasmavit, pulverem illum, terram illam informem, quam suis figuraverat manibus et tantis repleverat beneficiis? et quid non dico quod pejus est? desertorem illum, prævaricatorem divini sui mandati, nunquidnam neglexit? nunquidnam deseruit? Minime gentium. Sed occultatum quæsit, inventum crudivit. Sed quæ consecuta sunt cur dicere oportet? quæ nimirum hominum sevitias et crudelitas patranti suggestit fratricidia, et cætera deinceps.

III. Quid igitur etiam ad hæc? Numnam repudiavit, aut abominatus est? Nullo modo. Sed ut pater multis prius bonitatis modis erudiens nos, cum videret flecti nequaquam posse propter malitiam, quid fecit? Descendit de sinu Patris. O compassionem! Cum Deus esset æternus et immortalis, ut paucis dicam, incarnatus est ex purissima Virgine, meam servi formam bajulans; deinde crucifixus est, sepultus est, resurrexit, me simul qui cecideram resurgere faciens. Quid istis benignius, aut clementius? Pater filium suum, quem genuit, quem ex visceribus suis edidit, si vel paululum declinaverit a voluntate ac mandato ejus, non satis habet si verbera et flagella infligat ipsi; sed exhereditat etiam, execratur, persequitur quem dudum diligebat, propter tantillam causam. Merus similiter famulum suum, si vel pusillum offendat miser homo, pœnis et vinculis, fame ac siti macerans, vendit illum, in dissitas quantum fieri potest regiones ablegans. Nostræ vero res quomodo habent? Conditi fuimus, honoribus, gloria, infinitis bonorum divitiis cumulati fuimus; datori vero horum quam vicem reddidimus? Ad iracundiam provocavimus, contumeliis affecimus, affecimus tristitia. Ille vero minime neglexit. Sed cum Deus sit, pater vocari ab ingratis et pastor non est designatus, animam suam ponens pro ovibus. Quin etiam cadentes erigit, labantibus compatitur, nec rependit dignam flagitiorum nostrorum retributionem. Si iniquitates observaveris, Domine, Domine, quis sustinebit? Curam gerit omnino etiam minimæ cujusque ovis ut

* Psal. cxxix, 3.

(2) Forte ἐπόμνεα.

(3) Forte ἀπήνεια.

B'. Ταῦτα μὲν οὖν εἰ οἷδ' ὅτι γινώσκετε, ὅσοι τῶν ὧδε φιλομαθέστεροί τε καὶ σπουδαιότεροι. Ἄλλ' οὖν καὶ τὰ τούτοις λειπόμενα (2), ἃ καὶ ὡς εἶδoshi καταλελοιπάμεν. Τῶν δὲ ἐξῆς, ἵνα μὴ μηχανῶ τὸν λόγον, παρήσω τὰ πλεῖστα, ὅσα ὑπὸ τοῦ πονηροῦ πέπονθε παρακλαίεις δαίμονος. Τὴν ἐντολὴν λέγω, καὶ τὴν τῆς θεότητος δόκῃσιν, καὶ τὴν τῆς ἐντολῆς (φεῦ μου πτώματος!) παρατήρησιν καὶ παράδασιν. Εἴτα τὴν γύμνωσιν, καὶ τὴν ἀποκρυβὴν, καὶ ὅσα τούτοις ἐνηκολούθησεν, ἵνα μὴ ταῦτα λέγω. Ἄλλ' οὖν τὸ μέγιστον τῶν τοῦ Θεοῦ μὲν πρὸς αὐτὸν ἀγαθοεργιῶν, αὐτοῦ δὲ τὸ ὑπερβάλλον παράπτωμα, ἵνα τοῦτο εἴπω, ὃ τῶν τοσούτων ἀπολαύσας εὐεργεσιῶν, κατὰ τοῦ πεποιηκότος ἐτραχηλῆσας. Τί οὖν ὁ πλάσας αὐτὸν Θεός, τὸν χοῦν ἐκείνον, τὴν γῆν ἀνείδων, ἣν οἰκείαις χερσὶ διεμόρφωσε, καὶ τοσαύταις εὐεργεσίαις πεπλούτηκε; Τί μὴ λέγω τὸ χεῖρον; Τὸν ἀποστάτην, τὸν παραβάτην τῆς αὐτοῦ θείας προσταξέως, ἄρα παρῖθεν; ἄρα κατέλειπεν; Οὐ μὲν οὖν. Ἀλλὰ κρυβέντα ἐζήτησε, καὶ εὐρὺν πεπαίδευκε μὲν· ἀλλὰ τὰ μετὰ ταῦτα τί δεῖ καὶ λέγειν, ὅσα ἡ τῶν ἀνθρώπων ἀπείνεια (3) τῷ πεποιηκῶτι παρώρμησε, τὰς ἀδελφοκτονίας, καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις;

Γ'. Τί οὖν καὶ πρὸς ταῦτα; μήτι γε ἀπώσατο ἡ ἐδδελύξατο; Οὐδαμῶς. Ἄλλ' οἷα πατὴρ πολλοῖς πρότερον τρόποις χρηστότητος παιδεύσας, εἴτα ἰδὼν ἀκλίνας ὄντας ἐκ τοῦ χείρονος, τί ποιεῖ; Κατήλθεν ἐκ τῶν πατρικῶν κόλπων. Βαβα! τῆς συμπαθείας! Θεὸς ὢν ἀίδιος καὶ ἀθάνατος, ἵνα συντέμω, ἐσαρκώθῃ ἐξ ἀγνῆς Παρθένου, ἐμοῦ τὴν μορφὴν φορέσας τοῦ δούλου. Εἴτα ἐσταυρώθῃ, ἐτάφῃ, ἀνέστη, συναναστήσας με πεπτωκότα. Τί τούτων φιλανθρωπότερον, ἢ συμπαθέστερον; Καὶ πατὴρ μὲν τὸν ἑαυτοῦ παῖδα, ὃν ἐγέννησεν, ὃν ἐκ τῶν ἰδίων σπλάγχχνων παρήγαγεν, μικρόν τι τῆς αὐτοῦ παρεκτραπέντα βουλῆς καὶ προσταξέως, οὐ πληγὰς μόνον καὶ μάστιγας ἐπαρκεῖται προσαγαγὼν αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ ἀποκηρύττει, διώκει τὸν ποτε φιλούμενον, δι' οὐδαμινὴν τινα πρόσφασιν. Καὶ δεσπότης ὁμοίως τὴν ἑαυτοῦ οἰκέτην καὶ πρὸς ὀλίγον ἐκπεπτωκότα τὸν ἄθλιον, ποιναῖς καὶ δεσμοῖς, λιμῷ καὶ δίψει καταπίεσας, ἀπεμπωλεῖται τοῦτον, ἐξοστραχίσας μακρότατα. Τὰ δὲ ἡμετέρα πῶς; Ἐπλάσθημεν, ἐτιμήθημεν, ἐδοξάσθημεν, μυρίοις ἀγαθοῖς ἐπλουτίσθημεν. Τῷ ὁρωτῇ δὲ τούτων τί ἀνταπεδώκαμεν; Παρωρύσαμεν, ὀδύσαμεν, ἐλυπήσαμεν. Ὁ δὲ οὐ παρῖθεν. Ἀλλὰ Θεὸς ὢν, Πατὴρ καλεῖσθαι παρὰ τῶν ἀγνωμόνων, καὶ Ποιμὴν, οὐκ ἀπηξίωσε, τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῶν προβάτων τιθείς. Ἄλλ' οὖν καὶ πίπτοντας ἀνίστα, καὶ παλίνοντας συμπαθεῖ, καὶ οὐκ ἀποδίδωσιν ἄξιαν ἡμῶν τῶν κακῶν τὴν ἀντίδοσιν. Ἐὰρ ἀνομίας παρατηρήσεις, Κύριε, Κύριε, τίς ὑποστήσεται; Φροντίζει πάντως καὶ τοῦ μικροτάτου προβάτου τὴν ἐπανόρθωσιν, ἐκδέχεται τὴν ἐκάστου ἀποστροφὴν (4)· Ἐγὼ γὰρ εἰμι, φησὶ,

(4) Forte ἐπιστρ.

Θεός, ὁ μὴ θέλων τὸν θάνατον τοῦ ἀμαρτωλοῦ, ὡς τὸ ἔζη· αὐτὸν ἐπιστρέφοντα. Πολεμουμένοις βοηθεῖ τε καὶ συναντιλαμβάνεται, τὰ μὲν δι' ἑαυτοῦ, τὰ δὲ διὰ τῶν ἁγίων αὐτοῦ.

Δ'. Ὡς δὴ καὶ τοῦτο τὸ μέγα παρ' ἡμῶν (5) νῦν τελούμενον θαῦμα πεποίηκε, διὰ τοῦ λαμπροτάτου εἰδοῦ καὶ καλλινίκου μάρτυρος Θεοδώρου, τὸ θαυμαστότατον τε καὶ ὑψηλότατον, ὃ καὶ παρακατιῶν ὁ λόγος δηλώσειεν· οὐ δὴ χάριν καὶ τοῖς προόρρηθεῖσι τοῦ Θεοῦ ἡμῶν μεγαλουργήμασι τῆς αὐτοῦ ἀγαθότητος μέγεθος ἐκδιδόν πασι πεποίηκα· ὁ χρόνος λήθης βυθοῖς ἐμβαλεῖν προῖων ἐδούλετο, ἀλλ' οὐκ ἴσχυσε τέλος ἐπιθεῖναι αὐτοῦ τῷ βουλευμάτι· πιστῶν ἡμῶν εἰς τοῦτο, καὶ θεοσεβῶν ἀνδρῶν παρορμησάντων οἱ καὶ τὰ ὑπομνήματα φέροντες ἐγγεγραμμένα, χρόνῳ τὸ πιστὸν καὶ βέβαιον ἔχοντα. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ αὐτόπτας τοῦ θαύματος αὐτοῖς γενέσθαι ἀκριβῶς ἡμᾶς διαβεβαιωσάμενοι, τὸ πολλοὺς ἀγνοοῦμενον τοῦ Θεοῦ ἡμῶν μεγαλουργήμα, ἐμφανὲς πᾶσι ποιῆσαι ἡμᾶς προετρέψαντο. Ἄλλ' ἄρτι μοι, παρακαλῶ, ἀρξαμένῳ τοῦ διηγήματος, πιστῶς τὰς ἀκοὰς ὑπαπλώσαντες, τὸν λόγον εἰσδέξασθε, ἵν' ἴδῃτε (εἰ μὴ τῇ ἀσθενείᾳ τοῦ λόγου προσέχοντες, τῷ λόγῳ τοῦ θαύματος συγκατενέγκητε) τὴν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ὑπερβάλλουσαν ἀγαθότητα, τὸ ἀμνησίσκακον, τὸ φιλόανθρωπον, τὸ μακρόθυμον, τὰ πατρικὰ αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς σπλάγχνα, πῶς οὐ παραδύλεται, οὐκ ἔξ' ἀπορίας καὶ ἐν ἀγνοίᾳ πολεμουμένοις ἡμῖν ὑπὸ τοῦ ἀρχεαἰκού δαιμονος καὶ τῶν αὐτοῦ συμμυστῶν, ἐμπεισῇ εἰς ἐλπίσιν ἀπωλείας, μάλιστα εἰ καὶ περὶ ψυχὴν τὴν κίνδυνον τύχῃ φέρον εἶναι τὸ ἐνδερόν. Ἄλλ' εἰσάει τὴν ἡμῶν ἐπὶ ῥῥωννύων ἀσθένειαν, ἀλαβεῖς ἡμᾶς καὶ ἀνεπάφορας, καὶ τῶν τοῦ ἐχθροῦ ἐπιβουλῶν καὶ τῶν κινδύνων ἀνωτέρους ἐργάζεται.

Ε'. Τὰ δὲ τοῦ θαύματος ἔστιν ὧδε, ὃ φιλὴ ξυνουρίας καὶ πιστότατον ἀκροατήριον. Μὴ ἀγνοεῖν ὑμᾶς πέπεισμαι, ὅσαι καὶ οἶαι παρὰ τοῦ αἰεὶ φθονούντος ἡμᾶς Σατάν, καὶ τῶν αὐτοῦ κακίστων θεραπευτῶν ἐπιβουλαὶ καὶ δόλοι, κατὰ τῆς ἀρραγούς ἡμῶν καὶ ὁσίας πίστεως, ὥσπερ τινὲς θυελλοὶ, κατὰ διαφόρους καιροὺς καὶ χρόνους ἀνεβρίπισθησαν· εἰ καὶ ὁ Θεὸς τῆς ἡμῶν ταπεινώσεως ἔνεκεν τὴν παγκρατὴ δεξιὴν αὐτοῦ εἰς ἀντιλήψιν ἐξαποστείλας, οὐ δέδωκεν ἡμᾶς, προφητικῶς εἰπεῖν, εἰς θήραν τοῖς ὁδοῦσιν αὐτῶν. Ὡς ἵνα τὰς πάλαι καὶ πρώτας τὸ παρὸν ταμειεύσωμεν, μία ἦν καὶ Ἰουλιανοῦ τοῦ Ἀποστάτου μαρία καὶ λύσσα, κατὰ τῆς θείας ἡμῶν πίστεως· Ἰουλιανοῦ, τοῦ λαλήσαντος εἰς τὸ ὕψος τοῦ Θεοῦ βλασφημίαν, καὶ ἄφαντος χεῖρα θεόμαχον κατὰ τῆς εὐσεβοῦς ἡμῶν πίστεως. Τούτου εὖ εἰδότες, εἰ καὶ μὴ ὄφει, ἀλλ' οὐκ ἀκοῇ παρελήφατε, ὡς παρόντες ὑμᾶς (6), τὰ δεῖναι καὶ μάταια κατὰ Χριστιανῶν νεανειμὰτά τε καὶ ἐνδερά. Ὡς ἐθνῶν μὲν κρατῆσαι καὶ βαρβάρων

A ad bonam frugem revertatur, exspectat cujusque conversionem. Ego enim sum, inquit, Deus qui nolo mortem peccatoris, quantum ut conversus ipse vivat. Bello impetitis opem fert et auxiliatur, sive per se, sive per sanctos suos.

IV. Ille profecto et magnum hoc quod nuper apud nos contigit prodigium effecit, per fulgentissimum suum et insignis victoriae martyrem Theodorum: prodigium utique admirabilissimum et sublimissimum, quemadmodum procedens oratio planum faciet: cujus gratia magnitudinem etiam bonitatis illius manifestatam volui per ea quae antea commemorata sunt magnalia Dei nostri. Tempus equidem lapsu suo in profundum oblivionis rem conjicere volebat, at nequivit voluntatem suam ad finem perducere; fidelibus nos ac piis hominibus ad id excitantibus, qui etiam monumenta servant litteris consignata, tempore ipso auctoritatem ac firmitatem obtinentia. Imo vero etiam oculatos prodigii testes sese fuisse dum certam nobis fidem faciunt, quod multis ignotum est magnificentissimum Dei opus, ut nos omnibus manifestum faceremus hortati sunt. At jam auspicio mihi narrationem, precor ut fideliter auditum intendatis, suscipiatisque sermonem, quo videre possitis (si non infirmitati orationis attendentes, una cum oratione a prodigio ipso longius abripiamini) immensam Dei nostri bonitatem: quam sit facilis ad obliviscendum injuriarum, quam benignus, quam longanimis, quae ejus paterna erga nos viscera, quomodo non despiciat, non sinat nos saepe vel nec attendentes bello impetitos a malorum omnium auctore diabolo et initiatis suis, agi praecipites in perditionis interitum, praesertim vero si de animae salute periculum nobis insidiator afferat; sed semper nostram imbecillitatem corroborans, illatos nos atque intactos praesiet, omnibusque insidiis adversarii et periculis superiores.

V. Miraculi series hujusmodi est, o cœtus dilecte, ac fideles auditores. Haud ignorare vos existimo, quot qualesque insidiae et doli a Satan, qui nostra semper invidia tabescit, necnon a pessimis administris ejus, contra infractam divinamque fidem nostram, quasi quaedam tempestates, aliis atque aliis temporibus vel opportunitatibus excitatae fuerint. Attamen Deus humilitatis nostrae causa omnipotentissimam dexteram suam in auxilium extendens, non dedit nos, ut cum Propheta loquar, in capturam dentibus eorum. Ex quibus, ut vetustas illas ac priores impraesentiarum silentio condamus, una fuit etiam Juliani Apostatae vesania et rabies contra divinam fidem nostram. Juliani, inquam, qui locutus est in excelsum Dei blasphemiam, et elevavit manum Deo inimicam adversus piissimam fidem nostram. Hujus viri equidem scio, sin minus oculis, auditu certe didicistis, tanquam si praesentes adfuissetis, crudeles vnosque contra Christianos

⁵ Ezech. xxxiii, 11. ⁶ Psal. cxxiii, 6

(5) Forte ἡμῖν.

(6) Forte ὑμεῖς, vel ἡμεῖς. Et paulo ante οὐδ' ὄπι.

insultus atque insidias. Ille quidem nullam gerebat curam omnino gentes imperio subjugare, de barbaris tropæa erigere, oppida adversariorum vastare: reputabat namque huiusmodi facinus veluti pusillum et minime utile. At enim Christianos perdere, eorumque fidem e medio tollere; Deum temnere, o calamitatem! o furor! qui universum hoc voluntate condidit, eumque ipsum, ah utinam non! generatione et vita frui indulserat: idola in pretio habere, et ubique terrarum pessumdare ipsam gloriæ celsitudinem: hoc, inquam, erat illi magnum opus, cuius maxime satagebat, cuiusque præ cæteris omnibus curam gerebat.

VI. Cum igitur hæc ita se haberent, etiam furor hæresis illius magis magisque porrigebatur. Impietas enim, veluti quædam flamma quæ opportunam sibi materiam arripuerit, in sublime erigens sese, etiam quæ circum posita erant uno impetu e medio tollere enitebatur. Impietas, inquam, nacta ejus animam veluti opportunam sibi, incenditur et excitatur, vehementissime minitata flammis exurere et quæ Christianorum erant, et eos ipsos. Cum hæc illis constituta fuissent, et ira magis, furor maxime efferveresceret excitareturque; quid commemorare oportet, qualia quantaque contra Christianos tormenta excogitata fuerint ab impio illo homine ad id negotii nato; quæ uterorum sectiones, sectiones viscerum, verberationes virgarum crudeles, cutis detractiones, effusiones oculorum, dentium excussiones, tibiarum fracturæ, multimodæ et artificiosæ ignium combustiones, foci, lebetes, forcipes, sartagine, et quotquot tunc erant instrumenta mortis, in Christianos adhibebantur? Hic igitur furens sceleratissimus, ubi nequaquam potuit terminos imponere impietati: alii enim flagellati, martyres Christo per patientiam constituebantur; alii necdum tormentis subjecti, tanquam pulcherrimum exemplar seipsum intuentes, dolore continebant. Singillatim vero singulos flagellare, et neci tradere nec possibile, nec utile erat; necessario enim, si omnes e medio dominaretur, nec quos regeret habuisset.

VII. Hæc cum ita se haberent, et vera sincereque Christiana fides nequaquam e medio tolleretur, illius vero cor intrinsecus improbitate flagraret; consilium inquit crudele, enimvero et inhumanum. Oro vos obtestorque, ut enarrant mihi jam quod jucundissimum in hac re esse debet, fideliter aures accommodetis. Ille illic enim revolvens oculos, invenit, ut putabat, tempus modumque perducendæ ad finem impietatis, neminem flagellis lacerando necive tradendo, universos tamen urbis incolas propter deploratum idolorum cultum prodendo. Deus tamen in cassum redegit impium hominis consilium.

VIII. Cum enim purissimi ac divini sanctæ Quadragesimæ dies appropinquassent, quibus omnis ætas sollicitudinem capit superiorum criminum ac

Α ρους τροπώσασθαι, πόλεις τε πορθήσαι τῶν ἐναντίων εἶχε διὰ φροντίδος οὐδ' ὅλως, ἡγήετό τε τὸ πρᾶγμα ὡς μικρὸν καὶ ἀνόνητον. Τὸ δὲ Χριστιανοὺς καθελείν, καὶ τὴν τούτων ἐξαφανίσαι πίστιν καὶ Θεὸν μὲν καταφρονήσαι (ὡ τῆς συμφορᾶς! ὡ τῆς μανίας), τὸν τὸ πᾶν νεύματι συστησάμενον, τὸν καὶ αὐτὸν, ὡς εἶθε μὴ ὤφειλεν! ἐν γενέσει προσελθεῖν καὶ βίῃ ποιηκότα· εἰδὼλα δὲ τιμᾶσθαι, καὶ ἀπανταχῇ αὐτὸν αἰρεσθαι τὸ τῆς δόξης ὕψωμα· ἔργον τε ἦν αὐτῷ μέγα, καὶ διὰ σπουδῆς, καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων εἶχε μᾶλλον διὰ φροντίδος.

Γ'. Ὡς οὖν οὕτω ταῦτα, καὶ ἡ λύσσα πλεον τῆς αὐτοῦ αἰρέσεως ἐπεκτείνετο. Ἡ γὰρ ἀσέβεια, ὡς περ Β τις φλὸς ἐπιτηδεῖας ὕλης δραξαμένη, ὑψηλὴ ἀρθείσα καὶ τὰ γειννῶντα συναφανίσαι κατηπείλετο· τῆς αὐτοῦ, ὡς ἐπιτηδεῖος αὐτῇ, ψυχῆς δραξαμένη, ἐξάπτεται καὶ διεγείρεται, κατεμπιπρᾶν τὰ Χριστιανῶν, καὶ αὐτοὺς ἐπαπειλοῦσα σφοδρώτατα. Ἐπεὶ δὲ ταῦτα, καὶ ὁ θυμὸς πλεῖον, ἡ μανία πλείστον ἐκορυφῶτο τότε (7) καὶ διεγείρετο, τί χρὴ λέγειν οἶαι καὶ ὅσαι κατὰ Χριστιανῶν βασιάνων ἐπίνοιαι παρὰ τοῦ ἀθέου ἐκείνου ἐπιτηδεύοντος, ἀνατομαὶ γαστέρων, ἀνατομαὶ σπλάγχχνων, ῥαβδισμοὶ σφοδροὶ, ἐκδαρσις δορῶν, ὀφθαλμῶν ἐξορύξεις, ὀδόντων ἐκρίκωσις, σκελῶν τε θλασμοὶ, φλογισμοὶ πυρὸς πολυειδεῖς καὶ κακότεχνοι, ἐσχάrai, λείβητες σοῦδαί τε καὶ τήγανα, καὶ ὅσα εἴτε ὄργανα θανάτου τοῖς Χριστιανοῖς ἐπετίθετο; Οὗτος δ' οὖν μανεῖς ὁ παμμίαρος, ἐπεὶ μὴ τέλος εἶχε C δυνάμει ἐπιθεῖναι τῇ ἀσέβειᾳ· οἱ μὲν γὰρ μαστιζόμενοι μάρτυρες Χριστῷ δι' ὑπομονῆς ὑπεδείκνυντο· οἱ δ' οὕτω τοῖς βασάνοις ὑποβλήθέντες, ὡς περ εἰς τι παράδειγμα καλὸν εἰς ἑαυτοὺς ἀφορῶντες; τῶν ἀλγυνῶν κατεφρόνουν· ἓνα τε αὐ καθ' ἓνα μαστίζειν, καὶ θανάτῳ παραπέμπειν, οὕτε δυνατόν ἦν, καὶ ἅμα τὸ συμφέρον οὐ προσην· ἀνάγκη γὰρ πάντων ἀφανισθέντων, ἀναρχὸν αὐτῷ καὶ ἀδασίλευτον τὴν βασιλείαν γενέσθαι.

Ε medio fuissent sublatis, imperium ejus nec qui- D Ζ. Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων, καὶ τῆς μὲν Χριστιανικωτάτης πίστεως οὐκ ἀφανιζομένης, αὐτοῦ δὲ τῆς καρδίας ἐνδοθεν τῇ κακίᾳ φλογιζομένης, βουλὴν βουλεύεται χαλεπὴν καὶ ἀπάνθρωπον. Καὶ μοι παρακαλῶ, ἄρτι τῷ ἡδίστῳ διεξιόντα τοῦ διηγῆματος, πιστῶς τὰς ἀκοὰς ὑποδέξασθαι. Περισκεψάμενος γὰρ τῇδε κάκεισε, εὐρίσκει, ὡς ὑπενόησεν, εἰς τέλος ἄσαι καιρὸν καὶ μηχανὴν τὴν ἀσέβειαν, μήτε μάστιγι καταξάναι ἢ θανατῶσαι τινα, καὶ πάντας τοὺς τῆς πόλεως δι' ἀπογνώσεως τῆς εἰδωλοκρατείας παραδούναι, εἰ καὶ ὁ Θεὸς εἰς φροῦδον τὸν ἑαυτοῦ πεποίηκε δυσσεβῆς βούλημα.

Η'. Τῶν γὰρ ἀγῶν καὶ θείων τῆς ἀγίας Τεσσαρακοστῆς ἡμερῶν καταλαβόντων (8), ἐν αἷς πᾶσα ἡλικία ἐννοῖαν τῶν προημαρτημένων, καὶ τῶν ῥῃδη

(7) Forte ἐκορυφῶτό τε.

(8) Καταλαβουσῶν.

πεπλημελημένων λαμβάνει, ἐν αἷς καὶ τὸ πσεῖν ῥάβδιον, ὡς τότε μᾶλλον πολεμουμένοις ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ χαλεπώτερον, καὶ τὸ ἀνακληθῆναι δυσεπανάρθωτον, ἄρτι τῆς πρώτης ἀρξαμένης ἑβδομάδος· τότε τὸν ὑπαρχον προσκαλεσάμενος, ὁμόφρονά τε αὐτὸν τῇ ἀπιστίᾳ ὄντα καὶ ὅμοιον, ἐψήσεν·

Θ'. Ἐπειδὴ πολλοῖς καὶ τοικίλοις, ὃ ὑπαρχε, χρησάμενος μηχανήμασι, Χριστιανῶν σέβσαι σέβας οὐκ ἰσχύσαμεν (ἐμοὶ δὲ τοῦτο διὰ φροντίδος ἐστὶν οὐ μικρᾶς), τῇνικαῦτά μοι βουλὴ ἐκ τῶν θεῶν ἐγεγόνει, ὡς καλὴ τε καὶ ἀναντιρρήτος. Ἐπειδὴ γὰρ τὴν ἑβδομάδα ταύτην οἱ Χριστιανοὶ πρώτην τῶν ἑαυτῶν νηστειῶν θεσπίζουσι, καὶ διὰ σπουδῆς τίθενται ἀμείντον πάντῃ ταύτην πάντων τῶν ἄλλων τῆς νηστείας ἡμερῶν διαφυλαχθῆναι· κελεύω τῶν ὅσα ὑπὸ τὴν ἀγορὰν εἰς βρώσιν καὶ πόσιν ἐπιτηδεῖων προβέβληνται, συσταλῆναι, καὶ μηδὲν ἕτερον εἰς ἀγορὰν προβληθῆναι, πλην ὃ ἐγὼ σοι ἂν παρέξω βρωμάτων, αἵματι τῶν θυσιῶν μεμιγμένον. Ἀνάγκη γάρ, τοῦτου γεγονότος, ἢ πάντας ὀνησαμένους φαγεῖν, καὶ ὑπακούσαι ἡμῖν, ὡς τῆς τῶν θεῶν ἀπογευσάμενους θυσιᾶς, ἢ λιμῶ φθαρῆναι ἐπιγόντας τὸ βούλευμα, καὶ μὴ ἔχοντας ὅθεν τὴν ἐνδοειανπραγματεύονται.

Γ'. Ταῦτα ἐκ τοῦ ἀθεωτάτου στόματος ἐκείνου ἀκούσαντα τὸν ὑπαρχον φάναι λέγοντα (9)· Νῦν οἶδα, ὅτι ἐν τῷ καρδίᾳ βασιλέως ἐν χειρὶ θεῶν· καὶ ἅμα τῷ λόγῳ ἡ πρᾶξις παρίηκετο. Καὶ τὰ μὲν τῇ ἀγορᾷ προβεβλημένα, οἷκαδε ἀπετίθεντο· τὰ δὲ τοῦ βασιλέως μεμιασμένα, τῇ ἀγορᾷ προεβέβληντο. Τί οὖν ὁ πλάσας ἡμᾶς Θεός; ἅρα παρίδεν ἢ παρελέφατο; Οὐδαμῶς. Ἄλλ' ἅμα τῷ δεινῷ τούτῳ καὶ χαλεπωτάτῳ ἐνέδρω τε καὶ βουλευματι τὴν σωτηρίαν ἐτεχνάσατο.

ΙΑ'. Τὸν γὰρ τῇνικαῦτα ἀρχιερέα καὶ ἀρχιποίμενα τῶν Χριστιανῶν, ὃλον τὸ ἄθεον πεποίηκε ῥαδιούργημα· τὸν γὰρ μεγαλομάρτυρα Θεόδωρον, τὸν ὡς ἀληθῶς Θεοῦ δῶρον, ἐπὶ σωτηρίᾳ τῆς ἡμῶν πίστεως δωρηθέντα, ὡς ἐν ὁράματι τούτῳ ἐξαποστείλας. Καὶ δὴ ὁ τοῦ Χριστοῦ μάρτυς, τῷ πατριάρχῃ ἐφίσταται, ὑπαρ, οὐκ ὄντα φαινόμενος, καὶ πρὸς αὐτὸν, ἵνα τῶν ἁγίων αὐτοῦ ἐπιμνησθῶ ῥημάτων, ἐπὶ λέξεως ὥδε προσέειπε τῷ ἀρχιποίμενι· Ἀναστὰς τὸ τοῦ Χριστοῦ συνάγαγε ποίμνιον, καὶ πᾶσιν ἀκριβῶς ἐξασφάλισαι, μηδοπισοῦν ἐκ τῶν ἐν τῇ ἀγορᾷ προβεβλημένων βρωμάτων ἢ πομάτων ὠνήσασθαι. Ὁ γὰρ δυσσεβέστατος Ἰουλιανὸς τῷ μιᾶς τῆς τῶν εἰδώλων θυσιᾶς αἵματι ἅπυρτα κατεμύλεν. Ὁ δὲ γε ἀρχιερεὺς τῷ ἁγίῳ ἀντεφώνησεν· Καὶ πῶς ἅρα, ὦ κύριε μου, δυνατόν τοῦτο γενέσθαι; Τοῖς μὲν γὰρ εὐποροῦσιν ἰσως δυνατόν, προσποκείμενα ἔχουσι τὰ πρὸς χρεῖαν αὐτοῖς ἐπιτήδεια· τοῖς πένησι δὲ, καὶ μηδὲ πρὸς μίαν ἡμέραν τροφῆς εὐποροῦσι, τί τῆς ἐνδοείας τῶν ἀναγκαίων παραμυθία γενήσεται; Ὁ δὲ μάρτυς ἐφη· Κόλβα αὐτοῖς παρασχόμενος, τὴν ἐνδοειαν πυραμύθησαι.

(9) Forte λέγεται.

A perpetratorum scelerum: quibus etiam et lapsus facilius est, nōpote tunc ab adversario periculosiori bello impetitis nobis; et resipiscētia longe difficilior est, inchoata jam priori hebdomada: tunc præfectum accersens, concorēem illi ac similem impietate, in hæc verba allocutus est:

IX. Quoniam, præfecte, multis variisque usus machinis, Christianorum religionem extinguere haudquaquam potuimus (hujus vero rei curam non mediocrem habere me profiteor), jam mens mihi ex diis subiit pulcherrima, cuique oblectari non liceat. Quia enim præsentem hanc hebdomadē Christiani suis jejuniis primam lege assertam volunt, atque omni studio curant intaminatam prorsus eam præ cæteris jejuniorum diebus observari, jubeo, ut quæcunque ad cibum potumque idonea in foro mercatorio proposita sunt, contrahantur, nihilque aliud in foro ipso proponatur, quam quod ego tibi vescorum tradidero, sanguine sacrificiorum intinctum. Fieri enim necesse est, si istud contingat, vel ut omnes ementes comedant, nobisque obtemperent, tanquam qui sacrificia deorum gustaverint; aut fame intereat agnito consilio, non habentes unde inediae subsidia comparare queant.

X. Hæc ubi ab impiissimo ore illius præfectus inaudivit, dixisse fertur: Nunc cognovi, quod revera cor regis in manu deorum est, nihilque moræ inter præceptum et rei implementum intercessit. Quæ igitur in foro jam exposita fuerant, domi recondebantur: attaminatæ vero imperatoris merces in foro prostabant. Quid ergo conditor noster Deus? Nummam despexit aut neglexit? Minime vero. Sed ubi tristes adeo atque crudeles insidiæ structæ sunt initumque consilium, procurandæ etiam suis salutis medium invenit.

XI. Adeo enim impiam vafritiem manifestam fecit illius ætatis pontifici ac primario Christianorum pastori. Magnum enim martyrem Theodorum, Dei revera donum (10) pro conservatione fidei nostræ donatum, velut per somnium ad illum misit. Christi profecto martyr pontifici astitit, visus res ipsamiet, non somnium: ad eumque, ut sancta ejus commemorem dicta, in hæc verba locutus est: Surgens, coge Christi gregem, omnibus diligenter inculca, ut nihil prorsus emanet eorum, quæ in foro proposita sunt vesca aut poculenta. Impiissimus enim Julianus contaminato idolorum sacrificii sanguine universa commaculavit. At vero pontifex viro sancto regessit: Quomodo, domine mi, fieri hoc potest? Esio, possibile fuerit iis qui penu abundant, quippe qui jam domi reposita servant quæ ipsis ad usus sunt necessaria. At pauperculis, quibus ne unius quidem diei alimonia suppetit, quale erit defectui necessariorum solamen? Martyr vero dixit: Kolba ipsis suppedians, inediari solare. Et pontifex: Quidnam sunt hæc? ignoro enim nomen hujusmodi, sancto respon-

(10) Theodorus, Dei donum.

dit. Et martyr (o constans ejus ac fervidum auxili-
linum!) respondit: *Fru mentum coquens*, ait, in ci-
bum ipsis distribue. Hoc enim vernacula *Euchaita-*
rum lingua Kolbia dicere consuevimus. Hoc igitur
modo faciens, Christi gregem illasum intaminatum-
que custodi. At quisnam es tu, domine, ait pontifex
martyri, qui adeo misericorditer et benigne salutis
nostræ curam geris? Ego sum, sanctus inquit, Christi
martyr Theodorus, qui ab illo ad vestram ospitalitatem
missus sum.

ἐπιμελούμενος; Ἐγὼ εἰμι, ὁ ἅγιος ἔφησεν, ὁ τοῦ
ὑμῶν ἀποσταλὲς σωτηρίας.

XII. Quid hoc mirabilis factum est unquam?
Jonæ propheta Ninivitis solam civitatis subversio-
nem nuntiare præcepit. At martyr Christi Theodo-
rus futuram animarum subversionem nuntiavit. Et
ille quidem subvertendam tantum civitatem palam
fecit, hic vero martyr, et causam et remedium
evitandæ subversionis animarum tantarum, ne si-
mul idololatria interirent, manifestissime nobis
ostendit. Quanto igitur anima præstat corpore,
tanto hoc indicium illo est mirabilis; et quanto
subversio animas subvertens subversione oppidum
subvertente miserabilior est: tanto arbitror quo-
que, eum qui ab ista eripiat, eo qui illam prænun-
tiet, auxilio ferendo esse benigniorem sublimiorem-
que. Nisi forte et minus dignum quidpiam locuti
simus, cum propheta martyrem conferentes. Unius
enim ejusdemque Christi Dei utrique fuerunt, et
ab ipso indultum est illis facere quæ fecerunt. No-
stra interim oratio quæ jam dici cœpta sunt, pro-
sequatur.

XIII. Ubi ergo pontifex ita hæc intellexit, stupore
ac gaudio plenus exsurgens, actutum Christi ple-
bem coadunavit, diligenterque omnibus exposuit
indicia protectionis et auxilii martyris. Et quem-
admodum sibi præceptum fuerat faciens, illasum
Christi gregem conservavit. Elapsa itaque hebdo-
mada, ubi sensit Julianus inutiles esse atque inanes
sui tentaminis insidias, seque manifeste et omnino
superatum: removeri a foro jussit quæ contaminata
erant, proponique de more venalia. Adveniente
Sabbato, ut didicere Christiani dissoluta fuisse fu-
rentis hominis machinamenta, encomium pro gra-
tiarum actione insignis victoriæ martyri Theodoro
assignantes, hilare festum ac splendidissimum eidem
celebraverunt: quin et frumenta coquentes ac pau-
peribus distribuentes, miraculum incolumitatis suæ
omnibus manifestum fecerunt. Quamobrem singulis
quibusque annis ex eo tempore usque in hodiernam
diem, memoriam miraculi celeberrimi martyris
Theodori fidelibus pie religioseque recolendam tra-
diderunt. Hoc est quod apud nos nunc festive cele-
bratur: ferventissimum nempe istud martyris in
nos collatum juvenis beneficium, impiissimarum-
que consecratiissimi hominis insidiarum eversio.

XIV. At enim quis vere ut par est bonitatem

A Ὁ δὲ πατριάρχης· Καὶ εἰ ἂν εἴη ταῦτα; Ἀγνοῶ
γὰρ τὴν κλῆσιν, τῷ ἁγίῳ ἀντέφηνεν. Ὁ δὲ μάρ-
τυς (ὡς τῆς ἐμμένου αὐτοῦ καὶ θερμῆς ἀντιλήψεως!)
ἀπεκρίνατο· Σίτον ἐψήσας, φησὶν, εἰς βρώσιν
τούτοις διδρέμε. Τούτων γὰρ τῇ ἐγγωρίῳ τῶν
Εὐχαϊτῶν διαλέκτῳ κόλβια λέγειν εἰώθαμεν.
Οὕτως οὖν ποιήσας, τὸ τοῦ Χριστοῦ ἀδελφεὲς καὶ
ἀμύαντον διατήρησον ποίμνιον. Καὶ τίς εἰ σὺ,
κύριε, ὁ πατριάρχης ἔφη τῷ μάρτυρι, ὁ οὕτως
εὐσπλαγχνῶς καὶ φιλαγάθως τῆς ἡμῶν σωτηρίας
Χριστοῦ μάρτυς Θεόδωρος, ὁ πρὸς αὐτοῦ εἰς τὴν

B IB'. Τί τούτου παραδοξότερον ἐργασταί ποτε; Τῷ
προφήτῃ Ἰωνᾷ. τῷ τοῖς Νινευίταις τὴν τῆς πόλεως
καταστροφὴν μόνον μηνύσων (11) ἐτέλλετο· ὁ δὲ γε
μάρτυς Χριστοῦ Θεόδωρος, ψυχῶν καταστροφὴν γεν-
σομένην ἐμήνυσε. Καὶ ὁ μὲν ὅτι καταστροφῆσεται
μόνον ἡ πόλις δεδήλωκεν· ὁ δὲ γε μάρτυς καὶ τὴν αἰ-
τίαν καὶ τὴν λατρίαν τοῦ μὴ καταστροφῆναι τὰς
τοσαύτας ψυχὰς, μηδὲ τῇ εἰδωλολατρείᾳ συναπολέσθαι
σαφῶς ἡμῖν ἐκδεδήλωκεν. Ὅσῳ οὖν ψυχῇ διενήνοχε
σώματος, τοσούτῳ μείζον τοῦτο ἐκείνου τε καὶ πα-
ραδοξότερον· καὶ ὅσῳ ἡ ψυχὰς καταστρέφουσα κα-
ταστροφῇ τὴν πόλιν καταστρεφούσης καταστροφῆς
χαλεπωτέρα, τοσούτον οἶμαι καὶ ὁ ταύτης ἐξαιρού-
μενος, τοῦ ἐκείνην προμηνύσαντος, τῇ βοηθείᾳ φι-
λανθρωπιωτέρος τε καὶ ὑψηλότερος, εἰ μὴ τι καὶ
C ἀνάξιον ἔφημεν, τῷ προφήτῃ τὸν μάρτυρα παρισά-
ζοντες. Ἐνὸς γὰρ καὶ τοῦ αὐτοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ
ἀμφοτέροις καθεστήχασιν, καὶ παρ' αὐτοῦ ἄμω
πράξει ἃ πεπραχάσιν ἐπετράπησαν. Ἡμῶν δὲ τοῖς
προβήθεισιν ὁ λόγος εἶτο (12) ἐπόμενος.

D II'. Ὡς οὖν οὕτω ταῦτα ὁ πατριάρχης ἀκήκεν,
θάμβους καὶ χαρᾶς πλήρης ἐξαναστὰς, εὐθύς τὸν τοῦ
Χριστοῦ λαὸν συνηγάγετο, καὶ τὰ τῆς τοῦ μάρτυρος
ἐπιστάσις καὶ βοηθείας μηνύματα ἀκριβῶς ἀπασὶ
διηγῆσάτο. Καὶ ὡς διετέτακτο ποιήσας, ἀδελφεὲς τὸ
τοῦ Χριστοῦ διεφύλαττε ποίμνιον. Καὶ δὴ τῆς ἐδδο-
μάδος τελειουμένης, ὡς τὸ τῆς μηχανῆς ἀνωφελὲς
καὶ ἀνήκιστον (13) ὁ Ἰουλιανὸς κατεμάνθανεν ἐν-
εδρον, φανερώς τε καὶ κατακράτως ἡττηθεὶς, ἐξῆρε
μὲν τῆς ἀγορᾶς τὰ μεμιασμένα, προβληθῆναι δὲ τὴν
ἐκ συνθείας προσέταξεν. Καὶ δὴ τοῦ Σαββάτου κα-
ταλαβόντος, ὡς τὰ τῆς μηχανῆς τοῦ μαινομένου (1)
Χριστιανοὶ διαλυθέντα διέμαθον, εὐχαριστήριον ὕμνον
τῷ καλλινίκῳ μάρτυρι Θεοδώρῳ προσηγάμενοι,
ἐορτὴν παιδρὰν τε καὶ ὑπέρλαμπρον τοῦτ' ἐκτετε-
λέχασιν· οἷτόν τε ἐψήσαντες, καὶ πένθαι διανεψάντες,
τὰ τῆς σωτηρίας αὐτῶν δῆλα πᾶσι πεποιθήκασιν.
Ἔθεν ἐκαστῇ χρόνῳ ἕκαστε μέχρι τῆς σήμερον, τῇ
τοῦ θαύματος τοῦ δοξοῦ μάρτυρος Θεοδώρου μνῆ-
μην τοῖς πιστοῖς ἐκτελεῖν καταλειλόπισιν εὐσεβε-
στατα. Τοῦτό ἐστι τὸ παρ' ἡμῶν νῦν τελοῦμενόν τε
καὶ ἐορταζόμενον, ἡ τοιαύτη τοῦ μάρτυρος εἰς ἡμᾶς
γενομένη θερμότης ἀντιλήψις, καὶ τῆς δυσσεβεστά-
της τοῦ δυσσεβοῦς ἐπιβουλῆς ἐξαφάνισις.

14'. Ἀλλὰ τίς ὡς ἀληθῶς κατ' ἀξίαν τὴν τοῦ

(11) Forte τὸ..... μηνύσων.

(12) Ἦτο, vel ἔστω, vel ἔτω.

(13) Forte ἀνόντητον.

Θεοῦ ἡμῶν ἐξυμνήσειεν ἀγαθότητα, ὅς ἐκ τοῦ φάρυγγος τοῦ διαβόλου τοὺς τότε ῥοπή μὴ ἐξέσπασε τῇ λαμπροτάτῃ ἐπιστάσει τοῦ σεπτοῦ αὐτοῦ μάρτυρος Θεοδώρου, καὶ νῦν δὲ ἡμᾶς καθ' ἐκάστην ὑπὸ τῆς οἰκίας (14) ἀπροσεξίας τῇ διαβόλῃ διδομένης, διαφυλάττει καὶ διασώζει, καὶ τῶν ἐκείνου ἀφαρπάζει παγίδων· Τοῦτο οὖν εἰδότες, συνεισφέρωμεν τι καὶ αὐτοὶ τῷ δωτηρι τῶν τοιούτων Θεῷ. Τί δὲ καὶ ἄλλο, ἢ ἐλεημοσύνην αὐτῷ προσενέγκωμεν; Οὐδενὶ γὰρ τῶν πάντων, ὡς ταύτῃ Θεὸς δεξιούμενος οἶδεν εὐφραίνεσθαι· καὶ μάλιστα εἰ καὶ τοῦ καιροῦ εἰς τοῦτο κάλλιστα ἡμᾶς προτρεπομένου. Νηστείας γὰρ ὁ καιρὸς καὶ νηστείας ἁγίας, ἐν ᾗ ψυχῆς ἀγνισμός τε καὶ σώματος πέφυκε γενέσθαι τοῖς ἀληθῶς ταύτης μετιούσι, καὶ τῆς τοῦ ἐλέους θαυματοῦς μεταδόσεως. Ἀλλὰ καὶ τῶν ἀχράντων Χριστοῦ παθῶν δι' αὐτοῦ εἰς ὑπόμνησιν ἐπαγόμενοι.

ΙΕ'. Καθάρωμεν οὖν ἑαυτοὺς, μὴ βρωμάτων μόνον καὶ πομάτων, ἀλλὰ καὶ παντὸς ἄλλου συρφετώδους μολύσματος, ἐπιουκίας, φημί, καταλαλιᾶς, ψεύδους, ἐχθρας, ἀκολασίας, καὶ τῆς τῶν πάντων κακῶν πρώτης καὶ τελευταίας, φιλαργυρίας. Ἡ τούτων γὰρ ἀλλοτριώσις, κάθαρσις τέ ἐστι λαμπρὰ, νηστεία ἀληθῆς καὶ ἀμώμητος. Πρὸ δὲ τούτων καὶ σὺν τούτοις καὶ μετὰ τούτων, τὴν ἐλεημοσύνην καταργασώμεθα· τὴν ὡς ἀληθῶς οὐκ εἰς τρίτον οὐρανὸν, ἀλλ' εἰς αὐτὸν τὸν τῶν οὐρανῶν ποιητὴν ἐπαγάγουσαν (15)· ἐλεημοσύνην, τὴν ὡσεὶ πυρὸς ἄρμα καὶ ὑπὲρ τὸν οὐρανὸν (16) συστάν εἰσδέξεται γῆθεν ἀνάγουσαν. Μετὰ ταύτης λαμπρὰ μὲν ἡμῖν καὶ εὐαπόδεκτος Θεῷ ἡ νηστεία γενήσεται, ὡς θυμίαμα δὲ ἡ προσευχὴ κατευθυνθήσεται.

ΙΓ'. Καὶ μὴ μοι εἴπῃς τὰς τετραήμερους νηστείας, ἢ καὶ τὰς ἑξαήμερους. Καλαὶ μὲν εἰσι καὶ αὗται καὶ εὐαπόδεκτοι. Ὡς ἄνευ δὲ πνοῆς ἀχρηστὸν ἐστὶ τὸ σῶμα ἡμῶν καὶ ἀνενέργητον, οὕτως ἄνευ ἐλεημοσύνης εἰς κενὸν ἡμῖν τὸ νηστεύειν γενήσεται. Καὶ πόθεν τοῦτο; Σαφῶς ὁμῖν παραστήσω ἐξ αὐτῶν τῶν Γραφῶν. Φησὶ γάρ· Ἐλεημοσύνη καὶ πίστις μὴ ἐκλείπεται σοι· καὶ πάλιν· Ἐλεος καὶ ἀλήθεια προπορεύεται· καὶ ἀλλοχού· Ἐλεον θέλω, καὶ οὐ θυσιᾶν· καὶ, Ὁ ἐλεῶν πτωχὸν Θεῷ δαρείσει. Ὅμως ἵνα τὰ πλεῖστα τὸ παρὸν ταμειώσωμαι, ἐπὶ παραδείγματός, μᾶλλον δὲ ἀπ' αὐτοῦ τοῦ πράγματος ὁμῖν δηλώσω τὸ τῆς ἐλεημοσύνης ὑπερέχον ἀξίωμα.

ΙΖ'. Ἐάν γὰρ ἔλθῃς αὐρίον ὠχρὸς μὲν τῇ ὄψει καὶ κάτω νενευχὼς πάντοθεν, τὰ τῆς νηστείας ἐναργῆ τεκμήρια ἐπιφερόμενος· στήσεται δὲ σοι ἐσμός πενήτων, λιμῶ καὶ δίψει κατατροχόμενος, φύχει καταπηγνύμενος, μυρίαὶ σε ἱκετηρφαί φωναὶ ἐπ' ἔλεον προσκαλούμενος· εἴτα ἀπέλθῃ κενός, μηδεμίαν παρὰ σοῦ τῆς ἐνδείας παραμυθίαν δεξάμενος· τί σου λοιπὸν ἡ νηστεία λογισθήσεται; Οὐχὶ τῆς μόνον σώματος, μηδὲν ἐπιφέρουσα τῇ μετιόντι τὸ ὄφελος; Ἀλλὰ μοι φησιν ἰσotis ποτὲ ἦν ὁ ταῦτα

A Dei nostri commendaverit, qui de faucibus diaboli homines ejus temporis uno ictu extraxit, insigni protectione venerabilis ipsius martyris Theodori: quin hodieque nos quotidie a nostra negligentia diabolo traditos custodit et salvat, atque ab ejus eximit laqueis? Hoc igitur scientes, conferamus et ipsi quidpiam largitori istorum Deo. Quid vero aliud, nisi eleemosynam illi obtulerimus? Nulla enim re omnino, sicut ista, novit Deus, si ea cumuletur, letari: praesertim etiam tempore ad id faciendum nos opportunissime provocante. Jejunii enim tempus est, et jejunii sancti, quo animae simul et corporis purificatio contingere solet iis qui vere illud observant, una cum abundantioris misericordiae retributione. Praeterea immaculatarum Christi passionum per illud ad recordationem inducimur.

XV. Purificemus igitur nos, non a cibis duntaxat et potibus, sed ab omni etiam alia lutulenta contaminatione: perjurio, inquam, detractione, mendacio, simulate, intemperantia, et omnium malorum prima ac ultima, avaritia. Harum enim rerum abalienatio, purificatio est insignis, jejunium verum et inculpatum. Ante haec vero, et una cum his, et post haec, eleemosynam faciamus, quae veraciter non ad tertium caelum, sed ad ipsummet caelorum conditorem deducit; eleemosynam, quae ad instar ignei currus et supra caelum constituti suscipiat de tellure revehentos. Cum hac enicans nobis quodque facile acceptum sit Deo fiet jejunium nostrum, et oratio nostra ut incensum dirigetur.

XVI. Nec mihi dixeris quatuoridua jejunia vel etiam per dies sex continuata. Pulchra sunt et haec, et bene accepta. At sicut sine respiratione inutile est corpus nostrum et inefficax, ita sine eleemosyna in vanum cedit jejunium nostrum. Et unde hoc? Evidenter vobis ex Scripturis demonstrabo. Dicit enim: *Eleemosynae et fides non deficiant tibi*; et rursus: *Misericordia et veritas praecedet*; et alibi: *Misericordiam volo, et non sacrificium*; atque: *Qui miseretur pauperis, Deo seniori dat*. Verumtamen quo plurima interim omitam, exemplo atque adeo ab ipsa rei natura vobis ostendam eximiam eleemosynae excellentiam.

XVII. Si enim cras advenias luteus quidem facie, et in terra pronus omnino, evidentia jejunii tui praete indicia ferens, astet vero tibi pauperum examen, fame ac siti confectum, concretum frigore, infinitis te vocibus suppliciter ad miserendum innectens, abeat nihilominus inane et vacuum, nullo a te suae indigentiae solamine accepto: ad quid ergo reputabitur tibi jejunium tuum? Nonne colliquescentia erit tantum corporis, nullam afferens exercenti utilitatem? At enim respondebit mihi (quicumque is

* Prov. III, 5. * Psal. LXXXVIII, 15. * Matth. IX

(14) Forte οἰκίας.... διδομένου.

(15) Ἐπαγαγούσαν.

13; XII, 7. * Prov. XIX, 17.

(16) Ms. τῶν οὐρανῶν.

fuerit qui hæc dicit; novi enim frigidas vestras tergiversationes et vanas excusationes): Filiorum mihi multitudo circumstat, uxoris curam gero, famulorum, famularum. Utinam vel istis par esse possem suppeditare ea quæ necessaria sunt, non vero tardis hominibus et otiosis, qui dum attendere operibus nolunt, voluntariam sibi paupertatem fabricant. Præterea popolare etiam proverbium facile usurpaveris iniquiens, *Primam mercedem esse suorum.*

XVIII. Quid, heus tu, excusas excusationes in peccatis? Pro eo quod te Deus liberorum parentem patremque familias constituit, cum deberes gratias agere, et illius implere mandata miseratione erga indigentes unigenas: tu contra in excusationem eruditatis beneficium assumis? Neque hoc solum, sed eos etiam, quibus nondum quidpiam largitus es, contumeliis oneras? Quid facimus, o homines? Vereamur, sin minus aliud, naturam ipsam certe. Similem enim omnes, qua pauperes qua divites, naturam et animam sortiti sumus, et ab uno plaste omnes plasmati sumus; una est quoque dignitas adoptionis ac regenerationis nostræ: quamvis, nescio quo pacto, instabilis vitæ cursus dissimilia vivendi argumenta hominibus distribuit. Quod vero majus est, ab uno etiam iudice iudicabimur. Hæc igitur probe callentes, quandiu stant nundinæ, salutis vaticina per eleemosynam emamus, festinusque habere patronos, non vero accusatores, pauperes ad illud tribunal. Aspiciamus omnium dominatorem, et qui omnia supergreditur, Dominum, quomodo quotidie a nobis ad iracundiam provocatus, affectus contumeliis, non odit tamen, non aversatur: sed rogatus a nobis, statim quod nobis utile sit, indulget.

XIX. Ac Deus quidem hoc modo; et quidem Deus, et ab ingratis servis exoratus. Nos vero hominem nostræ conformem naturæ, qui nunquam nos irritavit, quin potius suos appellavit heros et dominos, et si qua sunt id genus alia, ut ad misericordiam attraheret: hunc nos despiciamus, ei aures nostras claudimus, veluti aspis adversus incantamenta. Quomodo sunt hæc benignitatis ac compassionis digna? et non potius contra sævissimi supplicii? Bonus est Deus, quippe qui hunc etiam aerem quem respiramus, aquarum item decursus, et huius solis lumen, omnibus ex æquo sine invidia exposita voluit, ditibus perinde et pauperibus. Verumtamen nullus pauperum libere vel tantillum hoc aere participavit, aut hac luce fruitur. Sed vel antequam ex utero prodirent, rapinæ miseri homines expositi fuerunt: vel pretio ipsam quoque respirationem sibiimet comparaverunt, in jugera et actus, quemadmodum terram et mare, sic etiam aerem hunc inter sese partientibus divitiibus.

* Psal. cxi.

(17) Forte ἐπαρκέσαιμι?

(17*) Nullus dubito quin legendum sit κοπούσθαι, fatigari. Ed. PATROL.

(18) Καλῶν.

A λέγων· ὁδα γὰρ ὑμῶν τὰς ψυχὰς ἀναβολὰς καὶ ματαίας προφάσεις). Παίδων μοι πλῆθος περιέσται, γυναϊκὶς ἐπιμελούμαι, οἰκετῶν, οἰκετιδίων. Ἐπεὶ δὲ τοῦτοις ἐπαρκέσαιμι (17) τὰ πρὸς τὴν χρεῖαν χωρηγεῖν, μήτοιγε νωθροῖς ἀνδράσι καὶ ἀργοῖς, οἱ τὸ σκοπούσθαι (17*) τοῖς ἔργοις μὴ θέλοντες, ἐκούσιον ἑαυτοῖς τὴν πένιν ἐπιτεχνάζονται. Καὶ προσεπιτούτοις, καὶ τὴν δημῳδῇ παροιμίαν εἰσάγει, *Πρῶτον μισθὸν τὸν εἰς τοὺς ἰδίους, καλῶν* (18).

B IH'. Τί προφασίζῃ προφάσεις, ὦ οὗτος, ἐν ἀμαρτίαις; Ἀνθ' ὧν σοι Θεὸς παῖδων τε πατέρων (19) καὶ οἴκου κύριον κατεστήσατο, δέον εὐχαριστεῖν, καὶ τὰς αὐτοῦ ἐκπληροῦν ἐντολάς, τῷ εἰς τοὺς δεομένους ὁμογενεῖς ἐλέγ· τοῦναντίον εἰς ἀφορμὴν σκληρότητος ἐκλαμβάνεις τὴν εὐεργεσίαν; καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ οὗς οὐδέπω οὐδὲν ἐχορήγησας. τοῖς οὐκ εἰδούσι· Τί ποιοῦμεν, ὦ ἄνθρωποι; Αἰδεσθῶμεν, εἰ μὴ τι ἄλλο καὶ τὴν φύσιν αὐτῇ. Ὅτι ὁμοίαν πάντες, πένητές τε καὶ πλούσιοι, φύσιν καὶ ψυχὴν μετελήφαμεν (20), καὶ ὕψ' ἐνὶ πλάστῃ πάντες πεπλαστούργημεθα, καὶ ἐν τῇς υἰοθεσίας καὶ ἀναγεννήσεως ἡμῶν τὸ ἀξίωμα· καὶ, οὐκ οἶδ' ὅπως, ἡ τοῦ βίου ἀστατος φορὰ ἀνίσους τὰς τοῦ ζῆν ἀφορμὰς τοῖς ἀνθρώποις διεμερίσατο· τὸ δὲ μείζον, ὅτι καὶ ὕψ' ἐνὶ χριτῇ χριθισόμεθα. Ταῦτ' οὖν εἰδότες, ἕως ἔστηκεν ἡ πανήγυρις, τὰ τῆς σωτηρίας δι' ἐλεημοσύνης ἐφ' ὅδῃ ἀνησώμεθα, καὶ σπεύσωμεν σχεῖν συνηγόρους, καὶ μὴ κατηγόρους, ἐπὶ τοῦ βήματος ἐκείνου τοὺς πένητας. Ἰδωμεν πρὸς τὸν τῶν ἀπάντων κρατοῦντα καὶ ὑπερέχοντα Κύριον, πῶς καθ' ἐκαστὴν ὕψ' ἡμῶν παροργιζόμενος, ὕβριζόμενος, οὐ μισεῖ, οὐκ ἀποστρέφεται, ἀλλ' αἰτούμενος παρ' ἡμῶν, εὐθὺς τὸ συμφέρον ἡμῖν ἐπαφίησι.

C IG'. Καὶ ὁ μὲν Θεὸς οὕτως, καὶ ταῦτα Θεὸς, καὶ ὑπὸ ἀγνώμωνων δούλων λιτανευόμενος. Ἡμεῖς δὲ τὸν ὁμογενῆ, τὸν μηδέποτε ὑμᾶς (21) παρορμήσαντα, μᾶλλον μὲν οὖν τὸν δεσπότην καὶ κυρίου αὐτοῦ, καὶ ὅσα τοιαῦτα, καλοῦντα, ἔν' ἐπ' ἔλεον ἐφελέκυσται, παρορῶμεν, καὶ ἀποκλειόμεν τὰ ὧτα, ὡς ἀσπίς πρὸς ἐπάσματα. Καὶ ποῦ ταῦτα φιλανθρωπίας, ἢ συμπαθείας; τοῦναντίον μὲν οὖν, καὶ τιμωρίας σφοδρᾶς. Ἀγαθὸς ὁ Θεός, ὅτι καὶ τοῦτον τὸν ἀέρα ὃν ἀναπνέομεν, καὶ τὰς τῶν ὕδατων ρύσεις, καὶ τὸ τοῦ ἡλίου φῶς, ἐξίσου πᾶσιν ἀφθόνως ἐφ' ἡμῶν, ὁμοίως πλουσίοις καὶ πένησιν· ἐπεὶ οὐδεὶς πενήτων ἐλευθέρως, καὶ ὅπως οὖν τὸν ἀέρα μετέλασεν, ἢ τοῦ φωτὸς καταπῆλασεν. Ἄλλ' ἢ πρὶν τῆς γαστρὸς ἐξελεῖν, ἀνάγκαστοι ἂν οἱ δειλαιοὶ γεγόνασιν· ἢ ὠνητῶς καὶ τὸ ἀναπνεῖν ἐφ' ἑαυτοῖς ἐπεσπᾶσαντο, εἰς πλεῖρα καὶ μέτρα, ὡς τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, τῶν πλουτούντων ταῦτα διαμερισμένον.

(19) Lege ὧν σε θ. π. τ. πατέρα.

(20) Ἀν μετελήφαμεν?

(21) Ἡμᾶς.

Κ'. Ὁ σκληρότης! ὡ ὁμότητος! Ὅτι καὶ ζῶσιν οἱ ἄνθρωποι πένητες, μικροῦ (22) δυσχεραίνοντες. Μηδ' αὖτως τοῦτο, ὡ φίλοι καὶ ἀδελφοί· μὴ ποιήσωμεν διὰ ἀσυμπαθείας τὸν πένητα Λάζαρον· μὴ πως ἡμᾶς, ὡς τὸν πλούσιον, αὐτὸς ἐκείθεν ἀποδείξῃ· μὴδὲ τὴν χεῖρα αὐτοῦ ὄλην, ἐπ' ἑλεον ἡμῖν ἄρτι προβεβλημένην, ἀποστραφῶμεν, ὡς ἂν μὴ δεηθῶμεν ἐκείθεν καὶ τὸ ἀκρότατον τοῦ δακτύλου αὐτοῦ, καὶ οὐ τύχουμεν. Μὴ φρονήσωμεν συμεμεριστάς καὶ τῶν περιττῶν προσλαβέσθαι τοὺς πένητας, ὡς ἂν μὴ ἀκούσωμεν· Ἀπελάβετε τὰ ἀγαθὰ ὁμῶν ἐν τῇ ζωῇ ὁμῶν. Πάντα οἰχῆσται, πάντα παρέρχεται, ἡ δὲ ἐλεημοσύνη εἰς τὸν αἰῶνα μένει. Οὐδὲν τῷ βίῳ συνεισενέγκαμεν. Πάντα θεὸς ἡμῖν ἐχαρίσατο. Χαρισώμεθα καὶ αὐτοὶ τοῖς δεομένοις. Εἰ καὶ Θεοῦ εἰσιν, ἀλλ' ὡς ἡμετέρων πάντων, οὕτως τὸν μισθὸν ἡμῖν αὐτὸς ἀποδοῖσσι.

ΚΑ'. Καὶ εἰ μὲν τις τῶν ἐφ' ἡμῖν φίλων, ἢ τῶν μεγιστάνων καταφρονῇ, μὴ ὅτιγε χρημάτων, ἀλλὰ καὶ τῆς ἰδίας ζωῆς ὑπὲρ τῆς ἐκείνου ἀγάπης παρεκλεύσατο· μεθ' ὅσης προθυμίας πληρώσαι αὐτοῦ τὸ ἐπίταγμα ἐπεχειρήσαμεν, καὶ ἔργῳ, εἰ ὄνται (23) τοῦτο ἐκτελέσαι προθυμήθημεν, οὐκ ἔστιν εἰπεῖν. Αὐτοῦ δὲ τοῦ πάντων Θεοῦ, καὶ οὐκ ἄλλου, ἀναφανδὸν ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις βοῶντα (24)· Ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἐνὶ τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε, καταφρονοῦμεν καὶ παραδίδομεν; Ἀνανήψωμεν· ἴδωμεν, ὡς ἐλαφρὸν καὶ χρηστὸν τὸ ἐπίταγμα. Ἐκ τῶν περιττῶν ὁμῶν καὶ ἀχρήστων καὶ εἰκῇ κειμένων πραγμάτων, τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν, βοᾷ, πραγματεύσασθε, καὶ οὐ βουλόμεθα. Ὁ πόσα θρηνησομεν, ὅταν βουληθέντες, οὐδὲν οὐδ' ὅπως ἰσχύσωμεν!

ΚΒ'. Ἄλλ' ἐγὼ, φησὶν, οὐδὲν τῶν ἀναγκαίων, ὁ πνεύστερος φῆσις (25), ἀνευδῆς εὐπορῶ. Τί φῆς; οὐδὲ ψυχροῦ ὕδατος ποτήριον τῷ αἰτῶντι δύνῃ παρῆσχειν; οὐδὲ λόγον χρηστὸν; Καὶ ποῦ ταῦτα σχολῇ λόγος (26); Καὶ ἀντὶ τούτων, (ὡ τοῦ θαύματος καὶ τῆς εὐπλαγχνίας (27)!) εἰ ἐξ ἀγαθῆς καὶ ἀπειρέργου δίδονται τοῖς πένησι προαιρέσεως, τὴν αὐτοῦ βασιλείαν ὁ Θεὸς ἡμῶν ἀντιπαρῆσχειν ἐπηγγέλατο. Ταῦτ' οὖν εἰδότες, τῇ νηστείᾳ τὴν ἐλεημοσύνην συζεύξωμεν, ἵνα οἷα πτεροῖς γῇθεν ἡμῶν ἡ ψυχὴ πρὸς τὰ οὐράνια αἵρηται. Καὶ τῆς μὲν νηστείας τῶν ψυχικῶν ἡμᾶς παθῶν ἀπαλλαττούσης, τῆς ἐλεημοσύνης δὲ τὴν αἰώνιον προξενούσης ζωὴν, ἐν μηδενὶ λειπόμενοι τῷ νυμφίῳ Χριστῷ συνεισέλθωμεν.

ΚΓ'. Ταῦτα μὲν τοῖς συμπαθεῖσι καὶ περισσῶς εἰρηται· τοῖς δὲ σκληροῖς, οὐδὲ συλλαβῆς (28) ἴσον φανήσεται. Ἡμεῖς δὲ σὺν τούτοις τὸν μάρτυρα πρέπουσιν ὁμοιοῖς ὁμνήσωμεν, καὶ τοῦ θαύματος ἀεὶ μαρὰν τὴν πηγὴν (28') ἐν ἑαυτοῖς περιφέροντες, τῷ καλλίνικῳ μάρτυρι πιστῶς ἐκδοήσωμεν· Ὁ μαρτύρων

¹⁰ Luc. xvi, 25.

¹¹ Matth. xxv, 40.

(22) Forte μικροῦ δεῖν.

(25) Forte εἰ οἶόν τε.

(24) Βοῶντος.

(25) Φῆσει, vel, φήσεις, aut potius φειδοί.

XX. O duritiem! o crudelitatem! Quod etiam vivunt pauperes, propemodum moleste ferimus. Nullo modo, o amici et fratres, istud committamus, ut, propter immisericordiam nostram, pauper qui est, Lazarus fiat; ne forte nos, sicuti divitem, ipse ex eo loco ostendat. Non aversemur totam manum ejus dudum nobis ad misericordiam porrectam, ne forte optemus ex eo loco extremum saltem digiti ejus, et obtinere non possimus. Ne tanta labore invidia, ut participes saltem superfluoium assumere pauperes nolumus, ut non audiamus: *Recepistis bona vestra in vita vestra* ¹⁰. Omnia abeunt, omnia pretereunt, elemosyna vero in sæculum manet. Nihil in vitam intulimus: Deus omnia nobis dilargitus est. Dilargiamur et nos indigentibus. Quamvis Dei sint omnia, nihilominus ut si nostra essent, sic Deus ipse mercedem nobis rependit.

XXI. Ac si quis amicorum nostrorum vel magnatum contemnere nos jussisset nedum opes, sed et vitam nostram pro amicitia illius, quanta alacritate adimplere ejus mandatum aggressi fuisset, et opere, si fieri potuisset, id perficere nisi fuisset, dici utique non potest. Ipso vero omnium Deo, et non alio, palam in Evangeliiis clamitante: *In quantum fecistis uni fratri meorum minimorum, mihi fecistis* ¹¹, floccifacimus et tergiversamur? Respicamus. Attendamus quam leve et utile sit hoc mandatum. Ex superfluis vestris et inutilibus et in cassum reconditis rebus, clamat, mercamini regnum celorum, et nolumus. Oh! quantopere ejulabimur, quando id volentes, nullo tamen prorsus modo poterimus!

XXII. At enim ego, causatur pauperior, nihil vel parcimonia abundo, ut necessariis non indigeam. Quid ais? ne poculum quidem aquæ frigidæ postulanti exhibere potes? ne bonum quidem verbum? Quomodo probabilia hæc esse possunt? Attamen pro hisce rebus (o miraculum et viscera misericordiæ!), si ex bona et non invida voluntate pauperibus dentur, suum ipsius regnum Deus sese vicissim nobis daturum pollicitus est. Hæc igitur scientes, jejuniis nostris elemosynam copulemus, ut quibusdam quasi alis de humo ad cælestia spiritus noster sublevetur. Ac jejuniis quidem ab animalibus nos passionibus liberante, elemosyna vero vitam nobis æternam conciliante, in nullo deficientes cum Christo sponso simul introeamus.

XXIII. Hæc quidem affectuosis hominibus etiam abunde dicta sunt, duris vero, ne syllaba quidem esse videbuntur. Nos autem cum istis martyrem congruis laudibus prosequamur, miraculique semper recentem in nobis fontem circumferentes, eximie victoriæ martyri fideliter succlamemus: O

(26) Forte λόγον.

(27) Μ.σ. ἀπλαγχ.

(28) Συλλαβὴ ἴσω.

(28') Ἀν μνήμην? Edit.

martyrum splendor, et sanctorum pulchritudo! O Dei donum revera! O custos et propugnator invictissime fidelium! Nostræ ne obliviscaris paupertatis et dejectionis: sed semper pro nobis intercedens, ne defatigeris, o mirabilissime. Nec animam nostram quotidie a spirituali anímarum Juliano, qui et olim et nunc hostis est omnium malorum auctor, bellis impetitam despicias, o inclytissime. Vivere enim te etiam post mortem credidimus, quemadmodum Dominus ait: *Qui in me credit, inquit, etiam si moriatur, vivet*¹¹. Tu vero non simpliciter credens, sed etiam pro illo mortem subiens, o omni laude dignissime martyr, vivis in Deo vitam, quæ senium ignorat et finem. Utpote igitur in Christo vivens, eique propius assistens, propitium illum precibus servis tuis redde, ut per te ab istis erepti calamitatibus, et illorum bonorum compotes effecti simus, gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, cui gloria et imperium nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

¹¹ Joan. xi, 25.

ἀγαλίσιμα καὶ ἁγίων ὠραίσμος, ὃ Θεοῦ δῶρον ὡς ἀληθῶς, ὃ φύλαξ καὶ πρόμαχος πιστῶν ἀρραγέστατε, τῆς ἡμῶν μὴ ἐπιλάβῃ πτωχείας καὶ ταπεινώσεως. Ἄλλ' εἰσαεὶ ὑπὲρ ἡμῶν προσθεύων μὴ ἀποκάμῃς, πανθαύμαστε· μὴδὲ τῆς καθ' ἐκάστην ὑπὸ τοῦ νοητοῦ τῶν ψυχῶν ἡμῶν Ἰουλιανοῦ, τοῦ καὶ τότε καὶ νῦν ἀρχεκάκου ἐχθροῦ, πολεμουμένης παραβλήψῃ, παγγέραστε. Ζῆν γάρ σε καὶ μετὰ θάνατον πεπιστεύκαμεν, ὡς ὁ Κύριος ἐφησεν· Ὁ εἰς ἐμὲ, λέγων, πιστεύων, κἀν ἀποθάνῃ, ζήσεται. Αὐτὸς δὲ οὐχ ἁπλῶς πιστεύσας, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ θανὼν, ἀξιόμνητε μάρτυς, ζῆς ἐν Θεῷ ζῶν ἁγῆρῳ καὶ ἀτελεύτητον. Ὡς οὖν ἐν Χριστῷ ζῶν, καὶ αὐτῷ πλησιέστερον παριστάμενος, ἴλεων τοῦτον ταῖς λιταῖς τοῖς δούλοις σου ποίησον, ὡς ἂν διὰ σοῦ τῶν ἐνθὲνδε ἀπαλλαγέντες ἀνιῶν, καὶ τῶν ἐκείθεν ἀγαθῶν ἐπιτύχωμεν, χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος νῦν καὶ αἰεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

INDEX VOCUM GRÆCARUM

QUÆ IN LIBRIS DIDYMI DE TRINITATE LEGUNTUR.

Numeri indigitantur inter uncus in textu Græco positi.

A
Ἀγαθότητες *bona, segm.* 72 b.
ἀγαθοεῖδές 57 b.
ἄγγελοι ἀσώματοι 59 a.
ἄγγελοι σώματα οὐράνια 59 a.
τὸ ἀγγελτικόν 62 b.
ἀγγελοῦς 146 a.
ἀγεννησία 31 a.
ἀγγεῖν 148 b.
ἀγγῆρος κατὰ τὸ νοητόν 51 b.
οἱ ἄγιοι *sacri scriptores* 27 b, 77 b,
98 b, 106 b, 108 b, 115 a,
205 b.
ἀγιωτισσολογῆσαι 92 a.
ἀγίους *sanctos* 202 a.
οἱ ἀγνώμονες 89 b.
ἀγονοποιός 123 a.
ἀγγίθεος 61 a.
ἀγωνίας γέμων 141 b.
ἐν ἀγωνίοις ἀρεταῖς 210 a.
ἀδαπάνητος 57 b.
ἄδεκτα τοῦ Θεοῦ ῥήματα 89 a.
ἀδημονοργήτως 158 b.
ἀδιάδοχος 40 b.
ἀδιακρίτως 121 b.
ἀδιασκέπτως 90 b.
ἀδιάστατος 124 a.
ἀδιαστάτως 121 a, 150 b.
ἀδιαφορίαν κακῆν τοῦ βίου 216 a.
ἀεικίνητος 97 b.
ἀειμνητός 155 b.
ἀειζῶτα 79 b.
ἀειπαρθένος 36 b.
τὸν ἀέρα τύπτειν 99 a.
ἀθάναντον *divinam* 80 a et 127 a.
ἀθετήσαντες 35 a.

ἀθεΐα 12 b.
ἀθέμιτον 82 b.
ἀθετικῶς 207 a.
ἀθληφόρου Παύλου 146 a.
ἀθροαίς περιστάσεσιν 174 a.
ἀΐδια *divina* 104 b.
αἰδῶς *obsequium* 92 b.
αἰρεσιομαχεῖν 176 a.
αἰρεσιομάχοι 134, 187 b.
αἰσιον πνεῖν αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα ἁγίον 158 b.
εἰς αἴσιον καὶ ἐπ' ἀπειρον 92 b.
τοῖς αἰσχίοις 172 b: *sed τὰ αἰσχία*
202 b.
δι' αἰτίας ἡγαγες 99 a.
αἰτιάσασθαι 211 a.
αἰώλου 70 a.
αἰῶνες ἀγγεῖ 59 b.
αἰῶνες *creati* 187 a.
αἰωνίαν *divinam* 106 b.
αἰωνιότης 68 b.
αἰωνίως *divino modo* 125 b.
τὸ ἀκαλλές 114 b.
ἀκαθέκτω 205 a.
ἀκατάλεκτος 65 a.
ἀκατάσειστος οἶκος *Ecclesia Catholica* 78 b.
ἀκατάσχετος 73 b.
ἀκέρειον *pro ἀκέραιον* 121 b.
ἀκοῦειν *dici* 161 b.
ἀκοῦεσθαι *intelligi* 82 b.
ἀκούοντες *intelligentes* 85 a.
ἀκόλαστοι λόγοι 77 b.
ἀκολουθία 35 a, 189 a, et 192 a.
ἀκοῇ ἀκοῦσαι 68 a.
ἄκρα ἀγαθότητος 175 b.

τὸ ἀκραυφνές τῆς ὁμοουσιότητος
171 a.
ἀκριτος ἔρως 68 a.
ἀκρυωτηριάζειν 97 a.
ἀκυροῦται τὸ σόφισμα 5 b.
ἀλάθητος 122 b.
ἀλάστορες δαίμονες 148 a.
ἀλεκτος 90 a.
πρὸ ἀλεκτροφωνίου 195 b.
ἀλέκτως 70 a.
ἀλεξιλακον φύσιν 104 a.
ἀληθεῖα *pro ἀλήθεια* 75 b.
ἀληθεῖα *vere* 82 a.
ἀληθες 72 a, 177 b, 197 a.
ἀλήπτως 104 a.
ἀλλὰ γάρ 157 b.
ἀλλ' οὖν 159 b.
ἀλλοεθής 123 b.
ἀλλοθρόων 150 b.
ἀλλόκοτον βίον 118 b.
ἄλλον τοῦ πατρὸς 21 b.
ἄλλοτε καὶ ἄλλοτε 140 b.
ἄλλως *item* 125 a.
ἀλμυράς ἀποκλυσταμένους ἀκοάς
19 a.
ἀλώσιμα πᾶσι 148 a.
ἀμαντεύτως 114 a.
ἄμα τε ἥλιος ἄμα τὸ φῶς 8 b.
ἄμαχον ποιεῖν 179 b.
ἀμειροτός 150 b, 166 b, et 170 b.
ἀμέγεθες 35 a, et 51 a.
ἀμεγέθης 15 b, 77 a.
ἀμείνονα 97 b, et ἀμείνω 85 a.
ἀμείψαι κακοπραγίαν 165 a.
ἀμείωτος 150 b.
ἀμειληγῆ 59 b.

ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὧδε πη ἔχει 147 a.
 ἄλλος λόγος 45 a.
 ἂ μὴδ' ὁ μῶμος διαβαλεῖν δυνήσε-
 ται 120 a.
 ἀμετασχηματιστως 59 b.
 ἀμέτρητοι διαστήμασι 59 a.
 ἂ μῆδεται 139 a.
 ἀμήχανον ἀδύνατον 155 a, et 162 b.
 ἀμειγώς 59 b.
 ἀμνησικάκου 184 b.
 ἀμπετάσαι 87 a.
 ἀμυδρά ζωή 94 b.
 ἀμύητος 20 b.
 ἀμύνεσθαι τὸν, x. τ. λ. 81 b.
 ἀμφιδόξων 99 b.
 ἀμώμητα 179 a.
 ἀναδεηκόςως 71 b.
 ἀνάγεσθαι 62 a.
 ἀνάγκη *necessario* 186 b.
 ἀναγκάσματα 81 a.
 ἀναδείξαι *facere* 7 a.
 ἀναθάπτω 82 b.
 ἀναθῆλαι *active* 80 a.
 ἀναθρώσκοντας 132 b.
 ἀναίμακτος λατρεία 29 a.
 ἀναίτιος Θεός 97 b.
 ἀνακαινισμός *baptismus* 81 a.
 ἀνακυκλόντες 6 b.
 ἀνάληψις *ascensio* (*Domini*) 42 a,
 et *alibi*.
 ἀναλκιν 147 b.
 ἀναμέλω 80 a.
 ἀναμνήριστον 155 a.
 ἀναμφλεκτον 109 a.
 ἀναμφιλογον 32 a.
 περί Ἀνανία 27 a, 107 a: *sed* Ἀνα-
 νίου 107 a.
 ἀναπέμπειν εὐχαριστίαν καὶ δοξο-
 λογίαν 46 a.
 ἀναπέμπειν θυσίαν 115 b.
 ἀναπέμπεσθαι λατρείαν 154 b.
 ἀναπέμψῃ ὕμνον 174 a.
 ἀναπέμπεται ἡ δόξα 26 a.
 ἀναπεπταμένως 169 b.
 ἀναπετάζω 51 a.
 ἄδικον ἀναπνεῖν 130 b.
 ἀνάπτει τὴν περὶ αὐτοῦ δόξαν 34 a.
 ἀναστέπτοιμαι 61 a.
 ἀναστέλλων ὑπολήψεις 16 b.
 ἀναστρέφοντες τὰ αὐτὰ ῥήματα 60 b.
 ἀπὸ ἀναστροφῆς 174 a.
 ἀνασφαλές 125 b.
 ἀνατείνων σῶμα 141 a.
 ἀνατέλλειν *active* 195 b.
 ἀνεθελούσα 4 a.
 ἀνείδεος 77 a, 150 b.
 ἀνειδεότητα 36 b.
 ἀνειδώς 59 b.
 ἀνελετό δόξαν 145 b.
 ἀνειπὼν *vocans* 5 a.
 ἀνεκδιήγητον 194 b.
 ἀνέκλεκτος 59 b, 116 b.
 ἀνελέσθαι 211 b.
 ἀνεμιαῖος 207 b.
 ἀνεμῖος 208 b.
 ἀνεκδυάτως 107 a.
 ἀνεξέταστον φρόνημα 163 b.
 ἀνεξίκακος 162 b, 184 b.
 ἀνεπαφύ 155 a.
 ἀνεπιβάτων 194 b.
 ἀνεπιδεῖ 17 a.
 ἀνεπιληπτα 179 a.
 ἀνεπιστημοσύνης ἀναπιμπλόντες
 58 b.
 ἀνεράστων 114 b.
 ἀνέσπερος 156 b, 195 b.
 ἀνέτεινεν ἱκετηρίας 194 a.

ἀνευ δίκης 77 b.
 ἀνεφικτότερον 151 b.
 ἀνεφίκτου Θεοῦ 159 b, 162 b.
 ἀνημμένος 102 a.
 ἀνθρωπημένος 172 b.
 ἀνθρωπῶς 139 a.
 ἀνθούνας 96 a.
 ἀνθρωπικῇ 70 a.
 ἀνθρωπολογηθέντα 159 a, et b.
 ἀνθρωποπαθῶς 188 a.
 ἀνθρωποπρεπῇ 179 b.
 ἀνθυποφοράς 181 a.
 ἀνίπταται τὴν καρδίαν 133 a.
 ἀνοδον *ascensionem* 185 a.
 ἀνόθευτος 16 b.
 ἀνομιουῖμαι 60 b.
 ἀντεξάγοντες 2 b.
 ἀντέρηται αὐτοὺς 4 b.
 ἀντιδιαίρεται 178 b.
 ἀντιθεῖας 182 a.
 ἀντίθεος 16 b, 186 a.
 τὴν ἀντίθεσιν ποιῶνται 4 a.
 ἀντιθετον 162 b.
 ἀντικείμενον *ex opposito* 53 b.
 ἀντὶλεκτον 206 b.
 ἀντιληψίς 179 a.
 ἀντιλογικῆς προαιρέσεως ἀνευ 91 a.
 ἀντιπαθείας ἀνευ 89 b.
 ἀντιπαράθεσις 52 b.
 ἀντιπίπτειν 62 a.
 ἀντιπρόσωπος 124 b.
 ἀντίς (*sed mendose*) 58 b.
 ἀντιστήχει 189 a.
 ἀντιστοίχως 178 b.
 ἀντιστρέφειν 178 b.
 ἀνυπαρχτον 100 b, 152 b.
 ἀνυπαρξία 7 a, 162 b.
 ἀνυπέρβατον 162 b.
 ἀνυπέρβλητος 42 a.
 ἄνω καὶ κάτω λέγοντες 89 a.
 ἀνύκισται 151 b.
 ἀνώμαλος 125 b.
 ἀνωσύμως 24 a.
 ἀξιοῖ 36 b.
 ἀξίωμα ὑπερέχον 51 a.
 αἰοῦδᾶ 148 b.
 ἀπαθοναῖον 6 b, 126 b.
 ἀπάθεια 175 a.
 ἀπαθείας Χριστοῦ μεταλαμβάνο-
 μεν 30 b.
 ἀπαίδευσίας ἀξίον θάνατον 158 a.
 ἀπαμφοιέννυσι 97 a.
 ἀπαξιώσαντος 156 b.
 ἀπαράβατον φυλάττειν 156 a.
 ἀπαράβατος 95 b.
 ἀπαράβλητος 112 a, 151 b.
 ἀπαράλειπτως 195 a.
 ἀπαράλλακτον 12 a.
 ἀπαρεγκλίτῃ 7 a.
 ἀπαρρήσιότως 166 b.
 ἀπέδωκε *tulit* 120 a.
 ἀπεθάνον 165 b, 168 a.
 ἀπείριτος 205 b.
 ἀπειροδύναμος 37 a, 59 b.
 ἀπειρομεγέθη 207 a.
 ἀπεῖρω λόγῳ 50 b.
 ἀπεῖρως καὶ ἀσυνεικάτως 85 a.
 ἀπευδυσσάσθαι 175 a.
 ἀπελθόντας ἀνθρωπίνων πραγμά-
 των *mortuos* 54 a.
 ἀπεναντίως 40 a.
 ἀπεράντως 10 a.
 ἀπεριβόητος Θεός 167 a.
 ἀπερίεργος 6 b.
 ἀπερινόητος 10 a.
 ἄπερ *pro* ὤπερ 20 b.
 ἀπερράψατε 89 a.

ἀπερρίμμενος 78 a.
 ἀπεώσαιτο δ' ἄν... τις 4 b.
 ἀπηγές 135 b.
 ἀπημάντος 9 b.
 ἀπλανεστάτη εἰκὼν 17 a.
 ἀπλετος χάρις 139 a.
 ἀπνευστί 96 a.
 ἀποβιώσεως 146 a.
 ἀποβεί 152 b.
 ἀποδείξεις *textus* 14 a, 95 b, 144 a,
 156 b, 148 a, 208 a.
 ἀποδειχθεῖ *pro* ἀποδειχθήσεται 75
 a.
 ἀποδιακείμενος 68 a.
 ἀποδοχῇ 19 a.
 ἀποδραμὼν τῆς θεότητος 170 b.
 ἀποθεοῖ 127 a.
 ἀποθραύοντας 158 a.
 ἀποκίλιος 17 a.
 ἀποικονομεῖται 103 a.
 ἀποκαθίστησιν *redditi, vel desinit* 40
 b.
 ἀποκλείων αἰρετικοὺς 13 a.
 ἀποκλείει σοὶ τοῦ, x. τ. λ. 97 b.
 ἀποκλυσσάμενος 49 a.
 ἀποκρίτως 97 b.
 ἀπελάδομεν *pro* ἀπαβάλομεν 36 a.
 ἀπολελυμένως 152 b, 210 b.
 ἀπολογίας ἀφορμὴ 115 b.
 ἀπολιμπάνεται τῆς γῆς 181 b.
 ἀπομαντεύονται 218 a.
 ἀπομνηνται *passive* 46 a.
 ἀπομμεῖσθαι 21 b.
 ἀπονονημένος 18 b.
 ἀπονον φῶς 165 a.
 ἀποπεράτωσις 192 a.
 ἀποπεφασμένα 147 b.
 ἀποπτος εἰς ἅπαν 10 a.
 ἀπορίας κατῴσαι 99 a, b.
 ἀπορήπτειν πέφυκε τὴν γνῶσιν
 154 a.
 ἀπόρων 108 a.
 ἀποσκεπασθέντα *relecta* 105 b.
 ἀποσκῶπτειν εἰς τὸ φῶς 58 b.
 ἀποσπῆξαι 118 b.
 ἀποστολῇ *S. Stephani* 93 b.
 ἀποτείνεται 182 b, 207 b.
 ἀποτελεῖ νόημα 5 b.
 ἀποτελεσμα 202 a.
 ἀποτελέσματα 15 a, 58 b.
 ἀπὸ φορέσεως 174 a.
 ἀπὸ τῆς φυσικῆς κινήσεως ἐστὶ 132
 b.
 ἀπ' οὐδενός 62 a.
 ἀποφαντικῶς 102 a.
 ἀποφέρων *fort. pro* ἀποφαίνων 107
 b.
 ἀπὸ χρόνου 68 b, 69 a.
 ἀπρόσχηκα 77 b, 95 a, 100 a.
 ἀπροσπαθῶς 99 b.
 ἀπρῶ 110 b.
 ἄρα 125 a.
 ἀρετῆς ἐντός 70 b.
 ἀρευστος *pro* ἄρρευστος 9 b, 34 b..
 ἀρενόθηλυν 221 b.
 ἄρειος 37 b.
 ἀρχαγγέλων αἰσθησιν 45 b.
 ἀρχέγονος φρόν 139 a.
 ἀρχέκακος 27 b.
 ἀρχῆθεν 86 a.
 ἀρχικὸν πνεῦμα 129 b.
 ἀρχιτέκνα 82 b.
 ἀσθμα *pro* ἄσθμα 132 b.
 τὰ κοσμικὰ ἡσχημένους 208 b.
 ἀστυφελικός 132 a, 184 a.
 ἀσύγκριτος 162 b, 164 b, 175 a.
 ἀσυγκρῶς 175 a, 187 a.

ἀσυλλογίστως 196 a.
 ἀσυμφανῶς 120 b.
 ἀσυνεκάτως 85 a.
 ἀσύνοπτον 194 a.
 ἀσφάλεια *certa interpretatio* 91 a.
 ἀσφαλίζεται τὸ ἐξηρημένον αὐτοῦ 58 b.
 ἀτελεύτητος λόγος 94 a.
 ἀτευξία 99 a.
 ἀτρεπτοὶ ἄγγελοι καὶ ψυχαὶ 178 b.
 ἀτρωτον γινώσκιν 95 a.
 αὐθαδῶς 77 b.
 αὐθαίρετικῶς 175 a.
 αὐθεντία 34 b, 40 a, 90 b.
 αὐθέντης 32 a.
 αὐθεντία 102 b.
 αὐθεντικὴν 55 a, 125 b.
 αὐθεντικῶς 75 a, 85 b, 130 a.
 αὐλαὶ τρισμαχάρισταί πᾶσιν ἀρμόδιαί καὶ ἀρκούσαι 31 a.
 ἀβλως 59 b.
 αὖξιν 152 b.
 αὖρας *odoris* 3 b.
 αὖρας δρέπεσθαι 195 a.
 Αἰσωνία *Italia* 130 b.
 αὐτάγγελος 75 a.
 αὐταπιδεικτον 90 b.
 αὐτάρχαια 66 a.
 αὐτοαγαθός 94 b.
 αὐτοάγος 174 b.
 αὐτοαναμάρτητον 79 a.
 αὐτοαπροσδεγῆς 75 a.
 αὐτογενής 6 b, 50 a, 151 b.
 αὐτογένευσλος 149 b.
 αὐτοδαής 149 a.
 αὐτοκρατορικός 31 a, 37 a.
 αὐτολεξί 100 a.
 αὐτολόγετος 150 b.
 αὐτόματος θεός 67 b, 210 a.
 αὐτομάτως 82 b.
 αὐτοπάτωρ 62 a.
 αὐτοπροαιρέτως 66 b.
 αὐτοτελεῖς ὑποστάσεις 19 b.
 αὐτοργεῖν ἐθελουσίως 15 b.
 αὐτοφθής 7 a.
 αὐτόφωρος αὐτόθεν ὑπόκρισις 96 a.
 αὐτοχολωτῶν 140 a.
 αὐτόχημα χάριν ὑπάρχειν 124 b.
 αἰθαντασιόστος 32 a.
 ἀφελεῖς λόγοι 108 a.
 ἀφῆλκας 125 b.
 ἀφιερῶντα τῷ ναῷ 136 a.
 ἀφιλοθέως 6 b.
 ἀφιζέως *adventus Christi* 175 b, 215 b.
 ἀφορίζω τῇ, κ. τ. λ. 132 b.
 ἀφράστως 59 b.
 ἀφυκτα 142 a.
 ἀφ' ὧν *ex eo quod* 79 a.
 ἀφώνως ἐνηγών 59 b.
 ἀνευ δίκης 77 b.

B

Βαλεῖν εἰς ἔγκλημα 100 a.
 βασιλευτέρον 128 b.
 βασιλεῖ *imperator* 180 a.
 βασιλίδος πάντων φύσεως 155 a.
 βαττολογεῖν 174 a.
 βέβηλα πνεύματα 61 b.
 βιάζονται 168 a, 217 a.
 βιωτικά πράγματα 58 a.
 βλέπετε μὴ εἰπεν, 90 b.
 βουλευέσθω *passive* 140 b.
 βούς ἐπὶ γλώσσαν 70 a.
 βρυθεῖσα σοφία *scaturiens Sapientia Filius* 6 b.

Γ

Γαληνοτάτην φύσιν αὐτοῦ 179 b.
 γαληνότης 105 a.
 γαληνῷ νεύματι 103 a.
 γενεαλογεῖσθαι 12 b.
 γενεσιουργεῖν 79 b.
 γενεσιουργός 10 a.
 γέννησις, εἰ γενεά 10 a.
 γενομένοις *forti. pro* γεννωμένοις 136 a.
 γέρως *dignitatis* 186 b.
 γλίσχρον 105 a.
 γνώμη *intentionis* 52 b.
 γνωμοδότης 85 a.
 γνωσιμαχοῦσι 133 b.
 γνωστῶς 212 a.
 Γολγοθᾶν τόπον μεσώτατον 15 b.
 γράφει *scriptum est* 61 b, 120 a.
 γραφείων 145 b.
 γραφή *textus Scripturæ* 5 a, 35 a, 38 b, *et alibi*.
 γράφια [τὰ] 86 a.

Δ

Δαιμόνων στίφη 51 a.
 δάνειον ἐκδέχεσθαι 142 a.
 δαυτικόν 22 b.
 δειλιάδα 194 a.
 δεσποτικὸν ὄνομα 171 a.
 δεύτερον *minus* 72 b, 75 a.
 δέχγυστο 189 b.
 διὰ πάντος 182 b.
 διὰ πάντων 176 a.
 διὰ τέλους 168 a.
 διὰ τὸ ἀναγκαῖον 80 a.
 διὰ τῶν ἰσων 55 b.
 διαβολὴν κινεῖν 100 a.
 διάγνωσις *cognitio* 7 a.
 διαγορεύει *dicit* 11 b.
 διαθήκην διέθετο 161 a.
 διαίρεσις 80 a.
 διαωνίζουσιν 142 b.
 διαωνίως 165 a.
 διακεκληρώσθαι τὴν θεότητα 35 b.
 διακένχεται 175 b.
 διακένους 102 b.
 διακονήσασθαι *legationem obire* 59 b.
 διακονουμένων *servientium* 91 b.
 διακονούμενοι *ministri* 97 b, 115 b.
 διακρατεῖσθαι *conservari* 78 b.
 εἰς χρυφίων 79 b.
 διαλαβεῖν *disserere* 45 b.
 διανοῖς *sensu* 170 a, 171 a.
 διὰ πλειόνων 24 a.
 διαπεφοιτηκυῖα 66 a, 140 b.
 διαπληκτίζεται 78 b.
 διαπρέπειν περὶ τοῦτο 61 a.
 διαριπτούμενον 3 a.
 διασαφηνίζει 313 a.
 διαστέλλειν 150 b.
 διὰ τέλους 168 a.
 διατείνει *spectat* 123 b.
 διατεινόμενῃ δογματικῶς 171 b.
 διατριβὴν παρέχειν 25 b.
 διαφέρονται πρὸς τὴν ἀλήθειαν 171 b.
 διαφρασθέντα 211 b.
 διδάγματα 46 b, 124 a.
 διεκφαίνεσθαι 8 b.
 διεσάφηναν 170 a, 187 b.
 διέσφαλται 187 b.
 διετεκμήρατο 209 a.
 δι' ἐπικρύφως 147 a, *et* 156 a.
 διοισθήσει τοῦ κ. τ. λ. 204 a.
 διορίζεσθαι 20 b.
 δίκαια 85 b.

δικαιολογηθέντων 70 a.
 δικαιούμενους 121 a.
 δικαιούμεθα 127 b.
 δικαίωμα 70 a.
 δικαίωμα *argumentum pro aliquo* 71 b.
 δίκην δοῦναι καὶ λαμβάνειν 92 a.
 διττός 114 b.
 διττός 85 a.
 δίφρος εἰκὼν τέκτονος 17 b.
 δι' ὧν ἦλθεν ὁ τοῦ λόγου δρόμος 66 b.
 δογματικῶς 171 b.
 δοκιμώτατος Παῦλος 88 a.
 δόξα ἀναπεμπομένη 29 a.
 δοξάσματα 7 a, 115 b.
 δορυφόρος ἄγγελος 89 a.
 δράκωνται 4 a.
 δρεπανφόρος 109 b.
 δοῦς 100 b.
 δυοκαίδεκα 57 a, 130 a, 192 b.
 δυσαγκαλίστων 165 b.
 δυσαισθητότων 179 a.
 δυσανασχέτη 205 a.
 δυσαντίβλεπτος 165 a.
 δυσδιέκτικτα 115 b.
 δυσμοραπαθ *mendose. An legendum* δὺςμορα πάρ' 152 a.
 δυσφημίας *blasphemias* 5 a.

Ε

Ἑβραϊστὶ 125 a.
 ἐγγένηται τὸ μὴ νοεῖν 142 a.
 ἐγκάρδιον ἀγαθόν 72 b.
 ἔγκαρπος τοῦ υἱοῦ 9 b.
 ἐγκοσμίου σοφίας 156 b.
 ἐγκριτος δόξα 51 a.
 ἐγχερούσως 125 b.
 ἐγχερούσα κατανόησις 213 a.
 ἐγώμαι 125 a.
 ἐδαφίω 36 a.
 ἐδικαιώθη 36 b.
 ἐθελοακρότητα 202 a.
 ἐθελουσίως 15 b.
 εἰ νομιούμεν 146 b.
 εἴκει *obedit* 112 b.
 εἰκός *fortasse* 180 b.
 εἰκόνα προσκυνεῖσθαι τυπώσαντι 18 a.
 εἰλεῖσθαι τὸν νοῦν 186 a.
 εἰλω *pro* εἰλω 99 a: *sed* εἰλετο 195 a.
 εἰλικρινῶς διακείσθαι περὶ τινα 37 b.
 εἰρήνην *divinæ essentiae unitas* 197 b.
 εἰς αἶσιν καὶ ἐπ' ἀπειρον 92 b.
 εἰς τὰς Βασιλείας *in libris Regum* 20 a.
 εἰς αὐθις 60 a, 140 b.
 εἰς αἰεὶ 82 b.
 εἰς ἄκρον 36 a, 194 a.
 εἰσχεκρίμενον 175 b.
 εἰσχομίζω 37 b.
 εἰς πᾶμπαν 35 a.
 εἰσποιητοῖς θεοῖς 197 a.
 εἰσπροεδρίας 206 a.
 εἰς τὰ μάλιστα 196 b.
 εἰς τὸ ἐξῆς 162 a.
 εἰς τοῦτο 27 b.
 εἰς τὸ παντελές 20 b.
 εἴτα οὐ *nonne ergo* 89 b.
 εἰσφέροντες ἑαυτούς 96 a.
 εἰσφρήσαντας 122 a.
 ἐκ τῶν ἰσων 44 a.
 ἐκ μὴ ὄντων 6 b.
 ἐκ παντός 24 a.
 ἐκατονταπλασίονα 176 a.
 ἐκδέδης *alienus est* 129 a.

ἐκδέχεσθαι 33 a.
ἐκδοχή 158 a, 161 b.
ἐκείσε in altera vita 178 a.
ἐκθορεῖ 163 a.
ἐκκρητος 89 b.
ἐκλαμβάνειν εἰς x. τ. λ. 30 a.
ἐκλέγειν 94 a.
ἐκλεκτοί 171 a.
ἐκλυε 30 a.
ἐκ μέρους 121 a.
ἐκμοχλεύουσι 188 a.
ἐκόντες consilio 89 b.
ἐκοντί 188 a, 190 a.
ἐκουσίως ἔχουσιν τῷ, x. τ. λ. 173 a.
ἐκ παντός omnino 105 a, et 149 b.
ἐκ ποδῶν 141 b.
ἐκπροπόρευμα 139 b.
ἐκρυφέντες ἄγγελοι 70 b.
ἐκτίσθαι 78 b.
ἐν ἐκτροπῇ γένηται ὁ λόγος 114 b.
ἐκφανώς 136 b.
ἐλαττώτως 65 b.
ἐλευθεροστομία 172 b.
ἐλλάς græca 130 b.
ἐμβριθὴς καθόδος Χριστοῦ 190 b.
ἐμελέτησαν interpretati sunt 211 b.
ἐμπαθής 57 b.
ἐμπεῖρος ἀπόστολος 59 a.
ἐμπλεα 19 b.
ἐμπλεονάζειν 109 b.
ἐμπλήσαι saturare 176 a.
ἐμπρέπει 64 a.
ἐμπρεπές 95 b.
ἐμφάνεια 62 b.
ἐμφασίς 55 a, 90 b, 95 a, 207 a.
ἐμφέρεται 64 b, 212 a.
ἐμφυλοχωρῶ 34 a.
ἐναγωνίως 210 a.
ἐν αἰδοῖ τῇ αὐτοῖς 130 b.
ἐναμείβειν 135 b.
ἐναποκεῖσθαι 171 a.
ἐν ἀποβόρῃ 125 a.
ἐναριθμῶς 79 b.
ἐν γενέσει ὑπάρχονται 69 b.
ἐνδείξις 64 a, 70 a.
ἐνδείξεις accusatio 179 b.
ἐνδεόμενοι 141 b.
ἐνδόντι 92 a.
ἐνδέχεται sinit 119 a.
ἐνδιασχεύς 69 a.
ἐνδιαστρόπως (mendose) 97 a.
ἐνδοιάζων 184 b.
ἐνδοσις 67 b.
ἐνδοσάστας 122 a.
ἐνεργούμενος ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος 77 a.
ἐνέστηκεν præsens est 166 a.
ἐνήχησεν inspiravit 216 b.
ἐνηγουμένη 207 b.
ἐνθα in caelo 99 a.
ἐν ἀρχαῖς initio 78 b, 173 b.
ἐν ἀποπτώσει γίνονται 134 a.
ἐν κεφαλαίῳ ἐδόξω, x. τ. λ. 32 a, 176 b, et alibi.
ἐν προσθήκῃς μέρει 156 b.
ἐν ἐτέρῳ μέρει alibi 38 a, 175 a.
ἐν μείῳ ἔχειν 85 a.
ἐν ὁμάδῃ 52 a.
ἐν προβολῇ 196 b.
ἐνθεαστικῇς 192 a.
ἐνθεός 81 b, 183 a.
ἐνιαύως 60 b.
ἐννεῖν 108 a.
ἐνοειδής 164 b.
ἐνοειδῶς 56 b.
ἐν οἷς 187 a.
ἐν ἐπιτόμῃ 115 b, 203 b.

ἐνταῦθα τοσοῦτον 87 b.
ἐνταυθοῖ 103 b.
ἐν μόνῳ τῷ δοκεῖν 27 b.
ἐν οὐδενὶ τιθέμενοι 95 b.
ἐν ταυτῷ δέ 13 b.
ἐνταῦθεν ex alia vita 142 a.
ἐνταυθόμενοι lectores 89 a.
ἐντυγχάνοντες lectores 148 a.
ἐν τῷ μέσῳ 124 a.
ἐνυλός 94 a.
ἐνωσις 1 b.
ἐξαλλάττουσα 9 b, 14 b, 45 a, 69 a, 78 b.
ἐξάπαντος 69 b.
ἐξεδυσώπησεν 204 a.
ἐξέλκει excludit 54 b.
ἐξ ἐναντίας 62 a.
ἐξ ἐπιδρομῆς 75 b.
ἐξ ἐπιλογῆς 206 a.
ἐξεργάσασθαι 177 a.
ἐξεργαστικώτερον 79 b, 187 a.
ἐξεφάνθη 166 b.
ἐξεφάνη Spiritus sanctus 59 a.
ἐξ ἐπιβολῆς 15 b.
ἐξηγηται αἰρετικῶν 38 b.
ἐξήλικας 125 b.
ἐξησεν mendose pro ἐξησεν 129 a.
ἐξόβλητος 78 a.
ἐξονομάζω 52 a, 77 b.
ἐξουσιάζω 32 b.
ἐξ οικείας κινήσεως 103 a.
ἐξ ὑπαρχῆς 197 b.
ἐξ ὑπολειπομένων 52 b.
ἐπ' ἀγαθῷ τῶν x. τ. λ. 89 b.
ἐπάγεται περισσοτέρως εὐθύνας 213 a.
ἐπαγωγή 17 b, 217 a.
ἐπαληθεύει 193 b.
ἐπαμφοτερίζουσαν 194 a.
ἐπαρκεῖν 97 b, 99 a.
ἐπασφαλίζεσθαι 52 b.
ἐπεὶ alioqui 16 a, 60 b, 151 b.
ἐπεὶ μήγε 54 b, 60 a, 64 b, 85 a, 86 b, 210 a.
ἐπεισάκτω 162 b.
ἐπεισοδῶν 162 b.
ἐιρήνης ἐπέκεινα 65 a.
ἐπέστη Κύριος τῷδε τῷ κόσμῳ 34 a.
ἐπέστησαν τῷ κρείττονι 15 b.
ἐπέστραπται 112 a.
ἐπέφανεν 160 a.
ἐπιθετικῶς τοῖς ὅλοις 147 a.
ἐπιθημία Χριστοῦ 167 a.
ἐπιδράττεται 87 a.
ἐπιχεκρυμμένως 90 b, 122 a.
ἐπιχρυπτομένως 208 b.
ἐπίκτητον 30 a.
ἐπιλαμβάνεσθαι 120 a.
ἐπιλεγέσθωσαν 202 b.
ἐπιλεκτός 171 a.
ἐπὶ μέλλουσιν 160 b.
ἐπινοῖα τιλὶ σημαίνοντες 169 b.
ἐπιπλαστον 163 a.
ἐπὶ πλέον 140 b.
ἐπὶ λέξεως 32 b.
ἐπὶ θύραις 195 a.
ἐπὶ σκευῆς 86 a.
ἐπιπορευομαι 147 a.
ἐπίπαν 85 a.
ἐπιπροσθούτων 133 a.
ἐπιρρίπτειν 171 b.
ἐπισκοπομάρτυρας 220 a.
ἐπισκέπτεται 50 a.
ἐπὶ σκευῆς 86 a.
ἐπισπάσαι 120 a.
ἐπισπάζεται τούτο μαρτυρία 16 a.

ἐπιστημονικῆς 179 a.
ἐπιστῆναι τούτῳ 132 b.
ἐπιστολημαῖος 165 b.
ἐπιτευγμάτων πρωτάνια 91 b.
ἐπιτρέποντες ἑαυτοῖς 77 b.
ἐπὶ τῆς ὑγρᾶς 177 b.
ἐπιφωνεῖν 116 a.
ἐπιχειρα 26 b.
ἐπομένως 8 a, 26 b, 51 a, 115 b.
ἐρισχελία 58 a.
ἐρρωμένως 6 b.
ἐρρωσθαι φράζοντες 133 a.
ἐρῶ 175 b.
ἐς αἰὶ 142 b.
ἐστήμηνεν 210 b.
ἐσθ' ὅτε 57 b, 58 a, 166 b, 180 b.
ἐσθote 220 a.
ἐσπάμπαν 134 a.
ἐτερόβουλος 70 b.
ἐτεροειδής 57 b.
ἐτεροούσιον πνεῦμα 185 a.
ἐτεροφῶς ἐτερογνώμων 53 b.
ἐτέρου ἀνάγκη 173 a.
ἐτέρῳ, vel ἐτέρως 60 a.
εὐαπόδλητον 173 b.
εὐαρχία 142 a.
εὐδοκία 5 b, et alibi.
εὐδοκίμοι ἄγγελοι 70 b, 76 a.
εὐεξίαν 50 a.
εὐθέτως 207 b.
εὐκρινία 46 a.
εὐλάβεια καλὸν ἔθος 35 b.
εὐλαβοφανής 96 a.
εὐλογητός laudatus 41 b.
εὐμαθία 177 a.
εὐμήχανον πατέρα 9 b.
εὐμικτός 203 a.
εὐρεσιλογεῖν 19 a.
εὐσπλαγχνίας 192 a.
εὐσύνοπτος 148 a.
εὐσυνόπτως 36 a.
εὐφρονῇ 147 b.
εὐχὴ νοῦμ 136 a.
εὐχος 193 b.
εὐωδιάζειν 80 b.
ἐφαδρυνε θεὸς τὰ ἔργα 89 b.
ἐφ' ἐκάστης 83 a.
ἐφ' ἐξῆς 109 b.
ἐν ἐφῆσαι καθιστῶν 60 a, 133 a.
ἐφῆκεν 76 a.
ἐφίστα licet 82 b.
ἐφῶδια καλά 38 b.
ἐφ' οὐ 173 b.
ἐφ' ὅ χρη 83 b.
ἐχεται potest 61 a.
ἐχόμενα ψαλλόντων 80 b.
ἐχομένως 214 b.
ἐχουσι συνθηλαίας 77 b.
ἐως νῦν 126 b.
ἐως 178 a.

Z

Ζωᾶς [τάς] 125 a.
ζώειν 159 a.
ζώνη ἐτιμήθης 91 b.
ζωογονεῖν 81 b.

H

Ἡκεῖ καίρος 121 a.
ἥκομεν 108 b.
ἡλικιωτῆν 78 a.
ἡλιοειδῆ 37 b.
ἡμέριον 119 a.
ἡ μὲν τοι 156 b.
ἡπίότης (cum aspiratione) infantia 51 b.
ἡ οὐσιωδῶς ζωὴ 82 a.
ἡρεμος, aut ἡρεμος 92 a.

ἡσυχι, *pro* ἡσυχι 69 b.
 ἡσύχως 131 a, *et* 141 b.
 ἡ λέξις (*sensu plurali*) 180 a, 182 a.
 ἡ πληθὺς 10 a, 72 b, 103 a.
 ἡ ἐν κόσμῳ σοφία 158 b.
 ἡσφαλισμένως 22 b.
 ἡζήσωσιν 74 b.
 ἡττω, *pro* ἡττων 150 b.
 ἡ ὑφέλιος 95 a.
 ἡφείθη 205 a.
 ἡ ὡς δ' αὖ πάλιν, *aut vicissim quod*,
etc. 117 a.

Θ

Θάλαττα *insula* 142 a.
 θεία *vide* 41 b, 103 b, *et* 110 b.
 Θεηγορίαι 241 b, 148 a.
 θεολογίαί του πνεύματος 68 a.
 θεογνωσίας ἀπολειπομένη 52 b.
 θεομιτής 188 a.
 θεοπαράδοτος 6 b.
 θεοποιεῖ ἡμεῖς 177 a.
 θεοπτία 20 b.
 θεός, *et* θεῖον *idem* 11 a.
 θεὸς ἀόρατος ἀγγέλως 36 b.
 θεόδοτος 30 a.
 θεοτόκος 40 b, 59 b, 171 a.
 θεόφρατος 33 a, 204 b.
 θεόχρηστος 19 b, 108 a.
 θέσις 171 a.
 θεσμοδοσία 36 a.
 θεσμοθετεῖν 120 b.
 θεσπεσίῳ φωτί 60 a.
 θεωρεῖν 27 b.
 θεωρεῖται *explicatur* 170 b.
 θεωρεῖται *intelligitur* 175 a.
 θεωροῦσιν *explicant* 194 b.
 θονίων (*mendose*) 190 a.

Ἰδιαζόντως 177 a.
 ἰδικῶς 76 b, 117 b, 212 a.
 ἰδικώτερον 202 a.
 ἰδιοποίησιν 6 b.
 ἰδιοπράγμων 141 b.
 ἰδιοῦσαστον 198 a, 215 b.
 ἰερὰ λειτουργία 29 b.
 ἱερατικὸν κέρας 126 a.
 ἱεροκήρυκες 79 b.
 ἱερολόγος 118 a.
 ἱερομάνται 51 b.
 ἱερουργήσας ἑαυτὸν ὁ Ἰῆς 204 a.
 ἱλαθί 58 a.
 Ἰππο *propitius* 35 b, 58 a; *sed*
ὡς 38 b, 160 b, 198 a.
 ἱνα ὁμολογῶν ἡ 86 b.
 ἱουδαϊκὸν καθαρισμόν 126 b.
 ἱσα τῷ, *x. t. l.* 176 a.
 ἰσομέτρως 151 b.
 ἰσοπαλές 62 b.
 ἰχθύων ἀφωνότεροι 90 a.

Κ

Καθαὸς τῆς δόξης 24 b.
 καθ' ὅλου *omnino* 178 b.
 καθεστήκεισαν 150 b.
 καθεστῶτος 107 b.
 καθηκόντως 195 a.
 καθολικὴ ὑπόστασις τοῦ Πατρὸς
 59 b.
 καθολικῶς 25 b.
 καθοτιοῦν 125 b.
 καθυποτάττων 159 b.
 καθ' ὑπόκρισιν 85 a.
 καὶ μὲν τοι 58 b.
 καὶ μεταξὺ φησὶν 157 b.
 καινουργία 125 a.
 καὶ πη 12 b.
 καιρὸς εἰπεῖν 17 a.

κακοπιστίας 188 b.
 κακοπραγία 165 a.
 κακοῦν 75 a.
 καλεῖν ἀλήθειαν 135 b.
 καλλιεργία 128 b.
 καλλιεργεῖν 60 a.
 καλλίνικον σωτήρα οὐρανοῦ καὶ
 γῆς καὶ θαλάσσης 58 a.
 κἄν *saltem* 8 b, 77 b.
 κἄν ποσῶς 50 a, 87 a.
 κἄν ποτε 86 a.
 κάρτος 205 b.
 κασσίηρος 124 b: *sed* κασσίηρος
ibidem.

κατὰ μόνας 25 a.
 κατὰ τὸ ἐφικτόν 148 b.
 κατὰ γε τὸ ἐγγυροῦν 175 b.
 κατὰ τὸ φαινόμενον 55 b, 44 a.
 κατὰ σύγκρισιν 14 a.
 κατ' ἀντικρῶ 38 b.
 καταβαίνει ἡ ἀλήθεια 154 b.
 κατ' ἐξαίρετον 54 b.
 κατ' ἐξουσίαν 141 b.
 κατεξουσίαν 50 a.
 κατ' ἐναντί 153 a.
 κατ' ἐναντίον 116 b.
 κατὰ ἐνός *de uno* 51 b.
 κατὰ κοινοῦ 90 b.
 καταλέγει 107 a.
 κατὰ λέξιν 54 a.
 κατὰ μόνας 78 a, 85 a.
 κατανευκότης 154 a.
 κατανόησις 45 b.
 καταντᾶ 126 a.
 κατὰ πάντα μετροῦσα 159 a.
 κατὰ πάσης τῆς διηγήσεως 177 a.
 καταπεπλούτηκε 152 b.
 καταρβύεσσα 82 b.
 κατασιγάζει 184 a, 220 b.
 κατασοφίζεσθαι 58 b, 165 a.
 καταστελλεῖν τῷ, *x. t. l.* '90 b.
 κατὰ ταῦτα (*mendose*) 50 a.
 κατατίθεσθαι *solvere* 127 a.
 κατὰ τὸ ἀκριβές 163 a.
 κατὰ τὸ νοητόν 51 b.
 καταφαιδρύνειν πάντα 57 b.
 κατηγορεῖται *praedicatur* 90 b, 96 a.
 κτίσματα οὐχ ὑπάρχουσιν *non sunt*
 57 b.
 κατῴσαι ἀπορίας 99 b.
 κάτω που 64 b.
 κενολογία 12 b.
 κέριον (*mendose*, 24 a,) 120 a.
 κεφάλαιον *argumentum, caput* 75 a,
 77 b, 111 a, 156 a, 164 b, 177 b.
 κεφάλαιον *capitulum, versiculus*,
articulus 19 b, 26 b, 175 b, 202
 b, 204 a.
 κεφάλαιον *Scripturae textus* 200 a,
 214 b.
 κεφάλαιον τῆς πίστεως 158 a.
 κινεῖν διαβολὴν 100 a.
 κινουμένη σοφιστεία 70 b.
 κινούντες ὅπλα ἡ λόγους 77 b.
 κλειδοῦχον τῶν οὐρανῶν 150 a.
 κληῖρον ἐποίησε 162 a.
 κολυμβήθρα 69 b.
 κομίσασθαι μισθόν 173 b.
 κομψεύμενος 25 b.
 κομψία *fastu* 183 b.
 κορβάν, δῶρον 156 a.
 κοσμικῶς 102 b.
 κοσμογράφος *Moyse* 83 a, 121 b.
 κρείττων *Deus* 112 b.
 κρείττων ἢ κατ' ἀνθρώπους 69 b.
 κρίνει 217 a.
 κρυφίως 7 a.

κτισματολάτραι 8 b.
 κτισματολατρία 150 a, 151 b.
 κύκλα 87 p.
 κυκλεύσας τῇ διανοίᾳ 10 a.
 κυρία ἡμέρα 156 b.
 κύριε, ἐλέησον 132 b.
 κυριοκτόνος 45 a.
 κυριολεκτεῖν 165 a.
 κύρος 191 a.

Λ

Λειτουργικὸς 50 a.
 λέξεις *Scripturae textus* 89 b, 97 a.
 λέξεις τῆς, *x. t. l.* 215 b.
 λέξεσιν αὐταῖς 85 b.
 λεξιθηροῦντες 120 a.
 λέξεις *testimonium, sententia, di-*
cium 207 b, 212 b.
 λευκῶς 172 b.
 λήεις 66 b.
 λήμη 154 a.
 λήμμα 174 b.
 λιταί 103 a.
 λόγοι *eruditio* 45 b.
 λόγοι *testimonia auctorum* 140 b.
 λόγον ἔχει *vale* 57 b.
 λόγον ἐνηνοχέειν 156 b.
 λόγος *textus Scripturae* 22 b.
 λόγους ἀποδίδωσι *rationes reddit* 55
 b.
 λόγῳ *ratione, modo* 85 b.
 λοιμῆνασθαι (*mendose*) 115 b.
 λοιπόν 85 b.
 λύων εἰς αὐτὰ 66 b.

Μ

Μαγγανείας συζώντος 93 b.
 μακροπερίοδος 148 a.
 μάλλον καὶ μᾶλλον 158 a.
 μαρτυρεῖν ἐξέτασιν 68 a.
 μαρτύρια καὶ ἐκκλησίαι 128 b.
 μεγαλοδωρεά 71 a.
 μεγαλόδωρος 114 b.
 μεγαλοργίας 147 a.
 μέγεθος *quantitas, extensio* 179 a.
 μειλίσσομαι 103 a.
 μειονεκτεῖσθαι 167 a.
 μελεδήματα 211 b.
 μέλος ναυτικόν 193 a.
 μὲν οὖν γε 163 b.
 μέρος *textus Scripturae* 185 b, 215 b.
 μεσιτεύσαντα 122 a.
 μεταμελωμένῳ 188 a.
 μεταξύ ἐπάγει 43 a.
 μετέρχομαι τὴν στρατείαν 170 a.
 μετριολογεῖν 180 a.
 μετρίφρονα 179 b.
 μέτρον δουλοπρεπές 173 a.
 μέχρι ἐνθυμήσεως 165 a.
 μὴ ἀνέφικτοι ἄγγελοι 179 a.
 μηνιεῖν 52 a.
 μήρυγμα 64 a.
 μήτιγε καὶ *nedum* 148 a.
 μισοκάλου ἀντιγρίστου 144 b.
 μνημονευθεῖσιν *pro* μνημονευθέν-
 των 69 b.
 μοναρχία τριᾶδος 76 b.
 μονοκτήτωρ 37 a.
 μονονουχί *non solum* 6 a, 162 b:
sed valet solum 12 b.
 μόνον οὐχ *non solum* 37 a, 68 b.
 μόνον δέ *dimmodo* 50 a.
 μόνως ὑπάγει (θεός) 59 b.
 μόνον (καρδία) 162 a.
 μύθοις *verbis* 189 b.
 μυθοπλάσμαι 78 a.
 μύθος ἀληθείας 148 a.
 μυριολέκτων 148 a.

N

Ναίων 184 a.
νάματα τῆς κολουμήθρας 80 a.
νεαλογεῖν 100 a, 156 a.
νένευκε τὸ νόημα 5 b.
νηφαλέως 141 b.
νικηφόρους ἀρετῆς 146 a.
νικῶσθαι τὸ μέτριον 98 b.
νόας 148 a.
νοθῆς *fortasse pro* νωθῆς 11 a.
νομικός *jurisconsultus* 21 a.
νομομαθῆς 102 a, *et* 126 b.
νουνεχία 157 a.
νοῦν ἀεὶ θέοντα 83 a.

Ξ

Ξύγνωνμον 87 b.

O

Ὁ 5 ἄν *quidquid* 85 b, 89 a.
ὄγκος τῆς φράσεως 179 b.
ὀβνητος 211 b.
οἶδεν *potest* 115 b.
οἶδεν ἡ γραφή 163 a.
οἰκειότητα πρὸς τὸν Θεόν 216 a.
οἰκειώσις πρὸς τὸν Θεόν 51 b.
ὁ οἰκονόμος πάντων 167 a.
ὁ ἀοιδίμος Ἰωάννης 203 a.
ὁ ἀνάξιος ἐγὼ 45 b.
ὁ ἔνομος Παῦλος 4 a.
οἱ ἔξω 30 a, *et alibi*.
οἷς ἐπῆλθεν 58 b.
οἱ ἱεροφάνται 24 a.
οἰκεῖα κινήσει *motu proprio* 184 b.
οἱ ὑπ' ἄλλου διοικούμενοι 191 a.
οἰκονομῶν *docens* 186 b.
οἶον ὡς 91 b.
οἰονείπως 64 b, 72 b.
ὀλβος θεῖος 125 b.
ὀλικός 60 a.
ὀλικῶς 142 b.
ὀμῆλις 40 b.
ὀμῶνρονος 152 b.
ὀμοιόλεκτα 11 b, 63 b.
ὀμοιόλεκτως 37 a.
ὀμοιολέξιαι 57 a.
ὀμοιοτρόπως 102 b, 129 b.
ὀμοιοῦσις 45 a.
ὀμοίως ἡμῶν 119 a.
ὀμολογία *confessio fidei* 115 a.
ὀμολογητικός 60 a.
ὀμοῦσις 8 b, *et alibi*.
ὀμοπάτριον 149 b.
ὀμοφυτῆς υἱός 71 a.
οἱ ἐνεῖσι 58 b.
ὀνομαστῆ 77 a, *sed* ὀνομαστῆ 90 b.
ὀξύρρομησας 191 b.
ὀπη πίστειας 19 b.
ὀπου γε καὶ εἰ 9 b.
ὀπου μὲν... ὀπου δὲ 101 b.
ὀπως ποτ' οὖν 164 b.
ὀρισμοὶ διαφερόντων 96 a.
ὁ πρόκριτος τῶν ἀποστόλων 130 a.
ὄρον *canonem* 206 b.
ὄρος *determinatio* 32 b.
ὁ περὶ τὸ βάπτισμα ὄρος 78 a.
ὁ βαπτίσματος ὄρος 61 b.
ὅσον πρὸς ἀσυνέτους 32 a.
ὅσον *qualenus, pro* ἐφ' ὅσον 32 a.
ὅτ' ἄν... ὅτ' ἄν *modo... modo* 46 a.
ὅτι δῆποτε 66 b.
ὅτι μάστιχα 158 b, 180 b.
ὅτι ὡς *tanquam* 69 a.
οὐδὲν πρὸς τὸ πρᾶγμα *nihil ad rem* 90 b.
οὐράνια τόγματα 10 a.
ὁ τεύλων τὰ πάντα 148 b.
ὁ φρήν 135 a.
ὁ φωτισμός 126 b.

ὅτι οὐχ ὑπεστὶν κυβερνητικῆς 90 b.
ὁ σύνδεσμος τῆς οὐσίας 88 a, 185 b.
οὐδαμοῦ γραφῆς 78 b.
οὐδὲν δὲ ἦττον *similiter* 102 a.
ὁ ὁμολόγος 159 b.
ὁ ὁμολόγος 162 a.
οἱ πρὸς γένος 141 b.
οὐ σθένει 75 a.
οὐκ ἔτι 52 b, 202 a.
οὐκ ὅλον κωλύει 68 a, 189 b.
οὐδεὶς φθόνος 38 b, 69 a.
οὐ δέον 33 a.
οὐκ εἰς δέον 122 b, 176 b.
οὐκ ἐν μέρει 50 b.
οὐκ ἐξιστάμενος τοῦ x. τ. λ. 59 b.
οὐκ ἐκνοῦσιν *non veniunt* 61 a.
οὐκ οἶδα εἰ μή 60 b.
οὐνομα *res* 170 b.
οὐρανοὶ 92 b.
οὐρανοὶ *angeli* 51 a.
οὐρανοὶ οὐκ ἀμειπτοὶ 87 a.
οὐρανοπολίτας 181 a.
οὐσιούν 6 b.
οὐσιώσις 6 b.
οὕτω *deinde* 19 b.
οὕτω *fortasse pro* οὐ τῷ 60 a.
οὕτως εἰ 60 a, *et alibi*.
οὐχ ἅπασι *nullo modo* 159 b.
ὀφθαλμοῦ ὁματος 179 a.
ὀχλὸν τῇ ἀκοῇ παρασκευάζειν 27 b.

Π

Παγώσας τὸ ποσὸν τῶν ἡμερῶν 195 b.
παγκρατορικόν 41 b.
πάθημα αἰρετικόν 171 b.
πάθος ἦτ' οὖν ἁμαρτία 58 a.
παῖδες Μακεδονίου 45 a.
πάλαι καὶ πρόπαλαι 142 a.
παμβασιλεύς 6 b.
παμμεγεθέστατος 155 a.
πάμπρωτος 149 b.
παναγήρας 149 b.
πάνανγος δόξα 51 a.
παναλκής ἰσχύς 75 a.
παναπειρατός 128 b.
παναρχῆς Θεός 155 a.
πανηγυρίζει μοι τὸ βεβλῖον 91 a.
πάν δὲ τοῦναντίον 100 b.
πανταρχῆς 37 b, 94 b.
πανταχοῦ τῶν λόγων 205 b.
πανταχοῦ τῆς ὑποθέσεως 88 b.
παντεκνεῖ, πανοικεῖ, παγγενεῖ καὶ παμφιλεῖ 92 b, 142 b.
παντεξούσιος 15 b.
παντεπίσκοπος, παντεπῆχρος 50 b.
παντεφόρου 128 b.
πάντη *utique* 59 b.
παντὶ *omnino* 176 b.
παντοδότης 87 b.
πάντοθεν εἰς ἅπαν 10 a.
πάντοτε 141 b.
πάντως δὲ ὅτι καὶ τοῦτο 60 b.
παραβάλλειν εἰς πανηγύρεις 141 b.
παραγγέλλω ἐπὶ τὴν μέμιν 90 b.
παραῖσιν ποιείσθαι 15 b.
παρακομίζω *produco* 166 a.
παραλλάξιαν 199 b.
παραλλάττειν *diversum esse* 17 a, *et* 153 a.
παράλυτο 87 b.
παραπέμπουστα ἐφ' ἑαυτὴν 145 b.
παραπλησίως τοῦ, x. τ. λ. 79 a, 108 b.
παρτιτρώσκουσι 44 b.
παρτιτρώσαντες 101 b, 114 a.

παραυτίκα τοῦ x. τ. λ. 81 a.
παρὰ χρῆμα 126 a.
παρεκβάλλοντα 64 b.
πάρεργον ποιῶν 27 a.
παρσχησθαι 81 a.
παρῆλθοντα 22 b.
παρρηρηται τοῦ x. τ. λ. 12 a.
παρῆλθαι *creatum esse* 102 a.
παροιμία *liber Proverbiorum* 58 b.
παροισθέντων 14 a.
παροχαί 81 b.
πάσχοντες ὅμοια τῶν x. τ. λ. 45 a.
πειθανόν 52 b, *et alibi*.
πειθανουργία 68 a, 90 a.
πειθανότητος ἐγγύς 174 b.
πειραστικῶς 21 a.
πειποῖσιν 185 a, 188 b.
πειπονότα σκευή 124 b.
πειραιτέρω τῆς ἀκοῆς 58 b.
περιγεγονότως 98 b.
περιεργίας 202 a.
περιόδια 123 b.
περιοχὴν 211 b.
περιστάσει 174 a.
περιπέτεια 89 a.
περιποδῆτω 147 b.
περιποιεῖ 33 b.
περὶ τοῦ pro περὶ τινος 170 a.
περιφαεία 87 a.
περιφερῆν pro περιφερῆς 128 b.
πευστικῶς καθ' ὑπόκρισιν 85 a.
πλάστουργηθεῖς 17 a.
πλεῖστος ἔχεται ὁσολογίας 71 b.
πλεονάζουσιν τοῖς, x. τ. λ. 147 b.
πλεονεκτῆσαι τὴν κτίσιν 175 b.
πλήθος vis 7 b.
πλημμελῶς ἀναστρεφόμενα 60 a.
πληρότητα 168 b.
πλουσιολόγος 168 a.
πνεύματα συγχειρουρούς 85 a.
πνευματικῆ γραφῆ 18 a.
πνευματοφόρος 129 b.
ποθέν 146 a.
ποιεῖν τὴν πληρωσιν *supplere* 71 b.
ποικίλια 148 a.
ποιόν ἔχει λόγον 85 a.
πολυκυρανία *mendose pro* πολυκυρανία 176 b.
πολυπόθητος 162 b.
πολύωπα 33 a.
πόνουσι 45 b.
ποσὺς 8 b.
πράγματα πλέκειν 78 b.
πραξάτωσαν βελτίω 69 a.
πραυπαθῶς 129 a.
πρέσβεις *angeli* 92 a.
πρεσβευόντες δόγμα 57 a.
πρεσβυτερεῖαι 14 a.
πρεσβύτερον *pristinum* 114 b.
πρὶν διαθρῆσθαι τὴν ἐν καρδίᾳ 50 a.
προάγοντα ὑδρίζειν 147 a.
προαίρεσις *secta* 78 a.
προαιρουμένους 158 a.
προανέταξεν 85 a.
προβαθέστερον 20 a.
πρόβλημα 163 a.
πρὸ βραχέος 167 b.
προγενέστερος 14 a.
προδυνάμενος 157 b.
προέμενοι ἀπρόσθηκα 77 b.
προέμενος λόγους 111 b.
προκατάρχεσθαι 50 b, 126 a.
προμηθέστατον πάσχα 191 a, *et o*.
προμηθέστατος 20 b.
προνοητής 168 b.
πρόδος ἀγαθοῦ νοῦ 51 a.
πρόδος *processio* 53 a, 214 b.

προσ:τόθηναι 64 b, 85 b.
 πρὸ ὀλίγων στιχιδίων 56 b.
 προσβολή αἰσθήσεως 179 a.
 πρὸς δύναμιν ἀπομιμωμένην 21 b.
 προσεθίζεται 168 a.
 προσεπιτίχτω 55 b.
 πρὸς ἐπὶ τούτοις 125 b.
 προσηγορικῶς 108 a.
 προσομιλήσαντες τῷ πνεύματι 22 a.
 προσομιλοῦντες τῷ βαπτίσματι 123 b.
 προστιθεῖσα τὴν ἀπὸ ἐαυτῆς ἀσφάλειαν 57 b.
 πρὸς τὸ εἶκον ἐκείνοις 8 b.
 προσφύρωσ προσφερόμενος 179 b.
 προσυφανησόμενος 120 a.
 πρόσωπα τρία 19 b.
 πρότασις 168 a.
 πρὸ τοῦ πρακτικοῦ 50 a.
 προχρόνιον χρόνον 7 a.
 πρυτάνια 91 b.
 πρωθυτέρους 182 a.
 πρωτίστη καὶ πρωτουργὸς φύσις 9 a.
 πρωτόκτιστος 209 a.
 πῶς γὰρ ἂν καὶ ἐγχερεῖται 172 a.

P

ῥέοντος πλήθους 99 a.
 ῥέουσιν μετὰδασιν 155 a.
 ῥέπει ταυτὶ πρὸς ποιήμα 31 b.
 ῥέπουσα πρὸς ἱκεσίαν 146 b.
 ῥῆμα Θεοῦ *Spiritus sanctus* 68 a.
 ῥήμασιν αὐτοῖς 57 a.
 ῥητὰ *textus Scripturæ* 100 b.
 ῥητορεύειν 170 a.
 ῥητῶς 102 b.
 ῥίπτειν ἐκ τοῦ παραδείσου 18 a.

Σ

Σαθρὸν νοῦν 147 b.
 σάρκωσις 164 b.
 σεμνοπρεπής 27 b.
 σημάντρον 127 b, 155 b.
 σθένος ἐστὶν 189 b.
 σιτοδία 94 a.
 σκάλη 68 b.
 σκότῳ κεκρατημένα 37 b.
 σοῦ ἔνεκα *per te* 141 b.
 σοφιστεία 70 b, 86 b.
 στενοίς τὸν λόγον 148 b.
 στροφάλητι 150 b.
 συγκατάβασις *Incarnatio* 182 a, 183 a.
 συγκλῶνται 72 b.
 συγκριθῆναι μοι 38 b.
 συγκριτικῶς 162 b.
 συγκρητορίας 187 b.
 συλλήπτωρα αὐτὸν ποιήσομαι 179 b.
 συλλογισμοὶ αἰρετικῶν, πύλαι ἄδου 39 b.
 συμβαῖνον *consonum* 61 a.
 συμβολήν *symbolam, seu Symbolum Fidei* 98 b.
 συμμετροότερον 159 a.
 συμμηνία 113 b.
 συμπαθεια 192 a.
 συμπαθήσαντος 156 b.
 συμπαρομαρτεῖν 89 b.
 συμπλάσσειν 58 a.
 συμποιητής 86 a.
 συμπροεληλυθότως 53 b.
 συμρανές 6 a.
 συμφέρεται τούτοις 109 b.
 συμφράζω 120 a.
 συμφρασις *contextus* 96 b.

συμφυᾶ 59 b.
 συνάγεται *colligitur* 70 b.
 συναίσθησις 159 a, 148 b, 163 b.
 συνάξεις 128 b.
 συναπογεννηθεὶς 58 a.
 συναριθμείησαν *passive* 12 a.
 συναρπακτικῶς 57 a, 77 b.
 συνάρσεως 86 a.
 συναρχος 8 b.
 συνδοτήρ 52 b.
 συνενδείκνυται 167 a.
 συνέρεσθαι 162 a.
 συνέταξεν *posuit* 193 b.
 συνεγείς ὑποστάσεις 70 a.
 συνήθως 111 b, 141 a.
 συνημμένως 199 a.
 συνηνωμένος 58 a.
 σύνθακον 153 a.
 συνθεότης 12 b.
 σὺν Θεῷ φάναι 121 b.
 συνόλως 179 a.
 συνοφίσαντες 148 b.
 συνσώζω 117 b.
 συνυφεστώτως 53 b.
 συνυδόν 125 a, 162 a.
 συρφετολογίας 191 a.
 συστοιχία 106 b.
 σύστασις *probatio* 90 b.
 σφαλερὰ ζητήσεις 45 b.
 σώζεσθαι *conservari* 159 a.
 σωτήρα οὐρανοῦ καὶ θαλάσσης 38 a.
 σωφρονισμός 55 b.

T

τὰ γραφία 104 b, 108 b, 112 a, τὰ δευτέρα παύει τὰ πρόσθεν 162 b.
 τὰ διαδεδομένα 134 b.
 τὰ ἐπιόντα 167 b.
 τὰ ἐπίσημα 58 a.
 τὰ ἰσχυρά *vires* 13 a.
 τὰ κάλλη 118 b.
 τὰ λά 176 b.
 τὰ λόγια 55 a.
 τὰ σκότῳ κεκρατημένα 37 b.
 τὰ συγκριτικά 15 b, 63 a.
 τὰ συναμφοτέρα *plura quam duo* 17 a.
 τὰ τῆς ὕλης ρεύματα 15 a.
 τὰ χρησθέντα 11 a.
 ταῖς παρ' ἡμέραν συνουσίαις 140 b.
 τάληθους 57 a.
 ταμιευομένους 162 b.
 ταρταραίους μυχοῦς 142 a.
 τὰς τρεῖς ἐν μιᾷ συντείνειν θεότητι 20 b.
 τὰς χεῖρας ὑπτίας ἀντιθεῖς 3 a.
 ταύτη *hoc modo* 183 a.
 ταυτηνεῖ 165 a.
 ταυτοσεῖν 148 a.
 ταυτοτής *concordia* 51 a.
 τεθεωρημένως 26 b.
 τείνεσθαι 92 b.
 τέλος *tandem* 145 b.
 τῆδε *in hac vita* 178 b, 205 a.
 τῇ εὐδοκῇσι 86 a.
 τῇ συνεγείᾳ *continuo usu* 7 a.
 τὴν ἄλλως (*mendose*) 90 a.
 τὴν ἀρχὴν *omnino* 109 a, 188 b.
 τῆς σοφῆς ἐνανθρωπήσεως 159 b.
 τιθεσθαι 10 b.
 τιθεσθαι φρονεῖν 74 b.
 τληπαθέστατος 174 a.
 τμητικός 65 a.
 τὸ (*redundans*) 177 a.
 τὸ ἄλλο κάλλος 69 a.
 τὸ βάρος τοῦ ἐπιμνησθῆναι 18 b.
 τὸ δὲ λεγόμενον 19 a.

τὸ διαρκές 124 b, 164 b.
 τὸ δι' ἀφθονίαν 89 b.
 τὸ ἐνιαιὸν 62 a.
 τὸ εὐγνωμον 24 a.
 τὸ θεῖκον βῆμα 77 a.
 τὸ θεῖον 6 b, 11 a, 41 b.
 τὸ θεῖον χρίσμα 51 b.
 τὸ ἰδικόν 22 a.
 τὸ ἴλεω 87 a.
 τὸ καθ' ὅλου 204 b.
 τὸ καίριον 201 b.
 τὸ κινούμενον 20 a, 36 a, 96 a, 121 b.
 τὸ κοινόν 189 b.
 τὸ κοσμητικόν 83 a.
 τὸ λεγόμενον 70 a, 71 b.
 τὸ μείζω 16 a *et b*, *ei* 17 a, 141 b.
 τὸ παντάπασιν 69 a.
 τὸ παράπαν 18 a, 140 a.
 τὸ πρώτιστα 15 b.
 τὸ σύμπαν 175 b.
 τὸ συμπρακτικόν 50 b.
 τὸ σύνολον 207 a.
 τὸ τηνικαῦτα 173 b.
 τὸ φλεγμαῖνον 129 a.
 τὸ χρησμοφθόν 11 b.
 τοιαῦτα ἅττα 101 a.
 τοιουτοτρόπως 162 a.
 τὸν δὲ λεγόμενον 99 b.
 τὸν παντεπόπτην 194 b.
 τὸν ῥύπον 115 b.
 τοπικῶς 151 a, 168 b.
 τοσοῦτοι ὅσον 83 b.
 τόσω 133 a.
 τοῦ λοιποῦ *deinceps* 108 b.
 τοῦ λόγου βαθύνοντος 3 a.
 τοῦ ὑποφῆτας 24 b.
 τοῦτο δὲ τοῦ λόγου *ut aiunt* 158 a.
 τοῦτο μὲν... τοῦτο δὲ 30 a.
 τρέχει *fluit* 126 a.
 τριαδικῶς 51 a.
 τριπόθητος 128 b, 191 a.
 τρισαγγιολογεῖν 58 b.
 τυπώνοντας *fortasse* τοῦ πάντας 101 b.
 τύπτειν τὸν ἄερα 99 b.
 τυχόν *exempli gratia* 7 a.
 τῷ ἄδῃ προσέρρηξεν 194 a.
 τῷ ἀπιστάνοντι 27 a.
 τῷ κοσμήσαντι τὰ ποιήματα 89 b.
 τῷ λόγῳ αὐτῶν *eorum rationi* 171 b.
 τῷ ῥήματι *expresse* 78 a.
 τῷ φαινόμενῳ 192 a, 211 b.

Υ

Υἱκῶς 55 a.
 υἱοθετεῖν 153 b.
 υἱοπατέρα 181 b.
 ὑπαλλαγήν λέξεων 199 a.
 ὑπαλλάξασα βίον 178 b.
 ὑπάρξῃ τὸ πλεῖν 141 b.
 ὑπάρχει ἀγαθότης *Spiritus sanctus* 58 a.
 ὑπείσι δὲ με 146 a.
 ὑπενώστησεν 191 b.
 ὑπεραιωνίως 67 b.
 ὑπεράναρχος 15 a.
 ὑπερανέων 173 b.
 ὑπεράνθρωπον 174 b.
 ὑπεραποθανεῖν 35 b.
 ὑπερασώματος 15 b.
 ὑπεράχρονος 6 a.
 ὑπερεξήγηται 10 a.
 ὑπερέκδοσμον ἀγαθόν 19 a.
 ὑπερπαμφαῖς 59 b.
 ὑπερτερσύν 41 a.

ὅπερ τὸ πλέον 9 o.
ὅπερ τὸ πολὺ 50 b.
ὅπερ τοῦ εὖ 92 a.
ὕπεστι τυχεῖν 90 a.
ὕπην 168 b.
ὕπὸ πόδας τῆς Τριάδος 50 b.
ὕπὸ χρόνον ἦν 7 b.
ὕποβηχάτως 71 b.
ὕποβιθαζόμενος 99 a.
ὕπογραμμὸς τοῦ δεσποῦ 12 b.
ὕπόθεσις ἀντιλογίας 115 b.
ὕπόθεσις *historia* 122 a, et b.
ὕποθέσεων καὶ ὑποστάσεων μοχθη-
ρῶν 98 a.
ὕποκαθήμενοι πάθεσιν ὕλικοις 134
a.
ὕποκαταβάς λέγει 110 b.
ὕποκατερχόμενος 59 b.
ὕπολήψεις θεϊκαίς 115 b.
ὕπομένοντα στερεῖται ζωῆς 82 a.
ὕποσπανίζει σοὶ τὰ δωρήματα 104 b.
ὕποστατοῦ 150 a.
ὕποστήσας πάντα Κύριος 168 a.
ὕποτοπάζειν 153 a.
ὕπὸχρεοι *pro* ὑπόχρεω 90 b.
ὕστερομέσως 208 a.
ὕστεροπρώτως 42 b.
ὕψ' ἐν ὅντες 130 a.
ὕψειν ἔχον 53 b.
ὕψιλονουσάτατος 159 b.

Φ
Φάσεις δεσποτικάς 95 b.
φασίν *pro* φησίν 168 b.
φέρεται 175 b.
φέρεται ἐν ψαλμῷ 131 a.
φέρουσιν *dicentem* 204 a.
φησίν (*redundat*) 75 b, 179 b, 187 b.
φησίν *perinde quasi dicit* 7 a.
φιλαπεχθόμενος 182 a.
φιλοφύχου Θεοῦ 136 a.
φοιτεῖται 148 b.
φοιτικὴν 140 b.
φράσις 171 a, b.
φρενεργμίαν 224 a.
φροντίδα ποιεῖσθαι 108 a.
φυσίζω 79 b.
φωναὶ *textus Scripturæ* 100 a, 77
b, 85 b.
φῶς τὸ Πνεῦμα 128 a.
φωταγωγία 125 a.
φῶτισμα *baptismus* 7 b.
φῶτισμα ἀπελαύνει δαίμονας 51 a.
φωτισμὸς ἀνίσχει 57 b.

X
Χαράγματα τὰ καθολικά 119 b,
165 b.
χάριν τῶν, x. τ. λ. 202 a.
χρηρῶντες πίστεως 204 b.
χρησαντα 54 a, 86 a.

χρησιμῶς 37 b.
χρηστὸν *utendum* 110 b.
χριστότης 128 b, et 170 b.
χυδαίότης 160 b.
χωρίον *textus Scripturæ* 89 b, 163 b.

Υ
Ψευδοδοξία 24 b.
Ψευδοπροσεβούτης 27 b.
Ψευθεῖς *passive* 130 b.
ὕψιζονται χριστάς 12 a.
ὕψον παρέχειν 50 a.
ὕψη ἐννοία τρέχοντα 210 b.
ὕψοβλαδῶς 99 b.
ὕψοβότης 178 a.
ὕψοβόρου 220 b.

Ω
Ὡδέ πη 125 a.
ὦδε 10 a, 84 b.
ὦδε πως 100 b.
ὦν ἐν μειώσει 78 a.
ὦρα λοιπὴν μὴ μέγα οἰεσθαι, x. z.
λ. 27 b.
ὦσανει 10 b.
ὦσαννά 192 a.
ὦς αὐτῶς 10 b, et *alibi*.
ὦσαυτῶς καὶ κατὰ ταυτά 50 a.
ὦς ἐγγυροῦντος 72 a.
ὦς ἐπίπαν 25 a, 211 b.
ὦς ἐπομένου, x. τ. λ. 89 b.

INDEX ANALYTICUS IN LIBROS DE TRINITATE.

Numeri Romani spectant ad litteras numerales inter uncus in Prolegomenis positas quæ paginas Præfationis Mingarelli repræsentant; numeri Arabici Lectorem ad cifras crassiores revocant in textu expressas. Littera u notus designat.

A

Abrahæ sinus, 423, not.
Accusatores Didymi, xxiv, xxxviii, xxxix, xliv, xlv,
xlvi, xlix, liii, lvii, lx.
Adami salus, 43 n. 439.
Additamenta in exemplaribus Bibliorum a Didymo ad-
hibitis, 101 n., 121 n., 143 n., 145 n., 288 n., 335 n., 338
n., 402 n., 405 n., 406 n., 504 xvii.
Ἀδελφός, Deus, 215 n.
Æones. Fortasse angelorum ordo, 135 n., lxi.
Ætiii hæretici verba affert Didymus, 521, xxxiii.
Agnitionis dies, 20.
a scriptum *pro* u, 8 n., 57 n., 264 n.
Ἀἰώνος, 157 n.
Alanus citatur, 445 n.
Albertinus hæreticus e Calvini grege refellitur, 134 n.
Alexandriæ plures erant ethnici, Didymi ætate, 416 n.
Alexandrinæ voces, 268 n. xvi. Alexandrinæ Ecclesiæ
consuetudo, 275 n., 398 n.
Alexandrini Catechistæ, 504 n. xix. Alexandrinus fuit
Didymus, xvi. Alexandrinus codex Bibliorum citatur,
297 n., 387 n., 389 n., 399 n., xvii, xviii.
Allegoricis explicationibus quando utatur Didymus,
xxvi.
Ambrosius (S.) ex Didymo aliqua mutuatus est, 47 n.,
51 n., 176 n., 253 n., 275 n., 348 n., 357 n., 375 n., 428
n. xv, citatur, 80 n., 368 n.
Ἀρχηγός, Deus, 39 n., 112 n., 375 n. xxxiii.
Ἀρχηγός. Vox Longino usitata, xxvii.
Ἀρχιλόγος, 135 n.
Ἀρσένιος quid valeat, 562 n.
Anastasius (S.) Sinaita cum Didymo similia scribit, 486.
Angeli corporibus præditi juxta aliquos, 153 n., 467, li.
Carnis expertes, 168 n. Ληρονος, 354 n.
Ἀνίμα impatibilis, 314 n. Animarum præexistentia,
xlviii.

Aana Comnena citatur, 232.
Annales Camaldulenses citantur, 126.
Anonymi verba affert, 354.
Anonymorum auctorum versus citat, 81 n., 105, 150, 166,
168, 209, 253, 259, 260, 286, 310, 322, 323, 324, 327, 331,
350, 351, 358, 383, 386, 395, 396, 402, 404, 422, 429, 434.
Antichristi adventus vicinus, 306 n., 466.
Ἀντίθεος duplici sensu, 170 n.
Apatheia, 70 n., 514 n. xlv.
Apocalypsis, 17 n.
Ἀποκάλυψις, 55 n.
Apocrypha citat, 294 n. xxvii et seq.
Apollinari error, 360 n.
Apostatæ titulum qui Juliano tribui nollent, ridendi,
89 n.
Apostoli nomen latius sumptum, 135 n., 168 n., tribu-
tum S. Stephano, 466.
Ἀπρίλις, 240 n.
Aqua viva dicitur Spiritus sanctus, 177 n.
Aquilæ translationem citat, 345.
Arati versus, 382 n.
Arbasax, 450.
Archa Noe typus Ecclesiæ, 265 n.
Arcani disciplina, 398 n.
Ἀρχὴ variis modis accipitur, 354.
τὴν ἀρχήν. Aliqui non recte verterunt, 256 n.
Ἀρχιτέκνης dicitur Filius, 185 n.
Ariani carnem Christi inanitatam dicebant, 396 n., 421.
Sæpius a Didymo confutati, xiii.
Aristidem imitari videtur, 346 n.
Aristoteles citatur, 314 n., 351. Aristotelicæ philosophiæ
innitebatur Eunomius, 151 n.
Arouetus (Franciscus). Vide Voltæri, etc.
Articulos notat, 12 n.
Asyndeta, 25 n.
Atheus, 2 n.
Atticismi nonnulli, 10 n.

Auctores a Didymo citati, 469.
Augustinus (S.) Origeniana locutione usus est xlix.
Αἰσα, 7 n.
Aurelius (M.) citatur, 154 n., 508 n.
Authenticus baptismus, 272 n.
Αὐτοτάτος non satis recte dicitur Deus, 522 n.
Ἀρσενος, 354 n.

B

Bandinius citatur, lx.
Baptismi materia, 455. Typi, 264 et seqq. Cæremonia, 456. Tempus, 468. Baptismus quando inutilis, 254 n. Quando administratus, 275, n. Hæreticorum validus, 278 n. Invalide collatus, 279 n. Non est iterandus, 453.
Baptizatis S. Eucharistia collata, 468.
Baruchi librum Jeremiæ tribuit, 524 n., 454.
Basilio perperam afflata epistola inedita, 122 n. Basilium citat, 406, 471. Basilium allocutus est fortasse Didymus, 406 n.
Basnagius Didymi locum corrumpit, xxxv, xlviii. Citatur, 47 n., 257 n., 425 n. xxxiv, lxi. Vide vocem Accusatores.
Beatifica visione an fruatur modo sancti juxta Didymum, xxxvii.
Benedicere, id est laudare, 97 n.
Bethsaida quid sit, 272 n.
Biblia sacra olim Christiani memoriæ mandabant, xxv.
Boulangeri inscitia notatur, 268 n.

C

Cadonicus citatur, 425 n.
Cæcitas a Didymo dissimulata, 258 n., 518 n.
Κατ' ἀκτῆς, id est absolute, 129 n.
Catecheses Alexandriæ quando haberentur, 505.
Catechista fuit Didymus, xviii.
Capitulum quid sit, 12 n., 74 n., 82 n., 152 n., 521 n.
Cephas a Paulo reprehensus, 168 n.
Catene plures citantur, 490.
Chrisma benedictum, 274 n., 279 n., 279 n.
Χριστός et ἰησοῦς non raro promiscue accipiuntur, 359 n.
Chrysostomo tributum symbolum, 50 n.
Citatur sæpe sensus, non verba Scripturæ, 9 n.
Circuminsessio divinarum personarum, 154 n.
Codex Passioneianus, 1 n., 264 n., 501 n., 453, 498.
Codex ms. libri Didymi de Spiritu sancto Bononiæ apud nos asservatus, not. ad pagg. 46, 50, 52, 54, 55, 64, 69, 116, 117, 118, 125, 127, 153, 156, 157, 145, 149, 150, 152, 156, 160, 161, 164, 165, 169, 170, 173, 174, 180, 181, 185, 187, 205, 207, 220, 222, 225, 228, 229, 251, 252, 253, 244, 252, 259, 271, 284, 286, 288, 298, 350, 371, 374, 414, 426, 427, 428, 450, 451, 452, 453, 455, 456, 458, 442, 445, 497, xxx, xlvii.
Codex alius ms. Latinus bibliothecæ S. Salvatoris Bononiæ, lx.
Codex Græcus ms. bibliothecæ S. Salvatoris Bononiæ, 156, 246 n., 349 n.
Codex ms. biblioth. S. Marci Venetiarum, 228 n., 266 n., 278 n., 416 n., xxvii, xxviii, 485, xlvii.
Codex vetustissimus nostræ bibliothecæ continens Lactantii Institutiones, 264 n., 501 n.
Codex Bibliorum Hebraicus ms. ac pervetustus bibliothecæ nostræ, 380.
Codices Naniani, 567 n., 599 n., xl, 488 et seqq., 490, xlv, li, lii.
Codex Latinus ms. bibliothecæ Venetæ sanctorum Joannis et Pauli, 495, 497.
Codex Theodosianus citatur, 221 n.
Cœli inanimati, 97 n. xlvii.
Cœlorum nomine angeli denotantur, 114 n.
Confirmationis sacramentum, 115 n., 251 n., 274 n., 456.
Ejus minister, 279.
Corporis a carne distinctio lx.
Κελευς, ἢ οὐκ αὐτοῦ, 24 n.
Κυρία εἰσα, 354 n.
Cyrille eleeson, 288 n.
Cyrillus (S.) Alexandrinus versus a Didymo citatos citat, 105 n. Ei perperam tributum hoc opus, 453, 498. Deum vocat ἀπαρτή, 59 n. Didymum imitatus est xvi, 480.

D

Dæmonis conversio perperam intellecta a Basnagio, xxxv.
Damnatusne fuerit Didymus a quinta synodo, lx.
Danielis translatio a LXX viris facta, 259 n.
David Græce ἀνὰ, 7 n. Ejus nominis ridicula derivatio allata a Boulangero, 268 n.
Deiparæ nomen a Didymo adhibitum, 94 n.
Delphi, 53.
Demophilus citatur, 462 n.
Desiderata, id est Eucharistia, 280 n., 598.

Dextera Dei quid significet, 15 n.
Diaboli nomen duobus modis adhibetur, 148, n.
Διακονία, legationem obire, 155 n., 199 n.
Diagoras erat Melius, 520 n. Ejus fragmentum, 520.
Didymus an Hebraicæ linguæ peritus, 47 n. Ejus liber De Sp. sancto, 425 n. Vide vocem Codex, etc. Digressiones amat, xxxi. Dubitanter loquitur, ibidem.
Dominicus Diodatus citatur, 285 n.
Dionysius Periegetes citatur, 191 n.
Doxologia, 67 n., 250 n., 528 n. A. S. Damaso non in-
vecta, 250 n.
Draconis nomine denotatur diabolus, 257 n.

E

Ἐδωγῶς quid valeat, 554 n.
Ecclesiastici librum citat, 454.
Ἐξέρω, et ἔξω, et ἔξω, 577 n.
Eamitæ, 284 n.
Eloquentes an sit Didymus, xxix.
Ἐκαστός quid valeat, 129 n., xlvii.
Enarrationes Didymi in Epistolas catholicas mendis refertæ, xxxix. Latinus earum interpres aliqua de suo addidisse videtur, 169 n. Emendatur, xxxix, lii, liii.
Ἐνομος Paulus, 2 n.
Ἐντοχῶν, 453.
Ephemeris litteraria Europæ, 55 n., 69 n., 84 n., 112 n., xxxiv.
Epiphanium forsitan imitatur Didymus, 538 n. Is citatur, 84 n.
Epistola secunda Petri, 21 n. Quid de ea senserit Didymus, lxi.
Esdræ librum tertium citat, 294 n.
Ethnici auctores sæpe a Patribus citantur, 299 n. Et a Didymo, xxxii.
Evagrii Scholastici verba non fideliter versa, lxi.
Eucharistiæ sacrificium, 67 n., 179 n., 201 n., 508 n., 597, 598. Ejus quotidiana celebratio, 598.
Ἐυαγγελος, 418 n.
Eunomius vivebat cum hæc dicebat Didymus, 151 n.
Euripidis versus, 519.
Eutychianos in antecessum refellit, 367.
Ἐκκλησία vox notanda, 25.
Ἐκδοξὸν Didymi, 498.
Externi auctores, 69 n.
Exucontii, 19 n.

F

Falcifer dicitur Zacharias propheta, 237.
Febronius notatur, 92, 126, 175, 252.
Filii, id est discipuli, 105 n. Filiopatritas, 582 n. Filios genuit Didymus, 472, xix et seqq. Filius Didymi Rhetorius, 519 n., 475.
φύσις pro persona, 212 n.
Fragmenta Didymi inedita, 228 n., 277 n., 278 n., 554 n., xxxvii, xxxviii, xxxix.
Frigidiuscula quædam habet, xxvii.

G

Γενέ, γένεσις, et γένεσις, 26.
Γένεσις, 552 n., 451. Genesis liber quomodo inscriptus apud Alexandrinos, xvii.
Γένεσις non dicitur Filius, 45 n.
Glorificatio juxta hæreticos, 221 n.
Glossarum in Exodum auctor, 48 n.
Glycas citatur xl.
Golgotha in medio terræ, 55 n., xxxiv.
Græca lingua an apostolis vernacula, 285 n.
Græcos, id est ethnicos refellit, 416.
Grammatici Græci dissident, 150 n., 205 n., 224 n., 227 n., 518 n.
Γραπὸς quid sint, 515 n.
Gratiæ Christi necessitas, 167 n., xlvii.
Gravina citatur, 275 n.
Gregorium Nazianzenum videtur imitari, 7 n.
Gregorii Thaumaturgi fragmentum ineditum, 115 n., 269 n.

H

ἦ, id est *au* sine accentu, 2 n.
Hæretici a Didymo confutati, 470.
Hæretici ejusdam verba, 120 n., 127 n., 175 n., 209.
Hæretici Scripturas corruperunt, 247, 249 n.
Hebraicas voces affert, 545.
Hermes. Vide Mercurius.
Hesychius, 240 n. Hesychii Interpretatio in Psalmos, 599 n.
Hierax citatur, 162 n.
Hieronymus Didymum imitatur, not. ad pagg. 98, 177, 255, 391, 428, 448, 268, 270, 271, 272, xv.

Hispania Græce *Ισπανία*, 156 n. Hispanorum traditio de Jacobi prædicatione, 156 n., 469.
Homerus citatur, 69 n., 205 n., 285 n.
Homœsius, aut homœsius, 103 n.
Homœsius, 25 n.
Hosanna quid valeat, 400 n. Quomodo vertatur a Theodoro Prodromo, et a Possino, *ibidem*.
Hymnus trium puerorum 100 n., 434. Hymnus *Gloria in excelsis* Didymo vetustior, 567 n.
Hypostases 15 n.

I

Ignis inferni, 249 n.
Illuminatio quid sit, 21 n., 236 n.
Imago Dei an amissa post peccatum, 235 n.
Impar numerus, 268 n. De illo scripsit Didymus, et alii, xiv.
Imperatoribus ethnicis atque hæreticis quando resistendum sit, 284 n.
Incapabilis quid sit, 49 n.
Indiæ nomen quid valeat, 156 n.
Inferni supplicia æterna, 249, li.
Ingeneratio, vox ab Eunomianis adhibita, 72 n.
Intercessio sanctorum, 202.
Iota subscriptum omittitur, 1 n.
Irenæi fragmentum ineditum, 266 n. Aliud ejusdem auctoris, *ibidem*. Locus explicatus, 126.
Isaaci (S.) Syri fragmentum ineditum, xlv.
Isidorus (S.) Pelusiota Didymo scripsit, xxi, 477.

J

Jacquierus nominatur, 54. *Vide* Ephemeris.
Jaculatoriæ preces, 288 n.
Jeremiæ, Jerusalem, etc., nomina, 80 n.
Joannes Euchaitensis, 154 n.
Joannes apostolus quo sensu major Joanne Baptista, 385. Joannis locus explicatur, 562 n. Joannes Chrysostomus citatur, 593 n.
Judas olim bonus fuit, xxxv.
Julianus *Apostata* dicendus, 89 n. Laudatus a Volterio, 381.
Junius non satis recte vertit quædam, 534 n.
Justinianus imperator Didymum non memorat ix.

L

Lactantius dubitat, an aliud sit animus, aliud anima xli.
Lamius laudatur, 245 n.
Latinas voces affert Didymus, 18 n.
Lectiones peculiare textuum biblicorum, xxvi, 7, 6, 57 n., 27 n., 97 n.
Libanius Didymum memorat, xxi.
Libri *De Spiritu sancto* locus emendatur, 145 n., 161.
Vide Codex, etc. Eum citat Didymus, x. Libros hosce memorant plures, xii, 481, 485, 492.
Liturgiæ verbis uti videtur, 367 n.
Λόγος pro textu, 4 n. *Vide* Sermo. Λόγος et Β. λόγος aliquantum differunt, xii.
Longinus Paulum apostolum laudat, xix. Voce λογισμός utitur, xxxiv.
Lucas (S.) in Actis citat Evangelium suum, 414.
Lucas Tudeensis citatur, 528 n.

M

Macedoniani nonnulli Spiritum sanctum non subsistentem dicebant, 54 n. Dicebant Filium non esse creaturam, 60 n.
Macedonius de Filio recte sensit, 103 n. Redargutus est quod Pauli locum perperam legeret, 180 n. Refellitur, 441.
Manassis orationem citat Didymus, 399 n., 434 n., et S. Thomas, 399 n.
Manichæi plures erant Alexandriæ, 449 n. Didymus eos memorat, 385, 388, 396, 449.
Marathonii ordinatio, 227 n.
Marcelli Ancyranæ hæresis, 94 n.
Marcus Marinus citatur, 79 n., 320 n.
Maria *Deipara*, 437. Et semper virgo, 84 n., 349 n., 437.
Martyria, 200 n.
Martorellus laudatur, 76 n., 520 n.
Mattei (Xaverius) laudatur, 565 n.
Maximus (S.) defenditur, xxxvi.
Μετὰ τοὺς, aliquo sensu Deo fortasse tribuit Didymus, 115.
Melaniam seniore Origenismo a Didymo imbutem dicit Baronius, lv.
Memoriæ vitio labitur Didymus not. ad pagg. 3, 49, 62, 151, 160, 164, 229, 243, 343, 344, 362, 368, 392, 408, 412, 415, 417, xxv.
Mercurius Trismegistus citatur, 150 n., 301 n.
Michaelium, 200 n.

Montanistas memorat, 582, 388, 409, 445. Eorum sectæ duæ, 279 n., 582 n.
Montanus idoli sacerdos, 449. Nempe Cybeles, *ibid.* not. Refellitur, 441.
Morientium postrema verba: *In manus tuas*, etc., 424 n.
Mulieres libros scribere non debent, 466.
Musæus quo sensu filius Orphæi, 103 n.

N

Naniani codices citantur, not. ad pagg. 113, 156, 158, 157, 349. *Vide* Codices.
Natura, id est vere, 212 n., 231 n.
Nestorianæ hæresis in antecessum confutata, 356.
Nicephorus Callistus Evagrium scholasticum alicubi exscribit, lvi.
Nili fluente plena optat, xviii, 308 n.
Νοῦς καὶ οὐρανός, 522 n.
Noratus, 95 n.
Nuptiæ Veteris Testamenti tempore non malæ, lvii.

O

Ocellus Lucanus citatur, 87 n., 185 n.
Omnipotentia Dei, 20 n.
Opus certum refellit, 12 n., 14 n.
Ὀυκ ἐμὲ λέγει, vox mendosa, 201 n.
Oraculi versus, 300 n.
Orantes Christiani quo corporis habitu forent, 505 n., 468. Ad Orientem convertebantur, 528 n.
Oratoria, 200 n.
Origenes accusatus, not. ad pagg. 50, 81, 96, 131, 181, 248, 391. Citatur, 76 n., 115. Origenianæ locutiones apud Didymum, xxiv.
Origenismi accusati sunt plures Patres, lvi. Origenismus, not. ad pagg. 87, 114, 151, 181, 391, 157, 195, 248, 314, 341, liv.
Orphæi versus, 501.
Osanna. *Vide* Hosanna.
Ovidii versus, 89 n.

P

Pantaleon diaconus citatur, li.
Paracletus dicitur et Filius, et Spiritus sanctus, 459.
Παράκλητος, παραπολιεύων, παραπολιεύω, id est producere, 4 n., 19, 81.
Pascha, id est Eucharistia, 280 n., 398 n. Ejus quotidiana celebratio, 598.
Passibilis quid valeat, xlv.
πάσχος, id est peccatum, xlv.
Pauli locus falsatus, 85 n.
Peccatum originale, 257 n. Admissum a Didymo, xlviii.
Pelagianus non fuit Didymus, 11 n., xlii.
Perfecti numeri, 268 n. *Perfectum* sensu Montanistico, 446.
Περὶ τῆς πίστεως valet DCCCL. 264 n., 466.
Petavius laudatur, 259 n.
Petri primatus, 86 n., 92 n., 231 n., 435.
Phavorinus citatur, 205 n.
Photius Didymi non meminit in *Bibliotheca*, xxxiii.
Pindari versum fortasse citat, 320 n. Eum citat, 322.
Piscina quid sit, 156 n.
Piscis quo sensu dictus Christus, 186 n.
Plato citatur, 58 n., 331. Platonica locutio, 75 n. Platonem comicum citat, 501.
Ποιῶν Latine quomodo vertatur a Tertulliano, 127 n.
Poetis operam dedit Didymus, xiii. Eos citat. *Vide* Anonymorum, etc.
Pollucis locus non recte forsitan translatus, 133 n., 215 n. Illustratur, 142 n., 364 n., 390 n. Ejus vox a Kuhnio emendata, 145 n., 157 n. Citatur, 235 n., 292 n., 322 n., 564 n., 418 n.
Porphyrius citatur, 505, 327 n.
Possinus citatur, 120 n., 400 n.
Principalis quid sit, 125 n.
Προνομήτης, 357 n.
Probatæ piscinæ historiam citat, 431.
Processio Spiritus sancti a Patre, et a Filio, 252 n., 460, xli.
Profanos auctores cur citent Patres, 69 n.
Προφήτης, 200 n.
Prophetam quo sensu neget esse Salomonem, 558 n.
Proposita quid sint, 508 n.
Proverbium, hoc est liber Proverbiorum, 533 n. Proverbia, not. ad pp. 146, 157, 197, 221, 257.
Prudentius citatur, 575 n.

R

Resurrectio. De illa male senserunt Origenistæ, xlii.
Recte Didymus, i.
Ritualis liber Cophtorum, 528 n.

S

- Sabbati etymon, 268 n.
 Sabbatius nominator, 95 n.
 Sabellius memoratur, 409 n.
 Sacerdotes plures baptisma simul conferentes, 250 n.
Sæcula. Vide Eones.
 Salomon Paræmiastes, 358.
 Sancti, id est scriptores sacri, 64 n., 172 n.
 Sancti in altera vita sentiunt quæ in hoc mundo contingunt, 334.
 Sanctos Veteris Testamenti sanctis Novi æquat Didymus, LVII. *Sanctus* vocatus est ab Hieronymo Didymus, LX.
 Sapientiæ liber citatur, 28 n., 454. Salomoni tribuitur, 163 n.
 Sarepta, 66 n.
 Scaliger (Julius Cæsar) citatur, 320 n.
 Scriptores sacri Spiritu sancto inspirante scripsere, 450.
 Scripturæ loca confusa inter se, 587 n., 587 n., 588 n., 589 n. Scripturam quomodo alleget Didymus, 467.
 Scrutari quid valeat, 457.
 Semipelagiana locutio, 270 n.
 Septenarius quo sensu perfectus, 268 n. De illo scripserunt plures, 268 n.
 Septuaginta Interpretum versionis tres editiones, XVII.
 Sermo, id est textus, 56 n., 534 n.
 Sibyllinus versus a Didymo citatur, 257, 300 n.
Simplices dicebantur Catholici ab Origenistis, LI.
 Soluca nonnulla apud Didymum, XXX.
Sopore vox inelegans, 45 n.
 Sophoclem citat, 338.
 Spiritus quid valeat, 252 n., 277 n.
 Spiritus ab anima diversus, XL.
 Spiritus sanctus quo sensu dicitur Filii Spiritus, 118 n.
 Dicitur *Sermo Dei*, 170 n. Et sapientiæ, 185 n. Et manens apud Filium, XLII.
 Stanni proprietas, 271 n.
 Steuchus citatur, 457, 501 n., 502 n.
 Susannæ historiam Danieli tribuit Didymus, 259 n.
 Synaxes, 280 n., 508 n.
 Synesius citatur, 522, n.

T

- Θεός et θεός, 247 n.
 Tempa soli Deo eriguntur, non angelis, non sanctis, 200 n. Eorum nomina plura, 201 n.

- Tempus a Deo factum, 17 n.
 Tempora verborum curiosius expensa, 24 n.
 Tertullianus Græce scripsit de baptismo, 265 n. Ipsum imitatur Didymus, 151 n., 265 n.
 Textus Scripturæ quot modis Græce dicatur, 6 n., 14 n.
 Theodoretus quo sensu negaverit Spiritum sanctum esse ex Filio, aut per Filium, 118 n.
 Theodorus Antidensis, 367 n.
 Theodorus Prodomus, 400 n.
 Theon Alexandrinus Orpheum, ac Mercurium Trismegistum publice interpretabatur Didymi tempore, 501, XXXII.
 Theophilus Antecessor, 117 n., 128 n., 200 n.
 Thomas (S.) Aquinas. Contra eum scripsit Matthæus Quæstor, 258 n.
 Timor servilis a Didymo laudatur, XXXVIII, XXXIX
 Tituli capitum an Didymo tribuendi, XII.
 Tobie librum allegat, 569.
 Traditionem cur valde non urgeat Didymus, XXXI.
 Transfiguratio quando contigerit, 12 n.
 Trombellius citatur, 126, 225.

U

- Unigenitus omnis creaturæ Christus, 549, 559.
 Ursius cardinalis citatur, 448 n

V

- Valentini commenta, 450.
 Vallarsius citatur, 47 n., 170 n., 181 n., 239 n., 456 n.
 Vanslebicus citatur, 275 n.
 Vegetius citatur, 288 n.
 Verbum *vix*, 254 n.
 Verbi apparitio ante Incarnationem, 266 n.
 Vesthenius refellitur a monachis S. Mauri, 259 n.
Videre aliud est Didymo atque *inspicere* XXXVII.
 Visibilitas Dei, XXXVI, 459, 146 n., 171 n.
 Vocabula notabilia, 464, 505.
 Voces *gratia*, et *gloria* confusæ, LII.
 Voces parum elegantes, XXX, 45 n., 216 n.
 Voces a profano usu ad sacrum traductæ, 57 n., 58 n., 113 n.
 Voltærii nomine venditatis libri, 126.
 Vox obscura *σαλμα*, 154.
 Vox nova *εφφασα*, 275 n.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

- S. AMPHILOCHIUS ICONIENSIS EPISCOPUS.**
 Notitia historica et litteraria. 9
 Vita Amphilochii antiqua. 14
 Veterum testimonia. 27
 ORATIONES ET HOMILIE. 35
 Oratio I. — In Christi natalem. 35
 II. — De occursu Christi, et de Deipara, Anna et Si-
 meone. 45
 III. — In Lazarum quatuoriduanum. 59
 IV. — In mulierem peccatricem. 66
 V. — In diem Sabbati sancti. 90
 SENTENTIE ET EXCERPTA. 98
 Oratio in Mesopentecosten. 119
DIDYMUS ALEXANDRINUS.
 Notitia. 151
 COMMENTARIUS DE DIDYMO. 159
 LIBER PRIMUS. — De auctore trium, quos nunc edi-
 mus, librorum Didymo. 159
 CAPUT PRIMUM. — Theologus noster bis citat librum
 suum *De Spiritu sancto*. 142
 CAP. II. — Citat auctor noster *ἀγους*, quos scripsit con-
 tra Arianos. 144
 CAP. III. — Se contra Arianos semper pugnasse affir-
 mat theologus noster. 144
 CAP. IV. — Tres de Trinitate libros dictavit auctor no-
 ster, ut Didymus. 145
 CAP. V. — De impari numero scripsit ut Didymus. 146
 CAP. VI. — Perbelle auctori nostro congruat quæ de
 Didymo testantur veteres, eum nempe et de sectis, et
 contra Manichæos scripsisse. 146
 CAP. VII. — Auctorem nostrum item ut Didymum imitati
 sunt Ambrosius, Hieronymus, alique fortasse nonnulli. 148
 CAP. VIII. — Auctor noster fuit Alexandrinus ut Didy-
 mus. 149
 CAP. IX. — Ecclesiæ Alexandrinæ catechista fuit auctor
 noster ut Didymus. 153
 CAP. X. — Filios genuit et auctor noster et Didymus. 154
 CAP. XI. — Auctor noster sæculo IV floruit ut Didy-
 mus. 158
 CAP. XII. — Auctor noster Deum vocat *ἀπαριθμῶ* ut Dydi-
 mus. 159
 CAP. XIII. — In poetis versatus erat auctor noster ut
 Didymus. 160
 CAP. XIV. — Origenianæ locutiones habet theologus
 noster ut Didymus. 161
 CAP. XV. — Idem in theologo nostro atque in Didymo
 occurrunt memoriæ lapsus. 161
 CAP. XVI. — Memoria tamen pollebat singulari theo-
 logus noster ut Didymus. 162
 CAP. XVII. — Eadem in theologo nostro atque in Di-
 dymo quorundam Scripturæ textuum lectiones. 165
 CAP. XVIII. — Easdem uterque affert certorum Scri-
 pturæ textuum interpretationes. 164
 CAP. XIX. — Frigidiuscula quædam, aut certe leviora ha-
 bet uterque auctor. 165
 CAP. XX. — Plurima theologus noster loca habet atque
 argumenta iis persimilia, quæ in editis Didymi operibus
 reperiuntur. 167
 CAP. XXI. — Utriusque scripta auctorem produunt eis-
 dem moribus præditum. 167
 CAP. XXII. — Utriusque stylus idem omnino est. 168
 CAP. XXIII. — Notabiles quædam in utroque scriptore
 omissiones. 171
 CAP. XXIV. — Nihil in theologo nostro reperitur quod
 Didymo non conveniat. 173
 CAP. XXV. — Conclusio. 174
 CAP. XXVI. — Nonnulla indicantur quæ obijci nobis
 possunt. 174

LIBER II. — De Didymi placitis atque opinionibus.	175
CAPUT PRIMUM. — De levioribus Jacobi Basnagii in Didymum accusationibus.	175
CAP. II. — De visibilitate Dei.	179
CAP. III. — De timore servili.	181
CAP. IV. — De hominis spiritu ab anima diverso.	184
CAP. V. — De processione Spiritus sancti.	186
CAP. VI. — De divina gratia.	187
CAP. VII. — De apatheia.	192
CAP. VIII. — De cœlis.	195
CAP. IX. — De peccato originali.	195
CAP. X. — De animarum præexistentia.	196
CAP. XI. — De carnis resurrectione.	198
CAP. XII. — De poenarum reprobis inflictarum æternitate.	201
CAP. XIII. — De angelis.	201
CAP. XIV. — De Origenismo generatim spectato.	205
CAP. XV. — De nuptiis.	210
CAP. XVI. De Epistola secunda Petri. Veterum de Didymo testimonia.	212
DE TRINITATE LIBRI TRES.	215
LIBER PRIMUS.	270
CAP. I-VI. — <i>Hic desunt.</i>	270
CAP. VII. — Quod Dei Filius Deus est, non servus aut creatura.	270
CAP. VIII. — De iis qui a Patre Filium factum esse fabulantur, ut ipsius minister esset in creatione.	275
CAP. IX. — De eo quod dicunt hæretici: <i>Quandomam Filius genitus fuit, et Spiritus processit?</i>	278
CAP. X. — De eo quod dicunt: <i>Si omnino generativus est ingenuus Deus, non substantialiter genuit; et: Si ejus essentia mutata est in genimen, non est immutabilis essentia Dei.</i>	291
CAP. XI. — De iis qui, cum Patris denominatio diversa sit a denominatione Filii, diversam quoque esse effutunt ejusdem Filii essentiam.	294
CAP. XII, XIII, XIV. — <i>desunt.</i>	295
CAP. XV. — Filius Dei æternus est, omnipotens et Patri consubstantialis.	295
CAP. XVI. — De iis qui dicunt: <i>Parem excludit Pater; et: Est major Filius; et: Aliud est imago, aliud Deus; et: Homo etiam dictus est in Scriptura imago et gloria Dei.</i> Et de eo quod testatur Scriptura, nullo modo differre a Filio Patrem.	331
CAP. XVII. — De eo quod prima Dei creatura non sit Filius, nec Spiritus sanctus, contra Eunomianos et Macedonianos.	339
CAP. XVIII. — De sancta Trinitate. Et ob identitatem essentiae eadem de ambabus personis nomina dici, excepta paternitate, et filietate et processione Spiritus; hæc enim singularum peculiariter personarum propria sunt. Et in Scriptura cum trinitatem, tum unitatem Dei demonstrari.	342
CAP. XIX. — Quod alicubi dicitur de Patre, id alibi de Filio dici, aut de Spiritu sancto, eo quod Trinitas sit in una deitate.	365
CAP. XX. — De eo quod in Scripturis ob consubstantialitatem et potestatis æqualitatem legimus, habitare in fidelibus et Patrem, et Filium et Spiritum sanctum. Et contra heterodoxorum objectionem.	370
CAP. XXI. — De iis locis in quibus, ob naturæ et substantie identitatem, loqui in fidelibus Trinitas dicitur.	374
CAP. XXII. — De iis locis in quibus, ob eandem rationem, id est ob consubstantialitatem Trinitatis, scriptum est, <i>nos vivere Patri et Filio et Spiritui sancto.</i>	375
CAP. XXIII. — De iis locis in quibus, ob eam ipsam rationem, <i>cœlestem legem Patris, et Filii et Spiritus sancti esse scriptum fuit.</i>	375
CAP. XXIV. — De iis locis in quibus, ob eandem causam, id est ob Trinitatis consubstantialitatem, aut <i>homines Dei, aut Christiani, aut spirituales nominantur.</i>	375
CAP. XXV. — De iis locis in quibus Scripturæ, ob eandem causam, nimirum ob consubstantialitatem Trinitatis, ea quæ alicubi dicuntur <i>esse Patris</i> , alibi dicuntur <i>esse Filii, aut Spiritus sancti.</i>	378
CAP. XXVI. — De eo quod Filius sit Deus Patri æqualis.	382
CAP. XXVII. — Ea similiter loca afferuntur, quæ ostendunt Filium esse Deum.	394
CAP. XXVIII. — De iis locis in quibus scriptum est <i>Filium largiri omne bonum; et esse solem justitiæ</i> , etc.	407
CAP. XXIX. — De iis locis in quibus scriptum est, <i>Filium Dei esse judicem vivorum et mortuorum; eum largiri remissionem peccatorum; et in nullo alio esse salutem.</i>	414
CAP. XXX. — De iis locis in quibus ob æqualem Trinitatis dignitatem scriptum est, <i>Patrem revelare nobis Filium et trahere nos ad ipsum; et vicissim ipsum Filium, et Spiritum sanctum adducere nos ad Patrem.</i> De Petri etiam	

confessione simul sermo habetur: et admittendam esse poenitentiam ostenditur.	415
CAP. XXXI. — De iis locis in quibus dicitur, <i>nulum esse finem regno Unigeniti.</i>	422
CAP. XXXII. — De gloria ipsi Dei Filio reddita.	426
CAP. XXXIII. — De adoratione. Epilogus.	431
CAP. XXXIV. — De fide in Deum Patrem.	434
CAP. XXXV. — Quomodo intelligere oporteat Scripturarum de Deo testimonia.	458
CAP. XXXVI. — De eadem re.	458
LIBER II.	447
CAPUT PRIMUM. — Sanctam Trinitatem esse incomprehensibilem.	447
CAP. II. — Spiritum sanctum esse Dei. Et de hæreticorum objectione.	454
CAP. III. — Ex diversis Spiritus sancti nominibus divinam ejus naturam colligi.	466
CAP. IV. — De hæreticis qui aiunt: <i>Spiritus est Deus; quomodo autem Spiritus sanctus potest esse Spiritus Spiritus?</i> etc.	479
CAP. V. — De iis qui inquirunt: <i>Cum Deus Verbum sit Unigenitus, quo nomine vocabimur Spiritum?</i> etc.	496
CAP. VI. — Omnia quæ Deitatis sunt propria testimonium reddere Spiritui sancto.	507
CAP. VII. — De divinis operationibus et largitionibus Spiritus sancti.	559
CAP. VIII. — De præscientia et potestate quam per se habet Spiritus sanctus.	599
CAP. IX. — <i>Desideratur.</i>	631
CAP. X. — Testari Scripturas, quod Spiritus sanctus est Deus, et Dominus, et glorificatus. Oppositio Macedonianæ doctrinæ.	631
CAP. XI. — Quod in cherubico throno sedet Spiritus sanctus et virtutem emittit. Et quod Spiritum sanctum Paulus eum esse novit, qui ab Isaia visus fuit, Dominum Sabaoth. Et contra Macedonianam opinionem. Et quod in nobis habitat Spiritus sanctus. Et quod divinas Scripturas dolose depravant hæretici.	651
CAP. XII. — Spiritum sanctum baptismate nos renovare et tanquam Dominum liberare, et divinæ gloriæ participes facere, et filios et hæredes Patris, etc.	667
CAP. XIII. — De iis qui, ut Spiritum deprimant, afferunt illud: <i>Nisi quis natus fuerit ex aqua et Spiritu.</i>	687
CAP. XIV. — A mundi constitutione aquas sanctificatas fuisse a Spiritu sancto, atque anticipate nobis eam, quæ est ex baptismo, salutem dispensatam ac præstitutam esse.	691
CAP. XV. — Scripturam in multis, et maxime in baptismo, solius Spiritus sancti, et obsequationis ejusdem Spiritus, quam habemus, meminisse.	718
CAP. XVI. — Israelitis, in honorem et gloriam adorandi adventus Spiritus sancti, diem, quæ apud ipsos est Pentecoste, semper typice celebrasse.	722
CAP. XVII. — Spiritum sanctum semper una cum Deo Patre et adesse, et operari et nos corroborare.	722
CAP. XVIII. — Duodecim apostolos virtute Spiritus armatos, solos resistere orbi terræ et diabolo, loquendo et intelligendo omnes linguas.	726
CAP. XIX. — De his qui aiunt: <i>Quare Spiritus sanctus clare non vocatur Deus, sicut vocatur Deus Filius?</i>	750
CAP. XX. — Spiritum sanctum non habet terrenus homo, sed fidelis et baptismum consecutus.	755
CAP. XXI. — De iis qui dicunt: <i>In sancto Spiritu glorificari Deum, non tamen Spiritum sanctum.</i>	742
CAP. XXII. — <i>Hic deest.</i>	742
CAP. XXIII. — De doxologia seu glorificatione.	742
CAP. XXIV. — De hæreticis qui nobis adversantur, et perperam interpretantur Scripturas. Ibidem, Patres non hallucinari.	746
CAP. XXV. — Epilogus, sive repetitio.	747
CAP. XXVI. — De definita a Deo comminatione contra eos qui Filium ejus et Spiritum sanctum non agnoscunt.	750
CAP. XXVII. — Græcorum quoque sapientes ac proceres in ipsorum scriptis Spiritus sancti cum Deo consubstantialitatem, illiusque ex hoc processionem agnoscere.	754
LIBER III.	774
CAPUT PRIMUM. — Prologus de passionibus, quæ sunt ex corpore et ex animæ electione.	774
CAP. II. — Theologica argumenta, seu capitula, quinque et quinquaginta.	786
CAP. III. — <i>Dominus creavit me initium viarum suarum in opera ipsius.</i>	806
CAP. IV. — <i>Primogenitus omnis creature: quia in ipso creata sunt omnia quæ in cœlis et quæ in terra.</i>	827
CAP. V. — <i>Ego sum principium et finis.</i>	839
CAP. VI. — <i>Cognoscat omnis domus Israel, quod et Dominum ipsum et Christum Deus fecit, etc.</i>	842
CAP. VII. — <i>Christum Dei virtutem et Dei sapientiam.</i>	851
CAP. VIII. — In id quod scriptum est, <i>Christum esse</i>	

<i>vitem, homines palmites, Deum Patrem agricolam.</i>	850	<i>clarificabit, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis.</i>	982
CAP. IX. — <i>Magnus est tibi vocari te puerum meum; et: Qui definitus est Filius Dei in virtute secundum Spiritum sanctitatis.</i>	850	CAP. XLI. — <i>De Montanistis.</i>	983
CAP. X. — <i>Ideo et Deus ipsum exaltavit, et donavit illi nomen, quod est super omne nomen; et: In similitudine hominum factus, et habitu inventus ut homo.</i>	854	CAP. XLII. — <i>De exhortatione.</i>	990
CAP. XI. — <i>Ego vivo propter Patrem.</i>	859	EPISTOLA J. L. MINGARELLI DE OPERE ANTIQUI THEOLOGI INEDITO.	994
CAP. XII. — <i>Descendi de cælo, non ut faciam voluntatem meam, sed ejus qui misit me, Patris.</i>	859	CAPUT PRIMUM. — <i>Dogmata quæ testatur auctor.</i>	994
CAP. XIII. — <i>Propterea unxit te, o Deus, Deus tuus; et: Quem Pater sanctificavit et misit in mundum.</i>	859	CAP. II. — <i>Errores quos auctor profiteri visus est.</i>	1004
CAP. XIV. — <i>Non derelinques animam meam in inferno; et: Christum Jesum Deus suscitavit a mortuis.</i>	862	CAP. III. — <i>Res notabiles.</i>	1013
CAP. XV. — <i>Nemo bonus, nisi unus Deus.</i>	863	CAP. IV. — <i>Quo sæculo scriberet noster theologus, et quis esset.</i>	1027
CAP. XVI. — <i>De illo textu: Regi autem sæculorum incorruptibili, invisibili, soli sapienti Deo honor et gloria.</i>	866	<i>Admonitio in librum « De Spiritu sancto. »</i>	1030
CAP. XVII. — <i>In illud: Sicut enim Pater vitam habet in semetipso, sic dedit Filio vitam habere in semetipso.</i>	874	<i>Prefatio Hieronymi ad Paulinianum.</i>	1031
CAP. XVIII. — <i>De illo textu: Qui misit me Pater, major me est; et de Montanistis.</i>	879	LIBER DE SPIRITU SANCTO.	1034
CAP. XIX. — <i>In illud: Pater mandatum mihi dedit, quid dicam et quid loquar.</i>	887	LIBER CONTRA MANICHÆOS.	1086
CAP. XX. — <i>Quod quando Incarnatio nota hominibus facta est, tunc angeli quoque propter homines eam cognoverunt.</i>	894	CAPUT PRIMUM. — <i>Contrariorum ex integro nulla oppositio.</i>	1086
CAP. XXI. — <i>De fletu super Lazaro, et de defatigatione et oratione et fame et somno Christi, et aliis hujusmodi.</i>	899	CAP. II. — <i>Principium malum non est ingenitum, quia corruptibile.</i>	1087
CAP. XXII. — <i>Nemo scit novissimum diem, nec angeli, nec Filiius.</i>	915	CAP. III. — <i>Homines, filii iræ.</i>	1090
CAP. XXIII. — <i>Quod nomen Deus non est præstantius nomine Dominus: sed ambo tribus convenienter hypostasibus; sæpius vero etiam præponitur nomen Dominus nomini Deus.</i>	922	CAP. IV. — <i>Prudentia filiorum sæculi.</i>	1090
CAP. XXIV. — <i>Quod Græci juxta eorum errorem intelligunt illud: Si qui sunt qui dicuntur dii sive in cælo, sive in terra.</i>	935	CAP. V. — <i>Corpus peccati quomodo fiat.</i>	1091
CAP. XXV. — <i>In illud: Glorifica me tu, Pater, apud te metipsum gloria quam habui, antequam mundus esset, apud te.</i>	939	CAP. VI. — <i>Si corpus natura malum, sanctificationem non recipit. Corpus sanctificari potest.</i>	1091
CAP. XXVI. — <i>De illo textu: Quando venerit in gloria Patris sui.</i>	942	CAP. VII. — <i>Christus car ex virgine ortus? Locus Apostoli in Manichæos vexatus. Similitudo carnis peccati ex coitu orta.</i>	1094
CAP. XXVII. — <i>In illud: Mediator Dei et hominum Dominus noster Jesus Christus.</i>	942	CAP. VIII. — <i>An nuptiæ malæ. Caro peccati, carnali copula propagata, ejus a peccato ortus existat. Fidelium in Christo nuptiæ.</i>	1095
CAP. XXVIII. — <i>Quod sine Filio non sunt donata juxta aliquos charismata, quæ data sunt ante ejus adventum in mundum.</i>	945	CAP. IX. — <i>Virginitalis encomium. Malum comparatione, ipsum bonum. Virtutis comes ac fidei, persecutio. Pro virum ratione, Christiano lucta gravior.</i>	1095
CAP. XXIX. — <i>De eo quod petenti matri filiorum Zebedæi, ut constituerentur a dextris ejus et a sinistris in futuro judicio duo filii ejus, dixit: Non est meum dare, sed quibus paratum est a Patre.</i>	946	CAP. X. — <i>Voluntates non sunt substantiæ malæ. Animorum genera et species nuncupata, a prava voluntate.</i>	1098
CAP. XXX. — <i>In illud: Pater, in manus tuas deponam spiritum meum.</i>	950	CAP. XI. — <i>Diabolus voluntatis nomen ejusque pravitatis. Judas, diabolus. Judas, bonus electus, factus voluntate malus et diabolus. Diabolus, accusator et calumniator. Satanæ, adversarius.</i>	1098
CAP. XXXI. — <i>De illo textu: Præpara te ut invoces Deum tuum, Israël, quia ecce ego firmans tonitru, et creans Spiritum, et annuntians in hominibus Christum ejus.</i>	950	CAP. XII. — <i>Mali nomen, ut diaboli et Satanæ, voluntatis. Diabolus creatus liber, ut esset sponte bonus.</i>	1099
CAP. XXXII. — <i>De iis quid dicunt: Omnia per Filium facta sunt. Nonne inter omnia est etiam Spiritus sanctus.</i>	958	CAP. XIII. — <i>Deus non est auctor peccati. Omnes animi boni creati, et ad bonum. Artis abusus et legum, ipsis invitis et innoxii.</i>	1102
CAP. XXXIII. — <i>De eo quod dixit Christus: Et quomodo David in Spiritu sancto vocat eum Dominum, dicens: Dixit Dominus Domino meo?</i>	958	CAP. XIV. — <i>Inconsona Manichæorum deliria. Peccatum diaboli, non ingenta malitia, sed sponte longe a creatione assumpta.</i>	1103
CAP. XXXIV. — <i>De illo: Nondum enim erat Spiritus sanctus, quia Jesus nondum glorificatus fuerat.</i>	959	CAP. XV. — <i>Eorum poenitentia, quibus malum a voluntate est.</i>	1105
CAP. XXXV. — <i>De eo quod scriptum est: Ipse Spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus. Qui autem scrutatur corda, scilicet quid sapiat Spiritus, quia secundum Deum postulat pro sanctis.</i>	962	CAP. XVI. — <i>Genimina viperarum facti, qui posteri Abraham.</i>	1106
CAP. XXXVI. — <i>In illud: Hæc enim est vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum; et rursus: Creditis in Deum? et in me credite. Non dixit vero, inquit: Et in Spiritum sanctum.</i>	966	CAP. XVII. — <i>Peccator, in eo ipso quod peccat, præsens habet supplicium quo est afficiendus.</i>	1108
CAP. XXXVII. — <i>De eo quod scriptum est: Nemo novit Patrem, nisi Filius, neque Filium quis novit, nisi Pater. Et contra eos qui dicunt, scrutari Spiritum sanctum profunda Dei, quod aliquando ea ignoret.</i>	967	CAP. XVIII. — <i>Promissio et supplicium sunt bona.</i>	1108
CAP. XXXVIII. — <i>Quod hæretici nomen Paracleti soli Spiritui sancto tribuunt, et dicunt missum esse etiam a Filio. Et de eo quod aiunt, Filium quoque missum esse a Patre et a Spiritu sancto. Ibidem de Montano.</i>	971	FRAGMENTA ex libris deperditis.	1110
CAP. XXXIX. — <i>De illo textu: Emitte Deus Spiritum suum in corda nostra, clamantem: Abba, Pater.</i>	978	FRAGMENTA ex calenis.	1112
CAP. XL. — <i>In illud quod Filius dicit de Spiritu: Ille me</i>		Fragmenta in Genesin.	1112
		— In Exodum.	1114
		— In Regum librum II.	1115
		— In Job.	1119
		Expositio in Psalmos.	1156
		Fragmenta in Psalmos.	1617
		Fragmenta in Proverbia.	1623
		Fragmenta in Joannem.	1646
		Fragmenta in Actus apostolorum.	1654
		Fragmenta in Epistolam II ad Corinthios.	1679
		ENARRATIO IN EPISTOLAS CATHOLICAS EX EDIT.	
		CHR. FRID. LUCKII.	1731
		Quæstiones ac Vindiciæ Didymianæ.	1731
		Prævia commentatio critica.	1731
		Enarratio in Epistolas catholicas	1747
		— In Epistolam B. Jacobi.	1750
		— In Epistolam I S. Petri.	1753
		— In Epistolam II S. Petri.	1771
		— In Epistolam I S. Joannis.	1775
		— In Epistolam II S. Joannis.	1810
		— In Epistolam III S. Joannis.	1811
		— In Epistolam B. Judæ.	1811
		NECTARIUS ARCHIEPISCOPUS CONSTANTINOPOLITANUS.	
		Notitia.	1819
		ENARRATIO DE FESTO S. THEODORI, DE JEJUNIO ATQUE ELEMOSYNA.	1822

2
3
4
4
5
7
0
4
5
5
a
7
0
1
n
1
x
4
i
5
-
5
-
8
-
8
-
9
i
s
2
-
-
5
-
3
-
6
-
8
8
0
2
2
4
5
9
6
7
2
4
6
9
T.
11
11
11
7
30
5
1
0
4
1
1
-
9
0
2